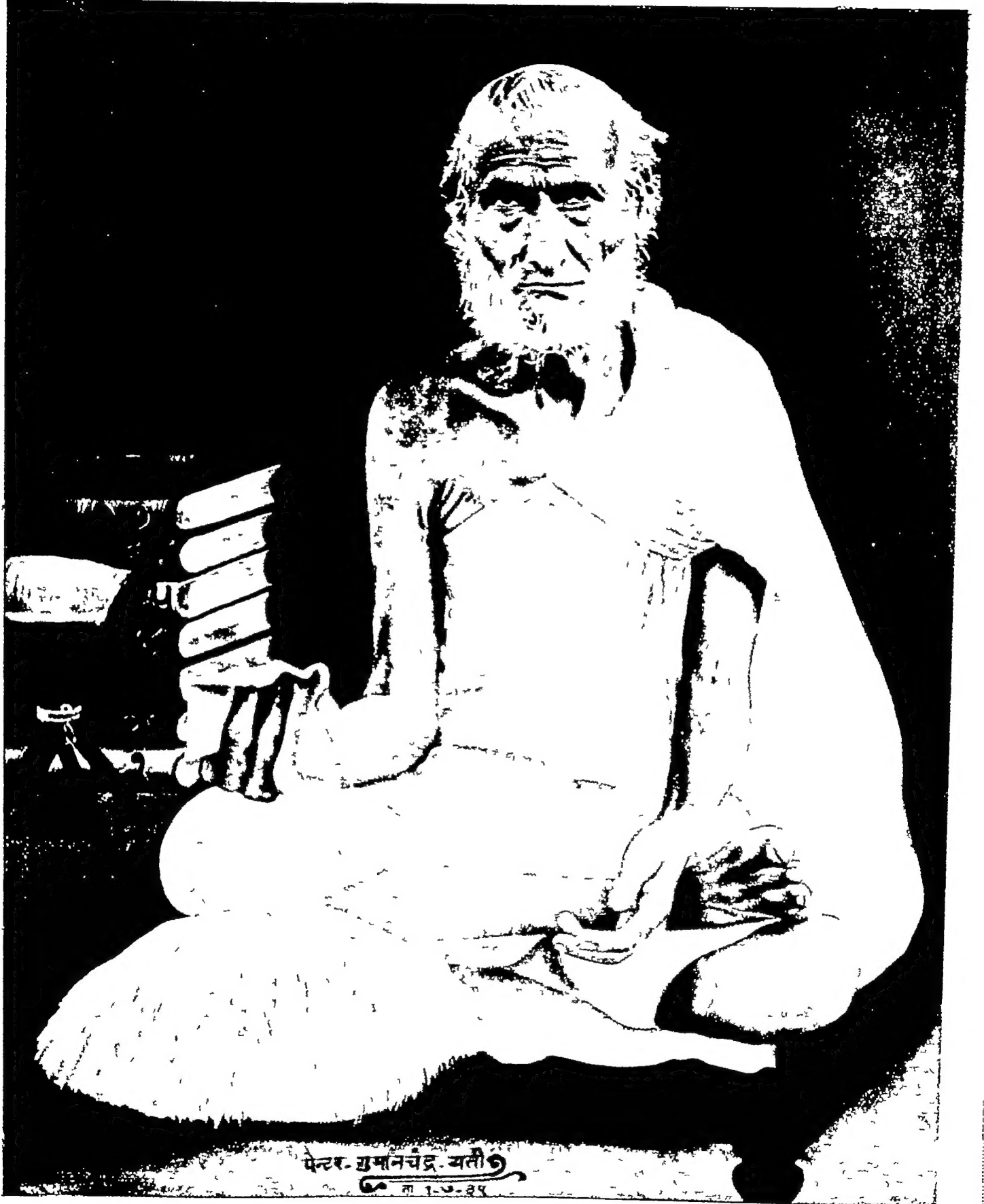

सुविहितस्वरिगक्रचक्रचूडामणि-कलिकालमर्वजकल्प-परमयोगिराज—
जगत्पूज्य-गुरुदेव-प्रभुश्रीमद्-विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज ।

पेन्टर-गुमानचंद्र-यती
ता १-७-४५

दृष्टभ्रान्तविपक्षदन्तिदमने पञ्चाननग्रामणी-राजेन्द्राभिधकोशसंप्रणयनान्सन्दीप्तजैनश्रुतः ।

सङ्घस्योपकृतिप्रयोगकरणे नित्यं कृती तादृशः, कोऽन्यः सृग्निपाङ्क्तिो विजयराजेन्द्रान्तरः पुण्यवान् ? ॥ १ ॥

जन्म स० १८८० मगतपुर (य पी)	पत्न्यासपद स० १९०० उदयपुर (मेवाड)	क्रियोद्धार स० १९२० जावरा (मालवा)
दीक्षा स० १९०० उदयपुर (मेवाड)	श्रीपूज्यपदवी स० १९२४ आहोर (मालवा)	निर्वाण स० १९२० राजगढ़ (मालवा)

श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरपट्टप्रभाकर-चर्चाचक्रवर्ति-आगमरहस्यवेदी-श्रुतस्थविरमान्य—

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीय-श्रीमद्विजयधनचन्द्रसूरिजी महाराज ।

धीरशाल्य
१८३५

विद्वच्चकोरजनमोदकरं प्रसन्नं, शुभ्रव्रतं सुकविकैरवसद्विलासम् ।

हृद्धान्तनाशकरणे प्रसरत्प्रतापं, वन्दे कलानिधिसमं धनचन्द्रसूरिम् ॥ १ ॥

जन्म स० १८९३ किसनगढ (मेवाड) त्रीक्षोपसंवत् स० १९०५ जावरा (मालवा) सूरिपद स० १९६५ जावरा (मालवा)
यतिदीक्षा स० १९१७ धानेरा (पालनपुर) उपाध्यायपद स० १९०५ खाचरोद (मालवा) स्वर्गारोह स० १९७७ वागरा (मारवाड)

आभार-प्रदर्शनम् ।

सुविहितसूरिकुलतिलकायमान-सकलजैनागमपारदृश्व-आवालब्रह्मचारी-जङ्गमयुगप्रधान-प्रातःस्मरणीय-परमयोगिराज-क्रियाशुद्धयुपकारक-श्री सौधर्मवृद्धत्तपोगच्छीय-सितपटाचार्य-जगत्पूज्य-गुरुदेव-जट्टारक श्री १००८ प्रभु श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने 'श्रीअजिधानराजेन्द्र' प्राकृत-मागधी महाकोश का सङ्कलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीसियाणा नगर में संवत् १९४६ के आश्विनशुक्लछितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया। इस महान् संकलनकार्य में समय समय पर कोशकर्ता के मुख्य पट्टधर शिष्य-श्रीमदधनचन्द्रसूरिजी महाराजने भी आपको बहुत सहायता दी। इस प्रकार करीब साठे चौदह वर्ष के अविश्रान्त परिश्रम के फलस्वरूप में यह प्राकृत बृहत्कोष संवत् १९६० चैत्र-शुक्ला १३ बुधवार के दिन श्रीसूर्यपुर (सूरत-गुजरात) में बनकर परिपूर्ण (तैयार) हुआ।

गवालियर-रियासत के राजगढ (मालवा) में गुरुनिर्वाणोत्सव के दर-मियान संवत् १९६३ पौष-शुक्ला १३ के दिन महातपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी, मुनिश्रीदीपविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य मुनिमहाराजाओं की अध्यक्षता में मालवदेशीय-छोटे बड़े ग्राम-नगरों के प्रतिष्ठित-सद्गृहस्थों की सामाजिक-मिटिंग में सर्वानुमत से यह प्रस्ताव पास हुआ कि-महंम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अजिधानराजेन्द्र' प्राकृत मागधी महा-कोश का जैन और जैनेतर समानरूप से लाभ प्राप्त कर सकें, इसलिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतलाम (मालवा) में सेठ जसुजी चतुर्जुजजीत्-मिश्रीमलजी मथुरालालजी, रूपचंदजी रखवदासजीत्-जागोरथजी, वीसाजी जवरचंदजीत्-प्यारचंदजी और गोमाजी गंजीरचंदजीत्-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सद्गृहस्थों की देख-रेख में श्रीअजिधानराजेन्द्र-कार्यालय और 'श्रीजैनप्रज्ञाकरप्रिन्टिंगप्रेस' स्वतन्त्र खोलना चाहिये। कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त-भार महंम-गुरुदेव के सुयोग्य-शिष्य-मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीम-
द्विजयचूपेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी को सौंपा जाय । बस,
प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ श्रावणसुदी ५ के दिन उक्त कोश को
छपाने के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रेस खोला गया और
उक्त दोनों पूज्य-मुनिगजों की देख-रेख से कोश क्रमशः छपना शुरू हुआ,
जो सं० १९८१ चैत्र-वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण छप जाने की सफलता
को प्राप्त हुआ ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमनंगजमदजजनकेसरी-
कलिकालसिद्धान्तशिरोमणी-प्रातःस्मरणीय-आचार्य-श्रीमद्धनचन्दसूरि-
जी महाराज, उपाध्याय-श्रीमन्मोहनविजयजी महाराज, सचारित्र-
मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवाहेवाक-मुनिश्रीहुकुमविज-
यजी महाराज, सत्क्रियावान्-महातपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज;
साहित्यविशारद-विद्याचूषण-श्रीमद्विजयचूपेन्द्रसूरिजी महाराज, व्या-
ख्यानवाचस्पत्युपाध्याय-मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी महाराज, ज्ञानी ध्यानी
मौनी महातपस्वी-मुनिश्रीहिम्मतविजयजी, मुनिश्री-लक्ष्मीविजयजी,
मुनिश्री-गुलाबविजयजी, मुनिश्री-हर्षविजयजी, मुनिश्री-हंसविजयजी,
मुनिश्री-अमृतविजयजी, आदि मुनिवरों ने अपने अपने विहार
के दरमियांन समय समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन,
मन और धन से पूर्ण सहायता पहुँचाई और स्वयं भी अनेक
ज्ञाति परिश्रम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आजारी है ।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मवृद्धतपोगच्छीय-श्रीसंघ ने इस
महान् कोषाङ्कन-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी शुभ-
सुवर्णाक्षरी नामावली इस प्रकार है—

श्रीसौधर्मवृद्धतपोगच्छीय श्रीसंघ-माखवा—

श्रीसंघ-रतलाम ।

श्रीसंघ-वाँगरौद ।

श्रीसंघ-राजगढ़ ।

” जावरा ।

” वारोदा-बड़ा ।

” भावुवा ।

श्रीसंघ-बड़नगर ।

- ॥ खाचरोद ।
- ॥ मन्दसोर ।
- ॥ सीतामऊ ।
- ॥ निम्बाहेड़ा ।
- ॥ इन्दौर ।
- ॥ उज्जैन ।
- ॥ महेन्द्रपुर ।
- ॥ नयागाम ।
- ॥ नीमच-सिटी ।
- ॥ संजीत ।
- ॥ नारायणगढ़ ।
- ॥ बरड़ाबदा ।

श्रीसंघ-सरसी ।

- ॥ मुंजाखेड़ी ।
- ॥ खरसोद-बड़ी ।
- ॥ चीरोला-बड़ा ।
- ॥ मकरावन ।
- ॥ बरड़िया ।
- ॥ (भाट)पचलाना ।
- ॥ पटलावदिया ।
- ॥ पिपलोदा ।
- ॥ दशाई ।
- ॥ बड़ी-कड़ोद ।
- ॥ धामणदा ।
- ॥ राजोद ।

श्रीसंघ-भकणावदा ।

- ॥ कूकसी ।
- ॥ आलीराजपुर ।
- ॥ रींगनोद ।
- ॥ राणापुर ।
- ॥ पारां ।
- ॥ टांडा ।
- ॥ बाग ।
- ॥ खवासा ।
- ॥ रंभापुर ।
- ॥ अमला ।
- ॥ बोरी ।
- ॥ नानपुर ।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीयसंघ-गुजरात—

श्रीसंघ-अहमदाबाद ।

- ॥ वीरमगाम ।
- ॥ सूरत ।
- ॥ साणंद ।
- ॥ बम्बई ।
- ॥ पालनपुर ।

श्रीसंघ-थिरपुर (थराद) ।

- ॥ वाव ।
- ॥ भोरोल ।
- ॥ धानेरा ।
- ॥ धोराजी ।
- ॥ डुवा ।

श्रीसंघ-ढीमा ।

- ॥ दूधवा ।
- ॥ वात्यम ।
- ॥ वासण ।
- ॥ जामनगर ।
- ॥ खंभात ।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-संघ-मारवाड़—

श्रीसंघ-जोधपुर ।

- ॥ आहोर ।
- ॥ जालोर ।
- ॥ भेंसवाड़ा ।
- ॥ रमणिया ।
- ॥ मांकलेसर ।
- ॥ देवावस ।
- ॥ विशनगढ़ ।
- ॥ मांडवला ।

श्रीसंघ-भीनमाल ।

- ॥ सांचोर ।
- ॥ बागरा ।
- ॥ धानपुर ।
- ॥ आकोली ।
- ॥ साथू ।
- ॥ सियाणा ।
- ॥ काणोदर ।
- ॥ देलंदर ।

श्रीसंघ-शिवगंज ।

- ॥ कोरटा ।
- ॥ फतापुरा ।
- ॥ जोगापुरा ।
- ॥ भारुंदा ।
- ॥ पोमावा ।
- ॥ बीजापुर ।
- ॥ वाली ।
- ॥ खिमेल ।

श्रीसंघ-गोल ।

” साहेला ।

” आलासण ।

” रेवतड़ा ।

” धाणसा ।

” वाकरा ।

” मोदरा ।

” थलवाड़ ।

” मेंगलवा ।

” सूरणा ।

” दाधाल ।

” धनारी ।

श्रीसंघ-मंडवारिया ।

” बलदूट ।

” जावाल ।

” सिरोही ।

” सिरोड़ी ।

” हरजी ।

” गुडावालोतरा ।

” भूति ।

” तखतगढ ।

” सेदरिया ।

” गोवाडा ।

” भावरी ।

श्रीसंघ-सडिराव ।

” खुड़ाला ।

” राणी ।

” खिमाड़ा ।

” कोशीलाव ।

” पावा ।

” एंदला का गुड़ा ।

” चणोद ।

” डूडसी ।

” थाँवला ।

” जोयला ।

” काचोली ।

इनके सिवाय दूसरे भी कई गाँवों के संघों के तरफ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय शुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी है ।

श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतलाम (मालवा)

चतुर्थनाग-घण्टापथः । ॐ

अहम् ।

इह हि प्रायोऽनवद्यद्वयविद्याविद्योतितान्त करणानामनवरता-
न्तःस्थमहासपत्नपरासनप्रयतानामग्रेयदेयहिंसाऽऽदिगर्ह्यपदा-
र्थसार्थगहनतरगदनाऽऽगमविच्छेदपर्वधधाराधराणामभरीकृ-
तधराधरकृमाधगणामपूर्वपूर्वजवोपाजितशुभंयुक्तमपरिपाकस-
मुखीनानामसंमुखीकृतपरावज्ञाऽज्ञानतिमिराखाममितचरित्रप-
त्रितितान्तःकरणानां विवक्षणाक्षणां स्वेतरदोषदर्शनदक्षीयसां
मनस्विमहीयसां दुरितभरितकीर्तिपतिप्रसादनिरादरा-
णामहो खलु साम्प्रतं मम पचेलिमं भागधेयमिति मय्य-
मानानां छाधिष्टमुदकमुन्निनीषूणां विगनकुहनाऽऽटोपानां मु-
क्तिमहेत्तासवरणोत्सुकानां प्रादुर्भूतविशङ्कटयोधानां किम्पचा-
नप्रतिपत्तिनां समवगलितनवतत्त्वनिकुरम्बानां महत्याऽऽर-
भत्या भर्मदेशनाश्रावणाऽजयविभ्राणनसमुत्सुकानां खड्गोक्ति-
काटवमपि मर्षणीयमिति निर्धारितमानसानां प्रपदनिमग्नप-
तिनिदिलकिरीटानां वरिष्ठप्रधानां सनतमहोत्सवमासेदुर्पां विदु-
षां परमहंसानां मानस स्वच्छन्दोच्छ्रवद्वल्लवराऽऽशयसम स-
न्मतावागाहनाऽवसरे मध्यमश्रवणभागधेयपरिपाकस्वरूपं तत्त्वा-
प्रस्थितिशुभशृङ्गाटुकानुकारि मिथ्यात्वदर्शनाफूपाऽऽचान्त्यै
दोषामुद्धाधवमुद्धाधर गाधीकृतसौगतशासनाऽऽशयनिगूढत-
त्त्व प्रालेयमहीध्रजितान्त्यशोविशदमस्तोकमुक्ताफलाऽऽपीर-
वत् शिरसा श्लाघनीयमुक्तप्रत्यग्रप्रसूमरनीरन्ध्रसङ्घपदेशमु-
ध्राविन्दुशृङ्गभिराप्याबितभयभयिकस्वान्तक्षेत्र पठनाऽऽकर्ण-
नाभ्या माध्वीकमृद्धीकबोरस्यधरीकृतमाधुर्यं जनिताऽऽमोदभूमो-
दय मानसकासारमिवाऽऽहन्तमेवाजस्र धिनोति । यत्र गृह्य-
ग्राहिकया जीवाजीवाऽऽदिसमस्तवस्तुविवेचनं विधीयते यत्र च
सुखतत्त्वकल्पेनलपनिद्रामुद्रितनयनस्य विस्मयितव्यपरस्याऽऽ
कल्पनिद्राणस्याकुतोभयस्य जटपाकेन साकं जटपाऽऽयासायसर-
मपि नावाति, गम्भीरगर्जनविज्ञाबितगिरिप्रावस्य गिरिगर्भे
शबानस्य पञ्चाननस्यैव सस्य नामश्रवणमात्रेण मद्मलिनगात्रा-
ऽऽजोगा पद्मिन इव कुमताबलम्बिनो गृहीतद्विक्ता पुनरावर्तन-
मपि न स्पृहयन्ति, येनाऽऽस्थानीमास्थितस्य वादकथासप्रलश-
स्य निकटं जयोऽवश्यमच्युपैति, कौक्ल्यकमिव यमवलम्ब्य प्रत्य-
र्थिप्रवर्तितप्रेतानुकारिनिग्रहस्थानकन्धराकर्तनाय कुशलीभवति
मव्यवर्ग, यो ह्युपगतोऽग्नानां निजनिघ्नानां विघ्नसङ्घमपहस्त-
यते । प्रातिस्विकरूपेण निर्धारितोऽयमर्थः प्रथमभागोपोद्घाते-
ऽस्माज्जिरित्यल प्रसक्तानुप्रसक्त्याऽकाण्मताण्मवाऽऽरम्भरेण
वा । किं घटुना यत्प्रवर्तका एव परार्थसपादनसमर्पितजीविता-
स्वार्थनिरपेक्षा समस्तजीवजीवातुप्रदानदक्षा सौध्रमेन्द्राऽऽदि-
निर्वर्तितजन्माभिपेक्षा सुधाधोरणीकल्पनैजदेशनया ससारासा
तसनसजन्तूनां विहितसेका अष्टमहाप्रातिहार्यपरिकलिताश्र-
तुल्लिखशनिशयविराजिता रागद्वेषाऽऽद्यन्तरङ्गारिविप्रमुक्ता प-
राजिसधानाध्ययनविमुखास्तत्त्वपारावारतलस्पर्शिनः परमदु-

र्गसिसमापन्नजुर्गजनतानिरीक्षणसमुत्पन्नकरुणरसोद्गारपुल-
कितान्तःकरणा दरीदृश्यन्ते, तद्वचनसुधासारणीसमवगाहन-
सुखैर्बिणः पुरोभागिमिन्ना के वा न भवेयुः ? यद्यपि तृतीयभागप्र-
स्तावे समासेन निरूपितोऽयं विषयः प्रयत्नप्रयत्नैरस्माभिस्तथा-
पि वाचकवर्गमन पोषाय कटाग्रहग्रहिद्वतोषाय सोढापोह
भगवतां तीर्थकृतां रागद्वेषविप्रमुक्तत्वमेवोद्घाटयते, यत्सत्ता-
वामेश्वर तेषामुपादेयवचनताऽनिर्वचनीयतामावहति * । तथाहि-
गनु तीर्थकृतां रागाऽऽदिभिः सहाऽऽत्यन्तिको वियोगोऽस-
म्बन्धी, प्रमाणबाधनात् । तच्च प्रमाणमिदम्-यदनादिमद् न त-
द्विनाशमाविशति, यथाऽऽकाशम्, अनादिमन्तश्च रागाऽऽद्य
इति । किञ्च-रागाऽऽद्यो भर्मा, ते च धर्मिणो मिन्नाः, अभि-
न्ना वा ? यदि मिन्नास्तर्हि सर्वेषामविशेषेण वीतरागत्वप्रस-
ङ्ग, रागेभ्यो जिज्ञत्वात्, विवक्षितपुरुषवत् । अथाभिन्नास्त-
र्हि तत्क्षये धर्मिणोऽप्यात्मन क्व, तदभिन्नत्वात्, तत्स्वरूप-
वत्, इति कुतस्तेषां वीतरागत्वम् ? तस्यैवाभावादिति । अ-
त्रोच्यते-इह यद्यपि रागाऽऽद्यो दोषा अनादिमन्त, तथापि क-
स्यचित् स्त्रीशरीराऽऽदिषु यथाऽवस्थितवस्तुतत्त्वावगमेन तेषां
रागाऽऽदीनां प्रतिपक्षभावनात् । प्रतिक्षणमपचयो दृश्यते, ततः
समाभ्यते-विशिष्टकालाऽऽदिसामग्रीसन्नावे भावनाप्रकर्षवि-
शेषजावतो निर्मूलमपि क्व, । अथ यद्यपि प्रतिपक्षभावनात् ।
प्रतिक्षणमपचयो दृष्टस्तथापि तेषामान्यन्तिकोऽपि क्व, सं-
भवतीति कथमवसेयम् ? उच्यते-अन्यत्र तथा प्रतिबन्धग्रहणा-
त् । तथाहि-शीतस्पर्शसपाद्या रोमहर्षाऽऽद्यः, ते च शीतप्रति-
पक्षस्य बह्वैर्महतासा मन्दा उपलब्धाः, उत्कर्षे च निरन्वयवि-
नाशधर्माणः । ततोऽन्यत्रापि बाधकस्य मन्दतायां बाध्यस्य मन्द-
तादर्शनाद् बाधकोत्कर्षेऽवश्य बाध्यस्य निरन्वयो विनाशो वेदित-
व्यः, अन्यथा बाधकमन्दतायां मन्दताऽपि न स्यात् । अथाऽ-
स्ति ज्ञानस्य ज्ञानाऽऽवरणीय कर्म बाधक, ज्ञानाऽऽवरणीयकर्म-
मन्दतायां च ज्ञानस्यापि मनाश्च मन्दता । अथ च प्रवलज्ञानाऽऽ-
वरणीयकर्मोदयोत्कर्षेऽपि ज्ञानस्य न निरन्वयो विनाश । एव प्र-
तिपक्षजावनोत्कर्षेऽपि न रागाऽऽदीनामत्यन्तोच्छेदो भविष्यती-
ति । तदयुक्तम् । द्विविधं हि बाध्यम्-सहभूतस्वभावभूतम्, स-
हकारिसपाद्यस्वभावभूतम् । तत्र यत् सहभूतस्वभावभूतम्,
तत्र कदाचिदपि निरन्वयविनाशमाविशति, ज्ञान चाऽऽत्मन
सहभूतस्वभावभूतम्, आत्मा च परिणामी नित्यः, ततोऽत्यन्त-
प्रकर्षवत्यपि ज्ञानाऽऽवरणीयकर्मोदये न निरन्वयविनाशो ज्ञान-
स्य, रागाऽऽद्यस्तु लोभाऽऽदिकर्मविपाकोदयसपादितसत्ताका,
ततः कर्मणो निर्मूलमपगमे तेऽपि निर्मूलमपगच्छन्ति । नन्वा
सता कर्मसपाद्या रागाऽऽद्य, तथापि कर्मनिवृत्तौ ते निवर्तन्ते
इति नावश्यं नियमः । न हि दहननिवृत्तौ तत्कृता काष्ठेऽङ्गारता
निवर्तते । तदसत् । यत् इह किञ्चित् कञ्चित् निवर्त्य-विकार-

मापादयति, यथाग्निः सुवर्णं द्रवताम् । तथाहि-अग्निनिवृत्तौ तत्कृता सुवर्णं द्रवता निवर्तते । किञ्चन पुन क्वचित् अनिवर्त्य-विकाराऽऽस्मभकम् । यथा-स एवाग्निः काष्ठे, न खलु श्या-मतामात्रमपि काष्ठे दहनकृत तन्निवृत्तौ निवर्तते । कर्म चा-ऽऽमनि निवर्त्य-विकाराऽऽस्मभकम् । यदि पुनरनिवर्त्य-विकाराऽऽस्मभक भवेत्तर्हि यदपि तदपि कर्मणा कृतं न कर्मनिवृत्तौ निवर्तते, यथाग्निना श्यामतामात्रमपि काष्ठे कृतमग्नि-निवृत्तौ । ततश्च यदेकदा कर्मणाऽऽपादितं मनुष्यत्वममरत्वं कृमिकीटत्वमङ्गत्वं शिरोवेदनाऽऽदि, तत्सर्वकालं तथैवावतिष्ठेत्, न चेत्तद् दृश्यते, तस्मादनिवर्त्य-विकाराऽऽस्मभकं कर्म, ततः कर्मनिवृत्तौ रागाऽऽदीनामपि निवृत्तिः । अत्राऽऽहुर्वाहस्पत्याः-नैते रागाऽऽद्यो ह्योभाऽऽदिकर्मविपाकोदयान्वधनाः, कि-न्तु कफाऽऽदिप्रकृत्यहेतुकाः । तथाहि-कफहेतुको रागः, पि-त्तहेतुको द्वेषः, वातहेतुकश्च मोहः । कफाऽऽद्यश्च सदैव स-न्निहिता, शरीरस्य तदात्मकत्वात्, ततो न चीतरागत्वसंभवः । तदयुक्तम् । रागाऽऽदीनां कफाऽऽदिहेतुकत्वाऽऽद्ययोगात् । त-थाहि-स तद्धेतुको, यो य न व्यभिचरति, यथा धूमोऽग्निम् । अन्यथा प्रतिनियतकार्यकारणभावव्यवस्थाऽनुपपत्तिः । न च रागाऽऽद्यः कफाऽऽदीन् न व्यभिचरन्ति, व्यभिचारदर्शना-त् । तथाहि-वातप्रकृतेरपि दृश्यते रागद्वेषौ, कुरुप्रकृतेरपि द्वेषमोहौ, पित्तप्रकृतेरपि मोहरागौ, ततः कथं रागाऽऽद्य-कफाऽऽदिहेतुकाः ? अथ मन्यथा-एकैकाऽपि प्रकृतिः सर्व-पामपि दोषाणां पृथक् पृथक् जनिका, तेनायमदोष इति । तदयुक्तम् । एवं सति सर्वेषामपि जन्तूनां समरागाऽऽदिदो-षप्रसक्ते, अवश्यं हि प्राणिनामेकमया प्रकृत्या कयाचिद् भवि-तव्यम् । सा चाविशेषेण रागाऽऽदिदोषाणामुत्पादिकेति सर्व-पामपि समानरागाऽऽदिनाप्रसक्तिः । अथास्ति प्रतिप्राणि पृथक् पृथक्वाचनं कफाऽऽदीनां परिणतिविशेषः, तेन न सर्वेषां समरागाऽऽदिताप्रसङ्गः । तदपि न साधयः । विकल्पयुगलान-तिक्रमात् । तथाहि-सोऽप्यवान्तरं कफाऽऽदीनां परिणति-विशेषः सर्वेषामपि रागाऽऽदीनामुत्पादकः, आहोस्विदेकनम-स्यैव कस्यचित् ? तत्र यथायः पक्षस्तर्हि यावत् स परि-णतिविशेषः तावदेककालं सर्वेषामपि रागाऽऽदीनामुत्पाद-प्रसङ्गः । न चैककालमुत्पाद्यमाना रागाऽऽद्यः सवेद्यन्ते, क्रमेण तेषां वेदनात् । न खलु रागाध्यवसायकाले द्वेषा-ध्यवसायो, मोहाध्यवसायो वा सवेद्यते । अथ द्वितीयः प-क्षः-तत्रापि यावत् स कफाऽऽदिपरिणतिविशेषस्तदावदेक एव कश्चिद्वागाऽऽदिदोषः प्राप्नोति । अथ च तदवस्था एव कफाऽऽदिपरिणतिविशेषे सर्वेऽपि दोषाः क्रमेण परानुसृज्य-जायमाना उपलभ्यन्ते । अथादृश्यमान एव केवलकार्यविशेष-दर्शनोन्नीयमानसत्ताकस्तदा तदा तत्तद्वागाऽऽदिदोषहेतुः क-फाऽऽदिपरिणतिविशेषो जायते, तेन न पूर्वोक्तदोषावकाशः । ननु यदि स परिणतिविशेषः सर्वथाऽननुभूयमानस्वरूपोऽपि परिकल्प्यते, तर्हि कर्मैव किं नाच्युपगम्यते ? एव हि लो-कशास्त्रमार्गोऽप्याराधितो भवति । अपि च-स कफाऽऽदिपरिण-तिविशेषः कृतस्तदा तदाऽन्यान्यरूपेणोपजायते, इति वक्तव्यम् । देहादिति चेत्, ननु तदवस्थेऽपि देहे नवद्विः कार्यविशेषदर्श-नस्तस्यान्यथाभवनमिष्यते, तत्कथं तदेहानिमित्तम् ? न हि यद्विशेषोऽपि यद्विक्रियते स विकारस्तद्धेतुक इति वक्तु

शक्यम् । नाप्यन्यो हेतुरुपपद्यते, तस्मात्तदप्यन्यथाभवन-कर्महेतुकमेष्टव्यम् । तथा च सति कर्मैवैकमभ्युपगम्यता, कि-मन्तर्गहना तद्धेतुतया कफाऽऽदिपरिणतिविशेषानुपगमेन ? किञ्च-अभ्यासजनितप्रसङ्गः प्रायो रागाऽऽद्यः । तथाहि-यथा यथा रागाऽऽद्यः सेव्यन्ते तथा तथाऽभिवृद्धिरेव तेषा-मुपजायते, न प्रहाणिः । तेन समानेऽपि कफाऽऽदिपरिणति-विशेषे तदवस्थेऽपि च देहे यस्येह जन्मनि परत्र वा यस्मिन् द्वापेऽभ्यासः स तस्य प्राचुर्येण प्रवर्तते, शेषस्तु मन्दतया, ततोऽभ्याससंपाद्यकर्मोपचयहेतुका एव रागाऽऽद्यो, न कफा-ऽऽदिहेतुका इति प्रतिपत्तव्यम् । अन्यच्च-यदि कफहेतुको रागः स्यात्, ततः कफवृद्धौ रागवृद्धिः स्यात्, पित्तप्रकर्षे तापप्रकर्षवत्, न च जवति, तदुत्कर्षात्पराधाधिततया द्वे-पस्यैव दर्शनात् । अथ पक्वान्तरं गृहीया-यदुत न कफहेतु-को रागः, किन्तु कफाऽऽदिदोषसाम्यहेतुकः । तथाहि-कफाऽऽदिदोषसाम्ये विरुद्धव्याध्यभावतो रागोद्भवो दृश्यत इति । तदपि न समीचीनम् । व्यभिचारदर्शनात्-न हि यावत् कफाऽऽदिदोषसाम्यं तावत् सदैव रागोद्भवोऽनुभूयते, द्वे-पाऽद्युद्भवस्यानुभवात् । न च यद्वावेषि यत्र भवति तत् त-द्धेतुकं सचेतसा वक्तुं शक्यम् । अपि च-एवमभ्युपगमे ये विषमदोषास्ते रागिणो न प्राप्नुवन्ति, अथ च तेऽपि रागिणो दृश्यन्ते, स्यादेतत्, अतः वैस्तर्यात् । तत्त्वं निर्वात्म-शुक्रोपच-यहेतुको रागो नान्यहेतुक इति । तदपि न युक्तम् । एवं ह्य-त्यन्तस्त्रीसेवापरतया शुक्रकथयत क्रूरकृतजानां रागिता न स्यात् । अथ वैतेऽपि तस्यामवस्थायां निकामं रागिणो दृश्य-न्ते । किं च-यदि शुक्रस्य रागहेतुता, तर्हि तस्य सर्वस्त्रीषु साधारणत्वात् नैकस्त्रीनियतो रागः कस्यापि भवेत्, दृश्यते च कस्याप्येकस्त्रीनियतो रागः । अथोच्येत-रूपातिशयलुब्ध-स्तस्यामेव रूपवत्यामभिरुज्यते, न योषिदन्तरे । उक्तं च-
“रूपातिशयपाशेन, विवशीकृतमानसाः । स्थां योषितं परित्य-ज्य, रमन्ते योषिदन्तरे ॥१॥” इति । तदपि न मनोरमम् । रूप-हितायामपि कापि रागदर्शनात् । अथ तत्रोपचारविशेषः स-मीचीनो भविष्यति, तेन तत्राभिरुज्यते । उपचारोऽपि च रागहेतुर्न रूपमेव केवलम्, तेनायमदोष इति । तदपि व्यभि-चारि । द्वयेनापि विमुक्त्या क्वचिद् रागदर्शनात् । तस्माद-भ्यासजनितोपचयपरिपाकं कर्मैव विचित्रस्वभावतया तदा तदा तत्कारणापेक्षं तत्र नत्र रागाऽऽदिहेतुरिति कर्महेतुका रागाऽऽद्यः । एतेन यदपि कश्चिदाह-पृथिव्यादिभूतानां धर्मा एते रागाऽऽद्यः । तथाहि-पृथिव्यस्त्वभूयस्त्वे रागः, तेजोवायुभू-यस्त्वे द्वेषः, जलवायुभूयस्त्वे मोह इति । तदपि निराकृतमवसे-यम्, व्यभिचारात् । तथाहि-यस्यामेवावस्थायां द्वेषो मोहोऽपि तस्यामेव दृश्यते, तत एतदपि यन्किञ्चित् । तस्मात् कर्महेतुका रागाऽऽद्यः । ततः कर्मनिवृत्तौ निवर्तते । प्रयोगश्चात्र-ये सह-कारिसपाद्या यदुपधानादपकर्षिणस्ते तदत्यन्तवृत्तौ निरन्वय-विनाशधर्माणो, यथा रोमहर्षाऽऽद्यो बहिर्वृत्तौ, भावनोपधानाद-पकर्षिणश्च सहकारिकर्ममपाद्या रागाऽऽद्य इति । यदपि प्रागु-पन्यस्तं प्रमाणम्-यदनादिमद् न तद्विनाशमाविशति, यथाऽऽकाश-म् । तदप्यप्रमाणम् । हेतोरनैकान्तिकत्वात्-प्रागज्ञावेन व्यभिचा-रात् । तथाहि-प्रागज्ञावेनादिमानपि विनाशमाविशति, अन्यथा कार्यानुत्पत्तेः । भावनाऽधिकारी च सम्यग्दर्शनाऽऽदिरत्नत्रय-

सपत्नसमन्वितो वेदितव्यः, इतरस्य तदनु रूपानुष्ठानप्रवृत्त्यभा-
वेन तस्य मिथ्यारूपत्वात् । आह च- ' नापी तवस्मि निरभो,
चारिणी भावणाज्जोति । ' सा च रागाऽऽदिदोषनिदान-
स्वरूपविषयफलगोचरा यथागममेवमवसेया-

‘ ज कुचिञ्चयाणुओगो, पयञ्चिसुद्धस्स होइ जीवस्स ।

एणसि ज्ञो नियाण, बुहाण न य सुदर एय ॥ १ ॥

रुव पि सकिञ्चसो-ऽभिस्सगा पीइमाइ द्विगो व ।

परमसुहपञ्चणीओ, एअ पि असोहण चेव ॥ २ ॥

विसओ य भगुरो खलु, गुणरहिओ तह तहारुओ ।

संपत्तिनिप्फओ के-वल तु मूव अनत्थाण ॥ ३ ॥

जम्मजरामरणो, विचिच्चरुओ फलं तु ससारो ।

बहुजणनिव्वेयकरो, एसो वि तहाविहो चेव ॥ ४ ॥ ” इति ।

अपि च-सूत्रानुसारेण ज्ञानाऽऽदिषु यो नैरन्तर्येणाज्यासस्त-
द्व्यापि ज्ञाना वेदितव्यः, तस्या अपि रागाऽऽदिप्रतिपत्तत्वा-
त् । न हि तत्प्रवृत्त्या सम्यग्ज्ञानाऽऽद्यज्ञानासे व्यापृतमनस्कस्य
स्त्रीशरीररामणीयकाऽऽदिविषये चेन प्रवृत्तिमातनोति, तथाऽ
नुपपन्नात् । एतेन सिद्धं रागाऽऽदिविरहवत्त्व तीर्थकृतां ज-
गवताम् । अत एव रागद्वेषाऽऽदिशत्रून् जयन्त्यजिगवन्तीति
तीर्थकृतपर्यायस्य जितशब्दस्य व्युत्पत्तिनिमित्तं, प्रवृत्तिनिमि-
त्तं च भावयन्ति भावुकाः । सिद्धे च तस्मिन् रागाऽऽद्यज्ञानावेत-
नभाषणकारणाभावात् समुपादेयवचननाऽनिर्वचनीयतामाव-
इत्येव जिनवरस्य । उक्तं च-“रागाद् वा द्वेषाद् वा, मोहाद् वा
वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् । यस्य तु नैने दोषा-स्तस्यानृतकारणं किं
स्यात् ॥ १ ॥ ” किञ्च-“अणुवक्रयपराणुगह-परायणा ज
जिणा जगण्वरा । जियरागदोसमोहा, य नएणहावाइणो तेण
॥ ५० ॥ ” इति सिद्धं परानिमिधानविमुखत्वेन जिनवचनस्य वि-
श्वस्तसूत्रितत्वम् । * । अस्तु तावत् तीर्थकृतां जितरागद्वेषत्व
तथापि मिथ्यादर्शनसमूहमयत्वाद् जिनवचनस्य कथं प्रामा-
ण्यमङ्गीकरणीयम् । जिनवचनस्य मिथ्यात्वदर्शनसमूहरूपत्व
तु भीसिद्धसेनदिवाकरोऽप्यभ्युपगच्छति । तथाहि-“ भइ मि-
ग्गादसण-स नूहमइयस्म असयसारस्स । जिणवयणस्स भग
वओ, सविग्गसुहाहिगम्मस्स ॥ ७० ॥ ” (सम्म० ३ काण्ड)
ततश्च मिथ्यादर्शनसमूहमय तत्कथं सम्यग्प्रतामासादयति,
न हि विषयकणिकासमूहमयस्यामृतरूपताऽऽपत्तिः शसिद्धा ।
अत्र प्रतिविधीयत-नैतद् युक्तम् । परस्परनिरपेक्षसमूहाऽऽदिन-
यरूपाऽऽपन्नमाख्ययाऽऽदिमिथ्यादर्शनानां परस्परसव्यपेक्ष-
तासमासादितानेकान्तरूपाणां विषयकणिकासमूहविशेषमय-
स्यामृतसदोहस्येव सम्यक्त्वाऽऽपत्तेः । दृश्यन्ते हि विषा-
ऽऽदयोऽपि भावाः परस्परसयोगविशेषमवाप्ताः समासादि-
तपरिणत्यन्तरा अगदरूपतामात्मसात्कुर्वाणाः, मध्याज्यप्र-
वृत्तयस्तु विशिष्टसयोगावाप्त्यन्तरस्वभावा मृतिप्रतिनिमि-
त्तविषयरूपतामासादयन्त । न चाध्यक्षप्रसिद्धार्थस्य पर्यनुयो-
गविषयता, अन्यथाऽन्यादेरपि दाह्यहनशक्त्यादिपर्यनुयो-
गाऽऽपत्तेः । अत एव निरपेक्षा नैगमाऽऽदयो पुर्णया, सापे-
क्षान्तु सुनया उच्यन्ते । अजिद्वितायंसवादि चेद् वादिवृषभ-
स्तुतिकृतासिद्धसेनाऽऽचार्यवचनम्-“ नयास्तव स्वात्पदता
ब्धुना इमे, रसोपविष्टा इव बोद्धव्यान्व । भवन्त्याजिप्रेतफला
यतस्ततो, जवन्तमार्या प्रणता हि नैपिण्ण ॥ १ ॥ ” इति । अ-
थवा साङ्ख्याऽऽदेरेकान्तवादिदर्शनसमूहमयस्य चूर्णनस्व-

भावस्य, मिथ्यादिषु रूपसमूहविघटनममर्थस्य वा । यद्वा-
मिथ्यादर्शनसमूहा नैगमाऽऽद्य, एकैकनैगमाऽऽदेनैयस्य श-
तविधत्वात् “ एकैको वि सखविहो । ” इत्याद्यागमप्राप्त्यात्
अवयवा यस्य तन्मिथ्यादर्शनसमूहमयम्, जिनवचन-
स्य नैगमाऽऽद्य. सापेक्षाः सप्तावयवाः, तेषामप्येकैक. शत-
धा व्यवस्थित इत्याजिप्रायः । समूहरूपसत्तनयोदाहरणापेक्षया
च सप्तमङ्गीप्रदर्शनमागमज्ञा विदधति, सामान्यविशेषाऽऽत्मक-
त्वात् वस्तुतत्त्वस्य, सामान्यस्यैकत्वात्, तद्विवक्षायां यदेव
घटाऽऽदिद्वय स्यादेकमिति प्रथमजङ्गीविषयः, तदेव देशका-
क्षप्रयोजनभेदाद् नानात्व प्रतिपद्यमान तद्विवक्षायां स्यादनेक-
मिति द्वितीयमङ्गीविषय, तदेवोज्याऽऽत्मकमेकैकदेशब्देन य-
दाऽभिधातु न शक्यते तदा स्यादवक्तव्यमिति तृतीयमङ्गीविष-
य, यदेवावकाशदानत्वेनासाधारणेनैकमाकाश, तदेवावगा-
ह्यावगाहकावगाहनाक्रियाभेदादनेकं जवति, तद्वैपविना तस्या-
वस्तुत्वाऽऽपत्तेः । प्रदेशभेदापेक्षयाऽपि च तदनेकम् । अन्यथा
हिमवद्विन्ध्ययोरप्येकदेशनाप्राप्ते । तस्य च तथाविवक्षायां
स्यादेकं चानेकं चेति चतुर्जङ्गीविषयता । यदेकमाकाशं जवत
प्रसिद्धं तदेकस्मिन्नवयवे विवक्षिते एकमवयवस्यावयवान्तरा-
द् भिन्नजिघानां वाचकस्य शब्दस्याभावादवक्तव्यं चेति, तथा वि-
वक्षायां स्यादेकमवक्तव्यं चेति पञ्चममङ्गीविषयः । तद् यदेवै-
कमाकाशं प्रसिद्धं भवत, तदेवावगाह्यावगाहनाक्रियाभेदादनेकम्,
एकानेकत्वप्रतिपादकशब्दाभावादवक्तव्यं चेति षष्ठमङ्गीविषय ।
यदेवैकमाकाशाऽऽत्मकतयाऽऽकाशं जवत प्रसिद्धं, तदेव तथैक-
मवगाह्यावगाहनाक्रियाऽपेक्षयाऽनेकं, गुणप्रतिपादनापेक्षयाऽ-
वक्तव्यं चेति स्यादेकमनेकमवक्तव्यं चेति सप्तममङ्गीविषय । एव
स्यात् सर्वगतः स्यात्सर्वगतो घटाऽऽदिरित्यादिकाऽपि सप्तजङ्गी
वक्तव्याः * । एतेन मिथ्यादर्शनसमूहमयत्वेऽपि जिनवचनस्य,
विषयकणिकासमूह-विशेषमयस्यामृतसारवद्व्याप्यत्वमविरु-
द्धम् । विशेषविस्तरस्तु ‘ जिणवयण ’ शब्दे १५०३ पृष्ठादारभ्य
१५०५ पृष्ठपर्यन्तं विषयिद्विभिरवलोकनीय । ततः स्थितमेतत्-

“ जिणवयणकणरुक्खो, अणेगसुत्तत्थसालाविट्थो ।

तवनियमकुसुमगुच्छो, सुग्गइफलवधणो जयइ ॥ १ ॥

सब्बे वि य सिद्धता, सद्भवयणामया सतेल्लोक्का ।

जिणवयणस्स जगवओ, न तुल्लमिय त अणुग्गेय ॥ २ ॥ ”

“ जयति जगदेकमङ्गल-मपहतानि शेषपुरितघनतिमिरम् ।

रविबिम्बमिव यथास्थित-वस्तुविकाशं जिनेशवच- ॥ १ ॥ ”

‘ नरनरगतिरियसुरगण-सलारियसव्वदुक्खरोगाण ।

जिणवयणमेगमोसह-मपवगसुहक्खय फलय ॥ १ ॥

जिणवयणमोयगस्स य, रत्तिं व दिवा य खज्जमाणस्स ।

तिट्ठिं बुहो न गच्छइ, हेउसइस्सोवगूढस्स ॥ २ ॥

जीवाव्युत्थिचिण-कोमल्लगुणेणऽनन्तसरिसेण ।

सेसवयणेहिं अजिय, जिणिदवयणं महातिसय ॥ ३ ॥

“ जन्मजरामरणभयै-रभिहुते व्याधेवदनाग्रस्ते ।

जिनवरवचनादन्य-प्र नास्ति शरणं क्वचिल्लोके ॥ १ ॥ ”

तस्मात् जिनवचनरुचिनाऽविप्रतिपन्नेन भव्येन भाव्यम् ।

यत -

“ सवणकरणेसु इच्छा, होइ रुई सद्दहाणसज्जता ।

एइइ विणा कत्ता, सुखी सम्मत्तरयणस्स ॥ १ ॥ ”

ततः-

“ जिणवयणे अनुरत्ता, जिणवयणं जे करिंति भावेण ।

अमला असकिलिङ्गा, ते हुति परित्तससारी ॥ १ ॥ ”

अथवा किं घटुना-

“ कूरा वि सहावेण, विसयविसवसानुगा वि होऊण ।
भावियजिणवयणमणा, तेहोक्कसुहावहा होति ॥ १ ॥ ”

यतः-

“ सुस्सुस धम्मराओ, गुरुवेण जहासमाहीए ।

वेयावच्चे नियमो, सम्महिठिस्स लिगा ॥ १ ॥ ”

एतेन तृतीयभागप्रस्तावोपन्यस्तपराभिसधानविमुखत्वं भग-
वन्तर्तीयकरस्य रागद्वेषजतृप्तेन सर्वतोभावेन समर्थितम् ।
किञ्च-समवसरणाऽऽदिसमये देशनाऽपरपर्यायेण जिनवच-
नेन योऽर्थः समर्थितस्तत्र विप्रतिपन्नस्य जमावेरिच दुर्गतगम-
नमवश्यमेव सपद्यते । तथाहि तृतीयभागप्रस्तावे-“से नूण भने !
चलमाणे चलिए ” इत्यादि भगवत्प्ररूपितार्थवाचकं प्रश्नोत्तर-
रूपं सूत्रमुपन्यस्तम् । तत्र विप्रतिपन्नस्य जमावेरितमित्यम्-
इहैव भरतक्षेत्रे कुण्डपुर नाम नगरम्, तत्र भगवतः श्रीमन्म-
हावीरस्य भागिनेयो जमालिनाम राजपुत्र आसीत्, तस्य
च भार्या श्रीमन्महावीरस्य दुहिता सुदर्शना, अथ कदाचित्
पञ्चशतपुरुषपरिवारो जमालिभगवतो मदावीरस्याग्रे प्रव्रज्यां
जग्राह, सुदर्शनाऽपि सहस्रस्त्रीपरिवारा तदनुप्रव्रजिता । त-
तश्चैकादशस्वर्गेष्वधीतेषु जमालिना भगवान् विहारार्थमुत्क-
लापितः, ततो भगवता तूष्णीमास्थाय न किञ्चित् प्रत्युत्तर-
मदायि, तत एवममुत्कलितोऽपि पञ्चशतसाधुपरिवृतो निर्ग-
तः श्रीमन्महावीरान्तिकात्, प्रामानुग्राम च पर्यटन् गतः आव-
स्तीनगर्याम्, तत्र च तैन्दुकाभिधानोद्याने कोष्ठकमाग्नि चै-
त्ये स्थित, ततश्च तत्र तस्यान्तप्रान्ताऽऽहारैस्तीव्रो रोगाऽऽत-
ङ्कः समुत्पन्नः, तेन च न शक्नोत्युपविष्टः स्वातुम्, ततो ब-
ज्राण अमणान्-मन्त्रिमित्र शीघ्रमेव सस्तारकमास्तृणीत, वेन
तत्र तिष्ठामि, ततस्तै कर्तुमारब्धोऽसौ । वाढ च दाहञ्जरा-
भिभूतेन जमालिना पृष्ठम्-सस्तृतः सस्तारको, न वेति ? । सा-
धुभिश्च संस्तुनप्रायत्वाऽर्धसस्तृतेऽपि प्रोक्तम्-सस्तृन इति ।
ततोऽसौ वेदनाविह्वलितचेता उत्थाय तत्र तिष्ठानुरद्धसं-
स्तृन तद् दृष्ट्वा क्रुद्धः-“ क्रियमाणं कृतम् । ” इत्यादिसिद्धा-
न्तवचन स्मृत्वा मिथ्यात्वमोहनीयोद्भूतो वदयमाणमुक्तिभि-
र्वितथमिति चिन्तयामास । तत स्थविरैर्वदयमाणाभिरेव यु-
क्तिभिः प्रतिबोधिना यदा कथमपि न प्रतिबुध्यते, तदा ग-
तास्त परित्यज्य भगवत्समीपे, अन्ये तु तत्समीपमेव स्थि-
ताः । सुदर्शनाऽपि तदा तत्रैव श्रावकदङ्ककुम्भकागृहे आ-
सीत् । जमाल्यनुरागेण च तन्मतमेव प्रपन्ना, दङ्कमपि तद् ग्रा-
हयितुं प्रवृत्ता । ततो दङ्केन मिथ्यात्वमुपगतेयमिति ज्ञात्वा
प्रोक्तम्-नेदृशं वयं किमपि जानीम, अन्यदा च पावाग्निम-
ध्ये मृदन्नाजनोद्धर्तनपरावर्तने कुर्वताऽङ्कारकमेकं प्रक्रिय्य त-
त्रैव प्रदेशे स्वाध्यायं कुर्वत्याः सुदर्शनाया सघात्यञ्जलो दग्धः ।
तनस्तथा प्रोक्तम्-श्रावक ! किं त्वया मदीयसघाटो दग्धा ? ।
तेनोक्तम्-ननु ‘ दह्यमानमदग्धं, भवति, इति ज्ञवत्या सि-
द्धान्तः, ततः क्व केन त्वदीया सघाटी दग्धा ? । इत्यादि
तदुक्तं परिभाष्य सुबुद्धाऽसौ लभ्यक्प्रेरिताऽस्मात्प्राप्तमिधाय मि-
थ्यादुष्कृतं ददामि, जमालि च गत्वा प्रज्ञापयति । यदा
चामौ कथमपि न प्रज्ञाप्यते, तदाऽसौ सपरिवारा, शेषसा-
धवश्चैकाकिन जमालिं मुक्त्वा जगवत्समीपं जग्मुः, ज-

मालिस्तु बहुजनं व्युद्ग्राह्य अनालोचितप्रतिकान्तं कामभासे
कालं कृत्वा किलिपिकदेवेपूज्यः । एतच्च चरितं विस्तरतः
प्रज्ञापनासुत्रादवसेयम् । अथ जमावेरिप्रतिपत्तिरुद्भाव्यते-सर्व-
मपि वस्तु क्रियमाणं कृतं न भवति, किन्तु कृतमेव कृतमु-
च्यते, ततो भगवत्त्वादी यदुक्तम्-“ चलमाणे चलिए उदी-
रिज्जमाणे उदीरिए वेइज्जमाणे वेइए । ” इत्यादि, तत्स-
र्वं मिथ्या । किञ्च-यस्य क्रियमाणं वस्तु कृतमित्यु-
पगमः, तेनेह विद्यमानस्य करणरूपा क्रिया चञ्ची-
कृताः, तथा च सति वहुनां होषाणां प्रतिपत्तिर्भवति । त-
थाहि-इह क्रियमाणं कृतं न भवतीति प्रतीक्षा, कृतस्य चि-
द्यमानत्वादिति हेतुः, चिरन्तनघटवदिति दृष्टान्तः । अथ क-
तमपि क्रियत इत्युपगम्यते, तर्हि नित्यमनवरतमेव क्रिय-
ताम्, कृतकत्वाविशेषात्, एव च सति न कदाचिदपि कार्य-
क्रियापरिसमाप्तिरिति । यदि च क्रियमाणं कृतमिष्यते, तर्हि
घटाऽऽदिकार्यार्थं वा मृन्मर्दनचक्रप्रमणाऽऽदिका क्रिया, तस्या
वैफल्यं प्राप्नोति, तत्काले कार्यस्य कृतत्वाद्युपगमात् । तथा
च प्रयोग-इह यत्कृतं, तत्क्रिया निफलैव, यथा चिरनिष्पन्नघटे,
कृतं चाद्युपगम्यते क्रियाकाले कार्यं, ततो विफलां तत्र क्रि-
येति । किञ्च-क्रियमाणकृतत्वादिना कृतस्य (विद्यमानस्य)
क्रियेति प्रतिपादितं भवति, एव च प्रत्यक्षविरोधः, यस्मादु-
त्पत्तिकालात् पूर्वमविद्यमानमेव कार्यं जायमानं दृश्यते, उ-
त्पत्तिकाले तस्मात् क्रियमाणमकृतमेवेति । किञ्च-आरम्भक्रि-
यासमय एव कार्यमुत्पद्यते इति तत्राभ्युपगमः । एतच्चायुक्त-
म् । यस्याद् घटाऽऽदिकार्याणामुत्पद्यमानानां दीर्घं एव निर्वर्त-
नक्रियाकालो दृश्यत इति । ननु दृश्यतां नाम दीर्घं क्रियाकालः,
परं घटाऽऽदिकार्यमारम्भक्रियासमय एव, शिवकाऽऽदिकाले
वा दृश्यत इति चेत्, तदयुक्तम् । यतो नाऽऽरम्भक्रियासम-
य एव घटाऽऽदिकार्यं भवद् दृश्यते, नाऽपि शिवकस्यासको-
शकुशूलाऽऽदिसमयेऽपि दृश्यते, किन्तु दीर्घक्रियाकालस्या-
न्ते घटाऽऽदिकार्यं भवद् दृश्यते, तस्मात् क्रियाकाले कार्यं युक्तं,
तस्य तदानीमदर्शनात् । दीर्घक्रियाकालस्यान्ते तु युक्तं कार्यम्,
तदानीमेव तस्य दर्शनादिति सकलजनस्य प्रत्यक्सिद्धमेवे-
दम् * । तदा जमातेरेवमात्रज्ञानन्व अश्वेके निर्ग्रन्था एनमर्थं
अद्वयति, अश्वेके न अद्वयति, तत्र ये न अद्वयति, ते एवमा-
हुः-जगवन् ! भवतोऽयमाशयः-“ यथा घटः पटो नैव, पटो
वा न घटो यथा । क्रियमाणं कृतं नैव, कृतं न क्रियमाणकृतम्
॥ १ ॥ ” प्रयोगश्च-यौ निश्चितभेदौ, न तयोरैक्यम्, यथा घट-
पटयो, निश्चितभेदे च कृतक्रियमाणके । अत्र चासिद्धो हेतुः ।
तथाहि-कृतक्रियमाणे किमेकान्तेन निश्चितभेदे, अथ कथ-
ञ्चित् ? । यद्येका-तेन, तर्हि तदैक्ये सतोऽपि करणप्रसङ्गतः,
तत्र क्रियाऽनुपरमप्राप्ते, आहोस्वित् प्रथमाऽऽदिसमयेऽपि
कार्योपलब्धप्रसङ्गे, अथ क्रियावैफल्येऽपत्तिनो दीर्घक्रिया-
कालदर्शनानुपपत्तेर्वा ? । तत्र न तावन् सतोऽपि करणप्रसङ्गत
इति युक्तम् । असत्करणे हि खयुष्पाऽऽदेरेव करणमापद्यत इति
कथञ्चित् सन एव करणमस्माभिरभ्युपगतम्, न चाद्युपगता
र्थस्य प्रमञ्जनं प्रयुज्यते ॥ नाऽपि क्रियाऽनुपरमप्राप्ते, यत इह
क्रिया किमेकविषया, ज्ञानविषया वा ? । यद्येकाविषया, न दो-
षः । तथाहि-यदि कृतं क्रियमाणमुच्यते तदा तन्मतेन निष्पन्नमे-
व कृतमिति, तस्यापि क्रियमाणतायां क्रियाऽनुपरमप्राप्तिरुक्त-

णो दोष स्यात् । न तु क्रियमाण कृतमिति, तथोक्तौ च तत्र क्रियावेशममय एव कृतत्वाभिधानात् । उक्त हि-क्रियाकालनिष्ठाकालयोरैक्यमिति । अथैवमपि कृतक्रियमाणयोरैक्ये कृतस्य सत्त्वात् सतोऽपि करणे नद्वयस्थप्रसङ्गः स्यात्, न तु क्रियासमकालमत्ताऽवाप्तौ । अथ भिन्नविषया क्रिया, तदा सिद्धसाधनम् । प्रतिसमयमन्यान्यकारणतया वस्तुनोऽभ्युपगमनेन भिन्नविषयक्रियाऽनुपरमस्यास्माकं सिद्धत्वात् । अथ प्रथमाऽऽदिममयेऽपि कार्योपलम्भप्रसङ्गेरिति पक्षे क्रियमाणस्य हि कृतत्वप्रथमाऽऽदिसमयेऽपि सत्त्वाऽपलम्भः प्रसज्यत इति । तदपि न । तदा हि शिवकाऽऽदानामेव क्रियमाणता, ते चोपलभ्यन्ते एव । उक्तं च विशेषाऽऽवश्यके-“अन्नारभे अन्न, कइ दीसउ जइ घमो पमाऽऽरंजे । सिवगाऽऽदयो न कुभो, किह दीसउ सो तदकाए ॥ २३१६ ॥” घटगताभिवापतया च मूढः शिवकाऽऽदिकरणेऽपि घटमहं करोमीति मन्यते । तथा चाऽऽह-“पहममयकज्जकोमी-निरवेकख घडगयाभिलासोऽसि । पइसमयकज्जकाल, थून्नमई ! घममि लाएसि ॥ २३१८ ॥” नापि क्रियावैफल्यऽऽपत्तिरिति, यतः प्रागवाप्तसत्ताकस्य करणे क्रियावैफल्यं स्यात्, न तु क्रियमाणकृतत्वे, तत्र हि क्रियमाण क्रियाऽपेक्षमिति तस्याः साफल्यमेव, अनेकान्तवादिनां च केनचिद्रूपेण प्राक् सत्त्वेऽपि रूपान्तरेण करणं न दोषाय । दीर्घक्रियाकालदर्शनानुपपत्तिरित्यपि न युक्तम् ; यतः शिवकाऽऽद्युत्तरोत्तरपरिमाणविशेषविषय एव दीर्घक्रियाकालोपलम्भो, न तु घटक्रियाविषयः । उक्तं हि-“पहसमयउपपण, परोपरविद्वक्खणण सुवदूणं । दीहो किरियाकालो, जइ दीसइ किं च कुभस्म ॥ २३१५ ॥” अथ कथञ्चिन्निश्चिनमेदे कृतक्रियमाणे, तत्तीर्थकुरुकमेव, निश्चयव्यवहारानुगतत्वात् तद्वचसः, तत्र च निश्चयनयाऽऽश्रयणेन कृतक्रियमाणयोरभेदः । यदुक्तम्-“क्रियमाण कृत द्रव्य, दह्यमानं स्थित गतम् । तिष्ठच्च गम्यमानं च, तिष्ठितत्वात् प्रतिक्षणम् ॥ १ ॥” व्यवहारनयमते तु नानात्वमप्यनयो, तथा च क्रियमाण कृतमेव, कृतं तु क्रियमाणमेव स्यात्, क्रियमाण क्रियावेशसमये, क्रियोपरमे पुनरक्रियमाणमिति । उक्तं च-“तेणेह कज्जमाण, नियमेण कय कय तु भयणिज्जं । किञ्चिदिह कज्जमाण, उवरयकिरिय च होजाहि ॥ २३२० ॥” किञ्च जवतो मति-“क्रियाऽन्त्यसमय एवाभिमतकार्यभवनं, तत्रापि प्रथमसमयादारभ्य कार्यस्य क्रियेत्यपि निष्पत्तिरेष्टव्या, अन्यथा कथमकस्मादन्त्यसमये सा जवेत् ? ।

उक्तं च-

“आद्यतन्तुप्रवेशे च, नोत किञ्चिद् यदा पटे ।

अन्त्यतन्तुप्रवेशे च, नोत स्यान्न पटोदय ॥ १ ॥

तस्माद् यदि द्वितीयाऽऽदि-तन्तुयोगात् प्रतिक्षणम् ।

किञ्चित् किञ्चिदुत तस्य, यदुतं तदुतं हि तत् ॥ २ ॥”

इह प्रयोगः-यद् यस्या क्रियाया आद्यसमये न भवति, तत्तस्या अन्त्यसमयेऽपि न जाति, यथा घटक्रियाऽऽदिसमयेऽजघनं पटो, न भवति च कृतक्रियमाणयोरभेदे क्रियाऽऽदिसमये कार्यम्, अन्यथा घटान्त्यसमयेऽपि पटोत्पत्तिः स्यात् । एव च-“यथा वृक्षो धवश्चेति, न विरुद्ध मिथो द्वयम् । क्रियमाण कृत चेति, न विरुद्ध तथोज्ञयम् ॥ २ ॥” प्रयोगश्च-यद् येनाविनाशत, न तदेकान्तेन भिद्यते, यथा वृक्षत्वाद् धवत्वम्, कृतत्वाविनाशत च क्रियमाणत्वमिति, सकललोकप्रसिद्धत्वाच्च

भेदस्य घटपटयोस्तदाश्रयेणैवमुक्तं सस्तारकाऽऽदावपि दोष्यम् । तत्प्रतिपद्यस्व जगवन् ! “चलमाणे चत्त्रिण ।” इत्यादि तीर्थकृतां चात्यन्तमवितथ्यमिति । स चैवमुच्यमानोऽपि न प्रतिपन्नवान्, किन्तु पूर्वोक्तयुक्तिभिः सवुद्धा शेषसाधव एकाकिन जमातिं मुक्त्वा गता जिनसमीपम् । जमाली तु (महावीरजिन-निह्ववरूपः) कालमासे काव कृत्वा लान्तके कल्पे त्रयोदशसागरोपमस्थितिकेषु किल्बिषिकेषु देवेषु देवत्वेनोत्पन्न, तस्य पञ्चदश जवा सन्ति । तस्मान्न जिनवचनेषु कदाचनापि संशयितव्यमिति चतुरस्त्रम् । विस्तरतो दर्शनेच्छामि ‘जमालि’ शब्दे १४०१ पृष्ठादारभ्य १४१३ पृष्ठपर्यन्तं विलोकनीयम् । जमालिभवप्रमङ्गानुप्रसङ्गाद् जिज्ञासोत्पद्यते-केन प्रकारेण जन्म जीवानां जायते ? अत्राऽऽह-स्त्रीपुंसयोर्वैदोदये सति पूर्वकर्मनिर्धत्तनाया योनौ मैथुनप्रत्यायिको गताभिवापोदयजनिनोऽग्नि-कारणयोररणिफाष्ठयोरिव सयोगः समुत्पद्यते, तत्सयोगे च तच्छ्रुतशोणिते समुपादाय तत्रोत्पत्तस्यो जन्तवस्तैजसकर्मणाभ्यां कर्मरज्जुसदानिनास्तत्रोत्पद्यन्ते । ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमाचिन्वन्त्यविध्वस्तायां योनौ सन्त्यामिति, विध्वस्यते तु योनिः-“पञ्चपञ्चाशिका नारी सप्तसप्तति पुरुषं णि ।” तथा द्वादश मुहूर्तानि यावत् शुक्रशोणिते आविध्वस्तयोनिके भवतः, तत ऊर्ध्वं ध्वंसमुपगच्छत इति । तत्र जीवा उभयोरपि स्नेहमाहार्य स्वकर्मविपाकेन यथास्व स्त्रीपुनपुसकभावेन समुत्पद्यते, तदुत्तरं स्त्रीकुक्षौ प्रक्षिप्ताः सन्त स्त्रियाऽऽहारिण्याऽऽहारस्य निर्यास स्नेहमाददति, तदभेदेन च तेषां जन्तूनां कर्मोपचयाऽऽदानेन क्रमेण निष्पत्तिरुपजायते । “सत्ताह कल्ल होइ, सत्ताह होइ बुबुय ।” इत्यादि । तदेवमनेन क्रमेण तदेकदेशेन वा मातुराहारमोजसा मिश्रेण वा लोमभिर्वाऽऽनुपूर्व्याऽऽहारयन्ति, यथाक्रममातुपूर्व्येण वृद्धिमुपगता सन्तो गर्भपरिपाकमुपपन्नाः, ततो मातुः कायादजनिनिवर्तमानाः पृथग् भवन्तः सन्तस्तद्यो-नेर्निर्गच्छन्ति, ते च तथाविधकर्मोदयादात्मन स्त्रीपुनपुसकमा-व जनयन्ति । तथोक्तम्-“अज्ञानपाशुपिहित, पुरातन कर्मवी-जमविनाशि । तृणाजलाग्निषिक्त, सुञ्चति जन्माइकुर जन्तो ॥ १ ॥” इति । ‘जन्म’ शब्दे विस्तरतो विवेचिनमिति १४१४ पृष्ठे विलोकनीयम् । पूर्वोक्तवचनानुरोधेन निर्धार्यतेऽयमर्थो यत् सुकर्मदुष्कर्मवशादेव जन्तुरनीशो जन्मजरामरणाऽऽदिक्लेशाननुच्य पुनरपि गडुरिकाप्रवाहन्यायेन तेष्वेव निपततीति । अत एव जिनवचनाऽविश्वासरूपदुष्कृतिपरिणामतो जमात्वे कि-ल्विषिकदेवेष्टूपत्तिर्व्यावर्णिता, भगवद्वचसि श्रद्धामादधतो जयन्ती आविका तु सुगतिमुरीचकारेति निर्विवादम् । इत्थं च-“समस्तवस्तुविस्तारे, व्यासर्पत् नैलवज्जने । जीयात् श्रीशा-सन जैन, धीदीपोहीसिवर्धनम् ॥ १ ॥” तस्माद् जिनवचनश्रद्धायां यतनावता भव्येन ज्ञान्यम् । उक्तं च सैद्धान्तिकै-

“जयणेह धम्मजणणी, जयणा धम्मस्स पालणी चैव ।

तवधुक्करी जयणा, एगनसुहावहा जयणा ॥ १ ॥

जयणाए वट्टमाणो, जीवो सम्मत्तणचरणण ।

सखावोहाऽऽसेवण-जावेणाऽऽराहगो भणिओ ॥ २ ॥”

किञ्च-

“यत्नं विना धर्मविधावपीह, प्रवर्तमानोऽसुमतां विघातम् । करोति यस्माच्च ततो विधेयो, धर्मात्मना सर्वपदेषु यत्नः ॥ १ ॥”

अथ (जमातिप्रसङ्गादेव) तृतीयभागस्थस्तावस्य २ पृष्ठे च-

त्वार्येव चतानि तन्मू. न तु तद्व्यतिरिक्तो भवान्तगनुमरणव्यस-
नवानात्मेति चार्वाकचर्चापराकरणं । त्रयाय जीवसिद्धिरुपादिता
इह तु जीवाजीवाऽऽदिनवत्स्वनिरूपणप्रवण्ये श्रीमदहं चक्षुःशने
तस्य जीवस्य कथञ्चित्त्वत्तत्त्व कथञ्चिदन्वित्यत्वं जमालिमज्जिमु-
खीकृत्य भगवानाह-“सालप जीवे जमावी ! जण कया इणासि ०
जाव णिच्चे । अमासए जीवे जमाली ! जणेरए भविता तिरि-
क्खजोणए भवइ, निरिक्खजोणए भविता मणुस्से जवइ,
मणुस्से जविता देवे भवइ । ” * ननु कोऽसौ जीवो जीव इति
भवद्विस्मृत्युपपत्तेः, यस्य वा सिद्धिरुपादिता ?, इत्यत्राऽह-
“पञ्चिन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिश्वासमथान्यदायुः ।
प्राणादृशैर्न भगवद्जरिषा, तेषां त्रियोगीकरणं च हिंसा ॥१॥”
इत्यादिवचनप्रसिद्धान् दशविधप्राणान् जीवति कोऽर्थो वर-
तीति शब्दार्थवशादेव जीवश्चेव जीव उच्यते । तादृशं समाप्येव
भवति, सिद्धन्तु जीवशब्देन न व्यपदिश्यते । तथा च नयो-
पदेश-“ मिच्छो न तन्मते जीव, प्रोक्तं सत्त्वाऽऽदिसङ्घर्ष ।
महाभाष्ये च तत्पर्य-भाष्ये धान्वर्थवाचन ॥ ४० ॥ ” एव च
मिद्धासिद्धत्वेन सेन्द्रियानिन्द्रियत्वेन सकायिकाऽकायिक-
त्वेन सयोगायोगत्वेन सवेदकावेदकत्वेन सकपायाकपाय-
त्वेन सलेश्याऽलेश्यात्वेन ज्ञान्यज्ञानित्वेन साकारोपयुक्ता-
भाकारोपयुक्तत्वेन, आहारकानाहारकत्वेन भाषकाभाषकत्वेन
चरमाचरमत्वेन जीवानां द्वैविध्यम्, वसस्थावरनोवसस्था-
वरत्वेन परीतापरीतनोपरीतापरीतत्वेन स्त्रीपुरुषनपुंसकत्वेन
सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिमस्मद्गमिथ्यादृष्टिवेन पर्याप्तकापर्याप्तक-
नोपर्याप्तकापर्याप्तकत्वेन सूक्ष्मवाटरनोसूक्ष्मवाटरत्वेन सङ्घ-
सङ्गिनोसङ्घसङ्गित्वेन जवामिद्धिकाऽजवामिद्धिकनोभवसिद्धि-
कामवलिकित्वेन जीवानां त्रैविध्यम्, नैरयिकतियग्योनिकमनु-
पदेवत्वेन मनोयोगिवचोयोगिकाययोग्ययोगिवत्वेन स्त्रीवेदकपु-
रुषवेदकनपुंसकवेदकावेदकत्वेन चक्षुर्दृशनाचक्षुर्दृशनावधिदृश-
नकेवलदृशनत्वेन सयनामयननयनासयन-नोमयनासयतत्वे-
न जीवानां चातुर्विध्यम्, एकद्वित्रिचतुः पञ्चेन्द्रियत्वेन नैरयिकति-
र्यग्योनिकमनुपदेवसिद्धत्वेन, क्रोयमानमायाशोभकपायित्वा-
कपायित्वेन जीवानां पञ्चविधत्वम्, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्प-
तिवसकायिकत्वेन, आमितिबोधिकाऽऽदिपञ्चविधज्ञानित्वेन
अज्ञानित्वेन च, एकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियत्वेन अन्तर्द्वयत्वेन
च, औदारिक्यैक्रियकाऽऽहारकतैजसकर्मणशरीरत्वेन अस-
रीरत्वेन च जीवानां षड्विधत्वम्, नैरयिकतियग्योनिकत्वेन-
निर्यग्योनिकात्वेन च-मनुष्यमानुषीदेवदेवीत्वेन, पृथिव्यप्तेजो-
वायुवनस्पतिवसकायिकाकायिकत्वेन, कृष्णनीलकापोततेज-
पद्मपुष्पलेश्याऽलेश्यात्वेन जीवानां सप्तविधत्वम्, प्रथमाप्रथम-
ममयनैरयिकत्वेन प्रथमाप्रथमममयनिर्यग्योनिकत्वेन प्रथमा-
प्रथमसममनुष्यत्वेन, प्रथमाप्रथमसमयदेवत्वेन, नैरयिक-
निर्यग्योनिकमनुपदेवमिद्धत्वेन निर्यग्योनिकामानुषीदेवी-
त्वेन च जीवानामष्टविधत्वम्, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वि-
त्रिचतुः पञ्चेन्द्रियत्वेन; अथवा-एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियनैरयिक-
पञ्चेन्द्रियनिर्यग्योनिक-मनुष्यदेवमिद्धत्वेन, प्रथमाप्रथमसम-
यनैरयिकप्रथमाप्रथमसमयनिर्यग्योनिकप्रथमाप्रथमसममनु-
ष्यप्रथमाप्रथमसमयदेवमिद्धत्वेन जीवानां नवविधत्वम्, प्रथ-
माप्रथमसमयैकेन्द्रियद्विन्द्रियत्रिन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियत्वे-
न, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुः पञ्चेन्द्रियानिन्द्रियत्वेन,
प्रथमाप्रथमसमयनैरयिकतियग्योनिकमनुष्यदेवसिद्धत्वेन जी-

वानां दशविधत्वम् सूक्ष्मापर्याप्तकपर्याप्तक वाद्रापर्याप्तकपर्या-
प्तक-द्विन्द्रियत्रिन्द्रियचतुरिन्द्रियसङ्घसङ्घसङ्घसङ्घसङ्घसङ्घसङ्घ-
पर्याप्तकत्वेन जीवानां चतुर्दशविधत्वं च ‘जीव’ शब्दे १५२५ पृष्ठे
न्यक्षेण निरूपितमिति । * किं नाम जीव इति प्रश्नस्य यद्यपि
प्रकारद्वयेन लेशनो ज्ञावितमुत्तरं तथाऽपि विशेषयुधोपपत्त्यया
किञ्चिदिह प्रतायते-उपशमौदयिककायिककायोपशमिकपा-
रिणामिकैर्मायैः समिश्रं द्रव्यं जीवशब्देनोच्यते । आह-औद-
यिकान् भावान् परित्यज्य किमितीहोपशमिकस्य भावस्य सा-
क्षादुपादानम् ? उच्यते-इह जीवस्य स्वरूपं तदेव वक्तव्यं यद्-
साधारण स्वरूपम् । एव हि पदार्थान्तरस्वरूपेभ्यो वैचिकित्येन
तत्प्रतिपादितं जवति, नान्यथा, औदयिकपारिणामिकौ च भा-
वावर्जावानामपि भवतः, अनन्तौ साक्षात्प्रोपात्तौ, कायिकोऽपि
च भाव औपशमिकभावपूर्वकः, न स्तत्त्वोपशमिकभावमनासाद्य
कश्चिदपि कायिक जावमासादयति, कायोपशमिकाऽपि च भा-
वो नौपशमिकाद् भावाद् अन्यतज्जेदी, तत इह साक्षादौप-
शमिकस्य भावस्योपादानमिति । ततः कस्य प्रभवः स्वामिनो
जीवा इति प्रश्नावसरे, आत्मीयस्य रूपस्योत्तरम् । तथाहि-
कर्मविनिर्मुक्तस्वरूपा आत्मानो न केपामपि प्रभवः, किन्तु स्व-
रूपमन्येव, तथास्वाभाव्यात् । यन्तु स्वस्वामिभावः ससारं, स
कर्मोपाधिजनितत्वादौपायिकः, न पारमार्थिक इति । ननु केन नि-
र्मिता जीवा इति प्रश्ने कृते सति समाधि-न केनचित् कृता,
किन्तु नमस्त्वद्वद्विमा एव, यथा चाद्विमतो जीवानां तथा
धर्मसग्रहणीटीकायां सप्रपञ्चं व्याख्याता, विशेषजिज्ञासुभिस्तत
एवावधार्याः । * ननु किं जीवा शरीरे लोके वाऽवतिष्ठन्ते ?, इति
प्रश्नस्योत्तरम्-सामान्यचिन्तायां लोके, नालोके, अलोके स्वभा-
वन एव धर्माधर्मास्तिकायजीवपुद्गलानामसम्भवात् । विशेष-
पचिन्तायां शरीरे, नान्यत्र, शरीरपरमाणुभिरिव सह आत्मप्रदे-
शानां क्षीरनीरवदन्यान्यानुगमभावात् । उक्तं च-“अन्नान्नमणु-
गयाइ, इमं च तं च त्रि विजयणमजुत्त । जइ खीरपाणियाइ ।”
इति । सर्वकालमेव जीवा भवन्ति, अनादिनिधनाश्च जीवा इति
मुक्त्यवस्थायामपि जीवा न विनश्यन्ति, किन्तु ज्ञानाऽऽदिके
स्वस्वरूपेऽवतिष्ठन्ते इति श्रद्धेयम् । तेन यत् कैश्चिदुक्तम्-
“दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतो, नैवावर्ति गच्छति नान्तरिक्ष-
म् । दिश न काञ्चिद् विदिश न काञ्चिद्, स्नेहकयात् केव-
लमेति शान्तिम् ॥ १ ॥ जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतो, नैवा-
वर्ति गच्छति नान्तरिक्षम् । दिश न काञ्चिद् विदिश न का-
ञ्चिद्, स्नेहकयात् केवलमेति शान्तिम् ॥ २ ॥ अहंमरणचि-
त्तस्य, प्रतिसन्धिने विद्यते । प्रतीपस्येव निर्वाण, विमोक्षस्त-
स्य चोन्मि ॥ ३ ॥ ” इति । तदपास्तं दृष्टव्यम् । सतः
सर्वथा विनाशयोगात् तथादर्शनादिति कृतं प्रसङ्गेन । वि-
स्तरेच्छुभिः ‘जीव’ शब्दो बौद्धः । त्रिपिटकप्रकरणे च शत-
भेदा जीवानां ‘जीव’ शब्दे १५३६ पृष्ठे दृष्टव्या । जिनचनस्य
श्रुःऽऽस्पदत्वादेव “चंदो चंदो अभिव-द्विओ य चडमभि-
वद्विओ चव । पंचसहिय जुगामण, दिठ तेहोक्कडसीहि ॥ १ ॥
पढमविइयाउ चडा, तव्य अजिउद्वियं वियाणाहि । चडं चव
चउत्थ, पचमममिवद्विय जाण ॥ २ ॥ ” इति गुणवचनाऽऽदि
‘जुग’ शब्दे १५६७ पृष्ठत आरभ्य १५७३ पृष्ठपर्यन्तं निरी-
क्षणीयम् । पृथोक्तकारणादव ल्योतिष्कानां पञ्चविधत्वनिरूप-
णान्तरं चलत्वस्थित्वविचारः, सर्वलोके प्रतिद्वीप प्रतिम-
मुक्तं चक्षाऽऽदीनां परिमाणप्रतिपादनायमन्यतायिकानां द्वा-

दश प्रतिपत्ती परिभाष्य जगत्सिद्धान्तनिरूपणम् । जम्बूद्वीप-
गतमनुष्यक्षेत्रस्य चन्द्रसूर्याऽऽदीनां सख्यानिर्देशः, चन्द्राऽऽदयो
यत्र यथा भ्रमन्ति तन्निरूपणमित्यादि एकपञ्चाशद्विषयप्ररूप-
णप्रस्तावे मनुष्यक्षेत्रप्ररूपणमित्यम्—“जम्बूद्वीवो लवणो-द्वी-
वो वीवो य धायईसडे । कालोदहिपुष्करवर-दीवस्तो माणु
स खेत्त ॥ १ ॥ एत माणुसखेत्त, एत्थ विचारीणि जोइसग-
णाणि । परतो दीवसमुदे, अवठिय जोइस जाण ॥ २ ॥”
तत्र च—“चंदा सूरया गहा, नक्खत्ता तारया य पच इमे ।
एगे चत्तजोइसिया, घटायारा थिरा अवरे ॥ १४७ ॥” तथा
च—“शे चंदा दो सूरया, एक्खत्ता खलु हवति ण्णप्पा । वावत्तर
गहसत्त, जम्बूद्वीवे विचारीण ॥ १ ॥ एग च सयसहस्स, तिच्ची-
स खलु जवे सहस्साइ । णव य सत्ता पप्पासा, तारागणको-
निकोडीण ॥ २ ॥” सर्वे चैतत् ‘जोइसिय’ शब्दे विद्वद्भिर्वि-
बोक्तव्यम् । *जिनवचनमेतत् जिनाऽऽगमे-योगादेव कर्म-
कृत्यो भवतीति तस्य योगस्य माहात्म्यम्, तथा च योग-
मार्गाधिकारिण, योगनिष्पन्नस्य चिह्नानि । तथाहि—“अ-
लौक्यमारोग्यमनिष्टरत्नं, गन्ध-शुभो मूत्रपुरीषमल्पम् । का-
न्ति, प्रसाद स्वरसौम्यता च, योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि सिद्धम्
॥ १ ॥” इत्यादि त्रिंशद् विषयाः “जोग” शब्दे सम्यक् प्रतिपा-
दिता । तथा—“शुरुभत्ता अपमत्तो, खतो दतो य निरुयगत्तो
य । धीरचित्तो ददसत्तो, विणयजुतो भवविरत्तो य ॥ १ ॥
जियहोहो जियनिहो, हियपियमियजपिरो मिउअसत्थो ।
अप्पाहारो अप्पो-वही य दक्खो सुदक्खिणो ॥ २ ॥ पचस-
मिओ तिगुत्तो, उज्जुत्तो सजमे तवे चरणे । परिसहसहु
होइ मुणी, विमेषओ जोगवाहि त्ति ॥ ३ ॥ कयसोहिलोयक-
स्से, निवासपरियाण्ण काळेण । आयारपक्कपाई, उहिसिउ
क्कप्पे जुगो ॥ ४ ॥” इत्यादि तु ‘जोगविहि’ शब्दे द्रष्टव्यम् । *
तथा जिनोक्त ध्यानस्वरूप, ध्यानाध्यानयोर्विवेचन, ध्यानस्यैव
भेदाः, प्रशस्ताप्रशस्तानि ध्यानानि, ध्यातव्यभेदाः, ध्यातुः
स्वरूप, ससारप्रतिपत्ततया मोक्षहेतुर्ध्यान, ध्यानस्य फला-
नि चेत्यादि ‘जाण’ शब्दे १६६१ पृष्ठत आरज्य १६७३
पृष्ठपर्यन्तं द्रष्टव्यम् ।

तथा च-

“ध्याता ध्येय तथा ध्यान, त्रय यस्यैकतां गतम् ।
मुनेर्गन्धर्वचित्तस्य, तस्य दुःखं न विद्यत ॥ १ ॥
ध्याताऽन्तराऽऽत्मा ध्येयस्तु, परमाऽऽत्मा प्रकीर्तितः ।
ध्यानं चैकाग्रसंविधिः, समापस्तिरुदेकता ॥ २ ॥
जितेन्द्रियस्य धीरस्य, प्रशान्तस्य स्थिराऽऽत्मनः ।
सुखाऽऽसनस्य नाशान्-त्यस्तनत्रस्य योगिनः ॥ ३ ॥
रुक्वाह्यमनोवृत्ते-धारणाधारया रयात् ।
प्रसन्नस्याप्रमत्तस्य, चिदानन्दसुधाविह ॥ ४ ॥
साम्राज्यमप्रतिद्वन्द्व-मन्त्रं च वितन्वतः ।
ध्यातिनो नोपमा लोके, सदेवमनुजेऽपि हि ॥ ५ ॥”
एतादृशध्यानविगृहीतो रागाऽऽद्युपहतचेतास्तु परमार्थमज्ञा-
नानोऽतस्त्वज्ञावेऽपि तत्स्वभावाऽऽरोपणेनान्धादप्यन्धतम
कामी मोदते । तत आह—
“दृश्यं वस्तु परं न पश्यति जगत्पन्धः पुरोऽवस्थितं,
रागाधस्तु यदस्ति तत् परिहरन् यन्नास्ति तत्पश्यति ।
कुण्डेन्द्रीवरपूर्णचन्द्ररुक्मश्रीमल्लनापल्लवा-
नारोप्याऽशुचिराशिषु प्रियतमागात्रेषु यन्मोदते ॥ १ ॥”

यतोऽर्हद्वचनमेवास्माक जीवातुभूत ततस्तदनुज्ञातं ‘नवकार’
चिन्तनं विधेयम्—

“सत्तं पणं सत्तं सत्तं य, नवऽक्खरपमाणपयमपंचसय ।
तिच्चीसक्खरचूलं, सुमिरहं नवकारवरमत ॥ १ ॥
एसो पचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवहं मगल ॥ २ ॥
अरिहतनमुक्कारो, जीव मोएइ भवसमुद्दाओ ।
भावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिवाप्पा ॥ ३ ॥”

ननु सूत्रं सक्केपविस्तरावतिक्रम्य न वर्तते, तत्र सक्केपवद्
यथा सामायिकसूत्रम्, विस्तरवद् यथा चतुर्विंश पूर्वाणि, इदं
पुनर्नमस्कारसूत्रमुभयातीति यतोऽत्र न सक्केपो, नापि विस्तरः ।
यद्यप्यं सक्केप स्यात् ततस्तस्मिन् सति द्विविध एव नम-
स्कारो भवेत् सिद्धसाधुभ्यामिति, परिनिर्वृताहंदादीनां सि-
द्धशब्देन ग्रहणात्, ससारिणा तु साधुशब्देनेति । ससारि-
णो हि अर्हदाचार्याऽऽदयो न साधुत्वमतिवर्तन्ते ॥ यद्यप्यं वि-
स्तरः । तदप्ययुक्तम् । यतो विस्तरतोऽनेकविधो नमस्कार
प्राप्नोति । तथाहि—भृषभाजितसमवाऽऽदिज्यो नामग्राहं स-
र्वतीर्थकरेभ्यः । तथा सिद्धेभ्योऽप्येकद्वित्रिचतुष्पञ्चाऽऽदिस-
मयसिद्धेभ्यो यावदनन्तसमयसिद्धेभ्यः । तथा-तीर्थविद्वद्भ्य-
त्येकबुद्धाऽऽदिविशेषणविशिष्टेभ्य इत्यादिभिर्मैदैर्विस्तरतोऽन-
न्तभेदो नमस्कारः प्राप्नोति । यतश्चैव तस्मादसु पक्कवम-
हीरुण्य पञ्चविधोऽयं नमस्कारो न युज्यत इति ॥ इह चेद् प्र-
तिविधानम्—न सक्केपो नापि विस्तर ज्ञेयतदसिद्धम्, सक्केप-
त्वादस्य । किञ्च—इहार्हदादयो नियमात् साधवः, तद्गुणा-
नामपि तत्र भावात् । साधवस्तु तेष्वर्हदादिषु विकल्पाणीया,
यतस्ते न सर्वेऽप्यर्हदादयः, किं तर्हि, केचिद्वर्तन्ते, येषां ती-
र्थकरनामकर्मोदयोऽस्ति, केचित्तु सामान्यकेवलिनः, अन्ये त्वा-
चार्या विशिष्टसूत्रार्थदेशकाः, अपरे तूपाध्यायाः सुत्रपाठकाः,
अन्ये त्वेनदविशिष्टाः सामान्यसाधव एव शिक्षकाऽऽदयो, न
पुनर्हदादयः । तदेवं साधूनामर्हदादिषु व्यभिचाराद् यन्म-
स्करणेऽपि नार्हदादिनमस्कारसाध्यस्य विशिष्टस्य फलसि-
द्धिः । नतश्च सक्केपेण द्विविधनमस्करणमयुक्तमेव, अव्याप-
कत्वादिति । तस्मात् सक्केपतोऽपि पञ्चविध एव नमस्कारो,
न तु द्विविधः, अव्यापकत्वात् । विस्तरस्तु नमस्कारो न
विधीयते, अशक्यत्वात् । *ननु जिनवचनस्य मिथ्यादर्शनसमू-
हमयत्वेऽपि प्रामाण्यमन्युपगच्छद्भिर्नयनिकुरम्बोपन्यासः क-
तस्तत्र किं नाम नयत्वम् ? । उच्यते—बहुधा वस्तुनः पर्या-
याणां समवाद् विवक्षितपर्यायेण यन्नयनमधिगमनं परिच्छे-
दोऽसौ नयो नाम । तथाहि—इह हि जिनमते सर्वे वस्त्वन्त-
र्धर्माऽऽत्मकतया सर्वाणस्वभावामिति नत्परिच्छेदकेन प्रमा-
णेनापि तथैव प्रवितव्यमित्यसर्वाणंप्रतिनियतधर्मप्रकारक-
व्यवहारसिद्धये नयानामेव सामर्थ्यम् । तदुक्तम्—

“नि शेषाशब्दोऽप्रमाणविषयीभूय समासेऽप्या,
वस्तूनां नियताशकलनपरा सप्त श्रुताऽऽसङ्गिनः ।
औदासीन्यपरायणास्तदपरे चांशे भवेयुर्नया-
श्चेदेकान्तकलङ्कपङ्कलुपास्ते स्युस्तदा दुर्नया ॥ १ ॥”

नयोपपत्त्यादयस्तु ‘णय’ शब्दे १८५३ पृष्ठत आरज्य १६०१
पृष्ठपर्यन्तं विस्तरतो निरूपिता । ननु यदुक्तं जिनवचनमनाचरतो
नियमाद् निरयाऽऽदिषु पातो भवति, तत्र कीदृशी यातनाऽनुच-

यने प्राणिना ? । उच्यते-दुःसहे तीव्रे खदिराद्वाग्महा-
राशितापादनन्तगुणेऽभितापे बहुवेदनेऽपरित्यक्तविषयाजिघ्रक्षा
जिनवचनानादरपरा स्वकृतकर्मगुरुव' पतन्ति निरयाऽऽदिषु,
तत्र च नानारूपा वेदना. समनुभवति ।

तथा चोक्तम्-

" गिद्धमुहणिद्धउक्लि-सवध्रणोऽमुककंधरकवधे ।
ददगदियतत्तसमा-सयगविसमुक्खुमियजिहे ॥ १ ॥
तिक्खकुसगकहिय-कटयस्खगजज्जरसरोरे ।
निमिसतर पि दुद्धह-सुक्खेऽवक्खवदुक्खम्मि ॥ २ ॥
वक्खयारदुग्ग-धवधणायारदुद्धरकिलेसे ।
जिन्नकरचरणसंकर-रुहिरवसादुग्गमणवहे ॥ ३ ॥
सुक्कदकडाहु-कदतदुक्कयकयंतकम्मते ।
मूवविभिन्नुक्खित्तु-रुडेहणित्ततपज्जारे ॥ ४ ॥
जतंसतरमिज्जतु-च्छलतससहभरियदिसिविवरे ।
मज्जतुगिमियसमु-च्छलतसीलठिसघाए ॥ ५ ॥
इय भीसणम्मि निरण, परुति जे विविदसत्तवहनिरया ।
सव्वज्जट्टा य नरा, जयम्मि कयपावमघाया ॥ ६ ॥ "

इत्थं च यद्वोऽपि विषया नरकसवन्धिनः 'णरण' शब्दे
विषयसूच्यां १६२५ पृष्ठे विभावनीया । प्रत्यक्षपरोक्षत्वेन ज्ञा-
नस्य द्वैविध्यम्, केवलनोकेष्वज्ञानत्वेन प्रत्यक्षस्यापि द्वैविध्य-
म्, अवधिमन पर्यवज्ञानत्वेन केवलज्ञानस्यापि द्वैविध्यम्, परो-
क्षज्ञानस्य तु आज्ञानिवोधिकश्रुतज्ञानत्वेन द्वैविध्यम् । ननु यदि
चैतन्य ज्ञानमात्मनोऽत्यन्तव्यतिरिक्तम्, तदा कथमात्मनः स-
वन्धिय ज्ञानमिति व्यपदेशः ? यद्यात्मनो ज्ञानादव्यतिरिक्तत्व-
मिष्यते, तदा तु स्वजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्तरापा-
ये तदनन्तराभावाद् बुद्ध्यादीनां नवानामात्मविशेषगुणानामु-
च्छेदावसरे आत्मनोऽप्युच्छेदः स्यात्, तदव्यतिरिक्तत्वात्, अतो-
भिज्ञानिज्ञमेवाऽऽत्मनो ज्ञान यौक्तिकमिति । प्रपञ्चितं चैतन्
'णाण' शब्दे १६५७ पृष्ठे न्यक्तेण परतीर्थिकमतोपन्यासनिर-
सनाज्याम् ।

ज्ञानाज्ञानाज्यां यद् भवति तदाह-

" मज्जत्यह्म किञ्चाज्ञाने, विष्टायामिव शूकरः ।
ज्ञानी निमज्जति ज्ञाने, मराल इव मानसे ॥ १ ॥
निर्वाणपदमप्येक, भाव्यते यद् मुहुर्मुहुः ।
तदेव ज्ञानमुत्कृष्टं, निर्वन्धो नास्ति भूयसा ॥ २ ॥
स्वभावलाभसस्कार-स्मरण ज्ञानमिष्यते ।
ध्यानव्यमात्रमनस्त्वन्यत्, तथा चोक्तं महान्मना ॥ ३ ॥
वादोश्च प्रतिवादोश्च, वदन्तोऽनिश्चितोन्तथा ।
तस्यान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीडकवद् गतौ ॥ ४ ॥
अस्ति चेद् ग्रन्थिभिर्ज्ञानं, किं चित्रेस्तन्त्रयन्त्रणैः ।
प्रतीपा. कोपयुज्यन्ते, तमोघ्नी दृष्टिरेव चेत् ॥ ५ ॥
पीयूषमसमुज्जोत्थ, रसायनमनौषधम् ।
अनन्यापेक्षमेश्वर्यं, ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ॥ ६ ॥
" जो विणओ त नाण, ज नाण सो अ बुद्धं विणओ ।
विणएण वहुह नाण, नाणेण वि जाणं विणय ॥ ७ ॥
" क्रियानयः क्रिया भूते, ज्ञान ज्ञानतथ पुन ।
मोक्षस्य कारणं तत्र, ज्ञानयो युक्तयो च्यो ॥ ८ ॥
नित्यनैमित्तिकैरेव, कुर्वाणो दुरितक्षयम् ।
ज्ञानं च विमलीकुर्व-न्नरयामेन तु पाचयेत् ॥ ९ ॥
अभ्यासात् पक्वविज्ञानं, कैवल्यं व्रजते नरः ॥ "

" नाणी गिणहइ नाणं, मुण्णइ नाणेण कुणइ किञ्चाइ ।
भवससारसमुद्ध, नाणी नाणठिओ तरति ॥ १ ॥
"तम्हा न वज्झकरण, मज्झ पमाण न यावि चारित्तं ।
नाण मज्झ पमाणं, नाणे च त्रियं जओ तिथ ॥ १ ॥ "

परन्तु ज्ञानिनाऽपि चरणवता ज्ञान्यम्-

" जाणतो वि अ तरिउ, काव्यजोग न जुज्जं जोग ।
सो बुद्धं सोएण, एव नाणी चरणहीणो ॥ १ ॥
ननु तत्र तत्र जिनवचने निगोदजीवानां चर्चा कृताऽस्तीति के-
ते निगोदजीवाः ?

उच्यते-

" जह अयगोलो धतो, जाओ तत्तनवणिज्जसंकासो ।
सव्वो अगण्णिपरिणओ, णिगोयजीवे तहा ज्ञाण ॥ १६ ॥
एगस्स दोएद तिरह व, संखेज्जाण व पासिउं सका ।
दीसति सरीराउ, णिगोयजीवाणुणताण ॥ २० ॥ "

यथाऽयोगोलो ध्मातः सन् तत्तनपनीयसकाशोऽग्निपरिणतो ज-
वति, तथा निगोदजीवानपि जानीहि, निगोदरूपेऽप्येकैकस्मिन्
शरीरे तच्छरीराऽऽत्मकतया अनन्तान् जीवान् जानीहि । ननु
कथं निगोदरूपं शरीरं नियमादनन्तजीवपरिणामाऽऽविर्जायते
भवतीति ? उच्यते-जिनवचनात् । तच्चेदम्-" गोला य अस-
खेज्जा, हौंति निगोया अमखया गोद्वे । एक्केओ य निगोओ,
अणतजीवो मुण्णयव्वो ॥ १ ॥ " तद्भेदान्तु "णिगोय" शब्दे
२०२५ पृष्ठे उच्यते । जिनवचनादेव 'निर्ग्रन्थ' शब्दे पुलाकव-
कुशकुशीलनिर्ग्रन्थन्तातकनेदेन पञ्चविधनिर्ग्रन्थस्वरूपनिरू-
पणानन्तरं तेषां साधकविचारः, कूजनताकर्करणताऽऽप-
धानताऽऽदिनेदेन निर्ग्रन्थानां, निर्ग्रन्थीनामसुखत्वाऽऽदि प्र-
प्य तद्वैपरीत्येन सुखत्वाऽऽदिनिरूपणमेवमादयो विषयाः प-
ञ्चचत्वारिंशद् उच्यन्ते । निर्ग्रन्थीशब्दे निर्ग्रन्थीनामाचारा-
ऽऽदिनिर्देशः । 'णिनियवास' शब्दे साधुसाध्वीनां नित्य-
वास एकत्र निषिद्धः । तथाहि-विहारपरिहारणं सर्वदैकत्र
निवासवतां प्राप्सुकैषणीयवसतिलाभाभावाद् गृहस्था इवाऽऽ-
श्रयाजावेषु मुक्तसमस्तजीवोपमर्दाऽऽद्यः स्वयग्रहकरणका-
रणानुमोदनाऽऽदौ प्रवर्तन्ते, ततश्चैषणायामपि जीवनिकायाना-
माकुट्यापि विराधनोत्पद्यते, ततश्च प्राणातिपातविगमणम-
हाघ्नजङ्गनिरर्थकताया अपि शिरस्तुण्णमुण्णनाऽऽदौ वैवर्ध-
स्यात् । अन्यथैकत्र निवासं प्रतिदिनमाहाराऽऽदिदानवन्दना-
ऽऽदिप्रतिपक्षोपगृहीतानां साधूनामनाविज्जवाभ्यासवशावर्तिनां
प्रतिबन्धाऽऽद्यः सम्भवन्ति । उक्तं च-" पमिधो लहुयत्त,
न जणुवयारो न देसविघाण । नाणाऽऽरादणमेए, दोसा
अविहारपक्खम्मि ॥ १ ॥ " ततश्च प्रतिबन्धान् सवन्धं, सव-
न्धात् चित्तविप्लुतिं, चित्तविप्लुतेरकार्यप्रवृत्तिरिति । यदा च
चित्तविप्लुत्या प्रेरितः स्त्रीसेवाऽऽदौ प्रवर्तते, तदा न केवलं
प्रथमव्रतभङ्गः, अपि तु पञ्चानामपीनि । किन्तु-

" जो होज्जउ असमत्थो, रोगेण व पेदिलओ मुनियदेहो ।
सव्वमवि जहाजणिय, कयाउ न तरिउज काउ जे ॥ १ ॥
सो वि य निययपरक्कम-ववसार्याधइअलं अगुहंतो ।
मोत्तूण कूरुचरियं, जयं जउ तो अवस्स जई ॥ २ ॥
निम्मम निरइकारा, उज्जुत्ता नाणइसणचरित्तम्मि ।
एगखेचे वि त्रिया, खवेति पोराणय कम्म ॥ ३ ॥
जियकोहमाणमाया, जियहोत्रपरीसहा य जे धीरा ।
वूढावासेऽवि त्रिया, खवेति पोराणय कम्म ॥ ४ ॥

पचसमिवा तिगुप्ता, उज्जुत्ता सजमे तवे चरणे ।
वाससय पि वसता, मुणिणो आराहगा भणिया ॥ ५ ॥ ”
नित्यवासविषये सगमस्थाविचरित तु २०७१ पृष्ठे दृष्टव्यम् ।
ननु जिनवचनश्रवता निर्वाण श्रूयते, तर्हि नाम निर्वाणम् ।

तथाहि-

“ मगसि किं दीवस्स व, नासो निव्वाणमस्स जीवस्स ।
उक्खवक्खयाक्खवा, किं होज्ज व से सस्रोऽवत्था ॥ १६७५ ॥ ”
तद् यथा सौगता. प्राऽऽहु -
“ दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतो,
नैवार्वाणि गच्छति नान्तरिकम् ।
दिश न काञ्चिद् विदिश न काञ्चिन्,
स्नेहक्यात् केवलमेति शान्तिम् ॥ १ ॥
जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतो,
नैवार्वाणि गच्छति नान्तरिकम् ।
दिश न काञ्चिद् विदिश न काञ्चिद्,
क्लेशक्यात् केवलमेति शान्तिम् ॥ २ ॥ ”

किं वा यथा जैना प्रऽऽहुस्तथा निर्वाण भवेत् ? ।
तथाहि-रागद्वेषमदमोदजन्मजरारोगाऽऽदिदुःखक्यरूपा वि-
शिष्टा काचिदवस्था विद्यमानस्य जीवस्य । उक्तं च-“केवल-
सविदूदर्शन-रूपा सर्वार्तिदुःखपरिमुक्ता । मोक्षस्ते मुक्तिगता”,
जीवा क्लीणान्तराणिगणा. ॥ १ ॥ ” अथवा स्वस्यैवानादित्वात्
कर्मजीवयो सयोगस्यावियोगात् ससाराभाव एव न भवेत् ।
जीवाऽऽकाशयोरिव ययोरनादि सयोग. तयोर्वियोगो न भ-
वति, अनादिश्च जीवकर्मणो सयोग, ततो वियोगानुपपत्ति,
ततश्च न ससारान्नाव, तथा च सति कुनो मोक्षः ? ।

अथत्रैव प्रतिविधीयते-नायमेकान्तो यदनादिसयोगो न भिद्यते,
यतः काञ्चनधातुपापाणयोरनादिगणि सयोगोऽयं यादिसपकेण
विघटत एव, तद्वद् जीवकर्मसयोगस्यापि सम्यग् ज्ञानक्रियाभ्य-
वियोगो मणिरुक्त्वत् प्रतिपद्यताम् । ननु यथा कर्मणो नाशे स-
सारो नश्यति, तथा तन्नाशे जीवत्वस्यापि नाशाद् मोक्षाभावो
न विष्यति ? एतदप्यसारम् । यतः कर्मजनित ससारः, तन्नाशे
स सारस्य नाशो युज्यत एव, कारणानावे कार्याभावस्य सुप्र-
तीतत्वात् । जीवत्व पुनरनादिकाक्षप्रवृत्तत्वात् कर्मकृत न
जवति, अतस्तन्नाशे जीवस्य न काश्चिद् नाशः, कारणव्याप-
कयोरेव कार्यव्याप्यनिवर्तकत्वात्, कर्म तु जीवस्य न कारण,
नापि व्यापकम् । इतश्च जीवो न नश्यति-“न विगारानुच-
लभा-दागास पि व विणासधम्मो सो । इह नासिणो विगारो,
दीप्पइ कुभस्स वाऽव्यवा ॥ १६८१ ॥ कालतरनासी वा, धमो
व्व कयगाइओ मई होजा । नो पडसामागो, भुवि तद्धम्मा
वि ज निच्चो ॥ १६८२ ॥ ” इति । अथ यदुक्तम्-दीपो यथा
निर्वृतिमित्यादि । तत्रोत्तरम्-“न य मव्वहा विणासो-ऽणवस्स
परिणामओ पयस्सेव । कुभस्स कवानाण व, तहा विगारोव-
लभाओ ॥ १६८७ ॥ ” तत - “ जइ दीवो निव्वाणो, परिणा-
मनरमिओ तहा जीवो । भणुइ परिनिव्वाणो, पत्तोऽणावा-
हपरिणाम ॥ १६९१ ॥ ” किञ्च-“ मुत्तस्स पर साक्ख, णा
णाणावाहओ जहा मुणिणो । तद्धम्मा पुण विरहा-टावरणा-
ऽऽवाहहेकण ॥ १६९२ ॥ ” इत्यादि निर्वाणविषयविस्तर
' निव्वाण ' शब्दे निर्वाणजिज्ञासुभिर्निपुण निभालनीय । तच्च
निर्वाण तपोऽन्नरा न दृश्यते इति प्रसङ्गत तप स्वरुमुच्यते-

“ ज्ञानमेव बुधाः प्राहुः, कर्मणां तापनात् तप । तद्वान्यन्त-
रमेवेष्ट, बाह्य तदुपबृढकम् ॥ १ ॥ तदेव हि तप कार्यं, दुर्ध्यान
यत्र नो भवेत् । येन योगा न हीयन्ते, क्षीयन्ते नेन्द्रियाणि वा ॥
२ ॥ मूलोत्तरगुणश्रेणि-प्राज्यसाम्राज्यमिच्छये । बाह्यमाभ्यन्तर
चेत्थ तप कुर्याद् महामुनिः ॥ ३ ॥ ” “एसो वारसमेओ, सुत्त-
निवद्धो तवा मुण्यव्वो । एयविम्वेसो उ इमो, पडण्णोऽणे
गमेउ सि ॥ ४ ॥ तित्थयरनिग्गमाई, मव्वगुणपसाहण तवो होइ ।
जव्वाण हिओ नियमा, विसेसओ पढमठाणीण ॥ ५ ॥ जम्हा एसो
सुत्तो, अणियाणो होइ भावियमईण । तम्हा करेइ सम्म, जइ
विरहो होइ कम्माण ॥ ४४ ॥ ” “सो हु तवो कावव्वो, जेण मणो-
ऽमगव न चित्तेइ । जेण न इदियहाणी, जेण य जोगा न हाय-
ति ॥ १४ ॥ ” तपश्च त्रिविधं ज्ञेय-मफलाऽऽकाङ्क्षिभिर्नरै ।
श्रद्धया परया तप्त, सार्त्तिकं तप उच्यते ॥ १ ॥ सत्कारमान-
पूजाऽर्थं, तपो दम्भेन चैव यत् । क्रियते तदिह प्रोक्तं, राजस
चलमध्रुवम् ॥ २ ॥ मूढग्रहेण यच्चाऽऽत्म-प्रीत्या क्रियते तप ।
परस्योच्छेदनार्थं वा, तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३ ॥ ” इति ।

अनेकजन्माभ्यस्ततपःप्रभावात् तीर्थकरनामकर्मणां स्व-
च्छ निर्वाणमधिरोहति जीव इति सिद्धान्तमनुस्मृत्य तीर्थ-
करविषयमेवावधारयाम । तथाहि-तीर्थकरणशीलास्तीर्थक-
राः, अचिन्त्यप्रज्ञावमहापुण्यसंज्ञिततन्नामकर्मविपाकत तस्या-
न्यथा वेदनायोगात् । तत्र येनेह जीवा जन्मजरामरणसलिल
मिश्रपाददर्शनाविगतिगम्भीर महाजीपणकषायपाताल सुदुर्लभ
व्यमोहाऽऽवर्तगैरु विविधदुःखौघदुष्टश्वापद रागद्वेषपवन-
विक्रोभित सयोगवियोगवर्चाशुक्त प्रवृत्तमनोरथवेलाऽऽकुल सु-
दीर्घ ससारसागर तरन्ति तत्तीर्थमिति । एतच्च यथाऽव-
स्थितसकलजीवाऽऽदिपदार्थप्ररूपकम् अत्यन्तानवधान्यावि-
ज्ञातचरणकाणक्रियाऽऽधार त्रैलोक्यगतशुद्ध धर्मसपदयुक्त-
महासत्त्वाऽऽश्रयम् अचिन्त्यशक्तिसमन्विताविसर्वादिपरमवो-
हितकल्प प्रवचन, निराधारस्य प्रवचनस्यासम्भवात् सद्यो
वा । ततश्चैतन्ननुक्तं जवति-धातिकर्मक्षये ज्ञानकैवल्ययागात्
तीर्थकरनामकर्मोदयतस्तत्स्वभावतया आदित्याऽऽदिप्रकाश-
निदर्शनत शास्त्रार्थप्रणयनाद् मुक्तकैवल्ये तदसम्भवेनाऽऽगमा-
नुपपत्ते, भव्यजनधर्मप्रवर्तकत्वेन परम्पराऽनुग्रहकरान्ती-
र्थकरा इति तीर्थकरत्वसिद्धिः । किञ्च-सर्वेऽपि निरुपमधृ-
तिमहननाश्रयस्थावस्थाया चतुर्ज्ञाना अतिशयसत्त्वसपञ्चा
अच्छिद्राणिपात्रा जितसमस्तपरीषदाश्च यस्मात्तेन वस्त्राभावे-
ऽपि सयमविराधनाऽऽदीन् दोषान् न प्राप्नुवन्ति । तथा च स्व-
स्त्रा एव सावयवशिवर स्थास्यन्ति इत्यभ्यर्थस्य ज्ञापनार्थं
गृहीतकैवल्यं । सर्वेऽपि तीर्थकृतोऽभिनिष्क्रामन्ति, तस्मिन्च
वस्त्रे कापि पतिते वस्त्ररहितास्ते जवन्ति, न पुन सर्वदा । ननु
सर्वेऽपि प्रेक्षावान् फनार्थी प्रवर्तन्ते, अन्यथा प्रेक्षावत्ताकृति-
प्रसङ्गः । ततोऽसौ तीर्थं कुर्वन्ननश्य फलमपेक्षते, फल चापेक्ष
माणोऽस्मादृश इव व्यक्तमवीतरागः । तदयुक्तम् । यतस्तीर्थ-
कर स एव जवति, यस्तीर्थकरनामकर्मोदयसमन्वितः । न हि
सर्वेऽपि जगवन्तो वीतरागास्तीर्थप्रवर्तनाय प्रवर्तन्ते, तीर्थकर-
नामकर्मैव तीर्थप्रवर्तनफलम् । ततो भगवान् वीतरागोऽपि तीर्थ
करनामकर्मोदयतस्तीर्थप्रवर्तनस्वभाव सवितेव प्रकाशमुप-
कार्योपकारानपेक्ष तीर्थं प्रवर्तयतीति न काश्चिद् दोषः । उक्तं च-

“ तीर्थप्रवर्तनफलं, यत्प्रोक्तं कर्म तीर्थकरनाम ।

तस्योदयान् कृतार्योऽप्यर्हंस्तीर्थं प्रवर्तयति ॥ १ ॥
तत्स्वाभाव्यादेव, प्रकाशयति नास्करो यथा लोकम् ।
तीर्थप्रवर्तनाय, प्रवर्तने तीर्थकर एवम् ॥ २ ॥

ननु तीर्थप्रवर्तनं नाम प्रवचनार्थप्रतिपादनं, प्रवचनार्थं चेत्
प्रगवान् प्रतिपादयति, तर्हि नियमादसर्वज्ञ, सर्वस्यापि वक्तु-
सर्वज्ञतयोपलब्धत्वात् । तथा चात्र प्रयोग-विवक्षितः पुरुषः स-
र्वज्ञो न भवति, वक्तृत्वात्, रथ्यापुरुषवदिति । तदसत् । सन्दि-
ग्ध्यतिरेकतया हेतोरनैकान्तिकत्वात् । तथाहि-वचनं न सर्व-
वेदनेन सह विरुध्यते, अतीन्द्रियेण सह विरोधानिश्चयात् ।
द्विविधो हि विरोधः-परस्परपरिहारलक्षणः, सहानवस्था-
नलक्षणश्च । तत्र परस्परपरिहारलक्षणः तादात्म्यप्रतिषेधे,
यथा घटपटयोः । न खलु घटः पटाऽऽत्मको ज्ञवति, नापि
पटो घटाऽऽत्मको भवति, “ न सत्ता सत्ताऽन्तरमुपैति ” इति
वचनात्, ततो नानयोः परस्परपरिहारलक्षणो विरोधः । एव
सर्वेषामपि वस्तूनां ज्ञानीयम् । अन्यथा वस्तुसादृश्यप्रस-
क्तं । यस्तु सहानवस्थानलक्षणो विरोधः, स परस्परसाध-
वाधकजावसिद्धौ सिद्ध्यति, नान्यथा, यथा वह्निशीतयोः ।
तथाहि-विवक्षिते प्रदेशे मन्दमन्दमभिज्वलनवति बहौ शीत-
स्यापि मन्दमन्दभावः । यदा पुनरत्यर्थज्वालामतिविमुञ्चति व-
ह्निस्तदा सर्वथा शीतस्याभाव इति भवत्यनयोर्विरोधः । उक्तं च
“ अधिकव्यकारणमेक, न परजवावे यदाऽऽभवन्न भवेत् । भवति
विरोधः स तयोः, शीतहुताशाऽऽत्मनोर्दृष्टः ॥ १ ॥ ” न चैव वचन-
सवेदयोः परस्पर साधवाधकजावः, न हि सवेदने तारतम्येनो-
त्कर्षमासादयति वचस्विनायाः । तारतम्येनापकर्ष उपलभ्यते,
तत्कथमनयो सहानवस्थानलक्षणो विरोधः, अथ सर्ववेदी
वक्ता नोपलब्ध इति विरोध उद्घुष्यते । तदुक्तम् । अत्यन्त-
परोक्षो हि भगवान्, ततः कथमनुपलम्भमात्रेण तस्याभाव-
निश्चयः, अदृश्यविषयस्यानुपलम्भस्याभावनिश्चयायकत्वा-
योगात् । सर्वे चैते तीर्थकरसन्धिविषयाः । तित्थयर’
शब्दे ३३४६ पृष्ठन. २३१२ पृष्ठपर्यन्तं विवृद्धिर्विलोकनीया ।

अथ द्रव्यस्त्व-भावस्तवयोः को विशेषः, कुत्र च फलाऽऽधि-
क्यमित्यत्राऽऽह-ननु वित्तपरित्यागाऽऽदिना द्रव्यस्त्व एव ज्या-
यानिति अल्पबुद्धीनां शङ्कान्भवः, तत्राऽऽह-“ द्रव्यत्वात् य
भाव-त्वात् य द्रव्यत्वात् बहुगुणोक्तिः । बुद्धिः सिया अनिउण-
मइ-वयणमिण उजीवाहिय ॥ ४ ॥ उजीवकायसजमो, द्रव्य-
ए सो विरुज्जं कसिणो । तो कसिणसजमविऊ, पुण्हाईय न
उच्छति ॥ ५ ॥ ” यथेव किमय द्रव्यस्त्व एकान्ततो हेय एव
वर्तते, आहोस्विदुपादेयोऽप्यस्ति ? उच्यते-माधूना हेय
एव, आवकाणामुपादेयोऽपि । तथाहि-“ अकसिणपवत्तयाण,
विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो । ससारपयणुकरणे, द्रव्यत्वे
वृद्धिदित्तो ॥ ६ ॥ ” आह-य प्रकृत्यैवास्तुत्तर स कथं आव-
काणामपि युक्तः ? उच्यते-कृपदृष्टान्तोऽत्र बोद्धव्यः । यथा-
कोऽपि तृपाऽपनोदार्थं कृपं स्ननति । यद्यपि पूर्वं तस्य मृत्ति-
काकर्दमाऽऽदिना शरीरं मलिनीभवति, तथाऽपि तदुद्गतेन
पानीयाऽऽदिना प्रक्षाल्यते गात्रं, ततः स अन्ये च जना सुख-
भाजना ज्वन्ति । एव द्रव्यस्त्वोऽपि यद्यप्यसयमस्त्वयाऽपि
तत एव सा परिणामवृत्तिर्भवति, याऽसयमवर्जं सर्वं निरव-
शेषं क्षपयति । किञ्च-“ अप्पविरियस्स पढमा, सहकारिवि-
सेसभूअओ सेओ । वयरस्स वज्झचाया, इयरो धिय एस

परमत्थो ॥ २ ॥ द्रव्यत्वं यं पि काउ, ण तरइ जो अप्पवीरिय-
त्तेण । परिसुखं भावयथ, काही सो सभवो एस ॥ ३ ॥ ”
एतदेव स्पष्टयति-“ जो वज्झचाएण, णो इत्तरिअं पि णिमाहं
कुणइ । इह अप्पणो सयासे, सव्वचाएण कहं कुज्जा ? ॥ ५ ॥ ”
किञ्च-आरम्भत्यागेन ज्ञानाऽऽदिगुणेषु वर्धमानेषु द्रव्यस्त-
वदानिगपि न भवति कर्तुः दोषाय । विवेचनमस्य ‘ धय ’
शब्दे २३८५ पृष्ठपर्यन्तं द्रष्टव्यं प्रज्ञावद्भिः ।

‘ धविरकप्प ’ शब्दे २३८६ पृष्ठे स्थविरकल्पविचारः । तथाहि-
द्विविधा भवन्ति साधवः । गच्छप्रतिपत्त्या, गच्छवद्भिर्गताश्च ।
पुनरेकैकशो द्विधा जिनकल्पिकाः, स्थविरकल्पिकाश्च । एतेषां
स्थविरकल्पिकजिनकल्पिकानां परस्परमयं विशेषः । तथाहि-

“ धेराणं नाणत्त, अतरन अप्पिणंति गच्छस्स ।

गच्छे निरवज्जेण, करेति सव्वं पि पामिक्कम् ॥ १ ॥

एक्कं पमिग्गमा, सप्पाउग्गं हवति धेरा उ ।

जेसि उण जिणकप्पे, न य नेसि वत्थपायाणि ॥ २ ॥

निण्णमिक्कम्मसरीरा, अवि अस्सिमलं पि नेव अवण्णिमि ।

विसहमि जिणो रोग, करेति कयाइ न निगिच्छं ॥ ३ ॥

सजमकरणुज्जोया, णिण्णानग णाणं सणचारसे ।

दीहाउ बुद्धवासे, वसदीवासेहि य विमुक्का ॥ ४ ॥

मोत्तु जिणकप्पविड, जा मेरा एस वत्थिया हेट्ठा ।

एसा उ उप्पदजुत्ता, होति विनी धेरकप्पस्स ॥ ५ ॥ ” इति ।

ननु द्रव्यस्त्वो गृहस्थैः कर्तव्य इति पूर्वं यदुक्तं तत्र
“ वाक्यार्थज्ञाने पदार्थज्ञानस्य कारणता ” इति न्या-
याद् द्रव्यस्वरूपनिर्वचनं कर्तव्यम् । उच्यते-“ गुणपर्याययो-
स्थान-मेकरूपं सदाऽपि यत् । स्वजात्या द्रव्यमाख्यानं, मध्ये
भेदो न तस्य वै ॥ १ ॥ ” व्याख्या चैषा-गुणपर्याययोर्भाजन
कालत्रये एकस्वरूपं द्रव्यं स्वजात्या निजत्वे एकस्वरूपं ज्ञवति, पर
पर्यायवद् न परावृत्तिं लभते तद् द्रव्यमुच्यते । यथा ज्ञानाऽऽदि-
गुणपर्यायभाजनं जीवद्रव्यम्, रूपाऽऽदिगुणपर्यायभाजनं पु-
द्गलद्रव्यम्, सर्वरक्तत्वाऽऽदिघटत्वाऽऽदिगुणपर्यायभाजनं
मृद्द्रव्यम् । यथा वा तन्तवः पटापेक्षया द्रव्यं, पुनस्त-
न्तवोऽवयवापेक्षया पर्यायाः । कथम् ? यतः पटविच्छेदे
पटावस्थाविच्छेदे च तन्तूनां भेदो नास्ति, तन्तवत्रय-
वावस्थायामवयवत्वरूपो ज्ञेयोऽस्ति, तस्मात् पुद्गलस्कन्ध-
मध्ये द्रव्यपर्यायत्वमापेक्षिकं बोध्यम् । अथ कश्चिदेव कथ-
यिष्यति द्रव्यत्वं तु स्वाभाविकं न जातम्, आपेक्षिकं जातं,
तदा तं समाधत्ते-यत् सकलवस्तूनां व्यवहारापेक्षैव जा-
यते, न तु स्वजावेनैव, तस्मादत्र न कश्चिद् दोषः । ये च
समवायिकारणप्रमुखैर्द्रव्यलक्षणं मन्वते, तेषामपि अपेक्षामनु-
सर्तव्येवेति । ‘ गुणपर्यायवद् द्रव्यम् । ’ इति तत्त्वार्थः ।

“ सहभावी गुणो धर्मः, पर्यायः क्रमजावयथ ।

भिन्ना अभिन्नास्त्रिविधा, विनक्ष्णयुता इमे ॥ १ ॥

मुक्ताभ्यं श्वेताऽऽदिभ्यो, मुक्तादाम यथा पृथक् ।

गुणपर्यायव्यवर्तकैर्द्रव्यशक्तित्वाऽऽश्रिता ॥ २ ॥ ”

किञ्च-“ गुणाऽऽश्रयो द्रव्यम् । ” यदुक्तम्-“ गुणान्मासत्रो
द्रव्यं, एगद्वन्मिस्या गुणा । इक्खणं पज्जयाण तु, दुहओ
अस्सिया भवे ॥ ६ ॥ ” तथाहि-गुणानामाश्रयो, यत्र स्थान्ते उत्प-
द्यन्ते, उत्पद्य चावतिष्ठन्ते, प्रतीयन्ते च तद् द्रव्यम् । अने-
न रूपाऽऽदय एव वस्तु, न तद् व्यतिरिक्तमन्यादिति तायाग

तमतमपास्तम् । तथाहि यदुत्पादविनाशयोर्न यस्योत्पाद-
विनाशौ, न तत्ततोऽजिघ्रम्, यथा घटात्पटः, न भवत पर्या-
योत्पादविनाशयोर्द्वयोत्पादविनाशौ । न चायमासिद्धो हे-
तुः, स्थासकौशकुशलाऽऽद्यवस्थासु मृदादिद्रव्यस्याऽऽनुगा-
मित्वेन दर्शनात् । न चास्य मिथ्यात्व, कदाचिदन्यथाद-
र्शनासिद्धेः । उक्तं च- ' यो ह्यन्यरूपसवेद्य, सख्येय्येतान्य-
था पुन । स मिथ्या न तु तेनैव, यो नित्यमवगम्यते ॥ १ ॥'
तथैकस्मिन् स्वाऽऽधारचूते ह्येव आश्रिता गुणा रूपाऽऽद-
यः । एतेन च ये ह्यन्यमेवेच्छन्ति, तद्व्यतिरिक्तोश्च रूपा-
ऽऽदीन् अविद्योपदर्शितानाहुः, तन्मतनिषेध कृत । सवि-
शिष्टा हि विषयव्यवस्थितयः । न च रूपाऽऽद्युत्कलितरूप
कदाचित् केनचिद् ह्यन्यमवगतम्, अवगम्यते वा, अतस्त-
द्विवर्त एव रूपाऽऽदयो, न तु तात्त्विकाः केचन तद्भेदेन
सन्ति । नन्वेव रूपाऽऽदिविवर्तो ह्यन्यमित्यापि किं न कल्प्यते ?
अथ तथैव प्रतीतिः, एव सति प्रतीतिरुजयत्र साधारणेत्युजय-
मुभयाऽऽत्मकमस्तु * । अनेन च य एवमाहु - यदाद्यन्तयोरसत्,
मध्येऽपि तत्तथैव, यथा मरीचिकाऽऽदौ जलाऽऽदि । न सन्ति
च कुशूळकपात्राऽऽद्यवस्थयोर्घटाऽऽदिपर्यायाः, तत्रो ह्यन्यमेवा
ऽऽदिमध्यान्तेषु सत्, पर्यायाः पुनरसन्तः, यैराकाशकेशाऽऽदि-
भिः सदृशा अपि भ्रान्तैः सत्यतया लक्ष्यन्ते । यथोक्तम्-
" आदावन्ते च यन्नास्ति, मध्येऽपि हि न तत् तथा । वि-
तथै सदृशा सन्तोऽ-वितया इव लक्षिताः ॥ १ ॥ " ते
अपाकृताः । तथाहि-आद्यन्तयोरसत्त्वेन मध्येऽप्यसत्त्वं सा-
ध्यतामिदमाकूतम्-यत् कचिदसत् तत् सर्वस्मिन्नसत् इ-
ति, ततश्च मृद्वह्यै अद्रव्यस्यासत्त्वात् सर्वस्मिन्नसत्त्वं
स्वसप्रज्ञ । अथेष्टमेवैतत्, सत्तामात्रस्यैव तत्त्वत इष्टत्वात् ।
उक्तं हि- ' सर्वमेक सद्विशेषात् । ' नन्वेवमजाये जावाजा-
वाद् भावस्यापि सर्वत्राभावप्रसङ्ग, तस्माद् बाधकप्रत्ययोदय
एवासत्त्वेऽपि निवन्त्रमिति न कचिदसत्त्वे तस्यावश्य भा-
व, ततो ह्यन्यवत् पर्यायाणामप्यवाचित्वोद्यविषयत्वे सत्य-
मस्तु, तथा गुणेष्वरि नवपुराणाऽऽदिपर्यायाः प्रत्यक्षप्रतीता
एके कियत्कालजाविनः, प्रतिसमयभाविनस्तु पुराणत्वा
ऽऽद्यन्यथाऽनुपपत्तरनुमानतोऽवसीयन्ते । ततश्च ह्यन्यगु-
णपर्यायाऽऽत्मकमेक सवन्नमणिवत् चित्रपतङ्गाऽऽदिवद्
वा वस्त्विति स्थितम् । " द्रव्य पञ्जवविजुन, द्रव्यवि-
वत्ताय पञ्जवा नऽत्यि । उपायद्विभगा, हृदि दवियलक्ष-
ण एय ॥ १२ ॥ " अथ ह्यन्यजदा इमे- " धम्मो अधम्मो आ-
गाम, कालो पुग्गव-जन्वो । एस दोगो चि पण्णत्तो, जि-
णेहि चरदसिहि ॥ ७ ॥ " अनन्तरोक्तद्रव्यपट्टकाऽऽत्मकत्वं
लोकस्य । उक्तं हि- " यमाऽऽदीना वृत्ति द्रेव्याणां भवति यत्र
तत् केवम् । तैर्ह्येव सदृशोक्त, तद्विपरीत ह्यलोका-
ऽऽख्यम् ॥ १ ॥ " किञ्च- एतेऽपि भेदवन्त । तथा चाऽऽह-
" धम्मो अधम्मो आगास, एग दव्व वियाहिय । अणुताणि उ
दव्वाणि, कावो पोग्गव-जन्वो ॥ ८ ॥ " वैशेषिकरीत्या ह्यन्य-
प्रतिपादन, तत्त्वखणन च " द्रव्य " शब्दे २४६५ पृष्ठे द्रष्टव्यम् ।

जिनवचनादिवाभयदानाऽऽदीनां महारुल-

दत्वमुक्तमस्ति । तथाहि-

" दानेन महाभोगो, देहिना सुरगतिश्च शीलेन ।

भावनया च विमुक्ति, तपसा सर्वाणि सिद्ध्यन्ति ॥ ११ ॥ "

' दानं च तत्थ तिविह, नाणपयाणं च अजयदाणं च ।
धम्मोवग्गहदाण, च नाणदाणं म तत्थ ॥ ५२ ॥ '
" दिंतो य नाणदाण, जुवणे जिणसासण समुत्तरं ।
सिरिपुत्तरीयगणहर, इव पावइ परमपयमतुल ॥ ६१ ॥
ता दायव्व नाण, अणुसरियव्वा सुनाणिणो मुणिणो ।
नाणस्स सया भत्ती, कायव्वा कुसलकामेहि ॥ ६६ ॥
वीय तु अभयदाण, त इह अभयेण सयलजीवाण ।
अभव चि धम्ममूल, दयाइधम्मो पसिद्धमिण ॥ ६७ ॥
इक्क चिअ अभयपया-णमित्थ दाक्खण सव्वसत्ताण ।
वज्जाऽऽवह व्व कमसो, सिउत्तमि पहीणजरमरणा ॥ ६८ ॥
" धम्मोवग्गहदाण, तस्य पुण असणवत्तणमार्हणि ।
आरभनियत्ताण, साट्ठण हुति देयाणि ॥ १०० ॥
तिथयरचक्कट्टी-वव्वदेवा वासुदेवममलिया ।
जायति जगव्वमहिया, सुपत्तदाणपभावणे ॥ १०१ ॥
जइ जयत्र रिसहजिणो, घयदाणवत्तेण सयवजयनाहो ।
जाओ जइ जरदव्वई, जरहो मुणिजत्तदाणेण ॥ १०२ ॥
दत्तणमित्तेण वि मुणि-वराण नासेइ दिणकयं पाव ।
जो देइ ताण दाण, तेण जए किं न सुविदत्तं ॥ १०३ ॥ "
" न तवो सुट्ठु गिहीण, विसयाऽऽमत्ताण होइ न हु सील ।
सारभाण न भावो, तो साहीण सया दाण ॥ १०६ ॥ "
" ता तेसि दायव्व, सुद्ध दाण गिहीहि जत्तीए ।
अणुक्कोचियदाण, दायव्वं निययत्तत्ताए ॥ १०५ ॥ "

अनूदितं चैतत् श्रीहेमसुरिभिः-

" प्राय बुद्धैस्त्रिविधविधिना प्रासुकैरेषणीयैः,
कल्पप्रायै स्वयमुपाहितै वस्तुभिः पानकाऽऽद्यैः ।
काले प्राप्तान् सदनमसमश्रद्धया साधुवर्णान्,
धन्या केचित् परमविहिता, इन्त समानयन्ति ॥ १ ॥ "

तथा च दाने मनोहारिणी कृतपुण्यकथा २४९१ पृष्ठे विद्वो-
कनीया । दानप्रति विधिनिषेधविचारौ २४९६ पृष्ठे विद्वद्भिरव-
धार्यौ । जिनवचनप्रसङ्गात् साम्प्रत ज्ञानत्रयज्ञावाभावयो-
र्दीक्षाऽधिकारित्वानधिकारित्वप्रतिपादनायाऽऽह- " अस्मिन्
सति दीक्षायाः, अधिकारी तत्त्वतो भवति सत्त्व । इतरस्य
पुनर्दीक्षा, वसन्तनृपसन्निभा क्रेया ॥ १ ॥ " इत्यादि दीक्षास-
वन्धिन सर्व विषय ' दिक्खा ' शब्दे २५०६ पृष्ठत २५०८
पृष्ठपर्यन्त विलक्षणविचक्षण पश्यन्तु ।

दीक्षाया दुःखनिवारकत्वेन फलदत्वमुक्तम् । दुःखस्वरूप
तु जिनवचने- " दुःखस्त्रीकुक्किमध्ये प्रथममिह जवेइ गर्मवासो
नराणां, बालत्वे चाऽपि दुःख मललुलिततनुस्त्रीपय पानमिश्रम् ।
तारुण्ये चापि दुःख भवति विरहज, वृद्धभावाऽप्यसार, मसारे
रेमनुष्याः !, बदत यदि सुख स्वल्पमप्यस्ति किञ्चित् ? ॥ १ ॥ "
तथाहि- " जाणति अणुहवति य, अणुजम्मजरामरणसज्जे
दुक्खे । न य विसएसु विरज्जति, दुग्गहगमणपत्थए जीवे
॥ १ ॥ " " दुक्खमेवमवीसाम, सव्वसि जगज्जुणो । एग
समय तसभावे, ज सम्म अहिया निय ॥ १ ॥ " " सर्व
परवश दुःख, सर्वमानवश सुखम् । एतदुक्त समासेन, ल-
क्षण सुखदुःखयो ॥ १ ॥ " पुण्यापेक्षमपि हेतुः, सुख पर-
वश स्थितम् । ततश्च दुःखमेवैतद्, ध्यानज तात्त्विकं सु-
खम् ॥ १ ॥ " तथा च " सूर्वेहि अग्निवन्नाहि, समिधस्स नि-
रतर । जावश्य गोयमा ! दुक्ख, नग्गे अट्ठगुणं तत्रो ॥ १ ॥ "

गञ्जाओ निष्पडनस्म, जोणिजनुनिपीलणे । कोदीगुण तय
डुक्ख, कोमाकोडीगुणं पि वा ॥ २ ॥ जायमाणण ज डु-
क्ख, मरमाणण जतुणो । तेण डुक्खविवागेण, जाई न-
सरति अप्पणो ॥ ३ ॥ ” तथाच डुक्खवर्णकः-“ काल गमेति
डुक्खोहि, मणुया पुत्तेहि उज्झिया । डुक्ख मणुयजाईण, गोथ-
म ! ज त निवोधत ॥ १ ॥ जमणुजमयमणुभवताण, सयहाउवेह-
याण वि । निविष्णाण पि डुक्खेहि, वेरगन तहा मवे ॥ २ ॥ ”
अच्छिनिमीलणमित्त, नत्थि सुड डुक्खमेव अणुवद्ध । नरए ने-
रइयाणं, अहोनि स पच्चमाण ॥ १ ॥ ज निरए नरइया,
डुक्ख पावति गोयमा । तिकख । त पुण निगोयमज्जे,
अणुतगुणिय मुणेयव्व ॥ १ ॥ ” इत्यादि सर्वे ‘ डुक्ख ’
शब्दे विवृतम् ।

जिनवचनाश्रद्धानस्य जमात्रेरिव ‘ दोकिरिया ’ शब्दे
आर्यगङ्गस्य चरितम् । तथाहि-उल्लुकातीर नाम नगरम्,
तत्र च महागिरिगिश्वा धनगुप्तो नाम, तस्यापि गिष्य आ-
र्यगङ्गो नामाऽऽचार्यः । अयं च नद्या पृथ्वतं, तदाचार्यास्त्व-
परतटे, ततोऽन्यत्रा शरत्समये सुरिवन्दनार्थं गच्छन् गङ्गो
नदीमुत्तरति, स च खलवाट । ततस्तस्योपरिष्ठाद् उष्णेन दह्यते
खल्ली, अयस्तातु नद्याः शतिलजलेन शैत्यमुत्पद्यते । ततोऽत्रान्त-
रे कथमपि मिथ्यात्मोदनीयोदयादसौ चिन्तितवान्-अहो !
मिद्धान्ते किल युगपत् क्रियाद्वयानुभवो निषिद्ध, अहं त्वेक-
स्मिन् एव समये शैत्यमौष्ण्यं च वेदयामि, अनुभवविरुद्ध-
त्वाच्चेदमागमोक्तं शोजनमाज्ञातीति विचिन्त्य गुरुभ्यो निवेद-
यामास । ततस्तैर्दयमाणयुक्तिभिः प्रज्ञापितोऽसौ यत्रा च स्वा-
ग्रहस्तबुद्धित्वाद् न किञ्चित् प्रतिपद्यते, तदा उद्भव्य वा-
ह्यं कृतो विहरन् राजगृहनगरमागत । तत्र च महानपस्तीर-
प्रज्ञवनाग्निं प्रथवणे मणिनागनाम्नो नागस्य चैत्यमस्ति ।
तत्समीपे च स्थितो गङ्ग परंपुरस्तर युगपत् क्रियाद्वयवेदनं
प्ररूपयति स्म । तच्च श्रुत्वा प्ररूपितो मणिनाग तमवादीत्-
अरे दुष्ट शिक्क ! किमेव प्रज्ञापयसि ? यतोऽत्रैव प्रदेशे
समवसृतेन श्रौमद्वर्धमानस्वामिना एकस्मिन् समये एकस्या
एव क्रियाया वेदनं प्ररूपितम् । तच्चेह मयाऽपि श्रुतम् । तत्
किं ततोऽपि लघुतरं प्ररूपको भवान्, येनैव युगपत् क्रियाद्व-
यवेदनं प्ररूपयसि ? तत् परित्यज्य चैतां कूटप्ररूपणाम्,
अन्यथा नाशयिष्यामि त्वाम् । इत्यादि तदुदितजयवाक्यैर्युक्ति-
वचनेनैव प्रबुद्धोऽसौ मिथ्यादुष्कृतं दत्त्वा गुरुमूनं गत्वा
प्रतिक्रान्त इति । ‘ दोकिरिया ’ शब्दे २६३५ पृष्ठेन आरभ्य
त्रिलोकनीयोऽयं विषय इति विस्तरभयाद् विरम्यनेगस्मिन्
विषयेऽस्माभिः ।

ननु जिनवचनश्रवणं जिनाऽऽज्ञापालनं च जैनानां
सम्पत्कृत्यना परमो धर्म इति धर्मपदार्थनार्थनिरूपणा निरूप-
यितव्यात तामेवाऽऽचष्टे छिवा हि धर्मशब्दस्य प्रवृत्तित्रोके
विलोक्यते । तथाहि-‘ सर्वत्र वस्तुनि यद् वस्तुनः स्वभावः स
धर्म उच्यते । यथा घटे घटत्व, मनुष्ये मनुष्यत्वमित्यादि ।
तथा चोक्तम्-“ यर्मा सहभाविनः, पर्याया क्रमभाविनः । ”
‘ धर्मो ति वा सभावो ति वा एगट्ठा । ’ दुर्गतौ प्रपन्नत्वं जीव
धारयतीति धर्मः, न च क्लेशनिवृत्तिनिवृत्तिप्राप्तिप्राप्त्यनं स्व-
गमाज्ञाऽऽदिप्रापको मनुष्यनिकर्तव्यतारूपा हृदयसर्वेष्टो मा-
तापितृगृह-सर्वेष्ट सत्सारगर्नाऽऽवटनिपतनप्रदानप्रवण पर-

मपुनीतः कस्य चेतो नावस्कन्दति ! तत्र शब्दप्रवृत्तिनिमित्तरू-
पस्य (गौणस्य) धर्मस्य धर्मिणा सहैकान्तेन भेदोऽभ्युपगम्यमाने
धर्मिणा नि-स्वजावताऽऽपत्तिः, स्वभावस्य धर्मत्वात्, तस्य च
ततोऽन्यत्वात्, स्वो भावः स्वभावः, तस्यैवाऽऽमीया सत्ता,
न तु तदर्थान्तरं धर्मरूपं, नतो न नि-स्वजावताऽऽपत्तिरि-
ति चेत् । न । इत्थं स्वरूपसत्ताऽभ्युपगमे तदपरसत्तासा-
मान्ययोगकल्पनाया वैयर्थ्यप्रसङ्गात् । अपि च-यद्येकान्तेन
धर्मधर्मिणोर्भेदः ततो धर्मिणा ज्ञेयत्वाऽऽदिर्धर्मैरननुवे-
धात् तस्य सर्वथाऽनवगमप्रसङ्गः, न ह्येकैयस्वजावत् कृतं श-
क्यते इति । तथा च सति तदभावप्रसङ्गः, कदाचिदप्य-
वगमाभावात्, तथाऽपि तत्सत्त्वापगमेऽतिप्रसङ्गः, अन्यस्या-
पि यस्य कस्यचित् कदाचिदप्यनवगतप्रवृत्तौऽऽदेर्जावाऽऽ-
पत्तेः । एव च धर्म्यभावे धर्माणामपि ज्ञेयत्वप्रमेयत्वाऽऽदी-
नां निराश्रयत्वादभावाऽऽपत्तिः । न हि धर्म्याधाररहिताः का-
पि धर्माः सज्जवन्ति, तथाऽनुपलब्धे । अन्यच्च-परस्परमपि
तेषां धर्माणामेकान्तेन भेदाभ्युपगमे सत्त्वाऽऽद्यननुवेधात् कथं
ज्ञावाभ्युपगमः ? तदन्यसत्त्वाऽऽदिधर्माभ्युपगमे च धर्मित्वप्र-
सक्तिरनवस्था च । तत्रैकान्ताभेदपक्षे धर्मधर्मिजावः । नाप्ये-
कान्तभेदपक्षे, यतस्तस्मिन् अभ्युपगम्यमाने धर्ममात्रं वा स्या-
त्, धर्मिमात्रं वा ? । अन्यैकान्तभेदानुपपत्तेः, अन्यतराभा-
वाद् वा अन्यतरस्याप्यभावः, परस्परनान्तरीयकत्वा-
त् । धर्मनान्तरीयको हि धर्मो, धर्मिनान्तरीयकाश्च धर्माः,
ततः कथमेकाभावे पररूपावस्थानमिति ? । कल्पितो धर्म-
धर्मिभावस्ततो न दूषणमिति चेत्तर्हि वस्तुजावप्रसङ्गः ।
न हि धर्मधर्मिस्वभाववदितं किञ्चिद् वस्तुवस्ति, धर्मधर्मिभा-
वश्च कल्पित इति तदभावप्रसङ्गः । धर्मा एव कल्पिता न-
धर्मा, तत्कथमभावप्रसङ्ग इति चेत्, न । धर्माणां कल्पना-
मात्रभावत्वाभ्युपगमेन परमार्थतोऽसत्त्वाभ्युपगमात्, तद-
भावे च धर्मिणोऽप्यभावाऽऽपत्तिः । अथ तदेवैकं स्वल-
क्षणं सकलसजातीयविजातीयव्यावृत्त्येकस्वभावा, धर्मिव्या-
वृत्तिनिवन्धनाश्च या व्यावृत्तयो निष्ठा इव विकल्पितास्ता ध-
र्मास्ततो न कश्चिद् दोषः । तदप्यमङ्गलम् । एव कल्पनायां च-
स्ततोऽनेकान्तात्मकताप्रसक्तेः । अन्यथा सकलसजातीयवि-
जातीयव्यावृत्त्ययोगात्, न हि येन निजस्वजावेन घटाद् व्याव-
र्तते पटस्तेनैव स्तम्भादपि, स्तम्भस्य घटरूपताप्रसक्तेः ।
तथाहि-घटाद् व्यावर्तने घटव्यावृत्तिस्वभावतया, स्तम्भादपि
चेत् घटव्यावृत्तिस्वभावनैव व्यावर्तने, तर्हि वलात् स्तम्भस्य
घटरूपताप्रसक्तिः । अन्यथा-ततः तत्स्वभावतया व्यावृत्त्यो-
गात् । तस्माद् यतो यतो व्यावर्तते तत्तद्व्यावृत्तिनिमित्तज्ञाना
स्वजावा अवश्यमभ्युपगन्तव्याः, ते चानेकान्तेन धर्मिणो
मिश्रा, तदभावप्रसङ्गात् । तथा च तदवश्य एव पूर्वोक्तो दोषः,
तस्माद् भिन्ना अभिन्नाश्च । भेदाज्ञेदोऽपि धर्मधर्मिणो-
कथमिति चेत्, उच्यते-इह यद्यपि तादात्म्यतो धर्मिणा धर्मा
सर्वेऽपि लोलीजावेन व्याप्ता, तथाऽप्ययं धर्मो, एते धर्मा इति
परस्पर भेदोऽप्यस्ति, अन्यथा तदभावाऽनुपपत्तिः । तथा च
सति प्रतीतिवाद्या, मिथो भेदोऽपि च विशिष्टान्योन्यानुवेधेन
सर्वधर्माणां धर्मिणा व्याप्तत्वाभेदोऽप्यस्ति, अन्यथा तस्य
धर्मा इति प्रसङ्गः नृपचेरित्यलमप्रासङ्गिकवस्तुस्वभावरूप-
धर्मनिरूपणेन ।

अथ प्रकृत निर्वृतिप्राप्तिसाधनीभूत धर्मे प्रस्तुतम्.-

“वचनादविरुद्धाद् य-दनुष्ठान यथोदितम् । मैत्र्यादिजावमं-
मिध, तर्कम् इति कीर्त्तते ॥ ३ ॥ ” तथाहि-यदनुष्ठानमिहलो-
कपरलोकावपेक्ष्य हेयापादेययोरर्थयोरिहैव शास्त्रे वक्ष्यमा-
णलक्षणा प्रवृत्तिरिति तर्कम् इति कीर्त्तते । “धर्मेऽस्त्रिप्रज-
नो, यतः क्रियाऽभिकरणाऽऽश्रय कार्त्तम् । मलविगमेनैतत्
समु, पुष्ट्यादिमयेष विज्ञेयः ॥ २ ॥ रागाऽऽद्वयो मला, स-
त्वागमसद्वयोगतो विगम एवम् । तदथ क्रियात इव हि, पुष्टि-
श्चिन्नस्य शुद्धस्य ॥ ३ ॥ पुष्टिः पुण्योपचरः, शुद्धिः पापक-
येण निर्मलता । अनुष्ठानेन द्वयसंस्मरणं, क्रमेण मुक्तिः परा क्रिया
॥ ४ ॥ ” अनुमेव धर्मे भेदतः प्रभेदतश्च वर्णयन्ति बतित
तिपतय-“ स हि वा स्यादनुष्ठान-गृहिर्वातिविजागतः । सात्मा-
न्वतो विशेषाच्च, गृहिधर्मोऽप्यय द्विधा ॥ ४ ॥ ” “धर्मो
वावीलविदो, अगारधर्मोऽगारधर्मो य । पदमो च बारस-
विहो, दलदा पुन बीयओ होर ॥ १२ ॥ ” व्यासार्थं चाऽऽहुः
सूरय-“ सम्मत्तमूलमणुबच-पणग तिष्ठि उ गुणव्या हौनि ।
सिक्खाववाहै चडगो, वारमहा होर गिहिधर्मो ॥ २ ॥ ”
तथा च-“ बाणे य नात्राप्यजा, अदिज वि य शादए । सा-
दिय ए मुस वूया, एस धम्मे वुनीमओ ॥ १६ ॥ अतिक्रम
नि वायाप, मणसा वि न पत्थए । सव्वओ सवुमे दत्ते, आ-
याण सुसमादरे ॥ २० ॥ ” सम्यग्भूतत्वावकधर्मस्याति-
ताम्रस्येकान्ततो भवन्नयणविमुखस्य सयनार्तिशयसुखाभि-
लाषाऽतिरेकस्य यतिधर्मेकरणश्रद्धोत्पद्यते, अतस्तत्स्वरूप
निरूपणायेदमाह-“ खती य महवज्जव, मुत्ती तव सजमे य
योधवे । सव्व सोय आकिं-चण च वन च जइवमो
॥ ४ ॥ ” तथाहि-“ पञ्चाऽऽश्रवाधिरमण, पञ्चेन्द्रियनिग्रह
कषायजय । दण्डत्रयविरतिश्चे-ति सयमः सप्तदशनेह
॥ १ ॥ ” “ दुविहो उ भावधर्मो सुयधर्मो खलु चरित्तधर्मो
य । सुयधर्मे सज्झाओ, चरित्तधर्मे समणधर्मो ॥ १ ॥ ”
अथवा-“ दुह होर जावधर्मो, सुयचरणे वा सुयम्मि सज्झाओ ।
चरणम्मि समणधर्मो, खती मुत्ती भवे दसदा ॥ १ ॥ ”
अथवा-“ होइयलोत्तरिओ, दुविहो पुण होति जावधर्मो उ ।
दुविहो वि दुविहतिविहो, पचविहो होति णायवो ॥ १ ॥ ”
तथाहि-भावधर्मो नोआगमतो द्विविधः । तद्यथा-लौकिको,
लोकोत्तरश्च । तत्र लौकिको द्विविधः-गृहस्थानां, पास्त्रिपटना
च । लोकोत्तरस्त्रिविधः-ज्ञानदर्शनचरित्रभेदात् । तत्राप्या-
भिनिबोधक ज्ञान पञ्चधा । दर्शनमप्यौपशमिकसास्त्रादनका-
योपशमिकवेदकज्ञायिकेदात् पञ्चविधम् । चारित्रमपि सा-
मायिकाऽऽदिनेदात् पञ्चविधम् । “ दव्व च अत्थिकाओ, प-
यारधम्मो य भावधम्मो य । दव्वस्म पज्जा जे, ते धम्मा त-
स्स दव्वस्स ॥ ४० ॥ ” तथाहि-“ धम्मत्थिकायधम्मो, पया-
रधम्मो य विसयधम्मो उ । होइय कुप्पावगिओ, लोमुत्तर
लोगिणेगविहो ॥ ४१ ॥ ” अनेकविधत्वं तु-“ गम्मपसुदेसर-
ज्जे, पुरवरगामगणिगाठिराण । सावज्जो उ कुत्तिथिय-
धम्मो न जिणेहि उ पसत्थो ॥ ४२ ॥ ” “ आचार्य
दाकिणय, पापजुगुप्पाऽथ निर्मलो बोधः । द्विज्ज्ञानि
धर्मेभिरे, प्रायेण जनप्रियत्व च ॥ २ ॥ ” “ आगेग्ये सति
यद्वद्, व्याधिविकारा भवन्ति नो पुसाय । तद्वद् धर्माऽऽगेग्ये,
पापविकारा अपि क्रियाः ॥ १ ॥ तन्नास्य विषयतृष्णा, प्रजव-

त्युच्चैर्न दृष्टिसमोहः । अरुचिर्न धर्मपथ्ये, न च पापा क्रोध-
कण्डूनि ॥ २ ॥ ” “ जीवदय सच्चवयण, परधणपरिवज्जण
सुसील च । खंती पविदियनि-ग्गहो य धम्मस्स मूलाह ॥ १ ॥ ”
धर्मानधिकारिणस्तु-“ सुत्तेण चोइओ जो, अप्प उदिसिय
त ण पडिवज्जे । सो तत्तवादवज्जो, न होइ धम्मम्मि अहि-
गारी ॥ ६ ॥ ” सत्कर्मप्रवृत्त्योऽप्यस्तु-“ सविशस्तच्छुनेरेव, ज्ञात-
तश्चो नरोऽनस । दढ स्वशक्त्या जातेच्छ, सग्रहेऽस्य प्रवर्त-
ते ॥ २० ॥ ” किञ्च-च-“ कश्चिद् विदितससारस्वजावतया
धर्मचरणैकप्रवणमना । पूर्वं प्रव्रज्याऽवसरे सयमानुष्ठानो-
त्थायी, पदवाच्य श्रद्धासंवेनना विशेषेण वर्द्धमानपरि-
णामो नो निपाती, सिंहतया निष्क्रान्त, सिंहतया विहारी च,
गणधराऽऽदिवत् । अथवा पूर्वोत्थायी, पुनर्विचित्रत्वात् कर्म
परिणतेन तथाविधभविष्यतानियोगात् पदवान्निपाती स्या-
त्, नन्दिपेणाऽऽदिवत् । कश्चिद् गोष्ठामाहिलवत् दर्शनतोऽपि,
इत्यादि सर्वे ‘धम्म’ शब्दे २६७३ पृष्ठे विवृतम् । तदुद्धा-
वकाश्यामी-“ प्रावचनी धर्मकथी, वादी नैमित्तिकस्तपस्वी
च । विद्यासिद्ध स्यात्, कविरपि चोद्धावकाश्यामी ॥ १ ॥ ”
तथा च परिपक्वबुद्धित्वात् मध्यमवया विशेषतो धर्माहः ।
अत उक्तमाचाराहे-“ मज्झिमेण वयसा एगे सवुज्जमाणा
समुद्धिता सोच्चा मेधावी वयण पान्याण णिसामिन्ना स-
मयाए धम्मे आयरियेहि पवेदिते ते अणुवकखमाणा अण-
तिवापमाणा अपरिगहमाणा णो परिगहावति, सव्वावति
च ए लोंगसि पिहाय दड पाणेहि अकुवमाणे एस मह अ-
गथे त्रियाहिए । ” ततश्च-“ धम्मो गुणा अहिंसा-इया उ
ते परममगलपज्जा । देया वि लोगपुजा, पणमंति सुधम्ममिह
हेऊ ॥ १ ॥ दिट्ठतो अरहता, अणगारा य वहवो उ जिणसी-
सा । वत्तणुवत्ते नज्जइ, ज नरवणो वि पणमति ॥ २ ॥
उवसहारो देवा, जह तह राया वि पणमइ सुधम्म । तमह
धम्मो मगल-मुठमिह य निगमण ति ॥ ३ ॥ ” साम्प्रत
प्रतिज्ञाशुचिरभिधीयते-“ जह जिणसासणनिरया, धम्म पा-
हौनि साहवो सुह । न कुत्तिथिपसु पव, दीसइ परिपालो-
वाओ ॥ ६३ ॥ ” अत्राऽऽह त्वेषां च तन्त्रान्तरीयधर्मेषु ध-
र्मशब्दो लोके रुढ, तथा च यथानय नैजमेव धर्मं प्रशंसन्ति,
ततश्च कथमेतदिति ? अत्रोच्यते-ननूक्तं पूर्वं सावद्य कुती-
र्थिकधर्मे तीर्थकरैः, परजीवनिकायपरिज्ञानाऽऽद्यत्रावादेवत्य-
त्रापि बहु वक्तव्यं, तत्तु नोच्यते, विस्तरभयात् । तथा च-तन्त्रा-
न्तरायेषु धर्मेषु धर्मशब्दो य स उपचारेण, निश्चयेन तु
जिनशासने, यथा सिंहशब्दः सिंहे प्राधान्येन व्यवस्थितः,
उपचारेण तु माणवकाऽऽदौ । उपचारनिमित्तं च शौर्यकौर्याऽऽ-
दय, धर्मे त्वहिंसाऽऽद्यभिधानाऽऽदय । हेतुविशुद्धिस्तु-“ ज
भत्तपाणउवगर-णवसहिमयणाऽऽसणाइसु जयति । फासुय
अकयअकारिय-अणुमयणुदिट्ठोई य ॥ ६७ ॥ ” तद्वन्ते
पुन-“ अण्फासुयकयकारिय-अणुमयउद्विडोइणा हदि । त-
सथावरहिंसाए, जणा अकुसला उ विणपति ॥ ७८ ॥ ” दृष्टा-
न्तविशुद्धि-“ जहा दुमस्म पुप्फेसु, भमरो आवियइ रस ।
ए य पुप्फ किजामेइ, मो य पोणेइ अप्पय ॥ २ ॥ ” अत्र चैव
व्यवस्थिते सति कोऽपि ब्रूयात्-यदिदं पाकनिर्वर्तनं गृहिभि-
क्रियते, इह पुण्योपादानसकल्येन श्रमणानां क्रियते सुवि-
हितानां, गृह्णन्ति च ते ततो भिक्षामित्यतः पाकोपजावन-

इति कृत्वा लिप्यन्ते आरम्भदोषेणाऽऽहारकरणक्रियाफलेने-
ति । लौकिका अप्याहु -“ कथं कथं हन्ति, उपजोगेन
खादकः । घातको वधचित्तन, इत्येव त्रिविधो वधः ॥ १ ॥ ”
अत्र प्रतिविधीयते-“ वासः न तणस्स कए न नण वधुं
कए मयकुत्ताण । न य रुक्खा मयसाहा, फुल्लति कए महुयरा-
ण ॥ १०३ ॥ ” पुनरपि चोदको वदति-इह यदुक्त-वर्षति न
तृणार्थमित्यादि । तदसाधु । यतः-“ अग्निमि हवीं ह्वयइ,
आश्चो तेण पाणिओ सतो । वरिसइ पयादिण, तेणोस-
दिओ परोहति ॥ १०४ ॥ ” अत्र पुनः प्रतिविधीयत-यद्येव, किं
दुर्मिह जायते ? यतः तद्विः सदा ह्वयत एव, ततश्च का-
रणाविच्छेदेन कार्यविच्छेदोऽयुक्त एव । अथ भवेद् दु-
र्नक्षत्र, दुर्पजन वा ? अत्राप्युत्तरम्-किं जायते सर्वत्र
दुर्मिहम्, नक्षत्रस्य दुरिष्टस्य वा नियतदेशविषयत्वात्, स-
दैव सद्यश्च न जावात् ? । उक्तं च-“ सदैव देवाः सद्भावो,
ब्राह्मणाश्च क्रियापराः । यतयः साधवश्चैव, विद्यन्ते स्थितिदे-
तवः ॥ १ ॥ ” साम्प्रत पराभिप्रायः प्रदर्शयते-“ कस्सइ बुद्धी
एसा, विच्छी उवकप्पिया पयावण्णा । सत्ताण तेण दुमा, पुप्फ-
ता महुयरिगण्ठा ॥ १०८ ॥ ” अत्र प्रतिविधीयते-“ त पभवइ
जेण दुमा, नामागोयस्स पुव्वविहियस्स । उदयेण पुप्फफल,
निवत्तइतो ऽम चऽन्न ॥ १०९ ॥ अतिथि बहु वणलडा, भमरा
जत्थ न उपैति न वसति । तत्थ वि पुप्फति दुमा, पगई एसा
दुमगणाण ॥ ११० ॥ ” अत्रोच्यते-यदि प्रकृतिः, किमिति पुनः
सर्वकालं न प्रयच्छन्ति पुष्पफलम्, यन्नियत एव काले पुष्प-
फलं ददति, अत एव एषा पादपानां प्रकृतिर्यद् ऋतुसमये व-
सन्ताऽऽवागते सति वृक्षसघाता पुष्पान्ति, तथा फलं च का-
लेन वध्नन्ति, तदर्थानश्नुपगमे तु नित्यप्रसङ्गः । साम्प्रतं प्र-
कृतेऽप्युक्तार्थयोजनामुपन्यस्यति-“ किं तु गिही रथती, सम-
णाण कारणा अहासमय । सा समणा भगवतो, कितामपज्जा अ-
णाहारा ॥ ११३ ॥ ” अत्राऽऽह-न ह्येने हिरण्यप्रहणाऽऽदिनाऽ-
स्माकमनुकम्पां कुर्वन्ति इति मत्वा भिक्षादानार्थं पाकं निर्वर्त-
यन्त्यतः श्रमणानुक्रमानिमित्तं, तथा सामान्यन पुण्यनिमित्तं
च गृहनिवासिन एव पाकं कुर्वन्ति । नैतदेवम् । यतः कान्तारे
दुर्मिहं उवगाऽऽदौ महति समुत्पन्ने राक्ष्से श्रमणाः सर्वाऽऽहारं
न भुञ्जते, अथ किमिति पुनर्गृहस्थास्तत्रापि आदरतरेण राध्यन्ति,
अतः प्रकृतिरेषा गृहिणां वर्तते यद् गृहिणो ग्रामनगर-
निगमेषु राध्यन्ति आत्मनः परिजनस्यार्थाय, तत्र श्रमणाः
तपस्विनः परार्थमारब्ध परार्थं च निष्ठितं धूमरहित-
माहारमेव ते मनोयोगाऽऽदीनां समययोगानां वा साधनार्थम् ।
“ ण हणइ ण हणावेइ, णणन णाणुजाणइ । न किणइ न किणावेइ,
किणत न णुजाणइ । न पयइ न पयावेइ, पयन णाणुजाणइ । ”
एताज्जिनेयकोटिभिः परिशुद्धं, तथोद्गमोत्पादनेपणाशुद्धम्-
“ वेयण वेयावेइ, इयिणपय य सजमट्टाप । तह पाणवित्ति
याप, उठ पुण धम्मचिन्ताए ॥ १ ॥ ” इति पट्ठानरत्नकार्थं
भवान्तरे प्रशस्तभावनाऽभ्यासाद्विहासाऽनुपालनार्थं च युज्यते ।
किञ्च-“ अवि मममहुयरिगणा, अविदिशं आवियति कुसुम-
रत्न । समणा पुण भगवतो, नादिशं मोलुमिच्छन्ति ॥ १२६ ॥ ”
‘ जइ पुमगणा उ तह नग-रजणवथा पयणपायणनहावा ।
जइ भमरा तह सुणिणो, नवरि अट्ठन न भुज्जन्ति ॥ १३२ ॥ कु-
सुमे महाचुल्ले, आहारति जमरा जइ नडा उ । मत्त सहावमि-
ह, समणसुविहिया गवेसति ॥ १३३ ॥ ’ तस्मा दयाइगुण-

सु- छिपिहिं जमरो व्व अवदवित्तीहि । माहुहिं सादिओ सी,
उक्किट्ट मगल धम्मो ॥ १३७ ॥ ” “ पणिपुणधम्मवियल-त्त-
णेण इह अतरायविवराओ । जीवा ण इति णियमा, तो जत्तो
तत्थ कायवो ॥ १ ॥ ” लम्भइ सुरसामित्त, लम्भइ पदुअत्त-
ण न मदेहो । इक्को नवरि न लम्भइ, जिणिदवरदेसिओ ध-
म्मो ॥ १ ॥ धम्मो पवित्तिरुवो, लम्भइ कइया वि निरयदुक्ख-
जया । जो नियवसुस्सदावो, सो धम्मो दुल्लो होए ॥ २ ॥ नि-
यवत्युन्नवणधम्म, दुल्लह वुत्त जिणिदआणा य । अंतप्पासण-
मेग-त्तं हुंति केसिचि धीराण ॥ ३ ॥ जइ धम्माउ सोढंग, ध-
म्मेण हुति सयलरिक्कीओ । धम्मेण पवररुव, तत्तो सविग्गए
भणिय ॥ १ ॥ ” तथा च-“ जइ सयल किरियं, कुणति सु-
णिणो सिवत्थमेव सया । तं पुण लम्भइ गयसय-लरागदोसे-
ण धम्मेण ॥ १३ ॥ ” किञ्च-“ धम्मेण सरागेण उ, लम्भइ
मग्गाइय फल सो वि । जायइ परपराए, नियमेण सुक्खहेउ
त्ति ॥ १४ ॥ ” धर्मस्य मोक्षकारणत्वमित्थमामनन्ति जैनप्रौ-
ढा-“ जे धम्मं सुद्धमक्खन्ति, पडिपुणमणेत्तिस । अणे-
त्तिसस्स ज ठाण, तस्स जम्मकहा कओ ? ॥ १९ ॥ ”
तथोक्तम्-“ दग्गे वीजे यथाऽत्यन्तं, प्राहुर्भवति नाइकुर ।
कर्मवीजे तथा दग्गे, न रोहति भवाइकुर ॥ १ ॥ किञ्चान्य-
त्-“ कथो कथाइ मेधावी, उप्पज्जति तहामया । तहागया
अपणिपुत्ता, चक्खू लोगस्सऽणुभगा ॥ २० ॥ ” केवलप्रज्ञस्य
धर्मस्य श्रवणताऽपि दुर्लभा सामान्यलोकस्य । यतोऽवाचि-
“ सुलहा सुरवोयसिरी, रयणायरमेहला मही सुलहा । निवुह-
सुहजणियरुहं, जिणवयणसुई, जए दुलहा ॥ १ ॥ ” श्रुतस्य
वा श्रवणता दुर्लभा । उक्तं च-“ आहच्च सवयलद्ध, स-
का सवणदुल्लहा । सोच्चा नेयाउयं मग्ग, बहुवे परिभस्सइ
॥ १ ॥ ” “ भइयाभइयविवेकाच्च, गम्यागम्यविवेकत । त-
पोदयाविशेषाच्च, स धर्मो व्ववतिष्ठते ॥ १ ॥ ” इत्यत्र बहु-
विस्तरोपन्यासेन । प्रकृतमनुसरामः-

इह हि दुरन्तान्तचतुरन्तान्मारविसारिसारापारपारावारे
निमज्जता भव्यजन्तुना जिनप्रवचनप्रतीतचोक्तकाऽऽदिदशनि-
दर्शनदुष्प्रापां कथमपि प्रशस्तसमस्तमनुजजन्माऽऽदिसामग्री-
मवाप्य जवजलधिसमुत्तरणप्रवणप्रवहणस्वधर्मसद्धर्मविधाने
प्रयत्नो विधेय । यद्वादि-“ भवकोटिदुष्प्रापाम्, अत्राप्य नृम-
वाऽऽदिसकलसामग्रीम् । भवजलधियानपात्रे, धर्मे यत्नं सदा
कार्यं ॥ १ ॥ ” कामार्थयोस्तु बाधायामपि धर्मो रक्षणीयः,
धर्मसूलत्वादर्थकामयोः । उक्तं च-“ धर्मश्चेन्नावसीदेत्, कपा-
लेनापि जीवत । आद्योऽस्मीत्यवगन्तव्यं, धर्मवित्ता हि साध-
वः ॥ १ ॥ ” अथवा धर्मावाप्तौ कामार्थयोः क्षान्तिरत्यादरणीया-
“ जाव न दुक्ख पत्ता, णणवत्तस च पाणिणो पाय । ताव न ध-
म्म गेएह-ति भावओ तेयलिसुय व्व ॥ १ ॥ ” अथवा-“ नेह
लोके सुखं किञ्चि-च्छादितस्याहंसा भृशम् । मितं च जी-
वितं नृणां, तेन धर्मे मर्ति कुरु ॥ १ ॥ ” प्रकृतमेव समर्थं
यन्नाह-“ जगं जाव न पोनेइ, वाही जाव न वहुइ । जावि-
दिया न दायनि, ताव धम्म समावरे ॥ ३६ ॥ ” ‘ ते धन्ना जे
धम्म, चरिउ जिणदेसिय पयसेण । गिहिपासवन्वणाओ,
उम्मुक्का सव्वतावेण ॥ १ ॥ ” तथाहि-

“ निर्वाणाऽऽदिसुखप्रदे नरभवे जेनेन्द्रयर्माविते,
दग्गे स्वल्पमचारु कामजसुखं नो सेवितुं युज्यते ।

चैव्याऽऽविमहोपलाघानचिन्त, प्राप्तऽपि रत्नाकरे,
लातु स्वल्पमदीति काचशकत्र, किं चोचिन्त साम्प्रतम् ॥१॥”

अथञ्च-“ वदन् यदीह कश्चिदनुमन्ततसुखपरिभोगलाल-
नः । प्रयत्नशतपरोऽपि विगत-व्यथमायुरवाप्तवान् नर ॥१॥
न खलु नरः सुरौघ-सङ्घा-सुगकिन्नरनायकोऽपि य । सोऽपि
कृतान्तदन्तकुलं शाऽऽक्रमेण कृशतो न नश्यति ॥२॥ ” मृग्यु-
मुखप्रतिषेधस्थोपायोऽपि न कश्चिदस्तीति । उक्त च-

“ नश्यति नोति याति वितनोति करोति रसायनक्रियां,
चरति गुरुवतानि विवराण्यपि विशानि विशेषकानरः ।
तपति तपांसि खादति मितानि करोति च मन्त्रसाधन,
तदपि कृतान्तदन्तयन्त्रकचक्रमणैर्विदार्थते ॥१॥ ”

अथवा-“ जो वासन्त्य जीवइ, सुही जोगे य छुजइ । तस्स
वि सेविउ सेओ, धम्मो य जिणदेसिओ ॥ २१ ॥ किं पुण स-
पञ्चाए, जो नरो निचवदुक्खिओ । सुठुयर तेण काय-वो, ध-
म्मो ब जिणदेसिओ ॥ २२ ॥ ” तस्मात्-“ नदमाणो चरे ध-
म्म, वर मे लट्ठनर भवे । अनदमाणो वि चरे, मा मे पावतर
भवे ॥ २४ ॥ ” किञ्च-“ न वि जाई कुल वा वि, विज्जा ना-
वि सुसिक्खिया । तारेइ नर व नारि वा, सब्ब पुत्तेहिं व-
हुई ॥ २५ ॥ पुत्तेहिं होयमाणोहिं, पुरिसागारो वि हायई ।
पुत्तोई वहुमाणोहिं, पुरिसागारो वि वहुई ॥ २६ ॥ ” अथवा-
“ सवयण सठाण, उद्धस आउय च मणुगाण । अणुममय
परिहायइ, ओसपिणिकावदेलेण ॥ १ ॥ काहमयमाणलो
भा, ओसअ वहुए य मणुयाण । कुरुतुलकूमणा, तेण
ऽणुमाणेण सब्ब ति ॥ २ ॥ विसमा अउज तुलाओ, विस-
माणि य जणवपसु माणाणि । विसमा रायकुत्ताइ, जेण उ
विममाई वासाई ॥ ३ ॥ विसमेसु ब वासेसु, हुति अना-
राई ओसदिवलाई । ओमहिदुव्वहेण य, आळ परिदायइ
नराण ॥ ४ ॥ एव परिहायमाणे, लोए चउव्व कालपक्ख-
म्मि । जे अम्मिया मणुम्हा, सुजीविअ जीविय तेसि ॥ ५ ॥ ”
यतो मरणसमये-“ पुत्ता चञ्चति मित्ता, चयति जज्जा वि
णऽम्मय चञ्चति । त मरणदेसकाले, ए चयइ सुविअज्जिओ
धम्मो ॥ ११ ॥ धम्मा ताण धम्मो, सरण धम्मो गई पइछा
ब । धम्मेण सुचरिएण ब, गम्मइ अजरामर गाण ॥ १३ ॥ पो-
इकरो वज्जकरो, भासकरो जसकरो रइकरो य । अमयकरो
निवुक्करो, परत्त वी अज्जिओ धम्मो ॥ १३ ॥ अमरवरेसु अ-
णोवम-रुव भोगोवभोगरिक्खी य । विज्जाण नाणमेव य, लम्भ-
इ सुकएण धम्मेण ॥ १४ ॥ देविदचक्कवट्ठि-त्तणाई रज्जाई
इच्छया भोगा । एयाई वम्मलाभो, फलाई ज चावि निव्वा-
ण ॥ १५ ॥ ” किञ्च-“ दुर्गतिप्रसूतान् जन्तून्, यस्माद्
भारयते तत् । धत्ते चैतान् बुभुक्षे स्थाने, तस्माद् धर्म इति स्मृ-
त ॥ १ ॥ ” तस्मात्-“ धम्माओ धणत्ताभो, चि ज पि बुत्त
तय पि न हु जुत्त । सब्बो वि ह पुत्तिमत्थो, धम्माव खियजओ
भणिया ॥ १५ ॥ ” उक्त च-“ धनदो वनार्थिनां धर्मं, कामद स-
र्वकामिनाम् । धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधक ॥ १६ ॥ ”

“ धर्मोऽय धनवह्नुमेधु धनद कामार्थिना कामद,
मौभाग्यार्थिषु तत्प्रद किमथवा पुत्रार्थिनां पुत्रद ।
राज्यार्थिष्वपि राज्यद किमपर नानाविकल्पैर्नृणां,
तत् किं यत्न ददाति किञ्च ननुने स्वर्गापवर्गावपि ॥ १४ ॥ ”
एव च “ धर्मश्रवणे यत्न, सतत कार्यो बहुश्रुतसमीपे ।

हितकाङ्क्षिभिर्नृसिंहै- वचनं ननु दारिद्र्यार्थम् ॥ १७ ॥ ”
अनेकविधाविशारदोऽपि धर्मशास्त्रज्ञानभिज्ञो विकल एव । य-
दुक्तम्-

“ साहित्यस्य विशारदो यदि परं जानाति सल्लक्षणं,
तर्कं कर्कशमानसोऽर्तविभ्रुता यथास्ति सा उद्योतिषि ।
कञ्चानेककलाऽऽलयोऽपि विकल प्राणी पर गीयते,
यो जानाति न स्वर्गमोक्षसुखद धर्मानुग शासनम् ॥१॥ ”
अथवा कियद् धर्म -

“ यत्प्रोद्दाममदान्धसिन्धुरघट साप्राज्यमासाद्यते,
यन्नि शेषजनप्रमोदजनकं सपथते वैभवम् ।
यत्पूर्ण-दुःखमद्युतिर्गुणगण सप्राप्यते यत्पर,
सौभाग्यं च विजृम्भते तदखिल धर्मस्य लीलायितम् ॥१॥ ”

किञ्च-

“ यन्न प्लावयति किंति जहविधि. कल्लोलमात्राऽऽकुलो,
यत् पृथ्वीमन्त्रिणां धिनोति सल्लिटाऽऽसारेण धाराधरः ।
यच्च द्रोणरुची जगद्युदयत. सर्वांधकाराच्छिदे,
तन्नि शेषमपि ध्रुव विजयते धर्मस्य विस्फूर्जितम् ॥ १ ॥ ”

किन्तु साम्प्रतमनेकानि धर्माभिधेयधुराधराणि मिथ्यात्व-
मतानि प्रचलितानि सन्ति, ततो विवेक कर्तव्य । यदुक्तम्-
“ तश्च दमात्रेण वदन्ति धर्मं, विश्वेऽपि लोका न विचार्य-
न्ति । स शब्दसाम्येऽपि विचित्रभेदै विभिद्यते क्षीराम्बुजनीय-
म् ॥१॥ ” यथा “ रुद्धर्मी विधातु सकला सभर्थ, सुदुर्लभ विश्व-
जनीनमेतम् । परीक्ष्य गृह्णन्ति विचारदक्ता, सुवर्णवद्धन्त न
भीरुचिन्ता ॥१॥ ” अथवा-“ सत्कारयशोलाभा शिञ्जिश्च मूढै
रिदानीमर्थैश्चरैः । अवसादित जगदिदं, प्रियाण्यपथ्यान्पुदि
हादभिः ॥ १ ॥ ” किञ्च-“ प्रायेण हि यदपश्य, तदेव चा-
तुरजनप्रिय भवति । विषयाऽऽतुरस्य जगत रतथाऽनुकूला
प्रिया विषया ॥ १ ॥ ” अन्यच्च-“ पूर्वापरविरुद्धानि, हिंसा-
ऽऽदे कारकाणि च । वचांसि चित्ररूपाणि, व्याकुर्वद्भिर्नि-
जेच्छया ॥ ३ ॥ कुतः किं प्रणीतस्य, सद्गतिप्रतिपाद्यिनः ।
धर्मस्य सकलस्यापि, कथं स्वाख्यातता भवेत् ? ॥ ४ ॥ यच्च
तत्समये क्वापि, दयासत्याऽऽदिपोषणम् । दृश्यते तद् वचो-
मात्र, बुधैर्ज्ञेयं न तत्स्वतः ॥ ५ ॥ ” किन्तु-“ स्वाऽऽख्यात ख-
लु धर्मोऽय, भगवद्भिर्जिज्ञोत्तमै । य समालम्बमानो हि,
न मज्जेद् भवसागरे ॥ १ ॥ ” अत -“ अर्हता कार्यतो ध-
र्म, सत्योऽयमिति ज्ञापयन् । सर्वसत्पत्करे धर्मे, धर्मान् द-
दतरो जवेत् ॥ १ ॥ ” अत एवोक्तम्-“ न श्रद्धयैव त्वपि पक्ष-
पातो, न द्वेषमात्रादरुचि परेषु । यथा वदासत्त्वपरीक्षया तु,
त्वामेव वीर प्रभुमाश्रयाम ॥ १ ॥ ” अथवा “ पञ्चैतानि पवि-
त्राणि, सर्वेषां धर्मचारिणाम् । अहिंसा सत्यमस्तेय, त्या-
गो मैथुनवर्जनम् ॥ १ ॥ ” इति ।

इदं हि हेयोपादेयाऽऽदिपदार्थसार्थपरिज्ञानप्रवीणस्य ज-
न्मजरामरणरोगशोकाऽऽदिदुर्गतांगत्वनिपीडितस्य भव्यमन्त्र-
स्य स्वर्गापवर्गाऽऽदिसुखलपत्नपादनावध्यनिवध्यन सद्-
धर्मरत्नमुपादातुमुचित, तदुपादानोपायश्च गुरूपदेशमन्त्रेण न
सम्यक् विज्ञायते, न चानुपायप्रवृत्तानामभिप्रायार्थानिहिरिति ।
स चाऽऽज्ञाऽऽदिपदार्थसार्थस्वरूपपर्यालोचनैकाग्रतारूपस्य धर्म-
स्य ध्यानावस्थितिगिति । तच्च ध्यान द्विविधम्-ब्रह्म, आध्या-
त्मिक च । तत्र बाह्यम्-सुवार्थपर्यालोचनम्, दृढमनता, शील-

गुणानुरागो, निजृतकायवाग्द्वयापाराऽऽदिरूपम् । यदुक्तं दशवै-
कालिकटीकायाम्—“उत्प्रार्थसाधनमहाव्रतधारणेपु, यन्प्रमो-
क्षमनाऽऽगमहेतुचिन्ता । पञ्चेन्द्रियवपुपरमश्च दया च भूते,
ध्यानं तु धर्ममिति सप्रवदन्ति तज्ज्ञा ॥१॥ ” आत्मनः स्वस्वे-
दनाग्राह्यमन्येषामनुमेयमाध्यात्मिकं तु तत्त्वार्थसंग्रहाऽऽदौ चातु-
र्विधेन प्रदर्शितं, सक्षेपतोऽन्यत्र दशविधम् । तद् यथा—“अपा-
योपायजोवाजीवविपाकाविरागभवसंस्थानाऽऽज्ञाहेतुविचयानि
चेति । ” तथाहि दुष्टमनोवाक्कायव्यापारविशेषाणामपा-
य कथमनुमानं स्यादित्येवभूतं, संकल्पप्रवन्धो दोषधरि-
वर्जनस्य कुशलप्रवृत्तित्वादायविचयम् । तेषामेव कुशलानां
स्वीकरणमुपायः, स कथमनुमेयः, स्यादिति संकल्पप्रवन्ध उ-
पायविचयम् । असंख्येयप्रवेशाऽऽत्मकसाकारानाकारोप-
योगहक्षणानादिस्वकृतकर्मफलोपभोगित्वाऽऽदिजीवस्वरूपानु-
चिन्तनं जीवविचयम् । धर्माधर्माऽऽकाशकालपुद्गलानाम-
नन्तपर्यायाऽऽत्मकानामजीवानामनुचिन्तनमजीवविचयम् । मू-
लोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नस्य पुद्गलाऽऽत्मकस्य मधुरकटुफल-
स्य कर्मणः सत्सारिसत्त्वविषयविपाकविशेषानुचिन्तनं वि-
पाकविचयम् । कुत्सितमिदं शरीरकं शुक्रशोणितसमुद्भूत-
मशुचिभूतघटोपममनित्यमपरिव्राणं गदाशुचिं नवविज्ञतया-
ऽशुचिं आधेयाशौचं न किञ्चिदत्र कमनीयतरं समस्ति,
किम्पाकफलोपभोगोपमा, प्रमुखगमिका विपाककटव प्रकृ-
त्या भङ्गुरा परार्थिता, सन्तोषानुताऽऽस्वात्परिपन्थिनं सद्
मिर्निन्दिता विषया, तदुद्भवं च सुखं दुःखानुपार्तिं दुःखज-
नकं च, नातो भोगिनां वृत्तिः, न चेतदात्यन्तिकमिति नाऽ-
त्राऽऽस्था विवेकेनाऽऽथातु युक्तो विरतिरेवान्, श्रेयस्कारि-
णीत्यादिविगगहेतुचिन्तनं वैराग्यविचयम् । प्रत्येकं स्वकृ-
तकर्मफलोपभोगार्थं पुनः प्रादुर्भावो भवः, स चारघटघटी-
यन्त्रवद् सूत्रपुरापात्रतन्त्रनिवृत्तदुर्गन्धजठरपुरकोटगऽऽदि-
पञ्चलमावर्तनं, न चात्र किञ्चिद् जन्तो स्वकृतकर्मफलम-
नुजवतश्चेतनमचेतनं वा सहायभूतं शरणतां प्रतिपद्यत इत्या-
दिजवसक्तान्तिदोषपर्यालोचनं भवविचयम् । तथा च—
“समागम्युनिधौ सत्त्वा, कर्मोमिपरिघटिताः । सुनुज्यन्ते
वियुज्यन्ते, तत्र कं कस्य बान्धवः ॥१॥ ” तथा—“अन्याय-
तेऽस्मिन् ससारे, भूयो जन्मनि जन्मनि । सर्वो वैवास्त्यमौ
कश्चिद्, यो न यन्धुरनेकथा ॥१॥ ” भवनवन्नगमर्त्ति-
समुद्भूतहाऽऽदयः पृथिव्यवस्थिताः, साऽपि घनोदाविघ-
नवातनुवातप्रतिष्ठा, तेऽप्याकाशप्रतिष्ठा, तदपि स्वाऽऽमप्र-
तिष्ठा, तत्त्वाधोमुखमल्लकसन्धानं वर्णयन्त्यश्लोकमित्यादिस-
स्यानानुचिन्तनं संस्थानविचयम् । अतीन्द्रियत्वाद् देतृदा-
हरणाऽऽदिसद्भावेषु विरुद्धनिशयशक्तिविकलैः परब्रह्मकव-
न्धमोहधर्माधर्माऽऽदिभावस्त्वन्तद्वत्त्वबोधध्वस्तप्रामाण्यात्
तद्विषयं तद्वचनं तथैवेत्याह्लाविचयम् । आगमविष-
यप्रतिपत्तौ तर्कानुसारिबुद्धः पुनः न्यादादप्रकृपका-
ऽऽगमस्य कपचेदनापशुक्तिसमाश्रयणीयत्वगुणानुचिन्तनं हे-
तुविचयम् । एतच्च सर्वं धर्मध्यानम्, श्रेयोहेतुत्वात् इति
सर्वं सुस्थम् । इताऽप्यधिकविषयजिज्ञासुभिः स्वमविद्या ध-
मंशब्दोऽत्र निरीक्षणीयः । प्रनायते नेह, विस्तरजयादिनि ।

उपसंहारः—

इह ससारे स्वभावन एव शरीरमात्रमिष्टमभिलाषुकञ्चा-

निष्ठं द्युष्टमिमिषु चास्तीतीशानिष्टप्राप्तिपरिहारोपायप्र-
काशनैदम्पयेण भगवौस्तीर्थद्वारचक्रचूमणिर्वद्धमानो जीवा-
जीवाऽऽदिनवतश्चविभागप्रविभागजतां सर्वाभ्युदयमाधनां ना-
नविधसमिष्टव्यष्टिफलां द्वादशाङ्गमेकादशाङ्गी वाऽर्थतो विद्व-
दमिदधौ तन्निष्कर्षे निजचरणान्तेवाऽस्यो श्रीधौरेयेज्यो गम्-
धरप्रवरैभ्यो गौतमाऽऽदिभ्यः । जम्भुश्च सुधर्मस्वामिप्रमुखा
जम्बूस्वामिप्रभृतिमुपलक्ष्यार्धमागधीमापसाऽङ्गापाङ्गानि । गह-
नानिगहनतया च तद्विषयाणां सक्रिमतारणां तेषां क्रमशो वि-
स्तारमार्गेभिरेभ्ये चाऽऽचार्याः । यद्यपि किञ्च दुष्प्रसारप्रभावन
पुरुषाणां मन्वमतितया स्मरणशक्तिर्बोध्यतया च श्रीमार भद्र-
बाहुस्वामी तत्तद्विषयमात्रसूचिकामिर्भियुक्तिगाथाजिनिबन्ध
विषयान् सद्यः स्फूर्तिकराभिः, तथापि सास्त्रप्रकालीनवत्प्रसर-
पञ्चमकालप्राज्यसाम्राज्यतो दुर्बलतरविषयानां जनानां मनः
सु कथाशेषतामेवागमत् तद् जैनासत्त्वान्तरहस्यमिति सम्प्रधा-
र्यैव श्रीमद्विजयराजेन्द्रमूर्ध्निश्वरमदानुज्ञावाः सङ्घिसमुत्तानयन्
र्थगुम्फितं परमोपायोगिसकृदाऽऽगमविषयसंग्रहाऽऽत्मकं काण-
मशु व्यरीरचिन्ति क्रियासममिदारेण तत्र तत्रोपोद्धानप्रस्ताव
भूमिकाऽऽदौ निरूपितमस्माभिः । श्रीमन्तो विजयराजे-
न्द्रमूर्ध्निश्वराः सन्तु दुर्लभगुणगणमृतं इत्यत्र किमियं बहु
ब्रूम ? , किन्वेतावन्नेव पर्याप्तं नाम, यदिह प्रायोऽनेकगुण-
गणभाजोऽन्ये सुरयो देशनामादिशन्तोऽपि नो सन्तु प्राप्तुवन्ति
तथाविधं विपश्चिन्तिताऽऽसेचनकवैदुष्यशालित्वम् । अथवा-
किं बहुना सकललोकप्रसिद्धस्य तस्य परिचयप्रदानेन । प्र-
कृतं प्रस्तुतं—एतद्ग्रन्थपरिशोधनविषये छेदाऽऽदिग्रन्थानां
केवलमेकैकाऽऽदर्शपुस्तकज्ञाभात् लेखकानयन्धानतो द्विरावृ-
त्तिर्पङ्क्तिवैकल्याऽऽदिदोषाऽऽप्रातत्वाच्च तेषामनेककाव्यत पञ्च-
पाठनपरिपाटीविरहात् बहुषु स्थलेषु सामञ्जस्याज्ञावत्
सम्प्रत्यादितर्कग्रन्थानामपि जटिलानातिजटिलविषयेषु विज्ञेतर
लेखकलेखनमन्तुप्रभावतोऽलग्नकत्वाद् महती दुःस्थता समुद्-
भूता, तथापि ‘श्रेयांसि बहुविज्ञानि, भवन्ति महतामपि ।’
इति स्मरणात् “प्रारभ्यते न क्वचिद्विष्टमयेन नीजैः, प्राग्भ्य
विघ्नविद्वता विरमन्ति मध्याः । विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्य-
माना, प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति ॥ १ ॥ ” इत्यनुस्मर-
णाच्च सूत्रग्रन्थ टीकातो, टीकाग्रन्थं च मूलतो विविच्य, नि-
शीयमहानिशीयाऽऽदिकेवलाऽर्धमागधीग्रन्थानां टीकाविक-
लानां प्राकृतव्याकृत्याऽऽदिनाहारयात् तत्प्रकृतविषयप्रतिपाद-
कग्रन्थान्तरमननाच्च गुरुचरणसरोजमकरन्दसमास्वादनलब्ध-
नवनवान्मेषशास्त्रिप्रज्ञावद्भिरस्माभिर्दत्तावधाननः सशोधि-
तोऽयं कोशग्रन्थो, विशेषतश्चायं भागः, परन्तु—

I deem no skill in acting perfect, till the le-
arned are satisfied, the heart of even those, th-
at are deeply read, has little confidence in itse-
lf. अथवा—When delegated agents successfully
carry out any great undertaking, the credit of
success belongs to their masters गुरुवः Could
dawn ever dispel darkness, had not the thousand-
rayed luminary placed her, in front of his car ?.

इति निवेदयन्ति—

संशोधकाः ।

अर्हम् ।

ग्रन्थनिर्माणकारणम्-

श्रीवर्धमानजिनगौतमसत्सुधर्म-
जम्बूमुनीन्द्रजगदर्चितजड्वाहोः ।
यो वर्धितो निजकृपोदकसेचनाजि-
धर्मदुमो निखिलधर्मतरुप्रधानः ॥ १ ॥
काले गते बहुतिथेऽथ विष्णुएतत् तं,
मूखार्थविप्लवनसाहसमाश्रयद्विजिः ।
मिथ्यात्विजिः पुनरपीह समुद्दिधीर्षुः,
सूरीश्वरो जुवि दयोदधिराविरासीत् ॥ २ ॥
कामाऽऽदिवैरिनिवहोन्मथनार्द्रसुहृष्टः,
बाह्याऽऽन्तरोजयविचित्रचरित्रदृष्टः ।
कारुण्यपूर्णरसपूरितजव्यपुण्य-
नीराब्धिसंगतसुधोन्मथने समर्थः ॥ ३ ॥
चेतोऽन्धकारोद्धरणे विरोचनो,
राजेन्द्रसूरिर्विबुधार्चिताङ्घ्रिकः ।
संघोपकर्ता न च कोऽपि तादृशः,
पुण्यैकमूर्तिर्जविकौघबोधदः ॥ ४ ॥
निजमतच्युतिजैनमतग्रहा-
न्यतरमाहवभङ्गपणं दिशन् ।
विततवादकथासमरे परान्,
व्यजयताऽजयतां प्रथयन्निजाम् ॥ ५ ॥
अथ विजित्य दिशो दश शिष्यतां,
गतवतः करुणावरुणाऽऽलयः ।
मुनिगणान् नववादरणाऽङ्गणे,
निजधियाऽजधिया समयोजयत् ॥ ६ ॥
सूत्राण्युपास्य तदुपोद्भूतैः स्ववाक्यै-
राख्यानकैश्च विततैर्निजदेशनाजिः ।
यो जैनसंघमखिलं कृपयोद्धार,
सूरिः स वै विजयते स्म पवित्रकीर्तिः ॥ ७ ॥

इत्थं स जैनाऽऽगममत्र लोके,
सम्यग् व्यवस्थाप्य न संतुतोष ।
कालक्रमेणास्य पुनर्विनाश-
माशङ्कमानो विजितान्यमानः ॥ ८ ॥
ततोऽन्यगात् शिष्यगणैः सुविज्ञै-
र्वृतो विहारेण मरुस्थलं तु ।
उवास कालं चिरमात्मतत्त्वं,
तान् बोधयन् धर्मशिरःप्रतिष्ठम् ॥ ९ ॥
अथैकदा संसदि सन्निविष्टो,
निजाऽऽसशिष्याऽऽदिविचूषितायाम् ।
सङ्घोपकण्ठं च निजाजिह्वाषं,
व्यजिज्ञप्त सूरिवरः कृपालुः ॥ १० ॥
जैनाऽऽगमानां निजयुक्तियोगात्,
संयोज्यमेकत्र नवीनरीत्या ।
कोशं विधित्सामि जिनेन्द्रभाषा-
मयं न क्षुप्येत यतः कदाचित् ॥ ११ ॥
श्रुत्वा पुनस्तमुपदेशवरं प्रहृष्टा-
मूर्ध्नाऽऽग्रहीषत गुरोरनुशासनं तत् ।
संगृह्य द्रव्यमतुलं च ततोऽजिधान-
राजेन्द्रकोशममलं निरमापयस्ते ॥ १२ ॥

इति विज्ञपयन्ति-

श्रीमदुपाध्यायमोहनमुनयः ।

॥ श्रीः ॥

दृप्तभ्रान्तविपद्दन्तिदमने पञ्चाननग्रामणी—
राजेन्द्राग्निधकोशसंप्रणयनात् संदीप्तजैनश्रुतः ।
संघस्योपकृतिप्रयोगकरणे नित्यं कृती तादृशः,
कोऽन्यः सूरिपदाङ्कितो विजयराजेन्द्रात्परः पुण्यवान् ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

नमिज्ज वरुमाणं, सारं गहिज्ज आगमाणं च ।

अहुणा चउत्थभागं, वोच्छं अभिहाणगण्डे ॥ १ ॥

जकार

ज-ज-पु० । जकारो व्यञ्जनवर्णभेद स्पर्शसङ्ग, तस्योच्चारणस्थानं तालु आभ्यन्तरप्रयत्न जिह्वामध्यभागेन तालुस्पर्श । बाह्यप्रयत्नाश्च-घोषमन्वारनादा, अल्पप्राणश्च । वाच० । जि-जन-जु वा ड० । मृ-युञ्जये, जन्मनि, पितरि, जनादने, त्रि० । विषे मुक्त्रौ, तेजसि, पिशाच, वेगे, जेनरि । वाच० । “ ज पु मान् विजये मेरौ, विस्तरं मत्सरं जने ॥ २४ ॥ जस्तूर्यचिरते शब्दे जा स्त्रिया देववाहिनी । यानि समुद्रवेला च, जं नपुम कमम्बुनि ” ॥ २५ ॥ एका० । गुरुमध्ये प्रान्तयोर्लघुद्वययुक्ते छन्द शास्त्रप्रसिद्धे (१५१) त्रिवर्णं जगणे च । वाच० । य-त्रि० । “ यकार. पुंसि यवनो-पमं, दातरि, मातरि ॥ ७० ॥ स्यागात्रयवयो शिष्ये, विनये कल्पपादपे । या स्त्रियामनसू-यया, शोभालक्ष्म्या च निर्मितौ ॥ ७१ ॥ नपुसके यकारस्तु यशोरूपकयोर्भवेत् । एका० । यद्-त्रि० । यज अदि-डिच् । ‘जो’ इत्येवं बुद्धिविशेषविषये, याच० । अनिर्दिष्टनिर्देश्ये, न० । आ० म० । नि० चू० । “ जे त्ति वा मे त्ति वा के त्ति वा एवमादिनिवेशवायगा होति । जकारस्त निहेसनिदरिसणं ज अनंतण अरुक्खाणं अरुक्खाइ’ इत्यादि । नि० चू० । “ जेगारो पुण अणिहिट्ठवायगु हेसे, जहा जेण च ज च पडुच्चत्यादि । अहवा-जहा इमा चेव जेगारो उस्सग्गऽववायचिण पडिसेविय व त्ति न नि हिट्ठे गुरु लहु वा जयणाए, जयणाहि वा, तेण जेगारेण नि हेसा क्कतेत्यर्थः । अहवा-जकारेण अनिहिट्ठभिकखुस्स निहे-सो कतो ” । नि० चू० २० उ० । यदित्युद्देश । आव० ४ अ० । जइ-यति-पु० । यत्-इन् । यतने चारित्रं प्रति प्रयतो भवतीति यति । चरुणोद्यते साधौ, औ० । यतने उत्तरगुणेषु विशेषत इति यति । विचित्रद्रव्याऽऽद्यभिग्रहाऽऽद्युपेतं साधौ, ग० । तपस्विनि साधौ, आव० १ अ० । साधौ, दर्श० ४ तत्त्व । प्रयत्नवति, द्वा० । ‘यती’ प्रयत्नं, ‘जयमाणो जई होइ’ नि० चू० २० उ० । यतमानो भावतस्तथा तथा गुणेषु यतिर्भवेत् । द्वा० ५ द्वा० । धर्मक्रियासु प्रयत्न (प्रवर्त) माने, भ० ६ श० ३३ उ० । आ० घ० । प्रवर्जिते, प० व० २ द्वार । नि० चू० । गृहीतं प्रवर्ज्यो यतिरुच्यते । तथा च धर्मविन्दु - “ एव य शुद्धयोगेन, परित्यज्य गृहाऽऽश्रमम् । सयमे रमते नित्यं, स यनि परिकीर्तित ॥ १॥ ” घ० ३ अधि० । संवासानुमतेरपि चिरते, क० प्र० । मुनौ, पञ्चा० १ विब० । संयते, दश० ३

अ० । उत्तमाऽऽश्रमिणि, द्वा० २७ द्वा० घ० । “ ब्रह्मचारी गृहस्थ-श्च, वानप्रस्थो यतिस्तथा । ” इति लोकप्रसिद्धचतुर्थाऽऽश्रमिणि, नि० ३ वर्गः । यम्यते जिह्वा यत्र । यम क्लिन् । छुन्दाग्रन्थविख्याते जिह्वाया विश्रामस्थाने उच्चारणकालविच्छेदे, स्त्री० । सा च “ कचित् छुन्दस्यास्ते यतिरभिहिता पूर्वकृतिभिः, पदान्ते सा शोभा व्रजति पदमध्ये त्यजति च । ” इत्याद्युक्त्या सुप्तिङन्त-रूपपदान्ते एव छुन्दोग्रन्थानुसारेण जिह्वाया विश्रामरूपोच्चारणाभावरूपा । विधवाया, रागे, सन्निधौ, पाठविच्छेदे, नि-कारे, विष्णौ, वाद्याङ्गप्रबन्धभेदे च । यत्-परिमाणे डति । यत्परिमाणे, त्रि० । वाच० । स्था० ।

यतिन्-पु० । यम-भावे क्ल । यत यमनं, यतमनेन इनिः । सन्यासिनि परिव्राजके, विधवायाम्, स्त्री० । डीप् । वाच० । विच्छेदे, आ० म० १ अ० । विरतौ, अनु० । “ ज्ञेया सकामा यतिनाम ” इति योगशास्त्रे हैमप्रयोगः ।

जयिन्-त्रि० । जयवति, औ० ।

जविन्-त्रि० । वेगवति, औ० ।

यदि-अव्य० । यद्-णिच्-इन्-णिलोपः । पक्षान्तरे, संभाव-नाया, गर्हाया, विकल्पे च । वाच० । अभ्युपगमे, नि० चू० १ उ० । जी० । पञ्चा० । आव० । आ० म० । विशेषः । यदीति पराभ्युपगमसंस्वरकः । दश० १ अ० ।

जइअव-यतितव्य-न० । कार्यं प्रयत्ने, प० व० १ द्वार । ‘ जइअव जाया ’ प्राप्तेषु संयमयोगेषु प्रयत्न कार्य । भ० ६ श० ३३ उ० । ऐहिकाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना सत्त्वेन प्रवृत्त्यादिलक्षणं प्रयत्न कार्य । प्रयतितव्ये, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । कार्ये उद्यमे, प० व० १ द्वार । घटितव्ये, नि० चू० ११ उ० ।

जइकेच-यतिकृत्य-न० । साधोः कर्तव्ये, पञ्चा० १२ विब० । साध्वनुष्ठाने, जीवा० २५ अधि० ।

जइच्छा-यदृच्छा-स्त्री० । यद्-ऋच्छ अ टाप् । स्वानन्द्ये, स्वे रताया च । “ यदृच्छालाभसंतुष्ट, ” वाच० । अनभिसंधिपूर्विकार्थप्राप्तौ, (आचा०) यदृच्छातोऽपि नास्तित्वमात्मनः, का पुनर्यदृच्छा ? - “ अनभिसंधिपूर्विकाऽर्थप्राप्तिर्यदृच्छा ” ।

“ अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं, चित्र जनानां सुखदुःखजातम् ।

काकस्य तालेन तथा भिघातो, न बुद्धिपूर्वो भ्रवृथाऽभिमानः ॥ १ ॥

सत्य पिशाचस्य वने वसामो, भेरीं कराग्रैरपि न स्पृशाम ।

यदृच्छया सिद्ध्यति लोकयात्रा,

भेरीं पिशाचाः परिताडयन्ति ॥ २ ॥

यथा काकतालीयमबुद्धिपूर्वकं, न काकस्य बुद्धिरस्ति-मयि-

तालं पतिष्यति, नापि तालस्याभिप्राय काकोपरि पतिष्यामि, अथ तत्तयैव भवति, एवमन्यदप्यनर्कितोपगनम्-अजाकृ-पाणीयम्, आतुरमेपजीयम्, अन्धकण्टकीयमित्यादि द्रष्टव्यम्। एवं सर्वजातिजराभरणऽऽदिकं लोके यादृच्छिकं काकना-लीयाऽऽदिकल्पमवसेयम्। आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । एवमेव यदृच्छया गोपालदारकादेर्नाम क्रियते 'डित्थ, डवित्थ' इत्यादि। आ० म० १ अ० ।

जडच्छावाइ[ण]-यदृच्छावादिन्-पु०। अकारणोत्पत्तिवादिनि, न० । यदपि यदृच्छावादिनः प्रलपन्ति-"न खलु प्रतिनियता वस्तुनां कार्यकारणभाव इत्यादि"। तदपि च कार्याकार्यविवे-चनपटीय शेषुपीविकलतासूचकम्, कार्यकारणभावस्य प्रति-नियतनया संभवात्। तथाहि यः शालूकादुपजायते शालूकः स सदैव शालूकादेव, न गोमयादपि। योऽपि च गोमयादुप-जायते शालूकः सोऽपि सदैव गोमयादेव, न शालूकादपि। न चानयोरेकरूपता, शक्तिवर्णाऽऽदिवैचित्र्यं परस्परं जात्यन्त-रत्वात् योऽपि च बह्वरुपजायते वह्निः सोऽपि सदैव बह्वर-नारणिकाष्टादपि। योऽपि चागणिकाष्टादुपजायते सोऽपि स-र्वदाऽऽगणिकाष्टादेव, न बह्वरपि। यदपि चोक्तम्-"वीजादपि जायते कदली" इत्यादि। तत्रापि परस्परं विभिन्नत्वादेतदेवो-त्तरम्। अपि च या कन्दादुपजायते कदली, साऽपि परमार्थतो वीजादेव वेदितव्या परम्परया वीजस्यैव कारणत्वात्। एवं वटाऽऽदयोऽपि शास्त्रेकदेशादुपजायमाना परमार्थतो वीजा-दवगन्तव्या, शाखान् शाखा प्रभवति, न च सा शाखा शा-खाहेतुका लोके व्यवहितं किन्तु-वटवीजस्यैव, सकलशाखा-प्रशाखाऽऽदिसमुदायस्य वटहेतुत्वेन प्रसिद्धत्वात्। एवं शास्त्रे-कदेशादुपजायमानो वटः परमार्थतो मूलवटप्रशाखारूप इति मूलवटवीजहेतुक एव सोऽपि वेदितव्यः। तस्मान्न कचिदपि कार्यकारणव्यभिचारः, निपुणविचारप्रवर्णनेन च प्रतिपत्त्रा भवितव्यं, ततो न कश्चिद्दोषः। एव च यदुच्यते-न खलु-न्यथा वस्तुमद्भावं पश्यन्ताऽन्यथाऽऽत्मानं प्रज्ञावतः परि-क्लेशयन्तीति बाह्यमात्रमिति स्थितम्। न० ।

जडजण-यतिजन-पु०। साधुलोके, आच० ६ अ०। सूत्र०। आ०। "वज्जेयव्वा य सया, सुहृत्पमाञ्चा जडजणं" ॥ ४१ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

जडजीयकप्प-यतिजीतकल्प-पु०। श्रीसोमप्रभसूरिविगचिने यतिजीतकल्पनामक प्रकरणे, एतद्वृत्तिश्च श्रीसाधुरत्नसूरि कृताऽस्ति। ग० १ अधि० ।

जडजुत-यतियुक्त-त्रि०। परिवारभूतसाधुभिर्मिश्रिते, ध० ३ आ० १० ।

जडजोग-यतियोग-पु०। स्वाध्यायादिसाधुन्यापारे, पञ्चा० ६ विध० ।

जडण-जैन-त्रि०। जिन-केवली, तस्यायं जैनः। जिनसंयन्धि-नि, विशेष०। सर्वज्ञसंयन्धिनि, नि० चू० १ उ०। 'जडणमा-सणवहरित्ता परा' नि० चू० १ उ०। अतिशीघ्रगतौ, "लंघण पवण जडण समत्थे" रा०। जी०। (एतद्वक्त्रव्यता 'जिण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १४२६ पृष्ठे वक्ष्यते।)

जविन्-त्रि०। जयवति, औ० ।

जविन्-त्रि०। जयवति, औ०। "लवण-वगण-धावण घोरण निवई जडण-मिन्निवअ-गईण"। जयिनी गमनान्तरजयवती जविनी वा भगवती। औ०। जविन्शब्दः शीघ्रवचनः। अनु०।

शीघ्रं, "उवइयउपइयतुरियचवलजडणसिगवंगहि" औ०। जविन्-त्रि०। अतिशीघ्रगतौ, "लंघण-पवण-जडण-पमइण-समत्थे" रा०।

जडणटिप्पण-जैनटिप्पणक-न०। जैनाऽऽम्नायेन निष्पादिते टिप्पणकं, नाट्यपनकं त्वधुना सम्यग् न ज्ञायते। कल्प० १ अधि० ७ क्षण०।

जडणवायाम-जविनवायाम-पु०। शीघ्रन्यापारे, लंघणपव-णजडणवायामसमत्थे" उक्त० ६ अ०। जविनशब्दः शीघ्रव-चनः। अनु०।

जडणवेग-जयिवेग-पु०। शेषवेगवहेगजयिनि वेगे, भ० ३ श० २ उ०। जडणी-जैनी स्त्री०। जिनसंयन्धिन्याम्, पञ्चा० ३ विव०। प्रति०। जयिनी-स्त्री०। जयवत्याम्, औ०।

जविनी-स्त्री०। वेगवत्याम्, औ०।

जडत्ता-जित्वा-अव्य०। जयं कृत्वेत्यर्थे, स्था० ६ ठा० ३ उ०।

जेत्री-स्त्री०। रिपुवलजयकड्याम्, स्था० ६ ठा० ३ उ०।

जडदेवुत्तरवेउव्विय-यतिदेवोत्तरवैक्रिय-न०। यतिदेवमूलश-रीरापत्तयोत्तरकालं क्रियमाणे वैक्रियशरीरे, तत्र यतयश्च-साधवो देवाश्च सुरा यानदेवाः। कर्म० १ कर्म०।

जडदोस-यतिदोष-पु०। छन्दःशास्त्रप्रसिद्धयतिमङ्ग, अस्थान-विरतौ, सर्वथा विरतौ वा। विशेष०। अनु०। अस्थानविच्छेदे, तदकरणे वा। आ० म० १ अ०। तदात्मके सूत्रदोषभेदे, वृ० १ उ०।

जडधम्म-यतिधर्म-पु०। क्षान्त्यार्थादके दशविधं यतिधर्मं, उक्त० ४ अ०। "स्त्री अजव महव, मुत्ती तव संजमे य बोधव्वे। सच्च सोय आकि-चणं च वंमं च जडधम्मो ॥ १४ ॥" नवतत्त्वे, दश० ६ अ०। (व्याख्या 'अणगारधम्म' शब्दः प्रथमभागे २७६ पृष्ठे गता)

जडपज्जव-यति [पर्यय] पर्यव-पु०। यतिदीक्षापालनकाले, प-र्याया द्विधा-गृहस्थपर्यायां, यतिपर्यायश्च। प्रव० ६७ द्वार०। जडपजाय-यतिप [पर्यय] पर्यव-पु०। 'जडपज्जव' शब्दार्थे, प्रव० ६७ द्वार०।

जडपज्जुवासणपर-यतिपर्युपासनपर-त्रि०। साधुसेवापरा-यणं, पञ्चा० ६ विव०।

जडपरिसा-यतिपरित-स्त्री०। चरणोद्यनसाधूनां पर्यादि, औ०। विचित्रद्वयार्थाभिग्रहाऽऽद्युपेतानां साधूनां पर्यादि, रा०।

जडपुच्छा-यतिपृच्छा-स्त्री०। साधुशरीरसंयमवार्तापृच्छने, पञ्चा० १ विव०।

जडय-जयिक-त्रि०। जयावहे, "जडएसु सव्वसउणेषु" जयिके-पु जयावहंपु सर्वशकुनेषु वायसादिषु। ज्ञा० १ श्रु० २ अ० १ कल्प०। यदिच-अव्य०। यदीत्यर्थे, कल्प० १ अधि० ४ क्षण०।

जडवंस-यतिवंश-पु०। यतीनामन्वये, समवायाङ्गनामकचतुर्गो-च। तद्वंशस्य तत्र समवसरणाधिकारे प्रतिपादितत्वात्। स०।

जडवा-यदिवा-अव्य०। प्रकारान्तरे, अयवेत्यर्थे, व्य० १ उ०।

जडविस्सामण-यतिविश्र[आ]मण-न०। यतिदेहसंयमविनोदनं, यतीनां-साधूनां वैयावृत्याऽऽदिभिः आन्तानां पुष्टाऽऽलम्बनेन, तथाविधभावकादेरपि देहसंयमविनोदमिच्छता विश्रमणं संय-विनोदनं यतिविश्रमणम्, करणीयमिति गम्यते। एवं सर्व-प्रोचितक्रियाऽध्याहारः कार्यः। प्राकृतत्वाच्च विश्राम्यन्तस्या-न्यदीर्घत्वम्। यद्वा-विश्राम्यतः करणमिति शब्दन्तस्य का-रिते घुष्टि च विश्रामणमिति भवति। पञ्चा० १ विव०।

जडस-यादृश-त्रि०। अपभ्रंशे यादृशर्थे, 'अता उडस'। अ

। ४। ४०३। इति सूत्रेण भदन्तानां बाह्यशाटीनामादेरवयव-
स्य द्वित्व 'अइस' इत्यादेशो ज्ञवति । 'जइसो' । प्रा० ४ पाद ।
जउगोल-जतुगोल-पु० । वाक्कागोलके, स्था० ४ टा० ४ उ० ।
जउण-यमुन-पुं० । तन्नामकराजविशेषे, यो० वि० । सथा० । (त-
त्कथानक तु 'आप(च)ई'शब्दे द्वितीयभावे २४६ पृष्ठे सगृहीतम्)
जउणअरु-यमुनातट-त्रि० । कालिन्दीतीरे, "दीर्घह्रस्वौ मि-
थो वृत्तौ" ८ । १। ४। इति सूत्रेण पक्षे ह्रस्वता । प्रा०
१ पाद ।

जउणराय-यमुनराज-पुं० । यमुनास्वरराजविशेषे, भाव० ४ म० ।

जउणा-यमुना-स्त्री० । "यमुनाचामुण्डाकामुकातिमुक्तके मोऽ-
नुनासिकश्च" । ७। १। २७८। इति सूत्रेण मकारलोपः । प्रा० १ पाद ।
कालिन्ध्यां नद्यां यमजगिन्ध्यां सूर्यसुतायाम्, दुर्गायाम्, वाच० ।
मा च गङ्गा सगच्छते । स्था० १ टा० २ उ० । यमुना-
मदीकूले पूर्वदिग्धूफणानिवेशितमुक्ताफलकरिणकेव कौ-
शाम्बी नाम नगरो । विशेष० ।

जउणाअरु-यमुनातट-त्रि० । कालिन्दीतीरे, प्रा० १ पाद ।

जउणाउर-यमुनापुर-मधुराया भागविशेषे, मधुराया यमु-
नापुरे समुद्रः । ती० ४५ कल्प ।

जउणाविक-यमुनावक्र-न० । यमुनातटवर्तिनि स्वनामकोद्याने,
यो० वि० । "इत्थ जउणावके जउणगणण हयस्स दडअणगा-
रस्स केवले उप्पन्ने महिमत्थ इदो आगमो ।" ती० ६ कल्प ।
जउणपल्ल-जयोत्पल्ल-न० । विंशतिव्याकरणेषु तन्नामके व्याक-
रणे, कल्प० १ क्षण ।

जउणवेय-यजुर्वेद-पु० । ब्रह्मपामृदुसामभिज्ञानां मन्त्राणां
प्रतिपादको वेदः । वेदभेदे, स च शुक्लकृष्णभेदेन द्विधा । तद्वि-
वरण चरणव्यूहे । वाच० । "रिउव्वेय जउणवेय, सामवेय अथ-
व्वणे ।" विपा० १ ध्रु० ५ अ० । "चत्तारि वेया ।" अनु० ।

जओ-यतः-अव्य० । यस्मादित्यर्थे, यत्रेत्यर्थे च । उक्त० १ अ० ।

जं-यत्-अव्य० । यस्मादित्यर्थे, नि० चू० १५ अ० । "जं पि य
मए इमस्स धम्मस्स" इत्यादिसूत्रे यमिति विज्रक्त्वित्ययाद्
यः प्राणानिपात इति योगः । भाषामात्रे वा यदिति पद व्याख्ये-
यम् । पा० । अन्तुनि, यशोरूपकयोः, एका० ।

जंकिचिभासग-यत्किञ्चिद्भाषक-पु० । असवरूपप्रलापिनि,
प० व० ४ द्वार ।

जंकिचिमिच्छापडिकमाण-यत्किञ्चिन्मिथ्याप्रतिक्रमण-न० ।
परमेदप्रतिक्रमणस्य पञ्चमं भेदे, "जं किञ्चि मिच्छ सि" । खे-
लसिद्धाणां विधिनिसर्गाभोगानाभोगसहसाकाराद्यसंयमस्वरूप
यत् किञ्चित् मिथ्या असम्यक् तद्विषय मिथ्येदमित्येव प्रतिप-
त्तिपूर्वक मिथ्यापुच्छककरण यत्किञ्चिन्मिथ्याप्रतिक्रमणमिति ।

उक्तं च—

"सज्जमजोगे अण्णु-छियस्स जं किञ्चि तह समायरियं ।
मिच्छा एयं ति विया-णिरुण मिच्छ ति कायव्व" ॥ १ ॥

तथा—

खेल सिंघाण वा, अण्णमित्तेहापमल्लिओ तह य ।

वोसिरिय पमिकमर्दं, तपि य मिच्छुकड देइ ॥ १ ॥" इत्यादि ।

स्था० ६ टा० ।

३४२

जंगम-जङ्गम-त्रि० । गम-यङ्-भच् । सततगतियुते, "शरीरिणां
स्थावरजङ्गमानाम्" "गुल्मै स्थावरजङ्गमैः" वाच० । द्विन्द्रि-
यादिप्रसजन्तौ, आ० । स्था० ।

जंगमविस-जङ्गमविष-न० । जङ्गमप्राणिनां नखदण्डादिगते
विषे, दुष्टस्व प्राणिनो दूष्टाविषादिना यत् पीडाकारि तदपि
जङ्गमविषम् । स्था० ६ टा० ।

जंगल-जङ्गल-न० । गल-यङ्-अच्-पृषो० । बने, रहसि,
मासे, वाच० । निर्वारिदेशे, घृ० । देशो द्विधा-अनूपो, जङ्गल-
श्च । नद्यादिपानीयबहुलोऽनूपः, तद्विपरीतो जङ्गलः, निर्जल
इत्यर्थः । घृ० १ उ० । अदिच्छत्राप्रतिवक्त्रे आर्यदेशे च । प्रव०
१४८ द्वार । प्रज्ञा० । सूत्र० ।

जंगा-दशी-गोचरभूमौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

जंगिय-जङ्गमिक-न० । जङ्गमजनवयवनिष्पन्ने कम्बलादौ
वस्त्रभेदे, जङ्गमास्त्रसास्तदवयवनिष्पन्न जाङ्गमिकं कम्बलादि ।

इह गाथे—

"जगमजाय जंगिय, त पुण विगल्लिदियं च पचैदि ।

एक्के पि य पत्तो दोइ विभागेणऽण्णेगविह ॥ १ ॥

पट्टुवणे मल्लए, असुए णीणसुए य विगल्लिदी ।

उष्ठाद्वियमिथ्योमे, कुतवे किट्ठीय पचैदी ॥ २ ॥"

पट्टु सुवर्ण सुवर्णसूत्र कृमिकाणां मल्लये मल्लयविषय एव अशुकं
श्लक्ष्णपट्ट, चीनांशुक कोसिकारश्चानविषये वा यङ्गवति श्ल-
क्ष्णात् पट्टादिति मृगरामज शशलोमज मृषकरामज वा, कुतप-
इत्यागले किट्ठिजमेतेषामेवावयवनिष्पन्नमिति । स्था० ५ टा० ३
उ० । सूत्रे प्राकृतत्वाद् मकारलोपः । घृ० २ उ० । "नगिओ
अरुगा" । नि० चू० १ उ० ।

जंगुलि-जङ्गुलि-पु० । गम-यङ्-जुक् वा गुलिः । बिपवैद्ये,
वाच० । स्त्री० । गारुडिमन्त्रविशेषे, "जागर्ति ज्ञानदृष्टिश्चेत्,
तृष्णाकृष्णाहिजाङ्गुलि । पूर्णानन्दस्य तत् किं स्यात्, दैन्यवृ-
त्तिकवेदना ? ॥ १ ॥" अष्ट० १ अष्ट० ।

जंगुलिविज्ञा-जङ्गुलिविद्या-स्त्री० । विषविद्यायां, धावस्त्यां
धीसम्भवदेवो जाङ्गुलिविद्याऽधिपति । ती० ४५ कल्प ।

जंगोल-जङ्गोल-न० । विषविद्यातत्क्रियाविधायके गदतन्त्रे, त-
द्वि सर्पकाटलूतादृष्टविषयिनाम्नार्थं विविधविषयप्रयोगप्रशम-
नार्थं च । विपा० १ ध्रु० ७ अ० । एतद्वि आयुर्वेदस्य पञ्चमो
भेदः । वाच० ।

जंगोली-जङ्गोली-स्त्री० । विषविद्यातन्त्रे, स्था० ८ टा० ।

जंघडिया-जङ्घास्थिका-स्त्री० । ऊर्वोः प्रतिष्ठानसूते जङ्घाया
उपरिभागवर्तिनि अस्थिनि, जङ्घास्थिकयोरुत्पत्तिष्ठितौ, त० ।

जघलोह-जङ्घलोह-पु० । अनागतोत्सर्पिणीकावभाविनि हि-
तायप्रतिवासुदेवे, ति० ।

जंघा-जङ्घा-स्त्री० । जङ्घयते कुटिल गच्छति । गत्यर्थकस्य हन्तेः
कौटिल्ये यङ्-लुकि-अच्-पृषो० । गुल्फजान्वोरन्तराले अव-
यवे, पादजङ्घयोः संधाने गुल्फः, जङ्घयोः संधानं जानु नाम ।
"चत्वार्यरत्निकासीनि, जङ्घयोस्तावदेव च ।" वाच० ।

जङ्घे जान्वोरधोवर्तिन्यौ । उक्त० २ अ० । ज० ।

जंघाचर-जङ्घाचर-पु० । पादचारिणि, अनु० ।

जंघाचारण-जङ्घाचारण-पु० । चारणमुनिजदे, ये चारित्रत-
पोविशेषप्रभावतः समुद्रभूतगमनागमनविषयलब्धिसंपन्नास्ते
जङ्घाचारणाः । प्रव० ६७ द्वार । आ० म० । प्रज्ञा० । प्रति० । रा०
न० । लूतातन्तुनिर्वर्तितपुटकनन्तूरविकरान् वा निश्रां कृत्वा
जङ्घाज्यामाकाशेन चरतीति जङ्घाचारणः । अस्य च साति-
शयाष्टमलक्षणेन विकृष्टतपसा सर्वदैव तपस्यतो जङ्घाचारण-
लब्धिरूपजायते । विशेष० । पा० । जङ्घाव्यापारोपकृताश्चारणाः
जङ्घाचारणाः । म० २० श० ८ उ० । ('चारण' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ११७३ पृष्ठे विशेषव्याख्योक्ता)

जंघावल-जङ्घावल-न० । जानुसामर्थ्ये, जी० १ प्रति० ।

जंघासंतारिम-जङ्घासंतार्य-त्रि० । जानुदन्नादिके उडकादौ,
आचा० २ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

जंणाम-यन्नाम-त्रि० । यानि नामानि यस्येति यन्नामा । यदभि-
धाने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जंत-यन्त्र-न० । यत्रि-अच् । संयमने, प्रपञ्चविशेषे, रा० ।
जी० । " विज्ञाहरजमलजुगलजताणि " जी० ३ प्रति० । रक्षा-
द्वियन्त्रे, जै० गा० । उष्मादनाद्यर्थकरलेखनप्रकारके, प्रश्न० २
आश्र० द्वार । यन्त्राणि नानाप्रकाराणि । जी० ३ प्रि० । प्रज्ञा० ।
तद्यथा-जलयन्त्रमरघट्टकादि । स्था० ६ गा० । प्रश्न० संथा० ।
प्रव० । तिलयन्त्रं प्राणकादि । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । जलसग्रा-
माद्वियन्त्राणि । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । पापाण्येपयन्त्रम् । औ० ।
स० । रथोपकरणविशेषाः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । शिलोदूखलमुश-
लादि । प्रव० ६ द्वार । तन्त्रोक्ते देवाद्यधिष्ठाने, चक्रजदे, औष-
धपाक्षार्थे पात्रजदे, ज्योतिश्चक्राद्यवेक्षणसाधने, पदार्थजदे,
सूत्रधारादेर्दारुवेधकादौ पदार्थे, अग्न्यादेः क्षेपणसाधने
पदार्थे, आश्रियन्त्रे, वाच० ।

जंतग-जन्त्रक-न० । यन्त्रमिव इवार्थे कन् । दारुमामकयन्त्र-
जदे, वाच० । गन्धादौ, घ० २ अश्रि० ।

जंतपत्तर-यन्त्रप्रस्तर-पु० । गोफणादि (यन्त्रमुक्त) पापाणे,
प्रश्न० २ आश्र० द्वार । घरट्टादौ, वाच० ।

जंतपासग-यन्त्रपाशक-पु० । धूने जयार्थं यन्त्रस्थापिते पाश-
के, आ० म० प्र० ।

जंतपिहणकम्म-यन्त्रपीरुनकर्म-न० । उपमोणपरिमोगाश्च-
सप्तमवतस्य कर्मतोऽतिचारेस्वेकादशेऽतिचारे, यन्त्रेण तिवेधु-
प्रवृत्तीनां यत्पीरुनरूपं कर्म तत् यन्त्रपीरुनकर्म तस्मिन्, उक्त०
१ अ० । म० । आ० चू० । आ० । पञ्चा० । आव० । यन्त्रे उदूख-
लादौ पीरुनं धान्यरूपरुनं तेन कर्म जीविका यन्त्रपीरुनकर्म ।
(घ०) यन्त्रपीरुनकर्म शिलोदूखलमुशलघरट्टारघट्टककुनादिवि-
क्रयः । तिलेकूसर्पपैररुफलादि तस्य पीरुनं दलतैलविधानज-
लयन्त्रवाहनादि वा । यत - " तिलेकूसर्पपैररु-जलयन्त्रादिपी-
रुनम् । दलतैलस्य च कृति-यन्त्रपात्रा प्रकीर्तिता " ॥ १ ॥ अत्र
अन्त्रशब्दः प्रत्येकं सवध्यते, तत्र तिलयन्त्रं तिलपीरुनोपकरण-
म्, इलुयन्त्रं कोलहुकादि, सर्पपैररुयन्त्रे तत्पीरुनोपकरणे,
जलयन्त्रमरघट्टादि, दलनिष्ठ यत्र दल तिलादि दीयते तैलं च
प्रतिगृह्यते तद्वत्तैलं, तस्य कृतिविधानम् । अत्र दोषस्तु तिला-
दिज्ञोदात्तजननसजीववशाच्च । बौद्धिका अप्याहु - " दशयूना
सन चक्रम " इति । य० २ अर्थ० । प्रव० ।

जंतपीहणकम्म-यन्त्रपीरुनकर्म-न० । ' जतपिहणकम्म ' श-
ब्दार्थे, उक्त० १ अ० ।

जंतपुरिस-यन्त्रपुरुष-पु० । ब्रह्मणे यन्त्रेण च पुरुषवेष्टा-
कारके पुत्तलके, आ० म० प्र० ।

जंतलट्टी-यन्त्रयष्टी-खी० । यन्त्रोपयोगिनि वकुटे, दश० ७ अ० ।

जंतवाडयचुट्टी-यन्त्रपा (वा) टकचुट्टी-यन्त्रामिलुपीरुनयन्त्रं
तत्प्रधानं पा(वा)टका यन्त्रपा(वा)टक, तत्र चुट्टी यन्त्रपा-
(वा) टकचुट्टी । इक्षुरसपाकाय कृताया चुल्ल्याम, जी० ३
प्रति० । स्था० ।

जंतवाहण-यन्त्रवाहन-न० । पञ्चदशकर्मादानान्तर्गतयन्त्रपी-
रुनकर्मणि, प्रव० ६ द्वार ।

जंतु-जन्तु-पुं० । जन-तुन् । जायते इति जन्तुः । उक्त० ३ अ० ।
म० । प्राणिनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । पं० व० । आचा० ।
आ० म० । विशेष० । जीवद्ये, उक्त० १३ अ० ।

जंतुग-जन्तुक-न० । वनस्पतिविशेषे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
तृणविशेषोत्पन्ने संस्तारके, आचा० २ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

जंतुजोहण-जन्तुयोधन-न० । कुकुटादीनां परस्परेणाहनने,
घ० २ अधि० ।

जंपंत-जल्पत-त्रि० । ब्रुवाणे, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार । सूत्र० ।

जंपग-जल्पक-त्रि० । मापके. " बहुविहअलियसयजपयाणं "
वृत्ति-बहुविधालीकशतजल्पकानाम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जंपमाण-जल्पमान-त्रि० । ब्रुवाणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जंपाण-जम्पान-न० । द्विहस्तप्रमाणे चतुरस्रे वेदिकोपशोजिते
गोमृदेशप्रसिक्ते युग्यनाम्नि वाहने, कूटाकारच्छादितायां शि-
विकायाम्, पुरुषप्रमाणायां स्यन्दमानिकायां च । स्था० ४ टा०
३ उ० । अनु० । औ० । जं० । जी० । ज्ञा० । पर्यङ्कादौ,
दशा० ६ म० ।

जंपिर-जल्पिन्-त्रि० । " शीलाद्यर्थस्येरः " । ८ । २ । १४५ ।
इति सूत्रेणरादेशः । जल्पनशीले, प्रा० २ पाद ।

जंवव-जाम्बवती-खी० । कृष्णाग्रमहिष्याम्, आ० चू० १ अ० ।
आ० म० । विशेष० । सा च अरिष्टनेमेरन्तिके प्रव्रज्य संलेखनां
कृत्वा सिद्धेत्यन्तकृद्दशानां पञ्चमवर्गस्य पष्ठेऽध्ययने सूचितम् ।
अन्त० ४ वर्ग । स्था० ।

जंबाल-जम्बाल-पुं० । जम्ब-घञ्-जम्बमालाति आदत्ते आ-
ला-फः । औवाले, वाच० । कर्दमे, स्था० ३ टा० ३ उ० । जरायौ
च । जरायुजा जम्बालवेष्टिताः समुत्पद्यन्ते, ते च गोमहिषाजा-
विक्रमनुष्यादयः । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । जवनील्याम्, दे०
ना० ३ वर्ग ।

जंबु-जम्बु-न० । जम्बूफले, " जम्बु मन्त्रक्षेमो " आव० ४ अ० ।
जम्बूफलादिषु कृष्णो वर्णः । जं० ३ वक्त्र० । प्रज्ञा० ।

जंबुदीव-जम्बूदीप-न० । ' जवृदीव ' शब्दार्थे, जं० १ वक्त्र० ।

जंबुल-देशी-वानारे, मद्यमाजने, दे० ना० ३ वर्ग ।

जंबू-जम्बू-स्त्री०। 'जम्' अदने, कू-नि०-बुक्। वृक्काविशेषे, वाच०।
"ऊगारना जंबू ।" एतच्छ्रुति-जम्बू स्त्रीलिङ्गवृत्तिर्वनस्पति-
विशेष । अनु० । प्रज्ञा० । त्रयोदशजिनस्य चैत्यवृत्तो जम्बू ।
स्था० १ ग० १ उ० । पृथ्वीपरिणामरूपायां (स० ८ सम०) जम्बू-
वृक्काकारायां सर्वरत्नमय्यां सुदर्शनानामन्यां शाश्वतायामनावृ-
तदेवावासभूतायां जम्ब्वाम्, एतयैवाय जम्बूचीपोऽजिधीयते ।

निकेपः-

जम्बूशब्दस्य नामस्थापनाद्व्यजावभेदाच्चतुर्धा निकेपः ।
तत्र नामजम्बूर्यस्य जम्बूरिति नाम, यथा-जम्बूरन्तिमकेवली,
जम्बाऽभिधानं वा । स्थापनाजम्बूर्या जम्बूरिति स्थापना क्रिय-
ते । यथा-चित्रलिखितजम्बूवृक्षादि । छव्यजम्बूद्विधा-आगमतो
नो आगमतश्च । आगमतस्तदर्थज्ञातानुपयुक्तो, नोआगमतो
ऊगरीरभग्यशरीरोभयव्यतिरिक्तभेदात्त्रिधा । तत्राऽऽद्यौ जेदौ
सुप्रतीनौ । उज्यव्यतिरिक्तछव्यजम्बूरपि त्रिधा, एकमवि-
कवद्धायुष्काभिमुखनामगोत्रजन्तुभेदात् । तत्रैकमविको नाम-
य एकभवानन्तर जम्बूत्वेनोत्पत्स्यते; वद्धायुष्कस्तु येन
जम्बायुर्वद्धम्; अजिमुखनामगोत्रस्तु यस्य जम्बा नाम-
गोत्रे कर्मणी अन्तर्मुहूर्तानन्तरमुदयमायास्यत इत्ययं त्रि-
विधोऽपि भाविभावजम्बूकारणत्वाद् द्वयजम्बूरिति । जा-
वजम्बूरपि द्विधा-आगमतो, नो आगमतश्च । तत्रागमतो ज्ञा-
नोपयुक्त, नो आगमतस्तु जम्बूद्रुम एव । जम्बूद्रुमनामगोत्रक-
र्मणी वेदयन्निति आह-यया अजिमुखजम्बूनावस्य जीवस्य
छव्यजम्बूत्वम्, " भाविनि जूतवडुपचारः " इति न्यायात्, त-
थाऽऽसन्नपश्चात्कृतजम्बूभावस्याऽपि, " जूतपूर्वकस्तडुप-
चारः " इति न्यायात् । कथं न द्वयजम्बूत्व निर्दिष्टम् ? उच्यते-
इदमुपलक्षणं, तेन तस्याऽपि छव्यनिकेप एवान्तर्भावः, जू-
तस्य भाविनो वेत्यादि छव्यलक्षणस्य सद्भावात् । अत्रानिर्दे-
शकारणं तु श्रीउत्तराध्ययनद्रुमपत्रीयाध्ययननिर्युक्तौ श्रीज-
म्बाहुस्वाजिपादैर्द्रुमनिकेपेऽविवक्षितम्, तत्तुल्यन्यायत्वादस्य
निकेपस्येति, प्रस्तुते च नोआगमतो जावजम्बाधिकारः ।
ज० १ वक्त० ।

कहि एं भंते ! उत्तरकुराए कुराए जंबूपेदे णामं पेदे प-
षत्ते । गोयमा ! णीद्ववंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणे-
णं मंदरस्स उत्तरेणं माद्ववंतवक्खारपव्वयस्स पच्चच्छिमेणं
सीआए महाण्णैए पुरच्छिमिद्वे कूले; एत्थ एं उत्तरकुराए
कुराए जंबूपेदे णामं पेदे पषत्ते । पंच जोअणसयाड आया-
मविक्वंजेणं, पषसरएकामीयाडं जोअणसयाडं किंचि वि-
सेसाहियाडं परिक्वेवेणं बहुमज्जदेमजाए वारस जोअ-
णाडं बाह्वेण, तयणंतरं च ण मायाए २ पदेसपरिहा-
णीए २ सव्वेसु एं चरिमपेरंतेसु दो दो गाउआडं बाह-
व्वेण मव्वजंबूणयामए अच्चे, से णं एगाए पउमवरवेड-
आए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, दु-
एह पि वणओ-तस्स णं जंबूपेदस्स चउदिसि एए चत्तारि
तिसोवाणपमिरूपा पषत्ता । वणओ० जाव तोरणाडं, त-
स्स एं जंबूपेदस्स बहुमज्जदेसजाए, एत्थ णं मणिपेदि-
आ पषत्ता । अज्जोअणाडं आयामविक्वंजेणं, चत्तारि

जोअणाडं बाह्वेणं ; तीसे णं मणिपेदिआए उप्पि ए-
त्थ णं जंबूसुदसणा पषत्ता । अह जोअणाडं उह उच्च-
त्तेणं अज्जोअण उव्वेहेण, तीसे एं खंधो दो जोअ-
णाडं उह उच्चत्तेणं अज्जोअणं बाह्वेण, तीसे एं साला
छ जोअणाडं उह उच्चत्तेणं बहुमज्जदेसजाए अट्ठजो-
अणाडं आयामविक्वंजेणं साइरेगाडं अट्ठ जोअणाडं सव्व-
गेणं, तीसे एं अयमेयारूवे वणणावासे वडरामयमूला
रययसुपडाट्ठिअविडिमा० जाव अहिअमणणिवुडकरी
पासाडिआ दरिसणिज्जा, जंबूए एं सुदंसणाए चउदिसिं च-
त्तारि साला पषत्ता । तेसि णं सालाणं बहुमज्जदेसजाए
एत्थ णं सिधायतणे पणत्ते, कोसं आयामेणं अज्जकोसं
विक्वंजेणं देसूणं कोसं उह उच्चत्तेणं अणेगखभसयस-
प्पिविद्वे० जाव दारा पंच धणुसयाडं उह उच्चत्तेणं० जाव
वणमालाओ मणिपेदिआ, पंच धणुसयाडं आयामविक्व-
जेणं अट्ठाडज्जाडं धणुमयाडं बाह्वेणं ; तीसे एं मणि-
पेदिआए उप्पि देवच्छदए पंचधणुसयाडं आयामवि-
क्वंजेणं साइरेगाडं पंचधणुसयाडं उह उच्चत्तेणं जिणपदि-
मावणओ णेयव्वो ति । तत्थ णं जे से पुरच्छिमिद्वे साले
एत्थ णं जवणे पषत्ते, कोसं आयामेणं, एवमेव एवरमि-
त्थ सयणिज्जं सेसेसु पासायवनेसया सीहासणा य सप-
रिवारा इति, जंबूए एं वारसहि पउमवरवेडयाहिं सव्वओ
समंता संपरिक्खित्ता, वेइआण वणओ, जम्बू एं अषेणं
अट्ठसणं जंबूणं तदप्पुच्चत्ताण सव्वओ समंता संपरि-
क्खित्ता, तासि एं वणओ, ताओ णं जंबू ठहिं पउमवरवेड-
याहिं संपरिक्खित्ता, जंबूए एं सुदंसणाए उत्तरपुराच्छिमेणं
उत्तरपच्चच्छिमेणं एत्थ एं अणाडिअस्स देवस्स चउएहं सा-
माप्पिअसाहस्सीणं चत्तारि जंबूसाहस्सीओ पणत्ताओ;
तीसे एं पुराच्छिमेणं चउएहं अण्णमाहिसीणं चत्तारि ज-
म्बूओ पणत्ताओ; "दक्खिणपुराच्छिमेणं, दक्खिणेणं तह
अवरदक्खिणेणं च । अज्जदसवारसेव य, भवंति जंबूसहस्सा-
इ१अणिआहिवाण पच्चच्छिमेण सत्तेव होंति जंबूओ । सोलस
साहस्सीओ, चउदिसिं आयरक्खाणं ॥२॥ " जंबूए एं
तिहिं सइएहिं वणसमेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खि-
त्ता जंबूए एं पुराच्छिमेणं पषामं जोअणाडं पदमं
वणसंमं ओगाहित्ता, एत्थ णं भवणे पषत्ते, कोसं आ-
यामेणं, सो चैव वणओ, सयणिज्जं च, एवं मेसासु वि-
दिसासु जवणा, जंबूए णं उत्तरपुराच्छिमेण पदमं वणसंमं
पषास जोअणाडं ओगाहित्ता, एत्थ एं चत्तारि पुक्खरि-
णीओ पषत्ताओ । तं जहा-पउमा, पउमप्पभा, कुमुदा, कुमु-
टप्पजा । ताओ एं कोसं आयामेणं, अज्जकोसं विक्वंजेणं,
पंचधणुसयाडं उव्वेहेणं, तासि ए मज्जे पासायवनेसगा

कोसं आयामेणं अष्टकोसं विक्रंभेणं देसूणं कोमं उहं
उच्चतेणं, वसुओ-सीहासणा सपरिवारा, एवं सेसासु
वि दिसासु ।

गाहा—

“ पञ्चमा पञ्चमप्पजा चेव, कुमुदा कुमुदप्पजा ।

उप्पजा गुम्म एलिणा, उप्पला उप्पवुज्जला ॥ १ ॥

भिगा जिगप्पजा चेव, अंजणा कज्जलप्पजा ।

मिरिकंता मिग्मिहिआ, सिरिचंदा चेव सिरिनिवया” ॥ १ ॥

जंबूणं एं पुरच्छिमिहस्स भवणस्स उच्चरेणं उत्तरपुर-
च्छिमिहस्स पासायवसेसगस्स दक्खिणेणं, एत्थ एं कूरे
पप्पत्ते, अट्ट जोअणाइं उहं उच्चतेणं, दो जोअणाइं उव्वे-
हेणं, मूले अठ जोयणाइं आयामविक्रंभेणं बहुमज्जदेम-
भाए कू जोअणाइं आयामविक्रंभेणं, उवरिं चत्तारि जो-
अणाइं आयामविक्रंभेणं । “पणवीमप्पारसवा-रसेव मूले
अ मज्जि उवरिं च । सविसेसाइं परिओ, कूडस्स इमस्स
वोव्वो” ॥ १ ॥ मूले वित्थिस्से मज्जे संखित्ते उवरिं तणुए
सव्वकणगामए अच्चे, वेअवणसंरुवसुओ, एवं सेसा वि
कूरा जंबूणं ए सुदंसणाए दुवाअस एमयेज्जा पप्पत्ता ।

तं जहा—

“ सुदंसणा अमोहा य, सुप्पवुद्धा जसोहरा ।

विदेहजंबूमोमणसा, णियया णिच्चमंभिया ॥ १ ॥

सुभदा य विमात्ता य, सुजाया सुमणा वि य ।

सुदंसणाए जंबूणं, णामयेज्जा दुवाअस ॥ २ ॥ ”

जंबूणं एं अट्टमंगलगा, से केणहेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?
गोयमा ! जंबूणं सुदंसणाए अणादिए णामं जंबूदीवाहिवडं
परिवनडं, महिहिणं, मे एं तत्थ चउएहं सामाणियसा-
हस्मीणं जाव आयरक्खमाहस्सीणं जंबूदीवस्स
णं दीवस्स जंबूणं सुदंसणाए अणादियाए रायदाणीए
अहणेमिं च वट्टणं देवाणं यण्जाव विहरइ, से तेणहेणं
गोअमा ! एवं वुच्चइ, अउत्तरेणं च णं गोयमा ! जाव
जंबू सुदंसणाण्जाव जुविं च धुवाणि अ आमासया अक्खया
अवहिंया । कटिं एं भंते ! अणादिअस्स देवस्स अणादि-
आ णामं रायदाणीं पप्पत्ता । गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदर-
स्स पव्वयस्स उच्चरेणं जं चेव पुव्ववप्पिअं जमिगपमाणं तं
चेव ऐयव्वं जाव उववाओ अज्जिमेओ अ निरवमेमो चि ।
क जट्ठ ! उत्तरकुरुपु जम्बुपीठं प्रहृतम् ? निर्वचनसूत्रे गौतमेत्या-
मन्त्रणं गम्यम्, नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन मन्दरस्य पर्व-
तस्य उत्तरेण माध्यवतो वक्रस्कारपर्वतस्य राजदन्तापरपर्यायस्य
पश्चिमेन पश्चिमायां सीताया महानद्याः पूर्वकूले, सीता द्विजा-
नीकृतोत्तरकुरुपूर्वकूले, तत्रापि मध्यजगं, अत्रान्तरे उत्तरकुरुपु ज-
म्बुपीठं नाम पीठं प्रहृतं पञ्चयोजनशतान्यायामविष्कम्भेन, योज-
नानां पञ्चदश तान्येकाशत्यधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि प-

रिक्रमेण बहुमध्यदेशभागे विवक्षितविक्षप्रान्तादर्थतृतीयशतयो-
जनातिक्रमे इत्यर्थः । बाहल्येन उदृशं बोजनानि, तदनन्तरं मात्र-
या २ क्रमेण २ प्रदेशपरिहारणा परिहीयमाणः २ “सव्वेसु च्छि”
प्राकृतत्वात् पञ्चमर्थे सप्तमी । तेन सर्वेचः चरमप्रान्तेषु मध्य-
तोऽर्द्धतृतीययोजनशतातिक्रमे इत्यर्थः । द्वौ द्वौ क्रौशौ बाहल्येन
सर्वात्मना जम्बूनटमयम् “अच्छं” इत्यादि । “से एं एगाए पउ-
म” इत्यादि । तदिति अनन्तरोक्तजम्बुपीठम्, एकपञ्चवरवेदिकया
एकेन च वनखण्डेन सर्वतः समन्तात्, सपरिक्रिप्तमिति शेषः । छ-
बोरपि पञ्चवरवेदिकावनखण्डयोर्वर्णकः स्मर्तव्यः प्राक्तनः, तच्च
जघन्यतोऽपि चरमान्ते द्विचरमान्ते द्विक्रौशोक्षम्, कथं सुसारो-
दावरोहिमत्वाशङ्क्याह—“तस्स ण” इत्यादि । तस्मा जम्बुपीठ-
स्य चतुर्दिशि एतानि दिग्नामोपलक्षितानि चत्वारि त्रिसो-
पानप्रतिरूपकाणि प्रहृतानि, एतानि च त्रीणि मिलितानि द्वि-
क्रौशोच्चानि जयन्ति । क्रौशविस्तीर्णानि, अत एव प्रान्ते द्विक्रौ-
शबाहल्यत्वात् पीठात् उत्तरत एव भरतैगवतां च सुखावहद्वार-
भूतानि, वर्णकश्च तावद्वक्तव्यो यावत् तोरणानि “तस्स णं”
इत्यादि व्यक्तम् । “तीसे णं” इत्यादि । तस्या मणिपीठ-
काया उपरि, अत्र जम्बूः सुदर्शनानाम्नी प्रहृता, अष्टयोजना-
न्यूर्द्ध्वोच्चत्वेन, अष्टयोजनमुच्छेधेन प्रवेशः । अथास्या एवोच्चत्व-
स्थाष्टयोजनानि विजगतां द्वाभ्यां सूत्राभ्यां दर्शयति—“तीसे णं”
इत्यादि । तस्याः जम्बूवा स्कन्धः स्कन्धादुपरितनः शास्त्राप्रम-
वपञ्चतोऽष्टयोजने ऊर्द्धोच्चत्वेनार्धयोजनं बाहल्येन पीठेन
तस्याः शालाविमिमापरपर्यायाया दिक् प्रसृता शास्त्रामव्य-
भागप्रमवा ऊर्द्धगता शास्त्रा पट्टयोजनान्यूर्द्धोच्चत्वेन, तथा
बहुमध्यदेशभागे प्रकरणात्, जम्बूरिति गम्यम् । अथौ योजना-
न्यायामविष्कम्भान्, तान्धेव अस्वाः स्कन्धोपरितनभागं चत-
सृष्वपि दिक्षु प्रत्येकमेकैका शास्त्रा निर्गता च, क्रौशोनानि
चत्वारि योजनानि, तेन पूर्वापरशास्त्रादैर्ध्वस्कन्धबाहल्य
संवन्ध्यर्धयोजनमीहनेनोक्तसंस्थानवन, बहुमध्यदेशभागश्चात्र
व्यावहारिको ग्राह्यः, इकादीनां शास्त्राप्रजवस्थाने मध्यदेशस्य
लोकैर्ध्वबाह्वियमाणत्वात्, पुरुषस्य कटिका इव, अन्यथा विडि-
मायाः द्वियोजनाऽतिक्रमे निश्चयप्राप्तस्य मध्यजगस्य ग्रहेण
पूर्वापरशास्त्राद्व्यविस्तारस्य ग्रहणसंज्ञं, विषमश्रेणिकत्वात् ।
अथवा—बहुमध्यदेशभागः, शास्त्रानामिति गम्यते । कोऽर्थः ?
यत्तदनुर्दिक्शास्त्रामव्यभागः, तस्मिन्नित्यर्थः । अष्टयोजना-
नयनं तु तथैव, उच्चत्वेन तु सर्वांगेण सर्वसंख्यया स्कन्ध-
विमिमापरिमाणमीलने सातिरेकायथौ योजनानीति । अ-
थास्या वर्णकमाह—“तीसे णं” इत्यादि । तस्या जम्बूवा अय-
मेनद्रूपो वर्णावाप्तः प्रहृतः—वज्रमयानि मूलानि यस्याः सा वज्र-
मयमूला । तथा रजतमयी विडिमा बहुमध्यदेशभागे ऊर्द्धविनि-
र्गता शास्त्रा चस्या सा रजतसुप्रतिष्ठितविडिमा, नत यावत्प-
टात् चैत्यवृक्षवर्णकः सर्वोऽप्यत्र वाच्यः । कियत्पर्यन्तमित्याह—
अधिकमनोनिर्घृतिकरी प्रासादीया दर्शनीया इत्यादि । अथा-
स्याः शास्त्राव्यक्तिमाह—“जंबूणं” इत्यादि । जम्बूवाः सुदर्शना-
याः चतुर्दिशि चतस्रः शास्त्राः वा शास्त्रा प्रहृता । तान्मां
शालानां बहुमध्यदेशभागे उपरितनविमिमाशालायामित्य-
ध्याहार्यं, जीवाऽभिगमे तथादर्शनात् । शेषं सुलभम्, वैता-
ह्यनिष्कृतगनसिद्धायतनप्रकरणतो ज्ञेयमित्यर्थः । अत्र पूर्वं,
शालादौ यत्र यदस्ति तत्र तद्वक्तुमाह—“तत्थ णं” इत्या-

दि । तत्र तासु चतसृषु शालासु, या सा पौरस्त्या शाला, सुत्रे प्राकृतत्वात् पुंस्त्वनिर्देशः । अत्र भवन प्रकृतं, क्रोशमायमेन, एवमेवेति सिद्धायतनवदिति, अर्द्धकोश विष्कम्भेन देशेन क्रोशमुच्यतेति प्रमाण, द्वारादिवर्णकश्च वाच्यः । नवरत्र शयनीय वाच्यम्, शेषासु दक्षिणात्यादिशालासु प्रत्येकमेकैकभावेन त्रय प्रासादावतसका सिद्धासनानि सपरिवाराणि च बोद्धव्यानि, तेषां प्रमाणं च भवनवत्, तत्र सैदापनादाय भवनेषु शयनीयानि प्रासादेषु त्वास्थानसभा इति । ननु भवनानि विषममायामविष्कम्भानि, पञ्चदहादिमूलपञ्चभवनविषु तथा दर्शनात्, प्रासादास्तु समायामविष्कम्भाः, दीर्घवैताळ्यकूटगतेषु वृक्षवैताळ्यगतेषु वैजयादिराजधानीगतेषु अन्येष्वपि विमानादिगतेषु च प्रासादेषु समचतुरस्रत्वेन समायामविष्कम्भत्वस्य सिद्धान्तसिद्धत्वात्, तत्कथमत्र प्रासादानां भवनतुल्यप्रमाणता घटते ? उच्यते—“ते प्रासादा कोसं, समूहसिन्धो अर्द्धकोसविधिषा ।” इत्यस्य पूज्यश्रीजिनरत्नगणिकमाश्रमणोपज्ञक्षेत्रविचारगाथाईस्य वृत्तौ—ते प्रासादाः, क्रोशमेक देशानामिति शेषः, समुच्चिता उच्यतेः क्रोशाईमर्द्धकोश विस्तीर्णाः, परिपूर्णमेक क्रोश दीर्घा इति श्रीमलयगिरिपादा । तथा जम्बूद्वीपसमासप्रकरणे—प्राच्ये शाले भवनम्, इतरेषु प्रासादमध्ये सिद्धायतनसर्वाणि विजयार्द्धमानानीति श्रीउमास्वातिवाचकपादाः । तथा तपागच्छाधिराजपूज्यश्रीसोमनिलकसूरिकृतनवग्रहचतुष्टयविचारसत्कायाः “प्रासादा सेसदिना, शालासु विअष्टगिरिगय वतश्चो ।” इत्यस्या गाथाया अवचूर्णौ शेषासु तिसृषु शास्त्रासु प्रत्येकमेकैकभावेन तत्र त्रीणि आस्थानोचितानि मन्दिराणि, देशेन क्रोशमुच्यते । क्रोशाई विस्तीर्णाः, पूर्णक्रोश दीर्घा इति श्रीगुणरत्नसुरिपादाः । यदाहुः, तदाशयेन प्रस्तुतोपाङ्गस्योत्तरत्र जम्बूद्वीपपरिक्षेपकवनवापीपरिगतप्रासादप्रमाणस्तदनुसारेण चेत्येव निश्चिनुमो जम्बूप्रकरणप्रासादा विषममायामविष्कम्भा इति । यत्तु श्रीजीवाभिगमसूत्रवृत्तौ—क्रोशमेकमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन, अर्द्धकोश विष्कम्भेनेत्युक्तं, तद् गम्भीराशयं न विश्वम् । अथास्या पञ्चवरवेदिकादिस्वरूपमाह—“जम्बू एण ” इत्यादि । जम्बूद्वीपशशि पञ्चवरवेदिकाभिः प्राकारविशेषरूपभिः, सर्वतः समन्तात् सपरिक्षिप्ता वेदिकानां वर्णकः प्राग्वत्, इमाश्च जम्बूमूल जम्बूपरिवृत्त्यस्यता ज्ञातव्या । या तु पीठपरिवेष्टिका सा तु प्रागवोका । अथास्याः प्रथमपरिक्षेपमाह—“जंबू एण ” इत्यादि । जम्बू, णमितिवाक्यालङ्कारः । अन्येनाष्टशतेन जम्बूनां जम्बूवृक्षाणां तद्वर्णोच्चत्वानां, तस्या मूलं जम्बू अर्द्धप्रमाणमुच्चत्व यासां तास्तथा तासां, सर्वतस्समन्तात् सपरिक्षिप्ता उपलक्षणं चैतत्—तेनाद्वेधायाप्रविस्तारा अपि अर्द्धप्रमाणा ज्ञेया । तथाहि—ता अष्टाधिकशतसख्या जम्बूा प्रत्येकं चत्वारि योजनान्युच्चैस्त्वेन क्रोशमेकमवगाहनम्, एकं योजनमुच्चं स्कन्धः, त्रीणि योजनानि विस्तीर्णा सर्वांगेणोच्चैस्त्वेन सातिरेकाणि चत्वारि योजनानि, तत्रैकैका शाखा अर्द्धक्रोशहीने द्वे योजने दीर्घा, क्रोशपृष्ठेन स्कन्ध इति भवति सर्वमख्यया आयामविष्कम्भतश्चत्वारि योजनानि, आसु चानादृतदेवस्याभरणादीनि तिष्ठन्ति । एतासां वर्णकज्ञापनायाह—(तासि ण वण्णो चि) तासां च वर्णको मूलजम्बूसदृश एवेति । अथासां यावत्स्य पञ्चवरवेदिका ता आह—“ ताश्चो ण ” इत्यादि चत्तानार्थः, नवर प्रतिजम्बूवृत्तं पट् षट्

पञ्चवरवेदिका इत्यर्थः । एतासु च १०८ जम्बूषु, अत्र सुत्रे जीवाभिगमे वृहत्क्षेत्रविचारादौ सूत्रकृद्भिः वृत्तिकृद्भिः अत्र जिनभवनप्रासादचिन्ता काऽपि न चक्रे, बहवोऽपि च बहुश्रुता आह्वयप्रतिक्रमणसूत्रचूर्णिकारादयो मूलजम्बूवृक्षगतप्रथमवनखण्डगतकूटाष्टकजिनभवनैः सह सप्तदशोत्तरशतं जिनभवनानां मन्यमाना इहाप्येकैकं सिद्धायतनपूर्वोक्तमानं मेनिरे, ततोऽत्र तत्त्वं केवलिनो विदुरिति । सप्रति शेषान् परिक्षेपान् वक्तुं सूत्रचतुष्टयमाह—“जंबू एण ” इत्यादि । जम्बूा सुदर्शनाया उत्तरपूर्वस्यामीशानकोणं उत्तरस्यामुत्तरपश्चिमायां कोणं, अत्रान्तरे, दिक्त्रयेऽपि इत्यर्थः । अनादृतनाम्नो जम्बूद्वीपाधिपतेर्देवस्य चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चत्वारि जम्बूसहस्राणि प्रक्षप्तानि । “तीक्ष्णे णं ” इत्यादि कण्ठ्यम् । गाथावन्धेन पार्षद्यदेवजम्बूराह—“दक्षिण ” इत्यादि । दक्षिणपौरस्त्य आग्नेयकोणे, दक्षिणस्याम्, अपरदक्षिणस्यां नैऋतकोणे, च. समुच्चयार्थः । एतासु तिसृषु दिक्षु यथासंख्यं अष्टादश द्वादश जम्बूनां सहस्राणि भवन्ति, एवोऽवधारणे, तेन नाधिकानि, न न्यूनानीत्यर्थः । च. प्राग्वत् । अनीकाधिपजम्बूस्तृतीयपरिक्षेपजम्बूश्च गाथावन्धेनाह—“अणियादिवाण ” इत्यादि । अनीकाधिपानां गजादिकटकाधीशानां सप्तानां सप्तैव जम्बूः पश्चिमायां भवन्ति, तृतीयपरिक्षेपः पूर्णः । अथ तृतीयमाह—आत्तरङ्गाणामनादृतदेवसामानिकचतुर्गुणानां पौरुषसहस्राणां जम्बूः एकैकासु दिक्षु चतुस्सहस्रसहस्रसङ्ख्यावात् पौरुषसहस्राणि भवन्ति, यद्यपि चानयोः परिक्षेपयोः जम्बूनामुच्चत्वादिप्रमाणं न पूर्वाचार्यैश्चिन्तितं, तथाऽपि पञ्चदहपञ्चपरिक्षेपन्यायेन, पूर्वपूर्वपरिक्षेपजम्बूपेक्षयोः उत्तरपरिक्षेपजम्बूोऽर्द्धमाना ज्ञातव्याः । अत्राप्येकैकस्मिन् परिक्षेपे एकैकस्यां पक्षौ क्रियामपेक्ष्य क्षेत्रसंकीर्णनावकाशदोषस्तथैवोद्भावनीयं, तेन परिक्षेपजातयस्तथैव वाच्याः । सप्रत्यस्या एव वनत्रयपरिक्षेपान् वक्तुमाह—“जंबू एण ” इत्यादि । सा चैवपरिवारेति गम्यम् । त्रिभिः शतिकां योजनशतप्रमाणैर्वनखण्डैः सर्वतः सपरिक्षिप्तं । तद्यथा—अन्यन्तरेण, मध्यमेन, बाह्येनेति । अथाऽत्र यदस्ति तदाह—“जम्बू एण ” इत्यादि । जम्बूाः सपरिवारायाः पूर्वेण पञ्चाशद्योजनानि प्रथमवनखण्डमवगाह्या, अत्रान्तरे भवनं प्रक्षप्तं, क्रोशमायमेन, उच्चत्वादिकथनायातिदेशमाह—स एव मूलजम्बूपूर्वशाखागतभवनसम्बन्धी वर्णको ज्ञेयः । शयनीय चानादृतयोग्यम् । एव शेषास्वपि दक्षिणादिदिक्षु दिशि पञ्चाशद्योजनान्यवगाह्याये वने भवनानि वाच्यानि । अथात्र वने वापीस्वरूपमाह—“जंबू एण उत्तर ” इत्यादि । जम्बूा उत्तरपौरस्त्यदिग्भागे प्रथम वनखण्डं पञ्चाशद्योजनान्यवगाह्यात्रान्तरे चतस्रं पुष्करिण्यः प्रक्षप्ता । एताश्च न सूचीश्रेण्या व्यवस्थिताः, किं तु स्वविदिग्गतप्रासादपरिक्षिप्य स्थिताः, तेन प्रादक्षिण्येन तन्नामान्येवम्—पश्चात् पूर्वस्यां, पश्चिमपक्षा दक्षिणस्यां, कुमुदा पश्चिमायां, कुमुदप्रभा उत्तरस्याम् । एव दक्षिणपूर्वादिविदिग्गतवापीष्वपि वाच्यं, ताश्च क्रोशमायमेन, अर्द्धक्रोश विष्कम्भेन, पञ्चधनुः शतान्युद्धेनेति । अथात्र वापीमध्यगतप्रासादस्वरूपमाह—“तासि ण ” इत्यादि । तासां वापीनां चतसृणां मध्ये प्रासादावतसकाः प्रक्षप्ताः, बहुवचनं च उक्तवद्यमाणानां वापीनां प्रासादापेक्षया कृष्टव्यं, तेन प्रतिवापीचतुष्कमेकैकप्रासादभावेन चत्वारः प्रासादाः । एव निर्देशो

लाघवार्थं, क्रोशमायामेनार्कक्रोश विष्कम्भेन, देशेन क्रोशमुच्च-
त्वेन, वर्णको मूलजम्बूदक्षिणशास्त्रागतप्रासादवृक्षेयः । एषु चाना-
हतदेवस्य श्रीमार्थं सिंहासनानि सपरिवाराणि वाच्यानि,
जीवाभिगमे त्वपरिवाराणि, एव शेषासु दक्षिणपूर्वादिषु दिक्षु
वाच्यं । प्रासादस्य वक्तव्याः । एतासां नामदर्शनाय गाथा-
द्वयम्-पञ्चादयः प्रागुक्ता, पुनः पञ्चवन्धत्वेन सगृहीता इति न
पुनरुक्तिः । एताश्च सर्वा अपि त्रिसोपानस्रतुर्द्वारा पञ्चवरवेदिका-
वनखण्डयुक्ताश्च बोध्याः । अथ दक्षिणपूर्वस्यामुत्पलगुह्या,
पूर्वस्यां नलिना, दक्षिणस्यामुत्पलोज्ज्वला, पश्चिमायामुत्पला,
उत्तरस्यां तथा अपरदक्षिणस्यां भृङ्गा, भृङ्गप्रभा, अज्जना, कज्ज-
प्रभा । तथा अपरोत्तरस्यां श्रीकाता, श्रीमहिता, श्रीचन्द्रा,
श्रीनिलया । चैवशब्दः प्राग्वत् । अथास्य वनस्य मध्यव-
र्तीनि स्वरूपतो लक्षयन्ति-“ जंबू ए ण ” इत्यादि । जम्बूवा
अस्मिन्नेव प्रथमे वनखण्डे पौरस्त्यस्य जवनस्य उत्तरस्या-
म्, उत्तरपौरस्त्यस्य ईशानकोणसत्कस्य प्रासादावतसक-
स्य दक्षिणस्याम्, अत्रान्तरे कूटं प्रकृतम् । अष्ट योजनान्यु-
च्छिष्टत्वेन द्वे योजने उद्वेधेन वृत्तत्वेन य एव आयाय स
एव विष्कम्भ इति मूलेऽष्टयोजनान्यायामविष्कम्भान्या
बहुमभ्यदेशभागे, चूमितश्चतुर्षु योजनेषु गतेष्वित्यर्थः ।
पर्ययोजनान्यायामविष्कम्भान्याम्-उपरि शिखरजगने चत्वारि
योजनान्यायामविष्कम्भान्याम् । अथामीषां परिधिकथनाय
पद्यमाह-“ पणवीस ” इत्यादिकं सर्वं प्रथमपाठगतः-
पञ्चकूटभिलाषानुसारेण वाच्यम् । नवरं पञ्चविंशतियोजनानि
विशेषाणि किञ्चिदधिकानि मूले परित इत्यादि यथासक्य
योज्यम् । जिनभद्रगणिकमाश्रमैस्तु-“अद्रुसह कूरसरिसा, सव्वे
जम्बूणया मया प्रणिमा ।” इत्यस्यां गाथायामुपपन्नकूटसमत्वेन
भणितत्वात् द्वादश योजनानि अष्टौ मध्ये चेत्युच्यते; तत्त्वं तु
बहुश्रुतगम्यम् । एषु च प्रत्येकं जिनगृहम् एकैकं विभिन्नागत-
जिनगृहतुल्यमिति । अथ शेषकूटवक्तव्यमतिदेशेनाह-“एव सेसा
वि कूमा” इति । एवमुक्तरीत्या वर्णप्रमाणपरिध्याद्यपेक्षया शेषा-
एयपि सप्त कूटानि बोध्यानि, स्थानविभागस्त्वेव । तथाहि-
पूर्वादिग्भाविनो भवनस्य दक्षिणतो दक्षिणपूर्वादिग्भाविनः
प्रासादावतसकस्योत्तरतो द्वितीयं कूटं, तथा दक्षिणदिग्भाविनो
भवनस्य पूर्वतो दक्षिणपूर्वादिग्भाविनः प्रासादावतसकस्य पश्चि-
मायां तृतीयं, तथा दक्षिणदिग्भाविनो भवनस्य पश्चिमायां द-
क्षिणादिग्भाविनः प्रासादावतसकपूर्वतश्चतुर्थं, तथा पश्चिम-
दिग्भाविनः प्रासादावतसकपूर्वतश्चतुर्थं, तथा पश्चिमदिग्भाविनो
भवनस्य दक्षिणाऽपरदिग्भाविनः प्रासादावतसकस्योत्तरतः
पञ्चमम्, तथा पश्चिमदिग्भाविन उत्तरत उत्तरपश्चिमदिग्भावि-
नः प्रासादावतसकस्य दक्षिणत षष्ठं, तथा उत्तरदिग्भाविनो
भवनस्य पश्चिमायाम् उत्तरपश्चिमदिग्भाविनः प्रासादावत-
सकस्य पूर्वतं सप्तमं, तथा उत्तरदिग्भाविनो भवनस्य पु-
र्वत उत्तरपूर्वादिग्भाविनः प्रासादावतसकस्य अपरतोऽष्टम-
मिति । अत्र स्थापना । अथ जम्बूवा नामोत्कीर्तनमाह-
“जंबू ए ण ” इत्यादि । जम्बूवाः सुदर्शनाया द्वादश नामधेयानि
प्रकृतानि । तद्यथा-सुष्ठु शोभनं नयनमनमोरानन्दकत्वेन
दर्शनं यस्याः सा तथा, अमोघा सफला, इयं हि स्वस्वामिभावेन प्र-
तिपद्मा सती जम्बूद्वीपाधिपत्यं जनयति । तदन्तरेण तद्विषयस्य
स्वामिभावस्यैवायोगात्, सुष्ठु अतिशयेन प्रवृत्ता अफुल्लयोगा-

दियमप्युत्फुल्ला, सकलभुवनव्यापकं यशो धरतीति यशोधरा,
सिंहादित्वादच्, जम्बूद्वीपो ह्यनया जम्बूवा ज्वनत्रयेऽपि वि-
दितमहिम्नः, ततः सपञ्चं यथोक्तयशोधारित्वमस्या, विदेहेषु
जम्बूविदेहजम्बूः, विदेहान्तर्गतोत्तरकुरूकृतनिवासत्वात् सौ-
मनस्यदेतुत्वात् सौमनस्या, निहिता पश्यतः कस्याऽपि मनो
दुष्टं जवति केवलं तां दृष्ट्वा प्रीतमनास्तां तदधिष्ठातारं च प्रशं-
सतीति, निबता सर्वकालमवस्थिता शाश्वतत्वात्, नित्यं मण्डि-
ता सदा भूषणनृपितत्वात्, सुजज्ञा शोभनकल्याणभाजिनी, न
ह्यस्याः कदाचिदुपद्रवसम्भवो, महर्द्धिकेनाश्रितत्वात्; च समु-
च्चये, विशाला विस्तीर्णा, च पूर्वत, आयायमविष्कम्भान्यामुच्च-
त्वेन चाष्टयोजनप्रमाणत्वात्, शोभनं यात जन्म वस्याः
सा सुजाता, विशुद्धमणिकनकरत्नमूल्यद्रव्यजनिततया जन्म-
दोषरहितेति भावः; शोभनं मनो यस्याः सकाशाद्भवति
सा सुमना, अपि चेति समुच्चये । अत्र जीवाभिगमा-
दिषु चेदं जम्बूवादीनां सुभद्रादीनां च नाम्नां व्यत्यासेन
पाठो दृश्यते, तत्रापि न कश्चिद्विरोध इति । “ जंबू ए णं
अद्रुचमंगलाय ” इति व्यक्तम् । उपलक्षणात् भवजङ्ग्रा-
दिसूत्राणि वाच्यानि इति । सप्रति सुदर्शनाशब्दप्रवृत्तिनिमि-
त्तं पिपृच्छिपुरिदमाह-“ से केणठणं ” इत्यादि प्रश्नः
प्रतीतः । उत्तरसूत्रे-गौतम ! जम्बूवां सुदर्शनायामनाहतो नाम
जम्बूद्वीपाधिपतिर्न आहता आदरविषयीकृता शेषजम्बूद्वीप-
गता देवा येनात्मनोऽनन्यसदृशं महर्द्धिकत्वमीकृमाणेन सो-
ऽनाहत इति यथार्थनामा परिवसति, महर्द्धिक इत्यादि प्रा-
ग्वत् । स च तत्र चतुर्थी सामानिकसदृशाणां यावदात्मरक्त-
सहस्राणां जम्बूद्वीपस्य जम्बूवाः सुदर्शनाया अनाहतनाम्या
राजधान्या अन्येषां च बहूनां देवानां देवीनां चानाहतरा-
जधानीवास्तव्यानामाधिपत्यं पातयन् यावच्छिहरति । तदेते-
नार्थेन एवमुच्यते-जम्बूः सुदर्शनेति, कोऽर्थः ? अनाहतदेवस्य
दृशमात्मनि महर्द्धिकत्वदर्शनमत्र कृतावासस्येति सुष्ठु शोभन-
मिति यावत्, अनाहतदेवस्य वस्याः सकाशात् सा सुदर्श-
ना इति । यद्यप्यनाहतराजधानीप्रभोत्तरसूत्रे सुदर्शनाश-
ब्दप्रवृत्तिनिमित्तप्रभोत्तरसूत्रनिगमनसूत्रान्तर्गते बहुवचनशेषु
दृष्टे, तथाऽपि “ से तेण्डुण ” इत्यादिनिगमनसूत्रम् उत्तरसू-
त्रान्तरमेव वाचयितृणामव्यामोहार्थं सूत्रपाठेऽस्माज्जिलिखि-
तं, व्याख्यात च उत्तरसूत्रान्तरं, निगमनसूत्रस्यैव यौक्तिक-
त्वादिति । अथापरं गौतम ! यावच्छब्दाजम्बूवाः सुदर्शनाया
एतच्छाश्वतं नामधेयं प्रकृतं, यन्न कदाचिन्न स्यादित्यादिकं
ग्राह्यं, नाम्नः शाश्वतत्वं दर्शितम् । अथ प्रस्तुतवस्तुन शाश्वतत्व-
मस्ति न वेत्याशङ्का परिहरन्नाह-“ जंबू सुदंसणा ” इत्यादि ।
चाक्याऽस्य प्राग्वत् । अथ प्रस्तावादस्य राजधानीं विवक्षुरा-
ह-“ कहि ण मेत ! अणादियस्स ” इत्यादि गतार्थम्, नवरं
यदेव प्राग्वर्णितं यमिकाराजधानीप्रमाणं तदेव नेतव्यं,
यावदनाहतदेवस्योपपातोऽभिपेक्ष्य निरवशेषो, वक्तव्य
इति शेषः । ज० ४ वक्त्र० । जी० । स्था० । सुध-
र्मगणधरशिष्ये, पुं० । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । विपा० ।
अन्त० । अणु० । कल्प० । “ धेरस्स ण अजसुहम्मम्म
अग्गिवेसायणगुत्तस्स अज्जजंबूनामेण धेरे अतेवासी का-
सवगोत्ते ” कल्प० ८ कण । “ जम्बूणाम च कासय, ” काश्य-
पः । न० । अवसर्पिण्यां जन्म चरमशरीरिणां नियमतस्त्वृतीय-

चतुर्थारकयोः, सिद्धिगमन तु केषाञ्चित् पञ्चमेऽप्यरके, यथा जम्बूस्वामिनः । न० ।

भोजम्बूस्वामिस्वरूपं चेदम्-

राजगृहे ऋषभधारिणोः पुत्रः पञ्चमस्वर्गाच्छयुतो जम्बूनामा भ्रीसुधर्मस्वामिसमीपे धर्मश्रवणपुरस्सर प्रतिपन्नशीलसम्यक्त्वोऽपि पित्रोर्हृदाग्रदवशादष्टौ कन्धाः परिणीतः, पर तासां सस्नेहाजिर्वाग्निर्न व्यामोदितः । अतः-“सम्यक्त्वशीलतुम्बाभ्यां, भवान्निश्चिन्तयते सुखम् । ते दधानो मुनिर्जम्बू, स्त्री-नदीषु कथं मृडेत् ॥ १ ॥” ततो राज्ञो ताः प्रतिबोधयन् चौ-र्यार्थमागतं चतुःशतनवनवतिचौरपरिकरितं प्रभवमपि प्रावो-धयत्, ततः प्रातः पञ्चशतचौरप्रियाष्टकतजनकजननीस्वजनकजननीभिः सह स्वयं पञ्चशतसप्तविंशतितमो नवनवति-कनककोटीः परित्यज्य प्रव्रजितः, क्रमात् केवलीभूत्वा पेरुश वर्षाणि गृहस्थत्वे विंशति क्वादास्थ्ये चतुश्चत्वारिंश-त्केवलित्वे अशीतिवर्षाणि सर्वायुः परिपाल्य श्रीप्रज्व स्वपदे सस्थाप्य सिद्धिं गतः ।

अत्रः कविः-

“जम्बूसमस्तनवारको, न भूतो न भविष्यति ।
शिवाध्ववाहकान् साधून्, चौरानाप चकार यः ॥ १ ॥
प्रभवोऽपि प्रजुर्जायात्, चौरेण हरता धनम् ।
लेजेऽनर्घ्याचौर्यहर, रत्नत्रितयमद्भुतम् ॥ २ ॥”

तत्र-

“वारसवरिसेहिं गोभ्रमु, सिद्धो वीराउ वीसहि सुहम्भो ।
चउसछीए जंबू, बुच्छिन्ना तत्थ दस णाणा ॥ ३ ॥
मण १ परमोहि २ पुलाए ३, आहार ४ खवग ५ उवसमे ६ कप्पे ७
संजमतिम ८ केवल ९ सि-जम्भया य १० जवुम्मि बुच्छिन्ना ॥ ४ ॥
(मणं सि) मन पर्यायज्ञानम्, (परमोहिं सि) परमाव-
धिर्धस्मिन्नुत्पन्नेऽन्तर्मुहूर्तान्तः केवलोत्पत्तिः, (पुलाए सि) पु-
लाकलब्धिर्धनया चक्रवर्तिसैन्यमपि चूर्णीकर्तुं प्रभुः स्यात्,
(आहारगं सि) आहारकशरीरलब्धि (खवगं सि) कपक-
श्रेणि, (उवसमं सि) उपसमभ्रेणि, (कप्पं सि) जिनकटप-
(संजमतिमं सि) समयमत्रिक-परिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसंपरा-
ययथाख्यातचारित्र्यक्षणम् । अत्रापि कवि-“लोकोत्तर हि
सौभाग्य, जम्बूस्वामिहामुने । अद्यापि यं पतिं प्राप्य, शिव-
श्रीर्नान्वमिच्छति ॥ १ ॥” कल्प० ८ क्षण । विशेषः । सभूतवि-
जयाचार्यस्य द्वादशानां शिष्याणां मध्ये दशमे शिष्ये गौत-
मगोत्रीये स्थविरे, “थेर च अज्जजवु, गोयमगुत्थ नमसा-
मि ॥ ६ ॥” कल्प० ७ क्षण । भोजम्बू-प्रभव-स्वामिन्यां सार्द्धं
तपस्या गृहीता, भोजम्बूस्वामिनश्च सर्वायुरशीतिवर्षाणि श्री-
प्रभवस्वामिनः स्वर्गजाकत्व संपत्नीपद्येत, तेनैव तत्पट्टावलीगत
क्षेत्र्यक कथं भिन्नतानि प्रभेदेऽन्तरम्-भोजम्बूस्वामिदीक्षाऽन्तर
कियद्भिर्वर्षैः श्रीप्रभवस्वामिनो दीक्षा सभाव्यते, तथा च
सति न कोऽपि विरोधः । यदुक्तं परिशिष्टपर्वणि-

“पञ्चमः श्रीगणधरोऽप्येवमभ्यर्थितस्तदा ।

तस्मै सपरिवाराय, ददौ दीक्षां यथाविधि ॥ १ ॥

पितृनापृच्छ्य चान्वेद्युः प्रभवोऽपि समागतः ।

जम्बूकुमारमनुयान्, परिव्रज्यामुपाददे ॥ २ ॥ २७८ प्र० ।

सेन० ३ उल्ला० ।

जंबूणय-जाम्बूनद-न० । जम्बूनद्यां भवम्, अण् । सुवर्ण-

विशेषे, आ० म० प्र० । जी० । ज० । ‘जंबूणयरत्तमउय-
सुकुमालपवालपल्लवकुरगासिहरा ।” वृत्तिर्यथा-जाम्बूनदा-
जाम्बूनदनामकसुवर्णविशेषमया रक्ता रक्तवर्णा मृदवो म-
नोद्भाः सुकुमाराः सुकुमारस्पर्शा ये प्रवाला इषडन्मीलितप-
त्रभावाः पल्लवाः सजातपरिपूर्णप्रथमपत्रजावरूपा अद्भुराः
प्रथममुद्भिद्यमाना अद्भुरास्तान् धरन्तीति जाम्बूनदरकमृदु-
सुकुमारप्रवालपल्लवाद्भुराः । कचित्पाठः-“जंबूणयरत्त-
मउय” इत्यादि । तत्र जाम्बूनदानि रक्तानि मृदूनि अक्रांठि-
नानि सुकुमाराणि अर्ककशस्पर्शानि कोमलानि मनोहानि प्र-
वालपल्लवाद्भुरा यथोदितस्वरूपा अग्रशिखराणि च येषां ते
तथा । जी० ३ प्रति० । अन्ये तु जाम्बूनदमया अग्रप्रवाला
अद्भुरापरपर्याया राजता इत्याहुः । जी० ३ प्रति० । “जंबूण-
यमयकलावजोत्तपहविसिष्ठे” जाम्बूनदमयौ कलापौ श्रीवा-
भरणविशेषौ योक्त्रे च कण्ठवन्धनरज्जू प्रतिविशिष्टे शोभने
यस्य स तथा । उक्त० ४ अ० । “जंबूणयमयाह गत्ताह”
जाम्बूनदमयानि गात्राणि । रा० ।

जंबूदामि-जम्बूदामि-पु० । लक्ष्मणार्यायाः पितरि स्वना-
मके राजविशेषे, महा० ६ अ० ।

जंबूदीव-जम्बूदीप-पु० । न० । जम्बूवा सुदर्शनापरनाम्याऽना-
दितदेवावासभूतया उपलक्षितो द्वीपः । तत्रधानो वा द्वीपो
जम्बूद्वीपः । आव० १ अ० । सर्वद्वीपसमुद्राणामन्यन्तरीभूते स्व-
नामके द्वीपे, जी० ३ प्रति० । ल० । द्वी० । स० । अनु० ।

जम्बूद्वीपवक्ष्यताविषये गौतमो वीर प्रश्नयति-

कहि णं भंते ! जम्बूदीवे दीवे, के महालए णं जंते !
जंबुदीवे दीवे, किसंठिए णं जंते ! जंबुदीवे दीवे, किमा-
यारजावपण्यारे णं जंते ! जंबुदीवे दीवे पण्ठत्ते ? ।
गोयमा ! अयं णं जंबुदीवे दीवे सव्वदीवसमुदाणं सव्वज्जं-
तरए सव्वखुडाए वट्टे तेहत्तापूयसंठाणसंठिए वट्टे रहच-
कवात्तसंठाणसंठिए वट्टे पुक्खरकाषियासंठाणसंठिए वट्टे
पडिपुत्तचंदसंठाणसंठिए एगं जोयणसयसहस्सं आयामवि-
क्खंभेणं तिणिए जोयणसयसहस्साइ सोलससयसहस्साइ
दोषि य सत्तावीसे जोयणसए तिणिए य कोसे अट्ठावीसं
वणुसयं तेरस अंगुत्ताइ अण्णं च किंचि विसेसाहियं
परिखेवेणं पण्ठत्ते ।

क कस्मिन् देशे ‘भतेत्ति’ गुरोरामन्त्रणम् । जम्बूद्वीपो, वर्तते
इति शेषः । मनेन जम्बूद्वीपस्य स्थानं पृष्ठम् । तथा भदन्त !
किंप्रमाणो महानालय आश्रयो व्याप्यक्षेत्ररूपो यस्य स तथा,
कियत्प्रमाणमस्य महत्त्वमित्यर्थः । एतेन प्रमाणं पृष्ठम् । अथ भदन्त !
किं सस्थानं यस्य स तथा । एतेन सस्थानं पृष्ठम् । तथा
भदन्त ! आकारभाव स्वरूपविशेषः कस्याकारभावस्य प्रत्य-
वतारो यस्य स किमाकारभावप्रत्यवतारः, बहुलग्रहणाद्वैयधि-
करण्येऽपि समासः । अक्षा-आकारस्व स्वरूपं ज्ञावाश्च जगती-
वर्षधराद्यास्तत्तत्पदार्था आकारज्ञावाः, तेषां प्रत्यवतारोऽवतर-
णम्, आचिर्भाव इति यावत्, आकारभावप्रत्यवतारः । क कीदृग्,
आकारभावप्रत्यवतारो यस्मिन् स तथा । अनेन जम्बूद्वीपस्वरूपं,
तत्तत्पदार्थाश्च पृष्ठं, इति इच्छन्तीना प्रश्नचतुष्टये कृते प्रति-
वच श्रवणाय सोत्साहताकरणार्थं जगत्प्रसिद्धगोत्राभिधाने-

“विक्रमवग्गद्वगुण-करणी वद्वस्स परिरञ्चो होइ ।

जंवृदीवस्स णं भंते ! दीवस्म कइ दारा पसुत्ता ? गो-

यमा ! चत्वारि दारा पञ्चत्ता । तं जहा-विजये, वेजयंते,
जयंते, अपराजिए ।

“ जंबूदीवस्स ण भंते ! ” इत्यादि । जम्बूद्वीपस्य, णमिति प्रा-
भवत् । भदन्त ! द्वीपस्य कति द्वाराणि प्रकृतानि ? । भगवानाह-
गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रकृतानि । तद्यथा-विजयम्, वैजय-
न्तम्, जयन्तम्, अपराजितं वा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
(विजयादिद्वाराणां वक्तव्यता स्वस्वशब्दे)

सप्रति जम्बूद्वीपमध्यवर्तिपदार्थानां सग्रहमाध्याह-
स्वमा ? जोयणपूवामा ३, पव्वयधकूमा ५ य तित्थदेसेढीओ ७।
विजयण्डहणमल्लिवाओ, १० अपिण्डह होइ संगहणी ॥ १ ॥
सग्रहवाक्यस्य सक्षिप्तत्वेन डुवोधन्वात् सूत्रकृदेव प्रश्नोत्तर-
रीत्या विवृणोति-

जंबूदीवे णं भंते ! दीवे जरहप्पमाणमेत्तेहिं खंमेहिं के-
वइअ खंरुगणिएणं पणत्ते ? । गोयमा ! एउअखरुसय-
गणिएणं पणत्ते ।

जम्बूद्वीपो भदन्त ! द्वीपो भरतप्रमाण पट्कलाधिकपर्युर्विश-
तियोजनाधिकपञ्चशतयोजनानि तदेव माप्रा परिमाण येषां
तानि तथा एवविधै खरुमैः शकलैरित्येवरूपेण खरुगणितेन
खण्डसंख्यया कियान् प्रकृतम् ? । भगवानाह-गौतम ! नवत्य-
धिक खरुशत खरुगणितेन प्रकृतम् । कोऽर्थे ? भरतप्रमाणै-
खरुमैः नवत्यधिकशतसंख्याकैर्मिलितैर्जम्बूद्वीपः संपूर्णः लङ्कप्र-
माणो जवति ।

अथ योजनेति द्वारसूत्रम्-

जंबूदीवे णं भंते ! दीवे केवडयं जोअणगणिएणं पणत्ते ? ।
गोयमा ! “ सत्तेव य कोमिसया, एउआ छप्पणसय-
सहस्माइ । चउणउई च सहस्सा, सयं दिवहं च गणि-
यपयं ” ॥ १ ॥

जम्बूद्वीपो भदन्त ! द्वीप कियान् योजनगणितेन समचतुर-
स्रयोजनप्रमाणखण्ड सर्वसंख्यया प्रकृतम् ? । भगवानाह-गौतम !
सप्तकोटिशतानि, एवाऽवधारणे । च उत्तरत्र संख्यासमुच्च-
यार्थः । नवतीति नवतिकोट्यधिकानि इति व्याख्येयः, प्रस्ता-
वात् । अन्यथा कोटिशततो द्वितीयस्थाने सत्सु लङ्कादिस्था-
नेषु नवदशकरूपा नवतिर्न युज्यते, गणितशास्त्रविरोधात् तथा
पट्पञ्चाशच्छतसहस्राणि, वङ्काणीत्यर्थः । चतुर्नवति च सह-
स्राणि शतं च द्व्यर्के सार्के पञ्चाशदधिकं योजनमित्येताव-
त्प्रमाणः । जम्बूद्वीपस्य गणितपदं केवलमित्यर्थः । सूत्रे च योजन-
संख्यायाः प्रकान्तत्वात् योजनावधिरेव संख्या निर्दिष्टा, अन्यत्र
तु भगवतीवृत्त्यादौ साधिकत्वं विवक्षितम् । तच्चेदम्-“ गाव-
अमेगं पणरस, धणुस्सया तह य धणुणि पणरस । सत्ति च
अगुलाइ, जंबूदीवस्स गणिय पया ॥ १ ॥ ” इति । इयं च व्य-
क्तैव, करणं चात्र-“ विक्खंभपायगुणिओ, अ परिरओ तस्स
गणिअपयं ” । इति वचनात् जम्बूद्वीपपरिधिस्त्रिंशत्लङ्कापर्य-
सहस्रद्विशतसप्तविंशतियोजनादिको जम्बूद्वीपस्य विष्कम्भस्य
लङ्करूपस्य पादेन चतुर्थीशेन पञ्चविंशतिसहस्ररूपेण गु-
णितो जम्बूद्वीपगणितपदमिति । तथाहि-जम्बूद्वीपपरिधि-
स्तिस्रो लङ्का, पोरुश सहस्राणि, द्वे शतैः सप्तविंशत्यधिकै-
र्योजनानां, तथा-गव्यूतत्रयम्, अष्टाविंशत्यधिकं शतं ध-
३४४

नुषां त्रयोदशाङ्गुलानि एक चार्द्धाङ्गुलं, यवादयस्तु श्रीजिनज-
रुगणिक्रमाश्रमणप्रणीतकेत्रविचारसूत्रवृत्त्यादौ न विवक्षिता,
अतो न तद्विवक्षा क्रियते । तत्र योजनराशौ पञ्चविंशतिसहस्रैर्गु-
णिते सप्तकोटिशतानि नवतिकोट्यः पट्पञ्चाशत्लङ्का पञ्च-
सप्ततिसहस्राणि भवन्ति, तथा क्रोशत्रये पञ्चविंशतिसहस्र-
गुणिते जातं पञ्चसप्ततिसहस्राणि गव्यूतानाम्, एषां च यो-
जनानयनार्थं चतुर्भिर्भागे हृते लब्धान्यष्टादश सहस्राणि सप्त-
शतानि पञ्चाशदधिकानि योजनानाम्, अस्मिंश्च सहस्रादिके
पूर्वराशौ प्रक्षिप्ते जातानि ए ३ सहस्राणि ७ शतानि ५० अ-
धिकानि, कोठ्यादिका संख्या तु सर्वत्र तथैव, तथा ध-
नुषामष्टाविंश शतं पञ्चविंशतिसहस्रैर्गुण्यते जाता वृत्रिंश-
लङ्का धनुषाम् ३२०००००, अष्टाभिश्च धनु सहस्रैर्योजनं भ-
वति, ततो योजनानयनार्थमष्टाभि सहस्रैर्नागलब्धानि चत्वारि
योजनशतानि, अस्मिंश्च पूर्वराशौ प्रक्षिप्ते जातानि ६४ सहस्राणि,
शतं पञ्चाशदधिकम्, अहगुवान्यपि त्रयोदशपञ्चविंशतिसहस्रै-
र्गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि वङ्काणि पञ्चविंशतिसहस्राधिकानि
अर्द्धाङ्गुलमपि पञ्चविंशतिसहस्रैरुच्यन्ते, जातान्यर्द्धाङ्गुलानां
पञ्चविंशतिसहस्राणि, तेषामर्धे लब्धान्यङ्गुलानां षाडश सह-
स्राणि पञ्चशतादधिकानि, तेषु पूर्वोक्ताङ्गुलराशौ प्रक्षिप्ते जा-
तोऽङ्गुलराशिस्त्रीणि वङ्काणि सप्तत्रिंशत्सहस्राणि पञ्चाशदधि-
कानि एषां धनुरानयनाय षष्ठवत्या भागे हृते लब्धानि
धनुषां पञ्चत्रिंशच्छतानि पञ्चदशाधिकानि, शेषं षष्टि-
रङ्गुलानि, अस्य धनुराशेर्गव्यूतानयनाय सहस्रद्वयेन भागे
हृते लब्धमेकं गव्यूतं, शेषं धनुषां पञ्चदश शतानि पञ्च-
दशाधिकानि, सर्वाग्रेण जानमिदं योजनानां सप्तकोटिश-
तानि नवतिकोट्यधिकानि पट्पञ्चाशत्लङ्का चतुर्णवतिसहस्रा-
णि शतमेकं पञ्चाशदधिकं, तथा गव्यूतमेकं धनुषां पञ्चदश-
शतानि पञ्चदशाधिकानि अङ्गुलानां षष्टिरिति । गतं योजन-
धारम् । ज० ६ वङ्क० ।

अथ वर्षाणि-

जम्बूदीवे णं जंते ! कति वासा पणत्ता ? । गोयमा !
सत्त वासा । तं जहा-जरहं, एरवण, हेमवण, हेरवण,
हरिवासे, रम्भगवासे, महाविदेहे ।

भरतमैरावत हैमवत् हिरण्यवत् हरिवर्षरम्यकवर्षं महा-
विदेहः । ज० ६ वङ्क० । ज्यो० । स्था० । (महाविदेहकेत्रविभा-
गीकरणे तु दश वर्षाणि)

अथ पर्वतद्वारम्-

जंबूदीवे णं भंते ! दीवे केवडया वामहरा पव्वया पण-
त्ता ? । केवडया मंदरा पव्वया, केवडया चित्तकूमा, केवडया
विचित्तकूडा, केवडया जमगपव्वया, केवडया कंचणगपव्व-
या, केवडया वक्खारा, केवडया दीहवेयहा, केवडया वट्टवेयहा
पणत्ता ? । गोयमा ! जंबूदीवे दीवे ष वासहरपव्वया, एगे
मदरपव्वए, एगे चित्तकूमे, एगे विचित्तकूमे, दो जमगपव्वया,
दो कंचणगपव्वयसया, वीसं वक्खारपव्वया, चोत्तीस दी-
हवेयहा चत्वारि वट्टवेयहा, एवामेव सपुण्वावरेणं जंबूदीवे
दीवे दुण्णिआ उणत्तरा पव्वयमया जवतीति मक्खायं ति ।

प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे संख्यामीदृशनाय किञ्चिदुच्यते-
पद वर्षवराः, जुह्विमवद्रादयः एका मन्दरो मेरुः, एकश्चित्र-
कूटः, एकश्चित्रचित्रकूटः, एतौ च यमलजातकाविव द्वौ गिरि-
देवकुरुवर्तिनौ द्वौ यमकपर्वतौ तथैवोत्तरकुरुवर्तिनौ द्वे का-
ञ्चनकपर्वतशीते देवकुरुत्तरकुरुवर्तिहृदयदशकोजयकूटयोः प्र-
त्येक दशदशकाञ्चनकसङ्गावात्, तथा विंशतिर्वत्सस्कारप-
र्वताः तत्र गजदन्ताकारा गन्धमादनादयश्चत्वारः, तथा चतुष्प-
कारे महाविदेहे प्रत्येकं चतुष्कचतुष्कसङ्गावात् । पौडशचित्रकू-
टद्वयः सरला द्वयेऽपि मिलिताः यथोक्तमस्याः । तथा चतु-
स्त्रिशदीर्वैताल्याः द्वाविंशद्विजयेषु मरुतैरावतयोश्च प्रत्येक-
मेकैकभावान् चत्वारो वृत्तवैतादयैर्मवतादिषु चतुर्षु वर्षेषु
एकैकज्ञावात् 'एवामेव सपुष्पावरणं नि' प्राप्तम् । जम्बू-
द्वीपे द्वीपे एकोनसप्तत्यधिके पर्वतशते जवत इत्याख्यातं म-
या अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः । जं० ६ वक्र० । (जम्बूद्वीपक्षेत्राणि
'खेत' शब्दे तृतीयमाणे ७६९ पृष्ठे प्रतिपादितानि)

अथ कृतानि-

जंबूद्वीपे णं जंते ! दीवे केवड्या वामद्वरकूडा, केवड्या
वक्ववारकूडा, केवड्या वेअद्वरकूडा केवड्या मंदरकूडा पण-
त्ता ? । गोयमा ! उप्पणं वामद्वरकूडा, उप्पणं वक्ववारकूडा,
निषि छलुत्तरा वेअद्वरकूडसया, नव मंदरकूडा पणत्ता ।
एवामेव सपुष्पावरणं जंबूद्वीपे दीवे चत्वारि सत्तप्ता कूडा-
सया भवन्तीति मक्खायं ॥

जम्बूद्वीपे कियन्ति वर्षधरकूटानि इत्यादि प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उ-
त्तरसूत्रे-पदपञ्चाशद्वर्षकूटानि । तथादि-जुह्विमवच्छिन्नरिणो
प्रत्येकमेकादश, महाहिमवद्रुक्मिणोः प्रत्येकमष्टौ, निषधनीव-
यनोः प्रत्येकं नव, सर्वसख्या ४६ । वक्रस्कारकूटानि पञ्चवतिः ।
तद्यथा-सरलवज्रस्कारेषु पञ्चदशानु १६ प्रत्येकं चतुष्टयभावात्
६४ गजदन्ताकृतिवक्रस्कारेषु गन्धमादनसौमनसयोः सप्त २
माल्यवद्विशुभ्रजयोः नव इति, उभयमीलने यथोक्तलखा, त्रीणि
परुत्तराणि वैतादयकूटशतानि, तत्र मरुतैरावतयोर्विजयानां
च वैताद्वेषु चतुस्त्रिंशति प्रत्येकं नव समवाहुकसंख्यानयनं
वृत्तवैताद्वेषु च कूटमात्राः । अत एव वैताद्व्यसूत्रे न दीर्घप-
दोपादानं, विशेषणस्य व्यवच्छेदकत्वात्, अत्र च व्यवच्छेदकस्या-
भावादिति । मैत्रेयः नव, तानि चन्दनवनगतानि ग्राह्याणि, न
मण्डशालवनगतानि दिग्गन्धिकूटानि, तेषां भूमिप्रतिष्ठितत्वेन
न्यतन्त्रकूटत्वादिनि । मन्त्रहर्षिणाश्रयाम्-"पञ्चयकूडा य"
इत्यत्र चोऽनुक्तसमुच्चये । तेन चतुस्त्रिंशद्वर्षमकूटानि, तथा-
अष्टौ जम्बूवनगतानि, तावन्त्येव शालमलावनगतानि मण्डशा-
लवनगतानि च सर्वसंख्याऽष्टपञ्चाशन्मदयाकानि अग्राणि । ननु
तर्हि एतद्गोप्याऽविरणसूत्रे-"चत्वारि सत्त मष्टा कूरुसया" इ-
त्येवमपि सत्याविरोधः । उच्यते-पण्यां निधताधरकृत्वेन स्वतन्त्र
गिरिव्याघ्र कूटेषु गणना । अयमेवाशयः ऋषमकूटमस्यासूत्र-
पृथक्करणेन सूत्रकृता न्ययमेव दर्शयिष्यते, यच्च प्राक् ऋषमकू-
टाधिकारः-कहि णं भंते ! जंबूद्वीपे दीवे उसभकूटे णामं
एवमपि पणत्ते । " इति सूत्रम्, तच्चित्तोद्ययमात्रापरं व्याख्ये-
यानि सर्वे सम्यक् । जं० ६ वक्र० । म्या० ।

अथ तीर्थानि-

जंबूद्वीपे णं जंते ! दीवे जरहे वासे कति तित्था पण-
त्ता ? । गोयमा ! तत्रो तित्था पणत्ता । तं जहा-माणहे,
वरदामे, पभासे । जंबूद्वीपे णं दीवे एरवण वासे कति
तित्था पणत्ता ? । गोयमा ! तत्रो तित्था पणत्ता । तं
जहा-माणहे, वरदामे, पभासे । जंबूद्वीपे णं दीवे महा-
विंदेहे वासे एगमेगे चक्कवाट्टिविजण कति तित्था पणत्ता ? ।
गोयमा ! तत्रो तित्था पणत्ता । तं जहा-माणहे, वरदामे,
पभासे । एवामेव सपुष्पावरणं जंबूद्वीपे दीवे एणं वि उ-
त्तरं तित्थमणं जवतीति मक्खायं ति ॥

प्रश्नसूत्रे तीर्थानि चक्रिणां स्वस्वकैवर्त्तमासु साधनार्थं
महाजलावतरणस्थानानि । उत्तरसूत्रे भरते त्रीणि तीर्थानि प्रकृ-
तानि । तद्यथा-माणधं पूर्वस्यां गङ्गासङ्गमे समुद्रस्य, वरदाम द-
क्षिणस्यां, प्रभासं पश्चिमाम्यां सिन्धुसङ्गमे समुद्रस्य । एवमैराव-
तसूत्रमपि भावनीयम् । नवरं नद्यो चात्र रचान्कवत्यौ, तयोः
समुद्रसङ्गमे मागधप्रभासे वरदामाख्ये च तत्रन्यापेक्षया तथैव,
विजयसूत्रे चायं विशेषः-विजयसत्का गङ्गादि ४ महानदीनां
यथाहं शीताशीतोदयोः सङ्गमे मागधप्रभासाख्येति भावनी-
यानि, वरदामाख्यानि तेषां मध्यगतानि माव्यानि, एवमेव पूर्वा-
परमीलनेन एकं द्व्युत्तरं तीर्थशतं भवतीत्याख्यातमिति ।
जं० ६ वक्र० । म्या० ।

अथ श्रेणयः-

जंबूद्वीपे णं जंते ! दीवे केवड्याओ विजाद्वरसेदीओ,
केवड्याओ आत्तिओगमेदीओ पणत्ताओ ? । गोयमा !
जंबूद्वीपे दीवे उद्धमट्टी विजाद्वरमेदीओ, अउसट्टी
आभिओगसेदीओ पणत्ताओ । एवामेव सपुष्पावरणं
जंबूद्वीपे दीवे छोत्तीममेदीमणं जवतीति मक्खायं ।

प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे
अष्टपष्टिविंशतिधारेणय विद्याधरावासजृता वैताद्व्यानां पूर्वा-
परोद्व्यादिपरिच्छिन्ना आर्यतमेखला जवन्ति चतुस्त्रिंशत्यापि
वैताद्वेषु दक्षिणत उत्तरतश्च एकैकश्रेणिभावात् तथैवाष्टपष्टि-
गानियोग्यश्रेणयः, एवमेव पूर्वापरमीलनेन जम्बूद्वीपे द्वीपे पद-
त्रिंशदधिकं श्रेणिशतं जवतीत्याख्यातम् ।

अथ विजयाः-

जंबूद्वीपे णं जंते ! दीवे केवड्या चक्कवाट्टिविजया, केवड्या-
ओ रायहाणीओ, केवड्याओ निमिसगुहाओ, केवड्याओ
खंरुप्पवायगुहाओ, केवड्या कयमात्तया देवा, केवड्या
णट्टमालया देवा, केवड्या उमजकूडा पणत्ता ? । गोयमा !
जंबूद्वीपे दीवे, चोत्तीम चक्कवाट्टिविजया, चोत्तीमं रायहाणी-
ओ, चोत्तीमं निमिसगुहाओ चोत्तीमं खंडप्पवायगुहाओ,
चोत्तीमं कयमालया देवा, चोत्तीमं णट्टमालया देवा, चो-
त्तीमं उमभकूडा पणत्ता पणत्ता ।

प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे जम्बूद्वीपे द्वीपे चतुर्विंशत्यक्षवर्ति-
विजयास्तत्र द्विविंशन्महाविदेहविजयः द्वे च भरतैरावते, अन-
योरपि चक्रवर्तिविजेतव्यक्षेत्रस्वरूपस्य चक्रवर्तिविजयशब्द-
वाच्यस्य सत्वात्, एव चतुर्विंशत् राजधान्यश्चतुर्विंशत्तमिश्र-
गुहाः, प्रतिवैतादयमेकैकसंभवात्, एव चतुर्विंशत् स्वरूपप्रपात-
गुहाः, चतुर्विंशत् कृतमात्रदेवाः, चतुर्विंशत्कमालका देवा-
श्चतुर्विंशत् ऋषजकुटनामकाः पर्वताः प्रहस्ताः, प्रतिकेव संभ-
वतः चक्रवर्तिनो दिग्विजयसुचकनामन्यासार्यमेकैकसंज्ञावात्,
यच्चात्र विजयद्वारे प्रकान्ते राजधान्यादिप्रश्नोत्तरसूत्रे तद्विज-
यान्तर्गतत्वेनेति ।

अथ हृदाः-

जंबूदीवे दीवे केवड्या महाहृदा पणत्ता ? । गोयमा !
मोलस महाहृदा पणत्ता ।

प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे षोडश महाहृदाः, पूर्वधराणां
शीताशीतोदयोश्च प्रत्येक पञ्च । ज० ६ वक्र० । स्था० । (पर्वहृद-
सूचक सूत्रम् 'दह' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४७ पृष्ठे उपलब्धम्)

अथ सलिलाः-

जंबूदीवे णं भंते ! दीवे केवड्याओ महाणईओ वास-
हरपवहाओ, केवड्याओ महाणईओ कुंडपवहाओ पण-
त्ताओ ? । गोयमा ! जंबूदीवे दीवे चोदम महाणईओ
वामहरपवहाओ, छावत्तरिमहाणईओ कुंडपवहाओ,
एवामेव सपुव्वावरेण जंबूदीवे दीवे णत्तति महाणईओ
भवन्तीति मक्खायं ।

जम्बूद्वीपे द्वीपे कियत्यो महानद्यो वर्षधरेज्यः " तात्स्थ्यात्
तद्व्यपदेशः " इति । वर्षधरहृदेभ्यः प्रवहन्ति निर्गच्छन्तीति वर्ष-
धरप्रवाहः । अन्यथा कुण्डप्रभववाणामपि वर्षधरनितम्बस्थकुण्ड-
प्रभवत्वेन वर्षधरप्रजवा इति वाच्यं स्यात् । कियत्यः कुण्डप्र-
जवा वर्षधरनितम्बवर्तिकुण्डनिर्गताः प्रहस्ताः ? । गौतम ! जम्बू-
द्वीपे चतुर्दशमहानद्यो वर्षधरहृदप्रजवाः जगतगङ्गादयः । प्रति-
केव द्विविंशत्वात् कुण्डभवा पट्सप्ततिर्महानद्यः, तत्र शीता-
या उदीच्येष्वष्टसु विजयेषु शीतोदाया याम्येष्वष्टसु विजये-
षु च एकैकजावेन पोरुश गङ्गा पोरुश सिन्धवश्च । तथा शी-
ताया याम्येष्वष्टसु विजयेषु शीतोदाया उदीच्येष्वष्टसु विजये-
ष्वष्टसु चैकैकभावेन षोडश रक्ता रक्तवत्यश्च, एवं चतुःषष्टि-
द्वादश च प्रागुक्ता अन्तर्नद्यः सर्वमीलने पट्सप्ततिरिति कुण्डप्र-
जवानां तु शीताशीतोदापरिवारभूतत्वेनाऽसंभवदपि महानदी-
त्वः स्वस्वविजयगतचतुर्दशसहस्रनदीपरिवारः सपुत्रपेतत्वन
भाव्यम् । एवमेव पूर्वापरेण चतुर्दशपट्सप्ततिरूपसंख्यामील-
नेन जम्बूद्वीपे नवतिर्महानद्यो भवन्तीत्याख्यातमिति । ज० ६
वक्र० । स्था० । स० । (तासां चतुर्दशमहानदीनां नदीपरिवा-
रसंख्या समुद्रप्रवेशादिम् 'महाणई' शब्दे वक्ष्यते)

जंबूदीवे दीवे हेमवयहेरपवणसु वासेसु वारसुत्तरे स-
लिलासयमहस्से भवतीति मक्खायं ।

जम्बूद्वीपे हेमवतहेरण्यवतयो क्षेत्रयोर्द्वादशसहस्रोत्तर नदी-
शतसहस्रं प्रवतीत्येवमाख्यातम् । अत्र शतसहस्रशब्दसाहचर्या-
दप्रसंख्यायां सहस्राणि प्रतीयन्ते । अन्यथा षट्पञ्चाशत्सह-
स्राणां चतुर्गुणेन संख्याशास्त्रबोधः स्यात्, दृश्यते च शब्दसाह-
चर्यादर्थप्रतिपत्तिः । यथा-रामवद्मण्णाचित्यत्र रामशब्देन दश-

रथिलंदमणशब्दसाहचर्यात् प्रतीयते, न तु रेणुकासुत इति ।
ज० ६ वक्र० ।

जंबूदीवे दीवे हरिवासरम्पगवासेसु दो चउवीसा सलि-
लासयमहस्सा भवन्तीति मक्खायं ।

तथा-" जंबूदीवे " इत्यादि सुबोधः, द्वयोर्वर्षयोः सहोक्तौ
हेतुः प्राग्भवेव, (हरीति) हरिसलिला पूर्वाणवगा, हरिवर्षे
हरिकान्ता चापरार्णवगा, रम्यके नरकान्ता पूर्वाणवगा, नारिका-
न्ता चापरार्णवगा सर्वसंख्यया जम्बूद्वीपे द्वीपे हरिवर्षरम्यक-
वर्षयोर्द्वे चतुर्विंशतिसहस्राधिके सलिलाशतसहस्रे भवत इति
षट्पञ्चाशत्सहस्राणां चतुर्गुणेन एकजावन एव द्वाभात् ।
अत्रापि सहस्रपरतया व्याख्यानं प्राग्भवत् । ज० ६ वक्र० ।

अथ मेरुतो दक्षिणस्या कियत्यो नद्य इत्याह-

जंबूदीवेणं जंते ! दीवे मंदरपवयस्स दक्खिणेणं केव-
इया सलिलासयमहस्सा पुरच्छिमपच्चच्छिमाभिमुहा
लवणसमुदं समप्पेति ? । गोयमा ! एगे छणउए सलिला-
सयमहस्से पुरच्छिमपच्चच्छिमाभिमुहे लवणसमुदं सम-
प्पेति त्ति । जंबूदीवे णं भंते ! दीवे मंदरस्स पवयस्स
उत्तरेण केवड्या सलिलासयमहस्सा पुरच्छिमाजिमुहा-
लवणसमुदं समप्पेति ? । गोयमा ! एगे छणउए सलिला-
सयमहस्से पुरच्छिमपच्चच्छिमाभिमुहे० जाव समप्पेइ । जंबू-
दीवे णं जंते ! केवड्या सलिलासयमहस्सा पुरत्थाजि-
मुहा लवणसमुदं समप्पेति ? । गोयमा ! सत्त सलिलासय-
महस्सा अट्ठावीसं च सहस्सा० जाव समप्पेति । जंबूदीवे
णं भंते ! केवड्या सलिलासयमहस्सा पच्चच्छिमाजिमुहा
लवणसमुदं समप्पेति ? । गोयमा सत्त सलिलासयमह-
स्सा अट्ठावीसं च सहस्सा० जाव समप्पेति, एवामेव सपु-
व्वावरेणं जंबूदीवे दीवे चोदम सलिलासयमहस्सा छ-
ण्णणं च सहस्सा जवन्तीति मक्खायं ॥

"जंबूदीवे दीवे" इत्यादि व्यक्तम् । नवरम् उत्तरसूत्रे एक पञ्चवति-
सहस्राधिकं सलिलाशतसहस्रम् । तथा हि-भरते गङ्गाया सि-
न्धोश्च चतुर्दशचतुर्दशसहस्राणि, हेमवने रोहिताया रोहितां-
शायाश्चाष्टाविंशतिरष्टाविंशतिसहस्राणि, हरिवर्षे हरिसलिला-
या हरिकान्तायाश्च षट्पञ्चाशत् २ सहस्राणि, सर्वमीलने यथो-
क्तसंख्या । अथ मेरुत्तरवर्तिनीनां संख्या प्रश्नश्रुतिमाह-"जंबू-
दीवे" इत्यादि व्यक्तम् । नवरम् उत्तरसूत्रे सर्वसंख्या दक्षिणसू-
त्रवद्भावन्या, वर्षाणां नदीनां च विशेषः स्वयं बोध्यः । ननु
मेरुतो दक्षिणोत्तरनदीसंख्यामीलने सपरिवारे उत्तरदक्षिणप्र-
वाहे शीताशीतोद कथं न मिलिते ? । उच्यते-प्रश्नसूत्रं हि मेरुतो
दक्षिणोत्तरदिग्भागावर्तिपूर्वापरसमुद्रप्रवेशरूपविशिष्टार्थविषय-
कं, तेन मेरुतं शुद्धपूर्वापरसमुद्रप्रवेशिन्योरनयोर्निर्वचनसूत्रेऽ-
नन्तर्भावः, यथाप्रश्नं निर्वचनदानस्य शिष्टव्यवहारात् । अयं पू-
र्वाऽभिमुखाः कियत्यो लवणोदं प्रविशन्तीत्याह-"जंबूदीवे दीवे"
इत्यादि । जम्बूद्वीपे द्वीपे कियत्यो नद्यः पूर्वाऽभिमुखा लवणोदं
प्रविशन्ति, कियत्यः पूर्वसमुद्रप्रवेशिन्य इत्यर्थः । इदं च प्रश्नसूत्रं
केवलं नदीनां पूर्वदिग्भागावर्तिरूपप्रणयविषयकं, तेन पूर्वस्मात्

प्रश्नसूत्राद्विजिघते, उत्तरसूत्रे सप्त नदीलक्षणानि, अष्टा-
विंशतिश्च सहस्राणि यावत् समुपसर्पन्ति । तद्यथा-पूर्वसूत्रे
मेरुनो दक्षिणदिग्भर्तिनीनामेक पञ्चवतिसहस्राधिक लक्ष-
मुक्त, नदर्थे पूर्वं पूर्वाब्धिगामीत्यागतान्यष्टानवतिः सहस्राणि,
एवमुदीच्यनदीनामप्यष्टानवतिः सहस्राणि जीतापरिकरनद्य-
श्च लक्षाणि द्वात्रिंशत्सहस्राणि च, सर्वपिण्डे यथोक्त मा-
नम् । अथ पश्चिमाब्धिगामिनीनां सख्याप्रश्नार्थमाह-“जम्बू-
द्वीवे दीवे” इत्यादि । इदं चानन्तरसूत्रवत् वाच्य, सख्या योज-
नीया, परस्परनिर्विशेषत्वात् । सप्रति सर्वसरित्संकलनामाह-
“एवमेव सपुत्रावरेण ” इत्यादि व्यक्तं, नवरम् जम्बूद्वीपे
द्वीपे पूर्वाब्धिगामिनीनामपराब्धिगामिनीनां च नदीनां सयोजने
चतुर्दशलक्षाणि षट्पञ्चाशत् सहस्राणि प्रवन्ति इत्याख्यातम् ।
ननु इय सर्वसरित्सख्या केवलपरिकरनदीना, महानदीसहिता-
नां वा तासाम् ? उच्यते-महानदीसहितानामिति संभाव्यते,
सभावनाधीजं तु कच्छविजयगतसिन्धुनदीवर्णनाधिकारे
प्रवेशे च सर्वसख्यया आत्मना सह चतुर्दशजिनदीसहस्रैः
समन्विता भवतीति श्रीमन्नयगिरिकृतवृहत्क्वेत्रविचारवृत्त्या-
दिवचनमिति । श्रीरत्नशेखरसूर्यस्तु स्वक्षेत्रसमासे-“अडस-
सरि महाणइओ, वारस अंतरणइउ सेसा उ । परिअरणइउ
चउदस, एव छण्णससहसा य ॥१॥” इति महानदीनां पृथग्गणनं
चकुरिति । तत्र तु बहुश्रुतगम्यम् । नन्वत्र प्रत्येकमष्टाविंशतिसह-
स्रनदीपरिवारा द्वादशान्तर्नद्यः सर्वनदीसकलनायां कथं न
गणिताः ? उच्यते-इय सर्वसरित्सख्या चतुर्दशलक्षादिलक्षण
श्रीरत्नशेखरसूरिजिः स्वोपबद्धक्षेत्रसमासवृत्तौ, तथा प्रतिमहान-
दीपरिवारमीलने स्वस्वक्षेत्रविचारसूत्रे श्रीजिनभद्रगणितमा-
श्रमणादिसूत्रकारैः श्रीमलयगिर्यादिजिर्बुत्तिकारैश्चान्तर्नदी-
परिवाराः सग्रहेण चोक्ताः । श्रीहरिजिह्मसूरिभिस्तु “खडा जोअ-
ण” इत्यादि गाथायाः सग्रहण्यां चतुरशीतिप्रमाणा कुरुनदी-
रन्तर्भाव्य तत्स्थाने इमा एव द्वादश नदीः चतुर्दशभिः २ नदी-
सहस्रैः सह निक्षिप्य यथोक्तसंख्याऽपूरि । तद्यथा-“चउदस
सहस्सगुणिआ, अरुतीसणइउ विजयमज्झिआ । सीअणअ-
णिवरुती, सीओआए वि एमेव ॥ १ ॥” कैश्चित्तु जयविजय-
गतयोः गङ्गामिन्ध्वोः रकारकवत्योर्वा अष्टाविंशतिसहस्रनदी-
लक्षणः परिवारः, स एवासन्नयोपचारेणान्तर्नदीनां परि-
वारतयोक्त इत्यतोऽवसीयते, यदन्तर्नदीपरिवारमाश्रित्य मत-
वैचित्र्यदर्शनादिना केनाऽपि हेतुना प्रस्तुतसूत्रकारेणाऽपि
सर्वनदीसकलनाया गणिता इति । अत्रापि तत्र बहुश्रुतगम्यमेव ।
अदि चान्तर्नदीपरिवारनदीसकलनाऽपि क्रियते, तदा जम्बूद्वीपे
द्विनवतिसहस्राधिकाः सप्तदश वक्ताः नदीनां प्रवन्ति ।
यत्तुक्तम्-“सुत्ते चउदस दक्खा, छण्णससहस्सजंबूदीवस्मि ।
हुति उ सत्तरस दक्खा, वाणउई सहस्ससत्तिआ उ ॥ १ ॥”
इति । एतेषां जम्बूद्वीपप्रज्ञप्युक्तार्थानां पिरुके मीलके विष-
यभूते इय सग्रहाया भवतीति । अथ जम्बूद्वीपव्यासस्य ल-
क्षप्रमाणताप्रतीत्यर्थं दक्षिणोत्तराभ्यां क्षेत्रयोजनसर्वाग्रमील-
न जिज्ञासूनामुपकाराय दृश्यते । यथा-१०००००, अत्र सर्वाग्र
लक्षयोजनप्रमाणम् । अत्रापि जगतीसत्कमूलविष्कम्भः स्वस्व-
दिगमतमुखवनेऽन्तर्भावनीय इति । ज० ६ वक्त्र० ।

अथ जम्बूद्वीपे चन्द्रादिसख्यां पृच्छति-

जंबूद्वीपे णं जने ! दीवे कइ चंदा पचासिंसु, पचासिति,

पभासिस्संति, कइ सूरिया तवइंसु, तवेति, तविस्संति,
केवइआ णक्खत्ता जोगं जोइंसु, जोअंति, जोइस्संति; केवइ-
आ महग्गहा चारं चरिंसु, चरंति, चरिस्संति; केवइआओ
तारागणकोडाकोडीओ सोभिसु, सोज्जिति, सोज्जिस्संति य ?
गोयमा ! दो चंदा पभामिंसु ३, दो सरिआ तवइंसु ३,
छप्पणं णक्खत्ता जोगं जोइंसु ३, छावत्तरं महग्गहसंयं
चारं चरिंसु ३ । “एगं च सयसहस्सं, तेत्तीसं खल्लु
जवे सहस्साइं । एव य सया पण्णासा, तारागणकोडिको-
कीणं ॥ १ ॥”

जम्बूद्वीपे भगवन् ! द्वीपे कति चन्द्राः प्रभासितवन्तः-प्रकाश-
नीयं वस्तु उद्द्योतितवन्तः, प्रभासयन्ति उद्द्योतयन्ति, प्रभास-
यिष्यन्ति उद्द्योतयिष्यन्ति, उद्द्योतनामकमोदयाश्चन्द्रमण्डला-
नामनुष्णप्रकाशो हि जने उद्द्योत इति व्यवह्रियते, तेन तथा प्रश्ने-
अनादिनिभनेय जगत्स्थितिरिति जानतः शिष्यस्य कालत्रय-
निर्देशेन प्रश्नः, प्रष्टव्यं तु चन्द्रादिसख्या । तथा कति सूर्यास्ता-
पितवन्तः आत्मव्यतिरिक्तवस्तुनि ताप जनितवन्तः, एवं
तापयन्ति, नापयिष्यन्ति । आतपनामकमोदयाद् रविमण्डला-
नामुष्ण प्रकाशस्ताप इति लोके व्यवह्रियते, तेन तथा प्रश्नो-
क्ति, तथा कियन्ति नक्षत्राणि योग स्वयं नियतमण्डलचा-
रित्वेऽप्यनियताऽनेकमण्डलचारिभिर्निजमण्डलक्षेत्रमार्गैर्गतेः
सह सन्धयुक्तवन्ति प्राप्तवन्ति, युज्जन्ति प्राप्नुवन्ति,
योद्धयन्ति प्राप्स्यन्ति । तथा कियन्तो महाग्रहा अङ्गारका-
दयश्चारं मण्डलक्षेत्रपरिजामिं चरितवन्तो अनुभूतवन्तः,
चरन्ति अनुभवन्ति, चरिष्यन्ति अनुजविष्यन्ति ? यद्यपि समय-
क्षेत्रवर्तिनां सर्वेषामपि ज्योतिष्काणां गतिश्चार इत्यभिधीयते,
तथाऽप्यन्यव्यपदेशविशेषाभावेन वक्रातिचारादिभिर्गतिवि-
शेषैर्गतिमत्त्वेन चैषां सामान्यगतिशब्देन प्रश्नः । तथा कियत्य-
स्तारागणकोट्यः शोभितवत्यः शोभां धृतवत्यः, शोजन्ते, शो-
मिष्यन्ति ? एषां च चन्द्रादिसूत्रोक्तकारणाभावेन बहुलपक्षा-
दौ भास्वरत्वमात्रेण शोभमानत्वादित्य प्रश्नाभिलापः । अत्र
सूत्रेऽनुक्तोऽपि वाशब्दो विकल्पद्योतनार्थं प्रतिप्रश्न बोध्यः ।
जगवानाह-गौतम ! द्वौ चन्द्रौ प्रभासितवन्तौ, प्रभासेते, प्र-
भासिष्येते च । जम्बूद्वीपे क्षेत्रे सूर्याक्रान्ताभ्यां दिग्ज्यामन्यत्र
शेषयोर्दिशोऽभ्यन्द्राभ्यां प्रकाश्यमानत्वात्, प्रश्नसूत्रे च प्रभासि-
तवन्त इत्यादौ यो बहुवचनेन निर्देशः स प्रश्नरीतिर्बहुवच-
नेनैव भवतीति ज्ञापनार्थः । एकाद्यन्यतरनिर्णयस्य तु सिद्धा-
न्तोत्तरकाले सप्रवः, एव सूर्यसूत्रेऽपि ज्ञावनीयम् । तथा द्वौ
सूर्यौ तापितवन्तौ, जम्बूद्वीपक्षेत्रमिति शेषः, अस्मिन्नेव क्षेत्रे
चन्द्राक्रान्ताभ्यां दिग्ज्यामन्यत्राशेषयोर्दिशोः सूर्याभ्यां ता-
प्यमानत्वात् । तथा षट्पञ्चाशन्नक्षत्राण्येकैकस्य चन्द्रस्य प्र-
त्येकमष्टाविंशतिनक्षत्रपरिवारान् योग युक्तवन्तीत्यादि प्राग्व-
त् । तथा षट्सप्ततिं षट्सप्तत्युत्तर महाग्रहशतम्, एकैकस्य
चन्द्रस्य प्रत्येकमष्टाशीतेर्ग्रहाणां परिवारजावात् चारं
चरितवदित्यादि । तथा पद्येन तारामानमाह-तारागणको-
टिकोटीनामेकलक्षं त्रयस्त्रिंशच्च सहस्राणि, नव च शतानि,
पञ्चाशानि पञ्चाशदधिकानि भवन्ति । प्रतिचन्द्र तारागण-
कोटाकोटीना षट्पष्टिसहस्रनवशताधिकपञ्चसप्ततेर्ज्ञेयमान-
त्वादिति । ज० ६ वक्त्र० ।

जम्बूद्वीपे निधिसख्यां प्रमुमाह-

जंबुदीवे दीवे केवडया निहिरयणा सव्वग्गेणं पणत्ता !।
गोयमा ! तिषि दसुत्तरा णिहिरयणसया सव्वग्गेणं पण-
त्ता । जंबुदीवे दीवे केवडया निहिरयणसया परिजोगत्ताए
हव्वमागच्छंति ?। गोयमा ! जहणपए उक्तीसं, उक्तीस-
पए दोषि सत्तरा णिहिरयणसया परिजोगत्ताए ह-
व्वमागच्छंति । जंबुदीवे दीवे केवडया पंचिंदियरयणसया
सव्वग्गेण पणत्ता !। गोयमा ! दो दसुत्तरा पंचिंदियरयण-
सया सव्वग्गेणं पणत्ता । जम्बुदीवे दीवे जहणपदे वा उक्ती-
सपदे वा केवडया पंचिंदियरयणसया परिजोगत्ताए
हव्वमागच्छंति ?। गोयमा ! जहणपए अट्ठावीसं उक्तीसपए
दोषि दसुत्तरा पंचिंदियरयणसया परिजोगत्ताए हव्वमा-
गच्छति । जंबुदीवे णं भंते ! दीवे केवडया एगिंदियरयणस-
या सव्वग्गेणं पणत्ता !। गोयमा ! दो दो दसुत्तरा एगिंदि-
यरयणसया सव्वग्गेणं पणत्ता । जंबुदीवे णं भंते ! दीवे
केवडया एगिंदियरयणसया परिजोगत्ताए हव्वमागच्छति ?।
गोयमा ! जहणपए अट्ठावीसं उक्तीसं दोषि दसुत्तरा
एगिंदियरयणसया परिजोगत्ताए हव्वमागच्छति ।
जंबुदीवे णं भंते ! दीवे केवडया आयामविकखंजेणं,
केवडयां परिक्खेवेणं, केवडयां उव्वेहेणं, केवडयां उट्ठं
उच्चत्तेणं, केवडयां सव्वग्गेणं पणत्ता !। गोयमा !
जंबुदीवे दीवे एग जोअणसयसहस्स आयामविकखं-
जेण, तिषि जोअणसयसहस्सां सोलम य सहस्सां
दोषि अ सत्तावीमे जोअणसए तिषि अ कोसे अट्ठावीसं
च धणसयं नेरस य अंगुत्ताअ अर्द्धगुलं च किंचि विसे-
साहिअ परिक्खेवेण, एगं जोअणसहस्सं उव्वेहेणं, णवण-
उतिजोअणसहस्सां साडरेगां उट्ठं उच्चत्तेणं, साडरेगं
जोअणसयसहस्सं सव्वग्गेणं पणत्ते ।

“जंबुदीवे” इत्यादि । जम्बूद्वीपे द्वीपे कियन्ति निधिरत्नानि
उत्कृष्टनिधानानि, यानि गङ्गादिनदीमुखस्थानि चक्रवर्ती ह-
स्तगतपरिपूर्णपट्टाणामादिदिग्विजयव्यावृत्तोऽप्रतपकरणान-
न्तर स्वसात्करोति, तानि सर्वांग्रेण सर्वसख्यया प्रकृतानि ।।
भगवानाह-गौतम ! त्रीणि पसुत्तराणि निधिरत्नशतानि स-
र्वांग्रेण प्रकृतानि । तद्यथा-नवसख्याकानि निधानानि चतुस्त्रि-
शता गुण्यन्त इति यथोक्ता सख्येति । इयं च सत्तामाश्रित्य प्ररू-
पणा कृता । अथ निधिपतीना कति निधानानि विवक्षितकाले
भोग्यानि भवन्तीति प्रश्नमाह-“जंबुदीवे दीवे” इत्यादि ।
जम्बूद्वीपे कियन्ति निधिरत्नशतानि परिभोग्यतया उत्पन्ने प्र-
योजने चक्रवर्तिसिन्ध्यापार्यमाणत्वेन “हव्व इति” शीघ्रं चक्रा-
भिघातोत्पत्त्यनन्तर, निर्विलम्बमित्यर्थः, आगच्छन्ति ?। भगवा-
नाह-गौतम ! जघन्यपदे पट्त्रिंशत् जघन्यपदभाविना चक्र-
वर्तिनां नव निधानानि चतुर्गुणितानि यथोक्तसख्याप्रदानाति,
उत्कृष्टपदे तु छे सप्तत्याधिके निधिरत्नशते परिभोग्यतया शी-
घ्रमागच्छत, उत्कृष्टपदभाविना चक्रिणा त्रिंशता नव नव

निधानानि भवन्तीति नव त्रिंशता गुण्यन्ते, इत्युपपद्यते यथो-
क्तसख्येति । अथ जम्बूद्वीपवर्तिचक्रवर्तिरत्नसख्यां पिपृच्छि-
पुराह-(जम्बुदीवे चि) जम्बूद्वीपे द्वीपे भदन्त । किमन्ति
पञ्चेन्द्रियरत्नानि सेनापत्यादीनि, तेषां शतानि सर्वांग्रेण
प्रकृतानि ।। भगवानाह-गौतम ! द्वे दशोत्तरे पञ्चेन्द्रियरत्नशते
सर्वांग्रेण प्रकृते । तद्यथा-उत्कृष्टपदभाविना त्रिंशतां चक्रिणां
प्रत्येकं सप्त पञ्चेन्द्रियरत्नसद्भावेन सप्तसख्या त्रिंशता गुण्यते,
भवति यथोक्तं मानम् । ननु निधिसर्वांग्रपृच्छायां चतुस्त्रिंश-
ता गुणन, पञ्चेन्द्रियरत्नसर्वांग्रपृच्छायां तु किमिति त्रिंशता गुण-
नम् ? उच्यते-चतुर्षु वासुदेवविजयेषु तदा तेषामनुपलम्भात्
निधीनां तु नियतभावत्वेन सर्वदाऽप्युपलब्धे, तेन रत्नसर्वांग्र-
सूत्रे रत्नपरिभोगसूत्रे च न कश्चित्सख्याकृतो विशेष इति ।
अथ रत्नपरिभोगप्रश्नसूत्रमाह-“जम्बुदीवे” इत्यादि प्रायो
व्याख्यातत्वाप्यक्तम् । अथैकेन्द्रियरत्नानि प्रश्नयितुमाह-“जंबु-
दीवे” इति व्यक्तम् । नवरम् एकेन्द्रियरत्नानि चक्रिणां चक्रा-
दीनि तेषां शतानि इति । अथैकेन्द्रियरत्नपरिभोगसूत्रं पृच्छ-
न्नाह-“जंबुदीवे चि” व्यक्तम् । अथ जम्बूद्वीपस्य विष्कम्भा-
दीनि पृच्छन्नाह-(जंबुदीवे चि) अत्र सूत्रे विष्कम्भायामप-
रिक्षेपा प्राग् व्याख्याताः, पुनः प्रश्नविपरीकरणं तु उद्बेधाद्वि-
वर्धमप्रश्नकरणस्य प्रस्तावाद्विस्मरणशीलविनेयजनस्मरणरूपोप-
कारायेति । तेनोद्बेधादिसूत्रे जम्बूद्वीपं द्वीपम्, अत्र द्वीपशब्दस्य
क्लीवत्वनिर्देशः, क्लीयेऽपि वर्तमानत्वात्, कियदुद्बेधत्वेन, भूमिप्र-
विष्टत्वेनेत्यर्थः । कियदुद्बेधत्वेन, भूमिर्गतत्वोद्बेधत्वेनेत्यर्थः । कि-
यच्च सर्वांग्रेण तुल्यत्वाच्चत्वमीलनेन प्रकृतम् ?। भगवानाह-गौ-
तम ! विष्कम्भायामपरिक्षेपविषय निर्वचनसूत्रं प्राग्वत्, उद्बेधा-
दिनिर्वचनसूत्रे तु एकं योजनसदृशमुद्बेधेन सातिरेकाणि नवन-
वतियोजनसदृशाणि कृद्बेधत्वेन सातिरेकं योजनशतसदृशं
सर्वांग्रेण प्रकृतम् । ननु तुल्यत्वव्यवहारो जलाशयादौ, उच्चत्वव्य-
वहारस्तु पर्वतविमानादौ प्रसिद्धः, द्वीपे तु स किं व्यवहारावि-
षयत्वादिति ?। उच्यते-समभूतलादारभ्य रत्नप्रज्ञायामधः सह-
स्रायोजनानि यावज्जमनेऽधोग्रामविजयादिषु जम्बूद्वीपव्यवहार-
स्योपलब्ध्यमानत्वेनोच्चत्वव्यवहारः सुप्रसिद्धः एव । तथा जम्बूद्वी-
पोत्पन्नानां तीर्थकृतां जम्बूद्वीपमेव परमभगवानाजिपेक्षीलाया-
मभिपिच्यमानत्वात् जम्बूद्वीपव्यपदेशपूर्वकमजिपेक्षस्य जाय-
मानत्वेनोच्चत्वव्यवहारोऽप्यागमे सुप्रसिद्धः एवेति । ज०७वक्र० ।

अथास्यैव शाश्वतभावादिकं प्रश्नयन्नाह-

जम्बुदीवे णं जंते ! दीवे किं सासए, किं अमासए ?।
गोअमा ! सिअ सासए, सिअ असासए । से केणहेणं
भंते ! एवं वुच्चड-सिअ सासए, सिअ असासए । गो-
अमा ! दव्वट्ठयाए सासए, वणपज्जेवेहिं गंधरसफा-
सयपज्जेवेहिं असासए, से तेणहेण गोअमा ! एवं
वुच्चड-सिअ सासए, सिअ असासए । जम्बुदीवे णं भंते !
दीवे कालओ केवच्चिरं होड ?। गोयमा ! ए कया वि
णासि, ण कया वि एत्थि, ण कया वि जविस्मइ, जविमुअ,
जवइ अ, भविस्सड अ, धुवे णिअए सासए अक्खए अ-
व्वए अवाट्ठए णिचे जंबुदीवे दीवे पणत्ते ।

“जंबुदीवे ण” इत्यादि । इदं च यथा प्राक् पञ्चवरवादका-
धिकारे व्याख्यातम्, तथाऽत्र जम्बूद्वीपव्यपदेशेन बोध्यमिति ।

एवं च शाश्वताऽशाश्वतो घटो निरन्वयविनश्वरो दृष्टः, किम-
सावपि तद्वत्, उत नेत्याह—“जंबूदीवे ण” इत्यादि । इदमपि
प्राक् पद्मवरवेदिकाऽधिकारे व्याख्यातमिति । जं० ।

अथ किं परिणामोऽसौ द्वीप इति पिपृच्छिपुराह—

जंबूदीवे णं जंते ! दीवे किं पुढविपरिणामे, आउपरि-
णामे, जीवपरिणामे, पुगलपरिणामे ? । गोयमा ! पुढविपरि-
णामे वि, आउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पुगलप-
रिणामे वि ।

जम्बूद्वीपे जटन्त ! द्वीप किं पृथ्वीपरिणामः पृथिवीपिण्डमयः,
किं जलपरिणामः जलपिण्डमयः । एतादृशौ च स्कन्धावचि-
त्तरज स्कन्धादिवदजीवपरिणामावपि जवत इत्याद्यद्वयाह—
किं जीवपरिणामः जीवमयः । घटादिरजीवपरिणामोऽपि भव-
तीत्याद्यद्वयाह—किं पुद्गलपरिणामः पुद्गलस्कन्धनिष्पन्नः केव-
लपुद्गलपिण्डमय इत्यर्थः । तेजसस्त्वेकान्तसुपमादावुत्पन्नत्वेन
एकान्तदुपमादौ तु विध्वस्तत्वेन जम्बूद्वीपस्य तत्परिणामेऽ-
द्वीक्रियमाणे कादाचित्कत्वप्रसङ्गः, वायोस्त्वतिचलत्वेन तत्परि-
णामे द्वीपस्यापि चक्षत्वापत्तिरिति तयोः स्वन एव संदेहाविष-
यत्वेन न प्रश्नसूत्रे उपन्यासः । जगवानाह—गौतम ! पृथिवीपरिणा-
मोऽपि, पर्वतादिमत्त्वात् । अप्परिणामोऽपि, नदीद्वीपादिमत्त्वात् ।
जीवपरिणामोऽपि मुखवनादिषु वनस्पत्यादिमत्त्वात् । यद्यपि
स्वसमये पृथिव्यण्कायपरिणामत्वग्रहणनैव जीवपरिणामत्वं
सिद्धम्, तथाऽपि लोके तयोर्जावत्वस्याव्यवहारात् पृथग्र-
हणम्, वनस्पत्यादीनां तु जीवत्वव्यवहारः स्वपरसमन इति
पुद्गलपरिणामोऽपि मूर्तत्वस्य प्रत्यक्सिद्धत्वात्, कोऽर्थः ? , ज-
म्बूद्वीपो हि स्कन्धरूप पदार्थः, स चावयवै समुदितैरेव
भवति, समुदायरूपत्वात् समुदायिन इति ।

अथ यदि चायं जीवपरिणामरूपस्तर्हि सर्वे जीवा अत्रो-

त्पन्नपूर्वाः, उत नेत्याशङ्क्याह—

जंबूदीवे णं जंते ! दीवे सव्वपाणा सव्वजीवा सव्व-
नृआ सव्वमत्ता पुढविकाइयत्ताए आउकाइअत्ताए तेउ-
काइयत्ताए वाउकाइअत्ताए वणस्सइकाइअत्ताए लववण-
पुव्वा ? । इंता गोयमा ! . असं अणुवा अणंतखुत्तो ॥

जम्बूद्वीपे जटन्त ! द्वीपे सर्वे प्राणाः द्वित्रिचतुरिन्द्रिया,
सर्वे जीवाः पञ्चेन्द्रिया, सर्वे भूतास्तन्व, सर्वे स-
त्त्वाः पृथिव्यप्तेजोवायुकायिकाः । अनेन च सांख्यवहा-
रिकराशिविषयक एवायं प्रश्नः, अनादिनिगोत्रनिर्ग-
तानामेव प्राणजीवादिरूपविशेषपर्यायप्रतिपत्तेः । पृथिवीकायि-
कतया अण्कायिकतया तेजस्कायिकतया वायुकायिकतया
वनस्पतिकायिकतया उपपन्नपूर्वा उत्पन्नपूर्वाः । जगवानाह—
'इता गोयमा ! एव गौतम ! यथैव प्रश्नसूत्रं तथैव प्रत्यु-
त्तरणीयम्—पृथिवीकायिकतया यावद्वनस्पतिकायिकतया
उपपन्नपूर्वा, कालक्रमेण ससारस्यानादिनत्वात्, न पुन सर्वे
प्राणादयो जीवाविशया युगपदुत्पन्नाः । सकलजीवानामेक-
काशं जम्बूद्वीपे पृथिव्यादिभावेनोत्पादे सकलदेवनारका-
दिनेत्राभावप्रसङ्गे । न चैतदस्ति, तथा जगत्स्वभावादि ।
किंरन्तो वारानुत्पन्ना इत्याह—असंख्यदेवकश, अथवा—अ-
नन्तकृन्त—अनन्तवारान् ससारस्यानादिनत्वादि ।

अथ जम्बूद्वीपेतिनाम्नो व्युत्पत्तिनिमित्तं जिज्ञासिषुः पृच्छति—

से केण्णद्वेणं जंते ! एवं वुच्चइ—जंबूदीवे दीवे ? । गोयमा !
जंबूदीवे णं दीवे तत्थ तत्थ देसेहिं देसेहिं वहवे जव्वस्सा
जंबूवणा जंबूवणमंसा णिच्चं कुसुमिआण जाव पिंडिमपंज-
रिविडेमगयरा मिरीए अईव उवसोभेमाणा चिद्धंति । जंबूए
सुदंसणाए अणादिण णामं देवे महिहिण्णं जाव पत्ति-
ओवमट्ठिण परिवसइ, से नेण्णेणं गोअमा ! एवं वुच्चइ-
जंबूदीवे दीवे ।

अथ केनार्थेन जटन्त ! एवमुच्यते—जम्बूद्वीपो द्वीपः ? । जगवाना-
ह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य देशस्य तत्र तत्र
प्रदेशे वहवो जम्बूवृक्षा एकैकरूपा विरलस्थितत्वात्, तथा
वहूनि जम्बूवनानि जम्बूवृक्षा एव समूहभावेनावस्थिताः, अवि-
रलस्थितत्वात् । “एकजातीयतरुसमूहो वनम्” इति वचनात् ।
तथा वहवो जम्बूवनखण्डा जम्बूवृक्षसमूहा एव विजातीयतरु-
मिश्रिता “अनेकजातीयतरुसमूहो वनखण्डः” इति वचनात् ।
तत्राऽपि जम्बूवृक्षाणामेव प्राधान्यमिति प्रन्तुते वर्णकसाफल्य-
म् । अन्यथा अपरवृक्षाणां वनखण्डैर्निमित्तभूतैर्जम्बूद्वीपपदप्र-
वृत्तिनिमित्तत्वेऽसाङ्गन्यात् । ते च कथंभूता इत्याह—नित्य सर्व-
कालं कुसुमिता, यावत्पदात् “णिच्च माइया णिच्च लव-
इआ णिच्च थवइआ जाव णिच्चं कुसुमिअ—माइअ—लवइअ-
थवइअ—गुडइअ—गोच्छइअ—जमलिअ—जुवलिअ—विणमिअ-
पणमिअ—सुविमत्ता” इति ग्राह्यम् । एतद्व्याख्यान प्राप्त्यनख-
ण्मवर्षकं कृतमिति ततो ज्ञेयम् । उक्तवर्णकोपेताश्च वृक्षाः श्रिया
अतीव उपशोभमानास्तिष्ठन्ति । इदं च नित्यकुसुमितत्वा-
दिकं जम्बूवृक्षाणामुत्तमकुरुक्षेत्रोपेतया बोध्यम् । अन्यथेषां
प्रावृट्कालभाविपुष्पफलोदयवत्त्वेन प्रत्यङ्गवाधात्, एतेन ज-
म्बूवृक्षबहुतो द्वीपो जम्बूद्वीप इत्यावेदितं जवति । अथवा-
जम्बूवां सुदर्शनाऽभिधानायामनादृतनामा, पूर्वजम्बूवृक्षाधिकारे
व्याख्यातनामा देवो मर्द्धिका, यावत्करणात् “महज्जुइए”
इत्यादि ग्राह्यम् । परमोपमस्थितिकः परिवसति; अथ तेना-
र्थेन भटन्त ! एवमुच्यते—स्वाधिपत्यानादृतनामदेवाश्रयजतया
जम्बूवापलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीप इति, सूत्रैकदेशो ह्यपर सूत्रै-
कदेशं स्मारयति इति । “अदुत्तरं च ण जंबूदीवस्स सा-
सए णामधेज्जे पम्भत्ते, ज ण कयाइ ण आसी, ण कयाइ
णत्थि, ण कयाइ ण भविस्सइ जाव णिच्च” इति ज्ञेयं, जी-
वाजिगमादर्शं तथा दर्शनात् । एतेन किमाकारभावप्रत्यवतारो
जम्बूद्वीप इति चतुर्थः प्रश्नो निर्व्यूढ इति । ज०७ वक्ष० । जी० ।

जम्बूद्वीपस्य मध्ये च मेरुनामा पर्वतोऽस्ति । तथाहि—

महीइ मज्जाम्मि त्रिते णगिंदे, पत्तायते सूरियसुच्छेमे ।
एवं सिरीए उ म नूरिवत्ते, मणोरमे जोअइ अविमाद्वी । ? ३ ।

मह्यां रत्नप्रजापृथिव्यां, मध्यदेशे जम्बूद्वीप, तस्यापि बहुमध्य-
देशे सौमनसविद्युग्रमगन्धमादनमाल्यवन्तदृष्टापर्वतचतुष्टयो-
पशोभितः समभूभागे दशसहस्रविस्तीर्णं शिरसि सहस्रमे-
कमधम्नादपि दशसहस्राणि नवतियोजनानि योजनैकाद-
शजानंदशमिरधिकानि विस्तीर्णश्चत्वारिंशद्योजनोद्धितचूर्णो-
पशोभितो नगन्तः पर्वतप्रधानो मेरु प्रकर्षेण लोके ज्ञायते

सूर्यवच्छुद्धलेश्य आदित्यसमानतेजा, एवमनन्तरोक्तप्रका-
रया श्रिया, तुशब्दात् विशिष्टतरया, स मेरुचरिवर्णोऽनेकवर्णो-
ऽनेकवर्णैरनोपशोभितत्वात् मनोऽन्त करण रमयतीति मनो-
रमोऽर्चिमांलीव आदित्य इव स्वतेजसा द्योतयति दशदिशः
प्रकाशयतीति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स० । स्था० ।

जम्बूद्वीपनाम्नाऽन्येऽपि द्वीपा वर्तन्ते । तथाहि-

केवतिया एं जंते ! जंबूद्वीवे नामधेज्जेहिं पणत्ते ? । गो-
यमा ! असंखेज्जा जंबूद्वीवा दीवा नामधेज्जेहिं पणत्ता ।

कियन्तो जदन्त ! जम्बूद्वीपा प्रज्ञप्ता, जम्बूद्वीप इति नाम्ना
कियन्तो द्वीपा प्रज्ञप्ता इत्यर्थः ? । एवमुक्ते जगवानाह-गौतम !
असंखेया जम्बूद्वीपा द्वीपा प्रज्ञप्ता, जम्बूद्वीप इति नाम्ना
असंखेया द्वीपा इति भावः । जी० ३ प्रति० । स्था० ।

जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्म पव्वयस्म पुरच्छिमपच्चिमेण
दो खित्ता पाणत्ता । त जहा-बहुसमउद्धा अविसेसा०
जाव पुव्वविदेहे चेव, अवराविदेहे चेव ।

(पुरच्छिमपच्चिमेण) पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि, पश्चात्
पश्चिमायामित्यर्थः । यथाक्रम पूर्वश्चासौ विदेहश्चेति पूर्व-
विदेहः, एवमपरविदेह इति । एतेषां चाऽऽयामादिर्ग्रन्थान्त-
रादवसेय इति । स्था० २ गा० ३ उ० ।

अथ जम्बूद्वीपवेदिका-

जंबूद्वीवस्म एं दीवस्स वेदिया दो गानयाडं उहुं उव-
त्तेणं पाणत्ता ।

“ जवू ” इत्यादि कण्ठ्यम्, नवर वज्रमय्या अपृयो-
जनोच्छ्रयाया चतुर्द्वादशोपर्यधो विस्तृताया जम्बूद्वीपनगर-
प्राकारकल्पाया जगत्या द्विगव्यूतोच्छ्रितेन पञ्चधनुश्शतवि-
स्तृतेन नानारत्नमयेन जालकटकेन परिक्रिस्ताया उपरि वेदिके-
ति पञ्चवरवेदिकेत्यर्थः । पञ्चधनु शतविस्तीर्णगवाक्षहेम-
किङ्किणीघण्टायुक्ता देवानामासनशयनमोहनविविधक्रीडासा-
नमुभयतो वनखण्डवतीति । स्था० २ गा० ३ उ० ।

जंबूद्वीवग-जम्बूद्वीपक (ग)-त्रि० । जम्बूद्वीपस्येद जम्बूद्वी-
पकम् । त वा गच्छतीति जम्बूद्वीपगम् । जम्बूद्वीपसत्के, स्था०
४ गा० २ उ० । जम्बूद्वीपोत्पन्नमनुष्ये, पु० । स्था० ६ टा० ।

जंबूद्वीवपाणत्ति-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-स्त्री० । जम्बूद्वीपस्य प्रकर्ष-
ण निःशेषकुनीर्थिकसार्थागम्ययथावास्थितस्वरूपानिरूपणवृत्त-
णेत क्षतिज्ञापन यस्यां ग्रन्थपद्धतौ, क्षतिज्ञानं वा यस्याः
सकाशात् सा जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति । अथवा-जम्बूद्वीप प्रान्ति
पुरयन्ति स्वस्थित्येति जम्बूद्वीपप्रा जगतावर्षवर्षधराद्या-
स्तेषां क्षतिर्यस्यां सकाशात् सा जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति । ज० १
वक्त्र० । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पञ्चमोपाङ्गे, इदं च ज्ञाताधर्मक-
थाख्यपष्टाङ्गस्योपाङ्गम् । ज० १ वक्त्र० पा० ।

अथ प्रस्तुततीर्थद्वादशाङ्गीसूत्रसूत्रणाविश्वकर्मा श्रीसुधर्म-
स्वामी स्वस्मिन् गुरुत्वाजिमान परिजिहीर्षु प्रस्तुतग्रन्थना-
मोपदर्शनपूर्वक निगमनवाक्यमाह-

अए एं समणे जगव महावीरे मिहिलाए णयरीए माणि-
भदे चेइए बहूण समणाए बहूण ममणीए बहूण सावयाणं

बहूणं सावियाणं बहूणं देवाण बहूणं देवीणं मज्झगए
एवमाइक्खइ, एवं जासइ, एवं पणवेइ, एवं पखवेइ-‘ ज-
बूदीवपाणत्ती णाम ’ अज्जो ! अज्जयणे अट्ट च हेउं च
पसिणं च कारणं च वागरणं च जुज्जो जुज्जो उवदंसेइ
त्ति वेमि ॥

“ तए ण ” इत्यादि । शाश्वतत्वात् शाश्वतनामकत्वाच्च ल-
ट्प्राप्त्य जम्बूद्वीपरूपो भावः, सन्त हि भाव नापलपन्ति वीत-
रागा । तत श्रमणो भगवान् महावीरो मिथिलायां नगर्यां
माणिभट्टे चैत्ये बहूना श्रमणानां बहूनां श्रमणीनां बहूनां
श्रावकाणां बहूनां श्राविकाणां बहूनां देवानां बहूनां देवीनां
मध्ये गतो, न पुनरेकान्ते एकतरस्य कस्यचित् पुरतः, एव
यथोक्तमुक्तानुसारण इत्यर्थः, आख्याति प्रथमतो वाच्यमात्र-
कथनेन, एव ज्ञापते विशेषवचनकथनतः, एव प्रज्ञापयति व्य-
क्तपर्यायवचनतः, एव प्रस्तुपत्युपपत्तितः । आख्येयस्याऽग्नि-
धानमाह-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिरिति नाम पष्ठोपाङ्गमिति शेषः ।
ज० ७ वक्त्र० । (प्रमेयरत्नमञ्जूपाणाम्नी अस्य टीकेति ‘ प्रमेज-
रयणमञ्जूसा ’ शब्दे टीकाकरणप्रस्तावः)

जंबूद्वीवाहिव-जम्बूद्वीपाधिपति-पु० । अनादताख्ये देवे, द्वी० ।

जंबूपल्लवपविभक्ति-जम्बूपल्लवप्रविभक्ति-स्त्री० । द्वात्रिंशद्विध-
दिव्यनाट्यस्य विंशतितमविधौ, रा० ।

जंबूपेढ-जम्बूपीठ-न० । यन्नाम्ना इदं जम्बूद्वीपं ख्यातं तस्याः
सुदर्शनानाम्स्या जम्बूवा अधिष्ठाने, ज० ४ वक्त्र० । (तच्च-
कथ्यता च ‘ जम्बू ’ शब्दे १३६७ पृष्ठेऽनुपदमेव प्रदर्शिता)

जंबूपल्ल-जम्बूपल्ल-न० । जाम्बवे, रा० ।

जंबूपल्लअसणकुसुमबंधणीलुप्लपुप्पपत्तनिकरमरगय-
आसासगनयणकीयाऽसिवन्ने ॥

जम्बूपल्लानि प्रतीतानि, असनकुसुमबन्धनम् असनपुष्प-
वृत्तं, नीलोत्पलपुष्पपत्रनिकरो मरकतमणि प्रतीतः । आसा-
सको वीयकाजिधानो वृक्षो, नयनकाका नेत्रमध्यतारा, आसि-
खड्ग, तेषामिव वर्णो यस्य स तथा । रा० । औ० । “ जंबूप-
ल्लपुट्टवप्पा ” जी० ३ प्रति० ।

जंबूपल्लकालिया-जम्बूपल्लकालिका-स्त्री० । जम्बूपल्लवत्कृष्ण-
वर्णायाम्, जी० ३ प्रति० । जम्बूपल्लसत्ककापर्य्ये, जी०
३ प्रति० ।

जंबूलय-जम्बूलक-पु० । लोकरूढयवसेये चञ्चुनामके ज-
लाधारे पात्रे, उपा० ७ अ० ।

जंबूसरु-जम्बूसारु-पु० । स्वनामके ग्रामे, आ० म० द्वि० ।
आ० च० । यत्र विहारक्रमेणागत्य वीरजिन गोशालश्च क्षी-
रसमिश्रकूर लब्धवान् । आ० म० द्वि० ।

जंबूमामि-जम्बूसामिन्-पु० । सुधर्मगणधरशिष्ये, आ० म०
द्वि० । स्था० । (तच्चरित ‘ जवू ’ शब्दे १३७१ पृष्ठे प्रदर्शितम्)

जंबूमाळा-जम्बूमाळा-स्त्री० । जम्बूवृक्षशाखायाम्, “ एगो पणि-
वायगो पोट्ट होहपट्टेण वधित्ता जवूसाल च गहाय हिम्इ,
पुच्छितो भणइ-नाणेन पोट्ट फुट्टइ, तो लोहपट्टेण वरु जवूमाळ,
जहा एत्थ जवूदीवे नत्थिमम पणिवाडी ” । आ० म० द्वि० ।

जंभग-जृम्भक-पु० । जृम्भन्ते विजृम्भन्ते स्वच्छन्दचारितया चेष्टन्ते ये ते जृम्भकाः । तिर्यग्लोकवासिव्यन्तरविशेषदेवेषु, भ० १४ श० ८ उ० । आ० म० । झा० । आ० क० ।

एतेषां स्वरूप त्वेवम्—

अत्थि एं भंते ! जंभया देवा, जंभया देवा ? । हंता अत्थि । से केणहेणं जंते ! एवं वुच्चइ-जंभया देवा, जंभया देवा ? । गोयमा ! जंभगा एं देवा णिच्चं पमुड्य-पक्कीद्विया कंदप्परतिमेहुणसीत्ता, जे एं ते देवे कुप्पे पासे-ज्जा, से एं महंतं अजसं पाउणेज्जा, जे एं ते देवे तुट्ठे पासे-ज्जा, से एं महंतं जसं पाउणेज्जा, से तेणहेणं गोयमा ! जंभगा देवा, जंभया देवा । कइविहा णं भंते ! जंभगा देवा पणत्ता ? । गोयमा ! दमविहा पणत्ता । तं जहा-अण-जंभगा पाणजंभगा वत्थजंभगा द्वेणजंभगा सयणजंभगा पुप्फजंभगा फलजंभगा पुप्फफलजंभगा विज्जाजंभगा अ-वियत्तजंभगा । जंभगा ण जंते ! देवा कहिं वसहिं उव्वेति ? । गोयमा ! सव्वेसु चेव दीहवेयहेसु चित्तविचित्तजमगपव्वए-सु कंचणपव्वएसु य, एत्थ एं जंभगा देवा वसहिं उव्वेति । जंभगाणं भंते ! देवाणं केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! एगपद्विओवमं ठिई पणत्ता ।

(जंभग ति) जृम्भन्ते विजृम्भन्ते स्वच्छन्दचारितया चेष्टन्ते ये ते जृम्भकास्तिर्यग्लोकवासिनो व्यन्तरदेवाः । (पमुड्यपक्की-द्विय ति) प्रमुदितश्च ते तोपवन्तः, प्रकीर्तिताश्च प्रकृष्टकीर्ति-प्रमुदितप्रकीर्तिताः । (कदप्परइ ति) अत्यर्थं केलिरतिकाः । (मेहुणसीत्ता ति) निधुवनशीलाः । (अजस ति) उ-पलक्षणत्वादस्यार्थं प्राप्नुयात् । (जस ति) उपल-क्षणत्वादस्यार्थं वैक्रियलब्ध्यादिक प्राप्नुयाच्चैरस्वामिवत् शापानुग्रहकरणसमर्थत्वात् तच्छीलत्वाच्च तेषामिति । “ अरणजभया ” इत्यादि । अन्ने भोजनविषये तदभावसद्भावा-लपत्ववहुत्वसरसत्वनौरसत्वादिकरणतो जृम्भन्ते विजृम्भन्ते ये ते तथा, एवं पानादिष्वपि वाच्यं, नवरम् । (द्वेण ति) लयनं गृहम् । (पुप्फफलजंभग ति) उभयजृम्भकाः, एतस्य च स्थाने ‘ मतजंभग ति ’ वाचनान्तरे दृश्यते । (अवियत्तजंभग-ति) अव्यक्तया अन्नाद्यविभागेन जृम्भका ये ते तथा । कचि-त्तु-“अहिंवज्जभग ति ” दृश्यते, तत्र चाधिपनौ राजादिनाय-कविषये जृम्भका ये ते तथा । (सव्वेसु चेव दीहवेयहेसु ति) सर्वेषु प्रतिक्षेत्र तेषां भावात् सप्तत्वाधिकशतसङ्ख्येषु दीर्घ-विजयार्हेषु पर्वतविशेषु, दीर्घग्रहण च वर्तुलविजयार्ह-व्यवच्छेदार्थम् । (चित्तविचित्तजमगपव्वएसु ति) देवकुरुषु शीतोदानद्या उभयपार्श्वतश्चित्रकूटश्च पर्वतः, तथा उत्तरकुरु-षु शीतोऽग्निदाननद्या उज्जयतो यमकाभिधानौ पर्वतौ स्तः, ते-षु (कंचणपव्वएसु ति) उत्तरकुरुषु शीतानदीसंवाधिनौ पञ्चानां नीलवदादिहृदानां क्रमव्यवस्थितानां प्रत्येक पूर्वापर-तटयोर्देशशकाञ्चनकाऽभिधाना गिरयः सन्ति, ते च शतं भवन्त्येव देवकुरुष्वपि शीतोदानद्या संवन्धिनां निपधहृदादी-नां पञ्चानां हृदानामिति । तदेवं द्वे शते, एव धातकीखण्डपू-

र्वार्हादिष्वप्यतस्तेष्विति । भ० १४ श० ८ उ० । जृम्भाकारके, रुक्खगणभेदे, वाच० ।

जंभगामर-जृम्भकामर-पुं० । जृम्भकनाम्ना ख्याते देवे, “ अ-चूच्चज्जविभोजीवः, प्राग्भवे जृम्भकामरः ” । आ० क० ।

जंभणआ-देशी-यथेष्टवक्करि, दे० ना० ३ वर्गः ।

जंभणी-जृम्भणी-स्त्री० । तन्त्रप्रसिद्धे विद्याविशेषे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

जंजा-जृम्भा-स्त्री० भावे अः । आलस्यश्रमगर्भादिजनितजा-ह्ये, वाच० ।

जृम्भ-धा० । विजृम्भणे, “ अवेर्जृम्भो जंभा ” ॥ ८ । ४ । १५७ । इति सूत्रेण “ जजा ” आदेशो “ स्वरादनतो वा ” । ८ । ४ । २४० । इति सूत्रेण विकल्पादकारागमे च जृम्भन्ते, ‘ जजाइ-जजाअइ ’ इति रूपे सिध्यतः । वि-उपसर्गे तु “ केद्विपसरो विअज्जइ ” प्रा० ४ पादः ।

जंभाड्य-जृम्भित-न० । विवृतवदनस्य प्रवलपत्रनिर्गमे, आच० ५ अ० । आ० चू० । ध० ।

जंजायत-जृम्भमाण-त्रि० । विजृम्भमाणे, शरीरचेष्टाविशेषं वि-दधाने, झा० १ श्रु० १ अ० ।

जंजायमाण-जृम्भमाण-त्रि० । ‘ जंजायत ’ शब्दार्थे, झा० १ श्रु० १ अ० ।

जंजियगाम-जृम्भिकग्राम-पुं० । स्वनामके भगधदेशान्तर्गते ग्रामे, आचा० ३ चू० । अत्र हि देवेन्द्रं भगवतो महावी-रस्यामुकेषु दिवसेषु गतेषु ज्ञानं समुत्पत्स्यते इति कथितं, तद्ग्रामस्य बहिस्ताच्च ऋजुपात्रिकाया नद्यास्तीरे शालवृ-क्षम्याधो जगवतः केवलज्ञानमुत्पन्नम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० । कल्प० ।

जंभियगाम-जृम्भिकग्राम-पुं० । ‘ जंभियगाम ’ शब्दार्थे, आचा० ३ चू० ।

जंजो-देशी-तुप्, दे० ना० ३ वर्गः ।

जक्ख-यत्त-पु० । ‘ यक्क ’ पूजायाम्, यद्दयते । यक्क-कर्मणि-घञ् । वाच० । व्यन्तरविशेषे, रा० । सू० प्र० । जी० । औ० । स० । झा० । उक्त० । अनु० । अष्टादशव्यन्तराणां मध्ये तृतीयभेदे य-क्काः । प्रव० १६४ द्वारः । ते च त्रयोदशविधा । तद्यथा-पूर्णजडाः, माणिभक्षाः, श्वेतजडाः, हरितभद्रा, सुमनोजडाः, व्यतिपातिक-भद्रा, सुजडाः, सर्वतोऽजडाः, मनुष्ययक्षा, वनाधिपतयो, वनाहा-रा, रूपयक्षाः, यक्षोत्तमाः । प्रज्ञा० १ पदः । जिनानां यक्षाः सन्ति । प्रव० १७ द्वारः । (तन्नामानि तु ‘ जिनजक्ख ’ शब्देऽजिघास्याम्) वृक्षवासिसुरे, उक्त० १६ अ० । देवे च । यथा यक्केण देवेन आविष्टो यक्काविष्ट इति । स्वा० ५ टा० १ उ० । स्वनामख्याने वणिजि च । “ पुव्व किर सिरिकन्नउज्जनगरे जक्खो नाम नेगमो हुत्था ” ती० २६ कल्पः । कौशाम्यां धनयक्काभिधानौ श्रेष्ठि-नौ । हा० २३ अष्ट० । इति द्वौ यक्षनामानौ वणिजौ । स्वनाम-ख्याने द्वीपः समुद्रे च । च० प्र० २० पाहु० ।

जक्खकदम-यक्ककदम-पुं० । यक्कप्रिय कदम इव इति द्वौ यक्क-नामानौ वणिजौ । स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे च । च० प्र० २० पाहु० । यक्के द्वीपे यक्कज्जयत्तमहाज्जौ, यक्के समुद्रे यक्कवर-यक्कमहावरौ । च० प्र० २० पाहु० ।

जक्खगुहा-यत्तगुहा-खी० । यत्तनिवासजूतायां गुहायाम्,
“अथाररक्षिताचार्याः, मधुरानगरीं गताः । तत्र यत्तगुहायां
च, व्यन्तरायतने स्थिता ॥१॥” आ० क० ।

जक्खगुह-यक्षग्रह-पु० । यक्कावेशे, जी० ३ प्रति० । उन्मत्तता-
हेतौ यत्तकृतोपखव, ज० २ वक्क० ।

जक्खणायग-यक्कनायक-पु० । वैश्रमणे, अनु० ।

जक्खदित्त-यत्तदीप्प-न० । एकस्यां दिशि अन्तराऽन्तरा दृ-
श्यमाने विद्युत्सदृशप्रकाशे, प्रव० २६ द्वार ।

जक्खादिन्ना-यक्कदत्ता-खी० । म्थूलभद्रस्य सप्तानां भगि-
नीनां मध्ये द्वितीयायां भगिन्याम्, आ० क० । आ० चू० ।
आव० । कल्प० । ति० ।

जक्खपमिमा-यक्कप्रतिमा-स्त्री० । यक्कप्रतिकृतौ, “दो जक्खप-
मिमाओ” । जी० ३ प्रति० ।

जक्खजह-यक्षजह-पु० । यक्कक्षीपाधिपतौ देवे, सू० प्र० २०
पाहु० । च० प्र० ।

जक्खमरुत्तपविजत्ति-यत्तमरुत्तप्रविभक्ति-खी० । द्वात्रिंश-
द्विधनाट्यस्य दशमभेदान्तर्गते नाट्ये, रा० ।

जक्खमह-यक्कमह-पुं० । यक्कार्थविहितमहोत्सवे, आचा० २
श्रु० १ अ० २ उ० ।

जक्खमहाभह-यक्षमहाजह-पु० । यक्कक्षीपाधिपतौ देवे, सू०
प्र० २० पाहु० । च० प्र० ।

जक्खरत्ती-देवी-दीपाविकायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जक्खवर-यक्कवर-पु० । यत्तसमुद्राधिपतौ देवे, सू० प्र० १६ पाहु० ।

जक्खा-यक्का-खी० । म्थूलभद्रस्य सप्तानां भगिनीनां मध्ये
प्रथमाया भगिन्याम्, आ० क० । ति० । आ० चू० ।
आव० । (तत्कथानकं तु ‘मूलभद्र’ शब्दे तच्चरित्रवर्णने
क्षुप्यम्)

जक्खाइह-यक्काविष्ट-त्रि० । देवाधिष्ठिते, स्था० ५ ठा० २
उ० । ओघ० । “जक्खाइहो पीयमज्जो वा जातो कायवि-
क्खेवकिरियाओ दसेइ” । आ० म० प्र० ।

जक्खाइह भिक्खुं गित्तायमाणं नो कप्पऽतस्म गणाव-
च्छेदियस्म निज्जुहत्तए० जाव रोगातंकातो विप्पमुक्के, त-
ओ पच्छा तस्म अहालहुस्सगे नाम ववहारे पडवि-
यवे सिया ॥

यक्काविष्ट भिक्षु ग्लायन्त यस्य सकाशमागत तस्य गणा-
वच्छेदिनो न कल्पते निर्यूहितुमपाकर्तुं वैयावृत्यकरणादिना,
किं त्वग्लान्या तस्य करणीय वैयावृत्य तावात् यावत् स
रोगातङ्काद्विप्रमुक्तो भवति, ततः पश्चात् तस्य प्रगुणीभूतस्य
सतो यथालुप्तस्वको यथोचितस्वरूपो व्यवहार प्रायश्चित्त
प्रस्थापयितव्यो दातव्यः स्यात् । व्य० अ० २ उ० ।

सप्रति यतो यक्काविष्टो जवति तत्प्रतिपादनार्थमाह-

पुव्वभवियवरेण, अहवा रागेण रागितो संतो ।

एण्हि जक्खविष्टो, सेट्ठी सज्जिद्वग वेसादी ॥६८॥

पौर्वभविकेन पूर्वभवभाविना वैरेण, अथवा रागेण रञ्जितः
सन् यक्कैराविश्यते । एताभ्यां द्वेषरागाभ्यां यक्काविष्टो जवति ।
तथा श्रेष्ठी द्वेष्यभार्यया मृतिकया, (सज्जिलत्ति) लघुभ्राता
ज्येष्ठभार्यया, द्वेष्यादिभिरित्यत्रादिशब्दात् प्रभृतिकाष्ठेषु भा-
र्यया परिग्रहः ॥ ६८ ॥

तत्र श्रेष्ठयाद्युदाहरणमाह-

सेट्ठिस्स दोष्णि महिद्धा, पिया य वेस्सा य वंतरी जाया ।
सामएणम्मि पमत्त, ठलेति त पुव्ववरेण ॥६९॥

“एगो सेट्ठी, तस्स दो महिला, एगा पिया, एगा वेस्सा य,
तत्थ सा वेस्सा अकामनिज्जराए मरिक्कण वतरी जाया, से-
ट्ठी वि तथारूपाण थेराण अतिए धम्म सोच्चा पव्वइतो, सा
य वतरी पुव्वभववरेण छिहाणि मग्गइ, अन्नया पमत्त द-
ट्ठुण ठलिया तो ।” अक्षरार्थस्त्वयम्-श्रेष्ठिनो के महिषे, तद्य-
था-एका प्रिया, अपरा द्वेष्या । नवैका मृता व्यन्तरी जाता, सा
आमरणे स्थित श्रेष्ठिन प्रमत्त दृष्ट्वा पूर्ववैरेण कुलितवती । गा-
थायामतीतकालेऽपि वर्तमानता प्राकृतत्वात् ॥६९॥

सप्रति लघुभ्रातृदृष्टान्तमाह-

जेड्डगजाउगमहिला, अज्जोवप्पा उ होऽ खुड्डलए ।

धरमाण-मारियम्मी, पमिसेहे वंतरी जाया ॥७०॥

“एगस्मि गामे दो जायरो, तस्स भारिया खुड्डलगे अज्जो-
ववप्पा, सा त पत्थेइ, खुड्डलगो नेच्छइ, भणइ-तुम मम जेड्डजा-
उय धरमाण न पाससि, तीए चितिय-जावज्जीवइ ताव मे नत्थि
एसो देवरो त्ति, तओ णिह व्हिक्कण विससचारेण मारितो
नियजत्ता, ततो जणिय-जस्स प्रय कासी सो मओ, इयणिं
पूरेहि मे मणोरह, तेण चितिय-तूणमेतीए मारितो जेड्डजाउगा,
विट्ठु कामजोगाणामेति सवेगतो पव्वइतो, इथरी वि छुह-
सतत्ता अकामनिज्जराए मरिक्कण वतरी जाया, ओहिणा पुव्व-
भाव पासइ, दिठो देवरो सामन्ने ठितो, ततो नाहमणेण इ-
च्छिय त्ति पुव्वभववरेण सरतीए पमत्ता छलितो ।” अक्षरार्थज-
ना त्वयिभ-ज्येष्ठमातृमहेला कुल्लुके लघौ जातरि अच्युपपन्ना
जातानुरागा, सा च तेन ज्येष्ठो भ्राता धरन्त जीवन्त न
पश्यसीति प्रतिपिद्धा, मारिते प्रव्रज्यादिप्रतिपत्तित प्रतिषिद्धा
व्यन्तरी जाता । अत्र पूर्वं राग पश्चाद् द्वेष ॥७०॥

दृतिकादृष्टान्तमाह-

भतिया कुहुंविण्णं, पमिसिद्धा वाणमतरी जाया ।

सामएणम्मि पव्वन्नं, ठलेति त पुव्ववरेण ॥७१॥

एगो कुहुविनो उरालसरीरो एगाए भग्गाए उरालसरीराए
पन्थितो, सा तेण नेच्छिया, तओ सा गाढमज्जुववप्पा, तेण सह
सपन्नोगमलभमाणी पुक्खसागरमोगाढा अकामनिज्जराए म-
रिक्कण वतरी जाया, सो य कुहुविओ तहारूपाण थेराण अतिए
पव्वइओ, सो तीए अमोगितो अन्नया पमत्त दट्ठुण छलिया
तो ।” अक्षरार्थस्त्वयम्-भृतिका कर्मकरी, कौटुम्बिकप्रतिषिद्धा
व्यन्तरी जाता, ततस्त कौटुम्बिक आमण्याश्रित प्रमत्त सन्त
पूर्ववैरेण (छलेति त्ति) कुलितवती ॥ ७१ ॥

सप्रत्येव कुलितस्य यतनामाह-

तस्स उ जूयतिगिच्छा, जूयरवावेसेण सयं वा वि ।

नीयुत्तमं तु जाव, नाणं किरिया जहा पुव्वि ॥७२॥

तस्य रागेण द्वेपेण वा व्यन्तरादिना क्लृप्तस्य, पुनः क्रिया कर्तव्येति योगः । कथमित्याह-तस्य भूतस्य नीचमुत्तमतु भाव ज्ञात्वा, कथं ज्ञात्वेत्यत आह-यथाऽग्निहित पूर्वम्, किमुक्तं भवति ?-कायोत्सर्गेण देवतामाकम्प्य तद्वचनतः, का क्रिया कर्तव्येत्यत आह-भूतचिकित्सा भूतोच्चाटिनी चिकित्सा भूतचिकित्सा ॥ ७२ ॥ व्य० २ उ० ।

एवमेव निर्ग्रन्थी विपरीकृत्य सूत्रं यथा-

जक्खाऽट्टि निगंथि निगंथो गिएहमाणे नाइकमऽ ।

यतश्च सा यक्षाविष्टा प्रवति, तत्प्रतिपादनं तूपरितनग्रन्थ-वदेव, केवलं स्त्रीद्विधाभिलापेन वाच्यम् । वृ० ६ उ० ।

जक्खादित्तय-यक्षादीप्तक-न० । एकस्यां दिशि अन्तराऽन्तरा दृश्यमाने विद्युत्सदृशे प्रकाशे, व्य० ७ उ० । आकाशे व्यन्तरकृतज्वलने, म० ३ शृ० ६ उ० । नभसि दृश्यमानेऽग्निसहिते पिशाचे च, जी० ३ प्रति० । अनु० । “जक्खालित्त जक्खादित्त आगासे प्रवड ” आ० चू० ४ अ० । स्या० ।

जक्खालित्तय-यक्षादीप्तक-न० । ‘जक्खादित्तय’ शब्दार्थे, जी० ३ प्रति० ।

जक्खावेस-यक्षावेश-पुं० । देवाधिष्ठितत्वरूपे उन्मादे, स्या० २ ग० १ उ० । वृ० । (केवलिनो यक्षावेशो न भवतीति ‘अप्स-उत्थिय’ शब्दे प्रथमभागे ४५७ पृष्ठे गतम्)

जक्खसिरी-यक्षश्री-स्त्री० । सोमभूतिग्राहणस्य स्वनाम्न्यां स्त्रियाम्, ज्ञा० १ श्रु० १५ अ० ।

जक्खिन्द-यक्षेन्द्र-पुं० । यक्षाणामिन्द्रे, स्या० ४ ग० १ उ० । अष्टादशजिनयक्ते, प्रव० । श्रीअरजिनस्य यक्षेन्द्रो यक्ष-पण्मुखस्त्रिनेत्रः इयामवर्णः शङ्खशिखिवाहनो द्वादशभुजो वीजपूरकवाणरुद्धमुज्जरपाशकाजययुक्तदक्षिणकरपट्टो नकुलधनुः फलकशूलाङ्कुशाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिपट्टश्च । प्रव० १६ द्वार । म० ।

जक्खिणी-यक्षिणी-स्त्री० । यक्षयोनिकायां व्यन्तरदेव्याम्, “सा मया जक्खिणी जाया ।” आ० म० द्वि० । आरिष्टनेमे प्रथमप्रवर्तिन्याम्, आ० म० प्र० । स० । आ० चू० । अन्त० ।

जक्खुत्तम-यक्षोत्तम-पुं० । यक्षाणां त्रयोदशभेदेष्वन्तिमे जेदे, प्रज्ञा० १ पट ।

जग-जग-पुं० । जन्तुपु, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

जगत्-न० । गच्छति तौस्तान् नारकादिभावानिति जगत् । म० १२ अ० ६ उ० । अष्ट० । पञ्चास्तिकायरूपे चराचरे, न० । लोके, मथा० । लोकालोके, न० । मंसारे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । चराचरभूतग्रामे, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । सकलसत्त्वे, न० । दश० । प्राणिनसमूहे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । सक्षिपञ्चेन्द्रियसमूहे, न० । पृथिव्याम्, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । “भुवण जग च लोओ ।” को० । गम-क्लिप्-नि-द्वित्वम्-तुक् च । वायौ, जङ्गमे, त्रि० । वाच० ।

जगई-जगती-स्त्री० । गम-क्लिप् । “वर्तमाने पृथग्महद्बृहज्जगच्च-तुवच्च ” इति कात्यायनविचनात् शतृतुल्यत्वात् ङीप् । भुवने, पृथिव्याम्, आर्यभट्टमते भूमेऽवब्रह्मद् गतिमत्त्वेन तथात्वम् ।

अन्यमते जगदाधारत्वात् तस्यास्तथात्वमिति जेदः । द्वादशाक्षरपाठके छन्दोभेदे, वाच० । “भूयाणं जगई जहा ।” जगती पृथ्वी । उक्त० १ अ० । क्षीपसमुद्रसीमाकारिणि महानगर-प्राकारकल्पे वज्रमये जम्बूद्वीपप्राकारे, जं० १ वक्त्र० । जी० ।

तद्वक्तव्यता यथा-

से एं एगाए वडरामईए जगईए सव्वओ समंता मंपारिक्खित्ते । सा एं जगई अट्ट जोयणां उट्ठं उच्चत्तेणं, मूले वारम जोअणां विक्खंत्तेणं, मज्जे अट्ट जोयणां विक्खंत्तेणं, उट्ठि चत्तारि जोयणां विक्खंत्तेणं, मूले विट्ठिणा, मज्जे संक्खित्ता, उट्ठि तणुया गोपुच्छसंठाणसंठिया सव्ववडरामई अच्छा सएहा लएहा घट्ठा मट्ठा एरिया णिममला णिप्पंका णिक्कंकरुत्ताया सप्पभा सस्सिरीया सउज्जोया पासादीया दंसणिज्जा अजिरुवा पमिरुवा ॥

“से ए” इत्यादि । सोऽनन्तरोक्तायामविष्कम्भपरिकेपपरिमाणो जम्बूद्वीपः, णमिति वाक्यालङ्कारे, एकया जगत्या सुनगर-प्राकारकल्पया, सर्वतः सर्वासु दिक्षु, समन्ततः सामस्त्येन सपरिक्लिप्तः सम्यग् वेष्टितः । “सा ए जगई” इत्यादि । सा च जगती ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अष्टौ योजनानि, मूले द्वादश योजनानि विष्कम्भेन, मध्ये अष्टौ, उपरि चत्वारि, अत एव मूले विष्कम्भमधिकृत्य विस्तीर्णा, मध्ये सक्षिप्ता, त्रिजागोनत्वात्; उपरि तनुका, मूलापेक्षया त्रिभागमात्रविस्तारभावात् । एतदेवोपमया प्रकटयति- (गोपुच्छसंठाणसंठिया) गोपुच्छस्येव सस्थानं गोपुच्छसंस्थानं, तेन सस्यता, ऊर्ध्वीकृतगोपुच्छाकारेति भावः । (सव्ववडरामई) सर्वात्मना सामस्त्येन वज्रमयी वज्ररत्नात्मिका, अच्छा आकाशस्फटिकवदतिस्वच्छा (सरहा) श्लक्ष्णपुञ्जलस्कन्धनिष्पन्ना श्लक्ष्णद्वानिष्पन्नपटवत्, (लएहा) मसृणा घुरिटपटवत्, (घट्ठा) घृष्टा इव घृष्टा खरशाणया पाषाणप्रतिमावत्, तथा मृष्टा इव मृष्टा सुकुमारशाणया पाषाणप्रतिमावत्, नीरजा, स्वाभाविकरजोरहितत्वात्, निर्मला आगन्तुकमलाभावात्, निष्पट्टा कलङ्कविकला कर्दमरहिता वा (निक्कं कडच्छाया इति) निष्कड्डा निष्कवच्चा निरावरणा, निरुपचा-तेति भावार्थः । छाया दीप्तिर्यस्याः सा निष्कड्डकच्छाया सप्रभा स्वरूपतः प्रभावती समरीचा वह्निर्विनिर्गतकिरणजाला, अत एव सोद्द्योता वह्निर्व्यवस्थितवस्तुस्तोमप्रकाशकरा, प्रसादाय मन प्रसक्तये हिता तत्कारित्वात् प्रासादीया, मन प्रहृत्तिकारिणीति भावः । दर्शनीया दर्शनयोग्या, या पश्यतश्चक्षुषी श्रम न गच्छन् इति । (अजिरुवा इति) अजि सर्वेषां छपृणां मन प्रसादानुकूलतया अजिमुख रूपं यस्याः सा अभिरूपा, अत्यन्तकमनीया इति ज्ञाव । अत एव प्रतिरूपा प्रतिविशिष्टमसाधारण रूपं यस्याः सा प्रतिरूपा । अथवा-प्रतिक्षण नवं नवमिव रूपं यस्याः सा प्रतिरूपा । जी० ३ प्रति० । अथात सूत्रेऽनुक्तोऽपि वाचयितृणामधिकारार्थजिज्ञासयिषया जगत्या इष्टस्थाने विस्तारानयनोपाय प्रदर्श्यते-तत्र मूले मध्ये उपरि च विष्कम्भपरिमाणं साक्षादेव सूत्रे लभ्यते, अप्रान्तराले उपरिष्ठादधोगमनेऽयमुपाय-जगतीशिखरादधो यावदुत्तीर्णं तस्मिन्नेकेन भक्ते सति यल्लब्धं तच्चतुर्जियुतमिष्टस्थाने विस्तारः । तथाहि-उपरितनभागाद्योजन्मेक गम्युताधिकमव-

तीर्णं, ततो राशरेकेन भागे हृते द्व्यधमेक योजन गव्यूनाधिक, तच्च योजनचतुष्कयुत क्रियते, जातानि पञ्चयोजनानि गव्यूनाधिकानि, एतावन्तत्र प्रदेशे विष्कम्भ, एव सर्वत्र भाव्यम् । सप्रति मूलादूर्ध्वं गमने विस्तारानयनोपाय मूलादूर्ध्वं गमने यावदूर्ध्वं गत, तस्यैकेन भागे हृते यद्व्यध तस्मिन्मूलाविस्तारच्छेदिते यच्छेप स तत्र योजनादावतिक्रान्ते विस्तारः । तद्यथा-मूलादुत्पद्य योजनमेक गव्यूतद्वयाधिक गत, ततो योजनस्य गव्यूतद्वयाधिकस्यैकेन भागे हृते द्व्यध योजन गव्यूतद्वयाधिकम्, एतन्मूलसन्धिना द्वादशयोजनप्रमाणविस्तारादपनीयते स्थितानि दश योजनानि गव्यूतद्वयाधिकानि, एतावत्प्रमाणः सार्द्धयोजनातिक्रमे विस्तारः, एव सर्वत्रापि भाव्यम् । एवमृषभकूटजम्बूशालमल्लिवृक्षवनगतकूटानामिष्टस्थाने विस्तारानयनार्थमिदमेव करणं ज्ञायम् । ज० १ वक्र० ।

अथास्यां गवाक्कटकवर्णनायाऽऽह-

सा एं जगई एगेणं महंतगवक्खकडएणं सव्वओ समंता संपरिक्खत्ता, से एं गवक्खकडए अप्पजोअणं उट्ठ उच्चत्तेणं पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं सव्वरयणामए अच्चे० जाव पमिरुवे ॥

साऽनन्तरोदितस्वरूपा जगती, 'ए' इति प्राग्वत् । जगती एकेन महता गवाक्कटकेन वृद्धज्जात्रकसमूहेन, सर्वतः सर्वासु दिक्षु, समन्तात् सामस्त्येन, संपरिक्षिप्ता व्याप्तेत्यर्थः । स गवाक्कटक ऊर्ध्वोच्चत्वेनार्द्धयोजन द्वे गव्यूते, विष्कम्भेन पञ्चधनुःशतानि, सर्वात्मना रत्नमयः । तथा अच्छ, अत्र यावत्करणात् प्राग् व्यावर्णित विशेषणपदवृन्दं ग्राह्यम् । इयं च गवाक्कक्षेत्रिण-द्वेवणादयाच्च जगतीभित्तिवहुमध्यजागताऽवगन्तव्या, रिरसु-देवविद्याधरवृन्दरमणस्थानम् ।

अथ जगत्युपरिभागवर्णनायाऽऽह-

तीसे एं जगईए उट्ठिं वहुमज्झदेसभाए, एत्थ एं महई एगा पउमवरवेइया पसुत्ता । अप्पजोयणं उट्ठं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं जगईसमिया परिक्खे-वेणं सव्वरयणामई अच्चा० जाव पमिरुवे ॥

तस्या यथोक्तस्वरूपाया जगत्या उपरितनतले यो बहुमध्यदेशत्रणो जागः, जागइ च प्रदेशत्रणोऽपि स्यात्तत्र च पञ्चवरवेदिकाया अवस्थानासंभवः, अतो देशग्रहणेन महान् भाग इत्यर्थः । स च चतुर्योजनात्मकजगत्युपरितनतलस्य मध्ये पञ्चधनुःशतात्मक इति । सूत्रे एकारो मागधभाषालक्ष्यानुरोधात् । अत्र एतस्मिन् बहुमध्यदेशभागे, 'ए' इति प्राग्वत् । महती एका पञ्चवरवेदिका देवजोगचूमि. प्रज्ञप्ता, मया शेषैश्च तीर्थकरैः । सा च ऊर्ध्वोच्चत्वेन अर्द्धयोजन, पञ्चधनुःशतानि विष्कम्भेन, जगत्या. समा ममाना जगतीसमा, सा च जगती-समिका, परिक्षेपेण परिरयेण, कोऽर्थः ? जम्बूद्वीपस्य सर्वतो वलयाकारेण व्यवस्थिताया जगत्या यावदुपरितां तत्र चतुर्योजनविस्तारात्मक तस्माल्लवणदिशि देशोनयोजनव्यापङ्क-रवोक् यावान् जगतीपरिरयस्तावानस्यापीति, सर्वरत्नमयी सामस्त्येन रत्नखचिता, 'अच्छा सरहा' इत्यादि विशेषणकदम्बक पाठनोऽर्थतश्च प्राग्वत् । ज० १ वक्र० । (पञ्चवरवेदिकावक्तव्यता तु "पउमवरवेइया" शब्दे वक्ष्यते)

जगती-"जगई"शब्दार्थे, ज० १ वक्र० । जगतीपार्श्वे मक्षिकापक्ष-प्रमाणं जलं कथितमस्ति, तत्र सर्वदा मक्षिकापक्षप्रमाणं, किं वा वेद्याया आगमने न्यूनाधिक्यं वा भवतीति प्रश्ने, उत्तरम्-मक्षिकापक्षप्रमाणं यत्र जलमस्ति तत्र सर्वदा सदृशं भवति, परं वेद्याप्रयोगेन न्यूनाधिक्यज्ञानं नास्तीति । ५२ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

जगईपव्वयग-जगतीपर्वतक-पु० । सूर्याग्निमानपरिसरवर्तिवन-खण्डगतशुद्धवापीप्रदेशवर्तिषु पर्वतविशेषेषु, रा० ।

जगगुरु-जगगुरु-पु० । जगतः सचराचरवृत्तवनस्य गुणैर्गुरुत्वात् जगता वा जङ्गमानां यथावच्छस्तुतस्त्रोपदेशनात् तेषामेव वा गौरवार्हत्वाद् गुरुर्जगद्गुरुः । पञ्चा० ४ विव० । त्रिभुवननाथे जिने, पञ्चा० ४ विव० । हा० ।

जगचंदसूरि-जगच्चन्द्रसूरि-पु० । स्वनामके तपागच्छाचार्ये, कर्म० ६ कर्म० ।

तद्वृत्तान्तस्त्रयम्-

"शिष्या मणिरत्नगुरो-स्ततो जगच्चन्द्रसूरयोऽचूवन् ।
भूतलविदिता नूतन-वैराग्यावेगज्जाजस्ते ॥ २७ ॥
श्रीचैत्रगणाग्नेधौ, विधूपमाद्देवजडगणिमिश्रात् ।
उपसपन्नाश्चरण, विधिना संवेगवेगयुताः ॥ २८ ॥
आचाम्लाख्यतपोजि-ग्रहवन्तो व्यधुर्विधूतमलाः ।
शरकरटितराणि (१२८५) वर्षे, ख्यातस्तत इति तपागच्छः ।
॥ २९ ॥ " ग० ४ अधि० ।

"क्रमात्प्राप्ततपाचार्ये-त्यजिख्यां भिज्जुनायकाः ।
समभूवन् कुले चान्दे, श्रीजगच्चन्द्रसूरयः ॥ १॥"
कर्म० ५ कर्म० । ध० २० ।

जगचंदसूरि-जगच्चन्द्रसूरि-पु० । 'जगचंदसूरि' शब्दार्थे, कर्म० ६ कर्म० ।

जगजीवजोण-विद्याणय-जगज्जीवयोनिविज्ञायक-पु० । जगद् "धर्माधर्माकाशपुद्गलास्तिकायरूपं जगत् सचराचरम्" इति वचनात् जीवा इति जीवन्ति प्राणान् धारयन्तीति जीवा योनय इति (न०) 'युक्' मिश्रणे, युवन्ति तैजसकर्मणशरीरवन्तः सन्त श्रौदारिकशरीरेण वैक्रियशरीरेण वाऽऽस्त्विति योनयो जीवानामेवोत्पत्तिस्थानानि, ताश्च सचित्तादिभेदमिश्रा अनेकप्रकाराः । उक्तं च- सचित्तशतसंवृत्तरामिश्रास्तद्वयोनय इति । जगच्च जीवाश्च योनयश्च जगज्जीवयोनयः, तासां विविधमनेकप्रकारमुत्पाद्यानन्तधर्मात्मकतया जानातीति विज्ञायको जगज्जीवयोनिविज्ञायकः । केवलज्ञानिनि, न० ।

जगजीवण-जगज्जीवन-पु० । जगन्ति जङ्गमानि अहिंसकत्वेन जीवयतीति जगज्जीवनः । जिनेश्वरे, स० ३० सम० । दशा० ।

जगजीवविद्याणय-जगज्जीवविज्ञायक-पु० । सर्वज्ञे, व्य० ३ उ० ।

जगद्विभासि (ए)-जगदर्थज्ञापिन्-पु० । जगत्पर्यायं जगदर्थं ये यथा व्यवस्थिता पदार्थाः, तानाज्ञापितुं शीलमस्य जगदर्थभाषी । तद्यथा-ब्राह्मणं मोक्षमिति ब्रूयात्, तथा वणिजः किराटमिति, शूद्रमाजीरमिति, श्वपाकं चाण्डालमित्यादि । तथा

काणं काणमिति, तथा खञ्ज कुञ्जवडभमित्यादि, तथा कुष्ठिन् कृषिणमित्यादि, यो यस्य दोषस्तं तेन खर परुष ब्रूयात् यः स जगदर्थभाषी । अप्रियसन्ध्यापिणि, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

जयार्थभाषिन्-पु० । जयार्थभाषी यथैवात्मनो जयो भवति तथैवाविद्यमानमप्यर्थ भाषते तच्छीलश्च, येन केनचित्प्रकारेणासदर्थभाषणेनाप्यात्मनो जयमिच्छतीत्यर्थः । असदर्थभाषणेनापि आत्मनो जयमिच्छति, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

जगदिन्द्रो-देशी-विज्ञाविते, दे० ना० ३ वर्गः ।

जगदिज्जंत-जागर्यमाण-उत्थाप्यमाने, “ धन्नाण तु कसाया, जगडिज्जता वि परकसाएहिं । निच्छति समुत्तिता, सुनिविहो पगुलो चेव ॥१॥ ” द० प० ४ प० ।

जगद्-जगद्-पु० । स्वनामके अन्नदानलब्धकीर्त्तौ महर्षिके श्रेष्ठिनि, उपदेशतरङ्गिणी । यथा-पञ्चालदेशमण्डने ज्ञेयसरग्रामे श्रीमालीयज्ञातिः सासोद्वाऽजिधो व्यवहारिमुख्यः, तस्याङ्गजो जगद्गुणनामा श्राद्ध, एकदा पौषध्यागारे प्रतिक्रान्त विधाय मौनेन नमस्कारान् गुणयन्नास्ति, रात्रिप्रहरानन्तर यतिजिज्ञासेन रोहिणीशकट भिद्यमान दृष्ट्वा गुरुपार्श्वे पृष्ठमभगवन् । एवविद्यो भवन्नस्ति । गुरुभिरपि विलोक्योक्तम्-अत्र कोऽप्यस्ति न ? साधुभिरुक्तम्-न कोऽपि । ततो गुरुभिरुक्तम्-सवत् १३१५ मिने रौरव दुर्भिक्ष भविष्यति । साधुभिः पृष्ठम्-जगवन् । कोऽपि जगदुद्धर्ताऽस्ति, न वेति । गुरुणोक्तम्-अस्माक मन्त्राधिष्ठायकदेवेन पूर्वमेवादिष्टमस्ति-अनेन प्रकारेण जगद्गुणदुद्धर्ता भविष्यति । तैरुक्तम्-अस्येदं धनं क्वास्ति ? गुरु प्राह-“ अस्य गृहवाटकेऽर्कस्याधः कोटित्रयप्रमाण धनमस्ति ” इत्यादि गुरुवचः श्रुत्वा जगद्भ्रान्तयति-अहो मम महद्भाग्य, यद् गुरुमुखादेव श्रूयते । ततो रात्रौ मौनेन स्थितः शालायां, ततः प्रभाते विलोकित तद्दृष्टकथित रात्रौ तद्वचन, तेन धान्यग्रहणचिकीर्षुर्नूत । इतश्च साधुजगद्भूकस्य वणिक्पुत्रा वखारिस्थाः मलवारं सन्ति, तत्र बहूनां व्यवहारिणा वखारिरस्ति । तत्र जगद्भूवखारिरपरव्यवहारिवखारिचयान्तराले एका पापाणशिलाऽस्ति । तत्र च्योर्वखारिधनिकयोः प्रातर्दन्तधावनकरणस्थानम् । एकदा समकालमेव तौ दन्तधावनायागतौ, एक एव तत्रोपवेष्टुं शक्नोति, न द्वावपि । तेनैकः कथयति-अत्राह प्रथममुपविश्य दन्तधावनं करिष्ये । द्वितीयस्तु वक्ति-अहं प्रथमं करिष्ये इत्यादि त्रिवादे जायमाने अहं हृदयितोऽत्यन्तं हर्षो जानः, राजवर्गीयनरैः पर्यवसायितावपि न मन्येते । ततस्तैरुक्तम्-यो राज्ञः पट्टशतस्पर्द्धकानि दास्यति सोऽत्र दन्तधावनं करिष्यति । एव बहुधनवर्त्तिनः, मम श्रेष्ठी लज्जते यदि पश्चाद्भवामि । यतः-“ कृत्राः शस्त्रैर्वुधाः शास्त्रै-रिज्याः स्वैः पामराः करैः । गालीभिरङ्गना शृङ्गैः पशवः कलिकारिणः ॥ १० ॥ ” एवं युद्धे यावदंकोऽपि न निवर्तते तावत् होडकोरस्य विलोक्यते । अतो मम श्रेष्ठी नामितो मा हूत ततो जगद्भूवणिक्पुत्रेण पञ्चविंशतिशतस्पर्द्धकैः गृहीतः स पापाण “ चारचलावड पानबोलावड हाथदहावड धनहुंफावड ” इति लोकोक्तिः सत्या, तेन श्रेष्ठिना ज्ञापितो वृत्तान्तः । जगद्गु प्राह-वर्त्य कृतं यन्मम महत्त्वं प्रदेशे रक्षितम् । ततः स पापाणः स्वस्थाने आनायितः । जगद्भूरपि तत्रोपविश्य दन्तधावनं करोति । एकदा मन्थाह्ने जग-

द्भूर्भोजनार्थमुपविष्टः, तन्मिन्नवसरे कोऽपि योगी गृहद्वारे प्राप्तः । पत्नीं प्राह श्रेष्ठी-सद्योग्यां रसवतीं परिपूर्णपुरुषाहारप्रमाणां अस्य देहि, सा तथा करोति, योगी न लाति, तथा स्वपतेः प्रोक्तम् । पुनस्तनोक्तम्-रूप्यस्थालं वर्तुलिकासहितं देहीति, तथा कृते तुष्टो योगी ब्रूते-भोः दातृशिरोमणे ! तव परीक्षायै आगतोऽहं ह्युव भिक्षार्थं भ्रमन्, यतो मम दातृपुरुषविलोक्यतुः पणमासा गताः परं न कोऽपि दृष्टः, त्वं त्वद्य दृष्टः जगदुद्धरणक्षमः । साधुराह-ममेदं धनं क ? योगी प्राह-एष पापाणः सद्रव्योऽस्ति इत्युक्त्वा स्थितो योगी । साधुरपि तत्पूजायै यावद्वर्त्यदुकूलाद्यानयति तावत्स गतः, सर्वत्र विलोकीतोऽपि न दृश्यः । साधुना चिन्तितमसौ योगी न हि, किं तु मम पूर्वसवन्धी कोऽपि देव पुण्यकीर्तिदाता, विलोकितः पापाणः, एकत्र कारी दत्ता, दृष्टदो दूरीकृता, दृष्टानि तत्र पञ्चस्पर्शपापाण्यखण्डानि, स्पर्शपापाण्योनेन लोहं स्वर्णं जघेत् । ततो गुरुक्तं सत्यं मन्यमानो जगद्गुणदुद्धरणाय मनोऽकरोत् । सर्वदेशेषु धान्यसंग्रहमकार्षीत् । दुर्भिक्षे पतिने दिव्यीस्तम्भनपुरश्चलकाणहिल्लपत्तनादिषु द्वादशोत्तरशतसत्रागारानममयत् । तेषु लोकानां सारभोजनं सघृतं दीयते यथेच्छम् । यतः-“ नवकरवाली मणिभ्रमा, ते अगीला चारि । दानसाह जगद्भूतणी, दीसह पुढविमभारि ॥२१॥ ” दुष्टप्रग्रहणभीत्या रङ्गयोग्या एते इति सकलकोष्ठेषु नाम दत्तम् । “ अथ मूसदस्सा, वीसलदेवस्स वारं हम्मीरे । इग्वीम य सुरताणे, दुधिमक्खे जगद्भूसाहूणा दिग्गा ” ॥ २२ ॥ एवविधां जगद्भूकीर्त्तौ श्रुत्वा स्पर्धया वीसलदेवराजेन वीसलनगरे सत्रागारो मणिरुतः । सपत्यज्ञावात्तल परिवेषयति, कियदिनैस्तैलमपि निवारितम्, एकदा राज्ञा कार्यविशेषेण जगद्भूसाधुराकारितः, स नृप नत्वोपविष्टः, राजाऽऽदेशे ‘ जी जी ’ इति भणति । तदा चारणेनोक्तम्-“ वीसलदेव रुक्क करइ, जगद्भू कहावड जी । तइ परिसइ फालिसिउ, ए परीसावड ग्री ” ॥ २३ ॥ तदनु मत्सरं मुक्त्वा जगद्भूपार्श्वभिजप्रणामकरणं निषिद्धम्, प्रभाते तत्रोपविश्य दानमण्यपिकायां द्रव्यदानं ददाति जगद्भू तत्र यवनिकां बन्धयति, यतः लज्जया कुलीनाः प्रकटं न गृह्णन्ति, तेषां दानार्थं, सखञ्जया च यवनिकान्तरिताः स्वकरं जगद्भूश्रेष्ठयग्रे विस्तारयन्ति, तदनु यथाभाग्यानुसारेण हाटकटङ्करूप्यटङ्कस्पर्द्धकसम्मशतादि ददाति । अत्रावसरे वीसलदेवभूपः स्वज्ञान्यपरीक्षार्थं वस्त्रादिवेषं परावर्त्य एकाकी निजकरं यवनिकान्तस्थं उड्यामास । जगद्भूर्नामप्रकारलक्षणताम्रताकठिनतावनभाग्यसपद्यज्ञसौख्यविद्यादिवहुरेखाङ्कितं तं करं दृष्ट्वा जगज्जनमान्यस्य कस्यापि नरेन्द्रस्य सप्रतीदृशीमवस्थां प्राप्तस्य तथा करोमि यथा यावज्जीव सुखी स्यात् इति विचिन्त्य स्वकराङ्गुलीतो मणिमणिरुतमुद्रिका उत्तार्य प्रदत्ता । सकौतुकेन भूषेन कृण स्थित्वा वामं करं उडितः । तत्रापि द्वितीया मुद्रिका मुक्ता । मुद्राद्वयं गृहीत्वा नृप स्वावासे गतः । द्वितीयदिने जगद्भूसाधुमाकार्यं किमेतदिति दर्शितवान् मुद्राद्वयम् । साधुनोक्तम्-“ जत्थं गत्तो तत्थं गत्तो, सामवसीहो न जुज्जए अहल । जत्थं गत्तो तत्थं गत्तो, पत्थं रत्तो पाणियं वडइ ” ॥२४॥ इत्थात् मुद्राद्वयं परिधाप्य हस्तिस्कन्धमारोप्य गृहे प्रेषित इति जगद्भूसाधुप्रबन्धः । उपदेशतरङ्गिणी ।

जगणंदण-जगन्नन्दन-पु० । जिनेश्वरे, स्वनामकचारणमुनौ

च । तथाहि—“सयपजा कक्षा अजिणदणजगणदणचारणसमीवे सुअभ्रम्मसमत्तं पक्खिन्ना ” । सङ्का० ।

जगणाह—जगन्नाथ—पुं० । जगतः सकलचराचररूपस्य यथा-
वस्थितस्वरूपप्रकरणद्वारेण वितथप्रकरणपायेज्यः पालनाय
नाथ इव नाथो जगन्नाथः । जिनेश्वरे, न० ।

जगणिस्सिय—जगन्निश्चित—त्रि० । जगल्लोकस्तत्र निश्चित आ-
श्रितः । लोकस्थिते वस्तुनि, “जगणिस्सियहिं भूपाहिं”
उत्त० ८ अ० ।

जगदुच्चरिय—जगद्दुश्चरित—न० । जगतां प्राणिनां दुश्चरित
हिंसादिनिबन्धन कर्म । प्राणिनां दुराचारे, इ० २६ अष्ट० ।

जगपागह—जगत्प्रकट—त्रि० । जङ्गमजन्तूनां प्रत्यक्षप्रमाणसिद्ध-
तया प्रकटे, प्रश्न० १ माश्र० द्वार ।

जगपियामह—जगत्पितामह—पुं० । जगतां सकलसत्त्वानां नास्का-
दिकुणतिविनिपातभयापायरक्षणत्वात् पितेव पिता सम्यग्दर्शन-
मूलोत्तरगुणसंहतिस्वरूपो धर्मस्तस्यापि च पिता जगवान्, अर्थ-
तस्तत्प्रणीतत्वात् । न० । जिनेश्वरे, ब्रह्मणि च । “ब्रह्मा जगत्पि-
तामहः” सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

जगवंधु—जगद्वन्धु—पुं० । जगतः सकलप्राणिसमुदायरूपस्याव्या-
पादनोपदेशप्रणयनेन सुखस्थापकत्वात् धन्धुरिव बन्धुः ।
जिनेश्वरे, न० ।

जगय—यकृत्—न० । यं सयमं करोति, कृ-किप्-तुक् च ।
कुतौ दक्षिणजगस्थे मांसपिण्डे, तद्वर्कके रोगजेदे च ।
अस्य शसादौ जत्वे च यकभादेशः । वाच० । “आसस्स ण
धावमाणस्स हिययस्स य जगयस्स य अतरात्ते ।” भ० १०
श० ३ उ० ।

जगद्वं—देशी—पङ्क्तितायाम्, सुरायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जगसव्वदंसि [ए]—जगत्सर्वदर्शिन्—पुं० । जगत सर्वज्ञाव-
शिनि ज्ञातपुत्रे महावीरे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

जगसहाव—जगत्स्वभाव—पुं० । जगतः चराचरस्य स्वो भावः ।
“जन्म मरणं च नियतं, बन्धुर्दुःखाय धनमनिर्धृतये । तथास्ति
यन्न विपदे, तथाऽपि लोको निरालोकः ॥१॥” इत्यादिलक्षणे
विश्वस्वभावे, आ० ४ अ० ।

जगाहित—जगच्छित—त्रि० । पुरुषार्थोपयोगितया विश्वहितावहे,
स० ३२ सम० ।

जगहिय—जगच्छित—त्रि० । ‘जगहित’ शब्दार्थे, स० ३२ सम० ।

जगाण्द—जगदानन्द—पुं० । जगतां सङ्क्षिपन्नेन्द्रियाणाममृ-
तस्यन्दिमूर्तिदर्शनमात्रतो निःश्रेयसाभ्युदयसाधकधर्मोपदेश-
द्वारेण चानन्दहेतुत्वात् पेहिकामुष्मिकप्रमोदकारणत्वात्
जगदानन्दः । जिनेश्वरे, न० ।

जगार—ज(य)कार—पुं० । जवर्णे, यवर्णे, यच्चन्दे च । “जगारुहि-
छाण तगारेण निहेसो कीरति ।” नि० चू० १ व० ।

जगारी—जगारी—स्त्री० । (राजगरो) इतिनाम्ना प्रसिद्धे क्षुद्रधा-
न्ये, “असण ओयण-सत्तण-मुग्ग-जगारीइ” । इह ‘जगारी’
शब्दः समयसिद्धः, आदिशब्दात् कैरेयीकरम्बकादिग्रहः ।
पञ्चा० ५ विव० ।

जग्ग—जागृ—धा० । निद्राक्षये, “जाग्गेज्जग्ग.” ॥ ८ । ४ । ८० ॥
‘जग्गइ’ पक्षे ‘जागरइ’ जागर्ति । प्रा० ४ पाद ।

जग्गाण—जागराण—न० । अनिद्रागमने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जग्गह—यद्ग्रह—पुं० । यत् प्राप्यते तद् गृह्यतामित्याकारि-
कायां राजाज्ञायाम्, “रक्षा जग्गहो घोसितो ।” आ० म० प्र० ।
“यद्ग्रहो घोषितस्तत्र, शतानीकमहीष्टजा । तदनीकभटाश्व-
म्भां, स्वेच्छया मुमुषुस्ततः” ॥ आ० क० ।

जग्गाह—यद्ग्राह—पुं० । ‘जग्गाह’ शब्दार्थे, आ० क० ।

जघण—जघन—न० । धक्र हन्ति । हन-यङ्-अच्-पृषो० । वाच० ।

स्त्रिया अग्रेतनकट्यधोभागे, कल्प० २ कृण । “सुदरयणजघन-
वयणकरचरणनयणलावणविलासकलिया” । औ० । जग-
रूपे स्त्रीकटेरग्रभागे च । त० ।

जच्च—जात्य—त्रि० । जातौ जवः यत् । कुक्षीने, श्रेष्ठे, कान्ते,
सुन्दरे, “किं वा जात्याः स्वामिनो ह्येपयन्ति ।” “जा-
त्यस्तेनाऽभिज्ञातेन, शूरः शौर्ययता कुशः” । “सर्व-
वर्णेषु तुल्यासु, पक्षीष्वक्षतयोनिषु । आनुलोम्येन सभूताः,
जात्या जातास्तथैव ते ॥१॥” वाच० । स्वाभाविके, त० ।
ज० । प्रश्न० । सजातीये अविजातिमति, जी० ३ प्रति० ।
नास्त्युद्धमपि जात्यरत्न समानमजात्यरत्नेन । ल० । “जह जघ-
वाहलाण, अस्साण जणवणसु जायाण ।” आ० क० ।

जच्चंजण—जात्याञ्जन—न० । मर्दितेऽञ्जने, कल्प० २ कृण ।
प्रधाने, सौवीरके च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जच्चंजणजमरजलयपरिजज्जुयसमसंहियतणुअआज्ज-
लरुहसुकुमालमज्जरमणिज्जरोमराइ ।

जात्याञ्जन मर्दित तैलादिनाऽञ्जनम् (भमरजलयपरिचि)भ्रम-
राणां प्रसिद्धानां जलदानां च मेघानां यः प्रकरः समूहस्तत्सदृशी
तत्समानवर्णतया जात्याञ्जनजमरजलदप्रकरी इव (उज्जुअस्ति)
ऋजुका प्रचरा, अत एव (समास्ति) समा अविपमा सहि-
ता निरन्तरा (तणुअस्ति) तणुका सुद्धमा (आइज्जस्ति)
आदेया सुभगा (लरुहस्ति) लट्भा विलासमनोहरा (सुकु-
मालमज्जरस्ति) सुकुमालेभ्य शिरीषपुष्पादिवस्तुज्योऽपि मृ-
दुका, तत एव (रमणिज्जस्ति) रमणीया (रोमराइस्ति)
रोमराजिर्यस्याः सा तथा ताम् । कल्प० २ कृण ।

जच्चंजणजिगभेयरिद्वगभमरावलिगवलगुलियकज्जलस-
मणभेसु ॥

जात्य प्रधानं यदञ्जनं सौवीरक भृङ्गभेदः भृङ्गाभिधानकीट-
विशेष विदलिताङ्गारो वा, रिष्टक रत्नविशेषः । भ्रमरावली
प्रतीता, गवलगुटिका महिषशृङ्गगुटिका, कज्जल मयी, एतत्स-
मप्रभेषु कृष्णेष्वित्यर्थः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जच्चंदण—देशी—अगरी, कुङ्कुमे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जच्चकंचणुज्जलंतरुव—जात्यकाञ्चनोज्ज्वलद्रूप—त्रि० । जात्य-
काञ्चनवत् उत्तमसुवर्णवत् उत्प्रावल्येन दीप्यमान रूपं य-
स्य । उत्तमसुवर्णवत् दीप्यमानरूपे, कल्प० ३ कृण ।

जच्चकणग—जात्यकनक—न० । उत्तमसुवर्णे, “जच्चकणग व
जायरुवे ।” कल्प० ६ कृण । प्रश्न० ।

जच्चकमलकोमल-जात्यकमलकोमल-त्रि० । उत्तमजातिसं-
भवकमलवत् कोमले, कल्प० २ कृण ।

जच्चक्षिय-जात्यान्वित-त्रि० । विशिष्टजातिसंभूते, वृ० ३
उ० । सुकुलोत्पन्ने, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

जच्चन्निय-जात्यान्वित-त्रि० । विशिष्टजातिसंभूते, वृ० ३ उ० ।

जच्चमाणि-जात्यमाणि-पु० । पञ्चरागादिप्रधानमणौ, पं० व०
६ द्वार ।

जच्चसुवर्ण-जात्यसुवर्ण-पारमार्थिके सुवर्णे, दश० १० अ० ।

जच्चसुवन्न-जात्यसुवर्ण-‘जच्चसुवर्ण’ शब्दार्थे, दश० १ अ० ।

जच्चिर-यच्चिर-न० । यादत्काले, व्य० ७ उ० ।

जच्चो-देशी-पुरुषे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जच्छ-यम्-धा० । उपरमे, “गमिष्यमाऽऽसां ठः” । ८ । ४ ।
२१५ । इत्यन्तस्य छ् । ‘जच्छइ’ यच्छति । प्रा० ४ पाद ।

जच्छन्त-यच्छत्-त्रि० ददति, अष्ट० ३ अष्ट० ।

जच्छन्तो-देशी-स्वच्छन्दे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जजुवेय-यजुर्वेद-पुं० । द्वितीयवेदे, म० २ श० १ उ० । औ० ।
यजुर्वेदाहिते निर्णये, व्यापारे च । स्या० ३ ठा० ३ उ० ।

जज्ज-जय-त्रि० । जेतुं शक्यः । जि-यत् । “कयजयौ शक्या-
र्थे” । ६ । १ । ८१ । (पाणि०) जेतुं शक्ये, वाच० । “द्यय्यौ
जः” । ८ । २ । २४ । इति य्यस्य ज् । प्रा० २ पाद ।

जजरिय-जर्जरित-त्रि० । जर्जर करोति, जर्ज-णिच् कर्मणि क्त ।
जीर्णीकृते, शकलीकृते, ‘जराजर्जरित पतिम्’ वाच० । “कृतगा-
जिभजजरियसव्वदेहा” प्रश्न० १ आश्र० द्वार । राजीयुके,
स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

जजरियसद्-जर्जरित (भर्जरित)-शब्द-पुं० । तन्त्रीकरटिका-
दिवाद्यशब्दवद् भर्जर (जर्जर) ध्वनियुक्ते शब्दे, स्या० १० ठा० ।

जट-जर्त-पुं० । बाहीकदेशे, सोऽभिजनोऽस्य अन् । बहुषु जनप-
दे लुप् । तद्देशवासिषु, व० व० । वाच० । “तस्याधूर्तादौ” । ८ ।
२ । ३० ॥ इति सूत्रेण तस्य दृः । प्रा० २ पाद ।

जट्ट-इष्ट-न० । कृतयजने, “अहो जज्ञिषण जट्टं” आ० म० प्र० ।
यज्ञे च । उक्त० २५ अ० ।

जट्टि-यट्टि-स्त्री० । यज्-किन् नि० न सप्रसारणम् । ध्वजा-
दिदण्डे, हृजाञ्चलम्बने दण्डे च । किच् । तन्तौ, हार-
लतायां, भाग्यौ, मधुकायाम्, वाच० । “जट्टिमुक्तिकोप्परण्णहा-
रेहि हणामि ति ।” नि० चु० १ उ० ।

जम्-जम्-त्रि० । जलति घनीभवति । जल अच्, डस्य लः । “इष्ट
वाऽनिष्ट वा, न वेत्ति किञ्चित्तु यो मोहात् । परवशगः स भवेदिदं,
नाम्ना जन्मसङ्कः पुरुषः” ॥ सकलकृणे मन्दबुद्धौ, मूर्खे, वेदग्र-
हणाममर्थे, “अनशा क्लीवपतिता, जात्यन्ववाधिरा तथा । उन्म-
त्तजन्मसूकाश्च, ये च केचिन्निरिन्द्रियाः ॥” वेदग्रहणसमर्थो जड
इति दायभागः । हिमग्रस्ते, हिमेन मन्दक्रियः, मूर्खः, अल्पज्ञः,
जले, न० । सीसके, न० । चेतनाजिघ्रे अज्ञानादिसमूहे,
वेदान्तमते हि पदार्थो द्विधा-जम्-जम् । तत्र जडोऽज्ञान-

तत्कार्यसङ्गः । अजरम्येतन इति भेदः । “नापृष्टः कस्यचिद्
ब्रूयात्, न चान्यायेन पृच्छतः । जानन्नपि हि मेधावी, जरुवम्लोक्त
आचरेत्” ॥१॥ वाच० । अपगतकर्तव्याकर्तव्यविवेके, आवा० १
श्रु० २ अ० २ उ० । स्याद्वादस्वरूपोपलम्भनराहिते, अष्ट० ७ अष्ट० ।
तत्त्वावधोधविधुरबुद्धौ, स्या० । “जमा खमु प्रो जड पज्जुवास-
ति” । जरुमूढापरिमतनिर्विज्ञानशब्दा एकार्थकाः । रा० ।

जमाभार-जटाभार-पु० । जटासमूहे, “जडामारेण सव्यं सरीरं
पाणिपण उल्लेत्ता सामिस्स चरिं ठाडं धुण्ण” । आ० म० द्वि० ।

जमाल-जटाल-पु० । जटा अस्त्यर्थे सिध्मा० लच् । षट्बुक्ते,
कच्चुरे, मुष्कके, गुग्गुले च । जटायुके त्रि० । चोरिणः शिखि-
नश्वास्य, जटालोर्द्धशिरोरुहाः । “जटामास्याम्, स्त्री० । वाच० ।
स्वनामख्याते ग्रहविशेषे, कल्प० ६ कृण । च० प्र० ।

जटावत्-त्रि० । जटा अस्त्यर्थे मतुप्, मस्य व । वाच० । प्राकृते
च “आद्विल्लोल्लाववन्तमन्तेत्तेरमणामतोः” ॥ ७ । १ । १५६ ॥
इति सूत्रेण आलादेशः । ‘जमालो’ जटावान् । प्रा० २ पाद ।
जटायुके, वाच० ।

जमि [ए]-जटिन्-पुं० । जटा अस्त्यस्य इति । सक्ते, अभ्य-
तुल्यपत्रयुक्ते वृक्षजडे, वाच० । त्रि० । जटाधरे, ज० ए श० १३
उ० । ज० । औ० ।

जमियाडलग-जटाल-पुं० । अष्टाशीतिग्रहाणां त्रिपञ्चाशत्तमे
स्वनामख्याते ग्रहे, च० प्र० २० पादु० । “दो जमियाडलग”
स्या० २ ठा० ३ उ० ।

जमिआडलग-जटाल-पु० । ‘जमियाडलग’ शब्दार्थे, च० प्र०
२० पादु० ।

जमिअं-देशी-स्त्रचिते, दे० ना० ३ वर्ग ।

जडिल-जटिल-पु० । जटा अस्त्यर्थे पिच्छा-इलच् । सिंहे,
जटायुके, त्रि० । “विवेश कश्चिजडिलस्तपोवनम्” । वाच० ।
“उक्कडफुडकुडिलजमिलकक्कडविकमफडाडोवकरणदच्छा”
वृत्ति-जटिलः स्कन्धदेशे केसरिणामिवाहीनां केसरसद्भा-
वात् । ज० १५ श० १ उ० । ज्ञा० । उक्त० । जटाधारिबनवासि-
पाखरिगनि, प्रव० ए४ द्वार । बलितोद्वलिते च । “एगं मह
कोस व गडियं सुक्कं जडिलं गंठिल्ल” ज० १६ श० ३ उ० ।

जमिलय-जटिलक-पु० । राहौ, सू० प्र० २० पादु० । च० प्र० ।

जड-जड-पुं० । भाषया शरीरेण क्रियया वा जडे, स्थूले, दीप्ताप्त-
हे, प्रव० १०७ द्वार ।

तिविहो य होऽ जडो, भासें सरीरे य करणे जडो य ।

जासाजडो चउहा, जल एलग मम्मण दुमेहो ॥

जल जलवुडो भासइ, जलमूओ एव जासति अवचं ।

जह एलगो व्व एवं, एलगमूगो वलवलेनि ॥

मम्मणमूओ बोव्वमो, खलेड वाया हु अवि सदा जस्स ।

दुम्पेहस्स ण किंची, घोसतस्मावि गाय इहा ॥

दंसणणाणचरित्ते, तवे य समितीसु करणजोगे य ।

उवडं पि न गेएहइ, जलमूगो एलमूगो य ॥

नाणा दट्टा दिक्खा, भासाजडो अपच्चलो तस्स ।

सोयवहिरो य नियमा, गहणे उड्डाहो, अहिगरणं ॥
तिविहो सरीरजडो, पत्ये भिक्खे तहेव वंदणए ।
एतेहि कारणेहि, सरीरजडं न दिक्खेज्जा ॥
अइणे वा पडिमंथो, निक्खायरियाए अपरिहृत्यो य ।
उड्डस्मासपरिक्रम-अहिअणीउदगमादीसु ॥
आगाढगिह्वाणस्स य, अममाही वा विहोज्ज मरणं वा ।
जड्हे पासे वि ठिए, अन्ने य ज्वे इमे दोसा ॥
देमेण कक्खमादी, कुच्छणवणुप्पद्वावणे दोसा ।
एऽत्थि गल्लओ य चोरो, णिंदियमुंनो य जणवादो ॥
एगे सरीरजडो, एमादीया इवति दोसा तु ।
तम्हा त न वि दिक्खे, गच्छे महद्धे अणुन्नाओ ॥
इरियासमिण् भासे-सणासु आदाणसमिड्गुत्तीसु ।
ए वि ठाति चरणकरणे, कम्मदणं करणजडो ॥
जलमूग एलमूगो, अतिथूलसरीरकरणजडो य ।
दिक्खंतस्सेते खलु, चतुगुरु सेसेसु मासलहु ॥
भासाजडं मम्मण, सरीरजडं च णातिथूरं च ।
जावज्जिय परियडे, करणे जडं तु छम्मासे ॥
मोत्तुं गिह्वाणकज्जं, दुम्मेहं वा वि पाढे छम्मासो ।
तो हेतुं दुम्मेहं, जो वि य करणम्मि सो जडो ॥
छाएहुवरि तो दोएह वि, आयरिओ अन्ने गाहे छम्मासा ।
पच्छा अन्नो ततिओ, सो वि य छम्मासपरिअडे ॥
जो चिय तं गाहेती, सिस्सो तस्मेव सो इवति ताहे ।
तह वि न गिएहइ जदि ह, कुलगणसंवे विगिंचणता ॥
पं० भा० ।

जडुस्त्रिधा-भाषया, शरीरेण, करणेन च । जापाजडु. पुन-
स्त्रिधा-जडमूको, मन्मनमूक, एतकमूकश्च । तत्र जडमग्न
इव बुरुबुरायमानो यो वक्ति स जलमूकः । यस्य तु वदतः
स्वच्यमानमिव वचनं स्खलति स मन्मनमूकः । यश्चैलक
इवाव्यक्त मूकतया शब्दमात्रमेव करोति स एतकमूकः । तथा
य पथि भिक्षाऽऽने वन्दनादिषु चातीव स्थूलतयाऽशको भव-
ति स शरीरजडुः । करणं क्रिया, तस्यां जडु करणजडुः
समितिगुप्तिप्रत्यवेक्षणोऽतिक्रियां पुन पुनरुपदिश्यमानामप्यतीव
जडुतया यो ग्रहीतुं न शक्नोति स, करणजडु इत्यर्थः । तत्र
जापाजडुस्त्रिविधोऽपि ज्ञानग्रहणेऽसमर्थत्वात् दीक्ष्य । शरीर-
जडुस्तु मार्गगमनभक्तपानानयनादिष्वशको भवति, तथाऽ-
निजडुस्य प्रस्वेदेन कक्षादिषु कुथितत्व भवति, तेषां जले-
न क्वावनेषु क्रियमाणेषु कीटिकादिप्लावना संभवति, तत
सयमविराधना, तथा लोकोऽतिनिन्दां करोति बहुभक्षीति,
तथोद्धृष्टाभो भवति ततोऽसौ न दीक्षणीयः । ध० ३ अ-
धि० । प्रव० । प० चू० । नि० चू० । व्य० । आव० । ग० ।
हन्तिनि, पुं० । वृ० १ उ० । नि० चू० । जीन० । छव्यजाव-
मूर्खे, त्रि० । त० । “ जडुण वड्डाणं, निव्विन्नाण च निव्विसे-
साणं । ससारस्यराण, कहियं पि निरत्थयं होइ ” ॥१॥ त० ।

जाड्य-न० । जडस्य भावः व्यञ्जः । जडतायाम्, सौख्ये च ।
“ आलस्यश्रमगर्भयै-जाड्यं जुम्भासितादिकृत ” । “ इदं
जाड्यमिदं मौढ्य-मिदमत्यदुत वचः । ” वाच० ।

जड-त्यक्त-त्रि० । “ केनाफुण्णादय ” । उ० । ४ । २५० । इति
सूत्रेण ‘जड’ आदेशः । परित्यक्ते, दश० ६ अ० । वृ० । पं० व० ।
आचा० । नि० चू० । संथा० ।

जण-जन-पु० । जायते इति जनः । आ० म० प्र० । तं० । आचा० ।
विशे० । सूत्र० । जन-अच् । वाच० । लोके, उत्त० ५ अ० । सूत्र० ।
आव० । आचा० । स० । नगरीदास्तव्यलोके, “ पमुइअजण-
जाणवया । ” रा० । भ० । औ० । नि० । ज्ञा० । प्राकृतपुरुषे, सूत्र०
१ श्रु० १ अ० २ उ० । आ० म० । स० । प्राणिनिवहे,
प० व० ४ द्वार । आचा० । मातापितृपुत्रकलत्रादौ, कौटुम्बिक
जने च । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

जणऽआ-जनयितृ-पुं० । जन-णिच्-तृच् । पितरि, आचा० १ श्रु०
६ अ० ४ उ० । उत्पादके, त्रि० । मातरि, स्त्री० । डीप् । वाच० ।
“ जणऽता णाममेणे । ” जनयिता मेघो यो वृष्ट्या धान्यमुद्गमय-
ति । स्था० ६ ता० ९ उ० ।

जणऽता-पुं० । ‘ जणइआ ’ शब्दार्थे, स्था० ६ ता० ६ उ० ।

जणक्खय-जनक्य-पुं० । लोकमरणेषु, ज० ३ श० ६ उ० ।

जणक्खयकर-जनक्यकर-त्रि० । लोकविघातकारके, “ बहु-
जणक्खयकरा सगामा । ” प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

जणकलकल-जनकलकल-पुं० । जनानामुपलब्धमानवर्णवि-
भागे ध्वनौ, रा० ।

जणग-जनक-पु० । जन-णिच्-एवुच् । वाच० । पितरि, प्रव० १
द्वार । सूत्र० । ज्ञा० । उत्पादके, त्रि० । वाच० । मातापित्रादौ,
“ माता पिआ अक्कदकारी जणगा इदंति ” आचा० १ श्रु० ८ अ० ८
उ० । मातापित्रो, आचा० २ श्रु० ४ अ० १ उ० । जना लोकास्त
एव जनकाः । जने, “ जणगा तं सुणेह मे । ” सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
सीतायाः पितरि, विदेहनृपभेदे, वाच० । चरमजिनसमय-
वर्तिनि तत्पूजके मिथिलानृपे च । “ मिहिह्वाजणओ य
धरणो य । ” मिथिलाया जनको राजा धरणश्च नागकुमारेन्द्रः
भगवतः पूजां कृतवान् । आ० म० प्र० ।

जणजत्ता-जनयात्रा-स्त्री० । अत्यन्तलोकताप्तिसंभाषणे, “ ज-
णजत्तारहियाणं, होइ जइत्तं जईण सया । ” दर्श० ४ तत्त्वं ।

जणछाण-जनस्थान-न० । दण्डकाऽरण्ये, वाच० । नासिक्य-
पुरे च (ती०) “ अन्नया देवजाणी नाम सुक्कस्स महग्गहस्स
धूआ जणछाणपुरे कीलंती दण्डयराण दिछा, रुववइ सि व-
ला मोरिआ, भगं च तीसे सीलव्वयं, तस्स सरूव उवलम्भ
सुक्कमहागहेणं रोसवसेण सावो दिस्सो-एयं नयरं
दण्डयरायसाहिय चत्तदिवसम्भंतरे ढाररासी भविस्सइ सि,
तं च नायं नारयरिसिणा, दण्डयरायस्स कहिअ, त च सो-
ऊण भीओ दण्डयराया सयल जण सह आणेउं चट्ठेप्पहसा-
मिण सरण पवन्नो, बुडो अ, तप्पभिइ जणछाण ति तस्स नर-
यस्स पसिच्चं नामधित्तं, एवं परातिथिया वि जस्स तिन्थस्स

माहृणं उववमिति, तस्स आरदंतसोगा कदं नो वणिण्हिति ?।
ती० २८ कल्प ।

जणणिकुच्छिमज्ज-जननीकुक्षिमध्य-न० । मातृजवरान्तरे, तं० ।
जणणिवह-जननिवह-पुं० । महति नगरजोजिकादिवृन्दे,
वृ० ४ उ० ।

जणणी-जननी-स्त्री० । जनयति प्रादुर्भावयत्यपत्यमिति जन-
नी । उ० २ अ० । जन-णिच् अनि० जन अपादाने, अनि०
वा-ङीप् । वाच० । मातरि, प्रव० १ द्वार । पञ्चा० । कल्प० ।
आव० । सूत्र० । “आ स्तन्यपानाज्जननी पशूना-मा दारत्ता-
भाच्च नराधमानाम् । आ गेदकृत्यावधि मध्यमाना-मा जीवि-
नात्तीर्थमिवोत्तमानाम् ॥१॥ ” कल्प० ४ कृण । उत्पादकस्त्रीमा-
त्रे च । वाच० ।

जणदण-जनार्दन-पुं० । जनैरद्यते वाच्यते ‘अर्द्ध’ वाचने,
कर्मणि ल्युट् । जनमर्दति हिनस्ति तारुयति जनान् समुद्रवा-
सिनोऽसुरभेदान् अर्दयति वा कर्त्तरि ल्युट् । विष्णौ, वाच० ।
“काले प्रसुतस्य जनार्दनस्य, मेघान्धकारासु च शर्वरीषु”
जगत्पीडके, त्रि० । आव० १ अ० ।

जणपरिचय-जनपरिचय-त्रि० । लोकगर्हिते, पं० व० १ द्वार ।
जणपिच्छणिज्जख-जनप्रेक्षणीयरूप-त्रि० । जनानां प्रेक्षणी-
यं छप्पु योग्य रूपं स्वरूप यस्य तत् तथा । दर्शनीयरूपकवि-
ते, कल्प० ३ कृण ।

जणपुज्ज-जनपूज्य-त्रि० । लोकमान्येषु, जीवा० १३ अधि० ।
जणपूयणिज्ज-जनपूजनीय-त्रि० । राजामात्यगुरुभ्रेष्टिप्रभृति-
षु वाकमान्येषु, पञ्चा० २ विव० ।

जणप्पमह-जनप्रमर्द-पुं० । लोकचूर्णेन, ज० ७ श० ६ उ० ।
जणप्पियत्त-जनप्रियत्व-न० । लोकप्रियत्वे, “युक्तं जनप्रिय-
त्वं, शुक्तं तद्धर्मसिद्धिफलमलम् । धर्मप्रशंसनादे-र्वाजाधाना-
दिभावन ॥१॥” पौ० ४ विव० ।

जणवह-जणवय-पुं० । लोकयाते, ज० ७ श० ६ उ० ।
जणवोह-जनवोह-पुं० । जनानामव्यक्तवर्णे ध्वनौ, विपा० १
श्रु० १ अ० । म० ।

जणमणोदर-जनमनोदर-त्रि० । लोकचेतोहारिणि, पञ्चा०
६ विव० ।

जणमेजय-जनमेजय-पुं० । जनमेजयति । एज-णिच्-खश् । प-
रीक्षितनृपते । पुत्रे, कुत्नामभूपुत्रभेदे, पुरञ्जयनृपपुत्र च ।
वाच० । क्रौञ्चाज्जनमेजया विननाश । ध० १ अधि० ।

जणय-जनक-पुं० । ‘जणग’ शब्दार्थे, प्रव० १ द्वार ।
जणयंत-जनयत्-त्रि० । उत्पादयति, पञ्चा० ११ विव० ।

जणवय-जनपद-पुं० । जनाः पद्यन्ते गच्छन्ति यत्र । पद आधारे
य । वाच० । देशे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । तं० स्या० । कल्प० ।
आचा० । उ० १ वृ० । आ० म० । जनानां लोकानां पदान्य-
वस्थानानि येषु ते जनपदाः । माधुविहरणयोग्येषु अवन्त्यादिषु
अर्थपद्विशिष्टादिदेशेषु, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । राष्ट्रं, रा० ।
मनुष्यलोके, ज० ७ श० ६ उ० । तन्निवासिलोकेषु च । “हरंति
घणघणगुदव्यजायाणि जणवयकुत्राण ” जनपदकुत्रानां
लोकगृहाणाम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । “जणवयपरिचायाए”

जनपदानां लोकानां परिवाटाय । आचा० १ श्रु० ३ अ० १
उ० । ‘जनपद’ इत्यनुवादे तु तत्र भवे, “जणवयवहाए”
जनपदे भवाः जनपदाः कालछूट्टादयो राजादयो वा तद्विधाय ।
आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

जणवयकहा-जनपदकथा-स्त्री० । मालवकादिदेशप्रशंसानि-
न्दाऽत्मिकायां देशकथायाम्, उ० ११ अ० । औ० ।

जणवयपाल-जनपदपाल-पुं० । जनपदं पालयति इति जनपद-
पालः । जनपदरक्षके, औ० ।

जणवयपिया-जनपदपितृ-पुं० । जनपदानां हितत्वात् (औ०)
पितेव । लोकपितरि, स्था० ६ ठा० । सूत्र० ।

जणवयपुरोहित-जनपदपुरोहित-पुं० । जनपदस्य शान्तिका-
रितया पुरोहित इव जनपदपुरोहितः । जनपदशान्तिकरे,
रा० । औ० । सूत्र० ।

जणवयप्पहाण-जनपदप्रधान-त्रि० । लोकोत्कृष्टे, “जज्ञा-
दि य जणवयप्पहाणादि लालियंता” प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

जणवयवग्ग-जनपदवर्ग-पुं० । देशसमूहे, म० ३ श० ६ उ० ।

जणवयसच्च-जनपदसत्य-न० । जनपदेषु देशेषु यद् यदर्थवाच-
कतया कदं देशान्तरेऽपि तत् तदर्थवाचकतया प्रयुज्यमानं सत्य-
मवितथमिति जनपदसत्यम् । यथा कोट्टणादिषु पयः पञ्च नीर-
मुदकमित्यादि । सत्यत्वं चास्याहुष्टं, विचक्षाहेतुत्वात् । नाना-
जनपदेष्वविष्टार्थप्रतिपत्तिजनकतया व्यवहारप्रवृत्तेः । दशविध-
सत्यस्य प्रथमे भेदे, स्था० १० ठा० । घ० ।

जणवयसच्चा-जनपदसत्या-स्त्री० । जनपदमाधिकृत्येष्टार्थप्रति-
पत्तिजनकतया व्यवहारहेतुत्वात् सत्या जनपदसत्या । दश-
विधाया सत्यभाषायाः प्रथमे भेदे, प्रश्न० १२ पद ।

जणवहा-जनव्यथा-स्त्री० । लोकपीकायाम्, ज० ७ श० ६ उ० ।

जणवाय-जनवाद-पुं० । जनानां परस्परं वस्तुविचारणे,
औ० । स्वनामख्याते कलाभेदे, ज० २ वृ० । स० । लोकापवादे
च । वाच० । “जणवायभण” । आव० ६ अ० ।

जणवूह-जनव्यूह-पुं० । जनसमुदाये, म० ६ श० ३४ उ० ।
चक्राद्याकारजनसमूहे, जनव्यूहस्य शब्दोऽपि तदभेदाज्जन-
व्यूह एवाच्यते । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

जणव्यूह-जनव्यूह-‘जणवूह’ शब्दार्थे, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

जणमह-जनशब्द-पुं० । जनानां परस्परालापकृपे ध्वनौ,
औ० । रा० । दशा० ।

जणसम्मह-जनसंमर्द-पुं० । जनानां परस्परं सघर्षणे, स्था०
४ ठा० १ उ० ।

जणमंवट्टकण-जनसंवर्तकल्प-त्रि० । जनसर्वत इव लोकमंहा-
रसरुजे. म० ७ श० ६ उ० ।

जणाउत्तो-देशी-ग्रामप्रधानपुरुषे, विष्टे च । डे० ना० ३ वर्गे ।

जणाउल-जनाकुल-त्रि० । भोजिकादिभिरिति प्रचूर्तजनैरा-
कीर्णं, व्य० ४ उ० ।

जणाकुल-जनाकुल-त्रि० । ' जणाकुल ' शब्दार्थे, व्य० ४ उ० ।
जणाववायजीरुत-जनापवादजीरुत्व-न० । जनापवादद् मर-
णाभिर्विशिष्यमाणाद् भीरुत्व जीतिभावः । लोकापवादजीतौ,
झा० १२ झा० ।

जणि-इव-अव्य० । " इवार्थे न-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जण-
यः " । ८ । ४ । ४४४ । इति सूत्रेणापभ्रशे इवार्थे जणिप्र-
योगः । प्रा० ४ पाद । इत्यर्थे, " चपयकुसुमहो मज्झि सदि
भसमुपयट्टउ । सोहइ इदनीलुमणि जणि कणइ वइउउ ॥ "
प्रा० ४ पाद ।

जणिअ-जनित-त्रि० । उत्पादिते, नि० चू० १ उ० । आब० ।

जणिय-जनित-त्रि० । ' जणिअ ' शब्दार्थे, नि० चू० १ उ० ।

जणु-इव-अव्य० । " इवार्थे न-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जण-
यः " । ८ । ४ । ४४४ । इति सूत्रेणापभ्रशे इवशब्दस्य ' जणु '
इत्यादेशः । इत्यर्थे, " निरुवमरसुपिपे पिप बि जणु । " प्रा०
४ पाद ।

जणुम्मि-जनोर्मि-स्त्री० । जनसंवाधे, रा० ।

जणुद्वाप-जनोद्वाप-पुं० । जनानां काक्वा वर्णने, औ० ।

जणेमाण-जनयत्-त्रि० । उत्पादयति, तं० ।

जणोह-जनोय-पु० । जनसमुदाये, इ० ३ उ० ।

जणोवयार-जनोपचार-पु० । स्वजनादिलोकपूजायाम्, पञ्चा०
२ विव० ।

जणु-यङ्ग-पु० । यज-भावे न । यागे, वाच० ।

स त्रिविधः—

" अफत्राकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विविदष्टो य उच्यते ।
यष्टव्यमेवेति मनः, समाधाय स सात्त्विकः ॥
अभिसंधाय तु फलं, दम्भार्थमपि चैव यत् ।
उच्यते भरतश्रेष्ठ !, तं यज्ञं विष्णि राजसम् ॥
विधिहीनमसृष्टाश्रमं, मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं, नामसं परिचक्षते ॥ "

स च नानाविधः—

" द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञाः, योगयज्ञास्तथा परे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च, यतयः सशितव्रताः ॥ "

पञ्च गृहस्थकर्तव्या यज्ञा यथा—

" अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः, पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।
होमो दैवो बलिर्गौतो, नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ "

विष्णौ च । वाच० । नागादीनां पूजायाम्, आ० म० प्र० । ज० ।
ज्ञा० । प्रश्न० । सूत्र० । प्रतिदिवसं स्वस्वेष्टदेवतापूजायाम्, जी०
३ प्रति० । आ० च । जी० ३ प्रति० । ज० । सयूपो यज्ञ एव हि
ऋतुव्यते, यूपरहितस्तु दानादिक्रियायुको यज्ञ इति । विशेष० ।

जणुज्ज-यङ्गीय-न० । यज्ञाय हितं तस्येदं वा । वाच० । स्व-
नामख्याते (जयघोषविजयघोषमुनिषक्तव्यताप्रतिबद्धे) उत्तरा-
ध्ययनसूत्रस्य पञ्चविंशतितमेऽध्ययने, स० ३३ सम० । उच्य० ।

जणुगि-यङ्गाग्नि-पु० । अग्निष्टोमानले, दश० १ चू० ।

जणुजस-यङ्गयशस्-पु० । स्वनामख्याते नारदपितामहे तापसे,

" आसीद्यदा सौर्यपुरे, समुद्रविजयो नृप ।

तदा यङ्गयशास्तत्र, तापसस्तस्य बह्वम् ॥

सोममिन्द्रासुतो यज्ञ-दत्तस्सोमयशा स्नुषा ।

तत्पुत्रो नारदस्तेषा-मुक्त्वृत्त्या च भोजनम् ॥ " आ० क० ।
आ० चू० ।

जणुजाइ (ण्)-यङ्गयाजिन्-पु० । भजनशीले, नि० चू० १
उ० । औ० । म० ।

जणुद्ध-यङ्गार्थ-पु० । यज्ञैकप्रयोजने द्विजे, यज्ञनिमित्ते, उच्य०
२५ अ० ।

जणुद्वाण-यङ्गस्थान-न० । नासिक्यपुरे, ती० २८ कटप । " एवं
नासिक्यपुरे कालतरे पुष्पचूर्मि नाचं आगच्छो मिदिलार्हितो, तत्त्य
जणयराभो तेण य तत्थ दस जण्णा कारिया " तत्त. " जणुद्वाण
ति तन्नवर रुद । " ती० २८ कटप । बह्मवाटे च । वाच० ।

जणुदत्त-यङ्गदत्त-पुं० । स्वनामख्याते नारदपितरि, आ० क० ।
आब० । आ० चू० । स्वनामख्याते कौशाम्बीवास्तवे सोमद-
त्ते, सोमदेवपितरि च । उच्य० १ अ० । नरुबाहुस्वामितृतीय-
शिक्ष्ये, कटप० ८ कृण० ।

जणुदेव-यङ्गदेव-पुं० । कितिप्रतिष्ठितनगरीष्वे चित्वातपुत्रपूर्वभ-
विकजीवे स्वनामख्याते द्विजे, आब० १ अ० ।

जणुमुह-यङ्गमुख-न० । यज्ञोपाये, उच्य० २५ अ० ।

जणुवक्क-याङ्गवक्क्य-पु० । ऋक्यजु प्रवर्तके मुनिनेदे, वाच० ।
(वेदा.) अनार्यास्तु पश्चात् सुगतायाङ्गवल्क्यादिभिः कृताः "
आ० म० प्र० । तन्नामकधर्मसंहिताकर्तारि ऋषौ च । वाच० ।
याङ्गवल्क्यप्रभृतिऋषिप्रणीतधर्मसंहिताभिश्चिन्तयन्ति ते धर्म-
चिन्तका । अनु० ।

जणुवारु-यङ्गवा (पा) ट-पु० । यङ्गस्थाने, वाच० । आ० म० ।
उच्य० । आब० ।

जणुसेट्ट-यङ्गश्रेष्ठ-पु० । यज्ञेषु श्रेष्ठो यज्ञश्रेष्ठ । अथ वा-श्रेष्ठो
यज्ञः श्रेष्ठयज्ञः । प्राकृतत्वात् यज्ञश्रेष्ठ । (उच्य०) उत्तमयज्ञे,
" वोरुट्टकाया सुश्चस्तेदा, महाजय जयइ जणुसेट्ट "
उच्य० १२ अ० ।

जणुयि-याङ्गिक-पु० । यज्ञेन जयति लोकान् इति याङ्गिकः । आ०
म० प्र० । आचा० । यज्ञाय हितः यज्ञः प्रयोजनमस्य वा ठक् ।
याजके ऋत्विगादौ, यजमाने च । वाच० ।

जणुलोवईय-यङ्गोपवीत-न० । यज्ञेन संस्कृतमुपवीतम् । वाच० ।
ब्राह्मणकण्ठसूत्रे, उच्य० २ अ० ।

तत्प्रसिद्धिस्तिवत्थम्—

भरतश्च आबकानाहूयोकवान्-भवद्भिः प्रतिदिनं मदीयं
भोक्तव्यं, कृष्णादि च न कार्यम्, स्वाध्यायपरैरासितव्यं,
चूके च मदीयगृहद्वारासम्प्रत्ययस्थितैर्वक्तव्यम्—जितो भ-
वान्, वर्धते भयं, तस्मान्मा इदं मा हनेति । ते तथैव कृ-
तवन्तः । भरतश्चरति सागरावगाढत्वात् प्रमत्तत्वात् त-
च्छृङ्गाकर्णनोत्तरकालमेव केनाहं जित इति ? आ ज्ञात-क-
पायै, तेभ्य एव वर्द्धते भयमित्यालोचनापूर्वकं सवेगं या-
तवानिति । अत्रान्तरे लोकबाहुल्यात् सूपकारा पाक क-
र्तुमशक्नुवन्तो भरताय निवेदितवन्तः, नेह ज्ञायते कं भावकः,
को वा नेतीति लोकस्य प्रचुरत्वात् । आहं जरतः-पृच्छापूर्वकं

देयमिति । ततस्तान् पृष्टवन्तस्ते—को भवान्, आवकाणां कति व्रतानि ? । स आह—आवकाणां न सन्ति व्रतानि, किं तु अस्माक पञ्चाऽणुव्रतानि । कति शिक्षाव्रतानि ? । ने उक्तवन्तः सप्त शिक्षाव्रतानि । य एव ज्ञतास्ते राज्ञो निवेदिताः । स च काकणीरत्नेन तान् लाञ्छितवान्, पुनः परमासेन योग्या ज्ञवन्ति, तानपि लाञ्छितवान् । परमासकात्वादनुयोगं कृतवानेवं ब्राह्मणां सजाता इति । ते च स्वसुतान् साधुभ्यो दत्तवन्तः, ते च प्रव्रज्यां व्रजुः । परीषहभीरवस्तु आवका एवासन्निति । इयं च भरतराज्यस्थितिः । आदित्ययशसस्तु काकणीरत्नं नासीत्, सुवर्णमयानि यज्ञोपवीतानि कृतवान्, महायशःप्रभृतयस्तु केचन रूप्यमयानि, केचन विचित्रपट्टसूत्रमयानि, इत्येवं यज्ञोपवीतप्रसिद्धिः । आ० म० प्र० ।

जसोववीय—यज्ञोपवीत—न० । 'जसोवईय' शब्दार्थे, आ० म० प्र० ।

जसोहणो—देशी—राक्षसे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जाहली—देशी—नीव्याम, दे० ना० ३ वर्ग ।

जाहु—जहु—पु० । "सूक्ष्मण्णहहहणां एह." H८।२।७५ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण ह्योः एहुः । प्रा० २ पाद । जरतवश्ये आजबीढनृप-पुत्रे नृपभेदे, वाच० । को० ।

जाहुसुया—जहुसुता—स्त्री० । गङ्गानद्याम्, "गगा भार्गीरही य जहसुया ।" को० ।

जइ—यदि—अव्य० । यद्-णिच्-इन्, णिलोपः । पक्वान्तरे, स-भावनायाम्, गर्हायां, विकल्पे च । वाच० । "जति ए चोरं लज्जति ततो ते जीविय नऽस्ति" । नि० चू० १ उ० ।

जतमाण—यतमान—त्रि० । प्राणिविषये यत्नवति, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । यत्नवति च । आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

जति—यदि—अव्य० । 'जइ' शब्दार्थे, नि० चू० १ उ० ।

जतिय—यावत्—त्रि० । यत्परिमाणे, वाच० । "अस्यं पि ज-तिय जाणति" नि० चू० १ ए उ० ।

जतुकुंभ—जतुकुम्भ—पु० । जातुषे घटे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

जतुगोलसमाण—जतुगोलसमान—त्रि० । निम्बरूपक्रीडनकज-तुगोलकप्रमाणे अनति महति, म० १६ श० ३ उ० ।

जतुगोलासमाण—जतुगोलासमान—पु० । 'जतुगोलसमाण' श-ब्दार्थे, म० १ ए श० ३ उ० ।

जतो—यतस्—अव्य० । यस्मात् कारणादित्यर्थे, पञ्चा० ६ विव० ।

जत्त—यत्न—पुं० । वेलाविधानाधाराधनोद्यमे, पञ्चा० ३ विव० ।

जत्ततिग—यात्रातिक—न० । जिनयात्रात्रिके, ध० २ अधि० ।

"अष्टाहिकाऽजिधामेकां, रथयात्रामथापराम् । तृतीयां तीर्थ-यात्रा चे-त्याहुर्यात्रा त्रिधा बुधाः ॥ १ ॥" ध० २ अधि० ।

जत्ता—यात्रा—स्त्री० । या-पून् । वाच० । यान यात्रा । तपोनियम-सयोगादिषु प्रवृत्तौ, म० १८ श० १० उ० । आव० । यात्रा द्विधा-रूप्यतो, भावनञ्च । रूप्यतस्तापसादीनां स्वक्रियोत्सर्पमाना, भावतः साधूनामिति । आव० ३ अ० ।

किं ते जंते ! जत्ता ? । सोपिह्वा ! जं मे तत्रणियमसंजमसज्जा-यज्जाणआवस्मयमादिप्सु जोगेसु जयणा, से तं जत्ता ।

(जयण् त्ति) प्रवृत्तिः । म० १८ श० १० उ० ।

अत्र प्रासङ्गिके शङ्कासमाधाने यथा—

"नो यात्रा प्रतिमानतिर्व्रतभृतां साक्षादनादेशनात्, तत्प्रश्नोत्तरवाक्य इत्यपि वचो माहज्वरावेशजम् । मुख्यार्थैः प्रथिता यतो व्यवहृतिः शेषान् गुणान् लक्षयेत्, सामर्थ्येण हि यावताऽस्ति यतना यात्रा स्मृता तावता ॥४७॥"

प्रति० । एतद्व्याख्यानं 'चेदय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १२२० पृष्ठे छष्टव्यम्) कायिकमिश्रोपशमिकलक्षणे भावे, आव० ३ अ० । देवोद्देशेनोत्सवभेदे रथयात्रादौ, वाच० । महोत्सव एव यात्रा, न तु देशान्तरगमनम् । ध० २ अधि० । पञ्चा० । सा च यात्रा त्रिविधा—अष्टाहिका, रथयात्रा, तीर्थयात्रा च । ध० २ अधि० । (तत्राष्टाहिकास्वरूप रथयात्रास्वरूप च 'अणुजाण' शब्दे प्रथमभागे ३६७ पृष्ठे दर्शितम्) स च सविस्तर सर्वचैत्यपरिपाटीकरणादिमहोत्सवोऽष्टाहिकायात्रा, इयं चैत्ययात्राऽप्युच्यते । ध० २ अधि० । (तीर्थयात्रास्वरूप च 'तिथजत्ता' शब्दे दृश्यम्) देशान्तरगमने, स्था० ४ ठा० १ उ० । झा० । औ० । विजिगीषया राज्ञां गमने, गमनमात्रे, यापने, उपाये च । वाच० ।

जत्ताभयग—यात्राभृतक—पु० । यात्रा देशान्तरगमन, तस्यां सहाय इति भ्रियते यः स यात्राभृतकः । देशाटनसमयोपयोगि-न्यनुचरे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

जत्ता ति होति गमणं, उभयं वा एत्तिय धणेण । पं० भा० ।

"जत्ताभयगो नाम तुमे अम्ह इमा जत्ता कायव्वा" । स्वयं यात्रा गन्तुमशक्नुवता यात्रासिद्धौ वेतनेन व्यापारितेऽनुचरे च । पं० चू० ।

जत्ताभिमुह—यात्राऽभिमुख—त्रि० । गमनाभिमुखे, औ० ।

जत्ताविहाण—यात्राविधान—न० । जिनोत्सवविधौ, तत्प्रतिपादके यात्राविधिप्रकरणाख्ये दारिमद्रे नवमे पञ्चाशके च । पञ्चा० ए विव० । (तद्वक्तव्यता 'अणुजाण' शब्दे प्रथमभागे ३६७ पृष्ठे विलोक्या)

जत्तासिद्ध—यात्रासिद्ध—पुं० । कृतसमुद्रयात्रे, यो द्वादशवारं समुद्रमवग्राह्य कृतकार्यं क्रेमेणाऽऽयाति स यात्रासिद्धः । अन्येऽपि पोतेन गन्तुकामा यात्रासिद्धाः प्रेक्ष्यन्ते ।

यात्रासिद्धकथा चेयम्—

"वेलाकूलेऽभवत् कोऽपि, वणिक् तुण्डिकनामकः ।

तस्यान्धौ बक्षशो भग्न, वोहित्य स तु नाभनक् ॥ १ ॥

जले नष्ट जले एव, स्रभ्यते प्रोक्तवानिति ।

नाग्रहीदत्तमप्यन्यैः, जगाम पुनरम्बुधौ ॥ २ ॥

स्वयं समुद्रस्तुष्टोऽथ, तस्य प्राज्य धनं ददौ ।

भणितश्चान्यदपि ते, किं ददामीति सोऽवदत् ॥ ३ ॥

मम नाम गृहीत्वा यः, समुद्रमवगाहते ।

सोऽविपन्नः समज्येतु, समुद्रस्तत्प्रपन्नवान् ॥४॥" आ० क० रा० ।

ज त्ति जगारपविजत्ति—ज इति जकारप्रविजक्ति—न० । द्वा-त्रिंशच्छिघनाद्यभेदे, रा० ।

जत्तिय—यावत्—त्रि० । यत्परिमाणे, वाच० । "जत्तियं गदिय तत्तिय त्रिय ।" आ० म० प्र० ।

जत्तो-यतस्-अव्य०। “तो दो तसो वा” । ७।१।१६०। इति प्राकृतसु-
त्रेण तसः ‘तो’ इत्यादेशः । प्रा० २ पाद । ब्रह्मात्कारणादित्यर्थे,
पञ्चा० १० विव० ।

जत्यकामोसाइत्त-यत्रकामावसायित्व-न० । स्वाभिलाषितस्य
समाप्तिपर्यन्तनयने योगसिद्धिभेदे, द्वा० २६ द्वा० ।

जत्थ जत्थ-यत्र यत्र-अव्य० । यद्-प्रबु । यस्मिन् यस्मिन्नित्यर्थे,
वाच० । “उवहाण जत्थ जत्थ जसुत्ते, एसा सुत्तवीप्सा, जत्थ
उद्देसगे, जत्थ अज्झयणे, जत्थ सुयक्खध, जत्थ अगे काबु-
क्कालियअगाणगेसु णेया ।” नि० चू० १ उ० ।

जदि-यदि-अव्य० । अभ्युपगमे, नि० चू० २ उ० ।

जदिच्छा-यदृच्छा-स्त्री० । अभिसधिराहित्ये, वृ० ३ उ० ।

जनुणंदण-यदुनन्दन-पुं० । श्रीकृष्णे, स्था० ८ उ० ।

जप-जप-धा० । उच्चारणे, वाचि च । भ्वा०-पर०-सक०-सेट् ।

अग्नि-आभिमुख्येन जपे, सम्यक् कथने च । उप-जदे, न० ।
वाच० । भावे अप् । पु० । मन्त्राज्यासे, अनु० । तत्प्रकारो यथा-

“मनः सहस्रं विषया-न्मन्त्रार्थगतमानसः ।

न द्रुतं न विलम्ब च, जपेन्मौक्तिकपङ्क्तिवत् ॥

जप स्यादक्षरावृत्ति-र्मानसोपाशुवाचिकैः ।

श्रिया यदक्षरश्रेणी, वर्णस्वरपदात्मिकाम् ॥

उच्चरेदर्थमुद्दिश्य, मानसः स जपः स्मृतः ।

जिह्वोष्ठौ चालयेत् किञ्चित्, देवतागतमानसः ॥

किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्या-दुपांशुः स जपः स्मृतः ।

मन्त्रमुच्चारयेद्वाचा, वाचिकः स जपः स्मृतः ॥

उच्चैर्जपाद्विशिष्टः स्या-दुपांशुर्दशजिगुणैः ।

त्रिहाजप शतगुणः, सहस्रो मानसः स्मृतः ॥

जिह्वाजप स विज्ञेयः, केवलं जिह्वा बुधैः” । वाच० ।

जप्प-जल्प-पु० । कुलजातिनिग्रहस्थानसाधनोपालम्भपरे भा-
षणे, स्था० ६ उ० । नि० चू० । स० ।

जप्पजिह्व-यतः प्रवृत्ति-अव्य० । यस्मात्कावादारज्येत्यर्थे,
“जप्पजिह्वं च णं अहं एस दारए कुञ्जिसि गज्जत्ताए बद्धते
तप्पमिह च ण अहं हिरण्णं जाव पीइसक्कारेण अहं
अहं वद्धामो” । कल्प० ४ कण ।

जम-यम-धा० । उपरतौ, भ्वा०-पर०-सक०-अनिट् । उदित
क्त्वा वेद । आ-दीर्घाकरणे, उप-विवादे, ‘यम’ परिवेषणे,
चुरा०-उभ०-सक०-सेट्-वा-घटा० । वाच० । यम-धा०-
घञ् । प्राणातिपातविरत्यादिरूपेषु पञ्चसु महाव्रतेषु, पुं० ।
उत्त० २५ अ० । “दो यमा” स्था० २ उ० ३ उ० । झा० घ० र० ।
तत्र महाव्रतपदेनैते जिनैरभिधीयन्ते, व्रतपदेन जागवतैः, धर्म-
पदेन पाशुपतैः, सांख्यैर्व्यासमतानुसारिभिश्च यमपदेनाभिधी-
यन्ते, कुशलधर्मपदेन च बौद्धैरभिधीयन्ते, वैदिकादिभिश्च
ब्रह्मादिपदेनाभिधीयन्ते । द्वा० ७ द्वा० । हा० ।

तत्स्वरूप त्वेवम्—

अहिंसासूनुतास्तेय-ब्रह्माकिञ्चनता यमाः ।

दिकावाचनवच्छिन्नाः, सार्वभौमा महाव्रतम् ॥ २ ॥

प्राणवियोगप्रयोजनो व्यापारो हिंसा, तदभावोऽहिंसा । वाङ्म-
नसोर्यथार्थत्व सूनुतम् । परस्त्रापहरण स्तेय, तदभावोऽस्ते-

यम । उपस्थसयमो ब्रह्म । जोगसाधनानामस्वीकारोऽकिञ्चनता,
एते यमाः । तदुक्तम्—“ अहिंसासत्यास्तेय-ब्रह्मचर्यापरि-
ग्रहा यमाः” इति । दिग्देशस्तीर्थादिः, कावश्चतुर्दश्या-
दिः, आदिना ब्राह्मण्यादिरूपाया जातेर्ब्राह्मणादिप्रयोजनरूपस्य
समयस्य च ग्रहः । ततो दिक्कालादिना अनवच्छिन्ना
“तीर्थे कञ्चन न हनिष्यामि” “चतुर्दश्यां न हनिष्या-
मि” “ब्राह्मणान् न हनिष्यामि” “देवब्राह्मणाद्यर्थव्यातिरेकेण
न कमपि हनिष्यामि” इत्येवविधावच्छेदव्यतिरेकेण सर्वविषया
अहिंसादयो यमा, सार्वभौमाः सर्वासु क्षिप्राद्यासु चित्तभूमिषु
सम्भवन्तो महाव्रतमित्युच्यन्ते । तदुक्तम्—“ एते तु जातिदेश-
काव्यसमयानवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम्” ॥ २ ॥ द्वा०
२१ द्वा० ।

इच्छायमादिचतुर्भेदेषु, तथाहि—

यमाश्चतुर्विधा इच्छा-प्रवृत्तिस्थैर्यसिद्धयः । (२५)

(यमा इति) यमाश्चतुर्विधाः-इच्छायमाः प्रवृत्तियमाः, स्थि-
र्यमा, सिद्धियमाश्च । (२५) द्वा० १९ द्वा० ।

इच्छायमो यमेष्विच्छा, युता तद्वत्कथामुदा ।

स प्रवृत्तियमो यत्तत्, पालनं शमसंयुतम् ॥ २६ ॥

तच्छता यमवतां कथातो या मुत्प्रीतिः, तथा युता सहिता य-
मेष्विच्छा इच्छायम उच्यते । यत्तेषां यमानां पालनं शमसं-
युतमुपशमान्वितं स प्रवृत्तियमः । तत्पालनं चात्राविकलमजिघ्रे-
तम्, तेन न काहादिविकलतत्पालनकृपे इच्छायमेष्वित्येव्याप्तिः ॥
न च सोऽपि प्रवृत्तियम एव, केवलं तथाविधसाधुचेष्टया प्र-
धानं इच्छायम एव तात्त्विकपक्षपातस्यापि ह्यव्यक्रियातिशा-
यित्वात् । तदुक्तम्—“ तात्त्विकः पक्षपातश्च, भावशून्या च
या क्रिया । अनयोःन्तरं ज्ञेयं, भानुसद्योतयोरिव” ॥ १ ॥ सं-
विग्नपाक्षिकस्य प्रवृत्तचक्रत्वानुरोधे तु प्रवृत्तियम एवाय,
तस्य शास्त्रबोधानियतत्वादिति नयजेदेन भावनीयम् ॥ २६ ॥

सत्कृत्योपशमोत्कर्षा-दतिचारादिचिन्तया ।

रहिता यमसेवा तु, तृतीयो यम उच्यते ॥ २७ ॥

सतो विशिष्टस्य कृत्योपशमस्य उत्कर्षादुत्कर्षादतिचारादीनां
चिन्तया रहिता, तदभावस्त्वैव विनिश्चयात् । यमसेवा तु तृ-
तीयो यम स्थिरयम उच्यते ॥ २७ ॥

परार्थसाधिका त्वेषा, सिद्धिः शुद्धान्तरात्मनः ।

अचिन्त्यशक्तियोगेन, चतुर्थो यम उच्यते ॥ २८ ॥

(परार्थेति) परार्थसाधिका स्वसन्निधौ परस्य वैरत्यागादिका-
रिणी तु एषा यमसेवा सिद्धिः । शुद्धं क्षीणमवतया निर्मलोऽन्त-
रात्मा यस्य अचिन्त्याया अनिवर्चनीयाया शक्तेः स्ववीर्योद्धा-
सरूपाया योगेन चतुर्थो यम उच्यते ॥ २८ ॥ द्वा० १६ द्वा० ।
यमयति-अच् । वाच० । दक्षिणदिकपालनिकायाश्रिते लोक-
पाले, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । भरणीनक्षत्राधिपतौ, सू० प्र०
१० पादु० । ज० । ज्यो० । स्था० । यमदग्निगुरौ तापसविशेषे,
आ० म० प्र० । आ० चू० । आ० क० ।

“ यमाख्यस्तापसस्तत्र, स तत्पाश्वेऽग्निकोऽगमत् ।

प्रपन्नस्तस्य शिष्यत्व, स घोरं तप्यते तप ॥

यमशिष्योऽग्निः इति, यमदग्निरिति श्रुतः । ” आ० क० ।

“जमो नाम से तावसो” आ० म० द्वि० । आ० चू० । सयमने, आ०

म० प्र० । मृत्यौ, मृत्युहेतुत्वात् । आव० ४ अ० । एकगर्जजा-
यमाने यमजे, त्रि० । वाच० । द्वित्वसंख्यायां च । वाच० ।

जमर्ज-यमतीत-न० । यमतीतेत्याद्यकरे, आदाननाम्नि सूत्रकृता-
कृतस्य पञ्चदशेऽध्ययने, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । स० । प्रश्न० । आव० ।
जमकाडय-यमकायिक-पुं० । दक्षिणदिक्पालदेवनिष्ठायाश्चिते-
ष्वम्बाद्यसुरविशेषेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वारः ।

जमग-यमक-पुं० । शकुनिविशेषे, जी० ३ प्रति० । स्वनामख्याते
पर्वतविशेषे, (जी०)

सप्रति उत्तरकुरुभाविषमकपर्वतवक्तव्यतामाह-

कहि एं जंते ! उत्तरकुराए कुराए जमगा नामं दुवे पव्वता
पषत्ता ? ! गोयमा ! नीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं
अट्ट चोत्तीसं जोयणसते चत्तारि य सत्तजागे जोयणस-
हस्सं आवाधाए सीताए मढाणईए उन्नओ कूले, एत्थ एं
उत्तरकुराए कुराए जमगा एणं दुवे पव्वता पषत्ता । एगमे-
गेणं जोयणसहस्सं उट्ठं उच्चतेणं अट्ठाज्जाइं जोयणसयाइं
उव्वेहेणं मूढे एकमेकं जोयणसहस्सं आयामविकखंभेणं
मज्जे अच्चट्ठमाइं जोयणसताइं आयामविकखंभेणं उवरिं
पंचजोयणसयाइं आयामविकखंभेणं मूढे तिप्पि जोयण-
सहस्साइ एकं वावट्ठं जोयणसयं किंचिविसेसाहियं परि-
क्खेवेणं दो जोयणसहस्साइं तिप्पि य वावत्तरे जोयणसते
किंचिविसेसूणपरिक्खेवेणं उवरिं पाणरस एकासीति जो-
यणमते किंचिविसेसाहिया परिक्खेवेणं पषत्ता, मूल वि-
त्थिन्ना मज्जे संखित्ता उप्पि तण्णया गोपुच्छसंठाणसंठिया
सव्वकणगामया अच्चा सएठां जाव पमिस्सा पत्तेयं पत्तेयं
पडमवरवेतिता परिक्खित्ता, पत्तेयं पत्तेयं वणसंदपगिक्खित्ता,
वाणओ, दोएण वि तेसि णं जमगपव्वयाणं उप्पि बहु-
समरमणिज्जन्मिजागे पषत्ते, वाणओ जाव आसयंति ।
तेमि एं बहुसमरमणिज्जाणं ज्मिभागाणं बहुमज्जादेस-
भाए पत्तेयं पत्तेयं पासायवर्मेसका पाणत्ता । ते णं पासाय-
वर्मेसका वावट्ठि जोयणाइं अच्चजोयणं च उट्ठं उच्चतेणं
एकतीसं जोयणाइं कोसं च विकखंभेणं अब्बुगत-
मूसितवमओ ज्मिभागओ उट्ठोता, दो जोयणा-
इं मणिपेठियाओ उवरिं सीहासणा सपरिवारां जाव
जमगा चिहंति । से केण्ठेणं जंते ! एवं वुच्चंति-
जमगा पव्वया, जमगा पव्वया ? ! गोयमा ! जमगेसु णं
पव्वतेसु तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं वहुओ खु-
ड्डियाओ वावीओ जाव विलवंतियाओ ताम्भु एं खुडा
खुड्डियां जाव विलवंतियासु वहुइं उप्पलाइं जाव
सतसहस्सपत्ताइं जमगप्पजाइं जमगवप्पाइं जमगा, एत्थ
एं दो देवा महिठ्ठियां जाव पलिओवमट्ठितीया परिवस-
ति । ते एं तत्थ पत्तेयं पत्तेयं चउएहं सामाणियसाहस्सीणं०

जाव जमगाणं पव्वयाणं जमिगाणं य रायहाणीणं अषेसि
च वहुणं वाणमंतराणं देवाणं य देवीणं य आदेवसं जाव
पाप्पेमाणा विहरंति । से तेण्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्च-जमग-
पव्वया जमगपव्वया, अट्ठत्तरं च एं गोयमा ! जाव णि-
का । कहि एं भंते ! जमगाणं देवाणं जमगाओ णाम राय-
हाणीओ पाणत्ताओ ? ! गोयमा ! जमगाणं पव्वयाणं उ-
त्तराणं ति तिरियमसंखेज्जदीवसमुदे बीतीवतित्ता अषमि
जंनुदीवे दीवे वारस जोयणसयसहस्साइं ओगाहित्ता, एत्थ
एं जमगाणं देवाणं जमिगाओ णाम रायहाणीओ पष-
त्ताओ वारसजोयणसहस्साइं जहा विजयस्स जाव महि-
ठ्ठिया जमगा देवा ॥

“ कहि ण भंते ! ” इत्यादि । क भदन्त ! उत्तरकुरुपु कुरुपु
यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रकृतौ ? ! जगवानाह-गौतम ! नीलवर्तौ
वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणान्त्याच्चरमान्तात् चरमरूपात् पर्यन्ता-
दष्टौ योजनशतानि चतुस्त्रिंशानि चतुस्त्रिंशदधिकानि चतुरश्र
योजनस्य सप्त भागान् अबाधया कृत्वा अपान्तराले मुक्तेति
भावः । अत्रान्तरे शीताया महानद्याः पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरु-
योः कूलयोः, अत्र एतस्मिन् प्रदेशे यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रक-
ृतौ । तद्यथा-एकः पूर्वकूले, एकः पश्चिमकूले, प्रत्येकं योजनसह-
स्रमुच्चैस्त्वेन, अर्कतृतीयानि योजनशतानि चद्वेधेन, अवगाहेन
मेरुव्यतिरेकेण शेषशाश्वतपर्वतानां सर्वेषामपि विशेषेणोच्चै-
स्त्वापेक्षया चतुर्भागस्यावगादभावात्, मूले एकं योजनसहस्रं
विष्कम्भ १०००, मध्ये अर्द्धाष्टमानि योजनशतानि ७५०,
उपरि पञ्चयोजनशतानि ५००, मूले त्रीणि योजनशतानि एकं
च द्वापष्टं द्वापष्टधिकं योजनशतं किञ्चिद् विशेषाधिकं परि-
क्षेपेण प्रकृतौ ३१६२, मध्ये द्वे योजनसहस्रे त्रीणि योज-
नशतानि द्वासप्ततानि द्वासप्तत्यधिकानि २३७९, किञ्चिद्दि-
शेषाधिकानि परिक्षेपेण प्रकृतौ, उपरि एकं योजनसहस्रं
पञ्च शतानि एकाशीतानि एकाशीत्यधिकानि योजनश-
नानि किञ्चिद्दिशेषाधिकानि १५०१ परिक्षेपेण, एवं च तौ
मूढे विस्तीर्णौ मध्ये संक्षिप्तौ उपरि तनुकावत एव गोपुच्छ-
संस्थानसंस्थितौ (सव्वकणगामया इति) सर्वात्मना
कनकमयौ “ अच्छां जाव पडिक्खा ” इति प्राग्वत् । तौ च
प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्चवरवेदिकया परिक्रितौ, प्रत्येकं प्रत्येकं वन-
स्रणपरिक्रितौ, पञ्चवरवेदिकावर्णको, वनस्रणवर्णकश्च ज-
गत्युपरि पञ्चवरवेदिकावनस्रणवर्णकवत् वक्तव्यः । “ ज-
मगपव्वयाणं ” इत्यादि । यमकपर्वतयोरुपरि प्रत्येकं बहुस-
मरमणीयो ज्मिजाग प्रकृतः । ज्मिजागवर्णनं च-“ से जहा-
नामए आलिंगपुक्खरेऽवा ” इत्यादि प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं
यावत् “ वाणमतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति०
जाव पण्णुभवमाणा विहरंति । ” “ तेसि ए ” इत्यादि । तयो-
र्बहुसमरमणीययोज्मिजागयोर्बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ प्रासा-
दावतसकौ प्रकृतौ । तौ च प्रासादावतसकौ द्वापष्टयोजना-
नि अर्द्धयोजन चोर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, एकत्रिंशद्योजनानि क्रोश चै-
क विष्कम्भेन, “ अभुगयमूसियपहसिबाऽवा ” इत्यादि
यावत् “ पमिक्खा ” इति प्रासादावतसकवर्णनम्, उल्लोचव-
र्णनम्, भूमिजागवर्णनम्, मणिपीठिकावर्णनम्, सिंहासनवर्ण-

नम, विजयदूष्यवर्णनम्, अङ्कुशवर्णनम्, दामवर्णनं च निरवशेषं प्राग्वद्वक्तव्यम् । नवरमत्र मणिपीठिकायाः प्रमाणमायामविष्कम्भाज्या चे योजने, बादलबेन एक योजनम्, शेष तथैव । “तेसि एं सीहासणाण” इत्यादि । तयोः सिंहासनयोः प्रत्येकम् “अवरुत्तरेण” अपरोत्तरस्यां, वायव्यामित्यर्थः । उत्तरपूर्वस्यां च दिशि, अत्र एतासु तिसृषु दिक्षु यमकयोर्मकनाम्नोर्यमकपर्वतस्वामिनोर्देवयोः प्रत्येक प्रत्येक चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रकृतानि । एवमेतेन क्रमेण सिंहासनपरिवारो वक्तव्यः, यथा प्राग् विजयदेवस्य । “तेसि ण” इत्यादि । तयोः प्रासादावतंमकयोः प्रत्येकमुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि प्रकृतानि, इत्याद्यपि प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावत् “सयसहस्सपत्तगा” इति पदम् । सप्रति नामानिबन्धनं पिपृच्छिषुरिदमाह—“से केण्ठेण” इत्यादि । अथ केनार्थेन केन कारणेन एवमुच्यते—यमकपर्वतौ, यमकपर्वताविति ? भगवानाह—गौतम ! यमकपर्वतयोः, णमिति वाक्यालङ्कारे, जुल्लिकासु वापीषु पुष्करिणीषु यावद्विलपङ्क्तिषु, बहुनि उत्पन्नानि यावत्सहस्रपत्राणि यमकप्रभाणि, यमका नाम शकुनिविशेषाः, तत्प्रज्ञाणि तदाकाराणि । एतदेव व्याचष्टे—यमकवर्णाभानि, यमकसदृशवर्णानीत्यर्थः । यमकौ च यमकनामानौ च, तत्र तयोर्मकपर्वतयोः स्वामित्वेन द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावद् महाभागौ पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः । तौ च तत्र प्रत्येक प्रत्येक चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणामभ्यन्तरमध्यवाह्यरूपाणां यथासंख्यमष्टादशद्वादशदेवसहस्रसख्याकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां षोडशानामात्मरक्तकदेवसहस्राणाम् “जमगाण पव्वयाण जमिगाण य रायहाणीण” इति । स्वस्य स्वस्य यमकपर्वतस्य स्वस्याः यमिकाऽभिधायाः राजधान्याः, अन्येषां च बहुनां वाणमन्तराणां देवानां देवीनां च स्वस्वर्यामकाऽभिधराजधानीवास्तव्यानामाधिपत्यं यावद्विहरतः । यावत्करणात्—“पारेवच्च सामित्तं जट्टित्त” इत्यादिपरिग्रहः । ततो यमकाकारयमकवर्णोत्पत्तादियोगात् यमकाजिधदेवस्वामिकत्वाच्च तौ यमकपर्वतावित्युच्येते । यथा चाह—“से तेण्ठेण” इत्यादि । सप्रति यमिकाभिधराजधानीस्थानम्—“कहि णं भंते !” इत्यादि । क जट्ट ! यमकयोर्देवयोः सवन्धिन्यौ यमिके नाम राजधान्यौ प्रकृते ? भगवानाह—गौतम ! यमकपर्वतोरुत्तरतोऽन्यस्मिन् असंख्येयतमे जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य, अत्रान्तरे यमकदेवयोः सवन्धिन्यौ यमिकराजधान्यौ प्रकृते, ते चाविशेषेण विजयरजधानीसदृशौ वक्तव्ये । जी० ३ प्रति० । शब्दालङ्कारभेदे, वाच० ।

पुनर्यमकपर्वतप्ररूपणा—

कहि णं भंते ! उत्तरकुराए जमगा णामं दुवे पव्वया पप्पत्ता ? । गोअमा ! णील्लवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणिज्जाओ चरिमंताओ अट्ठ चळ्ळीसे जोअणसए चत्तारि अ सत्तजाए जोअणस्स अवाहाए सीआए महाणईए उभओ कूले, एत्थ एं जमगा णामं दुवे पव्वया पप्पत्ता, जोअणसहस्सं उट्ठं उच्चत्तेणं अट्ठाइज्जाईं जोअणसयाईं उव्वेहेणं मूले एगं जोअणसहस्स आयामविकखंजेणं मज्जे अफ्फ-

ट्ठमाणि जोअणसयाईं आयामविकखंजेणं उवरिं पंच जोअणसयाईं आयामविकखंजेणं मूले तिप्पि जोअणसहस्साईं एगं च वावट्ठं जोअणसयं किंचि विसेसाहिअं परिकखेवेणं मज्जे दो जोअणसहस्साईं तिप्पि य वावत्तरे जोअणसए किंचि विसेसाहिअं परिकखेवेणं उवरि एगं जोअणसहस्सं पंच य एकासीए जोअणसए किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं मूले वित्थिष्सा मज्जे संखित्ता उप्पि तण्णुआए जमगमंठाणसंठिआ सव्वकणगामया अच्छा सएहा पत्तेअं पत्तेअं पउमवरवेडआ परिकखित्ता पत्तेअं पत्तेअं वणसंठा परिकखित्ता, ताओ णं पउमवरवेडआओ दो गाउआईं उट्ठं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाईं विकखंजेणं वेडआवणसंठवप्पओ जाणिअव्वो । तेसि एं जमगपव्वयाणं उप्पि बहुसमरमणिज्जे जूमिजागे पएणत्तेण्णवाव तेसि णं बहुसमरमणिज्जस्स जूमिभागस्स बहुमज्झदेसजाए, एत्थ एं दुवे पासायवर्मेसगा पप्पत्ता । ते एं पासायवर्मेसगा वावट्ठिं जोअणाईं अफ्फजोअणं च उट्ठं उच्चत्तेणं एकतीसं जोअणाईं कोसं च आयामविकखंजेण पासायवणओ जाणिअव्वो, सीहासणा सपरिवाराण जाव एत्थ एं जमगाणं देवाणं सोलसएहआयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलस जहासणसाहस्सीओ पप्पत्ताओ । से केण्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—जमगा य पव्वया, जमगा य पव्वया ? । गोअमा ! जमगपव्वएसु णं तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे खुट्ठा खुट्ठियासु वावीसुण जाव विलपंतियासु बहवे उप्पत्ताईं जाव जमगपपत्ताईं जमगवप्पभाईं जमगा य, एत्थ दुवे देवा महिद्धिया, तेणं तत्थ चउएहं मामाणिअसाहस्सीणं जाव भुंजमाणा विहरंति । से तेण्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ—जमगपव्वया जमगपव्वया, अदुत्तरं च एं सासए णामधिज्जे जाव जमगपव्वया जमगपव्वया । कहि णं जंते ! जमगाणं देवाणं जमगाओ रायहाणीओ पप्पत्ताओ ? । गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं अण्णम्मि जंबुद्वीवे दीवे वारस जोअणसहस्साइ ओगाहित्ता, एत्थ एं जमगाणं देवाणं जमिगाओ रायहाणीओ पएणत्ताओ, वारस जोअणसहस्साईं आयामविकखंजेणं सत्ततीसं जोअणसहस्साइ एव य अरुयाले जोअणसए किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं पत्तेअं पत्तेअं पायारपरिकखित्ता, ते एं पागारा सत्त तीसं जोअणाईं अद्धजोअणं च उट्ठं उच्चत्तेणं मूले अफ्फतेरसजोअणाईं विकखंजेणं मज्जे छ स्सकोसाईं जोअणाईं विकखंजेणं उवरिं तिप्पि सअफ्फकोसाईं जोअणाईं विकखंजेणं मूले वित्थिष्सा मज्जे संखित्ता उप्पि तण्णुआवाहिं वट्ठा अंते चउरसा सव्वरयणामया अच्छा, ते एं पागारा

णाणामणिपंचवषेहिं कविसीसएहिं उवसोहिआ । तं जहा-
 किएदेहिं० जाव सुक्लिहेहिं, ते णं कविसीसगा अफ्फकोसं
 आयामेणं देसूणं अफ्फकोसं उहं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं
 बाह्वेणं सव्वमणिमया अच्छा, जमिगाणं रायहाणीणं
 एगमेगाए वाहाए पणवीसं पणवीसं दारसए पणत्ते । ते णं
 दारा वावडिं जोअणाइं अद्धजोअणं च उहं उच्चत्तेणं एक-
 तीसं जोअणाइं कोसं च विक्खंभेणं तावइअं चैव पवेसेणं
 सेआ वरकणकयूजिए, एवं रायप्पसेणइज्जविमाणवत्तव-
 याए दारवण्णओ० जाव अफ्फट्ठमंगलगाइं ति, जमियाणं
 रायहाणीणं चउदिसिं पंच पंच जोअणसए आवाहाए
 चत्तारि वणसंका पणत्ता । त जहा-असोगवणे, सत्ति-
 वणवणे, चंपगवणे, चूअवणे । ते णं वणसंका साइरे-
 गाइं वारस जोअणसहस्साइं आयामेणं पंच जोअणस-
 या विक्खंभेणं पत्तेअं २ पागारपरिक्खत्ता किएहा वण-
 संरुवण्णओ जूमिओ पासायवडेंसगा य भाणिअव्वा, ज-
 मिगाणं रायहाणी अंतो बहुसमरमणिज्जे जूमिभागे पण-
 त्ते, वण्णओ ति । तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं जूमिजागाणं
 बहुमज्जदेसभाए एत्थ णं दुवे उवयारिया द्वेणा पणत्ता ।
 वारस जोअणसयाइं आयामविक्खंभेणं तिषि जोअण-
 सहस्साइं सत्त य पंचाणउए जोअणसए परिक्खेवेणं अ-
 फ्फकोसं च बाह्वेणं सव्वजंयूणयामया अच्छ पत्तेअं प-
 त्तेअं पउमवरवेइआ परिक्खत्ता, पत्तेअं २ वणसंरुवण्णओ
 जाणिअव्वो, तिसोवाणपडिरुवगा तोरणा चउदिसिं जू-
 मिजागो अ जाणिअव्वो । तस्स णं बहुमज्जदेसजाए एत्थ
 णं एगे पासायवडेंसए पणत्ते, वावडिं जोअणाइं अफ्फ-
 जोअणं च उहं उच्चत्तेणं इक्कतीसं जोअणाइं कोसं च
 आयामविक्खंभेणं वण्णओ, उह्वोआ जूमिजागा सीहास-
 णा सपरिवारा, एवं पासायपंतीओ वि । तत्थ पढमा पंती-
 ते णं पासायवडेंसगा एकतीसं जोअणाइं कोसं च उहं उ-
 च्चत्तेणं साइरेगाइं अफ्फसोद्वस जोअणाइं आयामविक्खंभेणं ।
 विइअपासायपंती-ते णं पासायवडेंसया साइरेमाइं अफ्फ-
 सोद्वसजोअणाइं उहं उच्चत्तेणं साइरेगाइं अफ्फट्ठमाइं जो-
 अणाइं आयामविक्खंभेणं । तइअपासायपंती-ते णं पासाय-
 वडेंसया साइरेगाइं अफ्फट्ठमाइं जोअणाइं उहं उच्चत्तेणं,
 साइरेगाइं अफ्फट्ठजोअणाइं आयामविक्खंभेणं, वण्णओ-सी-
 हासणा सपरिवारा । तेसि णं मूळपासायवडेंसयाणं उ-
 त्तरपुरच्छिमे दिसीजाए, एत्थ णं जमगाणं देवाणं सजा-
 आं सुहम्माणं पणत्ताओ, अद्धतेरस जोअणाइं आयामे-
 णं ठस्सकोमाइं जोअणाइं विक्खंभेणं एव जोअणाइं
 उहं उच्चत्तेणं अणेगखंजसयसाखिविद्धा सजावण्णओ । ता-

सि णं सजाणं सुहम्माणं तिदिसिं तओ दारा पणत्ता । ते
 णं दारा दो जोअणाइं उहं उच्चत्तेणं जोअणं विक्खंभेणं
 तावइअं चैव पवेसेणं सेआ वण्णओ० जाव वणमाला ।
 तेमि णं दाराणं पुरओ पत्तेअं पत्तेअं तओ मुहमंरुवा
 पणत्ता, ते णं मुहमंरुवा अफ्फतेरस जोअणाइं आयामेणं
 ठस्सकोसाइं जोअणाइं विक्खंभेणं साइरेगाइं दो जोअ-
 णाइं उहं उच्चत्तेणं० जाव दारा जूमिजागा य, पेच्छा-
 घरमंरुवाणं तं चैव पमाणं जूमिजागो मणिपेडियाओ,
 ताओ णं मणिपेडियाओ जोअणं आयामविक्खंभेणं
 अफ्फजोअणं बाह्वेणं सव्वमणिमडंओ सीहासणा
 जाणिअव्वा । तेसि णं पेच्छाघरमंरुवाणं पुरओ
 मणिपेडियाओ पणत्ता । ताओ णं मणिपेडियाओ दो
 जोअणाइं आयामविक्खंभेणं जोअणं बाह्वेणं सव्वमणि-
 मडंओ । तासि णं ठप्पि पत्तेअं पत्तेअं तओ धूजा, ते णं धूभा
 दो जोअणाइं उहं उच्चत्तेणं दो जोअणाइं आयामवि-
 क्खंभेणं सेआ य संखद्व० जाव अट्ठमंगलया । तेसि णं
 धूभाणं चउदिसिं चत्तारि मणिपेडियाओ पणत्ताओ । ताओ
 णं मणिपेडियाओ जोअणं आयामविक्खंभेणं अफ्फजोअणं
 बाह्वेणं जिणपदिमाओ वत्तवाओ । चेइअरुक्खाणं
 मणिपेडियाओ दो जोअणाइं आयामविक्खंभेणं जोअणं
 बाह्वेणं चेइअरुक्खवण्णओ, तेसि णं चेइअरुक्खाणं
 पुरओ तओ मणिपेडियाओ पणत्ताओ । ताओ णं मणिपेडि-
 आओ जोअणं आयामविक्खंभेणं अफ्फजोअणं बाह्वेणं,
 तासि णं ठप्पि पत्तेअं पत्तेअं मडिंदज्जया पणत्ता, ते णं
 अट्ठ मडिंदज्जया अफ्फट्ठमाइं जोअणाइं उहं उच्चत्तेणं अ-
 फ्फकोसं उव्वेहेणं अद्धकोसं बाह्वेणं वज्जामयवट्ठवण्णओ,
 चेइआ वणसंका तिसोवाणतोरेणा य भाणिअव्वा, तासि णं
 सभाणं सुहम्माणं उच्च मणंगुलिआसाहस्सीओ पणत्ता-
 ओ । तं जहा-पुरच्छिमेणं दो साहस्सीओ पणत्ताओ,
 पच्चच्छिमेणं दो साहस्सीओ, दक्खिणेणं एगा साहस्सी,
 उत्तरेणं एगा० जाव दामा चिट्ठंति । एवं गोवाणसियाओ
 एवर, धूवघमिआओ, तासि णं सुहम्माणं सभाणं अंतो
 बहुसमरमणिज्जे जूमिजागे पणत्ते । मणिपेडिया दो जो-
 अणाइं आयामविक्खंभेणं, जोअणं बाह्वेणं, तासि णं
 मणिपेडियाणं ठप्पि माणवए चेइअखंजे मडिंदज्जयप्प-
 माणे उवरिं ठक्कोसे उग्गाहत्ता हिद्धा ठक्कोसे वज्जित्ता जिण-
 सकहाओ पणत्ताओ । माणवगस्स पुव्वेणं सीहासणा
 सपरिवारा, पच्चच्छिमेणं सयाणिज्जावण्णओ, सयाणिज्जा
 णं उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए खुग्गमडिंदज्जया मणिपे-
 डियाविहूणा मडिंदज्जयप्पमाणा, तेसि अवरणे चोप्फाला

पहरणकोसा, तत्थ एं वहवे फलिहरयणपामुक्खा० जाव विट्ठंति । सुहम्माणं उप्पि अट्ठमगद्वगा, तासि एं उत्तर-
पुगच्छिमेणं, एवरं इमं एणएत्तं, एतेमि एं बहुमज्जदेसजाए
पत्तेअं पत्तेअं मणिपेदिआओ दो जोअणाइं आयामविक्खं-
जेण जोअणं वाहल्लेणं, तासि उप्पि पत्तेअं पत्तेअं देवच्छदया
पएणत्ता । दो जोअणाइं आयामविक्खंजेणं साडरेगाइं दो
जोअणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं सन्वरयणामया जिणपदिमाव-
रणओ० जाव धूवकुरुच्छगा, एव अवमेसाण वि सजा-
एणं० जाव उववायसभाए सयाणिज्जं दहओ अ अजिसे-
असजाए बहुआजिसिके भंमे अलंकारिअसभाएसु
बहुअलंकारिअजंमे चिट्ठइ ववसायसभासु पुत्तयययणा
णदापुक्खरिणीओ वडिपेढा दो जोअणाइं आयाम-
विक्खंभेणं जोअणं वाहल्लेणं० जाव ति ।

“उववाओ संकप्पो, अभिसेअं विहूसणा य ववसाओ ।

अच्चणिअ सुधम्मगमो, जहा य परिचारणा इट्ठी ॥ १ ॥

जावइयमि पमाणे, वि हुंति जमगाओ एलिवंताओ ।

तावअमंतरं खलु, जमगदहाणं दहाणं च ॥ २ ॥ ”

“ कहि ण ” इत्यादि । क जदन्त ! उत्तरकुरुषु यमकौ नाम द्वौ
पर्वतौ प्रज्ञप्तौ ? । गौतम ! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दाक्षि-
णात्याच्चरमान्तात्, इत्यत्र दाक्षिणात्य चरमान्तम् आरभ्येति
ज्ञेयं, इत्यवलोपे पञ्चमी । दाक्षिणात्याच्चरमान्तादारभ्या-
वाक्, दाक्षिणाजिमुखमित्यर्थः । अष्टौ योजनशतानि तु त्रिंशद-
धिकानि चतुरश्र सप्त भागान् योजनस्यावाधया, अप्रान्तराले
कृत्वेति शेषः । शीताया महानद्या उजयो कूलयोः, एकः
पूर्वकूले, एकः पश्चिमकूले इत्यर्थः । अत्रान्तरे यमकौ नाम द्वौ
पर्वतौ प्रज्ञप्तौ, एकः योजनसहस्रमूर्ध्वोच्चत्वेन, अर्द्धतृतीयानि
योजनशतान्युद्वेधेन, उच्छ्रयचतुर्थीशस्य धूम्यवगाहात्, मूले
योजनसहस्रमायामविष्कम्भाभ्यां वृत्ताकारत्वात्, मध्ये भूतलतः
पञ्चयोजनशतानि क्रमेण दृष्टमानि योजनशतानि आयामविष्क-
म्भाभ्याम्, उपरि सहस्रयोजनातिक्रमे पञ्चयोजनशतान्यायाम-
विष्कम्भाभ्याम्, मूले त्रीणि योजनसहस्राणि, एकं च योजनशतं
द्वाषष्ट्यधिकं किञ्चिद्विशेषाधिकं, किं कियत्कलामित्यर्थः । प-
रित्तेपेण, एव मध्यपरिधिरुपरितनपरिधिश्च स्वयमभ्यूह्यो, मूले
विस्तीर्णो मध्ये सत्तिप्तावुपरितनुकौ यमकौ यमलजातौ ज्ञा-
तरौ तयोर्यत् सस्थानं तेन सस्थितौ, परस्पर सदृशसस्थाना-
वित्यर्थः । अथवा-यमकाद् नाम शकुनिविशेषात् सस्थानसंस्थि-
तौ सस्थानं चानयोर्मूलतः प्रारभ्य सक्षिप्तसक्षिप्तप्रमाणत्वेन
गोपुच्छस्येव बोध्यः, सर्वात्मना कनकमयौ, शेष व्यक्तम्, अष्टादश-
शताद्यङ्कोत्पत्तिरेवम्-नीलवद्वर्षधरस्य यमकयोश्चान्तरमेकं य-
मकं, तयोः प्रथमहृदस्य च द्वितीयं, प्रथमहृदस्य द्वितीयहृद-
स्य च तृतीयं, द्वितीयहृदस्य तृतीयहृदस्य चतुर्थं, तृतीयहृदस्य
चतुर्थहृदस्य पञ्चमं, चतुर्थहृदस्य पञ्चमहृदस्य च षष्ठं, पञ्चम-
हृदस्य च वत्सस्कारगिरिपर्यन्तस्य च सप्तमम् । एतानि च
सप्ताप्यन्तराणि समप्रमाणानि, ततश्च कुरुविष्कम्भात् योजन
११-८१ कला २, इत्येवमुपात्तं योजनसहस्रायामयोर्यमकयो-
योजनसहस्रायामकं तावत्प्रमाणायामाना पञ्चानां हृदानां च

योजनसहस्रमेकम्, उभयोर्मूलने योजनसहस्रपट्णं, शोध्यते च
जातं योजन५८५२ कला २, ततः सप्तभिर्भागे हृतेऽऽ ४, यञ्चाव-
शिष्टं कुरुसत्क कलाद्वयं तदल्पत्वात् विवक्षितमिति । अत्रैवान-
न्तरोक्तवेदिकावनस्त्रप्रमाणाद्याह-“ताभो ए” इत्यादि व्यक्तम् ।
सप्रत्येतयोर्यदस्ति तदाह-“तेसि ण” इत्यादि । तयोर्यमकपर्व-
तयोरुपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः । अत्र पूर्वोक्तः
सर्वो भूभागवर्णक उच्येतव्यः । कियत्पर्यन्तमित्याह-यावत्तयो-
र्बहुसमरमणीयस्य भूमिजागस्य बहुमध्यदेशभागे द्वौ प्रासादा-
वतसकौ प्रज्ञप्तौ । अथ तयोरुच्चत्वाद्याह-“ते ए” इत्यादि नि-
रवशेषं विजयदेवप्रासादसिंहासनादिव्यवस्थितिसूत्रवद्वक्तव्यं,
नवर यमकदेवाभिवापेनेति । अधानयोर्नामार्थं प्रश्नश्चाह-“से
केण” इत्यादि प्रश्नसूत्र इत्युक्तम् । उत्तरसूत्रे यमकपर्वतयोस्तत्र दे-
शे तत्र प्रदेशे क्षुद्रक्षुद्रिकासु यावद्विलपङ्क्तिषु बह्वन्युत्पन्नानि ।
अत्र यावत्पदात् कुमुदादीनि वाच्यानि, तथा यमकप्रभाणीति
परिग्रहः, तत्र यमको यमकपर्वतस्तत्प्रभाणि, तदाकाराण्य-
र्थः । यमकवर्णाभानि, यमकवर्णसदृशवर्णानीत्यर्थः । यदि वा-
यमकाभिधानौ द्वौ देवौ महर्षिकौ, अत्र परिवसतः, तेन यम-
काविति, शेषः प्राभवत् । अधानयो राजधानीप्रश्नावसर-“कहि
ण” इत्यादि । क भदन्त ! यमकयोर्देवयोर्यमिकानामराजधान्यौ
प्रज्ञप्ते ? । गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरेणाऽ-
न्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्यान्ना-
न्तरे यमकयोर्देवयोर्यमिके नाम राजधान्यौ प्रज्ञप्ते, द्वादशयो-
जनसहस्राण्यायामविष्कम्भाभ्यां सप्तत्रिंशद्योजनसहस्राणि
नव च योजनशतानि अष्टचत्वारिंशदधिकानि किञ्चिद्विशेषा-
धिकानि परित्तेपेण प्रत्येकं प्रत्येकं द्वे अपि प्राकारपरिक्षिप्ते । की-
दृशौ तौ प्राकाराविति ?, तत्स्वरूपमाह-“ते ण पागारा ” इत्या-
दि । तौ प्राकारौ सप्तत्रिंशद्योजनानि योजनार्द्धसहितानि ऊर्ध्वो-
च्चत्वेन मूले अर्द्धं त्रयोदश योजनं येषु तान्यर्द्धत्रयोदशानि
योजनानि विष्कम्भेण मध्ये षट्सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भे-
ण मूलविष्कम्भतो मध्यविष्कम्भस्यार्द्धमानत्वात्, उपरि
त्रीणि सार्द्धानि क्रोशानि योजनानि विष्कम्भेण, अस्याऽपि म-
ध्यविष्कम्भतोऽर्द्धमानत्वात् । अत एव मूले विस्तीर्णावित्यादि-
पदत्रयं विवृतप्रायम्, बहिर्बुत्तौ कोणावनुपलङ्घ्यमाणत्वात्, अ-
न्तश्चतुरश्रः, उपलङ्घ्यमाणकोणत्वात् । अधानयोः कपिशिर्षकव-
र्णकमाह-“ते ण पागारा णाणामणि” इत्यादि । तौ प्राकारौ ना-
नामणीना पञ्चरागस्फटिकमरकताञ्जनादीना पञ्च प्रकारा वर्णा
येषु तानि वै. तथा तैः कपिशिर्षकैः प्राकाराग्रैरुपशोभितौ ।
एतदेव विवृणोति-तद्यथा-कृष्णैर्यावच्छुक्लैरिति । अथैतेषां
कपिशिर्षकाणामुच्चत्वादिमानमाह-“ ते ण ” इत्यादि नि-
गदसिद्धम् । अधानयोः कियन्ति चाराणीत्याह-“ जमिगा-
ण ” इत्यादि । यमिकयोः राजधान्योरेकैकस्यां वाढायां पार्श्वे
पञ्चविंशत्यधिकं २ चारशतं प्रज्ञप्तम् । तानि द्वाराणि द्वाषष्ट्यो-
जनानि अर्कयोजनं चोर्ध्वोच्चत्वेन एकात्रिंशद्योजनानि क्रोशं
च विष्कम्भेण तावदेव प्रवेशेन श्वेनानि वरकनकस्तूपिकानि;
लाघवार्थमतिदेशमाह-एव राजप्रश्नीये यद्विमानं सूर्याजना-
मकं, तस्य वक्तव्यतायां यो द्वारवर्णकः, स इहापि ग्राह्यः ।
कियत्पर्यन्तमित्याह-यावदष्टाष्टमङ्गलकानि, अत्रातिदिष्टमपि सूत्रं
न लिखितं, विजयद्वारप्रकरणे सूत्रतोऽर्थतश्च लिखितत्वात्, अ-
तिदिष्टत्वस्योपपत्त्यापि साम्याच्चेति । अधानयोर्वाहिर्भागे वन-
स्त्रप्रवक्तव्यमाह-“ जमियाण ” इत्यादि । यमिकयोः राजधा-

न्योऽधतुर्दिशि, चतसृणां दिशां समाहारश्चतुर्दिक्, तस्मिन्स्था, पूर्वादिष्वित्यर्थः । पञ्च पञ्च योजनशतान्यथाध्याऽपान्तराद्ये कृत्वेति गम्यते । चत्वारि वनखण्डानि प्रकृतानि । तद्यथा-अशोकवनं, सप्तपर्णवनं, चम्पकवनम्, आम्रवनमिति । अथैतेषामायामाद्याह-“ते ण वणसमा” इत्यादि । ते च वनखण्डाः सातिरेकाणि द्वादश योजनसहस्राणि आयामेन पञ्चयोजनशतानि विष्कम्भेण प्रत्येकप्रत्येक प्राकारैः परिक्रिस्ताः, कृष्णा इति उपलक्षितो जम्बूद्वीप-पञ्चवरवेदिकाप्रकरणलिखितः पूर्णो वनखण्डवर्णको, जूमयः, प्रासादावतसकाश्च जणितव्याः । जूमयश्चैवम्-“तेसि ण वणस-माणं अतो बहुसमरमणिज्जा जूमिजागा पणत्ता । से जहाणामप आलिंगपुक्खरेइ वा० जाव णाणाविहपचवण्णेहि मणीहि उवसो-उवसोभिआ” इति । प्रासादसूत्रमप्येवम्-“तेसि ण वणसडाण बहुमज्झदसजागे पत्तेअ पत्तेअ पासायवडैसप पणत्ते । ते ण पासायवडैसया वावट्ठि जोअणाइ अद्धजोअण च उट्ठ उच्चते-ण इकतीस जोअणाइ कोस च विक्खभेण अब्भुगयमूसि-अपहसिआइ य तहा बहुसमरमणिज्जे जूमिभाप उट्ठोओ सी-हासणा सपरिवारा, तथ ण चत्वारि देवा महिद्धिआ० जाव पडिओवमट्ठिइआ परिवसति । तं जहा-असोप, सत्तिवण्णे, चंपप, चूअवण्णे” इति । अत्राशोकवनप्रासादेऽशोकवननामा देवः, एव त्रिष्वपि तन्नामा देवः परिवसतीत्यर्थः । अथानयोरन्तर्जागव-र्णकमाह-“जमिगाण” इत्यादि । यमिकयो राजधान्योरन्तर्मध्य-भागे बहुसमरमणीयो जूमिभागः प्रकृतः । वर्णक इति सूत्रगतप-देन-“आलिंगपुक्खरेइ वा० जाव पचवण्णेहि मणीहि उवसो-ज्जिए वणसंरुविदण्णे० जाव वहवे देवा य देवीओ य आसा-यति० जाव विहरति” इत्यन्तो ग्राह्यः । अत्र च उपकारिका-लयनसूत्रमादर्शेष्वदृश्यमानमपि राजप्रभृतीयसूर्याभविमानवर्ण-के च दृश्यमानत्वात् “तिष्ठि जोअणसहस्माइ सत्तया पचाण-उए जोअणसप परिकखेवेण” इत्यादिसूत्रस्यान्यथानुपपत्तेश्च जीवाभिगमतो लिख्यते, आदर्शेष्वदृश्यमानत्व च लेखकवैगु-र्यादेवेति । तद्यथा-“तेसि ण” इत्यादि । तेषां बहुसमरमणी-यानां जूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे, अत्रान्तरे षे उपकारिका-लयने प्रकृते, उपकरोत्युपपृथ्नाति प्रासादावतसकादीनीत्युप-कारिका राजधानी प्रभुसत्कप्रासादावतसकादीनां पीठिका, अ-न्यत्र त्वियमुपकार्योपकारिकेति प्रसिद्धा । उक्तं च-“गृहस्थानां स्मृता राज्ञामुपकार्योपकारिका ।” इति । सालपनमिव गृहमिव ते च प्रतिराजधानीभव इति द्वे उक्ते, द्वादश योजनशतानि आ-यामविष्कम्भाभ्यां त्रीणि योजनसहस्राणि सप्त च योजनशता-नि पञ्चनवत्यधिकानि परिक्रमेण अर्द्धक्रोश धनुःसदृशपरिमाण वाह्येन सर्वात्मना जाम्बूनदमये अचङ्गे प्रत्येक २ प्रत्युपकारि-कालयने पञ्चवरवेदिके परिक्रिप्ते, प्रत्येक प्रत्येक वनखण्डवर्ण-को जणितव्यः । स च जगतीगतपञ्चवरवेदिकास्थवनखण्डा-नुसारेणेति, त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि आरोहावारोहमार्गस्थानि चतुर्दिशि पूर्वादिदिक्षु ज्ञेयानि, तोरणानि चतुर्दिशि जूमिभाग-श्च कारिकालयनमध्यगतो भणितव्यः । तत्सूत्राणि जीवाभि-गमोपाङ्गगतानि क्रमेणैवम्-“से ण वणसरे देसूणाइ जोअणाइ चक्कवालविष्कम्भेण उवयारिआलयणसमप परिकखेवेण, तेसि ण उवयारिआलयण चउर्दिसि चत्वारि तिसोवाणपडिरूवगा पणत्ता । वण्णओ, तेसि ण तिसोवाणपडिरूवगाण पुरओ पत्ते-अ पत्तेअ तोरणा पणत्ता । वण्णओ, तेसि ण उवयारियालयणण उट्ठिपि बहुसमरमणिज्जजूमिजागे पणत्ते० जाव मणीहि उव-

सोजिए” इति । अत्र व्याख्या सुगमा । अथ यमकदेवयोर्मूलप्रा-सादस्वरूपमाह-“तस्स ण” इत्यादि । तस्योपकारिकालयनम्ब-बहुमध्यदेशभागे, अत्रान्तरे एकः प्रासादावतसकः प्रकृतः । द्वापट्टियोजनान्यर्द्धयोजन चोर्द्धोऽर्द्धत्वेन, एकत्रिंशद्योजनानि क्रोश चायामविष्कम्भाभ्यां वर्णको विजयप्रासादस्येव वाच्यः । उल्लोचावुपरि भागे भूमिभागावधोऽज्ञागौ सिंहासने सपरि-वारौ सामानिकादिपरिवारमहासनव्यवस्थासहिते, यथात्र उपकारिकालयनस्य प्रासादावतसकस्य चैकवचनेन विवक्षा तावद् द्विवचनेन विवक्षा, तत्सूत्रकाराणां विचित्रप्रवृत्तिकत्वा-दिति । अथास्य परिवारप्रासादप्रकरणमाह-“एवं पासायपंठी-ओ वि” इत्यादि । एव मूलप्रासादावतसकानुसारेण परिवार-प्रासादपङ्क्तयो ज्ञातव्याः जीवाभिगमतः, पङ्क्तयश्चात्र मूल-प्रासादतश्चतुर्दिक्षु पञ्चानामिव परिक्रमेरूपा अवगन्तव्याः, न पुनः सूचिप्रेणिरूपाः । तत्र प्रथमप्रासादपङ्क्तिपाठ एवम्-“से ण पासायवडैसप अण्णेहि चउर्दि तदद्भुच्चत्तपमाणमेत्तेहि पा-सायवडैसपहि सव्वओ समता सपरिक्खत्ते” स प्रासादाव-तसकोऽन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतसकैस्तदर्थोऽर्द्धत्वप्रमाणमात्रैः, अत्रोऽर्द्धत्वशब्देनोत्सेधो गृह्यते, प्रमाणशब्देन च विष्कम्भायाम्, तेन मूलप्रासादापेक्षया अर्द्धोऽर्द्धत्वविष्कम्भायामैरित्यर्थः । सर्वतः समन्तात् सपरिक्रिप्तः । एषामुच्चत्वादिकं तु साक्षात् सूत्रकृ-देवाह-एकत्रिंशद्योजनानि क्रोश चोर्द्धत्वेन, सार्द्धद्वापट्टियो-जनानामर्द्ध एतावत् एव लाज्जात् । सातिरेकाण्यर्द्धक्रोशा-धिकानि, अर्द्धपोडशानि सार्द्धपञ्चदशयोजनानि विष्कम्भा-यामाभ्यामिति । अथ द्वितीयप्रासादपङ्क्तिः । तत्पाठश्चैवम्-“ते ण पासायवडैसया अण्णेहि चउर्दि तदद्भुच्चत्तपमाणमेत्तेहि पा-सायवडैसपहि सपहि सव्वओ समता सपरिक्खत्ता” इति । ते प्रथमपङ्क्तिगताश्चत्वारः प्रासादाः प्रत्येकमन्यैश्चतुर्भिस्तद-र्द्धोऽर्द्धत्वविष्कम्भायामैर्मूलप्रासादापेक्षया चतुर्जागप्रमाणैः प्रा-सादैः परिक्रिस्ताः, अत एवैते षोडश प्रासादाः सर्वसङ्ख्य-या स्युः । एषामुच्चत्वादिकं तु साक्षादेव सूत्रकृदाह-ते प्रासादाः सातिरेकाणि अर्द्धक्रोशाधिकानि सार्द्धपञ्चदशयोजनान्युच्चत्वे-न सातिरेकाणि क्रोशक्रोशचतुर्थीशाधिकानि, अर्द्धाष्टमयो-जनान्यायामविष्कम्भाज्यामिति । अथ तृतीया पङ्क्तिः । तत्सू-त्रमेवम्-“ते ण पासायवडैसया अण्णेहि चउर्दि तदद्भुच्चत्तप-माणमेत्तेहि पासायवडैसपहि सव्वओ समता सपरिक्खत्ता” ते द्वितीयपरिधिस्थाः षोडश प्रासादाः प्रत्येकमन्यैश्चतुर्भि-स्तदर्थोऽर्द्धत्वविष्कम्भायामैर्मूलप्रासादापेक्षयाऽष्टांशप्रमाणोच्च-त्वविष्कम्भायामैः सर्वतः समन्तात् सपरिक्रिप्ताः । अत एवै-ते तृतीयपङ्क्तिगताश्चतुर्ष्वपि प्रासादाः । एतेषामुच्चत्वादिप्रमाणं सूत्रकृदाह-ते चतुर्ष्वपि प्रासादाः सातिरेकाण्यर्द्धाष्टमयो-जनान्युच्चत्वेन, सातिरेकत्वं च प्राग्वत् । अर्द्धाष्टानि अर्द्धतृती-यानि सातिरेकाणि सार्द्धक्रोशाष्टांशाधिकानि विष्कम्भायामा-भ्याम् । एषां सर्वेषां वर्णकः-सिंहासनानि च सपरिवाराणि प्राग्वत् । अत्र च पङ्क्तिप्रासादेषु सिंहासन प्रत्येकमेक, मूलप्रासादे तु मूलसिंहासनपरिवारोपेतमित्यादिना क्षेत्रसमासवृत्तौ श्री-मलयगिरिपादाः । तथा प्रथमतृतीयपङ्क्त्या मूलप्रासादे सपरि-वारो महासनानि, द्वितीयपङ्क्तौ च परिवारो पञ्चासनानि जीवा-भिगमोपाङ्ग इत्यादि विसर्वादसमाधानं बहुश्रुतगम्यम् । यद्यपि जीवाभिगमे विजयदेवप्रकरणे, तथा श्रीभगवत्पञ्चवृत्तौ चरमप्रकरणे, प्रासादपङ्क्तिचतुष्क, तथाऽप्यत्र यमकाधिकारे

पङ्क्तिप्रथमं बोध्यम् । पङ्क्तिप्रथमप्रासादसप्रहञ्चैवम्—

४
१६
६४
मूलप्रा० १
सर्वस० ७४

मूलप्रासादेन सह सर्वसंख्यया पञ्चाशीतिः प्रासादाः ८५। अथात्र सभापञ्चकप्रपञ्चयितुकामः सुधर्मसभास्वरूपं निरूपयति—“तेसि ण” इत्यादि । तयोर्मूलप्रासादावतसकयोरुत्तरपूर्वस्याम। शान—कोणोऽत्रैतस्मिन् भागे यमकयोर्द्वयोर्योगे सुधर्मनामे सभे प्रकृते । सुधर्मशब्दार्थस्तु—सुष्ठु शोभनो धर्मो देवानां माणवकस्तस्मज्जनिजिनसकृत्थाशातनाभीरुक्त्वेन देवाङ्गनाजोगाविरतिपरिणामरूपो यस्यां सा तथा । वस्तुतस्तु—सुष्ठु शोभनो धर्मो राजधर्मः, समन्तुर्निर्मन्तुर्निग्रहानुग्रहस्वरूपो यस्यां सा तथा । ते चार्द्धत्रयोदशयोजनान्यायामेन सकोशानि षट् योजनानि विष्कम्भेण नव योजनान्यूर्ध्वोच्चत्वेन । अत्र बाधवार्थं सजावर्णकसुत्रमतिदिशति—अनेकस्मभ्यस्तसन्निविष्टेत्यादिपदसूचितः सभावर्णको जीवाभिगमोको ज्ञेयः । स चैवम्—“अनेगखभसयससिषिविष्ठाओ अण्णगयसुकयवश्चरेत्तातोरेणवररत्तसालजजिआसुसिषिविष्ठासिठसठिअपसत्थवेरुत्ति—अविमत्तखजाओ णाणामणिकणगरयणखिचिअउज्जलवहुसमसुविभत्तभूमिजागाओ ईहामिगउसजतुरगणगरमगरविहगवावगकिनररुहरसजचमरकुजरवणलयपउमलयमत्तिचित्ताओ ख—चुगयवश्चरेत्तापरिगयाभिरामाओ विजाहरजमलजुअलजंतजुत्ताओ विव अच्चासहस्समालणीआओ रुवगसहस्सकलिआओ जिंसमणीओ निम्भिसमाण।ओ चक्खुत्तोअणलेसाओ सुहफासाओ सस्सिरीअसुक्खाओ कचणमणिरयणयूमिअग्गाओ णाणाविहपचवस्यघटापडागपरिमभिसअग्गासिहराओ धवत्ताओ मरीइकवयविणिम्मुअतीओ वाउत्तोइअमहिआओ गोसीससरससुरजिरत्तचदणदहरदिषपचगुत्तित्ताओ उवचिअवदणकवसाओ वदणधरसुकयतोरणपभिदुवारदेसजागाओ आसत्तोसत्तविउत्तवद्वग्घारिअमत्तकत्तावाओ पचवणसरससुरदिमुक्कपुप्फपुजोवयारकलिआओ कालागुरुपवरकुंडरुक्कतुरुक्कधुवडज्जतमघमघतगधधूआभिरामाओ सुगधवरगधिआओ गधिवट्ठिअओ अच्छरगणसघविकिप्पाओ दिव्वतुमिअसहसंपप्पदिआओ सव्वरयणांमईओ अच्चाओ जाव पडिक्खाओ” इति । अत्र व्याख्या तु सिद्धायतनतोरणादिवर्णकेषु चञ्चलवृत्तिन्यायेन सुलभेति न पुनरुच्यते, नवरम—अप्सरोगणानाम् अप्सर परिवाराणां यः सघ समुदायस्तेन सम्यक् रमणीयतया विकीर्णा आकीर्णा दिव्यानां सुदितानामातोद्याना ये शब्दास्तैः सम्यक्प्रमोदमनोहारितया प्रकर्षेण नदिता शब्दवती, शेष प्राग्वत् । अथास्यां कति दाराणीत्याह—“तासि ण सभाणं” इत्यादि । तयोः सभयोः सुधर्मयोस्त्रिंशदिशीणि द्वाराणि प्रकृतानि, पश्चिमायां दाराभावात् । तानि द्वाराणि प्रत्येकं द्वे योजने ऊर्ध्वोच्चत्वेन योजनमेकं प्रवेशेन, श्वेता इत्यादिपदेन सूचितं परिपूर्णं द्वारवर्णको वाच्यो यावद्वनमाला । अथ मुखमण्डपपरिपद्वनिरूपणाय—“तेसि ण दाराण” इत्यादि । तेषां दाराणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयो मुखमण्डपाः प्रकृताः, सभाद्वाराप्रवर्तिनो मण्डपा इत्यर्थः । ते च मण्डपा अर्द्धत्रयोदशयोजनान्यायामेन षट् सकोशानि योजनानि विष्कम्भेण सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वोच्चत्वेन । एतेषामपि “अनेगखभसयससिषिविष्ठा” इत्यादिवर्णनं सुधर्मसजा इव निरवशेषं दृश्यं, यावद्दाराणां भूमिभागानां च वर्णनं, यद्यप्यत्र

द्वारान्तमेव सजावर्णनं, तदतिदेशेन मुखमण्डपसुत्रेऽपि तावन्मात्रमेवायाति, तथापि जीवाभिगमादिषु मुखमण्डपवर्णके भूमिभागवर्णकस्य दृष्टत्वात् अत्रातिदेशः । अथ प्रेक्षागृहमण्डपवर्णकलाघवादाह—“पेच्छाघरमरुवाण” इत्यादि । प्रेक्षागृहमण्डपानां रङ्गमण्डपानां तदेव मुखमण्डपोक्तमेव प्रमाणं भूमिजाग इति पदेन सर्वं द्वारादिकं भूमिभागपर्यन्तं वाच्यम् । एषु च मणिपीठिका वाच्या । एतावदर्थसूचकमिदं सूत्रम्—“तेसि णं मुहमरुवाण पुरओ पत्तेअ पत्तेअ पेच्छाघरमरुवा पणत्ता, ते ण पेच्छाघरमरुवा अद्धतेरस जोअणाइ आयामेण जाव दो जोअणाइ उच्चत्तेण जाव मणिफासा, तेसि णं बहुमज्जदेसभाए पत्तेअ पत्तेअ वइरामया अक्खाइया पणत्ता, तेसि ण बहुमज्जदेसभाए पत्तेअ पत्तेअ मणिपेदिआओ पणत्ताओ त्ति” उक्तप्रायः, नवरमकपाटं चतुरस्राकारो मणिपीठिकाधारविशेषः । अस्याः प्रमाणाद्यर्थमाह—“ताओ ण मणिपेदिआओ जोअण आयामविष्कम्भेण अरुजोअण वाहल्लेण सव्वमणिमईओ सीहासणा भाणिअवा” इति । अत्र सिंहासनानि भणितव्यानि, सपरिवाराणीत्यर्थः । शेषं व्यक्तम् । अथ स्तुपावसर—“तेसि ण” इत्यादि । तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतो मणिपीठिका, अत्र बहुवचनं न प्राकृतशैलीजव, यथा द्विवचनस्थाने बहुवचनं “हत्था पाया” इत्यादिषु, किं तु बहुवचनविवक्षार्थं, तेनात्र तिसृषु प्रेक्षागृहमण्डपधारिद्विषु एकैकसद्भावात् तिस्रो ग्राह्याः, अन्यत्र जीवाभिगमादिषु तथादर्शनात् । अथैतासां मानमाह—“ताओ ण” इत्यादि कथ्यम्, यद्यप्येतत्सुत्रादेशेषु “जोअण आयामविष्कम्भेण अरुजोअण वाहल्लेण” इति पाठो दृश्यते, तथाऽपि जीवाभिगमपाटदृष्टत्वेन राजप्रश्नीयादिषु प्रेक्षागृहमण्डपमणिपीठिकात् स्तूपमणिपीठिकाया द्विगुणमानत्वेन दृष्टत्वाच्चायं सम्यक् पाठः संभाव्यते । आदेशेषु विपिप्रमादस्तु सुप्रसिद्ध एव । अथ स्तूपवर्णनायाह—“तासि णं” इत्यादि । तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयं स्तूपाः प्रकृताः । जीवाभिगमादौ तु चैत्यस्तूपा इति योजने ऊर्ध्वोच्चत्वेन द्वे योजने आयामविष्कम्भान्यां, व्याख्यातो विशेषप्रतिपत्तिरिति देशोने द्वे योजने आयामविष्कम्भान्यां ग्राह्याः, अन्यथा मणिपीठिकास्तूपयोरज्जद एव स्यात् । जीवाभिगमादौ तु सातिरेके द्वे योजने उच्चत्वमित्यर्थः । ते च श्वेताः, श्वेतत्वमेवोपमया दृढयति—(संखदलं त्ति) यावत्करणात्—“सखदलविमलानिम्मलदधिघणगोखीरफेणरययनिअरप्पगासा सव्वरयणांमया अच्छा जाव पडिक्खा” इति प्राग्वत् । किं यद् दूर ग्राह्यमित्याह—यावदष्टाष्टमद्वयकानीति । अथ तच्चतुर्दिशि यदस्ति तदाह—“तेसि णं थूजाण” इत्यादि । तेषां स्तूपानां प्रत्येकं चतुर्दिक्षु चतस्रो मणिपीठिकाः प्रकृताः । ताश्च मणिपीठिका योजनमायामविष्कम्भेण अर्द्धयोजनं वाहल्लेन अत्र जिनप्रतिमावक्तव्याः, तत्सुत्रं चेदम्—“तासि ण मणिपीठिआणं उप्पि पत्तेअ पत्तेअ चत्तारि जिणपडिमाओ जिणुस्सहप्पमाणमेत्ताओ पत्तिअकाणिसप्पाओ थूभाभिमुहीओ ससिषिक्खत्ताओ चिचति । त जहा—उसभा वरुमाणा चदाणणा वारिसेणा” इति । एतद्वर्णनादिकं वैताल्ये सिद्धायतनाधिकारे प्रागुक्तम् । गता स्तूपाः । “वेइअरुक्खाण” इत्यादि व्यक्तम् । अत्र चैत्यवृक्षवर्णको जीवाभिगमोको वाच्यः । स चायम्—“तेसि णं चेअरुक्खाण अयमेअरुवे वप्पावासे पणत्तं । त जहा—वइरमूलरयसुपइडिअविडिमारिछामय—

कंदा वेरुलिअरुल्लसंधा सुजायवरजायकवपदमविसालसा-
ला णाणमणिरयणविविहसाइप्पसाहवेरुलिअरुत्ततवणिज्ज-
पत्तवेदा जंवूणयरत्तमत्तसुकुमालपवात्तपल्लवकुम्भधरा वि-
चित्रमणिरयणसुरभिकुसुमफलभरणमित्रसाला सच्छाया
सप्पभा सस्सिरीआ सत्तजोआ अमयरससमरसफला अहि-
अनयणमणिवुक्करा पासादीआ० जाव पम्बुवा ४” इति । अत्र
व्याख्या-तेषां चैत्यवृक्षाणामयमेतदूपो वर्णावासः प्रकृत ।
तद्यथा-‘वज्ररत्नमयानि मूलानि येषां ते वज्रमूलाः, तथा रज-
ता रजतमया सुप्रतिष्ठिता विभिन्ना बहुमध्यदेशजागे ऊर्ध्ववि-
निर्गता शाखा येषां ते तथा । ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः । रिष्ट-
रत्नमयः कन्दो येषां ते, तथा वैडूर्यरत्नमयो रुचिरः स्कन्धो
येषां ते तथा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः, सुजातं मूलव्यशु-
क्लं वरं प्रधान यज्ञातरूपं रूप्य तदात्मिकाः प्रथमिका मूलभूता
विशाला शालाः शाखा येषां ते तथा, नानामणिरत्नात्मिका
विविधाः शाखामूलशाखा विनिर्गतशाखाः प्रशाखा येषां ते
तथा । तथा वैडूर्याणि वैडूर्यमयाणि पत्राणि येषां ते तथा । तथा
तप्ततपनीयानि तपनीयमयानि पत्रवृन्तानि येषां ते तथा । ततः
पूर्ववत् पदद्वयमीदृशेन कर्मधारय । जाम्बूनदा जाम्बूनदनाम-
कसुवर्णविशेषमया रक्तवर्णा मृदुसुकुमारा अत्यन्तकोमलाः प्र-
वाहा इपुन्मोलितपत्रजावाः पल्लवजातपूर्णप्रथमपत्रभावरूपा
वराङ्कुराः प्रथममुद्दिद्यमानास्तदग्रान् धरन्ति ते तथा । वि-
चित्रमणिरत्नमयानि सुरभीणि कुसुमानि फलानि च तेषां भरणं
नामता नामग्राहिताः शाखा येषां ते तथा, सती शोभना छाया
येषां ते सच्छायाः, एवं सत्प्रभाः । अत एव सच्छायाः । तथा
सोदद्योताः मणिरत्नानामुदद्योतजावात् । अमृतरससमरसानि
फलानि येषां ते तथा । अधिकं नयनमनोनिर्वृतिकराः, शेष प्रा-
ग्वत् । “ते ण चेइअरुक्खा अन्नाहिं वहुहिं तिलयववयल्लुत्तोव-
गसिरीससत्तिवसद्धिबद्धोद्धवचदणनीवकुडयकयवपण-
सतावतमावपिमावपियगुपारावयरायरुक्खनंदिरुक्खोहिं सव्व-
ओ समंता संपरिकिक्खत्ता ” इति । ते चैत्यवृक्षा अन्यैर्वहुभि-
स्तिलकलवगन्त्रोपगशिरीपसत्तपर्णदाधिपर्णलोध्रवचन्दननी-
पकुटजकदम्बपनसतावतमालप्रियावप्रियहुपारापतराजवृकन-
न्दिवृक्षैः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिताः । एते च वृक्षाः
केचिन्नाम कोशतः केचिन्नोक्तश्चावगन्तव्याः । “तेणं तिलया०
जाव नंदिरुक्खा मूलवतो कंदवतो० जाव सुरम्मा” ते च तिल-
कादयो वृक्षा मूलवन्तः कन्दवन्त इत्यादि वृक्षवर्णनं प्रथमो-
पाङ्गतोऽवसेय, यावत् सुरम्मा इति । “ते ण तिलया० जाव
नंदिरुक्खा अन्नाहिं वहुहिं पत्तमलयादि० जाव सामलयाहिं
सव्वओ समता संपरिकिक्खत्ता ।” ते च तिलकादयो वृक्षा
अन्याभिर्वहुभिः पञ्चतन्त्राभिर्वावृक्षामलताभिः सर्वतः सम-
न्तात् संपरिक्षिताः । यावच्छब्दादत्र नागवताचम्पकवताद्या
ग्राह्याः । “ताओ ण पत्तमलयाओ० जाव सामलयाओ निज्ज
कुसुमिआओ० जाव पडिरुवाओ ।” ताश्च पञ्चतन्त्राद्या
नित्यं कुसुमिता इत्यादि वतावर्णनं यावत्प्रतिरूपाः । “ते-
सि णं चेइअरुक्खाणं उप्पिं अट्टमगलया वहुवे भया कृत्ता-
च्छत्ता ” तेषां चैत्यवृक्षाणामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः
कृष्णचामरध्वजाः वरातिरुज्राणि इत्यादि चैत्यस्तूपकवक्तव्यमा-
गताश्चैत्यवृक्षाः । अथ महेन्द्रध्वजावसरः-“तेसि ण चेइअरु-
क्खाणं” इत्यादि । तेषां चैत्यवृक्षाणां पुरनस्तिस्सो मणिपीठि-
काः प्रकृता । ताश्च मणिपीठिका योजनमायामविष्कम्भाभ्याम्

अर्चयोजनबाह्वयेन, “तासि णं उप्पिं पत्तेअं” इत्यादि । तासां
मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं महेन्द्रध्वजाः प्रकृताः ।
ते चार्चाष्टमानि सार्कसप्तयोजनानि ऊर्ध्वोच्चत्वेन अर्चकोशध-
नुःसहस्रमुद्वेधेनोच्चत्वेन तदेव बाह्वयेन “वहरामयवट्ट”
इति पाठोपलक्षितः परिपूर्णो जीवाग्निगमाद्युक्तवर्णको ग्राह्यः ।
स चायम्-“वहरामयवट्टवट्टसंविअसुसिद्धिपरिदुमदुसुप-
ठिआ अण्णगवरपचववकुम्भलीसहस्रपरिमंभिआजिरामा वा-
उद्धुअविजयवेजयनीपरमागा वत्ताइच्छत्तकल्लिआ तुगा गणप-
त्तममिद्वचमाणा सिहरा पासादीआ० जाव पम्बुवा” इति ।
अत्र व्याख्या-वज्रमयाः तथा वृत्तं वचुलं लष्टं मनोज्ञं सस्थितं
सस्थानं येषां ते तथा, तथा सुस्निग्धा यथा भवन्ति एव परिशु-
ष्टाः सरशाणपापाणप्रतिमेव सुस्निग्धपरिशुष्टाः, तथा मृष्टाः सुकु-
मारशाण्या पापाणप्रतिमेव तथा सुप्रतिष्ठिता मनागप्यचक्षनात्
तथा अनेकैर्वरैः प्रधानैः पञ्चवर्णैः कुण्डलीनां लघुपताकानां
सहस्रैः परिमण्डिताः सन्तोऽभिरामाः, शेष प्राग्वत् । “ते-
सि णं मंहिदग्गयाणं उप्पिं अट्टमगलयाऊया कृत्ताइच्छत्ता”
इत्यादि सर्वे तोरणवर्णक इव वाच्यं जीवामिगमत इति । उ-
क्ता महेन्द्रध्वजाः । अथ पुष्करिण्यः । ताश्च-“चेइआवणसर”
इत्यादिपर्यन्तसूत्रेण सगृह्यते । तथाहि-“तेसि ण मंहिदग्ग-
याण पुरओ तिडिसिं तओ णंटापुक्खरिणीओ पक्खत्ताओ । अ-
रुत्तेरसजोअणाऽआयामेण कृत्तसकोसाऽजोअणाइ विक्ख-
जेण दस जोअणाइ उव्वेहेण अच्छाओ सण्हाओ पुक्खरिणी-
वसुओ, पत्तेअं पत्तेअं पत्तमवरवेइआपरिक्खत्ताओ पत्तेअं
पत्तेअं वणसरपरिक्खत्ताओ वसुओ” । तथा “तासि णं णंटा-
पुक्खरिणीण पत्तेअं पत्तेअं तिडिसिं तओ तिसोवाणपम्बुवगा
पक्खत्ता । तेसि ण तिसोवाणपम्बुवगाणं वसुओ, तोरणवसुओ
अ भाणिअव्वो० जाव वत्ताइच्छत्ता” इति । अत्र जगतीगतपु-
ष्करिणीवत् सर्वे वाच्यम् । अथ सुधर्मसभायां यदस्ति तदाइ-
“तासि ण” इत्यादि । तयोः सभयोः सुधर्मयोः षट् मनोगुलि-
कानां पीठिकानां सदस्याणि प्रकृतानि । तथाहि-पूर्वस्यां के स-
हस्रे, पश्चिमायां द्वे सहस्रे, दक्षिणस्यामेक सहस्रम्, उत्तरस्यामेक
सहस्रम्, “०जाव दामा” इत्यत्र यावत्पदादिदं ग्राह्यम्-“तासु ण
मणोगुलिआसु बहवे सुवसरूपमया फलगा पक्खत्ता । तेसि ण
सुवसरूपमपसु फलगेसु बहवे वहरामया णागदत्तगा पक्खत्ता ।
तेसु ण वहरामपसु नागदत्तपसु बहवे किरिहसुत्तवग्घारिअमल्ल-
दामकलावा० जाव सुक्खिसुत्तवग्घारिअमल्लदामकलावा तेण-
दामा तवणिज्जलवूसगा चिट्ठति” इति सर्वे विजयद्वारवद् वा-
च्यम् । अनन्तरोक्तं गोमानसिकासूत्रेऽतिदिशति-“एवं गोमाण-
सिआओ” इत्यादि । एवं मनोगुलिकान्यायेन गोमानस्य शर्या-
रूपाः स्थानविशेषा वाच्याः, नवर दामस्थाने धूपवर्णको वाच्यः ।
अथास्या एव भूभागवर्णकमाह-“तासि णं” इत्यादि ।
तयोः सुधर्मयोः सजयोः अन्तर्वहुसमरमणीयो भूमिभागः
प्रकृतः । अत्र मणिवर्णादयो वाच्याः, उल्लोचाः पञ्चतन्त्रादयोऽपि
च चित्ररूपाः । अत्र विशेषतो यद्वक्तव्यं तदाइ-“मणिपेठिआ”
इत्यादि । अत्र सुधर्मयोर्मध्यज्ञाने प्रत्येकं मणिपीठिका वाच्याः,
द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां, योजन बाह्वयेन । “तासि ण”
इत्यादि । तयोर्मणिपीठिकयोरुपरि प्रत्येकं माणवकनाम्नि चै-
त्यस्तम्भमहेन्द्रध्वजसमाने प्रमाणतोऽर्चाष्टमयोजनप्रमाणतोऽ-
र्चाष्टमयोजनप्रमाण इत्यर्थः । वर्णकोतोऽपि महेन्द्रध्वजवत् उपरि

षट् क्रोशानवग्राह्य, उपरितनषट्क्रोशान् वर्जयित्वेत्यर्थः । अध-
स्तादपि षट् क्रोशान् वर्जयित्वा मध्येऽर्धपञ्चमेषु योजनेषु इति
गम्यम् (जिणसकहाउ चि) जिनसक्थीनि जिनास्थीनीत्यन्त-
र्जातीयानां जिनद्व्याग्रहणेऽनधिकृतत्वात् सौधर्मेशानचरमब-
लीन्दाणामेव तदग्रहणात् प्रज्ञप्तानीति, शेषो वर्णकश्चात्र जीवा-
भिगमोक्तो ज्ञेयः । स चायम्-“ तस्स ण माणवगचेइअस्स
खभस्स उवरिं उक्कोसे ओगाहिता हिठा वि उक्कोसे वज्जिता
अज्जे अरूपचमेसु जोअणेषु, एत्थ ण बहवे सुवण्णरूपमया
फलगा पणत्ता । तेसु ण बहवे वइरामया णागदतया पणत्ता ।
तेसु ण बहवे रययमया सिकगा पणत्ता । तेसु ण बहवे
वइरामया गोखवट्टया समुगया पणत्ता, तेसु ण बहवे
जिणसकहाओ सीणक्खित्ताओ चिठ्ठति । जाओ णं जमगाण
देवाण अन्नेसिं च बहूण देवाण य देवीण य अच्चिज्जाओ वद-
णिज्जाओ पूअणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ
कल्लाण मंगल देवय चेइअ पज्जुत्तासणिज्जाओ ” इति । अत्र
व्याख्या-“ तस्स ण ” इत्याद्याख्य “ वज्जिता ” इति पर्यन्ते
प्रायः प्रस्तुतसुत्रे साक्षाद् दृष्ट्वादनन्तरमेव व्याख्यातम्,
मध्येऽर्धे पञ्चमेषु योजनेषु, अवशिष्टयोजनेष्वित्यर्थः । अत्रान्तरे
बहूनि सुवर्णरूपमयानि फलकानि प्रज्ञप्तानि, तेषु फलकेषु
बहवो वज्रमया नागदन्तका प्रज्ञप्ता, तेषु नागदन्तकेषु बहूनि
रजतमयानि शिख्यकानि प्रज्ञप्तानि, तेषु शिख्यकेषु बहवो व-
ज्रमया. गोखको वृत्तोपलस्तद्वद् वृत्ताः समुदगका. प्रसिद्धाः
प्रज्ञप्ता, तेषु समुदगकेषु बहूनि जिनसक्थीनि सनित्तितानि ति-
ष्ठन्ति, यानि यमकयोर्देवयोरन्येषां च बहूनां यमकराजधानी-
वास्तव्यानां वाणमन्तराणां देवानां देवीनां च अर्चनीयानि चन्द-
नादिना, वन्दनीयानि स्तुत्यादिना, पूजनीयानि पुष्पादिना,
सत्कारणीयानि वस्त्रादिना, समाननीयानि बहुमानकरणत-
कल्याण मङ्गल दैवत चैत्यमिति पर्युपासनीयानीति । ए-
तद्वाशातनाभोरुतयैव तस्मात्ते देवा देवयुवतिभिर्न संभो-
गादिकमाद्रियन्ते, नापि मित्रदेवादिभिर्हास्यक्रीडादिपरा-
स्युरिति । ननु जिनगृहादिषु जिनप्रतिमाना देवानामर्च-
नीयत्वादिकमाशातनात्यागश्च युक्तः, तासां सद्भावस्थापना-
रूपत्वेनाराध्यतासकल्पप्रादुर्भावसम्भवात् ; न तथा जिनद्व्या-
दिषु, तेन कथं तौ घटेते ? पूज्यानामङ्गानि पूज्या इव पूज्यानी-
ति सकल्पस्यात्रापि प्रादुर्भावात् । पूज्यत्व महावैरोपशमक-
गुणवत्त्वेन च । अस्मिन्नर्थे पूज्यश्रीरत्नशेखरसूरीन्धोपज्ञाव-
काविधिवृत्तिसमति । तथाहि-परीक्षाप्राप्तनिर्वाहतागुण रत्न-
सारकुमार प्रति चन्द्रशेखरसुरेणोच-

“ हरिपेणाणीर्हरिणे-गमेष्यनिमिषाग्रणी० ॥

युक्तमेव हि त्वत्श्लाघां, कुरुते सुरसाक्षिकम् ॥ १ ॥

वक्ति स्म विस्मयस्मेर, कुमार. स सुराग्रणीम् ।

मामश्लाघ्य श्लाघते किं, सोऽप्युवाच शृणु ब्रुवे ॥ २ ॥

नवोत्पन्नतयाऽन्यर्हि, सौधर्मेशानशकयोः ।

विवादोऽभूद्धिमानार्थ, इम्यार्थमिव हर्मिणोः ॥ ३ ॥

विमानवृक्षा द्वाविंशत्, तथाऽष्टाविंशति क्रमात् ।

सन्त्येतयोस्तथाऽप्येतौ, विवदेते स्म धिग् भवम् ॥ ४ ॥

तयोरिवोर्वीश्वरयो-र्विमानर्हिप्रबुधयोः ।

नियुद्धादिमहायुद्धा, अप्रयभूवन्ननेकशः ॥ ५ ॥

निवार्यते हि कलह-स्तिरश्चां तरसा नरैः ।

नराणां च नराधीशै-नराधीशां सुरैः कचित् ॥ ६ ॥

सुराणां च सुराधीशां, कलहो वा पुनः कथम् ।

केन वा स निवार्येत, वज्राग्निरिव दुःशमः ? ॥ ७ ॥

माणवकाख्यस्तम्भस्था-ऽहं द्वाशाशान्तिवारिणा ।

साधिव्याधिमहादोष-महावैरनिवारिणा ॥ ८ ॥

कियत्कालव्यतिक्रान्ते, सिकौ महत्तरैः सुरैः ।

बभूवतु. प्रशान्तौ तौ, किं वा सिद्ध्येन्न तज्ज्ञात् ? ॥ ९ ॥ युग्मम्

ततस्तयोर्मिथस्त्यक्त-वैरयोः सचिवैर्द्वयोः ।

प्रोचे पूर्वव्यवस्थैव, सुधियां समये हि गीः ॥ १० ॥

सा चैवम्-

दक्षिणस्यां विमाना ये, सौधर्मेशस्य तेऽखिलाः ।

उत्तरस्यां तु ते सर्वेऽ-पीशानेन्द्रस्य सत्तया ॥ ११ ॥

पूर्वस्यामपरस्यां च, वृत्ताः सर्वे विमानकाः ।

त्रयोदशापीन्द्रकाश्च, स्युः सौधर्मसुरेशितु ॥ १२ ॥

पूर्वापरदिशो. ज्येष्ठा-श्चतुरस्त्राश्च ते पुनः ।

सौधर्माधिपतेरर्क्षा, ईशानचक्रिणः पुनः ॥ १३ ॥

सनत्कुमारमाहेन्द्रे-ऽप्येष एव भवेत्क्रमः ।

वृत्ता एव हि सर्वत्र, स्युर्विमानेन्द्रकाः पुनः ॥ १४ ॥

इत्थ व्यवस्थया चेत-स्वास्थ्यमास्थाय सुस्थिरौ ।

विमत्सरौ गतक्रोधौ, जज्ञाते तौ सुरेद्वरौ ॥ १५ ॥ ”

अथ प्रकृत प्रस्तूयते-“ माणवगस्स ” इत्यादि । माणव-
कचैत्यस्तम्भस्य पूर्वस्या दिशि सुधर्मायामेव सभायां सिंहा-
सने सपरिवारे स्तः, यमकदेवयोः प्रत्येकमेकैकसद्भावात् । त-
स्मादेव पश्चिमाया दिशि शयनीये वर्णकश्चैतदीयः श्रीदेवी-
वर्णनाधिकारे उक्तः, शयनीययोरुत्तरपूर्वस्यां दिशि कुल्लकमहे-
न्द्रध्वजौ स्तः, तौ च मानतो महेन्द्रध्वजप्रमाणौ सार्द्धसप्तयो-
जनप्रमाणबुधत्वेन अर्द्धक्रोशमुद्वेधेन, बाहल्यान्यामित्यर्थः । न-
नु यदीमौ प्रागुक्तमहेन्द्रध्वजतुल्यौ तदा किमिमौ कुल्लकेन वि-
शेषितौ ? उच्यते-मणिपीठिकाविहीनौ अत एव कुल्लकावित्य-
र्थः । द्वियोजनप्रमाणमणिपीठिकोपरिस्थितत्वेन पूर्वं महान्तौ
महेन्द्रध्वजास्तदपेक्षया इमौ च क्षुल्लकावित्यर्थाङ्गतमिति ।
तयोः क्षुल्लमहेन्द्रध्वजयोरैकैकराजधानीसन्धिर्नौ २ परेण प-
श्चिमायां “चोप्फावा” नाम, प्रहरणकोश प्रहरणभाण्णागार, नत्र
बहूनि परिघरत्नप्रमुखाणि यावत्पदात्प्रहरणरत्नानि सनित्तितानि तिष्ठन्ति। “सुहम्माण” इत्यादि । सुधर्मयोरुपर्यष्टमङ्गलकानि
इत्यादि तावद्वक्तव्यं यावद् बहवः सदस्यपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमया
इत्यादि । सुधर्मसंज्ञात पर किमस्तीत्याह-“तासि णं” इत्यादि ।
तयोः सुधर्मयोः समयोरुत्तरपूर्वस्यां दिशि द्वे सिंहायतने
प्रज्ञप्ते, इति शेषः । प्रतिसंज्ञमेकैकसद्भावादिति । अत्र लाघ-
वार्थमनिदेशमाह-एष एव सुधर्मासभोक्त एव जिनगृहाणा-
मपि गमः पाठोऽवगन्तव्यः । स चायम्-“ ते ण सिंहाययण-
अरुत्तेरसजोअणाइ आयामेण छ स्सकोसाइ विक्खजेण एव
जोअणाइ उच्च उच्चैरेण अणेगखजसयससिखिचिठा ” इत्यादि ।
यथा सुधर्मायास्त्रीणि पूर्वदक्षिणोत्तरवर्त्तानि द्वाराणि, तेषां
च पुरतः प्रेक्षामाणरूपाः, तेषां पुरतः स्तूपा, तेषां पुरतश्चै-
त्यवृक्षा, तेषां पुरतो महेन्द्रध्वजाः, तेषां पुरतो नन्दापुष्क-
रिण्य उक्ता, तदनु सज्ञाया परमनोगुलिकासहस्राणि, पट्ट
गोमानसीसहस्राण्युक्तानि । एवमनेनैव क्रमेण सर्वं वाच्यम् ।

अत्र सुधर्मातो यो विशेषस्तमाह- “ एवरं इम जाणत्तं ”
इत्यादि व्यक्तम् । अथ सुधर्मासन्नोक्तमेव सजाचतुष्कमतिदि-
शनाह-“एव अवसेसाण वि” इत्यादि । एव सुधर्मान्यायेना-
वशिष्टानामुपपातसभादीनां वर्णनं ज्ञेयम् । कियत्पर्यन्तमित्याह-
यावदुपपातसभायामुत्पत्तिसुद्धोत्पत्त्युपलक्षितसजायामभिनवो-
त्पन्नदेवाभिषेकमहोत्सवस्थानचूताया बहु आभिषेक्यमभिषेक-
योग्य भाएक वाच्यम् । तथाऽलङ्कारसजायामभिषिक्तसुरभूषणप-
रिधानस्थशयनीयं वर्णनीय, तच्च प्राग्वत् । तथा हृदश्च वक्त-
व्यो नन्दापुष्करिणीमानः, स चोत्पन्नदेवस्य शुचित्वजलक्रीडा-
दिहेतुः, ततोऽभिषेकसभायां स्नानरूपायां सुवहलङ्कारिक-
भाण्डमलङ्कारयोग्यं भाएकं तिष्ठति । व्यवसायसभयोरलङ्कृतसु-
रभूषणवसायानुचिन्तनस्थानरूपायाः पुस्तकरत्ने, ततो वलि-
पीठे अर्चनीयोत्तरकाल नवोत्पन्नसुरयोर्वलिविसर्जनपीठे द्वि-
योजन आयामविष्कम्भाभ्यां, योजन बाहल्येन, यावत्पदात्-
“ सव्वरयणामया अच्चा पासाईआ ४ ” ततो नन्दाभिधाने पुष्क-
रिण्योर्वलिविषेपोत्तरकालं सुधर्मासजां जिगमिपतोरभिनवोत्प-
न्नसुरयोर्हस्तपादप्रकाशनहेतुज्ञे, अत एव सूत्रे प्रथमोक्ते अपि
नन्दापुष्करिण्यौ प्रयोजनक्रमवशात् पश्चाद् व्याख्याते क्रमप्रा-
धान्याध्याख्यानस्य, अथ यथा सुधर्मासजात उत्तरपूर्वस्यां
दिशि निश्चायननम, तथा तस्योत्तरपूर्वस्यां दिशि उपपातसभा,
एव पूर्वस्मात् पूर्वस्मात् परस्परमुत्तरपूर्वस्यां वाच्य, यावद्वलि-
पीठाद्युत्तरपूर्वस्यां नन्दापुष्करिणीति । अत्र च-“ जमिगाओ
रायहाणीओ ” इत्यादिसूत्रेषु द्विवचनेन “ तसि० जाव उप्पि मा-
णवगचेइअस्समे ” इत्यादिसूत्रेष्वेकवचनेन निर्देशः । सूत्रकाराणां
प्रवृत्तिवैचित्र्यादिति वर्णिते यमिकाभिधे राजधान्यौ, अथ तयो-
रधिपयोर्यमकदेवयोरुत्पत्त्यादिसंस्काराख्यानाय विस्तररुचिः सू-
त्रकृत सप्रहगाथामाह-“ उववाओ सकप्पो ” इत्यादि । उपपा-
तो यमकयोर्देवयोरुत्पत्तिर्वाच्या, तत उत्पन्नयो सुरयो शुभ-
व्यवसायचित्तितरूप संकल्पः । ततः-अभिषेक इच्छाभिषेक, ततः-
विभूषणा अलङ्कारसजायामलङ्कारपरिधानम्, ततो व्यवसायः
पुस्तकरत्नोद्धाटनरूप, ततः अर्चनिका सिद्धायतनाद्यर्था, ततः
सुधर्मायां गमन, यथा च परिचारणा-परिचारकरण परिचा-
रणा स्वस्वोक्तदिशि परिचारस्थापनम्, यथा यमकयोर्देवयोः सि-
द्धासनयोः परितो वामनागे चतुःसदस्रसामानिकजट्टासनस्था-
पनं सैव ऋद्धिः सपत् । रूपनिष्पत्तिस्तु-“ णिज् बहुल्ल नाम्म-
कृगादिपु ” ॥ १ । ४ । ४२ ॥ इत्यनेन (हैमसूत्रेण) का-
रणार्थम् “ णिवेत्यासअन्थन्नद्वन्द्वेन । ” ॥ ५ । ३ । ११ । इत्य-
नेन चानप्रत्यये स्त्रीलिङ्गीयअप्रत्यये साधु । तथा वा वाच्यं
जीवाभिगमादिभ्यः । अथ यमकौ हहाश्च यावता अन्तरेण
परस्पर स्थितास्तन्निर्णेतुमाह-“ जावइय ” इत्यादि । या-
वति प्रमाणे अन्तर्माने नीलवतो यमकौ भवतः । खलु निश्चि-
त यावदन्तरं योजनसप्तभागचतुर्भागाम्यधिकचतुस्त्रिंशदधि-
काष्टशतयोजनरूप यमकद्वयोः, इह हहाणां च बोध्यमिति
ज्ञेयः । उपपत्तिस्तु प्राग्वत् । ज० ४ वक्षः ।

जमगसमग-यमकसमक-अव्य० । युगपदित्यर्थे, ज० ३ वक्षः ।
जी० । ज्ञा० ।

जमघोस-यमघोप-पु० । ऐरवतक्षेत्रे आगामिन्यां चतुर्विंश-
तिकायां भाविनि चतुर्थे जिने, प्रव० ७ द्वार ।

जमजन्न-यमयङ्ग-पु० । यमः प्राणतिपातविरत्यादिरूपाः पञ्च,

त एव यज्ञो भावपूजात्मकत्वात् विवक्षितपूज्यं प्रति इति यम-
यङ्गः । अहिंसादियमपालनरूपे प्रावयङ्गे, (उक्त०) “ यम इव
प्राण्युपसहारकारितया यम, स चासौ यङ्ग यमयङ्ग । हिंसा-
मये हव्ययङ्गे, उक्त० २५ अ० ।

जमणिगा-यमनिका-स्त्री० । यमनिकाख्ये साधूपकरणविशेषे,
स्था० ६ गा० ।

जमदग्नि-य (ज) मदग्नि-पुं० । परशुरामपितरि तापसविशेषे,
(आ० क०) ।

तत्कथा चैवम्—

वसन्तपुरवास्तव्यः, कश्चिदुत्सवशकः ।

देशान्तरं व्रजन् सोऽथ, भ्रष्टोऽगाद् भौतपल्लिकाम् ॥ १ ॥

यमाख्यस्तापमस्तत्र, स तत्पार्श्वेऽग्निकोऽगमत् ।

प्रपन्नमनस्य शिष्यत्वं, स घोरं तप्यते तपः ॥ २ ॥

यमशिष्योऽग्निक इति, यमदग्निगिति श्रुतः ।

इतश्च जैनमाहेश-वभूतां द्वौ सुरौ दिवि ॥ ३ ॥

स्वधर्मं प्रगसन्ता-वृचतुः साधुतापसौ ।

परीक्षां युज्यते धर्मे, कर्तुमेकत्र तत्त्वधीः ॥ ४ ॥

ऊचे आह- परीक्ष्यो नः, शैक्षो वस्तापसोत्तमः ।

अथ तावागतौ स्वर्गाद्, मन्यलोके परीक्षितुम् ॥ ५ ॥

अग्रे च मिथिलापुर्यां, राजा पद्मरथस्तदा ।

व्रतार्थी याति चम्पायां, वासुपूज्यजिनातिके ॥ ६ ॥

गच्छतस्तस्य राजर्षेः, समुत्क्रिंते सति क्रमे ।

सर्वतः सूक्ष्ममण्डूक्यः, क्रियन्ते स्म निरन्तराः ॥ ७ ॥

स उत्क्रिंसां हिरेवास्था-जीवहिंसाभयात्प्रधीः ।

धीरद्व्युक्तोभ नो मेघ-कुमारः प्राग्ववेऽज्जवत् ॥ ८ ॥

दयालु तन्मनो ज्ञात्वा, तौ ताः संहृत्य जग्मतुः ।

यमदग्नेः परीक्षार्थं, पुरातनमहाऋषे ॥ ९ ॥

कृत्वा चटकयुग्मस्य, रूपं तत्कूर्चपञ्जरे ।

स्थित्वोचे चटकः कान्ते!, याम्यहं हिमवाजिरिम् ॥ १० ॥

सोचे त्वं नेष्यसि ततो, लुब्धस्तश्चटिकारते ।

स चक्रे शपथान् गाढान्, प्रत्येति न तथाऽपि सा ॥ ११ ॥

ऊचे प्रत्येमि चेदेनं, शपथं कुरुषे प्रिय !

ऋषेरेतस्य पापेन, क्षिप्ये नायामि यद्यहम् ॥ १२ ॥

उवाच चटकः कान्ते!, शपथं न करोम्यमुम् ।

महर्षिः क्षुभितोऽवोच-तौ पाणिभ्यां विवृत्य सः ॥ १३ ॥

आः प्रापौ ! पातकं किं मे, यदेवं जल्पतो मिथः ।

ऊचतुस्तौ महर्षे ! त्वं, मा कुपः शृणु नौ वचः ॥ १४ ॥

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव च नैव च ।

तस्मात्पुत्रमुखं दृष्ट्वा, पश्चात्स्वर्गं गमिष्यासि ॥ १५ ॥

स मुनिस्तद्वचो मेने, मुक्तौ तौ जग्मतुर्दिवम् ।

मिथ्यादृगथ संवृद्धो, देवः सम्यक्त्वमात्तवान् ॥ १६ ॥

तत्पक्त्वा तापनाकष्टं, समासहस्रपालितम् ।

यमदग्निर्ययौ मूढो, नगरं मृगकोष्टकम् ॥ १७ ॥

जितशत्रुर्नृपस्तत्र, प्रणम्येत्याह किं ददे ? ।

स ऊचे शतपुत्रीक !, पुत्रीमेकां प्रयच्छ मे ॥ १८ ॥

शापभीरुर्नृपोऽवादीद्, या त्वामिच्छति साऽस्तु ते ।

स कन्यान्तःपुरं प्राप्त-स्ताजिस्तं वीक्ष्य शूकृतम् ॥ १९ ॥

ऊचुश्च किं तवोद्बोद्धुः, कावो मूढैर् किं मृते ? ।

सोऽथ तच्छेषया रुष्ट , शप्त्वा कुञ्जीचकार ताः ॥ २० ॥
 खेलन्ती रेणुनैकाऽनृत, सुनाऽस्यै दौकित फलम् ।
 उक्ता चेच्छसि साऽऽवत्त, तत्करेणाऽऽददे स ताम् ॥ २१ ॥
 ता अथोपस्थिता कुञ्जा, श्यालिकात्वाद्द्यूताः ।
 स संगोदासिकायां तां, दत्तां राज्ञाऽऽश्रमेऽनयत् ॥ २२ ॥
 पाणिग्रहणकाले च, स तस्याः पाणिमग्रहीत् ।
 श्रुतुकाले च तामूचे, चरु ब्राह्म पचामि ते ॥ २३ ॥
 भवत्येव तथा कान्त, स्वसा मे हस्तिनापुरे ।
 अर्नन्तवीर्यजार्याऽस्ति, तस्याः क्वात्र चरु पच ॥ २४ ॥
 स पक्त्वा द्वौ चरु तस्या, आर्पयत् साऽप्यचिन्तयत् ।
 जाताऽदवीमृगी ताव-दह मैव सुतोऽप्यनृत ॥ २५ ॥
 ततः क्षात्र स्वय प्राश, ब्राह्म जाम्यै न्ययोजयत् ।
 अन्नूक्षाम सुतोऽथास्या, कार्तवीर्य स्वसु पुनः ॥ २६ ॥
 रामेऽथो यौवन प्राप्ते, तत्रागतकोऽपि खेचर ।
 स चाकस्मादभून्मन्दो, रामेण प्रतिपादितः ॥ २७ ॥
 पशुविद्यां स तस्यादा-त्तां च सोऽसाधयन्ने ।
 पशुराम इति ख्यातः, ततः स पशुशस्त्रतः ॥ २८ ॥
 अन्यदा रेणुकाऽयासीद्, भगिनीवेष्टमत्र च ।
 भगिनीवल्लभाऽऽसद्भाद्, पुत्ररत्नमजीजनत् ॥ २९ ॥
 जमदग्निरथानैषा-त्सपुत्रामपि ता ततः ।
 रुपा व्यतीनशङ्कामा-त्सपुत्रामपि रेणुकाम् ॥ ३० ॥
 तद्भगिन्या धृत तच्च, काथित स्वपतेस्ततः ।
 सोऽथाऽऽगत्याऽऽश्रमं जहृक्त्वा, गृह्णत्वा गास्ततोऽब्रजत् ॥ ३१ ॥
 पश्चात् परशुरामेण, धावित्वा पशुना हतः ।
 कार्तवीर्योऽन्नवज्रा, ताराजानिस्तद्वज्र ॥ ३२ ॥
 सोऽथान्यदा पितुर्मृत्यु, ज्ञात्वा रामकृत रुपा ।
 आगत्य पितर तस्य, जमदग्निममारयत् ॥ ३३ ॥
 ज्वलत्पशुं गथागत्य, रेणुकं यो रुपाऽरुणः ॥
 कार्तवीर्ये रणे हत्वा, स्वय राज्य प्रपन्नवान् ॥ ३४ ॥
 इतः पलायिता राज्ञी, ताराऽगात्तापसाऽऽश्रमम् ।
 सन्मरेणापतद् गर्भं, तस्या गृह्णन् भुव रदैः ॥ ३५ ॥
 सुभूम इति दत्ताहो, ववृधे तापसाश्रमे ।
 परशुः पशुरामस्य, जज्वाल कृत्रियान्तकृत् ॥ ३६ ॥
 अन्यदाऽऽश्रमपाश्वेन, पशुरामस्य गच्छत ।
 पशौ ज्वलति तेनोका, भौताः स्व क्षत्रिय जगुः ॥ ३७ ॥
 पशुरामः सप्तकृत्, क्षितिं नि कृत्रिया व्यधात् ।
 स्थाल बजार दृष्ट्वाग्नि-स्तेषां मुक्ताकणैरिव ॥ ३८ ॥
 एव व्यधायि च क्रोधा-दामेण क्षत्रियक्षयः ।
 नमयन्त क्रुध धन्याः, नमोऽर्हाः स्युः पुनर्जिना ॥ ३९ ॥
 आ० क० । आ० चू० । आ० म० ।

जमदग्निजमा-जमदग्निजटा-स्त्री० । बालके, गन्धर्वव्यविशे-
 वे च । उक्त० ३ अ० ।

जमदग्निपुत्र-जमदग्निपुत्र-पुं० । पशुरामे, जी० ३ प्रति० ।

जमपुरिससंकुल-यमपुरुषसंकुल-त्रि० । यमस्य दक्षिणदिक्पा-
 वस्य पुरुषा अम्बादयोऽसुरविशेषास्तैः सकुला ये ते तथा ।
 परमाधार्मिककलितेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जमपुरिससंनिज-यमपुरुषसन्निज-त्रि० । परमाधार्मिकतुल्ये
 क्रूरजने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जमप्पभ-यमप्रभ-पु० । चमरेणस्य यममहाराजस्य स्वनामके
 उत्पातके उत्पातपर्वते, स्था० १० वा० ।

जमल-यमल-न० । यम योग लाति । ला-कः । युग्मे, वाच० ।
 समश्रेणीके, रा० । जं० । उक्त० । जी० । भ० । अनु० । झा० ।
 “ विज्ञाहरजमलजुअलजतजुत्त । ” ज० ९ श० ३१ उ० ।
 समसंस्थितव्यरूपे, रा० । औ० । “ चक्रगयजुसुनिउरोह-
 सयग्धिजमलकवारुघणदुप्पवेसा । ” औ० । समे, झा० १ श्रु०
 ८ अ० । औ० । “ निह्णालियजमलजुअलजहीह ” झा० १ श्रु० ८
 अ० । सहवर्तिनि, “ जमलजुअलचचलचलतजहीह । ” यमल
 सहवर्ति युगल व्य चञ्चल यथा भवत्येव चलन्त्योरतिचपल-
 योजिह्वयोयस्य स तथा तम् प्राकृतत्वाच्चैव समासः । भ० १५
 श० १ उ० । समानजातीयोर्युग्मे, रा० ।

जमलकोट्टिया-यमलकोट्टिका-स्त्री० । समतया व्यवस्थापित-
 कुशलिकाद्वये, उक्त० २ अ० । “ जमलकोट्टियासत्राणसत्रिया । ”
 उक्त० २ अ० ।

जमलजुअल-यमलजुगल-न० । समश्रेणीके युग्मे, रा० । जी० ।
 समानशीलेषु द्वन्द्वेषु, रा० । आ० म० । “ विज्ञाहरजमल-
 जुअलाह । ” आ० म० प्र० ।

जमलजुगलजंजग-यमलजुनजज्जक-त्रि० । श्रीकृष्णे, स हि
 पितृवैरिणौ विद्याधरौ यथारूढस्य गच्छतो मारणार्थं पथि वि-
 कुर्वितयमलजुनवृक्षरूपौ सरथस्य मध्येन गच्छतः चूर्णन-
 प्रवृत्तौ हतवान् । प्रश्न० ८ आश्र० द्वार ।

जमलपद-यमलपद-न० । प्रायश्चित्तविशेष, “ यमलपद नाम-
 तवकालातेहिं विसेसिया कज्जनि पढमपप दोहिं वधु, वितिय-
 पप कालगुरु, ततियपप तवगुरु, चउत्थपप दोहिं वि गुरु । ” नि०
 चू० १ उ० ।

जमलपय-यमलपद-न० । ‘ जमलपद ’ शब्दार्थे, नि० चू० १ उ० ।
 “ जमलपया ” इति तपःकालयोः सङ्गा । वृ० १ उ० । सम-
 यपरिभाषयाऽष्टानामष्टानामङ्गस्थानानां यमलपदमिति सङ्गा ।
 प्रज्ञा० १२ पद ।

जमलपाणि-यमलपाणि-पु० । मुष्टौ, भ० १ ए श० ३ उ० ।

जमलिय-यमलित-त्रि० । यमल नाम सजातीयोर्युग्म, तत्
 सजातमेपा ते यमलिताः । रा० । ज० । जी० । युग्मीभूय
 व्यवस्थितेषु, समश्रेणितया व्यवस्थितेषु च । झा० १ श्रु० १ अ० ।
 औ० । भ० ।

जमलोडय-यमलौकिक-पु० । अम्बादिषु परमाधार्मिकेषु, सूत्र०
 १ श्रु० १२ अ० ।

जमा-याम्या-स्त्री० । यमो देवता यस्याः सा याम्या । ज० १०
 श० १ उ० । दक्षिणस्या दिशि, ओघ० ।

जमालि-यमालि-पु० । महावीरजिनस्य जामातरि स्वनाम-
 रूपाते प्रथमे निह्वे, आ० क० । उक्त० । स्था० । कल्प० ।

तत्प्रवन्धश्चैवम्—

तस्म एं माहणकुंरुगामस्स णयरस्स पच्चच्छिमेणं,
 एत्थ एं खत्तियकुंरुगामे णामं णयरं होत्था । वण्णओ-

तत्थ एं खत्तियकुंरुग्गामे णयरं जमाद्वी णामं खत्तिय-
कुमारे परिवसड, अहे दित्ते० जाव अपरिज्जूए, उप्पि
पामायवरगए फुट्टमाणोहिं मुयंगमत्थएहिं वत्तीसच्चोहिं
नारुएहिं णाणाविहवरतरुणीसंपत्तोहिं उवणच्चिज्ज-
माणे उवणच्चिज्जमाणे उवगिज्जमाणे उवगिज्जमाणे उव-
द्धालिज्जमाणे उवद्धालिज्जमाणे पाउमवासारत्त-सारद-
हेमंत-ससिर-वसंत-गिम्हपज्जंते अप्पि उज्ज जहाविभ-
वेणं माणमाणे कादं गालेमाणे इहे सदे फरिमरसरुव-
गंधे पंचविहे माणुस्सए कामजोगे पच्चणुव्वजमाणे वि-
हरड । तए एं खत्तियकुंरुग्गामे णयरं सिंघारुगातग-
चउक्कचच्चर० जाव बहुजणसदेड वा जहा उववाड-
ए० जाव एवं पएणवेड, एवं परुवेड, एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! समणे भगवं महावीरे आदिगरे० जाव सव्वणू
सव्वदरिसी माहणकुंरुग्गामस्स णयरस्स वहिया बहुसा-
लए चेडए अहापरिखुवं० जाव विहरड, त महप्फडं
खलु देवाणुप्पिया ! तहारुवाणं अरहंताणं जगवंताणं जहा
उववाडए० जाव एगाभिमुहे खत्तियकुंरुग्गामं णयरं मज्झं
मज्झेणं णिग्गच्छड, णिग्गच्छडत्ता जेणेव माहणकुंरुग्गामे
णयरं जेणेव बहुसालए चेडए, एवं जहा उववाडए० जाव
तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासड, तए एं तस्स जमा-
लिस्स खत्तियकुमारस्स तं महया जणसहं वा० जाव स-
णिएवायं वा सुणमाणस्स वा पासमाणस्स वा अयमेया-
रुवे अन्नत्थिए० जाव समुप्पज्जित्था, किं एं अज्ज
खत्तियकुंरुग्गामे णयरं इंदमहेड वा खंदमहेड वा मुगुंदमहे-
ड वा णागमहेड वा जक्खमहेड वा जूयमहेड वा कूवमहेड
वा तडागमहेड वा नंदमहेड वा दहमहेड वा पव्वयमहेड वा
रुक्खमहेड वा चेडयमहेड वा यूवमहेड वा, जं एं एए वहवे
उग्गा जोगा राड्ढा डक्खगा णाया कोरवा खत्तिया
खत्तियपुत्ता भन्ना भन्नुत्ता सेणावती पसत्थारो लेच्छड
माहणा डव्वा जहा उववाडए सत्थवाहप्पमितयो एहाया
कयवलिकम्मा जहा उववाडए० जाव णिग्गच्छंति, एवं सं-
पेहेड, संपेहेडत्ता एवं कंचुडज्जपुरिसे सदावेड, सदावेडत्ता
एवं वयासी-किं एं देवाणुप्पिया ! अज्ज खत्तियकुंरुग्गामे
णयरं इंदमहेड वा० जाव णिग्गच्छंती, तए एं से कंचुड-
ज्जपुरिसे जमालिणामेणं खत्तियकुमारेणं एवं वुत्ते समाणे
हट्टुट्टे समणस्स भगवओ महावीरस्स आगमणगहियवि-
णिन्दए करयड० जमाद्विं खत्तियकुमारं जएणं विजएणं
वप्पावेड, वप्पावेडत्ता एवं वयासी-णो खलु देवाणुप्पिया !
अज्ज खत्तियकुंरुग्गामे णयरं इंदमहेड वा० जाव णि-
ग्गच्छंति । एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे जगवं महावीरे०

जाव सव्वणू सव्वदरिसी माहणकुंरुग्गामस्स णयरस्स
वहिया बहुसालए चेडए अहारुवं उग्गहं० जाव विहरड ।
वं एं एए वहवे उग्गा जोगा० जाव अप्पेगडया वंदण-
वत्तियं० जाव णिग्गच्छंति । तए एं जमाद्वी खत्तियकु-
मारे कंचुडज्जपुरिस्स अंतिए एयमहं सोच्चा
णिसम्म हट्टुट्टे कोरुंवियपुरिसे सदावेड, सदावेडत्ता
एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्गं
आसरहं जुत्तामेव उवट्टवेह, उवट्टवेत्ता मम एयमाणत्तियं
पच्चप्पिणह । तए एं ते कोरुंवियपुरिसा जमालिणा
खत्तियकुमारेणं एवं वुत्ता समाणा पच्चप्पिणंति । तए
णं से जमाली खत्तियकुमारे जेणेव मज्जणवरं तेणेव
उवागच्छड, उवागच्छडत्ता एहाए कयवलिकम्मे जहा
उववाडए परिसावणओ, तहा जाणियव्वं० जाव
चंदणोक्खित्तगायसरीरे सव्वाडंकारविज्जुमिणं मज्जणध-
राओ पणिक्खड, पडिणिक्खडत्ता जेणेव बाहिरि-
या उवट्टाणसाला जेणेव चाउग्गं आसरहे, तेणेव उवा-
गच्छड, उवागच्छडत्ता चाउग्गं आसरहं उरुहड, उरुह-
डत्ता सकोरंटमल्लदामेणं उत्तेणं धरिज्जमाणेणं महया
जरुचडगरपहकरविंदपरिक्खित्ते खत्तियकुंरुग्गामं णयरं
मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छड, णिग्गच्छडत्ता जेणेव माहणकुं-
रुग्गामे णयरं जेणेव बहुसालए चेडए तेणेव उवागच्छड,
उवागच्छडत्ता तुरिए निगिहड, निगिहडत्ता रहं उवेड,
उवेडत्ता रहओ पच्चोरुहड, पच्चोरुहडत्ता पुप्फतंवूडाउह-
माडयवाणहाओ य विसज्जेड, विसज्जेडत्ता एगसामियं उ-
त्तरासंगं करेड, करेडत्ता आयंते चोक्खे परमसुज्जनूए
अंजलिमउलियहत्थे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव
उवागच्छड, उवागच्छडत्ता समणं जगवं महावीरं तिक्खु-
त्तो० जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासड । तए एं
समणे जगवं महावीरे जमालिस्स खत्तियकुमारस्स
तीमे य महड महाद्वियाए डभि० जाव धम्मकहा० जाव
पणिमा पणिगया । तए एं जमाली खत्तियकुमारे समणस्स
भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टुट्टे०
जाव हियए उछाए उहेड, उहेडत्ता समणं जगवं महावीरं
तिक्खुत्तो० जाव एमंसित्ता एवं वयासी-सदहामि एं
भंते ! णिग्गंथं पावयणं, पत्तियामि एं भंते ! णिग्गंथं
पावयणं, रोएमि एं जंते ! णिग्गंथं पावयणं, अब्भुट्टेमि एं
भंते ! णिग्गंथं पावयणं, एवमेयं भंते ! णिग्गंथं पावयणं,
तहमेयं भंते ! णिग्गंथं पावयणं, अवितहमेयं जंते !,
असंदिच्चमेयं भंते !,० जाव से जहेयं तुभे वडह, जं एवरं
देवाणुप्पिया ! अम्मापिअरो आपुच्छामि, तए एं देवा-

णुपियाणं अंतियं मुंहे जवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वयामि ?! अहामुह देवाणुपिया ! मा पम्बिबंधं । तए णं से जमाली खत्तियकुमारे समणेणं जगवया महावीरेणं एव वुत्ते समाणे हट्टुत्ते समणं जगवं महावीर तिकखुत्तो जाव णमंसित्ता तमेव चाउग्रघट आसरहं दुरुहं, दुरुह-
त्ता समणस्म जगवओ महावीरस्स अंतियाओ बहुसा-
लाओ चेडयाओ पम्बिणक्खमड, पम्बिणक्खमडत्ता सको-
रंटमद्वदामेणं० जाव धरिज्जमाणेणं महया जम्भकम्भरं०
जाव परिक्खित्ते जेणेव खत्तियकुम्भगामे णयरे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छत्ता खत्तियकुम्भगामं णयरं मज्झं
मज्झेण जेणेव सए गिहे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता तुरिए निगिहइ, नि-
गिहइत्ता रहं ठावेइ, ठावेइत्ता रहाओ पच्चोरुहइ, पच्चो-
रुहइत्ता जेणेव अविज्जतरिया उवट्ठाणसाला जेणेव अ-
म्मापिअरो तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता अम्मापि-
अरो जएणं विजएणं वच्चावेइ, वच्चावेइत्ता एवं वयासी-
एव खलु अम्म ! ताओ ! मए समणस्स भगवओ महावी-
रस्स अंतिए धम्मं निसंते सेवियधम्मे इच्छिए पढिच्छिए
अभिरुइए । तए णं तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापि-
अरो एव वयासी-धएणे सि णं तुम्मं जाया !, कयत्थे सि
णं तुम्मं जाया !, कयपुएणे सि णं तुम्मं जाया !, कयलक्ख-
णे सि णं तुम्मं जाया !, जेणं तुम्मे समणस्स भगवओ
महावीरस्स अंतियं धम्मं निसंते सेवियधम्मे इच्छिए पम्बि-
च्छिए अनिरुइए । तए णं से जमाली खत्तियकुमारे अम्मा-
पिअरो दोव्वं पि एवं वयासी-एवं खलु मए अम्म ! ताओ !
समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं निसते० जाव
अनिरुइए, तए णं अहं अम्म ! ताओ ! संसारजयउव्विगे
जीए जम्मजरामरणेणं तं इच्छामि णं अम्म ! ताओ ! तुम्हे-
हिं अब्बणुएणाए समाणे समणस्स जगवओ महावीरस्स
अंतिए मुंहे जवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए, तए
णं सा जमालिस्स खत्तियकुमारस्म माया त अण्हिं अ-
कंतं अप्पियं अमणुएणं अमणामं अस्सुयपुव्वं गिर सो-
च्चा णिसम्म सेयागयरोमकूवपगलंतविगट्ठा नगत्ता सोगभर-
प्पवेवियंगमंगी नित्तेया दीणविमणवयणा करयत्तमद्विय
व्व कमलमाला तक्खणउत्तुग्गुत्तुलसरीरलायणसुएण-
निच्छायगडसिरिया पत्तिट्ठिन्नसणपम्बियखुप्पियसंचुप्पिय-
धवत्तवत्तया पन्नट्टउत्तरिज्जा मुच्छावसतप्पचेतगर्हं सुकु-
मावविकिएणकेसहत्था परसुनियत्त व्व चंपगत्तया निव्वत्त-
मह व्व इदलट्ठं । विमुक्कसंधिवधणा कोटिमत्तलंसि धस त्ति
सव्वंगेहिं सन्निवमिया, तए णं सा जमालिस्स खत्तियकु-

मारस्स माया ससंभमोयत्तियाए तुरियं कंचणजिगारस्सु-
हविण्णिगयसीयत्तविमलजलधारपरिसंचमाणनिव्वावियगा-
यलट्ठी उक्खेवयताद्वियंटवीयणगजणियवाएणं संफुसिए-
णं अंतैउरपरियणेण आमासिया समाणी रोयमाणी कं-
दमाणी सोयमाणी विट्ठवमाणी जमालिं खत्तियकुमारं एव
वयासी-तुमं सि णं जाया ! अम्म एगे पुत्ते इट्ठे कंते पिए मणुसे
मणामे थेज्जे वेसासिए संमए बहुमए अणुमए जम्भकरम्भ-
गसमाणे रयणञ्जुए जीवियउस्सविए हिययणंदजणणे उं-
वरपुप्फं पि व दुट्ठहे सवणयाए किमंग ! पुण पासवणयाए,
तं णो खलु जाया ! अम्हे इच्छामो तुब्बं खणमवि विप्प-
ओगं, तं अत्थाहि ताव जाया ! जाव ताव अम्हे जीवा-
मो, तओ पच्छा अम्हेहिं कावगणहिं समाणेहिं परिणयव-
ओ वट्ठियकुलवंसततुकज्जम्मि निरवयक्खे समणस्स भग-
वओ महावीरस्स अंतिए मुंहे जवित्ता आगाराओ अण-
गारिअं पव्वइत्तिसि । तए णं से जमाली खत्तियकुमारे
अम्मापिअरो एवं वयासी-तहा वि णं त अम्म ! ताओ ! जं णं
तुब्बे ममं एवं वदह-तुम्मं सि णं जाया ! अम्म एगे पुत्ते
इट्ठे कंते तं चेव० जाव पव्वइत्तिसि, एवं खलु अम्म ! ताओ !
माणुस्मए जवे अणेगजाडजरामरणरोगसारीरमाणसपका-
मट्ठक्खवेयणवसणसओवद्वानिज्जुए अयुवे अणितिए अ-
सासए संभब्भरागसरिसे जलवुवुदसमाणे कुसग्गजलविट्ठु-
सप्पिजे सुविणगदंसणोवमे विज्जुयाचंचत्ते अणिवे सरुण-
पढणविप्पमणधम्मे पुव्विं वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहिय-
व्वे जविस्सइ, से केस ण जाणइ-अम्म ! ताओ ! के पुव्विं गम-
णयाए, के पच्छा गमणयाए, तं इच्छामि णं अम्म ! ताओ !
तुब्बेहिं अब्बणुएणाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स०
जाव पव्वइत्तए ?! तए णं तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मा-
पियरो एव वयासी-इमं च णं तं जाया ! सरीरगं पावि-
सिट्ठरुवत्तक्खणवंजणगुणोववेयं उत्तमवलवीरियसत्तजुत्तं
विएणाणवियक्खणससोजग्गगुणसमुस्सियअभिजायमह-
क्खम विविद्वद्विरोगरहियं निरुवहयउदत्तद्वट्ठपंचिंदियप-
कुपढमजोव्वणत्थमणेगउत्तमगुणेहिं जुत्तं तं अणुहोहि
ताव० जाव जाया ! नियगसरीररुवसोहग्गजोव्वणगुणे तओ
पच्छा अणुज्जुय नियगसरीररुवसोहग्गजोव्वणगुणे अम्हे-
हिं कालगएहिं समाणेहिं परिणयवओ वट्ठियकुलवंसततु-
कज्जनिरवयक्खे समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिए
मुंहे जवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तिसि । तए
णं से जमाली खत्तियकुमारे अम्मापियरो एवं वयासी-तहा
वि णं तं अम्म ! ताओ ! जं णं तुब्बे मम एव वदह-इमं च
णं ते जाया ! सरीरगं तं चेव० जाव पव्वइत्तिसि, एवं खलु

अम्म ! ताओ ! माणुस्सगं सरिंरं दुक्खाययणं विविहवाहि-
सयमंनिकेयं अट्टिकट्टुट्टिराएहारुजालउवणअसंपिणअं
मट्टियजंरं व दुव्वलं असुडसंकिट्टिअं अणिट्टिवियसव्वकाल-
संठप्पयजराकुणिमजजरवरं व सरुणपटणविअंसणअथम्मं
पुर्वि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वं जविस्सड । से
केस एं जाणड-अम्म ! ताओ ! के पुर्वि तं चेव० जाव पव्व-
डत्तए । तए एं तं जमालि खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं
वयासी-डमाओ य ते जाया ! विज्जव्वालियाओ सरिस-
याओ सरित्तयाओ सरिव्वयाओ सरिसत्तावणरूवजो-
व्वणगुणोव्वेयाओ सरिसएहिंतो कुट्ठेहिंतो आणिएद्विया-
ओ कलाकुसलसव्वकात्तलात्तियसुटोचियाओ मद्दवगुणजु-
त्तनिजणविणओवयारपंमियवियक्खणाओ मंजुत्तामियम-
हुरभणियविहभियविप्पेक्खियगंविज्जासच्चिट्टियविसारया-
ओ अविकजकुलसीलमालियाओ विमुक्कुत्तवंससंताण-
तंतुविद्वणप्पगव्वभवयभाविणीओ मणणुकूत्तहियडच्चि-
याओ अट्ट तुज्ज गुणवत्तहाओ उत्तमाओ णिवं भावा-
णुरत्तसव्वंगसुंदरीओ जारियाओ तं जुजाहि ताव
जाव जाया ! एयाहिं सद्धिं विउत्ते माणुस्सए कामजोगे,
तओ पच्छा जुत्तभांगी विसयविगयवोच्चिअकोउहट्ठले
अम्हेहिं कालगणहिं० जाव पव्वडहिसि । तए एं से जमा-
ली खत्तियकुमारे अम्मापियरो एवं वयासी-तहा वि एं
तं अम्म ! ताओ ! जं एं तुज्जे मम एवं वदह-डमाओ य ते
जाया ! विउल्लकुल० जाव पव्वडहिसि , एवं खलु अम्म !
ताओ ! माणुस्सया कामभोगा असुडं असामया वंतासवा
पित्तामवा खेत्तासवा सुक्कामवा सोणियासवा उच्चारपास-
वणखेलसिंयाणवंतपूयसुक्कामोणियममुन्नवा अमणुष्सपुरु-
वमुत्तपूडयपुरीसपुएणा मियगंधुस्मासअसुजनिस्सासड-
व्वेयणगा वीजत्त्या अप्पकालिया ब्रह्मगा कल्लमत्ताहिवा
सदुक्खववहुजणमाहारणा परिकिलेसकिच्चदुक्खसज्जा
अवुहजणमेविया सदा माहुगरहाणिज्जा अणंतमंसारवच्-
णा कसुयफलविवागा चुकुलि व्व अमुच्चमाणदुक्खाणवंधि-
णो मिच्चिगमणविग्गा, से केस एं जाणड अम्म ! ताओ ! के
पुर्वि गमणयाए, के पच्छा ? , तं इच्छामि एं अम्म ! ताओ !
जाव पव्वडत्तए । तए एं तं जमालि खत्तियकुमारं अ-
म्मापियरो एवं वयासी-डमे य ते जाया ! अज्जयपज्ज-
यपिठपज्जयागए य वहुहिरण्ये य सुवणो य कंसे य दूसे
य विज्जव्वणकणग० जाव मंतसारसावएज्जे अलाहिं०
जाव आमत्तमाओ कुत्तवंमाओ पकामं दावं पकामं जांतुं
परिभाएत्तुं तं अणहोहि ताव जाया ! विपुले माणुस्मए
इहिसकारममुदए, तओ पच्छा अणुत्तयकट्ठाणे वट्टियकु-

लवंम० जाव पव्वडहिसि । तए एं से जमाली खत्तियकु-
मारे अम्मापियरो एवं वयासी-तहा वि एं अम्म ! ताओ !
जं एं तुज्जे मम एवं वदह-डमं च ते जाया ! अज्जयप-
ज्जय० जाव पव्वडहिसि । एवं खलु अम्म ! ताओ ! हि-
रण्ये य सुवणो य० जाव मावएज्जे अग्गिमाहिए चोरमा-
हिए रायसाहिए मच्चुसाहिए दाज्यसाहिए अग्गिसाम-
णो० जाव दाज्यसामणो अयुवे अणितिए असासए
पुर्वि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वं जविस्सड, से
केस एं जाणड तं चेव० जाव पव्वडत्तए । तए एं तं
जमालि खत्तियकुमारं अम्मयाओ जाहे नो संचाएड, वि-
सयाणुत्तोमेहिं वहुहिं आववणाहि य पाणवणाहि य
विणवणाहि य ससवणाहि य आववेत्तए वा सणिवे-
त्तए वा विणवेत्तए वा तदेव विसयपडिकूलाहिं संजमभय-
उव्वेयणकरीहिं पसवणाहिं पसवेमाणा एवं वयासी-एवं खलु
जाया ! णिगंथे पावयणे सवे अणुत्तरे केवले जहा आव-
स्मए० जाव मव्वदुक्खाणमंतं करेड, अहीव एगंतदिट्ठिए,
खुरो डव एगंतधाराए, लोढमया जवा चावेयव्वा बाहुया-
कवले डव निस्सारे, गंगेव महानदी पत्तिसोत्तगमणयाए
महासमुदो व्व जुयाहिं दुत्तरो तिकखं कमियव्व गुरुयं ल-
वेयव्वं, असिधारागं वयं चरियव्वं, एणो खलु कप्पड जाया !
ममणाणं णिगंथाणं आहाकम्मिएड वा उट्टेमिएड वा
मिस्मजाएड वा उज्जोयरिएड वा पृडएड वा कीएड वा
पामिच्चेड वा अच्चेज्जेड वा अणिसिद्धेड वा अभिहणेड
वा कंतारभत्तेड वा दुव्विक्खज्जेड वा गिलाणभत्तेड वा
वदद्वियाज्जेड वा पाहुणज्जेड वा सेज्जायरपिणेड वा
रायपिडेड वा मूल्लजोयणेड वा कंदभोयणेड वा फल्लभोय-
णेड वा वीयजोयणेड वा हरियभोयणेड वा भुत्तए वा पायए
वा तुम्मं मि चणं जाया ! सुहसमुच्चिए णो चेव एं दुडसमु-
च्चिए नालं मीयं नालं उएडं नालं खुट्ठा नालं पिवासा नालं
चोरा नालं वाट्ठा नालं दंमा नालं मसंगा नालं वाड्यपि-
त्तियसिंजियसप्पिवाड्यविविडे रोगायंके परीसहोवमणे उ-
दिग्गे अट्टियासेत्तए, तं एणो खलु जाया ! अम्हे इच्छामो
तुज्जं खणमवि विप्पओगं, तं अत्थाहि ताव जाया ! जाव
अम्हे जीवामो, तओ पच्छा अम्हेहिं काट्ठगएहिं० जाव
पव्वडहिसि । तए एं से जमाली खत्तियकुमारे अम्मा-
पियरो एवं वयामी-तहा वि एं नं अम्म ! ताओ ! जणं
तुज्जे मम एवं वदह-एवं खलु जाया ! णिगंथे पावयणे
सवे अणुत्तरे केवले तं चेव० जाव पव्वडहिसि , एवं खलु
अम्म ! ताओ ! णिगंथे पावयणे कीवाणं कायराणं का-
पुरिसाणं इहलोगपत्तिवंधाणं परलोगपरमुट्ठाणं विसयति-

सियाणं दुरणुचरे पामरजणस्स, धीरस्स णिच्छियस्स व-
वासियस्स णो खलु एत्थ किंचि वि दुक्करं करणयाए, तं
इच्छामि णं अम्म ! ताओ ! तुब्बोहिं अब्बणुष्णाए समाणे
समणस्स भगवओ महावीरस्स० जाव पव्वइत्तए । तए णं
त जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापियरो जाहे नो संचाएइ
विसयाणुलोमाहि य विसयपढिकूलाहि य बहुहिं आघव-
णाहि य पखवणाहि य ष्ठ आघवेत्तए वा० जाव विषवेत्तए
वा, ताहे अकामाई चेव निकमणं अणुमसित्था । तए
णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया कोहुंवि-
यपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो
देवाणुप्पिया ! खत्तियकुंदग्गामं नयरं सद्धिभतरवाहिरियं
आमियसम्मज्जिओवत्ति जहा उववाइए० जाव पच्चप्पि-
एणति । तए णं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया
दोच्चं पि कोहुंविपुसिसे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-
खिप्पामेव ज्ञा देवाणुप्पिया ! जमालिस्स खत्तियकुमा-
रस्स महत्तं महग्गं महरिहं विपुलणिकखमणाऽजिसेयं
उवइवेह । तए ण ते कोहुंविपुसिसा वहेव० जाव पच्च-
प्पिणंति । तए णं तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापियरो
मीहासणवरंसि पुरत्थाजिसुहं निसीयावेइ, निसीया-
वेइत्ता अट्टसएणं सोवसियाणं कलसाणं एव जहा
रायप्पसेएिण० जाव अट्टसयाणं भोमेज्जाणं कलसाणं
सन्विट्ठिण० जाव महया रवेणं महया महया निक्खमणा-
भिसेगेणं अभिसिंचते, अभिसिंचतेत्ता करयत्त० जाव जएणं
विजएणं वद्धावेइ, वद्धावेइत्ता एवं वयासी-भण जाया !
किं देमो, किं पयच्छामो, किं णु वा ते अट्टो ? तए णं से
जमाली खत्तियकुमारे अम्मापियरो एवं वयासी-इच्छामि
ए अम्म ! ताओ ! कुत्तियावणाओ रयहरणं च, पणिग्गहं
च माणेउ, कासवगं च सदाविउं । तए णं से जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स पिया कोहुंविपुसिसे सदावेइ, सदावेइत्ता
एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मिरिघराओ
तिण्णि सयसहस्साइ गहाय दोहिं सयसहस्सेहिं कुत्ति-
यावणाआ रयहरणं च पढिग्गहं च आणेह, सयसहस्से-
णं कासवगं सदावेह । तए णं से कोहुंविपुसिसे जमा-
लिस्स खत्तियकुमारस्स पिउणा एवं वुत्ते समाणे हट्ट-
तुट्टकरयल० जाव पन्निमुणेत्ता खिप्पामेव सिरिघराओ
तिण्णि सयसहस्साइ तहेव० जाव कासवगं सदावेइ । तए णं
से कासवए जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिउणा कोहुंवि-
यपुरिसेहिं सदाविए समाणे हट्टे तुट्टे एहाए कयवत्तिकम्मे०
जाव सरीरे जेणेव जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया, नेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता करयत्त० जमालिस्स खत्तियकुमा-
रस्स पियर जएणं विजएणं वद्धावेइ, वद्धावेइत्ता एव वयासी-

संदिसइ तुमं देवाणुप्पिया ! जं मए करणिज्जं । तए णं से
जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया तं कामवगं एव वया-
सी-तुमं देवाणुप्पिया ! जमालिस्स खत्तियकुमारस्स परे-
णं जत्तेणं चउरंगुलवज्जे णिक्खमणप्पओगे अग्गकेसे क-
प्पेह । तए णं से कासवए जमालिस्स खत्तियकुमारस्स
पिउणा एवं वुत्ते समाणे हट्टतुट्टे करयल० जाव एवं
सामी ! तह ति आणाए विणएणं वयणं पन्निमुणेह,
पन्निमुणेइत्ता सुरभिणा गंधोदएणं हत्थपाए पक्खालेइ,
पक्खालेइत्ता सुद्धाए अट्टपरुद्धाए पोत्तिए मुह बंधइ, बंधइत्ता
जमालिस्स खत्तियकुमारस्स परेणं जत्तेणं चउरंगुलवज्जे
निक्खमणप्पओगे अग्गकेसे कप्पेइ । तए णं से जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स माया इंसलक्खणेणं परुसारएणं अग्ग-
केसे पन्निच्छइ, पन्निच्छइत्ता सुरजिणा गंधोदएणं
पक्खालेइ, पक्खालेइत्ता अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिं मल्लेहिं
अंचेइ, अंचेइत्ता सुप्पेणं वत्थेणं वंधेइ, वंधेइत्ता रयण-
करंढासि पक्खिवइ, पक्खिवइत्ता हारवारिधारसिंदुवार-
च्छिम्भमुत्तावल्लिप्पगासाइ सुतविओगदूसहाइ अंसूहिं वि-
णिम्मयमाणी विणिम्मयमाणी एवं वयासी-एसए अम्हं
जमालिस्स खत्तियकुमारस्स वहुसु य तिहीसु य पव्वणीसु
य उस्सवसु य जप्पेसु य झएणेसु य अपाच्छिमे दरिसणे
चविस्सतीति कट्टु उसीसगमूत्ते उवेइ । तए णं तस्स
जमालिस्स खत्तियकुमारस्स अम्मापियरो दोच्च पि उत्त-
रावक्कमणं सीहासणं रयावेति, रयावेतित्ता जमालिं खत्ति-
यकुमारं यपीएहिं कलसेहिं एहावेति, सेयपीयोहिं कलसे-
हिं एहावेतित्ता पम्हल्लसुकुमालाए सुरभिएणं गंधकासाइएणं
गायाइं वहेति, वुहेतित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायाइं
अणुल्लिपंति, गोसीसचंदणेणं गायाइं अणुल्लिपित्ता णासा-
णिस्सासवज्जं चक्खुइरं वएणफरिससंजुत्तं हयझालापे-
लवातिरेगं धवत्तकण्णखचित्तकम्म महरिह इंसलक्ख-
णपरुसारगं परिहिइ, परिहिइत्ता हारं पिण्णत्तेति पिण-
त्तेत्ता अद्धहारं पिण्णत्तेति, पिण्णत्तेत्ता एवं जहा सूरि-
याजस्स अलंकारो तहेव चित्तरयणसंकुक्कं मउरं पिण-
त्तेति, किं वहुणा गंधिमवेदिमपूरिमंघातिमेणं चउव्विहेणं
मल्लेणं कप्परुक्खगं पि व अलंकियविचूसिय करेइ, तए णं
से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया कोहुंविपुसिसे सदा-
वेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अ-
णेगखजसयसएणविट्ठं वील्लिड्डियसालिजजियाग जहा राय-
प्पसेणइज्जे विमाणवएणओ० जाव मणिरयणधंठियाजाव-
परिक्खित्त पुरिससहस्सवाहिणीयं सीयं उवइवेह, उवइवेह-
इत्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह । तए णं ते कोहुंविपु-

रिसा० जाव पच्चप्पिणंति । तए णं से जमाली खत्तिय-
कुमारे केसाद्वंकारेणं वत्थाद्वंकारेणं मद्दालंकारेणं अजि-
रणालंकारेणं चठव्विहेणं अलंकारेणं अद्वंकारिए समाणे
पमिपुएणालंकारे सीहासणाओ अन्नुट्टेइ, अन्नुट्टेइत्ता सीयं
अणुप्पदाहिणीकरेमाणे सीयं दुरूहइ, दुरूहइत्ता सीहा-
सणवरंसि पुरत्थाभिमुहे साणिसण्णे । तए णं तस्स जमा-
लिस्स खत्तियकुमारस्स माया एहाया० जाव सरीरा हं-
सद्वक्खणं पढसाडगं गहाय सीयं अणुप्पदाहिणीकरेमाणी
सीयं दुरूहइ, दुरूहइत्ता जमालिस्स खत्तियकुमारस्स
दाहिणेणं पासेणं भदासणवरंसि साणिसण्णा, तए णं
तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स अम्मधाती एहाया०
जाव सरीरा रयहरणं पढिगहं च गहाय सीयं अणुप्पदा-
हिणीकरेमाण । सीयं दुरूहइ, दुरूहइत्ता जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स वामे पासे भदासणवरंसि साणिसण्णा ।
तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिट्ठओ एगा
वरतरुणी सिंगारागारचारुवेसा संगय० जाव रूवजोव्वण-
विसालकलिया सुंदरथणहिमरययकुमुदकुंदेडुप्पगासं सको-
रंटमद्वदामं धवलं आयवत्तं गहाय सलीलं उवधरेमाणी २
चिट्ठइ । तए णं तस्स जमालिस्स० उज्जओ पासिं दुवे वरत-
रुणीओ सिंगारागारचारु० जाव कलियाओ णाणाम-
णिकणगरयणविमद्वमहरिहतवणिज्जुज्जलविचिचदंमाओ
चिद्वियाओ संखंककुंददगरयअमियमहियफेणपुंजसाणि-
गासाओ धवत्ताओ चामराओ गहाय सलीलं वीयमाणीओ
वीयमाणीओ चिट्ठंति । तए णं तस्स जमालिस्स ख-
त्तियकुमारस्स उत्तरपुरच्छिमेणं एगा वरतरुणी सिंगा-
रागार० जाव कलिया से तं रययामयं विमद्वसद्वि-
द्वपुएणं मत्तगयमहामुहाकिइसमाणं भिंगारं गहाय
चिट्ठइ । तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स दाहि-
णपुरच्छिमेणं एगा वरतरुणी सिंगारागार० जाव कलिया
चित्तकणगदं तालपटं गहाय चिट्ठइ । तए णं तस्स
जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया कोमुंबियपुरिसे सदा-
वेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव जो दे-
वाणुप्पिया ! सरिसयं सरित्तयं सरिव्वयं सरिसत्तावष्-
रूवजोव्वणगुणोव्वेयं एगाभरणवसणगहियनिज्जोयं को-
मुंबियवरतरुणसहस्सं सदावेइ । तए णं ते कोमुंबिय-
पुरिसा० जाव पमिपुएत्ता खिप्पामेव सरिसयं० जाव
सदावेति, तए णं ते कोमुंबियपुरिसा जमालिस्स खत्ति-
यकुमारस्स पिडणा कोमुंबियपुरिसोहिं सदाविया समाणा
इड्डतुट्ठा एहाया कयवद्विकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता
एगाभरणवमाणगहियनिज्जोया जेण्वेव जमालिस्स खत्तिय-

कुमारस्स पिया तेण्वेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता करवद्व०
जाव बच्चावेइ, बच्चावेइत्ता एवं वयासी-संदिसंतु णं देवा-
णुप्पिया ! जं अम्हेहिं कराणिज्जं, तए णं से जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स पिया तं कोमुंबियं वरतरुणसहस्सं पि
एवं वयासी-तुज्जे णं देवाणुप्पिया ! एहाया कयवलि-
कम्मा० जाव गहियणिज्जोगा जमालिस्स खत्तियकुमा-
रस्स सीयं परिवहेइ । तए णं ते कोमुंबियपुरिसा जमालि-
स्स खत्तियकुमारस्स सीयं परिवहेति । तए णं तस्स जमालि-
स्स खत्तियकुमारस्स पुरिससहस्सवाहिणीयं सीयं दुरूहस्स
समाणस्स तप्पदमयाए इमे अट्टट्टमंगला पुरओ अहाणुपु-
व्वीए संपडिया । तं जहा-सोत्थियसिरिवत्थ० जाव दप्प-
णं, तदाणंतरं च णं पुएणकलसजिगार जहा उववाइए०
जाव गयणतल्लमणुद्विहंती पुरओ अहाणुपुव्वीए संपडिया
एवं जहा उववाइए तदेव जाणियव्वं० जाव आलोयं च
करेमाणा जयजयसदं वा पठंजमाणा पुरओ अहाणुपु-
व्वीए संपडिया, तयाणंतरं च णं बहवे उग्गा भोगा जहा
उववाइए० जाव महापुरिसवग्गुरा परिकिखत्ता जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स पुरओ मग्गओ य पामओ य अहाणु-
पुव्वीए संपडिया, तए णं जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया
एहाया कय० जाव विभूमिए हत्थिखंधवरगए सकोरंटमद्व-
दामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं सेयवरचामराहिं उडुव्वमाणी-
हिं उडुव्वमाणीहिं हयगयरहपवरजोहकलियाए चात्र-
रंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुक्के महया जडचदगर०
जाव परिकिखत्ते जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिट्ठओ २
अणुगच्छइ । तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स
पुरओ महं आसा आसवरा उभओ पासिं णागा णाग-
वरा पिट्ठओ रहा रहसंगेद्वी । तए णं से जमाली खत्ति-
यकुमारे अन्नुग्गयजिगारे परिग्गहियताद्वियंटे कसविय-
सेयक्खत्ते पवीडयसेयचामरवालवीयणीए साव्विहीए० जाव
णाइयरवेणं, तयाणंतरं च णं बहवे कट्टिगहा कुंत-
ग्गहा० जाव पुत्थियग्गहा० जाव वीणग्गहा, तयाणंतरं
च णं अट्टसयं गयाणं अट्टसयं तुरियाणं अट्टसयं रद्धानं,
तदाणंतरं च णं द्दउरुअसिकोतइत्था णं बहू णं पायत्ताणी
णं पुरओ संपडिया, तयाणंतरं च णं बहवे राडसरतलवर०
जाव सत्थवाट्ठप्पानियओ पुरओ संपडिया खत्तियकुमग्गा-
मे णयेर मज्जं मज्जेणं जेण्वेव माहणकुमग्गामे णयेर जेण्वेव
बहुसाद्वए चेइए जेण्वेव समणे भगवं महावीरे तेण्वेव पहा-
रत्थ गमणाए, तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स
खत्तियकुमग्गामं णयरं मज्जं मज्जेणं णिग्गच्छमाणस्स
सिंघाडगातिगचउक्क० जाव पहेसु बहवे अत्थच्छिया जहा

जबवाइए जाव० अजिधंदांता य अभित्युंता य एवं वयासी-
जय जय रंदा धम्मेणं, जय जय रंदा तवेणं, जय जय रंदा
जहं ते, अभगोहिं एणदंसणचरित्तमुत्तमेहिं अजियाइं जिया-
हि इंदियाइं, जितं पात्तेहिं ममणधम्मं, जियाविग्घो वि य वसा-
हि य देव ! सिद्धिमज्जे, निदुणाहि रागदोसमज्जे तवेणं, धि-
घणियबच्चकच्छे मद्दाहि अट्टकम्मसत्तू जाणेणं उत्तमेणं सुक्के-
णं अप्पमत्तो, हराहि आराहणपदार्गं च धीर ! तेत्तोकरंगम-
ज्जे, पावय वित्तिमिरमणुत्तरं च केवलणाणं, गच्छ य मोक्खं
परं पदं जिणवरोवादिट्ठेणं सिद्धिमग्गेण अकुन्तिलेन, इंता प-
रीसहचमु, अजिभविय गामकंडकोवसग्गाणं, धम्मे ते अविग्घ-
मत्थु त्ति कट्ठु अजिधंदांति य, अभित्युंति य । तए णं से
जमाली खत्तियकुमारे णयणमालासदस्सेहिं पेच्छिज्जमाणे
एव जहा लववाइए कूणिओ० जाव णिग्गच्छइ, णिग्गच्छइ-
त्ता जेणेव माहणकुडग्गामे णयरे जेणेव बहुसालए चेइए
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता छत्ताइए तित्थगराइसए
पासइ, पासइत्ता पुरिससहस्सवाहिणं सीयं ठवेइ, ठवेइत्ता
पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ पच्चोरुइ । तए णं तं
जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापियरो पुरओ काठं जेणेव
समणे जगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं
जगवं महावीरं तिक्खुत्तो० जाव णमंसित्ता एव वयासी-
एवं खत्तु भंते ! जमाली खत्तियकुमारे अम्हं एगे पुत्ते
इट्ठे कंते० जाव किमंग ! पुण पासणयाए से जहानामए लप्प-
त्तेइ वा पउमेइ वा० जाव सहस्सपत्ते वा पंके जाए जले संवु-
ट्ठे णोवलिप्पइ पंकरणं, णोवलिप्पइ जत्तरणं, एवामेव
जमाली वि खत्तियकुमारे कामेहिं जाए भोगेहिं
संवुट्ठे णोवलिप्पइ कामरणं, णोवलिप्पइ भोगर-
णं, णोवलिप्पइ मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरिजखेणं,
एस णं देवाणुप्पिया ! संसारजयउन्विग्गे भीए जम्म-
जरामरणेणं इच्छइ देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंदे भवि-
त्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए, तं एस णं देवा-
णुप्पियाणं अम्हे सीसजिक्खं दलयामो, पम्भिच्चंतु णं
देवाणुप्पिया ! सीसजिक्खं । अद्दामुह देवाणुप्पिया ! मा
पम्भिबंधं । तए णं से जमाली खत्तियकुमारे समणेणं जग-
वया महावीरेणं एवं वुत्ते समाणे इट्ठुट्ठे समणं जगवं
महावीरं तिक्खुत्तो० जाव णमंसित्ता उत्तरपुरच्छिमं दि-
सीभार्गं अबक्कमइ, अबक्कमइत्ता सयमेव आभरणमद्दालं-
कार उम्मुयइ । तए णं सा जमालिस्स खत्तियकुमारस्स
माया इंसद्वक्खणेणं परुसारणं आजरणमद्दालंकारं
पम्भिच्चइ, पम्भिच्चइत्ता हारवारिधारं० जाव विणिम्मुय-
माणी विणिम्मुयमाणी जमालिं खत्तियकुमार एवं वयासी-

धम्मियवं जाया ! जइयवं जाया ! परक्कमियवं जाया !
अस्सि च णं अट्ठे एओ पमादेयवं त्ति कट्ठु जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स अम्मापियरो समणं जगवं महावीरं वं-
दंति, णमंसंति, जामेव दिस्सि पाठञ्जूया तामेव दिस्सि प-
दिगया । तए णं से जमाली खत्तियकुमारे सयमेव पंचमु-
च्छियं लोयं करेइ, करेइत्ता जेणेव समणे जगवं महावीरे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता एवं जहा उसभंदत्तो
तदेव पव्वइओ, एवरं पंचहिं पुरिमसएहिं सच्चिं तहेव०
जाव सामाइयमाइयाइं एकारस अंगाइं अहिज्जइ, अहि-
ज्जइत्ता बहहिं चउत्थच्छट्ठम० जाव मासदमासक्खमाणे-
हिं विचित्तेहिं तवोक्कमेहिं अप्पाणं जावेमाणे विहरइ ।
तए णं से जमाली अणगारे अणया कयाइं जेणेव सम-
णे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं
जगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता णमंसइत्ता एवं व-
यासी-इच्छामि णं जंते ! तुज्जेहिं अब्भणुष्साए समाणे
पंचहिं अणगारसएहिं सच्चिं बहिया जणवयविहारं विह-
रित्तए । तए णं समणे भगवं महावीरे जमालिस्स अण-
गारस्स एयमट्ठं णो आढाइ, णो परिजाणइ, तुसिणीए
चिट्ठइ । तए णं से जमाली अणगारे समणे भगवं महावीरे
दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुज्जेहिं
अब्भणुष्साए समाणे पंचहिं अणगारसएहिं सच्चिं० जाव
विहरित्तए ? । तए णं समणे जगवं महावीरे जमालिस्स
अणगारस्स दोच्चं पि तच्चं पि एयमट्ठं णो आढाइ,
जाव० तुसिणीए संचिट्ठइ । तए णं से जमाली
अणगारे समणं जगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता
णमंसित्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिआओ
बहुसालाओ चेइयाओ पम्भिक्खमइ, पदिणिक्खमइत्ता
पंचहिं अणगारसएहिं सच्चिं बहिया जणवयविहारं विहर-
इ । तेणं कालेणं तेणं समरणं सावत्थी णामं णयरी हो
त्था, वसओ, कोट्टए चेइए वसओ० जाव वणमंस्स । तेणं
कालेणं तेणं समरणं चंपा णामं णयरी होत्था, वणओ-
पुसभइ चेइए वसओ० जाव पुढवीसिलापट्ठओ । तए णं से
जमाली अणगारे अणया कयाइं पंचहिं अणगारसए-
हिं सच्चिं संपरिखुंते पुव्वाणुण्वि चरमाणे गामाणुगामं दूइ-
उजमाणे जेणेव सावत्थी णयरी जेणेव कोट्टए चेइए, तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अहापदिरूवं उग्गह ओगिएइइ,
ओगिएइइत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ।
तए णं समणे भगवं महावीरे अणया कयाइं पुव्वाणुण्वि
चरणेण० जाव मुहं सुट्ठेणं विहरमाणे वा जेणेव चंपा
णयरी जेणेव पुसजइ चेइए, तेणेव उवागच्छइ, उवाग-

च्छडत्ता अहापमिरुवं उगहं उगिहह, उगिहहत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणे विहरइ । तए णं तस्स जमाद्विस्स अणगारस्स तेहिं अरसेहि य विरसेहि य अं-तेहि य पंतेहि य दूहेहि य तुच्छेहि य कादाइक्तेहि य पमाणाइक्तेहि य सीएहि पाणजोअणेहिं अएण्या कयाइं सरीरगंसि विउल्लरोगातंके पाउव्वूए उज्जले तिउले पगाढे कक्कसे कहुए चंढे दुक्खे दुग्गे तिउवे पुरहियासे पित्तज्जर-परिगयसरीरे दाहुक्कतिए यावे विहरइ । तए णं से जमाद्वी अणगारे वेदणाए अभिन्नए समाणे समणे णिग्गंथे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-तुज्जे ए देवाणुप्पिया ! मम सेज्जा-संथारयं संथरइ । तए णं समणा णिग्गंथा जमालिस्स अणगारस्स एयमट्ठं विणएणं पमिसुणेंति, पमिसुणें-तिता जमालिस्स अणगारस्स सेज्जासंथारगं संथरेंति । तए णं से जमाद्वी अणगारे बलियतरं वेदणाए अभिन्नए समाणे दोव्वं पि समणे णिग्गंथे स-दावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-ममं णं देवाणुप्पिया ! सेज्जासंथारए किं कमे कज्जइ ? तए णं समणा णिग्गंथा तं जमाद्वि अणगारं एवं वयासी-णो खलु देवाणुप्पिया ! णं सेज्जासंथारए कमे कज्जइ । तए णं तस्स जमाद्विस्स अणगारस्स अयमेयारुवे अब्भत्तिएण जाव समुप्प-ज्जित्था, जं णं समणे भगवं महावीरे एवमाडक्खइण जाव एवं परुवेइ, एवं खलु चलमाणे चलिए उदीरिज्जमाणे उदीरिएण जाव णिज्जरिज्जमाणे णिज्जिसे, तं ण मिच्छा, इमं च णं पच्चक्खमेव दीसइ-सेज्जासंथारए कज्जमाणे अकमे, संथारिज्जमाणे असंथरिए, जम्हा णं सेज्जासंथारए कज्जमाणे अकडे संथरिज्जमाणे असंथरिए, तम्हा चलमाणे वि अचव्विएण जाव णिज्जरिज्जमाणे वि अणिज्जिसे, एवं संपेहेइ, संपेहेइत्ता समणे णिग्गंथे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-जं णं देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे एव-माडक्खइण जाव परुवेइ, एवं खलु चलमाणे चलिए तं चेव सव्वं जाव णिज्जरिज्जमाणे अणिज्जिसे । तए ण तस्स जमाद्विस्स अणगारस्स एवमाडक्खमाणस्स जाव परुवेमा-णस्स अत्येगइया समणा णिग्गंथा एयमट्ठं सदहंति, पत्ति-यंति, रोयंति, अत्येगइया समणा णिग्गंथा एयमट्ठं णो मदहति, णो पत्तियंति, णो रोयंति, तत्थं णं ज त समणा णि-ग्गंथा जमाद्विस्स अणगारस्स एयमट्ठं सदहंति, पत्तियंति, रोयंति, ते णं जमाद्वि चेव अणगारं उवसंपज्जित्ता णं विहरति । तत्थं णं जे ते समणा णिग्गंथा जमा-लिस्स अणगारस्स एयमट्ठं णो सदहंति, णो पत्ति-यंति, णो रोयंति, ते णं जमालिस्स अणगारस्स अ-

तियाओ कोट्टयाओ चेइयाओ पमिणिकखमंति, पमि-णिकखमत्ता पुव्वाणुप्पिं चरमाणे गामाणुगामं दूड्जमा-णे जेणेव चंपा एयरी जेणेव पुष्पभदे चेइए जेणेव समणे जगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं वंदंति, एमंसंति, वंदित्ता एमसित्ता समण भगवं महावीर उवसं-पज्जित्ता णं विहरंति । तए णं से जमाली अणगारं अणया कयाइं ताओ रोगातंकाओ विप्पमुके इट्ठे तुट्ठे जाए आरोए बलियसरीरे सावत्थीओ एयरीओ कोट्टयाओ चेइयाओ पमिणिकखमइ, पमिणिकखमत्ता पुव्वाणुप्पिं चरमाणे गामाणुगामं दूड्जमाणे जेणेव चंपा एयरी जेणेव पुण-भदे चेइए जेणेव समणे जगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अवूरसामंते उच्चा समणं भगवं महावीरं एवं वयासी-जहा णं देवाणु-प्पियाणं बहवे अंतेवासी समणा णिग्गंथा उउमत्था भवित्ता उउमत्थावक्कमणेणं अवक्कंता, णो खलु अहं तहा चेव उउमत्थे भवित्ता उउमत्थावक्कमणेणं अवक्कंते, अहं णं उप्प-सणाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली भवित्ता केवलीअक्क-मणेणं अवक्कंते । तए ण जगवं गोयमे जमालि अणगारं एवं वयासी-णो खलु जमाली ! केवद्विस्स णाणे वा दंसणे वा सेदामि वा थंजंसि वा थूजंसि वा आवरिज्जइ वा, णिवार-इज्जइ वा, जइ णं तुम्मं जमाद्वी ! उप्पसणाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली भवित्ता केवलीअवक्कमणेणं अवक्कंते, ता णं इमाइं दा वागरणाइ वागरेहि, सासए लोए जमाद्वी !, असासए लोए जमाली !, सासए जीवे जमाली !, असासए जीवे जमाली ! । तए णं से जमाली अणगारे भग-वया गोयमेणं एवं जे समणे संकिए कंखिएण जाव कलससमावसे जाए यावि होत्था, णो संचाएइ जगवओ गोयमस्स किंचि वि पामोक्खमाडक्खत्तए तुसिणीए मंचिट्ठः जमाद्वी । समणे जगवं महावीरे जमालि अणगारं एवं वयासी-अत्थि ण जमाली ! ममं बहवे अतवा-नी समणा णिग्गंथा उउमत्था, जं णं पभू एयं वागरणं वागरित्तए, जहा ण अहं णो चेव णं एतप्पगारं चास भासित्तए ज । णं तुम्मं सासए लोए जमाद्वी !, जं णं ए कदायि णासि, ए कदायि ए जवइ, ण कदायि ए जविस्सइ, जुविं च, जवइ, जविस्सति य, धुवे णि-तिए सासए अक्खए अव्वए अवहिए णिवे असामए लोए जमाद्वी ! ज ओसप्पिणी भवित्ता उस्सप्पिणी जवइ, उस्सप्पिणी भवित्ता ओसप्पिणी जवइ, सासए जीवे जमाद्वी ! जं ए कदायि णासिण जाव णिवे असासए

जीवे जमाली ! जं एं एरइए जवित्ता तिरिक्खजोणिए भवइ, तिरिक्खजोणिए जवित्ता मणुस्से भवइ, मणुस्से जवित्ता देवे भवइ । तए एं से जमाली अणगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स एवमाइक्खमाणस्स० जाव एव पख्खमाणस्स एयमइ एं सदइइ, एं पत्तियइ, एं रोयइ, एयमइ असइइमाणे अपत्तियमाणे अरोणमाणे दोच्चं पि समणस्स जगवओ महावीरस्स अतियाओ आताए अवक्कमइ, दोच्चं पि आताए अवक्कमित्ता बहुहि असब्बावुब्बावणाहिं पिच्छत्ताजेणिवेसेहि य अप्पाणं च परं च तदुजय च वुग्गाहेमाणे वुप्पाएमाणे बहुइं वासाइ सामणपरियागं पाउणइ, पाउणइत्ता अक्खमासियाए संलेहणाए अत्ताणं जूसेइ, जूसेइत्ता तीसं भत्ताइं अणमणाइं वेदेइ, वेदेइत्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिकते कालमासे कालं किच्चा लंतए कप्पे तेरससागरोवमाइं ठिईए देवकिव्विसिएसु देवेसु देवकिव्विसियत्ताए उववषे । तए णं भगव गोयमे जमालि अणगारं कालगयं जाणित्ता जेणेव समणे भगव महावीरे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं जगव महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता एपंसित्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पियाणं अतेवासी कुसिस्से जमाली णमं अणगारे कालमासे कालं किच्चा कहिं गए, कहिं उववषे ? । गोयमादि समणे भगवं महावीरे भगवं गोयम एवं वयासी-एवं खलु गोयमा ! मम अंतेवासी कुसिस्से जमाली णमं अणगारे, से एं तदा मम एवमाइक्खमाणस्स ४ एयमइ णो सदइइ ३, एयमइ असइइमाणे दोच्चं पि मम अंतियाओ आताए अवक्कमइ, अवक्कमइत्ता बहुहि असब्बावुब्बावणाहिं त चेव० जाव देवकिव्विसियत्ताए उववषे । (ज०) जमाली णं जंते ! अणगारे अरसाहारे विरमाहारे अंताहारे पंताहारे बूहाहारे तुच्छाहारे अरसजीवी० जाव तुच्छजीवी उवसतजीवी पसंतजीवी विवित्तजीवी ? । हुंता गोयमा ! जमाही एं अणगारे अरसाहारे० जाव विवित्तजीवी । जइ एं जंते ! जमाली अणगारे अरमाहारे० जाव विवित्तजीवी, कम्हा एं जंते ! जमाली अणगारे कालमासे कालं किच्चा लंतए कप्पे तेरससागरोवमठिईएसु देवकिव्विसिएसु देवेसु देवत्ताए उववषे ? । गोयमा ! जमाली णं अणगारे आयरियपणिणीए उवज्जायपणिणीए आयरियउवज्जभायाणं अयसकारए अवक्ककारए० जाव वुप्पाएमाणे बहुइं वासाइ सामणपरियागं पाउणइ, पाउणइत्ता अक्खमासियाए संलेहणाए तीमं जत्ताइं अणसणाइं वेदेइ, वेदेइत्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिकते कालमासे कालं किच्चा लंतए कप्पे० जाव

उववषे । जमाही णं जंते ! देवे ताओ देवदोगाओ आउक्खएणं० जाव कहिं उववज्जिहिं त्ति ? । गोयमा ! चत्तारि पच तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवभवग्गहणाइं संसारं अणुपरियट्ठित्ता तओ पच्छा सिज्झिहिं त्ति० जाव अंत काहिति सेवं भते ! जंते त्ति जमाही सम्मत्तो ।

अथ भगवता श्रीमन्महावीरेण सर्वज्ञत्वादमु तद्व्यतिकर जानताऽपि किमिति प्रव्रजितोऽसाविति ? । उच्यते-अवश्य भाविभावनां महानुभावैरपि प्रायो लक्षयितुमशक्यत्वावित्यमेव वा गुणविशेषदर्शनात् अगूढलका हि भगवन्तोऽर्हन्तो न निष्प्रयोजन क्रियासु प्रवर्तन्ते । म० ६ श० ३३ उ० ।

अथ सौपण्ड्य सामान्यत सूचितमेवार्थ-

भैकैकनिहव प्रति व्यक्तितो निर्दिशन्नाह-

चोइस वासाणि तया, जिणेण उप्पादियस्स नाणस्स ।

तो बहुरयाण दिट्ठी, सावत्थीए समुप्पन्ना ॥ २३०६ ॥

चतुर्दश वर्षाणि तदा जिनेन श्रीमन्महावीरेणोत्पादितस्य केवलज्ञानस्य ततोऽत्रान्तरे बहुरतनिहवानां दर्शन दृष्टिः श्रावस्त्या नगर्या समुपपन्नोति ॥ २३०६ ॥

सा च यथोत्पन्ना तथा दिदर्शयिषु संग्रह-
गाथामाह-

जिह्वा सुदंसण जमा-द्विणोज्ज सावत्थित्तिदुग्गज्जाणे ।

पंच सया य सहस्स, डंकेण जमालि मोत्तूण ॥ २३०७ ॥

अत्र प्राचार्यस्तावत्कथानकेनोच्यते-इहैव भरतक्षेत्रे कुएरपुरं नाम नगरम् । तत्र जगद्यतः श्रीमन्महावीरस्य भागिनेयो जमालिर्नाम राजपुत्र आसीत् । तस्य च भार्या श्रीमन्महावीरस्य पुत्रिता । तस्याश्च जेष्ठेति वा, सुदर्शनेति वा, अनवद्याहीति वा नामेति । तत्र पञ्चशतपुरुषपरिवारो जमाद्विर्भगवतो महावीरस्यान्तिके प्रव्रज्या जग्राह । सुदर्शनाऽपि सहस्रस्त्रीपरिवारा तदनु प्रव्रजिता । ततश्चैकादशस्वक्लेश्वधीनेषु जमालिना जगवान् विहारार्थं मुक्कलापित । ततो भगवता तूष्णीमास्थाय न किञ्चित्प्रत्युत्तरमदायि, तत एवममुक्कलितोऽपि पञ्चशतसाधुपरिवृतो निर्गत श्रीमन्महावीरान्तिकात् । ग्रामानुग्राम च पर्यटन् गत श्रावस्तीनगर्या, तत्र च तैन्दुकाऽभिधानोद्याने कोष्ठकनाम्नि चैत्ये स्थित, ततश्च तत्र तस्यान्त प्रान्ताहारैस्तीव्रो रोगातङ्ग समुत्पन्नः, तेन च न शक्नोत्युपविष्टः स्थातुम् । ततो वभाण श्रमणान्-मन्त्रिमित् शीघ्रमेव सस्तारकमास्तुणीत, येन तत्र तिष्ठामि । ततस्तैः कर्तुमारब्धोऽसौ । वाढ च दाहज्वराभिभूतेन जमाद्विना पृष्टम्-सस्त्वृत सस्तारको न वेति ? । साधुभिश्च सस्त्वृतप्रायत्वादर्धसन्तुतेऽपि प्रोक्तम्-सस्त्वृत इति । ततोऽसौ वेदनाविह्वलितचेता उत्थाय तत्र तिष्ठानुरद्धसस्त्वृत तत् दृष्ट्वा क्रुद्धः-“ क्रियमाणं कृतम् ” । इत्यादि सिकान्तवचन स्मृत्वा मिथ्यात्वमोहनीयोदयतो वक्ष्यमाणयुक्तिभिर्वितथमिति चिन्तयामास । तत स्थविरैर्वक्ष्यमाणान्जिरेव युक्तिभिः प्रतिबोधितो यदा कथमपि न प्रतिबुध्यते, तदा गतास्त परित्यज्य भगवत्समीपे । अन्ये तु तत्समीप एव स्थिता । सुदर्शनाऽपि तदा तत्रैव श्रावकदङ्ककुम्भकारगृहे आसीत् । जमाल्यनुरागेण च तन्मतमेव प्रपन्ना, दङ्कमपि

तद्भाहयितुं प्रवृत्ता, ततो दृक्केन मिथ्यात्वमुपगतेयमिति ज्ञात्वा प्रोक्तम्-नेह श किमपि वय जानाम । अन्यदा चापाकाशिमध्ये मृद्भाजनोद्धर्तनपरावर्तने कुर्वता अद्भारकमेक प्रक्षिप्य तत्रैव प्रदेशे स्वाध्यायं कुर्वत्या सुदर्शनायाः सद्भाष्यञ्चलो दग्धः । ततस्तथा प्रोक्तम्-श्रावक ! किं त्वया मदीयसङ्घाटी दग्धा ? । तेनोक्तम्-ननु 'दह्यमानमदग्धम्' इति ज्ञवति ज्ञवत्यास्सि-
कान्तः, तत क केन त्वदीया सद्भाटी दग्धा ? । इत्यादि तदुक्त परिज्ञाव्य सवृद्धाऽसौ सम्यक् प्रेरिताऽस्मीत्यभिधाय मिथ्या-
दुष्कृतं ददाति, जमालि च गत्वा प्रज्ञापयति । यदा चासौ कथमपि न प्रज्ञाप्यते, तदाऽसौ सपरिवारा शेषसाधवश्चैका-
किनं जमालिं मुक्त्वा भगवत्समीपं जग्मुः । जमालिस्तु बहु-
जन व्युद्भाह्यानालोचितप्रतिक्रान्तः कालं कृत्वा किद्विषिकदेवे-
पूतपन्नः । व्याख्याप्रक्षुप्त्यागमाच्चैतत् चरित विस्तरतोऽवसे-
यमिति । एष सग्रहगाथाज्ञावार्थः । अक्षरार्थस्त्वयम्—(जेढा
सुदंसण जमालिणोञ्ज ति) ज्येष्ठा, सुदर्शना, अनवद्याङ्गी-
ति जमालिगृहणीनामानि । अन्ये तु व्याचकृते-ज्येष्ठा महती
सुदर्शना नाम भगवतः श्रामन्महावीरस्य भगिनी, तस्याः पुत्रो
जमालिः, अनवद्याङ्गी नाम भगवतो दुहिता जमालिगृहिणी-
ति श्रावस्त्यां नगर्यां तैन्दुकोद्याने जमालिनिहवदृष्टिरुत्पन्नेति
वाक्यशेषः । तत्र पञ्च शतानि साधुनां, सहस्र चार्थिकाणाम्,
एतेषां मध्ये यः स्वयं न प्रतिबुद्धः तं जमालिं मुक्त्वा दृक्केन
प्रतिबोधितः । इति निर्युक्तिगार्थः ॥ २३०७ ॥

अथ भाष्यकारो येन विप्रतिपत्त्यभिप्रायेण जमालिनिहवो
जातस्तं प्रकटयन्नाह—

सखं चिय संयारो, न कज्जमाणो कउ त्ति मे जम्हा ।

वेइ जमाली सर्व्वं, न कज्जमाणं कयं तम्हा ॥२३०८॥

(मे जम्हा त्ति) यस्मान्मम साक्षात्प्रत्यक्षमेवेदं वृत्तं, यदुत
कम्यलास्तरणरूपं सस्तारकं क्रियमाणो न कृतः, सतीर्यमा-
णो न सस्तृतः । तस्माज्जमालिर्ब्रवीति-सर्व्वमपि वस्तु क्रिय-
माणं कृतं न ज्ञवति, किं तु कृतमेव कृतमुच्यते । ततो भगव-
त्यादिषु यदुक्तम्—“ चालमाणे चलिण उर्हरिज्जमाणे उर्हरिण,
वेइज्जमाणे वेइण ” इत्यादि, तत्सर्व्वं मिथ्येत्यभिप्रायः ॥
इति ॥ २३०८ ॥

अपि च, क्रियमाणं कृताऽभ्युपगमे बहवो दोषाः, क एते ?

इत्याह—

जस्सेह कज्जमाणं, कयं ति तेणेह विज्जमाणस्म ।

करणकिरिया पवन्ना, तद्दा य बहुदोमपमिवत्ती ॥२३०९॥

इह यस्य वादिनः क्रियमाणं वस्तु कृतमित्यभ्युपगमः, ते-
नेह विद्यमानस्य सतः करणरूपा क्रियाः करणक्रिया प्र-
तिपन्ना अङ्गीकृताः । तथा च सति वक्ष्यमाणानां बहूनां
दोषाणां प्रतिपत्तिरभ्युपगमरूपा कृता भवतीति ॥ २३०९ ॥

तथाहि—

कयमिह न कज्जमाणं, सज्जावाओ चिरंनघमो व्व ।

अहवा कयं पि कीरड, कीरउ निच्चं न य समत्ती ॥२३१०॥

इह क्रियमाणं कृतं न भवतीति प्रतिज्ञा, सद्भावात्—
कृतस्य विद्यमानत्वादिति हेतुः, चिरन्तनघटवदिति दृष्टान्तः ।

विपर्यये याधकमाह-अथ कृतमपि क्रियत इत्यभ्युपगम्यते,
तर्हि नित्यमनघरतमेव क्रियतां, कृतकत्वाविशेषात् । एव च
सति न कदाचिदपि कार्यक्रियापरिसमाप्तिरिति ॥ २३१० ॥

किमेतावन्मात्रमेव दूषणं ?, नेत्याह—

किरियावेफलं ति य, पुव्वमज्जूयं च दीसए होतं ।

दीसइ दीहो य जओ, किरियाकाहो घमाईण ॥२३११॥

यदि च क्रियमाणं कृतमिष्यते, तर्हि घटादिकार्यार्थं वा
मृन्मर्दनचक्रभ्रमणादिका क्रिया, तस्याः वैफल्यं प्राप्नोति, तत्-
काले कार्यस्य कृतत्वाभ्युपगमात् । प्रयोगः-इह यत्कृतं, त-
त्क्रिया विफलैव, यथा चिरनिष्पन्नघटे, कृतं चाऽभ्युपगम्य-
ते क्रियाकाले कार्यं, ततो विफला तत्र क्रियेति । किं च-
क्रियमाणकृतवादिना कृतस्य विद्यमानस्य क्रियेति प्रतिपा-
दितं भवति । एव च प्रत्यक्षविरोधः, यस्मादुत्पत्तिकाला-
त्पूर्वमज्जुतमविद्यमानमेव कार्यं प्रवज्जायमानं दृश्यते, उत्पत्ति-
काले तस्मात्क्रियमाणमकृतमेवेति । किं च-आरम्भक्रियासम-
य एव कार्यमुत्पद्यत इति तवाभ्युपगमः । एतच्चायुक्तम् । कु-
तः ? यस्मात् घटादिकार्याणामुत्पद्यमानानां दीर्घं एव नि-
र्वर्तनक्रियाकालो दृश्यत इति ॥ २३११ ॥

दृश्यतां नाम दीर्घः क्रियाकालः, परं घटादिकार्यमारम्भ-

क्रियासमय एव शिवकादिकाले वा दृश्यत इति

चेत्, तदयुक्तम् । कुत इत्याह—

नारंजे चिय दीसइ, न सिवादप्पाए दीसइ तदंते ।

तो न हि किरियाकाले, जुत्तं कज्जं तदंतम्मि ॥ २३१२ ॥

नारम्भक्रियासमय एव घटादिकार्यं भवद् दृश्यते, नापि
शिवाद्यव्यायाम-शिवकस्यासकोशकुशलादिसमयेष्वपि न दृ-
श्यत इत्यर्थः । क तर्हि दृश्यते ?, इत्याह-तदन्ते दीर्घक्रिया-
कालस्यान्ते घटादिकार्यं भवद् दृश्यते, तस्मान्न क्रियाकाले
कार्यं युक्तं, तस्य तदानीमदर्शनात् । तदन्ते तु दीर्घक्रिया-
कालस्यान्ते युक्तं कार्यं, तदानीमेव तस्य दर्शनादिति सक-
लजनस्य प्रत्यक्षसिद्धमेवेदम् । इति जमालिपूर्वपक्षः ॥ २३१२ ॥

अत्र स्थविराः प्रनिविदधति स्म । कथमित्याह—

थेराण मयं नाकय-मज्जावओ कीरए खपुण्णं व ।

अहव अकयं पि कीरड, कीरउ तो खरविमाणं पि ॥२३१३॥

स्थविराः श्रुतवृक्षा गीतार्थाः साधवः, तेषां मतम्-कुप्रकरणं
कुर्वन्तं जमालिं ते एव प्रज्ञापयन्तीत्यर्थः-नाकृतमविद्यमानं
घटादिकार्यं क्रियते, असत्त्वात्, आकाशकुसुमवत् । अथाकृतम-
विद्यमानमपि क्रियते, क्रियतां तर्हि खरविमाणमपि, अकृतत्वा-
विशेषादिति ॥ २३१३ ॥

यदुक्तम्—“ कीरउ निच्चं न य समत्ती ” (२३१०) इत्यादि,

तत्राह—

निच्चकिरियाडोसा, नणु तुल्ला असइ कफतरगा वा ।

पुव्वमज्जूयं च न ते, दीसइ किं खरविसाणं पि ॥२३१४॥

नन्वसत्यविद्यमाने वस्तुनि करणक्रियाभ्युपगमे, नित्यक्रियादि-
दोषाः, आदिशब्दात्क्रियाऽपरिसमाप्तिरिति कार्यवैफल्यपरिग्रहः,
आवयोस्तुल्याः समाः, यथा कृतपक्षे त्वया दत्तास्तथा अकृ-
तपक्षेऽप्यापतन्तीत्यर्थः । किं तुल्या एव ? । नेत्याह-कष्टतरका

वा । विद्यमाने हि वस्तुनि पर्यायविशेषाधानद्वारेण कथञ्चित्करणक्रियाद्युपपद्यत एव, यथा—“आकाशं कुरु, पादौ कुरु, पृष्ठं कुरु” इत्यादि । अविद्यमाने तु सर्वथा नाय न्यायः सम्भवति, सर्वथा असत्त्वात् खरविषाणवदिति । यदि च पूर्वं कारणावस्थायामभूतमसत् कार्यं जायते, तर्हि मृत्पिण्डाद् घटवत् खरविषाणमपि जायमानं किं न दृश्यते, असत्त्वाविशेषाद् ? अथ खरविषाणं भवन्न दृश्यते, तर्हि घटोऽपि तथैवास्तु, विपर्ययो वेति ॥ २३१४ ॥

यदुक्तम्—“दीसइ दीहो य जओ” (२३११) इत्यादि, तत्राह—

पइममउपपन्नाणं, परोप्परविलक्खणाण सुवहूणं ।

दीहो किरियाकाळो, जइ दीसइ किं त्य कुजस्स ॥२३१५॥

यदि नाम प्रतिसमयोत्पन्नानां परस्परविलक्षणस्वरूपाणां सुबहूनां शिवकस्थासकोशकुशलादिकार्यकोटीनां क्रियाकालनिष्ठाकाव्ययोरेकत्वेन प्रतिप्रारम्भसमयनिष्ठाप्राप्तानां दीर्घक्रियाकालो दृश्यते, तर्हि कुम्भस्य घटस्य किमत्रायातम् ? इदमुक्तं भवति—मृदानयनमर्दनपिण्डविधानादिकालः सर्वोऽपि घटनिर्वर्तनक्रियाकाल इति तवाजिप्रायः । अयं चायुक्त एव । अतः तत्र प्रतिसमयमन्यान्येव कार्याण्यारभ्यन्ते, निष्पाद्यन्ते च, कार्यस्य कारणकालनिष्ठाकालयोरेकत्वात् । घटस्तु पर्यन्तसमय एवारभ्यते, तत्रैव च निष्पद्यत इति कोऽस्य दीर्घो निर्वर्तनक्रियाकालः ? इति ॥ २३१५ ॥

अथान्यप्राक्तनकालसमयेऽपि घटः किं न दृश्यते ?, इत्याह—

अन्नारजे अन्न, किह दीसउ जह घटो पढारंभे ।

सिक्कादओ न कुंजो, किह दीसए सो तदप्पाए ॥२३१६॥

अन्यस्य शिवकादेरारम्भे अन्यद् घटलक्षणं कार्यं कथं दृश्यते ? न हि पटारम्भे घटः कदाचिदपि दृश्यते । अतः किमुच्यते—“नारभे ष्विय दीसइ” इति । शिवकादयोऽपि कुम्भरूपा न भवन्ति, किं तु ततोऽन्य एवेति कथं तद्व्यायामप्यसौ कुम्भो दृश्यते ? अतः एव तदप्यङ्गतया प्रोच्यते “न सिक्कादप्पाए” इति ॥ २३१६ ॥

यदुक्तम्—“दीसइ तदते” इति, तत्राह—

अंते चिअ आरद्धो, जइ दीसइ तम्मि चेव को दोसो ?

अकयं व संपइ गए, कह कीरउ कह व एस्सम्मि ॥२३१७॥

अन्त एव क्रियाक्षणे प्रारब्धो घटो यदि तत्रैव दृश्यते तर्हि को दोषः ?, न कश्चिदित्यर्थः । यदुक्तम्—“तो न हि किरियाकावे” इत्यादि । तत्राह—“अकय वा” इत्यादि । यदि च सप्रति वर्तमानक्रियाक्षणे न कृतं कार्यमितिष्यते तदा गते अतिक्रान्ते, एष्यति—अनागते च क्रियाक्षणे कथं नाम तत्कार्यं क्रियताम् ? । न कथञ्चिदित्यर्थः । तथाहि—नातीतमविष्यक्रियाक्षणौ कार्यकारकौ, विनष्टानुत्पन्नत्वेनासत्त्वात् । खरविषाणवत्, अतः कथं क्रियान्ते कार्यं स्यात् ? । तस्मात्क्रियमाणमेव कृतमिति । यदि च क्रियमाणमपि न कृतं, कृतं तर्हि कृतमिति वक्तव्यम् ? । क्रियाविगम इति चेत् । तदयुक्तम् । तदानीं क्रियाया असत्त्वात् तदसत्त्वेऽपि च कार्योत्पत्ताविष्यमाणाया क्रियारम्भात्प्रागापि कार्योत्पत्तिः स्यात्, क्रियासत्त्वाविशेषाद् । अथ संप्रतिसमयः क्रियमाणकालः, तदनन्तरस्तु कृतकालो, न च क्रियमाणकाले कार्यमस्ति, इत्यतः खल्वकृतं क्रियते, न तु कृतमित्यभिधत्से । नन्वेत-

दिह प्रष्टव्योऽसि—किं भवतः कार्यं क्रियया क्रियते, उत तामन्तरेणाऽपि भवति ? । यदि क्रियया, तर्हि कथं साऽन्यत्र समये, अन्यत्र तु कार्यम् ? । न हि खदिरे वेदनक्रियायां पलाशे छेदः समुपजायते । किं च—“क्रियोपरमे कार्यं भवति, न तु क्रियासद्भावे” इति वदना प्रत्युत कार्योत्पत्तेर्विघ्नहेतुः क्रियेति प्रतिपादितं भवति । ततश्च कारणमप्यकारणमिति प्रत्यक्षादिविरोधः । अथ क्रियामन्तरेण कार्यमुपजायते इत्यङ्गुपगम्यते, तर्हि घटादिकाकार्यानि निरर्थकः सर्वोऽपि मृन्मर्दनपिण्डविधानचकारोपणभ्रमणादिक्रियारम्भः, अतो न कर्तव्यं मुमुक्षुजिरपि तपःसयमादिक्रियानुष्ठानं, तदनन्तरेणापि मुक्तिसुखसिद्धेः । न चैवम्, तस्मात् क्रियाकाल एव कार्यं, न पुनस्तदुपरम इति ॥ २३१७ ॥

पुनरप्याह—ननु मृदानयनतन्मर्दनादिकश्चक्रादिच्छिन्नताकरणकार्यपर्यन्तो दीर्घ एव मया घटनिर्वर्तनक्रियाकालोऽनुभूयते, न तु यत्रैव समये प्रारभ्यते तत्रैव निष्पद्यत इत्यनुभूयते, तदेतत्कथमित्याह—

पइसमयकज्जकोढी—निरवेक्खो घमगयाहिइमासो सि ।

पइसमयकज्जकालं, यूद्धमई ! घडम्मि लाएसि ॥२३१८॥

हन्त ! यद्यपि प्रतिसमयमन्यान्यरूपा कार्यकोटयः तत्रोत्पद्यन्ते, तथाऽपि तन्निरपेक्षस्त्वम्—निष्प्रयोजनत्वेनाविवक्षितत्वादुत्पद्यमाना अपि तास्त्व न गणयसीत्यर्थः । कुतः ? यस्माद् घटगताऽज्जिह्वापोऽसि, सप्रयोजनत्वेन तस्यैव प्रधानतया विवक्षितत्वात् । ‘घट इदोत्पत्स्यते’ इत्येव तत्रैव तवाभिज्ञापः, अतः प्रतिसमयकार्यकोटीनामदर्शकत्वेन स्थूलमते । प्रतिसमयकार्यसवन्धिनमपि काव्य सर्वमपि घटे लगयसि—‘सर्वोऽप्ययं घटोत्पत्तिकालः’ इत्येवमध्यवस्थसि, त्वमित्यर्थः, अतो मिथ्यानुज्ञवोऽयं तवेत्यजिप्रायः, एकसामयिक एव घटोत्पत्तिकाले बहुसामयिकत्वग्रहणेन प्रवृत्तेः । अत्राह—ननु प्रतिसमय कार्यकोटय उत्पद्यमानास्तत्र न काश्चन सवेद्यन्ते, किं त्वपान्तराले शिवकस्थासकोशादीनि कानिचिदेव कार्याणि सवेद्यन्ते । सत्यम्, किं तु स्थूलान्येव शिवकादिकार्याणि, यानि तु प्रतिसमयभावीनि सूक्ष्मकार्याणि तानि ब्रह्मस्य व्यक्त्या नावधारयितुं शक्नोति, परं प्रतिसमयकार्याणां ग्राहकाण्यनन्तसिद्धकेवलानां ज्ञानान्युत्पद्यन्ते, तान्यपि तत्रापान्तराले कार्याण्येव, इति घटन्त एव प्रतिसमय कार्यकोटय इति ॥ २३१८ ॥

अत्र प्रेरकः ग्राह—

को चरमसमयनियमो, पढमे चिय तो न कीरए कज्जं ।

नाकारणं ति कज्जं, तं चेवं तम्मि से समए ॥२३१९॥

ननु यदि कार्यस्य दीर्घ क्रियाकालो नेष्यते, किं त्वेकसामयिक एव, तर्हि कोऽयं चरमसमयनियमो, येन तत्रैवोत्पद्यते घटादिकार्यम्—न घटत एवायं नियम इत्यर्थः । तत एतन्नियमाभावात् किं प्रथमसमय एव कार्यं न क्रियते ?—अपि तु क्रियत एवेति काका नीयते । अत्रोत्तरमाह—अकारण कार्यं न भवति, तच्चान्त्यसमये, एव (से) तस्य घटस्य कारणमस्ति, न तत्प्रथमसमये, अतः कथं तत्रोत्पद्यते ?, अन्वयव्यतिरेकसमधिगम्यो हि कार्यकारणभावः, अन्वयव्यतिरेकाभ्यां चान्त्यसमय एव घटादेः कारणं लक्ष्यत इति तत्रैव तदुत्पद्यत इति युक्तं एव चरमसमयनियम इति ॥ २३१९ ॥

अथोपमंहरैस्तात्पर्यमाह—

तेणेह कज्जमाणं, नियमेणं कयं कय तु जयणिजं ।

किंचिदिह कज्जमाणं, उवरयाकिरियं च होज्जाहि ॥७३७०॥

तेन उक्तप्रकारेण क्रियमाणं वर्तमानक्रियाक्षणमावि कार्यं नियमेन कृतमेवोच्यते, यत्तु कृतं तद्भजनीय विकल्पनीयम् । कथम् ? इत्याह—किंचिदिह कृतं क्रियाप्रवृत्तिकालजावि क्रियमाणमुच्यते, अन्यत्पुनरतक्रियं चक्रापाकाद्युत्तीर्णं कृतं घटादिकार्यं न क्रियमाणमुच्यते, उपरतक्रियत्वादिति ॥ २३२० ॥

तदेवं सामान्येन प्रतिपाद्य प्रस्तुते जमालिसंस्तारकोऽमुं सकलमपि स्थाविरोक्तं शुक्तिकलापमायोजयन्नाह—

जं जत्थ नभोदेमे, अत्युज्ज्वइ जत्थ जत्थ समयम्मि ।

तं तत्थ तत्थ मत्थुय, मत्थुव्वंतं पि तं चैव ॥७३७१॥

आस्तीर्यमाणसंस्तारकस्य यथावन्मात्रं नजोदेशे यत्र यत्र समये (अत्युज्ज्वइ) आस्तीर्यते तत् तावन्मात्रं तस्मिन्भोदेशे तत्र तत्र समये आस्तीर्णमेव भवति, आस्तीर्यमाणमपि च तदेवोच्यते । इदमुक्तं भवति—सर्वोऽपि संस्तारक आस्तीर्यमाणो नास्तीर्ण इति 'क्रियमाणं कृतम्' इत्यादि महावीरवचनव्यष्टीकमेव जमालिर्मन्यते । एतच्चायुक्तम्, जगवद्वचनाग्निप्रायापरिज्ञानात् । सर्वनयात्मकं हि भगवद्वचनम् । ततश्च 'क्रियमाणं मकृतम्' इत्यपि जगवान् कथंचिद् व्यवहारनयमतेन मन्यत एव, परम् "चलमाणं चलिण, उरैरिज्जमाणे उरैरिण" इत्यादिसूत्राणि निश्चयनयमतैरेव प्रवृत्तानि । तन्मतेन च क्रियमाणं संस्तुतम्, इत्यादि सर्वमुपपद्यत एव । निश्चयो हि मन्यते—प्रथमसयादेव घटः कर्तुं नारब्धः, किं तु मृदानयनमर्दनादीनि प्रतिसमय पगपरकार्याण्यारब्ध्यन्ते, तेषां च मध्ये यद्यत्र समये प्रारब्ध्यते तत्तत्रैव निष्पद्यते, कार्यकाल-निष्ठाकाद्योरेकत्वात्, अन्यथा पूर्वोक्तोपप्रसंगान् । तत्र क्रियमाणं कृतमेव भवति । एवं प्रस्तुत-संस्तारकोऽपि नाद्यसमयात्सर्वोऽपि संस्तरीतुमारब्ध्यते, किं त्वपरापरे तदवयवाः प्रतिसमयमास्तीर्यन्ते, तेषां च मध्ये यो यत्र समयेऽवयवः संस्तरीतुमारब्ध्यते स तत्रैवास्तीर्यते, परिपूर्णस्तु संस्तारकद्वयमममय एव संस्तरीतुमारब्ध्यते तत्रैव च निष्पद्यत इति । संस्तीर्यमाणं संस्तीर्णमेव भवतीति ॥ २३२१ ॥

"दीसइ दीहो य जओ" (२३११) इत्यत्राह—

बहुवत्यत्तरगविजिण्ण-देसकिरियाइकज्जकोमीणं ।

मज्झसि दीहं काइं, जइ संयारस्स किं तस्स ॥७३७२॥

यदि नाम बहुवस्त्रास्तरणविजिण्णदेशक्रियादिकार्यकोटीनां संवन्धितं दीयिकाद्य मन्यसे जानानि त्वं, ततः संस्तारकस्य तस्य किमायातम् ? । इत्यङ्करयटना । विभिन्नो देशो यासां ता विभिन्नदेशाः, ताश्च ता क्रियाश्च विजिण्णदेशक्रियाः, वस्त्रस्योपवृत्तकणान्वात् कम्बलानां चास्तरणं वस्त्रकम्बलास्तरणं, तस्य विजिण्णदेशक्रिया वस्त्रकम्बलास्तरणविभिन्नदेशक्रियाः, तदादयश्च ता कार्यकोटयश्च तास्तथा, यद्यप्यत्र ता वस्त्रकम्बलास्तरणविभिन्नदेशक्रियादिकार्यकोटयश्च बहुवस्त्रकम्बलास्तरणविभिन्नदेशक्रियादिकार्यकोटय इति समासः, तासामिति । आदिशब्दः स्वगतानेकमेदव्यापकः, कार्यणां च कोटिसंख्यत्वमिहापि पूर्ववद्भावनीयमिति ॥ २३२२ ॥

ननु यदि पूर्वमपरापराणि कार्याणि निष्पद्यन्ते, संस्तारकस्तु पर्यन्तसमय पवारभ्यते, निष्पद्यते च कार्यक्रिया-कालनिष्ठाकाद्योरेकत्वात् तर्हि कथं संस्तारकस्यैव स दीयं क्रियाकाद्यो मयाऽनुभूयते ? इत्याह—

पइममयकज्जकोमी-विमुहो मंधारयाहिकयकज्जो ।

पइसमयकज्जकालं, कइं संयारम्मि लाएसि ? ॥७३७३॥

गतायां, नवरं संस्तारकेणाधिकृतं प्रस्तुतं कार्यं यस्यासौ संस्तारकाधिकृतकार्यं इति समासः ॥२३२३॥

तदेवं स्यविरैर्युक्तिभिः संबोध्यमाने तस्मिन् किं संजातमित्याह—सो उज्जुमुयनयमयं, अमुणंतो न पडिवज्जए जाइ ।

ताहे समणा कंई, उवसंपणा जिणं चैव ॥ ७३७४ ॥

पियदंसणा वि पण्णो-ऽणुरागओ तम्मयं चिअ पवणा ।

ढंकोवहियागणिद-द्वत्थदंसा तयं जणइ ॥ २३२५ ॥

सावय ! संवाही मे, तुमए दइ चि सां वि अ तमाइ ।

नण तुज्ज मज्जमाणं, दइति मओ न सिधंतो ॥७३७६॥

दइ न डज्जमाणं, जइ विगएऽणागए व का संका ? ।

काले तयभावाओ, मंधामी कम्मि तं दइ ॥७३७७॥

चतस्रोऽपि गाथा गतार्था, नवरम् ऋजुज्जो निश्चयनयनिशेष । (पियदंसणा वि चि) आह—ननु पूर्वं 'सुदर्शना' इति तस्या नाम प्रोक्तं, कथमिदानीं प्रियदर्शनेत्युच्यते ? । सत्यं, किं त्विदमपि तस्या नाम द्रष्टव्यम् । तथा चोक्तम्—"तेयसिरिं च सुक्कं, जणइ य पियदंसणं धूयं" इति । "ढंकोवहिय" इत्यादि । स्वाध्यायपौरुषं कुर्वत्यास्तन्या आपाकाद् गृहीत्वा दङ्केनोपहितः क्रितो योऽग्निस्तेन दग्धो वस्त्रदेशो यस्याः सा दङ्कोपहिताग्निदग्धवस्त्रदेशा सती तं दङ्कं मणति, सोऽपि तां प्रियदर्शनामाह—"दइ" इत्यादि चतुर्थगाथाया अयं ज्ञावार्थः । ननु यदि दह्यमान दाहक्रियाक्षणे वर्तमाने वस्त्रं न दग्धमिति भवतिरुच्यते, ततो विगते उपरते, अनागते वा भविष्यति दाहक्रियाकाद्ये का शङ्का वस्त्रदाहविषया ? तदभावाद्-दाहक्रियाया विनष्टानुत्पन्नत्वेन सर्वथा अज्ञावादित्यर्थः । अतो वर्तमानातीतानागतलक्षणे कालत्रयेऽप्युक्तयुक्तिनोऽदग्धत्वात् कस्मिन् काले आर्ये ! ते तव सङ्कादौ मया दग्धेत्युच्यताम् ? इति ॥ २३७४ ॥ २३७५ ॥ २३७६ ॥ २३७७ ॥

अथ आर्ये ! त्वमेवं मन्यसे, किम् ? इत्याह—

अहवा न मज्जमाणं, दइं दाहकिरियासमत्तीए ।

किरियाऽभावे दइं, जइ दइं किं न तेसुक्कं ? ॥७३७८॥

अथ चैवं धूपे-दह्यमान न दग्धं, किं तु दाहक्रियासमाप्तौ दग्धम् । नन्वेवं सति दाहक्रियाऽभावे दग्धमित्युक्तं भवति । एतच्चायुक्तम्, यतो यदि दाहक्रियाऽभावे दग्धं, तर्हि त्रैलोक्यमपि किं न 'दग्धम्' इत्यत्रापि संवध्यते, यथा वस्त्रे तथा त्रैलोक्येऽपि दाहक्रियाऽभावस्य तुल्यत्वादिति ॥ २३७८ ॥

ततः किमिह न्यूनमित्याह—

उज्जुमुयनयमयाओ, वीरजिणिण्णवयणावहंवीणं ।

जुज्जेज्ज मज्जमाणं, दइं वोचुं न तुज्ज चि ॥७३७९॥

उक्तानार्था ॥ २३७९ ॥

ननु दृष्टमानद्वयवादिनोऽप्यञ्जलमात्रदेशे दृष्टमाने
सङ्घाटी कथं दृश्येति व्यप्रदिश्यते ? इत्याह-

समए ममए जो जो, देनोऽगणिभावमेड रुज्जमाणस्म ।
ते तस्मि रुज्जमाणं, दहं पि तमेव तत्थेव ॥ २३३० ॥

यो यो दृष्टमान्य पटोददेशान्वन्त्रादिः समये समयस्य-
भावमेति-दृष्टत इत्यर्थः । तत्तद्देशरूपं वस्तु तस्मिन् समये
दृष्टमानं भवत्यने, तथा दृश्यमपि तदेव वस्तु तस्मिन्नेव समये
दृश्यते, अतो 'दृष्टमानमेव दृश्यम्' । यत्तु देशमात्रादपि दृश्य-
सङ्घाटी मे दृश्यात् त्वं वदसि, तत्सङ्घाट्येकदेशेऽपि सङ्घाटी-
शब्दोपचारादिति मन्तव्यासिति ॥ २३३० ॥

तत किमिह स्थितम् ? इत्याह-

नियमेण रुज्जमाणं, दहं दह तु होऽ भयणिज्जं ।

किंचिदिह रुज्जमाणं, उवरयदाहं च होज्जाहि ॥ २३३१ ॥

अथापि प्रागुक्तानुसारेण कार्येति ॥ २३३१ ॥

इत्यादिद्व्योक्तयुक्तिभिः सवृद्धा प्रियदर्शना, शेषमाधवश्च
'आयं ! इच्छाम सद्भूतमिदं त्वदीयसबोधनम्' इत्येव दृष्ट्वा
अनुसृतमभिधाय एकाकिं जमालनं मुक्त्वा सर्वाण्यपि ग-
तानि जितसमीपमिति एतदेवाऽऽह-

इच्छामो संबोदण-मज्जो ! पियदंनणादओ ढंक् ।

वोत्तुं जमालिमेकं, मोत्तुण गया जिणसगानं ॥ २३३२ ॥

उक्तार्थेव । इति पञ्चविंशतिगाथार्थः ॥ २३३२ ॥ विशेषाऽत्रा-
मः । आः चू । "तएण जमालिस्स एवसाडकखमाणस्म अ-
त्थेगइया निगथा एयमत्थं महुंति, अत्थेगइया णो महुंति" ।
(उक्तं) इत्यस्योपरि उत्तराग्ययनवृत्तिगत विवरणं प्रदर्शयते-
तत्र ये न श्रद्धयन्ति, ते एवमाहुः-भगवन् ! जगतोऽयमाशयः-
"यथा घटः पटो नैव, पटो वा न घटो यथा । क्रियमाणं हतं
नैव, कृतं न क्रियमाणं कम्" ॥ ॥ प्रयोगइ-यौ निश्चितभेदो, न
तयोरैक्यं, यथा घटपटयोरनिश्चितभेदः च कृताक्रियमाणके, अथ
स्वामिच्छा हेतुः, तथाहि-कृतक्रियमाणे क्रियेकान्तेन निश्चित-
भेदे, अथ कथञ्चित् यथेकान्तेन तर्हि तदैक्यं सतांऽपि कर-
णाप्रसङ्गः । उक्तं क्रियाऽनुपगमप्राप्तेराहोस्त्रिप्रथमादिसमयेऽपि
कार्योपलम्भप्रशङ्के, अथ क्रियावैफल्यापत्तिरित्येव दीर्घक्रियाकाल-
दर्शनानुपपत्तेर्वा तत्र न तावत्सतोऽपि करणप्रसङ्ग इति युक्तम-
स्तत्करणे हि खण्ड्यादेरेव करणमापद्यत इति कथञ्चित्सत एव
करणमस्माभिरभ्युपगतम्, न चाभ्युपगतार्थस्य प्रसङ्गः प्रयु-
ज्यते । नाऽपि क्रियानुपगमप्राप्ते, यत इह क्रिया किमेकावपया,
जिज्ञासिषया वा ? यथेकविषया न शेषः । तथाहि-यादं कृतक्रि-
यमाणमुच्यते, तदा तन्मतन निष्पन्नमेव कृतमिति, तस्यापि क्रिय-
माणतायां क्रियाऽनुपगमप्राप्तिलक्षणो दोषः स्यात्, न तु क्रियमा-
णं कृतमिति उक्तं तत्र क्रियावेशसमय एव कृतत्वाभिधानात् ।
उक्तं हि- "क्रियाकाशनिष्ठाकावयोरैक्यमिति" । अथैवमपि कृतक्रि-
यमाणयोरैक्यं कृतस्य सङ्घातनतोऽपि करणं तदवस्थं प्रसङ्गः ।
तदन्तः । पूर्वं हि वृत्तप्रसक्तस्य क्रियायामयं प्रसङ्गः स्यात् न
तु क्रियासमकालसत्तावासौ अथ जिज्ञासिषया क्रिया तदा सिद्ध-
साधनं, प्रतिममयमस्यान्यकारणतया वस्तुनोऽभ्युपगमनेन
भिन्नविप्रक्रियानुपगमस्यास्माकं सिद्ध्यन् । अथ प्रथमा-
दिसमयेऽपि कायः पलम्भप्रसङ्गरिति पक्षे क्रियमाणस्य हि

कृतत्वप्रथमादिसमयेऽपि सत्त्वाद्युपलम्भः प्रसज्यत इति, त-
दपि न, तदा हि शिवकादीनामेव क्रियमाणता, ते चापलभ्यु-
न्त एव । उक्तं च विशेषावश्यकं- "अदारमे अन्नं, कहं दोसउ
जदधडा प्रडागमे । मित्रगादओ न कुभो, किदं दोसउ सो
तद्वडाए" ॥ २३३६ ॥ घटगताऽभिलापनं च मूढं शिवका-
दिकरणेऽपि घटमहं करोमाति मन्यते । तथा चाह- "पदसमय-
कज्जकोमी, निरधेक्खं घनगुणामिलाखो सि । पदसमयकज्ज-
कात्त, थूकसई सडम्मि लापसि" ॥ २३३८ ॥ (विशेः) नापि
क्रियावैफल्यापत्तिरिति, यत प्रागवतन्तत्ताकस्य करणं क्रियावै-
फल्यं स्यात्, न तु क्रियमाणकृत्वे, तत्र हि क्रियमाणं क्रिया-
पेक्षामिति तस्याः सापेक्षमेव अनेकान्तवादिना च केनाच-
द्वेण प्रागुत्सवेऽपि रूपान्तरेण करणं न दोषाय, दीर्घक्रियाका-
लदर्शनानुपपत्तिरित्यपि न युक्तम् । यत शिवकाद्युत्तरोत्तरप-
रिणामविशेषविषय एव दीर्घक्रियाकालोपलम्भो, न तु घट-
क्रियाविषयः । उक्तं हि- "पतिमसयउप्पम्माणं, परोप्परविल-
क्खणाणं सुवहुण । दीदो किरियाकालो, जइ दोसउ किं च
कुभम्म" ॥ २३३५ ॥ (विशेः) अथ कथञ्चित् निश्चितभेदे कृत-
क्रियमाणे न तर्हि कृतमेव निश्चयव्यवहारानुगतत्वात् तद्वच-
सः, तत्र च निश्चयतयाश्रयणेन कृतक्रियमाणयोरभेदः । यदुक्त-
म्- क्रियमाणं कृतं दृश्यं, दृष्टमानं स्थितं गतम् । निष्ठं गम्यमानं
च, निष्ठतत्वात् प्रतिक्षणम् । ॥ व्यवहारतयमतेन तु नानात्वम-
प्यनयो, तथा च-क्रियमाणं कृतमेव, कृतं तु क्रियमाणमेव स्या-
त्, क्रियमाणं क्रियावशसमये क्रियोपरमे पुनः क्रियमाणमिति ।
उक्तं च- "तेणहं कज्जमाणं, नियमेण कय कय तु भयणिज्जं ।
किंचिदिह कज्जमाणं, उवरयकिरियं च होज्जाहि" ॥ २३३० ॥
(विशेः) किं च-भगतो मतिः क्रियाऽस्त्यसमय एवाऽभिमनका-
श्रजवनं, तत्राऽपि प्रथमसमयादारभ्य कार्यस्य क्रियत्यपि निष्प-
त्तिरष्टा, अन्यथा कथमकस्मादन्यसमये ना जयेत् । उक्तम्-

"आद्यतन्तुप्रवेशे च, नो न किञ्चिदत्र पटे ।

अन्त्यतन्तुप्रवेशे च, नो न म्यान्न पटाद्य" ॥ १ ॥

तस्माद्विद्विनीयादि-तन्तुयोगात्प्रतिक्षणम् ।

किञ्चिन्किञ्चिदुत तस्य, यदुत तदुत हि तत् ॥ २ ॥

इह प्रयोगः यद्यस्या क्रियायाः आद्यतमसमये न भवति
तत्तस्या अन्त्यसमयेऽपि न जायते, यथा घटक्रियादिस-
मये अजघनं पटो न भवति च कृतक्रियमाणयोर्भेदे क्रि-
यादिसमये कार्यम्, अन्यथा घटान्तसमयेऽपि पटोपपत्तिः
स्यात् । एव च- "यथा 'वृक्षो यवश्चेति,' विरुद्धं च । मथो
द्वयम् । 'क्रियमाणं कृतं चेति' न विरुद्धं तथोभयम्" ॥ १ ॥ प्रयो-
गश्च-यदं येनाविनाशितं न तत् एकान्तेन भिद्यते, यथा-वृक्षत्वाद्
धवत्वं, कृतत्वाविनाशितं च क्रियमाणत्वमिति सकललोकप्रति-
ज्ञत्वाच्च घटपटयोस्तदाश्रयैवमुक्तं सत्तारकादावपि योज्यम्
तदप्रतिपद्यन्व भगवन् । "चञ्जमाणे चलिण" इत्यादि तार्थ-
कृता चात्यन्तमविनश्यमानि, स चैत्रमुच्यमानोऽपि न प्रतिपन्न-
वान् । उक्तं ३ अ० । जमालं क्रियन्तो भवा इति प्रश्नस्यो-
त्तरम्-यथा भगवतीं मूर्ध्वर्णिकावृत्तिवीर्यचरित्राद्यनुसारेण
जमालं पञ्चदश भवा ज्ञाने । ॥ १० ३ प्रका० ।

जमालिन्-पु० । महावीरजिनप्रथमनिहये, विशेषः ।

जमालिअज्जपण-जमादयं द्रव्ययन-न० । वाचनान्तगणकेया
अन्तर्दृशाध्ययनानां पट्टेऽध्ययने, इदानीं नन्म अन्तर्दृशाद्यु-
त्तदनुपपत्त्ये । ॥ १० ३ अ० ।

जमालिपत्रव-जमालिपत्रव-पु० । जमालेः प्रभव एतत्तीर्या-
पेक्षया प्रथमा उपलब्धिरेषां न पुनः सर्वथोत्पात्तरेव, प्रागप्येवं
विधाभिप्रायसम्भवात् तेषां जमालिपत्रवः । जमालिमताभ्यु-
पगन्तुवहुरनानन्दहेषु, उक्तं ३ अ० ।

जमावण-जन्मापन-न० । विपमणां समीकरणे, नि०चू० १३० ।

जम्म-पु० । जन्मन्-न० । जन-भावे मनिन् । " नमो म " ॥ ८ ।

२ । ६१ ॥ इति अथोद्योपापवादः । " अन्त्यव्यञ्जनस्य " ॥ ८ । १ ।

११ ॥ इत्यन्त्यनकारलोपः । " स्तमऽदामाशरोनभः " ॥ ८ । १ ।

३२ ॥ इति मृषेण-चान्य पुंसि प्रयोगः । " जम्मो जम्म " ।

उत्पत्तौ, स्या० ६ उ० । अने० । गर्जवासतो योनिद्वाराभिस्स-

रणे, वाच० । कर्मकृतप्रसूतौ, श्री० । न्यायाशुक्ते अपूर्वदेहग्रहणे,

वाच० । तत्र जन्म चतुर्विधम्-अणुज, पोतज, जरायुजम्,

श्रीपपातिक च । अणुजा. हसादयः, पोतजा इत्यादयः,

जरायुजा मनुष्याः, श्रीपपातिकाः देवनारकाः । विशेषः । आ०

चू० । आ० म० । विवक्त्राजैरे त्वष्ट्रविधमपि जन्म । तथाहि-

अण्डजाना. अणुजा. पङ्क्तिगृहकोकलादयः । पोता एव जाय

न्ते पोतजा. " अन्त्येष्वपि दृश्यन्ते " इति जातेर्न. प्रत्यय, ते च

इतिवदगुलीचर्मजङ्घकादयो, जरायुद्वेषिता जायन्ते इति जरा-

युजा. पूर्ववत् प्रत्ययः, नोमहिष्यजाविकमनुष्यादयः । रसाज्जा-

ता रसजास्तत्रारनालदधितमनादिषु पायुक्म्याकृतयोऽतिसु-

हृमा भवन्ति, संस्वेदाज्जाताः संस्वेदजा. मत्कुगयूकाशतपङ्क्ति-

कादयः, समूर्च्छनाज्जाताः समूर्च्छनजा. शलजयिपीक्षिकामल्लि-

काशालिकादयः, उद्भेदनमुद्भिज्जाताः उद्भिज्जा. पृथोद-

रादित्यात्तत्त्वाप । एव स्रज्जरीटपारिप्लवादयः, उपपानाज्जा-

ता उपपातजा । अथवा-उपपाने भवा श्रीपपातिकाः देवा ना-

रकाश्च । एवमष्टविधजन्म यथासमं ससारिणो नातिवर्तन्ते,

एतदेव शास्त्रान्तरे त्रिविधमुपन्यस्तं, समूर्च्छनगर्भोपपातजन्मर-

संस्वेदजोद्भिज्जानां समूर्च्छनजान्तःपातित्वात् अण्डजपोतज-

जरायुजानां गर्भजान्तःपातित्वात् देवनारकाणामौपपातिकान्त-

पातित्वात् इति त्रिविध जन्मेति । इदं चाष्टविध, सोत्तरजेद-

त्वादिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

अथ जन्म केन प्रकारेण जायते इत्यादिस्वरूपं प्रदर्शयते-

भार्याणामनार्याणां च कर्मचूमिजाऽकर्मचूमिजादीनां मनुष्याणां
नानाविधयोनिकानां स्वरूपं ब्रह्ममाणनीत्या समाख्यातम्
तेषां च स्त्रीनपुंसकभेदमिष्टानां यथा बीजेनेति । यदस्य बीजं
तत्र स्त्रियाः सवन्नि शोणितं पुरुषस्य शुक्रम्, एतदुभयमप्यवि-
धस्तं शुक्राधिकं सन्मनुष्यस्य, शोणिताधिकं स्त्रिया तत्स-
मता नपुंसकस्य कारणताप्रतिपद्यते । यथा यथावकाशेनेति । यो
यत्यावकाशो मातुरुदरकुक्ष्यादिकस्तत्रापि किं वामा कुक्षिः, स्त्रि-
यो, दक्षिणा कुक्षिः, पुरुषस्य, उभयांश्च पण्ड इति । अत्र चावि-
धन्ता योनिरविधन्ता योजमिति चत्वारो जहा, तत्राप्याद्य एव
जहक उ पत्तरेवकाशो, न ओषेपु क्षिपिति । अत्र च स्त्रीपुंसयो-
र्बेदोदये स्मृति पूर्वकर्मनिवर्तितायां यानौ मैथुनप्रत्यायिको रता-
ऽभिज्ञापोदयज्जनोऽग्निकारणयोररणिकाष्ठयोरिव स्याग-
ममुत्पद्यते, तत्सयोगे च तच्छुक्रशोणिते समुपाशय तत्रोत्पि-
त्सदो जन्तवन्तैजसकर्मणःभ्यां शरीराभ्यां कर्मरज्जुमदा-
नितान्तत्रोत्पद्यन्ते, ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमात्रिन्वन्यवि-
ध्यस्तायां योनौ लयामिति । विध्यन्ते तु योनिः । " पञ्चगव्या-

शिक्षा नारी सप्तमतानिः पुरुषः " इति । तथा द्वावशं मुद्गानि
यावच्छुक्रशोणिते आविधन्त्योनिके जवतस्तन ऊर्ध्वं ध्वसमुपग-
च्छन् इति । तत्र जीवा उभयोरपि स्नेहमाहार्यस्वकर्मविपाकेन
यथास्व स्त्रीपुंसपुंसकजावेन (विउट्टति ति) वर्तन्ते समुत्पद्यन्ते
इति यावत्, तदुत्तरकालं च स्त्रीकुक्षौ प्रक्षिप्ताः सन्तः स्त्रियाऽऽ-
हारितम्याहारस्य नियमं स्नेहमाददन्ति, तस्मिन्नेहं च तेषां
जन्तूनां क्रमोपचयादानेन क्रमेण निष्पत्तिरुपजायते । " सत्ता-
हं कलत्रं ढांड, सत्ताहं ढांडं वुचुय " इत्यादि । तदेवमनेन
क्रमेण नदेकदेशेन वा मातुराहारमोजसा मिश्रेण वा शोभाभि-
र्वाऽऽनुपूर्व्येणाहारयन्ति यथाक्रममानुपूर्व्येण शुक्रमुपागताः
सन्तो गर्भपरिपाकं गर्जनिशक्तिमनुपपन्नाः । ततो मातुः कायाद्-
भिनिवर्तमानाः पृथग्भवन्तः सन्तस्तद्योनेर्निर्गच्छन्ति, ते च तथा
विधकर्मोदयादात्मनः स्त्रीभावमप्येकदा जनयन्त्युत्पादयन्ति ।
अगरे केचन पुमावमु, नपुंसकभावं च । इदमुक्तं जवति-स्त्रीपुं-
नपुंसकजावः प्राणिनां स्वकृतकर्मनिवर्तितो भवति, न पुनर्यो-
यादृगिदं भवे मोऽस्मिन्मन्त्रे तादृगवेति, ते च तद्वर्जान्वाहकाः
सन्तः पूर्वभवाम्यामादाहाराजिज्ञापिणो जवन्ति । मातुः स्तन्य-
माहारयन्ति । तदादारेण चानुपूर्व्येण च वृद्धास्तदुत्तरकालं न-
वनीतदध्योदनादिकं यावत्कुवमापान् भुञ्जन्ते, तथाहारत्वेन-
पगतास्त्वमान् स्वावराश्च प्राणिनस्ते जावा आहारयन्ति, तथा
नानाविध पृथिवीशरीर लक्षणादिकं सचेतनं वा आहारयन्ति,
तथाहारितयान्मसान्कृतं सारूप्यमापादितं सत् 'रसासृक्कांस-
मेदोऽग्निमज्जाशुक्राणि धातवः' इति सप्तधा व्यवस्थापयन्त्यप-
राण्यपि तेषां नानाविधमनुष्याणां शरीराणि नानावर्णान्यावि-
र्जवन्ति, ते च तद्योनिकत्वात्तदधारज्जानि नानावर्णानि शरी-
राण्यदाहारयन्तीत्येवभाष्यातमिति । सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

जम्मंकुर-जन्माङ्कुर-न० । पुनरुत्पत्तिरूपे अङ्कुरे, " अङ्कानपां-
शुपिहितं, पुरातन कर्मबीजमविनाशि । तृणाजलाभिषिक्तं,
मुञ्चति जन्माङ्कुरं जन्तो " ॥ १ ॥ " आ० म० द्वि० ।

जम्मंतर-जन्मान्तर-न० । अन्यान्यजन्मनि, पुनर्जन्मनि च ।
आ० म० द्वि० (जन्मान्तरं पपत्तियुक्तयस्तु 'परलोक' शब्दे
विलोकाः)

जम्मकदा-जन्मकथा-स्त्री० । जातो मृतो वेत्येवं रूपायां वार्ता,
यां, जन्मचरित्रे च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

जम्मजरामरण-जन्मजरामरण-न० । जन्म च जरा च मरणं
चेति जन्मजरामरणानि । स्वस्वशब्दप्रदर्शितावस्थात्रये, " ज-
म्मजरामरणकरणगमीरदुक्खपक्खुजिअपउरसद्विलं " वृत्ति-
जन्मजरामरणान्येव करणानि साधनानि यस्य तत्तथा, तच्च
गर्जादुक्खं तदेव प्रचुम्भितं सचलितं प्रचुरं सलिलं यत्र
स तथा । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जम्मजीवियफल-जन्मजीवितफल-न० । जन्मनो जीवितस्य
च फले, ज० १५ श० १ उ० ।

जम्मण-जन्मन्-न० । उत्पादे, भ० २५ श० ६ उ० । प्रश्न० ।
" जम्मजगमरणवादिपरियट्टणारुद्ध " । वृत्ति-जन्मजराम-
रणव्याधीनां या परिवर्तना पुनः पुनर्भवानि ताभिररघटो
यासाम् । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जम्मणगर-जन्मनगर-न० । 'जम्मणयर' शब्दार्थे, ज० ५ वक्क० ।

जम्मणचरियणिबद्ध-जन्मचरितनिबद्ध-त्रि० । तार्थकरजन्मा
ऽजनेकनिबद्धे नाट्यविधौ, रा० ।

जम्मणमहिमा-जन्ममहिमन्-पु० । जन्मोत्सवे, भ० १४ श० ७ च० ।

जम्मणयर-जन्मनगर-न० । यास्मिन् नगरे यस्य जन्म प्रवति
तत्तस्य जन्मनगरम् । उत्पत्तिपुरे, ज० ५ वक्र० ।

जम्मण्दोमे (ण)-जन्मदर्शिन-त्रि० । जन्मन स्वरूपनो वेत्त-
रि, परिहरति, आचरति च । " जे गम्भदंसी से जम्मण्दोमी,
जे जम्मदोमी से माग्दोमी " आचा० २ शु० ३ अ० ४ उ० ।

जम्मण्दोष-जन्मदोष-पुं० । जन्मदोषनिमित्तके तज्जातदोषवि-
शेषे स च-"कच्छेत्तुयापे घाडोपे, जाओ जो गह्दण्ण दड्डेण ।
तस्स महायणभग्गे, आयारा पायरा हुति ॥१॥ " इत्याद्यनेक-
विधः । जन्मसहजाविशेषे च । स्वा० १० ठा० ।

जम्मणक्क-जन्मपक्क-त्रि० । स्वयमेव पक्काचुते, विपा० १ शु० ८ अ० ।

जम्मणवाह-जन्मप्रवाह-पु० । भवपरपरायाम्, आव० ३ अ० ।

जम्मणवाह-जन्मप्रवाह-पु० । 'जम्मणवाह' शब्दार्थे, आव० ३ अ० ।

जम्मणपिडि-जन्मप्रवृत्ति-अव्य० । जन्मन आरभ्येत्यर्थे, द-
श० १ तत्त्व ।

जम्मफल-जन्मफल-न० । जन्मसाध्ये, पञ्चा० ८ विव० ।

जम्मभूमि-जन्मभूमि-स्त्री० । जन्मस्थाने, " जननी जन्मभू-
मिश्च स्वर्गादपि गरीयसी " वाच० । " भवसेसा तित्थ-
यरा, निक्खंता जम्मभूमीसु " । स० ।

जम्ममह-जन्ममह-पुं० । जन्ममहोत्सवे, श्रीमदईना जनुमहोत्स-
चकरणे, देवाना देहानि क्रियन्मात्रोच्चैस्तगणीनि प्रश्ने, उत्तरम-म-
होत्सवावसरे देवाना देहान्यजिपिच्यमानजिनसमानकादीन-
मनुजशरीरोच्चतानि समाधयन् इति । ५५ प्र० १ मेन० २ च्छा० ।

जम्मा-याम्या-स्त्री० । दक्षिणस्यां दिशि, आ० म० १ अ० । विशेष० ।

जम्मादिमविह-जन्मादिदोषविह-पु० । जातिजरामरण-
प्रभृतिदूषणवियोगे, पञ्चा० ८ विव० ।

जम्मानाव-जन्माभाव-पुं० । अनुत्पत्तौ, दश० ४ अ० १ ।

जम्मावट्ट-जन्मावर्त-पु० । भवचक्रे, " रागद्वेषरसविह, मि-
थ्यादर्शनदुस्तरम् । जन्मावर्ते जगत् क्लिप्त, प्रमादाद् आस्यते
भृशम् ॥ १ ॥ " आचा० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

जम्मुप्पत्ति-जन्मोत्पत्ति-स्त्री० । जन्मना कर्मकृतप्रसूत्या उत्प-
त्तिर्या सा तथा । औ० । प्रमवेनोत्पत्तौ, " सिक्खण कम्मवीरा-
दच्छे पुणरवि जम्मुप्पत्ती न भवति " औ० ।

जय-जय-पु० । 'जि'जये । जावे अच् । परैरनभिजुमाननायाम्,
प्रनापवृद्धौ, रा० । ज्ञा० । वशीकरणे, द्वा० २६ द्वा० । परापेक्षया
चत्वरैरासे, शत्रुराहुनुजीकरणे, मन्त्रमादिजये, वाच० । " ज
एण विजएण वच्चायेत । " रा० । विपा० । ओ० । कल्प० नि० ।
तत्र जय परैरनभिजुमानना, प्रनापवृद्धिश्च । विजयन्तु परे-
षोमसहमानानामजिनवोत्पाद । रा० । जय सामान्यो विघ्ना-
द्विषयः । विजयः स एव विशिष्टतरः प्रचण्डप्रतिपन्थादि-
विषयः । औ० । जय स्वदेशे । विजयः परदेशे । कल्प० १ क्षण ।
" जयविजयमगन्नमहि " । औ० । जयविजयेत्यादिनिर्मल्ललाभि
धायकवचनश्रुतेरित्यर्थः । औ० । जि-कर्तरि कच् । वाच० । स-

नामख्याते एक द्वा चक्रवर्तिनि, प्र० २०७ द्वार । ति० ।
स० । विमर्ताजनप्रथमभिक्षादानरि, स० । भा० म० ।
लीलावतीगुणधन्यो पितरि श्रेष्ठविशेषे, दश० १ तत्त्व । ति-
थिशब्दस्य पुंसि निर्दिष्टनया तद्विशेषवाचकानां नन्दादिश-
ब्दानामपि पुंसि प्रयोगे तु जय इति तृतीयाष्टमीवयोदशीषु
तिथिषु, जं० १ वक्र० ।

जगत्-न० । अतिशयगमनात् जगत् । भ० १० श० २ उ० ।

जीवे, पञ्चास्तिकायात्मके लोके, न० । (अधिकार्थस्तु ' जग '
शब्दे अस्मिन्नेव भागे १३-२ पृष्ठे दृश्यः)

यत्-पु० । ' यम ' उपरमे, यमन यत् तादृश्यते यस्य स यत् ।

" अस्रदिभ्य " ॥ ७ । ७ । ४६ ॥ इत्यप्रत्यय । प्रमत्तगुणस्थानक-
वर्तिनि साधो, कर्म० ४ कर्म० । यतमाने, त्रि० । उत्त० ? ।
सूत्र० । उपयुक्ते, आव० ४ अ० ।

जयं चरे जयं चिह्ने, जयमामे जयं सए ।

जयं भुज्जतो जयंतो, पावं कर्मं न वयः ॥ ८ ॥

एतदुत्तिर्यथा-यत् चरेत् सूत्रोपदेशेन ईर्यासमिन्, यत् तिष्ठे-
त् समाहितः । हस्तपादाद्यविक्रमेण । यत्तमासीत् उपयुक्त आ-
कुञ्चनाद्यकरणेन । यत् स्वपेत् समाहितो रात्रौ प्रकामशस्या-
दिपरिहारेण यत् जुञ्जान सप्रयोजनमप्रणीत प्रनरसिद्धभक्ति-
तादिना । एव यत् भाषमाणः । माधुभाषया मृदुकालप्राप्तम् (८)
दश० ४ अ० । " गम्भस्स अणुकपण्डाए जय चिह्नि, जय
भासयति, जय सुविनि " यतनया यथा गर्भवाध्या न भवति
तथा निष्ठानि कृद्धस्थानेन आस्ते आश्रयति चासन, स्वपिति-
चेति । ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

जयः-जयति-जि-धा० । धातूनामनेकार्थकत्वाद् । वक्ष्यति
इत्यर्थे, प्रा० ।

जयंत-जयन्-न० । दीपसमुद्राणां चतुर्षु द्वारेषु स्वनामख्या-
ते पश्चिमदिन्द्विर्तिनि द्वारे, (जी०) (एतद्विशेषवर्णकस्तु ' विजय '
शब्दे विजयद्वारवद् ज्ञेय)

तत्र तावज्जम्बूद्वीपसत्कजयन्तद्वारवक्तव्यता यथा-

कहि-एणं जते ! जवुदीवस्स जयंते एणं दारे पण्णत्ते ? ।
गोयमा ! जवुदीवे दावे मंदरस्स पव्वजस्स पच्छिमेणं
पणयाद्धीमं जोयणसदस्सा जवुदीवे पच्छिमापरत्ते लव-
णमुद्धे पच्छिमदस्स पुरच्छिमेणं सीतोदाए महानदीए
उप्पि एत्थ णं जवुदीवस्स जयंते एणं दारे पण्णत्ते । त चेव
सोपमाणं जयंते देवे पच्छिममेणं से रायदाणीए जाव
महिहिण्ण ।

अथ व्रवणसमुत्सत्कजयन्तद्वारप्रतिपादनार्थनाह-

" कहिण्ण ! " इत्यादि । क जदन्न ! लवणसमुत्सत्क जयन्त
द्वारं प्रकृतम् । भगवानाह-गौतम ! व्रवणसमुत्सत्क पश्चि-
मपर्वन्ने धातकीस्त्राणपश्चिमाहंस्य पूर्वतः सीताया महा-
नद्या उपरि लवणसमुत्सत्क जयन्त नाम द्वारं प्रकृतम् । एतद्व-
क्तव्यतायां विजयद्वारवक्तव्यता, नवर राजधानीजयन्तद्वारस्य
पश्चिमभागेन वक्तव्यः । जी० ३ प्रति० । एव शेषद्वीपसमु-
त्सत्कानामपि जयन्तद्वारमभ्युह्यम्, पञ्चानुत्तरविमानेषु स्वना-
मख्याते तृतीये विमाने, " उद्धुगोण पच अणुत्तरा महम्महा-

तया महाविमाणा पञ्चता त जहा-विजये वेजयते जयते
अपराजित मव्यसिद्ध" । स्था० ४ गा० ३ उ० । तात्पर्यात्-
इत्यपदेशो, यथा-पञ्चालदेशनिवासिन पञ्चालाः इति, तद्वामपु
अनुत्तरगद्गेषु, प्रज्ञा० १ पद । मेराकृत्तरस्यां दिशि रुचकव-
पर्वतस्याष्टसु कूटेषु स्वनामख्याते सप्तमे कूटे, स्था० ४ गा० ।
जि० ८ । वाच० । पञ्चविधानुत्तरोपपातिकानां देवानां तृतीये
जयन्तावमानोद्धवे देवजने, पु० । प्रज्ञा० १ पद । न० । आगाम-
स्तल-नां चिति प्रयत्ने वत्तदेव, ती० २१ कल । वज्रसेनसूत्रिणा
वतुषु शिष्येषु मध्ये स्वनामख्याते तृतीये शिष्ये, यतः किल न-
आम्नी शाखा निर्गता । कल० ८ ऋग । इन्द्रपुत्रे "यथा जयन्तेन
शचीपुरदरी" त्रिविष्टपस्येव प्रति जयन्तः" । इति । वाच० ।

जयन्ती-जयन्ती-स्त्री० । ज-रुः । गौरा०-ङीप् । वाच० । स्वना-
मख्यातायां धीराजितपरमश्राविकायाम्, पु० १ उ० ।

तत्प्रव-धा यथा -

तेणं काक्षेणं तेणं समणं कोसंबीणं णयरी होत्था,
वसओ-चदात्तरायणे चेइए, वसओ-तत्थ एं कोसंबीए
णयरीए सहस्माणीयस्स रणो पांत्ते मदाणीयस्स रणो पुत्ते
चैडगस्स रणो नत्तए मिगावतीए देवाए अत्तए जयन्तीए न-
मणोवामियाए जत्तिजए उदायणे णामं राया होत्था । व-
सओ-तत्थ ए कोसंबीए णयरीए सहस्माणीयस्स रणो
सुएहा मयाणीयस्स रणो जज्जा चैरुगस्स रणो
धूया उदायणस्स रणो माया जयन्तीए समणोरा-
सियाए जाज्जा, मिगावती णामं देवी होत्था । व-
सओ-तं जहा-जाव सुरूवा ! ममणोवामिया० जाव वि-
हरइ । तत्थ एं कोसंबीए णयरीए सहस्माणीयस्स रणो
धूया मयाणीयस्स रणो जगिणी उदायणस्स रणो पिउत्था,
मिगावतीए देवाए णामं देवालीमावयाणं अरुहंताण
पुव्वसिज्जातरी जयती समणोवामिया होत्था, सुकुमाल०
जाव सुरूवा । अतिगय० जाव विहरइ । तेणं काक्षेणं तेणं
समणं साभी समोसहे० जाव परिमा पज्जुवामइ । तए
ए स उदायणे राया डमीमे कहाए लच्छे ममाणे हट्टुट्टे
कोरुवियपुरिमे सदावेड, मदावेडत्ता एवं वयाभी-खिप्पा-
मेव भो देवाणुप्पिया ! कोसंबी णयरी मज्झितरवाहिरियं
एवं जहा कृण्णिओ तहेव सर्व० जाव पज्जुरामइ । तए णं
सा जयन्ती समणोवामिया डमीमे कहाए लच्छे ममाणी
हट्टुट्टा जेणव मिगावती देवी तेणव उवागच्छइ, उवाग-
च्छइत्ता एवं वयाभी-एवं जहा णवमए उवजत्तो० जाव
जविस्सइ । तए णं मा मिगावती देवी जयन्तीए ममणोवा-
मियाए जहा देवाण्डा० जाव पण्डिगइ । तए णं सा मि-
गावती देवी कोरुवियपुरिमे सदावेड, मदावेडत्ता एवं वयाभी-
खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! इहकरणजुत्ता रोहिया० जाव
धम्मियं जाणप्पवर जुत्तामेव उवहावेड० जाव उवहवेत्त०

जाव पच्चप्पिणंति । तए णं सा मिगावती देवी जयन्तीए
समणोवामियाए सद्धि एहाया कयवलिकम्मा० जाव
सरीरा वद्धिं खुज्जाहिं० जाव अतेउगाओ णिगच्छंति
णिगच्छंतिता जेणव बाहिरिया उवगच्छइ, उवागच्छइत्ता०
जाव पच्चप्पवर तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता०
जाव उरुद्धा । तए णं मा मिगावती देवी जयन्तीए ममणो-
वामियाए सद्धि धम्मियं जाणप्पवरं उरुद्धा ममाणी
णियगपरियाल जहा उमभदत्तो० जाव धम्मियाओ जाण-
प्पवराओ पच्चोरुद्धइ । तए णं सा मिगावती देवी जयन्तीए
समणोवामियाए सद्धि वद्धिं खुज्जाहिं जहा देवाण्डा०
जाव वंदइ णमंसइ उदायणं रायं पुरओ कट्टु ठिडया चैव
पज्जुवासइ । तए णं समणे जगवं महावीर उदायणस्स
रणो मिगावती देवी जयन्तीए समणोवामियाए तीमे य
महइ० जाव धम्म परिकट्टेड० जाव पण्डिगइ पडिगया उदा-
यणे पण्डिगए मिगावती वि पण्डिगया । तए णं सा जयन्ती
समणोवामिया समणस्स जगवओ महावीरस्स आतिए धम्मं
सोचा णिस्सम हट्टुट्टा ममणं जगव महावीर वंदइ, णमंसइ,
वदित्ता णमंसित्ता एवं वयाभी-कट्टुं जते ! जीवा गुरुयत्तं
हव्वमागच्छंति ? । जयन्ती ! पाणाडयाएणं० जाव मिच्छादं
सणसद्धेणं, एवं खलु जीवा गुरुयत्तं हव्वमागच्छंति । एवं जहा
पढमए० जाव वीर्ययंति । जवसिद्धियत्तं एं जते ! जीवा
एं किंनभावओ य पण्णिमओ य ? । जयन्ती ! मभावओ य
णो परिणामओ य । सर्वे वि एं भंते ! जवसिद्धिया जीवा
मिज्झिस्संति ? इत्ता जयन्ती ! सर्वे वि एं भवसिद्धिया
जीवा मिज्झिस्संति । जइ एं जते ! सर्वे वि भवसिद्धिया
जीवा सिज्झिस्संति । तम्हा एं भवसिद्धियविराहिं होए
जविस्सइ ? एो इण्डे सपडे । मे के णं भवास्सं अट्टेणं
जते ! एव वुच्चइ सर्वे वि एं भवसिद्धिया जीवा सिज्झि-
स्संति । एो चैव ण भवसिद्धियविमहिं होए जविस्सइ ? ।
जयन्ती ! से जहाणामए सव्वागाससेही मिया अणाडिया
अणवदग्गा पत्तिता पण्डिगइ सा णं परमाणुपेगगत्तमेत्तं
खंहेहिं समए समए अवहीरमाणी अवहीरमाणी
अणंताहिं उस्सप्पिणी ओमप्पिणीहिं अवहीरइ एो
चैव एं अवहिरिया सिया, से तेणट्टेणं जयन्ती !
एवं वुच्चइ सर्वे वि एं० जाव जविस्सइ । सु-
त्तं जते ! साह जागरियत्तं साह ? । जयन्ती ! अत्ये-
गड्याण जीवाणं सुत्तं माहू, अत्येगड्याणं जीवाणं जा-
गरियत्तं साह । से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ अत्येगड्या-
णं० जाव साहू ! जयन्ती ! जे इमे जीवा अहम्मिया अहम्मा-
णुया अहम्मिइ अहम्मक्खाइ अहम्मपडोइ अहम्मपड-

उज्जणा अहम्मसमुदायारा अहम्मेणं चेव विंत्ति कप्पे-
माणा विहरंति, एएसि णं सुत्तत्तं साहू, एएणं जीवा सुत्ता ।
समाणा णो वहुणं पाणजूयाण जीवाणं सत्ताणं दुक्खा-
णयाए सोयणयाए० जाव परियावणयाए वटंति एएण
जीवा सुत्ता समाणा अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा णो
वहुहिं अहम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो जवति ए-
एण जीवाणं सुत्तत्तं साहू । जयंती ! जे इमे जीवा धम्मत्थि-
या धम्माणुगा० जाव धम्मेणं चेव विंत्ति कप्पेमाणा वि-
हरति, एएसि णं जीवाणं जागरियत्त साहू एएणं जीवा
जागरमाणा वहुणं पाणाण अदुक्खणयाए० जाव अपरि-
यावणयाए वटति, तेणं जीवा जागरा समाणा अप्पाणं
वा परं वा तदुजय वा वहुहिं धम्मियाहिं संजोयणाहिं
संजोएत्तारो भवंति, एएण जीवा जागरमाणा धम्मजाग-
रियाए अप्पाणं जागरइत्तारो जवति, एएसि णं जीवाणं
जागरियत्तं साहू, से तेण्डेण जयती ! एव वुच्चइ अत्येग-
इयाणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू, अत्येगइयाण जीवाणं
जागरियत्तं साहू । वलियत्तं जंते ! साहू दुव्व-
लियत्तं साहू ? जयती ! अत्येगइयाणं जीवाण वलिय-
त्तं साहू अत्येगइयाण जीवाण दुव्वलियत्तं साहू । से के-
ण्डेण भते ! एव वुच्चइ० जाव साहू ? जयती ! जे इमे जीवा
अहम्मिया० जाव विहरति, एएसि ण जीवाणं दुव्वलियत्तं
साहू एएणं जीवा, एव जहा सुत्तम्म तहा दुव्वलियत्तस्म
वत्तव्वया जाणियव्वा, वलियत्तस्स जहा जागरस्स तहा भा-
णियव्व० जाव संजोएत्तारो जवति, एएसि णं जीवाणं
वदियत्तं साहू से तेण्डेण जयंती ! एव वुच्चइ तं चेव० जाव
साहू । दक्खत्तं भते ! साहू आद्वसियत्तं साहू ? जयती ! अत्येग-
इयाण जीवाणं दक्खत्तं साहू अत्येगइयाण जीवाण आ-
द्वसियत्तं साहू । से केण्डेण भते ! एव वुच्चइ तं चव०
जाव साहू ? जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मिया० जाव विह-
रंति । एएसि ण जीवाण आद्वसियत्तं साहू एएसि ण जी-
वा अलसाउमाणा णो वहुणं जहा सुत्ता तहा अद्वसा
भाणियव्वा जहा जागरा तहा दक्खा जाणियव्वा०
जाव संजोएत्तारो जवति । एएण जीवा दक्खा समाणा
वहुहिं आयरियवेयावच्चेहिं उवज्झायवेयावच्चेहिं थरव-
यावच्चेहिं तवस्सीवेयावच्चेहिं गिद्वानवेयावच्चेहिं सह-
वेयावच्चेहिं कुद्ववेयावच्चेहिं गणवेयावच्चेहिं संघवयाव-
च्चेहिं साहम्मियवेयावच्चेहिं अत्ताण संजोएत्तारो भव-
ति, एएसि णं जीवाणं दक्खत्तं साहू से तेण्डेण तं चेव०
जाव साहू । सोइदियवसट्टेणं भते ! जीवे किं वंधइ एवं
जहा कोहवसट्ट तहेव० जाव अणुपरियट्टइ । एव चक्खि-

दियवसट्टे वि,० जाव फासिंदियवमट्टे वि,० जाव अणुपरि-
यट्टइ । तए ण सा जयंती समणोवासिया समणस्म भग-
वओ महावीरस्स अंतियं एयमट्टं सोच्चा णिसम्म इड्ड-
तुट्ठा सेसं जहा देवाणदा तहेव पव्वइए० जाव सव्वडु-
क्खपट्ठीणा सेव भते ! भंतेत्ति ॥

“तेण कालेण” इत्यादि । (पोत्ते त्ति) पौत्रः पुत्रस्यापत्यम्
(चेडगस्स त्ति) वैशालीराजस्य (जनुए त्ति) नप्ता दौहित्रः
(जाउज्ज त्ति) जातुजाया (वेसाली लावगाण अरहताण
पुव्वसिज्जायरी त्ति) वैशालिको भगवान् महावीरस्तस्य वचन
शृण्वन्ति श्रावयन्ति वा तद्धसिकत्वादिति, वैशालिकश्राव-
कास्तेपास् आर्हताना अर्हदेवतानां, साधूनामिति गम्यम् पूर्व-
शय्यातरा प्रथमस्थानदात्री साधवो ह्यपूर्वं समायातास्तदुगृह
एव प्रथम वसतिं याचन्ते, तस्या स्थानदातृत्वेन प्रसिद्धत्वा-
दिति, सा पूर्वशय्यातरा (सभाववो त्ति) स्वभावतः पुद्ग-
लानां मूर्तत्ववत् (परिणामओ त्ति) परिणामो नाचूतस्य
भवनन पुरुषस्य तारुण्यवत् । (सव्वे वि ण जंते ! भवसिद्धि-
या जीवा सिद्धिम्मस्सति त्ति) भवा भाविनी सिद्धिर्येषां ते
भवसिद्धिकास्ते सर्वेऽपि प्रदन्त ! जीवा सेत्स्यन्तीति प्रश्न ।
हन्तेत्यादि तूत्तरम् अथ चास्यार्थः—समस्ता अपि भवसिद्धिका
जीवा सेत्स्यन्ति अन्यथा भवसिद्धिकत्वमेव न स्यादिति । अथ
सर्वभवसिद्धिकानां सेत्स्यमानताऽऽद्युपगमे भवसिद्धिक शू-
न्यता लोकस्य स्यात् । नैव समयङ्गता । तथाहि—सर्वे एवानागत-
कालसमया वर्तमानता लप्स्यन्ते । “ भवति स नामातीतः”,
प्राप्तो यो नाम वर्तमानत्वम् । एष्येइच्च नाम स भवति, थ प्रा-
प्स्यति वर्तमानत्वम् ॥ १ ॥ ” इत्यभ्युपगमाच्च चानागतकाल-
समयविरहितो लाको जविष्यताति । अथैतामेवाशङ्कां जयंती
प्रश्नद्वारेणऽस्मदुक्तसमयज्ञातापेक्षया ह्यतान्तरेण परिहर्तुमा-
ह “जह ण” इत्यादि । इत्येके व्याख्यान्ति । अन्ये तु व्याचक्षते-
सर्वेऽपि भदन्त ! भवसिद्धिका जीवा सेत्स्यन्ति, ये केचन से-
त्स्यन्ति ते सर्वेऽपि प्रवसिद्धिका एव, नाभवसिद्धिका एको-
ऽप्यन्यथा भवसिद्धिकत्वमेव न स्यादित्यभिप्रायः, ‘इन्ता’ इत्याद्यु-
त्तरम् । अथ यदि ये केचन सेत्स्यन्ति ते सर्वेऽपि भवसिद्धिका
एव, नाभवसिद्धिक एकोऽपीत्यभ्युपगम्यते, तदा कावेन सर्व-
प्रवसिद्धिकानां सिद्धिगमनात् भव्यन्यूनता जगत स्यादिति
जयन्त्या । शङ्कां तत्परिहारं च दर्शयितुमाह—“जइ णं” इत्यादि ।
(सव्वागाससेहि त्ति) सर्वाकाशस्य बुद्ध्या चतुरस्त्रप्रतरी-
कृतस्य श्रेणि प्रदेशपङ्क्तिं सर्वाकाशश्रेणि (परित त्ति) ए-
कप्रदेशिकत्वेन विष्कम्भाभावेन परिमिता (परिबुड त्ति) श्रय-
न्तरैः परिकरिता स्वरूपमेतत्तस्या । अत्रार्थे वृद्धोक्ता ज्ञावना-
गाथा भवन्ति—

“ तो भणइ किं ण सिज्झति, अहव किमज्जव सावसेसत्ती ।
निल्लेवण न जुज्जइ, तेसिं तो कारण अन्न ॥ १ ॥ ”

अथमर्थ—यदि भवसिद्धिका सेत्स्यन्तीत्युपगम्यते, ततो भ-
णति शिष्यः कस्मान्न ते सर्वेऽपि सिध्यन्ति, अन्यथा प्रवसिद्धि-
कावस्यैवाभावात् । अथवा—अपरं दूषणं कस्मादभव्यसावशेष-
त्वादभव्यावशेषत्वेन अजव्यान् विमुच्येत्यर्थः । तेषां जव्यानां
निल्लेपनं न युज्यते युज्यत एवेति ज्ञाव । यस्मादेव ततः कारणं
सिद्धेर्हेतुरन्यद्भव्यत्वातिरिक्तं वाच्यं, तत्र सति सर्वजव्यनिल्ले-
पनप्रसङ्गादिति ।

“ जणइ तेसिमभवे, विपइ अनिद्वेवण न च विरोहो ।
ननु सव्वभवसिद्धी, सिद्धा मिद्धतसिद्धीआं ॥ २ ॥ ”
अयमर्थो भण्यते-अत्रोत्तर प्रव्यत्वमेव सिद्धिगमनकारणं
न त्वन्यत्किञ्चित्तत्र च सत्यपि भव्यत्वे सिद्धिगमनकारणे
तेषां भव्यानामभव्यानामपि प्रति भव्यानप्याश्रित्य अनिर्लेपन-
मव्यवच्छेदः, अभव्यानवशिष्य यद्भव्यानां निर्लेपनमुक्तम् तद-
पि नेत्यर्थः । न तु न पुनरिहार्थे विरोधो बाधाअस्ति सिद्धान्तसि-
द्धत्वादेतदेवाह-ननु इत्यादि न हि सर्वभव्यसिद्धिः सिद्धा सि-
द्धान्तसिद्धेरिति ।

“ किइ पुण भव्व बहुत्ता, सव्वागासपएसदिट्ठता ।
न वि सिज्झिहति तो जण-इ किं तु भव्वत्तण तेसिं ॥ ३ ॥
जइ होकण जव्वा, वि केइ सिद्धिं न चेव गच्छति ।
एवं ते वि अभव्वा, को वि विसेसो भवे तेसिं ॥ ४ ॥
भण्णइ जव्वो जोगो, दारुदलियति वा वि पज्जाया ।
जोगो वि पुण न सिज्झइ, कोइ रुक्खाइदिठ्ठा ॥ ५ ॥
पकिमाईण न जोग्गा, बहवो गोसीसचदणदुमाइ ।
अति अ जोगा वि इइ, अण्णे एरुभडाइ ॥ ६ ॥
न य पुण पडिमुप्पायण-सपत्ती होइ सव्वजोग्गाण ।
जेसिं पि असपत्ती, न य तेसिं जोग्गाया होइ ॥ ७ ॥
किं पुण जा सपत्ती, सा नियमा होइ जोग्गरुक्खाण ।
न य होइ अजोग्गाण, एमेव य जव्वसिज्झणया ॥ ८ ॥
सिज्झिहस्सति य जव्वा, सव्वे वित्ति जणिय च जं पड्डणा ।
त पि य एयाए चिय, दिट्ठीए जयति एच्छाए ॥ ९ ॥
जव्वानामेव सिद्धिरित्येतया दृष्ट्या मतेनेति ।
अदवा-पसुच्च काल, न सव्वभव्वाण होइ वोच्छिची ॥ १० ॥
ज तीतणागयाओ, अक्काओ दो वि तुल्लाओ ।
तत्तातीतद्धाए, सिद्धी एक्को अणतजागो सिं ।
कामं नावइओ चिय, सिद्धिहिइ अणागयक्काए ॥ ११ ॥
ते दो वणतजागा, होउ सो चिय अणतजागो सिं ।
एवं पि सव्वजव्वा-ण सिद्धिगमणं च णिहिट्ठ ॥ १२ ॥ ”
तौ द्वावप्यनन्तभागौ, मीलितौ सर्वजीवानामनन्त एव भाग
इति । यत्पुनरिदमुच्यते-अतीताद्धातोऽनागताद्धाऽनन्तगुणेति ।
तन्मतान्तरं, तस्य चेदधीज, यदि द्वे अपि ते समाने स्यातां,
तदा मुहुर्तादावतिक्रान्ते अतीताद्धा समधिका, अनागताद्धा च
हीनेति इत समत्वम्, एव च मुहुर्तादिभिः प्रतिक्रान् क्रिय-
माणाऽप्यनागताद्धा, यतो न क्रियते ततोऽवसितं तत् । साऽनन्त
गुणेति, यश्चाभयो समत्व तदेव यथाऽनागताद्धाया अन्तो
नास्ति एवमतीताद्धाया आदिरिति समनेति जीवाश्च न सुप्ता
सिध्यन्ति, किं तर्हि जागरा एवेति सुप्तजागरसूत्रं, तत्र च (सुप्त
संति) निष्ठावशत्वम् (जागरियसंति) जागरण जागरः सो-
ऽभ्यास्तीति जागरिकस्तद्भावो जागरिकत्वम् (अहम्मियं चि)
धर्मेण श्रुतचारित्ररूपेण चरन्तीति धार्मिकास्तन्निषेधादधा-
र्मिकाः । कुत एतदेवमित्यत आह-(अहम्माणुया) धर्मं श्रुत-
रूपमनुगच्छन्तीति धर्मानुगास्तन्निषेधादधर्मानुगाः । कुत
एतदेवमित्यत आह-(अहम्मिच्छा) धर्मः श्रुतरूप एवेष्टो
वद्वभ पूजितो वा येषां ने धर्मेष्टा, धर्मिणां वेष्टा धर्मेष्टा,
अतिशयेन वा धर्मिणो धर्मिष्ठास्तन्निषेधादधर्मिष्ठा । अधर्मेष्टा ।
अधर्मिष्ठा वा, अत एव (अहम्मक्खाइ) न धर्ममारयन्तीत्ये
वशीला अधर्माख्यायिन । अथवा-न धर्मात् ख्यातियेषां ते
ऽधर्मख्यातयः । (अहम्मपलोचं चि) न धर्ममुपादेयतया प्रलो-

कयन्ति ये तेऽधर्मप्रलोकिनः । (अहम्मपलज्जण चि) न
धर्मे प्ररज्यन्ते आसज्जन्ति ये ते अधर्मप्ररज्जनाः ।
एव च-(अहम्मममुदायार चि) न धर्मरूपआरित्रात्मकः
समुदाचारस्समाचारः स प्रमोदो वाऽचारो येषां ते तथा,
अत एव “अहम्मेणं चेव” इत्यादि । अधर्मेण चारित्रश्रुतविरु-
द्धरूपेण घृष्टि जीविकां कल्पयन्तः कुर्वाणा इति, अनन्तरं
सुप्तजाग्रता साधुत्व प्ररूपितम् । अथ दुर्बलादीनां तथैव तदेव
प्ररूपयन् सूत्रद्वयमाह-“वलियत्त जंते !” इत्यादि । (वलियत्त
ति) वयमस्यास्तीति बलिकस्तद्भावो बलिकत्वम् (दुब्बलि-
यत्त ति) दुष्ट बलमस्यास्तीति दुर्बलिकस्तद्भावो दुर्बलि-
कत्वं, दक्षत्व च तेषां माधु येनेन्द्रियवशानां यद्भवति तदा-
ह-“सोइदिय” इत्यादि । (सोइदियवसट्ठे चि) श्रोत्रेन्द्रियवशेन
तत्पारतन्त्र्येण श्रुतः पीभितः श्रोत्रेन्द्रियवशार्तः, श्रोत्रेन्द्रिय-
वश वा, श्रुतौ गतः श्रोत्रेन्द्रियवशार्तः । भ० १२ श० २३० ।
सप्तमवत्तदेवस्य मातरि, स० । आव० । अकम्पिताऽग्निघाष्टम-
गणधरस्य मातरि, आ० म० प्र० । पार्श्वशिष्यायां पश्चात्
परिव्राजिकीभूतायामुत्पलभगिन्याम्, सा हि स्वमगिनी सोमा-
सहिता चारिकसन्निवेशे अवष्टे क्षिप्यमाणं जगवन्तं राज-
पुरुषानुपशमय्य मुमोच । आ० म० प्र० । पूर्ववृक्षकवास्तव्या-
या सप्तम्यां दिक्कुमार्याम्, द्वी० । जं० । आ० म० । ति० ।
आ० चू० । स्था० । मर्वेषां प्रदाणां चतसृष्वग्रमहिषीषु
तृतीयायामग्रमहिष्याम्, जं० ७ वक्क० । जी० । ज० । पश्चिम-
विदेहस्य सीताया उत्तरदिग्वातिमहावप्रविजयराजधन्याम्,
जं० ४ वक्क० । स्था० । रतिकरपर्वतराजधानीविशेषे, द्वी० । अञ्ज-
नकपर्वतसत्कपुष्करिणीविशेषे, ती० २४ कल्प । जी० । स्था० ।
नवम्यां तिथौ, जं० ७ वक्क० । कल्प० । च० प्र० । पुरीविशेषे,
यत्र किन्नरगुणचन्द्रर्षिणा सुरदचगृहपतिभार्या वसुधरा मा-
लाहृतभिक्षां दातुमुद्यता विनिवारिता । पि० । अष्टमजिनशिषि-
कायाम्, स० । महौषधिविशेषे, ती० ७ कल्प । तथा हि ।
“जयन्ती मद्गन्धाद्ध्या, तित्का चैव कट्ठुणिका ।
कृमिमूत्रमजित् ख्याता, कण्ठशोषणकृन्मता ॥ १ ॥
कृष्णा रसायनी तत्र, सैव सर्वत्र पूज्यते ।
तच्छाकं विषदोषघ्नं, चक्षुष्य मधुर हिमम् ” ।
पताकायाम्, वाच० । “दो जयतीओ” । स्था० २ ठा० ३
उ० । “पूर्वसिञ्जायरी जयती” इत्यत्र पूर्वशय्यातरीशब्द-
स्यार्थः । प्रस्थाप्य इति प्रश्ने, उत्तरम्-अपूर्वसाध्यादिः समा-
यातस्तद्गृह एव प्रथमं वसति याचते तस्याश्च स्थानदा-
तृत्वेन प्रसिद्धत्वात्पूर्वशय्यातरीति । भगवतीसूत्रवृत्त्यनुसारेण
पूर्वशय्यातरीशब्दार्थो ज्ञेय इति । १२७ प्र० सेन० १ उल्ला० ।
जयकिञ्चित्-जयकीर्ति-पु० । अञ्जलगच्छीये मेरुतुङ्गसूरिशिष्ये
जयकेशरिसूरिशीलरत्नसूरिणो गुरौ, विक्रमसंवत् १४३३ वर्षे
अयं जातः, १४४४ वर्षे प्रव्रजितः, १४६७ वर्षे सूरिपदं प्राप्तः,
१४७३ वर्षे गच्छेशपदं प्राप्तः, १५०० वर्षे स्वर्गमगमत् । एतन्ना-
मा द्वितीयो विजयसिंहसूरिः शिष्य आसीत्, येन शीलोपदेश-
माला नाम ग्रन्थो विरचितः । जं० ६० ।
जयकेसरसूरि-जयकेशरसूरि-पु० । अञ्जलगच्छीये जयकी-
र्तिसूरिशिष्ये सिद्धान्तसागरगुरौ, विक्रमसंवत् १४६१ वर्षे
जातः, १४७५ दीक्षितः, १४६६ आचार्यो जातः, १५०१ गच्छ-
नायकः, १५४२ स्वर्गतआयमभवत् । जं० ६० ।

जयघोस-जयघोष-पु० । स्वनामख्याते मुनौ, (उक्त०)

बाराणस्यां किल द्विजौ यमलौ आतरो जयघोषविजयघोषौ
अचूतां तयोरेको जयघोषनामा गङ्गायां स्नातु गतः, कुरुरसर्प-
मण्डकप्रासं दृष्ट्वा प्रव्रजितः । तद्वार्तां चैवम्—

माहणकुलसन्तुष्टो, आसि विष्णो महाजसो ।

जायाई जमजणम्मि, जयघोसे त्ति नामओ ॥ १ ॥

ब्राह्मणकुले संभूतः विप्रकुले समुत्पन्न, 'जयघोष' इति नामतो
विप्र आसीत् । अत्र हि यत् ब्राह्मणकुलसंभूतः विप्र आसीत्
इत्युक्तं तत् ब्राह्मणजनकादुत्पन्नोऽपि जननीजातिहीनत्वेऽब्रा-
ह्मण स्यात् अतो विप्र इत्युक्तम् । कीदृशो जयघोष ? (जम-
जणम्मि) यमं यज्ञे यायाजी यायजीत्येवशीलो यायाजी यमाः
अहिंसासत्याऽस्त्येयब्रह्मनिलोभाः पञ्च, ते एव यज्ञो यमयज्ञ-
स्तस्मिन् यमयज्ञे अतिशयेन यज्ञकरणशीलः । अर्थात्पञ्चमहा-
व्रतरूपे यज्ञे याज्ञिको जान, यतिर्जात इत्यर्थः ॥ १ ॥

इंदियगामनिगाही, मगगामी महामुणी ।

गामाणुगामं रीयंतो, पत्तो वाणारसिं पुरिं ॥ २ ॥

स महामुनि एकाकी साधुर्ग्रामानुग्रामम् (रीयतो इति) विचरन्
बाराणसीं पुरीं प्राप्तः । कीदृशः स महामुनिः ? इन्द्रियग्रामनिग्राही
इन्द्रियाणां ग्राम समूहम् इन्द्रियपञ्चकं निगृह्णाति मनोजयेन
वशीकरोतीति इन्द्रियग्रामनिग्राही, पुनः कीदृशः ? । स मार्गगामी
मार्गे मोक्षं गच्छति स्वयम्, अन्यान् गमयति इति मार्गगामी ।

वाणारसीए बहिया, लज्जाणम्मि मणोरमे ।

फासुए सिज्जसंयारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ३ ॥

स साधुर्वाराणस्यां बाह्ये, मनोरमे मनोदरे, उद्याने प्राप्तुके जी-
वरहिते शय्यासस्तारके दर्जतृणादिरचिते शयनोपवेशनस्थितौ
तत्र (वास इति) वसति कर्तुमुपागतः ॥ ३ ॥

अह तेणेव कालेणं, पुरीए तत्थ माहणे ।

विजयघोमे त्ति नामेणं, जवं जयइ वेयवी ॥ ३ ॥

अथ अनन्तर तस्मिन्नेव काले यस्मिन् काले साधुर्वने समा-
गतः तस्मिन्नेव काले तस्यां बाराणस्यां पुरीं 'विजयघोष' इति
नामा ब्राह्मणो यज्ञं यजति यज्ञं करोति । कीदृशो विजयघोष ? ।
वेदवित् वेदज्ञः ॥ ४ ॥

अह से तत्थ अणगारे, मासक्खमणपारणे ।

विजयघोसस्स जन्मि, जिक्खट्ठा उववडिए ॥ ५ ॥

अथ अनन्तर तत्र विजयघोषस्य यज्ञे स पूर्वोक्तो जयघोषोऽ-
नगारो मासक्रमणस्य पारणे जिज्ञाया अर्थं जिज्ञासु उप-
स्थितः ॥ ५ ॥

समुवडियं तदि संतं, जायगो पमिसेहए ।

न इ दाहामि ते जिक्ख, जिक्खू जायाहि अष्ठओ ॥ ६ ॥

तदा याजको यजमानो विजयघोषो ब्राह्मणस्तत्र जिज्ञार्थं
समुपस्थितः सन्त त साधु प्रतिषिष्यति निवारयति, कथं नि-
वारयतीत्याह—हे भिक्षो ! त्वम् अन्यतोऽन्यत्र याहि (ते) तुभ्य
भिक्षां न ददामि ॥ ६ ॥

जे य वेयविओ विष्णा, जणणट्ठा य जिंडिया ।

जोइसगविओ जे य, जे य धम्मस्स पारगा ॥ ७ ॥

जे समत्था समुद्धतुं, परं अप्पाणमेव य ।

तेसिं अन्नमिण देयं, भो जिक्खू मव्वकामियं ॥ ८ ॥ युग्मम्

विजयघोषो वदति—हे भिक्षो ! अस्मिन् यज्ञे इदं प्रत्यक्षं दृश्य-
मानम् अन्नं सर्वकामिकं शृङ्खलसिद्धं तेषां पात्राणां देयं वर्तते
तेभ्यो देयमस्ति । न तु तुभ्य देयं वर्तते । तेषां केषाम् ? ।
ये आत्मानं स्वकं यमात्मानम् च पुनः, परं परस्यात्मानं
समुद्धतुं समर्थाः । ये संसारसमुद्रात् आत्मानं तारयितुं
समर्थाः परमपि तारयितुं समर्थाः । तेषां प्रदेयमस्ति इति
ज्वावः ॥ ७ ॥ पुनः केषां प्रदेयमन्नं वर्तते ? ये विप्रा वेदविदो
वेदज्ञाः तेषाम् । पुनर्ये यज्ञार्थाः यज्ञ एव अर्थं प्रयोजनं येषां
ते यज्ञार्थास्तेषाम् । पुनर्ये जितेन्द्रिया इन्द्रियाणां जेतारस्तेषाम् ।
पुनर्ये ज्योतिषाश्च वेदस्याङ्गमेवास्ति वेदविद इत्युक्ते आगतम् तथापि
अत्र ज्योतिःशास्त्रस्य पृथगुपादानं प्राधान्यव्यापनार्थं तस्मात्
एतद्गुणविशिष्टा ये ब्राह्मणास्तेषां देयमस्ति, पुनर्ये धर्मशास्त्रा-
णां पारगास्तेषां देयम् अत्र अन्नं वर्तते, इत्यर्थः ॥ ८ ॥

सो तत्थेवं पमिसिद्धो, जायगेण महामुणी ।

न वि रुट्ठो न वि तुट्ठो, उत्तमङ्गवेसओ ॥ ९ ॥

स महा मुनिर्जयघोषः तत्र यज्ञे (एव) अमुना प्रकारेण विजय-
घोषेण याजकेन यज्ञकारकेण प्रतिषिद्धं सन् निवारितः सन्
नापि रुट्ठो नापि तुट्ठो समभावयुक्तोऽभूत् । कीदृशः स महा-
मुनिः ? । उत्तमार्थगवेषको मोक्षान्जितलापी ॥ ९ ॥

नऽन्नदं पाणहेलं वा, न वि निव्वाहणाय वा ।

तेसिं विमोक्खणट्ठाए, इमं वयणमव्ववी ॥ १० ॥

स महामुनिस्तेषां विजयघोषादिब्राह्मणानां विमोक्षणार्थं कर्म-
बन्धनात् मुक्तिकरणार्थम् इदं वचनम् अव्रवीत्—परम् अन्नपानं
लाजार्थं न अव्रवीत् । एव ज्ञात्वा न अव्रवीत्—येन अन्नं एभ्य उप-
देशं ददामि एते प्रमत्ता मह्यं सम्यग् अन्नपानं ददति इति बुद्ध्या
न अव्रवीत् । किं तु तेषां समारनिस्तारार्थमवदत् । वा अथवा-
निर्वाहणाय अपि न वस्त्रपात्रादिकानां निर्वाहं एभ्यो मम जवि-
ष्यति तेन हेतुना न अव्रवीदिति ज्ञावः ॥ १० ॥

न विजाणसि वेयमुदं, न वि जन्नाणं जं मुदं ।

नक्खत्ताणं मुदं जं च, जं च धम्माणं वा मुदं ॥ ११ ॥

किम् अव्रवीत् ? इति आह—भो ब्राह्मण ! विजयघोष ! त्वं
वेदमुखं न विजानासि । पुनर्यत् यज्ञानां मुखं वर्तते तदपि त्वं न
जानासि । पुनर्यत् नक्खत्ताणां मुखं तदपि त्वं न जानासि । च
पुनर्यद्दर्माणां मुखं वर्तते तदपि त्वं न जानासि ॥ ११ ॥

पुनः स साधुर्विजयघोषं ब्राह्मणं प्रति पृच्छति—

जे समत्था समुद्धतुं, परं अप्पाणमेव य ।

ए ते तुमं विजाणासि, अह जाणांमि तो भणं ॥ १२ ॥

हे विजयघोष ! ये परं च पुनः आत्मानम् । एव समुद्धतुं ससा-
रात् निस्तारयितुं समर्थाः आत्मानं स्वपरनिस्तारकात् त्वं न जा-
नासि । अथ चेत् त्वं जानासि तदा (अथ) कथम् ? ॥ १२ ॥

तस्स खेवपमोक्खं च, अचयंतो तदिं दिओ ।

सपरिसो पंजलिओ, पुच्छई तं महामुणिं ॥ १३ ॥

(तर्हि इति) तत्र यज्ञे द्विजः विजयघोषः प्राञ्जलिपुटो बद्धा-
ञ्जालः सन् त महामुनिं पृच्छति-कीदृशो द्विजः ?। सपरिषत्
बहुभिर्मनुष्यैः सहितः। पुनः स द्विजः कीदृशः सन् ?। तस्य सा-
धोराक्षपः प्रश्नस्तस्य प्रमोक्तं प्रतिवचनमुत्तरम् (अचयतो इ-
ति) दातुम् अशक्नुवन् प्रश्नस्योत्तरं दातुमसमर्थः सन्
दातुमित्यध्याहारः ॥ १३ ॥

वेयाणं च मुहं ब्रूहि, ब्रूहि जन्माणजं मुहं ।

नक्खत्ताण मुहं ब्रूहि, जं च धम्माणं वा मुहं ॥ १४ ॥

हे महामुने ! त्वमेव वेदानां मुख ब्रूहि ?। पुनर्यत् यज्ञानां मुख
तन्मे ब्रूहि ?। पुनर्नक्खत्ताणां मुख ब्रूहि ?। पुनर्यत् धर्माणां मुख तन्मे
ब्रूहि ॥ १४ ॥

जे समत्था समुच्छत्तुं, परं अप्पाणमेव य ।

एयं मे संसयं सव्वं, साहू कहसु पुच्छिओ ॥ १५ ॥

पुनर्यं पुरुषा परं, च पुनरात्मानमपि संनारात् उच्छर्तुं समर्था-
सन्ति एतन्मे मम शस्यविषय वेदमुखादिकम् अस्ति। हे साधो !
त्व मया पृष्टः सन् सर्वं कथयस्व ॥ १५ ॥

इत्युक्ते पुनराह-

अग्निहोत्तमुहा वेया, जन्नट्ठी वेयसा मुहं ।

नक्खत्ताण मुहं चंदो, धम्माणं कासवो मुहं ॥ १६ ॥

हे विजयघोष ! वेदा अग्निहोत्रमुखाः, अग्निहोत्रं मुखं येषां
ते अग्निहात्रमुखा वेदानां मुखमग्निहोत्रम् । अग्निहोत्रं हि
अग्निकारिका, सा च इयम्-“कर्मन्धनं समाश्रित्य, दृढा सद्भा-
वनाहुतिः । धर्मध्यानाग्निना कार्या, दीक्षितेनाग्निकारिका ॥१॥”
इत्यादि यज्ञविविधध्यायिका कारिका गृह्यते । वेदानां यज्ञानां
एषा एव कारिका मुखप्रधानम् । अस्या कारिकायाः अर्थः-क-
र्माणि इन्धनानि कृत्वा उत्तमा ज्ञावना आहुतिर्विधेया धर्म-
ध्यानाग्नौ दीक्षितेन इयम् अग्निकारिका विधेया पुनर्हे ब्राह्मण !
विजयघोष ! यज्ञार्थी पुरुषो वेदसां यज्ञानां मुखं वर्तते, यज्ञो
दशप्रकारधर्मः । “सत्यं तपश्च सन्तोषः, क्षमा चारित्रमा-
र्जवम् । श्रद्धा धृतिरहिंसा च, सम्बरश्च तथा परः ॥ १ ॥”
इति दशप्रकारः । स चात्र प्रस्तावाद्भावयज्ञस्तं यज्ञम् अर्थयति
अभिलषतीति यज्ञार्थी स एव यज्ञानां मुखं वर्तते । नक्खत्ताणां
अष्टाविंशतीनां मुखं चन्द्रो वर्तते, धर्माणां श्रुतधर्माणां चारित्र-
धर्माणां काश्यप आश्विनो मुखं वर्तते । धर्माः सर्वेऽपि तेनैव
प्रकाशिता इत्यर्थः ॥ १६ ॥

जहा चंदं गहडिया, चिट्ठंति पंजलीउडा ।

वंदमाणा णमंसति, उत्तमं मणहारिणो ॥ १७ ॥

यथा ग्रहादिका अष्टाशीतिग्रहाः नक्खत्ताणि अष्टाविंशतिप्रमि-
तानि एव सर्वे ज्योतिष्का देवाश्चन्द्रः प्राञ्जलिपुटाः बद्धा-
ञ्जलयस्तिष्ठन्ति सेवन्ते । एव श्रीशृंगभदेवम् उत्तमं प्रधानं
यथा स्यात्तथा मनोहारिणस्तिष्ठन्तुवनवर्तिनो भव्या वन्द-
माना स्तवनां कुर्वन्तो नमस्कुर्वन्ति विनये प्रवर्तन्ते इति
ज्ञाव ॥ १७ ॥

अजाणगा जसुवाई, विज्जामाहणसंपया ।

मूढा मज्झायतवसा, नासच्छन्ना इवऽग्निणो ॥ १८ ॥

हे विजयघोष ! विद्याब्राह्मणसंपदमजानानां पुनर्यज्ञवादि-

नस्ते त्वया पात्रत्वेन मन्यन्ते । विद्या आराण्यकब्रह्माणपुराणा-
त्मिकास्ता एव ब्राह्मणसंपदो विद्याब्राह्मणसंपदस्तासाम् अज्ञा-
स्सन्तो यज्ञवादिनो वर्तन्ते । चेत्त वृद्धदारण्यकाद्युक्तं यज्ञम् एते
जानन्ते, तदा कथं एतादृशं यज्ञं कुर्युः । तस्माद् वृथैव वयं या-
ज्ञिका इत्यग्निमानं कुर्वन्ति । पुनः कथञ्चुता ?। स्वाध्यायतपसा
वेदाध्यनोपवासादिना मूढाः वहिः सञ्चरन्तः आच्छादित-
स्वक्षानाः । एते के इव ? जस्मच्छन्ना अग्नय इव । रक्षाच्छादित
वह्नय इव । इत्यनेन बाह्ये शीतत्वे प्राप्ता पर कपायाग्निना मध्ये
सन्तप्ता एवेति भावः ॥ १८ ॥

पुनस्साधुर्वदति-

जो द्दोए वम्नणो वुत्तो, अग्गीव महिओ जहा ।

सया कुसलसंदिट्ठं, तं वयं वूम माहण ॥ १९ ॥

हे विजयघोष ! वयं तं ब्राह्मणं ब्रूमः । तं कम ?। यो मुनिर्ब्राह्मण
उक्तः । यदा कैश्चित् अज्ञैः अब्राह्मणोऽपि ब्राह्मणोऽयमित्युक्तस्तं
ब्राह्मणं न ब्रूमः इति ज्ञावः । कथं भूतं स ?। लोकैर्महितः पूजितः
सन् दीप्यते । क इव ?। अग्निरिव । यथाऽग्निं पूजना घृतादि-
सिक्तो दीप्यते । कीदृशं तं ब्राह्मणम् ?। सदा कुशलसन्दिष्टं कु-
शलैस्तत्त्वाभिज्ञैः सन्दिष्टं कथितम् ॥ १९ ॥

अथ कुशलसन्दिष्टस्वरूपमाह-

जो न सज्जइ आगंतुं, पव्वयतो न सोयइ ।

रमई अज्जवयणम्मि, तं वयं वूम माहण ॥ २० ॥

हे विजयघोष ! तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः । तम् इति कम ?। यः (आगतु
इति) बहुभ्यो दिनेभ्यः प्राप्तं स्वजनादिकं वल्लभं जनं न स्वर्जितं ना
लिङ्गति । अथवा-(आगतु इति) स्वजनादिस्थानमागत्य स्वजना-
दिकं न स्वर्जति न अभिष्वङ्गं कराति, पुनर्यः प्रव्रजन् स्थानात्
अन्यत् स्थानं स्थानान्तरं गच्छन् अर्थात् विचरन् न शोचते न
शोकं कुरुते । पुनर्यं आर्यवचने तीर्थकरवाक्ये रमते तं वयं
ब्राह्मणं वदामः ॥ २० ॥

जायरूवं जहाऽऽमिट्ठं, निद्धत्तमल्लपावगं ।

रागदोसजयातीत, तं वयं वूम माहणं ॥ २१ ॥

हे विजयघोष ! वयं तं ब्राह्मणं ब्रूमः । कीदृशम् ?। जातरूपं स्वर्णं
इव आमृष्टं तेजो वृक्षे मनः शिलादिना परामृष्टं कृतवर्णिका-
वर्चनमनेन बाह्यगुण उक्तः । यथाशब्द इवार्थः । पुनः कीदृशं तम् ?।
(निद्धत्तमल्लपावगं) नितरामतिशयेन ध्मात्तं मल्लं किट्ठं तद्रूपं
पातकं यस्य तन्निर्धर्मात्तमल्लपातकम् अनेन च अन्तरो गुण उक्तः ।
पुनः कथञ्चुतः ?। रागद्वेषभयातीतः रागः प्रेमरूपः द्वेषोऽप्रीतिरूपः
स्ताभ्यामतीतो दूरीभूतस्तं वयं विप्रं वदामः ॥ २१ ॥

तवस्मियं किमं दंत, अवचियमंससोणियं ।

सुव्वयं पत्तनिव्वाणं, तं वयं वूम माहणं ॥ २२ ॥

हे विजयघोष ! वयं तं ब्राह्मणं ब्रूमः । तं कं तपस्विनम् । अत-
एव कृशं दुर्बलम् । पुनः कीदृशम् ?। दान्तं जितेन्द्रियम् । पुनः
कीदृशम् ?। अपचितमासगोणितं शोषितमांसरुधिरम् । पुनः
कीदृशम् ?। सुवतः सम्यक् व्रतानां धर्तारम् । पुनः कीदृशम् ?।
प्राप्तनिर्वाणं प्राप्तं कपायाग्निशमनेन निर्वाणं शीतिज्ञावयेन स
प्राप्तनिर्वाणस्तम् ॥ २२ ॥

तसपाणे विद्याणित्ता, संगहेण य थावरे ।

जो न हिंसति विहेरणं, तं वयं वूम माहण ॥ २३ ॥

हे ब्राह्मण ! तव ब्राह्मण ब्रूमः । तम इति कम ? । यस्त्रसान् प्राणान् पुन स्थावरान् सग्रहेण समासेन सक्तेपेण विज्ञाय त्रिविधेन मनोवाक्कायेन करणकारणानुमतिभेदेन नवविधेन न हन्ति, त ब्राह्मण वच्म इति भावः ॥ २३ ॥

कोहा वा जइ वा हासा, लोहा वा जइ वा जया ।

मुसं न वयडं जो उ, त वयं वूम माहणं ॥ २४ ॥

हे विजयघोष ! य क्रोधात्, यद्वि वा अथवा हासात्, वा अथ वा लोभात्, अथ भयात् मृषाम् असत्यवार्त्तां न वदति, त वय ब्राह्मण वूमः ॥ २४ ॥

चित्तमंतमचित्तं वा, अप्पं वा जदि वा वहुं ।

न गिएहइ अदत्तं जे, त वयं वूम माहणं ॥ २५ ॥

हे ब्राह्मण ! यद्विचसमन्तं सचित्तम् । अथवा-अचित्त प्रासुकम् अल्प स्तोकम्, यदि वा बहु प्रचुरम् अदत्त दायकेन अनपित स्वयमेव न गृह्णाति त वय ब्राह्मण वदामः ॥ २५ ॥

दिव्वमाणुस्सतेरिच्छ, जो ए सेवड मेहुणं ।

मनसा कायवक्केणं, तं वयं वूम माहण ॥ २६ ॥

पुनर्यो दिव्यमानुष्यतिरश्चीन मैथुन मनसा कायेन वचसा कृत्वा न सेवते । वय त ब्राह्मण वदामः ॥ २६ ॥

जहा पोमं जझे जायं, नोवद्विप्पइ वारिणा ।

एवं अद्वित्त कामेहिं, त वयं वूम माहणं ॥ २७ ॥

हे ब्राह्मण ! पुनस्त वय ब्राह्मण वदामः । त कीदृशम् ? । (एव) अमुना प्रकारेण अनेन दृष्टान्तेन कामै अद्वित्त भागैः असलग्न येन दृष्टान्तेन यथा पद्म जझे जातं पर तत् पद्म वारिणा न उपद्विष्यते जल त्यक्त्वोपरि तिष्ठति तथा जोगैरुपपन्नोऽपि जोगैरद्वित्तो यस्तिष्ठति स ब्राह्मणो ज्ञेयः ॥ २७ ॥

अलोलुपं मुहाजीवी, अणगारं अकिंचणं ।

असंसत्तं गिहत्थेसु, तं वयं वूम माहणं ॥ २८ ॥

मूलगुणमुक्त्वा उत्तरगुणमाह-पुनर्वच त ब्राह्मण वूम । कीदृशं तं ब्राह्मणम् ? । अलोलुपम् आहारादिषु लाम्पट्यराहितम् । पुनः कीदृशम् ? । मुहाजीविनम् अज्ञातगृहेषु आहारादि गृहीत्वा आजीविका कुर्वाणं सयमजीवितव्यधारकम् इत्यर्थः । पुनः कीदृशम् ? । गृहस्थेषु असंसक्त गृहस्थे प्रतिबन्धरहितम् ॥ २८ ॥

जहिच्चा पुव्वसंजोगं, नातिसंगे य वंधवे ।

जो न सज्जइ भोगेसु, तं वयं वूम माहणं ॥ २९ ॥

पुनस्त वय ब्राह्मण वदामः । तमिति कम ? । यो ज्ञानौ स्वकीयगोत्रं च पुन सज्जे स्वसुरादिसन्धे पुनर्वान्धवे पूर्वसयोग माता-पित्रादिस्नेहं त्यक्त्वा पुनरेतेषु पूर्वोक्तेषु न स्वजति रागासक्तो न जवति । त वय ब्राह्मण वदामः ॥ २९ ॥

पसुवधा सव्ववेया, जइ च पावकम्मणा ।

न तं तायंति दुस्सीलं, कम्माणि वल्लवंतिह ॥ ३० ॥

जो विजयघोष ! सर्ववेदा पशुबन्धाः वर्तन्ते पशूनां बन्धो विनाशाय नियन्त्रणं यैस्ते पशुबन्धा केवल वेदा पशुहननहे-

तवो वर्तन्ते । न तु मोक्षहेतवः । हिंसायाः प्ररूपकत्वात् यतो हि वेदवाक्यमिदं श्रूयताम् “ चूतिकामो वायव्यां दिशि श्वेतं गगमालभेत ” इत्यादि पशुबन्धे हेतुचूत वेदवाक्य-च पुन (जइ इति) इष्ट यजनं यज्ञं पापकर्मणामुत्पद्यते तत् इष्ट पापकर्मणा पापकारणपशुबन्धाद्यनुष्ठानेन न वेदा-नाम् अप्येतार यज्ञकर्तार वा न प्रायन्ते यज्ञकर्तार वा दुःशील दुराचार पापशास्त्राणां पठनेन पापकर्मकरणेन दुष्टा-चारम् इह कर्माणि बलवन्ति वर्तन्ते दुष्टकर्माणि बलेन पाप-कर्मकर्तार नरकं नयन्ति । अतः कारणात् एतस्मात् यागात् ब्राह्मणः पात्रचूतोऽस्ति । किं तु अनन्तरोक्तगुणवान् एव ब्राह्मण इति ज्ञावः ॥ ३० ॥

न वि मुंणिण समणो, न ओंकारेण वंभणो ।

न मुणीऽरन्नवासेणं, कुसचीरेण न तावसो ॥ ३१ ॥

हे विजयघोष ! मुनिरूपेण श्रमणो निर्ग्रन्थो न स्यात् । ओङ्कारेण ॐ भूर्भुवः स्वस्तीत्यादिना ब्राह्मणो न स्यात् । तथा-अर-णवासेन मुनिर्नोच्यते । कुशो दर्भस्तन्मय चीर उपलक्षणात् वल्कल कुशचीर तेन कुशचीरेण कुशोपलक्षितवल्कलबन्धेन तापसो न भवेत् ॥ ३१ ॥

समयाए समणो होइ, वम्भजेरेण वम्भणो ।

नाणेण य मुणी होइ, तवेण होइ तावसो ॥ ३२ ॥

(समया)समयत्वेन शत्रुमित्रयोरुपरि समानभावेन श्रमणो जव-ति । ब्रह्मचर्येण ब्राह्मणो भवति, ब्रह्म पूर्वोक्तम् ‘अहिंसासत्यचौ-र्याभावामैथुननिर्दोषरूपं’ तस्य ब्राह्मणश्चरणमङ्गीकरणं ब्रह्मचर्यं तेन ब्राह्मण उच्यते, ब्रह्मत्वयुक्तो ब्राह्मण इत्यर्थः । ज्ञानेन मुनि-र्भवति मन्यते जानाति हेयोपादेयविधी इति मुनिः । स च ज्ञानेनैव स्यात् । तथा तपसा द्वादशविधेन तापसो भवति ॥ ३२ ॥

कम्मुणा वम्भणो होइ, कम्मुणा होइ खत्तियो ।

वयसो कम्मुणा होइ, सुद्धो हवइ कम्मुणा ॥ ३३ ॥

कर्मणा क्रियया ब्राह्मणो भवति, “ क्षमा दानं दमो ध्यानं, सत्यं शौचं धृतिर्घृणा । ज्ञानविज्ञानमास्तिक्य-मेतत् ब्राह्म-णलक्षणम् ॥ १ ॥ ” अनया क्रियया लक्षणभूतया ब्राह्मणः स्यात् । कृत्रियः शरणागतत्राणलक्षणक्रियया कृत्रिय उच्यते, न तु केवल कृत्रियकुले जानिसमुत्पन्ने सति शस्त्रधन्धनत्वेनैव कृत्रिय उच्यते । एव वैश्योऽपि कर्मणा क्रियया एव स्यात् कृषिपशुपाल्यादिक्रियया वैश्य उच्यते । कर्मणा एव शूद्रो भवति शोचनादिहेतुप्रेषणमारोहहनजलाद्याहरणचरणमर्द-नादिक्रियया शूद्र उच्यते । अत्र ब्राह्मणलक्षणावसरे अन्ये-षां वर्णत्रयाणां लक्षणाविधानं व्याप्तिदर्शनार्थम् ॥ ३३ ॥

एए पाउकरे वुद्धे, जेहिं होइ सिणायओ ।

सव्वकम्मविणिग्गुक्क, तं वयं वूम माहणं ॥ ३४ ॥

बुद्धो ज्ञाततत्त्वः श्रीमहावीरः एतान् अहिंसाद्यर्थान् प्रादुर्गका-र्थान् प्रकटी चकार । यैर्गुणैः कृत्वा सर्वकर्मविनिर्मुक्तो भूत्वा स्नातको भवति केवली जवति । प्राकृतत्वात् प्रथमास्थानं द्विती-या । तम् एतादृशगुणयुक्त स्नातकं वा वयं ब्राह्मण वदामः ॥ ३४ ॥

एव गुणसमाउत्ता, जे जवंति दिउत्तमा ।

ते ममत्या वि उच्छुं, पर अप्पाणमेव य ॥ ३५ ॥

एवंगुणसमायुक्ता ये द्विजोत्तमाः ब्राह्मणश्रेष्ठाः भवन्ति । ते ब्राह्मणोत्तमाः परमात्मानम् अपि उद्धर्तुं समर्था भवन्ति ॥३५॥

एवं तु संसर्गं छिन्ने, विजयघोसे य माहणे ।

ममुदाय तयं तं तु, जयघोस महासुनि ॥ ३६ ॥

ततस्तदनन्तरं विजयघोषो ब्राह्मणं जयघोषं महासुनि उवाच
इदं वचनम्-उदाह कथयति इति संबन्धः किं कृत्वा ? तं मुनिं
जयघोषं समादाय सम्यक् उपवृत्त्य ज्ञात्वा, क सति (एव) पूर्वो-
क्तप्रकारेण विजयघोषस्य अस्ये विधे सति ॥ ३६ ॥

तुष्टो य विजयघोसे, णमुदाह कयं जज्ञी ।

माहणत्तं जहात्तयं, मुहु मे उवदंसियं ॥ ३७ ॥

विजयघोषस्तुष्टु इदं वचनं जयघोषमुनये आह-कीदृशो वि-
जयघोष ? कृताञ्जलिः, हे मुने ! मे मम ब्राह्मणत्वं यथाभूतं यथा
स्वरूपं तुष्टु सम्यगुपदर्शितम् ॥ ३७ ॥

तुभे जज्ञ्या जज्ञाणं, तुभं वेयविओ विज ।

जोइमंगविओ तुवने, तुवने धम्माण पारगा ॥ ३८ ॥

किं वचनम् ? आह-हे महामुने ! (तुभे इति) यूयं यज्ञानां
यष्टारः, यूयं वेदविदः वेदवित्सु विदो ज्ञातारो वेदविदास्वराः
यूयम् एव । पुनर्यूयम् एव ज्यातिपाङ्गविदः । यूयम् एव धर्माणां
पारगाः धर्माचारपारगाः ॥ ३८ ॥

तुभे समत्या उच्छत्तुं, परं अप्पाणमेव य ।

तमण्णगह करे अम्हं, निक्खेणं निक्खुत्तमाः ॥ ३९ ॥

पुनर्हमहामुने ! यूयं परं पुनः आत्मानं समुद्धर्तुं संसारात्
निस्तारयितुं समर्था । (त इति) तस्मात् कारणात् भो ज्ञि-
क्ष्माः ! साधुश्रेष्ठाः ! भिक्षया भिक्षाग्रहेण अस्माकम् अनुग्रहं
यूयं कुरुय ॥ ३९ ॥

ए कज्जं मज्झ निक्खेणं, खिप्पं निक्खम मूदिया ।

मा जमिदिसि भयावहे, घोरे ममारसागरे ॥ ४० ॥

तदा जयघोषमुनिराह-हे भिक्ष ! मम भिक्षया कार्यं नास्ति ।
त्वं किंप्रशन्नं क्लमस्व दीक्षा गृहाण । हे भिक्ष ! घोरे भीषणे
संसारसागरे भ्रमसि मिथ्यात्वेन त्वं संसारसमुद्रे भ्रमिष्यसि ।
तस्मान्मिथ्यात्वं त्यज, जैर्ना दीक्षा गृहाणेति भावः । कथं चूते
संसारसमुद्रे ? भयावर्ते मत्तमयजलभ्रमयुक्ते ॥ ४० ॥

उव्वेवो होऽ जोगेसु, अजोगी नोव्विप्पड ।

भोगी भमई संसारे, अजोगी विप्पमुव्वई ॥ ४१ ॥

हे विजयघोष ! भोगेषु भुज्यमानेषु सन्सु उपलेपं कर्मोपचय-
रूपां बन्धं स्यात् । अभोगी जोगानाम् अजोक्ता, कर्मणा न
उपवृत्तिष्यते । पुनर्जोगी भोगानां भोक्ता, संसारे भ्रमति । अभोगी
जोगानाम् अजोक्ता, कर्मलेपाद् विमुच्यते ॥ ४१ ॥

कर्मलेपे दृष्टान्तमाह-

उद्धो सुको य दो उद्धा, गोदया मट्टिया मया ।

दो वि आवमिया कुड्डे, जो उद्धो सोऽत्यं वगड ॥ ४२ ॥

उद्ध आर्त्तं च पुनः शुष्कं, पनौ दौ मृत्तिकामयौ गो-
लकौ कुड्डे भित्तौ उच्छृङ्खलौ आक्रिन्तौ तत्र आपतितौ भित्तौ
आम्फाः । तनौ मन्तौ । अत्र द्वयोः मृत्तिकामयनालकयोर्मध्यं य
उद्ध आर्त्तौ, मृद्गोलकः स कुड्डे व्रजति ॥ ४२ ॥

एवं व्रजति दुष्मेहा, जे नरा कामद्वालसा ।

विरत्ता उ न लगति, जहा से सुक्कगोव्वए ॥ ४३ ॥

(एव) अमुना प्रकारेण आर्द्रमृत्तिकागोव्वकदृष्टान्तेन दुर्मेधसो
दुष्टबुद्धयो ये नराः कामद्वालसा भोगेषु लम्पटाः (लगति)
संसारे आसक्ताः भवन्ति । तु पुनः विरक्ताः कामभोगेभ्यो विमु-
खनराः (न व्रजति) संसारासक्ता न भवन्ति । यथा शुष्को
मृद्गोलको भित्तौ न लगति ॥ ४३ ॥

एवं मे विजयघोसे, जयघोमस्स अंतिए ।

अण्णारस्म निक्खत्तो, धम्मं सोच्चा अणुत्तरं ॥ ४४ ॥

(एव) अमुना प्रकारेण स विजयघोषो ब्राह्मणो जयघोषस्य
अण्णारस्य अन्तिके समीपे निष्क्रान्तो दीक्षां प्राप्तः । किं कृत्वा ?
अनुत्तरं धर्मे श्रुत्वा ॥ ४४ ॥

खवित्ता पुव्वकम्माडं, मंजमेण तवेण य ।

जयघोसविजयघोसा, मिद्धि पत्ता अणुत्तरं ॥ ४५ ॥ ति वेमि

जयघोषविजयघोषौ उभावपि अनुत्तरां प्रधानां गतिं सि-
द्धिं प्राप्ताः । किं कृत्वा ? सयमेन, च पुनस्तपसा पूर्वकर्माणि
क्षपयित्वा । इति अहं ब्रवीमि । सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं
प्राह ॥ ४५ ॥ उक्तं १५ अ० ।

जयचंद-जयचन्द्र-पुं० । सोमसुन्दरसुरिशिष्यपञ्चकमध्ये द्वि-
तीये शिष्ये, ग० ४ अधि० । अनेन, विक्रमसंज्ञत् १५०६ प्रति-
क्रमणविधिनामा ग्रन्थो विरचितः । जै० ३० ।

जयजयमद्-जयजयशब्द-पुं० । जयजयारवे, औ० ।

जयजयारव-जयजयारव-पुं० । जय जयेत्याशीर्वादशब्दे, “जय
जय नन्दा जय जय भद्रा जय जय सच्चिवरवसहा” वृत्ति-
सम्प्रभे द्विर्वचनम् । इह च दीर्घत्व प्राकृतत्वात् । अथवा-जय
त्व जगन्नन्द ! भुवनसमृद्धिकारक ! एव जगद्भद्र ! जगत्कल्याण-
कर ! औ० । “ जय जय पन्दा धम्मण जय जय गुढा तवेण ”
वृत्तिः-जय जयेत्याशीर्वचनं भक्तिसम्प्रभे च द्विर्वचनं नन्द वर्क-
स्व धर्मेण एवं तपमाऽपि । अथवा-जय जय विपक्कं, केन
धर्मेण इह नन्देत्येवमक्षरघटना कार्या । म० ६ श्र० ३३ उ० ।

जयद्वभामि (ए)-जयार्थज्ञापिन्-पुं० । यथैवात्मनो जयो ज-
वति तथैवाविद्यमानमप्यर्थं भापते तच्चीद्वं जयार्थभाषी ।
येन केन प्रकारेणासदर्थभाषणेनाप्यात्मनो जयमिच्छति जने,
सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

जयण-यजन-न० । यागे, गायत्र्यादिपाठपूर्वकं विप्राणां संख्या
चनरूपायां पूजायाम्, अणु० । अस्यस्य दाने च, प्रश्न० १
सम्य० द्वार । हयसनाहे, दे० ना० ३ वर्ग ।

यतन-न० । प्राणिरक्कणे, प्रश्न० १ सम्य० द्वार । प्राप्तेषु योगेषु
उद्यमकरणे, (अणु०) “ जयणघडणजोगचारित्त ” वृत्तिः-
यतनं प्राप्तेषु योगेषु उद्यमकरणं घटनं चाप्राप्तानां तेषां प्राप्त्यर्थं
यत्नः । यतनघटनप्रधाना योगाः सयमव्यापारा मन प्रभृतयो वा
चारित्र्ये तत्तथा । अणु० ३ वर्ग ।

अजयं चग्माणो अ, पाण न्यूयाई हिमड ।

वंधई पावयं कम्मं, तं से हेईड कहुअं फलं ॥ १ ॥

अजयं चिह्नमाणो य, पाणजूयाई हिंसइ ।
बंधं पावयं कम्मं, तं से होई कहुअं फलं ॥ २ ॥
अजयं आसमाणो अ, पाणजूयाई हिंसइ ।
बंधं पावयं कम्म, तं से होई कहुअं फलं ॥ ३ ॥
अजयं सयमाणो अ, पाणभूयाई हिंसइ ।
बंधं पावयं कम्मं, तं से होई कहुअं फलं ॥ ४ ॥
अजयं जुजमाणो अ, पाणभूयाई हिंसइ ।
बंधं पावयं कम्मं, तं से होई कहुअं फलं ॥ ५ ॥
अजय जासमाणो अ, पाणजूयाई हिंसइ ।
बंधं पावयं कम्मं, तं से होई कहुअं फलं ॥ ६ ॥

अयत चरन्नयतमनुपदेशेनासुत्राज्ञया इति । क्रियाविशेषणमे-
तत्, चरन् गच्छन् । तुरेवकारार्थः । अयतमेव चरन् ईर्यासमिनि-
मुल्लङ्घ्य न त्वन्यथा, किमित्याह-प्राणिभूतानि हिनस्ति । प्राणिनो
द्वीप्त्रियादयः, जूतान्येकेन्द्रिया तानि हिनस्ति, प्रमादानाजो-
गाभ्यां व्यापादयतीति भावः । तानि च हिंसन् वध्नाति पाप
कर्म अकुशलपरिणामादादत्ते क्लिष्ट ज्ञानावरणीयादि, तत् (से)
भवति कटुकफलम्, तत् पाप कर्म 'से' तस्यायतचारिणो
भवति । कटुकफलमित्यनुस्वारोऽत्राज्ञाणिकः । अशुभफलं भव-
ति मोहादिहेतुतया विपाकदारुणमित्यर्थः ॥ १ ॥ एवमयत ति
ष्ठन् ऊर्ध्वस्यानेनासमाहितो हस्तपादादि विक्रिपन् शेष पूर्व-
वत् ॥ २ ॥ एवमयतम् आसीनो निपद्यतया अनुपयुक्तं सन् आ-
कुञ्चनादिजावेन, शेष पूर्ववत् ॥ ३ ॥ एवमयतं स्वपन्नसमाहि-
तो दिवा प्रकामशय्यादिना, शेष पूर्ववत् ॥ ४ ॥ एवमयत
जुञ्जानो निष्प्रयोजनं प्रणीतं काकशृगालजकितादिना, शेष
पूर्ववत् ॥ ५ ॥ एवमयत भाषमाणो मृदुस्वप्नापया निष्ठुरमन्तर-
जापादिना, शेष पूर्ववत् ॥ ६ ॥

कहं चरे कहं चिह्ने, कहमासे कहं सए ।

कहं जुजतो जामतो, पाव कम्मं न वंधः ॥ ७ ॥

अत्राह-यद्येवं पापकर्मवन्धस्ततः "कहं चरे" इत्यादि । कथं
केन प्रकारेण चरेत् ? कथं तिष्ठेत् ? कथमासीत् ? कथं स्वपेत् ?
कथं भुञ्जान् ? कथं भाषमाणः ? पाप कर्म न वध्नाति इति ॥ ७ ॥

जय चरे जयं चिह्ने, जयमासे जयं सए ।

जयं जुजतो भासंतो, पावं कम्मं न वंधः ॥ ८ ॥

आचार्य आह-"जय चरे" इत्यादि । यत चरेत् । सूत्रोप-
देशेनैर्यासमितः । यतं तिष्ठेत् समाहितो हस्तपादाद्यविक्रि-
पेण, यतमासीत् उपयुक्तं आकुञ्चनाद्यकरणेन यतं स्वपेत्
समाहितो रात्रौ प्रकामशय्यादिपरिहारेण, यतं जुञ्जानं स-
प्रयोजनमप्रणीतं प्रतरसिद्धभक्षितादिना, एव यतं जापमाण
साधुभाषया मृदु कालप्राप्तं च । पाप कर्म क्लिष्टमकुञ्चानुबन्धि
ज्ञानावरणीयादि न वध्नाति नादत्ते । निराश्रयत्वात् विहितानु-
ष्ठानपरत्वादिति ॥ ८ ॥ दश० ४ अ० ।

जयणा-यतना-स्त्री० । यत्ने, नि० चू० १ उ० । स्वशक्त्या
अकल्पपरिहारे, आ० चू० ६ अ० । पृथिव्यादिष्वारम्भपरिहार-
रूपे यत्ने, दश० ४ अ० । अष्टादशाना शीलाङ्गसदस्त्राणां संपू-
र्णानाम् अखरिभूताविराधितानां यावज्जीवमहर्निशमनुसमय

धरणरूपायां कृत्स्नायां मयमक्रियायाम्, महा० २ चू० । उपयु-
क्तस्य युगमात्रदृष्टत्वे च । आचा० २ शु० ३ अ० १ उ० ।

यतना च चतुर्विधा तथाहि-

दन्वओ खित्तओ चैव, कालओ जावओ तथा ।

जयणा चतुर्विहा बुत्ता, त मे कित्तयतो सुण ॥ ६ ॥

दन्वओ चक्खुसा पेहे, जुगमित्तं च खित्तओ ।

कालओ जाव रीएज्जा, उवउत्ते य जावओ ॥ ७ ॥

यतनेतिद्वारं बुभूषुराह-"दन्वओ" इत्यादि । सुगममेव, नवरं
तामिति चतुर्विधयतना मे कीर्तयत सम्यक् प्ररूपाऽभिधानद्वा-
रेण सशब्दयतं शृण्वार्कण्यं शिष्येति गम्यते । यथा प्रतिज्ञात-
मेवाह-द्रव्यत इति । जीवादिकं द्रव्यमाश्रित्येयं यतना, यच्चकु-
पां दृष्ट्या प्रेक्षेतावलोकयेत्, प्रक्रमाज्जीवादिकं द्रव्यमवलोक्य
च । सयमात्मविराधनापरिहारेण गच्छेदिति भावः । युगमात्रं च
चतुर्विधस्तप्रमाणप्रस्तावात् क्षेत्रं प्रेक्षत, इयं क्षेत्रतो यतना । काल-
तो यतना यावत् (रीएज्जं चि) रीयते यावन्तं कालं पर्यटन्ति
तावत् कालमजिगम्यते उपयुक्तश्च । भावतो दत्तावधानो यत्
रीयते, इयं भावमङ्गी कृत्य यतना । उच० २४ अ० । मुनिना हि
इवासोच्छ्वासावपि यतनया कार्यौ । तदेवाह-"जेसि मोत्तुण
उस्सास, नीसास वाऽणुजाणिणं तमवि जयणाए न सव्वहा
अजयणाए ऊससतस्स कओ धम्मो कओ तवो" । महा० ६ अ० ।
आवकेणापि यतनया प्रवर्तितव्यमित्याह-यतनां विना प्रवृत्तौ च
सर्वत्रानर्थदण्ड एव, अतः सद्यतनया सर्वव्यापारेषु सर्वशक्त्या
आवकेण यतनायां यतनीयम् । ध० २ अधि० जिनजवनकरणे-
ऽपि यतना विध्यङ्गमेवेत्याह-यतनाऽपि जिनभवनकरणाविध्य-
ङ्गमेव अयतनावतो हि कुशलक्रियासु प्रवर्तमानस्यापि प्रवृत्त-
सत्त्वसंघातसमवेन कुशलाशयात्सम्यग् धर्मो न भवति यत-

"यत्नं विना धर्मविधावपीह,

प्रवर्तमानोऽसुमतां विधातम् ।

करोति यस्माच्च ततो विधेयो,

धर्मोऽत्मना सर्वपदेषु यत्नः ॥ १ ॥ दर्श० १ तत्त्व ।

उक्तं च सैद्धांतिकैः-

"जयणेह धम्मजणणी, जयणा धम्मस्स पावणी चैव ।

तवबुद्धिकरी जयणा, एगंतसुखावहा जयणा ॥ ५० ॥

यतनेह धर्मजननी तज- प्रसूते, यतना धर्मस्य पावनी चैव
प्रसूतरक्षणत्वात् । तपोवृद्धिकारिणी यतना इत्थं तच्छुद्धेः, एका-
न्तसुखावहा सर्वतो ज्ञानादिति गायार्थः ॥ ५० ॥

जयणाए वट्टमाणो, जीवो सम्भत्तनाणचरणाणं ।

सद्धावोहोसेवण-भावेणाराहगो भणित्तो ॥ ५१ ॥

यतनायां वर्तमानो जीव परमार्थं सम्यक्त्वज्ञानचरणानां
त्रयाणामपि श्रद्धावोधासेवनाभावेन हेतुनाऽऽराधको भणित-
स्तथा प्रवृत्तेरिति गायार्थः ॥ ५१ ॥

एसा य होऽ णियमा, न यऽहियदोमणिवाग्णिणी जेण ।

तेण पत्तिपहाणा, विण्णया बुद्धिमंतेण ॥ ५२ ॥

एषा न प्रवर्तति नियमात् येनाधिकदोषनिवारणी इयम् नानुबन्धे-
न । तेन प्रवृत्तिप्रयाना तत्त्वतो विज्ञेया बुद्धिमता मत्त्वेन ॥ ५२ ॥

सा इह परिणयजलद्वह-विमुक्त्स्वाओ होऽ विण्णया ।

अव्वत्थओ महंतो, सव्वो सो धम्महेउ त्ति” ॥ ५३ ॥

सा यतनेह जिनजवनादो परिणतजलद्वविशुद्धिरूपे च ज-
वति । प्राशुकग्रहणेन अर्थनया यद्यपि महोत्सवप्रापितवासो ध-
र्महेतुः स्थाननियोगादिति । प्रति० ।

जयना-स्त्री० । जयनशीलायाम्, “जयणाए गइए” । वृत्तिः-
शेषगतिजयनशीलया । कल्प० २ कण ।

जयणाजुत्त-यतनायुक्त-त्रि० । यतनोपेते, नि० चू० १ उ० ।

जयणाम-जयनामन्-पु० । जयाऽभिधाने एकादशे चक्रवर्तिनि,
स्था० १० ठा० । आव० ।

जयणावरणिज्ज-यतनावरणीय-न० । चारित्रविशेषवीर्यान्त-
रायलक्षणे कर्मणि, म० ए श० ३१ उ० ।

जयतिलगसूरि-जयतिन्नकसूरि-पुं० । तपागच्छीये रत्नमिहसू-
रिशिष्ये, तेन च मलयसुन्दरीचरित्र तथा सुवसाचरित्रं च
निर्ममे । जै० ६० ।

जयदेव-जयदेव-पुं० । ऋपजदेवस्वामिनश्चतुरशीतितमे पुत्रे,
कल्प० ७ कण ।

जयदेववागरण-जयदेवव्याकरण-न० । जयदेवकृतव्याकरणे,
कल्प० १ कण ।

जयदेवसूरि-जयदेवसूरि-पु० । जकामरकर्तुर्मानतुङ्गसूरेः पट्ट-
वर्तिनो वीरसूरेः शिष्ये, ग० ४ अधि० ।

जयदह-जयद्रथ-पु० । सिन्धुदेशाधिपवृक्षकेत्रसुते राज्ञेदे,
स च धृतराष्ट्रकन्यां दुःशल्लयामुपयेमे । स च सौवीरदेशाधिप-
“जयद्रथो नाम यदि श्रुतस्ते, सौवीरराजस्सुभगे स एष ।”
वाच० । गंगेनविह्वलजयदहं” ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

जयपुर-जयपुर-न० । नगरविशेषे, यत्र किञ्च धर्मरुचिमुनिर्मा-
लादाहृत्य भिक्षां दातुमुद्यतां वसुमतीं निवारितवान् । दर्श० ३
तत्त्व । वर्त्तमानकालवर्तिनि मरुधरमण्डलगृङ्गारे स्वनामख्या-
ते रम्यनगरे च । पि० ।

जयप्प-यत/त्पन्-पुं० । ध्यानैकनिपण्णे, आ० म० द्वि० ।

जयप्पभ-जयप्रभ-पुं० । प्रवचनसारोच्चारविषमपदटीकाकरणे
उद्यप्रभसूरेः साहाय्यकारके आचार्ये, जै० ६० ।

जयमगला-जयमङ्गला-स्त्री० । मदनवल्लभकथानकप्रसिद्धायां
राजकुमार्याम्, दर्श० ३ तत्त्व ।

जयमाण-यतमान-त्रि० । क्रियायां यत्नपरे, दश० ६ अ० १ उ० ।
ओघ० । सयमानुष्ठाने परि समन्नान्मूलोत्तरगुणेषु उद्यम कुर्व-
ति, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० । सचिन्ने, व्य० १ उ० । “जत-
माणा तथ निहा, नाणत्था दमणचरित्ते ।” आ० म० प्र० ।

जयराम-जयराम-पु० । शत्रुजयसिद्धे मुनिभेदे, ‘जयरामादिरालं-
धि-काटिन्नयमिहागमत्” । ती० १ कल्प ।

जयवल्लभ-जयवल्गभ-पुं० । नृपनेदे, “जलयसुदर नाम
नयर, तथ जयवल्लभो राया, कंतिकदली से प्रारिया,
हुडिया वीलालया” दर्श० १ तत्त्व० ।

जगधन्तज-त्रि० । सर्वजनप्रिये च । दर्श० १ तत्त्व ।

जयसंघ-जयसन्ध-पुं० । पुण्डरीकनृपस्यामात्ये, “जयसंघो
अमच्चो” आ० चू० ४ अ० ।

जयसंधि-जयसन्धि-पुं० । पुण्डरीकनृपस्यामात्ये, “जयसंधिणा
अमच्छेण” आव० ४ अ० ।

जयसद्-जयशब्द-पुं० । जयसूचकः शब्दः । शाक० न० । जय-
ध्वनौ, उद्घुष्टनैकजयशब्दविराधितायाम्, वाच० । “मंगलजय-
सदकयालाए” मंगलाय जयशब्दः कृतो जनेनालोके यम्य स
तथा । औ० । “जयसद्गोसपणं” जयेतिशब्दस्य य उद्घोषः
उद्घोषण तेन मिथो यः स तथा तेन । ज० ६ श० ३३ उ० ।

जयसिंह-जयसिंह-पुं० । दक्षिणमथुरोद्भवे, अन्निकापुत्रमाता-
महे वणिग्भेदे, दर्श० ४ तत्त्व । ती० ।

जयसिंहदेव-जयसिंहदेव-पुं० । सिकुराजोपाह्वये चौसुक्यवं-
शोद्भवे गुर्जरनृपे, ती० ५ कल्प । जीवा० ।

जयसिंहसूरि-जयसिंहसूरि-पुं० । सर्वदेवसूरिशिष्ये, दर्श० ५
तत्त्व । प्रश्नवाहनकुले हर्षपुरीयगच्छसजाते अनुयोगद्वारसू-
त्रवृत्तिकृच्छ्रीमत्केमचन्द्राचार्यगुर्वभयदेवसूरेगुरौ, अनु० । अ-
न्योऽप्येतन्नामा अञ्चलगच्छीय आर्यरक्षितसूरेः शिष्यो धर्मघोष-
सूरेगुरुरासीत् । अस्य च पिता वाहुरुनामा नाथीनाम्नी च मा-
ता कोङ्कणदेशे सोपागकनगरेऽयं विक्रमसंवत् ११७६ वर्षे जातः,
स० ११९० वर्षेऽयं दीक्षितः, स० ११९२ वर्षे सूरिपदं, प्राप्तः स०
१२५९ वर्षे (८० वयसि) स्वर्गमगमत् । जै० ६० ।

जयसिरे-जयश्री-स्त्री० । विजयलक्ष्म्याम्, आ० म० प्र० ।

जयसुंदरी-जयसुन्दरी-न० । कृतमङ्गलापुरीयधनश्रेष्ठिसुताया-
म् । “कयमगङ्गापुरीए, धणसिद्धिसुया उ वालविहवा-
ऽऽसी । जयसुदरि ति तीसे, भत्तिजुया भायरा पंच ॥ १ ॥”
सद्घा० ।

जयमेहर-जयशेखर-पुं० । अञ्चलगच्छीयमहेन्द्रसूरिशिष्ये, स
च विक्रमसंवत् १४३६ विद्यमान असीत् । उपदेशचिन्तामाणि-
प्रबोधचिन्तामाणि जैनकुमारसजवधम्मिहचरित्रादीनां काव्या-
नां कर्ताऽभवत् । जै० ६० ।

जयसोमसूरि-जयसोमसूरि-पुं० । स्वनामके प्रमोदमाणिक्य-
सूरिगुरौ, अयमाचार्य विक्रमसंवत् १६५७ आसीत् । विचारर-
त्नसंग्रहनामान च ग्रन्थं चकार । जै० ६० ।

जया-जया-स्त्री० । वासुपृथ्वीजिनमातरि, प्रव० ११ द्वार । आव० ।
तृतीयाऽष्टमीत्रयोदशीरूपासु निधिपुःसू० प्र० १० पाहु० जी० ।
द० प० । च० प्र० । मधवभ्रातृ स्तृतीयचक्रवर्तिन स्त्रीरत्ने, स० ।
पाइर्वजिनाधिष्ठात्रीदेवीविशेषे, ती० ६ कल्प । जयन्तीवृक्षे, रो-
गजयात्तम्यास्तथात्वम् । वाच० । सा च गुच्छाकारा, तथाहि-
गुच्छास्तु वृन्ताकीकर्पासीजयाऽऽदकीतुलसीकुस्तुम्भरीपिप्पली-
नीलादयः । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । हरीतक्याम्, विज-
यायाम्, “भग” इति नाम्ना लोके ख्यातायाम् । नीलदूर्वायाम्,
अग्निमन्थवृक्षे, पताकाभेदे, वाच० ।

जयाइच्च-जयादित्य-पुं० । पाणिनिव्याकरणे काशिकाकरणे
वामनाचार्यस्य साहाय्यकारिणि, जै० ६० ।

जयाणंद-जयानन्द-पु० । विबुधप्रभसूरिशिष्ये, “ हरिभङ्गमि-
त्रो ह्यजवत्, सूरिः पुनरेव मानदेवगुरुः । विबुधप्रभश्च सूरिः, त-
स्मात्सूरिर्जयानन्दः ” । ग० ४ अधि० । मोमतिवृक्षसूरिशिष्ये च ।
तथाहि-

तेषां त्रयो विनेयाः, तत्र श्रीचन्द्रशेखरः प्रथमः ।

सूरिर्जयानन्दोऽन्य-स्तृतीयका देवसुन्दरा गुरुव ।

श्रीसोमतिलकसूरे-स्त एव पट्टाम्बरादित्याः । ग० ४ अधि० ।

जर-जृ-धा० जरायाम्, दिवा० पर० अक० सेद् । वाच० । “ ऋ-
वर्णस्यारः ” ॥ ८ । ४ । २३४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण ऋकारस्यारा-
देशः । ‘ जरइ ’ जीर्यते । प्रा० ४ पाद ।

जर-पु० ज्द० भावे अप् । जरायां, विनाशन च । वाच० ।

ज्वर-पु० । ज्वर-भावे-घञ् । स्वनामख्याते रोगभेदे, वाच० ।

विपा० । ज्ञा० ।

जरकुमार-जराकुमार-पुं० । श्रीकृष्णज्येष्ठपुत्रातरि, ग० २ अधि० ।

जरग-जरत्क-त्रि० । जीर्णे, “ जरग्नोवाणहे त्ति वा ” ज-
रत्का जरती जीर्णेत्यर्थः । सा चासौ उपानच्च जरत्कोपान् ।
अणु० ३ वर्ग ।

जरगव-जरङ्गव-पुं० । कर्म० ण् । वाच० । जीर्णवलीवर्दे, वृ०
१ उ० । सूत्र० । “ जरगवपाप् ” जरङ्गवपादः । अणु० ३ वर्ग० ।

जरठ-जरठ-त्रि० । जृ-वा-अठ-कर्कशे, कठिने, पाण्डुतृपे, पु० ।
जीर्णे, त्रि० । जरायाम्, “ नीरन्ध्रास्तनुमास्त्रिखन्तु जरठच्छेदा-
नलग्रन्थयः ” “ अयमतिजरठा प्रकामगुर्वी ” परिणते च ।
“ जरठकमलकन्दच्छेदगौरैर्मयूखैः ” । वाच० । “ निदूय जरठ-
पमुपत्ता ” वृत्तिः-निर्धूतानि अपनोतानि जरठानि पाण्डुपत्रा-
णि येन्यस्ते निर्धूतजरठपाण्डुपत्रा । रा० । औ० ।

जरपाग-जरापाक-पु० । षष्ठिवर्षपर्याये सप्ततिवर्षजन्मके मानुषे
व्य० ७ उ० ।

जरय-ज्वरक-न० । गावक्षीगतमहानरकविशेषे, स्था० ६ ठा० ।

जरयमज्ज-जरकमध्य-पु० । उत्तदिगावलीगतमहानरकवि-
शेषे, स्था० ६ ठा० ।

जरायवत्त-जरकावर्त-न० । पश्चिमदिगावलीगतमहानरकवि-
शेषे, स्था० ६ ठा० ।

जरायवसिद्ध-जरकावशिष्ट-न० । दक्षिणदिगावलीगतमहानर-
कविशेषे, स्था० ६ ठा० ।

जरद्वित्रिओ-देशी-ग्रामीणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जरलवित्रिओ-देशी-ग्रामीणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जरसमण-ज्वरशमन-न० । ज्वरापहारे, “ जरसमणार्हं रयणा,
अस्त्रायगुणा वि ते समिति जहा ” वृत्तिः-ज्वरशमनादीनि
ज्वरापहारप्रभृतीनि आदिशब्दाच्छूलशमनादिग्रहो रत्नानि
माणिक्यान्यज्ञातगुणान्यपि रोगिभिरविदितज्वरादिशमनसा-
मर्थ्यान्यपि न केवलं ज्ञातगुणान्येव तावत् ज्वरादिरोगान् शम-
यन्ति विनाशयन्ति । पञ्चा० ४ विव० ।

जरा-जरा-ली० । जृ-अह-गुण । वाच० । ‘ जृ ’ वयोहानौ
इति वचनात् । जरणं जरा । वयोहानौ, ज० १६ श० २ उ० ।
आ० म० । उच० । आव० । प० सु० । प्रज्ञा० । ल० । द्वा० ।
सू० प्र० । वृद्धत्वे, सथा० । त० । स्था० । उच० ।

जीवानां जराशोकादिको धर्मः-

जीवाणं भंते ! किं जरा सोगे ? । गोयमा ! जीवाणं
जरा वि सोगे वि । से केणट्टेणं जंते ! ० जाव सोगे वि ? ।
गोयमा ! जेणं जीवा सारीरवेदणं वेदंति । तेसि ए जी-
वाणं जरा, जेणं जीवा माणसं वेदणं वेदंति तेसि णं जी-
वाणं सोगे । स तेणट्टेणं जाव सोगे वि एवं णेरइयाण वि ।
एवं जाव थाणियकुमाराणं । पुढविकाइयाणं जंते ! जरा-
सोगे ? । गायमा ! पुढविकाइयाणं जरा.णो सोगे । से केण-
ट्टेणं जाव णो सोगे ? । गोयमा ! पुढवीकाइयाण सारीरं
वेदणं वेदंति । एणो माणसं वेदणं वेदंति । से तेणट्टेणं जाव
णो सोगे । एव जाव चउरिंदियाणं, मेसं जहा जीवाणं
जाव वेमाणियाण । सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव पज्जुवासइ ।

(जर त्ति) ‘ जृ ’ वयोहानौ इति वचनात् । जरण जरा व-
योहानि । शारीरदुःखस्वरूपा वा इयमतो यदन्यदपि शारीर दुः-
ख तदनयोपलक्षितम्, ततश्च जीवानां किं जरा भवति । (सो-
गे त्ति) शोचन शोको दैन्यमुपलक्षणत्वादेव चास्य सकलमा-
नसदुःखपरिग्रहस्ततश्च ततः शोको जवतीति । चतुर्विंशति-
दण्डके च येषां शरीरं तेषां जरा, येषां तु मनोऽप्यस्ति तेषामु-
भयमिति । म० १६ श० २ उ० । जराभिभूतविग्रहा जघन्यत-
रामवस्थामनुभवन्ति । जरणपरिणामे, “ अङ्गेष्वेव जरा यातु
यत्त्वयोपकृतं मम ” हा० २१ अष्ट० ।

जरासंध-जरासंध-पु० । स्वनामख्याते राजनि, श्रीहैमनेमिचरित्रे
कृष्णजरासन्धयुद्धाधिकारे जरामोचनशङ्खेश्वरपार्श्वनाथनय-
नाधिकार कथं नोक्त सोऽधिकारः शास्त्रीयो नवेति प्रश्ने, उत्त-
रम्-तीर्थकल्पपादौ सोऽधिकारोऽस्तीति शास्त्रीय एवेति । १३०
प्र० । सेन० ३ उल्ला० । पाण्डुवचरित्रे जरासन्धस्तकद्विगुणनाज-
सेनानी भीमेन हतो हैमायनेमिचरितादौ चानादृष्टिसेनान्याहत
इति कथं मिश्रतीति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्रापि मतान्तरमवसेय-
मिति । ९२ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

जल-जल-धा० । आच्छादने, चुरा० उज्ज० मक० सेद् । जालयति ।
अर्जीजवत् । तीक्ष्णीभवने, जीवनोपयोगिक्रियाया च । अक०
भ्वा० पर० सेद् । जलति । अजालीत् । जजाल । जलतु ।
ज्वलादि । जल जाल । वाच० । जल । अजल्-त्रि० । वाच० ।
“ हो ल. ” ॥ ८ । ४ । ३०० ॥ इति लस्य ल. पैशाच्याम् । रुस्य
हो वा । प्रा० ४ पाद । जडे, वाच० । उदके, सूत्र० १ शु० ५
अ० २ उ० । पानीये, उच० ३५ अ० । जलकान्तेन्द्रस्य प्रथमे
लोकपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० । ज० । अष्कायजीवे, कर्म०
४ कर्म० । प्रश्न० । ह्रीवरे गन्धर्व्वे, ज्योतिषोक्ते वगनावधिके
चतुर्थस्थाने, पूर्वाषाढानक्षत्रे च । न० । “ तदङ्गनिष्पन्दज-
लेन लोचने ” “ जलाभिवापी जलमादृष्टानाम् ” “ न तजल
यन्न सुचारु पङ्कजम् ” तृपिताय रोगिणेऽपि जलं देयम् ।

तथा च-

“ पानीय प्राणिनां प्राणा-स्तदायत्तं हि जीवनम् ।
तस्मान्सर्वास्ववस्थासु, न कचिद्वारि वार्यते ॥१॥
अग्नेनापि विना जन्तुः, प्राणान् धारयते चिरम् ।
तोयाभावे पिपासार्तः, कृणात् प्राणैर्दियुज्यते ॥२॥

तृपिनो मोहमायाति, मोहात् प्राणान् विमुञ्चति ।
 तन्माज्जलमवश्य हि, दातव्य नेपजैः समम् ॥३॥ ” वाच० ।
 ज्वल-धा० । दीप्तौ, चलने च । ज्वा० । पर० अक० सेट् । ज्वल-
 ति । अज्वालीत् । घटा० । ज्वलयति । ज्वला० । ज्वलः-ज्वा-
 लः । “ज्वाल लोकस्थितये स राजा ” “जागर्ति लोको
 ज्वलति प्रदीपः, सखीगणः पश्यति कौतुकेन । मुहूर्तमात्रं कुरु
 नाथ ! धैर्यं, बुभुक्षितः किं द्विकरेण हृङ्के ॥ १ ॥ ” उदादिपूर्व-
 कस्य तत्तदुपसर्गद्योत्यार्थयुक्तदीप्तौ, वाच० । ‘ज्वल’ दीप्तौ । वा
 अच् । दीप्तविशिष्टे, न० । वाच० । देदीप्यमाने, सूत्र० १ श्रु० ५
 अ० १ उ० । रा० ।
 जलंत-ज्वलत्-त्रि० । देदीप्यमाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्था० ।
 उक्त० । ज्वालां मुञ्चति, उक्त० ११ अ० । महा० जाज्वल्यमाने,
 उक्त० १६ अ० । कल्प० ।
 जलकंत-जलकान्त-पु० । मणिविशेषे, उक्त० ३६ अ० । प्रज्ञा०
 सूत्र० । आ० म० । उदधिकुमाराणां दक्षिणेन्द्रे, भ० ३ श० ७
 उ० । स्था० । प्रज्ञा० । स० । जलकान्तेन्द्रस्य तृतीये लोकपा-
 ले, स्था० ४ ठा० १ उ० ।
 जलकिट्ट-जलकिट्ट-न० । अपां मले, रा० ।
 जलकीमा-जलक्रीमा-स्त्री० । तन्माज्जलयन्त्रादिषु मज्जनोन्म-
 जनशृङ्गिकाच्छोटनादिरूपायां क्रीडायाम्, ध० २ अधि० । दे-
 हशृङ्गावपि जलेनाभिरतौ, भ० ११ श० ६ उ० ।
 जलकीला-जलक्रीमा-स्त्री० । ‘जलकीमा’ शब्दार्थे, भ० ११
 श० ए उ० ।
 जलग-ज्वलक-पु० । वैश्वानरे, पि० ।
 जलगय-जलगत-पु० । पूतरकादित्रसेषु, शेवालादिवनस्प-
 तिकायिकेषु जीवेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
 जलचक्रवाल-जलचक्रवाल-न० । तोयमण्डले, प्रश्न० ३ आश्र०
 द्वार ।
 जलचार-जलचार-पु० । नावादिना सचरणे, आचा० २ श्रु०
 ५ अ० १ उ० ।
 जलचारण-जलचारण-पु० । जलपरिणामकुशलेषु, जलमु-
 पेय वापीनिस्रगांसमुद्रादिष्वेकायिकजीवानविराधयत्सु, ज-
 ले भूमाविव पादोत्क्षेपकुशलेषु, ग० २ अधि० ।
 जलचारिया-जलचारिका-स्त्री० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्र-
 ज्ञा० १ पद ।
 जलजलित-जाज्वल्यमान-त्रि० । देदीप्यमाने, कल्प० २ क्षण ।
 जलझाण-जलस्थान-न० । जलाशयपु, प्रज्ञा० २ पद ।
 जलण-ज्वलन-त्रि० । ज्वल-ताच्छील्यादौ यच् । दीप्तिशीले,
 वाच० । अशौ, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । आव० । वैश्वा-
 नरे, आ० म० । आत्मानं चारित्रं वा ज्वालयति दहतीति
 ज्वलनः । क्रोत्रे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । पाटलिपुत्रे हुता-
 शनब्राह्मणभार्याया ज्वलनशिखाया जाते स्वनामख्याते पुत्रे, आ०
 चू० ४ अ० । आव० । आ० क० । चित्रकवृक्षे च । पु० । वाच० ।
 ज्ञात्रे ल्युट् । अग्नेरुदीपने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । शैत्यापनोद-
 नाय शोचनार्थं वा धैर्यवानरस्य ज्वलन, प्रकाशकरणाय दीप-

प्रबोधने, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार । ज्ञानादिगुणोद्भासने, प्रब०
 १४८ द्वार । णि० चू० । जस्मीकरणे च । ग० २ अधि० ।
 जलणप्पवेस-ज्वलनप्रवेश-न० । बालमरणभेदे, नि० चू० ११
 उ० । भ० ।
 जलणसिह-ज्वलनशिख-पु० । सुरभिपुरवास्तव्ये स्वनाम-
 ख्याते ब्राह्मणे शुभमतः पितरि, दर्श० २ तत्त्व ।
 जलणसिहर-ज्वलनशिखर-पु० । वैताड्यगिरेर्दक्षिणे शिवम-
 न्दरे नगरे स्वनामख्यात, राक्षि, उक्त० १३ अ० ।
 जलणमिट्टा-ज्वलनशिखा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां पाटलिपु-
 त्रनगरवास्तव्यहुताशनब्राह्मणभार्यायाम्, आव० ४ अ० । आ०
 चू० । दर्श० । विजयपुरनगरवास्तव्यरुद्रसोमद्विजभार्याया च ।
 सङ्गा० । आ० क० ।
 जलदचरण-जलदचरण-पु० । जलदमवष्टय्याएकायिकजीव-
 पीरामजनयति, प्रब० १७ द्वार ।
 जलदिट्टि-जलदृष्टि-स्त्री० । द्वि० व० । उदकस्य विषये लोच-
 नप्रसरलक्षणयोर्मिहितयोरर्थयोः, आव० ३ अ० ।
 जलपखंदण-जलप्रस्कन्दन-न० । बालमरणभेदे, नि० चू०
 ११ उ० ।
 जलपूया-जलपूजा-स्त्री० । प्रतिदिन त्रिसन्ध्यमपि पवित्रगलि-
 तजलभृतभाजनानां जिनपुरतो ढौकने, कर्पूरपूरसगोशीर्षघुस्-
 णसारसरससुरजिसम्मिश्रपवित्रजलभृतकनककलशैर्जलम-
 ज्जने च । दर्श० १ तत्त्व ।
 जलपभ-जलप्रभ-पु० । उदधिकुमाराणां स्वनामख्याते उक्त-
 रेन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० । भ० । जलकान्तेन्द्रस्य स्वनाम-
 ख्याते चतुर्थे लोकपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० ।
 जलप्पवेस-जलप्रवेश-पु० । जले प्रविश्य म्रियते । बालमरणभे-
 दे, स्था० २ ठा० ४ उ० । ज० । नि० चू० ।
 जलचूमिआ-जलभूमिका-स्त्री० । जलाधारजूमौ, प्रज्ञा० २ पद ।
 जलमग-जलमार्ग-पु० । नावादिगम्ये पथि, सूत्र० २ श्रु० १
 अ० । जलस्य तडाहस्य मार्गप्रणाल्याम्, वाच० ।
 जलमज्जण-जलमज्जन-न० । जलेन देहशृङ्गिमात्रे, भ० ११
 श० ९ उ० ।
 जलममृअ-जलमामृक-पु० । कुडुहहने जलव्याघ्रे, नि० चू० १ उ० ।
 जलमय-जलमय-त्रि० । अपकायिकेषु जीवेषु, प्रश्न० १ आ०
 अ० द्वार ।
 जलमात्ता-जलमाता-स्त्री० । प्रचुरजले, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
 जलमूअ-जलमूक-पु० । मूकभेदे, आव० ४ अ० । ग० । ध० ।
 नि० चू० ।
 जलय-जलज-न० । सहस्रपत्रादिषु, प्रज्ञा० १ पद । आ० ।
 म० । रा० ।
 जलयर-जलचर-पु० । जले चरति पर्यटतीति जलचरः ।
 “आवागद् ” ॥ ५ । १ । १३७ ॥ इत्यधिकारे । “चरेष्ट ” ॥
 ५।१।१३८ ॥ इति टप्रत्यय । “कगचजतदपयवां प्रायो लुक्” ॥ ८।

१। १७७। इति यद्युक्ति 'जलधरः' तदभावे 'जलयरो' जलधरश्च ।
प्रा० १ पाद । ते च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च जलधरपञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्योनिकाः (प्रज्ञा०)

से किं त जलयरपंचिन्द्रियतिरिक्खजोणिया ? । जलय-
रपंचिन्द्रियतिरिक्खजोणिया पंचविहा पणत्ता, त जहा-
मच्छा कच्छभा (हा) गाहा मगरा सुंसुमारा ।

अथ के ते जलधरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? , सुरिराह-
जलधरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका. पञ्चविधा प्रज्ञप्ता । तदेव
पञ्चविधत्वं तद्यथेत्यादिनोपदर्शयति-मत्स्याः कच्छपाः सूत्रे
पकारस्य जकार प्राकृतत्वात् । ग्राहाः मकगाः शिशुमाराः
प्राकृतत्वात् सूत्रे " सुंसुमारा " इति पाठः । (प्रज्ञा०)

जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ णुविहा पणत्ता । तं
जहा-संमुच्छिमा य गब्जवक्कंतिया य, तत्थ णं जे ते सम्मु-
च्छिमा ते सव्वे णपुंसगा तत्थ णं जे ते गब्जवक्कंतिया,
ते निविहा पणत्ता । तं जहा-इत्थी पुरिसा णपुसगा ।
ते जलधरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका समासत सत्तेपेण द्विवि-
धा प्रज्ञप्ता । समूर्द्धिमाश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च । 'सूर्द्धा' मोह-
समुच्छ्राययोः । अस्मात् सपूर्वात्समूर्द्धेन समूर्द्धं " अकर्तरि
च कारके सज्ञायाम् " ॥ ३। ३। १६ ॥ इति (पाणि०) भावे
घञ्प्रत्ययः । गर्भोपपातव्यतिरेकेण एवमेव प्राणिनामुत्पाद इति
भावः । तेन निर्वृत्ता समूर्द्धिमा " भवादिभः ॥ ६। ४। २१ ॥ "
इति इमप्रत्ययः । गर्भे व्युत्क्रान्तिरुत्पत्तिर्येषां, व्युत्क्रान्तिशब्दोऽ-
त्रोत्पत्तिवाची । तथा पूर्वाचार्यप्रसिद्धेः । यदि वा-गर्भात् गर्भा-
वासात् व्युत्क्रान्तिर्निष्क्रमणं येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, "शे-
षाद् वा" ॥ ७। ३। १७५ ॥ इति कप् समासान्तः । चशब्दौ प्र-
त्येकं स्वगतानेकजनेदसूचकौ । तत्र ये ते समूर्द्धिमास्ते सर्वे नपुं-
सका समूर्द्धिमजावस्य नपुंसकत्वाविनाभावित्वात्, ये तु गर्भ-
व्युत्क्रान्तिकास्ते त्रिविधा प्रज्ञप्ता । तद्यथा-स्त्रिय पुरुषाः नपुं-
सका एतेषां चोभयेषामपि शरीरावगाहनादिषु यच्चिन्तनं यच्च
गर्भव्युत्क्रान्तिकानां स्त्रीपुनपुंसकानां परस्परमल्पवहुत्वचि-
न्तनं तज्जीवाभिगमटीकाया कृतमिति ततोऽवधार्यम् ।

एतेसि णं एवमाज्याणं जलयरपंचिन्द्रियतिरिक्खजोणि-
याणं पज्जत्तापज्जत्ताणं अश्रुतेरम जाडकुल्लकोभिजोणि-
प्पमुहसयसहस्सा भवंतीति मक्खायं । सेत्तं जलयरपंचिन्द्रिय
तिरिक्खजोणिया ।

'एतेसि ण' इत्यादि । एतेषामेवमादिकानामुपदर्शितप्रकारा-
दीनां जलधरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पर्याप्तापर्याप्तानां सर्व-
संख्यया च त्रयोदशजातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि यानि प्र-
वाहानि शतसहस्राणि प्रवन्तीत्याख्यातं भगवद्विस्तीर्थकरैः ।
उपसंहारमाह-"सेत्तं" इत्यादि । तदेवमुक्ता जलधरपञ्चेन्द्रि-
यतिर्यग्योनिकाः । प्रज्ञा० १ पद । स० । उक्त० । जी० । औ० ।
आचा० । सूत्र० । स्था० । जलधरा जलजीवा । कल्प० ३ क्षण ।

जलयरी-जलचरी-स्त्री० । जलधरतिर्यग्योनिस्त्रियाम्, (जी०)

से किं तं जलयरीओ ? । जलयरीओ पंचविधाओ प-
णत्ताओ । तं जहा-मच्छाओ जाव सुंसुमारीओ ।
सेत्तं जलयरीओ ॥ जी० २ प्रति० ।

जलजामलगन्धिय-जलजामलगन्धिक-पु० । जलजानामिन
जलजकुसुमानामिव मद्यो न तु कुल्लव्यसम्मिश्रो यो गन्धः स
विद्यते येषां ते जलजामलगन्धिकाः । तेषु, "अतोऽनेकस्वरात्"
॥ ७। १। ६ ॥ इतीकप्रत्ययः । पञ्चैकगन्धिनी, जी० ३ प्रति० । रा० ।

जलरक्खस-जलराक्खस-पु० । पञ्चमे राक्खसभेदे, प्रज्ञा० १ पद० ।

जलरमण-जलरमण-न० । जलक्रीमायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० ।

जलरुह-जलरुह-पु० । जले रुहन्तीति जलरुहा । उदकावकपन
कादिके वनस्पतिकायभेदे जी० १ प्रति० । भ० । जलरुहा
उदकावकपनकशैवल्लकलम्बुकापावककशेरुकोत्पलपद्मकुमुदन-
लिनपुण्डरीकादयः । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

से किं तं जलरुहा ? । जलरुहा अण्णगविहा पणत्ता ।
तं जहा-उदए अवए पणए सेवाले कल्लवुया इत्थे कसेरुया
कत्थजाणी उप्पत्ते पउमे कुमुदे एण्णिणे सुजए सुगंधिए
पोंररीए महापोंररीए सयवत्ते सहस्सवत्ते कल्लहारे
कोणदे अरविदे तामरसे भिसे ति समुण्णत्ते पोक्खले
पोक्खलच्छिदए, जे यावएणे तहप्पगारा । सेत्तं जलरुहा ॥
प्रज्ञा० १ पद ॥

जलरुव-जलरुव-पु० । उदधिकुमारेन्द्रस्य जलकान्तस्य स्व-
नामख्याते द्वितीये लोकपाले, भ० ३ श० ७ उ० ।

जललिहिर-जललिहिर-न० । जलोत्पन्ने वस्तुभेदे, "जललि-
हिराचिरनिवासिय" दृश० १ तत्त्व ।

जलवासि (न्)-जलवासिन्-पु० । परतीर्थिके तापसभेदे,
'जलवासिणां चि' ये जलानिमग्ना एवास्ते । ज० ११ श०
६ उ० । नि० । औ० ।

जलविच्छुय-जलवृत्तिक-पु० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा०
१ पद ।

जलवीरिय-जलवीर्य-पु० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।
ऋषजस्वामिनः सप्तमे तच्छये नृपे, स्था० ७ ठा० । आव० ।
जलवुवुअ-जलवुद्वुद-न० । जलस्य गोलाकारे विकारभेदे,
वाच० । "विसयसुह जलवुवुअसमाण" औ० ।

जलमिच्छि-जलसिच्छि-स्त्री० । जलावगाहनात् सिञ्चौ, "मुस-
वयते जलसिद्धिमाहु" जलावगाहनात् सिद्धिमाहुस्ते मृषा
वदन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

जलसूग-जलशूक-न० । जलस्य शूकमग्रम् । जैवाले, वाच० ।
इन्द्रस्य जलकान्तस्य स्वनामख्याते द्वितीये लोकपाले, स्था०
४ ठा० १ उ० ।

जलमोयवाड (न्)-जलशौचवादिन्-पु० । परतीर्थिकभेदे,
"जलसोय जे अ इच्छति" ये चान्ये जलशौचनिष्ठान्ति भाग-
वतादयस्ते सर्वेऽप्यप्राशुकाहारभोजित्वात् कुशीला इति ।
सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

जलह-जलधर-पु० । महामेघे, कल्प० २ क्षण । वाच० । को० ।

जलहि-जलधि-पु० । जलानि वीचन्तेऽत्र । धा० क्ति० । समुद्रे,

तोयधिप्रभृतयोऽप्यत्र । चक्षुःसंख्यायाम्, सङ्ख्याभेदे, वाच० ।
पञ्च शङ्कुजलधिरन्त्यं मध्य परार्द्धं च । कल्प० = कृष्ण ।

जलावण-ज्वालन-न० । उद्दीपने, “जलणजलावणविदंसणेहि”
(जलावण ति) स्वतः परतो वाऽग्नेरुद्दीपनमिति । प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

जलाभिसेयकढिणगाय-जलाभिषेककठिनगात्र-पु० । वानप्र-
स्थ तापसज्जदे, ये अस्नात्वा न जुञ्जते स्नानाद्वा पाण्डुरीभू-
तगात्रा ‘इति वृक्षाः’ । ज० ११ श० १ उ० । नि० ।

जलाभिसेयकढिणगायजूय-जलाभिषेककठिनगात्रजूत-पुं० ।
वानप्रस्थतापसभेदे, “ जलाभिसेयकढिणगात्रा ” क्वचित्
“जलाभिसेयकढिणगायभूय ” स्ति । दृश्यते तत्र जलाभिषेक
कठिन गात्र भूताः प्राप्ता ये ते तथा । भ० ११ श० १ उ० । नि० ।

जलासय-जलाशय-पुं० । सर प्रभृतौ जलस्थाने, (प्रश्ना०)

वादराष्ट्रकायिकानां स्थानमधिकृत्य-

अगनेसु तद्वाएसु सरेसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरि-
णीसु दीदियासु गुंजान्तियासु सरेसु सरपंतियासु सरसर-
पंतियासु विद्वपंतियासु उज्जरेसु णिज्जरेसु चिद्वलेसु
पल्लवेसु वेप्पिणेसु दीवेसु समुहेसु सवेसु चैव जलासएसु
जल्लहाणेषु जल्लूमित्रासु ।

किम्वहुना सर्वेष्वेव जलाशयेषु एतदेव व्याचष्टे जलस्थानेषु ।
प्रश्ना० २ पद । जी० ।

राज्ञा अन्येन वा ईश्वरेण कूपतडागसत्रदानाद्युद्यतेन पुण्य-
सद्भावं पृष्टैर्मुमुक्षुर्निर्गद्विधेय तद्दर्शयितुमाह-

दुहुओ वि ते ए जासंति, अत्थि वा नत्थि वा पुणो ।

आयं रयस्स हेच्चाणं, निव्वाणं पाउणंति ते ॥ २१ ॥

यदि अस्ति पुण्यमित्येवमुच्यस्ततोऽनन्तानां सत्त्वानां सूक्ष्मवा-
दराणां सर्वदा प्राणत्याग एव स्यात् । प्रीणनमात्रं तु पुनः
स्वल्पानां स्वल्पकाक्षीयमतोऽस्तीति न वक्तव्यम् । नास्ति पु-
ण्यमित्येवप्रतिषेधेऽपि तदर्थिनामन्तरायः स्यात्, इत्यतो द्वि-
धाप्यस्ति नास्ति वा पुण्यमित्येव ते मुमुक्षवः साधवः पुन-
र्न भाषन्ते । किं तु-पृष्टैस्सद्भिर्मौन समाश्रयणीयम् । निर्गन्धे त्व-
स्माक द्विचत्वारिंशद्विषवर्जित आहारः कल्पते । एवविध-
विषये मुमुक्षूणामभिकार एव नास्तीति । उक्तं च-“ सत्य
वप्रेषु शानं शशिकरधवल वारि पीत्वा प्रकाम, व्युच्छिन्ना-
शेषतृष्णा प्रमुदितमनसः प्राणिसार्था भवन्ति । शोष नीते
जलौघे दिनकरकिरणेर्यान्यनन्ता विनाशं, तेनोदासीनजाव व्र-
जति मुनिगणः कूपवप्रादिकार्ये ॥ १ ॥ ” तदेवमुभयथाऽपि
भाषिते रजसः कर्मण आयो द्वाभौ ज्वतीत्यतस्त चायं रजसो
मौनेनानवद्यजापणेन वा हित्वा त्यक्त्वा तेऽनवद्यभाषिणो नि-
र्वाण मोक्षं प्राप्नुवन्ति इति । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

जलासयसोस-जलाशयशोष-पु० । जलाशयानां सर-प्रभृतीनां
शोषणम् । सर प्रभृतीनां शोषणे, तच्च कर्मादानम् । यदुक्तम्-
“सरदहतवायसोसो, बहुजलयरजीवक्षयकारी” प्रव० ६ द्वार ।

जलित-ज्वालयत्-त्रि० । दीपयति, महा० ७ अ० ।

जलिय-ज्वलित-त्रि० । ज्वल-क-दग्धे, दीप्ते, उज्ज्वले, जास्व

रे च । वाच० । ज्वालाकुले, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
प्रश्न० । “ पक्खदे जलिय जोयं ” ज्वलित ज्वालामालाकुलं
मुमुरादिरूपम् । दश० २ अ० । उक्त० । “ जलियहुआसणो
वि व तेजसा जलते ” प्रश्न० ५ सम्प्र० द्वार ।

जलियचुडिणी-ज्वलितचुडिणी-स्त्री० । प्रदीप्ततृणपूलिकायाम्,
“ जलियचुडिलीविव अमुधमाणमहणसीलाओ ” (जलिय-
चुडिलीविव स्ति) प्रदीप्ततृणपूलिकेव दहनशीला ज्वलनस्व-
भावा इति । तं० ।

जलूया-जलौकस्-स्त्री० । जलमोको वसतिरस्याः । जलजे द्वी-
न्द्रियजीवविशेषे, अणु० ३ वर्ग । जलौका जलजो द्वीन्द्रियजी-
वविशेषः । भ० १३ श० ६ उ० । जलौकसो दुष्टरक्ताऽऽकर्षिण्यः ।
उक्त० ३६ अ० । आक० । प्रश्ना० । जी० । वृ० । आव० । आ-
चा० । दश० । आ० म० । नि० चू० । खचरपञ्चेन्द्रियतियम्यो-
निकर्मपक्षिभेदे, जी० १ प्रनि० । प्रज्ञा० ।

जलूका-स्त्री० । जलूकति अनेपणाप्रवृत्तदायकस्य मृदुभाव-
निवारणार्थसूचकत्वात् । द्रुमपुष्पिकाध्ययने, दश० १ अ० ।

जलोयर-जलोदर-न० । जलप्रधानमुदर यस्मात् ५ अ० ।
उदरामयरोगभेदे, वाच० । “ पृथक् समस्तैरपि चानिलाद्यैः,
प्लीहोदरं वद्धगुदं तथैव । आगन्तुक सप्तममष्टमं तु, जलोदरं
वेति भवन्ति तानि ॥ १ ॥ ” आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

जलोयरि (न्)-जलोदरिन्-पु० । उदररोगविशेषवति,
वाच० । वातपित्तादिसमुत्थमष्टोदर तदस्यास्त्युदरी तत्र ज-
लादयसाध्यः शेषाः स्थविरोत्थिताः साध्या इति । आचा० १
श्रु० ६ अ० १ उ० ।

जलोयरिणी-जलोदरिणी-स्त्री० । कपिलसुतस्य कल्पस्य
स्वनामख्यातायां जार्यायाम्, आ० क० ।

जलोया-जलौकस्-पुं० । ‘जलूया’ शब्दार्थे, अणु० ३ वर्ग ।

जल्ल-यल्ल-पु० । याति च लगति चेति यल्लः । रजोमात्रे, संभा० ।
ज० । औ० । शरीरादिमले, स० २२ सम० । ध० । प्रश्न० । जं० ।
विशे० । स्था० । आव० । यल्लो मलविशेष इति । प्रश्न० ५
सम्प्र० द्वार । यल्लः शरीरवस्त्रादिकमलम् । स० २२ सम० ।
यल्लो मलः कर्णवदननासिकानयनजिह्वासमुत्थः शरीरसम्भवश्च ।
प्रव० ७ द्वार ।

जल्ल-पुं० । देहप्रजवपद्धे, दर्श० ३ तत्त्व । जल्लोऽस्थिरो
मालिन्यहेतुरिति । आ० १ श्रु० १३ अ० । जल्लः शुष्कः
प्रस्वेद इति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । याति च
लगति चेति जल्लः । पृथोदरादित्वान्निष्पत्तिः । स्वल्प-
प्रयत्नापनेयः । जी० ३ प्रनि० । त० । औ० । जल्ल कठिन-
तापन्न मलमिति । उक्त० ३ अ० । जल्लो नाम मलः कठिनीचूत
इति । दश० ७ अ० । “जल्लो उ होइ कमठ” नि० चू० ३ उ० ।
“ जल्लो कमठीचूतो ” नि० चू० १ उ० । “ मलधिगल
जल्लो भणति ” नि० चू० ३ उ० । वरत्राखेलके, राज्ञः स्तोत्रपा-
ठके च । जल्लः वरत्राखेलका राज्ञः स्तोत्रपाठका इत्यन्ये ।
आ० १ श्रु० १ अ० । औ० । अनु० । कल्प० । जी० । दश० ।
जं० । प्रश्न० । रा० । स्वेच्छभेदे च । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जलपरीसह-य(ज)लपरीषह-पु० । यल्ल इति मलः स एव प-
रीषहो यल्लपरीषहः । अष्टादशे मलपरीषहे, सत्त० ६ अ० ।
स० । जल्लो मलस्त्वपरिषहण च देशतः सर्वतो वा स्नानोद्धर्त-
नादिवर्जनम् । ज० ८ श० ८ च० । प्रव० ।

अथ तृणादिस्पर्शात् शरीरे प्रस्वेदात् रजःस्पर्शान्मलोपचयः
स्यात् तदा मलपरीषहोऽपि सोढव्यः । अतस्तमाह-

किञ्चिन्नायमेहावी, पंकेण य रण वा ।

धिसु वा परितावेणं, सायं नो परिदेव ॥ ३५ ॥

मेधावी साधुः 'धिसु' ग्रीष्मकाले, वाशब्दात् शरदि अपि
परितापेन गाढोष्मणा पङ्केन प्रस्वेदात् आर्क्षीचृतमत्वेन । अथवा-
रजसा आर्क्षमलेन परिशुष्य काष्ठिन्य प्राप्तेन धूल्या वा किञ्चि-
न्नायः । सन् वाधितशरीरः सन् (सात) सुख न परिदेवेत मत्वा
पहारात् सुख न वाञ्छेत् सातार्थे विलाप न कुर्यादित्यर्थः ॥ ३५ ॥

तदा किं कुर्यादिति ? । आह-

वेडज्ज निजरापेही, आरियं धम्ममणुत्तरं ।

जाव सरीरजेत्त त्ति, जल्लं काएण धारण ॥ ३६ ॥

निर्जरापेही कर्मक्षयमीप्सु साधुस्तावत्कायेन जल्ल धारयेत्
देहेन मल धारयेत् । पुन मलपरीषह (वेडज्ज) वेदयेत् सहेत
तावत्कथं यावत् शरीरस्य पातः स्यात् । साधु कीदृश सन् ?
आर्यं श्रुतचारित्र्यरूप धर्मं प्रपन्नः सन् इत्यध्याहारः । कीदृश
धर्मम् ? अनुत्तर सर्वोत्कृष्टम् ॥ ३६ ॥ उत्त० २ अ० ।

जल्लपेहा-जल्लप्रेहा-स्त्री० । जल्ला वरत्राखेलकाराः स्तोत्र-

पाठका इत्यपरे, तेषां प्रेक्षा जल्लप्रेक्षा । जल्लप्रेक्षणे, जी० ३ प्रति० ।

जल्लमल-यल्लमल-पु० । याति च लगति चेति जल्लः । पृषो-
दरादित्वाभिष्यत्ति । स चासौ मलश्च यल्लमलः । यल्लरूपे म-
ले, " जल्लमलकलकसेयरयदोसवज्जियसरीरनिरुवलेवा " ।
त० । औ० ।

जल्लमलपंकिय-यल्लमलपङ्कित-त्रि० । बहुमलस्त्रिधाङ्गे,
जल्लमलपङ्कित्वा वि बावज्जसरीओ जहा सि देहे ण" । जल्ल-
मलपङ्कितानामपि बहुमलस्त्रिधाङ्गानामपीति भावः । प० व०
३ द्वार । " जल्लो कमढीचुतो मल्लो उव्वट्ठितो फिडुत्ति प-
किता णाम जलमल्लेन ग्रस्ता इति " । नि० चू० १ उ० ।

जल्लिय-जल्लक-न० । शरीरमले, (जल्लिय ति) आर्पत्वात्
जल्लो मल । उ० २४ अ० ।

यल्लित-त्रि० । यानलगनधर्मोपेतमल्युक्ते, भ० ६ श० ३ उ० ।

जल्लेस-यल्लेश्य-त्रि० । यस्या लेश्यायाः संवन्धिनि द्रव्या-
दौ, " जल्लेसाइ दव्वाइ परियाइसा काव करेइ तल्लेसेसु
चववज्जइ " । या लेश्या येषां द्रव्याणां तानि यल्लेश्यानि यस्या
लेश्याया संवन्धिनीत्यर्थः । ज० ३ श० ४ उ० ।

जल्लोसहि-जल्लौषधि-स्त्री० । जल्लो मलः कर्णवदननासिका
नयनजिह्वासमुद्भवः शरीरसमुद्भवश्च । स एवौषधिर्यस्यासौ
अत्रभावता जल्लः सर्वरोगापहारकः सुरभिश्च भवति स
जल्लौषधिः । लब्धिभेदे, प्रव० २६ ए० द्वार । लब्धिभेदे-

मतोरजेदोपचारात् । यल्लौषधिलब्धिविशेषसंपन्ने साधौ
च । आ० चू० १ अ० । ग० । आ० म० । स्था० । विशेष० । पा० ।

जल्लोसहिपत्त-यल्लौषधिप्राप्त-त्रि० । यल्लो मलः स एवौष-
धिर्यल्लौषधिस्तां प्राप्नो यल्लौषधिप्राप्तः । यल्लौषधि लब्धिविशेषं
प्राप्ते, औ० । " जल्लोसहिपत्तेहि " प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

जव-जप-पु० । जप-अच् । वेदमन्त्रादेरावृत्तौ, असकृद्गुणा-
रण जपस्तद्भाषण ध्येयसम्मुखीकरण मुने इत्युक्ते मन्त्रादिभा-
षणे च । वाच० । करजापो नन्दावर्तशङ्खावर्तादिरपि बहुफलः ।
उक्तं च-" करआवत्ते पच्च, मंगला साहुपम्मिसखाए । णव वा-
रा आवत्तच्च, छलति त नो पिसायाई ॥ " बन्धनादिकष्टे तु
विपरीतशङ्खावर्तादिनाऽन्तरे पदैर्वा विपरीतनमस्कार लक्षादि
जपेत् । सद्यः षष्ठेशनाशः स्यात् । यद्यपि मुख्यवृत्त्या निर्जरायै
एव सम्यग्दृशां गणनमुचितं तथापि तत्तद्भ्रव्यक्षेत्रकावभाव-
सामग्रीवशेनैहिकाद्यर्थमपि स्मरण कदाचिद्रूपकारीनि शास्त्रे
उपादिष्ट दृश्यते । यतो योगशास्त्रे-" पीतं स्तम्भेऽरुणं वश्ये,
लोभणे विद्रुमप्रभम् । कृष्णं विद्वेषणे ध्यायेत्, कर्मघाने शशि-
प्रभम् ॥ १ ॥ " इति । करजापाद्यशक्तस्तु रत्नरुद्राङ्गादिजप
मात्रया स्वहृदयसमश्रेणिस्थया परिधानवस्त्रचरणादावलग्न्या
मेर्वनुलङ्घनादिविधिना जपेत् ।

यत —

" अद्भुत्यग्रेण यज्जप्तं, यज्जप्तं मेरुलङ्घने ।

व्यग्रचित्तेन यज्जप्तं, तत्प्रायोऽलपफलं भवेत् ॥ १ ॥

सकुल्लिजने जव्यं, सशब्दान् मौनवान् शुभ्रं ।

मौनजान् मानसं श्रेष्ठो, जापः श्लाघ्यः परः परः ॥ २ ॥

श्रीपादक्षिप्तसूरिकृतप्रतिष्ठापकृतावप्युक्तम्-जाप त्रिविधो मा-
नसोपाशुभाष्यजेदात् । तत्र मानसो मनोमात्रवृत्तिनिवृत्तः ।
स्वसवेद्यः । उपाशुस्तु परैरश्रूयमाणोऽन्तः सजल्लरूपः । यस्तु
परैः श्रूयते स भाष्यः । अथ यथाक्रममुत्तममध्यमाधमसिक्खिषु
शान्तिपुष्टयन्त्रिचारादिरूपास्तु नियोज्य । मानसस्य यज्जसाध्य-
त्वात् । भाष्यस्याधमसिक्खिरूपत्वात् । उपाशोः साधारणत्वा-
दिति । ध० २ अधि० ।

यव-पु० । यु-अच्-स्वनामख्याते शूकधान्यजेदे " वसन्ते स-
र्वशस्यानां जायते पत्रशततनम् । मोदमानाश्च तिष्ठन्ति, यवाः
कणिशशालिनः ॥ १ ॥ " वाच० । ज० । यवा हयप्रिया इति ।
ज० २ वक्र० । ओषधिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । आचा० । यवैरद्भुष्टम
ध्यस्थैर्विद्याख्यातिविभूतयः । शुक्लपक्वे तथा जन्म, दक्षिणा-
द्भुष्टगैश्च नैः ॥ कल्प० १ क्षण । यूकाष्टकमिते परिमाणजेदे
च । " परमाणू तसरेणू, रदरेणू अगय च चालस्स ॥ लिक्खी
जूया य यवो, अट्ठगुणविघट्टिया कमसो ॥ १ ॥ " स्था० ८ ग० ।
ज्यो० । न० । प्रव० ।

यापि-या णिच्-" यापेज्व ॥ ८ ॥ ४० ॥ इति प्राकृतसूत्रे-
ण यातेर्पर्यन्तस्य 'जव' इत्यादेशो वा भवति । 'जवइ जावेइ' ।
प्रा० ४ पाठः ।

जवओ-देशी-जवाङ्कुरे, दे० ना० ३ वर्गः ।

जवजव-यवयव-पुं० । यवविशेषः, भ० ६ श० ६ उ० । वृ० । जं० ।
स्था० । आचा० ।

जवण-देशी-दलशिखायाम्, दे० ना० ३ वर्गः ।

जवण-जवन-पुं० । वेगे, आ० म० प्र० । शीघ्रे, जवनशब्दः शीघ्रवचनं । ज० १४ श० १ उ० । वेगवति शीघ्रगे घाटके, वाच० । परमेष्ठकृष्णेनपरिणामोपेता जवना । आ० म० प्र० ।

यवन-पुं० । मेच्छजातिभेदे, सु० प्र० २० पादु० प्र० । सूत्र० । देशभेदे, नदेशस्थे जने च । वेगे, अधिकवेगवत्यश्वे गोधूमे, गजैरत्ने, तुरुष्कजातौ, ययातिशयस्य तत्पुत्रस्य तुर्वसोर्वश्ये जातिभेदे च । वेगवति, त्रि० । वाच० ।

यापन-न० । संयममारोद्वाहिदेहपालने, "यवणछया समुयाणं च निच्चं" संयममारोद्वाहिदेहपालनाय । दश० १ अ० ३ उ० । "जवणछाय निसेवण मन्हु" यापनार्थं शरीरनिर्वाहार्थमिति । उक्त० ८ अ० ।

जवणदीव-यवनद्वीप-पुं० । यवनानां निवासभूते द्वीपभेदे, आ० चू० १ अ० ।

जवणा-यापना-स्त्री० । शरीरनिर्वाहे, उक्त० ८ अ० । यापनाऽपि द्विविधा-छयतो भावतश्च । द्रव्यतः शर्कराद्यादिषट्पदैः कायस्य समाहितत्वात् । ज्ञातव्यं इन्द्रियनोन्द्रियोपशान्तत्वेन शरीरस्य समाहितत्वम् । प्र० २ द्वार । भाव० ।

जवणाणिया-यवनानिका-स्त्री० । ग्राह्या विपलैर्यविधान-भेदे, प्रज्ञा० १ पाठ ।

जवणालिया-यवनालिका-स्त्री० । कन्याचोलके, आ० म० प्र० । यवनालको नाम कन्याचोलकः । स च मरुमण्डलादिप्रसिद्धः चरणकरूपेण कन्यापरिधानेन सह सेवितां प्रवर्तयेत् । येन परिधानं न स्रसति कन्यानां त्रैप मस्तकप्रदेशेन प्रक्षिप्यते अत एवायमूर्कः सरकचुक इति व्यपदिश्यते । तथा च ज्ञान्यरुद- "जवनालनो चि भणिनो, तुम्हे सरकचुओ कुमारी-ए" आ० म० प्र० । विशेष० । प्रज्ञा० । न० ।

जवणाळी यवनाली-स्त्री० । यस्यां नात्रिकायां यवा उष्यन्ते । तस्याम्, "जवणाळी णाम जाण णालीए जवा उप्पते तस्याम् वाविज्जति सा जवणाळी भणति" आ० चू० १ अ० ।

जवणिज्ज-यापनीय-त्रि० । वंश्ये, "जप्ता ते भंते ! जवणिज्जं अवावाड फासुयविहार" (जवणिज्जं ति) यापनीयं मोक्षाश्वनि गच्छतां प्रयोजकं इन्द्रियादिवश्यतारूपो धर्मः । म० १ श० १० उ० ।

जवणिज्जे एविहे पाणत्ते । तं जहा-इंदियजवणिज्जे य णोइंदियजवणिज्जे य । मे किं तं इंदियजवणिज्जे ? । इंदियजवणिज्जे, जे इमे सोइंदियचकिखंइययाण्णिंदियजि-न्निंदियफार्मिंदियाइं णिरुवहयाइं वासे वटंति, सेत्तं इंदियजवणिज्जे । से किं तं णोइंदियजवणिज्जे ? । णो इंदियजवणिज्जे जं मे कोहमाणमायालोजा वोच्चिण्णा णो-उटीरंति । सेत्तं णोइंदियजवणिज्जे । सेत्तं जवणिज्जे ।

(इंदियजवणिज्जं ति) इन्द्रियविषयं यापनीयं वश्यत्वमिन्द्रिययापनीयम् । एव नोइन्द्रिययापनीयं नवरं नोअन्तम्य मिश्रवचनत्वादिन्द्रियोर्मिथा । महार्थत्वाद्वा इन्द्रियाणां सहचरित्वा नोईन्द्रिया-कयाया । अ० ३ अधि० । ज्ञा० । मा० ।

जवणिया-जवनिका-स्त्री० । जवन्त्यस्यां जू-व्युद् स्वार्थे क् अत इत्वम् । आच्छादक (परदा) पटे, वाच० ।

यवनिका-स्त्री० । युवन्त्यस्यां पुं० । व्युद् डीप् क् अत इत्वम् । यवनिकायाम्, वाच० । "अग्निमतरियं जवणियं अच्चावेत्ता" । अज्यन्तरिकीमास्थानशास्त्रम् अज्यन्तरभागवर्तिनी यवनिकां काण्णपटम् "अच्छावेत्ति" प्रायतां कारयतीति । ज्ञा० १ अ० १ अ० । विशेष० ।

जवण-जवान-न० । व्यञ्जनभेदे, सु० प्र० २० पादु० । भा० ।

जवपाणिय-यवपानीय-न० । यत्रोदके, "जवपाणियं अपेवं" सप्त० नि० ॥

जवमज्ज-यवमध्य-त्रि० । यवस्येव मध्यं मध्यजागो यस्य विपुलत्वसाधर्म्यात् तद्यवमध्यम् । यवाकारे, ज० २५ श० ३ उ० । क० प्र० । अष्टाजिर्यूकाभिः परिमिते, प्रमाणभेदे च । न० । प्र० २५४ द्वार । ज्यो० । न० । यवाकृतिमध्य यस्य । चान्द्रावणभेदे, प्रथमदिनादापञ्चदशदिनमेकैकग्रासवृत्त्या तदुत्तरं च आपञ्चदशदिनं क्रमेणैकैकग्रासदान्या माससाध्ये व्रते, तस्य मध्यदिवसानां हि बहुलग्रासवत्त्वेन यवमध्यतुल्यत्वम् । वाच० ।

जवमज्जचंदपरिमा-यवमध्यचन्द्रप्रतिमा-स्त्री० । यवस्येव मध्यस्याः सा यवमध्या चन्द्र इव कला बुद्धिदानिभ्यां या प्रतिमा सा चन्द्रप्रतिमेति यवमध्यचन्द्रप्रतिमा । स्या० ३ ठा० ३ उ० । प्रतिमाभेदे, "उवमा जवेण चदेण वा वि जवमज्जचंदपरिमा-ए"-जवमध्यचन्द्रप्रतिमायाम्, यवेनोपमाचन्द्रेण च यवस्येव मध्यस्याः सा यवमध्या चन्द्राकारा प्रतिमा चन्द्रप्रतिमेति व्युत्पत्तेः । व्य० २ उ० । शुक्लप्रतिपादि एक कवलमन्यवद्वत्य ततः प्रतिदिनं कवलवृद्ध्या पञ्चदश पूर्णमास्याम्, कृष्णप्रतिपादि च पञ्चदश वृक्त्या प्रतिदिनमेकहान्या अभावस्यायामेकमेव यस्यां वृक्ते सा यवमध्या चन्द्रप्रतिमेति । स्या० २ ठा० ३ उ० ।

जवमज्जा-यवमध्या-स्त्री० । प्रतिमाभेदे, यवमध्या या यववदक्षि कवलादिजिरायन्तयोर्हीना मध्ये च वृद्धेति । स्या० ४ ठा० १ उ० ।

जवरओ-देशी-जवाडुरे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जवराज-यवराज-पुं० । अनिलनरेच्छुते स्वनामभ्याते राज-नि, (३०)

क पुनर्येव इति ? । आह-

यवराजदीहपट्ट-सचिवो पुत्तो य गहजो तस्स ।

धुत्ता अडोलिया ग-दभेण वृद्धा अगमियम्मि ॥

पव्वयणं च नरिंदे, पुण्णरागममनोवि चेदाण ।

जवं पत्थ णं खरस्स उ, उवस्मए परुमसालाए ॥

यवो नाम राजा तस्य दीर्घपृष्ठ सचिवः, गर्दभश्च पुत्रः, दुहिता अडोलिका, सा च गर्दभेन तीव्ररागाद्युपपन्नेन अगमे भूमिशूदे विषयसेवार्थं कृता । तच्च ज्ञात्वा वैराग्योत्तराङ्गितमनसो नरेन्द्रस्य प्रव्रजनं पुत्रन्नेहाश्च तस्योज्जयिन्यां पुनः पुनरागमनम् अन्यदा च-चेटरूपाणाम् अमोलिकया क्रीडनं खरस्य यवप्रार्थनतत्त्वचोपाश्रये पुरुष कुम्भकारस्तस्य शास्त्रायामित्युत्तराय । भावार्थः पुनरयम्- "उज्जेणु" नगरी तत्थ अनिलसुओयवो नाम राया, तस्स पुत्तो गहजो नाम जवराया, तस्स धुत्ता गहमस्स

ज्वराणो भङ्गी अमोलियाणाम् । सा य अतीवववती । तस्स वि जुवरणो दीहपुठो अमच्चो । ताहे सो जुवराया त अमोलि-
 च जगिणी पासिचा अमोलिववत्रो पुव्वलीभवति । अमञ्चेण पु-
 च्छिओ निव्वधे सिठ अमच्चेण भञ्जति—सागारिय भविस्स-
 ति । ताए सा जुमिग्रिवुज्जति तत्थ भुजाहि ताए सम भोए
 णोगो जाणिस्सति । सा कदिं पि विनट्ठा एवं होवति कय ।
 अञ्जया सो राया त अकज्जं नाउ निव्वेरेण पव्वतिओ । ग-
 द्दमो राया जातो सो य जवो नेच्छति पढिउ पुत्तनेहेण
 च पुणो पुणा च्छेणिं पति । अञ्जया सो उज्जेणीए अदूर-
 सामते जवस्सेत्त तस्स समीवे वीसमति । त च जवस्सेत्त
 एगो स्सेत्तपालओ रक्खति । इओ य एगो गद्दो त जवस्सेत्त
 चरिउ इच्छति । ताहे तेण स्सेत्तपावणण सो गद्दो भञ्जति—
 “आधावसी पधावसी, मम चावि निरिक्खसी । लक्खितो ते मया
 भावो, जव पत्थसि गद्दहा” ॥१॥” अय भाष्यान्तर्गत. श्लोकः
 कथानकममाप्त्यनन्तर व्याख्यास्यते । एवमुत्तरावपि श्लोकौ ।
 “तेण साहुणा सो सिलो गो गहिओ । तत्थ य चेन्नरूपा-
 णि रमति अमोलियाए उदोइयाए चि भणिय होइ सा
 य तेसि रमताण अमोलिया नछा विले पमिया । पच्छा
 ताणि चेन्नरूपाणि इओ तओ य मग्गति, त अमोलिय न पा-
 सति । पच्छा एगेण चेन्नरूवेण त विल पासिचाण य जा
 एत्थ न दीसति सा तुण पयम्मि विलम्मि पमिया ताहे
 तेण भञ्जति—“इओ गया इओ गया, मग्गिज्जती न दीसति । अ-
 हमेय विजाणामि, अग्ने वूढा अमोलिया ॥२॥” सो वि णेण सि-
 लो गो पढिओ । पच्छा तेण साहुणा च्छेणिं पविसिचा कु-
 भकारसाहाए उवस्सए गहिओ सो य दीहपुठो अमच्चो
 तेण जाव साहुणा रायस्से वि गहिओ ताहे अमच्चो चिते-
 ति—कह पयस्स वेर निज्जपमिचि काओ गद्दम रायं भ-
 णति—एस परीसइपराजिओ रज्ज पेत्तेवकामो जति न पत्ति-
 यसि पेत्तइ से उवस्सए आउहाणि तेण अमञ्चेण पुव्व
 च्चव ताणि आउहाणि तम्मि उवस्सए भूमियाणि पत्ति-
 चावणनिमित्त रज्जा दिहाणि पत्तिज्जिउ तीए अ । कुभकारसा-
 हाए उट्टरो दुक्किओ उसरति जएण ताहे तेण कुभकारेण भ-
 षति—“सुकुमालग ! जद्दलग, रत्ति हिंइणसीलग । जय ते नत्थि
 ममूला, दीहपुठाव ने जय” ॥३॥ मो वि णेण सिलो गो गहिओ ।
 ताहे सो राया त पिअर मारेउकामो रइ मग्गइ पगासेव वड्ढा-
 हो होइति काओ अमञ्चेण मम रत्ति फरुससाल अट्ठीणो अ-
 च्छति । तत्थ तेण साहुणा पढिओ पढमो सिलो गो—“आधाव-
 सी पधावसी, मम चावि निरिक्खसी । लक्खितो ते मया भावो,
 जव पत्थसि गद्दहा” ॥१॥ रत्ता नाय चेति जामो धुव अतिसेसी
 एस साधू । तओ वितिओ पढिओ—“इओ गया इओ गता, म-
 ग्गिज्जती ए दीसइ । अहमेय विजाणामि अग्ने वूढा अमोलि-
 या ॥२॥” त पि णेण परिगय जहानामय एतेण तओ ततितो
 पढिओ—“सुकुमालग ! जद्दलग, रत्ति हिंइणसीलग । मय ते न-
 त्थि ममूला, दीहपुठाव ते जय” ॥३॥ ताहे जाणति एस अमच्चो-
 मम च्चव मारेउकामो कओ मम पितरो ताहे ओसते भोए परि-
 व्वइत्ता पुणो ते च्चव पेच्छति—एस अमच्चो मम मारेउका-
 मेण वज्जत्त करेति । ताहे राया अमच्चस्स सीस छेत्तु साधु-
 स्स उवगतु सव्व कहति—स्वामेइ य” । अथ श्लोकत्रयस्या-
 च्छरार्थे—आइपत्त आग्निमुच्येन वा धावसि प्रकर्षेण पृष्ठतो धाव-
 सि मामपि च निरीकृसे, दक्षिं स्ते मया भात्रोऽग्निप्रायो यथा

यवधान्यचरितु प्रार्थयति भो गर्दज ! । द्वितीयापक्षे यवनामानं
 राजान मारयितु भो गर्दभनृपते । प्रार्थयतीति प्रथमश्लोक ॥१॥
 इतो गता २ मृग्यमाणा न दृश्यते अहमेतद्विजानामि अग्ने
 भूमिगृहे गर्तायां चाक्षिप्ता अमोलिका उदोयिका नृपतिदु-
 हिता, वा द्वितीयश्लोकः । एष कस्य राज्ञश्चरसौकुमार्यज्ञा-
 वात् सुकुमारक ! इत्यामन्त्रण (भद्रलग्नि चि) प्रकृतौ । रात्रौ
 हिण्डनशील ! मूषकस्य दिवा मानुषावद्योक्तनचकिततया ।
 राक्षस्तु वीरचर्यया रात्रौ पर्यटनशीलत्वात् । जय ते तव नास्ति
 मन्मूलात् मन्निमित्तात् । किन्तु दीर्घपृष्ठात् एकत्र सर्पात् अप-
 रत्र अमात्यात् । (ते) तत्र भयमिति । तृतीयश्लोकः ।

ततः स राजर्षिश्चिन्तयति—

सिक्खियव्वं मणूणेणं, अवि जारिसतारिसं ।

पेच्छ मुदसिद्धोगेहिं, जीवियं परिरिक्खियं ॥

शिक्षितव्यं मनुष्येण अपि यादृशतादृशम् । पश्य मुग्धैरपि
 श्लोकैर्जीवित परिरक्षितम् ॥ १ ॥

तथा—

पुव्वविराडियसचिवे, सामत्थणरत्तिआगमो गुणना ।

नाउम्मि सचिवघायण—खामणगमणं गुरुसगासे ॥

पूर्वं विराधितो यः सचिवस्तस्य राज्ञा सह (सामत्थण)
 पर्यालोचन ततस्तयो रात्रौ तत्रागमस्तस्य च राजर्षेस्त-
 दानीं पूर्वपठितश्लोकत्रयस्य गुणना . ततो ज्ञातोऽस्म्यह
 नूनमतिशयज्ञानी मदीय पिता कुतो वैष महात्मा पट-
 प्रान्तलभतृणधरलीलदैव राज्य परित्यज्य भूयस्तदङ्गीकारं
 कुरुते, तदेष सर्वोऽप्यस्यैवामात्यस्य कूटरचनाप्रपञ्च इति
 परिभाष्य सचिवघातन कृत्वा स्वपितुः कामण कृतवान् ।
 ततस्तस्य राजर्षे. अहो भगवन्तो मामनेकेशो भण—
 न्ति स्म । आचार्यादधीष्व सूत्र परमहमात्मवैरिकतया नापठिष्य
 यदि नामेदृशानामपि मुग्धश्लोकानां पठितानामीदृश फलमा-
 विरभूत् किं पुनः सर्वज्ञोपज्ञश्रुतस्य भविष्यतीति विचिन्त्य
 गुरुसकाशे गमन, ततो मिथ्यादुष्कृत दत्त्वा सस्यक् पठितु
 लग्न इति । वृ० १ स० ।

जवव—जवर—न० । “हरिद्रादौ ल.” ॥ ८॥ १. १५४॥ इति सूत्रेण
 रस्य ल० । प्रा० २ पाद । उदरे, स्था० ।

जववारय—यववारक—पु० । शरावादिरोपिते यवाङ्कुरे, “जववा-
 रयवणयसत्थिगादि महारम्म” पञ्चा० ८ विव० । ध० ।

जवस—यवस—न० । यु-असच् घासे, तुणे च । वाच० । गो-
 धूमादिधान्ये, “जवसाणि वा” यवस गोधूमादिधान्यमिति ।
 आचा० २ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

जवसाम—यवशाक—पु० । यवस्य शाके, “जवसागरलनाल प-
 रिमुच्छने च कपिय होइ” संस० नि० ।

जवा—जपा—श्री० । वनस्पतिविशेषे, द्या० १ श्रु० १ अ० ।

जवासय—यवासक—पु० । वनस्पतिजदे, प्रज्ञा० १ पद । न्धार्ये
 क । वाच० ।

जवासा—यवासा—श्री० । रक्तपुष्पे वृक्षजदे, “यवासाकुसुमेइ वा”
 प्रज्ञा० । १७ पद । मुरडासिनीतुणे, वाच० ।

जवि(ण)-जविन्-घोटके, वाच० । सूत्र० ।

जवित्तप-यापयितुम्-अव्य० । वर्तयितुमित्यर्थे, व्यवस्थापयितुमित्यर्थे च । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

जवोदग-यवोदक-न० । यवधावनजले, दर्श० ४ तत्त्व । पञ्चा० । कल्प० । “ सीय च सोवीरजवोदग च ” । यवोदक यवप्रकाशनजलम् । उक्त० १५ अ० । स्था० ।

जवोदण-यवौदन-न० । यवजले, “आयामग चेव जवोदण च” यवौदन यवभक्तम् । उक्त० १५ अ० ।

जस-पुं० । यशस्-न० । “ स्तमदामशिरो नजः ” ॥ ८ । १, ३२ ॥ दामन्शिरस्नभस्वर्जित सकारान्तं नकारान्तं च शब्दरूप पुंसि प्रयोक्तव्यम् । इति प्राकृतसूत्रेण प्राकृते पुस्त्वम् । स-स्कृते तु नपुसकत्वम् । अश्-असुन्-धातो युद् च । शौर्यादिभूते ख्यात्यपरपर्याये सर्वदिग्गामिनि प्रसिद्धिविशेषे, वाच० । यशःपराक्रमकृता ख्यातिर्यश इति । स्था० ३ उ० ४ उ । प्रश्न० । औ० । ज्ञा० । सर्वदिग्गामिनीप्रख्यातिर्यश इति । ज० १४ श० ५ उ० । कीर्त्याम्, दशा० ६ अ० । स० । आचा० । (यशः कीर्त्योर्विशेषः ‘ जसकित्ति ’ शब्दे अनुपदमेव रूप्यम्) इलाघायाम्, च० प्र० १७ पाहु० । सूत्र० । सयमे, “ जम्हा जसो वरणो य सजमो ” यशो वर्णः सयम इत्येकार्था । “ जसो सि वा सजमो सि वा वरणो सि वा पगठ ” इति वचनात् । व्य० १ उ० । “ जस सरक्खमण्णो ” यशः सरक्खन्नात्मनो यशःशब्देन सयमोऽभिधीयते । दश० ५ अ० २ उ० । विनये च । “ जस सचिण्ण खतिप ” यशः सयम विनय वा सचिण्ण । उक्त० ३ अ० । स्वनामख्यातेऽनन्तजिनस्य प्रथमशिष्ये, स० । “ परणासाण्णनजिणा पढमसिस्सो जमो नाम ” ती० ८ कल्प । पार्श्वनाथस्य स्वनामख्याते अगष्टमे गणधरे च । कल्प० ७ क्षण । स० ।

जसंसि (न्)-यशस्विन्-पु० । ख्यातिमति, अनुस्वारः प्राकृतत्वात् । नि० १ वर्ग । ज्ञा० । भ० । आचा० । यशस्विन् पराक्रम प्राप्य प्रसिद्धिं प्राप्तत्वात् । स० । इलाघान्विते, उक्त० ५ अ० । कीर्तिमति, आचा० ७ श्रु० २ अ० १ उ० । “ जसस्सिणो चक्खुपहट्ठियस्स ” सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । “ अणुत्तरे णाणधरे जससी ” उक्त० ३१ अ० । अमणस्य भगवतो महावीरस्य सिद्धार्थापरनामधेये पितरि च । आचा० ३ चू० । कल्प० ।

जसकर-यशस्कर-त्रि० । यशः सर्वदिग्गामिप्रसिद्धिविशेषः । तत्करो यशस्करः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सर्वदिग्गव्यापिकीर्तिकरे, त० । आ० म० । भगवत ऋषभस्य स्वनामख्याते एकोनचत्वारिंशत्तमे पुत्रे, कल्प० ७ क्षण ।

जसकित्ति-यशःकीर्ति-स्त्री० । यशसा सर्वदिग्गामिप्रख्यातिरूपेण पराक्रमकृतेन वा सह कीर्तिरेकदिग्गामिनी प्रख्यातिर्दानफलवृत्ता वा यशःकीर्तिः । यशसा इलाघने, कर्म० १ कर्म० । प० स० । यशःकीर्त्योश्चायं विशेषः-कीर्तिर्दानपुण्यफला, यशः पराक्रमकृतम् । आ० म० प्र० । “ अविनेसितो जसो । विनेसिता किच्ची ” आ० चू० १ अ० । दानपुण्यफला कीर्तिः । पराक्रमकृत यशः । आ० म० प्र० । बहुममरसघट्टनिर्वहणशौर्यलक्षणम् यशः, दानसाध्या कीर्तिरिति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

एकदिग्गामिनी कीर्तिः । सर्वदिग्गव्यापकं यश इति प्रसिद्धिः । उक्त० १ अ० । कीर्तिरेकदिग्गामिनी प्रसिद्धिः सर्वदिग्गामिनी सैव वर्णो यशःपर्यायत्वादस्य । अथवा-दानपुण्यफला कीर्तिः पराक्रमकृत यशः । स्था० ३ उ० ३ उ० । कर्म० । भगवत ऋषभस्य स्वनामख्यातेऽष्टत्रिंशत्तमे पुत्रे च । पुं० । कल्प० ७ क्षण ।

जसकित्तिणाम-यशःकीर्तिनामन्-न० । तपः शौर्यत्यागादिना समुपाजितेन यशसा कीर्तेन संशब्देन इलाघन यश कीर्तिरुच्यते । कर्म० १ कर्म० । यद्वा-यशः सामान्येन ख्यातिः कीर्तिर्गुणोत्कीर्तनरूपा प्रशसा । अथवा-सर्वदिग्गामिनी पराक्रमकृता वा सर्वजनोत्कीर्तनीयगुणता यशः । एकदिग्गामिनी दानपुण्यकृता वा कीर्तिस्ते यद्दद्याद् जवतस्तयशःकीर्तिनाम् । शुभनामकर्मभेदे, प० स० ३ द्वार । स० । यशःकीर्तिनामोदयाद् यशः कीर्तिर्भवति । कर्म० १ कर्म० । प्रव० । उक्त० । यद्दयवशान्मध्यस्थजनप्रशस्यो भवति तद्यशःकीर्तिनामेति । कर्म० ६ कर्म० । आ० ।

जसघाऽ(न्)-यशोघातिन्-त्रि० । यशोनाशके, “ दंसण्णानचरित्ते, तवविणप निच्चकात्तपासत्था । एए अवदण्णज्जा, जे जसघाई पवयणस्स ” आच० ३ अ० । “ पुव्व समणगुणेहि अहिज्जतेहि जसो आसी ङ्मेहि सेवतेहि ताणि उणाणि जमोवाति तेण ते जसघातो एए पवयणस्स ” आचू० ३ अ० ।

जसचंद-यशश्चन्द्र-पु० । स्वनामख्याते गणनि, (भ०)

तथा च भवगतीसूत्रवृत्तावभयदेवसूरिः—

“ श्रीमज्जिनेश्वराचार्य-शिष्याणां गुणशालिनाम् ।

जिनजट्टमुनीन्द्राणा-मस्माक चांहिसेवितः ॥

यशश्चन्द्रगणगढि-साहाय्यात् सिद्धिमागता ।

परित्यक्तान्यकृत्यस्य, युक्त्यायुक्तविवेकिनः ” ॥ भ० ४२ श० १ उ० ।

जसजीविय-यशोजीवित-न० । जीवितभेदे, तच्च जगवतो बद्धमानस्वामिनः । “ जसकित्ती य भयवतो ” आ० म० द्वि ।

जसद-जस (श) द-पु० । धातुविशेषे, औ० । येन वायुना शीयते । वाच० ।

जसदपाय-जसदपात्र-न० । जसदधातुविशेषनिर्मिते पात्रे, “ जसदपायाणि वा ” औ० ।

जसदेव-यशोदेव-पुं० । स्वनामख्याते आचार्ये, ग० ४ अधि० । स्थानाङ्गवृत्तावभयदेवसूरिः—श्रीमज्जिनचन्द्राचार्यान्तेवासियशोदेवगणिसाधोरुत्तरसाधकस्येव विद्याक्रियाप्रधानस्य साहाय्येन समर्थितम् । स्था० १० उ० । यशोदेवः पुनर्मियागच्छे चन्द्रसूरिशिष्य पाक्षिकसूत्रवृत्तिपिण्डविशुद्धिवृत्तिग्रन्थयो कर्ता स च विक्रमसंवत् ११७६ विद्यमान आसीत् द्वितीयश्च यशोदेवसूरिः प्रवचनसारोद्धारकर्तुर्नमिचन्द्रसूरेर्गुरुप्राता प्रथमपञ्चाशक्चूर्णिनामग्रन्थकर्ता । जै० ६० ।

जमघण-यशोधन-न० । स्वनामख्याते नृपे, तं० ।

जसजद-यशोभञ्ज-पु० । गुरुचन्द्रसूरे शिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, “ जानौ तस्य विनेयौ, सूरी यशोभज्जनेमिचन्द्राङ्गौ ” । ग० ४ अधि० । आचार्यशरयम्भवस्य शिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, नि० चू० ४ उ० । “ सत्यभवस्स सीसो, जसभदो नाम आम गुह-

रासी" ती० १३ कल्प । "जसजद तुगियं वदे," शय्य प्रवशिष्यं यशोभद्र तुङ्गिकं तुङ्गिकगण व्याघ्रापत्यगोत्र वन्दे । न० । "धेरस्स ण अज्जजसजदस्स तुगियायणसगोत्तस्स अतेवासी दुवे धेरा, धेरे अज्जसज्जयविजप मादरसगुत्ते, धेरे अज्जभइवाह पार्णस-गुत्ते" । श्रीयशोभद्र स्वपदे सस्थाप्य श्रीवीरादष्टनवतिवर्षैः स्व-र्जगाम इति श्रीयशोज्ञसूरिरपि श्रीभद्रबाहुसज्जतविजयाख्यौ शिष्यौ स्वपदेन्यस्य स्वर्लोकमल चक्रे । कल्प० ८ कृण । आर्य-सभूतविजयस्य मादरसगोत्रस्य शिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, कल्प० ८ कृण । साकेतनगरवास्तव्यस्य पुण्डरीकराजस्य स्व-नामख्याते युवराजे, आ० चू० ४ अ० । आव० । आ० क० । पक्षस्य पञ्चदशसु दिवसेषु चतुर्थे दिवसे, ज्यो० ४ पाहु० । जं० । चं० प्र० । कल्प० । यशोभद्रान् भारद्वाजसगोत्रात् निर्गतस्य उरूपपाटिकगणस्य स्वनामख्याते कुलभेदे, न० । कल्प० ८ कृण । साकेतनगरस्य पौण्डरीकनृपतेर्युवराजस्य कण्ठरीकस्य स्वनामख्यातायां भार्यायाम्, स्त्री० । आ० चू० १ अ० । आव० । आ० क० ।

जसभद्रसूरि-यशोज्ञसूरि-पुं० । पौण्ड्रप्रकरणविवरणकार-के आचार्ये, षो० १६ विव० । धर्मघोषसूरिर्हि स शिष्यः स्याद्वादरहस्यनामग्रन्थस्य कर्ता । जै० ५० ।

जसमंत-यशस्वत्-त्रि० । यशस् मनुष्य मस्य व । यशोविशिष्टे, विनि-यशस्वीत्यप्यत्र । वाच० । भरतवर्षजने स्वनामख्याते कुलकरे, पु० । स्था० ७ ठा० । ती० । जं० । आ० म० । कल्प० । आ० चू० । आ० क० । स्त्रियां ङीप् ङीवन्तस्तु तत्र ज्योति-ष्मत्याम् यवतिक्त्याम्, वनकार्पास्यां च । वाच० ।

जसमित्त-यशोमित्र-पु० । शत्रुजयशैलस्य श्रीशान्तिमरुदेवयो-श्चैत्यस्योद्धारके श्रावके, ती० १ कल्प ।

जसवर्द्ध-यशोमती-स्त्री० । वर्तमानावसर्पिण्या द्वितीयचक्रव-र्तिनः सगरस्य मातरि, स० । आव० । पृष्ठिवम्पापुरस्थशाल महाशालयोर्जनिन्यां पिढरभार्यायां काम्पिल्यपुरस्थायां गा-गलीमातरि, आ० चू० १ अ० । ती० । आ० म० । श्रमणस्य जगवतो महावीरस्य नृप्यां प्रियदर्शनाया पुत्र्याम्, आचा० ३ चू० । कल्प० । पक्षस्य तृतीयायामष्टम्याश्च त्रयोदश्यां च रात्रितिथौ, च० प्र० १० पाहु० । ज० । सू० प्र० । ज्यो० । दशपुरनगरस्य शाण्डिल्यस्य ब्राह्मणस्य दास्यां च । उक्त० १३ अ० । काम्पिल्यनगरस्यस्य ब्रह्मदत्तस्यान्तःपुरप्रधानायां भार्याया पत्न्यदरितपुत्र्याम्, उक्त० १३ अ० ।

जसवंस-यशोवंश-पु० । मूर्तो यशसां वंश इव पर्वप्रवाह इव यशोवंशः । यशसां पर्वप्रवाहभूते, "जसवसो नागहृत्थीण" न० ।

जसत्राय-यशोवाद-पु० । साधुवादे, "जसवण वद्विष्ठा" कल्प० ४ कृण ।

जसविजय-यशोविजय-पु० । द्वात्रिंशिकाविवरणद्रव्यगुणपर्या-यभाषाविवरणद्वात्रिंशदष्टकप्रतिमाशतकनयोपदेशविवरणादि-कारके आचार्ये, स्रव्या० १४ अध्या० ।

द्वात्रिंशिकावृत्तौ नयविजयवर्णकमधिकृत्य—

"यशोविजयनाम्ना त-श्चरणाम्भोजसेविना ।

द्वात्रिंशिकानां विवृति-श्चक्रे तत्त्वार्थदीपिका(६) । द्वा० ३२ द्वा० ।

द्वात्रिंशत्तममष्टक—मुवाच श्रीमद्यशोविजयः ॥१॥" अष्ट० ३१ अष्ट० ।

प्रतिमाशतके नयविजयमधिकृत्य—

"तदीयचरणाम्बुजश्रवणविस्फुरद्धारती-

प्रसादसुपरीक्षितप्रवरशास्त्ररत्नोच्चये ।

जिनागमविवेचने शिवसुखार्थिनां श्रेयसे,

यशोविजयवाचकैरयमकारि तत्त्वश्रम ॥ १६ ॥

पूर्वं न्यायविशारदत्वाविदुः काश्यां प्रदत्त बुधै—

न्यायाचार्यपदं ततः कृतशतग्रन्थस्य यस्यापि तम् ।

भक्त्यर्थनयाऽनयादिविजयप्राज्ञोत्तमानां शिष्यः,

सोऽयं तत्त्वमिदं यशोविजय इत्याख्याभृदाख्यातवान् ॥१७॥" प्रति० ।

नयोपदेशवृत्तौ-

"गच्छे श्रीविजयादिदेवसुगुरोः स्वच्छैर्गुणानां गणैः,

प्रौढिं प्रौढिमधास्मि जीतविजयप्राज्ञा परामैयह ।

तत्सातीर्थ्यभृतां नयादिविजयप्राज्ञोत्तमानां शिषु-

स्तत्त्वं किञ्चिदिदं यशोविजय इत्याख्याभृदाख्यातवान् ॥१८॥" नयो० ।

"तर्कप्रमाणनयमुख्यविवेचनेन,

प्रोद्धाधितादिममुनिश्रुतकेवलित्वा ।

चक्रुर्यशोविजयवाचकराजमुख्या,

ग्रन्थेऽत्र मय्युपकृतिं परिशोधनाच्च ॥" ध० ४ अधि० । अय-माचार्य विक्रमसंवत्सराणां सप्तदशके शतके आसीत् । जै० ५०

जमहर-यशोधर-पु० । प्रारतवर्षभवेऽतीतेऽष्टादशमे जिने,

प्रव० ८ द्वार । प्रारतवर्षजने जविष्यत्येकोनविंशे जिने, प्रव० ९

द्वार । द्वीपायनस्य जीव यशोधरनामान जिनमेकोनविंश वन्दे,

प्रव० ४६ द्वार । भगवतः ऋषभस्य द्वादशे पुत्रे, कल्प० ७ कृण ।

धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य पीठानीकाधिपतौ, "जसोधर आस

राया पीठानीयाहिवर्ध" स्था० ५ ठा० १ उ० । पक्षस्य पञ्चदश

सु दिवसेषु पञ्चमे दिवसे, ज० ७ वत्त० । च० प्र० । कल्प० ।

अथैकविमानप्रस्तटे च । स्था० ७ ठा० । साकेतनगरस्थस्य

विनयन्धरनृपस्यात्मजे स्वनामख्याते कुमारे, ध० १० । दश० ।

(यशोधरचरितं तु धर्मरत्नप्रकरणादवसेयम्) दक्षिणरुचकवा-

स्तव्यास्वष्टसु दिशाकुमारीषु चतुर्थदिशाकुमार्याम्, स्त्री० ।

स्था० ८ ठा० । द्वी० । आ० चू० । ती० । आ० क० । आव० । आ०

म० । ज० । पक्षस्य पञ्चदशसु रात्रिषु चतुर्थरात्रौ, ज्यो० ४

पाहु० । ज० । कल्प० । सकलभुवनव्यापियशो धरतीति

यशोधरा । लिहादित्वाटच् । जम्बूसुदर्शनायाम्, जम्बूद्वीपो हि

त्रिदिनमहिमा भुवनत्रयेऽप्यनया जम्बूपलक्षितस्ततो भवति

यथोक्तम् । यशोधरित्वमस्या इति । जी० ३ प्रति० । ज० ।

जसा-यशा-स्त्री० । कौशाम्बीवास्तव्यस्य काश्यपस्य भार्या-

यां, कपिलमातरि, उक्त० ८ अ० । ती० ।

जसोकामि (न)-यशस्कामिन्-पु० । कीर्तिकामिनि, "धिग-

त्सु ते जसोकामी" दश० २ अ० ।

जसोकिच्छि-यशःकीर्ति-स्त्री । 'जसकिच्छि' शब्दार्थे, आ०

चू० १ अ० ।

जसोकिच्छिणाम-यशःकीर्तिनामन्-न० । 'जसकिच्छिणाम' श-

ब्दार्थे, कर्म० १ कर्म० ।

जसौचंद-यशश्चन्द्र-पु० । 'जसचंद' शब्दार्थे, भ० ४२ श० १ उ० ।
जसोजीविय-यशोजीवित-न० । 'जसजीविय' शब्दार्थे, आ०
म० द्वि० ।

जसोद-जस(श)द-पु० । 'जसद' शब्दार्थे, औ० ।

जसोदपाय-जसदपात्र-न० । 'जसदपाय' शब्दार्थे, औ० ।

जसोदेव-यशोदेव-पु० । 'जसदेव' शब्दार्थे, ग० ४ अधि० ।

जसोधण-यशोधन-न० । 'जसधण' शब्दार्थे, त० ।

जसोन्नद-यशोन्नद्र-पु० । 'जसभद्र' शब्दार्थे, ग० ४ अधि० ।

जसोमंत-यशस्वत्-त्रि० । 'जसमत' शब्दार्थे, स्था० ७ ठा० ।

जसोमित्त-यशोमित्त-पु० । 'जसमित्त' शब्दार्थे, ती० १ कल्प ।

जसोय-यशोद-पु० । यशो ददाति दा-क। पारदे, यशोदातरि,
त्रि० । नन्दगोपपत्न्याम्, स्त्री० । वाच० । भ्रमणस्य जगवतो म-
हावीरस्य नार्यायां च । आ० चू० ३ अ० । "समणस्स ण
भगवओ महावीरस्स जज्जा जसोया गोत्तेण कौमिस्सा" आ-
चा० ३ चू० । "कारेति पाणिगहण जसोयवररायकआय"
ता० २१ कल्प । आ० म० ।

जसोवई-यशोमती-स्त्री० । 'जसवई' शब्दार्थे, स० ।

जसोवंस-यशोवंश-पु० । 'जसवश' शब्दार्थे, न० ।

जसोवाय-यशोवाद-पु० । 'जसवाय' शब्दार्थे, कल्प० ४ कृण ।

जसोविजय-यशोविजय-पु० । 'जसविजय' शब्दार्थे, छन्द्या०
१४ अध्या० ।

जसोहर-यशोहर-पु० । 'जसहर' शब्दार्थे, प्रव० ८ द्वार ।

जह-यथा-अव्य० । यत्प्रकारे, थाक् "वाऽव्ययोत्खातादावदा-
त." ८ । १ । ६७ । इति प्राकृतसूत्रेणाव्ययेपूत्खातादिषु च
शब्देषु आदेराकारस्याद्वा । प्रा० १ पाद । येन प्रकारेणेत्यर्थे,
आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० । "जह सुत तह अत्थो" (२६) यथा
येन प्रकारेण यथापस्त्या सूत्र व्यवस्थित तथा तेनैव प्रकारे-
णाऽर्थो व्याख्येय । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० अनु० । आचा० उप-
प्रदर्शने, पञ्चा० १४ विव० । सूत्र० । अनु० । आ० म० । उदाह-
रणोपन्यासे, दर्श० ४ तत्त्व । पिण्ड० । आव० । सूत्र० । उक्त० ।
आ० म० । "जह भगलानिहाण" विशेष० । यथेत्युदा-
हरणोपन्यासार्थः । यथेतत्तथान्यदप्यनया दिशा दृष्टव्यम् ।
आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । दृष्टान्तोपदर्शने, जी० ३ प्रति० ।
त० । सूत्र० । ज्ञा० । स्था० । ज० । वाक्योपन्यासे, सादृश्ये,
योग्यतायाम्, आनुरूप्ये, पदार्थानानिवृत्तौ च । वाच० ।

यत्र-अव्य० । "त्रपो हि-ह-त्था" ॥ ८ । २ । १६१ ॥ इति प्रा-
कृतसूत्रेण त्रपः हः जह इति प्रा० २ पाद । यस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।
जहंत-जहत्-त्रि० । त्यजति, "जिखवयण भावतो जहत्तस्स"
व्य० ३ उ० ।

जहक्रम-यथाक्रम-अव्य० । क्रमन्यानुसृत्य तस्यानतिक्रमो वा ।
अव्ययी० । क्रमानुरूप्ये, क्रमानतिक्रमे च । वाच० ।

यथाक्रम परिपाठ्येति । दश० ५ अ० । "अट्ट कम्माँ वोच्चा-
मि, आणुपुत्वि जहक्रम" उक्त० ३२ अ० । विहरामि यथा-
क्रम सा० वाचागानुकमेण । उक्त० २३ अ० । "जहक्रम काम-

गुणेषु चेव" यथाक्रमं यथावसरमिति । उक्त० १४ अ० ।
"जहक्रमते" यथाक्रमं क्रमेणैव । पञ्चा० ए विव० ।

जहकखाय-यथाख्यात-न० । अथाख्यातापरनामधेये चारित्र-
भेदे, (आ० म० प्र०)

अथ यथाख्यातचारित्रं विधुएवआह-

अहसदो जाहृत्ये, आहोऽभिनिर्वह।एँ कहियमकखायं ।
चरणमकमायमुदित, तमहकखायं "जहकखायं" ॥ १२७६ ॥

यथाख्यातमिति द्वितीय नाम । तस्यायमर्थः-यथा सर्वस्मिन्
जीवल्लोके ख्यातं प्रसिद्धमकषायं भवति चारित्रमिति । तथैव
यत् तद् यथाख्यातं प्रसिद्धं सर्वस्मिन् जीवल्लोके । आ० म०
प्र० । विश० । (अथाख्यातविवरणम् 'अहकखाय' शब्दे
प्रथमभागे ८६१ पृष्ठे विज्ञोकनीयम्)

जहग-जहक-पु० । सेवकं, विशेष० ।

जहडियवत्युवाइ(ण्)-यथास्थितवस्तुवादिन्-पु० । यथास्थि-
तमभिलाष्यानभिलाष्यत्वादिना प्रकारेण स्थित वस्तु वदितु
शीला यथावस्थितवस्तुवादिनः । येन प्रकारेण वस्तुनो वा-
दिनि, प० सू० १ सूत्र ।

जहण-जघन-न० । वक्रं हन्ति । हन्-यङ्-अच्-पृ० । स्त्रीणां
श्रोणिपुरोभागे, श्रोणौ च । वाच० । जघन पूर्व । कटिप्राग
इति । विपा० १ श्रु० २ अ० ।

जहणरोहो-देशी-करौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

जहणवर-वरजघन-न० । श्रेष्ठजघने, वरशब्दस्य विशेषणस्वा-
ऽपि सतः परनिपातः प्राकृतत्वात् । जी० ३ प्रति० ।

जहणिज्ज-हेय-त्रि० । त्याज्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जहणूसवं-देशी-अर्धोरुके, दे० ना० ३ वर्ग ।

जहण-जघन्य-त्रि० । हन्-यङ्-अच्-पृ० । जघनमिव इवार्थे
यत् वा । अधमे, वाच० । आव० । निकृष्टे, भ० २ श० १ उ० ।
सर्वहीने, स्था० ४ ठा० २ उ० । सर्वाढ्ये, स्था० १ ठा० १ उ० ।
चरमे गर्विते च । शूद्रे, पु० । जघनमनुशीलितम् यस्य । पुसां
लिके । वाच० ।

जहणगुणकालग-जघन्यगुणकालक-पु० । जघन्येन ज-
घन्यसख्याविशेषेणैकेनेत्यर्थः । गुणो गुणन ताम्रन यस्य स तथा-
विधः । कालो वर्णो येषां ते जघन्यगुणकालकाः । तेषु, । स्था०
१ ठा० १ उ० ।

जहणण्डिय-जघन्यस्थितिक-त्रि० । जघन्या जघन्यसख्या
समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते जघन्यस्थितिकाः एकसमयस्थि-
तिके, स्था० १ ठा० १ उ० ।

जहणणपण्मिय-जघन्यप्रदेशिक-पु० । जघन्या सर्वाढ्याः
प्रदेशा परमाणवस्ते सन्ति येषां ते जघन्यप्रदेशिकाः । द्व्यणु-
कादिके, स्था० १ ठा० १ उ० ।

जहसपय-जघन्यपद-न० । पद्यते गम्यते इति पद पदसख्या-
स्थान तच्चानेकधेति जघन्य सर्वहीन पद जघन्यपदम् । स-
र्वहीने सख्यास्थाने, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

जहसपुरिस-जघन्यपुरुष-पुं० । पुरुषविशेषे, स्था० ३ ठा० १ उ० । (जहसपुरिसा तिविहा ' पुरिस ' शब्दे वक्ष्यन्ते)

जहणुकोसग-जघन्योत्कर्षक-त्रि० । जघन्यो निकृष्ट काञ्चिद् व्यक्तिमाश्रित्य स एव च व्यक्त्यन्तरापेक्षयोत्कर्ष उक्तो जघन्योत्कर्षः । काञ्चिद् व्यक्तिमाश्रित्य निकृष्टव्यक्त्यन्तरापेक्षोत्कर्षे च । ज० १५ श० १ उ० ।

जहणोगाहणग-जघन्यावगाहनक-त्रि० । अवगाहन्ते आसते यस्या साऽवगाहना क्षेत्रप्रदेशरूपा सा जघन्या येषां ते । स्वार्थिकप्रत्ययाजघन्यावगाहनका । एकप्रदेशावगाढे, स्था० १ ठा० १ उ० ।

जहत्य-यथार्थ-अव्य० । अर्थमनतिक्रम्य, अव्ययी० । अर्थस्यानतिक्रमे, प० स० १ द्वार । अन्वर्थयुक्ते, त्रि० । पञ्चा० १५ विव० । यथार्थं प्रदीपादि । स्था० १ ठा० १ उ० । वोच्छामि पचसगह-मेवमहत्य जहत्य वा । यथार्थं यथावस्थितं प्रवचनाविरोधी अर्थो यस्मिन् तम् । यद्वा-अर्थस्य प्रवचनोक्तस्यानतिक्रमेण न स्वमनीषिकया यथार्थम् । प० स० १ द्वार । "सर्व दवाइ जाणइ जहत्य" यथार्थं यथावद् यथासर्वज्ञेनोक्तं तथेति । विशेष० ।

जहत्यणियय-यथार्थानियत-न० । व्यञ्जनाकारभेदे, "तत्थ-जहत्य निययं, त जहा-दहतीति दहणो तवतीति तवणो एवमादि" । आ० चू० १ अ० ।

जहत्याम-यथास्याम-अव्य० । यथावल शक्त्यनतिक्रमेणेत्यर्थे, "जुजइ य जहत्याम" पञ्चा० १५ विव० ।

जहप्प-याथात्म्य-न० । यथातत्त्वे, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

जहवा-यथावा-अव्य० । प्रकारान्तरदर्शने, दश० १ अ० ।

जहवाय-यथावाद-अव्य० । आसत्प्रवचनानतिक्रमेणेत्यर्थे, पञ्चा० ११ विव० ।

जहा-यथा-अव्य० । 'जह' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

जहात्ता-हित्वा-अव्य० । त्यक्त्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । "तयस च जहाइसेरय" सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

जहाकाल-यथाकाल-अव्य० । यथावसरमित्यर्थे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । "वोसिरइ मुणी जहाकाल" । यथाकालं यथावसरम् । सथा० ।

जहागम-यथागम-अव्य० । यथासुत्रमित्यर्थे, "आराहिता जहागम" प० व० ६ द्वार ।

जहाच्छन्द-यथाच्छन्द-पु० । स्वच्छन्दे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

जहाजाय-यथाजात-त्रि० । जात समयविशेषमनतिक्रम्य यथाजातं, तदस्यास्ति अच् । मूर्खे, नीचे च । वाच० "जहाजायपसूया ।" यथाजातपशूनां शिक्षामरणादिवर्जितवलीवर्दादिसदृशा निर्विज्ञानत्वादिसाधर्म्यात् । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । यथाजात श्रमणत्वमवनवक्ष्य जन्माश्रित्य, योनिनिष्क्रमणलक्षणं च । तत्र रजोहरणमुखश्लिकाचोदपट्टमात्रया श्रमणो जानां, रचितकरपुटस्तु योन्या निर्गत एवमन एव वन्दते । तदव्यतिरेकाद् वा यथाजातम् । कृतिकर्मणि, न० । स० ११ सम० ।

जहाजेठ-यथाज्येष्ठ-अव्य० । ज्येष्ठस्यानतिक्रमेणेत्यर्थे, अनु० ।

जहाणामय-यथानामक-पु० । अनिर्दिष्टनामके, कस्मिंश्चित्, जी० ३ प्रति० । "जहानामको कोइ मिच्छो" । यथानामकः कश्चित् म्नेच्छ । आ० म० प्र० । "से जहाणामए केऽ पुरिसे" स यथानामको यत्प्रकारनामा देवदत्तादिनामेत्यर्थः । अथवा-(से) इति सः यथेति दृष्टान्तार्थः नामेति सज्ञावनायाम् । 'ए' इति वाक्यालङ्कारे । त० । अनु० । जी० । ज्ञा० । स्या० ।

जहातच्च-यथातथ्य-अव्य० । यथासत्यमित्यर्थे, 'जहातच्चामिण ति वेमि' यथासत्यं यथातथ्यमित्यर्थे, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । "अजु धम्म जहातच्च" । यथातथ्यं यथाव्यवस्थितम् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । "त मे पवक्खामि जहातच्चेण" यथातथ्येनावेतथ प्रतिपादयामीति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । यथातथ्यं यथाव्यवस्थितं तथैव कथयामीति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । जहातह-यथातथ्य-अव्य० । तथाऽनतिक्रम्य अनतिवृत्तौ, अव्ययी० । याथार्थ्ये, यस्य वस्तुनो यद्रूपमुचितं तथारूपभावे, यथाययमप्यत्रार्थे, वाच० ।

याथातथ्य-अव्य० । सूत्रकृताङ्गस्य त्रयोदशोऽध्ययने, धर्मसमाधिमार्गसमवरणाख्येषु यद्विनिश्चयाथातथ्येन व्यवस्थितम्, यच्च विपरीतं वितथं तदपि लेशतोऽत्र, प्रतिपादयिष्यत इति । नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे याथातथ्यमिति नाम । (सूत्र०) अस्याध्ययनस्य याथातथ्यमिति नाम । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । "जाणासि ण भिक्खु, जहातहेण" याथातथ्येन त्वं जानासि सम्यगवगच्छसीति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

जहातहज्झयण-याथातथ्याध्ययन-न० । सूत्रकृताङ्गस्य त्रयोदशोऽध्ययने, (सूत्र०)

अस्यार्थाधिकारो यथा—

जह सुत्तं तह अत्थो, चरण चारो तह चि नायव्वं ।

संतंमि य पसंताए, असतीपगय जुगुंछाए ॥ २६ ॥

"जह सुत्त" इत्यादि । यथा येन प्रकारेण यथापद्धत्या सूत्रं व्यवस्थितं तथा तेनैव प्रकारेणार्थो व्याख्येयोऽनुष्ठयश्च । एतद्दर्शयति-चरणमाचरणमनुष्ठायम् । यदि वा-सकान्तसूत्रस्य चारित्रमेवाचरणमतो यथा सूत्रं तथा चारित्रमेतदेव चानुष्ठेयम् एतच्च याथातथ्यमिति ज्ञातव्यम्, पूर्वोक्तस्यैव भावार्थं गाथापञ्चार्येण दर्शयितुमाह-यच्छस्तुजातं प्रकृतं प्रस्तुतं यथा-र्थमधिकृत्य सूत्रमकारि तस्मिन्नर्थे सति विद्यमाने यथावद् व्याख्यायमाने ससारोत्तारणकारणत्वेन प्रशस्यमाने वा याथातथ्यमिति भवति विवक्षिते त्वर्थे सत्यविद्यमाने ससारकारणत्वेन वा जुगुप्सायां सत्यां सम्यगनुष्ठीयमाने वा याथातथ्यं न भवति । इदमुक्तं भवति-यदि यथासूत्रं येन प्रकारेण व्यवस्थितम् । तथैवार्थो यदि भवति व्याख्यायनेऽनुष्ठीयते च ससारनिस्तरणसमर्थश्च भवति, ततो याथातथ्यमिति भवति । असति त्वर्थे क्रियमाणे ससारकारणत्वेन जुगुप्सिते वा भवति । याथातथ्यमिति गाथातात्पर्यार्थः । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

जहापवट्ठकरण-यथाप्रवृत्तकरण-न० । करणभेदे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

जहानूय-यथानूत-त्रि० । यथावृत्ते, "जहानूयमवितहममदि छ" । यथानूतं यथावृत्तम् । श्रु० १ श्रु० १ अ० नि० च० ।

जहामालिय-यथामालित-अव्य० । यथाधारितमित्यर्थे, “जहामालिय ओमोघ दलः” । यथामालित यथाधारित, यथापरिहितमित्यर्थः । ज० ११ श० ११ उ० ।

जहारिह-यथार्ह-अव्य० । अर्हा योग्यतामनतिक्रम्य, अव्ययी० । यथायोग्ये, ततः । “अर्श आदिभ्योऽच्” ॥ ५।२।१२७ ॥ सत्यचूते पदार्थे, त्रि० । वाच० । “जहारिह होह कायव्वं” पञ्चा० १७ विव० । यथार्हं यथायोग्यम् । दश० ७ अ० । प० स० । यथार्हं यथोचितम् । ज्ञा० १ शु० १ अ० । “जहारिह जस्स ज जुग्ग” यथायोग्यम् । आव० ६ अ० ।

जहारूप-यथारूप-अव्य० । रूपानतिक्रमे, “यथा नेत्रं तथा शील, यथा नासा तथाऽऽर्जवम् । यथा रूपं तथा विस्त, यथा शीलं तथा गुणा” ॥ १ ॥ ” आव० ४ अ० ।

जहाल-जहाल-पु० । देशभेदे, कल्प० ७ कृण ।

जहालाह-यथाज्ञान-अव्य० । यथासपत्नीत्यर्थे, पञ्चा० ४ विव० ।

जहालंदीगण-यथातन्दिगण-पु० । लन्दिकानां पञ्चको गणः पर तेषां कल्पस्य कालमानं कियत् परिहारविशुद्धिकानामिवाष्टादशमासकालमानं चोनाधिक वेति, प्रश्ने, उत्तरम्-यथातन्दिगणं कालमानं तु परिहारविशुद्धिकसाध्वतिदेशवाक्यं पञ्चकल्पचूर्ण्यदावुपलभ्यमानत्वेनाष्टादश मासाः सभाव्यन्त इति । ४२ प्र० । सेन० २ उद्धा० ।

जहावाइ (ए)-यथावादिन्-पु० । येन प्रकारेण वादिनि, (स्था०) “जो जहावाइ तहाकारी याऽवि भवइ” सामान्यतो नो यथा वादी तथा कारी । स्था० ७ ठा० ।

जहाविजव-यथाविभव-अव्य० । विभवानुरूपमित्यर्थे, “ततो अ जहाविभव ।” विभवारूपमित्यर्थः । पं० व० १ द्वार । “दानं च यथाविजव, दातव्यं सर्वसत्त्वेभ्यः ।” यथाविजव विजवानुसारेणेत्यर्थः । षो० ९ विव० ।

जहाविहि-यथाविधि-अव्य० । सम्यगित्यर्थे, पं० व० ४ द्वार ।

जहासंख-यथासङ्ख्य-अव्य० । सख्यानतिक्रमे, “यथासख्यमनुदेशः समानाम्” ॥ १।३।१० ॥ इति (पाणि०) न्यायात् । आ० म० प्र० ।

जहासत्ति-यथाशक्ति-अव्य० । शक्तेरानुरूप्यम् । आनुरूप्येऽव्ययी० । शक्तेरानुरूप्ये, शक्त्यनुसारे च । वाच० । “सेसा उ जहासत्ति, आपुच्छिता ठवति सट्टाणे” यथाशक्ति शक्त्यनुरूपम् । आव० ५ अ० । सामर्थ्यानतिक्रमेणेति । पञ्चा० ६ विव० । “वाणमह जहासत्ती” यथाशक्ति शक्तेरनतिक्रमेण चित्तवित्तानुरूपमित्यर्थः । पञ्चा० ३ विव० । “सेवगा जहासत्ति” यथाशक्ति, शक्त्यतिगूहनेन । पञ्चा० ११ विव० ।

जहाममाहि-यथासमाधि-अव्य० । समाधानानतिक्रमे, पञ्चा० १ विव० ।

जहामुय-यथाश्रुत-अव्य० । श्रुतानतिक्रमे, “अहमुय वदिस्सामि” यथाश्रुतं यथासूत्रं वा वदिष्यामि । आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

यथासूत्र-अव्य० । सूत्रानतिक्रमे, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

जहि-यत्र-अव्य० । “त्रपो हि-ह-त्थाः” ॥ ८।२।१६१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण प्रत्ययस्य एते आदेशाः । जहि-जह-जत्थ । आ० २ पाद । यस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।

जहिच्छिय-यथेप्सित-अव्य० । ईप्सितस्यानतिक्रमे, अव्ययी० । स्वाच्छन्द्ये, “अर्श आदिभ्योऽच्” ॥ ५।२।१२७ ॥ यथाभीष्टे, त्रि० । यथेष्टमप्यत्र । वाच० । “साहेइ जहिच्छिय कज्ज” साधयति यथेप्सितं कार्यम् । पञ्चा० १ विव० ।

जहिच्छियकामकामिन्-यथेप्सितकामकामिन्-पुं० । यथेप्सितान् मनोवाञ्छितान् कामान् शब्दादीन् कामयन्त इत्येवशीला यथेप्सितकामकामिनः । जी० ३ प्रति० । मनोवाञ्छितकामभोजिनि, “जहिच्छियकामकामिणो” यथेप्सितान् कामान् शब्दादीन् कामयन्ते अर्थाद् भुञ्जन्ते इत्येवं शीला ये ते तथेति । ज० ५ वक्त्र० ।

जहिट्टिल-युधिष्ठिर-पु० । युधि युद्धे स्थिरः “गवियुधिष्ठिरां स्थिरः” ॥ ७।३।९५ ॥ इति (पाणि०) षत्वम् । “उतो मुकुत्तादि-ष्वत्” ॥ ७।१।१०७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणादेकतोऽत्वम् । प्रा० १ पाद । पाण्डवभेदे, वाच० ।

जहिमा-देशी-विदग्धरचितायां गाथायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जहुट्टिल-युधिष्ठिर-पुं० । ‘जहिट्टिल’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

जहुत्त-यथोक्त-त्रि० । येन प्रकारेणोक्ते, “परक्कमती जहुत्तमावसे” यथा उक्तं यथोक्तमिति । नि० चू० १ उ० ।

जहुत्तकारिन्-यथोक्तकारिन्-पु० । यथोक्तं क्रियाकलापं कर्तुं शीलमस्येति यथोक्तकारी । आव० ३ अ० । भगवदाज्ञाराधके, वृ० १ उ० ।

जहुत्तर-यथोत्तर-अव्य० । उत्तरस्यानतिक्रमे, सूत्र० १ शु० ३ अ० ३ उ० ।

जहोइय-यथोदित-त्रि० । येन प्रकारेण प्रतिपादिते, वचनाद् विरुद्धाद्यनुष्ठानं यथोदितम् । यथा येन प्रकारेण कालाद्याराधनानुसाररूपेणोदितं प्रतिपादितम् यथोदितम् । ध० ३ अधि० ।

जहोवड्ड-यथोपदिष्ट-अव्य० । यथोक्तमित्यर्थे, “जहोवड्ड अग्निं कखमाण” । यथोपदिष्टं यथोक्तमेव । दश० ६ अ० २ उ० ।

जहोवएसकारि(न्)-यथोपदेशकारिन्-पु० । उपदेशः सदसत्कर्तव्यादेशः तस्यानतिक्रमेण कारिणि, आचा० १ शु० २ अ० ३ उ० । जा-जा-स्त्री० । जायायाम्, जनन्याम्, शय्यायाम्, एका० । देववाहिन्याम्, योनौ, समुद्रवेलायाम्, एका० ।

यावत्-त्रि० । परिमाणस्य । “यावत्तावज्जीवितावर्तमानावट-प्रावारक-देवकुलै-वमेवे वः” ॥ ७।१।२७१ ॥ इति सूत्रेण वकारस्य वा मुक् । प्रा० १ पाद । यत्परिमाणे, यावति, साकल्ये, व्याप्तौ, सीमायां च । अव्य० । वाच० । “एवं जा छुम्मासा” । ‘जा’ इति यावत्परमासानिति । पञ्चा० १० विव० ।

ज्या-स्त्री० । जरायां, क्रथा० । पर० अक अनिद् । जिनाति अज्यासीत् । अद् । धनुषे, गुणे, मौर्व्याम्, मातरि, चूमौ, वा । वाच० ।

या-गतौ, अदादि-पर० सक० अनिद् । याति, भयासीत् । वाच० । अनुसूयायाम्, शोभायाम्, लक्ष्म्याम्, निर्मितौ, स्त्री० । एका० । रामायाम्, मातरि, पात्रायाम्, युक्तौ, यात्रायाम्, एका० ।

जाइ-जाति-स्त्री० । जनन जातिः । उक्त० ३ अ० । आचा० । जन्-
किन् । जन्मनि, “ जाइजरा मरणवध्रणविष्पमुक्ता ” प्रज्ञा० २
पद । ल० । आचा० । आव० । सूत्र० । स्था० । “जाइ च मरण
च जणोववाय ।” जातिमुत्पत्तिं नारकतिर्यङ्मनुष्यामरज-
न्मलकणां च । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । जातिवार्त्कादिषु
प्रसूतिरिति । विशे० । जायन्ते जन्तवोऽस्यामिति जातिः । उक्त०
३ अ० । अनुगतैकाकारबुद्धिजननसमर्थे अवयवव्यङ्ग्ये सकृदु-
पदेशगम्ये च धर्मज्ञेदे, यथा गोत्वमनुष्यत्वादि ब्राह्मणत्वशू-
त्वादि च । वाच० । एकेन्द्रियादीनामेकेन्द्रियत्वादिरूपसमा-
नपरिणतिलक्षणमेकेन्द्रियादिशब्दव्यपदेशज्ञाकृ यत्सामान्य सा
जातिः । उक्त च-अव्यभिचारिणा सादृश्येनैकीकृतोऽर्थात्मा जा-
तिरिति । कर्म० १ कर्म० । प्रज्ञा० । प० स० । “जाइकुलरुवलक्षण”
(४५) जाति पुरुषत्वादिकेति । सम्म० १ काण्ड । जातिरेकेन्द्रि-
यादि । स्था० ६ ठा० । आचा० । एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्वादिका
जातिरिति । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । जातिगुणवन्मातृक-
त्वम् । स्था० ४ ठा० २ उ० । मातृसमुत्था जातिरिति । सूत्र० ६ श्रु०
१३ अ० । उक्त० । प० चू० । कटप० । औ० । आचा० । स्था० । जाति-
मातृकी पित्रादिका वा । प्रव० १६५ द्वार । जातिमातृपक्ष ब्राह्म-
णादिका वा । त० । जातय कृत्रियाद्या इति । उक्त० ३ अ० ।

सत्ता सामष्टं पि य, सामष्टविसेसया विसेसोय (२४६३)
सामान्य त्रिविधम् । तद्यथा-सत्ता १, सामान्य २, सामान्य-
विशेषश्च इति । तत्र द्रव्यगुणकर्मवृत्तयेषु त्रिषु पदार्थेषु सद्बुद्धि-
हेतुः सत्ता १ । सामान्य द्रव्यत्वगुणत्वादि २ । सामान्यविशेषस्तु
पृथ्वीत्वजलत्वकृष्णत्वनीलत्वाद्यवान्तरसामान्यरूप इत्यादि ३ ।
अन्ये त्वित्य सामान्यस्य त्रैविध्यमुपवर्णयन्ति-अविकल्प महा-
सामान्यम् १ । त्रिपदार्थसद्बुद्धिहेतुभूता सत्ता २ । सामान्यविशेषो
द्रव्यत्वादि ३ । महासामान्यसत्तयोर्विशेषणव्यत्यय इत्यन्ये । द्र-
व्यगुणकर्मपदार्थत्रयसद्बुद्धिहेतुः सामान्यम् । अविकल्पा सत्ते-
त्यर्थः । सामान्यविशेषस्तु-द्रव्यत्वादिरूप एव इत्यत्र प्रसङ्गेन
इति । विशेषश्चान्त्य । विशे० ।

सामान्य विशेषाश्चायमन्युपगच्छति, अतः कथंभूतस्ता-
निच्छति ? इत्याह—

सामन्नमन्नदेव हि, हेतु सामन्नबुद्धिवयणाणं ।

तस्स विसेसो अन्नो, विसेसमडवयणहेउ त्ति ॥२१८॥

सामान्य विशेषेभ्योऽन्यदेव हेतुश्च तत्सदिति सामान्यबु-
द्धेः सामान्यवचनस्य च । तस्मादपि सामान्यादन्योऽभिन्न एव
नित्यद्रव्यवर्ती अन्त्यो विशेषः । स च हेतुर्विशेषो विशेष
इति मतेर्वचनस्य च । प्रयोगो-भिन्नौ परस्पर सामान्यावि-
शेषौ, जिज्ञाकार्यत्वात्, घटपटादिवदिति ॥ २१८॥

न केवल सामान्यविशेषौ नैगम परस्पर भिन्नौ मन्यते, किं
तु स्वाश्रयादपि गोपरमाणादेस्तयोर्भेदमेवायमिच्छतीति द-
शयन्नाह—

सदिति जणिण ऽज्जिमन्नइ, दन्वादत्थंतरं ति सामन्नं ।

अविसेसओ मए सव्वत्थाणुप्पवित्तीए ॥ २१९० ॥

सदिति यतो “द्रव्यगुणकर्मसु सा सत्ता” इति वचनात् । सत्ता-
समवायादेव परस्परविवक्षणेषु द्रव्यगुणकर्मसु सदित्येकाकारा
बुद्धिः प्रवर्तते, अतः सदिति जणिते द्रव्यादिभ्योऽर्थान्तर-
मेव सामान्य मन्यते नैगम । कुतः ? इत्याह-सदित्यविशेषित-
३६०

मतेर्वचनस्य च सर्वत्र द्रव्यगुणकर्मस्वन्योऽन्यमतिविवक्षणे-
ष्वपि अविशेषेण प्रवृत्तेः । इदमुक्तं भवति-यदि सत्तासामा-
न्य द्रव्यादिभ्योऽभिन्न स्यात् तदा द्रव्यादिवत्तस्यापि भिन्नत्वा-
त्ततः सर्वत्र सदित्यभिज्ञा बुद्धिर्न स्यात् । न हि जिज्ञादभिज्ञबुद्धि-
प्रसवो युज्यते, घटस्तम्बादिभ्योऽपि तत्प्रसङ्गाद् । तस्माद् जिज्ञे-
ष्वभिज्ञबुद्धयन्यथानुपपत्तेर्द्रव्यादिभ्योऽर्थान्तरमेव सामान्य-
मिति ॥ २१९० ॥

गोत्वादिसामान्य तर्हि कथंभूतम् ? इत्याह—

गोत्तादओ गवाइसु, नियया धाराणुवित्तिबुद्धीओ ।

परओ य निवित्तीओ, सामन्नविसेसनामाणो ॥२१९१॥

गोत्वगजत्वादयस्तु गोगजाद्याश्रयवृत्तयः सामान्यविशेषना-
मानो मन्यन्ते । कुतः ? इत्याह-निजकाधारेषु गोगजादि-
ष्वनुवृत्तिबुद्धितः—अनुगताकारबुद्धिहेतुत्वात्सामान्यनामानः ।
परतस्तु तुरगमदिषादेर्निवृत्तितो निवर्तनाद्विशेषनामानः । तेऽपि
च गोत्वादयो भिन्नेष्वभिज्ञबुद्धिहेतुत्वात् स्वाश्रयाद्विज्ञा एवा-
स्य मतेन मन्यन्ते इति । तदेव निरूपित सामान्यम् ॥ २१९१ ॥

अथ विशेषस्वरूपनिरूपणार्थमाह—

तुल्लागडगुणकिरिण-गदेसतीयागए ऽणुदव्वम्मि ।

अन्नत्तबुद्धिकारण-मतविसेसो त्ति से बुद्धी ॥२१९२॥

आकृतिश्च गुणाश्च क्रिया च आकृतिगुणक्रिया, तुल्या आकृ-
तिगुणक्रिया यस्य तन् तुल्याकृतिगुणक्रियम्, अतीतमतिक्रान्त-
मपगतम्, आगतं तु प्रतीतम्, अतीतं च तदागतं च अतीता-
गतम्, एकदेशादतीतागतमेकदेशातीतागतम्, तुल्याकृतिगुण-
क्रिय च तदेकदेशातीतागतं च तथा तस्मिंस्तुल्याकृतिगु-
णक्रियैकदेशातीतागते परमाणुद्रव्ये अयमस्मादन्य परमाणु-
रित्येवभूतायाः योगिनामन्यत्वबुद्धेर्य कारण हेतुर्भवति साऽ
न्त्या विशेष इति । (से) तस्य नैगमस्य बुद्धिरभिप्रायः । इद-
मुक्तं भवति-परिमणुरलस्यनाः सर्वेऽपि परमाणव इति वैशे-
षिकाः । ततस्तेषु तुल्याकृतिष्वपि सर्वेषु परमाणुषु भिन्नाः, ए-
तेन त्वजिज्ञा इत्येव येय परस्परमन्यत्वप्राहिका योगिना बुद्धि-
रुपघते तद्धेतुभूत परमाणुद्रव्यवर्ती अन्यो विशेष उच्यते ।
यथाचूता हि प्रथमेऽणौ विशेषा न तथाभूता एव द्वितीये, य-
थाभूताश्च द्वितीये न तथाभूता एव प्रथमे, अन्यथैकत्वप्रसङ्गात्
इतीह भावार्थः । तथा-पार्थिवा अणवः सर्वेऽपि परस्पर तु-
ल्यगुणाः । तथा-अणुमनसोराद्य कर्मादृष्टकारितम्, यथा अग्ने-
रूर्ध्वज्वलनम्, वायोस्तिर्यग्गमनमिति । सर्वेऽप्यणवस्तुल्यक्रिया ।
तथा-एकस्मादाकाशदेशादाकाशप्रदेशाद् यदैवैकः परमाणु-
स्थितिक्रियादत्येति । अन्यत्र गच्छति-तदैव यदाऽन्यः परमाणु-
स्तत्स्थित्युद्भावस्तत्रैवाकाशप्रदेशे समागत्य तिष्ठति, तदा एक-
देशातीताऽऽगतत्वम् । अत एव वैशेषिकप्रक्रियया तुल्याकृतिषु,
तुल्यगुणेषु, तुल्यक्रियेषु, एकप्रदेशनिर्गतागतेषु च, परमाणुद्र-
व्येषु यदन्यत्वबुद्धेः कारण सोऽन्त्यो विशेष इति (से) तस्य
नैगमस्य बुद्धिः । स चाकृत्यादिना तुल्येष्वनुल्यबुद्धिहेतुत्वाद्गु-
न्यो जिज्ञा एवेति ॥ २१९२ ॥

एव सामान्यविशेषेषु प्ररूपितेषु पर प्राह—

नणु दव्वपज्जवट्ठिय-नवावलंवि त्ति नेगमो चेव ।

सम्मदिद्धी साहु, व्व कीसमिच्छत्तनेओऽयं ? ॥२१९३॥

आह-नन्वेव सति यत्सामान्य तद्द्रव्यम्, विशेषास्तु पर्याया, ततो
द्रव्यपर्यायास्तिकनयद्वयमतावलम्बित्वात् सम्भृष्टादिरेवाय नै-

गमनयः, जैनसाधुवत् । न हि जैनसाधवोऽपि छव्यपर्यायोभयरूपाद् वस्तुनोऽन्यत् किञ्चिद्विच्छन्ति । तत्किमित्यसौ मिथ्यात्वभेदः ? इति ॥ २१६३ ॥

अत्रोत्तरमाह—

जं सामन्नविसेसे, परोप्परं वत्थुओ य सो भिन्ने ।

मन्नं अन्नमन्नो, मिच्छादिद्वी कणादो व्व ॥ २१६४ ॥

दोहिं वि नएहिं नायं, सत्थमुद्वरणं तह वि मिच्छत्तं ।

जं सविसयप्पहाण—तणेण अन्नोन्निरवेक्खा ॥ २१६५ ॥

यद् यस्मात् सामान्यविशेषौ नैगमनयः परस्परमन्यन्तजिज्ञौ मन्यन्ते, वस्तुनोऽप्याधारभूतात् छव्यगुणकर्मपरमाणुरूपादत्यन्तजिज्ञौ स ताविच्छन्ति, जैनसाधवस्तु परस्परस्वाधाराच्च कथंचिदेव तौ भिन्नाविच्छन्ति, अतो मिथ्यादृष्टिरेवायं कणादवदिति ॥ २१६४ ॥ तथाहि—द्रव्याभ्यामपि द्रव्यपर्यायास्तिकनयाभ्यां सर्वमपि निज शास्त्र नीत समर्थितमुलूकेन तथाऽपि तन्मिथ्यात्वमेव यद्यस्मात्स्वस्वविषयप्राधान्याज्युपगमेनोलूकाऽभिमतौ छव्यपर्यायास्तिकनयावन्योऽन्यनिरपेक्षौ जैनाभ्युपगतौ पुनस्तौ परस्परसापेक्षौ, स्याच्चब्दलाञ्छितत्वादिति ॥ २१६५ ॥

अथ सिद्धान्तवादी स्थितपक्षदर्शनार्थमेकान्तवादिन नैगम कृपयितुमाह—

जइ सामन्नं साम—न्न बुद्धिहेउत्ति तो विसेसो वि ।

सामन्नमन्नसाम—न्नबुद्धिहेउत्ति को जेओ ? ॥ २१६६ ॥

यदि गौः गौः इत्यादिसामान्यबुद्धिर्वचनहेतुरितिकृत्वा सामान्यं त्वयेष्यते, इत् ! तर्हि परमाणुगतोऽन्यो विशेषोऽपि सामान्यप्राप्नोति, विशेषो विशेष इत्यन्यसामान्यबुद्धिर्वचनहेतुत्वात् । न च विशेषेष्वपि सामान्यमस्ति, छव्यगुणकर्मस्वेव तद्व्यज्युपगमाद् । अथवा—गोत्वगजत्वादिको विशेषोऽपि सामान्यप्राप्नोति—गोत्वगजत्वादिसामान्येष्वपि सामान्यप्राप्नोतीत्यर्थः । सामान्यं सामान्यमिति बुद्धिर्वचनयोस्तत्रापि प्रवृत्तेः । न च सामान्येष्वपि सामान्यमस्ति “नि.सामान्यानि सामान्यानि” इति वचनात् । ततश्चोक्तयुक्तेर्विशेषस्यापि सामान्यत्वात् को भेदः सामान्यविशेषयो ? न कश्चिदित्यर्थः इति ॥ २१६६ ॥

सामान्यस्यापि च विशेषरूपता प्राप्नोतीति दर्शयन्माह—

जइ जे ए विमेसिज्जइ, सविमेसो तेण जं पि सामणं ।

तं पि विमेसोऽवस्सं, सत्ताऽविसेसयत्ताओ ॥ २१६७ ॥

यदि येन वस्तुना बुद्धिर्वचनं च विशेष्यते स विशेष उच्यते, तेन ततो यदपि परमपरं च सत्ता गोत्वादिकं सामान्यं तदपि विशेषः प्राप्नोति, कुतः ? सत्तादीनामपि विशेषकत्वात्, तथाहि—सत्तासामान्यमपि गोत्वादिक्यो बुद्धिर्वचने विशेषयति, गोत्वादयोऽपि च सत्तादिक्यस्ते विशेषयन्त्येव, प्रयोग—सामान्यमपि विशेष एव, बुद्धिर्वचनविशेषकत्वात्, अन्यविशेषवदिति । तदेव ‘विशेषोऽपि सामान्यम, सामान्यमपि विशेषः’ प्राप्नोतीत्युक्तम् ॥ २१६७ ॥

किं च—“त्रिपदार्थसत्करी सत्ता” इति वचनात्सत्तासमवायात्सत्त्वं भवताऽभ्युपगम्यते तच्चायुक्तम् ।

कुतः ? इत्याह—

सत्ताजोगादमन्नो, सन्नो व सत्त इवेज्ज डव्वस्स ।

अमओ न खपुप्फस्स, व सओ व किं सत्तया कज्जं ॥ २१६८ ॥
यत्सत्तायोगाद्वस्तुनः सत्त्वमिष्यते तत्स्वरूपेण किं सतोऽसतो वा जवेत् ? इति वक्तव्यम् । न तावदसत्तः सपुष्पस्यैव मत्त्वं युज्यते । यदि तु स्वरूपेणैव सत्त्वस्तु, तर्हि सत्तया किं कार्यम् ? तामन्तरेणापि स्वरूपेणैव वस्तुनः सत्त्वादिति ॥ २१६८ ॥

अपि च—

पइवणुं सामन्नं, जइ तोऽणो गं न यावि सामन्नं ।

अहं ढव्वेसु तदेगं, तह वि सदेमं न सामन्नं ॥ २१६९ ॥

यदि तत्सामान्यं प्रतिवस्तु वर्तते तर्हि नैकम्, प्रतिवस्तुवृत्तित्वाद्, प्रतिवस्तुस्वात्मवत् । यदि वा—न तत्सामान्यं प्रतिवस्तुवृत्तित्वात्, प्रतिवस्तुस्वात्मवत् । अथ बहुषु छव्येषु वृत्तमपि तदेकं तथाऽपि सदेशप्राप्नोति, अदेशस्य परमाणोरिव बहुषु वृत्तियोगात् । सदेशत्वे च सति न सामान्यं, देशभेदे देशिनोऽपि तदव्यतिरिक्तस्य भेदादिति ॥ २१६९ ॥

अथ प्रतिवस्तु वर्तमानमपि तदेकमिष्यते तथापि दोष

इति दर्शयन्माह—

अहं पइवत्थुमिहेगं, च तह वि तं नत्थि खरविसाणं व ।

न य तदुवद्धक्खणं तं, सव्वगयत्तओ खं व ॥ २१७० ॥

अथ प्रतिवस्तु वर्तते तत्, एकं चेष्यते, तथापि तस्मात्ति, अनुपलभ्यमानत्वात्, खरविषाणवत् । न च तस्य स्वाभ्यभूतस्य गवादिरूपलक्षणमुपलक्षकं तद् युज्यते, सर्वगतत्वात्, गवादि-व्यक्तिजन्योऽन्यत्वाच्च, आकाशवदिति ॥ २१७० ॥

किं च—

सामन्नविसेसकयं, जइ नाणं तेसु किं निमित्तं तो ।

अहं ततो चिय तम्हा, त परहेउत्ति तोऽणो गंतो ॥ २१७१ ॥

यदि गौर्गौरित्यादि सामान्यज्ञानं वचनं च सामान्यहेतुकं प्रवर्तते, तथा परमाणुस्वयमस्माद्विशिष्ट इति विशेषज्ञानं वचनं च यदि विशेषकृतम्, ततस्तेषु गोत्वतुरगत्वादिसामान्येषु सर्वत्र सामान्यं सामान्यमिति ज्ञानं वचनं च तथा तेषु विशेषेषु सर्वत्र विशेषो विशेषः इति विशेषबुद्धिर्वचनं च किं निमित्तमिति वक्तव्यम् ? । न च सामान्येष्वपि सामान्यमस्ति, नापि विशेषेष्वन्ये विशेषाः सन्ति, येन तेषु तन्निमित्तं ते स्याताम् । अथ तत एव तेभ्य एव गोत्वादिसामान्येभ्योऽपर-सामान्यमन्तरेणापि सामान्यज्ञानवचनेऽभ्युपगम्यते, विशेषेभ्य एव चान्यविशेषनिरपेक्षेभ्यो विशेषज्ञानवचने इष्यते, तस्मात् तर्हि तत्सामान्यविशेषज्ञानं वचनं च परहेतुकं सामान्यविशेषनिमित्तमेवेति नायमेकान्तः, सामान्यविशेषविषयाभ्यामेव सामान्यविशेषज्ञानवचनाभ्यां व्यञ्जित्वादिति ॥ २१७१ ॥

अथ सिद्धान्तवादी स्थितपक्षमुपदर्शयन्माह—

तम्हा वत्थूणं चिय, जो सरिसो पज्जवो ससामन्नं ।

जो वि सरिसो विसेसो, ममओ ऽणत्थतरं ततो ॥ २१७२ ॥

तस्माद्वस्तुनामेव गवादीनां खुरककुड्वाङ्गुलविषाणमात्रा-विमत्त्वलक्षणो यः सदृश पर्यायः स एव सामान्यः, न पुनरेकान्त्यनिश्चयवाऽक्रियसर्वगतत्वादिधर्मोपेत पराभ्युपगतम् । वस्तु-तेषामेव गवादीनां शावलेयधावलेयत्वादिको विसदृशोऽन्वोऽ

न्यं विलक्षणं पर्यायः स विशेषः । स च सामान्यरूपो विशेष-
रूपश्च पर्यायस्ततो वस्तुनोऽनर्थान्तरमभिन्नं, कथञ्चित् पररू-
पतादिभिर्भिन्नोऽपि न त्वेकान्तेनाभिन्नो भिन्नो वेति द्रष्टव्यमि-
ति । तदेवमुक्तो नैगमनयः ॥ २२०२ ॥

अथ सग्रहनय व्याचिख्यासुराह-

संगृहणं संगिहृद्, संगिज्जते व तेण जं जेया ।

तो संगहोत्ति संगहि-य पिंभियत्थ वओ जस्स ॥ २२०३ ॥

सग्रहणं सामान्यरूपतया सर्ववस्तूनामाक्रोशनं सग्रहः । अ-
थवा-सामान्यरूपतया सर्वं सगृह्णातीति सग्रहः । अथवा-
अथस्मात्सर्वेऽपि भेदाः सामान्यरूपतया सगृह्यन्तेऽनेनेति स-
ग्रहः । सग्रहीत च तत्पिण्डितं च सगृहीतपिण्डितं, तदेवार्थोऽ-
भिधेय यस्य तत्सग्रहीतपिण्डितार्थम् । एवभूतं वचो वचनं
यस्य सग्रहस्येति ॥ २२०३ ॥

तत्र सगृहीतपिण्डितार्थं, किमुच्यते ? इत्याह-

संगहियमागहीयं, संपिंभियमेगजाडमाणीयं ।

संगहियमाणुगमो वा, वडरेगो पिंभियं भणियं ॥ २२०४ ॥

अहं महासामन्नं, संगहियं पिंभियत्थमियरंति ।

संव्विसेसाणन्नं, सामन्नं संव्वहा भणिय ॥ २२०५ ॥

सामान्याऽभिमुखेनाऽऽग्रहणमागृहीतुं संप्रहीतमुच्यते, पिण्डितं
त्वेकजातिमानां तन्निधीयते, तदेवचतुस्तु अर्थोऽभिधेय यस्य
तत्सगृहीतपिण्डितार्थं वचनं सग्रहनयस्येति स्वयमेव द्रष्टव्य-
म् । अथवा-सगृहीतमनुगमोऽनिधीयते, सर्वव्यक्तिष्वनुगतस्य
सामान्यस्य प्रतिपादनमित्यर्थः । व्यतिरेकस्तु पिण्डितमुच्यते ।
विशेषप्रतिपादकपरमतनिराकरणमित्यर्थः । ततश्च सगृहीतपि-
ण्डितार्थमनुगमव्यतिरेकार्थं सग्रहवचनमिति दृश्यम् ॥ २२०४ ॥
अथवा-सत्ताख्यं महासामान्यं सगृहीतमुच्यते, इतरस्तु गोत्वा-
दिकमवान्तरसामान्यं पिण्डितार्थमभिधीयते । ततः संगृही-
तपिण्डितार्थं परापरसामान्यार्थं सग्रहवचनं । किं बहुनोक्तेन ? ।
सर्वे विशेषा अनन्या अजिज्ञा यस्य तत्सर्वविशेषानन्यम् । अतः
क्रोर्माकृतसर्वविशेष सामान्यमेव सर्वे प्रकारैः सग्रहवचनं
स्याऽजिधेयतया भणितमिति ॥ २२०५ ॥

कथञ्चतु पुन सामान्यं सग्रहो मन्यते ? । विशेषास्तु कुतो-
ऽसौ नाच्युपगच्छति ? इति दर्शनार्थमाह-

एकं निच्चं निरवयव-मकियं संव्वगं च सामन्नं ।

निस्सामन्नत्ताओ, नऽत्थि विसेसो खपुप्फ व ॥ २२०६ ॥

एक सामान्यम्, सर्वत्र तस्यैव ज्ञात्वात्, विशेषाणां चाज्ञात्वात्, तथा-
नित्य सामान्यम्, अविनाशात्, तथा-निरवयवम्, अदेशत्वात्; अक्रि-
यं, देशान्तरगमनाभावात्; सर्वगतं च सामान्यम्, अक्रियत्वा-
दिति । विशेषास्तु न सन्ति, नि सामान्यत्वात्, सामान्यव्यतिरे-
किणां तेषामभावात् । इह यत्सामान्यातिरिक्तं तन्नास्ति, यथा
खपुष्पमिति ॥ २२०६ ॥

एतदेव समर्थयति-

सदिति भणियम्मि जम्हा, संव्वत्थाणुप्पवत्तए बुद्धी ।

तो सव्वं सम्मत्तं, नऽत्थि तदर्थतरं किंचि ॥ २२०७ ॥

यस्मात् सदित्येवज्जणिते सर्वत्र ज्ञुवनत्रयान्तर्गते वस्तुनि
बुद्धिरनुप्रवर्तते प्रधावति । न हि तत्किमपि नस्त्वस्ति । यत्सत्

इत्युक्ते भ्रमिति बुद्धौ न प्रतिभासते । ततस्तस्मात्सर्वं त-
न्मात्रमेव सत्तामात्रमेव, न तदर्थान्तरं किञ्चिदस्ति यद्वि-
शेषतया कल्पेत इति ॥ २२०७ ॥

सत्तामात्रत्वमेव सर्वभावानां जावयन्नाह-

कुंभो भावाणन्नो, जइ तो जावो अहंनहाऽजावो ।

एवं पमादओ वि हु, जावाणन्नत्ति तम्मत्तं ॥ २२०८ ॥

कुम्भो घटः स भावात् सत्तातोऽन्य, अनन्यो वा ? । यद्यऽनन्योऽ-
जिज्ञा, तर्हि जावः सत्तामात्रमेवाऽसौ (अहंनहं ति) अथा-
न्यथा-भावाद्भिन्नोऽच्युपगम्यत इत्यर्थः, तर्हिभावोऽसंज्ञेवासौ,
भावादित्यत्वात्, स्वरविषाणवदिति । एव पटादयोऽपि प्रत्येक वा-
च्याः । तनस्तेऽपि द्वितीयपक्षेऽसंज्ञप्रसंगाद् जावादनन्येऽभ्युपग-
न्तव्याः, इति सर्वत्र घटपटादिकं वस्तु तन्मात्रं सत्तामात्रमे-
वेति ॥ २२०८ ॥

अथवा-अयमेवार्थोऽन्यथाऽभिधीयते । कथम् ? । इत्याह-

तम्मत्तमिह विसेसो, सामन्नं पि व पमेयजावाओ ।

संव्वत्थ सम्मईओ, वज्जिचाराजावओ वा वि ॥ २२०९ ॥

तन्मात्रमिह विशेषा इति प्रतिज्ञा, प्रमेयत्वात्, सामान्यवत् ।
अथवा-अन्यो हेतुः-सर्वत्र सन्मतेर्व्यभिचाराभावात् । सर्वत्र
सन्मतिप्रवृत्तेरित्यर्थः । इति ॥ २२०९ ॥

प्रकारान्तरेणापि विशेषाणां सामान्यरूपतां-
लाघयितुमाह-

चूओ वणस्सइ विय, मूझाडगुणो त्ति तस्समूहो व ।

गुम्मादओ वि एव, संव्वे ए वणस्समइविसिद्धा ॥ २२१० ॥

चूतो वनस्पति सामान्यरूप एव, मूझादिगुणत्वात्, तत्स-
मूहवत्-चूनादिवृत्तसमूहवत् । गुल्मो लतासमूहः, तदादयोऽपि
सर्वे वृक्षविशेषा वनस्पतेरविविशिष्टा एव, इति सामान्यमेवा-
स्ति, न विशेषा इति ॥ २२१० ॥

किं च-

सामन्नाज विसेसो, ऽण्णोऽण्णो व नत्थि जइ अण्णो ।

निस्सामन्नत्ताओ, ऽण्णो सामन्नमेत्तं सो ॥ २२११ ॥

सामान्याद्विशेषोऽन्य, अनन्यो वा ? । यद्यन्य, तर्हि नास्त्यसौ,
सामान्यवद्विच्युतत्वात्, स्वरविषाणवत् । अथ अनन्यं तर्हि सामा-
न्यमात्रमेवासौ, तत्स्वरूपवदिति । तदेवमुक्तं सग्रहः ॥ २२११ ॥
विशोऽएके तार्थिका सामान्यरूपमेव वाच्यतया अभ्युपगच्छ-
न्ति । ते च ऋग्यास्तिकनयानुपातिनो भीमासकभेदा अद्वैतवा-
दिनः साख्याश्च । केचिन् विशेषरूपमेव वाच्यं निर्वचन्ति । ते च
पर्यायास्तिकनयानुसारिणः सौगताः । अपरे च-परस्परनिर-
पेक्षपदार्थपृथगनूतसामान्यविशेषयुक्तं वस्तु वाच्यत्वेन निश्चि-
न्वते । ते च नैगमनयानुरोधिनः कारणादाः, अक्षपादाश्च ।
एतच्च पक्षत्रयमपि किञ्चित्चर्च्यते । तथाहि-सग्रहनयावल-
म्बिनो वादिनः प्रतिपादयन्ति-न्मामान्यमेव तत्त्वं, तत् पृथ-
ग्भूतानां विशेषाणामदर्शनात् । तथा सर्वमेकमविशेषेण सदिति
ज्ञानाऽजिधानानुवृत्तिलिङ्गानुमितसत्ताकत्वात् । तथा द्रव्यत्व-
मेव तत्त्वं, ततोऽर्थान्तरभूतानां धर्माऽधर्माऽऽकाशकालपञ्चज्ञाव-
स्त्व्याणामनुपलब्धे । किं च-ये सामान्यात् पृथग्भूता अनन्योऽ-
न्यव्यावृत्तात्मका विशेषा कल्पन्ते तेषु विशेषत्वं विद्यते न

वा ?। नो चेन्नः स्वभावताप्रसंगः, स्वरूपस्यैवाऽभावात् । अस्ति चेत्तर्हि तदेव सामान्यम् । यतः समानानां ज्ञावः सामान्यम् । विशेषरूपतया च सर्वेषां तेषामविशेषेण प्रतीतिः सिद्धैव । अपि च-विशेषाणां व्यावृत्तिप्रत्ययहेतुत्व लक्षणम् । व्यावृत्तिप्रत्यय एव च विचार्यमाणो न घटते । व्यावृत्तिर्हि विवक्षितपदार्थे इतरपदार्थप्रतिषेधः । विवक्षितपदार्थश्च स्वस्वरूपव्यवस्थापनमात्रपर्यवसायी कथं पदार्थान्तरप्रतिषेधे प्रगल्भते ?। न च स्वरूपसत्त्वादन्यत्तत्र किमपि, येन तन्निषेधः प्रवर्तते । तत्र च व्यावृत्तौ क्रियमाणाया स्वात्मव्यतिरिक्ता विश्वप्रयवर्तिनोऽनीतवर्तमानाऽनागताः पदार्थाः, तस्माद् व्यावर्तनीयाः । ते च नाज्ञातस्वरूपा व्यावर्तयितुं शक्याः । ततश्चैकस्यापि विशेषस्य परिज्ञाने प्रमातुः सर्वज्ञत्व स्यात् । न चैतत्प्रतीतिक, यौक्तिकं वा । व्यावृत्तिस्तु निषेधः । स चाज्ञाचारूपत्वात्तुल्यः कथं प्रतीतिगोचरमञ्चति स्वपुष्पवत् । तथा येभ्यो व्यावृत्तिस्ते सद्रूपा असद्रूपा वा ?। असद्रूपाश्चेत्तर्हि स्वरविषाणात् किं न व्यावृत्तिः ?। सद्रूपाश्चेत्सामान्यमेव । या चेयं व्यावृत्तिर्विशेषैः क्रियते सा सर्वासु विशेषव्यक्तिष्वेकाऽनेका वा ?। अनेका चेत्तस्या अपि विशेषत्वापत्तिरनेकरूपत्वैकजीवितत्वाद्विशेषाणाम् । ततश्च तस्या अपि विशेषत्वापत्त्यनुपपत्तेर्व्यावृत्त्या भाव्यम् । व्यावृत्तेरपि च व्यावृत्तौ विशेषाणामभाव एव स्यात् ; तत्स्वरूपपञ्चताया व्यावृत्तेः प्रतिषिद्धत्वात्, अनवस्थापाताच्च । एका चेत्सामान्यमेव सज्ञानतरेण प्रतिपन्नं स्यादनुवृत्तिप्रत्ययलक्षणाऽव्यभिचारात् । किं चाऽग्नी विशेषाः सामान्याद् जिज्ञा अभिज्ञा वा ?। जिज्ञाश्चेत् मण्डूकजटाभारानुकारा । अभिज्ञाश्चेत्तदेव तत्स्वरूपवत् । इति सामान्यैकान्तवादः । पर्यायनयान्वयिनस्तु भाषन्ते-विविक्ताः कृष्णक्षयिणो विशेषा एव परमार्थः, नतो विश्वभूतस्य सामान्यस्याप्रतीयमानत्वात् । न हि गवादिव्यक्तधनुजवकाले वर्णसंस्थानात्मक व्यक्तिरूपमपहायाऽन्यत् किञ्चिदेकमन्यायि प्रत्यक्षे प्रतिभासते; तादृशस्यानुज्ञाभावात् । तथा च पठन्ति-“ एतास्तु पञ्चस्ववभासिनीषु, प्रत्यक्षबोधे स्फुटमङ्गुलीषु ।

साधारण रूपमवेक्षते यः, शूङ्गं शिरन्यात्मन ईकृतं स ॥१॥” एकाकारपरामर्शप्रत्ययस्तु स्वहेतुदत्तशक्तिन्यो व्यक्तिन्य एवोत्पद्यते । इति न तेन सामान्यसाधनं न्याय्यम् । किं च-यदि सामान्यं परिकल्प्यते, तदेकमनेकं वा ?। एकमपि सर्वगतमसर्वगतं वा ?। सर्वगतं चेत् किं न व्यक्तधनुरालोपलभ्यते ?। सर्वगतैकत्वाप्युपगमे च तस्य यथा गोत्वसामान्य गोव्यक्तीः क्रोडीकरोति । एवं किं न घटपटादिव्यक्तीरपि, अविशेषात् ?। असर्वगतं चेत् विशेषरूपापत्तिरभ्युपगमवाधश्च । यथाऽनेकं गोत्वावत्त्वघटत्वपटत्वादिभेदभिन्नत्वात् तर्हि विशेषा एव स्वीकृता, अन्योऽन्य व्यावृत्तिहेतुत्वात् । न हि यत्रोत्त्व तदश्वत्वात्मकमिति । अर्थक्रियाकारित्वं च वस्तुनो लक्षणम् । तत्र विशेषेणैव स्फुटं प्रतीयते । न हि सामान्येन काचित्कथं क्रिया क्रियते, तस्य निष्क्रियत्वात्, वाहदोहादिकास्वर्थक्रियासु विशेषाणामेवोपयोगात् । तथेदं सामान्य विशेषेभ्यो जिज्ञासमभिज्ञं वा ?। भिन्नं चेदवन्तु, विशेषविश्लेषणार्थक्रियाकारित्वाऽभावात् । अभिज्ञं चेत् विशेषा एव तत्स्वरूपवत् । इति विशेषैकान्तवादः । नैगमनयानुगामिनस्त्वाद्-स्वतन्त्रा सामान्यविशेषौ, तथैव प्रमाणेन प्रतीतत्वात् । तथाहि-सामान्यविशेषावत्यन्तजिज्ञा, विरुद्धधर्माध्यामिनत्वात् । यावत् तावदेव यथा पायः पावकौ । तथा चैतौ । तस्मात्तथा । सामान्यं हि

गोत्वादिसर्वगतम् । तद्विपरिताम् शब्दशब्दत्वेयादयो विशेषास्ततः कथमेवामैक्य युक्तम् ? न सामान्यात् पृथक् विशेषोपस्योपलभ्य इति चेत् कथं तर्हि तस्योपलभ्य इति वाच्यम् ?। सामान्यव्याप्तस्येति चेत् न तर्हि स विशेषोपलभ्यः, सामान्यस्यापि तेन ग्रहणात् । ततश्च तेन बोधेन विविक्तविशेषग्रहणाभावात् तद्विशेषवाचकध्वनिं तत्साध्यं च व्यवहारं न प्रवर्तयेत् प्रमाता । न चैतदस्ति ; विशेषाभिधानव्यवहारयोः प्रवृत्तिदर्शनात् । तस्माद् विशेषमभिव्यक्तता तत्र च व्यवहारं प्रवर्तयता तद्ग्राहको बोधो विविक्तोऽभ्युपगन्तव्यः । एव सामान्यस्थाने विशेषशब्द विशेषस्थाने च सामान्यशब्दं प्रयुञ्जानेन सामान्येऽपि तद्ग्राहको बोधो विविक्तोऽङ्गीकर्तव्यः । तस्मात्स्वस्वग्राहिणि ज्ञाने पृथक् प्रतिभासमानत्वात् द्वावपीतरे तरविशकलितौ । ततो न सामान्यविशेषात्मकत्वं वस्तुनो घटते इति स्वतन्त्रसामान्यविशेषवादः । तदेतत्पक्षत्रयमपि न कृमते क्रोडं, प्रमाणबाधितत्वात् सामान्यविशेषोऽन्यात्मकस्यैव च वस्तुनो निर्धिगानमनुभूयमानत्वात् । वस्तुनो हि लक्षणमर्थक्रियाकारित्वम् । तद्विज्ञानेकान्तवादे एवाविकलं कथयन्ति परीक्षकाः । तथाहि-यथा गौरित्युक्ते खुरककुडसास्नालाङ्गूलविषाणाद्यवयवसपन्नं वस्तु स्वरूपं सर्वव्यक्त्यनुयायि प्रतीयते तथा मद्दिष्यादिव्यावृत्तिरपि प्रतीयते । यत्रापि च शब्दा गौरित्युच्यते तत्रापि यथा विशेषप्रतिज्ञासस्तथा गोत्वप्रतिभासोऽपि स्फुट एव । शब्दोक्ति केवलविशेषणोच्चारणेऽपि अर्थात्, प्रकरणात् वा गोत्वमनुवर्तते । अपि च शब्दत्वमपि नानारूपं, तथा दर्शनात् । ततो वक्रा शब्दोक्त्युक्ते क्रोडीकृतसकलशब्दसामान्यं विवक्षितगोव्यक्तिगतमेव शब्दत्वं व्यवस्थाप्यते । तदेवमावाहगोपाल प्रतीतिसिद्धेऽपि वस्तुनो सामान्यविशेषात्मकत्वे तदुभयैकान्तवादः प्रलापमात्रम् । न हि कचित्कदाचित्केनचित्सामान्य विशेषं विना कृतमनुभूयते । विशेषा वा तद्विना कृताः केवलं दुर्णयप्रभावितमनिव्यामोदवशादेकमपलप्यन्यतरद् व्यवस्थापयन्ति बालिशः । सोऽयम्-अन्ध गजन्यायः । येऽपि च तदेकान्तपक्षोपनिपातिनः प्रागुक्ता दोषास्तेऽपि अनेकान्तवादप्रचण्डमुत्तरप्रहारजर्जरितत्वाच्चोच्छ्वलितुमपि क्षमाः । स्वतन्त्रसामान्यविशेषवादिनस्त्वेव प्रतिक्षेप्याः-सामान्य प्रतिव्यक्ति कथञ्चिदभिन्नं, कथञ्चित्दात्मकत्वाच्चिसदृशपरिणामवत् । यथैव हि काचिद् व्यक्तिरुपलभ्यमाना व्यक्त्यन्तराद्विशिष्टा विशदशपरिणामदर्शनादवतिष्ठते तथा सदृशपरिणामात्मकसामान्यदर्शनात् समानेति, तेन समानो गौरय सोऽनेन समानः इति प्रतीतेः । न चास्य व्यक्तिस्वरूपादभिन्नत्वात् सामान्यरूपताव्याघातः । यतो रूपादीनामपि व्यक्तिस्वरूपादभिन्नत्वमस्ति, न च तेषां गुणरूपताव्याघातः । कथञ्चिद् व्यतिरेकस्तु रूपादीनामिव सदृशपरिणामस्याप्यस्त्येव । पृथक् व्यपदेशादिज्ञात्वात् । विशेषा अपि नैकान्तेन सामान्यात् पृथक् प्रवृत्तमर्हन्ति । यतो यदि सामान्य सर्वगतं सिद्धं भवेत्तदा तेषामसर्वगतत्वेन ततो विरुद्धधर्माध्यासः स्यात् । न च तस्य तत्सिद्धम्, प्रागुक्तयुक्त्या निराकृतत्वात्, सामान्यस्य विशेषाणां च कथञ्चित्परस्परव्यतिरेकेण कानैकरूपतया व्यवस्थितत्वात् । विशेषेभ्योऽव्यतिरिक्तत्वाच्च सामान्यमप्यनेकमिष्यते । सामान्यास्तु विशेषाणामव्यतिरेकेण तेषामप्येकरूपता इति । एतत्तु च सामान्यस्य संप्रहनयार्पणात् सर्वत्र विज्ञेयम्, प्रमाणार्पणाच्चस्य सदृशपरिणामरूपस्य चिसदृशपरि-

णामवत्कथञ्चित्प्रतिव्यक्तिभेदात् । एव चासिद्ध सामान्यविशेषयोः सर्वथा विरुद्धधर्माध्यासितत्वम् । कथञ्चिद्विरुद्धधर्माध्यासितत्वं चेद्विवक्षितं तदास्मत्कक्षाप्रवेशः, कथञ्चिद्विरुद्धधर्माध्यासस्य कथञ्चिद्वेदाविनाशतत्वात् । पाप पापकदष्टान्तोऽपि साध्यसाधनविकलः, तयोरपि कथंचिदेव विरुद्धधर्माध्यासितत्वेन जिघत्सेन च स्वीकरणात् । पयस्वपावकत्वादिना हि तद्विरुद्धधर्माध्यासो जेदश्च, कृतत्वादिना पुनस्तद्विपरीतमिति । तथा च-कथं न सामान्यविशेषात्मकत्वं वस्तुनो घटतः ? इति । स्या० १४ श्लोकः । तथा च सूत्रकृताङ्गवृत्तौ-सर्वमपि यदस्ति तत्सामान्यविशेषात्मकं नरसिंहाकारमुजयस्वभावमिति । तथा चोक्तम्—

“ नान्वयः स हि जेदत्वा-अ भेदोऽन्वयवृत्तितः ।

मृदेदद्यससर्ग-वृत्तिजात्यन्तरं घट ॥ १ ॥ ”

तथा—

“ नरस्व सिंहरूपत्वा-अ सिंहो नररूपतः ।

शब्दविज्ञानकार्याणां, जेदाज्जात्यन्तरं हि सः ॥ २ ॥ ”

इत्यादि । सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

“ व्यक्तेरजेदस्तुल्यत्व, शङ्करोऽथानवस्थिति ।

रूपहानिरसवन्धो, जातिबाधकसग्रहः ॥१॥ ” इति ।

अस्य व्याख्या-आकाशत्वं न जानि । व्यक्त्यैक्यात् । १ ।

घटत्वकलशत्वे न जाती । व्यक्तितुल्यत्वात् । २ । भूतत्वमूर्तत्वे

न जाती । आकाशे भूतत्वस्यैव मनसि च मूर्तत्वस्यैव सद्भा-

वेऽपि पृथिव्यादिचतुष्टये उभयोः सद्भावात् सङ्करप्रसङ्गः । ३ । जा-

तेरपि जात्यन्तराङ्गीकारेऽनवस्थाप्रसङ्गः । ४ । अत्यन्तविशेषता

न जानि । तदङ्गीकारे तत्स्वरूपव्यावृत्तिदानि स्यात् । ५ । सम-

वायता न जानि संबन्धाऽभावात् । ६ । ज्ञेयेते जातिबाधका ।

स्या०० श्लोकः । कर्मवशादसुमनां विचित्रजातिगमनाज्जानेरशा-

श्वतत्वम् । अतो न जातिमदो विधेय इति । यदपि कैश्चिदुच्यते-

यथा ब्राह्मणा ब्रह्मणो मुखाद्विनिर्गता, वाहुभ्यां कृत्रिया, ऊरुभ्यां

वैश्या, पद्भ्यां शूद्रा इति । एतदप्यप्रमाणत्वादतिफलमुप्रायः,

तदभ्युपगमे च न विशेषो वर्णानां स्यादेकस्मात् प्रवृत्तेर्बुध्दशा-

स्त्राप्रतिशास्त्राग्रजूनपनसोऽदुम्बरादिफलवद्ब्रह्मणो वा मुखादेरव-

यवानां चातुर्वर्ण्यावाप्तिः स्यात् न चैतदिष्यते भवद्भिस्तथा

यदि ब्राह्मणादीनां ब्रह्मणो मुखादेरुद्भवः । सांप्रतं किं न जा-

यते ? । अथ युगादावेतदित्येव सति दृष्टानिरदृष्टकल्पना स्या

दिति । तथा यदि कैश्चिदभ्यधायि सर्वज्ञनिक्षेपावसरे तद्यथा-

सर्वज्ञादितोऽतोऽतः कालः कालत्वाद्धर्तमानकालवदेव च सत्ये-

तर्दापि शक्यते वक्तुं यथा नाऽनीतः काहो ब्रह्ममुखादिविनिर्ग-

तचातुर्वर्ण्यसमन्वितः । कालत्वाद्धर्तमानकालवद्भवति च वि-

शेषे पक्षीकृते सामान्यदेतुरित्यतः प्रतिज्ञार्थैकदेशासिद्धता ना-

शङ्कनायेति । जातेश्चानित्यत्वं शुष्मात्सिद्धान्त एवाऽजिहितम् ।

तद्यथा—शृगालो वा एष जायते यः स पुरीषो दहतः

ज्वादिना । तथा—“ सद्यः पतति मासेन, जाक्या लव-

णेन च । ज्येदेन शूचीजवति, ब्राह्मणः क्षीरविक्रयी ॥ १ ॥ ” इ-

त्यादि लोके चावश्यं जावी जातिपातः । इति उक्तम्—“कायिकै-

कर्मणां बोधै-र्याति स्थावरतां नरः । वाचिकैः पक्षिमृगतां,

मानसैरन्त्यजातिनाम् ॥१॥ ” इत्यादिगुणैरप्येवविधैर्न ब्राह्मणत्व

मुज्यते । सूत्र० २ भु० ६ अ० । ब्राह्मणत्वादिजातिश्च न कस्य

चित् कारणम् । स्मृतावप्युक्तम्—

“ कैवर्तीगर्भसभूतो, व्यासो नाम महासुनिः ।

३६१

तपसा ब्राह्मणो जातः, तस्माज्जातिरकारणम् ॥

हरिणीगर्भसभूतो, हैरण्योऽपि महासुनिः ।

तपसा ब्राह्मणो जातस्तस्माज्जातिरकारणम् ॥ ” दर्श०२ तत्त्व ।

क्रियाकर्मविभागेन हि चातुर्वर्ण्यव्यवस्था यत उक्तम्—

“ एकवर्णमिदं सर्वं, पूर्वमासीद् युधिष्ठिरः ।

क्रियाकर्मविभागेन, चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥१॥

ब्राह्मणो ब्रह्मचर्येण, यथा शिल्पेन शिल्पकः ।

अन्यथा नाम मात्र स्या-दिन्द्रगोपककीटवत् ॥२॥ उक्त०२६अ० ।

(सप्तानां वर्णानां नवानां च वर्णान्तराणामुत्पत्तिः ‘वभ’

शब्दे वक्ष्यते) व्याकरणोक्ते पौत्राद्यपत्यात्मके गोत्रे, वेदशास्त्रा-

भेदे च । न्यायोक्ते साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां व्याप्तिनिरपेक्षायां वादि

वाक्येषु दूषणदानरूपे वाक्ये, वाच० । तथा सम्यग्भेतौ हेत्वा

भासे वा वादिना प्रयुक्ते भट्टिति तद्विपरीतत्वाप्रतिभासे हेतुप्रति-

विम्बनप्रायः किमपि प्रत्यवस्थानं जानिर्दूषणाज्ञास इत्यर्थः । सतः

च चतुर्विंशतिजेदा साधर्म्यादिप्रत्यवस्थानभेदेन । यथा सा-

धर्म्यवैधर्म्योत्कर्षापकर्षवर्ण्याऽवर्ण्याविकल्पसाध्यप्राप्त्यप्राप्ति-

प्रसङ्गप्रतिदृष्टान्तानुत्पत्तिसंशयप्रकरणाऽहेत्वार्थापर्यविशेषोपप-

त्त्युपलब्ध्यनुपलब्धिनिवृत्त्यानिवृत्त्यर्थसमाः । तत्र साधर्म्येण

प्रत्यवस्थानं साधर्म्यसमा जातिर्भवति । ‘अनित्यः शब्दः’ कृत-

कत्वाद् घटवदिति प्रयोगे कृते साधर्म्यप्रयोगेणैव प्रत्यवस्थान-

म् । ‘नित्यः शब्दो’ निरवयवत्वात् आकाशवत् । न चास्ति विशेष-

पहेतुर्घटसाधर्म्यात् कृतकत्वात् अनित्यः शब्दो, न पुनराकाश-

साधर्म्यान्निरवयवत्वात् नित्य इति । वैधर्म्येण प्रत्यवस्थानं वैध-

र्म्यसमा जातिर्भवति । ‘अनित्यः शब्दः’ कृतकत्वाद् घटवदिति ।

अत्रैव प्रयोगे स एव प्रतिहेतुवैधर्म्येण प्रयुज्यते (घटस्य हि

निरवयवित्वं वैधर्म्यं स्वयं सावयवत्वाद्द्वैधर्म्यम्) ‘नित्यः शब्दो’

निरवयवत्वात् । अनित्यः हि सावयवः दृष्टः घटादीति न चास्ति

विशेषपहेतुर्घटसाधर्म्यात् कृतकत्वादनित्यः शब्दो न पुनस्तद्वै-

धर्म्यात् निरवयवत्वान्नित्य इति । उत्कर्षापकर्षाभ्यां प्रत्यवस्था-

नमुत्कर्षापकर्षसमे जाती भवतः । तत्रैव प्रयोगे दृष्टान्तधर्म

कश्चित्साध्यधर्मिण्यापाद्यन्मुत्कर्षसमा जातिः प्रयुक्ते । यदि

घटवत् कृतकत्वात् अनित्यः शब्दो घटवदेव मूर्तोऽपि भवतु ।

न चेन्मूर्तो घटवदनित्योऽपि मा भूदिति शब्दे धर्मान्तरोत्कर्षमा-

पादयति । अपकर्षस्तु घटः कृतकः सन्-अश्रावणो दृष्टः ।

एवं शब्दोऽप्यस्तु । नो चेद् घटवदनित्योऽपि मा भूदिति ।

शब्दे भावणत्वधर्ममपकर्षतीति । इत्येताश्चतस्रो दिग्भात्रद-

र्शनार्थं जानय उक्ताः । एव शेषा अपि विंशतिरङ्गपादशा-

स्त्रादवसेयाः । स्या० १० श्लोकः । दूषणाज्ञासास्तु जातयस्तत्र

सम्यक् दूषणस्याऽपि न तत्त्वव्यवस्थितिरनियतत्वात् । अनि-

यतत्वं च यदेवैकस्मिन् सम्यग् दूषणं तदेवान्यत्र दूषणा-

भासः पुरुषशक्यपेक्षत्वाच्च दूषणाभासव्यवस्थितेरनियतत्व-

मिति । कुत पुनर्दूषणाज्ञासरूपाणां जातीनामवास्तवत्वाच्चा-

सामिति । सूत्र० १ भु० १२ अ० । पट्टजातिषु, सप्तसु स्वरेषु,

अङ्गारजेदे, चुल्ह्याम, आमलक्याम, काम्पिल्ये, कुन्दसि,

जातिफले, मालत्याम, पुष्पप्रधाने वृक्षभेदे च । वाच० १० ।

प्रज्ञा० । कल्प० । आचा० । ज्ञा० । जातिकुसुमवर्णं, मद्यभेदे,

“ महु च मेरुग च जाऽच ” जातिश्च जातिकुसुमवर्णं मद्यमेव ।

त्रिपा० १ भु० २ अ० । जातिनपुंसकगर्भजनिर्यग्मनुष्यमर्त्ये

सम्यक् व प्राप्यते न वेति । प्रश्ने, उत्तरम्-जानिनपुंसकमध्ये

सम्यक्त्वं देशविरतिश्च प्राप्यत इति आचक्ष्यकादावस्तीति ।
१२९ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

जाइअंतर-जात्यन्तर-न० । नरसिंहत्वादिके विलक्षणजातौ,
“ नरस्य सिंहरूपत्वा-अ सिंहो नररूपतः । शब्दविज्ञानकार्वा-
णा, भेदाज्जात्यन्तर हि सः ॥१॥ ” सूत्र० १ भू० १२ अ० ।

जाइअंध-जात्यन्ध-पु० । जन्मकालादारभ्यान्धे, (विपा०)
“ केइ पुरिसे जाइअंधे जाइअंधारूवे ” जातेरारभ्यान्धो जात्य-
न्धः । विपा० १ भू० १ अ० ।

जाइआजीवणा-जात्याजीवना-स्त्री० । आजीवनान्नेदे, पि० ।

जाइआजीवय-जात्याजीवक-पु० । जातिं ब्राह्मणादिकामा-
जीवति उपजीवति तज्जातीयमात्मानं सूचादिनोपदृश्यं ततो
भक्तादिकं गृह्णातीति जात्याजीवकः । आजीवकान्नेदे, स्था० ५
ठा० १ उ० । यथा कञ्चन भिक्षुमालादिजातीयमीश्वरं दृष्ट्वा
प्राहाऽहमपि भिक्षुमालादिजातीयः स चैकजातिसंबन्धात्
तस्य भिक्षादानादिकां प्रतिपत्तिं करोति । इति जात्युपजीवी ।
प्रब० २ द्वार ।

जाइआरिय-जात्यार्य-पु० । जातिर्मातृकः पक्षः तत्रा आर्या
अपापा निर्दोषा जात्यार्या । विष्णुस्मातृके, (स्था०)

द्विविधा जाइआरिया माणुस्सा पन्नत्ता । तं जहा-
“ अंबट्टा य कलंदा य, विदेहो वेदिगाइया ।

इरिया चुंचुणा चैव, उप्पेया इज्जजाइओ ” ॥ १ ॥

अम्बष्टेत्यादि अनुपुप्प्रप्रतिकृतिः परुष्येता इज्जजातय इति ।
इममर्हन्तीति इज्या यद् “ द्रव्यस्तूपान्तरितं चच्छ्रुतकदम्बि-
कीदण्डो हस्ती न दृश्यते ते इभ्या ” इति भुतिः । तेषां जातव
इज्यजातवस्ता एता इति । स्था० ६ ठा० ।

जाइआसीविस-जात्याशीविष-पु० । आशयो दृष्टाः तासु चिपं
वेषां ते आशीविषाः । जातित आशीविषा जात्याशीविषाः ।
सृष्टिचक्रादिके, स्था० ४ ठा० ४ उ० । (‘ आसीविस ’ शब्दे
द्वितीयांशे ४८६ पृष्ठे विशेषचक्षुष्यता)

जाइकहा-जातिकथा-स्त्री० । विकथानेदे, नि० चू० १ उ० ।

जाइकुल-जातिकुल-न० । जातिसंबन्धिनि कुले, “ तेसि ण
भते ! जीवाण कइ जाइकुलकोडीजोणिप्पमुइसयसदस्मा प-
णत्ता ” । जातिरिति किल तिर्यग्जानिस्तस्याः कुलानि क-
मिकीटवृश्चिकादीनि । जी० ३ प्रति० ।

जाइचउक-जातिचतुष्क-न० । एकान्द्रिबन्धीन्द्रिबन्धीन्द्रिबन्ध-
रिन्द्रिबजातिसवरूपे, कर्म० २ कर्म० ।

जाइच्छ-यादृक्-त्रि० । वस्येव दर्शनमस्व बद्ध-दृश-क-किप्
मा । वत्सदृशे, यथाविधे, दान्तात्तु स्त्रिया ङीप् । वाच० ।

जातेच्छ-त्रि० । लब्धचिकीर्षापरिणामे, ध० १ अधि० ।

जाइच्छय-यादृच्छिक-त्रि० । यदृच्छया आगतः उक् । अथे-
च्छया प्राप्ते, वाच० । अतर्कितोपस्थिते काफलादीयादिकल्पे व-
स्तुनि, तथा च बह्व्यावादिनः । आचा० १ भू० १ अ० १ उ० । अनर्थके
मित्यादिनास्ति, न० । स्था० १ ठा० ४ उ० ।

तल्लक्षण चेदम्-

“ बह्वस्तुनोऽभिधानं, स्थितमन्यार्थे तदर्थनिरपेक्षम् ।
पर्यायानभिधेयं, च नाम यादृच्छिकं च तथा ॥ १ ॥ ”

बिनेयाऽनुप्रदार्भमेतद्व्याख्या-यद्वस्तुन इन्द्रादिरभिधानमित्य-
इत्यादि वर्णोपलीमात्रमिदमेव आवश्यकलक्षणवर्णचतुष्टयव-
र्णीमात्रसत्तदोर्निर्वाभिसंबन्धात् तन्नामेति सटक् । अथ प्रकारा-
न्तरेण नाम्नो लक्षणमाह-(स्थितमन्यार्थे तदर्थनिरपेक्षं पर्यायान-
भिधेयं चेति) तदपि नाम यत्कथञ्चनमित्याह-अन्यथासावर्थ-
अन्यार्थो गोपालदारकादिलक्षणः । तत्र स्थितम् अन्यत्रेन्द्रादा-
वर्थे यथार्थत्वेन प्रसिद्धं तदन्वयं गोपालदारकादौ पदारोपितमि-
त्यर्थः । अत एवाह-(तदर्थनिरपेक्षम् इति) तस्वेन्द्रादिनाम्नोऽर्थः
परमेश्वर्यादिरूपस्तदर्थः स चासावर्थश्चेति वा तदर्थस्तस्य नि-
रपेक्षं गोपालदारकादौ तथा तदर्थस्याभावात् । पुनः किंभूततत् ?
इत्याह-पर्यायानभिधेयमिति । पर्यायाणां शक्रपुरन्दरादीनामन-
भिधेयमवाच्यं गोपालदारकादौ इन्द्रादिशब्दैरुच्यमाना
अपि शचीपत्यादिरिव शक्रपुरन्दरादिशब्दैर्नाभिधीयन्ते अत-
स्तन्नामाऽपि, नाम-तद्वतोरभेदोपचारात् पर्यायानभिधेयमित्यु-
च्यते । चशब्दान्नाम्न एवं लक्षणान्तरसूचकं शचीपत्यादौ प्र-
सिद्धं तन्नामवाच्यार्थशून्ये अन्यत्र गोपालदारकादौ पदारोपितं
तदपि नामेति तात्पर्यम् । तृतीयप्रकारेणापि लक्षणमाह-(बाह-
च्छिकं च नथेति) तथाविधव्युत्पत्तिशून्यं क्तिथकपिथादि-
रूपं बाह्यच्छिकं स्वेच्छया नाम क्रियते तदपि नामेत्यार्था-
र्थः ॥ १ ॥ अनु० ।

जाइजरावरणसोगप्पणासन-जातिजरावरणशोकप्रणाशन-
त्रि० । जातिर्जन्म, जरा विस्रसा, मरणं प्राणनाशः, शोको मानसो
दुःखविशेषः, तान् प्रणाशयत्यपनयति इति जरावरणशोकप्रणा-
शनः । जातिजरावरणापनयनसमर्थे, ध० २ अधि० । ठा० ।

जाइजुत्त-जातियुक्त-त्रि० । मातृपक्षयुते, जातिर्मातृकी तथा
युतो विनयादिगुणवान् जयतीति । प्रब० ६४ द्वार ।

जाइजंत-यात्यमान-त्रि० । कदर्थ्यमाने, प्रश्न० १ आभ० द्वार ।

जाइट्टि-जातेष्टि-स्त्री० । यज-किन् जातस्य सस्कारार्थं कर्त-
व्या इष्टि । सागभेदः । जातकर्माव्ये सस्कारभेदे, वाच० । स० ।

जाइट्टिअ-यद्यदृष्ट-त्रि० । यद्यदृष्टं तत्तदित्यस्मिन्नर्थे, यद्यदृष्टं
तत्तदित्यस्य जाइट्टिअ । जइ रत्तसि, जाइट्टिअएदिअमासुक्-
सहाव । लोहं कुट्टणपणं जिम्बघणासहेसइ ताव । प्रा० ४ पाद ।

जाइयाम-जातिनाम्न-न० । नामकर्मनेदे, (कर्म०) एकेन्द्रिबा-
दीनामेकेन्द्रियत्वादिरूपसमानपरिणतिलक्षणम् एकेन्द्रिबादि-
शब्दव्यपदेशमाक् यत्सामान्यं सा जातिः, तद्विपाकवेद्या कर्म-
प्रकर्तारपि जाति । इदमत्र तात्पर्यम्-द्रव्यरूपमिन्द्रियमङ्गापा-
केन्द्रियपर्यायिनामकर्मसामर्थ्यात् सिद्धं, प्रावरूपं तु स्पर्शनादी-
न्द्रियावरणक्षयोपशमसामर्थ्यात् “ क्वायोपशमिकानि इन्द्रिबा-
यि ” इति वचनात् । यत्पुनरेकेन्द्रियादिशब्दप्रवृत्तिनिबन्धनं तथा
रूपसमानपरिणतिलक्षणं सामान्यं तदव्यभिचारसाध्यताजा-
तिनामसाध्यम् । उक्तं च-अव्यभिचारिणा सादृश्येन एकी-
कृतोऽर्थात्मा जातिः तन्नामिच्च जातिनाम । कर्म० ६ कर्म०
प्रज्ञा० । पं० स० ।

तत्र पञ्चधा-

जातिनामेणं भंते ! कस्मे पुच्छा ? गोयमा ! पंचविदे प-
णत्ते । तं जहा-एगिदियजातिनामे वेइदियजातिनामे वेइ-
दियजातिनामे चउरिदियजातिनामे पंचिदियजातिनामे ॥

प्रश्न० २३ पद । एकेन्द्रिबजातिनाम, द्वीन्द्रिबजातीनाम, त्रीन्द्रिबजातिनाम, चतुरिन्द्रिबजातिनाम, पञ्चेन्द्रिबजातिनाम । कर्म० ६ कर्म० । भा० । प्रव० ।

जाइणामगोयनिउत्त-जातिनामगोत्रनियुक्त-त्रि० । जातिनाम गोत्रं च नियुक्तं वैस्ते तथा । नियुक्तजातिनामगोत्रे नारकादौ, म० ६ श० २८० ।

जाइणामगोयनिउत्ताउय-जातिनामगोत्रनियुक्तयुष्-त्रि० । जातिनाम्ना गोत्रेण च सह नियुक्तमायुर्वैस्ते तथा । जातिनाम्ना गोत्रेण च सह नियुक्तयुषि, म० ६ श० २८० ।

जाइणामगोयनिहत्त-जातिनामगोत्रनिधत्त-त्रि० । जातिनाम गोत्रं च निधत्तं वैस्ते तथा । निधत्तजातिनामगोत्रे, म० ६ श० २८० ।

जाइणामगोयनिहत्ताउय-जातिनामगोत्रनिधत्तायुष्-त्रि० । जातिनाम्ना गोत्रेण च सह निधत्तमायुर्वैस्ते तथा । जातिनाम्ना गोत्रेण च सह निधत्तायुषि, म० ६ श० २८० ।

जाइणामनिउत्त-जातिनामनियुक्त-त्रि० । जातिनाम नियुक्तं नितरां युक्तं संबद्धं निकाचितं वेदने वा नियुक्तं वैस्ते तथा । नियुक्तजातिनामकर्मणि जीवे, म० ६ श० २८० ।

जाइणामनिउत्ताउय-जातिनामनियुक्तयुष्-त्रि० । जातिनाम्ना सह नियुक्तं निकाचितं वेदयितुमारब्धं वाऽऽयुर्वैस्ते तथा । जातिनाम्ना सह नियुक्तयुषि, म० ६ श० २८० ।

जाइणामनिहत्ताउय-जातिनामनिधत्तायुष्-न० । जातिरेकेन्द्रियजात्यादिः पञ्चधा सैव नाम इति नामकर्मण उत्तरप्रकृतिविशेषो जीवपरिणामो वा तेन सह निधत्तं निधत्तं यदायुस्त-जजातिनामनिधत्तायुः । जातिनाम्ना निधत्ते आयुषि, म० ६ श० २८० । जातिनाम्ना सह निधत्तमायुर्वैस्ते तथा । जातिनाम्ना सह निधत्तायुषि जीवे, म० ६ श० २८० । स्या० ।

जाइणिवद्ध-जातिनिवद्ध-न० । भावसूत्रस्य ध्रुवस्य जेदे, (सूत्र०) जातिनिवद्धं तु चतुर्धा । तद्यथा-

कथनीयं कथ्यम् उच्चराध्ययनज्ञाताधर्मकथादि । पूर्वर्षिचरित-कथा नक्तप्रायत्वास्तस्य । तथा गद्यम्-ब्रह्मचर्याध्ययनादि । तथा पद्यम्-हृन्दोनिवद्धम् । तथा गेयम्-यत् स्वरसंचारेण गीतिप्राप्तं निवद्धम् । तद्यथा-कापिलीयमन्यबनम्-“अधुवे असासबस्मि संसारस्मि दुक्कपउराए” इत्यादि । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ ३० ।

जाइ(य)णिहुया-जातिनिर्हृ(र्ह)ता-स्त्री० । जातान्यपत्यानि निर्हृतानि निर्वातानीत्यर्थो यस्याः सा । जातनिर्हृता ना । विहृता-पत्यायाम्, “विजयमित्तस्स सत्यवाहस्स सुमहा जारिबा जाइ (य) णिहुया वि होत्था ” । विपा० १ श्रु० २ अ० ।

जाइतिग-जातित्रिक-न० । जातिशब्देनोपलक्षितं त्रिकम् । “जाइरुगइ” इति गायवयोके जातित्रये, तत्र जातवः एकेन्द्रिबद्वीन्द्रिबत्रीन्द्रिबचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियास्थाः पञ्च । गनवः सुरतरतिर्यग्नरकरूपाः चतस्रः । रूगति प्रशस्ताऽ-प्रशस्तविहायोगतिजेदेन चिद्या । इत्येवं जातित्रिकशब्देन एकादश प्रकृतयो गृह्यन्ते । कर्म० ५ कर्म० ।

जाइथेर-जातिस्थविर-पुं० । जातिजन्म तथा स्थविरः जाति-स्थविरः । स्थविरभेदे, “सधियासजाए समर्थे णि-गंये जाइथेरे” स्या० ३ अ० २ ३० ।

जाइदोस-जातिदोष-पुं० । जातिनिष्ठे दोषे, “स्त्रीजातौ दा-म्मिकता, त्रीलुकता भूवसी वणिगुजातौ । दोषः द्वाविदजा-तौ, द्विजातिजातौ पुनदोमः ॥१॥ ” त० ।

जाइधम्मय-जातिधर्मक-त्रि० । उत्पत्तिधर्मके, “जं पि जाइध-म्मं” जननं जातिरूपचित्तरूपकम् । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

जाइपद्ध-जातिपद्ध-पुं० । जातिनामकेन्द्रियादीनां पन्थाः जा-तिपथः । जातिमार्गो, “जाइपद्धं अणुपरिवट्टमासे” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । “पासजाइपहे वट्ट” । पाशा अत्यन्तपारवश्य-हेतवः । कवचादिस्वन्धास्त एव तीव्रमोहोदवादिहेतुतया जातीनां पन्थानस्तत्प्रापकत्वान्मार्गा । उक्त० ६ अ० । ससारे, “अरक्खिओ जाइपद्धं चवेड” जातिपन्थानं जन्ममार्गं संसार-मुपैति । दश० २ चू० ।

जाइपुरु-जातिपुट-न० । जातिः पुष्पजातिविशेषः पुटं पत्रादि-मय तद्भाजनं जातिपुटम् । जातिपुष्पस्य पत्रादिमये भाजने, शा० १ श्रु० १७ अ० । “जाइपुरुण वा” रा० ।

जाइप्पसएणा-जातिप्रसन्ना-स्त्री० । जातिपुष्पवासिता प्रस-न्ना जातिप्रसन्ना । सुरामेदे, “जाइप्पसएणा वा” जी० ३ प्रति० । जाइप्पाय-जातिप्राय-पुं० । दूयणाभासकल्पे, “जातिप्रायश्च बाब्बोऽयं, प्रकृतान्यविकल्पनात्” । जातिप्रायश्च दूयणा-भासकल्पश्च बाब्बः प्रतीककल्पाभ्यामत्र कुतर्क इति । द्वा० २३ द्वा० ।

जाइवंभा-जातिवन्धा-स्त्री० । जातेजन्मत आरज्य वन्धा नि-र्वोजा जातिवन्धा । जन्मत आरज्य निर्वाजायाम्, स्या० ५ अ० २ ३० ।

जाइजेय-जातिजेद-पुं० । सामान्वलकृपायां घटत्वादिजातौ,

तस्मात् यतो यतोऽर्यानां, व्यावृत्तिस्तन्निवन्धनाः ।

जातिजेदाः प्रकल्पन्ते, तद्विशेषावगाहिनः ॥

नस्मात् स्वपरव्यावृत्तिरूपात् हेतोः यतः यतः सजातीयात् विजातीयाश्च अर्यात् अर्यानां घटादीनां व्यावृत्तिभिन्नरूपता तन्नि-वन्धना व्यावृत्तिहेतुका जातिजेदाः परपरिक्लिप्तसामान्वल-क्षणाः प्रकल्पन्ते । कीदृशाः? इत्याह- (तद्विशेषावगाहिन इति) तस्व स्वपरव्यावृत्तिजातं स्वलक्षणस्य विशेषामार्तत्वपाटली-पुत्रकत्ववासन्तकत्वरक्तत्वादिलक्षणास्तान् विकल्पवशायाता-नवगाहन्ते भवद्वन्द्वन्ते इत्येवं शीघ्रा येते तथा । अने० १ अधि० ।

जाइमंरुवग-जातिमण्डपक-पुं० । जातिमालती तन्मयो मण्ड-पको जातिमण्डपकः । जातिमये मण्डपके जं० १ वज्र० । जी० ।

जाइमंत-जातिमन्-त्रि० । सुजातौ, “जाइमंता ति वा ” आचा० २ श्रु० ४ अ० २ ३० ।

जाइमय-जातिमद-पुं० । जात्या मद्रो जातिमदः । मद्रस्यानभेदे,

स० ७ सम० । “ जाडमयण वा ” स्था० १० ता० । प्रश्न० ।
जात्या ब्राह्मणब्राह्मणयुद्धवत्वेन मटोऽहकारो जातिमदः ।
जात्यहकारे, उक्त० ३ अ० । जातिमद विदधानो जन्तुरन्यजन्म-
नि तामेव जातिहीलनां वभते विकटां च भवाटवीं पर्यटतीति ।
प्रव० १६६ द्वार ।

सर्वेषां मदस्थानानामुत्पत्तेराभ्य जातिमदो बाह्यनिमित्तनि-
रपेक्षो यतो जवत्यतस्तमधिकृत्याह-

जे माहणो खत्तियजायए वां, तहुगपत्ते तह लेच्छई वा ।

जे पवईए परदत्तजोई, गोत्तेण जे थवजति माणवच्चे ॥ १० ॥

यो हि जात्या ब्राह्मणो भवति, क्षत्रियो वा इक्ष्वाकुवश्यादिकः ।
तद्देवमेव दर्शयति-उग्रपुत्रः क्षत्रियविशेषजातीयः । तथा
(लेच्छइ च्छि) क्षत्रियविशेष एव । तदेवमादिविशिष्टकुलोद्भूतो
यथावस्थितससारस्वभाववेदितया यः प्रव्रजितः त्यक्तराज्यादि-
गृहपाशबन्धनं परैर्देन ज्ञोक्तु शीघ्रमस्य परदत्तभोजी सम्यक्
सयमानुष्ठायी गोत्रे उच्चैर्गोत्रे हरिवशस्थानीये समुत्पन्नोऽपि
नैव स्तम्भ गर्वमुपयायादिति । किञ्चूते गोत्रे ? अभिमानवत्ते
अभिमानास्पदे इति । एतदुक्तं भवति-विशिष्टजातीयतया
सर्वलोकाऽजिमान्योऽपि प्रव्रजितः सन् कृतशिरस्तुण्णमुण्डनो
भिन्नार्थं परगृहाण्यटन् कथं हास्यास्पदं गर्वं कुर्यात् नैवासौ
मानं कुर्यादिति तात्पर्यार्थः ॥ १० ॥ सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

जाडमयपरिवच्छ-जातिमदप्रतिवच्छ-पु० । जात्यहकारेणानघे,
“ जाडमयपरिवच्छा हिंसा अजिइदिया ” जात्या ब्राह्मणब्रा-
ह्मणयुद्धवत्वेन यो मटोऽहकारस्तेन प्रतिस्तब्धा. अनघा. जाति
मदप्रतिस्तब्धाः । उक्त० १२ अ० ।

जाडय-जाचित-न० । याच् जावे-क्त । याचनवृत्तौ, याञ्चायां
च । कर्मणि क्त । प्रार्थिते, त्रि० । वाच० । उक्त० । “ सव्व से
जाडय होइ, नत्थि किं वि अजाडय ” आ० म० छि० ।

जाडयगमएण-याचितकमएण-न० । मार्गिताभरणे, पूर्णता-
याम्, । परोपाधे. सा याचितकमएणम् । अष्ट० १ अष्ट० ।

जाडिग-जातिविद्ध-न० । शिर पाण्यादिके प्राण्यवयवे, जा-
तिलिङ्गानि प्राण्यवयवां शिर.पाण्यादयस्तेर्हि गोत्वादिवक्षणा
जातिविहङ्ग्यते इति । सम्म० ३ काण्ड ।

जाडवर-जातिवर-पु० । जात्युत्तमे, “ जाडवरसाररक्षिय ”
प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार ।

जाडसंपप्प-जातिसंपन्न-पु० । उत्तममातृकपक्षयुते, औ० ।
स्था० । रा० । नि० । ज्ञा० । यद्वाह-“ जाडकुलसंपन्नो पायम-
किञ्च न सेवइ किञ्चि आसेविठ च पच्छा तग्गुणआं सम्ममा-
लोए ” च्छि । गुणवन्मातृत्वे, स्था० ८ ता० ।

जाडसर-जातिस्मर-त्रि० । जार्ति पूर्वजन्म स्मरति । स्मृ-अच् ।
अतीतजन्मवृत्तान्तस्मृतियुक्ते, वाच० । “ जाडसरो व जयव ”
जार्ति स्मरतीति जातिस्मरो भगवान् । “ विहादिभ्य ” ॥ ११ ॥ १० ।
इत्यणपवाटोऽच् । आ० म० प्र० । “ भवेज्जातिस्मर. पुमान् ”
जातिस्मरोऽनुचूतभवत्सर्ता । यो० वि० ।

जाडसरण-जातिस्मरण-न० । आभिनिबोधिकज्ञानविशेषे, आ-
चा० १ श्रु० १ म० १ उ० । प्राग्भवे ज्ञानमति, “ जाडसरण

समुप्पण” जातिस्मरणम् । उक्त० ए अ० । दश० त० । जा-
तिस्मरण द्विविधम्-सनिमित्तकम्, अनिमित्तकं च । तत्र ब्रह्म
निमित्तमुद्दिश्य जातिस्मरणमुपजायते तत्सनिमित्तकम् । यथा
वदकलचीरप्रभृतीनाम् । यत्पुनरेव तदावारककर्मणां कृषोपश-
नेनोत्पद्यते तदनिमित्तकं यथा स्वयं बुद्धकपिलादीनाम् । वृ० १
उ० । जातिस्मरणं च संज्ञिजातिविषयकमेव “ सन्निपुणे
जाडसरणे समुप्पज्जित्था ” संज्ञिन पूर्वजातिः प्राक्तन जन्म
तस्या यत्स्मरणं तत्संज्ञिपूर्वजातिस्मरणम् । न्यस्तनिर्देशे तु
संज्ञी पूर्वो भवो यत्र तत्संज्ञिपूर्वी संज्ञीति च विशेषण स्वरूप-
ज्ञापनार्थं न ह्यसंज्ञिजातिविषय स्मरणमुत्पद्यत इति । आ० १
श्रु० १ म० ।

तथा चोत्तराध्ययने-

देवदोगच्छुओ संतो, माणुस्सं जवमागओ ।

सन्निनाणसमुप्पन्ने, जाडसरणं पुराणयं ॥ ८ ॥

देवदोकात् च्युतः सन् मानुष्यं जवमागतः इति संज्ञिज्ञाने
समुत्पन्ने सति पुराणकं प्राचीनं जातिस्मरणमनुव्रति शेषः ।
संज्ञिनो गर्जजपञ्चेन्द्रियस्य ज्ञानं संज्ञिज्ञानं तस्मिन् संज्ञिज्ञाने ।
उक्त० १ ए अ० ।

जातिस्मरण कस्मात्तदाह-

संस्कारे पूर्वजातीनाम्, “ “ “ “ (६)

संस्कारे स्मृतिमात्रफले जात्यायुर्भोगवक्षणे च “ एव
मया सोऽर्थोऽनुभूतः, एव मया सा क्रिया कृता ”
इति भावनया सयमात् पूर्वजातीनां प्रागनुभूतजाती-
नां धीरनुस्मृतिरवबोधकमन्तरेणैव भवति । तदुक्तम्-“ संस्का-
रस्य साक्षात्करणात् पूर्वजातिज्ञानम् ” (६) आ० २६ आ० ।

जातिस्मरणकारणानि योगविन्दौ यथा-

ब्रह्मचर्येण तपसा, सद्देवाध्ययनेन च ।

विद्यामन्त्रविशेषेण, सत्तीर्थासेवनेन च ॥ ५७ ॥

ब्रह्मचर्येण भावतो वस्तिनिरोधरूपेण, तपसा उपवासादि-
ना, सद्देवाध्ययनेन च सता सुन्दरेणात्मानुग्रहादिपरिणामयु-
क्ततया वेदस्य सद्भूतार्थागमस्याध्ययनेन वाचनापृच्छ-
नादिस्वभावेन । च समुच्चये । विद्यामन्त्रविशेषेण ससाधना
स्त्रीस्वामिका वा विद्या, मन्त्रश्च तदितरूपः । ततो मन्त्रवा-
करणप्रसिद्धयोर्विद्यामन्त्रयोर्विशेषेण जेदेन सत्तीर्थासेवनेन च
सत सातिशयस्य व्यसनसल्लिखनिधनिस्तारणोपायस्य स्था-
वरजङ्गमभेदजिह्वस्य तीर्थस्य आसेवनेन पर्युपासनेन । चः
प्राग्वत् ॥ ५७ ॥

तथा-

पित्रोः सम्यगुपस्थानात्, ग्लानभैषज्यदानतः ।

देवादिशोधनाच्चैव, भवेज्जातिस्मरः पुमान् ॥ ५८ ॥

पित्रो जननीजनकयोः सम्यक् यथावत् उपस्थानात् त्रिसं-
ध्यप्रणामादिविनयरूपात्, “ पूजनं चास्य विक्रयं, त्रिसंध्य नम-
नक्रिया ” इत्यादि वक्ष्यमाणत्वं । ग्लानभैषज्यदानतः ग्लान-
नानां ज्वरादिरोगोपहतशरीररक्षकानां त्रैपज्यस्यौषधस्य दानतो
वितरणात्, “ देवादिशोधनाच्चैव ” देवदेवस्थानपुस्तकसा-
धूपाश्रयादेर्धर्मकार्योपयोगिनः । “ शोधनात् ” तथाविधमन्त्रा-

पनयनेन निर्मलीकरणाद्भवेज्जायेत जातिस्मरोऽनुजुतभवस्म-
र्ता पुमान् प्राणी ग्रहचर्यादीनां योगविशेषाणां ज्ञानावरण-
हान्सान्तरङ्गकरणत्वात् ।

अत्रैव प्रसङ्गसिद्धिमाह-

अत एव न सर्वेषां-मेतदागमनेऽपि हि ।

परलोकात् यथैकस्मात्, स्थानात् तनुभूतामिति ॥९६॥

“ अत एव ” इत्यादि । अत एव ग्रहचर्यादेर्जातिस्मरण-
हेतुत्वादेव (न) नैव सर्वेषां देहिनाम् । एतत् जातिस्मरणम्,
आगमनेऽपि ध्यायतावपि किं पुनर्ज्ञायायतमतेन तद्भावं इत्य-
पिदिशब्दार्थः । परलोकात् परमत्वात् । “ यथा ” इतिदृष्टान्ता-
र्थे एकस्मात् स्थानात् पाटलिपुत्रकादेरागमनेऽपि तनुभूताम्
तन्नातुजुतार्थस्मरणम् । ‘ इतिः ’ वाक्यपरिसमाप्तौ । इदमुक्तं
भवति—यथैकस्मात् पाटलिपुत्रकादेः स्थानादागतानामपि
सुबहूनां पथिकानां कचिद्विचक्षिते स्थाने न सर्वेषां प्रागनु-
भूतार्थस्मृतिरुपजायते, किं तु केषांचिदेव, एव जवान्तरस्मृ-
तावपि योजना स्यादिति न चाल्पवद्वत्त्वेन स्मर्तॄणां दृष्टान्तदा-
र्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यमुद्भावनीय, स्मर्तुसमवमात्रस्य प्रतिपादयितुं
मिष्टत्वात् दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः सर्वदा, साधर्म्याभावाच्च ॥९६॥

एतदेव ज्ञावयन्माह—

न चैतेषामपि हेत-कुन्मादग्रहयोगतः ।

सर्वेषामनुभूतार्थ-स्मरणं स्याद्विशेषतः ॥ ९७ ॥

(न च) नैव । एतेषामप्येकस्थानादागतानां किं पुनर्ज्ञा-
न्तरादागतानामपि इत्यपिशब्दार्थः । हि यस्मात् एतदिदम् ।
कुन्मादग्रहयोगतः कुन्मादो मोहावेशो ग्रहश्च भूतावेशस्ततः
कुन्मादग्रहयोगः नबन्धस्तस्मात् । सर्वेषां समस्तानाम् ।
किमित्याह-अनुभूतार्थस्मरणं (स्यात्) भवेद् विशेषतः सर्वान्
विशेषान् प्रतित्य किं तु सामान्येनैव ॥ ९७ ॥

अथ दार्ष्टान्तिके सर्वेषां सामान्येन स्मृतिर्यथा स्यात्तथाह-

सामान्येन तु सर्वेषां, स्तनवृत्त्यादिचिह्नितम् ।

अज्यासातिशयात् स्वप्न-वृत्तितुल्य व्यवस्थितम् ॥९८॥

सामान्येन साधारणतया । तु. विशेषणार्थः । सर्वेषां समस्तानां
प्राणिनाम् । स्तनवृत्त्यादिचिह्नितं स्तनवृत्तिस्तदहर्जातानां स्तन-
पामरूपा । आदिशब्दात् रमणीयरूपकन्दुकाद्यवलोकेनकुतूह-
लादिका विविधा चेष्टा गृह्यते । तथा चिह्नितं व्यक्तिज्ञावमा-
नीतम् ‘ जातिस्मरणम् ’ इति गम्यते । कीदृशमित्याह-(अ-
ज्यासातिशयात्) पुन पुनरासेवनमभ्यासस्तस्यातिशय उत्कर्ष-
स्तस्मात् । (स्वप्नवृत्तितुल्यम्) । स्वप्नकालोपलभ्यमान-
द्विषसानुजुतवनदेवकुलादिविहारादिव्यवहारसमम् । (व्यव-
स्थितम्) प्रतिष्ठितम् । यथाभ्यासातिशयात् स्वप्ने दिनानुजुतोऽ-
र्थे उपलब्ध्यते, एव स्तनवृत्त्यादिको व्यवहारः प्राग्भवानुजुतो-
भवान्तर इति ॥ ९८ ॥

तनु स्वप्नवृत्तिं पश्चादपि स्मर्यते न त्वेव स्तनादिवृत्तिर्भ-
वान्तरमवन्धिनी । इह स्मर्यत इति कथम् अनयोर्दृष्टान्तदार्ष्टा-
न्तिकज्ञाव इत्याशङ्क्याह—

स्वप्ने वृत्तिस्तथाज्यासा-विशिष्टस्मृतिवर्जिता ।

जाग्रतोऽपि कचिद्विचक्षा, सूक्ष्मबुद्ध्या निरूप्यताम् ॥९९॥

स्वप्ने प्रवृत्तिरुक्तरूपा (तथाभ्यासात्) तत्प्रकारादज्यासात्,
मन्दाभ्यासादित्यर्थः । (विशिष्टस्मृतिवर्जिता) स्फुटप्रतिज्ञासरु-
पस्मरणरहिता । “ कचिद् सिद्धा ” इत्युत्तरेण योगः । तथा-
(जाग्रतोऽपि) क्लीणनिष्ठस्य कस्यचित् किं पुनरन्यस्येति कचिद्
क्षेत्रे कावे वा (सिद्धा) सर्वलोकसमत्या प्रतिष्ठिता वृत्तिगच्छत्-
तृणस्पर्शादिका तथाऽभ्यासादेव स्मृतिवर्जिता । एतदर्थप्रती-
तानुपदेशमाह-(सूक्ष्मबुद्ध्या) निपुणाजोगेन (निरूप्यताम्) परि-
भाव्यतामेदन्यथा उक्तस्याप्यर्थस्य सम्यगवगमाभावात् ॥९९॥

अथ प्रकारान्तरत एव जातिस्मरणादात्मसिद्धि—

मभिधित्सुराह—

श्रूयन्ते च महात्मानः, एते दृश्यन्ते इत्यपि ।

क्वचित्संवादिनस्तस्मा-दात्मादेर्हन्ते निश्चयः ॥ ९३ ॥

(श्रूयन्ते) समाकर्ण्यन्ते कथानकेषु भरुकच्छादौ शकुनिकाजीव-
राजपुत्रासुदर्शनादयः । चकारो हेत्वन्तरसमुच्चये । (महात्मा-
नः) प्रशस्तस्वभावा । (एते) जातिस्मरकाः । (दृश्यन्ते इत्यपि)
दृश्यन्ते साक्षादेव क्वचित् इदानीमप्युपलब्ध्यन्ते । कीदृशा ?
इत्याह-(संवादिनः) विसवादविकलवचनाः । ततः कि-
मित्याह-(तस्मात्) जातिस्मरकादिमवादात् (आत्मादेः) जी-
वकर्मादेरतीन्द्रियस्यापि कथंचिद् । “ हत ” इति कोमलाम-
न्त्रणे । निश्चयः सपद्यते इति ॥ ९३ ॥

अथ निगमयन्माह—

एवं च तत्त्वसंसिद्धे-योग एव निबन्धनम् (९४)

(एवम्) चोक्तन्यायेनैव (तत्त्वसंसिद्धे) आत्मादृष्टादिप्रतीतेः
योग एव नापर किञ्चित् (निबन्धन) हेतुर्वर्तते । (९४) यो० वि० ।

ननु नवमासमत्रान्तरितमपि प्राक्तनं भव सामान्यजीव

कथं स्मरतीत्याह—

जायमाणस्स जं कुक्खं, मरमाणस्स वा पुणो ।

तेण कुक्खेण समूढो, जाइं सग्इ न अप्पणो ॥ १० ॥

जायमानस्य गर्भाक्षिस्मरमाणस्य उत्पद्यमानस्य वा यत् कुक्खं
भवति (वा) अथवा पुनर्जियमाणस्य पञ्चत्वं कुर्वाणस्य च
यत् कुक्खं जवति । तेन दारुणदुःखेन समूढो महामोहभाव
प्राप्त जातिं प्राक्तनभवमात्मीयं स्वकीयं मूढात्मा प्राणो न
स्मरति । कोऽहं पूर्वभवे देवादिकोऽभवमिति न जानातीति ॥२॥
त० । (न जानाति ‘ दिसा ’ शब्दे दृष्टान्तः) । जातिस्मरणं सख्या-
तजवनिर्णायकं न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-जातिस्मरणमपि सम-
तिक्रान्तं सख्यातजवावगमस्वरूपं मतिज्ञानजदे एवेति कर्म-
ग्रन्थवृत्त्याचाराङ्गवृत्त्यनुसारेण सख्यातभवनिर्णायकं जानि-
स्मरणं ज्ञायत इति । १३० प्र० । सेन० १ उल्ला० । कर्म-
ग्रन्थवृत्तौ-जातिस्मरणमपि अतीतासख्यातभवावगमस्वरूपं
मतिज्ञानमेवेत्युक्तमस्ति “ पुव्वभवा सो पिच्छइ, इक्कं दो तिअ
जाव नवगं वा । उव्वरिं तस्स अविस्सओ, सहावओ जाइस्-
रणस्स ॥ १ ॥ ” इति गाथायां तु नवैव भवा जातिस्मरणस्य
विषयास्तत्कथमिति प्रश्ने, उत्तरम्-जातिस्मरणवान् आचारा-
ङ्गावृत्त्याद्यभिप्रायेणातीतानसख्यातान् भवान् पश्यतीति ज्ञाय-
ते कर्मग्रन्थवृत्तावपि स एवाभिप्रायोऽस्ति “ पुव्वभवा सा
पिच्छइ ” इय गाथा तु बूढिनपत्रस्था न तु तथाविधग्रन्थस्था तन
निष्ठायािका न भवतीति । ३४१ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । ददानीं भ-

रते मनुजानां, निरश्वां च जातिस्मरणमस्ति न वा ? यदि नास्ति तदा कुतो व्यवच्छिन्नं तथाऽवधिज्ञानमपीदानीमस्ति न वा ? इत्यपि च प्रसाध्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-वर्तमानकाले जातिस्मरणाद्यवधिज्ञानस्य व्यवच्छेदः शास्त्रे प्रतिपादितो नास्तीति । १६८ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

जाइसरणवरणिज्ज-जातिस्मरणावरणीय-न० । मतिज्ञानावरणायकर्मभेदे, जातिस्मरणावरणीयानि च कर्माणि मतिज्ञानावरणभेदाः । तयोपशम उदितानां कयोऽनुदितानां विष्कम्भितोदयत्वमिति । झा० १ श्रु० १ अ० ।

जातिसुमिण-जातिस्मरण- 'जाइसरण' शब्दार्थे, सेन० ३ उल्ला० ।

जाइहिंगुलुय-जातिहिङ्गुलुक-पुं० । रक्तवर्णं वर्णकरूप्यभेदे, "जाइहिंगुलुय वा" । जातिहिङ्गुलुकेन वर्णकरूप्येण स कृत्रिमोऽपि भवतीति जात्याविशेषितः । झा० १ श्रु० १ अ० । जात्यः प्रधानो हिङ्गुलुको जात्यहिङ्गुलुकः । प्रज्ञा० १ पद ।

जाई-जाती-स्त्री० । जन-किच्-ङीप् । मावत्याम्, तत्पुंसे लताभेदे च । वाच० । ज० । सुरायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जाईफल-जातीफल-न० । गन्धप्रधाने वस्तुनि, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (जायफल) इतिख्याते फले च । वाच० ।

जाईमंडवग-जातीमण्डपक-पुं० । 'जाइमंडवग' शब्दार्थे, ज० १ वक्त० ।

जाईय-जातीय-त्रि० । जातौ जवः छ । समानजातियुके सजातीये, वाच० । आ० म० । "एकग्रहणे, तज्जातीयग्रहणम्" इति न्यायः । आ० म० । किञ्चिच्छब्दात् जातीयप्रत्यय । प्रकारार्थे । "गुणावश्रो पंचजातीय" पञ्चप्रकारम् । विशेषः । यथा तार्किकजातीयः तार्किकप्रकारः । वाच० ।

जाईसर-जातिस्मर-त्रि० । 'जाइसर' शब्दार्थे, आ० म० प्र० ।

जाईसरण-जातिस्मरण-नं० । 'जाइसरण' शब्दार्थे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

जाईसरणावरणिज्ज-जातिस्मरणावरणीय नं० । 'जाईसरणवरणिज्ज' शब्दार्थे, झा० १ श्रु० १ अ० ।

जाइहिंगुलुय-जातिहिङ्गुलुक-पुं० । 'जाइहिंगुलुय' शब्दार्थे, झा० १ श्रु० १ अ० ।

जाउ-यावत्-त्रि० । यत् परिमाणमस्य मनुष्यं । "यावत्तावतोर्वाऽऽर्मे-उ-महि" । ८।४।४०६ । यावत्तावदित्यनयोरव्यययोर्वकारादेरव्ययस्य 'म-उ-महि' इत्येने त्रय आदेशाः भवन्ति । प्रा० ४ पाद । यत्परिमाणे, साकल्ये, अवधौ, व्याप्तौ, माने, अवधारणे च । वाच० ।

जाउया-यातृ-स्त्री० । या-तृच् । देवरपत्न्याम्, यातरौ तृन् । गन्तारि, त्रि० । यातारौ । वाच० । "जाउयाओ जाणिस्संति" । "जाउयाओ चि" देवराणां जाया । झा० १ श्रु० १६ अ० । "जाउग चि" यातरो ज्येष्ठदेवरजायाः । वृ० १ उ० ।

जाउत्त-जातुत्त-पुं० । गुच्छात्मके वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जाऊकण-जातृकर्ण-पुं० । मुनिभेदे, वाच० । गोत्रभेदे, न० ज० ७ वक्त० ।

जाऊकणीय-जातृकर्णीय-न० । गोत्रभेदे, सु० प्र० १० पाद० । च० प्र० ।

जाऊरो-देशी-कपित्थे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जाओगण-यादोगण-पुं० । जलजन्तुगणे, वाच० । "सार-कसमाणे से चिह्ति" । नानाविधोस्तु यादसां गणान् सरस्वत्सह वा यादोगणैरात्मानमारत्तन् । आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।

जांवई-जाम्बवती-स्त्री० । जाम्बवतोऽपत्य स्त्री । कृष्णवासुदेवस्य स्वनामख्यातायां पत्न्याम्, कटप० ७ क्षण । नागदमन्यां च । वाच० ।

जांवूणय-जाम्बूनद-न० । जम्बूनदे भवम्-अण् । स्वर्णे, तीर-मृत तद्रसं प्राप्य सुखवायुविशेषिता जाम्बूनदाख्यं भवति सुवर्णं सिद्धमृषणम् इत्युक्ते सुवर्णभेदे, तद्रसं जम्बूरसम् । धुस्तरे च । वाच० । ज० ।

जाग-याग-पुं० । यज-घञ् । मन्त्रकरणके बहुधाद्यधिकरणे हवि-स्पक्षेपरूपे यज्ञे, वाच० । यजनं यागः । पूजने, "अस्त्रिगुणाधिकसद्योगसारसद्ग्रहयागपरः" यागां यजनं पूजनं तत्परः तत्प्रधानः । पो० ए विव० । आचा० । झा० । देवपूजायाम्, झा० १ श्रु० १ अ० । श्रीसिद्धार्थनृपस्य यागकरणप्रौढिर्देशाहो-त्सवे, सिद्धार्थराज्यतिकरे यागशब्देन देवपूजा कृतेति समर्थितम् । प्रति० । देवतापूजावसरजाविनि ब्राह्मणप्रसिद्धे पूजाविशेषे, अनु० । ज० । झा० । अश्वमेधादिके च । पि० ।

जागजागदायसहस्रमपरिच्छय-यागजागदायसहस्रप्रतीच्छक-त्रि० । यागा पूजाविशेषा मागा विंशतिजागदायो दायः सामान्यदानान्येतेषां सहस्राणि प्रतीच्छतीति । तथाभूते, औ० ।

जागर-जागर-पुं० । जागृ-अप् । निद्रामावे, जागरणे, कवचे च । वाच० । जागर्तीति जागरः । अपगतनिद्रे, "जागरवेरो-वरण" असयमनिद्रापगमाज्जागर्तीति जागरः । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । "सुप्ता अमुणी उ सया, सुणी उ सुप्ता वि जागरा ह्येति" आचा० नि० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । द्रव्य-जागरो निद्रारहितः । भावजागरः सम्यग्दृष्टिः । आ० म० द्वि० । विशेषः ।

अथ विरत्यपेक्षया जीवादीनां पञ्चविंशतेः पदानां
सुप्तत्वजागरत्वे प्ररूपयन्नाह—

जीवा एं जंते ! सुप्ता, जागरा, मुत्तजागरा ? । गोयमा ! जीवा मुत्ता वि, जागरा वि, मुत्तजागरा वि । नेरडयाणं भंते ! किं मुत्ता पुच्छा ? । गोयमा ! ऐरड्या मुत्ता । ए जागरा, णो मुत्तजागरा । एवं जाव चउरिडिया । पंचि-दियतिरिक्खजोणिया एं भंते ! किं मुत्ता पुच्छा ? । गोय-मा ! मुत्ता । णो जागरा । मुत्तजागरा वि । मणुस्मा । जहा जीवा वाणभंतरजोडसियवेमाणिया जहा ऐरड्या ।
(सुच चि) सर्वविरतिरूपनैऋत्यिकप्रबोधभावात् । (जागर

(सि) सर्वविरतिरूपप्रवरजागरणसद्भावात् । (सुप्तजागर सि)
अविरतिविरतिरूपसुप्तिप्रबुद्धतासद्भावादिति । भ० १६ श० ६
उ० । स्था० ।

संजयमणुस्साणं सुत्ताणं पंच जागरा पञ्चत्ता । तं जहा-
सद्भा० जाव फासा ।

“ सजय ” इत्यादि । व्यक्तम् । नवर संयतमनुभ्याणां साधूनां
सुप्तानां निष्ठावतां जाग्रतीति जागरा असुप्ता जागरा इव जा-
गरा इयमत्र जावना-शब्दादयो हि सुप्तानां संयतानां जाग्रद-
द्विषदप्रतिहतशक्तयो जवन्ति कर्मबन्धाभावकारणस्याप्रमाद-
स्य तदानीं तेषामभावात् कर्मबन्धकारणं भवतीत्यर्थः ।

संजयमणुस्साणं जागराणं पंच सुत्ता पञ्चत्ता । तं जहा-
सद्भा० जाव फासा ।

द्वितीयसुत्रभावना तु-जागराणां शब्दादयः सुप्ता इव सुप्ता
प्रस्मद्विषदप्रतिहतशक्तयो भवन्ति । कर्मबन्धकारणस्य
प्रमादस्य तदानीं तेषामभावात् कर्मबन्धकारणं भवतीत्यर्थः ।

सयतविपरीता ह्यसयता इति । तानधिकृत्याह-

असंजयमणुस्साणं सुत्ताणं वा जागराणं वा पंच जागरा
पञ्चत्ता । तं जहा-सद्भा० जाव फासा ।

“ असजय ” इत्यादि । व्यक्तम् । नवरम् । असयतानां प्रमादि-
तया अवस्थाद्वयेऽपि कर्मबन्धकारणनयाऽप्रतिहतशक्तित्वात्
शब्दादयो जागरा इव, जागरा भवन्तीति जावना । स्था०
५ ठा० २ उ० ।

जागरण-जागरण-न० । निष्ठाकृत्ये, स्था० १ श्रु० २ अ० । अव-
बोधे, ध० ३ अधि० ।

जागरणे गुणाः-

“ जागरद्वे णरा णिच्च, जागरमाणस्स वट्ठए बुद्धी ।
जो सुअइ ण सो धम्मो, जो जग्गइ सो सया धम्मो ॥१॥
सुअइ सुअतस्स सुअ, सक्खिअल्लिय भवे पमत्तस्स ।
जागरमाणस्स सुअ, धिरपरिचियमप्पमत्तस्स ॥२॥
नालस्सेण सम सोक्ख, ण विज्जा सह निहया ।
ण वेरग्ग पमादेण, णारभेण दयासुअ ॥३॥
जागरिया धम्मीण, अहम्मीण तु सुत्तिया सेया ।
वच्चादिवभगिणीए, अकहिंसु जिणो जयतीए ॥४॥
सुवइ य अयगरभूओ, सुय पि से णस्सती अमयचूय ।
होही गोणतभूओ, णधम्मि सुए अमयचूए ” ॥ ५ ॥
आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

निशान्त्ययामे जागर्या, गुरोश्चावश्यकक्षणे ।

उत्सर्गो देवगुर्वादि-नतिः स्वाध्यायतिष्ठता ॥ २० ॥

निशाया रात्रेरन्त्ययामे चतुर्थयामे जागर्या जागरणं निद्रान्त्या-
ग इत्यर्थः । सापेक्षयतिधर्मो भवतीति योजना । अग्रेऽपि सर्वत्रा-
वसेया जागरणविधिश्च-“ जामिणिपच्छिमजामे, सव्वे जग्गति
बालबुद्धाई । परमिद्विपरममत, भणति सत्तच्छाराओ ॥ १ ॥ ”
इत्यादि । विशेषपट्टहस्थधर्माधिकारे प्रदर्शित एव निशान्त्य-
यामे जागरणम् । किम्विशेषेण सर्वेषामेव उत केषांचिदेवेति
जिज्ञासायामाह-(गुरो) प्रवाजकस्य दिगाचार्यादेर्वा चका-
रात् प्राप्तादे । आवश्यकक्षणे प्रतिक्रमणकस्यावसरे, जागर्या त

गुरोः तृतीयप्रहरेऽस्वापस्य वक्ष्यमाणत्वात् । ग्लानादेस्तु शरी-
रमान्धात् प्रतिक्रमणवेलायामुचितमेव जागरणम् । उक्तमपि
प्रवचनसारोक्तादे-

“ सव्वे वि पढमयामे, डुअि अ वसहाण आइमा जामा ।

तअओ होइ गुरूण, चउत्थे सव्वे गुरू सुअइ ॥ ६७ ॥ ”

सर्वेऽपि साधवः प्रथमे यामे रात्रिप्रथमप्रहरं यावत् । स्वा-
ध्यायध्यानदिकुर्वाणाः जाग्रन्ति द्वौ च आद्यौ यामौ वृषभाणां
वृषजा इव वृषभा गीतार्थाः साधवः तेषामयमर्थो द्वितीये यामे
ये सुष्वन्तः साधवस्ते स्वपन्ति । वृषजास्तु जाग्रन्ति ते च जाग्रतः
प्रज्ञापनादिसुत्रार्थे परावर्तयन्ति । तृतीयप्रहरो भवति गुरूणां
कोऽर्थः-प्रहरद्वयानन्तरं वृषभाः स्वपन्ति । गुरवस्तूत्थि-
ता प्रज्ञापनादि गुणयन्ति चतुर्थप्रहरं यावत् । चतुर्थे च प्रहरे ।
सर्वे साधवः समुत्थाय वैरात्रिककालं गृहीत्वा कादिकश्रुतं
परावर्तयन्ति । गुरवः पुनः स्वपन्ति । अन्यथा प्रातर्निद्राधूर्णमान-
लोचनास्तद्वशादेव भज्यमानपृष्ठका व्याख्यानमव्यञ्जनोपदेशा-
दिकं कर्तुं ते सोद्यमाः सन्तो न शक्नुवन्तीति । (प्रव० १२८ द्वार)
प्रतिक्रमणवेला च तत्परिसमाप्तिदशोपकरणप्रत्युपेक्षणासमन-
न्तरजाविसूर्योदयपरिमेषा । यतः-“ आवस्सयस्स समप, णिहा-
मुइ चयति आयरिया । तह त कुणंति जह दस, पम्बिहेहाऽण-
तर सुरो ” ॥१॥ सि । जागरणानन्तरकर्मव्यमाह-(उत्सर्ग इति)
कायोत्सर्गं स चर्यापथिकीप्रतिक्रमणपूर्वकः कुस्वप्नदुःस्वप्ननि-
वारणनिमित्तः प्राणिवधादिकुस्वप्नजावे शतोच्छ्वासमानो मैथु-
नकुस्वप्नजावे तु चतुस्त्रोतकरोपर्येकनमस्कारचिन्तनादष्टश-
तोच्छ्वासमानोऽवसेयः । यतो यतिदिनचर्यायास्-

“ इरिअ पम्बिमतो, कुसुमिण डुसुमिण निवारणस्सग्गं ।

सम्म कुणति निज्जिअ-पमायणिहा मडामुणिणो ॥ १ ॥

पाणिवहप्पमुहाण, कुसुमिणभावे भवति उज्जोआ ।

चत्तारि चित्तिणिज्जा, सनमुक्कारा चउत्थस्स ॥ २ ॥ ” सि ।

ततश्च (देवगुर्वादिनतिरिति) देवनातिश्चैत्यवन्दनम् । गुर्वादिन-
तिश्चतुर्भिः क्रमाश्रमणैर्गुर्वादिनमस्त्रिकया ततोऽनन्तरं च (स्वा-
ध्यायतिष्ठतेति) स्वाध्यायो वाचनादिः तस्मिन् यथासंभव ति-
ष्ठता एकाग्रता उपलक्षणत्वात् । पूर्वगृहीततपोनियमाग्निग्रह-
चिन्तनधर्मजागरिकाकरणादि । यतः-

“ जिणनमणुमुणिनमसण-पुव्व तत्थो कुणति सज्झाय ।

चित्तिंति पुव्वगाहिअ, तवनियमाऽभिग्गहप्पमुह ॥१॥

किं तक्कणिज्जकज्ज, न करेमि अभिग्गाय को उच्चिओ ।

किं मड अल्लिमं जाय, कहदिअडा मज्जं वच्चति ॥२॥

कह न हु पमायपके, खुप्पिस्स किं परो व अण्यो वा ।

मह पिच्छइ अय्यार, इअ कुज्जा धम्मजागरिअ ॥ ३ ॥ ”

ब्राह्मे च मुहुर्ते निर्मलबुद्धयुद्धयाद्भवति धर्मकर्मोपायचिन्तन
सफलमिति । धर्ममनोरथान् चिन्तयेति भावार्थः । यतस्तत्रैव-
“ जामिणिविरामसमप, सरए सल्लिल व निम्मवं नाए । इअ
तत्थ धम्मकम्मे, आयमुवाय विचित्तेज्जा ॥१॥ ” ध० ३ अधि० ।

जागरमाण-जाग्रत्-न० । जाग्र-शतृ-इन्द्रियादिनिर्विषयज्ञान-
योग्यावस्थायाम् । तद्वति, त्रि० । स्त्रियां ङीप् । वाच० ।
निष्ठावियुक्ते च । पा० । “ जागरमाणी जागरइ ” जागरणं
कुर्वन्त्यां जागर्ते निष्ठायां कुरुत इति । त० । “ निहाए भावतो
वि य, जागरमाणा चउहमस्यर ” निष्ठागदिते, आ० म० द्वि० ।
जागरिता-जागरितु-त्रि० जाग्र-तृ । जागरके, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

जागरिय-जागरिक-पु० । जागरण जागरः । सोऽस्यास्तीति जागरिकः । ज० १२ श० २ उ० । निद्रारहिते, आ० म० द्वि० ।

जागरित-त्रि० । जागृ-क्त । इन्द्रियैर्विषयोपलब्ध्ययोग्यावस्थायाम्, जीवो हि स्वप्नादिदेतुकर्मनाशे इन्द्रियविषयान्, अनुमेयैश्च स्थूलविषयान्, व्यवहारिकांश्च पदार्थान्, यस्यामवस्थायामनुभवति तत्र जागरितम् । कर्तरि-क्त । जागरणयुक्ते, त्रि० । वाच० ।

जागरिया-जागरिका-स्त्री० । जागरणे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । “ पुञ्चरत्नावरत्नकालसमयसि णो धम्मजागरियं जागरित्ता भवइ । ” जागरिका निष्ठाकृयेण बोधः । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

कइविद्वा णं भंते ! जागरिया पसत्ता ! । गोयमा ! ति-
विद्वा जागरिया पसत्ता । तं जहा-बुद्धजागरिया, अबुद्ध-
जागरिया, सुदक्खुजागरिया । से केणट्टेणं जते ! एवं बुच्च
इ तिविद्वा जागरिया पसत्ता ! । तं जहा-बुद्धजागरिया,
अबुद्धजागरिया, सुदक्खुजागरिया । गोयमा ! जे इमे अर-
इंता जगवंतो उप्पसणाणदंसणधरा जहा खंदए० जाव स-
व्वसू सव्वदरिसी एएणं बुच्चा बुद्धजागरियं जागरंति । जे
इमे अणगारा जगवंतो इरियासमिया ज्ञासासमिया० जाव
गुत्तवजयारि एएणं अबुच्चा अबुद्धजागरियं जागरंति ।
जे इमे समणोवासगा अभिगयजीवाजीवा० जाव विहरं-
ति एएण सुदक्खुजागरियं जागरति । से तेणट्टेणं गोयमा !
एवं बुच्चइ तिविद्वा जागरिया जाव० सुदक्खुजागरिया ।
(बुद्धा बुद्धजागरिय जागरति चि) बुद्धा, केवलभावोद्येन ने च
बुद्धानां व्यपोढा ज्ञाननिद्राणा जागरिकाप्रबोधो बुद्धजागरिका,
ता जाग्रति कुर्वन्ति (अबुद्धा अबुद्धजागरिय जागरति चि)
अबुद्धा केवलज्ञानाभावेन यथासज्जव शेषज्ञानसङ्गावाच्च बुद्ध
सङ्गास्ते च अबुद्धानां क्लृप्ताज्ञानवता या जागरिका सा
तथा तां जाग्रति । ज० १२ श० १ उ० ।

जागर्गिता धम्मीणं, अधम्मियाणं च सुत्तिया सेया ।

वच्छादिवभगिणीए, अकहिंसु जिणो जयंतीए ॥ ५०६ ॥

वच्छजणवए कोसवी णयरी, तस्स अधिवो सताणितो
राया, तस्स भगिणी जयती, तीए भगवओ वद्धमाणो
पुच्छितो-धम्मियाण किं सुत्तिया सेया, जागरिया वा सेया ? ।
भगवया वागरिय धम्मीण जागरिया सेया, णो सुत्तिया,
अधम्मियाणं सुत्तिया सेया, णो जागरिया । (अकहिंसु चि)
अर्त्तीए पवं कहियवान् । नि० चू० १६ उ० ।

जीवाश्च न सुप्ताः सिद्ध्यन्ति । किं तर्हि जागरा एव इत्याह-

सुत्तं भंते ! साहू, जागरियत्तं साहू ! जयंती ! अत्येग-
इयाणं जीवाणं सुत्तं साहू, अत्येगइयाणं जीवाणं
जागरियत्तं साहू । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ-अत्ये-
गइयाणं जाव साहू ! जयती ! जे इमे जीवा अहम्मिया
अहम्माणया अहम्मिडा अहम्मक्खाई अहम्मपलोई
अहम्मपलज्जमाणा अहम्मसमुदायारा अहम्मेणं च व विचिं

कप्पेमाणा विहरंति । एएसि णं सुत्तं साहू, एएणं जीवा
सुत्ता समाणा णो बहूणं पाणजूयाणं जीवाणं सुत्ताणं
दुक्खाणयाए सोयणयाए० जाव परियावणयाए वट्टंति ।
एएणं जीवा सुत्ता समाणा अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा
णो बहूहिं अहम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो जवंति ।
एएणं जीवाणं सुत्तं साहू । जयती ! जे इमे जीवा धम्म-
त्थिया धम्माणुगा० जाव धम्मेणं च व विचिं कप्पेमाणा
विहरंति । एएसि णं जीवाणं जागरियत्तं साहू एएणं जीवा
जागरमाणा बहूणं पाणाणं अदुक्खणयाए० जाव अपरि-
यावणयाए वट्टंति, ते णं जीवा जागरा समाणा अप्पाणं वा
परं वा तदुभयं वा बहूहिं धम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोए-
त्तारो जवंति । एए णं जीवा जागरमाणा धम्मजागरियाए
अप्पाणं जागरइत्तारो जवंति, एएसि णं जीवाणं जागरियत्तं
साहू से तेणट्टेणं जयंती ! एवं बुच्चइ अत्येगइयाणं जीवाणं
सुत्तं साहू, अत्येगइयाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू ।

(सुत्तं चि) निष्ठावशत्वम् । (जागरियत्तं चि) जागरणं
जागरः सोऽस्यास्तीति जागरिकत्वज्ञावो जागरिकत्वम् ।
(अहम्मिय चि) धर्मेण श्रुतचारित्ररूपेण चरन्तीति धार्मिका-
स्तन्निषेधादधार्मिकाः । कुत एतदेवमित्यत आह-(अहम्माणु-
या) धर्मे श्रुतरूपमनुगच्छन्तीति धर्मानुगास्तन्निषेधादधर्मानु-
गाः । कुत एतदेवमित्यत आह-(अहम्मिडा) धर्मः श्रुतरूप
एवेष्टे चलनम् पूजितं वा, येषां ते धर्मेष्टा । धर्मेणा वा इष्टाः
धर्मेष्टा । अतिशयेन वा धर्मेणो धर्मेष्टाः तन्निषेधात् अधर्मेष्टा,
अधर्मेष्टा अधर्मेष्टा वा अत एव । (अहम्मक्खाई) न धर्म-
माश्रयान्ति इत्येवशीला अधर्माश्रयायिनः, अथवा-न धर्मात्
ख्यातिर्येषां ते अधर्मस्यातयः । (अहम्मपलोई चि) न धर्ममुपा-
देयतया प्रलोभयन्ति ये ते अधर्मप्रलोकिनः । (अहम्मपलज्जण
चि) न धर्मे प्ररज्यन्ते आसजन्ति ये ते अधर्मप्ररज्जना एवं
च-(अहम्मसमुदायार चि) न धर्मरूपभारित्रात्मकः स-
मुदाचारः समाचार सप्रमोदो वा आचारो येषां ते तथा
अत एव-“ अहम्मेण च व ” इत्यादि । अधर्मेण चारित्र-
श्रुतविरुद्धरूपेण धृति जीविकां कल्पयन्तः कुर्वाणा इति ।
ज० १२ श० २ उ० । जन्मतः पष्ठ्यां रात्रौ भवे रात्रिजागरण-
रूपे तत्सवविशेषे च । विपा० १ ध्रु० २ अ० । रा० । “ कट्टे दिव-
से जागरिय करेति ” रात्रिजागरणरूपमुत्सवविशेषम् । भ०
११ ज्ञ० ११ उ० ।

जागर्या-स्त्री० । जागृ-श । जागरणे, अ-जागराप्यत्र । वाच० ।

“ निशान्त्ययामे जागर्या गुरोश्चावश्यककृत्वा ” जागर्या जाग-
रण निष्ठात्याग इत्यर्थः । ध० ३ अधि० ।

जागसहस्रभागपदिच्छय-यागसहस्रभागप्रतीच्छक-त्रि० वा-
गाः पूजाविजेषा ग्राह्यप्रसिद्धाः तत्सहस्राणा भागमर्शं
प्रतीच्छति अभव्यत्वात् यत् । तथाभूते, औ० ।

जागिणिपुर-जाकिनीपुर-न० । स्वनामक्याते पुरे, “ इओ असि-
रिजागिणिपुरे सिरिमहम्मदसाहिस्साहिस्साओ ” ती० ४६ कव ।

जागिणी-जाकिणी-स्त्री० । हरिभस्त्रसूरे प्रतिबोधिकायां नि-
र्ग्रन्थ्याम्, "महत्तराया जाकिन्या, धर्मपुत्रेण चिन्तिता । आचा-
र्यहरिभस्त्रेण, टीकेय शिष्यबोधिनी ॥१॥" दश० २ चू० ।

जाडी-देशी-गुल्मे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जाण-यान-न० । या-भावे ल्युट् । गमने, वाच० । स्था० । स० ।

सूत्र० । उपचितशक्ते राङ्गः मूलराष्ट्रादिरक्षां कृत्वा रिपोरास्क
न्दनाय गमने च । वाच० । यायतेऽनेनेति यानम् । स० १ सम० ।
करणे-ल्युट् । गमनसाधने रथादौ, वाच० । यानानि सामान्यातः ।
शेषाणि वाहनानीति । रा० । जी० । यानानि नौकादीनि । वाहना-
नि विसरादीनि । दशा० ६ अ० । "दिष्टी जाण सुउत्तम" यान
यानमात्र सूत्तममतिप्रधानमच्छिद्यमित्यर्थः । ग० १ अधि० ।
यान वाहनमिति । रा० । यानं रथादिकमिति । प्रश्न० ५ सम्ब०
द्वार । रा० । औ० । स्था० । यानानि शकटादीनि । रा० ।
औ० । झा० । स्था० । उ० । यान गन्त्यादि । अनु० । जी० ।
यान गन्त्रीविशेष इति । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । यान लघुग-
न्त्रीति । भ० ८ श० ६ उ० । यान शिविकादीति । स्था० १० रा० ।
आचा० । यान इत्यादीति । आ० क० । आ० म० । उ० ।
"जाण तु आसमाई" यानानि पुनरिवादीनि, आदिशब्दात्
गजवृषभरथशिविकादीनि । वृ० १ उ० । "चत्तारि जाणा पष्-
त्ता । त जहा-जुत्ते णाममेगे जुत्ते, जुत्ते णाममेगे अजुत्ते, अजुत्ते
णाममेगे जुत्ते, अजुत्ते णाममेगे अजुत्ते । (स्था०) च-
त्तारि जाणा पष्त्ता । त जहा-जुत्ते णाममेगे जुत्तप-
रिणए जुत्ते णाममेगे अजुत्तपरिणए ४ (स्था०)
चत्तारि जाणा पष्त्ता । त जहा-जुत्ते णाममेगे जुत्तरूवे
जुत्ते णाममेगे अजुत्तरूवे ४ (स्था०) चत्तारि जाणा
पष्त्ता । त जहा-जुत्ते णाममेगे जुत्तसोमे ४ " स्था० ४
रा० ३ उ० । "जति वीरा महाजाण" यान्त्यनेन मोक्षमिति
यानम् । चरित्रे, आचा० १ श्रु० ३ अ० ६ उ० । यात्येतदिति
यानम् । "कृत्यल्युटो बहुलम्" ॥३॥३॥३॥ इति (पाणि०)
वचनात्कर्माणि ल्युट् । गन्तव्ये च । त्रि० । आव० ६ अ० । झा० ।

झा-अवबोधने, कथादि० पर० सक० अनिट् । "झो जाण-
मुणौ" ॥ ८ । ४ । ७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण 'जाण' आदेशः ।
'जाणइ मुणइ' जाणिअ-जाणिऊण । प्रा० ४ पाद । तुम
किं जाणयसि कूबमडुको " नि० चू० १ उ० । 'झा' रूपधा-
त्वर्थे । चुरा० । उ० सक० सेट् । रूपयति । अजिह्वत् । 'झा'
प्ररणे, चुरा० उ० सक० सेट् । वाच० ।

जाणं-जानत्-त्रि० । अवगच्छति "अजाणओ मे मुणि बूहि-
जाण ।" जानअवगच्छन् । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । स्था० ।
वृ० । "अजाणता विउस्सित्ता" सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
"जाण काण णाउट्टी" सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । जानअव-
बुध्यमानः । विशेष० । उ० । "आसुपणेण जाणया" । जानता
ज्ञानोपयुक्तेन । आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

जाणत-जानत्-त्रि० । 'जाण' शब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

जानान-त्रि० । 'जाणत' शब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

जाणग-झ-पु० । झा-क । ब्रह्मणि, परिक्ते, सोमपुत्रे, वुधे च ।

वाच० । अनु० । उ० ।

झक-त्रि० । ज्ञानिनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

झायक-त्रि० । ज्ञातरि, विज्ञे, प० चू० । न० 'जाणयति' ज्ञायको
ज्ञातेति । मौ० ।

जाणगय-यानगत-त्रि० । यानानि शकटादीनि । तत्र गते मौ० ।

जाणगसरीर-झशरीर-न० । "जाणगत्ति" ज्ञायको, ज्ञो वा
तस्य शरीर झशरीरम् । जीवरहिते जानतः । शरीरे, उ० १
अ० । नि० चू० । ज्ञातवान् इति झ । प्रतिक्षण शीर्यत 'इति
शरीरम् । झस्य शरीरम् झशरीरम् । अनु० ।

जाणगसेवा-झसेवा-स्त्री० । ज्ञातुः सेवायाम्, "जिज्ञासा तदसङ्गे
वा, सदनुष्ठानवक्षणम्" । द्वा० २३ द्वा० ।

जाणगिह-यानगृह-न० । यत्र यानानि तिष्ठन्ति । तस्मिन् गृहे,
"जाणगिहाणि वा" । आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

जाणण-ज्ञान-न० । अवगमने, आव० ६ अ० । प्रा० ।

जाणणा-झा-स्त्री० । ज्ञान ज्ञा । सविचौ, आ० म० द्वि० । अनु० ।

जाणणाणय-ज्ञाननय-पु० । नयनेदे, "जाणणाणयो" ज्ञानोप-
बन्धिमात्रम् । अविशेषितं व्यास्तिक इत्यर्थः । आ० चू० ३ अ० ।

जाणणासंखा-ज्ञानसंख्या-स्त्री० । "जाणणा" ज्ञान संख्यायते
निश्चीयते वस्त्वनयेति संख्या, ज्ञानरूपा संख्या ज्ञानसंख्या ।
संख्याभेदे, अनु० ।

से किं तं जाणणासंखा ? । जाणणासंखा जो जं जाणइ ।
तं जहा-सइ सदिओ, गणिअं गणिओ, निमित्तं नेमित्तिओ,
कालं कालणाण्णि, वेज्जयं वेज्जो । सेत्तं जाणणासंखा ।
"से किं तं जाणणासंखा" इत्यादि । "जाणणा" ज्ञान संख्यायते
निश्चीयते वस्त्वनयेति संख्या, ज्ञानरूपा संख्या ज्ञानसंख्या ।
का पुनरियमुच्यते-यो देवदत्तादिर्यच्छब्दादिकं जानाति स
तज्जानाति तच्च जानन्नसावभेदोपचारात् ज्ञानसंख्येत्युपस्कारः ।
शेष पाठसिद्धम् । अनु० ।

जाणणासुख-ज्ञानसुख-न० । "पञ्चक्खणं जाणइ, कप्पे ज
जम्मि होइ कायव्व । मूलगुणउत्तरगुणे त जाणसु जाणणासुख"
इत्युक्तलक्षणे प्रत्याख्यानभेदे, आव० ६ अ० । आ० चू० ।

जाणय-झ-पु० । 'जाणग' शब्दार्थे, अनु० ।

जाणयसरीर-झशरीर-न० । 'जाणगसरीर' शब्दार्थे, उ० १ अ० ।

जाणयसेवा-झसेवा-स्त्री० । 'जाणगसेवा' शब्दार्थे, द्वा० २३ द्वा० ।

जाणरह-यानरथ-पु० । रथविशेषे, रथा द्विविधाः-यानरथाः,

सग्रामरथाश्च । तत्र सग्रामरथस्य प्राकारानुकारिणी फलकम-
या वेदिका, अपरस्य तु न जवतीति विशेषः । जी० ३ प्रति० ।

जाणरूव-यानरूप-त्रि० । शिविकाद्याकारवति, "समोदय-
जाणरूवेण" यानप्रकारेण शिविकाद्याकारवतेति । भ० ३ श०
४ उ० ।

जाणवय-जानपद-त्रि० । जनपदे भवः, तत आगतो वा अण् ।

देशस्ये, देशादागते च । जनपदानां वृत्तौ, स्त्री० । ङीप् । वाच० ।

रा० । औ० । आचा० । सू० प्र० । "पमुइयजणजाणवया" जन-

पदे भवा जानपदा विशिष्टार्थदेशोत्पन्नाः । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

"वहवे जाणवया लूसिस्सु" आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

जाणविमाण-यानविमान-त्रि० । यानञ्च तद्विमान च । यानाय

वा गमनाय विमान यानविमानम् । स्था० ४ रा० ३ उ० । या-

नं गमनं तदर्थं विमानम् । यायतेऽनेनेति यानम् तदेव विमान
यानविमानम् । स्या० १ ठा० १ उ० । यानरूप वाहनरूपं विमा
नं यानविमानम् । रा० । देवानां गमनसाधनं नगराकारे वाह-
ने, " दसएहं द्दार्णं दस परियाणिया जाणविमाणा पणत्ता ।
त जहा-पालए पुप्फए जाव विमलवरे सव्वओभदे "
यानं शिविकादि तदाकाराणि विमानानि देवाश्रयाणि यानवि-
मानानि न तु शाश्वतानि नगराकाराणीत्यर्थः । स्या० १०
ठा० । " दिव्व जाणविमाण विउव्वेह " रा० ।

जाणसाला-यानशाखा-स्त्री० । यत्र यानानि निष्पाद्यन्ते तस्यां
शालायाम्, । " जाणसालाओ वा " । आचा० २ शु० २ अ०
२ उ० । आ० म० । दशा० ।

जाणाधिय-ज्ञापित-त्रि० । बोधिते, " अभयकुमारेण जाणावि-
तो " आ० म० द्वि० ।

जाणिअ-ज्ञात-त्रि० । अवगते, प्रा० ४ पाद । " वलावलं
जाणिय अप्पणो य " आत्मनो वलावलं ज्ञात्वा परीपहादि-
सहनसामर्थ्यं विचार्य । उत्त० २१ अ० । " निरओवम जाणि-
य दुक्खमुत्तम " ज्ञात्वा विज्ञायेति । दश० १ चू० । " महयं
पलिगोव जाणिया " । ज्ञात्वा स्वरूपतस्तद्विपाकतो वा परि-
च्छिद्य । सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० ।

जाणिऊण-ज्ञात्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद । आचा०

जाणित्तु-ज्ञात्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे " जाणित्तु धम्म अहा
तदा " । आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० । प्रा० ।

जाणियव्वगसामत्थजुत्त-ज्ञातव्यमामर्थ्ययुक्त-त्रि० । विज्ञ-
प्तिकरणे, " जाणितव्वगसामत्थजुत्तति वा विञ्जत्तिदेउचूयति
वा एगछा " आ० चू० १ अ० ।

जाणिया-ज्ञि(ज्ञ)का-स्त्री० । 'ज्ञा' अवबोधने । जानातीति, ज्ञा ।
" इगुपधज्ञाप्पिकर. " ॥ ३१।१३५ ॥ इति क प्रत्ययः । अतो
लोपः ॥ ६॥ ॥ ४४८ ॥ इति च (पाणि०) अकारलोपः । ततः ।
" अजायतप्पाप् " ॥ ४१।१४८ ॥ इति स्त्रियामाप् । ज्ञैव ज्ञिका । स्वार्थिकः
कः प्रत्ययः । ततः ' स्वज्ञाऽजमस्त्राऽधातुत्यक्तात् " ॥ २।४।
१०७ ॥ इत्यापः स्थाने वा इकारादेशः । कप्रत्ययाच्च परतः स्त्रि-
यामाप् ततः सिद्धं ज्ञिकेति । परिज्ञानवत्याम्, " स्त्रीरमिव ज-
हा हंसा जे घुइति इह गुरुगुणममिथा दोमे य विवज्जती
तं जाणसु जाणिय परिस " इत्युक्ते परिपदेदे च । न० ।

ज्ञात्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

जाणु-जानु-न० । जन-जुण । ऊरुजङ्घयोर्मध्यजागे, स्वार्थे कञ्
अत्रैवार्थे, वाच० । प्रज्ञा० । उक्त० । " समुगनिमग्गूढजा-
णु " त० । " जाणुस्सेइपमाणमिचे " स० ३४ सम० ।

जाणुकोप्परमाया-जानुकूर्परमात्रा (ता)-स्त्री० । जानुकूर्परमा-
मेव माता जननी जानुकूर्परमाता एतान्येव शरीराशभूतानि
तस्यास्तनौ स्पृशन्ति नापत्यम् । अथवा-जानुकूर्परमायेव
मात्रा परप्राणादेः साहाय्यसमर्थः उत्सर्गनिवेशनीयो वा परि-
करो यस्याः, न पुत्रलक्षणः सा जानुकूर्परमात्रा । अपत्यगहिता-
याम्, " जाणुकोप्परमाया वि होत्या " नि० ३ वर्गः । प्रा० ।

जाणुय-ज्ञापक-त्रि० । वेदिनि, " जाणुयाय जाणुयपुत्ताय "
ज्ञा० १ शु० १३ अ० । विपा० ।

जाणु-ज्ञा-स्त्री० । व्यावृत्तिभेदे, यज्ञस्य हिंसादेहेतुस्वरूपक-
लविदुषो ज्ञानपूर्विका व्यावृत्तिः सा तदज्ञेदात् " जाणुसि म-
दिता " स्या० ३ ठा० ४ उ० ।

जाएहई-जान्हवी-स्त्री० । गङ्गायाम्, " जापहवीइ मुहे " जा-
न्हव्या गङ्गाया मुखे, स्या० ६ ठा० । विशेष० ।

जावग-यापक-पु० । यापयतीति यापकः । जी० ३ प्रति० । उपदे-
शदानादिना भव्यसत्त्वैरागादियापके जिनं, कल्प० २ क्षण । जि-
णाण जावयाण " रा० । रागादीनेव सदुपदेशादिना याप-
यन्तीति जापकाः । ध० २ अधि० । त० ।

जावगहेतु-यापकहेतु-पुं० । यापयतीति यापकः । यापकश्चासौ
हेतुश्च यापकहेतुः । हेतुभेदे, (दश०)

"जावग" (८६ निर्यु०) भेदव्याचिख्यासयाह-

उब्भामिगा य महिला, जावगहेउम्मि उंटलिमाई ॥

गाथादलम् । अस्य व्याख्या- (उब्भामिग सि) असती महि-
ला । किं यापयतीति यापक । यापकश्चासौ हेतुश्च यापकहेतुः ।
तस्मिन् उदाहरणमिति शेषः । उट्टल्लिमाणीति कथानकसू-
चकमेतत् इत्यङ्गार्थः । जावार्थः कथानकादवसेयः । तच्च क-
थानकम्-एगोवाणिअओ भज्जं गिणहेऊण पच्चत गओ । पावेण
स्त्रीणव्वा धणियपरका कयावराइ य पच्चत सेवत । पुरि-
सा डुरहीयविज्जा य सा य महिला उब्भामिया एगम्मि
पुरिसे बग्गा त वाणियय सागारियनि चित्तुण भणति-वच्च
वाणिज्जेण । तेण भणिया किं घेत्तुण वच्चामि । सा जणइ-
उट्टल्लिमियाओ घेत्तुण वच्च उज्जेणि । सगरं भरेत्ता उज्जेणि
गनो । ताए भणिओ य जहा एकेकयं दीणारेण दिज्जह सि । सा
चित्तेनि । वरं खु चिरं स्निप्प तो अत्थव । तेण ताओ वीहीए
उड्डियाओ को इ ए पुच्छई । मूलदेवेण दिट्ठो पुच्छिओ य । सि-
ट्ठंतेण मूलदेवेण चित्तिं । जहा एस वराओ महिलया गोमि-
ओ । ताहे मूलदेवेण भणति अइमेया उ नव विक्किणामि जति
मम वि मुद्धस्स अरुं देहि । तेण भणिय देमि सि । अट्टवगने
पच्छा मूलदेवेण सो हंसो जाएऊण आगासे उप्पइओ एगरस्स
मज्जे ठाऊण भणति-जस्स गल्लए चेडुवस्स उट्टल्लिमिया
न वद्धा त मारेमि । अहं देवो पच्छा सव्वेण होएण भीएण
दीणारिकाओ उट्टल्लिमियाओ गहियाओ । विक्कियाओ य ।
ताहे तेण मूलदेवस्स अरुं दिअं । मूलदेवेण य सो जणणति-
मदजग्ग ! तव महिलाधुत्ते लग्गा । ताहे तव एय कय ए पत्ति
यति । मूलदेवेण भणति-एहि वच्चामो जा ते हरिसेमि ।
जदि ण पत्तियासि ताहे गया अन्नाए वेसाए वियाले उवासो
मग्गिओ । ताहे दिट्ठो तत्थ एगम्मि पएसे ठिया । सो धुत्तो
आगतो ज्यरी वि धुत्तेण सह पिवेउमाट्ठा इम च गायइ-
" इरि मट्ठिर पत्तहारओ, महुकं तु गतो वणिजारओ ।
वरिसाण सय च जीवउ, मा जीवंतु घर कयाइ एउ ॥ १॥ "
मूलदेवो भणति-कयलीवणपत्तवेदिया, पइभणामि । देव अ
महलएण गज्जती मुणउ तमुहुत्तमेव पच्छा । मूलदेवेण जणण-
ति । किं धुत्ते ततो पन्नाए निगट्ठण पुणरवि आगतो तीए
पुरतो विओ सा महसा सज्जता अट्टुठिया । तओ स्त्राणिपि
वणे वट्ठंतेण तेण वाणिएण सव्व तीए गीयपउज्जय सभारिय ।
एसा लाइओ हेतु । लोउत्तरे वि चरणकरणानुयोगे एव सी-

सो वि केइ पयथे असइहंतो कावेण विज्जादोहिं देवतं आयं पइत्ता सइहावेयव्वो । तहा दव्वाणुओणे वि पभिवर्ति नाकण तहा त्रिसेसणवहुलो हेतु कायव्वो जहा कावजावणा हवइ तओ सो णावगच्छइ एणय कुचियावण चचरी वा कज्जइ बडा सिरिगुत्तेण छलुए कया । उको यापकहेतु । दश० १ अ० ।

जावण-यापन-न० । या-णिच्-ल्युट् । कालादे क्तेपणे, निरसने च । वाच० । वर्तने, “ मज्जेण मुणिजावण ” । यापयेदात्मानं वर्तयेत् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । अट्टमासे अजावण ” । अजा-पयवर्तितवान् । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । देहप्रतिपासने च । “अह जावइ थ लूहेण” धर्माधार देहं यापयतिस्म । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । स्त्रियां युच् यापना तत्रैवार्थे यापना द्विविधा-इत्यतो, भावतश्च । छव्यत औषधादिना कायस्य । भावतस्तु इन्द्रियनोऽन्द्रियोपशमेन शरीरस्य क्लामणा । आव० ३ अ० ।

जावणिज्ज-यापनीय-त्रि० । यापयतीति यापनीयः ‘ या ’ प्रा-पणे । अस्य एयन्तस्य कर्तर्यनीयः । आव० ३ अ० । शक्तिसम-न्विते, “ जावणिज्जाए णिसीहियाए ” अत्र नैषेधिक्येति विशेष्यम्, यापनीयेति विशेषणम् । ‘ या ’ प्रापणे । अस्य णि-ज्जन्तस्य युगागमे यापयतीति यापनीया प्रवचनीयादित्वात् कर्तर्यनीयः तथा शक्तिसमन्वितयेत्यर्थः । ध० ३ अधि० । आ० चूण ।

जावणिज्जतंत-यापनीयतन्त्र-न० । ग्रन्थजेदे, ध० २ अधि० ।

जावय-यापक-पु० । ‘ जावग ’ शब्दार्थे, जी० ३ प्रति० ।

जावयहेउ-यापकहेतु-पुं० । ‘ जावगहेउ ’ शब्दार्थे, दश० १ अ० ।

जावलिपुर-जावलिपुर-न० । पुरभेदे, तथा च हारिभक्षाष्टक-वृत्तौ, “ओजावलिपुरे रम्ये, वृत्तिरेषा समापिता” हा० ३२ अष्ट० ।

जावि(जंपि)य-यापित-त्रि० । कालान्तर प्राप्ते, “ जपिय तिल-कीरुगाय ति ” यापिताः । कालान्तर प्राप्ताः । ज्ञा० १ श्रु० १ उ० ।

जाम-याम-पु० । यम्-घञ् । समये, प्रहरे च । “ यामो जात-स्तथापि नायात ’ वाच० ध० । स च रात्रेर्दिनस्य च चतु-र्थभागः । स्था० ३ ग० २ उ० ।

तओ जामा पन्नत्ता । तं जहा-पढमे जामे मज्जिमे जामे पच्छिमे जामे । तिहिं यामेहिं आया केवलिपणत्तं धम्मं दजे-ज्ज, सवणयाए तं जहा-पढमे जामे मज्जिमे जामे पच्छिमे जामे एवं० जाव केवल्लनाणं उप्पाजेज्जा पढमे जामे मज्जिमे जामे पच्छिमे जामे ।

“तओ जामा” इत्यादि । स्पष्टम् । केवल यामो रात्रेर्दिनस्य च चतुर्थभागो यद्यपि प्रसिद्धस्तथापीह त्रिभाग एव विवक्षित-पूर्वरात्रमध्यरात्रापररात्रवृत्तणो यमाश्रित्य रात्रिः त्रियामा इत्यु-च्यते । एव दिनस्यापि । अथवा-चतुर्भाग एव स । किं-त्विह चतुर्थो न विवक्षितः त्रिस्थानकानुरोधादित्येवमपि त्रयो यामा इत्यभिहितमेव । “ याव ति ” करणादिदं दृश्यम्-“ केवल वोहिं बुज्जेज्जा मुने भविता आगाराओ अणगारिय पव्वणज्जा केवल वज्जेरवासमावसेज्जा । एव सज्जेण सज्जमज्जा सवरेण सवरिज्जा आभिणिवोदियणाण उप्पाजेज्जा ” इत्यादि । स्था० ३ ग० २ उ० । प्राणातिपा-तवैरमाणादिके प्रतविशेषे, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

“आगमिस्साए वस्सप्पिणीए चाउज्जामं धम्मं पन्नविता” यामा महाव्रतानीति । स्था० ६ ग० । वयोविशेषे, ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु च । “माहणेण मइमया जामा तिप्पि ओदाहिया” “जामा” इ-त्यादि । यामा व्रतविशेषा त्रय उदाहृताः । तद्यथा-प्राणाति-पातो, मृषावादः, परिग्रहश्च इति । अदत्तादानमैशुनयो परिग्रह एवान्तर्भावान्वयग्रहणम् । यदि वा-यामा वयोविशेषाः । तद्यथा-अष्टवर्षाद् द्वाविंशतः प्रथमः, तत ऊर्ध्वमापष्टेर्द्वितीयः, तत ऊर्ध्वं तृतीय इति । अतिवालवृक्षयोर्व्युदासः । यदि वा-यस्य ते उप-रम्यते ससारभ्रमणादेभिरिति यामा ज्ञानदर्शनचारित्र्याणीति ते उदाहृता व्याख्याताः । आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

जामइल्ल-यामवत्-त्रि० । “आल्लिल्लोद्धालवतमतेत्तेरमणामतो.” ॥ ८ । २ । १५ ए ॥ इति प्राकृतसूत्रेण मनो स्थाने ‘इल्ल’ आदेशः । प्रा० ३ पादः । विद्यमानयामके, वाच० ।

जामदग्ग-जामदग्न्य-पु० । जमदग्न्येऽप्यत्यं यम् । यमदग्निपुत्रे पशुरामे, वाच० । विशेष० ।

जामद्ध-यामार्द्ध-न० । याम प्रहरं तस्यार्द्धम् यामार्द्धम् । चतु-र्थदिके समयविशेषे, ग० १ अधि० ।

जामहिं-यावत्-त्रि० । “यावत्तावतोर्वाऽऽदेर्म-उ-महिं” ॥ ८ । ४ । ४० ६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण वकारादेर्महिं इत्यादेशो वा । प्रा० ४ पादः । यत्परिमाणमस्य मतुप् । यत्परिमाणे, साकल्ये, अवधौ व्याप्तौ, माने, अवधारणे च । अव्य० । वाच० । “ जाम न निवरुइ कुभरुइ, सीहचपेम्चउक्क । तामसमत्तहं मय-गलह, परपइवज्जइ ढक्क । ” प्रा० ४ पादः ।

जामाउ-जामातृ-पु० । “उद्वत्तादौ” ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति प्राकृत सूत्रेण ऋकारस्योकारः । प्रा० १ पादः । जायां माति मिनीति मिमीते वा । तृच् । दुहितृपतौ, वल्लजे स्वामिनि च । वाच० ।

जामाउय-जा (या) मातृक-पु० । दुहितृजर्तारि, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

जामि-जा (या) मि-स्त्री० । जन-मिण्-वृद्धिः । अथवा-यम-इन् । जगिन्याम्, दुहितरि, स्नुषायाम्, कुलस्त्रियाम्, सन्नि-हितस्त्रियाम्, “ यामयो यानि मेहानि ” । वाच० । ती० “जा-मी एगे ” गत्वैत्यर्थे, स्था० १ ग० ।

जामिणी-यामिनी-स्त्री० । यामास्त्रिसख्याताः सन्त्यस्य बाहु-ल्ये णि । रात्रौ, हरिद्राया च “ निसा जामिणी राई ” को० । जामिय-यामिज-पु० । जगिनीपुत्रे, “ जज्जाज्जो द्विजो दत्तः, कालिकाचार्यजामिजः ” । आ० क० ।

जामुणकुसुम-जपाकुसुम-न० । रक्तपुष्पस्य वृक्षभेदस्य पुष्पे, “ जामुणकुसुमेहं वा ” रा० ।

जामेय-जामेय-पु० । भगिनीपुत्रे, “ राज्ये निवेश्य जामेयः प्रव-ज्या स्वयमग्रहीतः ” आ० क० ।

जाय-जात-न० । जन-क्तः । समूहे, व्यक्ते, जन्मनि । वाच० । जातौ, प्रकारे च । स्था० १० ग० । जातमुत्पत्तिधार्मिकम् । तच्च व्यक्ति-वस्तु । अतो भाषाया जानानि व्यक्तिवस्तूनि भेदा प्रकाराः । (स्था०) जात प्रकारः । स्था० ४ ग० १ उ० । “ अट्टजाए वि द्दुव्व ” जातशब्दो जेदवाचकः । नि० चू० १ उ० ।

‘जाय’ सद्गो प्रकारवाची । नि० चू० १६ उ० । आ० म० । वृ० । उत्पन्ने, त्रि० । स्था० ६ णा० । सूत्र० उ० । वृ० । ‘कारणजाय’ जाते समुत्पन्ने, दश० ४ तत्त्व । “ एतय पाणा अणुपसूया एतय पाणा जाया ” नानादेशजविनेयानुग्रहार्थमेकार्थिकान्येवै— तानि । आचा० २ श्रु० १ अ० ८ उ० । प्रवृत्ते, रा० । औ० । विद्यमाने च । विशे० । पुत्रे, पु० । सरपाय च जायाय । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । “जाय फले समुपमे” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । “धणो सि ण तुमं जाया” (जायति) हे पुत्र ! । म० ६ श० ३३ उ० । वृ० ।

जातस्य निकेपः पट्विधः तथा चाचाराद्गनिर्युक्तौ—

....., जाय छकं च होई णायवं ।

जातशब्दस्य तु पट्वनिकेपोऽयं ज्ञातव्यो नामस्थापनाद्व्यक्तेष्व- कालभावरूपः । तत्र नामस्थापने कृष्णे, छव्यजातं तु नो आ- गमतो व्यतिरिक्तम् । निर्युक्तिगाथाकारो गाथापश्चाद्धेन दर्शयति—

उत्पत्तीए तह पज्ज-वंतरे जायं गहणे वि ॥१॥

तच्चतुर्विधम्—उत्पत्तिजातम्, पर्यवजातम्, अन्तरजातम्, ग्रहण- जातम् । तत्रोत्पत्तिजातं नाम—यानि छव्याणि भाषावर्णान्तः- पातानि काययोगगृहीतानि वाग्योगेन निस्तृष्टानि भाषात्वेनोत्पद्यन्ते तदुत्पत्तिजातम्, यद् छव्यभाषात्वेनोत्पन्नमित्यर्थः । पर्यवजातं तैरेव वाग्निसृष्टभाषाद्रव्यैः यानि विश्रेणिस्थानि भाषावर्णान्त- गतानि सृष्टद्वयपरघातेन भाषापर्यायत्वेनोत्पद्यन्ते तानि द्रव्या- णि पर्यवजातमित्युच्यते । यानि त्वन्तराक्षे समश्रेण्यामेव निस्तृष्ट- द्रव्यमिति तानि भाषापरिणाम भजन्ते तान्यन्तरजातमित्युच्यते । यानि पुनर्द्रव्याणि समश्रेणिविश्रेणिस्थानि भाषात्वेन परि- णतानि कर्णशङ्कुलीविवरप्रविष्टानि गृह्यन्ते तानि चानन्तप्रदे- शिकानि छव्यतः । क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि कालत एक- द्वादि यावदसंख्येयसमयस्थितिकानि भावतो वर्णगन्धरसस्प- र्शवन्ति तानि चैवभूताग्रहणजातमित्युच्यते । उक्त द्रव्यजातम् । क्षेत्रादिजातं तु स्पष्टत्वान्निर्युक्तिकारेण नोक्तम् । तच्चैवंभूत यस्मिन् क्षेत्रे भाषाजात व्यावर्ण्यते यावन्मात्रं वा क्षेत्रं स्पृशति तत् क्षेत्रजातम् । एव कालजातमपि । जावजातं तु तान्येवोत्पत्तिपर्यवा- न्तरग्रहणद्रव्याणि श्रोतरि यदाशब्दोऽयमिति बुद्धिसुत्पादय- न्तीति । आचा० २ श्रु० ४ अ० १ उ० । गमनक्रियायाम्, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । गते, त्रि० । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । प्राप्ते च । “असुद्धे सिया जाय न दूषयज्जा” सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

जायंत-याचमान-त्रि० । याचन कुर्वति, “जायंता पाणियं” याचमानाः पानीयम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जायअंधारूवग-जातान्धरूपक-पु० । जातमुत्पन्नमन्धकनयन- योरादित एवानिष्पत्तेः कुत्सितमङ्गरूप यस्यासौ । जातान्ध- रूपके, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

जायकप्प-जातकल्प-पु० । कल्पभेदे, जाता निष्पन्नाः श्रुतस- पटुपेततया लब्धात्मवाभाः साधवस्तद्व्यतिरेकात्कल्पोऽपि जात उच्यते । प्र० ३ आधि० । पञ्चा० ।

जायकम्म-जातकर्मन्-न० । जातस्य कर्म । मन्त्रवत्तमपिप्राश- नादि । संस्कारभेदे, वाच० । नास्त्रच्छेदादिके प्रसवकर्मणि च । ‘पदमे दिवसे जायकम्म करेति’ जातकर्म प्रसवकर्म नास्त्र- च्छेदननिखननादिकम् । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । “गिर्वत्ते अ-

सुहं जायकम्मकरणे” जातकर्मणां प्रसवव्यापाराणां करणं विधानम् । तस्मिन्, स्था० ६ णा० । औ० ।

जायकोऊहल-जातकुतूहल-त्रि० । जातं कुतूहलं यस्य स जातकुतूहलः । जातौत्सुक्ये, रा० । सू० प्र० ।

जायग-जातक-न० । जातस्य हितम्-कन् । जातस्य शुभाशुभ- निर्णायके बृहज्जातकादौ ग्रन्थे, जातकर्मरूपे संस्कारभेदे च । वाच० ।

जायक-न० । जयति गन्धान्तर जि-एवुद् । पीतवर्णे सुग- न्धिकाष्ठे, वाच० ।

याचक-त्रि० । याच-एवुद् । याञ्चाकारके, वाच० । देवैर्भगवत्सकथा- दौ (सकथा-जानु-) गृहीते सति श्रावका देवानतिशयप्रकृत्या या- चितवन्तः देवा अपि तेषां प्रचुरत्वान्महता यत्नेन याचनाऽभिह- ता आहुः—“अहो याचकाः” इति । तत एव याचका रुढाः । मा० म० प्र० । “ते च सदा अग्निसकदधादीणि जायन्ति ताहे देवेहि भणितं-ऽमे केरिसगा, “जायगा” ततो जायगसद्गो जातो । ताहे अग्नि घेतु ते सपसु सपसु गेहेसु उव्वेति” । आ० चू० १ अ० ।

याजक-पु० । याजयति-यज्-णिच्-एवुद् । धनादिलाभाय प- रार्थं यज्ञकर्तरि, ऋत्विगादौ, वाच० । “सो तत् एव पत्ति- सिद्धो, जायगेण महामुणी” याजकेन यज्ञकारकेण । उ० २६ अ० ।

जायण-याचन-न० । याच्-ल्युट् । याञ्चायाम्, वाच० । पञ्चा० । प्रार्थने, प्रव० ८६ द्वार । मार्गणे च । आव० ४ अ० ।

याचन-न० । कदर्थने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

जायणजीवण-याचनजीवन-त्रि० । याचनेन जीवनं प्राणधार- णमस्येति याचनजीविन । आर्पत्वादिकारः । उ० १२ अ० ।

याचनजीविन्-त्रि० । याचनेन जीवनशीले च । “जाणाहि मे जायणजीविणांति” उ० १२ अ० ।

जायणा-याञ्चा-स्त्री० । याच्-नङ् । प्रार्थनायाम्, वाच० । ज्ञा० । उ० । मार्गणे च । आव० ४ अ० ।

यातना-स्त्री० । चुरा० यत्-युच् । तीव्रवेदनायाम्, वाच० । क- दर्थनायाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । टाणो निग्रहो यातना वि- नाश इति पर्यायाः । आव० ६ अ० । “जायणा करणसयाणि” कदर्थनहेतुशतानि । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जायणापरीसद-याञ्चापरीपह-पु० । याचन याञ्चा प्रार्थनेत्य- र्थः । सैव परीषहो याञ्चापरीपहः । प्रव० ६ द्वार । उ० । परीपहभेदे, (आव०) जिक्कोहिं वस्त्रपात्राभ्यामपानप्रतिश्रयादिप- रतो लब्धव्यं सर्वमेव शालीनतया च न याञ्चा प्रत्याक्षियते । साधुना तु प्रागल्भ्यज्जाजा सा जाते कार्ये स्वधर्मकाय परिपा- लनाय याचनमवश्यं कार्यमित्येवमनुतिष्ठता याञ्चापरीपहविज- यः कृतो भवति । आव० ४ अ० । प्रव० । प० स० । आ० चू० ।

याञ्चापरीपहमाह-

उत्तरं खलु भो निचं, अणगारस्म भिक्खुणो ।

सवं सेज्जाड तं होइ, एतिय किंचि अजाइतं ॥ २८ ॥

गोयरगपविट्ठस्स, पाणी णो मुप्पमारण् ।

मेओ आगारवासो ति, इड भिक्खु न चिंनण् ॥ २९ ॥

दुष्करसूत्रम्-दुःखेन क्रियते इति दुष्करम् दुरनुष्ठानं समुर्विशेष-
णम् । निरुपकारिण इति विशेष द्योतयति । भो इत्यामन्त्रणे ।
नित्य सर्वकाल यावज्जीवमित्यर्थः । अनगरस्य जिज्ञोसिति । च-
प्राग्वत् । किं तत् दुष्करमित्याह-यत्सर्वमाहारोपकरणादि (से)
तस्य याचितं प्रवति । नास्ति किञ्चिद् दन्तशोधनाद्यप्ययाचितं
तत् । सर्वस्यापि वस्तुनो याचनमिति गम्यमानेन विशेषेण दु-
ष्करमित्यस्य सम्बन्ध इति सूत्रार्थः ॥२८॥ ततश्च गोचरसूत्रम्-
गोरिव चरण गोचरो, यथाऽसौ परिचितापरिचितविशेषमपहा-
यैव प्रवर्तते । तथा साधुरपि भित्तार्थं तस्याप्र प्रधानं यतोऽसौ
पण्ययुक्तो गृहहाति । न पुनर्गौरिव । यथाकथञ्चित्स्मिन् प्रविष्टो
गोचराग्रप्रविष्टः तस्य पाणिर्दस्तो (नो) नैव सुखेन प्रसार्यते पि-
ण्मादिग्रहणार्थं प्रवर्तते इति सुप्रसारः । स एव सुप्रसारकः क-
थं हि निरुपकारिणा पर प्रतिदिनं प्रणयितुं शक्य उत्तरत्र, इति-
शब्दस्य निष्क्रमत्वादित्यस्मात्तेतो श्रेयानतिशयप्रशस्योऽगा-
रवास गार्हस्थ्यं तत्र हि न कश्चिद् याच्यते, स्वभुजार्जितं च
हीनादिभ्यः । सविभज्य भुज्यते इत्येतद्विदुर्न चिन्तयेत् । यतो
गृहवासो बहुसावद्यो निरवधवृत्त्यर्थं च तत्परित्यागस्ततः स्व-
यं पचनादिप्रवृत्तेभ्यो गृहिन्य पिण्मादिग्रहणं न्याय्यमिति
भावः । इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

सांप्रत ग्रामद्वारं तत्र "दुष्करं समु भो निम्बं" इत्यादि । सूत्रम् ।
अर्थतः स्पृशन्नुदाहरणमाह-जायणं गाहक-

जायणपरीसहम् य वलदेवो इत्य आहरणम् ॥

याज्ञापरीषदे वलदेवोऽत्र प्रवति (आहरणम्) उदाहरणम् । अत्र
संप्रदायः-"जया सो वासुदेवो सन्व वहतो सिद्धत्वेण पक्वि-
हित्रो कण्डस्स सरीरं सक्कारेउ कयसामाश्वो विंगपडिवज्जिओ
तु गोसिद्धरे तव तप्पमाणो, ण कहं भिक्खाणं भिक्खुं अली-
इस्स तण कछाहाराइ ण भिक्खुं गेहति । न गामं न नगरं अ-
दिहयसि । तेण सो णाभियासिओ जायणपरीसहो एव न का-
यव्व । अरणे जणंनि-वलदेवस्स भिक्खुं जमतस्स वहुओ ज-
णो तस्स रुवेण खित्तो ण किञ्चि अरणं जाणसि तखित्तो चैव
चेद्वति तेण न सा हिडति गामनगरादि जहा पक्वियाहितो चैव
भिक्खुं जायइ ति । एस जायणापरीसहो पसत्थो" एव शेष-
साधुनिरपि याज्ञापरीषहः सोढव्य इति । उक्तं २ अ० ।
"परदत्तोपजीवित्वात्, यताना नास्ति जावितम् । यतोऽतो या-
चता दुःखं, काम्ये नेच्छेदगारिताम् ॥१॥ " आ० म० छि० । यो-
गशास्त्रवृत्तौ-नायाचितं यतीनां यत्, परदत्तोपजीविनाम् । या-
ज्ञादुःखं प्रतीच्छेत्-नेच्छेत्पुनरगारिताम् ॥१॥ ध० ३ अधि० ।

सांप्रत याज्ञापरीषदमधिकृत्याह-

सदा दत्तेसणा दुक्खा, जायणा दुप्पणोद्धिया (६)

यतीनां सदा सर्वदा दन्तशोधनाद्यपि परेण दत्तमेषणीय-
मुत्पादाद्येषणादोषरहितमुपभोक्तव्यमित्यतः कृधादिवेदना-
तीनां यावज्जीव परदत्तेषणादुःखं भवति । अपि च यं याज्ञाप-
रीषहोऽल्पसत्त्वैर्दुःखेन प्रणोद्यते त्यज्यते । तथा चोक्तम्-

"डिञ्झाइ मुहलावरणं, वाया घालेई कठमज्जमि ।

कहं कहं कहंई हियय, देहिं ति परं भणनस्स ॥१॥

गतिं प्रशो मुखे दैन्यं, मात्रस्वेदो धिर्वर्णता ।

मरणे यानि चिह्नानि, तानि चिह्नानि याचके ॥ २ ॥ "

इत्यादि । एव दुस्त्यज याज्ञापरीषहं परित्यज्य गताऽभि-

माना महासत्त्वा ज्ञानाद्यजिवृद्धये महापुरुषसेवितं पन्थानम्-
नुव्रजन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

जायणी-याचनी-स्त्री० । याच्यतेऽनयेति याचनी । भाषाजैदे,
स्था० ४ उ० १ उ० । याचनी कस्यापि वस्तुविशेषस्य देहीति
मार्गेणरूपे भाषाभेदे, प्रज्ञा० ११ पद । म० । दश० । स्था० ।
जायतेय-जाततेजस्-पु० । अग्नौ, "जायतेयं न इच्छति" दश० ६
अ० । "जायतेयं समारम्भं, बहुश्रोतुं रुमिया जणा । अतो धूमे-
ण मारेइ, महामोहं पकुव्वइ" स० ३० सम० ।

जायथाम-जातस्थामन्-त्रि० । उत्पन्नवत्, "वसभो इव जाय-
थामे" गौरिवोत्पन्नवत् । स्था० ६ उ० ।

जायपक्ख-जातपक्ख-पु० । जाततन्तुरुहं, "जायपक्खा जहा इ-
सा" उक्तं २३ अ० ।

जायपुंखाइ-जातपुंख्याति-पु० । उत्पन्नगुणपुरुषविवेकप्रख्यातौ,
नत्परं जातपुख्याते, छा० ११ छा० ।

जायफल-जातफल-न० । पुत्ररूपे फले, "जायफले समुप्पक्षे"
जातं पुत्रं । स एव फलं गृहस्थानां तथाहि पुरुषाणां काममो-
गं फलम् तेषामपि प्रधानकार्यं पुत्रजन्मेति । सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० ।

जायमजायकप्प-जाताऽजातकल्प-पु० । कल्पभेदे, (प० ज्ञा०)

जातमजावो अहुणा, दोएहं वि एते समं तु वच्चति ।

जातं पिप्पसति य, एगहं होति णायव्वं ।

जातमजातं करणं, जाते करणे गतीं तिहा विष्ठा ।

अजाए करणमि तु अ-सुतरिं तं गतीं जाइ ।

जातं खलु पिप्पसं, सुत्तेण इत्थेण तदुभयेण च ।

चरणेण यं मंजुत्तं, वतिरित्तं होति यं अजातं ।

जातकरणेण विष्ठा, नरगतिरिक्खा गतीं उ दोसि जवे ।

अहवा वि तिहा विष्ठा, नरगतिरिक्खा मणुस्सगती ।

दो वेसु वि तिहिइ गतीं, विष्ठा वेमाणिएसु उवउत्ती ।

चउसु वि गतीसु गच्छति, असुतरिं अजातकरणेण ।

एसो जातमजाते, कप्पो अभिहितो इयाणि तु । प० ज्ञा० ।

इयाणि जायमजायकप्पं समं च वयति । जातो निष्पन्न
इत्यर्थः । अहवा-जायकप्पो सविग्गीयत्थाणं, इयरेसिं
सविग्गीयत्थाणं, अगीयत्थाणं अजायकप्पो । जइ जायकरणं
जायकप्पो असद्वृत्तमजातमित्यनर्थान्तरम् अजातकरणमजात-
कल्पं जायकरणे विदो नरगतिरिक्खजोणी यं गइओ विष्ठाओ,
अजायकरणे चउसु वि गइसु अन्नयारिं गइ गच्छइ । जायम-
जायकरणा । प० चु० ।

जायमजायपारिष्ठावणिया-जाताजातपारिष्ठापनिका-स्त्री० ।

द्वि० ब० । जाताजातपारिष्ठापनिकया, (ग०)

जाताजातस्वरूपं यथा-

"आहारमिं वं जाया, सा दुविहा होइ आणुपुव्वीए ।

जाया चैव सुविहिया, नायव्वा तह अजाया य ॥ १ ॥

आहाकम्मे यं तहा, लोअविस्सअभिओगिए गहिप ।

एषण ढोड जाय, वोच्छ से विही इ वोसिरण ॥ २ ॥ ”

आधाकर्मणि च तथा लोभाद् गृहीते, विप्रकृते गृहीते, मक्कि-
कादिविपर्या जाते, आग्नियोगिके वशीकरणादिमन्त्राभिसंस्कृ-
ते, ततोऽन्यथात्वाद्विद्वतो ज्ञाते सति एतेनाधाकर्मादिदोषेण
जाता स्यात् । (से) तस्य विधिना व्युत्सर्जन वक्ष्ये ॥ २ ॥

“ एगंतमणावाप, अच्चित्ते थंमिले गुरुवइहे ।

वारेण अक्कमिच्छा, तिष्ठान सावण कुज्जा ॥ ३ ॥ ”

त्रीन् वारान् भावणं कुर्यात्, असुकदोषादिद त्यज्यते इति
त्रिरुच्चरेत् ॥ ३ ॥

“ आयरिए य गिलाणे, पाइएण डल्लभे सदस लाजे ।

एसा उ सल्लु अजाया, वोच्छसि विहीइ वोसिरण ॥ ४ ॥ ”

आचार्याद्यर्थे तथा दुर्लभे विशिष्टे हव्ये सति सदसा च तल्ला-
भे जाते सति इत्यादि । हेतोरधिकग्रहण स्यात् । एषा अजात-
पारिष्ठापनिका ॥ ३ ॥

“ एगंतमणावाप, अच्चित्ते थंमिले गुरुवइहे ।

आलोए तिरिण पुजा, तिष्ठान सावण कुज्जा ॥ ५ ॥ ”

आलोके प्रकाशे शुक्लाहारस्य त्रीन् पुजान् कुर्यात्, आधाकर्मादिमू-
लगुणदुष्टे एकः । उत्तरगुणदुष्टे तु द्वौ, इति विशेषः । पूर्ववत् त्रिः-
भावणं च कुर्यात्, एवमुपकरणविषयेऽपि जाताजाते पारिष्ठाप-
निके ज्ञेये इति । ग० २ अधि० ।

जायमजायाहार-जाताऽजाताधार-पुं० । आवश्यकपारिष्ठापनि-
कानिर्युक्त्युक्तजाताख्यपारिष्ठापनिकाविधिज्ञे, (ग०) “ जायम-
जायाहारे ” (जायमजायाहारे स्ति) मकारस्यालाक्षणिकत्वात्
जाताधारः । आवश्यकपारिष्ठापनिकानिर्युक्त्युक्तजाताख्यपारि-
ष्ठापनिकाविधिज्ञे इत्यर्थः । ग० २ अधि० ।

जाताजाताहार-पुं० । “कृताकृताहारः, (ग०) “जायमजायाहारे”
(जायमजायाहारे स्ति) मकारस्यालाक्षणिकत्वात् । जातः सं-
पन्नोऽजातश्चासपन्न आहारो यस्यासौ जाताहारः । कदाचित्
कृताहारः कदाचिदकृताहार इत्यर्थः । तत्र शुद्धे लब्धे जाता-
हारः । अलब्धे, अशुद्धे वा लब्धे, अजाताहारः । उक्तं च-“अलब्ध-
तपसो बुद्धि-लब्धे देहस्य धारणेति ” ग० २ अधि० ।

यात्रामात्राहार-पुं० । यात्रायै मात्रयाऽऽहारो यस्या-
सौ यात्राहारः । सयमस्वाध्यायादिनिर्वाहाय मात्रयाऽऽ-
हारं कुर्वति, “जायमजायाहारे” अथवा-यात्रायै मात्रया-
ऽऽहारो यस्यासौ यात्राहारः । आर्पत्वात् चेत्यसिद्धिः । तत्र
यात्रा सयमस्वाध्यायरूपा, मात्रा तु तदर्थमेव पुरुषस्त्रीपण्डानां
क्रमेण द्वाविंशदष्टाविंशतिचतुर्विंशतिकवलप्रमाणहारमध्यादे-
कच्छिन्नादिकवलेनाहारग्रहणमिति । ग० २ अधि० ।

जायमूक-जातमूक-पुं० । जन्मतो मूके, विपा० १ भु० १ अ० ।

जायरूव-जातरूप-न० । जात रूपमस्य प्रशस्तवर्णे, वाच० । सु-
वर्णे, रा० । प्रश्न० । ज्ञा० । स्या० । जात लब्ध रूप स्वरूपं रागादिकु-
र्यव्यविरहाद् येन स तथा । स्या० ६ ठा० । सुवर्णविशेषे, रा० ।
ज० । “जायरूवमईमो ओहाडणीओ” जातरूप सुवर्णविशेषः ।
जी० ३ प्रति० । “अहवा-जायरूवे ज च प्रबालगवत् जानत
जायरूवं भणति ” नि० चू० १ उ० । रूप्ये च, “हिरण्य
जायरूव च, मणसा धि ण चित्ते ” जातरूपं रूपम् । उक्त०
३५ अ० ।

जायरूवकर्म-जातरूपकाणम्-न० । रत्नप्रमाणाः पृथिव्या बो-
डशसु कारणेषु त्रयोदशे कारणे, स्या० १० ठा० ।

जायव-यादव-पुं० । यदोरपत्यम् । यदु-अण् । यदुवंशजे, “य-
ज्जुएणपईवसवअणिरुक्कणिसढउसुयसारणगयसुमुहडुमुहार्-
ण जायवाण ” । प्रद्युम्नप्रतीपशम्भानिरुद्धनिषधाल्लुक्-
सारणगजसुमुखदुर्मुखादीनां यदोरपत्यानाम् । प्रश्न० ४
भाष्य० द्वार ।

जायवेय-जातवेदस्-पुं० । जातान् प्राणिनः विन्दते अठरान्न-
त्वेन । ‘विह’ लभे । असुन् । वहौ, “जायवेयं पापहि हव्याह
जे भिक्खु अवमअह ” जातवेदसमग्निम् । उक्त० २१ अ० ।
चित्रकवृक्षे च । वाच० ।

जायसंसय-जातमंशय-त्रि० । जातः संशयो यस्य स जात-
संशयः । उत्पन्नसंशये, सू० प्र० १ पाहु० । औ० । ज्ञा० । च० प्र० ।
जं० । रा० ।

जायसह-जातश्राद्ध-त्रि० । जाता प्रवृत्ता श्रद्धा इच्छा-
विशेषो यस्यासौ जातश्राद्धः । प्रवृत्तेच्छाविशेषे, ज्ञा० १ भु० १
अ० । चं० प्र० । सू० प्र० । रा० । ज० । नि० । औ० ।

जाया-यात्रा-स्त्री० । या-पूज् । जिगिषया राज्ञां गमने, गम-
नमात्रे, देवोद्देशेनोत्सवजेदे, रथयात्रादौ च । वाच० । निर्वाहे
च । “नारस्स जाता मुणि हंजएज्जा” । यात्रार्थं पञ्चमहाव्रत-
नारनिर्वाहणार्थम् । सूत्र० १ भु० ७ अ० । भ० ।

जाया-स्त्री० । जन-यक् । भार्यायाम्, (भ०) । स्त्रीत्वेन जाया-
स्त्रयोः । कान्ताजनन्योः, प्रति० । भ० ।

समणोवासगस्स णं भंते ! सामाज्यकरस्स समणोवा-
सए अत्थमाणस्म केइ जायं चरेज्जा । स णं भंते ! किं जा-
यं चरइ, अजायं चरइ ? गोयमा ! जायं चरइ, नो अजायं
चरइ । तस्स णं जंते ! तेहिं सीलव्वयगुणव्वेरमणपच्चत्ता-
णपोसहोववासेहिं सा जाया अजाया जवइ ? । हंता
जवइ । से केणं खाइयं अछेणं जंते ! एवं बुच्चइ-जायं
चरइ, नो अजायं चरइ ? । गोयमा ! तस्स णं एवं जवइ-
नो मे माया, णो मे पिया, नो मे जाया, णो मे भइणी, नो
मे भज्जा, नो मे पुत्ता, नो मे धूया, नो मे सुएहा, पेज्जवंधणे
पुण से अब्बोच्छिण्णे जवइ, से तेणहेणं गोयमा ! जाव नो
अजायं चरइ ।

(केइ जायं चरेत्ति) कश्चिदुपपत्तिरित्यर्थः । जायां भार्या
चरेत् सेवेत (सुगृहं स्ति) स्तुपा पुत्रनार्या (पेज्जवंधणे स्ति)
प्रेमैव प्रीतिरेव बन्धनं तत्पुनः ‘से’ तस्य श्राद्धस्य अव्यवच्छिन्नं
भवति । अनुमतेरप्रत्याख्यातत्वात् । प्रेमानुबन्धस्य चानुमति-
रूपत्वादिति । भ० ८ श० ५ उ० । चमरस्यासुरेन्द्रस्य स्वना-
मख्यातायां बाह्यायां पर्यदि, स्या० ३ ठा० २ उ० । “बादिं
जाया ” जी० ३ प्रति० ।

जाता-स्त्री० । प्रकृतिमहत्त्ववर्जितत्वेनास्यानकोपादीनां जा-
तत्वाज्जाता । चमरादिदेवेन्द्राणां बाह्यपर्यदि, भ० १ श० १ उ० ।

आयाइ [न]-यायाजिन्-पुं०। यायजतीत्येवंशीलो यायाजी ।
यजनशीले, “जायाई जम जजम्मि ” यमयजे यायाजी । उक्त०
२५ अ० ।

आयामाया-जात्रामात्रा-स्त्री० । यात्रा संयमयात्रा तस्यां मात्रा
वात्रामात्रा “आयागुणे जयाधीरे जायामायाए” । आचा० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० । संयमार्थे परिमिताहारप्रहणे, नं० ।

आयामायाविस्ति-जात्रामात्राविस्ति-स्त्री० । संयमयात्राप्रमाणा-
यां जीविकायाम्, “जायामायाविस्ती होत्था ” संयमयात्राप्रमा-
णा जीविकाऽभवत् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० “जायामायाविस्ती-
ओ” । यात्रा संयमयात्रा मात्रा तदर्थमेव परिमिताहारप्रहणम्,
वृत्तिर्विविधैरभिप्रहविशेषैर्वर्तनम् । अ० २५ श्रु० ३ अ० । नं० ।

जार-जार-पुं० । जीर्यतेऽनेन ‘जृ’करणे घञ् । उपपत्तौ, वाच० ।
मणिलक्षणविशेषे च । जारमारेति लक्षणविशेषौ सम्यग्माणि-
लक्षणवेदिनौ लोकाद्देदित्यौ । जी० ३ प्रति० । रा० । ज० । आ० म० ।

जारिश-यादृश-त्रि० । यस्येव दर्शनमस्य । यद्-दृश् टः । ‘दृशः
किप् टकृतकः’ ॥ ८ । १ । १४२ ॥ एतदन्तस्य दृशेर्च्च्तोरि ।
प्रा० १ पाद । यत्सदृशे, यथाविधे, स्त्रियां ङीप् । वाच० । आ०
म० प्र० । “जारिसओ जनामा, जह य कओ जारिस फल दैति”
यादृशको यत्स्वरूपक यादृश यदूपम् । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
“ज जारिस पुव्वमकारि कम्म, तमेव आगच्छति सपराए” ।
यत्कर्म यादृश यदनुभाव यादृक्स्थितिक वा । सूत्र० १ श्रु० ५
अ० २ उ० ।

जारुकाएह-जारुकृष्ण-पुं० । वशिष्ठगोत्रान्तर्गते गोत्रभेदे,
स्था० ७ ग० ।

जाल-जाल-पुं० । चुरा० ‘जल’ संवरणे । घञ् । घाते, ‘जल
घातने णिच्-अच् । कदम्बवृक्षे, गवाक्षे, वाच० रा० ।
ज० । सच्छिद्धे, गवाक्षविशेषे च । जालं सच्छिद्रो ग-
वाक्षविशेषः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जालक णिच्-
न्वितो गृहावयवविशेषः । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । औ० ।
“जालानि जालका भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि । रा० । जी० ।
सू० प्र० । चं० प्र० । स० । जी० । “जालतरत्यदीवप्पहोवमो
कडुगावही होइ ” अपवरकजालकान्तरस्थप्रदीपप्रभोपमः ।
विशे० । गवाक्षच्छिद्धे, “गवाक्षजालैरभिनिष्पतन्त्य ” शति-
भट्टिः । मत्स्यधारणार्थं शण्डसूत्रनिर्मिते स्वनामख्याते आना-
ये, वाच० । “जालुच्छिद्रपणाणि ” । जालेन वाऽऽनायेनोत्के-
षणानि । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । मत्स्यबन्धनविशेषे, प्रश्न० ४
आश्र० द्वार । विपा० । “तदेव कौचा समश्कर्मता, तया-
णि जालाणि दलितु हसा ” । जालानि बन्धनविशेषरूपाणि
दन्त० १४ अ० “विदसएहि जालेहि ” उक्त० १ अ० । “छि-
दितु जाल अवववरोहिया ” उक्त० १४ अ० । अस्फुटक-
लिकायाम्, कुक्षफले, मृगपक्ष्यादिधारणार्थे पाशे, शाक्ये,
दम्बे, समूहे च, वाच० । ज० । आ० म० । द्रव्या० । सन्ताने,
भाव० ४ अ० । इन्द्रजाले, वाच० । चरणाभरणविशेषे च ।
न० । औ० ।

जालंवररण-जालान्तररत्न-त्रि० । जालान्तरेषु जालकमध्य-
भागेषु रत्नानि यस्य । तस्मिन्, जालकानि च भवनभित्तिषु

लोके प्रतीतान्येव तदन्तरेषु च शोभार्थं रत्नानि संज्वन्त्येव ।
स० । रा० । चं० प्र० । जी० । सू० प्र० ।

जालंधर-जालंधर-पुं० । त्रिगताख्ये देशे, तद्देशस्थे जने च ।
ब० ब० । स्वनामख्याते योगिराजे, वाच० । गोत्रभेदे च ।
“देवाणदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए ” । कल्प० १
क्षण । आ० सू० ।

जालंधरायण-जालंधरायण-पुं० । गोत्रभेदे, “देवाणदाए
माहणीए जालंधरायणसगुत्ताए ” । आचा० ३ सू० ।

जालककण-जालकटक-पुं० । जालानि जालकानि भवनभि-
त्तिषु लोकेऽपि प्रसिद्धानि तेषां कटकः समूहो जालकटकः ।
जी० ३ प्रति० । जालकटकाकीर्णे रम्यसंस्थाने प्रदेशविशेषे,
जी० ३ प्रति० । “विजयस्स ण दारस्स उजओ पारिस्स दुह-
ओ णिसिहियाए दो दो जालककणा पणत्ता ” । जालक-
कौ जालकटकाकीर्णो प्रदेशविशेषौ । ज० १ वक्क० । “सा ण
जगतीए केण जालककण सव्वतो समता संपरिकिस्सत्ता ”
जी० ३ प्रति० । जालकटकाकीर्णा रम्यसंस्थानप्रदेशविशेषप-
क्किरिति भावः । जी० ३ प्रति० ।

जालग-जालक-पुं० । स्वार्थे-कन् । गवाक्षच्छिद्धे, पुं० । मोच-
कफले, नवकविकासमूहे, द्वारके च । न० । वाच० । छिद्रा-
न्विते गृहावयवविशेषे प्रश्न० १ आश्र० द्वार । जालकं विच्छि-
त्तिच्छिद्रवत् गृहावयवविशेषः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जालका-
नि भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि । रा० । जी० । स० । सू०
प्र० । च० प्र० । जी० । चरणाभरणविशेषे च । औ० । “सखि
खिणीजालपरिक्खित्ताण ” सह किङ्किणिकामि । जुद्धघण्टि-
कामि यज्जाल जालक तदाभरणविशेषस्तेन परिक्रिस्ता परि-
करिता ये ते तथा तेषाम् । औ० ।

जालगंठिया-जालग्रन्थिका-स्त्री० । जाल मत्स्यबन्धन, तस्ये-
व ग्रन्थयो यस्या सा जालग्रन्थिका । जालवद् ग्रन्थियुतायाम्,
किं स्वरूपा सा ? इत्याह-

जालगंठियाइ वा, आणुपुव्विगंठिया वा अणतरगंठिया
परंपरगंठिया अणमणगंठिया अणमणगुरुयत्ताए अणमण-
जारियत्ताए अणमणगुरुयसंजारियत्ताए अणमणधरुत्ताए
चिहंति ।

(जालगंठिय स्ति) जाल मत्स्यबन्धन तस्येव ग्रन्थयो यस्यां
सा जालग्रन्थिका । किंस्वरूपा सा ? इत्याह-(आणुपुव्विगंठि-
य स्ति) आनुपूर्व्या परिपाट्या ग्रथिता गुम्फिता आद्युचित-
ग्रन्थिनामादौ विधानादन्तोचितानां च क्रमेणान्त एव कर-
णात्, एतदेव प्रपञ्चयन्नाह-(अणतरगंठिय स्ति) प्रथमग्र-
न्थिनामन्तरव्यवस्थापितैर्ग्रन्थिभि सह ग्रथिता अनन्तरग्र-
थिता एव परम्परैर्व्यवहितै सह ग्रथिता परम्परग्रथिता कि-
मुक्त भवति-(अणमणगंठिय स्ति) अन्योऽन्य परस्परेण ण-
केन ग्रन्थिना सहान्यो ग्रन्थिरन्येन सहान्य ज्ञेयव ग्रथिता
अन्योऽन्य ग्रथिता एव च-(अणमणगुरुयत्ताए स्ति) अन्यो-
न्येन ग्रन्थनात् गुदकता विस्तीर्णता अन्योऽन्यगुदकता तथा
(अणमणजारियत्ताए स्ति) अन्योऽन्यस्य यो जार स विद्यते
यत्र तदन्योऽन्यभारिकं तद्भाषस्तत्ता तथा एतस्यैव प्रत्येको-

कार्यद्वयस्य संयोजनेन तयोरेव प्रकर्षमभिधातुमाह—(अन्न-
मन्त्रगुरुसंभारियत्ताए चि) अन्योऽन्येन गुरुक यत्संज्ञारिकं
च तत्तथा तद्भावस्तत्ता तथा—(अन्नमन्त्रघडात्ताए चि) अ-
न्योऽन्यं घटा समुदायरचना यत्र तदन्योऽन्यघटं तद्भावस्त-
त्ता तथा—(चिछइ चि) आस्ते इति । ज० ५ श० ३ उ० ।

जालधरग—जालगृहक—न० । जालकान्विते गृहे, ज्ञा० १ श्रु० ३
अ० । जालगृहकाणि गवाक्षयुतानि गृहकाणि । रा० । जी० ।
दार्वादिमयजालकप्रायकुक्ष्य यत्र मध्यव्यवस्थित वस्तु बहिः-
स्थितैर्न दृश्यते । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । औ० ।

जालपंजर—जालपञ्जर—न० । गवाक्षे, जालपञ्जराणि गवाक्षाप-
रपर्यायाणि । जी० ३ प्रति० । रा० । ज० ।

जालपगट—जालप्रकट—पुं० । ज्वालासमूहे, कल्प० ३ कृण ।

जालविंद—जालवृन्द—न० । गवाक्षसमूहे, जी० ३ प्रति० ।

जाला—ज्वाला—स्त्री० । वादरतेजस्कायजेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

“ जालाए चि वा ” ज्वाला अनलसवद्धेति । जी० ३ प्रति० ।

“ जाला तु रधनविन्ना ” । ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । ज्वाला अन-

लसवद्धा दीपशिखेत्यन्ये । जी० १ प्रति० । ज्वालानाम अनल-

संवक्षस्वरूपाणाम् । म० १४ श० ७ उ० । ज्वालाग्निशिखा वि-

न्नमूला । स्था० ५ वा० ३ उ० । ज्वालाग्निमूलानङ्गारप्रतिवद्धेति ।

आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । ज्वाला विन्नमूला ज्वलनशिक्षैव ।

उत्त० ३६ अ० । हस्तिनापुरवास्तव्यस्य पद्मोत्तरनृपतेर्जार्ज्यायाम् ।

“ हत्थिणाउरे तथ य पउमुत्तरो गया जाला तस्स देवी ”

ती० २१ कल्प । महापद्मचक्रवर्तिनो मातरि, स० । आव० ।

चन्द्रप्रभजिनस्य शासनदेवतायाम्, “ अच्युसता जा-

ला ” (३३७) तस्याः वर्णको यथा—श्राचन्द्रप्रभस्य

ज्वाला । मतान्तरेण भृकुटिर्देवी पीतवर्णा वराहका—

ख्यर्जावविशेषवाहना चतुर्जुा खड्गमुद्गरभूषितदक्षिणकरद्वया

फलकपरशुयुतवामपाणिद्वया च । प्रव० २७ द्वार ।

जालाउ—जालायुप्—पुं० । द्वीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

जालाउय—जालायुष्क—पुं० । ‘जालाउ’ शब्दार्थे, प्रज्ञा० १ पद ।

जालामालिणी—ज्वालामालिनी—स्त्री० । प्रमासस्थायां देव-
तायाम्, ती० ४५ कल्प ।

जालावत—ज्वालवत्—त्रि० । दीपयति, मटा० ७ अ० ।

जालि—जालि—पुं० । अनुत्तरोपपातिकदशाप्रथमवर्गाद्याध्ययन-
प्रतिवक्ष्यकव्यताकेऽनगारे, (अणु०)

तद्वक्ष्यता-

पदमस्स एं जंते ! अज्जयणस्स अणुत्तरोववाड्यस्स
समणेणं ० जाव संपत्तेणं के अड्डे पणत्ते ? । एवं खलु
जम्बू ! तेणं काळेणं तेणं समणं गयगिहं नयरे रिद्धत्य-
मियममिच्छिगुणसीले चेए सेणिए राया धारिणी देवी
सीहो सुमिणो ‘जालिकुमारे’ जहा मेहो अड्डट्ट तु दातो०
जाव लपिं पासाए फुटति० जाव विहरति । सामी समोमदे
सेणिओ णिग्गओ जालि जहा मेहं तहा जालविनिग्गतो

तहेव निक्खंतो जहा मेहो एकारम अंगाई अहिज्जति
अहिज्जतिता गुणरयणतत्रोक्कम्मं जहा खंदयस्स एवं० जाव
खंदयस्स वत्तवया सो चेव वायणा आपुच्छति थेरेहिं
सद्धिं विपुले तहेव दुरुहति, नवरं सोलम वासाई सापिण-
परियागं पाउणित्ता काले मासे कादं किच्चा उड्डं चं-
दिमसोहम्मीसाण० जाव अरणअच्छुए कप्पे नवयगेवि-
ज्जुयविमाणे पत्थडे उड्डं दुरवीति चउवत्ता विजए विमाणे
देवत्ताए उववण्णे तेणं थेरे जगवओ जालि अणगारे का-
लगयं जाणित्ता परिनिव्वाणवत्तिंयं काउस्समं करेति
करेत्तिता पत्तचीवराड गिणहंति । तहेव उत्तरंति० जाव इमी-
से आयेरे जंमए भते ! भगव गोयमे ! जाव एवं खलु देवाणु-
प्पिथाणं अंतेवासी जालिनामं अणगारं पगतिजइए सेणीआ
जालिअणगारे काळगए कहिं उववण्णे एवं खलु गोयमा !
मम अंतेवासी तहेव० जाव खंदयस्स काळगए उड्डं चंदिम०
जाव विजयविमाणे देवत्ताए उववण्णे जालिसमणं भंते !
देवस्स केवड्यं कालं तिती पस्सत्ता ? । गोयमा ! वत्तीसं
सागरोवमा य तिती पस्सत्ता । से एं भंते ! ततो देवलोगातो
आउववण्णं कहिं गच्छहिंति गच्छहिंता ! । गोयमा ! महा-
विंदेह वासे सिज्झिहिंति चि । एवं खलु जंबू ! समणेणं० जाव
संपत्तेणं अणुत्तरोववाड्यदमाणं पदमस्स वग्गस्स पदमस्स
अज्जयणस्स अयमडे पस्सत्ते । अणु० १ वर्ग ।

अन्तर्दृशाप्रथमवर्गाद्याध्ययनप्रतिवक्ष्यकव्यताकेऽनगारे च ।

तद्वक्ष्यता-

पदमस्स णं जंते ! अज्जयणस्स के अडे पस्सत्ते ? । एवं
खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समणेणं वारवती नयरी तीमे
जहा पदमे० जाव कएहे वागुदेवे आदेवच्चं० जाव
विहरति । तत्थ एं वारवतीए नयरीए वासुदेवो राया,
धारणा देवी, वएणओ जहा गोयमो एवरं जालिकुमारे
पणासतो दातो वारमंगी सोलसवासपरियाओ सेसं जहा
गोययस० जाव सेत्तुजे सिद्धो । अन्त० ४ वर्ग ।

जालिय—ज्वालित—त्रि० । दीपिते, आ० म० द्वि० । जी० ।

जालिया—जालिका—स्त्री० । वृन्ते, एकार्थिकानधिकृत्य (अन्त० ४
वर्ग०) जालकं, जालिका, वृन्तम्, इति । विशे० । लोदकच्छुके
च । प्रव० ३ आश्र० द्वार ।

जालुज्जल—ज्वालोज्ज्वल—त्रि० । प्रभोज्ज्वले, औ० ।

जालुज्जलपहमियाभिराम—ज्वालोज्ज्वलप्रहसिताभिराम—त्रि०
ज्वाला एव यत् उज्ज्वल प्रहसितमिव प्रहसित तेनाऽभि-
रामो ज्वालोज्ज्वलप्रहसिताऽभिरामः । ज्वालात्मकोज्ज्वल-
प्रहसितेनाऽजिरमणीये, जी० ३ प्रति० ।

जाव—यावत्—त्रि० । यत्परिमाणस्य मतुए । “अन्त्यव्यञ्जनस्य”
॥ १११॥ इति प्राकृतसूत्रेण तद्वोप । प्रा० १ पाद । यत्परिमाणे-

साकल्ये, व्याप्तौ, वाच० । परिमाणे, मर्यादायाम्, अवधारणे च । अव्य० । आ० चू० । वक्त० । (अत्र विशेषो ' जावजीवा ' शब्दे द्रष्टव्यः)

जावइय-यावत्क-त्रि० । यत्परिमाणे, यो० ७ विव० । "अइवा जो अस्स जावइओ" । (जावइओ चि) यत्परिमाणो यावान् स एव यावत्को मुहूर्तादिपरिमाणः स तस्य तावत्कः पूजाकावो भवति । पञ्चा० ४ विव० ।

जावई-यावती-स्त्री० । गुच्छात्मके वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जावं च णं-यावच्च णम्-अव्य० । यावति काले, " जावचण ति " यावन्त कालमित्यर्थः । भ० १ श० ८ उ० ।

जावंत-यावत्-पुं० । भगवत्या प्रथमशतकस्य षष्ठे उद्देशे, " जावते चि " यावच्छब्दोपलक्षितः षष्ठः, यावतो भदन्तावकाशान्तरात्सूर्य इत्यादिसूत्राश्चासौ । ज० १ श० १ उ० ।

जावग-यापक-पुं० । हेतुनेदे, (स्था०) यापयति वादिनः कालयापनां करोति । यथा काचिदसती एकैकरूपकेणैकैकमुपवृत्तिरु दातव्यमिति दत्तशिक्षस्य पत्युस्तद्विक्रयार्थमुज्जयिनिप्रेषणोपायेन विदसंवायां कालयापनां कृतवतीति यापकः । उक्तं च- " उन्मा-मिया य महिला जावगहेउस्मि उट्टलिमाइ " ति । इह वृ-क्षैर्वाभ्यातम्-प्रतिवादिन ज्ञात्वा तथा विशेषणबहुलो हेतु-कर्तव्यो यथा कालयापनां जवति । ततोऽसौ नावगच्छति प्रकृत-मिति स चेदृशः सभाव्यते, सचेतना वायवोऽपरप्रेरणे सति ति-र्यगुनियतत्वाभ्या गतिमत्त्वात् गोशरीरवदिति । अयं हि हेतु-विशेषणबहुलतया परस्य दुरधिगमत्वात् वादिन कालयापनां करोति । स्वरूपमस्यानवबुध्यमानो हि परो न भट्टित्येवानैका-न्तिकत्वादिदूषणोद्भावनाय प्रवर्तितुं शक्नोत्यतो जवत्यस्माद्वादि-नः कालयापनेति । अथ वा-योऽप्रतीतिव्याप्तिकतया व्याप्तिसा-धकप्रमाणान्तरसव्यपेक्षत्वात् न भट्टित्येव साध्ये प्रतीतिं करोति, अपि तु कालक्षेपेणेत्यसौ साध्यप्रतीतिं प्रति कालयापनाकारि-त्वात् यापकः, यथा कृषिक वस्तिवति पक्षे बौद्धस्य सत्त्वादि-ति हेतुर्न हि सत्त्वश्रवणादेव कृषिकत्व प्रत्येति परः, इत्यतो बौ-द्धाः सत्त्व क्षणिकत्वेन व्याप्तिमिति प्रसाधयितुमुपक्रमन्ते । तथा-हि-सत्त्व नाम अर्थक्रियाकारित्वमेव, अन्यथा-वन्ध्यासुतस्या-पि सत्त्वप्रसङ्गः, अर्थक्रिया तु नित्यस्यैकरूपत्वात्, न क्रमेण ना-पि यौगपद्येन कृष्णान्तरे अकर्तृत्वप्रसङ्गात् । इत्यतोऽर्थक्रियालक्षण सत्त्वमक्षणिनामिव वर्तमान क्षणिक एवावतिष्ठत इत्येव क्षेपेण साध्यसाधने कालयापनाकारित्वाद् यापकः सत्त्वलक्षणो हेतु-रिति । स्था० ४ ग० ३ उ० ।

जावंताव-यावत्तावत्-अव्य० । यावच्च तावच्च, द्व० । धीजगणि-तप्रसिद्धे अव्यक्तमानानयनाय कल्प्ये प्रथमे राशौ, वाच० । स्था० । " जावताव चि वा गुणकारो चि वा एगच्छ " इति वच-नात् । गुणकारस्तेन यत्संख्यानं तत्तथैवोच्यते-तच्च प्रत्युत्पन्नमि-ति लोकसूक्ष्मम् । अथवा-यावत्, कुतोऽपि तावत् एव गुणकारा-द्यादृच्छिकादित्यर्थः । यत्र विवक्षितं सकलनादिकमानीयते तत्र यावत्तावत्संख्यानमिति । संख्यानभेदे, स्था० १० ग० । गणि-तभेदे, सूत्र० २ श्रू० १ अ० ।

तत्रोदाहरणम्—

“ गच्छो वाञ्छाभ्यस्तो, वाञ्छयुतो गच्छसगुण कार्यः ।

द्विगुणीकृतवाञ्छद्वेते, वदन्ति सकलितमाचार्यो ॥ १ ॥ ”

अत्र किल गच्छो दश १० ते च वाञ्छया यादृच्छिकगुणका-
३६५

रेणाष्टकेनाज्यस्ता जाताऽशीतिः ८० ततो वाञ्छायुतास्ते अष्टा-शीतिः ८८ पुनर्गच्छेन दशभिः सगुणिता अष्टौ शतान्यशीत्य-धिकानि जातानि, ८८० ततो द्विगुणीकृतेन यादृच्छिकगुणकारेण षोडशजिर्भागे द्वेते यल्लभ्यते तद्दशानां भक्तलितमिति ५५ । इदं च पाटीगणितं श्रूयते । स्था० १० ग० ।

जावजीव-यावज्जीव-अव्य० । यावदिति अयं शब्दोऽवधारणे व-र्तते । (आ० म०) जीवन् जीव , इति क्रियाशब्दः । आ० म० द्वि० । यावज्जीवो जीवन प्राणधारण यावज्जीवम् । " यावदवधारणे " ॥ १ ॥ १८॥ इति (पाणि०) अव्ययीभावसमासः । आ० म० द्वि० । पा० । या-वत् प्राणधारणमित्यर्थः, स्था० ३ ग० १ उ० दर्श० प० सू० । " जा-वजीव परिसहा चवसगा य सखया " । " यावज्जीव " यावत्-प्राणधारणम् । आ० १ श्रू० ७ म० ८ उ० । आजन्मेत्यर्थः च । " जाव-जीवदुद्धराइ " । आजन्माप्यनुत्कारणीयानि । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । " जावजीव पि इम, वज्जइ एयस्मि लोयस्मि (२२) " या-वज्जीवम् आजन्म । पञ्चा० १० विव० । " जावजीवं वधणाय करिति " । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जावजीवा-स्त्री० यावज्जीव-अव्य० । (जावजीवाए चि) प्राक्-तत्वात् । जीवन जीव प्राणधारणं यावज्जीवो यावज्जीवनं यावदित्यनेनाऽव्ययीभावसमासः । ततश्च यावज्जीवम् प्राणधा-रण यावत् इत्यर्थः, पा० । " जावजीवाए अणिसिआ " याव-ज्जीव प्राणधारण यावत् । पा० । आ० म० । " करे-मि भते ! सामाइय सव्व सावज्ज जोग पच्चप्पस्सामि जाव-जीवाए " यावच्छब्दः परिमाणमर्यादावधारणवचनः । तत्र प-रिमाणे-यावन्मम जीवनपरिमाणं तावत्प्रत्याख्यामीति । मर्या-दायाम्-यावज्जीवनमिति प्राणधारण मर्यादीकृत्य, अवधारणे-यावज्जीवनमेव प्रत्याख्यामि, न तस्मात् परत इत्यर्थः । जीवन जीवेत्ययं क्रियाशब्दः परिगृह्यते तथा । अथवा-प्रत्याख्यानक्रिया परिगृह्यते यावज्जीवो यस्या सा यावज्जीवा । आ० म० द्वि० ।

यावच्छब्दार्थमाह—

जावदयं परिमाणे, मज्जायाएऽवधारणे चेइ ।

तावज्जीवं जीवण-परिमाणं जत्तियम्मि चि ॥ ३५१६ ॥

जावज्जीवमिहाऽऽरेण, मरणमज्जायओ न तं कावं ।

अवधारणे वि जाव-जीवणमेवेह न उ परओ ॥ ३५१७ ॥

इह ' यावत् ' अयं शब्दस्त्रिष्वर्षेषु वर्तते, तद्यथा-परिमाणे, मर्या-दायाम्, अवधारणे च इति । तत्र परिमाणार्थं तावदाह- (जाव-ज्जीवमिति) किमुक्तं जवति ?-यावन्मे जीवनपरिमाणमिह भवा-युक्तस्य परिमाणं तावन्तं कालं प्रत्याचक्षे इति । मर्यादार्थ-माह- " जावज्जीव " इत्यादि । अत्र यावज्जीवमिति । किमुक्तं ज-वति ?-आरेण मरणमर्यादाया अर्वाक् प्रत्याचक्षे, न पुनस्त-त्कालं प्रत्याख्यानग्रहणकाल एव, किं तु मरणसीमा याव-त्प्रत्याख्यामीति । अवधारणेऽपि-यावद् इह जवे जीवनं ताव-देव प्रत्याचक्षे, न तु परतो, देवाद्यवस्थायामाविरतत्वे प्रत्याख्या-नमङ्गप्रसङ्गात् । परतो मुक्तलमिति । विधिरपि न कर्तव्यो, मो-गाशसादोषानुपद्वादिति स्वयमेव द्रष्टव्यमिति ॥ ३५१६ ॥ ३५१७ ॥

अत्राक्षेपपरिहारावाह—

जावज्जीवं पत्ते, जावज्जीवाए लिंगवच्चासो ।

भावपञ्चयओ वा, जा जावज्जीवया ताए ॥ ३५१८ ॥

ननु उक्तन्यायेन यावज्जीवमिति निर्देशे प्राप्ते यावज्जीवया इति निर्देशः किमर्थं भगवता सूत्रकृता विहितः, इति शेषः। अत्र परिहारमाह—(लिंगवशात् नो ति) लिङ्गव्यत्ययोऽत्र भगवतोऽभिमतः, तेनेत्यं निर्देशः कृत इत्यर्थः । अथवा—यावज्जीवशब्दात् जावप्रत्ययः उत्पाद्यते, नतश्चेत्यभावप्रत्यये उत्पादिते यावज्जीवता इति निष्पद्यते, तथा यावज्जीवतया प्रत्याख्यामीति संभवत इति ॥३५१॥

नन्वित्यमपि “यावज्जीवतया” इति प्राप्ते यावज्जीवया इति कथं भवतीत्याह—

जावज्जीवतया इति, जावजीवाए वषलोवाओ ।

जावज्जीवो जीसे, जावज्जीवाहवा सा उ ॥३५१॥

जावज्जीवतयेति निर्देशे प्राप्ते यद् यावज्जीवया इत्युक्तं तत् तकारलक्षणवर्णलोपादिनि द्रष्टव्यम् । तृतीयं परिहारमाह—अथवा—जीवनं जीवो यावज्जीवो यस्यां सा यावज्जीवा इति बहुव्रीहिस्तया ‘यावज्जीवया’ इत्येवं द्रष्टव्यमिति ॥ ३५१६ ॥

अत्र विनेयपृच्छाम् उत्तरं चाह—

का पुण सा संवज्जड, पच्चक्खाणकिरिया तथा सव्वं ।

जावज्जीवाए ऽहं, पच्चक्खामीति सावज्जं ॥३५२०॥

का पुनः पूर्वोक्तबहुव्रीह्यान्वयपदार्थं संवच्यत? इत्याह—प्रत्याख्यानक्रियान, तथा यावज्जीवया प्रत्याख्यानक्रियया सर्वं सावद्ययोगमह ‘प्रत्याख्यामि’ इति संवच्य इति ॥३५२०॥

परिहारान्तरमाह—

जीवणमइवा जीवा, जावज्जीवा पुरा व सा नेया ।

तीए पाययवयणे, जावजीवाऽ तएयं ॥३५२१॥

अथवा—जीवनं जीवा इति स्त्रीलिङ्गाऽभिधायक एवायं शब्दः साव्यते, न तु जीव इति पुल्लिङ्गाऽभिधायकः । ततश्च यथा पुरा पूर्वं तथा अत्राप्यर्थव्यवृत्तिना यावज्जुद्धेन सद् समासे सा यावज्जीवा श्रेयाः, तद्यथा—यावत्परिमाणा जीवा यावज्जीवा एवं मर्यादावधारणयोरपि समासः कार्यः, तथा यावज्जीवया प्रत्याख्यामि; प्राकृतवचने च पर्यन्ते एकारनिर्देशेन तृतीय्यमवसेयेति ॥ ३५२१ ॥ विशेषः ।

यावज्जीवता—स्त्री० । यावज्जीवो जीवनं प्राणधारणं यावज्जीवम् “यावद्वधारणे” ॥२१॥ ॥ इत्यव्ययीभावसमासः । यावज्जीवं भावो यावज्जीवता प्राकृतेऽन्त्यतकारस्यालाङ्गणिको लोप इति “जावजीवाए” इति सिद्धम् । आ० म० द्वि० । अलाङ्गणिकवर्णशेषात् । यावज्जीवं जावो यावज्जीवता । आप्राणोपरनादित्यर्थः, पा० ।

यावज्जीवा—स्त्री० । यावज्जीवो यस्यां सा यावज्जीवा, जीवितपरिमाणवत्यां प्रत्याख्यानादिक्रियायाम्, (आ० म०)

अधुना यावज्जीवयेति व्याख्यायते तत्रादौ भावार्थमभिधिमुराह—

जावद्वधारणमी, जीवणमवि पाणधारणे जणियं ।

आपाणधारणातो, पावनिविची ऽहं अत्ये ॥

जावद्वित्यय शब्दोऽवधारणं वर्तते । जीवनमपि प्राणधारणं मणितम् । ‘जीव’ प्राणधारणे इति वचनात् । तत्रो यावज्जीवया प्रत्याख्यामीति कोऽयं आप्राणधारणं यावत् पापनिवृत्तिरिति, परतन्मु न विधिर्नापि प्रतिषेधः । विधानाशुसादोषप्रसङ्गात् । प्रति-

षेधे तु सुरादिपूष्यस्य प्रकृप्रसङ्गात् । इह जीवनं जीव इति क्रियाशब्दो न जीवतीति जीव आत्मपदार्थः । जीवनं च प्राणधारणम् । आ० म० प्र० । “जावजीवाए जाव से अट्टे” । यावज्जीवया यावज्जीवतया वा, आजन्मेत्यर्थः । प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । जीवन जीवा यावत्परिमाणा जीवा जावज्जीवा । परिमाणवति मर्यादावति अवधारणवति च जीविते, विशेषः ।

जावज्जीवा—यावज्जीवा—स्त्री० । ‘जावजीवा’ शब्दार्थः, विशेषः ।

जावमि—जावमि—पुं० । मधुमतीनगरवास्तव्ये स्वनामस्याते श्रेष्ठिनि, (तो०)

“मधुमत्यां पुरि श्रेष्ठी, वास्तव्यो जावदिः पुरा ।

अष्टोत्तरे वर्षशते—ऽतीते श्रीविक्रमादिह ॥१॥

बहुलव्यव्याहिस्रं, जावदिः म न्यवीविशत् । ती० १ कल्प ।

(तत्कथा ‘सेतुजय’ शब्दे)

जावसिय—जावसिक—पुं० । जवसं मुद्रमायादिभ्यः, तेन चरन्तीति जावसिकाः । वृ० १ उ० । यासवाहिके, ओष० ।

जास—जाप—पुं० । पिशाचमेते, प्रज्ञा० १ पद ।

यास—पुं० । यस—कर्तरि संज्ञायां यञ् । दुरालजायाम्, प्रयासे, वाच० ।

जासुमण—जपासुमनस्—पुं० । न० । जपा वनस्पतिविशेषः । तस्यां सुमनसः पुष्पाणि । जपापुष्पे, अन्त० ४ वर्ग । “जासुमणकुसुमेऽ वा” प्रज्ञा० १७ पद । (जासुमणकुसुमरासि च्छि) जपाकुसुमपुष्पस्य जा इति लोकप्रसिद्धस्य यो राशिः । कल्प० ३ कृण । वृक्षविशेषे च । जपासुमनसश्च वृक्षविशेषः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जाहग—जाहक—पुं० । सेहके, आ० म० प्र० । तिर्यग्विशेषे, आ० म० प्र० । न० । “स्तोकं स्तोकं पयः पीत्वा, जाहको लेढि पाश्वतः” । आ० क० ।

जाहृत्य—याथार्थ्य—न० । यथार्थस्य जावः । सत्यत्वे, वास्तविकत्वे, वाच० । भा० म० ।

जाहे—यदा—अव्य० । यद्—दाच् । यस्मिन्काले इत्यर्थः, “जाहे जं सके देविदे देवे राया” (जाहेणं ति) यदा । ज० १ श० ९ उ० ।

जि—एव—अव्य० । “पञ्चादेवमैवेवेदानीं प्रत्युतेतसः पञ्च पम्यः जि एम्वहि पच्चविउ पच्चे” ॥ ॥ १४१२० ॥ इति प्राकृतसूत्रेणापमंशे एवस्य जि । प्रा० ४ पाद । जण्—चन् । सादृश्ये, अनियोगे, अवधारणे, चारनियोगे, विनिग्रहे, परिमवे, ईपदर्थे च । विशेष्यमंगतः । अन्ययोगव्यवच्छेदे, विशेषणसंगतः । अयोगव्यवच्छेदे, वाच० ।

जि—घा० । अभिमधे, ज्वादि—अनिद् । जयति । अजैपित् । वाच० ।

जिह्दिय—जितेन्द्रिय—पुं० । इन्द्रियचिकाराज्जावात् । म० १ श० १ उ० । जितानि स्वविषयप्रवृत्तिनिषेधेन इन्द्रियाणि येन स जितेन्द्रियः । सूत्र० १ अ० ६ अ० । जितानि वशीकृतानि इन्द्रियाणि स्पर्शनादीन्यनेनेति जितेन्द्रियः । उक्त० १२ अ० । जिताः स्वरूपोपयोगीकृताः पौल्लिकवर्णादिभ्यगमनात् इन्द्रिया येन स जितेन्द्रियः । अष्ट० ३० अष्ट० । वज्रयेन्द्रिये, सूत्र० १ अ० ११ अ० । “जिह्दिओ वज्जु” आ० न० प्र० । वज्रा-

कृतस्पर्शनादीन्द्रियकसायः । दश० २ चू० । विषयेषु रागादि-
निरोद्धा । झा० १ भु० १३ अ० । “आयगुत्ता जिह्दिया” जिता-
नि वशीकृतानि इन्द्रियाणि भ्रात्रादीनि यैस्ते तथा । एवभूताः
पापकर्म नाऽनुजानन्ति इति । सूत्र० १ भु० ८ अ० । “धि-
निमता जिह्दिया” । जितानि वशीकृतानि स्वाधिपत्यरागद्वेष-
विजयेनेन्द्रियाणि यैस्ते जितेन्द्रियाः । सूत्र० १ भु० ९ अ० ।
जितेन्द्रियाः शब्दादिषु रागद्वेषरहिताः । दश० ३ अ० । औ० ।

जिह्दियकसाय-जितेन्द्रियकसाय-त्रि० । न्यक्तनकरणकोपादि-
भावे, “पियदधम्मा जिह्दियकसाया” पञ्चा० १४ विव० ।

जिघ (जिघ)-जिघ्र-धा० । घ्रा-गन्धग्रहणे, भ्वा० पर० अक० ।
ग्रहणमात्रे, सक० अनिद् । जिघ्रति । अभ्रात् । अभ्रासीत् ।
वाच० । “जिघ्र” नि० चू० १ उ० ।

घ्राण-न० । घ्रायतेऽनेनेति । घ्रा-ल्युट् । नासिकायाम्, गन्ध-
ग्रहणे, वाच० । नि० चू० । (‘गध’ शब्देऽत्रैव प्रागे ७९५
पृष्ठे विशेषः)

जिह्दगेडि आइरमण-जिह्दगेडिकादिरमण-न० । कन्दुक-
गिटिकादिजि. क्रीमने, प्रव० ३८ द्वार । “जिह्दगेडिआइर-
मण” जिनभवनस्य चतुरशीत्याशातनासु त्रिषष्टितम आ-
शातनाभेदे, ध० २ अधि० ।

जिगीसु-जिगीषु-पुं० । जि-सन् । जयेच्चावति, रत्ना० ८ परि० ।

जिट्ट-ज्येष्ठ-त्रि० । वृद्ध-इष्टन्-ज्यादेशः । अतिवृद्धे, भ्रेष्टे
च । अग्रज, पु० । (ध०)

“उच्चिअ एअं पि सहो-अरम्मि ज निअइ अप्पसमभेअं ।

जिट्ट व कणिट्ट पि हु, वहु मन्नइ सव्वकज्जेसु ॥ ८ ॥”

(निअइ स्ति) पश्यति (जिट्ट व स्ति) ज्येष्ठो भ्राता पितृव्य
स्तमिव तथा । ध० २ अधि० ।

जत्थ य जिट्टकणिट्टो, जाणिज्जइ जिट्टवयणवहुमाणो ।

दिवसेण वि जो जिट्टो, न य हील्लिज्जइ स गोथमा! गच्छो! ६० ।

यत्र च गणे ज्येष्ठ, कनिष्ठश्च ज्ञायते । तत्र ज्येष्ठ पर्यायेण
बुद्धः, कनिष्ठ पर्यायेण लघु, तथा-यत्र ज्येष्ठस्य वचनमादे-
शाज्ज्येष्ठवचन तस्य बहुमान सन्मान ज्ञायते । “जिट्टविणयव-
हुमाणे स्ति” पाठे तु ज्येष्ठस्य विनयबहुमानौ ज्ञायते । तथा-यत्र
च दिवसेनापि यो ज्येष्ठ, स न हील्यते चकारात् यत्र पर्यायेण
लघुरपि गुणवृद्धो न हील्यते सिंहगिरिशिष्यैर्वज्रादिशुरिव । हे
गौतम ! स गच्छो ज्ञेय इति । गौतमन्द० ६० ग० २ अधि० ।
जैष्ठ-पुं० । ज्येष्ठानक्षत्रेण युक्ता पौर्णमासी ज्येष्ठी साऽस्मिन्
मासे अण् । स्वनामख्याते चान्दे मासे, वाच० ।

जिट्टकप्प-ज्येष्ठकल्प-पुं० । ज्येष्ठो रत्नाधिकः । स एव कल्पो वृद्ध-
शुत्वव्यवहारो ज्येष्ठकल्पः । कल्पभेदे, (कल्प०) तत्र आद्यान्तिम-
जिनयतीनामुपस्थापनात् प्रारब्ध दीक्षापर्यायगणना, मध्यमजि-
नयतीना च निरतिचारचारित्रत्वात् दीक्षादिनात् एव, अथ पिता-
पुत्रमातादुहितृराजामात्यश्रष्टवणिकपुत्रादीनां सार्व्व गृहीतदी-
क्षाणामुपस्थापने को विधिः ? उच्यते-यदि पित्रादयः पुत्रादयश्च
समकमेव षट्जीवनि कायाध्ययनयोगोद्बहनादिभिर्योग्यता प्रा-
प्तास्तदा अनुक्रमेणैवोपस्थापना, मथ स्तोकमन्तरं तदा कियद्
विवस्वेनापि पित्रादीनामेव प्रथममुपस्थापना, अन्यथा पुत्रादीनां

बृहत्वेन पित्रादीनामप्रीतिः स्यात् । अथ पुत्रादीनां सप्रकृत्वेन अ-
न्येषां निष्प्रकृत्वेन मदन्तरं तदा पित्रादिरेव प्रतिबोध्य । भो म-
हाभाग ! सप्रज्ञोऽपि तत्र पुत्रं अन्येभ्यो बहुभ्यो लघुर्भविष्यति
तत्र पुत्रे च ज्येष्ठे तत्रैव गौरवम्, एवं प्रज्ञापितः । स यदि अनुम-
न्यते, तदा पुत्रादिः प्रथमम् उपस्थापनीयः, नान्यथा, इति
कल्प० १ कृण ।

जिट्टजूइ-ज्येष्ठजूति-पुं० । काश्यपमोत्रोत्पन्ने स्वनामख्याते श्र-
मणे, “चउइसवरिससतेहिं, बोच्छेदो जिट्टभूइसमणम्मि । का-
सवगोत्ते णेओ, कप्पव्ववहारसुत्तस्स ॥१॥” ती० १७ कल्प ।

जिठयर-ज्येष्ठतर-त्रि० । अतिश्रेष्ठे, प्रा० २ पाद ।

जिठ्ठा-ज्येष्ठा-स्त्री० । ज्येष्ठजगिन्याम्, वयोज्येष्ठायाम्, ज्येष्ठस्य
पत्न्याम्, गङ्गायाम्, अलक्ष्म्याम्, अश्विन्यवधिके भृष्टादशे
नक्षत्रे च । वाच० । ज० ।

जिण-जिन-पुं० । जयति निराकरोति रागद्वेषादिरूपानरातीनिति
जिनः । स० १ सम० । औणादिको नक्षप्रत्ययः । नं० । जयति रा-
गद्वेषमोदरूपानन्तरङ्गान् रिपूनिति जिनः । ध० २ अधि० । राग-
द्वेषकषायेन्द्रियपरीषहोपसर्गाष्टप्रकारकर्मजैतृत्वात् जिनः । आ०
म० प्र० । दश० । औ० । स्या० । प० स० । कर्म० । दर्श० ।
केवलनि, विशेष० । जिना सामान्यकेवलिनः । प्रज्ञा० १ पद । राग-
द्वेषादिशत्रुजैतारो जिना भवस्यकेवलिनः । पा० । चतुदशपूर्विणि,
जिनाश्च केवलिनः चतुर्दशपूर्विणश्च । वस्त० ५ अ० । गच्छन्निर्ग-
तसाधुविशेषे च । स्या० ३ ग० । ऋषभादिके चतुर्विंशतिसख्याके
तीर्थकरे च । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । जिनकल्पिके च ।
“अक्खोन्तो होइ जिणचिण्णो” जिनाः भुतावधिमतः पर्यायके-
षलज्ञानवन्तो जिनकल्पिकाश्च, तैश्चार्णः । आचरितो जिन-
चार्णः । पञ्चा० ४ विव० । “जिनवरवसहस्स वच्चमाणस्स” ।
रागादिजयाज्जिना अवधिमतः पर्यवोपशान्तमोहाः क्लीणमोहाः
तेषां मध्ये वराः प्रधानाः सामान्यकेवलिनः । सथा० । “जिणा-
ण जावयाण” रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीषहोपसर्गाष्टातिकर्मशत्रून्
जितवन्तो जिनाः । जी० ३ प्रति० । कल्प० । “आरिहा जिणे केव-
ली” जिनो रागादिजैतृत्वात् । उपा० ७ अ० । अहंन्, जिन, केवली,
इत्येकार्थं शब्दत्रयं चतुर्थस्मात्कर्मभेदात्तार्थाऽभिधायकम् । भ० २५
श० ६ व० । आव० । “अणुत्तर धम्मणिण जिणाय” (९) जि-
नानामृषभादितीर्थकृतताम् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । “जिणदिठे-
ण” तीर्थकराजिमतेन । अनु० । “लोगस्सुज्जोयगरे,
धम्मतिण्यरे जिणे । अरहते किच्छस्स, चउवीस पि केवली
॥१॥” रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीषहोपसर्गाष्टप्रकारकर्मजैतृत्वा-
ज्जिनास्तान् । आ० म० द्वि० । “वावीसइ च निज्जिय-परीस-
हकसायविग्घसघाया । अजियाईया भविआ-रविदरविणो
जियति जिणा ॥ २ ॥” ति० । “उवसमेण हणे कोह, माण
मइवया जिणे” । सूत्र० २ अ० ३ अ० । “जियकोहमाणमा-
या, जिअलोहा ते जिणा हौति” । जितक्रोधमानमाया जित-
लोभा येन कारणेन प्रगवन्तस्तेन कारणेन ते जिना भवन्ती-
ति । आ० म० द्वि० । न च रागादीनामसत्त्व, प्रतिप्राणि अनुभ-
वसिद्धत्वात् । न चानुभवोऽपि भ्रान्तः, सुखदुःखाद्यनुभवेनापि
भ्रान्तिप्रसङ्गात् । एव च जेयसन्नवाज्जिनत्वमविरुद्धम् । ध०
२ अधि० । “जिणाण जावयाण” जितेभ्यो जापकेभ्यः । तत्र
रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीषहोपसर्गाष्टातिकर्मजैतृत्वाज्जिनाः, न

स्वल्पेणामसतां जयः, असत्त्वादेव हि सकलव्यवहारगोचरा-
तीतत्वेन जयविषयतायोग्यत्वात् । भ्रान्तिमात्रकल्पनाऽप्येषाम-
मङ्गलैव निमित्तमन्तरेण भ्रान्तेरयोग्यात्, चासदेव निमित्तम-
तिप्रसङ्गात्, चित्तिमात्रादेव तु तदज्युपगमेऽनुपरम इत्यनि-
मोक्षप्रसङ्गः । तथापि तदसत्त्वे अनुभववाधा, न हि मृगतु-
ष्णिकादावपि जलाद्यनुभवः, आत्मनाऽप्यसत्त्वेव अविच्छेदकृता-
दिसिद्धमेतत् । न चायं पुरुषमात्रनिमित्तः सर्वत्र सदाभा-
वेऽनुपपत्तेः, नेह मृगतुष्णिकादावपि जलाद्यनुभवो चित्तिमा-
त्रनिवन्धना रागादय इति प्रावनीयम् । एवं च तथा-त्रुम-
त्यादिसामग्रीसमुद्भूतचरणपरिणामतो रागादिजेतृत्वादिना
तात्त्विकजिज्ञासिद्धिः । ब्र० । “जह जिगस्स वीरस्स” व्या-
ख्या-भरु जिनस्य वीरस्य । जयति रागादिशुश्रुणमिति
जितः । औणादिको नक्षप्रत्ययः । तस्य मद्रं भवतु । अनेनापा-
यातिशयमाह—‘अपायो विच्छेपः’ तस्यातिशयः प्रकर्षभावो
ऽपायातिशयो रागादिभिस्सहात्यन्तिको वियोग इत्यर्थः । ननु
रागादिभिः सहात्यन्तिको वियोगोऽसज्जवी प्रमाणवाधनात्,
तच्च प्रमाणमिदम्—‘यदनादिमत् तद्धिनाशमाविशति’ यथा-आ-
काशम्, अनादिमन्तश्च रागादय इति । किञ्च-रागादयो धर्मास्ते
च धर्मिणो जिज्ञा, अभिज्ञा वा ? यदि भिज्ञा तर्हि सर्वेषामभि-
शेषेण वीतरागत्वप्रसङ्गः, रागेज्यो भिज्ञत्वात् विवाकित-
पुरुषवत् । अथ अभिज्ञास्तर्हि तत्क्षये धर्मिणोऽप्यात्मनः कृत्यः ।
तदभिज्ञत्वात् तत्स्वरूपवत् । कुतस्तस्य वीतरागत्वम्, तस्यैवा-
भावादिति । अत्रोच्यते-इह यद्यपि रागादयो दोषा अनादि-
मन्तस्तथापि कस्यचित् स्त्रीशरीरादिषु यथावस्थितवस्तुतत्त्वा-
वगमेन तेषां रागादीनां प्रतिपक्षज्ञावनातः प्रतिक्षणमपचयो
दृश्यते, ततः संज्ञास्यते विशिष्टकालादिसामग्रीसङ्गावे भाव-
नाप्रकर्षविशेषज्ञावतो निर्मूलमपि क्षयः । अथ यद्यपि प्रति-
पक्षभावनातः प्रतिक्षणमपचयो इष्ट तथापि तेषामत्यन्तिको
ऽपि क्षयः सज्जवतीति कथमवसेयम् ? उच्यते-अन्यत्र
तथा प्रतिषन्धग्रहणात् । तथाहि-शीतस्पर्शसंपाद्या रोमहर्षाद-
यः शीतप्रतिपक्षस्य घर्मेमन्दतायां मन्दा उपलब्धाः, उत्कर्षे च
निरन्वयविनाशधर्माणः । ततोऽन्यत्रापि बाधकस्य मन्दतायां
बाध्यस्य मन्दतादर्शनाद्बाधकोत्कर्षः । अवश्य बाध्यस्य
निरन्वयो विनाशो वेदितव्यः । अन्यथा-बाधकमन्दतायां
मन्दतापि न स्यात् । अथास्ति ज्ञानस्य ज्ञानावरणीय
कर्म बाधकं ज्ञानावरणीयकर्ममन्दतायां च ज्ञानस्यापि
मनाक् मन्दता । अथ च-प्रबलज्ञानावरणीयकर्मोदयोत्क-
र्षेऽपि ज्ञानस्य निरन्वयो विनाशः । एव प्रतिपक्षज्ञावेनो
त्कर्षेऽपि न रागादीनामत्यन्तोच्छेदो भविष्यतीति । तदयुक्तम्-
द्विविधं हि बाध्यम्-सहजूनस्वभावभूतम्, सदकारिसंपाद्यस्व-
भावभूतं च । तत्र यत्सहजूनस्वभावभूतं तन्न कदाचिदपि निरन्व-
यविनाशमाविशति । ज्ञान चान्मन सहजूनस्वभावभूतम् आत्मा
च परिणामी नित्यः, ततोऽत्यन्तप्रकर्षवत्यपि ज्ञानावरणीयकर्मोद-
येन निरन्वयविनाशो ज्ञानस्य, रागादयस्तु लोभादिकर्मविपाको
द्वयमपादितसत्ताकाः ततः कर्मणो निर्मूलमपगमे तेऽपि निर्मू-
लमपगच्छन्ति, तन्वासतां कर्मसंपाद्या रागादयः । तथापि क-
र्मनिवृत्तौ ते निवर्तन्ते इति नावड्यं नियमो, न हि दहननिवृ-
त्तौ नक्ष्त्रा काष्ठेऽङ्गागता निवर्तते । तदनम् । यत इह किञ्चि-
द क्वचित् निवर्त्य विकारमापादयति । यथाऽग्निः सुवर्णं द्रवताम्,
तथा हि-अग्निनिवृत्तौ तत्तत्ता सुवर्णं क्वचन निवर्तते । किञ्चिन्

पुनः क्वचिदनिवर्त्य विकारारम्भकम् । यथा-स एवाग्निः काष्ठे न
खसु श्यामनामात्रमपि काष्ठे दहनकृतं तन्निवृत्तौ निवर्तते । कर्म
चात्मनि निवर्त्य विकारारम्भकम्, यदि पुनरानवर्त्य विकारार-
म्भकं भवेत्तर्हि यद्यपि तदपि कर्मणा कृतं न कर्मनिवृत्तौ निवर्त-
त । यथाऽग्निना श्यामनामात्रमपि काष्ठे कृतम् । अग्निनिवृत्तौ, तत-
श्च यदेकदा कर्मणापादितं मनुष्यत्वममरत्व कृमिकीटवममरत्व
शिरोवेदनादि तत्सर्वकाष्ठ नथैवावतिष्ठेत् । न चेत्तत् दृश्यते । त-
स्माद्विषयं विकारारम्भकं कर्म, ततः कर्मनिवृत्तौ रागादीना-
मपि निवृत्तिः । अत्राहुर्वाहस्पत्या-नैने रागादयो लोभादि-
कर्मविपाकोदयनिवन्धनाः, किं तु कफादिप्रकृतिहेतुकाः । त-
थाहि-कफहेतुको रागः, पित्तहेतुको द्वेषः, वातहेतुकश्च मोहः ।
कफादयश्च सदैव मनिहिताः शरीरस्य तदात्मकत्वात् ततो
न वीतरागत्वसंभवः । तदयुक्तम् । रागादीनां कफादिहेतुकत्वा-
द्ययोगात् । तथाहि-स तद्धेतुको योऽयं न व्यञ्जिचरति, यथाधू-
मोऽग्निम् । अन्यथा-प्रतिनियतकार्यकरणाभावव्यवस्थानुपपत्तेः ।
न च रागादयः कफादीन् व्यभिचरन्ति, व्यभिचारदर्शनात् ।
तथाहि-वातप्रकृतेरपि दृश्येते रागद्वेषौ, कफप्रकृतेरपि द्वेष-
मोहौ, पित्तप्रकृतेरपि मोहरागौ । ततः कथं रागादयः कफादि-
हेतुकाः । अथ मन्येथा-एकैकाऽपि प्रकृतिः सर्वेषामपि दोषा-
णां पृथक् पृथक् जनिका तेनायमदोष इति । तदयुक्तम्-एवं
सति सर्वेषामपि जन्तूनां समरागादिदोषप्रसक्तेः अवश्यं
हि प्राणिनामेकतमया कदाचित् प्रकृत्या भवितव्यम् ।
सा चाविशेषेण रागादिदोषेण रागादिदोषाणामुत्पादिकति,
सर्वेषामपि समानरागादिनाप्रसक्तिः । अथास्ति प्रतिप्राप्ति
पृथक् पृथक्वान्तरः कफादीनां परिणतिविशेषः, तेन न
सर्वेषां समरागादिताप्रसङ्गः । तदपि न साधीय । विकल्प-
युगलानतिक्रमात् । तथाहि-सोऽप्यवान्तरः कफादीनां परिणति
विशेषः, सर्वेषामपि रागादीनामुत्पादकः, आहोस्विदेकतमस्यैव
कस्यचित् । तत्र यद्याद्यः पक्षस्तर्हि-यावत् स परिणतिविशेषः
तावदेककालं सर्वेषामपि रागादीनामुत्पादकप्रसङ्गः । न चैकका-
लमुत्पाद्यमाना रागादयः संवद्यन्ते क्रमेण तेषां वेदनाश्च खलु
रागाध्यवसायकाले द्वेषाध्यवसायो मोहाध्यवसायो वा संवद्यन्ते ।
अथ द्वितीयः पक्षः-तत्रापि यावत्स कफादिपरिणतिविशेष-
स्तावदेक एव कश्चिद्वागादिदोषः प्राप्नोति । अथ च-तदवस्थ एव
कफादिपरिणतिविशेषे सर्वेऽपि दोषाः क्रमेण परावृत्त्योपजाय-
माना उपलभ्यन्ते । अथादृश्यमान एव केवलकार्यविशेषदर्श-
नोन्नीयमानसत्ताकस्तदा तदा तरुङ्गागादिदोषहेतुः कफादि
परिणतिविशेषो जायते । तेन पूर्वोक्तदोषावकाशः । ननु यदि
स परिणतिविशेषः सर्वथाऽननुच्यमानस्वरूपोऽपि परिक-
ल्प्यते, तर्हि कर्मैव किं नाज्युपगम्यते । एव हि लोकशास्त्रमार्गो
ऽप्याराधितो भवति । अपि च-स कफादिपरिणतिविशेषः कुतः
तदा तदा अन्यान्यरूपेणोपजायते इति वक्तव्यं देहादिति चेत्, ननु
तदवस्थेऽपि देहे भवद्भिः कार्यविशेषदर्शनेन तस्यान्यथामवम-
मिष्यते । तत्कथम् ? तद्देहनिमित्तं न हि यदविशेषेऽपि तद्विक्रियते
स विकारस्तद्धेतुक इति वक्तुं शक्यम् । नाप्यन्यो हेतुरप्यवश्यते,
तस्मात्तदप्यन्यथाजवनं कर्महेतुकमेष्टव्यम् । तथा च सति-
कर्मैवैकमभ्युपगम्यताम् किमन्तर्गुना ? तद्धेतुतया कफादि-
परिणतिविशेषाभ्युपगमेन, किं चाभ्यासजनितप्रसाराः प्रायो
रागादयः । तथाहि-यथा यथा रागादयः सेव्यन्ते, तथा तथा
अजिघृक्षेदयः, तेषामुपजायते । न प्रहाणि । तेन समानेऽपि कफा-

दिपरिणतिविशेषे तद्वस्येऽपि च देहे यस्येह जन्मनि परत्र वा
यस्मिन् दोषोऽज्यासः स तस्य प्राचुर्येण प्रवर्तते । शेषस्तु
मन्दतया, ततोऽभ्याससपाद्यकर्मोपचयहेतुका एव रागादयः,
न कफादिहेतुका, इति प्रतिपत्तव्यम् । अन्यच्च-यदि कफहे-
तुको राग स्यात् ततः कफवृद्धौ रागवृद्धिर्भवेत्, पित्तप्र-
कर्षे नापप्रकर्षवत् । न च भवति, तदुक्तार्थोत्थपीडावाधित-
तया द्वेषस्त्वैव दर्शनात् । अथ पक्षान्तरं गृह्णीयाः, यदुत न
कफहेतुको रागः, किं तु कफादिदोषसाम्यहेतुकः । तथाहि-
कफादिदोषसाम्ये विरुद्धव्याध्यभावतो रागोद्भवा दृश्यन्ते इति ।
तदपि न समोचीनं व्यभिचारदर्शनात्, न हि यावत्कफादिदो-
षसाम्यं तादस्तत्सर्वदैव रागोद्भवोऽनुभूयते, केषाद्युद्भवस्यानुभ-
वात् । न च यद्भावेऽपि यन्न भवति तत्तत्तुल्यं स चे-
तसा वक्तुं शक्यम् । अपि च-एवमन्युपगमे ये विषमदोषा ते
रागिणो न प्राप्नुवन्ति । अथ च-तेऽपि रागिणो दृश्यन्ते ।
स्यादेतत् अत्र वैस्तर्थात् । तत्त्वं निर्वचिम-शुक्रोपचयहेतुको रागो
नान्यहेतुक इति । तदपि न युक्तमेवं ह्यत्यन्तस्त्रीसेवापरतया
शुक्रक्षयतः क्लृप्तजानां रागिता न स्यात् । अथैतेऽपि
तस्यामवस्थायां निकाम रागिणो दृश्यन्ते । किं च-यदि शुक्रस्य
रागहेतुता, तर्हि तस्य सर्वस्त्रासु साधारणत्वात् । नैकस्त्रीनिय-
तो रागः कस्यापि जवेत्, दृश्यते च कस्याप्येकस्त्रीनियतो
रागः । अथोच्येत-रूपस्यापि कारणगत्वाद्भातिशयलुब्धः त-
स्यामेव रूपवत्यामभिरज्यते । न योषिदन्तरे । उक्तं च-
“रूपातिशयपाशेन, विवशीकृतमानसा । स्त्र्यां योषित परित्य-
ज्य, रमन्ते योषिदन्तरे ॥ १ ॥” तदपि न मनोरमम् । रूपरहि-
तायामपि कापि रागदर्शनात् । अथ तत्रोपचारविशेषः समी-
चीनो भविष्यति, तेन तत्रान्निरज्यते उपचारोऽपि च रागहेतुर्न
रूपमेव केवलम् । तेनायमदोष इति । तदपि व्यभिचारिद्वयेनापि
विमुक्तायां क्वचिद्वागदर्शनात् तस्मादज्यासजनितोपचयपरि-
पाक कर्मैव विचित्रस्वभावतया तदा तदा तत्कारणपेक्ष तत्र
तत्र रागादिहेतुरिति । कर्महेतुका रागादयः । एतेन यदपि क-
श्चिदाह-पृथिव्यादिभूतानां धर्मा एते रागादयः । तथाहि-
पृथिव्यम्बुभूयस्त्वे रागः, तेजोवायुज्यस्त्वे द्वेषः, जलवायुज-
यस्त्वे मोह इति । तदपि निराकृतमवसेयम्, व्यभिचारात् ।
तथाहि-यस्यामेवःवस्थायां द्वेषो मोहोऽपि दृश्यते तत एत-
दपि यत्किञ्चित् । तस्मात्कर्महेतुका रागादयः । ततः कर्मनिवृत्तौ
निवर्तन्ते । प्रयोगश्चात्र-ये सहकारिसपाद्या यदुपधानादप-
कर्षिणः ते तदत्यन्तवृद्धौ निरन्वयविनाशधर्माणः यथा रोमह-
र्षादयो बन्धिवृद्धौ भावनोपधानादपकर्षिणश्च । सहकारिकर्म-
सपाद्या रागादय इति । अत्र सहकारिसपाद्या इति विशप्रण
सहजतत्त्वभावधोधादिव्यवच्छेदार्थम् । यदपि प्रागुपगम्यस्त प्र-
माणं ‘यदनादिमत् न तद्विनाशमाविशति’ । यथाकाशमिति । तद-
स्यप्रमाणम् । हेतोरनैकान्तिकत्वात् । प्रागभावेन व्यभिचारात् ।
तथाहि-प्रागज्ञावोऽनादिमानपि विनाशमाविशति । अन्यथा का-
र्यानुत्पत्तेः भावनाधिकारी च सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयसम्पत्सम-
न्वितो वदितव्य इतरस्य तदनुपपन्नानुपपन्नवृत्त्यभावेन तस्य
मिश्ररूपत्वात् । आह च-“नाणी तवस्मि निरञ्जो, चारिती
भावणाऽज्जोगो सि” सा च रागादिदोषनिदानस्वरूपविप-
यफलगोचरा यथागममेवमवसेया ।

“अं कुच्छिप्याणुग्रोगो, पयस्विस्तुदन्स होइ जीवस्स ।
३६६

एणसि भो ! नियाणं, वुहाण न य सुउर एय ॥ १ ॥

रुव पि सकिलेसो-ऽभिस्सगा पीइमार्जिल्लो उ ।

परमसुहपञ्चणीओ, एअ पि असोदणं चेव ॥ २ ॥

विसओ य भगुरो खलु, गुणरहिओ तइ तहा रुवो ।

सपत्तिनिप्फलो के-वत्त तु मूल अणत्थाण ॥ ३ ॥

जम्मजरामरणार्इ-विचित्तरुवो फल तु ससारो ।

वहुजणनिव्वेयकरो, एसो वि तहाविहो चव ॥ ४ ॥

अपि च-सूत्रानुसारेण ज्ञानादिषु यो नैरन्तर्येणाभ्यासस्तद्रूपाऽपि
भावना वेदितव्या । तस्या अपि रागादिप्रतिपत्तत्वात् । न हि
तत्त्ववृत्त्या सम्यग्ज्ञानाद्यज्यासे व्यापृतमनस्कस्य स्त्रीशरीरराम-
णीयकाविविषये चेतःप्रवृत्तिमातनोति । तथानुपलम्भात् । नृ० ।
ते च जिनाः त्रिविधाः तथा च-“तत्रो जिणा परणत्ता । तं
जहा-ओहिनाणजिणे, मणपज्जवनाणजिणे, केवलनाणजिणे”
“तत्रो जिणे” इत्यादि । सुगमा, नवर रागद्वेषमोहान्-
जयन्तीति जिनाः सर्वज्ञा । उक्तं च-“रागद्वेषस्तथा मोहो,
जितो येन जिनो ह्यसौ । अस्त्रीशस्त्राक्षमालत्वा-दर्हन्नवानुमी-
यते ॥ १॥” इति । तथा जिना इव ये वर्तन्ते निश्चयप्रत्यक्षज्ञानतया
तेऽपि जिनाः, तत्रावधिप्रधानां जिनोऽवधिज्ञानजिन एवमितरा-
वपि, नवरमाद्यावुपचरितावितरो निरुपचार उपचारकारण तु
प्रत्यक्षज्ञानित्वमिति । स्था० ३ ठा० ४ उ० । “वदामि जिणव-
रिदं” जयन्ति रागादिशत्रुभिमज्जवन्ति जिनाः । ते चतुर्विधाः ।
तद्यथा-धृतजिनाः । अवधिजिनाः । मन पर्यायजिनाः । केवल-
जिनाः । प्रज्ञा० १ पद ।

जिननिकेपश्चतुर्धा-

“चउह जिणा नामठाव-णदव्वजावजिणभेएहि ॥ ३१ ॥

नामजिणा जिणनामा, ठवणजिणा पुण जिणिदपडिमाओ ।
दव्वजिणा जिणजीवा, भावजिणा समवसरणत्था ३२” ध० २० ।
जिनाश्चतुर्धा-नामजिना, स्थापनाजिना, छव्यजिना, ज्ञाव-
जिनाश्चेति । तत्र जिनानां तीर्थकृतां नामानि ऋषभाजित-
सज्जवादीनि । नाम जिनाः । तथा-अष्टमहाप्रातिहार्यादिसमृद्धि-
साक्षादनुभवन्तः । केवलिनः समुत्पन्नकेवलज्ञानाः । शिवगताश्च
परमपदं प्राप्ताः । ज्ञावतः सद्भावतो जिनाः, भावजिनाः । गाथानु-
लोम्याश्च अनानुपूर्व्या भावजिना व्याख्याता । स्थापनाजिनाः
प्रतिमा, काश्चनमुक्ताशैलमरुक्तादिजिनिर्मिता, द्रव्यजिना ये जि-
नत्वेन ज्ञाविनो भविष्यन्ति जीवा श्रेणिकादय इति । प्रव० ४२ द्वार ।

जिनानां सर्वथास्तित्वम्-

अन्नू जिणा अत्थि जिणा, अदुवा वि जविस्सइ ।

मुसं ते एवमाहंसु, उइ जिकखू न चित्तए ॥ ४५ ॥

अन्नूवन् आसन् जिना रागादिजेतारः । ‘अस्ति’ इति विभक्तिप्रति-
रूपको निपातः । ततश्च विद्यन्ते जिना अस्य कर्मप्रवादपूर्व-
सप्तदशप्राज्ञतोद्धृततया वस्तुन सुधर्मस्वामिनैव जम्बूस्वामिन
प्रति प्रणीतत्वात् तत्कावे च जिनसम्भवादित्यमुक्तं विदेहादिकेन्द्रा-
न्नराप्रेक्षया वा इति भावनीयम् । (अदुवेत्ति) अथवा-अपिभिन्नक-
म (भविस्सइ च्ति) वचनव्यत्ययाद्भाविष्यन्ति जिना इत्यपि मृपा
अस्तीक ते जिना अस्तित्ववादिन एवमनन्तरोक्त्यायेन (आहंसु
त्ति) आहं भुवत इति भिज्जुनं चिन्तयेत् । जिनस्य सर्वज्ञाधिदोष-
प्रतिकेपादिषु प्रमाणोपपन्नतया प्रतिपादनात्तदुपदेशमूलत्वाच्च
सकलैहिकामुष्मिकव्यवहाराणामितिसूत्रार्थः । उक्त० ३ म० ।

“जिनैस्तदुक्तं जीवो वा, धर्माधर्मौ जवान्तरम् । परोक्षत्वा-
न्मृषा नैवं, चिन्तयेत् मदतो प्रदात् ॥१॥ ” आ० म० द्वि० ।

अणुवक्यपराणुगह-परायणा जं जिणा जगप्पवरा ।

जिअरागदोसमोहा, य ए ऽएणहावाइणो तेणं ॥ ९० ॥

अनुपकृते परैरवर्तिने सति परानुग्रहपरायणा-धर्मोपदेशादि-
मा परानुग्रहोद्युक्ता इति समासः । यत् यस्मात् कारणात् के-
जिनाः प्रादुनिरूपितशब्दार्थाः । त एव विशेष्यन्ते । जगत्प्रवराः
चराचरश्रेष्ठा इत्यर्थः । एवंविधा अपि कटाचिच्छागादिभावात्
विनयवादिनो जवन्ति । अत आह-जिना निरस्ता रागद्वेषमोहा
यैस्ते तथाविधाः । तत्राऽभिध्वङ्गलक्षणो राग, अप्रानिलक्षणो
द्वेषः, अज्ञानलक्षणश्च मोहः । चशब्द एतद्भावगुणसमुच्चया-
र्थः । नान्यथावादिनः तेनेति, तेन कारणेन ते नान्यथावादिनः
इति उक्तं च-“रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनुत्तमम् ।
यस्य तु नैते दोषा-स्तस्यानुत्तकारणं किं स्यात् ॥ १ ॥ ” इति
गाथार्थः । आ० ४ अ० ।

“जिनमवर्णं जिनविश्वं,

जिनपूजां जिनमतं च य कुर्यात् ।

तस्य नरामरशिवसुख-

फलानि करपल्लवस्थानि ॥ १ ॥ ” प्रति० ।

जिनवर्णको यथा-

“श्रियां निवास निस्त्रिधाथवेदकं,

सुरेणससेविनमन्तरारिघम् ।

प्रमाणमुक्त्यायनयप्रदर्शकं,

नमामि जैनं जगदीश्वरं महः ॥१॥” इत्या० १ अध्या० ।

“पूडु नमिषु जिण, वंढारुजणे गयम्मि सुछाणे ।

विहिणा उदिय देवे, नदो इय युण्ण जिणताहं ॥ २६ ॥

जय जय सामिय जिणवर !, केवलाकलियवत्थुपरमत्थ !

मत्थयमणिकरजासुर !, सुरवरसयनमियकमकमल ! ॥ ३० ॥

मलरोगमुक्कविग्गह !, गहवउट्ठिपनकंठभावलय ! ।

लयपत्तज्जाणमोहिय !, हियकर ! नी-सेससत्ताण ॥ ३१ ॥

धम्मो इ जेण मए, अणोरपारम्मि भवसमुहम्मि ।

भवसयसहस्सउहल, ज पडु तुह दसण वरू ॥३२॥” (ग्र० २०)

“सज्ज्ञानतोचनविलोकितसर्वभावं,

नि सीमजीमभवकाननदाहदावम् ।

विडवार्चितं प्रवग्गारुसुधर्मरत्न-

रत्नाकरं जिनवर प्रयत्त प्रणौमि ॥ २ ॥ ” ध० २० ।

“यथास्थितायेपपदार्थसार्थ-

क्रमार्थसंग्रानविधिप्रदीपम् ।

जिन जनानन्दकरं कृपाधिं,

नमामि जग्गाम्भुजयोधसूरम् ॥१॥ ” दशा० १ अ० ।

जिनानां स्वरूपवर्णको यथा-

“पुरवरकवाडवत्था, फलिहभुआ छुट्टुहिथण्णिअघोसा ।

मिखित्थंकिअवत्था, मव्वे वि जिणा चउव्वीनं ॥१॥” अनुण

जयति सत्तार, जि-नक्क । तुक्केविण्णौ च । जित्वरे, त्रि० वाचः ।

जि-जये, ज्वादि-पर० सक० अनिट् “चि-जि-थु-हु-स्तु-द्वा-

पू-धू-गां णो ह्रस्वश्च ” । ८ । ४ । २४१ । इति प्राकृतसूत्रेणैवा-

मन्त णकारागमः । ह्रस्वश्च । जिणञ् जयइ । प्रा० ४ पाद ।

जिणंत-जयत्-प्रि० । अभिजयति, दश० ४ अ० ।

जिणंत-जिनान्त-न० । जिनयोर्व्यवधाने, “एणसि ण भ-
ते ! चउव्वीसाए तित्थगराण कइ जिणंतरा एणत्ता ? । गोयमा !
तेवीसं जिणंतरा एणत्ता । भ० ३ श० २ उ० । (विशेषतः
जिनान्तराणि ‘अतर’ शब्दे प्रथमभागे ६५ पृष्ठे छप्यानि)

जिणकप्प-जिनकल्प-पु० । जिनाः गच्छन्निर्गतसाधुविशेषाः
तेषां कल्पः समाचारः । प्रव० ५३ द्वार । जिनानां कल्पो जिन-
कल्पः । कल्पो नीतिर्मर्यादा सामाचारी । प्र० चू० । जिनाना-
मिव कल्पो जिनकल्पः । उग्रविहारविशेष, ध० ३ अधि० ।
अभ्युद्यतविहारे, वृ० १ उ० ।

विषय सूची-

- (१) जिनकल्पिकानाश्रित्य द्वारसग्रहः ।
- (२) प्रवज्याद्वारम् ‘पवज्जा’ शब्दे ।
- (३) शिक्ताद्वारम् ‘सिक्का’ शब्दे । अस्य प्रकृतयोजनावैव ।
- (४) अनन्तरोक्तेनानियतवासेन वक्ष्यमाणविहारद्वारेण च
सह निष्पत्तिद्वारम् ।
- (५) निष्पत्तिद्वारे प्रतिद्वारजूनमुपमपदादिद्वारचतुष्टयम् ।
- (६) तत्र प्रथममुपसपद्द्वारम् । तच्च अन्योक्तिदृष्टान्तेन
त्रिभिः प्रकारैश्च सह उपवर्णितम् ।
- (७) तत्र द्वितीयमस्थिरत्वद्वारम् । तच्च आत्मपरोजयतुल-
नया द्विविधम् । ते च तुलने प्रत्येकं चतुर्विधम् ।
- (८) तत्र तृतीयं प्रतीच्छनाद्वारम् । तच्च सोपनयेन स्तुषा
दृष्टान्तेन समन्वितम् ।
- (९) तत्र चतुर्थं वाचनाद्वारम् । तच्चोपदेशसारणाप्रति-
स्मरणानि द्विविधम् । घट्टनादिदृष्टान्तत्रयेण, नि-
ष्काशनादिविधिना स्थिरीकरणाय राजदृष्टान्तेन चो-
पदर्शितम् ।
- (१०) विहारद्वारम् । तत्र जिनकल्पिकमाश्रित्य प्रतिद्वाररू-
पाणि । अव्यवच्छिन्नचित्तमन आदीनि षट् द्वाराणि ।
- (११) तत्र द्वितीयमाचार्यादिरूपपञ्चतुलनात्मकम् ।
- (१२) तत्र चतुर्थं परिकर्मद्वारम् । अस्य द्विविधत्वमस्यै-
वाधिकारस्य (१६) अङ्के छप्यम् ।
- (१३) तत्र पञ्चमं तपश्चादिपञ्चकानां पञ्चतुलनाभावनाद-
पम् । अवैव प्रथमा द्वितीया सत्त्वभावना ‘सत्त्वभाव-
णा’ शब्दे । तृतीया सूत्रभावना ‘सुत्तभावणा’ शब्दे ।
- (१४) तुलनाभावनापञ्चके चतुर्थकत्वभावना सदृष्टान्ता ।
- (१५) तुलनाभावनापञ्चके दिव्याद्युपसर्गसहनरूपा पञ्च-
मी बलभावना भाववशेन शरीरवलेन च द्विविधा ।
- (१६) पूर्वोक्तं परिकर्म पाणिप्रतिग्रहपरिकर्मभ्यां सत्त्वला-
च्चैवपरिकर्मज्यामाहारोपधिमेवाभ्यां च द्विविधम्,
पुनः केनाऽऽमनेन कथनृतेषु संस्तारकेषु चोपवि-
शानि जिनकल्पिक इति ।
- (१७) विहारद्वारगतपष्ट वटवृक्षद्वारम् । इत्याद्याऽऽनुकूल्ये,
कन्य पाश्वे, कस्य नरोरधस्तनप्रदेशे वा जिनकल्पि-
कत्वं स्वीकरणीयम् । तच्च केन विधिना । तत्र ‘ज्ञा-
मणम्’ शेषाः किं कुर्वन्ति । कामणायां के शुभाः ।
जिनपदम्यापिनमूर्रेरनुशिष्टि साधूनामनुशिष्टि प्र-
दाय किं करोतीत्यादि प्रतिपादितम् ।
- (१८) सामाचारीद्वारम् । आवश्यक्यादिपञ्चसामाचार्यो जि-
नकल्पिकं प्रयुक्ते अन्ये नाप्यदृष्टान्तरमप्यवैवोक्तम् ।

- (१९) भुतादिकाना वक्ष्यमाणसामाचारीणां सप्तविंशति-
द्वारसग्रहगाथा ।
(२०) भुतादिसप्तविंशतिद्वारेषु सप्तविंश मासकल्पद्वारम् ।
(२१) जिनकल्पी पञ्चोऽध्या भ्रमतीति विस्तरः ।
(२२) देयादाराऽयोग्यतायां आधिकाविचारः ।
(२३) कल्पशब्दार्थं, वीथ्या भ्रमतस्तद्भक्त पुतिक जवति ।
(२४) त्रिषु दिवसेषु पुतिक न कल्पते । किंतु सप्तमे दिवसे
कल्पत इति, सप्तमदिवसे पर्यटनः आधिकापृच्छा ।
(२५) द्वितीयाऽऽदेश यादेशान्तरम् ।
(२६) जिनकल्पिका कल्पकाले मारणान्तिके च चिकित्सां
न कारयन्ति । अक्षिमलमपि नापनयन्ति । के तत्र
प्रविशन्ति । के च निर्गच्छन्ति । प्रत्येकमेकैकपतद्ग्रह-
धारिण संप्रावरणाश्च भवन्तीत्यादि ।
(२७) जिनकल्पिकयोर्मध्ये कतरो महार्किक स च दीपादि-
दृष्टान्तेन अर्थोपनयेन च समन्वितः ।
(२८) सोपनयेन महिलाद्वयदृष्टान्तेन गोवर्गद्वयदृष्टान्तेन
च जिनकल्पिकत्वं एवावश्यं स्थातव्यमित्युक्तम् । ग-
च्छ जिनकल्पिकादिरत्नानामुत्पत्तिस्थानमिति गच्छ-
स्य रत्नाकरोपमा ।
(२९) छिद्रपाण्यच्छिद्रपाणिज्जेदाभ्यां जिनकल्पिकस्य द्वि-
विवस्त्वम् ।
(३०) जिनकल्पिका एकस्वरूपा पृथक्स्वरूपा वा जव-
न्तीति शङ्का । एतेषामेव द्विविवस्त्वम् ।
(३१) जिनकल्पिकी चादशविधोपधिः स सर्वेषामेकविधा
वा नेत्यष्टौ विकल्पाः ।
(३२) केन विधिना केन च जिनकल्पोऽजिहितः । जिनक-
ल्पिकान्तित्वमागमे प्रतीतम् । व्यवच्छेदस्तु केन
वचनेन तीर्थकरैरुक्तमिति च सोत्तरम् ।

(१) प्रथम जिनकल्पिकानाश्रित्य द्वारसग्रहगाथामाह-
पञ्चजा सिक्खा-पयमत्यगहणं च अनियत्रो वासो ।
निष्फर्त्ता य विहारो, सामायारी ठिई एव ॥

प्रथम प्रव्रज्या वक्तव्या, कथमसौ जिनकल्पिकः प्रव्रजिन इति ।
ततः शिक्षापदग्रहणासेवनाविषयम् । ततो ग्रहणाशिक्षयाऽधीतः,
सूत्रतोऽर्थग्रहणम् । ततो नानादेशदर्शनं कुर्वन्तो यथाऽनियतो वा
सो भवति । ततः शिक्षाणां निष्पत्तिः । तदनन्तरं विहारः । ततो
जिनकल्प प्रतिपन्नस्य सामाचारी । नतस्तस्यैव स्थितिः, क्षेत्रका-
लादिकाऽभिधातव्येति गाथासमुदायार्थः । एषा द्वाराणां क-
मशो व्याख्या । वृ० १ उ० ।

(२) (प्रव्रज्या द्वारम् ' पञ्चजा ' शब्दे)

(३) (शिक्षाद्वार ' सिक्खा ' शब्दे) अथ तत्प्रकृतयोजना कुर्वन्नाह-
जिणकपिण्ण पगयं, जिणकावे हेउ केवलीणं वा ।

सो जणऽ एव भणितो, कत्य अट्ठीयं भयतेहि ॥

अत्र जिनकल्पिकेन प्रकृतं स तु जिनकल्पिको नियमाजिनस्य
तीर्थकरस्य काले वा स्यात्, अपरेषा वा गणधरद्वीनां केवलित्वा
काले ? ततः स शिष्यः एव हेतुदृष्टान्तेर्भणितः प्रज्ञापितो ज्ञपति ।
भगवन् ! यद्येव ततः पराम्यहं, परमाचक्षुना पूज्याः कुत्र जद-
न्तेर्भवेद्विरधीतः, यस्मादसौ शिष्यो जिनकल्पिको भविष्यति ।
स च जिनकाले वा भवेत् केवलिकावे वा ?

अतः स आचार्यः प्रतिब्रूयात्-

अंतरमाणंतरे वा, इति उट्टिण् धूलिनायमाहंसु ।

चिक्खल्लेण य नायं, तम्हा उवयामि जिणमूलं ॥

अन्तर परकेण मया अधीतम् । अनन्तरं वा । तत्र यदि स
आचार्यो गणधरशिष्यस्तस्याप्याराद्धा । ततः परपरकेणाधोत-
मित्यभिदध्यात् । अथासौ गणधर एव । ततोऽनन्तरं जिनम-
काश एव मयाधीनमिति ब्रूयात्, इत्येवमुदिते आचार्येणाऽभि-
हिते स शिष्यो धूलिज्ञातं चिक्खल्लज्ञातं चाख्यातवान् । यथा-
धूलिरंकत्र स्थापयित्वा ततः उद्धृत्यान्यत्र यथास्तीर्यते तत्रा-
वश्यं किंचित्परिश्रमः । ततोऽन्यत्र प्रस्तीर्यमाणा जूयस्त्वरा
परिश्रमः । यथा वा प्रामादे लिप्यमाने मनुष्यपरम्परया वि-
क्खल्लप्रत्यर्पमाणो बहुपरिश्रमः । स्तोत्रमात्रावशेष एव सर्वा-
न्तिममनुष्यस्य हस्तं प्राप्नोति ।

कै. पुनस्तत्परिश्रमतीत्याह-

पयपायमक्खरेहिं, मत्तायोमेहिं वा वि परिहीणं ।

अवि य रवि-राय-इत्थी, पगास सेवा पया चेव ॥

पदै. पादैरक्षरैर्मात्रया घोंषैर्वा अपिशब्दात् बिन्दुना वा परि-
हीनं भवति । परम्परया अधीयमानं श्रुतमिति प्रक्रमः, अपि-
चेत्यभ्युद्भवः । भगवतः समीपे अधीयमानां कारणान्तरमप्यन्त-
रिति । किममात्यादीनां सेवां संपादयति । यादृशानि वा महान्ति
हस्तिनः पादानि, ईदृशानि किं कुन्तूनां सभवन्ति ? एव यादृ-
शानि महार्थानि जगवतस्तर्थात्कृतो वचनानि ईदृशान्यपरेषां
किं कदाचिद्भवन्ति इत्यतस्तर्थात्करोपकण्ठमेव ब्रजामि ।

इत्थं शिष्येणोक्ते सुरिराह-

कोट्टाड्बुद्धिणो अ-त्थि संपयं एरिसाणि मा जंप ।

अवि य त्ति वाउलणा, विरयाण वि कोउयार्डिहिं ॥

यथा कोष्ठके वाग्यं प्रक्षिप्तं, तदवश्यमेव चिरमप्यवतिष्ठते । न
किमपि कालान्तरेऽपि गलति, एव येषु सूत्रार्थो निक्षिप्तः, तद-
वस्थश्चैव चिरमप्यवतिष्ठते, ते कोष्ठबुद्धयः । आदिशब्दाभ्युद्भा-
नुसारिवुद्ध्यो बीजबुद्ध्यश्च गृह्यन्ते । तत्र ये गुरुमुखादेकसूत्र-
पदमनुसृत्य शेषमपि भूयस्तरपदनिकुरुम्वमवगाहन्ते ते पदा-
नुसारिवुद्ध्यः । ये त्वेक बीजभूतमर्थपदमनुसृत्य शेषमवितथ-
मेव प्रभूततरमर्थपदनिवहमवगाहन्ते ते बीजबुद्ध्यः । एव-
विधा काष्ठादिवुद्ध्यः सांप्रतमपि सन्ति येषु सूत्रार्थो न
परिश्रित इति भावः । तन ईदृशानि धूलिज्ञातादीनि मा
जल्प मा ब्रूहि । अपि च-तत्र भगवतः समीपे अधीयमाना
विरतानामपि साधूनामपि कौतुकादिभिर्व्याकुलना व्याकुलीक-
रणं जवति । सकलस्याऽपि वाक्यस्य कौतुकहेतुत्वान् ।
कौतुकं समयसरणम् । आदिग्रहणेन जगवता धर्मदशनाश्रव-
णादिपरिश्रमः । वृ० १ उ० ।

(शिक्षाद्वारविशेषः ' सिक्खा ' शब्दे) पुनः प्रकृतयोजनां कुर्वन्नाह-
तित्यपरस्म ममीवे, वक्खेवो तत्त एवमाहिं ।

सुत्तगहणं ताहे, करेउ सो चारसममाओ ॥

तीर्थकरस्य समीपे तत्र समयसरणे एवमादिभिः प्रचारैर-
प्ययस्य व्याक्षेपो जवति, इत्युक्ते सति शिष्यः प्रादःभगवन् !

सत्यमेवैनत् यदादिशत यूयम् । अत इवैव पठामीत्युक्त्वा सूत्र-
ग्रहणं द्वादश वर्षाणि करोति । द्वादशभिर्वर्षैः सकलस्याऽपि
सूत्रस्याध्ययनं विदधातीत्यर्थः । गत शिक्षाद्वारम् । बृ० १ उ० ।

(४) अनन्तरोक्तेनानियतवासनेन वक्ष्यमाणविहारद्वारेण च
सह निष्पत्तिचारम् ।

तच्चानन्तराक्तेऽनियतवासद्वारे वक्ष्यमाणविहारद्वारे च संभव-
ति । तत्रानियतवासद्वारं तावद्दर्शयते इत्थं तेन देशदर्शनं कुर्वता
शिष्या प्रतीच्छकाश्च सामाचार्या सूत्रार्थग्रहणायां च निष्पाद-
यिनव्या, इत्यत्रान्तरे यदुक्तं प्रतिचारगाथायाम्—“ काठं सुयं
दायव्वं, अविणीयाण विवेगो य ” ॥

(५) निष्पत्तिद्वारे प्रतिहारचतुस्रमुपसंपदादिद्वारचतुष्टयसं-
ग्रहायामाह—

उत्तसंपज्ज थिरत्तं, पन्निच्छणा वायणोल्लङ्घणे य ।

घट्टणरुचणपत्ते, वुड्डा य त्तिहिं गए राया ॥

प्रथम प्रतीच्छकाः यथा तमुपसंपद्यन्ते तथा वक्तव्यम् । ततः
आत्मनः प्रतीच्छकानां च यथा स्थित्व तुलनया करोति । तत-
स्तेषां प्रतीच्छकां वाचनां च यथा ज्ञवति ततः प्रसाध्यताम् ।
आर्द्रदृग्गणदृष्टान्तो घट्टणरुचणपत्तेऽन्ताश्च यथाभिधाय-
न्ते दुष्टाश्च विषय दृष्टान्तं यथा साधव आचार्यानुद्दिश्य दर्शय-
न्ति । (त्तिहिं गए स्ति) यत्राचार्यास्तिष्ठन्ति, तत्र गतानां यथा
राजदृष्टान्तः सुरिभिरुदाह्रियते, तदेतत्सर्वं वक्तव्यमिति द्वार-
गाथासमासार्थः ।

(६) तत्रोपसंपदद्वारमन्योक्तिदृष्टान्तेन त्रिजिः प्रकारैश्च
सह त्रिजिण्णुर्गाथामाह—

काहिंइ अबोच्छित्ति, सुत्तथाणं ति सो तदड्डाए ।

अजिगम्मइ ऽगेगेहिं, पन्निच्छएहिं विहरमाणो ॥

एष महाभागः सूत्रार्थयोरव्यवच्छिन्तिं करिष्यतीति बुद्ध्या
स भव्याचार्यस्तदर्थं सूत्रार्थग्रहणनिमित्तमभिगम्यते अनेकैः
प्रतीच्छकैर्विहरमाणो देशदर्शनं कुर्वन्निति । आह—किमसौ
द्विक्रिमाम्बरेण घोषयति, यथा, अहं बहुश्रुतोऽहं बहुश्रुत
इति, यदेवमनेकैः प्रतीच्छकैरभिगम्यते । नैव ससु शुक्तिविवेक-
सुध्राधाराधौतचेतसः सन्तः कदाचनापि स्वगुणविकल्पने
प्रवृत्तिमातन्वते । मिथ्याजिगम्पताकप्रबलतमतमस्तिरस्कृतस-
ज्ञानलोचनप्रसराणाम् इतरजन्तूनामेव तत्र प्रवृत्तिसभवात् ।
उक्तं च—“ मोहस्य तदपि विलसित-मज्जिमानो यः परप्रणीता-
याः । तत्तमसोऽपि तमिध, याऽऽत्मस्तुतिरात्मना क्रियते ॥१॥ ”
यद्येव ततः कथमिव सोऽत्र तमेव प्रसिद्धिमारोहतीत्युच्यते—

वामावज्जविहारी, जइ थि न य विकत्थए गुणे नियए ।

अज्जणंतो वि मुणिज्जइ, पगइ च्चिव सा गुणगणाणं ॥

वर्षावर्जविहारी वर्षासु चतुरो मासानेकत्र स्थायी अन्यथा
पुनरनियतविहारी इत्युक्तं भवति । स एवंविधो यद्यपि न वि-
कथ्यत निजज्ञानात्मीयान् गुणान् । तथाप्यभ्यस्यपि स्वगुणान्
कोयस्यपि ज्ञाप्यते । कुन इत्याह—प्रकृतिरेव सा गुणगणानां
ज्ञानादगुणमसूहानाम् । तदुक्तम्—“ अज्जणंतो वि ह ज्जति,
सप्पुरिमा गुणगणेहिं नियएहिं । बोद्धती य मणीभो, जाओ
सक्कोहिं धिपंति ” ॥ १ ॥

एतदेवात्योक्तिदृष्टान्तेन दृश्यते—

जमरेहिं, म्हुयरीहिं, सूइज्जइ अप्पणो य गपेणं ।

पाउमकाद्वकयंभो, जइ वि निगूडो वणनिगुजे ॥

इह किं कदम्बवृक्षाः प्रावृषि जलधरधाराभिदता पुष्पन्ति ।
ततः प्रावृष्काले यः कदम्बः स यद्यपि वननिकुञ्जे निगूडो
गुप्तस्तिष्ठति । तथापि भ्रमरैर्मधुकरीजिह्व आत्मनः सबन्धिना
गन्धेन च प्रसरता स्तव्यते ज्ञाप्यते, यथा-अत्र कदम्बवृक्षास्तिष्-
ति । एवमयमपि भ्रमरमधुरीकल्पाजिः साधुसाध्वीभिः प-
रिमलकल्पेन च निजगुणनिकुरुम्बेन प्रसर्पता कदम्बवृक्षानां
दावत्यन्तनिगूडोऽपि तिष्ठन् सूच्यते ।

यदि वा—

कथं व न जवइ अग्गी, कथं व चंदो न पायमो होइ ।

कथं वरलक्खणधरा, न पायमा होति सप्पुरिसा ॥

कुत्र वा न ज्वलति न दीप्यतेऽग्निः । कुत्र वा चन्द्रः उदयं प्रा-
प्तः प्रकटो न जवति । कुत्र वा वराण्युत्तमानि लक्षणान्यभ्य-
न्तरतो ज्ञानादीनि, बाह्यतः शरीरसौन्दर्यादीनि शङ्खचक्रादीनि,
वा धारयन्तीति, वरलक्षणधराः सत्पुरुषाः प्रकटा न भवन्ति ।

अत्र परोऽनुपपत्तिमुद्भावयन्नाह—

उदए न जलइ अग्गी, अब्जच्छन्नो न दीसई चंदो ।

मुक्खेसु महाभागा, विज्जा पुरिमा न जायंति ॥

उदके न ज्वलत्यग्निः । किं तु विध्यायति । अभ्रच्छन्नश्चन्द्रो न
दृश्यते । मुखेषु मुख्याणां पुरतो महाभागा विद्याप्रधाना पुरुषाः
विद्यापुरुषास्तेऽपि न भान्ति न शोजन्ते । ततः—“ कथं व न
जलइ अग्गी ” इत्यादि नोपपद्यते । तदयुक्तम् । अभिप्रायापरि-
ज्ञानात् । इह हि स्वविषय एवाग्निचन्द्रसत्पुरुषाणां ज्वलनादि-
सामर्थ्यं चिन्त्यते न त्वन्यविषये ।

कः पुनरमोषां स्वविषय इत्याह—

सुकिंथणम्मि दिप्पइ, अग्गी मेहरहिओ समी जाइ ।

तव्विहजाण य निउणे, विज्जापुरिसा वि जायंति ॥

शुष्केन्धने शुष्ककाष्ठादौ दीप्यतेऽग्निः । मेघरहितः शरदादि-
काले अत्रैरच्छन्नः शशी भाति प्रकाशते । तद्विधज्ञानं च
तादृशे सहृदयलोके निपुणे व्याकरणप्रमाणादिशास्त्रकुशले
विद्यापुरुषा अपि भान्ति शोभां लभन्ते । एष त्रयाणामप्यमो-
षां स्वविषयोऽत्र सर्वत्राप्यमो दीप्यन्ते न किञ्चिदनुपपन्नम् ।

तत्रैवापर दृष्टान्तमाह—

कुमुअठयरसमुप्पा, किं न विवोदिति पुंरुरीयाइ ।

सूरकिरणा ससिस्स व, कुमुयाणि अपंकयरसत्ता ॥

न य अप्पगासगत्तं, चंदाड्वाण सविसए होइ ।

इय दिप्पति गुणह्मा, मुक्खेसु हसिज्जमाणा वि ॥

कुमुदानामुदराणि कुमुदोदराणि तेषु रसो मकन्दस्तस्मिन्
मुग्धा अनभिज्ञास्तदानीं तेषामप्रबुद्धत्वात् । ईदृशोऽमीषां म-
करन्द इति न विदन्तीत्यर्थः । एवविधाः सूर्यकिरणा यदि अ-
विषयत्वात् कुमुदानि न विबोधयन्ति । ततः किं स्वविषय-
भूतानि पुणरुरीकाणि न बोधयन्ति ? बोधयन्त्येव । शशिनो वा
किरणा यत्र पट्टजरसदाः पट्टजरसासादमुग्धास्तान् किं स्वविष-
यभूतानि कुमुदानि न बोधयन्ति । ततश्च न च नैव प्रकाशकत्वं
चन्द्रादित्यया स्वविषयं जवति । किं तु प्रकाशकत्वमेव इत्यमु-

नैव प्रकारेण गुणैर्ज्ञानादिभिराख्या. समृद्धाः मुखेषु पशुप्रायेषु
हस्यमाना अपि दीप्यन्ते, सदयहृदयेषु प्रकाशन्ते । उक्तमानु-
षङ्गिकम् ।

प्रकृतमनुसन्धीयने-

सो चरणसुद्धिअप्पा, नाणपरो सइओ अ साहुई ।

उवसंपया य तेमि, पमिच्छणं चेव साहूण ॥

स इति भविष्यदाचार्य. चरणसुस्थितात्मा, तथा ज्ञानपरः
सुत्रार्थपौरुषीकरण प्रति उद्युक्त, परां निष्ठां प्राप्तो वा दर्शना-
विनाभावित्वाम्, ज्ञानस्य दर्शनपर इत्यपि कृष्यम् । स च सा-
धुभिः स्वपरिवारवर्तिजिरपरेषां साधूनां यूनां पुरतः सूचि-
तः श्लाघित, ततस्तेषां साधूनां तस्यान्तिके उपलभति । तेन
च तेषां यथाविधि प्रतीच्छना कर्तव्या, इति एव उपसपदः
प्रकार उक्तः ।

अथ द्वितीयप्रकारमाह-

इहाणाइसमोसरणे, परियट्ठितं सुणित्तु सो साहुं ।

अट्ठित्ति य पमिचोयण-उवसंपय-दीवणा अत्थो ॥

स्नानादौ, आदिशब्दात् रथयात्रादौ समवसरणे साधुमीलनके
(अट्टेलोप इति) व्यञ्जनजेदूपित सूत्र परिवर्त्यन्त, साधु
कमपि श्रुत्वा सम्प्रति नोदना करोति । (अट्टे ह्योप इति)
पाठे स ग्राह-किमिति गीतार्थो ब्रूते- (अट्टे इति) अर्थो न मि-
द्वति । इतर. ग्राह-किमस्यार्थोऽप्यस्ति, बाढ नमस्कारमादि कृ-
त्वा सर्वस्यापि श्रुतस्यार्थो विद्यते । स ग्राह-यद्येव तर्हि “ अ-
ट्ठित्ति ” पदस्य कोऽर्थः । उच्यते-आर्त्तश्रुतुर्द्धा-नामस्थापनाद्-
व्यजावभेदात् । नामस्थापने सुगमे । द्रव्यतः सन्नितादिद्रव्यैर-
प्राप्तैः प्राप्तविशुक्ता वा आर्त्तं स द्रव्यार्त्तः । क्रोधादिभिरभिभूतो
प्रावर्त्तः । एव प्रकारद्वयेनाय लोक आर्त्तो वर्त्तते, इत्याकार्यं प्रमु-
दितः । स साधुश्चिन्तयति-अहो अस्य सूत्रलवस्य एतादृग्-
हृदयङ्गमोऽर्थः, ततो यदि सर्वस्याधीतस्यार्थमवबुध्यते तत सु-
न्दरं भवति । इत्यजिसधायार्थग्रहणार्थं तस्यैव पार्श्वे उपसपद
प्रतिपद्यते । ततोऽसौ विधिना तस्यार्थदीपन करोति, अर्थ
कथयतीत्यर्थः । एव द्वितीय. प्रकारः ।

अथ तृतीयमपि प्रकारमाह-

अहवा वि गुरुसमीवं, उवागए देसदंसणम्मि कए ।

उवसंपय साहूणं, होअइ कयम्मि दिमावंधे ॥

अथवा-देशदर्शने कृते सति यदाऽसौ गुरुणां समीपमुपागतो
भवति । तदा गुरुभिराचार्यपदे प्रतिष्ठाप्य दिग्बन्धे कृतेऽनुज्ञाने
सति, विहार कुर्वतोऽस्य पार्श्वे प्रतीच्छकसाधूनामुपसपद्वचनी-
ति व्याख्यात त्रिभिः प्रकारैरुपसपद्वृत्तारम् ।

(७) तत्र द्वितीयमस्थिरत्वद्वारम् । तच्चात्मपरोभयतुलनया द्वि-
विधम् । ते च तुलने प्रत्येकं चतुर्विधे-

आयपरोजयतुलणा, चउविहा सुत्तसारणिचरिया ।

तिएहद्दा सविग्गे, इयरे चरणे-हरा नेच्छे ॥

तत्रासावात्मपरोभयविषया तुलनां करोति । सा च प्रत्येक
चतुर्विधा वक्तव्या । तथा-ये केचिद्गुणवर्जिता अगारिण प्रव-
जन्ति । तेषामुपसपन्नानां चासौ सूत्रसारणां करोति, सूत्र पाठ-
यतीत्यर्थः । उपलक्षणं चैतत् । तेनासेवना शिष्यमपि ग्राहयति ।
तथा तेषामुभयेषामप्यसौ इत्तरा दिश वक्ष्यति । यथा यावदा-

चार्याणां सकाशं व्रजाम’, तावद् दृष्ट्वाऽयमाचार्योऽहमेव चोपा-
ध्यायस्तत्र गतानामाचार्या ज्ञापका इति (तिहद्दा सविग्गेत्ति)
ये सविग्गा. साधवस्ते त्रयाणां ज्ञानदर्शनचारित्राणामर्थायो-
पसपद्यमानाः प्रत्येष्टव्या. (इयरे चरणेत्ति) इतरे पार्श्वस्था-
दयो यदि चरणार्थमुपसपद्यन्ते, ततस्तेऽपि सग्राह्याः (इहवा
नेच्छेत्ति) इतरथा ज्ञानदर्शनानिमित्तं सुत्रार्थग्रहणदर्शनप्रभाव-
कशास्त्राध्ययनार्थमिति भावः । यदि उपसपद्यन्ते, ततो नेच्छेत्,
नोत्सपद ग्राहयेदित्यर्थः ।

अथ यदुक्तमात्मपरोजयतुलना चतुर्विधेति । तत्रात्मतुलनां
तावज्जावयति-

आहाराई दव्वे, उप्पाएत्तं मयं जइ समत्थो ।

खेत्तउ विहारजोगा, खेत्ता विहतारणाईया ॥

काहम्मि ओमाई, भावे अतरंतमाइपाउगं ।

कोहाइनिगहं वा, जं कारणसारणा वा वि ॥

इहात्मतुलना चतुर्विधा-द्रव्यत, क्षेत्रत, कालतो, भावतश्च ।
तत्र द्रव्यत एषामुपसपन्नानां यद्येवणीयान्याहारादीनि । स्वय-
मुत्पादयितुं समर्थः । आदिग्रहणादुपधिशय्यापरिग्रहः । क्षेत्रत-
ऋतुवक्रविहारयोग्यानि वर्षावासयोग्यानि वा क्षेत्राणि उ-
त्पादयितुं शक्नोमि । न वा विहमित्यध्वा तस्मात्तारण पार-
नयनम्, आदिशब्दात् राजद्विष्टादितारणानि कर्तुमहं सम-
र्थो न वेति । काह्वे अवमं दुर्भिक्षम् तत्रादिग्रहणादशिवभयादौ
निर्वाहयितुं शक्नोमि न वेति ? । ज्ञावे-(अनरतं त्ति) श्वानी-
भूतानामादिशब्दाद्वालवृद्धादीनां वा एषां प्रायोग्यमुत्पादयितुं
समर्थोऽहं नवेति । अथवा-शक्नोमि क्रोधनिग्रहं कर्तुं नवेति ? ।
आदिग्रहणान्मानमायालोभनिग्रहपरिग्रहः । यद्वा-यत्कारण
ज्ञानादिक निमित्तमुद्दिश्यते, उपसपद्यन्ते, तस्याहं सारणा कर्तु-
मीशो नवेति ? । गतमात्मतुलनाद्वारम् ।

आहारद्वारमाह-

आहाराइ-अनियओ, हंभो सो विरसमाइ-निच्छूढो ।

उज्जामग ! खलु खेत्त, अरिउडियाओ अ वसहीओ ॥

ऊणाउरित्तवामो, अकालजिक्खपुरिमहुओमाई ।

भावे कसायनिगह, चोयणनयपोरुसी नियया ॥

ते प्रतीच्छका प्रथममेवोच्यन्ते । द्रव्यत आहारादीनां ला-
भोऽनियत कदाचिद्भवति, कदाचिन्नेति । योऽपि प्रवति सो-
ऽपि विरसः. पुराणौदनादिरादिशब्दादरसस्य हिङ्गवाद्यस-
रूपस्य रूक्षस्य च घट्टचणकादेर्ग्रहणं सोऽपि निगूढ उज्जि-
तप्राय क्षेत्रत उज्जामका भिक्षाचार्याणां गन्तव्य, घट्टिर्ग्रामेषु भि-
क्षार्थं यत्पर्यटन, सा उज्जामकभिक्षाचार्या । तथा खलु क्षेत्राणि
नाम यत्रालपो लोक प्रदाना, सोऽपि च स्तोकमेव ददाति ।
तत्र विहर्त्तव्यम्, अनृतुद्विताश्च प्रायो वसतयः प्राप्यन्ते । यो
यदा ऋतुर्वर्त्तते तस्य तदाऽननुकूला इत्यर्थः । कालतः कदा-
चित्मासकल्पस्थाने वर्षावासस्थाने वा जनम् अतिरिक्त वा
कालकरणे वासोऽवस्थानं भवेत् । काऽपि क्षेत्रे अकाह्वे सूत्र-
पौरुष्या अर्थपौरुष्या वा वेलाया भिक्षाप्राप्ये तत सुत्रार्थदा-
निरपि ज्ञाविनी, कुत्रापि पूर्वार्द्धेऽपि पूर्णोद्यम स्वोदरपूरकाहा-
रमात्राया न्यून लज्येत, आदिग्रहणात्पानकमपि न सपद्यते ।
प्रावे-ज्ञावतः कपायनिग्रहखरपरुषनोदनायामपि कर्तव्यः । न

य नियतावश्यभाविनी सूत्रार्थयोः पौरुषी, कदाचिदस्याक ध-
र्मकयादिव्यग्रतया सूत्रार्थयोर्व्याघातोऽपि प्रवन्तं जवेदित्यर्थः ।
तदेतत्सर्वमपि यद्यङ्गीकर्तुमुत्साहः ततः प्रतिपद्यध्वमुपस-
पदमिति ।

अत्तणियपरे चेत्, तुलणा उन्नयथिरकारणं वृत्ता ।

आत्मविषया परविषया च तुलना उभयोरपि स्थिरताका-
रणं स्थिरीकरणार्थमेवमुक्ता । गतं स्थिरत्वद्वारम् ।

(८) तत्र तृतीयं प्रतीच्छनाद्वारं तच्च सोपनयेन स्नुषाह-
ष्टान्तेन सहोपवर्णितम्-

पमिवज्जंते चेत्, करिंति सुएहाए दिट्ठं ।

“ पडिवज्जंते ” इत्युत्तरार्द्धे सर्वमनन्तरोक्तमर्थं यदि प्रती-
च्छकाः प्रतिपद्यन्ते । तदा स्नुषया वध्वा दृष्टान्तमाचार्याः कुर्व-
न्ति तमेवाह-

आसरहाई ओट्ठा-यणाङ्गीयाऽऽज्जले अ पेहंती ।

सकुल्लघरपरिचणं, वारिज्जइ सुसुरमाईहिं ॥

खिमिज्जइ हम्मइ वा, नीणिज्जइ वा घरा अजायंति ।

नीया पुण से दोसे, छांयंति न निच्छुजंते य ॥

यथा-काचिद्वधू स्वकुलगृहस्य स्वकीयपितृगृहस्य सवन्धी यः
परिचर्यो रमणीयवस्तुदर्शनहेवाकस्तेनाश्वरयान् । आदिग्रह-
णेन हस्त्यादीन्, अवलोकनं गवाक्षस्तेन आदिशब्दादपरेण वा
जालकादिना जीवानाकुर्वांश्च जनान् प्रेक्षमाणा सती वार्यते ।
पुत्रि ! मा अवलोकिष्या, इति प्रतिषिध्यते । स्वपुरादिभिः मा भूद-
स्याः प्रसङ्गतं परपुरुषविषयोऽप्यवलोकनहेवाक इति । यदि वा-
रिता सती नोपरमते ततः (खिसिज्जइ चि) निन्द्यते-आः कुल-
पांसुले ! किमेव करोषीत्यादि । तथापि यदि न निवर्त्तते ततो
हन्यते । केशादिजिस्ताड्यते एवमपि यदि न, ततोऽतिष्ठन्ती गृ-
हात् निष्काश्यते। मा भूदपरासामपि गृहमहेलानामस्या प्रसङ्ग-
जनित एवविध एव कुहेवाक इति कृत्वा ये तु तस्या निजकाः
पितृगृहसबन्धाः स्वजना (से) तस्या दोषान् ग्राहयन्ति
कथञ्चिदुपायमभ्यप्रदानादिना ग्राहयन्ति । अपि न गृहाभि-
ष्काशयन्ति । गौरवार्हत्वात्तत्र तस्या । एष स्नुषादृष्टान्तः ।

अथार्थोपनयमाह-

परिसिज्जइ अप्पो वा, सगणे दंमो न या वि निच्छुज्जणं ।

अम्हे पुण न सहामो, सुसुगकुलं चेत् सुएहाए ॥

ते आचार्या भणन्ति-आर्याः पितृगृहस्थानीयो युष्माकं स्वग-
च्छ, स्वसुरस्थानीया वयम्, अश्वरथाद्यवलोकनस्थानीय प्रमा-
दानेवन, गवाक्षादिस्थानीयान्युपग्रालम्बनानि, ततो युष्माकं
स्वगणे स्वगच्छे प्रमादानेवनं कृतमपि मृश्यते क्लम्यते । अल्पो
वा दण्डः प्रायश्चित्तलक्षणः प्रमादप्रत्ययो भवतां तत्र दीयते, न
च महत्यपि अपराधे गच्छात् निष्काशनं, गौरवार्हत्वात् न भवतां
भणति । वयं पुनः स्वल्पमप्यपराधं भवतां न सहाम । श्वसुरकु-
लमिव स्नुषाया वध्वा सवन्धिनमपराधमित्युक्ते । यदि ते प्रती-
च्छका भण्युः । एवमेतद्यदादिशन्ति प्रगवन्त, ततस्ते प्रती-
च्छन्ते । एते च द्विधा, पार्श्वस्थादयो वा भवेयुः, सविग्ना वा । तत्र
ये पार्श्वस्थादयस्ते पार्श्वस्थादिमुष्मिता याऽपि समनोज्ञा वा
अमनोज्ञा वा ।

सर्वेषामप्येषां विधिमाह-

पासत्थाऽमुंदिण, आलोयण ह्मो दिक्खपजिईओ ।

संविग्गपुराणे पुण, जप्पजिइ चेत् ओसन्नो ॥

समणुन्नममणुन्ने, जप्पजिई चेत् निग्गओ गच्छा ।

सोहिं पमिच्छिऊणं, सामायारिं पयंती य ॥

यः पार्श्वस्थादिभिरेव मुष्मिस्तस्तस्य दीक्षाप्रभृति दीक्षादि-
नादारभ्य अलोचना प्रवति । यस्तु सविग्गमुष्मिस्तत्वात् पूर्वं
सविग्गः पश्चादवसन्नीभूतः स पुराणसविग्गं वच्यते । गाथार्या
प्राकृतत्वात् व्यत्यासेन पूर्वपरनिपातः । स यत्प्रभृति यद्दिनादार-
भ्यावसन्नः सजातस्तत्प्रभृत्येवालोचना दाप्यते ॥ यस्तु सविग्गः
स द्विधा-समनोज्ञः साम्नागिकोऽसमनोज्ञः सांज्ञोगिकः । स
द्विविधोऽपि यत्प्रभृति स्वगच्छाभिर्गतस्तत एव दिनादारभ्य
अलोचनां दापयितव्य । ततः शोधनालोचनां प्रतीच्छनीयो यत्-
पश्येद मूलं वा प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्य तद्वत्त्वा स्वकीयां सा-
माचारीमाचार्याः दर्शयन्ति ।

किं कारणमिति चेदित्याह-

अवि गीयसुयहराणं, वाइज्जंताण मा हु अचियत्तं ।

मेरासु य पत्तेयं-मा संखडं पुव्वकरणेणं ॥

ये गीतार्थः । श्रुतयरा बहुश्रुता गणिवाचकादिशब्दाभिधेया
इत्यर्थः । तेषामपि किं पुनरिन्तरेषामित्यपिशब्दार्थः । वितथसा
माचारीकरणेनोद्यच्छमानानां मैव सामाचारीमन्यथाकारं का-
र्षीरित्यादिवचनैर्मा भूत् (अचियत्तं) अप्रीतिक यतोऽन्योन्य
गच्छानां काश्चिदनीदृश्यः सामाचार्यस्ततः प्रत्येकं पृथग् पृथक्
मर्यादासु सामाचारीषु वर्त्तमानासु प्रवाहनं, पूर्ववन्त्यस्ताया एव
सामाचार्याः करणेन प्रतिनोदितानां मा (असखडं) कलहो
भवेदित्यस्मात्सा चक्रवालसामाचारी कथयितव्या ।

आह कथं पुनरभिधीयमानेऽप्रीतिक भवेदुच्यते-

गच्छइ वियारभूपा-इ वायओ देह कप्पियारं से ।

तम्हा उ चक्रवालं, कहिंति अण्हिडिय निसिं वा ॥

अयं वाचको विचारभूम्याम् । आदिशब्दात् जक्तपानग्रहणा-
दौ गच्छति, अतो ददत, कल्पितार कमपि कल्पक साधु (से)
तस्य वाचकस्य येन सामाचारीं दर्शयति । एवमभिधीयमाने तस्य
वाचकस्य महदप्रीतिकं प्रवति । यथाऽहो स्वगणं विमुच्य पर-
गणमुपसपन्ना वयमप्येव परिभूयामहे इति, यत एव तस्माच्चक्र-
वालसामाचारीं प्रतिदिनक्रियाकलापरूपां तेषां पुरत आचा-
र्याः कथयन्ति । यथा ते कल्पका ज्वान्ति, यावच्च सा तेषां
प्रकाश्यते-तावत् (अण्हिडिय चि) ते जिज्ञार्थं न दिङ्माप्य-
न्ते, मा भूत्तेया सामाचारीशिक्षणव्याघातः । अथ न सस्तरन्ति,
ततो निशि रात्रौ ते सामाचारीं ग्राहयितव्या इति । गत प्रती-
च्छनाद्वारम् ।

(९) तत्र चतुर्थं वाचनाद्वारं तद्योपदेश-स्मारणा-प्रतिस्मार-
णाभि त्रिविधम् । घट्टनादिदृष्टान्तत्रयेण, निष्काशनादिवि-
धिना सिगीकरणाय राजदृष्टान्तेन सह दर्शितम् * गृहीतसा-
माचारीकाणां सूत्रार्थवाचना दानव्या, वाच्यमानानां च तेषां सा
माचारीकरणे प्रमाद्यतां यो विधिस्तमज्जिधिसुद्धारश्लोकमाह-

उवएसो मारणे चेत्, तड्या पमिमारणा ।

उंदे अवट्टमाणं जं, अप्पच्छंदेण वज्जेज्जा ॥

उपदेशः, स्मारणे चैव, तृतीया प्रतिसारणा चैव । तत उन्दे उपदेशोऽवर्त्तमान विनेय गुरुरपि आत्मच्छन्देनात्माजिप्रायेण वर्जयेत्, परित्यजेदिति निर्युक्तिश्लोकसमासार्थः । अथ विस्तरार्थस्तत्र गुरुरजिस्तान्प्रति वक्तव्यमस्माकमेवा सामाचारी, यन्निष्ठाविकल्पादयः प्रमादाः परिहर्त्तव्या एव उपदेशः ।

अथ स्मारणामाह-

निदापमायाईसुं, सइ तु खल्लियस्स सारणा होइ ।

नणु कहिय ते पमाया, मा सीयसु तेसु जाणंतो ॥

निदैव प्रमादो निद्राप्रमादः । आदिशब्दादप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितादिपरिग्रहः । तेषु सकृदेकवार स्खलितस्य स्मारणा कर्तव्या भवति । यथा-जोमहाजाग । नन्वेते पूर्वमेवास्माभिस्तव प्रमादाः कथिता, ततो जानन्नपि तेषु मा सीदित्येषा स्मारणा ।

अथ प्रतिस्मारणामाह-

फुरु रुक्खं अचियत्त, गोणो तुदिओ व मा हु पेजेज्जा ।

सज्जं अओ न भणइ, धुव सारण तं वयं भणिमो ॥

स्फुट नाम, यस्तेन प्रमादः कृतः परस्फुट नाभिधीयते, किं त्वन्यव्यपदेशेन भणितव्यम् । रुक्ख नाम, निर्विषयः स यथा-निर्धर्मः । निरुद्धः, निःस्वकः । इत्यादि, तदपि न वक्तव्यं, यतः स्फुट रुक्तेऽभिधीयमानमप्रीतिकं प्रवर्तते । अत्र च गोदृष्टान्तो यथा-गौर्वह्नीवर्द्धो महता भारेण लक्ष्मिनी, हल वा वहमानः, प्रतोदेनातितोदितः सन्, कूर्दयित्वा भार पातयति । इह वा भनक्ति । एवमयमपि स्फुटाक्षर रुक्कभणित्या वा भणितः, कषायितत्वादसंस्मृतं कृत्वा गच्छात् निर्गच्छेत् । अत एवाह-गौरिष वाशब्दस्योपमानार्थस्य च सम्बन्धादसावपि तुदितः, स्वरपुरुषभणनप्रतोदेन व्यथितः सन्, मा हु निश्चित प्रेरयेत् । समयभार वलादपदस्यापातयेत् । अत एव च सद्यस्तत्काल यदा प्रमादः कृतस्तदैव प्रणयते (धुव सारण ति) स वक्तव्यो वत्स ! ध्रुवमवश्य कर्त्तव्यः, समययोगेषु सीदता सारणा । तथा च मौर्नान्धवचनम्-“रुसओ वा परो मा वा, विस वा परियत्तओ । भासियव्वा हिया भासा, सपक्खगुणकारिया ” तत्तस्मात् जिनाङ्गाराधनाय वयं भवन्तमेव भणामो, न पुनर्मत्सरप्रद्वेषादिना ।

अथ “ सज्ज अओ न जणइ त्ति ” पदव्याख्यानार्थमाह-

तद्विवर्मं विडए वा, सीयंतो वुच्चए पुणो तडयं ।

एगो वराहो सोढो, वीयं पुण ते न विसहामो ॥

सीदन् सामाचार्या प्रमाद्यन्, तस्मिन्नेव दिवसेऽन्यस्या वेत्तायां क्षितीये वा दिवसे पुनर्भूयोऽप्युच्यते, तृतीया प्रतिसारणा । एक उपदेशो, द्वितीया स्मारणा, तृतीया प्रतिसारणेति कृत्वा कथमित्याह-एकस्तव महानपराधः सोढस्तितिक्षितोऽस्मा जिर्यदि पुनर्द्वितीय स्वल्पमप्यपराधं करिष्यसि ततो वयं ते न विषहामो, न सहिष्यामः ।

तथा चार्द्धगणदृष्टान्तः क्रियते-

गोणाइ-हरणगहिओ, मुको य पुणो सहोढगहिओ उ ।

उल्लोलगण-हारी, न मुच्चए जायमाणो वि ॥

यथा कश्चिच्चौरो गवादिहरणं कुर्वन्नारक्षकैर्गृहीतस्ततो मुख-न, मामेकवारं नाह नृपः । स्वल्पमपि चौर्यं करिष्यामीत्युक्ते, दयालुत्वात्परोपरोधाच्चैर्मुक्तः । पुनर्द्वितीयवेत्तायां पूर्वाभ्यासव-

शात् यदि आर्द्धगणहारी भवति, स्वल्पचौर्यकारीति ज्ञाव । तथापि सहोढः सलोपत्रो गृहीतः सन् याचमानोऽपि मोक्षणं न मुच्यते । एवं भवतोऽप्येकवारं महदपि प्रमादपदं तितिक्षितमस्माज्जि । इत ऊर्ध्वं तु स्तोत्रमपि न तितिक्षामहे । इत्युक्तोऽपि यदि प्रमाद्यति, तदा स लघु दण्डं दत्वा, द्वितीयं घट्टतादृष्टान्तं कुर्वन्ति ।

तमेवाह-

घट्टिज्जंतं वुच्चं, इति उदिए दंडणा पुणो विडयं ।

यथा द्रुमाद् रहितं सत् यद्यच्छमानं चाल्यमानमपि “ वुच्च-ति ” देशीपदत्वादवदधं विनष्टमिति । यावदेव भवानप्यस्माभिरित्य स्मारणादिना घटमानोऽपि प्रमादमेव सेवितवानित्येवमुदिने कथिते सति यदि भूयः प्रमाद्यति, तदा पुनरपि दण्डना मासलघुप्रायश्चित्तरूपा कर्त्तव्या (विडयति) एतत् द्वितीयमुदाहरणम् ।

इत्थं दण्डनोऽपि यदि प्रमादान्नोपरमते, तदा

रुक्खनादृष्टान्तो वक्तव्यः-

पासाणो संवुत्तो, अइरुचियं कुंकुमं तडए ॥

“पासाणो” इत्यादि । अति अतीव रुचितं पिष्टं कुंकुमं किं पाषाणं सवृत्तं । एव जवानपि महता प्रयासेन प्रतिनोद्यमानः किं प्रमत्तः सवृत्तः, इत्येव तृतीयमुदाहरणं कृत्वा, तथैव मासलघुदीयते । अथ यदुक्तं प्राक् (अविणीयाण विवेगो य त्ति) तदिदानीं भाव्यते । अविनीता नाम, ये बहुशोऽपि प्रतिनोद्यमानाः प्रमाद्यन्ति । ते च उन्दे अवर्त्तमाना भण्यन्ते । तांश्च सूरय आत्मच्छन्देन वर्जयेयुः ।

क. पुनरात्मच्छन्दो येन ते परिह्रियन्ते । प्राग्द्वारगाथा-

सूचितपत्रदृष्टान्तश्च उच्यते-

तेण परं निच्छुज्जणा, आउटो पुण सयं परोहिं वा ।

तंबोझपत्तनार्यं, नासेहिंसि मज्झ अने वि ॥

तत परं वारत्रयादूर्ध्वं यदि न निवर्त्तते, तदा निष्काशना कर्त्तव्या, निर्गच्छ मदीयगच्छादिति । अथासौ स्वयं परेण वा प्रज्ञापितं सन्नावृत्तः प्रमादात्प्रतिनिवृत्तः प्रतिजगति, भगवन् ! क्लमध्व, मदीयमपराधनिकुरस्व न पुनरेव करिष्यामीति । ततो यद् द्वारगाथायां पत्रज्ञानं, सूचितं तदुपवर्ष्यते (तंबोलपत्त-नाय ति) यथा तम्बोलपत्रं कुथितं सत् यदि न परित्यज्यते, तत शेषाण्यपि पत्राणि कोषयति । एवं त्वमपि स्वयं विनष्टो, मम अन्यानपि साधून् विनाशयिष्यसीति कृत्वा निष्कासितोऽस्माभिः । सप्रत्यप्रमत्तेन भावतव्यः, मानगुरु च ते प्रायश्चित्तम् ।

अथ निष्काशनस्यैव विधिमाह-

सुहमेगो निच्छुजई, एगे जणिया वि जइ न वच्चंति ।

अस्मावपस उवहिं, जग्घावण सारि कह गमण ॥

ते पुनः प्रमाद्यन्ते, एको वा वाऽनेके वा । यद्येकस्ततः सुखेनैव निर्गच्छं महच्छादित्यभिधाय निष्कास्यते । अथानेके बहवस्ततस्ते यदि निर्गच्छन्तेति भणिताः अपि, यद्यहवन्तिष्टाम, इत्यवष्टम्भं कृत्वा न व्रजन्ति, ततः शेषसाधून् रहस्यं ज्ञापयित्वाऽप्येन केनाप्यपदेशेन मिषेण यथा न तेषां शङ्का भनति, तथोपाधिं विहारयोग्यं कारयित्वा अन्यव्यपदेशेनैव रात्रौ चिरं जागरणं कारापणीया । यथा न प्रातः शीघ्रमुत्तिष्ठन्ति (सारिकं त्ति) सागारिकः शय्यातरस्तस्याप्रतो रहसि कथनीयः, यथा वयं प्रभा-त एवामुक्तं ग्रामं व्रजिष्यामि । यदि कोऽपि महता निर्वन्धेन

युष्मान् प्रश्नयेत्, यथा आचार्याः क्व गता इति । ततो जव-
द्विस्तस्य यथावन्निवेदनीयम् (गमयति) ततो गमनं कर्त्तव्यम् ।

गतेषु च यदि ते ब्रूयुः-

मुक्ता मो दंडरुडणो, जणंति इह तेन तेसु अहिगारो ।
सेज्जायरनिव्वंये, कह्य गया न विणयहाणी ॥

अहो सुदरं समजनि । यद्दण्डव्यसनित आचार्यात् मुक्ता
वयम् । इति ये भणन्ति, न तेष्वधिकारः । ये पुन परि-
त्यक्ताः सन्तो गाढं परितप्यन्ते । आ. कष्टम् । उज्झिता वयं च
कारायां । नि संवन्था बन्धुभस्तेज्जगवद्धिः अतः कथमिव भ-
विष्याम । इति ते शय्यानरं महता निर्वन्धेन पृच्छन्ति-क-
थय, कुवास्मान् विमुच्य, गताः क्षमाश्रमणा । न ग्राह-
यमुक ग्रामम् । न तस्तेन कथिते त्वरितमागतानां तेषां न वि-
नयहानिः कर्त्तव्या । किं तु-प्राग्बदेवाज्युन्धानं दण्डकादि-
ग्रहणं च कर्त्तव्यम् । न तस्ते वस्त्राञ्जलिपुटः पाटपनिताश्चि-
त्तमुक्ता. वलिप्रकाशान्यश्रूणि विमुञ्चन्तो विडपयन्ति । भगव-
न् । क्षमस्व अस्मदीयमपराध, विज्ञोक्यतास्मान् प्रसादं मन्य-
या दशा, प्रतिपद्य च नृप. स्वप्रतीच्छकतया, कुरुनानुग्रहं स्मा-
रणादिना । 'प्रणिपातपर्यवसितप्रकोपा हि भवन्ति महात्मानः'
इत ऊर्ध्वं वयं प्रसादं प्रयत्नतः परिहरिष्याम इति । ततो
गच्छसत्का साधवः सूरिन् कृताञ्जलयः प्रसादयन्ति । गु-
रवो ब्रुवन्ते, आर्या अद्य दुष्टाश्च मम साराधिकस्वकल्पेनामू-
नं प्रत्याचार्यकरणेन ।

एवमुक्ते साधवो भणन्ति-

को नाम सारहीणं स होइ जो नदवाज्जो दमए ।
छुट्टे वि उ जो आसे, दमेइ त आसियं विति ॥

को नाम सारयिनां मध्ये स भवति, यो मद्वाजिनो वि-
नीतानद्वान् दमयेत् न । कश्चिदसौ, असारयिरेवत्यर्थः । दुष्टा-
नविनीतानपि योऽप्यान् दमयति, शिष्टां ग्राहयति । तमाश्वि-
कमश्वदमं ब्रुवते लौकिका ।

अपि च-

होति दु पमायखलिया, पुव्वज्जामा य छुव्वया जंते ! ।
न चिरं वज्जंतणा य, हिया य अच्चंतियं अंते ॥

मदन्त । परमकल्याणयोगिन् । पूर्वाभ्यासादनादिभवाज्यास-
तया, दुस्त्वजानि प्रसादस्खलितानि जवन्ति । प्रायो जन्तूनां
प्रसादा निष्ठाविकथादयः स्खलितान्यनुपयुक्तागमनभाषणा-
दीनि । न चेय स्मारणादिरूपा यन्त्रणा चिरं चिरकालं भा-
विनी मात्मीजावमुपगते, ह्यमीपामप्रसादं को नाम स्मारणादि-
क करिष्यतीति भावः । न चेयमापातवत् परिणामेषुपि दु-
स्सहा, किं तु हिता च पथ्या । आत्यन्तिकमतिशयेन सन्ते
भवसाने, परिणामे इत्यर्थः ।

यद्यपि परिणामसुन्दरं नष्टापानकममुष्योपादेयम्, अत्रान्तरे
सुर्यस्तेषां प्रसादिसाधूनां तीव्रतरं संवेगनवगम्य
ने नैव स्थिरीकृतुं राजदृष्टान्तं कुर्वन्ति-

अच्छिह्यालुनरिंदो, आगंतुअविज्जगुलियमंमण्या ।
विसहामि चि य भणिणं-उज्जणं वेयणं सुहं पच्छा ॥
" एगो राया वस्स अच्छिह्या जाया, वत्थव्वविज्जेहि न स-

किंउ चिगिच्छिउं । अश्रो अ आगंतुओ विज्जो' आगंतु भस्स ।
मम अच्छिगुलिया उ, अच्छिसूनपसमणी उ, ताहिं अविपसु
अच्छीसु तिव्वयरा दुरहियासा वेयणा जवति । मुहुत्तं अइ न
वि मे मारणाए संदिसाहि, अजेमि अच्छीणि । ' न मारेमि चि '
अब्भुवगए । अजिएसु अच्छीसु तिव्वतरा वेयणा जाया ताहे
रक्षा भणियं, अच्छीणि मे पडियाणि मारेहं तं वेज्जं । तेदि म-
च्छुवगतु न मारिओ । मुहुत्तंनरेण उवसंता वेयणा । पोरणासि
अच्छीणि जायाणि । विज्जो पुअओ " अथ गाथाकारार्थः-अद्व-
श्चुपोर्या रग् रोगस्तद्वान् कश्चित् नरेन्द्रः । तस्य चागन्तुकवेद्ये-
न गुटिकानां शंभना स्वरूपकथना । ततो राज्ञा विपदास्यह वे-
दनामिति जगिते, वेद्येन चक्षुषोर्गुटिकाभिरञ्जनम् । ततो वेदना ।
पश्चात्क्रमेण सुखं सजातम् । प्रगुणीभूते अकिणी । एष दृष्टान्तः ।
अयमर्थोपनय-यथा तस्य राज्ञस्तत्कादुस्सहमपि गुटिका-
ञ्जनं, क्रमेण चक्षुषोः प्रगुणीकरणात् परिणामसुन्दरं समजनि ।
एवं जवतामपि स्मारणादिकं स्वरूपरुपत्वात् यद्यप्यापातकदु-
स्त्रं, तथापि परिणामसुन्दरमेव द्रष्टव्यम् । इह परत्र च सकल-
कल्याणपरम्पराकारणात्वादिति । (चत्तो निष्कासनविधिः)

अथ संग्रहमाह-

इय अविवेगो य विणिं-चियाणं च संगहो पुणञ्जुओ ।
जे उ निसग्गविणीया, मारणाया केवलं तेसिं ॥

(इय) एवमविनीतानामविवेकं परित्यागो (विणिंचियाणं
च चि) परित्यक्तानां पुनरावृत्तानां भूयः संग्रहो विधेयः । ये तु
निसर्गेण स्वभावेन विनीतास्तेषां स्मारणैव केवलं कर्त्तव्यं ।
यथेदमित्थं कर्त्तव्यमिति ।

उपसंहरन्नाह-

एवं पडिच्छिक्कणं, निष्पत्तिं कुण्ड वारस समा उ ।

एव देशदर्शनं कुर्वन् शिष्यः । प्रतीच्छकान् प्रतीत्य, निष्पत्तिं
सूत्रार्थग्रहणादिना द्वादश समाः संवत्सराणि करोति । गतं
निष्पत्तिद्वारम् ।

अथ विहारद्वारं व्याख्यायते-

एसो चेव विहारो, सीसनिष्फाययंतस्म ॥

" एसो चेव " इत्यादि । एष एव विहारः शिष्यान्
निष्पादयतो वेदितव्यः । इयमत्र भावना तस्य दर्शनं कृत्वा
गुरुपादमूलमागतस्य गुरुभिराचार्यपदमधारोप्य, दिग्बन्धा-
नुज्ञायां विहितायां नवकल्पविधिना विहरतो, यः शिष्यनि-
ष्पादनविधिः, स एवमेव द्वादश वर्षाणि यावत् विज्ञेयः । तु-
ल्यवक्तव्यत्वादिति ।

(१०) विहारद्वारम् । तत्र जिनकल्पिकमाश्रित्य प्रतिद्वारक-
पाणि अव्यवच्छिन्तितमनःप्रादीनि पट्टं द्वाराणि ।

व्याचिख्यासुर्धारगाथामाह-

अज्जोच्छिन्तितमणपंच-तुलण उवगरणमेव परिकम्मे ।

तवसत्तमुपगत्ते, उवमग्गसहे य वरुस्सखे ॥

अव्यवच्छिन्तितविषयं मनः प्रयुद्धे । पञ्चानामाचार्याणां तुलना,
स्वयोग्यताविषया जवति । उपकरणं, जिनकल्पोचितमेव गृह्य-
ति । परिकर्म, इन्द्रियादिजयरूपं करोति । तपःसत्त्वभुक्तेत्वा-
नि, उपसर्गसहस्रेति, पञ्च भावना जवन्ति । वटवृक्ष इति,
जिनकल्प तीर्थकरादीनामजावे वटवृक्षस्यावस्तात् प्रतिपद्यते ।
इति द्वारगाथाममासार्थः ।

अथैनामेव विवरीपुराह-

अणुपाक्षिओ य दीहो, परिपाओ वायणा वि मे दिआ ।

निष्काद्या य सीसा, मेओ हियप्पणो काउं ॥

तेनाचार्येण सूत्रार्थयोरन्यनञ्चिति कृत्वा, पर्यन्ते पूर्वापररात्र-
काक्षममये धर्मजागरिकां जाप्रतेत्यचिन्तनीयम् । यथा-अनुपाक्षि-
तां मया दीधे. पर्याय. प्रवज्यारूपो. वाचनापि मया दत्ता, च-
चित्तेज्यः । निष्पादिताञ्च नृयांस' शिष्या । तदेव कृता तीर्थ-
स्याव्यवच्छिन्ति । तत्करणेन विहितमात्मन ऋणमोचनम् । अत-
र्कथं श्रेय प्रशस्यतर ममात्मनो हित कर्तुम् ।

किं नाम हितमिति चेदुच्यते-

किं तु विहारेण ऽणु-ज्जएण विहरामि ऽणुत्तरगुणं ।

आउ अणुज्जयसास-एणं विहिणा अणु मरामि ॥

किंतुरिति वितर्के । अज्युद्यतविहारेण जिनकल्पादिना, अनुत्त-
रगुणनानुत्तरा अनन्यसामान्या गुणा निर्ममत्वादयो यस्मिन्
स तथा, तेनाह विहरामि । (आउ ति) उताहो (अणुज्ज-
यसासणेन ति) सूत्रत्वात् सूत्रस्य अज्युद्यतमरणविशेषेण शा-
सनोक्तेन विधिना श्रिये । अनु पइचात् सलेखनाद्युत्तरकालं मर-
ण प्रतिपद्येऽहमिति । (वृ०)

इह चाय विधिः । यदि स्तोकमेवायुरवशिष्यते, तत पादपो-
पगमनादीनामेकतरमभ्युद्यतमरण प्रतिपद्यते । अथ प्रचुरमायु-
पर जङ्घाबलपरिक्रीण, ततो वृक्षावासमध्यास्ते, अथायुर्दीर्घं
च न जङ्घाबलक्रीणस्तदाज्युद्यतविहार प्रतिपद्यत इति, गतम-
व्यवच्छिन्तिमनोद्वारम् ।

(११) तत्र द्वितीयमाचार्यादिरूप-पञ्चतुलनात्मकम् ।

पञ्चानामाचार्योपाध्यायप्रवरकस्थविरगणावच्छेदकाना तुलना
भवति । यथा त्रयाणा अभ्युद्यतविहाराणा कतर प्रतिपद्या-
महे । चैत एव प्राबोऽभ्युद्यतविहारस्याधिकारिण इति कृत्वा
पञ्चेति सङ्ख्यानियमः कृतः । इत्थमात्मानं तोलयित्वा यदि जि-
नकल्प प्रतिपितुस्तदा इत्थं विधिं करोति-

गणनिकलेवित्तरिओ, गणिसम जो ब ठविओ जहिं ठाणे ।

गणित आचार्यस्य गणनित्वेयः । इत्वर परिमितकालापञ्चो भ-
वति । यो वा उपाध्यायादिर्यत्र स्थाने पदे स्थापित, स तत्प-
दमकतुल्यगुणे साधवित्तरनिक्षेपेण निक्षिपति । आह-किम-
र्थमसावित्तर गणादिनिक्षेप विदधाति, न यावज्जीविकम् ?
उच्यते-इह च काष्ठकविवरगामिता शिलीमुखेन वामलोचने
पुत्रिकाया वेधनमिव दुष्कर गणाद्यनुपालनम् । अतः पद्या-
मस्तावदेति । तत्रो-ऽऽचार्यप्रभृतयः किमस्य गणादेरनुपालन
कर्तुं यथावदाशने, वा न वा । यदि नेशते । ततो मया न प्रतिप-
त्तव्यो जिनकल्पः । यतो जिनकल्पानुपालनादपि श्रेष्ठतरमित-
रस्य यथाविधस्याज्ञावे सूत्रोक्तनीत्या गणाद्यनुपालन । बहुत-
रनिर्जरात्माभकारणत्वात् । न च बहुगुणपरित्यागेन स्वल्पगुणो-
पादानं विदुषां कर्तुमुचित । सुप्रतिष्ठितकार्यारम्भकत्वात्सेपा-
मित्यभिसंधाय, स भगवानित्तर गणादिनिक्षेप विदधातीति ।
उक्तं च पञ्चवस्तुशास्त्रे इदं प्रक्रमे श्रीहरिभद्रपूज्ये-

" पिच्छसु नाव पप, केरिसगा हौति अस्स स-ण-स्स ।

जोगाण वि पापण, निव्वदणं दुक्कर दोइ ॥

न य बहुगुणवापण, अप्पगुणपसादण जइ बुहाणं ।

इह काउ कज्जु-सलाण सुपइड्डियाऽरमा " ॥ (गत पञ्चतु-
लनाद्वार)

उवहिं च अहागदयं, गेएहऽ जाव ऽअणुप्पाए ॥

अथोपकरणद्वारमाह-" उवहिं च " इत्यादि । यावदंश्च
जिनकल्पप्रायोग्य बुद्धेयगणायुक्त प्रमाणोपेत चोपधि वस्त्रा-
दि, नोत्पादयति, तावद्यथाकृतमेव गृह्णाति । ततः स्वकल्पप्रायो-
ग्ये उपकरणे लब्धे सति प्राक्तनमुपकरण व्युत्सृजतीति । गत-
मुपकरणद्वारम् ।

(१२) तत्र चतुर्थं परिकर्मद्वारम् । अस्य द्विविधत्वमस्यैवा-
धिकारस्य (१६) अङ्गे कृष्टव्यम् ।

परिकर्मेति वा भावनेति वा एकार्थः । तत आत्मानं भावनाभिः
सम्यक् प्रावयति । आह-सर्वेऽपि साधवस्तविद्धाविदान्तरा-
त्मना भवन्ति । अत किं पुनर्भाविष्यतव्यम् ? उच्यते-

इंदियकसायजोगा, विनियमिया जइ वि सव्वसाहहिं ।

तह वि जयो कायव्वो, तज्जयसिद्धिं गणतेणं ॥

यद्यपि सर्वमाधुनिरिन्द्रियकषाययोगान्, विविधैः प्रकारैर्निय-
मिता जितास्तथाऽपि जिनकल्प प्रतिपत्तुकामेन पुनरेतेषां जयः
कर्तव्यः । तत्रैदिकाऽमुष्मिकापायपरिभावनादिना इन्द्रियाणां
जयस्तथा कर्तव्यो, यथेष्टानिष्टविषयेषु गोचरमुपागतेषु रागद्वे-
षयोरुत्पत्तिरिव न भवति । कषायाणामपि जयस्तथा कर्तव्यो,
यथा-आक्षेपा दुर्वचनश्रवणादि बाह्य कारणमवाप्यान्वितेषु
तेषामुपचय एव नाविर्भवति । योगानामपि मन-प्रभृतीनां ज-
यस्तथा यतितव्य, यथा-तेषामार्तध्यानादिक दुष्प्राणिनामिव
नोदयमासादयति । अथ किमर्थमित्थमिन्द्रियकषाययोगानां
जय कर्तव्य इत्याह-तेषामिन्द्रियादीनां जयस्तज्जयेन सिद्धि-
जिनकल्पपारप्राप्तिस्तां गणयन्तां मन्यमानेनेन्द्रियादीनां जयः
करणीयः । वृ० १ उ० । (इतोऽग्रे ' भावणा ' शब्दे)

(१३) तत्र पञ्चम तपश्चादिपञ्चकाना पञ्चतुलनाभावना-
पम । द्वितीया सत्त्वभावना ' सत्तज्जावणा ' शब्दे । तृतीया
सूत्रजावना ' सुत्तजावणा ' शब्दे ।

तावत् प्रथमां तपोजावनामाह-

ववेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण बलेण य ।

तुलणां पंचहा वुत्ता, जिणकणं पन्निवज्जओ ॥

तपसा, सत्त्वेन, सूत्रेण, एकत्वेन, बलेन च, एवं तुलना भा-
वना पञ्चधा प्रोक्ता । जिनकल्प प्रतिपद्यमानस्येति निर्युक्तिगा-
थासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थमभिधित्पुराह-

जो जेण अणञ्जत्थो, पौरिमिमाई तवो उ तं तिगुणं ।

कुणं ह्नुहाविजयडे, गिरिणऽसीहो य दिहंतो ॥

यद्येन पौरुष्यादिक तपोऽनभ्यस्त सात्मीभावसमानानीतं तत्
त्रिगुण, त्रीन् वारान् करोति । यथा-प्रथम पौरुष्यं वारत्रयाऽऽसेव-
नेन सात्मीभावमानीय ततः पूर्वार्द्धं तथैवासेव्य सात्मीभावमा-
नयति । एवमेकामननिर्विकृतिकादिष्वपि द्रष्टव्यम् । किमर्थमि-
त्याह-क्षुद्धिजयार्थं यथा क्षुत्परीपहसदने सात्म्यं भवतीत्यर्थः ।
अथ गिरिनदीसिंहेन दृष्टान्तः । यथा-असौ गिरिनदीं तरन् पर-
तटे चिह्नं करोति । यथा सुष्कप्रदेशे वृक्षाद्युपलक्षिते मया गन्त-
व्यामिति संचरन् तीक्ष्णेनोदकवेगेनापह्रियते । ततो व्यावृत्त्य चूबः
प्रगुणमेवोत्तरति । यदि ह्रियते । ततो भूयः तथैवोत्तरति । एवं
यावत् सकलामपि गिरिनदीं प्रगुणमेवोत्तरीतुं न शक्नोति, ता-

वत्तदुत्तरणाज्यास न मुञ्चति । एव सोऽपि याचाद्विक्रित तपः
सात्मीभाव न याति, तावत्तदभ्यासं न मुञ्चति ।

एतदेवाह-

एकेकं ताव तवं, करेइ जह तेण कीरमाणेण ।

हाणी न होइ जइया, वि होज्ज छम्मासउवसग्गो ॥

एकेकं नपस्तावत्करोति । यथा तेन तपसा क्रियमाणेनापि वि-
हितानुष्ठानस्य हानिर्न भवति । यदापि कथञ्चित् भवेत्पण्मा-
सान् यावदुपसर्गो देवादिकृणोऽनेपणीयकरणादिरूपः, तदा-
पि पण्मासान् यावदुपापित आस्ते । न पुनरनेपणीयमाहारं
गृह्णात ।

तपस एव गुणान्तरमाह-

अप्पाहारस्स न इ-दियाइं विसएसु संपवत्तंति ।

नेव किञ्चिस्मइ तवसा, रसिएसु न सज्जए वा वि ॥

तपसा क्रियमाणेनाल्पाहारस्य सतो नेच्छियाणि विषयेषु
स्पर्शादिषु सवर्तन्ते, न च क्लाम्यन्ति, बाधामनुभवन्ति । तपसा नै-
व च रसिकेषु मधुरेषु अशनादिषु सज्जति, सङ्ग करोति । सु-
परिजोगाभावनादराभावात् ।

अपिच-

तवजावणाई पंचि-दियाणि दंताणि जस्स वसमिति ।

इंदियजोगायरिओ, समाहिकरणाई कारणए ॥

तपाभावनाया हेतुभूतया पञ्चेति संख्याकानोन्द्रियाणि दा-
न्तानि सन्ति । यस्य वशमायत्ततामागच्छन्ति । स इन्द्रिययो-
ग्याचार्यः, इन्द्रियगुणनक्रियागुरु समाधिकरणानि समाधि-
व्यापाराणि कारयतीन्द्रियाणि । यथा यथा ज्ञानादिषु स-
माधिरूप्यने, तथा तथा तानि कारयतीत्यर्थः । उक्ता तपो-
जावना । वृ० १ उ० ।

(१४) तुलनाभावनापञ्चके चतुर्थ्येकत्वभावनामाह-

जइ वि य पुव्वममत्तं, त्रिन्नं साहूहिं दारमाईसु ।

आयरियाडममत्तं, तद्दा वि संजायए पच्छा ॥

यद्यपि च—पूर्वं गृहवान्कावजावि ममत्व साधुभिर्द्वारा-
कलत्रं तेषादिग्रहणात्पुत्रादिषु तिष्ठमेव । तथाऽप्याचार्यादिवि-
षय ममत्व पश्चात् प्रव्रज्यापर्यायकात्ते सजायते । तच्च कथं
परिहापयितव्यम् ।

उच्यते—

दिद्धिनिवायालावे, अ परोप्परकारियं स पम्पिपुच्छं ।

परिहासमिहो य केढा, पुव्वपवित्ता परिहावेइ ॥

गुणादिषु ये पूर्व दिष्टिनिपाताः सन्निग्रावज्ञोक्तानि ये च
तैः सहाद्यापास्तान् । तथा परस्परकारिणोऽप्यथो भक्त्या-
नदानग्रहणाद्युपकारं प्रति पृच्छन् सूत्रार्थादिप्रतिपृच्छया म-
हितं, परिहासं हास्यं, मिथः कथाश्च परस्परवार्ता, पूर्वप्र-
वृत्ताः सर्वा अपि परिहापयति ।

ततश्च—

तण्णैक्यमि पुव्वं, वाहिग्पेम्मे महायमाईसु ।

आहारे उवाहमि य, देहे य न सज्जए पच्छा ॥

सदायः साहायिकमाधुस्तद्विषये, आदिशब्दाद्याचार्यादिवि-
षये च, बाह्यप्रेमाणि पूर्व तनुकीकृते परिहापिते सन्ति, ततः
पश्चादाहारे उपधौ, देहे च, न सज्जति, न ममत्व करोति ।

ततः किं भवतीत्याह-

पुव्वं त्रिन्नममत्तो, उत्तरकालं वविज्जमाणे वि ।

साजावियइअरे वा, कुमइ दट्ठं न मंगइए ॥

पूर्वं त्रिन्नममत्व. सर्वेऽपि जीवा अमकृदन्नन्तरो वा सर्व-
जन्तूनां स्वजनभावेन शत्रुभावेन च सजाताः । अतः कोऽत्र नः
स्वः को वा परः, इति भावनया श्रुतिप्रेमबन्ध, स तत्तरकाव
जिनकल्पप्रतिपत्त्यनन्तरं, व्यापाद्यमानानपि सगतिमान् स्व-
जनान् स्वभाविकानितरान् वा वैक्रियशक्त्या देवादिनिर्मे-
तान् दृष्ट्वा, न क्रुध्यति, ध्यानात् न चलति ।

अत्र दृष्टान्तमाह—

पुप्फपुरपुप्फकेज्ज, पुप्फवई देवी जुअलथं पसुवे ।

पुत्तं च पुप्फचूलं, धूअं च सनामियं तस्म ॥

सइवप्पियाणुरागो, रायत्तं चेव पुप्फचूलस्स ।

घरजामाए दाणं, मिलए निसि केवलं तेणं ॥

पव्वज्जा य नरिंदे, अण्णपव्वयणं च नेगत्ते ।

वामंसा उवसग्गे, विनेहिं समुहिं च कंदणया ॥

पुष्पपुर नयर । तत्थ पुष्पककु राया । पुष्पवई देवी । सा मन्त्र-
या, जुयत्तं पसुया । पुष्पचूला दारओ । पुष्पचूला दारिया । ताण
दो वि सहवहिंयाणि । परापर अईव अणुरत्ताणि । अन्नया पुष्प-
चूला राया पव्वइओ । अणुरागेण पुष्पचूला वि जगिणी पव्वइया ।
सो य पुष्पचूलो । अन्नया जिणकप्प पम्पिवाज्जउकामो । एग-
त्तजावणाए अप्पाण भावेइ । इओ य एगण देवण वामसणा-
निमित्त पुष्पचूलाए अज्जाए रुव विउवियं । तधुत्ता धरिसिउ
पव्वत्ता । पुष्पचूलो य अणगारो तेण ओगासेण वोवेइ । ताहं
सा पुष्पचूला अज्जा जेछज्जसरण भवाहिं ति । वाहइ, सो य
जगत्तं बुच्चित्तपेमवधणो “ एगाह एऽत्थि मे को वि, नादम-
न्नस्स कस्स वि ” । इच्चाइ एगत्तभावण भाविनो गओ स-
छाण । एव एगत्तभावणाए अप्पाणं भावेय्वां ति । गाथा-
करयोजना त्वेवम्—पुष्पपुरे, पुष्पकेतू राजा । पुष्पवती देवी, युग-
त्तं प्रसुते । वर्तमाननिर्देशस्तत्कालविषयक्या पुत्र च पुष्पचूल
दुहितां च तस्य सनामिकां समानानिधानां तयोश्च सह व-
र्त्तितयोरनुरागो । राजत्व चैव । पुष्पचूलस्य पुष्पचूलायाश्च गृ-
हजामात्रे दानासा च नेन भर्ता सम केवलं निशि रात्रौ मिश्रति ।
प्रव्रज्या च नरेन्द्रपुष्पस्य । तदनुरागेणानुप्रव्रज्यते च पुष्पचूला-
या । ततो जिनकलं प्रतिपित्तुरेकत्वभावनां भावयितुं शक्नोति । वि-
मशेपरीक्षा । तदर्थं देवेनोपमगं क्रियमाणे विट्टे मम्मूर्खी पु-
ष्पचूलां कृत्वा धर्मेण कर्तुमारब्ध, ततः क्रन्दनात् । आर्य ! श-
रणं शरणमिति ।

अत्रोपसद्वारमाह-

एगत्तभावणाए, पकामजोगे गले मरीरे णो ।

सज्जइ वेरग्गगओ, फासेइ अणुत्तरं करणं ॥

एकत्वभावनाया भाव्यमानप्रकामभागेषु शब्दादिषु गले ग-

ये शरीरे वा न सज्जति, न सङ्ग करोति । किं तु धैर्याग्न्य-
गतं सन् स्पृशति, आराधयति । अनुसर करण प्रधानयोगसा-
धनं जिनकल्पपरिकर्मेति । गता एकत्वभावना ।

(१५) अथ बलभावना । तत्र बलं द्विधा—जावबलं शारीरबलं च ।
तत्र जावबलमाह—

जावो उ अभिस्संगो, सो उ पसत्थो व अप्पसत्थो वा ।
नेहगुणओ उ रागो, अपसत्थप्पमत्थओ चेव ॥

भावो नाम अभिष्वङ्गः । स तु द्विधा—अप्रशस्तः प्रशस्तश्च ।
अत्रापत्यकलत्रादिषु हस्तजनितो रागः, सोऽप्रशस्तः । य-
पुनराचार्योपाध्यायादिषु गुणबहुमानप्रत्ययो रागः प्रशस्तः ।
तस्य द्विविधस्यापि जावस्य येन मानसावष्टम्भेनासौ व्यु-
त्सर्गं करोति, तद्भावबलं मन्त्रव्यम् । शारीरमपि बलम्—शेष-
जनापेक्षया जिनकल्पार्हस्यातिशायिकमिष्यते इत्याह—तपाङ्गा-
नप्रभृतिभिः भावनाभिर्भावयतः कृशतरं शरीरं भवति । ततः
कुतोऽस्य शारीरबलं भवतीत्युच्यते “कामं तु शारीरबलम्” ।

हायड परमाणु तपना—एजावणजुअस्स देहोवचए वि ।
सती जह होड धिई, धिरा तहा ऽसो जयड कामं ॥

अनुरवधारणे । अनुमनमेवास्माकं यत्तपोज्ञानभावनायुक्तस्य
शारीरबलं हीयते । परं देहोपचयेऽपि सति यथा धृतिमान-
सावष्टम्भलक्षणं निश्चला भवति । तथासौ यतने धृतिवन्नेन
सम्यगात्मानं भावयतीत्यर्थः ।

माह—इत्य धृतिबलेन जावयतः को नाम गुणं स्यादुच्यते—
कसिणा परिसहचमू, जड ओठिज्जा । ह मोवसग्गा वि ।
दुप्परपहंकरवेगा, जयजणणी अप्पसत्ताणं ॥
धिइधणियवक्कच्छो, जो होड अणाउलो तमव्वहिओ ।
वज्रभावणाए धीरो, संपुष्पमणोरहो होड ॥

कृत्स्ना सपूर्णा परीषदहचमूर्मागच्छयवने, निर्जगार्थं परिषोढ-
भ्यां परीषदां क्षुदादयः । त एव तेषां वाचमू सेना सा यद्यु-
त्तिष्ठेत्, सम्मुखीभूय परिजात्रनायं प्रगुणा भवेत् । सोपस-
र्गापि दिव्याद्युत्सर्गः कृतसहायकापि । तथा—दुर्जरं दुर्वहं
पन्थानं सम्यग्दर्शनादिरूपं मोक्षमार्गं करोति, इति दुर्जर-
पथकरः, तथाविधो वेगः प्रसरो यस्याः सा दुर्जरपथकर-
वेगा । भयजननीं त्रासकारिणीं अल्पमत्त्वानां कापुरुषाणां ता-
मेवविश्रामपि स जिनकल्पप्रतिपत्तुकामो योधयति । कथभूतो
धृतिरेव “धणिय” अत्यर्थम्, यद्धा कङ्गा येन स तथा । अ-
नाकुलः औत्सुक्यरहितः । अव्यथितो निष्प्रकम्पमानः स ब-
लभावनायां तां योधयित्वा, धीरः सत्त्वसपन्नः सन् सपूर्णमनो-
रथो जवति । परीषदोपसर्गान् पराजित्य, स्वप्रतिमां पूरय-
तीत्यर्थः ।

अपि च—

धिइवलपुरस्मराओ, हवति सव्वा वि भावणा एता ।

तं तु न विज्जड सज्जं, जं धिइमतो न माहेड ॥

सर्वा अप्येताः तपःप्रभृतयो भावना धृतिबलपुरस्सरा
जवन्ति । न हि धृतिबलमन्तरेण पाणमासिकतपःकरणाद्यनु-
गुणान्तास्तथा भावयितुं शक्यन्ते । किं वा (न तु) तत्पुनः सा-
ध्वं कार्यं जगति न विगते, यद् धृतिमान् सार्वत्रिकं पुरुषो न

साधयति “ सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठितम् ” इति वचनादेन “ अव्यो-
च्छिन्नीमण ” इत्यादिद्वारागाथायाः “ उपसर्गसहे ” इति यत्पदं,
तद्भावितं बलभावनायां, उपसर्गसहत्वजावादिनि । गता बल-
भावना ।

अथ (उवसग्गसहे य स्ति) इत्यत्र यः चशब्दः सोऽनुकस-
मुच्ये वर्तते । अतस्तदर्थलब्धं धिधिशेषमाह—

जिणकप्पियपडिरुवी, गच्छे वसमाणं दुविहपरिकम्मं ।

ततिए भिक्खायरिया, पंतं लूहं अजिग्गहिया ॥

एवमसौ पञ्चभिर्भावनाभिर्जावितान्तरात्मा जिनकल्पकस्य
प्रतिरूपी तदनुक्तो भूत्वा, गच्छे एव वसन्, द्विविधं परिकर्म
चक्ष्यमाणनीत्यां कराति । तथा तृतीयस्यां पौरुष्या जिक्का-
चर्यां, तत्रापि प्रान्तं रूक्कमाहारं गृह्णाति । एषणां वाभिगृहीताऽ-
निग्रहयुक्ता ।

तथा—

परिणामजोगसोही, उवहिविवेगो य गणविवेगो य ।

मिज्जासंथारविसो—हणं च विगईविवेगो य ॥

तो पच्छिपम्मि काले, सप्पुरिसनिसेवियं परमघोरं ।

पच्छा पिच्छयमज्झं, उवइ जिणकप्पियविहारं ॥

परिणामस्य गुर्वादिममत्वविच्छेदेन योगानां चावश्यकव्यापा-
राणां यथाकालमेव करणेन शुद्धिः । तथा प्राकृतभ्यो-
पधेर्विवेको गणविवेकश्च । शर्यासस्नारस्य विशोधने च । धि-
कृतिविवेकश्च । तदा तेन कर्तव्यं । ततः पश्चिमे काक्षे तीर्थव्य-
वच्छिन्निकरणानन्तरं सत्पुरुषनिषेधिनं धीरपुरुषाराधितं प-
रमधारमत्यन्तदुरनुचरं पश्चादायतौ निश्चयमध्यमेकान्तहितं
जिनकल्पिकविहारमुपैति ।

(१६) पूर्वोक्तं परिकर्म, पाणि-प्रतिग्रह-परिकर्मभ्यां सचेत्ता-
ऽचेलपरिकर्मैर्यथासाहारापधिभेदाज्यां च द्विविधम्, पुनः केना-
ऽऽसनेन कथंभुनेषु सन्तारकेषु चोपविशति जिनकल्पिक इति ।

अथ द्विविधं परिकर्मं व्याख्यानयति—

पाणिपद्मिगहेण य, सचेलं अचेलओ जहा जविआ ।

सो तेण पगारेणं, जावेड अणागयं चेव ॥

द्विविधं परिकर्मं । तद्यथा—पाणिपरिकर्मं, प्रतिग्रहपरिकर्मं च ।
अथवा—सचेत्तपरिकर्मं, अचेलपरिकर्मं च । तत्र यो यथा
पाणिपात्रधारकः, प्रतिग्रहधारको वा । सचेत्तकोऽचेलको
वा जविता स तेनैव प्रकारेण पाणिपात्रभोजित्वादिना अना-
गतमेवात्मानं भावयति ।

प्रकारान्तरमाह—

आहारं उवहिम्मि य, अहवा दुविहं तु होड परिकम्म ।

अगहो दोसु पंचसु, अभिग्गहो अन्नतरियाए ॥

अथवा द्विविधं परिकर्मं । आहारं, उपधौ च । तत्राहारं ताव-
दसौ तृतीयपौरुष्यामवगाढायां गृह्णाति । तं चाऽलेपकृतमेव त-
त्राप्यसस्पृष्टादीनां मत्तानां पिण्डेषुणानां मध्याद्वयोरुपधयो-
रेषणयारग्रहं सर्वथैवास्वीकारः । उपरितनासु पञ्चसु उद्धतालेप-
लेपावगृह्णानापगृह्णतोऽस्मिन्धर्मिकासु ग्रहणं तत्राप्यजिग्रहो
ऽन्यतरस्यामेवणायामेकया जक्तं अपरया पानकमिति नियन्त्र-
केशामिस्तिस्त्रिभिस्तादिवसमग्रहणमित्यर्थः । उपधौ तु वस्त्रपात्र-

योः प्रतिमाचतुष्टयं यत्पठिकायामुक्त तत्राद्यद्वयवर्जमुत्तरयो-
रेव ग्रहणं तत्राप्यन्यतरस्यामभिग्रहः ।

अथ " पंतं लुहं ति " व्याचष्टे-

निष्पावचणकुम्माई, अंतं पंतं तु होइ वावन्नं ।

नेहरहिं तु लुहं, जं बुवल्लं सजावेण ॥

निष्पावाः घट्टाः, चणकाः प्रतीनाः, आदिशब्दात् कुल्लमापा-
दिकं च 'अन्नम' इत्युच्यते । 'प्रान्तं' पुनस्तदेव व्यापन्नं, विनष्टं,
यत्पुनः स्नेहरहितं तद् रुक्कं, यद्वा-स्वभावोपसन्धादिकं
तदपि रुक्कं मन्तव्यम् ।

अथैव विधिविशेषमाह-

लुक्कुडुयासणसमुहं, करेइ पुदवीमिझाड्मूवविमे ।

पनिवन्नो पुण नियमा, लुक्कुडुओ केई उ जयंति ॥

तं तु न जुज्जइ जम्हा, अणंतरो एऽतिय भूमिपरिजोगो ।

तम्मि य हु तस्स काहे, ओवग्गहिओवहं नतिय ॥

(उक्कुडुयासणसमुहं नि) देशीविचनत्वादङ्ग्यामं करोति ।
पृथिवीशिलादिषु वा पृथिवीशिलापट्टके, आदिशब्दादपरेष्वपि
तथाविधेषु यथासंस्तुतेषु उपविशेद्वा जिनकल्पे प्रतिप-
न्नः । पुनर्नियमादुक्तुः कंचिद्भजन्ति । विकल्पं कुर्वन्ति । उक्कु-
डुको वा निष्ठेत्, उपविशेद्वा, तच्च न युज्यते, यस्मादनन्तरोऽ-
व्यवहितो नास्ति साधूनां जनेद्भूमिपरिजोगः । " सुखपुदवीप-
न सिपत्ति " वचनात् । तस्मिन्नेव जिनकल्पकाले औपग्रहिकोप-
धिर्नास्ति । तदभावाच्च निषद्यापि नास्ति, इति गम्यते । ततश्चा-
र्यादापन्नं तु उक्कुडुक एव तिष्ठति । उक्तशब्दसूचितो विधिशेषः ।

(१७) विद्वान्धारगं पष्ट वटवृत्तचारम् । कव्याद्यानुकूल्ये,
कस्य पाठ्यं, कस्य तरोरवस्तनप्रदेशे वा, जिनकल्पं स्वीकर-
णीयम् । तच्च केन विधिना । ततः कामणम् । शेषाः किं कुर्व-
न्ति । कामणायां के गुणाः । जिनपदस्यापि न सूरेशुशिष्टि । साधू-
नामनुशिष्टि च प्रदाय किं करोतीत्यादिप्रतिपादितम् ।

दव्वाइ अणुक्कुले, मंघं ममिद्धे य तो गणं असइ ।

जिण-गणहरे य चउदम-अभिजे य असइ वरुमाई ॥

इत्थमात्मानं परिकर्म । इत्थे आदिशब्दात् केहे, काले, भावे
च, अनुक्कुले प्रशस्ते सहं मालयित्वा, सद्भवस्यासत्यभावे गणं
स्वकीयमवश्यमेव समाहूय, ततः प्रथमं जिनं, तीर्थंकरन्त-
स्यातिकं । तदभावे गणधरं, तन्निधाने । तदलाभे, चतुर्देशपूर्व-
धरातिकं । तदसंभवे, अभिशदशपूर्वधरपाठ्ये । तस्याप्यसति,
वटवृत्तस्याध । आदिग्रहणाच्च प्राप्तावशोकवृक्षादीनामव-
स्ताजिनकल्पे प्रतिपद्यते ।

केन विधिनेत्याह-

गणि-गणहरं उवेत्ता, न्वापे अगणी उ केवल्लं खामे ।

मव्वं च व लुवुहं, पुव्वदिरुध्दे विमेमेणं ॥

गणी, गच्छावपाचार्यः । स पूर्वमित्तरनिक्रितगणं स्वशिष्यग-
णवरं स्थापयित्वा अगणमददे कमयति । (अगणि ति) यस्तु
गणी न भवति, किं तु भामान्यमाधुः न केवलं कमयति । न
तु किमपि स्थापयति । किं पुन कमयतीत्याह-सर्वसकल-
मपि सहं, च शब्दात्तदज्ञातं स्वगच्छे बालवृद्धादृष्टं, ये च पूर्व-
विरुद्धा प्राग्विराधितास्तान् विशेषेण कमयति ।

कथं पुनरित्याह-

जेइ किं वि पमाणं, न सुद्धु जे वट्ठियं मए पुव्वं ।

तं जे खामेपि अहं, निस्मल्लो निकमाओ अ ॥

याद-किञ्चिन्प्रमादेनानाभोगादिना न सुष्टु (मे) भवतां मन्त्र
धनित पूर्व, तद् (मे) शुष्मान् कमयास्यहं निःशस्ते
निष्कर्षायइच ।

इत्थं तेन कामिते सति शेषमाधव किं कुर्वन्तीत्याह-

आणंदअमुपायं, कुणमाणा ते वि जूमिगयसीसा ।

खामिति जहारिहं खलु, जहारिहं खामिता तेणं ॥

तेऽपि साधवः आनन्दाश्रुपातं कुर्वाणा भूमिगतगीर्वाः किति-
निहितशिरसः सन्तः कमयन्ति । यथाहं दो यो खामिह-
स सः प्रथममित्यर्थः । तेनाचार्येण यथाहं यथापर्यायव्येष्ट-
मिनाः सन्तः इति ।

अथैव कामणायां के गुणा इत्याह-

खामितस्म गुणा खलु, निस्मल्लयविणयदीवणाभगे ।

लायवियं एगत्तं, अप्पनिवंधो अ जिणकणे ॥

जिनकल्पे प्रतिपद्यमाने साधून् कमयन्तः खलु एते गुणाः । तच्च-
या-निःश्लयता, मायादिश्लयाभावो जवति । विनयइच प्रयुक्तो
भवति । मार्गस्य दीपना कृता जवति । इत्थमन्यैरपि क्षामणक्यु-
रस्सरं सर्वं कर्तव्यमिति । लायवनपराधजारापगमतो लघु-
भावे उपजायते । एकत्वं कामिता मया मा सीद च । इतः उक्तमे-
क एवान्मर्त्यनुष्ठानं भवति । अप्रतिबन्धइच, ममत्वस्य द्वि-
त्वादु भूयः शिष्येषु प्रतिबन्धो न भवति ।

अथ जिनपदस्थापितस्य सूरेशुशिष्टिमाह-

अह ते सवाड्मवुहो, गच्छो माऽज्ज एणं अपगितंते ।

ए य साहु परंपरओ, तुमं पि अंते कुणसु एवं ॥

पुव्वपवित्तं विणयं, मा हु पमाणं हि विणयजोगेसु ।

जो जेण पगारेणं, उवज्जइ तं च जाणाहि ॥

अथैव (ने) तत्र सवालवृद्धो गच्छो निःसृष्ट इति शेषः । अतो-
ऽपरितान्तोऽनिर्विणो (ए) पत्तं गच्छं सान्तयेः संगोपये, स्मार-
णाचारणादिना सम्यक् पाह्योरात्यर्थः । न च परित्यक्तोऽहममी-
मिरित्यादिपरिमाव्यं । यत एष एव परंपरक शिष्याचार्यकर्मो
यदव्यवच्छिन्निकाङ्क शिष्यं निष्पाद्य, शक्तौ मत्स्यामज्युगतवि-
हारः प्रतिपत्तव्यः । त्वमप्यन्ते शिष्यनिष्पादनादिकार्यपर्यवसाने
एवमेव कुर्या । ये च बहुश्रुतपर्यायज्येष्ठादयो विनये योग्या गौ-
वाहोस्तेषु पूर्वप्रवृत्तं यथोचितं विनयं मा प्रमादये, प्रमा-
देन परिहापयेः । यच्च साधुयेन तप स्वाध्यायवैद्यावृत्त्यादिना
प्रकारेणोपयुज्यते, निर्जराप्रत्युपयोगमुपयाति तच्च जानीहि, तं
तथैव प्रवर्तयेत्यर्थः ।

अथ साधूनामनुशिष्टिं प्रयच्छति-

ओमो अह राऽणिओ, अप्पतरमुओ ऽज्ज मा अओ तुम्भे ।

परिजवइ तुम्ह एमो, विमेसओ मंपयं पुज्जो ॥

अवमोऽयम् अथ रान्तिकाऽयम् अत्यन्तश्रुतो वा अयमस्म-
पेक्षया, अतः किमर्थमस्याङ्गानिदेशं ययं कुर्महे, इति माऽयं
युष्मन्तुं परिभवत । यत एष युष्माकं मां प्रतनमस्तत्त्वानोबन्धो-
दगुस्तरगुणाधिकत्वाच्च विशेषतः पूज्यो न पुनरेवैकतुम्भेति
इति भावः ।

इत्यमुभयेशामप्यनुशिष्टिं प्रदाय किं करोतीत्याह-
पक्खि व्व पत्तसहिओ, सज्जङ्गो वि विजणिज्ज निरेक्खो ।
जा तज्जा ता विहरो, से चउत्थी उइ नष्सासु ॥

यथा पक्की पत्राभ्यां पक्काभ्यां सहित, प्राक्तनस्थाननिरपेक्ष
स्थानान्तरं व्रजति । एवमपि भगवान् सज्जङ्गकः पात्रसहितो,
निरपेक्षो गच्छसत्कापेक्षारहितः, एकान्त मासकल्पप्रायोग्यं
क्षेत्रं व्रजति । अयं च यावत्तृतीयपौरुषी, तावद् गच्छति । यत-
स्तस्यामेव (से) तस्य विहारो, नान्यासु पौरुषीषु । यत्र
तु चतुर्थी पौरुषी भवति, तत्र नियमात् तिष्ठति इति ।

तस्मिन्निर्गते शेषसाधवः किं कुर्वन्तीत्याह-

सीहमिन्न मंदरकंद-रात्तो नीअम्मिए तओ तम्मि ।

चक्खुविसयं अइए, अइति आणदिया साहू ॥

सिंह इव मन्दरकन्दरायास्तस्मिन्नगारे सिंहः, गच्छात् (नीअम्मिए)
निर्गते सति, कियन्तमपि भूभागमनुगमनं विधाय, ततश्चक्षुर्विष-
यमतिक्रान्ते अदर्शनीभूते, आयाति स्ववसति आनन्दिताः,
अहो अयं जगवान् सुखसेवनीयस्थविरकल्पविहार विहाया-
तिष्ठुं क्रमभ्युद्यन्विहारमभ्युपैति, इति परिभाषनया दृष्टाः
सन्तः साधवः । इति ।

इदमेव विशेषमाह-

निचेलमचेले वा, गच्छारामा विणिग्गए तम्मि ।

चक्खुविसयं अइए, अइति आणदिया साहू ॥

निचेलो वा सचेलो वा । गच्छारामात् सुखसेवनीयाद्विनिर्गते,
तस्मिन् चक्षुर्विषयमतीते, आयाति । आनन्दिताः साधवः ।

अयासौ विवक्षित क्षेत्रं गत्वा-किं करोतीत्याह-

आभोएजं खेत्तं, निव्वाधाएण माननिव्वाहं ।

गंतूण तत्थ विहरइ, एस विहारो समासेणं ॥

आभोग्यं विज्ञाय क्षेत्रं, निर्व्याघातेन विघ्नाभावेन मासनि-
र्वाहं मासनिर्वहणसमर्थं गत्वा-तत्र क्षेत्रे विहरति । स्वनीतिं
परिपालयति । एष विहारो विशेषानुष्ठानरूपोऽस्य भगवत
समासेन प्रतिपादित । इत्युक्तं विहारद्वारम् । वृ० १ उ० ।

(१८) सामाचारीद्वारम् । आवश्यक्यादिपञ्चनामाचारी-
जिनकल्पिकं प्रयुङ्क्ते, अन्या न । आदेशान्तरमप्यत्रैवोक्तम् ।

अथैतासां मध्याजिनकल्पिकाः सामाचार्यो भवन्तीत्युच्यते-
आवासिडनिमीहिमि-च्छाअपुच्छुवमंपदं च गिहिएसु ।

अन्ना सामायारी, न होंति सेसे सिया पंच ॥

आवश्यक्यं, नैषेधिक्यं, मिथ्याकारं, आपृच्छाम्, उपसपदं च,
गृहिषु गृहस्थविषयम् । एताः पञ्च सामाचारीजिनकल्पिकं
प्रयुङ्क्ते । अन्या सामाचार्यो न व्रजन्ति, तस्य (सेसे) शेषाः
पञ्च मिथ्याकाराद्याः । प्रयोजनाभावात् ।

आदेशान्तरमाह-

आवासिडं निसिहिइं, मोत्तुं उवसपयं च गिहिएसु ।

सेमा सामायारी, न होंति जिणकप्पिए सत्ता ॥

आवश्यक्यं नैषेधिक्यं मुक्त्वा, उपसपदं च गृहिषु गृहस्थ-
विषयां, जिनकल्पिकस्य शेषा सामाचार्यो मिथ्याकाराद्याः
सप्त न भवन्ति । तद्विषयस्य स्वातितादेरभावात् ।

अहवा वि चक्खवाले, सामायारी उ जस्स जा जोग्गा ।
सा सव्वा वत्तव्वा, सुआइआ वा इमा मेरा ॥

अथवाऽपि, चक्खवाले प्रत्युपेक्षणादौ नित्यकर्माणि, यस्य जिन-
कल्पिकादेर्यो सामाचारी योग्या, सा सर्वा अत्र सामाचारीद्वारे
वक्तव्या । श्रुतादिका वा इयं वक्ष्यमाणा मेरा मर्यादा सामाचारी ।

(१९) श्रुतादिकानां वक्ष्यमाणसामाचारीणां सप्तविंश-
तिचाराणि-

तामेवाभिधित्सुर्द्वारगाथात्रयमाह-

सुयसंघयणुवसग्गा, आयको वेदणा कड जणा य ।

यंमिन्नवसहिकेच्चिर-मोच्चारो चेव पासवणो ।

ओवासो तणफज्जयं, सारक्खणया य संउवणया य ।

पाहुमिओज्जी दीवा, ओहाण-वसे कड जणा उ ।

भिक्षवारिययापाणग-लेवाळेवा तहा अळेवा य ।

आयंविपलपमिमाओ, जिणकप्पे मासकप्पो य ।

श्रुत १ सहनन २ उपसर्गः ३ आतङ्को ४ वेदना ५ कति जना-
श्च ६ स्थण्डिल ७ वसति ८ कियच्चिर ९ उच्छारुच्चैव १० प्रभ-
वणं ११ अवकाश १२ तृणफलकं १३ संरक्खणता च १४ संस्था-
पनता च १५ प्राभृतिका १६ अग्नि १७ प्रदीप १८ अवधान १९
वत्स्यथ कति जनाश्च २० भिक्षाचर्या २१ पानक २२ लेपाक्षेपः
२३ तथा अलेपश्च २४ आचाम्ल २५ प्रतिमा २६ मासकल्पश्च
२७ (जिणकप्पेत्ति) एतानि सप्तविंशतिद्वाराणि जिनकल्प-
विषयानि वक्तव्यानि इति गाथात्रयसमुदायार्थः ।

अथावयवार्थं प्रतिद्वारं प्रतिपिपादयिष्युर्यथोद्देशं

निर्देश इति न्यायतः प्रथमं श्रुतद्वारमाह-

आयारवत्तु तज्जं, जहन्नयं होइ नवमपुव्वस्स ।

अहिण कालम्माणं, दस पुण उकोरज्जिएणाइं ॥

जिनकल्पिकस्य जघन्यकश्रुतं, नवमपूर्वस्य प्रत्याख्याननामक-
स्याऽऽचाराख्यं तृतीयं वस्तु । तस्मिन्नधीते सति, कालज्ञानं जव-
तीत्यनस्तद्वर्त्तु श्रुतपर्याये वर्तमानस्य न जिनकल्पिकस्य प्र-
तिपत्तिः । उत्कर्षतो दशपूर्वाणि जिज्ञानि । श्रुतपर्यायः सपूर्ण-
शपूर्वधरः । पुनरमोघवचनतया प्रवचनप्रभावनापरोपकारा-
दिद्वारेण च, बहुतर निर्जराहाममासादयति । अतो नासौ जि-
नकल्प प्रतिपद्यते । उक्तं श्रुतद्वारम् ।

अथ सहननद्वारमाह-

पढमिल्लुगसंघयणा, धिइए पुण वज्जकुड्डसामाणा ।

जिनकल्पा प्रथमिल्लुकसहनना वज्जकुट्टपन्नाराचसहननोपे-
ताः । धृत्या अङ्गीकृतनिर्वाहक्षममनःप्रणिधानरूपया वज्जकुट्ट-
समाना ।

* अथोपसर्गद्वारमाह *

उप्पज्जंति न वा सि ल-वमग्गा एस ति पुच्छा उ ॥

अथोपसर्गद्वारम्-उत्पद्यन्ते न वा अमीषामुपसर्गा दिव्यादयः
इत्येषा पुच्छा । अत्रोत्तरमाह-

जइ वि य उप्पज्जते, सम्मं विं सहंति ते उ उवसग्गे ।

नायमेकान्तो यदवश्यमेतेणमुपसर्गा उत्पद्यन्ते, परं यद्यप्युत्प-
द्यन्ते, तथाऽपि सम्यग्दीनमननो विप्रहन्ते तानुपसर्गान् ।

अथाऽऽतङ्कद्वारमाह-

रोगात्तंका चेवं, जइआ जइ होंति विसहंति ॥

आतङ्कद्वारमतिदिशति-रोगाश्च कालसहा । आतङ्काश्च सद्यो
घानिन । एवमेव भाव्या उत्पद्यन्ते, वा न वा । यदि ज्वन्त्युत्पद्यन्ते,
ततो नियमाद्विपद्यन्ते ।

वेदनाद्वारमाह-

अव्वज्जगमाओवक्क-मा य तेसि वेयणा भवे दुविहा ।
धुव्वोआइपढमा ज-राविवागाइ विई एको ॥

आभ्युपगमिकी, औपक्रमिकी च । तेषां जिनकल्पिकानां द्विवि-
धा वेदना ज्वति । नत्र प्रथमा-धुव्वोचाद्या ध्रुवः प्रतिदिनज्वाली
लोच, आदिशब्दादातापनातप-प्रभृतिपरिग्रहः । द्वितीयाचौपक्र-
मिकी जराविपाकादिः, जरा प्रतीता । विपाकः कर्मणामुदय-
स्तत्समुत्था ।

अथ "क्रियन्तो जना" इति चारम्-(एको स्ति) एक एवायं
भगवान् भवति । यदि वेद द्वारमुपरिष्ठात् व्याख्यास्यते ।

अथ स्थण्डिलद्वारमाह-

उच्चारे पासवणे, उस्सगं थंडिले कुण्ड पढमे ।

तत्थेव य परिस्सिण्णे, कयकिच्चो उज्जए वत्थे ॥

उच्चारस्य प्रश्रवणस्य चोत्सर्गं परित्यागं प्रथमे अनापाते
असंलोके स्थण्डिले करोति । तत्रैव प्रथमस्थण्डिले कृतकार्यो
विहितशान्तित्राणादिवस्त्रकार्यः, उज्जति वस्त्राणि ।

अयं च सज्ञां व्युत्सृज्य न निर्लेपयति ।

कुत इति चेत्? उच्यते-

अप्पमज्जिन्नं वच्चं, अप्पं लूहं च जोअणं भाणियं ।

दीहे वि ल उवसगो, उभयमवि अ थंमिले न करे ॥

अल्पमभिन्नं च वर्चः, पुरीषमस्य भवति । कुत इत्याह-यतोऽ-
ल्पं रूक्कं च ज्ञानमस्य ज्ञानितं जगवद्भिः । अल्पमभिन्नवर्चस्क-
तया तथाकल्पत्वाच्चासौ न निर्लेपयति । न चासौ दीर्घेऽ-
पि बहुदैवसिके उपसर्गे समयेऽपि सज्ञां कायिकीं वा स्थ-
ण्डिले आपातादिदोषयुक्ते भागे करोति ।

वसतिद्वारमाह-

अममत्ता-ऽपरिकम्मा, नियमा जिणकप्पियाण वसदीओ ।

एमेव य थेराणं, मुत्तुण पमज्जणं एक्कं ॥

अममत्वाममेयमित्यभिष्वङ्गरहिता । अपरिकर्मा साधर्म्यमुप-
क्षेपनादिपरिकर्मवर्जिता, नियमात् जिनकल्पिकानां वसतिः ।
स्थविरकल्पिकानामप्येवं वसतिरममत्वा, अपरिकर्मा च, छु-
व्या । मुक्त्वा प्रमार्जनामेकामन्यत्परिकर्मेति न कुर्वन्ति, इत्यर्थः ।

एतदेव स्पष्टयति-

विले न ढक्कंति न खज्जमाणि,

गोणो य वारिंति न जज्जमाणि ।

दारे न ढक्किंति, न वल्लारिंति,

दप्पेण थेरा जडया ल कज्जे ॥

एते भगवन्तो विलानि धृत्यादिना न स्थगयन्ति । न वा गवा-
दिभिः स्थायमानां जडयानां वा वसतिं निवारयन्ति । द्वारे
न ढक्कंति कयायाभ्यां न संयोजयन्ति । स्थविरकल्पिका अपि
द्वारेण कार्याभावे एवमेव वसन्ते । परिकर्म न कुर्वन्ति । कार्ये तु
पुष्टावलम्बने जाज्याः परिकर्म कुर्वन्त्यपि, इति भावः ।

क्रियश्चिरो-धार-प्रश्रवणा-वकाश-तृणफलक-संरक्षण-संस्था-
पना-द्वाराणि गाथाद्वयेन ज्ञावयति-

किंचिरकालं वसिहि, इत्य य उच्चारमाइए कुणसु ।

इह अत्यसु मा डइ य, इह तणफलए गिएह मा य ॥

यस्यां वसतौ याच्यमानायां तटीयस्वामिन इत्थं भवन्ति,
क्रियत् चिरकालं वत्स्यथ यूयं । यद्वा अत्र प्रदेशे उच्चार-
दीनि पुरीषप्रश्रवणादीनि कुरु । अत्र तु मा कुरु । इहास्मिन्-
वकाशे आसीथ, इह मेति । एतानि वा हस्तसङ्ख्या निर्दि-
ज्यमानानि तृणफलकानि गृह्णीयाः, मा एतानीति ॥

सारक्खह गोणार्इ, मा य पमिंति उविकखह उ भंते ! ।

अन्नं वा अनियोगं, नेच्छति अचियत्परिहारी ॥

संस्कृतं वा गवादीन् वह्निर्निगच्छन्तो यूयमस्माकं केषादौ ग-
तानां व्याकुलानां वा, मा च पतन्तीं वसतिमुपेक्षध्वे । किं सुसं-
स्थापना पुनः संस्काररूपा विधेया (सश्रवण्या य स्ति) द्वारागा-
थायां यश्चगच्छः तेन सूचितम्-अन्यं वा स्वाध्यायनिषेधादिक-
पं यत्र वसतिस्वामी अभियोगं नियन्त्रणां करोति, तं मन-
सापि नेच्छन्ति । सूक्ष्मस्याप्यप्रीतिकस्य परिहारिणो अस्मी भ-
गवन्त इति ।

प्राभृतिकाग्निदीपावधानद्वाराणि व्याचष्टे-

पाहुमियदीवओ वा, अग्निपगामो व जत्य न वसंति ।

जत्य य भणंति भंते !, ओहाणं देहि गेहे वि ॥

यस्यां वसतौ प्राभृतिका वलिः क्रियते, दीपको वा यस्यां
विधीयते । अग्निरद्वारज्वालादिकस्तस्य प्रकाशो वा यत्र न
वसन्ति । यत्र च तिष्ठत्सु सत्सु अगारिणो जणन्ति, अस्माक-
मपि गेहे अवधानमुपयोगं ददत इति । तत्रापि नावतिष्ठन्ते ।

वत्स्यथ कति जना इति द्वारमाह-

वसतिं अणुष्णवितो, जड भण्ड कइ जणा वि न तत्थ वसे ।

सुहुमं पि न सो डच्छइ, परस्स अप्पिच्चियं जगवं ॥

वसतिमनुष्ठामनुज्ञापयन् यद्यसौ भवति, कति जना यूय व-
त्स्यथेति तत्रापि न वसति । कुत इत्याह-सूक्ष्ममपि नासा-
विच्छति परस्याप्रीतिकं भगवान् । (कइ जणा उ च्ति) अत्र
यस्तुशब्दस्तेनान्यामपीषदप्रीतिकजननीं वसतिमसौ परिहर-
ति, इति गम्यते । उक्तं च-पञ्चवस्तुके-"सुहुमं पि हु अत्रि-
यत्तं, परिहरणं सो परस्स नियमेण । जं तेण तुसहाओ, वज्ज
अणं पि तज्जणणि" ॥

मिक्षाचर्यापानकक्षेपालेपालेपद्वाराणि विवृणोति-

तज्याइ जिक्खचरिया, पग्गहिया एसणा य पुव्वुत्ता ।

एमेव पाणगस्स वि, गिएहइ अ अत्तेवमे दो वि ॥

तृतीयस्यां पौरुष्यां, मिक्षाचर्या एषणा च, प्रगृहीता मज्जि-
ग्रहयुक्ता, मा च (पञ्चसुगहवोसगङ्ग) इत्यादिना पूर्वमेवोक्ता ।
एवमेव पानकस्यापि तृतीयपौरुष्यां प्रगृहीतया वैषण्या
ग्रहणं करोति । तत्र शिष्य पृच्छति-(वेवालेवेत्ति) कि-
मसौ विकल्पिको वेपकृतं गृह्णाति उतालेपकृतम् । अत्र
सूरिः "अलेव च्ति" पदं विवृण्वन्नुत्तरमाह-हेऽपि म-
रूपाने अलेपकृते वल्लचणकसौवीरादिरूपे गृह्णाति, न वेपकृते ।

आत्रामासलप्रतिमाद्वारद्वयमाह-

आयं विलं न गेएइइ, जं च अणायविं वं वि लेवामं ।

न य पढिमा पढिवज्जइ, मासाई जा य सेसा ल ॥

आत्रामासलमसौ न गृह्णाति । पुरीषाभेदा विदोषसम्भवात् ।
अत्रायामासलमपि, यद्वेपकृतं तत्र गृह्णाति । न च प्रतिमा मासि-
क्यादिका, असौ प्रतिपद्यते । याश्च शेषा ज्ञानमहाज्ञादिका
प्रतिमा स्ता अपि न प्रतिपद्यते । स्वकल्पस्थितिप्रतिपालनमेव,
तस्य विशेषाभिग्रह इति भावः । वृ० १ उ० ।

(२०) श्रुतादिसप्तविंशतिधारान्तर्गत, सप्तविंश मासकल्पद्वारम् ।

अथ मासकल्प इति द्वारमग्निधित्सुराह-

कप्पे सुत्तथविंसा-रयस्स संहणवणीरियजुत्तस्स ।

जिणकप्पियस्स कप्पइ, अग्निगहिया एसणा निचं ॥

कल्पे जिनकल्पविषयौ यौ सूत्रार्थौ, तत्र विशारदस्य निपुण-
स्य, सहनन शरीरवल, वीर्य धृतिस्ताभ्यां युक्तस्य, जिनकल्पि-
कस्य कल्पते । अग्निगृहीता साऽभिग्रहा एषणा ।

(२१) जिनकल्पी षट्वीथ्या भ्रमतीति विस्तर ।

सा च मासकल्पस्थितिमनुपालयतो भवतीति ।

अतस्तस्यैव विधिमाह-

छन्वीहीओ गामं, काउं एकिकियं तु सो अइइ ।

वज्जेतुं होइ सुहं, अनिययवित्तिस्स कम्माई ॥

यत्रासौ मासकल्प करोति, त ग्राम षट्वीथीगृहपङ्क्तिरूपा
कृत्वा, ततः प्रतिदिनमेकैका वीथीमटति । यावत्पृष्ठमे दिवसे प-
र्यटति । कुत इत्याह-अनियतवृत्तेरपरापरवीथीषु पर्यटत, कर्मा-
दि आधार्कर्मपूतिकर्मादिक सुखं व्रजयितुं शक्यत इति भावः ।

कथं पुनराधार्कर्मदिसन्नवो भवतीत्याशङ्क्य,

तत्सम्भवादिदर्शयिषुराह-

अभिगहे दडु करणं, नत्तोगाहिमं तिप्पि पूइयं ।

तुदगो एगमणेगे, कप्पोत्ति य सत्तमे सत्त ॥

तस्य भगवतः प्रथमवीथीमटतः, कयाचिदगार्या श्रद्धातिरे-
कात्, घृतमधुसयुक्तं जैत्रमुपनीत । तेन च न कल्पते मे, ले-
पकृता भिक्षेति न गृहीत । तत एवमादीनजिग्रहान् दृष्ट्वा,
कर्मणः करणं भवति । तच्च भक्तमवगाहिम वा भवेत्, त्रीणि
च दिवसानि तत्पूतिक । नोदकं प्रश्नयति । एक ग्राम किम-
नेकान् षट्वीथीरूपान् करोति । सुरिराह-कल्प एषोऽमीषां,
यत् षट् कल्पवीथी कृत्वा, सप्तमे दिवसे पर्यटन्ति । सप्त च
जना, एकस्यां वसन्तौ च, संभवन्तीति समासार्थः ।

(२२) देयाऽऽहाराऽयोग्यतायां आविका-विचारः ।

अथ विस्तारार्थमाह-

दडूण य अणगारं, सन्हा संवेगमागया काइ ।

नत्थि महं तारिसयं, अन्नं जमलज्जिया दाहं ॥

तमनगारं तप शोषितं मलपटलजटिलं च परुषं दृष्ट्वा, हा
काचिदका, परसवेगमागता सती चिन्तयति । किं मे जीवि-
तेन, यदीदृशस्य महात्मनो भिक्षा न दीयते । नास्ति मम ता-
दृशं शोभनं, यदहमवज्जिता सती दास्यामि ।

तत -

सव्वपयत्तेण अहं, कल्ले काऊण नोअणं विउवं ।

दाहामि तुहमणसा, होहिइ मे पुण्णलाजो चि ॥

सर्वप्रयत्नेन अहं, कल्पे द्वितीये अहनि, भोजनं विपुलं कृत्वा
दास्यामि, तुष्टमनसा प्रहृष्टेन चेतसा । ततो भविष्यति मे मदान्
पुण्यद्वारम् । इत्थं विचिन्त्य, द्वितीये दिवसे, विपुलमशनादि-
भक्तमवगाहिमं चोपस्कृत्य, तं भगवन्तं, प्रतीक्षमाणा तिष्ठति ।

ततः किमभूदित्याह-

फेणितवीहीएहिं, अणंतवरणाणदंसणधरेहिं ।

अदीणअपरितंता, विड्यं च पणिहिंढिया तत्थ ॥

स्फेदिता परिहृता वीथी यैस्तैर्जिनकल्पिकैः कथञ्चूतैरनन्त-
वरज्ञानदर्शनधरैः, इहानन्तज्ञानमयत्वादनन्तास्तार्थकरास्तैरु-
पदिष्टे, वरे उत्तमे जिनकल्पिकानां ये ज्ञानदर्शने, उपलब्ध-
णत्वाच्चारित्रं च, तानि धारयन्तीत्यनन्तवरज्ञानदर्शनधरास्तैः ।
आह चूर्णिकृत-“ अणत नाण जेसि ते अणता तित्थकरा तेहिं
जिणकप्पियाण वरं नाण दंसणं चरिचं च ज भणिय तद्धरेहिं
ति ” ततस्ते अदीनमनसः अविषया, अपरितान्ताः कायेना-
निर्विषया, चित्तीयां वीथीं क्रमागतां पर्यटितास्तत्र क्षेत्रे, एक
वचनप्रक्रमेऽपि बहुवचनाभिधानमन्येषामपि, जिनकल्पिकानां
मेवविधवृत्तान्तसम्भवख्यापनार्थम् ।

(२३) कल्पशब्दार्थः । वीथ्या भ्रमतस्तद्भक्तं पूतिकं जवति ।

अत्र चेय व्यवस्था-

पढमदिवसोवकयं, तिप्पि दिवसाई पूइयं होइ ।

पूतिस्स तिसु न कप्पइ, कप्पइ तईउ जया कप्पो ॥

प्रथमे दिवसे तद्भक्तमुपस्कृतमाधार्कर्म, त्रीणि दिवसानि
यावत् तद् गृहं पूति भवति । तेषु च त्रिषु पूतिदिनेषु, तस्मिन्
गृहे अन्यदपि किञ्चिन्न कल्पते । यदा तु तृतीयः कल्पो गतो
जवति, तदा कल्पते । कल्पशब्देनेह दिवस उच्यते । उक्तं च प-
ञ्चवस्तुटीकायाम्, कल्पते तृतीये कल्पे दिवसे गते अपरस्मिन्
अहनीति ।

(२४) त्रिषु दिवसेषु पूतिकं न कल्पते, किन्तु षष्ठे सप्तमे च
दिवसे कल्पत इति । सप्तमदिवसे पर्यटत आविका पृच्छा च ।

इदमेव स्पष्टयन्नाह-

विड्यदिवसम्मि कम्मं, तिप्पि उ दिवसाई पूइयं होइ ।

तिसु कप्पेस्सु न कप्पइ, कप्पइ तं छट्ठदिवसम्मि ॥

यस्मिन् दिवसे स जिनकल्पिक प्रथमवाध्यामटन् तथा दृष्ट्वा,
तदपेक्ष्य द्वितीये दिवसे तद्भक्तमाधार्कर्म, तदनन्तरं त्रीणि दि-
वसानि पूतिकं जवति । तेषु त्रिषु, कल्पेषु दिवसेषु, न कल्पते,
किं तु कल्पते तत् षष्ठे दिवसे ।

अथावगाहिमविषय विधिमाह-

कल्ले म दाहामि, ओगाहिमंगणं णागतो अज्ज ।

तइए दिवसे तं हो-इ पूइयं कप्पए उट्टे ॥

(अवगाहिम) दिनद्वयमपि क्रमत इति कृत्वा, सा आद्या-
विनयवती । यदर्थमयमवगाहिमपाको मया कृतः, स मुनिरथ-
मद्गृहाङ्गणं नागतः । अतः कल्पे (से) तस्याह दास्यामि ।
इदमवगाहिममिति विचिन्त्य, तद्दानार्थं यदि स्यापयति,
तदा तृतीयदिवसे कर्मैव भवति । यत्पुनस्तस्मिन्नेव दिवसेऽव्य-
वलिप्तभावा सा, आत्मार्यित करोति, तदवगाहिममपि जक-
वन् मौलदिवसापेक्षया द्वितीयदिवसे कर्म, तृतीयादिषु तद्गृहं
पूतिकं, षष्ठे तु दिवसे कल्पते ।

एतदेव स्पष्टयति—

एमेवोगाहिमगं, नवरं तस्यम्मि जमवि दिवसे तं ।

कम्मं तिसु पुइअं न, कप्पड तं सत्तमे दिवसे ॥

एवमेव भक्तवद्वगाहिममपि, यत्तद्विवस एवात्मार्यकृतं, तद्वि-
तीये दिवसे कर्म, तृतीयादिषु त्रिषु पूति, पष्ठे तु कल्पते । नवरं,
यत्तद्विवसे नात्मार्ययति, तत्तृतीयेऽपि दिवसे कर्म । ततः त्रिषु
दिवसेषु तत्पुतिकमिति कृत्वा, न कल्पते । किं तु कल्पने तद्
गृहं सप्तमे दिवसे, अत एव, चासौ भूयः सप्तमे दिने तस्यां
वीथ्यां पर्यटति ।

आह—यद्येव तर्हि, यदि तस्मिन्नेव दिवसे तं प्रथमवीथीमटन्तं
दृष्ट्वा, कश्चिदाध्याकर्मोदि कुर्यात् मोदकादिकं वा, तदर्थं कृत्वा
सप्तमदिवसं यावदव्यवच्छिन्नभाव स्थापयेत् । तदा नामासौ
कथं जानाति ? कथं वा परिहरति इति ? उच्यते—

चोयग ! तं चेव ढिणं, जड वि करिज्जाहि कोइ कम्माइं ।

न हु सो तं न विजाणड, एसो पुण सिं अहाकप्पो ॥

हे नोदक ! तस्मिन्नेव दिवसे यद्यपि कुर्यात् कश्चित्, किञ्चिदा-
ध्याकर्मोदि, (न हु) नैव स तत्र विजानाति “ द्वौ नम्रौ प्रकृ-
त्यर्थं गमयत ” इति वचनात्, जानात्येवासौ श्रुतोपयोगवद्भवेन ।
आह—यद्यसौ श्रुतोपयोगग्रामापयादेव जानीते, ततः किमर्थमेक
ग्राममनेकजगत् परिकल्प्य पर्यटति ? उच्यते—कल्प एव. (सिं)
अमीषां भगवता । यत् सप्तमे दिवसे भूय प्रथमवीथ्यां पर्यटन्ति ।

ततश्च, त सप्तमे दिवसे प्रथमवीथीं पर्यटन्तं दृष्ट्वा,

सा आविका द्र्यात्—

किं नाग या थ तइया, असव्वओ मे क—

ओ तुह निमित्तं । इह पुटो सो जगत्तं,

तदानीं यूयं किं नागता. । 'थेति' निपातः पूरणार्थः । मया हि-
त्वानिमित्तं त्रिषु भक्तादिकमुपस्कृत्वा, युष्मदनुपयोगात्
असद्व्यय कृतः, इति पृष्टोऽसौ भगवान् तूष्णीक आस्ते,
इति शेषः ।

(२५) द्वितीयादेश-यादेशान्तरम्—

विडयाएसे इमं भण्ड ॥

द्वितीयादेशे आदेशान्तरे पुनरिदं जणति । किं तत् ? इत्याह—
अनियता उ वसईओ, जमरकुत्ताणं च गोकुलाणं च ।

समणाणं सज्जणं, सारडआणं च मेहाणं ॥

अनियता वसन्तयः स्थानानि, उपलक्षणत्वात् परिचयजणानि
च । केयामित्याह—अमरकुलानां च, गोकुलानां च, अमणानां,
अकुलानां, शारडानां, च मेवानाम्, इत्येव न नियतचर्यया जि-
ह्वाटने अस्वत्तममपि प्राणिनां, नाध्याकर्मोदिकरणे नृपः प्रवृत्ति-
रुपजायत इति ।

अथ “सत्त त्ति” पदं विवृणोति—

एकाए वमहीण, उक्कामेणं वमंति मत्त जणा ।

अवरोप्परसंभासं, चयन्ति अन्नोन्नवीहि च ॥

एकस्यां वसतावुत्कर्षत, सप्त जनाः, जिनकल्पिका वसन्ति । ते
सैकत्र वसन्तोऽपि परस्पर मायणं त्यजन्ति । न कुर्वन्तीत्यर्थः ।
अन्योऽन्यवीथिं च त्यजन्ति । यस्मिन् दिने, यस्यां वीथ्यामेक प-
र्यटति । न तस्मिन्नेव, तस्यामपर इत्यर्थः । गत सामाचारी-
कारम् ।

अथ स्थितिद्वारमार्जिधत्सुराह—

खेत्ते काल-चरित्ते, तित्थे परियाय-आगमे वेए ।

कप्पे ङ्गिगे वेस-ज्झाणे गणणाऽ-अभिगहा य ॥

पच्चावण-मुएदवणे, मणसावने वि से अणुग्याया ।

कारण-निप्पन्निकम्पे, भत्तं पंथो य तइयाए ॥

एकस्मिन् क्षेत्रासी भगवन्तो भवन्ति १ एव कावे २ चरित्रे ३
तार्थे ४ पर्याये ५ आगमे ६ वेदे ७ कल्पे ८ लिङ्गे ९ लेइयायां १०
ध्याने ११ गणनायां १२ अभिग्रहाध्यामीषां जवन्ति न वा १, १३
प्रवाजनायां १४ मुणमापनायां च कीदृशी स्थितिः १५ मनसाऽ-
पक्षेऽपराधे (से) तस्यानुद्धाताश्चतुर्गुरवः प्रायश्चित्तम् १६
कारणं १७ निःप्रतिकर्म १८ जक्त, पन्थाश्च, तृतीयस्यां पौरुषा-
म् १९-२० इति द्वारगाथाद्वयसमामर्थः ।

व्यासार्थं प्रतिधारमभिधित्सुः प्रथमतः क्षेत्रधारमङ्गीकृत्याह—
जम्मणसंतीभावे, स होज्ज सव्वासु कम्मभूमिषु ।

साहरणे पुण भइयं, कम्मं व अकम्मज्जुमे वा ॥

क्षेत्रविषया द्विविधा मार्गणा । जन्मतः, सद्भावतश्च । जन्मतो न-
त्र क्षेत्रे अयं प्रथम उत्पद्यते । सद्भावतस्तु यत्र जिनकल्प प्रतिप-
न्नो, वाऽस्ति । तत्र जन्मसद्भावयोरुभयोरपि, अयं सर्वासु कर्मभू-
मिषु, भरतपञ्चकैरावतपञ्चकाविदेहपञ्चकवृक्षणासु जवेत् । स-
हरणे देवादिना अन्यत्र नयने, पुनर्जायं जजनीयं, कर्मभूमौ वा
जवेदकर्मभूमौ वा । एतच्च सद्भावमाश्रित्योक्तं । जन्मतस्तु, कर्मभू-
मावेवायं भवतीत्युक्तं क्षेत्रधारम् ।

अथ कावट्टारमाह—

ओमपिणीइ दोसुं, जम्मणतो तिसु संतीभावेणं ।

उस्सपिणित्रिवरीया, जम्मणतो मंतीभावे य ॥

अवमपिण्या जन्मतो द्वयोः सुषमदुषमदुषमसुषमयोः
तृतीयचतुर्थारकयोर्भवेत् । सद्भावतस्तु त्रिषु तृतीयचतुर्थ-
पञ्चमारकेषु, (सुषमदुषम—दुषमसुषम—दुषमरूपेषु)
दुषमसुषमाया अन्ते जानो दुषमायां जिनकल्प प्रति-
पद्यते । इति कृत्वा उत्तमपिणीविपरीता । जन्मतः सद्भावतश्च ।
इदमुक्तं जवन्ति—उत्तमपिण्यां दुषमदुषमसुषमसुषमदु-
षमासु तिसृषु समाम् जन्मश्रुते दुषमसुषमसुषमदुषमासु
द्वयोरमु कल्पं प्रतिपद्यते । दुषमायां तीर्थं नास्तीति कृत्वा
तस्यां जानस्यापि दुषमसुषमायामेव कल्पप्रतिपत्तिरिति ।
ये ओमपिण्युस्सपिणी—भवन्ति पलिजागतो चउत्थम्मि ।

काले पलिजागसु अ, साहरणे होति सव्वेसु ॥

नेऽग्रवसर्पिण्युत्तमपिणीरूपे अवस्थितकाले, चत्वारः प्रतिभा-
गास्तद्यथा—सुषमसुषमाप्रतिभागः । सुषमाप्रतिभागः । सुषमदुष-
माप्रतिभागः । दुषमसुषमाप्रतिभागश्चेति । तत्राद्यां देवकुल-
रकुर्वोर्द्वितीयो रम्यकहरिर्वयोस्तृतीयो हेमवतैरयवतयोऽ-
तुर्थस्तु महाविदेहेषु । तत्र चतुर्थे प्रतिभागे जन्मतः सद्भावत-
श्चासी जवन्ति । नाद्येषु त्रिषु प्रतिभागेषु (काले-त्ति) यो महावि-
देहे जिनकल्पिकः स सुषमादिषु पट्वचपि कालेषु सहरणतो
भवेत् (पक्षिभागेषु अस्ति) भरतैरावतमहाविदेहेषु सज्जताः स-
हरणतः सर्वेष्वपि प्रतिभागेषु देवकुर्वादिसंघनिधेषु जवन्तीति ।

चारित्रद्वारमाह—

पढमे वा विईए वा, पडिवज्जइ संजमम्मि जिणकप्पं ।

पुव्वपडिवणओ पुण, अणुपरे संजमे होज्जा ॥

प्रथमे वा सामायिकास्य, द्वितीये वा छेदोपस्थापनीयनाम्नि
समये वर्तमानो, जिनकल्प प्रतिपद्यते । तत्र मध्यमार्थकरवि-
देहनार्थकृतनार्थवर्त्ती, प्रथमे समये । पूर्वप्रतिपन्नार्थवर्त्ती तु
द्वितीये, इति मन्तव्य । पूर्वप्रतिपन्न, पुनरसौ जिनकल्पकोऽन्य-
तरास्तेन सूक्ष्मसंपरायादावपि संयमे प्रवेत् ।

तीर्थ-पर्याय-द्वारद्वयमाह-

नियमा द्वेऽस तित्थे, गिहपरियाए जह्वगुणार्त्तीसा ।
जइरियाए बीसा, दोनु वि उकोसदेसूणा ॥

स जिनकल्पको नियमातीर्थे भवति । न पुनर्व्यवच्छिन्ने, स-
त्पन्न वा तीर्थे * पर्यायो द्विधा * गृहिपर्यायो यतिपर्यायश्च-तत्र
गृहिपर्यायो जन्मपर्याय इत्यकोऽर्थः । तत्र जघन्यतः, एकोनविं-
शत्यवर्षाणि । यतिपर्याये तु, जघन्यतो विंशत्यवर्षाणि । उक्तं-
तस्तु, द्वयोरपि गृहिपर्याययतिपर्याययोर्देशोना पूर्वकोटी यदा
प्राप्ता भवति तदा जिनकल्प प्रतिपद्यते ।

तथा-ऽऽगम-वेद-द्वारे आह-

न करिति आगमं ते, त्यीवज्जेउं वेदो इकतरो ।
पुव्वपमिवन्नओ पुण, होज्ज सवेओ अवेओ वा ॥

न कुर्वन्ति ते जिनकल्पका आगमम् । पूर्वधुनाध्ययनं, तत्तु
भूतं । विश्रुतसिकाक्यहेतोरकाग्रमनाः, सम्यगनुस्मरन्ति ।
वेदमंगलकृत्यप्राप्तिकाळे स्त्रीवर्ज, एकतर पुरुषवेदो, नपुंसकवेदो
वा, असकिलप्रसन्नस्य भवेत् । पूर्वप्रतिपन्न, पुनः, सवेदोऽवेदो
वा भवेत् । तत्र जिनकल्पिकस्य तद्वदे केवलान्पत्तिप्रतिवेधा-
दुपशमप्रेषया वेदे उपशमिते सत्यवेदत्वम् । तदुक्तम्-“उपस-
मसेदाए खवु, वेद उवममियाम्मि उ भवेदो ज । न उ सविप
तं जग्मे, केवलपडिलेहनावाओ ॥” शेषकाल तु सवेद इति ।

अथ कल्प-लिङ्ग लेश्या-द्वाराण्याह-

ठियमच्छियम्मि कप्पे, ळिगे भयणा उ दव्वलिगेणं ।
तेअहि सुच्छाहि पढ-मया अपढमया होज्ज सव्वासु ॥

स्थितकल्पे, अस्थितकल्पे च, मध्यमजिनमहाविदेहजिनभक्तोऽमी
प्रवेयु * लिङ्गे चित्त्यमाने * नजना तु, द्रव्यलिङ्गेन कार्या । तुशब्दो
विशेषण । किं विशिनाष्टि-प्रथमतः प्रतिपद्यमानो, अव्यलिङ्गयुक्त
एव भवति । ऊर्ध्वमपि भावलिङ्ग नियमाद्भवति । अव्यलिङ्ग
तु, जाणत्वाच्छौरादिभिरूपकृत्वाद्वा, कदाचित्तमभवत्यपि,
उक्तं च-“इयरं तु जिणभावा एहिं सयय न होइ वि
कयाइ । न य तेण विणा वि तहा, जायउ से जावपरिहाणी”
न इतरदिति अव्यलिङ्गम् ** त्रेडयासु तजसादिकासु, प्रथमकाः,
प्रतिपद्यमाना भवन्ति । अप्रथमकास्तु पूर्वप्रतिपन्ना, सर्वास्वपि
गुच्छासु लेश्यासु भवेयुः । केवलमगुच्छासु वर्तमानो नात्यन्त स-
किलष्टासु वर्तते, न च भूयांस कावमिति ।

ध्यान-गणना-द्वारद्वयमाह-

धम्मणे उ पमिवज्जइ, इयरेसु वि होज्ज अट्टाणेषु ।
पमिवत्तिसयपुहत्तं, सहसपुहत्तं च पमिवत्ते ॥

धर्मेण ध्यानेन, तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् । प्रवर्द्धमानेन
सता, कल्प प्रतिपद्यते । पूर्वप्रतिपन्नस्तु, इतरेष्वप्यातांदिषु ध्या-
नेषु कर्मवैचित्र्यवलाद्भवेदापि, केवल कुशलपरिणामस्योक्तत्वा-
३७०

सावक्रमपग्निजितितः सोऽपि रौद्रार्तजावोऽस्य प्रायो निर-
नुबन्धो भवति । तदुक्तम् । “एव कुशलस्यैवो उ-हासुत्तं तित्थ
धम्मपरिणामो । रुद्धेसु विभावा, इमस्स पाय निरणुवधो” ॥
गणनाद्वारे प्रतिपत्ति, प्रतिपद्यमानतामर्गाकृत्योत्कर्षतः, शतपृथ-
क्त्वमकस्मिन् समये अर्माणां भगवतां प्राप्यते । पूर्वप्रतिपन्नका-
नां पुनरुत्कर्षतः सदस्रपृथक्त्वं । कर्मभूमिपञ्चदशमप्येतामेवो-
त्कर्षतः प्राप्यमानत्वात् । जघन्यतस्तु प्रतिपद्यमानका एको, द्वौ,
त्रयो, चेत्याद । पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यतोऽपि सदस्रपृथक्त्वमव ।
महाविदेहपञ्चक, सर्वदैवैतावतामवाप्यमानत्वात् । नवरमुत्क-
ष्टपदाज्जघन्यपद बहुतरमिति ।

अभिग्रह-प्रमाजना-मुखापना-द्वाराणि व्यासष्टे ।

भिक्षवारियाईया, अभिग्रहा नेव सो उ पव्वावे ।

उवदेस पुण कुणती, धुव पव्वेणंति जाणिता ॥

भिक्षाचर्या ऋज्वा गत्या प्रत्यागनिकादयो गांचरचर्याधि-
शेषास्तदादयोऽभिग्रहाः, इत्वरत्वादस्य न प्रवन्ति । जिनकल्प
एव हि यावत्कथिकस्तस्याऽभिग्रहस्तत्र च प्रतिनियता निर-
पवादाश्च गांचरादयस्तन्तत्पादनमेवास्य परम विशुद्धिस्थान ।
यदाह-“एयम्मि गोयगति, नियया नियमेण निरववादा य ।
तप्पालन चिय पर, एअस्स विसुद्धिट्ठाण तु” तथा नवा-
सावन्य प्रमाजयति । उपलक्षणत्वात् न च मुष्णापयति । कल्प-
स्थितिरियमिति कृत्वा-उपदेश पुन करोति । प्रयच्छन्ति ध्रुव-
प्रमाजिनमवश्यप्रव्रजनशील विज्ञाय । कञ्चन त च सविद्व-
गार्ताथसाधूनां समीपे प्रहिणोति ।

अथ मणसावसे वि से अणुग्घाय ति द्वार ।

मनसापि सूक्ष्ममतिचारमात्रापन्नस्यास्य सवेजघन्यं चतुर्गुरुकं
प्रायश्चित्तम् ।

अधकारण-निष्प्रतिकर्म-द्वारे आह-

निष्पडिकम्पसरीरा, न कारणं अत्थ किंचि नाणाई ।

जंघावलम्मि खीणे, अविहरमाणो वि नावज्जे ॥

निष्प्रतिकर्मशरीरा, अमी जगवन्तो, नास्मिन्नादिकम्प्यपने-
यन्ति । न वा चिकित्सादि कारयन्ति * न च तेषां कारणम्, *
आलम्बन ज्ञानादि किञ्चिद्विद्यते, यद्वलात्ते द्वितीयपदासेवनं
विदधुः ।

जक्त * पन्थाअ * तृतीयस्यामिति द्वारम् ।

तृतीयस्यां पौरुष्या भिक्षाकावो, विहारकालोऽस्य भवति ।
शेषासु तु पौरुषीषु प्रायः कायोत्सर्गेणास्ने * जङ्घाबले परिक्रीणे
पुनरविहरन्नपि विहारमकुर्वन्नपि नापद्यते, कमपि दोष, किंत्वे-
कत्रैव क्षेत्रे स्वकल्पस्थितिं स तु पातयतीति व्याख्यात स्थि-
तिद्वार, तद्व्याख्यानं चाज्ञादित कल्पविहार । ७० १ ३० ।

व्यासार्थस्त्वस्या प्रस्तुत द्वारमेव-

सयमे आउकालं, एाउ पुच्छित्तु वा वहुसेसं ।

सुवहुगुणलाजकखी, विहारमञ्जुज्जयं जयई ॥ ३७७ ॥

स्वयमेवायुष्कालं ज्ञात्वा, बहुशेष श्रुतातिशयेन पृष्ठा च शु-
तातिशययुक्तमन्य बहुशेष ज्ञात्वा, सुवहुगुणलाभकाङ्क्षी सन्,
साधुविहार कियारूपमच्युद्यतं प्रजन प्रधानमिति गार्थः ।

प्रसङ्गमभिधाय पञ्चतुलनेति द्वार व्याचिख्यासुगार्ह-

गणि-उवभाय-पवित्ति-थेर-गणावठेउआ इमे पंच ।

पायमहिगारिणो इह, तेसिमिमा होइ तुलणाओ ॥ ३७८ ॥

गणी गच्छाधिप., आचार्य., उपाध्याय. सूत्रप्रद, प्रवृत्तिरुचितो प्रवर्तक, स्थविर., स्थिरीकरणात्, गणावच्छेदको गणादेश-पावनकर्म, एते पञ्चपुर्या, प्रायोऽधिकारिण इहाच्युद्यवि-हारे । एतेषामिय वक्ष्यमाणा भवति, तुलनेति गाथार्थः ।

गणणिकखेवित्तरिओ, गणिस्स जो वा त्तिओ जहि ठाणे ।
सो तं अप्पसमस्से-वं णिक्खिदइ उत्तरं चेव ॥३८९॥
गणनिक्षेप इत्वरः परिमितकालो, गणिनो भवति । यो वा स्थितो यत्र स्थाने उपाध्यायादौ, स तत्पदमात्मसमस्यैव निक्षिपतीत्वरंमेवापरस्य साधारिति गाथार्थः ।

पिच्छामु ताव एए, केरिमया होंतिमस्म ठाणस्स ।
जोगाण वि पाएणं, णिव्वहणं दुकरं होइ ॥ ३९० ॥
पश्यामस्तावदेते अभिनवाचार्यादयः, कीदृशा ज्वन्त्यस्य स्थानस्य प्रस्तुतस्येति तानवेति । अयोग्यानामनारोपणमेवेत्याशङ्क्या-ह-योग्यानामपि सामान्येन प्रायो निर्वहणं, प्रस्तुतस्य दुष्करं भवति, लोकसिद्धमेतदिति गाथार्थः ।

युक्त्या तुलनाप्रयोजनमाह-

ए य बहुगुणचाएणं, धोवगुणपमाहणं बुद्धजणणं ।
इद्ध कयाइ कज्जं, कुमला सुपडडियारंजा ॥ ३९१ ॥
य च बहुगुणत्यागेन प्रामाणिकन, स्तोकगुणप्रसाधनं, बुद्धजनानां विदुषामिष्ट, कदाचित्कार्यं, नैवेत्यर्थः । किमित्यत आह-कुशला सुप्रतिष्ठितारजा ज्वन्तीति गाथार्थः ।

उपकरणधारमाश्रित्याह-

उवगरणं सुद्धेमण, माणजुअं जमुचिअं सकप्पस्स ।
तं मेएहइ तयजावे, अहागमं जाव उचिअं तु ॥ ३९२ ॥
उपकरणं वस्त्रविशुद्धैषणामानयुक्तं, यदुचितं स्वकल्पस्य समयन।त्या, तन्नात्युत्सर्गेणादित एव, तदभावे सति, यथाकृत गृह्णाति । यावदुचितमन्यद्भवति, तावदवेति गाथार्थः ।

जाए उचिए अ तय, वांसिरइ अहागमं विहाणेण ।
इय आणाविरयस्सिह, विएणेअं तं पि तेण समं ॥३९३॥
जाते सत्युचितोपकरणे, तत् प्राक्तनं व्युत्सृजति । यथाकृतमुपकरणं, विधानेन सौत्रेण, इत्यस्यागो निस्पृहयथा आजाविरत-स्येह लोकेऽपि विज्ञेयं । तदपि मौलमुपकरणं तेन सम पाश्चात्येवेति गाथार्थः ।

किमित्यत आह-

आणा इत्यपमाणं, विएगेआ मव्वहेव परलोए ।
आराहणाअ तीए, धम्मो वज्झं पुण निमित्तं ॥३९४॥
आज्ञाऽत्र प्रमाण विज्ञेया । सर्वथैव परलोके, न त्वन्यत् किञ्चित् आराधनेन तस्या धर्मः । आज्ञावाह्यं पुनर्निमित्तमिति गाथार्थः ।

उवगरणं उवगारे, तीए आराहणस्समव्वट्ठं ।
पावइ जहत्थनाम, इहरा अदिगरणमो जणिअं ॥३९५॥
उपकरणमप्युपकारे तस्याऽऽज्ञाया आराधनस्यावर्तमानं स प्राप्नोति, यथार्थनामोपकरणमिति । इतरथा तदाराधनोपकाराभावे सत्यधिकरणमेव जणितं तदुपकरणमिति गाथार्थः ।

परिकर्मद्वारमभिधातुमाह-

परिकम्मं पुण इहिदि-आइं विणिअमणभावणा नेआ ।
तमवायादालोअण-विहिणा सम्मतओ कुणइ ॥३९६॥
परिकर्म, पुनरिह प्रक्रमे इन्द्रियादिविनियमनजावना हेया भावनाज्यास । तत्परिकर्म अपायाद्यालोचनविधीनेन्द्रियादीनां सम्यक्त्वतः करोतीति गाथार्थः ।
इंदियकसायजोगा, विणम्मिआ तेण पुव्वमेव एणु ।
सच्चं तहा वि जयए, तज्जयमिद्धि गणंतो सो ॥ ३९७ ॥
इन्द्रियकषाययोगाः सर्व एव विनियमितास्तेन साधुना पूर्वमेव ननु ? अत्रोत्तरं-सत्यमेतत्, तथापि यतने, स तज्जयादिन्द्रियादिजयात्सिद्धिं गणयन् प्रस्तुतस्येति गाथार्थः ।
इंदियजोगोहिं तहा, ऐहइदिगारो जहा कसाएहिं ।
एएहिं विणा ऐए, दुहवुद्धीवीअज्जूआआ ॥३९८॥
इन्द्रिययोगैस्तथा नेहाधिकारः प्रक्रमे । यथा कषायैः किमित्यत्राह-परिधिना नैते इन्द्रिययोगा दुःखवृद्धिवाज्जृताः । इति गाथार्थः ।

जेण उ ते वि कसाया, णो इंदिययोगविरहिआ हुंति ।
तव्विणियमणं पि तओ, तयत्थमेवेत्य कायव्वं ॥ ३९९ ॥
येन पुनः कारणेन, तेऽपि कषायाः नेन्द्रिययोगविरहिता ज्वन्ति । तद्विनियमनमपि तत् कारणात् । तदर्थमेव कषायविनियमनार्थमत्र कर्तव्यमिति गाथार्थः ।

तपोजावनादिप्रतिपादनायाह-

इअ परिकम्मिअभावो-ऽणव्वत्थं पोरिसाइतिगुणतवं ।
कुणइ उहाविजयट्ठा, गिरिणड्डीहेण दिद्धंतो ॥३९९॥
(इयत्ति) एव परिकर्मिन्नाव मन्नेन्द्रियादिविनियमनेनानभ्यस्तमसात्मीभूतं पूर्व पौरुष्याद्यभ्युपलक्षणमेतत् त्रिगुण तपः करोति । त्रिवारासेवनेन इन्द्रियजयाय साम्मीभावेन क्वाद्धज्यार्थम् । गिरिनदीसिंहेनाऽत्र दृष्टान्तः । यथाऽसौ गिरिनदीं वेगवतीमसकृदुत्तरणेनापि, प्रगुणमुत्तरत्येवमसावबाधकं तपः करोतीति गाथार्थः ।

एतदेवाह-

इक्किं ताव तवं, करेइ जह तेण कीरमाणेणं ।
हाण। ए होइ जइआ, वि होइ छम्मासुवस्सगो ॥४००॥
एकेकं पौरुष्याद् तावत्तपः कराति सात्मीभावेन ।

यथा तेन तपसाह-

अप्पाहारस्स ए इ-दिआइं विमएसु संपयट्ठंति ।
नेअ किल्लम्मइ तवमा, गसिएसु न मज्जइ आवि ॥४०१॥
अवपाहारस्य तपसा, नेन्द्रियाणि स्पर्शनादीनि, विषयेषु स्पर्शनादिषु, सप्रवर्तन्ते । धातुंरूपाभावाश्च च क्लाम्यति । तपसारसिकेध्वशनादिषु, न सज्जत, चापि । अपरिजोगेनानादरादिति गाथार्थः ।

तवभावणाए पंचि-दिआणि दंताणि जस्स वसमिति ।
इंदियजोगाडरिओ, समादिकरणाइं कारेइ ॥ ४०२ ॥
तपोभावनया हेतुभूतया, पञ्चेन्द्रियाणि दान्तानि सन्ति यस्य वशमागच्छन्ति प्राणिनः, स इन्द्रिययोग्याचार्यः । इन्द्रियप्रगु-

एनक्रियागुरु । समाधिकरणान्, समाधिव्यापारान् कारय-
तीन्द्रियाणि, इति गार्थः ।

द्वारांतरसवन्धाभिधित्तयाह-

इअ तवणिम्माओ खलु, पच्छा सो सत्तभावनं कुणइ ।

निदाजयविजयट्ठं, तत्थ उ पनिमा इमा पच ॥३९४॥

(इअ) एव तपानर्मान् खलु, पश्चादसौ मनि, भवभावना
करोति । सत्त्वाज्यासमित्यर्थः । निद्राभयविजयार्थमनत्करोति ।
तत्र तु प्रतिमा, सत्त्वभावनायामेता, पञ्चेति गार्थः ।

पदमा उवस्मयम्मि, वीया वहिं तज्या चउकम्मि ।

सुखधाम्मि चउत्थी, तह पंचमिआ मसाणम्मि ॥३९५॥

प्रथमोपाश्रये प्रतिमा, द्वितीया बहिरुपाश्रयस्य, तृतीया चतु-
र्थे स्थाने सबन्धिनि, शून्यगृहे चतुर्थी स्थानसवान्धन्येव, तथा
पञ्चमी श्मशाने प्रतिमा । इति गार्थः ।

एयासु चेव थोवं, पुव्वपवत्त जिणइ निदमसो ।

सूसगठिकाओ तह, भयं च सहसुवभवं अजिअं ॥३९६॥

एतासु प्रतिमासु स्तोकस्तोक, यथा समाधिना पूर्वप्रवृत्ता
जयति निद्रामसौ मूषिकपृष्ठादौ । तथा आदिशब्दान्मार्जारा
दिपरिग्रहः । भयं च सहसोद्भवमजित जयतीति गार्थः ।

एएण सो कमेणं, निजगतकरसुराइकयमेअ ।

जिणिऊण महासत्तो, वहइ जयं निवभओ सयत्तं ॥३९७॥

अनेनासौ क्रमेण यथोपन्यस्नेन, किम्भकतस्करसुरादिकृत-
मेतद्भयं जित्वा-महासत्त्व सर्वासु प्रतिमासु वहति भयं
प्रस्तुत निर्जयः सकलमिति गार्थः ।

श्रुतभावनामाह-

अइ सुत्तजावणं सो, एगगमणाऽणाउत्तो उ भयवं ।

कालपरिमाणहेऊ, सव्वत्थं सव्वहा कुणइ ॥ ३९८ ॥

अथ सूत्रभावनामसौऋषिरेकाग्रमता अन्तःकरणेन अना-
कुलो बहिर्वृत्त्या भगवानसौ, कालपरिमाणहेतोस्तदज्या-
सादेव तद्धते स्वयंस्त्वां सर्वथा करोत्युच्छ्वासादिमानेनेति
गार्थः ।

एतदेवाह-

उस्सासाओ पाणा, तओ अ थोवो तओ वि अ मुहुत्तो ।

एएहिं पोरिसीओ, ताहिं वि णिसाइ जाणेइ ॥३९९॥

उच्छ्वासात् प्राणादित्युच्छ्वासनि श्वासः । तत्रैव प्राणात्,
स्तोकः, सप्तप्राणमानः । तताऽपि च स्तोकान्महतां, द्विघटिक-
कावः । एभिर्मुहुर्नै पौरुष्य । तामिरपि पौरुषीभिः, निशादिव
सादि जानात, सूत्राभ्यामतः । इति गार्थः ।

एत्तो उवओगाउ, सदेव सो मूढलक्खयाए उ ।

दोसं अपावमाणो, करेइ किच अविवरीअ ॥ ४०० ॥

अत उपयोगात् सूत्राभ्यासगर्भात्, सदैवासौमूढलक्खनया
कारणेन दोषमप्राप्नुवन्, निरतिचारः सन् करोति कृत्य, वि-
हितानुष्ठानविपरीतमिति गार्थः ।

मेहाइक्खेयुं उ-जओ कालमहावा उवस्सग्गे ।

मेहाइज्जिक्खपंथे, जाणइ कात्तं विणा ठाइ ॥४०१॥

मेघादिग्रन्थेषु विभागेषुभयकाल प्रारम्भसमस्तिरूपम् । अथवो-
पसर्गे दिव्यादौ । प्रेक्षादाबुपकरणस्य भिक्षापथे औचित्येन
जानाति, काल योग्यं विना स्थापयतीति गार्थः ।

एकत्वजावनामभिधातुमाह-

एगत्तभावनं तह, गुरुमाइसु दिट्ठिमाऽपरिहारा ।

भावइ छिएणममत्तो, तत्त हिअयम्मि काऊणं ॥४०२॥

एकत्वभावनां, तथाऽसौ, यतिगुर्वादिषु दृष्ट्यादिपरिहाराह-
र्षनालापपरिहारेण भावयत्यज्यस्यति । छिन्नममत्व-सत्त्व-
इदये कृत्वा-वक्ष्यमाणमिति गार्थः ।

एगो आया संजो-गिअं तुऽनेसं इमस्स पाएणं ।

दुक्खणिमित्तं सव्व, भोत्तु मज्जत्थजावं तु ॥ ४०३ ॥

एक आत्मा तत्त्वतः सयोगिक । त्वशेषमस्य देहादि, प्रायेण
दुःखनिमित्तं सर्वमेतत् । हितस्तु मध्यस्थभावो यस्य सर्वत्रेति
गार्थः ।

इय जावियपरमत्थो, समसहदुक्खोवहीअरो होइ ।

तत्तो अ सो कमेणं, साहेइ जहिच्छिअं कज्ज ॥४०४॥

टीका तु—(मूलप्रतावप्राप्तवान्निखिता) ।

एगत्तजावणाए, ए कामजोगे गणे सरीरे वा ।

सज्जइ वेरगगओ, फासेइ अणुत्तर करणं ॥ ४०५ ॥

एकत्वजावनया जाव्यमानया, न कामभोगयोस्तथा, गणे, श-
रीरे वा, सज्जते, सङ्ग गच्छति । एव वेराग्यगत सन्, स्पृशत्यनु-
त्तर करण, प्रधानयोगनिमित्तमिति गार्थः ।

बलभावनामाह-

इअ एगत्तसमेओ, सारीर माणसं च उविहं पि ।

भावइ वत्तं महप्पा, उस्सग्गधिईमखुवं तु ॥ ४०६ ॥

एवमेकत्वभावनासमेत सन्, सारीरं, मानसं च, द्विविधमप्ये-
तत् भावयति वत्तम्, महात्माऽसौ, कायोत्सर्गधृतिस्वरूपं यथा
सक्यमिति गार्थः ।

पायं उस्सग्गेणं, तस्म ठिईभावणावत्ता एसो ।

संघयणे वि हु जायइ, एहिइ भाराव्वत्तुत्तो ॥ ४०७ ॥

प्रायः कायोन्मर्गेण, तस्य यत् स्थितिभावनावत्ताच्चैव कायो-
त्सर्गः, सहननेऽपि सति जायते । इदानीं भारादिवलतुल्यः,
शक्नो सत्यामप्यभ्यासतो भारवहनिदर्शनादिति गार्थः ।

सइ सुहजावेण तहा, जं तं सुहभावठिज्जख्खाओ ।

एत्तो चिय कायव्वा, धिई णिहाणाऽल्लानो व्व ॥४०८॥

सदा शुभजावेन, तथा तस्य स्थितिरिति वर्तते । यद्यन्मादेव
तच्छुभभावस्थैर्यरूपा । अत एव स्थितिसंपादनार्थं कर्तव्या
धृतिस्तेन निधानादिलाज इवेष्टसिद्धेरिति गार्थः ।

धिइवलए वद्धकच्छो, कम्म जयत्ताअ ओज्जओ मम्मो ।

सव्वत्था अविषाई, उवग्गसहो दढ होइ ॥ ४०९ ॥

धृतिबलनिवरकक, सत्कर्मजयार्थमुद्यतो, मतिमानेन सर्वत्रा-
विषादिभावेनोपसर्गसहो, दृढमत्यर्थं भवतीति गार्थः ।

भावदयर्की नैषेधर्की मिथ्येति । मिथ्याकारपूजकामुपसंपदं

गृहिस्वौचित्येन सर्वं करोति । अन्या. सामाचार्य इच्छाकार्या-
द्या न भवन्ति (से) तस्य शेषा पञ्च प्रयोजनाज्ञावादिति
गाथार्थः ।

आदेशान्तरमाह-

आवस्मिअं निसीहिअ, मोत्तुं उवसंपयं च गिहिएसु ।
सेसा सामायारी, एण होइ जिणकप्पिण सत्ता ॥४२४॥
आवश्यकं नैपेधिकं मुक्त्वा उपसपदं च, गृहिष्वारामादि-
ष्वोघन. शेषा. सामाचार्यं पृच्छाद्या अपि न भवन्ति, जिन-
कल्पिकं सप्त । प्रयोजनाज्ञादेवेति गाथार्थः ।

अहवा वि चक्रवाले, सामायारी उ जस्स जा जोग्गा ।
सा सव्वा वत्तव्वा, सुअमाईआ इमा मेरा ॥ ४२५ ॥
अथवाऽपि चक्रवाले नित्यकर्मणि, सामाचारी तु यस्य या
योग्या जिनकल्पिकादे । सा सर्वा वक्तव्या । अत्रान्तरे श्रुतादिका
चेय मर्यादा वक्ष्यमाणा । इति गाथार्थः ।

सुअ-संगयणु-वसग्गो, आयंको वेअणा कइजणा य ।
थान्हि-वसहि-केच्चिर-मोच्चारे चेव पामवणे ॥४२६॥
श्रुतमहननोपसर्गा इत्येतद्विषयोऽस्य विधिर्वक्तव्यः । तथा-
आतङ्कः, वेदना, कियन्तो जनाइचेति, द्वारत्रयमाश्रित्य-तथा-
स्थारिमल्य-वसति-कियच्चिर-चाराण्याश्रित्य-तथा-उच्चारे
चेव प्रश्रवणे चेत्येतद्विषये । इति गाथार्थः ।

ओआसे तणफलए, सारक्खणया य संठवणया य ।
पाहुनिओऽग्गीदीवे, ओहाण वसे कइ जणा उ ॥४२७॥
तथा अवकाशे तृणफलक एताद्विषय इत्यर्थः । तथा सरक्ख-
णता च सस्यापना चेति द्वारद्वयमाश्रित्य-तथा-प्राभुतिकाशि-
दीपेष्टेतद्विषयस्तथावधानं वत्स्यन्ति कति जनाइचेत्येतद् द्वार-
द्वयमाश्रित्येति च गाथासमुदायार्थः ।

जिक्खायरिआ-पाणय-द्वेवाद्वेवे अ तह अद्वेवे अ ।
आयंविद्व-पनिमाअ, जिणकप्पे मासकप्पे य ॥ ४२८ ॥
जिक्खाचर्या-पानक इत्येतद्विषयो, द्वेपाद्वेपे वस्तुनि, तथा-अद्वेपे
चेतद्विषयश्चेत्यर्थः । तथा-चाम्ल-प्रतिमे, समाश्रित्य-जिनकल्पे,
मासकल्पे चेतद् द्वारमधिकृत्य-विधिर्वक्तव्यः । इति गाथासमुदा-
यार्थः । एतास्तिस्त्रोऽपि द्वारगाथाः । आसामवयवार्थः प्रति-
द्वारे स्पष्ट उच्यते ।

तत्र श्रुत-द्वारमधिकृत्याह-

आयारवत्तु तडयं, जहण्यं होइ नवमपुव्वस्म ।
तहियं कालएणाणं, दस उकोत्तेण जिणएणं ॥४२९॥
आचारवस्तु तृतीय, सख्यया जघन्यक भवति । नवमपूर्वस्य
सख्यश्रुतपर्यायस्तत्र कालज्ञानं भवतीति कृत्वा-दशपूर्वा-
युत्कृष्टवस्तु भिन्नानि श्रुतपर्यायतः । इति गाथार्थः ।

सहनन-चारमाश्रित्याह-

पढमिज्जुगसंघयणा, धिइए पुण वज्जकुड्डमामाणा ।
पमिवज्जंति इमं खलु, कपं सेसाण तु कयाइ ॥४३०॥
प्रथमिल्लुकसहननात् वज्जकृपभनाराचसहनना इत्यर्थः ।
धृ (वृ) त्या पुनर्वज्जकुरुयसमाना. प्रधानवृत्तय इति भावः ।
प्रतिपद्यन्त एनं खलु कल्पमधिकृतं जिनकल्पं । शेषाणां तु
कदाचित्तदन्यसंदिनः । इति गाथार्थः ।

उपसर्ग-द्वारविधिमाह-

दिव्वाइ उवसग्गा, भइआ एअस्म जइ पुण हवंति ।
तो अव्वहिओ विसहइ, णिच्चलचित्तो महासत्तो ॥४३१॥
दिव्यादय उपसर्गा ज्ञाज्याः । अस्य जिनकल्पिकस्य प्रव-
न्ति, वा नवा ? । यदि पुनर्भवन्ति कथञ्चित्, ततोऽव्यथितः
सन्विसहने तानुपसर्गान् । निश्चलचित्तो महासत्त्व स्वल्पस्वभा-
वेन-इति गाथार्थः ।

आतङ्क-द्वारविधिमाह-

आतंको जरमाई, से वि हु जइओ इमस्स जइ होइ ।
णिप्पमिक्कम्मसरीरो, अहियासइ तं पि एमेव ॥४३२॥
आतङ्को ज्वरादिः, सद्योघाती रोगोऽसावपि भाज्योऽस्य भव-
ति । वा यदि भवति कथाचक्षतः निष्प्रतिकर्मशरीरं सन्नाधि-
सहते, तमप्यातङ्कमेवमेव । निश्चलचित्तयेति गाथार्थः ।

वेदना-चारविधिमाह-

अव्वुवगमिआ उवक्क-माय तस्स वेअणा भवे दुविहा ।
धुवलोआई पढमा, जराविवागाइआ विइआ ॥ ४३३ ॥
आज्युपगमिकी, औपक्रमिकी च । तस्य जिनकल्पिकस्य वेद-
ना भवति द्विविधा । ध्रुवलोचाद्या प्रथमा वेदना । ज्वरविपा-
कादिका द्वितीया वेदनेति गाथार्थः ।

कियन्तो जना इति चारविधिमाह-

एगो-अ एस जयवं, णिविक्खाअ सव्वहेव सव्वत्थ ।
जावेण होइ निअमा, वसहिम्मि दव्वआ जइओ ॥४३४॥
एक एवैव भगवान् जिनकल्पिकः, निरपेक्षया सर्वथैव
सर्वत्र वस्तुनि, भावेनानजिष्वङ्गेन भवति नियमात् । वसत्या-
दौ छव्यतो ज्ञाज्यः । एकांतोऽनेको वेति गाथार्थः ।

स्थाणिरुल्ल-चारमाह-

उच्चारे पासवणे, उस्मग्गं कुणइ थंमिले पढमे ।
तत्थेव य पडिजिष्ठे, कयकिच्चो उज्जए वत्थे ॥ ४३५ ॥
उच्चारे प्रश्रवण एतद्विषयमित्यर्थः । व्युत्सर्गं करोति । स्थ-
णिद्वे प्रथमेऽनवपातादिगुणवति । तत्रैव च परिजीर्णानि स-
न्ति । कृतकृत्यं स तूष्मतिः, चस्त्राणीति गाथार्थः ।

वसति-चारविधिमाह-

अममत्ताऽपरिकम्मा, दारविद्वभग्गजोगपरिहीणा ।
जिणवसहोथेराण वि, मोत्तण पमज्जणमकज्जे ॥४३६॥
अममत्वाऽममेयमित्यजिष्वङ्गरहिता । अपरिकर्मा, साधुनिमि-
त्तमाद्वेपनादिपरिकर्मवर्जिता । द्वारविद्व-जश्रयोग-परिहीणा, द्वा-
रविद्वयोगः, स्थगन पूरणरूपः । भश्रयोगः, पुनः सस्करणमेत-
च्छून्या जिनवसति । अस्यानपवादानुष्ठानपरत्वात् । स्थविराणा-
मप्येवचूतैव वसतिः । मुक्त्वा प्रमार्जनं वसतरेवाकार्यं मिति
पुष्टमावस्वनं विहायैवचूतेति गाथार्थः ।

कियच्चिर-चारविधिमाह-

केच्चिरकालं वसहिहि, एवं पुच्छति जायणा समए ।
जत्थ गिही सा वमही, एण होइ एअस्स णिअमेण ॥४३७॥

कियच्चिरं काळं वत्सयथ यूयमेव पृच्छन्ति, याचनासमये काळे,
यत्र गृहिणस्तस्वामिनः, सा वसतिरेवभूता न जवत्येव, तस्य
जिनकल्पिकस्य नियमेन सुद्धाममत्वयोगादिति गाथार्थः ।

उच्चार-द्वारविधिमाह-

नो उच्चारो एत्थं, आयरिअव्वो कयाऽदवि जत्थ ।

एवं भणंति ते सा, वि हु पढिकट्ट च्चिअ एअस्स ॥४३॥

नोश्चारोऽत्र प्रदेश आचरितव्यः कदाचिदपि । यत्र वसतावेव
भणन्ति दातारः, साऽपि प्रतिकुष्टैव, जगवत एतस्य वसतिरिति
गाथार्थः ।

प्रश्रवण-द्वारविधिमाह-

पासवणं पि अ एत्थ, इमम्मि देनम्मि ए उण अस्सत्थ ।

कायव्वं ति जणंति हु, जीए एसा वि णो जोग्गा ॥४३॥

प्रश्रवणमपि चाऽत्र वसतौ, अस्मिन् देशे विवक्षित एव । न पुन-
रन्यत्र देशे कर्तव्यमिति भणन्ति, यस्यां वसतौ । एषा पि न
योग्याऽस्येति गाथार्थः । व्याख्याता प्रथमा द्वारगाथा ।

द्वितीया व्याख्यायते । तत्रावकाश-द्वारविधिमाह-

ओवासो वि अ एत्थं, एसो तुज्जं ति न पुण एसो वि ।

एव वि जणंति जहिअं, मा वि ण सुद्धा इमस्म भवे ॥४४॥

अवकाशोऽपि चात्र वसतौ, एष गुप्ताक नियतः । न पुनरेषोऽ-
पि, एवमपि जणन्ति, यस्यां वसतौ दातारः । साऽपि न शुद्धाऽस्य
जवेदसतिरिति गाथार्थः ।

तृणफलक-द्वारविधिमाह-

एवं तणफल्लगेसु वि, जत्थ विआरो उ होड निअमेणं ।

एसा वि हु दड्ढवा, इमस्म एवंविहा चेव ॥ ४४१ ॥

एवं तृणफल्लकेष्वपि, यत्र विचारस्तु जवति, तद्वतनियमेनैषा-
पि वसतिरिष्टव्या, पुरुषे एवविधा चैवाशुक्तेति गाथार्थः ।

संरक्षण-द्वारविधिमाह-

सारक्ख त्ति तत्थेव, किंचि वत्थुं अहिगिच्च गोणाइं ।

जीए तस्मारक्खण-माह, गिही सा वि हु अजोग्गा ॥४४२॥

सारक्षणेति तत्रैव वसतौ, किञ्चिद्वस्तु अधिकृत्य, गवादि
यस्यां तत्संरक्षणमाह गृही । गवाद्यपि रक्षणीयमिति । साऽपि
वसतिरयोग्येति गाथार्थः ।

संस्थापना-द्वारविधिमाह--

संठवणा सक्कारो, परमाणीएऽणुवेदमो जंते ! ।

कायव्वं ति अ जीए, वि भणइ गिही ऽसो विऽजोग्ग ति ॥४४३॥

संस्थापना संस्कारोऽभिधीयते । पतन्त्या सत्या अनुत्प्रेक्षा
भदन्तः कर्तव्येति च नोपेक्षितव्येत्यर्थः । यस्यामपि जणन्ति गृही,
ततोऽसावप्ययोग्या वसतिरिति गाथार्थः ।

मूलगाथाचशब्दार्थमाह-

अस्मं वा अजिआंगं, चनदसंसूडअं जहं कुणइ ।

दाया चित्तसख्वं, जोगा णेसा वि एअस्स ॥४४४॥

अन्यं चाभियोग चशब्दसूचित, यत्र करोति वसतौ दाता
चित्तस्वरूपः । योग्यानयाऽप्येतस्य वसतिरिति गाथार्थः ।

प्राभृतिका-द्वारविधिमाह--

पाहुमिआ जीए वडी, कज्जऽ ओसप्पणाइअं तत्थ ।

विकिखत्तठाणसउणा-इ अग्गहणे अंतरायं च ॥४४५॥

प्राभृतिका यस्यां वसतौ, बलिः क्रियतेऽवसर्पणादि तत्र त-
द्भक्त्या भवति । विक्रिसस्य बलैः स्थानात्कायोत्सर्गत शकु-
नाद्यग्रहणे सत्यन्तराय च भवतीति गाथार्थः ।

अग्नि-द्वारविधिमाह-

अग्गित्ति साऽगिणी जा, पमज्जणे रेणुमाइवायाओ ।

अपमज्जणे अकिरिआ, जोईफुसणम्मि य विभासा ॥४४६॥

अग्निरिति, साऽग्निर्या वसतिप्रमार्जने तत्र रेणुकादिना व्याघ्रा-
तोग्नेः । अप्रमार्जने सत्यक्रिया आङ्गाभङ्गो, ज्योति स्पर्शने च,
विजापोज्ज्वालन चाङ्गारादाविति गाथार्थः ।

दीप-द्वारविधिमाह-

दीविते सदीवा जा, तीए विसेसो उ होइ जोईम्मि ।

एत्तो च्चिअ इह भेओ, सेसा पुव्वाइआ दोमा ॥४४७॥

दीपिते सदीपा या वसति, तस्यां विशेषस्तु सदीपायां
भवति ज्योतिषि । तद्भावेन स्पर्शसम्वादत एव कारणादिङ्गा-
दो द्वारस्य । दारान्तराच्छेषाः पूर्वोक्ता दोषाः प्रमार्जनादयः ।
इति गाथार्थः ।

अवधान-द्वारविधिमाह-

ओहाणं अम्हाण वि गेहेसु-वओगदायगो तंसि ।

होहिसि भणंति डंति, जीए एमा वि से ए जवे ॥४४८॥

अवधानं नामास्माकमपि गृहस्योपयोगदाता त्वमसि जग-
वन्न जविष्यसि ? जणन्ति, तिष्ठति सति यस्यां वसतौ, एषापि
(से) तस्य जिनकल्पिकस्य न जवेदिति गाथार्थः ।

कियज्जन-द्वारविधिमाह-

तह कड जणा त्ति तुम्हे, वमहिह एत्थं ति एवमवि जीए ।

भणइ गिहीऽणुष्ठाए, परिहरए एवरमेअं पि ॥४४९॥

तथा कियन्तो जना इति यूयं वत्सयथाऽत्र वसताविति ? ए-
वमपि यस्यां वसतौ जणन्ति, गृही दाता ऽनुज्ञाया प्रस्तुताया ।
परिहरत्यसौ महामुनिर्नवरमेतामपि वसतिमिति गाथार्थः ।

परिहारप्रयोजनमाह-

सुहुममवि हु अचिअत्तं, परिहरए सो परस्स निअमेणं ।

जं तेण तुसदाओ, वज्जइ अस्मं पि तज्जणणि ॥४५०॥

सुद्धमप्यचिद्यत्तमप्रीतिवृत्तं परिहरत्यसौ भगवान् परस्य
नियमेन । यद् यस्माद् तेन कारणेन तुशब्दान् मूलगाथोपा-
त्ताद् वर्जयत्यन्यामपि वसतिं तज्जननीमीपदप्रीतिजननीं न च
ममन्वमन्तरेण तथा तथा विचार क्रियत इति गाथार्थः ।
व्याख्याता द्वितीया मूलगाथा ।

अधुना तृतीया व्याख्यायते । तत्र भिक्षाचर्याद्वारविधिमाह-

जिक्खायरिआणिअमा, तडआए एसणा अभिगहिआ ।

एअस्म पुव्वभणिआ, एका च्चिअ होइ जत्तस्स ॥४५१॥

भिक्षाचर्यानियमानि, योगेन तृतीयाया पौरुष्यामेवणा च ग्रहणै-
पणाऽजिगृहीता जवत्यस्य पूर्वभणिता जिनकल्पिकस्य । एकैव
जवति जकस्य न द्वितीयेति गाथार्थः ।

पानक-द्वारविधिमाह-

पाणगहणे एवं, ए सेसकाळं पओअणजावो ।

जाणइ सुआइसयउ, सुअमसुअ च सो सव्वं ॥४५२॥
पानकग्रहणेऽप्येवमस्य न शपकात्, प्रयोजनाजावकारणात् ।
ससक्तग्रहणदोषपरिहारमाह-जानाति, श्रुतातिशयेनैव शुद्ध-
शुद्ध च, स सर्वं पानकमिति गाथार्थः ।

लेपावेप-द्वारविधिमाह-

लेवालेवं ति इह, लेवालेणं अलेवरं जं तु ।
अखेण समं मिसं, दुगं पि इह होइ विखेअं ॥४५३॥
लेपावेपमित्यत्राधिकारलेपवता व्यञ्जनादिना, लेपवत् यदो-
दनादि । किमुक्तं जवति-अन्येन समिश्रं वस्त्वन्तरेण, द्वितीय-
मप्यत्र जवतीति विज्ञेय । भक्त पान चेति गाथार्थः ।

अलेप-द्वारविधिमाह-

अलेवं पयइए, केवलं पि हु न तस्सरुवं तु ।
अखे उऽलेवकारी, अलेवमिति सूरओ विंति ॥४५४॥
अलेप, प्रकृत्या स्वरूपेण, केवलमपि सन्, न तस्वरूपं । तुलने ले-
पस्वरूपमेव जगार्यायामवत् । अन्ये त्वलेपकारिणामलेपमित्येव,
सूरय आचार्या ब्रुवत इति गाथार्थः ।

आचामाल-द्वारविधिमाह-

पायं विलेपेअं पि हु, अइसोसपुरीसजेअदोसाओ ।
उस्मगिय तु किं पुण, पायइए अणुगुणं जं से ॥४५५॥
नायामास्त्रमेतदप्यलेपकारि । अतिशोषपुरीषभेददोषाद् व्याप्या
विधातुनावेन । औत्सर्गिकमेवौदनरूपं किं पुनः प्रकृतेर्देहरूपाया
अनुगुणं यद्वल्लादि (से) तस्येति गाथार्थः ।

प्रतिमा-द्वारविधिमाह-

परिपंति अ मासाइ-सदा य अभिगहा सेमा ।
णो खलु एस पवज्जइ, जं तत्थ त्रिओ विसेसेण ॥४५६॥
प्रतिमा मासाद्या, आदिशब्दान्मूलगाथागताद्यभिग्रहाः, शेषा
भक्तपण्डितानादयो, न खल्वेव प्रतिपद्यन्ते । जिनकल्पिको यत्तत्रा-
भिग्रहे स्थितो विशेषेणेति गाथार्थः ।

‘जिणकप्पे’ इति मूलद्वारगाथावयवं व्याचिख्यासुराह-
जिणकप्पे ति अ दार, असेमदाराण विमयमो एस ।
एअंमि एस मेरा, अववायविवज्जिआ णियमा ॥४५७॥
जिनकल्प इति च द्वार । मूलगाथागतमशेषद्वाराणां श्रुतसहन-
नादीनां विषय एष वर्तते । इति एतस्मिन् जिनकल्पे, एषा मर्या-
दा श्रुतादिर्योकापवादविवर्जिता नियमादेकान्तेनेति गाथार्थः ।

‘मासकप्पो’ इति द्वारावयवार्थमाह-

मासं निवसइ खित्ते, उव्वीहीओ अ कुणइ तत्थ वि अ ।
एगेगमरुइकम्मा-इ वज्जणत्थं पइदिणं तु ॥ ४५८ ॥
मास निवसति क्षेत्रे । एव पर्युषीथी करोति गृहपङ्क्तिरूपा
परिकल्प्य, तत्रापि च वीथीकदम्बके एकैकामटति वीथीकर्म-
दिवर्जनार्थमनिवद्धतया प्रतिदिनमिति गाथार्थः । व्याख्याता
तृतीया द्वारगाथा ।

सांप्रतमत्र प्रासङ्गिकमाह-

कह पुण होज्जा कम्मं, एत्थ पसगेण सेसयं किं पि ।
बोच्छामि समासेणं, सीसजणविवोहणद्वाए ॥ ४५९ ॥

कथं पुनर्भवेत्कर्मस्य भटतः । अत्र प्रसङ्गेन शेषं किमप्येतद्व-
क्तव्यतागतमव वक्ष्यामि समासेन । किमर्थमित्याह-शिक्ष्यजन-
विवोधनार्थमिति गाथार्थः ।

आजिगाहिए तत्थ, जत्तोगाहिमग वीइ तिअ पूइ ।

चुअगो णिव्वयणंति अ, उकोसेणं च सत्त जणा ॥४६०॥

आजिग्रहिके जिनकल्पिक उपलब्धे श्रद्धोपजायते अगार्याः ।
तत्र प्रकोदग्राहिमकेति, सा एतदुभय करोति । द्वितीयेऽहनि त्रीन्
दिशसान् पूति । तद्भवतां वक्ष्यामः । अत्रान्तरे चोदको
निर्वचनमिति भवति । उत्कृष्टश्रोतसंगपदेन सप्त जना, एते एकव-
सता भवन्तीति गाथासमुदायार्थः ।

सरच्छोडगाहातोऽवयवार्थमाह-

जिणकप्पाजिगहिअं, दइं तवसोसिअं महासत्तं ।

संवेगा गयसप्पा, काई सप्पा भणिज्जाहि ॥ ४६१ ॥

जिनकल्पाभिग्रहिकमृषि दृष्ट्वा तपःशोषितं महासत्त्वं, सवे-
गात्ततश्च गतश्रद्धा सती, काचित् श्रद्धा योषिद्विणेत् ब्रूया
दिति गाथार्थः ।

किं काहामि अहप्पा, एमो साहू न गिएहए एअं ।

एत्थि मह तारिसयं, अखं जमलज्जिआ दाहं ॥४६२॥

किं करिष्यामि । अश्रद्धाहम् । एष साधुर्न गृह्णाति, एतच्च
नून नास्ति । मम तादृशमन्यच्छोभन । यदलज्जिता दास्यामीति
गाथार्थः ।

सव्वपयत्तेण अहं, कल्ले काज्जण जोअणं विउत्तं ।

दाहामि पयत्तेणं, ताहे जणअे असो भयवं ॥ ४६३ ॥

सर्वप्रयत्नेनाह कल्ले कृत्वा-भोजन साधु विपुत्र दास्यामि
प्रयत्नेन । तदा भणति चासौ भगवोस्तच्छ्रुत्वोक्त्या निवारणा-
येति गाथार्थः ।

अणिआओ वसहीओ, जमरकुल्लाणं च गोकुल्लाणं च ।

समणाणं सठणाणं, मारडआणं च मेहाणं ॥ ४६४ ॥

अनियता वसतय, केषामित्याह-जमरकुल्लानां च, गोकुल्लानां
च, तथा श्रमणानां, शकुनानां, सारदानां च, मेघानामित्यर्थः ।
तीए व उवक्खडिअ, मुक्का वीही अ तेण धीरेणं ।

अदीणमपरिभंतो, विइअं च परिमिओ वीहिं ॥४६५॥

तथा वा अगार्योपस्कृतमनाभोगात् मुक्का वीथी च, तेन धीरेणा
द्वितीयेऽहनि अदीनचेतसाऽपरिज्ज्ञान्तकायेन, द्वितीयां च, क्र-
मागतं प्रपर्यटितो वीथिमसाविति गाथार्थः ।

तत्रेय व्यवस्था-

पढमदिवसम्मि कम्मं, तिप्पि अ दिवसाणि पूडअं होइ ।

पूडसु तिसु णो कप्पइ, कप्पइ तइए गए कप्पे ॥४६६॥

प्रथमदिवसे कर्म, तदुपस्कृतं त्रीन् दिवसानि पूति जवति । तद्-
गृहमेव पूतिषु त्रिषु न कल्पते । तत्रान्यदपि किञ्चित् कल्पते ।
तृतीये गते कल्पे दिवसे अपरस्मिन्नहनीति गाथार्थः ।

ओगाहिमए अज्ज, न आगओ कल्ले तस्स दाहामि ।

दोष्णि दिवसाणि कम्मं, तइआइसु पूडअं होइ ॥४६७॥

उद्गादिमके हते, सति अथ नाऽऽयात स ऋषिः । कल्पे
तस्य दास्यामि । इति दिवसे सदाऽजिसंयत्ते । अत्र द्वौ दिवसौ

कर्म, तद्भावाविच्छेदाचूनीयादिषु दिवसेषु पुन, तद्भवतीति
गाथार्थः ।

तिहिं कपेहिं न कप्पड, कप्पड तं उट्टमत्तमदिणम्मि ।

अकरणदिअहो पढमो, मेसा जं एकं टोमि दिणा ॥४६८॥
तत्र त्रिषु कलेषु दिवसेषु न कल्पन । कल्पन तद् गृह, पष्ठमसम
दिवसे ग्रहणदिवसात् । एतदेवाह अकरणदिधमः प्रथमोऽट-
नगतः । शेषौ यदंको, द्वौ वा दिवसावाध्याकमंगताविति गाथार्थः ।

अह सत्तमम्मि दिअहे, पढमं वाहिं पुणो वि हिंढंतं ।

दहुण सा य सही, तं मुणिवसजं जणिज्जाहि ॥४६९॥

अथ सप्तमे दिवसे, अटनगतादारज्य । प्रथमं वार्थो, पुनरपि
हिमन्तमटन्तं दृष्ट्वा । सा आह । अगारो, मुनिवृषभ प्रस्तुत, भ-
ण्णद् ब्रूयादिति गाथार्थः ।

किं एागयत्थ तडआ, असव्वओ मे कओ तुह निमित्तं ।

इति पुठो सो भयन्नं. विअएसे इमं चणइ ॥ ४७० ॥

किं नागतात्र यूयं तदा । असद्व्ययो मया कृतस्त्वन्निमित्तं ।
तद्ग्रहणादसद्व्ययत्वमिति पृष्ट. स भगवान् जिनकल्पिकः ।
द्वितीयादेशे पूर्वादेशापेक्षया, इह भणति वक्ष्यमाणमिति
गाथार्थः ।

अणिआओ वसहीओ, इवाड जमेव वणिअं पुण्वि ।

आणाए कम्माडं, परिहरमाणो विमुच्चमणो ॥ ४७१ ॥

अनियता वसतय इत्यादि । यद्व वणितं, पूर्वगाथासुत्रमिति ।
आज्ञया कर्मादि परिहरन् विशुद्धमना. सन्, भवति । इति
गाथार्थः ।

चोण्ड पढमदिअहे, जड कोड करिज्ज तस्स कम्माडं ।

तत्थ दिअं एाज्जणं, अजंपिडं चं व तत्थ कहुं ॥४७२॥

चोदयति शिष्यः । प्रथमदिवस अटनगत एव यदि कश्चि-
त्कुर्यात्, किञ्चन् कर्माद्यकल्प्य, तत्र स्थितं ज्ञात्वा, क्षेत्रेऽसंज-
ल्यैव किञ्चित्तत्र कथमिति गाथार्थः ।

चोअग ! एवं पि इहं, जड ओ करिज्जाहि कोड कम्माड ।

ए हि मो तं ए विअणाड, सुआइमयजोगओ जयनं ॥४७३॥

चोदक ! एवमप्यत्र यदि कुर्यात् कश्चिन्कर्मादि प्रच्छन्नेव ।
न ह्यमौ तत्र विजानाति ? विजानात्येव श्रुतातिशययोगतः
कारणात्तद्भवानिति गाथार्थः ।

एमो उण से कप्पो, जं सत्तमगम्मि चं दिवसम्मि ।

एगत्य अरुड एव, आरंजविज्जणणिमित्तं ॥ ४७४ ॥

एष पुन. (से) तस्य कल्पः । यत्सप्तम एव दिवस एकत्र
स्थापयामास । एवमुक्तचदारम्भविवर्जननिमित्तमिति गाथार्थः ।

इअ अणिअयविचिं तं, दहुं सहाणं वि तदारंभे ।

अणियमओ ए पवित्तो, होड तहा वारणाओ अ ॥४७५॥

एवमनियतवृत्तिं त वाधिविहारेण दृष्ट्वा, आह्वानामपि प्रा-
णिनां तदारम्भेऽनियमात् कारणात् न प्रवृत्तिर्भवति । तथा
वारणाच्चानियतत्वादिभावेनेति गाथार्थः ।

गच्छुवासिनामेवमकुर्वतामदोषमाह—

इअरे आणाओ वि अ, गुरुमाडनिमित्तओ पडदिणं पि ।

द्रोसं अपस्समाणा, अहति मज्जत्यजावेण ॥ ४७६ ॥

इतरेऽपि गच्छुवासिन आश्रान एव निमित्तत्वाद्, गुवादि-
निमित्ततश्च हेता । प्रतिदिवसमपि दोषमपश्यन्तः सन्तोऽप्येव-
णारूपमटान्त मध्यम्यमावेन समनयोत गाथार्थः ।

प्रासङ्गिकमेतत् । प्रस्तुतमेवाह—

एवं तु ते अरुंता, वमहोऽएकाए कड वमिज्जाहि ।

वीहोए अ अरुंता, एगाए कड अमिज्जाहि ॥४७७॥

एव तु ने अटन्तो जिनकल्पिका । वमनावेकस्यां कति वसयुः ?
तथा वाश्यां वा अटन्त नन् एकस्यां कत्यटयुरेति गाथार्थः ।

एगाए वमहोए, उकोभेणं वसंति सत्त जणा ।

अवरोप्परमंजामं, वज्जिता कड वि जोएणं ॥ ४७८ ॥

एकस्यां वसतौ वसन्तो, बाह्याद्यामुत्कृष्टतो वसन्ति सप्त जना ।
कथमित्याह—परस्पर सजापणं वर्जयन्तः सन्तः, कथमपि यो-
गंनन्ति गाथार्थः ।

वीहीए एकाए, एको खलु पडादिणं अरुड एमो ।

अणं भणंति जयणं, मा य ए जुत्तिक्खमा एओ ॥४७९॥

वीथ्यां त्वेकस्यामेक एव प्रतिदिनमटत्येव जिनकल्पिकः । अन्ये
भणान्त जजनां, सा च न युक्तिज्ञमा ज्ञेयाऽत्र वस्तुनीति
गाथार्थः ।

कुन इत्याह—

एणमि सत्त वीही, एत्तो चिअ पायमो जओ भणिआ ।

कह नाम अणोमाणं, हनिज्ज गुणकारणं णिअमा ॥४८०॥

एतेषां सप्त वीथ्यः । अत एव कारणान्मा भूटकस्यामुभयाटन-
मिति प्रायसो यतो भणिताः, कच्चिन्प्रदेशान्तरं कथं नाम, अनव-
मानं भवेत् । अन्योऽन्यसर्वर्तभावेन गुणकारक नियमात्प्रवचन-
स्येति गाथार्थः ।

वीथीज्ञानोपायमाह—

अजसयेण अ जमेए, वीहिंविभागं अतो विजाणंति ।

ठाणाएहिं धीरा, समयपसिद्धेहिं लिगेहिं ॥ ४८१ ॥

अतिशयेन च यद्वेते श्रुतं वीथीविभागमतो विजानन्त्येवैते ।
स्थानादिभिर्धोरा वसतिगतैः, समयप्रसिद्धैः, लिङ्गैः, श्रुतादेवेति
गाथार्थः ।

उपसंहरन्नाह—

एमा सामायारी, एएसिं समामओ समक्खाया ।

एत्तो खित्तादीअं, डिइमेएसिं उ वक्खामि ॥ ४८२ ॥

एषा सामाचारी, एतेषा जिनकल्पिकाना समासनः समा-
ख्याना । अत क्षेत्राद्यां स्थितिं तावद्व्यवस्थामेतेषामेव वक्ष्या-
मीति गाथार्थः ।

खित्ते कावचरित्ते, तित्थे परिआय-आगमे वेए ।

कप्पे डिगे लेसा-जाणे गणणाऽभिगर्हो सिं च ॥४८३॥

क्षेत्रे एकस्मिन् स्थितिरस्मीयाम् । एव काले, चारित्रं, तीर्थं,
पर्याये, आगमे, वेदे, कले, लिङ्गे, लेख्यायां, ध्याने, तथा ग-
णनाऽभिग्रहाश्चैतेषां वक्तव्याः । इति गाथासमाप्तार्थः ।

पव्वावण मुण्डावण, मणसावणं वि मे अणुगवाया ।

कारण-णिप्पडिकम्मे, जत्तं पंयो अ तइआए ॥ ४८४ ॥

प्रज्ञाजनमुण्डनेत्यत्र स्थितिर्वाच्या, मनसाऽऽपन्नेऽपि दोषे (से) तस्य, अनुदधानाश्चतुर्गुरव प्रायश्चित्तम् । तथा कारण-निष्प्रतिकर्म-स्थितिर्वाच्या, तथा जक, पन्थाश्च तृतीयायां पौरुष्यामस्येति गाथासमासार्थः ।

व्यासार्थं तु गाथाद्वयस्याऽपि ग्रन्थकार एव प्रतिपादयति । तत्राऽऽद्यक्षेत्र-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

खित्ते दुहेठ मग्गण, जम्पणओ चेव संतिजावे अ ।

जम्पणओ जहि जाओ, संतीजावे अ जहि कप्पो ॥४८५॥

क्षेत्रे द्विविधा मार्गणा जिनकलिरकल्पितौ-जन्मतश्चैव, सद्भाव-तश्च । तत्र जन्मतो-यत्र जातः क्षेत्रे, एव जन्मऽऽश्रित्य । सद्भाव-तश्च-यत्र कल्पः क्षेत्रे, एव सद्भावमाश्रित्य, मार्गणेति गाथार्थः ।

जम्पणसंतीजावे-सु होज सव्वासु कम्मजमीसु ।

साहरणे पुण जडओ, कम्मे व अकम्मभूमे वा ॥४८६॥

जन्मसद्भावयोरप्य भवेत् सर्वासु कर्मभूमिषु भरताद्यासु । साहरणे पुनर्भाज्योऽयं, कर्मभूमिको वा सद्भावमाश्रित्य, अक-र्मभूमिको वाऽसद्भावमाश्रित्येति गाथार्थः ।

काव-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

ओसप्पिणि ए दोसुं, जम्पणओ तिसु अ संतिजावेणं ।

उस्सप्पिणि विवरओ, जम्पणओ संतिजावेणं ॥४८७॥

अवसर्पिण्यां काले, द्वयोः सुषमदुष्यम-दुष्यमसुषमयोर्जन्मतो जन्माऽऽश्रित्यास्य स्थितिः । तिसृषु सुषमदुष्यम-दुष्यमसुषम-दुष्य-मासु सद्भावेनेति स्वरूपतयाऽस्य स्थितिः । उत्सर्पिण्या विपरीतो-ऽस्य कल्प-जन्मतः, सद्भावतश्च । एतदुक्तं भवति-दुष्यम-दुष्यम-सुषम-सुषमदुष्यमासु तिसृषु जन्मतः, दुष्यमसुषम-सुषमदुष्य-मयोः शुचयो सद्भावत एवेति गाथार्थः ।

णोस्सप्पिणि उस्सप्पिणि, होइ उ पलिभागओ चउत्थम्मि ।

काव्हे पलिजागेसु अ, साहरणे होइ सव्वेसिं ॥ ४८८ ॥

नावसर्पिण्युत्सर्पिणीत्युभयशून्ये स्थिते काले जवति त्वय जन्मतः, सद्भावतश्च, प्रतिजागे चतुर्थ एव । काव्हे दुष्यमसुषम-रूपे, विदेहेषु प्रतिभागेषु च केवलेषु, साहरणे सति, सद्भावमा-श्रित्य जवति सर्वेपूत्तरकुर्वादिगतेष्विति गाथार्थः ।

चारित्र-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

पढमे वा वीए वा, पडिवज्जइ संजमम्मि जिणकप्पं ।

पुव्वपमिवन्नओ पुण, अस्सअरे सजमे हुज्जा ॥४८९॥

प्रथमे वा सामायिक एव, द्वितीये वा वेदोपस्थाप्ये, प्रतिपद्य-ते, संयमे चारित्रे सति जिनकल्प, नान्यस्मिन् । पूर्वप्रतिपन्नः पुनरसावन्यतरस्मिन् संयमस्थाने सूक्ष्मसपरायादौ भवेदुप-समश्रेणिमधिकृत्येति गाथार्थः ।

मज्झिमत्तिथ्यारारणं, पढमे पुरिमत्तिमाण वीअम्मि ।

पच्छा विमुद्धजोगा, अएणअर पावइ तय तु ॥४९०॥

मध्यमतीर्थकराणां तीर्थे, प्रथमे भवेत्, द्वितीयस्य तेषामभावात् । पुरिमचरमयोस्तु तार्थकन्योः तीर्थे द्वितीये भवेत्, वेदोपस्था-प्य एव । पश्चाद्विशुच्योगात् कारणादन्यतरं प्राप्नोति त संयमं सूक्ष्मसपरायादि तूषमापेक्षयेति गाथार्थः ।

तीर्थ-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

तित्थे ति नियमओ च्चिय,

होइ स तित्थम्मि न पुण तदभावे ।

विगएऽणुप्पस्से वा,

जाईसरणाइएहिं तु ॥४९१॥

तीर्थे इति नियमत एव जवति स जिनकल्पिकः, तीर्थे सत्त्वे सति, न पुनस्तदभावे विगतेऽनुत्पन्ने वा तीर्थे, जातिस्मरणा-दिभिरेव कारणैरिति गाथार्थः ।

अहिगयरं गुणठाणं, होइ अतित्थम्मि एस किं ए भवे ।

एसा एअस्स ठिई, पएणत्ता वीअरामेहिं ॥ ४९२ ॥

अधिकतरं तद्गुणस्थानं श्रयादि जवत्यतीर्थे, मरुदेव्यादीनां त-थाश्रयणादिति, एष किं न भवति जिनकल्पिकः ? इत्याशङ्क्या-ऽऽह-एषा एतस्य स्थितिर्जिनकल्पिकस्य प्रज्ञता, वीतरामैः, न पुनरत्र काचिद्युक्तिरिति गाथार्थः ।

पर्याय-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

परिआओ अ दुभेओ, गिहि-जड-भेएहि होइ णायव्वो ।

एकेको उ दुजेओ, जहस उकोसओ चेव ॥ ४९३ ॥

पर्यायश्च द्विजेदोऽत्र गृहियति जेदाभ्यां भवति ज्ञातव्यः । ए-कैरुश्च द्विभेदोऽसौ जघन्य उत्कृष्टश्चैवेति गाथार्थः ।

एअस्स एस णाओ, गिहिपरिआओ जहस गुणतीसा ।

जडपरिआए वीसा, दोसु वि उकोस देसुणं ॥ ४९४ ॥

एतस्यैव द्वयोः गृहिपर्यायो जन्मत आरज्य जघन्य एकोन-विंशत्तर्पाणि । यतिपर्यायो विंशतिवर्षाणि जघन्यः, एव द्वयो-रपि गृहियति भेदयोरुत्कृष्टपर्यायो देशोना पूर्वकोटीति गा-थार्थः ।

आगम-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

अप्पुव्वं णाहिज्जइ, आगममेसो अइच्च तं जम्मं ।

जमुचिअपगिट्टजोगा-ऽऽराहणओ चेव कयकिच्चो ॥४९५॥

अपूर्वं नाघात आगममेष । कुत ? इत्याह-अतीत्य तज्जन्म चतै-मानं, यद् यस्मादुचितप्रकृष्टयोगाधनादेव कारणात्, कृतकृत्यो वर्तते । इति गाथार्थः ।

पुव्वादीयं तु तयं, पायं अणुसरइ निच्चमेवेस ।

एगगमणो सम्मं, विस्मोअसिगाइ खयहेउं ॥ ४९६ ॥

पूर्वाधीतं तु तच्छ्रुतं प्रायोऽनुस्मरति नित्यमेवैव जिनक-ल्पिक एकाग्रमना सम्यग् यथोक्तं, विश्रोतसिकायाः कथहेतु श्रुतं स्मरतीति गाथार्थः ।

वेद-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

वेअप्पवित्तिकाव्हे, इत्थीवज्जो उ होइ एगयरो ।

पुव्वपमिवन्नओ पुण, होज्ज सवेओ अवेओ वा ॥४९७॥

वेदप्रवृत्तिकाव्हे तस्य स्त्रीवर्ज एव जवत्येकतरः पुंवदो नपु-सकवेदो वा शुचः । पूर्वप्रतिपन्न पुनरप्यवसायभेदोद्भावात्सवेदोऽवेदो वैव भवेत् इति गाथार्थः ।

उनसमसेदीए खलु, वेए उवमामिअम्मि उ अवेओ ।

न उ खविए तज्जम्मे, केवलपमिसेहत्तावाओ ॥४९८॥

उपशमश्रेण्यामेव वेद उपशमिते सति अवेदो भवति, न तु क्षपिते । कुतः ? इत्याह-तज्जन्मन्यस्य केवलप्रतिषेधभावादिति गाथार्थः ।

कल्प-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

विअमडिण अ कप्पे, आचेन्नकाइएसु ठाणेषु ।

सव्वेसु ठिआ पढमो, चउ-ठिय ठसु अ द्विया विइओ ॥४६६॥

स्थिते, अस्थिते च कल्प एव भवति, न कश्चिद्विरोधः । अनयोः स्वरूपमाह-आचेन्नक्यादिषु स्थानेषु वक्ष्यमाणवृत्तणेषु सर्वेषु वक्ष्यमाणेषु स्थिताः, इति प्रथमः स्थितकल्पः । चतुर्थे स्थिता इति-शय्यातरराजपिएककृतिकर्मज्येष्ठपदेषु स्थिता, मध्यमतीर्थकरसाधवोऽपि पदेषु स्थिता आचेन्नक्यादिष्वनियमवन्तः, इति द्वितीयः स्थितकल्पः, इति गाथार्थः ।

स्थानान्याह-

आचेन्नकुहेसिय-सिज्जायररायपिंडकम्पे वा ।

वयजिष्ठपक्कमण्णे, मासं पज्जोसणाकप्पे ॥ ५०० ॥

आचेन्नक्यौद्देशिकशय्यातरराजपिएककृतिकर्माणि पञ्च स्थानानि, तथा व्रतज्येष्ठप्रतिक्रमणादीनि त्रीणि, मासपर्युषणाकल्पौ द्वे स्थाने, इति गाथार्थः ।

द्विङ्ग-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

द्विगम्मि होइ भयणा, पडिवज्जइ उभयद्विगसंपन्नो ।

उवरि च भावलिंगं, पुव्वपवसस्म णिअमेणं ॥ ५०१ ॥

लिङ्गे इति ज्ञवति जजना, वक्ष्यमाणस्य प्रतिपद्यते कल्पम, उभयलिङ्गसंपन्नो, अव्यभावलिङ्गयुक्त इत्यर्थः । उपरि तु उपरिष्ठात्, भावलिङ्ग चारित्र्यपरिणामरूप पूर्वप्रतिपन्नस्य कल्प नियमेन भवतीति गाथार्थः ।

इयरं तु जिष्णभावाइ-एहि सअअं न होइ वि कयाइ ।

ए य तेण विणाऽवि तहा, जायइ मे भावपरिहाणी ॥ ५०२ ॥

इतरत् तु अव्यलिङ्ग, जार्णभावादिभिर्जोहेहतादिभिः कारणैः सततं न ज्ञवत्यपि, कदाचिन्नभवत्यपि कदाचिन्न संभवत्येतत् । न च तेन विनाऽपि, तथा तेन प्रकारेण, जायते (से) तस्य भावपरिहाणिरन्मादाज्यासादिति गाथार्थः ।

लेइया-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

लेसासु विसुद्धासुं, पक्कवज्जइ तीसु न पुण सेसासु ।

पुव्वपक्कवन्नओ पुण, होज्जा सव्वासु वि कहांचि ॥ ५०३ ॥

लेइयासु विसुद्धासु तैजस्यादिषु प्रतिपद्यते तिसृषु कल्पम, न पुनः शेषास्वाद्यासु । पूर्वप्रतिपन्न पुनः कल्पस्यो ज्ञवेत् सर्वास्वपि शुद्धासु, कथञ्चित् कर्मवैचित्र्यादिति गाथार्थः ।

एऽर्चवतसकिट्ठिहा-सु थोवकावं च हंदि इअरासु ।

चित्ता कम्माण गइ, तहा वि विरियं फट्ठं देइ ॥ ५०४ ॥

नात्यन्तसंक्रिष्टासु वर्तन्ते जगवान्, स्तोकाकावं च हन्दीतरासु अशुद्धासु, चित्रा कर्मणां गतिः, येन तास्वपि वर्तन्ते, तथापि वीर्यं फट्ठं ददाति, येन तज्जावेऽपि सूयश्चारित्र्यशुद्धिरिति गाथार्थः ।

ध्यान-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

जाणम्मि वि धम्मेणं, पडिवज्जइ सो पवढमाणेणं ।

इअग्गेसु वि जाणेषुं, पुव्वपवण्णे ए पक्किसिद्धो ॥ ५०५ ॥

ध्यानेऽपि प्रस्तुते, धर्मेण ध्यानेन, प्रतिपद्यतेऽसौ कल्पः, प्रवर्द्धमानेन सता । इतरेष्वपि ध्यानेष्वार्तादिषु, पूर्वप्रतिपन्नोऽयं न प्रतिषिद्धो भवतीत्यपीति गाथार्थः ।

एव च कुसलजोगे, उद्दामे तिव्वकम्मपरिणामा ।

रोइऽट्टेसु वि जावो. इमस्स पायं निरणुबंथो ॥ ५०६ ॥

एवं कुशलयोगे जिनकल्पप्रतिपन्नोद्दामे सति, तीव्रकर्मपरिणामौदयिकाद् रौक्षार्तयोरपि भावोऽस्य हेतुः, स च प्रायो निरनुबन्धः, स्वल्पत्वादिनि गाथार्थः ।

गणना-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

गणण त्ति सयपुहत्तं, एएसिं एगदेव उक्कोसा ।

होइ पाडिवज्जमाणे, पमुच्च इअग उ एगडि ॥ ५०७ ॥

गणनेति शतपृथक्त्वमेतेषां जिनकल्पिकानामेकदैवोत्कृष्टा भवति प्रतिपद्यमानकान् प्रतीत्य, इतरा तु जघन्या गणनैकाद्येति गाथार्थः ।

पुव्वपडिवण्णगाण उ, एसा उक्कोसिआ उचिअ वित्ते ।

होइ सहस्सपुहत्तं, इयरा एवंविहा चेव ॥ ५०८ ॥

पूर्वप्रतिपन्नानां त्वमापामेषा गणना उत्कृष्टोचिता क्षेत्रे यत्त्वेषां भावो भवति-यदुत सहस्रपृथक्त्वमिति, इतराऽपि जघन्यैव-विधैव सहस्रपृथक्त्वमेव ध्युतरमिति गाथार्थः ।

अजिग्रह-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

दव्वाइआऽभिगह, विचित्तरूवा ए होति इत्तरिआ ।

एअस्स आवकहिओ, कप्पो चियऽभिगहो जेण ॥ ५०९ ॥

अव्याधा अजिग्रहा. सामान्या विचित्ररूपा न भवन्तीत्यराः । कुतः ? इत्याह-अस्य यावत्कथिकः कल्प एव प्रक्रान्तोऽभिग्रहो येनेति गाथार्थः ।

एयम्मि गोअरार्इ, णिअया णिअमेण णिरववाया य ।

तप्पाल्लणं चिअ परं, एअस्स विसुद्धिअणं तु ॥ ५१० ॥

एतस्मिन् गोचरादयः सर्वे एव नियता नियमेन, निरपवादाश्च वर्तन्ते । यत एवमतस्तत्पालनमेव पर प्रधानमेतस्य विशुद्धिस्थानम्, किं शेषाऽभिग्रहैरिति गाथार्थः । व्याख्याता प्रथमा द्वारगाथा ।

अधुना द्वितीया व्याख्यायते, तत्र प्रवाजनाद्वारमधिकृत्याऽऽह-पव्वावेइ ण एसो, आणं कप्पडिउ त्ति काळणं ।

आणाउ तह पयट्ठो, चरमाणसणि व्व णिरविक्खो ॥ ५११ ॥

प्रवाजयति नेपोऽन्य प्राणिन कल्पस्थित इति कृत्वा, जीतमेतत्, आह्लातस्तथा प्रवृत्तोऽयं महात्मा चरमानशनिवन्निरपेक्षो यावत्कारणेनेति गाथार्थः ।

उवएमं पुण विअरइ, धुवं पवित्तं विआणिउं किंचि ।

तं पि जहामखेणं, गुणओ ए दिमादविकखाए ॥ ५१२ ॥

उपदेश पुनर्वितरति ददाति ध्रुव प्रव्रजनशीलं विज्ञाय किञ्चित्सत्त्वम् । तमपि यथासन्नेन वितरति गुणान्, न दिगाद्यपेक्षया कारणेनेति गाथार्थः ।

मुण्णन-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

मुंनावणा वि एवं, विप्पेआ एत्थ चोअगो आह ।

पव्वज्जऽणंतरम्मी, णिअमा एम त्ति कीम पुढो ? ॥१३॥
मुएकनाऽप्येव विहेया प्रव्रजनावदत्तं चोदक आह-किमाह ?-
प्रव्रज्याऽनन्तरमेव नियमादेव मुएरुचेति कृत्वा किमिति पृथगु-
पाचेति गाथार्थः ।

अत्र " पुढो " द्वारम्-

गुरुराहेह ण णिअमो, पव्वइअस्म वि इमस्म पमिसेहो ।
अज्जोगस्साइसई, पत्तिजग्गादी विहेइ जओ ॥१४॥
गुरुराह-इह न नियमो यदुत प्रव्रज्याऽनन्तरमेवेयम्, कुतः ?,
प्रव्रजितस्याप्यस्या प्रतिषेधो मुएडनाया अयोग्यस्य, प्र-
कृत्येहातिशयैः पुनः प्रतिभग्नादेर्विधत्ते, यतो मुएडना न स्वतः
पृथगिति गाथार्थः ।

मनसाऽऽपन्नस्यापीत्यादि-चारमधिकृत्याऽऽह-
आवसस्स मणेण वि, अइआरं निअमओ अ सुहुमं पि ।
पच्छित्तं चउ गुरुरा, सव्वजह्मं तु पेअव्वं ॥ १५ ॥
आपन्नस्य प्राप्तस्य मनसाऽप्यतिचारं नियमत एव सूक्ष्मम-
पि प्रायश्चित्तमस्य भगवतश्चतुर्गुरवः सर्वजघन्य मन्तव्यमिति
गाथार्थः ।

जम्हा उत्तरकप्पो, एसोऽनत्तहमाइसरिसो उ ।
एगगयापहाणो, तव्भंगे गुरुअरो दोसो ॥ १६ ॥
यस्मात्तत्तरकल्प एष जिनकल्पोऽभकार्यादिसदृशो वर्तते
एकाग्रताप्राधान्योऽप्रमादी, यतस्तद्गङ्गे गुरुतरो दोषो, विषय-
गुरुत्वादिति गाथार्थः ।

कारण-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

कारणमालंवनमो, तं पुण नाणाइअं सुपरिसुद्धं ।
एअस्स तं न विज्जइ, उचिअतप्पसाहणा पायं ॥१७॥
कारणमाहम्बनमुच्यते, तत्पुनर्ज्ञानादि सुपरिशुद्ध सर्वत्र ज्ञेय-
म् । एतस्य तत्र विद्यते जिनकल्पिकस्थ, उचितान्त प्रसाधनात्
प्रायः जन्मोत्तमफलसिद्धेरिति गाथार्थः ।

सव्वत्य निरवइखो, आढत्तं चिअ दढं समाणितो ।
वट्टइ एस महप्पा, किलिडकम्मक्खयणिमित्तं ॥१८॥
सर्वत्र निरपेक्षः सन् प्रारब्धमेव दृढं समापयन् वर्तते, एष
महात्मा जिनकल्पिक किलिष्टकर्मक्षयनिमित्तमिति गाथार्थः ।

निष्प्रतिकर्म-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

निष्पणिकम्मसरीरो, अच्छिमव्वाइ वि णावणेइ स य ।
पाणतिए वि अ तहा, वसणम्मि ण वट्टई वीए ॥१९॥
निष्प्रतिकर्मशरीर एकान्तेन अक्षिमलाद्यपि नापनयति । स
च प्राणान्तिकेऽपि च तथा अत्यन्तरौघे व्यसने न वर्तते
द्वितीय इति गाथार्थः ।

अप्पवहुत्तालोअण-विसयाईओ उ होइ एसो चि ।
अहवा सुभभावाओ, बहुअ पेअं चिअ इमस्म ॥ २० ॥
अल्पबहुत्वाद्योचनविषयातीतस्तु भवत्येष जिनकल्पिक इति ।
अथवा शुभभावात्कारणात्, बहुकमप्येतदेवास्य तत्त्वतः
इति गाथार्थः ।

चरम-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

तइआएँ पोरिसीए, भिक्खाकालो विहारकालो अ ।

सेसासु उ उस्सग्गो, पायं अप्पा य णिइ चि ॥२१॥
तृतीयायां पौरुष्यां जिह्वाकालो, विहारकालश्चास्य नियोगतः,
शेषास्तु कायोत्सर्गः प्रायोऽप्या च निह्ना पौरुषीष्विति गाथार्थः ।

जंवावद्वम्मि खीणे, अविहरमाणो वि णवर णावज्जे ।

तत्थेव अहाकप्पं, कुणइ अ जोगं महाभागो ॥ २२ ॥

जह्वाबले क्रीणे सत्यविहरन्नपि नवर नापद्यते दोषमिति ।
तत्रैव यथाकल्प क्षेत्रे करोति योग्य महाभागः स्वकल्पस्य, इति
गाथार्थः ।

एसेव गमो णियमा, सुप्पे परिहारिए अहालंदे ।

नाणत्तं उ जिणेहिं, पमिवज्जइ गच्छ गच्छे वा ॥२३॥

एष एव गमोऽनन्तरोदिनो भावनादिर्नियमाच्छुद्धे परिहारिके
यथालन्दे च, नानात्व तु जिनेभ्य गुरुरपरिहारिकाणामिदं प्र-
तिपद्यते गच्छस्तत्प्रथमतया नवकसमुदाय, गच्छे वा एक-
निर्गमादपर इति गाथार्थः ।

तवजावणणाणत्तं, करिति आयं विलेण परिकम्मं ।

इत्तरिअ थेरकप्पे, जिणकप्पे आवकाहिआ उ ॥२४॥

तपोभावनानानात्व चैषामिदं कुर्वन्त्याचामाम्लेन परिकर्म
सर्वमेव । एते च इत्तरा, यावत्कथिकाश्च भवन्ति । ये कल्पसमाप्तौ
गच्छमागच्छन्ति ते इत्तरा । ये तु जिनकल्प प्रतिपद्यन्ते ते याव-
त्कथिका इति । एतदाह-इत्तरा स्थविरकल्पा इति ज्ञेयः स्थ-
विरकल्पे भवन्ति । जिनकल्पे यावत्कथिकास्तु भवन्तीति
गाथार्थः ।

एतत्संभवमाह-

पुप्पे जिणकप्पं वा, अइति तं चेव वा पुणो कप्पं ।

गच्छं वा इति पुणो, तिषि वि ठाणा सिमविरुद्धा ॥२५॥

पूर्णे शुद्धपरिहारे, जिनकल्प वाऽतिगच्छन्ति, तमेव वा पुनः
कल्प गुरुरपरिहार गच्छ वा गच्छन्ति । पुनरनेन प्रकारेण त्री-
ण्यपि स्थानान्यमीषां शुद्धपरिहारिकाणामविरुद्धानीति
गाथार्थः ।

इत्तरिआणुवसग्गा, आयंका वेयणा य ण जवंति ।

आवकाहिआण जइआ, तहेव ठग्गामभागा उ ॥२६॥

इत्तराणां शुद्धपरिहारिकाणामुपसर्गा आतङ्का वेदनाश्च न
भवन्ति, तत्कल्पप्रभावाज्जीतमेतत् । यावत्कथिकाना भाज्या
उपसर्गादयः, जिनकल्पस्थिताना सभवात् । तथैव पट्टग्रामभा-
गास्त्वमीषां यथा जिनकल्पिकानामिति गाथार्थः ।

एतेषामेव स्थितिभिधानुमाह-

खित्ते काळे चरित्ते, तित्थे परियाएँ आगमे वेए ।

कप्पे डिंगे वेसा-जाणे गणणा अजिगहा य ॥२७॥

पव्वावण-मुंनावण-मणसावणणे वि से अणुगवाया ।

कारण-णिप्पणिकम्मा, भत्त पंथो अ तइआए ॥२८॥

अस्य गाथाद्वयस्यापि समुदायार्थं पूर्वं (गाथा ४८३-४८४) वृत्तं

अवयवार्थं त्वाद-

खित्ते भरहेरवण, हौनी साहरणवज्जिआ णिअमा ।

एत्तो चिअ विषेअं, जमित्य काळे वि णाणत्तं ॥२९॥

क्रेत्रे भरतेरवतयोर्भवन्ति शुद्धपरिहारिकाः संहरणवर्जिता-
नियमादियमर्षा स्थिति । अत एव भरतेरवतभावाद्धिज्ञेयम-
यदत्र कालेऽपि नानात्वं, प्रतिभागाद्यन्नावादिति गार्थार्थः ।

चारित्रस्थितिर्माभ्यातुमाह-

तुह्वा जह्णुषाणा, मंजमठाणाण पढमविद्विआणं ।

तत्तो असंखलोगा-णं तू परिहारिअट्टाणा ॥ ५३० ॥

तुल्यानि जघन्यस्थानानि स्वसंख्यया संयमस्थानयोः प्रथम-
द्वितीययोः सामायिकच्छेदोपस्थाप्याऽग्निधानयोः । ततो जघ-
न्येभ्यः संयमस्थानेभ्यः, असंख्यानां लोकानां त्वाक्त्रप्रदेशस्था-
न वृद्ध्या परिहारिकस्थानानि भवन्ति, संयमप्रधिकृत्येति गा-
थार्थः ।

तांणंवि अमंखंलोगो, अविरुद्धा चैव पढमवीआणं ।

उवोरि पि तत्तोऽनंखा, संजमठाणा उ दोएहं पि ॥ ५३१ ॥

तान्यपि परिहारिकसंयमस्थानानि असंख्येया लोका इति प्रदे-
शस्त्रानवृद्धौ तावन्तीत्यर्थः । तानि चाविरुद्धान्येव प्रथमद्वि-
तीययोरिति, शुद्धविशेषात् सामायिकच्छेदोपस्थाप्यसंयम-
स्थानानीति भावः । उपर्यपि ततः परिहारिकसंयमस्थानेभ्यः,
असंख्येयानि शुद्धविशेषतः संयमस्थानानि, द्वयोरपि सामा-
यिकच्छेदोपस्थाप्ययोरिति गार्थार्थः ।

सट्टाणे पडिवत्ती, अस्सेसु वि होज्ज पुव्वपमिवत्तो ।

तेसु वि वट्ठतो सो-ऽतीअणयं पप्प वुच्चइ उ ॥ ५३२ ॥

स्वस्थान इति नियोगनः स्वस्थानेषु प्रतिपत्तिः कल्पस्य । अन्ये-
ष्वपि संयमस्थानेष्वधिकृतरेषु भवेत् पूर्वप्रतिपन्नो व्यवसायवि-
शेषात् तेष्वपि वर्तमानः संयमस्थानान्तरेऽपि स परिहारविशु-
द्धि इत्यतीतनयं प्राप्योच्यते एव । निश्चयतस्तु न, संयमस्था-
नान्तराध्यासनादिति गार्थार्थः ।

ठिअकप्पस्मी णिअमा, एमेव च जवड दुविधाजिगे वि ।

लेसा-जाणा दोषि वि, हवति जिणकप्पतुल्लाओ ॥ ५३३ ॥

स्थितकल्पे च नियमादेते भवन्ति, नास्थितकल्पे, एवमेव च
भवन्ति द्विविधबिद्धेऽपि नियमादेव, लक्ष्याध्याने द्वे अपि
प्रवतः । अमीषां जिनकल्पतुल्य एव प्रतिपद्यमानादिज्ञेदेनेति
गार्थार्थः ।

गणओ तिणोव गणा, जह्णु पमिवत्ति सयसमुकोसा ।

लकोसजह्णणं, सयसो चिय पुव्वपमिवत्ता ॥ ५३४ ॥

गणतो गणमाश्रित्य त्रय एव गणाः, एतेषां जघन्या प्रतिपत्ति-
रियमादावेव शतश उत्कृष्टा प्रतिपत्तिरादावेव । तथा-उत्कृष्ट-
जघन्येन-उत्कृष्टतो, जघन्यतश्च शतश एव पूर्वप्रतिपन्नाः । नवर
जघन्यपदाऽत्कृष्टपदमधिकमिति गार्थार्थः ।

सत्तावीस जह्णु, सहस्स लकोसओ अ पमिवत्ती ।

सयसो सहस्समो वा, पमिवत्त जह्णु लकोसा ॥ ५३५ ॥

सप्तविंशतिजघन्याः पुरुषाः सहस्राण्युत्कृष्टतश्च प्रतिपत्ति-
रेतावतामेकदा शतश सहस्रशश्च यथामरय प्रतिपन्ना इति
पूर्वप्रतिपन्ना जघन्या उत्कृष्टाश्चेतावन्त इति गार्थार्थः ।

पडिवज्जमाण भइणा, इको वी हुज्ज ऊणपक्खेवे ।

पुव्वपडिवण्णया वि उ, जडया एगो पुहत्तं वा ॥ ५३६ ॥

प्रतिपद्यमानका नाज्या विकल्पनीयाः । कथमित्याह-एकोऽ-

पि प्रवेदूनप्रकोपे प्रतिपद्यमानका पूर्वप्रतिपन्नका अपि तु भा-
ज्याः, प्रक्षेपपक्ष एव कथमित्याह-एकः पृथक्त्वं वा यदा भूयांसः
कल्पान्तर प्रतिपद्यन्त भूयांस एव चैवमिति गार्थार्थः ।

एअं खलु णाणत्तं, एतयं परिहारिआण जिणकप्पा ।

अहलंदिआण एत्तो, णाणत्तामिणं पवक्खामि ॥ ५३७ ॥

एतत् खलु नानात्वमत्र यन्निर्दिशत परिहारिकाणां जिन-
कल्पात् सकाशाच्छेष तुल्यमेव यथात्रन्दिकानम्, अत ऊर्द्धं
नानात्वमिदं वक्ष्यमाणलक्षणं प्रवक्ष्यामि जिनकल्प इति गा-
थार्थः । प० व० ४ चार । (शेषा वक्तव्यता 'अहलदं' शब्दे
प्रथमभागे ८६७ पृष्ठ द्रष्टव्या)

कयमित्थपसंगेण, एसो अब्भुज्जओ इह विहारो ।

संलेहणासमो खलु, सुविसुद्धो होइ णायव्वो ॥ ५३८ ॥

कृतमत्र प्रसङ्गेन विस्तरेण, एषोऽभ्युद्यतो विहारः, इह प्रवच-
ने संलेखनासमः खलु पश्चादासेवनात्सुविशुद्धो भवति ज्ञात-
व्यो ययोदितः । इति गार्थार्थः ।

पाएण चरमकाले, जमेम भणिओ सयाणमाणवज्जो ।

भयणाएँ अस्सया पुण, गुरुकज्जाईहिँ पडिवत्ता ॥ ५३९ ॥

प्रायेण चरमकाले यदेवैव भणितः, सुखे संतामनवच्च, जजन-
याऽन्यदा पुनः स्याद्वा, न वा, गुरुकार्यादिभिः प्रतिबन्धादिति
गार्थार्थः ।

केई जणंति एसो, गुरुसंजमजोगओ पहाणो त्ति ।

थेरविहाराओ वि हु, अच्चंतं अप्पमायाओ ॥ ५४० ॥

केचन जणान्त्येषोऽभ्युद्यतविहारः, गुरुमयमयांगत कारणा-
त्प्रधान इति, स्वविरविहारादपि सकाशादत्यन्तमप्रमादा-
कृतोरिति गार्थार्थः ।

अन्ने परत्थविरहा, नेवं एसो अ इह पहाणो त्ति ।

एअस्स वि तंजावे, पमिवत्तिणिसेहओ चैव ॥ ५४१ ॥

अन्ये परार्थविरहात् कारणान्नैवमिति जणन्ति । एष च परार्थ
इह प्रधानः परलोक इति । एतस्याऽप्यभ्युद्यतविहारस्य त-
द्भावे परार्थभावे प्रतिपत्तिनिषेधतश्चैव, नैव जणन्ति । इति गा-
थार्थः ।

एतदेवाऽऽह-

अब्भुज्जयमेगयरं, पमिवत्तिज्जुक्काम सो वि पव्वावे ।

गणिगुणमन्नज्जिओ खलु, एमेव अलज्जिजुत्तो वि ॥ ५४२ ॥

अभ्युद्यतमेकतर विहार मरण वा प्रतिपत्तुकामः सन्नसावपि
प्रवाजयत्युपस्थितम्, अन्यथा तत्प्रव्रज्याभावे गणिगुणस्त्रयधिकः
खलु तत्प्राप्तनासमर्थो न सामान्येन तच्छून्य, स्नेहात्प्रव्रजति
सति का वार्ता ? इत्याह-एवमेवान्यथा तत्प्रव्रज्याभावेऽल-
ब्धियुक्तोऽप्यभ्युद्यतप्रतिपत्तिमात्रेण गुरुनिश्रया प्रव्रजतीति
गार्थार्थः ।

एव पहाणो एसो, एगंतेणोव आगमा सिद्धो ।

जुत्तीए वि अ नेओ, सपरवगारो महं जम्हा ॥ ५४३ ॥

एव प्रधान एषोऽभ्युद्यतविहारात् एकान्तेनैवाऽऽगमात् सिद्ध
इति युक्त्याऽपि च ज्ञेयः प्रधान, स्वपरोपकारो महान् यस्मा-
दिति गार्थार्थः ।

ण य एत्तो उवगारो, अस्सो णिव्वाण-साहणं परमं ।

जं चरण साहिज्जइ, कस्सइ सुहजावजोएणं ॥५५॥

न चात उपकारोऽन्य प्रधानतर, निर्वाणसाधन परम यश्चर-
णं साध्यते कस्यचित् प्राणिन. शुभभावयोगेन हेतुना इति
न लभ्याद्यपेक्षया । इति गार्थः ।

अच्चंतिअसुहहेज, एअं अस्सेसि णिअमओ चेव ।

परिणमइ अप्पणो वि हु, कीरतं हंदि एमेव ॥ ५६० ॥

आत्यन्तिकसुखहेतुरेतच्चरणमन्येषां भव्यप्राणिना नियमेनैव
परिणमति, आत्मनोऽपि क्रियमाणमप्येषा हन्त्येवमेवाऽऽत्यन्ति-
कसुखत्वेनेति गार्थः ।

गुरु संजमजोगो वि हु, विस्सेओ सपरसंजमो जत्य ।

सम्मं पवहुमाणो, थेरविहारे अ सो होइ ॥ ५६१ ॥

गुरु संयमयोगोऽपि विज्ञेयः । क इह ? स्वपरसयम, यत्र
संयमे, सम्यक् प्रवर्त्तमान. सन् सन्तत्या स्थविरविहारे चा-
ऽसौ भवति स्वपरसयम, इति गार्थः ।

अच्चंतमप्पमाओ, वि नावओ एस होइ णायवो ।

जं सुहजावेण सया, सम्मं अस्सेसि तकरणं ॥५६२॥

अत्यन्ताप्रमादोऽपि, भावतः परमार्थेन, एष भवति ज्ञातव्य
एवंरूप - यच्छुभभावेन सदा सर्वकाल, सम्यगन्येषा तत्करण
शुभभावकरणमिति गार्थः ।

जइ एवं कीन सुणी, थेरविहारं विहाय गीया वि ।

परिवर्जंति इमं न तु, कालोचिअमणसणसमाणं ॥५६३॥

यद्येव, किमिति मुनय. स्थविरविहार विहाय गीतार्था अपि
सन्तः प्रतिपद्यन्त एन जिनकल्पम्, न तु कालोचितमनशन-
समान, तदाऽन्याभागादिति गार्थः ।

तक्काहे उचिअस्सा, आणाआराहणा पहाणेस ।

इहरा उ आयहाणी, निप्फलमत्तिक्खया णेआ ॥५६४॥

तत्काह एवोचितस्य पुस., आज्ञाऽऽराधनाहेतो प्रधान एष
जिनकल्प । इतरथा त्वात्महानि. स्वकाले तदप्रतिपत्तौ नि-
ष्फलशक्तिक्ख्यात् कारणाद् ज्ञेयेति गार्थः ।

अहवाऽऽणाजगाओ, एसो अहिगुणसाहणसहसस ।

हीणकरणेण आणा, सत्तीएँ सया वि जइअव्व ॥५६५॥

अथवाऽऽज्ञानद्वादात्महानि., एष चाऽऽज्ञामङ्ग, अधिक-
गुणसाधनसमर्थस्य. सत. हीनकरणेन हेतुनाऽऽज्ञा, एव
यदुत शक्त्या सदाऽपि यतितव्य, न तत्क्रय. कार्य इति
गार्थः ।

एत्तो अ इमं एवं, जं दसपुव्वीण सुच्चई सुत्ते ।

एअस्स पडिस्सेहो, तयस्सहा अहिगुणभावा ॥५६६॥

इतश्चैतदेवं स्वपरसयम श्रेयान्, यदपि दशपूर्विणां साधूनां
भूयते सूत्रे आगमे, एतस्य कल्पस्य प्रतिषेधः, तस्यान्यथा
परोपकारद्वारेणाधिकगुणभावात् कारणादिति गार्थः ।

एवं तत्तं नाउं, विससओ एव सत्तिरहिण्हि ।

सपरोवआरविसए, जत्तो कज्जो जहासत्ति ॥५६७॥

एव तत्त्वज्ञात्वा विशेषत एव शक्तिरहितै शक्तिशून्यै स्वपरोप-
कारे यत्न. कार्य यथाशक्ति, अप्रमत्तै, महदेवाभिर्जराऽङ्गमिति
गार्थः ।

सन्वं थेरविहारं, मोत्तुं अन्नत्थ होइ सुच्छो उ ।

एत्तो विअ पमिसिप्पे, अज्जाओऽसमत्तकप्पो य ॥५६८॥

सर्वं स्थविरविहार मुक्त्वा, स्वपरोपकारोऽन्यत्र भवति शुद्ध
एव, नाशुद्ध. । अत एव प्रतिपिद्धसूत्रेऽजातोऽनमासकल्पश्चेति
गार्थः ।

एतस्मरणमाह-

अज्जाओ गीआणं, असमत्तो पणगमत्तगा हिंढा ।

उउविसअ दो वि भाणिओ, जहकमं नीअरागेहिं ॥५६९॥

अजातो गीतार्थाना कल्पोऽसमाप्त. पञ्चकात्सप्तकाद् वाऽथ-
ऋतुविषयो द्वयोरपि मणितो यथाक्रम चीनरागैरिति गार्थः
पमिमिच्छवज्जगाण, थेरविहारो अ होइ सुच्छो चि ।

इहरा आणाजगो, संसाग्पवहुणा णियमा ॥ ५७० ॥

प्रतिपिद्धवर्जकानां साधूनां स्थविरविहारश्च प्रवर्ति शुद्ध इ-
ति । इतरथा प्रतिपिद्धावर्जने आज्ञामङ्ग. ससारप्रवर्त्तना नि-
यमादिति गार्थः ।

कयमित्थपसंगेणं, मविसयणिअया पहाण्या एवं ।

दट्ठवा बुद्धिमया, गओ अ अब्भुज्जयविहारो ॥५७१॥

कृतमत्र प्रसङ्गेन विस्तरेण, स्वविषयनियतोक्तन्यासात् प्र-
धानता एव छद्म्या बुद्धिमता द्वयोरपि । गतश्चाभ्युद्यतविहार
उक्त । इति गार्थः । प० व० ४ छार । प० भा० । प० चू० ।

(२६) (जिनकल्पक-स्थविरकल्पक-जेदजिन्नानां परस्परं
प्रतिविशेष. ' अहालद ' शब्दे प्रथमभागे ८६८ पृष्ठे छद्म्य)

(२७) (३८) (गच्छो जिनकल्पश्च द्वावप्येतौ महर्द्धिका-
विति ' गच्छ ' शब्दे तृतीयभागे ८०३ पृष्ठे छद्म्यौ)

(२९) जिनकल्पको द्विविध - अविज्जपाणि - शिद्धपाणिश्च ।
तत्राच्छिद्रपाणे. शक्त्यनुरुपाभिग्रहविशेषाद् द्विविधमुपकरण-
म् । तद्यथा-रजोहरण, मुखवस्त्रिका च । कस्यचित् त्वक्त्राणार्थं
कौमपटपरिग्रहात्त्रिविधम् । अपरस्योदकविन्दुपरितापादिरक्क-
णार्थमौर्णिकपटपरिग्रहात् चतुर्चा । तथा-असहिष्णुतरस्य द्वि-
तीयक्षौमपटपरिग्रहात् पञ्चमेति ॥ द्विद्रपाणेस्तु जिनकल्पकस्य
सप्तविधपात्रनिर्योगसमन्वितस्य रजोहरणमुखवस्त्रिकाऽदिग्रह-
णक्रमेण यथायोग नवविधो दशविध एकादशविधो द्वादशवि-
धश्चोपधिर्भवति । पात्रनिर्योगश्च (प्रवचनसारोद्धारे) - " पत्त प-
स्तावधो पायद्ववण च पायकेसरिया । परुत्ताई रयत्ताणं, च
गोच्छओ पायणिजोगो, ॥ ४६८ ॥ " आच० २ शु० १ अ० ३ उ० ।

(३०) (३१) (जिनकल्पकानामुपकरणम् ' उवहि ' शब्दे द्विती-
यभागे १०६० पृष्ठे छद्म्यम्)

(३२) को वै न मन्यते तीर्थद्वैरभिहितो जिनकल्प इति ?
केवत्र यादृशानां पुरुषाणा येन विधिना तैरभिहितो जिन-
कल्पस्तदेतदाकर्ण्य । किं पुनस्तत् ? इत्याह-

उत्तमधिउसंघयणा, पुव्वविदोऽतिसणो सयाकाव ।

जिणकप्पिया वि कप्पं, कयपरिकम्मा पवज्जंति ॥५७१॥

तं जइ जिणवयणाओ, पवज्जसि पवज्जतो सछिनो चि ।

आत्थि चि कह पमाण, कह वुच्चिन्नो चि न पमाण ॥ २५६२ ॥

उत्तमधृतिसंहनना. पूर्ववेदिनो, जघन्यतोऽपि । कीञ्चिन्पू-
न-

नवपूर्वप उक्ता इत्यर्थः । सर्वदैव निरुपमशक्त्याद्यतिशयसपञ्चा
जिनकल्पिका अपि “तवेण सत्तेण सुत्तेण पगत्तेण वलेण य ।
तुलणा पचहा वुत्ता, जिणकप्पं पमिवज्जओ ” ॥ १ ॥ इत्यादि
पूर्वोक्तविधिना कृतपरिकर्माण एव जिनकल्पं प्रतिपद्यन्त, ना-
न्यथा, इति न रथपारुष्यकल्याणां जवाहशां जिनकल्पस्तीर्थ
इरैरनुज्ञात इति । तत्तस्माद् यदि जिनवचनादहं दुपदेशजिन-
कल्प प्रतिपद्यसे त्व, ततस्तर्हि ‘स जिनकल्पो व्यवच्छिन्ना-’ इ-
तीदमपि प्रतिपद्यस्व । अथैतन्न प्रतिपद्यसे, तर्हि जिनकल्पाऽ-
स्तीति कथं तीर्थद्वारवचनं तव प्रमाणम् ? कथं च व्यवच्छि-
न्नोऽसौ इति न प्रमाणम् ? । नन्वाग्रहपिशाचिकाग्रस्तचेष्टि-
मिदं, स्वेच्छामात्रप्रवृत्तत्वादिति ॥ २५ए१ ॥ २५ए२ ॥

अथ जिनकल्पास्तित्वमागमे प्रतीत, तद्व्यवच्छेदस्तु केन

वचनेन तीर्थद्वारक- ? इति चेदित्याह-

मण-पमोहि-पुलाए, आहारग-खवग-उवसमे कप्पे ।
संजमतिथ-केवलि । स-ज्जणा य जंजुम्मि वुच्छिन्ना ॥ २५ए३ ॥

मनःपर्यायज्ञान, परमावधि, पुलाकलधि, आहारकशरीर,
क्षपकश्रेणः, उपशमश्रेणः, जिनकल्पः, परिहारविशुद्धिक-स-
हमसपराय-यथाख्यातलक्षणं समयमत्रिक, केवली, मोक्षगमन-
लक्षणा निश्चिन्नेति सर्वेऽप्येते पदार्थाः । जम्बूस्वामिनि व्यव-
च्छिन्ना -जम्बूस्वामिनि यावत्प्रवृत्ताः, न तूत्तरत्र इति ॥ २५ए३ ॥
विशे० । आ० म० । जम्बूस्वामिनि व्यवच्छिन्नाऽसौ, सहनना-
द्यभावात् सांप्रत न शक्यत एव कर्तुम् । विशे० ।

जिणकप्पट्टिड-जिनकल्पस्थिति-स्त्री० । जिनाः गच्छन्निर्गत-
साधुविशेषाः, तेषां साधुविशेषाणां कल्पस्थितिर्जिनकल्पस्थितिः ।
स्था० ३ उ० ४ उ० । कल्पस्थितिभेदे, वृ० ६ उ० । सा चैवम्-
जिनकल्प हि प्रतिपद्यते जघन्यनापि नवमपूर्वस्य तृतीयवस्तु-
नि सति उत्कृष्टनस्तु दशसु जिन्नपु प्रथमे सहनने दिव्याद्यु-
पसर्गारोगवेदनाश्चासौ सहने, एकाक्येव भवति, दशगुणोपे-
तस्थगिडल एवाचचारदि, जीर्णवस्त्राणि च त्यजति । सर्वोपधि-
विशुद्धा अम्य भिक्षाचर्या तृतीयपौरुष्या पिण्डेपणोत्तरा, सा
पञ्चानामेकतरैव, विहारो मासकल्पेन, तस्यामेव वीथ्या पट्ट-
दिने भिक्षाऽनमिति, एवं प्रकारा चैवम् ‘सुयसवयण’ इत्या-
दिकाद् (वृहत्कल्प) गाथासमूहात् कल्पोकादवगन्तव्येति ।
स्था० ३ उ० ४ उ० ।

अथ जिनकल्पस्थितिमाह-

णिज्जुत्तिमासकप्पे-सु वणितो जो गमो उ जिणकप्पे ।

सुयमंघयणादीआं, सो चैव गमो णिरवसेसो ॥ ४०६ ॥

निर्गुक्तिः पञ्चकल्पः, तस्यां च मामकल्प, प्रकृते च यो गमो
जिनकल्पे जिनकल्पविषय श्रुतसहननादिको वर्णित, स एव
गमो निरवशपोऽवगन्तव्यः ।

स्थानाशून्यार्थं पुनरिदमुच्यते-

गच्छम्मि य णिम्मीता, धारा जाहे य मुणियपरमत्था ।

अगगहजोगअजिगंहे, उवेति जिणकप्पिप्रचरित्तं ॥ ४०७ ॥

यदा गच्छे, प्रव्रज्या शिष्यपदानुक्रमेण निर्मिता निष्पन्ना, तदा
धारा श्रोतव्यक्त्यादिवृत्तिमन्तः, परावहोपसर्गैरक्षोभ्या वा,
मुणितपरमार्था-अच्युतविहारेण विदुर्तुमवसरः सांप्रतम-
स्माकमित्येवमवगतार्थाः, तथा-यथाः पिण्डेपणयोरसस्पृशस-

ष्टाखयोरग्रद, ते परिहर्तव्ये, यास्तूपरितन्त्र पञ्चपणास्तासाम-
भिग्रह एता एव गृहीतव्याः । अन्येवरूप, तत्राप्येकदैकतरस्यां
योगा व्यापारः पारभाग इत्यर्थः । एव भावितगतयो यदा
भवन्ति, तदा जिनकाल्पकचारित्रमुपयान्ति प्रातिपद्यन्ते ।

धितिवलिया तवसूरा, णिति य गच्छाउ ते पुरिससीहा ।

बलवीरियमंघयणा, उवमग्गसहा अभीरू य ॥ ४०८ ॥

धृतिर्वज्रकुक्ष्यवदच्छेद्य चित्तप्रणिधान, तथा, बलिका बल-
वन्तः, तथा तपश्चतुर्थादिक एवमासिकान्त तत्र शूराः समर्थाः,
एवविधाः पुरुषसिंहाः, ते गच्छान्निर्गच्छन्ति । बल शारीरं, वीर्यं
जीवप्रजव, तर्हेतुः सहननम् अस्थितिचयात्मकं येषां ते तथा ।
बलवीर्यग्रहणं च चतुर्भङ्गीज्ञापनार्थम् । सा चैवम्-धृतिमात्रामैको,
न सहननवान् । सहननवानामैको न धृतिमान् । सहननवान् धृ-
तिमोश्च ! न सहननवान् न धृतिमान् । तत्र तृतीयभङ्गे-
नाधिकारः । उपसर्गा दिव्यादयः, तेषां सहाः सम्यग्भासि-
तारः, तथा-अज्ञारवः परीवहेभ्यो न विभ्यति । गता जिनकल्प-
स्थितिः । वृ० ६ उ० । जिनकल्पिकः कथं मोक्षं न याति ? कर्मणो
वातुल्यादयश्च किमपि कारणम्, तस्य क्लृप्तकथेयुपशमश्रेणो-
र्मध्ये काऽपि भवति, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-जिनक-
ल्पिकस्तस्मिन् भवे मोक्षं न याति, तथाकल्पत्वात् । किं चो-
पशमश्रेणि तु कश्चित्प्रतिपद्यते, न तु क्षपकश्रेणिम्, पञ्चवस्तुके
तथाऽजिधानादिति । १६३ प्र० मेन० ३ उल्ला० ।

जिणकप्पपट्टिमा-जिनकल्पप्रतिमा-स्त्री० । प्रतिमाभेदे, “सो
य जिणकप्पपट्टिमं करेइ” आ० म० द्वि० ।

जिणकप्पिय-जिनकल्पिक-पुं० । जिनानां कल्प आचारो जि-
नकल्प, स विद्यते येषां ते । “अत इनुठनौ” । ५ । १ । ११५ ।

इति (पाणिनीयवचनात्) ठन् । प्रव० ६० द्वार । जिना गच्छ-
निर्गतसाधुविशेषाः, तेषां कल्पः समाचारः, तेन चरन्तीति जि-
नकल्पिकाः । प्रव० ६३ द्वार । जिनानामिव कल्पो जिनकल्प उ-
ग्रविहारविशेषः, तेन चरन्तीति जिनकल्पिका । ध० ७ अधि० ।
अच्युतविहाराणि, प० व० ४ द्वार । (एतस्याशेषवक्तव्यताऽनु-
पदमेव ‘जिणकप्प’ शब्देऽस्मिन् नव भागे १४६३ पृष्ठे निरूपिता)

जिणकित्ति-जिनकर्त्ति-पुं० । तपागच्छान्तर्गतसामसुन्दरगणी-
न्त्यस्य स्वनामख्याते शिष्ये, ग० ३ अधि० । अयं च चैकमीये
१४६४ वर्षे विद्यमान आसीत् । अनेन चम्पकश्रेष्ठिकथानक, ध-
न्नाशालिजस्रचरित्र, नमस्कारस्तवटीका, दानकल्पद्रुम, श्री-
पालगोपात्रकथा चेति ग्रन्था विरचिताः । जै० ६० ।

जिणकिरिया-जिनक्रिया-स्त्री० । जिनप्रणीताया क्रियायाम्,
प० व० ।

चादक आद-जिनक्रियाया असाध्या नाम न सन्ति ? नत्यमित्याह-
जिणकिरियाएँ असज्जा, ए इत्थं लोगम्मि केइ विज्जंति ।

जे तप्पओगऽजोगा, तेऽसज्जा एम परमत्थो ॥ ४०९ ॥

जिनानां संबन्धिनी क्रिया तत्प्रणेतृत्वेन जिनक्रिया, तस्या अ-
साध्या अचिकित्स्या, नात्र लोके प्राणिशोके, केचन प्राणिनो
विद्यन्ते । किं तु-ये तत्प्रयोगायोग्या जिनक्रियाप्रयोगानुचितास्ते
असाध्याः कर्मव्याधिमाश्रित्य, एव परमार्थ-इदमत्र इदं-
मिति गार्थः । प० व० १ द्वार ।

जिणकुनलसूरि-जिनकुशलसूरि-पुं० । स्वरतरंगच्छीये स्वना-
मख्याते आचार्ये, “द्युवनपदानुक्रमजा-नुर्जानो जिनकुशलसूरि-

गुरु " अष्ट० ३२ अष्ट० । अनेन वैक्रमीये १३३७ वर्षे जन्म लब्ध्वा १३४७ वर्षे जिनचन्द्रसूरिणामन्तिके प्रव्रज्य १३७७ वर्षे सूरिपदं प्राप्य चैत्यवन्दनकुलकवृत्तिनामा ग्रन्थो विनिर्मितः, तरुणप्रज्ञाचार्याय च सूरिपदं दत्तम्, तथा १३६७ वर्षे स्वर्ग्यमगमत् । जै० ३० ।

जिणकेशरि [ण]-जिनकेशरिन्-पु० । जिनसिंहे, " एकोपरि भमउ जए, विअइ जिणकेशरी सलीआए । कंदपुडु-दाढो, मयणो विडुअरिओ जेण ॥३॥ " सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

जिणकवाय-जिनाख्यात-न० । जिनेन कथिते, जी०१ प्रति० । " दुवालसग जिणकवायं " उक्त० १३ अ० । दर्श० ।

जिणगुण-जिनगुण-पुं० । धीतरागत्वादिक तार्थकरगुणे, " जिणगुणविसय सच्च-म-वृद्धिजणग अणुचदास " । जिणगुणविषय वातरागन्वादिर्तार्थकरगुणोचरम् । पञ्चा० ए विव० ।

जिनगुणममुद-जिनगुणसमुद्र-पु० । गुणरत्नाधारभूते जिनरूपे समुद्रे, पञ्चा० । " पूया जिणगुणसमुद्वेसु, " जिनाश्च ते गुणानां गुणरत्नानामाधारत्वेन प्राप्नुय्येण च समुद्रा इव समुद्रा इवेति जिणगुणसमुद्रास्तपु, पञ्चा० ४ विव० ।

जिणगोयमसीहआहरण-जिनगौतमसिंहाहरण-न० । जिनगौतमसिंहदृष्टान्ते, जीवा० ।

निच्छयओ पुण अप्पे, वि जस्स वत्थुम्मि जायए जावो ।

तत्तो सो निज्जरओ, जिणगोयमसीहआहरणं ॥

निश्चयतो निश्चयनयात्, पुनरप्येऽपि हिनेऽपि न केवल वलिष्ठे, इत्यादिशब्दार्थः । वस्तुनि आचार्यादौ, यस्य ज्ञव्यस्य, वस्तुनि उक्तरूपे, जायते प्रादुर्भवति, भावः प्रशस्तान्त करण, नतः स इति भावानिर्जरक कर्मह्रासकारको जिनगौतमसिंह आहरण दृष्टान्त इति गाथार्थः । भावार्थस्तु कथानकादवसेयः । तच्चेदम्-किल भगवता वीरेण गौतमस्वामी ग्रामं गच्छन् एकदा भणितः । गौतम ! त्वया हालको मार्गे गच्छता प्रवाजनीयः । तथेति प्रतिपद्य प्रणम्य च भगवन्तं गतो गौतमो ग्रामे, दृष्ट्वा च गच्छता क्षेत्रनिकटवर्ती हालिकः । ततो गौतमेन भणितम्-किं भो करोषि ?, निजकर्मोऽऽवेदिनम् । पुनरुवाच सः-साप्रत यच्च भणसि तदहं भगवन् ! करोमि । गौतमेनोचे-धर्मं कुरुष्वेति । तेन च प्रोत्फुल्लवदनकमलेन न्यगादि-एवमिति । ततः प्रवाजितः स, ततः स्वकार्यं विहाय प्रगवतः । संमुखमागच्छन्तस्तस्य शिक्षा दत्ता-एव च ह्कमिनव्यम्, एववि-यइवास्मदीयो भगवान् वीरो जवता प्रतिपत्तव्य इत्यादि । सर्वं तेन प्रतिपन्नम् । यावदद्यापि भगवान् नासीद् दृष्टो, दृष्टे च नास्मिन् रजोहरणं मुक्त्वा यद्ययं ते गुरुस्ततो न किञ्चित्तव धर्मेण कार्यमिति भणित्वा च पलायितः । किञ्च तस्य वासुदेवजत्रकृतपूर्वरोरान् पितृव्यसुन-जीवसिंहपातनरूपान् प्रगवन्तं पश्यतः कर्मवन्धो, गौतम च पश्यतः तद्दृष्ट्वा, गौतमश्च भगवदपेक्षया हनिशृङ्गस्था-तीर्थद्वारत्वादिहेतोः, प्रगवोऽवोत्तम, तीर्थद्वारत्वादिहेतुभिरेव इति सिद्धम् । जीवा० ३० अधि० ।

जिणचद-जिनचन्द्र-पु० । जिनरूपे कारुणिकनिशाकरे, " जिणचदोहं तुडुदिआओ " जिनचन्द्रे कारुणिकनिशाकरे । प्रश्न०

१ सम्ब० द्वार । " नह जिणचंदागमाओ य " जिनचन्द्रागमादर्हद्वचनात् । आ० । भाव० ।

जिणचंदगणि-जिनचन्द्रगणिन्-पु० । उक्तेशगच्छीये कक्कसूरिणिष्ये, एतमव देवगुप्तसूरिकुलमण्डनसूरिनामज्यां वदन्ति । वैक्रमीये १०७३ वर्षेऽयमासीत् । अनेनैव नवपदप्रकरणं, तदुपरि टीका च विरचिता । जै० ३० ।

जिणचंदसूरि-जिनचन्द्रसूरि-पु० । स्वरतरगच्छीये जिनेश्वराचार्याशिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, पञ्चा० १६ विव० । स्या० । " तच्छिष्या जिनचन्द्राख्या, सूरयो गुणभूरयः । " अष्ट० ३२ अष्ट० । अनेन सवेगरङ्गशाला नाम ग्रन्थो विरचितः । जिनदत्तसूरिसतानीये जिनमाणिक्यसूरिशिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये च, प० व० ४ द्वार । " श्रीमज्जिनचन्द्राह, सूरिर्नवार्कदीधितिप्रतापः " अष्ट० ३२ अष्ट० । अयं च वैक्रमीये ११९७ वर्षे जातः, १२०३ वर्षे दीक्षितः, १२११ वर्षे आचार्यपदम्, १२२३ वर्षे स्वर्गतिं च लब्धवान् । तृतीयोऽप्येतन्नामा आम्नदेवसूरिगुरुः नेमिचन्द्रसूरिशिष्यश्चाभवत् । चतुर्थश्च स्वरतरगच्छीयः जिनप्रबोधसूरिशिष्यः, तस्य वैक्रमीये १३२६ वर्षे जन्म, १३३२ वर्षे दीक्षा, १३४१ वर्षे सूरिपदप्राप्तिः । चतुर्थे राजसु जैनधर्ममरापयत् । अस्मै कलिकालकेवलीति विरुदममिलत्, १३७६ वर्षे स्वर्ग्यमगमत् । पञ्चमोऽप्येतन्नामा स्वरतरगच्छे १४६२ वर्षे वर्तमान आसीत् । यच्छिष्यो जिनसारनामाऽऽसीत् । जै० ३० ।

जिणचिप्पा-जिनचीर्ण-त्रि० । जिनाऽऽचरिते, " अक्खोभो होइ जिणचिप्पो " जिना अनावधिमन पर्यायकेवद्विज्ञानवन्तो, जिनकल्पिकाश्च, तैश्चीर्णे आचरितो जिनाचीर्णः । पञ्चा० ४ विव० ।

जिणजक्ख-जिनयक्क-पुं० । तीर्थकृतां भक्तिदत्ते गोमुखादिके यक्के, प्रव० ।

जक्खा गोमुहं महज-क्खं तिमह ईस्सरं सुतुंभुरू कुसुमो ।

मायंगो विजयाजियं, वंजो मणुओ मुरकुमारो ॥३७॥

छम्मह पयाल किंनर, गरुडो गंधव तह यं जक्खिदो ।

कूवर वरुणो जिडमी, गोमेहो वामण मयंगो ॥३७६॥

यक्का भक्तिदत्तास्तीर्थकृतामिमे । यथा-प्रथमजिनस्य (ऋषभस्य) गोमुखो यक्कः सुवर्णवर्णो गजवाहनश्चतुर्भुजो वरदाक्षमाक्षिकायुक्तदक्षिणपाणिद्वयो मातुर्विष्णुपाशकान्वितवामपाणिद्वयश्च ॥१॥ अजितनाथस्य महायक्काभिधो यक्कः चतुर्मुख इयामवर्ण करीन्द्रवाहनोऽष्टपाणिर्वरदमुद्राक्षसूत्रपाशकान्वितदक्षिणपाणिचतुष्टयो वाजपूरकाजयाहुशशकियुक्तवामपाणिचतुष्कश्च ॥२॥ श्रीशंभुजिनस्य त्रिमुखो नाम यक्कः त्रिवदन त्रिनेत्रः इयामवर्ण मयूरवाहन परभुजो नकुलगदाऽभययुक्तदक्षिणकरमवत्रयो मातुर्विष्णुच्छागाक्षसूत्रवामपाणिपञ्चत्रयश्च ॥३॥ श्रीअभिनन्दनस्य ईश्वरो यक्कः इयामकान्तिगजवाहनश्चतुर्भुजो मातुर्विष्णुक्षसूत्रयुक्तदक्षिणकरमवत्रयो नकुलगदाशान्वितवामपाणिद्वयश्च ॥४॥ श्रीसुमतेस्तुम्बुर्यक्षश्चेतवर्णो गरुडवाहनश्चतुर्भुजो वरदशकियुक्तदक्षिणपाणिद्वयो गदानागपाशयुक्तवामपाणिद्वयश्च ॥५॥ श्रीपद्मप्रज्ञस्य कुसुमो यक्को नीलवर्ण कुरङ्गवाहनश्चतुर्भुज फलाभययुक्तदक्षिणपाणिद्वयो नकुलक्षसूत्रयुक्तवामपाणिद्वयश्च ॥६॥ सुपाश्वस्य मातङ्गो यक्को नील-

स्रणो गजवाहनश्चतुर्भुजो विल्वपाशयुक्तदक्षिणपाणिद्वयो
नकुलाङ्कुशयुक्तवामपाणिद्वयश्च ॥ ७ ॥ श्रीचन्द्रप्रमस्य विज-
यो यक्षो हरितवर्णः त्रिलोचनो हंसवाहनो द्विभुजः कृतदक्षिण-
हस्तचक्रो वामहस्तधृतमुद्गरश्च ॥ ८ ॥ आसुविधिजिनस्य-
जितो यक्षः श्वेतवर्णः कूर्मवाहनश्चतुर्भुजो मातुलिङ्गाक्षसूत्रयु-
क्तदक्षिणपाणिद्वयो नकुलकुन्तकलितवामपाणिद्वयश्च ॥ ९ ॥
धीशीतलस्य ब्रह्मा यक्षश्चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः सितवर्णः पद्मासनो-
ऽष्टभुजो मातुलिङ्गमुद्गरपाशकाभययुक्तदक्षिणपाणिचतुष्टयो
नकुलगदाऽङ्कुशाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिचतुष्टयश्च ॥ १० ॥ श्री-
श्रेयांशस्य मनुजो यक्षः (मतास्तरेण-ईश्वरः) धवलवर्णः त्रि-
नेत्रो वृषभवाहनश्चतुर्भुजो मातुलिङ्गगदायुक्तदक्षिणपाणिद्वयो
नकुलकाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिद्वयश्च ॥ ११ ॥ श्रीवासुपूज्यस्य
सुरकुमारो यक्षः श्वेतवर्णो हंसवाहनः चतुर्भुजो वीजपूरक-
धानान्वितदक्षिणकरद्वयो नकुलकधनुर्युक्तवामपाणिद्वयश्च ॥ १२ ॥
श्रीधिमलस्य परमुखो यक्षः श्वेतवर्णः शिखिवाहनो द्वादश-
भुजः फलचक्रवाणस्त्रिपाशाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणपाणिपद्मः, नकु-
लचक्रधनुःफलक्राङ्कुशाभययुक्तवामपाणिपद्मश्च ॥ १३ ॥ श्री-
अनन्तस्य पातालो यक्षस्त्रिमुखो रक्तवर्णो मकरवाहनः पर-
भुजः पद्मस्त्रिपाशयुक्तदक्षिणपाणित्रयो नकुलफलकाक्षसूत्र-
युक्तवामपाणित्रयश्च ॥ १४ ॥ श्रीधर्मस्य किंनरो यक्षस्त्रिमुखो
रक्तवर्णः कूर्मवाहनः परभुजो वीजपूरकगदाऽजययुक्तदक्षिण-
पाणित्रयो नकुलपद्माक्षमालायुक्तवामपाणित्रयश्च ॥ १५ ॥
श्रीशान्तिनाथस्य गरुडो यक्षो वराहवाहनः क्रोमवदनः श्या-
मरुचिश्चतुर्भुजो वीजपूरकपद्मान्वितदक्षिणकरद्वयो, नकुला-
क्षसूत्रयुक्तवामपाणिद्वयश्च ॥ १६ ॥ श्रीकुन्धोर्गन्धर्वयक्षः श्या-
मवर्णो हंसवाहनश्चतुर्भुजो वरदपाशकान्वितदक्षिणपाणि-
द्वयो मातुलिङ्गाङ्कुशाधिष्ठितवामकरद्वयश्च ॥ १७ ॥ श्री-
अरजिनस्य यक्षेन्द्रो यक्षः परमुखस्त्रिनेत्रः श्यामवर्णः शङ्ख-
शिखिवाहनो द्वादशभुजो वीजपूरकवाणस्त्रिगुणमुद्गरपाशकाभ-
ययुक्तदक्षिणकरपद्मो नकुलधनुःफलकशूलाङ्कुशाक्षसूत्रयुक्त-
वामपाणिपद्मश्च ॥ १८ ॥ श्रीमल्लजिनस्य कूवरो यक्षश्चतुर्मुखः
हस्तायुधवर्णो गजवाहनोऽष्टभुजो वरदपरशुशूलाभययुक्तद-
क्षिणपाणिचतुष्टयो वीजपूरकशक्तिमुद्गराक्षसूत्रयुक्तवामपाणि-
चतुष्टयश्च (अन्ये कूवरस्थाने कुवेरमाहुः) ॥ १९ ॥ श्री-
मुनिसुव्रतस्य वरुणो यक्षश्चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः सितवर्णो वृ-
षभवाहनो जटामुकदन्तुषितोऽष्टभुजो वीजपूरकगदावाण-
शक्तियुक्तदक्षिणकरकमलचतुष्को नकुलपद्मधनुःपरशुयुतवाम-
पाणिचतुष्टयश्च ॥ २० ॥ श्रीनमिजिनस्य भ्रुकुटिर्यक्षश्चतुर्मुखस्त्रि-
नेत्रः सुवर्णवर्णो वृषभवाहनोऽष्टभुजो वीजपूरकशक्तिमुद्गराजय-
युक्तदक्षिणकरचतुष्टयो नकुलपरशुचक्राक्षसूत्रयुक्तवामकरचतुष्ट-
यश्च ॥ २१ ॥ श्रीनेमिजिनस्य गोमेधो यक्षः प्रमुखः श्यामकान्तिः
पुरुषवाहनः परभुजो मातुलिङ्गपरशुचक्रान्वितदक्षिणकरत्रयो
नकुलशूलशक्तियुक्तवामपाणित्रयश्च ॥ २२ ॥ श्रीपार्श्वजिनस्य
धामनो यक्षो (मनान्तरेण पार्श्वनामा) गजमुख उरगफणामण्डित-
शिराः श्यामवर्णः कूर्मवाहनश्चतुर्भुजो वीजपूरकोरगयुक्तदक्षि-
णपाणिद्वयो नकुलजुगयुक्तवामपाणियुगश्च ॥ २३ ॥ श्रीवीर-
जिनस्य मतङ्गो यक्षः श्यामवर्णो गजवाहनो द्विभुजो नकुलयुत-
दक्षिणभुजो वामकरधृतवीजपूरकश्चेति ॥ २४ ॥ प्रव० २६ द्वार ।

जिणजक्का-जिनयात्रा-स्त्री० । अहंउत्सर्वे रथयात्रायाम्, पञ्चा० ।

७ विव० । ध० । (सा च 'अणुजाण' शब्दे प्रथमभागे ३६७
पृष्ठे वर्णिता)

जिणणाम(ण्)-जिननामन्-न० । नामकर्मभेदे, कर्म० ३ कर्म० ।

जिणदत्त-जिनदत्त-पु० । स्वनामख्याते स्वरतरगच्छीये जिन-
वल्लभसूरिशिष्ये आचार्ये, "तच्छिष्याजयदेवार्था, गच्छे स्वरतरे-
श्वरा." इति । तत्पदे जिनवल्लभसूरिजिनदत्तसूरयोऽनूवृत्ति
च । अष्ट० ३२ अष्ट० । प० व० । अथ च महाप्रज्ञावक आ-
सीत्, अम्बादेव्या युगप्रधानपदमस्मै दत्तम् । वैक्रमीये ११३२
वर्षेऽयं च जातः, सोमचन्द्र इति गृहपर्यायिऽस्य नामाऽऽ-
सीत्, वैक्रमीये ११४१ वर्षेऽयं दीक्षितः, तत्समयेऽस्य प्रबोध-
चन्द्रगणीति नामाऽऽसीत् । ११६९ वर्षेऽयं चित्रकूटे (चित्तोर
इति प्रसिद्धे) देवभट्टाचार्यदत्त सूरिपदमवाप, सदेहदो-
लावलीप्रभृतीन्नेकान् ग्रन्थानरचयत् । वैक्रमीये १२११ वर्षे
अजयमेरु (अजमेर) नगरेऽयं स्वरगमत् ॥ द्वितीयोऽप्येतज्जामा
वायव्यगच्छीयराशिलसूरिशिष्यजीवदेवसूरे । शिष्यो वैक्र-
मीये १२६५ वर्षे विद्यमानः आसीत्, येन विवेकविद्यासू-
शकुनशास्त्रादयः अनेके ग्रन्था निर्मिताः, परकायप्रवेशविद्याम-
यमजानत्, १२७७ वर्षे च निर्गते वस्तुपालसङ्घेऽप्ययमासीत्,
अस्य शिष्योऽपरचन्द्रसूरिर्महाकविरासीत् । जै० ६० । "सय-
लगुणरयणरोहण-गिरीर्हि जिणदत्तसूरीर्हि ।" सकलगुणरत्नरो-
हणगिरिभिर्निखिलगुणमणिक्यरोहणशैलेर्जिनदत्तसूरिभिरेत-
शामकैः सप्तगृहवासिभिरिति यावत् । जीवा० ३८ अधि० । आव० ।
वसन्तपुरस्थे स्वनामख्याते आचके, आ० क० । "वसन्तपुरे नगरे
जियसत्तू राया, जिणदत्तो सेट्ठी" आव० ५ अ० । आ० चू० ।
(तत्कथा चञ्चुरिन्द्रियोदाहरणे 'चक्किदिय' शब्दे तृतीयजगते
११०५ पृष्ठे 'कावस्सग' शब्दे ४२७ पृष्ठे च प्ररूपिता)
सकुलग्रामवास्तव्ये स्वनामख्याते आचके, पि० । (तत्कथा
'आधाकम्म' शब्दे द्वितीयजगते २३३ पृष्ठे निरूपिते) आवस्ती-
वास्तव्ये आचके, त० । पाटलिपुत्रनगरस्थे स्वनामख्याते आ-
चके, आ० म० द्वि० । (तत्कथा 'लोज' शब्दे वक्ष्यते) वैशाली-
नगरीवास्तव्ये जीर्णश्रेष्ठचपरनामधेये स्वनामख्याते आचके,
ध० २० । स्वनामख्याते आचके, यस्य पत्नी ईश्वरी आविका ।
कटप० ८ कृण । स्वनामख्याते आचके, यस्य पत्नी फलगुश्री,
"जिणदत्त-फगुसिरी नाम सावगमिहुण ।" महा० ५ अ० ।

जिणदत्तपुत्त-जिनदत्तपुत्र-पु० । चम्पानगरीवास्तव्ये सार्धवा-
हदारके, झा० १ शु० ३ अ० (एतत्कथा 'अड' शब्दे
प्रथमभागे ५१ पृष्ठे दृष्टव्या)

जिणद्व-जिनद्व-न० । जिनसंबन्धिनि द्वये, दर्श० १ तत्त्व ।
('चेइयद्व' शब्दे तृतीयभागे १२९३ पृष्ठे दृष्टव्या । उदा-
हरणम् 'देवद्व' शब्दे वक्ष्यते)

जिणदास-जिनदास-पुं० । मथुरावास्तव्ये आचकविशेषे,
यस्य भार्वा साधुदासी । "सिछी जिणदासो त-त्य साहुदासी
पिया तस्स ।" (२) ध० २० । (अस्य 'सुसकाल' शब्दे
कथा वक्ष्यते) राजगृहनगरस्थे ऋषभभट्टाऽऽत्मजे श्रेष्ठिनि,
"सिछी य उस्सजदत्तो, तस्स सुओ भुवणविस्सुओ पढमो ।
वीओ उण जिनदासो, आवासो ज्यवसणस्स" ॥ २ ॥ ध०
२० (अस्य कथा 'बालकीडा' शब्दे वक्ष्यते) पाटलिपुत्रवा-
स्तव्ये आचके, आ० चू० ६ अ० । मथुरावास्तव्ये आचके,

यस्य भार्या जिनदासी । “ जिनदासो घणिकु तत्र, आवकः परमाऽऽतः । जिनदासी प्रिया तस्य, प्रियकरणदर्शना ॥ १ ॥ ” आ० क० । ती० । आ० म० । (तत्कथा ‘ कबल ’ शब्दे तृतीयजागे १७९ पृष्ठे दृष्टव्या) राजपुरस्थे आवके च । पु० । “ रायपुरे मयरे पगो कुलपुल्लगजातीभो, तस्स जिणदासो मित्तो ” आव० ६ अ० । (अस्य कथा ‘ पञ्चकलाण ’ शब्दे वक्ष्यते) जिणदासगणिमहत्तर-जिनदासगणिमहत्तर-पु० । निशीथचूर्णिकारके आचार्ये, “ गुरुदिणं च गणिस्त, महत्तरस्त च तस्स तुट्ठेहि । तेण कएसा चुएणी, विसेसनामा णिसीहस्स ॥ १ ॥ ” नि० चू० १० उ० । एतेन महात्मना अनुयोगद्वाराबृहत्कल्पाऽऽवश्यकादिष्वपि चूर्ण्यो रचिताः । जै० १० ।

जिणदिट्ठ-जिनदट्ठ-त्रि० । तीर्थकराजिमते, अनु० ।

जिणदेव-जिनदेव-पु० । भरुकच्छस्थे आचार्ये, “ भरुकच्छे जिणदेवो ” । “ आचार्यो जिनदेवोऽभू-दधैव भृगुपत्तने । ” आ० क० । (तत्कथा ‘ पणिहि ’ शब्दे वक्ष्यते) द्वारवतीवास्तव्ये अर्हन्मित्रश्रेष्ठिनः पुत्रे, “ द्वारवत्या महापुयो-मर्हन्मित्रो वाणिश्वरः । अनुद्धरी प्रिया तस्य, जिनदेवस्तु तत्सुतः ॥ १ ॥ ” आ० क० । (‘ अत्तदोसो-वसंहार ’ शब्दे प्रथमभागे ५०३ पृष्ठे कथाऽस्य निरूपिता) । कौशास्मीनगरवास्तव्ये केमदेवाऽऽत्मजे स्वनामख्याते आवके, ध० २० । (तत्कथा ‘ बभसेण ’ शब्दे वक्ष्यते) साकेतनगरवास्तव्ये आवके, “ साएण सचुजयो राया, जिणदेवो सावओ । ” आ० चू० ४ अ० । (तत्कथा ‘ पञ्चकलाण ’ शब्दे वक्ष्यते) चम्पानगरीवास्तव्ये आवके, “ नयरी य चपनामा, जिणदेवो सत्थवाह अहिच्छता । ” आ० चू० ४ अ० । (तत्कथा ‘ सगपरिणामा ’ शब्दे वक्ष्यते) जिणदेसिय-जिनदेशित-त्रि० । जिनेन कथिते, दर्श० ४ तत्त्व ।

जिना इह हितप्रवृत्तगोत्रविशुद्धोपायाभिमुखापायविमुखा-दयः परिगृह्यन्ते, तथा मूलटीकाकृता व्याख्यानात्, जिनेज्यो हितप्रवृत्ताऽऽदिरूपेज्यः शुश्रूषाऽऽदिभिर्व्यक्तभावेज्यो देशित कथिन गणधरैरपि जिनदेशितम् । तथा जम्बूस्वामिप्रभृतय एवविधा एवेति निरूपणीयमेतत् । अथ प्रकृतिसुन्दरमिति कस्मादजिनेज्योऽपि नोपदिश्यते ? उच्यते—तेषा स्वतोऽसुन्दरत्वेन अनर्थोपनिपातसन्नवात् । दृष्ट च पात्रासुन्दरतया स्वतः सुन्दरमपि रविकराऽऽशुलकादीनामनर्थक्यम् । आह च—“ पञ्चजियव धीरेण, हिय ज जस्स सव्वहा । आहारो वि हु मच्चस्स, न पसत्थो गळे सुवी ” ॥ १ ॥ जी० १ प्रति० । “ धम्मो य जिणदेसिओ ” जिनदेशितः केवललिना भाषितः । त० । उक्त० ।

जिणधम्म-जिनधर्म-पुं० । प्रत्येकवर्षस्थपञ्चमीस्नाननगरवास्तव्ये स्वनामख्याते आवके, ती० १० कल्प । जिनसबन्धिनि धर्मे, “ अणुत्तर धम्ममिण जिणान् । ” अनुत्तर धर्मे जिनानामृषमादितीर्थकृतां सबन्धिनम् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । ध० । न० । प्रा० । “ वत्थुपयासणसूरो, अस्सययणणासायरो जयइ । सव्वजयजीववधुर-वधू उविहो वि जिणधम्मो ॥ १ ॥ ” स्था० ४ टा० २ उ० ।

जिणपडिमा-जिनप्रतिमा-स्त्री० । जिनविम्बे, “ जिणपडिमादस-षेण पडिबुद्धा ” (१ गाथा) दश० १ चू० । जिनप्रतिमा सज्जावस्थापनरूपेति । रा० । दश० । जी० । प्रति० । नयो० । पो० । द्वा० । पञ्चा० । (‘ चेइय ’ शब्दे तृतीयजागे १२०५ पृष्ठे सर्वा वक्ष्यतोक्ता)

भारते वर्षे चतुरशीर्तिर्जिनप्रतिमा., ताश्चेमा-

“ पर्युपास्य परमेष्ठिपञ्चक, कीर्तयामि कृतपापनिग्रहम् ।
तन्त्रेवदिविदित चतुर्युता-शीर्तितीर्थजिननामसद्ग्रहम् ॥ १ ॥ ”
तथाहि-

श्रीशत्रुञ्जये भवनक्षीप. श्रीवीरस्वामिप्रतिष्ठित. श्रीआदि-नाथ. । श्रीमूलनायकः पाण्डवस्थापितो नन्दिवर्धनो युगा-दिनाथ. । श्रीशान्तिप्रतिष्ठित. पुण्डरीक. श्रीकलशः, द्विती-यस्तु श्रीवीरस्वामिप्रतिष्ठित पूर्णकलशः । सुधाकुण्डे श्रीजीवितस्वामी श्रीशान्तिनाथ. मरुदेवास्वामिनीप्रथमसिद्धः । श्रीउज्जयन्ते पुण्यकलशमदनमूर्तिः श्रीनेमिनाथः । काञ्चन-बलानके अमृतनिधिः श्रीअरिष्टनेमिः । पापामते अतीत-चतुर्विंशतिमध्यात् अष्टौ पुण्यनिधयः श्रीमन्नेमीश्वरादयः । काशहृदे त्रिशुवनमङ्गलकलशः श्रीआदिनाथ. । सोपारके जीवन्तस्वामी श्रीऋषभदेवप्रतिमा । नगरमहास्थाने श्रीभरते-श्वरकारित. श्रीयुगादिदेवः । दक्षिणापथे श्रीगोमठदेवः श्रीबाहुबलि. उत्तरापथे कलिङ्गदेशे गोमठ श्रीऋषभः । लङ्कार-गढे श्रीवप्रसेनपूजितो मेदिनीमुकुट. श्रीआदिनाथ. । महानग-र्यामुद्गण्डविहारे श्रीआदिनाथ. । तक्षशिलायां बाहुबलिचिनि-र्मित धर्मचक्रम् । मोक्षतीर्थे श्रीआदिनाथपादुके । कोलपाक-पत्तने माणिक्यदेव. श्रीऋषभो मन्दोदरीदेवताऽवसरः । गङ्गा-यमुनयोर्वेणीसङ्गमे श्रीआदिकमण्डलम् । श्रीअयोध्यायां श्रीअजितस्वामी. चन्देर्याम् अजितः । तारणे विश्वकोटिशिला-यां श्रीअजित. । अङ्गदिकायां श्रीअजितस्वामिशान्तिदेवताद्वयं श्रीप्रह्लेन्द्रदेवताऽवसर । आवस्थां श्रीसभवेदो जाङ्गलीविद्या-धिपति. । सेगमतीग्रामे श्रीअजितन्दनदेव, नर्मदा तत्पादेभ्यो निर्गता । कौञ्चद्वीपे सिंहलद्वीपे हसद्वीपे श्रीसुमतिनाथदेव-पादुका । आम्बुरिग्रामे श्रीमतिदेव. माहेन्द्रपर्वते कौशाभ्यां च श्रीपद्मप्रभ । मथुरायां महालक्ष्मीनिर्मित श्रीसुपार्श्वस्तूप. । श्रीदशपुरनगरे श्रीसुपार्श्व. सीनादेवीदेवताऽवसर. । प्रभासे शशिभूषण. श्रीचन्द्रप्रभञ्जकान्तमणिमय श्रीज्वाला-मालिनीदेवताऽवसरः । श्रीगौतमस्वामिप्रतिष्ठितो बलन्यागतः श्रीनन्दिवर्धनकारितः श्रीचन्द्रप्रभ । नासिक्यपुरे श्रीजीवित-स्वामी त्रिभुवनतिलक श्रीचन्द्रप्रभः । चन्द्रावत्यां मन्दिरमु-कुट श्रीचन्द्रप्रभ । वाराणस्यां विश्वेश्वरमध्ये श्रीचन्द्रप्रभः । कोयाद्वारे श्रीसुविधिनाथ । प्रयागतीर्थे श्रीशीतलनाथ. । वि-न्ध्याद्वौ, मलयगिरौ च श्रीश्रेयांस । चम्पायां विश्वतिलकः श्रीवासुपूज्य । काम्पिल्ये गङ्गामूले, सिंहपुरे च श्रीविमल-नाथ । मथुरायां यमुनापुरे समुद्रदेव । समुद्र द्वारवत्यां शा-कपाणिमध्ये श्रीअनन्त. । अयोध्यासमीपे रत्नवाहपुरे नाग-महित. श्रीधर्मनाथः । किष्किन्ध्याया लङ्काया त्रिकूटगिरौ श्रीशान्तिनाथ । गङ्गायमुनयोर्वेणीसङ्गमे श्रीकुञ्जरनाथौ । श्रीपर्वते महिनाथ. । भृगुपत्तनेऽनर्ध्वरत्नचूरु. श्रीमुनिसुवत. । प्रति-ष्ठानपुरे अयोध्यायां विन्ध्याचले माणिक्यदण्डके मुनिसुवत. । अयोध्यायां मोक्षतीर्थे नमि । शौर्यपुरे शङ्खजिनालये पाटलि-नगरे मथुरायां द्वारकायां सिंहपुरे स्तम्भतीर्थे पातालगङ्गाऽ-जिध श्रीनेमिनाथ । अजागृहे नवनिधिः श्रीपार्श्वनाथ । स्तम्भनके भवभयहर । फलवर्द्धिकायां विश्वकल्पवृताऽभिधः । करहेटके उपसगंहर । अद्रिच्छत्रायां त्रिशुवनभानु. । कलि-कुण्डे, नागहृदे च श्रीपार्श्वनाथः । कुम्भकुटेश्वरे विश्वगज । माहेन्द्रपर्वते क्वायापार्श्वनाथः । वैकारपर्वते सहस्रफणी

पार्श्वनाथ । वाराणस्यां दण्डस्ताते भव्यपुष्कराऽऽवतंक ।
महाकाशान्तरे पातालचक्रवर्त्ति । मथुरायां कल्पद्रुम ।
चम्पायामशोकः । मलयगिरौ श्रीपार्श्व । श्रीपर्वते घण्टाकर्णो
महावीर । विन्ध्याद्रौ श्रीगुप्त । हिमाचले गायपार्श्व मन्त्रा-
धिराजः श्रीस्फुटिङ्ग । श्रीपुरे अन्तरिकः श्रीपार्श्वनाथः ।
काकिनीभीमेश्वरे श्रीपार्श्वनाथः । भायलस्वामिगढे देवाधिदेव ।
श्रीरामशयने प्रद्योतकाग्निश्रीवर्द्धमानः । मोटेरे चायमे नाणके
पल्ल्या मेतुल्लके मुण्डस्थान श्रीमाधवपत्तने उपकेशपुरे कुण्ड-
ग्रामे सत्पुरे ढङ्गायां गङ्गाहृदे सर स्थाने वीतभये चम्पायाम्
अपापायां पुञ्जपर्वते नन्दिवरुनकोटिचमौ वीर । वैभाराद्रौ
राजगृहे कैलाशे श्रीरोहिणाद्रौ श्रीमहावीर । अष्टापदे चतु-
र्विंशतिस्तीर्थकराः । सम्मेतेशैले विंशतिर्जिनाः । हेमसरोचरे द्वा-
सप्ततिजिनालयाः काटिसिद्धशिलासिद्धिकेत्रम् ॥

“ इति जैनप्रसिद्धानां, तीर्थानां चामपद्धतेः ।

सन्देहोऽयं स्फुटीवक्र, श्रीजिनप्रज्ञसूरिणा ” ॥ १॥ ती० ४५ कल्प ।

जिणपणत्त-जिनप्रज्ञ-त्रि० । तीर्थकरप्रणीते, “ जिणपण-
त्त लिङ्ग । ” प० व० १ द्वार । जी० । जिनैर्हिताऽऽप्यनिवर्त
कयोगिजिः प्रज्ञप्त तदन्यसत्त्वानुग्रहाय सूत्रत आचाराऽऽद्यज्ञोपा-
ङ्गादिजदेन रचित जिनप्रज्ञप्तम् । उक्तं च-‘ अर्थं ज्ञासइ
अरिहा, सुत्त गथनि गणहरा णिउण । सासनस्स हियछाप,
तओ सुत्त पवत्तइ ॥ १॥ ’ ति । जी० १ प्रति० ।

जिणपरियाय-जिनपर्याय-पु० । केवलपर्याये, ज० २० श०
७ उ० । (तत्स्वरूप ‘ केवलि ’ शब्दे तृतीयजगौ ६५२ पृष्ठे
रूप्यम्)

जिणपवयण-जिनप्रवचन-न० । जैनाऽऽगमे, (आ० म०)

सांप्रतमपि च केय जिनप्रवचनोत्पत्तिः ? , कियदभिधान चेद
जिनप्रवचनः ? , को वाऽस्याभिधानविभागः ? , इत्येतत् प्रासङ्गि-
कशेष शेषद्वारसंग्रह चाभिधिसुराह—

जिणपवयणउत्पत्ती, पवयणएगडिया विजागो य ।

दारविही य नयविही, वक्खाणविही अणूओगा । ? ३५० ।

इह जिनप्रवचनोत्पत्तिः, प्रवचनैकार्थिकानि, एकार्थिकविजाग-
धेति त्रितयमपि प्रसङ्गशेष, द्वाराण्युद्देशनिर्देशादिति, तेषां विधि-
प्ररूपण द्वारविधिः ; अयमुपोद्धाताऽभिधीयते । नयविधिस्तू-
पक्रमादीनां सूत्रानुयोगद्वाराणां चतुर्थमनुयोगद्वारम् । तथा व्या-
ख्यानस्य विधिर्योपनयविधिः-शिष्याऽऽचार्यपरीक्षाऽभिधानम् ।
अनुयोगः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः, सूत्रानुगमश्चेति समुदायार्थः ।
आह च-चतुर्थमनुयोगद्वार नयविधिमभिधाय पुनस्तृतीयानु-
योगद्वाराख्यानुगममभिधान किमर्थम् ? । उच्यते-नयानुगमयो-
सहचरभावप्रदर्शनार्थम् । तथाहि-नयानुगमौ प्रतिस्वयं युगपद-
नुधावतः, नयमतश्च नयानुगमस्याजवात् । यदि युगपन्नयानु-
गमौ गच्छतः, तर्हि तदुपन्यासोऽपि युगपदेवास्तु, किमर्थमनु-
योगद्वारचतुष्टयोपन्यासे नयानामन्ते उपन्यासः ? । उच्यते-युग-
पद्वक्तुमशक्यत्वात् । आह च मूत्रटीकारुत-अनुयोगद्वारचतुष्ट-
योपन्यासे तु नयानामन्तेऽभिधान युगपद्वक्तुमशक्यत्वादिति ।
अपरस्त्वाह-चतुस्तुयोगद्वाराऽऽत्मकं शास्त्र, ततश्चतुस्तुयोगद्वार-
ातिरिक्तस्य व्याख्यानविधेरुपन्यासो निरर्थकः । तदयुक्तम् ।
अनुगमाङ्गतया निरर्थकत्वायोगात् । अनुगमाङ्गता च व्याख्याऽ-
ङ्गत्वादिति तत्र जिनप्रवचनोत्पत्तिर्निर्धुक्तिसमुत्थानप्रसङ्गतोऽभि-

हिता, अर्हद्वचनत्वात्प्रवचनस्य । आह च-“ सुयमिह जिणपवय-
ण, नस्तुत्पत्ती पसगतोऽभिधिया ” इति ॥ ३५० ॥ आ० म० प्र० ।
जिणपमत्य-जिनप्रशस्त-त्रि० । जिनभाषिते, “ बहुसु वाणेषु
जिणपसत्थेषु ” जिनप्रशस्तेषु जिनभाषितेषु । प्रश्न० ५ सम्प्र०
द्वार । जिनानां गोत्रविशुद्धोपायाभिमुखापाथविमुखाहित-
प्रवृत्तादिज्जिद्वानां प्रशस्त निरुपमं पथ्याभवत् उचितसेवनाया
हित जिनप्रशस्तम् । जिनहिते च । जी० १ प्रति० ।

जिणपादिहेरय-जिनप्रातिहार्य-न० । अतिशयपरमपूज्यत्व-
ख्यापकालङ्कारविशेषे, दर्श० ।

तानि च-

कंकेद्धि कुसुमवुड्डी, दिव्वज्जुणि-चामराऽऽमणां च ।

भावलय-जेरि-छत्तं, जयंति जिणपादिहेरां ॥ ७ ॥

जयन्ति देशाऽऽप्तमहिमानमधः कुर्वते, कानि ? , कङ्केल्लि-
प्रभृतानि जिनप्रातिहार्याणीति सवन्धः । तत्र कङ्केल्लिर्दिनकर-
करप्रसरावारकोऽशोकवृक्षः । एतन्मानं च-“ वत्तास धणुहाइ,
चेव्यरुक्खो उ वद्धमाणस्स । सेसाण तु जिणाण, ससरीरा
वारस गुणाओ ” ॥ १ ॥ १ । कुसुमवृष्टि-सुरकगविमुक्ताधः
स्थितवृन्तजानुदधनपञ्चवर्णसुगन्धिपुष्पवर्षम् २ । दिव्यध्वनिः-
सुरनरतिथ्यजन्तुजातस्वस्वभावापरिणामरमणीयः संख्याऽती-
तपरिपत्प्राणियुगपदनेकमशयापहारचतुर क्षीरेक्षुद्राकाश-
धिरुतरमाधुर्यवानायाजनगामी देशनानिनादः ३ । चामरे-
त्रिजुवनेश्वर्यमसूत्रके शरच्चन्द्रमराचिनिचयगौरैः प्रकीर्णक ४ ।
आसनममेयमहिमाऽऽविर्भावक, समुच्चलत्पञ्चवर्णमणिकिरण-
कदम्बककर्तुरितदिगन्तर सिंहासनम् ५ । भावलय-निर्जितमा-
र्तैरुमरुक्ख मौलिपृष्ठप्रतिष्ठित प्रभाजालम् ६ । भेरी-पुरतो
व्योम्नि शब्दायमान प्रतिरवज्जरितमुचनोदरो दुन्दुभिः ७ ।
उत्रम्-एकदेशे समुदायोपचाराज्जगतत्रैकप्रभुत्वाविर्भावनच-
तुर पार्श्वेण चन्द्रमण्डलानिमाऽऽतपत्रयम् ८ । इह कङ्केल्लिरित्यत्र
प्राकृतवशाद्विभक्तिशेषः । जावलयजेरिछत्तमित्यत्र समाहारद्व-
न्द्वः । शेष सुगमम्, समस्तासमस्तनिर्देशश्च व-भानुशोभ्यात्, एव-
मन्यत्रापि यथासज्जवमूढम् । अनिशयान्तर्गतत्वेऽपि चामीषां
पृथगुपादानम्, प्रातिहार्येऽपि व्यपदेशान्तरेणाऽऽगमे रुढत्वा-
दिति गार्थात् ॥ ७ ॥ दर्श० १ नस्व ।

जिणपात्रिय-जिनपालित-पु० । चम्पानगरीवास्तव्ये स्वनाम-
ख्याते माकण्डिसार्थवाहपुत्रे, ज्ञा० ।

तत्कथा-

नवमस्स एं भंते ! णायज्जणस्स समणेणं जगवया महा-
वीरेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पणत्ते ? । एवं खलु जम्बू !
तेण काजेणं तेणं सपणं चंपा नामं नयरी होत्था । तीसे
णं चंपाए णयरीए कूणिए णामं राया होत्था । तत्थ णं चंपाए
णयरीए वहिया उत्तरपुराच्छिमे दिमीजाए एत्थ ण पुण-
जदे णाम चेइए होत्था । तत्थ णं मायंटी णामं मत्थवाहे
पग्गिमत्ति अट्ठे । तस्म एं जहा णामं जारिया । तीसे णं भ-
दाए जारियाए अत्तया दुवे सत्थवाहदारया होत्था । तं
जहा-जिणपात्रिये य, जिणरक्खिए य । तए णं तेमि मा-
गंदियदारगाणं अणया कडां एगओ सट्ठियाणं इमेया-
रुवे मिहो कहाममुज्जावे समुपज्जित्या । एवं खलु अट्ठे ज-

बणसमुद् पोयवहणेण एकारम वाराओ ओगाढा; सवत्थ
वि य णं दव्वट्ठा कयकज्जा अण्हस्स मग्गा पुणरवि निययघर
हव्वमागया, तं मेयं खव्व अम्ह दे ाणुपिया ! दुवालसमं पि
दव्वणसमुद् पोयवहणेण उग्गाहत्तए त्ति इद्दु अणमणस्स
एयमहं पभिसुणति । पढिसुणेंतित्ता जेणव अम्मापियरो
तेणेव उवागच्छंति । उवागच्छंतित्ता एवं वयामी—एवं खलु
अम्हे अम्मयाओ ! एकारस वारा त चेव० जाव निययघरं
हव्वमागया, त इच्छामो णं अम्मयाओ ! तुब्भेहिं अब्बणु-
स्साया समाणा दुवालसं लवणसमुद् पोयवहणेण ओगाहि-
त्तए । तते ण ते मार्गदियदारए अम्मापिअरो एवं वयासी—इमे
जो जाया ! अज्जगपज्जग० जाव परिआएत्तए, त अणुहोह
ताव जया ! विउले माणुस्सए इहीमकारसमुद्दए, किं भा
सपच्चवाएणं णिरादव्वणं दव्वणसमुद्दोत्तारेणं, एवं खलु
पुत्ता ! दुवालसम्मज्जता मोवमग्गा यावि भवति, तम्हा ण
तुब्भे दुवं पुत्ता दुवालसम्मि दव्वणसमुद्द० जाव उग्गाह
मा ह्नु तुब्भं सरिरस्स वावत्ती भविस्सइ । तते णं मार्गदियदा-
रगा अम्मापिअरो दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी—एवं खलु
अम्हे अम्मताओ ! एकारन वारा लवणसमुद्द० जाव ओगा-
हित्तए । तते ण ते मार्गदियदारए अम्मापिअरो जाहे नो
संचाएति बहुहिं आघवणाहि य पण्वणाहि य आघवि-
त्तए वा, पण्वित्तए वा, ताहे अकामयाए चेव एयमहं
अणुजाणित्ता, तते णं ते मार्गदियदारया अम्मापिउहिं
अब्बणुस्साता समाणा गणिमं च धरिमं च मेज्जं च पारि-
च्छेज्जं च जहा अरहणसरस० जाव लवणसमुद्दं च वट्ठीहिं
जोयणमयाइं ओगाढा । तते णं तेमिं मार्गदियदारगाण अणे-
गातिं जोयणमयातिं ओगाढाणं समणाण उप्पातियमयाइं
अणेगाइं पाउब्बूयाइ । तं जहा—अकाले गज्जियं, अकाद्वे
विज्जयं० जाव थणियमह काट्टियवाए० जाव तत्थ समु-
त्थिए । तते ण सा णावा तण कालियवातेणं आहुणिज्जमाणी
आहुणिज्जमाणी, संचालिज्जमाणी संचालिज्जमाणी, सखो-
भिज्जमाणी सखोभिज्जमाणी, सल्लित्तिक्खवेगेहिं अणि-
यट्ठिज्जमाणी अणियट्ठिज्जमाणी, काट्टिमकरतला—
हए विव तेंदुसए तत्थेव उवयमाणी उवयमाणी
उप्पयमाणी विव धरणिउत्ताओ मिच्छविज्जाहरकण्णगा
उप्पयमाणी विव गगणतत्ताओ जड्ढविज्जाहरकण्णगा विप्प-
झायमाणी विव महागरुडवंगवित्तासिया जुयगवरकण्णगा
चावमाणी विव महाजणरसियमहवित्था ठाणभट्ठा आसि-
किसोरी णिगुंजमाणी विव गुरुजणदिहावरोहसज्जकुल-
कन्नगा घुम्ममाणी विव वीचीपहारसयतालिया गज्जियलं-
चणा विव गगणतत्ताओ रोयमाणी विव सल्लिगंठिविप्पइर-
माणघोरंभुपाएहिं णववद् उवरयभत्तया विलवमाणी विव

परचक्रायाः शिरोऽर्था परममहाभया भिड्या महापुरवरी
ज्जायमाणी विव कवडच्छोमणपओगजुत्ता जोगपरिव्वाइया
णीसंसमाणी विव महाकंतरविणिग्गयपरिसंता परिणयवया
अम्मया सोयमाणी विव तवचरणक्खीणपरिजोगा चवण-
कालदेववरवइसच्चुष्मियकट्टकुवरा जग्गमेहिपोडियसदस्समा-
ला मूलाइयवंकपरिमासा फत्तहंतरतरुतन्तिफुट्ठंतमंधिविम-
दंतलाहकीलिया सब्बंगवियंभिया परिसन्धियरज्जुविसरंत-
सव्वगत्ता आममद्वग्गभूया अकयपुष्पजणमणोरहो विव चित्ति-
ज्जमाणी गुरुई हाहाकयकसधारणावियवाणियगजणकम्म-
कारविलविया एणाविहरयणपणणसंपुष्पा बहुहिं पुरि-
सएहिं रोयमाणेहिं कंदमाणेहिं सोयमाणेहिं तिप्पमाणेहिं
विलवमाणेहिं एगं महं अंतो जलगयं गिरिसिहरमामाय-
इत्ता संभग्गकूवतोरणा मोनियज्झयदंभा वल्लयसयखंभिया
करकरस्स तत्थेव विद्वं उवगता । तते एं ताए एणावाए भिज्ज-
माणीए एते बहवे पुग्गिसा विपुल्लपणियमंडमायाए अंतोजल-
म्मि निज्जामिया वि होत्था । तए एं ते मागंदियदारया डेया
दक्खा पत्तच्चा कुसच्चा मेहावी निउणसिप्पोवगया बहुसु
पोयवहणसंपराएसु कयकरणा लच्चा विजया अमूहा
अमदहत्था एग मह फलगखंमं आसाएति । जेसिं च एं
पदेसंसि से पोयवहणे विवस्से, तेसिं च एं पदेसंभि एगे
महं रयणदीवे एामं दीवे होत्था । अणेगाइं जाअणाइं
आयामविकखंभेणं अणेगाइं जोयणाइं परिकखेवेणं नाणादु-
ममंरुमंभिओ देसे मस्मिरीए पासादीए दरिसणिज्जे अभि-
रूवे पमिरूवे, तस्स एं बहुमज्जदेमजाए, एत्थ एं महं एगे
पासायवडिंसए यावि होत्था; अब्भग्गयमसिणं जाव
सस्मिरीए रूवे पामादीए दरिसणिज्जे अनिरूवे पमिरूवे ।
तत्थ एं पासायवडिंसए रयणदीवदेवया एाम देवया परि-
वसति; पावा चंभा रुद्धा खुद्धा साहासिया । तस्स एं पासा-
यवडिमयस्म चत्तारि चज्जदिमिं वणसंभा पणत्ता-किण्हा
किण्हाजासा । तते एं ते मागंदियदारया तेणं फल्लयखंभे-
णं उवज्जमाणा उवज्जमाणा रयणदीवे तेण संछूद्धा यावि
होत्था । तते एं ते मागंदियदारया थाह उहंति, लहइत्ता
मुहुत्ततरं आसासति, फल्लगखंडं विमज्जेति, विसज्जेतिता र-
यणदीव उत्तरेति, उत्तरेतिता फल्लाणं मग्गणगवेमणं करेति,
फल्लाणि आहारंति, आहारंतिता एणादिएराणं मग्गणगवेमणं
करेति, करेतिता नालिएरातिं फोडंति, नालिएरस्स तिद्वेणं
अस्समस्सस्स गत्ताइ अब्भंजेति, पोक्खरिणिं ओगाहंति, ओ-
गाहंतिता जल्लमज्जणं करेति, करेतिता० जाव पच्चुत्तरति,
पुढविसिलापट्ठयंमि णिमीयंति, णिसीयंतिता आमत्था
वीसत्था सुहासणवग्गया चंपाणयरं अम्मापिउणं आपु-

च्छणं च लवणसमुद्भूतारं च कालियवायसमुत्पन्नं च
 पोयवहणविवर्ति च फलहखंरुस्स आसायणं च रयणदीवृ-
 त्तारं च अणुचितेमाणा अणुचितेमाणा ओहयमणसंकप्पा०
 जौव जिज्यायंति । तते एं सा रयणदीवदेवया तं मागंदिय-
 दारं ओहिणा आओएड, आओएडत्ता आसिफलगवग-
 हत्था सखच्चवच्चा सत्तट्टतावप्पमाणं उट्ठं वेदामं उप्पयड,
 उप्पयडत्ता ताए उक्किट्टाए० जाव देवगतीए वीई-
 वयमाणी वीईवयमाणी जेणेव मागंदियदारए तेणेव
 उवागच्छड, उवागच्छडत्ता आसुरुत्ता ते मागंदियदारए
 खरफरुसनिहुरवयणेहिं एवं वयासी-हं भो मागंदियदार-
 या ! जति एं तुब्जे मए सच्छि विडत्तां जोगभोगातिं जुंज-
 माणा विहरह, तो भे अत्थि जीविअं, अहं एं तुब्जे मए
 सच्छि विडत्तां नो विहरह, तो जे इमेणं नीबुप्पन्नगवल-
 गुलिय० जाव खंधारेणं असिणा रत्तमंडप्पस्यां माज्यां
 उवसोजियां तालफलाणीव सीलातिं एगंते पामेमि ।
 तते एं ते मागंदियदारया रयणदीवदेवयाए अंतिए एयम-
 णं सोचा णिसम्म जीया संजायन्नया करयल० जाव एवं
 वयासी-जं एं देवाणुप्पिया ! वइस्सति तस्स आणाउववा-
 यवयणनिदेने चिच्छिस्सामो । तए एं सा रयणदीवदेवया
 ते मागंदियदारए गेएहति, गेएहतिता जेणेव पासायवर्णि-
 मए तेणेव उवागच्छति, उवागच्छडत्ता असुजपोगला-
 वहारं करोति, सुजपोगलपक्खेवं करोति, ततो पच्छा
 तेहि सद्धिं विडत्तां जोगभोगातिं जुंजमाणी विहरति,
 कट्ठाकळिं च अमयफट्ठां उवणेति । तए एं सा
 रयणदीवदेवया सक्कवयणसदेसेणं सुट्ठिणं लवणाहि-
 वडणा लवणसमुदे तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्ठियवेड, जं
 किंचि तत्थ तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा कयवरं वा
 असुडं पूडयं दुरजिगंघिमचोक्खं तं सव्वं आहुणी-
 य तिसत्तखुत्तो एगंते पामेयव्वं ति कट्ठु निउत्ता । तते
 एं सा रयणदीवदेवया ते मागंदियदारए एवं वयासी-
 एवं खलु अहं देवाणुप्पिया ! सक्कवयणेणं सुट्ठिय तं चेव
 जाव णिउत्ता तं जाव अहं देवाणुप्पिया ! लवणसमुदे जाव
 पामेमि, ताव तुब्जे इहेव पासायवर्णिमए सुहं सुहेणं अभिर-
 ममाणा चिद्धह । जड एं तुब्जे एयंसि अंतरंसि उव्विग्गा वा
 उस्सुया वा उप्पुया वा भवेज्जाह, ता एं तुब्जे पुरच्छिमिहं
 वणसंनं गच्छेज्जाह । तत्थ एं दो उज्ज सया साहीणा । तं
 जहा-पाउसे य, वासारत्ते य । तत्थ कंदलसिलिहंतो णिउ-
 र्वपुप्फपीवरकरो कुमयज्जुणणी व सुरभिदाणो पाउसउज्ज
 गयवरो साहीणो १ । तत्थ य सुरगोपमणिविचिसे दहुरकु-
 लरासियउज्जगरवो दरहिणविंदपरिणच्छिहरो वासारच-

उज्ज पव्वओ साहीणो १ । तत्थ ए तुब्जे देवाणुप्पिया ! बहुसु
 वावीसु य० जाव सगंपतियासु य बहुसु आलियघरएसु य०
 जाव कुसुमघरएसु य सुह सुहेणं अभिरममाणा अभिरममाणा
 विहरेज्जाह । जड एं तुब्जे तत्थ उव्विग्गा वा उस्सुया वा
 उप्पुया वा भवेज्जाह, ता एं तुब्जे उत्तरिहं वणसंदं गच्छे-
 ज्जाह । तत्थ एं दो उज्ज साहीणा । तं जहा-सरदो य, हे-
 मंतो य । तत्थ उसणसत्तवएणकउहो नीलुणलपडमन-
 लिनसिगो सारसचक्कायरसियघोसो सरतो गोवई सया सा-
 हीणो १ । तत्थ य मियकुंदधवलजोएहो कुसुमियलोप्पवण-
 संदमंडलतलो तुसारदगधारपीवरकरो हेमंतउज्ज ससी स-
 या साहीणो १ । तत्थ एं तुब्जे देवाणुप्पिया ! वावीसु य
 विहरेज्जाह । जड एं तुब्जे तत्थ वि उव्विग्गा वा० जाव
 उस्सुया वा भवेज्जाह, ता एं तुब्जे अवरिहं वणसंदं ग-
 च्छेज्जाह । तत्थ एं दो उज्ज साहीणा । तं जहा-वसते य,
 गिम्हे य । तत्थ य सहकारचारुहारो किंसुयकणियारासोग-
 मउहो जसियतिलगवडलालावत्तो वसंतउज्ज नस्वति-
 माहीणो १ । तत्थ य पारुवसिरीमसलित्तो मल्लियावामंतिथ-
 धवत्तवेडो सीयलसुरभिअणिल्लमयरचरियगिम्हउज्ज सा-
 गरो साहीणो १ । तत्थ एं बहुसु० जाव विहरेज्जाह । जड एं
 तुब्जे देवाणुप्पिया ! तत्थ वि उव्विग्गा उस्सुया भवेज्जाह, तओ
 तुम्हे जेणेव पासायवर्णिमए तेणेव उवागच्छेज्जाह, ममं
 पडिवालेमाणा चिद्धेज्जाह, मा एं तुब्जे देवाणुप्पिया ! दक्खि-
 णिहं वणसंदं गच्छेज्जाह । तत्थ एं महं एगे उगाविमे
 चंडाविसे महाघोरविसे महाविसे अडकाए महाकाए मसि-
 महिसमूसाकालए नयणविमरोमपुष्पे अंजणपुंजणियरप्प-
 गासे रत्तच्छे जमलजुयल्लचंचल्लचलंतजीहे धरणियल्लवेणि-
 नूए उक्कडफुरुकुलिल्लजमुलकक्खरुवियरुफुडाडोवकरणद-
 क्खे लोहागारधम्ममाणधमधमंतधोमे अणागल्लियचंमति-
 व्वरोसे समुहुरियचवलं धमंते दिट्ठीविसे सप्पे परिवसति ।
 मा एं तुब्जे सरीरगस्स वावत्ती जविस्सति । ते मागंदियदा-
 रए दोचं पि तच्चं पि एवं वयति । वयडत्ता वेउव्वियसमुग्गा-
 एणं समोहणति, ताए उक्किट्टाए० जाव लवणसमुदं तिसत्त-
 खुत्तो अणुपरियट्ठे पयत्ता यावि हेत्था । तए एं ते मागंदियदा-
 रया तओ मुहुत्ततरस्स पासायवर्णिमए सडं वा रतिं वा धिइं
 वा अलभमाणा अल्लमल्लं एवं वयामी-एवं खलु देवाणु-
 प्पिया ! रयणदीवदेवया अम्हे एवं वयामी-एवं खलु अहं सक्क-
 वयणसंदेमणं सुट्ठिएण लवणाहिवडणा० जाव वावत्ती भ-
 विस्सति, तं मेयं खलु अम्हं देवाणुप्पिया ! पुरच्छिमिहं
 वणसंनं गमित्तए अल्लमल्लस्स पडिसुणंति, जेणेव पुरच्छिमि-
 हं वणमंने तेणेव उवागच्छड । उवागच्छडत्ता तत्थ एं वा-

वीसु य० जाव आलिघरएसु य० जाव विहरति । तते एं ते मागंदियदारगा तत्थ विसं वा० जाव अलजमाणा जेणेव उत्तरिद्धे वणसंढे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतित्ता तत्थ णं बावीसु य० जाव आलिघरएसु य० जाव विहरति । तते एं ते मागंदियदारगा तत्थ एं विसं वा० जाव जेणेव पक्खच्छिमिद्धे वणसंढे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतित्ता० जाव विहरंति । तते एं ते मागंदियदारगा तत्थ विमतिं वा० जाव अलजमाणा अलममं एवं वयासी-एवं खलु अम्हे देवाणुप्पिया ! रयणदीवदेवया सकवयणसंदेसेणं मुट्टिएणं दवणाहिबइणा ० जाव मा एं तुज्जे सरीरस्स वावत्ती जविस्सति, तं ज-वियव्वं । एत्थ कारणेणं त सेयं खलु अम्हे दक्खिणिद्धं वणसंढं गमित्तए त्ति कटु अलममस्स एयमट्ठं पमिसुणेंति, जेणेव दक्खिणिद्धे वणसंढे तेणेव पहरेत्यगमणाए तओ एं गधे णिज्जाए से जहाणामए अहिमडेति वा० जाव अणिट्ठतराए । तते एं ते मागंदियदारगा तेणं असुभेणं गंधेणं अभिजूया समाणा सएहिं सएहिं उत्तरिज्जेहिं आसातिएहिं पीहेति । पीहेनित्ता जेणेव दक्खिणिद्धे वणसंढे तेणेव उवागया । तत्थ एं महं एगं आघतणं पासंति अट्टियरासिसयसंकुलं जीमदरिसणिज्ज, एगं च एं तत्थ सूलाइयं पुरिसं कटुणातिं कट्टातिं विस्सरातिं कुवमाणं पासंति । पासत्तित्ता जीया० जाव संजातभया जेणेव से सूझाइए पुरुसे तेणेव उवागच्छंति । उवागच्छंतित्ता तं सूलाइतं पुरिसं एव वयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! कस्सावयणे, तुमं च एं किं कओ वा इहं हव्वमागते ? केण वा इमेयारूवे आवडं पातिए ? । तते एं से सूलाइते पुरिसे मागंदियदारए एवं वयासी-एस एं देवाणुप्पिया ! रयणदीवदेवया आघयणे, अहं एं देवाणुप्पिया ! जंबुदीवातो दीवातो चारहाओ वासाओ काकं-दिअए आसवाणियए विजलं पणियजंदगमायाए पोयव-हणेणं दवणसमुदं उवागओ । तते एं अहं पोयवहणवि-वत्तीए निच्छूदभंडसारे एग फल्लगखरं आसाएमि । तते णं अहं उवुज्जमाणा उवुज्जमाणा रयणदीवं तेणं संवूढो । तते णं सा रयणदीवदेवया ममं ओहिणा पासति । पासत्तित्ता ममं गेएहति, मए सद्धिं विजलातिं जोगभोगाडं जुंजमाणी विहरति । तते णं सा रयणदीवदेवया अलया कयाइं अहा-द्वहुगसि अवराहंमि परिकुविया समाणी ममं एयारूवं आवडं पावेति । तते एज्जति एं देवाणुप्पिया ! तुज्जं पि इ-मेसिं सरीरगाण कामणे आवती य जविस्सति । तते एं ते मागंदियदारगा तस्स सूलाइयगस्स पुरिसस्स अतिए एय-मट्ठ सोच्चा णिसम्म वदियतरं जीया० जाव संजातजया सूझाडतं पुरिस एवं वयासी-कहं एं देवाणुप्पिया ! अम्हे

रयणदीवदेवयाए हत्थाओ साहत्थि नित्यरेज्जामो ? । तते एं से सूलाइए पुरिसे ते मागंदियदारए एवं वयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! पुरच्छिमिद्धे वणसंढे मेलगस्स जक्खस्स जक्खाययणे सेलए णामं आसरूवधारी जक्खे परिवसति । तते णं से सेलए जक्खे चाउइसट्टमुट्टिपुष्पमासिणीसु आगयसमए पत्तममए महया महया सदेणं एवं वयासी-कं तारयामि ? , कं पालयामि ? । तं गच्छ ण तुब्भे देवाणुप्पिया ! पुरच्छिमिद्धं वणसंढं जेणेव सेलगस्स जक्खस्स महारिहं पुप्फच्चणियं करेह, जक्खपायवडिया पंजलिउडा विणएणं पज्जुवासमाणा चिट्ठह । जाहे णं से सेलए जक्खे आगयस-मए पत्तममए एवं वअज्जा-कं तारयामि ? , कं पालयामि ? । ताहे तुज्जे वदह-अम्हे तारयाहि, अम्हे पादयाहि, सेलए जक्खे परं रयणदीवदेवयाओ हत्थाओ साहत्थि णित्यारेज्जा, अ-ल्लहा भे एं याणामि इमेसिं सरीरगाणं का मणे आवडं जवि-स्सइ ? । तए णं ते मागंदियदारगा तस्स सूझाइअस्स पुरिसस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म सिग्गं चंरं चवलं तुरियं चेडयं जेणेव पुरच्छिमिद्धे वणसंढे जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवा-गच्छइ । उवागच्छइत्ता पोक्खरिणिं ओगाहेइ । ओगाहेइत्ता जलमज्जणं करेइ । करेइत्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं० जाव गिएहं-ति । गिएहंतित्ता जेणेव सेलगस्स जक्खस्स जक्खाययणे तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता आलोइए पणामं करिति, महारिहं पुप्फच्चणियं करिति, जाणुपायवडिया सुस्सुसमाणा णमंसमाणा० जाव पज्जुवासति । तए णं से सेलए जक्खे आगयसमए पत्तममए एवं वयासी-कं तारयामि ? , कं पाद-यामि ? । तए णं ते मागंदियदारगा उट्टाए उट्टेइ, करयल० जाव कटु एवं वयासी-अम्हे तारयाहि, अम्हे पादयाहि । तए एं से सेलए जक्खे तं मागंदियदारयं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! तुम्मे मए सद्धिं दवणसमुदं मज्जं मज्जेणं वीडवयमाणं सा रणदीवदेवया पावा चंरा रुद्धा खुद्धा साहसिया बहुहिं खरएहि य मज्जएहि य अणु-लोमेहि य पमिडोमेहि य सिंगारेहि य कटुणेहि य उव-सग्गेहि य उवसग्गं करोहिं ति । त जइ एं तुब्भे देवाणुप्पि-या ! रयणदीवदेवयाए एयमट्ठं आदाह वा, परियाणह वा, अवक्खएह वा, तो भे अहं पिट्ठाओ विहुणामि, अहं णं तुब्भे रयणदीवदेवयाए एयमट्ठं एओ आदाह, एओ परिजाणह, एओ अवयक्खह, तो भे रयणदीवदेवयाहत्थातो साहत्थि णित्यारेमि । तते णं ते मागंदियदारगा सेलग जक्खं एवं व-यासी-जं एं देवाणुप्पिया ! वइस्संति तस्म एं उवायवयणणि-हेसे चिट्ठिस्सामो । तते णं सेलगे जक्खे उत्तरपुरच्छिमं दिसि जगं अवक्कमड । अवक्कमडत्ता वेज्जवियसमुग्गाएणं समो-

इण्ड । समोदणत्ता मंखेज्जाइं जोयणाइं दंमं निस्सरइ, दो-
 षं पि तच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोदणत्ता । समोदणत्ता
 एणं महं आसखुव विउव्वत्ता । विउव्वत्ता ते मागंदियदारए
 एवं वयासी-हं भो मागंदिया ! आरुहं ण देवाणुप्पिया ! मम
 पिट्ठिसि । तत्ते णं ते मागंदियदारया हृत्तुट्ठा मेलगस्स ज-
 क्खस्स पणामं करेइ । करेइत्ता सेलगस्स पिट्ठिं दुख्खुत्ता । तए
 णं से सेलए जक्खे ते मागंदियदारए दुख्खे जाणित्ता स-
 त्तट्ठतालप्पमाणमेत्ता उहुं वेहामं उप्पयति । उप्पयइत्ता ताए
 उकिट्ठाए तुगियाए दिव्वयाए दिव्वगए दवणसमुद्द
 मज्झं मज्झं जेणेव जंजुदीवे दीवे जेणेव भारहे वासे
 जेणेव चंपा खयरं, तेणेव पहारेत्यगमणाए । तते णं सा
 रयणदीवदेवया दवणसमुद्दं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्ठति । जं
 तत्तय तणं वा पत्त वा० जाव एगंते पाडेति, जेणेव पासायव-
 णिमए तेणेव उवागच्छत्ता । उवागच्छत्ता ते मागंदियदारया
 पासाअवडिंसए अपासमाणी अपाममाणी जेणेव पुरच्छि-
 मिल्ले वणसंके० जाव मव्वतो समंता मगगणवसेण करेति ।
 करेइत्ता तए णं तेसिं मागंदियदारगाणं कत्थइ सुइ वा
 २ अन्नजमाणी अन्नभमाणी जेणेव उत्तरिद्धे वणमंके,
 एवं चेव पच्चच्छिमिल्ले वि० जाव अपासमाणी आहिं पउ-
 जति । पउजत्ता ते मागंदियदारए सेलएणं सच्चि दवणस-
 मुद्दं मज्झं मज्जेणं वीतीवयमाणे पासति । पासत्ता आसुर-
 ता० जाव समसागया असिखेकं गेहति । गेहतित्ता स-
 त्तट्ठतालप्पमाणमेत्ता० जाव उप्पयति । उप्पयइत्ता ताए
 उकिट्ठाए० जाव जेणेव मागंदियदारया तेणेव उवाग-
 च्छत्ता । उवागच्छत्तिता एवं वयासी-भो मागंदियदारगा !
 अप्पत्तियपत्तिया किं णं तुब्भे जाणह ममं विप्पजट्ठा
 सेलएणं जक्खेणं सच्चि लवणसमुद्दं मज्झं मज्जेणं वी-
 तीवयमाणा तं एवमवि गए, जति णं तुब्भे ममं अ-
 वयक्खह नो भे अत्थि जीवयं, अहं ण नो अवयक्खह नो
 भे इमेणं नीलुप्पन्नगवत्ता० जाव सीसाइ पाकेमि । तते णं
 ते मागंदियदारया रयणदीवदीवयाए अतिए एयमट्ठं सोच्चा
 णिमम्म अभीया अतत्त्या अणुव्विग्गा अक्खुत्तिआ अमं-
 चंता रयणदीवदेवयाए एयमट्ठ नो आहंति, नो परियाणंति,
 णावयक्खंति, अणाढायमाणा अपरिअवयक्खमाणा मेल-
 एणं जक्खेणं सच्चि दवणसमुद्दं मज्झं मज्जेणं वीतीवयंति ।
 तते णं मा रयणदीवदेवया ते मागंदियदारया जाहे नो
 संचारति वड्ढिं पडिडोमेहि य उवमगेहि य चालित्तए वा
 खोजित्तए वा विपरिणामत्तए वा, ताहे महंगेहि य सिंगगेहि
 य कट्ठणेहि य उवमगेहि य उवमगे उप्पयत्तया वि होत्था ।
 हं नो मागंदियदारगा ! जइ णं तुब्भेहिं देवाणुप्पिया !

मए सच्चि इमियाणि य रमियाणि य दलियाणि य की-
 लियाणि य हिडियाणि य मोहियाणि य ताहे णं तुब्भे
 सच्चि अगणेमाणा ममं विप्पजट्ठा य मेलएण य सच्चि
 लवणसमुद्दं मज्झं मज्जेणं वीतीवयह । तते णं मारयणदी-
 वदीवया जिणरक्खिस्स मणं ओहिणा आजोएति, आ-
 भोत्ता एवं वयासी-निच्चं पि य णं अहं जिणपाद्विस्स
 अणिट्ठा, णिच्चं मम जिणपालिए अणिठे, णिच्चं पि य
 णं मम जिणरक्खि ए इहे, णिच्चं पि य णं अहं जिणर-
 क्खिस्स इट्ठा, णिच्चं पि य णं ममं जिणरक्खि ए इहे ।
 जइ णं ममं जिणपाद्विए रयमाणी कंदमाणी सोयमा-
 णी विलवमाणी० जाव णावयक्खति, किं णं तुम पि जिण-
 रक्खिया ममं रयमाणी० जाव णावयक्खमि । तते णं सा
 रयणदीवदेवया ओहिणा जिणरक्खिस्स मणं णाळण
 वहणिमित्तं उवरिं मागंदियदारगाणं दोहं पि । दोमकडिया
 भद्वलियं णाणाविहृच्छुवासीसियं दिव्वं घाणमण-
 णिव्वुत्करं सव्वओ य सुरजिकुसुमलुट्ठिं पमुंचमाणी पमुंच-
 माणी । २ । णाणामणिक्खणरयणधट्ठियखिखिणेनेउरमेहल-
 नूसणरवेणं दिसाओ विदिसाओ पूरयंती वयणमिणं व-
 यति सा सकलुमा ३ । होत्ता वसुला गोला नाहदइय-
 पियरयणकंतसामिनिग्घिणणिवक्कत्थिष्णिकिक्काकयणुय-
 सिदिल्लजावनिद्वज्जलुक्खअक्खुणजिणरक्खिस्समुग्घहियय-
 रक्खग ४ । ए हु जुज्जसि एक्किय अणाहं अवधवं
 तुज्ज चद्वणउववायकारियं उज्जिउमधसं गुणसंकरइहं
 तुब्भे विहुणा ण समत्या जीवितुं खणं पि । ५ । इमस्स
 उ अणेगजसमगरविहिसावयसयाउद्वधरस्स रयणागरस्स
 मज्जे अप्पाणं वहेमि तुज्ज पुरओ, एहि, नियत्ताहि, जइ मि
 कुविओ खमाहि एक्कावराहं मे । ६ । तुज्ज य विगयवण-
 विमलमसिंधलागारमस्सिरीयं सारयणवकमलकुमुदकुव-
 दयविमलद्वानिकरससिभनयणवयणं पिवामागयाए सच्चा
 से पेच्छिउ जे अवलोयइता इओ ममं नाह ! जा ते
 पेच्छामि वयणकमलं । ७ । एवं सप्पणयमरद्वमहुरातिं
 पुणो पुणो कट्ठणाइं वयणाइं जंपमाणी सा पावा मगओ
 समत्तेइ पावहियया । ८ । तते णं मे जिणरक्खि ए च-
 द्दमाणे तेणे य नूसणरवेणं कसमुद्दमणहरेणं तेहि य
 सप्पणयसरद्वमहुरज्जणि एहिं संजायविउद्वमणराए रयणदी-
 वस्स देवयाए, तीसे सुंदरथणजहणवयणकरचरणणयण-
 लावणरुवजोव्वणद्वानिस्सिं च दिव्वं सरभमज्वगूहियाइं
 विव्वोयविलभियाणि य विहसियमककक्खादीट्ठिस्ससि-
 यमद्वियउवन्नलियवियगमणपणयखिज्जियपासादीयाणि य
 सरपाणे रागमोहियमती अवसे कम्मवसगवे अवयक्खति

मग्गतो सविद्वियं । तए णं जिणरक्खिया समुप्पन्नकट्टणभाव
मच्चुगन्नत्थयणोद्वियमइं अवयक्खंतं तहेव जक्खे सेदए
ओहिणा जाणिऊण सणिय सणियं उव्विहति ।
नियगपिट्ठाहिं विगयमहे । तते ए सा रयणदीवदेवया
निमंसा सकलुण जिणरक्खियं सकलुसा सेदगपिच्छाहिं
उवयंतं 'दामे ! मओमि' ति जपमाणी अप्पत्तं सागरसद्विलं
गिएहिय वाहाहिं आरमतं उहु उव्विहति, अंवरतडे उव-
यमाणं च मंरुदग्गेण पक्खित्ता नीलुप्पन्नगवन्नअयसीप-
गासेणं अभिवरेणं खमाखमिं करेति तत्थ वि विद्ववमाणं ।
तस्स य सरमवहियस्म घेत्तुणं अंगमंगातिं सरुट्ठिराई
उक्खित्तवद्वि चउदिसिं करेति सा पंजलिपहत्ता । एवामेव
समणाउसो ! जो अम्ह णिग्गथाण वा अम्ह णिग्गंथीण
वा अंतिए पव्वइए समाणे पुणरवि माणुस्सए कामजोगे
आसायइ, पत्ययति, पीहेति, अभिद्वसति, से ए इह जवे
चेव बहूण समणाणं समणीण सावयाण माविधानं जाव
संसारं अणुपरियट्ठिस्सति । जहा वा से जिणरक्खिए-

“ छलिआं अवयक्खंतो, निरावयक्खो गतो अवियवेणं ॥

तम्हा पवयणसारे, निरावयक्खेणं जवियव्व ॥ १ ॥

जोगं अवयक्खंता, पंति संसारसागरे धारे ।

भोगेहिं निरवयक्खा, तरंति संसारकंतर ॥ २ ॥”

तते णं सा रयणदीवदेवया जेणेव जिणपादिए तेणेव
उवागच्छइ । उवगच्छत्ता बहुहिं अणुलोमेहि य पडि-
लोमेहि य खरोहि य मज्जएहि य सिंगारेहि य कट्टणेहि य
उवमग्गेहि य जाहिं नो संचाएति चादित्तए वा खोभित्तए
वा विप्परित्तए वा, ताहे संता तता परितंता निव्विएणा
समाणी जामेव दिसिं पाउव्वनूया तामेव दिसिं पक्खिया ।

तते णं से सेलए जक्खे जिणपालिएण सद्धिं लवणसमुद-
मज्जं मज्जेणं वीडवयइ, जेणेव चंपा एयरी तेणेव उवाग-
च्छति । उवागच्छत्तित्ता चंपाए एयरीए उग्गुजाणंसि जि-
णपालियं पिट्ठातो उत्तारेति । उत्तारेत्तित्ता एवं वयासीएस
यां देवाणुप्पिया । चंपा एयरी दीसइ ति कट्टु जिणपालियं
आपुच्छति. आपुच्छत्तित्ता जामेव दिसिं पाउव्वनूया तामेव
दिसिं पक्खिया । तते ए जिणपालिए चपं अणुपविंति,
जेणेव सए गिहे जेणेव अम्मपिअरो, तेणेव उवागच्छइ । उ-
वागच्छत्ता अम्मापिउणं रोयमाणे जाव विद्ववमाणे जि-
णरक्खियवावित्ति एिवेदेति । तते ए जिणपालिए अम्मा-
पियरो मित्तणाति जाव परिजणेणं सद्धिं रोयमाणान्ति व-
हइ लोइयाइं मयक्खिआइ करेति । करेत्ता काट्टेण विगयमोया
जाता । तते ए जिणपालियं अणया कयाइ सुहासणवरग-
यं अम्मपिअरो एवं वयासी-कहं णं पुत्ता ! जिणरक्खिए

कालगणं । तते णं से जिणपादिए अम्मापिउणं लवणसमु-
दांतार च कादियवायसमुत्थण च पोयवहणविवत्तिं च फ-
लहखरुआसातणं च रयणदीवोत्तारण च रयणदीवदेव-
यागिएदणं च जोगपरिजुयं च सूलाइयपुरिमदरिसण च
सेलगजक्खआरुहण च रयणदीवदेवयाउवसग च जि-
णरक्खियस्म विवत्तिं च लवणसमुदउत्तरण च चंपाऽऽगमण
च सेलगजक्खआपुच्छणं च जहाजुयमवित्तममदिच्छं प-
रिकट्ठति । तते णं से जिणपादिए जाव विपुत्ताइं जांगभो-
गाइं जुंजमाणा विहइ ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे जगवं महावीरेण
जाव जेणेव चपा एयरी जेणेव पुसजहे चेइए तेणेव स-
मोसडे, परिसा णिग्गया, कूणियो वि राया णिग्गओ,
जिणपादिए धम्मं सोच्चा पव्वइए इकारसंगविज्ज मासिएणं
जत्तेणं जाव सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववप्पे, दो सागरो-
वमाइ ठिं पक्खत्ता । ताओ णं जाव महाविदेहे वामे सि-
ज्जिहति । एवामेव समणाउसो ! जाव माणुस्सए कामजो-
गे नो पुणरवि आसाएति, से णं जाव वंतिवडस्सति, जहा
से जिणपादिए, एवं खट्टु जंबू ! समणेणं भगवया महा-
वीरेण जाव संपत्तेण एवमस्स णायज्जयणस्स अयमहे
पाएणत्ते ति वेमि ॥

“ जह रयणदीवदेवी, तह इत्थं अविरइं महापावा ॥
जह लात्तत्थी वणिया, तह सुहकामा इहं जीवा ॥ १ ॥
जह तेहिं जीएहिं, दिट्ठो आघायमंडले पुत्तिसो ॥
संमारदुक्खजीया, पावंति तहेव धम्मकहि ॥ २ ॥
जह तेण तेमि कहिया, देवी दुक्खाण कारणं योर ।
तत्तो चिय णित्थारो, सेलगजक्खाउ एणत्तो ॥ ३ ॥
इय धम्मकहा भव्वा-ए साहएऽदिट्ठअविरइमहाओ ॥
सयलउहइउज्जया, विसयाविरइ ति जीवाणं ॥ ४ ॥
सत्ताण दुहत्ताण, धम्मं सरणं जिणिदपप्पत्तं ॥
आणदरुवणिव्वा-ए साहणं तह य देसेइ ॥ ५ ॥
जह तेसिं तरियव्वो, रुदममुदो तहेव संमारा ॥
जह तेसिं सगिहगमण, निव्वाणगमो तहा इत्थ ॥ ६ ॥
जह मेलगस्स पिट्ठं, तेसिं भव्वाण तह इहं चरणं ॥
जह देवीवामोहो, तओ चुओ पाविओ निहणं ॥ ७ ॥
तह अविरइए णट्ठिओ, चरणचुओ फुक्खमावयाइणो ॥
णिवरइ अपारसना-रसायरे दारुणसस्से ॥ ८ ॥
जह देवीए अखोहो, पत्तो मट्ठाणजीविगमुहाइ ॥
तह चरणत्तिओ साहू, अक्खोहो जाइ एिव्वाणं ” ॥ ए ॥
क्का ० १ शु ० ए अ ० ।

जिणपिया-जिनपिता-पुं० । नजियाऽऽदीनां पितरि, प्रव० ।
तन्नामानि चैवम्-

“ नामो जियसत्तुरिय, जियारी तह संवरो ।
मेहे धरे पढे अ, महसेण अ खत्तिप ॥ ३२४ ॥
सुग्गीवे दढरे विण्हू, वसुपुज्जे य खत्तिप ।
कयवम्म सिंहसेण य, भाणू य विससेणथो ॥ ३२५ ॥
सुरे सुदंमणे कुभे, सुमित्ते विजण समुद्विजण अ ।
राया य अस्ससेणे, सिद्धत्थे वि य खत्तिप ॥ ३२६ ॥ ” प्रव०
११ द्वार ।

जिणपुत्त-जिनपुत्र-पु० । जिनशिष्ये, क्षणिकाः सर्वसस्कारा
विज्ञानमात्रमेवेदं भो जिनपुत्रा ! इति । सम्म० १ काण्ड ।
जिणपूयट्टि[ण]-जिनपूजार्थिन्-पु० । जिनस्येव पूजामर्थयते यः
स जिनपूजार्थी । गोशालकादौ, जिनपूजार्थिता च त्रिशत्तम
मोहनीयस्थानमिति । स० ३० सम्म० ।

जिणपूया-जिनपूजा-स्त्री० । अहंदर्चने, पञ्चा० ४ विव० ।
“ कुसुम-ऽकखय-धूवेहिं, दीवय-वासेहि सुदरफलेहिं । पूया
घय-सालिखेहिं, अछविहा तस्स कायव्वा ॥ २४ ॥ ” दर्श० १
तत्त्व । प्रति० । पं० व० । ध० । द्वा० । जीवा० । (अस्य व्याख्या
'चेइय' शब्देऽत्रैव भागे १२८४ पृष्ठे गता । तथाऽत्रत्या सर्वा
वक्तव्यता 'चेइय' शब्दे तृतीयभागे १२७७ पृष्ठे निर्दिष्टा)

जिणपूयाविघ्नकर-जिनपूजाविघ्नकर-पु० । जिनपूजानिषेधके
सावद्यदोषोपेतत्वाद् गृहिणामप्येषा अविध्येत्यादि कुदेशनादि-
भिः समयान्तस्तरवदुरीकृते, कर्म० १ कर्म० ।

जिणप्पर्णाय-जिनप्रणीत-त्रि० । जिनोक्ते, “ जिणमय जिण-
प्पर्णाय ” जिनेन भगवता वर्द्धमानस्वामिना प्रणीत समस्तार्थ-
संग्रहात्मकमातृकापदत्रयप्रणयनाद् जिनप्रणीतम् । जगवान् हि
वर्द्धमानस्वामी केवलज्ञानायासावाद्यौ वीजवृक्षपरमगुणकलि-
तान् गौतमादीन् गणधारिणः प्रत्येनद् मातृकापदत्रयमुक्तवान् ।
“ उप्पन्नेइ वा, विगमेइ वा, धुवेइ वा ” इति । एतच्च पदत्रयमुप-
जीव्य गौतमादयो द्वादशाङ्गं विरचितवन्तः, ततो भवत्येतद्
जिनमतं जिनप्रणीतमिति । जी० १ प्रति० । दर्श० ।

जिणप्पवोध-जिनप्रवोध-पु० । खरतरगच्छीये जिनेश्वरसूरिशि-
ष्ये, वैक्रमीये १२८४ वर्षे जातः, १२६६ वर्षे दीक्षितः, १३३१
वर्षे सूरिपदे स्थापितः, १३४१ वर्षे स्वर्गगतः । कातन्त्रव्याकर-
णापर्यन्तेन टीका कृता, प्रवोयमूर्तिरित्यपरमस्य नामाऽऽसीत् ।
जै० ६० ।

जिणप्पजसूरि-जिनप्रज्ञसूरि-पु० । लघुखरतरगच्छस्थे जिन-
मिहसूरिशिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, ती० ४८ कल्प । अने-
नाऽऽचार्येण वैक्रमाये १३६५ वर्षेऽयोध्यायामुपित्वा जय-
हरस्तोत्राऽजितशान्तिस्तोत्रयोरुपरि टीका रचिता । सूरिम-
न्त्रप्रदेशविवरण, तीर्थकल्प, पञ्चपरमेष्ठिस्तवः, सिद्धान्तागम-
स्तव, इत्याश्रयमहाकाव्य चेत्यादयो बहवो ग्रन्था निर्मिता ।
नित्यमयमभिनवकाव्य कृत्वैव आहारमकरोद्, न्यायकन्दली-
पञ्जिकानाम्नीटीकाकृत रत्नशेखरसूरिगुरुश्च स आम्नीटिति
मत्तङ्गन्यानामुपक्रमोपमं हाराभ्यामवगम्यते । जै० ६० । तथा-
हि-“ इत्य पृथक्त्वविषयार्कमिने शकाब्दे, वैशाखमासि सित-
पक्षगपष्टमिण्याम् । यात्रोत्सवोपनतसङ्घयुतो यतीन्द्र, स्तोत्र
व्यादाद् गजपुरस्य जिनप्रज्ञाख्य ॥ २० ॥ ” ती० ४८ कल्प ।

गौडदेशावतसस्य, श्रीजिनप्रभसूरयः । कल्प पाटलिपुत्रस्य,
रचयांचकुरागमात् ॥ १ ॥ ” ती० ३५ कल्प । तस्य समयो
जिनप्रभसूरिकृते शत्रुञ्जयकल्पे-“ श्रीविक्रमाब्दे याणाष्ट-वि-
श्वदेवमिते सिते । सप्तम्यां तपसः काव्य-दिवसेऽयं सम-
र्थितः ॥ १ ॥ ती० १ कल्प । “ श्रीजिनप्रज्ञसूरिणां, साहाय्योद्भि-
न्नसौरभा । श्रुतावुत्तसतु सतां, वृत्तिः स्याच्छादमञ्जरी ”
॥ ८ ॥ स्या० ३२ श्लोक ।

“ नन्दानेकपशुक्तिगीतगुमिते १३७६ श्रीविक्रमोर्वीपते-
वर्षे भारूपदस्य मास्यवरजे सौम्ये दशम्यां तिथौ ।

श्रीहस्मीरमहम्मदे प्रतिपतिद्विमासगुलाखण्डले,
ग्रन्थोऽयं परिपूर्णतामज्जत श्रीयोगिनीपत्तने ॥ ३ ॥ ”

“ तीर्थानां तीर्थभक्तानां, कीर्तनेन पवित्रितः ।

कल्पः प्रदीपनामाऽयं, ग्रन्थो विजयतां चिरम् ॥ १ ॥ ”

ती० ४८ कल्प । (जिनप्रभसूरिणो महम्मदसाहिश्काधिरा-
जेन समागमो 'वीरकल्प' शब्दे वक्ष्यते)

जिणप्परूपविद्य-जिनप्ररूपित-त्रि० । जिनेन भगवता वर्द्धमा-
नस्वामिना यथा श्रोतृणामधिगमो भवति तथा सम्यक् प्रण-
यनक्रियाप्रवर्तनेन प्ररूपितं जिनप्ररूपितम् । जिनेन सम्यक्-
प्रणीते, जी० १ प्रति० ।

जिणप्पलावि (ण)-जिनप्रलापिन्-पुं० । जिनमात्मानं प्रकषेण
लपतीत्येवशीलो जिनप्रलापी । आत्मानं जिनं मन्यमाने गोशाल-
कादौ, जगवत्यां गोशालकमतमधिकृत्य-“ अजिणे जिणप्प-
लावी ” ज० १५ ज० १ उ० । “ एव सो अजिणो जिणप्पलावी
विहरइ ” आ० म० छि० ।

जिणप्पवयण-जिनप्रवचन-न० । जिनाऽऽगमे, जीत० ।

“ जिनप्रवचनं नौमि, नवतेजस्विमण्डलम् ।

यतो ज्योतीषि धावन्ति, हर्तुमन्तर्गतं तमः ॥ २ ॥

निष्प्रन्यहं प्रणिदधे, जवानीतनयानदम् ।

सर्वानपि गणाध्यक्षा-नक्कामोदरसङ्गतान् ॥ ३ ॥ ” जीत० ।

जिणवद्धइ-जिनवद्धज-पु० । अजयदेवसूरिशिष्ये स्वनाम-
ख्याते आचार्ये, अष्ट० ३९ अष्ट० । अयं वैक्रमीये ११६० वर्षे आ-
सीत्, अयं पदूत्पाणकवादी पिण्णविशुद्धिप्रकरण-गणधरसार्ध-
शतक-आगमिकवस्तुविचारसार-कर्मादिविचारसार-वर्कमा-
नस्तवाऽऽयनेकग्रन्थकृतासीत् । चित्रकूटेऽस्य बहूनि चित्रका-
व्यानि शिलाया लिखितानि सन्ति । जै० ६० ।

जिणविंव-जिनविम्ब-न० । जिनप्रतिमायाम्, पो० ६ विव० ।
(जिनविम्बकारणविधिवक्तव्यता 'चेइय' शब्दे तृतीयभागे
१२६६ पृष्ठे गता)

जिणविंवपड्डावणा-जिनविम्बप्रतिष्ठापना-स्त्री० । अर्द्धप्रति-
मान्धापने, पञ्चा० ७ विव० । (जिनविम्बप्रतिष्ठाविधिः 'चे-
इय' शब्दे तृतीयभागे १२७० पृष्ठे द्रष्टव्यः)

जिणभत्त-जिनभक्त-पु० । मथुरानगरवास्तव्ये स्वनामख्याते
श्रावके, आ० म० छि० । (तत्कथा 'णमोक्कार' शब्दे वक्ष्यते)

जिणभत्ति-जिनभक्ति-स्त्री० । जिनसेवायाम्, “ भत्तीइ
जिनवराण ” । आव० २ अ० ।

जिणजत्तिदंसणाणुराग-जिनजक्तिदर्शनानुराग-पु० । जिन
प्रति भक्त्या कृत्वा यो दर्शनानुरागो दर्शनेच्छा स तथा । जिनं

प्रति ज्ञप्त्या कृतायां दर्शनेच्छायाम्, “ जिणभत्तिदंसणाणुरागेण हरिसियाओ । ” औ० ।

जिणभत्तिराग-जिनभक्तिराग-पु० । जिनविषयके भक्तिपूर्वकऽनुरागे, “ अप्पेगइया जिणभत्तिरागेण ” जिन भगवति सर्वमानस्वामिनि भक्तिरागो भक्तिपूर्वकोऽनुरागस्तेनेति । रा० ।

जिणभत्तिसूत्रि [ण]-जिनभक्तिसूरिन्-पु० । स्मरतरगच्छीये जिनसौख्यसूरिशिष्ये जिनलामसूरिगुरौ, सोऽय वैक्रमीये १७७० वर्षे जातः, १७७६ वर्षे दीक्षितः, १७६० वर्षे सूरिपदं प्राप्तवान्, १७०४ वर्षे स्वरगमत् । जै० ६० ।

जिणभद्रगणिक्रमाममण-जिनभद्रगणिक्रमाश्रमण-पु० । भद्रबाहुस्वामिविरचितसामायिकनिर्युक्तिभाष्याऽऽदिकारके आचार्ये, श्रयमाचार्यो वैक्रमीयाद् ५८५ वर्षाद् ६४५ वर्ष यावद् विद्यमान आसीत् । सक्षिप्तजीतकल्प, क्षेत्रसमाध्या, ध्यानशतक, बुद्धसंग्रहणी, विशेषाऽऽवश्यकभाष्य चेत्यादयो ग्रन्था अनेनैव महानुभावेन रचिता इति तद्ग्रन्थेभ्यः प्रतीयते । जै० ६० ।

तथा च विशेषाऽऽवश्यकवृत्तौ-

“ आवश्यकप्रतिनिवद्धगभीरज्रास्य-

पीयूषजन्मजलधिर्गुणरत्नराशि ।

ख्यातः क्रमाश्रमणतागुणतः क्षितौ यः,

सोऽयं गणिर्विजयते जिनभद्रनामा ” ॥ ३ ॥ विशेष० ।

ननु श्रीमद्भद्रबाहुप्रणीता सामायिकनिर्युक्तिरिदं भाष्ये व्याख्यास्यते, तत्कथमिदमावश्यकानुयोगोऽभिधीयते? नैतदेवम्, अजि-प्रायापरिज्ञानात् । तथाहि-सामायिकस्य परविधाऽऽवश्यकैकदेशत्वादायश्यकरूपता तावन्न विरुध्यते । विशेष० । न० । तथा चाऽऽवश्यकै ध्यानशतकमाधिकृत्य-“पञ्चसूत्रेण गाहा-सपण भाणसयग समुद्दिष्ट । जिणभद्रमासमणे-हिं कम्मसोहीकर जङ्घा ॥१॥” आ० ४ अ० । “जिनभद्रगणिं स्तौमि, क्रमाश्रमणमुत्तमम् । यः भुताज्जीतमुद्घ्रे, सौरि. सिन्धो. सुधामिव ” ॥ ४ ॥ जीत० ।

जिणभद्रसूरि [ण]-जिनभद्रसूरिन्-पु० । स्वनामख्याते आचार्ये, तत्रैको जिनेश्वरसूरिशिष्य स्मरतरगच्छीयः, येन सुरसुन्दरीकथा नाम ग्रन्थो रचितः । द्वितीयः शालिभद्रशिष्य एतज्जामा, स वैक्रमीये १२०४ वर्षे विद्यमान आसीत् । तेन गजसु-कुमारकथा नाम ग्रन्थो विरचितः । तृतीयः स्मरतरगच्छे जिन-दत्तसूरिशिष्यः । जै० ६० ।

जिणभवण-जिनभवन-न० । जिनाऽऽयनने, प० ब० ४ द्वार । दर्श० । ख्या० । द्वा० । षो० । (जिनभवनकारणविधि ‘चेस्व’ शब्दे तृतीयभागे १३७८ पृष्ठे उक्त)

जिणजासिय-जिनभाषित-त्रि० । जिनोक्ते, “सुणेह जिणभासिय ।” जिनभाषित जिनोक्तम् । उक्त० २७ अ० । “विहिणा जिणजासियेणव ।” जिनभाषितेनैव सर्वज्ञोक्तैव, न स्वमतिचर्चितेन । पञ्चा० १ वि० ।

जिणमई-जिनमती-स्त्री० । हेमपुरनगरस्थस्य सुरदत्तधोष्ठिनः स्वनामख्यातायां दुहितरि, दर्श० १ तत्त्व । (तत्कथा ‘दीवपूया’ शब्दे वक्ष्यते)

जिणमंडण-जिनमण्डन-पु० । तपागच्छीये सोमसुन्दरसूरि-शिष्ये, येन वैक्रमीये १४६२ वर्षे कुमारपालप्रबन्धो नाम ग्रन्थो विरचितः । जै० ६० ।

जिणमय-जिनमत-न० । रागाऽऽदिशून्य जयति स्म जिनः । स च यद्यपि अश्वस्थवीतरागोऽपि भवति, तथापि तस्य तीर्थप्रवर्तकत्वायोगात् उत्पन्नकेवलज्ञानस्तीर्थकृदादिर्गृह्यते । सोऽपि च वर्तमानस्वामी, तस्य वर्तमानतीर्थाधिपतित्वात् । तस्य जिनस्य वर्तमानस्वामिनो मतम्, अर्थतस्तेनैव प्रणीतत्वात् । आचाराऽऽदिदृष्टि-धादपर्यन्ते द्वादशाङ्गे गणिपिटके, ज० १ प्रति० आ० चू० ज्यो० । “तिथयरसमो सूरि, सम्म जो जिणमय पयासेह ।” जिनमत जगत्प्रसिद्धं मतम् । ग० १ अधि० । “जिणमयमणविस्सतां, घट्टं अट्टमि भाणमि ।” जिनास्तीर्थकरा, तेषां मतमागमरूप प्रवचनम् । आ० ४ अ० । “भावेण जिणमयस्मि च, आरम-परिगह्वाओ ।” रागाऽऽदिजेतृत्वाजिनः, तन्मत एव, धीतराग-शासन एवेत्यर्थः । प० ब० १ द्वार । अर्द्धसिद्धान्ते, “इदि पसिक्क जिणमयस्मि ।” पञ्चा० ४ वि० । तीर्थकराभिप्राये च । “सोऊण जिणधरमय” जिनवराणां तीर्थकराणां मतम्-भिप्रायम् । सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० ।

जिणमयट्टिय-जिनमतस्थित-त्रि० । सर्वज्ञाऽऽगमास्थिते, “विस्से-सओ जिणमयविश्राण ।” जीवा० ८ अधि० ।

जिणमयनिडण-जिनमतनिपुण-त्रि० । आगमप्रवीणे, दशा० ६ अ० ३ उ० ।

जिणमहिम [ण]-जिनमहिमन्-पुं० । जिनमहत्त्वे, “कवससवत्ता च जिणमहिम ।” आ० क० ।

जिणमाणिकसूरि-जिनमाणिक्यसूरि-पु० । प्राकृतगाथावद्ध-कूर्मापुत्रचरित्रकारके आचार्ये, जै० ६० ।

जिणमाया-जिनमातृ-स्त्री० । मरुदेव्यादिकायां जिनजन-न्यासः, स० ।

तन्नामानि त्वित्थम्-

“मरुदेवि विजय सेणा, सिद्धत्था मगला सुसीमा य ।

पुहवी लक्खण रामा, नदा विण्हू जया सामा ॥३३२॥

सुजंसा सुव्वय अररा, सिरि देवी य प्पभावई चेव ।

पउमावई य वप्पा, सिव वामा तिसलयाई य ॥ ३२३ ॥”

प्र० ११ द्वार ।

जिणमुणिचेइयसंघाइपणिणीय-जिनमुनिचैत्यसङ्घाऽऽदिप्रत्य-नीक-पु० । तीर्थकरसाधुचतुर्वर्णसङ्घसिक्खगुरुभुताऽऽदिकानाम-वर्णधादाऽऽशातनाथानिष्टनिर्वर्तके, कर्म० १ कर्म० ।

जिणमुद्दा-जिनमुद्रा-स्त्री० । जिनानामर्हतां कृतकायोत्सर्गाणां सत्का, जिना वा विप्रजेत्री मुद्राऽङ्गन्यासविशेषो जिनमुद्रा । मुद्राजेदे, पञ्चा० ।

अथ जिनमुद्रामाह-

चचारि अंगुलाई, पुरओ कणाइ जत्थ पच्छिमओ ।

पायाणं उस्सगो, एस पुण होइ जिणमुद्दा ॥ २० ॥

चत्वारिती सख्या, अङ्गुलानि प्रतीतानि । तानि च स्वकीयान्ये-व, पुरतोऽप्रत, तथा ऊनानि किञ्चिदुनानि अङ्गुलान्येव, यत्र यस्यां मुद्रायां, पश्चिमतः पश्चिमभागे, पादयोश्चरणयोस्तस्य परस्परपरित्यागः, ससर्गाभावाऽन्तरमित्यर्थः । एषाऽसौ, पुन-शब्दो योगमुद्राऽपेक्षया जिनमुद्राया वैलक्षण्यप्रतिपादनाय । भवति संपद्यते, जिनानामर्हता कृतकायोत्सर्गाणां सत्का,

जिना वा विप्रजेत्री मुद्राऽङ्गन्यासविशेषो जिनमुद्रेति गाथार्थः ।
॥ २० ॥ पञ्चा० ३ विव० । ल० । सङ्का० । प्रब० ।

जिणरक्खिय-जिनरक्षित-पु० । चम्पानगरीवास्तव्यस्य माफ-
द्विसार्धवाहस्य पुत्रे स्चनामख्याते सार्धवाहे, ज्ञा० । “जोगे अवय-
कलना, परुति ससारसागरे घोरे ।” चारिष प्रतिपद्यापि जोगा-
नभिकाङ्क्षन्तः पतन्ति ससारसागरे घोरे, जिनरक्षितवत् ।
ज्ञा० १ भु० ६ अ० । (तत्कथाऽनुपदमेव ‘जिणपालिय’ शब्देऽ-
स्मिन्नेव ज्ञागे १४९४ पृष्ठे उक्ता)

जिणरयणसूरि [ण]-जिनरत्नसूरिन्-पुं० । स्वरतरगच्छीये
जिनराजसूरिशिष्ये जिनचन्द्रसूरिगुरौ, तेन वैक्रमीये १६६६
वर्षे सूरिपदं प्राप्तः, तथा १७११ वर्षे आगरानगरे स्वर्गतिलेभे ।
ससास्तिवेऽस्व “रूपचन्द्र” इत्यभिधानमासीत् । एतन्माताऽ-
प्येतेन सह प्रव्रजिता । जै० ६० ।

जिणरायसूरि (ण)-जिनराजसूरिन्-पुं० । स्वरतरगच्छीये जि-
नसिंहसूरिशिष्ये, वैक्रमीये १६४७ वर्षेऽयं जातः, १६५६ वर्षे
दीक्षितः, १६७४ वर्षे सूरिपदं प्राप्तः, १६६६ वर्षे पट्टने स्वरगमत् ।
श्रीशत्रुञ्जये ऋषभदेवाऽऽदितीर्थङ्कराणामेकोत्तरपञ्चशतप्रति-
मानामनेनैव प्रतिष्ठा कारिता, नैषधीयकाव्येऽनेन जिनराजनाम्नी
टीका रचिता । जै० ६० ।

जिणरूप-जिनरूप-न० । परमाऽऽत्मरूपे, “जिनरूप ध्यातव्य,
योगविधायन्यथा दोषः ।” जिनरूप परमाऽऽत्मरूपमिति । बो०
१४ विव० ।

जिणज्ञानसूरि [ण]-जिनज्ञानसूरिन्-पुं० । स्वरतरगच्छीये
जिनभक्तिसूरिशिष्ये, अयं वैक्रमीये १७८४ वर्षे ‘वीकानेर’ नगरे
जातः, १७६६ वर्षे दीक्षितः, १७०४ वर्षे माणसवीर्यन्दरे सू-
रिर्जातः, १८३४ वर्षे स्वरगमत् । आत्मप्रबोधनामा ग्रन्थोऽनेन
रचितः । जै० ६० ।

जिणवई-जिनवाक्-स्त्री० । जिनवचने, “जे कोविज्जा जिणवई
पि ।” ये जिनवाचमपि कोपयेयुरन्यथा कुर्युः ॥ ३० १ उ० ।

जिणवंस-जिनवंश-पु० । जिनाव्यये, “वसाण जिणवसो” । व-
सानामन्वयानां मध्ये यथा जिनवंशः प्रधानम् । सया० ।

जिणवयण-जिनवचन-न० । जिनास्तीर्थकरा, तेषां वचनमा-
गमो जिनवचनम् । दश० १ अ० । जिनानां सर्वज्ञाना वचनं जिन-
वचनम् । छाटशाङ्गे, व्य० १ उ० । जिनवचनमईद्वचनम् । पञ्चा०
१९ विव० । जिनवचनमाचारादि । स० । “कूरा वि सदावेणं,
प्रिसयविसवसाणुगा वि होरुण । भावियजिणवयणमणा, तेज्जो-
फरुसुहावहा हौति” ॥ ११ ॥ भूयन्ते हि पञ्चविधाभिल्लातीसुतादय
इति । तथाऽनर्थापत्तिरिति (जिनाज्ञां ज्ञावयेदिनि सर्वत्र सवन्धः)
यथावस्थितार्थप्रकाशकत्वेन सकलपरप्रणेतृशास्त्रोक्तार्थाद्वि-
द्यमानमूल्यामिति प्राच । उक्तं च-“सर्वे वि य मिकुता, स-
टव्वरयणामया सनेल्लोफका । जिणवयणमस भगवओ, न तुल्ल-
मिय न जणघेय ॥ ११ ॥ ” तथा स्तुतिकारेणाप्युक्तम्-“कल्पद्रुमः
कल्पितमात्रदायो, चिन्तामणिश्चिन्तितमेव धसे । जिनेन्द्रध-
र्मातिशय विचिन्त्य, द्वयेऽपि लोके लघुनामुपैति ॥ ११ ॥ ” अथवा
ऋणमिति । तत्र ऋण पूर्वजवरम्परोपासाद्यप्रकारं कर्म, तद्
हन्ति या सा ऋणघ्ना, ताम् । यत उक्तम्-“ज अज्जानी कम्म, खवेइ
वहुयाहि वासकाडाहि । त नाणी निहि गुत्तो, खवेइ ऊनासमि-

सेय ॥ ११ ॥ तथा-अमितामित्यपरमिताम् । यत उक्तम्-“स-
ध्वनईणं जा वा-सुया वि सर्वोदहीणं ज तोव । तत्तोऽणतगुणो
कसु, अत्तो पगस्स सुत्तस्स” ॥ ११ ॥ अमृतां वा परमाप्नोमृतां,
पर्यां वा । तथा चोक्तम्-“जिणवयणमोयगस्स य, रत्ति व दिया
य अज्जमाणस्स । तिप्पि बुद्धो न गच्छइ, हेइसइस्सोवगुदस्स
॥ ११ ॥ ” “नरनरगतिरियसुरगण-ससारियसन्वडुक्करोगाण ।
जिणवयणमेगमोसइ-मपधग्गसुहक्कस्स फत्तय ॥ ११ ॥ अमृ-
तां वा सर्जीवाम्, उपपत्तिदमत्वेन सार्धकामिनि भावः । न तु
यथा-“तेषां कटतटपट्टै-गजानां महविन्दुभिः । प्रावर्तत
नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवादिनी ॥ ११ ॥ ” इत्यादिवाक्यनिर्युक्ति-
चन् मृतामिति । तथा-अजितामशेषपरप्रवादिप्रवचनाऽऽज्ञाभि-
रपराजितामिति भावः । तदुक्तम्-“जीवाइवत्थुच्चित्तण-कोसल्ल-
गुणेणऽनअसरिसेण । सेसवन्धेहि अजिय, जिणिंदववणं महा-
तिसय ॥ ११ ॥ ” तथा-महार्थमिति । महानपरमितोऽर्थो यस्वा । सा
तथाविधा, ताम् । तत्र पूर्वापराविधित्वादनुयोगद्वारात्मकत्वात्त-
गर्भत्वाच्च महार्था, तां, महत्स्यां वा । तत्र महामतयः सम्पगृह्य
एवेहोच्यन्ते । ततश्च महत्सु स्थिता महत्स्था, तां च, प्रधानसत्त्वं
स्थितामिति भावः । महत्त्वा वा, अतिशयपूज्यामित्यर्थः । यत उक्तम्-
“सयलसुरासुरमाणुस-जोइसवत्तरसुपुइयं नाण । जेणेइ गहणरा
ण, बुहति वुत्ते सुरिदा वि” ॥ ११ ॥ महानुभावः सामर्थ्याद्विद्वज्जणो
यस्या सा तथाविधा, तां, प्राधान्यं चास्याश्चतुर्दशपूर्वाविदं स-
र्वज्ञमन्तो जायन्ते, ततश्च सकलस्यास्य त्रिचूवनस्य प्रभव-
न्ति । यत उक्तम्-“पट्टण भते ! चउइसपुव्वी घमाओ घमसइ-
स्सं, पडाओ परसइस्स वि उ करिस्सप १ गोयमा ! हुता पट्ट” इ-
त्यादि । परलोके पुनरनुत्तरविमानादिपूपात् । उक्तं च-“उववाओ
लतगम्मी, चउइसपुव्विस्स होइ उ जइओ । उक्कोसो सव्वट्ठे, सि-
क्किमो वा अकम्मस्स ॥ ११ ॥ ” तथा महाविषयमिति । महद्-
विषयताऽस्याः सकलद्रव्याऽऽदिविषयावभासकत्वात् । उक्तं च-
“दव्वाओ सुयनाणी सव्वदव्वाइ जाणइ, नो पासइ” इत्यादि कृतं
प्रसङ्गेनेति गाथार्थः । दर्श० ४ तत्त्व । आच० । (विस्तरतो
गाथाव्याख्या ‘आणा’ शब्दे द्वितीयभागे ११५ पृष्ठे कृष्टव्या)

जिणवयणे आणुरत्ता, जिणवयणं जे करंति नावेण ।

अमला असंकिद्धा, ते हुंति परित्तसंसारी ॥ ३६४ ॥

इति क्लृप्तसंसारिण स्युरित्यर्थः । ते इति के ? ये जीवा
जिनवचने अर्द्धद्राक्ये अनुरक्ताः सन्तो भावेन जिनवचनं
कुर्वन्ति, इत्यनेन मनोवाक्यैः जिनधर्ममाराधयन्ति । पुनः
कीदृशास्ते ? अमला मिथ्यामत्सरदिता । पुनः कीदृशाः ? असं-
क्लिष्टा मोहमत्सराऽऽदिक्लेशरहिता । एतदृशा जीवा ससार-
पार कृत्वा मोक्षं व्रजन्तीत्यर्थः । उक्तं ३६ अ० । जिनवचनस्य
प्रामाण्यमुक्तं च स्तुतिकारेण-“स्तुतिश्चिन्त न परतन्त्रयुक्तिषु,
स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तिसपटः । तथैव ताः पूर्वमहार्णवो-
त्थिताः, जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्रप” ॥ ११ ॥ ” न० । जिन-
वचनप्रशंसा यथा-“जयति जगदेकमद्भुतं-मपदतनि शेषदुरि-
तघनतिमिरम् । रविचिन्मिव यथास्थित-वस्तुविकाशं जिन-
शवच ॥ ११ ॥ ” न० । जिनवचनस्य हितकारित्वं यथा-
“एगतेण हिय ववण, गोयम । दिस्सति केवलिणो ।
बलबोलीइ करेति, हन्थे घसूणं मत्तुणो ॥
तित्थयरभामिणं वयणे, जे तह सि अणुवालिया ।
सिटा देवगणा तस्स, पाप्हि य ममति हरिसिया” ॥ महा०

६ अ० । जिनवचनादन्यत्र न शरणम् । उक्तञ्च-“जन्मजरा-
मरणभयै-रभिद्रुते व्याधिचेदनाग्रस्ते । जिनवरवचनादन्य-त्र
नास्ति शरणं क्वचिच्छोके ॥१॥” आचा० १ बु० २ अ० १ उ० ।

जिनवचनस्य सम्यक्त्वं यथा-

भदं मिच्छादंसण-समूहमज्यस्स अमयसारस्स ।

जिणवययणस्स जगत्तओ, संविगगमुहाहिगम्मस्स ॥१६७॥

भद्र कल्याण, जिनवचनस्यास्त्विति सबन्धः । मिथ्यादर्शनसमूह-
मयस्य । ननु यन्मिथ्यादर्शनसमूहमयं तत् कथं सम्यग्रूपतामा-
सादयति ? न हि विषयकाणिकासमूहमयस्यामृतरूपताऽऽपत्तिः
प्राप्तिरिति । न । परस्परनिरपेक्षसमूहाऽऽदिनयरूपाऽऽपन्नसंख्या-
विमिश्रयादर्शनानां परस्परं सव्यपेक्षतासमासादितानेकान्त-
रूपाणां विषयकाणिकासमूहविशेषमयस्यामृतसंदोहस्यैव सम्भ-
क्त्वाऽऽपत्तेः । दृश्यन्ते हि विषयाऽऽदयोऽपि भावाः परस्परसं-
योगविशेषमवाप्ताः । समासादितपरिणत्यन्तरा अगद्विरूपतामात्म-
सात्कुर्वाणाः । मध्वाज्यप्रभृतयस्तु विशिष्टसंयोगावाप्तद्रव्या-
न्तरस्वभावाः । मृतिप्राप्तिनिमित्तविषयरूपतामासादयन्तः । न
आध्यक्षप्रसिद्धार्यस्य परबुधोपविष्टा इव बोधधातवः । भव-
न्त्यभिप्रेतफला यतस्ततो, भवन्तमार्याः प्रणताहितैषिणः ॥१॥
इति । अथवा सांख्यादेरेकान्तवादिदर्शनसमूहमयस्य चूर्णन-
स्वभावस्य, मिथ्यादृष्टिपुरुषसमूहविघटनसमर्थस्य वा, यद्वा-मि-
थ्यादर्शनसमूहा नैगमाऽऽदयः, एकैकनैगमाऽऽदेर्नयस्य शतावि-
भत्वात् । “एकेको वि सयविदो” इत्याद्यागमप्रामाण्यादवयवा-
वस्य तन्मिथ्यादर्शनसमूहमयस्य, जिनवचनस्य नैगमाऽऽदयः
सापेक्षा सप्तावयवा, तेषामप्येकैकं शतधा व्यवस्थित इत्यभि-
प्रायः । समूहरूपसप्तनयावयवोदाहरणपेक्षया च सप्तभङ्गीप्र-
दर्शनमागमज्ञा विवर्धति । सामान्यविशेषाऽऽत्मकत्वाद्वस्तुतत्त्व-
स्य, सामान्यस्यैकत्वात्, तद्विवक्षाया यदेव घटादि रूप्य स्या-
देकमिति प्रथमजङ्गीविषयः, तदेव देशकालप्रयोजनभेदाज्ज्ञाना-
त्प्रतिपद्यमानं तद्विवक्षया स्वादनेकमिति द्वितीयजङ्गीविषयः,
तदेवोभयाऽऽत्मकमेकैकदेशज्ज्ञेयं यदाऽभिधातुं न शक्यते तदा-
स्याद्वयकथ्यमिति तृतीयभङ्गीविषयः । तदेवावकाशदातृत्वेनासा-
धारणेनैकमाकाशः, तदेवावगाह्यावगाहकावगाहनाक्रियामेदा-
दनेकं भवति, तद्वैर्विना तस्यावस्तुत्वाऽऽपत्तेः । प्रदेशभेदा-
पेक्षयाऽपि च तदनेकम् । अन्यथा हिमवद्विन्ध्ययोरप्येकदे-
शताप्राप्तेः । तस्य च तथाविवक्षायां स्यादेकं चानेकं चेति च-
तुर्भङ्गीविषयता । यदेकमाकाशं भवनं प्रसिद्धं तदेकान्तिप्रवयवे
विवक्षिते एकमवयवस्यावयवान्तराद्भिन्नजिज्ञानां वाचकस्य
शब्दस्याभावादवक्तव्यं चेति । तथाविवक्षायां स्यादेकमवक्त-
व्यं चेति पञ्चमजङ्गीविषयः । तत् यदेकमाकाशं प्रसिद्धं भवनं
तदवगाह्यावगाहनक्रियाभेदादनेकम् । एकानेकत्वप्रतिपादक-
शब्दाभावादवक्तव्यं चातः स्यादनेकमवक्तव्यं चेति षष्ठभङ्गीवि-
षयः । यदेकमाकाशात्मकतयाऽऽकाशं जवतः प्रसिद्धं, त-
देव तथैकमवगाह्यावगाहनक्रियापेक्षयाऽनेकं, युगपत्प्रतिपादना-
पेक्षयाऽवक्तव्यं चेति स्यादेकमनेकमवक्तव्यं चेति सप्तभङ्गी-
विषयः । एव स्यात्सर्वगतः स्यात्सर्वगतो घटादिरित्यादिका-

ऽपि सप्तभङ्गी वक्तव्या, यतो य एव पार्थिवः परमाणवो घटस्त-
एव विस्मसाऽऽदिपरिणतिवगाज्जलानिलानवाव्यादिरूपता-
मात्मसात्कुर्वाणा स्यात् सर्वगतो घट इत्यादिसप्तभङ्गीविषयतां
यथोक्तन्यायात् कथं नासादयन्ति ? न च घटपरमाणूनां पुन-
लरूपतापरित्यागे पूर्वपर्यायापरित्यागे च घटपर्यायाऽऽपत्तिः,
कानिकाक्षणिर्कैकान्तयोरप्यक्रियानुपपत्तेरसत्त्वापत्तेः, परिणामि-
न एव सुवर्णात्मनाऽवस्थितस्य केयूराऽऽत्मकविनाशमनुभवतः
कटकाद्यात्मनोत्पद्यमानस्य वस्तुन सत्त्वात्, अन्यथा यच्चित्क-
स्यचित्कदाचिदनुपलब्धे । न चाध्यक्षादन्यज्जिष्ट प्रमाणान्तर-
मस्ति, यतस्तद्विपरीतजावाच्युपगमः क्रियते । अन्तर्बर्हिश्च हर्ष-
विषादाऽऽद्यनेकाऽऽकारवितर्काऽऽत्मकचेतनस्य स्यात्सकोश-
कुशलाऽऽद्यनेकाऽऽकारस्वीकृतकमृत्पिण्डादेः स्वसवेदनाऽज्ञा-
ध्यक्षतः प्रतिपत्तेः । सर्वयोपलभ्यमध्यक्षरूपं पूर्वापरकोट्योरस-
मिति वदतः सर्वप्रमाणविरोधात् कुण्डलाङ्गदाऽऽदिषु पर्या-
येषु तादृग्भूतसुवर्णद्रव्योपलब्धे कार्योत्पत्तौ कारणस्य सर्व-
था निवृत्त्यनुपलब्धेन च सादृश्यविप्रलम्भात्तदध्यवसायकत्वे-
नेति वक्तुं तदेकान्तभेदसाधकप्रमाणस्यापास्तत्वात् । न च क-
थञ्चित्स्वभावभेदेऽपि तादात्म्यमस्ति, ग्राह्यग्राहकाऽऽकारस-
विद्वद्विविक्तपरमाणुषु स्थूलैकघटाऽऽदिप्रतिज्ञासंबद्धा ग्राह्यग्रा-
हकाऽऽकारविविक्तसंवित्प्रकल्पनेऽप्यङ्गधियोऽपि विवक्षिताऽऽ-
कारविवेकाविवेकानुपलब्धे । अथैकैतरस्वभावाभ्यां विरोध-
स्वरूपासिद्धावयवापि कः प्रदेष्टुः ? तथाहि-शक्यमन्यत्रापि
एवमभिधातुम्-एकमेव पार्थिवद्रव्यं लोचनाऽऽदिसामग्रीविशे-
षात् चूर्णादिप्रतिपत्तिभेदेऽपि भिन्नमिव प्रतिभाति, प्रत्यास-
न्नैतररूपताव्यवस्थितैकविषयत्वात् । न हि स्पष्टास्पष्टनिर्भासभे-
देऽपि तदेकत्वमस्ति, तद्वद्विहापि रूपाऽऽदिप्रतिज्ञासामेदेऽप्येक-
त्वं किं न स्यात् ? प्रतीनेरविशेषात् । एव च स्याद्वादिनोऽग्नेरप्य-
नुष्णत्वप्रशक्तिरित्यसङ्गतमभिधानम् । यतस्तत्रापि स्यादुष्णोऽ-
ग्निरिति स्पर्शविशेषणोष्णस्य भास्वराऽऽकारेण पुनरनुष्णस्य
तस्यैकस्य नानास्वभावशेकैरवाधितप्रमाणविषयस्यैव नो दो-
षाऽऽसङ्गासम्भवात्, न स्यादेकस्यैव सामग्रीनेदवशात्तथाप्रतिभा-
साविरोधः । कारणस्य च कार्याऽऽत्मनोत्पत्तौ न किञ्चिदपेक्षणी-
यमस्ति, यत्तथोत्पत्तुस्वभावता न भवेत् । अत एव मृदादिभा-
वो घटस्वभावेन नरवरः, कपालस्वरूपेण चोत्पत्तौ तिष्ठतीति
स्वभावत एव नरवरः, उत्पत्तुः स्यात्तुश्चान्यतमापाये पटार्थ-
स्यैवासज्जवात्, त्रितयज्ञाव प्रत्यनपेक्षत्वाच्च । न ह्युत्पत्तौ पटार्थ-
किञ्चित् स्थितिः प्रत्यपेक्षने, स्थित्यात्मकत्वादुत्पादस्य, न
चावस्थित उत्पत्तौ किञ्चिदपेक्षने, उत्पत्तिस्वभावत्वात् स्थितेः ।
च च विनष्ट उत्पत्तिं प्रति हेत्वन्तरापेक्षो, विनाशस्योत्पत्त्यान्त-
कत्वात्, तत् पूर्वापरस्वभावपरित्यागावासिलक्षणं परिणाम-
मासादयन् ज्ञावो व्यवनिष्ठे । इति प्रत्यक्षादिप्रमाणगोचरमेतद-
व । शब्दविद्युत्प्रदीपादेरपि निरन्वयविनाशकल्पनाऽसङ्गतै-
व, तेषामादौ स्थितिदर्शनादन्तेऽपि तत्स्वभावानतिक्रमात् । न
हि भावः स्वस्वभाव न्यजानि, प्रागपि तत्स्वभावपरित्यागप्रश-
क्तेः, अन्ते च क्षयदर्शनात् प्रागपि नरवरस्वभावादादुत्पत्ति-
समये स्थितिदर्शनादन्ते स्थितिः किं नाभ्युपेयने ? न च विद्यु-
त्प्रदीपादेस्तैजसरूपपरित्यागात्तमसरूपस्वीकरणे किञ्चिदवि-
रुद्धं जवेत् । न च स्वभावभेदस्तदेकत्वविधानङ्गम्, ग्राह्यग्राहका-
ऽऽकारसंबन्धनवद् यदेकैकाऽऽकारविवेकपरोक्षापरोक्षसंवि-
त-

बद्धा, यथा च ध्वसहेतोस्तद्वत्करणविरोधादकिञ्चित्करत्वं, तथा स्थित्युत्पादहेत्वोर्विशारदधर्मणः स्थास्नुताकरणे विनश्वरस्वभावः किं न विनश्येत् ? अथासौ स्थास्नुस्तथापि हि स्थितिहेतोरानर्थक्यं, स्वत एव तस्य स्थितेः । तथोत्पत्तिहेतुरपि यदि भावकरोति, तदा न स्यात्किञ्चित्करत्वमेव जावस्य, स्वयमेव भावाजायरूपत्वात् । अथाजावं भावरूपतां नयति, तर्हि नाशहेतुरपि भावमभावीकरोतीति कथमश्चित्करः स्यात् ? न हाजावस्य भावीकरणे जावस्य वाऽभावीकरणे कश्चिद्विशेषः सज्जो । अत एव च तेषामन्यतमस्य सहेतुकत्वमहेतुकत्वचाभ्युपगच्छन् सर्वेषां तदभ्युपगन्तुमर्हति, अविशेषात् । न च भिन्नयोगक्षेमत्वात् कार्यकारणयोरेकत्वमनुपपन्नं, स्वभावभेदेऽप्येकत्वप्रतिपत्तेः । सर्वसाधित्त्वणानामेकदोत्पत्तिविनाशवतामभिन्नयोगक्षेमत्वात् कार्यकारणयोरेकत्वमनुपपन्नं, स्वजावभेदेऽप्येकत्वेऽपि च परस्परतः पृथग्भावसिद्धेः । अथाभिन्नयोगक्षेमेऽपि प्रतिभासभेदाद्भेदः, तर्हि यत्र प्रतिभासाभेदस्तत्र भिन्नयोगक्षेमत्वेऽप्यभेदः, प्रतिभासभेदाभेदयोर्वस्तुभेदाद्भेदव्यवस्थापकत्वात् । समुदायस्य च देशकालभेदाभावात् सकृदेव संविद्यात्मनोत्पत्तेरेकत्वप्रसज्येत । यदि च स्वजावभेदो वस्तुभेदलक्षणः, तदा सन्तानान्तरयोरिव विषयरूपायाः सवित्तरेकत्वेऽपि प्रत्यक्तेतरयोर्बाऽसौ विद्यत इति नानात्वं जवेत् । यदि पुनः स्वजावभेदाविशेषेऽपि विवक्षितज्ञानक्षणाऽऽकारयोरेव तादात्म्यं, न पुनः सन्तानान्तरसंविक्षीनामिति प्रत्यासत्तेः कुतश्चिद्व्यवस्थाप्यते, तर्हि परस्यापि विवक्षितैकार्थोपादानोपादेयज्ञतयोरेवावस्थयोस्तादात्म्यं कथञ्चिद् वदतो न कश्चिद्विषयः प्रशक्तिमान् । निराकृतश्चानेकश एकान्तवादः, तत्प्रसाधकहेतूनां सर्वेषामनेकान्तव्याप्ततया विरुद्धताप्रदर्शनात् । तत्प्रदर्शनं चैकान्तवादिनिग्रहस्थानमनेकान्तवादि विजयस्येवेतरपराजयाधिकरणप्राप्तिवक्षणात्वाद् “ विरुद्धहेतुमुद्भाव्य, वादिन जयतीतर ” । इत्यस्य वचसो न्यायानुगतत्वात् । यदि पुनरसाधनाङ्गवचनं वादिनः पराजयाधिकरणमभ्युपगम्येत, तदा वादाभ्युपगमविधाय तूष्णींभावमात्रेणासाधनाङ्गस्वावचनाद्वादिनो विजयः किं न स्यात् ? प्रतिवादिनोऽपि स्वपक्षसिद्धिमकुर्वतः कथं न विजयस्तत एव जवेत् ? अथ साधनाङ्गवचनमपि निग्रहस्थानं, तर्हि वादिप्रतिवादिनोर्योगपद्येन निग्रहाधिकरणता जवेत्, तूष्णींजावाविशेषात् । तूष्णींभावोपलम्बेन इतरो विजयवानिति चेत् ? नन्वेवमितरजयस्यान्यतरपराजयाधिकरणतैव प्राप्ता, न च स्वपक्षसिद्धिमकुर्वतः न विजयप्राप्तिः, तदप्राप्तौ च कथं तदेतरस्य पराजयः । यदपीष्टस्यार्थस्य सिद्धसाधनं तस्याङ्गस्वजावकार्यानुपलम्बनक्षण हेतुप्रय पक्षधर्मत्वादि वा वैरूप्यं तस्यावचनं निग्रहस्थानं वादिन इत्युक्तम् । तदप्यचारु । प्रतिवादिनोऽपि पक्षधर्मत्वाऽन्यतमस्यानुकावसमर्थने वा विजयाप्राप्तेः, तदप्राप्तौ च वादिनो निग्रहस्थानानुपपत्तेरितरजयनान्तरीयकत्वादितरपराजयस्य; एवं हेत्वाभासादेरसाधनाङ्गस्य वचनं वादिनो निग्रहस्थानमिति प्रतिक्रियमुक्तन्यायादुद्भवम् । अथ ततः साध्यसिद्धेरभावात्तस्य निग्रहस्थानं प्रतिक्रियम् । उक्तन्यासे च तदनुविक्रपादेरसाधनाङ्गकरणस्य तत एव तत्प्राप्ते, ततो वादिनमसाधनाङ्गमभिधानं कुर्वाणं वा स्वपक्षसिद्धिं विदधते च प्रतिवादी तत्पक्षप्रतिक्रियेण निगृहणीत्येवमेव न्यायोपेतमूढप्रपामः । एवं प्रतिवादिनो दोषमनुद्भावयतो न निग्रहस्थानं,

तावता स्वपक्षसिद्धिमकुर्वाणस्य वादिनो विजयप्राप्त्ययोगात्, तत्साधनस्य सदोषत्वसंभवात् । तस्य सदोषत्वेऽपि तदुद्भावनासमर्थत्वात्प्रतिवादिनो निग्रहस्थानं स्यादिति चेत् । न । दोषवत्साधनाभिधानाद्वादिनोऽपि पराजयाधिकरणत्वाद् द्वयोरपि युगपत्पराजयप्राप्तेः । अत एव प्रतिवादिनो दोषस्यानुद्भावनमपि न निग्रहस्थानम् । यच्च वादिपक्षसिद्धेरप्रतिबन्धकं पक्षाऽऽदिवचनाभिषयोद्भावनं प्रतिवादिपक्षसिद्धावसाधकतमं, तत्सर्वं न वादिनः पराजयाधिकरणम् । अन्यथा तत्पाटप्रसारिकाद्युद्भावनमपि तस्य पराजयाधिकरणं स्यात् । अथ पक्षाऽऽदिवचनस्यासाधनाङ्गत्वात्तदुद्भावेन वादिनस्तद्वपरिज्ञाननिबन्धनपराजयाधिकरणता, तर्हि यत्सत्तत्सर्वं कृणिकमिति व्याप्तिवचनादेव शब्दस्यापि कृणिकत्वसिद्धौ ‘सञ्च शब्दः’ इत्यभिधानं, तत एव तस्य पराजयाधिकरणं भवेत् । न च शब्दे शब्दविप्रतिपत्तिः, येन तन्निरासाय सन्वाभिधानं तत्रापुनरुक्तं भवेत् । तद्विप्रतिपत्तौ वा तत्साधकहेतोरसिद्धत्वादिदोषप्रयानतिवृत्तेर्भवतैवाभ्युपगमात्तत्साध्यत्वानुपपत्तिः । यदि च सक्तिवचनात् साध्यसिद्धौ तद्विस्तराभिधानं निग्रहस्थानं, तर्हि सत्त्वात् कृणक्षयसिद्धौ कृतकत्वप्रयत्नानन्तरीयकत्वाद्यभिधानं कथं न निग्रहस्थानं स्यात् ? , कथं वा कृतकप्रयत्नानन्तरीयकादिषु स्वार्थिकस्य तत्स्वोपादानं तत्र स्यात् ? । यत् सत् तत्सर्वं कृणिकमित्यादि साधनवाक्यमभिधाय पक्षादिवचनवत्तत्समर्थनमपि निग्रहस्थानं प्रसक्तम् । असमर्थितमपि स्वत एव तत्त्वेनोक्तमेव स्वसाध्याभिनाभूतस्य हेतोः प्रदर्शनम्, आसाध्यसिद्धेः सद्भावात् । स्वभावाकार्यानुपलम्बनप्रकल्पनया तद्वचनं निग्रहस्थानं परस्य प्रसक्तम् । अनुपलम्बनावुपलम्बितलक्षणं प्राप्तस्येति विशेषणोपादानं निग्रहस्थानम् । अदृश्यानामपि व्याप्तिभूतग्रहादीनां कुतश्चिद्व्यावृत्तिसिद्धिः । यदि पुनरुपलम्ब्यानुपलम्बेरेवाजावसिद्धिः, तदा नेह निरात्मकजीवच्छरीर, प्राणादिमत्त्वादित्यत्र घटादेरात्मनोऽकृणिकस्यादृश्यानुपलम्बभावेवातत्सिद्धेः, यत्सत्तत्सर्वं कृणिकमिति सामस्येन व्याप्त्यसिद्धिः । कृणक्षयानुमानं नानवद्य स्यात् । किंच देशकालस्वजावविप्रकृष्टभावानुपलम्बेरभावासिद्धौ सर्वत्र सदा सर्वोत्तमोऽग्निमन्तरेणानुपपत्तिमानिति व्याप्तेरसिद्धेर्न ततस्तत्सिद्धिः स्यात् । न चाभ्यज्ञानुपलम्बो तत्कार्यकारणभावप्रबाधकावभ्युपगम्यमानौ सन्निहितविषयबलोत्पत्तेरविचारकत्वाच्च यतो व्यापारान् विधातुं क्षमौ, तन्पृष्ठभाविबिकल्पस्य तन्निवर्तनसामर्थ्याभ्युपगमे सविकल्पकस्यानिष्टं प्रामाण्यं प्रसज्येत । अनधिगतार्थाधिगन्तृत्वादविसर्वादिवाच्यं तस्याऽबिकल्पकस्य तु हिंसाविरतिदानचेतसां स्वर्गाऽऽदिफलनिवर्तनसामर्थ्यस्वजावसवेदनस्यैव सर्वात्मना वस्तुमबदनेऽपि निर्णयबशादेव प्रामाण्योपपत्तेः । अन्यथाऽनुमानस्याप्रामाण्यप्रसक्तेस्तदगृहीतप्रादितयेत्युक्तं प्रागदृश्यानामनुपलम्बभावेवासिद्धावर्थक्रियया सत्ताऽभावानां व्याप्येत्येतदपि परस्य निग्रहस्थानमेव, ततः स्वपक्षसिद्धिरितरस्य पराजयाधिकरणं, स च परोपन्यस्तहेतोर्विरुद्धताप्रदर्शनेन स्वतन्त्रनिर्दोषहेतुसमर्थनेन वा परोपन्यस्तहेत्वसिद्धताऽऽदिदोषप्रतिपादनपुरःसरं कर्तव्या । अन्यथा परपराजयनिबन्धनस्य विजयायोगात् । यदा च बिजिगीपुणा स्वपक्षस्थापनेन परपक्षनिराकरणेन च सज्जाप्रत्यायनं विधेयम्, अन्यथा जयपराजयानुपपत्तेस्तदाऽसिद्धान्तिकत्वसाधनदोषाद्भावेऽपि न वादिप्रतिवादिनोर्ययपराजयौ, प्रकृतार्थापरिसमाप्तेः । अथ स्वपक्षसिद्धेरभावाद्देवतासाधनाङ्गवचनं वादिनो निग्रह-

स्थानम् । न । इतरत्रापि तत्प्रसङ्गात् । अथ वादिनः साधनत्वेनाभिमतस्यासाधनत्वप्रदर्शनेन प्रतिवादिकृतेन पराजयः, प्रतिवादिनस्तु समुद्भूतदोषोद्घातनाज्जयः । न । यदि स्वपक्षसिद्धिमकुर्वता प्रतिवादिना स्वपरोत्कर्षापकर्षप्रत्यायनमात्रेण वादी निगृह्यते इत्यन्युपगमः, तर्ह्यनद्भूतदोषोद्घातनेनापि निरुत्तरीकरणात् आत्मोत्कर्षसज्जवात्प्रतिवादिनो विजयप्राप्तिः ; वादिनो निर्दोषसाधनाभिधायिनोऽपि पराजयप्रसक्तिः । अथ समर्थस्यापि साधनस्यासमर्थनेन स्वपक्षसिद्धेरभावाद् वादिनः पराजयो न्यायप्राप्त एव । न । उभयत्र पराजयप्रसक्तेः । न ह्यभूतदोषोपनयनिगमनाद्युद्घातनमात्रेण प्रतिवादिना प्रकृतं वस्तुतत्त्वप्रसाधयन् स्वपक्षसाधनसामर्थ्यविकलेन वादी निगृह्यते इति न्यायोपपन्नम् । अथ प्रतिवाद्यप्यसाधनाङ्गस्य साधनाङ्गत्वेनोपादानात् स्वपक्षसिद्धिमकुर्वन् मिथ्याभिनिवेशी निगृह्यते इति चेत् । न । उन्नयानेनैव प्रह्लासेरित्युक्तत्वात् । तस्मात्—“असाधनाङ्गवचनमदोषोद्भावना द्वयोः । निग्रहस्थानमन्यदि, न युक्तमिति नेष्यते ॥१॥” इत्यादि वादन्यायवृत्तगमकेकान्तवादिना सर्वमसङ्गतम् । उक्तन्यायात् सर्वस्यैकान्तसाधनाङ्गत्वात्, तस्यासत्त्वेन साधयितुमशक्यत्वात्, अनेकान्तस्य च निर्दोषत्वेन तत्र दोषोद्घातनरूपत्वात्, दोषानुद्घातनस्य वा निर्दोषे पराजयानाधिकरणत्वात्, ननुद्घातनस्यैव तत्र निग्रहाद्वैत्वादिद्वयलं विष्टपेषणेनेति व्यवस्थित मिथ्यादर्शनसमूहमयत्वं, मयिकत्वं वा । न विद्यते मृतमरणयस्त्रिजसावमृतो माकः, तसारयति प्रापयतीति वा, तस्याबन्धमोक्षकारणत्वाद् माकप्रतिपादकत्वाच्च “अमयनायस्स” चेति पाठेऽमृतवत्त्वाद्यते इत्यमृतत्वादम्, अमृततुल्यमिति यावत् । तथा-रागाऽऽद्यशेषशुभे तृषुषविशेषैरुच्यते इति जिनवचनम्, तस्य, अनेन विशिष्टपुरुषप्रणीततत्त्वनिबन्धनप्रमाणनिगमयति । क्रीराऽऽश्रवाऽऽद्यनेकलब्ध्याद्यैश्वर्याऽऽदिमतो जगवन् इति, अनेनापि विशेषणेन तस्यैहिकसपद्मिशेषजनकत्वमाह । सविज्ञैः ससारभयोद्देगाविभूतमोक्षाभिलाषैरपकृष्यमाणरागद्वेषादङ्कारकायुषैरिदमेव जिनवचनतत्त्वमिति । एव सुखेनाभिगम्यते यत्तत्सविश्रुत्ताभिगम्य, तेनापि विशिष्टनुसृत्यतिशयसवित्समान्वितयतिवृषभनिषेव्यत्वमस्य प्रतिपादयति । एवविधगुणाध्यासितस्य जिनवचनस्य सामायिकाऽऽदिविन्दुसारपर्यन्तश्रुताभोधेः कल्याणमस्त्विति प्रकरणसमाप्तावन्त्यमङ्गलसपादनार्थं विशिष्टा स्तुतिमाहेति । सम्म० ३ काण्ड ।

जिनवदन-न० । जिनमुखे, औ० ।

जिणवयणकप्परुक्ख-जिनवचनकल्पवृक्ष-पुं० । जिनाऽऽगमरूपे कल्पवृक्षे, “जिणवयणकप्परुक्खो, अणेगसुत्तत्थसालवित्थि-स्यो । तवनियमहुसुमशुब्भो, सुगगइफलवधणो जयइ ॥ १ ॥” आचा० १ शु० १ अ० १ उ० ।

जिणवयणधम्ममाणुरागरत्तमण-जिनवचन [वदन] धर्मानुरागरत्तमनस्-त्रि० । जिनवचने जिनवदने वा धर्मानुरागेण रक्तमनो यस्य स इति । तस्मिन्, औ० ।

जिणवयणपटुड्ड-जिनवचनप्रद्विष्ट-त्रि० । जिनाऽऽगमप्रद्विष्टे, “जिणवयणपटुड्डे” जिनास्तीर्थकराः, तेषां वचनमागमलक्षणं तस्मिन् प्रद्विष्टा अप्रीता इति । दश० १ अ० ।

जिणवयणवाहिरमइ-जिनवचनवाह्यमति-त्रि० । सर्वज्ञशासन-बहिर्मुखश्रेमुषीके, इ० १ उ० ।

जिणवयणमणुगइसुभासिय-जिनवचनानुगतिमुत्तापित-त्रि० । जिनवचनमनुगत्याऽऽनुकूल्येन सुष्ठु भाषितं येन स तथा । तस्मिन्, स० ।

जिणवयणमणुगयमहियभासिय-जिनवचनानुगतमहित [जिनवचनानुगताधिक] भाषित-त्रि० । जिनवचनमाचारादि, अनुगतसंबन्ध, नार्दवितर्दमित्यर्थः । महितं पूजितमधिकं वा भाषितं येनाभ्यापनाऽऽदिना स तथा । तस्मिन्, स० ।

जिणवयणविहि-जिनवचनविधि-पु० । प्रवचनोक्ते प्रकारे, “जिणवयणविहोइ दो वि सखाहा ।” जिनवचनविधिना प्रवचनोक्तेन प्रकारेण । आ० ।

जिणवयणरई-जिनवचनरुचि-त्रि० । जिनाऽऽगमरुचिके, ध० २० । अथ च गुणवत् पञ्चमो भेदः ।

सप्रति जिनवचनरुचिरूप पञ्चम भेदं व्याख्यायन्नाह—

सवणकरणेसु इच्छा, होइ रई सदहाणसंजुत्ता ।

एईइ विणा कतो, सुच्छी सम्मत्तरयणस्स ? ॥ ४६ ॥

अवणमाकर्णन, करणमनुष्ठान, तयोरिच्छा तीव्राभिलाषो, जवति, रुचिः, अर्चानसयुक्ता प्रतीतिसंगता, जयन्ति । आविकाया इवेति । अस्या एव प्राधान्यव्यापनायाऽऽह—एतया द्विस्वरूपया रुच्या, विनाऽभावेन, कुत शुद्धिः ? न कुतोऽपीत्याकृतम् । सम्यक्त्वरत्नस्य शुश्रूषा धर्मरागरूपत्वात्तस्य, तयोश्च सम्यक्त्वसदभाविलिङ्गनया प्रसिद्धत्वात् । उक्तं च—“सुस्सलधम्मराओ, गुरुदेवाण जहासमाहीए । वेयावच्चे नियमो, सम्महिट्ठिस्स तिगाइ” ॥ इति पञ्चमगुणभावना । अन्ये तु पञ्चगुणानित्यमभिदधति—

“सुत्तरई अत्तरई, करणरई चवऽणभिनिवसरई ।

गुणवते पचमिया, अणिठिउच्छाहिया होइ ॥ १ ॥”

अत्रापि सूत्ररुचिः पठनाऽऽदिस्वाध्यायप्रवृत्तिः, अर्थरुचिः इच्छाऽन्युत्थानाऽऽदिविनयगुणिनां प्रयुक्ते । करणानभिनिवेशौ तुल्यावेव । अनिष्टितोत्साहता पुनरिच्छावृत्तिरेवेति न विरोधः आशङ्कनीय इति । ध० २० । (जिनवचनरुचिविषये जयन्ती-आविकाकथा ‘जयती’ शब्देऽस्मिन्नेव जागे १४१६ पृष्ठे गता)

जिणवयणसुड-जिनवचनश्रुति-स्त्री० । जिनाऽऽगमश्रवणे, “सुलहा सुरलोयासिरी, रयणायरमेहला मही सुलहा । निव्वुसुहजणियरई, जिणवयणसुई जए दुलहा” ॥१॥ इति । स्या० ६ उ० ।

जिणवयणाकम्पण-जिनवचनाऽऽकर्णन-न० । तीर्थकरभाषितश्रवणे, “तत्ताहिगमो हि तदा, जिणवयणाऽऽयम्पणस्स गुणा” जिनवचनाऽऽकर्णनस्य तीर्थकरभाषितश्रवणस्य एते गुणाः । आ० ।

जिणवर-जिनवर-पु० । जिना उद्भवस्थवीतरागा, तेषां वरा ।

पञ्चा० ४ विव० । प्रश्न० । रागाऽऽदिजयाजिना, अवधिमनःपर्यवेषान्तमोहक्षीणमोहा, तेषां मध्ये वरा सामान्यकेवलिनो जिनवरा । सथा० । जिनानां वरा उत्तमा, भूतभवद्भावविज्ञावस्वभाववासिर्केवलज्ञानकवित्त्वात् । प्रज्ञा० १ पट । भुताऽऽदिजिनप्रधाने केवलनि, आव० २ अ० । “चचवीस पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीदतु ।” जिनवरा श्रुताऽऽदिजिनैः प्रकृष्टा । ध० ७ अधि० उक्त० । जिना रागद्वेषाऽऽदिजयन्शीला सामान्यकेवलिनः, तेषु तेन्यो वा वर प्रधानोऽतिशयापेक्षया श्रेष्ठो जिनवरः । तं । तीर्थकरे, आव० २ अ० । “तित्थयरे

जिणवरे" रागद्वेषमोहजितो जिनाः, एवभूताश्च सामान्यकेवलिनोऽपि भवन्तीति तद्व्यवच्छेदार्थमाह-चरा. प्रधानाः चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितत्वेन । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ व० "सोऊण जिणवरमय," जिनवराणां तीर्थकराणां मतमभिप्रायम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । द० प० । "जगमत्थयट्टियाण,विअसिअवरणाणदंसणधराणं । नाणुज्जोयगराणं, लोमम्मि नमो जिणवराण ॥१॥" द० प० ४ प० ।

जिणवरिन्द-जिनवरेन्द्र-पुं० । जिनाश्चक्षुस्थवीतरागाः, तेषां चराः प्रधानाः केवलिनः, तेषामिन्द्रास्तीर्थकरनामकर्मोदयवर्तित्वाद् नानाविधातिशयसमेतत्वाच्च तीर्थकराः अतस्तेषां, जिनवरेन्द्राणामित्यर्थः । "पूजाय जिणवरिन्दार्ण ।" पञ्चा० ४ वि० ४० । "वदामि जिणवरिन्द" । प्रज्ञा० १ पद । (जिनवरेन्द्रमिति) जयन्ति रागाऽऽदिशत्रून्निभवन्ति ये ते जिनाः, ते च चतुर्विधाः । तद्यथा-श्रुतजिना, अवधिजिना, मनःपर्यायजिना, केवलजिनाः । तत्र केवलजिनत्वप्रतिपत्तये चरग्रहणं, जिनानां चरा उत्तमाभूतभवद्भाविजावस्वभावजासिकेवलज्ञानकथितत्वाद् जिनवरा, ते चानतीर्थकरा अपि सन्तः सामान्यकेवलिनो जवन्ति, ततस्तीर्थकरत्वप्रतिपत्त्यर्थमिन्द्रग्रहणम्, जिनवराणामिन्द्रो जिनवरेन्द्रः, प्रकृष्टपुण्यस्कन्धरूपतीर्थकरनामकर्मोदयात्तीर्थकर इत्यर्थः । प्रज्ञा० १ पद ।

जिणवसह-जिनवृषज-पुं० । जिनश्रेष्ठे, "अस्संजलं जिणवसहं ।" असज्जल जिनवृषभम् । स० ।

जिणवाणी-जिनवाणी-स्त्री० । अर्हच्चने, "विलसतु मनसि सदा मे, जिनवाणी परमकल्पलतिकेव । कल्पितसकलनरामर-शिवसुखफलदा न दुर्ललिता" ॥१॥ च० प्र० १ पादु० । "देवा देवीं नरा नारीं, शावराश्चापि शावरीम् । तिर्यश्चोऽपि हि तैरश्चो, मेनिरे भगवज्जिरम्" ॥ १ ॥ दशा० १ अ० ।

जिणविज्ज-जिणवैज-पुं० । जिनभिषग्वरे, आच० ।

जह सव्वसरीरगयं, मंतेण विस णिरुंभए रुंके ।

तत्तो पुणोऽवणिज्जइ, पहाणतरपंतजोगेण ॥ १७३ ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, सर्वशरीरगतं सर्वदेहव्यापकं, मन्त्रेण विशिष्टवर्णानुपूर्वोलङ्घनेन, विष मारणाऽऽत्मकद्रव्यं, निरुध्यते निश्चयेन धियते, क?, रुद्धे तत्किनदेशे, ततो रुद्धात् पुनरपनीयते । केन?, इति, अत आह-प्रधानतरमन्त्रयोगेन, श्रेष्ठतरमन्त्रयोगेनेत्यर्थः । "मतजोगेहि" इति च पाठान्तरम् । तत्र मन्त्रयोगाभ्यामित्यर्थः । अत्र पुनर्योगशब्देनागटं परिगृह्यते । इति गार्थार्थः ॥१७३॥

एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः-

तह तिहुअणतणुविसयं, मणोविसं मंतजोगववजुत्तो ।

परमाणुम्मि णिरुंजइ, अवणेऽ तत्रो वि जिणविज्जो । १७४ ॥

"तह" इत्यादि । तथा त्रिभुवनननुविषय, त्रिभुवनशरीराऽऽत्मस्वनमित्यर्थः । मन एव भवमरणनिबन्धनत्वाद् विषं मनोविषं, मन्त्रयोगवलयुक्तो जिनवचनध्यानसामर्थ्यसपन्न, परमाणौ निरुणक्ति, तथाऽचित्यप्रयत्नाच्च अपनयति, ततोऽपि तस्मादपि परमाणोः, क. ? , जिनवैद्यो जिनभिषग्वर इति गार्थार्थः ॥ १७४ ॥ आच० ४ अ० ।

जिणवीरणाह-जिणवीरनाथ-पुं० । महावीरस्वामिजिने, "बन्धोदयोदीरणसत्पदस्य, निशेषकर्मारिबल निहत्य । य. सिद्धि-

साम्राज्यमलचकार, श्रिये स वः श्रीजिनवीरनाथः" ॥ १ ॥ कर्म० २ कर्म० ।

जिणसंकास-जिनमङ्गाश-पुं० । सर्वरूपदशे, कल्प० ६ क्षण । सकलसशयच्छेदकत्वे, स्था० ३ ग० २ उ० । "अजिणाण जिणसकासाण" । अजिनानामसर्वरूपाद् जिनसकाशानामविसंवादिवचनत्वाद् यथापृष्टनिर्वचनत्वाच्च । स्था० ४ ग० ४ उ० । जिणसंथव-जिनसंस्तव-पुं० । "लोगस्सुज्जोयगरे" इत्यादिरूपायां जिनस्तुतौ, दश० ५ अ० १ व० ।

जिणसकहा-स्त्री०-जिनसक्थि-न० । जिनास्थिनि, म० ।

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररणो चमरंचाए रायहाणीए सजाए सुहम्माए माणवए चेइए खंजे वइराम-एसु गोलवट्टसमुगएसु बहुओ जिणसकहाओ संधिविस्स-त्ताओ चिहंति ॥

(जिणसकहाओ ति) जिनसक्थीनि जिनास्थीनि । म० १० श० ५ उ० । सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देश प्राकृतत्वात् । सू० प्र० १६ पादु० । (सजास्थितजिनसक्थ्यनुरोधादिन्द्राः सजाया मैथुनं कर्तुं न शक्नुवन्तीति 'अगमहिषी' शब्दे प्रथमभागे १७२ पृष्ठे उक्तम्)

जिणसासण-जिनशासन-न० । रागद्वेषमोहलक्षणान् शत्रून् जितवन्त इति जिनाः, तेषां शासनं जिनशासनम् । मम्म० १ काण० । जिनप्रवचने, दश० १ अ० । वीतरागवचने, "सुखाण जिणसासणं" । (२५ गाथा) दश० ८ अ० । जिनाऽऽज्ञायां च, "णिकखता जिणसासणे ।" जिनशासने जिनाऽऽज्ञायाम् । उक्त० १८ अ० । सूत्र० ।

"समस्तवस्तुविस्तारे, व्यासर्पत्तैलवज्जले ।

जीयाच्छीशासन जैन, श्रीदीपोदीप्तिवर्द्धनम् ॥ २ ॥

यत्प्रभावादवाप्यन्ते, पदार्थाः कल्पनां विना ।

सा देवी साविदे न स्ता-दस्तकल्पलतोपमा ॥३॥" उक्त० १ अ० ।

जं च मे पुच्छसी काळे, सम्मं सुद्धेण चेषता ।

ता इं पाउकरे बुद्धे, तं नाणं जिणसासणे ॥ ३२ ॥

यश्च (मे इति) मां पृच्छसि प्रश्नयसि, काले प्रस्तावे, सम्यक् बुद्धेन अविपरीतबोधवता, चेतसा चित्तेन 'लक्षणे तृतीया' "ता" इति सूत्रत्वात् तत् (पाउकरि ति) प्रादुष्करोमि प्रकटीकरोमि, प्रतिपादयामीति यावत् । बुद्धोऽवगतसकलवस्तुतत्त्व । कुत पुनर्वृद्धोऽसि?, अत आह-तदिति यत्किञ्चिदिह जगति प्रचरति ज्ञानं यथाविधवस्त्वबोधरूपं, तज्जिनशासने, अस्तीति गम्यते । ततोऽहं तत्र स्थित इति तत्प्रसादाद्बुद्धोऽस्मीत्यभिप्रायः । इह च यतस्त्व सम्यक् बुद्धेन चेतसा पृच्छस्यतः प्रतिक्रान्तप्रश्नादिरप्यहं यत्पृच्छसि तत् प्रादुष्करोमीत्यतः पृच्छ यथेच्छमित्येदमपर्यार्थः । अथ वा-अन एव लक्ष्यते यथा "अपणो परेसि च" इत्यादिना तस्यायुर्विज्ञानमवगम्य सजयमुनिनाऽसौ पृष्टः-कियन्ममायुरिति ? ततोऽसौ प्राह-यश्च त्वं मां काव्यविषयं पृच्छसि तत्प्रागुक्तवान् बुरु सर्वज्ञोऽत एव तज्ज्ञानं जिनशासने, व्यवच्छेदफलत्वाद् जिनशासन एव, न त्वन्यस्मिन् सुगताऽऽदिशासने, अतो जिनशासन एव यत्तो विध्यः, येन यथाऽहं जानामि तथा त्वमपि जानीषे, शेष प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ उक्त० १८ अ० ।

जह जिणसासणनिरया, धम्मं पाह्वेति साह्वो सुदं ।
न कुतित्थिएसु एवं, दीसइ परिपावणोवाओ ॥ ए३ ॥
यथा येन प्रकारेण, जिनशासननिरता निश्चयेन रता, धर्म
प्राग्विकल्पितशब्दार्थं, पालयन्ति रक्षन्ति, साधव प्रव्रजिता,
पद्मजीवनिकायपरिज्ञानेन कृतकारिताऽऽदिपरिवर्जनेन च शुद्ध-
मकलङ्कनैव नन्त्रान्तरीया, तस्माच्च कुतार्थिकेष्वेवं, यथा साधुषु
इहयते परिपावनोपाय, पद्मजीवनिकायपरिज्ञानाऽऽद्यमावात् ।
उपायग्रहणं च साभिप्रायकम् । शास्त्रोक्तं खलुपायोऽत्र चिन्त्यते,
न पुरुषानुष्ठानं, कापुरुषा हि वितथकारिणोऽपि ज्वन्त्येवेति गा-
थाय ॥ ६३ ॥ दश० नि० १ अ० ।

जिणसासणपरमुह-जिनशासनपराद्मुख-त्रि० । जैनमार्गविद्वे-
षिणि, सूत्र० । "इत्थी व सगया बाला, जिणसासणपरमुहा ।" रा-
गद्वेषजितो जिना, तेषां शासनमाज्ञा कषायमोहोपशमहेतुभूता,
तत्पराहमुखा ससारानिष्वङ्गिणो जैनमार्गविद्वेषिणः । सूत्र० १
मु० ३ अ० ४ उ० ।

जिणसिंहसूरि(ए)-जिनसिंहसूरिन्-पु० । खरतरगच्छीये जिनच-
न्द्रसूरिशिष्ये स्वनामख्यात आचार्ये, ती० २१ कल्प । पञ्चा० । अय
वैक्रमीये १६१५ वर्षे जातः, १६२३ वर्षे दीक्षितः, १६७० वर्षे सू-
रिपद प्राप्त, १६७४ वर्षे स्वर्गतः । द्वितीयोऽप्येतन्नामा पुनर्नि-
बागच्छे मुनिरत्नसूरिशिष्य, येनाममस्वामिचरित्रनामा ग्रन्थो
रचितः । जै० ३० ।

जिणसीस-जिनशिष्य-पुं० । गणधराऽऽदिके, स० ।

जिणसीसाणं चेव समणगणपवरगंधहत्थीणं थिरजसाणं
परिसहसेणरिउवन्नपमइणाणं द (त) वदिचचारित्तणाणसं-
मत्तसारविविहप्पगारप्पसत्तयगुणसंजुयाणं अणगारमहारिणीं
अणगारगुणाणं बएणाओ ।

जिनशिष्याणां चैव गणधरादीनाम, किंभूतानाम् ? अत आह-
अमणगणप्रवरगन्धहस्तिना, अमणोत्तमानामित्यर्थ । तथा-स्थि-
रयशसां, तथा-परीषहसैन्यमेव परीषहवृन्दमेव, रिपुबल पर-
चक्र, तत्प्रमर्दनानां, तथा दववहावाग्निरिव दीप्तान्युज्ज्वलानि,
पाठान्तरेण- 'तपोदीप्तानि' यानि चारित्रज्ञानसम्यक्त्वानि, तै-
सारा सफला विविधप्रकारविस्तारा, अनेकविधप्रपञ्चा, प्रश-
स्ताश्च ये कृमाऽऽदयो गुणास्तै सयुतानां, कचिद् गुणध्वजा-
नामिति पाठ । तथा अनगाराश्च ते महर्षयश्चेत्यनगारमहर्षय,
तेषामनगारगुणानां वर्णकः श्लाघा, आख्यायत इति योगः । स० ।

जिणसुंदर-जिनसुन्दर-पु० । सोमसुन्दरसूरिशिष्ये स्वनामख्याते
तपागच्छीय आचार्ये, ग० ४ मधि० । येन टीपाऽऽवलीकृतो
नाम ग्रन्थो विरचितः । वैक्रमीये १४६६ वर्षेऽयं विद्यमान आ-
सीत् । जै० ३० ।

जिणसेहरसूरि[ए]-जिनशेखरसूरिन्-पु० । खरतरगच्छीये
जिनवल्लभसूरिशिष्ये, अनेन १२०४ वर्षे रुद्रपाणीयगच्छ स्था-
पित, सम्यक्त्वसप्ततिका-शीलतरङ्गिणी-प्रज्ञोत्तररत्नमात्रावृ-
त्तिश्चेति ग्रन्था विरचिता । जै० ३० ।

जिणसोक्खसूरि[ए]-जिनसौख्यसूरिन्-पु० । खरतरगच्छीये
जिनचन्द्रसूरिगुरौ, वैक्रमीये १७३६ वर्षेऽयं जात, १७५१ वर्षे
दीक्षित, १७६३ वर्षे सूरिर्जातः, १७८० वर्षे स्वर्गतः । जै० ३० ।

जिणहरिसगणि[ए] जिनहर्षगणिन्-पु० । तपागच्छीये जिनच-
न्द्रसूरिशिष्ये, येन १५०२ वर्षे धीरमग्राममुषित्वा विचारासृतसं-
ग्रहो, रत्नशेखरनरपतिकथा चेति छौ ग्रन्थौ रचिनौ । जै० ३० ।
जिणहंससूरि[ए]-जिनहंससूरिन्-पु० । बृहत्खरतरगच्छीये
जिनसमुद्रसूरिशिष्ये आचाराङ्कोपरि दीपिकाकारक आचार्ये,
जै० ३० ।

जिणाइन्नच-जिनाऽऽदिभक्त-पुं० । तीर्थनाथानां सिद्धाऽऽचार्यो-
पाध्यायसाधुचैत्यानामन्येषां च गुणगरिष्ठानां बहुमानकरे, कर्म०
१ कर्म० ।

जिणाएस-जिनाऽऽदेश-पु० । अहंइवने, "पव्वस्त्राज्जावओ जि-
णाएसो ।" प० व० १ द्वार ।

जिणाणा-जिनाऽऽज्ञा-स्त्री० । वीतरागोक्तवचनपरकतौ, "सानु-
बन्धा जिनाऽऽज्ञा च, तत्तपः शुक्रमिष्यते ।" अष्ट० १ अष्ट० ।

जिणाणुचिस्स-जिनानुचीर्ण-त्रि० । जिनैर्हिताऽऽप्यनिवर्तकयो-
गसिद्धैर्गणधारिभिरनुचीर्णं जिनानुचार्णम् । गणधरैः स-
म्यक्तदर्थावगमाऽऽसङ्गशक्तिगर्भानिवर्तकसमजात्रमाप्त्या ध-
र्मेमेघनामकसमाधिरूपेण परिणमिते, जी० । "जिणाणुचिर्णं
जिणपणत्त ।" जिना इह हिताऽऽप्यनिवर्तकयोगसिद्धा
गणधारिणः परिगृह्यान्ते, विचित्रार्थत्वात् सूत्राणाम् । जी०
१ प्रति० ।

जिणाणुमय-जिनानुमत-त्रि० । जिनानामतीतानागतवर्तमाना-
नामृषभपञ्चनाजसंमन्धरस्वामिप्रभृतीनामनुमतं जिनानुमतम् ।
जिनानामानुकूल्येन सम्मते, "जिणमय जिणाणुमय" वस्तुत-
त्त्वमपवर्गमार्गे प्रति मनागपि त्रिसवादाजावादिति जिनानु-
मतम् । जी० १ प्रति० ।

जिणाणुलोम-जिनानुलोम-त्रि० । जिनानामवध्यादिजिनाना-
मनुलोममनुगुणं जिनानुलोमम् । जिनानामनुगुणे, "त्रिणमयं
जिणाणुमय जिणाणुलोम" एतद्वशादवध्यादिजिनत्वप्राप्ते ।
तथाहि-यथोक्तमिदं जिनमतमासेवमाना साधवोऽवधिमन-
पर्यायकेवलत्वाभमासादन्येवेति । जी० १ प्रति० ।

जिणाययण-जिनाऽऽयतन-न० । जिनभवने, प० व० ४ द्वार ।
पञ्चा० ।

जिणालय-जिनाऽऽलय-न० । जिनभवने, सेन० । जिनाऽऽ-
लये यद् धैर्यतिदौकन करोति तत्कस्मिन् सूत्रे, प्रकरणे चाऽस्ति ?
तथा कुमतिन इत्थं कथयन्ति-धैर्यतिदौकन देवनिर्मात्य जायते,
तस्य पुष्पादि लात्वा कथं चट्ठापयन्ति ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-धैर्य-
तिदौकनमिति परम्परया ज्ञायते, तथा तन्निर्मात्यं न कथ्यते । यतो-
"भोगाविण्णं दव्व, निम्मल्लु विंति गीमत्था ।" इति श्राद्धवृत्ता-
वुक्त्वादिति । १२५ प्र० । सेन० २ उल्ला० । ज्ञानद्रव्यममारिद्रव्यं
च जिनगृहकार्ये आयाति, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-ज्ञानद्रव्यं
जिनाऽऽलयकार्ये आयातीत्युत्तराण्युपदेशचिन्तामणौ सन्ति, अ-
मारिद्रव्यं तु महत्कारणं विना न समायातीति ज्ञायते । ४९३ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । जिनाऽऽलयकार्यं कर्तुरात्मीयं कार्यं दीयते, न वा ?
इति प्रश्ने, उत्तरम्-जिनाऽऽलयस्थापकेन स्वकीयकार्यं न का-
र्यत इति । ४६२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । जिनाऽऽलये रात्रौ
गीतगानाऽऽदि क्रियते, तत्करणे देवद्रव्यमुत्पद्यते, नान्यथा,
तदा तत्कर्त्तव्यं, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-शास्त्रानुसारेण

मूलविधिना गीतगानाऽऽदि न शुद्ध्यति, परं देवद्व्योत्पत्तिकारणेन रात्रावपि गीतगानाऽऽदिभावनाकरणे लाभो ज्ञायते इति । ७७ प्र० । सेन० ४ उद्धा० ।

जिणावधिणाण-जिनावधिकान-न० । ज्ञानजेदे, श्रीजिनानामवधिकान सदृशं, किं वा विशेषः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-यो जिनो यतः समेति तस्य तत्स्थानसंबन्धि प्रवर्त्तमानं चावधिकानं भवतीति, न सर्वेषां जिनानामवधिकानसादृश्यमिति । १२८ प्र० । सेन० १ उद्धा० ।

जिणाहिय-जिनाऽऽहित-त्रि० । जिनैराहितः, जिनानां वा संबन्धी आहितो जिनाहितः । जिनप्रतिपादिते, जिनानुष्ठिते च । सूत्र० । “चरे भिक्खू जिणाहियं ।” जिनैराहितः प्रतिपादितोऽनुष्ठितो यो मार्गो जिनानां वा संबन्धी योऽभिहितो मार्गस्त चरेदनुतिष्ठेत् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

जिणिज्जाण-जित्वा-अव्य० । जयं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद । अङ्ग० । “एप्पेपिणवेव्येविणवः” । ७ । ४ । ४४० । इति प्राकृतसूत्रेणापभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य एप्पि, एप्पिणु, एवि, एविणु इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । “गंग गमिपिणु जो मुअइ, जो सिवतिथ गमेपि । कीलदि निइसाऽऽवासगउ, सो जमलोउ जिणेपि ॥१॥” प्रा० ४ पाद ।

जिणिज्जा-जित्वा-अव्य० । जयं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

जिणिद-जिनेन्द्र-पुं० । जिननायके तीर्थकरे, “एत्थ इमं वरिणमं जिणिदेहिं ।” जिनेन्द्रे जिननायके । पञ्चा० ५ विव० । औ० । प० व० । रा० ।

जिणिदपणत्त-जिनेन्द्रप्रज्ञप्त-त्रि० । तीर्थकरप्रणीते, पं० ब० १ द्वार ।

जिणिदवयण-जिनेन्द्रवचन-न० । जिनैश्वराऽऽगमे, पञ्चा० ।

चित्तं चित्तपयजुअं, जिणिदवयणं असेसमत्तहिअं ।

परिमुच्चमेत्य किं तं, जं जीवाणं हिअं णऽत्ति ? ॥३॥

चित्रम्-अद्भुतमनेकानि शयामिधानत्वादङ्गानङ्गादिजनेद्रत्वाद्वा चित्रमनेकविधं, तथा चित्रपदयुतम्-नानाविधार्थप्रतिपादका-जिघानयुक्तम्, जिनेन्द्रवचन-जिनेश्वराऽऽगमे, अशेषसत्त्वाहितं समस्तप्राण्युपकारकं भव्यानुसारेण मार्गप्रतिपत्त्युपायप्रतिपादनपरत्वात्, परिशुद्धं कपच्छेदतापविशुद्धं सुवर्णमिव निर्दोषम् । एव च अत्रास्मिन् जिनवचने, किं तद्?, यस्मात्तानां हित नास्ति?, सर्वमपि जीवानां हितमस्तीत्यत इदं तपः परित्यज्यमानाऽऽगमे-ऽनुपलभ्यमानमप्युपलब्धमिनावगन्तव्यं, तथाविधजनहितत्वादिति गाथार्थः ॥ ३१ ॥ पञ्चा० १६ विव० ।

जिणिस्मर-जिनेश्वर-पुं० । जिनेन्द्रे तीर्थकरे, पञ्चा० १६ विव० ।

जिणिस्मरसूरि [ए]-जिनेश्वरमूर्ति-पुं० । श्रीवर्द्धमानसूरि-शिष्य अमरदेवसूरिगुरौ स्वनामख्यात आचार्ये, स्या० १० ग० । एतस्मादेवाऽऽचार्यात् खरतरगच्छ-प्रवृत्तः, अथमाचार्यो वैक्रमीये १०८० वर्षे विद्यमान आसीत् । एतेन जावाद्विपुर्मुषित्वा हारिज्झाष्टकटीका, पञ्चलिङ्गीप्रकरण, वीरचरित्र, लीलावतीकथा, रत्नकोशश्रेत्यादिका अनेके अन्या रचिता । जै० ६० । तथा च स्वानाङ्गवृत्तौ श्रीमच्छङ्खुजीनप्रवचनप्रणीताप्रनिवद्धाविहारहारिचरितश्रीवर्द्धमानाभिधानमुनिपतिपादोपसेविनः प्रमाणाऽऽदिव्युत्पादनप्रवणप्रकरणप्रवचनप्रणयिनः प्रवृत्तप्रतिबन्धकप्र-

वकृप्रवीणाप्रतिहतप्रवचनार्थप्रधानवाक्प्रमरस्य सुविहितमु-निजनमुखस्य श्रीजिनैश्वराऽऽचार्यस्य । स्या० १० ग० ।

“ यो जैनाभिमतं प्रमाणमनघं व्युत्पादयामासिवान्, प्रस्थानैर्विविधैर्निरस्य निस्त्रिंशं बोद्धाऽऽदिसंबन्धि तत् । नानावृत्तिकथाः कथापथमतिक्रान्तं च चक्रं तपः, निःसंयन्धविहारमप्रतिहत शास्त्रानुमारात्तथा ॥ ७ ॥ तस्याऽऽचार्यजिनैश्वरस्य मन्त्रवद्वादिप्रतिरूपकिं, तद्वन्धोरपि बुद्धिमानर इति स्यात्तस्य सूरैर्भुवि । छन्दोबन्धनिवर्त्यधुरवच शब्दादिमल्लङ्घनः, श्रीसत्रिप्रविहारिणः श्रुतनिधेयचारित्रचूनामणेः ॥ ८ ॥ ज्ञा० २ श्रु० ५ वर्ग १ अ० ।

तथा च पञ्चाशकवृत्तौ वर्द्धमानवर्णनमुपक्रम्य-

“ शिष्योऽभवत्तस्य जिनैश्वराऽऽख्यः, सूरिः कृतानिन्द्यविचित्रशास्त्रः ।

सदा निराश्रमविहारवर्ती,

चन्द्रोपमश्चन्द्रकुलाम्बरस्य ” ॥ १ ॥ पञ्चा० १६ विव० ।

अष्टके वीरजिनमारज्य वर्द्धमानमुनिपर्यन्तमुपवर्ण्य-

“संवेगरङ्गशाला-ग्रन्थार्थकथनसूत्रधरतुल्यः ।

सूरिर्जिनैश्वराऽऽख्यः, सिद्धिविधेः साधने धीरः ” ॥ २ ॥ अष्ट०

३२ अष्ट० । अन्योऽप्येतन्नामा राजगच्छीयो वज्रशास्त्रायां कौ-

टिकगणमध्यगोऽमरदेवसूरिशिष्योऽजितसेनगुरुः, तेन जैननैष-

धीयकाव्य रचितं, स च वैक्रमीये १०५० वर्षे विद्यमान

आसीत् । अपरश्च वैक्रमीये १२६१ वर्षे आसीत्, स च

सूरिप्रमसूरिशिष्यः । चतुर्थश्च खरतरगच्छे जिनप्रबोधसूरिशि-

ष्य चन्द्रप्रमचरित्रग्रन्थरचयिता आसीत् । तस्य जन्म १२-

४५ वर्षे, दीक्षा १२५५ वर्षे, सूरित्वं १२५८ वर्षे, स्वर्गतः

१३३१ वर्षे समभवत् । जै० ६० ।

जिणुज्जाण-जिनोद्यान-न० । अवन्तीजनपदस्थोज्जयिनीनग-

रोत्तरपाश्वर्ध्वतिनि स्नानाख्यात उद्याने, ग० ५ अधि० । नि० चू० ।

जिणुत्तम-जिनोत्तम-पुं० । तीर्थकरे, “मगं विराहितु जिणु-

त्तमाण ।” जिनोत्तमानां तीर्थकराणाम् । उक्त० २० अ० ।

जिणेपि-जित्वा-अव्य० । जयं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

जिणैस-जिनेश-पुं० । अर्हति, “जिनेशगीर्विस्तरमाप तर्कैः ।”

जिनेशगीरर्हद्वाणी । उक्त्या० ६ अक्त्या० ।

जिणैसर-जिनेश्वर-पुं० । जिनेन्द्रे, तीर्थकरे, पञ्चा० १६ विव० ।

जिणैसरसूरि [ए]-जिनेश्वरसूरि-पुं० । “जिणैसरसूरि”

शब्दार्थः, जै० ६० ।

जिणोवइट्ट-जिनोपदिष्ट-त्रि० । तीर्थकराभिमेते, “जिणो-

वइट्टण भावेण ।” ग० १ अधि० ।

जिणोवएस-जिनोपदेश-पुं० । द्वादशाङ्गे प्रवचने, “यु वि त-

च्चाओ जिणोवएसमि ।” सम्म० ३ काण्ड ।

जिण-जीर्ण-त्रि० । “उज्जीणे” । ८ । १ । १०२ । इति प्राकृतम्-

त्रेण जीर्णशब्दे इत उक्त्वे-“जुणो” उक्त्वाभावपक्षे-“जिणो” । प्रा० १

पाद । हानियुक्ते, भ० १ श्रु० १ व० । “जुणो जराज्जजरियदेहे” ।

जीर्णो हानिगतदेहः । भ० १६ अ० ४ उ० । उक्त० । अनु० ।

नि सारे, “जहा जुणोइ कट्ठाइ, इज्जवाहो पमत्थति” । यथा

जीर्णानि निःसाराणि काष्ठानि हव्यवाहो हुतशुक्लं प्रमथति शीघ्रं

मस्मत्ताव करोति । आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ व० । “अप्येगइ-

या दावदवक्ख्वा जुष्सा । " जीर्णा इव जीर्णा । झा० १ शु० १० अ० । प्राकृते क्वचिदुत्तरं न भवति । " जिष्णे भोयणम-
सेओ । " प्रा० १ पाद । आ० चू० । जरायुके, जीरके, पु० ।
शैलजे, न० । स्थूलजीरके, स्त्री० । वाच० । परिणतवयसि,
वृ० १ उ० ।

जिएणकुमरी-जीर्णकुमारी-स्त्री० । वृद्धायामपरिणीतायां
स्त्रियास्, " जिण्णा जुष्णकुमरी । " जीर्णा जीर्णशरीरा, जराणां
वृद्धेत्यर्थः । सैव जीर्णत्वापरिणीतत्वान्यां जीर्णकुमारी । झा०
२ शु० १ वर्ग १ अ० । नि० ।

जिएणगुल-जीर्णगुल-पु० । निस्सारगुले, जीर्णगुहस्य पि-
एमीभवनलक्षणो बन्ध इति । प्र० ८ श० ६ उ० । अनु० ।

जिएणघय-जीर्णघृत-न० । निस्सारघृते, अनु० ।

जिएणतंदुल-जीर्णतण्डुल-पु० । निस्सारतण्डुलस्य पिण्मी-
भवनलक्षणो बन्धः । भ० ८ श० ६ उ० । अनु० ।

जिएणतया-जीर्णत्वक्-स्त्री० । सर्पकञ्चुके, " भुजगमे जुष्-
तय जहा जहे, विमुच्चती से डहसेज माहणे । " यथा सर्प-
कञ्चुकं त्यक्त्वा निर्मलं भवत्येव मुनिरपि दुःखशय्यातो
नरकाऽऽदिभवादिमुच्यते इति । आचा० २ शु० ४ चू० ।

जिएणदुग्ग-जीर्णदुग्ग-न० । गूर्जरधराऽधिपस्य तेजःपालम-
न्त्रिणा कारितपुरादूरे गिरिनारतलस्थे उग्रसेनगढापरनामके
दुर्गे, ती० । " अणहिल्लवाडयपट्टणे य पोरवालकुलमडणा आ-
सरायकुमरदेवतणया गुजरधराऽदिवगसिरीवीरधवत्तरजधुर-
धरा वत्थुपावतेजपावनामविज्जा दो भायरा मतिवरा हुत्था । तथ
तेजपावमतिणा गिरिनारतले निअनामकिअ तेजपावपुर ठाविय,
जस्म उ पुव्वदिसाए उगसेणगढ नाम दुग्ग जुगाइनाहप्पमुह-
जिणमदिररहिल्ल विज्जइ, तस्स य तिणिण नाम पसि-
द्धाइ । त जहा-उगसेणगढ ति वा, खगारगढ ति वा, जुष्णदुग्ग
ति वा । गढस्स बाहिं दाहिणदिसाए चउरिआवेइलहुअव-
रियायसु वाडयाइ ठाणाइ चिठ्ठति, उत्तरदिसाए विसालथ-
असालासोहिओ दसदुआरमडवो, गिरिदुवारे य पचमो हरी
दामोअरो सुवणरेहानईपारे वट्टइ । " ती० ४ कल्प ।

जिष्णुपुरा-जीर्णपुरा-स्त्री० । नि सारसुरायाम्, जीर्णसुराया
मृत्यानीभवनलक्षणो बन्धः । प्र० ८ श० ६ उ० । अनु० ।

जिष्णुमेडि [ण]-जीर्णश्रेष्ठिन्-पु० । श्रेष्ठिपदाच्छ्रुते श्रेष्ठिनि,
ध० २० ।

" पुरी समस्ति वैशाखी, शालीनजनशालिनी ।

तत्राऽऽसीत्परमश्राद्धो, जिनदत्ताभिध सुधीः ॥ १ ॥

सदा जिनपदाम्भोज-सेवनैकसितच्छदः ।

च्युत श्रेष्ठिपदाज्जीर्ण-श्रेष्ठित्वेन स विश्रुतः ॥ २ ॥

ध० २० । " वाणारसीए रुहसेणो जुएणसेछी । " आव० ४
अ० । कल्प० ।

जिष्णाजिष्ण-जीर्णाजीर्ण-त्रि० । अर्द्धजीर्णे, तच्चायु क्षयनिमित्तम् ।

" जिष्णाजिष्णे य भोयणे बहुसो । " आ० म० प्र० । आ० क० ।

जिष्णासा-जिष्णासा-स्त्री० । वृद्धत्वायाम्, पञ्चा० ४ विव० ।

जिएणुज्जाण-जीर्णोद्यान-न० । राजगृहनगरस्योत्तरपश्चिम-
दिशि स्थिते स्वनामख्याते उद्याने, झा० १ शु० १ अ० ।

जिएणुद्धार-जीर्णोद्धार-पु० । जीर्णस्य भग्नमन्दिरादेरुद्धारो

यत्र । सस्कारजेटे, वाच० । ध० ।

" नवीनजिनगेहस्य, विधाने यत्फलं जवेत् ।

तस्मादष्टगुणं पुण्यं, जीर्णोद्धारेण जायते ॥ १ ॥

जीर्णे समुद्धृते याव-त्तावत्पुण्यं न नूतने ।

उपमर्दो महास्तत्र, स्वचैत्यख्यातिधीरपि ॥ २ ॥

तथा—

राया अमच्च सिछी, कोरवीए वि देमण काठ ।

जिष्णे पुव्वाऽऽययणे, जिणकप्पी वा वि कारवऽ ॥ ३ ॥

जिणभवणाइ जे उ-द्धरति अत्तीइ सडिअपमिआइ ।

ते उद्धरति अप्प, भीमाओ जवसमुद्धाओ ॥ ४ ॥ "

जीर्णचैत्योद्धारकारणपूर्वकमेव च नव्यचैत्यकारणमुचितम्,
तत एव सप्रतिनृपतिना एकोननवतिसहस्रा जीर्णोद्धार-
कारिता, नवचैत्यानि तु पद्मत्रिशत्सहस्राण्येव । एव कुमारपा-
दवस्तुपादाऽऽद्यैरपि नव्यचैत्येभ्यो जीर्णोद्धार एव बहवो व्य-
धाप्यन्तेति । ध० २ अधि० ।

जिष्णोवज्जवा-स्त्री० । देशी-दूर्वायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जित्तिअ-यावत्-त्रि० । यत्परिमाणे, " यत्तदेतदोऽतोरितिभ
एतल्लुक च " ॥ ८ । २ । १५६ ॥ एन्य परस्य डावाऽऽदेरतो
परिमाणार्थस्य 'इत्तिअ' इत्यादेशो भवति, एतदो लुक च ।
यावत्, 'जित्तिअ' । प्रा० २ पाद ।

जिध-यथा-अव्य० । सादृश्ये, येन प्रकारेणेत्यर्थः च । " कययथा-
तथां यादेरेमेमेहेधा मित " ॥ ८ । ४ । ४०१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण
या इत्यस्य 'इध' 'इह' इत्यादेशौ भवतः । प्रा० ४ पाद ।

जिन्नागर-जिह्वाकार-पु० । जिह्वाकारके शिल्लिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जिन्ना-जिह्वा-स्त्री० । लेढि अनया विह-व-नि० जः । " ह्यो भो वा "

॥ ८ । २ । ५७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण वा भ० । प्रा० २ पाद । " ईर्जिह्वासि-

ह्विर्जिह्विशतौ त्या " ॥ ८ । १ । ६२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण ईकारविकल्पः ।

प्रा० १ पाद । रसज्ञानेन्द्रिये, रसनाया च । वाच० । प्रश्न० ।

ज० । औ० । प्रज्ञा० । " सत्तगुलिया जीहा । " जिह्वा मुखान्यन्तर-

वर्तिमांसखण्डरूपा दैर्घ्येणाऽऽन्माहुवत सप्ताङ्गला । त० । " जि-

न्म धिणिक्कस्स विहत्थिमिच्छ । " मयमांसरसाजिल्लिप्सेमृषा-

भापिणो जिह्वा धिनस्तिमात्रामाक्षिप्य तीक्ष्णाभिः शृङ्गाभिरभि-

तापयन्ति । सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । उत्त० । तपा० ।

जिन्नाडुड-जिह्वाडुष्ट-पु० । जिह्वया दुष्टे, आव० ४ अ० । उत्त० ।

जिन्नादोस-जिह्वादोष-पु० । जिह्वाविकारे, आव० ४ अ० ।

जिन्नामय-जिह्वामय-पु० । जिह्वेन्द्रियहानौ, स्या० ६ टा० ।

जिन्नामयदुक्ख-जिह्वामयदुःख-न० । जिह्वेन्द्रियहानिरूपे दु-
खे, " जिन्नामयण दुक्खेण सजोएत्ता जवऽ । " जिह्वामय जि-
ह्वेन्द्रियहानिरूपं यद् दुःखं, तेन संयोजयिता जवति । स्या० ४
टा० ४ उ० ।

जिन्नामयसोक्ख-जिह्वामयसौख्य-न० । जिह्वाया विकारो
जिह्वामय, सौख्यं रसोपलम्भाऽऽन्तरूपं जिह्वामयसौख्यम् । रसोप-
लम्भाऽऽन्तरूपे जिह्वेन्द्रियसुखे, " जिन्नामयाओ साक्खाओ
ववरोवित्ता जवऽ । " स्या० ४ टा० ४ उ० ।

जिर्विभदिय-जिह्वेन्द्रिय-न० । रसनेन्द्रिये, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । जिह्वेन्द्रिय च दुःखाय प्रवति ।

यथा दुःखाय प्रवति तथोदाहरणम्-

“ भूपतिष्ठपुरे राजा, सोदासो मांसलोहपः ।

अमारिघोषिताऽन्येद्यु-मांस पर्युषित पुनः ॥ १ ॥

मार्जारो जगृहेऽन्यच्च, न सुनास्वप्यभूत्तदा ।

राज्ञो भीतेन सूदेन, शिशुर्व्यापाद्य संस्कृतः ॥ २ ॥

जुञ्जानः पृष्ठवान् राजा, मांस खादिष्ठमद्य किम् ? ।

तेनाऽऽख्यातेऽभय दत्त्वा, हत्वैकैक पचे सदा ॥ ३ ॥

तच्च ज्ञातं जनैः सर्वैः, ततो राक्षस इत्यसौ ।

पाययित्वा महामद्य-मदव्यां कृदितो नृपः ॥ ४ ॥

तत्राप्येकाकिन व्यापा-द्याश्नाति स च मानुषम् ।

सार्धस्तत्राध्वनाऽगच्छत्, ज्ञात सुप्तेन तेन न ॥ ५ ॥

आवश्यकं प्रकुर्वाणा, दृष्टाश्च मुनयः स्थिताः ।

शक्रात्याक्रमितु तावन्न, ततश्चिन्तां प्रपन्नवान् ॥ ६ ॥

आचार्यैः कथितो धर्मः, प्रयुद्ध प्राव्रजत् ततः ।

आचार्या ज्ञानिनोऽभूवन्, अभ्युदधे स तैस्तन ॥ ७ ॥

भाषिण कति तादृक्षा, तद्वसज्ञाऽतिदुःखदा ।

जेतव्याऽसौ प्रयत्नेन, दुर्जया मोहनीयवत् ॥ ८ ॥ ” आ० क० ।

आ० म० । आ० च० ।

जिर्विभदियनिगह-जिह्वेन्द्रियनिग्रह-पु० । ६ त० । जिह्वेन्द्रियस्य
निग्रहे, जिह्वेन्द्रियस्य स्वविषयाभिमुखमनुधावतो नियमने,
उक्त० ।

जिर्विभदियनिगहेण जंते ! जीवे किं जणयइ ? जिर्विभदिय-
यनिगहेण मणुषामणुषेसु रसेसु रागद्वेसनिगहं जणय-
इ, तप्पच्चइयं कम्मं न वेधेइ, पुव्ववर्धं च निज्जेरेइ ॥ ६५ ॥

हे भदन्त ! जिह्वेन्द्रियनिग्रहेण जीव किं जनयति ? गुरुराह-
हे शिष्य ! जिह्वेन्द्रियनिग्रहेण जीवा मनोज्ञामनोज्ञेषु रसेषु राग-
द्वेपनिग्रहं जनयति, न तत्प्रत्ययिकं रागद्वेपनिमित्तकं कर्म न
बध्नाति, पूर्ववद्ध रागद्वेपोपाजितं कर्म निर्जरयति-क्षपयति ।
॥ ६५ ॥ उक्त० २६ अ० ।

जिर्विभदियपरिसंलीणया-जिह्वेन्द्रियप्रतिमंलीनता-स्त्री० । म-
नोज्ञामनोज्ञेष्वहारेषु रागद्वेपरिहाराऽऽत्मक आजीविकानां
तपोभेदे स्या० ४ ठा० २ उ० ।

जिर्विभदियवल-जिह्वेन्द्रियवल-न० । वलभेदे, स्या० १० ठा० ।

जिर्विभदियमुंर-जिह्वेन्द्रियमुंर-पु० । मुंरउज्जेदे, स्या० १० ठा० ।

जिर्विभदियसंवर-जिह्वेन्द्रियसंवर-पु० । रसनेन्द्रियसवरणे, स्या० ।

तच्चैवम्-

चउत्थं जिर्विभदिण सातियरसाणि उ मणुषभदकाइं,
किं ते ? ओग्गाहिमविविहपाणजोयणगुलकयखंरुयतेल्लव-
यकयभक्खेसु बहुविहेसु लवणरससंजुत्तेसु महमंसवहुप्पका-
रमज्जियनिहाणगदाद्विपवसेहंवहुप्पदहिमरयमज्जवरवा-
रुणीमीहुकापिमायणमायऽट्टारसवहुप्पगारेसु जोयणेषु य
मणुणवणणगंधरसफासवहुदव्वसंजिएसु अस्सेसु य एव-
माइएसु रसेसु मणुषजदएसु, न तेसु समणेणं सज्जियव्वं०

जाव न सति च मति च तत्त कुज्जा, पुणरावि जिर्विभदिण
सातियरसानि अमणुषपावकाइं, किं ते ? अरसविरससी-
यवुक्खाणिज्जप्पपाणभोयणाइं दोसमवावसकुट्टियपूइय-
अमणुषाविण्डपसूयवहुहुविभगंधियाइं तिक्तकुरुयकमा-
यअंविहरसलिंदनीरसाइं अस्सेसु य एवमाइएसु रसेसु
अमणुषपावएसु न तेसु समणेण रुसियव्वं० जाव चरेज्ज
धम्मं ॥ प्रश्न० ९ सम्ब०द्वार ॥ (टीकाऽस्य ‘रसगिरु’ शब्दे)

जिर्विभया-जिह्विका-स्त्री० । जिह्वा-कन्, टाप् । कृत्तिमाजिह्व-
याम्, स० । शीतोदाया महानद्याः प्रपातमधिकृत्य-“वइरामया-
ए जिह्वियाए ” । वज्रमय्या जिह्विकया प्रणालस्थमकरमुख-
जिह्विकया । स० । “ रोहियंसा णाम महाणइं जओ पवडइ,
एत्थ ण महं एगा जिह्विया पणत्ता । ” ज० ४ वक्क० ।

जिम-जुज-धा० । भक्के, आत्म० । पालने, पर० सक० रुधादि०
अनिट् । “ भुजो जुजजिमजेमकम्माएहसमाणचमदचड्डाः ” ।
८ । ४ । ११० । इति प्राकृतसूत्रेण जुजेर्जिमाऽऽदेशः । “ जिमइ-जे
मइ ” प्रा० ४ पाद । जुङ्गे अक्षम्, अजौर्दीत्, भूमिं जुनाकि पाव-
यति । वाच० । ‘ जिमइ-जिम्मइ ’ । प्रा० ४ पाद ।

जिम-धा० । भक्के, जेमति, अजेमीत् । वाच० ।

जिमिय-जिमित-त्रि० । कृतभोजने, विपा० ३ अ० । “ जिमिय
जुत्तुत्तरागए ” । जिमितो जुत्तवान् । भ० ३ श० १ उ० । ज्ञा० ।

जिम्म-जिह्व-त्रि० । दा-मन्-द्वित्वादि० नि० । “ पद्धमइम-
धम्मस्सहाम० ” ॥ ८ । २ । ७४ ॥ इत्यादिसूत्रेण महः क्वचिन्न
प्रवति । प्रा० २ पाद । कुटिले, मन्दे, तगरवृक्षे च । वाच० ।
“ अजिम्मकंतणवणा ” अजिह्वे अमन्दे जलजावतया निर्विका-
रचपले कान्ते नयने यासां तास्तथा । ज० २ वक्क० । स० ।
कौटिल्ये, न० । तदात्मके मायाकषायान्तर्गते मोहनीयकर्म-
जेदे च । स० ७४ सम० ।

जिम्मजद-जिह्वजद-त्रि० । मायारहिते, “ जिम्मजडाइ ति वि-
स्समे । ” जिह्वजडानि जिह्वेन मायया रहितानि । व्य० ३ उ० ।

जिम्मय-जिह्वक-पुं० । मेघभेदे, स्या० ५ ठा० । “ जिम्हे-
णं महामेहे बहुवासेहि एगं वास भावेइ वा, ण वा भावेइ । ”
जिह्वस्तु बहुभिर्वर्षणैरेकमेव वर्षमव्ध यावद् भुव जावयति,
नैव वा जावयति, रुद्धत्वात्तजलस्येति । स्या० ४ ठा० ४ उ० ।

जिम्भ-जिह्व-त्रि० । ‘ जिम्म ’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

जिम्भजद-जिह्वजद-त्रि० । ‘ जिम्मजद ’ शब्दार्थे, व्य० ३ उ० ।

जिम्भय-जिह्वक-पुं० । ‘ जिम्भय ’ शब्दार्थे, स्या० ५ ठा० ।

जिम्ह-जिह्व-त्रि० । ‘ जिम्म ’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

जिम्हजद-जिह्वजद-त्रि० । ‘ जिम्मजद ’ शब्दार्थे, व्य० ३ उ० ।

जिम्हय-जिह्वक-पुं० । ‘ जिम्भय ’ शब्दार्थे, स्या० ४ ठा० ४ उ० ।

जिय-जित-न० । जि-भावे क । जये, कर्मणि कः । अभिचूते,
सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । पराजिते, ग० २ अधि० । जयलब्धे,
वशीकृत, आयत्तीकृतं च । त्रि० । वाच० । वृ० । सूत्र० । उक्त० ।
परवर्तनकाले, प्रश्नोत्तरकाले, शीघ्रमागच्छति, अनु० ।

सूत्राऽऽदौ परावर्तनं कुर्वतः परेण वा क्वचित्पृष्ठस्य सतः यत् शीघ्रमाज्जयति तज्जितम् । अनु० । विशेष० । ग० । “जिय नाम-जित्य पुच्छिञ्चो तत्थ भगिति जणइ ।” प० चू० ।

जियंतय-जीवत्-न० । हरितवनस्पतिकायजेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जियंती-जीवन्ती-स्त्री० । वल्लीजेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जियकरण-जितकरण-पु० । करणद्वये, “जियकरणविणीपे पगत्थे ।” जितकरणो विनीत इति द्वावप्येकार्थौ तात्पर्यवि-
श्रान्त्या, शब्दार्थस्तु परस्पर मिश्रा, जितकरणो नाम-करणद्वय उच्यते, विनीत इति विनयकरणशीलः । व्य० ३ उ० ।

जियकसाय-जितकषाय-त्रि० । निगृहीतक्रोधाऽऽदिभावे, पञ्चा० १७ विव० । “तिलोगपुज्जे जिणे जियकसाए ।” जितकषायान् निराकृतक्रोधाऽऽदिभावान् । पञ्चा० १० विव० ।

जियकोह-जितक्रोध-त्रि० । अभिभूतकोपे, द्वा० १२ द्वा० । विफलीकृतोदितक्रोधे, औ० । “जितेन्द्रिया जितक्रोधाः, दुर्गा-
एयतितरन्ति ते ।” द्वा० १२ द्वा० ।

जियक्ख-जिताद्-त्रि० । जितेन्द्रिये, “विण्यकुसलो जिय-
क्खगम्भीरो ।” दर्श० ५ तत्त्व । पञ्चा० ।

जियणिह-जितनिद्र-त्रि० । जिता निद्रा आलस्य येन स जि-
तनिद्रः । त्यक्ताऽऽलस्ये, ज० ३ वक्त्र० । औ० । अल्पनिद्रे, ग० १
अधि० । स हि रात्रौ सूत्रमर्थं वा परिज्ञावयन् न निद्रया वा-
ध्यते । प्रव० ६४ द्वार । अप्रमत्ते, आचा० १ शु० १ अ० १ उ० ।

जियणिदिदिय-जितनिद्रेन्द्रिय-त्रि० । जिनानि वशीकृतानि
निद्रा इन्द्रियाणि यैस्ते जितनिद्रेन्द्रियाः । वशीकृतनिद्रेन्द्रिये,
वृ० १ उ० ।

जियपरिसा-जितपरिषत्-त्रि० । महत्यामपि परिषदि क्षोभमनु-
पयाते, प्रव० ६४ द्वार । ग० । आचा० । स० ।

जियपरीसम-जितपरिश्रम-त्रि० । परिश्रमरहिते, कल्प० १
कण ।

जियपरीसह-जितपरिषह-त्रि० । जिताः पराजिता परिषहा
शीतोष्णरूपा येन स जितपरिषहः । ग० ३ अधि० । औ० । शी-
ताऽऽतपाऽऽद्यातुरत्वेऽप्यस्त्रिभे, ज० ३ वक्त्र० ।

जियप्पा-जिताऽऽत्मन्-पु० । आत्मनो जेतारि, सूत्र० ।

तथा चोक्तम्-

“कोह माण च माय च, दोभ पच्चिदियाणि य ।
दुज्जय चेव अप्पाण, सव्वमप्पे जिण जिय ॥ १ ॥
जो सहस्स सहस्साण, सगामे दुज्जये जिणे ।
एक्क जिणज्ज अप्पाण, एस्से स परमो जज्जो ” ॥ २ ॥
सूत्र० १ शु० २ अ० ।

जियजय-जितभय-त्रि० । अभये, व० ।

जियमाण-जितमान-त्रि० । विफलीकृतमाने, औ० ।

जियरागदोस-जितरागद्वेष-त्रि० । रागद्वेषरहिते, “जिणेहिं जि-
यरगदोसेहिं ।” जितरागद्वेषैर्विगतासत्यवादकारणैः । पञ्चा० ६
विव० ।

जियदोह-जितद्वोज-त्रि० । विफलीकृतलोभे, औ० ।

जियवं-जितवत्-त्रि० । प्राप्तजये, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

जियसत्तु-जितशत्रु-पु० । पराजितशत्रौ, “जितसत्तु पवरराय-
सीहा ।” प्रश्न० ४ सब० द्वार । अजितजिनस्य पितरि, प्रव० १२
द्वार । आव० । स० । “विजया जियसत्तुपुज्जस्म ।” ति० । वाणि-
ज्यग्रामवास्तव्ये नृपे, “तत्थ गु वाणिज्यगामे जियसत्तु राया ।”
उपा० १ अ० । चम्पानगरीवास्तव्ये नृपे, “चपा नाम नयरी होत्था,
पुष्पभदे चेइए, जियसत्तु राया ।” उपा० १ अ० । छत्रानगरीवा-
स्तव्ये नृपे, आ० म० प्र० । वसन्तपुरस्थे नृपे, “वसतपुरे नयरे
जियसत्तु राया ।” आ० म० द्वि० । चीतशोकानगरीवास्तव्ये
नृपे, आ० चू० । “वीयसोगा नगरी, जियसत्तु नाम राया ।” आ०
चू० २ अ० । आ० म० । उज्जयिनीनगरीवास्तव्ये नृपे, उक्त० २
अ० । सर्वतोभद्रनगरस्थे नृपे, “सव्वओज्जहे णयरे जियसत्तु
णाम राया होत्था ।” विपा० १ शु० ५ अ० । मयुरानगरीवास्तव्ये
स्वनामख्याते नृपे, आ० म० द्वि० । मिथिलानगरीवास्तव्ये
स्वनामख्याते नृपे, ज० १ वक्त्र० । मिथिलायां नगर्यां जितशत्रु-
नाम राजा । सु० प्र० १ पादु० । मल्लजिनेन सह प्रव्रजिते
पाञ्चावदेशस्थे काम्पिल्यनगरनायके राजनि, स्था० । “जियसत्तु
पञ्चालराया ” । जितशत्रुनाम पाञ्चावजनपदराजः । का-
म्पिल्यनगरनायकः । स्था० ६ ठा० । द्वा० । भविष्यति
स्वनामख्याते दत्तस्य राज्ञः सुते च । ती० । “दत्तो य
राया वावत्तरिवासाओ पहादण जिणचेइमन्निअ महिं काही,
दोग च सुदिअ काही ति, दत्तस्स पुत्तो जियसत्तु, तस्स
वि य मेघघोसो कक्की, अणतर महानिसीह न वट्ठिस्सइ ।”
ती० २० कटप ।

जियसेण-जितसेन-पु० । आवस्तीवास्तव्ये स्वनामख्याते
आचार्ये, आव० ४ अ० । सुमतिजिनसमकाद्विके स्वनामख्याते
चक्रवर्तिनि, ति० । कौशाम्बीवास्तव्ये स्वनामख्याते नृपे,
आ० क० । “कौशाम्बीत्यस्ति पूस्तत्र, जितसेनो मह।-
पतिः ।” आ० क० । भरतवर्षस्थे अतीनायामुत्सर्पिण्यां
स्वनामख्याते कुलकरे, स० ।

जियसेलेस-जितशैलेश-पु० । मेरोरपि निष्प्रकम्पतरे, आव० १
अ० ।

जियारि-जितारि-पु० । सभवाजिनस्य पितरि, आव० १ अ० ।
प्रव० । स० । “सेनाए जियारितणयस्स ।” ति० । उज्जयिनी-
नगरवास्तव्ये स्वनामख्याते नृपे, “उज्जयिन्यस्ति पू सर्व-
पुरामुज्जयिनी श्रिया । तस्यां वड्यान्तरद्वारि-जिनारिः
पृथिवीपतिः ॥ १ ॥ ” आ० क० ।

जिह-यथा-अव्य० । सादृश्ये, येन प्रकारेणेत्यर्थे च । “कथयथा-
तथां यादेरेमेमेहेधा डितः ” ॥ ८ । ४ । ४०१ ॥ प्रा० ४ पाद ।
जी-जीर्-स्त्री० । जराया, दुर्गतौ च । जृष्टदो जराया दुर्गतावपि ।
जी रेफान्तस्तदर्थः । स्त्री० । एका० ।

जीमूय-जीमूत-पु० । ज्या-क्विप् जी० । तथा जरया मृतो वरु ।
‘मु’ बन्धने क । जयति नभः, जीयते वायुना वा जि-क-मुद्
दाघंश्च वा । मेघे, वाच० । प्रा० । रा० । ज० । स्या० । जी० ।
मेघविशेषे च । “जीमूयण महामेहे एगेण वासेण दसवासाइ
भावेइ ।” स्था० ४ ठा० ४ उ० । मुत्तके, पर्वते, धृतकरे, देवता-
वृक्षे, ङ्ङे, कोशान्तीसुनायाम्, वाच० ।

जीय-जीत-न० । आचरिते, “जीयमिण आणाओ ।” पञ्चा० १५ विव० । स्था० । जीत० । आ० म० । आचारे, कल्प० ७ कृण । “अप्ये-गइया जीयमेय ति” । जीतमेतत् कल्प एष इति कृत्वा । रा० । “कु-च्छिसि गवभत्तापऽवक्कते त जीयमेय तीअपच्छुप्पणमणागया-ण” । जीतमेतत् आचार एष इत्यर्थः । कल्प० २ कृण । सर्वानुची-र्णे, विशेष० । अथ जीतमिति कोऽर्थ इत्यत आह-“बहुजणमाहण पुण, जीय उच्चिय ति एगट्ठं” । बहुजिर्जनैर्गीतार्थैराचीर्णं बहुज-नाऽऽचीर्णमिति वा, उचितमिति वा एकार्थम् । किमुक्तं भवति?, बहुजनाऽऽचीर्णं नाम जीतमिति । व्य० १ उ० । प्रचृतानेकगीता-र्थकृतायां मर्यादायाम्, उपचारात्तत्प्रतिपादके ग्रन्थे च । जीत नाम-प्रभूतानेकगीतार्थकृता मर्यादा, तत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽ-प्युपचाराज्जीतम् । व्य० १ उ० । मर्यादाकारणे सूत्रे च । जीत-मिति सूत्रमुच्यते, जीतं स्थितिः, कल्पो मर्यादा, व्यवस्थेति हि पर्यायाः । मर्यादाकारणं च सूत्रमुच्यते । न० ।

जीव-पु० । प्राणधारणे, प्राणिनि च । जी० । “जीयस्स विसो-हण परम ।” “जीव” प्राणधारणे, जीवति, जिजीव, जीविष्यती-त्युपयोगलक्षणत्वेन त्रिकात्ममपि जीवनाज्जीवस्तस्य विशेषेण शोधनम् । जी० १ प्रति० ।

जीवित-न० । “यावत्तावज्जीविताऽऽवर्तमानावटप्राचारकदेव-कुलैवमेवेवः” ॥ ८ । १ । २७१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण सस्वरस्य व-कारस्यान्तवर्तमानस्य बुग् वा । प्रा० १ पाद । जीविने, “जीय-कामत्थधम्महेउ ।” जीवश्च जीवित जीत वा । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । जीवितमिव जीवितम् । श्रुते, मर्यादायां च । विशेष० ।

एण्हिं कारेण्हिं, जीयं ति कयं गणहरेहिं ॥ १११३ ॥

(जीय ति) जीवित श्रुत द्वादशाङ्गम् । अयमत्राभिप्रायः-यथा जी-वस्य जीवितमात्रं न कदाचिद् व्यवच्छिद्यते, तथा अव्यवाच्छि-त्तिनयाभिप्रायत श्रुतमपि न कदाचिद् व्यवच्छिद्यते, ततो जी-वितमिव जीवित श्रुतमुच्यते, तद्वन्धरे सुखग्रहणाऽऽदिकार-णेभ्यः कृतम् । अथवा-न सुखाऽऽदिकारणेभ्य एव, किं तर्हि?, (जीय ति) जीवित मर्यादा, ततश्च गणधराणां जीवित धर्मो मर्यादैवेय यदुत तन्नामकर्मोदयतस्तत्स्वाज्ञाव्यात् कर्तव्यमेव तै श्रुतविरचनम् । अथवा-(जीय ति) जीवितमाचरितम् । कल्प-एवाय सर्वगणधराणां यत्तैः सदभेदीयमेव श्रुतम् । विशेष० ।

होड सुहं जीयं पि य, कायव्वमिदं जओऽवस्सं । १११६ ।

सव्वेहिं गणहरेहिं, जीयं ति सुयं जओ न वोच्छिन्नं ।

गणहरमज्जाया वा, जीयं सव्वानुचिन्नं वा ॥ १११७ ॥

(जीय पि य त्ति) जीवित श्रुतम्, अथवा-जीविने मर्यादा, यदि वा-जीत सर्वानुचीर्णम् । कोऽर्थः?, इति । आह-“कायव्व” इत्या-दि । कर्तव्यमिदं, यतोऽवश्यं सर्वैर्गणैरित्युत्तरमाथायां म-वन्ध्रम् । ततो जीविन द्वादशाङ्गश्रुतं, मर्यादा, सर्वगणधराऽऽचीर्णं वेदमिति कृत्वा कृतं ग्रथितं गणधरैरिति, तदेवं ‘जीय’ इति शब्दार्थत्रयं भवतीति तौखीनप्यर्थान् तस्य दर्शयति-“जी-य ति सुय” इत्यादि । विशेष० । आ० म० ।

जीयकप्प-जीतकल्प-पु० । जीतेनावश्यकत्वात् कल्प आचारो जीतकल्पः । कल्प० ५ कृण । पूर्वपुरुषाचरितलक्षणे आचारे, पञ्चा० ६ विव० । तदात्मके कल्पभेदे, प० भा० । स चानुज्ञाकल्पस्य

गौण नामान्तरं, तथा च पञ्चकल्पभाष्येऽनुज्ञाकल्पस्य विंश-तिनामधेयान्यधिकृत्य-“तित्थकरेहिं कयमिण, गणधारीणं तु तेहिं सीसाण । ततो परंपरेण, आइस्स तेण जीय तु ॥ १ ॥” प० भा० । जीतकल्प आचरितकल्पो जिनप्रतिबोधनलक्षणः । स्था० १० ठा० । जीतमाचरितं, तस्य कल्पो वर्णना प्ररूपणा, जीतकल्पः । आचारवर्णने, तत्प्रतिपादके जिनभङ्गणिकमाश्र-मणराचिते छेदश्रुतविशेषे च । जीत० ।

इय एस जीयकप्पो, समासओ सुविहियाणुं कपाए ।

कहिओ देयमयं पुण, पत्ते सुपरिच्छियगुणम्मि ॥ १७३ ॥

इत्यमुना प्रकारेणाऽऽद्यगाथापञ्चकेन शास्त्रप्रस्तावनामभिधाय चतसृजिर्गाथाजिराद्यस्य, चतसृभिर्द्वितीयस्य, तिसृभिस्तृतीय-स्य, द्वात्र्यां चतुर्थस्य, पञ्चभिः पञ्चमस्य, “उद्देसऽऽभयणेभु, खधग्गेषु कमसो पमायस्स ।” इति गाथातः प्रारभ्य “भोसिज्जं सुबहु पि हु ।” इति गाथापर्यन्तीकृत्याष्टपञ्चाशद्भिर्गाथाभिर्भा-नाऽऽचाराऽऽदिपञ्चाकातिचारगोचरस्य पष्ठस्य तिसृभिः सप्तम-स्य चतसृजिरष्टमस्य सप्तजिर्नवमस्य नवभिर्दशमस्य प्रायश्चि-त्तस्य व्याख्यानेन एष सर्वसमुदायाऽऽत्मको जीतकल्पः, जीत-माचरित, तस्य कल्पो वर्णना प्ररूपणा, समासतः सङ्केपतः सुविहितानुकम्पया, शोभनं विहितमनुष्ठानं येषां ते सु-विहितास्तेषामनुकम्पया कथितः प्ररूपितः, देयः पुनरयं पात्रे सुपरीक्षितगुणे जात्यकाञ्चनवत्तापच्छेदनिकषसदे सवि-हो गीतार्थे, न पुनरन्यस्मिन्, येन जीतकल्पदायकग्राहकौ द्वावपि कर्मनिर्जरया शुद्ध्यतः सिद्ध्यन्त्येति । जीत० । तथा च जीतकल्पवृत्तौ, तिलकाऽऽचार्यः-“इति नुतिकृत्यकृत-श्रुत-रहस्यकल्पस्य जीतकल्पस्य । विवरणलव करिण्ये, ख-स्मृतिबीजप्रबोधाय ॥ ६ ॥” इह निशीथकल्पव्यवहाराऽऽदीनि भूयांसि वेदश्रुतानि, तेषु चातिविस्तरेण प्रायश्चित्तान्यभिधीयन्ते, प्रतिदिनं च कल्प तदवगाहसामर्थ्यं प्रतिग्रन्थं नानाऽतिचाराना-श्रित्य पुरुषाद्यौचित्ये न काऽपि क्वाप्युपपत्तिरुच्यते । ततः किं कुत्र दानं दीयते?, कथमात्मनः परस्य वा शुक्तिर्भवति?, इति व्या-मुह्यन्त्यन्तेवासिनोऽतस्तेषां सुखेन प्रायश्चित्तविधिप्रतिपत्तये पूज्यश्रीजिनभङ्गणिकमाश्रमणः समस्तच्छेदग्रन्थानामुपनि-पत्कल्प तदपेक्षयाऽत्यल्प जीतकल्प कृतवान् । परं द्विधा वि-नेया-योग्याः, अयोग्याश्च । तत्र योग्या ये रङ्गस्ववेगतरीक्षणी-तरङ्गप्रकालितान्तरमद्या परिमलितबुद्ध्यः समस्तसिद्धान्त-महार्णवपारीणा परिणतवयसः सार्वपथीनप्रतिभाप्राग्भारसा-रचेतसः सततमुत्सर्गापवादगोचराऽऽचारचतुरादिचरप्रव्रजि-ताः । ये त्वेनद्विपरीतास्तित्तिणिकाऽऽद्यञ्च ते अयोग्याः । य-दुक्तम्-“तिंतिणिप च्छचित्ते गाणगाणि य दुव्वलचरित्ते । आ-यरियपारिभासी, वामावहे य पिसुणे य” ॥ १ ॥ इति । तित्तिणिका मुहुर्मन्दमन्दस्वरजापणशीलाः, गाणङ्गणिका ये एवमासादन्तर्ग-णाद् गण सक्कामन्ति, एतेषामयं न दातव्यः । यतः-“आमे वरे निहत्त, जहा जल त घर विणासे” । इय मिद्धतरहस्स, अ-प्पाहारं विणासे ॥ १ ॥ ” अतो योग्यानामेव दातव्यः । जीत० ।

जीयकप्पिय-जीतकल्पिक-पु० । जीतेनावश्यकत्वात् कल्प आ-चारे जीतकल्पः, सोऽस्ति यस्य स जीतकल्पिकः । कल्प० ५ कृण । जीतकल्प आचरितकल्पो जिनप्रतिबोधनलक्षणो विद्यते यस्य स जीतकल्पिकः । जीतकल्पवति, स्था० १० ठा० ।

जीयधर-जीतधर-त्रि० । सूत्रधरे, आर्यगोत्रोत्पन्ने शाण्डिल्यशि-
ष्ये स्वनामख्याते आचार्ये च । जी० "समिद्ध अज्जजीयधर ।"
आरात्सर्वदेयधर्मेज्योऽर्वाग् यानमार्यम् । जीतमिति सूत्रमुच्यते ।
जीत, स्थितिः, कल्पो, मर्यादा, व्यवस्था इति हि पर्यायाः । मर्यादा-
कारणं च सूत्रमुच्यते । तथा 'धृञ्' धारणे । ध्रियते, धारयतीति
धरः । "लिङाऽऽदिभ्यः" ॥५॥ १ । ५०॥ इत्यच्प्रत्ययः । आर्यजी-
तस्य धर आर्यजीतधर, तम् । अन्ये तु व्याचक्षते-शाण्डिल्यस्यापि
शिष्य आर्यगोत्रो जीतधरनामा सूरिरासीत्, त वन्दे इति । न० ।
जीयद्वयवर्ण-जीवद्वयवर्ण-न० । जीवस्याऽऽत्मनो, वक्ष्यते-वक्ष्यते-
यते यदन्यव्यवच्छेदेनेति तल्लक्षणम्, असाधारण स्वरूप, जीवद्वय-
वर्णम् । जीवस्यासाधारण स्वरूपे, कर्म० । तच्च ज्ञानाऽऽदिकं उपयोगः,
अत एवोक्तमन्यत्र-"उपयोगवत्क्षणो जीवः" इति । कर्म० ४ कर्म० ।

जीयवं-जीवितवत्-त्रि० । प्राणिनि, "वप् । ताव । जीयव"
जीवितवत्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जीयववहार-जीतव्यवहार-पु० । व्यवक्षेत्रकालभावपुरुषप्रति-
सेवाऽनुवृत्त्या सहननवृत्त्यादिपरिहाणिमवेक्ष्य यत्प्रायश्चित्त-
दानं, यो वा यत्र गच्छे सूत्रातिरिक्तकारणतः प्राय-
श्चित्तव्यवहारप्रवर्तितो बहुजिरेत्यैश्वर्यानुवर्तितं तज्जी-
तम् । स्था० ५ ग्रा० २ ग० । ज० । जीत श्रुतोक्तादपि हीन-
मधिकं वा परम्परयाऽऽचीर्णं, तेन व्यवहारो जीतव्यवहारः ।
ध० २ अधि० । व्यवहारभेदे, "जीए य पचमए ।" जीत
गीतार्थसंविग्नप्रवर्तितमुद्धव्यवहारः । पञ्चा० १६ विव० ।

तथा च-

कयपत्रयणप्रणामो, बुच्छ पच्छित्तदाणसंखेवं ।

जीयववहारगयं, जीयस्स विसोहणं परमं ॥ १ ॥

प्रक्षेपेण परसमयाद् यथावस्थितचरिभेदप्रभेदैरुच्यन्ते जी-
वाजीवाऽऽद्यः पदार्था अनेनास्मिन्निति वा प्रवचनम्-सामायि-
काऽऽदिविन्दुसारपर्यन्तं मुख्यतः श्रुतज्ञानम्, उपचारात् तत्रोप-
युक्तश्चतुर्विधः सङ्कोऽपि, कृतः प्रवचनस्य प्रणामो येन स
कृतप्रवचनप्रणामोऽहं, वक्ष्ये प्रायश्चित्तदानसङ्केपम्, पापं क्षि-
न्तीति पापच्छिन्त । अथवा-प्रायश्चित्तम्-जीव, मनो, वाऽतीचा-
रमलमलिनित शोधयतीति प्रायश्चित्तम् । आर्षत्वात् प्राकृतेन
'पच्छित्त' । उक्तं च-"पाव छिन्दइ जम्हा, पायच्छित्तं ति भणए
तम्हा । पाएण वा वि चित्त, सोदेई तेण पच्छित्त" ॥१॥ तस्य
दानं, तस्य सङ्केपः सङ्ग्रहस्त, जीतव्यवहारकृतम्, जीतव्यवहार-
"वत्तऽणुवत्तपवत्तो," इत्यग्रेतनगाययैव वक्ष्यमाणलक्षणं, तेन
कृतमुपादिष्ट, जीतव्यवहारगतं वा जीतव्यवहारात् प्रविष्टम्; जी-
वस्य, "जीव प्राणधारणे" जीवति, जिजीव, जीविष्यती-
त्युपयोगलक्षणत्वेन त्रिकाव्यमपि जीवनाजीवः, तस्य, विशेषेण
शोधनम् । विशेषश्चायम्-द्विजाऽऽदयोऽपि स्थूलबुद्ध्य कापि
प्राणिवधादौ सामान्येन प्रायश्चित्तं ददति, न पुन सघट्टनपरि-
तापनोपद्रवाऽऽदिभेदैः सर्वेषामेन्द्रियाऽऽदिवसपर्यन्तानां विष-
यभेदेन प्रायश्चित्तं दातुं जानन्ति । न ह्ययमुपदेशस्तदीयशा-
स्त्रेष्वस्ति । इह पुन प्रवचने सर्वमस्ति । अत एव यथोपलस-
कारारिष्टोदकाऽऽदिभिर्वैख्यमलस्य शोधनं, तथाऽत्रापि क-
र्ममलमलिनस्य जीवस्य जीतव्यवहारोपादिष्टं विशेषधनम्, प-
रम्-प्रकृष्टम्, अनन्यसदृशम्, नान्यत्रैवविशिष्टं प्रायश्चित्तवि-
धिरस्तीत्यर्थः ।

इह शिष्यः प्राह-विशेषणं हि व्यवच्छेदकं भवति, यथा
नीलोत्पलमित्यत्र नीलविशेषणं, उत्पलशब्दस्य रक्तोत्प-
लाऽऽदिभिरपि सामानाधिकरण्ये सन्नवति तद्व्यवच्छे-
दाय, तत् किमत्राप्यन्येऽपि व्यवहाराः सन्ति, येन जीत-
व्यवहारगतमिति विशेष्यते । गुरुराह-सन्त्यन्येऽप्यागम-
श्रुताऽऽज्ञाधारणाव्यवहाराख्याश्रित्वारो व्यवहाराः, तद्-
व्यवच्छेदायैह जीतपदम् । जीत० । येष्वपराधेषु पूर्वमह-
र्षयो बहुना तप प्रकारेण शुद्धिं कृतवन्तः, तेष्वपराधेषु साप्रत
रुच्यतेप्रकाशभावान् विविक्त्य सहननाऽऽशीना च हानि-
मासाद्य तदुचितेन केनचित्तपःप्रकारेण या गीतार्थाः शुद्धिं
निर्दिशन्ति, तत् समयपरिज्ञापया जीतमुच्यते । अथवा यत्र
गच्छे सूत्रातिरिक्तं न्यूनं वा कारणतः प्रायश्चित्तं प्रवर्तितं
तद् जीतं, तस्य व्यवहारो जीतव्यवहारः ।

स चायम्-

"वत्तऽणुवत्तपवत्तो, बहुसो आसेविओ महजणेण ।

एसो हु जीयकप्पो, पचमत्रो होइ नायवो ॥ १ ॥"

वृत्तं पात्रवन्धग्रन्थिदानाऽऽदिकं एकदा एकेन वा जातं, ततोऽनु-

वृत्तं पुरुषान्तरं यावत्, ततः प्रवृत्तं पुरुषप्रवाहेन अन्तरं एव बहुश

आसेवितो महाजनेन । बहुश्रुतनिर्वहने भाष्यकृताऽप्युक्तम्-

"वत्तो नाम एकस्मिन्, अणुवत्तो जो पुणो वितियवार ।

तइयव्वारे पवत्तो, सुपरिग्गहिओ महजणेण ॥१॥

बहुसो बहुस्सुपरि, जो वत्तो न य निवारिओ होइ ।

वत्तऽणुवत्तपमाणं, जीएण कय हवइ एय ॥६८२॥"

एष जीतकल्पः पञ्चमो व्यवहारो भवति ज्ञातव्यः । जीत० ।

प्रव० । व्य० ।

व्यवहारकल्पे जीतव्यवहारं दर्शयति-

ददुुरमादिमु कल्ला-णय तु विगलिदिएसुऽज्जत्तो ।

परियावणे एतेसिं, चउत्थमायं विला हुति ॥१०॥

दर्दुरो मण्डूकः, तदादिषु तत्प्रभृतिषु मकारोऽष्टाक्षणिकः,
प्राकृतत्वात् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु, जीविताद् व्यपरोपितेति
शेषः । कल्याणकं त्विति । तुशब्दो विशेषणार्थः । स चैतद्वि-
शिनष्टि-पञ्चकल्याणप्रायश्चित्तं (विगलिदिएसुऽभत्तत्तो इति)
विकलान्यसंपूर्णानि इन्द्रियाणि येषां ते विकलेन्द्रियाः-एकाद्वि-
विचतुरिन्द्रियाः, तत्र-"व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः" इत्येके-
न्द्रिया अनन्तवनस्पतिकायिका रूपाः । तेषु अभिज्ञानार्थं एव-व-
पवासः प्रायश्चित्तम् । (परियावणे एतेसिं इत्यादि) एतेषां दर्दुरा-
दीनां परितापनाया यथासख्यं चतुर्थाऽऽचामास्ते प्रायश्चित्ते न्य-
तः । इयमत्र प्रावना-यदि दर्दुराऽऽदीनां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् गाढं प-
रितापयति, ततोऽभिज्ञानार्थं प्रायश्चित्तम् । अथ विकलेन्द्रियान् अ-
नन्तवनस्पतिकायप्रभृतीन् गाढं परितापयति, तत आचामास्ते ।
उपलक्षणमेतत्, तेनैतदपि जीतव्यवहारानुगतमवसेयम्-यदि
दर्दुरप्रभृतीन् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् मनाक् सघट्टयति, तत एकाश-
नकम्, अथाऽऽगाढं परितापयति, तत आचामास्ते; तथा अन-
न्तवनस्पतिकायिकचतुरिन्द्रियाणां सघट्टने पूर्वार्द्धम्, एतेषामेवा-
नागाढपरितापने एकाशनं, तथा पृथिव्यपृथेजावायुप्रत्येकवनस्प-
तीनां सघट्टने निर्विकृतिकम्, अनागाढपरितापने पुरिमारुम्, आ-
गाढपरितापने एकाशनं, जीविताद् व्यपरोपणे आचामास्ते ॥

इत इदमपि जीतमेवेति दर्शयति-

अपरिष्ठा कालाऽसु, अ पडिक्कतस्स निव्विगइयं तु ।

निव्वीतिथ पुग्मिहो, अंवल्ल खवणा य आचामे ॥११॥

अपरिज्ञा प्रत्याख्यानपरिज्ञाया अग्रहणं, गृहीताया वा भङ्गः । सूत्रे विन्नकिलोप, आर्पत्वात् । तथा कात्वाऽऽदिषु प्रतिक्रामतो व्यावर्तमानस्य प्रायश्चित्तं निर्विकृतिकम् । किमुक्तं जवति ? , यदि नमस्कारपौरुष्यादि दिवसप्रत्याख्यानं न गृह्णाति, गृहीत्वा वा विराधयति, तथा स्वाध्याय प्रस्थाप्य यदि कालस्य न प्रतिक्रामति, न कालप्रतिक्रामणनिमित्तं कायोत्सर्गं करोति । आदिशब्दात् तु येषु स्थानेषु ईर्यापथिकया प्रतिक्रामितव्यं, तेषु चेत्तथा न प्रतिक्रामति, तर्हि प्रायश्चित्तं निर्विकृतिकमिति । तथा (निर्वी-
तिय इत्यादि) 'आवासे' आवश्यकं एकाऽऽदिकायोत्सर्गाकरणे, सर्वाऽऽवश्यककरणे च यथासख्यं निर्विकृतिकपूर्वार्द्धाऽऽचा-
माम्लकूपणानि । इयमत्र भावना-आवश्यकं यद्येकं कायोत्सर्गं न करोति ततः प्रायश्चित्तं निर्विकृतिकं, कायोत्सर्गप्रत्याकरणे पूर्वार्द्धम्, त्रयाणामपि कायोत्सर्गकरणानामकरणे आचाम्लम्, सर्वस्यापि चाऽऽवश्यकस्याकरणेऽभकार्यमिति ॥११॥

जं जस्स व पच्छित्तं, आयरियपरंपराएँ अविरुद्धं ।

जोगा य बहुविगप्पा, एसो खलु जीयकप्पो उ ॥१२॥

यत्प्रायश्चित्तं यस्याऽऽचार्यस्य गच्छे आचार्यपरम्पराऽऽगतत्वेना-
विरुद्धं, न पूर्वपुरुषमर्यादाऽतिक्रमेण विरोधभाक् । यथाऽऽयेपामा-
चार्याणां नमस्कारपौरुष्यादिप्रत्याख्यानस्याकरणे, कृतस्य वा प्रद्वे प्रायश्चित्तमाचाम्लम्, तथाऽऽवश्यकगतैककायोत्सर्गाकरणे पूर्वार्द्धं, कायोत्सर्गद्वयाकरणे एकाशनकामित्यादि । तथा ये योगा उपधानानि बहुविकल्पा गच्छन्नेदेन बहुभेदाः, आचार्यपरम्प-
राऽऽगतत्वेन चाविरुद्धाः, यथा नागिलकुलवंशवर्तिनां साधू-
नामाक्षरादारभ्य यावदनुत्तरोपपातिकदशाः, तावन्नास्ति आ-
चाम्लं, केवलं निर्विकृतिकेन ते पठन्ति, आचार्यानुज्ञाताश्च विधि-
ना कायोत्सर्गं कृत्वा विकृतीः परिशुद्ध्यन्ते ; तथा कल्पव्यवहा-
रयोः, चन्द्रप्रज्ञासूर्यप्रज्ञासूर्योश्च केचिदागाढ योग प्रतिपन्नाः,
अपरे त्वनागाढमिति । (एसो खलु जीयकप्पो उ इति) एष स-
र्वोऽपि खलु गच्छन्नेदेन प्रायश्चित्तभेदो, योगभेदश्चाऽऽचार्यपर-
म्पराऽऽगतो जीतव्यवहारो वेदितव्यः । व्य० १ उ० १ द्वार ।

अथ कोऽसौ जीतव्यवहारं प्रयुज्जीतेत्यत आह-

जो आगमे य सुत्ते, य सुष्ठतो आण-धारणाए य ।

सो ववहार जीए-ण कुणइ वत्ताणुवत्तेण ॥६७३॥

य आगमेन, सुत्रेण च, गाथायां सप्तमी प्राकृतत्वात् तृतीयाऽर्थे ।
तथा आङ्ग्या, धारणया च शून्यो रहितः, स जीनेन वृत्तानुवृ-
त्तेन । अस्य व्याख्यानं प्राग्वत् । व्यवहारं करोति ।

वृत्तानुवृत्तत्वमेव भावयति-

अमुतो अमुतत्थ कतो, जह अमुतस्स अमुतेण ववहारो ।

अमुतस्म वि य तथ कतो, अमुतो अमुतेण ववहारो ॥६७४॥

तं चेवऽणुमज्जंतो, ववहारविहिं पठजति जहुत्तं ।

जीएण एस भणितो, ववहारो धीरपुरिसेहिं ॥६७५॥

अमुको व्यवहारोऽमुके कारणे समुत्पन्नेऽमुकस्य पुरुषस्यामु-
केनाऽऽचार्येण यथा कृतं, एतेन वृत्तत्वं भावितं; तथैवामुकस्य
यादृशे एव कारणेऽमुकेनाऽऽचार्येणामुको व्यवहारः कृतः, एतेना-
नुवृत्तत्वमुपदर्शितं, नमेव वृत्तानुवृत्तं जीतमनुमज्जन् आश्रयन्
यथोक्तं व्यवहारविधिं यत्प्रयुज्ते, एष जीतेन व्यवहारो धी-
रपुरुषैर्जनिता ।

धीरपुरिसपणत्तो, पंचमतो आगमो वि हु पसत्तो ।

पियधम्मऽवज्जनीरू-पुरिसज्जायाणुचिस्सो य ॥६७६॥

एष पञ्चमको जीतव्यवहारो धीरपुरुषप्रवृत्तः तीर्थकरणधरैः
प्ररूपित आगमः पञ्चविधः, व्यवहारसूत्राऽऽत्मकतया भुतज्ञान-
विद्वच्चतुर्दशपूर्विणः, तैः कालं प्रतीत्य प्रशस्तः प्रशंसितः, तथा
प्रियधर्मभिरवद्यजीरुभिः पुरुषजातैः, अनुचीर्णः, तस्मात्सत्यतया
प्रत्येतव्यः, अर्धतः सूत्रतश्च यथाक्रमं तीर्थकरणधरैरभिहित-
त्वात् । तथाहि-“ पचविहे ववहारे पणत्ते । ” इत्यस्य सूत्र-
स्यार्थस्तीर्थकैर्जापितो, गणधरैश्च श्रद्धाय सूत्राकृतः, अत एवो-
त्तमैः पुरुषजातैराचीर्णः, ततः कथमत्र न प्रत्ययः ? , इति ।

अधुना जीतव्यवहारनिदर्शनमाह-

सो जध कालाऽऽदीणं, अपडिक्कंतस्स णिविगइयं तु ।

मुहणंतफिमिय-पाणग-ऽसंवरणे एवमादीसु ॥६७७॥

स जीतव्यवहारो, यथेत्युदाहरणमात्रोपदर्शने, कालादिभ्यः,
आदिशब्दात् स्वाध्यायाऽऽदिपरिग्रहः । अप्रतिक्रान्तस्य । गा-
थाया षष्ठी पञ्चम्यर्थे । मुस्त्रानन्तिके मुखपोत्तिकायां, स्फिटिताया,
मुखपोत्तिकामन्तरेण इत्यर्थः । तथा पानकस्यासवरणे पाना-
ऽऽहारप्रत्याख्यानकरणे निर्विकृतिकं प्रायश्चित्तम् ।

एगिदिऽणंतवज्जे, घट्टणतावेऽणगाढऽऽगाढे य ।

एिर्वीतिगमादीयं, जा आयामंत उद्वणे ॥६७८॥

एकेन्द्रियस्यानन्तकायिकवर्जस्य, पृथिव्यप्तेजोवायुप्रत्येकव-
नस्पतीनामित्यर्थः । घट्टने अनागाढे, तापने आगाढे च, निर्विकृति-
काऽऽदिकं, यावदाचाम्लमपस्त्रावणे जीविताद् व्यपरोपणे ।
इयमत्र भावना-पृथिवीकायिका एकायिकतेजस्कायिकावायुवन-
स्पतीनां घट्टने निर्विकृतिकम्, अनागाढपरितापने पुरिमाद्धम्,
आगाढपरितापने एकाशनम्, अपस्त्रावणे आचामाम्लमिति ।

विगल्लिदियघट्टणता-वऽणगाढऽऽगाढे तद्देव उद्वणे ।

पुरिमहातिकमेणं, नेयवं जाव खवणं तु ॥६७९॥

पंचिदियघट्टणता-वऽणगाढऽऽगाढे तद्देव उद्वणे ।

एकासण आयामं, खवणं तद् पंचकट्ठाणं ॥६८०॥

विकलेन्द्रियाणां क्षीन्द्रियप्रभृतीनां घट्टने, तापने अनागाढे, आ-
गाढे च, तथा अपद्रावणे, क्रमेण पूर्वार्द्धाऽऽदिक्रमेण ज्ञातव्यं याव-
त् कृपणम् । किमुक्तं भवति ? , घट्टने पूर्वार्द्धम्, अनागाढपरिता-
पने आचामाम्लम्, आगाढपरितापने निर्विकृतिकम्, अपद्रावणे
कृपणमिति ॥६७९॥ तथा पञ्चेन्द्रियाणां घट्टने एकाशनकम्, अना-
गाढपरितापने आचामाम्लम्, आगाढपरितापने कृपणमन्नका-
र्थम्, अपद्रावणे पञ्चकल्याण-निर्विकृतिकपूर्वार्द्धैकाशनकाचा-
माम्लकृपणरूपम् ।

एमाईओ एसो, नातव्वो होऽ जीयववहारो ।

आयरियपरंपरए-ण आगतो जो व जस्स भवे ॥६८१॥

एवमादिक एष जीतव्यवहारो भवति ज्ञातव्यः, यो वा यस्य
आचार्यपरम्परकेणाऽऽगतः स तस्य जीतव्यवहारो ज्ञातव्यः ।

बहुमो बहुस्मृतोहिं, जो वत्तो न य निवारितो होति ।

वत्तऽणुवत्तपमाणं, जीएण कयं हवति एयं ॥६८२॥

यो व्यवहारो बहुश्रुतैर्बहुशोऽनेकवारं वृत्तं प्रवर्तितो, न चा-
न्यैर्बहुश्रुतैर्भवति विद्यते निवारितः, एतेन वृत्तानुवृत्त जी-

तेन प्रमाणं कृतं भवति । एष जीतव्यवहारः प्रमाणीकर्तव्यः, इति भाषः ।

एतदेव च सविस्तरं भावयति—

जं जीतं सावज्जं, न तेण जीतेण होइ ववहारो ।

जं जीतमसावज्जं, तेण तु जीतेण ववहारो ॥६८३॥

यद् जीतं सावद्यं, न तेन जीतेन भवति व्यवहारः, यद् जीतमसावद्यं, तेन तु जीतेन व्यवहारः ।

अथ व्यवहारः । अथ किं सावद्यमसावद्यं वा जीतमित्यत आह—

झारहडिहडुमाला-पेट्टेण य रिंगणं तु सावज्जं ।

दसविहपायच्छित्तं, होइ असावज्जजीयं तु ॥६८४॥

यत्तु प्रवचने, लोके चापराधविशुद्धये समाचरितम्-चारावमु-
यमन, हनौ-गुप्तियुद्धे प्रवेशनं, हडुमालाऽऽरोपण, पेट्टेन-चदरेण
रिङ्गण, तुशब्दात् झारहडं कृत्वा ग्रामे सर्वतः पर्याटनमि-
त्येवमादि, तद् सावद्यं जीतम् । यत्तु दशविधमात्रोचनाऽऽदिकं
प्रायश्चित्तं तद् सावद्यं जीतम् ।

अत्र बोद्धव्यं-कदाचित्सावद्यमपि जीतं दद्यात् ।

तथा चाह—

उत्सस्से बहुदोसे, निब्धसे पवयणे य निरवेक्खे ।

एयारिसम्मि पुरिसे, दिज्जइ सावज्जजीयं पि ॥६८५॥

उत्सस्सेन प्रायेण बहुदोषे, “निरब्धसे” सर्वथा निर्दये, तथा
प्रवचने प्रवचनविषये निरपेक्षे, एतादृशे पुरुषेऽनवस्थाप्रसङ्ग-
निवारणाय सावद्यमपि जीतं दीयते ।

संविग्गे पियधम्मे, अपमत्ते वा अवज्जभीरुम्मि ।

कम्हि इ पमायस्खलिए, देयमसावज्जजीयं तु ॥ ६८६ ॥

संविग्गे, प्रियधर्म्मिणि, अपमत्ते वा, अवद्यज्जीरौ कस्मिँश्चि-
त्प्रमादवशतः स्खलिते देयमसावद्यं जीतम् ।

जं जीतमसोहिकरं, ण तेण जीतेण होइ ववहारो ।

जं जीतं सोहिकरं, तेण उ जीतेण ववहारो ॥६८७॥

यद् जीतमसोहिकरं, न तेन जीतेन भवति व्यवहारः कर्तव्यः,
यत्पुनर्जातं सोहिकरं, तेन जीतेन व्यवहारो विधेयः ।

शोधिकराऽशोधिकरजीतप्रतिपादनार्थमाह—

जं जीतमसोहिकरं, पासत्थमपत्तसंजयाऽऽइणं ।

जइ वि महज्जणाऽऽचिन्नं, न तेण जीतेण ववहारो ॥६८८॥

जं जीतं सोहिकरं, संविग्गपरायणेण दंतेण ।

एगेण वि आइच्चं, तेण उ जीतेण ववहारो ॥६८९॥

यद् जीतं पार्श्वस्थप्रमत्तसयताऽऽचीर्णमत एवाशोधिकरं, तद्
यद्यपि महाज्जनाऽऽचीर्णं, तथापि न तेन जीतेन व्यवहारः कर्त-
व्यः, तस्याशोधिकरत्वात् । यत्पुनर्जातं सवेगपरायणेन दान्तेन
पकेनाप्याचीर्णं, तत् शोधिकरं कर्तव्यम् । व्य० १० उ० ।

सप्रति सूत्रकारः स्वयमेव सूत्रेणैव प्रस्तावयन्नाह—

जं जं न जणियमिहयं, तस्सावत्तीएँ दाणसंखेवं ।

भिन्नाइया य वुच्छं, कम्मासंता य जीएणं ॥ ६९ ॥

इह जीतव्यवहारेऽपराधमुद्दिश्य यद्यत् प्रायश्चित्तं न भणितं,
तस्याप्यापत्तिविशेषेण दानसङ्क्षेपं वक्ष्ये । मापत्तिश्चापुकातिचा-

रेऽपुकास्य तपसः प्राप्तिरिति । सा च निशीथ-कल्प-व्यवहारा-
ऽऽदिषु विस्तरेणाभिहिता । तपसश्च पञ्चकादेः परमासान्तस्य
महीयान् दानविरचनाप्रपञ्चः प्रोच्यते ॥ अत्राऽऽपत्तिर्दानं च सं-
क्षेपेणैव निरूप्यते-तच्चात्र दानं जिज्ञासादारभ्य परमासा-
न्तं यावज्जिवति । भिक्षेत्यादि । भिक्षमासादिकौञ्च परमासान्तान्
वक्ष्ये । अयं प्राव-जीतेन जीतव्यवहारेण, भिक्षमासाऽऽदिश-
ब्दैः किं किं तपोऽजिधीयते ? इत्यभिधास्यामीत्यर्थः । ६० ।

भिन्नाऽऽर्द्धोस्तावदाह—

भिक्षो अविशिष्टु चियं, मासो चररो य उच्च लहुगुणा ।

णिध्वियगार्इ अट्टम-जत्तंतं दाणमेएँसि ॥६१॥

इह समयपरिज्ञापया दिनपञ्चविंशतिकरूपो भिक्ष इति भिक्षमासो-
ऽभिधीयते । स चाविशिष्ट एव लघुपञ्चकगुरुपञ्चकाऽऽदिज्ञे-
दाविवक्ष्या एवात्र गृह्यते । (मासो चररो य उच्च लहुगुरु-
णा) अत्र चकारौ मासे समुच्चायकौ । ततो मासाश्च-
त्वारो मासाः, षड्मासाः । लघुगुरुका इति च सर्वेषु यो-
ज्यम् । यथा लघुमासो, गुरुमासो, लघुचतुर्मासः, गुरुचतु-
र्मासः, लघुषण्मासः, गुरुषण्मासः चेति । एतेषां जिज्ञासल-
घुमासगुरुमासलघुचतुर्मासगुरुचतुर्मासलघुषण्मासगुरुषण्मा-
साऽऽख्यानां सप्तानामापत्तौ सत्यां निर्विकृताऽऽद्यप्रमभक्तान्तम-
निर्विकृतिकपुरिमासैकाशनाऽऽचामासश्चतुर्यष्टाष्टमाऽऽख्यं दानं
यथासक्यं ज्ञेयमित्यर्थः । ६१ ।

एतानि च लघुपञ्चकाऽऽदिभेदाऽऽत्मकजिज्ञासाऽऽदीनि गुरुष-
ण्मासान्तानि पूर्वम्, “अद्वेण भिक्षसे” इति गायत्र्याख्यायां
सप्रपञ्चमाख्यातानीत्यन्यत्र प्रपञ्चितानि । सामान्येन तपस
उपसहारमाह—

इयं सव्वाऽऽवत्तीओ, तवसो नाउं जहक्कम्मं समए ।

जीएण दिज्ज निव्वी-यगाइ दाणं जहाऽजिहियं ॥६२॥

इत्यमुना प्रकारेण, सर्वा अपत्तौ, तपसः सवन्धिनी, यथाक्रम-
मतीचारानुसारेण, समये सिद्धान्ते, ज्ञात्वा, जीतेन, निर्विकृति-
काऽऽदि दानं, यथा येन प्रकारेणाजिहितं, तथा दद्यादित्यर्थः । ६२ ।

विशेषाभिधानाय प्रस्तावनामाह—

एयं पुण सव्वं चियं, पायं सामन्नओ विनिदिट्ठं ।

दाणं विभागओ पुण, दव्वाइविसेसियं नेयं ॥ ६३ ॥

एतत्पुनरालोचनाऽर्हाऽऽदिप्रायश्चित्तदानं, सर्वमेव, प्रायो वा-
दुल्लेन, सामान्यतो ह्यप्याऽऽद्यविभागतो, विनिर्दिष्टम्, विभा-
गतः पुनः ह्यप्याऽऽदीनि ह्यव्यसेत्रकालभावपुरुषप्रतिसेवना-
ऽऽदीनि, तदपेक्षं विशेषितं हीनमधिकं वा, यथोक्तमेव वा, जीतं
दानं दातव्यमिति ज्ञेयम् । ६३ ।

शेषमेव सुव्यक्तमाह—

दव्वं खेत्तं कालं, जावं पुरिसं पडिसेवणाओ य ।

नाउ मियं चियं दिज्जा, तम्मत्तं हीणमहियं वा ॥६४॥

अत्र बन्धाऽऽनुद्योम्येन प्राकृतत्वात्पुरुषशब्दो लुप्तविभक्तिको
निर्दिष्टः । ततश्च ह्यव्यक्षेत्रकालभावपुरुषप्रतिसेवनाश्च
ज्ञात्वा, मितमेव ह्यव्यक्षेत्राऽऽदिप्रमाणेनैव, कोऽर्थः ? ह्यप्याऽऽदिषु
हीनेषु हीनम्, अधिकेष्वधिकम्, अहीनोत्कृष्टेषु तन्मात्रं-जी-
तोक्तसममेव, दद्यात् । ६४ ।

तत्र ह्यस्याऽऽद्यानिधित्सयाऽऽह-

आहाराऽऽई दन्वं, वलियं सुलहं च नाउमहियं पि ।

दिज्जाहि दुव्वलं दु-द्वहं च नाऊण हीणं पि ॥६५॥

आहाराऽऽदिक द्रव्य-यत्र देशे वलिक, सुलजं च; यथा-अनूप-
देशे शालिकूरो वलिक, स्वभावेनैव सुलजश्च; त ज्ञात्वाऽधिक-
मपि जीतोक्ताद् बहुतरमपि दद्यात् । यत्र पुनर्वल्लक्षणककञ्ज-
काऽऽदिको रूक्षाऽऽहारो दुर्वलो, दुर्लभश्च, त ज्ञात्वा हीन
जीतोक्तादल्पमपि दद्यादित्यर्थः । ६५ ।

अथ क्षेत्रकालाभिधानार्थमाह-

लुक्खं मीयलं साहा-रणं च खित्तमाहियं पि सीयम्मि ।

लुक्खम्मि य हीणतरं, एवं काले वि ति विहम्मि ॥६६॥

रूक्षं क्षेत्रं-स्नेहरहित, वातुल वा; शीतलं पुन-स्निग्धम्, अनूपं
वा; साधारणं-मध्यस्थम्, अस्निग्धरूक्षम् । इह शीते स्निग्धक्षेत्रे
जीतोक्तादधिकमपि दद्यात्, रूक्षे च हीनतर जीतोक्तादल्पतरम् ।
अथ चकारोऽनुक्तसमुच्चये । तेन साधारणक्षेत्रे साधारणं जीतो-
क्तमात्रमेव, अहीनाधिकं दद्यादिति ज्ञेयम् । कालेऽपि त्रिविधे-
वर्षाशिशिरग्रीष्मरूपे, एवममुनैवोक्तप्रकारेण, जीतोक्ताधिकसम-
हीनानि तर्पांसि यथासख्यं दद्यादिति सामान्यातिदेशः ॥६६॥

विशेषतः कालं प्रपञ्चयन्नाह-

गिम्हासिसिरवासासुं, दिज्जऽऽमदसमवारसंताडं ।

नाडं विहिणा णवविह-सुयववहारोवएसेणं ॥ ६७ ॥

अत्र काश्चिन्निष्ठा-ग्रीष्मशिशिरवर्षावृक्षण । स च सामान्यतो द्वि-
धा-स्निग्धो, रूक्षश्च । स च द्विरूपोऽप्युत्कृष्टमध्यमजघन्यभेदात्
त्रिधा । तत्रोत्कृष्टस्निग्धोऽतिशीत, मध्यमस्निग्धो नातिशीत, जघ-
न्यस्निग्धः स्तोकाशीत । उत्कृष्टरूक्षोऽत्युष्ण, मध्यमरूक्षो ना-
त्युष्ण, जघन्यरूक्षः कवोष्णः । एवरूपे ग्रीष्मशिशिरवर्षाऽऽख्ये
कालत्रये नवविधश्रुतव्यवहारोपदेशेन नवविधो-नवविधतपो-
दानलक्षणः, स चासौ श्रुतव्यवहारोपदेशश्च, तेन नवविधश्रुत-
व्यवहारोपदेशेन, विधिना वैपरीत्याभावेन, ज्ञात्वाऽऽष्टमदशम-
द्वादशान्तानि तर्पांसि दद्यात् । अयं भावार्थः—ग्रीष्मशिशिर-
वर्षासु यथाक्रमं चतुर्थपष्टाष्टमानि जघन्यानि, पष्टाष्टमदशमानि
मध्यमानि, अष्टमदशमद्वादशान्युत्कृष्टानि ।

उक्तं च-

“ गिम्हासु चउत्थं दिज्जा, ढुग च हिमाऽऽगमे ।

वासासु अष्टमं दिज्जा, तवो एस जहण्णो ॥ १ ॥

गिम्हासु छुग दिज्जा, अष्टम च हिमाऽऽगमे ।

वान्नासु दसमं दिज्जा, एस मज्झिमगो तवो ॥ २ ॥

गिम्हासु अष्टम दिज्जा, दसमं च हिमाऽऽगमे ।

वासासु दुवावसम, एस उक्कोसओ तवो ॥ ३ ॥ ”

एष नवविधतपोदानलक्षण श्रुतव्यवहारोपदेशः । अथवा-
नवविधश्रुतव्यवहारोपदेशो द्विधा-ओघतो, विज्ञागतश्च । तत्रौ-
घतो गुरु १, गुरुतर २, गुरुतमश्च ३ । लघु- १, लघुतर २, ल-
घुतमश्च ३ । लघुको १, लघुकतर २, लघुकतमश्चेति ३ ।
एवं नवविधः ।

उक्तं च-

“ गुरुओ गुरुअतराओ, अहागुरु चेव होइ ववहारो ।

लहुओ लहुअतराओ दालदू चेव ववहारो ॥ १ ॥

लहुसो लहुसतराओ, अहलहुसो चेव होइ ववहारो ॥ ”

अहागुरु-अहालहु-अहालहुसशब्दैर्गुरुतमलघुतमलघुकतमा
उच्यन्ते । एष च नवविधोऽपि आपत्तिदानतपोज्यां, का-
लेन च योजनीयः ।

तत्रेदमापत्तितपः-

गुरुमासो १, गुरुलघुचतुर्मासो २, गुरुलघुषण्मासश्च ३ ।
लघुमासो १, जिघ्रमासो २, विंशतिकं च ३ । पञ्चदशकं १, दशक
२, पञ्चक चेति ३ । उक्तं च-“गुरुगो य होइ मासो, गुरुयतरो चेव
होइ चउमासो । अहगुरुओ षण्मासो, गुरुपक्खे होइ पडिवत्ती”
॥१॥ अत्र सामान्येनाभिधानात् चतुर्मासकशब्देन गुरुचतुर्मा-
स-लघुचतुर्मासाऽऽख्योभयमपि ग्राह्यम्; षण्मासशब्देन च
गुरुषण्मास-लघुषण्मासाऽऽख्यद्वयमपि ग्राह्यम् । “तीसा य प-
ण्णवीसा, वीसा वि य होइ लहुयपक्खम्मि ॥” अत्र ‘वीसा’ चैतत्
स्थूलतथैवोक्तम्, अन्यथा लघुमासे सार्धसप्तविंशतिरेव दिना-
नि भवन्ति । “पनरस दस पचेव य, लहुसयपक्खम्मि पडिव-
त्ती” ॥ १ ॥ प्रतिपत्तिरापत्तिरित्यर्थः ।

अथेदानीमेषु गुरुकादिषु दानतपः-

अष्टमम् १, दशमम् २, द्वादश च ३ । षष्ठम् १, चतुर्थम् २,
आचाम्ल च ३ । एकाशनम् १, पुरिमाद्धम् २, निर्विकृतिक च ३
इति वर्षाशिशिरग्रीष्मेषु दीयते ।

उक्तं च-

“ गुरुं च अष्टम खलु, गुरुयतरायं च होइ दसमं तु ।

अहगुरुयं वारसमं, गुरुपक्खे होइ दाण तु ॥ १ ॥

छुठ चउत्थयविह, लहुपक्खे होइ तवदाण ।

एगासण पुरिमहुं, निव्वीय लहुस सुद्धो वा ॥ २ ॥ ”

(सुद्धो व षि) यस्तु निर्विकृतिकमात्रमपि तपः कर्तुमशक्तः
स मिथ्याऽप्युत्कृष्टेनैव श्रुज्यतीत्यर्थः । एवमोघेनोक्तो नवविधः
श्रुतव्यवहारोपदेशः ।

साम्प्रतं विभागतः कथ्यते-

“ओहेण एस भण्णिओ, इत्तो वुच्छु विभागेणं ।

तिगनवसत्तावीसा-एक्कासी ईहिं जेएहिं ॥ १ ॥ ”

अत्रैष नवविधव्यवहारस्त्रिभिर्नवजि-सप्तविंशतिभिरेकाशी-
तिजिश्च जेदैर्भवति । तत्र सक्केपतस्नावदय त्रिभेदः-उत्कृष्टो,
मध्यमो, जघन्यश्च । तत्र गुरु-गुरुतर-गुरुतमाऽऽख्यो गुरुपक्क
उत्कृष्टः । लघु-लघुतर-लघुतमाऽऽख्यो लघुपक्को मध्यमः ।
लघुक-लघुकतर-लघुकतमाऽऽख्यो लघुकपक्को जघन्य इति ।

यदाह-

“ नवविह ववहारेमो, संखेवेण तिहा मुणेयव्वो ।

उक्कोसो मज्झिमगो, जहण्णो चेव तिचिडेमो ॥ १ ॥

उक्कोसो गुरुपक्खो, लहुपक्खो मज्झिमो मुणेयव्वो ।

लहुसपक्खो जहण्णो, तिचिगण्णो एस नायव्वो ॥ २ ॥ ”

नवभेदस्त्वेवम्—गुरुपक्क एकोऽप्युत्कृष्टमध्यमजघन्यभेदात्
त्रिधा । एव लघुपक्कोऽपि त्रिधा । लघुकपक्कोऽपि चैव त्रिधेति ।
तत्र गुरुपक्के त्रैविध्यमिदम्-गुरुपक्कः पाण्मासिक-पाञ्चमासिका-
ऽऽख्य उत्कृष्टः, चातुर्मासिक-त्रैमासिकाऽऽख्यो मध्यमः, द्वैमासि-
कगुरुमासिकाऽऽख्यो जघन्यः । लघुपक्के लघुमास उत्कृष्टः, मि-
घ्रमासो मध्यमः, विंशतिक जघन्यम् । लघुकपक्के पञ्चदशकमुत्कृ-
ष्टम्, दशक मध्यमम्, पञ्चक जघन्यमित्येष नवविधाऽऽपत्तितः
स्वरूपश्रुतव्यवहारो दर्शितः ।

भणित च-

“गुरुपक्षे उक्कोसो, मज्झ जहश्रो त एव लघुप वि ।
एवम य लहुसे वी, इय एसो नवविहो होइ ॥ १ ॥
गुरुपक्षे छम्मासो, पणमामो चेव होइ उक्कोसो ।
मज्झो चउ-तेमासो, दुमास-गुरुमासग जहश्रो ॥ २ ॥
लहुभिन्नमासवीसा, लहुपक्षुकोसमज्झिमजहश्रो ।
पनरसग दस पणग, लहुसुकोसाइतिविहो ॥ ३ ॥
आवत्तितवो एसो, नवमेओ वप्पिओ समासेण ।
अहुणा व सजवीसो, दाणतवो तस्सिमो होइ” ॥ ४ ॥
तस्याऽऽपत्तितपस इदं सप्तविंशतिभेदं दानतपो जवति । तत्र
गुरुपक्षे एकोऽपि नवधा । तद्यथा-उत्कृष्टोत्कृष्टः १, उत्कृष्टमध्यम-
२, उत्कृष्टजघन्य-३, मध्यमोत्कृष्टः ४, मध्यममध्यम-५, मध्य-
मजघन्य-६, जघन्योत्कृष्ट ७, जघन्यमध्यम-८, जघन्यजघ-
न्यश्चेति ए । एव लघुपक्षोऽपि नवधा ए । एव लघुरूपक्षोऽपि
चैवमेव नवधा ए । सर्वमीलने सप्तविंशतिभेदा भवन्ति ।

भणित च-

“गुरु-लघु-लघुसगपक्षो, इक्किओ नवविहो मुणेयवो ।
उक्कोसुकोसो वा १, उक्कोसगमज्झिम २ जहश्रो ३ य ॥ १ ॥
मज्झुकोसो मज्झिम-मज्झो २ तह होइ मज्झिमजहश्रो ३ ।
इय णेय जहश्रो वी, गुरुपक्षे हुति नवमेओ ॥ २ ॥
पुव्वुत्ता नव भेया, नेया सव्वे तहेव लहुपक्षे ।
नव चेव लहुसपक्षे, सत्तावीस जवतेए” ॥ ३ ॥
तत्रेदमेव सप्तविंशतिविधं दानतपो व्यक्तीकुर्वन्निह गुरुपक्षे प-
ण्मासिकपञ्चमासिकाऽऽख्योत्कृष्टाऽऽपत्तौ सत्याम-उत्कृष्टोत्कृष्ट
द्वादश तपः, उत्कृष्टमध्यम दशमम, उत्कृष्टजघन्यमष्टमम् । चतु-
र्मासिकत्रिमासिकाऽऽख्यमध्यमाऽऽपत्तौ-मध्यमोत्कृष्ट दशमम,
मध्यममध्यममष्टमम्, मध्यमजघन्य पष्ठम् । द्विमासिकगुरुमा-
साऽऽख्यजघन्याऽऽपत्तौ-जघन्योत्कृष्टमष्टमम्, जघन्यमध्यम
पष्ठम्, जघन्यजघन्य चतुर्थम् ॥ लघुपक्षे लघुमासाऽऽख्योत्कृ-
ष्टाऽऽपत्तौ-उत्कृष्टोत्कृष्ट दशमम, उत्कृष्टमध्यममष्टमम्, उत्कृष्टज-
घन्य पष्ठम् । भिन्नमासाऽऽख्यमध्यमाऽऽपत्तौ-मध्यमोत्कृष्टमष्टमम्,
मध्यममध्यम पष्ठम्, मध्यमजघन्य चतुर्थम् । विंशाऽऽख्यजघन्या-
ऽऽपत्तौ-जघन्योत्कृष्ट पष्ठम्, जघन्यमध्यम चतुर्थम्, जघन्यज-
घन्यमाचामाश्रमम् ॥ लघुपक्षे पञ्चदशाख्योत्कृष्टाऽऽपत्तौ-उ-
त्कृष्टोत्कृष्टमष्टमम्, उत्कृष्टमध्यम पष्ठम्, उत्कृष्टजघन्य चतुर्थम् । द-
शकाऽऽख्यमध्यमाऽऽपत्तौ-मध्यमोत्कृष्ट पष्ठम्, मध्यममध्यम च-
तुर्थम्, मध्यमजघन्यमाचामाश्रमम् । पञ्चकाऽऽख्यजघन्याऽऽप-
त्तौ-जघन्योत्कृष्ट चतुर्थम्, जघन्यमध्यममाचामाश्रमम्, जघन्य-
जघन्यमेकाशनमिति । एव वर्षासु सप्तविंशतिविधं दानतपः ।

यदाह-

“वारसग दसम अट्टम, छण्णमासेसु तिविहदाणेण ।
चउ-तेमासे दस अ-ट्ट छठ उक्कोसगाइ तिहा ॥ १ ॥
एमेवुक्कोसाइ, दुमासगुरुमासिए तिहा दाण ।
अट्टम छट्ट चउत्थ, नवविहमेय तु गुरुपक्षे ॥ २ ॥
दसम अट्टम छठ, लहुमासुकोसगाइ तिहा दाण ।
अट्टम छट्ट चउत्थ, उक्कोसाइ य तिहा भिन्ने ॥ ३ ॥
छट्टचउत्थायाम, उक्कोसाइ य दाण वीसाए ।
लहुपक्षमि नवविहो, एसो वीओ भवे नवगो ॥ ४ ॥
अट्टम छठ चउत्थ, एसुकोसाइ दाण पन्नरसे ।
छट्ट चउत्थायाम, दससु तिविहे य दाण जवे ॥ ५ ॥

खमणाऽऽयामेगासण, तिविहुकोसाइ दाण पणगमि ।

लहुसे वी तइएसु, सत्तावीसे य वासासु” ॥ ६ ॥

एव यथा वर्षासुत्कृष्टाऽऽद्यापत्तिनवके सति दानतपसो द्वा-
दशमादौ कृत्वा एकाशनान्ता. सप्तविंशतिभेदाश्चारणिकया
कृताः, तथा शिशिरेऽपि, केवल दशममादौ कृत्वा पुरिमाश्री-
न्ता. ग्रीष्मे पुनरष्टममादौ कृत्वा निर्विकृत्यन्ता सप्तविंशति-
भेदा. कार्या, यन्त्रस्थापनातश्च इया. । वर्षाशिशिरग्रीष्माणं
सप्तविंशतित्रयमीलने चैकाशीतिदानतपसो भेदा भवन्ति । अ-
रुस्य समविज्ञागरूपस्य एकदेशस्य एकादिपदाऽऽत्मकस्याप-
क्रमण निवर्तन, शेषस्य तु बुद्ध्यादिपदसङ्घाताऽऽत्मकस्यैकदेश-
स्यानुवर्तन यस्यां रचनाया सा समयपरिभाषयाऽर्द्धापक्रान्ति-
रुच्यते । यथा वर्षासु गुरुतमे उत्कृष्टतो द्वादशम, मध्यमतो
दशम, जघन्यतोऽष्टमम् । एषां मध्यादेकदेशो द्वादशलक्षणोऽ-
पक्रामति, द्वादशमाष्टमे गुरुतर गच्छतोऽग्रेतन च पष्ठ मी-
ल्यते, ततश्च गुरुतरे उत्कृष्टतो दशम, मध्यमतोऽष्टम, जघन्यत-
पष्ठम् । एषां मध्यादेकदेशो दशमलक्षणो निवर्तते, अष्टमपष्ठे गु-
रु गच्छतोऽग्रेतन चतुर्थ मील्यते, ततश्च गुरुके उत्कृष्टतोऽ-
ष्टम, मध्यमत पष्ठ, जघन्यतश्चतुर्थमिति । यथा चैवमेकाशीति-
कदानतपोयन्त्रके वर्षाऽऽद्यनवकेऽर्द्धापक्रान्तिर्दर्शिता, तथैव
सर्वेष्वपि नवकेषु विद्वोक्तनीया ।

यदाह-

“सिसिरे दसमाईण, चारणभेएण सत्तावीसेण ।

घायइ पुरिमट्टमी, अट्टकती तह छेव ॥ १ ॥

अट्टममाई गिम्हे, चारणजेएण सत्तावीसेण ।

तह छेव अट्टकती, वायइ निव्वीयए नवर” ॥ २ ॥

एतैर्दानैरापत्तयः स्वका नियमात्सर्वा बोद्धव्याः । एकविंशति
पु च द्वादशाऽऽद्य तपः कर्तुमसहिष्णोहोसस्तावत्कार्यो यावन्न-
धानामपि पङ्क्तिनां स्थितमेकपर्यन्तकोष्ठकगत चतुर्थाऽऽदि निर्वि-
कृतिकान्तं तपः, ततस्तस्य दीयते । तत्करणेऽप्यशक्तस्य पुनस्त-
थैव हासयेत् । स्वस्थानतपो दातु वर्षासु वर्षाकावोक्त, शिशिरे-
क शिशिरे, ग्रीष्मेक ग्रीष्मे । तदपि कर्तुमक्षमस्य परस्थान-वर्षा-
स्वपि शिशिरोक्त, ग्रीष्मेक वा हासयद्भिर्दीयते । एव स्थाने स्थाने
वर्षाशिशिरग्रीष्मरूपे हासयद्भिन्तावधेयं यावन्निर्विकृतिकमात्र-
मेव देयतया स्थितम् । केश्चिरेव व्याख्यानम्-आधार्कमि-
काऽऽद्युक्तौ या परजीवनिकायविराधना, तज्जनित प्रायश्चित्तं
स्वस्थानम्, आधार्कमोऽद्यासेवाभणित च चतुर्थादिक परस्था-
न, तद्दाने कथमेव हासविधिर्ज्ञेय इति ?

उक्त च-

“एण्हि दाणेहि, आवत्तीओ सया सया नियमा ।

सव्वा बोद्धव्याओ, असहस्सिक्किहासणया ॥ १ ॥

जावइय इक्कि, त पी हासिज असहुणो नाव ।

दाउ सछाणतव, परणण दिज्ज एमेव ॥ २ ॥

एव णण ठाणे, हिछा उत्त कमेण हासित्ता ।

नेयव्व जावइय, नियमा निव्वीइय इक्क” ॥ ३ ॥

एष नवविधो व्यवहारः । एकाशीतिकस्य नवविधव्यवहारयन्त्र-
कस्य स्थापना (१५१८ पृष्ठेऽग्रे) अत्र च उत्कृष्टाऽऽदीनि जघन्या-
न्तानि तर्पांसि स्थाप्यन्ते, एव सुखेन हास कर्तुं शक्यते, सत्रे तु
जघन्याऽऽदीन्युत्कृष्टान्तान्युक्तानि, तद्विचित्रत्वात् सुप्ररचनाया
इति । उक्त कालविषय सप्रपञ्च प्रायश्चित्तम् ॥ ६७ ॥ (भा-
वाऽऽदिविषय प्रायश्चित्तं तु ‘तवोरिह’ शब्दे वक्ष्यते)

एकाशीतिकस्य नवविधव्यवहारयन्त्रकस्य स्थापना चेयम्--

वर्षासु २७

मध्यमापत्तौ

जघन्यापत्तौ

६।५ गुरुतमम् उ० उ० १२	४।३ गुरुतरम् म० उ० १०	२।१ गुरु ज० उ० ८
गुरुतमम् उ० म० १०	गुरुतरम् म० म० ८	गुरु ज० म० ६
गुरुतमम् उ० ज० ८	गुरुतरम् म० ज० ६	गुरु ज० ज० ४
२७॥ लघु उ० उ० १०	२५ वृधुतरम् म० उ० ८	२० लघुतमम् ज० उ० ६
लघु उ० म० ८	वृधुतरम् म० म० ६	वृधुतमम् ज० म० ४
वृधु उ० ज० ६	लघुतरम् म० ज० ४	लघुतमम् ज० ज० आ०
१५ लघुकम् उ० उ० ८	१० वृधुकतरम् म० उ० ६	५ वृधुकतमम् ज० उ० ४
लघुकम् उ० म० ६	लघुकतरम् म० म० ४	लघुकतमम् ज० म० आ०
लघुकम् उ० ज० ४	वृधुकतरम् म० ज० आ०	लघुकतमम् ज० ज० एकाशनकम्

शिशिरे २७

मध्यमापत्तौ

जघन्यापत्तौ

६।५ गुरुतमम् उ० उ० १०	४।३ गुरुतरम् म० उ० ८	२।१ गुरु ज० उ० ६
गुरुतमम् उ० म० ८	गुरुतरम् म० म० ६	गुरु ज० म० ४
गुरुतमम् उ० ज० ६	गुरुतरम् म० ज० ४	गुरु ज० ज० आ०
२७॥ लघु उ० उ० ८	२५ वृधुतरम् म० उ० ६	२० लघुतमम् ज० उ० ४
लघु उ० म० ६	वृधुतरम् म० म० ४	लघुतमम् ज० म० आ०
लघु उ० ज० ४	लघुतरम् म० ज० आ०	लघुतमम् ज० ज० ए०
१५ लघुकम् उ० उ० ६	१० लघुकतरम् म० उ० ४	५ वृधुकतमम् ज० उ० आ०
लघुकम् उ० म० ४	लघुकतरम् म० म० आ०	लघुकतमम् ज० म० ए०
लघुकम् उ० ज० आ०	लघुकतरम् म० ज० ए०	लघुकतमम् ज० ज० पुरिमाङ्कम्

ग्रीष्मे २७

मध्यमापत्तौ

जघन्यापत्तौ

६।५ गुरुतमम् उ० उ० ८	४।३ गुरुतरम् म० उ० ६	२।१ गुरु ज० उ० ४
गुरुतमम् उ० म० ६	गुरुतरम् म० म० ४	गुरु ज० म० आ०
गुरुतमम् उ० ज० ४	गुरुतरम् म० ज० आ०	गुरु ज० ज० ए०
२७॥ लघु उ० उ० ६	२५ वृधुतरम् म० उ० ४	२० लघुतमम् ज० उ० आ०
लघु उ० म० ४	वृधुतरम् म० म० आ०	वृधुतमम् ज० म० ए०
लघु उ० ज० आ०	लघुतरम् म० ज० ए०	वृधुतमम् ज० ज० पु०
१५ लघुकम् उ० उ० ४	१० लघुकतरम् म० उ० आ०	५ लघुकतमम् ज० उ० ए०
लघुकम् उ० म० आ०	लघुकतरम् म० म० ए०	वृधुकतमम् ज० म० पु०
लघुकम् उ० ज० ए०	वृधुकतरम् म० ज० पुरिमाङ्कम्	लघुकतमम् ज० ज० निर्विक- तिकम्

जीयविजय-जीतविजय-पु० । यशोविजयगणिगुरोर्नयविजय-
गणेः सतीर्थे ह्यजविजयगणिशिष्ये आचार्ये, प्रति० । प्रति-
माशतके कस्याणविजयवर्णनमधिकृत्य-“ तच्छिष्याः प्रतिगु-
णधाम हेमसूरे, श्रीलाभोत्तरविजया बुधा बभूवुः । श्रीजीतोत्तर-
विजयाऽभिधानजीत-श्रीमन्नयविजयौ तदीयशिष्यौ ” ॥१५॥
द्वित्रिंशिकाया लाभविजयवर्णनमधिकृत्य-“ यदीया हग्ली-
लाऽप्युदयजननी मादृशि जने, जरुस्थानेऽप्यकेशुतिरिव ज-
घात् पङ्कजवने । स्तुमस्तच्छिष्याणां वल्लभविकल जीतावजया-
भिधाना विज्ञानां कनकनिरूपस्तिग्धवपुषाम् ॥४॥ ” द्वा० ३२
द्वा० । नयो० । अ५० ।

जीया-ज्या-स्त्री० । ज्या-अङ् । “ ज्यायामीत् ” ॥ ८ । २ । ११५ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण व्यञ्जनात्पूर्वमाद् जवति । प्रा० २ पाद ।
घनुषो गुणे, मौव्याम, मातरि, भूमौ च । वाच० ।

जीर-ज-जरायाम्, दिवादि-पर० अक० सेद् घटादिः । “ हृत्तृ-
जामीरः ” ॥ ८ । ४ । १५० ॥ इति प्राकृतसूत्रेणैषामन्त्यस्य ईर
इत्यादेश । प्रा० ४ पाद । जीर्यति अजरत्, अजारीत्, जीर्णः,
जरा, जरयति । वाच० ।

जीव-जीव-पु० । जीवन जीव । जीव-प्राचे घञ् । प्राणधारणे,
आ० म० । विशेष० । पा० । “ इहसति गया दधिया, णावकखंति
जीवितु । ” जीवितु प्राणान् धारयितुम् । आचा० १ श्रु० १
अ० ७ उ० । “ जीवो ति जीवण पा-णधारण जीविय ति
पञ्जाया ॥ ” (३५०८ गाथा) विशेष० । जीवितवान्, जीवति जीवि-
ष्यतीति जीव । आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० । दर्श० । आन० ।
उपयोगलक्षणं जीवस्यै, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । “ न य एगो
सव्वगस्रो, निक्किरिओ वक्खणाऽन्नेआओ । ” (१९५७ गाथा)
उपयोगलक्षणो हि जीव । स चोपयोगो रागद्वेषकपायविष-
याध्यवन्मायाऽऽदिभिर्मिथ्यमान उपाधिज्जेदादान्त्य प्रतिपद्यत
इत्यनन्ता जीवा, लक्षणज्जेदाद्, घटाऽऽदिवदिति । विशेष० ।

जीवनिक्षेपश्चतुर्धा । तथा च निर्युक्ति -

निक्खेवो जीवम्पी, चउविह पुविहो उ ह्ठो दव्वम्मि ।

आगम-णोआगमतो, नोआगमतो य मो तिविहो ॥१॥

जाणगमरीरभविण्, तव्वरित्तं च जीवदव्वं तु ।

भावम्मि दसविहो खल्लु, परिणामो जीवदव्वस्म ॥२॥

तद्व्यतिरिक्तं च जीवस्यैव, स्यजीव स्यते इति प्र-
क्रमः । त्रिविधोऽयम् । स चाय विशेषः-न यथा क-
दाचित् तत्पर्यायवियुत स्य, तथाऽपि च यदा वि-
युक्तया विवक्ष्यते, तदा तद्व्यप्राधान्यतो स्यजीव । भावे तु
‘दशविध’, खल्लुवधारणे, दशविध एव परिणाम कर्मकयो-
पशमोदयापेक्षपरिणतिरूपो, जीवस्यैव सवन्धी, जीवादनन्य-
त्वेन जीवतया विवक्षितो जीव इति प्रक्रमः । तत्र च क्वायोपश-
मिका-पद्-पञ्चेन्द्रियाणि, पष्ठमन, ओदयिका क्रोधाऽऽदयश्चत्वा-
रो मीक्षिता दश जवन्ति । उक्तं ३६ अ० । दश० । (विस्तरेण निक्षेप
‘आता’ शब्दे द्वितीयभागे १६७ पृष्ठे उक्तं) इन्द्रियपञ्चकमनोवा-
क्कायबलवयोच्छ्वासनि श्वाभ्यायुर्लक्षणां दश प्राणान् यथायोग
धारयतीति जीव । कर्म० १ कर्म० । न० । आ० म० । भ० ।
प्राणधारणधर्मके आत्मनि, स्था० १ उ० १ उ० । आचा० ।
दर्श० । देहादिमानिनि भात्मनि, मनुष्यावधिकीटपर्यन्ते चेतने,

वाच० । क इत्थभूत इति चेत् ? उच्यते-यो मिथ्यात्वाऽऽदिकलु-
पितरूपतया साताऽऽदिवेदनीयाऽऽदिकर्मणामभिनिवर्तकः, त-
त्फलस्य च विशिष्टसाताऽऽदेरुपजोक्ता, नरकाऽऽदिभवेषु च यथा-
कर्मविपाकोदय ससर्ता, सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्योपसपन्नरत्न-
त्रयाभ्यासप्रकर्षवशाच्च नि शेषकर्माशापगमतः परिनिर्वाता, स
जीवः सत्त्व प्राणी आत्मत्यादिपर्यायाः । उक्तं च-“यः कर्ता
कर्मज्जानां, जाक्ता कर्मफलस्य च । ससर्ता परिनिर्वाता,
स ह्यात्मा नान्यद्वक्षणः ” ॥ १ ॥ इति । कर्म० १ कर्म० । न० ।

जीवलक्षणम्-

उवओगलक्खणमाणा-इनिहणमत्थंतरं सर्रीराओ ।

जीवमखं कारिं, भोइ च सयस्स कम्मस्स ॥ ५६ ॥

उपयुज्यते अनेनेत्युपयोगः साऽऽकारानाकारादिः । उक्तञ्च स
क्षिधा अष्टचतुर्भेदः, स एव लक्षण यस्य स उपयोगलक्षणस्तं,
जीवमिति वक्ष्यते । तथा अनाद्यनिधनम्-अनाद्यपर्यवसितं,
भवापवर्गप्रवाहापेक्षया नित्यमित्यर्थः । आव० ४ म० । दर्श० ।

जीवो अणाइनिहणो, णाणाऽऽवरणाऽकम्मसंजुत्तो । (६)

जीवतीति जीवः, असौ अनादिनिधन-अनाद्यपर्यवसित इत्य-
र्थः । स च ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मणा समेकीभावेनान्योन्यव्याप्त्या,
युक्तः सवको ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मसयुक्तः । आ० । “ ज्ञाना-
ऽऽत्मक सर्वशुभा-शुभकर्ता स कर्मणा । नाना ससारिमुक्ता-
ऽऽख्यो, जीव प्रोक्तो जिनाऽऽगमे ” ॥ १ ॥ दर्श० ४ तत्त्व ।

निसर्गचेतनायुक्तो, जीवोऽरूपी ह्येवेदकः ॥ [२०]

निसर्गो सहजा या चेतना, तथा युक्तः निसर्गचेतनायुक्तः,
सर्वेभ्योऽचेतनेभ्यो भिन्नो, जीवः, व्यवहारनयेन रूपवेदसाहिना-
ऽपि निश्चयनयेन रूपरहितो-रूपात्यन्ताभावयुक्तः, वेदरहितो-
वेदात्यन्ताभाववान्, सत्तामात्रम्, निर्गुणो, निर्विकारो जीवः ।
उक्तं च-“अरसमरूवमगध, अवन्न चयणागुणमसह । जाण अ-
ल्लिगगहण, जीवमणिहिटसगण ॥ १ ॥ ” उच्यते १० अध्या० ।
“ जीवमजीवे, रूवमरूवी य सप्पप्से य । ” सुखदुःखज्ञानोपयो-
गलक्षणो जीवः, तदभिन्नोऽजीवः । एतौ द्वौ जेदौ प्रत्येक रूप्यरूपि-
भेदौ । तथा चाह-रूप्यरूपिण इति । तत्रानादिकर्मसन्तानपरि-
गता रूपिणः, अरूपिणस्तु कर्मरहिताः सिद्धा इति । आ० म० ।
आ० चू० । (जीवस्यास्तित्वनित्यत्वाऽऽदि ‘आता’ शब्दे द्वितीय-
भागे १७२ पृष्ठे प्रतिपादितम्)

जीवस्य कथञ्चिद् नित्यत्व कथञ्चिदनित्यत्वम्-

सासए जीवे जमाली !, जं ण कदाइ णासिं जाव णिचे ।

अमासए जीवे जमाली !, जं णं णेरडए जवित्ता तिरिक्ख-

जोणिण भवइ, तिरिक्खजोणिण जवित्ता मणुस्से भवइ,

मणुस्से भवित्ता देवे जवइ ॥ ज० ६ श० ३३ उ० ।

जीवानां कथञ्चित्सादृश्य, कथञ्चिद् न-

“ सव्वे पाणा अणेलिसा । ” [४ गाथा]

सर्वेऽपि प्राणिनो विचित्रकर्मसद्भावाद् नानागतिजातिशरीरा-
क्षोपाङ्गाऽऽदिसमन्वितत्वादनीदृशा विस्दृशा । सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।
(हस्तिकुन्धो समानजीवत्व, जीवस्य सकोचविकाशशालित्व
च ‘पणिसिण्’ शब्दे वक्ष्यते)

जीवचेतन्ययोर्भेदाभेदौ-

जीवे णं जंते ! जीवे जीवे ! गोयमा ! जीवे ताव नियमा

जीवे, जीवे वि नियमा जीवे । जीवे णं जंते ! नेरइए नेरइए जीवे ? । गोयमा ! नेरइए ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए । जीवे णं भंते ! असुरकुमारे असुरकुमारे जीवे ? । गोयमा ! असुरकुमारे ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय असुरकुमारे, सिय णो असुरकुमारे । एवं दएरओ जाणियव्वो जाव वेमाणियाणं । जीवइ भंते ! जीवे जीवे जीवइ ? । गोयमा ! जीवइ ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवइ, सिय नो जीवइ । जीवइ जंते ! नेरइए नेरइए जीवइ ? । गोयमा ! नेरइए ताव नियमा जीवइ, जीवइ पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए, एवं दएरओ नेयव्वो जाव वेमाणियाणं ।

इह एकं जीवशब्देन जीवो गृह्यते, द्विनायेन च चैतन्यमित्यतः प्रश्नः । उत्तरं पुनर्जीवचैतन्ययोः परस्परेणाविनाभूतत्वाद् जीवः चैतन्यमेव, चैतन्यमपि जीव एवेत्येवमर्थमवगन्तव्यम् । नारकाऽऽदिषु पदेषु पुनर्जीवत्वमव्यभिचारि, जीवेषु च नारकादित्वं व्यभिचारीत्यत आह—“जीवे ण भते ! नेरइए” इत्यादि । जीवाधिकारादेवाह—(जीवइ जंते ! जीवे जीवे जीवइ त्ति) जीवति प्राणान् धारयति यः स जीवः, उत यो जीवः स जीवतीति प्रश्नः । उत्तरं तु यो जीवति स तावन्नियमाजीव, अजीवस्य आयु कर्माभावेन जीवनाभावात् । जीवस्तु स्याज्जीवति, स्यान्न जीवति, सिद्धस्य जीवनाभावादिति । नारकादिस्तु नियमाजीवति, संसारिण सर्वस्य प्राणधारणधर्मकत्वात्, जीवतीति पुनः स्यान्नारकादिः स्यादनारकादिरिति । भ० ६ श० १० उ० । “प्राणान् क्षेत्रज्ञरूपेण, धारयन् जीव उच्यते ।” इत्युक्ते प्राणिनि, वाच० आतु० ध० । सूत्र० । द्वी० । ज० । नं० । जीवो जन्तुस्सुमान् प्राणी सत्त्वो जूत इत्यादयो जीवपर्यायाः । विशेष० । ध० । प्रश्न० । कर्म० । उत्त० । अनु० । आव० । वृ० ।

तथा च—

जम्हा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ममंति वा नीमसंति वा तम्हा पाणे त्ति वत्तव्वं सिया । जम्हा जूए जवइ जविस्सइ तम्हा जूए त्ति वत्तव्वं सिया । जम्हा जीवे जीवइ जीवत्तं आउयं च कम्मं लवजीवइ, तम्हा जीवे त्ति वत्तव्वं सिया । जम्हा सत्ते सुहासुदेहिं कम्मेहिं, तम्हा सत्ते वि वत्तव्वं सिया ।

तत्र प्राण इति, एतत्तं प्रति वक्तव्यं स्यात्, यदोच्छ्वासाऽऽदिमन्त्रमात्रमाश्रित्य तस्य निर्देशः क्रियते, एवं जवनाऽऽदिधर्मविवक्षया जूताऽऽदिशब्दपञ्चकवाच्यता तस्य कालभेदेन व्याख्येया, यदा तूच्छमाऽऽदिधर्मैर्युगपदसौ विवक्ष्यते, तदा प्राणा जूतो जीवः सत्त्वो विज्ञो वेदयिता इति, एतत्तं प्रति वाच्यं स्यात् । अथवा—निगमनवाक्यमेवेदमतो न युगपत्पक्ष्याख्या कार्येति । “जम्हा जीवे” इत्यादि । यस्माज्जीव आत्माऽसौ, जीवति प्राणान् धारयति; तथा जीवत्वमुपयोगलक्षणम् आयु एकं च कर्म उपजीवति अनुजयति, तस्माज्जीव इति वक्तव्यं स्यादिति । (जम्हा सत्ते सुहासुदेहिं कम्मेहिं ति) सक्त आसक्त, जक्तो वा समर्थ सुन्दरासुन्दरास्तु चेष्टासु । अथवा—सक्तः सबद्ध युमाद्युभौ कर्माभिरिति । भ० २ श० १ उ० ।

सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं सव्वेसिं जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं ।

सर्वेषां प्राणिनां द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां, तथा सर्वेषां भूतानां प्रत्येकसाधारणसूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तकरूपाणामिति । तथा सर्वेषां जीवानां गर्भव्युत्क्रान्तिकसंमूर्द्धनजौपपातिकपञ्चेन्द्रियाणाम् । तथा—सर्वेषां सत्त्वानां पृथिव्याद्येकोन्द्रियाणामिति । इह च प्राणाऽऽदिशब्दानां यद्यपि परमार्थतो जेदस्तथाऽपि उक्तन्यायेन भेदो रूप्यः । उक्तं च—“प्राणा द्वित्रिचतुःश्रोत्राः, भूतास्तु तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रियाः श्रोत्राः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ १ ॥” इति । यदि वा—शब्दव्युत्पत्तिद्वारेण समभिरुद्धनयमतेन भेदो रूप्यः । तथाहि—सतत प्राणधारणात्प्राणा, कालत्रयमवनाद् जूताः, त्रिकालजीवनाद् जीवा, सदाऽस्तित्वात् सत्त्वा इति । आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । सर्वेषां प्राणिनां (दशविधाः प्राणा विद्यन्ते येषां ते प्राणिनस्तेषाम्) सामान्यतः सङ्गिपञ्चेन्द्रियाणाम् । तथा सर्वेषां भूतानां मुक्तिगमनयोग्येन भव्यत्वेन व्यवस्थितानां, तथा सर्वेषां जीवानां जिजीविषूणां च, तथा सर्वेषां सत्त्वानां तिर्यक्तरामराणां ससारे क्लिश्यमानतया करुणाऽऽस्पदानाम् । एकार्थिकानि चैतानि प्राणाऽऽदीनि वचनानि । आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । स्था० । आव० । पा० । ज्ञा० । सूत्र० ।

सव्वे पाणा सव्वे जूया सव्वे जीया सव्वे सत्ता ।

सर्वे प्राणाः सर्व एव पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाश्चेन्द्रियबद्धोच्छ्वासनिःश्वासाऽऽयुष्कक्षकणप्राणधारणात् प्राणाः । तथा—सर्वाणि जवन्ति भविष्यन्त्यभूवन्निति चतुर्दशभूतग्रामान्तपातीति । एवं सर्व एव जीवन्ति जीविष्यन्ति अजीविषुरिति जीवाः नारकतिर्यक्तरामरलक्षणाश्चतुर्गतिकाः । तथा—सर्व एव स्वकृतसत्तासातोदयसुखदुःखमाजः सत्त्वाः, एकार्थाश्चैते शब्दाः । आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

तथा च जूतनयमधिकृत्य—

एवं जीवं जीवां, मंसारी पाणधारणाणुजवो ।

सिद्धो पुणरज्जीवो, जीवणपरिणामरहिज्जो त्ति । ॥ २२५६ ॥

जीवति “पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविध वलं च, उच्छ्वासानि इवासमथान्यदायुः । प्राणा दशैते जगद्विरिष्टास्तेषां वियोगीकरणं हिमा ॥ १ ॥” इत्यादिवचनप्रसिद्धान् दशविधप्राणान् धरतीति शब्दार्थवशाज्जीवश्चैव दशविधप्राणधारणं कुर्वन्नस्य नयस्य मतेन जीव उच्यते । स च सामर्थ्याद् दशविधप्राणधारणं मनुभवतीति दशविधप्राणानुभवो नारकादि संसार्येव भवति । सिद्धस्त्वेतन्नयमतेन जीवोऽसुमान् प्राणात्यादिशब्देन व्यपदिश्यते । जीवनाऽऽदिपरिणामरहित इति कृत्वा शब्दार्थाभावात्, किं तर्हि सत्तायोगात्मत्वं, अतस्ति नांस्तान् ज्ञानदर्शनसुखाऽऽदिपर्यायान् गच्छतीत्यात्मेत्यादिभिरेव शब्दैर्निर्दिश्यत इति ॥ ॥ २२५६ ॥ विशेष० । आ० म० ।

तथा च नयोपदेशे—

सिद्धो न तन्मते जीवः, प्रोक्तः सत्त्वाऽऽदिसंज्ञयपि ।

महाजाण्ये च तत्त्वार्थे—जाण्ये धात्वर्थेवाधतः ॥ ४० ॥

(सिद्ध इति) तन्मते एवंभूतनयमते, सत्त्वाऽऽदिसंज्ञयपि सत्तायोगात् सत्त्वं, अतस्ति न्वान् २ पर्यायानात्मत्यादिसत्ताधायपि,

सिद्धो, महाभाष्य विशेषाऽऽवश्यके, तत्त्वार्थभाष्ये च धात्वर्थबा-
धतो 'जीव' प्राणधारणे इति धात्वर्थानन्वयाद् जीवो न प्रोक्तः ।
तथा च विशेषाऽऽवश्यकवचनम्—“ एव जीव जीवो, सनारी
प्राणधारणाणुभवो । सिद्धो पुनरज्जीवो, जीवणपरिणामरहि-
तो हि ॥ २२५६ ॥ ” ॥ ४० ॥

एतदेव तत्त्वार्थभाष्यवचनमनूय व्यवस्थापयति-

जीवोऽजीवश्च नो जीवो, नो अजीव इतीदृते ।

जीवः पञ्चस्वपि गति-ष्विष्टो जावैर्हि पञ्चभिः ॥ ४१ ॥

(जीव इत्यादि) जीवोऽजीवो नो जीवो नो अजीव इति चतु-
र्भिः पदैः कोऽर्थः प्रतिपाद्यः ? इतीदृते प्रश्नयोग्यविचारविषयो-
क्तने, सिद्धान्तिना गतिमार्गणयां पञ्चस्वपि गतिषु नारकतिय-
क्तनारामरसिद्धगतिवृत्तान्तु, हि निश्चितं, पञ्चाभिर्भावैरौदयि-
ककायिककायोपशमिकौपशमिकपारिणामिकसङ्गणे, जीव इ-
ह, व्युत्पत्तिनिमित्तजीवनवृत्तौदयिकभावोपलब्धिताऽऽमत्व-
रूपपारिणामिकभावविशिष्टस्य जीवस्य भावपञ्चकाऽऽत्मनो जी-
वपदार्थत्वात् । न चाऽऽमत्वप्रवृत्तिनिमित्तोपादाननैवानतिप्रस-
ङ्गे किं व्युत्पत्तिनिमित्तोपलब्धगुणग्रहणेनेति वाच्यम्, सज्जति
तदुपलक्षकभावे तस्यागस्यान्याय्यत्वात् । अन्वया मणुपाश्व-
कर्णाऽऽदिपदतुल्यताप्रसङ्गादिति दिक् ॥ ४१ ॥

नवि सर्वनिषेधार्थे, पर्युदात्ते च संश्रिते ।

पुद्गलप्रवृत्तिं ह्यव्य-मजीव इति संज्ञितम् ॥ ४२ ॥

नञाति सर्वनिषेधार्थे जीवत्वावच्छिन्नान्योन्याभाववदर्थे नञि
विवक्षिते, पर्युदात्ते सादृश्ये च नत्र संश्रिते तात्पर्यविषयाकृते,
पुद्गलप्रवृत्तिं पुद्गलाऽऽदिक ह्यव्यम् अजीव इतिपदेन संज्ञितम्;
पर्युदात्तानाश्रयणे तु जीवस्य गुणपर्याययोरपि जेदतया श्रवणे-
नाजावपदप्रयोगप्रसङ्ग इति ज्ञावः ॥ ४२ ॥

नो जीव इति नोशब्दे-ऽजीवः सर्वनिषेधके ।

देशप्रदेशौ जीवस्य, तस्मिन् देशनिषेधके ॥ ४३ ॥

(नो इति)नो जीव इति शब्दवाच्ये नोशब्दे सर्वनिषेधके विव-
क्षितेऽजीव एव, देशनिषेधके तु नोशब्दे आश्रीयमाणे देशनिषे-
धस्य देशाज्यनुज्ञानान्तरीयकत्वाज्जीवस्य देशप्रदेशावेव नो-
जीवशब्दव्यपदेश्यावन्त्युपगन्तव्यौ ॥ ४३ ॥

जीवो वाऽजीवदेशो वा, प्रदेशो वाऽप्यजीवगः ॥

अनयैव दिशा ज्ञेयो, नोअजीवपदादपि ॥ ४४ ॥

(जीवो वेति) अनयैवोक्त्यैव दिशा, नोअजीवपदादपि, नो-
शब्दस्य सर्वनिषेधकत्वे जीवो जीवपदार्थो वा बोध्यः, तस्य दे-
शनिषेधकत्वे वाऽजीवदेशो वाऽजीवगः अजीवाऽऽश्रितः प्रदेशो
वा “अमानोना-प्रतिषेधे” इत्यनुशासननौल्येऽपि ससर्गामावो-
ऽन्योन्याभावश्च नञोऽर्थः, नोशब्दस्य त्वभाव एकदेशो वा; नत्र
चान्वयिताऽवच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिनाकत्वतदेकदेशत्वः-
दिव्युत्पत्तिवत्प्रत्ययमिति सिद्धान्तपरिभाषेति निगर्वः ॥ ४४ ॥

उक्तं मतं कियतां नयानाम् ? इत्याह-

नैगमो देशमग्राही, व्यवहारजुसूत्रकौ ॥

शब्दः समञ्जिरुद्धवे-त्येवमेते प्रवृत्तौ ॥ ४५ ॥

(नैगम इति) नैगमो नैगमनयः, देशसग्राही अवान्तरसग्राही,

सर्वसग्रहस्य सन्मात्रार्थत्वात्तस्यागः । व्यवहारजुसूत्रकौ व्यव-
हारनयः श्रुतसूत्रनयश्च, शब्दः, समञ्जिरुद्धवेत्येते नया एव प्र-
वृत्तौ ॥ ४५ ॥

भावमौदयिक गृह-भेवंचूतो भवस्थितम् ।

जीवं प्रवक्त्यर्जावं तु, सिद्धं वा पुद्गलाऽऽदिकम् ॥ ४६ ॥

(भावमिति) एवभूतनयस्तु औदयिकं ज्ञाव व्युत्पत्तिनिमि-
त्तमेव प्रवृत्तिनिमित्ततया गृहन् भवस्थित ससारिणं जीव प्रव-
क्ति-जीवशब्देन व्यपदिशति, अजीवम् अजीवपदार्थं तु सिद्ध-
वा, पुद्गलाऽऽदि ह्यव्यं वेच्छन्त्यसौ ॥ ४६ ॥

नो अजीवश्च नो जीवो, न जीवाजीवयोः पृथक् ।

देशप्रदेशौ नास्येष्टा-विति विस्तृतमाकरे ॥ ४७ ॥

(नो इति) नो जीवो नो अजीवश्चेतन्मये जीवाजीवयोर्वक्तव्य-
योः सतोः पृथग् न-पार्थक्यं नापद्यते, यतोऽस्य मयस्य देशप्र-
देशा नेष्टाविति, नोशब्दः सर्वनिषेधार्थ एव घटते इत्येतदाक-
रेऽनुयोगद्वाराऽऽदौ विस्तृतम् ॥ ४७ ॥

इत्थं स्वसमयासिद्धामेवभूतनयार्थप्रक्रियामु-
पपाद्य, तथा दिगम्बरोक्तप्रक्रिया दूषयति—

सिद्धो निश्चयतो जीवः, इत्युक्तं यद्विगम्बरैः ।

निराकृतं तदेतेन, यन्मयेऽन्त्येऽन्यथा प्रथा ॥ ४८ ॥

(सिद्ध इति) एतेन पूर्वोक्तेन सिद्धो निश्चयतो जीव इति
यद्विगम्बरैरुक्तम्—“तिकाद्वे च दुपाणा, इदियवलमाउ आण-
पाणो य । ववदारा सो जीवो, णिच्छयदो दुवेदणा जस्स ॥ १ ॥”
इत्यादिना, तन्निराकृतम् । यद् यस्मादन्त्ये एवभूतनये अन्यथा
प्रथा 'आसन्नो जीवः' इत्येव प्रसिद्धिः, श्रुतिनिश्चयश्च स एवेति
कथं निश्चयतः सिद्धो जीव इति वक्तुं शक्यमिति ॥ ४८ ॥

नन्वेवभूत पर्यायार्थिकत्वेन श्रुतिनिश्चयः, तेनास्मदुक्ता-
नुपपत्तावपि ह्यव्यर्थिकप्रभेदेन सर्वसग्रहनयेन
श्रुतिनिश्चयेन तदुपपादयिष्याम इत्या-
काङ्क्षायामाह--

आत्मत्वमेव जीवत्व-मित्ययं सर्वमग्राहः ।

जीवत्वप्रतिज्ञः सिद्ध-साधारण्यं निरस्य न ॥ ४९ ॥

(आत्मत्वमिति) आत्मत्वमेव जीवत्व जीवपदप्रवृत्तिनिमित्तं,
पारिणामिकभावस्य कालत्रयानुगतत्वेन सत्यत्वात्, औदयिक-
भावस्य चौपाधिकत्वेन कालत्रयानुगतत्वेन च तुच्छत्वादित्ययं
सर्वसग्रहनयस्तु-सिद्धसाधारण्यं जयस्यनौल्यं निरस्य, जीव-
त्वसाधने न प्रतिज्ञः, सर्वत्र तुल्यजीवत्वादेवैका व्यवहारतो
जीवोऽयं निश्चयतः इति विज्ञागकरणमसमीकृताभिधानमे-
वापद्यते । सर्वसग्रह एव हि कर्मोपाधिनिरपेक्षशुद्धद्वयार्थिकः,
तेन च ससारिचैतन्यमपि निरुपराग शुद्धमिति परिणयत एव ।
तदुक्तं ह्यव्यसग्रहे—“ मगणगुणगोरोहि अ, चउदस य हवति
तह असुच्छया । निष्ठेया ससारी, सध्वे सुखा उ सुदणया ”
॥ १ ॥ इति । न च ससारिचैतन्यस्य सग्रहनयेन शक्यता श्रु-
चैतन्य, निश्चयेऽपि व्यक्त्या शुद्धचैतन्यस्य सिद्ध एव निश्चया-
न्न साधारण्यमिति शङ्कनीयम्, सग्रहस्य शक्तिग्राहकत्वेन
व्यक्तिग्राहकतया व्यवहार एव विश्रान्तः, निश्चयतो द्विचैतना-
शाली सिद्ध एव जीव इत्यस्य व्याघातात् ॥ ४९ ॥

नन्वेवं निश्चयन- सिद्धस्याऽजीवत्वे भवद्विरिष्यमाणे भव-
तामेव ग्रन्थे संसारिसिद्धसाधारणजावपदार्थाजि-
धान कथम् ? इत्याशङ्क्यामाह-

यजीवत्वं क्वचिद् द्रव्य-भावप्राणान्वयात् स्मृतम् ।
विचित्रनैगमाऽऽकृतात्, तद् ज्ञेयं न तु निश्चयात् ॥५०॥

(यदिनि) यद् जीवत्वं क्वचिद् ग्रन्थे द्रव्यप्राणानां, भावप्राणानां
चान्वयादेव करणात् स्मृतं, संसारिसिद्धसाधारणमिति विशेषः ।
तद् विचित्रो विविधावस्था यो नैगमस्तस्याऽऽकृताद्विप्रयाद्
ज्ञेयम्, न तु निश्चयान् एवं ज्ञूननयात् । तथा चैवभूतनयेनैव सिद्ध-
मजीवत्वं वयं प्रतिजानामहे, न तु नयान्तराजिमतो जीवत्वेऽ-
पि विप्रतिपद्यामहे, इति शुद्धाशुद्धेन नैगमनयेन साधारण-
जीवत्वाप्युपगमेऽपि न कृतिः । इयांस्तु विशेषः-प्रसिद्धनैगम
औदयिकजावापलक्षितमात्मत्वाऽऽख्य पारिणामिकभावमेव
जीवपदप्रवृत्तिनिमित्तमभ्युपैति । तद्विशेषश्च कश्चिदुपचारोप-
जीवी द्रव्यभावप्राणान्यतरवरेनानुगतमौदयिककायिकभाव-
द्रव्यमिति नेद सिद्धान्तार्णवं नयविकल्पकलोलवैचित्र्यं तत्सं-
व्यवसनिनां विज्ञोभाऽऽवदम् ॥ ५० ॥

ननु 'जीव' प्राणधारणे इत्यत्र भावप्राणधारणमेव धात्वर्थे,
विवक्षितत्वात्, निश्चयतः सिद्धस्य जीवत्व समर्थयि-
ष्याम इत्याकाङ्क्षायामाह-

धात्वर्थे जावनिक्षेपात्, परोक्तं न च युक्तिम् ।
प्रसिद्धार्थोपरोधेन, यन्नयान्तरमार्गणा ॥ ५१ ॥

(धात्वर्थ इति) धात्वर्थे जीवत्यर्थे, भावनिक्षेपाद् भावस-
ङ्केतप्रदात्, परोक्तं निश्चयतः सिद्ध एव जीव इति दिग्म्बरोक्तं,
न च नैव, युक्तिम्, यद् यस्मात् प्रसिद्धोऽनादिधातुपाठाऽऽदि-
प्रतीयमानो योऽर्थः, तदनुरोधेन, नयान्तरस्य मार्गणा विचारणा
जघति । तथा च यादृशधात्वर्थमुपलक्षणीकृतेन नयार्थप्रतिस-
न्धानं तादृशधात्वर्थप्रकारकजिज्ञासयैवं ज्ञानाभिधानस्य सा-
प्रदायिकत्वात् तत्र भावनिक्षेपाऽऽश्रयणं युक्तमित्यर्थः । अन्यथा
तत्रापि निक्षेपान्तराश्रयणेऽनवस्थानात् प्रकृतमात्रपर्यवसाना-
दन्ततो ज्ञानाऽङ्गेन शून्यतायां वा पर्यवसानात् । किञ्च-एनाद्विगु-
रितनैवभूतस्य प्राक्तनैवभूताभिधानपूर्वमेवाभिधानं युक्तम्,
अन्यथाऽप्राप्तकालत्वप्रसङ्गात् । तस्माद् व्यवहाराऽऽश्रयितव्यु-
त्पत्त्यनुरोधेनौदयिकभावप्राहकत्वमेवास्य सूरिजिरुक्तं युक्त-
मिति स्मर्तव्यम् । न चेन्द्रियरूपप्राणानां कायोपशमिकत्वात्
कथमेवभूतस्यौदयिकजावमात्रप्राहकत्वमित्याशङ्कनीयम्, प्रा-
धान्येनायुष्कर्मोदयवक्षणस्यैव जीवनार्थस्य ग्रहणात् । उपहते-
न्द्रियेऽप्यायुसुदयेनैव जीवननिश्चयार्थेन दिक् ॥ ५१ ॥

शङ्काशेषमुपन्यस्य परिहरति-

शैलेइत्यन्त्यक्षणे धर्मो. यथा मिच्छस्तथाऽस्मृमान् ।

वाच्यं नेत्यपि यत्तत्र, फले चिन्तेह धातुगा ॥ ५२ ॥

(शैलेइत्यन्त्यक्षण इति) शैलेण्या अयोगिगुणस्थानस्या-
न्यक्षणे चरमक्षणे, यथा निश्चयता धर्म, तद्वर्तकनकालभावी
तु व्यवहारत एव । तदुक्तं धर्मसप्रदणयां हरिमच्छाऽऽचार्यै-
"सो उज्जयक्षयदेऊ, मलनीचरमममयभावी जो । मेसो पुण
णिच्छयस्यो, तस्सेह पसाहगा भाणसो ॥ १ ॥" चि । तथाऽ-
स्मृमाद् जीवोऽपि निश्चयतः सिद्ध एव भविष्यतीत्याप न वा-

कथम्, यतस्तत्र "सो उज्जयक्षयण" इत्यादिगाथायां 'धार-
यति सिद्धिगतावात्मानमिति धर्म' इति फले फलरूपे धात्वर्थे
चिन्ता । सा च-कुर्वद्रूपत्वेन कारणत्वं ददत एवंभूतनयस्य
मने शैलेइत्यन्त्यक्षण एव धर्मपदार्थासिद्धिसाक्षिणी; तदनन्तरं
सिद्धिसाधारणरूपसाफल्यव्यवधानात् । इह तु धातुगा-धात्व-
र्थावच्छिन्नस्वरूपविषयिणः चिन्ता । सा च तेन सदाऽव्यव-
धानं गवेपयेत, स्वरूपं तु प्रसिद्धानुरोधेन संसारिण्येव पर्य-
वसाययेत्, न तु सिद्ध इति मद्वाञ् विशेषः । स्यादेतत्, धर्म-
पदेऽपि धात्वर्थो धारणसामान्यमेव, तच्च बतौ विशेषतात्प-
र्यवशात् सिद्धसाधारणरूपविशेषे पर्यवस्यति, तथा जावप-
दार्थोऽपि विशेषे पर्यवस्यतीति सिद्ध एव दत्तपदो भविष्य-
तीति । मैवम् । 'जीव' प्राणधारणे इत्यत्र प्राणपदं समभि-
व्याहृतं साधारणस्य भूरिप्रयोगवशादौदयिकप्राणधारण एव
पर्यवसानात् । अत एव गोपदस्य नानाऽर्थत्वेऽपि ततो भूरिप्रयो-
गवशात्सास्नाऽऽदिमन एवोपस्थितेः, अश्वाऽऽदेस्तु पशान्तर-
समन्विताहाराऽऽदिनेति तान्त्रिकाः । तदेवमेवं ज्ञूननयाभिप्रा-
येण सिद्धो न जीव इति व्यवस्थापितम् । यदि पुनः प्रस्थ-
कन्यायाद् विशुद्धतरनैगमभेदमाश्रित्य प्रागुक्तस्वग्रन्थगाथा
व्याख्यायते परैः, तदा न किञ्चिदस्माकं दुष्यतीति किमस्पी-
यसि इदतरकोटन ॥ "वेन्तो नतिः प्रणयिपुण्यमित्रादुरागै-
रपादपश्चकिरणैः कल्ययत्युद्धीतम् । स्नात्राभिसा ठलितयाठव-
दुष्टकष्ट. शङ्केश्वरप्रभुमिमं शरणीकरामि" ॥ ५२ ॥ नयो० ।
स च द्विविधः-संसारी, सिद्धश्च । जी० ३ प्रति० । विशेष० ।
सूत्र० । संसारिणो दशविधप्राणधारणाज्जीवा, सिद्धाश्च
ज्ञानाऽऽदिभावप्राणधारणात् । स्या० । प्राणाश्च द्विधा-ऊर्ध्वप्रा-
णा, भावप्राणाश्च । नत्र द्रव्यप्राणा इन्द्रियाऽऽदयो, ज्ञावप्राणा
ज्ञानाऽऽदीनि । द्रव्यप्राणैरपि प्राणिनः संसारसमापन्ना नारका-
ऽऽदयः, केवलभावप्राणैः प्राणिनो व्यपगतसमस्तकर्मसङ्गाः
सिद्धाः । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

जीवानां द्विविध्यम्-

दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सिद्धा चेव, अ-
मिद्धा चेव । दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सं-
दिहा चेव, अणिदिहा चेव । [स्या० २ ठा० ४ उ०]
दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सकाइया चेव,
अकाइया चेव । दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-स-
जोगा चेव, अजोगा चेव । दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं
जहा-सवेदगा चेव, अवेदगा चेव । [जी० १ प्रति०] दु-
विहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सकमाया चेव, अक-
साया चेव । [स्या० २ ठा० ४ उ०] दुविहा सव्वजी-
वा पणत्ता । तं जहा-मझेसा य, अजेसा य । (जी०)
दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-णाणी चेव, अणा-
णी चेव । [जी०] दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-
मागारोवत्ता चेव, अणागारोवत्ता चेव । [जी०]
दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-आहारगा चेव,
अणाहारगा चेव । जी० १ प्रति० ।

"दुविहा" इत्यादि कण्ठ्यम् । (स्या०) "सइदिया" इत्यादि । सान्द्र-

या ससारिण, अनिन्द्रिया सिद्धाः । (जी० १ प्रति०) चेन्द्रियाः ससारिण, अनिन्द्रिया अपर्याप्तककर्मालमिद्धाः । (स्था०) "सकाश्या चेव" इत्यादि । सकाश्या पृथिव्यादिपदविधिकाय-विशिष्टाः ससारिण, मकाया तद्विलक्षणाः सिद्धाः । (स्था०) "सजोगा चेव" इत्यादि । सयोगा ससारिण; अयोगा अयोगिन, सिद्धाश्च । (स्था०) "सवेदगा चेव" इत्यादि । सवेदगाः ससारिणः, अवेदा अनिवृत्तबादरमपरायविशेषाऽऽद्य पद-सिद्धाश्च । (स्था०) "सकसाया चेव" इत्यादि । सकसायाः सूक्ष्मसंपरायान्ताः, अकसाया उपशान्तमोहाऽऽद्यः चत्वारः सिद्धाश्च । (स्था०) "सलमा य" इत्यादि । सल्लेख्याः स-योग्यन्ताः ससारिण, अल्लेख्या अयोगिनः सिद्धाश्च । (स्था०) "जाणी चेव" इत्यादि । ज्ञानिनः सम्यग्दृष्टयः, अज्ञानिनो मि-थ्यादृष्टयः । (स्था०) "सागारोवउत्ता चेव" इत्यादि । स-हाऽऽकारेण विशेषाशुग्रहणशक्तिलक्षणेन वर्तते य उपयोगः स साकारो, ज्ञानोपयोग इत्यर्थः । तेनोपयुक्ता साकारोपयुक्ता । अनाकारस्तु तद्विलक्षणाः, दर्शनोपयोग इत्यर्थः । अभिधायने च-"ज सामन्नमहण, जत्वाण नेय कट्टु आगार । अविसेसि-ऊण अत्थ, दसणमिति बुच्चप समप" ॥१॥ । तेनोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ता इति । (स्था०) । ("आहारगा चेव" इत्या-दिसूत्रस्य व्याख्या 'आहार' शब्दे द्वितीयजाने ५१० पृष्ठे गता)

दुविहा सव्वजीवा एणत्ता । तं जहा-जासगा य, अजा-सगा या । [जी०] दुविहा सव्वजीवा एणत्ता । तं जहा-चरिमा चेव, अचरिमा चेव । [जी०] दुविहा सव्वजीवा पस-त्ता । तं जहा-ससरीरी य, असरीरी य । [जी० १ प्रति०]

"जासगा य" इत्यादि । भाषकाः भाषापर्याप्तिपर्याप्तकाः, त-न्निषेधदमापकाः-अयोगिसिद्धा, एकेन्द्रियाश्च । (स्था०) ("चरिमा चेव" इत्यादिसूत्रस्य विस्तरः 'चरम' शब्दे तृतीयभागे ११३८ पृष्ठे वक्तुः) "ससरीरी य" इत्यादि । ससरीरिणः ससारिण, अशरीरिणस्तु शरीरमेवामस्तीति श-रीरिण, तन्निषेधादशरीरिणः सिद्धाः । (स्था० २ भा० ४ उ०) ।

संमहणीगाया चेयम्-

"सिद्धसईदियकाए, जोगे वेए कसायलेसा य ।

एणत्तावओगाहारे, भासगचरिमे य ससरीरी" ॥ १ ॥

स्था० २ भा० ४ उ० ॥

संप्रति संसारसमापन्नजीवाभिगममज्जिधत्तुस्तत्प्रसूत्रमाह-संसारसमावक्षसु एं जीवेसु इमाओ एव पमिवचीओ एवमाहिजंति । तं जहा-एगे एवमाहंसु-दुविहा संसारम-मावक्षगा जीवा पसत्ता । एगे एवमाहंसु-तिविहा संसारम-मावक्षगा जीवा एणत्ता । एगे एवमाहंसु-चउन्विहा सं-सारसमावणगा जीवा पसत्ता । एगे एवमाहंसु-पचविहा संसारसमावणगा जीवा एणत्ता । ते एणं अभिल-वेणं जाव दसविहा संसारसमावक्षगा जीवा पसत्ता ।

संसारसमापन्नेषु णमिति वाक्यालङ्कारे । जीवेषु, इमा वक्ष्यमाणलक्षणा नव प्रतिपत्तयो, द्विप्रत्यवतारमाहौ कृत्वा दशप्रत्यव-तार यावद् ये नव प्रत्यवतारास्तद्वृत्त्याणि प्रतिपत्तानि, सवि-

त्तय इति यावत् । एव वक्ष्यमाणया रीत्या आख्यायन्ते पूर्वसु-रिभिः । इह प्रतिपत्त्याख्यानेन प्रणालिकयाऽर्थाख्यानं द्रष्टव्यं, प्रतिपत्तिभावेऽपि शब्दादर्थं प्रवृत्तिकरणात् । तेन यदुच्यते शब्दाद्वैतवादिभिः-शब्दमात्रं विद्वदिति । तदपास्तं द्रष्टव्यम् । तदपास्तं चेयमुपपत्ति-एकान्तैकस्वरूपे वस्तुन्यभिधानद्वया-संभवात्, भिन्नप्रवृत्तिनिमित्ताभावात्, ततश्च शब्दमात्रमित्येव स्यात्, न विद्वदिति प्रणाद्विकयाऽर्थाभिधानमेवोपदर्शयति । तद्यथा-एके आचार्या एवमाख्यातवन्तः-द्विविधाः संसारस-मापन्ना जीवाः प्रज्ञाः । एके एवमाख्यातवन्तः-त्रिविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रज्ञाः । एवं यावद् दशविधा इति । इह एके इति न पृथग् मनावलम्बिनो दर्शनान्तरीया इव केचिद-न्ये आचार्या, किं तु य एव पूर्वं त्रिप्रत्यवतारविवक्षायां वर्तमा-ना एवमुक्तवन्तः । यथा-द्विविधा संसारसमापन्ना जीवा इति, एवं त्रिप्रत्यवतारविवक्षायां वर्तमानाः । द्विप्रत्यवतारविवक्षाम-पेक्ष्य त्रिप्रत्यवतारविवक्षाया अन्यत्वात्, विवक्षा विवक्षावतां च कथञ्चिदभेदादन्ये इति वेदितव्याः । अत एव प्रतिपत्तय इति परमार्थतोऽनुयागद्वाराणीति प्रतिपत्तव्यम् । इह य एव द्विविधा-स्त एव त्रिविधास्त एव चतुर्विधा इति; तेषामनेकस्वभाव-ताया तत्तद्धर्मभेदेन तथान्तराऽभिधानता युज्यते, नान्यथा, एकात्मैकस्वभावतायां तेषां वैचित्र्यायोगतस्तथातथाऽभिधान-प्रवृत्तेरसंभवात् । एवं सति अष्टविकल्पम् दैव, निर्धर्म्योनिं च पञ्चधा भवति, मानुष्यं चैकविधं, समासतां भौतिकं सर्ग इति बाह्यमात्रमेव, अधिष्ठातृजीवानामेकरूपत्वाभ्युपगमनत तथारूपवैचित्र्यासंभवादिति । एवमन्येऽपि प्रवादास्तथा वस्तुवैचित्र्यप्रतिपादनपरा निरस्ता द्रष्टव्याः, सर्वथैकस्वभाव-त्वाभ्युपगतौ वैचित्र्यायोगात् ।

संप्रत्येता एव प्रतिपत्तीः क्रमेण व्याचिख्यासुः

प्रथमत आद्यां प्रतिपत्तिं विज्ञावयिषु-

रिदमाह-

तत्थ जे ते एवमाहंसु-दुविहा संसारसमावक्षगा जीवा पसत्ता । तं जहा-तमा चेव, यावरा चेव ॥

(तत्थ जे ते इत्यादि) तत्र तासु नवसु प्रतिपत्तिषु मध्ये ये त-द्विप्रत्यवतारविवक्षायां वर्तमाना एवमाख्यातवन्तः-द्विविधाः संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञा इति । ते, णमिति वाक्याल-ङ्कारे । एव वक्ष्यमाणरीत्या द्विविधत्वज्ञावनाऽर्थमाख्यातवन्तः । तद्यथेत्युपन्यस्तद्वैविध्योपदर्शनार्थमाह-त्रसाश्चैव, तत्र त्रस-न्ति उष्णाद्यभितप्ता सन्तो विधक्कितस्थानादुद्विजन्ते गच्छ-न्ति च तत्राऽऽश्लेषवनाऽर्थे स्थानान्तरमिति त्रसाः । अनया च व्युत्पत्त्या त्रसास्त्रसनामकर्मोदयवर्तिन एव परिगृह्यन्त, न शेषाः । अथ च-शपैरपाह प्रयोजन, तेषामप्यग्रे वक्ष्यमाण-त्वात् । तत एव व्युत्पत्ति-त्रमन्ति अभिसन्धिपूर्वकमनजि-सन्धिपूर्वक वा ऊर्ध्वमधस्तिर्यक्तु चलन्तीति त्रसाः । तैजसा वायवो द्वीन्द्रियादयश्च । उष्णाऽऽद्यभितपेऽपि तत्स्थानपरिहारा-समर्था सन्नस्तिष्ठन्तीनि एवशीलाः स्थावरा पृथिव्यादयः । चशब्दो स्वगनानेकभेदसमुच्चयार्थः । एवकारावचध्याणा-र्थः । एते एव संसारसमापन्नका जीवाः, एतद्व्यतिरेकेण स-सारिणामभावात् । जी० १ प्रति० । (स्था०) ।

जीवानां त्रैविध्यम्-

तिविहा नव्वजीवा पसत्ता । तं जहा-तमा य, यावरा य,

णो तसा णो धावरा । [जी० ३ प्रति०] तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । त जहा-परित्ता, अपरित्ता, नो परित्ता नो अपरित्ता । [जी० ३ प्रति०] तिविहा संसारसमावण्णगा जीवा पणत्ता । तं जहा-इत्थी, पुरिमा, णपुंसगा । तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सम्मादिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, सम्मामिच्छादिट्ठी । तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-पज्जत्तगा, अपज्जत्तगा, नो पज्जत्तगा नो अपज्जत्तगा । [स्था० ३ ठा० २ उ०] तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सुहुमा, वायरा, नो सुहुमा नो वायरा । [जी० ३ प्रति०] तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-मष्ठी अमष्ठी, णो सप्पी णो अमष्ठी । [जी०] तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-जवसिद्धिआ, अजवसिद्धिआ, नो जवसिद्धिआ नो अजवसिद्धिआ ॥ जी० ३ प्रति० ।

उक्तानुक्तसंग्रहार्थं गाथाऽर्थम्-

“सम्मादिट्ठि-परित्ता-पज्जत्तग-सुहुम-सप्पी-भाविका य ।”
स्था० ३ ठा० २ उ० ।

“परित्ता” इत्यादि । परीत्ताः प्रत्येकशरीराः, अपरीत्ताः साधारणशरीराः । परीत्तशब्दस्य ण्वन्तोऽर्थं व्यत्यय इति । (स्था० ३ ठा० २ उ०) “पज्जत्ता” इत्यादि । (नो पज्जत्तं त्ति) नो पर्याप्तकाः, नो अपर्याप्तकाः सिद्धाः । (स्था० ३ ठा० २ उ०) “सप्पी” इत्यादि । सज्जितः समनस्काः, असज्जितोऽसमनस्काः, उभयप्रतिपेक्षवर्तिनः मिच्छा । (जी० ३ प्रति०) “भावसिद्धिआ” इत्यादि । सर्वत्र तृतीयपदे सिद्धा वाच्याः । स्था० ३ ठा० २ उ० ।

जीवानां चातुर्विध्यम्-

चञ्चविहा संसारसमावण्णगा जीवा पणत्ता । तं जहा-णेग्गया, तिरिक्खजोणिया, माणस्मा, देवा । चञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-मणजोगी, वयजोगी, कायजोगी, अजोगी । अट्ठा-चञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-इत्थिवेयगा, पुरिमवेयगा, णपुंसवेयगा, अवेयगा । अट्ठा-चञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-चक्खुदंसणी, अचक्खुदंसणी, ओद्धिदंसणी, केवलदंसणी । अट्ठा-चञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-संजया १, अमंजया २, मंजयासंजया ३, णो संजयासंजया ४ ॥

व्यक्तानि चैतानि, नवरं मनोयोगिनः समनस्काः, योगत्रयसञ्ज्ञावेऽपि तस्य प्राधान्यात् । एवं चायोगिनो द्वीन्द्रियाऽऽद्य, काययोगिन एकेन्द्रिया, अयोगिनो निरुक्तयोगाः सिद्धाश्चेति । अवेदका सिद्धाऽद्यश्चक्षुः । सामान्यार्थग्रहणमयग्रहेहारूपं दर्शनं चक्षुर्दर्शनं तद्वत्तत्त्वतु रिन्द्रियादयः, अचक्षुः स्पर्शनादेन दर्शनवन्त एकेन्द्रियादय इति । सयता सर्वविरता, असंयता अविरता, सयतासयता देवविरतास्त्रयः, तत्प्रतिपेक्षवन्तः सिद्धा इति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

जीवानां पञ्चविधत्वम्-

पञ्चविहा संसारसमावण्णगा जीवा पणत्ता । तं जहा-

एगिंदिया० जाव पंचेदिया । [स्था० ५ ठा० ३ उ०] पञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-नेरइया, तिरिक्खजोणिया, माणस्मा, देवा, मिच्छा । पञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-कोट्ठकमाई, माणकमाई, मायाकमाई, लोचकमाई, अकमाई । जी० ३ प्रति० ॥

“पञ्चविहेन्यादि ।” संसारसमापन्ना भववर्तिनः, सर्वजीवा संसारिसिद्धाः, अकषायिण उपशान्तमोहाऽऽद्य । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

संसारिणो य मुत्ता, मंमारी छविहा ममासेण ।

पुढवीकाइयमादी, तमकायंता पुढो भेया ॥ ६४ ॥

चञ्चदस्य व्यवहित उपन्यासः । संसारिणो, मुक्ताश्चेति । तत्र मंमारिणः षड्विधाः पदप्रकाराः, समासेन जातिसंज्ञेपणेति भावः । षड्विधत्वमेवाऽऽह-पृथिवीकायिकाऽऽद्यस्त्वसकायान्ता । यथोक्तम्-“पुढवीकाइया, आउकाइया, तेउकाइया, वाउकाइया, वणस्सउकाइया, तसकाइया ।” पृथग्भेदा इति स्वातन्त्र्येण पृथग्भिन्नस्वरूपा, न तु परमपुरुषविकारा इति ॥ ६४ ॥ आ० । जीवानां पञ्चविधत्वम्-

छविहा संसारसमावण्णगा जीवा पणत्ता । तं जहा-पुढवीकाइया० जाव तसकाइया । छविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-आज्जिणवोदियणाणी,० जाव केवलणाणी, अन्नाणी । अट्ठा-छविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-एगिंदिया० जाव पंचेदिया, अण्णिंदिया । अट्ठा-छविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-आंरादियसरीरी, वेजवियमरीरी, आहारगसरीरी, तेयंगसरीरी, कम्मगसरीरी, अमरीरी ॥

संसारसमापन्नजीवसूत्रे-पृथिवीकायिकाऽऽद्यो जीवतथोक्ताः, पूर्वसूत्रे तु निकायत्वेनेति विशेषाद् न पुनरुक्तेति । आनिसूत्रे-अज्ञानिनिस्त्रिविधा-मिथ्यात्वापहनज्ञाना । इन्द्रियसूत्रे-अनिन्द्रिया अपर्याप्ता, केवलिनः, सिद्धाश्चेति । शरीरसूत्रे-व्यप्यन्तरगतो कर्मणशरीरसंभवः, नञ्जातिरिक्तन्य तैजसशरीरिणोऽसम्भवः, तथाऽप्येकनरात्रिवक्ष्यता भेदो व्याख्यातव्यः, तथा अजरीरी सिद्ध इति । स्था० ६ ठा० ।

जीवानां सप्तविधत्वम्-

सप्तविहा संसारसमावण्णगा जीवा पणत्ता । तं जहा-नेरइया, तिरिक्खजोणिया, तिरिक्खजोणिणीओ, माणस्मा, माणस्मीओ, देवा, देवीओ । सप्तविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-पुढवीकाइया, आउकाइया, तेउकाइया, वाउकाइया, वणस्सउकाइया, तसकाइया, अकाइया । [जी०] सप्तविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-कण्ठलेमा, नील्लेमा, काउलेसा, तेउलेमा, पम्हलेमा, मुक्कलेमा, अलेसा । जी० ।

सूत्रद्वयं कण्ठय, नवरं सर्वं च ते जायाश्चेति सर्वजीवा, संसारिमुक्ता इत्यर्थः । तथा (प्रकाश्यं त्ति) निष्ठा, षड्विधकायाव्यपेक्षत्वादिनि । अलेइया-निष्ठा अयोगिना वेति । [जा०]

अट्टविहा संसारसमावष्टगा जीवा पञ्चत्ता । तं जहा-पढ-
मसमयनेरइया, अपढमसमयनेरइया, पढमसमयतिरिक्ख-
जोणिया, अपढमसमयतिरिक्खजोणिया, पढमसमयमणुस्मा,
अपढमसमयमणुस्सा, पढमसमयदेवा, अपढमसमयदेवा ।
जी० ८ प्रति० । स्था० ।

तत्र प्रथमसमयनारका. नारकायुःप्रथमसमयसवेदिनो अग्रथम-
समयनारका नारकायुष्यादिसमयवर्तिन, एव तिर्गग्योनिका-
इयोऽपि भावनीयाः । जी० ८ प्रति० ।

अट्टविहा सव्वजीवा पञ्चत्ता । तं जहा-नेरइया,तिरिक्ख-
जोणिया, तिरिक्खजोणियाओ, मणुस्सा, मणुस्सीओ य,
देवा, देवीओ य, सिद्धा । अहवा-अट्टविहा सव्वजीवा प-
एणत्ता । तं जहा-आजिणिबोहियणाणी० जाव केवल-
णाणी, मइअएणाणी, सुयअएणाणी, विजंगनाणी ।
स्था० ८ ठा० ॥

नवविधत्वमाह-

नवविहा सव्वजीवा पएणत्ता । तं जहा-पुढवीकाइया,
आउकाइया, तेउकाइया, वाउकाइया, वणस्सइकाइया, वे-
इंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया । जी० ९ प्रति० ॥

जीवाणं नवहिं ठाणेहिं संसार वत्तिमु वा, वत्तंति वा, वत्ति-
स्संति वा । तं जहा-पुढवीकाइयत्ताए० जाव पंचिंदियकाइ-
यत्ताए ॥

सम्भरणं निर्वर्तितवन्तं अनुचूतवन्तः, एवमन्यदपि । स्था०
६ ठा० ।

नवविहा सव्वजीवा पञ्चत्ता । तं जहा-एगिंदिया, वेइं-
दिया, तेइंदिया, चतुरिंदिया, एरतिया, पंचिंदियतिरि-
क्खजोणिया, मणुसा, देवा, सिद्धा । जी० ९ प्रति० ।

नवविहा सव्वजीवा पएणत्ता । तं जहा-पढमसमयणे-
रतिया, अपढमसमयणेरतिया, पढमसमयतिरिक्खजोणिया,
अपढमसमयतिरिक्खजोणिया, पढमसमयमणुस्मा, अप-
ढमसमयमणुस्सा, पढमसमयदेवा, अपढमसमयदेवा, सिद्धा ।
जी० ९ प्रति० ।

दशविधत्वमाह-

दसविहा संसारसमावष्टगा जीवा पएणत्ता । तं जहा-
पढमसमयएगिंदिया, अपढमसमयएगिंदिया, पढमसमयवे-
इंदिया, अपढमसमयवेइंदिया० जाव पढमसमयपंचिंदिया,
अपढमसमयपंचिंदिया । जी० १० प्रति० ॥

तच्च सुगम, नवर प्रथम समयो येषामेकेन्द्रियत्वस्य ते प्रथ-
मसमयास्ते च ते एकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः । विपरीतास्त्वितर
एव द्वित्रिचतु पञ्चेन्द्रिया वाच्या । स्था० १० ठा० ।

दसविहा सव्वजीवा पएणत्ता । तं जहा-पुढवीकाइया,
आउकाइया, तेउकाइया, वाउकाइया. वणप्फतिकाइया, वेइं-
इंदिया, तेइंदिया, चतुरिंदिया, एरतिया, पंचिंदिया, चउरिंदि-
या १०-१०, असएणपंचिंदिया अपज्जत्तगा ११, अस-
एणपंचिंदिया पज्जत्तगा १२, सएणपंचिंदिया अपज्जत्तगा
१३, सएणपंचिंदिया पज्जत्तगा १४ । भ० २५ श० १ उ० ।

तत्राह-

चउदसविहा वि जीवा, विवंधगा तेसिमंतिमो भेओ ।

चोइसहा सव्वे वि हु, किमाऽसंताडपयनेया ॥ १ ॥

चतुर्दशविधा अपि चतुर्दशप्रकारा अपि, जीवाः प्रागुक्तस्वरू-
पा अपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियाऽऽद्यो, विबन्धका इत्याः, विशेषेण ब-
न्धका विबन्धकाः, अप्रकारस्य कर्मण इति शेषः । तेषां चतु-
र्दशविधानां जीवानाम्, अन्तिमो भेदः-पर्याप्तसंक्षिपञ्चेन्द्रि-
याख्यः चतुर्दशधा चतुर्दशप्रकारो मिथ्याहृष्टादिभेदादव-
सेयः, सर्वेऽपि चैतेऽनन्तरोक्ता अपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियाऽऽद्यो मि-
थ्याहृष्टादयश्च, किमादिकैः पदैः सन्पदाऽऽदिकैश्च प्ररूप्यमाणा
यथावज्ज्ञातव्याः ॥ १ ॥

तत्र " यथोद्देशे निर्देश " इति न्यायात् प्रथमतः किमा-
दिपदैः प्ररूपणा चिकीर्षुराह-

किं जीवा उवसममा-इएहिं जावेहिं संजुयं दव्वं ।

कस्स सरूवस्स पट्ट, केणं ति न केणइ कयाओ ॥ २ ॥

किं जीवा ?-किं नाम जीवा इत्यभिधीयते ? एव परेण प्रश्ने
कृते सति मूरिरुत्तरमाह-उपशमाऽऽदिभिरुपशमौदायिकक्लायिक-
क्लायोपशमिकपारिणामिकैर्भावैः संयुतं सन्निश्चयम् । आह-
औदायिकाऽऽदीन् भावान् परित्यज्य किमितीहोपशमिकस्य भा-
वस्य साक्षादुपादानम् ? उच्यते-इह जीवस्य स्वरूपं पृष्टेन
सता तदेव वक्तव्यं यदसाधारणं स्वरूपम्, एवं हि पदार्थान्तर-
स्वरूपेभ्यो वैविक्येन तत्प्रतिपादितं भवति, नान्यथा, औदायि-
कपारिणामिकौ च भावावजीवानामपि भवतः, अतस्तौ साक्षा-
ज्ञोपात्तौ, क्लायिकोऽपि च भावः औपशमिकभावपूर्वकः, न
खल्वौपशमिकभावमनासाद्य कश्चिदपि क्लायिक भावमासाद-
यति, क्लायोपशमिकोऽपि च भावो नौपशमिकाज्ञावाद्यन्त-

जेदी, तत इह साक्षादौपशमिकस्य भावस्योपादानमिति । ततः
“ कस्य प्रभवः स्वामिनो जीवाः ? ” इति प्रश्ने कृते सति उत्तर-
रम्-स्वरूपस्य आत्मीयस्य रूपस्य, निश्चयनयमतमेतत् ।
तथाहि-कर्मविनिर्मुक्तस्वरूपा आत्मानो न केषामपि प्रभवः,
किं तु स्वरूपस्यैव, तथास्वाभाव्यात् । यस्तु स्वस्वामिजावः सं-
सारे, स कर्मोपाधिजनितत्वादौपाधिकः, न पारमार्थिक इति ।
तथा केन कृता जीवा ? इति प्रश्ने कृते सति समाधिः-न के-
नचित्कृताः, किन्तु नभस्वदकृत्रिमा एव, यथा चाकृत्रिमता
जीवानां, तथा धर्मसग्रहणीटीकायां सप्रपञ्चमज्जितमिति
नेह श्रूयोऽभिधीयते, ग्रन्थगौरवमभात् ॥ २ ॥

कस्य सरीरे लोए, व हुंति केवचिर सन्वकालं तु ।

कऽ जावजुआ जीवा, विगतिगचउपंचमीसेहि ॥ ३ ॥

कुत्र जीवा अवतिष्ठन्ते? इति प्रश्ने कृते सति उत्तरमाचार्य आह-
शरीरे, लोके वा, तत्र सामान्यचिन्तायां लोके, नाऽलोके, अलो-
के स्वजावत एव धर्माधर्मास्तिकायजीवपुद्गलानामसंभवात् ।
विशेषचिन्तायां शरीरे, नान्यत्र, शरीरपरमाणुभिरेव सह आ-
त्मप्रदेशानां क्षीरनीरवदन्योन्यानुगमजावात् । उक्तञ्च-“अश्रो-
त्रमणुगयाई, इम च त च चि विभयणमजुत्तं । जह खीरपाणि-
याई,” इति । तथा-(केवचिर चि) कियखिरं कियत्काल जीवा भ-
वन्ति?, इति प्रश्ने कृते सति उत्तरम्-सर्वकालमेव, तुरेवकार्थम् । इह
“केण ति न केणऽ कया उ (२)” इत्यनेन ग्रन्थेन पूर्वं जीवानाम-
नादित्वमावेदितम्, इदानीं त्वनिधनत्वम्, ततश्चानादिनिधना
जीवा इति खण्ड्यम् । तथा च सति मुक्त्यवस्थामधिगता अ-
पि जीवा न विनश्यन्ति, किन्तु ज्ञानाऽऽदिके स्वस्वरूपेऽवतिष्ठ-
न्त इति श्रव्यम् । तेन यत्कैश्चिदुच्यते-

“ दीपो यथा निर्वृतिमच्युपेतो,
नैवावर्ति गच्छति नान्तरिकम् ।
दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्,
स्नेहक्याकेवलमेति शान्तिम् ॥ १ ॥
जीवस्तथा निर्वृतिमच्युपेतो,
नैवावर्ति गच्छति नान्तरिकम् ।
दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्,
स्नेहक्याकेवलमेति शान्तिम् ॥ २ ॥

तथा-

अहंमरणचित्तस्य, प्रतिसन्धिर्न विद्यते ।

प्रदीपस्येव निर्वाणं, विमोक्षस्तस्य चेप्सितः ॥ ३ ॥ इति ।

तदपास्तमवसेयम् । सतः सर्वथा विनाशायोगात्, तथादश-
नादिति कृत प्रसङ्गेन, मा भूद् ग्रन्थगौरवमिति कृत्वा । तथा
कतिन्निरुपशमाऽऽदिभिर्भावैर्युताः सयुक्ता जीवाः ? इति प्रश्ने
कृते सति, उत्तरमाह-द्विक्रिकचतु पञ्चमिथे । पं० सं० ।
(जीवस्थानेषु भावस्थितिः ‘ गुणद्व्याण ’ शब्दे तृतीयभागे
ए० ३ पृष्ठे कर्मग्रन्थेन गतार्था)

तत्र ये जीवा यावत्सु शरीरेषु संजवन्ति, तान् तावत्सु प्रति-
पादयन्नाह-

सुरनेरऽया तिसु तिसु, वाउपणिंटीतिरिक्ख चउ चउसु ।

मणुया पंचसु सेमा, तिसु तणुसु अविगहा सिद्धा ॥ ४ ॥

सुरा नैरयिकाश्च प्रत्येक तिसु तनुषु शरीरेषु वर्तन्ते । तद्यथा-
तैजसे, कर्मणे, वैक्रिये च । तथा वायवो वातकायाः, तथा पञ्चे-

न्द्रियतियेऽचः प्रत्येक चतसृषु तनुषु संभवन्ति । तत्र त्रीणि
शरीराणि पूर्वोक्तान्येव, चतुर्थं त्वौदारिकमवगन्तव्यम्, वैक्रि-
य च वायुकायिकानां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां वैक्रियलब्धिमतामव-
सेयम्, सर्वेषामविशेषेण, तथा मनुजा मनुष्याः पञ्चस्वपि त-
नुषु संभवन्ति । तद्यथा-भौदारिके वैक्रिये आहारके तैजसे का-
र्मणे च । तत्र वैक्रिय वैक्रियलब्धिमताम्, आहारक चतुर्दशपूर्व-
वेदिनाम्, भौदारिकतैजसकर्मणानि सुप्रतीतानि, शेषास्त्वैकद्वि-
त्रिचतुरस्रिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च । प्रत्येकं तिसु तिसु औदारि-
कतैजसकर्मणरूपासु तनुषु वेदितव्याः, सिद्धा व्यपगतसक-
लकर्ममलकलङ्काः, पुनरविग्रहा विग्रहरहिताः, अशरीरा इ-
त्यर्थः ॥ ४ ॥

तदेव किमादिपदैः प्ररूपणा कृता । संप्रति सत्पदाऽऽदिपदैः प्ररू-
पणा कर्त्तव्या, सत्पदाऽऽदीनि च पदान्यमूनि-“संतपयपरूवण-
या, दव्वपमाण च सिक्खफुसणा य । कावो य अतर भा-गभाव
अप्पाबहुं चेव ॥ ” तत्र प्रथमतः सत्पदप्ररूपणां विदधाति-

पुढवाई चउ चउहा, साहारणवणं पि संततं सययं ।

पत्तेयपज्जऽपज्जा, पुविहा सेसा उ उववन्ना ॥ ५ ॥

इह ये पृथिव्यादयश्चत्वारः पृथिव्यप्तेजोवायुरूपाः प्रत्येकं सू-
क्ष्मवादर्पर्याप्ताऽपर्याप्तास्तत्रैतच्चतुर्धा चतु प्रकाराः, सर्वभेद-
सख्यया षोडशसख्याः, ततो भूयः सर्वेऽपि प्रत्येक द्विधा
द्विप्रकाराः । तद्यथा-प्रागुत्पन्ना उत्पद्यमानाश्च, प्रागुत्पन्नो-
त्पद्यमानता च प्रज्ञापकापेक्षया वेदितव्या । ते सर्वेऽपि सततम-
नवरतम्; (संततं ति) यथायोगं सर्वत्र वचनलिङ्गपरिणामेन
सबद्ध्यन्ते, सन्तो विद्यमानाः सर्वकालं सन्तः प्राप्यन्ते इत्यर्थः ।
तथा साधारणवनमपि साधारणवनस्पतयोऽपि पर्याप्तसूक्ष्म-
वादर्भेदभिन्नाः प्रत्येक द्विधा, प्रागुत्पन्ना उत्पद्यमानाश्च, सततं
सन्तो विद्यमानाः सर्वेऽपि सर्वदैव सन्त इत्यर्थम् । तथा-
(पत्तेय इत्यादि) प्रत्येकवादर्वनस्पतयः पर्याप्ताऽपर्याप्ताश्च ।
प्रत्येकं द्विधा-प्रागुत्पन्नाः, उत्पद्यमानाश्च । सततं सन्तः सर्व-
कालं सतः प्राप्यन्ते इति यावत् । शेषास्तु द्वित्रिचतुरिन्द्रियासं-
क्षिपञ्चेन्द्रियाः प्रत्येक पर्याप्ताऽपर्याप्ताश्च, सक्षिपञ्चेन्द्रियाः पुनः प-
र्याप्ताः प्रागुत्पन्नाः सततं सन्तः, उत्पद्यमानास्तु प्राज्याः ; तुश-
ब्दस्थानेकार्थत्वात् संज्ञिनो लब्धपर्याप्तकाः प्रागुत्पन्ना उत्पद्यमा-
नाश्च प्राज्याः । कथमेतदवसीयते ? इति चेत् । उच्यते-इह सक्षि-
नां लब्धपर्याप्तकानामवस्थानमन्तर्मुहूर्त्तमात्रं, तेषामायुषोऽन्तर्मु-
हूर्त्तमात्रत्वात् । अन्तरं चैतेषामुत्पत्तिमधिकृत्योत्कर्षतो द्वादश-
मुहूर्त्ताः, ततस्ते प्रागुत्पन्ना अपि सत्तायां प्राज्याः । ननु द्वित्रिच-
तुरसक्षिपञ्चेन्द्रियाः अपि लब्धपर्याप्तका अन्तर्मुहूर्त्तायुषः,
अन्तरमपि च तेषामन्तर्मुहूर्त्तमात्रमन्यत्रोद्गृह्यते, ततः कथं
तेऽपि प्रागुत्पन्ना प्राज्या न भवन्ति ? नैष दोषः । तेषामवस्थान-
स्य बृहच्चरान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणत्वात् तदायुषस्तावन्मात्रत्वात् । कथं
मिदमवसितमिति चेत् ? उच्यते-ग्रन्थान्तरे नित्यराज्यधिकारे
नित्यराशिभिः सह तेषां योगपद्येनाभिधानात् ॥ ५ ॥

तदेवं चतुर्दशविधान् सत्पदप्ररूपणया प्ररूप्य साप्रतमेतेषा-
मेवान्तिमो भेदश्चतुर्दशप्रकारः सत्पदप्ररूपणया प्ररूपयितव्यः ;
स च चतुर्दशधा गुणस्थानकभेदाद्भवति, ततो गुणस्थान-
कान्येव सत्पदप्ररूपणया प्ररूपयति-

मिच्छा अत्रिरयदेसा, पमत्तअपमत्तया सजोगी य ।

सम्बद्धं इयरगुणा, नाणाजीवेसु वि न ह्येति ॥ ६ ॥

मिश्राष्टयविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसयोगिकेवल्लक्षण-
नि गुणस्थानकानि सर्वाङ्ग सर्वकाष्ठ विद्यन्ते, इतराणि शेषाणि
(गुण ति) गुणस्थानकानि सास्वादनसम्यग्मिश्राष्टयपूर्वकर-
णानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसपरायोपशान्तमोहक्षीणमोहायोगिकेव-
ल्लक्षणान्यष्टसख्याकानि नानाजीवेष्वपि, आस्तामेकास्मिन्
जीवे इत्यपिशब्दार्थः । न सर्वकाष्ठ भवन्ति, न सर्वकाष्ठ
विद्यमानानि प्राप्यन्ते इत्यर्थः, किन्तु कदाचिदेव । यदाऽपि च
सास्वादानाऽऽद्यः प्राप्यन्ते, तदाऽपि कदाचिदेककाः, कदा-
चिद् बहुवः, बहुत्व च प्रतिनियतं प्रत्येकमप्रेषयति ॥ ६ ॥

एतेषां च सास्वादानाऽऽदीनामष्टसख्याकानां यावन्तो
भेदा एकद्विकाऽऽदिसंयोगतः सर्वसख्यया
भवन्ति, तावन्तः प्रतिपिपादयिषुः
सामान्यतः करुणगाथामाह -

इगदुगजोगार्णं, उवियमहो एगऽनेग इइ जुयलं ।

इति जोगा उ दुदुगुणा, गुणियविमिस्सा भवे भंगा ॥ ७ ॥

एकद्विकयोगाऽऽदीनाम् एकद्विकत्रिकसयोगाऽऽदीनां प्र-
त्येकमधस्तादेकानेकरूप युगल द्विकमवस्थाप्यते, तत एक-
कयोगादारभ्य (दुदुगुण ति) द्विगुणा द्वाज्या सहिता
छिद्विगुणा । तथाहि-पाश्चात्या जङ्गा द्विगुणाः क्रियन्ते, ततो
द्विकसहिता विधेयाः । ततः पुनरपि गुणितविमिश्रा ये भङ्गाः
प्राचीना द्वाज्यां गुणितास्तैः केवलैः सहिताः क्रियन्ते,
तत ईप्सितपदे इष्टसख्याका जङ्गा भवन्ति । इयमत्र भावना-
यावन्तः पदार्था विकल्पेन भवन्तो भेदसख्यया ज्ञातुमिष्टास्ता-
वन्तोऽस्तकल्पनया बिन्दवः स्थाप्यन्ते । इह च प्रकृता अष्टौ
सास्वादानाऽऽद्य ततोऽष्टौ बिन्दवः स्थाप्यन्ते, तेषां चाधस्तात्
प्रत्येक द्विकः स्थाप्यः । स्थापना चेयम्- १ १ १ १ १ १ १ १
तत्रैकपदे द्वौ जङ्गौ । तद्यथा-एको बहवो वेति पदद्वये भङ्गा
अष्टौ । तद्यथा-पाश्चात्यौ द्वौ भङ्गौ द्वाज्यां गुणितौ जाताश्चत्वा-
रः, ते छितीयबिन्दुस्थाने स्थाप्यन्ते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्र-
क्षिप्यते, जाता पद्, ततो " गुणियविमिस्सा " इति वचनात्
यौ पाश्चात्यौ द्वौ भङ्गौ द्वाज्या गुणितौ तौ षट्पु मध्ये प्रक्षिप्ये-
ते, ततो जाता अष्टौ, एतावन्तः पदद्वये भङ्गाः । ननु पदद्वये जङ्गा-
श्चत्वार एव प्राप्यन्ते । तथाहि-किल एकः सास्वादन एको
मिश्र इत्येको भङ्गः, एक सास्वादनो बहवो मिश्रा इति द्विती-
यः, बहव सास्वादाना एको मिश्र इति तृतीयः, बहवः सास्वा-
दाना बहवो मिश्रा इति चतुर्थः । अतः परमेकोऽपि भङ्गो न
संभवति, तत्कथमुच्यते-पदद्वये भङ्गा अष्टौ भवन्तीति ? । त-
द्युक्तम् । अभिप्रायापरिज्ञानात् । इह हि यदि सास्वादनमिश्रौ
सदैवावस्थितौ भवेताम्, प्रजना तु तयोरेकानेकत्वमात्रकृतैव
केवला भवेत्, तदोक्तप्रकारेण द्वयोः पदयोर्भङ्गाश्चत्वार एव
भवन्ति । यावता सास्वादनमिश्रौ स्वरूपेणापि विकल्पनीयौ ।
तथाहि-कदाचित् सास्वादनो भवति, कदाचिन्मिश्रः, कदाचि-
दुभौ । यत्र सास्वादन केवलो जायमानः कदाचिदेक कदाचि-
दनेक इति द्वौ भङ्गौ । एव मिश्रेऽपि द्वाविति चत्वारः । उभौ
च युगपज्जायमानौ भवदुक्तप्रकारेण चतुर्भङ्गिकनया जायते,
तत पदद्वये जङ्गा अष्टौ भवन्ति । एवमुत्तरत्रापि भङ्गार्थजावना
भावनीया । सम्प्रति पदत्रयभङ्गा दर्शयन्ते-तत्र पाश्चात्या पदद्व-

ये जङ्गा अष्टौ (द्वाभ्या) गुण्यन्ते, जाताः षोडश । ते तृतीयबिन्दु-
स्थाने स्थाप्यन्ते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्रक्षिप्यते, जाता अष्टाद-
श । ततो भूयः पाश्चात्या अष्टौ प्रक्षिप्यन्ते, जाता पञ्चविंशतिः ।
एतावन्तः पदत्रये भङ्गाः । ततः सैव पञ्चविंशतिर्द्वाभ्या गुण्यते,
जाता द्विपञ्चाशत् । सा चतुर्थबिन्दुस्थाने स्थाप्यते, ततोऽधस्त-
नो द्विकः प्रक्षिप्यते, ततो जाताश्चतुःपञ्चाशत् । ततः पुनरपि
पाश्चात्या पञ्चविंशतिः प्रक्षिप्यते, जाता अशीतिः । एतावन्तः पदच-
तुष्टये भङ्गाः । ततः सा अशीतिर्द्वाज्यां गुण्यते, जातः पष्ठ्यधिकं
शतम्, तत्पञ्चमबिन्दुस्थाने स्थाप्यते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्रक्षि-
प्यते, जातः द्विषष्ठ्यधिकं शतम्, ततः पुनरपि प्राक्तनी अशीतिः प्र-
क्षिप्यते, ततो जाते छे शते द्विचत्वारिंशे । एतावन्तः पदपञ्चके
भङ्गाः । ततस्ते द्वे शते छिचत्वारिंशे द्वाभ्यां गुण्यते, जातानि
चत्वारिंशतानि चतुरशीत्यधिकानि । तानि षष्ठबिन्दुस्थाने
स्थाप्यन्ते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्रक्षिप्यते, जातानि चत्वारिंश-
तानि षडशीत्यधिकानि । ततो भूयः प्राक्तने द्वे शते द्विचत्वारिं-
शदधिके प्रक्षिप्यते, जातानि सप्तशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि । ए-
तावन्तः षट्पु पदेषु जङ्गाः । ततः सप्तशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि
द्वाज्यां गुण्यन्ते, जातानि चतुर्दश शतानि षट्पञ्चाशदधिकानि ।
तानि सप्तमबिन्दुस्थाने स्थाप्यन्ते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्रक्षिप्य-
ते, जातानि चतुर्दशशतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि । ततः पुनरपि
प्राक्तनानि सप्तशतानि अष्टाविंशत्यधिकानि प्रक्षिप्यन्ते, ततो
भवन्त्येकविंशतिशतानि षडशीत्यधिकानि । एतावन्तः सप्त-
पदभङ्गाः । अस्मिन् चैकविंशतिशतानि षडशीत्यधिकानि द्वा-
ज्यां गुण्यन्ते, जातानि त्रिचत्वारिंशच्छतानि द्विसप्तत्यधिकानि ।
तान्यष्टमबिन्दुस्थाने स्थाप्यन्ते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्रक्षिप्य-
ते, ततो जातानि त्रिचत्वारिंशच्छतानि चतुःसप्तत्यधिका-
नि । ततो भूयोऽपि प्राक्तनान्येकविंशतिशतानि षडशीत्यधि-
कानि प्रक्षिप्यन्ते, जातानि षष्ठ्यधिकानि पञ्चषष्टिशतानि ।
एतावन्तोऽष्टपदभङ्गाः ॥ ७ ॥

सप्रत्येषामेव भङ्गकानां प्रकारान्तरेण प्ररूपणामाह-

अहवा एकपईया, दो जंगा इगिवहुत्तसन्ना जे ।

ते चिय पयवुट्टीए, तिगुणा दुगसंजुया जंगा ॥ ८ ॥

अथेति प्रकारान्तरोपदर्शने, एकपदिकौ एकपदमचौ द्वौ
भङ्गौ भवतः, कौ तौ ? इत्याह-यौ एकबहुत्वसङ्गौ-कदा-
चिदनेक इत्येवरूपौ, ततस्तावेव द्वौ भङ्गावादैः कृत्वा पद-
वृक्षौ द्विकाऽऽदिपदवृक्षौ प्राक्तनाः प्राक्तनास्त्रिगुणाः क्रियन्ते,
ततो द्विकेन सयुक्ता विधेया, ततस्तत्तत्पदभङ्गा भवन्ति ।
इयमत्र जावना-तावेवैकपदिकौ जङ्गौ पदद्वये त्रिगुणीक्रियते,
ततो जाताः पद् । ते द्विकेन सयुज्यन्ते, ततो जायन्तेऽष्टौ ।
एतावन्तः पदद्वये भङ्गाः । ततस्तेऽष्टौ त्रिगुणा क्रियते, जाता
चतुर्विंशति । सा द्विकेन सयुक्ता जाता पञ्चविंशतिः । एताव-
न्तः पदत्रये जङ्गाः । ततः साऽपि पञ्चविंशतिस्त्रिगुणीक्रियते, जा-
ता अष्टसप्तति । ततो द्विकप्रक्षेपः, ततो भवत्यशीति । एतावन्तः
पदचतुष्टये भङ्गाः । एव तावद् वाच्यः, यावत्सप्तपदजङ्गाः षड-
शीत्यधिकान्येकविंशतिशतानि । तानि भूयस्त्रिगुणीक्रियन्ते,
ततो द्विकः प्रक्षिप्यते, जातानि षष्ठ्यधिकानि पञ्चषष्टिशता-
नि । एतावन्तोऽष्टसु सास्वादानाऽऽदिपदेषु जङ्गाः ॥ ७ ॥ तदेव
कृता सप्तपदप्ररूपणा ।

सम्प्रति छव्यप्रमाणमाह-

साधारणा भेदा, चतुरो अण्ताऽसंख्यया सेसा ।

मिच्छाऽण्ता चतुरो, पलियामखं ससेससंखेज्जा ॥८॥

साधारणानां साधारणवनस्पतिकायिकानां चत्वारो भेदाः, पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवाटरूपाः. प्रत्येकमनन्ता अनन्तसंख्याः, अनन्तलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्तेषाम् । तथा शेषाः पृथिव्यम्बुतेजोवायवः प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवाटरभेदाश्चतुर्भेदाः, तथा पर्याप्तापर्याप्तभेदभिन्नाः प्रत्येकवाटरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्तापर्याप्तद्वित्रिचतुरस्रसिद्धिज्ञानोऽसंख्याता असंख्यातसंख्याः । अथापर्याप्तासिद्धिः कथमसंख्याता गीयन्ते ? न हि ते सदैव प्राप्यन्ते, किं तु कदाचिदेव, ततः कथमसंख्याता घटन्ते ? नैष दोषः । यतो यद्यपि ते सदैव न प्रवन्ति, तथापि यदा भवन्ति तदा जघन्येनैको द्वौ वा उत्कर्षतोऽसंख्येयाः । उक्तं च-
“ एगो व दो व तिस्रि व, सखमसखा च एगसमएण । ” इति ।
तथा मिथ्याहृष्टयोऽनन्ताः-अनन्तलोकाऽऽकाशप्रमाणाः, तथा चत्वारः सास्वादनसम्यग्मिथ्याहृष्टयविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतरूपाः प्रत्येकं पल्योपमासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणा इत्यर्थः । इह सास्वादानाः सम्यग्मिथ्याहृष्टयश्चाधुवत्वात्कदाचिच्छोके प्राप्यन्ते, कदाचिन्नः, यदा प्राप्यन्ते तदा जघन्येनैको द्वौ वा, उत्कर्षतः क्षेत्रपल्योपमासंख्येयजागतुल्या, अविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरताः पुनः सदैव प्राप्यन्ते, ध्रुवत्वात्तेषां, केवलं कदाचित्स्तोका कदाचिद् बहवः, तत्र जघन्यपदेऽपि ते द्वयेऽपि प्रत्येकं क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशितुल्या, उत्कर्षतोऽप्येतावन्त एव, नवरमसंख्यातस्य तस्यासंख्यातभेदभिन्नत्वाज्जघन्यादुत्कृष्टमसंख्यातमसंख्यातगुणं हृष्टव्यम् । देशविरतेष्वविरतसम्यग्दृष्टयो जघन्यपदे उत्कृष्टपदे च प्रभूततरा भवसेयाः; शेषाः प्रमत्ताऽऽदिगुणस्थानवर्तिनो जीवाः प्रत्येकं संख्येयाः प्रतिनियतसंख्याकाः, सा च प्रतिनियता संख्या स्वयमेव चक्ष्यते ॥ ८ ॥

तदेवमजिदित सामान्यतो द्रव्यप्रमाणम्;

साम्प्रतमेतदेव विशेषतोऽजिदित्सुराह-

पञ्चैयपज्जवणका-इया उ परं हरति लोगस्स ।

अंगुलसंख्यजागे-ए जाड्यं भूदगतण्ण य ॥ ९ ॥

पर्याप्तप्रत्येकवाटरवनस्पतिकायिका भूकायिका उदककायिकाश्च पर्याप्तवाटराः प्रत्येकं लोकस्य घनीकृतस्य सत्तरज्जुप्रमाणस्य उपरितनाधस्तनप्रदेशरहितैकैकप्रदेशप्रस्तराऽऽत्मकमण्डकाऽऽकारं प्रतरमद्भुतमात्रक्षेत्रासंख्येयभागैर्भाजितं स्फुरितसकलमपि हन्ति । इयमत्र जावना-सर्वेऽपि प्रत्येकवाटरपर्याप्तवनस्पतिकायिका जन्तवः प्रतरमेककालमपदर्थमुद्यता विवाकिता सन्तो यदि युगपदेकैकमद्भुतासंख्येयजागमात्रं खण्डमपसारयन्ति, ततः एकैव समयेन ते सकलमपि प्रतरमपहरन्ति । ततः इदमायानम-घनीकृतलोकस्यैकस्मिन् प्रतरे यावन्त्यद्भुतासंख्येयभागमात्राणि खण्डानि भवन्ति तावत्प्रमाणाः पर्याप्तप्रत्येकवाटरवनस्पतयः । एवं पर्याप्तवाटरभूकायिकोदककायिकानामपि प्रत्येकं भावना कार्या । यद्यपि चामीषां त्रयाणामपीत्यं समानप्रमाणत्वमभिहितं, तथाऽप्यद्भुतासंख्येयजागस्यासंख्यातभेदजिन्नत्वात्परस्परमिदमल्पबहुत्वमवसेयम्; स्तोकाः प्रत्येकवाटरपर्याप्तवनस्पतयः, तेज्यः पर्याप्तवाटरभूकायिका असंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि वाटरपर्याप्ताकायिका असंख्येयगुणा ॥ ९ ॥

आवलिबगो ऊणा-वट्टिए गुणिओ हु बायरा तेऊ ।

वाळ य लोगसंखं, सेसतिगमसंखिया लोगा ॥ १० ॥

आवलिका असंख्येयसमयाऽऽत्मिकाऽप्यसत्कल्पनया दशसमयाऽऽत्मिका कल्प्यते, ततस्तस्या दशसमयाऽऽत्मिकाया आवलिकावर्गः, स च किल कल्पनया शतसमयप्रमाणः, तत आवलिकावर्ग ऊनावलिकया कतिपयसमयन्यूनबा आवलिकया कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैरष्टजिरित्यर्थः, गुण्यते । गुणेन च कृते सति यावन्तो वर्गा भवन्ति, तेषु च वर्गेषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणा वाटरपर्याप्ततेजस्कायिकाः । तथा (वाळ य लोगसंखति) वायवो वाटरपर्याप्तवायवो लोकसंख्येयभागतुल्याः, घनीकृतस्य लोकस्यासंख्येयेषु प्रतरेषु संख्याततमभागवर्तिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणा इत्यर्थः । अमीषां पृथिव्यम्बुतेजोवायुप्रत्येकवनस्पतीनां वाटरपर्याप्तानां परस्परमल्पबहुत्वमिदम्-सर्वस्तोकाः पर्याप्तवाटरतेजस्कायिका, तेज्योऽपि पर्याप्तवाटरभूकायिका असंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि पर्याप्तवाटराकायिका असंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि पर्याप्तवाटरवायुकायिका असंख्येयगुणाः । (सेसतिगमसंखिया लोगा इति) शेषत्रिकं पृथिव्यम्बुतेजोवायुकायिकानामपर्याप्तवाटरपर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मलक्षणमसंख्येया लोकाः, असंख्येयेषु लोकेषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणाः । किमुक्तं प्रवति ? असंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणाः पृथिव्यम्बुतेजोवायूनां प्रत्येकमपर्याप्ता वाटरा, पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च सूक्ष्मा भवन्तीति । इदं सामान्येनोक्तं, विशेषचिन्तायां पुनः पृथिव्यम्बुतेजोवायूनां स्वस्थाने प्रत्येक त्रयाणामपि राशीनामिदमल्पबहुत्वम्-सर्वस्तोका अपर्याप्तवाटराः, तेज्योऽपर्याप्तसूक्ष्मा असंख्येयगुणा, तेज्योऽपि पर्याप्तसूक्ष्माः संख्येयगुणाः, शेषत्रिकप्रहणं चोपलक्षणं, तेनापर्याप्तवाटरप्रत्येकवनस्पतयोऽसंख्येयलोकाकाशप्रमाणा अवगन्तव्या । साधारणवनस्पतीनां च प्रागेव पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवाटररूपाश्चत्वारोऽपि भेदाः सामान्यतोऽनन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा उक्ताः । यदि पुनस्तेषामपि विशेषचिन्ता क्रियते, तदेवमल्पबहुत्वमवसेयम्-वाटरपर्याप्ताधारणाः सर्वस्तोकाः, तेज्यो वाटरापर्याप्तसाधारणा असंख्येयगुणा, तेज्योऽपि सूक्ष्मापर्याप्तसाधारणा असंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि सूक्ष्मपर्याप्तसाधारणा संख्येयगुणा ॥ १० ॥

पज्जत्तापज्जत्ता, वितिचठअस्सखिणो अवहरंति ।

अंगुलसंखासंख-एएसज्जइयं पुढो परं ॥ ११ ॥

द्वित्रिचतुरस्रिज्ञानो द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंक्षिपञ्चेन्द्रियाः पृथक्प्रत्येकं पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च यथासंख्यमद्भुतसंख्येयासंख्येयभागप्रदेशैर्भाजित स्फुरितं प्रतरमपहरन्ति । इयमत्र जावना-सर्वेऽपि पर्याप्ता द्वीन्द्रिया यदि युगपदेकैकमद्भुतमात्रक्षेत्रसंख्येयजागमात्रं खण्डं प्रतरस्यापहरन्ति, तत एकैव समयेन ते सकलमपि प्रतरमपहरन्ति । इदमुक्तं भवति घनीकृतस्य लोकस्य सत्तरज्जुप्रमाणस्यैकस्मिन् प्रतरे यावन्त्यद्भुतसंख्येयजागमात्राणि खण्डानि तावन्त पर्याप्ता द्वीन्द्रियाः । एव पर्याप्तास्त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंक्षिपञ्चेन्द्रिया अपि प्रत्येकमवगन्तव्या । यावन्ति पुनरेकस्मिन् प्रतरेऽद्भुतमात्रक्षेत्रासंख्येयभागप्रमाणानि खण्डानि, तावन्तोऽपर्याप्ता द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियामक्षिपञ्चेन्द्रियाः प्रत्येकमवसेया । यद्यपि च सर्वे

पर्याप्ताः सर्वेऽपि चापर्याप्ता द्वीन्द्रियाऽऽद्यः सामान्यतः समान-
प्रमाणा उक्ताः, तथाऽपि विशेषचिन्तायामिदमल्पबहुत्वमवसेय-
म-सर्वस्तोकाः पर्याप्ताश्चतुरिन्द्रियाः, पर्याप्ता असङ्गिपञ्चन्द्रिया
विशेषाधिकाः, पर्याप्ता द्वीन्द्रिया विशेषाधिका, पर्याप्तास्त्रीन्द्रि-
या विशेषाधिकाः, अपर्याप्ता असङ्गिपञ्चन्द्रिया असख्यातगु-
णाः, तेज्योऽपर्याप्ताश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिका, तेभ्योऽप्य-
पर्याप्तास्त्रीन्द्रिया विशेषाधिका, तेभ्योऽप्यपर्याप्ता द्वीन्द्रिया
विशेषाधिका । तदेवमसङ्गिपञ्चन्द्रियपर्यन्ताः सर्वेऽपि जीवाः
सख्यया प्ररूपिताः ॥ ११ ॥

सम्प्रति सङ्गिप्ररूपणार्थमाह-

सन्नी चउसु गर्डुसुं, पढमाएँ असंखसेदिनेरइया ।

सेदिअसंखेज्जसो, सेसामु जहुत्तरं तह य ॥ १२ ॥

सङ्गिनश्चतसृष्वपि गतिषु वर्तन्ते, ततो गतीरधिकृत्य तत्प्र-
रूपणा कर्तव्या । तत्र प्रथमतो नरकगतिमधिकृत्याऽऽह-प्रथमा-
यां नरकपृथिव्यां रत्नप्रज्ञाऽभिधानायां घनीकृतस्य लोकस्य
सत्तरज्जुप्रमाणस्य असख्येवा एकप्रादेशिक्यः श्रेण्यः, एताव-
त्प्रमाणा नारकाः, असख्यातासु एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु या-
वन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणा नारका इत्यर्थः । गाथाऽन्ते
चशब्दस्यानुक्तार्थसूचनाद् भवनपतयोऽप्येतावत्प्रमाणा वे-
दितव्याः । शेषासु द्वितीयाऽऽदिषु नरकपृथिवीषु प्रत्येकम्
(सेदिअसंखेज्जस, त्ति) घनीकृतस्य लोकस्यैकस्या अप्ये-
कप्रादेशिक्या, श्रेणेरसख्येयतमो ज्ञागो नारकाः, असख्येय-
तमे भागे यावन्त प्रदेशास्तावत्प्रमाणा नारका इत्यर्थः ।
(जहुत्तर तह य त्ति) तथा चेति समुच्चये । यथोत्तर च यथा
यथा उत्तरा पृथ्वी तथा तथा पूर्वपृथ्वीगतनारकापेक्षया अस-
ख्याततमा असख्याततमज्ञागमात्रा रूढव्याः । तद्यथा-द्वितीय-
पृथ्वीगतनारकापेक्षया तृतीयपृथिव्या नारका असख्याततम-
भागमात्रा, तृतीयपृथ्वीगतनारकापेक्षया चतुर्थपृथिव्या नार-
का असख्यातज्ञागमात्रा । एव सत्स्वपि पृथ्वीषु रूढव्यम् ।
कथमेतदवसेयमिति चेत् ? उच्यते-युक्तिवशात् । तथाहि-
सर्वस्तोकाः सप्तमपृथिव्या नारका पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भि-
भागभाविनः, तेभ्योऽपि तस्यामेव सप्तमपृथिव्यां दक्षिणदिग्भा-
गभाविनोऽसख्येयगुणा । कथमिति चेत् ? उच्यते-इह द्विधा ज-
न्तवः-शुक्लपाक्षिका, कृष्णपाक्षिकाश्च । तेषां चेद् लक्षणम्-
इह येषां किञ्चिद्गुणपरायतार्कमात्रं सत्सारस्ते शुक्लपाक्षि-
का ; अधिकतरसत्सारभाजिनस्तु कृष्णपाक्षिका । उक्तं च-
“ जेसिमवहुं पोग्गद-परियट्ठो सेसओ य ससारो । ते सुक्क-
पक्खिया खलु, अहिण पुण कएहपक्खीओ ॥ १ ॥ ” अत एव
स्तोका शुक्लपाक्षिकाः, बहवः कृष्णपाक्षिकाश्च । कृष्णपाक्षि-
कास्तु प्राचुर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते, न शेषासु दि-
क्षु, तथास्वाभाव्यात् । तच्च तथास्वाभाव्य पूर्वाचार्यैरेव यु-
क्तिभिरुपबृह्यते-तथा कृष्णपाक्षिका दीर्घतरसत्सारभाजिन
उच्यन्ते, दीर्घतरसत्सारभाजिनश्च बहुपापोदया ज्वान्ति । ब-
हुपापोदयाश्च क्रूरकर्माणः । क्रूरकर्माणश्च प्रायस्तथास्वाभाव्या-
त् तद्भवसिद्धिका अपि दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते, न शेषासु ।
यत उक्तम्-“ पायमिह क्रूरकम्मा, भवसिद्धीया वि दाहिणिह्वे-
सु । नेरइयतिरियमण्णया, सुराइवाणेषु गच्छति ॥ १ ॥ ” ततो
दक्षिणस्या दिशि बहूना कृष्णपाक्षिकाणामुत्पादसम्भवात्
सज्वान्ति पूर्वोत्तरपश्चिमेभ्यो दक्षिणात्या असख्येयगुणा इति ।

तेभ्योऽपि षष्ठपृथिव्या तम प्रभाऽभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिम-
दिग्भाविनोऽसख्येयगुणा । कथमिति चेत् ? उच्यते-
इह सर्वोत्कृष्टपापकर्मकारिणः सङ्गिपञ्चन्द्रियतिर्यग्मनुष्याः स-
प्तमनरकपृथिव्यामुत्पद्यन्ते, किञ्चिद्दीनहीनतरपापकर्मकारिण-
श्च षष्ठ्यादिषु पृथिवीषु, सर्वोत्कृष्टपापकर्मकारिणश्च सर्वस्तो-
काः, बहवश्च यथोत्तर किञ्चिद्दीनहीनतराऽऽदिपापकर्मकारि-
णः, ततो युक्तमसख्येयगुणत्वम् । सप्तमपृथिवीदाक्षिणात्यनार-
कापेक्षया षष्ठपृथिव्यां पूर्वोत्तरपश्चिमनारकाणाम्, एवमुत्तरोत्त-
रपृथिवीरप्यधिकृत्य ज्ञावितव्यम् । तेज्योऽपि तस्यामेव षष्ठपृ-
थिव्यां दक्षिणदिग्वात्तिनो नारका असख्येयगुणाः । युक्तिरत्रापि
प्रागुक्ताऽनुसर्त्तव्या । तेभ्योऽपि पञ्चमपृथिव्यां धूमप्रभाऽभिधा-
नायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनोऽसख्येयगुणा, तेज्योऽपि तस्या-
मेव पञ्चमपृथिव्यां दक्षिणदिग्वात्तिनोऽसख्येयगुणा, तेज्योऽपि
चतुर्थपृथिव्या पङ्कप्रभाऽभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाग-
भाविनोऽसख्येयगुणा, तेभ्योऽपि तस्यामेव चतुर्थपृथिव्यां दक्षि-
णस्यां दिशि असख्येयगुणा, तेभ्योऽपि तृतीयपृथिव्या बालु-
काऽभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनोऽसख्येयगुणा, तेभ्यो-
ऽपि तस्यामेव तृतीयपृथिव्या दक्षिणात्या असख्येयगुणा,
तेज्योऽपि द्वितीयपृथिव्या शर्कराप्रभाऽभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चि-
मदिग्भाविनोऽसख्येयगुणा, तेज्योऽपि तस्यामेव द्वितीयपृथि-
व्यां दक्षिणात्या असख्येयगुणा, तेज्योऽपि रत्नप्रभापृथिव्यां
पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनोऽसख्येयगुणा, तेभ्योऽपि तस्यामेव
रत्नप्रभाया पृथिव्या दक्षिणस्या दिशि नारका असख्येयगुणाः ।
५० स० । (अत्रत्य सवादी प्रज्ञापनाग्रन्थः ‘अप्पावहुय’
शब्दे प्रथमभागे ६५१ पृष्ठे गत)

ये च तेज्योऽसख्येयगुणास्तेषां ते असख्येयतमे ज्ञागे
वर्तन्ते, ततो रत्नप्रभापृथिव्यां पूर्वोत्तरपश्चिमनारकेभ्योऽपि
शर्कराप्रभानारका असख्येयतमे भागे वर्तन्ते, किं पुनः
सकलनारकेभ्यः ? एवमथोऽथ पृथिवीष्वपि भावनीयम् ।
ततो युक्तमुक्तम्-(जहुत्तर तह य त्ति) ॥ १२ ॥

सम्प्रति व्यन्तराणां प्रमाणमाह-

संखेज्जजोयणाणं, सूडपएसेहिं भाडओ पयरो ।

वंतरसुरेहिं हीरइ, एवं एकैकमेणं ॥ १३ ॥

सख्येयानां योजनानां या सूचिरेकप्रादेशिकी श्रेणिः । किमुक्तं
भवति ?-सख्येययोजनप्रमाणा या एकप्रादेशिकी पाङ्क्तिः, तत्प्रदे-
शैर्भक्तः प्रतरो व्यन्तरसुरैरपह्रियते । अयमत्र तात्पर्यार्थः-या-
वन्ति सख्येययोजनप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्रायाकाशस्व-
गुणान्येकस्मिन् प्रतरे ज्वान्ति, तावत्प्रमाणा व्यन्तरसुरा । अथ
वेय कल्पना-सख्येययोजनप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्रं स्वरू-
मेकैकं युगपद् यदि सर्वेऽपि व्यन्तरसुरा अपहरन्ति, त-
र्हि सकलमपि प्रतरेकस्मिन्नेव समये ते अपहरन्ति, अत्रापि
स एवार्थः । एवमेकैकस्मिन् मेदे व्यन्तरनिकाये रूढव्यम् ।
किमुक्तं ज्वान्ति ?-यथा सकलव्यन्तरसुराणां परिमाणमुक्तमेव-
मेकैकस्मिन् व्यन्तरनिकाये परिमाणमवसेयम् । न चैव सर्व-
समुदायपरिमाणव्याघातप्रसङ्गः, श्रेणिप्रमाणहेतुयोजनसख्ये-
यत्वस्य वैचिञ्चयात् ॥ १३ ॥

छप्पन्नदोसयगुल-सूडपएसेहिं नाडओ पयरो ।

जोडसिएहिं हीरइ, सट्ठाणे त्यो य मंखगुणा ॥ १४ ॥

पदपञ्चाशदधिकशतसंख्येयगुणाऽहुत्तप्रमाणसूचिप्रदेशैर्जातः ।

स्वरिक्तः प्रतर उक्तस्वरूपो ज्योतिष्कदेवैरपह्रियते । इयमत्र ज्ञावना-षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयसंख्याऽद्भुतप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावत्प्रमाणा ज्योतिष्कदेवाः । अथवेय कल्पना-षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयसंख्याऽद्भुतप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्र खण्डमेकैक यदि युगपत्सर्वेऽपि ज्योतिष्कदेवा अपहरन्ति, तर्हि ते सकलमपि प्रतरमेकस्मिन्नेव समये अपहरन्ति, तथा स्वस्थाने चतुर्ध्वपि देवनिकायेषु स्वस्वनिकायगतदेवापेक्षया देव्यः संख्येयगुणा द्रष्टव्याः, प्रज्ञापनायां महादण्डके तथा पाठात् ।

असंखसेद्विखपए-सतुद्वया पढमदुइयकप्पेसु ।

सेद्विअसंखससमा, उवरिं तु जहुत्तरं तह य ॥१५॥

घनीकृतस्य लोकस्य या ऊर्द्धाध आयता एकप्रादेशिक्य श्रेणयोऽसंख्यातास्तासां यावान् प्रदेशराशिस्तत्तुल्यास्तावत्प्रमाणा प्रथमे कल्पे सौधर्म्याऽऽख्ये, द्वितीये च कल्पे ईशानाऽऽख्ये प्रत्येक देवा भवन्ति । केवल सौधर्मकल्पगतदेवापेक्षया ईशानकल्पगता देवाः संख्येयभागमात्रा द्रष्टव्याः, प्रज्ञापनायामीशानदेवापेक्षया सौधर्मकल्पदेवानां संख्येयगुणतयाऽभिधानात् । (सेद्विअसंखससमा उवरिं तु चि) तुर्वाक्यभेदे, उपरि पुनः सौधर्मे शानकल्पयोरुपरिष्ठात्पुनः सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहाशुकसहस्रारलक्षणेषु कल्पेषु प्रत्येक देवा घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिक्या एकस्याः श्रेणरसंख्येयाशसमा, असंख्येयतमे भागे यावन्तो नञःप्रदेशास्तावत्प्रमाणाः (जहुत्तरं तह य चि) तथाचेति समुच्चयः, यथा उत्तरे उत्तरे देवाः-उत्तरोत्तरकल्पगता देवास्तथा तथा पूर्वपूर्वकल्पगतदेवापेक्षया असंख्येयभागमात्रा द्रष्टव्याः । इदमुक्तं भवति-यावन्तः सनत्कुमारकल्पगता देवास्तदपेक्षया माहेन्द्रकल्पे असंख्येयज्ञागमात्रा, माहेन्द्रकल्पगतदेवापेक्षया सनत्कुमारकल्पगता देवा असंख्येयगुणा इत्यर्थः । एव माहेन्द्रकल्पगतदेवापेक्षया ब्रह्मलोककल्पगतदेवा असंख्येयभागमात्रा । एव लान्तकमहाशुकसहस्रारकल्पेष्वपि ज्ञावनीयम् । “ तह य ” इत्यत्र चशब्दस्यानुक्तार्थसमुच्चयकत्वादानतप्राणताऽऽरणाच्युतकल्पेषु अधस्तनमध्यमोपरितनत्रैवेयकेषु अनुत्तरविमानेषु च प्रत्येक क्षेत्रपट्योपमस्यासंख्येयतमे भागे यावन्तो नञःप्रदेशास्तावत्प्रमाणा देवा अवगन्तव्या । पूर्वपूर्वदेवापेक्षया चोत्तरोत्तरदेवाः संख्येयगुणहीना, तथा प्रज्ञापनायां महादण्डके पठितवान् । (महादण्डकपाठस्तु-‘अप्पावहुय’ शब्दे प्रथमभागे ६४१ पृष्ठे द्रष्टव्यः)

इह पूर्वं रत्नप्रभानारकाणां भवनपतिदेवानां सौधर्मकल्पगतदेवानां च परिमाणमसंख्येयश्रेणिगताऽऽकाशप्रदेशराशिप्रमाण सामान्येनोक्तं, तत्र न ज्ञायते के बहवः, के स्तोका इति ? तत परस्पर विशेषमाह-

सेदी एकेकपए-सरडयसूईणमंगुलप्पमियं ।

घम्माए जवणमोह-म्पयाण माणं इमं होइ ॥ १६ ॥

घर्मायां घर्माभिधानायां प्रथमपृथिव्यां नारकाः, तेषामिति शेषः, तथा भवनपतीनां सौधर्मजानां च सौधर्मकल्पगतानां च देवानां परिमाणावधारणाय या असंख्येयाः श्रेणयः पूर्वमुक्तास्ताः प्रति प्रत्येकमेकैक प्रदेश श्रेणिव्यतिरिक्तं गृहीत्वा या रचिताः सूचय एकप्रादेशिक्यः श्रेणयः । किमुक्तं भवति ?-रत्न-

प्रजानारकाऽऽदिपरिमाणेषु प्रत्येक यावत्यः श्रेणयस्तावत् प्रदेशान् श्रेणिव्यतिरिक्तान् गृहीत्वा एकप्रादेशिक्यः सूचयः कियन्ते, तासां च सूचीनामद्भुतप्रमितमद्भुतज्ञागमितमिदं बह्व्यमाण मानं प्रमाणम् ॥ १६ ॥

तदेव दर्शयति-

उप्पन्नदोसयंगुल-भूओ जूओ विगिज्ज मूलतिगं ।

गुणिया जहुत्तरत्था, रासीओ कमेण सूईओ ॥१७॥

षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणस्याद्भुतमात्रस्याद्भुतक्षेत्रगतप्रदेशराशेर्भूयो भूयो वार वार विगृह्य । किमुक्तं भवति ?-वर्गमूलाऽऽनयनकरणेन एक वारं विगृह्य वर्गमूलमानीय जूयो विगृह्यते, ततो द्वितीय वर्गमूलमागच्छति, ततो जूयोऽपि विगृह्यते, ततस्तृतीय वर्गमूलमागच्छति । एवं जूयो जूयो विगृह्य मूलत्रिकं वर्गमूलत्रयमानीय यथोत्तरस्था राशयो गुण्यन्ते । ततो गुणिताः सन्तस्ते क्रमेण यथाक्रमं सूच्यो प्रवन्ति । एतावत्प्रदेशराशिप्रमाणा यथाक्रमं रत्नप्रभानारकाऽऽदिषु श्रेणिपरिमाणेनैव सूच्यो भवन्तीत्यर्थः । इयमत्र ज्ञावना-अद्भुतमात्रे क्षेत्रे एकप्रादेशिकश्रेणिरूपे असंख्याता अपि प्रदेशाः किलासत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणा कल्प्यन्ते, तेषां प्रथम वर्गमूल षोडश, द्वितीयं चत्वारि, तृतीयं च द्वे । एते च राशय उपर्यधोज्ञावेन क्रमेण व्यवस्थाप्यन्ते । तत्र प्रथमवर्गमूलेन षोडशक्षेत्रेण उपरितनः षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणो राशिर्गुण्यते । गुणिते च सति तस्मिन् जातानि षष्ठव्यधिकानि चत्वारि सहस्राणि । एतावत्यः किल श्रेणयो रत्नप्रभानारकाणां परिमाणा द्रष्टव्याः, एतावत्प्रमाणश्रेणिगताऽऽकाशप्रदेशराशिप्रमाणाः प्रथमपृथिवीनारका भवन्तीत्यर्थः । तथा द्वितीयेन वर्गमूलेन चतुष्कलक्षणेनोपरितनः षोडशकलक्षणे राशिर्गुण्यते । गुणिते च सति जाता चतुषष्टिः । एतावत्यः श्रेणयो भवनपतीनां परिमाणावधारणाय द्रष्टव्याः । तथा तृतीयेन वर्गमूलेन द्विकलक्षणेनोपरितनश्चतुष्कलक्षणे राशिर्गुण्यते । ततो जाता अष्टौ । एतावत्यः श्रेणयः सौधर्मदेवानां परिमाणा यज्ञातव्याः ॥ १७ ॥

रत्नप्रजानारकाऽऽदीनामेव विषये प्रकारान्तरेण जूयः श्रेणिपरिमाणमाह-

अह वंगुलप्पएसा, समूलगुणिया उ नेरडयसूई ।

पढमदुइयापयाइ, समूलगुणियाइ इयराणं ॥ १८ ॥

अथवेति प्रकारान्तरसूचने, प्रकारान्तरं चेदम्-पूर्वमद्भुतमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिरसत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रदेशप्रमाणकल्पितः, इह तु न तथा कल्प्यते, किं तु यथाऽवस्थितं एव विवक्ष्यते इति । अद्भुते एकप्रादेशिकश्रेणिरूपे अद्भुतमात्रे ये प्रदेशास्ते स्वकीयेन वर्गमूलेन गुणिताः सन्तो यावन्तः संभवन्ति, एतावत्प्रमाणा नैरयिकसूचिः-नैरयिकपरिमाणदेवतां श्रेणीनां विस्तरः । किमुक्तं प्रवति ?-एतावत्प्रमाणाः प्रथमपृथिवीनारकाणां परिमाणावधारणाय श्रेणयोऽवगन्तव्या । तथा अद्भुतमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेर्यतः प्रथम पद वर्गमूलं, नत स्वकीयेन मूलेन वर्गमूलेनाद्भुतमात्रक्षेत्रप्रदेशराश्यपेक्षया द्वितीयेन वर्गमूलेन गुण्यते । गुणिते च सति यावान् प्रदेशराशिर्भवति, एतावत्प्रमाणा भवनपतीनां परिमाणावधारणाय श्रेणयो द्रष्टव्याः । तथा अद्भुतमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेर्यतः यद् द्वितीय पद वर्ग-

मूल, तत् स्वमूलेन स्वकीयेन वर्गमूलेन अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेश-
राश्यपेक्षया तुनायेन च वर्गमूलेन गुण्यते। गुणिते च सति यावा-
न् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणा सौधर्मदेवाना परिमाणावधार-
णाय श्रेणयो ज्ञेयाः, एतावत्प्रमाणश्रेणिगताऽऽकाशप्रदेश-
राशितुल्याः सौधर्मदेवा भवन्तीति भावना। एव पूर्वत्रापि
भावना द्रष्टव्या ॥ १८ ॥

सप्रत्युत्तरवैक्रियसन्नितिर्यक्पञ्चेन्द्रियपरिमाणा-
वधारणार्थमाह-

अङ्गुलमूलांशमखिय-भागपमिया उ होंति सेढीओ ।

उत्तरविठविवाणं, तिरियाण य सन्निपज्जाणं ॥ १९ ॥

अङ्गुलस्याङ्गुलप्रमाणस्य क्षेत्रस्य प्रदेशराशेर्यन्मूल वर्गमूल
प्रथम, तस्य योऽसख्येयो भागस्तेन प्रमितास्तत्प्रमाणास्तिरश्चां
सङ्गिपञ्चेन्द्रियाणामुत्तरवैक्रियाणा परिमाणावधारणाय श्रेण
योऽवगन्तव्याः। इयमत्र भावना एकप्रादेशिके अङ्गुलमात्रे क्षेत्रे य-
प्रदेशराशिः, तस्य यत् प्रथम वर्गमूल, तस्यासख्येयज्ञाने याव-
न्तो नभःप्रदेशः, तावत्प्रमाणासु श्रेणिषु यावान् प्रदेशराशिस्ता-
वत्प्रमाणा उत्तरवैक्रियशरीरलब्धिसम्पन्नाः पर्याप्तसङ्गिपञ्चे-
न्द्रियतिर्यञ्चो वेदितव्याः। उक्तं च-“पञ्चैदियतिरिक्खजाणिया-
ण केवइया वेउवियसररीरा पञ्चत्ता ।। गायमा । असखेज्जा, का-
लओ असखेज्जाहि उस्सप्पिणीओसप्पिणीहि अवहीरति,
सेत्तओ पयरस्स असखेज्जभागे असखेज्जाओ सेढीओ, तासि
ण सेढीण विक्खनसुहं अङ्गुलपदममूलवगगस्स असखेज्ज
भागो ” इति । उत्तरवैक्रियशरीरलब्धिसम्पन्नाः पर्याप्तसङ्गि-
तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया असख्येयेषु च। पसमुत्तेषु गजमत्स्यहन्नाऽऽ-
यो द्रष्टव्याः ॥ १९ ॥

सम्प्रति मनुष्यपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह-

उकोसप मणुया, मेढी रुवाहिया अवहरंति ।

तइयमूलाहएहि, अङ्गुलमूलपपएसेहि ॥ २० ॥

इह द्वये मनुष्या -गर्भव्युत्क्रान्ता, समूर्च्छिमाश्च । तत्र गर्भव्यु-
त्क्रान्ताः-पर्याप्ता, अपर्याप्ताश्च भवन्ति । समूर्च्छिमास्तु अन्त-
र्मुहूर्तायुषोऽपर्याप्ता एव त्रियन्ते । एतच्च प्रागेव प्रथमाधिका-
रेऽभिहितम् । ततस्ते पर्याप्ता न भवन्ति । तत्र ये गर्भव्युत्क्रा-
न्ता पर्याप्ता मनुष्यास्ते सदैव ज्ञयन्ते, ध्रुवत्वात्तेषाम् । ते च
सख्येया, सख्या च तेषां जघन्यतोऽपि पञ्चमवर्गगुणितप-
ष्ठवर्गप्रमाणा द्रष्टव्या । अथ वर्ग किमुच्यते ? किंस्वरूपश्च
पञ्चमो वर्ग ? किञ्चूतः पष्ठ ? कीदृशा पञ्चमवर्गगुणित स
पष्ठो वर्गो भवतीति ? उच्यते-इह विवक्षितो राशिस्तेनैव
राशिना गुणितो वर्ग इत्यभिधीयते । तत्रैकस्य वर्ग एक एव जव-
ति, ततो वृद्धिरहितत्वादेव वर्ग एव न गण्यते, द्वयोश्च वर्ग-
श्चत्वारो जवन्ति, इत्येष प्रथमो वर्गः ४ । चतुर्णो वर्गं पोरु-
शेति द्वितीयो वर्गः १६ । षोडशाना वर्गो द्वे शने षट्पञ्चा-
शदधिके, इति तृतीयो वर्गः २५६ । छयो शतपोः षट्पञ्चा-
शदधिकयोर्वर्गं पञ्चषष्टिसहस्राणि पञ्च शतानि पञ्चविंशद-
धिकानि, एष चतुर्थो वर्गः ६५५३६ ।

अस्य च राशेर्वर्गः सार्द्धगाथया प्रोच्यते-

“ चत्तारि य कोडिसया, अउण्णीस च होंति कोमीओ ।

अउणावन्न लक्खा, सत्तठी चैव य सहस्सा ॥ १ ॥

दो य सया छन्नया, पचमवगो इमो विनिदिहो । ”

अङ्कतोऽपि स्थापना- ४२६४६६७२६६ ।

अस्यापि राशेर्वर्गो गाथात्रयेण प्रतिपाद्यते । तद्यथा-

“ लक्ख कोमाकोडिण, चउरासीई भवे सहस्साई ।

चत्तारि य सत्तठ्ठा, होंति सया कोडिकोडीणं ॥ १ ॥

चोयाला लक्खाइ, कोमीण सत्त चैव य सहस्सा ।

तिञ्चि य सया य सयरा, कोडीणं होंति नायव्वा ॥ २ ॥

पचाण्णई लक्खा, एगावन्न भवे सहस्साइ ।

उस्सोत्तमुत्तरसया, एसो ठ्ठा य हवइ वगो ॥ ३ ॥ ”

अङ्कतः स्थापना- १८४४६७४४०७३७०६५५१६१६ ।

एष पष्ठो वर्गः पूर्वोक्तेन पञ्चमवर्गेण गुण्यते । गुणिते च सति
यावान् राशिर्भवति तावत्प्रमाणा जघन्यतोऽपि पर्याप्तगर्भ-
जमनुष्या । स च राशिरेतावान् जवति-

७६२२७१६२५१०२६४३३७५६३५४३६५०३३६ ।

अयं च राशिरेकोनविंशदङ्कस्थानेन कोटाकोट्यादिप्रकारेणा-
जिधातु कथमपि शक्यते, ततः पर्यन्तवर्तिनोऽङ्कस्थानादा-
रभ्याङ्कस्थानसप्रहमात्र पूर्वपुरुषप्रणीतेन गाथाद्वयेनाभिधीयते-

“ उ य तिञ्चि तिञ्चि सुन्न, पचेव य नव य तिञ्चि चत्तारि ।

पचेव तिञ्चि नव प-च सत्त तिञ्चेव तिञ्चेव ॥ १ ॥

चउ उच्च दु चउ पक्को, पण दो छुक्केगो य अठेव ।

दो दो नव सत्तेव य, अक्कणा इगुणतीस ॥ २ ॥ ”

एष च राशिः पूर्वसुरिजिस्त्रियमलपदादूर्ध्वं चतुर्थमलप-
दस्याधस्तादित्युपवर्ण्यते, तत्र द्वौ द्वौ वर्गौ यमलपदम् । तथा
चोक्तमनुयोगद्वारचूर्णौ-“दो विञ्चि वगो जमलपय ति जन्न”
इति । ततः षट् वर्गौ, सनुदितास्त्रियमलपदम्, त्रियमलपदसमा-
हारस्तसादूर्ध्वमेव राशिः, पष्ठवर्गस्य पञ्चमवर्गेण गुणितत्वात् ।
अष्टवर्गसमुदायश्चतुर्थमलपदम्, चतुर्थो यमलपदाना समाहार
इत्यर्थः । तस्याधस्तात् सप्तमवर्गस्याप्यपरिपूर्णत्वात्, एष च
राशिः षष्ठवतिच्छेदनकदायी । तथाहि-प्रथमो वर्गो द्वे वेदनके द-
दाति । तद्यथा-प्रथम वेदनक द्वौ, द्वितीयमेक, द्वितीयो वर्गश्च-
त्वारि वेदनकानि । तत्र प्रथममष्टौ, द्वितीय चत्वारि, तृतीय द्वे, चतु-
र्थमेकम् । एव तृतीयवर्गोऽष्टौ वेदनकानि । चतुर्थः पोरुश । पञ्चमो
द्वाविंशतम् । षष्ठश्चतुष्षष्टिम्, स एव पञ्चमवर्गेण गुणितः
षष्ठवतिम् । कथमेतदवसेयमिति चेत् ? उच्यते-इह यो
यो वर्गो येन येन वर्गेण गुण्यते, तत्र तत्र द्वयोर्द्वयोरपि
वेदनकानि प्राप्यन्ते । तथा प्रथमवर्गेण द्वितीये वर्गे गु-
णिते षट् । तथाहि-द्वितीयो वर्गः पोरुशलक्षणः प्रथम-
वर्गेण चतुष्करूपेण गुण्यते । गुणिते च सति जाता चतु-
ष्षष्टि । तस्याः प्रथमवेदनक द्वाविंशत्, द्वितीय षोडश, तृतीयमष्टौ,
चतुर्थं चत्वारि, पञ्चम द्वे, षष्ठमेकमिति । एवमन्यत्रापि भाव-
नीयम् । तत्र पञ्चमवर्गे द्वाविंशच्छेदनकानि, षष्ठे चतुष्षष्टि, ततः
पञ्चमवर्गेण षष्ठे वर्गे गुणिते षष्ठवतिच्छेदनकानि प्राप्यन्ते ।
एवमेकराशिर्विनेयजनमतिप्रकर्षाऽऽधानाय त्रिप्रकार आगमे
परमगुरुभिरुपदर्शित । तथा चानुयोगद्वारसूत्रम्-

“ जहण्णपदे मणुस्सा, नखेज्जासखेज्जाउ कोडीओ ।

तिजमलपयस्स उवर्णि, तउ जमलपयस्स हेछा य ॥१॥

अहव ण ठ्ठो वगो, पंचमवग पडुप्पणो ।

अहव ण ठ्ठणउइ, ठेयणगदाई य रासीइ ” ॥२॥

ये तु गर्भव्युत्क्रान्ताः समूर्च्छिमाश्चापर्याप्ता, ते उभयेऽपि

कदाचित् प्राप्यन्ते, कदाचिन्न । यतो गर्जव्युत्क्रान्तानामपर्याप्तानां जघन्यतः समयमात्रम्, उत्कर्षतो षाडश मुहूर्त्ता अन्तरं, समूर्द्धिमानां त्वपर्याप्तानां जघन्यतः समयमात्रम्, उत्कर्षतश्चतुर्विंशतिरन्तर्मुहूर्त्ता, अपर्याप्ताश्चान्तर्मुहूर्त्तायुषः, अतोऽन्तर्मुहूर्त्तानन्तरं सर्वेऽपि निर्लेपमपगच्छन्ति । तस्मादमी द्वयेऽप्यपर्याप्ताः कदाचिद्भवन्ति, कदाचिन्न । यदा पुनरमी द्वयेऽपि अपर्याप्ता गर्भव्युत्क्रान्ताश्च पर्याप्ताः समुदिताः सर्वोत्कर्षेण भवन्ति, तदा तेषामिदं परिमाणम्—“ उक्कोसपण ” इत्यादि । उत्कृष्टपदे सर्वोत्कृष्टसमूर्द्धिमगर्भव्युत्क्रान्तसमुदायग्रहणरूपे, मनुजा मनुष्या रूपाधिका एकेन रूपेण परमार्थतोऽसताऽपि कल्पितेनाधिकाः सन्त एकप्रादेशिकश्रेणिरूपे अङ्गुलमात्रे क्षेत्रे यः प्रदेशराशिस्तत्प्रथम वर्गमूल पुरुषलक्षण तृतीयेन वर्गमूलेन द्विकलक्षणेन गुण्यते । ततो जाता द्वाविंशत् । ततस्तैरङ्गुलप्रथमवर्गमूलप्रदेशैस्तृतीयवर्गमूलप्रदेशैराहतैर्गुणितैरस्तत्कल्पनया द्वाविंशत्संख्यैः प्रतरस्यैकां श्रेणिं सकलामप्यपहरन्ति । इयमत्र भावना—एकप्रादेशिके श्रेणिरूपे अङ्गुलमात्रे क्षेत्रे यः प्रदेशराशिस्तस्य यत्प्रथमवर्गमूल तत्तृतीयवर्गमूलगुणितं सत् यावद्भवति, तावन्मात्रं खण्डं प्रत्येकं यदि सर्वेऽपि पर्याप्तापर्याप्तसमूर्द्धिमगर्जजमनुष्या गृह्णन्ति, ततः सकलामपि श्रेणिमेकस्मिन्नेव समये ते अपहरन्ति, परमेकं मनुष्यरूपं न प्राप्यते; सर्वोत्कर्षेऽपि तेषामेतावतामेव केवलवेदतोपलब्धत्वात् । तथा चोक्तमनुयोगद्वारचूर्णौ—“ उक्कोसपण जे मणुस्सा हवति, ते इक्कस्मि मणुय-रुवे परिकठे समाणे तेहिं मणुस्सेहिं सेढी अवहीरइ, तीसे य सेढीए कालखेत्तेहिं अवहारो मग्गिजइ । कालओ ताव असखेज्जाहिं ओसप्पिणीहिं उस्सप्पिणीहिं । खेत्तओ अगुलपढमवग्गमूल तइयवग्गमूलपुप्पन्न । किं भणियं होइ?, तीसे सेढीए अगुलाए खेत्ते जो य पएसरासी, तस्स ज पढम वग्गमूल पएसरासिमाण, न तइयवग्गमूलपएसरासिणा पहण्णाइज्जइ, पुप्पणाइए समाणे जो पएसरासि भवइ, एवइएहिं खेहेहिं अवहीरमाणी अवहारमाणी जाव निडाइ ताव मणुस्सा वि अवहीरमाणा निद्धति । आह-कहमेगसेढीए उहमेसेहिं खेहेहिं अवहीरमाणी अवहीरमाणी असखेज्जा उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरइ? आयरिओ आह-खेत्तस्स सुहुमत्तणओ । सुत्ते विम भणिय-“ सुहुमो य होइ काजो, तत्तो सुहुमयर हवइ खेत्त । अगुलसेढीमेत्ते, उस्सप्पिणीओ असखेज्जा ॥१॥ ” इति । तनञ्चदमायातम-कात्ततोऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयसमानाः, क्षेत्रतः पुनरेकस्यामेकप्रादेशिकया श्रेणावहुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशौ प्रथमवर्गमूल तृतीयवर्गमूलगुणितं सत् यावत्प्रदेशपरिमाणं भवति, तावन्मात्राणि खण्डानि यावन्ति प्रवन्त्येकखण्डहीनानि, तावन्तः सर्वोत्कृष्टपदे मनुष्या, तदेवमपर्याप्तसूक्ष्मैर्कोन्ध्याऽऽदिभेदेन चतुर्दशविधानामपि जीवानां परिमाणमुक्तम् ॥ २० ॥

सप्रति गुणस्थानकभेदेन चतुर्दशविधानां परिमाणमाह—

सासायणाइ चउरो, होति अमंखा अणंतया पिच्छा ।

कोनिनहस्मपुहुत्त, पमत्त एयरे उ थोवयरा ॥ ११ ॥

सास्वाटनाऽऽदयः सास्वादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्याविर-तदेशावरतरूपाश्चवारः प्रत्येकमनख्याता, सास्वाटनाऽऽदीनां चतुर्णामपि प्रत्येकमुत्कर्षपदे क्षेत्रलपोपमामख्येयमागवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तथा अनन्ता अनन्तमख्या मिथ्यादृष्टयः,

तेषामनन्तलोकाऽऽकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तथा प्रमत्ताऽ-प्रमत्तसंयता जघन्यतोऽपि कोटिसहस्रपृथक्त्वपरिमाणाः प्रा-प्यन्ते, उत्कर्षतोऽपि कोटिसहस्रपृथक्त्वमाना । इह पृथक्त्व-द्विप्रभृत्या नवकोटिसहस्राणीति । तथा इतरे अप्रमत्तसंयताः स्तोक्ततराः प्रमत्तसंयतेभ्यः स्वल्पतराः ॥ ११ ॥

एगाई चउपएणा—समगं उवसामगा य उवसंता ।

अच्छं पमुच्च सेढी—ए होति सन्वे वि संखेज्जा ॥ १२ ॥

इहोपशमका उपशान्ताश्च कदाचिद्भवन्ति, कदाचिन्न, उप-शमश्रेणेरन्तरस्य भावात् । ततश्च यदा उपशमका अपूर्वक-रणानिवृत्तिवाटरसूक्ष्ममपराया उपशान्ता उपशान्तमोहा भवन्ति, तदा जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा, उत्कर्षतश्चतुःपञ्चा-शत् । इदं प्रमाणं प्रवेशनकमधिकृत्योक्तम्, एतावन्त एकस्मिन् समयेऽपूर्वकरणेऽऽदिषु गुणस्थानकेषु प्रत्येकमुपशमश्रेणिमधि-कृत्य प्रविशन्तः प्राप्यन्ते इत्यर्थः । श्रेणेरुपशमश्रेणेरुक्तां कालं प्रतीत्य पुनर्भवन्ति सर्वेऽपि सख्येयाः । इदमुक्तं भवति—सक-लेऽप्यन्तर्मुहूर्त्तक्षणे उपशमश्रेणिकालेऽन्येऽन्ये प्रविशन्तः स-र्वेऽपि सख्येयाः प्राप्यन्ते । आह—नन्वन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणेऽप्युपशमश्रे-णिकाले असख्येयाः समयाः प्राप्यन्ते, तत्र यदि प्रति समयमे-कैकं प्रविशति, तथाऽपि सकल श्रेणिकालमधिकृत्यासख्येयाः प्राप्नुवन्ति, किं पुनर्द्वित्रादेरारज्योत्कर्षतश्चतुःपञ्चाशतः प्र-वेशने ? अत्रोच्यते—स्यादियं कल्पना यदि सकलेष्वपि श्रे-णिसमयेषु प्रवेशो भवेत्, यावता स एव न भवति, किं तु केषु-चिदेव समयेषु । अथैतदपि कथमवसीयते इति चेत्—उच्यते—इ-होपशमश्रेणिं प्रतिपद्यन्ते पर्याप्तगर्भजमनुष्या एव, न शेषजीवाः, तेऽपि चारित्रिणः, न ये केचन, चारित्रिणश्चोत्कर्षतोऽपि कोटि-सहस्रपृथक्त्वमानाः, तेऽपि च न सर्वेऽपि श्रेणिं प्रतिपद्यन्ते, किं तु कतिपया एव, ततो ज्ञायते—न सर्वेष्वपि उपशमश्रेणि-समयेषु प्रवेशो भवति, किं तु केषुचिदेव, तत्रापि कदाचित् कुत्रचित् समये पञ्चदशापि कर्मचूर्मारधिकृत्यात्कर्षतश्चतु-पञ्चाशन् प्रविशन्तः प्राप्यन्ते, नाधिका, ततः सकलेऽपि श्रेणि-काले सख्येया एव भवन्ति । तेऽपि च शतानि द्रष्टव्याः, न सहस्राणि, तथा पूर्वसूरिजिरावेदितत्वात् ॥ १२ ॥

खवगा खीणाजोगी, एगाई जाव होति अट्टसयं ।

अट्टाएँ सयपुहुत्तं, कोमिपुहुत्तं सजोगीओ ॥ १३ ॥

इहापि कृपका क्रीणमोहा अयोगिनश्च कदाचिद्भवन्ति, क-दाचिन्न, कृपकश्रेणेरयोगिकालस्य चान्तरसमवात् । ततो यदा कृपका अपूर्वकरणानिवृत्तिवाटरसपरायसूक्ष्ममपरायाः, क्रीणाः क्रीणमोहा अयोगिनोऽयोगिकेवलिनश्च भवन्ति, तदा जघन्य-त एको द्वौ वा, उत्कर्षतोऽष्टतमं अष्टाधिकशतप्रमाणा । इद-मपि प्रमाणं प्रवेशनमधिकृत्योक्तमवसेयम् । एतावन्त एक-स्मिन्समये कृपकत्वे, क्रीणमोहत्वे, अयोगित्वे चोत्कर्षतः प्रवि-शन्तीत्यर्थः । (अट्टाएँ सयपुहुत्तं चित्ति) अट्टा कृपकश्रेणिका-लोऽयोगिकालश्च । तस्यामट्टाया सकलायामपि प्रत्येकमन्ये-ऽन्ये प्रविशन्तः सर्वसख्येया शतसख्याः प्राप्यन्ते । इयमत्र भा-वना—सकलेऽपि कृपकश्रेणिकालेऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणे पञ्चदश-स्वपि कर्मभूमिष्वन्येऽन्ये प्रविशन्तो यदि सर्वेऽपि सख्यायन्ते, तथाऽऽनुत्कर्षतोऽपि शतपृथक्त्वसख्या एव लज्जन्ते, नाधिका । एवमयोगिकेवलिनोऽपि जावनीयाः । (कोटिपुहुत्तं सजोगीओ

त्ति) सयोगिन सयोगिकेवलिन पुन काटिपृथक्त्व कोटि-
पृथक्त्वसंख्या । इह सयोगिकेवलिन सदैव भवन्ति, ध्रुवत्वा-
सेपाम्; ते च जघन्यपदेऽपि कोटिपृथक्त्वमाना, उत्कर्षताऽपि
कोटिपृथक्त्वमाना एव । केवलमुत्कर्षपदे कोटिपृथक्त्व वृद्ध-
रमवसेयम् ॥ २३ ॥ तदेवमुक्तं सूत्रप्रमाणम् ।

साम्प्रत क्षेत्रप्रमाणमाह-

अपपञ्जता दोन्नि वि, सुहुमा एगिंदिया जए सव्वे ।

सेसा य अमंखेज्जा, वायरपवणा असखेसु ॥ २४ ॥

द्वयेऽप्यपर्याप्ता-“द्वन्ध्यपर्याप्ता”, करणापर्याप्तकाश्च । अपिशुब्द-
स्यानुक्तार्थसमुच्चायकत्वात् पर्याप्ताश्च । सूदमा एकेन्द्रिया पृ-
थिव्यम्बुतेजोवायुवनस्पतय, प्रत्येक सर्वेऽपि सर्वस्मिन्नपि जगति
भवन्ति, “सुहुमा उ सव्वद्वोए” इति वचनप्रमाणात् । आह-सू-
दमा सर्वेऽपि पृथिव्यादय पर्याप्ताऽऽदिभेदज्ञिना । प्रत्येक सव्वद्वो-
कव्यापिन इत्यञ्जसैवाजीष्टार्थासाहे, तत किमर्थमिह मुख्यया
वृत्त्या अपर्याप्तग्रहण कृतमपिशब्दात् पर्याप्तग्रहणमिति । उच्यते-
पर्याप्तापेक्षया स्तोकाणामप्यपर्याप्तानां स्वरूपतोऽतिबाहुल्यस्या-
पनार्थम् । तथाहि-यद्यपि अपर्याप्तेभ्यः सख्येयगुणहीना पर्या-
प्तास्तथाऽपि ते सर्वस्मिन्नपि जगति वर्तन्ते, इत्युच्यमाने नि-
सशयमनिबाहुल्यं तेषां ख्यापितं भवति । अथ कथं पर्याप्ता
अपर्याप्तापेक्षया सख्येयगुणहीना । उच्यते-प्रज्ञापनायामपर्या-
प्तापेक्षया पर्याप्तानां सख्येयगुणतयाऽभिधानात् । तथा च तद्व-
न्ध्य -“सव्वत्थोवा सुहुमा अपपञ्जता पज्जता सव्वेज्जगुणं ति ।”
अन्यत्राप्युक्तम्-“जीवाणमपपञ्जता, बहुतरंगा वायरण विज्ञेया ।
सुहुमाण अपपञ्जता, ओदेण उ केवला विति ॥ १ ॥” शेषास्तु
शेषा पुन पर्याप्तापर्याप्तभेदभिन्ना वादरैकेन्द्रिया पृथिव्य-
म्बुतेजोवनस्पतयश्च प्रत्येक लोकस्यासख्येयतमे भागेऽवति-
ष्ठन्ते । (वायरपवणा असखेसु ति) वायरपवणा वादरवायु-
कायिकाः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च प्रत्येक लोकस्यासख्येयेषु भा-
गेषु वर्तन्ते । लोकस्य हि यत्किमपि सुपिर, तत्र सर्वत्रापि
वायवः प्रसर्पन्ति, यत्पुनरनिनिविमृतिचितावयवतया शुषि-
रहीनकनकगिरिमध्यभागादि, तत्र न, तच्च सकलमपि लोक-
स्यासख्येयभागमात्र, तत एकमसख्येयभागं मुक्त्वा शेषेषु
सर्वेष्वप्यसख्येयेषु भागेषु वायवो वर्तन्त इति ॥ २४ ॥

सासायणाइ सव्वे, लोयस्स असंखयम्मि जागम्मि ।

मिच्छा उ सव्वद्वोए, होइ सजोगि वि समुग्घाए ॥ २५ ॥

सास्वादनाऽऽद्यः सास्वादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यादयो
मिथ्यादृष्टिसयोगिकेवलिवर्जाः । प्रत्येक सर्वेऽपि लोकस्यासख्ये-
यतमे भागेऽवतिष्ठन्ते, सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यादयो हि सक्षिपञ्चेन्द्रि-
येष्वेव प्राप्यन्ते । सास्वादनास्तु केचित्स्वरूपा करणापर्याप्तवा-
दरैकेन्द्रियद्वित्रिचतुरिन्द्रियासक्षिपञ्चेन्द्रियेष्वपि, ते च सक्षिप-
ञ्चेन्द्रियाऽऽद्यः स्वरूपत्वाल्लोकस्यासख्येयभागे वर्तन्त इति ।
सास्वादनाऽऽद्यो लोकासख्येयभागवर्तिन उक्ता । तथा मिथ्या-
दृष्टयः सर्वज्ञोके सर्वस्मिन्नपि लोके जवन्ति । सूक्ष्मेकेन्द्रिया
हि सकललोकव्यापिन, ते च मिथ्यादृष्टय इति । तथा सयो-
ग्यपि सयोगिकेवल्यपि, आस्ता मिथ्यादृष्टय इत्यपिशब्दा-
र्थः । समुद्घाते समुद्घातगतं सन् सर्वलोके भवति सक-
ललोकव्यापी भवति । तथाहि-समुद्घातं कुर्वन् प्रथमे दण्ड-
समये, द्वितीये च कपाटसमये लोकस्यासख्येयतमे भागे व-

र्तते, तृतीये मन्थनसमये पुनरसख्येयजागेषु, चतुर्थे सर्वलोके ।
तथा चोक्तम्-चतुर्थे लोकपूरणमष्टमे सहार इति । “होइ
सजोगि वि समुग्घाए ” इत्युक्तम् ॥ २५ ॥

ततः समुद्धानप्रस्तावाटशेषान् समुद्घातान्प्ररूपयति-

वेयणुकसायमारण-वेउव्वियतेउहारकेवलिया ।

सग पण चउ तिन्नि कपा, मण्णुमुरनेरइयतिरियाणं ॥ २६ ॥

समुद्घातशब्दः पाश्चात्योऽप्रेतनगाथागतो वा प्रत्येकमभिस-
वध्यते । तथा-वेदनासमुद्घातः, कपायसमुद्घातः, मारणसमु-
द्घातः, वैक्रियसमुद्घातः, तैजससमुद्घातः, आहारकसमुद्घातः, के-
वलिसमुद्घातश्च । तत्र वेदनया समुद्घातो वेदनासमुद्घातः, स
चामातवेदनीयकर्मोऽऽश्रयः । कपायणं कपायोदयं समुद्घातः
कपायसमुद्घातः, स च कपायचारित्रमोहनीयकर्मोऽऽश्रयः । तथा
मरणे मरणकाले भवो मारणः, मारणश्चासौ समुद्घातश्च मा-
रणसमुद्घातः, सोऽन्तर्मुहूर्तावशेषाय कर्मविषयः । तथा वैक्रिये
प्रारभ्यमाणे समुद्घातो वैक्रियसमुद्घातः, स च वैक्रियशरीरना-
मकर्मविषयः । तथा तैजसि विषये भवस्तैजसः, स चासौ समु-
द्घातश्च तैजससमुद्घातः, स च तेजोलेख्याविनिर्गमकावभावी तै-
जसशरीरनामकर्मोऽऽश्रयः । आहारके प्रारभ्यमाणे समुद्घाते
आहारकसमुद्घातः, स चाऽऽहारकशरीरनामकर्मविषयः । के-
वलिन्यन्तर्मुहूर्तभाविपरमपदे भवः समुद्घातः केवलिसमुद्घा-
तः । अथ समुद्घात इति कः शब्दार्थः ? उच्यते-
समित्येकीभावः, उत्प्रावल्ये, एकीभावेन प्राचल्येन घातः समु-
द्घातः । केन सह एकीभावगमनम् ? इति चेत् । उच्यते-अर्था-
वेदनाऽऽदिभिः । तथाहि-यदा आत्मा वेदनाऽऽदिसमुद्घातगतो
भवति, तदा वेदनाऽऽद्यनुभवज्ञानपरिणत एव भवति, नान्यज्ञान-
परिणतः प्राचल्येन घातः कथम् ? इति चेत् । उच्यते-इह वेद-
नाऽऽदिसमुद्घातपरिणतो बहून् वेदनीयाऽऽदिकर्मप्रदेशान्
कात्मान्तरानुभवतयोग्यान् उदीरणाकरणेनाक्षुण्णोदघावक्षिकायां
प्रक्षिप्यानुभूय च निर्जरयति, आत्मप्रदेशैः सह सत्प्रिष्ठान् शा-
तयतीत्यर्थः । तत्र वेदनासमुद्घातगत आत्मा वेदनीयपुञ्जलप-
शात करोति । तथाहि-वेदनाकरालितो जीवः स्वप्रदेशान-
न्तान्तकर्मस्कन्धवेष्टितान् शरीराद्वहिरपि विलिपति । तैश्च
प्रदेशैर्वदनजठराऽऽदिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाऽऽद्यन्तरालानि चापू-
र्याऽऽयामतो विस्तरतश्च शरीरमात्र क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्तं
यावदवतिष्ठते । तस्मिन्श्चान्तर्मुहूर्ते प्रभूतासानवेदनीयकर्मपु-
ञ्जलपरिशात करोति । कपायसमुद्घातसमुद्घातः कपायाख्यचा-
रित्रमोहनीयकर्मपुञ्जलपरिशात करोति । तथाहि-कपायोदय-
समाकुलो जीवः स्वप्रदेशान् वहिर्विक्रिय्य तैः प्रदेशैर्वदनोदरा-
ऽऽदिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाऽऽद्यन्तरालानि चापूर्याऽऽयामविस्त-
राज्यां देहमात्र क्षेत्रमभिव्याप्य वर्तते, तथाभूतश्च प्रभूतक-
पायकर्मपुञ्जलपरिशात करोति । एव मारणसमुद्घातगत आयु-
पुञ्जलशातः, वैक्रियसमुद्घातगत पुनर्जीवः स्वप्रदेशान् शरीराद्
वहिरिष्कास्य शरीरविष्कम्भबाहल्यमानमायामतः सख्येययो-
जनप्रमाणं दण्डं निरुजति, निरुज्य च यथास्थलान् वैक्रियश-
रीरनामकर्मपुञ्जलान् प्राचल्य शान्तयति । तथा चोक्तम्-“वेउव्वि-
यसमुग्घाएण समोहणं । समोहणत्ता संखेज्जाइ जोयणाइं
दणं निसिरइ । निसिरत्ता अहावायरे पुगले पारेसामेइ” इति ।
तैजसाऽऽहारकसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातवदवगन्तव्यौ ।
केवलं तैजससमुद्घातगतस्तैजसशरीरनामकर्मपुञ्जलपरि-

शातम्. आहारकसमुद्घातगतस्वाहारकशरीरनामपुद्गलपरि-
शातं करोति, आहारकसमुद्घातइच्छाऽऽहारकशरीरप्रारम्भका-
द्ये वेदितव्यः । केवलिसमुद्घातसमुद्भूतस्तु केवली सदसद्वैद्य-
शुभाशुभनामोच्चनीचैर्गोत्रकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, केव-
लिसमुद्घातवर्जाः शेषाः परमपि समुद्घाताः प्रत्येकमान्तमौ-
हर्तिकाः, केवलिसमुद्घातः पुनरष्टसामयिकः । उक्तं च प्रज्ञा-
पनायाम्—“ वेयणासमुद्घातं ज्ञेते ! कइ समय पञ्चत्ते ? ।
गोयमा ! असंखेज्जसमए अंतोमुहुत्ति पणत्ते । एवं जाव
आहारसमुद्घातः । केवलिसमुद्घातं ज्ञेते ! कइ समय पञ्चत्ते
? गोयमा ! अहसमए पणत्ते । ” इति । एतानेव समुद्घातान्
गतिषु चिन्तयति—“सग” इत्यादि । मनुष्यगतौ सप्तापि समु-
द्घाता भवन्ति, मनुष्येषु सर्वभावसंभवात् । सुरगतावाद्याः
पञ्च समुद्घाताः, आहारकसमुद्घातकेवलिसमुद्घातयोस्तत्रासं-
भवात् । पुनरेषु चतुर्दशपूर्वाधिगमक्षायिकज्ञानदर्शनचारित्र्य-
व्यसज्जवात् । निरयगतावाद्याश्चत्वारः समुद्घाताः, तत्र तैज-
ससमुद्घातस्याप्यसंभवात्, तदसंजवश्च नैरयिकाणां नेजो-
द्वेष्यावधेरजावात् । तिर्यमातौ वैक्रियलब्धिमत्संज्ञिपञ्चन्द्रि-
यपवनवर्जानां शेषजीवानामाद्याख्यः समुद्घाताः, तेषां वै-
क्रियलब्धेरप्यसंभवात् ॥ १५ ॥

वैक्रियलब्धिमत्संज्ञिपञ्चन्द्रियपवनयोर्विशेषमाह—

पंचिन्द्रियतिरियाणं, देवाण व होंति पंच सरणीणं ।

वेज्जवियवाज्जणं, पढमा चउरो समुग्घाया ॥ १६ ॥

पञ्चेन्द्रियतिरिक्त्वा संज्ञिनां देवानामिव प्रथमाः पञ्च समुद्घा-
ता जवन्ति । पञ्चेन्द्रियतिरिक्त्वपि सङ्गिषु केषुचिद्वैक्रियतजोले-
भ्यालब्धिसंभवात् । वैक्रियलब्धिमतां पुनर्वायूनां वायुकायानां
प्रथमा वेदनाकायमारणवैक्रियरूपाश्चत्वारः समुद्घाता
॥ १६ ॥ गतं क्षेत्रज्ञारम् ।

अधुना स्पर्शनाधारमाह—

चउदसविहा वि जीवा, समुग्घाणं फुसंति सव्वजगं ।

रिउसेढीए व केई, एवं मिच्छा सजोगीया ॥ १७ ॥

चतुर्दशविधा अपि अपर्याप्तपर्याप्तसूक्ष्मकेन्द्रियाऽऽदिभेदाच्चतु-
र्दशप्रकारा अपि, जीवाः सर्वे जगत् स्पृशन्ति । कथम् ? इत्याह-
समुद्घातेन मरणसमुद्घातेन । इयमत्र भावना—इह सूक्ष्मके-
न्द्रियाः पर्याप्ता अपर्याप्तश्च प्रत्येक सकललोकवर्तिनः, ततस्ते
स्वस्नानतोऽपि सकललोकस्पर्शिन उपपद्यन्ते, किं पुनर्मारणान्ति-
कसमुद्घातयोगतः ? । बाह्यपर्याप्तैकेन्द्रियाऽऽद्यः स्वस्नानम-
धिकृत्य प्रत्येक लोकासख्ययभागवर्तिन एव समुद्घातमधिकृ-
त्य पुन सकललोकस्पर्शिनोऽपि जवन्ति । तथाहि—समुद्घात इह
मरणसमुद्घात उच्यते, मरणसमुद्घातममुकृतस्तु जीवः स्व-
शरीरविष्कम्भवाहृत्य जघन्यतो दध्यैणाङ्गुत्तासख्ययभागमात्र-
म्, उत्कर्षेण संरयेयानि योजनानि स्वप्रदेशदरम् निसृजति । नि-
सृज्य च यत्र स्यावेऽग्रतनत्रवे समुत्पत्स्यते, तत्र स्थाने त स्व-
प्रदेशदरम् प्रक्षिपति । तच्चोत्पत्तिस्थानं ऋजुगत्या एकं स-
मयेन स्वप्रदेशदरम् प्राप्नोति । विग्रहगत्या तूत्कर्षतश्चतुर्थे स-
मये, चतो मरणसमुद्घातमधिकृत्य नानाजीवापेक्षया बाह्यपर-
्याप्तैकेन्द्रियाऽऽद्यो द्वादशप्रदेशः प्रत्येकं सर्वेऽपि सर्वे जगत् स्पृ-
शन्तः प्राप्यन्ते इति । (रिउसेढीए व केई इति) केचित्पुनर्जीवाः

सूक्ष्मकेन्द्रियलक्षणा ऋजुश्रेण्या ऋजुगत्या । वाशब्दः पक्षान्तर-
सूत्रेन । न केवलं समुद्घातेन ऋजुश्रेण्या वा इत्यर्थः । सर्वे जगत्
स्पृशन्ति । तथाहि—अधोलोकान्ताद्भूलोकान्ते उत्पद्यमाना-
श्चतुर्दशापि रज्जूः स्पृशन्ति । एवं सर्वास्वपि दिक्षु जावनीयम् ।
ततो नानाजीवापेक्षया ऋजुश्रेण्याऽपि सूक्ष्मकेन्द्रियाः सकल-
लोकस्पर्शिनः । संप्रति गुणज्ञानके स्पर्शनां चिन्तयति—(एवं
मिच्छा सजोगीयं ति) एवं सर्वजगत्स्पर्शितया मिथ्यादृष्टयः
सयोगिनश्चावगन्तव्याः । तत्र मिथ्यादृष्टयः सूक्ष्मकेन्द्रियाऽऽद्यः,
सूक्ष्मकेन्द्रियाश्च सकललोकस्पर्शिनः, सयोगिकवलिनः पुनः
केवलिसमुद्घातगताश्चतुर्थसमये सर्वलोकस्पर्शिनः प्राग्वोप-
दर्शिताः ॥ २७ ॥

शेषगुणस्थानकेषु स्पर्शनामाह—

मीसा अजया अइ अरु, वारस सासायणा उ देसजई ।

सग सेसा उ फुसंती, रज्जू खीणा असंखंस ॥ २८ ॥

मिथ्याः सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, अयता अविरतसम्यग्दृष्टयः, प्रत्ये-
कमष्टावष्टौ रज्जूः स्पृशन्ति, द्वादश पुनः सास्वादनाः, देशयत-
यो देशाविरताः पद् । शेषा उक्तव्यतिरिक्ताः क्षीणमोहवर्जाः
प्रमत्ताऽऽद्याः प्रत्येकं सप्त सप्त रज्जू स्पृशन्ति । क्षीणाः क्षीण-
मोहाः पुनरसंख्येयांश्च रज्जोरसंख्येयं जागम् ॥ २८ ॥

एतानेव गाथां स्वयमेव जावयति—

सहसारंतियदेवा, नारयणेदेण जंति तज्यजुवं ।

निजंति अच्युयं जा, अच्युयदेवण इयरसुरा ॥ २९ ॥

इह सहस्रारान्तकाः सहस्रारपर्यवसाना देवा नारकक्षेत्रे
पूर्वसाङ्गतिकनारकक्षेत्रे, तस्य वेदनोपशमनार्थम्, उपलक्षणमे-
तत्, पूर्ववैरिकस्य नारकस्य वेदनोदीरणार्थं वा, तृतीयां शुभ
नरकपृथिवीं, गच्छन्ति । आनताऽऽद्यो देवाः पुनरल्पस्नेहा-
ऽऽदिभावा स्नेहाऽऽदिप्रयोजनेनापि नरकं न गच्छन्तीति सह-
स्रारान्तग्रहणम् । तथाऽच्युतदेवेन जन्मान्तरक्षेत्रहस्तद्वयक्षे-
तो वा, इतरे सुराः शेषसुरा अच्युतदेवबोक् यावन्नीयन्ते ।
ततः सम्यग्मिथ्यादृष्टीनामविरतसम्यग्दृष्टीनां च प्रत्येकमष्टाष्ट-
रज्जुस्पर्शना घटते । इयमत्र भावना—इह यदा सम्यग्मिथ्यादृ-
ष्टिर्भवनपत्त्यादिको देवः पूर्वसाङ्गतिकेनाच्युतदेवलोकवासिना
देवेनाच्युतदेवलोकं क्षेत्राधीयते, तदा तस्य परूरज्जुस्पर्शना
भवति, “अच्युय” इति वचनात् । तथा कश्चिदमरः सहस्रार-
कल्पवासी सम्यग्मिथ्यादृष्टि पूर्वसाङ्गतिकस्य वेदनोपशमनाय,
पूर्ववैरिकस्य वेदनोदीरणाय वा बाहुकाप्रमाऽभिधानामपि
नरकपृथिवीमुपगच्छति, तदा भवनपतिनिवासस्याधस्ता-
दन्यदपि रज्जुल्यमधिकं प्राप्यते, इति पूर्वोक्ताः परं रज्जवो
रज्जुद्वयेन सहिता अष्टौ भवन्ति । एव नानाजीवापेक्षया
सम्यग्मिथ्यादृष्टयो अष्टरज्जुस्पर्शकाः प्राप्यन्ते । अथवा—को-
ऽपि सहस्रारकल्पनिवासी देवः सम्यग्मिथ्यादृष्टि पूर्वोक्तका-
रणवशात् तृतीयां नरकशुभं गच्छन् सप्त रज्जू स्पृशति,
स एव सहस्रारदेवो यदा अच्युतदेवेन क्षेत्रादच्युते देवलोक-
नीयते, तदा अन्यामप्येकामधिकां रज्जुं स्पृशतीत्यष्टरज्जुस्पर्श-
ना । एवमविरतसम्यग्दृष्टीनामप्यष्टरज्जुस्पर्शना भावनीया ।
नन्यविरतसम्यग्दृष्टयस्तद्वेवर्त्तमानाः काव्यमपि कुर्वन्ति, तत-
स्तेषामन्यथाऽपि कथं न जावना क्रियते ? । उच्यते—अन्यथा
तेषामष्टरज्जुस्पर्शनाया असंभवात् । तथाहि—तिर्यक् मनुष्यो वा

ससम्यक्त्वो द्वितीयाऽऽदिषु नरकपृथिवीषु न गच्छति, नाऽपि तत्
आगच्छति, ततोऽनुत्तरसुरभव गच्छत, ततो वा च्युत्वा मनु-
ष्यभवमागच्छत. सर्वोक्त्या सप्तऋजुस्पर्शना भवत्यते, नाधि-
का क्वाप्यन्यत्र, ततोऽविरतसम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टि-
ष्वविशेषेणाष्टऋजुस्पर्शका प्रतिपत्तव्या, न प्रकारान्तरेण ।
अपरे पुनराहु-अविरतसम्यग्दृष्टीनामुत्कर्षतो नवरज्जुस्पर्शना
कथमिति चेत् ? । उच्यते-इह तन्मतेन क्वायिकसम्यग्दृष्टय
तृतीयस्यामपि नरकपृथिव्यां गच्छन्ति, ततोऽनुत्तरसुरजव
गच्छतां ततो वा च्युत्वा मनुष्यभवमागच्छता सप्तऋजुस्पर्-
शना । तृतीयस्यां पृथिव्यामुत्पद्यमानानां, ततो वा उद्धृत्य मनु-
ष्यजवमागच्छतां द्विरज्जुस्पर्शनेति सामान्यतोऽविरतसम्यग्दृ-
ष्टीनां नवरज्जुस्पर्शना । व्याख्याप्रज्ञप्त्याद्यभिप्रायेण पुनरमीषां
द्वादशरज्जुस्पर्शनाऽपि प्राप्यते । तथा हि-अनुत्तरसुरजव गच्छतां,
ततो वा च्युत्वा मनुष्यजवमागच्छतां सप्तऋजुस्पर्शना । तथा नर-
तिरश्चामन्यतरोऽविरतसम्यग्दृष्टि पूर्ववत्कायुः क्वायोपशमिक-
सम्यक्त्वेन गृहीतेन व्याख्याप्रज्ञप्त्याद्यभिप्रायतः षष्ठनरक-
पृथिव्यामपि नारकत्वेनोत्पद्यते । ततो वा उद्धृत्य क्वायोपशमिक-
सम्यक्त्वधानत्र मनुष्येषु मध्ये समुत्पद्यते । ततोऽविरतसम्यग्दृ-
ष्टि षष्ठनरकपृथिवीं गच्छन् पञ्चरज्जुः स्पृशति । ततः सा-
मान्यतोऽविरतसम्यग्दृष्टीनां सर्वसंख्यया द्वादशरज्जुस्पर्शना ।
सप्तमपृथिव्यां पुनः सम्यक्त्वसहितस्य गमनमागमन वा प्रज्ञ-
प्त्यामपि निषिद्ध, ततः षष्ठनरकपृथिवीग्रहणम् ॥ २९ ॥

सम्प्रति सास्वादनां द्वादशरज्जुस्पर्शना भावयति-

ढट्टाए नेरइओ, सासणजावेण एइ तिरिमण्णए ।

लोगतनिकुडेसुं, जं तससासायणगुणत्था ॥ ३० ॥

षष्ठनरकपृथिव्यां वर्तमान कश्चिन्नारक स्वभवान्ते औप-
शमिकसम्यक्त्वमवाप्य सास्वादनजाव गत. सन् काष्ठं
करोति, कालं च कृत्वा तिर्यक्तु मनुष्येषु वा मध्ये समुत्प-
द्यते, ततस्तस्य पञ्चरज्जुस्पर्शना जवति । इह सप्तमपृथिवी-
नारक. सास्वादनभाव परित्यज्यैव तिर्यक्तुपद्यते, इति षष्ठ-
पृथिवीग्रहणम् । तथा तिर्यग्लोकादपि केचित्तिर्यञ्चो मनु-
ष्या वा सास्वादनगुणस्था सास्वादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानवर्ति-
न सन्त उपरि लोकान्तनिष्कृष्टेषु वसनाडीपर्यन्तवर्तिलोका-
न्तप्रदेशेषूपद्यन्ते, ततस्तेषां सप्तऋजुस्पर्शना । तत सामान्य-
त. सास्वादनगुणस्थानस्थानां सर्वसंख्यया द्वादशरज्जुस्पर्-
शना समुत्पद्यते । न ह्येक जीवमधिकृत्यैव स्पर्शना चि-
न्यते, किं त्वेक गुणस्थान, ततो न कश्चिदोप । इह प्राय सा-
स्वादनजावमापन्नानामधोगतिर्नोपजायते, ततो द्वादशरज्जुस्पर्-
शना प्रतिपादिता । यदि पुनरधोगति सास्वादनानां जवेत्
ततोऽधोलोकनिष्कृष्टादिष्वपि तेषामुत्पादसंभवाच्चतुर्दशर-
ज्जुस्पर्शनाऽभिधीयते ॥ ३० ॥

सप्रत्यपूर्वकरणाऽऽदीनां स्पर्शनामभिधित्सुराह-

उवसामग उवसंता, सव्वत्थे अप्पमत्तविरया य ।

गच्छन्ति रिडगईए, पुंदेसजया उ वारसमे ॥ ३१ ॥

उपशमका उपशमश्रेण्याऽऽरूढा अपूर्वकरणानिवृत्तवाटरमूढम-
सपराया, उपशान्ता उपशान्तमोहा, तथा अप्रमत्तविरता अ-
प्रमत्तसयता, चशब्दात्प्रमत्तजावाभिमुक्ता, सर्वार्थे सर्वार्थ-
सिद्धे महाविमाने, ऋजुगत्या, गच्छन्ति उत्पद्यन्ते । ततस्ते

सप्तऋजुस्पर्शिन, इह क्षपकश्रेण्याऽऽरूढा अपूर्वकरणाऽऽदयो न
अभियन्ते, न च मारणसमुद्घातमारजन्ते, ततस्तेषामसंख्येयभा-
गमात्रैव स्पर्शना घटते, नाधिका । अत एव क्लीणमोहस्या-
संख्येयज्ञागमात्रस्पर्शना प्रागज्यधायि, ततोऽपूर्वकरणाऽऽदीना-
मुपशमश्रेणिमधिकृत्य सप्तऋजुस्पर्शना प्रत्यपादि । पर आह-
ननु मनुष्यजवायुष' क्वाये, परभवायुष उदये परलोकगमन, तदानीं
चाऽविरतता, नोपशमकत्वादि, तत्कथमपूर्वकरणाऽऽदीनां स-
प्तऋजुस्पर्शनेति ? । नैष दोष । इह द्वित्रिधा गति-कन्दुकगतिः,
श्लिकागतिश्च । तत्र कन्दुकस्यैव गति. कन्दुकगतिः । किमुक्तं
भवति ?-यथा कन्दुक. स्वप्रदेशसपिण्णित ऊर्ध्वं गच्छति,
तथा जीवोऽपि कश्चित्परजवायुष उदये परलोक गच्छन् स्व-
प्रदेशानेकत्र सपिण्णित गच्छति । तथा श्लिकाया इव गति-
रिलिकागतिः, यथा श्लिका पुच्छदेशमपरित्यजन्ती मुखेना-
ग्रेतन स्थान शरीरप्रसारणेन सस्पृश्य तत् पुच्छं सहरति,
एव जीवोऽपि कश्चित्स्वभवान्तकाले स्वप्रदेशैरुत्पत्तिस्थान
सस्पृश्य परभवायु प्रथमसमये शरीर परित्यजति । तत्
श्लिकागतिमधिकृत्यापूर्वकरणाऽऽदीनां सप्तऋजुस्पर्शना न वि-
हन्यते । तथा ऋजुगत्यैव (पुंदेसजया इति) अत्र पुग्रहणेन
मनुष्यग्रहणम् । ततोऽयमर्थ-मनुष्यरूपा देशयता देशविरता
द्वादशेऽच्युतान्निधाने देवल्लोके गच्छन्ति उत्पद्यन्ते, ततस्तेषां
षट् ऋजुस्पर्शना, तिर्यग्लोकमध्यादच्युतदेवल्लोकस्य पञ्चरज्जु-
मानत्वात् । तदेवमुक्त स्पर्शनाद्वारम् ॥ ३१ ॥ प० स० ३१ द्वार ।
(एषां जवस्थितिकाल ' भवच्छिक्काल ' शब्दे वदयने । गुण-
स्थानविभागेन कालमान ' गुणछाण ' शब्दे तृतीयजगो ए१ए
पृष्ठे गतम्)

पुढवी य आज्ज अगणी य वाज्ज,

तण्णक्खवीया य तसा य पाणा ।

जे ओंजा जे य जराजपाणा,

संसेयजा जे रसजानिहाणा ॥ १ ॥

पृथिवीकायिका सत्त्वा, चकार. स्वगतभेदसंस्वनार्थ. । स-
चाय भेद-पृथिवीकायिका' सूक्ष्मा बादराश्च, ते च प्रत्येकं
पर्याप्तकाऽपर्याप्तकजेदेन द्विधा, एवमप्कायिका अपि । तथाऽग्नि-
कायिका वायुकायिकाश्च छष्टव्याः । वनस्पतिकायिकान् भेदेन द-
र्शयति-तृणानि कुशाऽऽदीनि, वृक्षाश्चाश्चत्त्याऽऽदयो, धीजानि शा-
ल्यादीनि । एव वल्लीगुह्याऽऽदयोऽपि वनस्पतिभेदा छष्टव्याः । व-
स्यन्तीति वसा, द्विआन्त्याऽऽदय प्राणा प्राणिन । ये चाण्माज्जा-
ता आरुजा-शकुनिसरीसृपाऽऽदय, ये च जरायुजा जम्बाद्वे-
ष्टिता. समुत्पद्यन्ते, ते च गोमहिष्यजाऽविकमनुष्याऽऽदय । तथा
सस्वेदाज्जाता संखेदजा-यूकामत्कुणकुम्यादय । ये च रसजा-
निधाना दधिसौवीरकाऽऽदिषु रुतपद्मसन्निभा इति ॥ १ ॥
सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

द्वात्रिंशद्भेदा जीवा यथा-

एगविह-उविह-तिविहा-चउहापंचविहज्जविहा जीवा ।

चेयण तस ड्येरहिं, वेयगङ्करणकाएहिं ॥ २ ॥

एकविधद्विविधत्रिविधचतुर्विधपञ्चविधषड्विधा इति । एका
विधा विधान येषां ते एकविधा, एव सर्वत्र । एकविधाश्च द्वि-
विधाश्च त्रिविधाश्च चतुर्विधाश्च पञ्चविधाश्च षड्विधा-एकविध-

द्विविधत्रिविधचतुर्धापञ्चविधषड्विधाः । दीर्घना पुनः प्राकृतप्र-
भवा । जीवा प्राणिनः सर्वेऽपि संसारिकसत्त्वाः “यथोद्देशं तथा
निर्देशं” इति न्यायात्पुनर्निर्देशमाह-चेतना व्रसेतरैः, वेदाश्च,
गतयश्च, करणानि च, कायाश्च वेदगतिकरणकायास्तैः वेद-
गतिकरणकार्यैः करणचूनेरेने एकविधाऽऽद्यो जीवास्तदा-
द्या भवन्तीति गम्यते । तत्रैकविधाश्चेतनामाश्रित्य यतः
सर्वेऽपि संसारिणो, मुक्ताश्च न व्यभिचरन्ति, एकेन्द्रियवनस्प-
त्यादीनां तथैवोपलब्धेः । तथा हि-

“कालफलदाणग्रहा-रग्रहणदोहलयरोगपरिहारैः ।

नारुण जाण सव्वे, नारि व्व सचेयणा तरुणो ॥१॥”

फलस्य दानं फलदानं, काले फलदानं कालफलदानम् । आहार-
स्य ग्रहणमाहारग्रहणम्, कालफलदानं च आहारग्रहणं च दोह-
दकश्च रोगश्च प्रतीकारश्च कालफलदानाहारग्रहणदोहदक-
रोगप्रतीकारास्तान्, किं ? ज्ञात्वा अवबुध्य, जानीहि सर्वेऽपि
नारीवत्सचेतनास्तरवो वृक्षाः । यथाहि नारी कालफलदानाऽऽ-
हारग्रहणप्रवणा दोहदाऽऽदिधर्मयुक्ता सती सचेतना, एवं
वृक्षा अपि तर्कमयुक्तत्वेन सचेतना इति गार्थार्थः ॥ १ ॥

द्वान्द्रियाऽऽदीनां पुनः स्पष्टैव सा, गत्यादिबिशिष्टचेष्टावत्त्वा-
त्तेषाम् । द्विविधाः पुनस्त्रयसंस्थावरमेदाभ्याम् । ते त्रया
द्वान्द्रियत्रान्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रिया, स्थावराः पृथिव्युदक-
तेजोवायुवनस्पतिभेदात्पञ्चधा । त्रैविध्यं त्रान्द्रियपुंसकत्वादागत-
म् । चतुर्धा चानुर्विध्यं नारकतिर्यङ्मनरापेक्षया । पञ्चविधा-
पुनरिन्द्रियाश्रिताः । षड्विधा पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतित्रयस-
कायभेदादिति गार्थार्थः । एकस्मादारभ्य यावता द्विधास्ताव-
त्प्रतिपादितम् ॥ २ ॥

इदानीं तेषामेव नवविधत्वमाह-

पुढवी आऊ तेऊ, वाड वणस्सड तहेव वेडंढी ।

तेडंदि-चउरिंदि-पंचिंदियभेयओ नवहा ॥ ३ ॥

सुगमा चेयम् ।

पुनश्चतुर्दशविधत्वमाह-

एगिंदिय सुहुमियग, सन्नियर पण्णिदिया य सविनिचऊ ।

पज्जत्तापज्जत्तग-नेएणं चउदस गामा ॥ ४ ॥

एकेन्द्रिया पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतयः, ते च सूक्ष्मेतराः । तत्र
सूक्ष्मा सूक्ष्मनामकर्मोद्भवाः सर्वलोकव्यापिनः सर्वथा निर-
निशयिनामदृश्याः, वाटराः पुनर्व्यवहारानुगाः प्रायशस्त्वनाद्य-
न्तवर्तिनः । तथा सञ्जीवराः पञ्चेन्द्रियाः । तत्र संज्ञिनो मनोवि-
ज्ञानयुक्ता देवनारकगर्भजतिर्यङ्गराः । इतरा पुनरसंज्ञिनो म-
नोत्वन्निधिविकलाः समूर्च्छजाः पञ्चेन्द्रियाः, इत्येते चत्वारोऽपि
सह द्वित्रिचतुर्विधं तन्ति इति सद्भिन्नचित्त्वारः, ततः सप्तापि पर्या-
प्तकापर्याप्तकभेदाच्चतुर्दश भेदा जायन्त इति गार्थार्थः ॥ ४ ॥

पुनर्द्वित्रिदशविधत्वमाह-

पुढविदगअगीणमारुय-वणमयणंता पण्णिदिया चउडा ।

वणपत्तेया विगला, उविडा सव्वे वि वत्तीमं ॥ ५ ॥

पृथिव्युदकाग्निमारुनवनस्पत्यन्तनाः । समास पुनरत्र मुकर
एव । पञ्चेन्द्रियाश्च चतुर्धा चतुर्भेदा पदचतुष्कमीलनाच्चतुर्वि-
शतिर्भवन्ति । तत्र पृथिवीकायः सूक्ष्मवाटरभेदतो द्विधा, पुनरैकै-

कपर्याप्तकभेदतश्चतुर्धा जवति । एयमुदकाऽऽदिष्वप्यायोन्यम् ।
पञ्चेन्द्रियाः पुन सह्यसङ्गिभेदतो द्विधा । पुनरैका पर्याप्तक-
भेदनो मिथमानाच्चतुर्धा जवति । वनस्पतिप्रत्येकाः पदाव-
यवे पदममुदायोपचारान्, पूर्वापरनिपाताश्च प्रत्येकवनस्प-
तयः, विकला विकलेन्द्रियाः, तत्र विकलान्यपरिपूर्णानि इन्द्रि-
याणि येषां ते विकलेन्द्रियाः-द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया,
किंविधाः?, द्विविधाः पर्याप्तकापर्याप्तकभेदाः, तथा चतुर्विकमी-
लनादष्टौ भवन्ति, पुनश्चतुर्विंशतिमीलनाश्च सर्वेऽपि द्वात्रिंश-
द्विधा जवन्ति, इति गम्यत इति गार्थार्थः ॥ ५ ॥ दर्श० ४ तत्त्व ।

त्रिपष्टयधिकपञ्चशतभेदा जीवानाम्-

अम्मापिणो सरिसा, सव्वे वि स्वपंतु मे जीवा । (६०)

(अम्मापिणो सरिसा त्ति) मातापितृसमानाः, यथा माता-
पित्रारूपरि निष्कृत्रिमस्नेहो भवति, तद्वद् मम सर्वेऽपि जीवाः
पृथिव्यतेजोवायुसाधारणवनस्पतयः सूक्ष्मवाटरपर्याप्तापर्या-
प्तभेदेन चतुर्विधाः, सर्वमीलने विंशतिधाः, प्रत्येकवनस्पतिद्वि-
त्रिचतुरिन्द्रियाः पर्याप्तापर्याप्तभेदेनाष्टधाः, तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया ज-
लचरस्थलचरस्त्रेचरपरिसर्पजुजपरिसर्पा पञ्चापि मंह्यमाहि-
पर्याप्तापर्याप्ताऽऽदीनां विंशतिसंख्या, नारकाः पृथिवीभेदेन सप्त,
पर्याप्तापर्याप्तभेदेन चतुर्दशधा । तथा कर्माकर्म्मभूमिजान्तरद्वी-
पमनुजाः पञ्चदशत्रिंशत्पदपञ्चाशत्संख्या, पर्याप्तापर्याप्तभेदतो
द्विरुत्तरशतद्वयमाना । असाङ्गमनुजा एतद्द्वीपान्तादिभवा अ-
पर्याप्ता एकोत्तरशतमानाः । जवनपतयो दशधा पर्याप्तापर्याप्त-
रूपतो विंशतिमानाः व्यन्तराः पारुशधाः पर्याप्तापर्याप्तत्वेन द्वा-
त्रिंशद् भेदाः । जूम्भका अपि दश पर्याप्ताऽऽदीनां विंशतिधा । ज्यो-
तिष्काः पञ्च गतिस्थितिभेदतो दश पर्याप्तापर्याप्तत्वादिना विं-
शतिधाः वैमानिका द्वादश, नव पञ्चाऽपि पर्याप्तापर्याप्तयोग-
तः पञ्चाशन्मानाः । किलिपिकास्त्रिविधाः पर्याप्ताऽऽदीनां षोढा ।
लोकान्तिका नव पूर्ववदष्टादशधा । नदेवं सर्वजीवान्त्रिपष्टय-
धिकपञ्चशतमानाः, क्रमन्तु क्रमां कुर्वन्तु मे मम एते समस्ता
अपि जीवा इत्यर्थः । सथा० ।

नारकाऽऽदिजीवानाश्रित्य स्थित्यादि-

गितित्तस्सासाऽऽहारे, किं वाऽऽहारेड सव्वओ वा वि ।

कइ जागं सव्वाणि व, कीस व जुजो परिणमंति ॥ १ ॥

(‘आहार’ शब्दे द्वितीयभागे ५०१ पृष्ठे आहारवचन्यता)

गेरइयाणं भंते ! पुच्चाहारिया पोगगला परिणया ? १,

आहारिया आहारिज्जमाणा पोगगला परिणया ? २,

अणाहारिया आहारिज्जस्समाणा पोगगला परिणया ? ३,

अणाहारिया अणाहारिज्जस्समाणा पोगगला परिणया ? ४ ।

गोयमा ! गेरइयाणं पुच्चाहारिया पोगगला परिणया ?,

आहारिया आहारिज्जस्समाणा पोगगला परिणया, परि-

णमंति य २, अणाहारिया आहारिज्जस्समाणा पोग-

गला णो परिणया, परिणमिस्मंति ३, अणाहारिया अ-

णाहारिज्जस्समाणा पोगगला णो परिणया, णो परिण-

मिस्मति ४ । गेरइयाणं भंते ! पुच्चाहारिया पोगगला

चिया, पुच्छा ? । जहा परिणया, तहा चिया वि, एवं चिया,

उवचिया, उदीरिया, वेड्या, णज्जिणा ॥

गाहा-

“परिणत चिया उवचिया, उदीरिता वेड्या य णिज्जिष्ठा ।
एकिकाम्मि पटम्मी, चउव्विहा पोग्गला होंति” ॥१॥

(पुष्पाहारिय चि) ये पूर्वमाहता पूर्वकाले एकीकृता, स-
रूपाहता इति यावत् । अज्यवहता वा; (पोग्गल चि) स्क-
न्धा. । (परिणय चि) ते परिणताः, पूर्वकाले शरीरेण सह
संपृक्ताः, परिणतिं गता इत्यर्थः । इति प्रथमः प्रश्नः १ । इह
च सर्वत्र प्रश्नत्व काकुपाठादवगम्यते । तथा- (आहारिय
चि) पूर्वकाले आहताः सगृहीता, अभ्यवहता वा; (आहारि-
ज्जमाण चि) ये च वर्तमानकाले आह्रियमाणाः सगृह्यमा-
णा, अज्यवह्रियमाणा वा पुद्गला (परिणय चि) ते परि-
णताः । इति द्वितीयः २ । तथा- (अणाहारिय चि) ये उतीत-
काले अनाहता । (आहारिज्जस्समाण चि) ये चानागते
काले आहरिष्यमाणाः पुद्गलास्ते परिणताः । इति तृतीयः
३ । तथा- “अणाहारिआ अणाहारिज्जस्समाण ” इत्या-
दि । अतीतानामताऽऽहरणक्रियानिषेधाच्चतुर्थः ४ । इह च
यद्यपि चत्वार एव प्रश्ना उक्ता, तथाऽप्येते त्रिषष्टि सभ-
वन्ति । यतः पूर्वाहता आह्रियमाणा आहरिष्यमाणाः, अनाहता
अनाह्रियमाणा अनाहरिष्यमाणाश्चेति षट् पदानिह सूचितानि ।
तेषु च एकैकपदाऽऽश्रयेण षड्विक्रयोगे पञ्चदश, त्रिक्रयोगे
विंशति, चतुष्क्रयोगे पञ्चदश, पञ्चक्रयोगे षट्, षड्योगे एक
इति । अत्रोत्तरमाह- “गोयम ” इत्यादि व्यक्तम् । नवर ये पूर्व-
माहतास्ते पूर्वकाल एव परिणताः, प्रदणानन्तरमेव परिणाम-
भावात् १ । ये पुनराहता आह्रियमाणाश्च ते परिणता, आ-
हृतानां परिणामभावादेव परिणमन्ति च, आह्रियमाणानां प-
रिणामभावस्य वर्तमानत्वादिति २ । वृत्तिकृता तु द्वितीयः
प्रश्नोत्तरविकल्प एवंविधो दृष्ट, यद्भुत-आहता आहरिष्यमा-
णाः पुद्गलाः परिणताः परिणस्यन्ते च, यतोऽयं तेनैव व्या-
ख्यातः- यद्भुत ये पुनराहता आहरिष्यन्ते, पुनस्तेषां केचित्परि-
णताः, अपरिणताश्च ते संपृक्ताः शरीरेण सह । ये तु न ताव-
त् संपृच्यन्ते, कालान्तरे तु संपृच्यन्ते, ते परिणस्यन्त इति ।
ये पुनराहता आहरिष्यन्ते, पुनस्ते नो परिणताः, अनाहृतानां
सपर्काभावेन परिणामभावात् । यस्मात्त्वाहरिष्यन्ते, ततः पार-
णस्यन्ते, आहृतस्यावश्यं परिणामभावादिति ३ । चतुर्थस्त्वतीत-
भविष्यदाहरणक्रियाया अज्ञातेन परिणामभावादवसेय इति ।
एतदनुसारेणैव प्राग्दर्शितविकल्पानामुत्तरसूत्राणि वाच्यानी-
ति । अथ शरीरसंपर्कलक्षणपरिणामात् पुद्गलानां चया-
ऽऽदयो भवन्तीति तद्दर्शनार्थं प्रश्नयन्नाह- “नेरइयाण ” इत्यादि ।
चयाऽऽदिसूत्राणि परिणामसूत्रसमानीतिकृत्वा अतिदेशतोऽधी-
तानीति । तथाहि- “जहा परिणया तथा चिया वि ” इत्यादि ।
इह च पुस्तकेषु धाचनाभेदो दृश्यते, तत्र न संमोहः कार्यः,
सर्वत्राभिधेयस्य तुल्यत्वात् । केवल परिणतसूत्रानुसारेण प्रश्न-
सूत्राणि व्याकरणानि च मनिमनाऽप्येयानीति । तत्र चिताः श-
रीरे चय गता । उपचिता पुनर्बहुशः प्रदेशसामीप्येन शरीरे
चिता एवेति । उदीरितास्तु स्वभावतोऽनुदितान् पुद्गलान्
उदयप्राप्ते कर्मदक्षिके करणविशेषेण प्राक्क्षिपयान् वेदयत ।
उदीरणालक्षणं चेदम- “ज करणेणाकट्ठिय, उदए दिज्जइ उदी-
रणा एसा । ” तथा वेदिताः स्वेन रसविपाकेन प्रतिसमयमु-
दयमाना अपरिसमाप्ताः शेषानुभावा इति । तथा निर्जोर्णा का-

त्स्येनानुसमयमशेषताद्विपाकदानियुक्ता इति । “गाहा चि ”
परिणताऽऽदिसूत्राण समग्रहाय गाथा जवति । सा चयम्-
“परिणय ” इत्यादि । व्याख्यातार्था । नवरम् एकैकस्मिन् पदे
परिणतचितोपचिताऽऽदौ चतुर्विधाः-आहताः १, आहता आ-
ह्रियमाणाश्च २, अनाहता आहरिष्यमाणाश्च ३, अनाहता
अनाहरिष्यमाणाश्च ४ । इत्येव चतुरूपाः पुद्गला भवन्ति, प्रश्न-
निर्वचनविषयाः स्युरिति ।

पुद्गला जिघन्ते-

नेरइयाणं जंते ! कतिविहा पोग्गला जिज्जंति ! गोयमा !
कम्मदव्ववगणमहिक्किच्च दुविहा पोग्गला जिज्जंति । तं
जहा-अणं चेव, वायरा चेव ? । नेरइयाणं जंते ! कति-
विहा पोग्गला जिज्जंति ! गोयमा ! आहारदव्ववगणमहि-
क्किच्च दुविहा पोग्गला जिज्जंति । तं जहा-अणं चेव,
वायरा चेव २ । एवं उयचिज्जंति ३ । नेरइयाणं भंते !
कतिविहा पोग्गला उदीरंति ! गोयमा ! कम्मदव्ववगण-
महिक्किच्च दुविहा पोग्गला उदीरंति । तं जहा-अणं चेव,
वायरा चेव ४ । सेसा वि एवं चेव भाणियव्वा । वेदंति
५, णिज्जरंति ६, उयट्ठिं ७, उयट्ठंति ८, उयट्ठिस्मं-
णि ९, संकमिं १०, सकामंति ११, संकमिस्संति १२,
निहात्तसु १३, निहत्तंति १४, निहत्तस्संति १५, निहा-
त्तसु १६, निकायति १७, निकाइस्संति १८ ।

सव्वेसु वि कम्मदव्ववगणमहिक्किच्च गाहा-

“जेदिय चिता उवचिता, उदीरिता वेडिया य णिज्जिष्ठा ।
उव्वहणसंकामाण-णिहत्तणिकायणे ति विहकाले ” ॥१॥

“नेरइयाणं भंते ! कतिविहा पोग्गला जिज्जंति ” इत्यादि व्य-
क्तम्, नवरम् (जिज्जंति चि) तीव्रमन्दमध्यमनयाऽनुभागभेदेन
भेदवन्ता भवन्ति, उद्वर्त्तनकरणापवर्त्तनकरणाभ्यां मन्दरसास्ती-
व्रसा, तीव्ररसास्तु मन्दरसा जवन्तीत्यर्थः । उत्तरम्- (कम्मद-
व्ववगणमहिक्किच्च चि) समानजातीयछव्याणां राशिर्छव्यवर्ग-
णा, सा चौदारिकाऽऽदिछव्याणामप्यस्तित्यत आह-कर्मरूपा द्र-
व्यवर्गणा, कर्मछव्याणा वा वर्गणा कर्मछव्यवर्गणा, नामधिकृत्य
तामाश्रित्य, कर्मद्रव्यवर्गणास्तका इत्यर्थः । कर्मद्रव्याणामेव
च मन्दतरानुभावचिन्ताऽस्ति, न छव्यान्तराणामितिकृत्वा क-
र्मद्रव्यवर्गणामधिकृत्येत्युक्तम् । (अणं चेव वायरा चेव चि)
चैवशब्दः समुच्चयार्थः । ततश्च अणवश्च वादराश्च, सूक्ष्माश्च
स्थूलाश्चेत्यर्थः । सूक्ष्मत्व स्थूलत्व चैषां कर्मद्रव्यापेक्षयैवावग-
न्तव्यं, नान्यापेक्षया, यत औदारिकाऽऽदिद्रव्याणां मध्ये कर्मद्र-
व्याण्येव सूक्ष्माणीति । एव चयोपचयोदरणावदनानिर्जरा श-
ब्दार्थभेदेन वाच्या, किं तु चयसूत्रे उपचयसूत्रे च “आहार-
दव्ववगणमहिक्किच्च ” इति यदुक्तं, तत्रायमजिप्राय-शरीरमाश्रित्य
चयोपचयो प्राग्व्याख्यानौ, तौ चाऽऽहारणादव्येभ्य एव भवतो
नान्यतोऽत आहारद्रव्यवर्गणामधिकृत्येत्युक्तमिति । उदीरणाऽऽ-
दयस्तु कर्मद्रव्याणामेव भवन्त्यन्तस्त्वसूत्रपूक्त कर्मद्रव्यवर्ग-
मधिकृत्येति । (उयाट्ठसु चि) अपवर्त्तितवन्तः, उहापवर्त्तन
कर्मणा स्थित्यादेरप्यवसायविशेषण हीनताकरणम्, अपवर्त्त-

नस्य चोपलक्षणत्वादुद्धर्तनमपीदं दृश्यम्, न च स्थित्यादुद्धर्तक-
रणस्वरूपम् । (सकर्मिसु त्ति) सक्रमिन्वन्तः, तत्र सक्रमण
मूलप्रकृत्यभिन्नानामुत्तरप्रकृतीनामभ्यवसायविशेषेण परस्परं
संचारणम् ।

तथा चाह—

“ मूलप्रकृत्यभिन्नाः, संक्रमयति गुण उत्तराः प्रकृती ।
न त्वात्माऽऽमूर्त्तत्वा-दध्यवसायप्रयोगेण ॥ १ ॥ ”

अपरस्त्वाह—

“ मोक्षं तूण आउयं खडु, दसणमोह चरित्तमोहं च ।
सेसाण पगईणं, उत्तरविहिसकमो जणिओ ॥ १ ॥ ”

एतदेव निर्दिश्यते-यथा कस्याचित्सत्त्वैद्यमनुजयतांऽशुभकर्म-
परिणतिरेवविधा जाता, येन तदेव सत्त्वैद्यमसत्त्वैद्यनया सक्रा-
मतीति । एवमन्यत्रापि योज्यम् । (निहत्तिसु त्ति) निधत्तान् कृत-
घन्तः, इह च विस्त्रिष्टानां परस्परतः पुद्गलानां निचय कृत्वा धा-
रणं रुद्धिशब्दत्वेन निधत्तमुच्यते । उद्धर्तनापवर्त्तनव्यतिरिक्त-
करणानामविषयत्वेन कर्मणोऽवस्थानमिति । (निकाइसु त्ति)
निकाचित्वन्तो, नितरां वरूचन्त इत्यर्थः । निकाचन च तेषामे-
व पुद्गलानां परस्परविस्त्रिष्टानामेकीकरणमन्योन्यावगाहिता
अभिमतप्रतिहन्यमानसूचीकलापस्यैव सकलकरणानामवि-
षयतया कर्मणो व्यवस्थापनमिति यावत् । “ भिज्जति ” इ-
त्यादिपदानां सग्रहणी यथा—“ भेदिय ” इत्यादिगाथा ग-
तार्था । नवरम् अपवर्त्तनसकमनिधत्तनिकाचनपदेषु त्रिविध-
कालो निर्देष्टव्यः, अतीतवर्त्तमानागतकालनिर्देशनं तानि
वाचयानीत्यर्थः । इह चापवर्त्तनाऽऽदीनामिव जेदाऽऽदीनामपि
त्रिकालता युक्ता, न्यायस्य समानत्वात् । केवलमविवक्षाणां
तन्निर्देशः सुत्रे कृत इति ।

ऐरइयाणं भंते ! जे पोगगला तेयाकम्मत्ताए गिएहति,
ते किं तीतकाइसमए गिएहंति, पडुप्पण्णकालसमए गि-
एहंति, अणायकालसमए गिएहंति ? । गोयमा ! एोऽती-
तकालसमए गिएहंति, पडुप्पण्णकालसमए गिएहंति,
एो अणायकालसमए गिएहंति ? । ऐरइयाणं भंते ! जे
पोगगला तेयाकम्मत्ताए गहिण उदीरंति, ते किं तीतका-
लसमयगहिण पोगगले उदीरंति, पडुप्पण्णकालसमयविष-
माणे पोगगले उदीरंति, गहणसमयपुरक्खणे पोगगले उदी-
रंति ? । गोयमा ! तीतकाइसमयगहिण पोगगले उदीरंति,
एो पडुप्पण्णकालसमयविषमाणे पोगगले उदीरंति, एो
गहणसमयपुरक्खणे पोगगले उदीरंति २ । एवं वेदंति ३,
णिज्जरेति ४ ।

“ नेरइयाण ” इत्यादि व्यक्तम् । नवर (तेयाकम्मत्ताए त्ति)
नैजलकामर्मणशरीरतया, तद्वृत्तयेत्यर्थः । (अतीतकालसमए
त्ति) कालरूपः समयो, न तु समाचाररूपः कालोऽपि समय-
रूपो, न तु वर्णाऽऽदिस्वरूप इति परस्परेण विशेषणात्कालसम-
यः, अतीतः काइसमयः-अतीतकाइस्य चोत्सर्पिण्यादेः समय-
परमनिर्गृष्टोऽशोऽतीतकालसमयः, तत्र । (पडुप्पण्ण त्ति)
प्रत्युत्पन्नो वर्त्तमानो, नोऽनातकाइत्यादौ अतीतानागतकालवि-
षयग्रहणप्रतिषेधः, विषयानीतत्वात् । विषयानीतत्वं च तयोर्वि-
नष्टातुल्यत्वेनासत्त्वादिति, प्रत्युत्पन्नत्वेऽप्यभिमुखात् गृह्यते,

नान्यान् । (गहणसमयपुरक्खणे त्ति) ग्रहणसमयः पुरस्कृतो
वर्त्तमानसमयस्य पुरोवर्त्ती येषां ते ग्रहणसमयपुरस्कृता । प्राकृ-
तत्वादेवं निर्देशः । अन्यथा पुरस्कृतग्रहणसमया इति स्यात्,
ग्रहीष्यमाणा इत्यर्थः । उदीरणा च पूर्वकाइगृहीतानामेव भवति,
ग्रहणपूर्वकत्वाद्गृहीतारणायाः । अत उक्तम्-अतीतकालसमयगृ-
हीतानुदीरयन्तीति गृह्यमाणानां ग्रहीष्यमाणानां चागृहीत-
त्वादुदीरणाभावः । तत उक्तम्-“ नो पडुप्पण्ण ” इत्यादि । वेद-
नानिर्जरासूत्रयोरप्येवोपपत्तिरिति ।

ऐरइयाणं भंते ! जीवाओ किं चलियं कम्मं बंधंति,
अचलियं कम्मं बंधंति ? । गोयमा ! एो चलियं कम्मं
बंधंति, अचलियं कम्मं बंधंति ? । ऐरइयाणं जंते !
जीवाओ किं चलियं कम्मं उदीरंति, अचलियं कम्मं उदी-
रंति ? । गोयमा ! एो चलियं कम्मं उदीरंति, अचलियं
कम्मं उदीरंति २ । एवं वेदंति ३ । उयट्ठति ४ ।
संकांमंति ५ । निहत्तंति ६ । णिकायंति ७ । सव्वेषु अच-
लिय एो चलियं । ऐरइयाणं जंते ! जीवाओ किं चलियं कम्मं
णिज्जरेति, अचलियं कम्मं णिज्जरेति ? । गोयमा ! चलियं
कम्मं णिज्जरेति, एो अचलियं कम्मं णिज्जरेति । ८ ।

गाहा—

बंधोदयवेदोय-दृसंक्रमणणिहत्तणिकाएसुं ।

अचलिय कम्मं तु जवे, चलियं जीवाउ णिज्जरए ॥ १ ॥

“ नेरइयाण ” इत्यादि व्यक्ता च । नवरम् (जीवाओ किं चलि-
य त्ति) जीवप्रदेशेभ्यश्चलित, तेष्वनवस्थानशीलं, तादृतरत्न-
चलितं, तदेव बध्नाति । यदाह—“ कृत्स्नैर्देशैः स्वकदे-शस्थ
रागाऽऽदिपरिणतो योग्यम् । बध्नाति योगहेतोः, कर्मस्नेहात् इव
च मलम् ॥ १ ॥ ” एवमुदीरणावेदनापवर्त्तनासंक्रमणनिधत्त-
निकाचनानि भाव्यानि । निर्जरा तु पुद्गलानां निरनुभावीकृताना-
मात्मप्रदेशेभ्यः शातनम्, सा च नियमाच्चलितस्य कर्मणो,
नाचलितस्येति । इह सद्ग्रहणी गाथा—“ बंधोदय ” इत्यादि
जावितार्था, केवलमुदयशब्देनोदीरणा गृहीतेति । उक्ता नारक-
वक्तव्यता । भ० १ श० १ उ० ।

अथ असुरकुमारवक्तव्यतामाह—

असुरकुमाराणं भंते ! पुव्वाहारिया पोगगला परिणया ?,
असुरकुमारजिलावणं जहा ऐरइयाणं० जाव चलियं क-
म्मं णिज्जरेति । ज० १ श० १ उ० ॥

एव यावत्स्तनितकुमाराणां, पृथिवीकायिकानां यावद् धनस्प-
तिकायिकानां यथा नैरयिकाणां यावदचलितं कर्म निर्जरयन्ति ।
(द्विन्द्रियाणां स्थित्याहारौ ‘ विडि ’ शब्दे; तथा ‘ आहार ’ शब्दे
द्वितीयभागे ५०५ पृष्ठे दृष्टव्ये)

एएमि एं जंते ! पोगगलाणं अणामाज्जमाणानं अ-
फामाज्जमाणानां य कयरे, कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा
तुट्ठा वा विमेषाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पोगगला
अणामाज्जमाणा, अफामाज्जमाणा अणंतगुणा । वेदं-
दियाणं जंते ! पोगगला आहारत्ताए गिएहंति, तेणं ते-
सि पोगगला कासत्ताए जुज्जो भुज्जो परिणमंति ? । गोय-

मा ! जिञ्जिदियफासिदियवेमायाए जुज्जो जुज्जो परि-
णमंति । तेइदियाणं भंते ! पुग्वाहारिया पोगला परि-
णया ? तदेव० जाव चत्थियं कम्मं णिज्जरेति ॥

(अणासाइज्जमाणाण नि) रसनेन्द्रियतः । (अफासाइज्ज-
माणाण नि) स्पर्शनन्द्रियतः । ' कयरे ' इत्यादि यत्पद त-
देव दृश्यम्—(कयरे कयरेहितो अप्पा वा, बहुया वा, तुम्हा वा,
विसेसाहिया व च्छि) व्यक्त च । " सव्वत्थोवा पोगला अ-
णासाइज्जमाणा " इत्यादि । ये अनास्वाद्यमानाः केवल रस-
नेन्द्रियविषयास्ते स्तोका, अस्पृश्यमानानामनन्तजागवर्त्तिन
इत्यर्थः । ये त्वस्पृश्यमानाः केवल स्पर्शनविषयास्तेऽनन्तगुणाः
रसनेन्द्रियविषयेभ्यः सकाशादिति ।

तेइदियचउरिदियाणं णाणत्तं ठिंए० जाव अणेगाइं च णं
भागसहस्साइं अणाघाइज्जमाणाइं, अणासाइज्जमाणाइं,
अफासाइज्जमाणाइं विद्धंसमावज्जंति । एएसि णं भंते !
पोगलाणं अणाघाइज्जमाणाणं, अणासाइज्जमाणाणं, अ-
फासाइज्जमाणाण य पुच्छा । गोयमा ! सव्वत्थोवा पोग-
ला अणाघाइज्जमाणा, अणासाइज्जमाणा अणंतगुणा, अ-
फासाइज्जमाणा अणंतगुणा । तेइदियाणं घाणेंदियजिठिभ-
दियफासिदियवेमायाए जुज्जो जुज्जो परिणमंति । चउ-
रिदियाणं चक्खिं दयधाणिदियजिठिभं दियफासिदियत्ताए
भुज्जो भुज्जो परिणमंति ।

(तेइदियचउरिदियाण नाणत्तं ठिंए च्छि) तच्चेदस्—“ जह-
न्नेण अतोमुहुत्तं, उक्कोसेण तेइदियाण एगूण पन्नास राइदियाइं,
चउरिदियाणं उम्मासा । ” तथा आहारोऽपि नानात्वम् । तत्र च
“ तेइदियाणं भंते ! जं पोगले आहारत्ताए गेणहति ” इत्यत
आरब्ध तावत् सूत्र वाच्यं यावत् “ अणगाइ च णं भागसह-
स्साइ अणाघाइज्जमाणाइ ” इत्यादि । इह च द्वान्द्रियसूत्रापेक्ष-
याऽनाघ्रायमाणानीति, अतिरिक्तमतो नानात्वम् । एवमल्पबहुत्व-
सूत्रे परिणामसूत्रे च । चतुरिन्द्रियसूत्रेषु तु परिणामसूत्रे “ च-
क्खिदियत्ताए घाणेंदियत्ताए ” इत्यधिकमिति नानात्वमिति ।

पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं ठिंइं जणिऊण ऊमासो
वेमायाए आहारो अणाभोगणिव्वत्तिए अणुसमंअं
अविरट्ठिओ आभोगनिव्वत्तिओ जहस्सेणं अतोमुहुत्तं,
उक्कोमेणं ऊडभत्तस्स, सेसं जहा चउरिदियाणं० जाव
चलियं कम्मं णिज्जरेति । एवं मणुस्साण वि । एवरं आ-
जोगणिव्वत्तिए जहस्सेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अट्टमज-
त्तस्स, सोइंदिय० ५ वेमायाए जुज्जो जुज्जो परिणमंति ।
सेसं तदेव० जाव चत्थियं कम्मं णिज्जरेति ॥

पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सूत्रे—(ठिइ भणिऊण च्छि) “ जहन्नेण अतो
मुहुत्त उक्कोसेण तिञ्जि पलिओवमाइ ” इत्येतेषां स्थिति
जणित्वा (ऊमासो च्छि) उच्छ्वासो विमात्रया वाच्य इति ।
तथा तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामाहारार्थं प्रति यदुक्तम्—“ उक्कोमेण
ऊडभत्तस्स च्छि, ” तदेवकुरुत्तरकुरुत्तरित्युक्तं लभ्यते । मनुष्य-

सूत्रे यदुक्तमष्टमभक्तस्येति, तदेवकुर्वादिमियुनकनरानाश्रित्य
समवसेयमिति ॥

वाणमंतराणं ठिंइं एाणत्तं, अवमेसं जहा नागकुमारा-
णं, एवं जोइसियाण वि, एवर उस्सासो जहस्सेणं मुहु-
त्तपुहुत्तस्स, उक्कोसेण वि मुहुत्तपुहुत्तस्स, आहारो जहस्सेणं
दिवसपुहुत्तस्स, उक्कोमेणं वि दिवसपुहुत्तस्स, मेसं तं चेव ॥

“ वाणमंतराण ” इत्यादि । वाणमंतराणां स्थितो नानात्वं
(अवसेस ति) स्थितेरवशेषमायुष्कवर्जमित्यर्थः । प्रागुक्त-
माहाराऽऽदि वस्तु, यथा नागकुमाराऽऽदीनां तथा दृश्यम् । व्यन्त-
राणां, नागकुमाराणां च प्रायः समानधर्मत्वात् । तत्र व्यन्तराणां
स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि, उत्कर्षेण तु पट्योपममिति ।
“ जोइसियाण वि ” इत्यादि । ज्योतिष्काणामपि स्थितेरव-
शेष तथैव, यथा नागकुमाराणाम् । तत्र ज्योतिष्काणां स्थितिर्ज-
घन्येन पट्योपमाष्टभाग, उत्कर्षेण पट्योपम वर्षद्वत्ताधिक-
मिति । नवर (उस्सास च्छि) केवलमुच्छ्वासस्तेषां न नागकुमार-
समानः, किं तु वक्ष्यमाणः । तथा चाह—“ जहन्नेण मुहुत्तपुहु-
त्तस्स ” इत्यादि । पृथक्त्वं हि प्रभृतिरानवच्यं, तत्र यज्जघन्यं
मुहुत्तपृथक्त्वं तद् द्वित्रा मुहुर्त्ता, यच्चोक्तं तदष्टौ नव वति ।
आहारोऽपि विशिष्ट एव । तथा चाह—“ आहारा ” इत्यादि ।
भ० १ श० १ उ० ।

पृथ्वीकायिकाऽऽवासेषु नैरयिकाऽऽदीनां स्थितिस्थानाऽऽदि-
प्रतिपादनाय सग्रहगथामाह—

पुढवीं ठिंओगाहणं—सरीरसघयणमेव संठाणे ।

लेस्सादिट्ठीणाणे, जांगुवओगे य दस ठाणा ॥ ४ ॥

“ पुढवी ” इत्यादि । तत्र पुढवीति लुप्तविभक्तिकत्वाभिर्दे-
शस्य पृथिवीषु, तपस्वत्तणत्वाच्चास्य पृथिव्यादिषु जीवाऽऽवासे-
ष्विति कृष्टव्यामिति । (ठिइ च्छि) “ सूचनान्सूत्रम् ” इति न्यायात्
स्थितिस्थानानि वाच्यानीति शेषः (एव ओगाहणं च्छि)
अवगाहनास्थानानि । शरीराऽऽदिपदानि तु व्यक्तान्येव, एकारा-
न्तं च पदं प्रथमैकवचनान्तं दृश्यम् । इत्येवमेतानि स्थिति-
स्थानाऽऽदीनि दश वस्तूनि इहोद्देशके विचारयितव्यानीति गा-
थासमासार्थः । विस्तारार्थं तु सूत्रकार स्वयमेव वक्ष्यतीति ।
तत्र रत्नप्रभापृथिव्या स्थितिस्थानानि तावत्प्ररूपयन्माह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए निरयावा-
ससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावामंसि नेरइयाणं केवइया
ठिंइटाणा पभत्ता ? गोयमा ! असखेज्जा ठिंइटाणा प-
भत्ता । त जहा—जहस्सिया ठिंइं समयाहिया, जहासया ठिंइं
दुसमयाहिया,० जाव असंखिज्जसमयाहिया, जहस्सिया ठिंइं
तप्पाज्जगुकोसिया ठिंइं ॥

“ इमीसे ण ” इत्यादि व्यक्तम् । नवरम्—(एगमेगास निरया-
वाससि च्छि) प्रतिनरकाऽऽवासमित्यर्थः । (ठिइटाणं च्छि) आ-
युषो विजागा (असखेज्जं च्छि) सद्गयाऽनीतानि, कथम् ? प्रथम-
पृथिव्यपेक्षया जघन्या स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि, उच्छ्वासा तु सा-
गरोपमम्, एतस्या चैवैकमयवृद्ध्याऽमहर्षेयानि स्थितिस्था-
नानि भवन्ति । असद्गयेयत्वात् सागरोपमसमयानामित्येवं न-

रकाऽऽवासापक्षयाऽप्यसङ्ख्येयान्येव तानि, केवलं तेषु जघन्यो-
त्कृष्टविज्ञागो ग्रन्थान्तरादवसेयः । यथा-प्रथमप्रस्तटनरकेषु ज-
घन्या स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि, उत्कृष्टा तु नवतिरिति । एतदेव
दर्शयन्नाह-“जहन्निया ठिई” इत्यादि । जघन्या स्थितिर्दशवर्ष-
सहस्राधिका, इत्येकं स्थितिस्थानम्, तच्च प्रतिनरक भिन्नरूप-
म्, सैव समयाधिकेति द्वितीयम्, इदमपि विचित्रम्, एवं यावत्
सङ्ख्येयसमयाधिका सा । सर्वान्तिमस्थितिस्थानदर्शनायाऽऽह-
(तत्पात्रगुकोसिय ति) उत्कृष्टाऽऽवासेनैकविधेति विशेष्यते,
तस्य विवर्जितनरकाऽऽवासस्य प्रायोग्योचिता उत्कर्षिका तत्-
प्रायोग्योत्कर्षिका इत्यपर स्थितिस्थानम्, इदमपि विचित्रं, वि-
चित्रत्वादुत्कर्षस्थितेरिति ।

एव स्थितिस्थानानि प्ररूप्य तेष्वेव क्रोधाऽऽद्युपयुक्तत्वं नारका-
णां विज्ञागेन दर्शयन्निदमाह-

इमीमे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीमाए निरया-
वामनयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावामंसि जहाप्पयाए
ठिईए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मा-
योवउत्ता लोचोवउत्ता ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्ज
कोहोवउत्ता १, अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ते य २,
अहवा-कोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य ३, अहवा-कोहो-
वउत्ता य मायोवउत्ते य ४, अहवा-कोहोवउत्ता य मा-
योवउत्ता य ५, अहवा-कोहोवउत्ता य लोभोवउत्ते य
६, अहवा-कोहोवउत्ता य लोचोवउत्ता य ७ ।
अहवा-कोहोवउत्ता य माणोवउत्ते य, मायोवउत्त य १,
कोहोवउत्ता य माणोवउत्ते य मायोवउत्ता २, कोहोवउत्ता
माणोवउत्ता मायोवउत्ते य ३, कोहोवउत्ता माणोवउत्ता
मायोवउत्ता ४ । एवं कोहेणं माणेणं लोचेणं चत्तारि भंगा
१२ । अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ते मायोवउत्ते लो-
चोवउत्ते १, अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ते मायोवउत्ते
लोचोवउत्ता २, अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ते मायोव-
उत्ता लोभोवउत्ते ३, अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ते
मायोवउत्ता लोभोवउत्ता ४, अहवा-कोहोवउत्ता मा-
णोवउत्ता मायोवउत्ते लोभोवउत्ते ५, अहवा-कोहोव-
उत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ते लोभोवउत्ता ६, अहवा-
कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोवउत्ते ७,
अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोव-
उत्ता ८ । एव मत्तावीमं भंगा नेयव्वा ॥

“इमीसे ण” इत्यादि । (जहन्नियाए ठिईए वट्टमाण ति)
या यत्र नरकाऽऽवासे जघन्या, तस्यां वर्तमानाः “किं कोहोवउ-
त्ते” इत्यादिप्रश्ने “सव्वेवि” इत्याद्युत्तरम् । तत्र च प्रतिनरकं ज-
घन्यस्थितिकानां सदैव भावात्तेषु च क्रोधोपयुक्तानां बहुत्वात्स-
प्तविंशतिर्भङ्गका । एकाऽऽदिमं स्थानसमयाधिकजघन्यस्थितिका-
ना तु काटाचित्कर्त्तव्यतेषु च क्रोधाऽऽद्युपयुक्तानामेकत्वेनैकत्वस-
प्तविंशतिर्भङ्गका । एकं चिन्त्येषु तु सर्वकथायुपयुक्तानां प्रत्येकं
बहुनां भावादभङ्गकम् । आह च-“संभवइ जाहि विरहो, अन्तीति-

भंगा तर्हि करेज्जाहि । जहिय न होइ विरहो, अजंगयं सत्तवी-
सा वा ॥१॥ ” अयं च तत्सत्ताऽपेक्षे विरहो दृष्टव्यो, न तत्पा-
दापेक्षः, यतो रत्नप्रभायां चतुर्विंशतिर्मुद्रा उत्पादविरहकाल
उक्तः, ततश्च यत्र सप्तविंशतिर्भङ्गका चक्ष्यन्ते, तत्रापि विरहजावा-
दशीतिः प्राप्नोति, सप्तविंशतेऽभावा एवात । तत्र (मन्त्रे वि
ताव होज्ज कोहोवउत्त ति) प्रतिनरकं स्वकीयस्वकीयाभ्यत्य-
पेक्षया जघन्यस्थितिकानां नारकाणां सदैव बहुना सद्भावाभा-
रकभवस्य च क्रोधोदयप्रचुरत्वात् सर्व एव क्रोधोपयुक्ता
भवेयुरित्येको भङ्गः । “अहवा” इत्यादिना द्विविधं सयोगभङ्गा
दाशना, तत्र द्विकसंयोगे बहुवचनान्त क्रोधममुञ्चता परं भङ्गाः
कार्याः । तथाहि-क्रोधोपयुक्ताश्च, मानोपयुक्ताश्च १, तथा क्रोधोप-
युक्ताश्च, मानोपयुक्ताश्च २ । एवं माययैकत्वबहुत्वाच्या दौ,
लोभेन च द्वौ । एवमेते द्विकयोगे पञ्च, त्रिकयोगे तु द्वादश भवन्ति ।
तथाहि-क्रोधे नित्य बहुवचनम्, मानमाययोरेकवचनमित्येकः,
मानैकत्वे मायाबहुत्वे च द्वितीयः । माने च बहुवचनं, मायाया-
मेकत्वमिति तृतीयः । मानबहुत्वे मायाबहुत्वे च चतुर्थः, पुनः
क्रोधमानद्वौमैरित्यमेव चत्वारः, पुनः क्रोधमायालोभैरित्य-
मेव चत्वारः, एवमेते द्वादश । चतुष्कसंयोगे त्वष्टौ । तथाहि-क्रो-
धे बहुवचनेन मानमायालोभेषु त्रैकवचनेनैकः । इत्यमेव लो-
भे बहुवचनेन द्वितीयः । एवमेतानि त्रैकवचनान्तमायया जातौ,
एव बहुवचनान्तमाययाऽन्यौ द्वौ, एवमेते चत्वार एकवच-
नान्तमानेन जाताः । एवमेव बहुवचनान्तमानेन चत्वार इत्येव-
मष्टौ । एवमेते जघन्यस्थितिषु नारकेषु सप्तविंशतिर्भवन्ति ।
जघन्यस्थितौ हि बहवो नारका भवन्त्यतः क्रोधे बहुवचनमेव ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीमाए निरया-
वाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि समयाहियाए
जहण्ठाठिईए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता माणोवउ-
त्ता मायोवउत्ता लोचोवउत्ता ? गोयमा ! कं हावउत्त य
माणोवउत्ते य मायोवउत्ते य लोचोवउत्त य, कोहोवउत्ता य
माणोवउत्ता य मायोवउत्ता य लोचोवउत्ता य, अहवा-
कोहोवउत्ते य माणोवउत्त य, अहवा-कोहोवउत्त य माणो-
वउत्ता य, एव असीइभंगा नेयव्वा । एवं जाव संखेज्जस-
मयाहिया ठिइ, असंखेज्जसमयाहियाठिईए तत्पात्रगुको-
सियाए ठिईए मत्तावीसं जंगा भाणियव्वा ।

“समयाहियाए जहण्ठाठिईए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोव-
उत्ता” इत्यादि प्रश्ने । इदोत्तरम्-“कोहोवउत्ते य” इत्याद-
योऽशीतिर्भङ्गाः । इह समयाधिकायां यावत् संख्येयसमयाधि-
काया जघन्यस्थितौ नारका न जघन्यपि भवन्ति चेदेका वा, अ-
नेक वेति । ततः क्रोधाऽऽदिष्वेकत्वेन चत्वारो विकल्पा, बहुत्वे-
न चान्ये चत्वार एव ४, द्विकसंयोगे चतुर्विंशतिः । तथाहि-क्रो-
धमानयोरेकत्वबहुत्वाभ्यां चत्वारः ४, एव क्रोधमाययो ४, एव
क्रोधलोभयो ४, एव मानमाययो ४, एव मानलोभयो ४, एवं
मायालोभयोरिति ४ । द्विकयोगे चतुर्विंशतः, त्रिकयोगे द्वाविं-
शत् । तथाहि-क्रोधमानमायानामेकत्वेनैकः, एष्वेव मायाबहुत्वेन
द्वितीयः, एवमेतौ मानैकत्वेन, द्वौ चान्यौ तद्वद्वत्वेन, एवमेते च-
त्वारः, क्रोधत्वेन चत्वार एव, अन्ये क्रोधबहुत्वेनैकमेव, एवमेते

क्रोधमानमायात्रिके जाताः । तथैवान्येऽष्टौ क्रोधमानलाभेषु, तथैवान्येऽष्टौ क्रोधमायात्रोन्नेषु, तथैवान्येऽष्टौ मानमायात्रोन्नेष्विति चान्विशन्, चतुष्कयोगे षोडश । तथाहि-क्रोधाऽऽदिष्वेकत्वेनेको, लोभस्य बहुत्वेन द्वितीयः, एवमेतौ मायैकत्वेन, त-
थैवान्यौ मायाबहुत्वेन । एवमेतौ चत्वारो मानैकत्वेन, तथाऽन्ये चत्वार एव मानबहुत्वेन । एवमेते अष्टौ क्रोदैकत्वेन, एवमन्येऽष्टौ क्रोधबहुत्वेनेति षोडश । एवमेत सर्वे एवाशीतिरिति । एते च जघन्यास्थितानांकाऽऽदिसंख्यातान्तसमयाधिकाया जघन्ति, असंख्यतसमयाधिकायास्तु जघन्यस्थितेरारज्योत्कृष्टस्थितिं यावत्सप्तविंशतिर्नैकास्त एव, तत्र नारकाणां बहुत्वादिति ।

अथावगाहनाद्वारे-

इमीसे एं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए निरया-
वासमयमहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि नेरइयाणं के-
वइया ओगाहणट्टाणा पणत्ता ? । गोयमा ! असखेज्जा
ओगाहणट्टाणा पणत्ता । तं जहा-जहसिया ओगाहणा
अंगुलस्स असंखेज्जज्जागं, जहसिया ओगाहणा एगपदे-
साहिया, जहसिया ओगाहणा दुपदेसाहिया, जहसिया
ओगाहणा० जाव असंखेज्जपदेसाहिया, जहसिया ओ-
गाहणा तप्पाज्जगुक्कोमिया ओगाहणा ॥

तत्र (ओगाहणट्टाणं चि) अवगाहन्ते आसते यस्यां साऽवगा-
हना तनु, नदाधारभूतं वा क्षेत्र, तस्याः स्थानानि । प्रदेशवृत्त्या
त्रिभागा अवगाहनास्थानानि, तत्र (जहसियं चि) जघन्याऽ-
ङ्गुलासंख्येयभागमात्रा सर्वेनरकेषु, (तप्पाज्जगुक्कोमियं चि)
तस्य विवक्षितनरकस्य प्रायोग्या या उत्कर्षिका सा तत्प्रायो-
ग्योत्कर्षिका । यथा-त्रयोदशप्रस्तटे धनुःसप्तकं रतिप्रयमहुस-
ब्दं वेति ।

इमीसे एं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए निरया-
वाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि जहसियाए
ओगाहणाए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता असीई जं-
गा जाणियव्वा० जाव संखेज्जपदेसाहिया जहसिया ओ-
गाहणा, असंखेज्जपदेसाहियाए जहसियाए ओगाहणाए
वट्टमाणाणं तप्पाज्जगुक्कोमियाए ओगाहणाए वट्टमाणाणं
नेरइयाणं दोसु वि सत्तावीसं भंगा ।

“ जहसियाए ” इत्यादि । जघन्यायां तस्यामेव चैकाऽऽदिम-
ङ्गुलान्तप्रदेशाधिकायामवगाहनायां वर्तमानानां नारकाणाम-
ल्पत्वात्क्रोधाऽऽद्युपयुक्त एकोऽपि लभ्यते, अत्रोऽशीतिर्भङ्गा । “ अ-
सखेज्जपदेस ” इत्यादि । असंख्यतप्रदेशाधिकाया तत्प्रायोग्योत्क-
ृष्टाया च नारकाणां बहुत्वात्तेषु च बहूनां क्रोधोपयुक्तत्वेन
क्रोधे बहुवचनस्य भावात्मानादिषु त्वेकत्वबहुत्वसम्भवात्स-
प्तविंशतिर्भङ्गा भवन्तीति । ननु ये जघन्यस्थितयो जघन्याव-
गाहनाश्च भवन्ति, तेषां जघन्यस्थितिकत्वेन सप्तविंशतिर्भङ्ग-
का प्राप्नुवन्ति, जघन्यावगाहकत्वेन चाशीतिरिति विरोधः ? ।
अत्रोच्यते-जघन्यस्थितिकानामपि जघन्यावगाहनाकायेऽशो-
तिरेऽ, उत्पत्तिकालाधित्वेन जघन्यावगाहनानामल्पत्वादात्,

या च जघन्यस्थितिकानां सप्तविंशतिः सा जघन्यावगाहन-
त्वमतिक्रान्तानामिति भावनीयम् ।

शरीरद्वारे-

इमीसे एं जंते ! रयणप्पजाए जाव० एगमेगंसि निरया-
वासंसि नेरइयाणं कइ सगीया पणत्ता ? । गायमा ! तिप्पि
सरीरया पणत्ता । तं जहा-वेउव्विए, तेयए, कम्मए । इमी-
से एं भंते !० जाव वेउव्वियसरीरे वट्टमाणा नेरइ । किं
कोहोवउत्ता. सत्तावीसं जंगा । एएणं गमेणं तिप्पि सरीर-
या जाणियव्वा ॥

(सत्तावीसं जगं चि) अनेन यद्यपि वैक्रियशरीरे स-
प्तविंशतिर्भङ्गा उक्ता, तथापि या स्थित्याश्रयाऽवगाहना-
श्रया च जङ्गकप्ररूपणा, सा तथैव दृश्या, निरवकाशत्वा-
त्तस्याः, शरीराश्रयायाश्च साधकाशत्वात् । एवमन्यत्रापि
विमर्शनीयमिति । (एएणं गमेणं तिप्पि सरीरया जाणि-
यव्वं चि) वैक्रियशरीरसूत्रपाठेन त्रीणि शरीरकाणि वैक्रिय-
तैजसकर्मणानि भणितव्यानि, त्रिष्वपि जङ्गकसप्तविंशतिर्वा-
च्येत्यर्थः । ननु विप्रदगती केवले ये तैजसकर्मणशरीरे स्यातां
नयोरल्पत्वेनाशीतिरपि भङ्गकाना सम्भवतीति कथमुच्यते
तयो सप्तविंशतिरेवेति ? अत्रोच्यते-सत्यमेतत्, केवलं वैक्रिय-
शरीरानुगनयोस्तयोऽरिडाऽऽश्रयणं केवलं योऽनाश्रयणमिति सप्त-
विंशतिरेवेति । यच्च द्वयोरेवातिदेश्यत्वे त्रयोऽप्युक्तं, न त्रया-
णामपि गमस्यात्यन्तसाम्योपदर्शनार्थमिति ॥

सहननद्वारे-

इमीसे एं जंते ! रयणप्पजाए० जाव नेरइयाणं सरीरया
किं संघयणा पणत्ता ? । गोयमा ! छएहं संघयणाणं
असंघयणी, नेवऽष्टी नेव च्छिरा नेव एहारुणि, जे पोगला
अणिट्टा अकंता अप्पिया असुहा अमणुष्सा अमणामा,
एणंसि सरीरसंघायत्ताए परिणमंति । इमीसे एं भंते !०
जाव छएहं संघयणाणं असंघयणे वट्टमाणाणं नेरइया किं
कोहोवउत्ता ?० सत्तावीसं भंगा ।

(छएहं संघयणाणं असंघयणि चि) येषां सहननानां वज्रकृप-
भनाराचाऽऽदीनां मध्यादेकनरेणापि सहननेनासहननानीन ।
कस्मादेवमित्यत आह-“ नेवट्टी ” इत्यादि । नैवास्थ्यादीनि तेषां स-
न्ति, अस्थिसञ्चयरूपं च सहननमुच्यते इति । (अणिठं चि)
इष्यन्ते स्मेताद्या, तन्निषेधादनिष्टाः, अनिष्टमपि किञ्चित्कमनीयं
भवतीत्यन उच्यते-अकान्ता, अकान्तमपि किञ्चित्कारणवशा-
त्प्रीत्ये भवतीत्यन आह-अप्रिया, अप्रीतिहेतव, अप्रियत्वं तेषां
कुनं, यत्न (असुभं चि) अशुभस्वभावा, ते च सामान्या अपि
भवन्तीत्यनो विशेष्यन्ते- (अमणुष्सं चि) न मनमाऽन्तःसं-
दनेन शुभतया ज्ञायन् इत्यमनाङ्गा । अमनोङ्गना चैकदाऽपि
स्यादत आह- (अमणामं चि) न मनमा अम्यन्ते गम्यन्ते
पुन पुन स्मरणनो ये नेऽमनोमा । एकार्थिकाश्चैते शब्दा अनि-
ष्टनाप्रकप्रतिपादनार्था इति । (संघायत्ताए चि) सहानतया,
शरीररूपसञ्चयतयेत्यर्थः ।

सस्थानद्वारे-

इमीसे एं भंते !० जाव सरीरया किंसंठिया पणत्ता ? ।

गोयमा ! दुविहा पणत्ता । त जहा-जवधारणिज्जा य, उत्तरवेणुविय य । तत्थ ण जे ते जवधारणिज्जा ते हुं-
रुसंठिया पणत्ता, तत्थ जे ते उत्तरवेणुविय ते वि हुं-
रुसंठिया पणत्ता । इमीसे णं० जाव हुंरुसंठाणे वट्टमाणा
नेरइया किं कोहोवउत्ता ? सत्तावीसं भंगा ।

(किंसाठिय च्ति) किं सस्थित सस्थानं येषां तानि किं-
सस्थितानि ? (भवधारणिज्ज च्ति) भवधारण निजजन्मानि-
यादन प्रयोजन येषां तानि भवधारणीयान्याजन्मधारणीया-
नीत्यर्थः । (उत्तरवेणुविय च्ति) पूर्ववैक्रियापेक्षया उत्तरा-
णि उत्तरकालभावीनि वैक्रियाणि उत्तरवैक्रियाणि । (हुं-
रुसंठिय च्ति) सर्वत्राशुभसस्थितानि ।

लेइयाद्वारे-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए नेरइयाणं कइ
लेस्साओ पणत्ताओ ? । गोयमा ! एगा काउलेस्सा पणत्ता ।
इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए० जाव काउलेस्साए वट्ट-
माणा सत्तावीसं भंगा ।

दृष्टिद्वारे-

इमीसे णं जंते० ! जाव किं सम्मदिट्ठी, मिच्छदिट्ठी,
सम्मामिच्छदिट्ठी ? । गोयमा ! तिस्सि वि; इमीसे णं०
जाव सम्मदंमणे वट्टमाणा नेरइया सत्तावीसं जंगा । एवं
मिच्छदंसणे वि; सम्मामिच्छदंसणे असीइजंगा ।

(सम्मामिच्छदंसणे असीइजंग च्ति) मिश्रदृष्टीनामल्पत्वात् तद्भा-
वस्यापि च कालतोऽदृष्टत्वादेकोऽपि दृश्यत इत्यशीतर्जङ्गाः ।

ज्ञानद्वारे-

इमीसे णं० जाव किं नाणी, अस्साणी ? । गोयमा ! नाणी
वि, अस्साणी वि, तिस्सि नाणाइं नियमा, तिस्सि अस्साणाइं
जयणाए । इमीसे णं भंते० ! जाव आजिणिबोहियणाणे
वट्टमाणे ? । गोयमा ! सत्तावीसं जंगा, एवं तिस्सि नाणाइं
तिस्सि अस्साणाइं भाणियव्वाइं ।

(तिस्सि नाणाइं नियम च्ति) ये ससम्यक्त्वा नरकेपूतपद्य-
न्ते तेषां प्रथमसमयादारभ्य भवप्रत्ययस्यावधिज्ञानस्य ज्ञावा-
त्प्रिज्ञानिन एव ते, ये तु मिथ्यादृष्ट्यस्त सङ्किभ्योऽस्माङ्ज्जभ्यश्चो-
त्पद्यन्ते, तत्र ये सङ्किभ्यस्ते भवप्रत्ययादेव विभङ्गस्य भावाद-
ज्ञानिन, ये त्वसङ्किभ्यस्तेपामाद्यादन्तर्मुहुर्त्तात्परतो विजङ्गस्यो-
त्पत्तिरिति तेषां पूर्वमज्ञानचय, पश्चाच्चिभङ्गोत्पत्तावज्ञानत्रयमि-
त्यत उच्यते-(तिस्सि अस्साणाइं जयणाए च्ति) जजनया विकल्प-
नया कदाचिद् द्वे, कदाचित्त्रीणीत्यर्थः ।

अत्रार्थे गाये स्याताम्-

“ मणी नेरइएसु, उरवपरिचयणनरे समए ।

विचमंगं ओहिं वा, अविमगहे विमगहे लहइ ॥ १ ॥

अस्सणी नरएसु, पज्जतो जेण वडइ विचमंग ।

नाणा तिस्सेव तओ, अस्साणा टोस्सि तिस्सेव ॥ २ ॥”

एवम् “ तिस्सि नाणाइं ” इत्यादि । आभिनिबोधिकज्ञानव-
त् सप्तविंशतिरङ्गकोपेतानि आद्यानि त्रीणि ज्ञानानि, अज्ञाना-

नि वेति । इह च त्रीणि ज्ञानानीति यदुक्तं, तदाभिनिबोधिक-
स्य पुनर्गणनेन । अन्यथा द्वे एव ते वाच्ये स्यातामिति । “ तिस्सि
अस्साणाइं ” इत्यत्र यदि मत्यज्ञानश्रुताज्ञाने विजङ्गात् पूर्वकाल-
भाविनी विवक्ष्यते, तदा अशीतिर्जङ्गा लभ्यन्ते, अल्पत्वात्सेषाम् ।
किं तु जघन्यावगाहनास्ते, ततो जघन्यावगाहनाश्रयेणैवाशीति-
भङ्गकास्तेषामवसेया इति ।

योगद्वारे-

इमीसे णं० जाव किं मणजोगी, वयजोगी, कायजोगी ? ।
गोयमा ! तिस्सि वि । इमीसे णं० जाव मणजोए वट्टमाणा
सत्तावीसं भंगा; एवं कायजोए ।

(एवं कायजोए च्ति) इह यद्यपि केवलकर्मणकाययोवे
अशीतिर्भङ्गा सज्जवन्ति, तथापि तस्याविवक्षणात् सामान्यकाय-
यागाऽऽश्रयणाच्च सप्तविंशतिरुक्तेति ।

उपयोगद्वारे-

इमीसे णं० जाव नेरइया किं सागारोवउत्ता, अणगारोव-
उत्ता ? । गोयमा ! सागारोवउत्ता वि, अणगारोवउत्ता वि ।
इमीसे णं० जाव सागारोवउत्ते वट्टमाणा सत्तावीसं जंगा,
एवं अणगारोवउत्ते वि सत्तावीसं जंगा, एवं सत्त वि
पुढवाओ नेयव्वाओ, णाणत्तं लेसासु ।

(सागारोवउत्त च्ति) आकारो विशेषांशग्रहणशक्तिः, तेन
सह इति साकारः, तद्विकलोऽनाकारः । सामान्यग्राहीत्यर्थः ।
(णाणत्तं लेसासु च्ति) रत्नप्रभापृथिवीप्रकरणवच्छेषपृ-
थिवीप्रकरणान्यधेयानि । केवलं द्वेइयासु विशेषः, तारुं जिज्ञ-
त्वात् । अत एव तद्दर्शनाय गाथा-

गाथा-

काओय दोसु तइया-ए मीमिया नीलिया चउत्थीए ।

पंचमियाए मीसा, कएहा तत्तो पग्मकएहा ॥ १ ॥

(काओय इत्यादि) तत्र (तइयाए मीसिय ति) बालुकप्रजा-
प्रकरणे उपरितननरकेषु कापोती, अधस्तनेषु नीली भवतीति
ते यथासम्भवं प्रश्नसूत्रे उत्तरसूत्रे चाच्येतव्ये इत्यर्थः । यच्च
सूत्राभिधेयापे नरकाऽऽवससहस्रयानानात्, तत् “ तीसा य पञ्च-
वीसा ” इत्यादिना पूर्वप्रदर्शितेन समवसेयमिति । एव च सूत्रा-
जिलापः कार्यः-“ सक्करप्पजाए ण भंते ! पुढवीए पणवीसाए न-
रयावाससयसहस्सेसु एगमेगसि नरयावाससि कइ वस्साओ
पणत्ताओ ? । गोयमा ! एगा काउलेस्सा पणत्ता । सक्करप्पजाए
ण जंते ! ० जाव काउलेसाए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउ-
त्ता ? , इत्यादि० जाव सत्तावीसं भंगा ” । एवं सर्वपृथिवीषु
गाथाऽनुसारेण वाच्यम् ।

चउमट्ठीए णं भंते ! अमुरकुमारावामसयसहस्सेसु एग-
मेगंमि अमुरकुमारावासंसि अमुरकुमाराणं केवइया ठिड-
ट्टाणा पणत्ता ? । गोयमा ! अमंखेज्जा ठिडट्टाणा पणत्ता । तं
जहा-जहंमिया ठिई जहा नेरइया तहा, नवरं पडिलोमा
जंगा जाणियव्वा, मव्वे वि ताव होज्जा दोभोवउत्ता य
माणोवउत्ते य, एणं गमेणं नेव्वं० जाव थणियकुमारा,
नवरं नाणत्तं जाणियव्वं ।

असुरकुमारप्रकरणे (पडिलोमा भगति) नारकप्रकरणे हि क्रोधानाऽऽदिना क्रमणं जङ्गलनिर्देशः कृताऽसुरकुमाराऽऽदिप्रकरणेषु लोभमायाऽऽदिनाऽनौ कार्य इत्यर्थः । अत एवाह- (सर्वे वि ताव हेज्जा लोहोवउत्ता ति) देवा हि प्राये लोभवन्तो भवन्ति, तेन सर्वेऽप्यसुरकुमारा लोभोपयुक्ताः स्युः । द्विकर्मयोगे तु लोभोपयुक्तत्वे बहुवचनमेव, मायोपयोगे त्वकत्वबहुत्वाभ्यां द्वौ जङ्गलौ, एव सप्तविंशतिर्जङ्गलाः कार्याः । (एवमरणत्त जाणियव्व ति) नारकाणामसुरकुमाराऽऽदीनां च परस्परानात्वं ज्ञात्वा प्रश्नसूत्राण्युत्तरसूत्राणि चाध्येयानीति हृदयम् । तच्च नारकाणामसुराऽऽदीनां च सहननसंस्थानलेइयासूत्रेषु ज्वति । तच्चैवम्-“ चउसछीए ण भंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि असुरकुमारावाससि असुरकुमाराणं सरीरगा किं सघयणी ? । गोयमा ! असघयणी, जे पोगला इट्टा कता, ते तेसि सघायत्ताए परिणमति, एव सगणे वि, एवर जवधारणिज्जा समचउरससठिया, उत्तरवेउव्विया अण्णयरसठिया, एव लेसासु वि, एवर कइ लेसाओ पण्णत्ताओ ? । गोयमा ! चत्तारि । तं जहा-कएहा नोत्ता काऊ तेउत्तेसा । चउसछीए ण जाव कएहलेसाए वट्टमाणा किं कोहोवउत्ता ? ० ४ । गोयमा ! सर्वे वि ताव दोज्ज लोहोवउत्ता ” इत्यादि । एव “ नीलकाकतेउ वि ” । नागकुमाराऽऽदिप्रकरणेषु तु-“ चुलसीए नागकुमारावाससयसहस्सेसु ” इत्येव “ चउसछी असुराण, नागकुमाराण दोउ चुलसीई । ” इत्यादेर्वचनाप्रश्नसूत्रेषु जवनसङ्घानानात्वमवगम्य सूत्राजिलाप कार्य इति ।

असंखेज्जेसु णं भंते ! पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि पुढविकाइयावाससि पुढविकाइयाणं केवइया ठिइट्टाणा पण्णत्ता ? । गोयमा ! असंखेज्जा ठिइट्टाणा पण्णत्ता । तं जहा-जहप्पिया ठिई० जाव तप्पाउगुकोसिया ठिई । असंखेज्जेसु ण भंते ! पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि पुढविकाइयावाससि जहप्पिइईए वट्टमाणा पुढविकाइया किं कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोवउत्ता ? । गोयमा ! कोहोवउत्ता वि, माणोवउत्ता वि, मायोवउत्ता वि, लोभोवउत्ता वि । एवं पुढविकाइयाणं सर्वेसु वि ठाणेसु अजंगयं, नवरं तेउत्तेसाए असीइजंगा, एवं आउकाइया वि, तेउकाइयाउकाइयाणं सर्वेसु वि ठाणेसु अभंगय, वण्णफइकाइया जहा पुढविकाइया ।

(एव पुढविकाइयाणं सर्वेसु ठाणेसु अभंगयति) पृथिवीकायिका एकैकस्मिन् कपाये उपयुक्ता बहवो लज्जन्त इत्यमङ्क दशस्वपि स्थानेषु । (नवरं तेउत्तेसाए असीइजंगति) पृथिवीकायिकेषु वेइयाद्वारे तेजोवेइया वाच्या । सा च यदा देवलोकाच्च्युतो देव एकोऽनेको वा पृथिवीकायिकेषूपत्यते तदा भवति ततश्च तदेकत्वाऽऽदिजवनादशीतिर्भङ्गका भवन्तीति । इह पृथिवीकायिकप्रकरणे स्थितिस्थानद्वारं साक्षाद्विहितमेवास्ति, शेषाणि तु नारकवद्वाच्यानि । तत्र च “ एवर नाणत्त जाणियव्व ” इत्येतस्यानुवृत्तेर्नानात्वमिह प्रश्नत उत्तरतश्चावसेयम् । तच्च शरीराऽऽदिषु मससु द्वारेष्विदम्-“ असंखेज्जेसु ण भंते ! पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु जाव पुढ-

विकाइयाणं कइ सरीरा पण्णत्ता ? । गोयमा ! तिप्पि । त जहा-ओरालिए, तेयए, कम्मए । ” एतत्तु च “ कोहोवउत्ता वि, माणोवउत्ता वि ” इत्यादि वाच्यम् । तथा-“ असंखेज्जेसु १० जाव पुढविकाइयाणं सरीरगा किं सघयणी ” इत्यादि तथैव । “ एवर पोगला मण्णत्ता अमण्णत्ता सरीरसघायत्ताए परिणमति । ” एव संस्थानद्वारेऽपि, किं तूत्तरे-“ हुडसठियाए ” तावदेव वाच्यम्, न तु “ दुविहा सरीरगा पण्णत्ता । त जहा-भभधारणिज्जा य, उत्तरवेउव्विया य ” इत्यादि ; पृथिवीकायिकानां तदभावादिति । वेइयाद्वारे पुनरेव वाच्यम्-“ पुढविकाइयाणं भंते ! कइ वेसाओ पण्णत्ताओ ? । गोयमा ! चत्तारि । तं जहा-कएहलेस्ता० जाव तेउत्तेसा । ” एतासु च निस्त्वमङ्ककमेव, तेजोवेइयायां त्वशीतिर्भङ्गका, एतच्च प्रागेवोक्तमिति । दृष्टिद्वारे इह वाच्यम्-“ असंखेज्जेसु० जाव पुढविकाइया किं सम्महिच्छी, मिच्छिहिच्छी, सम्मामिच्छिहिच्छी ? । गोयमा ! मिच्छिहिच्छी ” शेषं तथैव । ज्ञानद्वारेऽपि तथैव । “ एवर पुढविकाइयाणं जते ! किं नाणी, अण्णाणी ? । गोयमा ! नो नाणी, अण्णाणी नियमा पुअण्णाणी । ” योगद्वारेऽपि तथैव । नवरम्-“ पुढविकाइयाणं मन ! किं मणजोगी, वज्जोगी, कायजोगी ? । गोयमा ! नो मणजोगी, नो वज्जोगी, कायजोगी ” (एवं आउकाइया वि ति) पृथिवीकायिकवदपृथिवीका अपि वाच्या, ते हि दशस्वपि स्थानकेष्वमङ्गका । तेजोवेइयायां चाऽशीतिर्भङ्गकवन्तो, यतस्तेष्वपि देव उत्पद्यत इति । “ तेउकाइय ” इत्यादौ (सर्वेसु वि ठाणेसु ति) स्थितिस्थानाऽऽदिषु दशस्वप्यमङ्गकं, क्रोधाऽऽद्युपयुक्तानामेकदैव तेषु बहूनां ज्ञावात् । इह देवा नोत्पद्यन्त इति तजोवेइया तेषु नास्ति । ततस्तत्सम्भवाच्चाशीतिरपीत्यमङ्ककमेवति । एतेषु च सूत्राणि पृथिवीकायिकसमानि, केवलं वायुकायसूत्रेषु शरीरद्वारे एवमध्ययम्-“ असंखेज्जेसु ण भंते ! ० जाव वारंकाइयाणं कइ सरीरा पण्णत्ता ? । गोयमा ! चत्तारि । तं जहा-ओरालिए, वउव्विए, तेयए, कम्मए ति । ” “ वण्णफइकाइया ” इत्यादि । वनस्पतयः पृथिवीकायिकसमाना वक्तव्या, दशस्वपि स्थानकेषु जङ्गलाभावात्तेजोवेइयायां च तथैवाशीतिर्भङ्गकमङ्गका इति । ननु पृथिव्यम्बुवनस्पतीनां दृष्टिद्वारे भास्वान्नभावेन सम्यक्त्व कर्मग्रन्थेष्वप्युपगम्यते, तत एव ज्ञानद्वारे मनिज्ञानं भुवनज्ञानं चालपाश्चैत इत्येवमशानिर्भङ्गा सम्यग्दर्शनाभिनिबोधकश्च न ज्ञानेषु ज्वन्तु ? । नैवम् । पृथिव्यादिषु सास्वादनत्रावस्यात्यन्तविरलत्वेनाविवक्तिरन्वात् । तत एवोच्यते-“ उभयाभावो पुढवा-इएसु विगलेसु होज्ज उचवण्णो । ” इति उभय प्रतिपद्यमानपूर्वप्रतिपन्नरूपमिति ।

वेइदियतेइदियचउरिंदियाणं जेहिं ठाणेहिं नेरइयाणं असीइजंगा, तेहिं ठाणेहिं असीई चेव, नवरं अब्भइया सम्पत्ते आभिणिबोहियनाणे सुयनाणे, एएहिं अभीइभंगा । जेहिं ठाणेहिं नेरइयाणं सत्तावीसं जगा, तेसु ठाणेसु सर्वेसु अजंगय ।

“ वेइदिय ” इत्यादेवेवमङ्कगटना-“ जेहिं ठाणेहिं नेरइयाणं असीइभगा, तेहिं ठाणेहिं वेइदियतेइदियचउरिंदियाणं असीई चेव ति ” । तत्र एकाऽऽदिसंख्यातान्समयाधिकाया जघन्यस्थितौ, तथा जघन्यायामवगाहनाया च, तत्रैव च मरयेत्यान्तप्रदेशवृत्त्याया ३, मिथदष्टौ ४ च, नारकाणामशीतिर्भङ्गका चका, विक्लेन्डियाणामप्येतेषु स्थानेषु मिथदष्टिर्वैज्यशक्ति-

रेव, अल्पत्वात्तेषामेकैकस्यापि क्रोधाऽऽद्युपयुक्तस्य सज्जवान्, मिश्रद्विष्टस्तु विकलेन्द्रियेष्वेकेन्द्रियेषु च न भवतीति न विकलेन्द्रियाणां तत्राशीतिभङ्गकसंभव इति । नृकैस्त्विह सूत्रे कुनोऽपि वाचनविशेषाद् यत्राशीतिस्तत्राप्यङ्गकमनि व्याख्यातम् । इदं विधेयानिधानायाऽऽह-“नवर” इत्यादि । अयमर्थः-दृष्टिद्वारे, ज्ञानद्वारे च नारकाणां सप्तविंशतिरुक्ता । विकलेन्द्रियाणां तु (अवबहिः सति) अज्यधिकान्दशीतिभङ्गकानां भवति । केत्याह-सम्यक्त्वेऽल्पीयसां हि विकलेन्द्रियाणां सास्वादनभावेन सम्यक्त्वं जवति, अल्पत्वाच्च तेषामेकैकस्यापि सभवेनाशीतिभङ्गकानां भवति, एवमाजिनिबोधिक श्रुते चेति । तथा-“जहि” इत्यादि । येषु स्थानेषु नैरयिकाणां सप्तविंशतिभङ्गाः, तेषु स्थानेषु द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां ऋक्काजावः, तानि च प्रागुक्ताशीतिभङ्गकस्थानावशिष्टानि मन्त्रव्यानि, भङ्गकाभावश्च क्रोधाऽऽद्युपयुक्तानामेकदैव बहूनां भावादिति । विकलेन्द्रियसूत्राणि च पृथिवीकायिकसूत्राणां वाध्येयानि । नवरमिह लेश्याद्वारे तेजोद्वेष्ट्या नाध्येतव्या । दृष्टिद्वारे च-“वेष्टदियाण भते ! किं सम्महिट्टी, मिच्छहिट्टी, सम्मामिच्छहिट्टी ? । गोयमा ! सम्महिट्टी वि, मिच्छहिट्टी वि, नो सम्मामिच्छहिट्टी । सम्मदसणे वट्टमाणा वेष्टदिया किं कोढावउत्ता ?,” इत्यादि प्रश्ने उत्तरम्-अशीतिभङ्गाः । तथा ज्ञानद्वारे-“वेष्टदियाणां भते ! किं नाणा, अन्नाणी ? । गोयमा ! नाणी वि, अन्नाणी वि । जइ नाणी दुन्नाणी, मइनाणी, सुयनाणी य । शेष तथैव अशीतिश्च ऋक्का इति । योगद्वारे-“वेष्टदियाण भते ! किं मणजोगी, वइजोगी, कायजोगी ? । गोयमा ! नो मणजोगी, वइजोगी, कायजोगी य ” । शेष तथैव । एव त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसूत्राण्यपि ।

पंचिदियतिरिक्खजोणिया जहा नेरइया तहा जाणिय-
वा, नवरं जहिं सत्तावीसं भंगा तहिं अभंगयं कायव्वं ।
जत्य असीई तत्य असीडं मणुस्सा वि । जेहिं ठाणेहिं ने-
रइयाणं असीडजंगा तेहिं ठाणेहिं मणुस्सा वि असीइ-
भंगा जाणियवा । जेसु सत्तावीसा तेसु अजंगयं । नवरं
मणुस्साणं अवबहिंयं जहंषियट्टिईए आहारए य असी-
इभंगा, वाणमंतरजोऽसवेमाणिया जहा जवणवासी । न-
वर नाणत्तं जाणियव्वं । जं जस्स० जाव अणुत्तरा ।

“ पंचिदिय ” इत्यादि । (जहिं सत्तावीस जंग सति) यत्र नारकाणां सप्तविंशतिभङ्गास्तत्र पञ्चेन्द्रियतिरश्चामभङ्गकम्, तत्र जघन्यस्थित्यादिक पूर्वं दर्शितमेव, भङ्गकाभावश्च क्रोधाऽऽद्युपयुक्तानां बहूनामेकदैव तेषु भावादिति । सूत्राणि च नारकसुषुप्तवर्धयेयानि । नवर शरीरद्वारेऽयं विशेषः-“असखेज्जेसु ण भते ! पंचिदियतिरिक्खजाणियावासेसु पंचिदियतिरिक्खजोणियाण केवइया सरीरा पणत्ता ? । गोयमा ! चत्तारि । त जहा-ओरालिए, वेडव्विए, तेयए, कम्मए” । सर्वत्र स्वाभङ्गकमिति । तथा सहननद्वारे-“पंचिदियातारक्खजाणियाण कइया संघयणा पणत्ता ? । गोयमा ! छु संघयणा । तं जहा-वइरोसहनाराय० जाव छेवउ सति ” । एवं संस्थानद्वारेऽपि-“छुट्टाणा पणत्ता । तं जहा-समचउरसे०” ६ । एवं लेश्याद्वारे-“कइ लेसाओ पणत्ताओ ? । गोयमा ! छुलेसा पणत्ता । त जहा-कणहलेसा०” ६ । (मणुस्सा वि सति) यथा

नैरयिका वशसु द्वारेष्वभिहितस्तथा मनुष्या अपि भणितव्या इति प्रक्रमः । एतद्वद्वाह-“जहिं” इत्यादि । तत्र नारकाणां जघन्यस्थितावेकाऽऽदिसंख्यातान्नसमयाधिकायाम् १, तथा जघन्यावगाहनायाम् २, तस्यामेव संख्यातान्नप्रदेशाधिकायाम् ३, मिश्रे च ४ अशीतिभङ्गका उक्ताः । मनुष्याणामप्यनेष्वशीतिरेव । तत्कारणं च तदल्पत्वमेवेति । नारकाणां, मनुष्याणां च सर्वथा साम्यपरिहारायाऽऽह-“जसु सत्तावीस” इत्यादि । सप्तविंशतिभङ्गकस्थानानि च नारकाणां जघन्यस्थित्यभङ्गात्समयाधिकजघन्यस्थितिप्रभृतीनि, तेषु च जघन्यस्थितौ विशेषस्य वक्ष्यमाणत्वेन तद्वर्जेषु मनुष्याणामभङ्गक, यथा नारकाणां बाहुव्येन क्रोधादय एव भवति । तेन तेषां सप्तविंशतिभङ्गका वक्तव्यस्थानेषु युज्यन्ते । मनुष्याणां तु प्रत्येक क्रोधाऽऽद्युपयोगवतां बहूनां जावाप्रकषायोदयविशेषोऽस्ति । तेन तेषां तेषु स्थानेषु भङ्गकाजाव इति । इदं विधेयानिधानायाऽऽह-“नवरम्” इत्यादि । येषु स्थानेषु नारकाणामशीतिस्तेषु मनुष्याणामप्यशीतिः, तथा “जसु सत्तावीसा तेसु अजंगयं” इत्युक्तम्, केवलं मनुष्याणामिदमज्यधिकम्-यदुत जघन्यस्थितौ तेषामशीतिर्न तु नारकाणाम् । तत्र सप्तविंशतिरुक्तैरभङ्गकम् । तथा आहारकशरीरे अशीतिः, आहारकशरीरवतां मनुष्याणामल्पत्वात् । नारकाणां तु तत्रास्त्येवेत्येतदभ्यधिकं मनुष्याणामिति । इह च नारकसूत्राणां मनुष्यसूत्राणां च प्रायः शरीराऽऽदिषु चतुर्षु ज्ञानद्वार एव च विशेषः । तथाहि-“असखेज्जेसु ण भते ! मणुस्सावासेसु मणुस्साण कइ सरीरा पणत्ता ? । गोयमा ! पच । त जहा-ओरालिए, वेडव्विए, आहारए, तेयए, कम्मए । असखेज्जेसु ण० जाव ओरालियसरीरे वट्टमाणा मणुस्सा किं कोहोवउत्ता वि० ४ । ” एवं सर्वशरीरेषु, नवरमाहारकेऽशीतिभङ्गकानां वाच्या, एव सहननद्वारेऽपि, नवरं “मणुस्साण जते ! कइ संघयणा पणत्ता ? । गोयमा ! छु संघयणा पणत्ता । त जहा-वइरोसहनाराय० जाव छेवउत्ता ? ” संस्थानद्वारे “छु मठणा पणत्ता । त जहा-समचउरसे० जाव हुउत्ता ? ” लेश्याद्वारे-“छु लेसाओ पणत्ताओ । त जहा-कणहलेसा० जाव सुक्कलेसा ? ” ज्ञानद्वारे-“मणुस्साण जने ! कइ नाणाणि ? । गोयमा ! पच । त जहा-आभिणिवोहियनाण०” एषु च केवलं वर्जेष्वभङ्गकम्, केवले तु कषायोदय एव नास्तीति । “वाणमंतर” इत्यादि । व्यन्तराऽऽद्यो दशस्वपि स्थानेषु यथा भवनवासिनस्तथा वाच्या । यत्रासुराऽऽदीनामशीतिभङ्गका, यत्र च सप्तविंशतिः, तत्र च व्यन्तराऽऽदीनामपि ते तथैव वाच्याः । ऋक्कास्तु लोचमादौ विधायार्थेतव्याः, तत्र भवनवासिभिः सह व्यन्तराणां साम्यमेव । ज्योतिष्काऽऽदीनां तु न तथेति । तैस्तेषां सर्वथा साम्यपरिहारसूचनायाऽऽह-“नवर नाणत्त भाणियव्वं जं जस्स सति” यल्लेश्याऽऽदिगतस्य ज्योतिष्काऽऽदीनामत्वमितरापेक्षया भेदस्तज्ज्ञातव्यमिहेति, परस्परतो विशेषं ज्ञात्वा एतेषां सूत्रार्थार्थयानीति भावः । तत्र लेश्याद्वारे-ज्योतिष्काणामेकैव तेजोलेश्या वाच्या । ज्ञानद्वारे-त्राणि ज्ञानानि, अज्ञानान्येकैव त्रीण्येव । असंज्ञिता तत्रोपपाताजावन विभङ्गस्यापर्याप्तकावस्थायामपि भावात् । तथा वैमानिकानां लेश्याद्वारे तेजोलेश्याऽऽद्यस्तिस्त्रो लेश्या वाच्या । ज्ञानद्वारे च त्रीणि ज्ञानान्यज्ञानानि चेति । वैमानिकसूत्राणि त्रैवमध्येयानि-“सखज्जेसु ण भते ! वेमाणियावाससयसइस्सेसु एगमेगमि वेमाणियावाससि केवइया छिट्टाणा पणत्ता ?,” इत्यवमादीनि ॥ ४०१५०५३०॥

जीवानां सर्वलोकव्याप्तत्वम्-

एयमि एं भंते ! महाद्वयमि लोगमि अत्थि केड परमाणुपो-
गलमेत्ते वि पएमे, जत्थ एं अयं जीवे न जाए वा, न मए वा
वि ? । गोयमा ! णो डण्णटे ममहे । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्च-
एयमि एं महाद्वयमि लोगमि अत्थि केड परमाणुपोगलमेत्ते
वि पट्टेसे, जत्थ एं अयं जीवे न जाए वा, न मए वा वि ? ।
गोयमा ! से जहाणामए केड पुरिमे अयामयस्म एगं मह
अयावयं करंजा, से एं तत्थ जहाणेणं एगं वा दो वा
तिस्सि वा, उक्कोमेणं अयानहस्स पक्खिवंजा, ताओ एं
तत्थ पउरगोयराओ पउरपाणीयाओ जहण्ण एमाह वा
एयाह वा तियाह वा, उक्कोमेणं छम्मासे परिवभेज्जा, अ-
त्थि ए गोयमा ! तस्म अयावयस्स केड परमाणुपोग-
लमेत्ते वि पएमे, जेण तासिं अयाण उच्चारण वा पास-
वणेण वा खेत्तेण वा सिंघाणेण वा वंतेण वा पिच्चेण वा
पूणेण वा सुक्केण वा सोणिएण वा चम्मेहि वा रोमेहि वा
सिंमेहि वा खुरेहि वा णहेहि वा अणिकंतपुवे भवः ? । एो
इणट्टे ममहे, हांजाड एं गोयमा ! तस्म अयावयस्स केड
परमाणुपोगलमेत्ते वि पएमे, जेण तासिं अयाणं उच्चार-
ण जाव णहेण वा अणिकंतपुवे, एो चेव एं एयमि
महाद्वयमि लोगस्स सामय जावं, संमारस्म अणादिजावं,
जीवस्म य एिच्चजावं, कम्मवहुत्तं जम्मणमणवाहुत्तं च
पकुच्च णत्थि केड परमाणुपोगलमेत्ते वि पएमे, जत्थ एं
अयं जीवे न जाए वा, न मए वा वि, मे तेणट्टेणं तं चेव
जाव न मए वा वि ॥

(परमाणुपोगलमेत्ते वि ति) अत्रापि समावनायाम् ।
(अयावयस्स ति) पट्टयाश्चतुर्थ्यर्थत्वादजाशनाय (अयाव-
य ति) अजावजम्, अजावाटकमित्यर्थः । (उक्कोमेण अयासह-
स्स पक्खिवज्ज ति) यदिहाजाशनायाग्ये वाटके उत्क-
र्षेणाजासहस्सप्रक्षेपणमभिहितं तत्तासामानसङ्कीर्णतयाऽव-
स्थानख्यापनार्थमिति । (पउरगोयराओ पउरपाणीयाओ ति)
प्रचुरचरणभूमयः, प्रचुरपाणीयाश्च । अनेन च तासां प्रचुरमूत्रमु-
शीवन्मवो वुनुक्कापिपासाविरहेण स्वस्थतया चिरजीवित्व-
चोक्तम् । (नहेहि व ति) नखा खुराग्रजागास्तै " णो चेव
ण एयसि महाद्वयसि लोगसि " इत्यस्य ' अत्थि केड परमा-
णुपोगलमेत्ते वि पएसे " इत्यादिना पूर्वोक्तानिवापेन सव-
न्धं महत्त्वाद्भोक्तव्यं । कथमिदमिति चत् ? । अत आह-" वा-
गस्स " इत्यादि । कथिणो ह्येव न सभवतीत्यत उक्तम्-लोकस्य
शाश्वतभावः, प्रनीत्यनि योगः । शाश्वतत्वेऽपि लोकस्य ससा-
रस्य सादित्ये नैव स्यादित्यनादित्वं तस्योक्तं, तानाजीवापेक्षया
संसारस्यानादित्वेऽपि त्रिविक्रितजीवस्यानित्यत्वे नोक्ताऽर्थ-
स्यादतो जीवस्य नित्यत्वमुक्तं, नित्यत्वेऽपि जीवस्य कर्माव्य-
त्वे तथाविधसंसारभावाच्चोक्तं वस्तु स्यादतः कर्मबाहुल्यमु-
क्तम्, कर्मबाहुल्येऽपि जन्मादेरुत्पत्त्ये नोक्तोऽर्थः स्यादिति जन्मा-
दिबाहुल्यमुक्तमिति ।

एतद्वयप्रपञ्चग्रह-

कड एं जंते ! पुढवीओ पहणत्ताओ ? । गोयमा ! जहा
पढमए पंचमुहेसए तहेव आवामा ठावेवयां जाव
अणुत्तरविभाणे त्तिं जाव अपराजिए सव्वट्टसिद्धे । अयं एं
जंते ! जीवे इमीमे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिग्या-
वाममयमहस्सेसु एगमेगंसि णिरयावामंसि पुढवीकाड्य-
त्ताए जाव वणस्सइकाड्यत्ताए एण्णत्ताए एण्णत्ताए
उववणपुवे ? । हता गोयमा ! अमइ अत्ता अणंतखुत्तो ।
' कइ ण ' इत्यादि । (नरगत्ताए त्ति) नरकाऽऽवासपृथग्धी-
कायिकनयेत्यर्थः । (अमइ ति) असद्वदनकश (अदुव त्ति)
अथवा (अणंतखुत्तो त्ति) अनन्तकृतोऽनन्तचारान् ।

सर्वजीवा वि एं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए
तीसाए णिरयावत्तं चेव जाव अणंतखुत्तो । अयं एं भंते !
जीवे सकरप्पभाए पुढवीए, पणवीसाए एव जहा रयणप्प-
भाए तहेव दो आत्तावगा जाणियव्वा, एवं जाव धूमप्पभा-
ए । अयं एं भंते ! जीवे तमाए पुढवीए पचूणे णिग्यावामस-
यसहस्से एगमेगंसि, सेसं तं चेव । अयं एं भंते ! जीवे अहं
सत्तमाए पुढवीए पंचसु अणुत्तरसु महडमहाद्वयसु
महाणिरसु एगमेगंसि णिरयावामंसि, सेमं जहा रय-
णप्पभाए । अयं एं भंते ! जीवे चउमट्टी असुरकुमारा-
वाससयमहस्सेसु एगमेगमि असुरकुमारावामंसि पुढवीकाड-
यत्ताए जाव नणस्सइकाड्यत्ताए देवत्ताए देवित्ताए आस-
णमयणं रुमत्तोवगरणत्ताए उववणपुवे ? । हता गो-
यमा ! जाव खुत्तो । मव्वजीवा वि एं भंते ! एवं चेव, ए-
वं जाव घणियकुमारसु एणत्त आवामेसु आवामेसु पु-
व्वभणिया । अयं एं भंते ! जीवे अमंखेजेसु पुढवीकाडया-
वामसयमहस्सेसु एगमेगंसि पुढवीकाडयावामंसि पुढवी-
काडयत्ताए जाव वणस्सइकाड्यत्ताए उववणपुवे ? । हता
गोयमा ! जाव खुत्तो । एव सर्वजीवा वि । एवं जाव
वणस्सइकाड्यसु ।

(असखेजेसु पुढवीकाडयावाससयमहस्सेसु त्ति) इहास-
ख्यानेषु पृथिवीकायिकाऽऽवासेष्वेनावतैव सिद्धेयं च न सह-
स्रग्रहणं तत्तयामतिबहुत्वख्यापनार्थम् । नवरम्-

अयं एं भंते ! जीवे अमंखेजेसु वेडदियावामसयमहस्सेसु
एगमेगंसि वेडदियावामंसि पुढवीकाड्यत्ताए जाव वण-
स्सइकाड्यत्ताए वेडदियत्ताए उववणपुवे ? । हता गोयमा !
जाव अणंतखुत्तो । मव्वजीवा वि एं एव चेव, एवं जाव
माणस्सेसु, एवरं तेइदिण्णु जाव वणस्सइकाड्यत्ताए तेड-
दियत्ताए चउरिदिण्णु चउरिदियत्ताए, एवं पचिदियति-
(रक्खजाणिएसु पचिदियतिगिक्खजोणियत्ताए माणस्सेसु
माणस्सत्ताए, सेसं जहा वेडदियाणं, वाणमतरजोइसियसो-
हम्मीसाणाण व जहा असुरकुमाराणं ।

“नेहदिएसु” इत्यादि । त्रीन्धियाऽऽदिषु त्रेषु द्वीन्धियाऽऽदि-
सूत्रात् त्रीन्धियचतुरिन्द्रियेन्यादिनैव विशेष इत्यर्थः ।

अयं णं भंते ! जीवे सणकुमारकप्यं वारससु विमाणावास-
सयनहस्मेसु एगमेगंसि वेमाणियावामंसि पुढवाक इया, स-
सं जहा असुगकुमाराणं० जाव अणंतखुत्तो । एणं चेव णं
देवित्ताए, एवं सव्वजीवा वि, एवं० जाव आणयपाणएसु,
एवं आरणच्चुणसु वि ।

(एणं चेव णं देवित्ताए ति) ईशानान्तेष्वेव देवस्थानेषु देव्य
उत्पद्यन्त, सनत्कुमाराऽऽदिषु पुनर्नैति कृत्या “नो चेव णं देवि-
त्ताए” इत्युक्तम् ।

अयं णं भंते ! जीवे तिसु वि अट्टारसुत्तरेसु गोविज्जगवि-
माणावासमएसु एवं चेव । अयं णं भंते ! जीवे पंचसु अणु-
त्तरविमाणेषु एगमेगंसि अणुत्तरविमाणंसि पुढवि० तहेव
० जाव अणंतखुत्तो । एणं चेव णं देवित्ताए देवित्ताए, एव
सव्वजीवा वि ।

(एणं चेव णं देवित्ताए देवित्ताए व ति) अनुत्तरविमानेष्व-
नन्तकुम्भो देवा नोत्पद्यन्ते, देव्यश्च सव्वयेवेति “एणं चेव णं”
इत्याद्युक्तमिति ।

अयं णं भंते ! जीवे सव्वजीवाणं माइत्ताए पित्तिताए
जाइत्ताए जगिणत्ताए भज्जात्ताए पुत्तत्ताए धयत्ताए सु-
एहत्ताए उववसु पुवे ? । हंता गोयमा !० जाव अणंतखुत्तो ।
अयं णं भंते ! जीवे सव्वजीवाणं अरित्ताए वेरियत्ताए घायग-
त्ताए वहगत्ताए पडिणीयत्ताए पत्तामित्ताए उववसुपुवे ? ।
हंता गोयमा !० जाव अणंतखुत्तो । सव्वजीवा वि णं भंते !
एवं चेव । अयं णं भंते ! जीवे सव्वजीवाणं रायत्ताए
जुवरायत्ताए० जाव सत्यवाहत्ताए उववएणपुवे ? । हंता गो-
यमा ! अमति० जाव अणंतखुत्तो । सव्वजीवाण एव चेव ।

(अरित्ताए ति) सामान्यतः शत्रुभावेन वेरियत्ताए ति)
वेरिः शत्रुभावाद्युक्तस्वत्तया- (घायगत्ताए ति) मार-
कतया (वहत्ताए ति) व्यग्रकृतया, नाडकतयेत्यर्थः । (प-
डिणीयत्ताए ति) प्रत्यनीकतया कार्योपघातकतया (पत्तामि-
त्ताए ति) अमित्रसहायतया ।

अयं णं भंते ! जीवे सव्वजीवाणं दासत्ताए पेसत्ताए
जुयगत्ताए जाइल्लगत्ताए जोगपुरिमत्ताए सीसत्ता, वे-
त्ताए उववएणपुवे ? । हंता गायमा !० जाव अणंतखुत्तो,
एव सव्वजीवा वि० जाव अणंतखुत्तो ॥

(दासत्ताए ति, गृहदासीपुत्रतया (पेसत्ताए ति) प्रेष्यतया
आदेश्यतया (जुयगत्ताए ति) भुजकतया दुष्कालादौ पोषित-
तया (जाइल्लगत्ताए ति) कृप्यादजगस्य जगग्राहकत्वेन (जोग-
पुरिमत्ताए ति) अन्धकारजितार्थानां भोगकारिणरतया
(सीसत्ताए ति) शिष्याण्यतया (वेत्ताए ति) द्वेष्यतयेति ।
ज० १२ श० ७ उ० ३० । (जाव सदा समितमेजते तत्र किं
बन्धक इति ‘हरियावहिया’ शब्दे द्वितीयभागे ६२ए पृष्ठे ६-

शितम्) (जीवानां कर्मप्रतिष्ठितत्वं, कर्मसंगृहीतत्वं, जीवपु-
द्गलयोरन्योन्यबद्धत्वं च ‘लोगट्टिह’ शब्दे वदयते) करणे घञ् ।
जीवनोपाये, ‘जीव’ णिच् भच् । वृकजडे, वाच० । वृहस्पतौ, नरे-
यनाके पुष्पनत्तत्र च । स्था० २ गा० १ उ० । यथा मनुष्ययोनौ
द्वीन्धियाऽऽदिजीवोत्पात्तस्तथैव तिर्यग्योनौ, कश्चिद्विशेषो वा ?
इति प्रश्ने, उत्तरम्—तिर्यगाभितः कोऽपि विशेषः शास्त्रे दृष्टो
नास्तीति । १४५ प्र० । सेन० २ ब्रह्मा० । अनुत्तरविमानेषु जी-
वः कति भवान् करोतीति प्रश्ने, उत्तरम्—विजयाऽऽदिषु उत्क-
र्षतो वारद्वय, सर्वार्थसिद्धिविमाने एकवारमिति । जावाभि-
गमवृत्तौ विजयाऽऽदिषु द्विचरमा, इति तत्त्वार्थसूत्रचतुर्थाध्याये
सर्वार्थसिद्धिविमानादागतोऽनन्तरभवे मिद्व्यत्येव, विजयाऽऽदि-
चतुर्षु गतो मनुष्येषु चाऽऽयाति । तत्रापि जघन्येन एक द्वौ वा
भवौ, उत्कर्षतश्चतुर्विंशतिभवान्, तत्र नरभवेऽष्टौ, देवभवेऽष्टौ,
भूयो नरजवेऽष्टौ, ततः मिद्व्यत्ये च, विजयाऽऽदिषु द्विरुपपन्नस्य
नियमात्सिद्धिरनन्तरजव एवेति प्रघोष, प्रज्ञापनायां मर्यादा-
जवानिति । ८७ प्र० । सेन० ३ ब्रह्मा० । आउत्तिनामा घन-
स्पतिविशेषः किं संख्यातजीवोऽसंख्यातजीवः, अनन्तजीवो वा ?,
कुत्र प्रोक्तमस्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—आउत्तिमन्कम्बुऽऽदौ अ-
नख्याता जीवाः, पत्राऽऽदौ तु एकैको जीव इति प्रज्ञापनाऽऽदौ
प्रोक्तमस्तीति । ६७ प्र० । सेन० ३ ब्रह्मा० । जीवेनानादिका-
लजव लक्ष्यं देयं च भवति, तदनर्पणे ब्रुव्यते, न वेति प्रश्ने,
उत्तरम्—एकान्तो नास्ति; यष्टि तपःस्वाध्यायाऽऽदिना कर्म नि-
जग्यति, तदा तदनर्पणे ब्रुव्यते । कर्मनिर्जङ्गमन्तरा तदन-
र्पणं न ब्रुव्य । इति । ६७ प्र० । सेन० ४ ब्रह्मा० । व्यवहार-
राशिं प्राप्ता जीवः पुनः सुद्धमनिगादमध्ये याते, न वेति प्रश्ने,
उत्तरम्—गृहमनुष्ठानं पृष्ठा ददातीत्यङ्गगणि मन्तानि । ११६ प्र० ।
सेन० ४ ब्रह्मा० । विकर्मितपुष्पमन्त्राद्वयमध्ये जीवाः संख्याता,
अनख्याता वेति प्रश्ने, उत्तरम्—केषु चित्पुष्पेषु मर्याता, केषु-
चिदसंख्याता, केषुचिदनन्ताश्च प्रज्ञापनाऽऽदिषु कथिताः सन्ति ।
ज्ञातिपुष्पमध्ये तु संख्याता एव कथिताः सन्ति । १३२ प्र० । से-
न० ४ ब्रह्मा० ।

जीवआगंजिया—जीवागमिका—आ० । यज्जीवानागममाण-
स्योपमृद्यतः कर्मबन्धनं सा जीवारमिका । क्रियाजडे, ‘आर-
मिया । करिया दुर्बहा परणत्ता । तं जहा जीवारमिया चेव,
अजीवारमिया चेव ” । स्था० २ गा० १ उ० ।

जीवंजीव—जीवजीव—प- । जीववत्ते, “ स एण जीवंजीवेणं
गच्छन्, जीवजीवेण चिच्छन् । ” अनुस्वारस्यागमिकत्वाज्जीव-
जीवेन जीववत्तेन गच्छति, न शरीरयत्नेन । ज० २ श० १ उ० ।
ज्ञा० । अन्त० । जीवान् जीवति दर्शनेन तृप्तिकरत्वात् । चको-
रपक्षिणि, वाच० ।

जीवंजीवग—जीवजीवक—पु० । जीवान् जीवयति खच् । च-
कोरे, चर्मपक्षिमेदे, वाच० । प्रज्ञा० । जी० । औ० । प्रभ० ।

जीवंत—जीवत्—वि० । प्राणान् धारयति; ‘ मच्छा य जीवत
य जोतपत्ता ” । (१३ गाथा) सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

जीवप—जीवकल्प—पु० । कल्पकल्पजदे, “ तिविहो य जी-
वकल्पो, दुपयचउपयअपयभेपहि । ” पं० ज्ञा० । प० सू० ।

जीवकाय—जीवकाय—पुं० । जीवन जीवो ज्ञानाऽऽयुषयोगस्तत्प्रधा-
नः कायो जीवकायः । भ० ७ श० १ उ० । जीवराशौ, सूत्र० ।

जीवकायस्वरूपानिरूपणार्थमाह-

पुढवीजीवा पुढो सत्ता, आउजीवा तहाऽगणी ।

वाउजीवा पुढा सत्ता, तणख्खा मवीयगा । ७ ॥

(पुढवीजीवा इत्यादि) पृथिव्येव पृथिव्याश्रिता या जीवा, ते च प्रत्येकशरीरत्वात्पृथक् प्रत्येक सत्त्वा ज-
स्तवोऽवगन्तव्याः । तथा आपश्च जीवा । एवमाग्नि-
का-
याश्च, तथाऽपरे वायुजीवाः । तदेव चतुर्महामूनसमाश्रि-
ता सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणाऽवगन्तव्याः । एत एव पृथि-
व्यस्तेजोवायुसमाश्रिता सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणो, वक्ष्यमाण-
वनस्पतेस्तु साधारणासाधारणशरीरत्वेनापृथक्त्वमप्यस्ती-
त्यस्यार्थस्य दर्शनाय पुनः पृथक् सत्त्वग्रहणमिति । वनस्पतिका-
यस्तु यः सूक्ष्म सः सर्वोऽपि निगोढरूपः । साधारणवाटर-
स्तु साधारणाऽसाधारणश्चेति । तत्र प्रत्येकशरीरिणोऽसाधार-
णस्य कतिचिद्भेदाभिर्दिदं कुराह-तत्र तृणानि दर्भवीरणाऽऽदी-
नि, वृक्षाश्चूनाशोकाऽऽदयः, सह बीजैः शास्त्रिगोधूमाऽऽदिभि-
वर्तन्त इति सर्वाजकाः । एते सर्वेऽपि वनस्पतिकाया सत्त्वा अ-
वगन्तव्याः । अनेन च बोद्धाऽऽदिमनिरासः कृतोऽवगन्तव्य-
इति । एतेषां च पृथिव्यादीनां जीवानां जीवत्वेन प्रमिष्टिस्वरूप-
निरूपणमात्रारे प्रथमाध्ययने शास्त्रपरिज्ञाऽऽख्ये न्यक्षेण प्रति-
पादितमिति नेह प्रतन्यते ।

षष्ठजीवनिकायप्रतिपादनायाऽऽह-

अहावरा तसा पाणा, एवं छकायआहिया ।

एतावए जीवकाए, एवरे कोऽ विज्जई ॥ ८ ॥

(अहावरेत्यादि) तत्र पृथिव्यस्तेजोवायुवनस्पतय ए-
केन्द्रिया सूक्ष्मवाटरपर्यासापर्याप्तकनेदेन प्रत्येक चतुर्वि-
धाः । अथानन्तरमपरेऽन्ये त्रसन्तीति त्रसा, द्विषचतु प
श्चेन्द्रियाः कृमिपिपीलिकाभ्रमरमनुष्याऽऽदयः । तत्र षष्ठ-
त्रिचतुरिन्द्रियाः प्रत्येक पर्याप्तकापर्याप्तकनेदात्तद्विधा ।
पश्चेन्द्रियास्तु मह्यसङ्क्षिपर्याप्तकापर्याप्तकनेदात्तद्विधा ।
तदेवमनन्तरोक्तया नीत्या चतुर्दशभूतग्रामाऽऽत्मकतया व्या-
ख्यानास्तीर्थकरणधराऽऽदिजिरतावानेव तद्भेदाऽऽत्मक एव,
सक्षेपतो जीविकाया जीवराशिर्भवत्यण्डजोद्भजसस्वेद-
जाऽऽरेत्रैवान्नर्भावापरो जीवराशिर्विद्यत कश्चिदिति ।
सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

जीवकिरया-जीवक्रिया-स्त्री० । जीवस्य क्रिया व्यापारो जी-
वक्रिया । सामान्यक्रियायाम्, स्था० । " जीवकिरिया जुविदा
पणत्ता । त जहा-सम्मत्तकिरिया चेव, मिच्छत्तकिरिया चेव ।"
स्था० २ ता० २ उ० ।

जीवगराय-जीवकराज-पु० । नेमिजिनसमकालिके स्थानम-
स्थाने राजानि, ति० ।

जीवगाढ-जीवग्राह-अव्य० । जीवतो ग्रहणे, "जीवगाढं गि-
एहानि ।" जीवतीति जीवस्त जीव जीवन्त गृह्णाति । ज्ञा० १
श्रु० २ अ० ।

जीवघण-जीवघन-पु० । जीवाश्च ते घनाश्च शुषिराऽऽपूरणाद्
जीवघनाः । आ० म० ६० । अन्तररहितत्वेन जीवप्रदेशमयेषु, सि-
द्धलक्षणमधिकृत्य- ' अरुविण जीवघणा' जीवाश्च ते घना अ-
न्तररहितत्वेन जीवप्रदेशमया । उक्त० ३६ अ० । जीव एव घ-
नो मूर्ति सैन्धवशिखाशकल इव यस्य । हिरण्यगर्भे, वाच० ।

जीवघाय-जीवघात-पु० । प्राणानिपाने, आच० ६ अ० ।

जीवजट-जीवजट-त्रि० । जीववर्जित, नि० चू० १ उ० ।

जीवद्वारा-जीवस्थान-न० । ६ न० । मर्मणि, वाच० । जीवन्ति
यथायोग प्राणान् धारयन्तीति जीवा प्राणान् शरीरभृत
इति पर्यायाः । तेषां जीवानां स्थानानि सूक्ष्मापर्याप्तकेन्द्रिय-
त्वाऽऽदयोऽवान्तरविशेषास्तिष्ठन्ति जीवा एषु इति कृत्वा जी-
वस्थानानि । जीवानां सूक्ष्मापर्याप्तकेन्द्रियत्वाऽऽदिकेऽवान्तरवि-
शेषे, कर्म० ।

अथ जीवस्थानप्रतिपादिकां गायामाह-

नमिय जिणं जियमग्गण-गुणत्ताणुवश्रोमजोगदोमाओ ।

बंधऽप्यवहूभावे, संखिज्जई किमवि बुच्छं ॥ १ ॥

जिनं नत्वा जीवस्थानाऽऽदि वक्ष्य इति सयन्धः । (कर्म०) जी-
वमागणागुणस्थानाऽऽदि वक्ष्ये, इह स्थानशब्दस्य प्रत्येक यो-
गाद् जीवस्थानानां मार्गणास्थानानां गुणस्थानानां उपयो-
गश्च योगश्च लेख्याश्चति द्वन्द्वे द्वितीयाशस् । (कर्म०)
यद्वा-वन्ध इति पदैकदेशेऽपि ' जामा ' सत्यमामेति न्याये-
न पदप्रयोगदर्शनाद्वन्धहेतुत्वा मिथ्यात्वाविरातकपाययोगरूपा
वक्ष्यमाणा गृह्यन्ते (अत्र बहु त्ति) भावप्रधानत्वाद्देशस्य
अल्पबहुत्व, गत्यादिरूपमार्गणस्थानाऽऽदीनां परस्पर स्तोकोभू-
यस्त्वम् । (नाव नि) जीवाजीवानां नन तेन रूपेण जवनानि
परिणमनानि, भावा औपशमिकाऽऽदयः, नता वन्धश्चाल्पबहु-
त्व च भावाश्चेति द्वन्द्वे द्वितीयावहूयचन शस् । सूत्रे च-"अप्य-
वहू" -त्यत्र दर्शित्व "दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ" । ८ । १ । ४ ।
इति प्राकृतसूत्रेण । (सखिज्जात् । त्त) सख्यायने चतुःपल्यादि-
प्ररूपणया परिमीयत इति सस्येयम् । आदिशब्दादसस्येयाऽ-
नन्तकपरिग्रहः । तत एव जीवस्थानाऽऽदिकमनन्तकपर्यवसानं
द्वारकलापम् । अत्र वक्ष्य इत्यनेनाभिधेयमाह । कथं वक्ष्य इत्या-
ह (किमवि त्ति) किमपि किञ्चित् स्वरूपं न विस्मरवन् । दुष्पमा-
नुभावनापचायमानमध्ययुर्थलाऽऽदिगुणानामैश्वर्यान्जनानां
विस्तराभिधाने सत्युपकारासमवाप्तदुष्पकारार्थं चैव शास्त्राऽऽ-
रम्भप्रयासः । एतेन सक्षिप्तवृत्तिसत्त्वानाभित्य प्रयोजनमाचष्टे ।
सयन्धस्त्वर्थऽऽपत्तिगम्य, स चोपायोपेयलक्षण, साध्यमाश्र-
नलक्षणा गुरुपर्वक्रमलक्षणा वा स्वयमभ्युहः । इह च मार्ग-
णास्थानगुणस्थानाऽऽदयः सर्वे पदार्था न जीवपदार्थमन्तरेण
विचारयितुं शक्यन्त इति प्रथम जीवस्थानग्रहणम् १ । जी-
वाश्च प्रपञ्चता निरूप्यमाणा गत्यादिमार्गणास्थानैरेव निरूप-
यितुं शक्यन्त इति तदनं तर मार्गणास्थानग्रहणम् २ । तेषु च
मार्गणान्धानेषु वर्तमाना जीवा न कदाचिदपि । मिथ्यादृष्ट्या-
द्यन्यतमगुणस्थानकविकला जवन्तीति ज्ञापनाय मार्गणास्था-
नकानन्तर गुणस्थानग्रहणम् ३ । अमूनि च गुणस्थानकानि
परिणामशुद्धशुद्धिप्रकर्षापकर्षरूपाण्युपयोगवनामेषोपपद्यन्ते,
नान्येषामाकाशाऽऽदीनां, तेषां ज्ञानाऽऽदिरूपपरिणामरहितत्वा-
दिनि प्रतिपत्त्यर्थं गुणस्थानकग्रहणानन्तरमुपयोगग्रहणम् ४ । उप-
योगवत्तश्च मनोवाक्कायवेषासु वर्तमाना नियमनं धर्मसयन्ध-
भाजो भवन्ति । तथा चाऽऽगमः- जाव ए एस जीवे एयः वेयः
चलइ फट्ट घट्ट खुन्नइ न त भावं परिणमइ, नाव ण अट्ट-
विहवधए वा सत्तविहवधए वा जुविहवधए वा एकविहव-
धए वा नो ण अबधए" इति ज्ञापनार्थमुपयोगग्रहणानन्तरं याग-

ग्रहणम् ५ । योगवशाच्चोपात्तस्यापि कर्मणो यावन्न कृष्णाऽऽद्यन्-
तमलेक्ष्यापरिणामो जायते, तावन्न तस्य स्थितिपाकविशेषो
ज्वनि, "स्थितिपाकविशेषस्तस्य ज्वनि लेक्ष्याविशेषण" इति
वचनप्रामाण्यात् । तत्र योगवशाच्चोपात्तस्य कर्मणो व-
श्याविशेषतः स्थितिपाकविशेषो भवतीति प्रतिपत्तय यो-
गानन्तरं लेक्ष्याग्रहणम् ६ । लेक्ष्यावन्तश्च यथायगेवन्धहेतु-
नि कर्मवन्धादयोदीरणासत्ताः प्रकुर्वन्तीति ज्ञापनाय लेक्ष्या-
नन्तरं बन्धग्रहणम् ७ । बन्धोक्त्याऽऽद्विगुक्ताश्च जीवा मार्ग-
णाम्यानाऽऽद्याश्रित्य नियमतः परस्परमल्पे वा भवेयुर्वहवां
चेति निवेदनार्थं बन्धानन्तरमल्पवहुत्वग्रहणम् ८ । ते च जीवा
मार्गणस्थानाऽऽदिष्वल्पे वा बहवो वा भवन्तोऽवश्यं पञ्चामौप-
शमिकाऽऽदितावानां केषुचिद्भावेषु वक्तव्यं इति प्रकटनार्थमल्पव-
हुत्वानन्तरं भावग्रहणम् ९ । औपशमिकाऽऽदिभाववतां च जी-
वानामल्पवहुत्व नियमतः सख्ययकेनासख्ययकेनानन्तकेन वा
निरूपणीयमिति भावग्रहणानन्तरं सख्ययकाऽऽदिग्रहणमि-
ति १० । यद्यपि चेह सामान्येनोक्तं जीवस्थानाऽऽदि वक्ष्ये तथा-
प्येव विशेषतो द्रष्टव्यम् । जीवस्थानकेषु गुणस्थानकयोगाप-
योगलेक्ष्याकर्मबन्धोदयोदीरणासत्ता वक्ष्ये । कर्म० ।

मार्गणस्थानकेषु जीवस्थानाऽऽदौनि-

"चउदमजियठाणेषु, चउदस गुणठाणगाणि जोगाय ।

उवमोगत्तेमयधुद-ओदीरणासतअछप" ॥ कर्म० ।

तत्र यथोद्देशं निर्द्देश इति न्यायात् प्रथमं तावज्जीव-
स्थानानि निरूपयन्नाह-

इह सुदुमवायेरि-दि-वि-ति-चउ अमन्निमन्निपिचिदी ।

अपजत्तापजत्ता. कमेण चउदम जियहागा ॥ २ ॥

इहास्मिन् जगति अनेन क्रमेण चतुर्दश जीवस्थानानि प्राग्नि-
रूपितशब्दार्थानि भवन्ति । केन क्रमेणेति चेदित्याह-सूक्ष्मघाटै-
केन्द्रियाद्विचित्रतुरमङ्गिसङ्गिपञ्चेन्द्रिया, एते च सर्वेऽपि प्रत्येक
पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्चेत । तत्रैकं स्पर्शनवृत्तणमिन्द्रियं येषां ते
एकेन्द्रिया पृथिव्यप्तेजावायुवनस्पतयः । तत्र प्रत्येकं द्वेधा-सू-
क्ष्मा, घाटराश्च । सूक्ष्मानामकर्मोदयात्सूक्ष्मा, सकललोकव्यापिनो,
घाटेरनामकर्मोदयाद्घाटराः, ते च लोकप्रतिनियतदेशवर्तिनः ।
द्विचित्रतुरमङ्गिसङ्गिपञ्चेन्द्रिया इति । इन्द्रियशब्दस्य प्रत्येक
योगाद्वैन्द्रियास्त्रान्द्रियाः चतुरिन्द्रिया अमङ्गिनङ्गिजेद-
जिघाश्च पञ्चैन्द्रिया । तत्र द्वे स्पर्शनरसनलक्षणौ इन्द्रिये येषां
ते द्वैन्द्रिया, कृमिभृतरकचन्दनकशङ्खकपर्दजलौकाप्रभृतयः ।
प्राणि स्पर्शनरसनघ्राणरूपानीन्द्रियाणि येषां ते त्रैन्द्रिया, कु-
न्धुमत्कुण्यूकागर्दनेन्द्रगोपकमत्काटकाऽऽदयः । चत्वारि स्पर्शन-
रसनघ्राणचक्षुर्लक्षणानीन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रिया, भ्रमर-
मत्तिका मशकवृश्चिकाऽऽदयः । पञ्च स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुः श्रोत्रल-
क्षणानीन्द्रियाणि येषां ते पञ्चैन्द्रिया, मत्स्यमकरेजकवृत्तलारस-
हंसनरत्नरत्नारकाऽऽदयः । ते च द्विधा-मङ्गिनोऽसङ्गिनश्च । तत्र स-
ङ्गिन मङ्गा, भूतमवद्भावविभावस्वभावपर्याप्तोचनम् । "उपस-
र्गादात्" । ५ । ३ । ११० । इत्यङ् प्रत्ययः । सा विद्यत येषां
ते मङ्गिन विशिष्टस्मरणाऽऽदिरूपमनोविक्रानभाज इति यावत् ।
तद्विपरीता असङ्गिता विशिष्टस्मरणाऽऽदिरूपमनोविक्रानविक्राना
इत्यर्थः । एते च सूक्ष्मैकेन्द्रियाऽऽदयः प्रत्येकं द्विधा-पर्याप्तका,
अपर्याप्तकाश्च । पर्याप्तिर्नाम-पुञ्जलोपचयजः पुञ्जग्रहणपरिणम-

नहतु शक्तिविशेषः । सा च विषयभेदात् घोटा-आहारपर्याप्तिः,
शरीरपर्याप्तिः, इन्द्रियपर्याप्तिः, उच्छ्वासपर्याप्तिः, भावपर्याप्तिः,
मनःपर्याप्तिश्च । तत्र यथा बाह्यमाहारमादाय स्वरूपरूपतया
परिणमयति सा आहारपर्याप्तिः, यथा रस्मीभूतमाहार रसास्-
ग्मांमभेदाऽऽम्बिमज्जशुक्लजणमस्य धातुरूपतया परिणमयति सां
शरीरपर्याप्तिः, यथा धातुरूपतया परिणामनमाहारमिन्द्रियरू-
पतया परिणमयति सा इन्द्रियपर्याप्तिः, यथा पुनरुच्छ्वासप्रार्थ-
ग्यवर्गणादलिकमादायोच्छ्वासरूपतया परिणमयतिऽऽलम्ब्य
च मुञ्चति सा उच्छ्वासपर्याप्तिः, यथा तु नापाप्रार्थग्यवर्गणाद-
व्य गृहीत्वा भावात्वेन परिणमयतिऽऽलम्ब्य च मुञ्चति सा भा-
वापर्याप्तिः, यथा पुनर्मनोयाग्यवर्गणादलिकं गृहीत्वा मनस्त्वेन
परिणमयतिऽऽलम्ब्य च मुञ्चति सा मन पर्याप्तिः । एताश्च यथा-
क्रममेकेन्द्रियाणां द्वैन्द्रियाऽऽदीनां सङ्गिनां च चतुःपञ्चद-
सस्था भवन्ति । यद्भाणि-

"आहारसरीरिन्द्रिय-पञ्जर्त्ता आणपाणजासमणे ।

चत्तारि पच छपि य, एमिन्द्रियविगदसन्नाणि" ॥ १ ॥

पर्याप्तयो विद्यन्ते येषां ते पर्याप्ताः "अत्राऽऽदिच्य" । ७ । २ ।
४६ । इति मत्वर्थीयोऽप्यप्रत्ययः ; स्वार्थिककप्रत्ययोपादानात्प-
र्याप्तकाः । ये पुन स्वयोग्यपर्याप्तिपरिसमाप्तिविकलास्तेऽपर्या-
प्तका । ते च द्विधा-द्वन्द्व्या, करणैश्च । तत्र येऽपर्याप्तका एव
सन्नो म्रियन्ते, न पुन स्वयोग्यपर्याप्ताः । सर्वा अपि समर्थयन्ते ते
द्वन्द्व्यपर्याप्तका । ये पुनः करणानि शरीरेन्द्रियाऽऽदीनि न तावन्नि-
र्वर्तयन्ति, अथवा अवश्यं पुरस्नान्निर्वर्तयिष्यन्ति ते करणाप-
र्याप्तका । इह त्रैवमागम - "द्वन्द्व्यपर्याप्तका अपि नियमादाहा-
रशरीरेन्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्तावेव म्रियन्ते, नावां, यस्मादा-
र्गात्मजवायुर्वह्वा म्रियन्ते सर्व एव देहिन, तच्चाऽऽहारशरीरे-
न्द्रियपर्याप्तिपर्याप्तानामेव बध्यत इति" ॥ तदेव निरूपितानि
जीवस्थानानि । कर्म० ४ कर्म० । ५० स० । (जीवस्थानेषु
१४ गुणस्थानानि 'गुणठाण' शब्दे तुनायभागे ए० ७ पृष्ठे
उक्तानि) साम्प्रतं योगा वक्तुमवसरप्राप्तास्ते च पञ्चदश ।
तद्यथा-सत्यवाग्योगः, असत्यवाग्योगः, सत्यमृषावाग्योगः,
असत्यमृषावाग्योगः ।

तत्स्वरूपं वेदम्-

"सच्चिदा हिंसा सतामिह, सतो मुणयो गुणा पयथा वा ।

तद्विवरीया मोसा, मीसा जा तदुभयमहावा ॥ १ ॥

अणहिंगया जा तसि धि, मदुच्चिचय केवलो असच्चमुसा" ।
एव मनोयोगोऽपि चतुर्था द्रष्टव्यः । काययोगः, सप्तधा-श्रौतारि-
कम्, श्रौतारिकमिश्रं, वैक्रियं, वैक्रियमिश्रम्, आहारकम्, आहा-
रकमिश्रं कामणं च । तत्रौदारिककाययोगस्तिर्यह्मनुष्ययोः,
तथारवापर्याप्तयोर्श्रौतारिकमिश्रकाययोगः, वैक्रियकाययोगो दे-
वनारकयोः तिर्यह्मनुष्ययोर्वा, वैक्रियलब्धिमनो वैक्रिय-
मिश्रकाययोगोऽर्याप्तयोर्देवनारकयोस्तिर्यह्मनुष्ययोर्वा, वै-
क्रियस्यारम्भकाले परित्यागकाले च आहारक चतुर्दशपूर्ववि-
दः । आहारकमिश्रकाययोगः, आहारकस्य प्रारम्भसमये प-
रित्यागकाले च कामणकाययोगोऽष्टप्रकारकर्मविकाररूप-
शरीरचष्टास्वरूपोऽन्तरालगतावुर्गतिप्रथमसमये केवलमनु-
दधानावस्थायां च ।

तानान् योगान् जीवस्थानकेषु व्याचिर्यामुगाद-

अपजत्तुकि कम्पुर-द्वर्षीमजोगा अपजत्तमन्नीमु ।

ने म वेनुच्यम।ग.एमुं, तणुपजेम् उरुलमजे ॥ ४ ॥

अपर्याप्तानां सूक्ष्मशरीरद्वित्रिचतुर्गुणसंक्षिप्तोन्मिष्ट्याणां पदमपर्याप्तपदं, तस्मिन् अपर्याप्तपदे, साक्षिपञ्चेन्द्रियाण्यसंवाजितेषु षट्सु अपर्याप्तेषु योगो भवति । द्वित्रिचतस्य बहुवचनं प्राकृतस्यास्य । यथा—“हृन्मा पाया” इत्यादौ । कौ योगी ? इति । आह—कर्मशौचार्थकामधौ, तत्र कर्मणकाययोगोऽपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमये च, शयकालं शौचार्थकामिश्रकाययोगः । (अपञ्चमशीसु । ते सविउच्चमीन । स) अपर्याप्तमात्रेषु मेहपण्यासजोविषु तौ पूर्वोक्तौ कामशौचार्थकामिश्रकाययोगौ भवन् । किं कवलम् ?, नेत्याह—सह वैक्रियमिश्रण घटने इति सर्वैक्रियमिश्रौ । तथा चापर्याप्तमज्ञिति त्रयो यागा ज्ञान्त कामेणकाययोग, शौचार्थकामिश्रकाययोग, वैक्रियमिश्रकाययोगश्च । तत्र कामेणकाययोगोऽपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमये च, शयकालं तु निर्यद्धमनुष्ययोरौदारिकमिश्रकाययोग । मज्ञिनोऽपर्याप्तस्य देवनारकेषु पुनरुपपद्यमानस्य वैक्रियमिश्रकाययोगो ह्यप्यत्र, न शयस्य, असंभवात् । मिश्रता चात्र कर्मणेन सह ह्यप्यत्र । अत्रैव मत्तान्तरमुपदर्शयन्नाह—एषु पूर्वनिर्दिष्टेषु शेषपथाप्यपेक्षया पर्याप्तेषु, तनुपर्याप्तेषु, शरीरपर्याप्तसत्यर्थः । शौचार्थकर्मशौचार्थकामयोगस्य, अत्रैव कश्चिन्नाचार्यः शीलाङ्गाऽऽदयः प्रतिपादयन्तीति शेषः । शरीरपर्याप्त्या हि परिममासवत्या किल तेषां शरीरपर्याप्तं भिष्यन्नमिति कृत्वा । तथा च नदग्रन्थ—औदारिककाययोगास्तिर्यद्धमनुष्ययोः शरीरपर्याप्तैरुर्ध्वं, तद्वारनस्तु । मध्व इति । नन्वनया युक्त्या सक्षिप्तोऽपर्याप्तस्य देवनारकषूपपद्यमानस्य तनुपर्याप्त्या पर्याप्तस्य वैक्रियमपि शरीरमुपपद्यते एव, किमिह तन्नात्ममिति ? उच्यते—उपलक्षणत्वात् एतदापि ह्यप्यत्र मिश्रदोषः । यद्वा—इहापर्याप्ता लब्धपर्याप्तका एवान्तर्मुहूर्तायुषो ह्यप्यत्र । ने च निर्यद्धमनुष्या एव घटन्ते, तेषामवान्तर्मुहूर्तायुष्कत्वसंज्ञात्, न देवनारका, तेषां जघन्यतोऽपि दशवर्षसहस्राऽऽयुष्कत्वात् । लब्धपर्याप्तका अपि च जघन्यताऽपीच्छित्यपर्याप्तौ परिममासायामेव म्रियन्ते, नार्वागित्युक्तमागमाभिप्रायेण । ततस्तेषां लब्धपर्याप्तकानां शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तावा—औदारिकमेव शरीरमुपपद्यते, न वैक्रियमित्यदौष । किं चान्यमनकथनेनायमभिप्रायः सूच्यते—यद्यपि तेषां शरीरपर्याप्तसंभजनिए, तथापि इन्द्रियोच्छ्वासोऽऽदीनामद्याप्यनिष्पन्नत्वेन शरीरस्यासंपूर्णत्वात् । अत एव कर्मणस्याप्यद्यापि व्याप्रियमाणात्वाऔदारिकमिश्रमेव तेषां युक्त्या घटमानमिति ॥ ४ ॥

सर्वे सन्निपजत्ते, उरुदं मुहुमे सजास तं चतुसु ।

वायिरि मविउचिउग, पजमन्निषु वार उवओगा ॥ ५ ॥

सर्वे पञ्चदशापि योगा भवन्ति । तथाहि—चतुर्का मनायोग, चतुर्का वाग्योगः, सप्तधा काययोगः कः, इति । आह—सक्षिपयासे सङ्गीचासौ पर्याप्त सक्षिपयासेस्वस्मिन् नक्षिपयासे । नन्वौदारिकमिश्रवैक्रियमिश्रकर्मणकाययोगाः कथं सक्षिपयासेस्य घटन्ते, तेषां मपर्याप्तावस्थाभावित्वात् ? उच्यते—वैक्रियमिश्र सयताऽऽदे वैक्रियप्रारम्भमाणस्य प्राप्नते, शौचार्थकामिश्रकर्मणकाययोगौ तु केवलं स मुद्घातावस्थायाम् ।

यद्वाह भगवानुमास्वतिचाचक्रवर -

“ शौचार्थकप्रयाका, प्रथमाष्टमसमययोरस्ताविष्ट ।

मिश्रौदारिकयोका, सप्तमपष्टद्वितीयेषु ॥ १ ॥

कर्मणशरीरयोगी, चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च ॥ ” इति ।

३८८

प्रयःससूक्ष्मकायशौचार्थककाययोगा भवन्ति, पथासंज्ञादस्य 'सर्वे सान्नपजन्ते' इति पदाद् क्रमक्रमणिन्यायेन सर्वत्र यावत् । (चतुसु सित्ति) चतुर्षु शौचार्थकान्द्रियचतुर्निन्द्रियाण्यसंक्षिप्तोन्मिष्ट्येषु पर्याप्तेषु तद्वैद्योदारिक भवति । किं कवलम् ?, नेत्याह—समापं सह ज्ञापया असन्ध्यासृषाम्भवरूपया, “ विगलसु असत्त्वमासत्ति” वचनात् वसन्ते इति समापम । कोऽर्थः ?—विकलाप्रकास-क्षिप्तोन्मिष्ट्येषु पर्याप्तेषु शौचार्थककाययोग सत्यासृषाभावात् । तौ ह्यौ योगौ धृत्यर्थः । तादृशनुव्रतने, तदौदारिक सह वैक्रियद्विक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणैः वसन्त इति सर्वैक्रियद्विक्रियवैक्रियकान्द्रियपर्याप्त भवति । अयमर्थः—सादृशैकेन्द्रिये पर्याप्तं शौचार्थककाययोग वैक्रियकाययोग-वैक्रियमिश्रकाययोगवत्तत्त्वयो यागा ज्ञान्ति । नन्वौदारिककाययोग, पु-थाव्यस्तुतेजोवनम्पतीनां, वैक्रियद्विक्रिय तु वायुकायस्येति प्ररूपिता जीवस्थानेषु योगाः । कर्म० ४ कर्म० ।

एतेषु पुनर्जीवस्थानेषु योगानभिधत्सुराह—

विगलासन्नपज्ज-तएमु लभति कायवज्जोगा ।

सत्त्वे वि-सक्षिपज्ज-तएमु मेनेसु काओगो ॥ ६ ॥

इह पदैकदेश पदममुदायोगान्नाह विकला इत्युक्ते विकलेन्द्रियग्रहणम् । एवमन्यत्रापि यथायोगं परिज्ञावनीयम् । तत्र विकलेन्द्रियेषु द्वित्रिचतुर्निन्द्रियरूपे, असंक्षिप्तेषु च पञ्चेन्द्रियेषु, पर्याप्तकेषु कायवज्जोगो लभ्येत । तत्र काययोग शौचार्थक-शरीरलक्षणां ह्यप्यत्र, वाग्योगश्चासत्यासृषारूपः, “ विगलसु असत्त्वमेते च ।” इति वचनात् । सर्वेऽपि च साक्षिपञ्चेन्द्रियेषु पर्याप्तेषु मप्रभेदा कायवाहमनोयोगा पञ्चदशापि यागास्तेषु जवन्तोत्यर्थः । तत्र कर्मशौचार्थकामिश्रौ कवलिसमुद्घातावस्थायाम् । उक्तं च—“ मिश्रौदारिकयोगा सप्तमपष्टाद्वितीयेषु । कर्मणशरीरयोगी, चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च ” ॥ १ ॥ इति । आहारकाहारकमिश्रावाहारकर्तृवैक्रियवैक्रियमिश्रौ च तत्कर्तुं शेषास्त्वौदारिकाऽऽदयः सुप्रतीता तथा शेषेषु पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवादरैकेन्द्रियेषु, अपर्याप्तेषु च द्वित्रिचतुर्निन्द्रियासंक्षिप्तक्षिप्तु काययोग एवैको भवति ॥ ६ ॥

तमव न्पष्टगवाह—

हृत्पीए करणेहि य ओरालिय भीमगो अपज्जत्ते ।

पज्जत्ते ओगलो, वेउचिय भीमगो-वा त्रि ॥ ७ ॥

हृत्पि, करणैश्चापर्याप्ते शौचार्थकमिश्र काययोगो भवति । इह च निर्यद्धमनुष्यानधिकृत्योक्तमधसेयम् । तेषामेव हि हृत्पि, करणैश्चात विशषण्डयसंभवः, न देवनारकाणां ते हि करणापर्याप्ता एव संभवन्ति, न लब्धपर्याप्तका, न तस्तेषामपर्याप्तावस्थया वैक्रियमिश्र काययोगो वेदितव्यः । सप्तानामपि चापर्याप्तानामपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमये च कर्मणकाययोगः । तथा पर्याप्त शौचार्थको, वैक्रियो, वैक्रियमिश्रश्च । नन्वौदारिक-स्तिर्यद्धमनुष्याणां, वैक्रियो देवनारकाणां, वैक्रियवैक्रियमिश्रौ पर्याप्तवादरवायुकायिकपञ्चेन्द्रियनिर्यद्धमनुष्याणां वैक्रियवैक्रियमनाम् । आप्रज्ञादादाहारकाहारकमिश्रौ चतुर्दशपूर्वविदः, इह केचन शरीरपर्याप्तेर्याकु नरनिर्गन्धामौदारिकमिश्र देवनारकाणां वैक्रियमिश्र, शरीरपर्याप्तैरुर्ध्वं पुन शेषपर्याप्ताजपर्याप्ता-नामपर्याप्तार्थिक वैक्रिय चच्छन्ति, तन्मननेयमन्यकर्तृका गाथा-

क्रमुरल्लगमपज्जे, वेउचिउग च सन्निपज्जिहे ।

पञ्जेमुं उरलो चिय, वापुं वञ्जियनुग च ॥ ८ ॥

अपर्याप्ते सूक्ष्माऽऽदौ कार्मणमौदारिकद्विक च औदारिकौदारिकमिश्रलक्षणं, ज्ञायना पातनिकाऽनुसारेण वेदितव्या । संज्ञिनि पुनः "लक्षित्वे" इति वैक्रियशब्धिमतं चेत्तादावपर्याप्तं वैक्रियद्विकम-वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणं, चशब्दात् कार्मणं च छष्ट्यम् । तथा पर्याप्तेषु सूक्ष्माऽऽदिशब्दादौदारिक एव काययोगः, उपलक्षणमेत-त्-तेन देवनागकेषु वैक्रिय एव । तथा चाते वायुकायिकं पर्याप्ते वै-क्रियद्विकम-वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणं, चशब्दस्यानुक्तसमुच्चयकत्वादौदारिकं च वैक्रियद्विकमापि च वात्कायस्य कस्य चिद्व-छष्ट्यम्, न तु सर्वस्य । यत उक्त प्रज्ञापनाचूर्णौ—“ तिगद ताव रासीणं वेञ्जियलक्षी चैव नत्थि, वायुपञ्जुत्ताणं पि संखेज्जभागस्स चि ” । अत्र (तिगद रासीणं ति) त्रयाणा पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मापर्याप्तवादरूपाणां रासीनाम् । प० स० १ द्वार । कर्म० । साम्प्रतमुपयोगः । प्ररूपणावसरप्रप्ताः, ते च द्वादश । तद्यथा—मतिज्ञानभुतज्ञानाऽवधिज्ञानमनःपर्यवज्ञान-केवलज्ञानलक्षणानि पञ्च ज्ञानानि । मत्यज्ञानभुतज्ञानविभङ्ग-पाणि त्रयाण्यज्ञानानि । चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनाऽवधिदर्शनकेव-लदर्शनरूपाणि चत्वारि दर्शनीत्यनानुरागाद् जीवस्थान-केषु दिदर्शयिषुराह—(पञ्चमस्मिन् वार उवओगं ति) पञ्चशब्देन पर्याप्त उच्यते । ततः पर्याप्ताश्च ते संज्ञिनश्च पर्याप्तमज्ञिनः, तेषु पर्याप्तसंज्ञिषु द्वदश द्वादश-नवरा उपयोगा भवन्ति । तच्च क्रमेण, न तु युगम्, उपयोगानां तथा जीवस्वभावतो योगाद्यासंभवात् । उक्तं च—“ समर दाणुग्गोगा । ”

श्रीमज्जवाहुस्व विपादा अप्याहु —

“नाणम्मि दम्पणम्मि य, एत्तां एगयरम्मि उवउत्ता ।

सव्वस्स केवल्लिस्स विजुगग दो नत्थि उवओगा” ॥१॥ इति ॥५॥

पञ्चउरिदियसन्निधु, दुदम दुअनाण दसु चक्खु विणा ।

सन्निअपत्ते मणना—एवक्खुकवलदुगविहूणा ॥ ६ ॥

चतुरिन्द्रियाश्च असंज्ञिनश्च चतुरिन्द्रियासंज्ञिनः, पर्याप्ताश्च ते चतुरिन्द्रियासंज्ञिनश्च, तेषु पर्याप्तचतुरिन्द्रियासंज्ञिषु, चत्वार उपयोगा भवन्ति । के ते ? इत्याह—(दुदंस्स दुअनाणं ति) दर्शो दर्शनं, द्वयोर्दर्शयोः समाहारो द्विदर्शम्—चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनलक्षणम्, द्वयोर्ज्ञानयोः समाहारो द्व्यज्ञान-मत्यज्ञानभुता-ज्ञानरूपम् । अथ तत्र—पर्याप्तचतुरिन्द्रियेषु पर्याप्तसंज्ञिष्वेन्द्रियेषु च मत्यज्ञानभुतज्ञानचक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनलक्षणाश्चत्वार उपयोगा भवन्ति । दशसु जीवस्थानकेषु पर्याप्तापर्याप्तसू-क्ष्मवादरेकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रान्द्रियाऽपर्याप्तापर्याप्तचतुरिन्द्रिया-संज्ञिष्वेन्द्रियलक्षणेषु पूर्वोक्ताश्चत्वार उपयोगाश्चक्षुर्दर्शनं विना भवन्ति । पूर्वोक्तदशजीवस्थानकेषु चक्षुर्दर्शनवर्जा अचक्षुर्दर्शनमत्यज्ञानभुतज्ञानलक्षणस्य उपयोगा भवन्ति । न-तु स्वयंनेन्द्रियावरणतयोपशमसंभवाद्भवतु मतिरेकेन्द्रियाणां, येषु श्रुत तत्कथं संजायन्ति । भाषाज्ञानविश्रान्तिरेन्द्रियत्र-न्धिमता हि तदुपपद्यते, नान्यस्य ।

तदुक्तम्—

“ जावसुयं भामासो—यल्लिणो जुज्जए न इयरस्स ।

भामानिमुहस्स सुय, से कण व ज हविज्जा हि” ॥१॥ इति ? । उच्यते—इह तावेदकेन्द्रियाणामाहाराऽऽदिनेन्द्रिया विद्यन्ते, तथा सूत्रे-ऽभिधानात्, सञ्ज्ञा चाभिलाष उच्यते । यद्वादि परोपकार-च-रिनिः आहुरिभसुरिभिर्मूलाऽऽवश्यकटीकायाम्—आहारसञ्ज्ञा

आहागमिज्ञाषः क्षुद्रेदनीयप्रभवः सत्त्वात्मपरिणामविशेष इति । अभिलाषश्च—ममैवरूपं वस्तु पुष्टिकारि, तद्यदीदमवाप्यते ततः समोर्चनं जवनीत्येवं शब्दार्थोऽनुमानबद्धः स्वपुष्टिनिमित्त-भूतप्रतिनियतवस्तुप्राप्त्यव्यवसायरूपः । स च भुतमेव शब्दा-र्याऽऽलोचनानुसारित्वात्, भुतस्यैवतलक्षणत्वात् ।

यद्वादिपुर्दक्षितप्रवादिभूयादिभ्रीजिनभस्रगणिकमाश्रमणपादा-

“ इदियमणोनिमित्तं, विन्नानं जं सुयानुसारणं ।

निययत्थुत्तममत्थं, नं भावसुयं मईसेस ” ॥ १ ॥

(सुयाणुसारणं ति) शब्दार्थाऽऽलोचनानुसारेण केवलमे-केन्द्रियाणामव्यक्त एव कञ्चनाप्यनिर्वचनीयः शब्दार्थोऽनु-छष्ट्यः । अन्यथाऽऽहाराऽऽदिमङ्गाऽनुपपत्तेः । यद्यप्युक्तं भाषा-न्धिश्रान्तिरेन्द्रियलक्षिकलत्वादकेन्द्रियाणां भुतमनुपपन्नमिति । नदप्यसमीक्षितमभिधानम् । तथाहि—बहुलाऽऽदि-स्पर्शनेन्द्रिया-निरिक्तस्पर्शान्द्रियलक्षिकलत्वेऽपि किमपि सूक्ष्मभावेन्द्रियप-ञ्चकविज्ञानमन्युपपद्यते । “ पञ्चिदियं एव बड्ढो, नरु व्य मव्व-विसओवलंभाओ । ” इत्यादिवचनप्रामाण्यात् । तथा ज्ञायाश्चा-न्द्रियलक्षिकलत्वेऽपि तेषां किमपि सूक्ष्मभुतमाप भवि-ष्यति, अन्यथाऽऽहाराऽऽदिमङ्गाऽनुपपत्तेः । यद्वाहुः प्रशस्यमा-प्यमस्यकादयपिकल्पाः श्रान्तिनभस्रगणिकमाश्रमणा—“जह सु-हम मार्वीदय-नाणं दर्विदियाणं विरहं वि । दव्वसुया भावम्मि च, जावसुयं पत्थिवाऽण ॥०॥ ” इति । सङ्गां चासौ अपर्याप्तः सङ्ग-पर्याप्तस्मिन् सङ्गपर्याप्तं मन पर्यवज्ञानचक्षुर्दर्शनकेवलज्ञान-केवलदर्शनलक्षणद्विकविहीनाः दोषा मतिज्ञानभुतज्ञानावधिज्ञान-मत्यज्ञानभुतज्ञानविनङ्गज्ञानाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनरूपा अ-ष्टपुरायाणा भवन्ति । कर्म० ४ कर्म० ।

जीवस्थानेषु उपयोगानामवध्याति—

मस्युयअन्नाणाऽव—चक्षुर्दंस्सकारमेसु ठाणेसु ।

पञ्चतचउपणिदसु, मचक्खुनन्नासु वारस वि ॥०॥

एकादशसु पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवादरेकेन्द्रियद्वीन्द्रियधीन्द्रि-याऽपर्याप्तचतुरिन्द्रियासाङ्गसाङ्गेषु मत्यज्ञानभुतज्ञानाचक्षुर्दर्श-नाख्याख्य उपयोगा भवन्ति । अपर्याप्तकाश्चेह लक्ष्यपर्याप्तका वेदितव्याः । अन्यथा करणापर्याप्तकेषु चतुरिन्द्रियाऽऽदिष्विन्द्रि-यपर्याप्तौ सत्यां चक्षुर्दर्शनमपि प्राप्यते, मूलटीकायामाचार्यणा-ज्यनुज्ञानात् । संज्ञिनि च करणापर्याप्तं मतिभुतावधिज्ञानवि-भङ्गज्ञानावधिदर्शनान्यपि तथा । (पञ्चतचउपणिदिसु ति) पर्याप्तेषु चतुरिन्द्रियेषु असंज्ञिष्वेन्द्रियेषु च मचक्खुयः सच-क्षुर्दर्शनाः पूर्वोक्ताख्य उपयोगा भवन्ति । संज्ञिषु च पर्याप्तेषु द्वादशपि । प० स० १ द्वार ।

साम्प्रत जीवस्थानेष्वेव लेख्याः प्रतिपिपादयिषुराह—

सन्निदुगि ठलेस अपज—त्तवारये पढम चउ ति मेमेसु ।

संज्ञिनो द्विकमपर्याप्तपर्याप्तलक्षणं संज्ञिद्विकं, तस्मिन् सं-ज्ञिन्यपर्याप्तं, संज्ञिनि पर्याप्ते चेत्यर्थः । यद् लेख्याः कृष्णनीलका-पोतनेज पञ्चगुणलक्षणा भवन्ति । अपर्याप्तवादरे प्रथमाश्च-तस्रः कृष्णनीलकापोतनेजोरूपा भवन्ति । तेजोद्वेष्टया कथम-स्मिन्नवाप्यत इति चेत् ? उच्यते—यदा “ पुढवीअऽउवणम्मइ-गम्मे पञ्चतससखजीवसु । सगगुयाणं यामो, सेमा पदि-सदिद्या जणा ” ॥१॥ इति वचनात् कञ्चनापि देयः स्वर्गलोका-भ्युतः सन् वादरेकेन्द्रियतया नृदकतरुषु मध्ये समुत्पद्यते, तदा तस्य प्रपटात्तालाभ्यामेव सा प्राप्यत इत्यदोषः । (ति से-

संसु त्ति) प्रथमा इत्यनुवर्त्तने-प्रथमास्ति स कृष्णनीलका-
पोतत्रकणा , शेषेषु प्रागुक्तापर्याप्तपर्याप्तसङ्गिपञ्चन्द्रियापर्याप्त-
बाह्वैकेन्द्रियवर्जितेषु अपर्याप्तपर्याप्तसूक्ष्मेकेन्द्रियद्वान्द्रियत्री-
न्द्रियचतुर्गन्धियाऽसाङ्गिपञ्चन्द्रियपर्याप्तबाह्वैकेन्द्रियत्रयत्रय-
कादशसु जीवस्थानेषु जवन्ति ता नान्या , तेषां सप्तवा-
शुभपरिणामत्वात् , शुभपरिणामरूपाश्च तेजालेख्याऽऽदृश ।

तद्व जीवस्थानकेषु द्वेद्या अभिधाय साम्प्रतमेतेष्वेव ब-
न्धोदयोदीरणासत्ताऽऽस्य स्थानचतुष्टयमभिव्यक्तुराह—

सत्तऽच्चधुदीरणे, संतुदया अद्व तेरससु ॥७॥

“सत्तऽच्च धु” इत्यादि । सत्त वा अष्टौ वा सप्ताष्टा . “सुज्वाये
सन्ध्या सन्धये सन्धया बहुव्रीहि ” । ३ । १ । १६ इति (सि० हे०)
सुत्रेण बहुव्रीहिसमास । यथा-द्वित्रा इत्यादौ । बन्धोदीरणा च
बन्धादिरण , सप्ताष्टानां च धादिरण सप्ताष्टबन्धोदिरणे , त्रयोद-
शसु जीवस्थानेषु सङ्गिपर्याप्तवर्जितेषु शेषेषु भवत । एतदुक्त
भवति-अपर्याप्तसूक्ष्मेकेन्द्रिय-पर्याप्तसूक्ष्मेकेन्द्रिया-ऽपर्याप्तबाह्वै-
केन्द्रिय-पर्याप्तबाह्वैकेन्द्रिया-ऽपर्याप्तद्वीन्द्रिय-पर्याप्तद्वीन्द्रिया-
ऽपर्याप्तत्रीन्द्रिय-पर्याप्तत्रीन्द्रिया-ऽपर्याप्तचतुरिन्द्रिय-पर्याप्त-
चतुरिन्द्रिया-ऽपर्याप्तसङ्गिपञ्चन्द्रिय-पर्याप्तसङ्गिपञ्चन्द्रिया-
ऽपर्याप्तसङ्गिपञ्चन्द्रियरूपेषु त्रयोदशसु जीवस्थानेषु सप्तानाम-
ष्टानां वा बन्धः , सप्तानामष्टानां वा उदीरणा । तथाह-यदाऽनुभू-
यमानभवायुषस्त्रिमासत्रमासाऽऽदिरूपे शेष सति परजवायुष-
स्थिते , तदाऽष्टानामपि कर्मणां बन्धः , शेषकालं त्र्यायुषो बन्धा-
भावात्सप्तानामेव बन्धः । तथा यदाऽनुभूयमानभवायुषरुद-
याऽऽर्वालकाशेष भवति , तदा सप्तानामुदीरणा । अनुभूय-
माननवायुषोऽनुदीरणात् आवल्लिकाशेषस्योदीरणाऽनहत्वा-
त् । उदीरणा हि उदयाऽऽवल्लिकाबाह्वैर्जित्तीन्द्रियः स्थितिच्य
सकाशात्कपायमहिनेनासहिनेन वा यागकरणेन दलिकमाकु-
र्योदयसमयप्राप्तदालकेन सहानुजनम् । तथा चाक्त कर्म-
प्रकृतिचूर्णौ—‘ उदयावल्लियाबाह्वैर्जित्तीन्द्रियः कसायसहि-
यामहिण जोगकरणेन दलियमाकृतिरुदयपत्तदलपण
सम अणुभवनमुदीरणा ” । तत कथमावल्लिकागन्धोदीर-
णा भवति ? न च परजवाऽऽयुरस्तशेदीरणासन्नव , तस्योद-
याभावात् , अनुदितस्य च उदीरणाऽनहत्वात् । शेषकालं च-
ष्टानामुदीरणा । नन्वादयश्च प्राकृतत्वात् ‘ सन्तोदयाः , अष्टानामव
कर्मणां त्रयोदशसु जीवस्थानकेषु पूर्वेषु भवत । तथाहि-एतेषु
त्रयोदशसु जीवस्थानकेषु सर्वकालमष्टानामपि सत्ता , यतोऽ-
ष्टानामपि कर्मणां सत्ता उपशान्तमोहगुणस्थानक यावदनुव-
र्त्तते । एते च जीवा उत्कर्षता यथासम्भवमविरतसम्यग्दृष्टिगु-
णस्थानकवर्त्तिन एवति । एवमुदयोऽप्येतेषु जीवस्थानेष्वष्टानामे-
व कर्मणां द्रष्टव्य । तथाहि-सूक्ष्मसपरायगुणस्थानक यावद-
ष्टानामपि कर्मणामुदयोऽवाप्यते ॥७॥

एतेषु जीवस्थानकेषु कर्षतोऽपि यथासन्नवमविरतसम्यग्द-
ष्टिगुणस्थानकसम्भव इति-

सत्तऽद्वेगवधा, संतुदया मत्त अद्व चत्तारि ।

सत्तऽद्व छ पं व डुग, उदीरणा सन्निपज्जते ॥८॥

सङ्गी चामौ पर्याप्तश्च सङ्गिपर्याप्तः , नस्ति च सङ्गिपर्याप्तः , चत्वारो
बन्धा भवन्ति । तद्यथा-सप्तानां प्रकृतीनां बन्ध एक , अष्टानां प्रकृ-
तीनां बन्धो द्वितीय , षष्ठा प्रकृतीनां बन्धस्तृतीय , एकस्याः प्रकृत-

बन्धश्चतुर्थो बन्धः । तत्राऽऽयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मप्रकृतीनां बन्धो
जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं यावदुत्कर्षेण च त्रयस्त्रिंशत्सप्तमोपमाणि प-
णमासोनान्यन्तर्मुहूर्त्तानपूर्वकोटिप्रमाणेभ्यधिकानि । तथा-आयु-
बन्धकात्ते तासामष्टानां बन्धो जघन्योत्कर्षेणान्तर्मुहूर्त्तप्रमाण । आ-
युषि बध्यमानेऽष्टानां प्रकृतीनां बन्धः प्राप्यते । आयुषश्च बन्धो-
ऽन्तर्मुहूर्त्तमेव कात्तं जवति , न ततोऽप्यधिकम् । तथैता एवाष्टा-
वायुर्मोहनीयवर्जाः पद । एतासां च जघन्येनैक समय बन्धः ।
तथाहि-ज्ञानाऽऽवरणदेशेनाऽऽवरणवेदनीयतामगोत्रान्तरायरू-
पाणां षष्ठां प्रकृतीनां बन्धः सूक्ष्मसपरायगुणस्थाने , तत्र चापश-
मभेष्यां कश्चिदेक समय स्थित्वा , द्वितीयसमये भवकृतेण दिव
गतः सञ्चरितो भवति । अविरतत्वे चावश्यं सप्तप्रकृतीनां ब-
न्ध इति षष्ठां बन्धो जघन्येनैक समय यावदुत्कर्षेण त्वन्त-
र्मुहूर्त्तं , सूक्ष्मसपरायगुणस्थानस्थान्तर्मुहूर्त्तकत्वात् । तथा स-
प्तानां प्रकृतीनां बन्धस्य चच्छेदे सत्येकस्या सातवेदनीयरूपाया
प्रकृतेर्बन्धः । स च जघन्येनैक समयम् । एकसमयता चोपशम-
भेष्यामुपशान्तमोहगुणस्थाने प्राग्बद्धावनीयाः , उत्कर्षेण पुन-
र्देशानां पूर्वकोटिं यावत् । स चोत्कर्षतः कस्य वेदितव्य इति
चेत् ? । उच्यते-यो गर्भवासे मासमसक्तमुपिन्वाऽनन्तरं शीघ्र-
मेव यानि निष्क्रमेण जन्मना जातो वर्षोष्टकाच्छोर्द्धं सयम प्र-
तिपन्न , प्रतिपत्यनन्तरं च कृपकश्रेणिमारुह्योत्पादितकंचलज्ञान-
दर्शनं , तस्य सयोगिकवर्त्तितो वेदितव्यः । अथ चात्र तात्प-
र्याथं-मिथ्यादृष्ट्याद्यप्रमत्तान्तपु सप्तानामष्टानां वा बन्धः , आ-
युर्बन्धाभावात् अपूर्वकरणानिवृत्तिवादरयोश्च सप्तानां बन्धः ,
सूक्ष्मसपराये षष्ठा बन्धः , उपशान्तमोहाऽऽदिष्वेकस्याः प्रकृ-
तेर्बन्धः । तथा सच्चोदयश्च प्राकृतत्वात् सन्तोदयाः , नत सङ्गि-
पर्याप्ते सप्तानां श्रित्य त्रीणि स्थानानि । तद्यथा-सत्त , अष्ट , चत्वारि-
रि । एवमुदयमप्याश्रित्य त्रीणि स्थानानि । तद्यथा-सत्त , अष्ट ,
चत्वारि । तत्र सर्वप्रवृत्तिसमुदयोऽष्टौ , एतासां चाष्टानां सत्ताऽ-
भव्यानाधिष्ठानाद्यपर्यवसाना , भव्यानाधिष्ठानादिसपर्यवसा-
नाना । तथा-मादे क्षीण सप्तानां सत्ता । सा च जघन्योत्कर्षेणान्त-
र्मुहूर्त्तप्रमाणा । सा हि क्षीणमोहगुणस्थाने । तस्य च कालमान-
मन्तर्मुहूर्त्तमिति चातिकर्मचतुष्टयकृतेण चतसृणां सत्ता । सा च
जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा , उत्कर्षेण पुनर्देशानपूर्वकोटिप्रमाणा ।
तथा-सर्वप्रवृत्तिसमुदयोऽष्टौ , तासां चादयोऽभव्यानां श्रित्याना-
द्यपर्यवसाना , भव्यानां श्रित्यानादिसपर्यवसानः । उपशान्तमो-
हगुणस्थानकात्प्रतिपतितानां श्रित्य पुनः सादिसपर्यवसानः । स
च जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणः , उपशमश्रेणीतः पतितस्य पुन-
रप्यन्तर्मुहूर्त्तेन कस्याप्युपशमश्रेणिप्रतिपत्तेः । उत्कर्षेण तु देशो-
नापार्द्धपुच्छपरिवर्तः । तथा-ता एवाष्टौ मोहनीयवर्जाः सत्ता-
सामुदयो जघन्येनैक समयम् । तथाहि-मोहवर्जसप्तानां प्रकृती-
नामुदय उपशान्तमोहे , क्षीणमोहे वा प्राप्यते । तत्र कश्चिदुपशान्त-
गुणस्थानके एक समय स्थित्वा द्वितीये समये च भवकृतेण
दिव गच्छन्नविरतो जवति । अविरतत्वे चावश्यं षष्ठां प्रकृती-
नामुदयः , नतः सप्तानामुदया जघन्येनैक समय यावदवाप्यते ,
उत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्त्तम् उपशान्तमोहं क्षीणमोहगुणस्थानयोऽनन्त-
र्मोहं कत्वात् । तथा-घातिकर्मवर्जाश्चतस्रः कर्मप्रकृतयः तासां
च जघन्येन उदय आन्तर्मोहतिष्ठति , उत्कर्षेण देशानपूर्वकोटिप्र-
माण इति । पिण्डार्थश्चायम्-मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकमारुच्य
यावदुपशान्तमोहगुणस्थानक यावदष्टानामपि सत्ता . क्षीणमो-
हगुणस्थाने सप्तानां सत्ता , सयोग्ययोगिगुणस्थानकयाश्चतस्रः

णां सत्ता । तथा-मिथ्याहृष्टे प्रभूत सूक्ष्ममपरायं यावदृष्टा
नामुदयः, उपशान्तमाहगुणस्थाने क्रीणमोहगुणस्थाने च स-
प्तानां प्रकृतीनामुदयः । सयोगयोगिगुणस्थानाश्चतसृणामुदय-
इति ॥ तथा-सङ्क्षिप्यः स उदीरणास्थानानि पञ्च । तद्यथा-
सप्त, अष्ट, पद, पञ्च, द्वे इति । तत्र यदा अनुभूयमानमवायुराव-
लिकाऽवशेष जवति, तदा तथास्वजावत्वेन तस्यानुदीर्यमाण-
त्वात्सप्तानामुदीरणा । यदा त्वनुभूयमानमवायुरावलिकाऽवशेष
न जवति, तदाऽष्टानां प्रकृतीनामुदीरणा । तत्र मिथ्याहृष्टगुण-
स्थानकात्प्रभृति यावत्प्रमत्तमयनगुणस्थानकं तावत्सप्तानाम-
स्थानां वादीरणा । सम्यक्मिथ्याहृष्टगुणस्थानकं तु सर्वेषां प्रानाम-
धोदीरणा, आयुः आवृत्तिकाऽशेषमिथ्यगुणस्थानस्थैवाभावात् ।
तथा-अप्रमत्तगुणस्थानकात्प्रभृति यावत्सूक्ष्ममपरायगुणस्थान-
कस्याऽऽवलिकाऽवशेषो न भवति, तावद्देहीयाऽऽयुर्वर्जानां पक्षां
प्रकृतीनामुदीरणा, तदानीमनिविशुद्धत्वेन वेदनीयाऽऽयुर्वर्जिता-
योगाद्यवसायस्थानाभावात् । आवृत्तिकाऽवशेष तु मोहनीय-
स्याप्यावलि काप्रविष्टत्वेनोदीरणाया असमवायु कानाऽऽवरणद-
र्शनाऽऽवरणनामगोत्रान्तरायाणामेवोदीरणा । एतयामेव चोपशा-
न्तमोहगुणस्थानकेऽयुदीरणा । क्रीणमोहगुणस्थानकेऽप्यनेषा-
मेव यावदावलिकामात्रमवशेषो न भवति । आवृत्तिकाऽवशेषे
तु कानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणान्तरायाणामप्यावृत्तिकाप्रविष्टत्वा-
धोदीरणेति ह्योरेव नामगोत्रयोरुदीरणा । एव सयोगिकेव-
द्विगुणस्थानकेऽपि । अयोगिकेलिगुणस्थानके तु वनेमा-
मो जीव सर्वथाऽनुदीरक एव । ननु तदानीमप्येव सयो-
गिकेवल्लिगुणस्थानक इव भवोपग्राहिकमेवतुष्टोदयवान्
वर्त्तन्त, ननः कथं तदाऽपि तयोर्नामगोत्रयोरुदीरका न भवति ?
नैव दोष । उदये मर्यापि यगमवशेषे कानाऽनुदीरणाया, तदानीं
च तस्य योगासतवादिनि । कर्म० ४ कर्म० ।

इदानीं गुणस्थानकेषु जीवस्थानानि चिन्त्यन्नाह-
‘सर्वजिपठाण मिच्छे, मग मामाणि पण अपवज मनिउगां
सम्मे मन्ना दुविहो, सेसेसुं मन्निपज्जतो ॥ ४५ ॥
सर्वाणि जीवस्थानानि चतुर्दशापि मिथ्याहृष्टगुणस्थानकेषु
भवन्ति. मिथ्यात्वस्य सर्वेषु जीवस्थानकेषु सजवात् । तथा-
(संगति) सप्त जीवस्थानानि सास्वादने भवन्ति । तद्यथा-
पञ्चापर्यासा-यादरैकेन्द्रियोऽपर्यास १, द्वन्द्वियोऽपर्यास २,
त्रिन्द्रियोऽपर्यास ३, चतुरिन्द्रियोऽपर्यास ४, अमक्षिपञ्चे-
न्द्रियोऽपर्यास ५ । नक्षिद्रिकम्-सह्यपर्यास १, सक्षिपपर्यास
२ । अपर्यासकाश्चेद करणापर्यासका द्वष्टया, न तु लब्धप-
र्यासका, तेषु मध्ये सास्वादनसम्यक्त्वसहितस्योत्पादाभावात् ।
(नम्मे मन्नी दुविहो ति) अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानके संज्ञी
द्विविधोऽपर्यासपर्यासरूपो द्रष्टव्यः । इहापर्यासक करणा-
पेक्षया शय, न तु लब्धपेक्षया, लब्धपर्यासमध्येऽविरतस-
म्यग्दृष्टेरजावान् । शेषेषु मिथ्यदेशविरत्यादिगुणस्थानकेषु सं-
ज्ञी पर्यास इत्येकमेव जीवस्थानकं. न शेषाणि; तथा मिथ्यताव-
देशविरतिप्रतिपत्त्यभावात् । न च पूर्वप्रान्तपक्षमिश्रभावोऽप्ये-
षु जीवस्थानकेषु सकामैल्लभ्यते, “न सम्ममिच्छो कुणइ
काल” इति वचनात् । तदेव गुणस्थानकेषु व्याख्यातानि जी-
वस्थानकानि । कर्म० ४ कर्म० ।

जीवस्थानकेषु जाया -

जीवस्थानेषुपि भावाः सत्यमेव चिन्तनीयाः तत्राऽऽद्येषु द्वादशसु

जीवस्थानेष्वौद्यिक-कायेपशमिक-पारिणामिकरूपं जावत्त्वम्,
तच्च मिथ्याहृष्टादिगुणस्थानकात्तमिव भावनीयम् । एतच्च च
जावत्त्वमस्तिन्यपि लब्धपर्यासे । कस्यामात्रपर्यासे तु तस्मिन्
क्रीणमसकानां क्षायकसम्यक्त्वस्य केयाश्चिद्देवानामौपशमि-
कत्वस्यापि सजवाद्दौद्यिक-कायेपशमिक-पारिणामिक-
रूपमौपशमिको-दायक-कायेपशमिक-पारिणामिकरूप वा
भावचतुष्टयमवसेयम् । पर्यास तु सङ्गतिं प्रागुक्तेन गुणस्थानक-
मेण सर्वे भावा भावनीया । प० न० २ द्वार । (जीवस्थानेषु बन्धोद-
यसत्तास्थानानि ‘बन्ध’ शब्दे वक्ष्यन्ते) (बन्धोदयसत्तास्थानान्य-
त्रिभूत्य म्भाभिना ‘कम्म’ शब्दे चतुर्थीभागे २०७ पृष्ठे निरूपिता)
जीवण-जीवन-न० । जीव-रूप-प्राण वारणं, “जीवणमपि पा-
णधारणे भणिय ।” जीवनमपि प्राणधारणे भणितम्, “जीव-
प्राणधारणे” इति वचनात् । आ० म० द्वि० । त्रि० । “जी-
विज्ज” अदिमोक्खं ” जीव्यात्प्राणधारणं कुर्यात् । सूत्र० १
श्रु० ७ म० । आ० चू० । जीव्येनेऽनेन । वृत्तौ, जले, मज्जने, ह्य-
ह्यवीने च । वाच० । जीवयतीति जीवन । जीवनकारके, त्रि० ।
स० ३० म० । पुत्रे, जीवनौपधे, वायौ, कुरुफन् के, वृत्त, पु० वाच० ।
जीवणहंउ-जीवनहेतु-पु० । ६ त० । “विद्या शिल्प भृतः स्वेवा,
गोरका विपणिः कृषिः । वृत्तमैद्व्य कुशीद च, दश जीवनहत-
चः ॥ १॥” इत्युक्तेषु विद्याऽऽदिषु जीवनोपायषु दशसु, वाच० ।
जीवणाम-जीवनाश-पु० । जीविनाशं. मृत्योः, “आसीविसो वा
वि पर सुरुहो, किं जीवनासाउयर न कुजा” । किं जीविनाशा-
न्मृत्योः पर कुर्यात्, न किञ्चिदपीत्यर्थः । दश० ६ अ० १ उ० ।
जीवणिकाय-जीवनिकाय-पु० । जीवानां निकायां राशिर्जीव-
निकायः । जीवराशौ, स्था० ६ ठा० । जीवानिकायाश्च पृथि-
क्यादय पद । प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । आच० ।

त जीवनिकाया पञ्चत्ता । तं जहा-पुद्विकाऽया० जाव
तमकाइया ॥

जीवाना निकाया राशयो जीवनिकाया । इह च जीवनि-
कायाभधाय यत्पृथिवीकायिकाऽऽदिशब्दैर्निकायवन्त उक्तास्त-
त्त्वामभेदोपदर्शनार्थम् । न ह्यकान्तन समुदायान् समुदायिनो
व्यतिरिच्यन्ते, व्यतिरिक्तेणाप्रतीयमानत्वादिति । स्था० ६ ठा० ।
जीवणिज्ज-जीवनीय-त्रि० । उपजीव्ये, “देवमिणाए खसु
अय पुरिसे दवजीवणिजे ।” सूत्र० १ श्रु० ७ म० ।
जीवणिक्वत्ति-जीवनिवृत्ति-स्त्री० । निवृत्तन निवृत्त निष्प-
त्ति, जीवस्यैकन्द्रियाऽऽदिनया निवृत्तिर्जीवनिवृत्ति । जीवस्यै-
कन्द्रियाऽऽदिनया निष्पादने. भ० ।

जीवनिवृत्तिभेदा -

कडविहा णं भंते ! जावणिक्वत्ता पणत्ता ? । गोयमा !
पंचविहा जावणिक्वत्ता पणत्ता । त जहा-एगिदियजीव-
णिक्वत्ता० जाव पंचिदियजावणिक्वत्ता । एगिदियजीव-
णिक्वत्ता णं भंते ! कडविहा पणत्ता ? । गोय- ! पंच-
विहा पणत्ता । त जहा-पुद्वीकाइयएगिदियजीवणि-
क्वत्ता० जाव वणस्मकाइयएगिदियजीवणिक्वत्ता । पुद-
वीकाइयएगिदियजीवणिक्वत्ता णं भंते ! कडविहा प-
णत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । तं जहा-मुद्वी-
पणत्ता । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । तं जहा-मुद्वी-

काड्यएगिंदियजीवणिव्वत्ती य, बादरपुढवीकाड्यएगिं-
दियजीवणिव्वत्ती य । एवं एएणं अज्जिलावेणं भेदो जहा
बहुगवधे तेयगसरीरस्स० जाव सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववा-
ड्यकप्पातीतवेमाणियदेव । पंचिंदियजीवणिव्वत्ती एं भंते !
कडविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । तं जहा-
पज्जत्तगसव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाड्य० जाव देवपंचिंदिय-
जीवणिव्वत्ती य अपज्जत्तगमव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाड्य०
जाव देवपंचिंदियजीवणिव्वत्ती य ।

(जहा बहुगवधे तेयगसरीरस्स त्ति) यथा-महल्लवन्धाधिकारे-
ऽष्टमशतजवमोद्देशकाभिहिते तेज शरीरस्य बन्ध उक्तः, एवमिह
निर्वृत्तिर्वाच्या, सा च तत्र एव दृश्येति ॥ भ० १९ श० ८ उ० ।
जीवणिज्जाणमग्ग-जीवनिर्माणमार्ग-पु० । जीवस्य निर्माण
मरणकाले शरीरिणः शरीराभिर्गमः, तस्य मार्गो जीवनिर्माण-
मार्गः । जीवनिर्गममार्गः, स्था० ।

पंचविहे जीवस्स णिज्जाणमग्गे पणत्ते । तं जहा-पाएहिं,
उरुहिं, उरेणं, सिरेणं, सव्वगेहिं । पाएहिं णिज्जाणमाणे
निरयंगामी जवः । उरुहिं णिज्जाणमाणे तिरियंगामी
जवः । उरेण णिज्जाणमाणे मण्णयंगामी जवः । सिरेणं
णिज्जाणमाणे देवगामी जवः । सव्वगेहिं णिज्जाणमाणे
सिद्धिगतिपज्जवसाणे पणत्ते ॥

निर्माण मरणकाले शरीरिणः शरीराभिर्गमः, तस्य मार्गो नि-
र्माणमार्गः पादाऽऽदिकः, तत्र (पाएहिं) पादाभ्यां मार्गजृताभ्यां
कारणताऽऽपन्नाभ्यां, जीवः शरीराभिर्गमः तति ओष । एवमूरुच्या-
मित्यादावपि । अथ क्रमेणास्य निर्माणमार्गस्य फलमाह-पादा-
भ्यां शरीराभिर्गमः जीवो निरयंगामीति । प्राकृतत्वादनुसारः इ-
ति । निरयंगामी भवति । एवमन्यत्रापि । सर्वाणि च तान्यङ्गानि
च सर्वाङ्गानि, तैर्निर्माणं सिद्धिगतिं पर्यवसानं ससरणपर्यन्तो य-
स्य स सिद्धिगतिपर्यवसानं प्रकृतं इति । स्था० ५ डा० ३ उ० ।

जीवणिस्सिय-जीवनिश्चित-त्रि० । जीवःऽऽश्रिते, स्था० ७ डा० ।

जीवनिःसृत-त्रि० । जीवेभ्यो नि सृतो निर्गतो जीवनि सृत ।
जीवनिर्गते, स्था० ७ डा० । (जीवनि सृताः स्वराः 'सर'
शब्दे बद्ध्यन्ते)

जीवत्थिकाय-जीवास्तिकाय-पु० । जीवन्ति, जीविष्यन्ति, जी-
वितवन्त इति जीवाः, ते च तेऽस्तिकायाश्चेति समासः । प्र-
त्येकालख्येयप्रदेशाऽऽत्मकसकललोकभाविनानां जीवस्त्वयम-
मूहाऽऽत्मकेऽस्तिकायभेदे, अनु० । आच० । स० । घटाऽऽदि-
ज्ञानगुणस्य प्रतिप्राणि स्वसवेदनसिद्धत्वाज्जावस्यास्तित्वमव-
गन्तव्यम् । न च गुणिनमन्तरेण गुणसत्ता युक्ता, अतिप्रसङ्गात् ।
न च देह एवास्य गुणी युज्यते । यतो ज्ञानममूर्तं चिद्रूपं सदैवेन्द्रि-
यगोचरानितत्वाऽऽदि धर्मोपेतमन्तस्तस्यानुरूप एव कश्चिद् गुणी
समन्वेपणाय । न च जीव एव, न तु देहो, विपरीतत्वात् ।
यदि पुनरनुरूपोऽपि गुणानां गुणी कट्यन्ते, तर्ह्यनवस्थारूपाऽऽ-
दिगुणानामप्याकाशाऽऽदेर्गुणित्वकल्पना प्रसङ्गादिति । अनु० ।

जीवास्तिकायेन जीवानां प्रवृत्तिमाह-

जीवत्थिकाएणं भंते ! जीवाणं किं पवत्तइ ? । गोयमा !

जीवत्थिकाएण जीवे अणताणं आज्जिणिवोहियणाणपज्ज-
वाणं अणताणं सुअणाणपज्जवाणं जहा वितियसए
अत्थिकायउदेसए० जाव उवओगं गच्छंति, उवओगव-
क्खणेणं जीवे ॥

जीवानां किं प्रवर्तत इति प्रश्नः । उत्तरं तु प्रतीतार्थमेवेति ।
भ० १३ श० ४ उ० ।

जीवास्तिकायस्याजिवन्ननान्याह-

जीवत्थिकायस्स एणं भंते ! केवडआ अजिवयणा पणत्ता ? ।
गोयमा ! अणगा अजिवयणा पणत्ता । तं जहा-जीवे ति
वा, जीवत्थिकाए ति वा, पाणे ति वा, जूए ति वा, सत्ते ति वा,
विष्णू ति वा, चेया ति वा, जेया ति वा, आया ति वा, रगणे ति
वा, हिंरुए ति वा, पोग्गले ति वा, माणवे ति वा, कत्ता ति वा,
विकत्ता ति वा, जए ति वा, जंतू ति वा, जोणिए ति वा, मयंजू
ति वा, ससरीरं ति वा, नायए ति वा, अंतरप्पा ति वा, जेया-
वस्से तहप्पगारा, मव्वे ते जीवअजिवयणा पणत्ता ॥

(चेय त्ति) चेता-पुद्गलानां चयकारी, चेतयिता वा । (जये
त्ति) जेता कर्मरिपूणाम् । (आय त्ति) आत्मा नानागतिसतत-
नामित्वात् । (रगणे ति) रङ्गण रोगस्तद्योगारूढण । (हिंरुए
त्ति) हिमकृत्वेन हिमकृत् । (पोग्गले ति) पूरणफलनाम्
शरीराऽऽदौना पुद्गलः । (माणवे ति) मा निषेधः, नवः प्रत्यग्रो मा-
नवः, अनादित्वात्पुराण इत्यर्थः । (कत्त त्ति) कर्ता कारकः
कर्मणाम् । (विकत्त त्ति) विविधतया कर्ता, विकर्तयिता वा
छेदकः कर्मणामेव । (जए त्ति) अतिशयगमनाद् जगत् । (जंतु
त्ति) जननाजन्तु । (जोणि त्ति) योनिग्न्येषामुत्पादकत्वात् ।
(सयजु त्ति) स्वयं जवनात् स्वयम्भू । (ससरीरि त्ति) सह
शरीरेणति सशरीरी । (नायए त्ति) नायक कर्मणा नेतृ ।
(अतरप्प त्ति) अन्तर्मध्यरूप आत्मा न शरीररूप इत्यन्तरा-
त्मेति । भ० २० श० २ उ० ।

जीवदय-जीवदय-पु० । जीवन जीव-भावप्राणभारणममरण-
धर्मत्वमित्यर्थः, त दयत इति जीवदय । जीवेपुत्रा दया यस्य स
जीवदय । जीवदयोपेतः, भ० १ सम० । श्री० । कल० ।

जीवदया जीवदया-ल्लो० । जीवाश्चतनाऽऽदिद्विद्वयङ्ग्या एकैन्द्रि-
याऽऽदयः, नेपा दया रक्केण जीवदया । जीवरक्केण, दर्श० १ तत्त्व ।

जीवदयाम्बररूपमाह-

अंधाणं विगज्जाणं अयंगमाणं अणाहाणं बहुवाहिवेय-
णापरिगयमरीराणं मव्वओयपग्गिभूयाणं दाग्गिदुक्खदोह-
गकलं कियाणं जम्मदाग्गिदाणं समणाणं विट्ठलियाणं च
मंवंधिवधवाणं जं जस्स इट्ठं जत्तं वा पाणं वा० जाव णं
धणधन्नमुवन्नहिण्ण वा कुणनु य मयलमोक्खदायगं म-
पुण्ण जीवदयं ति । महा० ९ चू० ।

जीवदवप्पकप्प-जीवदवप्पकट्टप-पु० । " जीवन्तं दव्वस्स
जहा देवदत्तस्स भग्गकेसहत्थाणं कप्पणं ' जीवदव्वप्रकट्टपः ।
दव्वप्रकट्टपभेदे नि० चू० १ उ० ।

जीवदिट्ठिया-जीवदिट्ठिका-ल्लो० । या अभ्याऽऽदिद्विद्वयं ग-
च्छन्ति तन्म्याम, स्था० २ डा० १ उ० ।

जीवदेवसूरि-जीवदेवसूरि-पुं० । “रासिल्लसूरिशिष्ये, जै० १० ।
वायटग्रामे महीधरमहीपावनामानौ द्वौ ब्राह्मणकुमारावास्ताम् ।
तयोर्महीधरो जिनदत्तसूरिणा दीक्षितो रासिल्लसूरिरभवत् ।
महीपालो देशान्तरे दिगम्बरप्रव्रज्यां गृहीत्वा सुवर्णकीर्ति-
मामाऽभवत् । तत्र स आधाकर्मिकाऽऽदिदोषशुक्तिमवेक्ष्य
रासिल्लसूरिसमीपे श्वेताम्बरदीक्षामग्रहीत्, ततो जीवदेवसू-
रिनामाऽभवत् । एतेनैव वायटग्रामे जैनानां ब्राह्मणैः सह वि-
रोधस्त्याजितः । जै० १० ।

जीवधम्म-जीवधर्म-पुं० । जीवानां जन्मजरामरणव्याधिरोग-
शोकसुखदुःखजीवनाऽऽदिके धर्मे, सूत्र० २ अ० १ अ० ।

जीवपण्डित्य-जीवप्रतिष्ठित-त्रि० । जीवेषु स्थिते, “अजीवा
जीवपण्डित्या” अजीवा शरीराऽऽदिपुद्गलरूपा जीवप्रतिष्ठिता,
जीवेषु तेषां स्थितत्वात् । भ० १ श० ६ उ० । स्था० ।

जीवपएस-जीवप्रदेश-पुं० । जीवानामवयवे, भ० ।

मित्रजीवखण्डानां जीवप्रदेशैः स्पर्शा यथा-

अहं जंते ! कुम्मे कुम्मावलिया गोहा गोहावलिया गो-
णा गोणावलिया माणस्से माणस्सावलिया माहिसे माहि-
सावलिया, एएसि एं जंते ! फुडा वा तिहा वा संखेज्जहा वा
छिएणाण जे अंतरा ते वि एं तेहि जीवपएसेहिं फुडा !
इंता फुडा । पुरित्तेणं जंते ! अंतरा हत्थेण वा पाएण वा
अंगुलियाए वा सलागाए वा कट्ठेण वा कलिंवेण वा
आमुसमाणे वा संमुसमाणे वा आलिहमाणे वा वि-
लिहमाणे वा अण्णयेरेण वा तिक्खेणं सत्थजाएण आ-
च्छिंदमाणे वा विच्छिंदमाणे वा अगणिकाएणं समोरु-
हमाणे तेसि जीवपएसणं किंच आवाहं वा वावाहं वा
लप्पायड, छविच्छेदं वा करेड ? । एो इण्ठे समट्ठे । नो
खलु तत्थ सत्थं कमऽ ॥

“अहं” इत्यादि । (कुम्मे चि) कुर्मः कच्छपः । (कुम्मावलि-
य चि) कुर्मावलिका कच्छपपङ्क्तिः, (गाह चि) गोघ्रा सरीसृ-
पविशेषः । (जे अंतरं चि) यान्यन्तरालानि (ते वि चि) ता-
न्यन्तरालान्यपि (कलिंवेण व चि) क्लृप्ताकाररूपेण (आमुसमाणे
व चि) आमुशन्, ईपत्सपृशन्नित्यर्थः (समुसमाणे व चि)
सामत्येन स्पृशन्नित्यर्थः । (आलिहमाणे व चि) आलिखन्
ईपत्सकृद्धा कर्षन्, (विलिहमाणे व चि) विलिखन् नितरा-
मनेकशो वा कर्षन्, (आच्छिंदमाणे व चि) ईपत्सकृद्धा
छिन्दन्, (विच्छिंदमाणे व चि) नितरामसकृदा छिन्दन्
(समोडहमाणे चि) समुपदहन्, (आवाह व चि) ईपद्वाधां
(वावाहं व चि) व्यावाधा प्रकृष्टपीडाम् । भ० ८ श० ३ उ० ।
एक एव चरमप्रदेशो जीव इत्यभ्युपगमाज्जीवः प्रदेशो येषां ते
जीवप्रदेशाः । चरमप्रदेशजीवप्ररूपिणि द्वितीयनिहवे, विशेषः ।
“जीवपएसं य तीसगुत्ताया” । जीवप्रदेशाः पुनस्तिथ्यगु-
त्तादुत्पन्नाः । विश० ।

प्रदेशजीव-पुं० । प्रदेश इत्यन्त्यप्रदेशः जीवो येषां ते प्रदेशजीवाः ।
प्राकृतन्यायस्य व्यन्यय । अन्यप्रदेश एव जीव इत्यभ्युपगते
अन्त्यप्रदेशजीववादिनि द्वितीयनिहवे, वच० ३ अ० ।

जीवपरसिय-जीवप्रदेशिक-पुं० । जीवप्रदेशा एव जीवप्रदे-
शिकाः । अथवा जीवप्रदेशो जीवाभ्युपगमतो विद्यते येषां ते
तथा । चरमप्रदेशजीवप्ररूपिणः (स्था० ७ ठा०) एकेनाऽपि
प्रदेशेन न्यूनो जीवो न भवत्यतो येनैकेन प्रदेशेन पूर्वं
स जीवो जवति । स एवैकः प्रदेशो जीवो भवतीत्येवंविधवा-
दिनि तिथ्यगुत्ताऽऽचार्यमताविसंवादिनि द्वितीयनिहवे, औ० ।

अथ द्वितीयनिहववक्तव्यतामाह निर्युक्तिकार-

सोलस वासाईं तथा, जिणेण उप्पामियस्स नाणस्स ।

जीवपरसियदिट्ठी, तो उसभपुरं समुप्पन्ना ॥ २३३३ ॥

रायगिहे गुणसिलए, वसु चउदसपुण्वि तीमगुत्ते य ।

आमलकप्पा नयरी, मित्तिसिरी कूरपिउमाई ॥ २३३४ ॥

श्रीमन्महावीरजिनेन तदा षोडश वर्षाणि केवलज्ञानस्योत्पा-
दितस्याभूवन् । ततश्च राजगृहापरनाम्नि ऋषजपुरे नगरे
जीवप्रदेशकट्टाष्टि समुत्पन्नेति । कथमुत्पन्ना ? इत्याह-राज-
गृहे नगरे गुणशिलके चैत्ये चतुर्दशपूर्वणि वसुनामान आचा-
र्याः समागताः, तेषां च तिथ्यगुत्तो नाम शिष्यः । स च तत्र
पूर्वगतमालापकं वक्ष्यमाणस्वरूपमधीयानो वक्ष्यमाणयुक्ति-
निर्विप्रतिपन्नोऽसंबुद्धः परिहृता गुरुमिर्विहरन् आमलकप्पा-
या नगर्या गतः, तत्र च मित्रश्रीनाम्ना आचकण “कूरपिउडा-
”ऽऽदिना कूरसिकथाऽऽदिदानेन प्रतिबोधित इत्यर्थः ॥ २३३३ ।
२३३४ ॥

अथास्य निर्युक्तिगाथाद्वयस्य भाष्यमाह-

आयप्पवायपुव्वं, अहिजमाणस्म तीसगुत्तस्स ।

नयमयमाणमाण-स्स दिट्ठिमोहो समुप्पसो ॥ २३३५ ॥

आत्मप्रवादानामक पूर्वमधीयानस्य तिथ्यगुत्तस्य अयं सूत्रा-
लापकः समायातः । तद्यथा-“एगे भते ! जीवपएसे जीवे
त्ति वत्तव्व सिया ? । नो इण्ठे समट्ठे । एव दो तिप्पि० आब
दस संखेज्जा । अमसंज्जा भते ! जीवपएसं जीव त्ति वत्तव्वं
सिया ? । नो इण्ठे समट्ठे । एगपएसूणे वि ण जीवे नो जीवे
त्ति वत्तव्व सिया । से केण अट्ठण ? । जम्हा ण कसिणे पडि-
पुन्ने लोगागासपपसतुल्ले जीवे जीवे त्ति वत्तव्वं सिया, से
तेणं अट्ठेण ” इति । अमुचाऽऽलापकमधीयानस्य कस्यापि न-
यस्येदमपि मतम्, न तु सर्वनयानामित्येवमजानतस्तिथ्यगुत्तस्य
मिथ्यात्वोदयाद् दृष्टेः दर्शनस्य मोहो विपर्यासः संजात इति ।
॥ २३३५ ॥

कथमित्याह-

एगादओ पएसं, नो जीवो नो पएसहीणो वि ।

जं तो स जेण पुन्नो, स एव जीवां पएसो ति ॥ २३३६ ॥

यद्यस्मादेकाऽऽद्यः प्रदेशास्तावज्जीवो न भवति, “एगे भते !
जीवपएसं ।” इत्याद्यालापके निषिक्तत्वात् । एव यावदेकेनापि
प्रदेशेन हीनो जीवो न भवति, अत्रैवाऽऽलापके निवारितत्वात् ।
ततस्सादा येन कनापि चरमप्रदेशेन स जीवः परिपूर्णं क्रियते,
स एव प्रदेशो जीवो, न देशप्रदेशाः । एतत्सूत्राऽऽलापकप्रामा-
ण्यादित्येवं विप्रतिपन्नोऽसाविति ॥ २३३६ ॥

तत किमित्याह-

गुरुणाऽजिड्ढिओ जइ ते, पदमपणो न मम्मओ जीवो

सो तप्परिमाणो चिय, जीवो कहमतिमपएसो ? ॥२३३७॥

एकोऽन्त्यप्रदेशो जीवस्तद्भावभावित्वाज्जीवत्वस्येत्यादि भु-
षाणस्तिष्यगुप्तो गुरुणा वसुसूरिणा अजिहिन - हन्त ! यदि ते
तव प्रथमो जीवप्रदेशो जीवो न समतः, न तस्तर्ह्यन्तिमो जी-
वप्रदेश कथं केन प्रकारेण जीवः ? न घटत एव साऽपि जीव
इत्यर्थः । कुतः ? तत्परिणाम इति कृत्वा । इदमुक्तं जवति-भवद-
भिमतोऽन्त्यप्रदेशोऽपि न जीवः, अन्यप्रदेशस्तुल्यपरिणाम-
त्वात्, प्रथमाऽऽद्यन्यप्रदेशवदिति ॥ २३३७ ॥

अथवा व्यत्ययेन प्रयोग इति दर्शयति-

अहव स जीवो कह ना-इमो चि को वा विसेसहेऊ ते ?

अह पूरणो चि बुष्ठी, एकैको पूरणो तस्म ॥२३३८॥

अथवा-सोऽन्तिमप्रदेशः कथं जीवस्त्वयाऽभ्युपगम्यते ?
कथं च न-नैवाऽऽदिमः प्रथमस्तद्रूपतया इष्यते ? नन्वाद्योऽपि
प्रदेशो जीव एवेत्येतां, शेषप्रदेशतुल्यपरिणामत्वात्, अन्यप्रदे-
शवदिति । को वाऽत्र विशेषहेतुस्तव, येन प्रदेशत्वे तुल्येऽ-
प्यन्तिमो जीवो न प्रथमः ? इति । अथ विवक्षितासख्येयप्रदेश-
राशेरन्त्य-प्रदेशः पूरण इति विशेषसद्भावतः स जीवो न प्रथम
इति तव बुद्धिः । तदयुक्तम् । यतो यथाऽन्त्य प्रदेश पूरणस्त-
था एकैकः प्रथमाऽऽदिप्रदेशः, तस्य विवक्षितजीवप्रदेशराशेः
पूरण एव, एकमपि प्रदेशमन्तरेण तस्यापरिपूर्त्तेरिति ॥२३३८॥

एव च सर्वप्रदेशानां पूरणत्वे इदमनिष्टमापतति ।

किम् ? इत्याह-

एवं जीवबहुत्वं, पइजीवं सव्वहा व तदजावो ।

इच्छा विवज्जओ वा, विसमत्तं सव्वसिद्धी वा ॥२३३९॥

एव सर्वजीवप्रदेशानां विवक्षितप्रदेशमानपूरणत्वेऽन्त्यप्रदेश-
व्यत्ययेन जीवत्वात्प्रतिजीव जीवबहुत्वमसख्येयजीवाऽऽत्मक
प्राप्नोति । अथवा-प्रथमाऽऽदिप्रदेशवदन्त्यप्रदेशस्याप्यजीव-
त्वे सर्वथा तदभावो जीवाभावः प्रसजति । अथ पूरणत्वे
समानेऽप्यन्त्यप्रदेश एव जीवः, शेषास्तु प्रदेशा अजीवा इत्या-
ग्रहो न मुच्यते, तर्हि राजाऽऽदेरिवेच्छा भवतः, यत्प्रतिभा-
सते तदेव हि जल्प्यत इति । तथा च सति विपर्ययोऽपि क-
स्मात् भवति-आद्यो जीवोऽन्त्यस्तु प्रदेशो जीव इति ? विषम-
त्वं वा कुतो न जवति-कंचनाऽपि प्रदेशो जीवः, कंचिन्नजी-
वा इति ? अनियमेन सर्वविकल्पसिद्धिर्वा कस्मात् जवति,
स्वेच्छया सर्वपक्षाणामपि वक्तुं शक्यत्वादिति ? ॥२३३९॥

किञ्च-

जं सव्वहा न वीसुं, भव्वेसु वि तं न रेणुतेह्वं व ।

सेसेसु असन्नूओ, जीवो कहमंतिमपएसो ॥२३४०॥

यद् विश्वगैकैकस्मिन्नवयवे सर्वथा नास्ति तत्सर्वेष्वपि अ-
वयवेषु समुद्रितेषु न भवति, यथा रेणुकणेषु प्रत्येकमसत्तम-
मुदाये तैल, नास्ति च प्रथमाऽऽदिके एकैकस्मिन् प्रदेश जीव-
त्वं, ततः शेषेषु प्रथमाऽऽदिप्रदेशेष्वसज्जावत्वं परिणामाऽऽदिना
तुल्ये कथमकस्मादेकस्मिन्नेवान्यप्रदेशे समायातमिति ? ॥२३४०॥

पुनः परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अह देसओऽवमेमे-सु तो वि किह सव्वहंतिमे जुत्ते ।

अह तम्मि व जो हेऊ, म एव सेसेसु वि समाणो ॥२३४१॥

अथान्याद्वशेषेषु प्रथमाऽऽदिप्रदेशेषु, देशतो जीव समस्येव,
अन्त्यप्रदेशे तु सर्वाऽऽत्मनाऽसौ समस्तीति विशेषः । ततो "जस-
व्वहा न वोसु" इत्येतदसिद्धमिति भावः । अत्रोत्तरमाह-तथा-
पि कथमन्त्यप्रदेशे सर्वाऽऽत्मना जीवो युक्तः ? ननु तत्रापि देशत
एवाऽसौ युज्यते, तस्यापि प्रदेशत्वात्, प्रथमाऽऽदिप्रदेशवत् । अ-
थान्यप्रदेशे सपूर्णो जीव इष्यते, तर्हि तत्र तद्भावे यो हेतुः स
शेषेष्वपि प्रथमाऽऽदिप्रदेशेषु समान एव, तुल्यधर्मकत्वात् ।
अतस्तेष्वपि प्रतिप्रदेश सपूर्णजीवत्वमन्त्यप्रदेशवत्किं नेष्य-
ते ? इति ॥२३४१॥

अथ प्रथमाऽऽदिप्रदेशेषु जीवत्व नेष्यते, तर्ह्यन्त्यप्रदेशेऽपि
तन्नैष्येयम् । कुतः ? इत्याह-

नेह पएसत्तणओ, अंतो जीवो जहाऽमपएसो ।

आह सुयाम्म निसिद्धा, सेसा न उणोतिमपएसो ॥२३४२॥

इहान्त्यप्रदेशोऽपि न जीवः, प्रदेशत्वात्, यथा प्रथमाऽऽदिप्रदेश
इति । आह-नन्वागमभाधितेयं प्रतिज्ञा, यतः पूर्वोक्तोऽऽलाप-
करूपे ध्रुवे शेषाः प्रथमाऽऽदिप्रदेशा जीवत्वेन निषिद्धाः, न
पुनरन्त्यप्रदेशः, तस्य तत्र जीवत्वानुज्ञानात् । अतः कथं प्रथमा-
ऽऽदिप्रदेशवदन्त्यस्य जीवत्वनिषेधं मन्यामहे ? इति ॥२३४२॥

अत्रोत्तरमाह-

नणु एगो चि निसिद्धो, सो वि सुए जइ सुयं पमाणंते ।

सुत्ते सव्वपएसो, भणिया जीवो न चरिमोत्ति ॥२३४३॥

ननु सोऽपि-अन्त्यप्रदेशः श्रुते जीवत्वेन निषिद्धः । कुतः ? इत्याह-
एक इति कृत्वा । तथाहि-तत्रैवेत्यमुक्तम्-"एगो जते ! जीवपएसो
जीव चि वत्तव्व सिया ? । णो इण्ठे समद्धे " इति । ततो यदि
श्रुतं तव प्रमाणं, ततोऽन्त्यप्रदेशस्यापि जीवत्व नेष्येयम्, एकत्वात्,
प्रथमाऽऽद्यन्यतरप्रदेशवत् । किञ्च-यदि श्रुतं हन्त ! प्रमाणीक-
रोमि, तदा सर्वेऽपि जीवप्रदेशा परिपूर्णा जीवत्वेन श्रुते भणि-
ता, न त्वेक एव चरमप्रदेशः । तथा च तत्रैवाभिहितम्-"ज-
म्हा ण कसिण्णे पभियुखे लोगाणासपएसमत्तुल्ले जीवे चि वत्त-
व्वं सिया" । अतः श्रुतप्रामाण्यमिच्छता भवता नैक एवान्त्यप्र-
देशो जीवत्वेनैष्येय इति ॥ २३४३ ॥

अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन साधयन्नाह-

तंतू पडोवयारी, न समत्तपको य समुदिया ते उ ।

सव्वे समत्तपकओ, सव्वपएसो तहा जीवो ॥२३४४॥

एकस्तन्तुर्भवति समस्तपटोपकारी, तमप्यन्तरेण समस्तपट-
स्याप्रावात् । परं स एकस्तन्तुः समस्तपटो न भवति, किन्तु ते
तन्तव सर्वेऽपि समुद्रिताः समस्तपटव्यपदेश लज्जन्त इति प्र-
तीतमव । तथा जीवप्रदेशोऽप्येको जीवो न भवति किन्तु सर्वे-
ऽपि जीवप्रदेशाः समुद्रिता जीव इति ॥२३४४॥

ननु प्राग् यदुक्तम्-"नयमयमयाणमाण-स्स दिट्ठिमोहो स
मुप्पन्नो चि" तव कस्य नयस्येव मतम् ? इत्येतद्व्यकीकरण-
पूर्वकमुपदेशमाह-

एवंभूयनयमयं, देस-पएसो न वत्तुणो भिएणा ।

तेणावत्तु चि पया, कमिणं चिय वत्तुमिद्धं मे ॥२३४५॥

जड तं पमाणमेवं, कसिणो जीवो अहोवयाराओ ।

देमे वि सव्ववुच्छी, पवज्ज सेसे वि तो जीव ॥२३४६॥

एवभूतनयस्येदं मतं यदुत-देशप्रदेशौ न वस्तुनो भिन्नौ, तेन तौ अवस्तुरूपौ मतौ । अतो देशप्रदेशकल्पनारहितं कृत्स्नं परिपूर्णमेव वस्तु 'से' तस्यैवभूतनयस्येष्टम् । ततो यदि तदेव-भूतनयमतं प्रमाणं जानासि त्वम्, एव तर्हि कृत्स्नं परिपूर्णं जीवो, न त्वन्त्यप्रदेशमात्रमपि प्रतिपद्यस्व । अथ ग्रामो दग्धः, पटो दग्धः, इत्यादिन्यायादेकदेशेऽपि समस्तवस्तुपचाराद-न्त्यप्रदेशलक्षणे देशेऽपि समस्तजीववृत्तिस्तत्र प्रवर्तते, तर्हि देशेऽपि प्रथमाऽऽदिप्रदेशे उपचारतो जीव प्रतिपद्यस्व, न्यायस्य समानत्वादिति ॥ २३४५ । २३४६ ॥

अथवा-अन्यपगम्येदमुक्तं, न चैकप्रदेशमात्रे सर्वजी-
वापचारा युज्यत इति दर्शयन्नाह-

जुत्तो व तट्टवयारो, देसूणे न उ पणसमेत्तम्मि ।

जह तंतूणम्मि पढे, पढोवयारो न तंतुम्मि ॥ २३४७ ॥

अथवा-उपचारादप्येक एवान्त्यप्रदेशो जीवो न भवति, किं तु देशोने एव जीवे जीवोपचारो युज्यते, यथा तन्तुजिः क-तिपयैरूपे पटे पटोपचारो दृश्यते, न त्वेकस्मिन्तन्तुमात्रे इति ॥ २३४७ ॥

एव गुरुणाऽभिहिते ततः किम् ?, इत्याह-

इय पणविओ जाहे, न पवज्जऽसो कओ तओ वज्जो ।

तउ आमन्नकप्पाए, मित्तमिरिणा भुहोवायं ॥ २३४८ ॥

जक्खण-पाण-व्वंजण-वत्थंतावयवलाजिओ जणऽ ।

सावय! विधम्मिया म्हे, कीसत्ति तओ भणइ सहो ॥ २३४९ ॥

नण तुज्जं सिद्धंतो, पज्जंतावयवमेत्तओऽवयवी ।

जइ सच्चपिणं तो का, विहम्मणा मिच्छमिहरा जे ॥ २३५० ॥

गतार्था एव, नवरम्, इति पूर्वोक्तप्रकारेण गुरुभिः प्रज्ञा-पितस्तिप्यगुप्तो यावन्न किञ्चित्प्रतिपद्यते, तत उद्घाट्य बाह्य-कृतो विहरणमन्नकटपां नगरीं गत्वा आमन्नाश्रवने स्थितः । तत्र मित्रश्रीश्रावकेण निह्वोऽयमिति ज्ञात्वा तत्प्रणिबोधनार्थं गत्वा निमन्त्रितः- 'यन्मर्दायगृहे प्रकरणमद्य तत्र भवद्भि स्व-यमागन्तव्यम्' । ततो गतास्ते तद्गृहे । तेन च तत्र तिप्यगुप्तमु-पवेष्ट्य महान्तं जभ्रममुपदर्शयता तत्पुरतो भक्ष्यभोज्यान्नपान-वपञ्जनवस्त्राऽऽदिवस्तुनिचया विस्तारिता । ततस्तेषां मध्या-त्मवर्त्रान्त्याघयवान् गृहीत्वा प्रतिष्ठाभितोऽसौ, कूरसिस्थाऽऽ-दिना प्रतिलाभित इत्यर्थः । ततो भणत्याभिधत्ते-'हे श्रावक ! चित्रार्तिना' किमिति त्वया वयमित्थम् ? । तत आहो जणति- (नण तुज्जमित्यादि) (मिच्छमिहरा जे त्ति) अन्यथा यदि नेदं सत्यम्, तदा सर्वमपि मिथ्या भवना भाषितमिति ॥ २३४९ ॥

अपि च-

अंतोऽवयवो न कुणऽ, ममत्तकज्जं ति जडं न सोऽन्निमओ ।

संववहाराऽपि, तो तम्मि कओऽवयविगाहो ? ॥ २३५१ ॥

यदि नामाऽन्त्यावयव समन्तन्याप्यवयविनो यत्माध्य-कार्यं तत्र करोतेत्यतोऽसौ नानिमनो भवताम्-कूरपकाशवस्त्रा-ऽऽदीनां निव कतिपयसिक्थसुकुमारिकऽऽदिमुद्रमण्डनत्वा-

दिरूपोऽन्त्यावयवो यदि न परितोपकरो, भवतामित्यर्थः, तर्हि संव्यवहारातीते तस्मिन्नन्त्यावयवे कुतः किल समस्तावयवि-प्रहो भवतामिति ? ॥ २३५१ ॥

प्रमाणयन्नाह-

अंतिमतंतु न पढो, तक्कजाकरणओ जहा कुंभो ।

अह तयभावे वि पढो, सो किं न घडो खपुण्णं व ? ॥ २३५२ ॥

अन्त्यतन्तुमात्रं न पटः, तस्य पटस्य कार्यं शीतत्राणाऽऽदिकं तत्कार्यं, तस्याकरणं तत्कार्याकरणं, तस्मादिति । यथा कुम्भो घटः । अथ तदभावेऽपि पटकार्याभावेऽपि तन्तुः पट इष्यते, तर्हि किमित्यसौ पटो घटः खपुण्णं वा न भवति, पटकार्याकर्तृत्व-स्याविशेषादिति ? ॥ २३५२ ॥

तथाहि-

उवलंभववहारा-जावाओ नत्थि ते खपुण्णं व ।

अंतावयवेऽवयवी, दिट्ठंताजावओ वा वि ॥ २३५३ ॥

तवाभिमतोऽवयवी अन्त्यावयवे नास्ति, उपलब्धिलक्षणप्र-सस्यानुपलब्धेः, व्यवहाराभावाच्च, खपुण्णवदिति । अथवा- 'अन्त्यावयवमात्रमवयवी, अवयविसंपूर्णहेतुत्वात्, ' इत्यत्र तावद् दृष्टान्ताभावाद् न नाध्यसिञ्चरिति ॥ २३५३ ॥

यदि नाम नोपलज्यते, नापि व्यवहियते, दृष्टान्ता-
भावाच्च नानुमीयते, ततः किम् ?, इत्याह-

पच्चक्खओऽलुमाणा-दागमओ वा य मिद्धि अत्थाणं ।

सव्वप्पमाणविसया-ईयं मिच्छत्तमेवं जे ॥ २३५४ ॥

प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणैरर्थानां सिद्धिः, नानि च त्वत्पक्षसाधक-त्वेन न प्रवर्तन्ते । अतः सर्वप्रमाणविषयातीतं 'मे' भवता-मभिहितं मिथ्यात्वमेवेति ॥ २३५४ ॥

तदेव मित्रश्रीश्रावकेणोक्ते स किं कृतवान् ?, इत्याह-

इय चोडयसंवुच्छो, खामिय पणित्ताजिओ पुणो विहिणा ।

गतु गुरुपायमूल, ससीसपरिसो पणिकतो ॥ २३५५ ॥

इति प्रेरितः संवुच्छोऽसौ विहितकामितत्तामितेन मित्रश्रीश्रा-वकेण संपूर्णाग्नप्रदानाऽऽदिविधिना पुनरपि प्रतिष्ठाभितो गुरु-पादमूलं गत्वा शिष्यपरिपत्तमेतो विधिना प्रतिक्रान्तः सम्य-ग्मार्गं प्रपन्नो गुर्वन्तिके विजहारेति गार्थार्थः ॥ २३५५ ॥ जीवप्रदेशा आकाशप्रदेशस्तुल्या वाऽधिको वा दीनो घति ? प्रश्ने, उत्तरम्-जीवप्रदेशाऽऽकाशप्रदेशयानिर्विभागभारूप-त्वेन तुल्यत्वमेवेति मन्तव्यम् । १०७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथाऽष्टौ गोस्तनाकारा जीवप्रदेशाः सन्ति, तेषां कर्मवर्गणा लगति, न वेति ? प्रश्नः, उत्तरम्-जीवानां मध्याष्टप्रदेशानां कर्म-वर्गणा न लगतीति ज्ञानदीपिकायां प्रोक्तमस्ति । यथा- "स्पृश्यन्ते कर्मणा तेऽपि, प्रदेशा आत्मना यदि । तदा जीवो जगत्यास्स-अजीवत्वमवाप्नुयात् ॥ १॥ १५ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

जीवपणवणा-जीवप्रज्ञापना-स्त्री० । प्रज्ञाप्यन्ते जीवाऽऽद्यो भावा अनया शब्दमहत्येति प्रज्ञापना । प्रज्ञा० १ पट । जावा-नां प्रज्ञापना जीवप्रज्ञापना । प्रज्ञापनोपाङ्गस्य जीवप्रज्ञापिकाया शब्दमहतो, प्रज्ञा० १ पट ।

साम्प्रत जीवप्रज्ञापनामभिधित्सुस्तद्विषय प्रश्नसूत्रं चाह-

से किं तं जीवपञ्चवणा ? जीवपणवणा दुविहा पञ्च-
त्ता । तं जहा-संसारसमावणजीवपणवणा य, असं-
सारसमावणजीवपणवणा य । से किं त असंसारसमा-
वणजीवपणवणा ? असंसारसमावणजीवपणवणा दु-
विहा पञ्चत्ता । तं जहा-अणंतरसिद्धअसंसारसमाव-
णजीवपणवणा, परंपरसिद्धअसंसारसमावणजीव-
पणवणा ॥

“से किं त” इत्यादि । अथ का सा जीवप्रज्ञापना ? सूरिराह-
जीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञता । तद्यथा-संसारसमापन्नजीवप्र-
ज्ञापना च, असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च । तत्र संसारं
संसारो नारकतिर्यङ्गराभरभवानुभवलक्षणः, त सम्यगेकीभा-
वेनाऽऽपन्ना, संसारवर्त्तिन इत्यर्थः । ते च ते जीवाश्च, तेषां प्र-
ज्ञापना संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना । न संसारोऽसंसारो मो-
क्षस्त समापन्ना असंसारसमापन्ना, मुक्ता इत्यर्थः । ते च ते जी-
वाश्च, तेषां प्रज्ञापना असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना । चशब्दौ
प्राग्वद् प्रावनीयौ । तत्राप्यवक्तव्यत्वात्प्रथमतोऽसंसारसमा-
पन्नजीवप्रज्ञापनामभिधित्सुस्तद्विषय प्रश्नसूत्रमाह-“से किं त”
इत्यादि । अथ का सा असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ? ।
सूरिराह-असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञता ।
तद्यथा-अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च, पर-
म्परसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च । तत्र न विद्यतेऽन्तर
व्यवधानम्, अर्थात्समयेन येषां तेऽनन्तरा, ते च ते सिद्धा-
श्चानन्तरसिद्धा, सिद्धत्वप्रथमसमये वर्त्तमाना इत्यर्थः । ते
च तेऽसंसारसमापन्नजीवाश्च अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्न-
जीवाः, तेषां प्रज्ञापना अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्र-
ज्ञापना । चशब्द स्वगतानेकभेदसूचकः । तथा-विवक्षिते प्रथ-
मे समये य सिद्धस्तस्य यो द्वितीयसमयसिद्धः स पर, तस्या-
पि यस्तृतीयसमयसिद्धः स पर । एवमन्येऽपि वाच्या । परे च
परे चेति वीप्सायां “पृषोदराऽऽद्यः” ॥३।२।१५॥ इति (सि०
हे०) सूत्रेण परम्परशब्दनिष्पत्तिः । परम्पराश्च ते सिद्धाश्च पर-
म्परसिद्धा, विवक्षितसिद्धस्य प्रथमसमयात्प्राग् द्वितीयाऽऽ-
दिसमयेष्वतीताः यावद्वर्त्तमाना इति भावः । ते च ते असंसा-
रसमापन्नाश्च परम्परसिद्धासंसारसमापन्ना, ते च ते जीवाश्च,
तेषां प्रज्ञापना परम्परसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना । अ-
त्रापि चशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः । प्रज्ञा० १ पद ।

जीवपरिणाम-जीवपरिणाम-पु० । परिणमनं परिणाम, त-
त्तद्भावगमनमित्यर्थः । यदाह-“परिणामो ह्यर्थान्तर-गमन न
च सर्वथा व्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्त-
त्तिदामिष्ट ॥ १ ॥” इत्यर्थानयस्येति सत्पर्ययेण नाश प्रा-
दुर्भावोऽसत्ता च पर्ययतो द्रव्याणां परिणाम प्रोक्तः । खलु प-
र्ययनयस्येति जीवस्य परिणाम इति विग्रहः । जीवस्य तत्त-
द्भावगमने, स्था० ।

दसविधे जीवपरिणामे पणवत्ते । तं जहा-गडपरिणामे,
इन्द्रियपरिणामे, कसायपरिणामे, लेस्सापरिणामे, जोगप-
रिणामे, उवत्रोगपरिणामे, नाणपण्णिणामे, दंसणपरिणामे,
चरित्तपरिणामे, वेदपरिणामे ।

स च प्रायोगिक, तत्र गतिरेव परिणामो गतिपरिणामः । एव स-
र्वत्र । गतिश्चेह गतिनामकर्मोदयाधारकाऽऽदिव्यपदेशदेतुः, तत्प-
रिणामश्च जवक्कयादिति । स च नरकगत्यादिश्चतुर्विधो, गतिपरि-
णामे च सत्येवेन्द्रियपरिणामो भवति । तमाह-(इन्द्रियपरिणा-
मे स्ति) स च थोत्राऽऽदिभेदात्पञ्चधेति । इन्द्रियपरिणमौ चेष्टा-
ऽनियविषयसंबन्धाद्वागद्वेपपरिणतिरिति तदनन्तर कपायपरि-
णाम उक्तः । स च क्रोधाऽऽदिभेदाच्चतुर्विधः । कपायपरिणामे च
सति लेश्यापरिणतिः, न तु लेश्यापरिणतौ कपायपरिणतिः, येन
क्षीणकपायस्यापि शुक्ललेश्यापरिणतिर्देशोन पूर्वकोटिं यावद्-
वति । यत उक्तम्-“भुहुतरु तु जहम्मा, उक्कोसा होऽ एव्वको-
मीओ । नवाहि वरिसोहि ऊणा, णायव्वा सुक्कलेस्साए ” ॥१॥
स्ति । अतो लेश्यापरिणाम उक्तः । स च कृष्णाऽऽदिभेदात्षोडशति ।
अथ च योगपरिणामे सति भवति, यस्मान्निरुद्धयोगस्य लेश्याप-
रिणामोऽपौति, यतः समुच्छिन्नक्रिय ध्यानमलेश्यस्य भवतीति
लेश्यापरिणामानन्तर योगपरिणाम उक्तः । स च मनोवाक्काय-
भेदात्त्रिधेति । संसारिणां च योगपरिणतावुपयोगपरिणतिर्भ-
वतीति तदनन्तरमुपयोगपरिणाम उक्तः । स च साकारानाका-
रभेदाद्विधा । सति चोपयोगपरिणामे ज्ञानपरिणामः, अतस्तदन-
न्तरमसावुक्तः । स चाऽऽभिनिबोधिकाऽऽदिभेदात्पञ्चधा । तथा-
मिथ्यादृष्टेर्ज्ञानमप्यज्ञानपरिणामो मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञा-
नलक्षणस्त्रिविधोऽपि विशेषप्रवृत्तसाधर्म्याद् ज्ञानपरिणामप्रवृ-
त्तेन गृहीतो ह्येव इति ज्ञानाज्ञानपरिणामे च सति सम्यक्त्वा-
ऽऽदिपरिणतिरिति, ततो दर्शनपरिणाम उक्तः । स च त्रिधा,
सम्यक्त्वमिथ्यात्वमिश्रभेदात् । सम्यक्त्वे सति चारित्रमिति,
ततस्तत्परिणाम उक्तः । स च सामायिकाऽऽदिभेदात्पञ्चधेति
रूपादिवेदपरिणामे चारित्रपरिणामो, न तु परिणामे वेदपरिण-
तिर्यस्माद्वेदकस्यापि यथाख्यातचारित्रपरिणतिर्दृष्टेति चा-
रित्रपरिणामानन्तर वेदपरिणाम उक्तः, स च रूपादिभेदा-
त्त्रिधेति । स्था० १० ठा० ।

जीवपञ्चवणकिरिया-जीवप्रत्याख्यानाक्रिया-स्त्री० । जीव-
विषये प्रत्याख्यानाभावेन वन्धाऽऽदिव्यापारे, स्था० २ ठा० १ उ० ।
जीवपात्रोसिया-जीवप्राद्वेषिकी-स्त्री० । जीवस्याऽऽत्मपरतदु-
पयस्वरूपस्योपरि प्रवृत्त्याऽऽद्या क्रिया प्रवृत्तेपकारणमेव वा जीवप्रा-
द्वेषिकः । प्राद्वेषिक्या क्रियाया जेदे, भ० ३ श० ३ उ० । स्था० ।
जीवपात्रुच्चिया-जीवप्रातीतिका-स्त्री० । जीव प्रतीत्य यः
कर्मबन्धः सा तथा । क्रियाभेदे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

जीवजाव-जीवभाव-पु० । जीवत्वे, भ० ।

अथ तद्देशभूतो जीव उत्थानाऽऽदिगुण इति दर्शयन्नाह-
जीवेण भते ! मज्झाणे सकम्मे मवले सर्वा रिप सपुरिसक्कार-
परकमे आयजावेण जीवभावं उवदंसेऽ स्ति वत्तवं सिया ? ।
हंता गोयमा ! जीवेण सज्झाणे जीव उवदंसेऽ स्ति वत्तवं
मिया । से केणट्ठेण जीव वत्तवं सिया ? ! गोयमा !
जीवेण अणताणमाभिणिवोडियनाणपज्जवाणं, एवं सुयना-
णपज्जवाणं ओहिनाणपज्जवाणं मणपज्जवाणपज्जवाणं
केवलनाणपज्जवाणं मडअन्नाणपज्जवाणं सुयअन्नाणपज्ज-
वाणं विज्जंगनाणपज्जवाणं चक्खुदसणपज्जवाणं अचक्खु-
दसणपज्जवाणं ओहिदंमणपज्जवाणं केवलदंसणपज्जवा-

णं लवत्रोगं गच्छऽ उवत्रोगलवखणेणं जीवे, से एणद्वेणं एवं वुच्चऽ-गोयमा ! जीवे मत्तद्वेणं जाव वत्तव्यं मिया । “जावेणं” इत्यादि । इह च ‘सउछाणे’ इत्यादीनि विशेषणानि मुक्तजीवव्युदासार्थानि । (आयमावेणं नि) आत्मभावेन उत्थान-शयनगमनजोनाऽऽदिरूपेणाऽऽन्तरिणामविशेषेण (जीवभावं नि) जीवत्व चैतन्यमुपदर्शयति प्रकाशयति इति वक्तव्यं स्यात्, विशिष्टस्योत्थानाऽऽदिविशिष्टचेतनापूर्वकत्वादिति । “अ-रुणानामाभिनिवोहिय” इत्यादि । पर्यवा. प्रज्ञाकृता अविभा-गाः पञ्चिच्छेदाः, ते चानन्ता आभिनिवोधिकज्ञानस्यानोऽनन्ता-नामाभिनिवोधिकज्ञानपर्यवाणां संवन्धिनमनन्ताभिनिवोधिक-ज्ञानपर्यवाऽऽन्तकमित्यर्थः । उपयोगं चेतनाविशेषं गच्छतीति यो-गः । उत्थानाऽऽद्यात्मभावे वर्तमान इति हृदयस्थम् । अथ यथु-त्थानाऽऽद्यात्मभावे वर्तमानो जीव आभिनिवोधिकज्ञानाऽऽद्युप-योगं गच्छति, तत्किमेतावतैव जीवभावमुपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यात् ? इत्याशङ्क्याऽऽह-“उवत्रोग” इत्यादि । अतः उपयोग-वृत्तं जीवभावमुत्थानाऽऽद्यात्मभावेनोपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यादेवेति । म० १ श० १० उ० ।

जीवमजीव-जीवाजीव-पु० । जीवद्रव्याजीवद्रव्ययोः, आ० म० २ अ० ।

जीवमिस्मिया-जीवमिश्रिता-स्त्री० । प्रभूतानां जीवानां स्तोकानां च मृतानां च शङ्खशफनखाऽऽदीनामेकत्र राशौ दृष्टं यदा कश्चिदेवं वदति-अहो ! महान् जीवराशिरयमिति, तदा सा जीवमिश्रिता । सत्यामृषामापानेदे, सत्यामृषात्वं चास्या जीवत्सु सत्यत्वान्, मृतेषु मृषात्वात् । प्रज्ञा० ११ पद ।

जीवयामई-देशी-व्याघ्रमृग्याम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जीवरखा-जीवरक्षा-स्त्री० । गोप्रभृतिजीवमोचनाय ह्यव्यञ्जि-द्विनां ह्यं प्रहीतुं कथ्यते, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-यदि ज्ञाना-ऽऽदि संवन्धि द्रव्यं न भवति, तदा गृह्यते, निषेधो ज्ञातो नास्ती-ति । ४७० प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

जीवराशि-जीवराशि-पुं० । राशिभेदे, जीवराशिद्विविध-संसारनमापन्नाऽसंसारसमापन्नश्च । स० ।

जीवरुय-जीवरुत-न० । मयूरमार्जारशुकसारिकाऽऽदिद्विपिते, जीत० ।

जीवद्विग-जीवलिङ्ग-न० । चलनस्पन्दनादकुरोद्भवस्वेदस्ता-नाऽऽदिके, “विज्ञाय लिंगं तस्यैवावराणं” सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

जीवलोय-जीवलोक-पुं० । जीवद्रव्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जीवविजय-जीवविजय-पुं० । असंख्येयप्रदेशऽऽन्तकमाकारा-नाकारोपयोगलक्षणानादि न्वकृतकर्मफलोपयोगिन्वाऽऽदिजी-वस्वरूपानुचिन्तेन, सम्म० ३ कारण ।

जीववृत्तिविमिष्ट-जीववृत्तिविशिष्ट-त्रि० । केवद्वृत्तित्ववि-शिष्टे, “जीववृत्तिविशिष्टाङ्गा-भावभावावग्रहोऽप्यमन् । उन्क-र्षश्चापकर्षश्चा-न्ववस्थो यदपेक्षया ” ॥ २५ ॥ जीववृत्ति-विशिष्टः क्षेत्रज्ञवृत्तिव्यविशिष्टः । ज्ञा० १५ ज्ञा० ।

जीवविष्यजद-जीवविष्यजद-त्रि० । प्रासुके, म० ३ श० १ उ० । ‘देवदिमृस्म दारगस्त सरीर णिण्णं णिञ्चिट्ठं जीवविष्य-जदं क्वए पक्खेवेत ।’ (जीवविष्यजदं ति) आत्मना विप्रमुक्तः । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

जीवविजति-जीवविभक्ति-स्त्री० । ह्यविभक्तिभेदे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । जीवविभक्तिः सांसारिकेतरभेदाद् द्वेधा । तत्राप्यसांसारिकजीवविजतिर्ह्यव्यकाशभेदाद् द्वेधा । तत्र ह-व्यतस्तार्थार्थसिद्धाऽऽदिभेदात्पञ्चदशधा । कालनस्तु तत्प-थममयसिद्धाऽऽदिभेदादनेकधा । सांसारिकजीवविभक्तिरि-न्द्रियजातिभवेदात्रिधा । तत्रेन्द्रियविभक्तिरेकेन्द्रियविकले-न्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदान्पञ्चधा । जीवानां विभागेनावस्थापने, उक्त० । “इतो जीवविजतिं तु, वोच्छामि अणुपुच्छसो ” ॥ ४७ ॥ उक्त० ३६ अ० ।

जीवविचार-जीवविचार-पुं० । जीवविचारणायाम्, सेन० । “अ-द्वाऽऽमल्लगपमाणे, पुढवीकाए इवति जे जीवा । ते पारेवयमिच्छा, जंवूदीवे न मांति ॥१॥ एगमि दगविदुमि, जे जीवा जिणव-रेहिं पण्त्ता । ते जइ सरिमवमिच्छा, जंवूदीवे न मांति ॥२॥” एतज्जाथाद्वयं प्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिप्रवचनसारोक्तारसूत्रवृत्त्यादौ यथा दृश्यते, तथा तेजस्कायप्रभृत्येकेन्द्रियाणां जीवमानप्रति-पादिका गाथाः प्रायो ग्रन्थे न दृश्यन्ते, तत्कथम् ? किञ्च-वरद्विकातएणुवप्रमाणमात्रे तेजस्काये ये जीवास्ते यदि मस्त-कलिताप्रमाणदेहधारिणो भवेयुः, तदा ते जम्बूद्वीपे न मान्ति । निम्नगवस्त्वृष्टमात्रे वायौ ये जीवाः सन्ति, ते यदि स्वसस्त्रसप्रमा-णदेहधारिणो भवेयुः, तदा जम्बूद्वीपे न मान्ति । अन्यमर्थं प्रमा-णम्, अप्रमाणं वा ? किञ्च-एतदर्थप्रतिपादिके यादृश्यो दृष्टिपत्रे गाथेऽपि स्तः । तद्यथा-“वरद्वितुलमिच्छा, तेरुजीवा जिणेहिं पण्त्ता । मन्ययलिकखण्णमाणा, जंवूदीवे न मांति ॥१॥ जे विष-पत्तफरिसा, वाऊजीवा जिणेहिं पण्त्ता । ते जइ समसस्त्रसमिच्छा, जंवूदावे न मांति ॥२॥” किञ्च-पृथिवीकायाऽऽदिजीवप्रमाण-प्रतिपादिकायां गाथायां पारापताऽऽदयः प्रोक्ताः, ते च न चतु-र्तार्थकृत्काले भिन्नभिन्नप्रमाणदेहधारिणो भवन्ति, तेन पारापता-ऽऽदयः किं कालीना ग्राह्याः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-तेजस्कायिकप्रभृ-तिशरीरमानप्रतिपादकं गाथाद्वयं यद्यपि महाग्रन्थे न दृश्यते, तथापि सूत्रेण सह सम्मनमेव, तदर्थस्य सूत्रानुयायित्वात् । तथा-जीवमानप्रतिपादकपारापताऽऽदिप्रमाणमवस्थितकालत्वेन म-हाविदेहगतं ज्ञायत इति मुख्यबोधनार्थश्चायमुपदेश इति न का-ऽप्यनुपपत्तिः ॥ २१६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । एतन्नामके प्रकर-णग्रन्थ च ।

जीवविरिय-जीववीर्य-न० । आत्मसानर्थे, “चल्लसियं जीव-विरियं कह वि ।” पं० व० ३ छार ।

जीवविवागा-जीवविपाका-स्त्री० । जीव एव विपाकः स्वशक्ति-दर्शनवृत्तणो विद्यते यासां ता जीवविपाका । कर्म० ५ कर्म० । जीवे जीवगते ज्ञानाऽऽदिवृत्तये स्वरूपविपाकस्तदुपधाताऽऽ-दिमपादनाभिमुखतालक्षणो यासां ता जीवविपाका । कर्मप्रकृ-तिभेदे, प० सं० ३ द्वार ।

जीवविपाकिव्यमविकृत्य परप्रश्नमपनुदयग्राह-

मंपण्य जीयकात्ते, उदयं कात्तो न जंति पगईओ ।

एवमिणमोददेउ, आमज्ज विमेषयं नत्थि ॥ ४७ ॥

ननु काम्ना. कर्मप्रकृतयो, या जीवं कात्तं वाऽऽश्रित्य नोदय-मधिगच्छन्ति ? सर्वा अपि जीवकात्तावविकृत्योदयमधिगच्छन्ती-ति भावः । जीवकात्तावन्तरेणोदयसंभवात् । ततः सर्वा अपि जीवविपाका एवेति प्रपूरमिप्रायः । अत्राऽऽचार्य आह-“एवमि-णं” इत्यादि । आद्यत सामान्येन हेतुं हेतुत्वमात्रमाश्रित्य, एवमे-

तद् यथा त्वयोक्त नथैव, विशेषित त्वसाधारण तु, हेतुमाश्रित्य एतन्न भवति, जीवः काश्चो वा सर्वसाधारणं विकृतीनामुद्य प्रति साधारण, ततस्तदपेक्षया चेत् प्रकृतीनां चिन्ता क्रियते, तर्हि सर्वा अपि जीवविपाका एव, काश्चविपाका एव वा, नास्त्यत्र सदेह, पर कासां । चत्प्रकृतीनां क्षेत्राऽऽदिकमप्यसाधारणमुद्य प्रति हेतुरस्ति, ततस्तदपेक्षया क्षेत्रविपाकत्वाऽऽदिव्यपदेश इत्यदोष ॥ ४७ ॥ प० स० ३ चार । कर्म० ।

जीवबुद्धिय-जीववृष्टिक-न० । अनुज्ञायाम्, एतच्चानुज्ञाया गौण नाम । न० ।

जीवसंखेव-जीवसंक्षेप-पु० । सक्रियन्ते संगृह्यन्ते जीवा एजिरिति संक्षेपा अपर्याप्तैकेन्द्रियत्वाऽऽदयोऽवान्तरजातिजेदाः । जीवानां संक्षेपा जीवसंक्षेपाः । अपर्याप्तैकेन्द्रियत्वाऽऽदिके जीवस्थाने, कर्म० ६ कर्म० ।

जीवसंगृहीत-जीवसंगृहीत-त्रि० । जीवैः संगृहीतः स्वीकृतो जीवसंगृहीतः । जीवैः स्वीकृते, स्था० । “अजीवा जीवसंगृहीताः ।” अजीवाः पुत्राऽऽकाशाऽऽदयो जीवैः संगृहीताः स्वीकृता । अजीवान्वितानामजीवानां सर्वव्यवहाराभावात् । स्था० २ ता० १ उ० । ज० ।

जीवसंजम-जीवसयम-पु० । जीवेषु सयमो जीवसयम । जीवेषु हिंसाऽऽदिपरिहारे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

जीवसाहस्यया-जीवस्वाहस्तिका-स्त्री० । यत्स्वहस्तेन गृहीतेन जीव मारयति सा जीवस्वाहस्तिका । क्रियाभेदे, स्था० २ ता० १ उ० ।

जीवा-जीवा-स्त्री० । जीवन जीवा । प्राणधारणे, आ० चू० १ अ० । जीवन जीवा इति ख्यालिङ्गान्निधायक एवाय शब्दः साध्यते, न तु जीव इति पुल्लिङ्गान्निधायक शब्दः । विशेष० । जीव-अच्, जीवयतेरच् वा टाप् । प्रत्यञ्चयाम्, सू० प्र० १३ पाहु० । धनुषो गुणे, वाच० । “तेणेहिं सजीवेहिं धनुषेहिं ” सजीवैः कोट्यारोपितप्रत्यञ्चैः । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । जीवैव जीवा, जम्बुद्वीपलक्षणवृत्तक्षेत्रस्य हैमवतैरण्यवताभ्यां द्वितीयपृष्ठवर्षाज्यामवच्छिन्नस्याऽऽरोपितज्याधनुः पृष्ठाकारयोः परिधिखण्डयोः धनुः पृष्ठसङ्कयोः पर्यन्तभूतसरलप्रदेशपङ्क्तौ, स० ।

हैमवताऽऽदिजीवानां प्रमाणमाह-

हैमवयपरन्नवयाओ णं जीवाओ सत्ततीस जोयणसह-स्माऽ छच्च चउसत्तेर जोयणसए सोलसए एगूणवीस-इजाए जोयणस्स किंचि विमेषूणाओ आयामेणं पणत्ता ॥ हैमवताऽऽदिजीवयोरुक्तप्रमाणसवादगाथा-“सत्ततीससह-स्ता, षच्च सया जोयणाण चउसयरा । हैमवयवासजीवा, किंचूणा सोलस कला य ” ॥ १ ॥ च्ति । कला एकोनविंशतिर्भागो योजनस्येति । स० ३७ सम० ।

हैमवतैरण्यवताऽऽदिजीवानां परिधिखण्डप्रमाणमाह-

हैमवपरसावइयाणं जीवाण धणुपिट्टे अट्ठतीसं जोयणसह-स्साऽ मत्त य चत्ताले जोयणसए दम एगूणवीसइभागे जोयणस्स किंचि विमेषूणा परिक्खेवेणं पणत्ता ।

जम्बुद्वीपलक्षणवृत्तक्षेत्रस्य हैमवतैरण्यवताज्या द्वितीयपृष्ठवर्षाज्यामवच्छिन्नस्याऽऽरोपितज्याधनुः पृष्ठाऽऽकारे परिधिखण्डे धनुः पृष्ठे उच्यते, तत्पर्यन्तचूते सरलप्रदेशपङ्क्तिं तु जीवैः इव

जीवैः इति । एतत्सुत्रसवादगाथा च-“चत्ताला सत्तसया, अमतीससहस्स दस कत्ता य धणु ।” इति । स० ३८ सम० । “जम्बुद्वीवस्स पार्श्वपरीकुण्डरीणद्वहिणत्ताए जीवाए ” जीवया प्रत्यञ्चया, दधरिकयत्यर्थः । सू० प्र० १२ पाहु० ।

जीवाइ नाववाय-जीवाऽऽदिभाववाद-पु० । जीवाऽऽदिपदार्थवादे, “जीवाइभाववाओ, वधाइपसाहगो इह ताव” । प० व० ४ द्वार । जीवाजीव-जीवाजीव-पु० । जीवव्यञ्ज्याजीवव्यञ्जयोः, स्था० ।

समयाइ वा आवहियाइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा य-बुच्चइ । आणापाण्डुइ वा थोवाइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा पवुच्चइ । खणाइ वा लवाइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा पवुच्चइ । एवं मुहुत्ताइ वा अहोरत्ताइ वा पक्खाइ वा मामाइ वा उऊइ वा अयणाइ वा संवच्छराइ वा जुगाइ वा वाससयाइ वा वासमहस्साइ वा वाससयसहस्साइ वा वामकोमीइ वा पुव्वंगाइ वा पुव्वाइ वा तुमियाइ वा तुमियाइ वा अहम्माइ वा अरम्माइ वा अव्वंगाइ वा अववाइ वा हूहूअगाइ वा हूहूयाइ वा उप्पलंगाइ वा उप्पलाइ वा पडमगाइ वा पडमाइ वा एल्लिणंगाइ वा एल्लिणाइ वा अत्यणिउरगाइ वा अत्यणिउराइ वा अउअंगाइ वा अउआइ वा एउअगाइ वा एउआइ वा पउअगाइ वा पउआइ वा चूलिअगाइ वा चूलियाइ वा सीसप्पहेल्लियंगाइ वा सीसप्पहेल्लियाइ वा पडिअोवमाइ वा सागरोवमाइ वा उस्सप्पिणीइ वा ओमप्पिणीइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा पवुच्चइ । गामाइ वा एगराइ वा निगमाइ वा रायहाणीइ वा खेमाइ वा कव्वमाइ वा मन्वाइ वा दोणमुहाइ वा पट्टणाइ वा आगराइ वा आसमाइ वा मन्वाहाइ वा संनिवेसाइ वा घोसाइ वा आरामाइ वा लज्जाणाइ वा वणाइ वा वणखमाइ वा वावीइ वा पुक्खरणीइ वा सगाइ वा मरपतियाइ वा अगमाइ वा तमागाइ वा दहाइ वा एदीइ वा पुढवीइ वा उदहइ वा वातखंथाइ वा ओगासंतराइ वा वलयाइ वा विगाहाइ वा दीवाइ वा समुहाइ वा वेलाइ वा वेड्याइ वा दाराइ वा तोरणाइ वा ऐरड्याइ वा णेरइयावासाइ वा जाव वेमाणियावासाइ वा कप्पाइ वा कप्पाविमाणावासाइ वा वासाइ वा वामहरपव्वयाइ वा कूडाइ वा कूमागाराइ वा विजयाइ वा रायहाणीइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा पवुच्चइ । छायाइ वा आतवाइ वा दोसिणाइ वा अयकाराइ वा ओमाणाइ वा पमाणाइ वा उम्माणाइ वा अतियाणगिहाइ वा उज्जाणगिहाइ वा अवलिवाइ वा साणिप्पवायाइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा पवुच्चइ । स्था० ॥

पूर्वत्र जीवविशेषाणामुच्चत्वलक्षणो धर्मोऽभिहितः, इह तु धर्मो धिकारादेव समयाऽऽदिस्थितिलक्षणो धर्मो जीवाजीवमन्थो जीवाजीवतथैव धर्मधर्मिणोरभेदेनोच्यते इति । तत्र सर्वेषां काव्यप्रमाणानामाद्य परमसूक्ष्मोऽनेयो निरवयव उत्पन्नपञ्चशत-

प्रथमपृथिवीनारकाणां जवनपतिव्यन्तराणां जरतैरवतेषु सुम-
दुःपमायाः पश्चिमे भागे नरतिरश्चां चाऽऽयुर्मोयत इति । किं च-
शीर्षप्रहेलिकायाः परतोऽप्यस्ति सख्यातः काव । स खानति-
शायिनां न व्यवहारविषय इति कृतवौपम्ये प्रक्षिप्तः, अत एव
शीर्षप्रहेलिकायाः परतः पल्योपमाऽऽद्युपन्यासः । तत्र पल्येनो-
पमा येषु तानि पल्योपमानि असख्यातवर्षकोटीकोटीप्रमाणानि
वक्ष्यमाणलक्षणानि, सागरेणोपमा येषु तानि सागरोपमानि
पल्योपमकोटीकोटीदशकमानानीति, दशसागरोपमकोटीकोट्य
उत्सर्पिणी, एवमेवावसर्पिणीति, कावविशेषवद् ग्रामाऽऽदिव-
स्तुविशेषा अपि जीवाजीवा एवेति । द्विपदैः सप्तचत्वारिंशता सू-
त्रैराह- (गामेत्यादि) इह च प्रत्येक जीवा एवेत्याद्यालापोऽ-
ध्येतव्यः, ग्रामाऽऽदीनां च जीवाजीवता प्रतीतैव । तत्र कराऽऽदिग-
म्या ग्रामाः, नैतेषु करोऽस्तीति नकराणि, निगमा वणिग्निवासाः,
राजधान्यो चासु राजानोऽभिषिच्यन्ते, खेटानि धूर्वाप्राकारोपे-
तानि, कर्बटानि कुनगराणि, मरुम्बानि सर्वतोऽर्द्धयोजनात्परतोऽव-
स्थितग्रामाणि, झोणमुखानि येषां जलस्थलपथावुज्जावपि स्तः,
पत्तनानि येषु जलस्थलपथयोरन्यतरेण पर्याहारप्रवेशः, आकरा
लोहाऽऽद्युत्पत्तिभूमयः, आश्रमास्तोत्रस्थानानि, सबादाः समभू-
मौ कृषिं कृत्वा येषु दुर्गभूमिभूतषु धान्यानि कृषीवलाः
सत्रहन्ति रक्षार्थमिति, सन्निवेशाः सार्थकटकाऽऽदेः, घोषाः
गोष्ठानि, आरामा विविधवृक्षवृक्षतोपशोभिताः कदल्यादि-
प्रच्छन्नगृहेषु स्त्रीसहितानां पुसा रमणस्थानभूता इति । उद्या-
नानि पत्रपुष्पफलच्छायोपशोभितानि बहुजनस्य विविधवेष-
स्योन्नतमानस्य भोजनार्थं यान गमनं येष्विति । वनानीत्ये-
कजातीयवृक्षाणि, वनस्वरणा अनेकजातीयोत्तमवृक्षाः । वा-
पी चतुरस्रा, पुष्करिणी वृक्षा पुष्करवती चेति । सरां-
सि जलाऽऽशयविशेषाः, सरःपङ्क्तय सरसां पङ्क्तयः ।
(अग्रमृत्ति) अवटाः । तमागाऽऽदीनि प्रतीतानि । पृ-
थिवी रत्नप्रभाऽऽदिका, उदधिस्तदधो घनोदधिः । वात-
स्कन्धा घनवातननुवाता, इतरे वा, अवकाशान्तराणि वात-
स्कन्धानामधस्तादाकाशानि, जीवता चैषां सूक्ष्मपृथिवीका-
यिकाऽऽदिजीवव्याप्तत्वात् । बलयानि पृथिवीनां वेष्टनानि
घनोदधिघनवाततनुवातवृक्षणातीति । विग्रहाः लोकनानीचका-
णि, जीवता चैषां पूर्ववत् । द्वीपाः समुद्राश्च प्रतीता । वे-
दा समुद्रजलवृद्धिः, वेदिकाः प्रतीताः, द्वाराणि विजया-
ऽऽदीनि, तोरणानि तेष्वेवेति । नैरयिकाः क्लिष्टसत्त्वविशेषाः,
तेषां च जीवता कर्मपुद्गलाऽऽद्यपेक्षया । तदुत्पात्तचूमयो नैर-
यिकाऽऽवासा, तेषां च जीवता पृथिवीकायिकाऽऽद्यपेक्षया
इति । एव चतुर्विंशतिद्वयकोऽभिधेयः । अत एवाऽऽह-या-
वदित्यादि । कल्पा देवलोकाः, तद्देशाः कल्पविमानाऽऽवासाः,
वर्षाणि जरताऽऽदिकेत्राणि, वर्षधरपर्वता दिग्बद्धादयः,
कूटानि दैमवतकूटानि, कूटाऽऽगाराणि तेष्वेव देवमनानि,
विजयाश्चक्रवर्त्तिविजेतव्यानि कच्छाऽऽदीनि क्षेत्रस्वरणा-
नि, राजधान्यः केमाऽऽदिका । जीवेत्यादीहाक सर्वत्र सम्ब-
न्धनीयमिति । येऽपि पुष्कलधर्मास्तेऽपि तथैवेत्याह-गये-
त्यादि सूत्रपञ्चकं गतार्थम्, नचरं ह्याया वृक्षाऽऽदीनाम, आतप
आदित्यस्य । (दोसिणाऽवृत्ति) ज्योत्स्ना, अन्धकाराणि त-
माम्नि, अवमानानि क्षेत्राऽऽदीनि, उन्मानानि तुलाकर्षाऽऽदीनि,
अतियानगृहाणि नगराऽऽदिप्रवेशे यानि गृहाणि प्रतीतानि ।
(अर्वाचित्रा इवा सण्णियदाया इव सति) कठिताऽवमेया इति । किं

मेतत्सर्वमित्याह-जीवा इति च जीवव्याप्तत्वात्, तदाश्रितत्वा-
द्वा । अजीवा इति च पुद्गलाऽऽद्यजीवरूपत्वात्, तदाश्रित-
त्वाद्धेति । प्रोच्यते-जिनैः प्ररूप्यत इति । इह च-“ जीवाऽ वा ”
इत्यादिसूत्रपञ्चकेऽपि प्रत्येकमध्येतव्यमिति । स्या० २ ठा० ४ व० ।

अथ समयाऽऽदिवस्तु जीवाजीवरूपमेव कस्मादजिघीयते ?,
उच्यते-तद्विलक्षणराश्यन्तराभावात् । अत एवाऽऽह-

दो रासी पष्ता । तं जहा-जीवरासी चेव, अजीव-
रासी चेव । स्या० २ ठा० ४ व० ।

(जीवाजीवयोरस्तित्वप्रतिपादन ' अतिवाय ' शब्दे प्रथम-
भागे ५१९ पृष्ठे कृतम्)

जीवाजीवपरिज्ञाने फलम्-

जो जीवे वि न जाणइ, अजीवे वि न जाणइ ।

जीवाजीवे अजाणतो, कहं सो नाहीऽ संजमं ? ॥ १२ ॥

यो जीवानपि पृथिवीकायिकाऽऽदिभेदभिन्नाज्ञानाति, अ-
जीवानपि सयमोपघातिनो मद्यहिरण्याऽऽदीना जानाति वा,
जीवाजीवाऽऽदीनजानन् कथमसौ ज्ञास्यति सयमं तद्विषयम् ?,
तद्विषयाज्ञानादिति ज्ञावः ॥ १२ ॥

जो जीवे वि वियाणइ, अजीवे वि वियाणइ ।

जीवाजीवे वियाणतो, सो हु नाहीऽ संजमं ॥ १३ ॥

ततश्च यो जीवानपि जानात्यजीवानपि जानाति, जीवाजीवान्
विजानन् स एव ज्ञास्यति सयममिति प्रतिपादितः पञ्चम उप-
देशार्थाधिकारः ॥ १३ ॥

जया जीवमजीवे य, दो वि एए वियाणइ ।

तया गं बहुविहं, स्वजीवाण जाणइ ॥ १४ ॥

यदा यस्मिन् काले जीवानजीवांश्च द्वावप्येतौ विजानाति-वि-
विध जानाति, तदा तस्मिन् काले गतिं नरकगत्यादिरूपा, बहु-
विधा स्वपरगतभेदेनानेकप्रकारां, सर्वजीवाना जानाति, यथाव-
स्थितजीवाजीवपरिज्ञानमन्तरेण गतिपरिज्ञानाज्ञावात् ॥ १४ ॥

उत्तरोत्तरां फलवृद्धिमाह-

जया गं बहुविहं, स्वजीवाण जाणइ ।

तया पुनं च पावं च, वंधं मोखं च जाणइ ॥ १५ ॥

यदा यस्मिन् काले गतिं बहुविधा सर्वजीवानां जानाति, तदा
पुण्यं च पापं च बहुविधगतिनिबन्धनं, तथा-बन्ध जीवकर्मयो-
गदु खलक्षण, मोक्षं च तद्वियोगसुखलक्षण जानाति । दश० ४
अ० । जीवतां स्तोकानां च भूयसा मृतानां च शङ्खशफनखाऽऽदि-
नामेकत्र राशौ कृतानाम् । प्रज्ञा० ११ पद । प्रज्ञतेषु मृतेषु स्तोकेषु
जीवत्सु एकत्र राशीकृतेषु शङ्खाऽऽदिषु, प्रज्ञा० ११ पद । एतावन्तोऽ-
त्र जीवन्त एतावन्तोऽत्र मृता इति नियमेनावधारयतो विस-
वादे जीवाजीवमिश्रिताः । सत्यामृषाज्ञापानेदे, प्रज्ञा० ११ पद ।
जीवाजीवविजिज्ञा-जीवाजीवविजिज्ञा-स्त्री० । जीवानामजी-
वानां च विभक्तिर्विज्ञागेनावस्थापना जीवाजीवविभक्तिः ।
जीवानामजीवानां च विज्ञागेनावस्थापनायाम्, उक्त० ।

तथा च निर्युक्तिकार -

जीवाणमजीवाण य, जीवविजिज्ञा तहिं दुविहा ॥ ३६ ॥

सिद्धाणमसिद्धाण य, अजीवाणं तु होऽ दुविहा उ ।

तो रूविपरूवीण य, विज्ञासियवा जहासुत्त ॥ ३७ ॥

जीवानामजीवानां च योऽर्थो जीवविभक्तिर्जीवानां विभागे-
नावस्थापनमेव जीवविभक्तिः, उत्तरत्राप्येवमेव सवन्धिजेदाद्
व्याख्येयः । (तर्हि ति) वचनव्यत्ययाच्च योर्जीवाजावविजिज्ञा-
र्मध्ये द्विविधा सिकानाम्, असिद्धानां च । (अजीवाण तु स्ति)
तुरापिशब्दार्थः, ततोऽजीवानामपि भवति (दुविहा उ स्ति)
तुरवधारणे, ततो द्विविधैव रूपिणामरूपिणां च विभापितव्या
विशेषेण व्यक्तं वक्तव्या । उक्त० नि० पाई० ३६ अ० । जीवाजीव-
विभक्तिप्रतिपादके उत्तराध्ययनस्य पद्विशेषोऽध्ययने, न० । स० ।

जीवाजीवविभक्त्याख्य पद्विशेषमध्ययनं व्याख्यायते-

जीवाजीवविजिज्ञा, सुणेह मे एगमणा ऽओ ।

जं जाणिऊण भिक्खु, सम्मं जयइ संजमे ॥ १ ॥

भो शिष्याः । एकाग्रमनसः सन्तः स्थिरचित्ता सन्तो यूय तां
जीवाजीवविभक्तिं जीवाजीवाऽऽदीनां वृत्तण, मे मम कथयत सतः
शृणुत । जीवाश्च अजीवाश्च जीवाऽजीवा, तेषां विजिज्ञा-
ज्ञानेन पृथक् पृथक् करणं जीवाजीवविभक्तिः, ताम्, उपयोग-
वान् जीव एकेन्द्रियाऽऽदिः । उपयोगरहितोऽजीव काष्ठाऽऽदिः ।
इत्यादिजैनमतोक्तलक्षणेन वक्ष्यज्ञानम्, तामिति कामः ?, यां
जीवाजीवविभक्तिं ज्ञात्वा भिक्षुः सयमे सयममार्गं सम्यक्
यतते यत्नं कुरुते ॥ १ ॥

जीवा चेव अजीवा य, एस दोए वियाहिण ।

अजीवदेसमागामे, अदोए से वियाहिण ॥ २ ॥

जीवाश्चेतनालक्षणाऽऽत्मका, च पुनरजीवा अचेतनाऽऽत्मका ।
चकार एवकारश्च पादपूरणे । एष लोको व्याख्यातस्तीर्थकरैरु-
क्तः । अजीवदेश आकाशम्, अदोको व्याख्यातः । अजीवस्य ध-
र्मास्तिकायाऽऽदिकस्य देशोऽशोऽजीवदेशो धर्मास्तिकायाऽऽदि-
वृत्तिरहितस्य आकाशस्यैव देशः स अदोको व्याख्यातः । जीवा-
जीवानामाधेयभूतानां लोकाऽऽकाशमाधारच्युतमतो लोकादोक्त-
लक्षणमुक्तम् ॥ २ ॥

जीवाजीवविभक्तिर्यथा स्यात्तथाऽऽह-

द्वओ खित्तओ चेव, कालओ जावओ तहा ।

परूवणा तेसि जवे, जीवाणमजीवाण य ॥ ३ ॥

द्रव्यतो द्रव्यमाश्रित्य इदं द्रव्यम् इत्यद्वेदः, क्षेत्रं इदं द्रव्यम्
पतावति क्षेत्रं स्थितं, कावत इदं द्रव्यमियत्कालस्थितिमद्वर्तते,
भावतोऽस्य द्रव्यस्य इत्यन्तः पर्याया । एव तेषां जीवद्रव्याणा-
मजीवद्रव्याणां च द्रव्यक्षेत्रकालभावेन चतुर्धा प्ररूपणा जवेत्
॥ ३ ॥ उक्त० ३६ अ० ।

जीवाजीवसमायुक्त-जीवाजीवसमायुक्त-त्रि० । जीवैरुपयोगल-
क्षणैस्तथाऽजीवैर्धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गलाऽऽदिकैः समन्वितो जी-
वाजीवसमायुक्तः । जीवाजीवसमन्विते, तथा च लोकमधिकृत्य-
“ जीवाजीवसमायुक्ते, सुहृदुस्त्वसमक्षिणः ” । सूत्र० १ श्रु० १
अ० ३ उ० ।

जीवाजीवाहिगम-जीवाजीवाभिगम-पु० । जीवानामेकेन्द्रिया-
ऽऽदीनामजीवानां धर्मास्तिकायाऽऽदीनामभिगमं परिच्छेदो
जीवाजीवाभिगमः । जीवाजीवपरिच्छेदे, जी० ।

से किं तं जीवाजीवाहिगमे ? जीवाजीवाहिगमे दुविहे प-
ष्ताते । तं जहा-जीवाहिगमे य, अजीवाहिगमे य ।

अथ किं तज्जीवाजीवाहिगम इति ? । अथवा-प्राकृतशैल्याऽ-
जिधेयवद्विद्वचनानि ज्वन्तीति न्यायात् किं तदिति को-
ऽसाधित्यसिन्नर्थे द्रष्टव्यम् । ततोऽयमर्थः-कोऽसौ जीवाजी-
वाभिगमः ? इति । एव सामान्येन केनचित्प्रश्ने कृते सति जग-
वान् गुरुः शिष्यवचनानुरोधेनाऽऽदराऽऽधानार्थं किञ्चित्प्रत्युच्चा-
र्याऽऽह-जीवाजीवाभिगमोऽनन्तरोदितशब्दार्थो द्विविधो द्वि-
प्रकारः प्रज्ञप्तस्तीर्थकरणधर्मैः । अनेन चागृहीतशिष्याजिधानेन
निर्वचनसूत्रेणैतदाह । न सर्वमेव सूत्र गणधरप्रश्न-तीर्थकरनिर्वच-
नरूपं, किन्तु किञ्चिदन्यथाऽपि, केवलं सूत्र बाहुल्येन गणधरैः
हृद्य, स्तोत्रं शैष । यत उक्तम्-“अत्यं भासद्, अरद्वा” इत्यादि ।
तद्यथेति वक्ष्यमाणभेदकथनोपन्यासार्थः, स जीवाजीवाहि-
गमो यथा द्विविधो भवति तथोपन्यस्यत इति भावः ।
जीवाभिगमश्च, अजीवाभिगमश्च । चशब्दौ वस्तुतत्त्वम-
ङ्गीकृत्य द्वयोरपि तुल्यककृतोद्भावनार्थौ । आह-जीवाजीवाभि-
गमप्रश्नसूत्रे सचक्षित उपन्यस्तः, तं तथैवोच्चार्यासंचक्षितनि-
र्वचनानिधानमयुक्तम्, असंचक्षिते संचक्षितविधानायोगात् ।
नैष दोषः । प्रश्नसूत्रेऽप्यसंचक्षितस्यैवोपन्यासात्, भिन्नजा-
तीययोरैकत्वायोगात् । जी० १ प्रति० । जीवानामेकेन्द्रियाऽऽ-
दीनामजीवानां धर्मास्तिकायाऽऽदीनामभिगमः परिच्छेदो य-
स्मिन् तद् जीवाजीवाभिगमम् । जीवाजीवपरिच्छेदप्रतिपा-
दके जीवाजीवाभिगमाख्येऽध्ययनविशेषे, जी० ।

तस्येदमादिमं सूत्रम्-

इह खलु जिणमयं जिणानुमयं जिणानुद्वोमं जिणप्य-
णीनं जिणपरुवियं जिणकखायं जिणानुचिन्नं जिणपन्नत्तं
जिणदेसियं जिणप्पसत्थं अणुचितियं तं सद्दमाणा तं
पत्तियमाणा तं रोएमाणा धेरा भगवन्ते जीवाजीवाहि-
गमं णामज्झयणं पणवणंसु ।

जिनप्रशस्तं जिनानां गोत्रविशुद्धोपायाभिमुखापायविमुखहि-
तप्रवृत्ताऽऽदिभेदानां प्रशस्त निरुपमपथ्यान्भवत् उचितसेवन-
या हितम्, एवंभूत जिनमतमनुचिन्त्य औत्पत्तिक्यादिभेदमि-
क्षया पर्यालोच्य तद् जिनमतं श्रद्धाधाना यद्यपि नाम काल-
वैगुण्यतो मेधाऽऽदिगुणहीना प्राणिनस्तथाऽप्यतः स्वरूप-
मप्यधिगत जवच्छेदायत्यार्द्रचित्ततया मन्यमानास्तथा तद् जि-
नमतमेव प्रायमाणा असङ्गशक्तिप्रीत्या पश्यन्त, तथा तज्जि-
नमतमेव रोचयन्तः सात्मीजावेनानुभवन्त, क एते ? इ-
त्याह-स्वविरा जगवन्त, तत्र धर्मपरिणत्यनिवृत्त्या संयम-
क्रियामतय स्वविरा, परिणतसाधुजावाः, आचार्या इति
गर्भः । जगवन्त श्रुतैश्वर्याऽऽदियोगात् । भगवन्तो वा क-
पायादीनिति जगवन्तः । पृथोदरादित्वापन्नकारलोपः । जी-
वाजीवाहिगमनं नाम, नामनुशब्दस्याप्राव्ययत्वात्तत् परस्य
तुर्नायैकवचनस्य शेषः । जीवानामेकेन्द्रियाऽऽदीनामजीवा-
ना धर्मास्तिकायाऽऽदीनामभिगमः परिच्छेदो यस्मिन् तद्
जीवाजीवाहिगमः । इदं चान्वयप्रधानं नाम । यथा ज्वलतीति
ज्वलन इत्यादि । किं तदित्याह-अधीयत इत्यध्ययनम्, विशि-
ष्टार्थध्वनिमन्दभरूपं, प्रज्ञापितवन्त प्ररूपितवन्त । एतेन गुरुपवं-
क्रमतः कृण सवन्त नाकाऽनुपदशिन्, एतदुपदर्शनादजिधेयाऽऽ-
दिकमपि सिद्धम् । यथोक्तमनन्तरमिति कृतं प्रसङ्गेन । जी० १

प्रति० । जीवाजीवस्वरूपम् अभिगम्यतेऽस्मिन्निति जीवाजीवाभि-
गमः । दशवैकालिकस्य षड्जीवनिकायाध्ययने, दश० ४ अ० ।
दशवैकालिकस्य षड्जीवनिकायाध्ययनपर्यायशब्दप्रतिपादना-
याऽऽह निर्युक्तिकारः-“जीवाजीवाभिगमो”-जीवाजीवाभि-
गमः, सम्यग् जीवाजीवाभिगमहेतुत्वात् । दश० नि० ४ अ० ।

जीवाणुद-जीवानन्द-पुं० । स्वनामख्याते सुविधिवैद्यस्य सुते,
“जम्बूद्वीपे विदेहेषु, पुरे तितिप्रतिष्ठिते । वैद्यस्य सुविधेः सू-
नु-जीवानन्दाभिधोऽभवत् ॥ १ ॥” आ० क० ।

जीवाणुसांसण-जीवानुशासन-न० । जीवस्याऽऽत्मनो जाति-
निर्देशाद्वा जीवस्य भव्यप्राणिगणस्यानुशासनं शिक्षा । जीवस्य
शिक्षायाम्, तत्प्रतिपादके श्रीदेवसूरिविरचिते स्वनामख्याते
प्रकरणग्रन्थे च । जीवा० ।

तस्येयमादिमा गाथा-

णिम्महियरायरोसं, वीरं नमिज्जण जुवणतियवंधुं ।

मज्जत्थजावणाए, जीवस्सऽणुसांसणं वोच्छं ॥१॥

वीर नत्वा जीवानुशासनं वक्ष्य इति संदृढः । अवयवार्थस्व-
यम्-निर्मथितरागरोप निराकृतप्रीतिद्वेष, वीर वर्तमानतीर्था-
धिपतिः, नत्वा प्रणम्य, किं विशिष्टम्?, जुवनत्रिकवन्धुं जगत्त्रय-
वान्धवं माध्यस्थ्यभावनया रागद्वेषाज्जावेन जीवस्याऽऽत्मनो
जातिनिर्देशाद् वा जीवस्य भव्यप्राणिगणस्य । एवमप्रेऽपि
ज्ञातव्यम् । अनुशासनं शिक्षाम् । अत्र च “स्वराणां स्वरे प्रकृ-
तिलोपसंध्यः” इति प्राकृतलक्षणेन सकाराकारलोपेऽनुशब्दा-
कारस्य सस्वरत्वे च रूपमिदम् । एवमत्रापि यथासम्भवं
ज्ञेयमिति वक्ष्येऽजिघास्ये । शब्दव्युत्पत्त्यादिचर्चस्तु सर्वत्र
सुकर एवेति न प्रतन्यते । जीवा० १ अधि० ।

अन्ते च-

इय सिरिसिद्धंतमहो-यद्दीण सिरिनेमिचंदसूरीणं ।

जुवणाओ मज्झ-त्यया य सिरिदेवसूरीहिं ॥ १ ॥

सिरिवीरचंदसूरी-ण सीसमत्तेहिं विरज्यं एयं ।

सिद्धंतजुत्तिजुत्तं, जीवस्सऽणुसांसणं विमलं ॥ २ ॥

तह सयलागमपरम-त्थकणयकसवट्टद्वज्जुवमेहिं ।

सयलगुणरयणरोहण-गिरीहिं जिणदत्तसूरीहिं ॥ ३ ॥

सोहियमेयं अन्ने-मि सूरिपवराण सम्मयं किं च ।

जं एत्थ अणगामियं, तं गीयत्था वि सोहिं ॥ ४ ॥

इति. प्रकरणसमाप्तौ, श्रीसिद्धान्तमहोदधीनां शोभनाऽऽगम-
वृहत्समुद्गाणां श्रानेमिचन्द्रसूराणामेतन्नाम्नां श्रामधुत्तराध्ययन-
लघुवृत्तिवीरचरितरत्नचूमाऽऽदिशास्त्रकर्तृणा वृहद्गच्छशिरोम-
णीनां निष्कलङ्कसिद्धान्तव्याख्यानशिक्षातो मध्यस्थतया रा-
गाऽऽद्यज्जावत्वत श्रीदेवसूरिजिः श्रीवीरचन्द्रसूरीणां निजदे-
शनावशवधनिर्मलकीर्त्तिनां शिष्यमनैर्विनियगणपद्गुणैर्वि-
रचितं हृद्यमेतदिदं सिद्धान्तयुक्तं राक्षान्तयुक्तिसहित, जीव-
स्याऽऽत्मनो भव्यस्य वा अनुशासन बोधकं, विमलं निर्मलम् ।
तथेति । किं च-सकृदाऽऽगमपरमार्थकनककपपटलमधोपमैः
निःशेषसिद्धान्ततत्त्वचामीकरतत्परीक्षादक्षापलप्राप्तोपमानैः स-
कलगुणरत्नरोहणगिरिभिर्निर्मितगुणमाणिक्यरोहणशैलैर्जि-
नदत्तसूरिजिरेतन्नामकैः सप्तगृहनिवासिभिरिति यावत् ।

शोधित निर्दोषीकृतमेतद् जीवानुशासनम् । अन्येषां महेन्द्रसुरिप्रमुखाणां सुरिप्रवरारणामाचार्यवर्याणां सम्मतमभिप्रेत, किं च-अपर यदत्र प्रकरणे अनागमिकमुत्सृज्य, तस्मीतिार्थाः सिद्धान्तविदः, शोधयन्तु निर्मलीकुर्वन्तु । इति गाथाचतुष्टयार्थः ।

प्रकारान्तरेण निजनाम कथयन् प्रकरणसंख्यामाह-

देसवसुसूररीसा-हिंसाईवन्नकहियनामाहिं ।

पयरणमिणमो रइयं, तेवीसा-तिन्नि-सयगाहं ॥

देशवसुसूररीसाहिंसावृत्तना ये शब्दाः, तेषु ये आदिवर्णाः प्रथमाक्षराणि, तैः कथित प्रतिपादित, नामाभिधेय येषां ते तथा, नै, प्राकृतभाषया 'देवसूररीहिं' इत्यर्थः । प्रकरण ग्रन्थसदर्थः, इदं प्रत्यक्षम्, ओ इति निपातः पूरणार्थः । रचितमिति ।

आह-

अणहिल्लवारुनयरे, जयसीद्वनरेसरम्मि विज्जंते ।

दोहदिवसहिठिण्हिं, वासट्ठीसूरनवमीए ॥

अणहिल्लपट्टनगरे श्रीगूर्जरराजधान्यां जयसिद्धनरेश्वरे श्रीकर्णकर्णिवराजसूनौ विद्यमाने सति दोहदिनामश्वाचकवस-तिस्थितैर्द्विपष्टे सवत्सरे एकादशशत उपरिष्ठादिति शेषः ११६२। सुरेणाऽऽदित्यवारेण नवमी तिथिद्वत्तना तस्या रचितमिति पूर्वगाथोक्तक्रियासंबन्धादिति गाथार्थः ।

" एतस्य वृत्तिकरणे, पुण्य यदुपार्जितं मया तेन ।

सुखितोऽस्तु भव्यलोकः, कुम्राहवियोगतो नित्यम् ॥ १ ॥

मासैर्नैकेनेय, सरस्वतीतोषतः कृता वृत्तिः ।

अणहिल्लपाटकनगरे, विजयिनि जयसिद्धदेहनृपे ॥ २ ॥

दोहदिवसतिवासैः, श्रेष्ठिभ्रिजासकस्य दानरुचेः ।

तदुपपन्नादपर, च आविर्काया वसुन्धर्या ॥ ३ ॥

वीराऽऽदिपुत्रमातु-नित्यं जिनसाधुपूजनरतायाः ।

श्रीदेवसूरिभिरसौ, जगज्जे जातविमलदयै ॥ ४ ॥

श्रीमद्भिर्नैमिचन्द्राख्य-सूरिभिः शोधिताऽऽद्वैतैः ।

वृत्तिरेषाऽतिगम्भीर-सिद्धसिद्धान्तपारगैः ॥ ५ ॥

साम्प्रतमस्य प्रकरणस्याऽऽशीर्वादमाह-

जाव जिणसासणमिणं, एय जीवाणुसासणं ताव ।

नंदउ लोए सिद्धं-तजुत्तिसारं कुमयहरणं ॥

प्रतीतिार्थाः ।

येनाभिप्रायेणैदं प्रकरणं कर्त्तुं कृतं तमाविष्कु-

र्वन्नाह-

पंमिज्जणानिमाणे-ए विरइयं नेय किं तु इय बोहो ।

धम्मरयपुण्वमूरी-ण चेडिण्णं जंति जइ जीवा । ॥ १ ॥

इयमपि तथैव ।

अधुना यावन्तोऽत्र मुख्यतः प्रकरणेऽर्थाधिकाराः

यन्नामदृष्टान् सग्रहगाथापञ्चकेन स्मृत्यर्थमाह-

विंयपड्डा ? पास-

त्यनमण २ पडिकमण ३ वंदणं ४ नंदी ५ ।

दाणनिसेहो ६ महमा-

ल ७ पमि ८ अविही ए अणुद्धाणं ॥ १ ॥

सिद्धवलि १० पडणं पासा-

उ ११ चेडिविहि १२ सूरिसंधनिंदं च १३-१४ ।

पासत्थखेत्त १५ नाण-

उ निंद १६ गुरुगच्छवागं च १७-१८ ॥ २ ॥

बंजाडपूय १९ उस्स-

ग पढण २० वलहीण २१ अविहिगमणं च २२ ।

मलानिंद २३ सद्धिवक्खा-

ण २४ सद्धनमणं च २५ ओलमं २६ ॥ ३ ॥

संजइकहणं २७ जिणकुसु-

मपूय २८ सुच्छगहं च २९ तवनिंदा ३० ।

मिच्छइचेड ३१ मिच्छ ३२ अप-

माणवेस ३३ असंसंजया ३४ पाणे ३५ ॥ ४ ॥

चारित्तसत्त ३६ आयर-

ण ३७ गुणथुई ३८ एणं होंति अदतीसा ।

अहिगारा उ इमभी,

जीवस्सऽणुसासणे विमत्ते ॥ ५ ॥

एतदर्थश्च पूर्वोक्ताधिकारवशातो ज्ञेयः । जीवा० ३६ अधि० । जीवाभिगम-जीवाभिगम-पु० । जीवानां ज्ञेयानामवध्यादिनै-वाभिगमो जीवाभिगमः । गुणप्रत्ययावध्यादिप्रत्यक्षतः सत्त्वाभिगमे, स्था० ३ गा० १ उ० ।

से किं तं जीवाभिगमे ? जीवाभिगमे पुत्रिहे पण्णत्ते । तं जहा-संसारसमावण्णगजीवाभिगमे य, असंसारसमाव-ण्णगजीवाभिगमे य ॥

संसारं ससारो नारकतिर्यङ्मरभयग्रहणलक्षणस्तं स-म्यक् एकीभावेनाऽऽपन्नाः प्राप्ताः संसारसमापन्नाः संसारव-र्तिनः, ते च ते जीवाश्च, तेषामभिगमः संसारसमापन्नजीवाभि-गमः । तथा-न ससारोऽसंसार संसारप्रतिपक्षभूतो मोक्ष इत्यर्थः । त समापन्ना असंसारसमापन्ना, ते च ते जीवाश्च, तेषामभिगमोऽसंसारसमापन्नजीवाभिगमः । चशब्दाबुभये-षामपि जीवानां जीवत्व प्रति तुल्यकक्षतासूचकौ । तेन ये वि-ध्यातप्रदीपकल्प निर्वाणमभ्युपगतवन्तः, ये च नवानामात्मगु-णानामत्यन्तोच्छेदेन, ते निरस्ता दृष्टव्याः, तथानूतमोक्षाभ्यु-पगमे तदर्थं प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यनुपपत्तेः । न खलु सचेतनः स्वधाय कण्ठे कुठार व्यापारयति, दुःखितोऽपि हि जीवन् कदाचिद्-दृष्टमाप्नुयात्, मृतेन तु निर्मूलमपहास्तिताः सपद इति । इह केवलान् अजीवान् जीवाश्चानुचचार्य अभिगमशब्दसंवलितः प्रश्नोऽभिगमव्यतिरेकेण प्रतिपत्तेरसंभवः, ततस्तेषामभिगम्यते धर्मस्यापनार्थः, तेन सद्वेदेतिमत्यादिसद्वैताऽऽद्यपोह उक्तो वे-दितव्यः । सद्वैताऽऽद्यभ्युपगमेऽभिगमः गम्यतारूपधर्मातुयोग-तः प्रतिपत्तेरेवासंभवात् । जी०१ प्रति० । "तिहिं दिसाहिं जीवा-ण जीवाभिगमे पण्णत्ते । त जहा-उद्धाण, अहो,तिरियाण । एव पंचिदियतिरिक्खजोणियाण, एव मणुस्साण वि" ॥ स्था० ३ गा० । "गहिं दिसाहिं जीवाण जीवाभिगमे पण्णत्ते । पाण्णपाण जाव अहाण, एव पंचिदियतिरिक्खजोणियाण वि, मणुस्साण वि" ॥ स्था० ६ गा० । जीवानामुपलक्षणत्वाद्जीवानां चाभिगमो ज्ञान यत्र स जीवाभिगमः । स्थानाद्भयोपाकृभूतेऽङ्गवाद्ये उक्तालि-कमुत्तविशेषे च । पा० । न० ।

जीवि [ण]-जीविन्-पु०। प्राणधारके, “जे एते एव जीविणो ।” य एते यतय एवं जीवन्ति परगृहाण्यदन्तोऽन्तप्रान्तजोजिनो द-
त्ताऽऽद्वाना बुद्धितशिरसः सर्वजोगवञ्चिता दुःखित जीव-
न्तीति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

जीवितुकाम-जीवितुकाम-त्रि०। दीर्घकावमायुष्काजिवापिण,
“अपिपयवहा पियजीविणो जीवितुकामा ।” यत एव प्रियजी-
विनोऽन एव दीर्घकावं जीवितुकामा -दीर्घकावमायुष्काजिवा-
पिण । (आचा०) “जीवितुकामे लालप्पमाणे ” । जीवितुकाम
आयुष्कानुभवनमभिलषमाणः । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

जीविओसविय-जीवितोत्सविक-त्रि० । जीवितस्योत्सव इव
जीवितोत्सवः, स एव जीवितोत्सविकः । रा० । झा० । जी-
विनविपये वा उत्सवो महः, स इव यः स जीवितोत्सविकः ।
भ० । “जीविओसविए” । ज० ए श० ३३ उ० । झा० । रा० ।
जीविओसासिय-जीवितोच्चासिक-त्रि० । जीवितमुच्चासयति
वर्द्धयतीति जीवितोच्चासः, स एव जीवितोच्चासिकः । जी-
वितवर्द्धके, भ० ६ श० ३३ उ० । झा० ।

जीविय-जीवित-न० । प्राणधारणे, रा० । प्रश्न० । विशेष० ।
झा० । आव० । आबु० । नि० । “जीवियं णाभिकंखेज्जा ।”
जीवित प्राणधारणलक्षणं नाभिकाङ्क्षेत । आचा० १ श्रु० ८
अ० ८ उ० । “ते वीरा वंघणोमुक्का, नावकखति जीविय ।”
जीवितमसंयमजीवित प्राणधारण वा । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
“जीवितं दुविह-सजमजीविय, असजमजीविय च ” । नि०
चू० १ उ० ।

फुसियमिव कुसग्गे पणुसं सप्पिवड्यं वातेरियं एवं वा-
लस्स जीवियं ।

कुशाग्रोदकविन्दुमिव बालस्य जीवितमिति संबन्धः । तत्कि-
भूतमित्याह-“पणुसं” इत्यादि । प्रणुन्नमनवरताऽपराऽपरो-
दकपरमाणुपचयात् प्रणुन्नं प्रेरितं, वातेनेरितं सनिपतितं-भा-
विनि भूतवडुपचाराभिपतदेव निपतितं, टार्ष्टान्तिकं दर्शयत्ये-
वमिति-यथा-कुशाग्रमित्येवमिति । यथा-कुशाग्रे विन्दुः कण-
संभावितस्यतिक, एवं बालस्यापि जीवितम्, अवगततत्त्वो
हि स्वयमेवावगच्छति । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

जीवितं दशधा । तथा चाऽऽह-

नामं उवणा दविण्ण, ओहे भव तवभवे य जोगे य ।

संजम जस किन्ती जी-वियं च तं भन्नए दसहा ॥

तद् जीवित दशधा भण्यते । तद्यथा-नामजीवित, स्थापनाजी-
वित, द्रव्यजीवितम्, ओघजीवितं, भवजीवितं, तद्भवजीवित, भो-
गजीवित, सयमजीवितं, यशोजीवितं, कीर्त्तिजीवित च । एष
गाथासमासार्थः । व्यासार्थं तु भाष्यकारः स्वयमेव वक्ष्यति ।

तत्र नामस्थापने श्रुण्वत्वाऽनादृत्य शेषजन्मव्याख्यानाथमाह-
द्वेवे सच्चित्तादी, आनुयमद्वय्याजवे ओहे ।

नेरड्याईण जवे, तवज्ज तत्येव उववत्ती ॥

द्वये द्रव्यविषय जीवितं, द्रव्यजीवितमित्यर्थः । सच्चित्ताऽऽदि
सच्चित्तमचित्तं, मिथ च । इह कारणे कार्योपचाराद् येन द्रव्येण
सच्चित्ताच्चित्तमिथज्जेतेन पुत्रहिरण्योभयरूपेण यस्य यथा जी-
विनमायत्त तस्य तथा तत्र द्रव्यजीवितमुच्यते । उक्तं द्रव्यजी-
वितम् । (आनुयसद्वय्याभवे ओहे) ओघजीवितं सामान्य-

जीवितमायुःसद्रव्यता आयुःप्रदेशकर्म, तस्य द्रव्यैः सह
मानता आयुःसद्रव्यता, आयुःकर्मद्रव्यसहचारिता, जीव-
स्येत्यर्थः । इदं च सामान्यजीवितं सकलसंसारिणामविशेषण
सर्वदा भावि, तत इदमङ्गीकृत्य यदि परं सिद्धा एव मृताः, न
पुनरन्ये केचन । उक्तमोघजीवितम् । नैरायिकाऽऽदीना नैरायिक-
तिर्यङ्मरामराणां जवे स्वस्वभवे स्थितिर्नैवजीवितम् । उक्त भ-
वजीवितम् । (तद्भव तत्येव उववत्ती) तस्मिन् जवे ज्ञूयो ज्ञूयो
जीवित तद्भवजीवितम् । किं तदित्याह-तत्रैवोत्पत्तिः तत्र तस्मि-
न्नाधिकृते तिर्यग्जवे, मनुष्यभवे वा स्वकायस्थित्यनुसारेण ज्ञूयो
ज्ञूय उत्पत्तिः । इदं चौदारिकशरीरिणामेवावसातद्यम्, अन्यत्र
निरन्तर भूयोज्ञूयस्तत्रैवोत्पत्त्यभावात् । उक्त तद्भवजीवितम् ।

भोगम्मि चकिमार्ड, संजमजीयं तु संजयजणस्स ।

जसकिन्ती य जयवतो, संजम नरजीव आदिगारो ॥

भोगं भोगजीवितं चक्रवर्त्यादीनाम्, आदिशब्दाद् बलदेववासु-
देवाऽऽदिपरिग्रहः । उक्त भोगजीवितम् । सयमजीवित सयत-
जनस्य साधुलोकस्य । उक्तं संयमजीवितम् । यशःकीर्त्ति भग-
वतो वर्द्धमानस्वामिनः । ततो यशोजीवित कीर्त्तिजीवित च प्र-
गवत प्रतिपत्तव्यम् । यशःकीर्त्योश्चाय विशेषः-“दानपुरणफ-
ला कीर्त्तिः, पराक्रमकृतं यशः ।” अन्ये त्विदमेकमेवाभिदध-
ति, केवलं संयमप्रतिपत्तभावतो दशमसंयमजीवितमविरत-
गत प्रनिगृह्णन्ति । आ० म० १ अ० २ खण्ड । विशेष० । आ० चू० ।
जीवन्त्यनेनाऽऽयुष्कर्मणेति जीवितम् । प्राणधारणाऽऽत्मके आयु-
पि, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “जीवियं दुप्पन्निवूहणं” जीवि-
तमायुष्कं तत् क्षीणं सत् दुष्प्रतिवृद्धणीय, दुरभावाथो, नैव वृद्धिं
नीयते इति यावत् । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । अथवा
जीवितमायुष्कमसंयमजीवितं वेति । आचा० १ श्रु० २
अ० २ उ० । “णो जीवियं णो मरणाहिकखी ।”
जीवितमसंयमजीवितं, दीर्घायुष्कं वा । सूत्र० १ श्रु० १३
अ० । “ए य संखयमाहु जीवियं, तह वि य बाल-
जणो पगज्जह ।” न च नैव जीवितमायुष्कं काव्यपर्यायेण
वृद्धितं सत् पुनः (संखयमिति) संस्कर्तुं तत्तुल्यसधातुं श-
क्यते, इत्येवमाहुस्तद्विदः, तथाऽप्येवमपि व्यवस्थिते, बालो-
ऽहो जनः प्रगल्भते पाप कुर्वन् घृष्टो भवति, असदनुष्ठानर-
तोऽपि न लज्जत इति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । न च नैव
वृद्धित जीवितमायुः संस्कर्तुं सधातुं शक्यते, एवमाहुः सर्वज्ञाः ।
तथाहि-“दरुकल्लिय करित्ता, वञ्चति हु राड्ढो य दिवसा य ।
आकस चेत्तना, गया य पुण नाणानियत ति ॥१॥” तथाऽप्येवमपि
व्यवस्थिते जीवानामायुपि बाहज्जनोऽन्यो लोको निर्विचकतया
असदनुष्ठाने प्रवृत्ति कुर्वन् प्रगल्भते घृष्टतां याति, असदनुष्ठा-
नेनापि न लज्जत इत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

कुमग्गे जह ओसविदुण, योवं चिट्ठं खंवाणए ।

एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥२॥

हे गौतम ! समयमात्रमपि मा प्रमादी । न देतुमाह-यथा कु-
शस्याग्रे अत्रययायविन्दुर्हम्बमानः सन् स्तोकं स्तोककाल ति-
ष्ठति वाताऽऽदिना प्रेर्यमाणः सन् पतति, तथा मनुष्याणां जी-
विनम् आयुस्थिरं हेयम् । एवमायुषोऽनित्यत्वं ज्ञात्वा धर्मे
प्रमादो न विधेय इत्यर्थः ॥ २ ॥

इड उत्तरिम्मि आनुए, जीवियए बहुपञ्चवायए ।

विदुणादि रयं पुरा कडं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥३॥

इत्युक्तदृष्टान्तेन, इत्थरे स्वल्पकालपरिमाणे, मनुष्यस्याऽऽयुषि जो गौतम ! पुरा कृतं रज प्राचीनकृत पातक दुष्कर्म, विशेषेण धुनीहि जीवात् पृथक् कुरु । हे गौतम ! पुनर्जीवितिके अर्थात् सोपक्रमे आयुषि, बहवः प्रत्यवाया उपघातहेतवोऽध्यवसायाऽऽदयो चर्तन्ते यस्मिन् तद् बहुप्रत्यवायक, नस्मिन् बहुप्रत्यवायके, समयमपि मा प्रमाद कुर्यात् । अत्राऽऽयुः शब्देन निरूपक्रम आयुर्ज्ञेयते, जीविनशब्देन सोपक्रम भण्यते । एति प्राप्नोति उपक्रमहेतुभिरनपचत्यंतया यथास्थित्या एव अनुभवमिति आयुः । तस्मिन्नायुषि निरूपक्रमे आयुषि स्वल्पपरिमाणेऽपि दुष्कृतं दूरीकुरु । यद्यपि पूर्वकोटिप्रमाणमायुर्भवति, तथापि देवापेक्षया स्वल्पमेव ज्ञेयम्, अतुल्यत्वात् । यदुक्तम्-“ धनेषु जीवितव्येषु, रतिकामेषु नारत ! । अतुलाः प्राणिन सर्वे, याता यास्यन्ति यान्ति च ॥ १ ॥ ” अत्र सोपक्रमनिरूपक्रमायुर्ज्ञान केवलिन एव भवेत् । उक्तं १० अ० ।

ता किमर्थं आउसो ! नो एवं चिंतयन् नवइ । अंतरायवहुले खलु अयं जीविए, एमे वहुवे वाइयपित्तियसिंभिय-संनिवाइया विविहा रोगाऽऽयंका फुसंति जीवियं ॥

तावदादौ किमर्थं नैव चिन्तयितव्यम्, हे आयुष्मन् ! त्वं शृणु, यतो नवति अंतरायवहुल विघ्नप्रचुरमिदं, खलु निश्चये, जीवितमायुर्जीवानाम् । तथा-इमे प्रत्यक्षा बहवो वातिका चातरोगोद्भवाः, पैत्तिकाः पित्तरोगजाः (सिंभिये त्ति) श्लेष्मभवाः, सास्त्रिपातिकाः सास्त्रिपातजन्ता, विविधा अनेकप्रकारा रोगा व्याधयः, ते च ते आतङ्काश्च कृच्छ्रजीवितकारिण इति रोगाऽऽतङ्का जीवितं स्पृशन्तीति । तं । शरीरे, उक्तं १० अ० ।

अगवान् श्रीमहावीरदेवो गौतमस्वामिनमुद्दिश्यान्यानपि जग्यजीवानुपदिशति-

दुमपत्तए पंरुए जहा, निवडइ राइगणाण अचवए ।

एवं मणुयाण जीवियं, समय गोयम ! मा पमायए ॥ १ ॥

हे गौतम ! एवमनेन दृष्टान्तेन, मनुजाना मनुष्याणा, जीवित जानीहि, त्व समय समयमात्रमपि, मा प्रमादी प्रमाद मा कुर्यात् । अत्र समयमात्रग्रहणमत्यन्तप्रमादनिवारणार्थं, अनेन केन दृष्टान्तेन ? तद् दृष्टान्तमाह-यथा रात्रिगणानामत्यये गमने, रात्रीणा गणा रात्रिगणा काष्ठपरिणामाः रात्रिदिवस-समूहा, तेषामत्ययेऽतिक्रमे पाएसुर दुमपत्रक एक वृन्तात् शिथिलप्राय पर्ण निपतति, तथैव दिनानामत्यये आयुर्लक्षणे वृन्ते शिथिले जाते सति जीवित शरीर पतति । जीवो जातो यस्मिन् तज्जीवित, शरीरमित्यर्थः । जीवितस्य कालस्य विनाशाभावाद् जीवितशब्देन शरीरमुच्यते । उक्तं १० अ० । जीवितमिव जीवितम् । द्वादशाङ्गे श्रुते, मर्यादाया च । विशेषः । आ० म० ।

जीवियंतकरण-जीवितान्तकरण-पु० । प्राणवधे, प्राणवधस्य चैतद् गौण नाम । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जीवियट्ठि [ए]-जीवितार्थिन्-पु० । जीवितुकामे, “ जो वा विस खायइ जीवियट्ठि । ” दश० ९ अ० १ उ० । आचा० । सूत्र० । “ आय न कुज्जा इह जीवियट्ठि । ” इहासयमजीवितार्थी प्रभूतकाल सुखेन जीविष्यामीत्येतदध्यवसायी आय कर्माऽऽश्रवलक्षण न कुर्यात् । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

जीवियणाम [ए]-जीवितनामन्-न० । जीविकाहेतौ नाम-नि, अनु० । “ से किं त जीवियणामे ? । जीवियणामे अव-करण उक्कुरुमिए उभिअए कज्जवए सुप्पए । सेत्त जीवियणा-मे । ” “ से किं त जीवियणामे ” इत्यादि । इह यस्या जातमा-त्रमपत्य म्रियते सा लोकस्थितिवैचित्र्याज्जातमात्रमपि किञ्चिदप-त्य जीवननिमित्तमवकराऽऽदिष्वस्यति तस्य चावकरणं वक्तु-रुक्त इत्यादि यन्नाम क्रियते तज्जीविकाहेतो स्थापनानामाऽऽ-ख्यायते । (सुप्पए त्ति) सूर्यं कृत्वा त्यज्यते, तस्य सूर्यक एव नाम स्थाप्यते, शेषं प्रतीतम् । अनु० ।

जीवियजावणा-जीवितभावना-ल्लो० । जीवसमाधानकारि-एया जावनायाम्, सूत्र० ।

यथा भूतेषु मैत्री सपूर्णभावमनुभवति तथा दर्शयितुमाह-चूर्णहि न विरुज्जेज्जा, एस धम्मे वुसीमओ ।

साह जगं परिन्नाय, अस्सि जीवितजावणा ॥ ४ ॥

“ चूर्णहि ” इत्यादि । चूतै स्थावरजङ्गमैः सह विरोध न कुर्यात्, तदुपघातकारिणमारम्भ तद्विरोधकारण दूरतः परिवर्जयेदित्यर्थः । स एषोऽनन्तरोक्तो भूताविरोधकारी, धर्मः स्वभावः, पुण्याऽऽख्या वा, (वुसीमओ त्ति) तीर्थकृतोऽय सत्सयम-वतो वेति । तथा सत्सयमवान् साधुस्तीर्थहृज्जगच्चराचरभूत-ग्रामाऽऽख्य केवलाऽऽलोकेन सर्वज्ञप्रतीताऽऽगमपरिज्ञानेन वा परिज्ञाय सम्यगवबुध्यास्मिन् जगति मौनीन्द्रे वा धर्मे भावनाः पञ्चविंशतिरूपा द्वादशप्रकारा वा या अग्निमतास्ता जीवितजावना जीवसमाधानकारिणी । सत्सयमाद्भवतया मोक्षकारिणी-भावेयदिति । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

जीवियमरणनिरवकंख-जीवितमरणनिरवकाङ्क-त्रि० । जी-वितमरणयोर्विषये निरवकाङ्को जीवितमरणनिरवकाङ्कः । जी-वितमरणयोर्विषये वाञ्छारहिते, कल्प० ६ क्षण ।

जीवियरसज-जीविकरसभ-पु० । साधारणशरीरवाटरवन-स्पतिकायिकमेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जीवियरेहा-जीवितरेखा-ल्लो० । मणिबन्धादुत्थाय तर्जन्यङ्गु-ष्ठकान्तर्गतायां रेखायाम्, कल्प० ।

“ मणिवन्धात्पितुल्लेखा, करभाच्चिभवायुषो ।

लेखे द्वे यान्ति तिस्रोऽपि, तर्जन्यङ्गुष्ठकान्तरम् ॥ ११ ॥

येषां रेखा इमास्तिस्रः, सपूर्णा टोपवर्जिता ।

तेषां गोप्रधनायूषि, सपूर्णान्यन्यथा न तु ॥ १२ ॥

उल्लङ्घ्यन्ते च यावन्त्यो-ऽङ्गुष्ठयो जीवितरेखया ।

पञ्चविंशतयो ज्ञेया-स्तावन्त्य-शरदां युधे. ” ॥ १३ ॥ कल्प० १ क्षण ।

जीविया-जीविका-ल्लो० । ‘ जीव ’ आकन्-इत्वम् । जीवनो-पाये, आजीवने च । वाच० । वृत्तौ, स्था० ४ टा० २ उ० । आजन्मनिर्वाहे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । “ सा जीवि-या पछविमा चिरेण । ” सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

जीवियारिह-जीविकाऽर्ह-त्रि० । जीविकोचिते, भ० ११ श्रु० ११ उ० । आजन्मनिर्वाहयोग्ये, “ चिउल जीवियारिह पीइदा-णं दलइ. ” ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । औ० ।

जीवियासंसप्पओग-जीविताऽऽशमाप्रयोग-पु० । जीविनं प्रत्या-शसा-चिरमे जीवित भवत्विति जीविताऽऽशसाप्रयोगः । आशसा-

प्रयोगनेदे, स्था० १० ग० । जीवितं प्राणधारणं, तदाशसा-
यास्तद्विज्ञापस्य प्रयोगः, यदि बहुकायमहं जीवेयमिति ।
संलेखनायास्तृतीयेऽतिचारे, उपा० १ अ० । तथा कश्चि-
त्कनानशनं प्रभूतपौरजनवाताविहितमहामहः सततावलो-
कनात्प्रचुरवन्दारुवृन्दवन्दनसंमर्ददर्शनात् अस्तोकविवेकिलो-
कसत्कृतश्लोकसमाकर्णनात् पुरतः सन्नूय नूयो नूयः सन्ना-
मिकजनविधीयमानोपवृद्धणश्रवणात् अनघसमस्तसङ्गजनम-
ध्यसमारब्धपुस्तकवाचनवस्त्रमाल्याऽऽदिसत्कारनिरीक्षणैवं
मन्यते-प्रतिपन्नानशनस्यापि मम जीवितमेव सुचिरं श्रेय,
यत एवविधा मनुद्देशेन विभूतिर्वर्तत इति जीविताऽऽशसाप्र-
योगः । ध० २ अधि० । आ० चू० । आ० ।

जीवियासंसा-जीविताऽऽशसा-स्त्री० । प्राणधारणाभिलाषा-
याम्, उपा० १ अ० । जीवितं प्राणधारणं, तत्र पूजाविशेष-
दर्शनात् प्रभूतपरिवाराऽऽदिविलोकनात् सर्वलोकश्लाघाश्र-
वणाच्च एव मन्यते-जीवितमेव श्रेयः, प्रत्याख्यातचतुर्विधाऽऽ-
हारस्यापि यत एवविधा मनुद्देशेनेयं विभूतिर्वर्तत इत्याश-
सेति तृतीयः । जीविताऽऽशसासंलेखनायास्तृतीयेऽतिचारे,
ध० ३ अधि० ।

जीवियासा-जीविताऽऽशा-स्त्री० । जीविनप्रप्तिसंज्ञावनायाम्,
म० १२ श० ५ उ० । जीवितस्य प्राणधारणस्याऽऽशा वाञ्छा
जीविताऽऽशा । प्राणधारणवाञ्छायाम्, रा० । नि० । ज्ञा० । लो-
कपायनेदे, स० ४२ ।

जीवियासामरणजयविष्पमुक्त-जीविताऽऽशामरणजयविष्पमु-
क्त-त्रि० । जीवितस्य प्राणधारणस्याऽऽशा वाञ्छा मरणाच्च
यद्भयं, नाभ्यां विष्पमुक्तो जीविताऽऽशामरणजयविष्पमुक्त । जी-
विताऽऽशामरणजयोपेक्षके, नि० १ वर्ग १ अ० । ज्ञा० । रा० ।

जीवुत्पत्ति-जीवोत्पत्ति-स्त्री० । व्रसस्थावरान्यतरप्राणिप्राहु-
र्भावे, सेन० ।

अथ वृद्धप० कनकविजयगणिकृतप्रश्नाः, तदुत्तराणि च-
अचित्ताशनाऽऽदिचतुष्कमध्ये रात्रौ व्रसजीवानां स्थाव-
रजीवानां चोत्पत्तिर्भवति, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-
रात्रावचित्ताशनाऽऽदिचतुष्कमध्ये "तज्जोणिआण जीवाण, तदा
सपाइमाण य। निसि भत्ते व्हो दिट्ठो, सव्वदसीहि सव्वहा" ॥१॥
इतिश्राद्धदिनकृत्यसूत्रवचनात्, तथा-"अक्खइ तिहुअणणादो,
दोसो ससत्ति होइ राईए । भत्ते तग्गंधरसा, रसेसु रसिअ,
जिआ हुति" ॥१॥ इति बूटकगाथाऽनुसारेण च स्थावरजीवो-
त्पत्तिः सजाव्यते, न तत्र व्रसजीवानाम्, रात्रियोगादिति । ४८
प्र० । सेन २ उल्ला० ।

जीवोप्सरण-जीवोप्सरण-न० । मन्त्रशास्त्रभेदे, स्था० ६ ठा० ।

जीह-लज्ज-धा० । व्रीडायाम्, भवादि०-आत्म०-अक०-सेट् ।
"हन्नेर्जीह" ॥८॥ १०३॥ इति प्राकृतसूत्रेण लज्जेर्जीहाऽऽदेशः ।
जीहइ, लज्जइ । प्रा० ४ पाद । लज्जते, अलज्जिष्ट । निष्ठायामनिद्रा,
तस्य न । लज्ज । वाच० ।

जीहगार-जिह्वाकार-पु० । 'जिह्मगार' शब्दार्थे, प्रश्ना०
१ पट ।

जीहा-जिह्वा-स्त्री० । 'जिह्वा' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।
रसनेन्द्रिये, वृ० १ उ० ।

जीहाड्ड-जिह्वाड्ड-पुं० । 'जिह्माड्ड' शब्दार्थे, आ० ४ अ० ।
जीहादोस-जिह्वादोष-पु० । 'जिह्मादोस' शब्दार्थे, आ० ४ अ० ।
जीहादोसणिवुत्त-जिह्वादोषनिवृत्त-त्रि० । रसगृह्णिरहिते, वृ०
१ उ० ।

जीहामयडुक्ख-जिह्वामयदुःख-न० । 'जिह्वामयदुक्ख' श-
ब्दार्थे, स्था० ५ ग० २ उ० ।

जीहामयसोक्ख-जिह्वामयसौख्य-न० । 'जिह्वामयसोक्ख' श-
ब्दार्थे, स्था० ५ ग० २ उ० ।

जीहिंदिय-जिह्वेन्द्रिय-न० । 'जिह्वेन्द्रिय' शब्दार्थे, प्रश्ना० १
आश्र० चार ।

जीहिंदियनिग्गह-जिह्वेन्द्रियनिग्रह-पुं० । 'जिह्वेन्द्रियनिग्रह'
शब्दार्थे, उक्त० २६ अ० ।

जीहिंदियसंवर-जिह्वेन्द्रियसंवर-पुं० । 'जिह्वेन्द्रियसंवर' श-
ब्दार्थे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

जु-जु-पु० । वेगे, नभासि, स्वके, गतौ, स्त्री० । एका० ।

यु-त्रि० । यौति पृथग् भवतीति युः । विचि गान्दसत्वाद्गुणाभावः ।
पृथग्नूते, जै० गा० । अपृथग्नूते च । 'यु' मिश्रणेऽभिधने चेति
चैचनत् । जै० गा० ।

जुअल्ल-देशी-तरुणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जुअल्लिअ-देशी-द्विगुणिते, दे० ना० ३ वर्ग ।

जुइ-युति-[ती]-स्त्री० । युत इन् वा डीप् । "द्युय्या ज." ॥
२ । २४ । इति प्राकृतसूत्रेण ज । प्रा० २ पाद । स्फुरणे, ज्ञा० १
श्रु० ६ अ० । शरीराऽऽभरणाऽऽदिदीप्तौ, स० ३० सम० । औ० ।
सूत्र० । द्युतिवक्तव्यताप्रतिबद्धे निर्याऽऽवलिकोपाङ्गस्य द्युष्टिद-
शानामकपञ्चमवर्गस्य षष्ठेऽध्ययने, नि० १ वर्ग० । (तद्व-
क्तव्यता निशुठवत्, सा च 'निसड' शब्दे वदयते) आन्तरे ते-
जासि, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । तपोदीप्तौ, तेजोद्वेय्यायाम्,
उक्त० १ अ० । माहात्म्ये च, द्युतिः प्रेमा माहात्म्यमित्यर्थः ।
स्था० ६ ठा० । कान्तौ, शोभायाम्, प्रकाशे च । वाच० । 'जु'
किन् । इष्टार्थसम्प्रयोगे च, 'जु' अभिगमने इति वचनात् ।
जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० ।

युति-स्त्री० । पु० । किन् । मिश्रीकरणे, प्र० ६ द्वार । युक्तौ, इष्टपरि-
वाराऽऽदिसंयोगे, स्था० । (जुइत्ति) द्युतिर्दीप्ति शरीराऽऽभरणाऽऽ-
दिसंभवा, युतिर्वा युक्तिरिष्टपरिवाराऽऽदिसंयोगवृत्तयेति । स्था०
३ ठा० ३ उ० । वस्तुघटनायां च, (मव्वज्जुईए) सर्वद्युत्याऽऽभरणा-
ऽऽदिसंबन्धिन्या सर्वयुक्त्या वा उचितेषु वस्तुघटनावकाशेति ।
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । द्युत्या यथाशक्ति विस्फारितेन
शरीराऽऽभरणतेजसि । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

जुडमं-युतिमत्-त्रि० । द्युतिर्दीप्तिरतिशायिनी विद्यते यस्य स ।
उक्त० ५ अ० । दीप्तिमति, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । तेजस्विनि,
उक्त० १८ अ० । आचा० ।

जुड-युति-स्त्री० । युत इन् डीप् । 'जुड' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।
जुडल्ल-जुगुप्स-स्त्री० । 'गुप्' निन्द्यायां स्वार्थे सन् । "जुगु-

प्लेभुण-दुगुञ्ज-डुगुञ्ज " ॥ ८ । ४ । ४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण जुगुप्सेरेते त्रय आदेशाः । जुगुञ्ज, दुगुञ्ज, दुगुञ्ज । प्ले-जुगुञ्ज । गलोपे-दुगुञ्ज, दुगुञ्ज । प्ले-जुगुञ्ज, जुगुञ्ज । प्रा० ४ पाद । वाच० ।

जुउंछिय-जुगुप्सित-त्रि० । निन्दिते, नि० चू० ४ उ० ।

जुगिय-जुङ्गिक-पु० । जातिकर्मशरीराऽऽदिभिर्दूयते, ग० । जा-तिकर्मशरीराऽऽदिभिर्दूयितो जुङ्गित । तत्र मातङ्गकौलिकवर-टसूचिकछिम्पकाऽऽदयोऽस्पृश्या जातिजुङ्गिता स्पृश्या अपि, स्त्रीमयूरकुक्कुटाऽऽदिपोषका वशवरत्राऽऽरोहणा नापितसौ-करिकागुरिकत्वाऽऽदिनिन्दितकर्मकारिण कर्मजुङ्गिता, कर-चरणकर्णाऽऽदिवर्जिता पङ्कुकुञ्जवामनककाणप्रभृतयः शरी-रजुङ्गिता । ग० १ आधि० घ० । व्य० । नि० चू० । (जुङ्गितस्य दीक्षाऽनर्हत्वं 'आयरिय' शब्दे द्वितीयभागे ३२९ पृष्ठे उक्तम्)

वितियपदे दिक्खेजा-

जाहे य माहणेहि, परिजुत्ता कम्मसिप्पपमिविरता ।

अट्टाणए विदेसे, दिक्खा से उत्तिमहे य ॥ ४१६ ॥

जाहे जुगितो महायणमाहणेहि परिजुत्तो ताहे दिक्खिज्जति, कम्मसिप्पविरता माहणादिमुत्ता तथा दिक्खिज्जति, सरीरजु-गितो अ दिक्खितो उत्तिमहे वा । नि० चू० ११ उ० । प० मा० । प० चू० ।

जुङ्गित-पु० । जातिकर्मशरीराऽऽदिभिर्दूयिते, ग० १ आधि० । खणीकृते, व्य० ३ उ० । पि० ।

जुगियंग-जुङ्गिताङ्ग-त्रि० । व्यङ्गिते, स्था० ५ ग० ३ उ० । कर्त्तितहस्तपाटाऽऽद्यवयवे, पि० ।

जुंज-युज्-धा० । बन्धने, युतौ च । चुरा०-उज्ज० । प्ले-ज्वाडि०-पर०-सक०-सेट् । " युजो जुजजुजुप्पा " ॥ ८ । ४ । १०६ । इति प्राकृतसूत्रेण युजेरेते त्रय आदेशाः । जुजङ्, जु-ज्जङ्, जुप्पङ् । योजयति, योजयते । प्रा० ४ पाद । योगे, समाधौ, दिवा०-अक०-अनिद् । युज्यते, अयुक्त । वाच० । ' जुजङ् य जहत्थाम । ' ' युजिर् ' योगे, योजयति च । नि० चू० १ उ० ।

जुंजण-योजन-न० । ' युज् ' जावादौ व्युद् । सयोगे, णिच् ल्युट् । सयोगकरणे, वाच० । व्यापारणे, " इदियाण य जुजणे " श्रो-त्रनेत्ररसनानासात्वगादीनामिन्द्रियाणां शब्दरूपरसगन्धस्पर्-शाऽऽदिविषयेषु व्यापारणे, उक्त० २४ अ० । " सन्विदियजो-गजुजणया । " स्था० ७ ग० ।

जुंजणा-योजना-स्त्री० । व्यापारणे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

जुंजणाकरण-योजनाकरण-न० । मन प्रवृत्तीनां व्यापारणक-रणे, नोश्रुतकरणभेदे च । नोश्रुतकरणजेट्माधिकृत्य- " तद् य जुं-जणाकरण । " योजनाकरण च मन प्रवृत्तीनां व्यापारणम् । (आ० म०)

साम्प्रत योजनाकरणं व्याचिख्यासुराह-

जुंजणकरणं तिविहं, मणवयकाए मणासि सच्चार्ह ।

सट्ठाणे तव्जेदो, चउ चउहा सत्तहा चेव ॥

योजनाकरण विविधम् । तद्यथा-मनोवाक्याये मनोवाक्यायविषय-मनोविषय, वाग्विषय, कायविषय चेत्यर्थः । तत्र मनसि सत्याऽऽ-

दिक यद् योजनाकरणम् । तद्यथा-सत्यमनोयोजनाकरणम्, अ-सत्यमनोयोजनाकरणम्, सत्यामृगामनोयोजनाकरणम्, असत्या-मृगामनोयोजनाकरणमिति । स्वस्थाने प्रत्येकं मनोवाक्यायवृत्तये, तेषां योजनाकरणानां, जेट् विज्ञागो वक्तव्यः । तद्यथा-चतुर्धा, चतु-र्धा, सप्तधा चैवेति । अयमत्र भावार्थः-चतुर्भेदः सत्यमनोयोज-नाकरणाऽऽदि दर्शितम्, एवं वाग्योजनाकरणमपि सत्यवाग्यो-जनाकरणमिति । आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० ।

जुंजुरुमो-देशी-अपरिग्रहे, दे० ना० ३ वगं ।

जुगंज-जुगुप्म-' जुउंछ ' शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

जुग-जुग-धा० । त्यागे, भ्वादि०-पर०-सक०-सेट्, इदित् । युङ्गति, अयुङ्गीत् । वाच० ।

युग-धा० । वर्जने, भ्वादि०-पर०-सक०-सेट्, इदित् । वाच० ।

युगि-अच्, पृषो०-नलोपः । युग्मे, द्वित्वसख्याऽन्विते, वृद्धि-नामौपधे, हस्तचतुष्कपरिमाणे च । न० । वाच० । चतुर्हस्तप्र-माणे यूपे, प्रव० १०४ द्वार । प्रश्न० । स्था० । म० । त० । जी० । शकटाङ्गविशेषे, ज० ३ वक्त्र० । " उदने भजए जुग । " युग जू-सरम् । उक्त० २ अ० । " उसु चोऽया तत्तजुगेसु जुत्ता । " सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । " सुजायजुगजुनउजुगपसत्यसुवि-रयनिम्मियं । " उपा० २ अ० । ज्ञा० । शकटाङ्गविशेषाऽऽत्मके करचरणस्य पुरुषलक्षणविशेषे, ज० ३ वक्त्र० । चतुर्विंशत्यङ्गुलमा-नैश्चतुर्भिर्हस्तैर्निष्पन्नेऽवमानप्रमाणसाधनेऽवमानविशेषे, अनु० । यद्वमीयते खाताऽऽदि तदवमानम् । केनावमीयते? इत्याह- " इत्थेण वा डडेण वा धण्णक्केण वा जुगेण वा नालिआण वा अक्खेण वा मूसलेण वा । " चतुर्भिर्हस्तैर्निष्पन्ना अवमानविशे-पादण्डधनुयुगनालिकाङ्गमुशलरूपाः पट् सप्ताः लज्जन्ते । अत एवाऽऽह-" ढरु धण्ण जुगनालिया य अफस्स मूसल च चउहत्था " अनु० । ज० । ज्यो० । स० । लोकप्रसिद्धे कृतयुगाऽऽदिके सत्यत्रे-ताद्वापरकलिरूपे काष्ठविशेषे, स्था० । पञ्चवर्षाऽऽत्मके सुप-मदुष्पमाऽऽदिके कालमानविशेषे च । स्था० ३ ग० ४ उ० । " पचसवच्चरिए जुगे " ज० २ वक्त्र० । कर्म० । विशे० । स्था० । अनु० । आ० म० । तं० । म० । कल्प० । ज्ञा० । (तानि पञ्च सवत्सराणि ' पच ' शब्दे वक्ष्याम)

तथा-

चंदो चंदो अजिब-दिओ य चंदमजिबदिओ चेव ।

पंचसाहियं जुगमिणं, दिट्ठं तेल्लोक्कदंसिहि ॥

चान्द्रश्चान्द्रस्तदनन्तरमजिबद्धितभूतो नृपश्चान्द्र । अत्र मका-रोऽन्नाकृष्टिक । ततोऽभिर्वर्द्धितः । एतैः पञ्चभिर्वर्षैः सहितम् । किमुक्तं भवति?, एतत् पञ्चवर्षात्मकं युगम् । इत्थम्भूत युग-मिदं दृष्टं वैज्ञानिक्यदर्शभिः सर्वज्ञैस्तीर्थहृद्भिः, ततोऽवश्यमि-दं तथेति श्रद्धेयम् ।

एतदेव व्याख्यानयति-

पठमविड्याउ चडा, तडअं अभिवडियं विद्याणाहि ।

चंदे चेव चउत्थ, पंचममभिवडियं जाण ॥

युगे पञ्चसवत्सराऽऽत्मकेऽनन्तरमुद्दिष्टे प्रधानद्वितीयौ संवत्स-रौ चान्द्रौ ज्ञातव्यौ, तृतीयसवत्सरमभिवर्धितं जानीहि । चतुर्थ-

संवत्सरं भूयश्चान्द्रमेव जानीहि, पञ्चममजिर्वर्द्धितम् । अत्र ये चान्द्राः संवत्सराः, ते द्वादशमासिकाः, यौ तु द्वाविंशतिर्मासाः । अत्र द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य य आदिसमयस्तदनन्तरं पञ्चाङ्गावी समयः प्रथमचान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं च । तदानीं च चान्द्रमसो योग उत्तराषाढाजिः, उत्तराषाढानां च तदानीं शेषीभूताः पूर्वविंशतिर्मुहूर्ताः, पूर्वविंशतिश्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा द्विन्नस्य सत्काश्चतुःपञ्चाशद् जागाः । उक्तं च—“जे ण वेच्चन्दसंवच्छरस्स आई से ण पढमस्स चन्दसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरं पच्छाकमे समए तं समयं च णं चदे केण नक्खत्तेणं जोएइ ? । ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं छवीसमुहुत्ता, छवीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता चउपप्पासं चुप्पिया सेसा” इति । तदानीं च सूर्यस्य योग पुनर्वसुनक्षत्रेण, पुनर्वसुनक्षत्रस्य च तदा शेषीभूता पौर्णमासी मुहूर्ता, अथैव द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा द्विन्नस्य सत्का विंशतिर्भागाः । उक्तं च—“तं समयं च णं सूर्ये केण नक्खत्तेणं जोएइ ? । ता पुणवसुणा, पुणवसुस्स सोलस मुहुत्ता, अठ य वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छिन्ना वीसं चुप्पिया भागा सेसा” इति । तृतीयाभिर्वर्द्धिताऽऽद्यस्य संवत्सरस्य य आदिसमयस्तदनन्तरं पञ्चाङ्गावी समयो द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं, तदानीं च चान्द्रमसो योगः पूर्वाषाढाजिः, तासां च पूर्वाषाढानां शेषीभूताः सप्त मुहूर्तास्त्रिपञ्चाशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा द्विन्नस्य सत्का एकोनचत्वारिंशद् जागाः । उक्तं च—“जे णं तच्चस्स अजिर्वर्द्धितसंवच्छरस्स आई से ण दोच्चस्स चन्दसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरं पच्छाकमे समए तं समयं च णं चदे केण नक्खत्तेणं जोएइ ? । ता पुव्वाहिं आसाढाहिं, पुव्वाणं आसाढाणं सत्त मुहुत्ता, निपप्पासं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टि च सत्तट्टिहा छिन्ना उणयालीसं चुप्पिया भागा सेसा” इति । तदानीं च सूर्यस्य योगः पुनर्वसुनक्षत्रेण, तस्य च पुनर्वसुनक्षत्रस्य तदा शेषीभूता द्विचत्वारिंशन्मुहूर्ता, पञ्चविंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा द्विन्नस्य सत्का सप्त जागाः । उक्तं च—“तं समयं च णं सूर्ये केण नक्खत्तेणं जोएइ ? । ता पुणवसुणा, पुणवसुस्स वायालीसं मुहुत्ता, पणतीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छिन्ना सत्त चुप्पिया भागा सेसा” इति । चतुर्थस्य संवत्सरस्य य आदिसमयस्तदनन्तरं पञ्चाङ्गावी समयस्तदनन्तरमजिर्वर्द्धिताऽऽद्यस्य संवत्सरस्य पर्यवसानं, तदानीं यश्चान्द्रमसो योग उत्तराषाढाजिः, तासामुत्तराषाढानां शेषीभूतानां तदानीं त्रयोदश मुहूर्तास्त्रयोदश च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा द्विन्नस्य सत्का सप्तविंशतिर्भागाः । उक्तं च—“जे णं चउत्थस्स संवच्छरस्स आई से णं तच्चम्म अजिर्वर्द्धितसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरं पच्छे कडे समए तं समयं च णं चदे केण नक्खत्तेणं जोएइ ? । ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं तेरस्स मुहुत्ता, तेरस्स य वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता नत्तावीसं चुप्पिया भागा सेसा” इति । तदानीं च सूर्यस्य योगः पुनर्वसुनक्षत्रेण, पुनर्वसुनक्षत्रस्य च तदा द्वौ मुहूर्ता

पदपञ्चाशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा द्विन्नस्य सत्का सप्तपष्टिधा द्विन्नस्य सत्का शेषाः । उक्तं च—“तं समयं च णं सूर्ये केण नक्खत्तेणं जोएइ ? । ता पुणवसुणा, पुणवसुस्स दो मुहुत्तजागा णप्पन्नं वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टि च सत्तट्टिहा छिन्ना सत्त चुप्पिया भागा सेसा” इति । पञ्चमस्य त्वभिर्वर्द्धितस्य संवत्सरस्य य आदिसमयस्तदनन्तरं पञ्चाङ्गावी समयश्चतुर्थस्य चान्द्रस्य संवत्सरस्य पर्यवसानं, तदा च चान्द्रमसो योग उत्तराषाढानक्षत्रेण, तस्य चोत्तराषाढानक्षत्रस्य तदानीं शेषीभूता एकोनचत्वारिंशन्मुहूर्ताश्चत्वारिंशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा प्रविमक्तस्य सप्तचत्वारिंशद् जागाः । उक्तं च—“जे ण पंचमस्स अजिर्वर्द्धितसंवच्छरस्स आई से णं चउत्थस्स चन्दसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरं पच्छाकमे समए तं समयं च णं चदे केण नक्खत्तेणं जोएइ ? । ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं गुणतावीसं मुहुत्ता, चत्तालीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छिन्ना छीयालीसं (?) चुप्पिया भागा सेसा” इति । तदानीं च योगः सूर्यस्य पुनर्वसुनक्षत्रेण, तस्य च पुनर्वसुनक्षत्रस्य तदा शेषीभूता एकोनचत्वारिंशन्मुहूर्ता, एकविंशतिर्द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा द्विन्नस्य सत्का सप्तचत्वारिंशद् जागाः । उक्तं च—“तं समयं च णं सूर्ये केण नक्खत्तेणं जोएइ ? । ता पुणवसुणा, पुणवसुस्स अठणातीसं मुहुत्ता एगवीसं च वावट्टिभागा, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छिन्ना छीयालीसं (?) चुप्पिया भागा सेसा” इति । यश्च द्वितीयस्य युगस्याऽऽदिभूतस्य चान्द्रसंवत्सरस्य प्रथमसमयस्तदनन्तरं पञ्चाङ्गावी समयः पञ्चमस्याभिर्वर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं तदानीं चान्द्रमसो योग उत्तराषाढानक्षत्रेण, सोऽपि चरमसमयवर्ती सूर्यस्याऽपि च पुष्यनक्षत्रेण, पुष्यस्याऽपि च तदानीं वर्षीभूता एकविंशतिर्मुहूर्तास्त्रयश्चत्वारिंशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा द्विन्नस्य त्रयस्त्रिंशद् जागाः । उक्तं च—“ता जे णं पढमस्स चन्दसंवच्छरस्स आई से णं पढमस्स अजिर्वर्द्धितसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरं पच्छाकमे समए तं समयं च णं चदे केण नक्खत्तेणं जोएइ ? । ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरमसमए । तं समयं च णं सूर्ये केण नक्खत्तेणं जोएइ ? । ता पुस्सेण, पक्खवीसं मुहुत्ता तेयावीसं च, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छिन्ना तेत्तीसं चुप्पिया भागा सेसा” इति । सर्वत्र च सूर्यनक्षत्रयोगचिन्तायां मुहूर्ताः सूर्यमुहूर्ता वेदितव्याः, न तु व्यावहारिकाः ।

संप्रति युगेऽपि तैल्यरूपतया मेयरूपतया च

परिमाणमतिदेशेन प्रतिपादयन्नाह—

चंद्रमभिवर्द्धिमाणं, वामाणं पुणवन्नियाणं च ।

तिविहं पि तं पमाणं, जुगाम्पि सव्वं निरवसेमं ॥

चन्द्राभिधानानां त्रयाणां संवत्सराणां, द्वयोश्चाभिर्वर्द्धितसंवत्सरयोरित्यर्थः । कथंभूतानामित्याह—पूर्ववर्णितानां पूर्वं प्राक् अहोरात्राऽऽदिप्रमाणेन तैल्यरूपतया वाऽजिहितानां, समुदायरूपे युगे त्रिविधमप्यहोरात्राऽऽदिरूपतया नत्प्रमाणं सर्वं निरवशेषमवगन्तव्यम् । तत्राहोरात्रप्रमाणं युगेऽष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि । १८३० । तथाहि—युगे चान्द्रसंवत्सराग्रयः, द्वौ चाभिर्वर्द्धितसंवत्सरौ, चान्द्रसंवत्सरे चकास्मिन्होरात्राणां त्रीणि शतानि चतुष्षष्ट्याशदधिकानि । द्वादश च द्वापष्टिभाग

अहोरात्रस्य ३५४। ३३। तदेतत् त्रिजिर्गुण्यते, जातान्यहो-
रात्राणां दश शतानि द्वापष्ट्यधिकानि पद्मत्रिंशच्च द्वापष्टिभागा
अहोरात्रस्य १०६२। ३६। अभिद्विंशतसवत्सरे चैकस्मिन्न-
होरात्राणां त्रीणि शतानि त्र्यशीत्यधिकानि, चतुश्चत्वारिंशच्च
द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य ३८३। ३५। एतद् द्वाभ्यां गुण्यते,
जातानि सप्त शतानि पद्मष्ट्यधिकानि, अहोरात्रस्य
प्रकृताश्च पद्मत्रिंशद् द्वापष्टिभागा अष्टाशीतौ प्रक्षिप्यन्ते, जात
चतुर्विंशत्यधिक शतम् १५४। तस्य द्वापष्ट्या भागे हृते लब्धौ
द्वावहोरात्रौ, तौ पूर्वेष्वहोरात्रेषु मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, ततः सर्वसक-
दनया जाता अहोरात्रा अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३०।
एतावन्तो युगेऽहोरात्राः। यदा तु मुहूर्त्तपरिमाणं चिन्त्यते, तदा
एकैकस्मिन्नहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्त्ता इत्यष्टादश शतानि त्रिंशदधि-
कानि अहोरात्राणां त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि चतुष्पञ्चाशत्स-
हस्राणि नवशतानि ५४९००। एतावन्तो युगे मुहूर्त्ताः। तथा
चोक्तं जम्बूद्वीपप्रकृति-“पञ्चसवच्छरिण ण भते ! जुगे केवइआ
मुहुत्ता पणत्ता ? गोयमा ! पञ्चसवच्छरिण ण जुगे दस अयणा,
तीस उऊ, सछी मासा, एगे वीसुत्तरे पक्खसए, अट्टारस
तीसा अहोरत्तसया, चउपण्ण मुहुत्तसहस्सा नव सया पण-
त्ता” इति । (ज० ७ वक्क०) अत्र पष्टिमांसा विंशत्युत्तरं च पक्कशत
सूर्यसवत्सरापेक्षया ह्रस्वम्, ततो न कश्चिद् वक्ष्यमाणपौर्ण-
मास्यादिसंख्यानम् । एकस्मिन्मुहूर्त्तोपरि चत्वार आढकाः, ततो
यन्मुहूर्त्तपरिमाणं चतुष्पञ्चाशत्सहस्राणि नवशतानि तत् चतु-
र्भिर्गुण्यते ततो यथोक्तमाढकपरिमाणं भवति । तथा-एकैक-
स्मिन्नहोरात्रे मेयरूपतया परिमाणं त्रयो माराः, अहोरात्राणां
च युगे अष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि, ततस्तानि त्रिजिर्गु-
ण्यन्ते, जातानि चतुष्पञ्चाशत्सहस्राणि नवत्यधिकानि ५४६०।
एतावन्तो भागा युगे । ज्यो० २ पाहु० ।

युगेऽयनाऽऽदिप्रमाणं पृच्छन्नाह—

पञ्चसवच्छरिणं णं भते ! जुगे केवइआ अयणा, केव-
इआ उऊ, एवं मासा, पक्खा, अहोरत्ता, केवइआ मुहु-
त्ता पणत्ता ? गोयमा ! पञ्चसवच्छरिणं णं जुगे दसं
अयणा, तीसं उऊ, मट्टी मासा, एगे वीसुत्तरे पक्ख-
सए, अट्टारस तीसा अहोरत्तसया, चउपण्णं मुहुत्तसह-
स्सा णव सया पणत्ता ॥

“पञ्चसवच्छरिणं ण भते ! जुगे” इत्यादि । पञ्च सव-
त्सराः सौरा मानमस्येति पञ्चसावत्सरिकं युगम्, अनेन
नोत्तरसूत्रेण “दस अयणा” इत्यादिकेन विरोधः, चान्द्र-
सवत्सरोपयोगिनां चन्द्रायणानां तु चतुर्विंशदधिकशतस्य
सम्भवात् । ज० ७ वक्क० ।

सप्रति युगे सर्वसंख्यया तिथिपरिमाणमहो-
रात्रपरिमाणं च प्रतिपादयति—

अट्टारस सट्टिसया, तिह्णीण नियमा जुगम्पि नायव्वा ।

तत्थेव अहोरत्ता, तीसा अट्टारससया उ ॥

इह तिथयः शशिसंभवा, अहोरात्रास्तु सूर्यसंभवा, तत्र युगे
तिथीनां नियमाद्भवन्त्यष्टादश शतानि पष्ट्यधिकानि ज्ञातव्यानि ।
कथमिति चेत् ? उच्यते—इह सूर्यैककर्मफलमेकनाहोरा-
त्रेण परिमिति मापयति, तस्य चाहोरात्रस्य पष्टिभागो वर्द्ध-
ते, युगे चाहोरात्राणामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि । ततः
३६३

एकपष्टिभागा अपि प्रवर्द्धमाना एतावन्तो लज्यन्ते । तत एते-
षां तिथिकरणार्थमेकपष्ट्या भागे हृते लब्धास्त्रिंशत्तिथयः,
ता अहोरात्रस्योपर्यधिकत्वेन प्रक्षिप्यन्ते । तत आगत यथो-
क्ततिथिपरिमाणमिति । तथा तत्रैकस्मिन् युगे अहोरात्रा
अष्टादश शतानि त्रिंशानि-त्रिंशदधिकानि जवन्ति । तथाहि-
एकस्मिन् युगेऽन्यूनातिरिक्तानि पञ्च सूर्यवर्षाणि भवन्ति,
एकैकस्मिन् सूर्यवर्षे त्रीणि शतानि पष्ट्यधिकानि अहोरात्रा-
णां, तानि पञ्चजिर्गुण्यन्ते, ततो यथोक्तमहोरात्रपरिमाणं भवति ॥

तत्थ पडिमिज्जमाणे, पंचहिं माणेहि पुव्वगणिएहि ।

मामेहिं विभजित्ता, जइ मासा होंति ते वोच्चं ॥

तत्रानन्तरोक्तस्वरूपे युगे पञ्चजिर्मानैर्मानसवत्सरे, आदित्यसं-
वत्सराऽऽदिजिरित्यर्थः । पूर्वगणितैः प्राक्प्रतिसंख्यातस्वरूपैः,
प्रतिमीयमाने परिगण्यमाने, मासैः सूर्याऽऽदिमासैः, विज्ञज्य-
माना मासा यावन्तो जवन्ति तान् वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

आइवेण उ सट्टी, मासा उउणा उ होंति एगट्टी ।

चंदेण य वावट्टी, सत्तट्टी होंति नक्खत्ती ॥

आदित्येन आदित्यमासेन विज्ञज्यमाना मासा युगे भवन्ति
पष्टिः पष्टिसंख्याः । तथाहि—सूर्यमासे सार्द्धास्त्रिंशदहोरात्राः,
युगे चाहोरात्राणामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि, तत एते-
षां सार्द्धत्रिंशदहोरात्रैर्भागे ह्रियमाणे पष्टिमांसा लज्यन्ते ।
तथा ऋतुना ऋतुसवत्सरस्य मत्कैर्मासैर्विज्ञज्यमाने युगे एक-
पष्टिमांसा जवन्ति । ऋतुमासो हि त्रिंशदहोरात्रप्रमाणः,
ततोऽष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानां त्रिंशता भागे हृते एक-
पष्टिरेव लज्यत इति । तथा चान्द्रेण चान्द्रसवत्सरसत्केन
मासेन च विज्ञज्यमाना मासा युगे सर्वसंख्यया द्वापष्टिर्भव-
न्ति । तथाहि—चान्द्रमासपरिमाणमेकोनत्रिंशद्दिनानि द्वात्रिंश-
च्च द्वापष्टिभागा दिनस्य, तत एकोनत्रिंशद्दिनानि द्वापष्टिभाग-
करणार्थं द्वापष्ट्या गुण्यन्ते, जातानि सप्तदशशतान्यष्टनवत्य-
धिकानि १७६८। तता द्वात्रिंशदुपरितना द्वापष्टिभागास्तत्र
प्रक्षिप्यन्ते, जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३०।
येऽपि च युगाहोरात्रा अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि,
तेऽपि द्वापष्ट्या गुण्यन्ते, जात एको लक्षत्रयोदशसह-
स्राणि चत्वारिंशत्तानि पष्ट्यधिकानि । ११३४६०। एते-
षामष्टादशशतैस्त्रिंशदधिकैश्चान्द्रमाससत्कद्वापष्टिभागरूपैर्भागो
ह्रियते, लब्धाश्चान्द्रमासा द्वापष्टिः । तथा नक्षत्रेण नक्षत्र-
मासे परिगण्यमाने सर्वसंख्यया युगे नक्षत्रमासा सप्त-
पष्टिर्भवन्ति । तथाहि—नक्षत्रमासः सप्तविंशतिरहोरात्रा
एकविंशतिः सप्तपष्टिभागा, सप्तपष्टिभागकरणार्थं सप्त-
पष्ट्या गुण्यन्ते, जातान्यष्टादशशतानि नवोत्तराणि १८०६।
तत उपरितना एकविंशतिः सप्तपष्टिभागास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते,
जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३०। युगस्यापि
च सवन्धिनस्त्रिंशदधिकाष्टादशशतप्रमाणा अहोरात्राः सप्तप-
ष्ट्या गुण्यन्ते, जात एको दत्तं विंशतिसहस्राणि पष्ट्यतानि
दशोत्तराणि १२०६१०। एतेषामष्टादशशतैस्त्रिंशदधिकैश्चान्द्र-
माससत्कद्वापष्टिभागरूपैर्भागो ह्रियते, लब्धा सप्तपष्टिमासा ।

मामा सयपण्णासं, मत्त य राउंदियाडं अजिक्क्रे ।

एकारस य मुहुत्ता, विमट्टिजागा य तेवीसं ॥

अभिवर्द्धितसवत्सरसत्के मासे परिगण्यमाने सर्वसंख्यया युगे अभिवर्द्धितमासाः सप्तपञ्चाशद्वन्ति, सप्त रात्रिदिवानि, एकादश मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिजागास्त्रयोविंशतिः । तथाहि—अभिवर्द्धितो मास एकत्रिंशदहोरात्रः, एकविंशत्युत्तर शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामहोरात्रस्य, तत एकत्रिंशदहोरात्राश्चतुर्विंशत्युत्तरशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन गुण्यन्ते, जातान्यष्टात्रिंशच्छतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि ३८४४ । तत उपरितनमेकविंशत्युत्तर शतं जागानां तत्र प्रक्षिप्यते, जातान्येकोनचत्वारिंशच्छतानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि ३६६५ । यानि च युगे अहोरात्राणामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३०, तानि चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन गुण्यन्ते, जाते द्वे लक्षे षड्विंशतिमहस्राणि नव शतानि विंशत्यधिकानि २२६९२० । तत एतेषामेकोनचत्वारिंशच्छतैः पञ्चषष्ठ्यधिकैरभिवर्द्धितमाससत्कचतुर्विंशत्युत्तरशतभागरूपैर्जागो ह्रियते, लब्धा सप्तपञ्चाशन्मासाः, शेषास्तिष्ठन्ति नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५ । तेषामहोरात्राऽऽनयनाय चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते, लब्धानि सप्त रात्रिदिवानि, शेषास्तिष्ठन्ति चतुर्विंशतिर्भागाः सप्तचत्वारिंशत् । तत्र चतुर्भिर्भागैरेकस्य च जागस्य सत्कैश्चतुर्त्रिंशदहोरात्रैश्चिंशन्मुहूर्त्ता भवन्ति । तथाहि—एकस्मिन्नहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्त्ताः, अहोरात्रे च चतुर्विंशत्युत्तर शतं जागानां कल्पितमासे, तस्य चतुर्विंशत्युत्तरशतस्य त्रिंशता भागे हृते लब्धाश्चत्वारो जागाः, एकस्य च भागस्य सत्काश्चत्वारिंशदहोरात्राः, तत्र पञ्चचत्वारिंशद्भागैरेकस्य च भागस्य सत्कैश्चतुर्दशभिश्चिंशदहोरात्रैरेकादश मुहूर्त्ता लब्धाः, शेषास्तिष्ठन्ति एको भागः, एकस्य च भागस्य सत्का पोरुश त्रिंशद्भागः । किमुक्तं नवति?—षट्चत्वारिंशत् त्रिंशद्भागः एकस्य च भागस्य सत्काः शेषास्तिष्ठन्ति, ते च किल मुहूर्त्तं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागः । तत षट्चत्वारिंशतः चतुर्विंशत्युत्तरशतस्य च द्विकेनापवर्त्तना क्रियते, लब्धा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिजागास्त्रयोविंशतिः । एवं सख्याकैश्च मासैर्यदा अष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानामहोरात्राणां भागो ह्रियते, तदा यथोक्तमासगतदिवसपरिमाणमागच्छति । तद्यथा—युगे किल सूर्यमासापेक्षया षष्टिर्मासाः, ततोऽष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानां षष्ठ्या भागो ह्रियते, लब्धास्त्रिंशद्विंशतिः, अर्द्धदिवसश्च । एतावन्तो दिवसा सूर्यमासे । तथा एकषष्टिः कर्ममासा युगे, ततोऽष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानामेकषष्ठ्या भागो ह्रियते, लब्धास्त्रिंशदहोरात्राः । एतावत् कर्ममासे अहोरात्रपरिमाणम् । ते च मासा युगे द्वापष्टिः, तर्त्तित्रिंशदधिकानामष्टादशशतानां द्वापष्ट्या भागहरणं, लब्धा एकोनत्रिंशदहोरात्रा द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य, एतावच्चन्द्रमासपरिमाणम् । तथा नक्षत्रमासा युगे सप्तषष्टिः । ततः सप्तषष्ठ्या अष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानां जागो ह्रियते, लब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्राश्चैकविंशतिश्च सप्तषष्टिजागाः । इदं नक्षत्रमासपरिमाणम् । तथा—अभिवर्द्धितमासा युगे सप्तपञ्चाशत्, ततोऽष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानां सप्तपञ्चाशता भागो ह्रियते, लब्धा द्वात्रिंशदहोरात्राः, शेषास्तिष्ठन्ति षट् सप्त । तत्र पञ्चाशन्मासानामुपरि सप्त अहोरात्रा एकादश मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिर्द्वापष्टिजागा वर्त्तन्ते । तत्र सप्तषष्ठ्यः षट् पातिताः, शेष एक अहोरात्रस्तिष्ठति स च चतुर्विंशत्युत्तरशतजाग क्रियते, लब्धा एकादश मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशत्युत्तरशत मध्ये

प्रक्षिप्यते, जातमेकसप्तत्यधिकं शतम् । तस्य सप्तपञ्चाशता जागे हृते लब्धास्त्रयोविंशत्युत्तरशतभागानामिति । एतावत्परिमाणमभिवर्द्धितमासस्य । सप्रति सूर्याऽऽदिमासेषु मुहूर्त्ताऽऽदिपरिमाणं चिन्त्यते—तत्र सूर्यमासे त्रिंशदहोरात्राः, एकं चाहोरात्रस्यार्द्धम्, अहोरात्रे च त्रिंशन्मुहूर्त्ताः, ततस्त्रिंशत् त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि, अहोरात्रार्द्धं च पञ्चदश मुहूर्त्ताः, तत सर्वसंख्यया सूर्यमासे नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि मुहूर्त्तानां भवन्ति ६१५ । एकैकस्मिंश्च मुहूर्त्ते द्वे द्वे घटिकाः, इति नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३० । एतावत्सूर्यमासे घटिकानां परिमाणम् । मेयरूपतया तु चिन्तायामेकैको मुहूर्त्तश्चतुरादकप्रमाण इति मुहूर्त्तानां नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि चतुर्भिर्गुण्यन्ते, जातानि षट्त्रिंशच्छतानि षष्ठ्यधिकानि ३६६० । एतावता सर्वसंख्यया सूर्यमासे आदकाः । तौल्यत्वचिन्तायामेकैकस्मिन्नहोरात्रे त्रयो भारा, ततस्त्रिंशत् त्रिंशद्गुण्यन्ते, जाता नवतिः ६०, अहोरात्रार्द्धं च सार्द्धं भार इति सर्वसकलनया सूर्यमासे सार्द्धं एकनवतिर्भाराः । तथा कर्ममासे त्रिंशदहोरात्राः, ततो मुहूर्त्ताऽऽनयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि, एतावन्तः कर्ममासे मुहूर्त्ताः, एत एव मुहूर्त्ता घटिकानयनाय द्वाभ्यां गुण्यन्ते, प्रतिमुहूर्त्तं घटिकाद्वयस्य जावात्, जातान्यष्टादशशतानि १८०० । एतावत्कर्ममासे घटिकानां परिमाणम् । तथा मुहूर्त्तं चत्वार आदका इति । तदेव मुहूर्त्तपरिमाणं नवशताऽऽत्मकमादकाऽऽनयनाय चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि षट्त्रिंशच्छतानि ३६०० । एतावन्तो मेयत्वचिन्तायामादकाः । कर्ममासे तौल्यत्वचिन्तायां प्रत्यहोरात्र त्रयो भारा इति त्रिंशदहोरात्रास्त्रिंशद्गुण्यन्ते, जाता नवतिः ९० । इयत्सख्याकाः कर्ममासे तौल्यत्वकर्मभारा । तथा—चन्द्रमास एकोनत्रिंशदहोरात्राः, द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य, तत एकोनत्रिंशदहोरात्राः, तेऽपि मुहूर्त्तगतजागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि षष्ठ्यधिकानि ६६० । एतेषां द्वापष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धाः पञ्चदश मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति अष्टाशीतिसदस्याणि पञ्चशतोत्तराणि, त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य ८८५०० । ६६३ । एतदेव मुहूर्त्तपरिमाणं घटिकाऽऽनयनाय द्वाभ्यां गुण्यते, जातानि सप्तदशशतानि सप्तत्यधिकानि, षष्टिश्च द्वापष्टिभागा घटिकायाः १७७० । ६६३ । एतच्चन्द्रमासे घटिकापरिमाणम् । तथा प्रागतमेव मुहूर्त्तपरिमाणं सकलमप्यादकाऽऽनयनाय चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि पञ्चत्रिंशच्छतानि एकचत्वारिंशदधिकानि, अष्टापञ्चाशच्च द्वापष्टिजागा आदकस्य ३५४१ । ६६३ । तत एतावन्मेयत्वचिन्तायां चन्द्रमासे आदकपरिमाणम् । तथा तौल्यत्वचिन्तायामहोरात्रपरिमाणं प्राक्तनमेकोनत्रिंशद् भाराऽऽनयनाय त्रिभिर्गुण्यते, जाता सप्तशतानिः ८७ । येऽपि च द्वात्रिंशद् द्वापष्टिजागा, तेऽपि त्रिंशद्गुण्यन्ते, जाता पञ्चवतिः ९६ । तस्या द्वापष्ट्या भागो ह्रियते, लब्ध एको भारः, शेषास्तिष्ठन्ति चतुस्त्रिंशत् ३४ । तत सर्वसंख्यया चन्द्रमासा तौल्यत्वचिन्तायामष्टाशीतिर्भारा, चतुस्त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा भारस्य ८८ । ६६३ । नक्षत्रमासः सप्तविंशतिरहोरात्रा एकविंशतिः सप्तषष्टिभागा उपरितना, तत सप्तविंशतिस्त्रिंशता गुण्यन्ते, जातान्यष्टा शतानि दशाधिकानि सप्तषष्ठ्युत्तराणि द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य ८१० । ६६३ । येऽपि चैकविंशतिः सप्तषष्टिभागा

उपरितनाः, तेऽपि त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि पद्मशतानि त्रिंशदधिकानि । एतेषां सप्तषष्ट्या ज्ञागो ह्रियते, लब्धा नव मुहूर्ता, शेषास्तिष्ठन्ति सप्तविंशतिः । मुहूर्ताश्च मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि सख्यया मुहूर्तानामष्टौ शतान्येकोनविंशत्यधिकानि सप्तविंशतिश्च ८१६२७ । एकस्य च तस्य सप्तषष्टिभागा । एतावन्नक्षत्रमासे मुहूर्तपरिमाणम् । ततो घटिकापरिमाणऽऽनयनार्थमेतदेव द्वाभ्यां गुण्यते, जातानि षोडश शतान्यष्टाविंशदधिकानि, चतुष्पञ्चाशच्च सप्तषष्टिज्ञागा घटिकायाः १६३८ । १६३८ । एतावद् घटिकापरिमाणम् । नक्षत्रमासे तौल्यत्वचिन्तायामेकस्मिन्नाहोरात्रे त्रयो भागा इति सप्तविंशतिरहोरात्रास्त्रिभिर्गुण्यन्ते, जातान्येकाशीति, एतस्य रिमाण नक्षत्रमासे एकाशीतिभारस्त्रिषष्टिश्च सप्तषष्टिज्ञागा भारस्य, तथा एकविंशतिरपि त्रिभिर्गुण्यते, जाता त्रिषष्टिः, ततो जात तौल्यत्वपरिमाण नक्षत्रमासे एकाशीतिज्ञागास्त्रिषष्टिश्च सप्तषष्टिभागा ज्ञारस्य । तथा-एकैकस्मिन्मुहूर्ते चत्वार आढका इति मुहूर्तपरिमाणमनन्तरं सर्वमपि चतुर्भिर्गुण्यते, तत आगतानि नक्षत्रमासे मेयपरिमाणचिन्तायामाढकानां द्वाविंशच्छतानि सप्तसप्तत्यधिकान्येकचत्वारिंशच्च सप्तषष्टिभागा आढकस्य ३२७७ । १६३८ । अत्रिर्विद्धितमासे एकविंशदहोरात्रा, एकविंशत्युत्तर च शत चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामहोरात्रस्य, तत्र मुहूर्ताऽऽनयनार्थमेकविंशदहोरात्रास्त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि त्रिंशदधिकानि ९३० । तदपि चैकविंशत्युत्तर शत भागानां, तदपि त्रिंशता गुण्यते, जातानि पद्मत्रिंशच्छतानि त्रिंशदधिकानि ३६३० । एतेषां च चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन भागो ह्रियते, लब्धा एकोनविंशन्मुहूर्ताः, शेषमुहूर्तानि चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां चतुर्विंशच्च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां मुहूर्ता मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातमभिवर्द्धिते मासे सर्वसकलनया मुहूर्तपरिमाण नवशतान्येकोनषष्ट्यधिकानि चतुर्विंशच्च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां ६५६ । १६३८ । मुहूर्ते च घटिकाद्वयमित्येतदेव मुहूर्तपरिमाण घटिकाऽऽनयनाय द्वाभ्यां गुण्यते, जातान्येकोनविंशतिशतान्यष्टादशाधिकानि घटिकानामष्टषष्टिश्चतुर्विंशत्युत्तर शत भागानाम् १६१८ । १६३८ । एकैकस्यां च घटिकाया द्वौ द्वावादकाविति घटिकापरिमाणमिदम् । मेयरूपतया चिन्तायामाढकाऽऽनयनाय चात्र्या गुण्यते, जातान्याढकानामष्टाविंशच्छतानि सप्तविंशदधिकानि, द्वादश च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामाढकस्य ३८१७ । १६३८ । तथाहि-एकैकस्मिन्नाहोरात्रे ज्ञारत्रयमित्येकविंशदहोरात्रास्त्रिभिर्गुण्यन्ते, जातानि त्रिषष्टिः । यदपि चैकविंशत्युत्तर शतमपि त्रिभिर्गुण्यते, जातानि त्रिषष्टिः शतानि त्रिषष्ट्यधिकानि ३६३ । एतेषां च चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन भागो ह्रियते, लब्धौ द्वौ भारौ, तौ च पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, शेष पञ्चदशोत्तर शतम्, तत आगत तौल्यत्वचिन्तायामभिवर्द्धितमासे परिमाण पञ्चनवतिभारो शतमेक पञ्चदशोत्तर चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानाम् । ६५६ । १६३८ । यदा तु मासस्य त्रिंशत्तमो भागो दिवस इति दिवसलक्षणमनु सूर्यमासाऽऽदिदिवसपरिमाणं चिन्त्यते, तदा यदेव तस्य मासस्य दिवसापेक्षया परिमाण, तदेव तस्य दिवसस्य मुहूर्तापेक्षया, परिमाणमवसेयम् । यथा सूर्यदिवसस्य त्रिंशन्मुहूर्तपरिमाण, कर्मदिवसस्य त्रिंशन्मुहूर्ता एकविंशतिश्च सप्तषष्टिभागा मुहूर्तस्य, अभिवर्द्धितदिवसस्यैकविंशन्मुहूर्ता ए-

कविंशत्युत्तर च शत चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां मुहूर्तस्य । तथा-सूर्यदिवसस्य एकषष्टिघटिका परिमाणम्, कर्मदिवसस्य षष्टिघटिका, चन्द्रदिवसस्य एकोनषष्टिघटिका द्वौ च द्वाविंशद्भागौ घटिकाया, नक्षत्रदिवसस्य चतुष्पञ्चाशद्विंशतिघटिका द्विचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागा घटिकाया, अभिवर्द्धितदिवसस्य षष्टिघटिका अष्टादशोत्तर शत चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां घटिकाया । ११८ । १२४ । एकैकस्यां च घटिकाया द्वौ द्वावादकाविति दिवसस्य मेयत्वचिन्तायां सूर्यदिवसस्य द्वाविंशत चत्वारश्च द्वाषष्टिभागा आढकस्य २२६६ । नक्षत्रदिवसस्य दशोत्तर शतमाढकानां, पञ्चनवतिराढका, सप्तविंशतिः सप्तषष्टिज्ञागा आढकस्य ११० । ६५६ । अत्रिर्विद्धितदिवसस्य सप्तविंशत्युत्तरमाढकशत द्वादशोत्तर शत च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामाढकस्य १२७ । १६३८ । एकैकस्यां नवनादिकायाः पञ्चशतमिति तौल्यत्वचिन्तायामिदं दिवसस्य परिमाणम् । सूर्यदिवसस्यैकषष्टिपलशतानि परिमाणम् ६१०० । कर्मदिवसस्य चतुष्पञ्चाशत्पलशतानि ५४०० । चन्द्रदिवसस्यैकोनषष्टिपलशतानि, द्वौ च द्वाषष्टिभागौ पलशतस्य ५६०० । ६३ । नक्षत्रदिवसस्य चतुष्पञ्चाशत्पलशतानि चाचत्वारिंशच्च सप्तषष्टिभागा पलशतस्य ५४०० । ६३८ । अभिवर्द्धितदिवसस्य त्रिषष्टि पलशतान्यष्टादशोत्तर च चतुर्विंशत्युत्तर पलशतस्य ६३०० । १६३८ । तदेवमुक्त सप्तपञ्च पञ्चानामपि सप्तसराणां स्वरूपं, युगप्रमाणं च । ज्यो० २ पाहु० । सू० प्र० ।

पंचसंवच्चरियस्स णं जुगस्स नक्खत्तमासेणं मिज्जमाणस्स सत्तसहिं नक्खत्तमासा पप्पत्ता ।

“पच संवच्चर” इत्यादि । नक्षत्रमासो येन काक्षेन चन्द्रो नक्षत्रमण्डलं नृहके, स च सप्तविंशतिरहोरात्राणि, एकविंशति-आहोरात्रस्य सप्तषष्टिभागाः २७ । १६३८ । युगप्रमाणं चाष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानीनि प्राग्दर्शितम् १८३० । तदेवं नक्षत्रमासस्योक्तप्रमाणराशिना दिनसप्तषष्टिज्ञागतया व्यवस्थापितेन त्रिंशदुत्तराष्टादशशतप्रमाणेन युगदिनप्रमाणराशि सप्तषष्टिभागतया व्यवस्थापितः, एक द्वाविंशतिः सहस्राणि, पद्मशतानि, दश चेत्येवरूपो १२०६१० । विमज्जमान सप्तषष्टिनक्षत्रमासप्रमाणो भवतीति । स० ६७ सम० ।

पंचसंवच्चरियस्स णं जुगस्स रिउमासेणं मिज्जमाणस्स उगमहिं उउमासा पप्पत्ता ।

“पच” इत्यादि । पञ्चजि-संवत्सरैर्निर्वृत्तमिति पञ्चसांवत्सरिकं, तस्य, णमित्यङ्गारे, युगस्य काक्षमानविशेषस्य ऋतुमासेन चन्द्राऽऽदिमासेन मायमानस्य एकषष्टि-ऋतुमासाः प्रकृता । इह चायं भावार्थ-युगं हि पञ्च संवत्सरा निष्पादयन्ति । तथा-चन्द्रश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्चेति । तत्र एकोनविंशदहोरात्राणि द्वाविंशच्च द्विषष्टिभागा अहोरात्रस्येत्येव प्रमाणेन २६ । १६३८ । कृष्णप्रतिपदामारभ्य पौर्णमासीनिष्ठितेन चन्द्रमासेन द्वादशमासपरिमाणश्च सप्तसंवत्सरः । तस्य च प्रमाणमिदम्-त्रीणि शतान्यष्टा चतुष्पञ्चाशदुत्तराणि, द्वादश च द्विषष्टिभागा दिवसस्य ३५४ । १६३८ । तथा-एकविंशदहोरात्रमेकविंशत्युत्तर च शत चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां दिवसस्येत्येवं प्रमाणोऽभिवर्द्धितमास इति ३१ । १६३८ । एतेन च मासेन द्वादशमासप्रमाणाऽभिवर्द्धितसंवत्सरो भवति । स च प्रमाणे-

न त्रीणि शतान्यहं, त्र्यशीत्यधिकानि, चतुश्चत्वारिंशश्च द्विष-
ष्टिभागा दिवसस्य ३८३ । १५५ । तदेवं त्रयाणां चन्द्रस्रव-
त्सगणां द्वयोदशाभिवर्द्धितसंवत्सरयेरेकीकरणे जातानि दिनानां
त्रिंशदुत्तराष्ट्रदशशतान्यहोरात्राणाम् १८३० । ऋतु-
मासश्च त्रिंशताऽहोरात्रैर्भवतीति त्रिंशता प्रागहारे लब्धा
एकपष्टि-ऋतुमासा इति । स० ६१ सम० ।

एकमासेन चन्द्रा दक्षिणोत्तरचारिणः, सूर्याः पुनः संवत्सरेण
दक्षिणोत्तरचारिणो जवन्ति । अत्र चन्द्रस्य नक्षत्रमासो ग्राह्यः,
स च सप्तविंशतिदिनान्येकविंशतिः सप्तपष्टिप्रागहारेति प्रमा-
णः १७ । १५५ । तदर्थेन १३ ॥ १५५ ॥ चन्द्रस्य दक्षिणाऽऽ-
यनम्, अर्द्धेन चोत्तरायणम् । यतश्चन्द्रचन्द्राऽभिवर्द्धितः
चन्द्राभिवर्द्धितनामानः संवत्सराः ५ । ते च त्रिंशद-
धिकाष्टादशशतदिनसख्ये युगे पञ्च भवन्ति । तत्रैकोनत्रिंश-
दिनमानाः सद्वात्रिंशदुद्वापष्टिप्रागहारेचन्द्रमासा षापष्टि, सार्द्ध-
त्रिंशददिनमानाः सूर्यमासाः पष्टि, सप्तविंशतिदिनमानैक-
विंशतिः सप्तपष्टिप्रागा नक्षत्रमासाः सप्तपष्टिर्युगे, तेन युगे
चन्द्रस्य दक्षिणायनानि सप्तपष्टि, उत्तरायणान्यपि सप्त-
पष्टिः, सर्वाणि युगे चन्द्रायणानि १३४, तथा सूर्यस्य
पश्चाच्चन्द्रेण जोगो येषां तानि पश्चाजोगानि, चन्द्रोऽतिक्रम्य
यानि जुद्धके, पृष्ठ दस्वेत्यर्थः, इत्यादि दृश्यम् ॥ ७६ ॥

चन्द्रसूर्ययोर्मण्डलाऽऽदिस्वरूपं प्रकाशयथ नक्ष-

त्रतारकास्वरूपमाह-

अष्टेभ मंरुलाई, एकखत्ताणं जिरोई भणिआई ।

दो मंरुलाई दीवे, मंडलउक्कं च लवणम्मि ॥ ८० ॥

अष्टावेव मण्डलानि नक्षत्राण्य जिनैर्भणितानि, तत्र द्वे म-
ण्डले जम्बूद्वीपे, मण्डलपदकं च लवणोदे, यच्चन्द्रमसः सर्वा-
भ्यन्तरमण्डलं तत्रक्षत्राणामपि सर्वाभ्यन्तरमण्डलं, यच्चन्द्रमसः
सर्वबाह्य मण्डलं तत्रक्षत्राणामपि सर्वबाह्य मण्डलम् । यदुक्तं
जम्बूद्वीपप्रज्ञपत्याम्-“जंबूद्वीवे ण भंते ! केवञ्च ओगाहिता
नक्षत्रत्तमंडला पन्नत्ता ? । गोयमा ! जंबूद्वीवे दीवे असीसय ओ-
गाहेत्ता, एत्थ णं दो नक्षत्रत्तमंडला, लवणसमुदे वि तिप्पि, ती-
से जोअणसप ओगाहेत्ता, एत्थ णं उ नक्षत्रत्तमंडला पन्नत्ता ।
सव्वज्जंतराओ णं णक्षत्रत्तमंडलाओ केवञ्च अवाहाए स-
व्ववाहिरए णक्षत्रत्तमंडले पन्नत्ते ? । गोयमा ! पचदसुत्तर-
जोअणसप अवाहाए णक्षत्रत्तमंडले पन्नत्ते ” इति ॥ ८० ॥

अथ केषु केषु चन्द्रमण्डलेषु नक्षत्राणि सन्ति ? , इत्याह-

अभिई १ सवण २ धणिट्टा ३,

सयभिस ४ पुवुत्तरा य ५ जदवया ६ ।

रेव ७ असिणी ८ जरणी ९,

पुवुत्तर १० फग्गुणीओ ११ अ ॥ ८१ ॥

अभिजिच्छ्रवणयनिष्ठाशतत्रिंशत्पूर्वाजाद्वदोत्तराभाषपटा यु-
गे दशायनानि । तत्र पञ्च दक्षिणायनानि, पञ्चत्रो-
त्तरायणानि, त्र्यशीत्यधिकशतदिनानामेकैकमयनम् १८३ ।
तद्वत्तुल्यं युगं १८३० दिनप्रमाणम् । तथा सूर्यः सर्वा-
भ्यन्तरमण्डले दिनमेकं चरति, सर्वबाह्येऽपि दिनमेकं, शे-
पेषु मण्डलेषु प्रदेशनिर्गमाज्यां दिनद्वयम्, अतः प्रथमचरमदि-
नन्यूनत्वे सूर्यसंवत्सरे ३६६ दिनानि । स च पञ्चगुणितोऽ-
ष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि । म० ।

संप्रति कति मण्डलानि चन्द्राः, सूर्या वा युगमध्ये
चरन्तीत्येतन्निरूपयति-

सत्तरससए पुष्पे, अष्टद्वे चेव मंरुलं चरः ।

चंदो जुगेण णियमा, सूर्यो अट्टारस उ तीसं ॥

चन्द्रो युगेन चन्द्रचन्द्राजिवर्द्धितचन्द्राभिवर्द्धितसंवत्सरपञ्च-
काऽऽत्मकेन नियमान्मण्डलं चरति अस्या पुरयति सप्तदशश-
तान्यष्टपष्ट्याधिकानि १७६८ । सूर्यः पुनर्युगेन मण्डलानि चरति
अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३० ।

संप्रति चन्द्रः स्वकीयेनायनेन कियन्ति मण्डलानि
चरतीति ? , एतन्निरूपयति-

तेरस य मंडलाई, तेरस सत्तट्ठि चेव जागा य ।

अयणेण चरइ सोमो, नक्षत्तेणऽष्टमासेणं ॥

इह नक्षत्रार्द्धमासप्रमाणं चन्द्रस्यायनं, ततो नक्षत्रेण नक्षत्र-
सत्केनार्द्धमासेन यच्चन्द्रस्यायनं, तेन स्वकीयेनायनेन चन्द्रस्य
योदश मण्डलानि, एकस्य च मण्डलस्य सप्तपष्टिभागार्द्धस्य
त्रयोदश भागान् चरति । कथमेतस्योपपत्तिरिति चेत् ? ।
उच्यते-चतुस्त्रिंशदधिकेनायनशतेन सप्तदशशतान्यष्टपष्टि-
हितानि मण्डलानां लभ्यन्ते, तत एकेनायनेन किं लभामहे ? ।
राशित्रयस्थापना-१३४ । १७६८ । १ । अत्रान्त्येन राशिनै-
ककक्षणेन मध्यराशिर्गुण्यते, स च तावानेव जातः । तत
आद्येन राशिना चतुस्त्रिंशदधिकेन शतरूपेण भागो द्वियते,
लब्धास्त्रयोदश, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चविंशति । तत्र छेद्यच्छेद-
कराश्वोर्द्विकेनापवर्चना, लब्धास्त्रयोदश सप्तपष्टिप्रागाः ।

अधुना यावन्ति मण्डलान्येकेन पर्वणा चन्द्र-
श्चरति, तावन्निर्दिष्टशुक्राह-

चौदस य मंडलाई, विमट्ठिजागा य सोलस हवेजा ।

मासच्छेण उरुवई, एत्तियमित्तं चरः खेत्तं ॥

मासाद्धैकेन पर्वणा उरुपतिश्चन्द्रमा, एतावन्मात्रमेताव-
त्प्रमाण क्षेत्रं चरति । यष्टुन-चतुर्दश मण्डलानि, एकस्य च म-
ण्डलस्य पोरुश षापष्टिभागाः । तथाहि-यदि चतुर्विंशत्य-
धिकेन पर्वशतेन सप्तदशशतान्यष्टपष्ट्याधिकानि मण्डलानां
लज्यन्ते, तत एकेन पर्वणा किं लभ्यते ? । राशित्रयस्थापना-
१३४ । १७६८ । १ । अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशिर्गुण्यते, ते
च तावानेव जाना, तत्राऽऽद्येन राशिना भागहरणं, लब्धाश्च-
तुर्दश, शेषास्तिष्ठन्ति षाविंशत् । तत्र छेद्यच्छेदकराश्वोर्द्विके-
नापवर्चना, लब्धा पोरुश षापष्टिभागाः ।

संप्रति पर्वगतमण्डलेज्योऽयनगतमण्डलापगमे यच्छेषम-
वतिष्ठते तन्निरूपयति-

एगं च मंरुलं मं-डलस्म सत्तट्ठिजाग चत्तारि ।

नव चेव चुप्पियाओ, इगतीमकण्ण छेएण ॥

एकं मण्डलमेकस्य च मण्डलस्य सप्तपष्टिभागश्चत्वार, एक-
स्य च सप्तपष्टिभागस्यैकत्रिंशत्तेन छेदेन नव चूर्णिका भागाः,
एतावत्पर्वगतक्षेत्रापगमे शेषः । एतस्यैवमुपपत्तिः-यदि चतुर्विंश-
त्यधिकेन पर्वशतेन सप्तदशशतान्यष्टपष्ट्याधिकानि मण्डला-
नां लज्यन्ते, तत एकेन पर्वणा किं लभामहे ? । अत्र राशित्रय-
स्थापना-१३४ । १७६८ । १ । अत्रान्त्येन राशिना मध्यरा-

शिर्गुण्यते, स च तावानेव जातः, तत आद्येन चतुर्विंशत्यधिकेन शतरूपेण राशिना भागहरण, षेद्यच्छेदकराशयोश्चतुर्निरपवर्तना, लब्धानि चतुर्दश मण्डलान्यष्टौ च एकत्रिंशद् भागाः । एतस्मादयनक्षेत्रे शोध्यते, तत्र चतुर्दशस्य त्रयोदश मण्डलानि शुद्धानि, एकमवशिष्टम् । सप्रत्यष्टाज्य एकत्रिंशद्भागेष्वेकत्रयोदश सप्तषष्टिभागाः शोध्याः, तत्र सप्तषष्टिरष्टभिर्गुणिता, जातानि पञ्चशतानि षट्त्रिंशदधिकानि ५३६ । एकत्रिंशता त्रयोदश गुणिताः, जातानि चत्वारि शतानि त्र्युत्तराणि ४०३ । एतानि पञ्चज्यः षट्त्रिंशदधिकेभ्यः शोध्यन्ते, स्थितं शेष त्रयस्त्रिंशदधिक शतम् १३३ । तत एतत्सप्तषष्टिजागाऽऽनयनार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यते, जातानि नवाशीतिशतान्येकादशाधिकानि ८६११ । वेदराशिर्मौल एकत्रिंशत्, स च सप्तषष्ट्या गुण्यते, जाते द्वे सहस्रे सप्तसप्तत्यधिके २०७७ । ताभ्यां भागो द्वियते, लब्धाश्चत्वारः सप्तषष्टिजागाः, शेषास्तिष्ठन्ति षट्शतानि त्र्युत्तराणि ६०३ । ततश्चेद्यच्छेदकराशयोः सप्तषष्ट्याऽपवर्तना, जाता उपरि नवाधस्तादेकत्रिंशत्, लब्धा एकस्य सप्तषष्टिजागस्य नवैकत्रिंशच्छेदकता भागा इति । ज्यो० १६ पाहु० । ज० । च० प्र० । (युगे किमादिका सवत्सरा इत्यनुपदमेव ' जुगाइ ' शब्दे १५७५ पृष्ठे वक्ष्यन्ते)

युगेऽमावास्या. पूर्णिमाश्च यथा-

पंचसंवत्सरिणं जुगे वावर्द्धि पुत्रिमात्रो, वावर्द्धि अमावास्याओ पञ्चात्रो ।

“पच” इत्यादि । तत्र युगे त्रयश्चन्द्रसवत्सरा भवन्ति, तेषु षट्त्रिंशत्पौर्णमास्यो भवन्ति, द्वौ चान्विद्धितसवत्सरौ जवत, तत्र चान्विद्धितसवत्सरः त्रयोदशत्रिंशच्चमासैर्जवतीति तयोः पञ्चविंशतिः पौर्णमास्य इत्येव द्विषष्टिस्ता भवन्तीति, एवममावास्या अपीति । स० ६१ सम० ।

जुगंतकरभूमि-युगान्तकृद् [कर] भूमि-स्त्री० । युगानि कावमानविशेषाः, तानि च क्रमवर्त्तिनि, तत्साधर्म्याद्ये क्रमवर्त्तिनो गुरुशिष्यप्रशिष्याऽऽदिरूपा पुरुषास्तेऽपि युगानि, तैः प्रमितान्तकरभूमिर्युगान्तकरभूमिः । ज्ञा० १ शु० ८ अ० । कल्प० । पुरुषवृत्तण-युगापेक्षयाऽन्तकराणां जवत्कथकारिणा भूमि कावो युगान्तकरभूमि । स्था० ८ भा० । अन्तकर (कृद्) भूमिभेदे, (सा च कस्यान्तकृत् । कियतीति तत्तच्छब्दे निरूपिता) पुरुषौ युगमित्र पुरुषयुग, तदपेक्षयाऽन्तकराणां भवान्तकराणां, निर्वाणगामिनामित्यर्थः । भूमि कालो युगान्तकरभूमि । इदमुक्तं भवति-भगवतो वरुमानस्वामिनस्तीर्थे तस्मादेवावधेः तृतीय पुरुष जम्बूस्वामिन यावन्निर्वाणमभूत्, तत उत्तर तद्व्यवच्छेद इति । स्था० ३ भा० ४ उ० ।

जुगतकरभूमि-युगान्तकृद् [कर] भूमि-स्त्री० । “जुगतकरभूमि” शब्दार्थः, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

जुगंतरपलोयणा-युगान्तरप्रलोकना-स्त्री० । युग यूष, तत्प्रमाणमन्तर व्यवधानं प्रलोकयति या सा तथा । (ज०) युग यूष, तत्प्रमाणो भूजागोऽपि युग, तस्यान्तरे मध्ये प्रलोकनयस्याः सा तथा । युगप्रमाणभूजागव्यवधानेन प्रलोकयन्त्याम्, भ० । “ जुगमंतरपलोयणाप दिष्टीप ” (जुगतरपलोयणाप सि) युग यूष, तत्प्रमाणमन्तर स्वदेहदेशस्य दृष्टिपातदेशस्य च व्यवधानं, प्रलोकयति या सा युगान्तरप्रलोकना, तथा, दृष्ट्येति । ज० २ शु० १ उ० ।

जुगंधर-युगन्धर-पु० । युग रथस्य युगकाष्ठ धरति धृ-खच् । रथस्य युगकाष्ठामञ्जने कूवराख्ये काष्ठभेदे, ज० १ वक्र० । पर्वतभेदे, वाच० । अम्बरतिलकपर्वतस्ये स्वनामख्याते आचार्ये, आ० म० । “ जुगधरा नाम आयरिया विविहिनियमधरचरुदसपु-व्विचउष्माणोवगया । ” आ० म० १ अ० १ खण्ड । अम्बरतिलकपर्वतमधिकृत्य-“ युगन्धरमुनिस्तत्र, तदा केवलमासदत् । ” आ० क० । अपरविदेहस्ये महाबाहुवासुदेवस्य समकालिके तीर्थकरे, आ० चू० १ अ० । आव० ।

जुगच्छिद्ध-युगच्छिद्ध-न० । युगरन्ध्रे, आ० क० ।

“ पुंवते होइ जुग, अवरते तस्स होइ समिलाओ ।

जुगविडुमि पवेसो, अत्र ससइओ मणुअलभो ॥ १ ॥ ”

पूर्वान्ते समुद्रस्य युगम्, अपरान्ते तु सम्या, ततो यथा युगस्य विद्धे तस्याः प्रदेशं सशयित इत्येव मनुष्यजन्मत्वाभ ।

तथा-

“ जह समिला पम्भट्टा, सागरसलिले अणोरपारमि ।

पविसिज्ज जुगच्छिद्ध, कह वि भमती भमतमि ॥ १ ॥ ”

नवरम्-“ अणोरपारमि ” देश्यत्वाटपारे इत्यर्थः ।

“ सा चरुवायवीर्द्ध-पणुत्तिमा अ वि लभिज्ज जुगविडु ।

न य माणुसाउ ज्ञो, जीवो पुण माणुस वइइ ॥ १ ॥ ”

आ० क० । उच० ।

जुगणच्छ-युगणच्छ-पु० । युगमिव नद्धो युगनच्छः । यथा युग वृषभस्कन्धयोरारोपित वर्तते तद्वद् योगोऽपि यः प्रतिभाति स युगनच्छ इत्युच्यते । एतदाकार यागभेदे, सू० प्र० १२ पाहु० ।

जुगप्पहाण-युगप्रधान-पु० । युगश्रेष्ठे, नि० चू० १ उ० । “ तत्थ अज्जवइरा सुच्चति जुगप्पहाणा । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

जो दुप्पसहो सूरि, होहिंति जुगप्पहाण आयरिया ।

अज्जसुहम्मपभिर्द्ध, चउरहिंया दुनि य सहस्सा । ४५१ ।

इहावसर्पिण्यां दुपमावसानसमये चिह्नस्तोचिन्तितश्चतुर्विंशतिवर्षायुष्क पुष्कलतप क्षपितकर्मतया समासन्नः सिद्धिसौधशुद्धान्तरात्मा दशवैकालिकमात्रसूत्रधरोऽपि चतुर्दशपूर्वधर इव शक्रपूज्यो दुष्पसहनामा सर्वान्तिमः सूरिर्जगद्विष्यति, तत त दुष्पसह यावत्, तमज्जिग्याप्यैवेत्यर्थः । आर्यसुधर्मप्रभृतयः, आरात् सर्वहेयधर्मस्योऽर्वाक् जात आर्यः, स चासौ सुधर्मः, तत्प्रभृतयः, प्रभृतिग्रहणाच्च जम्बूस्वामिप्रभवशर्यजवाऽऽद्या गणधरपम्परा गृह्यन्ते, युगप्रधानास्तत्कालप्रवरपारमेश्वरप्रवचनोपनिषद्वेदित्वेन विशिष्टतरमूलगुणोत्तरगुणसंपन्नत्वेन च तत्कालापेक्षया जरतन्नेत्रमध्ये प्रधाना आचार्याः सूर्यश्चतुरधिकसहस्रव्यप्रमाणा भविष्यन्ति । अन्ये तु चतुराहितसहस्रव्यप्रमाणा इत्याहुः । तत्त्व तु सर्वविदो विदन्ति ।

यच्च महानिर्वाणग्रन्थे जग्रन्थ ग्रन्थकार -

“ इत्थं चायरिआण पणपन्ना हुति कोमिलप्फाओ ।

कोमिसहस्से कोमी, सण य तह एत्त चेव त्ति ” ॥ १ ॥

तत्सामान्यमुनिप्रत्यपेक्षया छष्ट्यम् । तथा च तत्रैवोक्तम्-

“ एणसि मज्जाओ, एगे निव्वरुइ गुणगणाइन्ने ।

सव्वुत्तमभगेण, तिथयरस्साणुसरिसगुरु ॥ १ ॥ ” प्रव०

३६४ द्वार ।

चतुराधिकद्विसहस्रमिता युगप्रधाना सिद्धान्ते प्रोक्ता, ते सा-म्प्रत क सन्ति, इति श्रुते, उत्तरम्-सांप्रत युगप्रधाना सन्तीति

ज्ञातं नास्ति, दृश्यन्तेऽपि च न, तेन तृतीयोदयात्प्रारभ्य ते भवि-
ष्यन्ताति ज्ञायते । ५१ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

जुगमच्छ-युगमत्स्य-पु० । मत्स्यभेदे, विपा० १ शु० ८ अ० ।
जी० । प्रज्ञा० ।

जुगमत्त-युगमात्र-त्रि० । युगं यूपं चतुर्हस्तं तत्प्रमाणं युगमात्रम् ।
चतुर्हस्तप्रमाणे, प्रव० १०३ द्वार । “पुरओ जुगमत्ताप, पेहमा-
णो मर्हि चरे ।” (३ गाया) पुरतोऽप्रतो युगमात्रया शरीरप्रमा-
णया शकटोर्द्ध्वसंस्थितया दृश्येति । दश० ५ अ० १ उ० ।

जुगमाय-युगमात्र-त्रि० । ‘जुगमत्त’ शब्दार्थे, प्रव० १०३ द्वार ।
“पुरओ जुगमाय पेहमाणे ।” युगमात्र चतुर्हस्तप्रमाणं शकटो-
र्द्ध्वसंस्थितं चूनाग पश्यन् । आचा० २ शु० ३ अ० १ उ० ।

जुगल-युगल-न० । युग द्वित्वं विद्यतेऽस्त्यस्य लच् । युग्मे, द्वि-
न्वसंख्याऽन्विते च । त्रि० वाच० । युगलं द्वयमिति । अनु० । त० ।
उत्त० । ज्ञा० । रा० । प्र० । स० । औ० । सजातीयविजातीययोर्द्वन्द्वे,
रा० । जी० । जं० । “आमेलगजमलजुगलवद्वियमञ्जुष्यपी-
णरयसंविषयमोहरा ।” युगलौ युगलरूपौ, द्वावित्यर्थः । ज्ञा०
१ शु० १ अ० ।

जुगलधम्म-युगलधर्म-पुं० । स्त्रीपुरुषद्वन्द्वधर्मे, आ० म० १
अ० १ खण्ड । त० । ज्यो० ।

जुगलधम्मिय-युगलधर्मिक-पुं० । स्त्रीपुरुषद्वन्द्वधर्मवति, तं० ।

जुगलयमणुय-युगलकमनुज-पुं० । युगलधर्मिणि मनुष्ये,
ज्यो० १ पादु० ।

जुगलि[ण]-युगलिन्-त्रि० । सजातीयविजातीयद्वन्द्वोपेते, उत्त-
रकुरौ भगवान् युगलिकोऽहं युगलिनीति (श्रियांसवच) कल्प०
७ जण । यस्मिन् काले कालान्तरे वा यावन्तो युगलिनस्तस्मिन्
तावन्त एव, न्यूना, अधिका वा ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-यस्मिन्
काले यावन्तो युगलिनस्तस्मिन्काले तु तावन्त एव भवन्तीति ।
कालान्तेर च जरतैरावतयोर्गुणलिनो न्यूनाधिकत्वं, देवकुर्वादिषु
तु जातु तत्संहरणसंभवे कुतश्चित्तदानयनमपि भवतीति न तत्र
न्यूनाऽऽधिक्यमिति । १३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

जुगलिय-युगलिक-त्रि० । स्त्रीपुरुषद्वन्द्वोपेते, कल्प० ७ कण ।
पं० विष्णवर्षिकृतप्रश्ने-श्रीआदिनाथस्य वारके तालफलेन
युगलिकदारका मृतो, युगलिना चाकाशमरण न भव-
तीति कथं घटते ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-पूर्वकोट्यावि-
कायुषो युगलिना न्यूनायुपि न म्रियन्ते, ततः श्रीआ-
दिनाथस्य वारके तालफलेन मृतस्य युगलिन पूर्वको-
ट्याधिकमायुर्नाचूदिति सगच्छत इति । ३ प्र० । ही० ३ प्रका० ।
युगलिकशरीराणि सुराः समुज्ज क्लिपन्ति, अथवा स्वयं विन-
श्वरीभवन्ति ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-“पुरा हि मृतमियुन-
शरीराणि महास्रगाः । नीडकाष्टमिदोत्पाट्य, सद्यश्चि-
त्तिपुरम्भुधौ ” ॥ १ ॥ इति त्रिपष्टीयमृषभदेवचरित्रवच-
नात् समुज्जे युगलिकशरीराणि क्लिपन्ते, अन्ययुगलिकके-
त्रेऽप्येव सभाव्यते, आरण्यकपशूनां निसर्गतो मृतानां यथा
किमप्यवयवाऽऽदिक नोपलभ्यते, तथा तेषामप्येत्यापि संभा-
वना संजायत इति । ३० प्र० । सेन० ३ उल्ला० । सर्वेषु युगलिक-
क्षेत्रेषु युगलिनो गर्भजगर्भन्युत्क्रान्तनेदभिधानां जघन्यमध्य-

मोक्तृजनेदभिन्नामायुस्त्रयं, किं वोक्तृमेव?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-
युगलिनामुक्तृमायुर्यथास्थानं त्रिपत्योपमादि प्रतीत, जघ-य तु
कुलकभवरूपं ज्ञेयम्, अतस्त्रिपत्योपमप्रमितमप्यायुरपवत्यं
कुलकभवरूप कश्चिजन्तुः करोतीत्यर्थकाकारायाचाराङ्क-
वृत्त्यादौ सन्ति, पर तदपवर्तनमपर्याप्तावस्थायामेव जवति, त-
दुद्धर्तनं तु न भवति, तेषां निरुपक्रमायुष्कत्वात् । मध्यम तु युगलि-
नीर्गर्भेऽपि नववत्तमिति गर्भजा उत्पद्यन्ते, निष्पद्यन्ते च द्वयमेव ।
शेषास्तु स्वस्वमायुरपवत्यं गर्भस्था एव म्रियन्ते, तथा कुलकभवा-
दधिकसमयाऽऽदिभवने सभवतीति । १६ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

युगलित-त्रि० । युगलं सजातीयविजातीययोर्द्वन्द्व, तत्संजातम्-
स्त्यस्य युगलितः । सजातीयविजातीयद्वन्द्वोपेते, जी० ३ प्रति० ।
जं० । जी० । “निष्कं जुगलिया ” युगलतया स्थिता । ज्ञा० १
शु० १ अ० ।

जुगलियखेत्तकप्परुक्ख-युगलिकक्षेत्रकल्पवृक्ष-पुं० । युगलिक-
क्षेत्रे कल्पवृक्षा वनस्पतिरूपा, पृथ्वीकायरूपा वा ?, इति प्रश्ने, उ-
त्तरम्-ते वनस्पतिरूपा इति । ४ ए६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

जुगवं-युगवत्-त्रि० । युगं सुपमदुष्पमाऽऽदि । काव, सोऽदुष्टो निरु-
पद्रवो विशिष्टवस्तेतुर्धस्यास्त्यसौ युगवान् । कावोपद्रवरहिते,
अनु० । कावोपद्रवोऽपि सामर्थ्यविघ्नहेतुः, स चास्य नास्तीति ।
अनु० । म० । रा० । आ० म० ।

युगपत्-अव्य० । युगमिव पद्यते, पद-क्लिप् । एकस्मिन् काले
इत्यर्थे, न० । “चत्तारि कम्मं से जुगवं सवे” । यौगपद्येन
निर्जरयति । औ० । आ० म० । उत्त० । विशेष० । (युगपत्क्रिया-
द्वयवक्तव्यता ‘दोकिरिय’ शब्दे वक्ष्यते)

जुगवाहु-युगवाहु-पु० । युगो यूपस्तदाकारा वृत्तत्वादीर्घत्वाच्च
वाहवो यस्य सः । युगवदीर्घवाहौ, स्था० ६ वा० । सुविधि-
जिने, सुविधिजिनस्य चैतत्पूर्वभवनामधेयम् । स० । पूर्ववि-
देहस्थे सीमन्धरतीर्थकरसमकालिके वासुदेवे, आ० चू० ४
अ० । आवा० । मातृवदेशस्थस्य सुदर्शनपुरनृपतेर्मणिरथ-
स्य स्वनामख्याते भ्रातरि, उत्त० ९ अ० । मिथिलास्थे
नमिराजपितरि, “इत्थं जुगवाहुमयणरेहाण पुत्तो नमी नाम
महाराया ।” ति० ।

जुगसंवच्छ-युगसंवत्सर-पुं० । युगं पञ्चवर्षाऽऽत्मक तत्र पूरकः
संवत्सरो युगसंवत्सरः । सू० प्र० १० पादु० । चं० प्र० । पञ्चसंव-
त्सराऽऽत्मक युगं, तदेकदेशभूतो वक्ष्यमाणलक्षणश्चन्द्राऽऽदि-
गपूरकत्वाद्युगसंवत्सरः । ज० ७ वत्त० । स्था० । संवत्सरविशेष,
(तद्वक्तव्यता ‘जुग’ शब्देऽत्रैव भागे १५६७ पृष्ठे दृश्यते)

जुगसंनिन्न-युगसन्निभ-त्रि० । वृत्ततया आयततया च यूपतुल्ये,
‘जुगसन्निभपीणरयपीवरपञ्चमत्रियसुसिलिघविसिद्धघण-
धिरसुवस्सधीपुरवरफविहवद्वियनूया ।’ जी० ३ प्रति० ।
त० । प्रश्न० ।

जुगाड-युगाऽऽदि-पुं० । युगाऽऽरम्भे, युगाऽऽरम्भकाले प्रथमतः
प्रवृत्ते मातृतिथिसुहृत्तादौ च । ज० ।

सप्रति युगसंवत्सरमासदिनानामादि प्ररूपयति-

आदी जुगस्म संव-च्छरो उ मामस्म अरुमासो उ ।

दिवसा भरहेरवए, राईया सह विदेहेसु ॥

युगस्य चन्द्रचन्द्राभिवर्द्धितचन्द्राभिवर्द्धितरूपसवत्सरपञ्च-
काऽऽत्मकस्याऽऽदिः सवत्सरः, स च चान्द्रः, तमसावन्य-
युगस्य प्रवर्त्तनात् । चान्द्रस्य सवत्सरस्याऽऽदिर्मासः । स च
श्रावणत आषाढपौर्णमासीचरमसमयः । पाश्चात्ययुगस्य
पर्यवसानं, ततोऽभिनवयुगस्याऽऽदिर्मासः प्रवर्त्तमानः । श्रावण
एव भवति, तस्यापि च मासस्य श्रावणस्याऽऽदिरर्द्धमासः
पक्षः, पक्षद्वयमीलनेन मासस्य समवात् । सोऽपि च पक्षो
बहुलो वेदितव्यः, पौर्णमास्यनन्तरं बहुलपक्षस्यैव भावात् ।
तस्यापि च बहुलस्यार्द्धमासस्यापि भरतक्षेत्रे युगस्यादि-
प्रवर्त्तते, ततो दिवस एव मासाऽऽदिरूप उत्पद्यते, यदा च
भरतक्षेत्रे दिवसस्तदैरवतेऽपि दिवसः, तदा च पूर्वविदेहेष्व-
परविदेहेषु च रात्रिः, अतः ऐरवतेऽपि अर्द्धमासस्याऽऽदिर्दिवसो,
महाविदेहेषु रात्रिरिति ।

सप्रति भरतैरवतेऽधिकृत्याऽऽदिप्ररूपणार्थमाह-

दिवसाऽ अहोरत्ता, बहुलाईयाणि होंति पन्वाणि ।
अजिई नक्खत्ताई, रुदो आई मुहुत्ताणं ॥

भरते, ऐरवते च दिवसाऽऽदयो दिवसमूला अहोरात्राः, युग-
स्याऽऽदौ दिवसस्यैवैह प्रवर्त्तमानत्वात् । पर्वानि पक्षरूपाणि व-
हुलाऽऽदिनि कृष्णानि भवन्ति, कृष्णपक्षस्यैव युगाऽऽदौ भावात् ।
तथा नक्षत्राणामादिरज्जित्, तत एवाऽऽरज्यं नक्षत्राणां क्र-
मेण युगे प्रवर्त्तमानत्वात् । तथाहि-उत्तराषाढानक्षत्रचरमसमये
पाश्चात्ययुगस्य पर्यवसानम् । ततोऽभिनवयुगस्याऽऽदिनक्षत्रम-
ज्जिदेव भवति । तथा मुहूर्त्तानामादिमुहूर्त्तां रुद्रः । इह दिवसा
ऽऽदिरहोरात्र इत्युक्तं, दिवसाऽऽदिके चाहोरात्रे क्रमेणामी पञ्चा-
शन्मुहूर्त्ताः । तद्यथा-प्रथमो मुहूर्त्तो रुद्रः, द्वितीयः श्रेयान्, तृतीयो
मित्रः, चतुर्थो वायुः, पञ्चमः सुपीतः, षष्ठोऽभिचन्द्रः, सप्तमो माहे-
न्द्रः, अष्टमो वज्रवान्, नवमः पद्मः, दशमो बहुसत्यः, एकादश ई-
शान्, द्वादशस्तस्थः, त्रयोदशो भाविताऽऽत्मा, चतुर्दशो वैश्रवणः-
पञ्चदशो वारुणः, षोडश आनन्दः, सप्तदशो विजयः, अष्टादशो
विश्वक्सेनः, एकोनविंशतितमः प्राजापत्यः, विंशतितमः उप-
शमः, एकाविंशतितमो गन्धर्वः, द्वाविंशतितमोऽग्निवेशः, त्रयो-
विंशतितमः शतवृषभः, चतुर्विंशतितमः आतपवान्, पञ्च-
विंशतितमोऽममः, षड्विंशतितमोऽरुणवान्, सप्तविंशतितमो
भौमः, अष्टाविंशतितमो वृषभः, एकोनविंशतितमः सर्वार्थः,
त्रिंशत्तमो राक्षसः ।

उक्तं च जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ-

“रुदो सेए मित्ते, वाळ पीए तहेव अभिचदे ।
मार्हिद वज्रव पम्हे, बहुसच्चे चेव ईसाणे ॥ १ ॥
तत्थेव भावियण्णा, वेसमणो वारुणे य आणदे ।
विजए य बीससेणे, पायावच्चे तह य उवसमए ॥ २ ॥
गभ्रव अभिगवेमो, सयरिसह आयव च अमम च ।
रुणव भोमे रिसहे, सव्वठे रक्खसाईया ॥ ३ ॥”
ततो युगे मुहूर्त्तानामादिको रुद्र एव भवति । ज्यो० २ पाहु० ।

तथा च जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तावेवाकम्-

“किमाइआ एं जंते ! संवच्छरा, किमाइआ अयणा,

किमाइआ उऊ, किमाइआ मासा, किमाइआ पक्खा,
किमाइआ अहोरत्ता, किमाइआ मुहुत्ता, किमाइआ कर-
णा, किमाइआ णक्खत्ता पणत्ता ? गोयमा ! चंदाइआ सं-
वच्छरा, दक्खिणाइआ अयणा, पाठसाइआ उऊ, सा-
वणाइआ मासा, बहुलाइआ पक्खा, दिवसाइआ अहोर-
त्ता, रोदाइआ मुहुत्ता, वालवाइआ करणा, अभिजिआइआ
णक्खत्ता समणाउसो ! ” [जं० ७ वक्क०]

तदेव ‘राईया सह विदेहेसु’ इत्यनेन (पूर्वोक्तगाथा) अवयवेन म-
हाविदेहेष्वनया गाथया भरतैरवतयोर्युगस्याऽऽदि प्ररूपितः ।

सप्रति भरतैरवतविदेहेषु साधारण युगस्याऽऽदि प्ररूपयति-

सावणवहुलपडिवए, वालवकरणे अर्जीइनक्खत्ते ।

संवत्थ पढमसमए, जुगस्स आई वियाणाहि ॥

सर्वत्र-जरते, ऐरवते, महाविदेहेषु च श्रावणमासे बहुलपक्षे-
कृष्णपक्षे प्रतिपदि तिथौ धात्वकरणे अज्जिज्जिक्खत्ते प्रथमस-
मये युगस्याऽऽदि विजानीहि । ज्यो० २ पाहु० ।

सर्वत्रेति भरतैरवतविदेहेषु ज्ञाव्यम् । अवसर्पिण्यां पष्ठा-
मारकाणामप्यादि रात्रिरेव, विदेहेषु यद्यप्यारकाणामभावः,
तथापि पञ्चसवत्सराऽऽत्मकस्य युगस्य सद्भावः । म० ।

जुगा-युग्य-न० । युज्-यत्-कुत्वम् । “युग्य च पत्रे” ॥ ३ । ६।-
१२६ ॥ इति (पाणिनि) सूत्रेण निपातनम् । अश्वाऽऽदिके वाहने,
स्था० ४ ठा० ३ उ० । पञ्च० । युग्यमिव युग्यम् । सयमभारवो-
ढरि साधौ, स्था० ।

युग्यमेदा यथा-

चत्तारि जुगा पणत्ता । त जहा-जुत्ते, णाममेगे जुत्ते, जुत्ते
णाममेगे अजुत्ते, अजुत्ते णाममेगे जुत्ते, अजुत्ते णाममेगे
अजुत्ते ॥

युग्यं वाहनमश्वाऽऽदि । अथवा-गोत्तविषये जम्पानं द्विहस्त-
प्रमाणं चतुरस्रं सवेदिकमुपशोभितं युग्यकमुच्यते, तत्
युक्तमारोहणसामग्र्या पर्यायाऽऽदिकया पुनर्युक्तं वेगाऽऽदि-
मिरित्येव यानवद् व्याख्येयम् । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।
युगमर्हति युगं वा वहति यत् । युगवाहकेऽश्वाऽऽदौ,
त्रि० । वाच० । गन्धादिके, आचा० १ थु० १ अ० ५ उ० ।
गोत्तदेशप्रान्तिदे जम्पानविशेषे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । यु-
ग्यानि गोत्तविषयप्रसिद्धानि द्विहस्तप्रमाणानि वेदिकोपशो-
भितानि जम्पानान्येवेति । ज्ञा० १ थु० १ अ० । अनु० । ज० ।
जी० । म० । औ० । प्रश्न० । पुरुषोत्तमस्य आकाशयाने, सूत्र०
२ थु० २ अ० । युग्यं पुरुषोत्तमस्य आकाशयानं, जम्पानमि-
त्यर्थः । जं० २ वक्क० ।

जुगगय-युग्यगत-त्रि० । वाहनोपरि स्थिते, औ० ।

जुगगय-युग्यक-‘जुग’ शब्दार्थः, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

जुगायरिया-युग्याचर्या-औ० । युग्यस्याऽऽन्यस्यां वहन ग-
मन युग्याचर्या । युग्यस्य गमने, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

युग्याचर्याजेदा -

चत्तारि जुगायरिया पणत्ता । तं जहा-पंवज्जाई णाम-

मेगे, णो उप्पहजई । उप्पहजई णाममेगे, णो पंथजई ।
एगे पंथजई वि, उप्पहजई वि । एगे णो पंथजई, णो
उप्पहजई ॥

(जुगगारिय च्ति) युग्यस्य चर्या वदने, गमनमित्यर्थः । क्वचित्तु-
“जुगगारिय च्ति” पाठः, तत्रापि युग्याचर्येति, पथयाय्येक युग्यं
भवति, नोत्पथयायीत्यादि चतुर्भङ्गी । इह च युग्यस्य चर्याद्वारेणैव
निर्देशे चतुर्विधत्वेनोक्तत्वात् तच्चर्याया एवोद्देशोक्त चातुर्विध्य-
मवसयेमिति भावः । युग्यपक्षे तु युग्यमिव युग्य, संयमयागे-
भारवोढा साधुरेव, स च पथियाय्यप्रमत्त उत्पथयायी लिङ्गा-
वशेषः, उभययायी प्रमत्तश्चतुर्यः सिद्धक्रमेण सदसमुभ-
यानुभयानुष्ठानरूपत्वात् । अथवा-पथ्युत्पथयोः स्वपरसमय-
रूपत्वाद् यायित्वस्य च गत्यर्थत्वेन बोधपर्यायत्वात् स्व-
परसमयबोधापेक्षयेयं चतुर्भङ्गी नेयेति । स्या० ४ ठा० ३ उ० ।

जुगगारिया-युग्याचर्या-स्त्री० । ‘जुगगारिया’ शब्दार्थे, स्या० ४
ठा० ३ उ० ।

जुज्जिता-युक्त्वा-अव्य० । योग कृत्वेत्यर्थे, प्रा० २ पाद ।

जुज्ज-युध-धा० । युद्धे, दिवा०-आत्म०-अक०-अनिद् ।
युध्यते, अयुक् । वाच० । “ संपलग्गो उ जुज्जिउं ” ।
आ० म० १ अ० १ खएरु । युद्धे, न० । युष्-कः । शस्त्रादिके-
पणव्यापारे बोधने, वाच० । सुष्ठ्याऽऽदिना परस्परतारुने, तं० ।
“जुज्जाऽ वाहुज्जाऽयाऽं वट्टाऽयाण च” युद्धानि नाम-वाहुयु-
द्धाऽऽदीनि, यदि वा वर्त्तकाऽऽदीनां च । आ० म० १ अ० १ खएरु ।
युक् कुक्कुटाऽऽदीनामिव मुष्णामुष्णि, शृङ्गिणामिव शृङ्गाशृङ्गि
युयुत्सया बोधयोर्वल्लग्नम् । जं० २ वक्क० । आयुधयुद्धे,
ज्ञा० १ थु० १ अ० । वैरिणां परप्राणव्यपरोपणाध्यवसाये,
आतु० । सग्रामे, “अप्पाणमेव जुज्जाहि, किं ते जुज्जेण वज्ज-
ओ ।” उक्त० ८ अ० । नि० । प्रश्न० । ज्ञयतः सग्रामयुद्धं, ज्ञावत
परीपहाऽऽदियुद्धं, तद् द्विविधम्, आर्यानार्यजेदात् । तत्रानार्य
संग्रामयुद्धं, परीपहाऽऽदिरिपुयुद्धं त्वार्यम् । आचा० १ थु० ५
अ० ३ उ० । तदात्मके द्वासप्ततिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे, ज्ञा० १
थु० १ अ० । ओ० । ज० ।

युद्धदर्शननिषेधो यथा—

जे निक्खु आसजुज्जाणि वा० जाव सूकरजुज्जाणि वा
चक्खुदंनणवमियाए अजिसंधारेइ, अभिसंधारतं वा मा-
इज्जइ ॥ २ए ॥

“हयजुज्ज” गाढा । हयोऽश्वस्तेषां परस्परतो युद्धं, एवमन्ये-
षामपि, गजाऽऽदयः प्रसिद्धा, शरीरेण विमध्यमः करटः, रक्-
पादपवट्टकः शिखी, धूम्रवर्णो लावकः, आदिमादि प्रसिद्धा, अ-
द्वियपच्छद्वियादिकरणेहि जुद्धं, सव्वसंधिविक्खोमणं णिजुद्धं,
पुव्व जुद्धेण जुद्धिउ पच्छा सधो विक्खोमिज्जति जत्थ तं
जुद्धं । नि० चू० १२ उ० ।

जुज्जंग-युद्धाङ्ग-न० । संग्रामाङ्गे, उक्त० ।

साम्प्रत युद्धाङ्गमाह—

जाणाऽऽवरणपहरणे, जुज्जे कुसलत्तणं च णीतीए ।

टक्खत्तं ववमातो, सरीरमारोगयं चैव ॥ १८ ॥ उक्त० नि० ।

(जाणावरणपहरणे च्ति) यान च दम्प्यादि, तत्र सत्यपि न
शक्नेत्यभिर्नाशतु शत्रुमत आवरणम्, आवरणं च क्वचाऽऽदि,

सत्यप्यावरणे प्रहरणं विना किं करोतीति, प्रहरणं प्रहरणं च क्व-
चाऽऽदि, यानाऽऽवरणप्रहरणानि, यदि युद्धे कुशलत्वं नास्ति,
तदा किं यानाऽऽदिनेति युद्धे संग्रामे कुशलत्वं, कुशलत्वं च प्रा-
चीणरूपं, सत्यस्यस्मिन्नीतिं विना न शत्रुजयनमतो नीतिः, नीति-
आपक्रमाऽऽदिलक्षणा, सत्यामपि चास्यां दत्तत्वाधीनो जयः, ततो
दत्तत्वम्, दत्तत्वमाशुकारित्वं, सत्यप्यस्मिन्निर्व्यवसायस्य कुतो
जय इति व्यवसायः, व्यवसायो व्यापारः, तत्रापि यदि न शरी-
रमहीनाङ्ग, ततो न जय इति शरीरम्, अर्थात्परिपूर्णाङ्गम् । तत्रा-
प्यारोग्यमेव जयायेति (आरोग्यवति) आरोग्यता, च. समुच्चये,
एवोऽवधारणे । ततः समुदितानामेवैषां युद्धाङ्गत्वमिति सूत्रार्थः ।
उक्त० पाई० ३ अ० ।

जुज्जङ्गाण-युद्धध्यान-न० । युद्धं वैरिणां परप्राणव्यपरोपणा-
ध्यवसायः, तस्य ध्यानं युद्धध्यानम् । ध्यानभेदे, आतृणां विना-
शे, चेष्टकेन सह कोणिकनृपस्येव, अङ्गारवत्यादिग्रहणे चण्ड-
प्रचोतस्येव वा । आतु० ।

जुज्जंज-युध्यत्-त्रि० । युद्धं कुर्वति, नि० चू० १ उ० । “महया
रिवुवलेण जुज्जतो दिष्ठो ।” आ० म० १ अ० १ खएरु ।

युध्यमान-त्रि० । शस्त्राणि व्यापारयति, “जुज्जंतं ददधम्मा-
णं” । सुत्र० १ थु० ३ अ० १ उ० ।

जुज्जकित्तिपुरिस-युद्धकीर्तिपुरुष-पु० । युद्धजनिता या की-
र्तिः, तत्प्रधान पुरुषो युद्धकीर्तिपुरुषः । युद्धजनितकीर्तिमति
पुरुषे, स० ।

जुज्जकुसल-युद्धकुशल-पु० । युद्धप्रवीणे, उक्त० ३ अ० । यु-
द्धक्रियाज्ञानवति, आ० क० ।

जुज्जण-युद्धनीति-स्त्री० । व्यूहरचनाऽऽदिके, स्या० ६ ठा० ।
संग्रामनिर्गमप्रवेशे च । आ० क० । उक्त० ।

जुज्जदक्ख-युद्धदक्ष-पु० । युद्धे आशुकारिणे, उक्त० ३ अ० ।

जुज्जववमाय-युद्धव्यवसाय-पु० । युद्धव्यापारे, उक्त० ३ अ० ।

जुज्जवीरिय-युद्धवीर्य-पु० । पुष्पदन्तजिनसमकारिके नृपे,
“जुज्जवीरियथुयस्स ।” ति० ।

जुज्जमज्ज-युद्धमज्ज-पु० । युद्धनिमित्तं सज्जं प्रगुणीभूतो यु-
द्धमज्जः । रा० । युद्धप्रगुणे, म० ७ श० ६ उ० । युद्धसज्जो
रणप्रह्नु इति । औ० ।

जुज्जसङ्ग-युद्धश्रद्ध-त्रि० । युद्धं संग्रामस्तत्र संजाता श्रद्धा
यस्य सः । युद्धश्रद्धावति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जुज्जसूर-युद्धशूर-पु० । युद्धे शूर सुनटः । रणटीकावद्धकके,
सथा० । जूगविशेषे, “जुज्जसूरे वासुदेवे” युद्धशूरो वासुदेवः ।
कृष्णवत्तस्य पृष्ठधिकेपु त्रिषु संग्रामशनेषु लब्धजयत्वात् ।
स्या० ४ ठा० ३ उ० ।

जुज्जाइजुज्ज-युद्धातियुद्ध-न० । यत्र प्रतिद्वन्द्विहतानां पुरुषा-
णां पान स्यादित्येवम्भूने खट्वाऽऽदिप्रक्षेपपूर्वके मदायुद्धे, तदा-
त्मके द्वासप्ततिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे च । जं० २ वक्क० । स० ।
आ० । ज्ञा० ।

जुज्जारिय-युद्धार्य-न० । युद्धभेदे, युद्धं द्विविधम्, आर्याऽनार्यजे-
दात् । अनार्य संग्रामयुद्धम्, परिपहाऽऽदिरिपुयुद्धं त्वार्यम् ।
आचा० १ थु० ५ अ० ३ उ० ।

जुज्जारिह-युज्जार्ह-त्रि० । युक्तोचिते, “इमेण चैव जुज्जारिह किं ते जुज्जेण बज्जमो । जुज्जारिह तु खसु दु-एतह जहेत्थ कुस-वेहि ॥ १ ॥ ” आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

जुज्जिता-युद्धा-अभ्य० । युद्ध कृत्वैत्यर्थे, स्था० ३ ग० २ उ० ।

जुष्म-जूर्ण-जीर्ण-त्रि० । तृणनेदे, वाच० । ‘जिष्म’ शब्दार्थे च । प्रा० १ पाद ।

जुष्मकुमारी-जीर्णकुमारी-स्त्री० । ‘जिष्मकुमारी’ शब्दार्थे, ज्ञा० २ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

जुष्मगुल-जीर्णगुल-पु० । ‘जिष्मगुल’ शब्दार्थे, भ० ७ श० ६ उ० ।

जुएणघय-जीर्णघृत-न० । ‘जिएणघय’ शब्दार्थे, अनु० ।

जुएणतदुल-जीर्णतदुल-पु० । ‘जिएणतदुल’ शब्दार्थे, ज० ८ श० ६ उ० ।

जुएणतया-जीर्णत्वक्-स्त्री० । ‘जिएणतया’ शब्दार्थे, आचा० २ श्रु० ४ चू० ।

जुएणदुग-जीर्णदुर्ग-न० । ‘जिष्मदुग्ग’ शब्दार्थे, ती० ४ कल्प ।

जुष्मसुरा-जीर्णसुरा-स्त्री० । ‘जिष्मसुरा’ शब्दार्थे, भ० ८ श० ६ उ० ।

जुष्मसेटि[ण]-जीर्णश्रेष्ठिन्-पु० । ‘जिष्मसेटि (ण)’ शब्दार्थे, घ० २० ।

जुष्माजुष्म-जीर्णाजीर्ण-त्रि० । ‘जिष्माजिष्म’ शब्दार्थे, आ० म० १ अ० १ खरम् ।

जुएणज्जाण-जीर्णोद्यान-न० । ‘जिएणज्जाण’ शब्दार्थे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जुएणद्धार-जीर्णोद्धार-पु० । ‘जिएणद्धार’ शब्दार्थे, घ० २ अधि० ।

जुएहा-जोत्स्ना-स्त्री० । ‘जोइसिणा’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

जुति-द्युति-स्त्री० । द्युतौ, ‘सव्वजुइए’ सर्वद्युत्याऽऽभरणादि-सबन्धिन्या । ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।

जुत्त-युक्त-त्रि० । युज्-क । युते, ‘जुत्तानि वञ्जीवदाऽऽदियुतानि ।

श्रौ० । “युत्ते जुत्ते तदा जय ।” युक्तो ज्ञानाऽऽदिभिः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । सयुते, पञ्चा० १२ विव० मिलिते, अष्ट० १ अष्ट० ।

उपेते, पो० ११ विव० श्लिष्टे, आ० चू० । युक्त श्लिष्टमित्यनर्थान्तरम् । आ० चू० १ अ० समन्विते, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । पर-

स्परसवक्ते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । विशेष० ज्ञा० १ रा० । उचिते,

अनु० । स्था० । ज० । रा० । जी० । योग्ये, नि० चू० १० उ० । युक्त

योग्य घटमानमिति । नि० चू० १ उ० । “जुत्तो” युज्यते, घटत

इत्यर्थः । नि० चू० १ उ० । उपपन्ने, च० प्र० २० पाहु० । सूत्र० ।

सू० प्र० । सगते, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । स्था० । विपा० । ज० ।

उपा० । पञ्चा० । युक्तियुक्ते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । समते,

दर्श० ४ तत्त्व । उद्युक्ते, प्रव० ६४ द्वार । अभ्यस्तयोगे योगिनि,

पु० । एलानीवृत्तनेदे च, न्यायाऽऽगतद्रव्याऽऽदौ, न० । वाच० ।

जुत्तगड-युक्तगति-स्त्री० । मृदुगतौ, “जुत्तगती णाम मिदुग-

ती ।” न शीघ्र गच्छतीत्यर्थः । नि० चू० १६ उ० ।

जुत्तजोग-युक्तयोग-पु० । सयुतकायाऽऽदिचेष्टे । “सव्वेहिं जु-

त्तजोगस्स ।” पञ्चा० १२ विव० ।

जुत्तपरिणय-युक्तपरिणत-त्रि० । सत्सामग्र्या युक्तनया परि-

णते यानाऽऽदौ, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

जुत्तपालिय-युक्तपालिक-त्रि० । युक्तापरस्पर सवद्धा न तु

इदन्तराला पावि सेतुर्यस्य स युक्तपालिकः । परस्परसव-

दसेतुके, रा० । जी० ।

जुत्तफुसिय-युक्तस्पृष्ट-न० । उचितविन्नुनिपाते, “जुत्तफुसिय-

निदयरैण्यं ।” स० ३४ संम० ।

जुत्तरुव-युक्तरूप-त्रि० । सगतस्वभावे, प्रशस्तस्वभावे, उचित-

वेपे, सुविहितनेपथ्ये च । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

जुत्तसोह-युक्तशोभ-त्रि० । युक्त शोजते युक्तस्य वा शोभा यस्य

तद्युक्तशोभम् । गवाऽऽदिसत्सामग्रीयुक्ततया शोभमाने यानाऽऽ-

दौ, स्था० ४ ठा० ३ उ० । युक्ता उचिता शोभा यस्य सः । युक्त-

शोभोपेते, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

जुत्ति-युक्ति-स्त्री० । योजन युक्ति, युज्-क्ति । विशेष० । योगे,

“ दिव्वाए जुत्तीए ” युक्त्या विवक्षितार्थयोगेन । श्रौ० । भकौ,

स्था० ८ ग० । क्वयाऽऽदिसयोगे, स० ५ अ० । आचा० । ज्ञा० ।

युक्त्याऽन्यान्यभक्तिभिस्तथाविधद्रव्ययोजनेनेति । स्था० ८

ग० । लोकन्याये, पो० ६ विव० । विशेष० । हेतौ, स० ५ अ० ।

उपपत्तौ, अष्ट० १६ अष्ट० । आ० । पञ्चा० । “ एसा खलु तत-

जुत्ति ति ।” तत्रयुक्तिः शास्त्रीयोपपत्तिः । पञ्चा० १८ विव० ।

अवितथभणितौ, “ तत्थिमा जुत्ति वत्तवा ।” जीवा० ८ अ-

धि० । युक्त्य सर्वप्रमाणनयगर्भा इति । पो० ५ विव० । अनु-

माने, यो० वि० । अनुमानमाधने लिङ्गज्ञानाऽऽदौ, वाच० । “स-

व्वार्हि अणुजुत्तीहि ।” सर्वैरेव हेतुद्वयान्तं प्रमाणीकृतैः । सूत्र० १

श्रु० ११ अ० । युक्त्य साधनानि, असिद्धविरुद्धानैकान्तिकपरि-

हारेण पक्षधर्मत्वमपक्षत्वविपक्षत्वव्यावृत्तिरूपतया युक्तिसङ्गता

युक्त्यः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । योजन युक्ति । अर्थघट-

नायाम्, स० ५ अ० । सूत्र० । “तत्थ जुत्ती वि पयसा ।” जी० १

प्रति० । “सव्वजुइए” सर्वयुक्त्या उचितेषु वस्तुघटना-

वक्रणयेति । ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । विधौ, वृ० १ उ० । युक्तिर-

र्थवधारणमित्युक्ते नाटकाङ्गविशेषे च । वाच० ।

जूर्ति-स्त्री० । ज्वर-क्तिन्, सप्रसारणम् । ज्वरे, वाच० ।

जुत्तिकस्म-युक्तिक्म-त्रि० । उपपत्तिसहे, पञ्चा० १२ विव० ।

आ० म० । “ नागमजुत्तिकस्म होइ ” । (३६५ गाथा) विशेष० ।

जुत्तिगई-युक्तिगवी-स्त्री० । दथार्थवस्तुस्वरूपविभजनोपपत्ति-

र्युक्तिः । सैव गौर्युक्तिगवी । युक्तिरूपायां गवि, “ मनोवत्सो

युक्तिगवी, मध्यस्थस्यानुधावति ” । (१ श्लो०) अष्ट० १६ अष्ट० ।

जुत्तिण-युक्तिज्ञ-त्रि० । युक्तिज्ञानवति, “ गधारे गीयजुत्तिणा ।”

स्था० ७ ग० ।

जुत्तिवाहिय-युक्तिवाधित-त्रि० । उपपत्तिनिराकृते, “जम्हा ण

जुत्तिवाहिय-विसओ वि सदागमो होइ ।” (४४ गाथा)

पञ्चा० १८ विव० ।

जुत्तिसुवष-युक्तिसुवर्ण-पु० । कृत्रिमसुवर्णं, दश० १० अ० ।

युक्तिसुवर्णस्य का वार्ता ? इत्याह-

जुत्तिसुवषण पुण, सुवषावषं तु यदि वि कीरेज्जा ।

ए ह दु होति तं सुवषं, मेसेहिं गुणेहिं डमंतेहिं ॥ ३६ ॥

युक्त्या कृत्यसयोगेन, यदसुवर्णं सत्सुवर्णाकारं स्यात् तद् युक्ति-

सुवर्णं, तत्पुन सुवर्णवर्णं पीतच्छायमेव, यद्यपीत्यन्युपगमे, कि-

येन विधीयेत, कथाञ्चनथापि ' न ह ' नेव भवति म्यात्, तद्यु-
क्तिसुवर्णम्, सुवर्णं हेम, शपैर्वर्णव्यातिरिक्तैर्गुणैर्विपघाताऽऽदि-
भिरसद्भिरिति गाथार्थः ॥ ३६ ॥ पञ्चा० १४ विव० ।

जुष्कचित्तिपुरिस-युष्ककीर्तिपुरुष-पु० । ' जुष्कचित्तिपुरिस '
शब्दार्थः, स० ।

जुष्ककुसल-युद्ककुशल-पु० । ' जुष्ककुसल ' शब्दार्थः, आ० क० ।

जुष्कणीड-युष्कनीति-स्त्री० । ' जुष्कणीड ' शब्दार्थः, आ० क० ।

जुष्कदक्ख-युद्ददक्ख-पु० । ' जुष्कदक्ख ' शब्दार्थः, उ० ३ अ० ।

जुद्भवसाय-युष्कव्यवसाय-पु० । ' जुष्कव्यवसाय ' शब्दार्थः,
उ० ३ अ० ।

जुष्कविरिय-युष्कवीर्य-पु० । ' जुष्कविरिय ' शब्दार्थः, ति० ।

जुष्कसज्ज-युष्कसज्ज-पु० । ' जुष्कसज्ज ' शब्दार्थः, रा० ।

जुद्दसह-युष्कश्रद्ध-त्रि० । ' जुद्दसह ' शब्दार्थः, प्रश्न० ३ आ० द्वार ।

जुप्पइत्ता-युक्त्वा-अव्य० । युज्-क्त्वा । योग कृत्वेत्यर्थः, प्रा०
४ पाद ।

जुम्मा-युग्म-न० । युज्-मक् । पृषोदराऽऽदिवाजस्य गः । " ग्मो
वा " । ८ । २ । ६३ । इतिप्राकृतसूत्रेण ग्मस्य ग्मो वा । प्रा० २
पाद । चित्त्वसख्याऽन्विते पठार्थस्यसघाते, पि० । ओघ० ।
युगले, " युग्माश्रितकृतमूतानि, पणमुन्योर्वसुरन्ध्रयो । रुद्धेण द्वाद-
शी युक्ता, चतुर्दश्यथ पूर्णिमा । प्रतिपदाऽप्यमावस्या, तिथ्योयु-
ग्म महाफलम् ॥ " इत्युक्ते तिथियोगविशेषे, वाच० । गणपरि-
भाषया समराश्यात्मके राशिविशेषे च । स्या० ४ ग० ३ उ० ।
युग्मभेदाः-

कऽ एं जंते ! जुम्मा पष्पत्ता ? । गोयमा ! चत्तारि जुम्मा
पष्पत्ता । तं जहा-कडजुम्मे, तेओए, दावरजुम्मे, कलि-
ओए । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चडं जाव कलिओए ? ।
गोयमा ! जे णं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरेमाणे
अवहीरेमाणे चउपज्जवसिए, से तं कडजुम्मे ? । जे णं
रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरेमाणे अवहीरेमाणे ति-
पज्जवसिए, से तं तेओए २ । जे ए रासीचउक्कएणं अवहारेणं
अवहीरेमाणे अवहीरेमाणे उपज्जवसिए, से तं दावरजुम्मे
३ । जे एणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरेमाणे अव-
हीरेमाणे एगपज्जवसिए, से तं कलिओए ४ । से तेणट्टेणं
गोयमा ! एवं वुच्चडं जाव कलिओए ॥

" कऽ ण " इत्यादि । (चत्तारि जुम्मा स्ति) इह गणितपरिभा-
षया समो राशिर्युग्ममुच्यते, विषमस्तु श्रोज इति । तत्र च
यद्यपीह द्वौ राशी युग्मशब्दवाच्यौ, द्वौ च श्रोज-शब्दवाच्यौ ज-
यन्तथापि युग्मशब्देन राशयो विवक्षिता, अतश्चत्तारि यु-
ग्मानि, राशय इत्यर्थः । तत्र (कडजुम्मे स्ति) कृत मिद्ध पू-
र्णं, ततः परस्य राशिसङ्क्रान्तरन्याभावेन, न श्रोज-प्रभृतिवद्-
पूर्णं युग्म समराशिविशेषः, तत्कृतयुग्मम् । (तेओए स्ति)
त्रिभिरादित एव, कृतयुग्माद्विपरिवर्त्तिभिरोजो विषमराशि-
विशेषस्त्योजः । (दावरजुम्मे स्ति) द्वाभ्यामादित एव, कृतयु-
ग्माद्विपरिवर्त्तिन्या यदपर युग्मं कृतयुग्मादन्यत्तन्निर्वातनवि-
धेर्वापरयुग्मम् । (कलिओए स्ति) कलिना एकेन आदित एव, क-

तयुग्माद्विपरिवर्त्तिना श्रोजो विषमराशिविशेषः कत्योज इति ।
" जे ण रासी " इत्यादि । यो राशिश्चतुष्ककेनापहारेणापह्वयमा-
णश्चतुष्पर्यवसितो जयति स कृतयुग्ममजिधीयते । यत्रापि राशी
चतुरूपत्वेन चतुष्कापहारो नास्ति, सोऽपि चतुष्पर्यवसितत्व-
सद्भावात्कृतयुग्ममेव, एवमुत्तरपदेऽपि । ज० १८ श० ४ उ० ।
आचा० । स्या० । यस्तु त्रिपर्यवसितः स श्रोजो, द्विपर्यवसि-
तो द्वापरयुग्म, एकपर्यवसितः कत्योज इति । इह गणितपरि-
भाषया समराशिर्युग्म इत्युच्यते, विषमस्तु श्रोज इति । इयं च
समयस्थितिः, लोके तु कृतयुगाऽऽदीनि एवमुच्यन्ते- " चात्रिंशश्च
सहस्राणि, कलौ लङ्कचतुष्टयम् । वर्षाणां द्वापराऽऽदौ स्या-देतद्
द्वित्रिचतुर्गुणम् " ॥ १ ॥ इति । स्या० ४ ग० ३ उ० ।

उत्तराशीभारकाऽऽदिषु निरूपयन्नाह-

ऐरइयाणं चत्तारि जुम्मा पणत्ता । तं जहा-करुजुम्मे,
तेओए, दावरजुम्मे, कलिओए । एवमसुरकुमाराणं० जाव
थणियकुमाराणं, एवं पुढविकाइयाणं आजतेउवाजवण-
स्मइवेइंदियाणं तेइदियाणं चउरिंदियाणं पंचिंदियतिरि-
क्खजोणियाणं मणुस्साणं वाणमंतरजोइसियाणं वेमाणि-
याणं सव्वेसिं जहा नेरइयाणं ॥

" नेरइयाण " इत्यादि सुगमम् । नवरम्, नारकाऽऽदयश्चतुर्धा-
ऽपि स्युः, जन्ममरणाभ्यां हीनाधिकत्वसम्भवादिति । स्या० ४
ग० ३ उ० ।

अनन्तर कृतयुग्माऽऽदिराशयः प्ररूपिताः । अथ तैरेव
नारकाऽऽदीन् प्ररूपयन्नाह-

नेरइयाणं जंते ! किं करुजुम्मा, तेओआ, दावरजुम्मा, कलि-
ओआ ? । गोयमा ! जहाएणपदे करुजुम्मा, उक्कोमपदे ते-
ओआ, अजहाएणमणुक्कोसपदे सिय कडजुम्मा० जाव सिय
कलिओआ० जाव थणियकुमारा ॥

" नेरइयाण " इत्यादि । (जहाएणपदे करुजुम्मा स्ति) अत्य-
न्तम्नोक्तत्वेन कृतयुग्माः कृतयुग्ममङ्गिताः, (उक्कोसपदे स्ति)
सर्वोत्कृष्टताया श्रोज संज्ञिताः, मध्यमपदे चतुर्विधा अप्येत-
च्चैवमाङ्गाप्रामाण्यादवगन्तव्यम् ।

वणस्मइकाइयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहाएणपदे उक्कोस-
पदे अपदा, अजहाएणमणुक्कोमपदे सिय करुजुम्मा० जाव
सिय कलिओआ । वेइंदियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहा-
एणपदे करुजुम्मा, उक्कोमपदे दावरजुम्मा, अजहाएणमणु-
क्कोसपदे सिय कडजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । एव०
जाव चउरिंदिया । सेमा एगिंदिया, जहा वेइंदिया, पंचि-
दियतिरिक्खजोणिया० जाव वेमाणिया जहा ऐरइया,
सिच्छा जहा वणस्सइकाइया ॥

" वणस्मइकाइयाण " इत्यादि । वनस्पतिकारिका जवन्यपदे,
उत्कृष्टपदे चापदा, जवन्यपदस्योत्कृष्टपदस्य च तेषामभावात् ।
तथाहि-जवन्यपदमुत्कृष्टपदं च तदुच्यते यन्नियतरूपं, तच्च
यथा नारकाऽऽदीना कालान्तरेणापि द्रव्यते, न तथा वनस्पती-
नां, तेषां परम्परया सिद्धिगमनेन तद्भावेनान्तत्वापरित्यागेऽय-
नियतरूपत्वादिति । (निडा जहा वणस्मइकाइया स्ति) ज-
वन्यपदे, उत्कृष्टपदे चापदा, अजवन्योत्कृष्टपदे च स्यात्कृतयुग्मा-

ऽऽद्य इत्यर्थः । तत्र जघन्योत्कृष्टपदोपेक्षया अपदत्व वर्त्तमान-
तया तेषामनियतपरिमाणत्वाद्भावनीयमिति ॥

इत्थीओ एं भंते ! किं करुजुम्माओ पुच्छा ? गोयमा !
जहणपदे करुजुम्माओ, उकोसपदे करुजुम्माओ, अजह-
णमणुकोसपदे मिय कडजुम्माओ जाव सिय कलिओ-
आओ । एवं असुरकुमारइत्थीओ वि० जाव थणियकुमार-
इत्थीओ वि, एव तिरिक्खजोणियइत्थीओ वि, एव म-
णुस्सइत्थीओ वि, एवं वाणमतरजोडमियवेमाणियदेव-
इत्थीओ वि ॥ ज० १८ श० ४ जु० ॥

णेरइयाणं जंते ! कइ जुम्मा पणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि
जुम्मा पणत्ता । तं जहा-करुजुम्मे० जाव कलिओए । से
केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्च-णेरइयाणं चत्तारि जुम्मा
पणत्ता । तं जहा-करुजुम्मे, अट्टो तट्टेव । एवं० जाव
वाजकाडयाणं । वणस्मडकाडयाणं पुच्छा ? गोयमा ! व-
णस्सइकाइया मिय करुजुम्मा, सिय तेओआ, सिय दावर-
जुम्मा, सिय कलिओआ । से केणट्टेणं जंते ! एव बुच्च-
वणस्सइकाइया० जाव कलिओआ ? गोयमा ! उववायं
परुच्च से तेणट्टेणं तं चेव । वेडांदिआणं जहा णेरइयाणं ।
एवं० जाव वेमाणियाणं । सिद्धाण जहा वणस्सइकाइ-
याणं ॥

“ नेरइयाण जंते ! कति जुम्मा ” इत्यादौ (अष्टौ तहेव त्ति)
स चार्थः । “ जे ण णेरइयाण चउक्कएण अवहारण अवहीरे-
माणा अवहीरेमाणा चउपज्जवसिया ते ए नेरइया करुजुम्मे ”
इत्यादिरिति । वनस्पतिकायिकसूत्रे- (उववाय परुच्च त्ति) य-
द्यपि वनस्पतिकायिका अनन्तत्वेन स्वजावात्कृतयुग्मा एव
प्राप्नुवन्ति, तथापि गत्यन्तरेण्य एकाऽऽदिजीवानां तत्रोत्पाद-
मङ्गीकृत्य तेषां चतुरूपत्वमयौगपद्येन प्रवर्तीत्युच्यते उच्चैर्-
नामप्यङ्गीकृत्य, स्यादेतत्, केवलं सह न विवक्षितेति ॥

अथ कृतयुग्माऽऽदिभिरेव राशिभिर्इत्याणां
प्ररूपणायदमाह-

धम्मत्थिकाए एं भंते ! दव्वट्टयाए किं करुजुम्मे०
जाव कलिओए ? गोयमा ! एओ करुजुम्मे, एओ ते-
ओए, एओ दावरजुम्मे, कलिओए । एवं अधम्मत्थिका-
ए वि । एवं आगासत्थिकाए वि । जीवत्थिकाए एं
पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मे, एओ तेओए, एओ दावरजुम्मे,
एओ कलिओए । पोग्गलत्थिकाए एं पुच्छा ? गोयमा !
सिय करुजुम्मे० जाव सिय कलिओए, अच्चासमए
जहा जीवत्थिकाए । धम्मत्थिकाए एं भंते ! पदेसड्ड-
याए किं करुजुम्मे पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मे, एओ
तेओए, एओ दावरजुम्मे, एओ कलिओए । एवं० जाव
अच्चासमए ॥

‘ धम्मत्थिकाए ण जंते ! ’ इत्यादौ (कलिओए त्ति)

एकत्वाद्धर्मास्तिकायस्य चतुष्कापहाराभावेनैकस्यैवावस्था-
नात्कल्योऽज एवासाविति । “ जीवत्थि ” इत्यादि । जी-
वद्रव्याणामवस्थितानन्तत्वात्कृतयुग्मतैव । “ पोग्गलत्थिका-
ए ” इत्यादि । पुञ्जस्तिकायस्यानन्तमेवत्वेऽपि सधा-
तमेवभाजनत्वाच्चातुर्विध्यमध्ययम्, अच्चासमयानां त्वनी-
तानागतानामवस्थितानन्तत्वेन कृतयुग्मत्वम् । अत एवाह-
(अच्चासमए जहा जीवत्थिकाए त्ति) उक्ता द्रव्यार्थता ।
अथ प्रदेशार्थता तेषामेवोच्यते-“ धम्मत्थि ” इत्यादि । सर्वा-
ण्यपि द्रव्याणि कृतयुग्मानि प्रदेशार्थतयाऽवस्थितासख्यातप्र-
देशत्वादवस्थितानन्तप्रदेशत्वाच्चेति ।

अथ द्रव्याण्येव क्षेत्रापेक्षया कृतयुग्माऽऽदिभि
प्ररूपयन्नाह-

धम्मत्थिकाए एं जंते ! किं ओगाढे, अणोगाढे ?
गोयमा ! ओगाढे, एओ अणोगाढे । जड ओगाढे, किं संखे-
ज्जपएसोगाढे, असंखेज्जपएसोगाढे, अणंतपएसोगाढे ? गो-
यमा ! एओ संखेज्जपएसोगाढे, असंखेज्जपएसोगाढे, एओ
अणंतपएसोगाढे । जड असंखेज्जपएसोगाढे, किं कडजुम्मे-
पएसोगाढे पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मेपएसोगाढे, एओ तेओए,
एओ दावरजुम्मे, एओ कलिओएपएसोगाढे । एवं अधम्म-
त्थिकाए वि, एवं आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गल-
त्थिकाए, अच्चासमए एवं चेव ।

“ धम्मत्थिकाए ” इत्यादि । (असंखेज्जपएसोगाढे त्ति) अ-
सख्यातेषु लोकाऽऽकाशप्रदेशेष्ववगाढोऽसौ, लोकाऽऽकाश-
प्रमाणत्वात्संयतेति । (कडजुम्मेपएसोगाढे त्ति) लोकस्याव-
स्थितासख्येयप्रदेशत्वेन कृतयुग्मप्रदेशता, लोकाऽऽकाशप्रमा-
णत्वेन च धर्मास्तिकायस्यापि कृतयुग्मतैव । एव सर्वास्तिका-
यानां, लोकावगाहित्वात्तेषाम् । नवरम्, आकाशास्तिकायस्या-
वस्थितानन्तप्रदेशत्वादात्मावगाहित्वाच्च कृतयुग्मप्रदेशावगाढ-
ताऽच्चासमस्य चावस्थितासख्येयप्रदेशाऽऽत्मकमनुष्यक्षेत्राव-
गाहित्वादिति ।

अथ कृतयुग्माऽऽदिभिरेव जीवाऽऽदीनि पट्विंशतिपदान्येक-
त्वपृथक्त्वाभ्यां निरूपयन्नाह--

जीवे एं भंते ! दव्वट्टयाए किं करुजुम्मे पुच्छा ? गो-
यमा ! एओ करुजुम्मे, एओ तेओए, एओ दावरजुम्मे, कलि-
ओए । एवं णेरइए वि, एवं० जाव सिद्धे ॥

“ जीवेण ” इत्यादि । द्रव्यार्थतया एका जीव एकमेव द्रव्य,
तस्मात्कल्योऽजो, न शेषा ।

जीवाणं भंते ! दव्वट्टयाए किं करुजुम्मा ? गोयमा ! ओ-
गाढेसेण करुजुम्मा, एओ तेओआ, एओ दावरजुम्मा, एओ
कलिओआ । विहाणादेमेण एओ करुजुम्मा, एओ तेओआ,
एओ दावरजुम्मा, कलिओआ । णेरइयाणं जंते ! दव्वट्टयाए
पुच्छा ? गोयमा ! ओगाढेमेण मिय कडजुम्मा० जाव मिय
कलिओआ । विहाणादेमेण एओ करुजुम्मा, एओ तेओआ,
एओ दावरजुम्मा, कलिओआ, एवं० जाव सिद्धा ॥

“जीवाण” इत्यादि । जीवा अवस्थितानन्तत्वादोघाऽऽदेशेन सामान्यतः कृतयुग्माः, (विहाणादेसेण ति) भेदप्रकारेण एकैकश इत्यर्थः । कल्योजा एकत्वात्तत्त्वरूपस्य । “नेरडया-णं” इत्यादौ (ओघादेसेणं ति) सर्व एव परिगण्यमानाः (सिय करुजुम्मे ति) कदाचिच्चतुष्कापहारेण चतुरग्रा भवन्ति । “एवं सिय तेओआ” इत्याद्यभ्यवगन्तव्यमिति । उक्ता रूपाधृतया जीवाऽऽदयः ।

अथ तथैव प्रदेशार्थतयोच्यन्ते-

जीवेणं जंते ! पदेसट्टयाए किं करुजुम्मा पुच्छा ? गोयमा ! जीवपदेसे पमुच्च करुजुम्मे, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, णो कलिओए । सरीरपदेसे पमुच्च सिय कडजुम्मेण जाव सिय कलिओए, एवं जाव वेमाणिए । सिद्धेणं भंते ! पदेसट्टयाए किं कडजुम्मे पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मे, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, णो कलिओए ।

“जीवेण” इत्यादि । (जीवपदेसे पमुच्च करुजुम्मे ति) असख्यातत्वादवस्थितत्वाच्च जीवप्रदेशानां चतुरग्र एव जीवप्रदेशतः । “सरीरपदेसे पमुच्च” इत्यादि औदारिकाऽऽदिशरीरप्रदेशानामनन्तत्वेऽपि संयोगवियोगधर्मत्वादयुगपच्चतुर्विधता स्यात् ।

जीवाण भंते ! पदेसट्टयाए किं करुजुम्मा पुच्छा ? गोयमा ! जीवपदेसे पमुच्च ओघादेसेण वि विहाणादेमेण वि कडजुम्मा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । सरीरपदेसं पमुच्च ओघादेसेणं सिय कडजुम्माण जाव सिय कलिओआ । विहाणादेसेणं करुजुम्मा विण जाव कलिओआ वि । एवं णेरडया वि, एवं जाव वेमाणिया । सिद्धाणं भंते ! पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि करुजुम्मा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ ।

“जीवाणं” इत्यादि । (ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मे ति) समस्तजीवानां प्रदेशा अनन्तत्वादवस्थितत्वाच्च एकैकस्य प्रदेशा असख्यातत्वादवस्थितत्वाच्च चतुरग्रा एव, शरीरप्रदेशापेक्षया त्वोघाऽऽदेशेन सर्वजीवशरीरप्रदेशानामयुगपच्चतुर्विध्यम्, अनन्तत्वेऽपि तेषां सख्यातभेदभावेनानवस्थितत्वात् । “विहाणादेसेण करुजुम्मा वि” इत्यादि । विधानाऽऽदेशेनैकैकजीवशरीरस्य प्रदेशगणनाया युगपच्चतुर्विध्यं प्रवर्ति, यतः कस्यापि जीवशरीरस्य कृतयुग्मप्रदेशता, कस्यापि ज्योज.प्रदेशतेत्येवमादीनि ।

अथ क्षेत्रतो जीवाऽऽदि तथैवाऽऽह-

जीवे णं भंते ! किं करुजुम्पदेसंगादे पुच्छा ? गोयमा ! सिय करुजुम्पदेसंगादे जाव सिय कलिओपदेसंगादे, एवं जाव सिद्धं ।

“जीवे ण” इत्यादि । औदारिकाऽऽदिशरीराणां विचित्रावगाहनत्वाच्चतुरग्राऽऽदित्वमस्तीत्यत एवाऽऽह-“सिय करुजुम्मे” इत्यादि ।

जीवाणं जंते ! किं करुजुम्पदेसंगादे पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेमेणं करुजुम्पदेसंगादा, णो तेओआ, णो दावर-

जुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं करुजुम्पदेसंगादा विण जाव कलिओअपदेसंगादा वि । णेरडयाणं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्पदेसंगादा विण जाव सिय कलिओअपदेसंगादा वि । विहाणादेमेणं कडजुम्पदेसंगादा विण जाव सिय कलिओअपदेसंगादा वि, एवं एगिंदियवजाण जाव वेमाणिया सिद्धा । एगिंदिया य जहा जीवा ।

“जीवाणं जंते !” इत्यादि । समस्तजीवैरवगादानां प्रदेशानामसंख्यातत्वादवस्थितत्वाच्चतुरग्रतैवेत्योघाऽऽदेशेन कृतयुग्मप्रवेशावगादाः, विधानाऽऽदेशतस्तु विचित्रत्वाद् यदवगाहनाया युगपच्चतुर्विधा, ते नारकाः । पुनरोद्यतो विचित्रपरिणामत्वेन विचित्रशरीरप्रमाणत्वेन विचित्रावगाहनाप्रदेशपरिमाणत्वाद्यौगपद्येन चतुर्विधा अपि, विधानतस्तु विचित्रावगाहनत्वादेकदाऽपि चतुर्विधास्ते भवन्ति । (एवं एगिंदियसिद्धिवज्जा सव्वे धि ति) असुराऽऽदयो नारकवच्चकड्या इत्यर्थः । तत्रौद्यतस्ते कृतयुग्माऽऽदयः-अयौगपद्येन, विधानतस्तु युगपदेवैते ; (सिद्धा एगिंदिया य जहाजीव ति) सिद्धा-एकेन्द्रियाश्च यथा जीवास्तथा वाच्याः, ते चैवतः कृतयुग्मा एव, विधानतस्तु युगपच्चतुर्विधा अपि । युक्तिस्तुभ्यत्रापि प्राग्वत् ।

अथ स्थितिमाश्रित्य जीवाऽऽदि तथैव प्ररूप्यते-

जीवे णं भंते ! किं करुजुम्समयट्ठितीए पुच्छा ? गोयमा ! कडजुम्समयट्ठितीए. णो तेओए, णो दावरजुम्मे, णो कलिओयसमयट्ठितीए । णेरडयाणं पुच्छा ? गोयमा ! सिय करुजुम्समयट्ठितीए जाव सिय कलिओयसमयट्ठितीए । एवं जाव वेमाणिए सिद्धे जहा जीवे ॥

“जीवेण” इत्यादि । तत्रातीतानागतवर्तमानकालेषु जीवोऽस्तीति, सर्वाकाया अनन्तसमयाऽऽत्मकत्वादवस्थितत्वाच्चासौ कृतयुग्मसमयस्थितिक एव । नारकाऽऽदिस्तु विचित्रसमयस्थितिकत्वात्कदाचिच्चतुरग्र, कदाचिदन्यत्रितयवर्तीति ।

जीवाणं जंते ! पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेण वि, विहाणादेमेण वि करुजुम्समयट्ठितीया, णो तेओआ, णो दावरजुम्समयट्ठितीया, णो कलिओआ । णेरडयाणं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करुजुम्समयट्ठितीया विण जाव सिय कलिओअमयट्ठितीया वि । विहाणादेमेणं कडजुम्समयट्ठितीया वि जाव कलिओअमयट्ठितीया वि, एवं जाव वेमाणिया सिद्धा जहा जीवा ॥

“जीवाण” इत्यादि । बहुत्वे जीवा ओघतो विधानतश्च चतुरग्रसमयस्थितिका एव, अनाद्यनन्तत्वेनानन्तसमयस्थितिकत्वात्सेषाम् । नारकाऽऽदयः पुनर्विचित्रसमयस्थितिका, तथा च सर्वेषां स्थितिसमयमीलने चतुष्कापहारे चोघाऽऽदेशेन स्यात्कृतयुग्मसमयस्थितिका इत्यादि, विधानतस्तु युगपच्चतुर्विधा अपि ।

अथ भावतो जीवाऽऽदि तथैव प्ररूप्यते-

जीवे णं जंते ! काववणपज्जवेदिं किं कडजुम्मे पुच्छा ?

गोयमा ! जीवपदेसे पडुच्च णो करुजुम्मे० जाव णो कलिओए । सरीरपदेसे सिय करुजुम्मे० जाव सिय कलिओए । एवं० जाव वेमाणिए । मिद्धो चेव ए पुच्छिज्जइ ॥

“जीवेण” इत्यादि (जीवपपसे पडुच्च नो करुजुम्म सि) अमूर्तत्वाज्जीवप्रदेशानां न कात्ताऽऽदिवर्णपर्यवानाश्रित्य कृतयुग्माऽऽदिव्यपदेशोऽस्ति, शरीरवर्णापेक्षया तु क्रमेण चतुर्विधोऽपि स्यात् । अत एवाऽऽह—“ सरीर ” इत्यादि । (सिद्धो न चेव पुच्छिज्जइ सि) अमूर्तत्वेन तस्य वर्णाऽऽद्यभावात् ।

जीवा एं जते ! किं कालवसपज्जवेहिं पुच्छा ? गोयमा ! जीवपदेसे पडुच्च ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि, णो कडजुम्मा० जाव णो कलिओआ । सरीरपदेसे पडुच्च ओघादेसेण सिय कडजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । विहाणादेसेण करुजुम्मा० वि जाव कलिओआ वि । एवं० जाव वेमाणिया, एवं णीलवसपज्जवेहिं वि दंरुओ जाणियव्वो एगत्तपुहत्तेणं, एवं० जाव दुक्खफासपज्जवेहिं । जीवे एं जते ! आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं किं करुजुम्मे पुच्छा ? गोयमा ! सिय कडजुम्मे० जाव सिय कलिओए, एवं एगिंदियवज्जं० जाव वेमाणिए । जीवा णं भंते ! आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करुजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । विहाणादेसेणं करुजुम्मा वि० जाव कलिओआ वि । एवं एगिंदियवज्जं० जाव वेमाणिया । एवं सुयणाणपज्जवेहिं वि, ओहिणाणपज्जवेहिं वि एवं चेव, एवरं विगिंदिययाणं एत्थि ओहिणाणं, मणपज्जवणाणं वि एवं चेव, एवरं जीवाण मणुस्साण य सेमाणं एत्थि ।

(आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं ति) आभिनिबोधिकज्ञानस्याऽऽवरणकृत्योपशमभेदेन ये विशेषास्तस्यैव च ये निर्विभागपरिच्छेदास्ते आभिनिबोधिकज्ञानपर्यवास्तै, तेषां चानन्तत्वेऽपि कृत्यापशमस्य विचित्रत्वेनानवस्थितपरिणामत्वादयौगपद्येन जीवश्चतुरग्राऽऽदिः स्यात् (एव एगिंदियवज्जं ति) एकोद्देश्याणां सम्यक्त्वाभावाभ्यास्त्याभिनिबोधिकमिति न तदपेक्षया तेषां कृतयुग्माऽऽदिव्यपदेश इति । “जीवाण” इत्यादि । बहुत्वे समस्तानामाभिनिबोधिकज्ञानपर्यवाणां मीलने चतुष्कापहारे वा युगपच्चतुरग्राऽऽदित्वमोघतः स्याद्, विचित्रत्वेन त्रयोपशमस्य तत्पर्यायाणामनवस्थितत्वात् । विधानतस्त्वेकदैव चत्वारोऽपि तद्भेदा स्फुरिति ।

जीवे णं भंते ! केवलणाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मे, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, णो कलिओआ । एवं मणुस्स वि, एव सिद्धे वि । जीवा णं जते ! केवलणाणपुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । एवं मणुस्सा वि । जीवे एं जते ! मइअस्साणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे ? जहा आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं तद्देव दां दंरुगा,

एवं सुयणाणपज्जवेहिं वि, एवं विजंगणाणपज्जवेहिं वि, चक्खुदंसणअचक्खुदंसणओहिदंसणपज्जवेहिं ।

केवलज्ञानपर्यवपक्षे च सर्वत्र चतुरप्रत्यमेव वाच्य, तस्यानन्तपर्यायत्वादवस्थितत्वाच्च, एतस्य च पर्याया अविभागपरिच्छेदरूपा एवावसेया, न तु तद्विशेषा, एकविधत्वात्तस्येति । (दो दडग सि) एकत्वबहुत्वकृतौ द्वौ दारुकाविति । म० २५ श० ४ उ० ।

पुज्जलानेव कृतयुग्माऽऽदिभिर्निरूपयन्नाह—
परमाणुपोग्गला णं भंते ! दव्वट्टयाए किं करुजुम्मे, तेओए, य, दावरजुम्मे कलिओए ? गोयमा ! णो कडजुम्मे, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, कलिओए । एवं० जाव अणंतपएमिए खंधे ।

“परमाणु” इत्यादि । परमाणुपुज्जला ओघाऽऽदेशान् कृतयुग्माऽऽदयो भजनया भवन्ति, अनन्तत्वेऽपि तेषां सहातनेदतोऽनवस्थितस्वरूपत्वाद्, विधानतस्तु एकैकशः कल्पोजा एवेति ।

परमाणुपोग्गला णं भंते ! दव्वट्टयाए किं करुजुम्मा पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करुजुम्मा० जाव सिय कलिओआ, विहाणादेसेणं णो करुजुम्मा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, कलिओआ, एवं० जाव अणंतपदेसिया खधा । परमाणुपोग्गला णं भंते ! पदेमट्टयाए किं कडजुम्मा पुच्छा ? गोयमा ! णो करुजुम्मे, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, कलिओए ? दुपदेमिए पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मे, णो तेओए, दावरजुम्मे, णो कलिओए । तिपदेसिए पुच्छा ? गोयमा ! णो कडजुम्मे, णो दावरजुम्मे, तेओए, णो कलिओए । चउपदेसिए पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मे, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, णो कलिओए । पचपदेसिए जहा परमाणुपोग्गले । छप्पएसिए जहा दुपदेसिए । सत्तपदेमिए जहा तिपदेसिए । अट्टपदेसिए जहा चउपदेसिए । एवपएसिए जहा परमाणुपोग्गले । दमपएमिए जहा दुपएमिए । संखेज्जपएसिए णं भंते ! पोग्गले । पुच्छा ? गोयमा ! सिय करुजुम्मे० जाव सिय कलिओए । एव असंखेज्जपएसिए वि । एवं अणंतपएमिए वि । परमाणुपोग्गलं णं जंते ! पएसट्टयाए किं करुजुम्मा पुच्छा ? गोयमा ! ओघ देसेणं सिय कडजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । विहाणादेसेणं णो करुजुम्मा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ ।

(पचपएसिए जहा परमाणुपोग्गलं ति) एकाग्रत्वात्कल्योज इत्यर्थः । (छप्पएसिए जहा दुपएसिए ति) द्वाग्रत्वाद् द्वापरयुग्म इत्यर्थः । एवमन्यदपि । “संखेज्जपएसिए ए” इत्यादि । सख्यातप्रदेशिकस्य विचित्रनस्थत्वाद्भजनया चातुर्विध्यमिति ।

दुपएसिया ए पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करुजुम्मा, णो तेओआ, सिय दावरजुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं णो कडजुम्मा, णो तेओआ, दावरजुम्मा, णो कलिओआ ।

“दुपएसिया ए” इत्यादि । छिप्रदेशिका यदा समसंग्या भवन्ति तदा प्रवेशतः कृतयुग्मा, यदा तु विषमसंग्यास्तदा द्वापरयुग्मा । “विहाणादेसेण” इत्यादि । ये द्विप्रदेशकस्ते

प्रदेशार्थतयैकैकशस्त्रित्यमाना द्विप्रदेशत्वादेव द्वापरयुग्मा भवन्ति ।

तिपएसिया णं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करुजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । विहाणादेसेणं णो करुजुम्मा, तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ ॥

“तिपएसिया ण” इत्यादि । समस्तत्रिप्रदेशिकमीलने तत्प्रदेशानां च चतुष्कापहारे चतुरग्राऽऽदित्वं भजनया स्यात्, अनवस्थितसख्यात्वात्तेषाम् । यथा चतुर्णां तेषां मीलने द्वादश प्रदेशाः, ते च चतुरग्राः पञ्चानां श्रोजाः, पक्षां द्वापरयुग्माः, सप्तानां कल्योजा इति । विधानाऽऽदेशेन च व्यख्युक्तत्वात् स्कन्धानामिति ।

चउप्पएसिया णं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं वि विहाणादेसेणं वि कडजुम्मा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । पंचपएसिया जहा परमाणुपोगला । छप्पदेसिया जहा दुपदेसिया । सत्तपएसिया जहा तिपदेसिया । अट्ठपदेसिया जहा चउप्पदेसिया । णवपएसिया जहा परमाणुपोगला । दसपएसिया जहा दुपदेसिया । संखेज्जपएसिया णं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करुजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । विहाणादेसेणं करुजुम्मा वि० जाव कलिओआ वि । एवं असंखेज्जपएसिया वि, अणंतपएसिया वि ॥

“चउप्पएसिया ण” इत्यादि । चतुष्प्रदेशिकानामोघतो विधानतश्च प्रदेशाश्चतुरग्रा एव । (पंचपएसिया जहा परमाणुपोगला स्ति) सामान्यतः स्यात्कृतयुग्माऽऽदयः प्रत्येकं चैकाग्रा एवेत्यर्थः । (छप्पदेसिया जहा दुपदेसिया स्ति) ओघतः स्यात्कृतयुग्मद्वापरयुग्माः, विधानतस्तु द्वापरयुग्मा इत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि ।

अथ क्षेत्रतः पुच्छांश्चिन्तयन्नाह—

परमाणुपोगले णं जंते ! किं कडजुम्मपएसोगादे पुच्छा ? गोयमा ! णो करुजुम्मपएसोगादे, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, कलिओअपएसोगादे । दुपएसिए णं पुच्छा ? गोयमा ! णो करुजुम्मपएसोगादे, णो तेओए, सिय दावरजुम्मपएसोगादे, सिय कलिओअपएसोगादे । तिपएसिए णं पुच्छा ? गोयमा ! णो करुजुम्मपएसोगादे, मिय तेओअपएसोगादे, सिय दावरजुम्मपएसोगादे, सिय कलिओअपएसोगादे । चउप्पएसिए णं पुच्छा ? गोयमा ! सिय करुजुम्मपएसोगादे० जाव सिय कलिओअपएसोगादे, एवं० जाव अणंतपएसिए ।

परमाणुः कल्योजप्रदेशावगाढ एव, एकत्वात् । द्विप्रदेशिकस्तु द्वापरजुम्मप्रदेशावगाढो वा, कल्योजप्रदेशावगाढो वा स्यात्, परिणामविशेषात् । एवमन्यदपि सूत्रं नेयम् ।

परमाणुपोगला णं जंते ! किं करुजुम्मा पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगादा, णो तेओआ, णो

दावरजुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं णो कडजुम्मपएसोगादा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, कलिओअपएसोगादा ।

“परमाणुपोगला णं” इत्यादि । तत्रौघतः परमाणवः कृतयुग्मप्रदेशावगाढा एव प्रवर्तन्ते, सकललोकव्यापकत्वात्तेषाम् । सकललोकप्रदेशानां चासख्यातत्वादवस्थितत्वाच्च चतुरग्रतेति । विधानतस्तु कल्योजप्रदेशावगाढाः, सर्वेषामेकैकप्रदेशावगाढत्वादिति ।

दुपदेसिया णं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं करुजुम्मपएसोगादा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं णो करुजुम्मपएसोगादा, णो तेओअपएसोगादा, दावरजुम्मपएसोगादा वि, कलिओअपएसोगादा वि । तिपएसिया णं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं करुजुम्मपएसोगादा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं णो करुजुम्मपएसोगादा, तेओअपएसोगादा वि, दावरजुम्मपएसोगादा वि, कलिओअपएसोगादा वि । चउप्पएसिया णं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं करुजुम्मपएसोगादा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं करुजुम्मपएसोगादा वि० जाव कलिओअपएसोगादा वि । एवं० जाव अणंतपएसिया ।

द्विप्रदेशावगाढास्तु सामान्यतश्चतुरग्रा एव, उक्तयुक्तः । विधानतस्तु द्विप्रदेशिका ये द्विप्रदेशावगाढास्ते द्वापरयुग्माः, ये त्वेकप्रदेशावगाढास्ते कल्योजाः । एवमन्यदप्युक्तम् ।

परमाणुपोगले णं जंते ! किं करुजुम्मसमयट्ठिए पुच्छा ? गोयमा ! सिय करुजुम्मसमयट्ठिए० जाव कलिओअसमयट्ठिए । एवं० जाव अणंतपएसिए । परमाणुपोगला णं जंते ! कालवणपज्जवेहिं किं करुजुम्मे तेओए ? जहाठिए वत्तव्वया । एवं वण्णेषु वि सव्वेषु, गंधेषु वि एव चैव, रसेषु वि० जाव महुररसो स्ति । अणंतपएसिए णं जंते ! खंधे कक्खरुफासपज्जवेहिं किं करुजुम्मे पुच्छा ? गोयमा ! सिय कडजुम्मे० जाव सिय कलिओअ । अणंतपएसिया णं जंते ! खंधा कक्खरुफासपज्जवेहिं किं करुजुम्मा पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं मिय कडजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि० जाव कलिओआ वि । एव मउयगुरूपलहुया वि जाणियव्वा, मीओसिएणिच्छुक्का जहा वण्णा ।

(अणंतपएसिए णं जंते ! खंधे स्ति) ऋ ककंशाऽऽदिम्पशांश्चिकारे यदनन्तप्रदेशिकस्यैव स्कन्धस्य ग्रहणं, तत्तस्यैव बाह्यस्य

कर्कशाऽऽदिस्पर्शचतुष्टयं जवति, न तु परमाण्वादेरित्यभिप्राये-
णेति । अत एवाऽऽह- (सोम्रांसिणणिक्कुलकसा जहा वष णि)
एतत्पर्यवाधिकारे परमाण्वादयोऽपि वाच्या इति भावः ।
म० २५ श० ४ उ० ।

जुम्मपणसिय-युग्मप्रादेशिक-त्रि० । समसस्यप्रदेशनिष्पन्ने, त-
द्वात्मके प्रतरवृत्तभेदे च । ज० २५ श० ४ उ० ।

जुम्ह-युष्मद्-त्रि० । युष्-मदिक् । मबोध्यचेतने जयच्छब्दार्थे,
तस्य चोक्तार्थे त्रिषु लिङ्गेषु सर्वनामता । वाच० । “युष्मद्यर्थप-
रे तः” । ८ । १ । २४६ । इति प्राकृतसूत्रेण युष्मच्छब्देऽर्थपरे
यस्य त । ‘तुम्हारिसो, तुम्हंकेरो’ प्रा० १ पाद । (युष्मच्छ-
ब्दरूपसिक्किस्तु एतत्कोशप्रथमभागस्य प्रथमपरिशिष्टे २८ पृष्ठे
प्रदर्शिता, रूपाणि तु द्वितीयपरिशिष्टे १७ पृष्ठे विवेचितानीति
नत एवावगन्तव्यानि)

जुयल-युगल-न० । ‘जुगल’ शब्दार्थे, अनु० ।

जुयलधम्म-युगलधर्म-न० । ‘जुगलधम्म’ शब्दार्थे, आ० म० १
अ० १ खण्ड ।

जुयलधम्मिय-युगलधर्मिक-पु० । ‘जुगलधम्मिय’ शब्दार्थे, तं० ।

जुयलयमणुय-युगलकमनुज-पु० । ‘जुगलयमणुय’ शब्दार्थे,
ज्यो० १ पादु० ।

जुरुजिह्व-न० । देशी-गहने, दे० ना० ३ वर्ग ।

जुव[ण]-युवन्-त्रि० । यु-कनिन् । श्रेष्ठे, नितर्गयवति, वाच० ।
यौवनस्थे, जी० ३ प्रति० । रा० । युवा यौवनगामीति । द्वा० २२
द्वा० । युवा वय प्राप्त इति । उपा० ७ म० । म० । “आपोऽङ्गाङ्ग-
वेद् बाल, तरुणस्तत उच्यते ।” इत्युक्तवयस्केतरुणे, वाच० ।
द्वा० । आचा० । द्वा० । आच० ।

जुवड-युवति [ती]-स्त्री० । युवन् ति । युवत्-डीप् वा । यौ-
वनवयस्त्रियाम्, वाच० । तरुण्याम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आच० ।
श्री० । प्रा० । रा० । “जुवई समण वूया ।” युवतिरभिनवयौवना
स्त्री । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

जुवङ्गण-युवति [ती] जन-पु० । तरुणीजने, प्रा० १ पाद ।

जुवंगव-युवगव-पु० । युवाऽय गौ । युवगव । युनि गावि,
“जुवगवे चि वा ।” आचा० २ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

जुवराज-यौवराज्य-न० । प्राचीननृपतिना यो यौवराज्याभिषि-
क्त आसीत्तेनाधिष्ठित राज्य परमनेन यावन्नाद्यापि द्वितीयो
युवराजोऽभिषिक्तस्तावद्यौवराज्यमुच्यते । इत्युक्तवक्षणे राज्ये,
बृ० १ उ० । नि० चू० । यत्र नाद्यापि राजाभिषेको जवति । इत्यु-
क्तवक्षणे यौवराज्ये, आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० । बृ० ।

जुवराय-युवराज-पु० । युवा चाऽसौ राजा च युवराज । पि-
तरि जीवति सति राजयोग्य कुमारो युवराज उच्यते । इत्यु-
क्तवक्षणे कुमारपदधारके, उक्त० १६ अ० । राज्ञो द्वितीयस्था-
नवसिनि, व्य० १ उ० । राजयोग्याकृत्यकार्यकर राजपुत्रे, वा-
च० । युवराज उत्थिताऽऽसन इति । जी० ३ प्रति० । आच० ।
मा० म० । व्य० । औ० । आचा० । बृ० ।

युवराजस्वरूपमाह-

आवस्सगाई काउं, सो सुचाई तु णिरवसेमाई ।

अत्याणीमज्झगओ, पेच्छड कजाई जुवराया ॥३१०॥

यो नाम प्रातरुत्थाय शौचपूर्वाणि आवश्यकानि शरीरचि-
न्तादेवताऽर्चनाऽऽदीनि निरवशेषाणि कृत्वा आस्थानिकामध्य-

गतः सन् कार्याणि प्रेक्षते चिन्तयति स युवराजः । व्य० १ उ० ।

युवा राजा यत्र । ३० श्री० । युवराजनि, आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

जुवाण-युवाण-युवन्-पु० । “पुस्यन आणो राजवच्च” ॥ ७ ।

३ । ५६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण पुल्लिङ्गे वर्तमानस्याश्रन्तस्य स्थाने
‘आण’ इत्यादेशो वा भवति । प्रा० ३ पाद । युवा यौवनस्थस्तु
प्राप्तवया एव इत्येवमणति व्यपदिशति लोको यमसौ निरु-
क्तिवशाद् युवाण । बःत्याऽऽदिकालेऽपि दारकोऽभिधीयतेऽनो
विशिष्टवयोऽवस्थापरिग्रहार्थमेतद्विशेषणम् । यौवनस्थ इत्येवं
लोकेन व्यपदिश्यमाने प्राप्तविशिष्टवयोऽवस्थे, अनु० ।

जुवणत्थी-यौवनस्त्री-स्त्री० । तरुण्याम्, “पिच्छासि मुह सति-
लय, सविसेस सरायण अहरेण । सकरुक्ख सवियारं, तर-
लच्छि जुवणत्थीप ॥१२॥” तं० ।

जुसिय-जुष्ट-त्रि० । जुप्-कः । उच्छिष्टे, सेविते च । वाच० ।
प्रीते, “पाण्ण देह वोगो, नपगारिसु परिचिप व जुसिप वा ।”
स्था० ४ ना० ४ उ० ।

जुहिट्टिल-युधिष्ठिर-पु० । युधि युक्ते स्थिरः । “गवियुधिभ्यां स्थि-
रः” ॥ ८ । ३ । ५५ ॥ इति (पाणि०) सूत्रेण पत्यम् । वाच० । हस्ति-
नापुरस्थे पाण्डुराजस्य ज्येष्ठपुत्रे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । “जुहिट्टि-
लपामोक्खण पचरह पडवाण ।” अन्त० १ श्रु० ५ वर्ग १ म० ।

जुहुट्टिल-युधिष्ठिर-पु० । “युधिष्ठिरे वा” ॥ ८ । १ । ६६ ॥ इति प्रा-
कृतसूत्रेण युधिष्ठिरशब्दे आदेरित उत्त्व वा । प्रा० १ पाद । ‘जुहि-
ट्टिल’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद । ज्ञा० ।

जू-जू-पु० । जवे, व्योम्नि, पिशाचे, गणके, जने, सबन्ने, प्राहु-
र्भावे, जवे च । सरस्वत्याम्, स्त्री० । “जू पुल्लिङ्गे जवे व्योम्नि,
पिशाचगणके जने । जू स्त्रियां तु सरस्वत्या, जातिः स्यात्सव-
न्ने पुमान् ॥१॥” इति । एका० । “जूजुवौ जुव इत्यपि, प्राहुर्भा-
वे भवे इति ।” एका० ।

जूअअ-पु० । देशी-चातके, दे० ना० ३ वर्ग ।

जूय-यूप-पु० । न० । यु-पक्-पृषो०-दीर्घ । युगे, “जूयसह-
स्स” यूपा युगास्तेषा सहस्रम् । कल्प० ५ क्षण । प्रश्न० स्तम्भ-
निशेषे, ज० २ वक्त्र० । यज्ञस्तम्भे, ज० ३ वक्त्र० । उत्त० ।
यज्ञीयपशुबन्धकाष्टनेत्रे, यागसमाप्तिचिह्नार्थे स्तम्भे च, वाच० ।

जयस्तम्भे, पु० । वाच० । तदात्मके सामुद्रिकशास्त्रात्के पुरुषस्य
करचरणस्थे प्रशस्तवक्षणेभेद, ज० २ वक्त्र० । स्वनामरूपाते
पश्चिमस्या दिशि स्थिते पानालकलशे च । प्रव० २७९ द्वार ।
द्युत-न० । दिव-क । क्रीडाविशेषे, औ० । प्रव० । स्था० ।

वत्त० । “अणुकम सो जूय खेल्लउ ।” आ० म० १ अ० १२
खण्ड । वत्त० । (‘मणुस्सत्त’ शब्देऽस्य दृष्टान्त) पाशककी-
मायाम्, अप्राणिकरणककीमाया, कैतव च । वाच० । तदात्मके
ह्रस्वसप्तिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । ज० । स० ।

जूयखलय-द्युतखलक-न० । द्युतस्थण्डिले, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

जूयग-यूपक-पु० । सन्ध्याप्रभा चन्द्रप्रभा च यद्युगपद् भवत-
स्तद् “जूयगो स्ति” भाणितम् । सन्ध्याप्रभाचन्द्रप्रभयोर्मिश्रत्वे,
तदात्मके आन्तरिक्षेऽस्वाध्यायनेत्रे च । “दसविहे अनलिफणप
असज्जाइप पणत्ते । तं जहा-उक्कावाप, दिसिटाहे, गज्जिप, चि-
ज्जुप, निग्घाप, जूयप, जक्खालिप, धूमिप, मदिप रज्जुग्घाप ।”
स्था० १० ना० । शुक्लपक्षप्रतिपदाऽऽदिदिनत्रय यावद्ये सन्ध्या-
च्छेदा प्रायियन्ते ते यूपका इति । म० ७ श० ३ उ० । आ० ।

जूयग

पश्चिमस्यां दिशि स्थिते स्वनामख्याते महापाताले, स्था० ४ ठा० २ उ० । (यूपकस्य विशेषवक्तव्यता तु ' असन्ज्ञान्य ' शब्दे प्रथमभागे ८२६ पृष्ठे निरूपिता)

संभाछेत्त्रावरणो, उ जूयगो मुकुदिण तिभि ॥ १७ ॥

(जूयगो ति) " संकुप्पहा, चंदप्पहा य, जेणं जुगवं भवंति तेण जूयगो, सा संकुप्पहा चट्ठप्पहा चरिया फिट्ठं ति, न नज्झइ, सुक्कप-क्खपाभिचगादिसु दिणेषु संभाक्कायो देव य अणज्जमाणे कालवेत्त न मुणंति, अओ ते तिभि दिणा पाओसियकालं न गे-एहति, नेसु तिसु दिणेषु पाओसियसुत्तपोगिसिं न करंति " इति गाथायं ॥ आच० ४ अ० । जलमध्यवर्तितटे, खेटे, वृ० १ उ० । (तत्र न वस्तव्य न वाऽऽतापनाऽऽदिका क्रिया कर्तव्येति ' दगतीर ' शब्दे वक्ष्यते)

जूयगर-धूतकर-त्रि० । धूतं करोति कृ-अच् । पाशकाऽऽदि-क्रीडाकारके, वाच० । प्रश्न० ।

जूयगार-धूतकार-त्रि० । धूतं करोति । कृ-एवद् । पाशकाऽऽदिकाकारके, वाच० । प्रश्न० ।

जूयचिद-यूपचिति-स्त्री० । यक्षेण यूपचयने, औ० ।

धूतचिति-स्त्री० । धूतानि क्रीडाविशेषास्तेषां चितिः । धूतच-यने, औ० ।

जूयप्पमाय-धूतप्रमाद-पुं० । धूतं प्रतीतं, तदपि प्रमाद एव धूतप्रमादः । प्रमादभेदे, (स्था०) " धूताऽऽसक्तस्य सच्चित्तं, धनं कामाः सुत्रेष्टितम् । नश्यन्त्येव पर शीर्षं, नामापि च विन-श्यति " ॥ १ ॥ स्था० ६ ठा० ।

जूयप्पमंगि[ए]-धूतप्रसङ्गिन्-त्रि० । धूताऽऽसक्ते, ज्ञा० १ अ० २ अ० । आ० म० ।

जूया-यूका-स्त्री० । संस्वेदजे त्रीन्द्रियजीवविशेषे, आच० १ अ० १ अ० ६ उ० । प्रज्ञा० । " लिक्ख वा जूयं वा " । आच० २ अ० २ चू० । अष्टलिङ्गाऽऽत्मके प्रमाणजेदे, स्था० ६ ठा० । अ० ३ । " अष्टलिक्खाओ सा एगा जूया " म० ६ श० ७ उ० । जं० । उक्त० । प्रव० । ज्यो० । न० ।

जूयाभेजायरय-यूकाशय्यातरक-पुं० । यूकानां स्थानगतारि, म० १५ श० १ उ० ।

मूर-जूर-धा० । वयोहानौ, अक० । वधे, सक०-दिवा०-आत्म०-सेद् । जूर्यते, अजूरिष्ठ, जूर्यः । वाच० । पश्चात्तापे, " अयहारि व्व जूरह । " यथा वाऽयसो द्योहस्याऽऽहर्त्ता अपान्तराले रूप्या-दिवाजे सत्यपि दूरमानातमिति कृत्या नोऽस्मिन्वान्, पश्चात्स्वा-वस्थानाऽवाप्तावल्पत्राभे सति जूरितवान्, पश्चात्ताप कृतवान्, एवं भवन्ताऽपि जूरयिष्यन्तीति । सूत्र० १ अ० ३ अ० ४ उ० । कृष्-धा० । कोपे, दिवा०-पर०-अक० । सोपसर्गमक०-अ-निद् । " कुधेजूर " । ८ । ४ । १३५ । इति प्राकृतसूत्रेण कुधे-जूर ज्योदेशो वा भवति । ' जूरइ ' ' कुज्झइ ' । प्रा० ४ पाद । कुत्थति, भृत्यमभिक्रुष्यति । अक्रुधत् । वाच० ।

खिद-धा० । दैन्ये, दिवा०-रुधा० च-आत्म०-अक०-अनिद् । ' खिदजूरविमुरी ॥ ७॥ ४१३७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण खिदेरेनावा-देशो वा भवत् । ' जूरइ ' ' विमूरइ ' ' खिज्झइ ' । प्रा० ४ पाद । खिद्य-ते स्मिन्ते । वाच० । परिधाने, रुधा०-पर०-अक०-अनिद् मुचा-दि । खिन्दति, खिन्दत अस्मिन्, निश्र । वाच० ।

जूरण-जूरण-न० । वयोहानौ, सूत्र० २ अ० ४ अ० । गर्हणे, सूत्र० १ अ० १६ अ० । पश्चात्तापे, सूत्र० १ अ० ३ अ० ४ उ० ।

जूरव-वञ्च-धा० । प्रतारणे, " वञ्जेवेदववेव्वजूरवोमक्खाः " ॥ ८ । ४ । ६३ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण वञ्जेरेते आदेशा वा भवन्ति । ' जूरवइ, वंचइ ' । प्रा० ४ पाद ।

जूरावण-जूरण-न० । शोकातिरेकाच्छरीरजीर्णताप्रापणाय, म० ३ श० २ उ० ।

जूरुमिल्लय-पुं० । देशी-गोपात्रे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जूवग-यूपक-पुं० । ' जूवग ' शब्दार्थे, स्था० १० ठा० ।

जूवचिद-यूपचिति-स्त्री० । ' जूवचिइ ' शब्दार्थे, औ० ।

जूम-जूप-पुं० । न० । जूप घञ्, अच् वा । मुक्ताऽऽदीनां काये, वा-च० । मुद्रतएवज्जीरककटुभाण्डाऽऽदिरसाऽऽत्मके व्यञ्जनभेदे, स्था० ३ ठा० १ उ० । सू० प्र० । चं० प्र० । ज० । प्रश्न० ।

जूमणा-जूपणा-स्त्री० । सेवनायाम्, औ० ।

जापणा-स्त्री० । सेवनायाम्, स्था० ४ ठा० ३ उ० । सूत्र० ।

जूसिय-जुष्ट-त्रि० । सेवित, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

जोपित-त्रि० । सेविते, सूत्र० २ अ० ७ अ० ।

जूह-यूय-न० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घ । सजातीयसमुदाये, वाच० । यूयं समूह इति । स्था० १० ठा० । उक्त० ।

जूहमहवाड[ए]-यूयमहवादिन्-पुं० । वादिविशेषे, कल्प० ६ कण ।

जूहवड-यूयपति-पुं० । यूयस्वामिनि, ज्ञा० १ अ० १ अ० । " भावी यूयपति-स्वयम् । " आ० क० । " सो वानरजूहवई । " आ० क० ।

जूहाहिव-यूयाधिप-पुं० । यूयस्वामिनि, आ० म० १ अ० १ अ० ।

जूहाहिवड-यूयाधिपति-पुं० । यूयस्य चतुर्विधसयस्याधिप-तिः । यूयस्वामिनि, उक्त० ११ अ० ।

जूहिय-यूयिक-त्रि० । " यूयभवे, " पुव्वजूहियट्ठाणाणि वा इय-जूहियट्ठाणाणि वा गयजूहियट्ठाणाणि वा " । आच० २ अ० २ चू० ।

जूहिया-यूयिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घ, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अस्लानके पाठायाम्, यूय्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आच० १ अ० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहियापुठ-यूयिकापुठ-न० । यूयिकायाः पुठ पत्राऽऽदिमयं तद्भाजनं यूयिकापुठम् । यूयिकापुष्पस्य पत्राऽऽदिमये भाजने, ज्ञा० १ अ० १ उ० अ० । आ० म० ।

जूहियापुठवग-यूयिकामण्डपक-पुं० । यूयिका वनस्पतिविशे-ष, तन्मयो मण्डपक यूयिकामण्डपकः । यूयिकामये मण्डपे, जी० ३ प्रति० । ज० ।

जे-जे-अव्य० । पादपूरणे, वृ० १ उ० । व्य० । तं० । " जे " इति निपातः पादपूरणार्थः । नवा चाह वक्रुचि स्वप्राकृतल-क्षणे— " जेगः पादपूरणे " ॥ ७ । २ । २१७ ॥ एते पाद-पूरणे प्रयोक्तव्या इति वृत्तिः । आ० म० १ अ० १ अ० । पञ्चा० । पञ्चा० । ज्ञा० । वाक्यालक्षणे, जे इति निपातो प्रश्न० । पञ्चा० । ज्ञा० । वाक्यालक्षणे, जे इति निपातो वाक्यालक्षणायं इति विशेष० । " जे ति खड्डु निदेमे " जे इति । नि० चू० १ उ० । य इत्यस्य स्थानेऽपि ' जे ' इति । कल्प० १ कण ।

जेऊण-जित्वा-अव्य० । जय कृतेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

जेड्ड-ज्येष्ठ-त्रि० । वृद्ध-ऽष्टनि ज्यादेश । भ० १ श० १ उ० । ज० ।
स० प्र० । उक्त० । च० प्र० । अनु० । यो यस्याऽऽदौ स तस्य
ज्येष्ठः । यथा-द्विकस्यैको ज्येष्ठः, त्रिकस्य त्वेककोऽनुज्येष्ठः, च-
तुष्काऽऽदीनां तु स एव ज्येष्ठः । एव त्रिकस्य द्विको ज्येष्ठः,
स एव चतुष्कस्यानुज्येष्ठः, पञ्चकाऽऽदीनां तु स एव ज्येष्ठाऽ-
नुज्येष्ठ इति । अनु० । विशेष० । अ० म० । अतिवृत्ते, “कणिष्ठ-
मज्जिमज्जटा धितिमधयणेण उवसिष्ठा ।” ज्येष्ठमतिशयवृद्धम्,
उत्कृष्टमित्यर्थः । उक्त० पाद ५ अ० । श्रेष्ठे, “गिरुधधम्मा परम
ति नञ्चा ।” गृहस्यधर्मात्परम प्रधान ज्येष्ठमित्येव ज्ञात्वा । विशेष० ।
रत्नाधिके, पञ्चा० १६ विव० । कल्प० ।

यत्र च गच्छ ज्येष्ठकनिष्ठौ न ज्ञायते, न तज्ज्ञम् । तथा च-
जत्य य जेड्ड-कणिष्ठो, जाणिज्जड जेड्डवयणवहुमाणो ।
दिवसेण वि जो जेड्डो, न य ड । दिज्जड स गोयमा ! गच्छो ॥ ४६ ॥

यत्र च गणे ज्येष्ठ कनिष्ठश्च ज्ञायते, तत्र ज्येष्ठः पर्यायेण वृद्धः,
कनिष्ठः पर्यायेण लघुः । तथा यत्र ज्येष्ठस्य वचनमादेशो ज्येष्ठव-
चन, तस्य बहुमानः समानो ज्ञायते । ‘जेष्ठविणयवहुमाणे स्ति’
पाठे तु ज्येष्ठस्य विनयवहुमानो ज्ञायते, तथा यत्र च दिवसेना-
ऽपि यो ज्येष्ठः स न हीव्यते, चकाराद्यत्र पर्यायेण लघुरपि
गुणवृद्धो न हीव्यते, सिंहगिरिशिष्यैर्वज्रशिशुरिव । हे गौतम !
स गच्छो ज्ञेय इति । ग० २ अधि० । अग्रजे, पु० । वाच० ।

“उच्चित्र एव पि महो-अरम्मि ज निअइ अप्पसममेव ।

जेष्ठ व कणिष्ठ पि डु, वहु मज्जड सव्वकज्जेसु ॥ ८ ॥”

(निअड चि) पठ्यति (जेड्ड व चि) ज्येष्ठो ज्ञाता पितृतुल्यः,
तमिव तथा । ध० २ अधि० ।

ज्यैष्ठ-त्रि० । वृद्ध-ऽष्टनि ज्याऽऽदेश । तत स्वार्थिक अण् अ-
तिवृत्ते, श्रेष्ठे च । अग्रजे, पु० । वाच० ।

जेड्डकल्प-ज्येष्ठकल्प-कल्पजेड्डे, ज्येष्ठो रत्नाधिकः, स एव कल्पो
वृद्धद्व्यव्यवहारो यत्र स ज्येष्ठकल्पः । कल्पजेड्डे, कल्प० १ कृण ।

पुन्यतरं सामर्थ्यं, जस्स कयं जो वतेसुवट्टविओ ।

एस कितिकम्मज्जो, ए जातिभुतओ णपक्खे उ ॥

यस्य सामायिक पूर्वतर प्रथमतर कृतमारोपितम्, यो वा
मनेषु प्रथममुपस्थापितः, स एष कृतिकर्मज्येष्ठो भण्यते, न
पुनर्द्विपक्षेऽपि सयतपक्षे सयतपक्षे च जातितो बृहत्तर जन्म-
पर्यायमङ्गीकृत्य, श्रुतः प्रज्ञत श्रुतमाश्रित्य ज्येष्ठ इहाधि-
क्रियते, इह च मध्यममाधूना यस्य सामायिक पूर्वतर स्थापि-
त स ज्येष्ठः, पूर्वपश्चिमाना तु यस्य प्रथममुपस्थापना कृता
स ज्येष्ठ इति । वृ० ६ उ० । व्य० । प० भा० । प० चू० ।

ज्येष्ठस्वरूप गाथात्रयेणाऽऽह-

उवठावणाएँ जेड्डो, विसेओ पुरिमपच्छिमजिणाणं ।

पन्वज्जाए उ तहा, मज्जिमगाण निरितियारो ॥ २ए ॥

उपस्थापनया महाव्रताऽऽरोपणेन, ज्येष्ठो रत्नाधिको विज्ञेयः, पु-
र्वपश्चिमजिनानामित्यत्र साधूनामिति शेषः । प्रव्रज्यथा तु प्रजाजने-
न पुनस्तवेति ज्येष्ठो ज्ञेय इत्येतत्सम्बन्धनार्थः । मध्यमकानां
द्वाविंशतिजिनसाधूनां निरतिचारोऽनिचाररहितः । सातिचार-
स्तु नोपस्थापनया प्रव्रज्यथा वा ज्येष्ठः, प्राक्तन्यास्तयोरप्रमाण-
त्वात्, पुनरुपस्थापनया सामायिकाऽऽरोपणस्यैव च प्रमाण-
त्वादिता ॥ १६ ॥

उपस्थापनया ज्येष्ठ इत्युक्तम्, अथ तद्विधिमपदशयन्नाह-

पदिणँ य कडिणँ अट्ठिगए, परिहर उवठावणाएँ कप्पो चि ।

छकं तीहि विमुद्ध, सम्मं एवण भेण ॥ ३० ॥

पठितेऽधीने सूत्रतः शस्त्रपरिक्षाऽध्ययने । चशब्दो निष्क्रमः ।
कथिते व्याख्यातेऽर्थतः । अधिगते च ज्ञाते, एतस्मिन्नेव सति ।
(१) एकारस्य तु ह्रस्वपाठः प्राकृतत्वात् । परिहरन् वर्जयन् सन्
परिहार्यम् उपस्थापनाया महाव्रताऽऽरोपणस्य कल्पो योऽह-
त्येवभूतः प्राणी । किं परिहरन्नित्याह-पट्टं जीवनिर्कायपट्टम्, अत्र-
तपट्टं वा, त्रिजिर्मनोवाक्कायै, विशुद्धं निर्दोषं यथा भवति तथा,
सम्यग्भावतः, नवकेन नवपरिमाणेन, भेदेन विकल्पेन, नव-
भिर्भेदैरित्यर्थः । मनसा कृतकारितानुमतिर्निः, एव वाचा कायेन
चेति ॥ ३० ॥

- अथ द्वयोर्गुणपदुपस्थाप्यमानयो को ज्येष्ठः?, इत्याह-

पितिपुत्तमाद्याणं, समगं पत्ताण जेड्ड पितिपिनिई ।

थोवतरे विडंवा, पन्ववणाए उवट्टवणा ॥ ३१ ॥

पितापुत्राऽऽदीनां जनकसुतप्रभृतीनाम्, भाविशब्दाद्विजामात्यमा-
तादुहितराश्यमात्याऽऽदिग्रहः । समक युगपत्, प्राप्तानां विवक्षिता-
ध्ययनाधिगमेनोपस्थापनायोग्यताप्राप्तानां योग्यतैर्नैवोपस्था-
प्यमानानां, ज्येष्ठा रत्नाधिका पितृप्रभृतयः पित्रादयः स्युः, आ-
दिशब्दाद्विजामात्यराह्यादिग्रहः । अथ पुत्राऽऽदि प्राप्तो न
पित्रादि, नदा को विधिः?, इत्याह-स्तोकेऽस्तेऽन्तरे विशेषं दि-
नद्वयाऽऽदिनः पित्रादिरपि प्राप्त्यतीत्येवरूपे, विलम्बः प्रतीक्षण-
कार्यः । पित्रादौ प्राप्तः सति युगपदेव पित्रा पुत्राऽऽदिरुपस्थाप-
नीयो माभूत्पुत्राऽऽद्यपेक्षया लघुनाकरणेन पित्राऽऽदेरसमाख्यनि-
ष्क्रमणाऽऽदिरिति । अथ बह्वन्तर, नदा को विधिः?, इत्याह-प्रज्ञाप-
नया पित्रादेः सम्बन्धनया-‘तव पुत्रो यदि विवक्षितः महाव्रत-
श्रियः प्राप्तोत्यन्तेषां च ज्येष्ठनरो भवति तवैवाभ्युदयः, ततो न
त्वयाऽस्य विप्रो विधेयः’ इत्यादिवक्ष्यमाणया, उपस्थापना व्रताऽऽ-
रोपणा कार्या । अथ प्रज्ञाप्यमानोऽपि यदि न प्रतिपद्यते, तदा
प्रतीक्षणीयः यावत्तसौ प्राप्तः द्वये राजाऽऽदयो युगपद्यदा तुपस्था-
प्यन्ते तदा ययाऽऽसन्नः ज्येष्ठतेति । तदेव प्रकारद्वयेनापि ज्येष्ठत्वे
सर्वेऽप्यवस्थिता इति गाथात्रयार्थः ॥ ३१ ॥ पञ्चा० १७ विव० ।

जेड्डज्ज-ज्येष्ठार्थ-पु० । प्रथमे आर्ये, नि० चू० १ उ० ।

जेड्डज्ज-ज्येष्ठनृति-पु० । ‘जिष्ठभू’ शब्दार्थे, ति० ।

जेड्डमहाजण-ज्येष्ठमहाजन-पु० । ज्येष्ठार्थस्तापुसमुदाये, वृ० १ उ० ।

जेड्डयर-ज्येष्ठतर-त्रि० । ‘जिष्ठयर’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

जेडा-ज्येष्ठा-स्त्री० । ज्येष्ठजगिन्याम्, चयोज्येष्ठायाम्, ज्येष्ठन्य
पत्याम्, गङ्गायाम्, अलङ्कार्याम्, अश्वन्यवधिकेऽष्टादशे
इन्द्रदेवताके नक्षत्रे, वाच० । च० प्र० । ज्यो० । स्या० ।
अनु० । आव० । “जेड्डाणकन्नत्ते तितारे पसुत्ते” ।
स० १ नम० । स्या० । भगवतो महावीरस्य च्वनामस्या-
तायां दुहितरि, नम्याश्च ज्येष्ठेति वा सुदृग्मेनेति वाऽन-
वद्याह्नाति वा नामेति । विशेष० । वैशाखीनगरनृपतेऽष्टकस्य

(१) “पदेतो पदान्तः प्राकृतं ह्रस्वो वा” इति हेमेन्द्रोऽनु-
शासने ।

स्वनामख्यातायां दुदितरि, सा च “ जेठा कुंमगामे वद्धमा-
णमामिणो नंदिवरणस्स दिण्णि सि” । आ० चू० ४ अ० ।

जेठाणुजेठ-ज्येष्ठानुज्येष्ठ-त्रि० । चतुष्काद्यपेक्षया प्रथमे, आ०
म० १ अ० १ खण्ड । अनु० । विशेष० । (अस्य यथा तत्त्व तथा
'जेठ' शब्दे १५८५ पृष्ठे व्याख्यातम्)

जेठामूल-ज्येष्ठामूल-पु० । ज्येष्ठा, मूलं वा पौर्णमास्यां यत्र स्या-
त्स ज्येष्ठामूलो मासः । ज्येष्ठमासे, “गिम्हकालसमयस्मि जेठा-
मूलस्मि मासस्मि ।” औ० । ओघ० ।

जेठामूली-ज्येष्ठामूली-स्त्री० । ज्येष्ठपूर्णमास्याम्, सू० प्र० १०
पादु० । जं० । चं० प्र० ।

जेठोवग्गह-ज्येष्ठावग्गह-पु० । पर्युषणायाम्, नि० चू० १० उ० ।

जेण-जैन-पु० । जिनो देवताऽस्य अण् । जैनधर्मावलम्बिनि अ-
हंङ्पासके, वाच० ।

यत्र-अव्य० । यस्मिन्नित्यर्थे, “ जेणैव कामदेवे समणोवासप
तेणैव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता ।” यत्र कामदेवः श्रमणोपास-
कस्तत्रोपागच्छति स्म । उपा० २ अ० ।

जेणवम्प-जैनधर्म-पु० । आर्हतधर्मे, “आमगोरससंपृक-द्विदलं
च विवजेयत् । द्वाविंशतिरज्ज्याणि, जैनधर्माधिवासितः ॥१॥” जै-
नधर्मेणाऽऽर्हतधर्मेणाधिवासितो भाविताऽऽत्मा । ध० १ अधि० ।

जेणवत्त[ण]-जैनवर्त्मन्-न० । जिनोदितमार्गे, ‘श्रद्धया जैनव-
र्त्मना ।’ द्वा० १३ द्वा० ।

जेणसासण-जैनशासन-न० । जिनोदिते शास्त्रे, “समस्तवस्तुवि-
स्तारे, विसर्पचैलवज्जले । जीयाच्छीशासन जैन, धीदीपोद्दी-
प्तिवर्द्धनम् ॥१॥” उक्त० १ अ० ।

जेणसिध्दन्त-जैनमिद्धान्त पु० । जैनाऽऽगमे, “निरस्तकुमतिध्वान्त-
सत्पदार्थप्रकाशकम् । नित्योदय नमस्कुर्मो, जैनसिद्धान्त-
ज्ञास्करम्” ॥ १ ॥ क० प्र० ।

जेणिदवागरण-जैनेन्द्रव्याकरण-न० । व्याकरणज्ञेदे, कल्प० १
कृण ।

जेणेसर-जैनैश्वर-त्रि० । जिनैश्वराणामयम् । जिनैश्वरसंबन्धि-
नि, प्रति० ।

जेत्तिअ-यावत्-त्रि० । “ इदकिमअ डेत्तिअ-मेत्तिल्ल-मेइहाः”
। उ० । २ । १५७ । इति प्राकृतसूत्रेणोदकिम्भ्यां यत्तदेतदभ्यश्च पर-
स्यातोऽङ्वितोर्वा मित् एत्तिअ पत्तिल्ल एइह इत्यादेशा भवन्ति,
एतल्लुकु च । प्रा० २ पाद । यत्परिमाणे, वाच० ।

जेत्तिल्ल-यावत्-त्रि० । यत्परिमाणे, प्रा० ३ पाद ।

जेत्तुल्ल-यावत्-त्रि० । “अतोऽङ्वितुल्लः” । ८ । ४ । ४३५ । इति प्राकृत-
सूत्रेणापत्रये यञञ्ज्वात्परस्यातोऽङ्वितुल्ल इत्यादेश । यत्परिमाणे,
प्रा० ४ पाद ।

जेत्थु-यत्र-अव्य० । “यत्रतत्रयोरस्य डिदेत्यवत्तु” ॥ उ० । ४ । ४०४ ।
इति प्राकृतसूत्रेणापत्रशे यप्रशन्तावयवस्य अस्य मित् एत्थु
इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । यस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।

जेइह-यावत्-त्रि० । यत्परिमाणे, प्रा० २ पाद ।

जेप्पि-जित्वा-अव्य० । “एप्प्येप्पिरायेयेधिण्व” उ० । ४ । ४४० ।
इति प्राकृतसूत्रेणापत्रशे क्वाप्रत्ययस्य एप्पि एप्पिण्ण एवि
एविण्ण इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । जयं कृत्वेत्यर्थे, वाच० ।

जेप्पिण्ण-जितुम्-अव्य० । “तुम एवमणाणइमणहिं च” । उ० । ४ । ४४१ ।

इति प्राकृतसूत्रेणापत्रशे तुम-प्रत्ययस्य एव, मण, अणह अण-
हिं एते चत्वार आदेशा वा पक्के-एप्पि एप्पिण्ण एवि एविण्ण एते
चत्वार आदेशाः । प्रा० ४ पाद ।

जित्वा-अव्य० । जयं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

जेम-जुज-धा० । भक्षणे, “ जुजो जुज्जजिमजमकम्माएहसमा-
णचमदवहाः” । ८ । ४ । ११० । इति प्राकृतसूत्रेण
भुजंजैमाऽऽदेशः । ‘जेमइ’ । प्रा० ४ पाद । “ पुव्वएहे सात्ती
चुप्पइ, अवरएहे जेम्मइ ।” आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

जेमण-जेमन-त्रि० । वटकपूरणाऽऽदिके, “जेमणविहिपरिमाणं
करेइ” । जेमणानि वटकपूरणाऽऽदीनि । उपा० १ अ० । उद्वाहा-
ऽऽदिजेमनवारगृहे यथा यतीनां विहर्तुं न कल्पते, तथैकपौषधि-
कस्तकजेमनवारगृहे, अन्यथा वा?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-विवाह-
जेमनवारवत्पौषधिकस्तकजेमनवारगृहेऽपि मुनीनां विहर्तुं न
कल्पत इति । २०४ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

जेमणय-देशी-न० । दक्षिणाङ्गे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जेमावण-जेमापन-न० । भोजनकारणे, भ० ११ श० ११ उ० ।

जेमिणि-जैमिनि-पु० । अन्यतीर्थिके मुनिजेटे, विशेष० । सूत्र० ।
जैमिनिश्चिरतरकावभावी पटुप्रज्ञः सम्यग्वेदार्थस्य परिज्ञाता-
ऽऽसीत् । न० ।

जेय-जेय-त्रि० । जेतव्ये, “ कहं णु जिच्चमेलिक्ख, जिच्चमाणा
न सविदे । (२२ गाथा) ” [जिच्चं ति] आर्पेत्वाद् जीयते हा-
र्यने अतिरौद्रैरिन्द्रियाऽऽदिजिरात्मा तदिति जेय, तच्चेह प्रक्रमा-
न्मानुष्यगतित्वकृणम् । उक्त० ७ अ० ।

जेया-जैतु-त्रि० । जयकर्तरि “जेया ति वा” जेता कर्मरिपूणाम् ।
भ० २० श० २ उ० । “ जेयण परिवित्थप ।” (सूत्र०) “ सुर
मसइ अप्पाण, जाव जेय न पस्सइ ।” सूत्र० १ अ० ३ अ० १ उ० ।
जेवकु-यावत्-त्रि० । “ वा यत्तदोतोऽम्वरुः ” ॥ ८ । ४ । ४०७ ॥
इति प्राकृतसूत्रेणापत्रशे यत्तदित्येतयोरन्तयोर्वात्तावतोर्व-
काराऽऽदेरवयवस्य निदेवइ इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । यत्प-
रिमाणे, वाच० ।

जेवि-जित्वा-अव्य० । ‘जेप्पि’ शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

जेविण्ण-जित्वा-अव्य० । ‘जेप्पि’ शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

जेसलमेरु-जयशलयमेरु-पु० । स्वनामख्याते नगरभेदे, टी० ३ प्रका० ।

जेडिह-जेडिह-पुं० । वसिष्ठगोत्रोत्पन्ने आर्यनागस्य शिष्ये स्व-
नामख्याते स्थिरे, “जेडिलं च चासिट्ठ ।” कल्प० ८ तण । “ये-
रस्म ण अज्जनागस्स गोयमसगुत्तस्स अज्जजेडिहे धेरे अते-
वासी वासिठसगुत्ते ।” कल्प० ८ कृण ।

जेइ-याट्क्-त्रि० । “ याट्कताट्क्रीदगीइशां दादेड्डः ” । उ० ।
४ । ४०२ । इति प्राकृतसूत्रेणापत्रशे याट्क् इत्यादेरादेरवयव-
स्य डित् एह इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । यत्सदृशं, वाच० ।

जो-द्यो-स्त्री० । शुन-भो । “ द्यस्यो ज ” । ८ । ७ । १४ । इति
प्राकृतसूत्रेण द्यस्य ज । प्रा० २ पाद । स्वर्गो, आकाशे च । वाच० ।
ज्यो-धा० । नियमे, उपनये, यत्रोपदेशे च । ज्योति-आत्म०-
सक०-मनिद् । ज्यवते, अज्यास्त । वाच० ।

ज्योक्-अव्य० । ज्यो-हो-किं । संप्रत्यये, कालभूयस्त्वं, शी-
प्रतायाम्, प्रहने च । वाच० ।

जोअण-न० । देशी-लोचने, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोडंगण-पु० । देशी-इन्द्रगोपे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोड-ज्योतिस्-पु० । द्योतते द्युत्यतेऽनेन वा द्युत-इसन् ।

आदेर्दस्य जः । सूर्ये, अग्नौ, वाच० । “रूपमल व जोडणा ।”

ज्योतिपाऽग्निना । आचा० २ श्रु० १६ अ० । दशा० । स्था० ।

भ० । सूत्र० । “सप्पी जहा पमिय जोडमज्जे ।” सूत्र० १ श्रु०

१३ अ० । स्था० । “किं माहणा जोडसमारभता ।” उक्त०

१६ अ० । “के ते जोडै, के य ते जोड्ढाणा ।” किं ज्योतिः कोऽग्निः ।

उक्त० १६ अ० । विपा० । ज्वलद्ग्री, ज्योतिष एवाऽऽद्याधारो ज्व-

लदग्निः । आह च चूर्णिकृत्-“जोड् चि मल्लगाइछिओ अग-

णी जलतो चि ।” न० । प्रकाशस्वभावे प्रदीपाऽऽदिके, षो० १५

विव० । “जहा हि अथे सह जोड्ढा वि ।” ज्योतिषा प्रदीपाऽऽदि-

नाऽपि सह वर्तमानो न पश्यति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । “स-

व्वराइएण जोड्ढा क्रियायमाणाण ।” सूत्र० २ श्रु० २ अ० । “ड-

विहो य होइ जोड्, असव्वराइ य सव्वराइ य ।” नि० सू० १६ उ० ।

ज्योतिरभिनकयोद्दीप्त, तद् द्विविधम्-असार्वत्रिकम्-कियता-

मपि राशि यत् प्रज्वलति । नद्विपरीत सार्वत्रिकम् ।

उभयोरपि तिष्ठतां (गीतार्थानां) चतुर्लघुका । वृ० २ उ० ।

स्वर्गे, विशेष० । आ० म० । ज्योतिरग्निः, तत्कार्यकारिणि कल्प-

वृक्षभेदे, स० १० सम० । मेधिकावृक्षे, वाच० । ज्योतिरिव ज्यो-

ति । सम्यग्ज्ञाने, आदित्याऽऽदिप्रकाशे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । सूत्र० ।

नेत्रकनीनिकामध्यस्थे दर्शनसाधने पदार्थे, नक्षत्रे, स्वयंप्रकाशे,

सर्वावज्ञासंके चैतन्ये, वाच० । ग्रहनक्षत्रतारकाऽऽदिके, च०

प्र० । ज्योतीषि ग्रहनक्षत्रतारका इति । च० प्र० १ पाद० ।

आच० । प्रश्न० । ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रतारकाणां ज्योतिषां ज्योति-

षकलक्षणे विमानविशेषे, स० । तत्प्रतिपादके ज्योतिषामयने

शास्त्रभेदे, नि० ३ वर्ग ३ अ० । तद्रूपे द्वांसप्ततिकक्षाऽन्तर्गतै

कलानेदे च । न० । कल्प० ७ कृष्ण । ज्योतिरेव ज्योति । उपा-

र्जितज्ञाने, प्रसिद्धिं प्राप्ते, स्था० ४ ठा० ३ उ० । सत्कर्मकारित-

योऽज्वलस्वभावे च । त्रि० । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

योगिन्-पु० । योगोऽस्य विद्यते इति योगी । न० । योगवत्त-

सम्पन्ने, षो० १५ विव० । योगिनो योगभाज इति । द्वा०

२६ द्वा० । योगाभ्यासपरे, यो० वि० । दिव्यदृष्टौ, यो० वि० ।

मनोवाक्कायरोधके, अष्ट० २ अष्ट० । यागो धर्मः शुक्लध्यान-

वृक्षेण न येषां विद्यते इति योगिन । साधौ, आच० ४ अ० ।

“सम्यक्स्वज्ञानचारित्र-योगः सद्योग उच्यते । एतद्योगादि

योगो स्यात्, परमब्रह्मसाधकः” ॥ १ ॥ एतदाकारे साधकभेदे,

प० सू० ४ सूत्र टी० । रत्नत्रयरूपमांकोपायिनि, अष्ट० २ अष्ट० ।

तत्रोपाये च नवधा, योगिनेदप्रदर्शनात् । [३१]

तत्र मुक्तिरागे उपाये च, नवधा नवभि प्रकारैर्योगिनेदस्य प्र-

दर्शनापुर्वर्णनात् । तथाहि-मृदूपायो मृदुसवेगो, मध्योपायो

मृदुसवेगः, अध्युपायो मृदुसवेगः, मृदूपायो मध्यसवेगो, मध्यो-

पायो मध्यसवेगः, अध्युपायो मध्यसवेगः, मृदूपायोऽधिसवेगः,

मध्योपायोऽधिसवेगः, अध्युपायोऽधिसवेगश्चेति नवधा योगिन

इति योगाचार्याः । द्वा० १२ द्वा० । तीर्थकरे, गीतार्थे च । वृ० ।

गीतार्थमधिकृत्य-

कचा इव सो कत्ता, एवं जोगी वि नायन्वो ।

कर्ता इव तीर्थकर इवाकोपनीयत्वात् कर्ता द्रष्टव्यः । एवं

योग्यपि ज्ञातव्यः । किमुक्तं भवति ?-यथा तीर्थकरः

प्रशस्तमनोवाक्काययोग प्रयुज्जानो योगी भवत्येते, एवं गीतार्थो-

ऽप्युत्तमर्गापवादबलवेत्ताऽपवादक्रियां कुर्वाणाऽपि प्रशस्तमनो-

वाक्काययोग प्रयुज्जानो योगीव ज्ञातव्यः । वृ० १ उ० ।

अध्यात्मशास्त्रानुष्ठायिनि अन्यतीर्थिके परिव्राजकभेदे, औ० ।

युज-घिनुण । सयोगवति, त्रि० । वाच० ।

जोड्-पु० । देशी-खद्योते, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोड्ग्रं-ज्योतिरङ्ग-पुं० । ज्योतिरग्निः, तत्र च सुपमसुपमा-

यामग्नेरभावाद् ज्योतिरवयवस्तु सौम्यप्रकाशमिति भावः । त-

त्कारणत्वाज्ज्योतिरङ्गः । सुपमसुपमाभवे ज्योतिषिके कल्पवृक्ष-

भेदे, स्था० १० ठा० । ति० । ज्योतिषिका सूर्यमण्डलमिव स्व-

तेजसा सर्वमप्यवभासयन्तः सन्तीति । त० ।

जोड्उवगूढ-ज्योतिरुपगूढ-त्रि० । ज्योतिपाऽग्निनोपगूढः समा-

लिङ्गितः । अग्निनोपगूढे जतुकुम्भे, “जोड्उवगूढे ।” सूत्र० १

श्रु० ४ अ० १ उ० ।

जोड्क्ख-पु० । देशी-दीपे, ‘जोड्क्ख’ शब्दश्च देज्यो दीपे

वर्तते । प्रव० ४ द्वार । दे० ना० । ‘जोड्क्खो’ नाम दीपः ।

“जोड्क्ख तह च्छाइल्लय च टीव मुणेज्जाहि ।” व्य० ७ उ० ।

जोड्जसा-ज्योतिर्यशस-स्त्री० । कौशाम्बीनगरस्थायां स्वना-

मस्यानायां वत्सपाक्षिकायाम्, आच० ४ अ० ।

जोड्छाण-ज्योतिःस्थान-न० । अग्निस्थाने, न० । “के ते जोड्

के य ते जोड्ढाणा ।” उक्त० । ज्योतिः स्थानं यत्र ज्योतिर्नि-

र्धयते । उक्त० १२ अ० ।

जोड्णाण-योगिज्ञान-न० । सकलातीतानागतापहार्यसाक्षा-

त्कारिणि, सम्म० २ काण्ड । समाधिविशेषवन्नरावबोधे,

पञ्चा० १६ विव० । योगिज्ञानस्य सकलातीतानागतापहार्य-

साक्षात्कारिणोऽतीतानागततत्त्वपदार्थानां ज्ञानेऽपि भवान्युपग-

मात् । सम्म० २ काण्ड ।

जोड्णाह-योगिनाथ-पु० । तीर्थकरे, द्वा० १४ द्वा० ।

जोड्णीपट्टण-योगिनीपत्तन-न० । पुरज्जेदे, अष्टापदकल्पम-

धिकृत्य-“अन्धोऽयं परिपूर्णतामप्राप्तं श्रीयोगिनीपत्तने ।”

ती० ४७ कल्पः ।

जोड्वल-ज्योतिर्वल-त्रि० । ज्योतिर्ज्ञानं बलं यस्य, आदित्या-

ऽऽदिप्रकाशो वा ज्योतिः, तदेव तत्र वा बलं यस्य स तथा ।

सदाचारवति ज्ञानवति, दिनचारिणि च । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

जोड्वलपल्लण-ज्योतिर्वलप्रज्वलन-त्रि० । ज्योतिर्वलेन द्वा-

नवलेन प्रकाशवलेन वा प्रज्वलति द्वापिनो भवत्यवष्टम्भ करोति

य स तथा । ज्ञानवति, प्रकाशचारिणि च । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

जोड्वलपरजण-ज्योतिर्वलपरजन-त्रि० । ज्योतिः सम्यग् ज्ञा-

नम्, आदित्याऽऽदिप्रकाशो वा ज्योतिः, तदेव तत्र वा बलं यस्य

स तथा । सदाचारवति, दिनचारिणि च । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

जोड्वलपल्लण-ज्योतिर्वलप्रज्वलन-त्रि० । ज्योतिर्वलेन द्वा-

नवलेन प्रकाशवलेन वा सचरन् प्रलज्जते इति ज्योतिर्वलप्र-

लज्जनः । मिथ्याज्ञानिनि, अन्धकारचारिणि च । स्था० ४

ठा० ३ उ० ।

जोडबुद्धि-योगिबुद्धि-स्त्री० । समाधिविशेषवन्नरावबोधे,
“ निष्ठणाए जोगिबुद्धीए । ” योगिबुद्ध्या समाधिविशेषवन्नरा-
वबोधेन योगिन एव अध्यात्मिकार्थविवेचनचतुरचेतसो प्रव-
न्ताति । पञ्चा० १७ विव० ।

जोडजन्म-ज्योतिर्जाएड-न० । अग्निभाजने, “ जोडजन्मोवरागो
विव मुहरागविरागाओ । ” तं० ।

जोडभूय-ज्योतिर्भूत-त्रि० । ज्योतिर्मये जाते, “ तत्त समजोड-
भूय ” समा तुल्या ज्योतिषा वह्निना भूता जाता या सा तथा ।
विपा० १ श्रु० ४ अ० । स्था० । “ त जोडभूय च सया वसे-
आ । ” ज्योतिर्भूत यदर्थप्रकाशकतया चन्द्राऽऽदित्यप्रदीपक-
ल्पम् । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

जोडमंत-ज्योतिष्मत्-पु० । ज्योतिरस्त्यस्य मतुप् । सूर्ये, प्लक्ष-
द्वीपस्थे पर्वतभेदे च । लताभेदे, रात्रौ, योगशास्त्रोक्ते चित्त-
वृत्तिभेदे च । स्त्री० । डाप् । वाच० । तैलविधानं तिद्धाऽत-
सीसर्पपेङ्गुद्वीज्योतिष्मतीकरञ्जाऽऽदिर्निरति । आचा० १
श्रु० १ अ० ५ उ० । ज्योतिर्युक्ते, त्रि० । वाच० ।

जोडमय-ज्योतिर्मय-त्रि० । ज्ञानमये, आ० म० १ अ० २ खएम् ।
प्रकाशमये, “ ज्योतिर्मयीवर्दीपस्य, क्रिया सर्वाऽपि चिन्मयी । ”
अष्ट० १३ अष्ट० ।

जोड्य-यौगिक-त्रि० । शब्दभेदे, प्रश्न० । यौगिकं यदेतेपामेव
नामाऽऽख्यातोपसर्गतद्वितिसमाससन्धिपदानामेव प्ल्यादिसयो-
गवद् यथोपकरोति सेनयाऽज्जियात्यभिपेणयतीति । प्रश्न० २
सम्ब० द्वार ।

योजित-त्रि० । उपनीते, पञ्चा० १५ विव० । सवन्धिते,
औ० । व्य० ।

जोडर-न० । देशी-स्त्रक्षिते, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोडस-ज्योतिष-त्रि० । ज्योतिरधिकृत्य कृतो ग्रन्थ नि० न० वृ-
द्धिः । ज्योतिषमप्यत्र । वाच० । ज्योतिः शास्त्राऽऽत्मके वेदाङ्गभेदे,
आव० ३ अ० । आ० म० । उक्त० । ज्योतिश्चक्रे, कल्प० १
रूप । “ जे गहा जोडसमि चार चरति । ” प्रश्ना० ३ पद ।
ज्योतिष्कज्ञज्ञे विमानविशेषे, स० । नक्षत्रे, दे० ना० ३ वर्ग ।
ज्योतिष-पु० । ज्योतिश्चक्रे मवा ज्योतिषा । ज्योतिश्चक्रस्थिते
सूर्याऽऽदिके देवभेदे, पु० । पञ्चा० २ विव० । ज्ञा० ।

जोडसगविभु-ज्योतिषाङ्गविद्-त्रि० । ज्योतिष ज्योतिष्क ज्यो-
तिः शास्त्रमङ्गानि च विदन्ति ये ते ज्योतिषाङ्गविद । ज्योतिः-
शास्त्रन्य, शिक्षाऽऽद्यङ्गानां च वेत्तरि, उक्त० २ अ० ।

जोडसंचाल-ज्योतिःमंचाल-पु० । ज्योतिष तारकरूपस्य स-
ंचालः । “ तारकाणु निहिं टाणेहिं ताराकूने चरेजा । ” इत्या-
दिना सूत्रेण प्रतिपादित संचालने, स० ३ अङ्ग ।

जोडमंत-ज्योतिषान्त-पु० । ज्योतिश्चक्रस्य पयन्ते, स० ।

तत्प्रमाणं यथा-

होमंताओ णं इकारमणहिं एकारेहिं जोयणसणहिं
अवाहाए जोडमंते पन्नत्त ।

‘ नोऽन्नाद्, णमिन्यलङ्कारे, एकादश शतानि (पदानि चि)
एतादृशयजुनाधिकानि अवायया वाचारादितया, कुर्याति ।

शेषः । (जोतिसंने चि) ज्योतिश्चक्रपर्यन्तः प्रश्न इति । स०
११ सम० ।

जोडमकरंभय-ज्योतिष्करणडक-न० । सूर्यप्रज्ञसित उद्धते
ज्योतिषां प्रतिपादके प्रकरणग्रन्थजेदे, ज्यो० ।

तथा च ज्योतिष्करणडक विवृण्वन्नाह मलयगिरिः-

“ सम्यग् गुरुपदाम्भोज-पर्युपास्तिप्रसादनः ।

ज्योतिष्करणडक व्यक्त, विवृणोमि यथागमम् ” ॥ १ ॥

ज्यो० १ पाहु० ।

ज्योतिष्करणकेऽर्थाधिकाराश्च-

काद्वयमाणं माणं निष्फत्ती, अहिगमासगस्स चिय ।

बोन्छामि ओमरत्तं, पव्वतिहीणं समत्ति च ॥

एकवत्तयपरिमाणं, परिमाणं वा वि चंदसूराणं ।

नक्खत्तचंदसूरा-ए गड नक्खत्तजोग च ॥

मंडलविजागमयणं, आउट्टी मंडले मुहुत्तगड ॥

उउ विमुव वड्वाए, तावं वही च दिवमाण ॥

अवपासपुणणमासी, पणट्टपव्वं च पोरिसिं वा वि ।

ववहारनयमणं, तं पुण सुण मे अणसमणे ॥

इह सूर्यप्रज्ञसितस्का अधिकारा एकविंशतिरूपप्राभृतनि-
वद्धाः, तत्र प्रथमेऽधिकारे कालन्य समयाऽऽदेर्घटिकापर्यन्तस्य
प्रमाणं वक्ष्ये, द्वितीये मानं प्रमाणं स्वतस्सराणाम्, तृतीये अ-
धिकमासस्य निष्पत्तिम्, तदनन्तरं चालपवक्तव्यत्वाद् गाथो-
क्त क्रममुल्लङ्घ्य चतुर्थे पर्वतिथिसमाप्तिं वक्ष्ये, पञ्चम अवम-
रात्रम्, गाथाया चान्यथा निर्देशं छुटोचशात् । ततः पष्ठेनक्त-
त्राणां संस्थानाऽऽदिपरिमाणं वक्ष्यामि, सप्तमे चन्द्रसूर्यपरिमा-
ण, अष्टमे चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां गतिम्, नवमे नक्षत्रयोगम्, दश-
मे जम्बूद्वीपे चन्द्रसूर्याणां मण्डलविभागम्, एकादशे अय-
नम्, द्वादशे आवृत्तिम्, त्रयोदशे चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां मण्डले
मण्डले मुहुत्तगतिपरिमाणम्, चतुर्दशे ऋतुपरिमाणम्,
पञ्चदशे विषुवाणि, षोडशे व्यतीपातान्, सप्तदशे तापके-
त्रम्, अष्टादश दिवसानां वृद्धयपवृद्धी, एकोनविंशतितमे
अमावास्यापोर्णमासीवक्तव्यताम्, विंशतितमे प्रनष्ट पर्व,
एकविंशतितमे पौरुषीम् । एतैश्च एकविंशतिसंस्थानभ्यर्थाधि-
कारान् वक्ष्ये व्यवहारनयमतेन, निश्चयनयमतेन हि कलाकलां-
शप्रतिकवाशगणनया परमार्थेन परमश्रुतविदो बुध्यन्ते, न शेषाः ।
न च तथा कथ्यमानानां श्रोतृणाम् अज्ञसाऽवगमपथमृच्छति ।
ततो व्यवहारनयमतेन योजनगव्यूत कानिपयकलाकलांशप्रवि-
भागरूपेण वक्ष्ये, तच्च तथा मे कथयतो भवानवहितमनस्को
भूत्वा शृणु, तदेव निर्दिष्टा अर्थाधिकाराः । ज्यो० १ पाहु० ।

जोडमणगाय-ज्योतिर्गणगाज-पुं० । ज्योतींषि ग्रहनक्षत्रनार-
काणि नेपा गण समूहस्तस्य राजाऽधिपतिर्ज्योतिर्गणगाज ।
चन्द्रे, सूर्ये च । च० प्र० १ पाहु० ।

जोडमचक्र-ज्योतिश्चक्र-न० । चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्राऽऽत्मके ज्यो-
तिषा चक्रे, ज्यो० १ पाहु० । “ एकार पञ्चवीमा, सयणकाग
हिया य एकाग । मेरु अत्रोगावाहे, जोडसचक्र चण्ड गाड ”
॥ १ ॥ स० ११ सम० ।

तत्स्वरूप यथा—

लोगाणुभावजणियं, जोइसचक्रं जणंति अरिहंता ।
सव्वे कालविसेसा, जस्स गइविसेसनिप्फन्ना ॥

यस्य ज्योतिश्चक्रस्य चन्द्रसूर्यनक्षत्राऽऽदिकूपस्य सवन्धिना, गतिविशेषेण निष्पन्नाः, सर्वे कालविशेषाश्चन्द्रमाससूर्यमासनक्षत्रमासाऽऽदिका, तद् ज्योतिश्चक्रं लोकानुज्ञावजनितमनादि, कालसन्ततिपतिततया शाश्वत वेदितव्यम्, नेश्वराऽऽदिकृतमिति प्रणन्ति प्रतिपादयन्ति, भगवन्तोऽर्हन्तः । तीर्थकृतां च वचनमवश्य प्रमाणयितव्यं, क्रीणसकलदोषतया तद्वचनस्य वितथार्थत्वान्नावात् । उक्तं च—“ रागाद् वा द्वेपाद् वा, मोहाद् वा वा-क्यमुच्यते ह्यनृतम् । यस्य तु नैते दोषा-स्तस्यानृतकारणं किं स्यात् ? ” ॥१॥ अपि च-युक्त्याऽपि विचार्यमाणो नेश्वराऽऽदिर्घटां प्राञ्जति, ततस्तदज्ञावादपि ज्योतिश्चक्रं लोकानुज्ञावजनितमवसेयम् । यथा च युक्त्या विचार्यमाणो नेश्वराऽऽदिर्घटते, तथा तत्त्वार्थटीकाऽऽदीं विजृम्भितमिति तत् पवावधार्यम् । ज्यो० १ पाहु० । (ज्योतिश्चक्रं मेरुत कियत्था अवाधया चरतीति ‘ अवाहा ’ शब्दे प्रथमभागे ६८२ पृष्ठे दृश्यम्)
द्वीपवन्दिरसङ्कृतप्रश्नेषु-जम्बूद्वीपगतमेरोः परितो यथैक-विंशत्यधिकैकादशशतयोजनान्यवाधां कृत्वा ज्योतिश्चक्रं भ्राम्यति, तथाऽन्यद्वीपगतमेरुन्योऽपि कियतीमवाधां कृत्वा भ्रमन्ति, इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र जम्बूद्वीपगतमेरोः परितो यथैकविंशत्यधिकैकादशशतयोजनान्यवाधा कृत्वा ज्योतिश्चक्रं भ्राम्यति, तथैवान्यद्वीपगतमेरुन्योऽपीति सभाव्यते, शास्त्राक्रान्ति तु व्यक्ततया दृष्टानि न स्मर्यन्ते, इति । १३ प्र० । ही० ४ प्रका० ।

जोइमपह-ज्योतिष्पथ-पु० । ग्रहचन्द्रसूरनक्षत्ररूपाणां ज्योतिषा ज्योतिष्कलक्षणविमानविशेषाणां, ज्योतिषो वा दीपाऽऽद्यमे-पन्था ज्योतिष्पथः । ज्योतिष्कदेवानां मार्गं, अग्नेमार्गं च । स० । ज्योतिष्पथ-त्रि० । ग्रहचन्द्रसूरनक्षत्ररूपाणां ज्योतिषां ज्योतिष्कलक्षणविमानविशेषाणां, ज्योतिषो वा दीपाऽऽद्यमेः प्रजा प्रकाशो यस्मिन् । ज्योतिष्कदेवसदृशप्रभे, अग्निसदृशप्रभे च । स० ।

जोइसमुहमरुग-ज्योतिषमुखमरुग-पु० । सूर्ये, कल्प० १ कृण ।

जोइसराय-ज्योतिष्कराज-पु० । ज्योतीर्षिं ग्रहनक्षत्रतारकाणि तेषां राजाऽधिपतिर्योतिष्कराजः । चन्द्रे, सूर्ये च । च० प्र० । “ जोइसरायस्म पन्नत्ति । ” (४ गाथा) ज्योतिष्कराजस्य चन्द्रमसः । च० प्र० १ पाहु० । स्था० । सू० प्र० ।

जोइसामयण-ज्योतिषामयन-न० । ज्योतिःशास्त्राऽऽत्मके वेदाङ्गजेदे, भौ० । आ० चू० । कल्प० । अनु० ।

जोइसालय-ज्योतिरालय-पु० । ज्योतिरालयो गृहं येषां ते ज्योतिरालयाः । ज्योतिष्कदेवेषु, “ पचहा जोइसालया । ” उक्त० ३६ अ० ।

जोइसिद-ज्योतिष्केन्द्र-पु० । सूर्ये, चन्द्रे च । स्था० ६ ठा० । “ चदिमसूरिया य एत्थं दुवे जोइसिदा जोइसियरायाणो परि-वसति । ” च० प्र० १ पाहु० ।

जोइसिण-ज्यो [ज्यौ] त्स-पु० । ज्योत्स्नाऽन्विते शुक्ले पक्षे, ज्यो० ४ पाहु० ।
३९६

जोइसिणा-ज्योत्स्ना-स्त्री० । ज्योतिरस्त्यस्या नः, उपधातो-पश्च । “ सूक्ष्म-अ-ष्ण-अ-ह-ह-क्षां पठ् । ” ८ । २ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण स्तस्य एहो वा । प्रा० २ पाद । कौमुद्यां, चन्द्रकिरणे च । वाच० । “ जोइसिणाऽ ” स्था० २ ठा० ४ उ० ।

जोइसिणापक्ख-ज्योत्स्नापक्ख-पु० । ज्योत्स्नाप्रधानः पक्षो ज्योत्स्नापक्षः । शुक्लपक्षे, च० प्र० १५ पाहु० । सू० प्र० ।

जोइसिणाभा-ज्योत्स्नाभा-स्त्री० । चन्द्रस्य स्वनामस्यातायाम-प्रमहिष्याम्, भ० १० श० ५ उ० । ज्यो० । स्था० । सू० प्र० । च० प्र० ।

जोइसिय-ज्योतिषिक-पु० । सूर्याऽऽदिके ज्योतिश्चक्रस्थिते वेद-भेदे, प्रज्ञा० २ पद । पञ्चा० । उत्तरकुरुषु जवे स्वनामस्याते दुम-गणे, तत्र प्रदेशे बहवो ज्योतिषिका नाम दुमगणाः । जी० ३ प्रति० ।

विषयसूची-

- (१) ‘जोइसिय’ शब्दस्यानुवादान्तरव्युत्पत्तिवाच्यार्थान्तरप्रदर्शनम् ।
- (२) ज्योतिष्काणां पञ्चविधत्वरूपणम् ।
- (३) मनुष्यक्षेत्रवर्तिना मानुषोत्तरपर्वतात् स्वयचूरमणसमु-च्चावधिकानां च ज्योतिष्काणां चलत्वस्थित्वावचारः ।
- (४) प्रसङ्गतो मनुष्यक्षेत्र निरूप्य स्फुटं ज्योतिष्काणां चल-त्वस्थित्वावधारणम् ।
- (५) सर्वलोके प्रणिर्घीप प्रतिसमुच्च चन्द्राऽऽदीनां परिमाण-प्रतिपादनार्थमन्यतीर्थिकानां द्वादशप्रतिपत्तीरुद्धाव्य भगवत्सिद्धान्तनिरूपणम् ।
- (६) जम्बूद्वीपगतचन्द्राऽऽदिसंख्यासंग्राहिके गाथे ।
- (७) मनुष्यक्षेत्रगतचन्द्रसूर्याऽऽदीनां संख्यापरिमाणकथनम् ।
- (८) चन्द्रसूर्यनक्षत्रताराग्रहाणां पिटकवक्तव्यतायां पिटक-प्रमाणनिरुक्तिः ।
- (९) मनुष्यक्षेत्रगतचन्द्रसूर्यपङ्क्तयो यावन्त्यो यथा च स्थि-तास्तन्निर्वचनम् ।
- (१०) “ नक्षत्राणां पङ्क्तिरूपणम् ।
- (११) “ ग्रहाणां पङ्क्तिनिर्देशः ।
- (१२) चन्द्राऽऽदयो यत्र यथा भ्रमन्ति तन्निरूपणम् ।
- (१३) चन्द्राऽऽदित्यग्रहमण्डलानामन्यमण्डलसंचारित्वेनानव-स्थितत्वं, नक्षत्रतारामण्डलानां तु मेरुमभितः संचा-रित्वाद्ब्रह्मस्थितत्वम् ।
- (१४) चन्द्रसूर्ययोर्मण्डलस्थानादूर्ध्वमधश्च सक्रमणवक्तव्यता ।
- (१५) चन्द्रसूर्यनक्षत्रमहाग्रहाणां चारविशेषेण मनुष्याणां सुखदुःखविधिं प्रतिपाद्य, दीक्षाऽऽदिशुभकार्याणि शु-भातिथ्याद्यवलोक्ष्यैव विधेयानीति जिनाऽऽज्ञानिर्वचनम् ।
- (१६) चन्द्रसूर्याणां तापक्षेत्रं यथा वर्धते हीयते वा तदुप-पादनम् ।
- (१७) तेषामेव तापक्षेत्रसंस्थानस्य वर्णनम् ।
- (१८) मनुष्यक्षेत्रमध्ये चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराणां चारोपगत्वं विविच्य तेषामेव मनुष्यक्षेत्राद् बहिर्गत्यत्रावोद्घा-टनम् ।
- (१९) प्रतिर्घीप चन्द्राऽऽदिसंख्याविवेचनम् ।
- (२०) प्रतिर्घीप प्रतिसमुच्च च ग्रहनक्षत्रतारापरिमाणपरि-ज्ञानोपायः ।

- (२१) मानुषोत्तरपर्वतस्य यदि चन्द्रसूर्याणां तेजांस्यवस्थितान्येव, तथाऽभिजिता चन्द्राः पुष्येण च सर्वदेव युक्ताः सूर्या जवन्तीति प्रतिपादनम् ।
- (२२) मनुष्यक्षेत्रबहिर्गतचन्द्रसूर्याणां पङ्क्त्यवस्थानोपपत्तिः ।
- (२३) मनुष्यक्षेत्रस्यान्तर्गहिश्च चन्द्राऽऽदीनां देवानामूर्ध्वोपपन्नत्वकल्पोपपन्नत्वविमानोपपन्नत्वाऽऽदिविचारः ।
- (२४) चन्द्रसूर्ययोश्च्यवनोपपातवक्तव्यतायां परतीर्थिकप्रतिपत्तिनिराकरणपूर्वक भगवन्मतप्रदर्शनम् ।
- (२५) पुष्करोदाऽऽदिषु द्वीपसमुदेषु चन्द्राऽऽदिसंख्याव्याहारः ।
- (२६) चन्द्रसूर्ययोः परिवारकथनम् ।
- (२७) चन्द्राऽऽदीनां यादृशोऽनुभावस्तत्प्रतिपाद्य तद्विषयेऽन्यतीर्थिकानां प्रतिपत्तीरुदस्य जगत्सिद्धान्तवर्णनम् ।
- (२८) चन्द्रसूर्ययोः सस्थितिष्वप्ये परतीर्थिकानां षोरुशप्रतिपत्तिप्रदर्शनानन्तर भगवन्मतोपन्यासः ।
- (२९) चन्द्राऽऽदित्यचारवचनम् ।
- (३०) चन्द्रसूर्याऽऽदीनाभूमेरूर्ध्वमुच्चत्वप्रमाणप्रतिपादनेपरेण पञ्चविंशतिप्रतिपत्तीरुद्भाव्य जगद्वभिप्रायप्रकटनम् ।
- (३१) चन्द्रसूर्याणां क्षेत्रापेक्षयाऽधस्तनाः, समश्रेणिव्यवस्थिता वा तारारूपविमानाधिष्ठातारो देवा द्युतिविभवाऽऽदिकमपेक्ष्य चन्द्रसूर्याभ्यां केचिदणव कोचित्तुल्या इति प्रपञ्चः ।
- (३२) नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य सर्वाभ्यन्तरचारत्विमभिजिन्नक्षत्रस्य मूलाऽऽदीनां सर्ववाह्यचारित्व स्वातिनक्षत्रस्य सर्वापरिचारित्व जरणीनक्षत्रस्य सर्वाधश्चारित्वमिति प्रतिपादनविस्तरः ।
- (३३) चन्द्रः सूर्यो वा कियत् क्षेत्रप्रकाशयतीति विचारे द्वादश प्रतिपत्तीरितरेषां व्युदस्य जगत्सिद्धान्तोक्तिः ।
- (३४) चन्द्राऽऽदीनां जम्बूद्वीपे चारक्षेत्रविष्कम्भमानम् ।
- (३५) ज्योतिष्काणामल्पवहुत्वम् ।
- (३६) चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराणां मध्ये यो यस्मात् शस्त्रिगतिस्तिष्ठिरूपम् ।
- (३७) ज्योतिष्काणामेकमुहूर्ते यावती गतिस्तन्निरुक्तिः ।
- (३८) चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां परस्पर मण्डलभागाधिपयविशेषनिर्धारणम् ।
- (३९) ग्रहमधिकृत्य योगचिन्ता ।
- (४०) सूर्येण सह नक्षत्रस्य योगचिन्तनम् ।
- (४१) सूर्येण सह ग्रहस्य योगविचारः ।
- (४२) चन्द्राऽऽदयो नक्षत्रेण (समासेन) यावन्ति मण्डलानि चरन्ति तदुपपत्तिः ।
- (४३) चान्द्रामने यावन्ति मण्डलानि चन्द्राऽऽदयश्चरन्ति तस्यान्कीर्तनम् ।
- (४४) ऋतुमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डलचारवर्णनम् ।
- (४५) सूर्यमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डलचारविवेकः ।
- (४६) अभिवर्धितमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डलचारोपपादनम् ।
- (४७) एकैनाहोरात्रेण चन्द्राऽऽदयः प्रत्येकं यावन्ति मण्डलानि चरन्ति तत्समयनम् ।

(४८) एकैक परिपूर्णमण्डल चन्द्राऽऽदयः प्रत्येकं यावन्ति होरात्रैश्चरन्ति तदुपवर्णनम् ।

(४९) युगे चन्द्राऽऽदयः प्रत्येकं यावन्ति मण्डलानि चरन्ति तत्परामर्शः ।

(५०) ज्योतिष्कदेवानां गतिविशेषविषये द्वे संप्रहगाथे ।

(५१) चन्द्रसूर्यनक्षत्रताराणामल्पार्द्धिकत्वमहर्द्धिकत्वप्रतिपादनम् ।

(१) ज्योतिषिज-पु० । “ इत्यन्तात् सप्तम्याः संज्ञायाम् ” ॥ ६ । २ । ६ ॥ इति (पाणि०) सूत्रेण सप्तम्या अलुक् । वाच० । ज्योतिश्चक्रे जातो ज्योतिषिजः । ज्योतिश्चक्रजाते देवभेदे, पञ्चा० २ विव० ।

ज्योतिष्क-पुं० । ज्योतिरिव, इवार्थे कन् । चित्रकवृक्षे, मेथिका-बीजे, गणिकारीवृक्षे च । स्वार्थे कन् । वाच० । द्योतन्ते इति ज्योतीषि विमानानि, तन्निवासिनो ज्योतिष्काः । उक्त० २ अ० । ग्रहनक्षत्राऽऽदिषु, व० व० वाच० । ज्योतिषु नक्षत्रेषु भवा ज्योतिष्काः, शब्दव्युत्पत्तिरेवेय, प्रवृत्तिनिमित्ताऽऽश्रयणात् चन्द्राऽऽदयो ज्योतिष्का इति । स्या० २ टा० ३ उ० । सूत्र० । झा० । च० प्र० ज्योतिष्मतीव्रतायाम्, स्त्री० । मेरोः । शृङ्गान्तरे, वाच० । गणितप्रतिपादके ज्योतिःशास्त्रे च । न० । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ व० । ज्यौतिषिक-पुं० । ज्योतिष शास्त्र वेत्त्यधीते वा उक् । देवभेदे, वाच० । ज्योतिश्चक्रे भवो ज्योतिषिकः, स एव ज्योतिषिकः । ज्योतिश्चक्रजवे देवभेदे, पञ्चा० १ विव० ।

ज्यौतिष्क पुं० । ज्योतिष्कदेवानां निवासभूते देवलोकभेदे, भ० ५ श० १० उ० । ज्योतीषि विमानविशेषा, तेषु भवा ज्यौतिष्काः । ज्योतिश्चक्रभवे देवभेदे, स्या० ५ टा० १ उ० ।

(२) ते च पञ्च-“ पञ्चविंश जोडसिया पञ्चत्ता । त जहा-चदा सूर गहा णखत्ता ताराभा । ” स्या० ५ टा० १ उ० ।

(३) चंदा १ सूर य २ गहा ३, नखत्ताऽतारया यएपंच इमे एगे चत्त जोडसिया, घंटाया रा थिरा अवरे ॥ ५७ ॥

चन्द्राः, सूर्या, ग्रहा, नक्षत्राणि, तारकाश्चेत्येव पञ्च ज्योतिष्कज्जेदा जवन्ति । तत्र चक्रे मनुष्यक्षेत्रवर्त्तिनो ज्योतिष्काश्च मरेः प्रादक्षिण्येन सर्वकाल भ्रमणशीलाः, अपरे पुनर्ये मानुषोत्तरपर्वतात् परेण स्वयचूरमणसमुद्र यावदुत्तन्ते ते सर्वेऽपि स्थिराः सदाऽवस्थानस्वभावाः, अत एव घण्टाकारा अचलव्रमेकत्वेन घण्टावत् स्वस्थानस्था एव तिष्ठन्तीत्यर्थः । प्रव० १६४ द्वार । च० प्र० । उक्त० । दश० ।

(४) प्रथमतो मनुष्यक्षेत्र प्ररूपयति-

जंबूद्वीवो लवणो-द्वीवो य दीवो य धायईमंड ।

कालोदाद्विपुखग्वर-दीवहो माणुमं खेत्तं ॥

प्रत्यक्कन उपलब्धमान प्रथमो जम्बूद्वीपः, ततः सर्व-तन्त्रपरिक्षेपी लवणोद्वीपः, ततोऽपि परतः सामन्त्रेण लवणोद्वीपपरिक्षेपी धानकाखणो द्वीपः, तस्यापि सर्वतः परिक्षेपी कालोद्विपसमुद्रः, ततोऽपि पश्चात् सर्वतन्त्रपरिक्षेपी पुष्करवरद्वीपस्यार्द्धम् । एते जम्बूद्वीपघातकीभ्रमण-पुष्करवरद्वीपार्द्धरूपा द्वापा, द्वौ च लवणोद्विपकालोद्विपसु सन्तुष्टौ, मानुष क्षेत्र-मनुष्याणामुत्पत्तिसंलग्नस्य च ज्ञात्वात् । अस्मिन् मानुषे क्षेत्रे समा विभागाः कालविभागाः

सुयमसुयमाऽऽदयो भवन्ति, ततो मनुष्यक्रेत्रात्परतः सर्वमपि देवारण्य देवाना क्रीडास्थान, तत्र जन्मतो मनुष्या, नापि तत्र कोऽपि कालविजाग इत्यर्थः ।

एतदेव स्पष्ट्यन्नाह-

एतं माणसखित्त, एत्थ विचारीणि जोडसगणाणि ।

परतो दीवसमुदे, अवट्टियं जोडसं जाण ॥

एतत् अनन्तरोदिनस्वरूप मानुष क्षेत्रम्, अस्मिन् मनुष्य-क्षेत्रे, विचारिणो विचरणशीला ज्योतिष्कगणाश्चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्र-तारागणाः । सूत्रे च न पुनस्कृता प्राकृतत्वात् । परतो मनुष्यक्षेत्र-स्य बाहि, शेषेषु द्वीपसमुदेष्ववस्थितमवस्थानशील ज्योतिष्क जानीहि । ज्यो० ६ पाहु० ।

(५) संप्रति प्रतिद्वीप प्रतिसमुद्र चन्द्राऽऽदीनां परिमाण-प्रतिपादनाय कति चन्द्रसूर्या सर्वलोके आख्याताः ?

इति, ततस्तद्विषय प्रश्नसूत्रमाह-

ता कति एं चंदिमसूरिया सव्वलोयं ओजासेति, उज्जो-
एति, तवेति, पजासेति आहिता ति वदेज्जा ॥

(ता कति णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । कति किंप्रमाणा, 'ण' इति वाक्याद्वहारे, चन्द्रसूर्या सर्वलोके अवज्ञासन्ते अवभासमाना, उद्द्योतयन्त प्रकाशयन्त आख्याता इति वदेत् ।

एवमुक्ते जगवानेनद्विषये यावत्यः प्रतिपत्तयस्तावतीरुप-
दर्शयति-

तत्थ खलु इमाओ दुवाअसपनिवत्तीओ पणत्ताओ ।
तत्थेगे एवमाहंसु-ता एगे चंदे एगे सूर सव्वलोयं ओ-
जासेति, उज्जोएति, तवेति, पभासेति, एगे एवमाहंसु १ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता तिष्णि चंदा तिणिणसूरा सव्वलोयं
ओभासेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति, एगे एवमाहंसु २ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता आउट्टि चंदा आउट्टि सूर सव्व-
लोयं ओजासेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति, एगे एव-
माहंसु ३ । एगे पुण एवमाहंसु-एवं एतेणं अनिलावेणं ए-
तव्व-सत्त चंदा सत्त सूर ४ । दस चंदा दससूर ५ । वारस
चंदा वारस सूर ६ । वातालीसं चंदा वातालीसं सरा ७ ।
वावत्तरी चंदा वावत्तरीसूर ८ । वातालीमं चंदमयं वातालीमं
सूरामयं ९ । वावत्तर चंदमयं वावत्तरं सूरमयं १० ।
वायालीसं चंदमहस्स, वायालीमं सूरसहस्सं ११ । वावत्त-
री चंदसहस्सं, वावत्तरी सूरसहस्सं सव्वलोयं ओजासति,
उज्जोएति, तवेति, पजासति, एगे एवमाहंसु १२ ॥

(नत्थेत्यादि) तत्र सर्वलोकविषयचन्द्रसूर्यास्तित्वविषये
स्खलितमा वक्ष्यमाणस्वरूपा द्वादश प्रतिपत्तय परतीर्थि-
कैरभ्युपगमरूपा प्रज्ञता । तत्र तेषा द्वादशानां परतीर्थि-
काना मध्ये एके परतीर्थिका एवमाहु- (ता इति)
तेषा परतीर्थिकाना प्रथम स्वशिष्य प्रत्यनेकवक्ष्यतोपक्रमे
क्रमोपदर्शनार्थः । एकश्चन्द्र एक सूर्यं सर्वलोकमभा-
सयति, अवज्ञासयन् उद्द्योतयन् तापयन् प्रज्ञासयन् आ-
ख्यात इति वदेत् । अवज्ञासहारमाह- (एगे एवमा-

हंसु) १ । एके पुनरेवमाहु-त्रयश्चन्द्रास्त्रय सूर्याः सर्वलोकमव-
भासयन्त आख्याता इति वदेत् । उपसहारवाक्यम्- (एगे एव-
माहंसु) २ । एके पुनरेवमाहु-अर्धचतुर्थाश्चन्द्रा अर्धचतुर्था सूर्याः
सर्वलोकमवभासयन्त आख्याता इति वदेत् । अत्राप्युपम-
हार- (एगे एवमाहंसु) ३ । (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रका-
रेण एतेनानन्तरोदितेनाभिज्ञापेन तृतीयप्राभृतोक्तप्रकारेण द्वा-
दशप्रतिपत्तिविषय सकलमपि सूत्र नेतव्यम् । तच्चैवम्- (सत्त
चंदा सत्त सूर इति) एगे पुण एवमाहंसु-ता सत्त चंदा सत्त
सूर सव्वलोय ओभासेति, उज्जोएति, तवेति, पभासति, आ-
हिय ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ४ । एगे पुण एवमाहंसु-ता दस
चंदा दससूर सव्वलोय ओजासेति, उज्जोएति, तवेति, पभासेति,
आहिय ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ५ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
वारस चंदा वारस सूर सव्वलोय ओजासेति, उज्जोएति, त-
वेति, पभासेति, आहिय ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ६ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता वायालीस चंदा वायालीस सूर सव्वलोय
ओभासेति, उज्जोएति, तवेति, पभासेति, आहिय ति वएज्जा,
एगे एवमाहंसु ७ । एगे पुण एवमाहंसु-ता वावत्तरि चंदा वाव-
त्तरि सूर सव्वलोय ओभासेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति,
आहिय ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ८ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
वायालीम चंदसय वायालीम सूरसय सव्वलोय ओभासेह,
उज्जोएह, तवेह, पभासेह, आहिय ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ९ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता वावत्तर चंदसय वावत्तर सूरसय स-
व्वलोय ओजासेह, उज्जोएह, तवेह, पभासेह, आहिय ति
वएज्जा, एगे एवमाहंसु १० । एगे पुण एवमाहंसु-ता वायाली-
स चंदसहस्स वायालीस सूरसहस्स सव्वलोय ओजासेह,
उज्जोएह, तवेह, पजासेह, आहिय ति वएज्जा, एगे एवमा-
हंसु ११ । एगे पुण एवमाहंसु-ता वावत्तर चंदसहस्स
वावत्तर सूरसहस्स सव्वलोय ओभासेह, उज्जोएह, तवेह,
पभासेह, आहिय ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु १२ । "

एताश्च सर्वा अपि प्रतिपत्तयो मिथ्याकृपाः, तथा भगवान्
स्वमतमेताभ्य पृथग्भूतमाह-

वयं पुण एव वदामो-ता अयं एं जंबुद्वीवे दीवे जाव
परिक्खेवेण ताव जंबुद्वीवे दीवे केवतिया चंदा पजामेसु वा,
पजामिति वा, पजाभिस्मति वा?, केवतिया सूर तविसु वा,
तवेति वा, तविस्मति वा?, केवतिया नक्खत्ता जोडंसु वा,
जोडंसि वा, जोडस्मति वा?, केवतिया गहा चार चरिसु वा,
चरति वा, चरिस्मति वा?, केवतिया तारागणकोमिकोडीओ
सामेसु वा, सोभति वा, सोभिस्मति वा? । ता जंबुद्वीवे एं
दीवे दो चंदा पभासेसु वा, पजामिति वा, पजामिस्मति वा. दो
सूरिया तवडसु वा, तवति वा, तविस्मति वा, छप्पण एक्खत्ता
जोभं जोएसु वा, जोडंसि वा, जोडस्मति वा, वावत्तग्गहमत्तं
चारं चरिसु वा, चरति वा, चरिस्मति वा, एगं मयमहस्सं
तेत्तीमं च सहस्सं एवसया पणमा तागणकोमाकोमिणं
मोभेसु वा, सोजिति वा, सोभिस्मति वा ।

(वयं पुण इत्यादि) वयं पुनस्तपश्चकचलजाना, एव वक्ष्यमाण-
प्रकारेण वदामः । तमेव प्रकाशमाह- (ता अयं णमित्यादि)
इदं जम्बूद्वीपवाक्य पूर्ववत् परिपूर्णं पठनीयं, व्याख्यानीयं

च (ता जनुदीवे एं दीवे दो चंदा इत्यादि) जंबूद्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रतिभासितवन्तौ, प्रतिभास्येते, प्रतिभासिष्येते, छव्यास्तिकनय-
मतेन सकलकालमेवविधाया एव जगत्स्थितेः सद्भावात् ।
तथा द्वौ सूर्यौ तापितवन्तौ, तापयतस्तापयिष्यतः । तथा एकैक-
स्य शशिनोऽष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि परिवारो, जम्बूद्वीपे च द्वौ श-
शिनौ, ततः षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणि, जम्बूद्वीपे चन्द्रसूर्याभ्यां सह
योग युक्तवन्तः, युक्तवन्ति, योद्धयन्ति वा । तथा एकैकस्य शशि-
नोऽष्टाशीतिर्ग्रहाः परिवारतः, ततः शशिष्यसत्कग्रहमीलने स-
र्वसंख्यया षट्सप्तत्यधिक ग्रहशतं जवति, ततो जम्बूद्वीपे चारं
चरितवान्, चरति, चरिष्यति च । तथा एकैकस्य शशिनस्ताराप-
रिवारः कोटीकोटीनां षट्पष्टिः सहस्राणि, नवशतानि पञ्चसप्त-
त्याधिकानि, जम्बूद्वीपे च द्वौ शशिनौ, तदेतत् ताराप्रमाणं द्वाभ्यां
गुणयते, तत एक शतसहस्रं त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि नवशतानि
पञ्चाशदधिकानि तारागणकोटीनां भवन्ति । एतावत्प्रमाणास्ता-
रा जम्बूद्वीपे शोजितवन्तः, शोभन्ते, शोभिष्यन्ते । सु० प्र०
१६ पाहु० । जी० । ज० । ज० ।

(६) सप्रति विनेयजनानुग्रहाय यथोक्तजम्बूद्वीपगत-
चन्द्राऽऽदिसंख्यासंग्राहिके द्वे गाथे आह-

दो चंदा दो सूर, एक्खत्ता खलु इवन्ति छप्पसा ।
वावत्तरं गहमतं, जंबुदीवे वियारी णं ॥१॥
एगं च सयसहस्सं, तिच्चीसं खलु भवे सहस्साइं ।
एव य सता पप्पासा, तारागणकोटिकोटीणं ॥२॥

एते च द्वे अपि सुगमे, नवर (जंबुदीवे वियारी ण) णमिति
वाक्यालङ्कारे, ततो 'वियारीति' विभक्तिपरिणामेन चन्द्रादिभि-
सह सामानाधिकरण्येन योजनीयमिति ॥ सु० प्र० १६ पाहु० ।
(खणसमुद्रगतचन्द्राऽऽदिसंख्यापरिमाणम् 'खणसमुद्र' शब्दे
वक्ष्यते) (धातकीखण्डपचन्द्राऽऽदिसंख्या 'धायईस्वरुदीव'
शब्दे प्रतिपादयिष्यते) (कावोदसमुद्रचन्द्राऽऽदिसंख्या 'कावोद'
शब्दे तृतीयजगते ५०४ पृष्ठे गता) (पुष्करवरद्वीपचन्द्राऽऽदिसं-
ख्या, आन्यन्तरपुष्कराद्वीपगतचन्द्राऽऽदिवक्तव्यता च 'पुष्करवर-
दीव' शब्दे वक्ष्यते) इह सर्वत्र तारापरिमाणचिन्तायां कोटी-
कोट्य-कोटीकोट्य एव छष्ट्या, तथा पूर्वसुरिव्याख्यानात् ।
अपर उच्छ्रयाहुलप्रमाणमनुश्रित्य कोटीकोटीरेव समर्थयन्ते ।
उक्तं च-"कोटीकोटीसत्त, तरतु मभ्रति केड थोवतया । अन्ने
उस्नेहगुल-माण काऊण ताराण ॥१॥" इति । जी० ३ प्रति० ।

(७) सप्रति मनुष्यक्षेत्रगतसमस्तचन्द्राऽऽदिसंख्या-
परिमाणमाह-

माणस्मखेत्ते एं जंते ! कड चंदा पजासंसु वा, पभासिनि
वा, पभामिस्मंति वा, कड सूर तवडसु वा, तवेंति वा,
तविस्मंति वा ? । गोयमा !-

"वत्तीमं चंदमयं, वत्तीसं चैव सूरियाण सयं ।

सयलं माणस्मलोयं, चरंति एए पगासंता ॥१॥

एकार सय सहस्मा, ठप्पि य सोत्ता महग्गहाणं तु ।

उच्च मया ठण्ठया, णक्खत्ता तिग्गि य महस्मा ॥२॥

अट्टामीड सतसहस्मा, वायालीसं महस्स मणुयलोगम्मि ।

सत्त य सया अण्णा, तारागणकोटिकोटीणं" ॥ ३ ॥
सोजंसु वा, सोजंति वा, सोभिस्संति वा ॥

"माणस्मखेत्ते एं" इत्यादि पाठसिद्धम् । उक्तं चैवंरूप परि-
माणमन्यत्रापि । (वत्तीसमित्यादि गाथाश्रयम्) तत्र द्वात्रिंशं
चन्द्रशतम्, एव द्वौ चन्द्रौ जम्बूद्वीपे, चत्वारो लवणोदे, द्वादश
धातकीखण्डे, द्वाचत्वारिंशत्कालोदे, द्वासप्ततिरभ्यन्तरपुष्क-
राद्वे, सर्वसंख्यया द्वात्रिंश शतम् । एव सूर्याणामपि द्वात्रिंशं
शत परिजावनीयम् । नक्षत्राऽऽदिपरिमाणम् अष्टाविंशत्यादिसं-
ख्यानि नक्षत्राऽऽदीनि द्वात्रिंशेन शतेन गुणयित्वा परिभाष-
नीयम् । जी० ३ प्रति० ।

मनभेदेनाह-

अट्टासीति चत्ता-इ सतसहस्साइं मणुयलोयम्मि ।

सत्त य सता अण्णा, तारागणकोटिकोटीणं ॥३॥

(अष्टासोड चत्ताइ ति) अष्टाशीतिः सहस्राणि चत्वारिंशत्-
शताधिकानि, शेषं गतार्थम् । सु० प्र० १६ पाहु० । च०
प्र० । भ० । द० प० ।

सप्रति सकलमनुष्यलोकगततारागणस्योपसंहारमाह-

एसो तारापिंडो, सव्वसमासेण माणुयलोयम्मि ।

वहिय पुण ना तारा, जिण्हिं जणिआ असंखेज्जा ॥१॥

एवतियं तारगणं, जं भणियं माणुसम्मि लोगम्मि ।

चारं कडंबुयापु-प्फसंठितं जोतिसं चरति ॥ २ ॥

एषोऽनन्तरलोकगाथोक्तस्तारापिण्डं सर्वसंख्यया मनुष्यलो-
के, भाष्यात् इति गम्यते । वहि पुनर्मनुष्यलोकाद् यास्तारास्ता
जिनैः सर्वैस्तीर्थकुञ्जैर्जनिता असंख्याताः, द्वीपसमुद्राणाम-
संख्यातत्वात् । प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं च यथायोगं संख्येयानाम-
संख्येयानां च ताराणां सद्भावात् ॥१॥ "एवइय" इत्यादि । ए-
तावत्संख्याक तारापरिमाणं यदनन्तरं भणितं मानुषे लोके,
नज्ज्येतिष्कं ज्योतिष्कदेवविमानरूपं कदम्बपुष्पसंस्थितं क-
दम्बपुष्पवत् अत्र संकुचितं उपरि विस्तीर्णमुत्तानीकृतार्क-
पिथसंस्थानसंस्थितमित्यर्थः । चारं चरति चारं प्रतिपद्यते,
तथा जगत्स्वाभाव्यात् । ताराग्रहणं चोपवृत्तं, तेन सूर्याद-
योऽपि यथोक्तसंख्याका मनुष्यलोके तथा जगत्स्वभावात् चारं
प्रतिपद्यन्ते इति छष्ट्यम् ॥ २ ॥

सप्रत्येतद्गतमेवोपसंहारमाह-

रविससिगहणक्खत्ता, एवतिया आहिता मणुयलोए ।

जोसिं णामागोत्तं, न पागता पणुवेहिंति ॥ ३ ॥

रविशशिशग्रहनक्षत्राणि, उपलक्षणमेतत्, ताराकाणि च एतावन्त्ये-
तावत्संख्याभिः आख्यातानि सर्वैर्हर्मनुष्यलोके, येषां किमित्या-
ह-येषां सूर्याऽऽदीनां यथोक्तसंख्याकानां सकलमनुष्यलोक-
भाषितानां प्रत्येकनामगोत्राणि, इहान्वर्थयुक्तं नाम सिद्धान्तप-
रिभाषया नामगोत्रमित्युच्यते । ततोऽयमर्थः-नामगोत्राणि अ-
न्वर्थयुक्तानि, यदि वा नामानि च गोत्राणि नामगोत्राणि, प्राकृता
अनतिशायिनः पुरुषाः न कदाचनपि प्रज्ञापयिष्यन्ति, केवलं
यदा तदा वा सर्वज्ञा एव, तत इदमपि सूर्याऽऽदिसंस्थानं
प्राकृतपुरुषाग्रमेयं सर्वज्ञोपादिष्टमिति सम्यक् अर्द्धमिति ॥३॥

(=) उवाटिं पिरुगाई, चंदादिवाण मणुयलोयम्मि ।

दो चंदा दो मूरा, य हंति एकेकए पिरुए ॥३॥

इदं द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यावेकं पिटकमुच्यते । इत्यभूतानि चन्द्राऽऽदित्यानां पिटकानि सर्वेऽस्यया मनुष्यलोके भवन्ति षट्षष्टिसंख्याकानि । अथ किंप्रमाणं पिटकम् ? इति पिटकप्रमाणमाह—एकैकस्मिन् पिटके द्वौ चन्द्रौ, द्वौ सूर्यौ च भवतः । किमुक्तं भवति ?—द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यावित्येतावत्प्रमाणमेकैकं चन्द्राऽऽदित्यानां पिटकमिति । एवंप्रमाणं च पिटकं जम्बूद्वीपे एकम्, जम्बूद्वीपे द्वयोरेव चन्द्रमसोर्द्वयोरेव सूर्ययोर्भावात् । द्वे पिटके लवणसमुद्रे, तत्र चतुर्णां चन्द्रमसां चतुर्णां च सूर्याणां भावात् । एवं षट् पिटकानि धातकील्लण्डे, एकविंशतिः कालोदे, षट्षष्टिशदभ्यन्तरपुष्करादौ, इति भवन्ति सर्वमीलने चन्द्राऽऽदित्यानां षट्षष्टिः पिटकानि ॥ ३ ॥

द्वावट्टि पिङ्गाइं, णक्खत्ताणं तु मण्यलोयम्मि ।

छप्पणं एवस्वत्ता, हुंती एकेकए पिढए ॥ ४ ॥

(छावठीत्यादि) सर्वसिन्नपि मनुष्यलोके सर्वसंख्य-
या नक्षत्राणां पिटकानि भवन्ति षट्षष्टिः । नक्षत्रपिट-
कप्रमाणं च शशिद्वयसंबन्धिनक्षत्रसंख्यापरिमाणम् । तथा
बाह्-एकैकस्मिन् पिटके नक्षत्राणि भवन्ति षट्षष्ट्याशत्-
संख्याकानि । किमुक्तं नवति ?—षट्षष्ट्याशन्नक्षत्रसंख्याक-
मेकैकं नक्षत्रपिटकं भवति । अत्रापि षट्षष्टिसंख्याभावना,
पथमेकं नक्षत्रपिटकं जम्बूद्वीपे, द्वे तवणसमुद्रे, पञ्च धातकी-
न्याग्रे, एकविंशतिः कालोद्रे, षट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति । ४।

ठावृद्धिं पिङगाङ्, महग्गहाणं तु मणुयलोयम्मि ।

छावत्तरं गहसतं, होई एकेकए पिढए ॥ ५ ॥

महाप्रदानामपि सर्वस्मिन्मुष्यलोके सर्वसंख्यया पिटकानि भवन्ति षट्पटि. । ग्रहपिटकप्रमाणं च शशिव्यमवधिग्रहसंख्यापरिमाणम् । तथा चाऽऽह-एकैकस्मिन् पिटके ग्रहपिटके प्रवर्ति षट्सप्ततिशत षट्सप्तत्यधिकं ग्रहशत, सप्तत्यधिकं ग्रहशतपरिमाणमेकेकं ग्रहपिटकमिति । ततः षट्पटिसंख्याभावना च प्राग्वक्तव्या ॥ ५ ॥

(६) प्रथ चन्द्रसूर्याणां कियत्य पङ्क्तयः, कथं च स्थिताः !, इत्याह-

चत्वारिंश पंत।श्रो, चंदाइच्चाण मणुअलोयम्मि ।

भावद्वि छावद्वि, च होइ एकिक्रिया पत। ॥ ६ ॥

(चत्वारि य इत्यादि) इह मनुष्यलोके चन्द्राऽऽदित्यानां पङ्क्तयश्चतस्रो भवन्ति । तद्यथा—द्वे पङ्क्ती चन्द्राणां, द्वे सूर्याणाम्, एकैका च पङ्क्तिर्भवति षट्षष्टिः २॥ सूर्याऽऽदिसंख्या तद्भावना चैवम्—एकः किल सूर्यो जम्बूद्वीपे मेरोर्दक्षिणभागे चार चरन् वर्तते, एक उत्तरभागे, एकश्चन्द्रमा मेरो पूर्वभागे, एकोऽपरभागे । तत्र यो मेरोर्दक्षिणभागे सूर्यश्चार चरन् वर्तते तत्समश्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ दक्षिणभागे सूर्यौ, खवणसमुद्रे, षट् धातकौ सप्तमे, एकविंशति काशोदे, षट्षष्टिश्च अभ्यन्तरपुष्करादौ; अस्यां सूर्यपङ्क्तौ षट्षष्टि सूर्याः । योऽपि च मेरोरुत्तरभागे व्यवस्थित सूर्यश्चार चरन् वर्तते तस्यापि समश्रेण्या व्यवस्थितौ चावुत्तरभागे सूर्यौ खवणसमुद्रे, धातकौ सप्तमे षट्, एकविंशति काशोदे, षट्षष्टिश्च अभ्यन्तरपुष्करादौ भवति । अस्यामपि पङ्क्तौ सर्वसंख्यया षट्षष्टिः सूर्याः । तथा यो मेरोः किल पूर्वभागे चार चरन् वर्तते चन्द्रमा तत्समश्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ पूर्वभागे एव चन्द्रमसौ खवणसमु-

ॐ, षट् धातुकीक्षणम्, एकविंशतिः कासोदे, षट्त्रिंशदन्यन्तर-
पुष्कगर्ह इति । अस्यां चन्द्रपङ्क्तौ सर्वमस्यया षट्पष्टिभ्य-
मस । एव यो मेरोरपरभागे चन्द्रमास्तन्मूलायामपि पङ्क्तौ
षट्पष्टिभ्यश्चन्द्रमसो वेदितव्या ॥ ६ ॥

(१०) अथ नक्षत्राणां पङ्क्तिस्वरूपमाह-

कृष्णं पंत।ओ, एक्खत्ताण मण्णयत्तोयम्मि ।

छावटि छावटि, हवई इकिक्किया पंत। ॥ ७ ॥

नक्षत्राणां मनुष्यलोके सर्वसंख्यया पङ्क्तयो भवन्ति पट्पञ्चाश-
त् । एकैका च पङ्क्तिर्मवति पट्पष्टिपट्पष्टिनक्षत्रप्रमाणा इत्यर्थः ।
तथाहि-अस्मिन् किञ्च जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य श-
शिनः परिवारभूतानि अभिजिज्ञादीन्यष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि क्रमेण
व्यवस्थितानि चार चरन्ति, उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य श-
शिनः परिवारभूतानि अष्टाविंशतिसंख्याकान्यभिजिज्ञादीन्येष्व-
नक्षत्राणि क्रमेण व्यवस्थितानि, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे यदभि-
जिज्ञाक्षत्र तत्समश्रेणिव्यवस्थिते द्वे अभिजिज्ञाक्षत्रे लवणसमुद्रे,
पट् धातकीखाण्डे, एकविंशति कालोद्रे, पट्त्रिंशदज्यन्तरपुष्क-
राद्धे इति सर्वसंख्यया पट्पष्टिपट्पष्टिर्नक्षत्राणि पङ्क्त्या व्यव-
स्थितानि, श्रवणाऽऽदीन्यपि दक्षिणतोऽर्द्धभागे पङ्क्त्या व्यवस्थि-
तानि पट्पष्टिसंख्याकानि भावनीयानि । उत्तरतोऽप्यर्द्धभागे
यदभिजिज्ञाक्षत्र तत्समश्रेणिव्यवस्थितं उत्तरभागे एव द्वे अभि-
जिज्ञाक्षत्रे लवणसमुद्र, पट् धातकीखाण्डे, एकविंशति कालोद्रे,
पट्त्रिंशत् पुष्कराद्धे, एव श्रवणाऽऽदिपङ्क्तयोऽपि प्रत्येक पट्-
पष्टिसंख्याका वेदितव्या, इति भवन्ति सर्वसंख्यया पट्पञ्चा-
शन्नक्षत्राणां पङ्क्तयः, एकैका च पङ्क्तिः पट्पष्टिसंख्यति ॥७॥

(११) मथ ग्रहाणां पङ्क्तिस्वरूपमाह-

ठावत्तरं गहाणं, पंतिसयं इवति मणुयद्वोयम्भि ।

गवष्टिं छावष्टिं, च हृदइ डक्किक्किया पंती ॥ ७ ॥

ग्रहाणामङ्गारकप्रभृतीनां सर्वमस्य वा मनुष्यलोके पदसप्तत्यधिकं शतं भवति, एकैका च पङ्क्तिर्भवति पदपष्टिपदपष्टिग्रहसंख्या । अत्रापायं ज्ञायना-इह जन्म्वृद्धौ पददक्षिणताऽर्द्धभागे एकस्य शशिनः परिवारञ्चूता अङ्गारकप्रभृतयः ऽष्टाशीतिग्रहाः, उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य शशिनः परिवारभूता अङ्गारकप्रभृतय एवाष्टाशीति । तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे योऽङ्गारकनामा ग्रहस्तस्मिन् श्रृण्व्यवस्थिता दक्षिणभागे एव द्वावङ्गारकौ लवणसमुद्रे, पर्णधातुकीखण्डे, एकविंशति कालादेः, पदविंशद् अन्यन्तरपुष्करार्के, इति पदपष्टि । एव शेषा अपि सप्ताशीतिग्रहाः पङ्क्त्या व्यवस्थिताः । प्रत्येकं पदपष्टिर्वादित्तया । एवमुत्तरतोऽप्यर्द्धभागे अङ्गारकप्रभृतीनामष्टाशीतिग्रहाणां पङ्क्तयः । प्रत्येकं पदपष्टिसंख्याका मावनीयाः, इति भवति सर्वमस्य वा ग्रहाणां पदसप्तत्यधिकं पङ्क्तिशतम्, एकैका च पङ्क्तिः पदपष्टिसंख्याकेति ॥ ८ ॥

(१२) अथैतेषां चन्द्राऽऽदीनां भ्रमणस्वरूपमाह-

त मेरुपणु चरती, पयाहिणाऽऽवत्तमंमन्त्रा मन्वे ।
अणवद्वियजोगेहिं, चंदा सुरा गहगणा य ॥ १५ ॥

“ते मेरुमण्डलवर्ति” इत्यादि । ते मनुष्यलोकवासीन मर्षे चन्द्रा, सर्वे सूर्या मर्षे च प्रदहणा अनवाञ्छितैर्यथायोगमन्यै-
रन्यैरुक्तेषु सह सागररूपलङ्घिता (पर्यादहणाऽऽवचमंदा इति)

प्रक्षेपेण सर्वासु दिक्षु विदिक्तुं च परि समन्ताच्चन्द्राऽऽदीनां दक्षिण एव मेरुर्भवति यस्मिन्नावर्त्तते मण्डलपरिभ्रमणरूपे न प्रदक्षिण, प्रदक्षिण आवर्तमण्डलो येषां ते तथा, मेरुमनु लक्ष्मीकृत्य चरन्ति । एतेनैतदुक्तं भवति-सूर्याऽऽद्यः समस्ता अपि मनुष्य-लोकवर्तिनः प्रदक्षिणाऽऽवर्त्तमण्डलगत्या परिभ्रमन्तीति ॥६॥

(१३) इह चन्द्राऽऽदित्यग्रहाणां मण्डलानि अनवस्थितानि, यथायोगमन्यास्मिन्नन्यस्मिन् मण्डले तेषां संचारित्वात्, नक्षत्र-ताराणां तु मण्डलान्यवस्थितान्येव । तथा चाऽऽह-

एकस्वत्तारगाणं, अवहिता मंरुला मुण्येयवा ।

ते वि य पदाहिणाऽऽव-त्तमेव मेरुं अणु चरेति ॥१०॥

“एकस्वत्त” इत्यादि । नक्षत्राणां तारकाणां च मण्डलान्यवस्थितानि ज्ञातव्यानि । किमुक्तं भवति ?-आकाल प्रतिनियत-मेकैकं नक्षत्राणां तारकाणां च प्रत्येक मण्डलमिति । न चेत्य-मनवस्थितमण्डलत्वात्कावेवमाशङ्कनीयम्-यथैतेषां गतिरेव न ज्ञवनीति । यत आह-“ते वि य” इत्यादि । तान्यपि-नक्षत्राणि, तारकाणि च । सूत्रे पुस्तविनिर्देशः प्राकृतत्वात् । प्रदक्षिणाऽऽवर्त्तमेव, इत्थं क्रियाविशेषण, मेरुमनु लक्ष्मीकृत्य चरन्ति । एतच्च मेरुं लक्ष्मीकृत्य प्रदक्षिणाऽऽवर्त्त, तेषां चरणं प्रत्येकं एवोपलक्ष्यत इति समवादि ॥१०॥

(१४) अथ चन्द्रसूर्ययोर्मण्डलस्थानादूर्ध्वमधश्च संक्रमणपरिनिषेधमाह-

रयणिकरदिणकराणं, लहं च अहेव संक्रमो नऽस्थि ।

मंडलसंक्रमणं पुण, सवन्तरवाहिरं तिरिण ॥ ११ ॥

“रयणिकर” इत्यादि । रजनीकरदिनकराणां चन्द्राऽऽदित्यानामूर्ध्वमधश्च संक्रमो न भवति, तथा जगत्स्वाभाव्यात् । तिर्यक् पुनर्मण्डलेषु संक्रमणं जवति । किंविशिष्टम् ? इत्याह-साभ्यन्तरवाह्यम्, अज्यन्तरं च बाह्यमभ्यन्तरवाह्यं, सहाज्यन्तरवाह्येन वर्त्तत इति साभ्यन्तरवाह्यम् । एतदुक्तं भवति-सर्वाज्यन्तरान्मण्डलात्परतस्तावन्मण्डलेषु संक्रमणं यावत्सर्वबाह्य मण्डलं, सर्वबाह्याच्च मण्डलादर्वाक् तावन्मण्डलेषु संक्रमणं यावत्सर्वाऽऽज्यन्तरमिति ॥११॥

(१५) रयणिकरदिणकराणं, एकस्वत्ताणं महागहाणं च ।

चारविसेसेण जवे, सुहदुखविधी मणुस्माणं ॥ १२ ॥

“रयणिकर” इत्यादि । रजनीकरदिनकराणां चन्द्राऽऽदित्यानां, नक्षत्राणां च, महाग्रहाणां च चारविशेषेण तेन तेन चारेण सुखदुःखविधयो मनुष्याणां जवन्ति । तथाहि-द्विविधानि सन्ति सदा मनुष्याणां कर्माणि । तद्यथा-शुभवेद्यानि, अशुभवेद्यानि च । कर्मणा सामान्यतो विपाकदेतवः पञ्च । तद्यथा-ज्य, क्षेत्र, कालो, भवो, जा-वश्च । उक्तं च-“उदयक्षयस्रउवनमा-वसमा ज च कम्म-णो भाणिया । दव्व सेत्त काल, जव च भाव च मण्ण” ॥ १ ॥ शुभकर्मणां प्रायः शुभवेद्यानां कर्मणां शुभद्रव्यक्षेत्राऽऽदिनामग्री विपाकदेतुः, अशुभवेद्यानामशुभद्रव्यक्षेत्राऽऽदिसामग्री, नतो यदा येषां जन्मनक्षत्राऽऽदिविरोधो चन्द्रसूर्याऽऽदीनां चारो जवति, तदा तेषां प्रायो यावत्शुभवेद्यानि कर्माणि तानि तां तथाविध-विपाकसामग्रीमवाप्य विपाकमायान्ति, विपाकमागनानि शरी-ररोगोत्पादनेन, धनहानिकरणतो वा, प्रियविप्रयोगजनेन वा, कलहसंपादनतो वा दुःखमुपादयन्ति । यदा च एषां जन्मन-क्षत्राऽऽद्यनुकूलश्चाऽऽदीनां चारस्तदा तेषां प्रायो यानि शुभ-

वेद्यानि कर्माणि तानि तां तथाविधां विपाकसामग्रीमधिगम्य विपाकं प्रतिपद्यन्ते, प्रतिपन्नविपाकानि च तानि शरीररोग-तासंपादनतो, धनवृद्धिकरणेन वा, वैरोपशमनतः, प्रियसंप्रयोग-संपादनतो वा प्रारब्धाभीष्टप्रयोजननिष्पत्तिकरणतः सुखमनु-जनयन्ति । अत एव मदीयांसः परमविवेकिनोऽप्यपि प्रयोजन-शुभतिथिनक्षत्रमुहूर्त्ताऽऽदावारभन्ते, न तु यथाकथञ्चन ।

अत एव जिनानामप्याज्ञा प्रवाजनाऽऽदिकमधिगृह्येत्यमवतिष्ठते-यथा शुभक्षेत्रे शुभाऽऽदिदिशमभिमुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्र-मुहूर्त्ताऽऽदौ प्रवाजनवनाऽऽरोपणाऽऽदि कर्त्तव्यं, नान्यथा ।

तथा चोक्तं पञ्चवस्तुके-

“एसा जिणाणमाणा, खित्ताइया य कम्मणो जणिया ।

उदयाइकारणं ज, तम्हा सव्वत्थ जइयव्व” ॥ १ ॥

अस्या भक्तरगमनिका-एषा जिनानामाज्ञा-यथा शुभक्षेत्रे शुभ-दिशमभिमुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुहूर्त्ताऽऽदौ प्रवाजनवनाऽऽ-रोपणाऽऽदि कर्त्तव्यं, नान्यथा । अपि च-क्षेत्राऽऽदयोऽपि कर्म-णामुदयाऽऽदिकारणं भगवद्भिरुक्ताः, ततोऽशुभद्रव्यक्षेत्राऽऽदि-सामग्रीं प्राप्य कदाचिदशुभवेद्यानि कर्माणि विपाकं गत्वाद्य-मासादयेषु, तदुदये च गृहीतव्रतभक्ताऽऽदिदोषप्रसङ्गः । शुभद्र-व्यक्षेत्राऽऽदिसामग्र्यां तु प्रायो नाशुभकर्मविपाकसंभव इति नि-र्विघ्नं सामायिकपरिपावनाऽऽदि । तस्मादवश्यं लुप्त्येन सर्वत्र शु-भक्षेत्राऽऽदौ यतितव्यम् । ये तु भगवन्तोऽतिशयिनस्तेऽतिशयबला-देव निर्विघ्नं सविघ्नं वा सम्यगधिगच्छन्ति, ततो न शुभतिथि-मुहूर्त्ताऽऽदिकमपेक्षन्ते इति न तस्मार्गानुसरणं ब्रह्मस्थानं न्याय्यम् । तेन ये परममुनिपर्युपासितप्रवचनविस्मृता अपरिमितजिन-शासनोपनिषद्भूतशास्त्रगुरुपरम्परापोतनिरवद्यविशदकावोचि-तसामाचारीप्रतिपन्थिनः स्वमतिकल्पितसामाचारीका अभिद-धति-यथा न प्रवाजनाऽऽदिषु शुभतिथिनक्षत्राऽऽदिनिरीक्षणं कर्त्तव्यं, न खलु जगवान् जगत्स्वाभी प्रवाजनायोपस्थितेषु शुभ-तिथ्यादिनिरीक्षणं कृतवानिति । ते अपास्ता द्रष्टव्याः ॥१२॥

(१६) अथ चन्द्रसूर्याणां केन प्रकारेण प्रकाशक्षेत्रं वर्द्धते,

कथं च दीयते ? तदाह-

तेसिं पभिसंताणं, तावक्खेत्तं तु वद्धते णिययं ।

तेण य कम्मेण पुणो, परिहायति निक्खमंताणं ॥ १३ ॥

‘तेसिं’ इत्यादि । तेषां सूर्याचन्द्रमसां सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्त-रं प्रविशता तापक्षेत्रं प्रतिदिवसक्रमेण नियमादायामतो वर्द्धते, येन चक्रमेण परिवर्द्धते तेनैव क्रमेण सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद् ब-हिर्निष्क्रामतां परिहीयते । तथाहि-सर्वबाह्ये मण्डले चारचरतां सूर्याचन्द्रमसां प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रवालस्य दशधा प्रविजक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रं, नतः सूर्यस्याज्यन्तरं प्रविशतः प्रतिमण्ड-ले पृथक्पृथक्प्रविशतः प्रविभक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रस्य वर्द्धते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं पौर्णमासीसमवे क्रमेण प्रतिमण्डलं पर्व्विशतिर्भागाः, सप्तविंशतितमस्य च एकः सप्त-भाग इति वर्द्धते । एव च क्रमेण प्रतिमण्डलमतिशृङ्ख्यं यदा स-र्वाज्यन्तरे मण्डले चारचरत, तदा प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रवाल-स्य त्रयः परिपूर्णा दशभागास्तापक्षेत्रं, नतः पुनरपि सर्वाज्यन्त-रमण्डलाद् बहिर्निष्क्रमणे सूर्यस्य प्रतिमण्डलं पृथक्पृथक्प्र-विशच्छतप्रविजक्तस्य जम्बूद्वीपचक्रवालस्य द्वौ द्वौ भागौ परि-हीयते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं पौर्णमासीसमवे क्रमेण प्रतिमण्डलं पर्व्विशतिर्भागाः, सप्तविंशतितमस्य च भागश्च एकः सप्तभाग इति ।

नाम	चन्द्र	सूर्य	शुक्र	नक्षत्र	तारा
जम्बूद्वीप	२	१	१७६	५६	१३३ए0000000000000000
वृषणसमुद्र	४	४	३५२	११९	२६७ए0000000000000000
धातकीखण्ड	१२	१२	१०५६	३३६	८०३७००००००००००००००
कालोदसमुद्र	४२	४१	३६ए६	११७६	२८१२९५००००००००००००
पुष्करवरद्वीप	१४४	१४४	१२६७२	४०३२	ए६४४४००००००००००००००
सर्वसंस्था	२०४	१०४	१७ए५१	५७१२	ए७५६ए१८०००००००००००००

(२१) बहिता तु माणुसनग-स्स चंदसूराणञ्चट्ठिता तेआ ।

चंदा अभिया जुत्ता, सूरा पुण हुंति पुस्सेहिं ॥ २६ ॥

“ बहिता ” इत्यादि । मानुषनगस्य मानुषोत्तरपर्वतस्य बहि-
अन्द्रसूर्याणां तेजांसि अवस्थितानि भवन्ति । किमुक्तं भवति ?-
सूर्याः सदैवानत्युष्णं तेजसा, न तु जातुचिदपि मनुष्यलोके
प्रीप्सुकाल इवात्युष्णनेजसः । चन्द्रमसोऽपि सर्वदैवानां तशीत-
लेश्याकाः, न तु कदाचनाप्यन्तर्मानुष्यक्षेत्रस्य शिशिरकाल
इवातिशीततेजसः । तथा मनुष्यक्षेत्राद् बहिः सर्वेऽपि चन्द्राः
सर्वदैवाजिजिता नक्षत्रेण युक्ताः, सूर्याः पुनर्भवन्ति पुष्पेण युक्ता
इति ॥ २६ ॥ सू० प्र० १६ पादु० । (चन्द्रसूर्याणां चन्द्रचन्द्राणां
तथा सूर्यसूर्याणां च परस्परमन्तरपरिमाणप्रतिपादनम् ‘अं-
तर’ शब्दे प्रथमभागे ६६ पृष्ठे गतम्)

(२२) संप्रति बहिअन्द्रसूर्याणा पङ्क्त्यवस्थानमाह-

सूरंतरिया चंदा, चंदंतरिया य दिणयरा दित्ता ।

चित्तंतरलेसागा, सुहलेसा मंदलेसा य ॥ २७ ॥

(सूरतरिय च्छि) नृलोकाद् बहिः पङ्क्त्या स्थिताः सूर्यान्तरिता-
अन्द्राश्चान्तरिता दिनकराः दीप्ताः दीप्यन्ते स्म, दीप्ता जास्वरा
इत्यर्थः । कथंभूतास्ते चन्द्रसूर्याः ? इत्याह-चित्रान्तरलेश्याकाः
चित्रमन्तर लेश्या सप्रकाशरूपा येषां ते तथा, तत्र चित्रमन्तरं च-
न्द्राणां सूर्यान्तरितत्वात्, सूर्याणां चन्द्रान्तरितत्वान्, चित्रलेश्या
चन्द्रमसा शीतरश्मिन्त्वात्, सूर्याणामुष्णरश्मिन्त्वात् । लेश्याविशेष-
प्रदर्शनार्थमाह—(सुहलेसा मंदलेसा य च्छि) सुखं लेश्याअ-
न्द्रमसो, न शीतकाले मनुष्यलोके इवात्यन्तशीतरश्मय इत्यर्थः ।
मन्दलेश्याः सूर्याः, न तु मनुष्यलोके निराघसमये इव एकान्तत-
रणरश्मय इत्यर्थः । आह च तत्त्वार्थटीकाकारो हरिमञ्जुसुरिः-
नात्यन्तशीताश्चन्द्रमसो, नात्यन्तोष्णाः सूर्याः, किं तु साधा-
रण्यं चयोरपीति ॥ २७ ॥

(२३) इहेदमुक्तं यत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्राऽऽदिपरिमाणं
ज्ञातुमिष्यते तत्र एकशशिपरिवारचतुस्तन्त्राऽऽदिपरिमाणं
तावज्जि शशिमिर्गुणयितव्यमिति । तत एकश-
शिपरिवारभूतानां ग्रहाऽऽदीनां सख्यामाह-

अष्टासीति च गहा, अष्टावीमं च हुंति नक्खत्ता ।

एगसनीपरिवारो, उत्तो ताराण वोच्छामि ॥ २८ ॥

ठावट्ठि सहस्सां, एव चैव सतां पंचसयरां ।

एगसनीपरिवारो, ताराणकोमिकोमीणं ॥ २९ ॥

ता अंतोमणुस्मक्खेचे जे चंदिमसूरियगहणणक्खत्ता-
रारूवा, ते णं देवा किं उद्धोववण्णगा, कप्पोववण्णगा, विमाणो-
ववण्णगा, चारोववण्णगा, चारट्ठितिया, गतिरतिया, गतिस-
मावण्णगा ? । ता ते णं देवा णो उद्धोववण्णगा, णो कप्पो-
ववण्णगा, विमाणोववण्णगा, चारोववण्णगा, णो चारट्ठितिया,
गडरइया, गतिसमावण्णगा उद्धोमुहकंनुआपुण्णसंठाण-
संठितेहिं जोअणसहस्मीणहिं तावक्खेचेहिं साहस्मिआ-
हिं चाट्ठिराहिं वेउव्वियाहिं परिमाहिं महताऽऽहतणट्ठगी-
यवाइयवंतीवलतालतुनियणमुहंगपहुण्णवाइयरवेणं यइया

अकिट्ठमीहणादबोलकलकलरवेणं अच्चं पच्चतरायं पदा-
दिणावत्तं मंजलचारं मेरुं अणु परियट्ठति ।

“अठासीति च गहा” इत्यादि गाथाद्वयं निगदसिद्धम् । “ता अंतो
मणुस्सक्खे” इत्यादि । अन्तर्मानुष्यक्षेत्रस्य ये चन्द्रसूर्यग्रह-
णनक्षत्रतारा रूपा देवास्ते किमुद्धोपपन्ना सौधर्माऽऽदिषु द्वा-
दशभ्यः कल्पेभ्य उद्धमुपपन्नाः, कल्पेषु सौधर्माऽऽदिषु उपप-
न्नाः कल्पोपपन्नाः, विमानेषु सामान्येषूपपन्ना विमानोपपन्नाः,
चारो मणुलगत्या परिभ्रमणं, तमुपपन्ना आश्रिताश्चारोपपन्नाः,
चारस्य यथोक्तरूपस्य स्थितिरभावो येषां ते चारस्थितिकाः,
अपगतचारा इत्यर्थः । गतौ रतिरासक्तिः प्रीतियेषां ते गतिरति-
काः । एतेन गतौ रतिमात्रमुक्तम् । संप्रति साक्षाद्गतिं प्रवर्णयति-
गतिसमापन्ना गतियुक्ताः । एव प्रवर्णे कृते भगवानाह-“ता ते णं
देवा” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । ते चन्द्राऽऽद्यो द्वा नोद्धो-
पपन्नाः, नाऽपि कल्पोपपन्नाः, किं तु विमानोपपन्नाः, चारोपपन्ना-
श्चारसहिताः, नो चारस्थितिकाः, तथा स्वभावतोऽपि गतिरति-
काः, साक्षाद्गतियुक्ताश्च, उद्धमुखाकृतकदम्ब्युकापुष्पसंस्थान-
संस्थितयो जनसाहस्रिकैरनेकयोजनसहस्रप्रमाणैस्तापकैः सा-
हस्रिकाभिरनेकमहस्र-पञ्चमिर्बाह्यानि पर्वद्भिः । अत्र बहु-
वचनव्यवस्थेयं, वैकुण्ठिकाभिर्विकुर्वितनः नारूपधारिणीभिः,
महता रवेणेति योगः । अहतानि अक्षतानि, अनघानित्यर्थः । यानि
नाट्यानि गीतानि वादित्राणि च, याश्च तन्त्र्या वीणाः, ये च नल-
ताला हस्ततालाः, यानि च नृट्टितानि शेषाणि तूर्याणि, ये च च-
ना घनाकारा ध्वनिसाधर्म्यात् पटुप्रवादिता निपुणपुरुषप्रवादिता
मृदङ्गाः, तेषां रवेण, तथा स्वभावतो गतिरतिकेवं ह्यप्येदन्तर्ग-
तैर्देवैर्वेगेन गच्छन्तु विमानेषु उद्धमुखा उत्कर्षवशेन या मुच्यते
सिंहनादो, यश्च क्रियते बाला नाम मुख हस्त दस्त्रा महता श-
ब्देन फूत्करणं, यश्च कलकलो व्याकुलशब्दममूहस्तद्वेण, मे-
रुमिति योगः । किंविशिष्टम् ? इत्याह-अच्छमत । च स्वच्छमत-
निर्भलजाम्भूतदरस्तबहुलत्वात्, पर्वतराजं पर्वतेन्द्र, प्रदक्षिणा-
वर्त्तं मणुलचारं यथा प्रवर्तते तथा मरुमनु लक्ष्मीकृत्य ‘परिव-
ट्ठति’ पर्वट्ठति । सू० प्र० १६ पादु० । चं० प्र० । जी० ।

(गाथाव्योतिष्कदेवेन्द्रस्थानम् ‘इंदछाण’ शब्दे द्वितीयभागे
५३५ पृष्ठ गतम्)

ता बहिया एं मणुस्सक्खेत्तस्म जे चंदिमसूरियगह० आव
तारारूवा ते एं देवा किं उद्धोववण्णगा, कप्पोववण्णगा,
विमाणोववण्णगा, चारोववण्णगा, चारट्ठितिया, गतिर-
तिया, गतिसमावण्णगा ? । ता ते एं देवा णो उद्धोवव-
ण्णगा, णो कप्पोववण्णगा, विमाणोववण्णगा, णो
चारोववण्णगा, चारट्ठितिया, णो गडरइया, णो गति-
समावण्णगा पकिट्ठनंठाणसंठितेहिं जोयणनतमाहस्मीण-
हिं तावक्खेचेहिं मतमाहस्मियाहिं बाहिराहिं वेउव्वियाहिं
परिमाहिं महताऽऽहतणट्ठगीयवाइय० जावरवेणं दिव्वाइं
जोगजोगां जुंजपाणे बिहरति, सुहलेस्मा मंदलेस्सा [मंदा-
तवलेसा] चित्तंतरलेसा अन्तोएणसमागादाहिं लेस्साहिं कूना
इव ठाणाट्ठिता ते पदेसे सच्चता समंता ओजासंति, उज्जो-
वति, तवेति, पजासेवि, ता तेसि एं देवाणं जादे इंदा चयंवि

से कहमिदाणि पकरेति, ता० जाव चत्तारि पंच सामा-
णिया देवा ते ठाणं तहेव० जाव छम्मा मे ।

“ ता बहिया ण ” इत्यादि प्रश्नसूत्रमिदं प्राग्बद्ध व्याख्येयम् । भगवानाह-“ता ते ण” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । ते मनुष्यक्षेत्राद् बहिर्वर्तिनश्च-आऽऽदयो देवा नोद्धोपपन्नाः, नापि कल्पोपन्ना, किं तु विमानोपपन्नाः । तथा नो चारोपपन्नाश्चर्युक्ता, किं तु चारस्थितिकाः । अत एव नो गतिरतथो, नापि गतिसमापन्नका, एकैककासस्थानसंस्थितिभिर्योजनशतसाहस्रिकैरातपक्षेत्र्यथा पक्षेष्टका आयामतो दीर्घा प्रवति, विस्तारतस्तु स्तोका, चतुरस्त्रा च, तथा तेषामपि मनुष्यक्षेत्राद् बहिर्व्यवस्थितानां चन्द्रसूर्याणामातपक्षेत्राण्यायामतोऽनेकयोजनशतसहस्रप्रमाणानि, विस्तारत एकयोजनशतसहस्राणि, चतुरस्त्राणि चेति । तैरित्यतैरातपक्षेत्रैः शतसाहस्रिकाभिरनेकसहस्रसख्यानिर्बाह्याभिः पर्वद्भिः, अत्रापि बहुवचन व्यक्त्यपेक्षया । महतेत्यादि पूर्ववत् । दिवि भवान् दिव्यान्, भोगजोगान् जोगार्हान् शब्दाऽऽदीन् भोगान्, जुञ्जाना विरहन्ति । कथं भूता ? इत्याह-शुभक्षेत्र्याः । एतच्च विशेषण चन्द्रमस प्रति, तेन नातिशयते जस, किं तु सुखोत्पादपरमक्षेत्र्याका इत्यर्थः । मन्दा क्षेत्र्या रश्मिस्तघातो येषां ते तथा । कथंचुता-अन्द्राऽऽदित्याः, इत्याह-चित्रान्तरलेक्ष्या-चित्रमन्तर लेक्ष्या च येषां ते तथा । भावार्थश्चास्य पदस्य प्रागेवोपदर्शितः । तत इत्यभूताश्चन्द्राऽऽदित्या परस्परमवगाढाभिर्लेक्ष्याभिः । तथाहि-चन्द्रमसा सूर्याणां च प्रत्येक क्षेत्र्या योजनशतसहस्रप्रमाणं, विस्तारश्चन्द्रसूर्याणां च सूचीपङ्क्त्या व्यवस्थितानां परस्परमन्तर पञ्चाशद्वयोजनसहस्राणि । ततश्चन्द्रप्रभासमिश्रा सूर्यप्रजाः, सूर्यप्रभासमिश्राश्चन्द्रप्रजा, इत्य परस्परमवगाढाभिर्लेक्ष्याभिः कूटानि च पर्वतोपरि व्यवस्थितशिखराणां स्थानस्थिता सदैव एकत्र स्थाने स्थिताः, तान् प्रदेशान् स्वस्वप्रत्यासन्नान् अवभासयन्ति, उद्घोतयन्ति, नापयन्ति, प्रकाशयन्ति । “ता तेसि ण जाहे इदे चयति” इत्यादि प्राग्बद्ध व्याख्येयम् । सू० प्र० १९ पाहु० । जी० । च० प्र० ।

(२४) सप्रति चन्द्रसूर्ययोश्च्यवनोपपातौ वक्तव्याविति तत-
स्तद्विषय प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहं ते चवणोववाते आहिण ति वदेज्जा ? तत्थ खवु
इमाओ पणवीसं पणिवत्तीओ पणत्ताओ । तत्थ एगे एव-
माहंसु-ता अणुसमयमेव चंदिमसूरिया अस्से चयंति, अस्से
उववज्जंति, आहिय त्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु । एगे
पुण एवमाहंसु-ता अणुसमुत्तमेव चंदिमसूरिया अस्से च-
यति, अस्से उववज्जंति, आहिय त्ति वएज्जा, एगे एवमा-
हंसु जहेव हेह्हा तहेव० जाव ता एगे पुण एवमाहंसु-
ता अणु ओसप्पिणीउस्सप्पिणीमेव चंदिमसूरिया अस्से
चयंति, अस्से उववज्जंति, एगे एवमाहंसु । वयं पुण एवं
वदामो-ता चंदिमसूरिया णं देवा महिद्धिया महाजुड्या
महाबला महाजसा महासेक्खा महाणुजावा वरवत्थमद्द-
धरा वरमंधधरा वराभरणधारी अव्वोच्छित्तिणगट्ठाए
अस्से चयंति, अस्से उववज्जंति, आहिय त्ति वएज्जा ।

“ता कहं ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण

प्रगवन् । त्वया चन्द्राऽऽदीनां च्यवनोपपातौ व्याख्यानाविति व-
देत् । सूत्रे च द्वित्वेऽपि बहुवचन प्राकृतत्वात् । उक्तञ्च-“बहुव-
चणेण दुवचण ” इति । एव प्रश्ने कृते जगवानेताद्विषये यावन्त्य-
प्रतिपत्तय सन्ति तावतीरुपदर्शयति-“ तत्थ ” इत्यादि । तत्र
च्यवनोपपातविषये खल्विमा वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्चविंशतिः
प्रतिपत्तय परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाः प्रकृताः । तद्यथा-“तत्थे-
गे ” इत्यादि । तेषां पञ्चविंशतिपरतीर्थिकानां मध्ये एके
परतीर्थिका एवमाहुः-“ता’ इति । तेषां प्रथम स्वशिष्यं प्रत्यने-
कवक्तव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थम्, अनुनमयमेव चन्द्रसूर्या
अन्ये पूर्वोत्पन्नाश्च्यवन्ते च्यवमानाः, अन्ये अपूर्वं उत्पद्यन्ते उ-
त्पद्यमाना आख्याता इति वदेत् । अत्रोपसंहारमाह-“ता’ एके
एवमाहु । एके पुनरेवमाहु-अनुमुहतेमेव चन्द्रसूर्या अन्ये पूर्वो-
त्पन्नाश्च्यवन्ते च्यवमाना, अन्येऽपूर्वा उत्पद्यन्ते उत्पद्यमाना
आख्याता इति वदेत् । उपसंहारमाह-“ एगे एवमाहंसु जहा
हिद्धा तहेव० जाव ” इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण यथा अध-
स्तात् षष्ठे प्राकृते ओज सस्थितौ चिन्त्यमानायां पञ्चविंशतिप्र-
तिपत्तय उक्तास्तथैवात्रापि वक्तव्याः । ता अणुओसप्पि-
णिउस्सप्पिणीमेव ” इत्यादि चरमसूत्रम् । ताश्चैवं भणितव्याः-
“ एगे पुण एवमाहंसु-ता अणुराहियमेव चंदिमसूरिया अस्से
चयंति, अस्से उववज्जंति, आहिया इति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ३ ।
एगे पुण एवमाहंसु-साणुपक्कमेव चंदिमसूरिया अस्से चयंति,
अस्से उववज्जंति, आहिया इति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ४ । एगे
पुण एवमाहंसु-ता अणुसमयमेव चंदिमसूरिया अस्से चयति, अस्से
उववज्जंति, आहिय त्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ५ । एगे पुण एवमा-
हंसु-ता अणु उउमेव चंदिमसूरिया अस्से चयति, अस्से उववज्जंति,
आहिय त्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ६ । एव ता अणुअयणमेव ७ ।
ता अणुमवच्छरमेव ८ । ता अणुजुगमेव ९ । ता अणुवाससयमेव
१० । ता अणुवाससहस्समेव ११ । ता अणुवाससयसहस्समेव
१२ । ता अणुपुव्वमेव १३ । ता अणुपुव्वसयमेव १४ । ता अणुपु-
व्वसहस्समेव १५ । ता अणुपुव्वसयसहस्समेव १६ । ता अणु-
पलिओवममेव १७ । ता अणुपलिओवमसयमेव १८ । ता
अणुपलिओवमसहस्समेव १९ । ता अणुपलिओवमसयसह-
स्समेव २० । ता अणुसागरोवममेव २१ । ता अणुसागरोवमस-
यमेव २२ । ता अणुसागरोवमसहस्समेव २३ । ता अणुसागरो-
वमसयसहस्समेव २४ । ” पञ्चविंशतितमप्रतिपत्तिसूत्रं तु सा-
क्षादेव सूत्रकृता दर्शितम् । तदेवमुक्ताः परतीर्थिकप्रतिपत्तय ।
एताश्च सर्वा अपि मिथ्यारूपाः । तत एताभ्य पृथग्भूतं स्वमत
भगवानुपदर्शयति-“ वय पुण ” इत्यादि । वय पुनरुपपन्नकेव-
लज्ञाना एवं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामः । तमेव प्रकारमाह-
“ता चंदिम” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । चन्द्रसूर्या, णमिति-
वाक्यादङ्कारे । देवा महिक्का, महती श्रुतिर्विमानपरिवाराऽऽ-
दिका येषां ते तथा । तथा महती शुति शरीराऽऽभरणाऽऽश्रिता
येषां ते महाशुतय, तथा महद् बल शरीरप्रमाणं येषां ते महा-
बलाः, तथा महद् विस्तीर्णं सर्वस्मिन्नपि जगति विस्तृतत्वाद्
यश आद्या येषां ते महायशसः । तथा महान् भवनपतिव्यन्तरे-
भ्योऽतिप्रभूत, तदपत्तया तेषां प्रशान्तत्वात्, सौख्यं येषां ते
महासौख्याः, तथा महान् अनुभावो वैक्रियकरणाऽऽदि-
विषयोऽचिन्त्यः शक्तिविशेषो येषां ते महानुभावा । वर-
वत्थमन्धधरा वरगन्धधरा वराऽऽभरणधरा अव्यवच्छिन्न-
न्यायतया क्वयास्तिकनयमतेन कासं वक्ष्यमाणप्रमाणं स्वस्वा-

सुर्ववच्छेदे, अन्ये पूर्वोत्पत्त्याश्च्यवन्ते श्रव्यवमानाः, अन्ये तथा जगत्स्वाभावात् परमासादारतो नियमत उत्पद्यमाना आख्याता इति वदेत् स्वशिष्येभ्यः । सू० प्र० १७ पाहु० ।

[२५] ता पुक्खरवरोदे णं समुदे केवतिया चंदा पजासंसु वा, पभानंति वा, पभासिस्संति वा पुच्छा तहेव ? । ता पुक्खरवरोदे णं समुदे णं सखेज्जा चंदा पजासंसु वा, पजासंति वा, पभासिस्संति वा० जाव संखेज्जाओ तारागणकोमिकोमीओ सोभिसु वा, सोचंति वा, सोजिस्संति वा । एतेणं अभिजावेणं वरुणवरे दीवे वरुणोदे समुदे ४, खीरवरे दीवे खीरोदे समुदे ५, घतवरे दीवे घतोदे समुदे ६, खोतवरे दीवे खोतोदे समुदे ७, णंदिस्सरवरे दीवे णंदिस्सरवरे समुदे ८, अरुणे दीवे अरुणोदे समुदे ९, अरुणवरे दीवे अरुणवरे समुदे १०, अरुणवरोवभासे दीवे अरुणवरोवभासे समुदे ११, कुंरुवे दीवे कुंरुलोदे समुदे १२, कुंरुवरे दीवे कुंरुलवरोदे समुदे १३, कुंरुवरोवभासे दीवे कुंरुलवरोवभासे समुदे १४, सव्वेसिं विक्खंजपरिक्खेवज्जोतिसां पुक्खरोदसागरमरिसां ।

“सव्वेसिं” इत्यादि । सर्वेषामुक्तस्वरूपाणां द्वोपममुद्राणामन्यत् कुंरुलवरोवभासमुद्रपर्यन्तानां विष्कम्भपरिकेपज्योतिषाणि पुष्करोदसागरमदृशानि च वक्तव्यानि, सङ्ख्येयया जनप्रमाणो विष्कम्भ, सङ्ख्येयया जनप्रमाणः परिकेप, सङ्ख्येयवाश्चन्द्राऽऽदयो वक्तव्या इत्यर्थः । सू० प्र० १६ पाहु० । च० प्र० ।

ता रुयगे णं दीवे केवतिया चंदा पजासंसु वा, पजासंति वा, पभासिस्संति वा पुच्छा ? । ता रुयगे णं असंखेज्जां चंदा पजासंसु वा, पभासंति वा, पजामिस्संति वा० जाव असंखेज्जाओ तारागणकोमिकोमीओ सोभं सोभिसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा, एवं रुयगे समुदे, रुयगवरे दीवे, रुयगवरोदे समुदे, रुयगवरोवभासे दीवे, रुयगवरोवभासे समुदे, एवं तिपहोवयारा एतव्वा० जाव सूरु दीवे, सूरुदे समुदे, सूरुवरे दीवे, सूरुवरे समुदे, सूरुवरोवभासे दीवे, सूरुवरोवभासे समुदे, सव्वेसिं विक्खंजपरिक्खेवज्जोतिसां रुयगवरोदीवसरिसां ॥

“सव्वेसिं” इत्यादि । सर्वेषां रुक्कसमुद्राऽऽदीनां सूरुवरोवभाससमुद्रपर्यन्तानां विष्कम्भपरिकेपज्योतिषाणि रुक्कद्वीपमदृशानि वक्तव्यानि, असङ्ख्येयया जनप्रमाणो विष्कम्भोऽनसङ्ख्येयया जनप्रमाणः परिकेपोऽसङ्ख्येयः प्रत्येक चन्द्रसूरुग्रहनक्षत्रनारका वक्तव्या इति भावः । सू० प्र० १७ पाहु० । च० प्र० ।

ता देवे णं दीवे केवतिया चंदा पजासंसु वा, पजासंति वा, पभासिस्संति वा पुच्छा तहेव ? । ता देवे णं दीवे असंखेज्जा चंदा पजासंसु वा, पजासंति वा, पजामिस्संति वा० जाव असंखेज्जाओ तारागणकोमिकोमीओ सोभं सोभिसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा । एव देवोदे समुदे, एते दीवे, एते गोदे समुदे, नक्खे दीवे, नक्खोदे समुदे,

नृते दीवे, नृतोदे समुदे, सयंनूरमणे दीवे, सयंनूरमणे समुदे सव्व देवदीवसरिसा । सू० प्र० १६ पाहु० । च० प्र० । जी० ।

(२६) चन्द्रसूरुयोः परिवारो यथा-

एगमेगस्म णं भंते ! चंदिमसूरियस्स केवतिओ एक्खत्तपरिवारो पणत्तो ? , केवतिओ महग्गपरिवारो पणत्तो ? , केवतिओ तारागणकोमीकोमीओ परिवारो पणत्तो ? । गायमा ! एगमेगस्स णं चंदिमसूरियस्म-

“अट्टासीडं च गहा, अट्टावीसं च होइ णक्खत्ता ।

एगमसीपरिवारो, एत्तो तारागणं वोच्चं ॥१॥

छावट्टिमहस्साइं, एव चैव सयाइं पंचसयराइं ।

एगमसीपरिवारो, तारागणकोमीकोमीं ॥२॥

“एगमेगस्स ण जते ! चंदिमसूरियस्स” इत्यादि । एकैकस्य भदन्त ! चन्द्रसूर्यस्य, अनेन च पदम यथा नक्षत्राऽऽदीनां चन्द्रः स्वामी, तथा सूर्योऽपि, तस्याऽपीन्द्रादिति ख्यापयन्ति । कियन्ति नक्षत्राणि परिवारः प्रकृत ? , कियन्तो महाग्रहा अङ्गारकाऽऽदयः परिवारः प्रकृत ? , कियत्यस्तारागणकोटीकोट्यः परिवारः प्रकृत ? । इह ज्ञेयान् पुस्तकेषु वाचनाभेदो, गलितानि च सूत्राणि बहुषु पुस्तकेषु, ततो यथाऽवस्थितवाचनाभेदप्रतिपत्त्यर्थं गलितसूत्राकरणार्थं चैवं सुगमान्वापि विद्विष्यन्त । भगवानाह-गौतम ! एकैकस्य चन्द्रसूर्यस्य अष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि परिवारः प्रकृत, अष्टाशीतिर्महाग्रहा परिवारः प्रकृत । “छावट्टिमहस्साइं” इति गाथा । पदपठि. सहस्राणि नव चैव शतानि पञ्चसप्तानि एकशशिपरिवारः तारागणकोटीकोटीनाम, कोटीकोटीति कोटय एव सङ्गा, ततस्तारागणकोटीनामिति द्रष्टव्यम् । जी० ३ प्रति० १ उ० । एते च यद्यपि चन्द्रसूर्येव परिवारोऽन्यत्र श्रूयन्ते, तथापि सूर्यस्यापीन्द्रत्वादेत एव परिवारः तथाऽवसेया इति । सू० प्र० सम० । म० । सू० प्र० ।

(२७) कीदृशश्चन्द्राऽऽदीनामनुभाव इति, ततस्तद्विषय प्रश्नसूत्रमाह-

ता कइं ते अणुभावे आहिते ति वदेज्जा ? । तत्थ खलु एमाओ दो पडिक्कीओ पणत्ताओ । तत्थ एगे एवमाहंसु-ता चंदिमसूरिया णं एो जीवा, अजीवा, एो घणा, कुसिरा, बादरवोदिधरा, कल्लेवरा नत्थि णं तेमि उट्टाणे ति वा कमे ति वा वसे ति वा विरिण् ति वा पुरिसकारपरकमे ति वा, ते एो विज्जुं लवंति, एो अमाणिं लवंति, एो यणित लवंति, अहे य ण वादरे वाउक्काए समुच्छति, अहे य णं वादरे वाउक्काए ममुच्छत्ता विज्जुं पि लवंति, असणिं पि लवंति, यणितं पि लवंति, एगे एवमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु-ता चंदिमसूरिया णं जीवा, एो अजीवा, घणा, एो सुमिरा बादरवुदिधरा, नो कल्लेवरा अत्थि एं तेमि उट्टाणे ति वा कमे ति वा वसे ति वा विरिण् ति वा पुरिसकारपरकमे ति वा, ते पि विज्जुं पि लवंति, असणिं पि लवंति, यणिय पि लवंति, एगे एवमाहंसु । वष पुण एवं वट्ठामो-ता चंदिमसूरिया णं देवा महिक्कियां जाव महाणुभावा वरवत्थयग वरमद्वयग वरात्तरणयारी अणो-चिन्तिणयट्ठपाए अणे चयंति, अणे उयवज्जंति ।

“ता कह ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथ केन प्रकारेण चन्द्राऽऽदीनामनुभावः स्वरूपविशेष आख्यात इति वदेत् । एवमुक्ते भगवानाह—एतद्विषये द्वे प्रतिपत्तौ । ते उपदर्शयामाह—“तत्त्व खलु” इत्यादि । तत्र चन्द्राऽऽदीनामनुभावविषये खल्विमे द्वे प्रतिपत्तौ परतीर्थिकान्युपगमरूपे प्रकृत । तद्यथा—“तत्थेगे” इत्यादि । तत्र तेषां द्वयानां परतीर्थिकानां मध्ये एकं परतीर्थिका एवमाहुः—(ता इति) तेषां परतीर्थिकानां प्रथमं स्वाशय्य प्रत्यनेकवक्तव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थं चन्द्रसूर्या, णमिति वाक्यालङ्कार, नो जीवा जीवरूपा, किं त्वजीवा । तथा नो घनानि निविमप्रदशोपचया, किं तु शुषिरा । तथा बादरवोन्दिधरा प्रश्नानसुजीवमुप्यक्तावयवशरीरोपेता, किं तु कलेवरः । कलेवरमात्रास्तथा नास्ति, णमिति वाक्यालङ्कारे, तेषां चन्द्राऽऽदीनाम्, उत्थानमूर्द्धीजवनम्, इतिरूपदर्शनेन, वाशब्दो विकल्पे, समुच्चये वा । कर्म उत्तरेपणावत्तेपणादि, बल शरीरप्रमाण, वीर्यमान्तरोत्साह, (पुरिसकारपरक्रमे इति) पुरुषकार पौरुषाभिमान, पराक्रमः । एवासाधिताभिमतप्रयोजन । पुरुषकारश्च पराक्रमश्च पुरुषकारपराक्रममिति । वाशब्दः सर्वत्रापि पूर्ववत् । तथा ते चन्द्राऽऽदित्या (नो विज्जुय लवति ति) न विद्युत प्रवर्तयन्ति, नाप्यशनिं विद्युद्विशेषरूप, नापि गर्जित मेघध्वनिं, किं तु “अहे य” इत्यादि । चन्द्राऽऽदित्याऽऽदीनामधो, णमिति पूर्ववत् । बादरो वायुकायिकः समूर्च्छति, अथश्च बादरो वायुकायिकः समूर्च्छति, (विज्जु पि लवइ ति) विद्युतमपि प्रवर्तयन्ति, अशनिमपि प्रवर्तयन्ति, गर्जितमपि प्रवर्तयन्ति, विद्युदादिरूपेण परिणमन्ति इति भावः । अत्रोपसहारमाह—(एगे एवमाहसु) १ । एकं पुनरेवमाहुः—‘ता’ इति प्राग्वत् । चन्द्रसूर्या, णमिति वाक्यालङ्कारे, जीवा जीवरूपा, न पुनर्जीवा, यथाऽऽहुः परतीर्थिका, तथा घना, न शुषिरा, तथा बादरवोन्दिधरा, न कलेवरमात्रा, तथा नास्ति तेषाम्—“उट्ठणे इति वा” इत्यादि पूर्ववत् व्याख्येयम् । (ते वि विज्जु पि लवति) विद्युतमपि प्रवर्तयन्ति, अशनिमपि प्रवर्तयन्ति, गर्जितमपि प्रवर्तयन्ति । किमुक्तं जवति?, विद्युदादिक सर्वचन्द्राऽऽदित्या प्रवर्तन्त इति । अत्रोपसहारमाह—(एगे एवमाहसु) २ । एव परतीर्थिकप्रतिपत्तिद्वयमुपदर्श्य सप्रति भगवान् स्वमतं कथयति—“वय पुण” इत्यादि । वय पुनरेव वदाम । कथं वदथ?, इत्याह—‘ता’ इति पूर्ववत्, चन्द्रसूर्या, णमिति वाक्यालङ्कारे, देवा देवस्वरूपा, न सामान्यतो जीवमात्रा । कथं भूतास्ते देवा?, इत्याह—महत्तिका महती ऋद्धिर्विमानपरिवाराऽऽदिका येषां ते तथा (० जाव महाणुजावा इति) वाचत्करणान्—“महज्जुश्या महाबला महाजसा महेसक्खा” इति द्रष्टव्यम् । तत्र महती श्रुतिः शरीराऽऽभरणविषया येषां ते महाद्युतय । तथा महद् बल शरीरप्रमाण येषां ते महाबला, तथा महद् यशः स्यादित्येषां ते महायशसः, तथा महेश इति महान् इश ईश्वर इत्याख्या येषां ते महेशाख्या । क्वचित्, “महासोक्खा” इति पाठः । तत्र महत्सौख्यं येषां ते महासौख्या । तथा महाननुजावो विशिष्टवैक्रियकरणाऽऽदिविषया गच्छन्त्या शक्तिर्येषां ते महानुभावा, वरवत्तरा वरमालधरा वराभरणधारिण, अव्यवच्छिन्ननिवार्यतया द्रव्यास्तिकनयमतेन, अन्ये पूर्वोत्पन्ना सायु कथं च्यवन्ते, अन्ये तूपद्यन्ते । सू० प्र० २० पाहु० । (उपोनिष्काणां कामप्रोगौ ‘काममोग’ शब्दे तृतीयजागे ४४२ पृष्ठे द्रष्टव्यौ)

(२८) अप्रति चन्द्रसूर्ययोः सत्थानमभिधितु कथं

श्वेतताया सस्थितिराख्यातेति ततस्तद्विषय
प्रश्नसूत्रमाह—

ता कहं ते सेअत्राप संठिती आहिता ति वदेज्जा ? । तत्त्व खलु इमा दुविहा संठिती पणत्ता । तं जहा—चंदिमसूरि—यसंठिती य, तावक्खेत्तठिती य । ता कहं ते चंदिमसूरि—यासंठिती आहिता ति वदेज्जा ? । तत्त्व खलु इमातो सोल्लस पक्खितीओ पणत्ताओ । तत्थेगे च एवमाहंसु—ता समचउरंस—संठिता चंदिमसूरियसंठिती पणत्ता, एगे एवमाहंसु १ । एगे पुण एवमाहंसु—ता विसमचउरंससंठिता चंदिमसूरियसंठिती पणत्ता २ । एवं समचउरंससंठिता ३ विसमचउरंससंठि—या ४ समचक्खवालसंठिता ५ विसमचक्खवालसंठिता ६ चक्खवालसंठिता, एगे एवमाहंसु ७ । एगे पुण एवमाहंसु—ता उत्तागागसंठिता चंदिमसूरियसंठिती पणत्ता ८, गेहसंठिता ९, गेहावणसंठिता १०, पासादसंठिता ११ गोपुरसंठिता १२ पेच्छावरसंठिता १३ बलभीसंठिता १४ हम्मियतल्लसंठिता १५ वात्तगगपोत्तियासंठिता चंदिमसूरियसंठिती पणत्ता १६ । तत्त्व जे ते एवमाहंसु—ता समचउरंससंठिता चंदिमसूरियसंठिती पणत्ता, एतेणं णएणं ऐतव्वा, एणो चैव णं इतरेहिं ।

“ता कह ते सेअत्राप संठिई आहिता ति वदेज्जा ?” । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं भगवन् ! त्वया श्वेतताया सस्थितिराख्याता इति भगवान् वदेत् । एव भगवता गौतमेनोक्ते वक्तृमानस्वामी भगवानाह—“तत्त्व” इत्यादि । तत्र श्वेतताया विषये खल्विव वक्तृमाणास्वरूपा द्विविधा सस्थितिः प्रकृता । तामेव तद्यथेत्यादिनोपदर्शयति । तद्यथेत्यत्र तच्छब्दोऽव्ययम् । ततोऽप्यमर्थः—सा श्वेतता यथा येन प्रकारेण द्विविधा भवति तथोपदर्श्यते—चन्द्रसूर्यसंस्थितिस्तापक्वेत्रसंस्थितिश्च । इह श्वेतता चन्द्रसूर्यविमानानामपि विद्यते, तत्कृततापक्वेत्रस्य च, ततः श्वेततायोगाद्भयमपि श्वेतताशब्देनोच्यते । तेनोक्तप्रकारेण श्वेतता द्विविधा जवति । तत्र चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्विषये प्रश्नयति—“ता कह ते” इत्यादि । ‘ता’ इति प्राग्वत् । कथं ते त्वया भगवन् ! चन्द्रसूर्यसंस्थितिराख्याता इति वदेत् । इह चन्द्रसूर्यविमानानां सत्थानरूपा सस्थितिः प्रागेवाजिहिता, तत इह चन्द्रसूर्याणां सस्थितिश्चतुर्णामपि अवस्थानरूपा द्रष्टव्या । एवमुक्ते भगवानेतद्विषये यावन्त्य परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः स्तावतीरुपदर्शयति—“तत्त्व” इत्यादि । तत्र चन्द्रसूर्यसंस्थितौ विचार्यमाणायाम् खल्विमां पोरुश प्रतिपत्तयः प्रकृता । तद्यथा—एकं वादिन एवमाहुः—समचतुरस्रसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिः प्रकृता । समचतुरस्रसंस्थितं सत्थानं यस्याश्चन्द्रसूर्यसंस्थिते सा तथा । अत्रोपसहारमाह—“एगे एवमाहंसु १” । एव सर्वत्रापि प्रत्येकमुपसहारवाक्यं द्रष्टव्यम् । एकं पुनरेवमाहुः—वियमचतुरस्रसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्गम्याता । अत्रापि वियमचतुरस्रसंस्थितं सत्थानं यस्या सा तथेति विग्रहः २ । (एव समचउरंससंस्थित्यसि) एवमुक्तेन प्रकारेणापरंपरामभिप्रायेण समचतुरस्रसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिरवकाशः । सा चैवम्—“एगे पुण एवमाहंसु—समचउरंससंस्थिता चंदिमसूरियसंठिई पणत्ता, एगे एवमाहंसु १” ।

अत्र (समचउक्कोणसंठिय चि) समाधत्तवारः कोणा यत्र तत् समचतुष्कोणं, समचतुष्कोणं संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथेति विग्रहः ३ । (विसमचउक्कोणसंठिय चि) विषमाम्बन्वारः कोणा यत्र तद्विषमचतुष्कोणं, तत्संस्थित संस्थानं यस्याः चन्द्रसूर्य-संस्थितेः सा तथा, अन्येषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-विसमचउक्कोणसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” ४ । (समचक्रवालसंठिय चि) समचक्रवालं समचक्रवालरूप संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा । अपरेषामभिप्रायेण चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्वक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-समचक्रवालसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” ५ । (विसमचक्रवालसंठिय चि) विषमचक्रवालं विषमचक्रवालरूपं संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा । अन्येषां मतेन चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्वक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-विसमचक्रवालसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” ६ । (चक्रचक्रवालसंठिय चि) चक्रस्य रथाङ्गस्य यदूर्ध्वचक्रवालं चक्रवालस्यार्धं तद्रूपं संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, अन्येषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-चक्रचक्रवालसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” ७ । “ एगे पुण ” इत्यादि । एके पुनराहुः-छाऽऽकारसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिः प्रकृता । अत्रैवोपसंहारः-“ एगे एवमाहंसु ” ८ । (गेहसंठिय चि) गेहस्येव वास्तुविद्यापनिषदस्येव संस्थित संस्थानं यस्याः सा तथा । अपरेषां मतेन चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्वक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-गेहसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” ९ । (गेहावणसंठिय चि) गृहयुक्त आपणो गृहाऽऽपणो वास्तुविद्याप्रसिद्धः, तस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा । अन्येषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-गेहावणसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” १० । (पासायसंठिय चि) प्रासादस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, अन्येषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-पासायसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” ११ । (गोपुरसंठिय चि) गोपुरस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, अन्येषां मतेनाभिधातव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-गोपुरसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” १२ । (पेच्छाघरसंठिय चि) प्रेक्षागृहस्येव वास्तुविद्याप्रसिद्धस्य संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, अपरेषां मतेनाभिधातव्या । तद्यथा-“ एगे पुण एवमाहंसु-पिच्छाघरसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” १३ । (श्रद्धाभोसंठिय चि) वलभ्या इव प्रदणामाच्छादनस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा । अन्येषां मतेनाभिधातव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-वलभोसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” १४ । (हम्मियतलसंठिय चि) हर्म्य धनवतां गृहं, तस्य तलमुपरितनो प्रागस्तस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, अपरेषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-हम्मियतलसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” १५ । (बालगपोत्तियासंठिय चि) बालाप्रपौतिकाशब्दो देशो-
 शब्दत्वादाकाशे तन्नाममध्ये व्यवस्थितक्रीडास्थानलघुमासा-
 दनाद, तस्या इव संस्थित संस्थानं यस्याः सा तथा, अपरेषां मतेन अभिधानीया । तद्यथा-“ एगे पुण एवमाहंसु-बाल-

गपोत्तियासंठिया चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” १६ । तदेवमुक्ताः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः, एतासां च मध्ये या प्रतिपत्तिः समीचीना नामुपदर्शयति-“ तत्तय ” इत्यादि । तत्र तेषां योरुक्तानां परतीर्थिकानां मध्ये ये ते आदिन एवमाहुः-समचतुरस्त्रसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिः प्रकृता इति, एतेन नयेन नेतव्यम्-एतेनाभिप्रायेणास्मिन्मतेऽपि चन्द्रसूर्यसंस्थितिरवधार्येति भावः । तथाहि-इह सर्वेऽपि काव्यविशेषाः सुषमाऽऽद्यो युगमूला युगस्य चाऽऽदौ भावसे मासि बहुवृत्तप्रतिपदि प्रातरुदयसमये एकः सूर्यो दक्षिणपूर्वस्यां दिशि वर्तते, तद्वितीयस्त्वपरोत्तरस्याम्, चन्द्रमा अपि तत्समये एको दक्षिणापरस्यां दिशि वर्तते, त्रितीय उत्तरपूर्वस्याम्, अत एव युगस्याऽऽदौ चन्द्रसूर्याः समचतुरस्त्रसंस्थिता वर्तन्ते, यस्वन्नमण्डलकृत वैषम्यं, यथा-सूर्यो सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तते, चन्द्रमसौ सर्वबाह्ये इति तदल्पमिति कृत्वा न विवक्ष्यते । तदेवं यतः सकलकालविशेषाणां सुषमसुषमाऽऽदिकृपाणामादिभूतस्य युगस्याऽऽदौ समचतुरस्त्रसंस्थिताः सूर्याचन्द्रमसौ भवन्ति, ततस्तेषां संस्थितिः समचतुरस्त्रसंस्थानोपवाणता, अन्यथा वा संप्रदाय समचतुरस्त्रसंस्थितिः परिज्ञावनीयेति । (नो चेन्न इयंरहिंति) नो चैव-नैव, इतरैः शेषैर्नयेश्चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्ज्ञातव्या, तेषां मिथ्यारूपत्वात् । तदेवमुक्ता चन्द्रसूर्यसंस्थितिः । सू० प्र० ४ पाहु० । च० प्र० । ज० । जी० । (चन्द्रविमानाऽऽदीनां संस्थानाऽऽदि ' जोड़सियविमाण ' शब्देऽग्रे वक्ष्यते) (२९) सप्रति चन्द्राऽऽदित्यचारा वक्तव्या इति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहं ते चारा आहिता ति वदेज्जा ? । तत्तय खलु इमा दुविहा चारा पाणत्ता । तं जहा-आदिचचारा य, चंद-चारा य ॥

“ ता कहं ते ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत्, कथं केन प्रकारेण किंप्रमाणया संख्यया ?, इत्यर्थः । चारा आख्याता इति वदेत् ? । जगवानाह-“ तत्तय ” इत्यादि । तत्र चाराविचारविषये क्वचित्मे वक्ष्यमाणस्वरूपा द्विविधा द्विप्रकाराश्चाराः प्रकृताः । द्विविध्यमेवाह-तद्यथा-आदित्यचाराश्चन्द्रचाराश्च । अशब्दो परस्परसमुच्चये ।

तत्र प्रथमतश्चन्द्रचारपरिकानार्थं तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहं ते चंदचारा आहिते ति वदेज्जा ? । ता पंचसंवच्चरिणं जुगे अभिङ्गकखत्ते सत्तसट्ठिचारे चंदेण सकिं जोयं जोपंति ॥

“ ता कहं ते ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति प्राग्वत्, कथं केन प्रकारेण, कया संख्यया ?, इत्यर्थः । तथा जगवन् । च-चचारा आख्याता इति वदेत् ? । जगवानाह-“ ता पंच ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत्, पञ्चसांवत्सरिके चन्द्रचन्द्राजिवाहिनचन्द्राजिवाहितरूपपञ्चसंवत्सरप्रमाणे, णमिति वाक्याद्वद्वारे, युगोऽजिजिज्जकत्र सप्तपष्टिचारान् यावत् चन्द्रेण सार्धं यागं युनक्ति योगमुपपद्यते । किमुक्तं भवति ? चन्द्रोऽभिजिज्जकत्रेण सह संयुक्तो युगमध्ये सप्तपष्टिसंख्यान् चारान् चरतीति । कथमेतदवसीयते इति चेत् ? । उच्यते-इह योगमधिकृत्य सकलनक्षत्रमण्डलीपरिसमाप्तिरकं नक्षत्रमासेन भवति, नक्षत्रमासाश्च युगमध्ये सप्तपष्टि, एतद्यथा भाव-

यिष्यते । ततः प्रतिनक्षत्रपर्यायमकैक चारमभिजिता नक्षत्रेण सह चन्द्रस्य योगमभवाद्घटते चन्द्रोऽभिजिता नक्षत्रेण सह सयुक्तो युगमध्ये सप्तपष्टिसंख्यान् चारान् चरतीति । एव प्रतिनक्षत्र भावनीयम् ।

संप्रत्यादित्यचारविषय प्रश्नसूत्रमाह-

ता कंहं ते आडच्चारा आहितेति वदेज्जा । ता पंच-
संवच्चरिणं जुगे अभिर्ज्ञेयकवत्ते पंच चारे सुरेण सार्द्धं
जोयं जोएति, एवं० जाव उत्तरासादाणकवत्ते पंच चारे
सुरेण सार्द्धं जोय जोएति ॥

“ ता कंहं ते ” इत्यादि । ‘ता’ इति प्राग्वत् । कथं किंप्रमाणया
संख्या भगवन् ! त्वया आदित्यचारा आख्याता इति वदेत् ? ।
भगवानाह-“ ता पंचसंवच्चरिणं ” इत्यादि । ‘ता’ इति
पूर्ववत् । पञ्चसांवत्सरिके चन्द्राऽऽदिपञ्चमवत्सरप्रमाणे, युगे
युगमध्ये, अभिजितकक्ष पञ्च चारान् यावत् सूर्येण सह योग
युनक्ति । अत्राप्यय जायार्थः-अभिजिता नक्षत्रेण सह सयुक्तः
सूर्यो युगमध्ये पञ्चसंख्यान् चारान् चरति । कथमेतदवगम्यते
इति चेत् ? । उच्यते-इह योगमधिकृत्य सूर्यस्य सकलनक्षत्रम-
ण्डलीपरिसमाप्तिरेकेन सूर्यसंवत्सरेण । सूर्यसंवत्सराश्च युगे
भवन्ति पञ्च । ततः प्रतिनक्षत्रपर्यायमकैकचारमभिजिता नक्ष-
त्रेण सह योगस्य सभवाद् घटते अभिजिता नक्षत्रेण सह स-
युक्तः सूर्यो युगे पञ्च चारान् चरतीति । एव शेषनक्षत्रेष्वपि
भावना भावनीया । सू० प्र० १८ पाहु० ।

(३०) सप्रति चन्द्रसूर्याऽऽदीना भूमेरुर्द्धमुच्चत्वप्रमाण
वक्तव्यमिति ततस्तद्विषय प्रश्नसूत्रमाह-

ता कंहं ते उच्चते आहितेति वदेज्जा । तस्य खलु इमाओ
पणवीसं पणिवत्तीओ पन्नत्ताओ । तत्थेगे एवमाहंसु-ता
एगं जोयणसहस्रं सूर उहं उच्चतेणं दिवहं चंदे, एगे एवमा-
हंसु । एगे पुण एवमाहंसु-ता दो जोयणसहस्रां सूर उहं
उच्चतेणं अट्टाहं चंदे, एगे एवमाहंसु २ । एगे पुण एव-
माहंसु-ता तिज्जि जोयणसहस्रां सूर उहं उच्च-
तेणं अट्टाहं चंदे, एगे एवमाहंसु ३ । एगे पुण ए-
वमाहंसु-ता चत्तारि जोयणसहस्रां सूर उहं उच्च-
तेणं अष्टपंचमाहं चंदे, एगे एवमाहंसु ४ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता पंचजोयणसहस्रां सूर उहं उच्चतेणं
अष्टछट्ठाहं चंदे, एगे एवमाहंसु ५ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
अजोयणसहस्रां सूर उहं उच्चतेणं अष्टमत्तमाहं चंदे, एगे
एवमाहंसु ६ । एगे पुण एवमाहंसु-ता सत्तजोयणसहस्रां
सूर उहं उच्चतेणं अष्टदमाहं चंदे, एगे एवमाहंसु ७ । एगे
पुण एवमाहंसु-ता अट्टजोयणसहस्रां सूर उहं उच्चतेणं
अष्टनवमाहं चंदे, एगे एवमाहंसु ८ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
‘नवजोयणमहस्रां सूर उहं उच्चतेणं अष्टदसमाहं चंदे, एगे
एवमाहंसु ९ । एगे पुण एवमाहंसु-ता दमजोयणसहस्रां
सूर उहं उच्चतेणं अष्टपकारसं चंदे, एगे एवमाहंसु १० । एगे

पुण एवमाहंसु-एकारसजोयणसहस्रां सूर उहं उच्चतेणं
अष्टवारसं चंदे, एगे एवमाहंसु ११ । एतेणं अभिज्ञावेणं एत-
त्वं वारस सूर अष्टतेरसं चंदे १२ । तेरस सूर अष्टचांदम चंदे
१३ । चोदस सूर अष्टपण्णरसं चंदे १४ । पण्णरस सूर अष्टसो-
लसं चंदे १५ । सोलस सूर अष्टसत्तरसं चंदे १६ । सत्तरस
सूर अष्टअट्टारसं चंदे १७ । अट्टारस सूर अष्टएगुणवीसं
चंदे १८ । एगुणवीसं सूर अष्टवीसं चंदे १९ । वीसं सूर अ-
ष्टएगवीसं चंदे २० । एगवीसं सूर अष्टवावीसं चंदे २१ ।
वावांसं सूर अष्टतेवीसं चंदे २२ । तेवीसं सूर अष्टचउवीसं
चंदे २३ । चउवीसं सूर अष्टपणवीसं चंदे, एगे एवमाहंसु
२४ । एगे पुण एवमाहंसु-पणवीसं जोयणसहस्रां सूर
उहं उच्चतेणं अष्टछवीसं चंदे, एगे एवमाहंसु २५ ।
वय पुण एवं वडामो-ता इमीसे रयणप्पजाए पुहवीए बहु-
समरमणिज्जाओ जूमिजागाओ सत्तणउए जोयणमए उहं
उप्पत्तिचा हेट्टिह्वे तारविमाणे चारं चरति, अट्टजोयणसए
उहं उप्पत्तिचा सूरविमाणे चारं चरति, अट्टअसीए जोयण-
सए उहं उप्पत्तिचा चंदविमाणे चारं चाति, एवजोयणम-
ताइ उहं उप्पत्तिचा उवरिं तारविमाणे चारं चरति,
हेट्टिज्जाओ तारविमाणोओ दम जोयणाइ उहं उप्पत्तिचा
सूरविमाणे चारं चरति, नवउत्तिजोयणाइ उहं उप्पत्तिचा
चंदविमाणे चारं चरति, दसुत्तरं जोयणमत उहं उप्प-
त्तिचा उवरिह्वे तारारुवे चारं चरति, ता सूरगवमाणोओ
अमीतिजोयणाइ उहं उप्पत्तिचा चंदविमाणे चारं चरति,
जोयणमतं उहं उप्पत्तिचा उवरिह्वे तारारुवे चारं चरति, ता
चंदविमाणोओ एं वीसं जोयणाइ उहं उप्पत्तिचा उवरिह्वे
तारारुवे चारं चरति । एवमेव सपुव्वावरणं दसुत्तरजोयण-
सतं वाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोतिसविमए जोतिमं चारं
चरति आहितेति वदेज्जा ।

“ ता कंहं ते ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रका-
रेण भगवन् ! त्वया भूमेरुर्द्धं चन्द्राऽऽदीनामुच्चत्वमाख्यातमिति
वदेत् ? । एव प्रश्ने कृते भगवानेतद्विषये यावन्त्य प्रतिपत्त-
यस्तावतीरुपदर्शयति-“ ता तत्थ ” इत्यादि । तत्र उच्चत्व-
विषये खल्विमा वक्ष्यमाणस्वरूपा । पञ्चविंशतिप्रतिपत्तय
परतीर्थिकाज्युपगनरूपा प्रज्ञा । ता एव “ तत्थेगे ” इत्या-
दिना दर्शयति । तत्रैतेषां पञ्चविंशतिपरतीर्थिकानां मध्ये एके
परतीर्थिका एवमाहु-‘ता’ इति पूर्ववत् । एकयोजनसहस्रं सूर्यो
भूमेरुर्द्धमुच्चत्वेन व्यवस्थितो, छर्द्धं सार्धयोजनसहस्रं भूमे-
रुर्द्धं चन्द्रः । किमुक्तं भवति ?-भूमेरुर्द्धं योजनमहस्रं गतेऽत्रा-
न्तरे सूर्यो व्यवस्थितः, सार्द्धं च योजनसहस्रगते चन्द्रः । सूत्रे
च योजनसंख्यापदस्य सूर्याऽऽदिपदस्य च तुल्याधिकरणान्यानि-
र्देशोऽनदोषचारात् । यथा पाटलिपुत्राद् राजगृहं नययोजना-
नीत्यादौ । एवमुत्तरेष्वपि सूत्रेषु भावनीयम् । अत्रापसद्वार-
माह-“ एगे एवमाहंसु १ ” । एके पुनरेवमाहु-‘ता’ इति

पूर्ववत् । द्वे योजनसहस्रे भूमरुद्धं सूर्यो व्यधीस्थितः, अर्ध-
तुनीयानि योजनसहस्राणि चन्द्रः । अत्रोपसंहारः—“ एगे एव-
माहसु २ ” । एवं शेषाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि । “ एण ”
इत्यादि । एतेनानन्तरोदितेनाभिज्ञापेन शेषप्रतिपत्तिगतमपि
सूत्रजातं नेतव्यम् । तच्चैवम्—“ तिष्ठि ” इत्यादि । “ एगे पुण ए-
वमाहसु—तिष्ठि जोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धा-
हं चदे, एगे एवमाहसु ३ ” । “ ता चत्तारि ” इत्यादि । “ एगे
पुण एवमाहसु—ता चत्तारि जोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्च-
त्तेण अरुपंचमाहं चदे, एगे एवमाहसु ४ ” । “ ता पंच ” इ-
त्यादि । “ एगे पुण एवमाहसु—ता पंच जोजणसहस्राहं सूरं
उहं उच्चत्तेण अरुद्धाहं चदे, एगे एवमाहसु ५ । एवं छ सूरं
अरुद्धसत्तमाहं चदे । एगे पुण एवमाहसु—ता छजोजणसहस्राहं
सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धसत्तमाहं चदे, एगे एवमाहसु ६ ।
सत्त सूरं अरुद्धमाहं चदे इति । एगे पुण एवमाहसु—ता सत्तजो-
यणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धमाहं चदे, एगे एवमा-
हसु ७ । अठ सूरं अरुद्धनवमाहं चदे इति । एगे पुण एवमाहसु—
ता अठजोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धनवमाहं चदे,
एगे एवमाहसु ८ । नव सूरं अरुद्धदसमाहं चदे इति । एगे पुण एवमा-
हसु—ता नवजोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धदसमाहं
चदे, एगे एवमाहसु ९ । दस सूरं अरुद्धएकारसाहं चदे इति । एगे
पुण एवमाहसु—ता दसजोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण
अरुद्धएकारसाहं चदे, एगे एवमाहसु १० । एकारस सूरं अरुद्धा-
रसचंदे इति । एगे पुण एवमाहसु—ता इकारसजोजणसहस्राहं
सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धारस चदे, एगे एवमाहसु ११ । वारस
सूरं अरुद्धेतरसमाहं चदे इति । एगे पुण एवमाहसु—ता वारसजो-
यणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धेतरसमाहं चदे, एगे
एवमाहसु १२ । तेरस सूरं अरुद्धउदसमाहं चदे इति । एगे पुण
एवमाहसु—ता तेरसजोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्ध-
चोदसमाहं चदे, एगे एवमाहसु १३ । चोदस सूरं अरुद्धपंचदस-
माहं चदे इति । एगे पुण एवमाहसु—ता चोदसजोजणसहस्राहं
सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धपंचदसमाहं चदे, एगे एवमाहसु १४ ।
पन्नरस सूरं अरुद्धसोलसमाहं चदे इति । एगे पुण एवमाहसु—
ता पन्नरसजोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धसोलसमाहं
चदे, एगे एवमाहसु १५ । सोलस सूरं अरुद्धसत्तरसमाहं चदे
इति । एगे पुण एवमाहसु—ता सोलसजोजणसहस्राहं सूरं उहं
उच्चत्तेण अरुद्धसत्तरसमाहं चदे, एगे एवमाहसु १६ । सत्तरस-
माहं सूरं अरुद्धारसमाहं चदे इति । एगे पुण एवमाहसु—ता स-
त्तरसजोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धारसमाहं चदे, एगे
एवमाहसु १७ । अठारस सूरं अरुद्धपगुणवीसमाहं चदे इति । एगे
पुण एवमाहसु—ता अठारसजोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण
अरुद्धपगुणवीसमाहं चदे, एगे एवमाहसु १८ । पगुणवीस सूरं
अरुद्धवीसमाहं चदे इति । एगे पुण एवमाहसु—ता पगुणवीस
जोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धवीसमाहं चदे, एगे
एवमाहसु १९ । वास सूरं अरुद्धपगुणवीसमाहं चदे इति । एगे पुण
एवमाहसु—ता वीस जोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्ध-
पगुणवीसमाहं चदे, एगे एवमाहसु २० । पगुणवीस सूरं अ-
रुद्धावीसमाहं चदे इति । एगे पुण एवमाहसु—ता एकवीस
जोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धावीसमाहं चदे,
एगे एवमाहसु २१ । वावीस सूरं अरुद्धेवीसमाहं चदे इति ।

एगे पुण एवमाहसु—ता वावीसं जोजणसहस्राहं सूरं उहं
उच्चत्तेण अरुद्धेवीसमाहं चदे, एगे एवमाहसु २२ । तेवीस सूरं
अरुद्धचउवीसमाहं चदे इति । एगे पुण एवमाहसु—ता तेवीसं
जोजणसहस्राहं सूरं उहं उच्चत्तेण अरुद्धचउवीसमाहं चदे,
एगे एवमाहसु २३ । चउवीसं सूरं अरुद्धपंचवीसमाहं चदे इति ।
एगे पुण एवमाहसु—ता चउवीसं जोजणसहस्राहं सूरं उहं
उच्चत्तेण अरुद्धपंचवीसमाहं चदे, एगे एवमाहसु २४ । पंचवि-
शतितमप्रतिपत्तिसूत्रं तु साक्षादर्शयति—“ एगे पुण एवमाहसु—
ता पणवीसं ” इत्यादि । एतानि च सूत्राणि सुगमत्यास्त्वय भाव-
नीयानि । तदेवमुक्ताः परप्रतिपत्तयः । संप्रति स्वमतं प्रगवानुप-
दर्शयति—वयं पुनरुपपन्नकेवलविदस्तु एव वक्ष्यमाणेन प्रकारेण
वदामः । तमेव प्रकारमाह—“ ता इमीसे ” इत्यादि । ‘ता’ इति
पूर्ववत् । मस्या रत्नप्रजायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिजा-
गादूर्द्धं सप्तयोजनशतानि नवस्यधिकानि उत्प्लुत्य गत्वा, अत्रा-
न्तरेऽधस्तनं ताराविमानं चारं चरति—मण्डलगत्या परिभ्रम-
णं प्रतिपद्यते, तथा अस्या एव रत्नप्रजायाः पृथिव्या बहुसमर-
मणीयाद् भूमिभागादूर्द्धमष्टौ योजनशतान्युत्प्लुत्यान्तरे सूर्य-
विमानं चारं चरति । तथा अस्या एव रत्नप्रजायाः पृथिव्या
बहुसमरमणीयाद् भूमिभागादूर्द्धमष्टौ योजनशतान्युत्प्लुत्यान्तरे
सूर्यविमानं चारं चरति । तथा अस्या एव रत्नप्रजायाः पृथिव्या
बहुसमरमणीयाद् भूमिभागादूर्द्धमष्टौ योजनशतान्युत्प्लुत्यान्तरे
सर्वोपरितनं तारा-
विमानं चारं चरति, अर्धस्तनात्ताराविमानादूर्द्धं दशयोजनान्यु-
त्प्लुत्यान्तरे सूर्यविमानं चारं चरति । तत एवाधस्तनात् ता-
राविमानाभवतियोजनान्यूर्द्धमुत्प्लुत्यान्तरे चन्द्रविमानं चारं
चरति । तत एव सर्वोपरितनं ताराविमानाद्दशोत्तरं योजनश-
तमूर्द्धमुत्प्लुत्यान्तरे सर्वोपरितनं ताराविमानं चारं चरति ।
“ता सूरविमानाभो” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । सूर्यविमानादूर्-
द्धमशीतियोजनशतान्युत्प्लुत्यान्तरे चन्द्रविमानं चारं चरति,
तस्मादेव सूर्यविमानादूर्ध्वं योजनशतमुत्प्लुत्यान्तरे सर्वोप-
रितनं ताराकूपं ज्योतिष्मत् चारं चरति । “ता चद्रविमानाभो”
इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । चन्द्रविमानादूर्ध्वं विंशतियोज-
नशतानि उत्प्लुत्यान्तरे सर्वोपरितनं ताराविमानं ज्योति-
ष्मत् चारं चरति (एवमेवेत्यादि) एवमेव उक्तैरेव प्रकारेण
(सपुञ्चावरेण ति) सह पूर्वोपरिण वसंत इति सपूर्व, सपू-
र्वं च तत् अपरं च सपूर्वापरं, तेन पूर्वोपरमीलनेनेत्यर्थः ।
दशोत्तरयोजनशतबाहल्येन । तथाहि—सर्वोपरितनं ताराकूपं
ज्योतिष्मत्तदूर्द्धं दशभिर्योजनैः सूर्यविमानं, ततोऽप्यशीत्या यो-
जनैश्चन्द्रविमानं, ततो विंशत्या सर्वोपरितनं ताराकूपं ज्योतिष्म-
त्ताराविषयस्य दशोत्तरं योजनशतं बाहल्यं, तस्मिन् दशोत्तरे
योजनशतबाहल्ये । पुन कथं जूने ? इत्याह—तिथ्यसंख्येये यो-
जनकोटाकोटीप्रमाणे ज्योतिर्विषये मनुष्यकेत्रविषय ज्योतिष्मत्
चारं चरति, चारं चरन्मनुष्यक्षेत्राद् बहिः पुनरवस्थितमा-
रुपात इति वदेत् । सु० प्र० १८ पा० १० । सं० प्र० । अं० । जी० ।

धरणिपलाउ समाश्रो, सत्त उ नउणीहं जोजणसहस्राहं ।
हिट्टिओ होइ ततो, सूरु पुण अरुद्धिं सपरि ॥ ८४ ॥
अठसए आसीए, चंदो तइ चेव होइ उवरितले ।
एगं टसुत्तरसयं, बाहल्यं जौडिसस भवे ॥ ८५ ॥
६० प० ।

(३१) देवसामर्थ्यप्रत्यासर्त्यैव ज्योतिष्कानधिकृत्याऽऽह-

ता अत्थि णं चंदिमसूरियाणं देवाणं हिंढं पि ताराख्वा
अणुं पि तुद्धा वि, समं पि ताराख्वा अणुं पि तुद्धा वि,
उत्थि पि ताराख्वा अणुं पि तुद्धा वि ? ता अत्थि । ता कहं
ते चंदिमसूरियाणं देवाणं हिंढं पि ताराख्वा अणुं पि तुद्धा
वि, ममं पि ताराख्वा अणुं पि तुद्धा वि, उत्थि पि
ताराख्वा अणुं पि तुद्धा वि ? । ता जहा जहा णं
तेमि णं देवाणं तवणियमवंचेराइं जसिताइं जवंति, तहा
तहा णं तेमि देवाणं एवं जवति, तं अणुते वा तुद्धते वा,
वा एवं खलु चंदिमसूरियाणं देवाणं हिंढं पि ताराख्वा
अणुं पि तुद्धा वि ॥

" ता अत्थि णं " इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । अस्त्येतद् भग-
वन् ! यदुत चन्द्रसूर्याणां देवानां (हिंढं पि चि) क्षेत्रापेक्षया
अधस्तना अपि तारारूपविमानाधिष्ठातारो देवा द्युतिविभवत्वे-
श्याऽऽदिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि लघवोऽपि, भवन्तीत्यर्थः ।
केचित्तुल्या अपि भवन्ति । तथा सममपि चन्द्रविमानैः सूर्यवि-
मानैश्च क्षेत्रापेक्षया समश्रेण्याऽपि ये व्यवस्थितास्तारारूपास्ता-
राविमानाधिष्ठातारो देवाः, तेऽपि चन्द्रसूर्याणां देवानां द्युति-
विजयाऽऽदिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि भवन्ति, केचित्तुल्या अपि,
इति गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह-(ता अत्थि चि) यदेतत्
त्वया पृष्टं तत्सर्वं तथैवास्ति । एवमुक्ते पुनः प्रश्नयति-"ता कहं
ने " इत्यादि सुगमम् । भगवानाह-" ता जहा जहा " इत्यादि ।
' ता ' इति पूर्ववत् । यथा यथा । णमिति वाक्यालङ्कारे ।
तेषां देवानां तारारूपविमानाधिष्ठातृणां प्राग्भवे तपोनियमब्र-
ह्मचर्याणि उच्छिन्नानि उत्कटानि भवन्ति, तथा तथा तेषां देवा-
ना तस्मिन् तारारूपविमानाधिष्ठातृभावे एव जवति, यथा-अणु-
त्व वा, तुल्यत्व वा । किमुक्तं भवति? -यैः प्राग्भवे तपोनियमब्रह्म-
चर्याणि मन्दानि कृतानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातृदेवभव-
मनुप्राप्ताश्चन्द्रसूर्येभ्यो देवेभ्यो द्युतिविभवाऽऽदिकमपेक्ष्य हीना
भवन्ति, यैस्तु भवान्तरे तपोनियमब्रह्मचर्याणि अत्युत्कटान्या-
सेवितानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातृरूप देवत्वमनुप्राप्ता द्युतिवि-
भवाऽऽदिकमपेक्ष्य चन्द्रसूर्येभ्यो सह समाना भवन्ति । न चै-
तदनुपपन्नम् । दृश्यन्ते हि मनुष्यलोकेऽपि केचिज्जन्मान्तरोपचि-
ततथाविधपुण्यप्राप्तारा राजत्वमप्राप्ता अपि राजा सह तुल्य-
द्युतिविभवा इति । " ता एवं खलु " इत्यादि निगमनवाक्य
सुगमम् । सू० प्र० १८ पादु० । च० प्र० । जी० । ज० । (म-
न्दराद्यपेक्षया ज्योतिष्काणां चारः ' अबाहा ' शब्दे प्रथमभागे
६८२ पृष्ठे प्ररूपितः)

[३२] ता जंबुद्वीवे णं दीवे कतरे णक्खत्ते सव्वज्जंतरिहं
चारं चरति, कतरे णक्खत्ते सव्ववाहिरिहं चारं चरति, कतरे
णक्खत्ते सव्ववरिहं चारं चरति, कतरे णक्खत्ते सव्वहे-
दिहं चारं चरति ? । अभिडं णक्खत्ते सव्वभंतरिहं चारं
चरति, मूले णक्खत्ते सव्ववाहिरिहं चारं चरति, सातो-
णक्खत्ते सव्ववरिहं चारं चरति, भरणीणक्खत्ते सव्व-
हेदिहं चारं चरति ।

" ता जंबुद्वीवे णं दीवे कतरे णक्खत्ते " इत्यादि सुगमम् । नभ-
रम्, अभिजन्त्रं सर्वान्यन्तरं नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य, एवं
मूलाऽऽदीनि सर्वबाह्याऽऽदीनि वेदितव्यानि । सू० प्र० १८ पादु० ।
उक्तं च-" सव्वभंतरमिहं, मूलो पुण सव्ववाहिरो भमइ ।
सव्ववरिं च सारं, भरणी पुण सव्वहेदिमया " ॥ ६६ ॥ ६०
प० । च० प्र० । जी० ।

(३३) चन्द्रः सूर्यो वा कियत्क्षेत्रं प्रकाशयतीति ततस्ताद्विषयं
प्रश्नसूत्रमाह-

ता केवतियं खेत्तं चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति,
तवेति, पगासेति, आहिता ति वदेज्जा ? । तत्थ खलु इमाओ
वारस पण्वत्तीओ पण्वत्ताओ । तत्थेगे एवमाहंसु-ता एगं
दीवं एगं समुहं चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति,
पगासेति, एगे एवमाहंसु ? । एगे पुण एवमाहंसु-ता तिष्ठि
दीवे तिष्ठि समुहे चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, त-
वेति, पगासेति, एगे एवमाहंसु २ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
अण्डुहे दीवे अण्डुहे समुहे चंदिमसूरिया ओजासंति, उ-
ज्जोवेति, तवेति, पगासेति, एगे एवमाहंसु ३ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता सत्त दीवे सत्त समुहे चंदिमसूरिया ओजासं-
ति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे एवमाहंसु ४ । एगे
पुण एवमाहंसु-दस दीवे दस समुहे चंदिमसूरिया ओजा-
संति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे एवमाहंसु ५ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता वारस दीवे वारस समुहे चंदिमसूरिया
ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे एवमाहंसु ६ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता वायालीसं दीवे वायालीसं समुहं
चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे
एवमाहंसु ७ । एगे पुण एवमाहंसु-वावत्तरिं दीवे वावत्तरिं
समुहे चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति
एके, एगे एवमाहंसु ८ । एगे पुण एवमाहंसु-ता वातालीसं
दीवसत्तं वातालीसं समुहसत्तं चंदिमसूरिया ओजासंति,
उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे एवमाहंसु ९ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता वावत्तरिं दीवसत्तं वावत्तरिं समुहसत्तं चंदि-
मसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके,
एगे एवमाहंसु १० । एगे पुण एवमाहंसु-ता वायालीसं
दीवसहस्सं वायालीसं समुहसहस्सं चंदिमसूरिया ओजा-
संति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे एवमाहंसु ११ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता वावत्तरिं दीवसहस्सं वावत्तरिं
समुहसहस्सं चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति,
पगासेति एके, एगे एवमाहंसु १२ ।

" ता केवज्जं " इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । कियत्क्षेत्रं, च-
न्द्रसूर्यबहुवचन जम्बूद्वीपे चन्द्रद्वयस्य सूर्यद्वयस्य च नावात् ।
अवभासयन्ति, तत्रावभासो ज्ञानस्यापि प्रतिभासो व्यग्रद्वये,
अतस्तत्सवच्चेदार्थमाह-उद्योतयन्ति, स चोद्योतो यद्यपि ज्ञो-

के-भेदेन प्रसिद्धो, यथा-सूर्यगत मातप इति, चन्द्रगतः प्रकाश इति, तथाप्यातपशब्दश्चन्द्रप्रभायामपि वर्तते । अतुक्तम्—
 “चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना, तथा चन्द्रानपः स्मृतः ।” इति ।
 प्रकाशशब्दः सूर्यप्रभायामपि, एतच्च प्रायो बहुना सुप्रतीतं, तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थमुभयसाधारणं ज्ञेयोऽप्येकार्थिकद्वयमाह-
 तापयन्ति प्रकाशयन्ति आख्याता इति । इहाऽऽप्येवास्ति-
 चाद्यन्तपदेनापि सह नामपदस्य समन्वयो भवति । तत एव-
 मर्थयोजना द्रष्टव्या-कियत्त्वेन चन्द्रसूर्या अवभासयन्त उद्यो-
 तयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्त आख्याता जगवतेति भगवान् व-
 देत् ? । एवं गौतमेनोक्ते जगवानेतद्विषयं परतीर्थिकप्रतिपत्तीना
 मिथ्याभावोपदर्शनाय प्रथमतस्त एवोन्यस्यति-“तत्थ” इत्या-
 दि । तत्र चन्द्रसूर्याणां क्षेत्रावभासनविषये इमाः खलु द्वादश
 प्रतिपत्तयः परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाः प्रकृताः । तद्यथा-“त-
 त्थ” इत्यादि । तत्र तस्या द्वादशानां परतीर्थिकानां मध्ये एके
 प्रथमास्तार्थान्तराया एवमाहुः-एक द्वीपमेक समुद्रं चन्द्रसूर्या
 अवभासयन्तौ, उद्योतयन्तौ, तापयन्तौ, प्रकाशयन्तौ । सूत्रे
 द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् । उक्तं च-“बहुवचने दुवय-
 ण” इत्यादि । द्विवचनं चात्र तार्त्विकमवसेयम्, परतीर्थिकैरे-
 कस्य चन्द्रमस एकस्य च सूर्यस्याभ्युपगमात् । सप्रति अस्यैव
 प्रथमतस्त्योपसंहारमाह-(एगे एवमाहुः) एव सर्वाण्युप-
 संहारवाक्यानि जावनीयानि । १ । एके द्वितायाः पुनरेवमाहुः-
 त्रीन् द्वीपान् त्रीन् समुद्रान् चन्द्रसूर्या, अवभासयत
 उद्योतयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्त इति । एवमुत्तरत्रापि द्र-
 ष्टव्यम् २ । तद्यथा-एके पुनस्तृतीया एवमाहुः-(अरुढे इति)
 अर्द्धं चतुर्थं येषां ते अर्द्धचतुर्थाः, त्रयः परिपूर्णाश्चतुर्थस्य चार्द्ध-
 मित्यर्थः । अर्द्धचतुर्थान् द्वीपान्, अर्द्धचतुर्थान् समुद्रान् चन्द्र-
 सूर्याववभासयन्त इत्यादि प्राग्वत् ३ । एके चतुर्थाः पुनरेवमाहुः-
 सप्त द्वीपान् सप्त समुद्रान् चन्द्रसूर्याववभासयन्तः । ४ । एके
 पुनः पञ्चमा एवमाहुः-दश द्वीपान् दश समुद्रान् चन्द्रसूर्या-
 ववभासयन्तः । ५ । एके पुनः षष्ठा एवमाहुः-द्वादश द्वी-
 पान् द्वादश समुद्रान् चन्द्रसूर्याववभासयन्तः । ६ । एके पुनः
 सप्तमा एवं भाषन्ते-द्विचत्वारिंशत् द्वीपान् द्विचत्वारिंशत् समु-
 द्रान् चन्द्रसूर्याववभासयन्तः । ७ । एके पुनरष्टमा एवमाहुः-द्वा-
 सप्तान् द्वीपान् द्वासप्तान् समुद्रान् चन्द्रसूर्याववभासयन्तः । ८ ।
 एके पुनर्नवमा एवमाहुः-द्विचत्वारिंशदधिकं द्वीपशतं द्विच-
 त्वारिंशदधिकं समुद्रशतं चन्द्रसूर्याववभासयन्तः । ९ । एके
 पुनर्दशमा एव जल्पन्ति-द्वासप्तान् द्वासप्तत्यधिकं द्वीपशतं द्वा-
 सप्तत्यधिकं समुद्रशतं चन्द्रसूर्याववभासयन्तः । १० । एके एका-
 दशाः पुनरेवमाहुः-द्वाचत्वारिंशद्वाचत्वारिंशत्यधिकं द्वीपसदृशं
 द्वाचत्वारिंशत्यधिकं समुद्रसदृशं चन्द्रसूर्याववभासयन्तः । ११ ।
 एके द्वादशाः पुनरेवमाहुः-द्वासप्तान् द्वासप्तत्यधिकं द्वीप-
 सदृशं द्वासप्तत्यधिकं समुद्रसदृशं चन्द्रसूर्याववभास-
 यन्तः १२ ।

एताश्च सर्वा अपि प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपाः, तथा च
 भगवानेता व्युत्स्य स्वमतं भिन्नमेव कथयति-

वयं पुण एवं वदामो-ता अयं एं जंबुद्वीवे दीवे सव्वदी-
 वसमुद्धानं जाव पक्खिंवेणं पक्खिंते । मे ण एगाए जगतीए
 सव्वतो समंता संपरिक्खेवे सा णं जगती तदेव जहा जंबुदी-

वपञ्चसीएण जाव एवामेव सपुञ्जावरेणं जंबुदीवे दीवे चोइम-
 सल्लिखाममहस्सा छप्पन्नं च सल्लिलामहस्सा जवंतीति म-
 क्खाता, जंबुदीवे एं दीवे पंच चक्रभागं संठिता आहिता वि-
 वदेज्जा । ता कं जंबुदीवे दीवे पंचचक्रभागसंठिते आहिता
 ति वदेज्जा । ता जना एं एते दुवे सूरिया सव्वजंतंरं पंरुं
 उवसंकिप्पिता चारं चंति, तदा एं जंबुदीवस्स दीवस्स तिप्पि
 पंचचक्रभागे ओभासंति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति तं एगे
 वि एगं दिवहं पंचचक्रभागं ओभासेति एके, एगे वि एगं
 दीवहं पंचचक्रभागं ओजासेति एकं । तता एं उत्तमकट्टप-
 त्ते उकोसए अट्टारसमुद्दुत्ते दिवसे जवति, जहसिया
 दुवालसमुत्ता राई जवः, ता जना णं एते दुवे सूरिया
 सव्वबाहिरंमंरुं उवसकिप्पिता चारं चरति, तदा एं जंबु-
 दीवस्स दीवस्स दोप्पि पंचचक्रभागं ओभासंति, उज्जोवेति,
 तवेति, पगानेति । तं एगे वि एगं पंचचक्रभागं ओभासति,
 उज्जोवेइ, तवेइ, पगासेइ, एगे वि एकं पंचचक्रभागं ओ-
 जासेइ एकं, तता एं उत्तमकट्टपत्ता उकोसिया अट्टारस
 मुद्दुत्ता राई भवति, जहसए दुवालसमुद्दुत्ते दिवसे भवति ।

“वयं पुण” इत्यादि । वयं पुनरुत्पन्नकेवलचक्षुषः केवलच-
 क्षुषा यथाऽवस्थित जगदुपलब्ध, एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण वदाम ।
 तमेव प्रकारमाह-“ता अयं” इत्यादि । अत्र (जहा जंबुदीव-
 पञ्चसीए ति) यथा जम्बूद्वीपपञ्चसौ-“मयं णं जंबुदीवे दीवे”
 इत्यारभ्य यावत् “एवामेव सपुञ्जावरेण जंबुदीवे दीवे चोइ-
 सल्लिलामयसहस्सा छप्पन्नं च सल्लिलामहस्सा भवती-
 ति मक्खाय” इत्युक्तम् । तथा एतावद्भूतसहस्रचतुष्टयप्रमाणम-
 त्रापि वक्तव्यं, परं ग्रन्थगौरवजयाश्च लिख्यते, केवलं जम्बूद्वीप-
 इतिपुस्तकमेव निरीक्षणीयमिति । अयमेव रूपो जम्बूद्वीपः
 पञ्चसहस्रोपेनैश्चक्रभागैश्चक्रबाह्यभागे, सस्तिन आख्यातो मया
 इति वदेत्स्वशिष्याणां पुरतः । एवमुक्ते भगवान् गौतमः स्वशि-
 ष्याणां स्पष्टावबोधार्थं ज्ञेयं पृच्छति-“ता कं” इत्यादि । ‘ता’
 इति पूर्ववत् । कथं जगवन् ! त्वया जम्बूद्वीपो द्वीपः पञ्चचक्र-
 भागसंस्थित आख्यान इति वदेत् ? । भगवानाह-“ता जया णं”
 इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । यदा णमिति वाक्यालङ्कारे, एतौ
 प्रवचनवेदिनां प्रसिद्धौ द्वौ सूर्यौ सर्वाभ्यन्तरमाकम्बुपसक्रम्य
 चारं चरन्तः, तदा तौ समुदितौ द्वौपि सूर्यौ जम्बूद्वीपस्य त्रीन्
 पञ्चचक्रवालभागान् अवभासयन्तः, उद्योतयन्तः, तापयन्तः, प्रका-
 शयन्तः । कथं प्रकाशयन्तः ? इति परप्रश्नावकाशमाशङ्क्य पतञ्ज-
 लविभागेन आह-“एगे वि” इत्यादि । एकोऽपि सूर्यो जम्बूद्वीप-
 स्य द्वीपस्य एक पञ्चम चक्रवालभागं द्वाद्विमिति द्वितीयमर्द्धं यस्य
 स द्वाद्वं पूरणार्थं वृत्तावन्तर्भूतो, यथा-तृतीयो जगत्त्रिभाग
 इत्यत्र, तम् । अयं च भावार्थः-एकपञ्चम चक्रवालभागं द्वि-
 तीयस्य पञ्चमस्य चक्रवालभागस्यार्द्धेन सहितं प्रकाशयति ।
 तथा एकोऽपि अपरोऽपि, द्वितीयोऽपीत्यर्थः । एकं पञ्चम चक्रवा-
 लभागं द्वाद्वं प्रकाशयतीति, उभयप्रकाशिनभागमीतने परिपूर्ण
 भागत्रयं प्रकाश्यं भवति । इयमत्र ज्ञापना-जम्बूद्वीपगत प्रकाश-
 चक्रवाल पृष्ठपृथक्पृथक्प्रकाशकभागं कल्प्यते ३६६० । तस्य
 पञ्चमो भागो द्वाविंशदधिकसप्तशतप्रमाणः ७३२, सार्द्धः सव्व

अग्रान्त्यधिकसहस्रजागमान. १०६७। तत सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमान एकोऽपि सूर्यः पट्विशच्छतसंख्यानां जागानामष्टानव-
श्यधिक सहस्र प्रकाशयति, द्वितीयोऽप्यष्टानवत्यधिक सहस्रम्,
उत्तयमीलने एकविंशतिशतानि पञ्चवत्यधिकानि २१६६ प्रका-
श्यमानानि लभ्यन्ते, तदा च द्वौ पञ्चचक्रवालजागौ रात्रि ।
तद्यथा-एकोऽपि पञ्चमो भागो द्वात्रिंशदधिकसप्तशतभाग-
संख्या रात्रि, परतोऽपि एक पञ्चमो भागो द्वात्रिंशदधि-
कसप्तशतभागसंख्यौ रात्रि, उभयमीलने चतुर्विंशतानि चतु-
षष्ट्यधिकानि भवन्ति । १४६४ । पट्व्यधिकपट्विशच्छतभागानां
रात्रि, सर्वभागमीलने पट्विशच्छतानि पट्व्यधिकानि
भवन्ति । सप्रति तत्र दिवसरात्रिप्रमाणमाह-“ तथा ण ”
इत्यादि । तदाऽऽप्यन्तरमण्डलचारकाले उत्तमकाष्ठा प्राप्ता-
परमप्रकर्षप्राप्तं वक्रष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तौ दिवसो भवति । ज-
घन्या द्वादश मुहूर्त्तौ रात्रि । ततो द्वितीये अहोरात्रे द्वितीय-
मण्डले वर्तमान एकोऽपि सूर्यो जम्बूद्वीपस्यैक पञ्चम चक्र-
वालभाग सार्द्धपट्व्यधिकपट्विशच्छतभागसत्कभागद्वयहीन-
प्रकाशयति । अपरोऽपि सूर्य एकं पञ्चम चक्रवालजाग
सार्द्धपट्व्यधिकपट्विशच्छतभागद्वयहीन प्रकाशयति । तृ-
तीये अहोरात्रे तृतीये मण्डले वर्तमान एकोऽपि सूर्य एक
पञ्चम चक्रवालभाग सार्द्ध पट्व्यधिकपट्विशच्छतभागसत्क-
भागचतुष्टयन्यून प्रकाशयति । अपरोऽप्येक पञ्चम चक्रवाल-
भाग सार्द्धपट्व्यधिकपट्विशच्छतभागसत्कभागचतुष्टयन्यून
प्रकाशयति । एव प्रत्यहोरात्रमेकैक सूर्य पट्व्यधिकपट्विश-
च्छतभागसत्कभागद्वयमोचनेन प्रकाशयन् तावदवसेयो या-
वत्सर्वबाह्य मण्डल सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतस्त्वशीत्यधिक-
शततम, तत प्रतिमण्डल भागद्वयमोचनेन यदा सर्वबाह्य
मण्डले चरति, तदा त्रीणि शतानि पट्व्यधिकानि भागानां
वृष्ट्यन्ति, श्यशीत्यधिकस्य शतस्य द्वात्रिंशं गुणने एतावत्या
संख्याया भावात् । त्रीणि शतानि पट्व्यधिकानि पञ्चम-
चक्रवालभागस्य द्वात्रिंशदधिकसप्तशतजागप्रमाणस्यार्ध परि-
पूर्णं तत्र मण्डले वृष्ट्यन्ति एक एव परिपूर्णं पञ्चमचक्रवाल-
भागस्तत्र प्रकाश्य । तथा चाह-“ ता जया ण ” इत्यादि ।
तत्र यदा, णमिति पूर्ववत् । एतौ प्रवचनप्रसिद्धौ द्वावपि सूर्यौ
सर्वबाह्यमण्डलमुपसक्तस्य चार चरत, तदा तौ समुदितौ ज-
म्बूद्वीपस्य द्वौ चक्रवालपञ्चमभागौ अवजासयत उद्घोतयत-
स्तापयत- प्रकाशयत । तद्यथा-एकोऽपि सूर्य एक पञ्चम च-
क्रवालजाग प्रकाशयति । एकोऽपि अपरोऽपि, द्वितीयोऽपीत्यर्थः ।
एक पञ्चम चक्रवालजाग प्रकाशयति । “ तथा ण ” इत्यादि ।
तदा सर्वबाह्यमण्डलचारकाले उत्तमकाष्ठाप्राप्ता उत्कर्षिका अ-
ष्टादशमुहूर्त्तौ रात्रि जघन्यतो द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवस । इह
यथा निष्क्रामतो सूर्यो जम्बूद्वीपविषयप्रकाशविधि क्रमेण ही-
यमान उक्त, तथा सर्वबाह्याद् मण्डलादभ्यन्तरं प्रविशतो क्रमेण
वर्द्धमानो वेदितव्य । तद्यथा-द्वितीयस्य परमासस्य द्वितीये अ-
होरात्रे सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्नेऽनन्तरे द्वितीये मण्डले वर्त-
मान एकोऽपि सूर्य एक जम्बूद्वीपस्य पञ्चम चक्रवालभाग पट्व्य-
धिकपट्विशच्छतसंख्याजागसत्कभागद्वयाधिक प्रकाशयति ।
अपरोऽपि सूर्य एकं पञ्चम चक्रवालभाग पट्व्यधिकपट्विशच्छत-
संख्याजागसत्कभागद्वयाधिक प्रकाशयति । द्वितीयस्य परमास-
स्य द्वितीये अहोरात्रे सर्वबाह्यान् मण्डलादर्वाक्ने तृतीये मण्डले
वर्तमान एक पञ्चम चक्रवालभाग पट्व्यधिकपट्विशच्छत-

संख्याभागसत्कभागचतुष्टयाधिकं प्रकाशयति । अपरोऽपि
सूर्यः परत एक पञ्चम चक्रवालभाग यथोक्तभागचतुष्टया-
धिक प्रकाशयति । एव प्रतिमण्डलमेकैक सूर्य पट्व्यधिकपट्व-
िशच्छतभागसत्कभागद्वयवर्द्धनेन प्रकाशयन् तावदवसेयो
यावत्सर्वान्यन्तर मण्डलम् । तस्मिंश्च सर्वाभ्यन्तरे मण्डले
द्वितीयस्य पञ्चमचक्रवालजागन्यार्ध परिपूर्णं भवति । तत ए-
कोऽपि सूर्यस्तत्र मण्डले एक पञ्चम चक्रवालभाग सार्द्ध जम्बू-
द्वीपस्य प्रकाशयत्यपरोऽप्येक पञ्चम चक्रवालजाग सार्द्धम् ।

तथा जम्बूद्वीपस्य दश भागान् परिकल्प्यान्यत्राप्युक्तम्-
“ छुच्चेव चतस्रसभागे, जम्बूद्वीपस्म दो वि दिवसयरा ।
ताविति दितलेसा, अदिभतरमरुले सता ॥ १ ॥
चत्तारि य दसभाग, जम्बूद्वीपस्म दो वि दिवसयरा ।
ताविति सनलेसा, बाहिरण मरुले सता ॥ २ ॥
छुत्तीले भागमए, सहुं काऊण जवुदोवस्म ।
तिरिय ततो दो जा-गे वहुइ व हायइ वा ॥ ३ ॥ ”

सू० प्र० ३ पाहु०। च० प्र० । (चन्द्रसूर्ययोर्दक्षिणोत्तरचाराः
'अयण' शब्दे प्रथमभागे ७५० पृष्ठे द्रष्टव्या)

(३५) अथ जम्बूद्वीपे चन्द्राऽऽशानां चारक्षेत्रविष्कम्भ-
मानमाह-

दीवे आसिऽसयं जो-अण्णा तीसऽहिअ तिति सय ववणे ।
खित्तं पणसय दसऽहिअ, जागा अरुयाल इगमट्टी ॥ ७ ॥

द्वीपे जम्बूद्वीपे चन्द्रयोः सूर्ययोश्च क्षेत्र चारक्षेत्र विष्कम्भतोऽ-
शीत्यधिक शत योजनानां १०८, लवणे च त्रिंशदधिकानि त्रीणि
शतानि योजनानाम् ३३० । उभयोर्मौलने दशाधिकानि पञ्चग-
तानि योजनानामष्टचत्वारिंशच्चैकपाट्टिभागा योजनस्य ५१० ।
१६ । नक्षत्राणामपि चारक्षेत्रमेतदव, सर्वाभ्यन्तरसर्वबाह्य-
मण्डलयो परस्पर दशाधिकपञ्चशतयोजनप्रमाणान्तराल-
स्योक्तत्वात् । ग्रहाणां तारकाणां च चारक्षेत्रविष्कम्भमान
व्यक्त्या शास्त्रेषु नोपलभ्यत इति । म० ।

(३५) (ज्योतिष्काणामल्पबहुत्व 'अप्यावहुय' शब्दे प्रथम-
भागे ६४१ पृष्ठे जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिपाठो गतार्थम्, न तत इह
ग्रन्थान्तरपाठो वितन्यतेऽतस्तत एवावधार्यम्)

(३६) मप्रति चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराणां क शीघ्रगतिर्भगव-
न्नाख्यात इति, ततन्तद्विषय प्रश्नमत्रमाह-

ता कट्ठं ते भिग्वगती वत्थु आदिते ति वदेज्जा ? । ता
एतेसि णं चंदिमसूरियगहगणनक्खनताराखाण चंदेहि-
तो सृग सिग्वगती, सूरहितो गहा भिग्वगती, गदेहितो
णक्खत्ता सिग्वगती, णक्खत्तेहितो तारा भिग्वगती,
सव्वऽपगती चंदा, सव्वभिग्वगती तारा ।

“ता कट्ठं ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं भगवन् ! त्वया
चन्द्रसूर्याऽऽदिक वस्तु शीघ्रगत्यात्मक शीघ्रगति आख्यात
इति वदेत् ? । भगवानाह-“ ता एतेसि ण ” इत्यादि । एतेषां
चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारकाणां पञ्चानां मध्ये चन्द्रस्य सूर्यो
शीघ्रगतयः, सूर्यस्यापि ग्रहाः शीघ्रगतयः, ग्रहेभ्योऽपि न-
क्षत्राणि शीघ्रगतीनि, नक्षत्रेभ्योऽपि ताराः शीघ्रगतयः । अत ए-
वैतेषां पञ्चानां मध्ये सर्वावगतयश्चन्द्रा, सर्वगतिर्भगवन्तारा ।

(३७) एतस्यैवार्थस्य मविशेषपरिज्ञानाय प्रश्न करोति-

ता एगमेणं मुहुत्तेणं चंदे केवतिपाइं जागनताइं ग-

रुचिः ? । ता जं जं मंडलं उवमंकमिचा चारं चरति तस्स तस्स मंडलपरिवेवस्स सत्तरस अट्ठे भागा सते गच्छति, मंडलं सतसहस्सेणं अट्ठाणउतीए सतेहिं छेत्ता । ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं सूरिए केवतियाइं जागसताइं गच्छति । ता जं जं मंडलं उवमंकमिचा चारं चरति तस्स तस्स मंडलपरिवेवस्स अट्ठारस तीसे जागसते गच्छति, मंडलसतसहस्सेणं अट्ठाणउतिसतेहिं छेत्ता । ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं एवखत्ते केवतियाइं जागसातइं गच्छति ? । ता जं जं मंडलं उवमंकमिचा चारं चरति तस्स तस्स मंडलसस परिवेवस्स अट्ठारसपणतीसे भागसते गच्छति, मंडलं सतसहस्सेणं अट्ठाणवतिसतेहिं छेत्ता ।

“ ता एगमेगेण ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकेन मुहुत्तेन चन्द्रः कियन्ति मण्डलस्य भागशतानि गच्छति ? । जगवानाह—“ ता ज ज ” इत्यादि । यद्यद् मण्डलमुपसक्रम्य चन्द्रचारं चरति, तस्य तस्य मण्डलस्य सबन्धिनः परिक्षेपस्य परिधेः सप्तदशशतान्यष्टपष्टाधिकानि जागानां गच्छन्ति, मण्डलमण्डलपरिक्रममेकं शतसहस्रेणाष्टानवत्या च शतैश्चिह्त्वा विभज्य । इयमत्र जावना—इह प्रथमतश्चात्त्वमसौ मण्डलकालो निरूपणीयः, तदनन्तरं तदनुसारेण मुहुर्तगतपरिमाणं भावनीयम् । तत्र प्रथममण्डलकालनिरूपणार्थमिदं त्रैराशिकं यदि सप्तदशभिः शतैरष्टपष्टाधिकैः सकलयुगवर्तिभिरर्द्धमण्डलैरष्टादश शतानि त्रिशदधिकानि रात्रिन्दिवानि लक्ष्यन्ते, ततो द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यामेकं (मण्डलेनेति भावः) कति रात्रिन्दिवानि लक्ष्यन्ते ? । राशित्रयस्थापना—१७६८ । १८३० । २ । अत्रान्त्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यस्य राशेर्गुणनं, जातानि षट्त्रिंशच्छतानि पष्टाधिकानि । ३६६० । एतेषामाद्येन राशिना भागहरणं, लब्धे द्वे रात्रिन्दिवे, शेष तिष्ठति चतुर्विंशत्यधिकं शतम् । १२४ । तत्रैकैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहूर्ता इति, तस्य त्रिंशता गुणे जानानि सप्तत्रिंशच्छतानि विशत्यधिकानि । ३७२० । तेषां सप्तदशभिः शतैरष्टपष्टाधिकैर्जागे हुते लब्धा द्वौ मुहुर्तौ, ततः शेषच्छेदकरादयोः पष्टकेनापवर्तना, जातश्चेन्नो राशिस्त्रयोविंशतिः, तदेकराशिर्द्वे शते एकविंशत्यधिके, आगता मुहुर्तस्यैकविंशत्यधिकशतद्वयजागास्त्रयोविंशतिः । ३७२० । एतावता कालेन द्वेऽर्द्धमण्डले परिपूर्णं चरति । किमुक्तं । ३३३ । भवति ?—एतावता कालेन परिपूर्णमक मण्डलं चन्द्रभरति । तदेव मण्डलकावपरिज्ञानं कृतम् । साम्प्रतमेतदनुसारेण मुहुर्तगतिपरिमाणं चिन्त्यते—तत्र ये द्वे रात्रिन्दिवे ते मुहुर्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते, जाताः षष्टिर्मुहूर्ताः । ६० । तत उपरितनो द्वौ मुहूर्तौ प्रकृता, जाता द्वापष्टि । ६२ । एषा सवर्णनार्थं द्वाभ्यां शताभ्यामेकविंशत्यधिकभ्यां गुण्यते, गुणयित्वा चोपरितना त्रयोविंशतिः क्षिप्यते, जातानि त्रयोदशसहस्राणि सप्तशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि । १३७२५ । एतदेकमण्डलकावगतमुहुर्तस्यैकविंशत्यधिकशतद्वयभागानां परिमाणं, ततस्त्रैराशिककर्मावसरः—यदि त्रयोदशभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैरेकविंशत्यधिकशतद्वयभागानां मण्डलजागा एक शतसहस्रमष्टानवतिशतानि लभ्यन्ते, तत एकं मुहुर्तं किं लज्जामहे ? । राशित्रयस्थापना—१३७२५ । १०६८०० । १ । इदंऽऽद्यो राशिर्मुहुर्तगतैकविंशत्यधिकशतद्वयभागरूपस्ततः सवर्णनार्थं—

मन्थो राशिरेकलक्षणे द्वाभ्यां शताभ्यामेकविंशत्यधिकभ्यां गुण्यते, जाते द्वे शते एकविंशत्यधिके । २२१ । ताभ्यां मन्थराशिर्गुण्यते, जाते द्वे कोटी द्विचत्वारिंशत्लक्षाः पञ्चषष्टिः सहस्राण्यष्टौ शतानि । २४२६५००० । तेषां त्रयोदशभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैर्भागो द्वियते, लब्धानि सप्तदशशतान्यष्टपष्टाधिकानि । १७६८ । एतावतो भागाद् यत् तत्र एकमण्डलं चन्द्रो मुहुर्तेन गच्छति । “ ता एगमेगेण ” इत्यादि ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकेन मुहुर्तेन सूर्यः कियन्ति भागशतानि गच्छति ? । भगवानाह—“ ता ज ज ” इत्यादि । यद्यन्मण्डलमुपसक्रम्य सूर्यचारं चरति तस्य तस्य मण्डलसबन्धिनः परिक्षेपस्य परिधेरष्टादशशतानि त्रिशदधिकानि गच्छन्ति, मण्डलं शतसहस्रेणाष्टानवत्या च शतैश्चिह्त्वा । कथमेतदवसायत इति चेत् ? । उच्यते—त्रैराशिकबलात् । तथाहि—यदि षष्ट्या मुहुर्तैरेकं शतसहस्रमष्टानवतिः शतानि मण्डलभागानां लभ्यन्ते, तत एकैकेन मुहुर्तेन कति भागान् लज्जामहे ? । राशित्रयस्थापना—६० । १०७००० । १ । अत्रान्त्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यस्य राशेर्गुणनं, जातः सतावानेव । “ एकं गुणितं तदेव जवति ” इति वचनात् । ततस्तस्याऽऽद्येन राशिना षष्टिलक्षणेन भागो द्वियते, लब्धान्यष्टादशशतानि त्रिशदधिकानि । १८३० । एतावतो भागाद् मण्डलस्य सूर्य एकैकेन मुहुर्तेन गच्छति । “ ता एगमेगेण ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकेन मुहुर्तेन कियतो भागान्मण्डलस्य नक्षत्रं गच्छति । जगवानाह—“ ता ज ज ” इत्यादि । यद्यदात्मीयमाकालप्रतिनियतमण्डलमुपसक्रम्य चारं चरति तस्य तस्याऽऽत्मीयस्य मण्डलसबन्धिनः परिक्षेपस्य परिधेरष्टादशभागशतानि पञ्चत्रिशदधिकानि गच्छन्ति, मण्डलं शतसहस्रेणाष्टानवत्या च शतैश्चिह्त्वा । इहापि प्रथमतो मण्डलकावो निरूपणात् ततस्तदनुसारेणैव मुहुर्तगतपरिमाणं भावना । तत्र मण्डलकावप्रमाणं चिन्तायामिदं त्रैराशिकम्, षष्ट्यादशभिः शतैः पञ्चत्रिशदधिकैः सकलयुगजात्रिभिरर्द्धमण्डलैरष्टादशशतानि त्रिशदधिकानि रात्रिन्दिवानां लभ्यन्ते, ततो द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यामेकैकेन परिपूर्णं (मण्डलेनेति भावः) किं लज्जामहे ? । राशित्रयस्थापना—१८३५ । १८३० । २ । अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेर्गुणनं, जातानि षट्त्रिंशच्छतानि पष्टाधिकानि । ३६६० । तत आद्येन राशिना भागहरणम् । १८३५ । लब्धमेकं रात्रिन्दिवम् । १ । शेषाणि तिष्ठन्त्यष्टादशशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि । १८२५ । ततो मुहुर्ताऽऽनयनार्थमेतानि त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि चतुष्षष्ट्याशतसहस्राणि सप्तशतानि पञ्चाशदधिकानि । ५४७५० । तेषामष्टादशभिः शतैः पञ्चत्रिशदधिकैर्जागे हुते लब्धा एकोनत्रिंशन्मुहूर्ताः । २९ । ततः शेषच्छेदकरादयोः पष्टकेनापवर्तना, जातः उपरितनो राशिः, त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि । ३०७ । तदेकराशिः त्रीणि शतानि सप्तपष्टाधिकानि । ३६७ । तत आगतमेकं रात्रिन्दिवम्, एकस्य च रात्रिन्दिवस्यैकोनत्रिंशन्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहुर्तस्य सप्तपष्टाधिकत्रिंशद्भागानां त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि । २६ । ३०७ । इदानीमेतदनुसारेण मुहुर्तगतिपरिमाणं चिन्त्यते—तत्र रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहूर्ताः । ३० । तेषूपरितना एकोनत्रिंशन्मुहूर्ताः प्रकल्प्यन्ते, जातानि एकोनषष्टिर्मुहूर्तानां, ततः सा सवर्णनार्थं त्रिभिः शतैः सप्तपष्टाधिकैर्गुण्यते, गुणयित्वा चोपरितनानि त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि प्रकल्प्यन्ते, जातानि—

कविशतिसदस्याणि नवशतानि षष्ठ्यधिकानि । २१६६० ।
 तनसैराशिक बद्धि मुहूर्तगतसप्तषष्ठ्यधिकविंशद्भागानामे-
 कविशत्या सहस्रैर्नवत्रिंशतैः । षष्ठ्यधिकैरेक शतसहस्रमष्टा-
 नवशतशतानि मण्डलभागानां लभ्यन्ते, तत एकैक मुहूर्तेन किं
 ब्रह्ममहे ? । राशित्रयस्थापना-२१९६० । १०६८०० । १ । अत्रा-
 षो राशिमुहूर्तगतसप्तषष्ठ्यधिकविंशद्भागरूपः, ततोऽन्त्यो-
 ऽपि राशिस्त्रिभिः शतैः सप्तषष्ठ्यधिकैर्गुण्यते, जातानि त्रीण्येव
 शतानि सप्तषष्ठ्यधिकानि ३६९ । तैर्मध्ये राशिर्गुण्यते, जाताश्च-
 तस्रः कोटयो द्वे लक्षे षष्ठ्यवतिसदस्याणि षट्शतानि । ४०२६६-
 ३०० । तेषामांघ्रन राशिनैकविंशतिः सहस्राणि नवशतानि
 षष्ठ्यधिकानीत्येवरूपेण भागो द्वियते, सन्धान्यष्टादशशतानि
 पञ्चविंशदधिकानि । १८३५ । एतावतो भागाश्चक्रं प्रतिमु-
 हूर्तं गच्छति, तदेवं चतस्रश्चो यत्र तत्र वा मण्डले एकैकेन
 मुहूर्तेन मण्डलपरिक्रमस्य सप्तदशशतान्यष्टषष्ठ्यधिकानि भा-
 गानां गच्छति, सूर्योऽष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि नक्षत्रम्,
 अष्टादशशतानि पञ्चविंशदधिकानि । तनश्चन्द्रेभ्यः शीघ्रगतयः
 सूर्याः, सूर्येभ्यः शीघ्रगतीनि नक्षत्राणि, ग्रहास्तु वक्रानुवक्राऽऽ-
 दिगतिभावतोऽनियतगतिप्रस्थानाः, ततो न तेषामुक्तप्रकारेण
 गतिप्रमाणप्रकरणं कृतम् ।

उक्तं च-

“ चर्दोहि सिम्भयरा, सूर्या सुरोहि ” ह्येति नक्षत्रात् ।
 अणियचगइपत्थाणा, हवति सेसा गहा सन्वे ॥ १ ॥
 अट्टारस पुणतीसे, भागसए गच्छर मुहुत्तेण ।
 नक्षत्रत्त चर्दो पुण, सत्तरस सए च मट्टड्डु ॥ २ ॥
 अट्टारसजागसए, तीसे गच्छर रवी मुहुत्तस ।
 नक्षत्रत्तसीमहेदो, सो चेव इह पि नायव्वो ॥ ३ ॥ ”
 इदं गार्थावयमपि सुगमम् । नवर नक्षत्रसीमाच्छेदः स ए-
 वात्रापि ज्ञानव्य इति । किमुक्तं भवति ?-अत्रापि मण्डलमेकेन
 शतसहस्रेणाष्टानवत्या च शतैः प्रविभक्त्यमिति ।

(३८) सप्रत्युक्तस्वरूपमेव चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां परस्परं
 मण्डलजागविषयविशेषं निर्द्धारयति—

ता जया एं चंदं गतिसमावषे भवति से एं गतिमा-
 ताए केवतियं विसेसेति ? वावट्टिजागे विसेसेति । ता जता णं
 चंदं गतिसमावषणक्खत्ते गतिसमावषे जवइ से एं गतिमा-
 ताए केवतियं विसेसेति ? सत्तट्टि भागे विसेसेति । ता जता
 एं सूरं गतिसमावषणक्खत्ते गतिसमावषे जवति से णं
 गतिमाताए केवतियं विसेसेति ? ता पंचभागे विसेसेति । ता
 जता एं चंदगतिसमावषे अभिडंणक्खत्ते एं गतिसमावषे
 पुरच्छिभाते जागाते समामादिआ णवमुहुत्ते सत्तावीसे च
 सत्तट्टिभागे मुहुत्तसम चंदेण सच्चि जोएति, जोअं जो-
 एत्ता जोअं अणुपरियट्ठंति, जोअं जोएत्ता विजेति, विजह-
 ति, विप्पजइति, विगतजोई यावि जवति । ता जता एं चं-
 दगतिसमावषं समावषे णक्खत्ते गतिसमावषे पुरच्छिमा
 तिजागा देसमासादेति, पुरच्छिभाते भागाते समासादेत्ता
 बीसं मुहुत्ते चंदेण सच्चि जोअं जोएति, जोअं जोएत्ता
 जोअं अणुपरिमट्ठंति, जोअं जोएत्ता विजेति, विजहति,

विप्पजइति, विगतजोई यावि जवति । एवं एएणं अभि-
 लावंणं एतव्वं पणरस मुहुत्ता रई, तिसतीमुहुत्ताऽ भाणि-
 यव्वाइं० जाव उत्तरासाढा ।

“ ता जया ण ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । यदा णमिति वा-
 क्यबहूकरे । चन्द्रगतिसमापन्नमपेक्ष्य सूर्यो गतिसमापन्नो विव-
 कितो भवति । किमुक्तं भवति ?-प्रतिमुहूर्तचन्द्रगतिसमापन्नसूर्य-
 यतिभिन्त्यते, तदा सूर्यो गतिमात्रया एकमुहूर्तगतगतिपरिमाणे-
 न कियन्तो प्रागान्मुहूर्तान् विशेषयति ? एकैक मुहूर्तेन चन्द्रोक्त-
 मितेभ्यो जागेभ्यः कियतोऽधिकतरान् जागान् सूर्य आक्रामतीति
 भावः । भगवानाह-द्रापष्टिभागान् विशेषयति । तथाहि-चन्द्र ए-
 केन मुहूर्तेन सप्तदशजागशतान्यष्टषष्ठ्यधिकानि गच्छति । १७६८ ।
 सूर्योऽष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि । १८३० । ततो भवति द्वा-
 पष्टिभागकृतः परस्परविशेषः । “ ता जया ण ” इत्यादि । ‘ता’
 इति प्राग्वत् । यदा चन्द्रगतिसमापन्नमपेक्ष्य नक्षत्रं गतिसमाप-
 न्नं विवक्षितं भवति, तदा नक्षत्रं गतिमात्रया एकमुहूर्तगतग-
 तिपरिमाणेन कियन्तं विशेषयति ? चन्द्राक्रमितेभ्यो प्रागेभ्यः
 कियतो जागानधिकानाक्रामतीति ज्ञावः । भगवानाह-सप्तष-
 ष्टिभागान् चक्रं ह्येकेन मुहूर्तेन अष्टादशभागशतानि पञ्चविंशद-
 धिकानि गच्छति । चन्द्रस्तु सप्तदशभागशतान्यष्टषष्ठ्यधिका-
 नि; तत उपपद्यते सप्तषष्टिभागकृतो विशेषः । “ ता जया ण ”
 इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वद् ज्ञावनीचम् । जगवानाह-“ ता पंच ”
 इत्यादि । पञ्च भागान् विशेषयति, सूर्योऽऽक्रान्तभागेभ्यो नक्षत्रा-
 ऽऽक्रान्तभागानां पञ्चभिरधिकत्वात् । तथाहि-सूर्य एकैक मुहूर्ते-
 नाष्टादशभागशतानि त्रिंशदधिकानि गच्छति । नक्षत्रमष्टादश-
 भागशतानि पञ्चविंशदधिकानि । ततो भवति परस्पर पञ्चभा-
 गकृतो विशेषः । “ ता जया ण ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् ।
 यदा णमिति वाक्यबहूकरे, चन्द्रगतिसमापन्नमपेक्ष्याभिजिज्ञ-
 कृतं गतिसमापन्नं भवति, तदा पौरस्त्याद्वागात्प्रथमतोऽभिजि-
 ज्ञकृतं चन्द्रमसं समासादयति । एतच्च प्रागेव ज्ञावितम् । समा-
 साद्य च नवमुहूर्तान्, दशमस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्तष-
 ष्टिभागान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति, करोति, एतदपि प्रागेव
 भावितम् । एवंप्रमाणं च कालं योगं युक्त्वा पर्यन्तसमये योगमनु
 परिवर्तयति । श्रवणनक्षत्रस्य योगं समर्पयतीति भावः । योग
 च परावर्त्य तेन सह योगं विजहति । किं बहुना ? विगतयोगी
 चापि भवति । “ ता जया ण ” इत्यादि । ‘ता’ इति प्राग्वत् ।
 यदा चन्द्रं गतिसमापन्नमपेक्ष्य श्रवणनक्षत्रं समापन्नं भवति,
 तदा तच्च श्रवणनक्षत्रप्रथमतः पौरस्त्याद्वागात्पूर्वेण जागेन चन्द्र-
 मसं समासादयति, समासाद्य चन्द्रेण सार्द्धं त्रिंशन्मुहूर्तान् याव-
 द्योगं युनक्ति, एवंप्रमाणं च कालं यावद्योगं युक्त्वा पर्यन्तसमये
 योगमनु परिवर्तयति । धनिष्ठानक्षत्रस्य योगं समर्पयितुमारभते
 इत्यर्थः । योगमनुपरिवर्त्य च तेन सह योगं विप्रजहाति । किं
 बहुना ? विगतयोगी चाऽपि भवति । “ एव ” इत्यादि । एवमुक्तेन
 प्रकारेणैतेनानन्तरोपदर्शनेनानिलापेन यानि पञ्चदश मुहूर्-
 तानि शतभिषकुप्रभृतीनि नक्षत्राणि, यानि त्रिंशन्मुहूर्तानि धनि-
 ष्ठाप्रभृतीनि, यानि च पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्तान्युत्तरजट्टपञ्चाऽऽश्विनि,
 सर्वाण्यपि क्रमेण तावद्गणितव्यानि यावदुत्तराषाढा । तत्राभि-
 क्षाप सुगमत्वात्स्वयं ज्ञावनीयः, ग्रन्थगौरवभयान्न भिष्यत इति ।

(३९) संप्रति ग्रहमधिकृत्य योगचिन्तां करोति-

—ता जया णं चंदगतिसमावषं गद्गगतिसमावषे पुरच्छि-

माते जागाते समासादेति, पुरच्छिमाते जागाते समासादे-
त्ता चदेण सद्धि अद्धा जोगं जुजति, अद्धा जोगं जुजति-
त्ता अद्धा जोगं अणुपरियट्ठति, अद्धा जोग अणुपरियट्ठति-
त्ता विजेति, विजहति, विप्पजहति, विगतजोई यावि जवति ।

“ ता जया ण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् ।
वडा णमिति वाक्यालङ्कारे, चन्द्र गतिसमापन्नमपेक्ष्य
ग्रहो गतिसमापन्नो जवति, तदा स ग्रहः पौरस्त्याङ्गागन्तू-
र्वेण भागेन प्रथमतश्चन्द्रमसं समासादयति, समासाद्य च
यथासंभव योग युनक्ति, यथासंभव योग युक्त्वा पर्यन्तसम-
ये यथासंजवं योगमनुपरिवर्त्तयति, यथासंभवमन्यस्य ग्रहस्य
योग समर्पयितुमारभते इति । ज्ञावयोगमनुवर्त्तय च तेन सह योगं
विजहति, विप्रजहति । किं बहुना ? विगतयोगी चापि जवति ।

(४०) अधुना सूर्येण सह नक्षत्रस्य योगचिन्तां करोति-
ता जया णं सूरं गतिसमावर्षं अभिई णक्खत्ते गतिसमावर्षे पुर-
च्छिमाते भागाते समामादेति, पुरच्छिमाते भागाते समासादेत्ता
चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूर्येण सद्धि जोगं जोएति, जोगं
अणुपरियट्ठति, अणुपरियट्ठत्ता विजेति, विजहति, विप्पजह-
ति, विगतजोई यावि जवति । एवं अहोरत्ता छ एकवीसं मुहुत्ता
य, तेरस अहोरत्ता वारस मुहुत्ता य, वीस अहोरत्ता तिषि
मुहुत्ता य, ताव सव्वे भाणितव्वा जाव उत्तरामाढाणक्खत्ता ।

“ ता जया ण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति प्राग्वत् । यदा सूर्य गति-
समापन्नमपेक्ष्याभिजिन्नक्षत्रं गतिसमापन्न भवति, तदाऽभिजि-
न्नक्षत्रं प्रथमतः पौरस्त्याङ्गागत्सूर्यं समासादयति, समासाद्य
चतुरः परिपूर्णहोरात्रान्, पञ्चमस्य चाहोरात्रस्य परमुहुत्तान्
यावत्सूर्येण सह योग युनक्ति । एवममाणं च काल यावद्याग
युक्त्वा पर्यन्तसमये योगमनुपरिवर्त्तयति । श्रवणनक्षत्रस्य योगं
समर्पयितुमारभते इति भावः । अनुपरिवर्त्तय च तेन सह योग
विजहति, विप्रजहति, किं बहुना ? विगतयोगी चापि भवति ।
‘ एवं ’ इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण पञ्चदशमुहुत्तानां शतभिष-
कश्रुतीनां पडहोरात्रा, सप्तमस्याहोरात्रस्यैकविंशतिमुहुत्ता-
स्त्रिंशन्मुहुत्तानां श्रवणाऽऽदीनां त्रयोदश अहोरात्राश्चतुर्दश-
स्याहोरात्रस्य द्वादश मुहुत्ता, पञ्चचत्वारिंशन्मुहुत्तानामुत्तर-
मरुपडाऽऽदीनां विंशतिरहोरात्राः, एकविंशतितमस्य चा-
होरात्रस्य त्रयो मुहुत्ताः, क्रमेण सर्वे तावद्गणितव्या यावत्तु-
त्तरापादानक्षत्रम् ।

तत्रोत्तरापादानक्षत्रगतमज्जिलापं साक्षादृश्यति-

ता जया णं सूरं गतिसमावर्षं उत्तरासाढाणक्खत्ते ग-
तिसमावर्षे पुरच्छिमाते भागाते समामादेति, पुरच्छिमाते
जागाते समामादेत्ता वीसं अहोरत्ते तिष्ठि य मुहुत्ते
सूर्येण सद्धि जोगं जोएति, जोगं जोएत्ता जोगं अणुप-
रियट्ठति, जोगं अणुपरियट्ठत्ता विजेति, विजहति,
विप्पजहति, विगतजोई यावि भवति ।

‘ ता जया ’ इत्यादि सुगमम् । एतदनुसारेण शेषा अप्यालापा-
स्वयं वक्तव्याः, सुगमत्वात् नान्न दृश्यन्ते ।

(४१) सप्रति सूर्येण सह ग्रहस्य योगचिन्तां करोति-

ता जया णं सूरं गतिसमावर्षं गृहगतिसमावर्षे पुरच्छिमा-

ते जागाते समासादेति, पुरच्छिमाते जागाते समासादेत्ता
सूर्येण सद्धि अद्धा जोगं जुजति, अद्धा जोगं जुजिता
अद्धा जोगं अणुपरियट्ठति, अद्धा जोगं अणुपरियट्ठिता
विजेति, विजहति, विप्पजहति, विगतजोई यावि भवति ।

“ ता जया ण ” इत्यादि सुगमम् ।

(४२) अधुना चन्द्राऽऽद्यो नक्षत्रेण मासेन कति मण्डलानि
चरन्तीत्येतन्निरूपयितुकाम आह-

ता णक्खत्तेण मासेणं चंदे कति मंडलाइं चरति ? । ता
तेरस मंडलाइं चरति, तेरस य मत्तट्ठिजागे मंडलस्स ।
ता णक्खत्तेण मासेणं सूरं कति मंडलाइं चरति ? । ता तेरस
मंडलाइं चरति, चोत्तालीसं च मत्तट्ठिजागे मंडलस्स । ता
णक्खत्ते कति मंडलाइं चरति ? । ता तेरस मंडलाइं चरति,
अच्छसीतालीसं च मत्तट्ठिजागे मंडलस्स ।

“ ता णक्खत्तेण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । नक्षत्रेण मा-
सेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ? । एव गौतमेन प्रश्ने कृते
भगवानाह-“ ता तेरस ” इत्यादि । त्रयोदश मण्डलानि, चतुर्द-
शस्य मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिजागान् । कथमेतदवसीयते ?
इति चेत् । उच्यते-त्रैराशिकवत्त्वात् । तथाहि-यदि सप्तषष्ट्या न-
क्षत्रमासैरष्टौ शतानि चतुर्दशीत्यधिकानि मण्डलानां वृध्यन्ते,
तत एकेन नक्षत्रमासेन किं वृद्धमहे ? । राशित्रयस्थापना-६७।
५५ । १ । अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेशुणन, जातः स
तावानेव, तस्य सप्तषष्ट्या भागहरण, वृद्ध्यानि त्रयोदश मण्ड-
लानि, चतुर्दशस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः । १३।
१३ । “ ता णक्खत्ते णं ” इत्यादि सूर्यविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् ।
जगवानाह-“ ता तेरस ” इत्यादि । त्रयोदश मण्डलानि, चतु-
र्दशस्य च मण्डलस्य चतुश्चत्वारिंशत सप्तषष्टिजागान् । तथाहि-
यदि सप्तषष्ट्या नक्षत्रमासेनैव शतानि पञ्चदशोत्तराणि म-
ण्डलानां सूर्यस्य लभ्यन्ते, तत एकेन नक्षत्रेण मासेन कति
मण्डलानि वृद्धमहे ? । राशित्रयस्थापना-६७ । ६१५ । १ ।
अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेशुणन, तत आद्येन राशिना भाग-
हार, लब्धानि त्रयोदश मण्डलानि, चतुर्दशस्य च मण्डलस्य
चतुश्चत्वारिंशतसप्तषष्टिभागाः । १३। १३ । “ ता णक्खत्ते ” इत्यादि
नक्षत्रविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् । जगवानाह-“ ता तेरस ” इत्या-
दि । त्रयोदश मण्डलानि, चतुर्दशस्य च मण्डलस्य अर्धसप्तच-
त्वारिंशत सार्धषष्ट्यश्चत्वारिंशत सप्तषष्टिजागान् चरति । तथाहि-
यदि सप्तषष्ट्या नक्षत्रमासेनैव शतानि पञ्चदशोत्तराधिकानि
अर्धमण्डलानि नक्षत्रस्य लभ्यन्ते, तत एकेन नक्षत्रेण मा-
सेन किं लब्धमहे ? । राशित्रयस्थापना-६७ । १०३५ । १ ।
अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेशुणन, तत आद्येन राशिना
जागहार, लब्धानि सप्तविंशतिरर्धमण्डलानि, अष्टाविंशतितम-
स्य चार्धमण्डलस्य षड्विंशतिः सप्तषष्टिजागाः २७ । १३ । ततो
द्वाभ्यामर्धमण्डलान्यामेकं मण्डलमित्यस्य सार्धचत्वारिंश-
तलब्धानि त्रयोदश मण्डलानि, चतुर्दशस्य मण्डलस्य सार्ध-
षष्ट्यश्चत्वारिंशतसप्तषष्टिभागाः । १३ । १३ ।

(४३) सप्रति चन्द्रमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डलानि-
रूपणा करोति-

ता चंदेण मासेणं चंदे कति मंडलाइं चरति ? । चारस,

चउजागाइं मंरुलाइं चरति, एग च चउवीससयभागं मंडलस्स । ता चदेण मासेणं सुरे कति मंरुलाइं चरति ? । ता पणरस चउजागुणाइं मंरुलाइं चरति, एगं च चउ-
वीससयभागं मंडलस्स । ता चंदेणं मासेण एक्खत्ते कति मंरुलाइं चरति ? । ता पणरस चउभागुणाइं मंरुलाइं चरति, उच्च चउवीससतजागे मंरुलस्स ॥

“ ता चदेण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । चन्द्रेण मा-
सेन प्रागुक्तस्वरूपेण, चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ? । भ-
गवानाह—“ ता चउइस्स ” इत्यादि । चतुर्दशस्य चतुर्भाग-
मण्डलानि चतुर्भागसहितानि मण्डलानि चरति, एक च
चतुर्विंशतिनम मण्डलस्य । किमुक्त भवति ?—परिपूर्णानि
चतुर्दश मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्भागं चतु-
र्विंशत्यधिकशतसत्कैश्चिद्विंशद्भागप्रमाणम्, एक च चतुर्विंश-
त्यधिकशतस्य भागं द्विविंशत, पञ्चदशस्य मण्डलस्य चतुर्विं-
शत्यधिकशतभागान् चरति । तथाहि—यदि चतुर्विं-
शत्यधिकेन पर्वशतेनाष्टौ शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानां
लभ्यन्ते, ततो द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-
१२४।८८।२। अत्रान्येन राशिना द्विकलक्षणेन मध्यराशेर्गुणन,
जातानि सप्तदशशतान्यष्टचधिकानि १७६८।तेषां चतुर्विंशत्य-
धिकेन शतेन भागहरण, लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि, पञ्चदश-
स्य च मण्डलस्य चाविंशच्चतुर्विंशत्यधिकशतजागा । १४५३३ ।
“ ता चदेण ” इत्यादि सूर्यविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् । “ ता
पणरस ” इत्यादि । पञ्चदश चतुर्भागन्यूनानि मण्डलानि चरति,
एक च चतुर्विंशत्यधिकशतभाग मण्डलस्य । किमुक्त भवति ?—
चतुर्दश परिपूर्णानि मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य
चतुर्नवतिचतुर्विंशत्यधिकशतभागान् चरति । तथाहि—यदि
चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि
मण्डलानां लभ्यन्ते, ततो द्वाभ्यां किं लभामहे ? । राशित्रयस्था-
पना—१२४ । ६१५ । २ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणन,
जातान्यष्टदश शतानि त्रिंशदधिकानि । १८३० । एतेषामाद्येन
राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन जागहरण, लब्धानि चतुर्दश
मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्नवतिचतुर्विंशत्य-
धिकशतजागाः । १४५३३ । इति । “ ता चदेण ” इत्यादि नक्ष-
त्रविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् । भगवानाह—“ ता पणरस ” इत्यादि ।
पञ्चदश मण्डलानि चतुर्भागन्यूनानि चरति, पञ्चचतुर्विंशत्य-
धिकशतभागान्मण्डलस्य । किमुक्त भवति ?—परिपूर्णानि
चतुर्दशमण्डलानि चरति, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य नव-
नवतिचतुर्विंशत्यधिकशतभागान् । तथाहि—यदि चतुर्विंशत्य-
धिकेन पर्वशतेनाष्टदश शतानि पञ्चविंशदधिकानि अर्ध-
मण्डलानां लभ्यन्ते, ततो द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं लभामहे ? । राशि-
त्रयस्थापना—१२४ । १८३५ । २ । अत्रान्येन राशिना द्विकलक्ष-
णेन मध्यराशेर्गुणन, जातानि पञ्चविंशच्छतानि सप्तत्यधिकानि ।
३६७० । एतेषामाद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण जाग-
हरण, लब्धा एकोनविंशत्, शेषास्तिष्ठन्ति चतुःसप्तति । षट्
चार्द्धमण्डलगत परिमाणम् । द्वाभ्यां चार्द्धमण्डलाभ्यामेक
परिपूर्णं मण्डलं, ततोऽस्य राशेर्द्विकेन भागहार, लब्धानि चतु-
र्दश मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य नवनवतिचतुर्विं-
शत्यधिकशतजागाः । १४५३३ ।

(४४) साम्प्रतमृतुमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डल-
निरूपणा करोति—

ता उजणा मासेणं चदे कति मंडलाइं चरति ? । ता चोइममं-
दलाइं चरति, तीसं च एगच्छिभागे मंरुलस्स । ता उजणा
मामेणं सुरे कति मंडलाइं चरति ? । ता पणरस मंरुलाइं
चरति । ता उजणा मामेणं एक्खत्ते कति मंरुलाइं चरति ? ।
ता पणरस मंरुलाइं चरति, पंच य चावीसमतभागे मंडलस्स ।

“ ता उजमासेण चदे ” इत्यादि । ऋतुमासेन कर्ममासेन
चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ? । भगवानाह—“ ता चोइस्स ”
इत्यादि । चतुर्दश मण्डलानि चरति । पञ्चदशस्य च मण्डलस्य
त्रिंशतमेकपष्टिभागान् । तथाहि—यदि एकपष्ट्या कर्ममासैरष्टौ
शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते, तत एकेन कर्म-
मासेन किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना—६१ । ८८४ । १ । अत्रा-
न्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यराशेर्गुणन, जातः स तावा-
नेव । तस्य एकपष्ट्या जागहरणं, लब्धानि परिपूर्णानि चतु-
र्दश मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य त्रिंशदेकपष्टि-
भागाः । १४५३३ । “ ता उजणा मासेण ” इत्यादि सूर्यविषय
प्रश्नसूत्र सुगमम् । भगवानाह—“ ता पणरस ” इत्यादि ।
पञ्चदश परिपूर्णानि मण्डलानि चरति । तथाहि—यद्येकपष्ट्या
कर्ममासैर्नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि सूर्यमण्डलानां लभ्यन्ते,
तत एकेन कर्ममासेन किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना—६१ ।
६१५ । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणयते, जातः स तावा-
नेव, तस्यैकपष्ट्या भागहरण, लब्धानि परिपूर्णानि पञ्चदश म-
ण्डलानि । १५ । “ ता उजणा मासेण ” इत्यादि नक्षत्रविषय प्रश्न-
सूत्र सुगमम् । भगवानाह—“ ता पणरस ” इत्यादि । पञ्चदश म-
ण्डलानि चरति, षोडशस्य च मण्डलस्य पञ्चद्विंशतिशतभा-
गान् । तथाहि—यदि द्वाविंशेन कर्ममासशतेनाष्टदश शतानि प-
ञ्चविंशदधिकानि मण्डलानि नक्षत्रस्य लभ्यन्ते, तत एकेन कर्म-
मासेन किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना—१२७ । १८३५ । १ । अ-
त्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणन, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन
राशिना द्वाविंशत्यधिकशतरूपेण जागहरण, लब्धानि पञ्चदश
मण्डलानि, षोडशस्य च पञ्चद्विंशतिशतजागाः । १५ । ५३३ ।

(४५) सप्रति सूर्यमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डलानि
निरूपयति—

ता आइच्चेणं मामेणं चदे कति मंडलाइं चरति ? । ता
चोइममण्डलाइं चरति, एकारम य पणरसजागे मंरुलस्स ।
ता आइच्चेणं मासेण सुरे कति मण्डलाइं चरति ? । ता
पणरस चउभागाइं मंडलाइं चरति । ता आइच्चेणं मामेणं
एक्खत्ते कति मंरुलाइं चरति ? । ता पणरस चउजागाइं
मंरुलाइं चरति, पंचतीमं च वीसमतजागे मण्डलस्स ॥

“ ता आइच्चेण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । आ-
दित्येन मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ? । भगवा-
नाह—चतुर्दश मण्डलानि चरति, पञ्चदशस्य च मण्ड-
लस्य एकादश पञ्चदश भागान् । तथाहि—यद्येक पष्ट्या सूर्य-
मासैरष्टौ शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानां चन्द्रस्य ल-
भ्यन्ते, तत एकेन सूर्यमासेन किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-
६० । ८८४ । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणन, जातः स

तावानेव, तस्य पष्ठ्या जगहरण, लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि, शेषास्तिष्ठन्ति चतुश्चत्वारिंशत् । ४४ । ततश्चैव्यच्छेदकराद्या-
श्चतुष्केनापवर्तना, जात उपरितनो राशिरेकादशरूपोऽधस्तन
पञ्चदशरूपः, लब्धा. पञ्चदशमण्डलस्यैकादशभागाः । १४ ।
३६ । “ ता आञ्छेण ” इत्यादि सूर्यविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् ।
भगवानाह-पञ्चदशचतुर्भागाधिकानि मण्डलानि चरति । तथा
हि-यदि पष्ठ्या सूर्यमासेनवशतानि पञ्चदशोत्तराणि मण्डला-
नां सूर्यस्य लभ्यन्ते, तत एकेन मासेन किं लभामहे ? । रा-
शित्रयस्थापना-६० । ११५ । १ । अत्रान्त्येन राशिना एकत्र-
कणेन मध्यराशिर्गुणन, जातः स तावानेव, तस्य पष्ठ्या भागह-
रण, लब्धानि पञ्चदश मण्डलानि, षोडशस्य च पष्टिभागविभ-
क्तस्य पञ्चदशजागात्मकाश्चतुर्भागाः । १५ । १५ । “ ता आइञ्छे-
ण ” इत्यादि नक्षत्रविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् । भगवानाह-“ ता प-
णरस ” इत्यादि । पञ्चदश मण्डलानि चतुर्भागाधिकानि पञ्चत्रि-
शत विंशत्यधिकशतजागान् मण्डलस्य चरति । किमुक्तं भवति ?-
पौरुषस्य च मण्डलस्य पञ्चत्रिंशतं विंशत्यधिकशतभागान्
चरति । तथाहि-यदि विंशेन सूर्यमासशतनाष्टावश शतानि
पञ्चत्रिंशदधिकानि मण्डलानां नक्षत्रस्य लभ्यन्ते, तत एकेन
सूर्यमासेन किं लज्यते ? । राशित्रयस्थापना-१२० । १८३५ । १ ।
अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशिर्गुणितः, जातस्तावानेव, तस्य
विंशत्यधिकेन शतेन भागहरण, लब्धानि पञ्चदश मण्डलानि,
पञ्चत्रिंशच्च विंशत्यधिका. शतभागा. पौरुषस्य । १५ । ३३६ ।

(४६) अधुनाऽभिवर्द्धितमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डला-
नि निरूपयन्नाह—

ता अजिवर्द्धितेणं मामेणं चंदे कति मंडलाइं चरति ? । ता
पणरस मंडलाइं चरति, तेमांति-छुचुलसीतिसत-
जागे मंडलसस । ता अजिवर्द्धितेणं मासेणं सूरै कति
मंडलाइं चरति ? । ता सोलस मंडलाइं चरति तेहिं जा-
गेहिं ऊणगाइं, दोहिं अरुयावेहिं सएहिं मंडलं छित्ता । ता
अभिवर्द्धितेणं मासेण एक्खत्ते कति मंडलाइं चरति ? । ता
सोवम मंडलाइं चरति, सीतालीसाएहिं जागेहिं अहिं-
याहिं चांदमहिं अष्टानीएहिं सएहिं मंडलं छेत्ता ॥

“ ता अजिवर्द्धितेणं ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । अभिवर्द्धि-
तेन मासेन चन्द्र कति मण्डलानि चरति ? । जगवानाह-“ ता
पणरस ” इत्यादि । पञ्चदश मण्डलानि चरति, पौरुषस्य
च मण्डलस्य व्यंशानि पौरुषात्यधिकशतजागान् । तथाहि-अ-
त्रैव त्रैगाशिकम-इह युगेऽभिवर्द्धितमासा सप्तपञ्चाशत्, सप्त
साहोत्रा, एकादश मुहूर्तास्त्रयोविंशतिश्च षट्पष्टिभागा मुहू-
रस्य । एगं च राशि. सांऽश इति तत्रैराशिककर्मविषय ।
तत परिपूर्णमासप्रतिपत्त्यर्थमय राशि षट्पञ्चाशदधिकशत
शतेन गुण्यते, जातानि परिपूर्णानि नवार्शानिशतान्यष्टाविंशत्यधि-
कान्याभिवर्द्धितमासानाम् । किमुक्तं भवति ?-षट्पञ्चाशदधिक-
शतसंख्येषु युगेऽप्यतावन्त परिपूर्णा अजिवर्द्धितमासा वज्यन्ते ।
एतच्च द्वादशप्राभृते स्वरुतैव साक्ष्यद्वानिहितम् । ननर्त्तगाशि-
नकर्मवतार । यद्यष्टाविंशत्यधिकैराजिवर्द्धितमासेनवाशीति-
शतैः षट्पञ्चाशदधिकशतसंख्यया युगभाविभिश्चान्द्रम-
ण्डलानामेकलक्ष सप्तत्रिंशत्सहस्राणि नवशतानि चतुस्तराणि
लभ्यन्ते, तत एकेवाभिवर्द्धितमासेन किं लभामहे ? । राशि-

त्रयस्थापना ८८२८ । १३७८०४ । १ । अत्रान्त्येन राशिनैकत्र-
कणेन मध्यराशेस्तामना, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन ८९२८
राशिना भागहरणं, लब्धानि पञ्चदश मण्डलानि । १५ ।
शेषमुद्धरति एकोनचत्वारिंशच्छतानि चतुरशीत्यधिकानि । ३६-
८४ । ततश्चैव्यच्छेदकराद्यां चत्वारिंशताऽप्यसंज्ञा, जात
उपरितनो राशिस्त्र्यशीतिरधस्तन. षडशीत्यधिकं शतम् । ३६ ।
आगतं षोडशमण्डलस्य व्यंशानि पौरुषात्यधिकशतभा-
गा । “ ता अभिवर्द्धितेण ” इत्यादि सूर्यविषय प्रश्नसूत्र
सुगमम् । जगवानाह-“ ता सोलस ” इत्यादि । षोडश
मण्डलानि त्रिभिर्भागैर्न्यूनानि चरति । मण्डल द्वाभ्या-
मष्टाचत्वारिंशदधिकाज्या शताज्यां कृत्वा । तथाहि-यदि षट्प-
ञ्चाशदधिकशतसंख्ययुगभाविजिरष्टाविंशदधिकैराभिवर्द्धित-
मासेनवाशीतिशतैः सूर्यमण्डलानामेक लक्ष, द्विचत्वारिंशत्सह-
स्राणि, सप्त शतानि चत्वारिंशदधिकानि लभ्यन्ते, तत एकना-
जिवर्द्धितमासेन किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-८८२८ ।
१४२७४० । १ । अत्रान्त्येन राशिनैकलक्षणेन मध्यराशिर्गु-
ण्यते, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन ८६२८ राशिना जगो
ह्रियते, लब्धानि पञ्चदश मण्डलानि । १५ । शेषमुद्धरति अष्टा-
शीतिशतानि विंशत्यधिकानि । ८८२० । ततश्चैव्यच्छेदकराद्योः
परित्रिंशताऽपवर्तना, जात उपरितनो राशिर्द्वे शते पञ्चचत्वारिं-
शदधिके । २४५ । अधस्तनो द्विशतेऽष्टचत्वारिंशदधिके । १४८ ।
आगतं पौरुषमण्डल त्रिभिर्भागैर्न्यून द्वाभ्यामष्टाचत्वारिंशद-
धिकाभ्यां शताभ्यां प्रविभक्तम् । २४८ । “ ता अजिवर्द्धितेण ” इ-
त्यादि नक्षत्रविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् । जगवानाह-“ ता सोलस ”
इत्यादि । पौरुष मण्डलानि सप्तचत्वारिंशता भागैरधिकानि
चतुर्दशजि शतैरष्टाशीत्यधिकैर्मण्डलं कृत्वा । तथाहि-यदि ष-
ट्पञ्चाशदधिकशतसंख्ययुगभाविभिरभिवर्द्धितमासेनवाशीति-
शतैरष्टाविंशत्यधिकैर्नक्षत्रमण्डलानामेकलक्ष त्रिचत्वारिंशत्सह-
स्राणि शतमेकं त्रिंशदधिकं लभ्यते, तत एकेनाभिवर्द्धितमासे-
न किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-८८२८ । १४३१३० । १ ।
अत्रान्त्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यराशिर्गुणन, जातः स ता-
वानेव, तस्याऽऽद्येन ८६२८ राशिना भागो ह्रियते, लब्धानि
पौरुष मण्डलानि, शेषमुद्धरति द्वे शते द्वाशत्यधिके । २८२ ।
ततश्चैव्यच्छेदकराद्योः पट्टेनापवर्तना, जाता उपरि सप्तचत्वा-
रिंशत्, अधस्तु चतुर्दश शतान्यष्टाशीत्यधिकानि । ३६८ ।
आगता सप्तचत्वारिंशद् अष्टाशीत्यधिकचतुर्दशशतभागाः ।

(४७) सप्रत्येकैकेनाहोरात्रेण चन्द्राऽऽद्यः प्रत्येकं कति मण्ड-
लानि चरन्त्यात्यंतनिरूपणार्थमाह—

ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं चंदे कति मंडलाइं चरति ? । ता
एगं अद्धमंडलं चरति, एक्कतीसाए भागेहिं ऊणं एवहिं
पणरमेहिं मतेहिं अद्धमंडलं छेत्ता । ता एगमेगेणं अहो-
रत्तेणं सूरिए कति मंडलाइं चरति ? । ता एगं अद्धमंडलं
चरति । ता एगमेगेण अहोरत्तेणं एक्खत्ते कति मंडलाइं
चरति ? । ता एगं अद्धमंडलं चरति, दोहिं जागेहिं अथियं
सत्तहिं छुनीमेहिं सएहिं अद्धमंडलं छेत्ता ।

“ ता एगमेगेणं ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकेनाहोरा-
त्रेण चन्द्र. कति मण्डलानि चरति ? । जगवानाह-“ ता एगं ”

इत्यादि । एकमर्द्धमण्डलं चरति, एकत्रिंशता भागैर्न्यूनं नवभिः पञ्चदशोत्तरैः शनैरर्द्धमण्डलं क्षिप्वा । तथाहि-रात्रिन्दिवानामष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्तदशशतान्यष्टपष्टाधिकान्यर्द्धमण्डलानां चन्द्रस्य लभ्यन्ते, तत एकेन रात्रिन्दिवेन किं लभ्यन्ते ? राशित्रयस्थापना-१८३०।१७६८।१। अत्रान्येन राशिनैः ककलक्षणेन मध्यराशिर्गुण्यते, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन १८३० राशिना जागहरण, स चोपरितनस्य राशेः स्तोकत्वाद्भाग न लभते । ततश्चेद्यच्छेदकराश्याधिकेनापवर्तना, जात उपरितनो राशिरष्टौ शतानि चतुरशीत्यधिकानि, अधस्तनो नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि । ६१५ । तत आगतमेकत्रिंशता भागैर्न्यूनमेकमर्द्धमण्डलं नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैः प्रविजकमिति । “ता एगमेगेण ” इत्यादि सूर्यविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् । जगवानाह-“ता एगमेगेण ” इत्यादि । एकमर्द्धमण्डलं चरति । एतच्च सुप्रतीतमेव । “ता एगमेगेण ” इत्यादि नक्षत्रविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् । भगवानाह-“ता एगमेगेण ” इत्यादि । एकमर्द्धमण्डलं द्वाभ्यां भागाज्यामधिकं चरति, द्वात्रिंशदधिकैः सप्तभिः शनैरर्द्धमण्डलं क्षिप्वा । तथाहि-चन्द्रहोरात्राणामष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः पञ्चदशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि नक्षत्राणामर्द्धमण्डलानि लभ्यन्ते, तत एकेनाहोरात्रेण किं लभ्यते ? राशित्रयस्थापना-१८३० । १७३५ । १। अत्रान्येन राशिनैः ककलक्षणेन मध्यराशिर्गुण्यते, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन १७३० राशिना जागहरण, लब्धमेकमर्द्धमण्डलं, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्च । ततश्चेद्यच्छेदकराश्याधिकेनापवर्तना, जातानुपरि द्वौ अधस्तात्सप्त शतानि द्वात्रिंशदधिकानि, ७३३ । लब्धौ द्वौ द्वात्रिंशदधिकसप्तशतभागौ ।

(४७) अधुना एकैकं परिपूर्णं मण्डलं चन्द्राऽऽद्यः प्रत्येकं कतिभिरहोरात्रैश्चरन्तीत्येतन्निरूपणार्थमाह-

ता एगमेगं मण्डलं चंदे कतिहिं अहोरचेहिं चरति ? । ता दोहिं अहोरचेहिं चरति, एकतीमाए जागेहिं अहिगेहिं चण्हिं चोतालेहिं सतेहिं राडिण्हिं छेत्ता । ता एगमेगं मण्डलं सूरैः कतिहिं अहोरचेहिं चरति ? । ता दोहिं अहोरचेहिं चरति । ता एगमेगं मण्डलं एक्खत्ते कतिहिं अहोरचेहिं चरति ? । ता दोहिं अहोरचेहिं चरति, दोहिं भागेहिं ऊणेहिं तिहिं सचडिहिं सतेहिं राडियं छेत्ता ।

“ता एग ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकं मण्डलं चन्द्रः कतिभिरहोरात्रैश्चरति ? । जगवानाह-“ता दोहिं ” इत्यादि । द्वाज्यामहोरात्राज्यां चरति, एकत्रिंशता भागैरधिकाभ्यां चतुर्भिश्चत्वारिंशदधिकैः शतैः रात्रिन्दिवा क्षिप्वा । तथाहि-यदि चन्द्रस्य मण्डलानामष्टभिः शतैश्चतुरशीत्यधिकैरहोरात्राणामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि लभ्यन्ते, तत एकेन मण्डलेन कति रात्रिन्दिवानि लभामहे ? राशित्रयस्थापना-७७४ । १८३० । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशिर्गुण्यते, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन राशिना चतुरशीत्यधिकाष्टशतप्रमाणेन जागहरण, लब्धौ द्वावहोरात्रौ, शेषास्तिष्ठन्ति द्वापष्टि । ६२ । ततश्चेद्यच्छेदकराश्याधिकेनापवर्तना, जात उपरितनो राशिरैकत्रिंशदष्टोऽधस्तनश्चत्वारिंशतानि चाचत्वारिंशदधिकानि । ३३३ । तत आगतमेकत्रिंशदष्टोऽधस्तनश्चत्वारिंशदधिकचतुःशतभागौ । “ता एग-

मेग ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकं मण्डलं सूर्यः कतिभिरहोरात्रैश्चरति ? । जगवानाह-“ता दोहिं ” इत्यादि । द्वाज्यामहोरात्राभ्यां चरति । तथाहि-यदि सूर्यस्य मण्डलानां नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैरष्टादश शतानि त्रिंशदधिकाज्याहोरात्राणां लभ्यन्ते, तत एकेन मण्डलेन कतिहोरात्रानि लभामहे ? राशित्रयस्थापना-६१५ । १८३० । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशिर्गुण्यते, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन ६१५ राशिना जागहरण, लब्धौ द्वावहोरात्राविति । “ता एगमेग ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकमण्डलं मण्डलं नक्षत्रं कतिभिरहोरात्रैश्चरति ? । जगवानाह-“ता दोहिं ” इत्यादि । द्वाभ्यामहोरात्राभ्यां चरति, द्वाभ्यां भागाभ्यां हीनाभ्यां त्रिभिः सप्तपष्टैः सप्तपष्टाधिकैः शनैः रात्रिन्दिवा क्षिप्वा । तथाहि-यदि नक्षत्रस्य मण्डलानामष्टादशभिः शतैः पञ्चत्रिंशदधिकैः पञ्चत्रिंशच्छतानि पष्टाधिकानि रात्रिन्दिवानां लभामहे, तदैकेन मण्डलेन किं लभामहे ? राशित्रयस्थापना-१७३५ । ३६६० । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशेस्ताडना, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन १७३५ राशिना जागहरण, लब्धमेकं रात्रिन्दिवा, शेषाणि तिष्ठन्त्यष्टादश शतानि पञ्चत्रिंशत्यधिकानि । १८३५ । ततश्चेद्यच्छेदकराश्याः पञ्चकेनापवर्तना । जात उपरितनो राशिस्त्रीणि शतानि सप्तपष्टाधिकानि, ३६७ तत आगत द्वाज्या सप्तपष्टाधिकशतभागज्यां हीन द्वितीय रात्रिन्दिवा इति ।

(४६) सप्रति चन्द्राऽऽद्यः प्रत्येकं कति मण्डलानि युगे चरन्तीत्येतन्निरूपणार्थमाह-

ता जुगेणं चंदे कति मंरलाऽ चरति ? । वा अट्टचुत्तमीते मंडलसते चरति । ता जुगेहिं सूरं कति मंरलाऽ चरति ? । ता एव पणरसे मंरलसते चरति । ता जुगेणं एक्खत्ते कति मंरलाऽ चरति ? । ता अचारस पणतीसे दुभागमंडलसते चरति ॥

“ता जुगेण ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । युगेन कति मण्डलानि चरति ? । जगवानाह-“ता अट्ट ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । अष्टौ मण्डलशतानि चतुरशीत्यधिकानि चरति । तथाहि-चन्द्र एकेन शतसहस्रेणाष्टानवत्या शतैः प्रविभक्तस्य मण्डलस्याष्टपष्टाधिकसप्तदशशतसंख्यान् भागान् एकेन मुहूर्तेन गच्छति । युगे च मुहूर्त्ता सर्वसंख्यायां चतुःपञ्चाशत्सहस्राणि, नव शतानि, ततः सप्तदश शतानि अष्टपष्टाधिकानि चतुःपञ्चाशता सहस्रैर्नवत्रिंशतैर्गुण्यन्ते, जाना नव कोटयः, सप्ततिवैकास्त्रिपष्टि सहस्राणि, द्वे शते ६७०६३२०० । तताऽस्य राशेरैकेन शतसहस्रेणाष्टानवत्या च शतैः १०९८०० मण्डलानाऽऽनयनाय भागो द्वियते, लब्धानि अष्टौ शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानामिति । “ता जुगेण ” इत्यादि सूर्यविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् । जगवानाह-“ता नव पणरस ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । नव मण्डलशतानि पञ्चदशाधिकानि चरति । तथाहि-यदि द्वाज्यामहोरात्राज्यामेकं सूर्यमण्डलं लक्ष्यते, ततः सकलयुगमाविजिरष्टादशजिरहोरात्राशतैस्त्रिंशदधिकैः कति मण्डलानि लक्ष्यन्ते ? । राशित्रयस्थापना-२१।१८३० । अत्रान्येन राशिना मध्यराशिर्गुण्यते, जानान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि १८३० तेषामाद्येन राशिना द्विकरणेन जागहरण,

लब्धानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५। “ ता जुगण ”
इत्यादि नक्षत्रविषय प्रश्नसूत्र सुगमम् । जगवानाह-“ता अष्टार-
स” इत्यादि। अष्टादशद्विभागमण्डलशतानि अर्द्धमण्डलशता-
नि पञ्चविंशानि पञ्चविंशदधिकानि चरति । तथाहि-नक्षत्र-
मेकेन शतसहस्रेणाष्टानवत्या च शतैः प्रविजक्तस्य मण्डलस-
त्कान् पञ्चविंशदधिकाष्टादशशतसंख्यानं ज्ञागान् एकेन मुहूर्-
त्तेन गच्छति, युगे च मुहूर्त्ताः सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत्सह-
स्राणि, नव शतानि। ततस्तैः चतुःपञ्चाशता सहस्रैर्नवजि शतै-
रष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकानि गुण्यन्ते, जाता दश
कोटयः, सप्त वक्त्राः, एकचत्वारिंशत् सहस्राणि, पञ्चशतानि
१००७४१५०० । अर्द्धमण्डलानि चेह क्रातुमिष्टानि, तत
एकस्य शतसहस्रस्याष्टानवतेश्च शतानामर्द्धं यानि चतुः-
पञ्चाशत्सहस्राणि नव शतानि, तैर्भागो ह्रियते, लब्धानि
अष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकानि अर्द्धमण्डलानामि-
ति । सू० प्र० १५ पादु० । च० प्र० । ज्यो० । द० प० ।

(५०) “ चंदेहि उ सिग्घयरा, सुरा सुरेहिं तह गहा सिग्घा ।
नक्खत्ता उ गहेहि य, नक्खत्तेहिं तु ताराओ ॥ ६४ ॥
सव्वप्पगई चदा, तारा पुण हुति सव्वसिग्घगई ।
एसो गईविसेसो, जोडसियाण तु देवाणं ॥ ६५ ॥ ” द० प० ।
(५१) अथ चन्द्रसूर्यनक्षत्रताराणामल्पार्द्धिकत्वं महर्द्धिकत्वं च
विवक्षुराह-

एतेसि एं भंते ! चंदिमसूरिअगहणक्खत्ततारारूपाणं क-
यरे सव्वमहिद्धिआ, कयरे सव्वप्पिद्धिआ ! गोयमा ! तारारू-
वेहिंतो एक्खत्ता महिद्धिआ, एक्खत्तेहिंतो गहा महिद्धिआ,
गहेहिंतो सूरिआ महिद्धिआ, सुरेहिंतो चंदा महिद्धिआ, सव्व-
प्पिद्धिआ तारारूपा, सव्वमहिद्धिआ चंदा ।

“ एतेसि ण ” इत्यादि । एतेषां भदन्त ! चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रता-
रारूपाणां मध्ये कतरे सर्वमहर्द्धिकाः, कतरे च, चकारोऽत्र गम्यः।
सर्वाल्लार्द्धिकाः ? । भगवानाह-गौतम ! तारारूपेभ्यो नक्षत्राणि
महर्द्धिकानि, नक्षत्रेभ्यो ग्रहा महर्द्धिकाः, ग्रहेभ्यः सूर्या महर्द्धि-
काः, सूर्येभ्यश्चन्द्रा महर्द्धिका । अत एव सर्वाल्लार्द्धिकास्तारारूपाः,
सर्वमहर्द्धिकाश्चन्द्रा । इयमत्र ज्ञायना-गतिविचारणायाम् येन्य-
शीघ्रा उक्तास्ते तेन्य ऋद्धिविचारणायामुत्क्रमतो महर्द्धिका
क्रिया इति । ज० ७ वक्त्र० । जी० । सू० प्र० । च० प्र० । (चन्द्र-
सूर्ययोरुदयास्तमयने, तत्र बहुघो विप्रतिपत्तयस्तन्निराकरणं च
‘सूरमरुत’ शब्दे वक्ष्यते) गणितप्रतिपादके ज्योतिःशास्त्रे,
म० । सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।

जोडसियदेवित्थी-ज्योतिष्कदेवस्त्री-स्त्री० । चन्द्राऽऽदिज्योति-
ष्कदेवानामग्रमहिष्याम्, जी० ।

से किं तं जोडसियदेवित्थियाओ ? । जोडसियदेवि-
त्थियाओ पंचविहाओ पणत्ताओ । तं जहा-चंदविमा-
णजोडसियदेवित्थियाओ, सूरविमाणजोडसियदेवित्थिया-
ओ, गहविमाणजोडसियदेवित्थियाओ, एक्खत्तविमाण-
जोडसियदेवित्थियाओ, ताराविमाणजोडसियदेवित्थिया-
ओ । सेत्त जोडसियदेवित्थियाओ । जी० १ प्रति० ।

जोडसियमंरुल-ज्योतिष्कमण्डल-न० । चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रता-
राणां मण्डले, ज० ७ वक्त्र० । (ज्योतिष्कमण्डलनिष्पत्तिसंख्य-
‘मंडल’ शब्दे वक्ष्यते) (अथ सूर्यमण्डलानां मिथश्चन्द्रमण्ड-
लानां चान्तराणि ‘अंतर’ शब्दे प्रथमभागे ६६ पृष्ठे दृष्टव्यानि)

अथ कति मण्डलानि द्वीपे, कति च निषधलवणे चन्द्रसूर्य-
योर्भवन्तीत्याह-

संततमंतरमेयं, रवीण पणसट्ठि मंडला दीवे ।

तत्थ विसट्ठि निसट्ठे, तिनि अवाहाए तस्सेव ॥ ११ ॥

सन्तत निरन्तरम्, एतत्पूर्वोक्तं सूर्याचन्द्रयोश्च मध्ये प्रविश-
तोर्वह्निर्निर्गच्छतोश्च मण्डलानां परस्परमन्तर इत्येव, तत्र रव्योः
पञ्चषष्टिमण्डलानि द्वीपे, तत्रापि द्वाषष्टि निषधपर्वते, त्रीणि च
तस्य बाह्यागाम् । इदं तु श्रीमुनिचन्द्रसूरिजिह्वाकृतं समवाया-
कृतौ । त्रिषष्टिस्थाने जम्बूद्वीपस्य पर्यन्तिमेऽशोत्युत्तरे योजन-
शते पञ्चषष्टिर्भवन्ति । तत्र निषधपर्वते नीलवन्तपर्वते च त्रि-
षष्टिः सूर्योदयाः, सूर्यमण्डलानि इत्यर्थः । तदन्ये तु द्वे जगत्यां,
शेषाणि तु लवणे इत्युक्तमस्ति । सप्रहणीवृत्त्यादावपि त्रिषष्टि २
मण्डलानि निषधनीलवतोः, द्वे द्वे हरिवर्षकोट्यादौ ॥ ११ ॥

चंदाणं निसट्ठे वि अ, मंरुल पण गुरूवएसि दीपंति ।

सेसाई मंरुलाई, दोएह वि जलहिस्स मज्जाम्मि ॥ १२ ॥

तथा चन्द्रयोर्निषधनीलवत्पर्वते एव पञ्च मण्डलानि गुरु-
पदेशे दृश्यन्ते । शेषाणि द्वयोरपि जलधौ रवेर्दश, पञ्च
शशिनश्च भवन्ति । तत्राप्यय विशेषः—१ । २ । ३ । ४ । ५ ।
११ । १२ । १३ । १४ । १५ । एतानि चन्द्रस्य सूर्यस्याऽपि
साधारणानि । ६ । ७ । ८ । ९ । १० रूपाणि पुनश्चन्द्रस्यैव
भवन्ति, न जातुचिदपि तेषु सूर्यः समायाति । चन्द्रस्य
मण्डलान्तराणि चतुर्दश सन्ति । तत्र चतुर्षु सर्वाभ्यन्त-
रेषु सर्ववाह्यमण्डलान्तरेषु च सूर्यस्य प्रत्येक द्वादश मण्डला-
नि स्युः, मध्यवर्तिषु पट्सु चन्द्रमण्डलान्तरेषु सूर्यमण्डलानि
त्रयोदश भवन्ति ॥ १२ ॥ म० ।

चन्द्रमण्डलाऽऽदिविष्कम्भो यथा-

एगट्ठिभागे ठेत्तू-ण जोयणं तस्स होति जे जागा ।

ते चंदा छप्पन्नं, अरुयालीसं जवे सूरा ॥

एकषष्ट्या योजनप्रमाणाद्भूतनिष्पन्नं तस्य भवन्ति ये
मागा एकषष्टिसंख्या, ते च चन्द्राश्चन्द्रमण्डलानि पट्पञ्चाशद्
भवन्ति । सूर्यमण्डलं नि भवन्त्यष्टाचत्वारिंशद्भागाः । किमुक्त
भवति ?-योजनस्यैकषष्टिमागाः पट्पञ्चाशच्चन्द्रमण्डलस्य वि-
ष्कम्भपरिमाणं सूर्यमण्डलस्याष्टाचत्वारिंशत् । एतदेव गव्यूत-
परिमाणेन चिन्त्यते-तत्र चतुर्गव्यूत योजनमिति पट्पञ्चाशच्च-
तुर्भिर्गुण्यते, जाते के शते चतुर्विंशत्यधिके । ७२४ । तयारेक-
षष्ट्या भागे इने लब्धाख्य-क्रोशा, एकस्य च क्रोशस्य एक-
चत्वारिंशद्वेकषष्टिभागाः । विष्कम्भार्द्धं चोत्तमेध, ततोऽष्टाविंश-
तिरेकषष्ट्यभागा योजनस्योत्तमपरिमाणं चन्द्रमण्डलस्य सा-
र्वगव्यूतमेकचत्वारिंशद्विसप्तत्यधिकं भागा गव्यूतस्य, तथा स्-
यंमण्डलस्याष्टाचत्वारिंशद्विंशद्भागा योजनस्य चतुर्भिर्गुण्य ते,
जातं द्विनयत्यधिकं शतम् । १६२१ । तस्यैकषष्ट्या भागा ह्रियते, स-
व्याख्य-क्रोशा, क्रोशस्य च त्र्येकषष्टिभागा विष्कम्भार्द्धमुत्तमे

च इत्यु-सेधपरिमाणं चतुर्विंशत्येकषष्टिभागा योजनस्य । यदि वा अर्धं गव्यूतं, न च चाविंशत्यधिकशतनामानं गव्यूतस्य । तथा चन्द्रस्य चन्द्रमण्डलस्य परिधेः परिमाणं द्वे योजने, त्रयः क्रोशाः, एकस्य क्रोशस्य सप्तत्रिंशदेकषष्टिभागा विशेषाधिका । सूर्यमण्डलस्य द्वे योजने, एकः क्रोशः, अष्टापञ्चाशच्च सप्तषष्टिभागाः क्रोशस्य विशेषाधिका । नक्षत्राऽऽदिमण्डलानां तु विश्वम्माऽऽदिपरिमाणं सप्तद्विंशटीकायां तत्त्वार्थटीकायां चाभिहितमस्माज्जिरति ततोऽवधार्यम् । ज्यो० ७ पा० १० । (चन्द्रसूर्यनक्षत्रप्रहाराणां मुदूर्त्तगतिप्रमाणं 'जाइसिय' शब्दे १६०५ पृष्ठे गतम्)

जोडसियराय-ज्योतिष्कराज-पुं० । चन्द्रे, सूर्ये च । "चदसुरिया य पत्थ दुवे जोडसिदा जोडसियरायाणो परिवसति ।" प्रज्ञा० २ पद । स्था० । सू० प्र० ।

जोडसियविमाण-ज्योतिष्कविमान-न० । चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्राणां विमाने, "पत्थ ए जोडसियाण देवाण तिरियमसक्के जा जोडसियविमाणावाससयसदस्सा इवति ।" प्रज्ञा० २ पद । (सर्वा विमानवक्तव्यता 'विमाण' शब्द वक्ष्यते)

जोडस्सर-योगीश्वर-पुं० । योगो धर्मः शुक्लध्यानवृत्तः, स येषां विद्यते इति योगिनः साधवः, तैरीश्वरः । सदुपदेशेन तेषां प्रवृत्तेस्तत्सम्बन्धाऽऽदिति, तेषां वा ईश्वरो योगीश्वरः । प्रभुरित्यनर्थान्तरम् । योगिनां प्रभौ, आव० ४ अ० ।

यदुक्तम्-

"चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा, शुद्धोऽथ वा तापसः, किं वा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोपि वा ? । इत्यस्वल्पविकल्पजटपमुखैः सभाष्यमाणो जनैर्नो रुष्टो न हि चैव हृष्टहृदयो योगीश्वरो गच्छति ॥१॥" उक्तं ३ अ० । याज्ञवल्क्यमुनौ, योगिनां श्रेष्ठे च । दुर्गायाम्, स्त्री० । ङीप् । वाच० ।

योगेश्वर-पुं० । युज्यन्त इति योगा मनोवाक्कायव्यापारवृत्तः, तैरीश्वरः प्रधानो योगेश्वरः । योगप्रधाने, आव० ४ अ० । श्रीकृष्णे, दुर्गायां, बन्ध्याककौटक्या च, स्त्री० । ङीप् । वाच० ।

योगिस्मर्य-त्रि० । योगिनां चिन्तनीये, आव० ४ अ० ।

जोईरमिहचारण-ज्योतीरश्मिचारण-पुं० । चारणभेदे, चन्द्रा-कर्मग्रहनक्षत्राऽऽद्यन्यतमज्योतीरश्मिसंयन्धेन ह्रस्वोव चरणचक्रमणप्रवणा ज्योतीरश्मिचारणा । प्रव० ६७ द्वार ।

जोईरस-ज्योतीरस-न० । रत्नभेदे, रा० । ज्ञा० । आ० म० । स्था० । ज्योतीरस नाम रत्नम् । ज्ञा० ३ प्रति० ।

जोईरसमय-ज्योतीरसमय-त्रि० । ज्योतीरसाऽऽख्यरत्नाऽऽत्मके, "जोईरसमया उत्तरंगा ।" "जोईरसमया वसा ।" ज्योतीरस नाम रत्न तन्मया वंशाः । रा० ।

जोकारकरण-जोत्कारकरण-न० । पित्रादीनां जोत्कारकरणाऽऽत्मके जिनभवनस्थितानामाशातनाभेदे, घ० २ अधि० ।

जोग-योग-पुं० । योजनं योगः । युज्-घञ् । बन्धे, योगो बन्ध इत्यनर्थान्तरमिति । ५० सू० ४ सूत्र । सन्धे, वृ० ६ उ० ।

आत्तु० । स्था० । ज्ञा० । प्रश्न० । निश० । सभवे, चा० १० चा० । अप्राप्तज्ञानाऽऽदिप्रापणे, कल्प० १ कृण ।

(१) "जोगकस्त्रेण वदमाणा पत्रिवहति ।" अलब्ध-स्योप्सितस्य वस्तुनो लानो योगां, लब्धस्य परिपादनं द्वेम् इति । ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० । योगो बीजाऽऽधानो-द्देशपोषणकरणम्, द्वेम् तत्तदुपपन्नाऽऽपादनम् । रा० । स-योगः, मेलने, वर्माऽऽदिधारणे, युक्तां, शब्दाऽऽदीनां प्रयोगे, समुदायशब्दस्यावयवार्थसम्बन्धे, 'योगबल समाख्या' इति मीमांसकाः । "योगः कर्मसु कौशलम्" इत्युक्ते यथास्थित-वस्तुनोऽन्वधारूपप्रतिपादनं, वाच० । विधिकर्तृनुकूलपरि-वारसपत्तां, प्रति० । छव्यतो बाह्ये मनोवाक्कायव्यापारे, त० । आ० म० । भा० चू० । न० । अनु० । नि० चू० । प० व० । प्र० । स्था० । प्रश्न० । आव० । उत्त० । सूत्र० । विश० । योगो, व्यापारः, कर्म, क्रियेत्यनर्थान्तरमिति । विशे० । आत्तु० । व्य० । जीत० । "जोगा मणमाईआ" योगा मनोव्यापाराऽऽद्य । प्रति० । आचा० । स्था० । सूत्र० । "मणवयसकाइए जोगे वदमाणाण" स्था० ६ उ० ।

(२) स च द्विधा । द्रव्ययोगो, भावयोगश्च-

द्वे मणवड्काए-जोगा दव्वा दुहा उ जावम्मि ।

जोगो सम्पत्ताई, पसत्थ इयरो य विवगीओ ॥

छव्य इति द्वारपरामर्शः । (मणवड्काए-जोगा दव्वा इति) मनोवाक्काययोग्यानि छव्याणि छव्ययोगः । इयमत्र भावना-जीवेनागृहीतानि गृहीतानि वा स्वव्यापाराप्रवृत्तानि छव्ययोगः । (दुहा उ जावम्मि ति) द्विधैव, तु शब्दस्यैवकारार्थत्वाद् द्विप्रकार एव, ज्ञावे ज्ञावविषया योगः । तद्यथा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च । तत्र प्रशस्तः सम्यक्त्वाऽऽदि । आदिशब्दाद् ज्ञानाऽऽवरणपरिग्रहः । प्रशस्तता चास्य प्रशस्यते युज्यते अनेनाऽऽत्माऽपवर्गेणेत्यन्वर्थवत्तात् । इतरो मिथ्यात्वाऽऽदियोगो विपरीतोऽप्रशस्तः, युज्यते अनेनाऽऽत्मा अष्टविधेन कर्मेणेति व्युत्पत्तिभावात् । आ० म० १ अ० २ खण्ड । "द्वजोगो-तिण्ड चणह वा जोगाण जोगो । अहवा-मणवड्कायपाओगाणि दव्वाणि । जावजोगो-" जोगो विरिय थामो, उच्छा-इ परक्कमो तहा चेछा । सत्ती सामन्थ नि य, जोगस्स हवति पज्जाया ॥१॥ सो य सम्पत्तादिअणुगतो पसत्थो, मिच्छत्तअणुअविरतिगओ अपसत्थो" । आ० चू० २ अ० ।

(२) मनोवाक्कायाऽऽत्मको योग एकस्मिन्समये शुद्धोऽशुद्धो वा जवेन्न तूभयरूप इति प्रेरकः प्राह-

नाण मणवड्काओगा, सुभाऽमुभा वि समयम्मि टीसंति ।

दव्वम्मि मीसज्जावो, भवेज्ज न उ जावकरणम्मि । १७३६ ।

ननु मनोवाक्काययोगा शुद्धा अशुभाश्च, मिथ्या इत्यर्थः । एकस्मिन्समये दृश्यन्ते तत्कथम् ? उच्यते-"सुभोऽसुभो वा स एव-समयम्मि ति (१६३६ गायत्र्या)" तथा हि-किञ्चिदविधिना दानाऽऽद्वितरणं चिन्तयत शुभाशुभो मनोयोगः । तथा-किमप्यविधि-नैव दानाऽऽदिधर्ममुपदिशत शुभाशुभो वायोगः । तथा किमप्यविधिनैव जिनपूजावन्दनाऽऽदिक्कायचेष्टा कुर्वत शुभाशुभ का-ययोग इति तदेतदयुक्तम् । कुत इत्याह-"दव्वम्मि" इत्यादि । इदमुक्तं भवति-इह द्विविधो योगः छव्यतो, ज्ञावनक्ष्णः । तत्र मनोवाक्काययोगप्रवृत्तकानि छव्याणि, मनोवाक्कायपरिष्पदाऽऽत्मको योगश्च द्रव्ययोगः । यस्त्वेतदुभयरूपयोगहेतुरप्यवसायः-

स ज्ञावयोगः । तत्र शुभाशुभरूपाणां यथोक्तचिन्तादेश-
नाकायचेष्टानां प्रवर्तके त्रिविधेऽपि स्वययोगे व्यवहारन-
यदर्शनविवक्षामात्रेण ज्ञेयदपि शुभाशुभत्वलक्षणो मिश्रभावः,
न तु मनोवाक्काययोगनिबन्धनाध्यवसायरूपे ज्ञावकरणे भा-
वाऽऽत्मके योगे । अयमभिप्रायः—द्रव्ययोगो व्यवहारनयदर्श-
नेन शुभाशुभरूपोऽपीष्यते । निश्चयनयेन तु सोऽपि शुभोऽ-
शुभो वा केवलः समस्ति, यथोक्तचिन्तादेशनाऽऽदिप्रवर्तकस्व-
ययोगाणामपि शुभाशुभरूपमिश्राणां तन्मतेनाज्ञावात् । मनो-
वाक्कायद्रव्ययोगनिबन्धनाध्यवसायरूपे तु ज्ञावकरणे भावयोगे
शुभाशुभरूपो मिश्रज्ञावो नास्ति, निश्चयनयदर्शनस्यैवाऽऽगमेऽत्र
(विवक्षितत्वात्) । न हि शुभान्यशुभानि वाऽध्यवसायस्थानानि
मुक्त्वा शुभाशुभाध्यवसायस्थानरूपस्त्वृतीयो राशिरागमे क-
चिदपीष्यते, येनाध्यवसायरूपे भावयोगे शुभाशुभत्व स्यादिति
भावः । तस्माद्भावयोग एकस्मिन्समये शुभोऽशुभो वा ज्ञवति,
न तु मिश्रः । विशेषः । प्रति० ।

(४) योगाश्च दोषाय गुणाय च भवन्ति, तदेतत्प्रतिपादयति—

मणो य वाय काओ य, तिविहो जोगमंगहो ।

ते अजुत्तस्स दोसाय, जुत्तस्स य गुणावहा ॥

मनोयोगो, वाग्योगः, काययोगश्चेति त्रिविधो योगसंग्रहो
जवति, सङ्केपतस्त्रिधा योगो जवतीत्यर्थः । ते मनोवाक्काय-
योगा अयुक्तस्यानुपयुक्तस्य दोषाय कर्मबन्धाय भवन्ति, युक्तस्य
तु त एव गुणाऽऽवहाः । कर्मनिर्जराकारिणः सपद्यन्ते । वृ० ३ उ० ।
तदात्मके आश्रवद्वारभेदे, स० ५ सम० । योजनं योगो, जीवस्य
वीर्यपरिस्पन्द इति यावत् । यदि वा—युज्यते धावनचक्षणाऽऽ-
दिक्रियासु व्यापार्यत इति योगः । कर्मणि घञ् । यद्वा—युज्यते स-
वध्यते धावनचक्षणाऽऽदिक्रियासु जीवोऽनेनेति “पुनास्ति”—॥५॥
३।१३०॥ इति करणे घञ्प्रत्ययः । कर्म० ३ कर्म० । स० । पं० स० ।
आद्येण अनु० । भावतः कायाऽऽदिकरणयुक्तस्याऽऽत्मनो वीर्य-
परिणतिविशेषे, स्था० १ उ० । अष्ट० ।

(५) स च मनोवाक्कायलक्षणसहकारिकारणभेदाद्विविधः—

“परिणामाद्यवगणह-णसाहणं तेण वृत्तनामतिग ॥” क०प्र० ।
मस्यात्तरगमनिका-परिणमनं परिणामः । अन्तर्चूतणिजर्था-
त् (व्यञ्जनात्—) ॥ ५ । ३ । १३२ ॥ इति घञ्
प्रत्ययः । परिणामाऽऽपादानमित्यर्थः । आलम्ब्यत इत्या-
लम्बनम्, ‘अनट्’ । ५ । ३ । १२४ । इति भावेऽनट्प्रत्ययः ।
गृहीतिर्ग्रहणं, तेषां साधनं, साध्यतेऽनेनेति साधनं, योगसङ्गि
वीर्यं “करणाऽऽधारे” । ५ । ३ । १२६ । इत्यनट्प्रत्ययः । तथा-
हि—तेन वीर्यविशेषण योगसंज्ञितेनौदारिकाऽऽदिशरीरप्रायो-
ग्यान् पुत्रवान् प्रथमनो गृह्णाति, गृहीत्वा च प्राणाऽपानाऽऽदि-
रूपनया परिणमयति, परिणमय्य च तन्निर्गतेतुसामर्थ्यवि-
शेषमिदमे तानेव पुत्रज्ञानवद्वम्यते । यथा मन्दशक्तिः कश्चि-
न्नगरे परिभ्रमणाय यष्टिमवलम्ब्यते, ततस्तद्वष्टमतो जातमा-
मर्थ्यविशेषः सन् तान् प्राणापानाऽऽदिपुद्गलान् विस्मृजतीति ।
परिणामाऽऽत्तमनप्रदणसाधनं वीर्ये, नेन च वीर्येण योगमंभिकेन
मनोवाक्कायावष्टमनो जायमानेन (लक्ष्णामतिगं ति) लब्ध
नामत्रिकं—मनोयोग, वाग्योगः, काययोग इति । तत्र मनसा क-
रणभूतेन योगो मनोयोगः, वाचा योगो वाग्योगः, कायेन योगः
काययोगः । कर्म० ५ कर्म० ।

(६) योगप्ररूपणायाऽऽह—

तिविहे जोगे पणत्ते । तं जहा—मणोजोगे, वयजोगे, का-
यजोगे ॥

“तिविहे जोगे” इत्यादि । इह च वीर्यान्तरायक्षयक्षयोप-
मसमुत्पलविधिविशेषप्रत्ययमभिसन्ध्यनभिसन्धिपूर्वकमात्मनो
वीर्ययोगः । आह च—“जोगो विरियं यामो, उच्छाह परकमो तहा
चिछा । सत्ती सामत्थ ति य, जोगस्स इवति पज्जाया” ॥१॥
इति । स च द्विधा—सकरणोऽकरणश्च । तत्रालेख्यस्य केवल-
न-कृत्स्नयोर्ज्ञेयदृश्ययोरर्थयोः केवलज्ञानं, दर्शनं चोपयुज्ज्ञान-
स्य योऽसावपरिस्पन्दः । प्रतिघो वीर्यविशेषः सोऽकरणः । स
च नेहाधिक्रियते, सकरणस्यैव त्रिस्थानकावतारित्वात् । अत
स्तस्यैव व्युत्पत्तिः, तमेव चाऽऽश्रित्य सूत्रव्याख्या युज्यते ।
जीवः कर्मभिर्येन “कम्मं जोगनिमित्तं वज्झइ” इति वचनाद्
युक्ते वा प्रयुक्ते य पर्यायं स योगो, वीर्यान्तरायक्षयोपशमज-
नितो जीवपरिणामविशेष इति ।

आह च—

“मणसा वयसा काए-ण वा वि जुत्तस्स विरियपरिणामो ।
जीवस्स अप्पणिज्जो, स जोगसन्नो जिणक्खामो ॥ १ ॥

तेओजोगेण जहा, रत्तत्ताई घरस्स परिणामो ।

जीवकरणप्पओगे, विरियमवि अप्पपरिणामो ” ॥ २ ॥ इति ।

स्था० ३ उ० १ उ० । औदारिकाऽऽदिशरीरस्याऽऽत्मनो वी-
र्यपरिणतिविशेषः काययोगः, औदारिकवैक्रियाऽऽहारकशरीर-
व्यापाराऽऽहृतवाग्द्रव्यसमूहसाधिव्याज्जीवव्यापारो वाग्योगः ।
नं० । पं० सं० । स्था० । सूत्र० । मनसा करणेन युक्तस्य जीव-
स्य योगो वीर्यपर्यायो पुर्वव्रस्य यष्टिकाव्यवष्टुपष्टम्भकरो
मनोयोग इति । स चतुर्विधः—सत्यमनोयोगः, मृषामनोयोगः,
सत्यमृषामनोयोगः, असत्यमृषामनोयोगश्चेति । मनसो वा योगः
करणकारणानुमतिरूपो व्यापारो मनोयोगः । एव वाग्योगोऽपि ।
एव काययोगोऽपि । नवरं, स सप्तविधः, औदारिकौदारिकमि-
श्रवैक्रियवैक्रियमिश्राऽऽहारकाऽऽहारकमिश्रकामर्णकाययोगभे-
दादिति । तत्रौदारिकाऽऽद्यः शुद्धाः सुवोधाः । औदारिकमिश्रस्तु
औदारिक एवापरिपूर्णं मिश्र उच्यते । यथा—गुरुमिश्रं दधि न
गुरुतया नापि दधितया व्यपदिश्यते, तत्ताभ्यामपरिपूर्णत्वादेव,
एवमौदारिकमिश्रं कामर्णेन नौदारिकतया, नापि कामर्णतया
व्यपदेष्टुं शक्यमपरिपूर्णत्वादिति तस्य मिश्रव्यपदेशः । एव वै-
क्रियाऽऽहारकमिश्रावपीति शतकटीकादेशः । प्रज्ञापनाद्याख्या-
नांशुस्त्वैवम-औदारिकाऽऽद्याः शुद्धास्तत्पर्याप्तकस्य, मिश्रास्व-
पर्याप्तकस्येति । तत्रोत्पत्तावौदारिककायः कामर्णेन, औदारिकश-
रीरेणश्च वैक्रियाऽऽहारककरणकाले वैक्रियाऽऽहारकाभ्यां
मिश्रो भवतीति, एवमौदारिकमिश्रः । तथा वैक्रिय-
मिश्रो देवाऽऽद्युत्पत्तौ कामर्णेन कृतवैक्रियस्य औदारिकप्र-
वेशाद्यामौदारिकेण । आहारकमिश्रस्तु साधिताऽऽहा-
रकायप्रयोजनं पुनरौदारिकप्रवेशे औदारिकेणेति का-
र्मणस्तु विग्रहे केवलममुदघातनेनेति सर्व एवायं योगः
पञ्चदशधेति । सङ्ग्रहोऽस्य—“सच्चं मोसं मीसं, मस-
च्चमोसं मणो वए चेव । काओ उरल विवियं, आहा-
रं मोसं कम्म जोगो सि” ॥ १ ॥ स्था० ३ उ० १ उ० ।
(७) कायव्यापारविशेषादेव मनोवाग्भोगा वध्यते यद्यस्मात्तनो-
ऽयमदोषः, न हि कायिको भोगः कस्याश्चिदध्यवस्थायां शरीरि-

नां जन्तूनां न वर्तते, अशरीरिणां सिद्धानामेव तन्निवृत्तेरित्यतो वाक्निसर्गाऽऽदिकालेऽपि सोऽस्त्येवेति भावः ।

तर्हि समुच्छिद्यता मनोवाग्योगकथा । नेत्याह-

किं पुण तणुसंरंजे-ण जेण मुंचड स वाइओ जोगो ।

भणइ य स माणसिओ, तणुजोगो चेव य विभत्तो । ३९॥

‘किं पुण त्ति’ तथाऽपीत्यस्यार्थः । तनश्चेदमुक्तं भवति-यद्यपि काययोगः सर्वत्रानुगतोऽस्ति, तथाऽपि येन मनोवाग्द्रव्याणामुपादानं करोति, स कायिको योगः । येन तु सरम्भेण तान्येव मुञ्चति, स वाचिकः । येन तु मनोद्रव्याणि चिन्तायां व्यापारयति, स मानसिकः । इत्येव तनुयोग एवैक उपाधिरेदातिवधा विभक्त इति । एतावन्मात्रेदेन त्रयोऽप्यमी योगा व्यवहियन्ते । परमार्थतस्त्वेक एव सर्वत्र कायिको योग इति । ३५९।

तथा च प्रमाणयन्ति-

तणुजोगो चिअ मणवड-जोगा काएण दव्वगहणाओ ।

आणापाण व्व न चे, तओ वि जोगंतरं होज्जा ॥ ३६०॥

तनुयोग एव मनोवाग्योगौ, तदन्तर्गतावेवेतावित्यर्थः । इय प्रतिज्ञा, कायेनैव तद्व्यग्रहणादिति हेतुः, प्राणापानवदिति दृष्टान्तः । यथा-कायेन द्रव्यग्रहणात् प्राणापानव्यापारः कायिकयोगात् सिध्यते, एव मनोवाग्योगावपीति ज्ञावः । न चेदेव-न चेत् त्वया प्राणापानव्यापारस्तनुयोगतयाऽन्युपगम्यते, तर्हि तकोऽपि सोऽपि प्राणापानव्यापारो योगान्तरं स्यात्, ततो योगचतुष्टयप्रसङ्गः, अनिष्टं चेत्तत्, तस्मात्कायिकयोग एवायमिति ॥ ३६० ॥

अत्र परः प्राह-

तुह्वे तणुजोगत्ते, कीस व जोगंतरं तओ न कओ ? ।

मणवडजोगा व कया, जणइ ववहारसिच्छत्थं ॥ ३६१ ॥

ननु त्वत्तुक्तयुक्त्यैव सर्वेषां तुल्ये तनुयोगत्वे मनोवाग्योगवत्किमिति तकोऽसौ प्राणापानव्यापारः कायिकयोगाद् योगान्तरं न कृतः, किमिति चतुर्थो योगो न कृत इत्यर्थः । अथ नैव क्रियते, तर्हि तुल्येऽपि तनुयोगत्वे मनोवाग्योगौ काययोगात्किमिति पृथक् कृतौ ? तस्मात्तनुयोगत्वस्य सर्वत्र तुल्यत्वादेक एव काययोगः क्रियताम् । उपाधिभेदेन तु चत्वारो वा योगाः क्रियन्ताम् । अन्यथा पक्षपातमात्रमेव स्यात्, न तु युक्तिरिति भावः । अत्रोत्तरमाह-“मणइ” इत्यादि । भण्यतेऽत्रोत्तरं, किं तत् ? इत्याह-व्यवहारस्य लोकलोकोत्तररूढस्य सिद्ध्यर्थं प्रसिद्धिनिमित्तं, मनोवाग्योगावेव पृथक्कृतौ, न प्राणापानयोग इति ॥ ३६१ ॥

व्यवहारोऽपि किमिति प्रवृत्त इत्याह-

कायकिरियाऽऽइरिचि, नाऽऽणापाणयफलं जह वईए ।

दीसइ मणसो य फुणं, तणुजोगऽअंतरो तो सो ॥ ३६२ ॥

कायक्रिया कायव्यापारः, तदतिरिक्तं तदव्यधिकं प्राणापानफलं न किमपि दृश्यते । यथा वाचो मनमश्च स्फुटं तद् दृश्यते । इदमुक्तं भवति-यथा वाचः स्वाध्यायविधानपरप्रत्यायनाऽऽदिक, मनसश्च धर्मध्यानाऽऽदिक, विशिष्टस्फुटं कायक्रियाऽतिरिक्तफलमुपलभ्यते, नैव प्राणापानयो, इति तनुयोगाऽभ्यन्तरवर्त्येवासौ प्राणापानव्यापारो व्यवहियते, न पृथक् । न च वक्तव्यजीवत्यसाविति प्रतीतिजननाऽऽदिक प्राणापानफलमनुपल-

भ्यत एवेति, एवचतस्य प्रयोजनमात्रस्य सर्वत्र विद्यमानत्वाद् धावनवल्गनाऽऽदिव्यापारस्यापि पृथक् योगत्वप्रसङ्गात्, तस्माद्विशिष्टव्यवहाराद्भूतपरप्रत्यायनाऽऽदिफलत्वाद्वा मनोयोगावेव पृथक् कृतौ, न प्राणापानयोग इति । तदेव तनुयोगो वाङ्मनोयोगो वाग्योगो वाग्योगः, मनने तु व्याप्रियमाणो मनोयोगः ; वाग्विषयो योगो वाग्योगः, मनोविषयो योगो मनोयोग इति कृत्वा । इत्येव तनुयोगविशेषावेव वाङ्मनोयोगौ इत्येतद्विशिष्टम् ॥ ३६२ ॥

अथवा स्वतन्त्रावेवेतौ इति दर्शयन्नाह-

अहवा तणुजोगादिअ-वडव्वसमूहजीववावारी ।

सो वडजोगो जणइ, वाया निसिरिज्जए तेणं ॥ ३६३ ॥

तह तणुवावारादिअ-मणदव्वसमूहजीववावारी ।

सो मणजोगो भणइ, मणइ नेयं जओ तेणं ॥ ३६४ ॥

अथवा-तनुयोगेन कायव्यापारेणाऽऽहतो गृहीतो योऽसौ वाग्द्रव्यसमूहः, तेन सहकारिकारणभूतेन तन्निर्गम्यार्थं योऽसौ जीवस्य व्यापारः, स वाग्योगो जण्यते, वाचा सहकारिकारणभूतया जीवस्य योगो वाग्योग इति कृत्वा । किं पुनस्तेन क्रियते ? इत्याह-सैव वाक् तेन जीवव्यापारेण निरुज्यते-परप्रत्यायनार्थमुच्यते इति । तथा तनुव्यापारेणाऽऽहतो योऽसौ मनोद्रव्यसमूहः, तेन सहकारिकारणभूतेन वस्तुचिन्तनाय योऽसौ जीवस्य व्यापारः, स मनोयोगो जण्यते, मनसा सहकारिकारणभूतेन जीवस्य योगो मनोयोग इति व्युत्पत्तेः । कुतः पुनरयमनोयोगः ? इत्याह-यतस्तेन ज्ञेयं जिनमूर्त्यादिकं मन्येत चिन्त्यते, इतस्तस्य मनोयोगत्वमिति । तदेवमत्र पक्षे वाग्द्रव्यनिसर्गाऽऽदिकाले तनोर्व्यापारः सन्नपि न विवक्षितः, किं तु वाङ्मनोद्रव्यसचिवस्य जीवस्यैवेति स्वतन्त्रावेव वाङ्मनोयोगौ, न तु तनुयोगविशेषज्जाविति भावः । आनापानद्रव्यसाचिव्यात्, तन्मोचने जन्तोस्तद्योगोऽपि स्वतन्त्रं पृथक् प्राप्नोतीति चेत् । न । “मणइ व्यवहारसिच्छत्थं । (३६१ गाथा)” इत्यादिना प्रतिविहितत्वादिति ॥ विशेषः ॥

(८) सामान्येन योग प्ररूप्य विशेषतो नारकाऽऽदिषु चतुर्विंशतो पदेषु तमतिदिशन्नाह-

एवं येरइयाणं विगल्लिदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं ।

“एव” इत्यादि कण्ठ्य, नवरमतिप्रसङ्गपरिहारायैदमुक्तम् । (विगल्लिदियवज्जाणं ति) तत्र विकलेन्द्रिया अपञ्चेन्द्रियास्तेषां ह्येकेन्द्रियाणां काययोग एव, द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां तु काययोगवाग्योगाविति । स्यात् ३ ग० १ उ० । जी० । (योगानाश्रित्य दण्डकः ‘पञ्चोग’ शब्दे वदयते)

उत्पलजीवानधिहृत्य-

ते णं जंते ! जीवा किं मणजोगी, वडजोगी, कायजोगी ? गोयमा ! एणो मणजोगी, एणो वयजोगी, कायजोगी वा, कायजोगिणो वा ॥ म० ११ श० १ उ० । जी० ।

मनुष्याणां योगो यथा-

ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी, वडजोगी, कायजोगी, अजोगी ? गोयमा ! मणजोगी वि, वडजोगी वि, कायजोगी वि, अजोगी वि ॥

योगद्वारे मनोयोगिनो, चाभ्योगिनः, काययोगिनोऽभ्योगिनश्च । त-
त्रायोगिनः शैलेश्यवस्थां प्रतिपन्नाः । जी० १ प्रनि० । (पुत्राका-
ऽऽदीनां योगो 'णिगथ' शब्दे । सयताऽऽदीनां योगः 'स-
अय' शब्दे वक्ष्यते)

(१) नैरायिकाऽऽदिद्वयकेषु समविषमयोगावधिकृत्य योगा-
धिकारादेवेदमाह-

दो जंते ! पेरडया पढमसमयउधवखणा किं समजोगी, वि-
समजोगी ? । गोयमा ! सिय समजोगी, सिय विसमजोगी ।
से केणट्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ-सिय समजोगी, सिय विस-
मजोगी ? । गोयमा ! आहारयाओ वा से अणाहारए, अ-
णाहारयाओ वा से आहारए, सिय हीणे, सिय तुल्ले, सिय
अब्बहिण, जइ हीणे असंखेज्जभागहीणे वा, संखेज्ज-
भागहीणे वा, संखेज्जगुणहीणे वा, असंखेज्जगुणहीणे वा,
अइ अब्बहिण असंखेज्जज्जागमब्बहिण वा, संखेज्जज्जा-
गमब्बहिण वा, संखेज्जगुणमब्बहिण वा, असंखेज्जगुण-
मब्बहिण वा, से तेणट्टेणं जाव सिय समजोगी, सिय
विसमजोगी, एवं जाव वेमाणिया ।

"दो भंते ! " इत्यादि । प्रथम समय उपपन्नयोर्ययोस्तौ प्रथ-
मसमयोपपन्नौ, उत्पत्तिश्चेद् नरकक्षेत्रप्राप्तिः, सा च द्वयोरपि
विग्रहेण, ऋजुगत्या वा, एकस्य वा विग्रहेण, अन्यस्य च ऋजुग-
त्येति । (समजोगि स्ति) समो योगो विद्यते ययोस्तौ समयोगि-
नौ, एव विषमयोगिनौ । "आहारयाओ वा " इत्यादि । आहा-
रकाद्वा, आहारक नारकमाश्रित्य (से स्ति) स नारकोऽनाहा-
रकः । अनाहारकाद्वा, अनाहारकं नारकमाश्रित्याहारकः । किमि-
त्याह ?- (सिय हीण स्ति) यो नारको विग्रहानावेनागत्याऽऽहारक
एवोत्पन्नोऽसौ निरन्तराऽऽहारकत्वादुपचित एव, तदपेक्षया च
यो विग्रहगत्याऽनाहारको भूत्वोत्पन्नोऽसौ हीनः पूर्वमनाहार-
कत्वेनानुपवित्तत्वास्तीनयोगत्वेन च विषमयोगी स्यादिति भावः ।
(सिय तुल्ले स्ति) यो समानसमयया विग्रहगत्याऽनाहारको
भूत्वोत्पन्नो, ऋजुगत्या वा गत्योत्पन्नो, तस्यैक इतरापेक्षया
तुल्य, समयोगी नवतीति भावः । (अब्बहिण स्ति) यो विग्र-
हानावेनाहारक एवाऽऽगतोऽसौ विग्रहगत्यनाहारकापेक्षयोप-
चिततरत्वेनाभ्यधिको विषमयोगीति ज्ञावः । इह च- "आहा-
रयाओ वा से अणाहारए " इत्यनेन हीनतायाः, " अणाहार-
याओ वा आहारए " इत्यनेन चाभ्यधिकताया निबन्धनमुक्तम् ।
तुल्यनानिबन्धनं तु समानधर्मनालक्षणं प्रसिद्धत्वात्प्रोक्त-
मिति । भ० १५ श० १ उ० । (सयोगिमनोयोगिवाग्योगि-
काययोग्ययोगिकानामल्पवहुत्व, ससारसमापन्नजीवानां यो-
गाल्पबहुत्वं च 'अप्पाबहुय' शब्दे प्रथमभागे ६५६ पृष्ठे दृश्य-
म् । एकेन्द्रियाऽऽदीनां योगनंभवो, अनन्तानुबन्धयुदयरहिते
मिथ्यादृष्टौ यावन्तो योगास्ते ऽऽर्थात्तानां योगवृत्तस्थितिवन्ध-
प्रस्तावे 'बंध' शब्दे दृश्याः) भूतोपदिष्टे संयमहेतौ सम्यक्का-
नोवाक्याभ्यापारे च । योगाः भूतोपदिष्टाः संयमहेतवः
व्य० १ उ० । योगाः सम्यक्मनोवाक्याभ्यापारा इति । अने०
३ अधि० । योगो त्रिशिष्टमनोवाक्याभ्यापर इति च । सूत्र० १

धु० ८ भ० । समाधौ, उक्त० १ अ० । ध्यानविशेषे, षो० २ वि-
ब० । आत्माभ्यन्तरपरिणामे, द्वा० १६ द्वा० ।

(१०) कतिविधो योग इत्याह-

साद्वम्बनो निराल-म्बनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः ।

जिनरूपध्यानं ख-न्वाद्यस्तत्तत्त्वगस्त्वपरः ॥ १ ॥

सह आद्वम्बनेन चक्षुरादिज्ञानविषयेण प्रतिमाऽऽदिना वर्धते
इति साद्वम्बनः, निराद्वम्बनेन आऽऽद्वम्बनाद्विषयभाषापक्षिरूपा-
भिष्कान्तो निराद्वम्बनः, यो हि कृत्रिम्येन ध्यायते, न च स्वरूपं
दृश्यते, तद्विषयो निरालम्बन इति यावत् । योगो ध्यानविशेषः,
परः प्रधानो, द्विधा ज्ञेयो द्विविधो वेदितव्यः । जिनरूपस्य स-
मवसरणस्थितस्य, ध्यानं चिन्तनं, खलुशब्दो वाक्याशङ्कारे,
आद्यः प्रथमः, सालम्बनो योगः । तस्यैव जिनस्य तत्त्व केवल-
जीवप्रदेशसङ्घातरूप केवलज्ञानाऽऽदिस्वप्नाव, तस्मिन् गच्छतीति
तत्तत्त्वगः । तुरेवकारार्थः, अपरोऽनलम्बनः, मुक्तपरमात्मस्वरूप-
ध्यानमित्यर्थः ॥ १ ॥

कथं पुनर्जिनरूपं ध्यातव्यमित्याह-

अष्टपृथग्जनचित्त-त्यागाद्योगिकुलचित्तयोगेन ।

जिनरूपं ध्यातव्यं, योगविधावन्यथा दोषः ॥ २ ॥

अष्ट च तानि पृथग्जनचित्तानि च, तेषां त्यागात्परिहारात्,
योगिकुलस्य चित्तं मनः, तद्योगेन तत्संबन्धि, जिनरूपं परमाऽऽ-
त्मरूपं, ध्यातव्यं ध्येयं, योगविधौ योगविधाने, अन्यथा दोषोऽ-
पराधः ॥ २ ॥

तान्येव चाष्टौ चित्तान्याह-

खेदोद्वेगक्षेपो-त्यागान्त्यन्यमुदुगाऽऽसङ्गैः ।

युक्तानि हि चित्तानि, प्रबन्धतो वर्जयेद् मतिमान् ॥ ३ ॥

खेद आन्तना, क्रियास्वप्रवृत्तिहेतु, पथि परिश्रान्तवत् । संदा-
भावेऽप्युद्वेगः, स्थानस्थितस्यैव उद्विग्नता, कुर्वाणोऽप्युद्विग्नः
करोति न सुखं लभते । क्षेपः क्लिप्तचित्तता, अन्तराऽन्तराऽन्यत्र
न्यस्तचित्तवत् । उत्थानं चित्तस्याप्रशान्तवादिता, मनःप्रभृती-
नामुद्वेकाद् मदावष्टब्धपुरुषवत् । भ्रान्तिरतस्मिन्तद्ग्रहणं, श-
क्तिकार्या रजनाधारोपवत् । अन्यमुद् अन्यदुर्घः । रग् रागः,
पीडाभङ्गो वा । आसङ्गोऽभिष्वङ्गः । खेदोद्वेगश्च, क्षेपश्चो-
त्थानं च, भ्रान्तिश्चान्यमुच्च, रक् चोऽऽसङ्गश्च, तैर्युक्तानि
हि संबद्धानि हि, चित्तानि प्रस्तुतान्यष्ट, प्रबन्धतः प्रबन्धेन,
वर्जयेत्पारहरेत्, मतिमान् बुद्धिमान् ॥ ३ ॥

खेदाऽऽदीनि चित्तदोषान् फलद्वारेणोपदर्शयन्त्याह-

खेदे दाढ्याजावा-सं प्रणिधानमिह सुन्दरं भवति ।

एतच्चेह प्रवर, कृपिकर्मणि सक्षिप्तवद् ज्ञेयम् ॥ ४ ॥

खेदे चित्तदोषे सति, दाढ्याभावाद् दृढत्वाभावाद् न प्रणिधान-
मैकान्यम्, इह प्रस्तुते योगे, सुन्दरं भवति । एतच्च प्रणिधानम्,
इह योगं, प्रवरं प्रधानं, कृपिकर्मणि ध्याननिष्पत्तिक्रमे, सखि-
बधजलवज्ज्ञेयम् ॥ ४ ॥

चद्वेगे विदेषा-छिष्टिममं करणमस्य पापेन ।

योगिकुलजन्मबाधक-मलमेतत्तद्विदामिष्टम् ॥ ५ ॥

चद्वेगे चित्तदोषे, विदेषाद्योगविषयतो, विष्टिममं राजविष्टि-
रूपं, करणमस्य योगस्य, पापेन हेतुभूतेन, एतच्चैवविधं करणम्,

योगिना कुले यज्जन्म, तस्य बाधकम् । अनेन योगिकुलजन्मापि जन्मान्तरे न लज्यते इति कृत्वा योगिकुलजन्मबाधकम्, अल-
मत्यर्थम्, एतच्च द्विदामिष्ट योगविदामभिमतम् ॥ ५ ॥

क्षेपेऽपि चाप्रबन्धा-दिष्टफलसमृद्धये न जात्वेतत् ।

नासकृत्पादनतः, शालिरपि फलाऽऽवहः पुंसः ॥ ६ ॥

क्षेपेऽपि च चित्तदोषे, अप्रबन्धात्प्रबन्धत्वाभावात्, चित्तस्य इष्टफलसमृद्धये विवक्षितफलसमृद्धयर्थं योगनिष्पत्तये, न, जातु कदाचित्, एतत्करण, चित्तं वा भवति । किमन्यत्रान्यत्र चित्तप्रक्षेपे फलसमृद्धिर्न भवतीति ? आह-नासकृदनेकशः, उत्पादनत उत्खननात्, शालिरपि धान्यविशेष, फलाऽऽवह-फल-सयुक्त, पुंस-पुरुषस्य यतो जवति ॥ ६ ॥

उत्याने निर्वेदात्, करणमकरणोदयं सदैवास्य ।

अत्यागत्यागोचित-मेतत्तु स्वमयेऽपि मतम् ॥ ७ ॥

इत्याने चित्तदोषे सत्यप्रशान्तवाहितायां, निर्वेदाक्षेतोः, करण निष्पादनम् अकरणोदय भाविकाज्ञमाश्रित्याकरणस्यैवोदयो यास्सन्निति तत्तथा, सदैवास्य योगस्य, न विद्यत त्यागो यस्य कथञ्चिदुपादेयत्वात्तदत्याग, त्यागायांचित्तं योग्यम्, अप्रशा-स्तवाहितादोषात् । अत्याग च तस्यागोचितं च अत्यागत्यागो-चितम्, एतत्तु एतत्पुन, करणमजिसवध्यते । स्वमयेऽपि स्व-सिद्धान्तेऽपि, मतमिष्टम् ॥ ७ ॥

आन्तौ विभ्रमयोगद्, न हि संस्कारः कृतेतराऽऽदिगतः ।

तदज्ञावे तत्करणं, प्रक्रान्तविरोधनिष्टफलम् ॥ ८ ॥

आन्तौ चित्तदोषे सति, विभ्रमयोगान्मनोविभ्रमसबन्धात् न हि संस्कारो नैव धामनाविशेषः कृतेतराऽऽदिगत-इदं मया कृतामिनरदकृतम् । आदिशब्दादिदं मयोच्चरितमिदमनुच्चरितम् । एतज्ज्ञ एतद्विषय । न हि मनाविभ्रमे कृतेतराऽऽदिसं-स्कारो जवति । तदभावे संस्काराज्ञावे, तत्करण-तस्य प्रस्तुतस्य योगस्य करण, प्रक्रान्तविरोधि प्रस्तुतयोगविरोधि, अनिष्ट-फलमिष्टफलरहितम् ॥ ८ ॥

अन्यमुद्दि तत्र रागात्, तदनादरताऽर्थतो महापाया ।

सर्वानर्थनिमित्तं, मुद्विषयाङ्गारवृष्ट्याजा ॥ ९ ॥

अनुष्ठीयमानादन्यत्र मुत्प्रमोद, तस्या सत्यां चित्तदोषरूपायां, तत्रान्यस्मिन् वा, रागादभिलाषाऽतिरेकात्, तदनादरता अनुष्ठी-यमानानादरभावो, अर्थत सामर्थ्यात्, महापाया महानपायो य-स्या सकाशात्सा तथा, सर्वानर्थनिमित्तं सर्वेषामनर्थानां हेतुः, तदनादरताऽभिसवध्यते । मुद्विषयाङ्गारवृष्ट्याभा-मुदो हर्षस्य विषयो यस्तस्मिन्नङ्गारवृष्ट्याभाऽङ्गारवृष्टिप्रतिच्छायाऽङ्गार-वृष्टिसदृशी, प्रमोदविषयार्थोपघातकारिणित्यर्थः । इय चा-न्यमुत्सुन्दरेष्वपि शास्त्रोक्तेषु चैत्यवन्दनास्वाध्यायकरणाऽऽदिषु श्रुतानुरागाच्चैत्यवन्दनाऽऽद्यनाद्वियमाणस्य तत्करणवेलायामपि तदुपयोगाभावेनेतरत्राऽऽसक्तचित्तवृत्ते सदोषा, न हि शास्त्रो-क्तयोरनुष्ठानयोरयं विशय समस्ति-यदुतैकमादरविषयो, अ-न्यदनादरविषय इति ॥ ९ ॥

रुजि निजजात्युच्छेदात्, करणमपि हि नेष्टसिद्धये नियमात् ।

अस्येत्यनुष्ठानं, तेनैतद् वन्ध्यफलमेव ॥ १० ॥

रुजि रोगे चित्तदोषे सति, नजजात्युच्छेदादिति । कोऽर्थः ? कर-

णमपि हि नेष्टसिद्धये नाभिमतफलनिष्पत्तये, नियमादियमेत, अस्य प्रस्तुतस्यार्थस्य, इत्यनुष्ठानम्-इति हेतोर्ननुष्ठानमक-रण, तेन कारणेन, एतत्करण, बाध्यफलमेवेष्टफलाभावात् । इय हि रुग्णरूपा पीरारूपा वाऽनुष्ठानजातेरुच्छेदकरणद्वारेण सर्वानुष्ठानानां वन्ध्यफलत्वाऽऽपादनाय प्रजवति, तेन सदोषा विवेकिना परिहृतव्येति दर्शिता ॥ १० ॥

आसङ्गेऽप्यविधाना-दसङ्गमवत्युचितमित्यफलमेतत् ।

भवतीष्टफलदमुच्चै-स्तदप्यमङ्गं यतः परमम् ॥ ११ ॥

आसङ्गेऽपि चित्तदोषे सति विधीयमानानुष्ठाने इदमेव सुन्द-रमित्येव रूपे, अविधानाच्छास्त्रोक्तविधेरभावात्, मार्करनवर-तप्रवृत्तिर्न विद्यते सङ्गो यस्यां मेयमसङ्गाऽभिष्वङ्गाभाववती, असङ्गा चासौ सक्तिश्च, तस्या उचित योग्यमिति कृत्वा, अफल-मेनदिष्टफलरहितमेतदनुष्ठानम्, भवति जायते, इष्टफलदमिष्टफ-लसपादकम्, उच्चैरत्यर्थं, तदपि शास्त्रोक्तमनुष्ठानम्, असङ्गम-भिष्वङ्गरहितम्, यतो यस्मात्, परम प्रधानम् । असङ्गयुक्त ह्य-नुष्ठानं तन्मात्रगुणस्थानकस्थितिकार्येव, न मोहोन्मूलनद्वारेण केवलज्ञानोत्पत्तये प्रभवति, तस्मात्तदर्थिना आसङ्गस्य दोष-रूपता विज्ञेयति ॥ ११ ॥

एवमष्टपृथग्जनचित्तदोषान् प्रतिपाद्य, तस्यागद्वारेण योगिचित्तमुपदर्शयन्नाह-

एतदोषविमुक्त, शान्तोदात्ताऽऽदिभावसंयुक्तम् ।

सतत परार्थनियतं, सङ्कलेशविवर्जितं चैव ॥ १२ ॥

एतदोषविमुक्तमष्टचित्तदोषवियुक्तम्, शान्तोदात्ताऽऽदिभावसं-युक्तम्-शान्त उपशमवान् । यथोक्तम्-“ न यत्र दुःखं न सुखं न रागो, न द्वेषमोहौ न च काचिद्विद्यम् । रसः स शान्तो विहितो मुनानां, सर्वेषु भावेषु समः प्रदिष्टः ॥ १ ॥ ” उदात्त उदारः । यत उक्तम्-“ अयं निजः परो वेति, गणना लघुचेत-साम् । उदारचरितानां तु, वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ १ ॥ ” आदि-शब्दाङ्गस्मीरर्धाराऽऽदिभावपरिग्रहः । तेन सयुक्तं समन्वितम्, सततमनवरतम्, परार्थनियतं परोपकारनियतवृत्ति, मदङ्गे-शविवर्जितं चैव-सङ्कलेशो विशुद्धिप्रतिपक्कं कालुष्यं, तेन विरहितं चैव ॥ १२ ॥

सुस्वप्नदर्शनपर, ममुल्लसद्गुणगणौघमत्यन्तम् ।

कल्पतरुजकलयं, शुनोदयं योगिनां चित्तम् ॥ १३ ॥

सुस्वप्नदर्शनपर-गोचना स्वप्ना सुस्वप्ना-ध्वेनसुरभिपुष्पवस्त्राऽऽ-तपत्रचामराऽऽदयः, तद्दर्शनप्रवृत्तम्, ममुल्लसद्गुणगणौघो गुण-निकरप्रवाहो र्यासन्तत्समुल्लसद्गुणगणौघम्, अत्यन्तमतिशये-न, कल्पतरुजकलयः, कल्पतरुर्वाज न्वजनकं कारणं तेन तुल्य-म्, शुभोदयं योगिनां चित्तम्, शुभ उदयोऽस्येति शुनोदयम् ॥ १३ ॥

कस्य पुनरेवविध विशेषेण योगिनाश्चित्तं भवतीत्याह-

एवविधमिदं चित्तं, भवति प्रायः प्रवृत्तिचक्रम् ।

ध्यानमपि शस्तमस्य, त्वधिकृतमित्याहुराचार्याः ॥ १४ ॥

एवविधमवस्वरूपम्, इह प्रक्रमे, चित्तं मनः, भवति सम्भवति, प्रायो बाहुल्येन, प्रवृत्तचक्रस्य प्रवृत्तरात्रिद्विचानुष्ठानममूढस्य योगिनः, ध्यानमपि पूर्वोक्तस्वरूपम्, शम्भ प्रशम्भम्, अस्य त्व-स्यैव, अधिकृतं प्रस्तुतम्, इत्याहुराचार्याः । सुरयो ध्रुवते ॥ १४ ॥

कथं पुनस्तस्यानं देशाऽऽद्यपेक्षया भवतीत्याह-
शुद्धे विविक्तदेशे, सम्यक्मयमितकाययोगस्य ।
कायोत्सर्गेण दृढं, यद्वा पर्यङ्कबन्धेन ॥ १५ ॥

शुद्धे शुद्धौ, विविक्तदेशे जनाऽऽकीर्णाऽऽदिरादिने, सम्यगवैपरी-
त्येन, मयमितकाययोगस्य नियमितसर्वकायचेष्टस्य, कायोत्स-
र्गेण उद्भूतस्थानरूपेण, दृढमत्यर्थम्, यद्वा-पर्यङ्कबन्धेनाऽऽसन-
विशेषरूपेण ॥ १५ ॥

साध्यागमानुसारात्, चेतो विन्यस्य जगवति विशुद्धम् ।
स्पर्शाऽऽवेधात्तस्मिन्-प्रयोगिन्स्मरणयोगेन ॥ १६ ॥

साधु यथा जवत्येवमागमानुसारात् सिद्धान्तानुसारेण, चेत-
श्चित्तम्, विन्यस्य निक्षिप्य, भगवति । जने, विशुद्धं विशुद्धिमत्,
स्पर्शस्तरवद्भानम्, तस्याऽऽवेधात् सस्कारात्, तस्मिन्स्थाने, सिद्धाः
प्रतिष्ठिता लब्धाऽऽत्मलाभा ये योगिन्स्तेषां स्मरणयोग-
स्मरणव्यापारः, तेन । यो हि यत्र कर्मणि सिद्धस्तदनुस्मरण
तत्रेष्टफलसिद्धये भवति ॥ १६ ॥ पौ० १४ वि० ।

‘योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः’ इति पातञ्जलांके सर्वविषयेभ्योऽन्तः-
करणवृत्तेर्निरोधः, वाच० । योगो मनोवाक्कायनिरोध इति । स-
था० । योगश्चाख्यरोधनमिति । उक्त० १२ अ० । “ मोक्षेण
योजनादेव, योगो यत्र निरुच्यते । लक्षणं तेन तन्मुख्य-हेतु-
व्यापारताऽस्य तु ॥ १ ॥ ” इत्युक्तलक्षणे मोक्षमुख्यहेतौ व्या-
पारे, द्वा० ।

(११) योगस्य मोक्षहेतुत्वमेव भावयन्नाह-
मोक्षहेतुर्यतो योगो, निश्चये न ततः क्वचित् ।

साध्याभेदात्, तथाज्ञावे, तूक्तिभेदो न कारणम् ॥ ३ ॥

मोक्षहेतुर्निवृत्तिनिमित्तं, यतो यस्मात् कारणात्, योगः, सर्व-
योगशास्त्रकारैः समीयते । मिथ्येते भेदमनुभवन्ति, न नैव, ततो
मोक्षहेतुत्वाद्धेतोः क्वचिद्योगशास्त्रे । एतदपि कुतः, इत्याह-सा-
ध्याभेदात्-साध्यस्य योगाभ्यासनिष्पाद्यस्य मोक्षस्याभेदादे-
करूपत्वात् । सकलकर्महेतुशक्यलक्षणो हि मोक्षः, न तत्र क-
श्चिद्वेद इति । एवसाति यस्मिन् तदाह-तथाज्ञावे तु मोक्षा-
भेदज्ञावे पुन सति, उक्तिभेदो योगशास्त्रे साध्याऽऽदीनां योगा-
ज्ञाना यो भणितः स, न कारणं हेतुयोगभेदस्य । न हि नाम-
मात्रभेदेन भावा भिद्यन्ते, एकस्यापि शक्ताऽऽदेरनेकन नाम्ना
व्यवहियमाणत्वात् ॥ ३ ॥

अथात्रैव विशेषमाह-

मोक्षहेतुत्वमेवास्य, किं तु यत्नेन धीधनैः ।

मद्गोचराऽऽदिमंशुद्धं, मृग्य स्वहितकाङ्क्षिभिः ॥ ४ ॥

मोक्षहेतुत्वमेव मोक्षनिमित्तत्वात् एव, नापरं किञ्चित्, अस्य योग-
स्य, किं तु केवल, यत्नेनाऽऽदेरेण, धीधनैर्वृद्धिमद्धिः, मृग्यमिन्धु-
सरेण योगः । कीदृशम्?, इति । आह-मनाऽनुपचरितेन, गोचरा-
ऽऽदिनाऽऽनन्तरमय दर्शयिष्यमाणेन संकुक्षमनवद्य, मृग्यम । की-
दृशरत्नाऽऽदी मोक्षहेतुर्यतो युज्यते अन्यैरूपेण निपुणोद्वापो-
द्वागेन गतेरप्यायम्?, स्वहितकाङ्क्षिभिरात्मकल्याणचिन्तकैः । यो-
गवज्जनः, यां हि सर्वपुरुषार्थयज्ञना नियमान्नेष्यते । यद्वान्नि-
‘ एमो य उक्तमो ज, पुत्रिमन्थो ण्य यन्त्रमो नियमा । यन्नि-
म्र सध्वेष्ट, कल्याणेषु न सदेहो ॥ १० ॥ ४ ॥

अथ कस्मादस्य गोचराऽऽदिशुद्धिर्मुच्यते?, इत्याह-शुद्धाऽऽह-
गोचरश्च स्वरूपं च, फलं च यदि युज्यते ।

अस्य योगस्ततोऽयं यद् मुख्यशब्दार्थयोगतः ॥ ५ ॥

गोचरा विषयः परिणामिजीवलक्षणः, स्वरूपं सर्वार्थेष्वचि-
तप्रवृत्तिलक्षणम्, फलं मोक्षाऽऽत्मकम्, चकारा उक्तसमुच्चये ।
यदि इत्यन्युपगमे । युज्यते घटने, अस्य योगस्य, योगः । ततो
गोचराऽऽदियोगाद्, अयं प्रस्तुतो, यद्यस्मात्स्यात् । एतदपि
कुतः?, इत्याह-मुख्यस्यानुपचरितस्य शब्दार्थस्य मोक्षेण यो-
जनाद्योग इत्येवंलक्षणस्य योगतो घटनात् ॥ ५ ॥ यो० वि० ।

(१२) योगस्य वृत्तणं निरूपयन्नाह-

मोक्षेण योजनादेव, योगो ह्यत्र निरुच्यते ।

लक्षणं तेन तन्मुख्य-हेतुव्यापारताऽस्य तु ॥ १ ॥

योगो हि योगशब्दो हि, अत्र लोके, प्रवचने वा, मोक्षेण योज-
नादेव, निरुच्यते व्युत्पाद्यते, तेनास्य योगस्य तु, तन्मुख्यहेतु-
व्यापारता, लक्षणं, निरुक्तार्थस्याप्यनतिप्रसक्तस्य लक्षणत्वान-
पायात् ॥ १ ॥

मुख्यत्वं चान्तरङ्गत्वात्, फलाऽऽक्षेपाच्च दर्शितम् ।

चरमे पुद्गलाऽऽवर्त्ते, यत एतस्य संज्ञवः ॥ २ ॥

न सन्मार्गाभिमुख्यं स्या-दावर्त्तेषु परेषु तु ।

मिथ्यात्वच्छ्रुतवृद्धीनां, दिङ्मृदानां विवाद्भिनाम् ॥ ३ ॥

मुख्यत्वं चान्तरङ्गत्वान्मोक्षप्रत्युपादानत्वात्, फलाऽऽक्षेपात्फल-
जननं प्रत्यविलम्बत्वाच्च; दर्शितं प्रवचने, यतो यस्माद्, चरमे
पुद्गलाऽऽवर्त्ते, एतस्य योगस्य संभवः । इत्थं ह्यमव्यवृत्तमव्यक्रि-
याव्यवच्छेदं कृतो भवति, एकस्य मोक्षानुपादानत्वादन्यस्य
च फलविलम्बादिति ध्येयम् ॥ २ ॥ नेति स्पष्ट ॥ ३ ॥

तदा जवाभिनन्दी स्यात्, संज्ञाविष्कभणं विना ।

धर्मकृत् कश्चिदेवाङ्गी, लोकपङ्क्तिरुक्ताऽऽदरः ॥ ४ ॥

तदाऽऽवरमेष्वावर्त्तेषु, अङ्गी प्राणी, मन्त्राविष्कम्भणम् आहारा-
ऽऽदिनहोदयवज्जनलक्षणं विना, कश्चिदेव धर्मकृत्लौकिकत्राको-
त्तरप्रवृत्त्याऽऽदिधर्मकारः, लोकपङ्क्तौ लोकसदृशभावसपाद-
नरूपायां, कृताऽऽदरः कृतयज्ञः स्यात् ॥ ४ ॥

कुक्षो ह्यनरतिर्दीनो, मत्सरी जयवान् शत्रुः ।

अङ्गो जवाभिनन्दी स्याद्, निष्फलाऽऽरम्भमद्गतः ॥ ५ ॥

कुक्षः कुपणः, शोभनरिप्याच्छाशीलः, दीनः, सर्वदादृष्टकल्या-
ण, मत्सरी परकल्याणदृष्टिश्च, जयवाग्रित्यर्जितः, शत्रो मा-
यावी, अङ्गो मूर्खः, मवाभिनन्दी-“असारोऽप्येष ससार”, मार-
वान्ध इत्यने । दधिदुग्धास्तुताम्बूल-पण्यपण्याङ्गनाऽऽदि-
भिः । इत्यादिवचनैः ससारः अभिनन्दनशीलः, न्याद्भवेद्, निष्फ-
लाऽऽरम्भमद्गतः सर्वनातस्वाजिनियेशाद् व्यर्थक्रियासपन्नः ॥ ५ ॥

लोकाऽऽराधनहेतोर्या, मविनेनान्तगाऽऽत्मना ।

क्रियते सत्क्रिया सा च, लोकपङ्क्तिरुक्ताऽऽहता ॥ ६ ॥

लोकाऽऽराधनहेतौ लोकचिन्ताऽऽवर्जनानामिच्छा, या मविनेन की-
र्तिस्पृहाऽऽदिमात्रिन्ययनाऽऽनन्तरात्मना चित्तरूपेण, क्रियते सत्क्रि-
या शिष्टममान्यारूपा, सा च योगनिरूपणायां लोकपङ्क्तिरु-
क्ता लोकशास्त्रम् ॥ ६ ॥

महत्त्वपत्वबोधेन, विपरीतफलाऽऽवहा ।

जवानिनन्दिनो लोक-पङ्क्त्या धर्मक्रिया मता ॥ ७ ॥

महति अधरीकृतकल्पद्रुचिन्तामणिकामधेनौ धर्मे, अष्टपत्वबो-
धेनातितुच्छकीर्त्यादिमात्रहेतुत्वज्ञानेन, विपरीतफलाऽऽवहा
दुरन्तससारानुबन्धिना, भवानिनन्दिनो जीवस्य, लोकपङ्क्त्या
धर्मक्रिया मता, नात्र केवलमफलत्वमेव, किं तु विपरीतफल-
त्वमिति भावः ॥ ७ ॥

धर्मार्थं सा शुभायापि, धर्मस्तु न तदर्थिनः ।

क्लेशोऽपीष्टो धनार्थं हि, क्लेशार्थं जातु नो धनम् ॥ ८ ॥

धर्मार्थं सम्पद्दर्शनाऽऽदिमोक्षबीजाऽऽधाननिमित्तम्, सा
लोकपङ्क्तिः, दानसंमानोचितसन्नायणाऽऽदिनिश्चितैरुपायैः शु-
भाय कुशलानुबन्धायापि । धर्मस्तु तदर्थिनो लोकपङ्क्त्यर्थिनो न
शुभाय, हि बतौ, धनार्थं क्लेशोऽपीष्टो-धनार्थिनां राजसेवाऽऽ-
हौ प्रवृत्तिदर्शनात् । क्लेशार्थं जातु कदाचिद्, धन नेष्टम्, न हि
'धनाद् मे क्लेशो जवतु' इति कोपाच्छति प्रेक्षावान् ।

तदिदमुक्त योगविन्दौ-

" धर्मार्थं लोकपङ्क्तिः स्यात्, कल्याणाङ्गं मदामते ।

तदर्थं तु पुनर्धर्मः, पापायादपधियामलम् ॥ ९० ॥ "

तथा-

" जनप्रियत्व शुद्धं, सद्धर्मसिद्धिफलदमलम् ।

धर्मप्रशंसनाऽऽदे-बीजः, आध्यानाऽऽदिभावेन ॥ ११ ॥ " ॥ ८ ॥ इति ।

अनाजोगवतः साऽपि, धर्माहानिकृतो वरम् ।

शुभा तत्त्वेन नैकाऽपि, प्रणिधानाऽऽद्यजावतः ॥ ९ ॥

अनाजोगवतः समूर्द्धतजप्रायस्य स्वभावत एव वैतयिकप्र-
कृते, साऽपि लोकपङ्क्त्या धर्मक्रियाऽपि, धर्माहानिकृतो धर्मं
महत्त्वस्यैव यथास्थितस्याज्ञानाद्भवोक्तदेच्छाया अज्ञावेन महत्त्व-
रूपत्वाप्रतिपत्तेर्धर्महान्यकारिणो, वरमन्यापेक्षया मनाक् सुन्दरा,
तत्त्वेन तत्त्वतः, पुनर्नैकाऽपि प्रणिधानाऽऽद्यजावतो नैकाऽपि
वरः, प्रणिधानाऽऽदीना क्रियाशुद्धिहेतुत्वात् ॥ ९ ॥

तानेवाऽऽह-

प्रणिधानं प्रवृत्तिश्च, तथा विघ्नजयस्त्रिधा ।

सिद्धिश्च विनियोगश्च, एते कर्मशुभाऽऽशयाः ॥ १० ॥

कर्माणि क्रियायां, शुभाऽऽशया स्वपुष्टिशुद्धचतुर्बन्धहेतव-
शुभपरिणामा, पुष्टिपचयः, शुद्धिश्च ज्ञानाऽऽदिगुणविधाति-
घातिकर्महासोत्थनिर्मलता, इत्यवधेयम् ॥ १० ॥

प्रणिधानं क्रियानिष्ठ-मधोवृत्तिकृपाऽनुगम् ।

परोपकारसारं च, चित्तं पापविवर्जितम् ॥ ११ ॥

प्रणिधानं क्रियानिष्ठमधिकृतधर्मस्थानादविचलितस्वभावम्,
अधोवृत्तिषु स्वप्रतिपन्नधर्मस्थानादधस्ताद्वर्त्तमानेषु, प्राणिषु
कृपाऽनुग करुणाऽन्विनं, न तु हीनगुणत्वेन तेषु छेषसमन्विनं,
परोपकारसारं च परार्थनिष्पत्तिप्रधानं च, चित्तं पापविवर्जितं
सावद्यपरिहारेण निरवयवस्तुविषयम् ॥ ११ ॥

प्रवृत्तिः प्रकृतस्थाने, यत्नातिशयसंभवा ।

अन्याभिज्ञापरहिता, चेतःपरिणतिः स्थिरा ॥ १२ ॥

प्रवृत्तिः प्रकृतस्थानाऽधिकृतधर्मविषये, यत्नातिशयसंभवा पूर्व-
प्रयत्नाधिकोत्तरप्रयत्नजनितः, अन्याभिलाषेणाधिकुनेतरकार्या-

भिलाषेण रहिता, चेतःसोऽन्नरात्मन, परिणतिः स्थिरा एकाग्रः,
स्वविषय एव यत्नातिशयाज्जाना तत्रैव च तज्जननीत्यर्थः ॥ १२ ॥

बाह्यान्तर्व्याधिर्मिथ्यात्व-जयव्यङ्ग्याऽऽशयाऽऽत्मकः ।

कण्टकज्वरमोहानां, जयैर्विघ्नजयः समः ॥ १३ ॥

बाह्यव्याधयः शीतोष्णाऽऽद्य, अन्तर्व्याधयश्च ज्वराऽऽद्यः,
मिथ्यात्व भगवद्भचनाश्रयान्, तेषां जयस्तत्कृतवैकल्यानिराकरण
तद्व्यङ्ग्याऽऽशयाऽऽत्मकः कण्टकज्वरमाहानां जयैः समो विघ्नज-
यः । इत्थं च हीनमध्यमोत्कृष्टत्वेनास्य त्रिविधत्व प्रागुक्त व्यक्ती-
कृतम् । तथाहि-कस्यचित् पुंसः कण्टकाऽऽकीर्णमार्गावतीर्णस्य
कण्टकविघ्नो विशिष्टगमनविधातहेतुः, तच्छिहते तु पथि प्रवृत्तस्य
निराकुल गमनं सजायते, एव कण्टकविघ्नजयसमः प्रथमो
विघ्नजयः । तथा-तस्यैव ज्वरवेदनाऽजिभूतशरीरस्य विह्वलपा-
दन्यासस्य निराकुल गमनं चिकीर्षोरपि तत्कर्तुमशक्नुवतः क-
ण्टकविघ्नादप्यधिको ज्वरविघ्नः, तज्जयस्तु निराकुलप्रवृत्तिहेतुः ।
एव ज्वरविघ्नसमो द्वितीयो विघ्नजयः । तस्यैव चाध्वनि जिगमि-
षोर्दिह्मोदकद्वयो मोहविघ्नः, तेनाजिभूतस्य प्रयमाणस्याप्य-
ध्वनौ नैनं गमनोत्साहः कथञ्चित्प्राप्तुर्भवति, तज्जयस्तु स्वरसतो
मार्गगमनप्रवृत्तिहेतुः । एवमिह मोहविघ्नजयसमस्तृतीयो वि-
घ्नजयः । इति फलैकोक्षेयाः खल्वते ॥ १३ ॥

सिद्धिस्तात्त्विकधर्माऽऽप्तिः, साक्षादनुभवाऽऽत्मिका ।

कृपोपकारविनया-न्विता हीनाऽऽदिषु क्रमात् ॥ १४ ॥

सिद्धिः तात्त्विकस्याज्यासशुद्धस्य, न त्वान्यासिकमात्रस्य,
धर्मस्य अहिंसाऽऽदेः, आसिःपलब्धिः, साक्षादनुपचारेण, अनु-
भवाऽऽत्मिका आत्मन आत्मना आत्मनि सविस्तररूपा ज्ञानदर्शन-
चारित्रैकमूर्तिका, हीनाऽऽदिषु क्रमात् कृपोपकारविनयान्विता,
हीनैः कृपाऽन्विता, मध्यमे उपकारान्विता, अधिके च विनययु-
ता ॥ १४ ॥

अन्यस्य योजनं धर्मं, विनियोगस्तदुत्तरम् ।

कार्यमन्वयसंपत्त्या, तदन्वयफलं मतम् ॥ १५ ॥

अन्यस्य स्वयनिरिक्तस्य, योजनं धर्मोऽहिंसाऽऽदौ विनियोगः,
तदुत्तरं सिद्ध्युत्तरं कार्यम् । तदन्वयसंपत्त्याऽविच्छेदसिद्ध्या,
अवन्वयफलमव्यभिचारिकं मतम् । स्वपरोपकारबुद्धिलक्ष-
णस्यानेकजन्मान्तरसन्ततोद्बोधेन प्रकृष्टधर्मस्थानावाप्तिहेतु-
त्वात् ॥ १५ ॥

एतैराशययोगैस्तु, विना धर्मार्थं न क्रिया ।

प्रत्युत प्रत्यपायाय, लोभक्रोधक्रिया यथा ॥ १६ ॥

एतैः प्रणिधानाऽऽदिभिः, आशययोगैस्तु विना धर्मार्थं न क्रिया
बाह्याकारव्यापाररूपा, प्रत्युतान्तर्मान्तिन्यसद्भावात् प्रत्यपाया-
येत्यमाणप्रतिपक्षविघ्नाय, यथा लोभक्रोधक्रिया कूटतुहाऽऽ-
दिसद्भावाऽऽदिलक्षणा । तदुक्तम्-"तत्त्वेन तु पुनर्नैकाऽऽप्यत्र
धर्मक्रिया मता । तत्प्रवृत्त्यादिवैगुण्या-लोभक्रोधक्रिया यथा ॥"
॥ १६ ॥ (यो० वि०) ॥ १६ ॥

तस्मादचरमाऽऽवर्त्ते-पञ्चयोगो योगवर्त्तनः ।

योग्यत्वेऽपि तृणाऽऽदीनां, घृतत्वाऽऽदेस्तदा यथा ॥ १७ ॥

तस्मात्प्रणिधानाऽऽद्यभावात्, अचरमाऽऽवर्त्तेषु योगवर्त्तनो
योगमार्गस्य, अयोगाऽसंभवः । योग्यत्वेऽपि योगस्वरूपयोग्य-
त्वेऽपि, तृणाऽऽदीनां, तदा तृणाऽऽदिकात्वे, यथा घृतत्वा-
ऽऽदेरयोगः-तृणाऽऽदिपरिणामकालं तृणाऽऽदृष्टाऽऽदिपरि-

णामस्वरूपयोग्यत्वेऽपि घृताऽऽदिपरिणामसहकारियोग्यताऽ-
भावाद् यथा न घृताऽऽदिपरिणाम, तथा प्रकृतेऽपि भावनी-
यम् । अत एव सहकारियोग्यताऽभाववति तत्र कावे कार्या-
नुपधानम् ।

तद् योग्यताऽभाववत्त्वेनैव साधयितुमभिप्रेत्याऽऽह
(योगविन्दो) हरिभट्टसूरिः-

“ तस्माच्चरमाऽऽवर्त्त-प्वध्यात्म नैव युज्यते ।

कार्यस्थितितरोर्यद्व-त्तज्जन्मस्वामर सुखम् ॥ ९३ ॥

तैजसानां च जीवानां, भव्यानामपि नो तदा ।

यथा चारित्रमित्येवं, नान्यदा योगसम्भव ॥ ९४ ॥ ” इति ॥ १७ ॥

नवनीताऽऽदिकल्पस्त-चरमाऽऽवर्त्त इष्यते ।

अत्रैव विमलो जावो, गोपेन्द्रोऽपि यदभ्यधात् ॥ १८ ॥

नवनीताऽऽदिकल्पो घृतपरिणामनिबन्धननवनीतदधिदुग्धाऽऽ-
दितुल्यः, न तस्मात्, चरमाऽऽवर्त्त इष्यते योगपरिणामनिबन्ध-
नम् । अत्रैव चरमाऽऽवर्त्त एव, विमलो भावो भवाभिष्वङ्गाभा-
वाद्भवति । यज्ञोपेन्द्रोऽपि अन्यथाद् जह्म्यन्तरेण ॥ १८ ॥

अनिवृत्ताधिकारायां, प्रकृतौ सर्वथैव हि ।

न पुंसस्तत्त्वमार्गेऽस्मिन्, जिज्ञासाऽपि प्रवर्तते ॥ १९ ॥

अनिवृत्तं प्रतिबोमशक्त्याऽन्तरहीनोऽधिकारः पुरुषाभिभव-
नरूपो यस्यास्तस्यां प्रकृतौ, सर्वथैव हि सर्वैरेव प्रकारैः,
अपुनर्वन्धस्थानस्याप्यप्राप्तावित्यर्थः । न नैव, पुंसस्तत्त्वमार्गेऽ-
स्मिन् वक्तुमुपक्रान्ते, जिज्ञासाऽपि ज्ञातुमिच्छाऽपि, किं पुनस्त-
दज्याम ? इत्यपिशब्दार्थः । प्रवर्तने सजायते ॥ १९ ॥

साधिकारप्रकृतिम-त्यावर्त्तं हि नियोगतः ।

पथ्येच्छेव न जिज्ञासा, क्षेत्रोगोदये जवेत् ॥ २० ॥

साधिकारा पुरुषाभिभवप्रवृत्ता या प्रकृति, तद्व्यावर्त्तं हि,
नियोगतो निश्चयतः, जिज्ञासा तत्त्वमार्गपरिज्ञानेच्छा, न जवेत् ।
क्षेत्रोगोदये इव पथ्येच्छा । क्षेत्रोगो नाम-रोगान्तराऽऽधार-
भूत कुष्टाऽऽदिरोगः, ततो यथा पथ्यापथ्यधीविपर्यासः, तथा
प्रकृतेऽपि ॥ २० ॥

पुरुषाभिभवः कश्चित्, तस्यामपि हि हीयते ।

युक्तं तेनैतदधिक-मुपरिष्ठाद् जणिष्यते ॥ २१ ॥

तस्यामपि हि जिज्ञासायामपि हि सत्यां, काश्चित्पुरुषाभिभवः,
प्रकृतेर्हीयते निवर्तते, न ह्येकान्तनाशोणपापस्य विमलो जाव
समवति, तेनैतज्जोपेन्द्रोक्तं युक्तम् । अधिकमपरिणामात्मनपक्षे
तदभिभवतन्निवृत्त्याद्यनुपपत्तिलक्षणम्, उपरिष्ठादग्रिमद्वित्रि-
शिकाया, भणिष्यते ॥ २१ ॥

भावस्य मोक्षहेतुत्वं, तेन मोक्षे व्यवस्थितम् ।

तस्यैव चरमाऽऽवर्त्तं, क्रियाया अपि योगतः ॥ २२ ॥

तेन भावस्यान्त परिणामस्य, मोक्षे मुख्यहेतुत्व व्यवस्थित,
तेन स एव याग इत्युक्तं जयति । तस्यैव योगनश्चरमाऽऽवर्त्तं
क्रियाया अपि मोक्षे मुख्यहेतुत्वम्, अतस्तस्या अपि योगत्व-
मिति जावः ॥ २२ ॥

रमानुवेधात्ताम्रस्य, हेमत्वं जायते यथा ।

क्रियाया अपि सम्यक्त्वं, तथा जावानुवेधनः ॥ २३ ॥

ताम्रस्य रसानुवेधात्तिद्धरससपकाद्, यथा हेमत्वं जायते,

तथा क्रियाया अपि भावानुवेधनः सम्यक्त्व मोक्षसपादनश-
क्तिरूपम् ॥ २३ ॥

जावसात्म्ये त एवास्याः, भङ्गेऽपि व्यक्तमन्वयः ।

सुवर्णघटतुल्यां तां, भ्रुवते सौगता अपि ॥ २४ ॥

अत एवास्याः क्रियाया भावसात्म्ये स्वजननशक्त्या जावव्याप्ति-
लक्षणे सति, भङ्गेऽपि तथाविधकषायादयान्नाशऽपि, व्यक्त प्रक-
टम्, अन्वयो भावानुवृत्तिवक्षणः, तद्व्यक्त्यभावेऽपि तच्छक्त्य-
नपगमात् । अत एव ता भावशुद्धां क्रिया, सौगता अपि सुवर्णघट-
तुल्यां भ्रुवते । यथा हि सुवर्णघटो भिद्यमानोऽपि न सुवर्णानु-
बन्धं मुञ्चति, एव शुभक्रिया तथाविधकषायादयान्नाशऽपि शुभफ-
लेवेति । तदिदमुक्तम्-“ भाववृत्तिरतोऽवश्य, सानुबन्ध शुभोद-
यम् । गायतेऽन्यैरपि ह्येतत्, सुवर्णघटसन्निभम् ॥ २४ ॥ ”
(यो० वि०) इति ॥ २४ ॥

शिरोदकसमो जावः, क्रिया च खननोपमा ।

जावपूर्वादनुष्ठानाद्, जाववृत्तिरतो ध्रुवा ॥ २५ ॥

शिरोदकसमस्तथाविधकूपे सटजप्रवृत्ताशराजवृत्तुल्यो भावः,
क्रिया च खननोपमा शिराऽऽश्रयकूपाऽऽदिखननसदृशी, अतो
जावपूर्वादनुष्ठानाद्भाववृत्तिर्ध्रुवा, जलवृद्धौ कूपखननस्येव भाव-
वृद्धौ क्रियाया हेतुत्वाद्भावस्य दलत्वेऽपि बहुदलमेलनरू-
पाया वृद्धेस्तदन्वयव्यतिरेकानुविधानात् ॥ २५ ॥

मणुकचूर्णमदृशः, क्लेशध्वंसः क्रियाकृतः ।

तद्भस्मसदृशस्तु स्याद्, जावपूर्वक्रियाकृतः ॥ २६ ॥

क्रियाकृतः केवलक्रियाजनितः, क्लेशध्वंसो रागाऽऽदिपरित्यग-
मणुकचूर्णसदृशः, पुनरुत्पत्तिशक्त्यन्वितत्वात् । भावपूर्व-
क्रियाकृतस्तु तद्भस्मसदृशो मणुकभस्ममदृशः न्यात्, पुनरु-
त्पत्तिशक्त्यजावात् । एव च क्लेशध्वंसविशेषजनक शक्तिवि-
शेष एव क्रियायां भाववृद्धयनुकूल इति फलितम् ॥ २६ ॥

तथा च-

विचित्रजावद्वारा तत्, क्रिया हेतुः शिवं प्रति ।

अस्या व्यञ्जकताऽप्येवा, परा ज्ञाननयोचिता ॥ २७ ॥
विचित्रो भावोऽध्यात्माऽऽदिरूपः, तद्द्वारा क्रिया, शिवं प्रति हेतुः,
दण्ड इव चक्रभ्रमिद्वारा घटे । करणता च तस्याः शक्तिविशेषण,
न तु भावपूर्वकत्वेनेव, भावस्यान्यथासिद्धिप्रसङ्गात् । अस्याः
क्रियाया, व्यञ्जकताऽप्येवा हेतुता विशेषरूपा परा । अत एव
जावस्य ज्ञापकत्वरूपाऽऽव्यञ्जकता ज्ञाननयोचिता ज्ञाननय-
प्राधान्योपयुक्ता, न तु व्यवहारतो वास्तवी, अन्यथा सत्कार्य-
वादप्रसङ्गादिति भावः ॥ २७ ॥

व्यापाराद्विद्वर्तत्वाद्, वीर्योद्धामाच्च स स्मृतः ।

विविच्यमाना जियन्ते, परिणामा हि वस्तुनः ॥ २८ ॥

स योगः, त्रिद्विस्तत्त्वाद् ज्ञानपरिणामाद्, वीर्योद्धामादात्म-
शक्तिस्फोरणाच्च, व्यापारः स्मृतः, क्रमवत प्रवृत्तिविषयस्य
व्यापारत्वात् । एतेन क्वयाऽऽदेव्यवच्छेदः । हि यता, विविच्य-
माना भेदनयेन गृह्यमाणा, वस्तुनः परिणामा भिद्यन्ते । तथा
च-न व्यापाराऽऽश्रयस्यापि व्यापारत्वमिति भावः ॥ २८ ॥

पतन्वयाऽऽह-

जीवस्थानानि मर्वाणि, गुणस्थानानि मार्गणाः ।

परिणामा विवर्तन्ते, जीवस्तु न कदाचन ॥ २९ ॥

सर्वाणि चतुर्दशापि जीवस्थानानि गुणस्थानानि तावन्त्येव,
मार्गणा गनीन्द्रियाऽऽद्याः परिणामा विवर्तन्ते-दशाविंशप
भजन्त, जीवस्तु कदाचन न विवर्तते, तस्य शुद्धावयकभावस्वै-
कस्वभावत्वात् ॥ २६ ॥

उपाधिः कर्मणैव स्या-दाचाराऽऽदौ श्रुतं ह्यदः ।

विज्ञानानित्यज्ञावेऽपि, ततो नित्यः स्वभाववान् ॥ ३० ॥

आचाराऽऽदौ ह्यदः श्रुतम्-यदुत उपाधि कर्मणैव स्यात्, “क-
स्मृणा उवाह। जायति चि” वचनात्। ततो विभावानां मिथ्या-
स्वगुणस्थानादारज्यायोगिगुणस्थान यावत् प्रवर्तमानानामौगा-
धिकभावानाम्, अनित्यभावेऽपि स्वज्ञाववानात्मा नित्य, तस्यो-
पाध्यजनितत्वात्, उपाधिनिमित्तका अप्यात्मनो भावः स्तद्रूपा एव
शुद्ध्यन्ते इति चेत्। नत्यम्। शुद्धनयदृष्ट्याऽऽत्मपुद्गलयो स्वस्वशु-
द्धभावजननचरितार्थत्वे संयोगजभावस्य भिन्नौ खटिकाश्वेति
इव विविच्यमानस्यैकप्राप्यनन्तभावन मिथ्यात्वात् ॥ ३० ॥

अन्याऽऽदेः स्यादनेदेऽपि, शुद्धजेदनयाऽऽदिना ।

इत्थं व्युत्पादनं युक्तं, नयसारा हि देशना ॥ ३१ ॥

अन्याऽऽदेः परिणामेऽपि स्यात् कथञ्चिदभेदेऽपि शुद्ध केवलो
यो जेदनयस्तदादिना, इत्थमुक्तीत्या, व्युत्पादनं युक्तम्। नयसा-
रानयप्रधाना हि देशः । शास्त्रे प्रवर्तते, अन्यथाऽनुयोगपरिणत
आत्माऽपि योग इनीष्यत एव, चरणाऽऽत्मनोऽपि जगवत्यां
प्रतिपादनादिनि भावः ॥ ३१ ॥

योगलक्षणमित्येवं, जानाना जिनशासने ।

परोक्तानि परीकृत, परमाऽऽनन्दवर्धनीः ॥ ३२ ॥

योगलक्षणमिति स्पष्टम् ॥ ३२ ॥ द्वा० १० द्वा० ।

(१३) स्वकीय योगलक्षणमन्यदीययागलक्षणे विचारिते
सति स्थिरीभवतीति तदर्थमयमारम्भः-

चित्तवृत्तिनिरोधं तु, योगमाह पतञ्जलिः ।

छटुः स्वरूपावस्थानं, यत्र स्यादविकारिणि ॥ १ ॥

पतञ्जलिस्तु चित्तवृत्तिनिरोधयोगमाह। तथा च सूत्रम्-“योग-
श्चित्तवृत्तिनिरोधः” (१-२) इति । तत्र चित्तपदार्थं व्याचष्टे-
छटु पुरुषस्य, स्वरूपे चिन्मात्ररूपतायाम्, अवस्थानं यत्र य-
स्मिन् स्यात्, अविकारिणि व्युत्पन्नविवेकख्यातेश्चित्संक्रमाभा-
वात् कर्तृत्वजिमाननिवृत्तौ प्रोन्मुक्तपरिणामेन । तथा च सूत्रम्-
“तदा छटु स्वरूपेऽवस्थानमिति” (१-३) ॥ १ ॥

आपन्ने विषयऽऽकारं, यत्र चेन्द्रियवृत्तितः ।

पुमान् भाति तथा चन्द्र-श्चलनीरे चलन् यथा ॥ २ ॥

यत्र चेन्द्रियवृत्तिरिन्द्रियवृत्तिद्वारा, विषयाऽऽकारमापन्न विष-
याऽऽकारपरिणते मति, पुमान् पुरुषस्तथा भाति यथा चन्द्रनीरे
चलन् चन्द्र, स्थगतधर्माध्यारोपाधिष्ठानत्वेन प्रतीयत इत्यर्थः ।
तथा च सूत्रम्-“वृत्तिसारूप्यमितरत्रेति” (१-४) ॥ २ ॥

तच्चित्तं वृत्तयस्तस्य, पञ्चतयः प्रकीर्तिताः ।

मानं भ्रमो विकल्पश्च, निष्ठा च स्मृतिरेव च ॥ ३ ॥

तच्चित्तं तस्य वृत्तिसमुदायलक्षणस्यावयविनाऽवयववृत्ताः
पञ्चतयो वृत्तयः प्रकीर्तिता । तदुक्तम्-“वृत्तयः पञ्चतयः
त्रिगुणकिल्लः” (साख्य० २-३२) (‘आक्षिप्त’ योग० १-५)
क्लिष्टा फलेशाऽऽक्रान्ता, तद्विपरीता अपि तावत् एव ।

ना एत्रोद्दिशति-मानं प्रमाणम्, भ्रमो, विकल्पो, निष्ठा च,
स्मृतिरेव च । तदाह-“प्रमाणविपर्ययविकल्पनिष्ठाः स्मृ-
तयः ।” (१-६) ॥ ३ ॥

आत्मा क्रमेण लक्षणमाह-

मानं ज्ञानं यथार्थं स्या-दतस्मिन्तन्मतिर्भ्रमः ।

सुखैतन्यमित्यादौ, विकल्पोऽवस्तुशाब्दधीः ॥ ४ ॥

निष्ठा च वासनाऽज्ञाव-प्रत्ययाऽऽलम्बना स्मृता ।

सुखाऽऽदिविषया वृत्ति-जर्गरे स्मृतिदर्शनात् ॥ ५ ॥

तथाऽनुभूतविषया-सप्रमोपः स्मृतिः स्मृता ।

आमां निगोधः शक्त्याऽन्तः-स्थितिर्हेतौ बहिर्हतिः ॥ ६ ॥

मानं यथार्थं तद्वति तदवगाहि ज्ञानं स्यात्। तदाह-“अविसर्वादि
ज्ञानं प्रमाणमिति” भ्रमोऽतस्मिन्तदभाववति तन्मति । यदाह-
“विपर्ययो मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् ।” (१-७) सशयोऽपि
स्याणुर्वा पुरुषो वेत्यतद्रूपप्रतिष्ठत्वाद्भवान्तर्भवति । पुनश्चै-
तन्यमित्यादौ अवस्तुविषया शाब्दधीर्विकल्पः । अत्र हि देवद-
त्तस्य कम्बल इतिवत् शब्दजनिते ज्ञाने पृष्ठयर्थो भेदोऽध्यवसी-
यते, तमिहाविद्यमानमपि समारोप्य प्रवर्तनेऽध्यवसायः । वस्तु-
तस्तु चैतन्यमेव पुरुष इति । तदाह-“शब्दज्ञानानुपानी वस्तु-
शून्यो (असदर्थव्यवहारविषयो) विकल्पः” (१-८) इति । भ्र-
मविशेष एवायमस्त्विति चेत् । न । तयाविशेषशब्दजन्यजनकतावे-
नास्य विद्वत्तत्वात्, विषयाज्ञावज्ञानेऽपि प्रवृत्तेश्च । यद्वैज “व-
स्तुनस्तथात्मनोपेक्षमाणा योऽध्यवसायः स विकल्प इत्युच्यते”
इति ॥ ४ ॥ अभावप्रत्ययाऽऽलम्बना भावप्रत्ययाऽऽलम्बनविरहिता
वासना च निष्ठा स्मृता, सन्ततमुद्दिशत्वात्तमसः । समन्ताव-
प्यपरित्यागेन या प्रवर्तते इत्यर्थः । तदाह-“अभावप्रत्ययाऽऽल-
म्बना वृत्तिर्निष्ठा” (१-९) इत्येव जागरे जाग्रदवस्थायां स्मृ-
तिदर्शनात् सुखमहमस्वाप्समिति स्मृत्यालोचनात्तुत्वाऽऽदिवि-
षया वृत्तिः, स्वापकावे सुखाननुभवे तदा तत्स्मृत्यनुपपत्तेः ॥ ५ ॥
तथाऽनुभूतविषयस्य प्रमाणविपर्ययविकल्पनिष्ठाऽनुभूतार्थस्या-
सप्रमोपः सस्कारद्वारेण बुद्धाबुपारोहः स्मृतिः स्मृता । तदाह-
“अनुभूतविषयासप्रमोपः स्मृतिरिति” (१-११) आत्मा मुक्तानां
पञ्चानामपि वृत्तीनाम्, हेतौ स्वकारणे, शक्त्या शक्तिरूपतया, अ-
न्तर्वाह्याभिनिवेशनिवृत्त्याऽन्तर्मुखतया स्थितिरदस्थान, बहिर्हेति-
प्रकाशप्रवृत्तिनियमरूपविधानः । एतदुभय निराध उच्यते ॥ ६ ॥

स चाज्यासाच्च वैराग्या-तत्राज्यामः स्थितौ भ्रमः ।

दृढज्ञमिः स च चिर, नैरन्तर्याऽऽद्राऽऽश्रितः ॥ ७ ॥

स चोक्तलक्षणां निरोधश्च अज्यामाद्वैराग्याच्च जवति । तदु-
क्तम्-“अज्यासवैराग्याज्यां तन्निरोध इति ।” (१-१२) तत्रा-
ज्यास स्थितौ वृत्तिरहितस्य चित्तस्य स्वरूपनिष्ठे परिणामे
भ्रमो यत्नः । पुनः पुनस्तथात्वेन चेनास निवेशनरूपः । तदाह-
“तत्र स्थितौ यत्नोऽज्यास इति” (१-१३) स च चिर चि-
रकाल नैरन्तर्येणाऽऽदरेण चाऽऽश्रितो दृढभूमिः स्थितो भवति ।
तदाह-“स तु दीर्घकालनैरन्तर्यसत्कारमेवितो दृढभूमिरिति”
(१-१४) ॥ ७ ॥

या वर्षाकारमज्ञा स्याद्, दृष्टाऽऽनुश्रविकार्ययोः ।

वितृष्णस्यापरं तत् स्या-द्वैराग्यमनघानना ॥ ८ ॥

दृष्टद्वैवोपपन्नमान शब्दाऽऽदि, आनुश्रविकार्यो वैवतोऽऽ-

चिति पुद्वपरूपा चिच्छक्तिः, अङ्गाङ्गिभावत्रागभ्यां परिणामपरि-
णामिभावगमनाज्याम्. अप्रतिसकमाऽन्येनासक्रीणां । यथा हि
गुणा स्ववृद्धिगमनलक्षणे परिणामेऽङ्गिनमुपसंक्रामन्ति तद्वत्ता-
मिवाऽऽपश्यन्ते, यथा चाऽऽत्रोक्तपरमाणव प्रत्यगन्तो विषयव्याप्तु-
वन्ति, नैव चिन्तिशक्तिः, तस्या सर्वदंष्ट्ररूपतया व्यतिष्ठितत्वेन
व्यवस्थितत्वादित्यर्थः । तत्तस्माच्चित्तसाध्याने बुद्धेस्तदाकारता-
ऽऽपत्तां चेतनायामिवोपजायमानायां, बुद्धिवृत्तिप्रतिमक्रान्ता-
याश्च चिच्छक्तेर्बुद्धिविशिष्टतया संपत्तां स्वसद्युत्पत्तेश्चैतित्यर्थः ।
रूपदृष्ट्याज्यामुपगन्तुं, रूपरूपतामित्राऽऽपश्यन्, गृहीतविषयाऽऽ-
कारपरिणाम च चित्त, सर्वार्थगोचर सर्वविषयग्रहणसमर्थ भ-
वति । तदुक्तम्-“चित्तरूपप्रतिमक्रमायास्तदाऽऽकाराऽऽपत्तां स्वयं

स्विसवेदनम् ।” (४-२२) ‘द्रष्टृदृश्योपरकृ चित्त सर्वार्थम् ।’ (४-२३)
यथा हि निर्मल स्फटिकदर्पणाऽऽद्येव प्रतिविम्बग्रहणसमर्थम्, एव
रजस्तमोज्यामनभिभूत सत्त्व शुद्धत्वाच्चिच्छायाग्रहणसमर्थं, न
पुनरशुद्धत्वाज्जस्तमसी । ततो न्यग्भूतरजस्तमोरूपमङ्कितया
सत्त्व निश्चलप्रदीपशिखाऽऽकार सदैवैकरूपतया परिणममान
चिच्छायाग्रहणसामर्थ्यादामोक्षप्राप्तेरवतिष्ठते, यथाऽयस्कान्त-
सन्निधाने लोहस्य चलनमाविर्भवति, एव चिद्रूपपुरुषसन्निधा-
ने सत्त्वस्याभिव्यङ्ग्यमभिव्यज्यते चैतन्यमिति ॥ १५ ॥

इत्थं च द्विविधा चिच्छक्तिरित्याह-

नित्योदिता त्वन्निव्यङ्ग्या, चिच्छक्तिर्द्विविधा हि नः ।

आद्या पुमान् द्वितीया तु, सत्त्वे तत्तन्निधानतः ॥ १६ ॥

नित्योदिता, तु पुन, अन्निव्यङ्ग्या, द्विविधा हि न - अस्माक
चिच्छक्ति - आद्या नित्योदिता पुमान् पुरुष एव, द्वितीयाऽन्निव्यङ्ग-
ग्या तु, तत्सन्निधानतः पुंसः सामीप्यात्, सत्त्वे सत्त्वनिष्ठा यज्ञो ज -
“ अत एवास्मिन् दर्शने द्वे चिच्छक्ती - नित्योदिता, अन्निव्यङ्ग्या
च । नित्योदिता चिच्छक्ति पुरुष तत्सन्निधानाभिव्यक्त्याऽभि-
प्वङ्ग चैतन्य सत्त्वमभिव्यङ्ग्या चिच्छक्तिरिति ॥ १६ ॥

इत्थं च भोगोपपत्तिमप्याह-

सत्त्वे पुंस्थितचिच्छाया-समाऽन्या तदुपस्थितिः ।

प्रतिविम्बाऽऽत्मको जोगः, पुंसि जेदाऽऽग्रहादयम् ॥ १७ ॥

सत्त्वे बुद्धेः सात्त्विकपरिणामे, पुंस्थिता या चिच्छाया, त-
त्समा याऽन्या, सा स्वकीयचिच्छाया, तस्या उपस्थिति-
रन्निव्यक्तिः, प्रतिविम्बाऽऽत्मको भोगः । अन्यत्रापि हि प्रतिवि-
म्बे प्रतिविम्ब्यमानच्छायासदृशच्छायान्तरोद्भव एव प्रतिविम्ब-
शब्देनोच्यते । पुंसि पुनरयं भोगो भेदाऽऽग्रहादयन्तसाग्निध्ये-
न विवेकाग्रहणाद् व्यपदिश्यते । यत्तु व्यापकस्यातिनिर्मलस्य
चाऽऽत्मन कथं सत्त्वे प्रतिविम्बनमिति ? तन्न । व्यापकस्याप्या-
काशस्य दर्पणाऽऽदावप्रकृष्टनैर्मल्यवति च जलाऽऽदावावदित्या-
ऽऽदौना प्रतिविम्बदर्शनात् स्वस्थितचिच्छायासदृशचिच्छाया-
ऽभिव्यक्तिरूपस्य प्रतिविम्बस्य प्रतिविम्बान्तरवैलक्षण्याच्चे-
ति भोज ॥ १७ ॥

इत्थं प्रत्यात्मनियतं, बुद्धितत्त्वं हि शक्तिम् ।

निर्वाहे लोकयात्रायाः, ततः कातिप्रसञ्जनम् ? ॥ १८ ॥

इत्थमुक्तप्रकारेण, प्रत्यात्मनियतम् आत्मानमात्मानं प्रति निय-
तफलसपादकम् । बुद्धितत्त्वं हि लोकयात्राया लोकव्यवहारस्य
निर्वाहे व्यवस्थापनं, शक्तिमत्समर्थम्, ततः कानिप्रसञ्जनं, योगादे-
कस्य मुक्तावन्यस्यापि मुक्त्यापत्तिरूप, प्रकृते सर्वत्रैकत्वेऽपि
बुद्ध्यापारभेदेन जेदोपपत्ते । नया च सूत्रम् - “ कृतार्थं प्रति
नष्टमप्यनष्टं तदन्यसाधारणत्वादिनि । ” (१-२२) ॥ १८ ॥

यञ्चोक्तम् - “ जडायाश्च पुमर्थस्य ” इत्यादि, तत्राऽऽह-

कर्तव्यत्वं पुमर्थस्या-नुलोम्यप्रातिलोम्यतः ।

प्रकृतौ परिणामानां, शक्ती स्वाज्ञाविके उज्जे ॥ १९ ॥

पुमर्थस्य कर्तव्यत्वं प्रकृतौ परिणामानां महदादीनाम्, आनु-
लोम्यप्रतिबोध्यत, उभे शक्ती स्वाज्ञाविके स्वज्ञावमिचे, पुमर्थं
सतीति शेष । न त्वन्यद्, महदादिमहाभूतपर्यन्तं खल्वस्या
वहिर्मुखतयाऽनुलोम परिणाम, पुन स्वकारणानुप्रवेशद्वारे-
णास्मिन्तान्तरप्रतिलाम परिणामः । इत्थं च पुरुषस्य भागपरि-

समाप्ते सहजशक्तिव्युत्पत्त्यात् कृतार्था प्रकृतिः, न पुन परिणा-
ममारभते । एवविधाया च पुरुषार्थकर्तव्यताया प्रकृतेर्जडत्वेन
कर्तव्याध्यवसायाभावेऽपि न काचिदनुपपत्तिरिति ॥ १९ ॥

ननु यदि प्रतिलोमशक्तिरपि सहजैव प्रधानस्यास्ति, तत्
किमर्थं योगिभिर्मोक्षार्थं यत्नं क्रियते ? मोक्षस्य चानर्थ-

नीयत्वे तदुपदेशकशास्त्रस्याप्यानर्थक्यमित्यत आह-

न चैव मोक्षशास्त्रस्य, वैयर्थ्यं प्रकृतेर्यतः ।

ततो दुःखनिवृत्त्यर्थं, कर्तृत्वस्मयवर्जनम् ॥ २० ॥

न चैव मुक्तौ प्रकृतेरेव सामर्थ्यं, मोक्षशास्त्रस्य वैयर्थ्यमानर्थक्यं,
यतो यस्मात्, ततो मोक्षशास्त्राद्, दुःखनिवृत्त्यर्थं दुःखनाशाय, प्र-
कृतेः प्रधानस्य, कर्तृत्वस्मयस्य कर्तृत्वाभिमानस्य, वर्जनं निवृ-
त्तिर्भवति । अनादिरेव हि प्रकृतिपुरुषयोजोक्तृभोग्यजावत्तद्वृत्तः
सबन्धः, तस्मिन् सति, व्यक्तमचेतनाया प्रकृतेः कर्तृत्वाभिमा-
नाद् दुःखानुभवे सति ‘कथमियं दुःखनिवृत्तिरान्यन्तिकी मम
स्यात्’ इति प्रवत्येवाध्यवसायः, अतो दुःखनिवृत्त्युपायोपदेश-
कशास्त्रोपदेशापेक्षाऽप्यस्य युक्तिमतीति ॥ २० ॥

व्यक्तं कैवल्यपादेऽहः, सर्वं साध्विति चेन्न तत् ।

एवं हि प्रकृतेर्मोक्षो, न पुंसस्तददो वृथा ॥ २१ ॥

कैवल्यपादे योगानुशासनचतुर्थपादे, अह एतत्, व्यक्तप्रकटं,
सर्वमखिलं, साधु निर्दोषमिति । समाधत्ते-इति चेन्न तत्, यत्प्राक्
प्रपञ्चितं, हि यत्, एवमुक्तरीत्या, प्रकृतेर्मोक्षः स्यात्, तस्या एव
कर्तृत्वाभिमाननिवृत्त्या दुःखनिवृत्त्युपपत्ते, न पुंसः, तस्यावकृत्वे-
न मुक्त्ययोगाद्, मुचेर्वन्धनविश्लेषार्थत्वात् । तत्तस्माददो व-
क्ष्यमाणं भवद्ग्रन्थोक्तं, वृथा कएवशोपमात्रफलम् ॥ २१ ॥

पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो, यत्र तत्राऽऽश्रमे रतः ।

जटी मुएकी शिखी वाऽपि, मुच्यते नात्र संशयः ॥ २२ ॥

अत्र हि पञ्चविंशतितत्त्वज्ञानात् पुरुषस्यैव मुक्तिरुक्ता, सा च
न संभवतीति । न च प्रोगव्यपदेशवन्मुक्तिव्यवदेशोऽप्युपचा-
रादेव पुंसि संभवतीति वाच्यम्; एव हि तत्र चैतन्यस्याप्यु-
पचारेण सुवचत्वाऽऽपत्ते । बाधकाज्ञावान्न तत्र तस्योपचार इति
चेत्, तत्र कृत्याऽऽदिसामानाधिकरण्यस्याप्यनुनूयमानस्य किं
वाच्यम् ? येन तपां भिन्नाऽऽश्रयत्व कल्प्यते । आत्मनः परिणा-
मित्वाऽऽपत्तिर्व्याधिकेति चेद्, न । तत्परिणामित्वेऽप्यन्वयानपा-
यात्, अन्यथा चित्तस्यापि तदनापत्ते, प्रतिक्षणं चित्तस्य नश्वर-
त्वापन्नत्वे । “ अतीतानागतस्वरूपतोऽस्त्यध्वभेदो यमीणाम् । ”
(४-१२) “ ते व्यक्तसूक्ष्मगुणाऽऽत्मानः । ” (४-१३) “ परि-
णामैकत्वाद् वस्तुतत्त्वमिति । ” (४-१४) सूत्रपर्यालोचनाद्धर्म-
भेदेऽपि तेषामद्वाङ्मिभावपरिणामैकत्वाद् न चित्तानन्वय इति
चेत्, तदेतद्वैतमन्येव पर्यालोच्यमानं शोभते, कूटस्थत्वश्रुते-
शरीराऽऽदिभेदपरत्वेनाप्युपपत्तेरिति सम्यग् विज्ञावना-
यम् ॥ २२ ॥

किञ्च-

बुद्ध्या सर्वोपपत्तौ च, मानमात्मनि मृग्यते ।

संहत्यकारिता मानं, पागर्थ्यनियता च न ॥ २३ ॥

बुद्ध्या महत्तत्त्वेन, सर्वोपपत्तौ सकृन्लोकयात्रानिर्वाहे च
सति, आत्मनि मानं प्रमाणं मृग्यते । कृत्याऽऽश्रयव्यतिरिक्ते
आत्मानं प्रमाणं वेपणीयमित्यर्थः । न च पागर्थ्यनियता परा

यकत्वव्याप्या, सहत्यकारिना सभूयमिद्वितार्थक्रियाकारिना, मानमतिरिक्ताऽऽत्मानि प्रमाणं, यत्सहत्यार्थक्रियाकारि तत्परार्थे दृष्टम्, यथा शय्याशयनाऽऽसनाऽऽद्यर्था । सत्त्वरजस्तमांसि च चित्तलक्षणपरिणामभाजि सहत्यकारीणि. अतः परार्थानि, यश्च परः स पुरुष इति । तदुक्तम्-“ तदसंख्येयवासनाजिञ्चित्तमपि परार्थः, सहत्यकारित्वादिति । ” (४ २४) ॥ २३ ॥

कुतः ? इत्याह-

सत्त्वाऽऽदीनामपि स्वाङ्गि-न्युपकारोपपत्तितः ।

बुद्धिर्नामैव पुंस्तत्, स्याच्च तत्त्वान्तरव्ययः ॥ २४ ॥

सत्त्वाऽऽदीनां वर्माणां, स्वाङ्गिन्यपि स्वाऽऽश्रयेऽपि, उपकारोपपत्तितः. फलाऽऽद्याननजवाहुक्तनियमे मानाज्ञावात् सत्त्वाऽऽदौ सहत्यकारित्वस्य विवक्षितत्वात् । अन्यथा-असद्वत्परिणामसिद्धेर्मणा साश्रयत्वव्याप्तेश्च बुद्धयैव सफलत्वाद् नैवमात्मा कश्चिदतिरिक्त सिद्धेर्वाति ज्ञावः । तत्तस्माद् बुद्धिः पुनः पुरुषस्यैव नाम स्यात् । च पुनः, तत्त्वान्तरव्ययोऽहङ्काराऽऽदितत्त्वोच्छेदः स्यात् ॥ २४ ॥

तथाहि-

व्यापारभेदादेकस्य, वायोः पञ्चविधत्ववत् ।

अहङ्काराऽऽदिमंज्ञानो-पपत्तिमुकरत्त्वतः ॥ २५ ॥

एकस्य वायो, व्यापारभेदादुर्द्धगमनाऽऽदिव्यापारभेदात्, पञ्चविधत्ववत्-पञ्च वायव प्राणापानाऽऽदिभेदादिति व्यपदेशवत् । अहङ्काराऽऽदिसंज्ञानानामुपपत्तेः सुकरत्त्वतः सौकर्यात् । तथाहि-बुद्धिरेवाहङ्कारव्यापार जनयन्ती अहङ्कार इत्युच्यताम्, सैव च प्रसुप्तसम्भावा साधिकारा प्रकृतिगति व्यपदिश्यताम्, किमन्तर्गु तत्त्वान्तरपरिकल्पनयेति ॥ २५ ॥

पुंश्च व्यञ्जकत्वेऽपि, कृत्स्नत्वमयुक्तिमत् ।

अधिष्ठानत्वमेतच्चेत्, तदेत्यादिनिर्णयकम् ॥ २६ ॥

पुनः पुरुषस्य च, व्यञ्जकत्वेऽप्युपगम्यमाने, कृत्स्नत्वमयुक्तिमदसङ्गतम् । अजिब्यञ्जकत्व ह्यभिव्यक्तिजनकत्वम् । तथा च-“ अकारणमकार्यं च पुरुष ” इति वचनं व्याहृत्येतेति ज्ञावः । अधिष्ठानत्वमभिव्यक्तिदेशाऽऽश्रयत्वम्, एतद् व्यञ्जकत्व, पुरुषस्तु सदैकरूप इति चेत्, तर्हि तदेत्यादि “ तदा रूपं स्वरूपावस्थानम् । ” (१-२) इति सूत्र निर्णयकम्. तदेत्यस्य व्यवच्छेद्याभावात् । कारणनिरूपणं चैतद्विषयस्य घटाऽऽदिव्यवहारविषयस्यापि तथात्वाऽऽपत्तेः शून्यवादिमनप्रवेश इति भावः ॥ २६ ॥

निमित्तत्वेऽपि कौटस्थ-मथास्यापरिणामतः ।

स्याङ्गो धर्मभेदेन, तथापि भवमोक्षयोः ॥ २७ ॥

अथास्याऽऽत्मनो, निमित्तत्वेऽपि, सत्त्वनिष्ठामभिव्यङ्ग्या चिच्छक्तिप्रति, अपरिणामतः परिणामाभावात् । कौटस्थमकारणमित्यस्यानृपादानकारणमित्यर्थात् उपादानकारणस्यैव परिणामत्वात् परिणामस्य चावस्थान्तरगमनवृत्तत्वादिति भावः । तथाऽपि भवमोक्षयोः समागमवर्गयोः, धर्मभेदेन जोगनिमित्तानिमित्तत्वधर्मभेदेन, स्यात्कथञ्चित्, नेष्ट आवश्यकम् । मोक्षेऽपि पूर्वस्वभावस्यैव कारणान्तरानायास जोग इति को भेद इति चेत् ? सौम्य ! कथं तर्हि न जयमोक्षोनयम्यभाव विरोधः ? उभयैकस्वभावत्वाद् नायमिति चेद् अस्म्यन्तरेणायमेव स्यादाद इति किं वृथा क्षिप्यते ? ॥ २७ ॥

प्रनृतादवस्थं च, बुद्धेर्भेदेऽपि तत्त्वतः ।

प्रकृत्यन्ते द्वये मुक्ते-र्न चेदव्याप्यवृत्तिता ॥ २८ ॥

बुद्धेर्भेदेऽपि प्रत्यात्मनियतत्वेऽप्यभ्युपगम्यमाने, तत्त्वतः परमार्थतः, प्रकृत्यन्ते प्रकृतिविश्रान्ते, लये तु सध्वंसं सति, प्रनृतादवस्थम्, एकस्य मुक्तावस्थस्यापि तदापत्तिरित्यस्यापरिहार एव, प्रकृतेरेव मुक्तेरभ्युपगम्यमानत्वात्, तस्याश्च मुक्तत्वामुक्तत्वोभयविरोधात् । एकत्र वृत्ते संयोगतदज्ञावयोरिव प्रकृतौ विभिन्नवृत्त्यवच्छेदेन न मुक्तत्वामुक्तत्वयोर्विरोध इत्यत आह-चेद् यदि, मुक्तेरव्याप्यवृत्तता, न, अभ्युपगम्यत इति शेषः । तदच्युपगमे च मुक्तेऽप्यमुक्तत्वव्यवहाराऽऽपत्तिरिव दुष्परम् । किं चेत् मुक्तस्याप्यात्मनो जवस्थशरीरावच्छेदेन भोगाऽपत्तिगति तत्प्रकृतिनिवृत्तिरवश्यमभ्युपेयेति दृष्टव्यम् ॥ २८ ॥

प्रधानभेदे चैतत् स्यात्, कर्मबुद्धिगुणः पुमान् ।

स्याद् भुवश्चाभुवश्चेति, जयताद् जैनदर्शनम् ॥ २९ ॥

उक्तदोषजिज्ञासा प्रधानभेदे चाच्युपगम्यमाने, आत्मभोगापवर्गनिर्वाहकमेतत् कर्म स्यात्, पुमान् पुरुष बुद्धिगुणः स्यात्. बुद्धिः विद्विज्ञानानामनर्थान्तरत्वात् । स्यात्कथञ्चिद्, भुवश्च अन्त्यतोऽभुवश्च पर्यायत इत्येव जैनदर्शनं जयताद्, दोषत्वस्याप्यस्पृशात् । ननु च पुंसां विषयग्रहणसमर्थत्वेनैव चिद्रूपत्व व्यवतिष्ठत इति विकल्पाऽऽत्मकबुद्धिगुणत्व न युक्तम्, अन्तर्बाह्यमुक्त्यापारद्वयविरोधादिति चेत् । न । अनुभूयमानकर्मिकैकोपयागसंज्ञावत्वेन तदविरोधादिति ॥ २९ ॥

तथा च कायरोधाऽऽदा-वव्याप्तं प्रोक्तवृत्तम् ।

एकाग्रताऽऽधौ रोधे, वाच्ये च प्राचि चेतसि ॥ ३० ॥

तथा च जैनदर्शनजयसिद्धौ च, प्रोक्तवृत्तम् पतञ्जल्युक्तयोगवृत्तम्, कायरोधाऽऽदावव्याप्तम्, आदिना बाह्यनिगायाऽऽदिग्रहः । एकाग्रताऽऽधौ रोधे, प्राचि चेतसि चेतस्यैवात्माऽऽदिशुद्धे, व्याप्तम् ॥ ३० ॥

योगाऽऽग्मनोऽथ विक्रिप्ते, व्युत्थानं क्षिप्तमूढयोः ।

एकाग्रं च निरुद्धं च, समाधिरिति चैतत् ॥ ३१ ॥

अथ विक्रिप्ते चित्तं योगाऽऽग्मनः क्षिप्तमूढयोश्चित्तयोर्व्युत्थानम्, एकाग्रं च निरुद्धं च चित्तं समाधिरिति एकाग्रतापृष्ठभाषिणश्चित्तस्यालक्ष्यत्वादेव न तत्राव्याप्तिः । क्षिप्तं हि रजस उद्वेकादस्थिरं बहिर्मुखतया सुखदुःखाऽऽदिविषयेषु कल्पितेषु सन्निहितेषु वा रजसा प्रेरितम्, तच्च सदैव दैत्यदानवाऽऽदीनाम्, मूढं तमस उद्वेकात् कृत्यादृत्यावभागासंगतं क्रोधाऽऽदिभिर्विरुद्धवृत्त्यैव नियमितम्, तच्च सदैव रक्तं पिशाचाऽऽदीनाम्, र्वासतस्तु सरोद्वेकात्पिहितदुःखमाधनेष्वेव शब्दाऽऽदिषु प्रवृत्तम्, तच्च सदैव देवानाम् । एतास्मिन्नश्चित्तापस्थानं समाधायुपयोगिन्यः । एकाग्रतानिरुद्धरूपे द्वे एव सर्वोत्कर्षाद् यथोत्तरमवस्थितत्वाच्च समाधायुपयोगं प्रजत इति चेद्, न तन् ॥ ३१ ॥

योगाऽऽग्मनोऽपि योगस्य, निश्चयेनोपपादनात् ।

मदुक्तं लक्षणं तस्मात्, परमाऽऽनन्दकृतं मताम् ॥ ३२ ॥

योगाऽऽग्मनोऽपि योगप्रारम्भकालेऽपि, निश्चयेन निश्चयनयेन, यो-

५५५

जगद्वचनस्थित्या, योगः पञ्चविधोऽप्ययम् ।
सर्वोत्तमं फलं दत्ते, परमाऽऽनन्दमञ्जसा ॥ ३२ ॥

निगदासिद्धोऽयम् ॥ ३२ ॥ द्वा० १८ द्वा० ।

(१८) अध्यात्माऽऽदीन् योगभेदानुपदश्य तद्वान्तरनानाभेद-
प्रदर्शनेन तद्विवेकमेवाऽऽह-

इच्छां शास्त्रं च सामर्थ्य-माश्रित्य त्रिविधोऽप्ययम् ।

गीयते यागशास्त्रज्ञैर्निर्व्याजं यो विधीयते ॥ १ ॥

इच्छां, शास्त्रं, सामर्थ्यं चाऽऽश्रित्य त्रिविधोऽप्ययं योगो योगशा-
स्त्रज्ञैर्गीयते, इच्छायोगः, शास्त्रयोगः, सामर्थ्ययोगश्चेति यो
निर्व्याजं निष्कपटं विधीयते । सव्याजस्तु योगाऽऽभासो गणना-
यामेव नावतरतीति ॥ १ ॥

इच्छायोगमाह-

चिकीर्षोस्तु श्रुतार्थस्य, ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।

कालाऽऽदिविकलो योगः, इच्छायोग उदाहृतः ॥ २ ॥

चिकीर्षोः-तथाविधकृत्योपशमाज्ञावेऽपि निर्व्याजमेव कर्तुं-
मिच्छोः, श्रुतार्थस्य श्रुताऽऽगमस्य अर्थनेऽनेन तत्त्वमिति, तत्त्वा-
र्थशब्दस्याऽऽगमवचनत्वात् । ज्ञानिनोऽपि श्रवगतानुष्ठेयतत्त्वार्थ-
स्यापि, प्रमादिनो विकथाऽऽदिप्रमादवतः, कालाऽऽदिना विक-
लोऽसंपूर्णो, योगश्चेत्यवन्दनाऽऽदिव्यापारः, इच्छायोग उदाहृतः
प्रतिपादितः ॥ २ ॥

प्रधानस्येच्छायोगत्वे तदङ्गस्यापि तथात्वमिति दर्शयन्नाह-

साङ्गमप्येककं कर्म, प्रतिपन्ने प्रमादिनः ।

न त्वेच्छायोगत इति, श्रवणादत्र मज्जति ॥ ३ ॥

साङ्गमपि अङ्गसाकल्येनाविकलमपि, एककं स्वल्पं किञ्चित्कर्म,
प्रतिपन्ने बहुकालव्यापिनि प्रधाने कर्मण्याहते, प्रमादनः प्रमा-
दवतः, न त्वेच्छायोगत इति श्रवणात्, अत्र इच्छायोगे, मज्जति
मग्नं भवति । अन्यथा हि इच्छायोगाधिकारी जगवान् हरिभ-
द्रसुरिर्योगदृष्टिसमुच्चयप्रकरणप्रारम्भे मृषावादपरिहारेण सर्व-
त्रौचित्याऽऽरम्भप्रदर्शनार्थं न त्वेच्छायोगतोऽयोगमित्यादि नाव-
ह्यत्, वाहनमस्कारमात्रस्याल्पस्य विधिशुद्धस्यापि सभवात् ।
प्रतिपन्नस्वपर्यायान्तभूतत्वेन च प्रकृतनमस्कारस्यापि इच्छा-
योगप्रभवत्वमनुष्ठेयमिति विभावनीयम् ॥ ३ ॥

यथाशक्त्यप्रमत्तस्य, तीव्रश्रद्धाऽवबोधतः ।

शास्त्रयोगस्त्वखादार्था-ऽऽराधनादुपदिश्यते ॥ ४ ॥

यथाशक्ति स्वशक्त्यनतिक्रमेण, अप्रमत्तस्य विकथाऽऽदिप्रमा-
दरहितस्य, तीव्रौ तथाविधमोहापगमात्पटुतरौ, यौ श्रद्धाऽवबोधौ
जिनप्रवचनाऽऽस्तिक्यतत्त्वपरिच्छेदौ, ततः अखादार्थाऽऽराधना-
त् कालाऽऽद्यविकलवचनानुष्ठानात् तु शास्त्रयोग उपदिश्यते ॥ ४ ॥

शास्त्रेण दर्शितोपायः, फलपर्यवसायिना ।

तदतिक्रान्तविषयः, सामर्थ्याऽऽख्योऽतिशक्तितः ॥ ५ ॥

फलपर्यवसायिना मोक्षपर्यन्तोपदेशेन शास्त्रेण दर्शित
सामान्यतो ज्ञापित उपायो यस्य, सामान्यतः फलपर्यवसा-
नत्वाच्छास्त्रस्य द्वारमात्रबोधनेन विशेषहेतुद्विकप्रदर्शकत्वात्
अतिशक्तितः शक्तिप्राप्त्यात्, तदतिक्रान्तविषयः शास्त्राति-
क्रान्तगोचरः, सामर्थ्याऽऽख्यो योग उच्यते ॥ ५ ॥

शास्त्रातिक्रान्तविषयत्वमस्य समर्थयन्नाह-

शास्त्रादेव न बुध्यन्ते, सर्वथा सिद्धिहेतवः ।

अन्यथा श्रवणादेव, सर्वज्ञत्वं प्रसज्यते ॥ ६ ॥

सिद्धिहेतवः सर्वे, सर्वथा सर्वे प्रकारैः, शास्त्रादेव न बुध्यन्ते,
अन्यथा शास्त्रादेव सर्वसिद्धिहेतूनां बोधे, सर्वज्ञत्वं प्रसज्यन्ते
श्रवणादेव, सर्वसिद्धिहेतुज्ञाने सार्वज्ञसिद्ध्युपधायकोत्कृष्टहेतु-
ज्ञानस्याप्यावश्यकत्वात्तदुपलम्भाऽऽख्यस्वरूपाऽऽचरणरूपचा-
रित्रस्यापि विलम्बाज्जावात् सर्वसिद्ध्युपायज्ञानस्य सार्वज्ञ्या-
प्यत्वाच्च ।

तदिदमुक्तम्-

“सिद्ध्याख्यपदसंप्राप्ते-हेतुजदा न तत्त्वतः ।

शास्त्रादेवावगम्यन्ते, सर्वथैवेह योगिभिः ॥ १ ॥

सर्वथा तत्परिच्छेदात्, साक्षात्कारित्वयोगतः ।

तत्सर्वज्ञत्वसिद्धे, तदा सिद्धिपदाऽऽसितः ॥ २ ॥” ॥ ६ ॥

प्रातिभज्ञानगम्यस्तत्, सामर्थ्याऽऽख्योऽयमिष्यते ।

अरुणोदयकल्पं हि, प्राच्यं तत्केवलार्कितः ॥ ७ ॥

तत्सत्तात्, प्रातिभज्ञानगम्योऽयं सामर्थ्याऽऽख्यो योग उच्यते,
सार्वज्ञहेतुः खल्वयं मार्गानुसारिप्रकृतोऽस्यैव विषयो, न तु
वाचाम, कृपकश्रेणिगतस्य धर्मव्यापारस्य स्वानुभवमात्रवेद्यत्वा-
दिति भावः । ननु प्रातिभमपि श्रुतज्ञानमेव, अन्यथा पटुज्ञानप्र-
सङ्गात्, तथा च कथं शास्त्रातिक्रान्तविषयत्वमस्येत्यत आह-तत्
प्रातिभं हि, केवलार्कितं केवलज्ञानज्ञानुमालिनं, प्राच्यं पूर्वका-
लीनम्, अणोदयकल्पम् ॥ ७ ॥

एतदेव भावयति-

रात्रेर्दिनादपि पृथग्, यथा नो वाऽरुणोदयः ।

श्रुताच्च केवलज्ञानात्, तथेदमपि भाव्यताम् ॥ ८ ॥

यथाऽरुणोदयो रात्रेर्दिनादपि पृथग्, नो वा, अपृथगित्यर्थः । न
पुनरत्रैकरूप्यं विवेचयितुं शक्यते, पूर्वापरत्वाविशेषणोभय-
भागसंज्ञात् । श्रुताच्च केवलज्ञानाच्च, तथेदमपि प्रातिभं ज्ञानं
भाव्यता, तत्काल एव तथाविधकृत्योपशमज्ञाविनस्तस्य श्रुतत्वे-
न तत्त्वतोऽसंख्यवहार्यनया श्रुतादृशेष्टव्यपर्यायाविषयत्वेन,
काव्योपशमिकत्वेन च केवलज्ञानाच्चिभिन्नत्वात् केवलश्रुतपूर्वा-
परकोटिव्यवस्थितत्वेन, तद्धेतुकार्यतया च ताज्यामभिन्नत्वा-
त् ॥ ८ ॥

ऋतम्भराऽऽदिभिः शब्दैः, वाच्यमेतत्परैरपि ।

उच्यते गमकत्वं चा-मुष्य व्यासोऽपि यज्जगौ ॥ ९ ॥

एतत् प्रकृतं प्रातिभज्ञानं, परैरपि पातञ्जलाऽऽदिभिः, ऋतम्भ-
राऽऽदिभिः शब्दैर्वाच्यमिष्यते, आदिना तारकाऽऽदिशब्दग्रहः ।
गमकत्वं सामर्थ्ययोगक्षापकत्वं च, अमुष्य प्रातिभस्य परैरिष्यते,
यद् यस्माद्व्यासोऽपि जगौ ॥ ९ ॥

आगमेनानुमानेन, ध्यानाज्यामरसेन च ।

त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां, लज्जते योगमुत्तमम् ॥ १० ॥

आगमेन शास्त्रेण, अनुमानेन लिङ्गाद्विज्ञानरूपेण, ध्याना-
भ्यासस्य रसं श्रुतानुमानप्रज्ञाविज्ञानेन अन्तम्भराऽऽख्यो निशे-
पविषयः, तेन च, त्रिधा प्रज्ञा प्रकल्पयन्, उत्तमं सर्वोत्कृष्टं,
योगं लभते ॥ १० ॥

द्विधाऽयं धर्मसंन्यास-योगमन्याससंज्ञितः ।

क्षायोपशमिका धर्माः, योगाः कायाऽऽदिकर्म तु ॥ ११ ॥

द्विधा द्विप्रकारोऽयं सामर्थ्ययोगः धर्मसंन्यास-योगसंन्यास-संज्ञे जाते यस्य स तथा । सज्ञा चेह तथा संज्ञायत इति कृत्वा, तत्स्वरूपमेव गृह्यते । क्षायोपशमिकाः-क्षयोपशमनिवृत्ताः क्लान्त्यादयो धर्माः, योगास्तु-कायाऽऽदिकर्म कायोत्सर्गकरणाऽऽदयः कायाऽऽदिव्यापाराः ॥ ११ ॥

द्वितीयापूर्वकरणे, प्रथमस्तात्त्विको जवेत् ।

आयोज्यकरणादूर्ध्वं, द्वितीय इति तद्विदः ॥ १२ ॥

द्वितीयापूर्वकरण इति । ग्रन्थिज्जदनिवन्धनप्रथमापूर्वकरणव्यवच्छेदार्थं द्वितीयग्रहण, प्रथमेऽधिकृतसामर्थ्ययोगासिद्धेः । अपूर्वकरणस्य तु तत्रासजातपूर्वग्रन्थिभेदाऽऽदिफलेनाभिधानाद् यथाप्राधान्यमयमुपन्यासः । चारुश्च पश्चानुपूर्व्येति समयविदः । ततो द्वितीयेऽस्मिंस्तथाविधकर्मस्थितेस्तथाविधसंख्येयसागरोपमातिक्रमभायिनि प्रथमो धर्मसंन्याससंज्ञितः सामर्थ्ययोगः तात्त्विकः पारमार्थिको भवेत्, क्षपकश्रेणियोगिनः क्षायोपशमिकक्लान्त्यादिधर्मनिवृत्तेः । अतात्त्विकस्तु प्रव्रज्याकालेऽपि भवति, प्रवृत्तिलक्षणधर्मसंन्यासायाः प्रव्रज्याया ब्रह्मयोग-प्रतिपत्तिरूपत्वात् । अत एवास्या भवविरक्त एवाधिकायुक्तः । यथोक्तम्-“अथ प्रव्रज्याऽर्हः, आर्यदेशोत्पन्नः, विशिष्टजातिकुलान्वितः, क्षीणप्रायकर्ममलबुद्धिः, दुर्ध्वज मानुष्यं, जन्म मरणनिमित्तं, सपदश्चक्षाः, विषया दुःखहेतवः, सयोगो वियोगान्तः, प्रतिक्षण मरणं, दारुणो विपाकः, इत्यवगतससारनैर्गुण्यः, तत एव तद्विरक्तः, प्रतनुकपायोऽल्पहास्याऽऽदि, कृतज्ञो, विनीतः, प्रागपि राजा मातृपौरजनबहुमतोऽष्टोद्वहारी, कल्याणाङ्गः, आरुः, समुपसंपन्नश्चेति” । न ह्यनीदृशो ज्ञानयोगमाराधयति, न चेदृशो नाराधयतीति ज्ञावनीयम् । सर्वज्ञवचनमागमः, तत्रायमनिरुतार्य इति, आयोज्यकरणं केवलाऽऽभोगेनाविन्त्यवीर्यतया भवोपग्राहिकर्माणि तथा व्यवस्थाप्य तत्क्षपणव्यापारण शैलेश्यवस्थाप्य, तत ऊर्ध्वं द्वितीयो योगसंन्याससंज्ञित इति, तद्विदोऽभिदधति, शैलेश्यवस्थायां कायाऽऽदियोगानां संन्यासेनायोगाऽऽदयः सर्वसंन्यासलक्षणस्य सर्वोत्तमस्य योगस्य प्राप्तेरिति ॥ १२ ॥

तात्त्विकोऽतात्त्विकश्चेति, सामान्येन द्विधाऽप्ययम् ।

तात्त्विको वास्तवोऽन्यस्तु, तदाभासः प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥

सामान्येन विशेषभेदानुपग्रहेण, तात्त्विकोऽतात्त्विकश्चेति द्विधाऽप्ययं योग इष्यते । तात्त्विको वास्तवः, केनापि नयेन मोक्षयोजनफल इत्यर्थः । अन्योऽतात्त्विकस्तु तदाज्ञास वक्त्रलक्षणविरहितोऽपि, योगोचितवेष्टाऽऽदिना योगवदाज्ञासमानः प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥

अपुनर्वन्धकम्यायं, व्यवहारेण तात्त्विकः ।

अध्यात्मजावनारूपो, निश्चयेनोत्तरस्य तु ॥ १४ ॥

अपुनर्वन्धकम्योपलक्षणत्वात् सम्यग्दृष्टेः, अयं योगो, व्यवहारेण कारणम्यापि कार्योपचाररूपेण, तात्त्विकोऽध्यात्मरूपो, भावनारूपश्च, निश्चयेन निश्चयनयेनोपचारपरिहाररूपेणोत्तरस्य तु नार्गविण एव ॥ १४ ॥

महदावर्तनाऽऽदीना-मतात्त्विक उदाहृतः ।

प्रत्यपायफलप्रायः, तथावेष्टाऽऽदिमात्रतः ॥ १५ ॥

सकृदेकवारम्, आवर्तन्ते उत्कृष्टस्थितिं बभूवन्तीति सकृदावर्तनाः, आदिशब्दाद् द्विरावर्तनाऽऽदिग्रहः । तेषामतात्त्विको व्यवहारतो, निश्चयतश्चातत्त्विकरूपोऽशुद्धपरिणामत्वाद् उदाहृतोऽध्यात्मभावनारूपो योगः । प्रत्यपायोऽनर्थः फलं, प्रायो बाहुल्येन, यस्य स तथा । तथा तत्प्रकारजावमाराध्याऽऽत्मभावनायुक्तयोगियाम्य यद्वेष्टाऽऽदिमात्रं नेपथ्यचेष्टाजालक्षणं श्रद्धानशून्य वस्तु तस्मात्, तत्र हि वेष्टाऽऽदिमात्रमेव स्याद्, न पुनस्तेषां काचिच्छ्रद्धालुतेति ॥ १५ ॥

शुद्ध्यपेक्षो यथायोगं, चारित्र्यवत एव च ।

हन्त ! ध्यानाऽऽदिको योग-स्तात्त्विकः प्रविजृम्भते ॥ १६ ॥

यथायोगं यथास्थानं, शुद्ध्यपेक्षं उत्तरोत्तरं शुद्धिमपश्य प्रवर्तमानचारित्र्यवत एव च, हन्त ! तात्त्विकः पारमार्थिकैकस्वरूपो, ध्यानाऽऽदिको योगः, प्रविजृम्भते प्रोद्धसति ॥ १६ ॥

अपायजावाभावाभ्यां, सानुबन्धोऽपरश्च सः ।

निरुपक्रमकर्मैवा-पायो योगस्य बाधकम् ॥ १७ ॥

अपायस्य जावाभावाभ्यां सद्भावासद्भावाभ्यां, सानुबन्धः, अपरो निरनुबन्धश्च, स योगः अपायरहित सानुबन्धः, तत्सहितश्च निरनुबन्ध इति । योगस्य बाधक निरुपक्रम विशिष्टानुष्ठानचेष्टाऽप्यनुच्छेद्यमनाश्रय, स्वविपाकसामर्थ्यं वा, कर्मैव चारित्र्यमोहनीयाऽऽख्यमपायः ॥ १७ ॥

बहुजन्मान्तरकरः, सापायस्यैव साऽऽश्रवः ।

अनाश्रवस्त्वेकजन्मा, तत्त्वाङ्गव्यवहारतः ॥ १८ ॥

बहुजन्मान्तरकरो देवमनुष्याऽऽद्यनेकजन्मविशेषहेतुः, निरुपक्रमकर्मणोऽवश्यवेदनीयत्वात्, सापायस्यैवापायवत एव, साऽऽश्रवो योगः, एकमेव वर्तमान जन्म यत्र स त्वनाश्रवः । ननु कथमेतत् ? अयोगिकेवल्लिगुणस्थानादन्नात् सर्वसवगाभावेनानाश्रवत्वा-संभवादित्यत आह-तत्त्वाङ्गनिश्चयप्रापको यो व्यवहारः, ततस्तेन साम्प्रयायिककर्मवन्धनलक्षणस्य वाऽऽश्रवस्याभ्युपगमात्तदभावे इत्यत्राऽऽश्रवभावेऽपि नानाश्रवयोगक्षतिरिति भावः ।

तदुक्तम्-

“आश्रवो बन्धहेतुत्वाद्, बन्ध एवेह यन्मतः ।

स साम्प्रयायिको मुख्यः, तदपोऽर्थोऽस्य सङ्गतः ॥ ३७५ ॥

एवं चरमदेहस्य, सपरायवियोगतः ।

इत्यत्राऽऽश्रवभावेऽपि, स तथाऽनाश्रवो मतः ॥ ३७६ ॥

निश्चयेनात्र शब्दार्थः, सर्वत्र व्यवहारतः ।

निश्चयव्यवहारौ यद्, द्वावप्यभिमतार्थौ ॥ ३७७ ॥” (योर्वि०)

निश्चयेनेत्युपलक्षणे तृतीया, ततो निश्चयेनोपलक्षितात् तत्रापकव्यवहारत इत्यन्वयः ॥ १८ ॥

इत्थं साऽऽश्रवानाश्रवत्वाभ्यां योगद्वैविध्यमुक्त्वा, शास्त्रमापेक्षस्वाधिकारिकत्वतद्विपर्ययाभ्यां तद्वैविध्यमभिधानाभिप्रायवानाह-

शास्त्रेणाधीयते चार्यं, नासिद्धेर्गोत्रयोगिनाम् ।

मिद्धेर्निष्पन्नयोगस्य, नोद्देशः पश्यकस्य यत् ॥ १९ ॥

अथ च योगो गोत्रयोगिनां गोत्रमात्रेण योगिनाम्, आसिद्धेर्मिन्नान्तराऽऽन्तया योगमाध्यफलाभावात् शास्त्रेण योगतन्त्रेण नाधीयते, तथा मिद्धेः सामर्थ्ययागत एव कार्यनिष्पत्तेः निष्पन्नयोगम्यान्तानुष्ठानप्रवाहप्रदर्शनेन मिद्धयोगम्याय शास्त्रेण नाधीयते, यद् यस्मात्, पश्यकस्य स्वत एव विदितव्यस्य, त-

दिश्यत इत्युद्देशः, सदसत्कर्तव्याकर्तव्याऽऽदेशो नास्ति । यतो-
ऽजिहिनमाचारे-“ उद्देशो पासगस्स नऽपि सि ” ॥ १६ ॥

कुलप्रवृत्तचक्राणां, शास्त्रात् तत्तदुपाक्रिया ।

योगाऽऽचार्यैर्विनिर्दिष्टं, तल्लक्षणमिदं पुनः ॥ १७ ॥

कुलयोगिनां, प्रवृत्तचक्रयोगिनां च, शास्त्राद् योगतन्त्रात्, सा वि-
चित्रत्वेन प्रसिद्धा, उपक्रिया योगसिद्धिरूपा भवति । तदुक्त योग-
दृष्टिसमुच्चये-“ कुलप्रवृत्तचक्रा ये, त एवास्याधिकारिणः । यो-
गिनो न तु सर्वेऽपि, तथा सिद्ध्यादिभावतः ” ॥ १८ ॥ नेषा कुलप्रवृ-
त्तचक्रयोगिनां, लक्षणं पुनरिदं वक्ष्यमाणं, योगाऽऽचार्यैर्योग-
प्रतिपादकैः सुरिभिर्विनिर्दिष्टम् ॥ २० ॥ द्वार० १६ द्वा० (कुलयोगि-
लक्षणं 'कुलजोगि' (ए) शब्दे तृतीयभागे ५९८ पृष्ठे द्रष्टव्यम् ।
प्रवृत्तचक्रयोगिलक्षणं च ' पवत्तचक्र ' शब्दे वक्ष्यमाणः)

आद्यावञ्चकयोगाऽऽप्त्या, तदन्यद्वयज्ञाजिनः ।

एतेऽधिकारिणो योग-प्रयोगस्येति तद्विदः ॥ २४ ॥

आद्यावञ्चकयोगस्य योगावञ्चकयोगस्य, आप्त्या प्राप्त्या हे-
तुभूतया, तदन्यद्वयलाभिनः क्रियावञ्चकफलावञ्चकयोगलाभ-
वन्तः, तदन्यद्वयभयतया तत्त्वतस्तेषां तद्व्याभवत्वात् । एतेऽधि-
कारिणो, योगप्रयोगस्याधिकृतयोगव्यापारस्य, इत्येव, तद्विदो
योगविदोऽभिदधति ॥ २४ ॥ द्वा० १६ द्वा० ।

सङ्घिः कल्याणसंपन्नैर्दर्शनादपि पावनैः ।

तथा दर्शनतो योग, आद्यावञ्चक उच्यते ॥ २५ ॥

सङ्घिरुत्तमैः, कल्याणसंपन्नैर्विशिष्टपुण्यवद्भिः, दर्शनादप्यवलो-
कनादपि, पावनैः पवित्रैः, तथा तेन प्रकारेण, गुणवत्तयेत्य-
र्थः । दर्शनतो योगः सवन्धः, आद्यावञ्चकः सद्व्योगावञ्चकः,
उच्यते इत्येव ॥ २५ ॥

तेषामेव प्रणामाऽऽदि-क्रियानियम इत्यलम् ।

क्रियावञ्चकयोगः स्याद्, महापापक्षयोदयः ॥ ३० ॥

तेषामेव सत्तामेव, प्रणामाऽऽदिक्रियानियमः, इत्यलं, क्रि-
यावञ्चकयोगः स्यात्, महापापक्षयस्य नीचैर्गोत्रकर्मक्षयस्य,
उदय उत्पत्तिर्यस्मात् स तथा ॥ ३० ॥

फलावञ्चकयोगस्तु, सङ्गृह्य एव नियोगतः ।

सानुबन्धफलावाऽऽप्तिर्धर्मसिद्धौ सतां मता ॥ ३१ ॥

फलावञ्चकयोगस्तु, सदृश्य एवानन्तरोदितेभ्यः, नियोगतोऽ-
वश्यज्ञावेन सानुबन्धस्योत्तरोत्तरवृद्धिमत्, फलस्यावाऽऽप्तिः,
तथा सदुपदेशाऽऽदिना धर्मसिद्धौ विषये सतां मता ॥ ३१ ॥

इत्थं योगविवेकस्य, विज्ञानाष्ठीनकलमपः ।

यतमाना यथाशक्ति, परमाऽऽनन्दमनुते ॥ ३२ ॥

इत्थमिति स्पष्टम् ॥ ३२ ॥ द्वा० १६ द्वा० ।

अनन्तरोक्तो योगविवेकः स्वाभिमतयोगभेदे परोक्तयोगाना-
मवतारे सति व्यवतिष्ठते, इत्यतोऽयं निरूप्यते-

संप्रज्ञातोऽपरश्चेति, द्विधाऽन्यैरयमिष्यते ।

सम्यक् प्रज्ञायते येन, संप्रज्ञातः स उच्यते ॥ १ ॥

संप्रज्ञातः, अपरोऽस्तप्रज्ञानश्चेति, अन्यैः पातञ्जलैः, अयं
योगो, द्विधेयते, सम्यक्-संशयविपर्ययान्धवसायरहितत्वेन,
४०८

प्रज्ञायते प्रकर्षेण ज्ञायते, भाव्यस्य स्वरूपं येन स संप्रज्ञात
उच्यते ॥ १ ॥

वितर्केण विचारेणा-ऽऽनन्देनास्मितयाऽन्वितः ।

ज्ञान्यस्य ज्ञावनाभेदात्, संप्रज्ञातश्चतुर्विधः ॥ २ ॥

वितर्केण विचारेण, आनन्देनास्मितयाऽन्वितः क्रमेण युक्तः, भा-
व्यस्य, ज्ञावनायाः विषयान्तरपरिहारेण चेतसि पुनः पुनर्नि-
वेशनवृत्तकृपायाः, ज्ञेदात्, संप्रज्ञातश्चतुर्विधो भवति । तदुक्तम्-
“ वितर्कविचाराऽऽनन्दस्मितारूपानुगमात् संप्रज्ञात इति । ”
(१-१७) ॥ २ ॥

पूर्वापरानुसन्धानात्, शब्दोद्वेखाच्च भावना ।

महाभूतेन्द्रियार्थेषु, सविकल्पोऽन्यथाऽपरः ॥ ३ ॥

पूर्वापरयोरर्थयोः, अनुसन्धानात्, शब्दोद्वेखाच्छब्दार्थोपरागाच्च;
यदा भावना प्रवर्तते महाभूतेन्द्रियलक्षणेऽर्थेषु स्थूलवि-
षयेषु, तदा सविकल्पः-सवितर्कः समाधिः । अन्यथाऽस्मिन्नेवा-
ऽऽलम्बने, पूर्वापरानुसन्धानशब्दार्थोल्लेखशून्यत्वेन ज्ञावनाया-
मपरो निर्विकल्पः-निर्वितर्कः ॥ ३ ॥

तन्मात्रान्तःकरणयोः, सूक्ष्मयोर्भावना पुनः ।

दिकालधर्मावच्छेदात्, सविचारोऽन्यथाऽपरः ॥ ४ ॥

तन्मात्रान्तःकरणयोः सूक्ष्मयोर्भावना, दिकालधर्मावच्छेदाद्-दे-
हकालधर्मावच्छेदेन, भावना पुनः सविचारः समाधिः । अन्यथा
तस्मिन्नेवाऽऽलम्बने, देशकालधर्मावच्छेदं विना धर्ममात्रा-
वभासित्वेन भावनायाम्, अपरो निर्विचारः समाधिः ॥ ४ ॥

यदा रजस्तमोलेशा-नुविद्धं भाव्यते मनः ।

तदा ज्ञान्यमुखोऽपेक्षात्, चिच्छक्तेर्गुणभावतः ॥ ५ ॥

यदा रजस्तमोलेशेनानुविद्धं मनोऽन्तःकरणतत्त्वं भाव्यते,
तदा ज्ञान्यस्य भावनाविषयस्य, सुखस्य सुखप्रकाशमयस्य स-
त्त्वस्य, उद्रेकादाधिक्यात्, चिच्छक्तेर्गुणभावतोऽनुपेक्षात् ॥ ५ ॥

साऽऽनन्दोऽत्रैव ज्ञायन्ते, विदेहा वच्छ्रुतयः ।

देहाहङ्कारविगमात्, प्रधानपुमदर्शिनः ॥ ६ ॥

साऽऽनन्दः समाधिर्भवत्युक्तहेतुतः, अत्रैव समाधौ, वद्वृत्तयो-
विदेहा भवन्ते, देहाहङ्कारविगमाद् बहिर्विषयाऽऽवेशनिवृत्तेः,
प्रधानपुमदर्शिनः प्रधानपुरुषतत्त्वाऽऽविर्भावकाः ॥ ६ ॥

सत्त्वं रजस्तमोलेशा-नाक्रान्तं यत्र ज्ञायते ।

स सास्मितोऽत्र चिच्छक्ति-सत्त्वयोर्मुख्यगौणता ॥ ७ ॥

यत्र रजस्तमोलेशेनानाक्रान्तं सत्त्वं भाव्यते, स सास्मितः
समाधिः । अत्र चिच्छक्तिसत्त्वयोर्मुख्यगौणता, ज्ञान्यस्य शुद्धस-
त्त्वस्य, न्यग्भावाच्चिच्छक्तेर्बुद्धेकात् सत्तामात्रावेशत्वाच्चात्र
सास्मितत्वेऽप्यपत्तिः । न चाहङ्कारास्मिन्परोरभेदः शङ्कनीयः,
यतो यत्रान्तःकरणमदमित्युल्लेखेन विषयं वेद्यते सोऽहङ्कारः,
यत्रान्तर्मुखतया प्रतिलोमपरिणामेन प्रकृतिलोने चेतसि
सत्तामात्रमेव ज्ञाति, साऽस्मितेति ॥ ७ ॥

अत्रैव कृततोपा ये, परमाऽऽत्मानवोक्तिः ।

चित्ते गते ते प्रकृति-लया हि प्रकृतौ लयम् ॥ ८ ॥

अत्रैव सास्मितसमाधावेव, ये कृततोपाः परमाऽऽत्मानवे-
क्तिः परमपुरुषादर्शिनः, ते हि चित्ते प्रकृतौ लय गते सन्ति प्रकृ-
तिलया उच्यन्ते ॥ ८ ॥

ग्रहीतृग्रहणप्राप्त-समापत्तित्रयं किञ्च ।

अत्र सास्मितसाऽऽनन्द-निर्विचारान्तविश्रमम् ॥ ए ॥

सास्मितसमाधिपर्यन्ते परं पुरुष ज्ञात्वा ज्ञावनायां विवेकख्या-
तौ ग्रहीतुसमापत्तिः, साऽऽनन्दसमाधिपर्यन्ते ग्रहणसमापत्तिः,
निर्विचारसमाधिपर्यन्ते च ग्राह्यसमापत्तिश्चिन्तान्तेत्येतदर्थः ॥ ६१ ॥

मणेरिवाज्जिजातस्य, क्षीणवृत्तेरसंशयम् ।

तात्स्थ्यात्तदञ्जनत्वाच्च, समापत्तिः प्रकीर्तिता ॥ १० ॥

मणेरिव स्फटिकाऽऽदिरत्नस्येव, अज्जिजातस्य जात्यस्य, क्षीणवृत्ते-
क्षणमद्यस्य, असंशय निश्चिनं, तात्स्थ्यात्तत्रैकाग्रत्वात्, तदञ्जन-
त्वाच्च तन्मयत्वात्, न्यञ्जते चित्ते विरयस्य ज्ञाव्यमानस्यैकत्वो-
त्कर्षात्, समापत्तिः प्रकीर्तिता । तदुक्तम्-“क्षीणवृत्तेरज्जिजातस्येव
मणेरग्रहीतुग्रहणग्राह्येषु तत्स्थतदञ्जनता समापत्तिः ।” (१-४१)
यथा हि निर्मलस्फटिकमणस्तद्रूपाऽऽश्रयवशात्तद्रूपताऽऽपत्तिः, एवं
निर्मलचित्तसत्त्वस्य तत्तद्भावनायवस्तूपरागात्तद्रूपाऽऽपत्तिः । य-
द्यपि ग्रहीतुग्रहणग्राह्येत्युक्तं, तथाऽपि भूमिकाक्रमवशेन व्यत्ययो
बोध्यः । यतः-प्रथम ग्राह्यनिष्ठः समाधिः, ततो ग्रहणनिष्ठः, ततोऽ-
स्मिन्तोपरागेण ग्रहीतुनिष्ठः, केवलस्य पुरुषस्य ग्रहीतुर्भाव्यत्वा-
सन्नवादिनि बोध्यम् ॥ १० ॥

संकीर्णा सा च शब्दार्थ-ज्ञानैरपि विकल्पतः ।

सवितर्का परैर्ज्ञेयैर्भवतीत्यं चतुर्विधा ॥ ११ ॥

सा च समापत्तिः, शब्दार्थज्ञानैर्विकल्पतोऽपि संकीर्णा सवित-
र्का । यदाह-“तत्र शब्दार्थज्ञानविकल्पैः संकीर्णा सवितर्का ।”
(१-४२) तत्र श्रोत्रेन्द्रियग्राह्य, स्फोटरूपो वा शब्दः, अर्थो जात्यादिः,
ज्ञानं सत्त्वप्रधाना बुद्धिवृत्तिः, विकल्पः-शब्दज्ञानानुपाती वस्तु-
ज्ञान्योऽर्थः, एतैः संकीर्णा-यत्रैते शब्दाऽऽदयः परस्परार्थात्वेन प्र-
तिभासन्ते-गौरिति शब्दो, गौरित्यर्थो, गौरिति ज्ञानमित्याकारेण,
इत्थं परैर्ज्ञेयैश्चतुर्विधं भवति । तथाहि-“महान्मृतिपरिशुद्धौ
स्वरूपशून्येयार्थमात्रनिर्मासा निर्वितर्का ।” (१-४३) यदाह-“उ-
क्तवृत्तविपरीता निर्वितर्केति । यथा च स्थूलभूताऽऽदिविषया
सवितर्का, तथा सूक्ष्मतन्मात्रेन्द्रियाऽऽदिकमर्थे शब्दार्थविकल्प-
सहितत्वेन, देशकालधर्मावच्छेदेन च गृह्यन्ती सविचारा ज्ञप्यते,
धर्मिमात्रतया च त गृह्यन्ती निर्विचारेति । यत उक्तम्-“एतयैव
सविचारा, निर्विचारा च सूक्ष्मविषया व्याख्याता ।” (१-४४)
“सूक्ष्मविषयत्व चालिङ्गपर्यवसानम् ।” (१-४५) न क्वचि-
द्विग्रहे, न वा किञ्चिद्विलिङ्गते गमयनीत्यलिङ्ग प्रधान, तत्पर्यन्त-
मित्यर्थः । गुणानां हि परिणामे चत्वारि पञ्चाङ्गि-विशिष्टविक्षम,
अविशिष्टविक्षम, लिङ्गमात्रम्, अलिङ्ग चेति । विशिष्टविक्षम भूतानि,
अविशिष्टविक्षम तन्मात्रेन्द्रियाणि, लिङ्गमात्रं बुद्धिः, अलिङ्गं च प्र-
धानमिति । एताश्च समापत्तयः सप्रज्ञातरूपा एव । यदाह-
“ता एव सवीज समाधिगतिः ।” (१-४६) सह बीजेनाऽऽ-
लम्ब्येन वर्तते इति सवीजः, सप्रज्ञात इत्यर्थः ॥ ११ ॥

इतगसा समापत्तीनां निर्विचारफलत्वाशिविचारायाः फल-
माह-

अध्यात्मं निर्विचारत्वं-वैशान्त्ये प्रसीदति ।

ऋतम्भरा ततः प्रज्ञा, श्रुतानुमितिर्नाऽपि ॥ १२ ॥

निर्विचारत्वस्य चरमसमापत्तिलक्षणस्य, वैशान्त्ये प्रकृष्टा-
भ्यासवसेन नैमित्त्य, अध्यात्म श्रुतस्य, प्रसीदति इत्यस्य

रहितस्थितिप्रवाहयोग्य भवति । यदुक्तम्-“निर्विचारत्व-
शारथ्येऽध्यात्मप्रसादः ।” (१-४७) ततोऽध्यात्मप्रसादात्, ऋत-
म्भरा प्रज्ञा भवति । ऋतं सत्यमेव विभर्ति, न कदाचिदपि विप-
र्ययेणाऽऽच्छाद्यते या सा ऋतम्भरा । तदुक्तम्-“ऋतम्भरा तत्र
प्रज्ञा ।” (१-४८) सा च श्रुतानुमितित आगमानुमानाच्चां
सामान्यविषयाभ्या विशेषविषयत्वेनाधिका । यदाह-“श्रुतानु-
मानप्रज्ञाभ्यामन्यविषयाविशेषार्थत्वादिति ।” (१-४९) ॥ १२ ॥

तज्जन्मा तत्त्वसंस्कारः, संस्कारान्तरबाधकः ।

असंप्रज्ञातनामा स्यात्, समाधिस्तन्निरोधतः ॥ १३ ॥

तत ऋतम्भरप्रज्ञाया, जन्मोत्पत्तिर्यस्य स तथा, तत्त्वसंस्कारः
परमार्थविषयः संस्कारः, संस्कारान्तरस्य स्वेतरस्य-व्युत्था-
नजस्य, समाधिजस्य वा संस्कारस्य बाधकस्तन्निष्ठकार्यकर-
णशक्तिमद्भूतदिति यावत् । तदुक्तम्-“तज्ज- संस्कारोऽन्य-
संस्कारप्रतिषन्धी ।” (१-५०) तस्य निरोधतः
सर्वासां चित्तवृत्तीनां स्वकारणे प्रविलयात्, संस्का-
रमात्रोदितवृत्तिवृत्तयोऽसंप्रज्ञातनामा समाधिः स्यात् । त-
दुक्तम्-“तस्यापि निरोधे सर्वनिरोधी निर्वीजः समाधिरि-
ति ।” (१-५१) ॥ १३ ॥

विरामप्रत्ययाज्यासाद्, नेति नेति निरन्तरात् ।

ततः संस्कारशेषाच्च, कैवल्यमुपतिष्ठते ॥ १४ ॥

विरामो वितर्काऽऽदिचिन्तात्यागः, स एव प्रत्ययो विरामप्रत्ययः,
तस्याच्चास पौनःपुन्येन चेतसि निवेशनं, ततः, नेति नेति
निरन्तरादन्तररहितात्, संस्कारशेषादुत्पन्नः, ततोऽसंप्रज्ञातस-
माधेः । यत उक्तम्-“विरामप्रत्ययाभ्यामपूर्वः संस्कारशेषा-
दन्य इति ।” (१-५२) कैवल्यमात्मनः स्वप्रतिष्ठवत्तत्त्वम्,
उपतिष्ठत आविर्भवति ॥ १४ ॥

(१६) तदेवमुक्तौ पराजिमौ न जेदौ सोत्पत्तिक्रमौ च सप्रज्ञा-
तासंप्रज्ञाताऽऽदयौ योगभेदौ, अध्यानवैयर्थ्यासन्नवमवतारमाह-

संप्रज्ञातोऽवतरति, ध्यानजेदेऽत्र तत्त्वतः ।

तात्त्विकी च समापत्तिर्नाऽऽत्मनो भाव्यतां विना ॥ १५ ॥

अत्र संप्रज्ञातासंप्रज्ञातयोर्योगभेदयोर्मध्ये, संप्रज्ञातस्तरतो
ध्यानभेदेऽवतरति, स्थिराभ्यवमानरूपत्वात्, अध्यात्माऽऽदिक-
मारज्य ध्यानपर्यन्तं यथाप्रकर्षं संप्रज्ञातो विश्राम्यतीत्यर्थः ।
यदाह योगबिन्दुश्रुतम्-“समाधिरेव एवायं, संप्रज्ञातोऽभिधी-
यते । सम्यक् प्रकर्षरूपेण, वृत्त्यर्थज्ञानतस्तथा ॥ ४१८ ॥ इति ।
एष एवाध्यात्माऽऽदियोगः तात्त्विकी निरुपचरिता च समापत्ति-
रात्मनो भाव्यता ज्ञावनाविषयतां विना न घटते, श्रुत्याभावा-
त्त्वे विशिष्टस्यापि तत्त्वायोगाद् विशेषणसंबन्धं विना वैशिष्ट्य-
स्यापि दुर्बलत्वाच्चेति । तथा च ग्रहीतुसमापत्तिर्वाङ्मात्रमे-
वेति भावः ॥ १५ ॥

परमाऽऽत्मसमापत्तिर्जीवाऽऽत्मनि हि युज्यते ।

अज्जेदेन तथा ध्याना-दन्तर्गद्व्यवशक्तिः ॥ १६ ॥

जीवाऽऽत्मनि हि परमाऽऽत्मसमापत्तिः, तथापरिणामप्रकृणा यु-
ज्यते, अज्जेदेन तथा परमात्मन्येन ध्यानाद् जीवाऽऽत्मनोऽन्तर-
या उपादानवृत्ताया व्यवशक्तिरन्यथापरिणामतादात्म्यज्ञेः शून्य-
न्न एव व्यक्तया परिणमनस्य तथा मानप्रोक्तः संभवादिनि
भावः ॥ १६ ॥

(२०) जीवाऽऽत्मनि परमाऽऽत्मनः सत्त्वोपपत्त्यर्थमात्मत्रयं सन्निहितमुपदर्शयन्ति-

बाह्याऽऽत्मा चाऽऽन्तराऽऽत्मा च, परमाऽऽत्मेति च त्रयः।
कायाधिष्ठायकध्येयाः, प्रसिद्धा योगवाङ्मये ॥ १७ ॥

कायः स्वाऽऽत्मधिया प्रतीयमानः, - 'अहं स्थूलोऽहं कृशः', इत्या-
द्युल्लेखेनाधिष्ठायकः कायचेष्टाजनकप्रयत्नवान्, ध्येयश्च ध्यान-
भाव्यः, एते त्रयो-बाह्याऽऽत्मा च अन्तराऽऽत्मा च, परमाऽऽत्मा
चेति योगवाङ्मये योगशास्त्रे प्रसिद्धाः। एतेषां च स्वेनरभेदप्र-
तियोगित्वध्यातृत्वध्येयत्वैर्ध्यानोपयोगस्तात्त्विकातात्त्विकैकत्व-
परिणामतश्च सन्निधानमतातत्त्विकपरिणामनिवृत्तौ तात्त्विकप-
रिणामोपपन्नश्च समापत्तिरिति ध्येयम् ॥ १७ ॥

अन्ये मिथ्यात्वसम्यक्त्व-केवलज्ञानजागिनः ।

मिश्रे च क्षीणमोहे च, विश्रान्तास्ते त्वयोगिनि ॥ १८ ॥

अन्ये पुनराहुः - मिथ्यात्वसम्यक्त्वकेवलज्ञानजागिनो बाह्याऽऽ-
त्मान्तराऽऽत्मपरमाऽऽत्मान् । ते तु-मिश्रे च क्षीणमोहे चायोगिनि
च गुणस्थाने क्रमेण विश्रान्ताः । तत्र च बाह्याऽऽत्मतादशायामन्त-
राऽऽत्मपरमाऽऽत्मनोः शक्तिः, तदेकव्यवस्थात्, अन्तराऽऽत्मद-
शाया च परमाऽऽत्मनः शक्तिः, बाह्याऽऽत्मनस्तु पूर्वनयेन योगः।
परमाऽऽत्मतादशायां च बाह्याऽऽत्मान्तराऽऽत्मनोर्द्वयोरपि
भूतपूर्वनयेनैव योग इति वदन्ति । तत्त्वमत्रत्यमध्यात्ममतपरी-
क्षाया व्यवस्थापितमस्माभिः ॥ १८ ॥

विषयस्य समापत्ति-रूपत्तिर्जावसंज्ञिनः ।

आत्मनस्तु समापत्ति-र्भावो अव्यस्य तात्त्विकः ॥ १९ ॥

विषयस्याऽऽत्मातिरिक्तस्य प्राव्यस्य, समापत्तिर्जावसंज्ञिनो
भावजाभिधानस्योत्पत्तिरुच्यते । वदन्ति हि नयदक्ता - 'अग्न्युपगु-
क्तो माणवकोऽप्यग्निरेवेति' । शब्दार्थप्रत्ययाना तुल्याभिधानत्वा-
त्तन्वत्त्वज्ञानयोः कश्चनैकवृत्त्यारूढतया एकत्वपरिणामः सम्भव-
ति, चेतनत्वाच्चेतनत्वयोर्विधादिति भावः । आत्मनस्तु समा-
पत्तिर्द्वयस्य परमाऽऽत्मद्वयस्य, तात्त्विकः सहजशुद्धो भावः
परिणामः ॥ १९ ॥

अत एव च योऽर्हन्तं, स्वद्रव्यगुणपर्ययैः ।

- वेदाऽऽत्मानं स एव स्वं, वेदेषुक्तं महर्षिभिः ॥ २० ॥

यत एव द्रव्यतया परमाऽऽत्मैव जीवाऽऽत्मा, अत एव च, यो-
ऽर्हन्तं तीर्थकरः, स्वद्रव्यगुणपर्ययैर्निजशुद्धाऽऽत्मकेवलज्ञान-
स्वभावपरिणमनवच्छिन्नैः, वेदं जानाति, स एव स्वमात्मानं
वेदं तत्त्वतो जानाति, तथाज्ञानस्य तथाध्यानद्वारा तथा-
समापत्तिजनकत्वादिति महर्षिजिह्वरुक्तम् । यतः पठ्यत-
"जो जाणइ अरहते, द्रव्यगुणसंप्रजयतेहि । सो जाणइ
अप्पाण, मोहो खलु जाइ तस्स लय ॥१॥" न चैतद्गाथाकर्तु-
र्दिगम्बरत्वेन महर्षित्वाभिधानं न निरवयमिति मूढधिया श-
ङ्कनीयम्, सत्यार्थकथनगुणेन व्यासाऽऽदीनामपि हरिजिह्वाऽऽ-
चार्यैस्तथाऽभिधानादिति रूढव्यम् ॥ २० ॥

(२१) असंप्रज्ञातनामा तु, संमतो वृत्तिसंक्षयः ।

सर्वतोऽस्मादकरण-नियमः पापगोचरः ॥ २१ ॥

असंप्रज्ञातनामा तु समाधिवृत्तिसङ्क्षयः समतः, सयोग्ययो-
गिकेवलित्वकाले मनोविकल्पपरिस्पन्दरूपवृत्तिसङ्क्षयेण तदुप-

गमात् । तदुक्तम् - "असंप्रज्ञात एषोऽपि, समाधिर्गोच्यते परैः ।
निरुद्धाशेषवृत्त्यादि, तत्स्वरूपानुबोधतः ॥ ४२० ॥" (यो० वि०)
इति । धर्ममेघ इत्यप्यस्यैव नाम । यावत्तत्त्वज्ञानेन फलमधि-
प्सोः सर्वथा विवेकययातौ धर्ममशुक्लकृष्ण मेहति सिञ्चतीति
व्युत्पत्तेः । तदुक्तम् - "प्रसङ्गान् कुशीदस्य सर्वथा विवेककयातौ
धर्ममेघः समाधिरिति ।" (४-२९) एवमन्येषामपि तत्तत्तत्त्व-
सिद्धानां शब्दानामर्थोऽत्र यथायोग्य भावनीयः । तदाह - "ध-
र्ममेघोऽमृताऽऽत्मा च, भवशक्राशिवोदयः । सत्त्वाऽऽनन्दपरश्चेति,
ऽयोज्योऽत्रैवार्थयोगतः" ॥ ४२१ ॥ (यो० वि०) अस्माद् वृत्ति-
सङ्क्षयात् फलीचृतात्, सर्वतः सर्वैः प्रकारैः, पापगोचरः पापवि-
षयः, अकरणनियमः, अनुमीयत इति शेषः । नरकगमनाऽऽदिवृ-
त्तिनिवृत्तेर्महारम्भपरिग्रहाऽऽदिहेत्वकरणनियमेनैवोपपत्तेः ॥ २१ ॥

ग्रन्थिभेदे यथाऽयं स्याद्, वन्धहेतुं परं प्रति ।

नरकाऽऽदिगतिष्वेवं, ज्ञेयस्तच्छेतुगोचरः ॥ २२ ॥

यथाऽयमकरणनियमो, वन्धहेतुः मिथ्यात्व परमुत्कृष्टं सत्त-
कोटिकोट्यादिस्थितिनिमित्तं, प्रत्याश्रित्य ग्रन्थिभेदे निरूप्यते ।
एव नरकाऽऽदिगतिषु निवर्तनयासु, तच्छेतुगोचरो नरकाऽऽदि-
हेतुविषयोऽकरणनियमो ज्ञेयः ॥ २२ ॥

दुःखात्यन्तविमुक्त्यादि, नान्यथा स्यात् श्रुतोदितम् ।

हेतुः सिद्धश्च भावोऽस्मि-न्निति वृत्तिक्षयौचित्यं ॥ २३ ॥

अन्यथा दुःखात्यन्तविमुक्त्यादि, श्रुतोदितं सिद्धान्तप्रतिपा-
दितं न स्यात् । तदाह - "अन्यथाऽऽत्यन्तिको मृत्युर्न्यस्तत्राऽऽ-
गतिस्तथा । न युज्यते हि सन्न्याया-दित्यादि समयोदितम् ।"
॥ ४१६ ॥ (यो० वि०) न च तत्त्वज्ञानेनैव दुःखात्यन्तविमुक्त्युप-
पत्तौ किमकरणनियमेनेति वाच्यम् ? तस्याऽऽत्यन्तिकमिथ्याज्ञा-
ननाशद्वारा हेतुत्वोपगमे तदेकत्वकरणनियमस्यावश्यऽऽश्रय-
णीयत्वादिति भावः । अस्मिन्तत्त्वोपस्थानाकरणनियमे च,
सिद्धः परापराधनिवृत्तिहेतुतत्त्वज्ञानानुगततया प्रतिष्ठितो
भावोऽन्तःकरणपरिणामो हेतुः । तदुक्तम् - "हेतुमस्य परं भावः,
स्त्वाद्यागो निवर्तनम् । प्रधानं करुणारूपं, द्रुधतेः सूक्ष्मदर्शिनः"
॥ ४१७ ॥ (यो० वि०) इति एवमकरणनियमोपपत्तौ, वृत्ति-
क्षयौचित्यं वृत्तिक्रयस्य न्याय्यता, हेत्वकरणनियमेन फलानुत्प-
त्तिपर्यायोपपत्तेस्तत्प्राग्भावापगमस्यापि योन्यताविगमाऽऽख्य-
स्य हेत्वकरणनियमेनैव फलवत्त्वात्तद्विरहितस्य तस्य फल-
नियतत्वात् । तदुक्तम् - "मणूकजस्मन्यायेन, वृत्तिर्वीजं महा-
मुनिः । योग्यताऽपगमाद्गन्धा, ततः कल्याणमश्नुते" ॥ ४२२ ॥
(यो० वि०) इति ॥ २३ ॥

(२२) ननु यद्येक एव योगस्तदा कथं भेदः ? भेदे च प्रकृते
किं तदन्तर्भावप्रयासेन ? इत्यत आह -

योगे जिनोक्तेऽप्येकस्मिन्, दृष्टिभेदः प्रवर्तते ।

क्षयोपशमवैचित्र्यात्, समेधाऽऽद्योघदृष्टिवत् ॥ २४ ॥

जिनोक्तेः सर्वज्ञोक्ते, तत्त्वतः एकस्मिन्नपि योगे, क्षयोपशमवै-
चित्र्याद् दृष्टिभेदो दर्शनविशेषः प्रवर्तते, समेधाऽऽद्यौ मेघसहित-
रात्र्यादौ, ओघदृष्टिवत् - सामान्यदर्शनमिव । यथा हि एकस्मि-
न्नपि दृष्ट्ये समेधायां रात्रौ दृष्टिः किञ्चिन्मात्रग्राहिणी, अमेघायां
तु मनागधिकतरग्राहिणी । एव समेधाऽमेघयोर्विषयोरप्य-
स्ति विशेषः । तथा सग्रहाग्रहयोश्चित्तविभ्रमतदज्ञावाभ्यामभ-
कानर्भकयोरपि मुग्धविवेकाज्याम् उपहृतानुपहृतौ च नयोश्च

दोषगुणान्यां ग्राहकयोरपि, तथा प्रकृतेऽपि योगदृष्टिर्नेद इति भावनीयम् । एतन्निबन्धनोऽयं दर्शनभेद इति योगाऽऽचार्याः । न सत्त्वयं स्थिराऽऽदिदृष्टिमां भिन्नग्रन्थीनां योगिनां यथाविषयं नयजेदावयोधात्प्रवृत्तिरप्यमीषां परार्थं शुद्धबोधजावेन विनिवृत्ताऽऽग्रहतया मैत्र्यादिपारतन्त्र्येण गम्भीरोदाराऽऽशयत्वाच्चा-रिचरकसञ्जीविन्यचरकचारणनीत्येत्याहुः ॥२४॥ द्वा० २० द्वा०

योगस्य कारणानि विवक्षुर्योगस्य प्रथमोपायभूतां पूर्वसेवामाह-

पूर्वसेवा तु योगस्य, गुरुदेवाऽऽदिपूजनम् ।

सदाचारस्तपो मुक्त्य-क्षेपश्चेति प्रकीर्तिताः ॥१॥ द्वा० १२ द्वा० १
(यमाऽऽदीनां योगाद्भवं योगधीजानि यमाऽऽदियोगाङ्गयुक्तानां मित्राद्या दृष्टयश्च 'जोगदिधि' शब्दे वक्ष्यन्ते)

(२३) योगमार्गाधिकारिणस्तु-

योजनाद् योग इत्युक्तो, मोक्षेण मुनिसत्तमैः ।

स निवृत्ताधिकारायां, प्रकृतौ देशतो ध्रुवः ॥ १४ ॥

योजनाद् घटनाद्, मोक्षेण, इत्यसाद्धेतोः, मुनिसत्तमैः अपि पुद्ग-
लैः, योग उक्तः, स निवृत्ताधिकारायां व्यावृत्तपुरुषाभिजनायां,
प्रकृतौ सत्या, देशतः किञ्चिद्वृत्त्या, ध्रुवो निश्चितः ॥ १४ ॥

गोपेन्द्रवचनादस्मा-देवंलक्षणशालिनः ।

परैरस्येष्यते योगः, प्रतिश्रोतोऽनुगत्वतः ॥ १५ ॥

अस्माद् गोपेन्द्रवचनात्, एवंलक्षणशालिनः शान्तोटास्तत्त्वाऽऽदि-
गुणयुक्तस्यापुनर्बन्धकस्य, परैस्तीर्थान्तरैर्यैः, योग इष्यते-उच्यते,
प्रतिश्रोतोऽनुगच्छति यः स प्रतिश्रोतोऽनुगः, तद्भावस्त्व, तत्
ईच्छियकपायानुकूला हि वृत्तिरनुश्रुत, तत्प्रतिकूला तु प्रतिश्रुत
इति । इत्थं हि प्रत्यहं शुभपरिणामवृद्धिः, सा च योगफलमि-
त्यस्य योगौचित्यम् । तदाह-"वेलावलनवन्नथा-स्तदापूरोप-
संहतेः । प्रतिश्रोतोऽनुगत्वेन, प्रत्यहं वृत्तिसंयुतः " ॥ २०२ ॥
(यो० वि०) इति ॥ १५ ॥

तत्क्रियायोगहेतुत्वाद्, योग इत्युचितं वचः ।

मोक्षेऽतिदृढचित्तस्य, जिन्नग्रन्थेस्तु भावतः ॥१६॥

तद्वचः, क्रियायोगस्य मठाचारलक्षणस्य, हेतुत्वाद् योग इ-
त्येवमुचितम्, अस्य उच्ययोगवत्त्वाद्, मोक्षे निर्वाणेऽतिदृढ-
चित्तस्यैकधारालम्बदयस्य, जिन्नग्रन्थेर्विदारितातिनीयरागद्वे-
षपरिणामस्य तु, भावतो योगः सम्भवति । सम्यग्दृष्टेर्हि मो-
क्षाऽऽकाङ्क्षाकृष्णिकचित्तस्य, या या चेष्टा, सा सा मोक्षप्राप्ति-
पर्ययसानफलिकेति तस्यैव प्रावतोऽयम्, अपुनर्बन्धकस्य तु न
सावदिकस्तथा परिणाम इति उच्यते एवेति । तदुक्तम्-"जि-
न्नग्रन्थेस्तु यत् प्रायो, मोक्षे चित्तं भवे तनु । तस्य तत्त्वव-
एवेह, योगो योगो हि भावतः ॥२०३॥ (यो० वि०) इति ॥१६॥

अन्यसक्तस्त्रियो जर्तु-योगोऽप्यथेयसे यथा ।

तथाऽमुष्य कृदुम्वाऽऽदि-व्यापारोऽपि न बन्धकः ॥१७॥

अन्यस्मिन् स्थभर्तृयनिरिके पुंमि, सक्ताया अनुपरतरिरंसा-
या, स्त्रियो योपिन, भर्तृयोगोऽपि पतिवृद्धपणाऽऽदिव्यापारो-
पि, यथाऽभ्यसे पापकर्मबन्धाय, तथाऽमुष्य जिन्नग्रन्थे, कृदु-
म्वाऽऽदिव्यापारोऽपि, न बन्धकः, पुण्ययोगोऽपि पापपरिणामेन

पापस्येव बन्धवदशुभकुटुम्बचिन्तनाऽऽदियोगेऽपि ह्युपरि-
णामेन सवन्धबन्धस्यैवोपपत्तेः ।

तदुक्तम्-

"नार्या यथाऽन्यसक्ताया-स्तत्र भावे सदा स्थिते ।

तदयोगः पापबन्धश्च, तथा मोक्षेऽस्य दृश्यताम् ॥ २०४ ॥

न चेह ग्रन्थिजेदेन, पश्यतो भावमुत्तमम् ।

इतरेणाऽऽकुलस्यापि, तत्र चित्तं न जायते " ॥ २०५ ॥

(यो० वि०) १७ ॥

निजाऽऽशयविशुद्धौ हि, बाह्यो हेतुरकारणम् ।

शुश्रूषाऽऽदिक्रियाऽप्यस्य, शुद्धश्रद्धाऽनुसारिणी ॥१८॥
निजाऽऽशयविशुद्धौ हि सत्यां, बाह्यो हेतुः कुटुम्बचिन्तनाऽऽदि-
व्यापारोऽकारण, कर्मबन्धं प्रति भवहेतूनामेव परिणामविशे-
षेण मोक्षहेतुत्वेन परिणमनात्-"जे जत्तिया य हेतु, भवस्स ते
तत्तिआ य मुक्कस्सस । " इति वचनप्रामाण्यात् । ननु किमेकेन
शुभपरिणामेन?, क्रियाया अपि मोक्षकारणत्वात्, तदभावे तस्या-
किञ्चित्करत्वात्; इत्यत आह-शुश्रूषाऽऽदिक्रियाऽप्यस्य स-
म्यग्दृशः, शुद्धश्रद्धाऽनुसारिणी जिनवचनप्रामाण्यप्रतिपत्त-
नुगामिनी, परिशुद्धोहापोहयोगस्य हि प्रकृतेरप्रवृत्तिविरोधि-
प्रकृतियोगाज्यां सम्यगनुष्ठानाबन्धकारणत्वाच्चेनैव तदाकि-
प्यत इति भावः ।

तदुक्तम्-

"चारु चैतद् यतो ह्यस्य, तथोहः संप्रवर्त्तते ।

एतद्वियोगविषयः, श्रद्धाऽनुष्ठानभाक् स यत् ॥२०६॥

प्रकृतेरा यतश्चैव, नाप्रवृत्त्यादिधर्मताम् ।

तथा विहाय घटते, ऊढोऽस्य विमलं मनः ॥२०७॥

सति चास्मिन् स्फुरच्छन्-कल्पे सत्त्वोत्पलत्वतः ।

भावस्तैमिन्यतः शुद्ध-मनुष्ठानं सदैव हि" ॥२०८॥ (यो० वि०)

ननु सम्यग्दृष्टिपर्यन्तमन्यत्र द्रव्ययोग एवोच्यते इति कथ-
मत्र प्रावतोऽयमुक्त इति चेत्?, चारित्र्यप्रतिपत्तिनामनन्तानु-
न्धिनामपगमे तद्विषयप्रादुर्भावनियम इति निश्चयाऽऽश्रयणादल्प-
भेदविवक्षापरेण व्यवहारेण त्वप्रायं नेष्यत एव । "एतच्च
योगहेतुत्वाद्, योग इत्युचितं वचः । मुख्यायां पूर्वसेवाया-भवता-
रोऽस्य केवलम् " ॥ २०६ ॥ (यो० वि०) इत्यनेनापुनर्बन्धका-
तिशयाभिधानं तु सम्यग्दृशो नैगमनयशुद्धिप्रकर्षकाष्टापेक्ष-
मिति न कश्चिद्विरोध इति विज्ञावनीयं सुधीभिः ॥ १८ ॥

एतन्निश्चयवृत्त्यैव, यद् योगः शास्त्रसंज्ञितः ।

त्रिधा शुद्धादनुष्ठानात्, सम्यक्प्रत्ययवृत्तितः ॥ १९ ॥

एतद् यदुक्तम्-जिन्नग्रन्थेरेव भावतो योग इति, निश्चयवृत्त्यैव
परमार्थवृत्त्यैव, न तु कल्पनया, यद् यस्माद्, शास्त्रेणैव सङ्गी-
तद्विना त्वसङ्गितत्वात् कल्पयर्थे प्रवर्त्तमानो यः, तस्य, त्रिधा यद्व-
माणैस्त्रिभिः प्रकारैः, शुद्धाभिरवद्यात्, अनुष्ठानावाचारात्, स-
म्यक्प्रत्ययेनाऽऽत्मगुरुविद्वद्भ्यां स्वकृतिमाध्याताऽऽद्यन्नान्त-
विश्वासेन, वृत्तिः प्रवृत्तिः, ततो प्रवर्त्तते ॥ १९ ॥

शास्त्रमामन्नजन्यस्य, मानमामुष्पिके विवर्त्त ।

सेव्यं यद्विचिकित्मायाः, ममाधेः प्रतिकूलता ॥२०॥

आसन्नजन्यस्यादृष्टचित्तमोक्षलाभस्य प्राणिनः, आमुष्पिके
विधौ पारलौकिके कर्मणि, शास्त्रं मानं, यमाधर्मयोगात्तान्त्रि-
त्येन तदुपायत्वबोधने प्रमाणान्तरासामर्प्यात् । अतः सेव्यं यद्व-
च्यते

प्रवृत्तौ पुरस्करणीय, न तु कश्चिदप्यशोऽनादरणीयम् । यद् य-
स्माद्, विचिकित्साया -युक्त्या समुपपन्नेऽपि मतिव्यामोहोत्प-
न्नचित्तविप्लुनिरूपायाः, समाधे चित्तस्वास्थ्यरूपस्य, ज्ञानदर्श-
नचारित्र्याऽऽत्मकस्य वा, प्रतिकूलता विरोधिताऽस्ति । अर्थो
हि त्रिविध -सुखाधिगमो, दुराधिगमोऽनधिगमश्चेति श्रोतार
प्रति भिद्यते । आद्यो यथा-चक्षुष्मतश्चित्रकर्मनिपुणस्य रूपासि-
द्धिः, द्वितीयः सैवान्निपुणस्य, तृतीयस्त्वन्धस्येति । तत्र प्रथमचर-
मत्रेणानास्त्येव विचिकित्सा, निश्चयादासिद्धेश्च । द्वितीये तु देश-
कालस्वजावधिप्रकृष्टे धर्माधर्माऽऽदौ जवन्ती । सा महानर्थका
रिणी । यदागमः-“ विततिर्गिरु समावन्नेण अप्पाणेण णो लह-
ति समाहिं । ” अतश्चित्तशुद्धयर्थं शास्त्रमेवाऽऽदरणीयमिति
भावः । यत उक्तम्-“ मलिनस्य यथाऽत्यन्त, जल वस्त्रस्य शो-
धनम् । अन्त करणरत्नस्य, तथा शास्त्र विदुर्वुधा. ” ॥ २२७ ॥
(यो० वि०) ॥ २० ॥ द्वा० १४ द्वा० ।

(२४) आत्माऽऽदिप्रत्यय विना न सिद्धिरित्युपक्रम्य-

सद्योगाऽऽरम्भकस्त्वेन, शास्त्रसिद्धमपेक्षते ।

सदा भेदः परेभ्यो हि, तस्य जात्यमयूरवत् ॥ २७ ॥

सद्योगाऽऽरम्भकस्तु सानुबन्धयोगाऽऽरम्भक एव, एनमात्मा-
ऽऽदिप्रत्यय, शास्त्रसिद्धमतीन्द्रियार्थसार्थसमर्थनसमर्थाऽऽगम-
प्रतिष्ठितम्, अपेक्षतेऽवलम्बने । परेभ्यो हि असद्योगाऽऽरम्भके-
भ्यो हि, तस्य सद्योगाऽऽरम्भकस्य, सदा भेदो वैलक्षण्य, जात्यम-
यूरवत् सर्वोपाधिविशुद्धमयूरवत् । यथा हि-जात्यमयूरोऽजात्य-
मयूरात् सदैव जिज्ञ, तथा सद्योगाऽऽरम्भकोऽप्यन्यस्मादिति
ज्ञावना । तदुक्तम्-“ न च सद्योगमव्यस्य, वृत्तिरेव-
विधाऽपि हि । न जात्वजात्यधर्मान् यज्जात्यः सन् भजते
शिखी ” ॥ १४१ ॥ (यो० वि०) ॥ २६ ॥

यथा शक्तिस्तद्वद्भाऽऽदौ, विचित्रा तद्वदस्य हि ।

गर्भयोगेऽपि मातृणा, श्रूयतेऽत्युचिता क्रिया ॥ ३० ॥

यथा तद्वद्भाऽऽदौ जात्यमयूराण्युच्यते चरणाऽऽद्यवयवेषु, श-
क्ति विचित्राऽजात्यमयूरावयवशक्तिविलक्षणान्तरस्य हि स-
द्योगाऽऽरम्भकस्याऽऽदित एवाऽऽरम्भ्येतरभ्यो विलक्षण श-
क्तिरित्यर्थः । यत उक्तम्-“ यश्चात्र शिखिद्वयान्त, शास्त्रे प्रोक्तो
महात्मभिः । स तद्वद्भाऽऽदीनां, सच्छक्त्यादिप्रसाधन. ”
॥ २४५ ॥ इति (यो० वि०) अत एव सद्योगाऽऽरम्भकस्येति
गम्यम् । मातृणा जननीना, गर्भयोगोऽपि किं पुनरुत्तरकालः, इ-
त्यपिशब्दार्थः । श्रूयते निशम्यते, शास्त्रेण अत्युचिता लोकाना-
मतिश्लाघनीया, क्रिया प्रशस्तमाहात्म्यलामलक्षणा । यत एव
पठ्यते-“ जणणी सवत्थ त्रि णि-च्छप्पसु सुमं त्ति तेण सुमं
जिणो. ” (४३ गाथा) तथा-“ गम्भगण ज जणणी, जायसुध-
म्म त्ति तेण भम्मजिणो. ” (४७ गाथा) तथा-“ जाया जणणी ज
सु-व्वय त्ति मुणिसुव्वश्रो तम्हा. ” (५० गाथा) (आच० २ अ०)
इत्यादि । इदं गर्भावस्थायामुक्तम् । उत्तरकालेऽप्यत्युचितैव
तेषां क्रिया । यत उक्तम्-“ औचित्याऽऽरम्भिणोऽकुञ्जा, प्रे-
क्षावन्तः शुभाऽऽशया । अवध्यचेष्टा कावक्ष्णा. योगधर्माधि-
कारिण ” ॥ १४४ ॥ (यो० वि०) इति । तदेवं सिद्धं सद्यो-
गाऽऽरम्भक इतरेभ्यो विलक्षण, स चाऽऽत्माऽऽदिप्रत्ययम-
पेक्षते एवेति ॥ ३० ॥ द्वा० १४ द्वा० ।

(२५) योगस्य फलं कर्मकृत्य, तथा च कर्मापयधिकृत्य-

क्लेशाः पापानि कर्माणि, बहुभेदानि नो मते ।

योगादेव क्षयस्तेषां, न भोगादनवस्थितेः ॥ ३१ ॥

ततो निरुपमं स्थान-मनन्तमुपतिष्ठते ।

जवप्रपञ्चरहित, परमाऽऽनन्दमेष्टुरम् ॥ ३२ ॥

नोऽस्माक, मते, पापान्यशुभविपाकानि, बहुभेदानि विचित्राणि,
कर्माणि ज्ञानाऽऽवरणीयानि, क्लेशा अन्यन्ते । अतः कर्मक्षय एव
क्लेशहानिरिति ज्ञावः । ननु-“ नाभुक्तं कीयते कर्म, कल्पको-
टिशतैरपि । अवश्यमेव प्रोक्तस्य, कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ १ ॥ ”
इति वचनाद्भोगादेव कर्मणां क्षये तस्वाप्यपुरुषार्थत्वमनिवारि-
तमेवेत्यत आह-योगादेव ज्ञानक्रियासमुच्चयलक्षणात् क्षय, ते-
षां नानाभवाजितानां प्रचितानां, न भोगादनवस्थितेर्भोगजनि-
तकर्मन्तरस्यापि जोगनाशयत्वादनवस्थानात् । ननु निरञ्जिष्वङ्ग-
भोगस्य न कर्मान्तरजनकत्व, प्रचितानामपि च तेषां क्षयो
योगजादृष्टाधीनकायव्यूहवलादुत्पत्स्यत इति चेत् । न । प्राय-
श्चित्ताऽऽदिनाऽपि कर्मनाशोपपत्तेः कर्मणां जोगेनरनाशयत्वस्या-
पि व्यवस्थितौ योगेनापि तन्नाशसंभवे कायव्यूहाऽऽदिकल्पने
प्रमाणान्नावात् । कर्मणां ज्ञानयोगनाशयतायाः-“ ज्ञानाग्नि सर्व-
कर्माणि, भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन । ” इति भवदागमेनापि सिद्धत्वा-
त् । नराऽऽदिशरीरसत्त्वे शूकराऽऽदिशरीरानुपपत्तेः कायव्यूहा-
नुपपत्तेर्मनोऽन्तरप्रवेशाऽऽदिकल्पने गौरवाच्च । ये त्वाहु पातञ्ज-
ला-अग्ने. स्फुलिङ्गानामिव कायव्यूहदशायामेकस्मादेव चि-
त्तात्प्रयोजकाज्ञानावित्तानां परिणामोऽस्मितामात्रादिति । तदु-
क्तम् “ निर्माणचित्तान्यस्मितामात्रात्. ” (४-४) “ प्रवृत्तिभेदे
प्रयोजका चित्तमेकमनेकेषामिति । ” (४-५) तेषामप्यनन्त-
कालप्रचितानां कर्मणां नानाशरीरोपनोगनाशयत्वकल्पन मोह
एव । तावददृष्टानां युगपद् वृत्तिलाजस्याप्यनुपपत्तेरिति निरुप-
क्रमकर्मणामेव भोगैकनाशयत्वमाश्रयणीयमिति सर्वमवदातम् ।
॥ ३१ ॥ तत इति व्यक्तम् ॥ ३२ ॥ द्वा० २५ द्वा० ।

(२६) योगस्य प्रेक्षावत्प्रवृत्त्यौपधिक माहात्म्यमुपदर्शयन्नाह-

शास्त्रस्योपनिषद् योगो, योगो मोक्षस्य वर्तिनी ।

अपायशमनो योगो, योगः कल्याणकारणम् ॥ १ ॥

संसारवृद्धिर्धनिनां, पुत्रदाराऽऽदिना यथा ।

शास्त्रेणापि तथा योगं, विना हन्त ! विपश्चिताम् ॥ २ ॥

इहापि हव्ययश्चित्राः, परत्र च महोदयः ।

पराऽऽत्माऽऽयत्तता चैव, योगकल्पतरोः फलम् ॥ ३ ॥

योगसिद्धैः श्रुतेष्वस्य, बहुधा दर्शितं फलम् ।

दर्श्यते द्देशतश्चैतद्, यदन्यैरपि दर्शितम् ॥ ४ ॥

इयं चतुर्गुणो सुगमा । द्वा० २६ द्वा० ।

प्रायश्चित्तं पुनर्योगः, प्राग्जन्मकृतपाप्मनाम् ।

अव्यधीनां निश्चयादन्तः-कोटाकोटिस्थितेः किल ॥ २३ ॥

प्राग्जन्मकृतपाप्मना पुन प्रायश्चित्त योग, तन्नाशकत्वात्तस्य ।
तथा किलेति सत्ये, अव्यधीना सागरोपमाणाम्, अन्त कोटाको-
टिस्थितेर्निश्चयादपूर्वकरणाऽऽरम्भेऽपि तावत्स्थितिकर्मन-
द्भावाऽऽवश्यकत्वस्य महानाप्याऽऽदिप्रसिद्धत्वात्, तस्य च
धर्मसत्यासैकनाशयत्वादिति ॥ २३ ॥

निकाचितानामपि यः, कर्मणां तपसा ज्ञयः ।

मोऽजिप्रेत्योत्तमं योग-मपूर्वकरणोदयम् ॥ २४ ॥

निकाचितानामपि उपशमनाऽऽदिकरणान्तसंयोज्यत्वेन व्यवस्थापितानामपि, कर्मणां यस्तपसा कृत्यो, भणित इति शेषः । "नवना उ निकाऽऽग्राणि," इति वचनात् । सोऽपूर्वकरणोदयम्, उत्तमं योगं धर्मसन्ध्यामलक्षणमजिप्रेत्य, न तु यात्किञ्चित्तप इति दृष्टव्यम् । तत्त्वमवत्यमध्यात्मपरीक्षाऽऽदौ विपाञ्चितम् ॥ २४ ॥

अपि कूराणि कर्माणि, कृणाद् योगः कृणोति हि ।

ज्वलनो ज्वालयत्येव, कुट्टिन्नानपि पादपान् ॥ २५ ॥

दृढप्रहारिशरणं, चित्वातीपुत्ररक्षकः ।

अपि पापकृतां योगः, पक्षपातान्न शङ्कते ॥ २६ ॥

अहर्निशमपि ध्यातं, योग इत्यङ्गद्वयम् ।

अप्रवेशाय पापानां, ध्रुवं वज्राग्न्यायते ॥ २७ ॥

आजीविकाऽऽदिनाऽर्थेन, योगस्य च विदम्बना ।

पवनान्निमुखस्थस्य, ज्वलनज्वालयनोपमा ॥ २८ ॥

योगस्पृहाऽपि संसार-तापव्ययतपात्ययः ।

महोदयमरस्तीर-समीरलहरीविवः ॥ २९ ॥

योगानुग्राहको योऽन्यैः, परमेश्वर इष्यते ।

अचिन्त्यपुण्यप्राज्ञार-योगानुग्राह एव सः ॥ ३० ॥

जरतो भरतक्षोणी, जुञ्जानोऽपि महामतिः ।

तत्कालं योगमाहात्म्याद्, जुञ्जते केवलश्रियम् ॥ ३१ ॥

पूर्वमप्राप्तधर्माऽपि परमाऽऽनन्दनन्दिता ।

योगप्रभावतः प्राप, मरुदेवा परं पदम् ॥ ३२ ॥

अष्टश्लोकां सुगमा । द्वा० २६ द्वा० ।

योगमाहात्म्यमेवाऽऽह-

योगः कल्पतरुः श्रेष्ठो, योगश्चिन्तामणिः परः ।

योगः प्रधानं धर्माणां, योगः मिच्छेः स्वयं ग्रहः ॥ ३७ ॥

योग उक्तो निरुक्त, कल्पतरुः कल्पद्रुमः, श्रेष्ठोऽन्यकल्पद्रुमेभ्योऽनिशायी । तथा योगश्चिन्तामणिश्चिन्तारत्नं, परः प्रकृष्टः, योगः प्रधानं बन्तु, धर्माणां श्रेष्ठधर्मस्थानानाम् । तथा योगः सिद्धिर्निवृत्तिलक्षणायाः, स्वयंग्रहहेतुत्वात्स्वयंग्रहः । यदत्र पुनः पुनर्योगशब्दोपादानं तदस्यात्यन्तमादरणीयतास्थापनार्थमिति ॥ ३७ ॥

तथा च जन्मबीजाग्नि-जर्मोऽपि जरा परः ।

दुःखानां राजयज्माऽयं, मृत्योर्मृत्युरुदाहृतः ॥ ३८ ॥

तथा चेति समुच्चये, जन्मबीजाग्निः पुनः पुनर्जन्मकारणकर्म-भक्तिदाहकारी, तथा जग्माऽपि जराया अपि, जरा, वयोहानिका-रणत्वात्, परा प्रकृष्टा । तथा दुःखानां शरीरमानमाऽऽवाधारूपाणां, राजयज्मा राजमान्यमिव, अयं योगः, तथा मृत्योरन्त-कस्य मृत्युरुदाहृतः शास्त्रमर्गनिरूपितः ॥ ३८ ॥

किञ्च-

कुण्ठीभवन्ति नीचानि, मन्मथान्त्राणि सर्वथा ।

योगवर्माऽऽवृत्तिं विन्दे, तपश्चिह्नकराण्यपि ॥ ३९ ॥

कुण्ठीभवन्ति मन्दानि जायन्ते, तीक्ष्णानि निशितानि, मन्मथा-न्त्राणि कामशस्त्राणि-शब्दाऽऽदिविषयरूपाणि, सर्वथा सर्व-प्रकारैः । कः?, इत्याह-योगवर्माऽऽवृत्ते योमसंज्ञाहवति, चित्ते म-नसि । कीदृशानि? इत्याह-तपश्चिह्नकराण्यपि भासरूपवाऽऽ-दितपोभ्रंशकारीण्यपि, तथाविधयोगविकलानां तपस्विना-मिति ॥ ३९ ॥

अङ्गद्वयमप्येतत्, श्रूयमाणं विधानतः ।

गीतं पापक्षयायोच्चै-र्योगसिद्धैर्महात्मभिः ॥ ४० ॥

अङ्गद्वयमपि, किं पुनः पञ्चमस्काराऽऽदीन्यनेकान्यत्तराणीत्यपि-शब्दार्थः । एतद् योग इति शब्दद्वयं, श्रूयमाणमाकर्ण्यमानं, तथाविधार्थानवबोधेऽपि विधानतो विधानेन, अस्मासंवेगाऽऽदि-शुद्धभावोत्थासकरकुञ्जलयोत्रनाऽऽदिलक्षणेन, गीतमुक्तं, पाप-क्षयाय मिथ्यात्वमाहाऽऽद्यकुशलकर्मनिर्मुक्तनाय उच्चैरत्यर्थम् । कैर्गीतम्?, इत्याह-योगसिद्धैर्योग-सिद्धो निष्पन्नो येषां ते तथा, तैर्जिनगणधराऽऽदिभिः, महात्मभिः प्रशस्तस्वभावैरिति ॥ ४० ॥

तथा-

मलिनस्य यथा हेम्नो, वहेः शुद्धिर्नियोगतः ।

योगाग्नेश्चेतसस्तद्-दविद्यामलिनाऽऽत्मनः ॥ ४१ ॥

मलिनस्य ताम्राऽऽदिमलयदुलस्य, यथेति दृष्टान्तार्थः । हेम्नः सुवर्णस्य, वह्नर्वैश्वानरात्, शुद्धिर्निर्मलता, नियोगतो नियमेन, शुद्धकारणानां स्वकार्याव्यभिचारात् । योगाग्नेर्योगवहे, चेतसो मनसः, शुद्धित, तद्वत्त्वमवत् । कीदृशो मनसः?, इत्याह-अविद्या-मलिनाऽऽत्मनः सद्भूतवस्तुविषयभ्रान्तिवशाद्बुद्धिजितस्वरूप-स्येति ॥ ४१ ॥

तथा-

अमुत्र संशयाऽऽपन्न-चेतमोऽपि हतो ध्रुवम् ।

सत्स्वप्नप्रत्ययाऽऽदिभ्यः, संशयो विनिवर्तते ॥ ४२ ॥

अमुत्र परलोकविषये, संशयाऽऽपन्नचेतसो भवान्तर सम-स्ति, न वेति भ्रान्तमनसः, किं पुनरन्यस्येत्यपि हीतिशब्दार्थः । अतो योगाद्, ध्रुवमसंशयं, सत्स्वप्नप्रत्ययाऽऽदिभ्यः सत्स्वप्न-भिदायमाणावस्थायां स्वर्गाऽऽदिजन्वान्तरदर्शनलक्षणाऽऽद्य प्र-त्ययः प्रतीतिर्जन्वान्तरस्य, आदिशब्दाभिज्ञोपाहृतयाविद्याऽऽ-गमाभ्यामजन्मप्रत्ययग्रहः, तेभ्य सकाशात्, संशयः सदेहो, विनिवर्तते उपरमति ॥ ४२ ॥

शुद्धममाचारा हि साधवः मत्स्वप्नप्राप्तेन निजोपाहृतयो-गेन, मदागमाभ्यामेन च, प्राक् संशयितमनमोऽपि व्याव-र्तितविषयसहेतुमिथ्यात्वाऽऽदिमोहोदया अभ्रकगृहान्तज्वलि-तप्रतीपप्रजोडाहरणेन भवान्तरं निर्णयन्त्येवेति । न च व-क्तव्य स्वप्नोऽपि कथं लज्यते इति ? ।

यतः-

अस्माद्वेशान्नियोगेन, बाह्ययोगव्रतोऽपि हि ।

शुक्लस्वप्ना जवन्तीष्ट-देवतादर्शनाऽऽद्यः ॥ ४३ ॥

अस्माद्वेशाद् घट्टनानाङ्गाद्, नियोगेन नियमेन, बाह्ययोगव्रतोऽपि हि तथाविधोपायोगजन्यतया नावयोगानुरूपक्रियामाप्रयुक्तस्य, किं पुनरन्योपायोगघन इत्यपि हीतिशब्दार्थः । किम्?, इत्याह-शुक्ल-स्वप्ना अमलीमन्ता स्वप्नाः, जवन्ति जायन्ते, दृष्टव्यतादर्शनाऽऽ-द्य-दिग्माऽऽद्विद्याऽऽदिवनजितगुणधामिकवर्जनाऽऽदिल-क्षणाः ॥ ४३ ॥

तथा—

देवान् गुरुन् विजान् साधून्, सत्कर्मस्था हि योगिनः ।

प्रायः स्वप्ने प्रपश्यन्ति, हृष्टान् सन्नोदनापरान् ॥ ४४ ॥

देवान्-आराध्यतमान् जिनाऽऽदीन्, गुरुन् धर्माऽऽचार्याऽऽदीन्, मा-
तापित्रादीन् वा; विजान् ध्वजदीकानामकक्षितीयजन्मनो मुनीन्,
साधून् शेषशिष्टलोकान्, सत्कर्मस्था. स्वसिद्धान्ताविरूद्धक्रिया-
स्थिता, हि. प्राग्वद्, योगिनो योगाज्यासपरा प्राणिनः; किम्?, इ-
त्याह-प्रायो बाहुल्येन, स्वप्ने प्रतीतिरूपे एव, प्रपश्यन्ति प्रेक्षन्ते,
हृष्टान् हर्षवतः, तथा सन्नोदनापरान् शुद्धार्थविषयप्रेरणपरा-
यणान् ॥ ४४ ॥

न चासौ भ्रान्तेति भावयन्नाह—

नोदनाऽपि च सा यतो, यथार्थैवोपजायते ।

तथाकालाऽऽदिभेदेन, हन्त ! नोपप्लवस्ततः ॥ ४५ ॥

नोदनाऽपि च न केवलं देवतादर्शनाऽऽदि, सा देवाऽऽदिकृता, यतो
यस्मात्कारणात्, यथार्थैव सूचितप्रयोजनफलैवोपजायते । कथ-
म्?, इत्याह-तथाकालाऽऽदिभेदेन तत्प्रकारकालक्षेत्रभावविशेषे-
ण, हन्त ! इति प्राग्वत् । न नैव, उपप्लवः वाताऽऽदिधातुविकार-
जनितद्रिचत्तसङ्कोभो धर्तते प्रेरणा, ततो यथार्थत्वाद् हेतोः,
न हि यथार्थफलभाजः प्रतिभासा अविस्वाद्भिरूपत्वाद्भोके
उपप्लवरूपतां लभन्ते, किं तु सत्यरूपतामेवेति ॥ ४५ ॥

तथा—

स्वप्नमन्त्रप्रयोगाच्च, सत्यः स्वप्नोऽभिजायते ।

विद्वज्जनेऽविगानेन, सुप्रसिद्धमिदं तथा ॥ ४६ ॥

स्वप्नमन्त्रप्रयोगाच्च-स्वप्नलाभफलो मन्त्रविषयः, तत्प्रयोगात्,
चकाराच्छ्रुतयोगाच्च, सत्य स्वप्नो यथार्थः स्वप्नः, अभिजायते
आविर्भवति, एतदेव छठीकुर्वन्नाह-विद्वज्जने मतिमल्लोके, अविगा-
नेनाविप्रतिपत्त्या, सुप्रसिद्धमतीव ख्यातिमागतम्, इदं स्वप्नमन्त्र-
प्रयोगात्सत्य स्वप्नो जायत इत्येतत्, तथा तेन प्रकारेण ॥ ४६ ॥

नैवभूतहेतुकोऽय व्यवहार इति दर्शयति—

न ह्येतद्भूतमात्रत्वं-निमित्तं संगतं वचः ।

अयोगिनः समध्यक्षं, यन्नैवविधगोचरम् ॥ ४७ ॥

न हि नैव, एतदुत्तरं देवतादर्शनाऽऽदि, ज्ञानमात्रत्वं निमित्तं ज्ञान-
मात्रत्वं केवलभूतभाव एव, निमित्तं हेतुर्यस्य तत्तथा, इत्येवं
परेण प्रवर्तमान, सङ्गतं घटमानक, वचो वचनम्, एतत्स्वप्नदर्श-
नाऽऽदि, यत्कैश्चिद् भूतमात्रमित्युच्यते, तदसङ्गतं वच इत्यर्थः ।
कुनः?, इत्याह-अयोगिनोऽर्वाग्दर्शिनः प्रमातुः, समध्यक्षं प्रत्यक्षं
चाक्षुषाऽऽदि, यत् यस्माद्, नैव, एवविधगोचरम्-एवविधा स्वप्न-
दर्शनाऽऽदिरतीन्द्रियोऽर्थो भूतमात्रनिमित्तो, न तु देवताऽनुग्रह-
मन्त्रप्रयोगाऽऽदिनिमित्तक इत्यादिकोऽर्थो गोचरो विषयो यस्य
तत्तथा । इदमुक्तं ज्ञाने-अज्ञस्यस्य पृथिव्यादिरूपज्ञानमात्रपारि-
हारेणातीन्द्रियं देवताऽऽश्रयै विधिप्रतिषेधयो प्रत्यक्षमङ्ग-
मेव, तस्य तदविषयत्वादिति ॥ ४७ ॥

एतदेव भावयति—

प्रलापमात्रं च वचो, यदप्रत्यक्षपूर्वकम् ।

यथेहाप्सरसः स्वर्गो, मोक्षे चाऽऽनन्द उत्तमः ॥ ४८ ॥

प्रलापमात्रमनर्थकमेव, च समुच्चये; वचो वचनम् । कीदृश-

मः, इत्याह-यदप्रत्यक्षपूर्वकं प्रत्यक्षेणानुपलब्धं यद्भाषितम् । इ-
ष्टान्तमाह-यथा इह मर्त्यलोके, कश्चिद् वाक्ते असर्वज्ञवादी मीमां-
सकाऽऽदि, अप्सरसो मेनकारम्भाऽऽद्या स्वर्गे सन्ति, मोक्षे च
मुक्तौ पुनरानन्द आह्लाद, उत्तम सर्वातिशायी; साक्षाददृष्टे हि
वाच्य अप्सरः प्रमुखे ब्रुवाणो मीमांसकाऽऽदि प्रलापमात्रकार्येव
भ्यात्; एव नास्तिकोऽप्यतीन्द्रिय देवताऽऽदिकं निहुवान इति ।
अथैवमनवकाशीकृत. कदाचित्परलोकसंशयवादी, मीमांसको
वा ब्रूयात् ? ॥ ४८ ॥

यथा—

योगिनो यत्समध्यक्षं, ततश्चेत्तुक्तानिश्चयः ।

आत्माऽऽदेरपि युक्तोऽयं, तत एवेति चिन्त्यताम् ॥ ४९ ॥

योगिनो दिव्यदृशः प्रमातुः, यत्समध्यक्षं प्रत्यक्षज्ञान, ततस्तत्स-
मध्यक्षाद्, चेद् यदि, उक्तानिश्चयः-अप्सरसः स्वर्गो, मोक्षे चाऽऽनन्द
इति प्रागुक्तार्थनिर्णयो जायते, एव तर्हि आत्माऽऽदेरप्यतीन्द्रि-
यार्थस्य । किं पुनः प्रस्तुतस्य ? इत्यपिशब्दार्थः । युक्तो घट-
मानोऽयं निश्चयः, तत एव योगिसमध्यक्षादेव, इत्येतच्चिन्त्यतां
विमृश्यतामिति ॥ ४९ ॥

एतदेव भावयति—

अयोगिनो हि प्रत्यक्ष-गोचरातीतमप्यलम् ।

विजानात्येतदेव च, बाधाऽत्रापि न विद्यते ॥ ५० ॥

अयोगिनोऽर्वाग्दृशः प्रमातुः, हिर्यस्मात्, प्रत्यक्षगोचरातीतमपि
पेन्द्रियकाध्यक्षविषयभावात्तत्कालान्तमपि आत्माऽऽदि वस्तु, किं
पुनरितररूपम्?, इत्यपिशब्दार्थः । अलमत्यर्थम्, इतस्तत्तन्त्यस्तनि-
स्तलस्थूलमुक्ताफलावलोकनोदाहरणेन, विजानाति प्रेक्षते । ए-
तद्योगिसमध्यक्षं, दिव्यदर्शनत्वात्तस्य । यदि नैवेवं तत किं
सिद्धम्?, इत्याह-एव च अस्मिन् प्रकारे सति, बाधा अघटनाल-
क्षणा, अत्रापि आत्माऽऽदिनिश्चये, न केवलमप्सरः प्रनृतावयौ, इ-
त्यपिशब्दार्थः । न विद्यते नास्ति ॥ ५० ॥

(२७) इत्यमागमगम्यत्वमजिधायाधुनाऽनुमानविषयत्वमाह—

आत्माऽऽद्यतीन्द्रियं वस्तु, योगिप्रत्यक्षज्ञावतः ।

परोक्षमपि चान्येषां, न हि युक्त्या न युज्यते ॥ ५१ ॥

आत्माऽऽदि आत्मकर्मसर्वज्ञाऽऽदि, अतीन्द्रियमिन्द्रियविषयभा-
वातीत वस्तु, न हि न, युज्यते इत्युत्तरेण योगः । कीदृशम् ?, इ-
त्याह-योगिप्रत्यक्षज्ञावत सर्वज्ञज्ञानविषयभावेन, परोक्षमपि
च इन्द्रियज्ञानागोचरमपि, किं पुनरपरोक्षम्?, इत्यपिशब्दार्थः ।
अन्येषामस्मादृशाम अर्वाग्दृशा, न हि नैव, युक्त्या शुद्ध-
हेतुप्रयोगरूपया, न युज्यते, किं तु युज्यत एव ।

तत्र युक्तिः—

“अचेतनानि भूतानि, न तद्धर्मो न तत्फलम् ।

चेतनाऽस्ति च यस्येह, स एवाऽऽमेति बुध्यताम् ॥ १ ॥

यदीयं ज्ञातधर्मः स्यात्, प्रत्येकं तेषु सर्वदा ।

उपलब्ध्येत सत्त्वाऽऽदि, कठिनत्वाऽऽदयो यथा ॥ २ ॥

काठिन्यादिसत्त्वावानि, ज्ञानान्यध्यक्षासिद्धितः ।

चेतना तु न तद्रूपा, सा कथं तत्फलं भवेत् ? ॥ ३ ॥” इत्यादि ।

“तुल्यप्रतापोद्यमसाहसानां,

केचिद्वृत्तमन्ते निजकार्यसिद्धिम् ।

परे न तामत्र निगद्यता मे

कर्मास्ति हित्वा यदि कोऽपि हेतुः ॥ १ ॥

विचित्रदेहाऽऽकृतिवर्णगन्ध-

प्रभावजातिप्रभवस्वभावा ।

केन क्रियन्ते लुवनेद्विवर्गो-

श्चिरन्तन कर्म निरस्य चित्राः ? ॥ २ ॥

विवर्धय मासान्नवर्गभर्मध्ये,

बहुप्रकारैः कलत्राऽऽदिभावैः ।

उद्वर्त्य निष्काशयते सविद्याः,

को गर्जनं कर्म विहाय पूर्वम् ? ॥ ३ ॥ इत्यादि ।

“वीतरागोऽस्ति, सर्वज्ञ प्रमाणाबाधितत्वतः ।

सर्वदा विदितः सद्भिः, सुखाऽऽदिकमिव ध्रुवम् ॥ १ ॥

क्षीयते सर्वथा रागः, कापि कारणहानितः ।

उत्तमो ह्येते किं न, काष्ठाऽऽदीनां वियोगतः ॥ २ ॥

प्रकर्षस्य प्रतिष्ठानं, ज्ञानं कापि प्रपद्यते ।

परिमाणमिवाऽऽकाशे, नास्तस्योपलब्धितः” ॥ ३ ॥ इत्यादि ।

अत्रैवाज्युच्चयमाह—

किं चान्यद् योगतः स्थैर्यं, धैर्यं श्रद्धा च जायते ।

मैत्री जनप्रियत्वं च, प्रातिभं तत्त्वज्ञासनम् ॥ ५२ ॥

किं च इत्यभ्युच्चये, अन्यत्प्रागुक्ताद्विलक्षणं योगफलमस्ति । तदेव दर्शयति-योगतो योगात्, स्थैर्यं स्थिरज्ञाच. प्रतिपन्न-निर्वाहणो, धैर्यं व्यसनाज्ञानसन्निपातेऽपि अविचलित-प्रकृतिज्ञावः, श्रद्धा च रुचिस्तत्त्वमार्गानुगा, जायते आवि-र्भवति, मैत्री सर्वसत्त्वेषु मित्रज्ञावः, जनप्रियत्वं च शिष्टलोक-वल्लभभावः, प्रातिभं सृजप्रतिभाप्रभव, तत्त्वभासन जीवा-दितस्वावहोकेन भवतीति ॥ ५२ ॥

तथा—

विनिवृत्ताऽऽग्रहत्वं च, तथा द्वन्द्वमहिष्णुता ।

तदभावश्च लाजश्च, बाह्यानां कालसङ्गतः ॥ ५३ ॥

विनिवृत्ताऽऽग्रहत्वं च निर्मुक्तानुचितार्थाभिनिवेशित्वं च, तथा द्वन्द्वमहिष्णुता निरुपक्रमकृष्टकर्मोदयाऽऽपादितानामिष्टविशो-गानिष्टमप्रयोगाऽऽदीना व्यसनानां सम्यक् सहनभावः । तदज्ञा-वश्च द्वन्द्वविनाशश्च प्रायः परिशुद्धयोगोपहतशक्तिकत्वाद् द्व-न्द्वसंपादकोपायानाम्, लाभश्च प्राप्तिश्च बाह्यानां निर्वाहाऽऽ-दीनां समाधिहेतूनां, कालसङ्गतो यो यत्र काले योग्य इति ॥ ५३ ॥

तथा—

धृतिः क्रमा सदाचारो, योगवृष्टिः शुभोदया ।

आदेयता गुरुत्वं च, शममौख्यमनुत्तरम् ॥ ५४ ॥

धृतिर्येन केनचिद् व्यसनभोजनाऽऽदिना निर्वाहमात्रनिमित्तेन सन्तोष । क्रमा सत्येतरदोषश्रवणेन कार्यतत्त्वमविचार्यान्तर्यहिश्च कोपोदयाद् धिक्क्रियामापाद्यमानस्याऽऽत्मनो निरोधनम् । सदाचा-रः सर्वोपकारप्रियवचनाकृष्टिमोचितस्नेहाऽऽदिका सज्जनचेष्टा । योगवृष्टिः सम्यग्दर्शनाऽऽदिमुक्तिचोर्जोन्मूर्धरूपा । शुभोदया प्रशस्तफलोद्भवेत् । धृन्यादेः प्रत्येकविशेषणमेतत् । आदेयता परमादरणाद्यवचनचेष्टनरूपता । गुरुत्वं च सर्वत्र गौरवलाज-लक्षणम् । तथा शममौख्यमतिमर्दीभूतकपायविषदोपतया प्रशमशुभं । अनुत्तरं विषयमेवाजनिताऽऽनन्तातिशायि । यतः पठ्यते—“निर्जितमदमदनानां, शाक्यमनोविचाररहितानाम् । विनिवृत्तपराशाना-मिदं मोक्षं नृविहितानाम्” ॥ ५४ ॥ इति । अत्र च श्लोकत्रये प्रकाशस्तथाशब्दश्च समुच्चयार्थः ॥ ५४ ॥

आ विद्वदङ्गनासिद्धि-मिदानीमपि दृश्यते ।

एतत्प्रायस्तदन्यत्तु, सुब्रह्मागमजापितम् ॥ ५५ ॥

आ विद्वदङ्गनासिद्धि-आ-विद्वदभ्यः आ-अङ्गनाज्यस्य यो लोकः, तस्येत्यर्थः । सिद्धं प्रतीतम्, इदानीमपि दुःपमाणां, किं पुनः सुपमदुःपमाऽऽशावित्यपिशब्दार्थः । दृश्यते अवलोक्यते, एतत् प्रागुक्तं योगफलं, प्रायो बाहुल्येन, तदन्यत्तुकादन्वत् पुनर्योगफलं, सुबहु अतिभूरि, आगमवैपथ्यादिकं हि प्राप्तिरूपम्, आगमभाषितम्-आवश्यकनिर्युक्त्यादिनिरूपितम् ।

यदुक्तं तत्र—

“आमोसहि विष्णोसहि-खेलोसहि जल्लमोसही चेष ।

संभिन्नसोय उज्जुमह, सर्वोसहि चेष बोधवो ॥ ६८ ॥

चारण आसीविस के-वही य मण्णणिणो य पुब्बधरा ।

अरहंत चकवट्ठा, बलदेवा वासुदेवा य” ॥ ६९ ॥ इति ।

“अलौक्यमारोग्यमनिष्टुत्वं,

गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमदपम् ।

कान्तिः प्रसादः स्वरसौम्यता च,

योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि लिङ्गम् ॥ १ ॥

मैत्र्यादियुक्तं विषयेषु चेतः,

प्रज्ञात्रयैर्यसमन्वितं च ।

छन्दैरधृष्यत्वमजीष्टलाभो,

जनप्रियत्वं च तथा परं स्यात् ॥ २ ॥

दोषव्यपाचः परमा च तृति-

रौचित्ययोगः समता च गुर्वी ॥

वैराऽऽदिनाशोऽथ कृतंभरा धीः,

निष्पन्नयोगस्य तु चिह्नमेतत्” ॥ ३ ॥

अथोक्तादेव योगफलात्तत्त्वान्तरप्रसिद्धयर्पमाह-

न चैतच्छ्रुतसङ्घात-मात्रादेवोपपद्यते ।

तदन्यद्भेदकाज्ञावै, तद्वैचित्र्याप्रसिद्धितः ॥ ५६ ॥

न च नैव, एतद्योगमाहात्म्य भावयोगिपूज्यमान, श्रुतस-ङ्घातमात्रादेव पृथिव्यादिमहाभूतसङ्घातात् केवलदात्मताऽऽदि-रूपतत्त्वान्तरशून्यात्, उपपद्यते घटने । कुतः ? इत्याह-तदन्य-द्भेदकाभावे-तस्माद् भूतसङ्घाताद् यदन्यत्तत्त्वान्तरमात्मका-ऽऽदिविलक्षण, भेदक विशेषकारि, तस्याज्ञावे तद्वैचित्र्याप्रसिद्धितः, तेषां श्रुतसङ्घातानां कायाऽऽकारपरिणतानामपि, वैचित्र्यस्य नानात्वस्य, योगमाहात्म्ययुक्तत्वेतरलक्षणस्य, अप्रसिद्धेरघटना-त् । अतो वलात् अनुमिमीमहे भूतसङ्घातारिक्तं विचित्रशक्ति-सङ्गतं तत्त्वान्तरं समस्ति, यद्वशादयं योगमाहात्म्यभावाभाव-लक्षणो भेदः सपद्यते ॥ ५६ ॥ योर्वचः ।

अथ निगमयन्माह—

एवं च तत्त्वसंमिश्र-योग एव नियन्धनम् ।

अतो यन्निश्चिन्तयेयं, नान्यतस्तर्हीदृशी क्वचित् ॥ ६४ ॥

एवं चोक्तन्यायेनैव तत्त्वसंसिद्धे-आत्मादृष्टाऽऽदिप्रतीतेः, योग-पच नापर किञ्चिद्, नियन्धनं हेतुर्वर्तते । एतदपि कुतः ? इत्याह-यतः योगात्, यत् यस्मात्, निश्चिन्तयेयं अविपर्यासवत्येव, इयं तत्त्व-मिद्धि-न्याद्, नान्यं अन्यतोऽन्यस्माद्व्यतिरिक्ताऽऽदिः, पुन-र्ये इदंशी निश्चितरूपा तत्त्वसंमिश्र, क्वचित् तत्राऽऽदि ॥ ६४ ॥

(२=) अतोऽत्रैव महान् यत्न-स्तत्तत्त्वप्रमिश्रये ।

प्रेक्षावता मदा कार्यो, वादग्रन्थास्त्वकारणम् ॥ ६५ ॥

अन-अस्मात्कारणात्, अत्रैव योगो, महान् अन्योपायात्तथाया, यत्न आदर, तस्य तस्य तत्त्वस्य स्वर्गनरकाऽऽदेः, प्रसिद्धये प्रतीत्यर्थे, प्रज्ञावता बुद्धिमता, सदा सर्वकाल, कार्यो विधे-यः । उपायान्तरप्रतिषेधमाह-वाद्ग्रन्था. परपक्षनिराकरणेन स्वपक्षप्राप्तप्राप्तनानि तर्कप्रकरणानि, तु- प्राग्वद्, अकारण तत्त्व-प्रतीतेरहेतवः ॥६५॥

एतदेव समर्थयमान आह—

तत्तं च योगमार्गज्ञै-स्तपोनिर्धूतकल्पैः ।

जावियोगिहितायोच्चै-र्मोहदापसम वचः ॥ ६६ ॥

इत्तं च निरूपित पुनः, योगमार्गज्ञै-अभ्यात्मविद्भिः पतञ्जलिप्र-वृत्तिभिः, तपोनिर्धूतकल्पैः. प्रथमप्रधानेन तपसा कौणमार्गा-नुसारिबोधवाधकमोहमलैः, भावियोगिहिताय-भावस्याद्विवा-दघटलकलिकालयोगिहितार्थम्, उच्चैरत्यर्थे, माहदापसममति-मोहान्धकारप्रदीपस्थानीयम्, वचो वचनम् ॥६६॥

एतदेव दर्शयति—

वादांश्च प्रतिवादांश्च, वदन्तो निश्चितास्तथा ।

तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीलकवद्गतौ ॥६७॥

वादांश्च पूर्वपक्षरूपान्, प्रतिवादांश्च परोपन्यस्तपक्षप्रतिवचन-रूपान्, चो समुच्चये, वदन्तो ब्रुवाणा, निश्चिनामसिद्धनैकान्तिका-ऽऽदिहेतुदोषपरिहारेण, तथा तेन प्रकारेण तत्तच्छास्त्रप्रसिद्धेन, सर्वेऽपि दर्शनिनो मुमुक्षुवोऽपि, किम्?, इत्याह-तत्त्वान्तम् मा-रमाऽऽदिनैवप्रसिद्धिरूप, नैव गच्छन्ति न प्रतिपद्यन्ते । तिलपी-लकवद् निरुद्धाकसन्चारतिशयन्तवाहननियुक्तैकगोमहिषाऽऽ-दिवत् गतौ वहनरूपाया सत्यामिति, यथा असौ तिलपीलको गधादिनिरुद्धाकृतया नित्य आरभ्यन्नपि न तत्परिमाणमवबुध्य-ते, एवमेतेऽपि वादिनः स्वपक्षाभिनिवेशान्धा विचित्र वदन्तो-ऽपि नोच्यमानतत्त्व प्रतिपद्यन्ते इति ॥ ६७ ॥ यो० पि० । चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां वृषभानुजाताऽऽदिके योगे च । सू० प्र० ।

(२६) ते च दश-

तत्त्व खट्वु एमे दसविधे जोगे पण्यते । तं जहा-वमजा-णुजाते १, वेणुयाणं जाते २, मंचे ३, मंचाडमंचे ४, छत्ते ५, छत्तातिछत्ते ६, जुअणत्ते ७, घण्टे ८, पीणिते ९, मंरुकपुत्ते णामं दसमेत्ता १० ॥

“तत्त्व खट्वु” इत्यादि । तत्र युगे, खल्वय वक्ष्यमाणो, दशविधो योगः प्रकृतः । तद्यथा-वृषभानुजात । अत्र अनुजातशब्द-सदृशवचन, वृषभस्यानुजात सदृशो वृषभानुजात, वृषभा-ऽऽकारेण चन्द्रसूर्यनक्षत्राणि यस्मिन् योगे एव तिष्ठन्ति स वृषभा-नुजात इति भावना । एव सर्वत्रापि भावयितव्यम् । वेणुर्वेश, तदनुजातस्तत्सदृशो वेणुकानुजात । मञ्जो मञ्जसदृश । मञ्जान् व्यवहारप्रसिद्धाद् द्वित्रादिभूमिकाभावतोऽतिशायी मञ्जो म-ञ्जानिमञ्ज, तत्सदृशो योगोऽपि मञ्जातिमञ्ज । छत्र प्रसिद्धम्, तदाकारा योगोऽपि छत्रम् । उत्रात् सामान्यरूपात् उपर्यन्या-न्यच्छत्रभावतोऽतिशायि च्छत्र छत्रानिच्छत्रम्, तदाकारो योगोऽपि छत्रानिच्छत्रम्, युगमिव नद्धो युगनद्ध, यथा युग वृषभस्कन्ध-योरारोपित वर्तते तद्वद् योगोऽपि य प्रतिनाति, स युगन-द्ध इत्युच्यते । घन-समर्पकम्, यत्र चन्द्र सूर्यो वा ग्रहस्य नक्षत्रस्य वा मध्ये गच्छति, प्रीणित उपचय नीत-य-प्रय-

मनश्चन्द्रमस सूर्यस्य वा एकतरस्य ग्रहेण नक्षत्रेण वा एक-तरेण जान, तदनन्तर द्वितीयेन सूर्याऽऽदिना सहोपचय गतः स प्राणत इति ज्ञातम् । मण्डूकप्लुतो नाम दृश्यम् । तत्र मण्डूक-प्लुत्या यो जातो योग स मण्डूकप्लुत, स च ग्रहेण सह वे-दिनव्यः. अन्वस्य मण्डूकप्लुतिगमनासन्नवात् । इत्तं च-चन्द्र-सूर्यनक्षत्राणि प्रतिनियतगतानि, ग्रहास्त्वनियतगतश्च इति । य-द्विधे यथावच्छाद्य दशानामपि योगानां स्वरूपमात्रज्ञावना कृता यथासप्रदायमन्यथा वाच्या, तत्र युगे छत्रानिच्छत्रवर्जाः शेषा नत्रापि योगा प्रापो बहुशो बहुषु च देशेषु भवन्ति । छत्रानि-च्छत्रयोगस्तु कदाचित्कस्मिंश्चिदेव देशे । सू० प्र० १२ पादु० । (३०) यागाङ्गत्वाद् योगाः । यमाऽऽदिकषु योगाङ्गेषु, (ते च ‘जोगग’ शब्देऽनुपदमेव १३३८ पृष्ठे वक्ष्यन्ते) तत्साहे, यो० ३ धिव० । आ-काशगमनाऽऽदिफले पादसेपाऽऽदिके छव्यसघात, योग आकाश-गमनाऽऽदिफलो छव्यसघात । पि० । योगा वशीकरणेऽऽदि-प्रयोजनाद् छव्यसयोगा इति । प्रश्न० २ सव० द्वार । “जोगो पुण होऽ पायलेवाह ।” नि० सू० १३ उ० । “वसिकरणपायलेवाऽऽ-दिया तु जोगा मुण्येवा ।” प० भा० । प० चू० । पादप्रसपाऽऽद-य मौभाग्यदौर्भाग्यकरा योगा । प्र० ३ अधि० योगमौभाग्या-ऽऽदिकृद् छव्यनित्य इति । ग० १ अधि० । (अन्ययधिकानां, गृहस्थानां वा योगकरण प्रायश्चित्ताऽऽदिस्त्राणि ‘अष्टउत्थिष’ शब्दे प्रथमजगो ४७२ पृष्ठे द्रष्टव्यानि । तेषां सूत्राणां व्या-ख्यारूपा गाथा. ‘पासणापनिण’ शब्दे दृश्या) नश्रामके पञ्च-दशे उत्पादनाशोपे च । पि० । (तद्वत्तत्त्वना ‘जोगपिम्’ शब्दे दृश्या) श्रुनोपधाने, “जोगा य बह्वाविकण्या ।” यागा उपधा-नानि, बहुविकल्पा गच्छभेदेन बहुभेदाः । व्य० १ उ० । “आगा-दमणागाढे, उविधे जोग समासता होऽ ।” जोगो दुविधो-आगाढो व, अणागाढो य । जग्मि जोगे जतणा सो आगाढो । यथा भगवतीत्यादि । इतरो अणागाढो, यथोत्तरा-ध्ययनाऽऽदि । नि० सू० ४ उ० । आवाहमुत्तराध्ययनजगवत्या-दिकम्, अनागाढ दशवैकालिकाऽऽदिकमिति । जी० । स्थि० । वाक्ये, वाक्यस्यैकार्थिकानधिकृत्य-“वह्जोगजोग य ।” दृश० ७ प्र० । ज्योतिषोक्तेषु रविचन्द्रयोगाधीनेषु विष्णुस्माऽऽदिषु तिथिवारनक्षत्राऽऽदीनामन्यतरान्यतमानाममृतयोगाऽऽदिवयो-ग इत्यादिके योगविशेषे, वाच० । पापमासिकयोगाऽऽदी दक्षि-प्रत्याख्यान कायते, तत् किं “सपाणभोअण पचदत्तिय आय-यिल पचक्खाह ।” इत्याच्चास्ताऽऽदिस्थाने पठ्यते?, अथवा-“स-पाणभोअण पचदत्तिय एगासण पचक्खाह ।” इत्येकाशन-काऽऽदिस्थाने पठ्यते?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-“सपाणभोअण पच-दत्तिय आयावल पचक्खाह” इत्येवरूप प्रत्याख्यान गुरुपर-म्परया पठ्यमानमुपलभ्यते, न त्वन्यथेति । ७६ प्र० । सेन० १ उल्ला० । योगमध्ये रात्रावनाहारग्रहणं भवति, न वा?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-रात्रौ योगिना सघट्टकाभावात् किमपि ग्रहीतु न कल्पते, सघट्टक तु सार्य मुक्तमिति प्रातः प्रवचनप्रवेदनान-न्तरमेव तद्वृत्ति कल्पन इति । १०३ प्र० । सेन० २ उल्ला० । आग्रह्यकोत्तराध्ययनाऽऽदियोगेषु पत्नीयमुक्तगोधूनमोदकान् केचन गृह्णन्ति, केचन न?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-न गृह्णन्ति । वृ-परम्पराऽस्तीति । १३५ प्र० । सेन० २ उल्ला० । आग्रह्यकशा-गसंबद्धदशवैकालिकयोगप्रवेशः शुद्ध्यति?, न वा?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-शुद्ध्यति । १३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । येन साधुना ये योगा न व्यूढाः, तेन तथोगानां प्रवेशोत्तराय कार्यते, न

वा १, इति प्रश्ने, उत्तरम्—मुख्यवृत्त्या येन ये योगा व्यूढा, तेन ते-
षामेव प्रवेशोत्तारणाऽऽदिक विधीयते, तदभावे तु नन्वनुयोग-
द्वारयोगाऽऽदिना सर्वेष्वव्युद्योगेषु प्रवेशः, तेभ्यो निर्गमनं च
कार्यते, तयोः क्रियाया असंबद्धत्वादिति परम्पराऽप्यस्ति, परं
सर्वथैव तत्क्रियाकारिता न युज्यतीति । ३६ प्र० । सेन० ३
ब्रह्म० । चक्षुर्विकलस्य साधोः पाश्च कालिकोत्क्रांतिकयोगस्य
क्रिया कृता शुक्लति, न वा १, इति प्रश्ने, उत्तरम्—कालिकोत्क्रा-
ंतिकयोगक्रिया चक्षुर्विकलस्य साधोः पाश्च प्रायो न युज्यती-
ति ज्ञातमस्ति । ६५ प्र० । सेन० ३ ब्रह्म० ।

विषयसूची—

- (१) भवभ्रमेतिवस्तुताम-बीजाऽऽधानोद्भेदपोषणक-
रण-संयोग-मेहन-वर्माऽऽदिधारण-युक्ति-शब्दाऽऽदि-
प्रयोगसमूहायशब्दनिष्ठाव्यवार्थसंबन्ध यथास्थितव-
स्त्वन्वयारूपप्रतिपादन-विधिकर्षणकूलपरिवारसंपत्ति-
मनोवाक्याव्यापाराऽऽद्यो योगशब्दार्थाः ।
- (२) स्वभावभेदेन योगस्य द्वैविध्यप्रकरणे प्रशस्ताप्रश-
स्तत्वं निरूप्य स्वयंयोगभावयोगयोर्निर्वचनम् ।
- (३) योगस्य मनोवाक्यायाऽऽत्मकस्य एकस्मिन् कासे युग-
पत् शुभाशुभत्वनिर्गमनम् ।
- (४) मनोवाक्यायतया योगस्य द्वैविध्यमुपपाद्य, योगाना-
मयुक्तस्य कर्मबन्धकारकत्वं युक्तस्य कर्मनिर्जराकारि-
त्वं च भवतीति प्रतिपादनम् ।
- (५) परिणामालम्बनमरणसाधनत्वेन मनोवाक्यायतन-
सहकारिकारणभेदाद् योगस्य त्रैविध्यम् ।
- (६) आत्मनो वीर्यन्तरायक्षयक्षयोपशमसमुत्थलविधि-
शेषप्रत्ययमभिसन्ध्यनभिसन्धिपूर्वकत्वं योगस्य प्र-
तिपादनम् ।
- (७) मनोवाग्योगयोः काव्यापारविशेषत्वेन विचारः ।
- (८) सामान्ययोगप्रकरणानन्तरं विशेषतो नारकाऽऽदिषु
योगविचारः ।
- (९) नैरयिकाऽऽदिषु षडङ्केषु नमविषमयोगावधिरूप्य प्र-
करणम् ।
- (१०) ध्याननस्वरूपसाधननिरालम्बनत्वेन योगस्य द्वैवि-
ध्यं प्रकृत्य, ध्याननिरूपण-श्रेढाऽऽद्यष्टविधचित्त-
परिहारप्रकरण-तत्फलफलत्वप्रदर्शन-शान्तोदात्ता-
ऽऽदियुक्तचित्तव्याघर्षनाऽऽदिविस्तरः ।
- (११) योगस्य मोक्षहेतुत्वेन प्रदर्शनम् ।
- (१२) योगस्य लक्षणं निरूप्य, दुरभ्याभयलक्षणनिरूप-
णाऽऽद्यनेकविधयोगपत्तिः ।
- (१३) स्वकीयं लक्षणं परकीयलक्षणे विचारिते सति स्थि-
रीभयतीति पञ्चजालिप्रणतियोगशास्त्रानुसारियोग-
स्य लक्षणाऽऽदिनिरूपणम् ।
- (१४) विस्तरतो हि पुनस्तस्य परकीयप्रकृतियोगस्य
लक्षणम् ।
- (१५) ध्यानवर्गाध्यास्यनैकाग्रप्रकरणे योगस्य पञ्चविध-
त्वं प्रकृत्य, विस्तेषु तस्य नियतभावित्वं, परेषु तु
बीजनाशनेयेति विवचनम् ।
- (१६) योगोत्पत्तिहेतून् निरूप्य स्थानाऽऽदीनां प्रीतिभक्ति-
बलैऽनर्द्रश्रीमतेन्दव्याऽऽविर्भावने, स्थानाऽऽद्ययो-
गिनः सुप्रदाने दोषोद्घाटनं च ।

- (१७) वृत्तिनिरोधस्यापि योगत्वं तस्यापि पञ्चविधत्वाऽऽ-
द्यनेकविधयविवेचनम् ।
- (१८) योगस्येच्छाशास्त्रसामर्थ्याऽऽद्यवान्तरनेदप्रदर्शनेन
तद्विवेकः ।
- (१९) सप्रज्ञातासप्रज्ञातयोर्विधासंभवमवतारः ।
- (२०) जीवाऽऽत्मनि परमाऽऽत्मनः सत्त्वोपपत्त्यर्थमात्मप्रत्यय-
निरूपणानन्तरं विषयाऽऽत्मनोः समापत्त्यादिनिर्वाहः ।
- (२१) असप्रज्ञातनाम्नः समाधेर्निर्वचनम् ।
- (२२) एकस्मिन्नपि योगेऽन्येषां समावशाऽऽदिविचारः ।
- (२३) योगमार्गाधिकारिणः ।
- (२४) आत्माऽऽदिप्रत्ययं विना न योगसिद्धिः ।
- (२५) योगादेव कर्मक्षयो भवतीति प्रतिपादनम् ।
- (२६) योगस्य माहात्म्यम् ।
- (२७) योगस्याऽऽगमगम्यत्वप्रदर्शनानन्तरमनुमानगम्यत्व-
प्रदर्शनम् ।
- (२८) योगे एव महान् यत्नो विधेय इत्युपदेशः ।
- (२९) युगे योगस्य दशविधत्वप्रदर्शनम् ।
- (३०) प्रकीर्णकविषयाः ।

जोगंग-योगाङ्ग-न० । यमाऽऽदिके, “योगाङ्गं च यमो भवेत् ।”
ब्रा० २१ ब्रा० । अहिंसाऽऽदियमानधिकृत्य-“योगसौकर्यतोऽ-
मीषां, योगाङ्गत्वमुदाहृतम् ।” यथोक्तम्-“यमानियमाऽऽसन-
प्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टाङ्गानि योगस्ये-
ति ।” ब्रा० २२ ब्रा० । पौ० । पुरुषसप्ततिकलाऽन्तर्गते कला-
भेदे, कल्प० ७ कृण ।

जोगत-योगान्त-पु० । शैवेयवस्थायाम्, ब्रा० २५ ब्रा० ।

जोगंतरग-योगान्तरक-न० । अन्यो योगो व्यापारो योगान्तर-
म्, तदेव योगान्तरकम् । अन्यस्मिन् योगे, पञ्चा० ५ वि० ।
जोगंधरायण-योगंधरायण-पु० । उवाचननृपते स्वनामस्याते-
ऽनात्वे, “न इरानि नृपस्यार्थे, नाहं योगंधरायणः ।” भाव०
४ प्र० । भा० चू० ।

जोगक्लेम-योगक्षेम-न० । योगश्च क्षेम च समाहारद्वन्द्वः ।
अलज्यलाजचित्तासहिते लब्धपरिरक्षणे, “योगक्षेमं वहाम-
हम्” वाच० । “जोगक्षेमं बट्टमाया पालिचदति ।” ब्रा० १
भु० ५ म० । रा० ।

जोगक्लेमपय-योगक्षेमपद-न० । योगक्षेमाय पद्यते गम्यते वे-
नायंस्तत् पदं योगक्षेमपदम् । योगक्षेमार्थके पदे, “अणुचरं
जोगक्षेमपयं लज्जिणं समाणे ।” सूत्र० २ भु० ७ म० ।

जोगचलना-योगचलना-स्त्री० । चलनाभेदे, भ० १७ श० ३३० ।
(अस्यास्त्रिविधत्वं ‘चलना’ शब्दे तृतीयभागे ११६५ पृष्ठे
रूप्यम्)

जोगचित्त-योगचित्त-त्रि० । योगबीजोपादानप्रणिधानचित्ते,
ब्रा० २१ ब्रा० ।

जोगजुत्त-योगयुक्त-त्रि० । दशविधचक्रचालसामाचार्याऽऽद्या-
वरणप्रगुणे, कम० १ कम० ।

जोगजुत्तया-योगयुक्ता-स्त्री० । अनगारगुणभेदे, “जोगस्मि
जुत्तया ।” भाव० ४ प्र० । प्र० ।

जोगट्टाव-योगस्यान-न० । योगो वीर्यं, तस्य स्थानं योग-

ज्ञानम् । श्रीर्षाऽऽदिविभागांशसंज्ञाने, कर्म० ५ कर्म० । (तद्वक्तव्यता 'अप्पाबहुय' शब्दे प्रथमभागे ६५६ पृष्ठे गता)

जोगणिओग-योगनियोग-पु० । ८० स० । कर्मण्वशीकरणाऽऽदिप्रकारैरिति । त० ।

जोगणिगह-योगनिग्रह-पु० । कायोत्सर्गे, "उत्सर्गो हि वा जोगणिगहो हि वा ।" आ० चू० ५ अ० ।

जोगणिरोह-योगनिरोध-पु० । योगाभ्युदयिकाऽऽदिशरीरसंयोगसमुत्था आत्मपरिणामविशेषव्यापारा एव, तेषां निरोधनं निरोधः प्रलयकरणम्, योगनिरोधः । मनोधाक्यायव्यापारप्रलयकरणे, स एव च जिनादां ध्यानम् । "जोगणिरोहो जिनाण तु ।" आव० ४ अ० । आ० म० ।

जोगणिव्वत्ति-योगनिर्वृत्ति-स्त्री० । योगनिष्पत्तौ, भ० १ श० १ उ० । "कश्चिहा ण भवे ! जोगणिव्वत्ती पण्णा । गोयमा । तिचिहा पण्णा । त जहा-मणजोगणिव्वत्ती, वज्जोगणिव्वत्ती, कायजोगनिव्वत्ती, एव० जाव वेमाण्या जस्स जग्गिहो जोगो ।" ज० १६ श० ८ उ० ।

जोगत्तिय-योगत्रिक-न० । कृतकारितानुमतिरूपे व्यापारत्रिके, दश० १० अ० ।

जोगदिष्टि-योगदृष्टि-स्त्री० । योगजप्रातिभज्ञाने, द्वा० १६ द्वा० मित्राऽऽदिकार्यां योगदृष्टौ च । ध० १ अधि० ।

सच्चन्द्रासंगतो बोधो, दृष्टिः सा चाष्टधोदिता ।

मित्रा तारा वला दीप्रा, स्थिरा कान्ता प्रभा परा ॥१५॥

सच्चन्द्रया शास्त्रबाह्याभिप्रायविकलसदुहृत्तणया, सगतो, बोधो, दृष्टिः, तस्या उत्तरोत्तरगुणाऽऽधानद्वारा सत्प्रवृत्तिपदाऽऽवहन्वात् । तदुक्तम्-"सच्चन्द्रा सगतो बोधो, दृष्टिरित्यभिधीयते । असत्प्रवृत्तिव्याघात-सत्प्रवृत्तिपदाऽऽवहन्वात्" ॥ १ ॥ इति । सा चाष्टधोदिता-मित्रा, तारा, वला, दीप्रा, स्थिरा, कान्ता, प्रभा, परा चेति ॥ १५ ॥

तृणगोमयकाष्ठाग्नि-कणदीपप्रज्ञोपमा ।

रत्नाताराऽर्कचन्द्राऽऽज्ञा, क्रमेणैवादिमन्त्रिणा ॥१६॥

मित्रा दृष्टिस्तृणाग्निर्कणोपमा, न तन्वतोऽभीष्टकार्यक्रमा, सम्यक्प्रयोगकालं याचश्नवस्थानात् । कल्पवीर्यतया तत् । पटुस्मृतिवीजसंस्काराऽऽधानानुपपत्तेः, विकलप्रयोगभावाद्भावतो वन्दनाऽऽदिकार्यायोगादिभिः । तारा दृष्टिर्गोमयाग्निकणसदृशी । इयमप्युक्तकल्पैव, तन्वतो विशिष्टस्थितिवीर्यविकलत्वात्, अतोऽपि प्रयोगकाले स्मृतिपाठवासिद्धे, तदज्ञावे प्रयोगवैकल्यात्, तत् । इति तत्कार्याभावादिति । वला दृष्टिः काष्ठाग्निकणतुल्या । ईषद्विशिष्टोक्तबोधयात् । तद्भावेनात्र मनाक् स्थितिवीर्ये, अतः पटुप्राया स्मृतिः, इह प्रयोगसमये, तद्भावे चार्थप्रयोगमात्रप्रतिपत्त्या बलवत्प्रभावादिति । दीप्रा दृष्टिर्दीपप्रज्ञासदृशी । विशिष्टनराक्तबोधव्रयात् । अतोऽत्रोद्रे स्थितिवीर्ये, तत्पटुप्राय प्रयोगसमये स्मृतिः । एव जावतोऽप्यत्र द्रव्यप्रयोगो वन्दनाऽऽज्ञौ, तथा मक्तितो यत्तज्जदप्रवृत्तेरिति प्रथमगुणस्थानकप्रकर्षे एतावानिति समयविद् । स्थिरा च निश्चयस्थैरेव, सा च रत्नाज्ञा तद्वबोधो हि रत्नाज्ञास्मान्, तद्भावोऽप्रतिपाती प्रवर्द्धमानो निरपायो नापरपरितापकृत परितोषहेतु प्रायेण प्रणिधानाऽऽद्योगनिरिति । कान्ता ताराऽऽज्ञा, तद्वबोधवस्ताराभास्मान् ।

अतः स्थित एव प्रकृत्या निरानिचारमवानुष्ठान शुद्धोपयोगानुसारि विशिष्टाप्रमादसचिवं विनियोगप्रधान गम्भीरादाराऽऽशयमिति । प्रभा अर्काभा । तद्वबोधवस्ताराज्ञास्मान्, सद्भ्यानेतुरेव सर्वदा, नेह प्रायो विकल्पावसरः । प्रथमसार सुखमिदं, अकिञ्चित्कराण्यत्रान्यशास्त्राणि, समाधिनिष्ठमनुष्ठानं, तत्सन्निधौ वैराऽऽदिनाशः, परानुप्रदकर्तृता, औचित्ययोगा विनयेषु, तथाऽबन्ध्या सत्क्रियेति । परा तु दृष्टिश्चन्द्राऽऽज्ञा । तत्र बन्धश्चन्द्रचन्द्रिकाभास्मान्, सद्भ्यानरूप एव सर्वदा, विकल्परहित मनः, तदा भावेनोत्तम सुखम्, आकृष्टाऽऽरोहणभावतोऽनुष्ठान प्रतिफलमाऽऽदि, परापकारित्वं, यथा भव्यमवस्था क्रियेति, तथा क्रमेण मित्राऽऽद्यनुक्रमेणैवादिसन्निभा दृष्टिरिकुरसकक्षयगुडकल्पा खलवाद्याश्चतस्रः सप्तदशकंरामत्स्य-परुवयोलकसमाध्याप्रिमा इत्याचार्या । इत्यादिकल्पानामेव रुच्यादिगोचराणां सवेगमाधुर्यभेदोपपत्तेः, नलाऽऽदिकल्पानामभव्यानां सवेगमाधुर्यगून्यत्वादिति ॥ २६ ॥

यमाऽऽदियोगयुक्तानां, खेदाऽऽदिपरिहारतः ।

अद्वेषाऽऽदिगुणस्थानां, क्रमेणैवा सतां मता ॥ २७ ॥

यमाऽऽद्यो योगाङ्गत्वाद् योगाऽयथोक्तम्-"यमानियमाऽऽनन-प्रणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गानि योगस्येति ।" (१-२६) तैर्युक्तानां खेदाऽऽदीनां ध्यानाभिधानस्थले प्रोक्तानां योगप्रत्यनीकाऽऽशयसङ्गणानां परिहारतोऽद्वेषाऽऽद्यो येऽष्टौ गुणाः । तदुक्तम्-"अद्वेषो जिज्ञासा, बुभुक्षा श्रवणबोधमीमासाः । परिशुद्धा प्रतिपत्तिः, प्रवृत्तिरष्टाङ्गिणी तत्र ॥१॥" इति । तत्स्थानां तत्प्रतिबन्धवृत्तीनां क्रमेणैवा दृष्टिः सतां जगत्पतञ्जलिभदन्तभास्कराऽऽदीनां योगिनां मतेष्टा ॥ २७ ॥

आद्याश्चतस्रः सापाय-पाता भिन्नादृशाभिह ।

तत्त्वतो निरपायाश्च, भिन्नग्रन्थेस्तथोत्तराः ॥ २८ ॥

आद्याश्चतस्रो मित्राऽऽद्या दृष्टयः, इह जगति, मिथ्यादृशां जवन्ति । सापायपाता दुर्गतिहेतुकर्मबलेन तन्निमित्तभावादपायसहिता । कर्मवैचित्र्याद् भ्रमयोगेन, मपानाश्च, न तु सपाता एव, ताज्यः तदुत्तरज्ञावादिति । तथोत्तराश्चतस्रः स्थिराऽऽद्या दृष्टयो भिन्नग्रन्थेस्तरवतः परमार्थतश्च निरपाया, श्रेणिकाऽऽदीनामेतदभावोपात्तकर्मसामर्थ्ये हि तस्यापावस्यापि सदृष्ट्यविघातेन तत्त्वतोऽनपायत्वाद् वज्रतन्तुलवत्पाकेन तदाशयस्य कायदुःसज्जावेऽपि विक्रियाऽनुपपत्तेः, योगाऽऽचार्या एवात्र प्रमाणम् । तदुक्तम्-"प्रतिपातयुताभ्यां-अतस्त्रां नोत्तरास्तथा । सापाया अपि चैतास्तत्, प्रतिपातेन नेतरा ॥१॥" इति ॥ २८ ॥

प्रयाणजङ्गाभावेन, निशि स्वापसमः पुनः ।

त्रियातो दिव्यभवत-शरणस्योपजायते ॥ २९ ॥

प्रयाणस्य कान्यकुब्जाऽऽश्वनचरतगमनसङ्क्षणस्य, भङ्गाभावेन निशि रात्रौ, स्वापसमः पुनर्विघातः प्रतिघ्न्य, पुनर्दिव्यजवनः स्वर्गजन्मनः । नक्तृशात्, चरणस्य चारित्रस्योपजायते ॥ २९ ॥

तादृश्यादयिके जावे, विलीने योगिना पुनः ।

जाग्रन्निरन्तरगति-प्राया योगप्रवृत्तयः ॥ ३० ॥

तादृशि स्वर्गगतिनिबन्धने मरामचारित्र्यदृशादिति, औद्ययिके जावे प्रशस्तरागाऽऽदिरूपे, विलीने पुनर्योगिनां जाग्रतो या निरन्तरा गतयः, तत्प्राया योगिना प्रवृत्तयो भवन्ति, अक्षेपेणैव

मोक्षपुरप्राप्त्युपपत्तेः तथाविचकर्मरूपभ्रमाभावेन, तदपनयनार्थं
स्वापममस्वजावेनाविलम्बादिति भावः ॥ ३० ॥

मिथ्यात्वे मन्दतां प्राप्ते, मित्राऽऽद्या अपि दृष्टयः ।

मार्गाभिमुखभावेन, कुर्वते मोक्षयोजनम् ॥ ३१ ॥

मिथ्यात्वे मिथ्यात्वमोहनीये कर्मणि, मन्दतां प्राप्तेऽपुनर्बन्धक-
त्वाऽऽदिभावेन मित्राऽऽद्या अपि दृष्टयश्चनन्, किं पुनः स्थिरा-
ऽऽद्या इत्यर्थः ? मार्गाभिमुखभावेन मार्गमांमुख्येन स्वययो-
मतया मोक्षयोजनं कुर्वते, चरमाऽऽवर्तभावित्वेन समुचितबो-
ध्यतासिद्धे ॥ ३१ ॥

प्रकृत्या नञ्कः शान्तो, विनीतो मृदुरुत्तमः ।

सूत्रे मिथ्यादृग्प्युक्तः, परमाऽऽनन्दभागतः ॥ ३२ ॥

अत्र उक्तदेनाः, सूत्रे जिनप्रवचने, प्रकृत्या निसर्गेण, भूको
निरुपमकल्याणमूर्तिः, शान्तः क्रोधविकाररहितः, विनीतोऽनुद-
तप्रकृतिः, मृदुनिर्दम्भः, उत्तमः सन्तोषसुखप्रधानः, मिथ्यादृग्-
पि, परमाऽऽनन्दभाक् निरतिशययोगसुखभाजनयुक्तः, शिवरा-
जपिबदिति ॥ ३२ ॥ ६० २० ६० । (शिवराजपिचरित्र 'सिव'
शब्द वक्ष्यते) (मित्रा-तारा-बद्धा-दीपा-स्थिरा-कान्ता-
प्रभा-पराणां योगदृष्टीनां व्याख्यान स्वस्वज्ञप्ते दृष्टव्यम्)

योगदुष्प्रणिधान-योगदुष्प्रणिधान-न० । सावद्यप्रवर्तनालक्ष-
णे कायवाह्मनसां प्रणिधाने, ध० १ अधि० ।

योगदुष्प्रणिधानानि, स्मृतेरनवतारणम् ।

अनादरश्चेति जिनैः, प्रोक्ताः सामायिकं व्रते ॥ ५८ ॥

योगदुष्प्रणिधानात् ते प्रक्रमात्पञ्चातिचारा सामायिक-
प्रते जिनैः प्रोक्ता इत्यन्वयः । तत्र योगाः कायवाह-
मनांसि, तेषां दुर्दृष्टानि प्रणिधानानि प्रणिधयो दुष्प्रणिधा-
नानि, सावद्ये प्रवर्तनालक्षणानीत्यर्थः । तत्रापि शरीरावय-
धानां पाणिपादाऽऽद्रीनामानिभूतनाऽवस्थापन कायदुष्प्र-
णिधानम् । वर्णमस्काराभावोऽर्थानवगमश्चापत्यं च वाग्दु-
ष्प्रणिधानम् । क्रोधलोभद्वेषाभिमानेर्ष्याऽऽदयः कार्यव्यासङ्गः
सन्नमश्च मनोदुष्प्रणिधानम् । ध० २ अधि० । (एतेषां
सामायिकव्रतस्यातिचारत्वं 'सामाज्य' शब्दे वक्ष्यते)

योगपञ्चखाण-योगप्रत्याख्यान-न० । मनोवाक्कायानां व्या-
पारो योगः, तस्य प्रत्याख्यानं परिहारो योगप्रत्याख्यानम् । उक्तं
२६ अ० । प्राणानिपाताऽऽदिषु कृतकारितानुमतिलक्षणानां मनः-
प्रभृतिव्यापाराणां निरोधप्रतिष्ठाने, प्र० १५ श० १ उ० ।

योगप्रत्याख्यानकल प्रश्नपूर्वकमाह—

जोगपञ्चखाणं जंते ! जीवे किं जणयः ? जोगपञ्च-
खाणं अजोगितं जणयः । अजोगीणं जीवं नवं कम्म
न वण्ड, पुण्वण्डं निजरेड ॥ ३७ ॥

हे भगवन् ! योगप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति ? योगप्रत्या-
ख्यानेन अयोगिन्यं जनयति-शैश्याभाव मज्जति । अयोगी हि
जीवः चतुर्दशगुणस्थानं प्रवर्तमानो जीवो नय कम्म न वज्जति,
पूर्ववद् कम्म निजरेयति, कपयतीति भावः । उक्तं २६ अ० ।

जोगपट्ट-योगपट्ट-न० । योगाभ्यासार्थं पट्टम् । योगिधायं पट्ट-
सुप्रजेदे, वाच० । गुरुणां धायं विशिष्टं उत्तरपट्टे च । पुं० ।

" चम्महेयणपट्टे य, चित्तिमिक्खी धारय गुरु । " पट्टो बाणवु
इति । ध० ३ अधि० ।

जोगपट्टिकमण-योगप्रतिक्रमण-न० । मनोवचनकायव्यापारा-
णामशामनानां व्यावर्तनरूपे प्रतिक्रमणभेदे, स्था० ५ उ० ३ उ० ।

जोगपर-योगपर-त्रि० । उत्साहपरे, धो० ४ विध० ।

जोगपरिणाम-योगपरिणाम-पुं० । योग एव परिणामो योग-
परिणामः । जीवपरिणामभेदे, स च मनोवाक्कायजंदाज्ञियेति ।
स्था० ८ उ० ।

जोगपिण्ड-योगपिण्ड-पुं० । योगो वशीकरणाऽऽदिफलो ह्य-
संयोगः । पञ्चा० १३ विव० । योगादऽज्जनाऽऽदेरवासः पिण्डो
योगपिण्डः । आचा० २ भु० १ अ० ६ उ० । योगः पादप्रलेप-
नाऽऽदि तत्प्रयोगेण ह्यथ पिण्डो योगपिण्डः । जीन० । यदा मु-
ग्धहोकांन् सौभाग्याऽऽदिविवेकेनराजवशांकरणाऽऽदितिलकेन
जलस्थत्रमार्गोल्लङ्घनसुजगदुजंगविधमुपदिश्याऽऽदर गृह्णाति,
तदा योगपिण्डोपः । इत्युक्तवृत्तणे पञ्चदशे उत्पादनादौषे,
उक्तं २६ अ० । पि० । ग० । ध० । स्था० ।

उत्पादनादौषाधिकारे योगधारमधिकृत्य-"पायलेवणे
जोगे " इति व्याख्यानचक्राह-

मोभगदोन्नगकरा, जोगा आहारिया य इयरे य ।

अप्यत्थधूववामा, पायपञ्चेवाऽणो इयरे ॥

योगाः सौजाग्यदौर्भाग्यकरा जनप्रियत्वाप्रियत्सकराः । ते च हि-
धा-आहार्याः, इतरे च । तत्राऽऽहार्यो ये पानीयाऽऽदिना सहाज-
वह्नियन्ते । तद्विपरीता इतरे । तत्राद्याः-आप्यर्थाः, धूपाद्यामाश्च ।
ये पानीयाऽऽदिना सह धर्ययित्वा पीयन्ते ते आप्यर्थाः । धूपाव-
साः प्रतीताः । अथ चूर्णस्य वामानां च परस्परं क प्रति-
विशेषः, द्वयोरपि क्रोढरूपत्वाविशयात् ? उच्यते-सामान्य-
ह्यनित्यस्य शुष्क आद्रौ वा क्रोढं चूर्णं, सुगन्धरूपाणि-
स्पन्नाश्च शुष्कपेष पिष्टाः वासाः, इतरे वाऽऽहार्या योगाः
पादप्रलेपनाऽऽदयः । पि० ।

जे भिक्खु जोगपिंडं जुंजइ, जुंजंतं वा माऽज्जइ ॥ ७१ ॥

जो जिकखु जोगपिण्डं, जुंजेज्ज सयं तु अट्ठव मातिजे ।

सो आणा अणवत्थं, भिच्छुत्तविराट्ठणं पावे ॥ ७० ॥

पादलेवाऽऽदिजोगेहि आउट्ठं जो पिण्डं उपादेति, तस्स आ-
णादो दोम्मा । नि० चू० १३ उ० । "अ-सवादिकारणसु वा जं-
गपिंड उप्पापज्जा ए दांसो ति । " नि० चू० १३ उ० ।

अत्र दृष्टान्तं गाथात्रयेण भावयति-

नइकण्ड-विन्न-दीवे, पंचसया तावमाण निवसंति ।

पव्वट्टिवेनेसु कुञ्जवड, पाञ्चेवुत्तरे सक्काओ ॥

जणं सावगाण खिमण, मपिय खमाइ ठाण हेवेणं ।

सावयपयत्तकरणं, अविणयलोप चलणधोए ॥

पमिला निय वञ्चना, निवुरु नञ्कूल मिलण मपियाओ ।

विमिदियपंचमया ता-वमाण पव्वज्ज माहा य ॥

" पृथ्वां प्रतिष्ठं नगर, सुप्रतिष्ठः विनीश्वरः ।

रुग्गा वेजा च याहिद्वयो, निष्ठनस्तनुरातिक्के ॥ १ ॥

प्रत्यङ्गीपस्नयोरस्न-स्तथाऽऽमन् केऽपि सापमा ।

सुधीय पादलेपेन, त जज्ञोपरिचारिणः ॥ २ ॥

ऊचु पृष्टास्तप शक्ति-रस्माकमियमीदृशी ।
तेष्वाहतस्ततो लोकः, कृजिता भवका अपि ॥ ३ ॥
आसतामपरे धर्माः, जिनधर्मोऽपि हीन्यते ।
तदाऽऽर्यसमिताऽऽचार्या, तत्रेयुर्वज्रमातुला ॥ ४ ॥
भाक् सुधीर्गुरोराक्यद्, भौतोदन्त गुरुस्ततः ।
प्रमितानां प्रबोधाय, शिक्षां तस्य ददौ रहः ॥ ५ ॥
सोऽथ गत्वा प्रजाते तान्, भौतान् सर्वानमन्त्रयत् ।
दृष्टास्तेऽसत्त्वचरिष्येण, कृजिता भवका अपि ॥ ६ ॥
अथाऽऽनीय गृहे, सर्वान्, पादशौचे कृतोद्यमः ।
स तैर्निबिध्यमानोऽपि, भक्त्यैवात्तालयत् क्रमान् ॥ ७ ॥
धीनाश्च पादुकास्तेषां, यथेष्ट भोजिनास्ततः ।
अथानुवजन आह्वा, अञ्जालव इव व्यधुः ॥ ८ ॥
नद्या प्राग्वत्प्रविष्टास्ते, ध्रुवन्तस्तारकैर्धृताः ।
तदेत्युच्चैर्जना ऊचु-मुष्टाः स्मभ्यग्नतापसैः ॥ ९ ॥
तत्राऽऽचार्यास्तदाऽऽयाताः, योगं क्षिप्वा नदीं जगुः ।
पहि पुत्रि ! यथा यामो, वय परतट तव ॥ १० ॥
मिद्वितो ह्यवपि तदौ, सर्वेषामपि पश्यताम् ।
गुरवः परतो जग्मु-र्द्वौक सर्वोऽपि विस्मितः ॥ ११ ॥
तापसा प्रतिवृक्षास्ते, तेषां पार्श्वे प्रवव्रजुः ।
ते ब्रह्मदीपवासित्वात्, तदाह्वा साधवोऽभवन् ॥ १२ ॥
आ० क० ।

जोगवृद्धि-योगवृद्धि-स्त्री० । सम्यग्दर्शनाऽऽदिमुक्तिधीजोत्कर्षे,
यो० वि० ।

जोगव्यास-योगाज्यास-पु० । योगो ध्यानं, तस्याज्यास-
परिचयो योगाज्यासः । ध्यानपरिचये, पो० ।
योगाभ्यासमाह-

स्थानोर्णार्थाऽऽवृम्बन-नदन्ययोगपरिभावनं सम्यक् ।

परतत्त्वयोजनमलं, योगाज्यास इति तत्त्वविदः ॥ ४ ॥

स्थायितेऽनेनेति स्थानमासनविशेषरूपम्-कायोत्सर्गपर्यङ्कवन्ध-
आऽऽसनाऽऽदिसकलशास्त्रसिद्धम् । कर्णः शब्दः, स च वर्णाऽऽत्म-
कः । अर्थः शब्दस्याभिधेयम् । आत्मन्यन बाह्यो विषयः प्रतिमाऽऽ-
दि । तस्मादात्मवत्तदन्त्यः, तद्विरहितस्वरूपोऽनात्मन्यन इति यावत् ।
स्थान चोर्णार्थश्चाऽऽत्मन्यन च तदन्त्यश्चेत एव योगा, तेषां परि-
भावनं सर्वतोऽज्यसन, सम्यक् समीचीन, पर तत्त्व योजयतीति
परतत्त्वयोजनं, मोक्षेण योजनात्, अलमत्यर्थम्, योगस्य योगाङ्गरूप-
स्य ध्यानस्य वाऽभ्यास परिचयो योगाभ्यासः, 'इति' इत्यतः, तत्त्ववि-
दोऽन्विदन्ति । कथं पुनः स्थानाऽऽसीनां योगरूपत्व, येन तत्परि-
भावनं योगाभ्यासो ज्ञेयः ? उच्यते-योगाङ्गत्वेन, योगाङ्गस्य च
शास्त्रेषु योगरूपताप्रसिद्धेर्हेतुफलभावेनोपचारात् । योगाङ्गत्व तु
स्थानाऽऽसीनां प्रतिपादितमेव योगशास्त्रेषु । यथोक्तम्-“ यम-
नियमाऽऽसनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टाव-
ङ्गानि । ” (२-२९ पातञ्जलयोग०) ॥ ४ ॥ पो० २ वि० ।

जोगजंग-योगभङ्ग-पु० । श्रुतोपधानभङ्गे, स च द्विविधः-
सर्वभङ्गो, देशभङ्गश्च । व्य० ४ उ० । द्वा० । नि० । (योगभङ्गे प्राय-
श्चित्तम् 'चरियापविष्ट' शब्दे तृतीयभागे ११६२ पृष्ठे छल्यम्)
जोगजावियमड-योगजावितमति-त्रि० । धर्मव्यापारविशेषवा-
सितवृद्धौ, “ पाय तह जोगभाविमईणं । ” योगभावितमर्तानां
भ्रमव्यापारविशेषवासितधियामिति । पञ्चा० ४ वि० ।

जोगमग-योगमार्ग-पु० । योगवर्त्मनि, “ आमुलमिदं परमं,
सर्वस्य हि योगमार्गस्य । ” पो० १५ वि० । अध्यात्मशास्त्रपथे
च । पञ्चा० १६ वि० ।

जोगमुद्गा-योगमुद्गा-स्त्री० । हस्तविन्यासविशेषाऽऽत्मके मुद्गा-
भेदे, संघा० १ प्रस्ता० ।

योगमुद्रायाः स्वरूपमाह-

अष्टौषंतरीश्रंगुलि-कोसाकारेहिं दोहिं हत्येहिं ।

पिष्टोवरि कोप्परस-विण्णिं तह जोगमुद्ग ति ॥ १९ ॥

अन्योन्येन परस्परेण, अन्तरिता व्यवहिता, अङ्गुलयः करशा-
खा ययोस्तौ, तथा तौ, कोशाऽऽकारौ च कमलकोरकाऽऽकृती, उ-
जयजोडनेनान्योऽन्यान्तरिताङ्गुलिकोशाऽऽकारौ, ताभ्याम् । द्वाभ्यां,
दस्ताभ्यां कराभ्यां, करणभूताभ्याम् । पुनः किञ्चूनाज्यां ?-पेष्टस्य
उदरस्य, उपरि ऊर्ध्वभागे, कूर्परज्यां कुदणिकान्यां, सस्थितौ
व्यवस्थितौ यौ तौ तथा ताभ्यां-पेष्टोपरिकूर्परसस्थिताज्याम् ।
तथा तेन प्रकारेणाऽऽचरणगम्येन, अथवा-पञ्चाङ्गप्राणिना-
नापेक्षया समुच्चयार्थस्तथाशब्दः । योगो हस्तयोर्योजनविशेषः,
समाधिर्वा, तत्प्रधाना मुद्गाऽङ्गन्यासविशेषो विघ्नविशेषव्यपो-
दनसमर्थो योगमुद्रा, भवतानि गम्यते । इतिशब्दो योगमुद्रा-
द्वक्त्रणसमाप्तिसूचकः, उपप्रदर्शनार्थो वा-‘इत्येवंद्वक्त्रणा योग-
मुद्गत्यर्थः’ । इति गाथायः ॥ १९ ॥ पञ्चा० ३ वि० । दर्श० ।

योगमुद्रया किं कर्त्तव्यम् ? इत्याह-

ययपाठो होड जोगमुद्गाप । (१७)

स्तवपाठ शक्तस्तवाऽऽदिपठनम्, भवति, कर्त्तव्य इति शेषः ।
क्या ? इत्याह-योगमुद्रया प्रदर्शितलक्षणया । ननु च-
तुर्विंशतिस्तवाऽऽदेरेव पाठो योगमुद्रया विधेयो, न तु
शक्तस्तवस्य, तर्हि किमर्थं समाकुञ्चितवामजानुर्नूमिविन्यस्त-
दक्षिणजानुर्नूललाटपट्टघटितकरकुर्मद्व पठतीति जीवाभिग-
माऽऽदिष्वभिधीयते इति ? । सत्यम् । केवलं नानन्तरोक्त-
विशेषणयुक्त एव त पठतीति नियमोऽस्ति, पर्यङ्काऽऽसनस्थः
शिरोऽधिनिवेशितकरकोरकस्त पठतीत्यस्यापि ज्ञानाधर्मकथा-
सु दर्शनात् । तथा हरिभञ्जाऽऽचार्येणापि चैत्यवन्दनवृत्तौ-“ कि-
तिनिहितजानुकरनद्वो भुवनगुणै विनिवेशितनयनमानसः प्रणि-
पातदण्डक पठति ” इत्यस्य विध्यन्तरस्याभिधानात् । ततोऽ-
स्य पाठे विविधविधिदर्शनात्सर्वेषां च तेषां प्रमाणग्रन्थोक्तत्वेन,
विनयविशेषपूतत्वेन च निषेद्धमशक्यत्वाद् योगमुद्रयाऽपि
शक्तस्तवपाठो न विरुध्यते, विचित्रत्वान्मुनिमतानाम् । न चैता-
नि परस्परमतविरुद्धानि, सर्वैरपि विनयस्य दर्शितत्वादिति ।
पञ्चा० ३ वि० । प्रव० । दर्श० । सहा० ।

जोगरहिय-योगरहित-त्रि० । सम्यगकृतयोगोद्धरणे, तदात्मके
सुत्रदोषभेदे च । न० । घ० ३ अत्रि० ।

जोगजोयण-योगजोचन-त्रि० । योग एव लोचनमस्ति यस्य ।
योगबलेन यथावस्थितवस्तुपरिज्ञानवति, यो० वि० ।

जोगवं-योगवत्-त्रि० । योजनं योगो व्यापारः तद्वान् अनिशायने
मनुष्ये । व्यापारवति, योगः समाधिः । सोऽन्यास्तीति यो-
गवान् । प्रशसायां मनुष्ये । समाधिमनि, उच्य० २१ अ० । सय-
माऽऽदियोगवति च । सुत्र० १ श्रुः २ अ० १ उ० ।

जोगवहण-योगवहन-न० । योगोद्वहने, सेन० । प्राग् योगो-
द्वहन कृत्वा साधवो द्वादशाङ्गी पठेयुः, किं वाङ्मया वा ?
इति प्रश्ने, उत्तरम्-प्राग् योगमुद्राह्य द्वादशाङ्गी पठेयुः । कदा-
चित्केनचिद्योगोद्वहनं विनाऽपि द्वादशाङ्गी पठिता शास्त्रे दृ-
श्यते, तदपि कर्तव्यम्, आगमव्यवहारिकनत्वात् । यत
आगमव्यवहारी यथा ज्ञाम जानाति, तथा करोतीति । ११६
प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

जोगवाहि(ण्)-योगवाहिन्-पुं० । योगेन वहति, वह-णिनि । पार-
दे, कारजेदे च । वान्० । श्रुतोपधानकारिण, स्था० १० ठा० ।
च० । ही० (एतद्वक्तव्यता 'जोगविहि' शब्दे १६४५ पृष्ठे
वक्ष्यते) योगेन समाधिना सर्वत्रानुत्सुकत्वलक्षणेन वहती-
त्येवंशालो जोगवाही । समाधिस्थावितरि, स्था० १० ठा० ।

जोगविन्दु-योगविन्दु-पुं० । योगस्य मोक्षहेतोरनुष्ठानस्य विन्दु-
रवयवो योगविन्दुः । योगावयवे, योगावयवानां प्रतिपादके
आचार्यहरिभट्टसूरिविरचिते स्वनामख्याते प्रकरणग्रन्थजेदे
च । यो० बि० ।

तस्य चेदमादिसूत्रम्-

नत्वाऽऽद्यन्नविनिर्मुक्तं, शिवं योगोऽन्वन्दितम् ।

योगविन्दुं प्रवक्ष्यामि, तत्त्वसिद्ध्यै महोदयम् ॥ १ ॥

नत्वाऽभिवन्द्य, आदिः प्रथमभावः, अन्तः पर्यवसान, ताज्यां
विनिर्मुक्तं विरहितं, किम्?, इत्याह-शिवं सकलोपसवकलावि-
कृतं देवताविशेषम् । कीदृशम्?, इत्याह-योगोऽन्वन्दितं गण-
राऽऽदिमहामुनितमस्कृतम् । किम्?, इत्याह-योगविन्दुम्-योगस्य
मोक्षहेतोरनुष्ठानस्य, विन्दुरवयवो योगविन्दुः, तत्प्रतिपाद-
कतया प्रकरणमपि योगविन्दुरुच्यते; ततो योगविन्दुनामकं प्र-
करणं, प्रवक्ष्यामि अभिधास्ये । किमर्थम् ?, इत्याह-तत्त्वसिद्ध्यै
आत्माऽऽदेतत्प्रतीतिनिमित्तम् । पुनरपि कीदृश योगविन्दुम्?,
इत्याह-महोदयं महान् प्रश्नस्य उदयो निधेयसाञ्जुदयसं-
सिद्धिरूपो यस्मात् स तथा तम् ॥ १ ॥

पुनरपि कीदृशं योगविन्दुम् ?, इत्याह-

सर्वेषां योगशास्त्राणां-मविरोधेन तत्त्वतः ।

सर्वात्या स्यापकं चैव, मध्यस्थोऽस्तद्विदः प्रति ॥२॥

सर्वेषां कपित्तुगताऽऽदिप्रणीतयोगशास्त्राणामध्यात्मग्रन्थानाम्,
अविरोधेन अविघटनेनोपपन्नं, तत्त्वतः पेश्यपर्यालोचनेन, न
पुनः शाब्दग्रायेनापि तस्य प्रतिदर्शनम्, अन्यथाऽन्यथाप्रवृत्त-
त्वात् । पठ्यते च-"प्रशान्तवाहिनामंजं, त्रिपदागपरिक्तयम् । शि-
ववर्त्म भूवादेति, योगिभिर्गीयते ह्यहम्" ॥१॥ इति । तथा सर्वात्या
ग्रन्थव्यतिरेकशुद्धयुक्तिरूपया, स्यापकमविमवादाऽऽपादनेन प्र-
तिष्ठाकारि सर्वयोगशास्त्राणामेव । चैव इति समुच्चये । ननु यो-
गशास्त्रकाराणां निजनिजमतत्पन्नानिनिवेशेन विप्रतिपत्तत्वा-
त्कथं सर्वयोगशास्त्राणां सत्यापकमिदं प्रकरणं स्यात्?, इत्याह-
इत्याह-मध्यस्थानं स्वदर्शनरागपरदर्शनक्षेपयोर्मध्यज्ञागवर्तिनं,
तद्विदो योगशास्त्रविदः, श्रोतुं प्रति इति स्वदर्शनं प्रतीत्य, अम-
ध्यमेपु श्रोतुं वस्तुस्पर्शनाऽयोगात् । तथा चोक्तम्-"आग्रही च न
निनीयति युक्तिं, तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा । पक्षान्तरहितस्य
तु युक्ति-यत्र तत्र मतिरेति निवेशम्" ॥ १ ॥ इति । आद्यन्तवि-
निर्मुक्तमिति च विशेषणं शिवसन्नानापेक्षम् । न पुनरेक कश्चि-
दनादिशुद्धः शिवः समस्ति, तस्य शब्दान्तरे महता प्रबन्धेन प्र-

तिषिद्धत्वात् । अत्र च नत्वा शिवमित्यनेन विज्ञापोदहेतुः शास्त्र-
मून मङ्गलमुक्तम् । योगविन्दुमित्यनेन प्रेक्षावत्प्रत्ययमभिधायम् ।
तत्त्वसिद्ध्यै इत्यनेनानन्तरप्रयोजनम् । महोदयमित्यनेन तु परम्प-
राप्रयोजनमभिहितम् । अभिधानाभिधेयलक्षणस्य सम्बन्धः स्व-
यमेव वाच्य इति सर्वेषां योगशास्त्राणामविरोधेन इत्युक्तम् ॥२॥
यो० बि० ।

अथास्य योगशास्त्रविरचनस्य प्रयोजनमुच्चारणानं स्वनाम च
सूचयन् शास्त्रकार इदमाह-

स्वल्पमत्यनुकम्पायं, योगशास्त्रमहार्णवात् ।

आचार्यहरिभट्टेण, योगविन्दुः समुद्धृतः ॥ ५२५ ॥

स्वल्पमत्यनुकम्पायै तुच्छमतिजनानुग्रहाय, योगशास्त्राण्येष
तत्त्व-आन्तरप्रसिद्धानि महार्णवो महासमुद्रः, तस्मात् । आचा-
र्यहरिभट्टेणेति शास्त्रकृतो नाम । किम्?, इत्याह-योगविन्दुः समु-
द्धृतः पृथक्कृत इति ॥ ५२५ ॥

अथ शास्त्रकृदेवप्रणिधानमाह-

समुद्धृत्यार्जितं पुण्यं, यदेन शुभयोगतः ।

जवाऽऽन्यविरहात् तेन, जनः स्ताद्योगलोचनः ॥५२६॥

समुद्धृत्य-उच्चारणस्थानाविसंवादेन पृथक्कृत्य, अर्जितमुपाप्तं,
पुण्यं शुभकर्म, यद्विशिष्टस्वरूपम्, एनं योगविन्दुम्, शुभयोगतः
परोपकाररूपशुभव्यापारात्, भवाऽऽन्यविरहात् रागद्वेषमोह-
लक्षणससारान्धभावस्य परिहारेण, तेन शुभकर्मणा, जनो
भवलोकः, स्ताद्व्यवहृतुं कीदृशः?, इति आह-योगलोचनः-यथाऽऽ-
स्मिन्वस्तुपणिज्ञानावन्ध्यकारणत्वाद् योग एव लोचनमस्ति यद्य-
स तथा । विरह इति च जगवतः श्रीहरिभट्टसूरैः स्वप्रकरणाद-
प्रद्योतक इति । यो० बि० ।

जोगविन्दु-योगविन्दु-पुं० । निरवयव्यापारे, " उन्नमो
जोगविसुद्धा । " पञ्चा० १८ विव० ।

जोगविहि-योगविधि-पुं० । योगविधाने, यो० १३ विव० ।

उपधानवहनं विना श्राद्धस्य, योगोद्वहनं च विना साधो-
स्वलोचितश्रुताध्ययनवाचनाऽऽदिकमधर्म इति स्थितम् । यो-
गाकाराणि चैतानि-" तिर्दि ठाणेर्दि सपञ्चे अणुगारे अणाइम
अणवदग दीहमदं चाउरतसंसारकतार चीतावपञ्जा । तजहा-
अणिदाणयाए, डिठिमपअयाए, जोगवाहिताए । " इति स्था-
नाद्वृत्तीयस्थाने । तथा-" दमर्दि ठाणेर्दि जीवा आगमेमि
मदगताए कम्मं पकरिति । त जहा-अणिटाणयाए, डिठिमप-
अयाए, जोगवाहिताए, खतिस्समणयाए, जिइटियताए, अमा-
इल्लयाए, अपासत्थयाए, सुमामअताए, पवयणवच्चल्लयाए,
पवयणउम्मावणयाए । " इति स्थानाङ्कदशमस्थाने । तथा-
" णीयाविस्ती अचवत्ते, अमार्ह अकऊहले । विणीअधिणए
दत्ते, जोगए उवदाणवं ॥ " (२७ गाथा) तथा-" पयणूकोदमाणे
अ, मायाहोमपयणुए । पमनचित्ते दत्तप्पा, जोगए उवदा-
णवं ॥ " (२८ गाथा) इति चतुस्त्रिंशोत्तराध्ययने । तथा-" अणि-
स्मिओवहाण ति " समवायाद्वे ठाविशयोगमप्रदाविकारे ।
तथा-" नाणं पच्चविहं पणुत्त । तं जहा-आभिणियाहिअनागं
जाव केयवणाणं । तन्थ चत्तानि नागाहं उपाहं उवगिअसाइ णो
उहिमनि, णो समुहिमनि, णो अणुमपिअनि; मुअनाणन्म उ-
देसा १, समुदेसा २, अणुणा ३, अणुमागो ४, पयसइ । " इत्याद्यनुयोगात् उदयाऽऽदिकरत्नं च योगस्यैवेति कर्तव्यम् ।

एव कालगहणाऽऽदिविधिरप्युत्तराध्ययनाऽऽदिगतो द्रष्टव्यः । उपधानं च यद्यस्मिन्नङ्गाऽऽदौ भणितं, तत्तद्विधिश्च योगविधिप्रतिपादकमन्थतो ज्ञेयः । कालक्रमश्च आचाराङ्गाऽऽदेशवर्षाऽऽदिपञ्चः सूत्रोक्तः, तदुल्लङ्घनेन ददतस्तु आकाङ्क्षाऽऽदयो दोषा एव ।

स च कालो यथा—

“ तिथरिसपरिभागस्त उ, आचारपकण्णाममज्जवणं ।
चत्वरिसस्त उ सम्मं, सूत्रगड नाम अगं ति ॥ १ ॥
दसकण्ण इववदारा, संवच्छरणगदिकिञ्चअस्सेव ।
गण समवाओ ति अ, अगाइ अट्टवासस्त ॥ २ ॥
इसवासस्त विवादा, एक्कारसवासयस्त य इमाओ ।
सुद्धिअविमाणमाई, अज्जयणा पच णायवा ॥ ३ ॥
वारसवासस्त तहा, अरुणववायाइ पच अज्जयणा ।
तेरसवासस्त तहा, उछाणसुआइआ चत्तरो ॥ ४ ॥
चउदसवासस्त तहा, आसीविसजावण जिणा चिति ।
पसरसवासगस्त य, दिछीविसभावण तह य ॥ ५ ॥
सोवसवासाईसु य, एककुत्तरवट्टिएसु जहसस ।
चारणभावणमहसुवि-णभावणा तेअर्गानसग्गा ॥ ६ ॥
एगुणवासगस्त उ, दिछीवाओ दुवालसममग ।
तेसु पुण वीसवरिसो, अणुवाइ सव्वसुत्तस्त ” ॥७॥ इति ।
आवश्यकऽऽदेस्तु योगोद्धनोत्तरकाल एव काल इत्यवसेयम् ।
ध० ३ अधि० ।

अहुणा सेससाहूणं जोगविही विद्याद्विज्जइ । तत्थ पढं कालगहणविही जण्ड—“दिण १ वसहि २ कालवेला ३, दिसि ४ सोही ५ कालविहि ६ समक्खाया ।
सज्झायप्पट्टवणं ७, वुच्छामि जहागमं सुगमं” ॥१॥ दारं ।
तत्थ चित्तस्त आसोयस्त य सुक्कपंचमीए, आसाढस्त कत्तियस्त य सुक्कचउदमीए य मज्झएहाओ आरव्व पक्खियतेसु दिणेषु लामेसु पुण सावणपुष्णिमाए महा-
असज्झायं ति काउं काळगहणं—अज्झयणउद्देसाइय ण कीरइ, जगवईवज्जं जोगा य ण णिकिखप्पंति । चित्तसु-
क्खगारमीओ आरव्व पुत्तिमतेसु दिवसेसु अचित्तरज-
ओहमावणत्थं पडिकमणाणंतरं चउज्जोअगर चित्तयमाणो काउस्सग्गो कीरइ । अह न सुमरियं तो संवच्छरं जाव वृद्धीए परंतोए अमज्झाओ । मूरगहणे मुक्के तं चेव अहो-
रत्तमसज्झाइय, अमुक्के त चेव, अन्नं च । एवं चंदगहणे मुक्के सा चेव राई; अमुक्के सा राई. अन्न च अहोरत्त ॥

यत —

“मग्गह निव्वुरु एवं, सूरई जेण हुंतिऽहोरत्ता ।
आडन्नं दिणमुक्के, सो चिय दिवसो य राई य” ॥१॥

गधव्वनगरादिसिदाहउक्काविज्जुहिं इक्किा पोरिमी असज्जाओ । गज्जिए दो पोरिमी । रविजुयअदानक्खत्ताओ जाव माडयंता दम नक्खत्ता, ताव विज्जुगज्जिएहिं न असज्जाओ । धरुहमे चूमिकं पे य अट्टप्पहरा । मंसरुधिरपजि-

वुद्धिमए सत्तघरअंतरगए य अहोरत्तं । महियाए रओवुद्धी-
ए महाकल्लहे आसमे पुरिसाणं इत्थीणं वा जुज्जवू-
लिमाअमे गढपलीवणे जच्चिरं दंमिए काळगए ठवियंते जाव असमंजमं, ताव असज्जाओ । निरंतरं वुच्चुयवुद्धीए तिन्हं, सामन्नधाराए पंचएहं, फुसियमित्ताए सत्तएहं दि-
णाणं परेण आउक्कायभावियं ति जिन्नमास असज्जाओ ।
वसही पुण गीयत्थेण उज्जयकाळं दन्वाएहिं सोहि-
यन्वा—तत्थ तेरिच्छं सोणियमंमचम्मअट्टिरुवं अणु-
प्पियं सत्तट्टहत्थऽज्जंतरे परणकालाओ पोरिमितिगमस-
ज्जाओ । सोणिय पुण चूमिपक्खियं उट्टिउं न कप्पइ ।
मंमे पुण वहि धोए अंतो पक्के कप्पइ । अट्टए जिन्ने गवाइपसूयाए तहा जगए पक्खिए तहेव पोरिमितिगम-
सज्जाओ । विराट्ठाइणा महाकायमृमगाइगहिए अंतो सट्टिहत्थस्त अहोरत्तममज्जाओ । दगवाहेण वूदे अग्गिणा दहे परियादन्ने विवन्ने गिलिओग्गिदिए उभयनिग्ग-
मसगरुवाहिए हंतरिए य न असज्जाओ, माणुस्सए वि नवरं हत्थसए तिसु अहोरत्तं । अट्टिए पुण वारस वरिसाणि । दंते नहे पयत्तेण गविहे अट्टिहे तस्सोहडाव-
णहं अट्टुस्सासो उस्सग्गो कीरइ । इत्थीए मासाविए महाउपत्ताए तिन्नि दिणाणि अमज्जाओ; परओ तहा पावासुयाए वसवेहिं पन्नवियाए अणत्थताए तहेव काउ-
सग्गो । पसूयाए कवडए जाव सत्तदिणे, कव्वमियाए पुण अट्टदिणं, जगंदलाइएसु वाहिं धोडयचूडखगढवधिए न असज्जाइयं । तह विगलंतोहिं तिन्नि वंधा कायवा ।
अणाहमडए वाहिं नीणियमित्ते विसुज्जइ ।

“रूढागिहमुमाणे, असिबोमाऽऽवाएँ वार वरिमाणि ।
असज्जाइयं च रुहरे, मच्चियपाओ जहिं खुप्पे ॥१॥

असज्जाइए आलोए, काट्ठाइए अणुचरण कुज्जा ।

घाणामुत्तपुरीमे, चित्तिमिलि अन्नत्थ गम्मइ वा ॥२॥”

एव मृद्धे दिनेमे पच्छिमपोरिमीए सोहिट्तु गुरुपुरओ वमहीए पवेइयाए आवस्सए कए फिमियाए कालवेलाए जहाकाले उस्सग्गेसु तिसु चउसु वा कएसु काळो मज्जायस्म घेप्पइ, नहि वाचाओ कालो चित्तव्वो । अहोरत्तं पुण फिमये अहोरत्तिओ, तडयपहरंतममयए वेरत्तिओ, तओ वेरत्ति-
यसज्जायपट्टवणं । तस्सज्जायकरणकालं विलंबिय, जहा खलियाइणा अट्टवेलाए कालगहणवेला, पक्खिमणवे-
लाय पडुचइ, तहा पाजाइओ वेत्तव्वं । तहा तिसु तिप्पि तारगाओ ति पाजाइए अट्टिहे वि वासासु अ ता-
ग्गा चत्तरो उन्नम्मि चिट्ठो वि कालगहणवेलाए आव-
रियस्त मग्गाइकट्टणविकखेवाइणा वायणायगियअभावे य काळग्गाहिणो अन्नयरोहिंसाए निरावाइइहाणे उवणापरि-

यं ठवित्तु पढमकावकाउस्सगं एयदिसाभिमुहो चैव करिति ।
त जहा—“पाउसिअ अहोरत्ते, उत्तरदिसि पुव्व पेहए कालं ।
वेरत्तियम्मि जवणा, पुव्वदिमा पव्विसे कावे ” ॥ १ ॥
कावगाही पुण परिसगुणजुत्तो कालं गिएहइ ।
“ पियधम्मो ददधम्मो, संविग्गो चैवऽवज्जभीरू य ।
खेयत्ते य अजीरू, कावं पडिजेहए साहू ” ॥ १ ॥
सामन्नेण ताव कालगहणविही जण्ड—
“कणगाहणं ति कालं, ति पंच मत्तेव सिसिरवासेसु ।
उक्का उ सरेहा जा, रेहारहिओ जवे कणगो” ॥ २ ॥
कणगो सन्नरेहो, पगासविरहिओ य । उक्का महंतरेहा,
पगासकारिणी य । अहवा—रेहारहिओ विप्फुल्लिगो पगा-
सकरो उक्का चैव । काले गिहमाणे कावगाहिणो दंडध-
रस्स वा बच्चंतस्स णियत्तंतस्स कावजियावणिया, काउस्स-
गो वा वंदणाणंतरं संदिसावणपवेयणसमए वा पावा-
सुयां रुयंतेहिं अच्चायासेण रुयंति अजंपिरिहिं जगेण जंपि-
ऊण अप्पेणावि वीसरसदरुयंतेण ठीयाठित्तयविहसियनि-
छुरपहरणरोसाविच्छस्स ठहिं सिद्धिमारिहच्चाइ अणिट्ठ-
विसएण चउचउविहम्मं ति तव्वत्थ जोड्वुद्धिखलियाइएहि
च उएहविओ पाभाइओ पुण उव्वहओ इक्किमंरुले तिन्नि वारे
घित्तं कप्पइ । अभावे पुण तहिं चैव नववेत्ता घिप्पइ । इमि-
णा विहिणा जइ संदिनावणपुव्वं भज्जइ, तो मूत्ताओ घिप्पइ ।
अह संदिनावणांतरं वच्चंतस्स कावमंरुत्तस्स पडिजेहणाणं-
तरं पुव्व वा जज्जइ, तो एमेव नियत्तियकालगिएहवो ठव-
णायरियसमीवे खमासमणपुव्वं संदिसावणविहिणा काव-
मंरुत्तं आगच्छइ । अह कावमंरुत्ते पडिजेहणांतरं कालका-
उस्सगेण काउस्सगाणंतरं कावमंरुत्ते ठियस्स तो तत्थेव
ठिओ ठवणायरियसंमुहं ठाऊण पंचंगखमासमणपुव्वं
संदिसाविय पुणो मूत्ताओ काउस्सगं करेइ । अह का-
लकाउस्सगाणंतरं गच्छतस्स पवेयणसमए भज्जइ, तो
मूत्ताओ घिप्पइ ।

विनेमेण कालगहणविही जण्ड—तत्थ पाउमिए पढमं
कावभूमिं पमज्जिय दक्खिणदिसाए ठवणायरियं ठवि-
त्तु कालगाही दंमियाहत्यवामपासट्टियदंरुधरसमीवे ख-
मानमणपुव्वं जण्ड—इच्छाकारेण संदिस्सह वाघाडअ-
कालपमियरउं, इत्थं मत्थएण वंदामि । आवसी इत्थं
आसज्ज ३, निमीही ? आसज्ज ३, निमीही ? आसज्ज
३, निसीही नमो खमाममणाणं भणिय कालमगासे दो वि-
विट्ठंति । तओ दंडधरो डिमाऽऽत्रोयं करिय हत्यट्टियदंमिया-
संमुहं मत्थएण वंदामि । आवसी इत्थं इच्छा नमो खमा-
समणाणं जणिय ठवणायरियसमीवे खमाममणं दाउं एवं
भणइ—इच्छाकारेण संदिस्सह वाघाडय च कालं वावट्टइ,

इत्थं मत्थएण वंदामि । आवसी इत्थं आमज्जइ ३, इत्यादि
नमो खमासमणाणमित्थं जणिय कालगाहिसमीवे दक्खि-
णाभिमुहो चिट्ठइ । इत्थं गंरुक्रमरुएहिं दिट्ठंतो नायवो ।
जइ दंरुधरेण महंतसरेण घुट्ठं, तो जेण न सुयं, तस्स कावो
न दिज्जइ, अहव एहिं न सुय, तो दंरुधरस्स न दिज्जइ ।
तओ कावगाही दंमियासंमुहं मत्थएण वंदामि, आवसी
इत्थं आसज्जइ ३, इच्चा नमो खमासमणाणमित्थन्तम् । तओ
ठवणायरियसमीवे खमासमणपुव्वं इरियं पडिक्कमइ, नमो-
कारं चित्तेइ, पारित्ता नमुकारं भणइ खमाममणाणं पुव्वि
पुत्ति पेहिय वारसावत्तं वंदणं दाउं—इच्छाकारेण संदिमह
वाघाडअकालालिआवणियं इत्थं मत्थएण वंदामि । आवसी
इत्थं आसज्ज ३, नमो खमासमणाणमित्थाइणा कालमंरुत्ते
जाइ दंरुधरो, वस्संमुहं दंमियं धरेइ, तओ कालगाही
तयग्गे ओहमिउं मत्थएण वंदामि, इरियावहियं पडिक्कमिउं
इत्थं इच्छामि पडिक्कमिउं इरियावहियाए भणिउ काउस्स-
ग्गे नमुकारं चित्तेइ । पारित्ता नमुकारं भणिय संमासए पडि-
जेहिय दो वि उव्विसंति । तओ कावगाही दाहिणचलणो-
वरि संबधं कावमंरुत्ते रयहरणं ठविय मुहपुत्ति उवरि कायं
च पेहिय वासहत्येण कावमंरुत्तं संघट्टिय दाहिणह-
त्यगाहियरयहरणेण पाए पमज्जिय मुहपुत्ति संगोविय
दाहिणजघमूले रयहरणं वामहत्येण निवेसिय रयहरणद-
सियाहिं दाहिणहत्यं तिखिवारे हिट्ठावरि संघट्टिय काल-
मंरुत्तमंमियकयसंपुरुहत्थउगंगुट्ठएहिं नामाए दाहिण-
कत्ते वा तिन्नि वारे उव्वओगं करिय हिट्ठावरि दोहिं
हत्येहिं एगंतरियं तिन्नि वारे आवत्तेण जूमि परामुसि-
य दाहिणहत्यगाहियरयहरणेण कालमंरुत्तद्वियवामरु-
रंगुट्ठअंगुलीणं अंतरे तिन्नि वारे पमज्जिय वामजाणुणा
कालमंरुत्तं संघट्टिय दंडधरहत्यओ दंमियं गहिय पेहि-
य कमीए निवेसेइ । एवं तिन्नि वारे पुत्तिपेहणपुव्वं मं-
रुत्तं पडिजेहिय दंमियं नमोकारपुव्वं दंरुधरकरे समप्पेइ ।
तओ दोहिं हत्येहिं कालमंरुत्तं संघट्टिय हत्येसु पाएसु
समगगत्तांतो निसीही नमो खमासमणाणं ति जगंतो
कालमंडले पविसइ, चोलपट्टं पडिलेहेइ, मागारियस्स जवे
उच्छो होऊण रयहरणेणं तं पमज्जिय जण्ड—वाघाडका-
ललियावणियं कगेमि काउस्सगं, अन्नत्थूससिएणं जाव
वोसिरामि । कावगाहे उड्ढट्टिए दंरुधरो वि उच्छो होऊण
भणइ—इच्छाकारि साहवो ! उव्वज्जता होइ । वाघाडयकालं
वावट्टइ, दंडियं तस्म रज्जे धरइ, अभिक्खणं कालगाहिसस
पाए पमज्जइ य, इयरे काउस्सग्गे नमुकारं चित्तिय माणियं
वादाओ समाट्ठु रयहरणसणाहं मुहपुत्तियं मुहे दाउं स-
चाविउस्सासं चउवीसं ययं चित्तेइ । तओ उमपुत्तियं

सामन्नपुत्रियं अज्जयणे, तइयज्जयणस्स सिद्धोगं च ।
एवमुत्तराए चितिय पुब्बाए दाहिणाए पच्छिमाए चितेइ,
पुणो उत्तराए बाहाओ अवलंबिय नमुकारं चितेइ, पारित्ता
नमुकारं कठित्ता मत्थएण वंदामि आवसी इच्छं इच्छावि-
हिणा ठवणायरियसमीवे पवेसिय खमासमणपुब्बं इरियं
पक्कमइ; काउस्सगे नमुकारं चितिय जणित्ता य खमा-
समणपुब्बं पुत्ति पेहिय वंदणं दाउं इच्छाकारेण संदिसह
बाधाइअकालं पवेसिउं, इच्छ खमासमण इच्छकारि साहवो
बाधाइयकालो मुज्झइ । जगवन् ! सुद्धो बाधाइओ काद्धो
सुद्धो । तओ मंगलाइसज्जायं करंति । दंरुयरो खमासमण-
पुब्बं भणइ—साहवो ! दिट्ठं सुयं किंचि पुच्छिअ, सुद्धो काद्धो ।
एवं अण्णरत्तियपाजाइया वि विपंति । केवलं तयभावे
पाजाइए इच्छाकारेण संदिसह पाजाइओ काद्धलिओ
जाव सुद्ध ति जन्नइ । एवं सुद्धे काले पाजाइए य
ठवणायरियसमीवे गुरूहिं समं खमासमणपुब्बं पुत्ति पे-
हिय वंदणे दिन्ने साहवो जणंति—इच्छाकारेण संदिसह
सज्जायं संदिसाविउं । गुरू भणइ—संदिसावेह । साहवो
इच्छं ति जणिय खमासमणं दाउण जणंति—इच्छाकारेण
संदिसह सज्जायं पट्टविउं । गुरू जणइ—पट्टवेह । साहवो
इच्छं ति जणंति । तओ गुरूहिं एवं चेव पट्टाविए सव्वे
जणंति—सज्जायस्स पट्टावणियं करेमि काउस्सगमि-
च्छाए जाव वोसिरामि । तओ नमुकारं चितिय सणियं
सणियं बाहाओ साहवो सत्तावीसुस्सासं चउवीसत्थयं
हुमपुप्फियं सामणपुत्रियं तइयज्जयणसिद्धोगं च चितिय
बाहाओ अवलंबिय नमुकारं चितिय पारित्ता नमुकारं
जणिय वंदणं दाउं गुरू भणइ—इच्छाकारेण संदिसह स-
ज्जायं पवेइउं इच्छं पुणो खमासमणपुब्बं जणइ—इच्छकारि
साहवो सज्जाओ मुज्झइ । भगवन् ! सुद्धो सज्जाओ सुद्धो ।
एवं साहूहिं वि गुरूपुरओ सज्जाए पवेइए सव्वे समगं स-
ज्जायं करंति । तओ वंदणं सज्जायं करंति । तओ वंद-
णं दाउं गुरूहिं वडसणगे संदिसाविए खमासमणपुब्बं वड-
सणगे ठामिचि भणिए इयरे वि तहेव करंति । पाजाइय-
सज्जायं पुण तओ जाव सुद्ध ति जन्नइ । अत्रापि कुतस्ख-
लिताऽऽदिजिः कालव्याघातः । एवं सुद्धे सज्जाए पोरि-
सिंजाव सज्जाइत्ता ठवणायरियसमीवे खमासमणपुब्बं
इच्छाकारेण संदिसह सज्जायं पडिकमिउं इच्छं सज्जायप-
क्कमावणियं करेमि काउस्सगमिच्छाइ नमुकारचित्ताणं,
जणणं च । एवं कालपडिकमणं पि पाजाइए पुण पच्छिमपो-
रिसीए पुणो वि सज्जायं पट्टविय करिय पक्कमिय कालो
पक्कमेयव्वो । असुद्धे पुण पाजाइए अत्रो वि काद्धो
सुभज्जिगिओ पाजाइयठाणे ठापयव्वो ॥ दारं ॥ ए ॥

“जोगिगुणा? जोगुक्खिव २, सुयअंगुदेसऽणुन्न नंदी य ३ ।
जोगाणुद्धाणविही ४, कप्पु ५ स्संघट्ट ६ निक्खेवो ७ । १ ।

तत्थ—

गुरुजत्तो अपमत्तो, खंतो य निरुयगत्तो ।
धीरचित्तो ददसत्तो, विणयजुतो जनविरत्तो ॥ २ ॥
जियद्धोहो जियनिद्धो, हियपियमियजंपिरो मिउ असत्थो ।
अप्पाहरो अप्पो—वही य दक्खो सुदक्खिन्नो ॥ ३ ॥
पंचसमिओ तिगुत्तो, उज्जुत्तो संजमे नवे चरणे ।
परिसहसह होइ मुणी, विसेसओ जोगवाहि ति ॥ ४ ॥
कयसोहिद्धोयकम्मे, तिवासपरियाइएण काद्धेण ।
आयारपक्काई, उदिसिउ कप्पई जुगो” ॥ ५ ॥

तत्थ जोगा दुविहा—गणिजोगा, बाहिरजोगा य । गणिजोगा
विवाहपन्नत्ती, बाहिरजोगा उकालिया । उकालिया आव-
स्सगाई । ते पुण संघट्टयं, कालिए सुसंघट्टयं । ते दुविहा-
आगाढा, अणागाढा य । आगाढा—उत्तरज्जयणासत्ति-
कयाविवाहपन्नत्तीए पण्डवागरणमहानिसीहाणि । आगाढा
नाम—सव्वसम्मत्तीए उत्तरिज्जइ ति काउं आगाढेसु
उत्तरज्जयणवज्जेसु आउवाणयं च इवइ । सेसा सव्वे अ-
णागाढा । असम्मत्तीए वि कारणं दिणतिगाणंतरं उ-
त्तरेज्जइ ति गोसे पक्कमणाणंतरं चूलियाए पवेइयाए
पक्किलेहणाणंतरं वसहीए पवेइआए साहू उवओगं क-
रिय गंधे आणिय गओ पुरओ पुत्ति पेहिय खमासमण-
पुब्बं भणइ—इच्छकारि तुम्हे अम्हे जोगुक्खेवावणियं
देवे वंदावेह । तओ सकत्थयं भणिय खमामणपुब्बं
जोगुक्खेवावणियं सत्तावीसुस्सासं काउस्सगं रज्जं
करिय चउवीसत्थयं जणइ । कालिएसु पुण गुरूहिं जोग-
वाहिए सज्जायपट्टाविए जोगुक्खेवे कए सुयक्खंधस्स
अंगस्स उद्देसे अणुन्ना य नंदी जवइ । तत्थ खमासमणपु-
ब्बं अमुगसुयक्खंधं अंगउद्देसावणियं वा नंदिकट्टावणियं
वा सनिक्खेवं करेह । एवं देवे वंदावेह । तओ वहुंतियाहिं
थुईहिं देवे वंदिय बारमावत्तं वंदणं देइ । तओ दो वि
नंदिकट्टावणियं सत्तावीसुस्सासं काउस्सगं करंति, चउ-
वीसत्थयं भणंति । तओ गुरू नमुकारपुब्बं नंदिं कहइ । सा
चेयं—नाणं पंचाविहं पणत्तं । तं जहा—आजिणिबोदियणाणं,
सुयणाणं, ओहिनाणं, मणपज्जवनाणं, केवलनाणं । तत्थ
चत्तारि नाणाइं उप्पाइं ठवणिज्जाइं नो उदिसिज्जंति, नो
समुदिसिज्जंति, नो अणुन्नविज्जंति, सुयनाणस्स उद्देसो
समुद्देसो अणुन्नाओगो य पवत्तइ । जइ सुयनाणस्स उद्देसो
समुद्देसो अणुन्नाओगो य पवत्तइ, किं अंगपविट्टस्स उद्देसो
ममुद्देसो अणुन्नाओगो य पवत्तइ ? । अंगपविट्टस्स जइ
उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाओगो पवत्तइ, अंगबाहिरस्स वि

उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः । जइ अंगवाहि-
रस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः, किं आवस्स-
गस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः, आवस्सगवड-
रित्तस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः ॥१४॥ जइ
आवस्सगवडरित्तस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः,
कालियस्स वि उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः । उका-
लियस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः, दसवेयालि-
यस्स रायपमेणियस्स जीवाज्जिगमस्स पन्नवणाए महा-
पन्नवणाए पंदीए अणुओगदाराणं देविदत्थयस्स तंदुलवेया-
लियस्स चंदाविज्जयस्स पोरिसिपंडत्तस्स मंडलिपवेसस्स
गणिविज्जाए विज्जाचरणविणिच्छियस्स जाणविभत्तीए
मरणविज्जत्तीए आयविसोहीए मंडेहणासुयस्स वीयरग-
सुयस्स विहारकप्पस्स चरणविहीए आउरपच्चक्खा-
णस्स सव्वेसिं पि एएसिं उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणु-
ओगो पवत्तः । जइ कालियस्स उद्देसो समुद्देसो अ-
णुन्नाणुओगो पवत्तः, उकालियस्स वि उद्देसो समुद्देसो
अणुन्नाणुओगो पवत्तः । जइ आवस्सगवडरित्तस्स
उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः, कालियस्स वि
उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः, उकालियस्स वि
उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः ॥१५॥ जइ उकालि-
यस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः, दसवेयालियस्स
रायपमेणियस्स जीवाज्जिगमस्स पन्नवणाए महापन्नवणाए
नंदीए अणुओगदाराणं देविदत्थयस्स तंदुलवेयालियस्स
चंदाविज्जयस्स पोरिसिपंडत्तस्स मंडलिपवेसस्स गणिविज्जाए
विज्जाचरणविणिच्छियस्स जाणविज्जत्तीए मरणविज्जत्तीए
आयविनोहीए मंडेहणासुयस्स वीयरगसुयस्स विहारकप्प-
स्स चरणविहीए आउरपच्चक्खाणस्स सव्वेसिं पि एएसिं
उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः ॥१६॥ जइ कालियस्स
उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः, किं उत्तरज्जयणा-
णं कप्पस्स ववहारस्स इसिनामियाणं निसीहस्स महानि-
सोहस्स सूरपन्नत्तीए जंबूदीवपन्नत्तीए चंदपन्नत्तीए दीवमा-
गरपन्नत्तीए खुडियाविमाणपविज्जत्तीए महद्वियाविमाण-
पविज्जत्तीए अंगचूलियाए वंगचूलियाए विवाहचूलियाए
अरुणोववाए देविदत्थयस्स [वरुणोववायस्स] तंदुलवेया-
लियस्स चंदाविज्जयस्स पोरिसिपंडत्तस्स मंडलिपवेसस्स ग-
णिविज्जाए विज्जाचरणविणिच्छियस्स जाणविभत्तीए मर-
णविज्जत्तीए आयविसोहियस्स गरुडोववायस्स धरणोववा-
यस्स वेसमणोववायस्स वेलेयरोववायस्स [देविदोववायस्स]
उट्टाणसुयस्स समुट्टाणसुयस्स नागपरियावलियाणं निर-
यावद्वियाणं कप्पियाणं कप्पवम्मियाणं पुप्फियाणं पु-
प्फियावत्तियाणं बन्दिह्याणं बन्दिदमाणं आसीवि-

सजावणाणं दिट्ठीविसभावणाणं चारणजावणाणं महा-
सुमिणभावणाणं तेयग्गनिसग्गाणं सव्वेसिं वि एएसिं उद्देसो
समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः ॥ ७ ॥ जइ अंगपविट्ठस्स
उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तः, किं आयारस्स
सुयगरस्स ठाणस्स समवायस्स विवाहपन्नत्तीए नायाव-
म्मकहाणं उवासगदसाणं अंतगरुदसाणं अणुत्तरोववा-
इयदसाणं पण्हवागरणाणं विवागसुयस्स दिट्ठिवायस्स
सव्वेसिं पि एएसिं उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो
पवत्तः ॥८॥ इमं पुण पट्ठवणं पुरुच इमस्स साहुस्स साहु-
णीए वा अमुयसुयक्खंधस्स अंगस्स च उद्देसो नंदी अणु-
न्ना खंदी वा पवत्तः, तओ उवविसिय मंताणं सेज्जं
वासदाणं ; तओ जोगवाही खमासमणं दाउं भणइ-
इच्छकारि तुम्हे अमुगसुयक्खंधं अंगं वा उदिसह । गुरू ज-
णइ-उदिसामि । वीयखमासमणेणं सदिमह-किं जणामि ?
तइए अमुगसुयक्खंधं अंगं वा उदिहं । इच्छामि अणुसद्धिं ।
गुरू जणइ-उदिहं उदिहं । खमासमणाणं इत्थेणं सुत्तेणं
अत्थेणं तदुभएणं जोगं करिज्जाहि । चउत्थे तुम्हाणं
पवेइयं साहुणं पवेइयम्मि । पंचमे नमुक्कारेणं पयक्खिणइं,
एवं तिन्नि वारा । छुट्ठे तुम्हाणं पवेइयं साहुणं साहुणीणं
पवेइयं संदिसह-काउस्सगं करोमि । सत्तमए अमुगसुयक्खंध-
अंगउदिसावणियं करोमि काउस्सगं इत्यादि सत्तावीसु-
स्सासचित्तेणं चउवीसत्थयभणनं । एवमाण्णाए वि; नवरं
मम्मं धारिज्जा, अन्नेसिं च पविज्जाहि । समुद्देसे पुण थिरप-
रिचियं करिज्जाहि । सुयक्खंधे उदिट्ठे तस्स अज्जयणाउं उ-
दिसिय अज्जयणंतं उदिसिज्जइ । तं तिविहं-एगसरं, समु-
द्देसं, विसमुद्देसं च । एगसरं नाम-उद्देसगरहियं । समुद्देसं
उविहं-दुउद्देसं, चउच्छकउद्देसं । विसमुद्देसं-तिगपणग-
उद्देसं । तत्थ एगसरं अज्जयणं उदिसिय समुदिसिय
तिविहेण संदिसाविय खमासमणपुव्वं गिएहामि ति
जाणिय खमासमणदुगेण कात्थमंरुत्तं संदिसावेमि, पन्नि-
लेहिस्सामि, ० खमासमणदुगेण वडसणए ठामि, तओ
वंदणं दाउं अज्जयणमाण्णाविय खमासमणदुगेण
कात्थमंरुत्तं संदिसावेमि, पडिलोहियस्सामि, खमासमणदुगेण
सज्जायं पडिकमिस्सामि, तिविहेण वि वडसणं संदिस्सावे-
मि, पडिलोहिसावेमि, [खमासमणदुगेण सज्जायं पडिकमि-
स्सामि, तिविहेण वि वडसणं संदिस्सावेमि, पडिलोहिसामि,
खमासमणदुगेण सज्जायं पडिकमिस्सामि,] तिविहेण वि
वडसणं संदिमाविय खमासमणदुगेण वडसणए ठामि
तओ वंदणं दाउं अज्जयणमाण्णाविय खमासमणदुगेण
कात्थमंरुत्तं ० खमासमण ० सज्जाय पडिकमामि, समा-

समणदुगेण काळं पक्कमामि, तओ वडसणावंदणं । एवं एगसरे तिन्नि काउस्सग्गए एगं दिण हुउहेसज्जयणा वंदणं दाउं अज्जयणमुद्दिसिय पढमुद्देसए बीयउद्देसो उ-
द्दिसिज्जइ, तं पढमुद्देसे समुद्दिसिय बीयउद्देसो उद्दि-
सिज्जइ । त पढमुद्देसो समुद्देसिज्जइ, तओ बीओ, तओ अ-
भयणे, तओ वायणाइयं, तओ वंदणं दाउं पढमुद्देसो
अणुन्नविज्जइ, तओ बीओ, तओ अज्जयणं, तओ का-
लमंरुलाइयं । एवं तवउवसग्गा दिणमेगं; एव सए वि-
जत्थ, एगो काओ नवगं आइइवा अंतिह्वा उद्देसा इति
वत्तव्वं । वग्गे वि एवं । नवर अज्जयणं ति वत्तव्वं, चउरा-
इयमुद्देसे वंदणं दाउं अज्जयणमुद्देसपुव्वं पढमं पढमे
बीओ बीए उद्देसो उद्दिसिज्जइ । तओ दो वि उद्दे-
समुद्देसयवायणाइयं काउं वंदणयपुव्वं दो वि अणुन्न-
विज्जंति । एवं उस्सग्गा सत्तदिणमेगं । एवं सेसा दो
दो उद्देसा उद्दि उस्सग्गेहिं एक्किदिणेण वत्तंति, अंतिह्वा
पुण दो उद्देसा उद्दिसिय समुद्दिसिय तओ अज्जयणं
समुद्दिसिय वायणाइयं काउ उद्देसज्जमज्जयणं च अणु-
व्वविज्जइ । एवं अट्ट उस्सग्गा दिणमेगं । एव विसमुद्देसेसु
वि । नवर उद्देसमुद्दिसिय अज्जयणं समुद्दिसिज्जइ, तओ
उद्देसमणुन्नविज्जइ, एवं उस्सग्गा पच, दिणमेग, नहा सुयखं-
थो । तत्थ दो दिणा-एगेण समुद्देसो, एगेण अणुन्ना । जत्थेगे
दो सुयखंथे तत्थेगदिणेण सुयखंधस्स समुद्देसो, एगेण
अणुन्ना । जत्थेगे दो सुयखंधा तत्थेगदिणेण सुयखंधस्स
समुद्देसो, अंगसुयखंधो, उद्देससमुद्देसो, एगेण अणु-
न्ना । जत्थेगदिणेण सुयखंधस्स समुद्देसो, अणुन्ना य,
अंगसुयखंधो उद्देसो अणुन्ना वि ण य पडिनिरुद्धं करियउं
पारणं वा निद्दिसंति आयामाऽपारणं, निव्विइयं,
तओ खमासमणपुव्वं पच्चक्खाणं करेइ, तओ वडसणाव-
दणं । इत्थं वडसणाणंतरं पवेइयव्वं, तो पढमं वडसणयं
संदिसावणयं न किज्जइ, पच्चक्खाणाणतरं वडसणयं वंद-
णेण वेसरइ, तओ खए संघट्टय मुहुपत्ती खए संघट्टय संदि-
साविय खए संघट्टलेओ० जाव सरीरखए संघट्टादियवाणियं
काउस्सग्गे नमुक्कारचित्ठं, भणं च । एवं आउत्तवाणयं
पि, नवरं तए खमासमणाणंतरं तवा तउआ सीसा कांसा
सोना रूपा हाडचामरुधिर बालसूकी मांसाऽऽदि; इत्थे-
वमादि ओहमावणियं करेमि काउस्सग्गमित्थादि कायोत्सर्गं
पूर्ववत् । भगवडए पच्चूढाए आउत्तवाणए पुत्तीओ न
पेहिज्जंति, इक्कि काले दो दो सज्जाया, दो दो काल-
मंरुलाणि, एवं सव्वं पि पढमपोरिसिमज्जे न पडविज्जा,
तो काळं पड इक्किं सज्जायं पडविचा अणुद्धानं कीरइ,

दो सज्जाया काळमंरुलाणि य पच्छिमपोरिसाणंतरं
वि करिज्जा, अह न पडविज्जा, नो कय पि अणु-
द्धानं मूत्ताओ उच्छिज्जा, वाघाइयकाळे सुप्पे अ-
भयणे दिवसाइयं राईए वि करिज्जा, तहा पच्छिम-
पोरिसीए कालियजोगेसु वडसणावंदणं संघट्टा आउत्तवा-
णयं पि उद्धानाणिकाउस्सग्गं च कीरइ, संघट्टेण पुण आर-
भदिणा पारइ उम्मामाणतरं आरओ चेव पूरिज्जति ।

“आवस्सग्गे य एगो, सुयखंधो छुच्चं हुंति अज्जयणा ।
दुन्नि दिणा सुयखंधे, सव्वे वि य हुंति अट्ट दिणा ॥१॥
दसयादियम्मि एगो, सुयखंधो वारसेव अज्जयणा ।
पंचम नवमे दो चउ, उद्देसा दिवस पन्नरसा ॥ २ ॥
छत्तीसं अज्जयणा, एगेगदिणेण तुरियमस्संखा ।
दो दिण दो सुयखंधे, गुणचत्ता उत्तरज्जयणे ॥ ३ ॥
अहवेगसरा चउदस, एगेगदिणेण दुन्नि तइय दिणा ।
सत्तावीसं वासी . . . मो इं पज्जिइक्कपे ” ॥ ४ ॥

अमखं पुण जइ पढमपोरिसीए उद्दिसइ, तो आयं-
वित्थेण अणुन्नविज्जइ, जइ बीयदिणे पोरिसिमज्जे, तो
निव्वीएण; अह ततो बीयदिणे वि आयंविद्धं । एवं
ऊणचत्ता अट्टावीस दिणा उअट्टज्जयणमुद्देसा ॥

“सत्तय उद्देचउ ४ चउरो, उद्देचउ ५ अट्टेव सत्त चउरो य ।
इकारस ? १ तिरेति ३ दो २ दो ९, दो दो सत्तेक एक्को य ” ॥ १ ॥

सुयखंधयदिणसमं आयं सव्वदिणा पष्सा । सत्थ-
परिणए उद्देसा ७ दिण ४ लोगविजए उद्देसा ६
दिण ३ सीओसणिज्जे उद्देसा ४ दिण २ सम्मत्ते उद्देसा ४
दिण २ आत्तए उद्देसा ६ दिण ३ धुवज्जयणे
उद्देसा ५ दिण ३ विमोहे उद्देसा ७ दिण ४ वहाणसुए
उद्देसा ४ दिण २ महपरिणयज्जयणं उच्छिन्नं, दिणमेगं
सुयखंधं । एंटीएण, एवं दिन २४ । पिडेसणाए उद्देसा १ ?
दिण ६ सिज्जाए उद्देसा ३ दिण २ भासज्जायाए उ-
द्देसा २ दिण १ पाएसणीए उद्देसा २ दिण १ उव-
ग्गपडिमाए उद्देसा २ दिण १ सत्तसत्तिकया आउ-
त्तवाणएण दिण ७ जावणज्जयणे दिण १ विमुत्तिज्जयणे
दिण १ बीओ सुयखंधो । दिण १ अग्गे दिण २ एवं आ-
चारांगे दिण ५० । एयम्मि बूढे य कमजोगी हवइ, दिण-
समं सव्वेसिं जोगवाहीणं कप्पइ भत्तपाण पडिगाहिच्चए ।

“पढमज्जयणउद्देसा, चउ तिय चउ दो दु गार इक्कसरा ? ६ ।

बीए सत्तिकसरा २३, सुयगडे सव्वदिण तीसं ” ॥ १ ॥

तीसज्जयणेसु छव्वीस दिणा दो सुयखंधेसु इक्किं
दिणं, अग्गे दो दिणा, एवं तीसं दिणा ।

“एकसरं १ चउ ३ चउ ४ तिय, उदेसा तउ पणेगसरा १०।
ठाणा अठारस दिणा, उ सगइगदुनंदि तिनि दिणा” ॥१॥
इयाणि जगवई। सा य ठमासेहिं छहिं दिणेहिं आउत्तवाणए
एवं वच्चइ। इत्थ नत्थि सुयक्खंधो। सयाणि पुण इक्कि-
तालीसं, सत्तरिं काला। इत्थ विवाहपन्नत्तिअंगं नंदीए
ठादिसिय पदमसयं उदिसिज्जइ। तत्थ य उदेसा दस इक्कि-
कदिणेण दो दो जंति, एवं दिणा ९। वीयसए वि दस
उदेसगा, नवरं पदमो खंदगुदेसओ आयंविज्जदुगेण सपाणभो-
यणाहिं पंचहिं दत्तीहिं दोहिं दिणेहिं वच्चइ, सेसा नवुदेसा
पंचहिं दिणेहिं, एवं दिणा सत्त। तइयमए देसुदेसो
पदमउदेसओ एगदिणेण वच्चइ, वीओ चमरुदेसओ खं-
दओ अ दोहिं दिणेहिं वच्चइ। एवं पन्नरसेहिं कालेहिं च-
मरेहिं अणुन्नाए ओगाहिमविगइविसज्जणत्थं अट्टुस्सासो
काउस्सगो कीरइ, उट्टजोगो वि लग्गइ। पंच निव्विइया, उट्टं
आयंविज्जं। तहा मोडयवधारियतीमणाइ कप्पइ। सेसा अ-
ट्टुदेसा चउहिं दिणेहिं वच्चंति। चउत्थसए दस उदेमा।
तत्थ पदमा अट्ट आइह्वअंतिज्ज त्ति काउस्सगोहिं एग-
दिणेण जंति। सेसा दो उदेसगा अट्टुस्सगोहिं एगेहिं दिणेण
जंति। सव्वदिणं वीसं। नवमदसमसएसु चउतीम उ-
देमा, नव नव वग्गा, इक्किं दिणं। इकारसमे सए उदेसा
१२ दिन १। वारसमे तेरममे चउदसमे य उदेसा १० दिन २।
इक्किदिणे पन्नरसमे गोसालए आयामदुगं, सपाणजोयणा-
ओ तिनि दत्तीओ, दो दिणे, एवं एगेण चत्ताए काओहिं
गोसाले अणुन्नाए अट्टमं जोगो लग्गइ, सत्त निव्विइया,
अट्टमं आइह्वं पुण अट्टमचउदसीसु आयामं। सेसाणि
छव्वीसं सयाणि नव नव उस्सगेहिं इक्किदिणेण जंति। त-
त्थ सोल्लममे सए उदेसा १४। सत्तरसमे उदेसा १७। अठारसमे
उदेसा १०। एगुणवीसइमे उदेसा १०। वीसइमे उदेसा १०। इक्की
सइमे उदेसा ८०। वीसइमे उदेसा ६०। तेवीसइमे उदेसा ५०।
करिसुगसए २७ उदेसा ११। कम्मसमजिणाणसए २८ उदेमा
११। उव्वट्टणासए ३२ उदेसा २८। एगिंदियजुम्मसयाणि
बारस ३२। तेसु चउवीसगमयं दुहा काउं ६२। मेढीसयाणि
बारस ३४ उदेसा १२४। एगिंदियमहाकम्मसयाणि बारस
३९ उदेमा १३२। वेडंदिमहाजुम्मसयाणि बारस ३७
उदेमा १३२। चउरिंदियमहाजुम्मसयाणि बारस ३९
उदेमा १३२। मन्निपंचिंदियमहाजुम्मसयाणि बारस ४०
उदेसा १३२। रामीजुम्ममए ४१ उदेमा १९६। एवं
काला ७९ अंगमसुदेसे अणुन्नाए य इक्किं दिणं। एवं स-
व्वे सत्तहत्तरिं काला अणुन्नाए नंदीए नामं ठविज्जइ।
“नायसुए गुणवीसं, एगारमअयण पदमसुयक्खे।

वीए पुण दस वग्गा, पण नंदी दिवस तिचीसं ॥१॥
दुसु दुसु वग्गेसु कमा, अज्जयणा हुंति दस य चउपन्ना।
वत्तीसा चउ अट्टं, धम्मकहा वीयसुयक्खे ॥२॥
सत्तमए पुण अंगे, दस अज्जयणाणि एगमरयाणि।
चउदस दिण नंदितियं, एगो य तहा सुयक्खंधो ॥३॥
बारस दिण अट्टमए, अंगे वग्गइएसु अज्जयणा।
दस अट्ट तेर दस दस, सोल्लस तेरस दस कपेण ॥४॥
नवमंगे सत्त दिणा, वग्गतिए तेसु अज्जयणसंत्ता।
दसगं तेरस दसगं, नंदितियं एगसुयक्खंधो ॥५॥
दसमंगे एगसरा, दस अज्जयणाणि चउदस दिणा य।
बूडाइ भगवईए, कप्पइ इह छट्टजोगि व्व ॥६॥
पदममी सुयक्खे, एगमरा दस हवंति अज्जयणा।
वीए वि दसेगसरा, चउवीम दिणा विवागसुए” ॥७॥
इयाणि उव्वंगा-आयारे उवाइयं?, सुयगं रे रायपसेणइयं?,
ठाणे जीवाजिगमो ३, समवाए पन्नवणा ४, एए उक्का-
लिया। भगवईए सूरपन्नत्ती ९, नायाणं जंबुदीवपन्नत्ती ६,
उवासगदसाणं चंदपन्नत्ती ७। एए कालिया। सव्वे वि उदे-
ससमुदेसअणुन्नत्थं आयंविलतिगेण वच्चंति। अन्नेसि पुण
पन्नवणजुते जोगमज्जे आयंविलतिगपूरणत्थं वि वच्चंति।
अंतगददसाउपंचन्मंगाणं निरयावलियसुयक्खंधो उव्वं।
तम्मि पंच वग्गा-कप्पियाओ, कप्पवन्तिसियाओ, पुप्फियाओ,
पुप्फचूलियाओ। एएसु चउसु दस दस अज्जयणा। वन्दिद-
सासु वारस। एवं दिणा ९, सुयक्खे दिणा २, सव्वे दिणा ७।
अट्टुणा ठेअग्गंथा-निसीहज्जयणा एगसरा दिन १८,
सुयक्खे दिन २, एवं वीसं दिणा।

“पदमेगसरं नव सो-ल सोल्ल वारस, चउक ठग वीसा।
सत्तज्जयणेसु निव्वियं, पडन्नं तत्थ नंदीए” ॥१॥
अणुओगदाराणं तिन्ति निव्विइया। देविंदत्थया तं-
दुल्लवेयालियं चंदाविज्जया आउरपच्चक्खाणं गाणिवि-
ज्जा। एवमाइसु इक्किं निव्वीइयं ॥ एवं आवश्यके दिन ८,
दशवैकालिके दिन १५, [मंडालिके ७] उत्तराध्ययने ३९, आ-
चारंगे ५०, सूत्रे ३०, ठाणांगे १८, समवायांगे ३, भगवती
१८६, ज्ञाताधर्मकथा ३३, उपासकदशांग १४, अंतगददशा
१२, अणुत्तरोववाइ ७, एएहवागरण १४, विपाक २४, उव्वई
३, रायपसेणी ३, जीवाजिगम ३, पन्नवणा ३, सूर्यप्रज्ञप्ति
३, जंबुदीपप्रज्ञप्ति ३, चन्द्रप्रज्ञप्ति ३, निरयावली ७, नि-
शीथ १०, कल्पजाप्य २०, महानिशीथ ४५, पंचकल्प १,
जीतकल्प १, नंदी ३, अनुयोगद्वार १, ग० १। सर्वमंख्या
इगुवीस माम, दिन ६, संपयं आउत्तवाणए कप्पाकप्पविही।
तत्थ सगच्छसंयाकपच्छिमाणं जोगवाहिसमी असज्जायं

च न उवहण्ड । उल्लासन्नासणुपसाणमज्जारईणं आ-
मिसासीणं पक्खीणं अंतिणभक्खिणोत्तनयरस्त गयहव-
स्वगणं च्छिक्का समाणी लल्लं द्दहं चम्मं च उवहण्ड । घ-
णावंतीए वंतीए वते अदिस्समाणे न उवहम्मइ । सं-
नियमणुयतिरियपिचिदियसंघटे उवहम्मइ । कप्पड नि-
व्विग्गय्यतिह्मिहि कारणोपायगायगायाइ अब्भंजित्तणं
सीवणतुन्नणलेवणाइयं न कप्पड काउं । आ उवहजोगाओ
सव्वविगईहिं वावरुहत्थाए उवहजोगद्वग्गे पुण ओगाहि-
मवज्जाहिं जत्तपाणं उवहम्मइ । प्पारणसंसट्टमाडसरावाइ-
ठियं च न उवहण्ड । तदिणनवणीयमिस्सकज्जद्वनयणंजिया-
ए तदिणतिह्वमिस्सकुंकुमपिंजरियाए अब्भंजिएण य उवह-
म्मइ । कडाड थिरं विगडसंसट्टं उत्तिविमंनियमकप्पभायण
दुयंतरियं च न उवहण्ड । एवं तिरिच्छउविणसु परोप्परं
संवप्पेसु दायगेसु वि एमो उवहयाणुवहयविही जत्त-
पाणणिमित्तं काउस्सग्गे कप्प दच्छो । तहा कक्कवइक्खुर-
सगुल्लवोणीखंरुसक्कक्खीरउप्पमाडियाक्ककरियगुलहा-
णी वीसदणवाटनदिहल्लनालियरतिलयरतिह्वीइ तहा
वासीमोइमक्खियमंरुद्वामोइयसत्तुयकुल्लुरिघोलासिहरणि-
तिव्ववट्टिकरंवाइ उवहजोगा आउरं कप्पंति । छट्टे जोगे
पुण लग्गे न तत्तदिणमोडवग्गारियतीमणाइयं कप्पड ।
अववाएण असुहस्स तिहं घाणोवक्खियं विइजणं न क-
प्पड । गिहिभायणसइसजायणेणावि अप्पणा कप्पड
चंदपरिगाहित्तए । तहा ज जत्थ जोगे कप्पड, तं चेव आव-
स्सगाड्ठु कप्पड । भत्तपाणपमिलेहणकावे वीहिणुच्छगे
रयहरणं च विअणुत्तरं परागयवीहीए पत्तवधा पन्नत्तिरिं
कप्पड पणवीसं उवही पेहिय उवसंतो जत्तपाणअगाडिए
पुत्तिरयहरणे वेइयावहिरा पच्छितो य पुणो वि काउस्सग्गे
संघट्ट वइइ । रओहरणपुत्तिवज्जो जा सरीरमंवंधी इवइ, सो
पुणो वि पमिलेहियव्वो । वेइयावाहिरगयं उवहजोगोव-
रियं च भत्त पाणं च मज्जपविट्ठं अंगुलिचउक्कोग्गहिंयं
तिपणाइयं मज्जपविट्ठं अंगुट्टहिंयं पत्ताइय च उस्संघट्टिज्जड ।
जत्तं पाणं वा उगुडिउज्जमीए रयहरणं पुत्ति वा भूमीए प-
मिए ठिओ निस्सनिमन्ने ठियस्म च अप्पेड उगुडिउज्ज-
मीए ठियं संघट्टेड । विगहाउ असखहं वा करेमाणो तुयट्टो वा
संघट्टे वा पेयलाईड पायचारिमणुयतिरियच्छिन्ने य उस्सेवट्ट २
भुंजड, अकादसत्तं उव वा करेड, कादमंरुत्ताणि थंमिन्नाणि
य न पडिद्वेहड, दिणवुट्ठी जोगनिक्खेवो वि उक्खेवस-
रिसो, नवरं पुत्ति पेहिय वंदणं दाठं पच्चक्खाणं काउं वि-
गडविसज्जावणियं अहुस्सासं काउस्सग्गं करिति, पारिए
नमुकारं जणंति ।

“इय वुत्तो जोगविही, संखेवेणं सुयाणुमारणं ।

जं च न इत्थ उ जणियं, गीयायरणाउ तं नेयं ॥१॥

उम्मायं गुरुरोगा-उधम्मवन्नरियं तु सव्वसंसारं ।

जोगविहीएउपमत्तो, वायंतो कुज्ज जहजणियं ॥२॥”

एसा जोगविही जंबू ! समणेणं जगवया महावीरेणं पवेइया
सुअक्खाया सुपणत्ता जुज्जो जुज्जो णिग्गयाणं निग्गंधीणं
जाणियव्वा पामियव्वा फासियव्वा पाणियव्वा तीरइयव्वा
किट्टइयव्वा, एसा एो अतिकामिअव्वा । एमाए विहीए
वहिया सुत्तपमिणीया अत्थपमिणीया तत्तुभयपमिणीया
जिणाणाए विराहगा एिएहगा चेव अणंतसंसारिया, तेसिं
पासे जोगविहीए विणा कडकिरियाकलावे एंगंतमो मि-
च्छादिट्टिया चेव, पुण जंबू ! एयारिसाए जोगविहीए
वाहिया ते साहू कट्ठाणं मंगलं देवयं चेउअमिव पज्जु-
वामणिज्जा मोक्खफलदायगा णेयव्वा, पुण जे जंबू !
अणुष्ठाअणुओगकिरियावहिया साहुवेसे विहरता वि
किरियाए फणाओवं दंसउत्ता वि ते असाहू, दिट्ठीए वि ण
दट्टव्वा; सेवं जंते जंते त्ति । “ तमेव सच्चं एिस्संके, जं
जिणोह पवेइअं ॥ ” अंग० ।

(आगाढानागादयोगविधौ स्वाध्यायभूमेद्विविधत्वम् ‘ च-
रियापविच ’ शब्दे तृतीयभागे ११५६ पृष्ठे छष्ट्यम्) अत्र
महोपाध्यायश्रीविमलार्पिणिकृतप्रश्नो यथा-पाण्मासिकयोगो-
द्वाहकानां पशुदिवसाधिकैर्वा परमासैर्वा, पशुदिवसहीनैर्वा, प-
शुमास्यालोचना दीयते । यदि वाऽधिकैस्तदानीमस्वाध्यायसयन्धि-
द्वादशदिनैरेकपञ्चातुर्मासिकास्वाध्यायदिनचतुष्टयमपि कथं न
क्रियते ? तथा च दशदिनाधिकाः परमासा जवन्तीति कथमा-
लोचनाविधिरिति प्रसाद्यम् ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-पाण्मासिकयो-
गवाहिनां पशुदिवसाधिकैः परमासैरस्वाध्यायदिनगणनानि-
रपेक्षमेव आलोचना दातव्येति वृत्तसंप्रदाय इति । १८ प्र० ।
ही० १ प्रका० । व्य० । (योगवाहकस्य कारणे विवृतिः कल्पत
इति ‘ विगइ ’ शब्दे चक्ष्यते)

जोगविरिय-योगवीर्य-न० । भाववीर्यभेदे, स च त्रिधा,
मनोवाकायभेदात् । सुप्र० १ थु० ८ अ० ।

जोगवीर्य-योगवीर्य-न० । मोक्षयोजकानुष्ठानकारणे, द्वा० २१
द्वा० । (तानि च ‘ जोगदिट्ठि ’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे १६४६ पृष्ठे
गतानि)

जोगमगह-योगसंग्रह-पु० । युज्यन्ते इति योगा मनोवाकाय-
व्यापारा, ते चेह प्रशस्ता एव विवक्षिता, तेषां शिष्याऽऽचार्य-
गतानामालोचनानिरपवापांऽऽदिना प्रकारेण सग्रहणानि सग्र-
हा, प्रशस्तयोगसग्रहा, प्रशस्तयोगसग्रहानिमित्त्वादालोचना-
ऽऽद्योऽपि योगसग्रहा । प्रशस्तयोगसग्रहानिमित्तेषु आलो-
चनाऽऽदिषु, स० ।

ते च त्रिंशद् भवन्ति । तदुपदर्शक श्लोकपञ्चकमाह-

आलोचन निरवज्ञावे, आवर्त्तसु ददधम्मया ।

- अणिसिन्धोवहाणे य, सिक्खा णिप्पन्निकम्मया ॥७३॥

(आलोचयन्ति) प्रशस्तमोक्षसाधनयोगसंग्रहाय शिष्येणाऽऽचार्याय सम्यगालोचना दातव्या १ । (निरवद्यावेति) आचार्योऽपि प्रशस्तमोक्षसाधको योगसंग्रहायैव प्रदत्तायामालोचनायां निरपलापः स्याद्, नान्यस्मै कथयेदित्यर्थः २ । एकारान्तश्च प्राकृते प्रथमान्तो भवनीत्यसकृदावेदितम् । यथा-“ कतरे आगच्छद् दित्तरूवे ” इत्यादि । (आवर्त्सु दृढधम्मयंति) तथा योगसंग्रहायैव सर्वेण साधना आपत्सु ख्याऽऽदिभेदासु दृढधर्मता कार्या, आपत्सु सतीषु, सुतरां दृढधर्मेण भवितव्यमित्यर्थः ३ । (अणिस्सिओवहाणंति) योगसंग्रहायैवानिश्रितोपधानेन भवितव्यम् । अथवा-अनिश्रितोपधाने च यत्नः कार्यः, उपदधातीत्युपधानं तपः । तदनिश्रितम्, निश्रितं च । तच्च तदुपधानं चेति समासः ४ । (सिक्खंति) प्रशस्तयोगसंग्रहायैव शिक्षा आसेवितव्या । सा च द्विप्रकारा ज्ञवति-ग्रहणशिक्षा, आसेवनशिक्षा च ५ । (निप्पडिकम्मयंति) प्रशस्तयोगसंग्रहायैव निष्प्रतिकर्मशरीरेणासेवनीया, न पुनर्नागदत्तवदन्यथा वर्तितव्यमिति प्रथमगाथासमासार्थः ॥ ६ ॥ (नागदत्तदृष्टान्तः ‘ निप्पडिकम्मया ’ शब्दे वक्ष्यते)

अष्टायया अलोने य, तितिक्खा अज्जवे सुई ।

सम्मदिट्ठी समाही य, आयारे विणओ वए ॥ ७४ ॥

(अष्टाययंति) तपसि अज्ञानता कार्या, यथाऽन्यो न जानाति तथा तपः कार्यम् । प्रशस्तयोगसंग्रहायेत्येतत्सर्वत्र योज्यम् । ७ । (अलोने यंति) अलोज्ञश्च कार्यः । अथवा-अलोनेन यत्नः कार्यः ८ । (तितिक्खंति) तितिक्षा कार्या, परीपहाऽऽदि-जय इत्यर्थः ९ । (अज्जवेति) ऋजोर्जाव आर्जव, तच्च कर्तव्यम् १० । (सुइति) शुचिना भवितव्य, संयमवतेत्यर्थः ११ । (सम्मदिट्ठिंति) सम्पदविपरीता दृष्टिः कार्या, सम्यग्दर्शनशुद्धिरित्यर्थः १२ । (समाही यंति) समाधिश्च कार्यः, समाधानं समाधिश्चेतसः स्वास्थ्यम् १३ । (आयारे विणओति) द्वारद्वयम् । आचारोपगमः स्यात्, न मायां कुर्यादित्यर्थः १४ । तथा विनयोपगमः स्यात्, न मानं कुर्यादित्यर्थः १५ । इति द्वितीयगाथासमासार्थः ॥ ७४ ॥

धिई मई य संवेगे, पणिही सुविहि मंवेरे ।

अत्तदोसोवसंहारे, सव्वकामविरत्तया ॥ ७५ ॥

(धिई मई यंति) धृतिर्मतिश्च कार्या, धृतिप्रधाना मतिरित्यर्थः १६ । (संवेगेति) संवेगः संसाराद्भय, मोक्षाभिलाषो वा कार्यः १७ । (पणिहिंति) प्रणि-धिस्त्याज्यो, माया न कार्येत्यर्थः १८ । (सुविहिंति) सुविधि कार्यः १९ । (सवरोति) सवरः कार्यः, न तु न कार्य इति व्यतिरेकोदाहरणमत्र ज्ञावि २० । (अत्तदोसोव-संहारेति) आत्मदोषोपसंहारः कार्यः २१ । (सव्वकाम-विरत्तयंति) सर्वकामविरक्तता भावनीया २२ । इति तृतीयगाथासमासार्थः ॥ ७५ ॥

पच्चक्खाले विउस्सगे, अप्पमाए लवाडवे ।

जाणसंवरजोगे य, उदए मारणंतिए ॥ ७६ ॥

(पच्चक्खालेति) मूढगुणोत्तरगुणविषयं प्रत्याख्यानं कार्यमिति द्वारद्वयम् २३-२४ । (विउस्सगेति) विविध उत्सर्गो न्युत्सर्गः, स च कार्य इति ख्याभावभेदजिघ्रः २५ । (अ-

प्पमाएति) न प्रमादोऽप्रमादः, अप्रमादः कार्यः २६ । (लवालवेति) कालोपलक्षणं क्षणे क्षणे सामाचार्यनुष्ठान कार्यम् २७ । (जाणसंवरजोगे यंति) ध्यानसंवरयोगश्च कार्यः, ध्यानमेव संवरयोगः २८ । (उदए मारणंतिएति) वेदनोदये मारणान्तिकेऽपि न क्लोभः कार्यः २९ । इति चतुर्थगाथासमासार्थः ॥ ७६ ॥

संगाणं य परिष्ठा य, पच्छित्तकरणे वि य ।

आराहणा य मरणंते, वत्तीसं जोगसंगहा ॥ ७७ ॥

(संगणं च परिष्ठा यंति) सङ्गानां च परिष्ठा, प्रत्याख्यानपरिष्ठाजेदेन परिष्ठा कार्या ३० । (पच्छित्तकरणे वि यंति) प्रायश्चित्तकरणं कार्यम् ३१ । (आराहणा य मरणंतेति) आराधना च मरणान्ते कार्या, मरणान्तकाल इत्यर्थः ३२ । एते द्वानिश्रितयोगसंग्रहाः इति पञ्चमगाथासमासार्थः ॥ ७७ ॥ आ० ४४ अ० । स० । ध० । “ ते य इमे वत्तीस जोगसंगहा-धम्म सोल्लसवि-धं, एवं सुक्क पि । एते वत्तीसं जोगसंगहंति । ” आ० ४४ अ० । (आलोचनाऽऽदीनां योगसंग्रहाणामुदाहरणाऽऽदि तत्तच्छब्दे दृश्यम्) योगविधिप्रान्ते विस्मितमस्ति यत्प्राज्ञातिककालो वैरात्रिककालस्थाने स्थाप्यत इत्यत्राकसंध्यादिकारणायैतत्स्थापनमन्यथा वेति प्रश्ने ? , उत्तरम्-प्राभातिककालो वैरात्रिककालस्थाने स्थाप्यतामाकसंध्यादिकारणे सति, तथा वैरात्रिकप्राभातिककालजेदाकसंध्यादिसन्धावे समुद्देशानुज्ञायोर्मध्ये कारणतो अद्यन्तरं जायते, तदा अग्रे दिनमेक वृद्ध्या दीयते, आगाढयोगे तु आकसन्धिपूरणान्नयनाद् यावत् आचाम्लमेव कार्यं, गुर्वाङ्गया शुद्ध्यति, योगविध्यादौ तथैव प्रतिपादनादिति । ३७ प्र० । सेन० १ उद्गा० ।

जोगमच्च-योगसत्य-न० । मनोवाक्काययोगेषु सत्यं योगसत्यम् । उक्त० २६ अ० । योगा मनोवाक्कायाः, तेषां सत्यमवितथत्वयोगसत्यम् । भ० १७ श० ३ उ० । मन प्रजृतीनामवितथत्वरूपे सत्यभेदे, प्रश्न० ५ संब० द्वार । योगतः सवन्धतः सत्यं योगसत्यम् । तथा दण्डयोगाद् दण्डः, छत्रयोगाच्छत्र एव उच्यते, इत्येवंरूपे सत्यभेदे च । स्था० १० ग० ।

योगसत्यस्य फल प्रश्नपूर्वकमाह-

जोगमच्चेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? जोगसच्चेणं जोगे विसोहेइ ॥ ७८ ॥

हे भट्टन् ! योगसत्येन मनोवाक्काययोगानां सत्य योगसत्यं, तेन योगसत्येन मनोवाक्कायसाफल्येन जीवः किं जनयति ? तदा गुरुराह-हे शिष्य ! योगसत्येन योगान् विशोधयति मनोवाक्काययोगान् विशदीकरोतीति कर्मबन्धाभावान्निर्दोषान् करोतीति ज्ञाव ॥ ७८ ॥ उक्त० २६ अ० । योगः संबन्धः, तस्मात्सत्या योगसत्या । छत्रयोगाद् विवक्षितशब्दप्रयोगकाले उत्राभावेऽपि छत्रयोगस्य सन्नवात् छत्री । एव दण्डयोगाद् दण्डोत्पेवरूपे पर्याप्तभाषाभेदे, स्त्री-टाप् । प्रज्ञा० ११ पद ।

जोगसत्तास-योगसंन्यास-पु० । सामर्थ्ययोगमाधिकृत्य-“ विधाऽय धर्मसंन्यास-योगसंन्याससंज्ञितः । ” द्वा० १६ द्वा० (तद्वक्तव्यता ‘ जोग ’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे १६२७ पृष्ठे गता) जोगमत्य-जोगशास्त्र-न० । पातञ्जलाऽऽदिष्वध्यात्मचिन्ताशास्त्रेषु, द्वा० २३ द्वा० ७० वि० । “ पश्यद्विया जोगसत्त्वेण । ” योगशास्त्रेऽपि

तमग्रन्थेषु पातञ्जलाऽऽदिष्विति । पञ्चा० १ विव० । हेमचन्द्रा-
ऽऽचार्यविरचिते योगशास्त्रनामके प्रकरणग्रन्थे च ।

जोगसद्-योगशब्द-पु० । योगप्रतिपादके शब्दे, अत्र परिमत-
धीजगमालगणिकृतप्रश्नो यथा-“ आवस्सियाए जस्स जोगो
सिञ्जातरं ” इत्यत्र योगशब्देन किमुच्यते ? इति प्रश्ने, उ-
त्तरम्-‘यस्य योगो’ भिक्षार्थं गच्छन्निदं वक्ति, यस्य योगो-
येन वस्तुना सह सम्बन्धो जविष्पति, तद् ग्रहीष्यामीत्यर्थः ।
इति आद्यनिर्युक्तिवृत्तौ । १० प्र० । ही० १ प्रका० ।

जोगसिद्ध-योगसिद्ध-पु० । योगेषु योगे वा सिद्धो योगसि-
द्धः । योगातिशयवति सिद्धजेदे, आ० म० ।

साम्प्रत योगसिद्ध प्रतिपादयन्नाह-

सर्वे वि द्वजोगा, परमच्छेरयफलाऽहवेगो वि ।

जस्मेस होज्ज सिद्धो, स जोगसिद्धो जहा समितो ॥

सर्वेऽपि कात्स्न्येन ह्यव्ययोगा परमाऽऽश्चर्यफलाः परमाद्भुत-
कार्याः । अथवा-एकोऽपि योगः परमाऽऽश्चर्यफलो यस्य भवेत्
सिद्धः स योगेषु योगे वा सिद्धो योगसिद्धोऽतिशयवान् ।
यथा समित आचार्य इति गाथाकारार्थः । आ० म० १ अ० २
खण्डम् । (कथानक ‘जोगपिण्ड’ शब्दे अस्मिन्नेव जोगे १६४०
पृष्ठे द्रष्टव्यम्)

जोगसिद्धि-योगसिद्धि-स्त्री० । योगनिष्पत्तौ, यो० वि० ।

जोगशुद्धि-योगशुद्धि-स्त्री० । योगाः कायवाक्मनोव्यापारव-
क्षणाः, तेषां शुद्धिः । सोपयोगान्तरगमननिरवद्यत्रापणशुभाचि-
न्तनाऽऽदिरूपाया शुद्धौ, ध० २ अधि० ।

जोगसुचित्व-योगसुचित्व-पु० । मनोवाक्कायव्यापाराऽन-
वद्यतासपादके तपोविशेषे, पञ्चा० १ ए विव० । यत्र निर्विकृता-
यामोपवासा एकैकयोगमश्रित्य विधीयन्तेऽसौ योगशुद्धिः, इह
च परिपाटीत्रयेण नव तपोदिनानि स्युरिति । पञ्चा० १६ विव० ।

जोगसुद्धिसचिव-योगशुद्धिसचिव-त्रि० । मनोवाक्कायविशुद्धि-
सहिते, षो० १३ विव० ।

जोगहाणि-योगहानि-स्त्री० । योगानां समयमव्यापाररूपाणां
हानिः । समयमव्यापारहनौ, “ सवच्छरेणावि न तेसि आसी,
जोगाण हानिं दुविहे वल्लमि । ” व्य० १ उ० ।

जोगहीण-योगहीन-न० । असम्यक्तपत्रपचारे श्रुतदोषभेदे,
आव० ४ अ० ।

जोगाऽसय-योगातिशय-पु० । आत्माभ्यन्तरपरिणामोत्कर्षे,
द्वा० १६ द्वा० ।

जोगायरिय-योगाचार्य-पुं० । पतञ्जल्यादिके, “ योगाऽऽचा-
र्यैवधोदितम् । ” योगाऽऽचार्यै पतञ्जल्यादिभिरिति । द्वा० २१
द्वा० । योगप्रतिपादके सूत्रे च । “ योगाऽऽचार्यैर्विनिर्दिष्टं, तल्ल-
क्षणमिदं पुनः । ” योगाऽऽचार्यै-योगप्रतिपादकैः सूत्रिभिरिति ।
छा० १ ए द्वा० ।

जोगायार-योगाऽऽचार-पु० । योगेनाऽऽचरति । आ-चर्-घञ् ।
बाह्यार्थप्रतिक्षेपण विज्ञानमात्रवादिनि बौद्धभेदे, बाह्यार्थप्रतिक्षे-
पेण विज्ञानमात्रसमभिरुद्धो योगाऽऽचार इति । सम्म १
फाण्ड । वाच० ।

जोगारूढ-योगाऽऽरूढ-पु० । योगमारूढः । आ-रूढ-क० ।

“यदा तु नेन्द्रियार्थेषु, न कर्मस्वनुपज्जते । सर्वमकल्पसन्त्यासौ,
योगाऽऽरूढस्तदोच्यते ॥१॥ ” इत्युक्ते योगिजेदे, “योगाऽऽरू-
ढस्य तस्यैव, समः कारणमुच्यते । ” इति । वाच० । योगे स-
म्यग्दर्शनचारित्र्ये आत्मीयसाधनरत्नत्रयीवृत्तये आरूढो योगा-
ऽऽरूढः । सम्यग्दर्शनचारित्र्येषु युक्ते, “ योगाऽऽरूढः शमादेव,
शुष्यत्यन्तर्गतक्रियः । ” अष्ट० ६ अष्ट० ।

जोगि (ण)-योगिन्-पु० । ‘जोइ (ण)’ शब्दार्थे, षो० १५
विव० ।

जोगिणाण-योगिज्ञान-न० । ‘जोइणाण’ शब्दार्थे, सम्म० २ फाण्ड ।

जोगिणाह-योगिनाथ-पु० । ‘जोइणाह’ शब्दार्थे, द्वा० १५ द्वा० ।

जोगिणीपट्टण-योगिनीपट्टन-न० । ‘जोइणीपट्टण’ शब्दार्थे,
ती० ४७ कल्प ।

जोगिय-योगिक-त्रि० । ‘जोइय’ शब्दार्थे, प्रश्न० २ संघ० द्वार ।

जोगिवृद्धि-योगिवृद्धि-स्त्री० । ‘जोइवृद्धि’ शब्दार्थे, त० ।

जोग-योग-त्रि० । योगमर्हति । युज्-यत्, एयत् वा । वोगर्हे,
वाच० । अर्हे, “ अरिहो त्ति वा, जोगो त्ति वा एगठ । ” आ०
चू० १ अ० । योग्यमर्हमित्यनर्थान्तरम् । विशेष० । आ० म० ।
उचिते, दश० १ अ० । प्रभौ, “ पमु त्ति वा जोगो त्ति वा
एगठ । ” नि० चू० २० उ० । घटमानके, “ अजोगरूवं इह स-
जयाण । ” अयोग्यरूपमघटमानकम् । सूत्र० २ अ० ६ अ० । नि-
पुणे, शक्ते, पुष्यनक्षत्रे च । पु० । ऋद्धिनामौषधे, न० । वाच० ।
चाटौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोगा-योग्या-स्त्री० । योगमर्हति, युज्-यत्-कुत्वम् । एयत् वा ।
गुणनिकायाम्, भ० ११ श० ११ उ० । औ० । अज्यासे, ज० ३
वक्त्र० । “ खुरली तु अमो योग्याऽज्यासेः ” इति घचनात् । क-
ल्प० ३० क्षण । शास्त्राज्यासे, सूर्यस्त्रियां च । वाच० । गर्भधा-
रणसमर्थायां योनौ, तं० ।

कोमायारिं जोणिं, संपत्ता सुकमीसिया जडया ।

तइया जीवुवाए, जोगा जणिया जिणिदेहि ॥१॥

ते रुधिरविन्दवः कोशाऽऽकारां योनिं सम्राप्ताः सन्तः शुक्रमि-
श्रिता ऋतुदिनत्रयान्ते पुरुषसंयोगेन असंयोगेन वा पुरुषवी-
र्येण मिलिता (नश्यन्ति) तदा जीवोत्पादे गर्भसंभूतिवृत्तये,
योग्या भणिता कथिता, जिनेन्द्रैः सर्वज्ञैः ॥ ११ ॥ त० ।

जोगोत्रयसिया-योग्योपचर्या-स्त्री० । योग्यानां देवगुरुसाधर्मि-
कस्वजनदीनानायाऽऽदीनामुचितोपचर्या योग्योपचर्या । धूपपु-
ष्पवस्त्रविक्षेपनाऽऽसनदानाऽऽदिगौरवाऽऽत्मिकायां देवगुरुसा-
धर्मिकस्वजनदीनानायाऽऽदीनामुचितोपचर्यायाम्, ध० २ अधि० ।

जोह-यौट-सम्बन्धे, भ्यादि०-पर०-सक०-सेट् । यौटति, अयौ-
टीत् । चङि न ह्रस्व । वाच० । नक्षत्रे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोहिय-पु० । देशी-व्याधे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जो[ण]-योन-पु० । योनिं सचिच्चाऽऽदिका चतुरशीतिलक्ष-
ख्यावच्छिन्नां करोतीति एयन्तात् किपि प्लुक् । सप्तारे,
जै० गा० ।

“ त्रिविधा ” इत्यादि । अत्र हि शीतोष्णमिश्रमेदाक्षया
सचित्ताचित्तमिश्रमेदाक्षया संवृतविवृततद्गुणयज्ञेदाक्षया स्त्री-
पुंनपुंसकज्जेदाक्षय इत्यादीनि बहूनि योनानां त्रिकाणि संभ-
वन्ति । तेषां सर्वेषां संग्रहार्थं त्रिविधा त्रिविधेति वीक्ष्य-
निर्देशः । तत्र नारकाणामाद्यासु तिसृषु भूमिषु शीतैव योनिः,
चतुर्णामुपरितननरकेषु शीता, अग्रस्तननरकेषूपष्णा, पञ्चमीष-
ष्ठ्यासप्तमीषूप्लवैव, नेतरे, गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यङ्मनुष्याणामशेष-
देवानां च शीतोष्णा योनिर्नेतरे, द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियसमूर्द्धन-
जतिर्यङ्मनुष्याणां त्रिविधाऽपि योनिः-शीता, उष्णा, शीतो-
ष्णा चेति । तथा नारकदेवानामचित्ता, नेतरे, द्वीन्द्रियाऽऽदिस-
मूर्द्धनजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां त्रिविधाऽपि योनिः सचि-
त्ताचित्तमिश्रयोनिर्नेतरे । तथा देवनारकाणां संवृता योनिर्ने-
तरे, द्वित्रिचतुरिन्द्रियसमूर्द्धनजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां वि-
वृता योनिर्नेतरे, गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यङ्मनुष्याणां संवृतविवृता
योनिर्नेतरे, तथा नारकानपुंसकजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां
विवृता योनिर्नेतरे, गर्भयोनय एव । तिर्यङ्मिश्रविधा-स्त्रीपुंनपुं-
सकयोनयोऽपि मनुष्या मध्येवं त्रैविध्यज्ञाज । देवाः स्त्रीपुंयोनय
एव । तथा परमनुष्ययोनेऽत्रैविध्यम् । तथा-कूर्मोश्वात्तम्यां
चाहिरुचक्रवत्यादिसत्पुरुषाणामुत्पत्तिः । तथा संख्याऽऽख्या, सा

न स्त्रीरत्नस्यैव, तस्यां च प्राणिनां सज्जो नास्ति, न निष्पातिः । तथा वशीपत्रा, सा च प्राकृतजनस्येति । तथा पर त्रैविध्यं निर्युक्तिरुद्देशयति । तद्यथा-अण्डजा, पोतजा, जरायुजा चेति । तत्राण्डजाः पद्मादयः, पोतजा वस्त्रुद्धी-गजकलभाऽऽदयः, जरायुजा गोमहिषीमनुष्याऽऽदयः, तथा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियभेदाच्च त्रिद्यन्ते । आचा० १ भु० १ अ० ६ उ० ।

सत्त्वानां योनयः प्रतिपाद्यन्ते-

कतिविहा णं भंते ! जोणी पञ्चत्ता ? गोयमा ! त्रिविहा जोणी पञ्चत्ता । तं जहा-सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ।

“कतिविहा णं जते ! जोणी” इत्यादि । कतिविधा कतिप्रकारा, णमिति पूर्ववत्, जदन्त ! योनिः प्रश्नः ? । अथ योनिरिति क. शब्दार्थः ? । उच्यते-“यु” मिश्रणे, युवन्ति तैजसकर्मणश्चरीरवन्तः सन्त औदारिकाऽऽदिशरीरप्रायोग्यपुद्गलस्कन्धसमुदयेन मिश्री-भवन्त्यस्यामिति योनिरुत्पत्तिस्थानम् । औणादिको निप्रत्ययः । भगवानाह-गौतम ! त्रिविधा योनिः प्रश्नः । तद्यथा-शीता, उष्णा, शीतोष्णा । तत्र शीतस्पर्शपरिणामा शीता, उष्णस्पर्शपरिणामा उष्णा, शीतोष्णरूपोज्ञयस्पर्शपरिणामा शीतोष्णा ।

योनिविशेषप्रतिपादनायाऽऽह-

नेरइयाणं जंते ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीता वि जोणी, उसिणा वि जोणी, नो सीतोसिणा जोणी । असुरकुमाराणं भंते ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! नो सीता जोणी, नो उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी, एवं जाव षणियकुमाराणं । पुढवीकाइयाणं जंते ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीता वि जोणी, उसिणा वि जोणी, सीतोसिणा वि जोणी । एवं आउवाउवणस्सइवेइदियतेइदियचउरिंदिया-ण वि पचेयं भाणियव्वं । तेउकाइयाणं नो सीता, उसिणा, नो सीतोसिणा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जंते ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीता वि जोणी, उसिणा वि जोणी, सीतोसिणा वि जोणी । संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियाण वि एवं चेव । गज्जवक्कंतियमणुस्साणं जंते ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! नो सीता जोणी, नो उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी । मणुस्साणं जन्ने ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीता वि, उसिणा वि, सीतोसिणा वि जोणी । संमुच्छिममणुस्साणं भंते ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! त्रिविहा वि जोणी । वाणमंतरदेवाणं किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ?

गोयमा ! नो सीता, नो उसिणा, सीतोसिणा जोणी । जोडसियाणं चेमाणियाण वि एवं चेव ॥

तत्र नैरयिकाणां द्विविधा योनिः-शीता, उष्णा च । न तृतीया शीतोष्णा । कस्या पृथिव्यां का योनिरिति चेत् ? उच्यते-रत्न-प्रजायां शर्करप्रभायां वालुकाप्रभायां च यानि नैरयिकाणामुप-पातक्षेत्राणि तानि सर्वाण्यपि शीतस्पर्शपरिणामपरिणतानि उपपातक्षेत्रव्यतिरेकेण चान्यत् सर्वमपि निसृज्यपि पृथिव्या-णस्पर्शपरिणामपरिणत, तेन तत्रत्या नैरयिकाः शीतयोनिःका उष्णां वेदनां वेदयन्ते । पद्मप्रभायां बहुन्युपपातक्षेत्राणि शीतस्पर्शपरिणामपरिणतानि, स्तोकान्युष्णस्पर्शपरिणामपरिण-तानि, येषु च प्रस्तटेषु नरकाऽऽवासेषु शीतस्पर्शपरिणामान्युप-पातक्षेत्राणि, तेषु तद्व्यतिरेकेण चान्यत्सर्वमुष्णस्पर्शपरिणाम, तेषु प्रस्तटेषु नरकाऽऽवासेषु चोपपातक्षेत्राण्युष्णस्पर्शपरिणामानि, तेषु तद्व्यतिरेकेण चान्यत्सर्वं शीतस्पर्शपरिणाम, तेन तत्रत्या बहवो नैरयिकाः शीतयोनिःका उष्णां वेदनां वेदयन्ते, स्तोका उष्णयोनिःका शीतवेदनामिति । धूमप्रजाया बहुन्युपपातक्षेत्राणि उष्णस्पर्शपरिणामपरिणतानि, स्तोकानि शीतस्पर्शपरि-णामानि, येषु च प्रस्तटेषु येषु च नरकाऽऽवासेषु चोष्णस्पर्शपरिणामपरिणतान्युपपातक्षेत्राणि, तेषु तद्व्यतिरेकेणान्यत्सर्वं शीतपरिणाम, येषु च शीतस्पर्शपरिणामान्युपपातक्षेत्राणि, ते-स्वन्यत्सर्वमुष्णस्पर्शपरिणामं, तेन च तत्रत्या बहव उ-ष्णयोनिःका शीतवेदनां वेदयन्ते, स्तोकाः शीतयोनिःका उष्णवेदनामिति । तमःप्रभायां तमस्तमःप्रभाया चोपपात-क्षेत्राणि सर्वाण्यप्युष्णस्पर्शपरिणामपरिणतानि, तद्व्यतिरेकेण चान्यत्सर्वं तत्र शीतस्पर्शपरिणाम, तेन तत्रत्या नारका उ-ष्णयोनिःका शीतवेदनां वेदयितार इति । भवनवासिनां गर्भव्यु-त्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां व्यन्तर-ज्योतिष्कवैमानिकानां चोपपातक्षेत्राणि शीतोष्णरूपोभयस्पर्श-परिणामपरिणतानि, तेन तेषां योनिरुभयस्वभावा-न शीता, ना-प्युष्णा । एकेन्द्रियाणामग्निकायिकवर्जाणां द्वित्रिचतुरिन्द्रियस-मूर्च्छिकमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसमूर्च्छिममनुष्याणां चोपपातस्थानानि शीतस्पर्शान्युष्णस्पर्शान्युभयस्पर्शान्यपि भवन्तीति, तेषां त्रिवि-धा योनिः-तैजस्कायिका उष्णयोनिःका, तथा प्रत्यक्षत उपत-ब्धेः । प्रज्ञा ० ८ पद । (एतेषामुत्पत्त्युद्भवम् ‘अप्यावहुय’ शब्दे प्र-थमभागे ६५८ पृष्ठे गतम्) शीताऽऽदियोनिकप्रकरणार्थसंग्रहस्तु प्रायेणैवम्-“सीतोसिणजोणीया, सज्जे देवा य गम्भवक्क-ती । उसिणा य तेउकाए, दुह निरए त्रिविहा सेसेसु ॥ १ ॥ ” (गम्भवक्कति ति) गर्भोत्पत्तिकाः । भ० १० श० २ उ० १ स्या० ।

चतुयोऽपि प्रकारान्तरेण योनोनां त्रैविध्यं प्रतिपादयिषुराह-
कतिविहा णं भंते ! जोणी पञ्चत्ता ? गोयमा ! त्रिविहा जोणी पणत्ता । तं जहा-सचित्ता, अचित्ता, मीसिया ॥

“कतिविहा णं जते ! जोणी पञ्चत्ता ? ” इत्यादि । सचित्ता जीवप्रदेशसबद्धा, अचित्ता सर्वथा जीवविप्रमुक्ता, मिश्रा जीवविप्रमुक्ताविप्रमुक्तस्वरूपा ।

नेरइयाणं भंते ! किं सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी ? गोयमा ! नो सचित्ता जोणी, अचि-त्ता, नो मीसिया जोणी । असुरकुमाराणं भंते ! किं स-चित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी ? गोयमा !

नो सचित्ता जोणी, अचित्ता जोगी, नो मीसिया । एवं०
जाव थणियकुमाराणं । पुढवीकाइयाणं भंते ! किं सचित्ता
जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी ? । गायमा ! सचित्ता
वि जोणी, अचित्ता वि जोणी, मीमया वि जोणी । एवं०
जाव चउरिंदियाणं । सम्मुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजो-
णियाणं, सम्मुच्छिममणुस्साण य एवं चेव; गव्ववकंति-
यपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं गव्ववकतियमणुस्साण य
नो सचित्ता, नो अचित्ता, मीमिया जोणी । वाणमं-
तरजोइसियवेमाणियाण जहा असुरकुमाराणं ॥

तत्र नैरयिकाणां यदुपपातक्षेत्र तत्र न केनचिज्जीवेन परि-
गृहीतमिति तेषामचित्ता योनिः । यद्यपि सृष्टमैकेन्द्रियाः सक-
ललोकाव्यापिनः, तथाऽपि न तत्प्रदेशैरुपपातस्थानपुद्गला
अन्योन्यानुगमसंबद्धा इति अचिच्चैव तेषां योनिः । एवमसुर-
कुमाराऽऽदीनां जवनपतीनां व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां वा
अचित्ता योनिर्भावनीया । पृथिवीकायिकाऽऽदीनां संमूर्च्छि-
ममनुष्यपर्यन्तानामुपपातक्षेत्र जीवैः परिगृहीतमपरिगृहीत-
मुजयस्वभावं च सजयतीति त्रिविधा योनिः, गर्भव्युत्क्रा-
न्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां च यत्रो-
त्पत्तिस्तत्र सचित्ताचित्ता अपि शुक्रशोणितऽऽदिपुद्गला-
सन्तीति मिथ्या तेषां योनिः । प्रज्ञा० ९ पद । (अल्पबहुत्वम्
'अप्पावहुय' शब्दे प्रथमभागे ६५८ पृष्ठे उच्यते)

सचित्ताऽऽदियोनिप्रकरणार्थसंग्रहस्तु प्रायेणैवम्-

“ अचित्ता खलु जोणी, नेरइयाण तहेव देवाण ।

मीसा य गव्ववासे, तिविहा पुण होइ सेसेसु ” ॥ १ ॥

सत्यप्येकेन्द्रियसृष्ट्यजीवनिकायसंभवे नारकदेवानां यदु-
पपातक्षेत्र तत्र केनचिज्जीवेन परिगृहीतमित्यचित्ता तेषां
योनिः । गर्भवासयोनिस्तु मिथ्या, शुक्रशोणितपुद्गलानामचि-
त्तानां गर्भाशयस्य च सचेतनस्य जायादिति । शेषाणां पृथि-
व्यादीनां संमूर्च्छजानां च मनुष्याऽऽदीनामुपपातक्षेत्रे जीवेन
परिगृहीतऽपरिगृहीते उजयरूपे चोत्पत्तिरिति त्रिविधाऽपि यो-
निरिति । भ० १० श० २ उ० । स्था० । प्र० ।

भूयोऽपि प्रकारान्तरेण योनीः प्रतिपादयितुकाम आह-

कतिविहा णं जंते ! जोणी पणत्ता ? । गोयमा ! तिवि-
हा जोणी पणत्ता । तं जहा-मंबुडा जोणी, वियमा
जोणी, संबुडवियमा जोणी । नेरइयाणं जंते ! किं संबुडा
जोणी, वियमा जोणी, संबुडवियमा जोणी ? । गोयमा ! मं-
बुडा जोणी, नो वियडा जोणी, नो संबुडवियमा जोणी । एवं०
जाव वणस्मइकाइयाणं । वेइंदियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! नो
संबुडजोणी, वियडजोणी, नो संबुडवियमजोणी । एवं०
जाव चउरिंदियाणं । मंमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणि-
याणं मंमुच्छिममणुस्साण य एवं चेव । गव्ववकंतियपंचि-
ंदियतिरिक्खजोणियगव्ववकंतियमणुस्साण य नो संबुडा
जोणी, नो वियडा जोणी, संबुडवियमा जोणी । वाणमं-
तरजोइसियवेमाणियाण जहा नेइयाणं ॥

तत्र नारकाणां संवृता योनिः, नरकनिष्कृष्टानां नारकोत्पत्तिस्था-

नानां संवृतगवाक्कल्पत्वात् । तत्र च जाताः सन्तो नैरयिका प्र-
वर्द्धमानमूर्तयस्तेभ्यः पतन्ति शीतेज्य उष्णेषु, उष्णेषु शी-
तेष्विति । भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानामपि संवृता
योनिः, तेषां देवशयनोपदेवदूष्यान्तरिते उत्पादात्, “ देवसयासि-
ज्जंसि देवदूमतरिण अगुलासखेज्जइजागमेत्ताण सरीरोगाह-
णाण उववज्जइ ” इति वचनात् । एकेन्द्रिया अपि संवृतयोनि-
काः, तेषामपि योनिः स्पष्टमनुपलक्ष्यमाणत्वात् । द्वीन्द्रियाऽऽदीनां
चतुरिन्द्रियपर्यन्तानां संमूर्च्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूर्च्छि-
मनुष्याणां च विवृता योनिः, तेषामुत्पत्तिस्थानस्य जलाऽऽशयाऽऽदेः
स्पष्टमुपलभ्यमानत्वात् । गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियगर्भ-
व्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां च संवृतविवृता योनिः, गर्भस्य संवृत-
विघृतरूपत्वात् । गर्भो ह्यन स्वरूपतो नोपलक्ष्यते, बहिस्त-
द्वृक्ष्यादिनोपलक्ष्यते इति । प्रज्ञा० ९ पद । (अल्पबहुत्वम्
'अप्पावहुय' शब्दे प्रथमभागे ६५८ पृष्ठे गतम्)

संवृताऽऽदियोनिप्रकरणार्थसंग्रहस्तु प्राय एवम्-

“ एगिंदियनेरइया, संबुडजोणी तहेव देवा य ।

विगिंदिएसु वियडा, संबुडवियमा य गव्वमि ॥ १ ॥ ”

एकेन्द्रियाणां संवृता योनिः, तथास्वभावत्वात् । नारकाणा-
मपि संवृतैव । यतो नरकनिष्कृष्टाः संवृतगवाक्कल्पा, तेषु
च जानास्ते वर्द्धमानमूर्तयः, तेभ्यः पतन्ति शीतेज्यो निष्कृष्ट-
भ्य उष्णेषु नरकेषु, उष्णेषु शीतेष्विति । देवानामपि संवृ-
तैव । यतो देवशयनीये देवदूष्यान्तरितोऽदगुलासखस्यान-
भागमात्रावगाहनो देव उत्पद्यत इति । प्र० १० श० २ उ० ।
स्था० । सूत्र० । न० ।

सम्प्रति मनुष्ययोनिविशेषप्रतिपादनार्थमाह-

कतिविहा णं जंते ! जोणी पणत्ता ? । गोयमा ! तिविहा
जोणी पणत्ता । तं जहा-कुम्मुन्नया, संखावत्ता, वंसीपत्ता ।
कुम्मुन्नया णं जोणी उत्तमपुरिसमाजयाणं कुम्मुन्नयाए णं
जोणीए उत्तमपुरिसा गव्वं वक्कमति । तं जहा-अरइंतवक्क-
दीणं वज्रदेवा वासुदेवा । संखावत्ता णं जोणी इत्थीरयण-
स्स, संखावत्ताए णं जोणीए वहवे जीवा य पोगला य व-
क्कमति । विउक्कमंति, चयंति, उवनयति, नो चेव णं निप्पज्जं-
ति । वसीपत्ता णं जोणी पिहुणस्म, वसीपत्तियाए णं जो-
णीए पिहुजणे गव्वं वक्कमति ॥

“ कतिविहा णं जंते ! जोणी पणत्ता ? ” इत्यादि । कर्मपृष्ठमिवो-
न्नता कर्मोन्नता । शङ्खस्थेवाऽऽवर्तो यस्याः सा शङ्खावर्ता ।
सयुक्त्वशीपत्रद्वयाऽऽकारत्वाद् वंशीपत्रा । शेषं पुगमं, नवर
शङ्खावर्त्ताया योनौ वहवो जीवा जीवसंबद्धा पुद्गलाश्चावक्रमंते,
आगच्छन्ति, व्युत्क्रामन्ति गर्भतयोन्पद्यन्ते, तथा जीयन्ते सामा-
न्यतश्चयमागच्छन्ति, उपचीयन्ते विशेषत उपचयमायाति, परं
न निष्पद्यन्ते, अतिप्रवृत्तकामाग्निपरितापतो ध्वसगमना-
दिति वृत्तप्रवादः । प्रज्ञा० ६ पद ।

एतद्वक्तव्यतासंग्रहस्त्वेवम्-

“ नखाऽऽवत्ता जोणी, इत्थीरयणस्म होइ विसेया ।

तीए पुण उप्पणो, नियमाव विणस्सर्त्तं गव्वो ॥ १ ॥

कुम्मुन्नयजोणीए, वित्थयय चक्कि-वासुदेवा य ।

रामा वि य जायंते, सेसाए सेसगजणाओ ॥ २ ॥” इति ।

भ० १० श० २ उ० । स्था० । प्रव० ।

तथा बुभुक्षुभभेदेन योनीनामनेकत्व साध्याभिः प्रदर्श्यते-

“ सीयाऽऽदी जोणीओ, चउरासी-तीयसय-सहस्साइ ।

असुभाओ य सुजाई, तत्थ सुजाओ ँमा जाण ॥१॥

अस्मन्ना उ मणुस्सा, राईसरस्समादिआण ।

नित्यगरनामगोत्त, सवसुह होइ नायव्व ॥२॥

तत्थ वि य जावसप-न्तादि सेसा उ हुति असुजाओ ।

दोसु वि किविसादी, सेसाओ हुति असुजाओ ॥३॥

पच्चिदियतिरिपसु, हयगयरयणे हवति उ सुभाओ ।

सेसाओ असुजाओ, सुजवन्नेगिदियादीया ॥४॥

देधिदचक्कवट्टि-त्तणाई मोत्तुं च तित्थगरजावं ।

अणुगारभाविता वि य, सेसा उ अणंतसो पत्ता ॥५॥

आचा० १ शु० १ अ० १ उ० ।

अथ स्त्रीणां कियदूभ्यो वर्षेभ्य पुनरूर्ध्वं योनिविध्वसो
भवतीत्याह-

पणपन्ना य परेणं, जोणी पमिन्नायए महिन्नियाणं ।

पसुत्तरीऽ परओ, पाएण पुमं जवेऽवीओ ॥१॥

महिन्नानां स्त्रीणां प्रायः प्रवाहेण (पणपन्ना य चि) पञ्चपञ्चा-
शद्वर्षेभ्यः (परेण ति) ऊर्ध्वं योनिः प्रस्त्रायति, गर्भधारणा-
ऽसमर्था जवतीत्यर्थः । त० । (एतद्गता बहुवक्तव्यता ‘ गम्भ ’
शब्दे तृतीयभागे ८३१ पृष्ठे छप्य)

सम्प्रति जीवविशेषयोनिवक्तव्यतादिरर्थ उच्यते । तत्र-
चेद सूत्रम्-

अह भते ! सालीणं वीहीणं गोधूमाणं जवाणं जवजवा-
णं एएमि ए धष्ठाण कोट्टाउत्ताणं पट्टाउत्ताणं मंचा-
उत्ताणं मालाउत्ताणं ओल्लित्ताणं लिताण पिहियाणं मु-
हियाणं लंछियाणं केवडय कात्त जोणी संचिद्धः ? गोयमा !
जहस्र अंतो मुहुत्तं, उक्कोसं तिष्णि संवच्छराई, तेण पर
जोणी पमिलायड, तेण पर जोणी विच्छंसड, तेण पर वीए
अवीए भवड, तेण परं जोणीवोच्छेदे पसुत्ते, समणउसो !
भ० ६ श० ७ उ० ।

“ जते चि ” पद साधनीयमिति, अतो भते चि महावी-
रमामन्त्रयन्नुक्तवान् गौतमाऽऽदि । सालीनां, कलमाऽऽ-
दिकानामिति विशेष । शेषाणां व्रीहीणामिति सामान्यम् । यव-
यवा यवविशेषा एव । एतेषामभिहितत्वेन प्रत्यक्षाणां कोष्ठे कु-
शूत्रे आगुप्तानि प्रक्षेपणेन सरक्कितानि कोष्ठागुप्तानि, तेषाम् । एव
सर्वत्र, नवर पत्य नशकटकाऽऽदिभूतो धान्याऽऽधारविशेषः, मञ्च
स्थूणानामुपरिस्थापितवशकटकाऽऽदिमयो जनप्रतीत, मालको
गृहस्योपरितनजाग । अभिहित च-“अक्खुट्टो होइ मचो, माटो
य घोरोवारी होइ” इति । (ओल्लित्ताण ति) द्वारदेशे पिधानेन सह
गोमयाऽऽदिना अवलित्तानाम् । (लिताण ति) सर्वत (पिहिया-
ण ति) स्थगितानाम् (मुहियाण ति) मृत्तिकाऽऽदिमुद्रावनाम्
(लंछियाण ति) रेखाऽऽदिभिः कृतलाञ्छनानाम् । (केवडय ति)
कियन्त काल योनिर्धस्यामद्गुर उत्पद्यते, ततः पर योनिः
प्रस्त्रायति, वर्षाऽऽदिना दीयते, प्रतिध्वस्यते विध्वसाभिमुखीन-

यति । विध्वस्यते, क्षीयते । एव च तद् बीजमबीज भवति उत्तमपि
नादुरमुत्पाद्यति । किमुक्त भवति ?-तत पर योनिव्यवच्छेद प्र-
कृतो मया, अन्यैश्च केवलजिज्ञरिति शेष स्पष्टम् । स्था० ३ उ० १ उ० ।

अह भते ! कट्टावमसूरतिवमुग्गमासनिष्पादकुद्वत्यआ-
लिसंदगमतीणं पलिमंथमार्डणं एएमि ए धष्ठाण ? जहा
सालीणं तहा एयाणि वि, एवरं पंचसंवच्छराड, सेसं त चेव ।
अह जते ! अयसिकुसुंजगकोदवकंगुवरगरावगकोदसगम-
णसरिसवमूलावीयमार्डणं एएमि ए धन्नाणं ? एयाणि वि
तहेव, एवर मत्त सवच्छराई, सेसं त चेव । ज० ६ श० ७ उ० ।

महेत्यादि सूत्रसिद्धम् । नवरम्, अथेति परप्रश्नार्थ ।
जदन्तेति गुर्वामन्त्रणम् । (अयसीति) अतसी कुसुम्भो रट्टा
रालक कद्गूविशेषः सणस्वकूप्रधानो धान्यविशेषः, सर्वपाः
सिद्धार्थका, मूलक शाकविशेषः, तस्य बीजानि ककारलोप-
सन्धिचयाम् “मूलावीय चि” प्रतिपादितमिति । शेषाणां पर्या-
या लोकसूदितो ह्येया इति । यावद्ग्रहणात्-“मचाउत्ताण
मालाउत्ताण ओल्लित्ताण लल्लियाण मुहियाण ।” इति द्रष्टव्यम् ।
व्याख्याऽस्य प्राग्वेति । पुनर्यावत्करणात्-“पविच्छंसइ विच्छ-
सइ से वीए अवीए भवइ तेण पर ।” इति दृश्यम् । स्था० ७ उ० ।
कोष्ठाऽऽदिषु निक्षिप्तानाम्, उपलक्षणमेतन्-पिहितानामव-
लित्तानां वाञ्छितानां मुद्रितानां चोत्कृष्टानां स्थितौ सप्तवर्षा-
णि भवन्ति, जघन्येन पुनः सर्वेषामपि पूर्वोक्तानां धान्या-
नामन्तर्मुदूर्तं स्थितिर्जवेत्, अन्तर्मुदूर्तात् परतः स्वायु-
क्त्यादेवाचित जायते । सा च परमाथताऽतिशयज्ञानेनैव सम्य-
क् परिज्ञायते, न छाशस्थिकज्ञानेनेति न व्यवहारपथमवतर-
ति । अत एव च पिपासापीकितानामपि साधूनां स्वजावतः
स्वायु क्षयेणाचिचीनुतमपि तमागोदकपानाय वर्धमानस्वामी
भगवान् नानुज्ञातवान् । इत्यभूतस्याचिचीभवनस्य तस्यस्थाना
कुलं कृत्वेन मा भूत्सर्वत्रापि तमागोदके सचित्तेऽपि पश्चात्पसा-
धूनां प्रवृत्तिप्रसङ्ग इति कृत्वा । प्रव० १५४ द्वार । त० १ ल० प्र० ।
सूत्र० । (कियदूरगमनेन धान्यानामचित्तत्वमिति ‘ अचित्त ’
शब्दे प्रथमजाने १८७ पृष्ठे छप्यम्) अन्येषामुत्पादकत्वाद्
जीवे जीवस्याभिवचनान्यविकृत्य-“जोणीए चि वा” योनिरन्ये-
षामुत्पादकत्वात् । भ० २० श० १ उ० । भगनामके देवे, तद्दे-
वताके पूर्वाफलगुनीनज्ञे च । स्था० १ उ० ३ उ० । वाच० ।

योनिविचारे-यत्र मनुष्योत्पत्तिस्तत्रैव द्विन्द्रियाऽऽदीनामुत्पत्ति-
र्दृश्यते, तथा च योनिसङ्कर स्यात् ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-मनु-
ष्यद्विन्द्रियाऽऽदीनां योन्येकत्वेऽपि स्वस्वजातावेव योन्येकत्वव्य-
वहारो, न तु भिन्नजनौ । अत एव जगणाऽऽदिषु अप्युत्पन्नानां
भूयसा कुत्रानां द्विन्द्रियाऽऽदीनां स्वजात्यपेक्षया यान्येकत्व,
भिन्नजातीयानामपि तत्रोत्पन्नानां स्वजात्यपेक्षयैकयोनिकत्व,
तेन न योनिसङ्करः सभाव्यत इति । १०१ । प्र० । सेन० १ उ० ।

जोषिघात-योनिघात-पु० । योनिविध्वसे, नि० चू० ४ उ० ।

(अस्य विस्तर ‘ गम्भ ’ शब्दे ८३१ पृष्ठे छप्य)

जोषिजन्मण्णिदलमण-योनिजन्मनिष्क्रमण-न० । योन्या
जन्मार्थाभिष्क्रमणे, कल्प० २ कृण ।

जोषिपाठम्-योनिप्राज्ञतु-न० । जीवयोनिभेदस्वरूपप्रतिपाद-
के पूर्वगताऽभिष्क्रामविशेषे, दृ० १ उ० ।

जोषिप्पमुह-योनिप्रमुख-त्रि० । योनिद्वारके, विपा० १ श्रु० १ अ० । “ चवरासीहजोषिप्पमुहसयसहस्सा । ” स० ८४ स-
म० । योनिप्रमुखानि योनिप्रवाहाणि एकस्यामेव योनावनेक-
जातिकुलसंभवादिति । त्री० ३ प्रति० । प्रव० ।

जोषिज्यू-योनिज्यू-त्रि० । योन्यवस्थे बीजाऽऽदौ, “ जोषि-
चूप बीय, जीवोऽवक्रमइ सो व अषो वा । ” आचा० नि० १
श्रु० १ अ० ५ उ० । अत्र जूतशब्दोऽवस्थावचनः, योन्यवस्थे
बीजे योनिपरिणाममजहतीत्यर्थः । आचा० १ श्रु० १ अ० ५
उ० । बीजे योनिभूते योन्यवस्थां प्राप्ते योनिपरिणाममजह-
तीति ज्ञावः । बीजस्य हि द्विविधाऽवस्था । तद्यथा-योन्यवस्था,
अयोन्यवस्था च । तत्र यदा बीजं योन्यवस्थां न जहाति, अथ
चोष्मिक्तं जन्तुना, तदा तद् योनिभूतमित्यभिधीयते । प्रश्ना०
१ पद । नि० चू० ।

जोषिमुहणिप्फामिय-योनिमुखनिस्फटित-त्रि० । स्मरमन्दिर-
तुरगनिर्गते, तं० ।

जोषिय-योनिक-त्रि० । योनिदेशोद्भवे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
योनिज-त्रि० । योनिस्थानाद् जायते । जन-डः । देहभेदे, ज-
रायुजेऽएरुजे च वेहे, वाच० ।

जोषिलक्खचुलसी-योनिलक्खचतुरशीति-स्त्री० । चतुरशी-
तियोनिलक्खसमूहे, प्रव० १५१ चार । (तद्वक्तव्यता ‘ जोषि ’
शब्दे १६५५ पृष्ठे गता)

जोषिविहाण-योनिविधान-न० । योनिभेदे, विपा० १ श्रु०
१ अ० ।

जोषिसंगह-योनिसंग्रह-पु० । योनिरूपत्तिहेतुर्जीवस्य तथा
संग्रहोऽनेकेषामेकशब्दाभिधायित्वं योनिसंग्रहः । भ० ७ श०
५ उ० । योनिभिरुपत्तिस्थानविशेषैर्जीवानां संग्रहो योनि-
संग्रहः । योनिप्रतिपादनद्वाराऽनेकेषां जीवानामेकशब्देन प्रति-
पादने, स्था० ।

योनिसंग्रहतो जीवानाह-

मत्तविहे जोषिसंगहे पसुत्ते । तं जहा-अंरुजा, पोतजा,
जराउया, रसया, ससेयया, संमुच्छिमा, लब्धिया ॥

“ मत्तविहे ” इत्यादि । योनिभिरुपत्तिस्थानविशेषैर्जीवानां
संग्रहो योनिसंग्रहः । स च सप्तधा, योनिजेदात्सप्तधा जीवा
इत्यर्थः । अण्मजाः पक्षिमत्स्यसर्पाऽऽदयः । पोतं वस्त्रं, तज्जाता-
पोतादिव वा बोहिस्थाज्जाता, अजरायुवेष्टिता इत्यर्थः । पोतजा
हस्तिवल्गुलीप्रभृतयो जरायौ गर्भवेष्टने जानास्तच्छेष्टिता इ-
त्यर्थः । जरायुजा मनुष्या, गवाढयश्च । रसे तीमनकज्जिकाऽऽदौ
ज्ञाना रसजा । सस्वेदाज्जाता संस्वेदजाः-यूकाऽऽदयः । सं-
मूच्छन्तेन निर्वृत्ताः संमूच्छिमा-कृम्यादयः, उद्भिदो जृमिजेदा-
ज्जाता रुद्धिजा सज्जनकाऽऽदयः । स्था० ७ ठा० ।

अष्टविहे जोषिसंगहे पसुत्ते । तं जहा-अंरुजा, पोयया,
जाव लब्धिया उववाऽया ॥

“ अष्टविहे ” इत्यादि सुगमं, नवरमौपपातिका देवनारकाः ।
स्था० ८ ठा० ।

सप्रति पक्षिणां प्रकारान्तरेण भेदप्रतिपादनार्थमाह-
पक्षिणीं भंते ! कइविहे जोषिसंगहे पसुत्ते ? । गोयमा !

तिविहे जोषिसंगहे पसुत्ते । तं जहा-अंरुजा, पोयया,
संमुच्छिमा ॥

“ पक्षिणीं भंते ! ” इत्यादि । पक्षिणां भदन्त ! कतिविधः
कतिप्रकारो योनिसंग्रहो, योन्युपलक्षित संग्रहणमित्यर्थः ? ।
भगवानाह-गौतम ! त्रिविधो योनिमंग्रहः प्रकृतः । तद्यथा-
अण्मजाः-मयूराऽऽदयः, पोतजाः-वल्गुल्यादयः, संमूच्छिमा-
सज्जरीटाऽऽदयः । जी० ३ प्रति० ।

जुयगाणं भंते ! कइविहे जोषिसंगहे पसुत्ते ? । गोयमा !
तिविहे जोषिसंगहे पसुत्ते । तं जहा-अंरुजा, पोयया,
संमुच्छिमा, एवं जहा खहयराणं ॥

“ भुयगाणं भंते ! ” इत्यादि । भुजगानां भदन्त ! कतिविधो
योनिमंग्रहः प्रकृतः ? । इत्यादि पक्षिवत् सर्वे निरवशेष वक्तव्य-
म् । जी० ३ प्रति० ।

चउप्पयणं चिंदियतिरिक्खजोषियाणं पुच्छा ? । गो-
यमा ! कुविहा पसुत्ता । तं जहा-जराउया संमुच्छिमया ।
जराउया ति विहा पसुत्ता । तं जहा-इत्थी, पुरिसा, न-
पुंसगा । तत्थ एं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे एपुंसगा ॥

“ चउप्पयणं ” इत्यादि । चतुष्पदानां भदन्त ! कतिवि-
धो योनिमंग्रहः प्रकृतः ? । भगवानाह-गौतम ! द्विविधो यो-
निमंग्रहः प्रकृतः । तद्यथा-पोतजाः, संमूच्छिमाश्च । इह ये अ-
ण्मज्जव्यतिरिक्तगर्भव्युत्क्रान्तास्ते सर्वे जरायुजा, अजरा-
युजा वा पोतजा इति त्रिविधितमतोऽत्र द्विविधो यथोक्तो
योनिमंग्रह उक्तः । अन्यथा गवादीनां जरायुजत्वात् तृती-
योऽपि जरायुजलक्षणो योनिमंग्रहो वक्तव्यः स्यादिति । तत्र ये
पोतजाः ते त्रिविधाः प्रकृताः । तद्यथा-स्त्रियः, पुरुषाः, नपुंस-
काश्च । तत्र ये ते संमूच्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः । जी०
३ प्रति० ।

जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोषियाणं भंते ! पुच्छा ? । गोय-
मा ! ति विहा पसुत्ता । तं जहा-अंरुजा, पोयया, संमुच्छिमा,
एवं जहा जुयगपरिसप्पाणं ॥

“ जलचराणं ” इत्यादि । जलचराणां भदन्त ! कतिविधो
योनिमंग्रहः प्रकृतः ? । भगवानाह-गौतम ! त्रिविधो योनि-
मंग्रहः प्रकृतः । तद्यथा-अण्मजाः, पोतजाः, संमूच्छिमाश्च ।
जी० ३ प्रति० ।

जोषिसमुच्छेय-योनिमसुच्छेद-पु० । योनिविध्वंसे, “ एस
जोषी जगाणं दिट्ठा न कप्पइ जोषिसमुच्छेयो । ” प्रश्न० ५
सम्ब० द्वार ।

जोएह-ज्योत्स्न-पुं० । ज्योत्स्नाऽन्यिते शुक्रपक्षे, ज्यो० ४ पाठ० ।

जोएहा-ज्योत्स्ना-स्त्री० । ‘ जोइसिणा ’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाठ ।

जोत्त-योक्त्र-न० । युज्यतेऽनेन । युज-पूर । इषावरमाऽऽदौ,

युगबन्धनार्थं टामनि, वाच० । “ सुकिरपतवणिज्जजोत्त-
लिय ” ज० ३ वक्क० । “ जोत्तवयकसप्पहारपादपण्डिजाणु । ”

योक्त्र यूपे वृषमसयमनमिति । प्रश्न० ५ स० द्वार । ज्ञा० ।

योत्र-न० । यु-पूर । योक्त्रे, वाच० । सूत्र० ।

जोय-योक्त्र-न० । ‘ जोत्त ’ शब्दार्थे, ज० ३ वक्क० ।

जोयण-योजन-न० । युज-भावाऽऽदौ ल्युट् । सयोगे, लिच्
ल्युट् । सयोगकरणे, वाच० । संबन्धने, प्रभ० १ आभ० द्वार ।
वृत्त० । चतुर्गव्यूताऽऽत्मके अध्वमानविशेषः, ज० २ षष्ठी० स्था० ।
“चउगात्तप जोयणे पष्पत्ते ।” स० १ सम० । भ० । आ० म० ।
प्रज्ञा० । “चउहत्थ पणधणुहं, दुअि सहस्साइ गाउअ तेसि ।
अत्तारि गाउआ पुण, जोअणमेग मुणयव्व ” ॥ १ ॥ प्रव०
२५६ द्वार । “अठेव धणुसहस्सा, जोयणमाणं पमाणेण ।”
न्यो० २ पाहु० ।

संप्रति मागधयोजनमाह—

मागहस्त एं जोयणस्म अट्ठणुसहस्साई नीहारे पष्पत्ते ।

“मागह” इत्यादि । मगधेषु भव मागध मगधदेशव्यवहृतं,
तस्य योजनस्याध्वमानविशेषस्याप्यधुनु सहस्राणि नीहारो नि-
र्गमः, प्रमाणमिति यावत् । (निहत्ते च्ति) क्वचित्पाठ । तत्र नि-
धत्तं निकाचित निश्चित, प्रमाणमिति गम्यते । इदं च प्रमाण प-
रमाणादिना क्रमेणावसेयम् ।

तथाहि—

“परमाणु तसरेण, रहरेण अगगं च वालस्स ।

लिक्खा जूया य जवो, अट्ठगुणविवट्ठिया कमसो ॥ १ ॥”

तत्र परमाणुरनन्तानां निश्चयपरमाणूनां समुदयरूप ऊर्ध्वरे-
खादिभेदा अनुयोगद्वाराजिह्वा अनेनैव सगृहीता दृश्याः,
तथा पौरस्त्यादिवायुप्रेरितस्त्रस्यति गच्छतीति प्रसरेणुः, रथ-
गमनोत्खातो रथरेणुरिति । एवं चाष्टौ यवमध्यान्यद्वयं, चतुर्विंश-
तिरङ्गुलानि हस्तः, चत्वारो हस्ता धनुः, द्वे सहस्रे धनुषां गव्यूत,
चत्वारि गव्यूतानि योजनमिति । मागधप्रदण्डात् क्वचिदन्य-
दपि योजनं स्यादिति प्रतिपादितम् । तत्र यस्मिन् देशे पोरुश-
जिधनुः शतैर्गव्यूत स्यात्तत्र षड्भिः सहस्रैश्चतुर्भिः शतैर्धनुषां
योजनं भवतीति । स्था० ७ गा० । आव० । “भरहो वि
जगवओ पूयं काऊण चक्करयणस्स अछाहियामहिम करिया-
इ, इओ निवत्ताए अछाहियाए तं चक्करयण पुव्वमुह पहाविय,
अरहो सव्वबलेण तमणुगाच्छिआइ, उहुं जोयण गतूण ठिय,
ततो सा जोयणसखा जाया ” । आध० १ अ० ।

जोयणनीहारि [ए]-योजननीहारि-त्रि० । योजनातिक्रामि-
णि, “जोयणनीहारिणा सरेण ।” योजनातिक्रामिणा शब्देन ।
उपा० २ अ० । “जोयणनीहारी सरो ।” तीर्थकृतामेकविंशतित-
म अतिशयः । स० ३४ सम० ।

जोयणपरिमंरुल-योजनपरिमाणुल-त्रि० । योजनं योजन-
प्रमाणं परिमाणुलं, गुणप्रधानोऽयं निर्देशः, परिमाणुल्यं
वस्य स योजनपरिमाणुलः । योजनप्रमाणपरिमाणुल्योपेते,
“जोयणपरिमंडलं सुस्सर घट तिक्खुत्तो उल्लाहेमाणे ।” रा० ।

जोयणा-योजना-स्त्री० । युज-णिच्-युच् । सयोगकरणे, नि०
चू० १ उ० । “उत्तम प्राणिपातेन, शूर भेदेन योजयेत् । नीचम-
त्पप्रदानेन, सदृश च पराक्रमैः ” ॥ १ ॥ दश० ३ अ० ।

जोयणिज्ज-योजनीय-त्रि० । सवन्धनीये, नि० चू० १ उ० ।

जोयत्तिय-जोगत्रिक-न० । ‘जोगत्तिय’ शब्दार्थे, दश० १० अ० ।

जोव-न० । देशी-बिन्दौ, स्तोके च । दे० ना० ३ वर्ग ।

जोवारी-स्त्री० । देशी-धान्ये, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोवण-यौवन-न० । यूनो भावः-अण् । “औत औत” ॥ ८१ ॥

१५६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणाऽऽदेरीत ओकारः । प्रा० १ पाद ।

“तैलाऽऽदौ” ॥ ८१ ॥ १८ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणानादौ वसमान-

स्यान्त्यम्यानन्त्यस्य च व्यञ्जनस्य द्वित्वम् । प्रा० २ पाद ।

तारुण्ये, प्रश्न० ४ सम्भ० द्वार । ज्ञा० । प० व० । नि० चू० ।

“निरुपदयसरसजोवणककसतरुणवयभावमुचगयाओ ।”

निरुपदय रोगाऽऽदिना अवाधित सरस च शृङ्गाररसोपेतं निरु-

पहतो वा स्वो रसो यत्र तत्तथाविधं यौवनं, तथा कर्कशोऽ-

नृथाकृतया यस्तरुणवयोजावस्ताकृष्यं, तं चोपगता यास्ता-

स्तथा । इह च यौवनतरुणभावयोर्यद्यप्येकार्थना, तथापि

सरसत्वात्तथाकृत्ववक्रणयोर्मनःशरीराश्रितयोः प्रधानतया वि-

वक्रितयोर्धर्मयोरधारतया भेदेन विवक्रणाद् न पौनरुक्त्य-

मिति । औ० । “जोवणेण य सपप्पे ।” उज्ज० २१ अ० । यौवनं

परमस्तरुणिमेति । प्रज्ञा० ३५ पद । “आपोरुशाद् भवेद् याल-

स्ततस्तुरुण उच्यते । वृद्धः स्यात्सप्ततैरुद्धम्,” इत्युक्तवृद्धेऽव-

स्थाभेदे, “अद् जोवण समणुपत्तो ।” यौवनं वयोविशेषलक्ष-

णमिति । आ० म० १ अ० २ खण्ड । वाच० । सूत्र० । “यौवनमुद्ग्र-

काले, विदधाति विरूपकेऽपि लावण्यम् । दर्शयति पाकसमये,

निम्बफलस्यापि माधुर्यम्” ॥ १ ॥ इति । दश० ३ अ० । “वयो अष्टेइ

जोवण च ।” वयोग्रहणेनैव यौवन्यगतत्वात्तदुपादानं प्राधान्य-

ख्यापनार्थं, धर्मार्थकामानां तन्निवन्धनत्वात्सर्ववयसां यौवनं

साधीयस्तदपि त्वरितं यातीति । उक्तं च-“नद्वेगसमं चंचलं, च

जीवियं जोवणं च कुसुमसमं । सौख्यं च ज अणिञ्च, तिणिण

वि तुरमाणभोजाइ ॥ १ ॥” आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

जोवणकरण-यौवनकरण-न० । कालकृतवयोऽवस्थाविशेषा-

ऽऽत्मके रसायनाऽऽद्यापादितवयोऽवस्थाविशेषाऽऽत्मके च

करणभेदे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

जोवणकिड्ग-यौवनक्रीरुक-त्रि० । नारुण्यावस्थायां क्रीडा-

कर्तारि, तथा चोक्तम्-“पियपुत्तमाइकिरुगा, णत्तू किडगा

य सयणकिरुगा य । एते जोवणकिरुगा, पच्छन्नपई महिलि-

याण ॥ १ ॥” सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

जोवणग-यौवनक-न० । यौवनमेव यौवनकम् । दशा० १०

अ० । यौवने, “जोवणगमणुप्पत्ते ।” आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

जोवणगुण-यौवनगुण-पु० । युवतीनां प्रियमापित्वाऽऽदिके

गुणे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

जोवणमद-यौवनमद-पुं० । तारुण्यगर्वे, “विदवावलेचनाडि-

ए-हिं जाई कीरति जोवणमएण । वयपरिणामे सरिया-ई ताई

हिअए ससुक्कति ॥ १ ॥” सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

जोवणिया-यौवनिका-स्त्री० । यौवने, रा० ।

जोसंत-जुपत्त-त्रि० । सेवमाने, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

जोसण-जोषण-न० । सेवने, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

आव० ।

जोसणा-जोषणा-स्त्री० । प्रीतौ, सेवायां च । ‘जुयो’ प्रीतिसे-

वनयोरिति घचनात् । औ० । स० ।

जोसिय-जुपृ-त्रि० । खचितं, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

जोसियंग-योपिदङ्ग-न० । स्त्रीणामङ्गे, तथा चोक्तम्-“ कार्ये-
ऽपीयन्मतिमा-स्त्रिरीकृते योपिदङ्गमस्थिरया । अस्तिगधया दृ-
शाऽव-ज्ञया ह्यकुपितोऽपि कुपित इव ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ शु० ४
अ० १ उ० ।

जोसियाण-जोपित्वा-अव्य० । प्रीतयित्वेत्यर्थे, व्य० ७ उ० ।

जोह-योध-पु० । युष्यति शत्रून् प्रतिसंहर्ततीति योधः । युद्धं कृत्वा
शत्रूणां जेतारि, उच्यते १४ अ० । शूरपुरुषे, “ जोहाण य चप्प-
त्ती । ” योधानां शूरपुरुषाणाम् । स्या० १० ठा० । सुभटे, “ यथा
योधैः कृतं युद्धम् । ” अष्ट० १५ अष्ट० । ते च भटेभ्यो विशिष्टत-
राः सहस्रयोधाऽऽदयः । औ० । अ० । रा० । झा० । सूत्र० ।
“ सावरणो वि द्रु च्छलिज्जइ जोहो । ” वृ० १ उ० । सहस्रयो-
धित्वाभावेऽपि योधित्वमिदानीम् ।

तथा च-

साहस्मीमद्वा खलु, महपाणा पुव्व आसि जोहा उ ।
वत्तुद्ध नत्थि एण्हं, किं ते जोहा न होती तो ॥

पूर्वं योधा महाप्राणाः सहस्रमल्ला आसीरन्, इदानीं तेषां तु-
ल्या न सन्ति, किन्त्वन्तमागहीनाः, ततः किं ते योधा न जव-
न्ति ?, जवत्येव, कालौचित्येन तेषामपि युद्धकार्यकरणादिति
भावः । व्य० ३ उ० । युष्यत इति योधः । सुभटे, योध इव योधः ।
कर्मवैरिपराजवकारके बहुधुताऽऽदौ, “ अप्पमिहयवले जोहे,
एवं हवउ बहुस्सुए । ” उच्यते ११ अ० । भावे घञ् । युद्धे, वाच० ।
योद्धु-पुं० । युध-वृच् । युद्धकर्तरि, वाच० ।

जोहजुज्जमज्ज-योधयुद्धसज्ज-त्रि० । योधानां युद्धं तन्निमित्तं

सज्जः प्रगुणीचुनो यः स योधसज्जः । योधानां युद्धार्थं प्रमुखा-
भूते, जी० ३ प्रति० ।

जोहट्टाण-योधस्थान-न० । आलीढाऽऽदिके युद्धकाष्ठमवे बो-
धानामङ्गविन्यासविशेषे, स्या० १ ठा० । तानि च-“ लोयप्प-
चाए पंच ठाणाणि । त जहा-आलीढं, पञ्चालीढं, वइसाइ, मंमल,
समपादं । ” आ० म० १ अ० २ खण् । “ एयाणि पंच ठाणा-
णि दोषप्पवाएण सयणकरणछट्ठाणि च्छि । ” आ० म० १ अ० २
खण् । आ० चू० । उच्यते ।

तथा च योधाऽऽदिस्यानप्रतिपादनार्थमाह-

आलीढे पच्चलीदे, वेसाहे मंडहे य समपाए ।

योधानां स्थानं पञ्चविधम् । तद्यथा-आलीढं, प्रत्यालीढं, वैशाख,
मण्डल, समपादं च । एतैर्हि पञ्चभिरीपि स्थानैर्योधा यथायोग
युष्यन्ते, तत एतानि योधस्थानानीति । व्य० १ उ० । “ अस्से जव-
ति-ज एतेसि चेष ठाणाणं जहासंजव चत्थिय वितो पासतो
पिटुतो वा जुज्झन्ति, तं वट्ठं चत्थियणामठाणं ति । ” नि० चू०
२० उ० । (आलीढाऽऽदीनां स्वरूपं तच्चच्छब्दे)

जोहिया-योधिका-स्त्री० । भुजपारिमर्षिणीभेदे, जी० २ प्रति० ।

ज्जम्ह-शब्-धा० । शातने, भ्वा०-पर०-सक०-अनिट् । “ शदो
ज्जम्ह-पक्खोमौ ” ॥ ८ । ४ । १३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण शीयते-
र्ज्जडादेशः । “ ज्जम्हइ ” । प्रा० ४ पाद । शीयते, अशदत् । वाच० ।
ज्जर-कार्-धा० । सञ्चलने, भ्वादि०-पर०-अक०-संद् । “ करः
स्त्रिर-ज्जर-पज्जर-पच्चवड-णिच्चल-लिट्ठुआः ” ॥ ८ । ४ । १७३ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण कृतेर्ज्जरादेशः । प्रा० ४ पाद । कृति,
अक्षारीव । वाच० ।

इति श्रीसौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-जटारक-

जैनश्वेताम्बराऽऽचार्यश्री १००० श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-

विरचिते “ अभिधानराजेन्द्रे ” जकाराऽऽदिशब्द-

सङ्कलनं समाप्तम् ।

भकार

ऊ-ऊ-पुं० । 'भृग' सहनौ, ग्रहे, विधाने वा रुः । सुरगुरौ
इन्द्रे, ध्वनौ, वाच० । स्वप्ने, शून्ये, ऊर्ध्वक्रेपणे, विनष्टे, विचरे,
भृङ्गे, एका० । को० । शब्दान्तरे, सरसीरुहसभवे ऊर्ध्वानिले,
प्रतापे, भ्रमरे, हसके, मदे, उपाये, घर्घरध्वाने, एका० ।
'भृत्ति य ऊणस्स होइ निहेसे ।' ध्यानस्य निर्देशे, आ०
म० १ अ० २ खण्ड । नष्ट्रव्ये, त्रि० । वाच० ।

ऊ-ध्वज-पुं० । "ध्वजे वा" । ७।२ । २७ । ध्वजशब्दे सयुक्त-
स्य ऊो वा प्रवति । 'भृत्तो' धृत्तो । प्रा० २ पाद । चतुष्को-
णाऽऽकारे वशदण्डोपरिस्थिते वस्त्रखण्डे, वाच० ।

भृकारि-न० । देशी-अवचयने, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊ-उप+आ+लभ-धा० । निन्दापूर्वकदुष्टवचने, परस्परदूषणे
च । वाच० । "धातवोऽर्थान्तरेऽपि" । ८।४।२५८ । उकादर्थ-
वर्धनान्तरेऽपि धातवो वर्तन्ते इति उपालम्भेऽङ्गादेशः । 'ऊखइ'
उपालम्भते, भाषते वा । प्रा० ४ पाद । "उपालम्भेऽङ्गपञ्च-
वेष्टवाः" । ८।४।२५६ । इत्यनेन वा उपालम्भेऽङ्गादेशः । 'ऊ-
खइ' 'उवालम्भइ' । प्रा० ४ पाद । तुष्टे, दे० ना० ३ वर्ग ।

वि+लप-धा० । परिदेवनोक्तौ, वाच० । "धातवोऽर्थान्तरेऽपि"
॥ ८।४।२५८ ॥ इति विलपेऽङ्गादेशः । "विलपेऽङ्ग-वर्धनौ"
॥ ७।४।१४८ ॥ इत्यनेन वा ऊङादेशः । प्रा० ४ पाद ।

निर्+श्वस-धा० । मुखनासाभ्यन्तर्गते वायौ, वाच० । "नि-
श्वसेऽङ्ग" । ८।४।२०१ । नि श्वसेऽङ्ग इत्यादेशो प्रवति ।
'ऊखइ' । 'नीससइ' । प्रा० ४ पाद ।

ऊखर-पुं० । देशी-शुष्कतरौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

भृत्तरि-न० । देशी-अवचयने, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊऊ-ऊऊ-पुं० । कलहविशेषे, औ० ।

ऊऊकर-ऊऊकर-पुं० । येन येन गणस्य भेदो भवति तत्का-
रिणि, येन गणस्य भेदोऽपि खमुत्पद्यते तद्भाषिणि च । प्रश्न० ३
सब० द्वार । आ० चू० ।

ऊऊकारीय-ऊऊकारीय-पुं० । ऊऊकरे, "जेण गणस्स भेदो
भवति, सबो वा गणो ऊऊविओ अत्थति, तारिसं भासइ,
करेइ वा ।" आ० ४ अ० ।

ऊऊपत्त-ऊऊपत्त-पुं० । द्वि० त० । कलहं क्रोधं मायां वा
प्राप्ते, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

ऊऊ-ऊऊ-औ० । ऊमिति कृत्वा ऊट्यते यत्र रुः । ध्वनिभेदे,
तथाध्वनियुक्ते प्रचण्डानिले च । वाच० । कलहे, श्रु० ३
उ० । तृणायाम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० २ उ० । क्रोधे,
मायायाम्, सूत्र० १ श्रु० १३ उ० । लोभेच्छायाम्, आ० १
श्रु० ५ अ० ३ उ० । विप्रकीर्णवचने, स्था० ८ ठा० । व्याकुलता-
यां च । इष्टविषयावाप्तौ रागऊऊम्भा । अनिष्टावाप्तौ च द्वेष-
ऊऊ । आ० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

ऊऊउर-ऊऊऽऽतुर-त्रि० । लृणाऽऽतुरे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
ऊऊवाय-ऊऊभावात-पुं० । अशुभे निष्ठुरे सवृष्टिके च वायौ,
प्रज्ञा० १ पद । म० ।

ऊऊयि-ऊऊयि-त्रि० । वृत्तिते, आ० १ श्रु० १ अ० ।

भृन्त-भृन्त-धा० । चलने, दिवा०-पर०-सक०-सेद । वाच० ।
"भृमेष्टिरिटिह-दुण्डुल-दण्डल-चक्रम-भृमर-भृमर-भ-
माड-तलअण्ट-भृण्ट भृम्प-भुम-गुम-फुम-फुस-दुम-दुस-परी-
परा" ॥ ८।४।१६१ ॥ इति ऊङादेशः । 'भृन्तइ' । प्रा० ४ पाद ।
स्त्रियां डीप् । लघूर्ध्वकेशेषु, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊङलि-औ० । देशी-चङ्क्रमणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊङ्ग-पुं० । देशी-पीलुवृक्षे, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊङ्गल-औ० । देशी-असव्याम, क्रीडायां च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊङ्ग-ध्वन्तर-न० । धियो बुद्धेरन्तर विशेषो ध्वन्तरम् । वि-
शिष्टबुद्धौ, अने० ४ अधि० ।

ऊङ्गजोग-ध्वन्तरयोग-पुं० । ध्वन्तरेणोपलक्षिते सम्यहमनो-
वाक्कायव्यापाररूपे असम्यहमनोवाक्कायनिषेधरूपे योगे, अने०
४ अधि० ।

ऊङ्ग-भृन्त-धा० । चलने, ज्वा०-पर०-सक०-सेद । वाच० ।
"भृमेष्टिरिटिह- ' ॥ ८।४।१६१ ॥ इत्यादिना भृपादेशः ।
'भृन्तइ' । प्रा० ४ पाद ।

ऊङ्गणी-औ० । देशी-पद्मणि, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊङ्गि-न० । देशी-श्रुति, घटिते च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊङ्ग-क्रिया । देशी-सतप्यते, विलपति, उपालजते, नि श्व-
सिति च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊङ्गि-न० । देशी-वचनीये, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊङ्ग-ऊङ्ग-पुं० । ऊङ्ग-अरन् । वाच० । "नादियुज्योरन्येयाम्"
। ८।४।३२७ । चूडिकापैशाचिकेऽप्यन्येयामाचार्याणां मतेन
तृतीयतुर्ययोरौ वृत्तमानयोः युजि धातौ चाद्यद्वितीयौ न
भवतः । ऊङ्गकरो, ऊङ्गकरो । प्रा० ४ पाद । 'ऊङ्ग' इति स्याते
वाद्यभेदे, पटहे, कलियुगे, नदभेदे, वाच० ।

ऊङ्गरिय-ऊङ्गरित-[ऊङ्गरित]-त्रि० । सतन्त्रीककरटिकाऽऽदि-
वाद्यशब्दवति, स्था० १० ठा० ।

ऊङ्गरी-औ० । देशी-स्पर्शपरिहारार्थे, चण्डालाऽऽदीनां
हस्तयष्टौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

भृन्त-ऊङ्ग-न० । वेगे, दु० ४ पाद । दिग्गहा जन्ति
भृन्तमहिं, परमहिं मणोरद पच्छि ।" प्रा० ४ पाद ३८ सूत्र ।

ऊङ्गजंत-ऊङ्गजंत-त्रि० । ह्रीयमाने, "वासासु सीतवातेहिं
ऊङ्गजंतो ।" आ० १ अ० ।

कमिल-जटिल-त्रि० । “जटिले जो भो वा” ॥७॥१॥१॥१॥ जटिले जस्य जो वा भवति । ‘कमिलो’-‘जमिलो’ निविमे, प्रा० १ पाद ।

कमी-स्त्री० । देशी-निरन्तरवृष्टौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

कृत्य-न० । देशी-गते, नष्टे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

कृमाद-न० । देशी-इन्द्रजाले, दे० ना० ३ वर्ग ।

कृय-ध्वज-पुं० । ध्वज-अच् । शौरिके, सपे च । वाच० । च-
कृसिंहाऽऽदिवाञ्छनोपेते, भ० ए श० ३३ उ० । चतुष्कोणाऽऽ-
कारे वशदणोपरिस्थिते वल्लखण्णे, वाच० । औ० । चतुर्दशा-
नामष्टमे स्वप्नभेदे, कल्प० ।

तत्रो पुणो जच्चकणगलटिपशडिअं समूहनीलरत्तपी-
असुकिल्लसुकुमालुद्धसियमोरपिच्छकयमुच्चयं भयं अहिय-
सस्सिरीयं फालिअसंखकुंददगरयरययकलसपंदुरेणं म-
त्थयत्थेण सीहेण रायमाणेण रायमाणं जित्तुं गगणतलमं-
कलं चेव ववसिएणं पिच्छइ सिवमउयमारुपलयाहयकंप-
माणं अइप्पमाणं जणपिच्छणिज्जरुवं ॥

“तत्रो पुणो जच्च” इत्यादितः “जणपिच्छणिज्जरुवं” इति प-
र्यन्तम् । ततः सा त्रिशला पुनरष्टमे स्वप्ने (भयं ति) ध्वज
पश्यति । किं विशिष्टं ध्वजम् ?-“जच्चकणग” इत्यादि । जात्यम्
उत्तमजातीय यत् (कणगं ति) कनकं सुवर्णं तस्य (वट्टि ति)
यष्टिः, तत्र (पशडिअ ति) प्रतिष्ठित, सुवर्णमयदण्डशिखरे स्थि-
तमित्यर्थः । पुनः किं विशिष्टम् ?-(समूह ति) समूहीभूतानि,
बहूनि इत्यर्थः । (नीलरत्तपीअसुकिल्ल ति) नीलरत्तपीनशुक्ल-
वर्णमनोहराणीत्यर्थः । (सुकुमाल ति) सुकुमालानि (उ-
द्धसिय ति) उल्लसन्ति, वातेन लहलहायमानानि इत्यर्थः ।
एवविधानि यानि (मोरपिच्छ ति) मयूरपिच्छानि, तैः कृता मू-
र्कजा इव केशा इव यस्य स तथा तम् । अयमर्थः-यथा मनुष्य-
शिरसि वेणिर्भवति, तथा तस्य ध्वजस्य वर्णस्थाने मयूरपिच्छ-
समूहः स्थापितोऽस्तीति । पुनः किं विशिष्टम् ?-(अहियसस्सि-
रीय ति) अधिकसश्रीकम्, अतिशोभितम् इत्यर्थः । पुनः किं वि-
शिष्टम् ?-एवंविधेन सिंहेन राजमानम् इति विशेषणयोजना । अ-
थ कीदृशेन सिंहेन ?-“फालिय” इत्यादि । स्फटिकं रत्नविशेषः,
शङ्ख प्रसिद्ध, अङ्गोऽपि रत्नविशेषः, (कुंद ति) कुन्दस्य ध-
वतपुष्पविशेषस्य माल्यम्, (दगरय ति) दकरजांसि जलक-
णाः, (रययकलस ति) रजतकलशो रूप्यघटः, (पमुरेण
ति) उक्तसर्ववस्तुवत् उज्ज्वलवर्णेन, (मत्थयत्थेण ति)
मस्तकस्थितेन, त्रिव्रतया ध्वजशिरसि आलोक्षितेनेत्यर्थः ।
पुनः कीदृशेन सिंहेन ?-(रायमाणेण ति) राजमानेन,
सुन्दरत्वात् शोभमानेनेत्यर्थः । (रायमाण ति) राजमानम्
इति तु योजितम् । पुनः कीदृशेन सिंहेन ?-(जित्तुं) जेतुं द्विधा
कर्तुं, किम् ?-(गगणतलमडलं ति) आकाशतलमण्डलम् ।
(चेव ति) उत्प्रेकायाम् (ववसिएण ति) सोद्यमेनेव ।
अयमर्थः-ध्वजस्तावद्वायुतन्द्रणे कम्पते । कम्पमाने च ध्वजे
सिंहोऽपि गगनं प्रति उच्छलति । तथा च उत्प्रेकने-अयं
सिंहः किं गगनतलं जेतुम् उद्यमं करोतीति ? (पिच्छइ ति)
प्रेक्षते इति प्राग्वत् । अथ पुनः किं विशिष्टं ध्वजम् ?-“सिव”
इत्यादि । शिवः सौम्य सुखकारी, अत एव (भयं ति)

मृडको, मन्दमन्द इति यावत् । एवंविधो यो (मारुत्त ति)
मारुतो वायुः, तस्य (लय ति) लय आग्नेषो, मिलनमिति
यावत् । तेन (आहय ति) आहृत आन्दोक्षितो यः । तत
एव (कंप्माण ति) चलनस्वभावो यः स तथा तम् । पुनः
किं विशिष्टम् ?-(अइप्पमाण ति) अतिप्रमाणम्, महान्तम् इ-
त्यर्थः । पुनः किं विशिष्टम् ?-(जणपिच्छणिज्जरुवं ति) जनानां
प्रेक्षणीयं रूपं योग्यं रूपं स्वरूपं यस्य स तथा तम् । कल्प०
३ क्षण । आ० म० । खट्वाऽङ्गे, मेद्रे च । पुं० । न० । वाच० ।
स्त्रियां टाप् । औ० । झा० । नि० । स्था० । विपा० ।

भूर-स्मर-धा० । स्मरणे, ज्वा०-पर०-सक०-अनिद् । “स्मरे-
भूर-भूर-भर-भल-लढ-विम्हर-स्मर-पयर-पम्हुहाः” । न ।
४ । ७४ । इति भूरादेशः । भूरइ । प्रा० ४ पाद ।

ऊरअ-पुं० । देशी-सुवर्णकारे, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊरंक-पुं० । देशी-तृणमयपुरुषे, दे० ना० ३ वर्ग ।

भूरग-ध्यातृ-पुं० । ध्यायतीति ध्याता । ध्यानकर्त्तरि, “मलगं
करग भूरग, पभावग णाणदसणगुणाण ।” तं० ।

ऊरण-ऊरण-स्त्री० । ऊरणे, व्य० १ उ० ।

ऊरणा-ऊरणा-स्त्री० । ऊरणे, आ० म० १ अ० २ कण्ड ।

भूरअ-पुं० । देशी-मशके, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊरेयव्व-स्मर्त्तव्य-त्रि० । परिचेतव्ये, वृ० ५ उ० ।

ऊलकिअ-दग्ध-त्रि० । भस्मीभूते, “तद्व्यादीनां क्लोष्ठाऽऽद्यः”
। न । ४ । ३६५ । इति ददस्य भूतकादेशः, कप्रत्यये “स्वराणां०”
। ७ । ४ । ३३८ । क-किः, “कगच०-” । न । १ । १७७ ।
तलुक । स्वार्थे कः । स्-१-१ । “कग०” । न । १ । १७७ । कलुक ।
“स्यमोरस्योत्” । न । ४ । ३३१ । ‘अव’ ऊलकिअव । दु० ४
पाद । “सासानलऊलकिअव, वाहसलिससंसित्तव ।” प्रा०
४ पाद ३६५ सूत्र ।

ऊलकिअ-त्रि० । भस्मीभूते, प्रा० ४ पाद ।

भूलकलिआ-स्त्री० । देशी-क्वोलिकायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

भूला-स्त्री० । देशी-मृगतृष्णायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊलुसियअ-न० । देशी-दग्धार्थे, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊलुकिअ-न० । देशी-दग्धार्थे, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊल्लरी-ऊल्लरी-स्त्री० । ऊर्जति ऊर्क-अरन्-पृ० । वाच० । उभय-
तो विस्तीर्णे चर्मावनद्धमुखे मध्ये संक्षिप्ते ढक्काकारे वाद्यभेदे,
आ० म० १ अ० १ खण्ड । प्रज्ञा० जी० । अल्पोच्छ्रये महामुखे, (म०
ए श० ३३ उ०) चतुरङ्गुलनादिके करटिसदृशे बलयाकारे आ-
तोद्यविशेषे च । आचा० १ अ० १ अ० ५ उ० । आ० म० ।
कल्प० । रा० । औ० । झा० । विशे० । “सखो एदइ गंधारं,
मज्झिम पुण भल्लरी ।” स्था० ७ ठा० । अनु० ।

ऊल्लरीमांठिय-ऊल्लरीसंस्थित-त्रि० । ऊल्लरीसंस्थानवति, अ-
ल्पोच्छ्रायत्वान्मदाविस्तारत्वाच्च तिर्यग्शोकक्रेत्रलोको ऊल्लरी-
संस्थितः । म० ११ श० १० उ० । स्था० ।

ऊवण-ध्यापन-न० । उपशमश्रेण्यां कर्मानुदयलक्षणे धि-
ध्यापने, आचा० १ अ० ६ अ० १ उ० ।

ऊवणा-कूपणा-स्त्री० । कूपणाऽपचयो निर्जरा पापकर्मणाम-
स्मादिति कूपणा । विशेष० (६६१ गाथा) । “ पाचाण खवण
स्ति ” पापकर्मक्षपणहेतुत्वात्कूपणा । भावाध्ययने सामायिका-
ऽऽदिश्रुतविशेषे, अनु० । स्था० । (अस्या निक्षेपस्तु ‘ खवणा ’
शब्दे तृतीयजागे ७३३ पृष्ठे गतः)

ऊस-ऊष-पु० । ऋष्यते कर्मणि घ । मत्स्ये, जी० ३ प्रति० ।
वाच० । त० । जं० । प्रह्न० । विशेष० ज्ञाण० मीनराशौ च । भावे
घ । तापे, अच् । खिले वने च । न० । नागवल्क्याम्, स्त्री० । वा-
च० । “ ऊसविहगसुजायपीणकुच्छी । ” जी० ३ प्रति० । ज० ।
दङ्कच्छिन्ने, अयशसि, तट, तटस्थे, दीर्घगम्भीरे च । ढे०
ना० ३ वर्ग ।

ऊमिश्र-न० । देशी-पर्यस्ते, भाकृष्टे च । ढे० ना० ३ वर्ग ।

ऊसुर-न० । देशी-ताम्बूले, अर्थे च । ढे० ना० ३ वर्ग ।

ऊाग्र-ध्याति-स्त्री० । “ स्वरादनतो वा ” । ण० । ४ । २४० । अ-
कारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्धातोरेन्तेऽकाराऽऽगमो वा भवति ।
‘ ऊाग्र ’ । ‘ ऊाग्रः । ’ प्रा० ४ पाठ । ध्याने, स्था० ६ ग० । आच० ।

ऊा-ध्याति-स्त्री० । ‘ ऊाग्रः ’ शब्दार्थे, प्रा० ४ पाठ ।

ऊाडय-ध्यात-त्रि० । अनुप्रकृते, स्था० ३ ग० ४ उ० ।

ऊाडयव-ध्यातव्य-त्रि० । ध्येये, आच० ४ अ० ।

ऊाडय-न० । देशी-कार्पासफले, ढे० ना० ३ वर्ग ।

ऊारु-ऊाट-पु० । ऊद्-णिच् अच् । निकुञ्जे कान्तारे, व्रणाऽऽदी-
नां च मार्जने, वाच० । लतागहने, ढे० ना० ३ वर्ग ।

ऊाडन-ऊाटन-न० । ऊोषे, स्था० ५ ग० २ उ० । प्रस्फोटने,
स्था० ५ ग० २ उ० ।

ऊाण-ध्यान-न० । ‘ ध्ये ’ चिन्तायाम् । आ० चू० ४ अ० । ध्यायते
चिन्त्यते चस्वनेन, ध्यातिर्वा ध्यानम् । प्रव० ६ द्वार । “ साध्य-
सध्यह्यां ऋ ” ॥ ण० । २ । २६ ॥ इति ध्यस्य ऊ । प्रा० २ पाठ ।
चिन्तायाम्, आ० चू० ४ अ० । परिणामस्थिरतायाम्, अष्ट० ६
अष्ट० । एकाऽऽलम्बनसस्थस्य सदृशप्रत्ययस्य च प्रत्ययान्तनि-
युक्तप्रवाहे, षो० १२ विव० । आन्तर्मुहूर्त्तमात्रकालमेकाग्रचित्त-
ताऽध्यवसाने, प्रव० ६ द्वार । एकाग्रव्यवनेन मन स्थैर्ये, विशेष० ।
सूत्र० । योगनिरोधे, स० १ सम० । प्रश्न० । पञ्चा० । स्था० ।
ग० । सूत्र० ।

विषयसूची-

- (१) ध्यानस्वरूपम् ।
- (२) ध्यानस्य चतुर्विध्यम् ।
- (३) ध्यानाध्ययनयोर्विवेचनम् ।
- (४) ध्यानस्यैव भेदनिरूपणम् ।
- (५) प्रशस्ताप्रशस्तानि ध्यानानि ।
- (६) शुभाशुभध्यानस्य विशेषतो वर्णनम् ।
- (७) धर्मध्यानस्य वर्णनम् ।
- (८) तत्र प्रसङ्गतो ज्ञानदर्शनचारित्र्यवैराग्यज्ञावनानां
स्वरूपप्रदर्शनम् ।
- (९) देशद्वारे परिणतापरिणतयोगानां स्थाननिर्दर्शनम् ।
- (१०) कात्वाऽऽसनाऽऽलम्बनक्रमद्वाराणि ।
- (११) ध्यानव्यद्वारे ध्यातव्यभेदप्रतिपादनम् ।

(१२) ध्यातु स्वरूपस्य निरूपणम् ।

(१३) तन्मनुप्रेक्षालेख्यालिकुद्वाराणि ।

(१४) फलद्वारे आलम्बनाऽऽदिविस्तरः ।

(१५) ध्यानव्यद्वारस्य विशेषतो विवरणम् ।

(१६) ससारप्रतिपक्षतया मोक्षहेतुध्यानमिति निरूपणम् ।

(१७) ध्यानाष्टकेन ध्यानस्य फलाऽऽदिनिरूपणम् ।

(१) ध्यानस्वरूपम्—

उपयोगे विजातीय-प्रत्ययाव्यवधाननाक ।

शुभैकप्रत्ययो ध्यान, सूक्ष्माऽऽज्ञासमन्वितम् ॥ ११ ॥

(उपयोग इति) उपयोगे स्थिरप्रतीपसदृशे धारावृत्ते ज्ञाने,
विजातीयप्रत्ययेन तद्विच्छेदकारिणा विषयान्तरमन्वारेणाल-
क्ष्यकालेनापि, अव्यवधानज्ञानान्तरित, शुभैकप्रत्ययः प्रशस्तै-
कार्थबोधो, ध्यानमुच्यते, सूक्ष्माऽऽज्ञासमन्वितानाऽऽदिविषयसू-
क्ष्माऽऽलोचनेन, समन्वित सहितम् । द्वा० १७ द्वा० ।

ध्यानं च विमले बोधे, सदैव हि महात्मनाम् ।

सदा प्रसृमरोऽनभ्रे, प्रकाशो गगने विधाः ॥ १० ॥

(ध्यान चेति) विमले बोधे च सति, महात्मनां सदैव हि
ध्यान भवति, तस्य तत्त्वितत्वात् । दृष्टान्तमाह-अनभ्रेऽध्वराहि-
ते गगने, विधोरुदितस्य प्रकाशः सदा प्रसृमरो भवति तथाऽ-
वस्थास्वाभाव्यादिति । द्वा० २४ द्वा० ।

(२) नञ्चतुर्विधम्—

चत्वारि जाणा पञ्चता । तं जहा-अष्टे जाणे, रोदे जाणे,
धम्मे जाणे, सुक्के जाणे ।

सुगम चैतद्-नवर-ध्यानयो ध्यानानि, अन्तर्मुहूर्त्तमात्र काल
चित्तस्थिरतालक्षणानि । उक्तं च-“अतो मुहुत्तमित्त, चित्ताऽव-
स्थाणमेगवत्सुम्भि । उचमथाण जाण, जोगानिरोहो जिणाण
ति” ॥ १॥ तत्र ऋतं दु ख, तस्य निमित्तं, तत्र वा जवम्, ऋते वा
पीडिते जवमार्त्तध्यान, दुष्टोऽध्यवसायो हिंसाऽऽद्यतिक्रियांनुगतं
रौक्ष, श्रुतचरणधर्मादनपेत धर्म्यं, शोधयत्यष्टप्रकार कर्ममलं,
शुचं वा फलमयनीति शुक्लम् । स्था० ४ ग० १ उ० । वि-
शे० । घ० । ज० । ग० । औ० । आ० चू० । तत्र ध्यातिर्ध्यान-
मिति भावमायन, तत्पुन कावतोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रं, भेदतस्तु
चतुःप्रकारमार्त्ताऽऽदिभेदेन, ध्येयप्रकारास्त्वमनोऽविषयसम्प्र-
योगाऽऽद्य । तत्र शोकाऽऽक्रन्दविषयपनाऽऽदिलक्षणमार्त्तं, ते-
न उत्सन्नवधाऽऽदिलक्षण रौक्ष, तेन जिनप्रणीतभावश्रवणाऽऽ-
दिलक्षण धर्म्यं, तेन अवधासंमोहाऽऽदिलक्षण शुक्लम् । तेन
फल पुनरेवा तिर्यङ्गनरकदेवगत्या विमोक्षाऽऽद्यमिति क्रमेण
अथ ध्यानसमासार्थः । व्यसार्थस्तु-ध्यानज्ञानकावसेय । तत्रे-
द ध्यानशतकम्-अस्य च महार्थत्वाद्भन्तुतः शास्त्रान्तरत्यात्
प्रारम्भ एव विज्ञानविनायकोपशान्तये मङ्गलार्थमिष्टदेवतानम-
स्कारमाह-

वीरं सुकृज्जाण-ऽगिदङ्काम्मिधणं पणमिज्जं ।

जोर्म्मरं मग्गण, जाणज्जयणं पवक्खामि ॥ १ ॥

वीर शुभध्यानाग्निदग्गकर्मन्धन, प्रणम्य, ध्यानाध्ययन प्रव-
क्ष्यामीति योग । तत्र ‘ ईर ’ गतिप्रेरणयोरित्यस्य विप्रत्ययाज-
न्तस्य विशेषेण ईरयति कर्म नमयति, यानि वेद शिष्यमिति धीरः,
त वीर, किंविशिष्टम् ? इत्यन आह-शुचं फलामचतीति शु-

कृत्, शोक इत्यपयतीत्यर्थः । 'धै' - ध्यायते चिन्त्यतेऽनेन तत्त्वमि-
ति ध्यानम्, एकाग्रचित्तनिरोध इत्यर्थः । शुक्लं च तद् ध्यानं च,
तदेव कर्मेन्धनदहनादग्निः शुक्लध्यानाग्निः, तथा मिथ्यादर्शना-
विरतिप्रमादकपाययोगैः क्रियत इति कर्म-ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदि,
नदेवातितीव्रदुःख'नलनिदन्धनत्वादिन्धनं कर्मेन्धनं, ततश्च शु-
क्लध्यानाग्निना दग्ध स्वस्वभावापनयनेन जस्मीकृत कर्मेन्धनं
येन स तथाविधः, न प्रणम्य, प्रकर्षेण मनोवाक्काययोगैर्नित्वेत्यर्थः ।
किम् ? , समानकर्तृकयोः पूर्वकाद्वे क्त्वा-प्रत्ययविधानाद् ध्या-
नाध्ययन प्रवक्ष्यामीति योगः । तत्राधीवत इत्यध्ययनं, कर्मणि
दृष्टुद्, पठ्यत इत्यर्थः । ध्यानप्रतिपादकमध्ययनं ध्यानाध्ययनम् ।
तथाधात्म्यमङ्गीकृत्य प्रकर्षेण चक्ष्येऽभिधास्ये, किंविशिष्टं चीर
प्रणम्य ? , इत्यत आह-योगेश्वरं, योगीश्वरं वा । नत्र युज्यन्ते
इति योगा मनोवाक्कायव्यापारलक्षणाः, तैरीश्वर प्रधानः, तम् ।
तथाहि-अनुत्तरा एव भगवतो मनोवाक्कायव्यापारा इति ।

यथोक्तम्-

“ दन्वमणोजोर्णं, मणानाणीणं अणुत्तराणं च ।
संसयवोच्छिच्छि के-यलेण नाऊण सति कुणइ ॥ १ ॥
रिभियपयक्खरसग्गवा मिच्छित्तरतिरिच्छसगिरपरिणामा ।
मणणेव्वाणी वाणी, जोयणनीहारिणी चेव ॥ २ ॥
एक्का य अणेगेसि, संसयवोच्छेयणम्मि अपमिहया ।
न य निव्विज्जं सोआ, तिण्णइ सव्वावणं पि ॥ ३ ॥
मव्वसुरेहि तो वि हु, अहिगो कं तो य कायजोगो से ।
तह वि य पसंत रुवे, कुणइ सया पाणिसंघाए” ॥४॥ इत्यादि ।
युज्यते वाऽनेन केवलज्ञानाऽऽदिनाऽऽत्मेति योगो ध-
मेशुक्लध्यानलक्षणः । स येषां विद्यते इति योगिनः
साधवः, तैरीश्वरः, तदुपदेशेन तेषां प्रवृत्तेः, तत्सवन्धा-
दिति । तेषां वा ईश्वरो योगीश्वरः प्रभुः स्वामीत्यनर्थान्त-
रम् । न योगीश्वरम् । अथवा योगिस्मार्त्य-योगिनां चिन्त्यं, ध्येय-
मित्यर्थः । पुनरपि स एव विशेष्यते-शरण्य-तत्र शरणे साधुः
शरण्यः, न रागाऽऽदिपरिभूताऽऽश्रितसत्त्ववत्सङ्गं, रक्तकमित्यर्थः ।
ध्यानाध्ययन प्रवक्ष्यामीत्येतद् व्याख्यातमेव ।

अत्राऽऽह-य शुक्लध्यानाग्निदग्धकर्मेन्धन स योगीश्वर एव,
यश्च योगीश्वरः स शरण्य एवेति गतार्थं विशेषणम् । न । अभि-
प्रायापरिज्ञानात् । इह शुक्लध्यानाग्निदग्धकर्मेन्धन सामा-
न्यकेवल्यपि जवति, न त्वसौ योगेश्वरः, वाक्कायातिशयाभा-
वात्; न एव च तत्त्वतः शरण्य इति ज्ञापनार्थमेवाहुः प्रमेतदपि ।
तथा चोक्तपदव्यभिचारे एकपदव्यभिचारे अज्ञानज्ञापनार्थं
च शास्त्रे विशेषणान्निधानमनुज्ञातमेव पूर्वमुनिमित्यलं वि-
स्तरेणेति गार्थार्थः ॥ १ ॥

(३) साम्प्रतं ध्यानाध्यानलक्षणं प्रतिपादयन्नाह-

जं धिरमज्झवसाए, तं जाणं जं चत्तं तयं चित्तं ।

तं हुज्ज जावणा वा, अणुपेहा वा अद्व चित्ता ॥ २ ॥

यदित्युद्देशः, स्थिर निश्चलम्, अच्यवमानं, मन एकाग्रताऽऽत्मन-
मित्यर्थः । तदिति निर्देशः, ध्यानं-प्राङ्निरूपितशुद्ध्यर्थम् । नतश्चै-
तदुक्तं भवति-यत्स्थिरमच्यवमानं तदध्यानमभिधीयते, यच्चल-
मिति यत्पुनरनवस्थितं तच्चित्तम् । तच्चैव तस्मिन् भवतीति दर्श-
यति । तद्भवेद्भावना वेति-तच्चित्तं भवेत् । का ? , जावना-जावयत
इति भावना, ध्यानाध्यामक्रियेत्यर्थः । वा विभाषायां, अनुपेक्षा
वेति-अनु पश्चाद्भावे, प्रकृषणं प्रेक्षा, मा च स्मृतिः, ध्यानादुपस्थ-

चित्तचेष्टेत्यर्थः । वा पूर्ववत् । अथवा (चित्ते चित्ते) मयवाक्यः
प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थः । चिन्तेति-या कलूकप्रकारद्वयपरिहा
मनश्चेष्टा, सा चिन्तेति गार्थार्थः ॥ २ ॥

इत्थं ध्यानाऽध्यानलक्षणमोक्षनोऽभिधायाधुनाऽध्यानमेव का-
लस्यामिच्छा निरूपयन्नाह-

अंतोमुहुत्तमिच्छं, चित्तावत्याणमेगवत्युम्मि ।

वउमत्याणं जाणं, जोगनिरोहो जिणाणं तु ॥ ३ ॥

इह मुहुत्तः सप्तसप्ततिलवप्रमाणं काष्ठविशेषो भक्ष्यते । (आ-
व०) अस्तमंध्यकरणे, ततश्च अन्तर्मुहुत्तमात्रं, काष्ठमिति गम्य-
ते । मात्रशब्दस्तद्विककाद्व्यवच्छेदार्थः । ततश्च जिह्ममुहुत्तमे-
व काष्ठम्, किम् ? , चित्तावस्थानमिति-चित्तस्य मनसः, अवस्थान
चित्तावस्थानम्, अवस्थानिरवस्थानं, निष्प्रकल्पतया वृत्तिरित्य-
र्थः । क ? , एकवस्तुनि-एकमद्वितीयं, वसन्त्यस्मिन् गुणपक्षांवा
इति वस्तु-चेतनाऽऽदि; एक च तद्वस्तु च एकवस्तु, तस्मिन् । अ-
वस्थानां ध्यानमिति-तत्र च्छादयतीति वृक्ष-विधानं, तच्च ज्ञाना-
ऽऽदीनां गुणानामाचारकत्वाद् ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिवृत्तं घाति-
कर्म, वृक्षानि स्थिताः वृक्षस्थाः, अकेवलिन इत्यर्थः । तेषां वृक्ष-
स्थानां, ध्यानं प्रागवत् । ततश्चायं समुदायार्थः-अन्तर्मुहुत्तका-
ष्ठं वक्षित्तावस्थानम् एकस्मिन् वस्तुनि तत् वृक्षस्थानां ध्यान-
मिति । योगनिरोधो जिनानां त्विति । तत्र योगात्तत्त्वं औदारि-
काऽऽदिशरीरसंयोगसमुत्था आत्मपरिणामविशेषव्यापारा एव ।
यथोक्तम्-“ औदारिकाऽऽदिशरीरयुक्तस्याऽऽत्मनो वीर्यपरि-
णतिविशेष काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाऽऽहारकशरीरव्या-
पाराऽऽहतवाग्द्वयसमूहसाचिन्त्याजीवव्यापारो वाग्योगः; त-
थौदारिकवैक्रियाऽऽहारकशरीरव्यापाराऽऽहतमनोद्वयसमूह-
साचिन्त्याजीवव्यापारो मनोयोग इति । अमीषां निरोधो यो-
गनिरोधः, निरोधन निरोधः, प्रत्ययकरणमित्यर्थः । केषां ? ,
जिनानां केवलानां, तुशब्द एवकारार्थः । स चावधारणे,
योगनिरोध एव, न तु चित्तावस्थानं, चित्तस्यैवाभावात् ।
अथवा योगनिरोधो जिनानामेव ध्यानं, नान्येषाम्, अशक्यत्वा-
दित्यलं विस्तरेण । यथा चायं योगनिरोधो जिनानां ध्यान-
यावन्तं च काष्ठं तद्वत्त्येतदुपरिष्ठाद्वृक्षम इति गार्थार्थः ॥३॥

साम्प्रतं वृक्षस्थानामन्तर्मुहुत्तात्परतो यद्ववति,

तदुपदेशयन्नाह-

अंतोमुहुत्तपरओ, चित्ता जाणंतरं व हुज्जादि ।

मुचिरं वि हुज्ज बहुव-त्युसंक्रमे जाणसंताणो ॥ ४ ॥

अन्तर्मुहुत्तात्परत इति-भिन्नमुहुत्ताद्दृष्टं, चित्ता प्रागुक्तस्वरूपा,
तथा ध्यानान्तरं वा भवेत् । तत्रेह न ध्यानादन्यद् ध्यानं ध्याना-
न्तरं परिगृह्यते, किं नहि ? , जावनाऽनुपेक्षाऽऽत्मकं चेन इति ।
इह च ध्यानान्तरं तदुत्तरकालजाविनि ध्याने सति प्रवति,
तत्राप्ययमेव न्याय इति कृत्वा ध्यानसन्तानप्रतिर्थातः, अतस्म-
मेव कालमानं वस्तुसंक्रमणद्वारेण निरूपयन्नाह-मुचिरमपि
प्रभूतमपि, कालमिति गम्यते । भवेत्, बहुवस्तुसंक्रमे मति,
ध्यानमन्तानो ध्यानप्रवाह इति । तत्र यदूनि च तानि वस्तूनि
बहुवस्तूनि, आत्मगतपरगगतानि गृह्यन्ते । तत्राऽऽत्मगतानि
मन प्रवृत्तीनि, परगतानि द्रव्याऽऽदीनीति, तेषु सक्रमं संस्मरण-
मिति गार्थार्थः । ॥४॥

(४) अथ ध्यानस्यैव भेदानाह-

कायाऽऽदिविद्विक्किं, तिव्वं मउयं च मज्झं च ।

अह सीहस्म गतीओ, मंटा य पुता दुया चेव ॥

पुनर्दृढाध्यवसायाऽऽत्मक चित्तं त्रिधा-कायिक, वाचिकं, मानसिक च । कायिक नाम-यत्कायव्यापारेणोपयुक्तो मज्झकचारणिकां करोति, कर्मवद्वा सत्त्वानाङ्गोपाङ्गस्तिष्ठति । वाचिकं तु-मयेदृशी निरवद्या भाषा भाषितव्या, नेदृशी सावयेति विमर्शपुरस्सर यद्भाषते । यद्वा-विकथाऽऽदिव्युदासेन श्रुतपरा वर्त्तनाऽऽदिकमुपयुक्तः करोति तद्वाचिकम् । मानसं तु-एकस्मिन् वस्तुनि चित्तस्यैकाग्रता । पुनरेकैक त्रिविध-तीव्र, मृदुक च, मध्य च । तत्र तीव्रमुत्कटम्, मृदुकं च मन्दम्, मध्य च-माति-तीव्र नातिमृदुकमित्यर्थः । यथा सिंहस्य गतयस्तिष्ठो भवन्ति । तद्यथा-मन्दा च, प्लुता, हुता च । तत्र मन्दा-धिलम्बिता, प्लुता-नातिमन्दा नाति त्वरिता, हुता-अतिशीघ्रवेगा । वृ० १ उ० । दर्श० ।

इत्थं तावत् सप्रसङ्गं ध्यानस्य सामान्येन द्रव्यमुक्तम्, अत्रुता विशेषलक्षणाभिधित्तया ध्यानोद्देशं विशिष्टफलहेतु-

भाव च सङ्क्षेपतः प्रदर्शयन्नाह-

(५) प्रशस्ताप्रशस्तानि ध्यानानि-

अट्ठं १ रुद्धं २ धम्मं ३, सुकं ४ भाणाइं तत्थ अंताइं ।

निव्वाणसाहणाइं, भवकारणमट्ठरुद्धाड ॥ ५ ॥

आर्त्त, रौद्र, धर्म, शुक्लम् । तत्र श्रुतं तु ख, तन्निमित्तो दृढोऽध्यवसायः, श्रुते नवमार्त्त, किञ्चिदमित्यर्थः । हिंसाऽऽद्यतिक्रौर्यानुगत रौद्रम् । चरणश्रुतधर्मानुत धर्मम् । शोधयत्येप्रकारं कर्ममल, शुचं वा क्लामयतीति शुक्लम् । अमूनि ध्यानानि वर्त्तन्ते । अधुना फलहेतुत्वमुपदर्शयति-तत्र ध्यानचतुष्टये, अन्ते चरमे-सूत्रक्रमप्रामाण्यत्वाद् धर्मशुक्ले इत्यर्थः । किम् ? निर्वाणसाधने । इह निर्वृत्तिर्निर्वाण, सामान्येन सुखमभिधीयते । तस्य साधने, कारणे इत्यर्थः । ततश्च-“ अट्ठेण तिरिक्खगतिं, रोद्धञ्जाणेण गम्मती नरय । धम्मेण देवलोय, सिद्धिगतिं सुकजाणेण ॥ १ ॥ ” इति यदुक्तं, तदपि न विरुध्यते । देवगतिसिद्धिगत्या सामान्येन सुखसिद्धेरिति । अथापि निर्वाणमोक्षं, तथाऽपि पारम्पर्येण धर्मध्यानस्यापि तत्साधनत्वादविरोध इति । तथा भवकारणमार्त्तरौद्र इति । तत्र भवन्त्यस्मिन् कर्मवशवर्त्तिन प्राणिन इति भव-ससार एव, तथाऽप्यत्र व्याख्यानतो विशेषप्रतिपक्षेस्तिर्यङ्नारक-भवग्रह इति गायार्थः ॥ ५ ॥ आव० ४ अ० । सम्म० ।

(६) अथ शुभाशुभध्यानज्ञापनार्थमिदमाह-

वसरसगंधपासा, दड्ढाणिट्टा विभासिया सुत्ते ।

अहिक्किच्च दव्वेसा, ताहि उ साहिज्जं भावो ॥

सूत्रे प्रज्ञापनाऽऽदौ, कृष्णाऽऽदीनां वेश्यानां यद्वर्णगन्धरसस्पर्शा, इष्टा अनिष्टाश्च, विभाषिता विविधमनेकैरुपमानैर्वर्णिता । (वेश्यावर्णनं 'लेस्सा' शब्दे वक्ष्यते) तदेतत् सर्वमपि ऊव्यवेश्या अधिकृत्य प्रतिपत्तव्यम् । तामिश्र ऊव्यवेश्याजि शुभाशुभाध्यवसायरूपं साध्यते भावः । वृ० १ उ० । आव० । दर्श० । (आर्त्तध्यानवक्तव्यता 'अट्ठञ्जाण' शब्दे प्रथमजागे २३५ पृष्ठे निरूपिता । रौद्रध्यानवक्तव्यता तु 'रोद्धञ्जाण' शब्दे वक्ष्यते) धर्मशुक्लध्यानयोस्तु परमार्थतो ध्यानत्वाद्वैव व्याख्या ।

(७) साम्प्रत धर्मध्यामावसरः, तत्र तदभिधित्तस्यै-
वाऽऽदाविदं चारणायाद्वयमाह-

जाणस्स भावणाओ, देसं कान्त्तं तदाऽऽसणविसेसं ।

भाज्जवण कम्मं जा-इअव्वयं जं अ भायारां ॥ २७ ॥

तत्तोऽणुपेहाओ, वेस्सा लिंगं फलं च नाज्जण ।

धम्मं जाज्जं मुणी, तक्कयजोगो तओ सुकं ॥ २८ ॥

ध्यानस्य प्राप्तिरूपितशब्दार्थस्य, किम् ? भावना-ज्ञानाऽऽद्याः, शास्त्रेति योगः । किं च-देशं तदुचितं, कालं, तथाऽऽमनविशेषं तदुचितमिति; आक्षेपनं वाचनाऽऽदि, क्रमं मनोनिरोधाऽऽदि, तथा ध्यातव्यं ध्येयमाज्ञाऽऽदि, तथा ये च ध्यातार-अप्रमादाऽऽदियुक्ताः, ततोऽनुप्रेक्षाः-ध्यानोपरमकाक्षभाविभ्योऽनित्यव्याऽऽद्यालोचनारूपाः, तथा वेश्या-श्रद्धा एव, तथा लिङ्ग-श्रद्धानाऽऽदि, तथा फल-सुरलोकाऽऽदि । चशब्द स्वगतानेकभेदप्रदर्शनपरः । एतद् ज्ञात्वा, किम् ? धर्ममार्गमिति-धर्मध्यानं, ध्यायेन्मुनिरिति । तत्कृतयोग-धर्मध्यानकृतान्यासः, इतः पश्चात्, शुक्लध्यानमिति गायार्थसमासाद्य । व्यासार्थं तु प्रतिद्वारग्रन्थकारः स्वयमेव वक्ष्यति । २८ । २९ ।

तत्राऽऽद्यद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाऽऽह-

पुव्वकयञ्जासो भा-वणाहिं जाणस्स जुगयमुवेड ।

ताओ अ नाणदंसण-चरित्तवेरगानिअयाओ ॥ ३० ॥

“वेरगजणिआओ” इति पाठान्तरम् ।

पूर्वं ध्यानात्प्रथमं, कृतो निर्धत्तित, अभ्यास आसेवनालक्षणो येन स तथाविधः, काभि पूर्वकृतान्यासः-भावनाजि करणभूताजि, ज्ञावनासु वा ज्ञावनाविषये पश्चाद्, ध्यानस्याधिकृतस्य, योग्यताम्-अनुरूपताम्, उपाति यातीत्यर्थः । ताश्च भावना ज्ञानदर्शनचारित्र्यवैराग्यनियता वर्त्तन्ते, नियता इति परिच्छिन्नाः । पाठान्तरे वा जनिता इति गायार्थः ॥ ३० ॥

(८) साम्प्रत ज्ञानभावनास्वरूपं गुणदर्शनायेदमाह-

णाणे निव्वञ्जासो, कुण्ड मणोधारणं विमुद्धि च ।

नाणगुणमुणिअमारो, तो जाड सुनिव्वज्जमईओ ॥ ३१ ॥

ज्ञाने श्रुतज्ञाने, नित्यं सदा, अभ्यास आसेवनालक्षणं, करोति निर्धत्तयति, किम् ? मनसोऽन्तःकरणस्य, चेतस इत्यर्थः । धारणमशुभव्यापारनिरोधेनावस्थानमिति ज्ञावना । तथा विशुद्धिं च, तत्र त्रिगोघनविशुद्धिं सूत्रार्थयोरिति गम्यते । नाम, चशब्दाद् भवनिर्वेदं च । एव ज्ञानगुणज्ञातसार इति-ज्ञानेन गुणानां जीवाजीवाऽऽश्रितानां, 'गुणपर्यायं च ऊव्यम्' इति वचनात्, पर्यायाणां च तदविनाभाविना (मुणिनो) ज्ञातं सारं परमार्थं येन स तथोच्यते, ज्ञानगुणेन वा ज्ञानमाहान्येनेति ज्ञाव । ज्ञाः सारो येन, विश्वम्येति गम्यते । स तथाविधः । ततश्च पश्चाद्, ध्यायति चिन्तयति, किंविशिष्टं सन् ? निश्चला निष्प्रकम्पा, सम्यग्ज्ञानतोऽन्यथाप्रवृत्तिकम्परहितेति भावः । मतिवृत्तिस्य स तथाविध इति गायार्थः ॥ ३१ ॥ उक्ता ज्ञानभावना ।

साम्प्रत दर्शनभावनान्वरूपं गुणदर्शनायमिदमाह-

संकाडदोमरहिओ, पमपत्तिज्जाऽगुणगणोवेओ ।

होड असंभूढपणो, दंसणसुद्धीड जाणम्मि ॥ ३२ ॥

(संकादिदोसरहितं चि) यद्भूतं शब्दा, प्रादिसाब्दात्काहुऽऽदि-

परिग्रहः । उक्तञ्च—“शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यदृष्टिप्रशसापर-
पास्त्रएकसत्त्वा सम्यग्दृष्टेरतीचारा” इति । (एतेषां च स्वरूपं प्र-
त्याख्यानाध्ययने न्येक्षेण वक्ष्याम) तत्र शङ्काऽऽद्य एव सम्भ-
क्त्वाऽऽख्यप्रथमगुणातिचारत्वाद्दोषाः शङ्काऽऽदिदोषाः, तैः रहि-
तः त्यक्तः, उक्तदोषरहितत्वादेव । किम् ?-प्रश्नमस्थैर्याऽऽदिगुणग-
णोपेतः । तत्र प्रकरणेन श्रमः प्रश्नम* खेदः । न च स्वपरसमयत-
त्वाधिगमरूपः, स्थैर्यं तु जिनशासने निष्प्रकम्पता । आदिशब्दान्
प्रभावनाऽऽदिपरिग्रहः । उक्तञ्च—“सपरसमर्पे कोसल्ल, धिरिया
जिणसासणे पभावणया । आययणसेवजत्ती, दंसणदीवा गुणा
पंच” ॥१॥ प्रश्नमस्थैर्याऽऽद्य एव गुणाः, तेषां गणः समूहः, ते-
नोपेतो युक्तो यः स तथाविधः । अथवा-प्रशमाऽऽदिना स्थैर्या-
ऽऽदिना च गुणगणेनोपेतः । तत्र प्रशमाऽऽदिगुणगणः प्रशम-
सत्वेगनिर्वेदानुकरणाऽऽस्तिक्याभिष्यक्तिकक्षणः, स्थैर्याऽऽदिस्तु
दर्शित एव । य इत्थम्भूतः, असौ जवत्थसमूहमना, तत्त्वान्तर-
ऽभ्रान्तचिन्तित्यर्थः । दर्शनशुद्धयोक्तलक्षणया हेतुभूतया, कः ?
ध्याने इति गार्थार्थः ॥ ३२ ॥ उक्ता दर्शनभावना ।

साम्प्रत चारित्रभावनास्वरूपं गुणदर्शनायेदमाह-
नवकम्माणायाणं, पोराणविणज्जरं सुभादाणं ।

चारित्तभावणाए, भायमयत्तेण य समेड ॥ ३३ ॥

नवकर्मणामनादानामिति-नवान्युपनीयमानानि प्रत्यग्राणि ज्ञेय-
न्ते, क्रियन्ते इति कर्माणि-ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिनि, तेषामनादान-
मग्रहणम्, चारित्रभावनाया समेति गच्छतीति योगः । तथा
पुराणविनिर्जरा-चिरन्तनक्षपणमित्यर्थः । तथा शुभाऽऽदान-
मिति-शुभ पुण्य सम्यक्त्वहास्यरतिपुरुषवेदशुभायुर्नामगोत्रा-
त्मकं, नस्याऽऽदान ग्रहणम् । किम् ?-चारित्रभावनाया हेतुभूतया
ध्यानं, चशब्दाद्वचकर्मनादानाऽऽदि वा, अयत्नेनाक्लेशेन, समेति
गच्छति, प्राप्नोतीत्यर्थः ।

तत्र चारित्रभावनेति कोऽर्थः ? , ‘चर’ गतिभक्षणयोरित्यस्य
“अर्त्तिल्लूधूसूखनिसहचर इव” ॥३१॥१८॥ इति (पाणि०)
इत्रप्रत्ययान्तस्य चरित्रमिति भवति । चरन्त्यनिन्दितमने-
नेति चरित्रं—कृयापशमरूप, तस्य ज्ञावश्चारित्रम् । एतदुक्तं
भवति-इहान्यजन्मोपात्तापुत्रिकर्मसचयापचयाय चरणमा-
घः चारित्रमिति, सर्वसावद्ययोगविनिवृत्तिरूपा क्रियेत्यर्थः ।
तस्य ज्ञायनाऽभ्यासश्चारित्रभावनेति गार्थार्थः । उक्ता चारि-
त्रभावना ॥ ३३ ॥

साम्प्रत वैराग्यभावनास्वरूपं गुणदर्शनायेदमाह-

सुविडअजगस्सहाआं, निस्संगो निव्वमओ निरासो अ ।

वरगजाविअमणो, जाणम्मि मुनिच्चलो होऽ ॥ ३४ ॥

सुष्ठुनीव विटिना ज्ञात जगतश्चरचरस्य । यथोक्तम्-

“जगन्ति जङ्गमान्याह-जंगद् द्वेय चराचरम् ॥”

स्वो भाव स्वज्ञाय ।

“जन्म मरणाय नियतं, चन्धुडुं खय धनमनिवृत्तये ।

नज्जाम्मि यत्र विपदं, तथापि लोको निरालोकः” ॥३॥

इत्यादिब्रह्मणो येन स तथाविधः । कदाचित्तेवंचूतो-
ऽपि कर्मपरिणतिवशान् ममद्वन्द्वो भवत्यत आह-
नि सङ्गो धिपयन्तेदमद्वन्द्वगदित । एवम्भूतोऽपि कदाचित् सभयो
जवत्यत आह-निर्भय-इहल्लोकाऽऽदिमत्तनयविप्रमुक्तः कदा-
चित्तेवम्भूतोऽपि विशिष्टपरिणत्यभावात् परलोकमधिकृत्य सा-
ऽऽशक्तो भवत्यत आह-निराशश्च-इहपरलोकाऽऽशक्तविप्रमुक्तः,

चशब्दास्तथाविधक्रोधाऽऽदिरहितश्च । य एवविधो वैराग्य-
ज्ञावितमना जवति स खल्वज्ञानाऽऽद्यपक्षवरहितत्वाद् ध्याने
सुनिश्चलो भवतीति गार्थार्थः ॥ ३४ ॥ उक्ता वैराग्यभावना,
मूलद्वारगाथाद्ये ध्यानस्य भावना इति व्याख्यातम् ।

(६) अधुना देशद्वारव्याचिख्यासयाऽऽह-

निचं चिअ जुवडपसू-नपुंसगकुसील, परि वज्जिअं जडणो ।

ठाणं विअणं जणिअं, विसेसओ जाणकालम्मि ॥ ३५ ॥

नित्यमेव सर्वकालमेव, न केवलं ध्यानकाल इति । किम् ? युवाति-
पशुनपुमककुशीलपरिवर्जित, यते स्थान विजन भणितमिति ।
तत्र युवातिशब्देन मनुष्यस्त्री, दैवी च परिगृह्यते । पशुशब्देन तु
तिर्यक्कुर्वीति । नपुंसक प्रतीत, कुत्सित निन्दित शीलं वृक्ष ये-
षां ते कुशीलाः, ते च तथाविधा घूनकाराऽऽदयः ।

उक्तञ्च-

“जुडयरसोलमैठा, वड्डा बज्जामगाणो जे य ।

एते हुति कुसीलाः, वज्जमेव्या पवत्तेण” ॥ १ ॥

युवातिश्च पशुश्चेत्यादिद्वन्द्वः । युवत्यादिभिः, परिसमन्ताद्, व-
र्जित रहितमिति विग्रहः । यतेस्तपस्विनः साधोः, एकग्रहणे
तज्जानीयग्रहणमिति माध्वाश्च । किं ? , स्थानमवकाशब्रह्म-
णम् । तदेव विशेष्यते-युवत्यादिव्यतिरिक्तशेषजनापेक्षया वि-
गत जन विजन, भणितमुक्त, तीर्थकरैर्गणधरैश्चेदमेवचूत नि-
त्यमेव, अन्यत्र प्रवचनोक्तदोषसज्जवाद्, विशेषतो ध्यानकाल
इति । अपरिणतयोगाऽऽदिनाऽन्यत्र ध्यानस्याऽऽराधयितुम-
शक्यत्वादिति गार्थार्थः ॥ ३५ ॥

इत्थ तावदपरिणतयोगाऽऽदीनां स्थानमुक्तम्, अधुना

परिणतयोगाऽऽदीनाधिकृत्य विशेषमाह-

थिरकयजोगाणं पुण, मुणीण जाणे सुनिच्चलमाणं ।

गामम्मि जणाऽन्ने, मुन्नेऽरन्ने व न विसेमो ॥ ३६ ॥

तत्र स्थिराः सहननधृतिभ्यां बलवन्त उच्यन्ते, कृता निर्वृत्तिना,
अन्यस्ता इति यावत् । के?-युज्यन्त इति योगा-ज्ञानाऽऽदिभा-
वनाऽऽदिव्यापाराः, सन्धसुत्रनप प्रभृतयो वा येन्ते कृतयोगाः,
स्थिराश्च ते कृतयोगाश्चेति विग्रहः । तेषाम् अत्र च स्थिरकृतयोग-
योश्चतुर्भङ्गो जवति । तद्यथा-‘थिरे खामेगे णो कयजोगे’ इत्या-
दि । स्थिरा वा पौन पुन्यकरणेन परिचिता कृतायोगा येस्ते तथा-
विधाः, तेषाम् पुनः शब्दो निशेषणार्थः । किं विशिनष्टि?-तृतीयभ-
ङ्गवतां, न शेषाणां, स्वभ्यस्त्रयोगानां वा । मुनीनामिति मन्यन्ते
जीवाऽऽदीन् पदार्थानिति मुनयो विपश्चितः साधवः, तेषाम् तथा
ध्याने अधिकृते एव धर्मध्याने, सुष्ठुनिशयेन निश्चल निष्प्रकम्पम-
नो येषां ते तथाविधा, तेषाम् एवविधानां स्थान प्रतिग्रामे जनाऽऽ-
कीर्णं, शून्येऽरण्ये वा, न विशेष इति । तत्र प्रसति बुद्ध्यादीन् गु-
णान् इति ग्रामः, गम्यो वा कगाऽऽदीनामिति ग्रामः, सन्निवेशवि-
शेषः । इह चैकग्रहणेन तज्जानीयग्रहणात्रगरखेट-कवटाऽऽदि-
परिग्रह इति । जनाऽऽकीर्णं जनाऽऽकुवे ग्रामं एवाद्यानाऽऽदी-
तथा शून्ये नस्मिन्नेव, अरण्ये वा कान्तारे वेति, वा विकल्पेन
विशेषान्न जेद, सर्वत्र तुल्यज्ञावत्वात् परिणतत्वात्तत्पामिति
गार्थार्थः ॥ ३६ ॥

तो जत्थ समाहाणं, होड मणोवयणकायजोगाणं ।

चूओवरोहरादिओ, सो देमो जायमाणस्म ॥ ३७ ॥

यत एतदुक्तमनस्तन्मात् कारणद्, यत्र ग्रामाऽऽदी स्थाने, म

माधान स्वास्थ्य, भवति जायते । केयाम् ? इत्यत आह-मनो-
वाङ्माययोगानां प्राक्निरूपितस्वरूपाणामिति । आह-मनोयोग-
समाधानमन्तु, वाङ्माययोगसमाधानं त्वत्र कोपयुज्यते, न हि
तन्मय ध्यान भवति । अत्रोच्यते तत्समाधानम्-तावन्मनोयो-
गोपकारक ध्यानमपि च तदोत्तमक भवत्येव ।

यथोक्तम्-

“एषविधा गिरा मे, वत्तत्वा परिसी म वत्तत्वा ।
इय वेयालिय वक्क-स्स भासओ वाइय जाण ॥ १ ॥”

तथा—

“सुसमादियकरपाय-स्स अ कज्जे काणम्मि जयणाए ।
किरियाकरण ज त, काइयजाण भवे जइणो ॥१॥”

न चात्र समाधानमात्रकारित्वमेव गृह्यते, किं तु चतुतोपरोधरहि-
तं, तत्र भूतानि पृथिव्यादीनि, उपरोधस्तत्सघट्टनाऽऽदिलक्षणं,
तेन रहितः परित्यक्तो यः । एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणात् अनृताद-
त्ताऽऽज्ञानमैयुनपरिग्रहाऽऽधुपरोधरहितश्च, स देशो, ध्यायत-
चित्तयत, उचिन इति शेष । अयं गार्थार्थः ॥३७॥ गत देशद्वारम् ।
(१०) अधुना कालाऽऽसनाऽऽलम्बनक्रमद्वारेण क्रमप्राप्त

कालद्वारमभिधित्सुराह-

कालो वि सो चिम्म जहिं, जोगसमाहाणमुत्तमं लहइ ।
न उ दिवसनिसावेला-इनिअमणं जाइणो भणिअं ॥३८॥

कलन काव, कलासमूहो वा, स चार्कतृतायेषु द्वीपसमुदेषु
चन्द्रसूर्यगतिक्रियोपलक्षितो दिवसाऽऽदिरयस्येव । अपिशब्दो
देशानियमेन तुल्यत्वसंज्ञावार्थः । तथा चाह-कालोऽपि स एव,
ध्यानोचित इति गम्यते । यत्र काले, योगसमाधान मनोयो-
गाऽऽदि स्वास्थ्यम्, उत्तम प्रधान, लभते प्राप्नोति, न तु पुनर्नैव,
तुशब्दस्य पुन शब्दार्थत्वादेवकारार्थत्वाद्वा । किम् ? दिवसनि-
शावेलाऽऽदिनियमन ध्यायिनो प्रणितमिति । दिवमनिशे प्रतीते ।
वेला सामान्यत एव तदेकदेशो मुहूर्त्ताऽऽदि । आदिशब्दात्पू-
र्वाहपराह्वाऽऽदिसुचा । एतन्नियमन दिवैवत्यादिलक्षणं, ध्याननि-
सत्त्वस्य, भणितमुक्त, तीर्थकरणधरैर्नैवेति गार्थार्थः । गत
कालद्वारम् ॥३७॥

आसनविशेषद्वार व्याचिख्यासयाऽऽह-

जच्चिअ देहावत्था, जिआ ण जाणोवरोहिणी होइ ।

जाइजा तयवत्थो, जिओ निसन्नोऽनिसन्नो वा ॥३९॥

इह यैव काचित्, देहावस्था शरीरावस्था निपण्णताऽऽदिरूपा, कि-
म् ? जितेत्यभ्यस्ता, उचिता वा, तथाऽनुष्ठीयमाना, न, ध्यानोपरो-
धिनी भवति-नाधिकृतधर्मध्यानपीकाकरी भवतीत्यर्थः । ध्यायेत,
तदवस्थ इति-सैवावस्था यस्य स तदवस्थ, तमेव विशेषतः
प्राऽऽह-स्थित कायोत्सर्गेण, ईषन्नताऽऽदिना निपण्ण उपविष्टो,
वीरासनाऽऽदिनाऽनिपण्ण शयितो दृग्माऽऽयताऽऽदिना, वा
विभाषायामिति गार्थार्थः ॥३९॥

आह-किं पुनरयं देशकालाऽऽसनानामनियम इति ? अत्रोच्यते-
सव्वासु वट्टमाणा, मुणओ ज देसकालविट्ठासु ।

वरकेवलाइभावं, पत्ता बहुसो समियपावा ॥ ४० ॥

सर्वास्त्रित्यशेषास्तु, देशकालचेष्टास्त्विति योग । चेष्टा देहावस्था,
किम् ? वर्चमाना अवस्थिता . के ? मुनय प्राक्निरूपितशब्दा-
र्थः, यस्मात्कारणात् ; किम् ? वरः प्रधानासौ केवलाऽऽदि-
भावश्च, त, प्राप्ता इति । आदिशब्दान्मन पर्यायज्ञानाऽऽदिपरिग्रह ।

किं सकृदेव प्राप्ता ? , न । केवलवर्जं बहुशोऽनेकशः, किंवि-
शिष्टा ? , शान्तपापाः, तत्र पानयति नरकाऽऽदिष्विति पापम्,
शान्तमुपशम नीत पाप यैस्ते तथाविधा इति गार्थार्थः ॥४०॥

तो देसकालचिट्ठा-नियमो जाणस्स नत्थि समयम्मि ।

जोगाण समाहाणं, जह होइ तह पयइयव्व ॥ ४१ ॥

वत्सादिति पूर्वगाथायामुक्त, तेन सहास्याजिसंबन्ध, तस्माद्देश-
कालचेष्टानियमो, ध्यानस्य, नास्ति न विद्यते । क ? समये आगमे, किं
तु योगानां मन प्रभृतीनां, समाधान पूर्वोक्त, यथा भवति तथा
यतितव्य यत्न कार्य इत्यत्र नियम एवेति गार्थार्थः ॥४१॥ गत-
मासनद्वारम् ।

अधुना आश्रम्यनद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाऽऽह-

आलंबणाऽऽवायण-पुच्छणपरिअट्टणाणुचिंताओ ।

सामाइआइ एया-इ सद्धमाऽऽवस्मयाइ च ॥ ४२ ॥

इह धर्मध्यानाऽऽरोहणार्थमाश्रम्यन्त इत्यालम्बनानि, वाचना
पुच्छना परावर्त्तनाऽनुचिन्ता इति । तत्र वाचन वाचना, विनेयाय
निर्जरायै सूत्राऽऽदिदानमित्यर्थः । शङ्किने सूत्राऽऽदां सशयापनो-
दाय गुरुपुच्छन प्रश्न इति । परिवर्त्तन तु पूर्वाधीतस्यैव सूत्राऽऽदे-
रयिस्सरणनिर्जरानामुत्तमभ्यासकरणमिति । अनुचिन्तनमनुचि-
न्ता, मनसैवाविस्सरणनिमित्त सूत्रानुस्मरणमित्यर्थः । वाचना च,
प्रश्नश्चेत्यादि द्वन्द्वः । एतानि च श्रुतधर्मानुगतानि वर्त्तन्ते । तथा
सामायिकाऽऽद्रीनि सद्धर्माऽऽवश्यकानि चेति । अस्मिन् तु चरणध-
र्मानुगतानि वर्त्तन्ते । सामायिकमादौ येषां तानि सामायिकाऽऽद्री-
नि । सामायिक प्रतीतम्, आदिशब्दान्मुखवास्त्रिकाप्रत्युपेक्षायाऽऽ-
दिलक्षणसकलचक्रबाह्यसामाचारीपरिग्रहः । यावत्पुनरपि सा-
मायिकमिति । एतान्येव विधिवदासेव्यमानानि, सन्ति शोभनानि,
सन्ति च तानि चारित्रधर्माऽऽवश्यकानि चेति विग्रहः । आवाइय-
कानि नियमतं करणीयानि । च समुच्चये । इति गार्थार्थः ॥४२॥

साम्प्रतममीपामेवाऽऽलम्बनत्वे निबन्धनमाह-

विसमम्मि समारोहइ, दढदव्वाऽऽलंबणो जहा पुरिसो ।

सुत्ताऽऽइकयाऽऽलंबो, तह भाणवरं समारुहइ ॥ ४३ ॥

विषमे निम्ने दुःसचारे, समारोहति सम्यगपारिक्लेशेनोर्ध्वं
याति । क ? दढ बलवत्, हव्य रज्ज्वाद्यालम्बन यस्य स तथा-
विधः । यथा पुरुष पुमान्कश्चित्सूत्राऽऽदिहृताऽऽलम्बन, वाचना-
ऽऽदिहृताऽऽलम्बन इत्यर्थः । तथा तेनैव प्रकारेण, ध्यानवर ध-
र्मध्यानमित्यर्थः । समारोहतीति गार्थार्थः । गतमालम्बनद्वारम् ।

अधुना क्रमद्वारावसरः । तत्र हाघवार्थं क्रम धर्मस्य

शुफलस्य च प्रतिपादयन्नाह-

भाणपरिवत्तिकम्पो, होइ मणोजोगानिगहाइओ ।

जवकाहे केवलियो, मेसस्स जहा समाहीए ॥ ४४ ॥

ध्यान प्राक्निरूपितशब्दार्थ, तस्य प्रतिपत्तिक्रम इति समास । प्र-
तिपत्तिक्रम प्रतिपन्निपरिपाट्यभिधीयते । स च जवनि मनोयोग-
निग्रहाऽऽदि । तत्र प्रथम मनोयोगानिग्रह, ततो चाग्यानिग्रह ततः
काययोगनिग्रह इति । क्रिमय सामान्येन सर्वस्यैवेत्यभूतं क्रम ?
न, किं तु जवकाहे केवलिनः । अत्र भवकालशब्देन मोक्षगमन-
प्रत्यासन्नः अन्तर्मुहूर्त्तप्रमाण एव शैलेत्यवस्थान्तर्गतः परि-
गृह्यते । केवलमभ्यान्नीति केवली, तस्य शुफलध्यान एवायं
क्रम प्रतिपत्तिक्रमः । शेरस्यान्यस्य धर्मध्यानप्रतिपत्तुः, योगका-

लावाश्रित्य, किम् ? यथा समाधिनेति-यथैव स्वास्थ्ये जवति,
तथैव प्रतिपत्तिरिति गाथार्थः ॥४४॥ गतं क्रमद्वारम् ।

(११) इदानीं ध्यातव्यमुच्यते-

आणा विजएँ अवाए, विवागेँ संठाणओ अ नायव्वा ।

एए चत्तारि पया, जायव्वा धम्मजाणस्स ॥ ४५ ॥

तच्चतुर्भेदमाह्नाऽऽदि । उक्तं च-आह्नाऽपायविपाकसंस्थानधि-
चयाय धर्म्यमित्यादि । (तत्राद्यभेदम् 'आणा' शब्दे द्वितीयजगो
११५ पृष्ठे गतम्)

अधुना द्वितीय उच्यते-

रागदोसकसाया-ऽऽसवाइकिरियासु वट्टमाण्णं ।

इहपरलोकावाए, जाऽज्जा वज्जपरिवज्जी ॥ ४६ ॥

रागद्वेषकपायाऽऽश्रवाऽऽदिक्रियासु वर्त्तमानानां इहपरलोकापा-
वान् ध्यायेत् । यथा-रागाऽऽदिक्रियावैदिकाऽऽमुष्मिकविरोधिनी ।

उक्तं च-

" रागः सम्पद्यमानोऽपि, दुःखदो दुष्टगोचरः ।

महाव्याध्यभिभूतस्य, अपथ्यान्नाभिवापवत्" ॥ १ ॥

तथा-

" द्वेषः सम्पद्यमानोऽपि, तापस्येव देहिनम् ।

कोटरस्यो ज्वलन्नाशु, दावानल इव द्रुमम्" ॥ २ ॥

तथा-

" इष्ट्यादिजेदज्जिन्नस्य, रागस्याऽऽमुष्मिकं फलम् ।

दीर्घं संसार एवोक्तं, सर्वज्ञं सर्वदर्शिभिः" ॥३॥ इत्यादि ।

तथा-

" दोसानवसंतत्तो, इह लोके चैव दुष्स्त्रियो जीवो ।

परलोकस्मि य पावो, पावइ निरयानवसंतत्तो" ॥४॥ इत्यादि ।

तथा-

कषायाः क्रोधाऽऽद्यः, नदपायाः पुनः-

" कोहो पीइ पणासेइ, माणो विणयनासणो ।

माया भित्ताणि नासेइ, होमो सव्वविणासणो" ॥ ५ ॥

" कोहो य माणो य अणिग्गही य,

माया य होमो य पवट्टमाणा ।

चत्तारि एए कसिणा कसाया,

सिचति मूलाइ पुण्णवस्स" ॥६॥

तथा आश्रवाः कर्मबन्धहेतवो मिथ्यात्वाऽऽद्यः, नदपायाः

पुनः-

" मिच्छसमोहियमई, जीवो इहलोक एव दुक्कमाइ ।

निरश्रोवमाइ पावो, पावति पसमाऽऽइगुणहीणो" ॥७॥

तथा-

" अज्ञानं खलु कष्टं, क्रोधाऽऽदिभ्योऽपि सर्वदोषेभ्यः ।

अर्थं हितमहितं वा, न वेत्ति येनाऽऽवृतो लोकः" ॥८॥

तथा-

" जीवा पावति इहं, पाणवधाविरतीए पावाए ।

नियसुयघायणमादी, दोसे जणगरहिए पावे ॥ ९ ॥

परलोकस्मि वि एवं, आसवकिरियाहि अज्जिए कम्मे ।

जीवाण चिरमवाया, णिरयादिगति जमंताण" ॥१०॥ इत्यादि ।

आदिशब्दः स्वगतानेकभेदव्यापकः ; प्रकृतिस्थित्यनुभावप्र-

देशबन्धजेदप्रादक इत्यन्ये । क्रियास्तु कार्षिक्याऽऽदिजेदा-

पञ्च । एताः पुनरुत्तरत्र न्येकेण वक्ष्यामः ।

विपाकः पुनः-

" किरियासु बट्टमाणा, काइगमाईसु दुक्किया जीवा ।

इह चैव य परलोके, ससारपवट्टगा भणिया ॥१॥

ततश्चैवं रागाऽऽदिक्रियासु वर्त्तमानानामपावान् ध्यायेत् । कि-
विशिष्टः सान्निधिः, आह-बन्धपरिवर्जो-तत्र वर्जनीय धर्म्यमङ्गलं
परिगृह्यते, तत्परिवर्जो, अप्रमत्त इति गाथार्थः ॥ ११ ॥ उक्तः
असु द्वितीयो ध्यातव्यभेदः ।

अधुना तृतीय उच्यते-

पयइट्ठिप्पएसा-णुजावभिन्नं सुहासुहविजत्तं ।

जोगाणुजावजणिअं, कम्मविभागं विचित्तिज्जा ॥ १२ ॥

तत्र प्रकृतिस्थितिप्रदेशानुभावभिन्नं शुभाशुभविभक्तमित्यत्र प्रकृ-
तिशब्देनाष्टौ कर्मप्रकृतयोऽभिधीयन्ते, ज्ञानाऽऽश्रयीयाऽऽदिभेदा
इति । प्रकृतिरंशो जेद इति पर्यायाः । स्थितिः-तासामेवावस्थामं
जघन्याऽऽदिभेदजिन्नम् । प्रदेशशब्देन जीवप्रदेशकर्मपुद्गलसब-
न्धोऽभिधीयते, अनुभावशब्देन तु विपाकः । एते च प्रकृत्यादयः
शुभाशुभभेदभिन्ना जवन्ति । ततश्चैतदुक्तं भवति-प्रकृत्यादिभेद-
भिन्नं शुजाशुभविभक्तं योगानुजावजनित मनोयोगाऽऽदिगुण-
प्रजवं, कर्मविपाकं विचित्तयेदिति गाथाकारार्थः ॥

भावार्थः पुनर्वृद्धविवरणादवसेयः । तच्चेदम्-" इह पयतिभिन्नं
शुभाशुभविभक्तं कम्मविपाकं विचित्तेज्जा । तस्य पयतीओत्ति
कम्मणो जेदा, अंसा नाखावरणिज्जाऽणो अट्टानेहि भिन्नं पि इत
च, सुभ पुन्न-साताऽऽदियं, असुभं पाव, तेहि विभिन्न विभिन्नावि-
पागं, जहा कम्मपगणीए तथा विसेसेण चित्तेज्जा विचित्तेज्जा । कि-
ञ्च गितिभिन्नं च सुभासुभविभिन्नं कम्मविपाकं विचित्तेज्जा । गिति
चित्तासि चैव अट्टण्ह पगणीण जहन्नमज्जिमुक्कोसकालावत्था,
जहा कम्मपगणीए । किं च-पयसिभिन्नं शुभाशुभं जाव कृत्वा
पूर्वविधानं पटथेस्तावेव पूर्ववद्गुर्यो वर्गवर्णो कुर्यात् । तां
तृतीयराशेः, ततः प्राग्वत् कृत्वा पूर्वविधानमिति २५६ अमीषां
घने कृते राशिरयमागच्छति । अथवा चतुर्भिरष्टौ वारा गुणिते
अस्य राशेः पूर्वपदस्य घनाऽऽदि कृत्वा, तस्य वर्गाऽऽदि । ततः
द्वितीयपदस्य इदमेव विपरीतं क्रियते । तत एतावेव वर्ग्यते ।
ततस्तृतीयपदस्य वर्गवर्णो क्रियते । एवमनेन क्रमेणाव राशिः
१६७७७२१६ चित्तेज्जा । पदेसोत्ति जीवपदसाखं कम्म-
पदेसेहि सुहुमेहि एककखेत्तावगादेहि पुट्टोगादअणंत -
अणुवादरउट्टेहि भेदेहि बन्नाण वित्थरओ य कम्मपगणीए
भणियाण कम्मविपाकं चित्तेज्जा । किं च-अणुभावमिन्नं सुजासु-
भविजत्तं कम्मविपाकं विचित्तेज्जा । तस्य अणुभावोत्ति, तासि
चैव अट्टण्ह पगणीण पुट्टवक्कनिकाऽयानं उदयाओ अणुजावण, त
च कम्मविपाकं जोगाणुभावजणिय विचित्तेज्जा । तस्य जोगा
मणवयकाया, अणुभावो जीवगुण एव । स च मिथ्यादर्शना-
विरतिप्रमादकपायाः, तिहि अणुभावेण य अणिबमुप्पाइवं
जीवस्स कम्म ज, तस्स विपाकं उदय विचित्तेज्जा" इति ।
उक्तस्तृतीयो ध्यातव्यभेदः ।

आश्रयं चतुर्थ उच्यते-

जिणदेसिआइं सक्खण-संठाणासणविहाणमाणं ।

उप्पायाट्ठिअंगा, पज्जाया जे अ दव्वाणं ॥ १३ ॥

जिनाः प्राद्विनरूपितशब्दार्थस्तीर्थकरा ; तैर्देशितानि कथितानि
जिनदेशितानि । कानि ? अत आह-अक्खणसंस्थानाऽऽसणवि-

धानमानानि । किम्? 'विचिन्तयेत्' इति पर्यन्ते वक्ष्यति षष्ठ्या(?) (५८) गायामिति । तत्र वृत्तानां ऽऽदीनि विचिन्तयेदत्रापि गायाम्ने द्रव्याणामित्युक्तं, न तत्र प्रतिपदमायेजनीयमिति । तत्र लक्षण धर्मास्तिकायाऽऽदिद्वयाणां गत्यादि; तथा सस्थान मुख्यवृत्त्या पुञ्जवचनाऽऽकारलक्षण परिमण्डलाऽऽद्यजीवानाम् । यथोक्तम्- "परिमण्डले पवहे, तंसे चउरस आयेने चैव ।" जीवशरीराणां च समचतुरस्राऽऽदि । यथोक्तम्- "समचउरसे णिगो-हममहे साति घामणे खुम्जे । हुम्मे वि य सठाणे, जीवाणं लु मुणेयव्वा ॥ १॥" धर्माधर्मयोरपि लोकोक्तेष्वपेक्षया भावनीयमिति । उक्तं च- "हेट्टा मज्जे उवरिं, उव्वीकल्लुरिमुङ्गस-सणो । लोगो अद्धागारो, गच्छा खिन्नागिई णेआ ॥ १॥" तथा ऽऽसनान्याधारलक्षणानि धर्मास्तिकायाऽऽदीनां लोकाऽऽकाशाऽऽदीनि, स्वस्वरूपाणि वा । तथा विधानानि धर्मास्तिकायाऽऽदीनामेव ज्ञेयानीत्यर्थः । यथा- "धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकावस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पदेसे" इत्यादि । तथा मानानि-प्रमाणानि धर्मास्तिकायाऽऽदीनामेवाऽऽत्मीयानि । तथा उत्पादस्थितिभङ्गाऽऽदिपर्याया ये च द्रव्याणां धर्मास्तिकायाऽऽदीनां, तान्विचिन्तयेदिति । तत्रोत्पादाऽऽदिपर्यायसिद्धिः "उत्पादव्ययघ्नौव्ययुक्तं सत्" इति वचनात् ।

मुक्ति पुनरत्र-

"घटमौलिसुवर्णार्थी, नाशोत्पादस्थितिष्वयम् ।
शोकप्रमोदमाध्यस्थं, जनो याति सहेतुकम् ॥ १ ॥
पयोव्रतो न दध्यत्ति, न पयोऽस्ति दधिघ्नत ॥
अगोरसव्रतो नोभे, तस्मात्तत्र त्रयाऽऽत्मकम् ॥ २ ॥"
ततश्च धर्मास्तिकायो विवक्षितसमयसबन्धरूपापेक्षयो-
त्पद्यते, तदनन्तरातीतसमयसबन्धरूपापेक्षया तु विनश्यति,
धर्मास्तिकायद्रव्याऽऽत्मना तु नित्य इति । उक्तं च- "सर्वव्य-
क्तिषु नियत, कृणे लोण्यत्वमथ च न विशेषः । सत्योच्चित्य-
पचित्यो-राकृतिजातिव्यवस्थानात् ॥ १॥" आदिशब्दादगुरुत्वा-
दिपर्यायपरिग्रहः । चशब्दः समुच्चयार्थ इति गायार्थः ॥ ५३ ॥

किञ्च-

पंचत्थिकायमद्भ्यं, दोगमणाडनिहणं जिणक्खायं ।

नामाङ्गेअविहिंशं, ति विहमहोदोगनेआइ ॥ ५४ ॥

पञ्चास्तिकायमयं लोकमनाद्यनिधन जिनाऽऽख्यातमिति, क्रिया पूर्ववत् । तत्रास्तय प्रदेशा, तेपा काया अस्तिकायाः, पञ्च च ते अस्तिकायाश्चेति विग्रहः । एते च धर्मास्तिकायाऽऽदयो गत्याद्युप-
ग्रहकरा ज्ञेया इति ।

उक्तं च-

"जीवानां पुञ्जानां च, गत्युपग्रहकारणम् ।
धर्मास्तिकायो ज्ञानस्य, दीपश्चलुप्ततो यथा ॥ १ ॥
जीवानां पुञ्जानां च, स्थित्युपग्रहकारणम् ।
अधर्मः पुरुषस्येव, तिष्ठासौरवनि समा ॥ २ ॥
जीवानां पुञ्जानां च, धर्माधर्मास्तिकाययोः ।
यादराणां घटो यद्द-दाकाशमवकाशदम् ॥ ३ ॥
ज्ञानाऽऽत्मा सर्वभावज्ञो, भोक्ता कर्ता च कर्मणाम् ।
नानाससारिमुक्ताऽऽख्यो, जीव प्रोक्तो जिनाऽऽगमे ॥ ४ ॥
स्पर्शरसगन्धवर्ण-शब्दमूर्त्तिस्वभावका ।
सङ्घातभेदनिष्पन्ना, पुञ्जला जिनदेशिताः ॥ ५ ॥

तन्मय तदात्मकम्; लोकयत इति लोकस्तम्, कावत किंपूत-
मिति १, अत आह-अनाद्यनिधनम्-अनाद्यपर्यवसितमित्यर्थः ।

अनेनेश्वराऽऽदिकृतव्यवच्छेदमाह । असावपि दर्शनभेदाच्चि-
पचेत्यन आह-जिनाऽऽख्यातं तीर्थकरप्रणीतम् ।

आह-जिनदेशितानीत्यस्माच्चिनप्रणीतधर्माधिकारोऽनुवर्त्तन एव,
ततश्च जिनाऽऽख्यातमित्यनिरिच्यते । न । अस्याऽऽदरव्याप-
नार्थत्वात्, आदरव्यापनाऽऽदौ च पुनरुक्तदोषानुपपत्तेः ।

तथोक्तम्-

"अनुवादाऽऽदरवीप्सा-भृशार्थविनियोगहेत्वसूवाप्तु ।

ईयत्संभ्रमविस्मय-गणनस्मरणे न पुनरुक्तम्" ॥ १ ॥

तथा-नामाऽऽदिभेदविहित भेदतो नामाऽऽदिभेदावस्थापि-
तमित्यर्थः ।

उक्तञ्च-

"नाम उवणा दविण, खेत्तं काले जवे च भावे य ।

पञ्चवल्लोगे य तहा, अछविहो लोगनिक्खेयो ॥ १ ॥"

प्रायार्थश्चतुर्दिशतिस्तवविवरणादवसेयः ।

साम्प्रत क्षेत्रलोकमधिष्ठयाऽऽह-त्रिविध विप्रकारम्, अधो-
लोकभेदाऽऽदीनि प्राकृतशैल्याऽधोदोकाऽऽदिभेदम्, आदिश-
ब्दाच्चिर्यगूर्ध्वलोकपरिग्रहः । इति गायार्थः ॥ ५४ ॥

किं च-तस्मिन्नेव क्षेत्रलोके इदं चेदं च विचिन्तयेदिति

प्रतिपादयन्नाह-

खिइवल्लयदीवसागर-निरयविमाणजवणाइसंठाणं ।

वोमाइपड्डाणं, निच्चं लोगड्डिइविहाणं ॥ ५५ ॥

क्षितिचल्यद्वीपसागरनिरयविमानजवनाऽऽदिसस्थान, तत्र क्षि-
तय खलु धर्माऽऽद्या ईपत्राभारावसाना अष्टौ भूमयः परिगृ-
ह्यन्ते । चलयानि घनोदधिघनवातननुवाताऽऽत्मकानि धर्माऽऽ-
दिसप्तपृथिवीपरिक्रोपीण्येकविंशतिः । द्वापा जम्बूद्वापाऽऽद्यः
स्वयम्भूरमण्द्रीपान्ता असङ्ख्येया । सागरा लवणसागराऽऽ-
द्य स्वयम्भूरमणसमुद्रपर्यन्ता असङ्ख्येया एव । निरयाः
सीमन्तकाऽऽद्या अप्रतिष्ठानावसानाः सङ्ख्येया ।

यत उक्तम्-

"नीसा य पन्नवीसा, पनरम य दसेव मयसहस्साइ ।

तिन्नेग पचूण, पच य नरगा जहा कमसो ॥ १ ॥

विमानानि ज्योतिष्काऽऽदिसवन्धीन्यनुत्तरविमानान्तान्यस-
ङ्ख्येयानि, ज्योतिष्कविमानानामसङ्ख्येयत्वात् ।

भवानानि भवनवास्यालयलक्षणानि असुराऽऽदिदशतिकाय-
सबन्धानि सङ्ख्येयानि ।

उक्तं च-

"सत्तेव य कोलीओ, इवति वावत्तरि सयसहस्सा ।

एसो जवणसमासो, जवणवतीण वियाणेज्जा ॥ १ ॥"

आदिशब्दादसङ्ख्येयव्यन्तरनगरपरिग्रहः ।

उक्तं च-

"हेट्टेवरि जोदणसय-रहिए रयणाए जोयणमहस्से ।

पढमे घतरियाण, जोमा णगरा असखेज्जा ॥ १ ॥"

ततश्च क्षितयश्च चलयानि चेत्यादिद्वन्द्वः । एतेषां मस्थानमाका-
शविशेषवृत्तण, विचिन्तयेदिति । तथा व्योमाऽऽदिप्रतिष्ठान-
मित्यत्र प्रतिष्ठिति प्रतिष्ठान, भावे ल्युट् । व्योम आकाशम् । आ-
दिशब्दाद्वाताऽऽदिपरिग्रहः । व्योमाऽऽदौ प्रतिष्ठानमस्येति व्यो-
माऽऽदिप्रतिष्ठान, लोकस्थितिविधानमिति योगः । विधिर्ये-
धान, प्रकार इत्यर्थः । लोकस्य स्थिति लोकस्थिति, स्थिति-
व्यवस्था मर्यादेत्यनर्थान्तरम् । तद्विधानम् । किम्भूतम्?, नित्यं
शाश्वतम् । क्रिया पूर्ववदिति गायार्थः ॥ ५५ ॥

किं च-

उपयोगलक्षणमणा-इतिहणमत्यंतरं सरीरात्रो ।

जीवमस्त्वं कारि, जोई च सयस्स कम्मस्स ॥ ५६ ॥

उपयुज्यतेऽनेनेत्युपयोग, साकारानाकाराऽऽदि । उक्तं च-“स द्विविधोऽष्टचतुर्जैः ।” स एव लक्षणं यस्य स उपयोगवत्कृणस्तम्, जीवमिति वक्ष्यति । तथा-अनाद्यनिधनम् अनाद्यपर्यवसितं, जवापवर्गप्रवाहोपकृत्या नित्यमित्यर्थः । तथाऽर्थान्तरं पृथग्भूतं, कुतः ? शरीरात्, जाताधेकवचनम्-शरीरेभ्य औदारिकाऽऽदिभ्य इति । किमिति ? अन आह-जीवति, जिविष्यति, जिवितवान् वा जीव इति, तम् । किंभूतमिति ? अन आह-अरूपिणममूर्तमित्यर्थः । तथा कर्त्तारं निर्वर्त्तकं, कर्मण इति गम्यते । तथा भोक्ता-रमुपजोक्तारम्, कस्य ?-स्वकस्य आत्मायस्य, कर्मणो ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदेरिति गाथाऽर्थः ॥ ५६ ॥

तस्म य सकम्मजणिअं, जम्माज्जलं कसायपायालं ।

वसणसयसावयमणं, मोहाऽऽवत्तं महाभीमं ॥ ५७ ॥

तस्य च जीवस्य च, स्वकर्मजनितम्-आत्मीयकर्मनिर्वर्त्तितम् । कम ?-संसारसागरमिति वक्ष्यति । किंभूतम् ? जन्माऽऽदिजलं, जन्म प्रतीतम् ; आदिशब्दाज्जलमरणपरिग्रहः । एतान्येवातिबहु-न्वाज्जलमिव जलं यस्मिन्स तथाविधस्तम् । तथा कपायपाताल-कपायाः पूर्वोक्ता, त एवागाधजवजननसामान्येन पातालमिव पातालं यस्मिन्स तथाविधस्तम् । तथा व्यसनशनश्वापदवन्तम्-व्यसनानि दुःखानि, श्नाऽऽदीनि वा, तथा तान्येव पामाहेतुत्वात् श्वापदानि, तान्यन्य विद्यन्ते इति तद्वाम्, तं, (मणं ति) दे-जीशब्दो मत्वर्थीयः । उक्तं च-“मतुवत्थस्मि मुणेज्जह, आलं जलं मणं च मणुय च” इति । तथा मोहाऽऽवत्तम्-मोहो मोहनीय कर्म, तदेव तत्र विशिष्टमिजनकत्वात् आवर्त्तो यस्मिन् स तथावि-धस्तम् । तथा महाभीमम्-अतिभयानकमिति गाथाऽर्थः ॥ ५७ ॥

किं च-

अन्नाणमारुपरिअ-संजोगविओगवीडसंताणं ।

संसारसागरमणो-रपरममुहं विचेतिज्जा ॥ ५८ ॥

अज्ञान ज्ञानाऽऽवरणकर्मोदयजनित आत्मपरिणामः, स एव तत्प्रेरकत्वात्मारुतो वायु, नेनेरेत्, प्रेरितः, क ?-संयोगवियोग-वाचिमन्तानो यस्मिन्स तथाविधस्तम् । तत्र संयोग केनचि-त्सह मयन्व, वियागस्तेनैव विप्रयोग । एतावेव सततप्रवृत्त-त्वाद्धीचय क्रमेयस्त्प्रवाहः सन्तान इति भावना । संसरण सं-सार सागर इव संसारसागरस्तम् । किंभूतम् ?-“अणोरपरं” अनाद्यपर्यवसितम्, अशुभमशोभन, विचिन्तयेत्, तस्य गुणर-हितस्य जीवस्येति गाथाऽर्थः ॥ ५८ ॥

तस्म य संतण्णमहं, सम्पदसणमुवंधणं अणहं ।

नाणमयकवधानं, चान्तिमयं महापोअं ॥ ५९ ॥

तस्य च संसारसागरस्य, सन्तरणमहं सन्तरणममर्थ, पो-तमिति वक्ष्यति । किंविशिष्टम् ? सम्यग्दर्शनमेव शोभन वन्धन यस्य स तथाविध, तम् अनघम्-अपापम् । ज्ञान प्रतीति, तन्म-यस्त्वान्मक, कर्णधारो नियामकविशेषो यस्य यस्मिन् वा स तथाविधस्तम्, चान्तिं प्रतीतम् तदात्मकम् । महापोतमिति महावाहिप्रमः किंश पूर्ववदिति गाथाऽर्थः ॥ ५९ ॥

संवरकयनिच्छिडं, तवपवणाऽऽविच्छजवपतरवेगं ।

वेरगमगपदिअं, विमुत्तिआवीडनिक्खोहं ॥ ६० ॥

वडाऽऽश्रवनिरोधः संवरः, तेन कृतं निश्छिडम्, स्थगितरम्भमि-त्यर्थः । अनशनाऽऽदित्तक्षणं तपः, तदेवेष्टपुर प्रति प्रेरकत्वात् पवन इव तपःपवनः, तेनाऽऽविच्छस्य प्रेरितस्य, जवनतरः शीघ्रतरः, वेगो रयो यस्य स तथाविधस्तम् । तथा विरामस्य भावो वैराग्यं, तदेवेष्टपुरप्रापकत्वाद् मार्ग इव वैराग्यमार्गः, त-स्मिन् पतितो गतस्तम् ; तथा विभ्रोतसिका अपत्यानानि, एता एवेष्टपुरप्राप्तिविघ्नेहेतुत्वाद्धीचय इव विभ्रोतसिकावीचयः, ता-मिनिक्खोभ्य निष्प्रकम्पस्तमिति गाथाऽर्थः ॥ ६० ॥

एवमभूतं पोतम् । किम् ?-

आरोहुं मुणिवणिआ, महग्घसीलंगरणपणिपुअं ।

जह तं निव्वाणपुरं, सिग्घमविग्घेण पावंति ॥ ६१ ॥

आरोहुमित्यारुह्य, के ? मुनिवणिजः-मन्यन्ते जगतस्त्रिकालाव-स्थामिति मुनयः, त एवानिनिपुणमायव्ययपूर्वकप्रवृत्तेर्वणिज इव मुनिवणिजः । पोत एव विशेष्यते-महार्थाणि महार्हाणि, शी-लाङ्गानि पृथिवीकायसमारम्भपरित्यागाऽऽदीनि वदयमाणलं-क्षणानि, तान्येवैकान्तिकाऽऽन्यन्तिकसुखहेतुत्वाद्धीचयः, तै प्रति-पूर्णं भूतस्तम् । यथा येन प्रकारेण, तत्प्रक्रान्तं, निर्वाणपुरं सि-द्धिपत्तनं परिनिर्वाणपुरं वेति पाठान्तरम् । शीघ्रम् आशु, स्वल्पे-न कालेनेत्यर्थः । अविच्छेदान्तगयमन्तरेण, प्राप्नुवन्त्यासादय-न्ति, तथा विचिन्तयेदिति वर्त्तते । इत्यर्थं गाथाऽर्थः ॥ ६१ ॥

तस्य य तिरयणविणिओ-गमऽअमेगंतिअं निरावाहं ।

साहाविअं निरुवमं, जह सुक्खं अक्खयमुव्विंति ॥ ६२ ॥

तत्र च परिनिर्वाणपुरे, त्रिरत्नविनियोगाऽऽमकमिति-त्रिणि र-त्नानि ज्ञानाऽऽदीनि, विनियोगत्रैषा क्रियाकरणं, ततः प्रसूनेस्तदा-त्मकमुच्यते । तथैकान्तिकमिति-एकान्तभावि, निरावाधमित्या-वाधारहितं, स्वाभाविकं न कृत्रिमम्, निरुपममुपमाऽनीतमिति । उक्तं च-“ए वि अत्थि माणुसाणं, त सोक्खं” इत्यादि । यथा येन प्रकारेण, सौख्यं प्रतीतम्, अक्षयमपर्यवसानम्, उपर्यान्त सामीप्येन प्राप्नुवन्ति, क्रिया प्राप्त्वदिति गाथाऽर्थः ॥ ६२ ॥

किं बहुणा सत्त्वं चिअ, जीवाडपयत्थवित्त्यरेवेअं ।

मव्वनयममुहमयं, जाज्जा ममयमव्भावं ॥ ६३ ॥

किं बहुना ज्ञापितेन ? सर्वमेव निरवशेषमेव, जीवाऽऽदिपदार्थ-विस्तरापेक्ष-जीवाजीवाऽऽश्रवणवसंवरनिर्जराभोक्ताऽऽस्वप-दार्थप्रपञ्चसमन्वितं, समयसङ्घावमिति योगः । किंविशिष्टम् ?-सर्वनयसमूहाऽऽन्मकं स्रव्यान्तिकायाऽऽदिनयनज्ञानमयमित्यर्थः । व्याप्यविचिन्तयेदिति भावना । समयसङ्घाव सिद्धा-न्तार्थमिति वृद्धयम् । अय गाथाऽर्थः । गतं ध्यातव्यद्वारम् ॥ ६३ ॥

(१२) साम्प्रनं येऽस्य ध्यानारस्तान्प्रतिपादयन्नाह-

सव्वप्पमायगहिआ, मुणओ खीणोवसंतमोहा य ।

जायारो नाणधणा, धम्मज्झाणस्स निदिट्ठा ॥ ६४ ॥

प्रमाद मयाऽऽदय । यथोक्तम्-“मज्ज विमयकमाया, निहा विकट्टा य पंचमी भणिथा ।” सर्वप्रमादः रहिता सर्वप्रमाद-रहिताः, अप्रमादचन इत्यर्थः । मुनयः साधवः ज्ञानोपशान्तमा-

हाभ्येति-क्रीणमोहाः कृपकनिर्ग्रन्था, उपशान्तमोहा उपशाम-
कनिर्ग्रन्थाः। चक्षुष्यादन्ये चाप्रमादिन, ध्यातारश्चित्तकाः, धर्म-
ध्यानस्येति सवन्धः। ध्यातार एव विशेष्यन्ते-ज्ञानधना ज्ञान-
विष्ठाः, विपश्चित इत्यर्थः। निर्दिष्टाः प्रतिपादिताः, तीर्थकरण-
धरैरिति गाथाऽर्थः ॥६४॥ उक्ता धर्मध्यानस्य ध्यातारः।

साम्प्रतं शुक्लध्यानस्याप्याद्यभेदद्वयस्याविशेषणैत-
एव यतो ध्यातार इत्यतो नान्ये पुनरभिधेया
अविष्यन्तीति लाघवार्थं चरमनेष्टव्यस्य
च प्रसङ्गत एतानेवाभिधित्सुराह-

एष वि य पुत्राणं, पुत्रधरा सुप्पसत्थसंघयणा ।

सुन्द सजोगानोगा, मुक्काण पराण केवल्लिणो ॥ ६५ ॥

एत एव येऽनन्तरमेव धर्मध्यानध्यातार उक्ता, पूर्वयोऽरित्याद्य-
बोद्धव्योः शुक्लध्यानभेदयोः पृथक्त्ववितर्कं सविचारम्, एकत्व-
वितर्कमविचारमित्यनयोः, ध्यातार इति गम्यते। अयं पुनर्विशेष-
पूर्वधराश्चतुर्दशपूर्वविदस्तदुपयुक्ताः, इदं च पूर्वधराविशेषण-
मप्रमादवतामेव वेदितव्यम्, न निर्ग्रन्थानां, माषतुपमरुदेव्यादी-
नामपूर्वधराणामपि तदुपपत्तेः। सुप्रशस्तसहनना इत्याद्यसहन-
नयुक्ताः, इदं पुनरोद्यत एव विशेषणमिति। तथा द्वयोः शुक्लधर्मोः,
परयोरुत्तरकावभाविनोः प्रधानयोर्धा सूक्ष्मक्रियानिवृत्तिव्युपर-
तक्रियाप्रतिपातिलक्षणयोर्थथासङ्गं सयोग्ययोगिकेवल्लिणोः,
ध्यातार इति योगः। एव च गम्यते-“सुकज्जाणाइडुगवोलीणस्स
ततियमपत्तस्स एयाए जाणंतरियाए वट्टमाणस्स केवल्लणा
समुपज्झइ, केवल्लियसुक्कलेसो अज्जाणो यो जाव सुहुमकिरिय-
मनियद्वि त्ति” गाथाऽर्थः ॥ ६५ ॥ उक्तमानुषाङ्गिकम्।

(१३) इदानीमवसरप्राप्तमनुप्रेक्षाद्वार व्याचिख्या-

सुरिदमाह-

जाणोवरमे वि मुणी, निच्चमणिच्चाच्चित्तणोवरमो ।

होइ सुजाविअचित्तो, धम्मज्जाणेण जो पुण्वि ॥६६॥

इह ध्यान धर्मध्यानमजिगृह्यते, तदुपरमेऽपि तद्विगमेऽपि,
मुनिः साधु, नित्य सर्वकालम्, अनित्याऽऽदिचिन्तनोपरमो जव-
ति। आदिशब्दादनित्याशरणैकत्वससारपरिग्रहः। एताश्चतस्रोऽ-
नुप्रेक्षा भावयितव्याः, एतज्जनसप्रयोगकिंविषयसुखसंपद इत्या-
दिना ग्रन्थेन। फलं चासा सचित्ताऽऽदिध्वनभिश्चरुभवनिर्वेदादि-
ति ज्ञावनीयम्। अथ किंविशिष्टोऽनित्याऽऽदिचिन्तनोपरमो भ-
वति?, अत आह-सुभाविताच्चित्तं सुभाविताच्चित्तःकरणं, केन?,
धर्मध्यानेन प्राह्निरूपितस्वरूपेण, य कश्चित्, पूर्वमादाविति
गाथाऽर्थः ॥ ६६ ॥ गतमनुप्रेक्षाद्वारम्।

अधुना श्रेयाद्वारप्रतिपिपादयिषयाऽऽह-

हुंति कम्मविमुक्काउ, श्रेसाओ पीअपम्हसुक्काओ ।

धम्मज्जाणोवगय-स्स तिव्वमंदाइभेआओ ॥ ६७ ॥

इह भवन्ति संजायन्ते, क्रमविशुद्धा परिपाटिविशुद्धा, का?,
श्रेयाः। ताश्च पीतपद्मशुक्लाः। एतदुक्तं जवति-पीतलेइयाया
पद्मलेइया विशुद्धा, तस्या अपि शुक्ललेइयेति क्रमः। कस्यैता
भवन्ति?, अत आह-धर्मध्यानोपगतस्य, धर्मध्यानयुक्तस्येत्यर्थः।
किंविशिष्टाश्चैता भवन्ति?, अत आह-तीव्रमन्दाऽऽदि-
भेदा इति। तत्र तीव्रभेदाः पीताऽऽदिस्वरूपेणान्याः, मन्द-
भेदास्त्वाद्याः। आदिशब्दान्धम्यमपत्तपरिग्रहः। अथवौषत

एव परिणामविशेषात् तीव्रमन्दाऽऽदिभेदा इति गाथा-
ऽर्थः ॥ ६७ ॥ उक्त श्रेयाद्वारम्।

इदानीं लिङ्गद्वार विवृण्वन्नाह-

आगमउवप्साऽऽणा-निसगओ जं जिणप्पणीयाणं ।

जावाणं सद्दहणं, धम्मज्जाणस्स तं लिंगं ॥ ६८ ॥

इहाऽऽगमोपदेशाऽऽज्ञानिसर्गतो यज्जिनप्रणीतानां तीर्थद्वार-
रूपितानां, भावानां ख्याऽऽदिपदार्थानां, श्रद्धानम-भवितथा
एत इत्यादिलक्षणं, धर्मध्यानस्य, तद्विद्ममिति। तच्च श्रद्धा-
नेन लिङ्गयते धर्मध्यानीति। इह चाऽऽगमः सुप्रमेव, त-
दनुसारेण कथनमुपदेशः, आज्ञा त्वर्थः, निसर्गः स्वभाव इति
गाथाऽर्थः ॥ ६८ ॥

किं च-

जिणसाहुगुणुक्कित्तण-पमंसणादाणविणयसंपन्नो ।

सुअसीलसंजमरओ, धम्मज्जाणी मुण्यवओ ॥ ६९ ॥

जिनसाधुगुणोत्कीर्तनप्रशसादानविनयसंपन्नः। इह जिनसाधव-
प्रतीता, तद्गुणाश्च निरतिचारसम्यग्दर्शनाऽऽदयः, तेषामुत्कीर्तन-
सामान्येन सशब्दनमुच्यते। प्रशंसा त्वहो श्लाघनया भक्तिपू-
र्विका स्तुति, विनयोऽच्युत्यानाऽऽदिदानमशनाऽऽदिप्रदानम्;
एतत्संपन्न एतत्समन्वितः। तथा श्रुतशीलसयमरत-तत्र श्रुत-
सामायिकाऽऽदिबिन्दुसारान्तः, शीलं व्रताऽऽदिसमाधानलक्षणं,
सयमस्तु प्राणातिपाताऽऽदिनिवृत्तिलक्षणं। यथोक्तम्-पञ्चाऽऽ-
श्रवादित्यादि। एतेषु ज्ञावतो रतः, किम्?, धर्मध्यानी विद्वा-
तव्य इति गाथाऽर्थः ॥ ६९ ॥ गतं लिङ्गद्वारम्।

(१४) अधुना फलद्वारावसरः। तच्च लाघवार्थं शुक्लध्यानफलधाधि-
कारे वक्ष्यतीति। उक्त धर्मध्यानम्। इदानीं शुक्लध्यानावसर इत्य-
स्य चान्वर्थं प्राप्तिरूपित एव। इहापि च भावनाऽऽदीनि फला-
न्तानि ताव्येव द्वादश द्वाराणि भवन्ति। तत्र भावनादेशकालाऽऽ-
सनविशेषेषु धर्मध्यानादस्याविशेष एवेत्यतस्तान्यनाइत्याऽऽ-
लम्बनाऽऽदीन्यजिधित्सुराह-

अह खंतिमहवऽज्जन-मुत्तीओ जिणमयप्पहाणाओ ।

आलंणणेहि जेहिं, सुक्कजाणं समारुहऽ ॥ ७० ॥

अथेत्यासनविशेषाऽऽनन्तर्ये, क्वात्तिमादेवाऽऽर्जवमुक्त्यः-क्रोधमा-
नमायाहोजपरित्यागरूपाः। परित्यागश्चाक्रोधेन वृत्तनम्, उदयनि-
रोध, उदीरणस्य च विफलीकरणमिति। एव मानाऽऽदिध्वपि भाव-
नीयम्। एता एव क्वात्तिमादेवाऽऽर्जवमुक्तयो विशेष्यन्ते-जिनम-
तप्रधाना इति-जिनमते तीर्थकरदर्शने, कर्मक्षयहेतुतामधिकृत्य
प्रधानाः जिनमतप्रधाना। प्राधान्यं चाऽऽसामकपाय चारित्र्यम्,
चारित्र्याच्च निश्चयतो मुक्तिरिति कृत्वा। ततश्चैता आलम्बनानि प्रा-
प्तिरूपितशब्दार्थानि, यैरालम्बनैः करणभूतैः शुक्लध्यानसमारो-
हति। तथाच क्वात्त्याद्यालम्बन एव शुक्लध्यानमासादयति, नान्य-
इति गाथाऽर्थः। व्याख्यात शुक्लध्यानमधिकृत्याऽऽलम्बनद्वारम्।
(शुक्लध्यानभेदाश्च ‘सुकज्जाण’ शब्दे विलोकनीयाः)

साम्प्रतं क्रमद्वारावसर-क्रमध्याऽऽद्ययोर्द्वयो-

धर्मध्यान एवेति। इह पुनरयं विशेषः-

तिहुयणविमयं कपमो, संखिविअ मणं अणुम्मि ठण्णमत्तो ।

भायइ सुनिप्पकंपो, जाण अमणो जिणो होइ ॥ ७१ ॥

त्रिभुवनमधस्तिर्यगूर्ध्वलोकभेदः, तद्विषयो गोचर आलम्बन

यस्य, मनस इति योगः। तत् त्रिभुवनविषय, क्रमशः क्रमेण, परिपा-
ठ्या प्रतिवस्तुत्यागवृत्तणया, सत्किप्य संकोच्य, किम्?, मनः-अ-
न्त-करणम् । क?, अणौ परमाणौ, विधायेति शेषः । क?, छद्मस्थः
प्राङ्निरूपितशब्दार्थः । ध्यायति चिन्तयति, सुनिष्प्रकम्पोऽतीव
निश्चल इत्यर्थः । ध्यानं शुक्लं, ततोऽपि प्रयत्नविशेषान्मनः अप-
नीय, अमना अविद्यमानान्त-करणो, जिनो भवत्यर्हन् भवति,
चरमयोद्धेयोर्ध्यातेति वाक्यशेषः । तत्राप्याद्यस्यान्तर्मुहूर्त्तन
शैलेशीमप्राप्तस्तस्वां च द्वितीयस्येति गाथाऽर्थः ॥७१॥

आह-कथं पुनः उद्मस्थः त्रिभुवनविषयं मनः सत्किप्याणौ
धारयति, केवली वा ततोऽप्यपनयति ? (अत्र दृष्टान्तः 'जिण-
विज्ज' शब्दे तृतीयज्ञाने १५०६ पृष्ठे गतः)

अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तान्तरमभिधातुकाम आह-

ओसारिण्धणभरो, जह परिहाइ कम्मसो दुआसो वा ।
योविधणावसेसो, निव्वाइ तओऽवणीओ अ ॥ ७२ ॥

अपसारितेन्धनभरः-अपनीतदाह्यसघातः, यथा परिहीयते
हानिं प्रपद्यते, क्रमशः क्रमेण, हुताशो वह्नि, वा विकल्पार्थः, स्तो-
केन्धनावशेषः हुताशनमात्रं भवति, तथा निर्वाति विध्यापय-
ति, ततः स्तोकेन्धनादपनीतश्चेति गाथाऽर्थः ॥७२॥

अस्यैव दृष्टान्तस्वोपनयमाह-

तह विसण्धणहीणो, मणोहुआसो कमेण तणुअम्मि ।
विसण्धणं निरुज्ज, निव्वाइ तओऽवणीओ अ ॥ ७३ ॥

तथा विषयेन्धनहीनो गोचरेन्धनहीन इत्यर्थः । मन एव
हु स्त्रदाहकारणत्वाद् हुताशो मनोहुताशः, क्रमेण परिपाठ्या,
तनुके क्लेशे, क?-विषयेन्धने, अणावित्यर्थः । किम्?, निरुद्धते-
निश्चयेन ध्रियते, तथा निर्वाति, ततस्तस्मादणौ अपनीतश्चेति
गाथाऽर्थः ॥ ७३ ॥

पुनरप्यस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तोपनयमाह-

तोयमिव नालिआए, तत्तायसजायणोदरत्तं वा ।
परिहाइ कमेण जहा, तह जोगिमणोज्जं जाण ॥ ७४ ॥

तोयमिव, उदकमिव, नालिकायाः घटिकायाः, तथा-तप्तं च तदा-
सयभाजनं होहभाजनं, तद्गुडरस्यं, वा विकल्पार्थः । परिहीयते
क्रमेण यथा । एष दृष्टान्तः । अयमुपनयः-तथा तेनैव प्रकारेण,
योगिमन एवाऽविकलत्वाज्जलं योगिमनोज्जं, जानीहि अवबु-
ध्यस्वा तथा-अप्रमादानलतप्तजीवभाजनस्थं मनो जलं परिही-
यत इति ज्ञावना । अलमतिविस्तरेण इति गाथाऽर्थः ॥७४॥

अपनयति ततोऽपि जिनैव्य इति वचनादेव तावत्केवली
मनोयोग निरुण्णोक्तम् ।

अधुना शेषयोगानिरोधविधिमाभिधातुकाम आह-

एवं चित्रं वयजोगं, निरंजं कमेण कायजोगं पि ।

तो सेलेसु व्व थिरो, सेलेसी केवली होइ ॥ ७५ ॥

एवमेव पञ्जरेव चित्राऽऽदिदृष्टान्तैः, किम्?, वाग्योग, निरुण्णः ।
तथा क्रमेण काययोगमपि, निरुण्णोति वर्त्तते । ततः शैलेश
इव मेरुरिव, स्थिरः सन् शैलेशी केवली भवतीति गाथाऽर्थः ।
(आच०) (इह च भावार्थः 'सेलेसी' शब्दे वक्ष्यते)

(१५) इदानीं ध्यातव्यद्वारं विवृण्वन्माह-

उप्पायट्ठिभंगा-इपज्जवाणं जमेगद्वन्मि ।

नाणानयाणुसरणं, पुव्वगयसुआणुसारणं ॥ ७६ ॥

उत्पादस्थितिजङ्गाऽऽदिपर्यायाणाम्, उत्पादाऽऽद्यः प्रतीताः ।
आदिशब्दान्मूर्त्तामूर्त्तग्रहः । अमीषां पर्यायाणां, यदेकस्मिन्
रूपे अष्टात्माऽऽदौ, किम्?, नानानयैरुपस्थातिकायाऽऽदिभिः,
अनुस्मरणं चिन्तनम् । कथम्?, पूर्वगतश्रुतानुसारेण पूर्वविदः ।
मरुदेव्यादीनां त्वन्यथा । तत्किमित्याह-

सविआरमत्थवंजण-जोगतरओ तयं पढमसुकं ।

होइ पुहुत्तविअकं, सविआरमरागभावस्स ॥ ७७ ॥

सविचारम-सह विचारेण वर्त्तत इति सविचारम, "विचारोऽ-
र्थव्यञ्जनयोगसंक्रमः" इति आह च । अर्थव्यञ्जनयोगान्तरतः-अ-
र्थो द्रव्यं, व्यञ्जनं शब्दः, योगो मनःप्रभृति, एतदन्तरत
एतद्वेदेन, सविचारम, अर्थाव्यञ्जन संक्रामतीति विभाषा । तम्,
कम्?-एतत् प्रथमं शुक्लमाद्यं शुक्लं भवति । किनाम्ना?, इत्यत
आह-पृथक्त्ववितर्कं सविचारं-पृथक्त्वेन जेदेन विस्तीर्णभावेन
अन्ते वितर्कः श्रुतं यस्मिंस्तत्तथा । कस्येदं भवति?, इत्यत्रा-
ऽऽह-अरागजावस्य रागपरिणामरहितस्येति गाथाऽर्थः ॥७७॥

जं पुण सुनिष्कपं, निवायसरणप्पईवमि वित्तं ।

उप्पायट्ठिभंगा-इयाणमगमि पज्जाए ॥ ७८ ॥

अतः पुनः सुनिष्कम्पं विक्षेपरहितं, निर्वातशरणप्रदीप इव नि-
र्गतवातगृहैकदेशस्थदीप इव, चित्तमन्तःकरणं, क्व?, उत्पाद-
स्थितिजङ्गाऽऽदीनामेकस्मिन् पर्याये ॥७८॥

तत्किम्? अत आह-

अवियारमत्थवंजण-जोगंतरओ तयं विइयसुकं ।

पुव्वगयसुआलंवरण-मेगत्तविअकमवियारं ॥ ७९ ॥

अविचारमसंक्रमम्, कुतः?, अर्थव्यञ्जनयोगान्तरत इति पूर्व-
वत् । तत्, किमेवविधम्?, द्वितीयं शुक्लं भवति । किमभिधान-
मिति?, अत आह-एकत्ववितर्कमविचारं-एकत्वेनाभेदेन वितर्क-
व्यञ्जनरूपः, अर्थरूपो वा यस्य तत्तथा । इदमपि च पूर्वगतश्रुता-
ऽऽद्यस्वनम्, पूर्वगतश्रुतानुसारैरेव भवति । अविचाराऽऽदि
पूर्ववदिति गाथाऽर्थः ॥७९॥

निव्वाणगमणकाले, केवलियो दरनिरुद्धजोगस्स ।

सुहुमकिरियाऽनिअट्ठि, तइअं तणुकायकिरियस्स ॥ ८० ॥

निर्वाणगमनकाले मोक्षगमनप्रत्यासन्नसमये, केवलिन सर्वज्ञ-
स्य, मनोवाग्योगद्वये निरुद्धे सति, अर्द्धनिरुद्धकाययोगस्य, कि-
म्?, सूक्ष्मक्रियानिर्वाह-सूक्ष्मा क्रिया यस्मिन् तत्सूक्ष्मक्रिय, सूक्ष्म-
क्रियं च तदनिर्वर्ति चेति नाम-निर्वर्तितुं शीलमस्येति निर्वर्ति,
प्रवर्धमानतरपरिणामात्, न निर्वर्ति अनिर्वर्ति, तृतीय, ध्यान-
मिति गम्यते । तनुकायक्रियस्येति-तन्वी उच्छ्वासनिःश्वासाऽऽदि-
लक्षणा, कायक्रिया यस्य स तथाविधस्तस्येति गाथाऽर्थः ॥८०॥

तस्मेव य सेलेमिं, गयस्स सेलेसु व निष्कपस्स ।

वुच्चिन्नकिरिअमप्पकि-वाइ जाणं परमसुकं ॥ ८१ ॥

तस्यैव च केवलिन शैलेशी गतस्य, शैलेशी प्राग्वर्णिता, तां
प्राप्तस्य, किंविशिष्टस्य?, निरुद्धयोगत्वाच्छैलेश इव निष्कम्प-
स्य, मेरुरिव स्थिरस्येत्यर्थः । किम्?, व्यञ्जित्वानुक्रियं, योगाभावात्
अप्रतिपाति अनुपस्थित्यभावादि । एतदेव चास्य नाम, ध्यात-
परमशुक्लं, प्रकटार्थमेव तदिति गाथाऽर्थः ॥ ८१ ॥

इत्थं चतुर्विधं ध्यानमभिधायानुनैतत्प्रतिबद्धमेव वक्त-
व्यताशेषमभिधित्सुराह-

पदमं जोगे जोगे-सु वा मयं विद्वद्भोगजोगमि ।

तद्वत्तं च कायजोगे, सुकमजोगिमि अ चतुर्थं ॥ ८५ ॥

प्रथमं पृथक्त्ववितर्कं सविचारं, योगे मनआदौ, योगेषु वा
सर्वेषु, मतमिष्टम्, तस्याऽऽगमिकश्रुतपातिनः । द्वितीयम्-एकत्ववि-
तर्कमविचार, तदेकयोग एव, अन्यतरास्मिन् सहकमाभावात् ।
तृतीयं च-सूक्ष्मक्रियानिवर्ति, काययोगे, न योगान्तरे, शुक्लम्
अयोगिनि च शैवेशीकेवलनि, चतुर्थम्-व्युपरतक्रियाऽप्रति-
पाति, इति गाथाऽर्थः ॥ ८५ ॥

आह-शुक्लध्यानोपरिमभेदद्वये मनो नास्ति, अमनस्कत्वात्
केवलिनः, ध्यानं च मनोविशेषः, 'धै' चिन्तायामिति
पाठात्, तदेतत्कथम्?, इति । उच्यते-

जह उभयस्य मनो, जाणं जस्य सुनिचलं संतं ।

तह केवलिणो काओ, सुनिचलो जस्य जाणं ॥ ८६ ॥

यथा उभयस्य मनः, किम्?,-ध्यानं ज्ञेयते । सुनिचलं सत्,
तथा तेनैव प्रकारेण, योगत्वाव्यभिचारात्, केवलिनः, काय-
सुनिचलो ज्ञेयते ध्यानम् । इति गाथाऽर्थः ॥ ८६ ॥

आह-चतुर्थं निरुद्धत्वादसावपि न भवति, तथाविधजावे-
ऽपि च सर्वभावप्रसङ्गः, तत्र का वार्ता?, इत्युच्यते-

पुव्वप्पओगओ वि अ, कम्मविणिज्जरणहेउओ चावि ।

सदत्थवहुत्ताओ, तह जिणचंदागमाओ अ ॥ ८७ ॥

चित्ताभावे वि सई, सुहुमोवरयकिरियाउ जस्यति ।

जीवोवओगसन्ना-वओ जवत्थस्स जाणाई ॥ ८८ ॥

काययोगनिरोधिनो योगिनोऽयोगिनो वा, चित्ताभावेऽपि स-
ति सुद्धमोपरतक्रिये भण्यते । सुद्धमग्रहणात्सूक्ष्मक्रियानिवर्तिनो
ग्रहण, उपरतग्रहणात्पुपरतक्रियाऽप्रतिपातिनः इति ॥ पूर्वप्रयोगा-
दिति हेतुः, कुलालचक्रभ्रमणवदिति दृष्टान्तोऽन्यथा । यथा न-
क्षत्रं भ्रमणनिमित्तदण्डाऽऽदिक्रियाऽजावेऽपि भ्रमति, तथाऽस्यापि
मनःप्रभृतियोगोपरमेऽपि जीवोपयोगसङ्गावतो जावमनसो
भावात् जवत्थस्य ध्याने इति । अपिशब्दश्चोदनानिर्णयप्रथम-
हेतुसम्भावनाऽर्थः । चशब्दस्तु प्रस्तुतहेत्वनुकर्षणार्थः । एव शेष-
हेतवोऽप्यनया गाथया योजनीया ॥ विशेषस्तुच्यते-कर्मवि-
निर्जरणहेतुतथापि-कर्मविनिर्जरणहेतुत्वात्, क्षपकश्रेणिवत् ।
जवति च क्षपकश्रेण्यामिवास्य प्रवोपग्राहिकर्मनिर्जरेति
भावः । चशब्दः प्रस्तुतहेत्वनुकर्षणार्थः । अपिशब्दस्तु द्वि-
तीयहेतुसम्भावनाऽर्थः इति ॥ तथा शब्दार्थबहुत्वात्, यथैक-
स्यैव हरिशब्दस्य शकशाखासुगाऽऽदयोऽनेकेऽर्थः, एवं ध्यान-
शब्दस्यापि, न विरोधः । 'धै' चिन्तायाम्, 'स्यै' काययो-
गनिरोधे, 'धै' अयोगित्वे, इत्यादि ॥ तथा जिनचन्दाऽऽगमा-
श्चेतदेवमिति । उक्तं च-"आगमओपपत्तिश्च, सम्पूर्णं दृष्टिल-
क्षणम् । अतीन्द्रियाणामर्थानां, सङ्गावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥"
इत्यादि गाथाद्वयार्थः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ उक्तं ध्यातव्यद्वारम् ।

ध्यातारस्तु धर्मध्यानाधिकारे उक्तः ।

अधुनाऽनुप्रेक्षाधारमुच्यते-

सुकज्जाणसुभाविसि-चित्तो चित्ते जाणविगमे वि ।

निअयमणुपेहाओ, चत्तारि चरित्तसंपन्नो ॥ ८९ ॥

शुक्लध्यानसुभावितचित्तश्चिन्तयति ध्यानोपरमेऽपि नियतमनु-
प्रेक्षाश्चतस्रश्चारित्रसंपन्नः, तस्य परिणामरहितस्य तदभावादि-
ति गाथाऽर्थः ॥ ८९ ॥

ताश्चैताः-

आसवदारावाए, तह संसारसुहाणुजावं च ।

जवसंताणमणं, वत्थुणं विपरिणामं च ॥ ९० ॥

आश्रवद्वाराणि मिथ्यात्वाऽऽद्रीनि, तदपायान् तु सप्तक्षणात्; त-
था-संसारसुहाणुभावः च "असुमानुभाववध्री संसारो" इत्या-
दि । जवसन्तानमनन्त भाविनारकाऽऽद्यपेक्षया । वस्तूनां विपरि-
णामश्च सचेतनाचेतनानाम्; "सर्वदृष्टाणाणि असासयाणि" इत्या-
दि । एताश्चतस्रोऽप्यपायाश्च मानन्तविपरिणामानुप्रेक्षा आश्र-
वमेदसगता एव दृष्टव्याः । इति गाथाऽर्थः ॥ ९० ॥ उक्तम-
नुप्रेक्षाधारम् ।

इदानीं देश्याद्वाराभिधित्सयाऽऽह-

सुक्काए लेसाए, दो तद्वत्तं परमसुकज्जेसाए ।

थिरयाजिअसेलेमं, लेसाईत्तं परमसुकं ॥ ९१ ॥

सामान्येन शुक्लायां देश्यायां, द्वे आद्ये उक्तद्वक्षणे, तृतीयमु-
क्तक्षणेमेव, परमशुक्लदेश्यायां स्थिरताजितशेषेश मेरोरपि
निष्प्रकम्पतरमित्यर्थः । देश्याऽनीत परमशुक्ल चतुर्थमिति
गाथाऽर्थः ॥ ९१ ॥ उक्तं देश्याधारम् ।

इदानीं लिङ्गद्वार विवर्णयिषुस्तेषां नामप्रमाण-
स्वरूपगुणभावनार्थमाह-

अवहासंमोहविवे-गनुसग्गा तस्स हुंति द्विगाई ।

द्विगिज्जइ जेहिं मुणी, सुक्कज्जाणोवगयचित्तो ॥ ९२ ॥

चालिज्जइ वीहेइ व, धीरो न परीसहोवसग्गेहि ।

सुहुमेसु न संमुच्छइ, जावेसु न देवमायासु ॥ ९३ ॥

देहविवित्तं पिच्छइ, अप्पाणं तह य सव्वसंजोगे ।

देवोवहिनुस्सग्गं, निस्संगो सव्वहा कुणइ ॥ ९४ ॥

अवधासमोहविवेकव्युत्सर्गः, तस्य शुक्लध्यानस्य, भवन्ति द्वि-
ङ्गानि, लिङ्गघटे गम्यते यैर्मुनिः । शुक्लध्यानोपगतचित्त इति
गाथाऽङ्कारार्थः ॥ ९२ ॥ अधुना जावार्थमाह-चाल्यते ध्यानात्
परीसहोपसर्गैर्विज्जेति वा धीरो बुद्धिमान्स्थिरो वा, न तेन्य इत्यव-
धलिङ्गम् । सूक्ष्मेध्वत्यन्तगदनेषु न समुह्यति-न संमोहमुपगच्छ-
ति, भावेषु पदार्थेषु, न देवमायास्वनेकरूपास्त्वित्यसमोदलिङ्गम्,
इति गाथाऽर्थः ॥ ९३ ॥ देहद्विविक्तं पश्यति आत्मानं, तथा च
सर्वसयोगानिति विवेकलिङ्गम् । देहोपधिव्युत्सर्गं नि सङ्गं स-
र्वथा करोतीति व्युत्सर्गलिङ्गमिति गाथाऽर्थः ॥ ९४ ॥ गत
द्विङ्गद्वारम् ।

साम्प्रत फलद्वारमुच्यते । इह च लाघवार्थं प्रथमोपन्यस्तं
धर्मफलमभिधाय शुक्लध्यानफलमाह, धर्मफ-

लानामेव बुद्धतराणामाद्यशुक्लद्वयफ-

लत्वादत आह-

हुंति सुजाऽऽसवमंवर-विणिज्जराऽपरमुहाई विवताई ।

जाणवरस्स फलाई, सुहाणुवंधीणि धम्मस्स ॥ ९५ ॥

जवन्ति शुभाऽऽश्रवसवरनिर्जरा मरुस्थानि-शुभाऽऽश्रवः-
पुण्याऽऽश्रवः, सम्बरः-अशुभकर्माऽऽगमनिरोधः, विनिर्जरा-
कर्मकृत्यः, अमरसुस्थानि-देवसुस्थानि । एतानि च दीर्घस्थिति-
विशुद्धपुपाताज्या विपुलानि दिस्तीर्णानि, ध्यानवरस्य ध्या-
नप्रधानस्य, फलानि शुभानुबन्धीनि सुकुलप्रत्ययानि पुनर्बो-
धिलाभजोगप्रव्रज्याकेवलशैलेइयपवर्गानुबन्धीनि, धर्मध्यानस्ये-
ति गाथाऽर्थः ॥ ६५ ॥ उक्तानि धर्मध्यानफलानि ।

अधुना शुक्लमधिकृत्याऽऽह-

ते अ विसेसेण सुहा-ऽऽमवादत्रोऽणुत्तरामरमुहं च ।

दुहं सुकाण फलं, परिनिव्वाणं परिह्वाणं ॥ ६६ ॥

ते च विशेषेण शुभाऽऽश्रवाऽऽदयोऽनन्तरोदिताः, अनुत्तरामर-
मुख च, द्वयोः शुक्लयोः, फलमाद्ययोः । परिनिव्वाणं मोक्षगमनं
(परिह्वाणं ति) चरमयोर्द्वयोरिति गाथाऽर्थः ॥ ६६ ॥

अथवा सामान्येनैव संसारप्रतिपक्षभूते एते इति-
दर्शयति-

आसवदारा संसा-रहेजत्रो जंन धम्मसुकेसु ।

संसारकारणाइं, न तो धुवं धम्मसुकाइं ॥ ६७ ॥

आश्रवद्वाराणि संसारहेतवो वर्तन्ते, तानि च यद् यस्मात्
धर्मशुक्लयोर्भवन्ति । संसारकारणानि न तस्माद् धुवं नियमेन
धर्मशुक्लानि । इति गाथार्थः ॥ ६७ ॥

(१६) संसारप्रतिपक्षतया च मोक्षहेतु-

ध्यानमित्यावेदयन्नाह-

संवरविणिज्जराओ, मुखस्स पडो तवो तासिं ।

जाणं च पहाणंगं, तवस्स तो मुखवेज्ज तं ॥ ६८ ॥

संवरविनिर्जरे मोक्षस्य पन्था-अपवर्गस्य मार्गः, तप-पन्थाः
मार्गः, तयोः संवरनिर्जरायोः । ध्यानं च प्रधानाङ्गं तपस आन्त-
रकारणत्वात् । ततो मोक्षहेतुस्तद् ध्यानमिति गाथाऽर्थः ॥ ६८ ॥

अमुमेवार्थं सुखप्रतिपक्षये दृष्टान्तैः प्रतिपादयन्नाह-

अंवरलोहमहीणं, कमसो जह मलकलंकपंकाणं ।

सोज्जावणयणसोसे, साहंति जलानलाइच्चा ॥ ६९ ॥

अम्बरलोहमहीनां वस्त्रलोहकृतितीनां, क्रमशः क्रमेण, यथा म-
लकलङ्कपङ्कानां यथासख्य शोष्यापनयनशोपान् यथासख्य-
मेव, साधयन्ति निर्वर्तयन्ति, जलानलाऽऽदित्याः । इति गा-
थाऽर्थः ॥ ६९ ॥

तह मुज्जाइसमत्था, जीवंवरलोहमेइणियगाणं ।

जाणजलानलसूरा, कम्ममलकलंकपंकाणं ॥ ७० ॥

तथा शोष्यादिसमर्था जीवाम्बरलोहमदिनीगनानां ध्यानमेव
जलानलसूर्याः, कर्मैव मलकलङ्कपङ्काः, तेषामिति गाथाऽर्थः
॥ ७० ॥

किञ्च-

तावो सोमो भेओ, जोगाणं जाणओ जहा निअयं ।

तह तवमोसजेआ, कम्मस्स वि जाणो निअमा ॥ ७१ ॥

ताप, शोषो, जेदः, योगानां, ध्यानतो ध्यानाद्, यथा नियत-
मवश्यम् । तत्र तापो दुःखं, तत एव शोषो दौर्बल्यम्, तत एव
मेढो विटारणं, योगानां वागादीनां, तथा तेनैव प्रकारेण,
तापशोषमेढा, कर्मणोऽपि भवन्ति । कस्य ?-ध्यायिन,
न यदृच्छया, नियमाद् नियमेनेति गाथाऽर्थः ॥ ७१ ॥

किं च-

जह रोगाऽऽसयसमणं, विसोसणविरेअणोसहविहीहि ।

तह कम्माऽऽमयसमणं, भाणाणसणाइजोगेहि ॥ ७२ ॥

यथा रोगाऽऽशयशमन रोगनिदानचिकित्सा, विशेषणविरेच-
नौषधविधिभिः-अभोजनविरेकौषधप्रकारैः, तथा कर्माऽऽमयश-
मनं कर्मरोगचिकित्सा, ध्यानानशनाऽऽदिभिर्योगैः, आदिशब्दाद्
ध्यानवृद्धिकारकशेषतपोभेदग्रहणमिति गाथाऽर्थः ॥ ७२ ॥

किञ्च-

जह चिरसंअयमिधण, जलणो पवणसहिओ दुअं रुहइ ।

तह कम्मिधणममिअं, खणेण जाणानलो रुहइ ॥ ७३ ॥

यथा चिरसंचितं प्रभूतकालसंचितम्, इन्धनं काष्ठाऽऽदि, ज-
लनोऽग्निः, पवनसहितो वायुसमन्वितः, द्रुत शीघ्र, दहति प्र-
स्मीकरोति । तथा दुःखतापहेतुत्वात्कर्मैवेन्धनम्, अमितमने-
कजवोपासम्, अनन्तं, क्षणेन समयेन, ध्यानमनल इव ध्यानान-
लः, असौ, दहति मस्मीकरोतीति गाथाऽर्थः ॥ ७३ ॥

जह वा घनसंघाया, खणेण पवणाहया विद्वयमिति ।

जाणपवणावहूआ, तह कम्मघणा विद्विज्जंति ॥ ७४ ॥

यथा वा घनसङ्घाताः-मेघोत्कराः, क्षणेन, पवनाहता वायुप्र-
रिताः, विद्वयं विनाशयन्ति गच्छन्ति । ध्यानपवनावधूता ध्यान-
वायुविक्रिस्ताः, तथा कर्मैव जीवस्वभावा घनाः कर्मघनाः ।

उक्तं च-

“स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्धया ।

चन्द्रिकावच्च विज्ञान, तदावरणमञ्जवत्” ॥ १ ॥

इत्यादि । विलीयन्ते विनाशमुपयान्ति, इति गाथाऽर्थः ॥ ७४ ॥

किञ्च दमन्यदिहलोकप्रतीतमेव ध्यानफलमिति दर्शयति-

न कसायसमुत्थेहि अ, वाहिज्जइ माणसेहिं दुक्खेहिं ।

ईसावितायमोगा-इएहिं जाणोपगयचित्तो ॥ ७५ ॥

न कपायसमुत्थैश्च न क्रोधाऽऽद्युद्भवैश्च, बाध्यते पीड्यते, मानसैः
दुःखैः, मानसग्रहणात्ताप इत्याद्यपि यदुक्तम्, तन्न बाध्यते, ई-
र्ष्याविषादशोकाऽऽदिभिः, तत्र प्रतिपक्षाभ्युदयोपलम्भजनितो
मत्सरविशेष ईर्ष्या, विषादो वैकल्यम्, शोको दैन्यम्, आदिश-
ब्दाद् हर्षाऽऽदिपरिग्रहः । ध्यानोपगतचित्त इति प्रकटार्थम् । अत्र
गाथाऽर्थः ॥ ७५ ॥

सीआयवायएहि अ, सारीरेहिं सुवहुण्णगारेहिं ।

जाणसुनिच्चलचित्तो, न वदिज्जइ निज्जरपेहिं ॥ ७६ ॥

इह कारणे कार्योपचाराच्चीनाऽऽतपाऽऽदिभिश्च, आदिशब्दाद्
सुदादिपरिग्रहः । शारीरैः, सुबहुप्रकारैरनेकेभ्यैः, ध्यानसुनि-
अलचित्तं ध्यानमावितमतिः, न स बाध्यते, ध्यानसुखादिति
गम्यते । अथवा न शक्यते चालयितु, तत एव निर्जराऽपेक्षी
कर्मक्षयापेक्षक । इति गाथाऽर्थः ॥ ७६ ॥ उक्तं फलद्वारम् ।

अधुनापसंहाराह-

इयसव्वगुणाऽऽहाणं, दिट्ठादिद्वसुहसाहाणं जाणं ।

सुपमत्थं सप्पेअं, नेअं जेअं च निच्चं पि ॥ ७७ ॥

पंचुत्तरेण गाहा-सण्ण भाणसयगं समुदिहं ।

जिणनइखमासमणे-हिं कम्मसोहीकरं अइणा ॥ ७८ ॥

‘इय’ एवमुक्तेन प्रकारेण, सर्वगुणाऽऽधानमशेषगुणस्थानं, दृष्टादृष्टसुखसाधन ध्यानमुक्तन्यायात्सुष्ठु प्रशस्त तीर्थ-कराऽऽदिजिरासेषितत्वाद्, यतश्चैवमतः श्रेयः, नान्यथैतदिति भावनया, हेय क्रातव्य, स्वरूपतः ध्येयमिति, चिन्तनीय क्रियया । एव च सति सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यायासचितानि जवन्ति, नित्यमपि सर्वकालमपि । आह-एवं तर्हि शेषक्रिया-शेषः प्राप्नोति । न । तदासेवनस्यापि तत्त्वतो ध्यानत्वात् । नास्ति काचिदसौ क्रिया, या आगमनानुसारेण क्रियमाणा साधूनां ध्यान न भवतीति गार्थः ॥१०७॥ ॥ १०८ ॥ समाप्त ध्यानशतकम् ।
आव० ४ अ० । पौ० । सवा० । (‘केवलममुग्राय’ शब्दे तृतीयजागे ६६७ पृष्ठे शैलेइयवस्थायां ध्यानमुक्तम्)

(१७) ध्यानस्वरूप निरूपयन्नाह-

ध्याता ध्येयं तथा ध्यानं, त्रयं यस्यैकतां गतम् ।
मुनेरनन्यचित्तस्य, तस्य दुःखं न विद्यते ॥ १ ॥
ध्याताऽन्तराऽऽत्मा ध्येयस्तु, परमाऽऽत्मा प्रकीर्तितः ।
ध्यानं चैकाग्र्यसंविद्धिः, समापत्तिस्तदेकता ॥ २ ॥
मणौ बिम्बप्रतिच्छाया, समापत्तिः पराऽऽत्मनः ।
क्षीणवृत्तौ जवेद् ध्याना-दन्तराऽऽत्मनि निर्मले ॥ ३ ॥
आपत्तिश्च ततः पुण्य-तीर्थकृत्कर्मवन्धतः ।
तज्जावाजिमुखत्वेन, संपत्तिश्च क्रमाज्जवेत् ॥ ४ ॥
इत्थं ध्यानफलाद्युक्तं, विंशतिस्थानकाऽऽद्यपि ।
कष्टमात्रं त्वज्ज्याना-मपि नो दुर्लभं भवेद् ॥ ५ ॥
जितेन्द्रियस्य धीरस्य, प्रशान्तस्य स्थिराऽऽत्मनः ।
सुखाऽऽसनस्य नामाग्र-न्यस्तनेत्रस्य योगिनः ॥ ६ ॥
रुद्धबाह्यमनोवृत्ते-धीरणाधारया रयात् ।
प्रसन्नस्याग्रमत्तस्य, चिदानन्दसुधाविहः ॥ ७ ॥
साम्राज्यमप्रतिद्वन्द्व-मन्तरे च वितन्वतः ।
ध्यानिनां नापमा लोके, सदेवमनुजेऽपि हि ॥ ८ ॥

अष्ट० ३० अष्ट० । “ वीए जाण भियायइ । ” दिनस्य द्वितीये प्रहरे ध्यान ध्यायतीति प्रतिदिनक्रिया । उक्तं ३६ अ० ।
करणप्रत्ययेन निर्विषये मनसि, उक्तं १२ अ० ।

जाणंतर-ध्यानान्तर-न० । अदृष्टाध्यवसायध्यानस्य चान्तरिकायाम्, वृ० १ उ० ।

जाणंतरिया-ध्यानान्तरिका-स्त्री० । ध्यानयोः शुक्लध्यानद्वितीयतृतीयज्जदलक्षणयोरन्तर मध्य ध्यानान्तरम्, तदेव ध्यानान्तरिका । स्था० ए ठा० । अन्तरस्य विच्छेदस्य करणमन्तरिका, ध्यानस्यान्तरिका ध्यानान्तरिका । भ० ५ श० ४ उ० ।
ध्यानस्य मध्यजागे, कल्प० ६ कृण । आरब्धध्यानस्य समाप्तवपूर्वस्यानारम्भणे, ज० ५ श० ४ उ० । द्रव्याऽऽदीनामन्यतमध्यानवतो यदा चित्तमुत्पद्यते-सम्प्रति शेषाणां ध्यातव्यानां कतरद् ध्यायामीत्येवविधे विमर्शो, वृ० ।

केयं पुनर्ध्यानान्तरिकेति ? उच्यते-

अनन्तरजाणऽतीतो, विडम्भं भाणं तु सो असंपत्तो ।

जाणतरमि वट्टउ, विपहे व विकुचियमईओ ॥

अनन्तरस्माद् द्रव्याऽऽन्यतरवस्तुविषयाद्, ध्यानादतीतो य कश्चिदद्यापि द्वितीयध्यानं न संप्राप्नोति, स द्वितीय ध्यानमसंप्राप्तः सन् ध्यानान्तरे वर्तते, सा ध्यानान्तरिका भवतीति शेषः । इयमत्र भावना-द्रव्याऽऽदीनामन्यतमध्यानवतो यदा चित्तमुत्पद्यते-सम्प्रति शेषाणां ध्यातव्यानां कतरद् ध्यायामीति, एवविधो विमर्शो ध्यानान्तरिकेत्युच्यते । अत्र यथा- (विपहे व विकुचियमईओ (त्त) द्विपथ मार्गद्वयस्थानं, ततः कश्चिदेकेन पथा गच्छन् पुरस्ताद् द्विपथे मार्गद्वये दृष्टे सति विकुञ्चितमतिकोऽनयोर्मार्गयोः कतरेण प्रजामीति विमर्शाऽऽकुलबुद्धिः सन्नपान्तराले वर्तते । एवमेवोऽपि ध्यानान्तरे इति । वृ० १ उ० ।

जाणकोटोवगय-ध्यानकोटोपगत-पु० । ध्यान-धर्मध्यान, शुक्लध्यान च । तदेव कोष्टं कुशूलो ध्यानकोष्टः, नमुपगतो ध्यानकोष्टोपगतः । यथा हि कोष्टके धान्यं प्रक्षिप्तं विप्रसृतं भवति, एव ध्यानतोऽविप्रकीर्णोन्मिष्यान्तं करणवृत्तौ, रा० । च० प्र० । ज० । ज० । सू० प्र० । विपा० । औ० । धर्मध्यानकोष्टमनुप्रविश्येन्द्रियमनांस्यधिकृत्य सवृताऽऽत्मनि, ज्ञा० १ शु० १ अ० । नि० । औ० ।

जाणजुत्त-ध्यानयुक्त-त्रि० । ध्यान चित्तनिरोधः, तेन युक्तो यः स तथा । चित्तनिरोधवति, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार ।

जाणजोग-ध्यानयोग-पु० । ७ त० । चित्तनिरोधलक्षणे धर्मध्यानाऽऽदौ विधिष्टमनोवाक्कायव्यापारे, सूत्र० १ शु० ८ अ० ।

जाणज्जयण-ध्यानाध्ययन-न० । ध्यानप्रतिपादके आवश्यक-ध्ययने, आव० ४ अ० ।

जाणज्जयणरड-ध्यानाध्ययनरति-स्त्री० । ७ त० । ध्यानं चाध्ययनं च ध्यानाध्ययने, अध्ययनपूर्वकत्वेऽपि ध्यानस्याव्यापारत्वादभ्यर्हितत्वाच्च पूर्वनिपातः । एकालम्बनसम्बन्धस्य सदृशप्रत्ययस्य च प्रत्ययान्तरप्रवाहस्वाध्याययोरासक्तौ, पौ० १२ विव० ।
जाणप्पयाम-ध्यानप्रकाश-पु० । ध्यानप्रतिपादके ग्रन्थविशेषे, उक्तञ्च ध्यानप्रकाशे-“ जोयविश्यो चिरकालीओ । ” अष्ट० ए अष्ट० ।

जाणवर-ध्यानवर-न० । ध्यानश्रेष्ठे, सूत्र० १ शु० ६ अ० । प्रधानध्याने, आव० ४ अ० । प्रश्न० । धर्मध्याने, आव० ४ अ० ।

जाणविभत्ति-ध्यानविभक्ति-स्त्री० । ध्यानान्यार्त्तध्यानाऽऽदीनि, तेषां विभजनं विभक्तिर्यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा । उत्कालिकश्रुतविशेषे, न० । पा० ।

जाणसंवरजोग-ध्यानसंवरयोग-पु० । ध्यानमेव संवरयोगो ध्यानसंवरयोगः । स० ३२ सम० ।

ध्यानसंवरयोगतामाह-

“ नगरं च सिन्धुवक्कुणं, मुक्खिगो अज्जपुत्तसूई अ ।

आणयणं पुत्तमिच्छे, सुहुमे भाणे विचाओ म ॥ १ ॥ ”

“ आसीन्मुणिरुक्को राजा, नगरे सिन्धुवक्कुणे ।

पुत्तपुत्तमिच्छास्तस्मिन्-आचार्यां सुधदुत्तुना ॥ १ ॥

योधितस्ते स राजेन्दुः, परमं आचकोऽनवत् ।

पुत्तमिच्छं शिष्योऽस्मिन्, तेषामतिवहुत्तुन ॥ २ ॥

अवसन्ननयाऽन्यत्र, तिष्ठति स्म परं सुखी ।

अन्यथा दद्धयुराचार्याः, सूक्ष्मध्याने प्रवेशनम् ॥ ३ ॥
 महाप्राणसम तच्च, तत्र स्याच्चेतनाऽपि न ।
 अगीनार्थाश्च तत्पाश्वे, पुष्पमित्रोऽथ शब्दितः ॥ ४ ॥
 आगतः कथित तस्य, प्रपन्न तेन तेऽप्यथ ।
 स्थित्वैकत्रापवरके, ध्यानमारेमिरे रद्दः ॥ ५ ॥
 वृत्ते ढौकं न कस्यापि, स तेपा किं तु वक्तव्यदः ।
 अत्रस्था एव बन्दध्व, व्याकुलाः सन्ति सूरयः ॥ ६ ॥
 दिनैः कतिपयैरन्ये-ऽमन्त्रयन् साधवो मिथः ।
 कुर्वन्तः सन्ति किं पूज्याः, एकस्तत्र न्यभाषयत् ॥ ७ ॥
 तावद् गुरुर्न चलति, न स्पन्दते न वक्ति च ।
 आख्यत्तदर्थे सर्वेषां, रुष्टाः सर्वेऽपि साधवः ॥ ८ ॥
 आर्याऽऽख्यासि त्वमाचार्यान्, किं न कालगतानपि ? ।
 सोऽवकालगता नैते, ध्यान ध्यायन्ति किं त्वमी ॥ ९ ॥
 व्याघातमेषां मा कार्षु-रुचुस्ते धूर्तेता तव ।
 त्व साधयितुकामोऽसि, वेताल पूर्णलक्षणे ॥ १० ॥
 आचार्यैरिति ते सर्वे, तेन सार्द्धं व्यधुः कलिम् ।
 आनिन्ये तैस्ततो राजा-ऽऽचार्याः कालगता इति ॥ ११ ॥
 दत्तेऽसौ लिङ्गिकः किं तु, न निर्घाण कथञ्चन ।
 राजा स्वयमथाऽऽलोक्य, मेने कालगतान् गुरुन् ॥ १२ ॥
 पुष्पमित्रमवज्ञाय, शिविका सज्जिता तत ।
 अग्न्याद्यपाये महति, स्पृश्योऽङ्गुष्ठो मम त्वया ॥ १३ ॥
 पुष्पस्तमिति सकेतात्, पस्पर्श प्रत्यवुक्ष सः ।
 ऊचे किमार्य ! व्याघातः, सोऽवक् वः शिष्यकैः कृतः ॥ १४ ॥
 उक्तास्ते न कृत रस्य, भङ्गो ध्यानस्य नः कृतः ।
 प्रवेश्यमीदृशे ध्याने, येन स्याद्योगसग्रहः ॥ १५ ॥ ” आ० क० ।
 आव० । आचू० । अष्टाविंशे योगसंग्रहे, प्रश्न० ५ सव० द्वार ।
 जाणमयग-ध्यानशतक-न० । ध्यानप्रतिपादके गाथाशतके,
 “पञ्चतरेण गाढा-सपण जाणसयग समुद्दिष्ट” (१०८ गाथा)
 आव० ४ अ० । ध० ।
 जाणोवओगचित्त-ध्यानोपयोगचित्त-त्रि० । ध्यानोपयोगे वि-
 शिष्टध्यानाज्यासे चित्त यस्य सः । विशिष्टध्यानाज्यासचि-
 त्ते, सया० ।
 जाम-ध्यात-त्रि० । दग्धे, आचा० २ अ० १ अ० १ उ० आ० चू० ।
 ध्याम-त्रि० । अनुज्ज्वले, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
 जामण-ध्यापन-न० । प्रदीपनके, व्य० २ उ० । सूत्र० ।
 जामर्धमित्र-ध्यातस्थणिरुल-न० । दग्धमौ, आचा० २ अ०
 १ अ० १ उ० ।
 जामिय-ध्यामित-त्रि० । अनितना दग्धे, व्य० ७ उ० । वृ० ।
 “ वाघघर सव्य जामिय । ” आ० म० १ अ० १ खण्ड । दे० ना० ।
 जाय-ध्यात-त्रि० । भस्मीकृते, न० ।
 जायव-ध्यातव्य-त्रि० । ध्येये, आव० ४ अ० । दर्श० ।
 भाया-ध्यातृ-त्रि० । चिन्तके, आव० ४ अ० । दर्श० ।
 जारुत्र-स्त्री० । देशी-चीर्याम, “ जारुत्रभारुच्छणो, भिरिडप
 एम ज पन्दिही । ” (४८ गाथा) चीरीलतागहनच्छ्रे जीर्ण-
 कृपे एष यन् पतिष्यति, इत्यर्थः । दे० ना० ३ वर्ग ।
 जावण-ध्यापन-भसानातकरणे, आचा० १ अ० १ अ० ४ उ० ।

जावणा-ध्यापना-स्त्री० । अग्निसंस्कारे, आ० म० १ अ० १
 खण्ड । स च भगवतो निर्वाणप्राप्तस्यान्येषां च साधूनामिष्टा-
 कृणामितरेषा च प्रथम त्रिदशैः कृतः, पञ्चालोकेऽपि संज्ञातः ।
 आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
 जिगिर-जिङ्गिर-पुं० । श्रीश्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।
 जिगिररु-जिङ्गिररु-पु० । श्रीश्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।
 जिजिय-जिजित-त्रि० । धुलुकाऽऽर्ते, वृ० ६ उ० ।
 जिजिरी-जिजिरी-स्त्री० । वृद्धीभेदे, “ भिभिरिबन्धिप सा-
 वगोत्ति । ” आचा० २ अ० १ अ० ८ उ० । बल्लीपत्ता-
 शके, वृ० १ उ० ।
 जिम्म-जैहय-न० । येन परवञ्चनाभिप्रायेण जैहय क्रियासु
 मान्द्यमालम्बते तस्मिन्भावे, प्र० १२ श० ५ उ० ।
 जियायंत-ध्यायत्-त्रि० । चिन्तयति, विपा० १ अ० २ अ० ।
 जियायमाण-ध्यायमान-त्रि० । जाज्वल्यमाने, दशा० १० अ० ।
 ज्वलति, प्र० ८ श० ६ उ० । सूत्र० । दहमाने, द्वा० १ अ० १ अ० ।
 ध्यायमान-त्रि० । चिन्त्यमाने, दशा० ५ अ० । म० ।
 जिरिड-न० । देशी-जीर्णकूप, दे० ना० ३ वर्ग ।
 जिह्विया-जिह्विका-स्त्री० । श्रीश्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
 जिह्विरिआ-स्त्री० । देशी-चीहीतुणे, मशके च । दे० ना० ३ वर्ग ।
 जिह्वी-जिल्ली-स्त्री० । चिह्वति-चिल-अच्-पृषो०-गौरा०-
 डीप् । कीटभेदे, सज्ञायां कन् । आतपरुचो, वर्या च । वाच० ।
 कन्दभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
 जीण-ज्ञाण-त्रि० । क्षि-कः । दुर्बले, कामे च । वाच० । अष्ट० ।
 क० प्र० । अङ्गे, कीटे च । दे० ना० ३ वर्ग ।
 जीर-स्त्री० । देशी-लज्जायाम, दे० ना० ३ वर्ग ।
 जुंख-पु० । देशी-तुणपाऽऽख्ये वाद्यविशेषे, दे० ना० ३ वर्ग ।
 जुंभिय-जुंभित-त्रि० । तुभुङ्गिते, कुरितके च । म० १६ श०
 ४ उ० ।
 जुंजुमुसयय-न० । देशी-मनोदु खे, दे० ना० ३ वर्ग ।
 जुंटाण-देशी-प्रवाहे, दे० ना० ३ वर्ग ।
 जुंवणग-जुम्बनक-न० । प्रालम्ब्य कर्णाऽऽजरणविशेषे, द्वा० १
 अ० १ अ० ।
 जुट्ट-न० । देशी-अलीके, दे० ना० ३ वर्ग ।
 जुण-जुगुप्स-भ्रा० । निन्दायाम, “ जुगुप्सेर्जुणदुगुच्छदुगु-
 च्छा ” ॥ ८ । ४ । ४ ॥ इति जुगुप्सतेर्जुणाऽऽदेशः । “ जुणइ ”
 प्रा० ४ पाठ ।
 जुणि-ध्वनि-पुं० । ध्वन्-इन् । “ ध्वनिविश्वचोरु ” ॥ ८ । १ । ५ ॥
 इति आदेरस्य उत्त्वम् । प्रा० १ पाठ । अव्यक्ते मृदङ्गाऽऽदिहाभे,
 अलङ्कारोक्ते उत्तमकाव्ये च । वाच० । “ जुणि कन्ठपङ्कटम् । ”
 प्रा० ४ पाठ ।

भुक्ति-स्त्री० । देशी-छेदे, दे० ना० ३ वर्ग ।

भुल्लरी-देशी- गुल्मे, दे० ना० ३ वर्ग ।

भुसण-जोषण-न० । सेवायाम्, स्था० २ ठा० १ उ० ।
कल्प० । झा० ।

भुसणा-जोषणा स्त्री० । सेवायाम्, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

भुसिय-जुपित-त्रि० । सेविते, घृ० २ उ० ।

भुसिर-शुषिर-न० । शुषे. शोषस्य दानाच्छुषिरम् । आकाशे,
भ० २० श० २ उ० । रुन्ध्रे, झा० १ भु० ८ अ० । पोले, नि० चू०
१२ उ० । सन्निच्छे, ग० २ अधि० । अन्तःसाररहिते, दश० १०
अ० । असारकाये, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । शङ्खाऽऽदौ, रा० । काह-
त्वाऽऽदौ, रा० । आ० म० । जी० । मा० चू० । वंशाऽऽदौ वाद्ये,
भ० ५ श० ४ उ० । ज० । चतुर्विधे आतोद्यशब्दे, आचा० १
भु० २ चू० १७ अ० । “ भुसिरा जमलचुल्लीसठाणसंठिया । ”
उपा० २ अ० ।

अथ कतिविध शुषिरमिति प्रश्नावकाशमाशङ्क्याऽऽह-
शुषिर पञ्चविधम् । तद् यथा—पुस्तकपञ्चक, तृणपञ्चक,
दूष्य-वस्त्र, तत्पञ्चक द्विविधम्-अप्रत्युपेक्षकदूष्यपञ्चकं, दुष्प-
त्युपेक्षकदूष्यपञ्चकं च । चर्मपञ्चकं चेति ।

अथ तृणपञ्चकाऽऽदिषु दोषानाह-

तणपणगम्भि वि दोसा, विराहणा होति संजमाऽऽताए ।

सेसेसु वि पणगेसुं, विराहणा संजमे हांति ॥

तृणपञ्चकेऽपि दोषा आज्ञाभङ्गाऽऽदयो भवन्ति । विराधना च
सयमाऽऽत्मविषया । शेषेष्वपि दूष्यपञ्चकाऽऽदिषु सयमविषया
विराधना भवति ।

इदमेव ज्ञावयति-

अहिचिच्छुगविसकंटग-माढीहिं खयं व होज्ज आयाए ।

कुंयादि संजमम्मि य, जति उव्वत्तादि तति द्दहुगा ॥

तृणाऽऽदिषु शुषिरत्वादहिर्बुध्निको वा, विषकण्टको वा जवेत् ।
एतैः, आदिशब्दान्मर्कटिकाऽऽदिजिञ्च, तत्र शयान आसीनो वा
उपद्रूयेत । क्षत वा दर्जाऽऽदिषु सुप्तस्य जवेत् । एषा आत्मविरा-
धना । कुन्थुपनकाऽऽदिप्राणिव्यपरोपणं तु सयमविराधना । तृणेषु
च प्रसुप्तो (यति) यावतो वारानुद्धर्तनं परिवर्तनमाकुञ्चन
प्रसारणं वा करोति (तति) तावन्तश्चतुर्विधशुका । घृ० ३ उ० ।
भुमिरगोलसंठिय-शुषिरगोलसंस्थित-त्रि० । अन्तःशुषिरगो-
लकाऽऽकारे, ज० ११ श० १० उ० ।

भूर-स्मर-धा० । भ्वा०-वर०-सक०-अनिट् । “ स्मरेज्ज-भूर-भर-
भल-लढ-विम्हर-सुमर-पयर-पम्हुहा । ” ॥ ८४७४ ॥ इति स्म-
रेभूराऽऽदेशः । ‘ भूरइ ’ ‘ सरइ ’ प्रा० ४ पाद । स्मरति, अस्मार्पात् ।
“ भूरइ ति ” हृदयेन स्थिते । आचा० १ भु० २ अ० ५ उ० ।
कुण्टले, दे० ना० ३ वर्ग ।

भूभ्रण-जोषण-न० । प्रीतौ, सेवायां च । औ० । स्त्रियां टाए ।
स्था० २ ठा० २ उ० । आ० चू० । स० ।

भूसरिअ-त्रि० । देशी-अत्यर्थे, स्वच्छे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

भूसिय-जुष्ट-त्रि० । सेविते, स्था० २ ठा० २ उ० । औ० । झा० ।

भूपित-त्रि० । कृपिते, स्था० २ ठा० २ उ० । कल्प० ।

भुंभुअ-पुं० । देशी-कन्दुके, दे० ना० ३ वर्ग ।

भुंभुअ-पुं० । चिन्तनीये, आव० ४ अ० ।

भुंभुलिअ-स्त्री० । देशी-क्रीडायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

भुंभुट-स्त्री० । देशी-अर्द्धमहिष्याम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

भुंभुप-न० । देशी-पणके, दे० ना० ३ वर्ग ।

भुंभुअ-पुं० । देशी-व्याधे, दे० ना० ३ वर्ग ।

भुंभुलिआ-भुंभुलिआ-स्त्री० । पुरुषद्वयोत्क्रिते “ जोली ” इति
ख्याते पदार्थे, सूत्र० २ भु० ४ अ० ।

भुंभुस-भुंभुस-पुं० । यथेह तीर्थे परमासान्तमेव तप, तत पष्ठां मा-
सानामुपरि यान् मासानापन्नोऽपराधी, तेषां क्षपणमनारोपणम् ।
प्रस्थे चतु संतिकाऽतिरिक्तधान्यस्येव भ्राटने, स्था० ५ ठा० २
उ० । नि० चू० ।

भुंभुमण-भुंभुमण-न० । मार्गणे, “ आज्ञोगण ति वा मगण ति वा
भोसण ति वा एगट् । ” व्य० १ उ० ।

भुंभुसमाण-भुंभुसपत्-त्रि० । कृपयति, आचा० १ भु० ५ अ० २ उ० ।

भुंभुसिय-भुंभुस-त्रि० । सेविने, आचा० १ भु० ५ अ० ३ उ० ।

भुंभुपित-त्रि० । कृपिते, आचा० १ भु० ५ अ० २ उ० ।

भुंभुमेमाण-भुंभुपत्-त्रि० । आचरति, आचा० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

भुंभुसेहि-देशी-क्रिया । गवेपयत इत्यर्थे, घृ० ३ उ० ।

इति श्रीसौधर्मवृत्तपागच्छीय—कलिकालसर्वज्ञकल्प-जट्टारक-

जैनश्वेताम्बराऽऽचार्यश्री १००८ श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-

विरचिते “ अभिधानराजेन्द्रे ” ऊकाराऽऽदिशब्द-

सङ्कलनं समाप्तम् ।

टकार

ट-ट-‘ट’ इत्ययं वर्णो मूर्धस्थानीयः स्पर्शसंज्ञः । वाच० ।

ट-पुं० । टल-ङः । वामने, पादे, निःश्वने, वाच० । धने, सुनौ, करटे, धूमे, पाते, आवर्ते, भानुरश्मौ, तारुने, त्रासे, स्थिरे, अश्वे च । एका० । करङ्गे, टङ्कारे च । न० । वाच० ।
टंक-टङ्क-पुं० । टकि-घञ्, अच् वा । कोपे, कोपे, खड्गे, पाषाणभेदनेऽस्त्रे, वाच० । खड्गाऽऽदीनामग्रभागे, प्रश्न० १ आश्न० द्वार । मुक्ताचित्रविशेषे, पञ्चा० ४ विव० । आव० । प्रश्ना० । छिन्नतटे कूटे, न० । भ० । एकदिशि छिन्ने पर्वते, ज्ञा० १ भु० १ अ० । शत्रुस्य पर्वते, ती० १ कल्प० । लोमपक्वित्रेदे च । जी० १ प्रति० । चतुर्मापकरूपे परिमाणे, नीलकपित्थे, खनित्रे, दपे च । पुं० । वाच० । खड्गे, चिह्नत्रे, खाते, जङ्गायाम्, खनित्रे, भिचौ, तटे च । दे० ना० ४ वर्ग ।

टंकाण-टङ्कन-पुं० । टकि-गुच् । ‘सोहागा’ इति ख्याते क्कारभेदे, वाच० । वत्तरापथे स्लेच्छदेशवास्तव्ये स्वनामख्याते स्वेच्छ-विशेषे, विशेष० । आ० म० । आ० चू० । सूत्र० ।

टंका-टङ्का-स्त्री० । स्वनामख्याते तीर्थे, यत्र वीरः पूज्यते । ती० ४३ कल्प ।

टंकिअ-न० । देशी-प्रसृते, दे० ना० ४ वर्ग ।

टंवरअ-त्रि० । देशी-भारिके, दे० ना० ४ वर्ग ।

टकर-टकर-पुं० । अङ्गुल्यादिना शिरभादौ टगिति करणे, व्य० १ उ० ।

टगर-तगर-पुं० । गृ-अच् । तस्य क्रोडस्य गरः । वाच० । “ तगर-त्रसर-तूवरे ट ” ॥ ८ । १ । २०५ ॥ इति तस्य टः । प्रा० १ पाद । स्वनामख्याते वृक्षे, वाच० ।

टमरुक-रुमरुक-पुं० । “ चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोराद्य-क्षितीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति रुस्य टः । प्रा० ४ पाद । वाच० । कापालिकयोगवाद्ये चमत्कारे च । वाच० ।

टमर-त्रसर-पुं० । त्रस-अरन् । तन्तुवायोपकरणभेदे, वाच० । “ तगर-त्रसर-तूवरे ट ” ॥ ८ । १ । २०५ ॥ इति त्रस्य टः । प्रा० १ पाद ।

टा-टा-स्त्री० । घटिकायाम्, भुवि, भूत्यायां, व्यावृत्तौ, निगरेऽपि च । एका० ।

टाल-टाल-न० । अश्वस्थास्थिनि फले, दश० ७ अ० । आचा० ।

टिपूरी-टिम्पुरी-स्त्री० । तीर्थभेदे, ती० ।

तत्कल्पं यथा-

“ श्रीपार्श्वं चेन्मुणाभिर्यं, स्यात्वा श्रीधरमप्यथ ।

कल्पं श्रीटिम्पुरीतीर्थं-स्याभिधास्ये यथाश्रुतम् ॥ १ ॥

पारितजनपदान्त-अर्मएवत्यास्तटे महानद्याः ।

नानाघनवनगहना, जयत्यसौ टिम्पुरीति पुरी ” ॥ २ ॥

अत्रैव प्रारते वर्षे विमलयशा नाम भूपतिरभूत् । तस्य सुमङ्गलादेव्या सह विषयसुखमनुभवतः क्रमाज्जातमपत्ययुगलम् । तत्र पुत्रः पुष्पचूलः, पुत्री पुष्पचूला । अनर्थसार्धमुत्पादयितुः पुष्पचूलस्य कृतं लोकैः-“ वङ्कचूल ” इति नाम । महाजनोपाद्वन्धेन राज्ञा रुषितेन निःसारितो नगराद्बङ्कचूलः । गच्छन् पतितो भीषणायामटव्यां सह निजपरिजनेन स्वस्त्रा च ब्रह्मवश्या । तत्र च क्षुत्पिपासाऽऽर्दितो दृष्टो भिक्षुः, नीतः स्वपत्नी, आपितश्च पूर्वपत्नीपनिपदे । पर्यपाद्वयस्त्राज्यम्, अलुपटयज्ञामनगरसार्धाऽऽदीन् । अन्यदा सुस्थिताचार्या अर्बुदाचलादष्टपद्यात्रायै प्रस्थितास्तामेव सिंहगुहा नाम पत्नीं सगच्छाः प्रापुः । जातश्च वर्षाकावः । अजनि च पृथ्वी जीवाऽऽकुला । साधुभिः सहाऽऽलोच्य मार्गयित्वा वङ्कचूलाद् बसति स्थितास्तत्रैव सुरयः । तेन च प्रथममेव व्यवस्था कृता । मम सीमाऽन्तर्धर्मकथा न कथनीया; यतो शुभमत्कथायामर्हि साऽऽदिको धर्मः, न चैव मल्लोको निर्वहति । ‘एवमस्तु’ इति प्रतिपद्य तत्पुरुषाभ्ये गुरवः । तेन चाऽऽह्वय सर्वे प्रधानपुरुषा जणिताः । अहं राजपुत्रः, मत्समीपे ब्राह्मणाऽऽदय आगमिष्यन्ति, ततो प्रवर्ज्य जीववधो, मांसमद्याऽऽदिप्रसङ्गश्च पत्न्या मध्ये न कर्तव्यः । एव कृते तु यतीनां न भक्षपानमजुगुप्सितं कल्पत इति । तैस्तथैव कृतं यावच्चतुरो मासान् । प्राप्तो विदारसमयः । अनुष्ठापितो वङ्कचूलः सुरिभिः-“ समणायं सडणायं ” इत्यादिवाक्यैः । ततस्तैः सह चलितो वङ्कचूलः स्वसीमां प्राप । तेन विज्ञप्तं वयं परकीयसीमायां न प्रविशाम इति । भणितः सुरिभिः-वयं सीमान्तरमुपेताः, तत्किमप्युपदिशामस्तुभ्यम् । तेनोक्तम्-यन्मयि निर्वहति तदुपदेशेनानुगृह्यतामय जनः । ततः सुरिभिश्चत्वारो निबन्धा दत्ताः । तद्यथा-अज्ञातफलानि न भोक्तव्यानि, सप्ताष्टानि पदान्यपसृत्य घानो देयः, पट्टदेवी नाभिगन्तव्या, काकमांसं च न भक्षणीयमिति । प्रतिपन्नास्तेन ते । गुरुन् प्रणम्य स स्वगृहात्तः सार्धः । श्रुतितं च तस्य पथ्यदनम् । पीकितः क्षुधा राजन्या, दृष्ट्वा तैः किंपाकतरुं फलितः, गृहीतानि फलानि, न जानाति तन्नामधेयमिति तेन न झुक्तानि । इतरैः सर्वैर्बुभुजिरे, मृताश्च तैः किंफलैः । ततश्चिन्तितं तेन-अहो! नियमानां फलं, तत एकाक्येवाऽऽगतं पत्नी, रजन्यां प्रविष्टः स्वगृहं, दृष्ट्वा पुष्पचूला दीपाऽऽलोकेन पुरुषवेषा निजपत्न्या सह प्रसुप्ता । जातस्तस्य कोपस्तयोरुपरि । द्वावप्येतौ खड्गप्रहारेण त्रिभञ्जितौ यावच्चिन्तयन्तावत् स्मृतौ नियमः । ततः सप्ताष्टपदान्यपक्रम्य घातं ददत्, खादरुन्मुपरि खड्गेन, व्याहृतं स्वस्त्रा, जीवतु वङ्कचूल इति । तद्वचः श्रुत्वा लाञ्छितोऽसावपृच्छ-किमतदिति ? । साऽपि नटवृत्तान्तमचीकथत् । कावक्रमेण तस्य तद्वज्यं शासतस्तत्रैव पत्न्या तस्यैवाऽऽचार्यस्य शिष्यौ धर्मश्च विधर्मदत्तनामानौ कदाचिद्वर्षाग्रमवास्थिताताम् । तत्र तयोरेकं साधुममामकृपणं विदधे, द्वितीयश्चतुर्मासकृपणम् । वङ्कचूलस्तु तद्वचनियमानामायतिशुभफलतामवसांक्य व्यजिह्वत् । भद्रस्तौ ! मदनुक-

मया कमपि पेशलं धर्मोपदेश दत्तः । ततस्ताज्यां चैत्यवि-
भापनदेशना क्लेशनाशिनी विदधे । तेनापि शराविकापर्वत-
समीपवर्तिन्यां तस्यामेव पल्ल्यां चर्मणवतीसरितीरे कारितमु-
चैस्तरं चारु चैत्यम् । स्थापितं श्रीमन्महावीरबिम्बम् । तीर्थतया
च रुढं तत् । प्रयाति स चतुर्दिग्भ्यः सङ्गा । काशान्तरे कश्चिन्नै-
गमः समार्यः सर्वथा तथात्रायै प्रस्थितः, प्राप्त क्रमेण रन्तिनदी-
म् । नावमाकूटौ च दम्पती चैत्यशिखरं व्यलोकयताम् । ततः स-
रजस सौवर्णिककञ्चोलके कुङ्कुमचन्दनकर्पूर प्रक्षिप्य जलं ते-
स्तुमारब्धवती नैगमगृदिणी । प्रमादान्निपतितं तदन्तर्जलतलम् ।
तां ततो जणितं वणिजा—“अहो ! इदं कञ्चोलकं नैककोटिम्-
ह्यरत्नसञ्चितं राजा प्रदणकेऽर्पितमासीत्, ततो राज्ञः कथं
क्षुटितव्यम् ?” इति चिर विषयं वङ्गचूलस्य पत्नीपतेर्विज्ञापितं
तत् । यथा—अस्य राजकीयवस्तुनो विचिन्तिः कार्यताम् । तेनापि
धीवर आदिष्टस्तच्छोधयितुम् । प्राविशदन्तर्नदम् । विचिन्वता
चान्तर्जलतलं दृष्टं तेन हिरण्यमयस्थस्य जीवन्तस्वामिभ्रीपाश्वेता-
यबिम्बं तावत्, पश्यति स स बिम्बस्य हृदये तत् कञ्चोलकम् ।
धीवरेणोक्तम्—धन्याविमौ दम्पती, यद्गगदतो वङ्गसि घुसृणच-
न्द्रचन्दनविलेपनाहं कञ्चोलकं स्थितम् । ततो गृहीत्वा तदर्पितं
नैगमस्य । तेनापि दत्त तस्मै बहु ह्वयम् । उक्तं च बिम्बस्य रूपं
नाविकेन । ततो वङ्गचूलेन श्रद्धालुना तमेव प्रवेश्य निष्कासितं
तद् बिम्बम् । कनकरथस्तु तत्रैव मुक्तः । निवेदितं हि केनापि स्वप्ने
प्राप्तावता नृपतेः—यत्र क्षिप्ता सती पुष्पमात्रा गत्वा तिष्ठति
तत्र बिम्बं शोध्यमिति । तदनुसारेण बिम्बमानीय समर्पितं राज्ञे
वङ्गचूलाय । तेनापि स्थापितं श्रीवीरबिम्बस्य बहिर्भरणे या-
वत् काष्ठं नव्यं चैत्यमसौ कारयामीत्यभिसंधिमता । कारिते
चैत्यान्तरे यावत्तत्र स्थापनार्थमुत्थापयितुमारजन्ते राजकी-
याः पुरुषास्तावद्विम्बं नोत्तिष्ठति स्म । देवताधिष्ठानाच्चैव स्थि-
तम् । अद्यापि तत्रैवाऽऽस्ते । धीवरेण पुनर्विज्ञतः पट्टीपतिः—यत्तत्र
देव ! मया नद्यां प्रविष्टेन बिम्बान्तरमपि दृष्टं, तदपि बहिरानय-
नेनौचित्यमञ्चति, पुनःऽऽरूढं हि भवति । ततः पल्लीश्वरेण पृष्टा
स्वपरिषत्—नो ! जानीते कोऽभ्यनयोर्विम्बयोः संविधानम् ? केन
स्थलतो नद्यन्तर्जलतले न्यस्ते ? इत्याकर्ण्यैकेन पुराविदा स्थवि-
रेण विज्ञप्तम्—देव ! एकोऽस्मिन्नगरे पूर्वं नृपतिरासीत् । स च पर-
चक्रेण समुपेयुषा सार्द्धं योद्धुं सकलचमूहसमूहसङ्ग्रहेन गतः ।
तस्याग्रमहिषा च निज सर्वस्वमेतच्च बिम्बद्वयं कनकरथस्य
विधाय जलदुर्गमिति कृत्वा चर्मणवत्यां कोटिम्बके प्रक्षिप्य
स्थिता । चिरं युद्धवतस्तस्य कोऽपि स्तलः किल वार्तामानै-
षीत्—यदयं नृपतिस्तेन परचक्राधिपतिनृपतिना व्यापादितः
इति । तत् श्रुत्वा देवी तत्कोटिम्बकमाक्रम्यान्तर्जलतलं प्राक्-
पत् । एकं च तयोरानीतं पूज्यमानं चास्ति । द्वितीयमपि चेद्
नि सरति तदोपक्रम्यतामिति । तदाकर्ण्य वङ्गचूलाः परमार्हत-
चूलामणिस्तमेव धीवरं तदानयनाय नद्यां प्रावीविशत् । स
च तद्विम्बं कटीदण्डवपुर्जलतलेऽवतिष्ठमानं बहिःस्थेषाङ्ग-
वावलोच्य निष्कासनोपायाननेकानकार्षीत् । न च तन्निर्ग-
तमिति देवतप्रभावमाकलय्य समागत्य च विशामीशाय न्य-
वेदयत् तत्स्वरूपम् । अद्यापि तत्किञ्च तथैवाऽऽस्ते । श्रूयतेऽ-
द्यापि—कनापि धीवरस्थविरेण नौकायाः स्तम्भे जाते तत्कारणं
विचिन्वता तस्य हिरण्यमयस्थस्य कीलिका लब्धा । तां क-
नकमयीं दृष्ट्वा हृदयेन तेन व्यचिन्ति—यदिमं रथं क्रमात्मनै-
गृहीत्वा आक्रमान् भविष्यामीति । ततश्च राज्ञो निद्रां न लेभे ।

उक्तश्च केनाप्यदृष्टपुरुषेण—यदिमां तत्रैव विमुच्य स्थेया, नो चे-
त्सद्य एव त्वां हनिष्यामीति । तेन प्रयाऽऽर्जेन तत्रैव मुक्ता यु-
गकीलिका इत्यादि । किं न सज्जाव्यते देवताधिष्ठितेषु पदार्थे-
षु ? श्रूयते च सप्रति काले कश्चिन्नेच्छुः पाषाणपाणिः श्रीपा-
श्वेतायप्रनिर्मां जङ्गलमुपस्थितं स्तम्भितषादुर्जातं, महति पु-
जाविधौ कृते सज्जनामापन्नं इति । श्रीवीरबिम्बं महत्, तदपेक्ष-
या लघीयस्तरं श्रीपाश्वेतायबिम्बमिति महावीरस्यार्जकरूपो-
ऽयं देव इति भेदाच्छ्रेष्ठेण इत्याख्यां प्राचीकशतः । श्रीमच्छे-
वश्वदेवस्य महीयस्तममाहात्म्यनिधेः पुरं ताज्यां महर्षिभ्यां
सुवर्णमुकुटमभ्याऽऽम्नायः समाधितः प्रकाशितश्च भवेभ्यः ।
सा च सिद्धगुहापल्ली कालक्रमात् ‘टिपूरी’ इत्या-
ख्याया प्रसिद्धा नगरी सजाता । अद्यापि स भगवान्
श्रीमहावीरः सच्छ्रेष्ठपाश्वेतायः सकलसङ्गेन तस्यामेव पुर्यां
यात्रात्सर्वैराधार्यते इति । अन्यदा वङ्गचूल उजायिन्यां क्षात्र-
पातनाय चौयवृत्त्या कस्यापि भेष्टिना सन्निहितं गतः, कोलाहलं
भुत्वा ततः चलितः । ततो देवदत्ताया गणिकाया गणिक्यमा-
णिक्यभूताया गृहं प्राविशत् । दृष्ट्वा सा कुष्ठिना सह प्रसुता ।
ततो निःसृत्य गतः पुरः भेष्टिनो वेश्म । तत्रैकविंशोपकोलेस्यके
तुद्यतीति परुषबाणभिर्निर्भेत्स्य निःसारितो गेहात् पुनः भेष्टिना ।
विरराम च यामिनी । यावद्वाजकुलं यामीत्यचिन्तयत् तावदुज्ज-
गाम धामनिधिः । पल्लीश्वरं निःसृत्य नगराक्रोधां गृहीत्वा तरु-
तले दिनं नीत्वा पुनः राजावागाञ्जकुलम् । प्राणुगाराद् बहि-
र्गोष्ठापुच्छे विलस्य प्राविशत्कोशम् । दृष्ट्वा राजाग्रमहिष्या । कृपया
पृष्ठं—कस्त्वमिति ? तेनोच—चौर इति । तयोक्तम्—मा भैषी, मया
सह सङ्गमं कुरु । सोऽवादीत्—का त्वम् ? साऽप्युच—अग्रमहिष्यह-
मिति । चौरोऽवादीत्—यद्येव तर्हि ममास्वा भवसि, अतो यामि ?
इति चौरेण निश्चिते, तथा स्वाङ्गं नक्षत्रैर्विदार्य पूर्वकृतिपूर्वमादृता
रक्तकाः । गृहीतस्त्वै । राज्ञा चानुनयार्थमागतेन तद् दृष्टम् । राज्ञो-
कास्तेपौरुष्यामेनं गाढं कुर्वीध्वमिति तै रक्षितः । प्रातः पृष्ठं क्षि-
तिभृता । तेनाप्युक्तम्—देव ! चौर्याया इ प्रविष्टः पश्चादेव प्राणु-
गारे देव्या दृष्टोऽस्मि । यावदन्यन्नं कथयति तावत्तुष्टो विदितवेद्यो
नरेन्द्रः, स्वीकृतः पुत्रतया । स्थापितश्च सामन्तपदे । देवी
विडम्ब्यमाना रक्षिता वङ्गचूलेन । अहो ! नियमानां शुनफल-
मित्यनवरतमयमस्यासीत् । प्रेषितश्चान्यदा राज्ञा कामरूप-
नृपसाधनार्थम् । घातैर्जर्जरितो विजित्य तमगात् स्वस्थानम् ।
व्याहृताश्च राज्ञा वैद्याः, यावद् गूढोऽपि घातव्रणो विकशति ।
तैरुक्तम्—देव ! काकमांसेन शोभनो जवत्ययम् । तस्य च जिन-
दासभावकेण सार्द्धं प्रागेव मैत्र्यमासीत् । ततस्तदानय-
नाय प्रेषितः पुरुषः पुरुषाधिपतिना, येन तद्वाक्यात्काकमांसं
भक्षयतीति । तदाहृतश्च जिनदासोऽवन्तीमागच्छन्नुभे देव्यौ
रुदत्यावच्छाकीत् । तेन पृष्ठे—किं रुदिय ? । ताज्यामुक्तम्—
अस्माकं भर्ता सौधर्माञ्चयुतः, अतो राजपुत्रं वङ्गचूलं
प्रार्थयामहे, त्वयि गते स मासं भक्षयिता, तेन गन्ता दुर्गतिम्,
तेन रुदिव । तेनोक्तम्—तथा करिष्ये, यथा तत्र भक्षयिता । गतश्च तत्र
राजोपरोधाद्वङ्गचूलमवाचत्—गृहाण बलिभुक्षुपिशितम्, यद्
भुक्तं सन् प्रायश्चित्तं चरेः । वङ्गचूलोऽवाचत्—जानासि त्वं यदा-
चर्याप्येकान्तं प्रायश्चित्तं प्राह्य, ततः प्रागेव तदनाचरणं धेयं
इति; “प्रकालनासि पङ्कस्य, दूरादस्पर्शनं घरम् ।” इति वाक्या-
त् । निषिद्धो नृपतिः । विशेषप्रतिपन्नघननिग्रहश्चाच्युतकल्पम-
गमत् । ब्रह्ममानेन जिनदासेन ते देव्यौ तथैव रुदर्या दृष्ट्वा प्रो-

कम्-किमिति रुद्धिः ? ; न तावत्स मांसं ग्राहितं । ताभ्याम-
भिदधे-स ह्यधिकाराधनवशादच्युतं प्राप्तः ।

“ चेत्तल्लणापार्श्वनाथस्य, कल्पमेतं यथाश्रुतम् ।

किञ्चिद्विरचयांचक्रुः, श्रीजिनप्रसुरयः ” ॥ १ ॥

इति श्रीचेष्टणापार्श्वनाथस्य कल्पः ॥

टिम्पुरीस्तवस्तवयम्-

“ ऋतुक्लैषैर्विधेर्नैरुपलभ्यैरभिभ्राजिता,
श्रीवीरप्रभुपार्श्वसुव्रतयुगाऽऽदीशाऽऽदिष्वैर्युता ।
पल्ली भूतलविश्रुता नियमिनः श्रीवक्त्रचूलस्य या,
सा भूत्या चिरमद्भुतां कलयतु प्रौढिं पुरी टिम्पुरी ॥१॥
व्योमचुम्बिशिखरं मनोहरं, रत्निदेवतादिनीतटस्थितम् ।
अत्र चैत्यमघटोक्तं यात्रिकाः, शैत्यमाश्रु ददति स्वचक्षुषोः ॥२॥
मूलनायकऽहान्त्यजिनेन्द्र-आरुलपघटितोद्भटमूर्तिः ।
दक्षिणे जयति चेष्टणपार्श्वो, ज्ञात्युदकतदपरः फणिकेतुः ॥३॥
एकत आदिजिनोऽत्र जिनोऽन्यो-ऽन्यत्र पुनर्मुनिसुव्रतनाथः ।
एवमनेकजिनेश्वरमूर्ति-स्फूर्तिमदत्र चकास्ति जिनौकः ॥४॥

अत्रामिकाद्वारसमीपवर्तिनौ,
श्रीक्षेत्रपालौ जुजपट्टकास्वरौ ।
सर्वरूपादाम्बुजसेवनालिनौ,
सङ्घस्य विघ्नोघमपोहत क्षणात् ॥ ५ ॥
यात्रोत्सवानिह सिते सहस्रो दशम्या-
मालोक्य लोकसमवायविधीयमानान् ।
संभावयन्ति भविकाः कलिकालगेहे,
प्राघूर्णकं कृतयुग ध्रुवमज्युपेतम् ॥ ६ ॥
अमरमदितमेतत्तीर्थमाराध्य भक्त्या,
फलितसकलकामाः, सर्वज्जीतीर्जयन्ति ।
बह्वक्षपरिमलाऽऽख्य चन्दन प्राप्य यद्वा,
क इह सहतु तापव्यापमाक्षिप्तिताङ्गम् ॥ ७ ॥
शशधरदृषीकाक्षिकोणीमिने १२६१ शकवत्सरे,
ग्रहमणिमहे सङ्गान्वीता उपेत्य पुरीमिमाम् ।
मुदितमनसस्तीर्थस्यास्य प्रजावमहोदधि-
रिति विरचयांचक्रुः स्तोत्रं जिनप्रसुरयः ” ॥ ८ ॥
टिम्पुरीस्तोत्रम् । ती० ४३ कल्प ।

टिंवर-पु० । देशी-स्थविरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

टिक्क-न० । देशी-तिलके, दे० ना० ४ वर्ग ।

टिंघर-पु० । देशी-स्थविरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

टिट्टिभ-टिट्टिन्न-पु० । ‘टिट्टि’ इत्यव्यक्तं भाषते । (टिट्टिर)
पक्षिभेदे, स्वार्थे कन्, अत्रैवार्थे, वाच० । स्त्रियां ङीप् ।
आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

टिट्टियावण-टिट्टियापन-न० । शब्दायमानकरणे, “ मयूरी अ-
ख्य अभिक्खण भभिक्खण नो ष्वट्टेइ० जाव नो टिट्टिया-
वेइ । ” ज्ञा० १ अ० ४ अ० । स्वकीयकर्णसमीपे धृत्वा टिट्टियावे-
ति-शब्दायमानं करोति । ज्ञा० १ अ० ४ अ० । वृ० ।

टिप्पी-स्त्री० । देशी-तिलके, दे० ना० ४ वर्ग ।

टिरिट्टि-भ्रम-धा० । चलने, ज्वा०-पर०-अक०-सेद् । वाच० ।

“ भ्रमेष्टिरिटिल-दुणदुल्ल-दणदल्ल-चक्कम्म-भम्मड-भमड-ममाड-
तलअट-ऊट-ऊं-प-छुम-गुम-फुम-फुस-दुम-दुस-परी-पराः ” ॥ ४॥
१६१॥ इति टिरिट्टिऽऽदेशः । ‘टिरिट्टिइ’, ‘जमइ’ । प्रा० ४ पाद ।

टिविभिक-माण-धा० । भूषायाम्, चुरा०-उन्न०-पक्षे-ज्वा०-
पर०-सक०-सेद्-इदित् । वाच० । “ मणेशिचञ्च-चिञ्चञ्च-
चिञ्चिल्ल-रीम-टिविभिकाः ” ॥ ४॥ ११५॥ इति टिविभिकाऽऽदेशः ।
‘टिविभिकइ’ । प्रा० ४ पाद ।

टुट-पु० । देशी-अभ्रकरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

टुवर-तुवर-पु० । तरति हिनस्ति रोगानसौ । तृ-स्वरच् । नि०-
गुणाभावः । वाच० । ‘तगर-प्रसर-तूवरे ट’ ॥ ८ । १ । २०५॥
इति तस्य टः । प्रा० १ पाद । धान्यजेदे, कषाभरसे च, तद्वति;
त्रि० । आढक्याम्, सौराष्ट्रमृत्तिकाया च । स्त्री० । पित्वाद् ङी-
प् । स्वार्थे कन् । तुवरिकाऽप्यत्रैव । वाच० ।

टेटा-स्त्री० । देशी-घृतस्थाने, दे० ना० ४ वर्ग ।

टेकर-न० । देशी-स्थले, दे० ना० ४ वर्ग ।

टोक्कण-न० । देशी-मद्यपरिणामज्जाणने, दे० ना० ४ वर्ग ।

टोक्कल-टोक्कल-पु० । एकधान्यनिष्पन्ने वृषज्जनभेदे, एकधान्य-
निष्पन्नान्यपि पूलिकास्पूलरोटकमण्णकपर्परकघूघरीटोक्कलपू-
लीवाटकणिक्काऽऽदीनि पृथक् पृथक् नामाऽऽस्वादस्वेन पृथक्
पृथक् ख्याणि । ध० २ अधि० ।

टोप्परिया-टोप्परिका-स्त्री० । “ दवरी ” इति ख्याते जट्टाऽऽ-
दिनिक्षेपणार्थं वस्तुनि, आचा० २ अ० १ अ० ७ उ० । ग० । ज-
घन्योपकरणेषु टोप्पटिकाऽपि गृह्यते ।

टोव्व-देशी-मधूके, दे० ना० ४ वर्ग ।

टोव्व-पु० । देशी-शल्लजे, दे० ना० ४ वर्ग ।

टोव्वगड-टोलगति-पु० । पञ्चमे वन्दनदोषे, “ टोलो ष्व उ कि-
इतो, ओसक्कभिमक्कण इहओ । ” वृ० ३ उ० । प्रव० । पञ्चमं
टोपमाद- अवस्वक्कण पञ्चात्मनम्, अजिस्वक्कणमजिमुसग-
मनं. तेऽवस्वक्कणमभिस्वक्कणे टोलवन्ति ख्वदुत्सवमान क-
रोति यत्र तटोलगतिवन्दनकमित्यर्थः । प्रव० २ द्वार । आव० ।
वृ० । उष्ट्राऽऽदिसमप्रचारे च । भ० ७ श० ६ उ० । ज० ।
टोव्वगड-टोव्वकृति-त्रि० । प्रशस्ताऽऽकारे, भ० ७ श० ६ उ० ।

इति श्रीसौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-जट्टारक-

जैनश्वेताम्बराऽऽचार्यश्री १००० श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-

विरचिते “ अजिधानराजेन्द्रे ” टकाराऽऽदिशब्द-

सङ्कलनं समाप्तम् ।

ठकार

ठ-ठ-‘ ठ ’ इत्ययं वर्णो मूर्धस्थानीयः स्पर्शसंज्ञकः । वाच० ।

ठ-पु० । महेशमहामन्त्रे, मन्त्रिणि, चूपे, वारुवे, आसने, शयने, आकाशे, जलाऽऽशये, घटे, चक्रे, मुद्रायाम्, कुरारुले, भगवत्कचे, बृहद्भुवने, साहसे, स्तम्भे, चन्द्रमण्डले च । न० । शवे, शून्ये, मनाब्जे, कठिने च । त्रि० । एका० ।

ठ-अ-पु० । देशी-उत्किंसे, अवकाशे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ठकार-ठकार-पु० । शङ्करे, विषये, दरे, भासे, शङ्खनिनादे, कृये, रौद्ररसे, ध्वनौ च । एका० ।

ठका-ठका-स्त्री० । “ चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्थयोराद्यद्वितीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति ढस्य ठ । प्रा० ४ पाद । स्वनामख्याते वाचभेदे, वाच० ।

ठक्कुर-ठक्कुर-पु० । ग्रामाऽऽदिप्रभौ, विशेष० । आ० म० ।

ठट्टारत्त-ठट्टारत्त-न० । शुद्धनागवक्त्रकांस्यपिच्छलाऽऽदीनां करणघटनाऽऽदिना जीविकायाम्, ध० २ अधि० ।

ठठ्ठ-स्तब्ध-त्रि० । “ स्तब्धे ठ-ढौ ” ॥ ८ । २ । ३६॥ इति स्तब्धे सयुक्तयोर्यथाक्रमं ठढौ भवतः । जने, प्रा० २ पाद ।

ठप्प-स्थाप्य-न० । असव्यवहार्ये, अनु० । म० ।

ठरिअ-न० । देशी-गौरविते, ऊर्ध्वस्थिते, दे० ना० ४ वर्ग ।

ठल्ल-पु० । देशी-निर्धने, दे० ना० ४ वर्ग ।

ठवणपुरिम-स्थापनापुरुष-पु० । पुरुषप्रतिमाऽऽदौ, स्था० ३ ना० १ ऋ० ।

ठवणप्पमाण-स्थापनाप्रमाण-न० । आकारविशेषबद्धवस्तु-प्रतिपादके नामानि, अनु० ।

से किं तं ठवणप्पमाणे ? ठवणप्पमाणे सत्तविहे पणत्ते ।

तं जहा-

“ एक्खत्तादेवय-कुले, पामंरु-गणे अ जीवियाहेऊ ।

आभिप्पाडयनामे, ठवणानामं तु सत्तविह ” ॥ १ ॥

अथ किं तत् स्थापनाप्रमाणम् ? स्थापनाप्रमाणं सप्तविधमित्यादि । “ णक्खत्तगादा । ” इयमत्र दृश्यते-नक्षत्रदेवताकुलपास-रुद्रगणाऽऽदीनि वस्तून्याश्रित्य यस्य किञ्चिन्नामस्थापनं क्रियते, सैव स्थापना गृह्यते । न पुनर्यत्तु तदर्थवियुक्तं तदभिप्रायेण, यच्च तत्करणीत्यादिना पूर्वं परिभाषितस्वरूपा सैव प्रमाणं तेन हेतुभूतेन नाम सप्तविधं भवति । अनु० ।

ठवणसव्व-स्थापनासर्व-न० । स्थापनया सर्वमेतदिति कल्प-

नया अक्षाऽऽदिद्रव्य सर्वे, स्थापनैव वा अक्षाऽऽदिद्रव्यरूपा सर्वे स्थापनासर्वम् । स्था० १० ठा० ।

ठवणा-स्थापना-स्त्री० । स्थाप्यतेऽमुकोऽयमित्यभिप्रायेण क्रियते निर्वर्त्यत इति स्थापना । काष्ठकर्माऽऽदिगताऽऽवश्यकवत् सत्त्वादिरूपे, अनु० । स्था० । द्वेप्याऽऽदिकर्मणि, स्था० २ ठा० ४ ऋ० । सर्वस्य वस्तुनो निजे निजे आकारे, विशेष० । आकारविशेषे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । द्वेप्याऽऽदिकर्म-अर्हदादिविकल्पेन स्थाप्यते । स्था० १० ठा० । सद्भावासद्भावप्रतीकतौ, आचा० १ अ० २ अ० १ उ० । पत्राऽऽदिविहिते आकारे, नयो० । मा० म० । स्था० । तच्चित्रं स्थापनेति-तस्य घटस्य चित्रं पत्राऽऽदिविहित आकारः स्थापना ।

तद्वक्त्रेण चेद् स्मरन्ति-

“ यत्तु तदर्थवियुक्तं, तदभिप्रायेण यच्च तत्करणिः ।

लेप्याऽऽदिकर्म तत् स्थापनेति क्रियतेऽष्टपकाच्च च ” ॥ १ ॥

एतदर्थोऽयम्-यद्वस्तु, तदर्थवियुक्तं भावेन्द्रार्थराहितं, तदभिप्रायेण तद्वस्तुया, करणिराकृतिः, यच्चन्द्राऽऽद्याकृतिर्लेप्याऽऽदिकर्म क्रियते, चशब्दादाकृतिशून्यं चाकृतिर्लेपाऽऽदि, तत् स्थापनेति, तच्चष्टपकाच्चमित्त्वमित्यर्थः । चशब्दाद् यावद्भव्यप्रावि च मृदूद्रव्यमिति, घटकारणीभूता मृदेव द्रव्यघट इत्यर्थः । नयो० ।

ननु सादृश्यसंबन्धस्य स्थापना निक्षेपनियामकत्वेऽसद्भा-

वस्थापनोच्छेदप्रसङ्गोऽभिप्रायसंबन्धस्यापि तन्नि-

यामकत्वं च नाम्न्यपि तस्य सुवचनत्वादिति-

प्रसङ्गस्तद्वस्थपेक्षया शङ्कायामाह-

अतिप्रसङ्गो नैवं चा-ऽभिप्रायाऽऽकारयोगतः ।

यच्छ्रुतोक्तमनुसृज्य, स्थापना नाम चान्यतः ॥ १ ॥

(अतिप्रसङ्ग इति) एवमुक्तसङ्करप्रकारेण च, अतिप्रसङ्गो न भवति, यत् श्रुतोक्तं सिद्धान्तवचनमनुलक्ष्य, अक्षाऽऽवेवाभिप्रायसंबन्धं, प्रतिमादावेव चाऽऽकारसंबन्धं पुरस्कृत्य, स्थापनाऽऽक्रियते, अन्यतोऽन्यस्थले च, नाम निक्षेप इति क्वातिप्रसङ्गः । तथा च-सुत्रबोधितवत्त्वदतिष्ठाननुबन्धी एसाधनता-कतत्रतुगुणस्मृतिजनकसंस्कारोद्बोधकाभिप्रायाऽऽकारान्यतर-संबन्धवत्त्वं तत्स्थापनात्वमिति फलितं भवति ॥ ६९ ॥

उक्तविशेषप्रयोजनमेवोपदर्शयितुमाह-

अत एव न धीरर्ह-त्प्रतिमायामिवार्हतः ।

भावसाधोः स्थापनायाः, अन्यद्विद्विनि कीर्त्तिता ॥ १०० ॥

“ अत एव ” इत्यादि । अत एवोक्तविशेषणनिवेशधैर्यादे-व, अर्हत्प्रतिमायामर्हत इव, द्रव्यद्विद्विनि प्रकटप्रतिपेक्षाणि पार्श्वस्थाऽऽदौ, स्थापनायाः, भावसाधो, धी, सिद्धान्ते, न कीर्त्तिता ॥ १०० ॥

कुत ? इत्याह-

सा हि स्थाप्यस्मृतिद्वारा, भावाऽऽदरविधायिनी ।

न चोत्कटतरे दोषे, स्थाप्यस्थापकज्ञावना ॥ १०१ ॥

सा हि स्थापनाधीर्हि, स्थाप्यस्मृतिद्वारा “ एकसवन्धिज्ञाने अपरसवन्धिस्मृति ” इति नियमविधया स्थाप्यस्मृतिव्यापारेण, भावाऽऽदरस्य स्थाप्यगतगुणप्रणिधानोद्रेकस्य, तज्जनितानिर्जरा-ऽतिशयस्य वा, विधायिनी । न च स्थापनाधिपये उत्कटतरे दोषे, प्रतिसन्धीयमाने इति शेषः । स्थाप्यस्थापकमाधना, फल-

वतीति शेषः । तथा च छव्यलिङ्गिदर्शनादपि न भावसाधु-
गुणाः । ननु स्मृतिरेव तन्नियामकप्राबिकसादृश्यस्य रजो-
हरणगोच्छकपतदूप्रहाऽऽदिरूपस्य तस्याबाधितत्वात्, किं तु-
क्तदोषवत्त्वेन प्रतिसधीयमावस्य सा दृश्या । वन्दनकनिर्युक्तौ-

" तित्थयरगुणा पक्किमा-सु एऽत्थि णिस्ससयं विआणंतो ।

तित्थयरु त्ति णमतो, सो पावइ णिज्जर विउलं ॥५८॥

लिंग जिणपणस, एव णमतस्स णिज्जरा विउला ।

जइ वि गुणविपण्णिं, वंदइ अज्झप्पसोहीए ॥ ५९ ॥ "

(मनयोरर्थः ' किङ्कम् ' शब्दे तृतीयभागे ५१६ पृष्ठे छ-
व्यः) इति गाथाभ्यां सादृश्यसंबन्धमात्रेणार्हप्रतिमाया-
मर्हतो छव्यलिङ्गिनो ज्ञावसाधोस्तदस्थेन स्मृतेरुत्थापकतया-
ऽध्यात्मशुद्धिप्रभवनिर्जराऽङ्गत्वेन वन्दनीयत्व यदाक्षिप्त पूर्वप-
क्कृता । तत्र । आचार्यैरेकत्रोक्तदोषवत्त्वेनोपस्थितसमानसं-
वित्सवेद्यताद्वयगुणवत्सादृश्यधीस्तदोषानुमतिरूपतया
गुणवदपकर्षव्यञ्जकत्वेन तन्निदानरूपत्वेन बलवदनिष्ठानुबन्धा-
वदा, अन्यत्र चोक्तकारणाभावात् तथात्वमिति वैषम्यमुक्ताव-
यित्वा समाधानं कृतम् ।

" सता तित्थयरगुणा, तित्थयरे तेसिमं तु अज्झप्पं ।

ए य सावज्जा किरिया, इयरेसु धुवा समणुमन्ना" ॥६०॥ इति ।

मस्या अर्थः—सन्तो विद्यमानाः शोभना वा तीर्थकर-
त्वेन प्रतीयमानस्य गुणाः, तीर्थकरेऽर्हति, इयं च प्रतिमा, तेषां
नमस्कुर्वताम्, इदमध्यात्म-समापन्यादिफलकानुभूयमानतीर्थक-
रगुणस्मृताऽऽलम्बनम् । यद्वा—तेषां गुणानाम्, इदमध्यात्म्यम्-
अध्यारोपविषयः, तदस्थेन स्मृतौ योगजीवातुसमापत्यसिद्धेः ।
न च तासु प्रतिमासु सावद्या सपापा, क्रिया, इतरेषु पार्श्वस्था-
ऽऽदिषु, ध्रुवा, सेति योज्यते । ततः समनुज्ञा सावद्यक्रियायुक्त-
पार्श्वस्थाऽऽदिप्रणमनाद्, ध्रुवेति योगः । एव च सति प्रतिमाया-
मुजयक्रियाभावप्रसङ्गित उजयफलाभावस्तदालम्बनकस्याप्य-
गुणसंकलपरूपमन'शुद्धेर्वत्त्वस्यैव निराक्रियमाणः पार्श्वस्थाऽऽ-
दिवन्दनेऽपि मनःशुद्धेर्वत्त्वस्यैव दोषाभाव गुणोदयं च साधयि-
तुं कथं न प्रगल्भते ? इत्याशङ्क्य शेष उजयविकल एव आकारमा-
त्रतुल्ये कतिपयगुणान्विते चोक्तगुणाध्यारोपशुभसंकलपरूप-
तामास्कन्दनिर्जराहेतु' । अन्यत्र त्वसावशुभसंकलपरूपत्वेन नि-
रवद्यकर्माज्ञावद्विशेष्यकत्वस्य गौरवेणातन्त्रत्वात् सावद्यकर्म-
वद्विशेष्यकतयैव विपर्यासलक्षणसमन्वयेन घाऽनन्तकलेशाऽऽ-
बद्ध इत्यभिप्रायेणाऽऽचार्यैस्तत्रैव निराकृतः ।

तथाहि-

" जह सावज्जा किरिया, णत्थि य पक्किमासु एवमियरा वि ।

तयज्जावे णत्थि फलं, अह होइ अहेउअं होइ ॥ ६१ ॥

काम उजयाभावो, तह वि फलं अत्थि मणविसुद्धीए ।

तीइ पुण मणविसुद्धी-इ कारण हूति पक्किमाओ ॥ ६२ ॥

जइ बि अ पडिमा उ जहा, मुणिगुणसकण्णकारणं लिंगं ।

उभयमवि अत्थि लिंगे, ए य पडिमासुजयं अत्थि ॥ ६३ ॥

णियमा जिणेसु उ गुणा, पक्किमाओ दिस्स ज मणे कुणइ ।

अगुणे उ वियाणतो, कं नमउ मणे गुणं काउं ? ॥ ६४ ॥

जह वेल्लवर्गलिंगं, जाणंतस्स णमओ धुव दोसो ।

णिळ्ळसमिअ णाळ-ए वंदमाणे धुवो दोसो" ॥ ६५ ॥ इति ॥ १०१ ॥

(आसां गाथानामर्थः ' किङ्कम् ' शब्दे तृतीयभागे ५१९ पृष्ठे गतः)

नन्वेवं स्थापनास्थले सावद्यकर्माज्ञावद्विशेष्यगुणसंक-
ल्पत्वे भावस्य निर्जराहेतुत्वमित्यागतम् । तथायुक्तम् । सा-
द्यत्वेन निरवद्यकर्मवद्विशेष्यकत्वेनैव तदेतुत्वौचित्याल्लक्षणगौर-
वापेक्षया कारणभावगौरवस्य महादोषत्वात् । किञ्च-स्थाप-
नास्थलीयज्ञावे जात्युपाध्यन्यतरकृतातिरिक्तविशेषाभावे यथो-
क्तरूपेणैव हेतुत्वं मायाच्छादितदोषे आलवविहाराऽऽदिना शु-
कृताप्रतिसंधानदशायां वन्द्यमाने साधौ कथं निर्जरोत्पत्तिः
संगच्छते ? । न च तत्र निरवद्यकर्मयुक्ततयाऽगृहीतासंसर्ग-
कगुणसंकल्पेन पृथगेव निर्जराहेतुत्वादोषः । तथा सति
तुल्यन्यायतया सावद्यकर्मयुक्तत्वेनागृहीतासंसर्गकगुणसंकल्प-
त्वेन बन्धहेतुताया एव युक्तत्वात्, प्रतिमावन्दनादुभयाज्ञावा-
ऽऽपत्तेः । न च सत्त्वशुद्धिविधया कारणतायामयमेव प्रकारः,
अवञ्चकयोगविधया कारणतायां तु वास्तवविषयताया एव
निवेशात्तदोष इति वाच्यम् । सत्त्वशुद्धिविधयैव प्रतिमा-
वन्दनाभिर्जरोत्पत्तेः, " तह वि फल अत्थि मणविसुद्धीए । "
इत्यनेन प्रतिपादनात् । किं च-गुणदोषोभयवैकल्यमात्रेण
प्रतिमायामर्हदध्यवसायस्य निर्जराऽङ्गत्वे प्रतिष्ठिताप्रतिष्ठि-
तयोरविशेषाऽऽपत्तेः । न च-

" सयकारियाइ एसा, नायइ उवणाइ बहुफला केइ ।

गुरुकारियाइ अन्ने, विसिठविहिकारियाए य ॥ १ ॥

थंडिल्ले वि य एसा, मणवयणाए पसत्यगा चैव ।

आयासगोमयाई-हि पत्थमुल्लेवणाइ हियं ॥ २ ॥

उवयारंगा इह सो-वओगसाहाराण फला ।

किं च विसेसेण तओ, सव्वे वि य ते विमइअन्ना" ॥ ३ ॥

इतिपूजाविधिर्विशिकावचनपर्यालोचनयामिष्टपदेति वाच्य-
म् । तत्र प्रतिष्ठितत्वव्याप्यधर्मपुरस्कारेणैव मानसप्रतिष्ठा-
पुरस्कारेण प्रवृत्तानां पूजाविधिकल्पानां विधिप्रतिष्ठितपूजा-
जन्यताऽवच्छेदकजातिव्याप्यजात्यवच्छेदेन, मानसाभिप्रायशो-
धिताविधिप्रतिष्ठितपूजाजन्यतावच्छेदकजात्यवच्छेदेन च फल-
भेदास्तेभेदो युक्त इत्यभिप्रायेण प्रवृत्तावपि प्रतिष्ठासा-
मान्यस्याकिञ्चित्करत्वे तात्पर्याज्ञावात्, अन्यथा प्रतिष्ठावि-
धिवैयर्थ्यप्रसङ्गात् ।

ततः प्रतिष्ठाऽऽदिविधिजनितः प्रतिमागतोऽतिशयविशेष-
काश्चित्स्थापनानिर्दिष्टो निदन्यतामित्याशङ्क्याम्—" सता ति-
त्थयरगुणा" । (आव० ६० गाथा) इत्यादिगाथामेव, ध्या-
नान्तरस्मृतिं पक्कान्तर परिशुर्वन्नाह-

यद्वा प्रतिष्ठाविधिना. स्वाऽऽत्मन्येव पराऽऽत्मनः ।

स्थापना स्यात्समापत्ति-विम्वे सा चोपचारतः ॥ १०२ ॥

यद्वा पक्कान्तरे, प्रतिष्ठाविधिना प्रतिष्ठाकारयितुं स्वाऽऽत्मन्ये-
व, पराऽऽत्मनः परमगुणवतः त्रिभुवनभर्तुः ध्यानतारतम्ये च
तात्स्थयतदजनत्वस्वरूपा समापत्तिरेव स्थापना स्यात्, निश्च-
यतः सर्वक्रियाणां तत्फलानां च उद्देश्यसंबन्धित्वेन व्यवहिय-
माणानामपि स्वात्मसंबन्धित्वस्यैव भाव्याऽऽदौ व्यवस्थापनात् ।
पराऽऽत्मन इत्युपलक्षणम् । स्वभावस्याऽऽर्हत्यादिप्रतिष्ठया कार-
यितरि स्वभाव एव स्थाप्यते । परम्यरया तु तन्मूलप्रमाणानुप-
ध्या विषयवचनाऽऽद्यप्रवर्तकत्वसम्बन्धस्मारित । तत्र च खलु प्र-
तिष्ठा निजभावस्य एव, देवतोद्देशात् स्वात्मन्येव, पर यत् स्थाप-
नमिह वचननीत्या ऊचे-" बीजमिदं परम यत्, परमाया एव

समरसाऽऽपत्तेः । स्थाप्येन तदपि मुख्या, इत्यैवैवेति विज्ञेया ॥ १ ॥ ” इति । नन्वेव निश्चयतः स्थापनाया आत्मगतायाः प्राप्तौ प्रतिमायां तदव्यवहारः कथम् ? अत आह-विभवे च, सा स्थापना उपचारन, स्वाऽऽत्मनि स्थापितस्य भावस्याऽऽत्मन-नतया समापत्तिविषयीक्रियमाणस्य परमाऽऽत्मन साकारयोगमुक्ताऽनुकारितया वा वृत्तणया एव इत्यर्थः ॥ १०२ ॥

नन्वेव यजमानगतादृष्टमेव प्रतिष्ठाफलं भवन्निरूपपादितम्, तावता वन्दकपूजकाऽऽदीनां का सिद्धिः ? सा हि तदा स्यात्, यदि प्रतिष्ठाऽऽदितश्चाण्मालाऽऽदिस्पर्शनादयः पूजाफलप्रयोजक कश्चिदतिशयोऽप्युपगतः स्यात्, प्रतिष्ठितप्रतिमावन्दनपूजनन-त्यादिना फलविशेषहेतुत्वस्य इत्यमेव वक्तुं शक्यत्वात् । न च यजमानगतादृष्ट तदादिनं, तथा चाण्मालाऽऽदिस्पर्शेन व्य-धिकरणेन तन्नाशयोगाद् यजमानस्य तददृष्टकृते पूज्यत्वानाप-त्तेः । एतेन सबन्धविशेषेण यजमानगतादृष्टस्य प्रतिमागतत्व-समर्थनमपि प्रत्याख्यातम् ।

यत्तु-प्रतिष्ठाविधेर्देवतासंविधानस्य स्वाप्तेदस्वीयत्वाऽऽदिज्ञानतदादितसस्काररूपस्य उत्पादात् फलोत्पत्तिः । चाण्डालाऽऽदिस्पर्शे च तदभावात् फलभाव इति कस्यचिद् मतम् । तत्तु मुक्तिप्रतिष्ठितदेवताया अभिमानाज्जावात्, प्रतिष्ठया तदुपकरण-स्य अशक्यगक्रियत्वात् चाऽऽचार्यैरेव दूषितम् । तदुक्तम्-“ मु-क्त्यादौ तत्त्वेन, प्रतिष्ठिताया न देवतायास्तु । स्थाप्ये न च मुख्ये तत्, तदधिष्ठानाऽऽद्यजावेन ” । १ । इत्यादिर्न च तस्या उपकार क-श्चिदत्र मुख्य इति, तदतस्त्वकल्पेनैवा बाह्यक्रीमासमा भवतीति । यदपि-“ प्रतिष्ठित पूजयेत् ” इति विधिः प्रतिष्ठाकालीनयात्र-दस्पृश्यस्पर्शभावविशिष्टः । प्रतिष्ठाध्वसः, तद्विशिष्टप्रतिमापूजन-चा फलप्रदः, कप्रत्ययादतीतत्वत्वाभावात् ” इति गङ्गेशोपाध्यायै-रुक्तम् । तदपि तुच्छम् । प्रतिष्ठारूपायां पूजायामेवाऽऽगते, तत्र ध्वसस्यैव फलजनकव्यापारस्याऽऽश्रयणे चादृष्टमात्रस्यैव दत्तजलाज्जलित्वप्रसङ्गात् । कथं चैव प्रतिष्ठितेऽप्यप्रतिष्ठि-तत्वज्ञाने न पूजाफलम् ? प्रतिष्ठाध्वसवत्त्वेन प्रतीयमाणत्वस्य पूजाफलजनकताऽवच्छेदककोटौ निवेशेन प्रतिष्ठावत्त्वेन प्रमी-यमाणत्वस्यैव निवेशोचित्यम्, इति न किञ्चिदतत् ।

तस्माद् वन्दनपूजनाऽऽदिफलप्रयोजकत्वं कथं प्रतिष्ठायाः ? इति जिज्ञासायामाह-

प्रतिष्ठितप्रत्यजिज्ञा-समापन्नपराऽऽत्मनः ।

आहार्याऽऽरोपतः सा च, छृष्टणामपि धर्मज्ञः ॥ १०३ ॥

(प्रतिष्ठितेति) सा स्थापना, प्रतिष्ठितप्रत्यजिज्ञया, समापन्नो य प-राऽऽत्मा जगवान्, तस्य, आहार्याऽऽरोपतः, छृष्टणाम्, उपलक्षणाद् वन्दकानां पूजकानां च, धर्मभू-धर्मकारणं ज्ञातिः । अयं भावः-प्रतिमायां भगवद्भेदाऽऽरोप विना न तावद्वन्दनपूजनाऽऽदिफलं हेतुसहस्रेणापि सपद्यते, स च काष्ठपापाण्यत्वाऽऽदिना भेदप्रत्य-क्षे सति स्वरसतो नोदयतीत्याहार्य एव सपादनीयः । आहार्यत्व-चेच्छाजन्यत्वम् । इच्छा च इष्टसाधनताज्ञानसाध्या, इति इष्ट-साधनताज्ञानसपादनाय प्रतिष्ठा प्रतिमां भगवद्भेदेन अ-ध्यारोपयेदिति विधिः कल्पनीयः । तथा चाऽऽहार्यभगवद्ध्या-रोपविषयप्रतिमापूजनत्वाऽऽदिना फलविशेषहेतुत्वे आहार्य-त्वप्रयोजकेच्छाजनकज्ञानविशेष्यताऽवच्छेदककुत्तिप्रविष्टेन प्रतिष्ठाया अपि परम्परया प्रयोजकत्वमित्युक्तं भवति । “प्रतिष्ठि-

त पूजयेत्” इत्यत्रापि कप्रत्ययस्य, स्वात्मनः शक्त्या वृत्तणाऽऽ-दिना वा प्रतिष्ठाप्रयुक्ताऽऽहार्याऽऽरोपविषयपूजनत्वाऽऽदिनैव फलहेतुता । कप्रत्ययस्य चोत्सर्गिकेण कप्रत्ययार्थेनाप्रत्यय-त्वेनैवार्थवत्तेति चिन्तामणिकारादप्यतिसूक्ष्ममतिनिपुणं च वयमीक्षामहे ॥ १०३ ॥

उक्तमेव वक्ष्यमाणफलान्वयेनाऽऽह-

तत्कारणेच्छाजनक-ज्ञानगोचरबोधकाः ।

विधयोऽप्युपयुज्यन्ते, तेनेदं दुर्मतं हतम् ॥ १०४ ॥

(तत्कारणेति) तस्याऽऽहार्याऽऽरोपस्य, कारणं या इच्छा, तज्जनक-यत् “प्रतिष्ठिता प्रतिमा भगवद्भेदेनाध्यारोपयेत्” इति विधि-जनितं ज्ञान, नफोचरीचूताया प्रतिष्ठाया बोधकाः, इष्टसाधन-त्वबोधनाऽऽदिद्वारा तदुत्पत्तिहेतव इति यावत् । विधयो वि-धिवाक्यानि, अप्युपयुज्यन्ते फलवन्तो भवन्ति, तै प्रतिष्ठोत्पा-दने प्रतिष्ठितप्रतिमायामारोपविधिना जगवद्भेदाध्यारोपो-पत्तौ पूजाफलप्रयोजकरूपसिद्धे । तेनेदं वक्ष्यमाणं, दुर्मत-माध्यात्मिकाऽऽज्ञासनां, हतं निराकृतम् ॥ १०४ ॥

किं तत् ? इत्याह-

प्रतिष्ठाऽऽद्यनपेक्षायां, शाश्वतप्रतिमाऽर्चने ।

अशाश्वतार्चापूजायां, को विधिः किं निषेधनम् ? ॥ १०५ ॥

शाश्वतप्रतिमाऽर्चने प्रतिष्ठाया आद्याविह प्रथमतोऽनपेक्षायां तत्रैव तस्या फले व्यभिचारात् । अशाश्वतार्चानां कृत्रिमप्र-तिमानां पूजायां, “प्रतिष्ठितां प्रतिमां पूजयेत्” इति विधि-कः ? “अप्रतिष्ठितं न पूजयेत्” इति निषेधनं च किम् ? प्रति-ष्ठातदभावयोरिष्टानिष्टसाधनतया व्यभिचारादज्ञावेन तत्र वि-धिनिषेधार्थान्वयस्यायोग्यत्वात् । इति भावः ॥ १०५ ॥

कथमेतन्निरस्तम् ? इत्याह-

पूजाऽऽदिविधयो ज्ञान-विध्यङ्गित्वं यदाश्रिताः ।

शाश्वताशाश्वतार्चासु, विभेदेन व्यवस्थिताः ॥ १०६ ॥

(पूजाऽऽदीति) पूजाऽऽदिविधयः-“प्रतिष्ठितां प्रतिमां पूजयेत्” इत्यादिवाक्यलक्षणाः, ज्ञानविधेः “प्रतिष्ठिता प्रतिमां भगवदभि-श्वत्वेनाध्यारोपयेत्” इत्यङ्गवाक्याऽऽत्मकस्य, अङ्गित्वं प्रधानत्व-म्, आश्रिताः, शाश्वताशाश्वतार्चासु, विभेदेन निरूपणेन, व्यव-स्थिताः । तथा च-प्रतिष्ठाया न पूजासहकारित्वम्, किं तु स्वक-र्तव्यताबोधकविध्यङ्गताऽपेक्षविधिविषयनिर्वाहकत्वेन प्रयोज-कत्वम् । तस्मात्शाश्वतप्रतिमास्थले । अन्यत्र त्वनादिप्रतिष्ठितत्वप्र-त्यभिज्ञाया एव तथात्वं, तादृशशिष्टाऽऽचारेण तथैव विधिवोधा-नादिति विकल्पेनानयोः पूजाफलप्रयोजकत्वाहेतुर्न कोऽपि दोष इति । अत एव निश्चितानिश्चिताऽऽदिभेदेन स्वल्पवहुभक्तिविद्या-नाऽऽदेर्ज्ञानविशेषाऽपेक्षकत्वेन व्यवस्थितविकल्पोपपादकत्वं सगच्छते । अत एव चाविधिप्रतिष्ठितेऽप्यविच्छेदाऽऽदिकारणा-ऽऽत्मनोपवृद्धितत्त्वज्ञानिकविधिना विधिप्रतिष्ठिततुल्यतामामन-न्ति सप्रदायवृद्धाः । भावशोधितशुद्धनिमित्तभैमिर्त्तिकान्तशु-द्धजावेऽपीदानीन्तनयतिधर्मपौषधाऽऽदिक्रियावत्तत्र भावशोध-नमात्रेण मध्यमशुद्धप्रच्यवात्तस्या अपि च शुभानुबन्धसारत्वा-दित्यादिकमुपपादितं प्रतिमाशनकाऽऽदी । तस्मात् स्थापनात-दस्थेन जगद्गुणस्मारकतया तदाहार्याऽऽरोपप्रयोजकतया वा सप्रदानयेनाप्यवश्यं स्वीकर्तव्या, इति व्यपस्थापितम् ॥ १०६ ॥

एतेन तद्व्युपगतव्यवहारोऽपि निरस्त इत्याह-

एतेन व्यवहारोऽपि, स्थापनाऽनाग्रहो हतः ।

तत्रार्चजरतीयं किं, नाम्नाऽपि व्यवहर्तेरि ॥ १०७ ॥

(एतेनेति) एतेनानुपदोक्तयुक्तिकदम्बकेन समग्रस्थापना-
व्यवस्थापनेन, व्यवहारोऽपि, स्थापनाया अनाग्रहोऽस्वाकारो,
हतो निरस्तः, केवाञ्चिदाचार्याणाम्, यतस्तत्र व्यवहारे, नाम्ना-
ऽपि नामनिर्दिष्टाणां, व्यवहर्तेरि व्यवहारमप्युपगच्छति, कि-
मिदमर्चजरतीयम् ? यदुत स्थापनया व्यवहार इति, न हीन्द्रप्र-
तिमायां नेष्टव्यवहारो प्रवति, तत्राजवन्नापि भ्रान्त एव । न वा
नामाऽऽदिप्रतिपक्षव्यवहारसाङ्ख्यम्; इत्येकमाश्रयमाणस्यापरं
च परित्यजतः केवलमाहोपुरुषिकामात्रमेवेति ॥ नयो० ।

अथ सामान्येनैव स्थापनायाः स्वरूपमाह-

जं पुण तदत्थमुष्णं, तयजिप्पाएण तारिसाऽऽगारं ।

कारइ व निरागारं, इत्तरमियरं व सा उवणा ॥ १०६ ॥

सा स्थापनाऽभिधीयते, यत्, किम् ? इत्याह-यत्क्रियते-
ञ्ज्वाऽऽदिस्थापनारूपतया विधीयते वस्तु, पुनः शब्दो नामल-
क्षणात् स्थापनालक्षणस्य वैसदृश्यद्योतकः । केन ? इत्याह-
तदभिप्रायेण-तस्य सद्भूतेन्द्रस्याभिप्रायोऽध्यवसायस्तेन । क-
थंभूतं तद्वस्तु ? इत्याह-तदर्थशून्यं-स चासावर्थश्च तदर्थ-
सद्भूतेन्द्रलक्षणः, तेन शून्यं तदर्थशून्यम् । पुनरपि कथंभूत-
म् ? तादृशाऽऽकारं-सद्भूतेन्द्रसमानाऽऽकार, वाशब्दस्य जिज्ञा-
मत्वाञ्जिराकार वा, सद्भूतेन्द्राऽऽकारशून्यमित्यर्थः । चित्रलेप्यका-
ष्ठापाषाणाऽऽदिषु तादृशाऽऽकारं भवति, अक्षाऽऽदिषु तु निराकार-
मित्यर्थः । पुनः किं नुनम् ? इत्तरम्-अल्पकालीनम् । इतरद्वा-या-
वत्कथिकम् । तत्रेत्वरं चित्राक्षाऽऽदिगतम् । योवत्कथिकं तु-न-
न्दीश्वरचैत्यप्रतिमाऽऽदि । तदपि हि 'तिष्ठतीति स्थापना' इति स्था-
पनात्वेन समये निर्दिष्टमेव । तदिदमिह तात्पर्यम्-यद्वस्तु सद्-
भूतेन्द्रार्थशून्यं सच्चिद्ब्रह्मा तादृशाऽऽकारं, निराकार वा स्तोत्रका-
य, यावत्कथिक वा स्थाप्यते सा स्थापनेति । प्रकृते योजना तु
इत्य क्रियते-चित्रकर्माऽऽदिगतः परममुनिः, स्थापन स्थापना, त-
या मङ्गलम्, स्थाप्यते इति वा स्थापना, तया मङ्गलः स्थापना-
मङ्गलमिति व्यपदिश्यते । इति गाथाऽर्थः ॥ २६ ॥

अथ भाष्यकारः स्वयमेव नामस्थापनामङ्गलयोरुदाहरणमुप-
दर्शयन्नाह-

जह मंगलमिह नामं, जीवाजीवोभयाण देसीओ ।

रुढं जलणार्डिणं, उवणाए सोत्तियार्डिणं ॥ १०७ ॥

यथाशब्द उदाहरणोपन्यासार्थः । क्व यथा ? इत्याह-जीवा-
जीवोभयानां ज्वलनाऽऽदीनां, देशीनो देशीभाषया, मङ्गलमिति
नाम रुढम् । तत्र जीवस्याग्नेर्मङ्गलमिति नाम रुढम्, सिन्धु-
विषये मजीवस्य दवरकवलनकस्य मङ्गलमिति नाम रुढम्,
लाट्टदेशे जीवाजीवोभयस्य तु मङ्गलमिति नाम रुढं वन्दनमा-
लाया, दवरिकाऽऽदीनामिहाचेतनत्वात्, पत्राऽऽदीना तु सचे-
तनत्वाद् जीवाजीवोभयत्वं भावनीयम् । स्वस्तिकाऽऽदीनां तु
या स्थापना लोके, तस्या रुढं स्थापनामङ्गलत्वमिति शेषः ।
इति गाथाऽर्थः ॥ २७ ॥ विशेषः ।

“ उविओ य आरियत्ते, जम्हा तू तेण उवणं चि । ” पं० ज्ञा० ।

परिमृतनगर्पिकृतप्रश्न-गणधराः प्रतिक्रमणं कुर्वाणाः स्था-
पनां कुर्वन्ति, न वा ? कुर्वाणा अपि तीर्थङ्करस्य,

अन्यस्य वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-तीर्थङ्करस्य देवगुरुपत्वेन
तत्समीपे प्रतिक्रमणाऽऽदि कुर्वतां स्थापनाप्रयोजनं न स्यात्, जि-
नपरोक्षे तत्कुर्वतां तु स्थापनाकरणमात्मनामिवेति संभाव्यते । १६
प्र० । ६।० ३ प्रका० । दीपवन्दिरसङ्कृतप्रश्नः-अक्षमाला-
ऽऽदिका स्थापना या नमस्कारेण विधीयते, तदुपरि
उद्द्योते दृष्टिरक्षणं सुकरम्, अन्धकारे कथं च प्र-
वति ? तस्मीना च स्थापना शुद्ध्यति, न वा ? इति
प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र अक्षमालापुस्तकाऽऽदिकस्थापना नमस्का-
रेण स्थाप्यते, स्थापनाऽनन्तरं च क्रियाकरणं यावदुद्द्योते
यथाशक्ति दृष्टुपयोगौ रक्ष्येते अन्धकारे, दृष्टुपयोगयो-
रन्तरे जाते तु पुनः स्थापनां कृत्वा अग्रतः क्रिया क्रि-
यते । यतः स्थापना द्विधा-इत्तरा, यावत्कथिका च । तत्र १-
त्तराऽक्षमालाऽऽदिका, या नमस्कारेण स्वयं स्थापिता दृ-
ष्टुपयोगयोः सतोरेव तिष्ठति । यावत्कथिका चाक्षप्रतिमा-
ऽऽदिका या गुरुसकाशात् स्थाप्यते, सा पुनः पुनः स्थापिता न
विलोक्यते इति । १६ प्र० । ६।० ४ प्रका० । कायोत्सर्गे वन्दन-
कदानावसरे च स्थापनाऽऽचार्यचातन शुद्ध्यति, न वा ? इति
प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र कायोत्सर्गकरणावसरे, वन्दनकदानावसरे
च स्थापनाऽऽचार्यचातनं न शुद्ध्यतीत्येकान्तो ज्ञातो नास्तीति ।
१४ प्र० । ६।० ४ प्रका० । पण्डितगुणविजयगणिकृतप्रश्नः-स्था-
पनाः कियति प्रदेशे ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च दूरे स्थापिताः क्रिया-
शुद्धिहेतवो भवन्ति ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्रोर्ध्वं मस्तकात्
पादयोरधस्तात् तिर्यक् च रुद्रमशक्ये स्थाने स्थापिताः स्था-
पनाः क्रियाशुद्धिनिमित्तं न भवन्तीति बृद्धवादः । यत्तु-उपरि-
तनभूम्यादौ स्थापितासु तासु मधस्तनभूम्यादौ कापि क्रियायाः
क्रियमाणत्वं, तत्कारणिकमिति हेतुम् । ४ प्र० । ६।० २ प्रका० ।
स्थापने, न० १ 'शिक्षेवो' स्थापनाऽभ्यासक इत्यनर्थान्तरम् ।
आ० चू० १ अ० । न्यासे, पञ्चा० २ विव० । निधान निधिर्नि-
क्षेपो न्यासो विरचना प्रस्तारः स्थापनेति पर्यायाः । अनु० ।
(जिनबिम्बस्थापना 'चेड्य' शब्दे तृतीयभागे १२७० पृष्ठे
निरूपिता, सा च तत एवावधार्या) पञ्चमे उज्जमदोषे, स्था०
३ ग्रा० ४ उ० । स्थाप्यते साधुनिमित्तं किञ्चन कालं यावन्नि-
धीयते इति स्थापना । यद्वा-स्थापनं साधुभ्यो देयमिदमिति
बुद्ध्या देववस्तुवः कियन्त कालं व्यवस्थापनं स्थापना, तद्यो-
गादेयमपि स्थापना । स्वस्थाने चुद्धीस्थात्यादौ, परस्थाने सु-
स्थितकल्लुषकाऽऽदौ चिरकालमित्तरकालं च साधुदाननिमि-
त्तं धार्यमाणमशनाऽऽदिकं स्थापनेति व्युत्पत्तेः । प्रव० ६७
शार । पि० । प० । ४० । पञ्चा० । आचा० । घ० । उच० । ग० । दश० ।

अथ स्थापनाद्वारमाह-

सट्ठाणं परट्ठाणे, छुविहं च त्रियं तु होड नायवं ।

स्त्रीराऽऽदिपरंपरए, हत्थगयधरंतरं जाव ॥

स्थापित साधुनिमित्तं, घृतभक्षाऽऽदि । तच्च द्विधा । तद्यथा-
स्वस्थाने, परस्थाने च । तत्र स्वस्थानं-शुल्लववच्छुद्धाऽऽदि । पर-
स्थानं-लुब्धकाऽऽदि । एकैकं द्विधा-अनन्तरं, परम्परं च । तत्र
यस्य साधुनिमित्तं स्थापितस्य सतो विकारान्तरं न भविष्यति,
यथा घृताऽऽदि, तदनन्तरस्थापितम् । क्षीराऽऽदिकं तु, परम्परके
परम्परास्थापितम् । तथाहि-क्षीरं स्थापितं सद् दधि भवति,
दधि भूत्वा नवनीतं, नवनीतं जूत्वा घृतं, ततो यदेव साधु-
निमित्तं क्षीरं घृत्वा घृतीकृत्य ददाति, तदा तव क्षीरं
परम्परास्थापितं भवति । एवमन्यदर्पाक्षुरसाऽऽदिकं च-

ष्टव्यम् । तथा पङ्क्तिस्थिते गृहत्रये उपयोगावकाशसम्भवे सति, हस्तगतासु तिसृषु जिज्ञास्वेकः, साधुरेकां भिक्षां सम्य-
गुपयोगेन परिभावयन् गृह्णाति । द्वितीयस्तु द्वयोर्गृहयोर्हस्त-
गते द्वे भिक्षे परिभावयति । ततो गृहत्रयात्परतो यावद् गृहा-
न्तरं न भवति, तावन्न तस्य स्थापनादोषः । गृहान्तरे तु सा-
धुनिमित्तं हस्तगता भिक्षा स्थापना, तत्रोपयोगासम्भवात् ।
तत्र एनामेव गाथां भाष्यवृद्ध्या चिख्यासुः प्रथमतः स्व-
स्थानमाह-

चुल्ली अवचुल्लो वा, ठाण्ठाणं तु भायणं पिठरे ।

सट्ठाण्ठाणम्मि य, जायण्ठाणे य चतुजंगा ॥

द्विविधं स्थानम् । तद् यथा-स्थानस्वस्थान, प्राजनस्वस्थान
च । तत्र स्थानरूपं स्वस्थानम्-चुल्ली, अवचुल्लो वा । चुल्ल्या
अव पश्चात् अवचुल्लः । राजदन्ताऽऽदिवाद्दशब्दस्य पूर्वनि-
पातोऽदन्तता च । तत्र चुल्ली प्रतीता । अवचुल्लो अवहकः ।
एतयोश्च स्थितं सद् भक्त पच्यते । तत एतौ स्थानरूपं स्व-
स्थानम् । प्राजनरूपं तु स्वस्थान-पिठरं स्थाप्य, तत्र स्थानस्व-
स्थाने, प्राजनस्वस्थाने च चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा-चुल्ल्यां
स्थापित, पिठरे च । चुल्ल्यां स्थापित, न पिठरे; उष्णकाऽऽदौ
स्थापितत्वात् । न चुल्ल्यां, किं तु पिठरे । तच्च चुल्ल्यवचुल्ला-
ज्यामन्यत्र प्रदेशान्तरे स्थापितं द्रष्टव्यम् । न चुल्ल्यां, न पिठरे,
चुल्ल्यवचुल्लाज्यामन्यत्र उष्णकाऽऽदौ स्थापितमित्यर्थः ।

सम्प्रति परस्थानमाह-

छच्चवारगमाई, होइ परट्ठाणमो अणेगविहं ।

सट्ठाणे पिठरे छ- चगे य एमेव दूरे य ॥

छच्चवारकाऽऽदिकम्, अनेकविधं, परस्थानं परमाजनं भवति द्र-
ष्टव्यम् । तत्र छच्चक पटलिकाऽऽदिरूपम् । वारको लघुघटः । आ-
दिशब्दात्पाकभाजनवर्जं चुल्ल्यवचुल्लवर्जं शेषसकलभाजनपरिग्र-
हः । अत्रापि स्वस्थानपरस्थानापेक्षया चतुर्भङ्गी । तद् यथा-
स्वस्थाने स्वस्थाने, स्वस्थाने परस्थाने, परस्थाने स्वस्थाने,
परस्थाने परस्थाने । एनामेव चतुर्भङ्गीं दर्शयति-“सट्ठाणे”
इत्यादि । अत्र (सट्ठाणे पिठरे छच्चगे य इति) अनेन प्रक-
ृत्यं सूचितम्, स्वस्थानस्य पिठरुच्छकभ्यां प्रत्येकमभि-
सम्बन्धात् । तद् यथा-स्वस्थाने चुल्ल्यादौ, पिठरे वा, तथा
स्वस्थाने चुल्ल्यादौ, छच्चके च । परस्थाने (एमेव दूरे य
त्ति) इह दूरं चुल्ल्यवचुल्लाभ्यामन्यत्र प्रदेशान्तरे, तत्रापि
तदपेक्षयाऽपि, एवमेव भङ्गद्वयं द्रष्टव्यम् । तद् यथा-भाजन-
रूपे स्वस्थाने पिठरे परस्थानेऽन्यत्र प्रदेशान्तरे, तथा पर-
स्थानेऽन्यत्र प्रदेशान्तरे परस्थाने छच्चकाऽऽदिविधिः । सर्वस-
ंख्या चत्वारो भङ्गाः । तदेतदेव मूलगाथायाः “ सट्ठाणे ” इ-
त्यादि पूर्वार्द्धं व्याख्यातम् ।

अथ “ स्त्रीरादिपरंपरण ” इति व्याचिख्यासुराह-

एकैकं तं उविहं, अणतरपरंपरे य नायवं ।

अविकारि कयं दवं, तं चेव अणतरं होइ ॥

तत् साधुनिमित्तं स्थानम्, एकैकं स्वस्थानपरस्थानगतं द्विविधं
ज्ञातव्यम् । तद् यथा-अन्तरे अन्तराभावे, विकाररूपव्यवधाना-
भावे इत्यर्थः । परम्परके, विकारपरम्परायामित्यर्थः । तत्र यत्
कर्त्ता स्वयोगेनाविकारि-भूयोऽसम्भवविकारि घृतगुणाऽऽदि-

तत्कृतं, न हि तस्य भूयोऽपि विकारः सम्भवति, तत् साधुनिमित्तं
स्थापितमनन्तरस्थापितम् । उपलक्षणमेतत्-तेन क्षीराऽऽदि-
कमपि यस्मिन् दिने साधुनिमित्तं स्थापितं, यदि तस्मिन्नेव
दिने ददाति, तर्हि तदपि दध्यादिरूपं विकारान्तरमनापद्यमा-
नमनन्तरस्थापितं द्रष्टव्यम् । तदेव तु क्षीरं साधुनिमित्तं घृतं
सद् दध्यादिरूपतया परिकर्म्यमाणं परम्परास्थापितं भवति ।
एवमिहुरसाऽऽदिकमपि तस्मिन्नेव दिने स्थापितं दीयमान-
मनन्तरस्थापितम् । कक्ष्वाऽऽदिरूपतया तु परिकर्म्यमाणं पर-
म्परास्थापितमिति ।

सम्प्रति विकारीतराणि व्याख्यायति प्रतिपादयति-

लच्छूखीराईयं, विगारि अविगारि घयगुमाईयं ।

परियावज्जणदोसा, ओयणदहिमाईयं वा वि ॥

क्षुक्षीराऽऽदिकं विकारि, तस्य कक्ष्वाऽऽदिदध्यादिविकारसहि-
तत्वात् । तथा ओदनदध्यादिकमपि कर्म्वाऽऽदिरूपं विकारि ।
कुतः ? इत्याह-पर्यायाऽऽपादनादोपात् । कर्म्वाऽऽदिकं हि
क्रियमाणं नियमात्पर्यापद्यते, कोथमायानीत्यर्थः । ततस्तदपि
विकारि द्रष्टव्यम् । तदेव विकारीतराणि व्याख्यायति-
हितानि ।

सम्प्रति क्षीराऽऽदिकं परम्परास्थापितं प्राधयति-

लब्ध परिन्नायं, अन्नं लप्पं पमोयणे घेत्थी ।

रिणभीया व अगारी, दहिं त्ति दाहं सुए ठवणा ॥

नवणीयं मंयु तक्क, ति जाव अत्तडिया व गिणहंति ।

देसूणा जाव घयं, कुमुणं पि य जचियं काहं ॥

‘ लब्ध ’ केनापि साधुना कस्याश्चिदगारिण्या । सकाशे
क्षीरमभ्यर्थितम् । ततस्तथा प्रतिज्ञातम्-क्षणान्तरे दास्यामि ।
साधुना चान्यत्रान्यत् क्षीरं लब्धम् । ततः पूर्वमभ्यर्थितया
अगारिण्या दुग्धसंप्राप्तौ सत्यां साधुं प्रति प्रत्यवादि-गृहाण
भगवन् । इह दुग्धमिति । साधुना धोकम्-लब्धमन्यत्र मया
दुग्धं, ततो यदि भूयोऽपि प्रयोजनं भविष्यति, ततो (घेत्थी)
प्रदीस्यामि । एवमुक्ते सा अगारिणी ऋणभीतेव स्वयं नो बु-
भुजे । किं च । एव चिन्तयामास-इव । कथ्ये, दधि कृत्वा दास्या-
मीति । तत एव चिन्तयित्वा स्थापयति । ततो द्वितीयदिने दधि
जातं, तदपि साधुना न गृहीतं, तद् नवनीतं तक्रं च जातं,
नवनीतमपि घृतं कृतम् । इह क्षीराऽऽदिकं सकलमपि स्थापना-
दोषदुष्टत्वात् साधुना न कल्पते । यद्वा-क्षीराऽऽदिकं यावद्
नवनीतं, मस्तु, तक्रं वा, तावदेतानि सर्वाण्यप्यात्मार्थीकृतानि
मा गृह्णीयात् साधु । कुटुम्बे जविष्यतीत्येवमात्मसत्ताकीकृतानि
तु साधवो गृह्णीति । घृतं त्वात्मार्थीकृतमपि तेजस्कायाऽऽर-
म्भादाधाकमेति न कल्पते । घृतं च स्थापितं सत् तावत् घ-
टते यावद्देशोना पूर्वकोटी । तथाहि-पूर्वकोट्यायुषा केनापि
साधुना वर्षाष्टकप्रमाणेन कस्याश्चित् पूर्वकोट्यायुषोऽगारि-
ण्यः पार्श्वे घृतं यथाचे । तयोक्तम्-क्षणान्तरे दास्यामि ।
साधुना चान्यत्र घृतं लब्धम् । ततः सा ऋणभीतेव तावद्
घृतं घृतवती यावत् साधोरायुः । ततो मृते साधो तदन्य-
त्रोपयुक्तमिति नास्ति स्थापना । (इह वर्षाष्टकस्याधः पूर्वको-
टेरुपरि च चारित्रं न जवति । चारित्रिणं चाधिकृत्य स्थापना-
दोषः, ततो देशोना पूर्वकोटीत्युक्तम्) एव गुणाऽऽदेरप्यविना-
शिना ऋणस्य यथायोगं स्थापनाकावपरिमाणं द्रष्टव्यम् ।

(कुमुण पि यत्ति) कुमुणितमपि-करम्माऽऽदिरूपतया कृतम-
पि, यावन्तं कालमविनाशनात् काल, तस्य स्थापना छष्ट्या ।
परतस्तु कथितत्वाद् छष्ट्यते एवेति भावः । तदेष कीराऽऽदि-
कं परम्परास्थापितमुक्तम् ।

साम्प्रतमिहुरसाऽऽदिकमपि परम्परास्थापितमाह-
रसकक्कवपिंरुगुत्ता-मच्छंदियखंडसकराणं च ।

होइ परंपरठवणा, अन्नत्थ व जुज्जए तत्थ ॥

इह केनापि साधुना किमपि प्रयोजनमुद्दिश्य कोऽपीशुर-
सं याचितः । स प्रतिज्ञातवान् कृणान्तरे दास्यामि । साधुना
चान्यत्रेक्षुरसो लब्धः । पूर्वमन्यर्थितश्च ऋणं ज्ञात इव तमिश्र-
रस कक्कवं करोति, यावत् शंकरेति । एतेषां चेशुरसकक्कवाऽऽ-
दीनामुत्तरोत्तरपिंरुगुत्ताऽऽदिपर्यायाऽऽपादनपुरस्सरं प्रिय-
माणानां स्थापना परम्परस्थापना । एवमन्यत्रापि छव्यान्तरे यत्रै-
व परम्परया स्थापना घटते, तत्र परम्परास्थापना छष्ट्या ।
यावच्च स्थापितस्य नाध्याकर्मसंभवः, तावदात्मार्योक्तं क-
ल्पते । कृतपाकाऽऽरम्भं तु न कल्पते ।

सम्प्रति “ इत्थगयघरंतरं जाव ” इति व्याचिख्यासुराह-
निकखग्गाही एग-त्य कुण्ड विडउ दोसु उवओगं ।

तेण परं उक्खित्ता, पाहुडिया होइ उविया उ ॥

मिक्षाग्राही एकत्रोपयोगं करोति, द्वितीयस्तु द्वयोर्गृहयोः, तत्र
त्रिषु गृहेषूपयोगसम्भवे स्थापनादोषो न भवति । गृहत्रयात्पर
साध्वर्थमुत्पादिता मिक्षा प्राचृतिका स्थापना भवति । उक्तं स्था-
पनाद्वारम् । पि० । स्थाप्यते इति स्थापना । वक्ष्यमाणेनाऽऽरो-
पणाप्रकारेण शुद्धीचूतेज्यः सञ्चयमासेज्यो ये शेषा मासास्ते-
षां प्रतिवियतदिवसग्रहणतो व्यवस्थापने, व्य० १ च० । नि०
चू० । (प्रस्थापनाजेटा. ‘पच्छित्त’ शब्दे वक्ष्यन्ते) अनुज्ञायाम्,
एतच्च पञ्चमं गौणमनुज्ञानाम् । न० । पर्युपणायाम्, वर्षाक-
ल्पादन्या मर्यादा स्थाप्यते अनयेति व्युत्पत्तेः । नि० चू० १०
उ० । (विशेष. ‘पज्जुसणा’ शब्दे वक्ष्यते)

उवणाकप्प-स्थापनाकल्प-पुं० । अकल्पस्थापनाकल्प-शैक्-
स्थापनाकल्पोभयरूपे साध्याचारे, इ० ।

उवणाकप्पो छुविहो, अकप्पठवणा य सेहठवणा य ।

पदमो अकप्पिएणं, आहाराऽऽदी न गिएहावे ॥

स्थापनाकल्पो द्विविधः-अकल्पस्थापनाकल्पः, शैक्स्थाप-
नाकल्पश्च । तत्राकल्पिकेनानधीतपिण्डैषणाऽऽदिसुप्रार्थन, आ-
हाराऽऽदिकं न ग्राहयेत्-नाऽऽनाययेत् । तेन नीतिं न कल्पत
इत्यर्थः । एष प्रथमः-अकल्पस्थापनाकल्प उच्यते ।

अट्टारसे य पुरिसे, वीसं इत्थीउ दस णपुंसा य ।

दिक्खेति जो ण एते, मेहठवणाए सो कप्पो ॥

अष्टादश भेदाः पुरुषे पुरुषविषया, विंशतिः स्त्रियो, दश न-
पुसका । एतान्प्रचत्वारिंशतमनलान् शैक्कान् यो न दीकते, स
एष कल्पकल्पवतोरभेदात् शैक्स्थापनाकल्प उच्यते । वृ० ६
उ० । नि० चू० । पं० भा० ।

उवणाकम्म-स्थापनाकर्म-न० । स्थापनं प्रतिष्ठापनं स्थापना,
तस्याः कर्म करणं स्थापनाकर्म । येन ज्ञातेन परमत दूषयित्वा
स्वमतस्थापना क्रियते तत्स्थापनाकर्म इति भावः । तच्च द्वि-
तीयाङ्के द्वितीयश्रुतस्कन्धे प्रथमाध्ययनं पुण्डरीकाऽऽख्यम् ।

तत्र हणुकम्-अस्ति काचित् पुष्करिणी कर्दमप्रचुरजला ।
तन्मध्यदेशे महापुण्डरीकम् । तदुत्तरणार्थं चतसृष्यो दिग्ग्य-
भत्वारः पुरुषाः सकर्दममार्गे प्रवेष्टुमारब्धाः । ते चाकृतत-
पुत्तरणा एव पङ्के निमग्नाः । अन्यस्तु तटस्थोऽसस्पृष्टकर्दम
एवामोघवचनतया तदुद्धृतवानिति ज्ञातम् । तपनयश्चाय-
म्-अत्र कर्दमस्थानीया विषया, पुण्डरीकं राजाऽऽदिर्म-
व्यपुरुष, चत्वारः पुरुषा परतीर्थिका, पञ्चमः पुरुष साधु,
अमोघवचन धर्मदेशना, पुष्करिणी ससार, तदुद्धारो नि-
र्वाणमिति । अनेन च ज्ञातेन विषयान्निष्वङ्गवतामन्यतीर्थिका-
नां जव्यस्य ससारानुत्तारकत्वं, साधोश्च तद्विपर्यय वदता
आचार्येण परमतदूषणेन स्वमत स्थापितमतो भवतीति, इदं
ज्ञात स्थापनाकर्म इति । अथवा-आपन्न दूषणमपोह्य स्वाभिमत-
स्थापना कार्येत्येवविधार्थप्रतिपत्तिर्यतो जायते तत् स्थापनाक-
र्म । यथा किल-मालाकारेण केनापि राजमार्गे पुरीषोत्सर्गवृ-
क्षापराधपोहाय तत्स्थाने पुष्पपुञ्जकरणेन किमिदमिति
पृच्छतो लोकस्य हिंशुशिवो देवोऽयमिति वदता व्यन्तराऽऽयन-
नस्थापना कृतेति । एतस्मात् किलाऽऽख्यानकादुक्तार्थः प्रतीयते ।
इदं स्थापनाकर्म इति ॥ स्था० ४ टा० ३ उ० ।

अधुना स्थापनाद्वारमभिधित्सुराह-

उवणाकम्मं एकं, दिट्ठतो तत्थ पौडरीअं तु ।

अहवा विसन्नदक्कण-हिंशुसिवकयं उदाहरणं ॥ ६६ ॥

स्थाप्यते इति स्थापना, तथा, तस्याः, तस्यां वा कर्म-सम्यग-
भीष्टार्थप्रकरणलक्षणा क्रिया स्थापनाकर्म । एकमिति तज्जा-
त्यपेक्षया, दृष्टान्तो निदर्शनम् । तत्र स्थापनाकर्मणि, पौण्डरीकं
तु, तुशब्दात्तथाभूतमन्यच्च । तथा च पौण्डरीकाध्ययने पौ-
ण्डरीकं प्रकृत्य प्रक्रियैवान्यमतनिरासेन स्वमतमवस्थापित-
मिति । अथवेत्यादि पञ्चाङ्गं सुगमम् । लौकिक चेदमिति
गाथाऽङ्गार्थः । भावार्थस्तु कथानकादवसेयः । तन्नेदम्-“जहा
एगम्मि णगरे एगो मालायारो सम्माओ करडे पुप्फे घेसूण
व्रीहीए एइ । सो अइव अच्चाहिओ, ताहे तेण सिग्घ वोसिरि-
कणं, सा पुप्फपिडिगा तस्सेव उवरि पल्हथिया । ताहे लो-
ओ पुच्छइ-किमेय ति जेणित्थ पुप्फाणि छड्डेसि ? । ताहे सो
भणइ-अइ अलोविओ, एत्थ हिंशुसिवो नाम । एतं तं वाक्ख-
मंतर हिंशुसिव नाम उप्पन्नं । लोएण परिग्गहिय । पूया से
जाया । आइ गयं, अज्ज बि तं पारुलिपुत्ते हिंशुसिवं नाम वाण-
मंतर । एवं जइ किं वि उड्डाहं पावयणीयं कयं होज्जा केण वि
पमाएण, ताहे तहा पच्छापयव्व, जहा पच्छुष्ण पवयणुम्भाय-
णा हवइ । संजाए उड्डाहे जइ गिरिसिद्धेहिं कुसलबुद्धीहिं
लोयस्स धम्मसत्ता पवयणवप्पेण सुट्ट कया ” । एवं तावच्च-
रणकरणानुयोगं लोक चाधिकृत्य स्थापनाकर्म प्रतिपादितम् ।

अधुना छव्यानुयोगमधिकृत्योपदर्शयन्नाह-

सव्वजिचारं हेउं, सहसा वोत्तुं तमेव अन्नेहिं ।

उववूड सप्पसरं, सामत्थं चऽप्पणो नाउं ॥ ६७ ॥

सह व्याभिचारेण वर्तत इति सव्वजिचारः, तं हेतु-साध्यधर्मान्व-
याऽऽदिलक्षणं, सहसा तत्क्षणमेव, ‘वोत्तुं’ अभिधाय, तमेव हेतु-
मन्यैर्हेतुभिरेव, उपवृद्धते समर्थयति, सप्पसरमनेकधा स्फारयन्
सामर्थ्यं प्रज्ञावत् । चशब्दो जिघ्रकम् । आत्मनश्च स्वस्य च ज्ञात्वा
विज्ञाय, चशब्दात्परस्य चेति गाथार्थः ॥ ६७ ॥

जावार्थस्त्वयम्-द्रव्यास्तिकाऽऽद्यनेकनयमकुलप्रवचनज्ञेन सा-
धुना तत्स्थापनाया नयान्तरमनापेक्षया सव्यभिचार हेतु-
मभिधाय प्रतिपत्तनयमतानुसारतः तथा समर्थनीयं यथा
सम्यगनेकान्तवादप्रतिपत्तिर्भवतीति । आह-उदाहरणभेद-
स्थापनाऽधिकारचिन्ताया सव्यभिचारहेत्वभिधान किमर्थमि-
ति ? । उच्यते-तदाश्रयेण नृयसामुदाहरणानां प्रवृत्ते, तद-
न्वित चोदाहरणमपि प्राय इति ज्ञापनार्थम्, अल प्रसङ्गेन ।
अभिहित स्थापनाकर्मद्वारम् । दृ० नि० १ उ० ।

ठवणाकुल-स्थापनाकुल-न० । प्रतिशुष्टकुले, ध० ३ अधि० ।
स्थापनाकुलानि निर्विशति । अथवा-यानि लोके गार्हतानि
कुलानि स्थापितान्युच्यन्ते, तेषामपरिभोग्यतया जिनैः स्था-
पितत्वात्, तेन्य आहाराऽऽदिकमुत्पादयति । व्य० १ उ० ।

इदानीं ठवणेति-

ठवणाकुलेषु ठविण-सु वारण अलसें णिष्ममे ।

अस्या व्याख्या-ठवणापच्छद । ठवणाकुला अतिशयकुला भ-
वन्ति, येष्वामात्र्याऽऽदीनां भक्तमानीयते, तेषु ठविणसु अलसे
स्मिधमे पविसते, णिवारते, इत्यर्थः । नि० चू० १ उ० "सज्जा-
तरसामगाइकुलाइ ठवणकुलाइ जणंति ।" नि० चू० ४ उ० ।

जे जिकखू ठवणाकुलाइ अजाणिय अपुच्छिय अगवे-
सिय पुवामेव पिक्कायवडियाए अणुपविसइ, आणुपविसंतं
वा साइज्जइ ॥ २४ ॥

(जे जिकखू ठवणाकुलाइ इति) उप्पाकुला ठवणाकुला, अजो-
ज्जा इत्यर्थः । साधुठवणाए वा ठविज्जति चि ठवणाकुला, से-
ज्जातरा इत्यर्थः । पुवविठे पुच्छा, अविठे गवेसणा । अधवा-
'णामेण वा गोत्तेण वा दिसाए वा पुच्छा, धूजियाअविधेहि
गवेसणा, पूर्वं प्रथमम्, आदावेव । जो पुण पुच्छणगवेसण
करेति, तस्य पूर्वं न भवतीत्यर्थः ।

गाहा-

ठवणाकुला तु दुविधा, दोइय लोउत्तरा समासेण ।

इत्तरिय आवकहिया, दुविधा पुण दोइया होंति ॥२५॥

समासो सखेवो, लोइया दुविधा-इत्तरिया, आवकहिया य ।

इमे इत्तरिया । गाहा-

सूयगमतगकुलाइ, इत्तरिया जे य होंति णिच्छूदा ।

जे जत्थ जुंगिता खलु, ते होंती आवकधिया तु ॥२६॥

कालावधीए जे उप्पा कया ते णिच्छूदा (जे चि) कुला, जत्थ वि-
सप, जुंगिता दुगुत्ता, अजोज्जा इत्यर्थः । कम्मेण वा, सिप्पेण
वा, जातीए वा । कम्मे-एहाणिया, सोहका, मोरपोसगा । सिप्पे-
हेछएहविता, तेरिमा, पयकरा, णिह्वेवा, जातीए-याणा, डोंवा,
मारोत्तिया य । खलुसहोअधारणे । ते चेव अस्सत्थ अजु-
गिता, जहा सिधुए णिह्वेवा ।

इमे लोउत्तरा । गाहा-

दुविधा लोउत्तरिया, वसधीसवच्छ एतरा चेव ।

सत्तयरतर जाव तु, मुत्तूण वसधिसवच्छा ॥ २७ ॥

वसहीए सवच्छा य, असवच्छा य । वसहीए मोत्तु सत्तघरा
वसहिसवच्छा, तेषु भत्त वा पाण वा घेत्तव्य ।

इमा असवच्छा । गाहा-

दाणे अनिगमसहो, संमत्ते खलु तहेव मिच्छत्ते ।

मामाए अवियत्ते, एवं इतरे वि णायव्वा ॥ २८ ॥

अहामहो दाणरुई दाणसहो सम्महिदी गिहीताणुव्वओ अ-
निगमसहो (सम्मत्ते चि) अविरयसम्महिदी । एतेसु एसणा-
दोसा । खलुमहो पादपूरणे । (मिच्छत्त चि) अभिगहियमिच्छे
साहुपडिणीए । ईसालुत्तणेण मा मम घर पडि समण ति जणाइ ।
अस्सस ईसा खलु अत्तणेण चेव-साहु घर पविसता अवि-
यत्ता वायाए भणाति न किंचि वि । एतेसु विसगरपतावणादि
दोसा । (अवर ति) असवच्छा ॥

गाहा-

एतेसामसतरे, ठवणकुलं जो तु पविसतो भिक्खु ।

पुवं अपुच्छितेणं, सो पावति आणमादीणि ॥ २९ ॥

कंठा ।

चोदग आह-लोउत्तरे ठिवाण लोइयठवणपरिहारेण किंच
अरुं ? । आचार्य आह-

लोउत्तरम्मि ठविता-ण लोगणिव्वाहिरत्तमिच्छंति ।

लोगजहे परिचत्ता, तित्थिविवही य वसो य ॥ ३० ॥

पुव्वरू कठ । लोगदुगुत्तिया जे, ते परिहरंतेण तित्थस्स वि-
वही कता प्रवति, (वसो चि) जसो पजावितो भवति
तो मसति ।

लोइयठवणकुलेसु गेएहतस्स इमे दोसा । गाहा-

अयसो पवयणहाणी, विप्परिणामो तहेव य दुगुत्ता ।

लोइयठवणकुलेसु, गहणे आहारमादीणि ॥ ३१ ॥

अयसो चि अवसो, पवयणहाणी-न कश्चित्प्रवजति, सं-
मत्तचरित्ता मेहा विप्परिणमति, कावालिया इव दोए दुगुत्ता
प्रवति, अस्पृश्या इत्यर्थः । पच्छरू कठ ।

लोउत्तरिणसु दाणाइसहकुलेसु पविसतस्स इमे दोसा । गाहा-

आयरियवालवुत्ता, खवगागिलाणा महोदराऽऽएसा ।

सव्वे वि परिचत्ता, जो ठवणकुलाइ णिव्विमति ॥ ३२ ॥

महोदरोऽय वल्लाशी, आपसं प्राघूर्णकक, णि-आधिकेण,
विशति निविशति, प्रविशतीत्यर्थः ।

इम पच्छत्त । गाहा-

आयरिणं य गिलाणे, गुरुगा लहुगा य ग्वमगे पाहुणए ।

गुरुगो य वाटवुट्टे, सेहे य महोदरे लहुओ ॥ ३३ ॥

जो एते ठवणाकुले ण णिविसति, तस्सिमे गुणा । गाहा-

गच्छो महाणुभागो, सवालवुट्टोऽणुकंपिओ तेण ।

जिनकत्थिकाऽऽदिगलानामाकरत्वात् समुच्चद् महानुभाग,
बालवृक्षगिलाणादीनां च साधारणत्वान्महानुभाग, जो तेषु
ण णिविसति तेण सो गच्छो अणुकंपितो ।

गाहा-

लगमदोसा य जडा, जो ठवणकुलाइ परिहर ॥ ३४ ॥

उन्नमदोषाश्च परित्यक्ता भवन्ति ।

गच्छवासीणं इमा सामायारी । गच्छस्मि गाहा-

गच्छस्मि एस कप्पो, वासावासे तद्देव उडुबद्धे ।

कप्पो विधी, एस वासावासे, उडुबद्धे वा ।

गामनगरनिगमेष्टुं, अतिसेसी ठावते सद्धी ॥ ६९ ॥

गामनगरातिषु विहरंताणं अतिसयदन्वा चक्षोसा, ते जेषु कुलेषु लब्धमिति, ते ठाविषन्वा, ण सन्वसघामगा तेसु पविशति (सद्धि चि) सज्जमे सद्धा जस्स सो सद्धी, आयरिओ ।

मज्जाद गाहा-

मज्जादठावणेणं, पवत्तगा सन्वत्तेत्तं आयरिया ।

जो तु अम्मज्जातिद्धो, आबज्जति मासियं लहुयं ॥ ७० ॥

मज्जाया मेरा, ताणं ठवणा, पवत्तगा य सन्वत्तेत्तेसु आयरिया भवन्ति । जो पुण आयरिओ मज्जायं ए वोत्ति, ण पवत्तेति वा, सो अम्मज्जाज्जो असमायारिणिप्फणं मासलहु पावति । नि० चू० ४ उ० ।

अथ स्थापनामज्जिधित्तुः प्रस्तावनामाह-

भत्तट्टिया च खमगा, अमंगलं चोयण जिणाहरणं ।

जड खमगा वंदता, दासंतियरे विहिं वोच्छ ॥ ७४४ ॥

ते हि साधवः क्षेत्रं प्रविशन्तो भक्तार्थिनो वा भवेयुः, कृपका वा । यदि कृपका, ततो नोदकस्य नोदना प्रेरणा-यथा प्रथममेव तावदमङ्गलमिदं यदुपवास प्रत्याख्याय प्रविश्यते । सुरिराह-(जिणाहरण) जिनानामुदाहरण मन्तव्यम् । ते हि भगवन्तो निष्कमणसमये प्रायश्चित्तुर्थ्यादि तपः कृत्वा निष्कामन्ति, न च तत्तेषाममङ्गलम् । एव तत्रापि भावनीयम् । ततश्च यदि ते लपकाः, तदा चैत्यानि व-वमाना एव दर्शयन्ति स्थापनाकुलानि क्षेत्रप्रत्युपेक्षकान् । अथ भक्तार्थिनस्ते, ततः (इयरे चि) इतरेषु भक्तार्थिषु यो विधिस्त वक्ष्ये ।

तमेवाऽऽह-

सन्वे दडुं लग्गा-हिएण ओदरि भयं समुप्पजे ।

तम्हेक दोहिं तिहिं वा, लग्गाहिय चेडए वंदे ॥ ७४५ ॥

चैत्यवन्दनार्थं गन्तुकामा यदि सर्वेऽपि पात्रकमुद्ग्राहयेयुः, ततः सर्वान् साधुनुद्ग्राहिनेन पात्रकेण दृष्ट्वा अहो ! औदारिका एने इति आवकश्चिन्तयति । भयं च तस्य समुत्पद्यते । यथा-कथमेतावता मयैकेन दास्यत इति ? तस्मादेकेन द्वाभ्यां त्रिभिर्वा साधुभिर्द्वाद्विपात्रकैः, शेषैः पुनरनुद्ग्राहितपात्रकैः सहिताः सूर्यश्चैत्यानि बन्दन्ते ।

अथ यद्येकोऽपि साधुः पात्रकं नोद्ग्राहयति, ततः को दोषः?, इत्याह--

मद्धाभंगोऽणुगा-हियम्मि उवणाइया जवे दोसा ।

घरचेडए आयरिए, कइपयगमणं च गहणं च ॥ ७४६ ॥

अथानुद्ग्राहिते पात्रके प्रयान्ति, ततश्चैत्यानि वन्दमानान् दृष्ट्वा कोऽपि धर्मभङ्गावान् नृकपानेन निमन्त्रयेत्, तदा अत्रि भाजनं

नास्तीति कृत्वा न गृह्णते, ततः अस्माज्जस्तस्योपनायते । अथ भुवते-पात्रं गृहीत्वा पावह्यमागच्छामः, तावदेवमेव तिष्ठतु, ततः स्थापनाऽऽद्यो दोषा भवेयुः । तस्मादुद्ग्राहणीयं पात्रकम् । जिनगृहेषु च वृन्देन सर्वेऽपि चैत्यानि वन्दित्वा गृहचैत्यवन्दनार्थमाचार्येण कतिपयैः साधुभिः उद्ग्राहितपात्रकैः समं गमनं कर्त्तव्यं, तत्र यदि आवकं प्राशुकेन भक्तपानेन निमन्त्रयेत्, ततो ग्रहणमपि तस्य कर्त्तव्यम् । वृ० १ उ० ।

कानि पुनः कुलानि चैत्यवन्दनं विदधानास्ते (सूरयः)

दर्शयन्ति ? । उच्यते-

दाणे अभिममसद्धे, सम्पत्ते खलु तद्देव मिच्छत्ते ।

मामाए अवियत्ते, कुलाई दासिति गीतत्या ॥ ७१ ॥

रातो द्विसतो वा बाहिठिया वसदीए वा जिप्फ हिंडता उवणकुले दासंति ।

दरिसितेसु गुरुणो इमा सामायारी-

दाणे अभिममसद्धे, सम्पत्ते खलु तद्देव मिच्छत्ते ।

मामाए अवियत्ते, कुलाई ठाएति गीयत्या ॥ ७२ ॥ नि० चू० ४ उ० ।

एतानि कुलानि स्थापयन्ति गीतार्थाः, अमीषु प्रवेष्टव्यममीषु तु नेति व्यवस्थापयन्तीत्यर्थः ।

अथ न स्थापयन्ति तदा किम् ?, इत्याह-

दाणे अभिममसद्धे, सम्पत्ते खलु तद्देव मिच्छत्ते ।

मामाए अवियत्ते, कुलाई अठविंति चउ गुरुगा ॥ ७४ ॥

एतानि कुलान्यस्थापयतश्चत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तम् ।

यत एवमतः-

कयउस्सगाऽऽमंतण, अपुच्छणे अकहिएगयरदोसा ।

उवणकुलाण य उवणं, पविसऽ गीयत्यसंधामो ॥ ७५ ॥

उत्सर्गे-चैत्यवन्दनं विधाय गतानामैर्थापधिकीकायोत्सर्गे कृते, यद्वा-(ओसय चि) आवश्यकं कृते सर्वेऽपि साधवो गीतार्थ-रामन्त्रणीयाः-आगच्छतु क्रमाभ्रमणाः !, आचार्या स्थापनां प्रवर्त्तयिष्यन्ति । इत्यमुके सर्वेऽप्यागम्य * गुरुपदकमलमभिवन्द्य रचिताञ्जलयस्तिष्ठन्ति । तत आचार्यैः क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः प्रष्टव्याः-कथयत कानि कुलानि प्रवेष्टव्यानि, कानि वा नेति ? ततः स्तैरपि क्षेत्रप्रत्युपेक्षकैर्विधिवत्कथनीयम् । यथाचार्याः क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाश्च पृच्छन्ति, ते च पृष्टाः सन्तो न कथयन्ति, ततस्तेषु प्रविशता ये सयमाऽऽत्मविराधनाऽऽद्यो दोषास्तानेकतरे-सूरयः, क्षेत्रप्रत्युपेक्षका वा, प्राप्नुवन्ति । ततः कथिते सति यानि गृहीतमित्यात्वमामकावियत्तानि तानि सर्वथैव स्थाप्यानि, यथा नैतेषु केनापि प्रवेष्टव्यम्, यानि तु दानआद्याऽऽदीनि स्थापनाकुलानि तेषामपि स्थापनं कर्त्तव्यम् । कथम् ?, इत्याह प्रविशति एक एव गीतार्थसङ्गाटको गुर्वादिधैयाधृत्यकरः, तेषु ।

इदमेव ज्ञायति-

गच्छस्मि एस कप्पो, वासावासे तद्देव उडुबद्धे ।

गामनगरनिगमेष्टुं, अइसेसी ठावए सद्धी ॥ ७५१ ॥

वर्षावासे, तथैव श्रुतबद्धे, गामनगरनिगमेषु स्थितानां गच्छे एष कल्पः । क ? इत्याह-अनिशेषाण्यतिशास्त्रीनि स्निग्धमधुर-व्याणि प्राप्यन्ते येषु तान्यतिशेषाणि (सद्धि चि) दानभ्रक्षाव-

* “ वा व्यपि ” ॥ ६ । ४ । ३८ ॥ अनुनासिकलोपः । आगत्य, आनम्ब ।

न्ति, एवविधाभि कुलानि स्थापयेत् । एक गीतार्थसङ्घाटक मु-
क्त्वा, शेषसङ्घाटकाश्च तत्र प्रवेशं कारयेत् ।

आह निर्युक्तिकारः-

किं कारणं चमदणा, दन्वस्वत्रो लगमो वि य न मुञ्जे ।

गच्छमि नियय कज्जं, आयारियगिह्वाणपाहुणए ॥७९॥

किं कारण को हेतुः ? येन स्थापनाकुलेष्वेक एव सङ्घाटक-
प्रविशति ? । सुरिराह- (चमदण स्ति) अन्यैरन्यैश्च सङ्घाटकै-
प्रविशद्भिस्तानि कुलान्युद्वेग प्राप्यन्ते । ततश्च रुन्याणां स्ति-
ग्धमधुराणां कयो भवति । तदुक्तमपि च न गुरुपति । गच्छे
च नियत निश्चितं प्रायोग्यद्रव्यैः कार्यं भवति । किमर्थम् ? इत्याह-
आचार्यग्लानप्राघूर्णकानां हेतोरिति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथ भाष्यकार एनामेव विवृणोति-

पुर्व्वि पि वीरसुणिआ, भणिआ जणिआ पहावण तुरियं ।

सा चमदणाएँ सिग्गा, नेच्छइ दहुँ पि गंतुं जे ॥७९॥

“ जह काइ वीरसुणिआ केणइ पाराद्धिण तित्तिराईण ग-
हणे ठिकारिया समाणी तित्तिराईणि गिहइ, पच्चा सा
तेहिं सावण विणा वि ठिकारेइ, सा वीरसुणिआ इतो
तत्रो पहावेइ, जाव न किंचि पेच्छइ, ताहे सा वे-
यारिया समाणी जह सो सावय दहुँ पच्चा ठिकारेइ, तदा
वि पयं पि न इच्छइ गतु । ” अथ गायत्तरयोजना-यः
शुनिकद्वितीयः शस्त्राद्यपेक्षारहितो मुगयां करोति स वीर-
वच्यते । तस्य शुनिका, यथा पूर्व्वमदृष्टेऽपि श्वापदे भणिता
कीकृता कीकृता सती (तुरिय) त्वरितमितस्ततः प्रधावति,
तत सा ‘चमदणया’ निरर्थकमुद्वेजनया, ‘सिग्गा’ भ्रान्ता सती,
सन्तमपि श्वापदं दृष्ट्वा, पदमपि गन्तु, ‘जे’ इति पादपूरणे,
नेच्छति । एष दृष्टान्तः ।

अथोपनयस्त्वेवम्-

एवं सङ्कुलाई, चमदिज्जंताई अन्नमनेहिं ।

नेच्छति किंचि दाउं, संतं पि तहिं गिह्वाणस्स ॥७९॥

एवममुनैव प्रकारेण, आरुकुलानि (चमदिज्जताइ ति) उ-
द्वेज्यमानानि, अन्यान्यैः-सुल्लकस्थधिरूपकाऽऽदिभिः । यद्वा-
(अन्नमनेहिं ति) अन्योन्यैः परिफल्गुप्राप्तैः कारणैः । यथा ए-
कः प्राह-ग्लानस्य शीर्षं दुष्यति, शर्करां प्रयच्छ । अपरः
प्राह-ममोदरं दुष्यति, दध्नुं करम्बेन प्रयाजनम् । तदपरः
प्राह-प्राघूर्णक आयातोऽस्ति घृताऽऽदिकं देहि । अन्यः प्राह-
अहमाचार्यस्य हेतोरायातोऽस्मि, दुग्धं सशर्करं प्रतिह्वाभयेत्या-
दि । ततस्तानि ब्रवीरन्-यूयं सर्व एव ग्लाना, अतो वय
कियतां प्रयच्छामः ? , को वा जानाति-यूयमाचार्याऽऽदीना
हेतोर्गृहीध, आहोस्विदात्मार्थम् । इत्येवमुद्वेज्यमानानि नेच्छ-
न्ति, सवपि विद्यमानमपि, घृताऽऽदिकं, किञ्चित् स्तोकात्रमपि,
ग्लानस्य, उपलक्षणत्वात्-आचार्यप्राघूर्णकाऽऽदेरप्यर्थाय दानम् ।
ततश्च यस्ते ग्लानाऽऽद्यं परिताप्यन्ते, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।
गतं चमदणाद्वारम् ।

अथ रुन्यकयोऽन्नाद्युद्धिकारणमाह-

अन्नो चमदणदोसो, दन्वस्वत्रो लगमो वि य न मुञ्जे ।

सीणे दुद्धभदन्वे, नत्थि गिह्वाणस्स पालगं ॥ ७९॥

अभ्योऽपरश्चमदणायां दोषः । कः ? इत्याह-रुन्यस्यावगाहिमशु-
ताऽऽदे, कारणमन्तरेणापि दिने दिने गृह्यमाणस्य, सयो प्रयति ।
ततश्च यद्यनिनषमवगाहिमाऽऽदिरुन्य साधूनामर्थाय करोति,
कीणाति वा, तत उद्गमोऽपि च न शुक्लति, सद्योत्वात् तदुत्पा-
दितमपि न कल्पत इति प्राव । ततः कौशे व्यर्वाचिन्ने दुर्ध-
मरुन्ये, प्रयोजने उत्पन्नेऽपि नास्ति भ्रान्त्यं प्रायोध्यं, ततः
परितापमहादुःखाऽऽदिका ग्लानाऽऽरोपणाद्व्याभद्रकप्र-
न्तकृताश्च दोषा भवन्ति ।

तानेवाह-

दन्वक्खण पंतो, इत्थि घाएड कीस ते दिन्नं ? ।

जहो हट्टपहट्टो, करिज्ज अन्नं पि साहुणं ॥७९॥

इह कस्मापि प्रान्तस्य जार्या आहिका, ततस्तया अन्याभ्यसा-
धूनां याचमानानां प्रायोग्यं द्रव्यं सर्वमपि प्रदत्तम् । ततस्तस्याः
पतिभोजनार्थमुपविष्टं सन् ब्रूते-कूर मे परिवेषय । सा प्राह-
साधूनां प्रदत्तः । स प्रतिब्रूयात्-पूपुलिकां तहिं परिवेषय । सा
प्राह-ता अपि प्रदत्ताः । एव सूपदुग्धदधिप्रभृतीन्वपि साधू-
नां वित्तीर्णानि । इत्थं रुन्यक्येण प्रान्तः कुपितः सन् स्वस्त्रिय
घातयेत्-कुट्टयेत् । कस्मात्किमर्थं, त्वया तेन्यं सर्वमपि दत्त-
मिति कृत्वा ? । अत्र पाठान्तरम्-“ दन्वक्खण लुक् स्ति ” लु-
ब्धो लोभाभिभूतः, शेष प्राग्वहः । यस्तु भद्रको गृहपतिः, स
आहिकया सर्वस्मिन्नपि दत्ते, तथैव च कथिते, हट्टप्रहट्टो भ-
वति; हट्टो-नाम मनसि परितोषवान् । प्रहट्टस्तु प्रदत्तितवदनः
समुद्गन्तरोमहर्ष इति । ततश्च कुर्याद्वन्यदपि, अवगाहिमाऽऽदिकं
साधूनामर्थाय कारयेदित्यर्थः । एतद्दोषपरिहरणार्थमेक गी-
तार्थसङ्घाटकं मुक्त्वा, शेषाः स्थापनाकुलानि न निर्विशेष्यु । प्रा-
घूर्णकं चाऽऽयाते सति प्राघूर्ण्यं विधेयं, तच्च स्वभावानुमतै-
रेव प्रकृपानैः ।

अथा चात्र दृष्टान्तमाह-

जहो महिसे चारिं, आसो गोणे य जे य जावसिया ।

एएसिं पाडिक्खे, चत्तारि उ संजया हौति ॥७९॥

जहो हस्ती, महिपाइचौ प्रतीतौ, गोणो बहोचहं । एतेषा ये
यावसिका यवसस्तत्प्रायोग्यमुक्तमापादिरूप आहारः, तेन
तद्वदनेन चरन्तीति यावसिका, ते अनुकूलां चारिं मानयन्ति ।
एतेषां जहोऽऽदीनां प्रतिपत्तीं प्रतिरूपं, पत्तसदृशपक्क इत्यर्थः ।
तत्र चत्वारः प्राघूर्णकसयता प्रवन्ति । तद्यथा-जहोसमानो,
महिपसमानः, अश्वसमानः, गोसमानश्चेति ।

अथामीपामेव व्याख्यानमाह-

जहो जं वा तं वा, सुकुमालं महिसत्रो महरमासो ।

गोणो सुगंधिदन्वं, इच्छइ एमेव साहु वि ॥७९॥

जहो हस्ती, स यद्वा तद्वा-सकंशकटुकाऽऽदिकमप्याहारयति ।
यस्तु महिपः, स सुकुमार वशकरीशाऽऽदिकमभिलषति । अभ्यो
मधुरं मुक्तमापाऽऽदिकमभिकाहति । गौर्यहोचहं, स सुगन्धि-
रुन्यमनुर्णकप्रणियपर्णाऽऽदिकमिच्छति । एवमेव साधवश्चत्वार-
श्चतुर्विधं भक्तमिच्छन्ति । “ तथ पदमो जहोमनाणो पाहुण-
गसाहु मणइ-मम जं दोस्मि पचाउग्रहं वा कज्जिय वा ल-
ज्जइ, तं चेव आप्तेहि; नधर उदरपूर । एव भणिए किं दोस्ती-

णे चेव आणेयव्वं, न विसेसेण सोहणं तस्स आणेयव्वं । वि-
इओ पाहुण्यसाहु मणइ-परं मे नेहरहिया विधूवाविया सु-
कुमाला होउ । तअओ जणइ-महुर नवरि मे होउ । चउत्थो
मणइ-अन्न वा पाण वा निप्पदिग्धं मे आणेह । एव ताणं
जणताणं जं नोगं तं सहुयकुलद्धितो विसेसिय आणिज्जइ ।
तं ठविणसु चेव सहुयकुलेसु लब्भइ, ता ठविणसु पाहुणे य
कीरमाणे महतो निज्जराताभो, साहुक्कारो य पाविज्जइ । अतो
कायव्वं तं जहाविहिं साहुहिं ति । ”

आइ-यद्येव तर्हि आरुक्कुनेषु मा सोऽपि प्रवेशमकार्षीत्, यदा
प्राचूर्णकाऽऽदिकार्यं समुत्पन्नं जविष्यति, तदा प्रवेशं करिष्या-
मः, ततश्च बहुतरमुत्कृष्टं च लप्स्यामहे ।

सूरिराह-

एवं च पुनो ठविण, अप्पविसंते इमे जवे दोसा ।

वीसरणं संजयाणं, विसुक्कगोणीऽ आरामे ॥७५॥

एव च तावच्चमढणायां दोषा अग्निहिताः । पुनः शब्दो विशेष-
णार्थः । यद्वि पुनः स्थापनाकुलानि सर्वथैव स्थाप्यन्ते ततो
(ठविणं चि) सर्वथैव स्थापितेषु अप्रविशनां साधूनामेते दोषा
भवेयुः । तद्यथा-विस्मरणं सयतानां जवति, जिज्ञासा दातव्येति-
नियमाज्ञावात् । अत्र च विशुद्ध्या गवा, आरामेण च दृष्टा-
न्त - “जहा पगस्स चोदविज्जाइयस्स गोणी-धेरू । सा य पओ-
सपच्चूलेसु कुवव कुवव उद्धस्स य पयच्छेइ । तस्स य दसहिं
दिवसहिं सख्खी भविस्सइ । ताहे सो चित्तेइ-एमा यावी ताव
बहुयं खीरं देइ, तवा य पुल्लहं खीरं भविस्सइ, समयतया अवस्स
कज्जं, तो ज्यणिं न उहामि । तथा चेव एककसराप दुहिस्सामि,
वरं मे दसं कुलवा होतया । पत्ते च संजानिदिवसे महत्तं कुडयं
गहाय गोणीदुहणयाए दुक्को जाव विसुक्का, चुलुओ वि-
नत्थि उद्धस्स । एव संजया वि अणद्धियंतो तेसिं सहुणं प-
मुह्ठा न चेव जाणति-किं संजया अत्थि, न वा ? । ते वि संजया
जम्मि दिवसे कज्जं ति मिगया जाव न मति ताणि दव्वाणि;
तम्हा दाएह वा तिणह वा दिवसाणं अवस्सं गंतव्वं ।

अहवा आरामदिट्ठंतो-जहा पगो आरामिओ सो चित्तेइ-मम
आरामे पुष्पाणं आढयं दिणे दिणे उद्धेइ, इदमहदिवसे अवहुज्जो
पुष्पाणं कायओ भविस्सइ, तो मा दिणे दिणे पुष्पाइ उच्चेमि, तदि-
वसं वरं बहुणि पुष्पाणि होताणि चि । पत्ते य इदमहदिवसे सो प-
त्थिया उ घेत्तु गओ, ताव सो आरामो सप्पुओ, पगमवि पुष्पं न-
त्थि । एव ते यदिवसं कज्जमुत्पन्नं तदिवसं पविट्ठा ठवणाकुलेसु ।
ताहे महुत्ता जणति-तुभे इहं चियं अत्थता न मुणहं वेलं अइ,
एए चत्ता वेत्ता अप्पविसंतेसु य न कोऽदमणं पाडिज्जइ । न वा
अणुव्वए गिलाणपाउग्गं वि नत्थि । ” यतश्चैवमतः प्रवेष्टव्यं
स्थापनाकुलेषु गीतार्थसंघाटकेन ।

स कीदृग्शेषैर्विरहितः?, इत्यत आह-

अद्वसं धमिरं सुविं, खमगं कोहमाणमायलोहिद्वं ।

कोऊहइपमिवप्पं, वेयावच्चं न कारिज्जा ॥७६॥

अलस निरुद्यम, प्रसितारं बहुजक्रिणं, सुस्तारं स्वप्नशीलम् ।
“शीघ्राऽऽद्यर्थस्येर.” ॥७॥ २।१४५॥ इति प्राकृतलक्षणवलादुभय-
त्रापि तृणप्रत्ययस्येरादेशः । कृपकं प्रतीनं (कोहमाणमायलो-
हिद्वं नि) क्रोडवन्तः, मानवन्तः, मायावन्तः, लोभवन्तः । सर्वत्रापि

मनुप्रत्ययः । यथा गोमानिति । (कोऊहइ चि) मत्वर्थीयप्रत्य-
यलोपात्तौ तृद्विनः, प्रतिवक्षः सूत्रार्थग्रहणसक्तम् । एतान् वेयाव-
त्त्यमाचार्यो न कारयेदिति समासार्थः ।

अथैनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतः प्रायश्चित्तमाह-

तिसुं बहूओ तिसुं बहूआ, गुरुओ गुरुआ यं बहूगं लहुगो यं ।
पेसगकरितगणं, आणाऽ विराहणा चेव ॥७६॥

अलसाऽऽदीन् य आचार्यः स्ववैयावृत्त्यर्थं प्रेषयति, व्यापारव-
तीत्यर्थः । यश्चैजिदोपैदुष्टः स्ववैयावृत्त्यं करोति; तयोः प्रे-
षककुर्वतोः प्रायश्चित्तम् । तद् यथा-त्रिषु अलसबह्वाशिनिकासुषु
लघुको मासः, त्रिषु कृपककोपनाग्निमानिषु चत्वारो लघवः,
मायावति गुरुको मासः । सोजवति चत्वारो गुरुकाः । कैतूह-
लवति चत्वारो लघुकाः, सूत्रार्थप्रतिवक्षे लघुमासः । आणा-
ऽऽद्यश्च दोषाः ; विराधना चाऽऽत्मसंयमविषया ।

तत्रालसस्वप्नशीलयोजनादोषानाह-

ता अत्थऽ ना फिडिओ, सङ्काओ अद्वसमाविरे दोमा ।

गुरुमाई तेण विणा, विराहणुस्सकउवणाद ॥७६॥

अलसः स्वप्नशीलश्च तावदुपविष्टः शयानो वा आस्ते, यावत्
सन् विद्यमानकावः सत्कावः, जिज्ञासा स्फुटितोऽतिक्रान्तः, तदा
च पर्यटन्नसौ यदा तदा जङ्गपानं व्रभने, न प्रायोग्यं, तेन प्रायोग्ये-
ण विना या गुर्वादीनामाचार्यावावृद्धशब्दानाऽऽदीनां विराधना
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । यद्वा-अतिक्रान्तायां वेलायामायान्तं वै-
यावृत्त्यकरं मत्वा प्रायोग्यस्यानुष्वक्कणं आरुक्कानि कुर्युः, उ-
त्सरे तद्विद्वद्गुरिति भावः । यद्वा-तदुपस्कृतं प्रायोग्यं जकनं स्था-
पयेयुः, ततः स्थापनादोषः । आदिशब्दानां साधूनामसंविभक्तं म-
क्तं कथं मुखे प्रक्षिप्यते? , इति बुद्ध्या तेषामनुज्यमानानाम-
न्तरायाऽऽद्यो दोषाः ॥

अपत्ते वि अलंजो, हाणी ओनकणा य अऽजदे ।

अणहिंरतो अ चिरं, न लइइ जं किंचि आणेइ ॥७६॥

अथ यदेतत् कर्मासाकं मध्ये समापतितं तन्निर्वाहितं ज-
वत्विति कृत्वा अप्राप्ते कावे जिज्ञामटति, तदा अलाभो-न
किमपि प्राप्यते । ततश्चाऽऽचार्याऽऽदीनां हानिरसस्तरं जवति ।
यस्तु अनिमज्जकोऽनीव धर्मश्रद्धावान्, गूह्यति सोऽनुष्वक्कणं,
विवक्तिनकालादवाक् जकनिष्पादनं कुर्यात् । यद्वा-अस्मावत्त-
सत्त्वान्निष्ठाबुत्वाद्वा चिरमहिणरमानं सन् किमपि लजते;
यत्किञ्चिद्वा पर्युपितं बहुचणकाऽऽदिकं वा आनयति, तेन
मुक्तेनापश्यन्त्या गुर्वादीनां ग्लानत्वं भवति ; ततः परि-
तापमहादुःखाऽऽदिका ग्लानाऽऽरोपणाः ।

अथ ‘असिरं चि’ पदं भावयति-

गिण्हामि अप्पणो ता, पज्जत्तं तो गुरुणं वित्थामि ।

वेत्तुं च तेसिं वेत्थं, सीयन्नओसकओमाई ॥७६॥

यो महोदरः स वैयावृत्त्यं नियुक्तो जिज्ञामटन् चिन्तयति-गृ-
ह्णामि तावदात्मनो योग्यं पर्याप्तं, ततो गुरुणां हेतोर्ग्रहीष्यामि ।
यद्वा-तेषां गुरुणां योग्यं गृहीत्वा, तत आत्मनो अर्थाय प्र-
होष्ये, इत्यं विचिन्त्यं यदि प्रथमं गुरुणां योग्यं गृहीत्वा प-
श्चादात्मार्थं गृह्णाति, ततो यावता कालेनाऽऽत्मना पृथक्ते, तत्प-
र्याप्तं भवति, तावता स्थापनाकुलेषु वेलाऽतिक्रमो जवेत् ।

अथ वेलाऽतिक्रमभयाद्देशक एव तेषु प्रविशति, तत आत्मनोऽ
वशं भवेत्, उदरपूरणं न भवेदिति भावः । ततश्चैवमा-
हारतया तस्यैव अनागादपरितापनाऽऽद्यो दोषाः ।

अथ क्षपकक्रोधवतो दोषानाह-

परिताविज्जऽखमओ, अह गिएहऽअप्पणो डयर-हाणी ।
अविदिन्ने कोहिळो, रूसऽ किं वा तुमं देसि ? ॥७६५॥

यदि क्षपको गुरुणां हेतोः प्रायोग्य गृह्णाति, नाऽऽत्मन, ततः स
एव परिताप्यते । अथाऽऽत्मनो गृह्णाति, तत इतरेषामाचार्याणां,
हानि परितापना । यस्तु क्रोधवान्, सोऽवितीर्ण-अदत्ते स-
ति रुष्यति । रुष्टश्चागारिण ज्ञाति-यदि भवान् न ददाति,
तर्हि मा दातु । किं भवदीय गृहं दृष्ट्वाऽस्माभि प्रव्रज्या प्र-
तिपन्नोति ? किं वा त्व ददासि, येनैवमह ददामीति गर्वितो
भवति ? । इत्यादिजिर्दुर्वचनैः सार्द्धं विपरिणमयति ।

मानिमायिनोर्दोषानाह-

ऊणाण्डमदिन्ने, थच्छो न य गच्छए पुणो जं वा ।
माई भद्गजोई. पतेण व अप्पणो छाए ॥७६६॥

यः स्तब्ध मानी, स ऊने तुच्छे दत्ते, (अणुच्छति) अश्रुत्याने वा
अकृते (अदिन्नं चि) सर्वथैव वा अदत्ते सति, पुनर्भूय, तदीयं
गृहं न गच्छति । भणति च-आवकाणामितरेषा च को विशेषः?,
यदि द्वितयेऽपि साधूनामश्रुत्यानाऽऽदिविनयप्रक्रियामन्तरेण
भिन्ना प्रयच्छन्ति, ततो नाहममुष्य गृहं भूयः प्रविशामीति ।
ततो (ज व चि) तद्गृहप्रवेश विना प्रायोग्यस्यात्तामे यत्किञ्चि-
दाचार्याऽऽदीनां परितापनाऽऽदिक भवति, तन्निष्पन्न प्रायश्चि-
त्तम् । यस्तु मायी भद्रकमोजी, प्रायोग्यमुपाश्रयाद्बहिर्भुक्त्वा प्रा-
न्तमानयतीति ज्ञाव । यद्वा-प्रान्तेन बह्वचणकाऽऽदिना, आत्मनो
योग्य स्निग्धमधुरस्वयं गदयति, गदयित्वा च गुरुणा द-
र्शयति ।

लुब्धस्य दोषानाह-

ओजासइ खीराई, दिज्जंते वा न वारई लुच्छो ।

जेऽणोगविसणदोसा, एगस्स वि ते उ लुच्छस्स ॥७६७॥

यो लुब्धः सन् स्थापनाकुलेषु क्षीराऽऽदीन्यवभाषते । यद्वा-श्रद्धा-
ऽतिरेकतस्तेर्दीयमानानि स्निग्धमधुराणि न वारयति, ततश्च
येऽनेकेषु स्थापनाकुलः, प्रविशत्सु चमदणाऽऽद्यो दोषा व-
र्णिताः, ते सर्वेऽप्येकस्यापि लुब्धस्य प्रवेशतो द्रष्टव्याः ।

कुतूहलिनः स्वार्थप्रतिबन्धस्य च दोषानाह-

नरुमाई पिच्छतो, ता अत्थइ जाव फिहुई वेळा ।

सुत्तत्थे पमिवच्छो, ओसकऽभिसक्कमाईया ॥७६८॥

य कुतूहली, स नटाऽऽदीन् प्रेक्षमाणस्तावदास्ते, यावदेवा स्फि-
टति । यस्तु सुत्रे अर्थे वा प्रतिबन्ध आसक्तः, स गुरुणां धर्म-
कथाऽऽदिव्यप्रतया यदैवान्तरं लभते, तदैवाप्राप्तकालेऽपि भि-
क्षार्थमवतरति । वेलाऽतिक्रमं वा कृत्वाऽकादवेलाऽऽदावचतर-
ति, ततोऽवष्यक्कणान्निष्यक्कणाऽऽद्यो दोषा ।

यतश्चैवमतः किं कर्त्तव्यमिति ?, आह-

एयदोमविमुक्कं, करुजोगिं नायसीलमायारं ।

गुरुजित्तिमं विणीयं, वेयावच्चं तु कारेज्जा ॥७६९॥

एभिरनन्तरोक्तैः, दोषैर्विमुक्तं वर्जितम् । किंविशिष्टम्?, इत्याह-रुत-
योगिन गीतार्थमाज्ञातशीलाऽऽचारम्-ज्ञात सम्यगवगतः, शीलं प्रि-
यधर्मताऽऽदिरूपम्, आचारश्चक्रवाहसामाचारीरूपो यस्य स तथा,
तम् । तथा गुरुव आचार्याः, तेषु भक्तिमन्तमान्तरप्रतिबन्धोपेतम् ।
विनीतमच्युत्यानाऽऽदिबाह्याविनयवन्तम् । एवविधं शिष्यं वै-
यावृत्त्यमाचार्यः कारयेत् * ।

आह-किमर्थं वैयावृत्त्यकरस्येयन्तो गुणा मृग्यन्ते ? ।

उच्यते-

साहंति य पियधम्मा, एसणदोसे अजिगहविसेसे ।

एवं तु विहिगहणे, ढव्वं वहुंति गीयत्था ॥७७०॥

प्रियधर्माणः, उपलक्षणात्वात्परैरप्यनन्तरोक्तगुणैर्युक्ता वैया-
वृत्त्यकराः (साहति चि) कथयन्ति, एषणादोषान्-प्रक्षितनि-
क्षिप्ताऽऽदीनि । यथा-इत्थं प्रक्षितदोषो भवति, इत्थं तु निक्षिप्त
इत्यादि । एतैश्च दोषैर्दुष्टं साधूनां न दीयते । अभिग्रहविशेषाश्च
जिनकल्पिकस्थविरकाल्पकसवन्धन, कथयन्ति । एवम्-उक्तेन
विधिना, स्थापनाकुलेषु ग्रहणे, अत्रा वर्चयन्तो गीतार्था, द्रव्यम-
पि घृताऽऽदिकं वर्चयन्ति ।

इदमेव भावति-

एसणदोसे व कए, अकए वा जग्गणविकत्थंता ।

कहयति असद्वत्तावा, एसणदोसे गुणे चैव ॥७७१॥

एषणादोषे प्रक्षिप्ताऽऽदीः, कृते वा अकृते वा, यतिगुणान् क्षान्तिमा-
दवाऽऽदीन्, विकत्थमाना-विविध श्लाघ्यमानाः, अशरत्तावा कै-
तववर्जिताः, न भक्षणोपायनिमित्तमिति भावः । एषणादोषान्
कथयन्ति । तथा गुणाः-साधूनां प्राणुकैर्पण्यभक्तपानप्रभवाः
पापकर्मनिर्जराऽऽदयः, ताश्च, गीतार्थाः कथयन्ति । यथा-"सम-
णोवासगस्स ण भते! तहारुव समण वा माहण वा फालुएण
एसणिज्जेण असणपाण्हाइमसाइमेण पमिलाभेमाणस्स किं
कज्जइ? गोयमा! एगतसो निज्जरा कज्जइ, नत्थि य सो पा-
वकस्से कज्जइ चि " ।

अथेत्थं न कथयेयुः, तत के दोषा इति ?, आह-

वाट्ठाई परिचत्ता, अकहंतेऽणेषणाइगहणं वा ।

न य कट्ठपवंधदोमा, अह य गुणा साहिया होंति ॥७७२॥

तेषु श्रावककुलेषु जिनकल्पिका भिक्षार्थमायाता, तेषां परमा-
न्ताऽऽदिक लेपकृतमुपनात, तैश्च भगवद्भिः प्रतिपिद्धम् । तत-
स्तानि श्रावकानि श्रितयेयुः-"एत एव प्रधानाः साधवः, इतरे
तु स्निग्धमधुरस्वयग्राहिण सर्वेऽपि नामधारकमात्राः सा-
धवाभासा एव" इति । तत श्रद्धाभङ्गमाजितानि नृय प्रायोग्यद्र-
व्यं नोपढौकयेयुः । एवमभिग्रहविशेषानकथयन्निर्गोतार्थ-
बालाऽऽदयः परित्यक्ता भवन्ति । अनेपणातो दोषान्,
शुद्धभक्तपानदानस्य च गुणान्न कथयेयुः, ततस्तानि श्रा-
वकान्यनेपणा कुर्युः, तत्र च यदि प्रतिपिध्यति, तदाऽपि चालाऽऽ-
दय परित्यक्ता, तेषां प्रायोग्याभावे सस्तरणाभावात् । अथ न
प्रतिपिध्यते, ततोऽनेपणाऽऽदिग्रहणं भावयेत् । आदिशच्छ एष-

* "हक्कोरन्यतरस्याम्" ॥ १ । ४ । ५३ ॥ (पाणि०) हक्कोर-
णौ य कर्ता स णौ कर्म वा स्यात् । "हक्कोर्नवा" ॥ २ । २८ ॥
(हैम०) हक्कोरणि कर्ता णौ कर्म वा स्यात् ।

णादोषाणामेव स्वगतानेकभेदसूचकः । आह-गोचरप्रविष्टानां साधूनां कथाप्रबन्धः कर्तुं न कल्पते । अमी च साधव इत्यमे-
पणादोषाऽऽदीनां कथाप्रबन्धतः कथं न दोषभाजो भवन्ती-
ति ? । उच्यते-न च नैवात्र, कथाप्रबन्धदोषा भवन्ति । यदिह
जक्तपानोलुपतया कथा प्रवन्धीयुः, ततो भवेयुर्दोषाः, तच्च
नास्ति, एषणाशुद्धिहेतोरिव तेषामित्य कथनात् । अथ च प्रत्यु-
तेत्य कथयद्भिस्तेर्गीतार्थैर्गुणा-वाद्यवृद्धाऽऽद्युपपद्यन्मगुरुप्रभृत-
वः, साधिता जवन्ति ।

कथं पुनस्ते कथयन्ति ? इत्याह-

ठाणं गमणागमणं, वावारं पिंसोहिमुह्वोणं ।

जाणंताण वि तुव्वं, बहुवक्खेवाण कथयामो ॥७७३॥

स्थान नाम-आत्मप्रवचनसयमोपघातवर्जितो भूभागः । यत्र
स्थितस्य गवाश्वमहिपाऽऽदेराहननाऽऽदि न भवति, स आत्मो-
पघातवर्जितः । यत्र तु निर्धमनाऽऽद्युच्चिस्थानव्यतिरिक्ते प्रदे-
शे स्थितस्य लोक प्रवचनस्यावर्णं न श्रूयात्, स प्रवचनोप-
घातवर्जितः । यत्र पुनः पृथिव्यादिकायानां विराधना न भवति,
स सयमोपघातवर्जितः । गमनं, गच्छता पदकायानामुपमर्दनं
कुर्वता न गन्तव्यम् । एवमागमनमपि, जिह्वां गृहीत्वा साधुसं-
मुखमागच्छता दायकेनोपयुक्तेनाऽऽगन्तव्यम् । व्यापारः कर्त्त-
नकरुनपेयणाऽऽदिकः । तच्च सम्यग् ज्ञापयन्ति-ईदृशे व्यापारे
भिक्षां ग्रहीतुं कल्पते, ईदृशे तु नेति । पिण्डशुद्धेरु
लोकं देशोद्देशं कथयन्ति-इत्यमाधाकर्माऽऽदयो दोषा उप-
जायन्ते, इत्यमेभिर्गोपैरुपपिण्डं साधूनां दीयमानं शुद्धो
बहुफलश्च भवतीत्येवपिण्डनिर्युक्तिदेशतो ज्ञापयन्तीति ज्ञावः ।
तथा यद्यपि यूयमिदं साधुधर्मरूपमग्रेऽपि जानीथ, तथाऽपि
युष्माकं बहुव्याक्रिपाणामविस्मरणार्थं कथयाम इति ।

अपि च-

केसिंचि अजिग्गहिया, अणजिग्गहिएसणा य कोसिंचि ।

मा हु अवन्नं काहिह, सव्वे वि हु ते जिणाणाए ॥७७४॥

केपाञ्चित्साधूनाम्, अभिगृहीता एषणा । यथा-जिनकल्पिकानाम् ।
केपाञ्चित्तु अनभिगृहीता । यथा-गच्छुवास्तिनाम्, सप्तस्वपि ए-
षणासु तेषां भक्तपानस्य ग्रहणात् । एवं चापरां भक्तपानग्र-
हणसामाचारीं दृष्ट्वा यूयं मा अवज्ञां करिष्यथ । कुतः ? इत्याह-
सर्वेऽपि ते भगवन्तो जिनकल्पिकाः स्वविरकल्पिकाश्च, जिनाऽऽ-
ज्ञायां वर्तन्ते, स्वस्वकल्पस्थितिपरिपालनात् । अतो न केऽप्यव-
ज्ञातुमर्हन्तीति भावः ।

किं च-

संविग्गजावियाणं, लुब्धगदिट्ठंतभावियाणं च ।

मुत्तूण खेत्तकाट्ठे, भावं च कहिंति सुच्छुं ॥७७५॥

येषां श्राद्धानां पुरत एषणादोषाः कथ्यन्ते, ते द्विधा-सविश्र-
जाविता, लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्च । सविश्रस्यतविहारिभि-
र्जाविताः सविश्रभाविताः । ये तु पार्श्वस्थाऽऽदिभिर्लुब्धकदृष्टा-
न्तेन जावितास्ते लुब्धकदृष्टान्तभाविताः । कथमिति चेत् ? ।
उच्यते-पार्श्वस्थाः श्राद्धानित्यं प्रज्ञापयन्ति । यथा-
कस्यापि हरिणस्य पृष्ठनो लुब्धको धावति, तस्य ह-
रिणस्य पलायनं श्रेयः; लुब्धकस्यापि तत्पृष्ठनोऽनुधा-
वनं श्रेयः । एव साधोरप्यनेपणीयग्रहणतः पलायितुमेव

युज्यते; श्रावकस्यापि तेन तेनोपायेन साधोरेषणीयम-
नेपणीयं वा दातुमेव युज्यते इति । इत्थं द्विविधानामपि
श्राद्धानां पुरतः शुद्धं द्वाचत्वारिंशद्वोषरहितं, यदुष्णमिवोष्ण-
स्तोकस्तोकग्रहणात्, तच्चुद्धोष्णम्, उत्सर्गपदमित्यर्थः । तत्कथ-
यन्ति । किं सर्वदैव ? , नेत्याह-मुक्त्वा क्षेत्रकालौ, भावं चेति ।
क्षेत्रं कर्कशक्षेत्रमध्वानं वा, कालं दुर्मित्ताऽऽदिकः, भावं ग्लान-
त्वाऽऽदिकं प्रतीत्य, ते श्राद्धा किञ्चिदपवादमपि ग्राह्यन्ते ।

अपि च-इदमपि ते श्राद्धा ज्ञापनीयाः-

संथरणम्मि असुच्छं, दोएह वि गिएहंतदितयाणऽहियं ।

आउरदिट्ठेणं, तं चेव हियं असंथरणे ॥७७६॥

संस्तरणं नाम-प्राशुकमेपणीयं वा अशनाऽऽदि पर्याप्तं प्राप्यते,
न च किमपि ग्लानत्वं विद्यते; तत्राशुक्रम-अप्राशुकमनेपणीयं च,
गृह्णतो ददतश्च, द्वयोरपि, ग्रहितमपथ्यम्; गृह्णतः संयमवाधावि-
धायित्वात् । ददतस्तु भवान्तरे स्वल्पायुर्निबन्धनकर्मापार्जनात् ।
तदेवाशुद्धम्, असंस्तरणे अनिर्वादे, दीयमानं च हितं पथ्यं जव-
ति । आह-कथं यदेवाकल्प्यं, तदेव च कल्प्यं भवितुमर्हतीति ? ।
उच्यते-आतुरो रोगी, तस्य दृष्टान्तेनेदं मन्तव्यम् । यथा हि-रौ-
गिणं कामप्यवस्थामाश्रित्य अन्नौषधाऽऽदिकमपथ्यं जवति,
काञ्चित्पुनः समाश्रित्य तदेव पथ्यम्; एवमिहापि भावनीयम् ।
तदेव भावितम्-“साहति यं पियधम्मा, एषणदोसे अजिग्ग-
हविसेसे ।” (७७० गाथा) इति ।

अथ यदुक्तम्-(एव तु विदिग्गहणे त्ति) तत्र विधिग्रहणं

भावयति-

संचडयमसंचडयं, नाऊण असंचयं तु गिएहंति ।

संचडयं पुण कज्जे, निव्वधे चेव संतरितं ॥७७७॥

प्रायोग्यरूपं चिन्धा-सञ्चयिकमसञ्चयिकं च । सञ्चयिकं-घृ-
तगुरुमोदकाऽऽदि । असञ्चयिकं तु-दुग्धदधिशालिसूपाऽऽदि ।
तत्र यदसञ्चयिकं, तत् स्थापनाकुलेषु प्रभूतं ज्ञात्वा गृह्णन्ति ।
सञ्चयिकं पुनर्ग्लानप्राशूर्यकाऽऽदौ महति कार्ये उत्पन्ने गृह्णन्ति ।
अथ श्राद्धानां महानिबन्धो भवति, ततोऽग्लाना अपि गृह-
न्ति, परं सान्तरितम्; न दिने दिने इति भावः । एष सञ्चयि-
कग्रहणस्यापवादोक्तः ।

अथापवादस्यापवादमाह-

अहवणं सद्धाविभवे, कालं भावं च बालवुट्ठाई ।

नाउ निरंतरगहणं, अडिन्नजावे य ठायंति ॥७७८॥

“अहवणं त्ति” अस्मिन्मवयय प्रकारान्तरद्योतनार्थम् । श्राव-
काणां श्राद्धां दानरुचिं तीव्रां परिज्ञाय, विज्रवं च विपुल-
तरं तदीयगृहेऽवगम्य, कालं दुर्मित्ताऽऽदिकं, भावं च ग्लान-
त्वाऽऽदिकं, ज्ञात्वा, बालवृद्धाऽऽदयो वा आप्यायिता जवन्तीति
ज्ञात्वा, निरन्तरग्रहणमपि कुर्वन्ति; सञ्चयिकमपि दिने दिने
गृह्णन्तीति भावः । यावच्च दायकस्य दानजात्रो न व्यवच्छिद्य-
ते, तावदच्छिन्ने भावे तिष्ठन्ति; दीयमानं प्रतिषेधयन्तीत्य-
र्थः । यथा तेषां नृयोऽपि श्राद्धा जायते ।

अथ स्थापनाकुले भक्तपानग्रहणे सामाचारीमज्जिन्सुराह-

दव्वपमाणं गणणा, खारिय फोमिय तहेव अप्पा य ।

संविग्ग एगठाणे, अण्णसहसु पन्नरस ॥७७९॥

रूप्य शाखादि, तस्य प्रमाणं ज्ञातव्यम्-कियदत्र गृहे रसवत्यां शाखिमुद्राऽऽदि दिने दिने प्रविशति । गणना नाम-कियन्ति घृत-पलान्यत्र प्रविशन्ति । यद्वा-कियन्ति मानुषाण्यत्र जेम (य) न्ति । क्वारो ववण, तेन सस्कृतानि क्वारितानि-करीराऽऽदीनि व्यञ्जनानि, तानि कियन्त्यत्र पच्यन्ते इति । (फोडिय स्ति) स्फोटितानि मरिचजीरकाऽऽदिकदुभाणरूपितानि शालनकानि । एतेषामपि तथैव प्रमाणं ज्ञातव्यम् । अद्धा काल, स ज्ञानव्य-कि-मत्र प्रहरे वेदा, उत सार्द्धप्रहरे, आहोस्वित्रप्रहरद्वये इति । एतद् रूप्यप्रमाणाऽऽदि विज्ञाय सविज्ञो मोक्षाभिलाषी । (एगठाणे स्ति) एक सघाटक, तत्र प्रविशति । यदि पुनरनेके साधवः स्थापनाकुलेषु प्रविशन्ति, ततः पञ्चदशाऽऽधार्मकाऽऽद्योऽनिसृष्टान्ता उद्गमदोषा प्रवन्ति, अथ्यवपूरकस्य मिश्रजात-एवान्तर्भावात् । एष सग्रहगाथासमासार्थः ।

अस्या एव भाष्यकृद् व्याख्यानमाह-

असणाऽद्वयमाणे, दमपरिमिपे एगभक्तमुवरति ।

सो एगदिणं कप्पइ, निव्वं तुऽज्जोयरो इहरा * ॥ ७८० ॥

अशनमोदनमुद्राऽऽदि, आदिग्रहणात्पानकखादिमस्वादमपरि-ग्रहः । एतेषां द्रव्याणां परिमितानामपरिमितानां च मानं प्रमा-णं ज्ञातव्यम् । यत्र परिमितमशनाऽऽदि रूप्यं प्रविशति, तत्र दशानां मानुषाणां हेतोरुपस्कियमाणे, एकस्यापरस्य योग्यं भक्तं भक्तार्थमुद्धरति । स च भक्तार्थं एकस्य साधो परिपूर्णाऽऽहा-रमात्ररूप एक दिनं ग्रहीतुं कल्पते । इतरथा यदि द्वितीयाऽऽदि-दिवसेषु गृहयन्ति, तदा (निश्च तु स्ति) स साधुभिः प्रतिदिव-सं गृह्यमाणो भक्तार्थो नित्यजेमनमेव तैः आर्द्धगण्यते, ततश्च तदर्थमध्यवपूरकं प्रक्षिप्येत । एव तावत्परिमितमाश्रित्योक्तम् ।

अथापरिमितमधिकृत्याऽऽह-

अपरिमियारद्धेण वि, दमएहमुवरइ एगभक्तदो ।

वज्जणसमितिमपिडे, वेसणमार्इसु य तहेव ॥ ७८१ ॥

यत्र पुनरपरिमितं राध्यते, तत्र दशानां मानुषाणामर्वागपि न-वाष्टाऽऽदिसङ्ख्याकानामपि हेतोः, राद्धे, एकस्य योग्यो भक्तार्थ उद्धरति । स च दिने दिने कल्पत इति । आह च चूर्णिकृत्-
" अपरिमिप पुण भक्ते, दसण्हदारेण वि एगस्स जत्तछो दिणे दिणे कप्पइ चेव ।" तथा व्यञ्जनानि तीमनवटिकाभर्जिकाऽऽदी-नि । (समितिम स्ति) समिता कणिका, नया निष्पन्नाः समिति-मा-मणका, पुपुलिका वा, पिष्टमुष्णेरकाऽऽदि । सकुप्रभृति वा । (वेसण) मरिचजीरकादिह्रस्वप्रभृतिक कटुजाणरूपम् । आदिग्र-हणाद्ववणशुण्ड्यादिपरिग्रहः । एतेषामपि परिमाणं तथैव रूप्यं, यथा अशनाऽऽदीनाम् । एतावता द्रव्यप्रमाणं गणना क्वारितस्फोटितानीति गाथादलं भावितम् ।

अथ " अद्धा य स्ति " पदं व्याचष्टे-

सतिकालप्पं नाउं, कुञ्जे कुले ताहि तत्थ पविंसिनि ।

ओसक्कणाइ दोसा, अलभे वालाइहाणी य ॥ ७८२ ॥

सत्कालाच्छा-भिक्षाया सयन्त्री य, तत्र देशकालरूपोऽच्छा, तं ज्ञात्वा, कुले कुले, तस्मिन् देशे, तत्र काले, प्रविशन्ति । अथ देश-काले अतिक्रान्तेऽप्राप्ते वा प्रविशन्ति, ततोऽवपूरकणाऽऽद्यो-दोषा । अथावपूरकणाऽऽदिकं तानि आरुकान्यशुद्धदानदोषश्च-

* " सो एगदिणं कप्पतिऽणकतिपे आदरो इहरा ।"

इति प्राचीनपुस्तकस्थपाठः ।

घणव्युत्पन्नमतीनि न कुर्युः, ततः प्रायोग्यरूपस्यालाभे बाह्याऽऽदीनां हानिर्भवेदिति ।

एगो व होज्ज गच्छो, दोन्नि व तिन्नि उवणा असंविग्ग ।

सोही गिलाणमार्इ, असई दवाइ एमेव ॥ ७८३ ॥

विवर्तितक्षेत्रे एको वा गच्छो भवेत्, द्वौ वा, त्रयो वा । तत्रैकं गच्छमाश्रित्य विधिरुक्तः । अथ द्वादीन् गच्छानधिकृत्य वि-धिरभिधीयते- (उवणा असंविग्गे स्ति) येषु असंविग्नाः प्रवि-शन्ति, तेषां आरुकुलानां स्थापना कर्त्तव्या । न तेषु प्रवे-ष्टव्यम् । अथ प्रविशन्ति, ततः पञ्चदशोद्गमदोषानापद्यन्ते । (सोहि स्ति) तद्दोषनिष्पन्ना शोधि प्रायश्चित्तम् । यद्वा-"सो-हि स्ति पदं गिलाणमार्इ" इत्युत्तरपदेन सह योज्यते । अनोऽय-मर्थः-ग्लानप्राघूर्णकाऽऽदीनामर्थाय, असंविग्गजावितेष्वपि कु-लेषु शोधिरेषणाशुक्तिः; तथा शुद्धं जत्तं गृह्यते, न कश्चिदोप । " (असई दवाइ एमेव स्ति) " अन्यत्रासति अविद्यमाने, उवाऽऽदिकमप्येवमेव-असंविग्गजावितकुलेषु ग्रहीतव्यमिति द्वारगाथासमासार्थः ।

अथेनामेव विवरीपुराह-

संविग्गमणुत्ताते, अतिंति अहवा कुले विरंचिंति ।

अएणातुंच्छं च सहू, एमेव य संजईवग्गे ॥ ७८४ ॥

इह यैस्तत् क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं, तेषु पूर्वस्थितेषु ये अन्ये साधवः समायान्ति, ते साम्भोगिकाः, असाम्भोगिकाश्च । तत्र चासा-म्भोगिकेषु सविग्नेषु विधिरुच्यते-सविग्नेवांस्तव्यसाधुभिः, अनु-ज्ञाते पूर्वस्थापनाकुलेषु, 'प्रविशत, वयमज्ञातोऽञ्च गवेर्पायस्यामः,' इत्येवमनुज्ञायां प्रदत्तायामागन्तुकाः सविग्ना स्थापनाकु-लेषु (अतिंति स्ति) प्रविशन्ति । वास्तव्यास्तु स्थापनाकुलव-जेषु गुरुवावृक्षाऽऽदीनामात्मनश्च हेतोर्भक्तपानमुत्पादयन्ति । अथवा वास्तव्या असहिष्णवः, ततो यावन्तो गच्छा, तावद्भि-र्जागै स्थापनाकुलानि विरचयन्ति-आर्याः । एतावत्सुकुत्रेषु जव-द्भिः प्रवेष्टव्यम्, एतावत्सु पुनरस्माभिरिति । अथवा यथा-गन्तुकाः (सहू इति) सहिष्णवः समर्थशरीराः, ततोऽज्ञातो-ऽञ्च गवेर्पायन् पर्यटन्ति । एवमेव च सयतीवर्गोऽपि रूप्यम् । ता अपि द्वादिगच्छसङ्गावे एवविधमेवाविधं कुर्वन्तीत्यर्थः ।

एवं तु अएणसंजो-इआण संजोइआण ते चेव ।

जाणिता निव्वंघं, वत्थवेणं स तु पमाणं ॥ ७८५ ॥

एव, तु पुनरर्थः, एव पुनर्विधिरन्यसाम्भोगिकानामुक्तं ये तु साम्भोगिका परस्परमेकसामाचारीकाः, तेषामागन्तुकानामर्पा-य त एव वास्तव्या स्थापनाकुत्रेण्यो भक्तपानमानीय प्रयच्छ-न्ति । अथ आद्धा प्राघूर्णकमणका अतीव निर्वन्धं कुर्युः । यथा-प्राघूर्णकमणकाऽऽद्योऽप्यस्मद्गृहे प्रस्थापनीयः । ततो निर्व-न्धं ज्ञात्वा, वास्तव्यसघाटकेनाऽऽगन्तुकसघाटकं गृहीत्वा तत्र गन्तव्यम् । यदि च-तत्र प्रचुरप्रायोग्यं प्राप्यते, नत आगन्तुक-सघाटकेन गवेर्पाया न कर्त्तव्या । यथा किमित्येतावत्प्रचुरं दीयते? किं तु, (स तु) स एव वास्तव्यसघाटकः, तत्र प्रमाणं यावन्मात्रं ग्रहीतव्यम्, यद्वा कल्पनीयं, तदेतत्सर्वमपि स एव जानानीति प्रावः । एष एकस्यां यस्तौ स्थितानां विधिरुक्तः । पृ० १ उ० । ओषण ।

अथ पृथग्वसतिव्यवस्थितानामाह-

असह वसहीर्षे वीसुं, रायणि ए वसाहिभोयणा गम्मा * ।

असहू अपरिणया वा, ताहे वीसुं सहू वियरे ॥७८६॥

विस्तीर्णया वसतेरसत्यभावे, विष्वक् पृथग्, अन्यस्यां वसतौ स्थितानाम्, आगन्तुको वास्तव्यो वा यो रत्नाधिक आचार्यः, तस्य वसतावागम्यावमरत्नाधिकेन भोजनं कर्तव्यम् । अथैक-स्मिन् गच्छे, ऋयोर्वा गच्छयोरसहिष्णवो ग्लाना भवेयुः; अपरिणता वा शैक्षा-परस्परमिलिताः सन्तोऽसखम् कुर्युः, तदा (वीसु ति) अपरिणतान् पृथक् पृथग् भोजयन्ति । (सहू वियरे ति) अकारप्रश्लेषादसहिष्णूनां प्रथमालिकां वितरन्ति प्रयच्छन्ति, ततोऽपरिणतान् वसतौ स्थापयित्वा कृतमालिकान् सहिष्णून् गृहीत्वा, सर्वेऽपि रत्नाधिकवसतौ गत्वा मग्नय्यां जुञ्जते ।

अथ वोत्तरार्द्धमन्यथा व्याख्यायते-(असहू इति) यद्य-बमरत्नाधिक आचार्यः स्वयमसहिष्णुर्न शक्नोति रत्नाधि-काऽऽचार्यसन्निधौ गन्तु, न वा तावन्तीं वेदां प्रतिपालयितुं शक्तः, अपरिणता वा अर्गितार्थास्तस्य शिष्याः, तेषां नास्ति कोऽपि सामाचार्या उपदेशः, आलोचनाया वा प्रतीच्छकः । ततो वि-ष्वग्वसतौ द्वावप्याचार्यौ समुद्दिशतः (सहू विअरे ति) अथवा-यदि रत्नाधिकः सहिष्णुः, तत इतरस्यावमरत्नाधिक-स्योपाश्रयं गत्वा समुद्दिशति । एव तावद् ऋयोर्गच्छयोर्विधि-रुक्तः ।

अथ त्रयो गच्छा भवेयुः, तत को विधिरिति ? , आह-
तिहं एकेण समं, भक्तं अप्पणो अवहं तु ।

पच्छा इयरेण समं, आगमणं विरेगो सो चेव ॥७८७॥

यद्येक आचार्यो वास्तव्यो भवति, द्वौ चाऽऽगन्तुकौ, तत इत्थं त्रयाणामाचार्याणां समन्वे द्वयोरगन्तुकयोर्मध्याद् यो रत्नाधि-कः, तस्य संवन्धो यो वैयावृत्यकरः, तेनैकेन समवास्तव्याऽऽचार्य-वैयावृत्यकरः पर्यटन् प्राघूर्णकाऽऽचार्यस्य हेतोर्भक्तार्थं परिपूर्णा-ऽऽहारमात्ररूपम्, आत्मनश्चाऽऽत्मीयाऽऽचार्यार्थमर्षार्धमर्धमात्र, भा-रुकुलेज्यो गृह्णाति । पश्चादितरेणाऽऽगन्तुकावमरत्नाधिकाऽऽचार्य-सवन्धिना वैयावृत्यकृता सम पर्यटन् तथैव तद्योग्यं ज्ञकार्थमा-त्मनश्चार्धमात्रं गृह्णाति । (आगमणे विरेगो सो चेव ति) यदि त्रिचतुःप्रभृतीनामाचार्याणामागमनं भवति, तत स एव वि-रेको विभजनम् । किमुक्तं भवति ?-तदीयैरपि वैयावृत्यकरैः सम यथाक्रमं पर्यटना वास्तव्यसाधुना आत्मीयाऽऽचार्यार्थं तथा व्याधिर्जिर्जिर्गैर्ज्ञकार्थं विज्ञय्य भक्तं ग्रहीतव्यं, यथा सर्वा-न्तिमवैयावृत्यकरणेन सम पर्यटनात्मगुरूणां ज्ञकार्थं परिपूर-यतीति ।

अथ "गिलाणमाई असति ति" पदं विवृणोति-

अतरंतसस उ जोगा-सई इयेहिं भाविओवमिं ।

अन्नमहाणमुवक्खरु, जं वा सन्नी सयं जुंजे ॥७८८॥

अनरन्तो ग्लान, तस्य, उपलक्षणत्वाद्-आचार्यस्यापि, यद्यप्य प्रा-योग्य, नस्यासत्यज्ञाने, तरे नाम असविज्ञा, तैर्भावितेषु आरुकुले-षु, प्रविश्य, यस्मिन्महानसे तेऽसीवद्वा अध्यवपूर्काऽऽदिदोषदुष्टां भिक्षां गृह्णते, तच्छर्जयित्वा, यदन्यास्मिन्महानसे कवलं गृहार्थ-मेवोपस्कृतं, ततो ग्लानाऽऽर्थं गृह्णाते । यद्वा ज्ञकं पृथगुपस्कृतं,

* गतु, इति प्राचीनपुस्तक पाठः ।

सन्नी स गृहस्वामी आवकः, स्वयं भुङ्क्ते, ततो वा गृह्णाते, अन्य-दीयाद्वा कुतोऽपि गृहाद्यत्पदेणकाऽऽदिकमायातं तद् गृह्णाते ।

अथ ' द्वाह एमेव ति ' पदं व्याख्यानयन्ति-

असती ए व दवस्स व, परिसित्ति यकं जिगुलदवाईणि ।

अत्तट्ठियाईं गिएहइ, सव्वालम्भे विमिस्साई ॥७८९॥

यदि ग्लानस्य गच्छस्य वा योग्यं छव पानकं संविभभावि-त-वपि कुलेषु (परिसित्ति य ति) येनोष्णोदकेन दधिभाजनानि ले-प्यन्ते, तत् परिपिष्टपानकं काञ्जिकमारुतानाम्, गुल्लद्वं नाम-यस्यां केवलिकायां गुरु उत्कालयते, तस्यां यत्तप्तमतप्तं वा पानीयं तद् गुडोपद्रिप्तं द्रवं गुरुत्वम् । आदिग्रहणाच्चिन्नापानकाऽऽदिप-रिग्रहः । एतानि पानकानि यदि तैः आरूकैरात्माऽऽर्थितानि प्र-थममेवाऽऽमार्थं कृतानि, ग्लानाद्यर्थं गृह्णाति । (सव्वालम्भे ति) यदि सर्वथैव ग्लानस्य वा गच्छस्य वा योग्यमेषणीयं न ल-भ्यते, तदा (विमिस्साइ ति) विमिश्राणि अर्सावगन्तानां आव-काणां चार्थायाचिचीकृतानि, तान्यपि द्वितीयपदे गृह्णन्ते ।

अथ " असईइ द्वाइ " इत्यत्र योऽयमादिशब्दः, तस्य सफलतामुपदर्शयन्नाह-

पाणट्ठाणपविट्ठो, विमुद्धमाहारं दिओ गिएहे ।

अच्छाणाइअसंथरे, जउं एमेव जदमुच्छं ॥७९०॥

पानकार्थं वा प्रविष्टो यदि विमुद्धनैषणीयेनाऽऽहारेण गृहप-तिना छन्द्यते निमज्जयते, ततश्चन्द्रितः सन् तमपि गृह्णाति । त-था-(अच्छाणाइ ति) अध्वनिर्गतानां साधूनां हेतोः, आदिश-ब्दादवमौदर्याशिवाऽऽदिषु वा असस्तरणे, असविभभावि-तकु-लेषु, एवमेव ग्लानोक्तविधिना शुक्लान्वेषणे, यतित्वा यत्नं कृत्वा, त-तो यद्युद्धमनेषणीयं, तदप्यागमोक्तनीत्या गृह्णाति । उक्त स्थवि-रकल्पिकानधिकृत्य विहारद्वारम् । वृ० १ उ० ।

उवणाणतय-स्थापनानन्तक-न० । स्थापनानन्तकं यदक्तादा-वनन्तकमिति स्थाप्यते । तस्मिन्नन्तकजेटे, स्या० १० वा० । (इदं च ' अणतग ' शब्दे प्रथमभागे २६० पृष्ठे छट्ठव्यम्)

उवणाणय-स्थापनानय-पुं० । स्थापनाप्राधान्यमिच्छति नये, स्थापनानय आह-स्थापनेत्याकारः । तनश्च-"प्रमाणमिदमेवार्थ-स्याऽऽस्कारमयतां प्रति । नामाऽऽदि न विनाऽऽस्कारः, यतः केनापि वेद्यते" ॥१॥ तथाहि-नाम्नोऽर्थान्तरेऽपि वस्तयितुं शक्यत्वाद् न त-दुल्लेखेऽप्याकारावज्ञासमन्तरेण नियतनीत्याऽऽर्थग्रहणमित्या-कारग्रहण एव ग्रहात् सर्वस्य सिद्धमाकारमयत्वम्, ततो ज्ञान-ज्ञेयाजिधानाजिधेयाऽऽदिसकलमाकाराऽऽरोपितमेव सव्यवहा-रावतारि, तद्विकलस्य स्वपुष्पस्येवासत्त्वात् । उक्त० १ अ० ।

आगारो चिय मइस-इवत्थुकिरियाफलाजिहाणाई ।

आगारमयं सर्वं, जमणागारं तयं नत्थि ॥६४॥

आकार एव आकारमात्ररूपाण्येव, कानि?, इत्याह-मतिश्च शब्दश्चेत्यादिद्वन्द्वः । तत्र मतिस्तावज्ज्ञेयाऽऽस्कारग्रहणपरिणत-त्वादाकारवती । तदनाकारवत्त्वे तु-"नीलस्येदं सवेदनं न-पीताऽऽदेः," इति नैयत्यं न स्यात्, नियामकाभावात् । नीलाऽऽद्याकारो हि नियामकः, यदा च स नेष्यते, तदा 'नीलग्राहिणी मतिर्न पीताऽऽदिग्राहिणी' इति कथं व्यवस्थाप्येत?, विश्लेषाज्जा-

षात्, तस्मादाकारवत्येव मतिरन्युपगन्तव्या । शब्दोऽपि पौद्गलिकत्वादाकारवानेव । घटाऽऽदिकं तु वस्त्वाकारवत्त्वेन प्रत्यक्षसिद्धमेव । क्रियाऽप्युत्तेपणावक्षेपणाऽऽदिका क्रियावतोऽनन्यत्वादाकारवत्येव । फलमपि कुम्भकाराऽऽदिक्रियासाध्य घटाऽऽदिक मृत्पिण्डाऽऽदिवस्तुपर्यायरूपत्वादाकारवदेव । अभिधानमपि शब्दः, स च पौद्गलिकत्वादाकारवानित्युक्तमेव । तस्माद् यदस्ति तत्सर्वमाकारमयमेव । यत्त्वनाकार तन्नास्त्येव, घन्त्यापुत्राऽऽदिरूपत्वात्तस्येति गाथाऽर्थः ॥ ६४ ॥

अथ प्रयोगद्वारेणानाकार वस्तु निराचिकीर्तुराह-

न पराणुमयं वत्थुं, आगाराजावत्रो खपुष्पं व ।

लवलं भववहारा-भावात्रो नाणऽऽगारं च ॥ ६५ ॥

परस्याऽऽकारवद्वस्तुनिषेधकस्य, अनुमतमभिप्रेत, सामर्थ्याद् यदनाकारवद् वस्तु, तन्नास्ति, आकाराभावात्, खपुष्पवत् । अपरमपि हेतुद्वयमाह-"उवलं भ" इत्यादि । (नाणगारमिति) नास्त्यनाकार वस्तु, सर्वथैवानुपलब्धमानत्वात्, तेनाणीयसोऽपि व्यवहारस्याभावाच्च इति पर्यन्तवर्ती, चकारोऽत्र योजनीयः, खपुष्पवदिति दृष्टान्तो हेतुद्वयेऽपि स पवेति गाथाऽर्थः । ॥ ६५ ॥ विशेषः ।

ठवणापुरिस-स्थापनापुरुष-पुं० । पुरुषप्रतिमाऽऽदौ, स्था० ३ ठा० १ उ० । काष्ठाऽऽदिनिर्मिते जिनप्रतिमाऽऽदिके, सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० ।

ठवणायरिय-स्थापनाऽऽचार्य-पुं० । अक्षराटकाऽऽदिषु स्थापिते आचार्ये, (ध०) श्रावकस्य स्थापनाऽऽचार्यविचार-ननु "गुरुविरहस्मि च ठवणा, गुरुवणसोवदसणत्थ च । जिण-विरहस्मि व जिणवि-बसेवणामतण सहल ॥१॥" इत्यादिविशेषाऽऽवश्यकचचनप्रामाण्याद् यतिसामायिकप्रस्तावे ऋदन्त-शब्द व्याख्यानयता भाष्यकृता साधुमाश्रित्य स्थापनाऽऽचार्य-स्थापनमुक्तं, न श्रावकमाश्रित्येति कुतस्तेषां स्थापनाऽधिकार इति चेत् ? न । भदन्तशब्द भणता तेषां स्थापनाऽऽचार्यस्थापनं युक्तमेव । अन्यथा भदन्तशब्दपठनं व्यर्थमेव स्यात् । अथ च स्थापनाऽऽचार्यस्थापनमन्तरेणापि वन्दनाऽऽद्यनुष्ठानं विधीयते, तदा वन्दनकर्तुर्युक्तौ-"आयप्पमाणमित्तो, चउदिसिं होइ उगगहो गुरुणो ।" इत्यक्षरैर्गुरोरवग्रहप्रमाणमुक्तम्, तत्कथं घटते ? न हि गुर्वभावे गुरुगतावग्रहप्रमाणं ऋटमानं स्यात्, ग्रामाभावे तत्सीमव्यवस्थावत् । ध० २ अधि० । (त्रयोदशजि प्रतिलेखनाभि स्थापनाऽऽचार्यस्य प्रतिलेखना 'पडिलेहणा' शब्दे वक्ष्यते)

ठवणावीर-स्थापनावीर-पुं० । वीरवर्कमानस्वामिस्थापना-वत् सुजटस्य स्थापनायाम्, सू० प्र० २० पाहुं० ।

ठवणासच्च-स्थापनासत्य-न० । स्थाप्यत इति स्थापना, यल्ले-प्याऽऽदिकर्महंदादिविकल्पेन स्थाप्यते तद्विषये सत्य स्थापना-सत्यम् । यथा-अजिनोऽपि जिनोऽनाचार्योऽप्याचार्योऽयमिति । स्था० १० ठा० । जिनप्रतिमाऽऽदिषु जिनाऽऽदिव्यपदेशे, प्रश्न० २ सब० द्वार । स्थापना सत्या यथाविधमङ्गाऽऽदिविन्यास मुद्रा-विन्यास चोपलभ्य प्रयुज्यते, यथा-एकरु पुरतो विन्दुद्वय-सहितमुपलभ्य शतमिदमिति, विन्दुत्रयसहितं सहस्रमि-

दमिति । तथाविध मुद्राविन्यासमुपलभ्य मृत्तिकाऽऽदिषु मा-णोऽय कार्पापणोऽयमिति । प्रज्ञा० ११ पद । ध० ।

ठवणिद-स्थापनेन्द्र-पुं० । इन्द्राऽऽकारलक्षिते, स्था० ३ ठा० १ उ० । (व्याख्या चास्य 'इद' शब्दे द्वितीयजामे ५३३ पृष्ठे गता)

ठवित्रा-स्त्री० । देशी-प्रतिमायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

ठवित्रा-स्थापयित्वा-अव्य० । प्ररूप्येत्यर्थे, व्य० १ उ० ।

ठविय-स्थापित-त्रि० । संयतार्थं स्वस्थाने परस्थाने वा स्थापिते स्थापनादोपदुष्टे, व्य० ३ उ० । "ठविय संकमट्टाप, तं च होज्ज चलाचलम् ।" (६५गाथा) दश० ५ अ० १ उ० । स्थापितं द्विविधम्-चिरस्थापितम्, अचिरस्थापितं च । तत्र चिरस्थापिते मासलघु । वृ० १ उ० । ऊर्ध्वे, निकटे, हिक्रायां च । दे० ना० ४ वर्ग ।

ठवियगजोड(ण्)-स्थापनकभोजिन्-त्रि० । स्थापनादोपदुष्टप्रा-भृतकभोजिनि, व्य १ उ० ।

ठविया-स्थापिता-स्त्री० । आरोपणाज्जेदे, (स्था०) यत्प्राय-श्चित्तमापन्नस्तस्य स्थापितं कृतं, न बाहयितुमारब्धमित्यर्थः । आचार्याऽऽदिवैयावृत्त्यकरणार्थम्, तच्च बहुत्र शक्नोति वैयावृत्त्यं कर्तुम्, वैयावृत्त्यसमाप्ती तु तत्करिष्यतीति स्थापितोच्यत इति । स्था० ५ ठा० २ उ० । "मासाऽऽदी निक्खित्तं, ज सेस विज्जा-ए तत्तु ।" नि० चू० १ उ० । यदि पुनर्यन्मासाऽऽदिकमापन्नं तद् वैयावृत्त्यमाचार्याऽऽदीनां करोतीति स्थापितं क्रियते, तस्मिन् स्थापिते यदन्यत् शेषमुद्धातमनुद्धातं वाऽऽपद्यते, तत्सर्वमपि प्रमादनिवारणार्थमनुद्धातं दीयते सा 'हारुहरा' आरोपणा । व्य० १ उ० ।

ठा-स्था-धा० । गतिनिवृत्तौ, "स्थप्रायकच्चिद्वनिरप्पाः" ॥ ७ । ४ । १६ ॥ इति तिष्ठतेष्टाऽऽदेशः । 'ठा' 'ठा' 'ठा' । प्रा० ४ पाद । "जाहे एया जिण्वह ताहे णव ठाहेति ।" नि० चू० १ उ० । ठाउं-स्थातुम्-अव्य० । 'ठा' गतिनिवृत्तौ इत्यस्य तुमुप्रत्ययान्त-स्य भवति । अवस्थायेत्यर्थे, आव० ५ अ० । "इच्छामि ठाउं कावस्सग्ग ।" आव० ५ अ० ।

ठाऊण-स्थित्वा-अव्य० । अवस्थायेत्यर्थे, पञ्चा० १८ चिव० ।

ठाग-स्ताम-न० । अवकाशे, वृ० ३ उ० ।

ठाण-स्थान-न० । 'स्था' नावाऽऽदौ स्युद् । "स्थप्रायकच्चिद्वनिरप्पा" ॥ ८ । ४ । १६ ॥ इति स्थाधातोऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद । अवस्थितिविशेषे, आव० ५ अ० एकत्रैव (दश० ४ अ०) उपवेगने, दशा० ३ अ० । निपद्यायाम्, स्था० १० ठा० । निपदनस्थाने, त्वग्वर्तनस्थाने, भ० १४ श० ८ उ० । पाठ-न्यासविशेषे, भ० ७ श० ९ उ० । अवस्थाने, प्रव० ११२ द्वार । आसने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । गमनादुपरम्य निवेश कृत्वा कचित् प्रदेशेषु अवस्थाने, वृ० १ उ० । स्थितौ, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । वृ० । कुड्याऽऽदिषु स्थाने, नि० चू० १ उ० । माने, दे० ना० ४ वर्ग ।

जे भिक्खू अणंतरहियाए पुढवीए ठाणं वा सेजं वा निसीदियं वा चेण्ण, चयंतं वा साइज्ज ॥ १ ॥ जे निकावू

ससरक्खाए पुढवीए ठाणं वा सेज्जं वा णिसीहियं वा चेएइ, चेयंतं वा साइज्जइ ॥ ९ ॥ जे जिकखू ससणि-
प्चाए पुढवीए ठाणं वा सेज्जं वा णिसीहियं वा चेएइ, चे-
यंतं वा साइज्जइ ॥ ३ ॥ जे जिकखू चित्तमंताए सिद्धाए
चित्तमंताए लेलुए कोलावासंसि वा दारुए जाव पडट्टिए
सअडे सपाणे सवीए सज्जमे सउत्तिगपणगदगमट्टियम-
करुयमंताणयंमि ठाणं वा सेज्जं वा णिसीहियं वा चेएइ,
चेयंतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥

ससणिद्धससरक्खसिद्धालेलुकोलावासा सअडे सपाणे सवीए
सउत्तस उत्तिगपणगदगमट्टियमकरुयसंकमणं, एते सुत्तपदा ।

इम वक्खाण । गाहा-

पुढवीमादी ठाणा, जत्तियमिच्चा उ आहिया सुत्ते ।

तेसु द्वाणादीणी, चेतेताऽऽणादिणो दोसो ॥ १ ॥

ठाण काउत्तसग्ग, आदिसद्दातो णिसीयणतुयट्टणा, चेयण कर-
ण, अणतरहिया णाम सचित्ता, नरिम सट्टाणे पच्छित्तं चउलहु ।

अहवा । गाहा-

अंतररहिताऽणंतर, ईसि उद्धा उ होति ससणिप्चा ।

अतरणविभिन्ना फा-सुगाय पुढवी तु ससरक्खा ॥ ३ ॥

अतर ववधान, तेण रहिता, निरतरमित्यर्थः । अहवा-पुढ-
वी अणतभावेण रहिता असखातजीविका, पज्जत्त पमुच्च स-
स्नेया वि । अथवा-जीए पुढवीए अतो जीवेहि रहिया ण अत-
रहिया अणतरहिता, सर्वा सचेतना, न मिश्रा इत्यर्थः । ईसि
उद्धा ससणिद्धा, सेय पुढवी अचित्ता, सचित्तेण आरक्षण
विमिष्ठा ससरक्खा ।

गाहा-

चित्तं जीवो जणितो, तेणं सह संगया तु होति सचित्ता ।

पामाणसिद्धा रुंदा, लेलू पुण मट्टिया लेट्टू ॥ ४ ॥

सचेयणा रुदा महासित्ता, सचित्ता वा लेलू लेट्टुओ ।

गाहा-

कोला उ घुणा तेसि, आवासो तप्पतिष्ठियं दारुं ।

अंरा तु मुइंगादी, पाणग्गहणे तसा चउरो ॥ ५ ॥

वितियं तु अप्परुद्धं, तदेव रुद्धं तु होति हरिताऽऽदी ।

कीरुगनगरुत्तिगो, मअंकुर णिरंकुरो पणगो ॥ ६ ॥

कोला घुणा, तेसि आवासदारुण वा, जीवपतिष्ठिए सपाणे
दारुण, पुढवीए वा । एव सवीए दारुण पुढवीए वा, अणकुरिय
वाय, त चेव अंकुरुजिष्ण हरित, कीरुयणगरुगो-उत्तिगो, पग-
गद्धमो वा, पणगो पचवप्पो-सकुरो अणकुरो वा उसावेहो, अ-
डगा मुइगाऽऽदिगा, दगमट्टिया-चिक्खल्लो, सचित्ता, मीसो वा ।

गाहा-

मकरुमंताणो पुण, लूतापुमतो उ अफुट्टितो जाव ।

संकमणे नस्मेव उ, पिपीलिकादीणिअं तेसि ॥ ७ ॥

कोलियपुडग अफुमिय सताणग, तस्सेव पुरुयस्स गमणकात्ते
सरुमण भवति । अहवा-सताणग सकमण पिपीलियमको-

रुगादीण जणति । ठाण उरुछाण, सेज्जा आसणं, निसीहिका
सज्जायकरण । एप्पसि चेयणं करण, आवससताणं, पच्छित्तं,
आणादिया य दोसा, आए सजमे य दोसा जहासभव ज्ञाणियव्वा
पुढवादिपगिदियाण सघट्टणादिकरणे चेयणोवमा इमा ।

गाहा-

थेरुवमा अकंते, मत्ते सुत्ते व जारिसं दुक्खं ।

एमेव य अव्वत्ता, वियणा एगिंदियाणं तु ॥ ८ ॥

जहा थेरस्स जराए जिम्हस्स वरिससनायुस्स तरुणेण वलव-
ता जमलपाणिणा सव्वायामेण अकतस्स जारिसा वेयणा, ता-
रिसा पुढविकाईयाण अधिकतरा ठाणादिद्वियकतोहि वेयणा
भवति । वेयणा य जीवस्स जवति, एोऽजीवस्स, ने य जीवलि-
गा एगिंदिएसु अव्वत्ता जहा मत्ते सुत्ते वा अव्वत्तं सुहदुक्ख-
लिंग, एवं एगिंदिएसु वि अव्वत्ता वेयणा दट्ठ्वा, लिंग च ।

किं च-एगिंदियाण उवयोगयसादगा इमे दिट्ठता । गाहा-

जोयणे वा खित्तिए वा, जहा एहो तणुट्ठितो ।

पावट्ठे नेहकज्जेसु, कारेंतुं जे अपचलो ॥ ९ ॥

जहा रुक्खेत्ति जोयणे सुहुमो येहगुणो अत्थि जा, ता तेणाहा-
रिएण सरीरोवचयो भवति, ए य अव्वत्तणओ लक्खज्जति ।
तहा पुढवीए अत्थि नेहो सुहुमो, सो वि सुहुमत्तणेणं ण
विस्सति, जओ पुढवीए तणुठितो अट्ठपः, नतो तेण प्रावल्थे
नेहकज्जे हत्थादिसरीरमखण कर्तुमशक्यम् ।

अस्स दिट्ठतस्स उवसघारो । गाहा-

कोहातिया परीणामा, तहा एगिंदिआण तु ।

पावट्ठे तेसु कज्जेसु, कारेंतुं जे अपचलं ॥ १० ॥

एगिंदियाण कोहादिया परिणामा, सागारिया य उवयोगा,
तहा सातादियाओ वेयणातो, एते सव्वे भावा सुहुमत्तणओ
अणतिसयस्स अणुववक्खा । जहा मष्ठी पज्जत्ता कोहुदथा
उक्कोसति, तिवहिं मिगुडिं वा करेंति, तेसु ते अण्णीतिकज्जेसु
तहा प्रावल्थेन एगिंदिया अपचलत्ता, असमर्था इत्यर्थः । जम्हा
पुढवीकाया एवविधवेदणमणुभवति, तम्हा तेसु ठाणादिय
ण कायव्व ।

अववादतो वा करेज्ज । गाहा-

वोसट्टकायअसिवो, गेल्लसज्जाणसंभमेगतरे ।

वसहीवाघाएण य, असती जयणा य जा जत्थ ॥ ११ ॥

वोसट्टकायो पाओवगनो, सो परप्पओगा अणुकपपडिणी-
यत्तणेण वा अणंतरहियाठाणेसु उवज्जेज्जा, असिबगाहिया
वसहिमलभना रुक्खादिहेट्ठेसु ठायति, वेज्जट्टा, ओसहिछा
वा गिलाणो जया णिज्जति, तदा वसहिअभावे अथडिले
ठाएज्ज, अद्धाण पडिचप्पा वा ठायति, अगणिमादिसभवे वा
वसहिणिग्गता ठायति, वसहिवाघाए वा ठायति, सव्वहा
वा वसहिअभावे ठायति, अणतरहितादियमिलाण जा
जत्थ जयणा सभवति पम्भेहणपमज्जणादिणा वा, सा
सव्वा वि कायव्वा ॥

सुत्त-

जे जिकखू युणंसि वा गिहेलुयंसि वा ओसुकाओंसि वा
कामजलंमि वा ठाणं वा सिज्ज वा णिसीहियं वा चेएइ,
चेयंतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥

गाहा-

धूणाऽऽदी ठाणा खलु, जत्तियमेत्ता उ आहिया सुत्ते ।
तेसिं ठाणादीणी, चेतैताऽऽणादिणो दोसा ॥१२॥
धूणा वेली, गिहेबुको उवरो, उसुकाल उक्खल, कामजल
एहाणपीढ ।

गाहा-

धूणा उ होति वियली, गिहेबुओ उवरो उ नायवो ।
उद्धुखलं उसुकालं, सिणाणपीढ तु कामजल ॥ १३ ॥
गतार्थ । खवर-सिणाण मज्जणा दो वि पगट्टा ।

वित्तियपट्ट । गाहा-

बोसिट्टकाएँ असिबे, गेलसऽद्धाणसंभमेगतरे ।
वसहीवाघाएण य, असती जयणा य जा जणिया ॥१४॥
पूर्ववत् ।
जे भिक्खु कुलियंसि वा सिलंसि वा लेलुयंसि वा अंत-
रिक्खजायंसि वा ठाणं वा सेज्ज वा णिसोहियं वा चेएड,
चेयंत वा माडज्जइ ॥ ६ ॥

कुलिय कुट्ट, त जतो णिच्चमवतगति, इयरा मढ करजएण
जित्ती, नईण वा तमी जित्ती, सिन्ना वेदूह पुब्बुत्ता पढमसुत्ते
णियमा सचित्ता इह भणिज्जा । शेष पूर्ववत् ।

गाहा-

कुलियादी ठाणा खलु, जत्तियमेत्ता उ आहिया सुत्ते ।
तेसु टाणादीणी, चेतैता आणमादीणि ॥ १५ ॥
पूर्ववत् ।
बोसिट्टकाएँ असिबे, गेलसऽद्धाणसंभमेगतरे ।
वमहीवाघाएण य, असती जयणा य जा जणिया ॥१६॥
पूर्ववत् ।

सुत्त-

जे भिक्खु खंधंसि वा फल्लिहंसि वा अकुट्टसि वा गिह-
मालामि वा पुव्वंथे पुनिक्खित्ते चलचले ठाण वा सेज्जं वा
निसीहियं वा चेएड चेयंत वा साडज्जइ ॥ ७ ॥

(जे भिक्खु खंधंसि वा इत्यादि) खंध पागारो, पेढ वा, फल्लिहो
अगला, अकुट्टो मंचो । सो य मडवो । गिहोवरि मालो दुभूमिगा-
दीणि । जहा गवक्खोवसोभिन्नो पासादो मव्वोवरि दाता ज
हम्मितल भूमितल तर वा हम्मतल । एस सुत्तयो ।

इमा णिज्जुत्ती । खधादिगाहा-

खंधो खलु पायारो, पेढं फल्लिहा तु अगला होति ।

अहवा खयो उ घोरो, मचो अकुट्टो गिहमाटो ॥१७॥

अहवा खंधो घोरो, गृहे षट्कदारुसघातो, स्कन्ध इत्यर्थ ।
पुव्वंथे ति । वधो पुविधा-रज्जुवयो, कटादिसु वेहवधो वा । तेणं
सुवद्ध दुवद्ध, पुणिक्खित्त ति-णिहित, स्थापितमित्यर्थ । तेण सु-
णिक्खित्त, कंसि ति पुणिरिक्खित्त ति आलावगो, त अपमिले-
हिय पुप्पडिलेहिय वा, त निप्पकप अनिप्पकप, अनिप्पकप्पि-
त्वादेव चलाचल चलनाचलनस्वभाव, तादृशे स्थानाऽऽदि न
कर्त्तव्यम्-

रज्जुवेहो वंधो, णिहयाणिहतं तु होति निक्खवणं ।

अनिरिक्खअपडिलेहा, चलाचलमणिप्पकपं तु ॥ १८ ॥

पवमंतो कायवहे, आउवघाओ य जाणजेदादी ।

तस्सेव पुणो करणे, अहिगरणं अस्सरणे वा ॥ १९ ॥

गतार्थ । णवर (णिहताणिहयत्ति) णिक्खयमणिक्खय वा ।
तारिसे सटोसे ठाणाऽ करैतस्स इमे दोसा-

ततो पमनो कूपइ कायाण विराहणं करेज्ज, अप्पणो
वा से इत्थपाठादिविराहणा हवेज्जा । भाणादि वा
उवकरणजातं विराधेज्जा । तस्स य धूणादियस्स पानियस्स
रज्जुवद्धस्स वा त्रोटितस्स वा वि सघातियस्स पुणो करणे
अणस्स वा अहिणवस्स करणे, अधिकरण जवति । पणि-
सिक्ककरणे आणादिया दोसा, चउलहु च से पच्छित्तं ।

बोसिट्टकाएँ असिबे, गेलसऽद्धाण सजमेगतरे ।

वसहीवाघाएण य, असती जयणा य जा जत्थ ॥२०॥

पूर्ववत् । नि० चू० १३ उ० । स्वरूपप्राप्तौ, सम्म० ३ काण्ण ।
ऊर्ध्वस्थाने, व्य० ४ उ० । कायोत्सर्गे, वृ० १ उ० । नि० चू० ।
ओघ० । प० भा० । आचा० । स्था० । आव० । सुव० ।

पञ्च स्थानानि मुक्त्वा निर्ग्रन्थैर्निर्ग्रन्थीन्निश्चैकत्र कायो-
त्सर्गो न कार्यः —

पंचहिं ठाणेहिं निगंथा य निगंथीओ य एगयओ ठा-
णं वा सेज्जं वा निसीहियं वा चेएमाणा णाऽक्कमंति । तं
जहा-अत्येगइया निगंथा य निगंथीओ य एगं महं आ-
गामिय च्छिन्नावायं दोहमद्धमरुविमणुपविट्ठा, तत्येगयाओ
ठाण वा सेज्जं वा निसीहियं वा चेएमाणा णाऽक्कमंति १ ।
अत्येगइया णिगंथा य णिगंथीओ य गामसि वा नगरंमि
वा० जाव रायहाणि वा वामं उवगया एगइया जत्थ उवस्म-
य द्धमंति, एगइया णो लजंति, तत्येगयाओ ठाणं वा०
जाव णाऽक्कमंति २ । अत्येगइया य णिगंथा य णिगथीओ
य णागकुमारावासंसि वा सुवन्नकुमारावासंसि वा वासं
उवगया, तत्येगयाओ ठाणं वा० जाव णाऽक्कमंति ३ ।
आमोसगा दीसंति इच्छति णिगंथीओ चीवरपडियाए
पणिगाहेत्तए, तत्येगयाओ ठाणं वा० जाव णाऽक्कमंति ४ ।
जुवाणा दीसंति ते इच्छंति णिगंथीओ मेहुणवन्धियाए प-
डिगाहेत्तए, तत्येगयाओ ठाणं वा० जाव णाऽक्कमंति ५ ।
इच्चेहिं पंचहिं ठाणेहिं जाव णाऽक्कमंति ।

“ पंचहिं ” इत्यादि सुगमम् । नवरम् (एगयाओ ति) एकत्र
(ठाण ति) कायोत्सर्गं, उपवेशनं वा । (सेज्ज ति) शयनम् ।
(निसीहिय ति) स्वाध्यायस्थानं, चेतयन्तं । कुर्वन्तो नाति-
क्रामन्ति-न लङ्घयन्ति, आज्ञाभिर्ति गम्यते । (अत्थि ति) सन्ति
भवन्ति, (एगय ति) एके केचन, एकामद्वितीयां, मह-
तीं विपुलामग्रामिकामकामिकां वा अनभिलषणीयां क्षिप्राम,
आपाता-साधंगोकुशाऽऽदीना यस्यां सा तथा, ताम् । दीर्घोऽध्वा
मार्गो यस्यां सा तथा, ता दीर्घाध्वाम् । मकारस्वगामिक । दीर्घो-
ऽध्वा वा कालो निस्तरणे यस्यां सा दीर्घाध्वा, तामट्ठी कान्ता-
रम्, अनुप्रविष्टा पुमिकाऽऽदिकारणवशात् ; तप्राट्ठ्याम् (ए-
गयओ ति) एकतः, एकवेत्यर्थः । स्थानाऽऽदि कुर्वन्त धाम-

मोक्तसामाचारीं नातिक्रामन्ति १। तथा राजधानी-यत्र राजाऽभिषिच्यते, वासमुपगताः, निवास प्राप्ता इत्यर्थः । (एगइया यत्ति) एकका एकतरा, निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थिका वा. च पुनरर्थः । अत्र ग्रामाऽऽदौ उपाश्रयं गृहपतिगृहाऽऽदिकमिति । २। तथा (अत्येत्ति) अथ गृहपतिगृहाऽऽदिकमुपाश्रयमवस्था । (एगइया) एके केचन नागकुमाराऽऽवासाऽऽदौ वासमुपगताः । अथवा (अत्येत्ति) अह संवध्यते, अस्ति सन्ति भवन्ति, निवासमुपगताः, तस्य च नागकुमाराऽऽवासाऽऽदौ तिगृह्यत्वात् । अथवा बहुजनाऽऽश्रयत्वाद्-नायकत्वाच्च निर्ग्रन्थिकारक्षार्थमेकत एव स्थानाऽऽदि कुर्वाणा नातिक्रामन्तीति ३। तथा ग्रामुष्णन्तीत्यामोपकाश्रौराः, इदमन्ते च इच्छन्ति निर्ग्रन्थिकाः (चीवरवमियाए त्ति) चीवरप्रतिज्ञया वस्त्राणि गृहीष्याम इत्यभिप्रायेण, प्रतिग्रहीतुं यत्रेति गम्यते । तत्र निर्ग्रन्थास्तद्वृत्तार्थमेकतः स्थानादिकमिति ४ । तथा मैथुनप्रतिज्ञया-मैथुनार्थमिति ५ । इदमपवादसूत्रम् । उत्सर्गपवादसहितो ज्ञाप्यगाथाभिरवसेयः ।

ताश्चेमाः--

“ जयणपयाण चचएह, अमनरजुए उ संजए संते ।
जे जिकखू विहरेजा, अह वा वि करिज सज्जाय ” ॥ १ ॥
(एकः साधुरेका स्त्रीत्यादिभङ्गकानामित्यर्थः) ।

“ असणादिं वा हारी, उच्चारदि च आवरिज्जाहि ।
निदुरमसाधुजुत्त, अणंतरकह च जो कहए ” ॥ २ ॥ ”

(स्त्रीभिः सहेति)

“ सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं तदा दुविहं ।
पावइ जम्हा तेणं, एए उ पए वि वजेजा ” ॥ ३ ॥ ”

“ वीयपयमणपज्जे गेहनुवसगरोहगछाणे ।

सजमभयवासासु य, खतिमार्डेण शिक्खमणे ” ॥ ४ ॥ ” त्ति ।

(अपवादोऽनात्मवश इत्यर्थः) स्था० ५ ग० २ उ० । परमाण्वादीनां स्थितिपरिणामे, विशेषः । स्वीयते अनेनेति स्थानम् । कायोत्सर्गपर्यङ्कबन्धपक्षाऽऽसनाऽऽदिसकलशस्त्र-सिद्धे आसनविशेषे, पौ० १२ विव० । प्रकारे, स्था० १० ग० । जेदे, आ० चू० ४ अ० । स० । स्था० । पदे, स्था० १० ग० । उत्कर्षापकर्षरूपे (उत्त० ३४ अ०) गुणविशेषे, स्था० ५ ग० ३ उ० । आकारे, आ० ५ । पर्याये, आव० ४ अ० । कारणे, स्था० २ ग० ४ उ० । वृ० । उपादानकारणे, सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० । आचा० । निमित्ते, स० २६ सम० । तिष्ठन्त्य-सिन्निति स्थानम् । सामान्ये, म० १ श० १ उ० । आचा० । व्य० । वस्तुनि, स्था० ९ ग० । ज्योतिःस्थानं, यश्चस्थाने च । नि० १ शु० ३ वर्ग ३ अ० । आश्रये, सूत्र० १ शु० ११ अ० । स्था० । आव० । आवासे, उत्त० ५ अ० ।

स्थानस्य पञ्चदशधा निरूपमाह-

नामं ठवणा दविण, खेत्तऽप्ता उट्टु लवरई वसही ।

मंजम पगह जोधे, अचल गणण संघणा भावे ॥ ८ ॥

तत्र द्रव्यस्थान-ज्ञारीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्याणां सच्चि-त्ताचित्तमिश्राणां स्थानमाश्रयः । क्षेत्रस्थानं-जरताऽऽदि, ऊर्ध्वा-भस्तिर्यन्लोकाऽऽदि चेति; यत्र क्षेत्रे स्थानं व्याख्यायते । अक्षा-कादस्तत्स्थान-द्विधा, कायस्थिति-भवस्थितिज्ञेदात् । तत्र का-यस्थिति पृथिव्यप्तेजोवायूनामसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः । वनस्पतेस्तु ता एवानन्ताः, विकलेन्द्रियाणामसंख्येया वर्षसह-

स्राः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुजानां सप्ताष्टौ वा, भवस्थितिस्तु वा-यूदकवनस्पतिपृथिवीनां त्रिसप्तदशद्विंशतिवर्षसहस्राऽऽत्मि-का, तेजसस्त्रीण्यहोरात्राणि, द्वीन्द्रियाणां शहस्राऽऽदीनां द्वादश वर्षाणि, त्रीन्द्रियाणां पिपीलिकानामेकोनपञ्चाशदहोरात्राणि, चतुरिन्द्रियाणां जमराऽऽदीनां परमासाः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनु-स्याणां त्रीणि पत्योपमानि, देवानां नारकाऽऽदीनां च कायस्थि-तेर्भावाद भवस्थितिः । अयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीति । इयमु-त्कृष्टा । जघन्या तु सर्वेषामन्तर्मुहूर्ताऽऽत्मिका, नवर देव-नारकयोर्देशवर्षसहस्राणीति । अथवा अक्षास्थान-समयावधि-कामुहूर्ताहोरात्रपक्षमासत्वंयनसवत्सरयुगपत्योपमसागरोपमो-त्सर्पिण्यवसर्पिणीपुद्गलपरावर्तातीतानामुत्सर्गस्वरूपमिति । ऊर्ध्वस्थानं तु-कायोत्सर्गाऽऽदिकम्, अस्योपलक्षणत्वान्निपद्याऽऽ-द्यपि गृह्यते, उपरतिर्विरतिः, तत्स्थान-देशं सर्वत्र च भ्रावकसाधु-विषयम् । वसतिस्थानं-यो यत्र ग्रामगृहाऽऽदौ वसति । संयमस्था-न-सयमः सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिसूक्ष्म-संपराये यथाख्यातरूपः, तस्य पञ्चविधस्याप्यसङ्ख्येयानि सं-यमस्थानानि । किं तदसंख्यम् ? इति चेत्, अतीन्द्रियत्वाद्-र्थस्य न साक्षाद्भिर्देष्टुं शक्यते । आगमानुसारोपमया तूच्यते-इहैकममयत्वेन सूक्ष्माग्निजीवा असंख्येयश्लोकाऽऽकाशप्रदेशप्र-माणा उत्पद्यन्ते, तेभ्योऽग्निकायत्वेन परिणता असंख्येयगुणाः, ततोऽप्यनुभागयन्धाध्यवसायस्थानान्यसंख्येयगुणाः, ततोऽ-प्यनुभागयन्धाध्यवसायस्थानान्यसंख्येयगुणानि संयमस्थाना-न्यप्येतावन्त्येवेति सामान्यतः । विशेषतस्तूच्यते-सामायिक-च्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धीनां प्रत्येकमसंख्येयश्लोकाऽऽका-शतुल्यानि संयमस्थानानि सूक्ष्मसंपरायस्यान्तर्मुहूर्तैक-त्वादन्तर्मुहूर्तसमयतुल्यान्यसंख्येयानि संयमस्थानानि, य-थाख्यातस्य त्वेकमेवाजघन्योत्कृष्ट संयमस्थानम् । अथवा-संयमश्रयन्तर्गतानि संयमस्थानानि ग्राह्याणि; सा चानेन क्रमेण भवति । तद्यथा-अनन्तचारित्रपर्यायनिष्पादितमेकं संयमस्थानमसंख्येयसंयमस्थाननिर्वर्तितं कपरुकं, तैश्चास-ंख्येयैर्जनितं पदस्थानक, तदसंख्येयाऽऽत्मिका श्रेणीति । प्रग्र-हस्थानं तु-प्रकर्षेण गृह्यते वाचोऽस्येति प्रग्रहः, ग्राह्यवाक्यो नायक इत्यर्थः । स च लौकिको, लोकोत्तरश्च । तस्य स्थानं प्रग्रहस्थानम् । लौकिकं तावत्पञ्चविधम् । तद्यथा-राजा, युवराजो, महत्तरः, अमात्यः, कुमारश्चेति । श्लोकोत्तरमपि पञ्चविधम् । त-द्यथा-आचार्योपाध्यायप्रवृत्तिस्यविरगणावच्छेदिभेदात् । यो-धस्थानं पञ्चधा । तद्यथा-लीढप्रत्यालीढवैशाखमरुखस-मपादज्ञेदात् । अचलस्थानं तु-चतुर्धा, सादिसपर्यवसानमे-दात् । तद्यथा सादिसपर्यवसानं परमाण्वादेर्द्व्यस्यैकप्रदेशाऽऽ-दाववस्थानं जघन्यत एक समयम्, उत्कृष्टतश्चासंख्येयकाल-मिति । सादिसपर्यवसानानां सिद्धानां जविष्यदक्षारूपम्; अनादि-सपर्यवसानमतीताक्षारूपस्य शैलेश्यवस्थाऽन्त्यसमये कर्म-णनैजसशरीरमव्यत्वानां चेति । अनाद्यपर्यवमान धर्माध-र्माऽऽकाशानामिति । गणनास्थानम्-एकद्व्यादिक शीर्षप्रदेशि-कापर्यन्तम् । सन्धानस्थानं द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । पुनर-प्येकैकं द्विधा, द्विधाच्छिन्नभेदात् । तत्र छव्यच्छिन्नसन्धानं कञ्चुकाऽऽदेः । अच्छिन्नसन्धानं तु पट्मोत्पद्यमानतत्त्वादेरिति । प्रावस्थानमपि-प्रशस्ताप्रशस्तज्ञेदाद् द्वेधा । तत्र प्रश-स्ताच्छिन्नप्रावस्थानमुपशमक्षपक्षपक्षेयमारोदतो जन्तो-

रपूर्वसयमस्थानान्यच्चिन्नान्येव भवन्ति ; भ्रेणिव्यतिरेकेण वा प्रवर्तमानकण्डकस्यति । छिन्नप्रशस्तभावसन्धान पुनरौ-पशमिकाऽऽदिजावादौदयिकाऽऽदिजावान्तरगतस्य पुनरपि शुरुपरिणामवतस्तत्रैव गमनम् । अप्रशस्ताच्छिन्नभावसन्धानमुपशमभ्रेण्यां प्रतिपततोऽविशुद्धयमानपरिणा—मस्थानन्तानुबन्धिभिर्यात्वोदय यावत्, उपशमभ्रेणिमन्तरेणापि कषायवशाब्ध्याध्यवसायस्थानान्युत्तरोत्तरापयवगाहमानस्य वा इति । अप्रशस्तच्छिन्नसन्धान पुनरौदयिकभावादौपशमिकाऽऽदिभावान्तरसकान्तौ सत्यां पुनस्तत्रैव गमनमिति । इह द्वारद्वय यौगपद्येन व्याख्यातम् । तत्र सन्धानस्थानं कषयविषयम्, इतरत्तु जावविषयमिति । उक्त स्थानम् ।

अथवा भावस्थान कषायाणां यत् स्थानमिह परिगृह्यते, तेषामेव जेतुद्रव्यत्वेनाधिकृतत्वात्तेषां किं स्थान, यदाश्रित्य च ते भवन्ति ? शब्दाऽऽदिविषयानाश्रित्य च ते भवन्तीति तद्विशयति—

पंचसु कामगुणेषु, सद्परिसरसरूवगंधेषु ।

जस्म कसाया वट्टे—नि मूलठाणं तु संसारे ॥ ७४ ॥

तत्रेच्छाऽनङ्गरूपः कामः, तस्य गुणा यानाश्रित्य चासौ चेतसो विकारमादर्शयति । ते च शब्दस्पर्शरसरूपगन्धा, तेषु पञ्चस्वपि व्यस्तेषु समस्तेषु वा विषयभूतेषु, यस्य जन्तोर्विषयसुखपिपासोन्मुखस्यापरमार्थदर्शिनः ससाराजिष्वङ्गिणो रागद्वेषतिमोपप्सुमनोक्तेतरविषयोपलब्धौ सत्यां कषाया वर्तन्ते प्रादुर्भवन्ति, तन्मूलश्च संसारपादप प्रादुर्भवतीत्यतः शब्दाऽदिविषयोद्भूतकषाया, संसारे संसारविषय, मूलस्थानमेवेति । एतदुक्तं भवति—रागाऽऽद्युपहतचेताः परमार्थमजानानोऽतत्स्वभावेऽपि तत्स्वभावाऽऽरोपणेनान्धादध्यन्धतम कामी मोदते । तत आह—

“ दृश्य वस्तु पर न पश्यति जगत्पन्ध पुरोऽवस्थित, रागान्धस्तु यदस्ति तत्परिहरन् यन्नास्ति तत्पश्यति ।

कुन्देन्दीवरपूर्णचन्द्रकलशभीमल्लतापल्लवा—

नारोप्याशुचिराशिषु प्रियतमागात्रेषु यन्मोदते ॥ १ ॥ ”

द्वेष वा कर्कशशब्दाऽऽदौ व्रजतीति । नतश्च मनोक्तेतरशब्दाऽदिविषयाः कषायाणां मूलस्थान, ते च संसारस्येति गाथातात्पर्यार्थः । आचा० नि० १ श्रु० २ अ० १ उ० । उक्त० । नि० चू० । सूत्र० ।

कहि णं भंते ! बादरपुढविकाइयाणं पज्जत्ताणं ठाणा पाएणत्ता ? । गोयमा ! सट्ठाणेणं अट्ठसु पुढवीसु । तं जहा—रयणप्पभाए, सक्करप्पजाए, बाहुयप्पजाए, पंकप्पजाए, धूमप्पजाए, तमप्पजाए, तमतमप्पजाए, अहे सत्तमाए ईसिप्पजाराए, अहोद्वोए पायालेसु जवणेसु जवणपत्थमेसु निरणसु निरयावळियासु निरयपत्थमेसु, उल्लोए कप्पेसु विमाणेसु विमाणावलियासु विमाणपत्थमेसु, तिरियद्वोए टंकेसु कूडेसु सेत्तेसु सिहरिसु पन्भारेसु विजयेसु वक्खारंसु वासेसु वासहरपव्वणसु वा वेत्तासु वेत्तासु दारेसु तोरणेसु दविसु ममुदेसु । एत्थं णं बादरपुढविकाइयाणं पज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता । जवणपाणं द्योयस्स

असंखेज्जभागे, समुग्वाएणं द्योयस्स असंखेज्जभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जभागे ।

‘कहि णं भंते !’ इत्यादि । (कहिं चि) कस्मिन्, ‘ ण ’ शब्दो वाक्यालङ्कारे । जदन्तेति परमगुर्वमन्त्रणम् । वाटरपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि स्वस्थानाऽऽदीनि प्रकृतानि प्रकृति-तानि ? । एवं गौतमस्वामिना प्रश्ने कृते भगवान् वर्तमानस्वाम्याह—गौतम ! “सट्ठाणेण” इत्यादि । ननु गौतमोऽपि जगवानुपचितकुशलमूलो गणधरः तीर्थकरजापितमातृकापदश्रवणमात्रावाप्तप्रकृष्टश्रुतज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमश्रुतदर्शपूर्ववित् सर्वाकरसन्निपाती विवक्षितार्थप्रतिज्ञानसमन्वित एव, तत किमर्थं पृच्छति ? , न हि चतुर्दशपूर्वविदः सर्वोत्कृष्टश्रुतलब्धिसमन्वितस्य किञ्चित् प्रज्ञापनीयमविदितमस्ति । यत उक्तम्—“ सखाइए वि भवे, साहइ ज चा पुरो उ पेच्छेज्जा । नयण अणाइसंसी, वि-याणइ एस छुउमत्थो ” ॥ १ ॥ सत्यमेतत् । केवलं जानन्नेव गौतमस्वामी भगवान् अन्यत्र विनयेज्यः प्रतिपाद्य तत्सम्प्रत्ययनिमित्तं विवक्षितार्थं पृच्छति । यदि वा—प्रायः सर्वत्र गणधरप्रश्रुतीर्थकरनिर्वचनरूप सूत्रम्, अतो भगवानार्थइयामोऽपीत्यमेव सूत्रं रचयति । अथवा सम्भवति तस्यापि गणभृतो गौतमस्वामिनोऽनाजोग, दुष्प्रत्यत्वात् । उक्तं च—“न हि नामानाजोग, दुष्प्रत्य-स्येद कस्यचिन्नास्ति । ज्ञानाऽऽवरणीय हि, ज्ञानाऽऽवरणप्रकृतिकर्म ॥ १ ॥ ” ततो जातसंशयः सन् पृच्छतीति न कश्चिदोपः । ‘गोय-मा !’ इति लोकप्रथितमहाविशिष्टगोत्रमिधायकपमाऽऽमन्त्रण-ध्वनि । हे गौतम ! गौतमगोत्रेति भावार्थः । (सट्ठाणेणं इति) स्व-स्थान यत्राऽऽसते वाटरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ताः, आसनाश्च वर्णाऽऽदिविजागेनाऽऽद्रेषु शक्यन्ते तत्स्वस्थानमिति भावः । स्वस्थानग्रहणमुपपातसमुद्घातस्थाननिवृत्त्यर्थम्, तेन स्वस्थानेन, स्वस्थानमङ्गी-कृत्येति जाव । अष्टासु पृथिवीषु, सर्वत्र वाटरपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां स्थानानीति योगः । ता एवाष्टौ पृथिवीर्नामग्राहमाह—“ तं जहा ” इत्यादि । तद्यथा—रत्नप्रजायां यावदष्टम्यामीपत्-प्राग्भारायाम्, तथाऽधोलोके—पातालेषु पातालकक्षेषु वलयामुखप्रभृतिषु, जवनेषु भवनपतिनिकायाऽऽवासरूपेषु भवनभूमिकारूपेषु । इह जवनग्रहणेन भवनानामेव केवलानां ग्रहणम्; भवनप्रस्तटग्रहणेन तु भवनानामपान्तरालस्यापि; तथा नरकेषु प्रकीर्णकरूपेषु नरकाऽऽवासेषु, नरकाऽऽवलिकासु आवलिका-व्यवस्थितेषु नरकाऽऽवासेषु नरकप्रस्तटेषु नरकभूमिरूपेषु, अत्रापि नरकनरकाऽऽवलिकाग्रहणेन केवला एव नरकाऽऽवासा परिगृह्यन्ते, नरकप्रस्तटग्रहणेन तु नरकापान्तरालमपि । ऊर्ध्वलोके—कल्पेषु सौधमिकाऽऽटिकल्पेषु, अनेन चा-दश देवलोकापरिग्रहः । विमानेषु ग्रैवेयकमम्बन्धिषु प्रकीर्णक-रूपेषु, विमानाऽऽवलिकासु आवलिकाप्रविष्टेषु ग्रैवेयकाऽऽदिविमानेषु, विमानप्रस्तटेषु विमानचूमिकारूपेषु; अत्रापि प्रस्तटग्रहणे विमानान्तरालभाविनामपि यथामञ्जवभाविना बादरपर्याप्तपृथिवीकायिकानां स्थानपरिग्रहार्थं, तथापि तिर्य-ग्लोके—टङ्केषु छिन्नटङ्केषु, कूटेषु सिखाऽऽयानकूटप्रभृतिषु, शृङ्गेषु शिखरहानपर्यन्तेषु, शिखरिषु शिखरयुक्तेषु पर्वतेषु, प्राग्भारेषु ईषत्कुञ्जेषु, विजयेषु कच्छाऽऽदिषु, वङ्गकारेषु विशुभ्रज्जाऽऽदिषु पर्वतेषु, वर्षेषु जरताऽऽदिषु, वर्षधरेषु हिमवतादिप-र्वतेषु, वेलासु समुद्राऽऽदिषु पायारमणजूमिषु घटिकानु-जम्बूद्वीपजगत्यादिसन्धिनीषु, द्वारेषु विजयाऽऽदिषु, तोर-

नेषु द्वाराऽऽदिसंविधिषु, किं बहुना ? , सामस्त्येन सर्वेषु द्वीपेषु समुद्रेषु । “एत्थ ए” इत्यादि । अत्र बतेषु स्थानेषु वाद-
रपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि प्रकृतानि, मया, अ-
न्यैरपि तीर्थकृद्भिः । “ उववाएण ” इत्यादि । उपपातो वाद-
रपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां यदनन्तरमुक्त तन्प्राप्त्याभिमु-
ख्यमिति भावः, तेनोपपातमङ्गीकृत्येति भावः । लोकस्य चतु-
र्दशरज्ज्वात्मकस्यासङ्ख्येयभागे । अत्रैके व्याचक्रते-अञ्जुसुत्र-
नयो विचित्रः, ततो यदा परिस्थूरञ्जुसुत्रनयदर्शनेन वादर-
पृथिवीकायिकाः पर्याप्ताश्चिन्त्यन्ते, तदा ये स्वस्थानप्राप्ता आहा-
राऽऽदिपर्याप्तपरिसमाप्त्या विशिष्टविपाकतो वादरपर्याप्तपृथि-
वीकायिकाऽऽयुर्वेदयन्ते, त एव द्रष्टव्याः, नापान्तरात्प्रगतावपि, त-
दानीं विपाकाऽऽयुर्वेदनासंभवात् । स्वस्थान च तेषां रत्नप्रभाऽऽ-
दिक समुद्रितमपि लोकस्यासङ्ख्येयभागे वर्तते । तत उपपाते-
नापि लोकस्यासङ्ख्येयभागगता वेदितव्याः । अन्ये त्वभिदध-
ति-पर्याप्ता हि नाम-वादरपृथिवीकायिकाः सर्वस्तोकाः, ततस्ते-
ऽपान्तरालगतावपि परिगृह्यमाणा लोकस्यासङ्ख्येयजाग एवे-
ति न कश्चिद्दोषः । तथा च-समुद्रघातेनापि लोकस्यासङ्-
ख्येयभाग एव वक्ष्यन्ते । अन्यथा समुद्रघातावस्थायामपि
स्वस्थानातिरेकेण क्षेत्रान्तरवर्तित्वसंभवादसङ्ख्येयभागवर्तिता
नोपपद्यत इति । तत्त्व पुनः केवद्विनो विदन्ति, विशिष्टश्रुतविदो
वा । तथा-(समुद्रघातेन लोगस्स असंखेज्जङ्गभागे इति)
समुद्रघातेन समुद्रघातमधिकृत्य, लोकस्यासङ्ख्येयभागे । इय-
मत्र भावना-यदा वादरपर्याप्तपृथिवीकायिकाः सोपक्रममा-
युपा, निरूपक्रममायुपा वा त्रिभागाऽऽद्यवशेषायुपः परजविकमा-
युर्वेद्धा मारणान्तिकसमुद्रघातेन समवदन्त्यन्ते, तदा ते विक्लि-
माऽऽत्मप्रदेशदण्डा अपि लोकस्यासङ्ख्येयतम एव भागे व-
र्तन्ते, स्तोकत्वात् । वादरपृथिवीकायिकपर्याप्तायुश्चाद्याप्यक्षी-
णमिति पर्याप्तवादरपृथिवीकायिका अपि लभ्यन्ते । इह पूर्वं
पृथिव्यादिषु स्वस्थानमात्रमुक्तम् । इदानीं स्वस्थानेनापि
कियति लोकस्य भागे वर्तन्ते इति निरूपयति-(सट्टाण्ण
लोगस्स असंखेज्जङ्गभागे इति) स्वस्थान रत्नप्रभाऽऽदि । तच्च
समुद्रितमपि लोकस्यासङ्ख्येयभागवर्ति । तथाहि-रत्नप्रभा अ-
शीतियोजनसहस्राधिकलक्षप्रमाणपिण्डभावा, एव शेषा अ-
पि पृथिव्य स्वस्वघनभावेन वक्तव्याः । पातालकलशा अपि
योजनलक्षावगाहा, नरकाऽऽवासास्त्रिसहस्रयोजनोच्छ्रयाः, वि-
मानान्यापि द्वात्रिंशद्योजनशतबहुलानि; ततः सर्वेषामपि परि-
मितभावात् समुद्रितानामप्यसङ्ख्येयजागवर्तित्वेति ॥

कहि णं भंते ! वादरपुढविकाइयाणं अपज्जत्तगाणं
ठाणा पणत्ता ? । गोयमा ! जत्थेव वादरपुढविकाइयाणं
पज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता, तत्थेव वादरपुढविकाइयाणं
अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं सव्वलोए, समु-
ग्घाएणं मव्वलोए, सट्टाण्णं लोयस्म असंखेज्जङ्गभागे ॥

वादरपर्याप्तपृथिवीकायिकसुत्रे-(उववाएण सव्वलोए, स-
मुग्घाएण मव्वलोए इति) ऽहापर्याप्ता वादरपृथिवीकायिका
अपान्तरात्प्रगतावपि स्वस्थानेऽपि चापर्याप्तवादरपृथिवीका-
यिकाऽऽयुर्विशिष्टविपाकतो वेद्यन्ते, तथा देवनैरयिकवर्जभ्य-
शेषसर्वकायेभ्यश्चोपपद्यन्ते, उद्भूता अपि च देवनैरयिकवर्जेषु
शेषेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु गच्छन्ति । ततोऽपान्तरात्प्रगतावपि व-

र्तमाना अस्मी गृह्यन्ते इति । प्रभूताश्च स्वभावतोऽपीत्युपपातेन
समुद्रघातेन च सर्वलोके वर्तन्ते । अन्ये तु अभिदधति-स्वभावत
एवामी बहव इति, उपपातेन समुद्रघातेन च सर्वलोकव्यापिनः,
तत्रोपपातः केपाश्चिद्वक्त्रगत्या, तत्र अञ्जुगतिः सुप्रतीता । वक्त्रा-
पना चैवम्-अत्र यदेव प्रथम वक्त्रमेके सहस्रन्ति, तदेवापरे तद्व-
क्त्रदेशमापूरयन्ति; एव द्वितीयवक्त्रदेशसहरणेऽपि, तत्रोपपत्ता-
वपि प्रवाहतो निरन्तरमापूरणं जावनीयम् । (सट्टाण्णं लोग-
स्स असंखेज्जङ्गभागे इति) यथा पर्याप्तानां भावितं, तथा अ-
पर्याप्तानामपि भावनीयम्, तन्निश्चयेस्तेषामुत्पादभावात् ।

कहि णं भंते ! सुहुमपुढविकाइयाणं पज्जत्तगाणं
अपज्जत्तगाणं य ठाणा पणत्ता ? । गोयमा ! सु-
हुमपुढविकाइया जे पज्जत्तगा, जे य अपज्जत्तगा,
ते सव्वे एगविहा अविसेसा अनाणत्ता सव्वलोए
परियावन्नगा पणत्ता समणाउसो ! । प्रज्ञा ० २ पद ।

कहि णं जंते ! अणंतरोववन्नगाययरपुढविकाइयाणं
ठाणा पणत्ता ? । गोयमा ! सट्टाण्णं अट्टसु पुढवीसु । त
जहा-रयणप्पत्ता जहा सट्टाण्णपदे ० जाव दीवसमुद्देसु । एत्थ
एणं अणंतरोववन्नगाणं वादरपुढविकाइयाणं ठाणा पण-
त्ता । उववातेणं मव्वलोए, समुग्घाएणं सव्वलोए, सट्टाण्णं
लोगस्स असंखेज्जङ्गभागे । (ज ०) सट्टाण्णं सव्वेसिं जहा
ठाणपदे, तेसिं पज्जत्तगाणं वायराणं उववायममुग्घायम-
ट्टाणाणि जहा तेसिं चैव अपज्जत्तगाणं वादराणं, सुहुमा-
णं सव्वेसिं जहा पुढवीकाइयाणं जणिया, तहेव भाणिय-
व्वा ० जाव वणस्सइकाइय च्चि । ज ० ३४ श ० १ उ ० ।

कहि णं जंते ! वादरआउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा
पणत्ता ? । गोयमा ! सट्टाण्णं सत्तसु वणोदधिसु सत्तसु
वणोदधिवलएसु, अहेल्लोए पायाल्लेसु जवणेसु जवणपत्थ-
केसु, उल्लोए कप्पेसु विमाणेसु विमाणावलियासु विमाण-
पत्थडेसु, तिरियल्लोए अगमेसु तलाएसु सरेसु नदीसु दहेसु
वावीसु पुक्खरिणीसु दीढियासु गुंजालियासु सरेसु सरपं-
तियासु सरसरपतियासु विट्ठपंतियासु उल्लरेसु णिज्जरेसु
चिद्धल्लेसु, पल्लल्लेसु नेप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सव्वेसु चैव
जहासएसु जल्लल्लेसु जल्लज्जुमिआसु । एत्थ णं वादरआ-
उकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं लोय-
स्स असंखेज्जङ्गभागे ० । कहि णं भंते ! वायरआउकाइयाणं
अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ? । गोयमा ! जत्थेव वादर-
आउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा, तत्थेव वादरआउकाइ-
याणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं सव्वलोए,
समुग्घाएणं सव्वलोए, सट्टाण्णं लोयस्स असंखेज्जङ्गभागे ।
कहि णं भंते ! सुहुमआउकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ? । गोयमा ! सुहुमआउकाइया जे य
पज्जत्तगा, जे य अपज्जत्तगा, ते सव्वे एगविहा अविसेसा

ठाण

अनाणत्ता सव्वद्वोए परियावन्नगा पणत्ता समणाउसो ! ।
 कहि णं भंते ! बादरतेउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता । ! गोयमा ! सट्ठाणेणं अंतोमण्णस्मखेत्ते अट्ठाज्जेसु
 दीवसमुद्देसु निव्वाधाए पन्नरससु कम्मज्जमीसु बाधायं प-
 रुच्च पंचसु महाविदेहेसु । एत्थ णं बादरतेउकाइयाणं पज्ज-
 त्तागाणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइ-
 ज्ञागे, समुग्घाएणं द्योयस्स असंखेज्जइज्ञागे, सट्ठाणेणं
 लोयस्स असंखेज्जइज्ञागे । कहि णं भंते ! बादरतेउ-
 काइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! जत्थेव
 बादरतेउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा, तत्थेव बादरतेउका-
 इयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं लोयस्स
 दोसु उहुकवाकेसु तिरियद्वोयतट्ठे य, समुग्घाएणं सव्वद्वोए,
 सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइज्ञागे । कहि णं भंते ! सु-
 हुमतेउकाइयाणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं य ठाणा पण-
 त्ता ! गोयमा ! सुहुमतेउकाइयाणं जे पज्जत्तगा अपज्जत्त-
 गा य, ते सव्वे एगविहा अविसेसा अनाणत्ता सव्वलोए प-
 रियावन्नगा पणत्ता समणाउसो ! । कहि णं भंते ! बादर-
 वाउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! सट्ठाणे-
 ण सत्तसु घणवाएसु, सत्तसु घणवायवलएसु, सत्तसु तणु-
 वाएसु सत्तसु तणुवायवदएसु, अहोलोए पायालेसु जवणेसु
 जवणपत्थनेसु जवणच्छिंदेसु जवणनिकखुडेसु निरएसु नि-
 रयावद्वियासु निरयपत्थनेसु निरयच्छिंदेसु निरयनिकखु-
 नेसु, उह्लोए कप्पेसु विमाणेसु विमाणावलियासु विमाण-
 पत्थनेसु विमाणच्छिंदेसु विमाणनिकखुडेसु, तिरियलोएसु
 पाईणदाहिणउदीणेसु सव्वेसु चैव लोगागासच्छिंदेसु लोग-
 निकखुनेसु य । एत्थ णं बादरवाउकाइयाणं पज्जत्तगाणं
 ठाणा पणत्ता । उववाएणं द्योयस्स असंखेज्जेसु ज्ञागेसु,
 समुग्घाएणं द्योयस्स असंखेज्जेसु ज्ञागेसु, सट्ठाणेणं द्यो-
 यस्स असंखेज्जेसु भागेसु । कहि णं भंते ! बादरवाउका-
 इयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! जत्थेव
 बादरवाउकाइयाणं पज्जत्तगाणं, तत्थेव बादरवाउकाइ-
 याणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं सव्व-
 द्वोए, समुग्घाएणं सव्वद्वोए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जे-
 सु भागेसु । कहि णं भंते ! सुहुमवाउकाइयाणं पज्जत्ता-
 पज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! सुहुमवाउकाइ-
 याणं जे पज्जत्ता अपज्जत्ता य, ते सव्वे एगविहा अवि-
 सेसा अनाणत्ता सव्वद्वोयपरियावन्नगा पणत्ता समणाउ-
 सो ! । कहि णं भंते ! बादरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्त-
 गाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! सट्ठाणेणं सत्तसु घ-
 णोदहीसु सत्तसु घणोदहिवलएसु, अहोलोए पायालेसु ज-
 वणेसु जवणपत्थनेसु, उह्लोए कप्पेसु विमाणसु विमा-

णावलियासु विमाणपत्थनेसु, तिरियद्वोए अगदेसु तला-
 नेसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुं-
 जालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु विलपंतिया-
 सु उज्जरेसु निज्जरेसु चिह्लेसु पद्धलेसु वप्पिणेसु दीवेसु
 समुद्देसु सव्वेसु चैव जल्लासएसु जल्लहणेसु । एत्थ णं वा-
 दरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता । उव-
 वाएणं सव्वलोए, समुग्घाएणं सव्वलोए, सट्ठाणेणं द्यो-
 यस्स असंखेज्जइज्ञागे । कहि णं भंते ! बादरवणस्सइका-
 इयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! ज-
 त्थेव बादरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा, तत्थेव
 बादरवणस्सइकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ।
 उववाएणं सव्वलोए, समुग्घाएणं सव्वलोए, सट्ठाणेणं
 द्योयस्स असंखेज्जइज्ञागे । कहि णं भंते ! सुहुमवणस्स-
 इकाइयाणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं य ठाणा पणत्ता-
 ता ! गोयमा ! सुहुमवणस्सइकाइया जे पज्जत्तगा
 जे अपज्जत्तगा य, ते सव्वे एगविहा अविसेसा अ-
 नाणत्ता सव्वलोयपरियावणगा पणत्ता समणाउ-
 सो ! । कहि णं भंते ! वेइदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
 ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! उह्लोए तदेकदेसभागे, अ-
 होलोए तदेकदेसभागे, तिरियलोए अगनेसु तलाएसु नदी-
 सु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु
 सरपंतियासु सरसरपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिह्ल-
 लेसु पद्धलेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सव्वेसु चैव जल्ला-
 सएसु जल्लहणेसु । एत्थ णं वेइदियाणं पज्जत्तापज्जत्ता-
 णं ठाणा पणत्ता । उववाएणं द्योयस्स असंखेज्जइज्ञा-
 गे, समुग्घाएणं द्योयस्स असंखेज्जइज्ञागे, सट्ठाणेणं द्यो-
 यस्स असंखेज्जइज्ञागे । कहि णं भंते ! तेइदियाणं प-
 ज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा !
 उह्लोए तदेकदेसभाए, अहोलोए तदेकदेसभाए,
 तिरियद्वोए अगनेसु तलाएसु वावीसु पुक्खरिणीसु दी-
 हियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु
 विलपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिह्लेसु पद्धलेसु
 वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सव्वेसु चैव जल्लासएसु ज-
 ल्लहणेसु । एत्थ णं तेइदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
 पणत्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइज्ञागे, समुग्घाएणं
 द्योयस्स असंखेज्जइज्ञागे, सट्ठाणेणं द्योयस्स असंखेज्जइ-
 ज्ञागे । कहि णं भंते ! चउरिदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
 ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! उह्लोए तदेकदेसभाए, अहोलोए
 तदेकदेसभागे, तिरियलोए अगनेसु तलाएसु वावीसु पु-
 क्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सर-
 सरपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिह्लेसु पद्धलेसु वप्पि-

शेष दीवेसु समुदेषु सन्नेषु चैव जङ्घासप्लु जलद्वारेषु ।
 एतय एं चउरिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ।
 उववाएणं लोयस्स असंखेज्जङ्गागे, समुग्घाएणं लोय-
 स्स असंखेज्जङ्गागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जङ्गागे ।
 कहि एं जंते ! पंचिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा प-
 पत्ता ? । गोयमा ! उद्द्वोए तदेकदेसङ्गागे, अहोद्दोए त-
 देकदेसङ्गागे, तिरियद्वोए अगमेसु तद्वाएसु नदीसु द-
 हेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजाद्वियासु स-
 रेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिद्वपंतियासु उज्ज-
 रेसु णिज्जरेसु चिल्लेसु पल्लेसु वप्पिणेसु दीवेसु स-
 मुदेषु सन्नेषु चैव जङ्घासप्लु जलद्वारेषु । एतय एं पं-
 चिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता । उववाएणं
 लोयस्स असंखेज्जङ्गागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखे-
 ज्जङ्गागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जङ्गागे । कहि एं
 जंते ! नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? , कहि एं
 भंते ! नेरइया परिवसंति ? । गोयमा ! सट्ठाणेणं सत्तसु
 पुढवीसु । तं जहा—रयणप्पजाए सक्करप्पभाए बाहुयप्पजाए
 पंक्कप्पभाए धूमप्पजाए तमप्पजाए तमतमप्पजाए । एतय एं
 नेरइयाणं चउरासिं निरयावाससयसहस्साडं जवंतीति म-
 क्खायं । ते एं नरगा अंतो वट्ठा, बाहिं चउरंसा, अहे खुर-
 प्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्त-
 जोडसपहा मेदवसापूयरुहिरमंसचिक्खिद्वालित्ताणुलेवणतद्वा
 असुई वीसा परमदुब्धिगंधा काळयगणिवन्नाजा कक्ख-
 रुफासा दुरहियासा अस्सुजा नरगा अस्सुजा नरएसु वेय-
 णाओ । एतय एं नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्प-
 त्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जङ्गागे, समुग्घाएणं लो-
 यस्स असंखेज्जङ्गागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जङ्गागे ।
 एतय एं बहवे नेरइया परिवसंति । काळा कालाजासा गंभी-
 रलोमहरिसा, भीमा, उत्तासणगा, परमकिण्हा वस्सेणं पप्पत्ता ।
 ते एं तत्थ णिच्चं भीया णिच्चं तत्था णिच्चं तसिया णिच्चं
 उव्विग्गा णिच्चं परममसुभसंवच्छं नरगजयं पच्चणुब्भवमाणा
 विहरंति । कहि एं जंते ! रयणप्पजापुढविनेरइयाणं पज्ज-
 त्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? ; कहि एं भंते ! रयणप्प-
 जापुढविनेरइया परिवसंति ? । गोयमा ! ड्ढीसे रयणप्पभाए
 पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्मवाहल्लाए उवरिं एगं
 जोयणमहस्समोगाहत्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता,
 मज्जे अहत्तरिजोयणसयसहस्से । एतय एं रयणप्पजा-
 पुढविनेरइयाणं तासं निरयावाससयसहस्सा जवंतीति
 मक्खायं । ते एं नरगा अंतो वट्ठा बाहिं चउरंसा अहे खुर-
 प्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरन-

क्खत्तजोडसपहा मेदवसापूयपल्लरुहिरमंसचिक्खिद्वालि-
 त्ताणुलेवणतद्वा असुई वीसा परमदुब्धिगंधा काळयग-
 णिवन्नाजा कक्खरुफासा दुरहियासा असुभा एरगा अ-
 सुजा नरगेसु वेदणाओ । एतय एं रयणप्पजापुढविनेरइया-
 णं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता । उववाएणं लोयस्स
 असंखेज्जङ्गागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जङ्गागे, स-
 ट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जङ्गागे । तत्थ एं बहवे रय-
 णप्पजापुढविनेरइया परिवसंति । काळा, कालाजासा, गं-
 भीरलोमहरिसा, भीमा, उत्तासणगा, परमकिण्हा वस्सेणं प-
 पत्ता समणाउसो ! । ते एं णिच्चं भीया णिच्चं तत्था णिच्चं
 तसिया णिच्चं उव्विग्गा णिच्चं परममसुभसंवच्छं नरगजयं
 पच्चणुब्भवमाणा विहरंति । कहि एं भंते ! सक्करप्प-
 जापुढविनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? । कहि
 एं जंते ! सक्करप्पजापुढविनेरइया परिवसंति ? । गोयमा !
 सक्करप्पजापुढवीए वत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए,
 उवरि एगं जोयणसहस्सं उग्गाहत्ता, हेट्ठा चेगं जोयण-
 सहस्सं वज्जित्ता, मज्जे तीसुत्तरजोयणसयसहस्से । एतय
 एं सक्करप्पजापुढविनेरइयाणं पणवीसं गिरयावाससयस-
 हस्सा इवंतीति मक्खायं । ते एं नरगा अतो वट्ठा बाहिं
 चउरंसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा व-
 वगयगहचंदसूरणक्खत्तजोडसपहा मेयवसापूयपल्लरुहिर-
 मंसचिक्खिद्वालित्ताणुलेवणतद्वा असुई वीसा परमदुब्धि-
 गंधा काळयगणिवन्नाजा कक्खरुफासा दुरहियासा अ-
 सुभा नरगा, असुभा नरगेसु वेयणाओ । एतय एं सक्करप्प-
 जापुढविनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता । उव-
 वाएणं लोयस्स असंखेज्जङ्गागे, समुग्घाएणं लोयस्स अ-
 संखेज्जङ्गागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जङ्गागे । तत्थ
 एं बहवे सक्करप्पजापुढविनेरइया परिवसंति । काळा, का-
 लाजासा, गंभीरलोमहरिसा, भीमा, उत्तासणगा, परमकि-
 ण्हा वस्सेणं पप्पत्ता समणाउसो ! । ते एं निच्चं भति नि-
 च्चं तत्था निच्चं तसिया निच्चं उव्विग्गा निच्चं परमम-
 सुभसंवच्छं नरगजयं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति । कहि एं
 जंते ! बाहुयप्पजापुढविनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
 पप्पत्ता ? । गोयमा ! बाहुयप्पजापुढीए अट्ठावीसुत्तरजोयण-
 सयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं उग्गाहत्ता,
 हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे द्धवीसुत्तरजोय-
 णसयसहस्से । एतय एं बाहुयप्पजापुढविनेरइयाणं पप्परस
 निरयावाससयसहस्सा भवतीति मक्खायं । ते एं नरगा
 अंतो वट्ठा बाहिं चउरंसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चं-
 धयारतमसा ववगयगहचंदसूरणक्खत्तजोडसपहा मेयवसापू-

षपरुद्धरिर्ममचिक्खिल्लित्ताणुलेवणतत्ता असुई बीसा
परमदुब्धिगंधा काळयगणिवष्ठाजा कक्खरुफासा दुरहिया-
सा असुभा नरगा, असुजा एरएसु वेयणा । एत्थ णं बासुय-
प्पभापुदवीणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ।
उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुघाएणं लो-
यस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइ-
भागे । तत्थ एं बहवे बासुयप्पभापुदवीणेरइया परिव-
संति । काला, कालाभामा, गंभीरलोमहरिसा, जीमा,
उत्तामणगा, परमकिण्हा बण्णेणं पणत्ता समणाउसो ! ते एं
निच्चं जीया निच्चं तत्था निच्चं तमिया निच्चं उव्विग्गा
निच्चं परमसुभमंबद्धं नरगजयं पच्चण्णभवमाणा वि-
हरंति । कहि एं भंते ! पंकप्पजापुदविणेरइयाणं पज्ज-
त्तापज्जत्ताण ठाणा पणत्ता ! । गोयमा ! पंकप्पजापुदवीए
बीसुत्तरजोयणसयसइस्सबाह्वाए उवरि एगं जोयणम-
इस्सं ओगाहत्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसइस्सं वज्जित्ता, मज्जे
अट्ठारसुत्तरे जोयणसयमइस्से । एत्थ एं पंकप्पजापुदविने-
रइयाणं दम निरयावानमयमइस्सा भवन्तीति मक्खायं ।
ते एं नरगा अंतो वट्ठा, बाहिं चउरसा, अहे खुरप्पसंठा-
णसंठिया निच्चंधयारतममा ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजो-
इसपहा मेयवमापूयपरुद्धरिर्ममसचिक्खिल्लित्ताणुलेव-
णतत्ता असुई बीसा परमदुब्धिगंधा काळयगणिवष्ठा-
जा कक्खरुफासा दुरहियासा असुभा नरगा, असुभा न-
रगेसु वेयणाओ । एत्थ एं पंकप्पजापुदविणेरइयाणं पज्ज-
त्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं लोयस्स अमं-
खेज्जइभागे, समुघाएणं लोयस्स अमंखेज्जइभागे, संठा-
णेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे । तत्थ एं बहवे पंकप्पभा-
पुदविणेरइया परिवसंति । काला, कालाभामा, गंभीरलो-
महरिसा, जीमा, उत्तामणगा, परमकिण्हा बण्णेणं पण-
त्ता समणाउसो ! । ते एं निच्चं जीया निच्चं तत्था निच्चं
तमिया निच्चं उव्विग्गा निच्चं परमसुभमंबद्धं नरगजयं
पच्चण्णभवमाणा विहरंति । कहि एं भंते ! धूमप्पजा-
पुदविणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ! । गो-
यमा ! धूमप्पजापुदवीए अट्ठारसुत्तरजोयणसयमइस्स-
बाह्वाए उवरि एगं जोयणसइस्सं उग्गाहत्ता, हेट्ठा चेगं
जोयणसइस्सं वज्जित्ता, मज्जे मोल्लसुत्तरे जोयणसयस-
इस्से । एत्थ एं धूमप्पजापुदविणेरइयाणं तिण्णि निर-
यावासमयसइस्सा हवन्तीति मक्खायं । ते एं नरगा अंतो
वट्ठा, बाहिं चउरसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंध-
यारतममा ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसपहा मेयवमा-
पूयपरुद्धरिर्ममसचिक्खिल्लित्ताणुलेवणतत्ता असुई बी-

सा परमदुब्धिगंधा काळयगणिवष्ठाजा कक्खरुफासा
दुरहियासा असुजा नरगा असुजा नरगेसु वेयणाओ ।
एत्थ एं धूमप्पजापुदविणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पणत्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुघा-
एणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स अ-
संखेज्जइभागे । तत्थ एं बहवे धूमप्पजापुदविणेरइया परि-
वसंति । काला, कालाभामा, गंभीरलोमहरिसा, जीमा,
उत्तामणगा, परमकिण्हा बण्णेणं पणत्ता समणाउसो ! ।
ते एं निच्चं जीया निच्चं तत्था निच्चं तमिया निच्चं उ-
व्विग्गा निच्चं परमसुभमंबद्धं नरगजयं पच्चण्णभव-
माणा विहरंति ।

कहि एं भंते ! तमप्पजापुदविणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ! । गोयमा ! तमापुदवीए सोल्लसुत्तरजोयणस-
यसइस्सबाह्वाए उवरि एगं जोयणसइस्सं उग्गाहत्ता, हेट्ठा
चेगं जोयणसइस्सं वज्जित्ता, मज्जे चोइसुत्तरे जोयणसइस्से ।
एत्थ एं तमप्पजापुदविणेरइयाणं एगे पंचूणं नरगावाससय-
सइस्से हवन्तीति मक्खायं । ते एं नरगा अंतो वट्ठा, बाहिं च-
उरसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतममा ववगयग-
हचंदसूरनक्खत्तजोइसपहा मेदवसापूयपरुद्धरिर्ममसचि-
क्खिल्लित्ताणुलेवणतत्ता असुई बीसा परमदुब्धिगंधा क-
क्खरुफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुजा नरगेसु वेय-
णाओ । एत्थ एं तमापुदविणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पणत्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुघाएणं लो-
यस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे ।
तत्थ एं बहवे तमप्पजापुदविणेरइया परिवसंति । काला, का-
लाभामा, गंभीरलोमहरिसा, जीमा, उत्तामणगा, परमकिण्हा
बण्णेणं पणत्ता समणाउसो ! । ते एं निच्चं जीया निच्चं त-
त्था निच्चं तमिया निच्चं उव्विग्गा निच्चं परमसुभमंबद्धं
नरगजयं पच्चण्णभवमाणा विहरंति । कहि एं भंते !
तमतमापुदविणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा प-
णत्ता । गोयमा ! तमतमापुदवीए अट्ठारसुत्तरजोयणसयमइस्स-
बाह्वाए उवरि अट्ठारसुत्तरजोयणसयमइस्सां उग्गा-
हत्ता, हेट्ठा वि अट्ठारसुत्तरजोयणसयमइस्सं वज्जित्ता, म-
ज्जे तिष्ठि जोयणसइस्सेसु । एत्थ एं तमतमापुदविणेरइ-
याणं पज्जत्तापज्जत्ताणं पंच दमि पच्च अणुत्तरा मड्डम-
हाल्लगा महानिरया पणत्ता । ते जहा-कात्ते, महाकात्ते,
रोरुप, महारोरुप, अपट्टाणे । ते एं नरगा अंतो वट्ठा, बाहिं
चउरसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया, निच्चंधयारतममा वव-
गयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसपहा मेयपूयवमारुद्धरिर्ममसचि-
क्खिल्लित्ताणुलेवणतत्ता असुई बीसा परमदुब्धिगंधा

कक्खमकासा दुरहियासा असुजा नरगा असुजा नरगेसु
बेअणाओ । एत्थ एं तमतमापुढविनेरइयाणं ठाणा पणत्ता ।
उववाएणं द्योयस्स असंखेज्जइभाए, समुग्घाएणं द्योयस्स
असंखेज्जइजाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभाए । त-
त्थ एं वहवे तमतमापुढविनेरइया परिवसंति । काळा, काला-
जासा, गंजीरद्वोमहरिमा, जीमा, उत्तासण्या, परमकिण्हा
बल्लेणं पणत्ता समणाउसो ! । ते णं निच्चं भीया निच्चं
तत्था निच्चं उव्विग्गा निच्चं परमममुभसंबध्दं नरगभयं प-
चल्लुञ्जवमाणा विहरंति ।

“ आसीयं वत्तीसं, अट्ठावीसं च होऽ वीसं च ।

अट्ठारस सोलसगं, अट्ठत्तरमेव हेट्ठिमया ॥ १ ॥

अट्ठत्तर वत्तीसं, छुव्वीसं चैव सयसहस्सं तु ।

अट्ठारस सोलसगं, चोदसमाहियं तु उट्ठीए ॥ २ ॥

अप्पतिवन्न सहस्सा, उवरिमहो वज्जिज्जण तो जणियं ।

मज्जे उ तिसु सहस्से-सु होंति नरगा तमतमाए ॥ ३ ॥

तीसा य पन्नवीसा, पन्नरस दसेव सयसहस्साई ।

तिन्नि य पंचूणेगं, पंचेव अणुत्तरा नरगा ॥ ४ ॥ ”

कहि एं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पज्जत्ताप-
ज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ? । गोयमा ! उट्ठलोए तदेकदे-
सभाए, अट्ठोडोए तदेकदेमभाए, तिरियलोए अगमेसु
तलाएसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु
मुंजाद्वियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु विलपंति-
यासु उज्झरेसु निज्जरेसु चिह्वलेसु पल्लेसु वाप्पियेसु दीवसेसु
समुद्देसु सव्वेसु चैव जलासएसु जलट्ठाणेसु । एत्थ एं पं-
चिंदियतिरिक्खजोणियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण-
त्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं द्यो-
यस्स असंखेज्जइजागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइजागे ।

कहि एं भंते ! मणुस्साणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पणत्ता ? । गोयमा ! अंतोमणुस्सग्वित्ते पणयालीसाए
जोयणमयसहस्सेसु अट्ठाज्जेसु दीवसमुद्देशु पन्नरससु
कम्मजूमिसु नीसाए अकम्मजूमिसु अप्पन्नाए अंतरदीवसेसु ।
एत्थ एं मणुस्साणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । उ-
ववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं सव्वद्वोए,
सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइजागे ।

कहि एं भंते ! भवणवासीणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ? , कहि एं भवणवासी देवा परिवसंति ? । गो-
यमा ! इमीमे रयणप्पन्नाए पुढवीए अमीउत्तरजोयणमय-
सहस्सवाहट्ठाए उवरि एगं जोयणमहस्सं उग्गाडित्ता, देट्ठा
चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे अट्ठत्तरि जोयणसय-
सहस्सं, एत्थ एं भवणवासीणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं

सत्त भवणकोलीओ वावत्तरिं च भवणावासमयमहस्सा
हवंतीति मक्खायं । ते एं भवणा वाहिं वट्ठा, अंतो स-
मचत्तरंसा, अहे पुक्खरकनियासंठाणसंठिया उक्किंमत्तर-
विउल्लंगंजीरखातफल्लिहा पागारऽट्ठालयकवारुतोरणपनि-
दुवारदेसभागा अंतसयग्घिमुसल्लजुसन्निपरिवारिया अ-
लज्जा सया जया सया अजेया सदा गुत्ता अरुयाद्वकोट्ट-
रइया अरुयाद्वकवयणमाट्ठा खेमा सिवा किंकरामरंको-
वरक्खिया लाउट्ठोऽयमहिया गोसीसमरसरत्तचंदनदह-
रदिन्नपंचगुल्लित्ता उवचियचंदणकत्तसा चंदणधरसुक-
यतोरणपनिदुवारदेसजागा आसत्तोसत्तविउल्लवट्ठग्घा-
रियमद्वदामकट्ठावा पंचवन्नसरससुरभिमुक्कपुप्फपुजोव-
यारकद्विया काट्ठागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमधमधंतगधुद्धु-
याभिरामा मुगंधवरमंधगंधिया गंधवट्ठीचूया अच्छुरगण-
संघसक्किन्ना दिव्वतुक्कियसहमंप्पदिक्का सव्वरयणामया अ-
च्छा सण्हा दाएहा घट्ठा मट्ठा एीरया निम्मट्ठा निप्पंका
निकंकरुच्छाया सप्पभा सन्निरिया सज्जोया पासादीया
दरिसणिज्जा अनिरुवा पाडिरुवा । एत्थ एं भवणवासी-
णं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं
द्योयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं द्योयस्स असंखे-
ज्जइजागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइजागे । तत्थ एं
वहवे भवणवासी देवा परिवसंति ।

तं जहा-

“अमुरा नागमुव्वन्ना, बिज्जू अग्गी य दीव उदही य ।

दिमि पवणथणियणामा, दसहा एए भवणवासी ॥ १ ॥ ”

चूनामणिमज्जरयणजूसणा फणिगरुद्धवरपुष्पकलसंकि-
उप्फेसा सीहमगरमयंकअस्सवरवच्चमाणनिज्जुत्तचित्ताचिध-
गता सुरुवा महिद्धिया महज्जुतिया महायमा महावट्ठा
महाणुत्तावा महासोक्खा हारविराडयवत्था करुगतु-
दियथांभियन्तुया अंगदकुंरुमद्वगंरुतल्लकल्लपीधरार । वि-
चित्तहत्थाजरणा विचित्तमाट्ठामउल्लिमज्जा कट्ठाणगपव-
रवत्थपरिहिया कट्ठाणगपवरमट्ठाणुलेवणधरा भासुरबोदी
पट्टंवरणमालधरा दिव्वेणं वल्लेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं
फासेणं दिव्वेणं संघयणेणं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए उ-
ट्ठीए दिव्वाए जुत्तीए दिव्वाए पत्ताए दिव्वाए ठायाए दि-
व्वाए अच्चीए दिव्वेण तेएणं दिव्वाए लेस्साए दस दिसाओ
उज्जोवेमाणा पज्जामेमाणा, ते एं तत्थ साणं साणं भवणा-
वाससयसहस्माणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं
साणं तायत्तीसाणं साणं साणं लोणपाट्ठाणं साणं साणं
अग्गमहिंसीणं साणं साणं परियाणं साणं साणं अणीयाणं
साणं साणं अणीयाहिंविडंणं साणं साणं आयरक्खदेवसाह-

स्सीणं अन्नेसिं च बहूण भवणवासीणं देवाण य देवीण
य आदेवच्च पोरेवच्चं सामित्तं भट्ठित्तं महत्तरगत्त आ-
णार्इसरसेणावच्च कारेमाणा पात्तेमाणा मया ह्यनट्ठग-
यवाडयतत। तत्तत्तालतुभियघणमुड्गपडुप्पवाडयरवेणं दि-
व्वाइं जोगजोगाइं जुंजेमाणा विहरंति ।

कहि णं जंते ! असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्ज-
त्ताणं ठाणा पणत्ता ? , कहि णं भंते ! असुरकुमारा देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! इमीमे रयणप्पजाए पुढवीए अ-
सीलत्तरजोयणसयसहस्सवाहट्ठाए उवरि एगं जोयणस-
हस्सं उग्गाहत्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे
अट्ठत्तरे जोयणसयसहस्से वाहट्ठाए । एत्थ णं असुर-
कुमाराणं देवाणं चोवट्ठिजवणावाससयसहस्सा जवंतीति
मक्खायं । ते णं भवणा वाहिं वट्ठा, अंतो चउरसा, अहं
पुक्खरकप्पियासठाणसंठिया किन्नतरविउलंगंजीरक्खाय-
फलिहा पागारट्ठालयकवाढतोरणपडिदुवाग्देसभागा जत-
सयग्घिमुसद्वभुसन्निपरिवारिया अउज्जा सदा सया वलया
सदा गुत्ता अरुयाला कोट्टगरड्या अड्यालकयवन्नमाला
खेमा सिवा किंकरामरडंकोवरक्खिया द्वाउल्लांइयमहिया गो-
सीससरसरत्तचंदणददरदिन्नपचंगुलितला उवचियचदण-
कलसा चंदणयमुक्कयतोरणपडिदुवाग्देसजागा आसत्तो-
सत्ताविउलवट्ठवगारियमल्लदामकलावा पंचवन्नसरससुराजि-
मुक्कपुप्फपुंजोवयारकप्पिया कालागुरुपवरकुंदुरुक्कनुरुक्क-
रुज्जतधूवमघमघंतगधुक्क्याभिरामा सुगधवरगधगधिया गंध-
वट्ठिभूया अच्छरगणसघसंविक्किष्ठा दिव्वतुभियसहमं-
पल्लदिया सव्वरयणामया अच्चा सण्हा घट्ठा मट्ठा नीरया
निम्मट्ठा निप्पंका निक्कंकरुच्छाया सप्पभा ससिरिया सज्ज-
ज्जोया पासाइया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा । एत्थ
णं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ।
उववाएणं लोयस्स असंखेज्जडभागे, समुग्घाएणं लोयस्स
असंखेज्जडभागे, सट्ठाएणं लोयस्स असंखेज्जडभागे । तत्थ
णं बहवे असुरकुमारा देवा परिवसंति । काट्ठा, लोहितक्खा,
विबोट्ठा, धवलपुप्फदंता, असियकेसा, वामेयकुंदलधरा, अ-
हचंदणाणुत्तिगत्ता ईसीसिलिधपुप्फपगासाइं अमंकिलि-
ट्ठाइं सुहुमाइं वत्थाइं पवरपरिहिया, वयं च पढमं समडकंता,
विइय च असंपत्ता, भदे जोव्वणे वट्ठमाणा तलभंगयतु-
डियपवरजूसणनिम्मलनिरयमाणिरयणमंभियज्जुया दममु-
हामंढियडगहत्था चूमाणिविचित्तचिंघगता सुरूवा मट्ठि-
हिया महज्जुड्या महायसा महव्वला महाणुजागा महसो-
क्खा हारविराड्यवत्था कडयतुभियथंभियज्जुया अंगयकुं-
दलमट्ठगंडतलकषपीढधार । विचित्तहत्थाजरणा विचित्त-
मालामज्जिमज्जा कट्ठाणगपवरवत्थपरिहिया कट्ठाणगप-
वरमल्लाणुलेवणधरा भासुरवोदी पल्लववणमात्तधरा दिव्वेणं
वन्नेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं मंघयणं दि-
व्वेणं सठाणेणं दिव्वाए इट्ठीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए भानाए
दिव्वाए ठायाए दिव्वाए पढाए दिव्वाए अच्चीए दिव्वेण एए-
णं दिव्वाए लेसाए दसदिसाओ उज्जोवेमाणा पजासेमाणा ।
ते णं तत्थ साणं साणं भवणावामम-
यमहस्साणं साणं साणं सामाणियमाहस्मीणं माणं
साणं वायणीसाणं साणं साणं लोणपालाणं साणं साणं

त्तमात्तामज्जिमज्जा कट्ठाणगपवरवत्थपरिहिया कट्ठाणग-
पवरमल्लाणुलेवणधरा भासुरवोदी पल्लववणमात्तधरा दिव्वेणं
वन्नेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं मंघयणं दि-
व्वेणं सठाणेणं दिव्वाए इट्ठीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए भानाए
दिव्वाए ठायाए दिव्वाए पढाए दिव्वाए अच्चीए दिव्वेण एए-
णं दिव्वाए लेसाए दसदिसाओ उज्जोवेमाणा पजासेमाणा ।
ते णं तत्थ साणं साणं भवणावामम-
यमहस्साणं साणं साणं सामाणियमाहस्मीणं माणं
साणं वायणीसाणं साणं साणं लोणपालाणं साणं साणं

अग्गमहिंसीणं साणं माणं पिसाणसाण माणं अणीया-
खं साणं साणं अणीयाहिबईणं साणं साण आयरक्ख-
देव हस्मीणं, अन्नेसिं च बहूणं भवणवासीणं देवाण
य देवीण य आदेवच्चं पारेवच्चं साभित्तं भट्ठित्तं महत्तरगत्तं
आणार्द्धमरमेणावच्चं कारेमाणे पत्तेमाणे मइया इयनट्टी-
पवाइयतंतीतत्ततालतुडियधणमुडंगपकुप्पवाइयरवेणं दि-
प्पाइं भोगजोगाड भुंजेमाणा विहरति ।

कहि णं जंते ! दाहिणिद्धाणं असुरकुमारदेवाणं पज्ज-
त्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? , कहि णं भंते ! दा-
हिणिद्धा णं असुरकुमारा देवा परिवसंति ? । गोयमा !
जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे र-
यणप्पजाए पुदवीए असीउत्तरजोयणसयसइस्समव इ-
द्धाए उवरि एगं जोयणसइस्सं उग्गाहिता, हेट्टा चेगं
जोयणसइस्सं वज्जित्ता, मज्जे अट्टहत्तरिजोयण-
सयसइस्से । एत्थ णं दाहिणिद्धाणं असुरकुमाराणं देवा-
णं देवीण य चोत्तीमं जवणावासमयमइस्सा इवतीति
मक्खायं । ते णं जवणा बाहिं वट्ठा, अंतो चउरंसा, सो
चेव वएणओ० जाव पक्खिवा । एत्थ णं दाहिणिद्धाणं
असुरकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पएणत्ता ।
तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे । तत्थ णं बहवे दाहि-
णिल्ला असुरकुमारदेवा देवाओ परिवसंति । काला, लो-
हियक्खा तहेव० जाव चुंजेमाणा विहरति । एवं सव्वत्थ
जाणियव्वं जवणवामीणं ।

चमरे इत्थ असुरकुमारिंदे असुरकुमारगया परिवसइ ।
कात्ते महानादमरिसे० जाव पहाणेमाणे, से णं तत्थ चउ-
त्तीसाए जवणावासमयमइस्साणं चउसट्टाप सामाणिय-
साइस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीमगाणं चउएइं लोग-
पात्ताणं पंचएइं अग्गमहिंसीणं सपरिवाराणं तिएइं परि-
साणं सत्तएइं अणीयाणं सत्तएइं अणीयाहिबईणं च-
उएइं च चउमट्टीणं आयरक्खदेवसाइस्सीणं, अन्नेमिं च
बहूणं दाहि णल्लाणं देवाणं देवीण य आदेवच्चं पारे-
वच्चं० जाव विहरति ।

कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं
पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? , कहि णं भंते ! उ-
त्तरिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति ? । गोयमा ! जं-
बुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयण-
प्पजाए पुदवीए असीउत्तरजोयणमयमइस्सवाइल्लाए
उवरि एगं जोयणसइस्सं उग्गाहिता, हेट्टा चेगं जोयणस-
इस्सं वज्जित्ता, मज्जे अट्टहत्तरिजोयणसयसइस्से । एत्थ
णं उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं देवीण य तीसं

जवणावासमयसइस्सा जवतीति मक्खायं । ते णं भव-
णा बाहिं वट्ठा, अंतो चउरंसा, सेसं जहा दाहिणिद्धाणं०
जाव विहरति । वल्ली इत्थ वड्ढेयणिंदे वड्ढेयणराया प-
रिवसइ, कात्ते महानीलमरिसे० जाव पजासेमाणे, से णं
तत्थ तीसाए भवणावासमयसइस्साणं मट्टीए सामा-
णियसाइस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीमगाणं चउएइं
लोगपात्ताणं पंचएइं अग्गमहिंसीणं सपरिवाराणं तिएइं
परिसाणं सत्तएइं अणीयाणं सत्तएइं अणीयाहिबईणं
चउएइं सट्टीणं आयरक्खदेवसाइस्सीणं, अन्नेमिं च
बहूणं उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाण य देवीण
य आदेवच्चं पारेवच्चं० जाव कुव्वमाणे विहरति ।

कहि णं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्ज-
त्ताणं ठाणा पएणत्ता ? , कहि णं जंते ! नागकुमारा देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! इमीसे रयणप्पजाए पुदवीए अ-
सीउत्तरजोयणसयसइस्सवाइल्लाए, उवरि एगं जोयणसइ-
स्सं वज्जित्ता, मज्जे अट्टहत्तरिजोयणसयसइस्से । एत्थ
णं नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं सुलसीइजवणा-
वाममयमइस्सा इवतीति मक्खायं । ते णं भवणा बाहिं
वट्ठा, अंतो चउरंसा० जाव पक्खिवा । तत्थ णं नागकुमा-
राणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता । तिसु वि लोगस्स
असंखेज्जइभागे । तत्थ णं बहवे नागकुमारा देवा परिवसंति
महिद्धिया महज्जुड्या सेसं जहा ओहियाणं० जाव विहरति ।
धरणजूया एंदा एत्थ सुवे नागकुमाररायाणो परिवसंति म-
हिद्धिया, सेसं जहा ओहियाणं० जाव विहरति । कहि णं भंते !
दाहिणिद्धाणं नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठा-
णा पएणत्ता ? , कहि णं भंते ! दाहिणिद्धा णं नागकुमारा
देवा परिवसंति ? । गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स
दाहिणेणं इमीसे रयणप्पजाए पुदवीए असीउत्तरजोयण-
सयसइस्सवाइल्लाए, उवरि एगं जोयणसइस्सं उग्गाहिता
हेट्टा चेगं जोयणसइस्सं वज्जित्ता, मज्जे अट्टहत्तरिजोयण-
सयसइस्से । एत्थ णं दाहिणिद्धाणं नागकुमाराणं देवाणं चो-
यालीतं भवणावाममयमइस्सा इवतीति मक्खायं । ते णं
भवणा बाहिं वट्ठा० जाव पक्खिवा । एत्थ णं दाहिणिद्धाणं
नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता, तिसु
वि लोगस्स असंखेज्जइभागे । एत्थ णं बहवे दाहिणिद्धा णं
नागकुमारा देवा परिवसंति महिद्धिया० जाव विहरति । धरणे
एत्थ नागकुमारिंदे नागकुमारगया परिवसंति महिद्धीए०
जाव पहाणेमाणे, से णं तत्थ चोयालीसाए भवणावास-
सयसइस्साणं उएइं सामाणियसाइस्सीणं तायत्तीसाए
तायत्तीमगाणं चउएइं लोगपात्ताणं उएइं अग्गमहिंसीणं

सपरिवाराणं तिएहं परिसाणं सत्तएहं अणीयाणं सत्त-
एहं अणीयाद्विर्वणं चउवीसाए आयरक्खदेवमाहस्सीणं,
अभेसिं च बहूणं दाहिणिज्जाणं नागकुमाराणं देवाणं य
देवीणं य आदेव्वं पोरेव्वं० जाव कुव्वमाणे विहरंति ।

कहि णं जंते ! उत्तरिज्जाणं नागकुमाराणं देवाणं पज्ज-
त्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? , कहि णं भंते ! उत्तरिज्जा
नागकुमारा देवा परिवसंति ? । गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मं-
दरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए
असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहज्जाए उवरि एगं जोयण-
सहस्सं ओगाहिच्चा, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता,
मज्जे अट्ठत्तरिजोयणसयसहस्से । एत्थं णं उत्तरिज्जाणं
नागकुमाराणं देवाणं चत्तालीसं जवणावाससयसहस्सा
हवंतीति मक्खायं । ते णं जवणा बाहिं वट्ठा, सेसं जहा
दाहिणिज्जाणं० जाव विहरंति । भूयाणंदे इत्थं नागकुमारिंदे
नागकुमारराया परिवसं महिद्धिणं० जाव पज्जामेमाणे, मे णं
तत्थं चत्तालीसाए भवणावाससयसहस्साणं आदेव्वं०
जाव विहरंति ।

कहि णं जंते ! सुवस्सकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ? , कहि णं भंते ! सुवस्सकुमारा देवा प-
रिवसंति ? । गोयमा ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए० जाव
एत्थं णं सुवस्सकुमाराणं देवाणं वावत्तरिज्जवणावाससय-
सहस्सा हवंतीति मक्खायं । ते णं भवणा बाहिं वट्ठा० जाव
पभिरूवा, तत्थं णं सुवस्सकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्ज-
त्ताणं ठाणा पप्पत्ता । तिसु वि लोगस्स असंखेज्जज्जागे ।
तत्थं णं बह्वे सुवस्सकुमारा देवा परिवसंति महिद्धिया, सेसं
जहा ओहियाणं० जाव विहरंति । वेणुदेवे वेणुदादी य
इत्थं तुवे सुवस्सकुमारिंदा सुवस्सकुमाररायाणो परिवसंति,
महिद्धिया० जाव विहरंति ।

कहि णं जंते ! दाहिणिज्जाणं सुवस्सकुमाराणं देवाणं
पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? , कहि णं भंते ! दाहिणिज्जा
सुवस्सकुमारा देवा परिवसंति ? । गोयमा ! इमीसे० जाव म-
ज्जे अट्ठत्तरिजोयणसयसहस्से । एत्थं णं दाहिणिज्जाणं
सुवस्सकुमाराणं अट्ठत्तीसं भवणावाससयसहस्सा हवंती-
ति मक्खायं । ते णं भवणा बाहिं वट्ठा० जाव पभिरूवा ।
तत्थं णं दाहिणिज्जाणं सुवस्सकुमाराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पप्पत्ता । तिसु वि लोगस्स असंखेज्जज्जागे । एत्थं
बह्वे सुवस्सकुमारा देवा परिवसंति । वेणुदेवे इत्थं सु-
वस्सिंदे सुवस्सकुमाररायाणो परिवसंति, सेसं जहा नाग-
कुमाराण ।

कहि णं जंते ! उत्तरिज्जाणं सुवस्सकुमाराणं देवाणं प-

ज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? , कहि णं जंते ! उत्तरिज्जा
सुवस्सकुमारा देवा परिवसंति ? । गोयमा ! इमीसे रयणप्प-
जाए० जाव एत्थं णं उत्तरिज्जाणं सुवस्सकुमाराणं वत्तव्व-
या जणिया, तहा सेसाणं वि चोदसएहं इंदाणं भाणिय-
व्वा; नवरं भवणनाणत्तं इंदाणं नाणत्तं वप्पेण नाणत्तं प-
रिहाणनाणत्तं च इमाहिं गाहाहिं आणुगंतव्वं-

“ चोवट्ठी असुराणं, चुव्वसीती चेव होइ नागाणं ।
वावत्तरिं सुवप्पे, वाउकुमाराणं छप्पउती ॥ १ ॥
दीवदिमाउदहीणं, विज्जुकुमारिंदियणियमगीणं ।
उएहं पि जुव्वलयाणं, छावत्तरिमो सयसहस्सा ॥ २ ॥
चोत्तीसा चोयाला, अमृतीसं होइ सयसहस्साइं ।
पप्पा चत्तालीसा, दाहिणओ होति भवणाइं ॥ ३ ॥
तीसा चत्तालीसा, चोत्तीसं चेव सयसहस्साइं ।
छायाज्जा ठत्तीसा, उत्तरओ होति भवणाइं ॥ ४ ॥
चउसट्ठी सट्ठी खलु, ठत्तव्व सहस्सा उ असुरवज्जाणं ।
सामाणियाउ एए, चउगुणा आयरक्खाओ ॥ ५ ॥
चमरे धरणे तह वे-एणुदेवहरिकंतअग्गिमीहे य ।
पुप्पे जज्जकते य, अमिए वेलंवे घोमे य ॥ ६ ॥
बलि चूयाणंदे वे-एणुदालिहरिसहसग्गिमाणवविसिद्धे ।
जज्जप्पजे अमियवाहणे, पभंजणे वा महायोसे ॥ ७ ॥ ”

उत्तरिज्जाणं० जाव विहरंति ।

“ कात्ता असुरकुमारा, नागा उदही य पंढरा दो वि ।
वरकणगणिहसगोरा, होति सुवप्पा दिसा यणिया ॥ १ ॥
उत्तत्तकणगवप्पा, विज्जू अग्गी य होति दीवा य ।
सामा पियंगुवप्पा, वाउकुमारा मुण्येव्वा ॥ २ ॥
असुरेसु होति रत्ता, सीलिधप्पुप्फभायणा उदही ।
आसासयवसणधरा, होति सुवप्पा दिमा यणिया ॥ ३ ॥
नीलाणुरागवसणा, विज्जू अग्गी य होति दीवा य ।
संजाउणुरागवसणा, वाउकुमारा मुण्येव्वा ॥ ४ ॥ ”

कहि णं जंते ! वाणमंतराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पप्पत्ता ? , कहि णं जंते ! वाणमंतरा देवा परिवसं-
ति ? । गोयमा ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए रयणामयस्स
कंडयस्स जोयणसहस्सवाहज्जस्स उवरि एगं जोयणमयं
ओगाहिच्चा, हिट्ठा वि एगं जोयणमयं वज्जित्ता, मज्जे अट्ठसु
जोयणसएसु । एत्थं णं वाणमंतराणं देवाणं तिरियम-
संखेज्जाओ भोमेज्जानगरावाससयसहस्सा हवंतीति
मक्खायं । ते णं भोमेज्जा एगरा बाहिं वट्ठा, अतो चउग्गमा,
अहे पुक्खरकन्नियासंठाणभंठिया, उक्किमंतरविउलंगं-
भीरखायफत्तिहा पागारउट्ठावक्खान्तोणपभिरुवारदे-

सजागा जंतसयग्विमुसलजुमंडिपरिवारिया अउज्जा सया
जया सया गुत्ता अरुयालकुट्टरइयअरुयालकयवष्माद्धा
खेमा सिवा किंकरामरदंडोवरक्खिया लाउल्लोड्यमहिया
गोसीससरसरचचदणदहरदिष्पंचंगुलितला उवचियचंद-
णकलसा चंदणघट्टमुकयतोरणपण्डितवारदेसजागा आस-
त्तोसत्तविउल्लवट्टवग्घारियमल्लदामकद्धावा पंचवन्नसरस-
सुरभिमुकपुप्फपुजोवयारकल्लिया काद्धागुरुपवरकंदस्सकतुरु-
क्कधूममधमधंतगंधच्छुयाभिरामा सुगंधवरगंधिया गंधवट्टीजूया
अच्छरगणसंघविकिष्ठा दिव्वतुडियसहमंपन्नदिया पद्माग-
माद्धाउल्लजिरामा सव्वरयाणमया अच्चा सएहा लट्ठा
घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निप्पका निक्कंकरुच्चा-
या सप्पजा ससिरीया सज्जोया पासादीया दरिस-
णिज्जा अजिरुवा पणिरुवा । एत्थ एं वाणमंतराणं देवा-
णं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता । तिसु वि लोगस्स
असंखेज्जज्जागे । तत्थ एं बहवे वाणमंतरा देवा परि-
वसंति । तं जहा-पिसाया जूया जक्खा रक्खसा किन्नरा
किंपुरिसा जुयगवातिणो य महाकाया गंधव्वगणा य निउण-
गंधव्वगीतरडणो अणवस्सियपणवस्सियइसिवाइयज्जुयवाइय-
कंदियमहाकंदियकोटंरुपयंगदेवा चलचवलचित्तकीलण-
दवप्पया गहिरहसियपिया गीयणिच्चरती वणमाद्धाऽऽ-
मेलमउल्लकुंडलसच्छंदविउव्वियाजरणचारुचुमणधरा स-
व्वोयसुरभिकुमुसुरइयपलंवतोहंतकंतवियसितचित्तवन्मा-
द्धरइयवच्छा कामकामा कामरूवदेहधरा नाणावि-
हवन्नरागवरवत्थल्लज्जिताचित्तचिद्धगणियंसणा विविहदे-
मनेवत्थगाहियवेमा समुड्यकंदप्पकलहकेलिकोद्धाहलप्पि-
या-हामा वोल्लवहुला असिमोग्गरसत्तिकुंतहत्था अणेग-
मणिरयणविविहनिज्जुत्तविचित्तचिधगया सुरूवा महि-
ट्ठिया महज्जुतिया महायसा महावद्धा महाणुजागा महा-
सोक्खा हारविराड्यवच्छा करुगतुडिययंजियज्जुया अंग-
यकुंरुल्लमट्टगंडजुयत्तकरणपीठधारी विचित्तहत्थाजरणा
विचित्तमाद्धामउल्लिकद्धाणगपवरवत्थपरिहया कद्धाणगप-
वरमल्लानुलेवणधरा ज्ञासुरवोदी पलंववणमालधरा दि-
व्वेणं वन्नेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फामेणं दिव्वेणं मंठा-
णेणं दिव्वाए ऽट्ठीए दिव्वाए जुए दिव्वाए पजाए दिव्वाए
छायाए दिव्वाए अचीए दिव्वेणं एएणं दिव्वाए लेसाए
दमदिसाओ उज्जोवेमाणा पजासेमाणा । ते ए तत्थ साणं
साणं भोमेज्जाणगरावाससयसहस्सा असंखिज्जाणं साणं
साणं सामाणियमाहस्सीणं साणं साणं अगमहिसीणं साणं
साणं सपरिसाणं साणं साणं अणीयाणं साणं साणं अ-
णीयाहिर्वईणं साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अ-

एणेसिं च बहूणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आ-
हेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं जाटित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसे-
णावच्चं कारेमाणा पालेमाणा महया हयनट्टगीयवाइयतं-
तीतलतालतुक्रियघणमुड्गपट्टप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोग-
भोगाइं जुंजेमाणा विहरंति ।

कहि एं भंते ! पिसायाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पप्पत्ता ? कहि एं भंते ! पिसाया देवा परिवसंति ? गो-
यमा ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए रयणामयस्स कंर-
यस्स जोयणसहस्सबाहस्सम उवरि एगं जोयणसयं ओगाहिच्चा,
हिट्ठा चेगं जोयणमयं वज्जित्ता, मज्जे अट्टसु जोयणस-
एसु, एत्थ एं पिसायाणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा भोमे-
ज्जानगरावासमयमहस्सा हवन्तीति मक्खायं । ते एं भो-
मेज्जा नगरा वाहिं वट्टा, जहा ओहिओ भवणवस्सओ, तहा
जाणियव्वो० जाव पणिरुवा । एत्थ ण पिसायाणं देवाणं
पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता । तिसु वि लोगस्स असंखे-
ज्जज्जागे, तत्थ णं बहवे पिमाया परिवसंति महिट्ठिया जहा
ओहिया० जाव विहरंति । काद्धा, महाकाला, एत्थ डुवे पि-
साइंदा पिसायगायाणो परिवसंति महिट्ठिया महज्जुइया०
जाव विहरंति ।

कहि णं भंते ! दाहिणिज्जाणं पिमायाणं देवाणं ठाणा
पप्पत्ता ? कहि एं भंते ! दाहिणिज्जा पिसाया देवा परि-
वसंति ? गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स
दाहिणेणं इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए रयणामयस्स कंर-
यस्स जोयणसहस्सबाहस्सम उवरि एगं जोयणसयं ओ-
गाहिच्चा, हिट्ठा चेगं जोयणसयं वज्जित्ता, मज्जे अट्टसु
जोयणसएसु, एत्थ एं दाहिणिज्जाणं पिसायाणं देवाणं ति-
रियमसंखिज्जा भोमेज्जानगरावासमयमहस्सा हवन्तीति
मक्खायं । ते एं जवणा जहा ओहिओ भवणवस्सओ
तहेव जाणियव्वो० जाव पणिरुवा, एत्थ णं दाहिणि-
ज्जाणं पिसायाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता,
तिसु वि लोगस्स असंखेज्जज्जागे, तत्थ एं बहवे दाहि-
णिज्जा पिमाया देवा परिवसंति, महिट्ठिया जहा ओहिया०
जाव विहरंति । काले जत्थ पिमाइंदे पिसायराया परिव-
सति महिट्ठिए० जाव पभासेमाणे, से एं तत्थ तिरिय-
मसंखेज्जाणं भोमेज्जा णगरावामसयसहस्साणं चउएहं
सामाणियसाहस्सीणं चउएहं अगमहिसीणं सपरिवाराणं
तिएहं परिसाणं सत्तरहं अणीयाणं सत्तरहं अणीयाहिर्वई-
णं सोलसएहं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अनेसिं च बहूणं
दाहिणिट्टाणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं०
जाव विहरंति ।

उत्तरिष्ठां पुच्छा ? । गोयमा ! जदेव दाहिणिष्ठाणं
बचन्वया, तदेव, उत्तरिष्ठाणं पि, नवरं मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरेणं महाकाले जत्थ पिमाइं दे पिमायराया परिवसति०
जाव विहरति । एवं जहा पिमायाणं तहा ज्ञयाणं पि० जाव
गंधव्वाणं, नवरं इदं सु नाणत्तं भाणियव्वं, इमेणं पि विहिणा
ज्ञयाणं सुरुवपक्खिवा, जक्खवाणं पुत्तभदमाणिभदा,
रक्खसाणं जीममहाजीमा, किन्नराणं किन्नरकिंपुरिसा, किं-
पुरिसाणं सप्पुरिसमहापुरिसा, महोरगाणं अइकायमहाकाया,
गंधव्वाणं गीतरइ गीतजमा० जाव गीयजसे विहरति ।

“ काले य महाकाले, सुरुव पक्खिवा पुत्तजदे य ।
अमरवइ माणजदे, जीमे य तहा महाभीमे ॥१॥
किन्नर किंपुरिसे खल्लु, सप्पुरिमे खल्लु तहा महापुरिमे ।
अइकाए महाकाए, गीयरती चेव गीयजसे ” ॥२॥ विहरति ।
कहि णं भंते ! अणवन्नियाणं देवाणं ठाणा पस्स-
त्ता ?; कहि णं भंते ! अणवन्निया देवा परिवसंति ? । गोयमा !
इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए रयणामयस्स कमयस्स जोयण-
सहस्सबाहल्लस्स उवरि दिट्ठा य एगं जोयणसय वज्जित्ता,
मज्जे अट्ठसु जोयणमएसु, एत्थ णं अणवन्नियाणं देवाणं ति-
रियमसंखिज्जा जवणा वामसयसहस्सा हवंतीति मक्खायं ।
ते णं० जाव पडिक्खा, एत्थ णं अणवन्नियाणं देवाणं ठाणा
पस्सत्ता । उववाएण लोगस्स असंखेज्जज्जागे, समुग्घाएणं
लोगस्स अनंखेज्जज्जागे, सट्ठाणेणं लोगस्स असंखेज्जज्ज-
भागे । तत्थ णं अणवन्निया देवा परिवसंति, महिद्धिया जहा
पिमाया० जाव विहरंति, सन्निहियसामाणा, इत्थं पुवे अणव-
न्निसा अणवन्नियकुमाररायाणो परिवसति महिद्धिया, जहा
कात्तमहाकात्ता, एवं जहा कालमहाकालाणं दोएइं पि
दाहिणिष्ठाणं उत्तरिष्ठाणं य जणिया, तहा सन्निहिय-
सामाणाणं पि भाणियव्वा ॥

संगहणिगाहा-

“अणवन्निए पणवन्निए, इनिवाइए भूयवाइए चेव ।
कंदिए य महाकंदिए, कोहंडए पयंगदेवा य ॥१॥ ”

इमे इंदा-

“संनिहिए सामाणिए, धाइ विघाए इमी य इमिवात्ते ।
ईसरे महेमरे वि य, हवइ सुवत्थे विमात्ते य ॥ १ ॥
हासे हासरइ वि य, सेए य भवे तहा महासेए ।
पयगे पयगए वि य, नेयव्वा आणुपुव्वाए ॥ २ ॥ ”
कहि णं भंते ! जोइमियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पस्सत्ता ?; कहि णं भंते ! जोइमिया देवा परिवसंति ? ।
गोयमा ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए बहुसमरमणि-
ज्जाओ जूमिजागाओ सत्तएणं जोयणसए उहं उप्पत्ता,

दसुत्तर जोयणभयं बाहहे, तिरियमसंखिज्जे जोइमविमए ।
एत्थ णं जोइमियाणं देवाणं तिरियमसंखिज्जा जोइमिय-
विमाणा वाससयसहस्सा हवंतीति मक्खायं । ते णं विमा-
णा अद्धकविट्ठगसंठाणसंठिया सव्वफालियामया अइह-
गयमुसियपइसिया इव विविहमणिकणगरयणभत्तिचित्ता
वाउप्पूतविजयवेजयंतीपमाणा उत्ताच्चत्तकलिया तुंगा
गगननत्तमहिज्जमाणसिहरा जाउत्तररयणपंजरुम्मीडिय व्व
मणिकणगधुभिगागा त्रियसियसयपत्तपोररीया तिलगर-
यणप्पचंदचित्ता नानामणिमयदामालंक्रिया अंतो वाहिं च
सएहा तवणिज्जइलवात्तुया पत्थमा सुट्ठासा, ससिरीय-
रूवा पासाइया दरिसणिज्जा अज्जिक्खा पक्खिवा, एत्थ णं
जोइसियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ।
तिमु वि लोगस्स असंखेज्जज्जागे । तत्थ णं वहेव जोइसिया
देवा परिवसंति । तं जहा-वहस्मइ, चंदा, सृगा, सुक्का, मणि-
च्छुरा, राहुधूमकेतुव्वा, अंगारगा, तत्ततवणिज्जकणगवन्ना
जे गहा जोइसिमि चारं चरंति, केतू य गतिरइया अट्ठावी-
सइविहा य नक्खत्ता देवयगणा नाणासंठाणसंठियाओ य
पंचवन्नाओ तारयाओ वि य तेयलेस्साचारिणो अविस्सा-
ममंरुत्तगई पत्तेयं णामकपगडियचिंधमउत्ता महिद्धिया० जाव
पभासेमाणा, ते णं तत्थ माणं साणं विमाणावाससयसह-
स्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं अ-
ग्गमहिमीणं सपरिवाराणं साणं साणं परिमाणं साणं साणं
अणीयाणं साणं साणं अणीयाहिर्वडणं साणं साणं
आयरक्खदेवसाहस्सीणं अनेसि च बहूणं जोइमियाणं
देवाणं य देवीणं य आहवच्चं० जाव विहरंति । चंदिम-
सूरिया य, एत्थ पुवे जोइसिंदा जोइमियरायाणो परि-
वसंति महिद्धिया० जाव पजासेमाणा, ते णं तत्थ माणं
साणं जोइसियविमाणावाससयसहस्माणं चउएइं माभाणि-
यसाहस्सीणं चउएइं अग्गमहिमीणं सपरिवाराणं तिएइं
परिसाणं सत्तएइं अणियाणं सत्तएइं अणीयाहिर्वडणं
सोत्तमएइं आयरक्खदेवसाहस्सीणं जोइसियाणं देवाणं
य देवीणं य आहवच्चं० जाव विहरंति ।

कहि णं भंते ! वेमाणियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पस्सत्ता ?; कहि णं भंते ! वेमाणिया देवा परिवसंति
? । गोयमा ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए बहुसमरमणि-
ज्जाओ जूमिजागाओ उहं चंदिमसूरियगहनक्खत्त-
तारारूवाणं वहुइं जोयणसयाइं वहुइं जोयणसहस्साइं
वहुगाओ जोयणकोमीओ वहुगाओ जोयणकोमाको-
मीओ उहं दूरं उप्पत्ता, एत्थ णं सोहम्पीसाणमणं-
कुमारमाहिंदवभलोगलंतगमहासुकमहस्मारआणयपाणय-

आरणअच्चुयगेविज्जाणुत्तरेसु तत्थ इत्थ एं वेमाणियाणं देवाणं चउरासीविमाणसयसहस्सा सत्ताणउईजवे सहस्साओ तेवीसं विमाणा हवंतीति मक्खायं । ते एं विमाणा सव्वरयणामया अत्था सएहा लद्धा घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निप्पंका निकंकरुच्छाया सप्पहा ससिरीया स-उज्जोया पासादीया दरिमाणिज्जा अनिरुवा पनिरुवा, इत्थ णं वेमाणियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ एं बहवे वेमाणिया देवा परिवसंति । तं जहा-सोहम्मसाणस-णकुमारमाहिंदवभलोगजंतगमहासुकसहस्सारआणयपाण-यआणअच्चुयगेविज्जगाणुत्तरोववाइया देवा, ते णं मि-यमहिसवराहसीहच्छगलदुहयगयज्जुयगखगलसजंकावि-मिमपागनियचिंधमज्जहा पसदिलवरमज्जतिरीरुधारिणो वरकुंरुज्जोइयाणणा मजरुदित्तिसिरया रत्ताभा पउमप्पह-गारा जासेया सुहवण्णगंधफासा उत्तमवेउव्विणो पवर-वत्यगंधमद्वानुलेवणधरा महिहिया महज्जुइया महायसा महव्वत्ता महाणुभागा महासोक्खा हाराविगइयवच्छा क-दगनुडियथभियज्जुया अंगदकुंरुलमचंगरुतलकणपीठधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमात्तामज्जलीकल्लाणपवरवत्य-परिहिया कल्लाणपवरमल्लाणुत्तेवणा जासुरवोदी पलंवव-णमात्तधरा दिव्वेणं वन्नेणं, दिव्वेणं गंधेणं, दिव्वेणं फासेणं, दिव्वेणं संघयणेणं, दिव्वेणं संठाणेणं, दिव्वाए इट्ठीए, दि-व्वाए जुईए, दिव्वाए पचाए, दिव्वाए छायाए, दिव्वाए अ-बीए, दिव्वेणं तेएण, दिव्वाए लेसाए दसदिसाओ उज्जोवे-माणा पजासेमाणा, ते एं तत्थ साणं साणं विमाणावासस-यसहस्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं तायत्तीसगाणं साणं साणं लोगपालाणं साणं साणं अग्ग-महिसीणं सपरिवाराण साणं साणं परिसाणं साणं साणं अणीयाणं साणं साणं अणीयाहिर्वईणं साणं साणं आय-रक्खदेवसाहस्मीणं अन्नेसिं च बहूणं वेमाणियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्ठित्तं महत्तरगतं आणार्इसरमेणावच्चं कारेमाणा पालेमाणा महया हयनट्ट-गीयवाइयतंतीतन्नतालतुन्नियघणमुडंगपडुप्पवाइयरवेणं दि-व्वाइं जोगभोगां जुंजमाणे विहरति ।

कहि एं जंते ! सोहम्मगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ?; कहि एं जंते ! सोहम्मगदेवा परिवसंति ? । गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमाणिज्जाओ जूमिजागाओ उहं चंदिमसूरियगइरणनक्खत्तताराणं बहूणि जोयणसयाइं बहूणि जोयणसहस्साइं बहूणि जोयणसयसहस्साइं बहु-

गाओ जायणकोदीओ बहुगाओ जायणकोडाकोमीओ उहं दूरं उप्पडत्ता एत्थ एं मोहम्मो नामं कप्पे पणत्ते । पातीणपमीणायते उदीणदाहिणवित्थिन्ने अण्णचंदसं-ठाणसंठिए अच्चिमात्तिभासरासिवन्नाजे असंखेज्जाओ जोयणकोमीओ असंखेज्जाओ जोयणकोमाकोमीओ आयामविकखंजेणं अमखेज्जाओ जोयणकोडाको-मीओ परिकखेवेणं सव्वरयणामए अत्थे सएहे द्दट्ठे घट्टे मट्टे जाव पडिरुवे । तत्थ णं सोहम्मग-देवाणं बत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा हवंतीति मक्खा-यं । ते एं विमाणा सव्वरयणामया अत्था जाव पनिरुवा । तेसि णं विमाणाणं बहुमज्जदेसभाए पंच वरंमया पणत्ता । तं जहा-असोगवर्मेसए, सत्तवन्नवर्मेसए, चंपगवर्मेसए, चूयवर्मेसए, मज्जे तत्थ सोहम्मवर्मेसए । ते णं वर्मेसया सव्वरयणामया अत्था जाव पनिरुवा. एत्थ एं सोहम्मगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता, तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ एं बहवे सोहम्मगदे-वा परिवसंति महिहिया जाव पजासेमाणा । ते एं तत्थ साणं साणं विमाणावासमयसहस्साणं साणं माणं अ-ग्गमहिसीणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं एवं जहेव ओहियाणं तहेव एतेसिं पि जाणियव्वं जाव आय-रक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं सोहम्मगकप्पवा-सीणं वेमाणियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं जाव विहरंति । सके इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ व-ज्जपाणी पुरंदरे सयकज्ज सहस्मक्खे मघवं पाकसासणे दाहिणच्छोगाहिर्वई बत्तीसविमाणवाससयसहस्साहिर्वई परावणवाहणे सुरिंदे अरयंवरवत्यधरे आलइयमात्तमठे नवहेपचारुचित्तचंचलकुंरुलविलिहिज्जमाणगंमे महिहिए जाव पभामेमाणे से एं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससय-सहस्साणं चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउएहं लोगपालाणं अट्टएहं अग्गम-हिसीणं सपरिवाराणं तिएहं परिमाणं सत्तएहं अ-णीयाणं सत्तएहं अणीयाहिर्वईणं चउएहं चउगसीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं सोहम्मकप्प-वामीणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं पो-रेवच्चं कुव्वमाणे जाव विहरति ।

कहि एं भंते ! ईसाणगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठा-णा पणत्ता ?; कहि णं भंते ! ईसाणगदेवा परिवसति ? । गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमी-से रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमाणिज्जाओ जूमिजागा-ओ उहं चंदिमसूरियगइरणनक्खत्तताराणं बहू-

जोयणसयाई बहुईं जोयणसहस्ताईं० जाव उप्पइत्ता, इ-
त्थ एं ईसाणे नामं कप्पे पञ्चत्ते, पाईणपढीणायए उदी-
णदाहिणवित्थिन्ने, एवं जहा सोहम्मै० जाव पभिरूवे ।
तत्थ एं ईसाणगदेवाणं अट्टावीसं विमाणावाससयसहस्ता
हवतीति मक्खायं । ते एं विमाणा सव्वरयणामया० जाव
पभिरूवा । तेसि णं बहुमज्जदेसजाए पंच वडैसगा
पणत्ता । तं जहा-अकवमैसए, फल्लिहवमैसए, रयणवमै-
सए, ० जाव सुखवमैसए, मज्जे इत्थ ईसाणवडैसए ।
ते णं वमैसया सव्वरयणामया० जाव पभिरूवा । इत्थ एं
ईसाणाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । तिसु
वि लोगस्स असंखेज्जइजागे, सेसं जहा सोहम्मग-
देवाणं० जाव विहरंति, ईसाणे इत्थ देविदे देवराया
परिवसति मूळपाणी वसजवाहणे उत्तरछल्लोगाहिवई
अट्टावीसविमाणावाससयसहस्ताहिवई अरयंवरवत्थधरे,
सेसं जहा सकस्स० जाव पज्जामेमाणे, तत्थ अट्टावीमाए
विमाणावाससयसहस्ताणं असीतीए सामाणियसाहस्सी-
णं तायत्तीमाए तायत्तीसगाणं चउएहं लोगपाट्ठाणं अ-
ट्टएहं अगमहिसीणं सपरिवाराणं तिहं परिमाणं स-
त्तएहं अणीयाण सत्तएह अणीयाहिवईणं चउएहं अ-
सीतीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नोसि च बहूणं ई-
साणकप्पवामीणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य आहे-
वच्चं पोरेवच्चं कुवमाणे० जाव विहरइ ।

कहि एं जंते ! सणकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ?; कहि एं भंते ! सणकुमारा देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! सोहम्मस्स कप्पस्स उप्पि
सपक्खि सपमिदिसि बहुइं जोयणाईं बहुईं जोयण-
सयाईं बहुईं जोयणसयसहस्ताईं बहुगाओ जोयणकोमी-
ओ बहुगाओ जोयणकोडाकोडाओ उच्चं दूर उप्पइत्ता,
तत्थ एं सणकुमारे नामं कप्पे पञ्चत्ते, पाईणपढीणायए,
उदीणदाहिणवित्थिन्ने, जहा सोहम्मै कप्पे० जाव पभिरूवे ।
तत्थ णं सणकुमाराण देवाणं वारस विमाणावाससयस-
हस्ता हवतीति मक्खायं । ते एं विमाणा सव्वरयणामया०
जाव पभिरूवा, तेसि ए विमाणाणं बहुमज्जदेसजागे पचव-
मैसगा पणत्ता । तं जहा-असोगवमैसए, सत्तवणवमैसए,
चंपगवमैसए, चयवडैसए, मज्जे जत्थ सणकुमारवमैसए, ते
णं वमैसया सव्वरयणामया अच्चा० जाव पभिरूवा । तत्थ
ए सणकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ।
तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइजागे, तत्थ एं बहव सण-
कुमारा देवा परिवसंति मडिहिया० जाव पज्जामेमाणा
विहरति, नवरं अगमहिसीओ एत्थि सणकुमारे, इत्थ दे-

विदे देवराया परिवसइ, अरयंवरवत्थधरे, मेमं जहा सक-
स्स, से एं तत्थ वारसएहं विमाणावाससयसहस्ताणं वा-
वत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं, सेसं जहा सकस्स अगम-
हिसीवज्जं, नवरं चउएहं वावत्तरीणं आयरक्खदेवमाह-
स्सीणं० जाव विहरइ ।

कहि एं भंते ! माहिंदाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठा-
णा पणत्ता ?; कहि एं जंते ! माहिंदगा देवा परिवसंति ? ।
गोयमा ! ईसाणस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खि सपमिदिसि
बहुइं जोयणाई० जाव बहुगाओ जोयणकोडाकोमीओ
उच्चं दूर उप्पइत्ता, तत्थ एं माहिंदे नामं कप्पे पञ्चत्ते, पा-
ईणपढीणायए० जाव एवं जहेव सणकुमारे, नवरं अट्ट वि-
माणावाससयसहस्ता वमैसया, जहा ईसाणे, नवरं मज्जे तत्थ
देविदे देवराया परिवसइ, अरयंवरवत्थधरे, एवं जहा स-
णकुमारे० जाव विहरइ. नवरं अट्टएहं विमाणावामसयस-
हस्ताणं सत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं चउएहं सत्तरीणं
आयरक्खदेवसाहस्सीणं० जाव विहरइ ।

कहि एं जंते ! वंभलोगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ?; कहि एं जंते ! वंजलोगा देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! सणकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं उप्पि
सपक्खि सपमिदिसि बहुइं जोयणाई० जाव उप्पइत्ता, इत्थ
ण वंजलोए नामं कप्पे पाईणपढीणायते, उदीणदाहिण-
वित्थिन्ने, पभिपुन्नचंदसंठाणमंतिए अच्चिमाली भासरासि-
प्पजे, अवसेसं जहा सणकुमाराणं, नवरं चत्तारि विमाणा-
वाससयसहस्ता वमैसगा, जहा सोहम्मस्स वमैसया, नवरं
मज्जे इत्थ वंजलोयवमैसए, इत्थ णं वंजलोगाणं देवाणं
ठाणा पणत्ता । सेसं तहव० जाव विहरति । वंभे इत्थ दे-
विदे देवराया परिवसइ अरयंवरवत्थधरे, एवं जहा सण-
कुमारे० जाव विहरति, नवरं चउएहं विमाणावाससयस-
हस्ताणं सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं चउएहं य सट्ठीणं
आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नोसि च बहूणं० जाव विहरइ ।

कहि एं जंते ! लंतगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पणत्ता ?; कहि ण जंते ! लंतगदेवा परिवसति ? । गोयमा !
वंजलोगस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खि सपमिदिसि बहुइं
जोयणसयाई० जाव बहुईंओ जोयणकोडाकोमीओ उच्चं
दूर उप्पइत्ता, इत्थ एं लंतए नामं कप्पे पञ्चत्ते । पाईणप-
ढीणायते जहा वंजलोए, नवरं पज्जामा विमाणावाससय-
स्सा हवतीति मक्खायं, वडैसगा जहा ईसाणवमैसगा, नवरं
मज्जे इत्थ लंतगवडैसए देवा तहेव० जाव विहरंति, लंतए
इत्थ देविदे देवराया परिवसइ, जहा सणकुमारे, नवरं प-
ज्जामाए विमाणावाससहस्ताणं, पज्जामाए सामाणियसाह-

स्सीणं चउण्हं पन्नासाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अस्से-
सिं च बहूणं० जाव विहरइ ।

कहि णं जंते ! महासुक्काणं देवाणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं
ठाणा पप्पत्ता ? ; कहि णं जंते ! महासुक्का देवा परिवसंति
? । गोयमा ! लंतस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खि सपदिदिमिं०
जाव उप्पइत्ता, इत्थ णं महासुक्के नामं कप्पे पप्पत्ते, पाई-
णपमीणायते, उदीणदाहिणवित्थिन्ने, जहा बंजलोए, नवरं
चत्तालीसं विमाणावाससहस्सा इवंतीति मक्खायं, वडेंसगा
जहा सोहम्मवडेंसगा, नवरं मज्जे तत्थ महासुक्कवडेंसए०
जाव विहरइ । महासुक्के इत्थ देविंदे देवराया जहा सणकु-
मारे, नवरं चत्तालीसाए विमाणावाससाहस्सीणं चत्ताली-
साए सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं चत्तालीसाणं आय-
रक्खदेवसाहस्सीणं० जाव विहरंति ।

कहि णं भंते ! सहस्मारदेवाणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं ठाणा
पप्पत्ता ? ; कहि णं भंते ! सहस्सारा देवा परिवसंति ? । गो-
यमा ! महासुक्कस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खि सपदिदिसिं० जाव
उप्पइत्ता, इत्थ णं सहस्सारे नामं कप्पे पप्पत्ते, पाईणपमी-
णायते, जहा बंभलोए, नवरं ४ विमाणावाससहस्सा इवं-
तीति मक्खायं, देवा तदेव वडेंसगा, जहा ईसाणस्स वडें-
सगा, नवरं मज्जे जत्थ सहस्सारवडेंसए० जाव विहरंति ।
सहस्सारे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ, जहा सणकुमारे,
नवरं छएहं विमाणावाससहस्साणं तीसाए सामाणि-
यसाहस्सीणं चउण्हं य तीसाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं
० जाव आहेवच्चं पोरेवच्चं करेमाणे विहरति ।

कहि णं भंते ! आणयपाणयदेवाणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं ठाणा
पप्पत्ता ? ; कहि णं भंते ! आणयपाणयदेवा परिवसंति ? ।
गोयमा ! सहस्सारस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खि सपदिदिसिं०
जाव उप्पइत्ता, इत्थ णं आणयपाणयणामेणं दुवे कप्पा पप्पत्ता,
पाईणपमीणायते, उदीणदाहिणवित्थिन्ना, अरुचंदसंठाण-
संठिआ अच्चिमाली भासरासिप्पजा, सेसं जहा मणकुमारे०
जाव पभिरूवा । तत्थ णं आणयपाणयदेवाणं चत्तारि वि-
माणावाससया इवंतीति मक्खायं० जाव पभिरूवा वडेंसगा,
जहा सोहम्मे, नवरं मज्जे पाणयवडेंसए, ते णं वडेंसगा
सव्वरयणामया अच्छा० जाव पभिरूवा, इत्थ णं आणय-
पाणयदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता; तिसु वि
द्वोगस्स अमंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे आणयपाणयदेवा
परिवसंति, महिद्धिया० जाव पप्पासेमाणा । ते णं तत्थ साणं
साणं विमाणावाससयाणं० जाव विहरंति । पाणए एत्थ
देविंदे देवराया परिवसंति, जहा सणकुमारे, नवरं चउण्हं
विमाणावाससयाणं वीसाए सामाणियसाहस्सीणं असी-

तीए आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नोसिं च बहूणं० जाव
विहरति ।

कहि णं भंते ! आरणच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ता-
णं ठाणा पप्पत्ता ? ; कहि णं भंते ! आरणच्चुया देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! आणयपाणयाणं कप्पाणं उप्पि
सपक्खि सपदिदिसिं इत्थ णं आरणच्चुया नाम दुवे कप्पा
पाणत्ता, पाईणपमीणायता, उदीणदाहिणवित्थिन्ना,
अरुचंदसंठाणसंठिया अच्चिमाली नामरासिवन्नाभा
असंखिज्जाओ जोयणकोढाकोढाओ आयामविकखंजेणं,
असंखेज्जाओ जोयणकोढाकोढीओ परिकखेनेणं सव्वरय-
णामया अच्छा सएहा लट्ठा घट्टा मट्टा नीरया निम्मला
णिप्पंका निक्कं कडच्छाया सप्पत्ता ससिरीया सउज्जोया
पासाईया दरिसणिज्ज! अभिरूवा पभिरूवा । इत्थ णं
आरणच्चुयाणं देवाणं तिन्नि विमाणावाससया इवंतीति
मक्खायं । ते णं विमाणा सव्वरयणामया अच्छा सएहा
लट्ठा घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कं कडच्छाया
सप्पत्ता ससिरीया सउज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अ-
भिरूवा पभिरूवा, तेसि णं विमाणाणं बहुमज्झदेसभाए
पंच वडेंसया पप्पत्ता । तं जहा-अंकवडेंसए, फलिहवडेंसए,
रयणवडेंसए० जाव रूववडेंसए, मज्जे जत्थ अच्चुयव-
डेंसए, ते णं वडेंसया सव्वरयणामया० जाव पभिरूवा; इत्थ
णं आरणच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ।
तिसु वि द्वोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे आरण-
च्चुया देवा० जाव विहरंति । अच्चुए तत्थ देविंदे देवराया
परिवसइ । जहा पाणए० जाव विहरति, नवरं तिएहं विमा-
णावाससयाणं दसएहं सामाणियसाहस्सीणं चत्तालीसाए
आयरक्खदेवसाहस्सीणं आहेवच्चं० जाव कुव्वेमाणे विहरति ।

“ बत्तीसऽछावीसा, वारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा ।
पन्ना चत्तालीसा, छच्च सहस्सा सहस्सारे ॥ १ ॥
आणयपाणयकप्पे, चत्तारि सयाऽरणच्चुए तिप्पि ।
सत्तविमाणसयाई, चउसु वि एएसु कप्पेसु ॥ २ ॥ ”

सामाणियसंगहणीगाहा-

“ चउरासीइ अमीई, वावत्तरि सत्तरी य सट्ठीए ।
पन्ना चत्तालीमा, तीसा वीसा दस सहस्सा ॥ १ ॥ ”
एए चेव आयरक्खा चउग्गुणा ।

कहि णं जंते ! हिद्धिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पप्पत्ता ? ; कहि णं जंते ! हेद्धिमगेविज्जगा देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! आरणच्चुयाणं कप्पाणं उप्पि०
जाव लहं दूरं उप्पइत्ता, इत्थ णं हेद्धिमगेविज्जाणं देवाणं तओ
गेवेज्जविमाणपत्थका पप्पत्ता, पाईणपमीणायया उदीणदा-

हिणवित्तिन्ना पन्निपुन्नचंदसंठाणमंत्रिया अच्चिमात्ती
भासरासिवन्नाभा,सेसं जहा वंभल्लोगे०जाव पन्निरूवा । तत्थ
णं हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाण एकारसुत्तरे विमाणावा-
ससए हवतीति मक्खायं । ते णं विमाणा सव्वरयणामया
०जाव पन्निरूवा, इत्थ एं हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं प-
ज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता । तिसु वि ल्लोगस्स अ-
संखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे हेट्ठिमगेविज्जगा देवा परि-
वसंति, सव्वे सममहिद्धिया सव्वे समज्जुतीया सव्वे स-
मजसा सव्वे समवत्ता सव्वे समाणुजावा महासोक्खा अ-
णिंदा अप्पेस्सा अपुरोहिया अहमिंदा नामं ते देवगणा प-
प्पत्ता, समणाउसो ।।

कहि णं भंते ! मज्झिमगाणं गेविज्जगदेवाणं पज्जत्ता-
पज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ?; कहि णं भंते ! मज्झिमगेविज्ज-
गदेवा परिवसंति ? । गोयमा ! हेट्ठिमगेविज्जगाणं उप्पि सप-
क्खि सपदिदिसि०जाव उप्पत्ता, इत्थ एं मज्झिमगेवि-
ज्जगदेवाणं तत्रो गेविज्जगविमाणपत्थदा पप्पत्ता, पाईणपमी-
णायता, जहा हेट्ठिमगेविज्जगाणं, नवरं सत्तुत्तरे विमाणा-
वाससए हवतीति मक्खाए । ते णं विमाणा०जाव पन्निरूवा,
इत्थ एं मज्झिमगेवेज्जाणं देवाणं० जाव तिसु वि ल्लोगस्स
असंखेज्जइभागे, तत्थ एं बहवे मज्झिमगेवेज्जगा देवा प-
रिवसंति ० जाव अहमिंदा नामं देवगणा पप्पत्ता, समणा-
उसो ।।

कहि णं भंते ! उवरिमगेवेज्जगाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ता-
णं ठाणा पप्पत्ता ?; कहि णं भंते ! उवरिमगेवेज्जगा देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! मज्झिमगेवेज्जगदेवाणं उप्पि० जाव
उप्पत्ता, तत्थ णं उवरिमगेवेज्जगाणं देवाणं तत्रो गेविज्ज-
गविमाणपत्थदा पणत्ता, पाईणपमीणाओ, सेसं जहा
हेट्ठिमगेविज्जगाणं, नवरं एगे विमाणावाससए हवतीति म-
क्खायं, सेसं तदेव भाणियव्वं० जाव अहमिंदा नामं ते
देवगणा पणत्ता, समणाउसो ।।

“ एकारसुत्तरं हे-ट्ठिमए सत्तुत्तरं च मज्झिमए ।

सयमेगं उवग्मिण, पचेव अणुत्तरविमाणा ” ॥ १ ॥

कहि णं जंते ! अणुत्तरोववाड्याणं देशणं पज्जत्ताप-
ज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ?; कहि णं भंते ! अणुत्तरोववा-
ड्या देवा परिवसंति ? । गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए
पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ जूमिभागाओ ल्हं चंदिम-
सूरियगहगणनक्खत्तारारूवाण बहूइं जोयणमयाइं बहूइं
जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहुगाओ
जोयणकोमीओ बहुगाओ जोयणकोमीकोमीओ ल्हं
दूरं उप्पत्ता सोहम्मीसाणसणकुमारमहिंदबंजलोगलं-

तगसुक्कसहस्सारआणयपाणयआरणअच्चुयकप्पा तिष्ठि
य अट्टारसुत्तरे गेविज्जविमाणावासमए वीतीवत्ता ते
ण परं दूरं गता णीरया निम्मला वितिमिरा वि-
मुक्का पचदिसि पंच अणुत्तरा महतिमहाद्वया महावि-
माणा पप्पत्ता । तं जहा-विजए, वेजयते, जयंते, अपराजि-
ए, सव्वट्ठसिद्धे । ते णं विमाणा सव्वरयणामया अच्चा
सएहा घट्टा मट्टा णीरया निम्मला निपंका निक्ककड-
च्चाया सप्पभा ससिरीया सउज्जोया पासादीया दरिम-
णिज्जा अज्जिरूवा पन्निरूवा, इत्थ णं अणुत्तरोववाड्याणं
देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता । तिसु वि ल्लोग-
स्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे अणुत्तरोववाड्या दे-
वा परिवसंति, सव्वे सममहिद्धिया सव्वे समवत्ता सव्वे
समाणुजावा महासोक्खा अणिंदा अप्पेस्सा अपुरोहिया
अहमिंदा ते देवगणा पप्पत्ता, समणाउसो ।।

कहि णं जंते ! सिद्धाणं ठाणा पप्पत्ता ?; कहि णं भंते !
सिद्धा परिवसंति ? । गोयमा ! सव्वट्ठस्स महाविमाणस्स
उवरिद्धाओ धूजियग्गाओ दुवालसजोयणे ल्हं अवा-
हाए, इत्थ एं इमीपन्नारा नामं पुढवी पप्पत्ता । पणया-
लीमं जोयणसयसहस्साइं आयामविकखंजेणं, एगं जोयण-
कोमीओ बायालीसं च सयसहस्साइं तीसं सहस्साइं दो-
न्नि य अउणापन्ने जोयणमए किंचि विसेसाहिए परि-
क्खेवेणं पप्पत्ता, इसीपन्नाराए णं पुढवीए बहुमज्जदेस-
भाए अट्ट जोयणिए खेत्ते अट्टजोयणाइ बाह्वेणं पप्पत्ते,
ततो अणंतरं च णं माताए २ पएसपरिहाणी २ परिहाय-
माणी २ सव्वेसु चरिमतेसु मच्छियपत्तातो तणुयरी अं-
गुलस्स संखेज्जइभागे बाह्वेणं पप्पत्ता, इसीपन्नाराए ण
पुढवीए दुवालसनामधेज्जा पप्पत्ता, इसीति वा इसीपन्नाराइ
वा तणुयरीति वा तणुतणुयरीति वा सिद्धिति वा सिद्धादए-
ति वा मुत्तीइ वा मुत्तान्णएड वा लोयगेति वा लोयगयूभि-
याति वा लोयपन्निबुज्जणाइ वा सव्वपाणज्जयजीवसत्तमु-
हावडावइ वा इसीपन्नारा णं पुढवी सेता संखदद्वविम-
द्वमोत्थियमुणालदगरयतुमारगोखारहारवन्ना लत्ताणयक्ख-
त्तसंठाणमंत्रिया सव्वज्जुसुवप्पमई अच्चा सएहा दएहा
घट्टा मट्टा णीरया निम्मला निपंका निक्ककडच्चाया स-
प्पभा ससिरीया सउज्जोया पासादीया दरिमणिज्जा अ-
भिरूवा पन्निरूवा, इसीपन्नाराए णं सीताए जोयणम्मि
ल्लोगंतो, तस्स एं जोयणस्स जे से उवरिद्धे गाउए, तस्स णं
गाउयस्स जे से उवरिद्धे ठब्बागे, एत्थ एं सिद्धा जगव-
तो सादिया अपज्जवासिया अप्पेगजातिजरापरणजेनिंसं-
सारकल्लकलीभावपुणन्नवगन्नवामवसही० एवं च ममइकं-
वा सासयमणागयक्खं काद्वं चिद्धंति । तत्थ वि य ते

अवेदा अवेयणा निम्पमा असंगा य संसारविपपुका
पदेसनिव्वत्तिमठाणा ।

अत्र शिष्यः पृच्छन्नाह-

कहिं पडिहया सिद्धा, कहिं मिद्धा पडट्टिया ।

कहिं वोदिं चडत्ता णं, कत्थ गंतूण सिज्जुड ? ॥ १ ॥

“ कहिं पडिहया सिद्धा ” इत्यादि । ‘ कहिं ’ इत्यत्र सप्तमी
तृतीयाथे, प्राकृतत्वात् । यथा “ तिसु तिसु अर्थंकिया पुढवी ”
इत्यादि । ततोऽयमर्थः-केन प्रतिहताः केन वलिताः ? , सिद्धाः
मुक्ताः, तथा क कस्मिन् स्थाने, सिद्धाः, प्रतिष्ठिता अवस्थिताः । तथा
क कस्मिन् क्षेत्रे, वोन्दिस्तनुः शरीरमित्यनर्थान्तर, तां त्यक्त्वा, क
गत्वा सिद्ध्यन्ति निष्ठितार्था भवन्ति ? । “ सिज्जुड ” इत्यत्रानु-
स्वारलोपो रुप्रत्ययः, अथ चैकवचनोपन्यासोऽपि सूत्रशैल्या न
विरोधभाक् । तथा चान्यत्राप्येवं प्रयोगः-“ वत्थगंधमलंकार,
इत्थीओ सयणाणि य । अच्चदा जे न जुंजति, न से चाह
त्ति वुच्च ॥१॥ ” इति ।

एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिराह-

अत्रोए पडिहया सिद्धा, लोयगगे य पडट्टिया ।

इह वोदिं चडत्ता णं, तत्थ गंतूण सिज्जुड ॥ २ ॥

“ अत्रोए पडिहया सिद्धा ” इत्यादि । अत्रापि सप्तमी तृतीयाथे ।
अलोकेन केवलताऽऽकाशास्तिकायरूपेण, प्रतिहताः स्खलिताः,
सिद्धाः, इह तत्र धर्मास्तिकायाऽऽद्यभावाच्चदानन्तर्यावृत्ति-
रेव प्रतिस्खलन, न तु संवन्धे सति विद्यातः, अप्रतिघत्वात्, स-
प्रतिघातां हि संवन्धे सति विद्यातो, नान्येषामिति । तथा
लोकस्य पञ्चास्तिकायाऽऽत्मकस्य, अग्रे मूर्धनि, प्रतिष्ठिता अ-
पुनरागत्या व्यवस्थिताः, इह मनुष्यलोके, वोन्दि तनुं, त्यक्त्वा,
तत्र लोकाग्रे, समयान्तरप्रदेशान्तरारूपर्शनेन गत्वा सिद्ध्यन्ति
निष्ठितार्था भवन्ति ।

संप्रति तत्र गतानां यत्संस्थानमानं तद्विधिस्तुराह-

दीहं वा हस्सं वा, जं चरिमज्जे हविज्ज मंठाणं ।

तत्तो तिभागहोणा, मिद्धाणोगाहणा जणिया ॥ ३ ॥

“ दीहं वा हस्सं वा ” इत्यादि । दीर्घं वा पञ्चधनुःशतप्र-
माणं, हस्सं वा हस्मद्वयप्रमाणं, वाशब्दाद् मध्यमं वा विचित्रं,
यच्चरमभवे पश्चिमभवे, जवेत् संस्थानं, ततस्तन्मात्संस्थानात्,
त्रिभागहीना वदनोदरादिरन्ध्रपूरणेन तृतीयेन जागेन हीना,
सिद्धानामवगाहना, अवगाहने अस्यामित्यवगाहना स्वावस्यैव,
जणिना तीर्थकरगणधरैरिति । अत्र गतस्य संस्थानप्रमाणा-
पेक्षया त्रिभागहीन तत्र संस्थानमिति भावः ।

एतदेव स्पष्टतरमुपदर्शयति-

जं संठाणं तु इह, भवं चयंतस्म चरममयमि ।

आसी य पदेसवगुं, तं संठाणं तहिं तस्म ॥ ४ ॥

“ ज संठाणं न इह ” इत्यादि । यत्संस्थानं यावत्प्रमाणं सं-
स्थानम्, इह मनुष्यमये आसीत्, तदेव, भवन्ति प्राणिनः । कर्म-
वशवर्तिनोऽस्मिन्निति मय शरीरं, त्यज्यत परित्यजतः, का-
वयोगं परिजिहानस्ये ने जावः । चरमसमये सुक्ष्मक्रियाप्र-
तिपादितान्यत्रेण वदनोदराऽऽदिरन्ध्रपूरणं त्रिभागेन हीनं
प्रदेशधनमसीत् । (त संठाणं तहिं तस्म चि) तदेव च प्रदे-

शयन मूलप्रमाणापेक्षया त्रिभागहीनप्रमाणं संस्थानं, तत्र लो-
काग्रे, तस्य सिद्धस्य, नान्यदिति ।

साम्प्रतमवगाहनामुत्कृष्टाऽऽदिजेद्विज्ञानमभिधित्सुराह-

तिमि सया तेत्तीसा, धणुत्तिजागो य होइ नायव्वो ।

एमा खलु सिद्धाणं, उक्कोसांगाहणा जणिया ॥ ५ ॥

चत्तारि य रयणीओ, रयाणि निजागूणिया य वांधव्वा ।

एसा खलु मिद्धाणं, मज्झिम ओगाहणा भणिया ॥ ६ ॥

एगा य होइ रयणी, अदेव य अंगुलाऽ सहियाऽ ।

एसा खलु सिद्धाणं, जहन्न ओगाहणा भणिया ॥ ७ ॥

त्रीणि शतानि, त्रयस्त्रिंशदधिकानि, धनुस्त्रिभागश्च
जवति बोद्धव्यः । एषा खलु सिद्धानामुत्कृष्टावगाहना भणिता
तीर्थकरगणधरैः, सा च पञ्चधनुःशततनुकानामवसेया । ननु
मरुदेवा नाजिकुलकरपत्नी, नामेश्च पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनु-
शतानि शरीरप्रमाणं, यदेव च तस्य शरीरमानं तदेव मरुदेवाया
अपि, “ संघयणं संठाणं, उच्चत्तं चेव कुव्वगरेदि समं ” इति
वचनात् । मरुदेवा च भगवती सिद्धा, तनस्तस्या देहमानस्य
त्रिभागे पातिते सिद्धावस्थायाः सार्कानि त्रीणि धनुःशतान्ये-
वावगाहना प्राप्नोति, कथमुत्कृष्टावगाहना घटते ?
इति । नैष दोषः । मरुदेवायाः नामेः किञ्चिदूनप्रमाणत्वात्,
स्त्रियो हि उत्तमसंस्थाना उत्तमसंस्थानेभ्यः पुरुषेभ्यः स्वस्वकादा-
पेक्षया किञ्चिदूनप्रमाणा जवन्ति । ततो मरुदेवाऽपि पञ्चधनु-
शतप्रमाणेति न किञ्चिद् दोषः । अपि च-हास्तिस्कन्धाधिकृता संकु-
चिताङ्गी सिद्धा । ततः शरीरसंकोचनभावाद्वाधिकावगाहना-
संभव इत्यविरोधः । आह च भाष्यकृत्-“ कह मरुदेवामाणं,
नाभीतो जेण किञ्चिदूणा मा । तो किर पंच सय च्चिय, अ-
हवा संकोचतो मिद्धा ” ॥ ५ ॥ (३१६७ विशेष) “ चत्तारि-
य रयणीओ ” इत्यादि । चत्तारो रत्नयोः, रत्निश्च त्रिभागोना च
बोधव्या, एषा खलु सिद्धानामवगाहना भणिता मध्यमा ।
आह-जघन्यपदे सप्तहस्तोच्छिन्नानामागमे सिद्धिरुक्ता, तत
एषा जघन्या प्राप्नोति, कथं मध्यमा ? । तदयुक्तम् । वस्तुतत्त्वाप-
रिज्ञानात् । जघन्यपदे हि सप्तहस्तानां सिद्धिरुक्ता तीर्थकरापे-
क्षया, सामान्यकेवलानां तु हीनप्रमाणानामपि जवति । इदमपि
चावगाहनामानं चिन्त्यते सामान्यसिद्धापेक्षया, ततो न कोश्च-
दोषः ॥ ६ ॥ “ एगा य होइ ” इत्यादि । एका रत्निः परिपूर्णा अष्टौ
चाहुलान्यधिकानि, एषा भवति सिद्धानामवगाहना जघन्या ।
सा च कूर्मापुत्राऽऽदीनां द्विहस्तानामवसेया । यदि वा-सप्तह-
स्तोच्छिन्नानामपि यन्त्रपीलनाऽऽदना सर्वचित्तशरीराणाम् ।

आह च भाष्यकृत्-

“ जेडा उ पंचधनुमय, एवं मज्जा य सत्तहत्थस्स ।

देहसिभागहीणा, जहन्निया जा विहत्थस्स ” ॥ ३१६६ ॥

“ सत्तसिपसु सिद्धी, जहन्नो कहमिहं विहत्थेसु ? ।

सा किर तिन्थयरेसुं, समाण मिज्झमाणाणं ॥ ३१६७ ॥

ते पुण होज्ज विहत्था, कुम्मापुत्ताओ जहन्नेण ।

अग्ने संवट्ठियस-त्तहत्थसिद्धस्स हीण च्चि ॥ ३१६६ ॥ ”

(विशेष) ॥ ७ ॥

साम्प्रतमुक्तानुवादेनैव लक्षणं सिद्धानामभिधित्सुराह-

ओगाहणाए, सिद्धा, भवन्तिभागेण होइ परिदीणा ।

संठाणमणित्ययं, जं जरामरणविमुक्तायं ॥ ८ ॥

"आगाहणार्थे" इत्यादि सुगम, नवरम् (आणत्थमिति) इदप्रकारमापन्नामिथम्, इत्थ निष्ठुनाति इत्थस्थ, न इत्थस्थम्-अनित्थस्थ, चङ्गनाऽऽदिशुषिरप्रतिपूरणेन पूर्वाऽऽकारान्यथात्व-भावनोऽनियताऽऽकारमिति भावः। याऽपि च सिद्धाऽऽदिगुणषु "सिद्धे न दीहे न हस्स" इत्यादिना दीर्घत्वाऽऽशीनां प्रतिषेधः सोऽपि पूर्वाऽऽकारापेक्षया सस्थानस्थानित्यस्थत्वात्प्रतिपत्त-व्यः, न पुनः सर्वथा सस्थानस्याज्ञावतः ।

आह च भाष्यकृत-

"सुसिरपरिपूरणाओ, पुव्वागारऽश्चदाववत्थातो ।
संठाणमणित्थय, ज भणिय अणिययागार ॥ ३१७२ ॥
एत्तो श्रिय पमिसेहो, सिद्धाऽगुणेषु दीहयाऽऽईण ।
जमणित्थय पुव्वा-ऽऽगारावेक्खाए नभावो ॥ ३१७३ ॥"
(विशेषः) ॥ ८ ॥

नन्वेते सिद्धाः परस्परं देशभेदेन व्यवस्थिता, उत नेति ?
नेति तद् ब्रूमः । कस्मादिनि चतु ? उच्यते-

जत्थ य एगो मिप्पो, तत्थ अनता जवक्खयविमुक्ता ।

अन्नोन्नसमोगाढा, पुट्ठा सव्वे वि होयते ॥ ९ ॥

"जत्थ य" इत्यादि । यत्रैव देशे, चशब्दस्य एवकारार्थत्वात्, एकः सिद्धो निर्वृतः, तत्रानन्ता भवक्खयविमुक्ता । अत्र भवक्खयप्र-हणेन स्वेच्छया भवावनरणशक्तिमत्सिद्धव्यवच्छेदमाह । अ-न्योन्यसमवगाढाः, तथाविधाचिन्त्यपरिणामत्वाद्धर्मास्तिका-याऽऽदिवन् । तथा स्पृष्टा लग्ना सर्वेऽपि लोकास्ते ॥ ९ ॥

कुमइ अणंते सिद्धे, सव्वपएसेहिं नियमसो सिद्धा ।

ते वि असंखेज्जगुणा, देसपदेसेहिं जं पुट्ठा ॥ १० ॥

"कुमइ" इत्यादि । स्पृश्यन्तान् सिद्धान् सर्वप्रदेशैरात्मसं-न्धिभिर्नियमशः सिद्धः । तथा तेऽपि सिद्धाः सर्वप्रदेशस्पृष्टेभ्योऽ-सख्येयगुणा वर्तन्ते, ये देशप्रदेशैः स्पृष्टाः । कथमिति चेत् ? उच्यते-
इदं कस्य सिद्धस्य यदवगाहनं केव, तत्रैकस्मिन्नपि परिपूर्ण-
गाढा अन्येऽप्यनन्ता सिद्धाः प्राप्यन्ते । अपरे तु ये तस्य क्षेत्र-
स्य एकैकं प्रदेशमाक्रम्यावगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ता, एव द्वि-
त्रिचतुष्पञ्चाऽऽदिप्रदेशवृत्त्या येऽवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ताः,
तथा तस्य मूलक्षेत्रस्य एकैकं प्रदेशं परित्यज्य येऽवगाढास्तेऽपि
प्रत्येकमनन्ता । एव च सति प्रदेशवृत्तिहानिज्या ये समवगा-
ढा ते परिपूर्णैकक्षेत्रावगाढेभ्योऽसख्येयगुणा प्रवन्ति, अव-
गाढप्रदेशानामसङ्ख्यातत्वात् ।

आह च भाष्यकृत-

"एगक्खेत्तेऽणंता, पएसपरिमुक्किहाणिओ तत्तो ।
हुति असंखेज्जगुणा-ऽसखपएसो जमवगाहो" ॥ ३१८० ॥
(विशेषः) ॥ १० ॥

सम्प्रति सिद्धानेष लक्षणतः प्रतिपादयति-

असरीरा जीवघणा, उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।

सागारमणागारं, लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ॥ ११ ॥

"असरीरा" इत्यादि । अविज्जपानशरीरा अशरीरा, औदा-
रिकाऽऽदिपञ्चविधशरीररहिता इत्यर्थः । जांचाअ ने घनाअ व-
दनोदराऽऽदिशुषिरपूरणाद् जीवघनाः, उपयुक्ता दर्शने-केवल-
४७१

दर्शने, ज्ञाने च-केवलज्ञाने । यद्यपि सिद्धत्वप्रादुर्भावसमये केवलज्ञानमिति ज्ञान प्रधान, तथाऽपि सामान्यासकलङ्क-
मेतदिति ज्ञापनार्थमादौ सामान्याऽऽलम्बन दर्शनमुच्यते । तथा
च सामान्यविषय दर्शन, विशयविषय ज्ञानमिति । तत सा-
कारानाकार, सामान्यविशेषोपयोगरूपमित्यर्थः । सुत्रे मकारो-
ऽल्लक्षणिकः । लक्षण-तदन्यव्यावृत्तिस्वरूपम्, एतत् अनन्तरोक्तं,
तुशब्दो वक्ष्यमाणनिरुपमसुखाविशेषणार्थः, सिद्धानां निष्ठि-
तार्थानामिति ॥ ११ ॥

सम्प्रति केवलज्ञानदर्शनयोरशेषविषयतामुपदर्शयति-

केवलणाणवउत्ता, जाणंती सव्वज्जावगुणजावे ।

पासंति सव्वओ खलु, केवलदिद्धीहिऽणताहिं ॥ १२ ॥

"केवलणाणवउत्ता" इत्यादि । केवलज्ञानेनोपयुक्ता, न त्व-
न्त करणेन, तदज्ञावादिति केवलज्ञानोपयुक्ताः, ज्ञानन्यवगच्छ-
न्ति, सर्वभावगुणभावान् सर्वपदार्थगुणपर्यायान् । प्रथमो भाष-
शब्द पदार्थवचन, द्वितीयः पर्यायवचन । गुणपर्याययोस्त्वयं
विशेषः-सह वर्तिनो गुणा, क्रमवर्तिन पर्याया इति । तथा
पश्यन्ति सर्वतः खलु खल्वशब्दस्याधारणार्थत्वात् सर्वत एव,
केवलदृष्टिजिरनन्ताभिः अनन्तैः केवलदर्शनैरित्यर्थः । केवलद-
र्शनानां चानन्तता सिद्धानामनन्तत्वात्, इहाऽऽदौ ज्ञानग्रहण
प्रथमतया तदुपयोगस्थाः सिद्ध्यन्तीति ज्ञापनार्थम् ॥ १२ ॥

सम्प्रति निरुपमसुखजाजस्ते इति दर्शयति-

न वि अत्थि माणुसाणं, त सोक्खं नत्थि सव्वदेवाणं ।

जं सिद्धाणं सुखं, अव्यावाह उवगयाणं ॥ १३ ॥

"न वि अत्थि" इत्यादि । नैव अस्ति मनुष्याणां चक्रवर्त्या-
दीनामपि, तत्सौख्यं, नैव सर्वदेवानामनुत्तरपर्याप्तानामपि, यत्
सिद्धानां मौल्यम्, अव्यावाधामुपगनानां, न विविधा आवाधा
अव्यावाधा ताम्, उप सामीप्येन गतानां प्राप्तानाम् ॥ १३ ॥

यथा नास्ति तथा जङ्गया उपदर्शयति-

सुरगणसुहं ममत्तं, सव्वप्पापिमियं अणंतगुणं ।

न वि पावऽ मुत्तिमुह-ऽणताहिं विवग्ग वग्गुहिं ॥ १४ ॥

"सुरगणसुहं" इत्यादि । सुरगणसुखं देवसङ्घातसुखं, सम-
स्त सम्पूर्णम्, अतः तानागतवर्त्तमानकालोद्भवमित्यर्थः । पुन
सर्वाङ्गापि एतत् सर्वकालसमयगुणितम्, तथाऽनन्तगुणमि-
ति, तदेव प्रमाणं किलासत्कल्पनया एकैकाऽऽकाशप्रदेशे स्था-
प्यते, इत्येव सकलाऽऽकाशप्रदेशपूरणेन यद्यप्यनन्त भवति,
तदनन्तरमप्यनन्तैर्वर्गैर्वर्गितम्, तथाऽप्येव प्रकर्षणमपि मुक्ति-
सुखं सिद्धिसुखं, न प्राप्नोति ॥ १४ ॥

एतदेव स्पष्टतरं भद्रयन्तरेण प्रतिपादयति-

सिद्धस्स सुहोरासी, मव्वप्पापिमिए जड हविज्जा ।

मोऽणंतवग्गज्जओ, सव्वागासं ए माज्जा ॥ १५ ॥

"सिद्धस्स सुहोरासी" इत्यादि । सुखानां राशिः सुखराशिः
सुखसङ्घातः, सिद्धस्य सुखराशिः सिद्धसुखराशिः, सर्वोद्भापि-
एतत् सर्वथा साधपर्यवसितया अस्या, यन्तुखं, निरु प्रति-
समयमनुभवति, तदेकत्र पिण्डाकृतमिति भावः । सोऽनन्तर-
भक्तोऽनन्तैर्वर्गमूलैरपवर्तितः, अनन्तैर्वर्गमूलैस्तावदपवर्तितो या-
वत्सर्वाङ्गाङ्गणेन गुणकारेण गुणेन यदार्धक जातः, तस्य सव्वम्पा-

पर्वतनैः सिद्धत्वाद्यः समयभावि सुखमात्रतां प्राप्त इति भावः ।
सर्वाकाशे न माति-पतावन्मात्रेऽपि सर्वाकाशे न माति, सर्व-
स्तु दूरापास्तप्रसर एवेति ज्ञापनार्थं पिएरुयित्वा पुनरपवर्तनं
सुखराशेः । इयमत्र ज्ञावना-इह किल विशिष्टाऽऽह्लादरूपं सुखं
परिगृह्यते, ततश्च यत आरज्य शिष्टानां सुखशब्दप्रवृत्तिः, त-
माह्लादमधिकृत्य एकैकगुणवृद्धितारनभ्येन तावदसावाह्लादो
विशिष्यते, यावदनन्तगुणवृद्ध्या निरतिशयनिष्ठा मुपगतः, सोऽप्य-
मत्यन्तोपमाऽतीतैकान्तोत्सुक्यविनिवृत्तिरूपस्तिमिततमकल्प-
भरमाऽऽह्लादः सदा सिद्धानां यस्माच्चरतः प्रथमाश्चेद्धमपान्तरा-
सर्वान्नो ये गुणास्मारनभ्येनाऽऽह्लादविशेषरूपाः, ते सर्वाऽऽका-
शप्रदेशेभ्योऽप्यतिनूयांसः । ततः किनोक्तम्-“सत्त्वाऽऽगासे न
मापजा” इति । अन्यथा यत्सर्वाऽऽकाशे न माति, तत्त्वथमेक-
स्मिन् सिद्धे मायाव ? इति पूर्वसूरिसम्प्रदायः ॥१५॥

साम्प्रतमस्य निरूपमतां प्रतिपादयति-

जह नाम कोइ मिच्छो, नगगुणं बहु विजाणंतो ।

ए चण्ड * परिकहेजं, उवमाण तहिं असंतीए ॥१६॥

“जह नाम” इत्यादि । यथा नाम कश्चिन्मलेच्छो नगरगुणान् गृह-
निवासाऽऽदीन्, बहुविधान् अनेकप्रकारान्, विजानन्, अरण्याऽऽ-
गतः सन् अन्यमलेच्छेभ्यो न शक्नोति परिकथयितुम् । कस्माद्
न शक्नोति? इत्यत आह-उपमाया तत्रास्तवाम् । “निमित्तकारणहे-
तुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम् ।” इति न्यायाद् हेतौ स-
प्तमः । तत्र उपमाया अभावादिति ह्युच्यते । एष गाथाऽन्तरार्थः ॥
भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम्-“पगो महारक्षवासी मि-
च्छोऽरक्षे चिच्छति । इतो य एगो राया आसेण अवहरितो त
अडविं पवेसितो । तेण दिछो सक्कारेण जणवय नीतो । रन्ता
वि सो नगरे पच्छा उवगारि ति गाढमुपचरितो-जहा राया
चिच्छ धववधराइजोगेण वि, वासाकालेणऽरणं सरिउमार-
द्धो, रक्षा विसज्जिओ, नतोऽरखगा पुच्छति-करिस नयर ति ?
सो वियाणतो वि तथोवमाऽजावा न सक्केइ नयरगुणे परिक-
हेव । एस दिछतो ” ॥१६॥

अयमर्थोपनयः-

इय सिद्धाणं सौख्यं, अणोवमं नत्थि तस्स ओवम्पं ।

किंचि विसेसेणित्तो, सारिक्खमिणं मुणह वोच्छं ॥१७॥

“इय सिद्धाण” इत्यादि । इति एवं, सिद्धानां सौख्यमनुपम व-
र्त्तते । किमिति ? तत आह-यतो नास्ति तस्यौपम्यं, तथापि
बालजनप्रतिपत्तये किञ्चिद्विशेषेण, “इत्तो” इति । आर्ष-
त्वादस्येत्यर्थः । सादृश्यमिदं वक्ष्यमाणं, गृणुत ॥१७॥

जह सव्वकामगुणियं, पुरिसो जेतूण ज्ञोयणं कोइ ।

ताह्माहुहाविमुक्को, अत्थिज्ज जहा अमियत्तित्तो ॥१८॥

“जह सव्व” इत्यादि । यथेत्युदाहरणोपदर्शनार्थः । भुज्यते
इति जोजनं, सर्वकामगुणितं सकलसौन्दर्वसस्कृतं, कोऽपि पुरुषो,
मुक्त्वा, श्रुतृविमुक्तः सन्, यथा अमृतवृक्ष, तथा तिष्ठति ॥१८॥

इय सव्वकालित्ता, अउलं निव्वाणमुवगया सिद्धा ।

सासयमव्वावाहं, चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता ॥ १९ ॥

“इय” इत्यादि । इति एवं, निर्वाणं मोक्षमुपगताः सिद्धाः,
सर्वकालं साद्यपर्यवसितं कालं, तृप्ताः सर्वथौत्सुक्यविनिवृत्तिजा-

वतः परमसन्तोषमधिगताः, अनुत्तमनन्यसदृशम्, उपमातीत-
त्वात्; शाश्वतं प्रतिपाताज्ञावात्; अव्याबाधं लेशतोऽपि व्याबा-
धाया असम्भवात्; सुख प्राप्ताः, अत एव सुखिनस्तिष्ठन्ति ॥१९॥

एतदेव सविशेषतरं भावयति-

सिद्धत्ति य बुद्धत्ति य, पारगतत्ति य परंपरगतत्ति ।

उम्मुक्ककम्मकवया, अजरा अमरा असंगा य ॥ २० ॥

“सिद्धत्ति य” इत्यादि । सितं बद्धमष्टप्रकार कर्म, ध्मातं भ-
स्मीकृतं, यैस्ते सिद्धाः । “पृषोदराऽऽद्यः” ॥३१॥१५॥ (हेम०)
इति रूपानिष्पत्तिः, निर्दग्धानेकभवकर्मन्धना इत्यर्थः । ते च
सामान्यतः कर्माऽऽदिसिद्धा अपि भवन्ति । यत उक्तम्-“कस्मे
सिप्पे य विज्जाए, मंते जोगे य आगमे । अत्थ-जत्ता-अज्जिप्पाए,
तवे कम्मक्खए इव” ॥३६॥ (आव० नि०) (३०२७विशे०) ततः
कर्माऽऽदिसिद्धाव्यपोहायाऽऽह- (बुद्धत्ति) अज्ञाननिद्राप्रसुप्ते
जगति अपरोपदेशेन जीवाऽऽदिरूपं तत्त्वं बुरुवन्तो बुद्धाः, सर्वज्ञ-
सर्वदर्शस्वभावबोधरूपा इति भावः । एतेऽपि च मसार-
निर्वाणोभयपरित्यागेन स्थितवन्तः कैश्चिद्विष्यन्ते, “संसारं न च
निर्वाणे, स्थितो ज्वनभूतये । अचिन्त्यः सर्वलोकानां, चिन्तार-
त्नाधिको मदान् ” ॥ १ ॥ इतिवचनात् । ततस्तन्निरासार्थमाह-
पारगताः-पारं पर्यन्तं संसारस्य, प्रयोजनघातस्य वा, गताः पार-
गताः । तथा भव्यत्वाऽऽक्षिप्तसकलप्रयोजनसमाप्त्या निरवशेष-
कर्तव्यशक्तिविप्रमुक्ता इति भावः । इत्थंभूता अपि कैश्चित्
चदच्छावादिभिरकमसिद्धत्वेनापि गीयन्ते । तथोक्तम्-“ नैका-
दिसहस्रयाक्रमतो, विचप्राप्तिनियोगतः । दरिद्राज्याऽऽप्तिसमा,
तद्धन्मुक्तिः क्वचिन्न किम् ? ॥ १ ॥ ” ततस्तन्मन्व्यपोहायाऽऽह-
परम्परागता इति । परम्परया ज्ञानदर्शनचारित्ररूपया, मिथ्याह-
ष्टिनासादनसम्यग्मिथ्याहृष्ट्यविरतिसम्यग्गृह्णित्वाविरतिप्रम-
त्तनिवृत्त्यनिवृत्तबाधर मम्परायसूद्धमसम्परायोपशान्तमोहकी-
णमोहसयोगिकेवल्ययोगिकेवल्लिगुणस्थानभेदभिन्नया, गताः ।
एते च कैश्चित्तत्त्वतोऽनुमुक्तकर्मकवचा अच्युपगम्यन्ते, तीर्थनि-
कारदर्शनादिहाऽऽगच्छन्ताति वचनतः पुनः ससारावतरणाभ्यु-
पगमादतस्तन्मतापाकरणार्थमाह-उम्मुक्तकर्मकवचा-उत्प्राब-
ह्येनापुनर्भवरूपतया मुक्त परित्यक्त कर्म कवचमिव कर्मकवच
यैस्ते उम्मुक्तकर्मकवचाः । अत एव अजराः शरीराज्ञावतो
जरसोऽज्ञावात्, अमरा अशरीरत्वादेव प्राणत्यागासम्भवात् ।
उक्तं च-“ वयसो दाणीह जरा, पाणञ्चाओ य मरणमादिठं ।
सइ देहम्मि तड्जयं, तडभावे नेव कस्सेव ॥१॥ ” असङ्गा-
बाह्याज्यन्तरसङ्कराहितत्वात् ॥ २० ॥

णित्थिन्नमव्वदुक्खा, जातिजरामरणबंधणविमुक्का ।

अव्वानाहं मुक्खं, अणुहोती सासयं सिद्धा ॥ २१ ॥

“णित्थिन्न” इत्यादि । निस्तीर्णं लङ्घितं सर्वं दुःखं यैस्ते नि-
स्तीर्णसर्वदुःखाः । कुतः? इत्याह-(जातिजरामरणबंधणविमुक्का)
जातिर्जन्म, जरा वयोहानिलक्षणम्, मरणं प्राणत्यागरूपं, बन्धना-
नि तन्निबन्धरूपाणि कर्माणि, तैर्विशेषतो निःशेषापगमनेन मुक्ता
जातिजरामरणबन्धनविमुक्ताः । हेतावियं प्रथमा । यतो जरामर-
णबन्धनविमुक्तास्ततो निस्तीर्णसर्वदुःखाः, कारणाभावात् ।
ततोऽव्याबाध सौख्यं शाश्वतं सिद्धा अनुभवन्ति ॥२१॥ प्रज्ञा०२
पद । जी० । एतदर्थप्रतिपादके प्रज्ञापनाया द्वितीये पदे, प्रज्ञा०१
पद । जी० । तिष्ठति अनवस्थाननिबन्धनकर्माभावेन सदाऽव-
स्थितो भवति यत्र तद् स्थानम् । क्लीयकर्मणो जीवस्य स्व-

* “ शक्रेभ्य तर-तीर-पाराः ” ॥ ८ । ४ । ८६ ॥ शक्नोतेरे-
ते चत्वार आदेशा भवन्ति । ‘चयइ’ । त्यजतेरपि ‘चयइ’ ।

रूपे, लोकाग्रे वा । म० १ श० १ उ० । औ० । स० । तिष्ठन्ति सकलकर्मकृपावासानन्तज्ञानसुखरूपाध्यासिताः शुक्लात्मानोऽस्मिन्निति स्थानम् । सम्म० २ काण्ड । व्यवहारतः सिद्धिकेवे, निश्चयतो यथाऽर्चास्थितस्वरूपे, स्थानस्थानिनोरभेदोपचारात् सिद्धिगतिनामधेये, जी० ३ प्रति० । प्रवेश, पा० । उक्त० । तिष्ठन्ति मुमुक्षुषो येषु तानि स्थानानि । महाप्रतेषु, पञ्चा० १२ वि० । आ० म० । स्थायतऽस्मिन्निति स्थानम् । दुर्गन्तिगमनाऽऽदिके, सूत्र० १ भु० ६ अ० । अवगाहनायाम्, आ० म० २ अ० । तिष्ठन्ति साधवोऽप्रेति स्थानम् । वसनौ, बृ० २ उ० । तिष्ठन्त्यस्मिन् कर्माणि प्रायश्चित्ताऽऽचरणत इति स्थानम् । पाराञ्जिते, जी० १ प्रति० । तिष्ठन्त्यस्मिन्प्रतिपाद्यतया जीवाऽऽद्य इति स्थानम् । स्थानाङ्गाऽऽद्ये प्रवचनपुरुषस्य तृतीयेऽङ्के, स० २ अङ्क । समुदाये, कर्म० ५ कर्म० ।

ठाणंग-स्थानाङ्ग-न० । तिष्ठन्ति प्रतिपाद्यतया जीवाऽऽद्यः पदार्था अस्मिन्निति स्थानम् । न० । स० । तिष्ठन्ति आसने वसन्ति यथावदभिधेयतयैकत्वाऽऽदिविशेषिता आत्माऽऽद्यः पदार्था यस्मिन् तत्स्थानम् । अथवा-स्थानशब्देनेहैकाऽऽदिकः सङ्ख्याज्ञे-होऽभिधीयते, ततश्चाऽऽत्माऽऽदिपदार्थगतानामेकाऽऽदिदशान्तानां स्थानानामभिधायकत्वेन आचाराभिधायकत्वादाचारव-दिति स्थान, तच्च प्रवचनपुरुषस्य क्वायोपशमिकभावरूपस्याङ्ग-गमिवाङ्क वेति समुदायार्थः । स्था० १ उ० । प्रवचनपुरुषस्य तृतीयेऽङ्के, स० १ अङ्क ।

से किं त ठाणे ? ठाणेण जीवा ठाविज्जंति, अजीवा ठा-विज्जंति, जीवाजीवा ठाविज्जंति, मसमए ठाविज्जइ, परसमए ठाविज्जइ, सममयपरसमए ठाविज्जइ, लोए ठाविज्जइ, अलोए ठाविज्जइ, लोयालोए ठाविज्जइ । ठाणेणं टका कूना सेढा सिहरिणो पन्नारा कुडां गुहाओ आगरा दहा नंओ आघविज्जति । ठाणेणं एगाइयाए एगुत्तरियाए बुद्धीए दसठाणगविवट्टयाणं भावाणं परूवणा आघविज्जइ । ठाण-स्स णं परित्ता वायणा संखिज्जा अणुओगदारा संखिज्जा बेढा संखिज्जा सिद्धोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखि-ज्जाओ संगहणीओ संखिज्जाओ पक्खिज्जाओ, से णं अंग-इयाए तइए अंगे एगे सुयक्खं दस अज्जयणा एगवीसं चंइसणकाळा एगवीस समुदेसणकाळा वावत्तरिपयसहस्सा पयगे णं संखिज्जा अक्खरा अणंता गमा अणंता पज्जवा परित्ता तसा अणंता थावरा सासयकदनिबंधानिकाइया जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जंति, पन्नाविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति, से एवं आया एवं नाया एवं विस्साया एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ, से तं ठाणे ।

“ से किं तं ” इत्यादि । अथ किं तत् स्थानम् ? तिष्ठन्ति प्रति-पाद्यतया जीवाऽऽद्यः पदार्था अस्मिन् इति स्थानम् । तथा चाऽऽह सूरि-“ ठाणेण ” इत्यादि । स्थानेन, स्थाने वा, णमिति वाक्यालङ्कारे, जीवाः आप्यन्ते यथाऽवस्थितस्वरूप-

प्रकृपण्या व्यवस्थाप्यन्ते, शेष प्रायो निगदसिद्धं, नवरं (टंक-सि) छिन्नतट टङ्कम, कूटानि पर्वतम्योपरि । यथा-वैताळ्यस्यो-परि सिद्धाऽऽयतनकूटाऽऽदीनि नव कूटानि, शैला हिमवदादयः, शिखरिण शिखरेण समन्विताः, ते च वैताळ्याऽऽद्यः । तथा यत् कूटमुपरि कुञ्जाप्रवत् कुञ्ज तत्प्राग्भारम् । यद्वा-यत् पर्वतस्य च-परि इस्ति कुञ्जाऽऽकृति कुञ्ज विनिर्गतं, तत्प्राग्भारम् । कुण्डानि गङ्गाकुण्डाऽऽदीनि, गुहास्तमिस्त्रागुहाऽऽद्यः, आकरा रूप्यसु-वर्णाऽऽद्युत्पत्तिस्थानानि, हृदा- पौरण्डराकाऽऽद्यः, नद्यो गङ्गासि-न्धादयः, आख्यायन्ते । तथा स्थानेन । अथवा-स्थाने, णमिति वाक्यालङ्कारे । एकाद्येकोत्तरिकया वृद्ध्या दशस्थान यावद् विच-र्द्धिताना भावाना प्रकृपणा आख्यायते । किमुक्तं भवति ?-एकसं-ख्यायां द्विसख्यायां यावद्दशसख्यायां ये ये ज्ञावा यथाऽन्तर्भव-न्ति, तथा ते ते प्रकृप्यन्ते इत्यर्थः । यथा “ एगे आया ” इत्यादि; तथा “ जं इत्थं च ण लोगे त सव्व दुप्पाडियारं जीवा चेव अजीवा चेव ” इत्यादि । “ ठाणस्स ण परित्ता वायणा ” इत्यादि सर्वे प्राग्वत्परिभावनियम् । पदपरिमाणं च पूर्वस्मादङ्गादुत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन्नङ्के द्विगुणमवसंय, शेष पाठसिद्धं यावन्निगमनम् । न० । निपुणबुद्ध्यादिगुणगणमाणिक्क्य-रोहणधरणीकटपेन ज्ञाण्डागारनियुक्तं च गणधरेण पूर्वका-ले चतुर्वर्णार्थाभ्रमणसङ्गमद्वारकस्य नत्सन्तानस्य चोपकाराय निरूपितस्य विविधार्थरत्नसारस्य देवताऽधिष्ठितस्य विद्या-क्रियाबलवताऽपि पूर्वपुरुषेण केनापि कुतोऽपि कारणादनुमु-क्षितस्यात एव च केपाञ्चिदनर्थजरीरुणां मनोरथगोचराति-क्रान्तस्य महानिधानस्येव स्थानाङ्गस्य तथाविधविद्याऽऽदिवल-विकलैरपि केवल धार्ष्ट्यप्रधानैः स्वपरोपकारार्थविनियोजना-भिलापिर्जित एव चाविगणितस्वयोग्यतैर्निपुणपूर्वपुरुषप्रयोगा-नुपसृत्य किञ्चित् स्वमत्तोत्प्रेक्ष्य तथाविधवर्त्तमानजनानापृ-च्छय च तदुपायान् यूताऽऽदिमहाव्यसनोपैतैरिवास्माभिरुमुद्र-णमिवानुयोगः प्रारब्धत इति शास्त्रप्रस्तावना । तस्य चानुयोग-स्य फलाऽऽदिद्वारनिरूपणत प्रवृत्तिः । यत् उक्तम्-“ तस्स फल-जोगमगल-समुदायत्था तहेव दाराइ । तन्मयनिरुत्तिकम-पयो यणाइ च वञ्चाइ ” ॥१॥ इति । तत्र प्रज्ञावर्ता प्रवृत्तये फलमवश्य-वाच्यम् । अन्यथा हि निष्प्रयोजनत्वमस्याऽऽशङ्कमानाः भो-तार कण्टकशास्त्रामर्दन इव न प्रवर्त्तयन्ति । तच्चानन्तरपर-म्परजेदाद् छिन्ना । तत्रानन्तरमर्थावगमः, तत्पूर्वकानुष्ठानन-आपवर्गप्राप्तिर्या सा परम्परप्रयोजनमिति । तथा योगः स-म्बन्धः । स च यदि उपायोपेयभावलक्षणो, यदुतानुयोग उपा-य, अर्थावगमाऽऽदि चोपेयमिति, तदा सप्रयोजनानिधानादेवा-जिहित इत्यवसरलक्षणः सम्बन्धोऽस्य वाच्यः । कोऽस्य दाने सम्बन्धोऽवसर इति, भावयोग्यो वा दाने अस्य क इति ? तत्र म-व्यस्य मोक्षमार्गाभिलाषिण स्थितगुरूपदेशस्य प्राणिनोऽष्टव-र्षप्रमाणप्रव्रज्यापर्यायस्यैव सूत्रतोऽपि स्थानाङ्गं देयमिति । अयमवसरः, योग्योऽपि चायमेवेति ।

यथोक्तम्-

“ तिवरिसपरियागस्स उ, आयारपकप्पणाममज्झयणं ।

चउवरिसस्स य सम्म, सुयगु नाम अग चि ॥ १ ॥

दसकणववदारा, संवत्तरपण्णगदिसियस्सेव ।

ठाणं समवाओ वि य, अगे ने अठ्ठासस्स ॥ २ ॥ ” इति ।

अन्यथा दानेऽभ्याऽऽङ्गामङ्गाऽऽद्यो दोषा इति । स्था० १ उ० ।

ठाणंतर-स्थानान्तर-न० । स्वस्थानात्परस्थाने, ध० २ अधि० ।

ठाणकप्प-स्थानकप्प-पुं० । कल्पनेदे, “अधुना तु ठाणकप्पो,
उद्धाणादिओ मुण्यव्वो । ठितकप्पसंजतस्म वि, अणुण्णओ
अठितस्सेव ॥१॥ ” पं० भा० । प० चू० ।

ठाणगुण-स्थानगुण-पुं० । स्थानं स्थितिगुणः कार्यं यस्य स
स्थानगुणः । स्था० प. ठा० १ उ० । जीवपुद्गलानां स्थितिप-
रिणतानां स्थित्युपपन्नहेतौ गुणतोऽवर्मास्तिकाये, ज० १
श० १ उ० ।

ठाणचंचल-स्थानचंचल-पुं० । चञ्चलशब्दोक्तार्थके चञ्चल-
भेदे, वृ० १ उ० ।

ठाणठवणा-स्थानस्थापना-स्त्री० । उचितस्थानन्यासे, प-
ञ्चा० ८ वि० ।

ठाणठाड[ण]-स्थानस्यायिन्-पुं० । उचितस्थानस्थातरि, वृ० १
उ० । नि० चू० ।

ठाणठिड-स्थानस्थिति-स्त्री० । विहारान्तरं वसतिप्रवेशात्प्राक्
मध्ये स्थितौ, औघ० । (एतद्वक्तव्यता च ‘मासकप्पविहार’
शब्दे वक्ष्यते)

ठाणठिय-स्थान स्थित-वि० । उत्तरोत्तरविशिष्टसंयमस्याना-
ध्यासिनि, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

षष्ठे द्वारे स्थानस्थितो भवतीत्युक्त, स च एभिः कारणैः-

असिंवे ओमोयरिए, रायट्टुं जए णइछाणे ।

फिरिण् गिलाण् काळगण्, वासे ठाणठिओ होड । ? ७७

अशिवे देवताजनितोपपत्तये सति तस्मिन् यत्राभिप्रेत गमनं
कदाचिदपान्तराले भवति, ततश्चानेन कारणेन स्थानस्थितो
भवति । (ओमोयरिए चि) दुर्भिक्षे विवक्षिते देशे जाते
अपान्तगले वा, ततश्च स्थानस्थितो भवति । (रायट्टुं चि)
राजद्विष्टकदाचित्तत्र भवत्यभिप्रेतदेशे, अपान्तगले वा, तेन च
कारणेन स्थानस्थितो भवति । स्तेनाऽऽदिभय विवक्षिते देशे, अ-
पान्तराले वा, ततस्तेन कारणेन स्थानस्थितो भवति । (नइ चि)
कदाचिन्नदी विवक्षिते देशे अपान्तराले वा भवति, तेन प्रात-
न्येन स्थानस्थितो भवति । (फिरिडि चि) कदाचिदसावाचार्य-
स्तस्मात् क्षेत्रात् ज्युतोऽपगता भवति, ततश्च तावदास्ते
वावदार्त्ता लज्यते, अनेन कारणेन स्थानस्थितो भवति ।
(गिलाणे चि) ग्लानः कदाचिदसावाचार्यो जवति, तेन
प्रतिबन्धेन स्थानस्थितो भवति । (काळगण् चि) कदा-
चिदसावाचार्य कालगतो मृतो जवति तथाच यावत्तानिअयो
भवति तावत् स्थानस्थितो भवति । (वासे चि) वर्षाकाल-
मंजानस्ततस्तत्प्रतिबन्धात् स्थानस्थितो भवति, तत्रैव ग्रामा-
दावास्ते । इयं द्वारगाथा ॥१७७॥

इदानीं निर्युक्तिकार एव तानि विहाराणि व्याख्यानयन्नाह-

तत्येव अंतरा वा, असिवाऽऽदी सोउ परिण्यस्मऽसति ।

संचिट्ठे जाव मिवं, अइवा वी ते तओ फिरिडिया ॥ ? ७८॥

(तत्य चि) तत्र योऽमौ विवक्षितो देशः, तत्रैव (अन्तरा) अन्तगले
वा, अशिवाऽऽदयो जाना इति श्रुत्वा आकर्ष्य । आदिग्रहणात्
अवमौद्रिकराजद्विष्टमयानि परिगृह्यन्ते । (परिण्यस्मऽसति)
‘भमारुयस्स’ असति अभावे निष्ठिति । एतदुक्तं जवति-यदि गन्तु
शक्नोति श्रमण ततोऽपान्तरालं परिद्वन्याजिलपिनस्थानं ग-
च्छति, अथ न शक्नोति गन्तुं ततः (संचिट्ठे चि) संतिष्ठेत् ।

कियन्त कालं यावत् ? । अत आह-(आश सिवं) यावत् शब्दं
निरूपय्य यातमिति । (अइवा वी ते तता फिरिडिया) अथवा
ते आचार्याऽऽदयस्तस्मात् क्षेत्रादपगता भूता इति, ततश्च
वार्तोपलम्भं यावत् तिष्ठति ॥ १७८ ॥

इदानीं भाष्यकृत शेषद्वाराणि व्याख्यानयन्नाह-

पुन्ना च नई चउमा-सवादिणी वि य न कोड उत्तारे ।

तत्यंतरालदेमे, उट्टिउ ण वि वन्नइ पविची ॥ ? ७९॥

पूर्णा भूता, का ? , नदी, किंविशिष्टा ? , चतुर्मासवादिनी, न च
कश्चिदुत्तारयति, ततोऽपान्तराले एव तिष्ठति । तत्र, अ-
न्तराले वा देशे, उचित उद्भूतः, न च प्रवृत्तिवार्ता लज्यते,
अनस्तिष्ठति तावत् ॥१७९॥

फिरिण्मु जा पवची, सयं गिलाणो परं व पडियरइ ।

काळगय चि पविची, समंकिण् जाव निस्संकं ॥ ? ८०॥

(फिरिण्मु) तस्मात् क्षेत्रादपगतेषु सत्सु (जा पवची)
यावदार्त्ता जवति, तावत्तिष्ठति । तथा-(सयं गिलाणो) स्वयमेव
ग्लानो जातः, ततस्तिष्ठति । (परं व पडियरइ) अन्यं वा ग्लानं
सन्तं प्रतिचरति (काळगय चि पविची) अथवा-कालग-
तास्ते आचार्याः, इति एवम्भूता, प्रवृत्तिः भूता, ततः (ससंकिते
जाव निस्संक) सशङ्काया वार्त्तायामनिश्चितायां तावदास्ते,
यावन्निःशङ्कं सजातमिति ॥१८०॥

वासागुं उज्जिन्ना, वीयाऽऽदी तेण अंतरा चिट्ठे ।

तेगिच्छि जोगि सार-क्खणहट्ठे य ठाणमिच्छति । ? ८१॥

वर्षासृष्टिन्ना बीजाऽऽदयः, आदिशब्दादन्तकायः, तेन
कारणेन अन्तराल एव तिष्ठति । मन्थश्च (तेगिच्छि चि) चि-
कित्सक, तथा (भोड चि) भोगिक ग्रामस्वामिन पृच्छति ।
किमर्थं पुनः वैद्यभोगिकयोः पृच्छनं करोतीत्यत आह-(सा-
क्खणहट्ठे) वैद्यं पृच्छति मन्दतायां सत्यां (इट्ठे चि) इदी-
करणार्थम्, जोगिक पृच्छति संरक्षणार्थं परिभवाऽऽदेः, ततः
स्थानं च वसनमिच्छान्नं केचित् ॥१८१॥

तत आह-

संविग्गसन्निजद्ग-अहप्पहाणेषु जोइयधरे वा ।

ठवणा आयरियस्मा, सामायारी पउंजणया ॥ ? ८२॥

वैद्यभोगिकयोः कथायत्वा सविग्नेषु मोक्षाभिलाषिषु तिष्ठति,
(सन्नि चि) सङ्गी आचकः, तद्गृहे तिष्ठति, भक्षकः सा-
धूनां श्रद्धाकरः, तद्गृहं तिष्ठति, तद्गृहे निवासं करोति ।
(अहप्पहाणेषु चि) यथाप्रधानोऽवति-यो यत्र ग्रामाऽऽदी प्र-
धानं प्रथितस्तेषु यथाप्रधानोऽवति । एतेषामजावे (ओइयधरे व
चि) जोगिकगृहे वा ग्रामस्वामिगृहे वा तिष्ठति । तत्र च तिष्ठन्
किं करोतीति ? , अत आह-(ठवणा आयरियस्मा) दण्डकाऽऽदि-
माचार्य कल्पयन्ति निरावाधे प्रदेशः, अयमाचार्य उति तस्य चा-
प्रतः सकलां चक्रबालसामाचार्यं प्रयुक्ते, निवेद्य करोती-
त्यर्थः ॥१८२॥

एतच्च कारणिकद्वारम्-

एवं ता कारणि ओ, दूडज्ज जुत्तो अप्पमाएणं ।

निकारणिओ एत्तो, चउओ आदिहओ चैव ॥ ? ८३॥

एवं तावत्कारणिकः, (दूडज्ज चि) विहरति । कथं
विहरति ? , (जुत्तो अप्पमाएणं) अप्रमादेन युक्तः, प्रयत्नप-

इत्यर्थः । निष्कारणिकोऽत ऊर्द्धमुच्यते, स द्विविधः (चक्षुः)
स्याजितः सारणवारणाऽऽदिभिस्त्याजितः, आहिण्डकः-अर्गो-
तार्थश्चकस्तुपाऽऽदिदर्शनप्रवृत्तः ॥१८३॥

तत्र तावत् स्याजित उच्यते-

जह सागरस्मि मीणा, संखोजं सागरस्स असहंता ।

णिंति तत्रो सुहकामी, निगयमेचा विणस्संति ॥१८४॥

यथा सागरे समुद्रे, मीना मत्स्याः, संकोम सागरस्य असह-
माना, निर्गच्छन्ति, ततः समुद्रात्, सुखकामिनः सुखाभिला-
षिणः, निर्गतमात्राश्च विनश्यन्ति ॥१८४॥

एवं गच्छसमुद्रे, सारणवीर्द्धिं चाइया संता ।

णिंति तत्रो सुहकामी, मीणा व जहा विणस्संति ॥१८५॥

एवं गच्छसमुद्रे सारणवारणा एव वीचय, ताभिस्त्याजि-
ताः सन्तो निर्गच्छन्ति, ततो गच्छात्, सुखाभिलाषिणो, मीना
इव मीना यथा विनश्यन्ति । उक्त स्याजितद्वारम् ॥१८५॥ ओष० ।
(आहिण्डकस्तु ' आहिण्डक ' शब्दे द्वितीयभागे ५२७ पृष्ठे
प्रतिपादितः)

ठाण्ठिउत्त-स्थाननियुक्त-त्रि० । स्थाने पदे नियुक्तो व्यापारि-
तः स्थाननियुक्तः । प्रवर्त्तकस्त्विरगणावच्छेदकेषु, ग० १ अधि० ।
सामान्यसाधो, ध० ३ अधि० ।

ठाण्ठिग-स्थानत्रिक-न० । स्थानत्रये, ध० । पिपरुग्रहणं कुर्वता
स्थानत्रय परिहरणीयम् । तद्यथा-आत्मोपघाति, सयमोपघा-
ति, प्रवचनोपघाति चेति । ध० ३ अधि० ।

ठाण्ठिप्रतिमा-स्थानप्रतिमा-स्त्री० । स्थान कायोत्सर्गाऽऽद्यर्थ आ-
श्रय, तत्र प्रतिमा स्थानप्रतिमा । स्थानविषयके तथाऽभिधेऽभि-
ग्रहे, "चत्वारि ठाण्ठिप्रतिमा ।" (स्था०) स्थान कायोत्सर्गाऽऽद्य-
र्थ आश्रय, तत्र प्रतिमाः स्थानप्रतिमा । तत्र कस्यचिद् भिक्षो-
रेवभूतोऽभिग्रहो भवति-यद्यहमचित्त स्थानमुपाश्रयिष्यामि,
तत्र चाऽऽकुञ्चनप्रसारणाऽऽदिका क्रिया करिष्ये, तथा कि-
ञ्चिदचित्त कुरुषादिकमवलम्बयिष्ये, तथा तत्रैव स्तोत्र पादवि-
हरणं समाश्रयिष्यामिति प्रथमा प्रतिमा । द्वितीया तु आकुञ्चन-
प्रसारणाऽऽदिक्रियामवलम्बन च करिष्ये, न पादविहरणमिति ।
तृतीया तु आकुञ्चनप्रसारणमेव, नालम्बनपादविहरणे इति ।
चतुर्थी पुनर्यत्र त्रयमपि न विद्यते । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

ठाण्ठिपरिणाम-स्थानपरिणाम-पुं० । परिणमन परिणामः, तत्त-
द्भावगमनमित्यर्थः । यदाह-परिणामो ह्यर्थान्तराऽऽगमनं, न
च सर्वथा व्यवस्थानं, न च सर्वथा विनाशः । परिणामभेदे,
स्था० १० ठा० ।

ठाण्ठिजह-स्थानजह-त्रि० । स्थानाभारित्राद्, गुरुकुलाऽऽवासा-
ऽऽदिकात्, सिद्धान्तव्याख्यानरूपाद्वा सूत्रप्रकरणेन अष्टे, दुष्टा-
चारे च । त० ।

ठाण्ठिरय-स्थानरत-त्रि० । कायोत्सर्गकारिणि, आचा० २ भु०
२ अ० ३ उ० ।

ठाण्ठिचिच्छु-स्थानचिच्छु-न० । सम्मूर्च्छिमनपुंसकजीव-
भेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

ठाण्ठिसचिक्रय-स्थानसत्सैक-पुं० । आचाराङ्गस्य द्वितीयभूत-
स्कन्धे सत्सैककानां प्रथमे, आचा० २ भु० २ चू० । स्था० ।
(अत्रत्यः सर्वो विषयो ' यसहि ' शब्दे वक्ष्यते)

ठाणाङ्गा-स्थानायतिका-स्त्री० । ऊर्ध्वस्थायाम्, भृ० । नो
कल्पते निर्गन्ध्याः । स्थानायतयो भवितु स्थानायत नामोर्ध्वस्था-
नरूपमायत स्थान, तद्यस्यामस्ति सा स्थानायतिका । भृ० ५ उ० ।
स्थानादिगा-स्त्री० । ऊर्ध्वस्थायाम्, कंचित्तु ' ठाणाङ्गा ' इति
पठन्ति । तत्रायमर्थः-सर्वेषां निषेधनाऽऽदीनां स्थानानामादि-
भूतमूर्द्धस्थानमतः स्थानानामादौ गच्छतीति स्थानाऽऽदिग
तदुच्यते, तद्योगादायिकाऽपि स्थानाऽऽदिगेति व्यपदिश्यत ।
भृ० ५ उ० । (एतच्च ' आसन ' शब्दे द्वितीयभागे ४७०
पृष्ठे उक्तम्)

ठाणाङ्ग-स्थानातिद-पुं० । स्थानं कायोत्सर्गाऽऽदिकमतिशयेन
ददाति प्रकरोति अतिगच्छति वेति । स्था० ७ ठा० । भ० ।
कायोत्सर्गकारिणि, धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात् कायकेशभेदे
च । स्था० ७ ठा० ।

स्थानातिग-पुं० । कायकेशभेदे, स्था० ७ ठा० ।

स्थानायतिक-पुं० । कायकेशभेदे, स्था० ७ ठा० ।

ठाणाङ्ग-स्थानाऽऽयत-न० । ऊर्ध्वस्थानरूपे आयतस्थाने,
भृ० ५ उ० ।

ठाणि [ण]-स्थानिन्-पुं० । त्रि० । स्थानानि विद्यन्ते येषां ते
स्थानिनः । स्थानवत्सु, सूत्र० १ भृ० २ अ० ।

ठाण्ठिकुय-स्थानोत्कुटुक-त्रि० । स्थानमासनमुत्कुटुकमाधारे
पुतालगनरूप यस्यासौ स्थानोत्कुटुकः । आसनानिग्रहविशेष-
वति, भ० २ श० १ उ० ।

ठाण्ठिप्यमह-स्थानोत्पातिकमह-पुं० । सनामख्याते अपूर्वे
उत्सवविशेषे, भृ० १ उ० ।

ठावण-स्थापन-न० । आरोपणे, पो० १२ विव० । धारणे, प-
ञ्चा० १३ विव० ।

ठावणा-स्थापना-स्त्री० । निक्षेपे, न्यासे, स्था० १ ठा० । प्रति-
ष्ठायाम्, भृ० । प्रतिष्ठा स्थापना स्थानं व्यवस्था संस्थितिः स्थि-
तिरवस्थानम्, अवस्था चैकार्थिकानि पदानि । भृ० ५ उ० ।

ठावित्ता-स्थापयितृ-त्रि० । स्थापनशीले, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

ठिअलेस्स-स्थितलेइय-न० । लेइयभेदे, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
(अर्थस्तु ' वात्समरण ' शब्दे वक्ष्यते)

ठिड-स्थिति-स्त्री० । अवस्थाने, आव० ४ अ० । विशेषः । आ० ।
भृ० । स्थाने, स्था० ५ ठा० ३ उ० । जीतं स्थिति कल्पो
व्यवस्था समयो मर्यादति हि पर्यायाः । न० । दर्श० ।
"दुविहा ठिइ पणत्ता । तं जहा-कायठिइ चैव, भावठिइ चै-
व ।" स्था० २ ठा० ३ उ० । आव० । आ० चू० । (व्याख्या
' वप्पठिइ ' शब्दे तृतीयभागे २३३ पृष्ठे प्रदर्शिता) स्थिति प्रक-
ल्पमवस्थानं विकल्पनमित्येकार्थम् । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।
स्वभावव्यवस्थायाम्, द्वा० २१ छा० । क्रमे, स्था० ४ ठा० १
उ० । आयुषि, ज० १४ श० ५ उ० । प्रश्न० । तद्भवशक्ते मायु-
षि, कल्प० ६ कृण ।

नैरयिकाणाम्-

नैरय्याणं भंते ! केवइयं कालं ठिइ पणत्ता ? । गोयमा !
जह्मेणं दस वाससइस्साइ, उक्कोसेणं तेत्ता । सं सागरोवमां ।

नैरयिकाणां नदन्त ! कियन्तं काळं स्थितिः प्रकृता ! । तत्र स्थीयतऽवस्थीयते अनयाऽऽयुष्कर्मोन्भूत्येति स्थितिः, स्थितिरायुष्कर्मोन्भूतिर्जीवनमिति पर्यायाः । यद्यप्यत्र जीवेन मिथ्यात्वाऽऽद्विजहपात्तानां कर्मपुद्गलानां ज्ञानाऽऽवरणायऽऽद्विरूपन-चा परिणतानां यदवस्थान सा स्थितिरिति प्रसिद्धं, तथापि नारकाऽऽद्विजहपादेहेतुरायुष्कर्मोन्भूतिः । तथाहि-यद्यपि नर-कगतिपञ्चन्धियजात्यादिनामकर्मोदयाऽऽभयो नारकत्वपर्यायः, तथाऽपि नारकाऽऽयु-प्रथमममयसंवेदनकाल एव तन्निबन्धन-नारकक्षेत्रमप्राप्तेऽपि नारकस्य व्यपदेशं लभते । तथा च मौनीन्द्र प्रवचनम्-“ नेरइएणं जते ! नेरइएसु उववज्जइ, अने-रइए नेरइएसु उववज्जइ ! गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उवव-ज्जइ, तो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ” इत्यादि । ततः सेवाऽऽयु-ष्कर्मोन्भूतिरिह यथोक्तव्युत्पत्त्या स्थितिरभिधीयते इति । अत्र निर्वचनमाह-“ गोयमा ! ” इत्यादि । एतच्च पर्याप्तापर्याप्तवि-भागान्नावेन सामान्यत उक्तम् ।

यदा तु पर्याप्तापर्याप्तविभागेन चिन्ता, तदेदं सूत्रम् -

अपज्जत्तगनेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ॥

“ अपज्जत्तगनेरइयाणं भंते ! ” इत्यादि । इहापर्याप्ता द्विवि-धाः-लब्ध्या, करणैश्च । तत्र नैरयिका देवाः संख्येयवर्षायुषस्ति-र्यग्मनुष्याः करणैरेवापर्याप्ताः, न लब्ध्या, लब्ध्यापर्याप्तकानां तेषु मध्ये उत्पादासम्भवात् । तत एते उपपातकाश्च एव करणैः कियन्तं काळमपर्याप्ता छट्टव्याः । शेषास्तु तिर्यग्मनुष्या लब्ध्या अपर्याप्ता उपपातकाले च ।

उक्तं च—

“ नारगदेवा तिरिमणु-वगम्भजा जे असंखवासाऊ ।

एए अपज्जत्ती, उववाए चैव बोधव्वा ॥ १ ॥

सेसा य तिरियमणुया, लंकि पणोववायकाले य ।

इहभो वि य जइयव्वा, पज्जत्तियरे य जिणवयणं ॥ २ ॥ ”

अपर्याप्तकाश्च जघन्यन चत्कर्षतो वाऽन्तर्मुहूर्तम् । अत उक्तम्-“ गोयमा ! जइएणं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ” ।

पज्जत्तगनेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणं दम वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेच।सं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तं ॥

अपर्याप्ताकाऽऽगमे च शेषकालः पर्याप्ताकाः । तत उक्तं पर्याप्तसु-त्रे-“ गोयमा ! जइएणं दम वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेच।सं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तं । ” एतच्च पृथिव्यविभागेन चिन्तितम् ।

सम्प्रति पृथिव्याविभागेन चिन्तयति-

रयणप्पभापुदविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणं दम वाससहस्साइं, उक्कोसेणं सागरोवमं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुदविणेरइयाणं जंते ! के-वइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणं वि अंतोमु-हुत्तं, उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयरयणप्पभापुदविणे-रइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! ज-

हएणेणं दम वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तं । प्रज्ञा ० ४ पद । अनु ० स ० ।

इमीसे णं रयणप्पभापुदविणेरइयाणं नेरइयाणं तेच।सं सागरोवमाइं ठिई पणत्ता । सम ० २३ सम ० ।

सकरप्पभापुदविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणं एगं सागरोवमं, उक्कोसेणं तिप्पि सागरोवमाइं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुदविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयरयणप्पभापुदविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि सागरो-वमाइं अंतोमुहुत्तं ॥

बालुयप्पभापुदविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं तिप्पि सागरोवमाइं, उ-क्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुदविणे-रइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयर-बालुयप्पभापुदविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं तिप्पि सागरोवमाइं अंतोमु-हुत्तं, उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तं ॥ पंक्कप्पभापुदविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं सत्त सागरोवमाइं, उक्कोसेणं दस साग-रोवमाइं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुदविणेरइयाणं जंते ! के-वइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं अंतोमु-हुत्तं, उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयरयणप्पभापुदवि-नेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं सत्त सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तं ॥

धूमप्पभापुदविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं दम सागरोवमाइं, उक्कोसेणं सत्त सागरो-वमाइं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुदविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं वि अंतोमुहुत्तं, उक्को-सेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयरयणप्पभापुदविणेरइयाणं भं-ते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं दम सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्त सागरो-वमाइं अंतोमुहुत्तं ॥

तप्पभापुदविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जइएणेणं सत्त सागरोवमाइं, उक्कोसेणं चत्त सागरोवमाइं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुद-

सुवर्णकुमाराणं जेतुं ! देवाणं केनयं कालं विद् १-

एणत्ता ! गोयमा ! जहमेणं दस वाससहस्साइं, लकोमेणं दो पलिओवमाइं देसूणाइं । अपज्जत्तयाणं पुच्छा ! गो-
यमा ! जहमेणं वि उकोमेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं दस वाससहस्साइं अंतोमु-
हुत्तूणाइं, उकोसेणं दो पलिओवमाइं देसूणाइं अंतो-
मुहुत्तूणाइं ।

सुवण्णकुमारीणं देवीणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं दस वाससहस्साइं, उकोसेणं देसूणं पलिओवमं । अपज्जत्ति-
याणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं वि उकोमेणं वि अंतो-
मुहुत्तं । पज्जत्तियाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं दस वा-
ससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उकोसेणं देसूणं पलिओवमं
अंतोमुहुत्तूणं ।

एवं एणं अज्झिवावेणं ओहियअपज्जत्तपज्जत्तसु-
त्तयं देवाणं य देवीणं य येयव्वं० जाव थणि-
बकुमाराणं जहा नागकुमाराणं ।

पुढविकाइयाणं जंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं बावीसं वासस-
हस्साइं । प्रज्ञा० ४ पद ।

सरहपुढवीणं भंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं एगं वाससहस्साइं । सुद्ध-
पुढवीपुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं बारस वाससहस्सा । बाहुयापुढवीपुच्छा ! गोयमा ! जह-
मेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं चउदम वाससहस्सा । मणोसि-
त्तापुढवीपुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं सोलस वाससहस्साइं । मकरापुढवीपुच्छा ! गोयमा ! ज-
हमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं अट्टरस वाससहस्साइं । खर-
पुढवीपुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं बा-
वीसं वाससहस्सा ।

“ सरहपुढविकाइयाणं ” इत्यादि । अरुद्धणपृथिवीकायिकानां
जन्त ! कियन्त कालं स्थितिं प्रज्ञता ? । जगवानाद-गौतम !
अघन्येनान्तमुहूर्तम, उत्कर्षत एकं वर्षसहस्रम् । एवमन्येनाजि-
त्तापेन देशाणामपि पृथिवीनाम् । शुरुपृथिव्या द्वादश वर्षस-
हस्राणि, बाहुकापृथिव्याश्चतुर्दश वर्षसहस्राणि, मन-शि-
त्तापृथिव्याः पौरुश वर्षसहस्राणि, शर्करापृथिव्या अष्टादश
वर्षसहस्राणि, खरपृथिव्या द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि । सर्वा-
सामपि चामूया पृथिवीनां जघन्येन स्थितिरन्तमुहूर्तं वक्तव्या ।
अ० ३ प्रति० ।

अपज्जत्तयपुढविकाइयाणं जंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ! गोयमा ! जहमेणं वि उकोसेणं वि अंतोमुहुत्तं ।
पज्जत्तयपुढविकाइयाणं भंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं बावीसं वाससहस्सा-
इं अंतोमुहुत्तूणाइं । सुद्धपुढविकाइयाणं पुच्छा ! गोयमा !

जहमेणं वि उकोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । अपज्जत्तयसुद्धपुढवि-
काइयाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं वि उकोसेणं वि
अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयसुद्धपुढविकाइयाणं पुच्छा ! गोयमा !
जहमेणं वि उकोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । बादरपुढविकाइयाणं
पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं बावीसं
वाससहस्साइं । प्रज्ञा० ४ पद ।

बायरस्स णं भंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ! गोय-
मा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोमेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं
ठिई पणत्ता । जी० ६ प्रति० । अपज्जत्तयबादरपुढवि-
काइयाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं वि उकोसेणं वि
अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयबादरपुढविकाइयाणं पुच्छा ! गो-
यमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं बावीसं वाससह-
स्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

आउकाइयाणं भंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं सत्त वाससहस्साइं ।
अपज्जत्तयआउकाइयाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं वि
उकोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयआउकाइयाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं सत्त वाससहस्साइं
अंतोमुहुत्तूणिआइं । आउकाइयाणं ओहियाणं अपज्ज-
त्तयाणं पज्जत्तयाणं जहा सुद्धपुढविकाइयाणं तहा भा-
णियव्वं । बादरआउकाइयाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं
अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं मत्त वाससहस्साइं । अपज्जत्तयबा-
दरआउकाइयाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं वि उकोसेणं
वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं
अंतोमुहुत्तं, उकोमेणं सत्त वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

तेउकाइयाणं जंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं तिप्पि राइंदियाइं । अपज्जत्त-
याणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं वि उकोसेणं वि अंतो-
मुहुत्तं । पज्जत्तयाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं,
उकोसेणं तिप्पि राइंदियाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । सुद्धपतेउकाइ-
याणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं वि उकोसेणं वि अंतो-
मुहुत्तं । अपज्जत्तापज्जत्ताणं सुद्धमाणं पुच्छा ! गोयमा !
जहमेणं वि उकोमेणं वि अंतोमुहुत्तं । बायरतेउकाइयाणं
पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं तिप्पि
राइंदियाइं । अपज्जत्तयाणं पुच्छा ! गोयमा ! जहमेणं वि
उकोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयाणं पुच्छा ! गोयमा !
जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं तिप्पि राइंदियाइं अंतो-
मुहुत्तूणाइं ।

आउकाइयाणं भंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ! गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं तिप्पि वाससहस्साइं ।

५३३

मुहुत्तं । पञ्चत्तयगम्भवकंतिरखहयरपंचिदियतिरिक्खओ-
णियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्को-
मेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जिभागो अंतोमुहुत्तूणो ।

मणुस्सणं जंते ! केवडयं कालं ठिई पणत्ता ? । गोयमा !
जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि पल्लिओवमाइं । अ-
पञ्चत्तयमणुस्सणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पञ्चत्तयमणुस्सणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि पल्लिओव-
माइं अंतोमुहुत्तूणो । प्रज्ञा० ४ पद ।

(निर्ग्रन्थानां स्थितिः ' निगम्य ' शब्दे वक्ष्यते)

स्त्राणाम्—

मणुस्मित्थीणं जंते ! केवतियं कालं त्रिती पणत्ता ? ।
गोयमा ! खेत्तं पणुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं
तिप्पि पल्लिओवमाइं । धम्मचरणं पणुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोमेणं देसूणा पुव्वकोटी । कम्मचूमगमणुस्मित्थीणं
भंते ! केवतियं कालं त्रिती पणत्ता ? । गोयमा ! खेत्तं
पणुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि पल्लिओ-
वमाइं । धम्मचरणं पणुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्को-
मेणं देसूणा पुव्वकोटी । जरहेरवयकम्मचूमगमणुस्सि-
त्थीणं भंते ! केवतियं कालं त्रिती पणत्ता ? । गोयमा !
खेत्तं पणुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि पल्लि-
ओवमाइं । धम्मचरणं पणुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोटी । पुव्वविदेहअवरविदेहक-
म्मचूमगमणुस्सित्थीणं जंते ! केवतियं कालं त्रिती पणत्ता-
त्ता ? । गोयमा ! खेत्तं पणुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उ-
क्कोसेणं पुव्वकोटी । धम्मचरणं पणुच्च जहएणेणं अं-
तोमुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोटी । अकम्मचूमगमणु-
स्सित्थीणं जंते ! केवतियं कालं त्रिती पणत्ता ? । गो-
यमा ! जम्म एणं पणुच्च जहएणेणं देसूणं पल्लिओवमं, प-
ल्लिओवमस्स असंखेज्जिजागेणं ऊणगं, उक्कोसेणं तिप्पि
पल्लिओवमाइं । संहरणं पणुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोटी । हेमवण एग्नवण जह-
एणेणं देसूणं पल्लिओवमं, पल्लिओवमस्स असंखेज्जि-
जागेणं ऊणगं, उक्कोसेणं पल्लिओवमं । संहरणं पणुच्च ज-
हएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोटी । हेम-
वण एग्नवण पणुच्च जहएणेणं देसूणं पल्लिओवमं, पल्लिओ-
वमस्स असंखेज्जिभागोणं ऊणगं, उक्कोसेणं पल्लिओवमं ।
संहरणं पणुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणा
पुव्वकोटी । हरिवामरम्मगवासअकम्मचूमगमणुस्सित्थी-
णं जंते ! केवडयं कालं ठिई पणत्ता ? ।

गोयमा ! जम्म एणं पणुच्च जहएणेणं देसूणां दो पल्लिओव-
माइं, पल्लिओवमस्स असंखेज्जिजागेणं ऊणगं, उक्कोसेणं
दो पल्लिओवमाइं । संहरणं पणुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उ-
क्कोमेणं देसूणा पुव्वकोटी । देवकुरुउत्तरकुरुअकम्मचूमग-
मणुस्सित्थीणं भंते ! केवतियं कालं त्रिती पणत्ता ? ।
गोयमा ! जम्म एणं पणुच्च जहएणेणं देसूणां तिप्पि पल्लि-
ओवमाइं, पल्लिओवमस्स असंखेज्जिजागेणं ऊणगं, उ-
क्कोमेणं तिप्पि पल्लिओवमाइं । संहरणं पणुच्च जहएणेणं
अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोटी । अंतरदीवगअ-
कम्मचूमगमणुस्सित्थीणं भंते ! केवतियं कालं त्रिती प-
णत्ता ? । गोयमा ! जम्म एणं पणुच्च जहएणेणं देसूणं पल्लि-
ओवमं, पल्लिओवमस्स असंखेज्जिजागेणं ऊणगं, उ-
क्कोमेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जिजागेणं । संहरणं पणुच्च
जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोटी ॥

मनुष्यस्त्रीषु क्षेत्र प्रतीत्य, क्षेत्राऽऽश्रयणेनेति ज्ञाय । जघन्य-
तोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो देवकुर्वादिषु, जरताऽऽदिष्वपि च, एत-
न्तसुपमाऽऽदिकाले प्राणि पश्योपमानि । धर्मचरणं धर्मसेवन प्र-
तीत्य, जघन्यनान्तर्मुहूर्तमेव । तच्च तद्भवस्थिताया एव परि-
णामवशनं प्रतिपातापेक्षया द्रष्टव्यम् । चरणधर्मस्य मरणम-
न्तरेण सर्वस्वोक्तयाऽप्येतावन्मात्रकालावस्थानभावात् । न-
थाहि-काचित् स्त्री तथाविधकृत्योपशमभावनं सर्वविरतिं प्र-
तिपद्यतावन्मात्रकृत्योपशमभावात् अन्तर्मुहूर्तान्तरभूयोऽ-
पि अविरतसम्यग्दर्शित्वात्, मिथ्यात्वं च प्रतिपद्यते इति । अथवा-
धर्मचरणमिह देशचरणं प्रतिपत्तव्यं, न सर्वचरणम्, देशचरण-
प्रतिपत्तिस्तु जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तकी, तस्या भङ्गवद्भवत्वा-
त् । अथोभयाऽऽचरणसंभवे किमर्थमिह देशचरणं परिगृह्यते ? ।
उच्यते-देशचरणपूर्वकं प्रायः सर्वचरणमिति स्थापनार्थम् ।
अत एवोक्तं वृद्धैः—“सम्मत्तस्मि उ लद्धे, पल्लियपणुत्तेणं साव-
ओ होइ । चरणवसमो खयाण, सागरमत्तनरा होति ॥ १ ॥
अपरिवक्खिप” इत्यादि । उत्कर्षतो देशानां पूर्वकोटी, अष्टमाव-
त्सङ्ख्याश्चरणधर्मप्राप्ते, तदुद्धं चरमान्तर्मुहूर्तं यावदप्रतिप-
त्तिपरिणामभावात् । पूर्वपरिमाणं चेदम्—“पुव्वन्त्स उ परि-
माणं, सयारिं खलु वासकोटिस्सपमाओ । छप्पणं च महन्त्सा,
चोधव्वा वासकोटीण ॥ १ ॥” इति । सम्प्रति कर्मभूमिकाऽऽदिवि-
शेषस्त्रीणां वक्तव्यतामाह—(कम्मभूमगमणुस्सित्थीणं इत्यादि)
अक्षरगमनिका सुगमा । भावाद्येत्स्वयम्-कर्मभूमिकमनुष्य-
स्त्रीणां क्षेत्र कर्मभूमिनामान्यलक्षणमाधिल्लन्य जघन्यतो-
ऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पश्योपमानि । तानि च जर-
तावतेषु सुपमसुपमालक्षणे ऋकं वेदितव्यानि । धर्मचरणमाश्र-
कृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो देशानां पूर्वकोटी । ज्ञायना
चात्र प्रागिव द्रष्टव्या । एवमुत्तरसूत्रद्वयेऽपि । अथैव विशेष-
चिन्तां चिकीर्षुमह—“भरदेवव्यवासकम्मभूमग” इत्यादि सु-
गम, नवरं जरतैरवनेषु श्रीणि पश्योपमानि सुपमायां पू-
विदेहापराविदेहेषु क्षेत्रं पूर्वकोटि, तत ऊर्ध्वं तत्र तथा क्षेत्र-
स्याभावादाशुपोऽसम्भवात् । (अकम्मभूमगेत्यादि) जन्म प्रती-
त्येति । अकर्मभूमिपूर्वात्तमाधित्य, जघन्यतो देशानं पश्योपम-

तच्छाष्टभागन्यूनमपि देशानं भवति । ततो विशेषस्थापनाया-
ऽऽह-पत्योपमस्यासंख्येयभागोनम् । एतच्च हैमवतैरण्यवत-
क्रेत्रापेक्षया छष्ट्यम् । तत्र जघन्यतः स्थितेरेतावत्प्रमाणायाः
सज्जवात्, उत्कर्षतस्त्राणि पत्योपमानि, तानि च देवकुर्वपेक्षया ।
(सहरणं पशुचेत्यादि) सहरणं नाम-कर्मभूमिजायाः
स्त्रियोऽकर्मभूमिषु नयन, तत्प्रतीत्य तदाश्रित्य, जघन्येनान्तर्मु-
हूर्त्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । इयमत्र ज्ञावना-इह कर्म-
भूमिकाऽप्यकर्मभूमिषु सहता अकर्मभूमिकेति व्यवहियते, तत्-
क्रेत्रसबन्धभावात् । यथा लोके कश्चित् मगधाऽऽदिदेशात्
सुराष्ट्रान् प्रस्थितो, गिरिनगरेषु निवास कल्पयितुकामः सु-
राष्ट्रपत्येनग्रामं प्राप्तः सन् समुत्पद्यमानेषु तथाविधेषु प्रयो-
गनेषु सौराष्ट्र इति व्यवहियते, तद्वर्धाधकृताऽपि तत्र सह-
ता सती काचिदन्तर्मुहूर्त्तं जीवति । ततोऽप वा भूयोऽपि
संहियते काचित्पूर्वकोट्यायुष्का यावज्जीवमपि तत्रावतिष्ठते,
ततो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुक्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटीति ।
आह-भरतैरवतान्यपि कर्मभूमौ वर्तन्ते; तत्र चैकान्तसु-
पमाऽऽदौ प्राण्यपि पत्योपमानि स्थितिरस्या भवति, स-
हरणं च सम्भवति, तत्कथं देशोना पूर्वकोटी भण्यते इति ?
अत्रोच्यते-कर्मकालविवक्षयाऽभिधानात्तस्य चैतावन्मात्रत्वा-
दिति हैमवतैरण्यवतकर्मभूमिकमनुष्यस्त्रीणां जन्मतो जघन्येन
देशोन पत्योपम, पत्योपमासंख्येयजागेन न्यूनम्, उत्कर्षतः परि-
पूर्णं पत्योपमम् । सहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्क-
र्षतो देशोना पूर्वकोटी, भावना प्रागिव । एव "हरिवासरस्मग"
इत्याद्यपि सूत्रत्रय भावनीयम् । नवरं हरिवर्षरम्यकयोर्जन्मतो
जघन्येन द्वे पत्योपमे, पत्योपमासंख्येयभागन्यूनम् । उत्कर्षतः
परिपूर्णं द्वे पत्योपमे । देवकुरुत्तरकुरुषु जन्मतो जघन्येन त्रीणि
पत्योपमानि, पत्योपमासंख्येयभागहानानि । उत्कर्षतः परिपू-
र्णानि त्रीणि पत्योपमानि । अन्तरद्वीपेषु जघन्यतो जघन्येन
देशोनपत्योपमासंख्येय । कियता देशोन इति चेत् ? अत आह-
पत्योपमासंख्येयभागोनः । किमुक्तं भवति ? -उक्त्यात् प-
त्योपमासंख्येयजागप्रमाणादायुषो जघन्यमायुःपत्योपमास-
ंख्येयभागन्यूनम्, नवरमूनतहितुः पत्योपमासंख्येयो भागो-
ऽऽतीव स्तोको छष्ट्यः । सहरणमधिकृत्य सर्वत्रापि जघ-
न्यत उत्कर्षतश्च तावदेव प्रमाणम् । जी० २ प्रति० ।

नपुसकानाम्-

माणस्मणपुंसगस्स णं जंते ! केवतियं कालं त्विती पण-
त्ता ? । गायमा ! खत्तं पडुच्च जहएणेण अंतोमुहुत्तं, उक्को-
मेणं पुव्वकोमी । धम्मचरणं पशुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोमेणं देमूणा पुव्वकोमी । कम्मजूमगभरहेरवयपुव्ववि-
देहअवरविदेहमाणस्सणपुंसगस्स वि तहेव । अकम्मजूमग-
माणस्सणपुंसगस्स णं जंते ! केवतियं कालं त्विती पणत्ता ?
गायमा ! जम्म एं पडुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं
अंतोमुहुत्तं । सहरणं पडुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं
दंसणा पुव्वकोमी । एवं० जाव अंतरदीवगाणं ॥

मामान्यतो मनुष्यनपुंसकस्यापि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षतः
पूर्वकोटी । कर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्य क्रेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽ-
न्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षतः पूर्वकोटी । धम्मचरणं बाह्यवैपपरिकरितप्रम-

ण्याप्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं, तत् ऊर्द्धं मरणाऽऽदि-
ज्ञावात् । उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, स्वत्सराष्टकाष्ट्यं
प्रतिपद्य जन्मपातनात् । भरतैरवतकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसक-
स्य च क्रेत्र, धम्मचरणं च प्रतीत्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैवमेव व-
क्तव्यम् । अकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्य जन्म प्रतीत्य जघ-
न्येनान्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षेणापि अन्तर्मुहूर्त्तम् । अकर्मभूमौ हि समू-
च्छिमा मनुष्या नपुंसका एव भवन्ति, न गर्भव्युत्क्रान्ति-
काः, युगलधर्मिकाणां नपुंसकत्वाज्ञावात् । समूच्छिमाश्च
जघन्यत उत्कर्षतो वाऽन्तर्मुहूर्त्तायुषः, केवलं जघन्याष्टकृष्ट-
मन्तर्मुहूर्त्तं बृहत्तरमवसेयम् । सहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्त-
र्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, सहरणादूर्द्धमाभरणान्त-
मवस्थानसम्भवात् । देशोनता च पूर्वकोट्या गर्भनिर्गतस्य
सज्जवान् । एव विशेषचिन्तायां हैमवतैरण्यवतकर्मभूमिकमनु-
ष्यनपुंसकस्य हरिवर्षरम्यकवर्षाकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्य
देवकुरुत्तरकुरुवर्षकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्य, अन्तरद्वीपकमनु-
ष्यनपुंसकस्य च जन्म, सहरणं च प्रतीत्यैवमेव वक्तव्यम् ।
जी० ३ प्रति० ।

सममुच्छिम्ममाणस्माणं पुच्छा ? । गायमा ! जहएणं अं-
तोमुहुत्तं, उक्कोमेणं वि अंतोमुहुत्तं । गज्जवर्कतियमाणस्सा-
णं पुच्छा ? । गायमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं
तिष्ठि पलिओवमाइं । अपज्जत्तगगज्जवर्कतियमाणस्साणं
पुच्छा ? । गायमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं वि
अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तगगज्जवर्कतियमाणस्साणं पुच्छा ? ।
गायमा ! जहएणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं तिष्ठि पलिओ-
वमाइं अंतोमुहुत्तणाइं । प्रज्ञा० ४ पद ।

उत्तरकुरुमनुष्याणां जघन्येन पत्योपमस्यासंख्येयजागेनो-
नानि त्रीणि पत्योपमानि, उत्कर्षात् परिपूर्णानि त्रीणि पत्यो-
पमानि । जी० ३ प्रति० ।

वाणमंतराणं जंते ! देवाणं केवड्यं कालं त्विती पणत्ता ? ।
गायमा ! जहएणेणं दस वाससहस्माइं, उक्कोमेणं पलिओ-
वमं । अपज्जत्तयवाणमंतरदेवाणं पुच्छा ? । गायमा ! जह-
एणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयवा-
णमंतरदेवाणं पुच्छा ? । गायमा ! जहएणेणं दस वास-
सहस्माइं अंतोमुहुत्तणाइं, उक्कोमेणं पलिओवमं अंतोमु-
हुत्तणं । प्रज्ञा० ४ पद । प० ८० ।

अकामकायकलेशतपस्विनां व्यन्तरेपूपपन्नानां दश वर्षस-
हस्राणि स्थितिः । औ० । बाह्यमरणेन मृतानां व्यन्तरेपूपप-
न्नानां द्वादश वर्षसहस्राणि स्थितिः । औ० । विधवानामल्पा-
रम्भप्रवृत्तानां व्यन्तरेपूपपन्नानां चतुर्दश वर्षसहस्राणि स्थितिः ।
औ० । अकामकायकलेशतपस्विनीनां स्त्रीणां व्यन्तरेपूपपन्नानां
चतुर्विंशत्यवसहस्राणि स्थितिः । औ० । उदकक्षितीयाऽऽदीनां
पाखाणवनिनां निर्विकृतिकानां व्यन्तरेपूपपन्नानां चतुरशी-
तिवर्षसहस्रं स्थितिः । औ० ।

वाणमंतरीणं देवाणं पुच्छा ? । गायमा ! जहएणेणं
दस वाससहस्माइं, उक्कोमेणं अष्टपल्लिओपमं । अप-
ज्जत्तियाणं भंते ! वाणमंतरीणं देवाणं पुच्छा ? । गा-

ईसाणं कप्ये अपरिगृहीयाणं देवीणं पुच्छा ?। गोयमा !
जहृष्येणं साइरेणं पन्निओवमं, उक्कोसेणं पणपप्पपद्धिओ-

वमां । ईसाणे कप्पे अपरिग्गहियाणं अपज्जत्तियाणं दे-
वीणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण
वि अंतोमुहुत्तं । ईसाणे कप्पे अपरिग्गहियाणं पज्जत्तियाणं
देवीणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेण साइरेणं पलिओवमं
अंतोमुहुत्तूणं, उक्कोसेणं पणपप्प पलिओवमाइं अंतो-
मुहुत्तूणाइं ॥

ईसाणस्स रां देविंदस्स मज्झिमए परिसाए देवाणं छ प-
ल्लिओवमा ठिई पणत्ता । स्था० ६ ठा० ।

(' लोपपाल ' शब्दे सर्वेन्द्राणां लोकपालानां स्थितिवक्तव्य-
ता) कन्दर्पिकाऽऽदीनां श्रमणानामुत्कर्षेण सौधर्मकल्पे कन्द-
र्पिकेषु देवेषूपपन्नानां वर्षसहस्रमभ्याधिकं पद्योपमं स्थितिः ।
श्रौ० । म० । ६० प० । स्था० ।

सणकुमारे कप्पे देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेण दो
सागरोवमाइं, उक्कोसेण सत्त सागरोवमाइं । सणकुमारे कप्पे
अपज्जत्तगाणं देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेण अंतो-
मुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । सणकुमारे कप्पे पज्जत्ताणं
देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेण दो सागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

माहिंदे कप्पे देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेण साइरेगाइं
दो सागरोवमाइं, उक्कोसेणं सत्त साहियाइं सागरोवमाइं ।
माहिंदे कप्पे अपज्जत्ताणं देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! ज-
ह्मणेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । माहिंदे कप्पे
पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेण साइरेगाइं दो साग-
रोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं सत्त माहियाइं सागरो-
वमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं देसूणाइं दो
पलिओवमाइं ठिई पणत्ता ? । सोहम्मे कप्पे देवाणं
उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं ठिई पणत्ता । ईसाणे कप्पे
देवाणं उक्कोसेणं साइरेगाइं दो सागरोवमाइं ठिई पणत्ता ।
सणकुमारे कप्पे देवाणं जह्मणेणं दो सागरोवमाइं ठिई
पणत्ता । माहिंदे कप्पे देवाणं जह्मणेणं साइरेगाइं दो
सागरोवमाइं ठिई पणत्ता । स्था० २ ठा० ४ ठा० ।

बंजलोए कप्पे देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेणं
सत्त सागरोवमाइं, उक्कोमेणं दस सागरोवमाइं । बंभलोए
अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । बंभलोए पज्जत्ताणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! जह्मणेणं सत्त सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उ-
क्कोसेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

मस्करिसाह्वययोगिकापिलाऽऽदीनां चरकपरिवाजकानामु-
त्कर्षेण ब्रह्मलोककल्पे देवेषूपपन्नानां दश सागरोपमा स्थितिः-

तद् यथा-

ते रां परिक्वावगा एयारूवेणं बिहारेणं बिहरमाणा बहू-
इ वासाइं परियाइं पाउणित्ति, बहूइं वामाड परियाइं पाउ-
णित्ता कालमामे कालं किच्चा उक्कोसेणं बंजलोए कप्पे
देवत्ताए उववत्तारो जवति । तेहिं तेसिं गई दस मागरो-
वमाइं ठिई पणत्ता । सेसं तं चेव ॥ १२ ॥ श्रौ० ।

अम्मरुस्य देवस्य ब्रह्मलोककल्पे देवेषूपपन्नस्य दश सागरोप-
मा स्थितिः । श्रौ० ।

लंतए पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेणं दस सागरोवमाइं,
उक्कोसेण चउदन सागरोवमाइं । लंतए अपज्जत्ताणं पु-
च्छा ? । गोयमा ! जह्मणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अं-
तोमुहुत्तं । लंतए पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेणं
दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं चउदस साग-
रोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । प्रज्ञा० ४ पद ।

ग्रामाऽऽकराऽऽदिषु प्रवर्जितानामाचार्याऽऽदिप्रत्यनीकाना-
मुत्कर्षेण लान्तके कल्पे देवकिंविषयिकेषूपपन्नानां त्रयोदश
सागरोपमा स्थितिः । श्रौ० ।

तद् यथा-

से इमे गामाऽऽगरजाणसखिवेसेसु पव्वड्या समाणा जवं-
ति । त जहा-आयरियपाहिणीया, उवज्जहायपहिणीया, कु-
दपहिणीया, गणपाहिणीया, आयरियउवज्जहायाण अयस-
कारगा अवणकारगा अकित्तिकारगा बहूहिं असवभाव-
णवभावणाहिं मिच्छत्ताहिणिवेसेहि य अप्पाणं च परं
च तत्तुजय च वुग्गाहेमाणा वुप्पाएमाणा बिहरित्ता बहूइं
वासाइं सामएणपरियाणं पाउणित्ति, बहुयस्स ठाणस्म
अणालोइय अपनिकंता काळमासे कालं किच्चा उक्को-
सेणं लंतए कप्पे देवकिंविसिएसु देवकिंविसित्ताए
उववत्तारो हवति । तेहिं तेसिं गतीं तेरस सागरोवमाइं
ठितीं अणाराहगा, सेसं तं चेव ॥ १५ ॥ श्रौ० ।

महासुके देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेणं चउदस
सागरोवमाइं, उक्कोसेणं सतर सागरोवमाइं । महासुके अप-
ज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्को-
सेण वि अंतोमुहुत्तं । महासुके पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जह्मणेणं चउदस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोमेणं
सतर सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

सहस्सारे देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेणं मतर
सागरोवमाइं, उक्कोमेणं अट्टारस सागरोवमाइं । सहस्सारे
अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्को-
सेण वि अंतोमुहुत्तं । सहस्सारे पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गो-
यमा ! जह्मणेणं सतर सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोमेणं
अट्टारस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । प्रज्ञा० ४ पद ।

सङ्क्षिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकापर्याप्तकानां शुभैः परिणामैः स-
ङ्क्षिपुर्वजातिस्मरणे समुत्पन्ने स्वयमेव पञ्चाणुव्रतानि परिवर्ज-
यित्वा बहूनि शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपोषधोपवासाऽऽ-
दीनात्मना ज्ञावयमानानामुत्कर्षेण सहस्रारे कल्पे देवेषूपप-
न्नानामष्टादश सागरोपमा स्थितिः । औ० ।

आणए कप्पे देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं अट्टारस
सागरोवमाइ, उक्कोसेणं एगूणवीसं सागरोवमाइ । आणए
अपज्जत्ताणं देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहएणेणं अंतोमु-
हुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । आणए पज्जत्ताणं देवाणं
पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं अट्टारस सागरोवमाइ अंतोमु-
हुत्तूणाइ, उक्कोमेणं एगूणवीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ ।

पाणए कप्पे देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं एगू-
णवीसं सागरोवमाइ, उक्कोसेणं बीसं सागरोवमाइ । पाणए
अपज्जत्ताणं देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं अंतोमु-
हुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पाणए पज्जत्ताणं देवाणं
पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं एगूणवीसं सागरोवमाइ अंतो-
मुहुत्तूणाइ, उक्कोमेणं बीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ ।
आरणे कप्पे देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं बीसं साग-
रोवमाइ, उक्कोसेणं एगवीसं सागरोवमाइ । आरणे अप-
ज्जत्ताणं देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं अंतोमुहुत्तं, उ-
क्कोमेण वि अंतोमुहुत्तं । आरणे पज्जत्ताणं देवाणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! जहस्येणं बीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ, उ-
क्कोसेणं एकवीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ ।

अच्चुए कप्पे देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं ए-
कवीसं सागरोवमाइ, उक्कोसेणं बावीसं सागरोवमाइ ।
अच्चुए अपज्जत्ताणं देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं
अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । अच्चुए पज्ज-
त्ताणं देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहएणेणं एकवीसं सा-
गरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ, उक्कोसेणं बावीसं सागरोवमाइ
अंतोमुहुत्तूणाइ । प्रज्ञा० ४ पद ।

आजीवकानामच्युने कल्पे देवेषूपपन्नानाभात्मोत्कर्षिकादीनां
प्रामाऽऽकराऽऽदिमन्त्रिविशेषु प्रव्रजितानां श्रमणानामुत्कर्षेणा-
च्युने कल्पे आज्ञियोगिकेषु देवेषूपपन्नानां च द्वाविंशतिसागरो-
पमा स्थितिः । औ० ।

हेट्ठिमहेट्ठिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं
बावीसं सागरोवमाइ, उक्कोसेणं तेवीसं सागरोवमाइ । हेट्ठि-
महेट्ठिमगेविज्जगअपज्जत्ताणं देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! ज-
हएणेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । हेट्ठिमहेट्ठि-
मगेविज्जगपज्जत्ताणं देवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहएणेणं
बावीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ, उक्कोमेणं तेवीसं सा-
गरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ ।

हेट्ठिममज्झिममगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं

तेवीसं सागरोवमाइ, उक्कोसेणं चउवीसं सागरोवमाइ । हेट्ठि-
ममज्झिममगेविज्जगअपज्जत्तगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह-
स्येणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । हेट्ठिममज्झि-
मगेविज्जगपज्जत्तगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहएणेणं ते-
वीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ, उक्कोसेणं चउवीसं मा-
गरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ ।

हेट्ठिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहएणे-
णं चउवीसं सागरोवमाइ, उक्कोमेणं पणवीसं सागरोवमाइ ।
हेट्ठिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेण वि अंतोमुहुत्तं । हेट्ठि-
मउवरिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहएणेणं चउवीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ, उक्कोसेण
पणवीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ ।

मज्झिमहेट्ठिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहएणेणं
पंचवीसं सागरोवमाइ, उक्कोमेणं छवीसं सागरोवमाइ ।
मज्झिमहेट्ठिमगेविज्जगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गो-
यमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमु-
हुत्तं । मज्झिमहेट्ठिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! जहएणेणं पणवीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ,
उक्कोमेणं छवीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ ।

मज्झिममज्झिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह-
एणेणं छवीसं सागरोवमाइ, उक्कोसेणं सत्तावीसं सागरो-
वमाइ । मज्झिममज्झिमगेविज्जगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! जहस्येणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहु-
त्तं । मज्झिममज्झिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! जहएणेणं छवीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ,
उक्कोसेणं सत्तावीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ ।

मज्झिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहस्येणं
सत्तावीसं सागरोवमाइ, उक्कोसेणं अट्टावीसं सागरोवमाइ ।
मज्झिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गो-
यमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ।
मज्झिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहस्येणं सत्तावीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ, उक्कोसेणं
अट्टावीसं सागरोवमाइ अंतोमुहुत्तूणाइ ।

उवरिमहेट्ठिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहएणेणं
अट्टावीसं सागरोवमाइ, उक्कोमेणं एगूणवीसं सागरोवमाइ ।
उवरिमहेट्ठिमगेविज्जगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहस्येणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । उवरिमहे-
ट्ठिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह-

क्षणेणं अट्टावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं
एगूणतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

उवरिममज्झिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह-
क्षेणं एगूणतीसं सागरोवमाइं, उक्कोसेणं तीसं सागरोवमाइं ।
उवरिममज्झिमगेविज्जगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गो-
यमा ! जहक्षेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । उवरि-
ममज्झिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह-
क्षेणं एगूणतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं तीसं
सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

उवरिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहक्षेणं तीसं सागरोवमाइं, उक्कोसेणं एकतीसं सागरोव-
माइं । उवरिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! जहक्षेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ।
उवरिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहक्षेणं तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं ए-
कतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । प्रज्ञा० ४ पद । औ० ।

विजयवेजयंतजयंतअपराजिएसु णं जंते ! देवाणं केवड-
य कालं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जहक्षेणं एकतीसं
सागरोवमाइं, उक्कोसेण तेत्तीसं सागरोवमाइं । विजयवेजयं-
तजयंतअपराजितदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहक्षेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेण वि अंतोमुहुत्तं । विजयवेजयंत-
जयंतअपराजितदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह-
क्षेणं एकतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं ते-
त्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं जंते ! केवडयं कालं ठिई पणत्ता ? ।
गोयमा ! अजहक्षेणमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई
पणत्ता । सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहक्षेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । सव्वट्ठसि-
द्धदेवाणं पज्जत्ताणं केवडयं कालं ठिई पणत्ता ? । गोयमा !
अजहक्षेणमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तू-
णाइं ठिई पणत्ता । प्रज्ञा० ४ पद । ज० । औ० ।

(देवस्थितिविषये यथा अग्निमपुत्र “जहक्षेण दस वाससह-
स्साइं ठिई पणत्ता । तेण पर समाहिया दुसमाहिया० जाव
दससमाहिया सखेज्जसमाहिया, असखेज्जसमाहिया, उक्को-
सेण तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पणत्ता । तेण पर वोच्छिणा देवा
य, देवलोगा य ।” इति प्रतिपेदे, भगवता वीरजिनेन च सत्या-
र्थत्वेन मन, तथा ‘इसिमेहपुत्त’ शब्दे द्वितीयभागे ६३४ पृष्ठे-
ऽस्माजिरदर्शि)

जय्याऽऽदिदेवाना स्थिति -

जय्यदव्वदेवाणं जंते ! केवडयं कालं ठिई पणत्ता ? ।
गोयमा ! जहक्षेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिषि पक्षिओव-
४३३

माइं । एरदेवाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहक्षेणं सत्त वा-
ससयाइं, उक्कोसेणं चउरासीतिपुव्वसयमहस्साइं । धम्मदे-
वाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहक्षेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं
देसूणाइं पुव्वकोमी । देवाहिदेवाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा !
जहक्षेणं वावत्तरिं वासाइं, उक्कोसेण चउरामीऽपुव्वसयस-
हस्साइं । भावदेवाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहक्षेणं
दस वाससहस्साइं, उक्कोमेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ।

“ भवियदव्वदेवाण ” इत्यादि । (जहक्षेण अंतोमुहुत्तं ति)
अन्तर्मुहूर्तायुधो पञ्चैन्द्रियतिरश्चो, वेदेपूर्वादाऽऽव्यद्रव्यदेवस्य
जघन्याऽऽन्तर्मुहूर्तस्थितिः । (उक्कोसेण तिणिण पक्षिओवमाइ
ति) उत्तरकुर्वादिमनुजाऽऽदीनां देवेष्वेवोत्पादात् ते जग्यरूप-
देवा, तेषा चोत्कर्षतां यथोक्ता स्थितिरिति । (सत्त वाससयाइ
ति) यथा ब्रह्मवत्तस्य (चउरासीतिपुव्वसयसहस्साइ ति)
यथा भरतस्य । धर्मदेवानाम् (जहक्षेण अंतोमुहुत्तं ति)
योऽन्तर्मुहूर्तावशेषाऽऽयुश्चारित्र्य प्रतिपद्यते तदपेक्षामिदम् । (उ-
क्कोसेण देसूणा पुव्वकोमी ति) यो देशोऽनपूर्वकोट्यायुश्चारित्र्य
प्रतिपद्यते तदपेक्षामिति । ऊनता च पूर्वकोट्या अष्टाभि-
र्धर्षैः, अष्टवर्षस्यैव प्रव्रज्याऽर्हत्वात् । यच्च पूर्वर्षस्त्रिवर्षो वा
प्रव्रजिताऽतिमुक्तको वैरस्वामी वा, तत्कादाचित्कमिति न
सुश्रावतारीति । देवाधिदेवानाम् (जहक्षेण वावत्तरिं वासाइ
ति) श्रीमन्महावीरस्येव । (उक्कोसेण चउरासीऽपुव्वसयसह-
स्साइ ति) ऋषयस्त्वामिनो यथा । भावदेवानाम् (जहक्षेण
दस वाससहस्साइं ति) यथा व्यन्तराणाम् । (उक्कोसेण
तेत्तीसं सागरोवमाइ ति) यथा सर्वार्थसिद्धदेवानाम् । ज० १२
श० ए उ० ।

एएसि णं अट्टविहाणं लोगतियाणं देवाणं अजहक्षमणु-
क्कोसेणं अट्ट सागरोवमाइं ठिई पणत्ता ॥ स्या० ७ ठा० ।
(वेदनीयस्य कर्मणः स्थितिः ‘ कम्म ’ शब्दे तृतीयभागे
३७८ पृष्ठे स्थितिकर्मप्रस्तावे उक्ता)

पुत्रपुसकाना स्थिति -

पुरिसस्स णं जंते ! केवडयं कालं ठिई पणत्ता ? । गोयमा !
जहक्षेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ।
तिरिक्खजोणियपुरिसाणं मणुस्सपुरिसाणं जं चेव इत्य।णं
ठिई, मा चेव जाणियन्वा ।

“ पुरिसस्स णं भंते ! ” इत्यादि । पुरुषस्य स्वभवजावमजहतो
भदन्त ! कियन्त कालं यावत् स्थिति प्रकृता ? । जगधानाह-ज-
घन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं, तन ऊर्द्धं मरणजावात् । उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्ता-
गरोपमाणि । तान्यनुत्तरसुरगोपेक्षया छष्ट्यानि, अन्यस्य पनाव-
त्या” स्थितेरमजवात् । तिर्यग्योनिकानामौघिकाणां जयचराणां स्य-
वचराणां सचराणां यथा स्त्राणां स्थितिरुक्ता, तथा वक्तव्या । मनुष्य-
पुरुषस्याप्यौघिकस्य कर्मभूमकस्य सामान्यतो विशेषतो जन्तैरावत-
कस्य पूर्वविदेहापर्यायिदेहकस्याकर्मभूमकस्य सामान्यतो वि-
शेषतो हेमवतैरावतकस्य हरिवर्षरस्यकदेवकुरुत्तरकुरुकस्य
अन्तरद्वीपकस्य यथाऽऽत्मीये आत्मीये स्थाने । इत्यादि, मैव पुरुष-
स्यापि वक्तव्या । तद्यथा-सामानिकनित्यं यथोक्तपुरुषाणां जघन्ये-
नान्तर्मुहूर्तं, उत्कर्षत श्रीणि पट्योपमानं । जलचरपुट्याणां

जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतः पूर्वकोटी । चतुष्पदस्थचर-
पुरुषाणां जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि ।
चरःपरिसर्पस्थचरपुरुषाणां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षत-
पूर्वकोटी । एवं मनुजपरिसर्पस्थचरपुरुषाणामपि सचरपु-
रुषाणां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतः पल्योपमस्यासंख्येयो
भागः, सामान्यतो मनुष्यपुरुषाणां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उ-
त्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि । धर्मचरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मु-
हूर्तम् । एतच्च बाह्यालिङ्गप्रव्रज्याप्रतिपत्तिमङ्गलकृत्य वेदितव्यम् ।
अन्यथा चरणपरिणामस्यैकसामायिकस्यापि सम्मवादेकं सम-
यमिति श्रूयात् । अथवा देशचरणमधिकृत्येदं वक्तव्यम् । देश-
चरणप्रतिपत्तेर्मङ्गलतया जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तसंज्ञात् ।
तत्र सर्वचरणसम्भवेऽपि देशचरणमधिकृत्योक्तम् । तदे-
शचरणपूर्वकं प्रायः सर्वचरणमिति प्रतिपत्त्यर्थम् । तथा
चोक्तम्—“ सम्मत्तस्मि उ हस्ते, पल्लियपुहुत्तेण सावओ
होइ । चरणोवसमखयाणं, सागरसंखतरा होति ॥ १ ॥ ”
(प० सू० टी०) अत्र यदाद्यं व्याख्यातं, तदा स्त्रीवेदचिन्ता-
यामपि रुष्टव्यम्; यच्च स्त्रीवेदचिन्तायां व्याख्यात, तदत्रा-
पत्ति । उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, वर्षाष्टकादूर्ध्वमुत्कर्षतोऽपि
पूर्वकोट्यायुष एव चरणप्रतिपत्तिः संभवात् । कर्मभूमिकमनु-
ष्यपुरुषाणां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि ।
चरणप्रतिपत्तिमङ्गलकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो देशोना
पूर्वकोटी । भरतैरावतकर्मभूमिकमनुष्याणां पुरुषाणां क्षेत्र प्रती-
त्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि । तानि च
सुपमसुपमाऽरके वेदितव्यानि । धर्मचरणमधिकृत्य जघन्य-
तोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । पूर्वविदेहापरविदेह-
कर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाणां क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्,
उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । धर्मचरण प्रतीत्य जघन्येनान्तर्मु-
हूर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । सामान्यतोऽकर्मभूमिकमनु-
ष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्येन पल्योपमासङ्ख्येयजागन्यून-
मेक पल्योपमम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि । सहरणमधिकृत्य
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटी । पूर्वविदेहक-
स्यापरविदेहकस्य वा अकर्मभूमौ संहृतस्य जघन्यत उत्कर्षतश्च
एतावदायुःप्रमाणसंभवात् । हैमवतैरण्यवताकर्मभूमिकमनुष्य-
पुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्येन पल्योपम पल्योपमासङ्ख्येयभा-
गन्यूनम्, उत्कर्षतः परिपूर्णं पल्योपमम् । सहरणमधिकृत्य जघ-
न्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । भावना प्रागिव ।
हरिवर्षरस्यकवर्षाकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघ-
न्यतो द्वे पल्योपमे पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूने, उत्कर्षत परिपूर्णं
द्वे पल्योपमे । सहरण प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो दे-
शोना पूर्वकोटी । देवकुरुत्तरकुर्वकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाणां जन्म
प्रतीत्य जघन्यतः पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनानि त्रीणि पल्यो-
पमानि । उत्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पल्योपमानि । सहरणम-
धिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । अन्त-
रद्वीपकाकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्येन देशो-
नः पल्योपमासङ्ख्येयजाग, उत्कर्षतः परिपूर्णः पल्योपमास-
ङ्ख्येयभाग, सहरणमधिकृत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो
देशोना पूर्वकोटीति ॥ जी० २ प्रति० ।

सम्प्रति स्थितिप्रतिपादनार्थमाह-

नपुंसगस्स णं जंते ! केवतियं कालं विती पणचा ? ।

गोयमा ! जहाणेणं अंतोमुहुत्तं, ठकोसेणं तेचीसं सा-
गरोवमाइं ॥

“नपुंसगस्स णं जंते !” इत्यादि सुगमं, नवरमन्तर्मुहूर्तं तिर्यक्
मनुष्याक्षेपया रुष्टव्यम् । त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सप्तमपृथि-
वीनारकापेक्षया । जी० २ प्रति० । “ वासाणं च दहानं,
वासहराणं महाहणं च । दीवाणं उददीणं, पल्लिओवमगा-
वयविणं ” ॥ १ ॥ द्वि० । स्थितिप्रतिपादके प्रज्ञापनायाश्चतुर्थ-
पदे, प्रज्ञा० ४ पद । (उत्पन्नाऽऽदिजीवानां स्थितिः ‘वणप्फइ’
शब्दे द्रष्टव्या) (कपायाणां स्थितिः ‘कसाय’ शब्दे तृती-
यजागे ३६७ पृष्ठे प्ररूपिता)

विडअव्वट्टणा-स्थित्यपवर्त्तना-स्त्री० । स्थितिकर्मविषयका-
पवर्त्तनाकरणे, प० स० ५ द्वार । क० प्र० । (‘अव्वट्टणा’ शब्दे
प्रथमजागे ७६६ पृष्ठेऽस्या व्याख्या)

विडउदय-स्थित्युदय-पुं० । अश्वधाकाक्षरुपायाः स्थितेः
क्षयेण उदीरणाकरणरूपेण प्रयोगेण वा कर्मोदयरूपे उदयजदे,
प० स० ५ द्वार । क० प्र० । (स च ‘उदय’ शब्दे द्वितीयजागे
७७५ पृष्ठे व्याख्यातः)

विडउदीरणा-स्थित्युदीरणा-स्त्री० । स्थितिकर्मविषयकोदीर-
णाकरणे, प० स० ५ द्वार । क० प्र० ।

विडउव्वट्टणा-स्थित्युद्वर्त्तना-स्त्री० । स्थितिकर्मविषयकोद्वर्त्तना-
करणे, क० प्र० । प० स० । (सा च ‘उव्वट्टणा’ शब्दे द्वितीय-
जागे १११० पृष्ठे व्याख्याता)

विडकप्प-स्थितिकल्प-त्रि० । प्रथमचरमजिनसाधूनां सतताऽऽ-
सेवनेनावस्थिते आचेलक्याऽऽदिदशविधे कल्पे, प्रव० ७७ द्वार ।

विडकम्म [ए]-स्थितिकर्मन्-न० । कर्ममेदे, कर्म० ५ कर्म० ।

विडकरण-स्थितिकरण-न० । स्थापने, स० १० अङ्ग ।

विडकज्जाण-स्थितिकल्याण-न० । स्थितिरस्यस्त्रिंशत्सागरोप-
मलक्षणा कल्याणं येषां ते । सर्वोत्कर्षस्थितिकेषु, स० ८००
सम० ।

विडकारण-स्थितिकारण-न० । “वतेरिता णया इध, पक्कपमा-
णाण तरुणमादीणं । हेति थिरा बहूतो, तरु व्व थिरकरणतेजं
तु ॥ १ ॥ ” इति निरूपितायां सप्तदश्यां गौणाऽनुज्ञायाम्, प०
जा० । न० ।

विडक्खय-स्थितिक्षय-पुं० । आयुष्काऽऽदिकर्मणां स्थितेर्निर्ज-
रणे, प्र० ७ श० ए उ० । आयुषः स्थितिबन्धक्षये, स्था० ८
ठा० । वेदने, म० २ श० १ उ० । विगमने, विपा० २ सु० १०
म० । स्थितिर्वैक्रियशरीरे अवस्थानं, तस्याः कृयेऽपूरणीकरणे ।
कल्प० १ कण ।

विडघाय-स्थितिघात-पुं० । वृद्धत्प्रमाणावा ज्ञानाऽऽचरणीयाऽऽदि-
कर्मस्थितेरपवर्त्तनाकरणेन क्षणद्वये, कर्म० १ कर्म० । क० प्र० ।
प० स० । (स च “ उवसमसेदि ” शब्दे द्वितीयजागे १०४४
पृष्ठे उक्तः)

विडठाण-स्थितिस्थान-न० । आयुषो विभागे, म० १ श० ५

४० । क० प्र० । प० सं० । (नैरायिकाऽऽदीनां स्थितिस्थानमा-
श्रित्य दण्डको "जीव" शब्दे चतुर्थजाने १५४२ पृष्ठे उक्त)

विड्गणमणिहत्ताजय-स्थितिनामनिधत्तायुष्-न० । स्थितिर्यथा
स्थानव्यं तेन जावेनाऽऽयुर्द्विकस्य सैव नाम परिणामो, धर्म
इत्यर्थः । स्थितिनाम गतिजात्यादिकर्मणां च प्रकृत्यादिभे-
देन चतुर्विधानां यः स्थितिरूपो भेदस्तत् स्थितिनाम, तेन सह
निधत्तमायुः स्थितिनामनिधत्ताऽऽयुः । आयुर्बन्धभेदे, स० ।
स्था० । म० । प्रज्ञा० ।

विड्परिणाम-स्थितिपरिणाम-पुं० । आयुषो याजन्तमुद्भूताऽऽदि-
त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्ता स्थितिर्भवति स स्थितिपरिणामः ।
आयुःपरिणामभेदे, स्था० ६ ग० ।

विड्पगप-स्थितिप्रकल्प-पुं० । स्थितौ अवस्थाने वलिचञ्चा-
विषये प्रकल्पः सङ्कल्पः स्थितिप्रकल्पः । अवस्थानाविषयके
सङ्कल्पे, भ० ३ श० १ उ० । स्थितिप्रकल्पमवस्थानं विकल्पनम्-ते-
ष्वह निष्ठेयमिति, एते वा मम तिष्ठन्तु स्थिरीभवन्निवत्येव रूपे,
स्थित्या वा मर्यादया विशिष्टः प्रकल्पः । आचाराऽऽसेवायाम्,
स्था० ३ ग० ३ उ० । यानीमानि सुप्रसिद्धतया प्रत्यक्षाणि स्थ-
विराणां स्थविरकल्पिकानां स्थितौ समाचारे प्रकल्पानि प्रक-
ल्पनीयानि योग्यानि विशुद्धपिण्डशय्याऽऽदीनि स्थितिप्रकल्पा-
नि । पिण्डाऽऽदिकानां च कल्पानां मासकल्पाऽऽदिकानां च
स्थितीनां द्वन्द्वे, स्था० ५ ग० १ उ० ।

विड्बन्ध-स्थितिवन्ध-पुं० । अध्यवसायविशेषगृहीतस्य कर्म-
दलिकस्य स्थितिकालनियमने, कर्म० ५ कर्म० । पं० स० ।
अष्टानां ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिकर्मप्रकृतीनां जघन्याऽऽदिभेदजि-
न्नावस्थानस्य निवर्त्तने, स० १ सम० । स्था० । मूलोत्तरप्र-
कृतानामुत्कृष्टभेदे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । कर्म० । क०
प्र० । प० स० । (एकैक्याऽऽदिजीवानां भित्त्यालपयद्बुद्धत्वम्
"अप्पाबहुय" शब्दे प्रथमभागे ६१८ पृष्ठे वक्ष्यते) (अत्रत्य
सर्वे "बन्ध" शब्दे प्रदर्शयिष्यामि) ।

विड्बन्धपरिणाम-स्थितिवन्धपरिणाम-पुं० । येन पूर्वजवाऽऽयु-
परिणामेन परजवाऽऽयुषो नियता स्थितिं बध्नाति, स स्थितिवन्ध-
परिणामः । यथा तिर्यगायुः परिणामेन देवाऽऽयुष उत्कर्षतोऽप्य-
ष्टादश सागरोपमाणीति । आयुःपरिणामभेदे, स्था० ६ ग० ।

विड्बन्धिय-स्थितिपतित-त्रि० । कुलक्रमादागते पुत्रजन्मानु-
ष्ठाने, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । कुलस्य लोकस्य वा मर्या-
दायां गतायाः पुत्रजन्ममहप्रक्रियायाम्, प्र० ११ श० ११ उ० ।
रा० । विपा० । ज्ञा० ।

विड्संकम-स्थितिसंकम-पुं० । मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां च
स्थितेरुत्कर्षणेऽपकर्षणे प्रकृत्यन्तरस्थितौ नयने, (स्था०)
" विड्संकमो चि वुच्चइ, मूलुत्तरपगइओ य जा हि विड् ।
उव्वट्टिया व ओव-ट्टिया व पगइ नियवन्नं " ॥ १ ॥ स्था० ४
ठा० २ उ० । क० प्र० । प० सं० । (स च 'संकम' शब्दे
वक्ष्यते)

विड्संतकम्म-स्थितिसत्कर्म-न० । कर्मस्थितिसत्कर्मत्कर्मणि,
क० प्र० । प० सं० । ('संकम्म' शब्दे प्रकृपयिष्यते)

विड्साइण-स्थितिमाधन-न० । दीक्षामर्षादाकथने, पञ्चा०
१२ वि० ।

विड्सिद्धि-स्थितिसिद्धि-स्त्री० । व्यवस्थानसाधने, हा० २५
अष्ट० ।

विड्-स्थित-त्रि० । व्यवस्थिते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अवस्थि-
ते, स्था० २ ग० ४ उ० । उक्त० । पञ्चा० । उपा० । अप्रच्युते, अ-
नु० । आ० म० । निषये, उद्यने, अगतिपरिणामे, नि० चू० १
उ० । कटीस्तम्भेन ऊर्ध्वस्थाने, बृ० १ उ० । ऊर्ध्वस्थान-
स्थिते, भ० ६ श० ३३ उ० । सुत्राऽऽदित आरज्य पठनाक्रियं
यावदन्यदेवाविस्मरणतश्चेतासि स्थितत्वात् स्थितम् । द्वितीये
आगतो स्रज्याऽऽवश्यकभेदे, हा० १ श्रु० ए म० । आ०
चू० । विशेषः । प्रथमे कल्पजने, " अत्ये विणमोघकारित्ते
वियस्स जहा विज्जाओ फल पयच्छति । " नि० चू० १ उ० ।
वियकल्प-स्थितकल्प-पुं० । अवस्थितसमाचारे, बृ० ६ उ० नि०
चू० । प्र० । प्रव० । पञ्चा० । नि० । (प्रथमचरमयोस्तीर्थ-
करयोराचेलक्याऽऽदयो दश कल्पा अवस्थिताना एवेति "कल्प"
शब्दे तृतीयजाने २२५ पृष्ठे दर्शिताः)

मयमपर स्थितकल्पः-

वितकप्पमो तु ततो, वोच्छामि गुरुवदेमेणं ।

गच्छाणुकंपताए, सुत्तत्पविसारए य आयरिए ॥

आगादे पदमसंजय-उवगाहिए य कप्पदुए ।

गच्छो यदि हीरिज्जा, आयरियं वाऽतिवायते कोइ ॥

एरिसए आगादे, जस्स तु जो होति वट्ठीओ ।

सो न पमादेती पद-मणियंते पुलगवट्ठीओ ॥

गच्छोवगगहदेउं, करणपकप्पिट्ठितोऽणुण्णा ॥

उयए ति साहुसाहुणि, तदहहेतु तु एव मूलगुणे ।

भणिता सेवा एसा, सीसो पुच्छति तु अह इणमो ॥

जह कारणम्मि भणिता, मूलगुणेसुं तु एव पमिसेवा ।

तह होज्ज कारणम्मी, पडिसेवा उत्तरगुणे वि ॥

गुरुयतरएसु एवं, मूलगुणेसुं तु जदि भवेऽणुण्णा ।

उत्तरगुणेसु ततो, वट्ठयतरेसु भवेऽणुण्णा ॥

वितकप्पो सो भणितो, " " । पं० जा० ।

" इयणि वियकप्पो । तत्थ गाहा-(गच्छाणु०) आयरिया
वा उवज्जमाया वा गच्छो वा हीरज्जा, उवगरणं आसिवा-
वेज्जं हेमने, ताहे मारिया चेव भवति सीएण, एयहिं कारणे-
हि आगादे जइ अत्थि पुलगलट्ठी, अरण वा सामत्थ, ताहं
परिकमइ । ओवमाहिओ नाम-गच्छोपग्रहकर । पकप्पट्ठियस्स
एवमणुपणाय । गाहा-(उय ति) साहुण साहुणीण य पडिस-
वणा, एवं मूलगुणेहिं जणिया पडिमेवणा । सीसो पुच्छ-जहा
मूलगुणेसु पमिसेवा भणिता, तदा उत्तरगुणेसु वि होज्जा ? ।
उच्यते-जइ ताव गुरुएसु अणुण्णाया, उत्तरगुणेसु लदएसु
पागेव अणुण्णाया । वियकप्पो नाम एसु कारणेसु पचेसु
अवस्स कायव्वं । एस वियकप्पो । " प० चू० ।

कप्पट्ठितमाट्ठिए पुण, वोच्छामइण्णा समामेणं ।

संघयणवज्जिओ वि हु, दुक्खक्खयकारओ पणगजाओ ।

संघयणममगस्स वि, अजातचतुरो अमोक्त्ताण ।

पंच तु महन्वयाइं, पणमं तेसिं करे पयसं तु ॥

जाओ जो निष्कणो, अजातो णियमा अणिष्कणो ।
ठियमट्टिए विकप्पे, संघयणेणावि जो बिहीणो तु ॥
सो कुणति दोक्खमोक्खं, जो पुण न करे पयत्तं तु ।
पचसु महव्वएसुं, संघयणेणं तु जदि वि संपणो ॥
सो चउमतिसंसारे, जमती ण य पावती मोक्खं । पं० भा० ।

“ इयाणि ठियमट्टिया समा चेव जंति । सोदग आह-अस्मिन्
काले सहननवर्जितानां साधूनां कीदृशी समयशुद्धिः ? । तत्थ
गाहा- (संघयणं) उच्यते-वत्स ! सहननवर्जितोऽपि अन्नं
पर्याप्तनृपणामश्रुणेषु । यद्यपि अन्नमादिसहननम, अन्नकाले
सेवर्त्तसहननिनः साधवः पञ्चमहाव्रतयुक्ताश्च, तथापि दुःखक्ष-
य कुर्वन्ति, सहननसपत्नौ तु जइ बलवीरिय गूहेइ, जइ न
करेइ पंचसु महव्वएसु पयत्तं, सो चउसु गइसु अण्णयारिं गइ
जाइ, न य से मोक्खो अत्थि, एव ठियकप्पे अठियकप्पे वि
आयरतो विमुच्चइ ससाराओ, इयरो चउगइसु अण्णयारिं गइ
गच्छइ, पुव्ववसिया य एप ठियमट्टियकप्पा । ” पं० चू० ।

ठियच्चि-स्थितार्चि-त्रि० । स्थिता शुरुस्वभावाऽऽत्मना अर्चि-
लेश्या यम्य स भवति स्थितार्चिः । सुविशुद्धस्थिरलेश्ये,
सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

ठियप्पा-स्थिताऽऽत्मन्-पुं० । स्थितो व्यवस्थितोऽशेषकर्म-
विगमादात्मस्वरूप आत्मा यस्य स भवति स्थितात्मा । ज्ञानाक्रि-
ययोः प्रधानफलयोगेन मुक्तवर्हे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । महासत्त्वे,
दश० ६ अ० । ज्ञानाऽऽदिके मोक्षाध्वनि, आचा० १ श्रु० ६ अ० ५
उ० । सम्यग्मार्गे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

ठीण-स्त्यान-न० । “ ई. स्त्यानखल्वाटे ” ॥ ७।१।७४ ॥ स्त्यानख-
ल्वाटयोरालेखान ईर्भवति । “ स्त्यानचतुर्थार्थे वा ” ॥ ८।२।३३ ॥ एषु
सयुक्तस्य ठो वा भवति । ‘ठीण’ ‘थीण’ । प्रा० १ पाद । ‘स्त्यै’ भावे
क्, तस्य नः । स्नेहे, घनत्वे, सहतौ, आलस्ये, प्रतिशब्दे च ।
कर्तरि क् । सहतिकारके, ध्वनिकारके च । त्रि० । याच० ।
तुंठ-पु० । विघ्नावशिष्टवनस्पतीनां शुष्कावयवे, ज० १ वक्ष० ।
ब्र० प्र० ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय—कलिकालसर्वज्ञकल्प—

श्रीमद्भट्टारक—जैनश्वेताम्बराचार्यश्रीश्री १००८ श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते ‘अभिधानराजेन्द्रे’

उकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

डकार

ड-ड-पुं० । डकारो व्यञ्जनवर्णभेदः चतुर्थवर्गीयः मूर्च्छस्थानीयः स्पर्शसङ्गः । डीङ्-ड० । वारुचानौ, शब्दे, आपपक्षिणि, शिवे, वाच० । प्रयङ्गुनादे, चन्द्रे, चञ्चलयोपिति, जिह्वायाम्, कुण्ड-
लिन्याम्, एका० । शङ्करे, विषये, दरे, भासे, शङ्खनिनादे, कृये, रौक्मसे, ध्वनौ च । एका० । वाचि, सत्तायाम्, प्रज्ञायाम्, स्त्री० । भवे, उभे, पटौ, रुमरुके, आन्दोलने, डामरे च । न० । एका० ।

डओयर-डकोदर-न० । जलोदरनाम्नि रोगे, नि० चू० १ उ० ।
डंक-डङ्क-पुं० । वृश्चिकाऽऽदिकण्टके, झा० १ भु० १६ अ० ।
नि० चू० । आव० ।

डंख-संतप-धा० । सतापे, “सतपेडंखः” ॥ ८४१४॥ सतप्यते-
रंख इत्यादेशो वा जवति । ‘रंखइ,’ पक्षे-‘सतप्पइ’ प्रा० ४ पाद ।

डंद-दण्ड-पुं० । न० । “दशनदण्डदण्डोलादण्डदण्डदण्डदण्ड-
दर्भकदनदोहदे दो वा रु” ॥ ८ । १ । २१७ ॥ इति दस्य वा
रु । प्रा० १ पाद । दण्ड-अच् । निग्रहे, विपा० १ भु० ३ अ० ।
द्वात्रिंशे खनामख्याते आतोद्यनेदे, रा० । ‘लाठी’ इति ख्याते लगुडे,
व्यूहभेदे, प्रकारे, अश्वे, कोणे, मन्थनदण्डे, सैन्ये च । पुं० । द-
भ्यतेऽनेन दम-रु० । मस्य च नत्वम् । षष्टिपलाऽऽत्मके काले, ‘काठा’
इति प्रसिद्धे भूमिमाननेदे, सूर्यानुचरे, पुं० । दण्ड-जावे घञ् ।
अर्थापहाररूपे राक्षां चतुर्थोपाये, दण्ड-कर्तरि अच् । यमे, पुं० ।
वाच० । सूच्या सङ्घादितेषु वस्त्रखण्डेषु, दे० ना० ४ वर्ग ।

डंरुअ-पुं० । देशी-रथ्यायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

डंरुग-दण्डक-पुं० । साधूपकरणे दण्डे, आचा० २ भु० १
चू० ७ अ० १ उ० । नि० चू० ।

डंरुगा-दण्डका-स्त्री० । दण्डकाऽऽरण्ये जनस्थाननामके वने,
वाच० । आ० क० ।

डंरुगि-दण्डकि-पुं० । उत्तरापथे कुम्भकारकृतनगरस्य राक्षि,
यत्पुरोहितेन पातकनाम्ना पूर्वं वादपराजितश्चम्पाराज स्क-
न्दकः प्रवज्य भगिनीं पुरन्दर्यशसं हृष्टमागतो मारितः सन्
अग्निकुमारेषूपपन्नः । नि० चू० १६ उ० । व्य० ।

डंरुमणगार-दण्डानगार-पुं० । खनामख्यातेऽनगारे, यस्य य-
मुनातीरे यमुनावश्रोद्याने यमुनाराजेन हतस्य केवले उत्पन्ने
महिमार्थं शक्र आगतः । यो० वि० । आ० चू० । आव० । ती० ।
सथा० ।

डंरुय-दण्डक-पुं० । ‘डंरुग’ शब्दार्थे, आचा० २ भु० १
चू० ७ अ० १ उ० । नि० चू० ।

डंरुया-दण्डका-स्त्री० । ‘डंरुगा’ शब्दार्थे, वाच० । आ० क० ।

डंरुि [ण्] दण्डिन्-पुं० । दण्डधारके, औ० ।

डंरुिखरुवसण-दण्डिखरुवसन-पुं० । दण्डिखरुवसणं वसन
वस्त्रं येषां ते । दण्डिखरुवसणवस्त्रवति, प्रश्न० ३ आ० ४ द्वार ।

डंरुज-दण्डज-पुं० । “दशनदण्ड-” ॥ ८ । १ । २१७ ॥ इत्यादिना
वस्य रु० । ‘डंरुजो’ दण्डजः । प्रा० १ पाद । दण्ड-घञ् । कपटे,
शाठ्ये च । वाच० । मायाप्रयोगे, प्रश्न० १ स० ४ द्वार ।

डंरुजण-दण्डजन-न० । सूचीप्राये दण्डकारके अद्भुतिषु प्रक्षेप्ये
शस्त्रविशेषे, विपा० १ भु० ६ अ० ।

डंरुजिअ-पुं० । देशी-सूतकारे, दे० ना० ४ वर्ग ।

डंरुवर-पुं० । देशी-घर्मे, दे० ना० ४ वर्ग ।

डंस-दंश-धा० । दशने, भ्वा०-पर०-सक०-अनिच् । वाच० । “द-
शदहो” ॥ ८ । १ । २१८ ॥ इति धात्वादेशस्य रुः । ‘डंसइ’ । प्रा०
१ पाद । सूत्र० । आ० म० ।

डक-दण्ड-त्रि० । “अनादौ शेषाऽऽदेशयोचित्वम्” ॥ ८ । २ ।
८६ ॥ इति पदस्यानादौ वर्तमानस्य द्वित्वम् । ‘डको’ प्रा० २ पाद ।
“शक्तमुक्तदण्डगुणमृष्टत्वे को वा” ॥ ८ । २ । २ ॥ इति सयु-
क्तस्य वा क् । ‘रुको,’ ‘दहो’ । प्रा० २ पाद । दशनाऽऽहते,
नि० चू० १ उ० । प्रश्न० । आव० । दण्डविपाऽऽदिना दण्डस्य प्रा-
णिनः पीकाकारिण विषपरिणामे, स्था० ६ ठा० । दन्त-
गृहाते, दे० ना० ४ वर्ग ।

डगण-डगण-न० । यानविशेषे, वृ० १ उ० ।

डगलग-डगलक-पुं० । न० । अतीव पक्केएकासु, ओघ० । ल-
घुपापाणाऽऽदौ, ओघ० । पक्केएकाखण्डे, पिं० । पुरीपोत्स-
गान्तरमपानप्रोच्छन्नकपापाणाऽऽदिखण्डे, पिं० । वृ० ।

डगल-पुं० । देशी-भवनोपरिभूमितले, दे० ना० ४ वर्ग ।

डडभमाण-दण्डमान-पुं० । दह-क्यच् । “दहो ज्ज” ॥ ८ ।
४ । २४५ ॥ दहोऽन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो ज्जो वा भवति, त-
त्तन्निधोगे क्यस्य लुक् च । प्रा० ४ पाद । भस्मसात्क्रिय-
माणे, उत्त० १४ अ० । आव० । प्रति० । आ० म० । भ० ।
नि० चू० । सूत्र० । प्रश्न० ।

डज्जमाणधूव-दण्डमानधूप-पुं० । भस्मसात्क्रियमाणे अनेक-
सुगन्धद्रव्यसयोगसमुद्भूते दशाङ्गाऽऽदिधूपके, कल्प० २ लण ।

डह-दण्ड-त्रि० । “दशनदण्ड-” ॥ ८ । १ । २ । २१७ ॥ इ-
त्यादिना दस्य वा रु० । ‘डहो’ ‘दहो’ । दशनाऽऽहते, प्रा० १ पाद ।
दण्ड-त्रि० । भस्मीकृतं, आव० ४ अ० । प्रश्न० । औ० । नि०
चू० । वृ० । सथा० ।

डहड-स्त्री० । देशी-द्वयमार्गे, दे० ना० ४ वर्ग ।

डप-दप-धा० । सहतौ, चुरा० । पक्के-च्वा०-आत्म०-सक० सेट ।
रुपयति, उपयते, रुपने । अमीडपत्, अडीरुपत्, अडापिट ।
वाच० । ‘रुप’ ‘रिपुण’ सधाते । रुपन्ति मिलन्ति । सथा० १
अधि० १ प्रस्ता० ।

डप-न० । देशी-सेल्लाऽऽण्ये आयुधे, दे० ना० ४ वर्ग ।

डरुज-दण्ड-पुं० । ‘रुज’ प्रथे घञ् । “दशनदण्ड-” ॥ ८ । १ ।

२१७ ॥ इत्यादिना दस्य वा रुः । ' दम्भो ' ' दम्भो ' । प्रा० १ पाद । " कुशाः काशा बलवज्राश्च, तथाऽन्ये तीक्ष्णरोमशाः । मौञ्जश्च शास्त्रलाभैव, परं दर्माः परिकीर्तिताः " ॥१॥ इत्युक्तेषु काशाऽऽदिषु पदसु तृणेषु, वाच० ।

दभग-दभक-पुं० । श्लेष्मभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दभर-दभर-पुं० । न० । स्वराष्ट्रक्रोभे, सूत्र० २ भु० १ अ० । परराजैकतोपेक्षे, जं० २ वक्र० । स्वैचक्रपरचक्रकृते विप्लवे, प्रव० ४ द्वार । कलहे, आचा० २ भु० २ चू० ४ अ० । आ० । विग्रहे, प्रश्न० २ आश्च० द्वार । विद्वरे, औ० । प्रश्न० । राजकुमाराऽऽदि-कृतविद्वरे, रा० । नि० । आ० । कुमाराऽऽद्युत्थाने, स्था० ६ गा० । अशोभने, आव० १ अ० ।

दभरगर-दभरकर-त्रि० । परस्परेण कलहविधायके, आ० १ भु० १ अ० । विद्वरकारिणि, जं० ६ श० ३३ उ० । औ० । वाक्कायमनोभिर्विचित्रतारुनकरणशीले, आ० म० २ अ० ।

दभरय-दभरक-पुं० । न० । अशोभने, आव० १ अ० ।

दभरुग-दभरुक-न० । चूलिकापैशाचिकेऽन्येषामाचार्याणां म-तेन तृतीयस्य स्थाने प्रथमे प्राप्ते " नादियुज्योरन्येषाम् " ॥ ८ । ४ । ३२७ ॥ इति निषेधाश्रयः । ' दभरुगो ' प्रा० ४ पाद । वाद्यभेदे, वाच० ।

दभरुयमणिनाय-दभरुकमणिन्याय-पुं० । एकस्यैव पदस्य पूर्वस्मिन् परस्मिन् पदे वाक्ये वा संबन्धद्योतके न्याये, वि-शे० । उक्त० ।

दभ-त्रय-धा० । उद्वेगे, " त्रसेर्दरवोज्ज्वलजा " ॥ ८ । ४ । १९८ ॥ त्रसेरेने त्रय आवेशा वा भवन्ति । ' दभइ, ' ' दोज्जइ, ' ' वज्जइ ' ' तसइ ' प्रा० ४ पाद ।

दभ-अव्य० । द-अप् । " दशनदष्टः " ॥ ८ । १ । २१७ ॥ इ-त्यादिना दस्य वा रुः । ' दभो, ' ' दभो ' । प्रा० १ पाद । ईषदर्थे, भये, गर्ते च । पु० । न० । कन्दरे, पुं० । स्त्री० । स्त्रीत्वे ऊँप् । वाच० ।

दभ-पुं० । देशी-लोपे, दे० ना० ४ वर्ग ।

दभल-न० । देशी-पिटिकायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

दभलग-दभलक-न० । वंशाऽऽदिराचिते ' दभल ' इतिख्याते पात्रवि-शेषे, आ० म० १ अ० १ अएरु । वाच० ।

दभव-पुं० । देशी-वामकरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

दभण-दशन-न० । जावे-ल्युट् । " दशनदष्टः " ॥ ८ । १ । २१७ ॥ इत्यादिना दस्य रुः । ' दभण ' ' दसण ' । दशनाऽऽहते, प्रा० १ पाद । करणे ल्युट् । इष्टायाम्, वाच० ।

दभ-दह-धा० । दाहे, भ्वादि०-पर०-सक०-अनिट् । वाच० । ' दशदहोः ' ॥ ८ । १ । २१७ ॥ इति दहघातोर्दस्य डः । प्रा० १ पाद । " ददेरहिकलाऽऽजुंक्षौ " । ८ । ४ । २०८ । " ददेरेतावादेशौ वा भवतः । ' अदिकदह, ' ' आलुदह, ' ' दहइ । ' प्रा० ४ पाद ।

दभण-दहन-पुं० । दह-ल्युट् । भस्मीकरणे, भृ० १ उ० । आचा० । अग्नौ, चित्रकवृक्षे, भस्मातके, दुष्टचेतसि च । वाच० । भावे ल्युट् । दाहे, न० । वाच० । केवलिसमुद्घातध्यानाग्निना घेद-

नीयस्य भस्मसात्करणे, शेषस्य च दग्धरज्जुतुल्यत्वाऽऽपादने च । आचा० १ भृ० १ अ० ४ उ० । पाटलिपुत्रवास्तव्यस्य हुताशनब्राह्मणस्य स्वनामख्याते पुत्रे, स च पितृभ्यां आत्रा च सह प्रयोजितः । आव० १ अ० ।

दभर-दभर-पुं० । लघौ, सूत्र० १ भृ० १ अ० । भृ० । ओघ० । ज्यो० । दशा० । पुत्रनप्त्रादौ, सूत्र० १ भृ० २ अ० १ उ० । बालके, सूत्र० २ भृ० २ अ० । आचा० । अप्राप्तवयासि, दश० ६ अ० १ उ० । यावत्परिपूर्णानि पञ्चदशवर्षाणि षोडशवर्षादवाक् तावद्भरक भवते समयविदः । ज्य० ३ उ० । सुल्लके, सूत्र० १ भृ० २ अ० ।

दभरयगाम-दभरकग्राम-पुं० । कुल्लकग्रामे, ज्य० ७ उ० ।

दभरिया-दभरिका-स्त्री० । जन्मतोऽष्टादशवर्षावधिकायां यो-पिति, जन्मपर्यायेण यावदष्टादशिका अष्टादशवर्षप्रमाणा तावद्भवति दभरिका । ज्य० ४ उ० ।

दभकुलीजीमैसर-दभकुलीजीमैश्वर-पुं० । स्वनामख्याते तीर्थे, यत्र श्रीपार्श्वनाथः पूज्यते । ती० ४३ कल्प । (' जिणप-रिमा ' शब्दोऽत्र १४६४ पृष्ठे विज्ञेयः)

दभ-दभक-पुं० । शाके, पिं० । प्रश्न० । सू० प्र० । स० । पत्रद्या-के, दशा० १ अ० । नि० चू० । मालप्रधाने शाके, आचा० २ भृ० २ चू० १२ उ० । वास्तुकाऽऽदिजर्जिकायाम्, म० ७ श० १० उ० । च० प्र० । वृन्ताकचिर्मिटिकाचणकाऽऽदयः संस्कृताः पत्र-शाकान्ता दभकशब्देन भण्यन्ते । प्रव० २ द्वार । आव० ।

दभगवच्च-दभकवर्चस्-न० । यत्र पतितो दभकः सटनेन बर्चो-भवति तादृशे स्थले, आचा० २ भृ० २ चू० १० अ० ।

दभगिणी-दभकिनी-स्त्री० । घृतनायाम्, सूत्र० १ भृ० ३ अ० ४ उ० ।

दभय-दभक-पुं० । ' दभ ' शब्दार्थे, पिं० । प्रश्न० । सू० प्र० । स० । दभाल-दभाल-न० । हर्म्यतले, आचा० २ भृ० १ चू० १ अ० १ उ० ।

दभल-दभल-न० । शास्त्रायाम्, पञ्चा० १९ विव० । स्था० । शास्त्रैकदेशे, आचा० २ भृ० १ चू० १ अ० १० उ० ।

दभल-दभल-स्त्री० । शास्त्रायाम्, " लिङ्गमतन्त्रम् " । ८ । ४ । ४४५ ॥ अपप्रश्ने लिङ्गमतन्त्रं व्यञ्जिचारि प्रायो जवतीत्यनेन " सिरि चमिआ खति कलई, पुण्णु मासई मोरति । तो चि मददुम सउणाहं, अवराहिउ न करति " ॥ १ ॥ इत्यत्र दभल इति स्त्रीलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् । प्रा० ४ पाद ।

दभली-दभली-स्त्री० । शास्त्रायाम्, नि० चू० १ उ० । दे० ना० । दभ-पुं० । देशी-वामकरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

दभ-दाह-पुं० । " दशनदष्टः " ॥ ८ । १ । २१७ ॥ इत्यादिना दस्य वा डः । ' दभो ' दाहः । भस्मीकरणे, प्रा० १ पाद । आचा० । अनु० ।

दभिर-दभिर-पुं० । पाठमूलके, नि० चू० १५ उ० ।

दभिम-दभिम-पुं० । ' दभिर ' इति शब्दं मिनोति प्रकाशय-ति । पटहाऽऽदिवादित्रविशेषे, सूत्र० १ भृ० ४ अ० २ उ० । रा० । आ० चू० । प्रथमप्रस्तावनासूत्रके पणवविशेषे, जं० २ वक्र० ।

जी० । गर्भे, वृ० ३ उ० । कांस्यमाजने, न० । आचा० २
 सु० १ चू० १ अ० ११ उ० ।
 किमिद्धिभ-न० । देशी-अलिआचितवस्त्रे, स्त्रालितहस्ते च । दे०
 ना० ४ वर्ग ।
 किमी-खी० । देशी-सूच्या सङ्कटितेषु वस्त्रखण्डेषु, दे० ना० ४ वर्ग ।
 किमीवध-टिहादीवन्ध-पु० । गर्भसम्भवे, नि० चू० ११ उ० ।
 किमीर-दिहमीर-पुं० । ' किमिर ' इति शब्दोऽस्त्यस्य रः ।
 पूर्वपददीर्घः । समुद्रफेने, वाच० । फेने, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
 किमिअ-न० । देशी-जलपतिने, दे० ना० ४ वर्ग ।
 किंव-दिम्ब-पु० । डिबि-घञ् । शिशौ, अण्डे, प्लोहनि, धि-
 प्लवे, शस्त्रे, कलने, परण्डे, भयहेतुके ध्वनौ, जये, रुमरे,
 फुफ्फुसे, वाच० । वध्रे, स्था० ९ त० । ज० । औ० । आचा० ।
 नि० । रा० । झा० । स्वदेशोत्थविस्त्रवे, न० । ज० २ वक्त्र० । जी० ।
 पराऽऽतीतशृंगालिके, पुं० । सूत्र० २ अ० २ अ० ।
 दिन्न-दिम्न-पु० । मिमि-अच् । लघुतरवयसि बाह्यके, वृ० २
 उ० । आ० म० । नि० । आ० क० । झा० ।
 सस्-धा० । अधःपतने, "सस्तेहंसमिमौ" ॥ ८ । ४ । १९७ ॥
 इति सस्तेहिनाऽऽदेशः । ' मिमि ' ' संसि ' । प्रा० ४ पाद ।
 मिअली-खी० । देशी-स्थूणायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।
 मिङ्गर-न० । देशी-भेके, दे० ना० ४ वर्ग ।
 दिह्वी-मिह्वी-पु० । प्राहभेदे, जी० १ प्रति० । प्रका० ।
 हीण-क्षीण-त्रि० । नि-कः । " कः खः क्वचित्तु उडौ " ॥ ८ ।
 २ । ३ ॥ कस्य खो भवति, क्वचित्तु लुमावपि । ' खीण ' ।
 ' क्षीण ' । ' क्षीण ' । प्रा० २ पाद । पुर्वले, कामे च । वाच० ।
 अवतीर्णे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हीणोवय-न० । देशी-उपरि, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हीर-देशी-कन्दले, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुंग-कुङ्ग-न० । शिलावृन्दे, ज० २ वक्त्र० ।
 हुंगर-कुङ्गर-पु० । शिलोच्चयमात्ररूपे पर्वते, म० १ श० २ उ० ।
 नि० चू० । आ० चू० । " जिम हुंगर तिम कुङ्गर " । प्रा० ४
 पाद । शिखे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुंघ-पुं० । देशी-नारिकेरमये उदन्वनविशेषे, दे० ना० ४ वर्ग ।

हुंहुअ-पु० । देशी-जीर्णघण्टे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुंव-मोम्ब-पु० । एकावशतितमे म्लेच्छभेदे, प्रव० ६ द्वार । प०
 चू० । व्य० । ती० । इयपचे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुमवण-हुमवन-न० । वृत्तसमूहे, प्रति० ।
 हुहिल-हुहिल-पु० । टोहखभावे, विशे० ।
 मेवण-मेपन-पु० । आत्मनः प्रतिकेपे, व्य० ३ उ० । आ० म० । गतं-
 वराणाऽऽदीनां रयेणोत्प्लवने, जी० । व्य० । महा० । ग० । ओघ० ।
 मेवेमाण-मेपयत्-पु० । अतिक्रामति, म० १ श० ७ त० ।
 मोंगर-मुङ्गर-पु० । ' मुंगर ' शब्दाद्ये, म० १ श० २ उ० ।
 मोंगिली-खी० । देशी-ताम्बूलभाजनविशेषे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 वोंव-मोम्ब-पुं० । एकावशतितमे म्लेच्छभेदे, प्रव० ६ द्वार ।
 मोंविलग-मोम्बिलक-पु० । म्लेच्छजातीये, प्रह्न० १ आध०
 द्वार । प्रका० ।
 डोअ-पु० । देशी-दारुहस्ते, दे० ना० ४ वर्ग ।
 डोल-मोल्-पु० । तिकाऽऽख्ये प्राणिनि, वृ० १ उ० । जी० ।
 उच्च० । मधुकफलाऽऽदौ, पं० व० २ द्वार । प्रव० ।
 दोला-दोला-खी० । दुल-अच्-टाप् । " दशनदष्ट० " ॥ ८ । १ । २१७ ॥
 इत्यादिना दस्य रु० । ' डोला ' दोला । प्रा० १ पाद । ' मोली ' ।
 इतिख्याते यानभेदे, उद्यानाऽऽदौ क्रीमाऽर्थे दोलनयन्त्रे च ।
 साधे कन् । पूर्वोक्तार्थे, वाच० ।
 मोलायमाण-दोलायमान-त्रि० । पु० । दोलां दोलनमयते ।
 अय्-शानच् । वाच० । शिविकावाम्, दे० ना० ४ वर्ग । चत्तचित्त-
 वृत्तौ, नि० चू० १० उ० । दोलनं कुर्वति, दोलायन्त्रकृदे च । वाच० ।
 मोद्वणग-दोद्वनक-पु० । उदकसजाते सखेदजे जीवे, सुप्र०
 २ अ० ३ अ० ।
 मोद्विअ-पु० । देशी-कृष्णसारे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 मोव-पुं० । देशी-दर्प्याम, न० ।
 मोहल-दोहद-पु० । न० । " दशनदष्ट० " ॥ ८ । १ । २१७ ॥
 इत्यादिना दस्य ड । ' डोहलो, दोहदो ' । प्रा० १ पाद । मनोरथे,
 झा० १ अ० १ अ० । आव० । नि० चू० । गर्जिणीतदपत्ययोर्दु-
 दयमत्र गर्जे दोहमाकर्षे ददातीति दा-क० । गर्जिण्यभिलाषे,
 लालसायां च । चिह्ने, गर्जलक्षणे च । न० । वाच० ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय—कलिकालसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भट्टारक—जैनश्वेताम्बराचार्यश्रीश्री १००० श्री-

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'

रुकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

ढकार

ढ-ढ-पुं० । ढकारो व्यञ्जनवर्णभेदो मूर्च्छस्थानीयः स्पर्शसंज्ञः ।
ढक्कायाम्, निर्गुणे, लास्ये, एका० । शुनि, तल्लाङ्गूले, ध्वनौ
च । वाच० । गोमुखे, न० । एका० ।

ढंक-ढङ्क-पुं० । काकपक्षिविशेषे, जं० २ वक्त्र० । सूत्र० । उत्त० ।
प्रज्ञा० । आ० म० । आ० चू० । स्था० । म० । आवस्यां तिन्त्रु-
कोद्याने पञ्चशतानि साधूनां सहस्र साध्वीनां ढङ्केन कुम्भ-
कारभावकेण जमालि मुखवा प्रतिबोधितानीति । आ० क० ।
आ० म० । विशेष० । वायसे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंकण-ढङ्कन-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

ढंकणग-ढङ्कनक-पुं० । पिधाने, अनु० । आचा० ।

ढंकणय-ढङ्कनक-पुं० । 'ढंकणग' शब्दार्थे, अनु० ।

ढंकणी-स्त्री० । देशी-पिधानिकायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंकवत्युल-ढङ्कवास्तुल-पुं० । शाकविशेषे, घ० २ अधि० । प्रव० ।

ढंकुण-पुं० । देशी-मत्कुणे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंखरी-स्त्री० । देशी-वीणाजेदे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंढण-ढण्डन-पुं० । नेमितीर्थकराशिष्ये, भरतेश्वरवृत्तौ ।

ढंढणी-स्त्री० । देशी-कपिकच्छुरूपेऽर्थे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंढरीअ-पुं० । देशी-प्रामतरौ, कर्दमे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंढल्ल-त्रम-धा० । चलने, पर०-अक०-सेट् । वाच० । "अमेष्टि-
रितिल्ल०" ॥ ७॥ ४॥ १६१॥ इत्यादिना ढण्डल्लाऽऽदेशः । 'ढंढल्ल' ।

'भमर' । प्रा० ४ पाद । भ्रमति, अभ्रमीत् । फणा० । भ्रमतु, ब-
भ्रमतु । चङि न ह्रस्वः । ज्वला० । भ्रमः, भ्राम । वाच० ।

ढंढसिअ-पुं० । देशी-प्रामयके, प्रामतरौ, कर्दमे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंढोल-गवेष-धा० । अन्वेषणे, अदा०-चुरा०-आत्म०-सेट् ।

"गवेषेर्दुल्लढढोलगमेसघत्ता" ॥ ८॥ ४॥ १८६॥ 'ढढोल' । 'गवे-
स' । प्रा० ४ पाद । गवेपयते, अजगवेषत् । वाच० ।

ढंस-वि-वृत्-धा० । "विवृतेर्ढंस" ॥ ७॥ ४॥ १८८॥ विवृतेर्ढंस इत्यादे-
शो वा भवति । 'ढंस' । 'विवृट्' । प्रा० ४ पाद । विवर्त्तते । वाच० ।

ढंसय-न० । देशी-अयशसि, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढक्-छदि-धा० । ङद्-णिच् । आवरणे, "छदेर्णेण्मनूमसंनुमढकौ-
म्यालपवाला" ॥ ८॥ ४॥ २१॥ इति छदेर्ण्यन्तस्य ढकाऽऽदेशः ।

'ढकर', 'छाअर' "पइ पइ वज्जइ ढक" । प्रा० ४ पाद ।
ढकय-न० । देशी-तिष्ठके, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढकरि-अवभुत-न० । "शीघ्राऽऽदीनां बहिष्ठाऽऽवयः" ॥

॥ ८॥ ४॥ २२॥ इत्यनेन अवभुतस्य ढकरि । आकास्मिके वल्का-
पाताऽऽदौ, "हियमा पई पँहु बोस्तिअउ, महु छमाइ सयथार ॥
फुट्टिसु पिपे पवसति हउं, भरुय ढकरि सार ॥ १॥" प्रा० ४ पाद ।

ढका-ढका-स्त्री० । ढक इति कायति । कै-कः । भम्भायाम्,
जी० ३ प्रति० । स्था० । भेर्याम्, आ० म० १ अ० १ अणम् ।

यश-पटहे, स्वनामख्याते वाद्यभेदे च । वाच० ।

ढकिय-ढकित-त्रि० । स्थगितद्वारे, व्य० ६ उ० । समाराचिते,
व्य० ४ उ० । अनु० ।

ढकेयव-ढकितव्य-त्रि० । पिधानीये, दश० २ अ० ।

ढङ्क-पुं० । देशी-भेर्याम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढङ्कर-ढङ्कर-न० । एकत्रिंशे वन्दनकदोषे, "उच्चसरेजं वङ्क,
ढङ्कर पय तु होइ बोधव्व ।" उच्चस्वरेण महता शब्देन व-
न्दनकमुच्चारयन् यद्वन्दते तदेतद् ढङ्करमिति बोध्यम् ।

वृ० ३ उ० । पं० ष० । आ० चू० । प्रव० । आ० क० । ध० ।

ढिकण-ढिङ्कन-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, उत्त० ३६ अ० ।

ढिकुण-ढिङ्कुन-पुं० । कुलजीवविशेषे, जं० २ वक्त्र० ।

ढिंग-ढिङ्ग-पुं० । जीवविशेषे, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

ढिक-गर्ज-धा० । ऊर्जाहेतुकशब्दे, भ्वादि०-पर०-सक०-सेट् ।
वाच० । 'वृषेर्ढिक' ॥ ८॥ ४॥ १६॥ वृषकर्तृकस्य गर्जेर्ढिकाऽऽ-
देशः । 'ढिक' । वृषो गर्जेतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

ढुंढुण-ढुण्डुण-न० । तर्पिजेदे, ती० ४ कल्प ।

ढुंढुल्ल-गवेष-धा० । अन्वेषणे, अदा०-चुरा०-आत्म०-सेट् ।

"गवेषेर्दुल्लढुंढुल्ल" ॥ ८॥ ४॥ १८६॥ इत्यादिना "ढुंढुल्ल" आदेशः ।
'ढुंढुल्ल', गवेष । प्रा० ४ पाद ।

त्रम-धा० । चलने, पर०-सक०-सेट् । वाच० । "अमेष्टि-
रितिल्ल०" ॥ ८॥ ४॥ १६१॥ इत्यादिना ढुंढुल्लाऽऽदेशः । 'ढुंढु-
ल्ल' । 'भमर' । प्रा० ४ पाद ।

ढेकिय-गर्जित-न० । वृषशब्दे, आच० ४ अ० ।

ढेकी-स्त्री० । देशी-वलाकायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढेणियालग-ढेणिकालक-पुं० । पक्षिविशेषे, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

ढेणी-ढेणी-स्त्री० । पक्षिविशेषे, अणु० ३ वर्ग १ अ० ।

ढेह-पुं० । देशी-निर्धने, दे० ना० ४ वर्ग ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय—कलिकालसर्वज्ञकल्प—

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००० श्री—

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'

ढकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

ढंढण—'अज्ञानपरीसह' शब्दे प्रथमभाग ७७२ पृष्ठे कथा

गता । उत्त० २ अ० ।

एकार

ए-ए-पु० 'ण' इति टवर्गस्य पञ्चमो वर्णो मूर्धन्यः । संस्कृते णेत्ये-
काक्षरभिन्ना एकाराऽऽद्यः शब्दान् सन्ति । ये चोपदेशे 'णम्'
प्रकृते, शब्दे च, इत्यादयो घातवः पठ्यन्ते, तेषामपि "णो न"
॥ ६।१।६५ ॥ (पाणि०) इति नत्वेन नमतीत्यादीनि नकारा-
ऽऽदीन्येव रूपाणि भवन्ति । प्राकृते तु नकाराऽऽद्योऽपि नचाद्यः
शब्दाः "नो ण" ॥ ८।१।२२८ ॥ इति णत्वे कृते एकाराऽऽदि-
तां व्रजन्तीति, अस्माभिर्निवेशिष्यमाणा णाऽऽद्यः शब्दा
नादयोऽपि शुद्धा एवेत्यन्यथम् । 'णस्त' गतौ नः ।
पृषो०-णत्वम् । विन्दुदेवे, भूपणे, गुणवर्जिते, जलस्थाने,
निर्णये, ज्ञाने च । वाच० । निर्गुणे, जये, योग्ये, दुष्टे, क्रोडे,
तस्करे, पशुपुच्छे च । एका० ।

" णो निर्गुणे जये योग्ये, दुष्टे क्रोडे च तस्करे ।
पशुपुच्छे श्रियां णा स्त्री, बृहन्माने च णः पुमान् ॥ ५८ ॥
सप्रत्यये तथा स्वायें, णः कोणे वैक्वचकुपि ।
क्रीरे रणे धने ध्याने, णी० पुमान् णोर्णियां णिय ॥ ५९ ॥
समे स्वरे चये चारे, चरणे णिश्वेजयात्मके । "
इति विश्वदेवशम्भुमुनिः । एका० ।

अन्यथ-

" त्रिभिर्गुणैर्निर्गुणे गूढे, सौम्ये सव्यापसव्ययोः ।
एशब्दः कृकटे रागे, भेरावगौ भ्रजे पुमान् ॥ ३६ ॥
एा तु स्त्री रजनीशय्या-धेनुनासारुपाश्चपि ।
ए सरोजजले ज्ञाने, गमने चरणे रणे ॥ ४० ॥
णशब्दस्त्रिषु लिङ्गेषु भवेद् णस्तुपचस्तुनि" ॥ इति माधवः । एका० ।
न-अव्य० । 'नह' बन्धने क० । प्रतिषेधे, नि० चू० १ उ० । नञ्-
शब्दवन्तशब्दोऽप्यस्ति, अत एव न एक नैक, नाय नष्ट, किन्तु न
इति; अन्यथा न लोप स्यादिति । आ० म० १ अ० २ सारु ।
नि० चू० । तत्र क्रियायोगे अभावे, तद्भावेऽयोगे तु भेदे,
"नकारो सजोगमाहसु पमिसेहे ।" नकारः पुनः संयोगाऽऽदिषु
संयोगसमवायसामान्यविशेषचतुष्टये प्रतिषेधं करोति ।

अत्रोदाहरणम्-

अथ संयोगाऽऽदिविषयं नकारप्रतिषेधं ज्ञावयति-
संजोगे समवाये, सामन्ने खलु तद्वा विससे अ ।
कालाति ए पमिसेहो, जत्पुत्रागो नकारस्म ॥ ८२९ ॥
संयोगे, समवाये, सामान्ये, विशेषे चेति चतुर्धा प्रतिषेधो
नकारस्य भवति । स च प्रत्येकमतीतानागतवर्तमानलक्षणका-
लत्रिकविषयत्वादेकैकं त्रिविधं इति सर्वमन्वयाद्वा दशविधो
४३७

नकारप्रतिषेधः । यत्र च क्वापि नकारस्योपयोगो भवति तत्रा-
मीषां द्वादशानां भेदानामन्यतमः प्रतिषेधः प्रतिपक्ष्य इति ।

अथ संयोगाऽऽदिषु यथाक्रमं प्रतिषेधमुदाहरति-
नत्ययरे-जिणदसो, पुव्वपमिष्ठाण तेसि दोएहं पि ।
संजोगो पमिसिज्जड, न सव्वेसो तेसि अत्यित्तं ॥ ८२३ ॥
समवाए खरसिगं, सामन्ने नत्यि एरिसो चंदा ।

नत्यि घस्यप्पेमाणा, विससओ होंति मुत्ताओ ॥ ८२४ ॥
"नास्ति गूढे जिनेदत्तः" इत्यत्र प्रयोगे पूर्वप्रसिद्धयोस्तर्को गूढजि-
नेदत्तयोर्द्वयोरपि संयोगः संबन्धमात्रं प्रतिषिध्यते, न पुनः
सर्वथैव तयोरस्तित्वमिति संयोगप्रतिषेधः । समवायप्रतिषेधे तु
क्वशुक्रमुदाहरणं, खरोऽप्यस्ति, शृङ्गमप्यस्ति, परं खशिरसि
शृङ्गा नास्तीति समवायः, "एकत्र सत्त्वेः त्रयोऽपि" प्रति-
षिध्यते इति समवायप्रतिषेधः । सामान्यप्रतिषेधो यथा-ना-
स्त्यस्मिन् स्थानेऽन्य ईदृशश्चन्द्रमा इति । विशेषमाश्रित्य
पुनरपि प्रतिषेधः-न सन्ति घटप्रमाणा मुक्ताः, मुक्ताफलानीत्यर्थः ।
सन्ति मुक्ताफलानि, परं न घटप्रमाणानीति घटप्रमाणत्वलक्षण-
स्य विशेषस्य प्रतिषिध्यमानत्वाद्विशेषप्रतिषेधो भावितः ।
भावितः संयोगाऽऽदिचतुष्टयप्रतिषेधः ।

सम्प्रति कालत्रयविषयं तमेव भावयति-

नैवासी न जविस्सड, एव घडो अत्यि इति तिहा कावो ।

पाडेमेहेइ नकारो, सज्जं तु अकारनोकारा ॥ ८२५ ॥

नैवाऽऽसीन्न भविष्यति, नैवास्ति घट इति यथाक्रमम-
तीतानागतवर्तमानत्रेदाद् त्रिधा कालविषयं वस्तु नकारः प्रति-
षेधयति । अकारनोकारी तु सद्यो वर्तमानकालमेव प्रायः प्र-
तिषेधयतः । यथा-अकरोपि त्वं, नो कल्पते तालप्रलम्बं प्रतिगृ-
हीतुमित्यादि । नकारस्य द्विविधकालप्रतिषेधकत्वं पूर्वमुक्तमे-
वेति, न पुनरुच्यते । बृ० १ उ० । नि० चू० । सूत्र० । उपमायां
बन्धे, प्रस्तुते च । वाच० । नराऽऽदिषु, एका० ।

" नो नरे च सनाथेऽपि, नो नाथेऽपि प्रदर्श्यते ।
नृशब्दोऽपि नरे नाथे, ना नरौ नर इत्यपि ॥ ७६ ॥
ननौ इति निपाती द्वौ, नृद्वयैऽपि तथोदितः ।
पृच्छायां नु वितर्केऽपि, निर्निशब्दौ तथाऽऽययम् ॥ ७७ ॥
नीयन्तो ब्रह्मीवाच्यः स्या-ज्ञानैतरि निर्या नियः ।
नु स्तुतौ दीर्घह्रस्वे स्त्री, नैनौश्च तरणौ स्त्रियाम् ॥ ७८ ॥
नृशब्दः पातके पुंसि, वायौ क्रीडे नु चारिणि ।
न घ्राणि तथाऽनन्ते, सानन्दे न च नन्दने ॥ ७९ ॥ "
इति विश्वदेवशम्भुमुनिः । एका० ।

" नकारस्तु स्त्रिया नाभौ, न नाट्यज्ञानयोर्भवेत् ।
नशब्दस्त्रिषु लिङ्गेषु, पठ्यते भिन्नमूढमयो ॥ ४३ ॥
प्रस्तुते वा परित्तिष्ठे, शुद्धे निर्णेतारि स्मृत ।
नु स्त्रियां नु स्तुतौ नावि, नौस्त्रयैव निरूप्यते ।
नुशब्दस्त्रिभिर्गुणैः स्या-न्मिष्टयुक्तार्थवाचक ।
अव्ययं प्रतिषेधेऽल्ले, नकारः स्थिरनिश्चये ॥ ५५ ॥
नानाप्रकारे नेइ स्यात्, भावे नन्वध्वारणे ॥ " इति माधवः ।
एका० ।

नञ्-अव्य० । सर्वनिषेधे, पर्युदासे, न० । स्या० । कुम्मार्ये, य-
था कृतिसतो द्वाष्टणोऽप्राष्टणः । घ० १ राधि० । कुम्भितं शील-

मशीलमिति । अनु० । दुःशब्दार्थे, यथा अशीला, दुःशीला इत्यर्थः । सा० ३ उ० ३ उ० । अल्पार्थे, यथाऽयं पुमान्कः, स्वल्पज्ञान इत्यर्थः । आचा० १ श्रु० ६ अ० ६ उ० ।

एइ-एइ-अव्य० । अवधारणे, “णइ चेअ चिअ च अवधारणे” ॥८१॥८१॥ इत्यवधारणे णइ इति प्रयोगः । ‘णइ’ प्रा० २ पाद । नति-स्त्री० । नमने, नम्रीजवने, चाच० ।

एइगाम-नदीग्राम-पुं० । “समासे वा” ॥ ८ । २ । ए० ॥ इति समासे द्वित्वं वा, द्वित्वे ह्रस्वः । नदीतटस्थे ग्रामे, प्रा० २ पाद ।

एइसोत्त-नदीस्रोतस्-न० । “दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ” ॥८१॥ ४ ॥ इति दीर्घकारस्य वा ह्रस्वः । नद्याः प्रवाहे, प्रा० १ पाद ।

एइसंतार-नदीसन्तार-पुं० । ‘णईसतार’ शब्दार्थे, जीत० ।

एई-नदी-स्त्री० । सरिति, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ५ उ० । उच० ।

ज्ञा० । सलिलायाम्, भ० ९ श० २ उ० । प्रश्न० । गङ्गा नदी पष्ठान्के रथपथप्रमाणा भविष्यति, न वा, चेद्भविष्यति, तदाऽन्याश्चतुर्दशसहस्रमिता नद्यः क यास्यन्तीति प्रश्ने ? उत्तरम्-गङ्गा यथोक्तप्रमाणा भविष्यति, अन्यास्तु चतुर्दशसहस्रमिता नद्यः पृथिव्या भूयस्तरतापवत्वेन शोषं यास्यन्तीति जम्बूद्वीपप्रक्षितिबृत्ताविति । ६७ प्र० सेन० १ उल्ला० । तथा जम्बूद्वीपमध्ये चतुर्दशलक्षपट्टपञ्चाशत्सहस्राध्वेन तस्मिन् महाविदेहमध्यविजयविभेदविधाऽयः पट्टं नद्योऽन्या प्रतिवैताल्यमध्यगोत्रमग्ना निमग्नाभिधाना नद्यश्च संख्यामध्ये कथं नागताः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-पूर्वाचार्याणां विवक्षितप्रमाणं, जम्बूद्वीपसंग्रहणकारेण तु साधिकसप्तदशलक्षमिता नद्यो जम्बूद्वीपमध्ये संकलिताः सन्तीति । ६८ प्र० । सेन० प्र० १ उल्ला० ।

(सलिला महानद्योऽन्तरनद्यश्च “जंबूद्वीप” शब्दे चतुर्थभागे १३७५ पृष्ठे उक्ताः) (गङ्गासिन्धोर्विकस्यता स्वस्वस्थाने)

एईकच्छ-नदीकच्छ-पुं० । नदीगहने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

एईगाम-नदीग्राम-‘णइगाम’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

एईजल-नदीजल-न० । सामान्यनदीजले, गङ्गानदीजलं यथा लवणाब्धौ विश्राम्यति तथा मानुषोत्तरपर्वतसमुद्रविनिर्गमनदीजलमपि कुत्र विश्राम्यतीति प्रश्ने ? उत्तरम्-मानुषोत्तराभिमुखनिर्गतनदीजलं पुष्करवरसमुद्रे विश्राम्यतीति स्थानाऽऽश्वस्तोति । २६४ प्र० । सेन० प्र० ३ उल्ला० ।

एईपमुह-नदीप्रमुख-त्रि० । नदीह्रदाऽऽदिके, प्रव० ८२ द्वार ।

णईमासय-न० । देशी-जलोद्भवे, टे० ना० ४ वर्ग ।

एईसंतार-नदीसन्तार-पुं० । नद्युत्तरणे, नदीसन्तारश्चतुर्धा-जम्बूद्वीपघनोदकः, संघट्टस्तदूर्ध्वं नामिद्वयमोदकः, लेपस्तदूर्ध्व-जलो. लेपोपरि बाहुज्यामुपैर्वा चतुर्थः । चतुर्ध्वं प्रायः कायोत्सर्गः । जीत० ।

जलोत्तरणप्रकाराः-

जंघातारिम कथ्यऽ, कथ्यऽ बाहाहि अप्य ण तरेज्जा ।

कुंजे दतिए तुंवे, णावा उडुवे य पसी य ॥ १९१ ॥

समासतो जलसतरणं दुविह-थाहं, अथाहं च । जं थाहं

तं तिबिहं सघट्टो, सेवो, सेवोवरियं च । एय तिबिहं पि जंघासंतारिमभादणेण गहियं । (कथ्यऽसि) कचिज्जघादिषु ईदृशं भवतीत्यर्थः । वितियं (कथ्यऽसि) कचिज्जघादिषु अथाहं जघतीत्यर्थः । एय य बाहाहि अप्पणा णो तरेज्जा, इस्ताऽऽदिप्रक्षेपे बहुदकोपघातत्वात् । जलजाविर्हं इमेहि सतरणं कायव्वं-कुंजेण, तदजावा दत्तिएण, तदभावा तुवेण, तदभावा उडुपेण, तदजावा पसीए, तदजावा णावाए । बध-एल्लोमा मज्जे णावागहणं कतं ।

एत्तो एगतरेंणं, तरियव्वं कारणम्मि जातम्मि ।

एतेसिं विवचासे, चातुम्मासा भवे लहुया ॥ १९२ ॥

गाढा कंठा । एवरं (विवचासे सि) सति कुंभस्स दत्तिएण तरति तो चरलहुयं । एव एक्केकस्स विवचासे चरलहुय ददुव्वं । सव्वते कुभाती इमाए जयणाए धेसव्वा ।

णावं पुण अहिकिञ्च जप्पति-

एवाऽएवे विजासा तु, भाविताऽजाविते चि य ।

दगऽअभाविए चेव, उल्लाऽणोल्ला य मग्गणा ॥ १९३ ॥

सा णावा अहाकमेण य जाति, संजयट्ठा वा अहाकडाए गंतव्वं । असति अहाकमेण संजयट्ठाए वि जा जाति, ताए वि गंतव्व । सा दुविहा-(एवाऽएवे विजास सि) एवा, पुराणा वा । णवाए गंतव्व, न पुराणाए, सप्रत्यपायत्वात् । एवा दुविहा-(जावियाऽजाविय सि) उदगभाविता, अभाविता य । जा उदगे बूढपुव्वा, सा उदगजाविया । इतरा मभाविता । जावियाए गंतव्वं, ए इतराए । मा उदगशस्स जावियतीति कृत्वा । तदुदयभाविता दुविहा-(उल्लाऽणोल्ला सि) मग्गणा उल्ला तिता, अणोल्ला सुक्का । उल्लाए गतव्व, ण इयरीए. दगाकर्षणजयात् । (मग्गणे सि) एया एव. मार्गणा, याऽजिहिता, एरिसणावाए पुण गच्छति । नि० च० १ उ० । (चत्वारो नौसंतरणप्रकाराः ‘णावा’ शब्दे वक्ष्यन्ते)

महार्णवसूत्रम्-

नो कप्पड निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा इमाओ पंच महप्पवाओ महानदीओ उदिट्ठाओ गणियाओ वंजियाओ अंतोमासस्स दुक्खुत्तो वा तिकखुत्तो वा उत्तरित्तए वा संतरित्तए वा । तं जहा-गंगा, जज्जणा, सरक्त, कोमिया, मही ।

नो कल्पन्ते न युज्यन्ते । सूत्रे एकवचननिर्देशः प्राकृतत्वात् । निग्रन्थानाम्, इमाः प्रत्यासन्नाः पञ्च महार्णवा बहुदकतया महासमुद्रगामिन्यो महानद्यो गुरुनिम्नगा उदिष्टाः सामान्येनाभिहिता, यथा महानद्य इति । गणिता यथा पञ्चेति । न्याजिता व्यक्तीकृता यथा गङ्गेत्यादि । अन्तर्मध्ये मासस्य द्वि कृत्वो वा त्रि कृत्वो वा उत्तरोतु बाहुज्याऽऽदिना, संतरीतुं नावादिना । तद्यथा-गङ्गा १ यमुना २ सरयू ३ कौशिकी ४ मही ५ । एष सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यकारः कानिचिद्विषयमपदानि विवृणोति-

इमाओ चि सूत्तरत्ता, उदिट्ठ नदीउ गणिय पंचेव ।

गंगादि वंजिताओ, बहुउदगा महप्पवाओ तु ॥७१॥

(इमा इति) प्रत्यक्वाचिना सर्वनाम्ना सूत्रोक्ता उच्यन्ते । उदिष्टा नद्य इति । गणिताः पञ्चेति । न्याजिता गङ्गाऽऽदिपदै-

व्यंकीकृता, यास्तु बहुदकास्ता महार्णवा उच्यन्ते । कृता विष-
मपद्व्याख्या ज्ञाप्यकृता ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः-

पंचएहं गहणेणं, सेसा वि तु मूय्या महासलिला ।

तत्तय पुरा विहरिंसु, न य ताभ्रां कयाइ सुखंति ॥७१५॥

पञ्चानां गङ्गाऽऽदीना प्रहणेन शेषा अपि या महासलिला बहु-
दका भविष्येद्वाहिम्यस्ता. सूचिता मन्तव्या. । स्याद् बुक्तिः
किमर्थं गङ्गाऽऽदीना प्रहणम्?, इत्याह-(तत्तय इत्यादि) येषु ग-
ङ्गाऽऽदयः पञ्च महानद्यो वदन्ति, तेषु पुरा साधयो विहृतवन्तः,
न च ता' कदाचिदपि शुष्यन्ति, अतस्तासां प्रहणम् ।

पंच परूवेऊणं, नावासंतारिमं तु जं जत्य ।

उत्तरणम्मि वि लहुगा, तत्तय वि आणाऽऽदिणो दोसा ॥७१६॥

पञ्चापि महानदी' प्ररूप्य, या यादृशी यद्विषये, नां तथा
वर्णयित्वा प्रस्तुतमभिधातव्यम् । तद्येदम्-नौसतारिम यत्रोदकं
तत्र य पदकायविराधनां प्राप्नोति, तन्निष्पन्न प्रायश्चित्त,
यत्रापि जङ्गाऽऽदिनोत्तरणं भवति, तत्रापि चतुर्लघुकाः । अपि-
शब्दात्सतरणेऽपि चतुर्लघु । तत्राप्युत्तरणे आङ्गाऽऽदयो दोषा',
किं पुन' सतरणे?, इत्यपिशब्दार्थः । वृ० ४ उ० । स्था० । ग० ।
नि० च० ।

सन्तरणे दोषाः । तत्र सतरणे तावदोषानाह-

अणुकंपा परिणीया, व होज्ज बहवो य पच्चवायाओ ।

एतेसि एणत्तं, वोच्छामि अट्ठाणुपुव्वीए ॥७१७॥

अनुकम्पादोषा', प्रत्यनीकदोषाः, बहवो वा प्रत्यपाया नावमा-
कृदानां भवन्ति । एतेषां च नानात्व विभाग यथाऽऽनुपूर्व्या
ब्रूयामि ।

तदेवाऽऽह-

हुभणं जले थलातो, अएणे वोत्तारिता हुभति साहू ।

उवणं व पत्थिताए, दडुं एणं व आणाती ॥७१८॥

साधु तरणार्थिन ज्ञात्वा नौवाणिजो, नाविको वा अनुकम्पया
नाव स्थलाजले प्रक्षिपेत् । ये वा पूर्वं नावमारोपिताः, तानुद-
के, तटे वाऽवतार्य साधून् प्रक्षिपेत्, नावमारोपयेदित्यर्थः ।
सप्रस्थिता वा नाव साधव उत्तरिष्यतीति कृत्वा स्थापयेत् ।
साधून् वा दृष्ट्वा परकृत्वाभावमानयेत् ।

अत्र चामी दोषाः-

जावियमाधुपदोसा, णियत्तणत्थंतागा य हरियाऽऽदी ।

जं तेणसावएहि व, पवहण अएणाएँ किण्णं वा ॥७१९॥

ये वेरिकाया अवतारिताः, ते नाविकस्य वा, साधूना वा
प्रद्वेष गच्छेयुः । यद्वा-ते निवर्तमानास्तत्रैव तिष्ठन्ता ह-
रिताऽऽदीना विराधनामन्यद्वाऽधिकरण यत् कुर्वन्ति । यद्वा-
स्तेनश्वापदेज्य उपलब्ध प्राप्नुवन्ति, अवहन्ती वा नाव यत्प्र-
वाहयिष्यन्ति, अन्यस्या नावः क्रयण करिष्यन्ति ते, तन्निष्पन्न
प्रायश्चित्तम् ।

परकृत्वाभावानयने दृष्टान्तमाह-

मज्जनगतो मुहंको, एणं दहूण अण्णणा ऐति ।

कहिगा जति अ वखेवा, तति लहुगा समणा पच्छा ॥७२०॥

मज्जनगतः स्नानं कुर्वन्, मुहंको राजा साधून् दृष्ट्वा नावमात्मना
नयति, ततो नावारूढः साधुः कथिकाः कथयितुं लग्नः, यावन्तश्च
तत्र यमुककेपास्तावन्ति चतुर्लघूनि, पञ्चाकच साधूना मार्गणा-
सयमविराधना १, आत्मविराधना २, उभयविराधना वा । यत्र
वा उदकमवनरत, नावारूढस्य, नाव उत्तरन्त्येति । एतेषां प्र-
याणामेकतरस्मिन् बहवः प्रत्यपाया जयन्ति । उक्तं संतरणम् ।

उत्तरणे जङ्गासघट्टाऽऽदिदोषाः । अथोत्तरणमाह-

उत्तरणम्मि परुविने, उत्तरमाणस्म चठलहू होंवि ।

आणाऽऽदिणो य दोमा, विराहणा संजमाऽऽताए ॥७२१॥

उत्तरण नाम यत्राव विना वदयमाणैः सघट्टाऽऽदिभिः प्रकारै-
रुत्तार्यते, तस्मिन्नुत्तरणे प्ररूपिते सतीदमभिधीयते, यदि ज-
ङ्गाऽऽदिनाऽप्युत्तरति, तदा चतुर्लघु, आङ्गाऽऽदयश्च दोषा,
संयमाऽऽत्मविराधना च भवति ।

तस्य चोत्तरणस्यैते भेदाः-

जंघका सघट्टो, सघट्टदुवरिं तु द्वेवो ना पाभी ।

तेण परं द्वेवोवरि, तुंवाऽऽदी नाववज्जेसु ॥७२०॥

यस्मिन् कूत्रे उत्तरता पादतलादारज्य जङ्गाया अर्कं घुमति
स सघट्ट, तस्यैव सघट्टस्यापरि यावन्नाजिरेव तावत् प्रवि-
शति स लेपः । ततः परं नाभेतरज्योपरि सधमपि लेपोपरि
भण्यते । तद्य द्विधा-स्ताघमस्ताघ च । यत्र नासिका न घुमति
तत् स्ताघ, यत्र तु नासिका घुमति तदस्ताघम् । तत्र तुम्बो-
हपाऽऽदिभिर्नौवार्जितैर्यत्तार्यते तदुत्तरण मन्तव्यम् ।

तत्रोत्तरणे एते संयमाऽऽत्मविराधनादोषाः-

संघट्टणा य मिचण, उवगरणे परण संजमे टोमा ।

चिक्खिख्खाणुकंटाग, सावतजयवाहणे आया ॥७२१॥

लोकेन साधोः सघट्टनं प्रवेत्, साधुर्वा जलं सङ्गृह्येत्, सङ्गृह-
नप्रहणात् परितोपनमपद्रव्येण च सूचितम् । एतेषु कायतिष्ठन्तं
प्रायश्चित्तम् । प्रत्यनीक साधुपुपार्थि वा सिञ्चति, स्वयं वा सा-
धुरात्मानं सिञ्चेत्, साधोरुपकरणस्य जले पतनम् । एते संयमे
दोषाः । तथा चिक्खिख्खेभिमज्जति, जलमध्ये वा चतुरविधयनया
स्थाणुना कण्टकेन वा यद्विधयते, मकराऽऽदिश्वापदजन्यं वा
भवति, नदीवाहेन वा वाहनम् । एषा सर्वाऽप्यात्मविराधना ।

पेरावतीकुणालायां सूत्रम्-

अह पुण एव जाणिज्जा-एरवई कुणात्ताए जत्य चकिया
एणं पायं जत्ते किच्चा एणं पायं थत्ते किच्चा, एव एह कप्पः
अंतोमासस्स दुक्खुत्तो वा तिकखुत्तो वा उत्तरित्ते वा मं-
तरित्ते वा; नो चकिया एव एहं नो कप्पः अंतोमामस्म
दुक्खुत्तो वा तिकखुत्तो वा उत्तरित्ते वा मंतरित्ते वा ।

अथ पुनरेव जानायात्-पेरावती नाम नदी कुणात्तायाः । न
गर्याः समीपे जङ्गलप्रमाणेनोद्वेधेन वदति, तस्यामन्यस्यां वा
यत्रैव (चकिया) शक्नुयात्, उत्तरीतुमिति शेषः । कयाम-
ति?, आह-एक पाद जले कृत्वा, एक पाद स्थले आकाशे
कृत्वा । एव एहमिति वाफ्यालद्वारे । यत्रोत्तरीतुं शक्नुयात्, तत्र
कल्पते अन्तर्मासस्य द्वि कृत्यो वात्रि कृत्यो वा उत्तरीतुं सङ्गृ-
ह्येत्, उत्तरीतुं भूय प्रत्यागन्तु, यत्र पुनरेवमुत्तरीतुं न शक्नुयात्,
तत्र नो कल्पते अन्तर्मासस्य द्वि कृत्यो वात्रि कृत्यो वा उत्तरीतुं
सङ्गृह्येत्, उत्तरीतुं भूयः प्रत्यागन्तु, यत्र पुनरेवमुत्तरीतुं न श-

कृत्यात्, तत्र नो कल्पते अस्तर्मासस्य द्विहृत्थो वा त्रिहृत्थो वा उचरीतुं वा संतरीतुं वा । इति सूत्रार्थः ।

अथ प्राप्यकृद्विषमपदानि व्याचष्टे-

एरवः जगिह चकिय, जलथन्नकरणे इमं तु णाणत्तं ।

एगो जलमि एगो, यलमि इहं थलागासं ॥७३२॥

पेरावती नाम यत्र नदी, तस्यां जलस्थलयोः पादकरणेनोचरीतुं शक्यम् । इदमेव यात्र नानात्वं, यत्सर्वसूत्रोक्तसु मदानदीसु मा-
सान्तर्द्धौ श्रीन् वारान् न कल्पते । यच्चत्रैको जले, एकश्च पादः
स्थले इत्युक्तं, तदिह स्थलमाकाशमुच्यते ।

एरवः कुणालाप, वित्थिआ अज्जोयणं वहति ।

कप्पति तत्थ अपुष्से, गंतुं जा एरिसी अएणां ॥७३३॥

पेरावती नदी कुणालानगर्या अदूरे अर्द्धयोजनविस्तीर्णा वह-
ति । सा चोद्वेधेन च जङ्गलप्रमाणा, तत्र अतुल्ये काले मास-
कल्पे अपूर्णे, त्रिहृत्थो भिक्षाप्रवृण्णत्वेऽऽनयनाऽऽदौ कार्ये यत-
नया गन्तुं कल्पते, या चेदृशी अन्याऽपि नदी, तस्यामपि त्रि-
हृत्थो गन्तुं कल्पते । कृता विषमपदव्याख्या भाष्यकृता ।

सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः-

संकमथत्वे य एो-थल पासाणजले य वालुगजले य ।

सुद्धुदगे पंकमीसे, परित्तऽण्ते तसा चेव ॥७३४॥

नदीमुत्तरतस्तु ये पन्थानः । तद्यथा-संक्रमस्थलं, नो स्थलं च ।
तत्र यदेकाङ्गिकाऽऽदिना संक्रमेण गम्यते, तत् संक्रमस्थलं,
नद्यां कूर्परेण वरणेन वा यद् नदीजलं परिहृत्य गम्यते । नोस्थलं
चतुर्विधम्-पाषाणजलं, वालुकाजलं, शुष्कोदकं, पद्मिभ्रजलम् ।
एतेषु चतुर्विधे गच्छन्तां यथासंभवं परीक्षान्तकायास्तान्
विराधनां प्राप्नुवन्ति ।

तथा-

उदए चिक्खिद्वपरि-त्तऽण्तेकाऽगतमे य मीसे य ।

अकंतमणकंते, संजोए होति अप्पवहुं ॥७३५॥

उदके चिक्खिद्वऽदिकः पृथिवीकायो, वनस्पतयश्च परीक्षका-
यिकाः, अनन्तकायिका वा, प्रसाध द्वीन्द्रियाऽऽदयो भवेयुः । एते
च सर्वेऽपि यथासंभवं मिश्राः सचित्ता अचित्ता वा, आक्रान्ता
अनाक्रान्ता वा, स्थिरा अस्थिरा वा, सप्रत्यपाया निध्रत्यपाया वा
भवेयुः । एतेषु बहवः संयोगा उपयुज्य वक्तव्याः । तेषु यत्रात्प-
हृत्वं भवति, अल्पतरसंयमाऽऽत्मविराधनादोषाः, बहवश्च गुणा
भवन्तीत्यर्थः । तत्र कारणे समुत्पन्ने गन्तव्यम् ।

यत्र च सक्रमो जवति, तत्रामी भङ्गविकल्पा भवेयुः-

एगंगिचत्तिथरपारि-साडिसालं वज्जिए सजए ।

पडिवक्खेसु तु गमणं, तज्जातितरे य संडेवा ॥७३६॥

संक्रमः एकाङ्गिको वा स्याद्, अनेकाङ्गिको वा । एकाङ्गिको य
एकेन फलकाऽऽदिना कृतः । अनेकाङ्गिको योऽनेकफलकाऽऽदि-
निर्मितः । अत्रैकाङ्गिकेन गन्तव्यम्, न अनेकाङ्गिकेन । एवं स्थिरेण,
न च चलेन । अपरिशादिना, नो परिशादिना । सात्वत्वेन
गन्तव्यं, न वर्जितेन; निरालम्बेनेत्यर्थः । सालम्बोऽपि द्विधा-
एकतः सालम्बः, द्विधा सालम्बश्च । पूर्वं द्विधा सालम्बेन, तत
एकतः सालम्बेनापि । तथा निर्जयेन गन्तव्यं, न सभयेन ।

अत एवाऽऽह-(पडिवक्खेसु य गमणं ति) अनेकाङ्गिकचसपरि-
शादिनिरालम्बसभयाऽऽस्यानां पञ्चानां पदानां, ये एकाङ्गिकाऽऽ-
दयः प्रतिपङ्गाः, तेषु गमनं कर्तव्यम् । अत्र पञ्चभिः पदैर्द्वात्रिंश-
द्भङ्गाः । एकाङ्गिकः, स्थिरोऽपरिशाटी, सालम्बो, निर्भय इत्यादि ।
एषु प्रथमो भङ्गः श्लु, शेषा भङ्गश्च । तेष्वपि बहुगुणतरेषु ग-
मनं, यतना च कर्त्तव्या । सएकेवका अपि सक्रमजैवा एव । उद्या-
नकाः, इतरे वा अनुद्यानकाः सएकेवका जवेयुः । अत आह-तत्रैव
जातास्तज्जाताः, शिवाऽऽदयः । अन्यतः स्थानादानीयं स्थापिता
अतज्जाताः, इष्टादकाऽऽदयः । तेष्वपि चलाचलाऽऽक्रान्ताना-
क्रान्ताऽऽदयो जेदाः कर्त्तव्याः । उक्तः सक्रमः ।

अथ स्थलमाह-

नटिकोप्परवरणेण व, थलमुदयं एोधलं तु तं चट्ठा ॥

उवज्जजलवात्तुगजलं, सुद्धमहं पंकमुदगं च ॥ ७३७॥

नद्या आकुण्टितकूर्पराऽऽकारजलेन नदीकूर्परमुच्यते । ज-
लोपरि कपाटानि मुक्त्वा पाल्लिधन्धः क्रियते, स वरण उच्यते ।
पताभ्यां यद्दुदकं परिहृत्य गम्यते, तत् स्थल उच्यते । अथ नो-
स्थलं, तच्चतुर्विधम् । उपलजलम्-अधः पाषाणा, उपरि जलम् ।
वालुकाजलम्-अधो वालुका, उपरि पानीयं च । शुष्कोदकम्-अधः
शुष्का मही, उपरि जलम् । पद्मोदकम्-अधः कर्दम उपरि जलम् ।

पद्मोदकस्य चामूनि विधानानि-

लत्तगपहे य खलुए, तहऽज्जंघाए जाणुवविं च ।

देवो य देवउवरिं, अकंतादी उ संजोगा ॥ ७३८॥

यावन्मात्रमवलक्षेनेव पादो रज्यते, तावन्मात्रो यत्र पथि
कर्दमः स लक्षकपथः । खलुकमात्रं पादघुण्टकप्रमाणः, अर्ध-
जङ्गमात्रो जङ्गमार्कं यावद् जवति, जानूपरि जानुमात्रं या-
वज्जवति, लेपो नाभिप्रमाणः, तत ऊर्ध्वं सर्वोऽपि लेपोपरि ।
एते सर्वेऽपि कर्दमप्रकाराश्चतुर्विधे नोस्थले कर्दमे च, आ-
क्रान्तानाक्रान्तसभयनिर्जयाऽऽदयः संयोगा यथासज्जवं व-
क्तव्याः ।

सदोषः पन्थाः । अमुना दोषेण युक्तः पन्थाः परिहर्तव्यः-

जो वि प्हो अकंतो, हरियादितसेहिं चेव परिहीणो ।

तेण वि तु ए गंतव्वं, जत्थ अवाया इमे होति ॥७३९॥

योऽपि च पन्था आक्रान्तो दरमलितो, हरिताऽऽदिभिस्सर्वैश्च
परिहीणो भवति, ततोऽपि न गन्तव्यम्, यत्रामी अपाया
जवन्ति ।

गिरिनिदि पुष्पा बाला-दिकंटागा दूरपारमावत्ता ।

चिक्खिद्वकल्लुगाणि य, गारा सेवाल उवला य ॥७४०॥

यत्र पथि गिरिनदी पूर्णा तीव्रवेगा वहति । मकराऽऽदयो
व्याघ्रा अहयो वा यत्र जलमध्ये भवन्ति, कण्टका वाऽऽपृ-
रेणाऽऽज्जीता, दूरपारम, आवातैर्बहुलं वा जलं जवेत् । चिक्खिद्वो
वा नदीषु तद्देशो-यत्र पादौ निमज्जति, कल्लुकाः, गाथायां न-
पुसकत्वं प्राकृतव्यात् । पाषाणेषु द्वीन्द्रियजातिविशेषा भव-
न्ति, ते पाटौ छदयन्ति । गाराः पाषाणशुद्धिकाः, सेवा-
लः प्रसिद्धः, उपला' द्विप्रपाषाणा । एभिरपायैर्बर्जितेन पूर्व
स्थलेन गन्तव्यम्, तदभावे सक्रमेण, तदभावे नोस्थलेनापि ।
तत्र चतुर्विधे नोस्थले पूर्वममुना गन्तव्यम्-

उवज्जजलेण तु पुव्वं, अकंते निरवपण गंतव्वं ।

तस्मऽसति अणकंते, निरूपणं तु गंतव्यं ॥७४१॥

उपलजले कर्दमो न प्रवति, स्थिरसहनन च तद् प्रवति, भतः
पूर्वं तेनाऽऽक्रान्ते निरूपयेन क्षुब्धनिष्प्रत्यपायेन गन्तव्यम् । त-
स्याज्जावे अनाक्रान्ते निरूपयेनापि गन्तव्यम् ।

एमेव सेमएसु वि, सिगतजज्ञादीहिं होंति संजोगा ।

पंकमहुसितलत्तग-खलऽऽजंघा य जंघा य ॥७४२॥

उपलादु बालुका अष्टपसहनना, तत उपसजज्ञाभावे बालुका-
जज्ञेन गन्तव्यम् । बालुकायाः शुद्धा पृथिवी स्वल्पतरसहनना,
ततो बालुकाजलानन्तर शुद्धोदकेन गम्यते, तेष्वपि सिकताजज्ञा-
दि, शेषपदेषु एवमेव प्राग्बदाक्रान्तानाक्रान्ताऽऽद्यः सयोगा
प्रवन्ति । पङ्कजज्ञं बहुप्रत्यपायमतः सर्वेषामुपलजज्ञाऽऽदीनाम-
ज्जावे तेन गम्यते । स च यो मधुसिक्ताऽऽकृतिकमतलयोरेव केवल
सगति, यो वा अलक्तकमात्रस्तेन पूर्वं गम्यते, पश्चात् अमुक-
मात्रेण, पश्चाद्वर्जजघामात्रेण, ततो जघामात्रेणापि, जानुप्रमा-
णेनेत्यर्थः । यस्तु जानुप्रमाणादुपरि पङ्कस्तेन न गन्तव्यम् ।

यत आह-

अद्वोरुगमिचातो, जो खलु उवरिं तु कइमो होति ।

कंटादिजदो वि य सो, अत्याइजलं व सावायं ॥७४३॥

अद्वोरुगमात्राद् जानुप्रमाणादुपरि यः कर्दमो भवति, स क-
ण्टकाऽऽद्यपायवर्जिताऽप्यस्ताघजलमिव गन्तुमशक्यत्वाद्
सापायो मन्तव्यः । एवं विधिः सर्वोऽपि सचित्तपृथिव्यामुक्तः ।

अथाचित्तपृथिव्यां तमेवाऽऽह-

जत्थ अचिन्ता पुदवी, तहिय आउतरुजीवसंजोगो ।

जोणिपरितथीगेहि य, अकंतणिरचएहिं च ॥७४४॥

यत्र पृथिवी अचिन्ता तत्राकायजीवानां तरुजीवानां च सयो-
गाः कर्तव्याः । तद्यथा-पृथिवी सर्वप्राप्यचिन्ता किमप्यायेन गच्छ-
तु, किं वा वनस्पतिनाऽऽउच्यते-अप्याये नियमाद्वनस्पतिरस्ति,
तस्यास्तेन मा गाव । वनस्पतिना गच्छन् तत्रापि परीक्षयोनिकेन
स्थिरसहननेन आक्रान्तेन निरूपयेन निष्प्रत्यपायेन । अत्र षोड-
श भङ्गाः । तद्यथा-प्रत्येकयोनिक स्थिर आक्रान्तो निष्प्रत्यपायः ।
एव प्रथमो भङ्गः । सप्रत्यपायेन द्वितीयः । अनाक्रान्तेऽप्येवमेव
द्वौ विकल्पौ । एवं स्थिरे चत्वारो विकल्पा सन्धाः । अस्थिरेऽ-
प्येव चत्वारः । एते प्रत्येकयोनिकेनाष्टौ भङ्गा लब्धाः । अनन्तयो-
निकेऽप्येवमेवाष्टौ लभ्यन्ते । एव सर्वसंख्यया वनस्पतिकाये
परीक्षाऽऽदिभिः पदैः षोडश भङ्गा भवन्ति ।

अथाप्यायस्य, प्रसानां च सयोगानाह-

एमेव य संजोगा, उदगस्स चउन्विहेदि तु तसेहिं ।

अकंतणिरसरिरे, णिरचएहिं तु गंतव्यं ॥७४५॥

अतुर्विधास्तथा द्वान्ध्यास्त्रिन्ध्याश्चतुर्ध्याः पञ्चेन्द्रियाभ्ये-
ति । एतेऽतुर्विधैरपि त्रैलोक्याक्रान्ताऽऽदिभिः पदैरेवमेव उदकेन
सह सयोगाः कार्याः । तद्यथा-आक्रान्ताः स्थिराः सप्रत्यपायाः ।
एव त्रिभिः पदैरेष्टौ भङ्गा भवन्ति । एते च द्वान्ध्याऽऽदिषु
अतुर्विधेः प्रत्येकमष्टावष्टौ सञ्चन्ते, जाता भङ्गकानां द्वाविंशति ।

अथ सान्तरानिरन्तरं विकल्पविधत्ता क्रियते, ततश्चतुर्धाष्ट-
संयोगा उच्यन्ते । अत्र चाऽऽक्रान्तस्थिरानिरूपये. सांस्तैरु-
त्सैर्गन्तव्यम्, नाप्याये भाषा-

तेजवाउन्विहणा, एवं सेसा वि सन्वसंजोगा ।

उदगस्स च कायन्वा, जेणऽदिगारो इहं उदए ॥७४६॥

तेजोवायुकाययोर्गमनं न संभवतीति कृत्वा तेजोवायुविही-
नाः । एवं बोधा अपि संयोगाः सर्वेऽपि कर्तव्याः । तत्राप्या-
यस्य वनस्पतिना त्रैलोक्य सद भङ्गका उक्ताः । (वृ०)

“अतो मासस्स दुक्खुत्तो वा” इत्यादिसूत्र व्याख्याति-

एरवइ जत्थ चक्खिय, तारिसए ण उवहम्मती खेत्तं ।

पमिसिद्धं उत्तरणं, अण्णासति खेत्तऽण्णणात्तं ॥७४७॥

या पेरावती नदी कुणालाजनपदे योजनार्कं विस्तीर्य जङ्गल-
जानुमुदकं वहति, तस्यां केचित्प्रदेशाः शुष्काः, न तत्रोदकमस्ति ।
तामुत्तीर्य यदि त्रिकाचर्या गम्यते, तदा श्रुतुवन्ते तु ये उदकस-
घट्टाः, ते च गताऽऽगतेन वरु प्रवन्ति । वर्षासु सप्त दकसघट्टाः, ते
च गताऽऽगतेन चतुर्विंश भवन्ति । एवमीदृशे सघट्टप्रमाणे क्षेत्रे नो-
पहन्यते । इत एकेनाप्यधिके सघट्टे उपहन्यते । अस्यतोऽन्यत्रापि
यत्राधिकतरसघट्टाः, तत्रोत्तरणं प्रतिषिद्धम् । पूर्णे मासकल्पे,
वर्षावासे वा यद्यनुत्तीर्णानामपर मासकल्पप्रायोग्य क्षेत्रमस्ति,
ततो नोत्तरणीयम् । अथानुत्तीर्णानामन्यत् क्षेत्र नास्ति, ततः
असति क्षेत्रे उत्तरणमनुकूलम् ।

इदमेव व्याचष्टे-

सत्त उ वासामु भवे, दगघट्टा तिणिण होंति उरुवदे ।

जे तु ण इणंति खेत्तं, भिक्खायरियं व ण इणंति ॥७४८॥

सप्तोदकसघट्टाः वर्षासु, त्रयः सघट्टा श्रुतुवन्ते भवन्ति । ये
परावन्तं क्षेत्रं नोपगच्छन्ति, न वा भिक्षाचर्यामुपगच्छन्ति ।

जइ कारणम्मि पुजे, अतो तहं कारणम्मि असिवाऽऽदी ।

उवहिस्स गइणद्विपण-नावोदगतं वि जतणाए ॥७४९॥

यथा कारणे पूर्णे मासकल्पे, वर्षावासे वा अपरक्षेत्राभावे उ-
द्युत्तरण, तथा मासस्यान्तरेऽप्यशिक्षाऽऽदिभि कारणै, उप-
धेर्वा प्रहणार्थं, लेपस्याऽऽनयनार्थं चोत्तरणीयम्, कारणे यत्र ना-
वाऽप्युदकं तार्कते, तत्रापि यतनया सतरणीयम् ।

तत्र चायं विधिः-

नावयल्लेवहिद्धा, लेवो वा उवरि एव लेवस्स ।

दोएहादिवहुमेगं, अण्णं एवाएँ परिहाती ॥ ७५० ॥

तत्र पूर्वार्धपश्चार्धपदानां यथासंख्येन योजना । नावुत्तरण-
स्थानाद् यदि द्वे योजने वक्रस्थलेन गम्यते, तेन गन्तव्यं,
न च नौरारोढव्या । (लेवहिद्धं स्ति) द्वेषस्याधस्ताद् दकसघ-
ट्टेन यदि सार्कयोजनपरिरूपेण गम्यते, ततस्तत्र गम्यता, न च
नावमधिरोहेत् । एव योजनपरिहारेण लेपेन गच्छतु, न च
नावमधिरोहेत् । अर्धयोजनपरिहारेण स्थलेन एकयोजनप-
रिरूपेण सघट्टेन अर्धयोजनपरिहारेण वा लेपेन गम्यताम्, न
च लेपोपरिणा । लेपोत्तरणस्थानादेकयोजनपरिहारेण स्थले-
नार्धयोजनपरिहारेण वा सघट्टेन गन्तव्यं, न लेपेन । सघट्टो-
त्तरणस्थानादार्धयोजनपरिहारेण स्थलेन गम्यतां, न च सघ-
ट्टेन । एतेषां परिहरमाणानामभावे नावा लेपोपरिणा लेपेन
सघट्टेन वा गम्यते, न कश्चिदोपः ।

अत्र 'नावयल्लं स्ति' पदं व्याचष्टे-

दो जोयणाईं गंतुं, जहियं गम्मति यत्तेण वेण वए ।

मा य दुरूहे नावं, तत्पावाया बहू वुत्ता ॥ ७५१ ॥

त्रे योजने गत्वा यत्र स्थलेन गम्यते, तेन पथा व्रजेत्, मा च नावमारोहेत् । यतस्तत्र बहवोऽपायाः पूर्वमेवोक्ताः । कारणे तु तत्रापि गम्यते ।

तत्र संघट्टे गच्छतां तावद्यतनामाह-

यत्नसंकमणे जयणा, पद्मोगणा पुच्छिऊण उत्तरणं ।

परिहरिऊणं गमणं, जति पंथो तेण जयणाए ॥ ७५२ ॥

स्थलसंकमणे यतना कार्याः एक पाद जले, एकं पादं स्थले कुर्यादित्यर्थः । प्रलोकना नाम-लोकमुत्तरन्तं प्रलोकयति, यस्मिन् पाश्वे जह्याऽर्द्धमात्रमुदकं तत्र गच्छति । अथोत्तरतो न पश्यति, ततः प्रातिपथिकम्, अन्यं वा पृच्छति । ततो यत्र नीचतरमुदकं, तत्रोत्तरणं विधेयम् । (परिहरिऊणं) इत्यादि । यदि तस्योदकस्य परिहारेण पन्था विद्यते, तदा तं परित्यज्य बतनया तेन गन्तव्यम् ।

अथ स्थलपदे अमी दोषा भवेयुः-

समुदाणं पंथो वा, बसही वा थलपथेण जति णत्थि ।

सावयतेणभयं वा, संघट्टेणं ततो गच्छे ॥ ७५३ ॥

समुदानं भिक्षा तत्र नास्ति, स्थलपथ एव वा नास्ति, वसतिर्वा स्थलपथेन यदि न समस्ति, श्वापदभयं, स्तेनजय वा तत्र विद्यते, ततः स्थलपथं मुक्त्वा संघट्टेन प्रथमतो गच्छेत्, तदभावे द्वेपेन ।

तत्रेवं यतना-

निब्बणैऽगारत्थाणं, तु मग्गतो चोलपट्टमुत्सारे ।

सजये अत्याघे वा, उत्तिणेसुं घणं पटं ॥ ७५४ ॥

यदि स साधुर्गृहिसार्थसहायः, तत उदकसमीपं गत्वोर्ध्व-कायं मुखवस्त्रिकया, अधःकायं रजोहरणेन प्रमाज्योपकरणमेकतः कृत्वा, यदि निर्मयं चौरभयं नास्ति, ततो गृहस्थानां मार्गतः सर्वतः पश्चादुदकमनरति, यथा यथा चोण्डमुण्डतर जलमवगाढेत, तथा तथोपर्युपरि चोलपट्टकमुत्सारयेत्; येन न तीर्यते । अथ तत्र सजयम्, अस्ताघ वा जले, ततो यदा कियन्तोऽपि गृहस्था अप्रतोऽवनीर्णाः, तदा मध्ये साधुनाऽवतरणीयम्, चोलपट्टकं च घन दृढं बन्नीयात् ।

एतेन विधिनोर्त्तीर्यस्य यदि चोलपट्टकोऽभ्यग्रा किञ्चिदुपकरणजात तीमित तदाऽयं विधिः-

दमतीरे ता चिट्ठे, णिप्पगळो जाव चोलपट्टो तु ।

सभए पलंबमाणं, गच्छति काएण अफुसंतो ॥ ७५५ ॥

दकतीरे स्निग्धपृथिव्यामपकायरक्षणार्थं तावत्तिष्ठेद् यावच्चो-लपट्टकोऽन्वक्षोपकरणं निष्प्रगल भवति । अथ तत्र तिष्ठतः सभयं, ततः प्रगलन्तमेव तं चोलपट्टकं कायेनास्पृशन् बाह्यां प्रलम्बमानं गमन् गच्छति ।

यत्र सार्थविरहित एकाकी समुत्तरति, तत्रायं विधिः-

असऽगिहि णाल्लियाए, आणक्खेउं पुणोऽवि पडियरणं ।

एगाजोग च करे, उवगरणं लेव उवरिं च ॥ ७५६ ॥

गृहिणामभावे सर्वोपकरणमवतरणतीरे मुक्त्वा नालिका-मादमप्रमाणादुत्सृज्यातिरिक्तं भिक्षुं सूचीत्वा, तथा (आव-

कलेउ) अस्ताघनामनुमीय, तीरात् पुनरपि जले प्रतिचरणं करोति, प्रत्यागच्छतीत्यर्थः । आगत्य च तदुपकरणमेकाजोग करोति, एकत्र नियमयतीत्यर्थः । ततस्तद् सूचीत्वा, तेन परीक्षितजलपथेनोत्तरति । एष द्वेपे, द्वेपोपरौ वा विधिरुक्तः ॥ ७०४७० ॥

से भिक्खू वा जिकखुणी वा गामाणुगामं दूज्जमाणे णो परेहिं सार्द्धं परिजविय परिजविय गामाणुगामं दूज्जेज्जा, तम्भो संजयामेव गामाणुगामं दूज्जेज्जा [७४०] से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दूज्जमाणे अंतरा से जंघासंवारिमे उदए सिया, से पुव्वामेव ससीसोवरियं कायं पादे य पमज्जेज्जा, से पुव्वामेव पमज्जिच्चा० जाव एगं पादं जले किच्चा एगं पादं थले किच्चा, तम्भो संजयामेव जंघासंवारिमे उदगे अहारियं रीएज्जा [७४१] से जिकखू वा भिक्खुणी वा जंघासंतारिमे उदगे अहारियं रीयमाणे णो हत्थेण वा हत्थं पादेण वा पादं काएण वा कायं आसाएज्जा, से अणासादए अणासायमाणे तम्भो संजयामेव जंघासंतारिमे उदए अहारियं रीएज्जा [७४२] से भिक्खू वा जिकखुणी वा जंघासंतारिमे उदए अहारियं रीयमाणे णो सायावमियाए णो परिदाहवमियाए महति महालयंसि उदगंसि कायं धितिसेज्जा, तम्भो संजयामेव जंघासंतारिमे उदए अहारियं रीएज्जा, अह पुण एवं जाणेज्जा-पारए सिया उदगाओ तीरं पाठणित्तए, तम्भो संजयामेव उदउद्वेण वा ससणिच्चेण वा काएण उदगतीरे चिट्ठेज्जा [७४३]

‘से’ इत्यादि स्पष्टम् । नवरमन्त्रेय सामाचारी-यजुदकार्द्धं वस्त्रं तत् स्वत एव यावन्निष्प्रगल भवति, तावदुदकतीर एव स्थेयम् । अथ चौराऽऽदिजयाद् गमनं स्यात्, ततः प्रलम्बमानं कायेनास्पृशता नेयमिति । तथा ‘से’ इत्यादि कथ्यम् । नवर (परिजविय इ-त्ति) परैः सार्द्धं भृशमुष्माप कुर्वन् गच्छेदिति । इदानीं जङ्घासं-तरणविधिमाह-“से” इत्यादि । तस्य जिकोर्ग्रामान्तरं गच्छतो यदन्तराले जानुदज्जाऽऽदिकमुदकं स्यात्, तत ऊर्ध्वकायं मुख-वस्त्रिकया, अधःकायं च रजोहरणेन प्रमृज्योदकं प्रविशेत्प्रविष्टश्च पादमेकं जले कृत्वा, अपरं स्थले आकाशे कृत्वा पादावुत्क्षिप्य गच्छेत्, न जलमालोभयता गन्तव्यमित्यर्थः । (अहारिब री-येज्जा इति) यथा अज्जु भवति तथा गच्छेद्, नार्दवितर्दं विकारं वा कुर्वन् गच्छेदिति । ‘से’ इत्यादि । स भिक्षुर्यथार्थमेव गच्छन् म-हत्युदके महाभये वक्त्रस्य ताऽऽदिप्रमाणे जङ्घासंतरणीये नदीह-दाऽऽदौ पूर्वविधिनैव कायं प्रवेशयेत् । प्रविष्टश्च यदुपकरणं निर्वाहयितुमसमर्थस्ततः सर्वम्, असारं वा परित्यजेत् । अथैव जानीयाच्छुकोऽहं पारगमनाय, ततस्तथाभूत एव गच्छेत् । उत्तीर्णश्च कायोत्सर्गाऽऽदि पूर्ववत् कुर्यादिति । आचा० २ भू० १ सू० ३ अ० २ उ० ।

अथापवादमाह-

पंचहिं ठाणेहिं कप्पइ । तं जहा-भयंसि वा, दुब्बिक्खं-सि वा पव्वहेज्ज ब एं कोइ, दम्भोयसि वा एज्जमाणंसि महता वा, अणारिपहिं ।

(पञ्चेत्यादि) मये राजप्रत्यनीकाऽऽदे. सकाशादुपस्थाप-
पहारविषये सति १, दुर्भिक्षे वा भिक्षाऽऽत्रावे सति २, (प-
ञ्चेदेज्जं) प्रत्ययते बाधते, अन्तर्भूतकारितार्थत्वाद्वा प्रवाद-
येत् कश्चित् प्रत्यनीकस्तत्रैव गङ्गाऽऽदौ प्रक्षिपेदित्यर्थः ३ ।
(इमोप्रसिद्धि) उद्दकौघे वा गङ्गाऽऽदीनामुन्मार्गगामित्वेनावग-
च्छति सति, तेन प्लाव्यमानानामित्यर्थः । महता वा आटोपेनेति
शेषः ४ । (अणारिपिहिंति) विभक्तिव्यत्ययादनायैस्संज्ञाऽऽ-
दिभिर्जीवितचारित्रापहारिभिः, अजिभूतानामिति शेषः । ५ ।
भूच्छेषे वा, आगच्छास्त्विति शेषः । एतानि पुष्टान्यालम्बनानीति
तत्तरेणेऽपि न दोष इति ।

उक्तञ्च-

“ सालंबणो परतो, विअप्पयं दुग्गमे वि धारेइ ।

इव सालंबणसेवी, धारेइ जइ असदजाव ॥ १ ॥

आलंबणहीणो पुण, निवमइ अलिओ अदे दुरुत्तारे ।

इय निक्कारणसेवी, पडइ प्रवोहे अगाहम्मि ” ॥ २ ॥ इति ।

आ० ५ आ० २ उ० ।

अथ नाव ये कारणैरारोहेत्, तानि दर्शयति-

विश्यपयं तेणमावय-भिक्ष्वे वा कारणे व आगादे ।

कज्जुवहिमगरवुड्ढण-नावोदगतं तं पि जतणाए ॥७५७॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते । स्थलसघट्टाऽऽदिपदेषु शरीरोपधिस्तेनाः,
सिद्धाऽऽद्यो वा श्वापदा जवेयुः, भैक्ष्यं वा न सज्यते, आगाद वा
कारणमहिदृष्टविषयसुचिकाऽऽदिक भवेत्, तत्र त्वरितमौषधा-
न्यानेतन्यानि, कुलाऽऽदिकार्यं वा आक्षेपेण करणीयमुपस्थितम्,
उपधिरुपादकेनोदके प्रक्षिप्येत, तत एकाजोगकृतेषु माजनेषु
विलम्बस्तरताति । (नावोदगतं पि जयणाए स्ति) यदि बला-
प्रयोगेन नावुदकस्योत्सेचापन कार्यते, तदा तदपि वतनया
कर्त्तव्यम् ।

कथं पुनरेकाभोगमुपकरणं करोतीत्याह-

पुरतो दुरुहणमेगं-ते पमिलेह पुव्व पच्छु समगं व ।

सीसे मगतो मज्जे, वितियं उवगरण जयणाए ॥७५८॥

गृहिणां पुरत उपकरणं न प्रत्युपेतते, न वा एकाभोग करो-
ति, (दुरुहणं स्ति) नावमारोदकामेन एकान्तमपक्रम्योपकरणं
प्रत्युपेक्षणीयं, ततोऽथ काय रजोहरणेन, उपरिकायं मुक्कान्त-
केन प्रमृज्य प्राञ्जनान्येकत्र बध्नाति, तेषामुपरिष्ठाप्यधि सुनि-
बन्धितं करोति । (पुव्व पच्छु समगं व स्ति) किं गृहिभ्यः पूर्वमा-
रोदव्यम्, उत पश्चात्, उताहो समकम् ? अत्रोत्तरम्-यदि मज्जे-
का भाविकाऽऽद्यो, यदि च स्थिरा नौर्न दोलायते, तत पूर्व
समारोदव्यम् । अथ प्रान्तास्तत पूर्वं नारुहते, मा ममङ्गलमिति
कृत्वा प्रवेशं गमन्; तेषां प्रान्तानां भाव ज्ञात्वा समकं, पश्चाद्वा
आरोहणीयम् । (सीसे स्ति) नाव शिरसि न स्थातव्यं, देवता-
स्थानं तद्विकृत्वा, मार्गतोऽपि न स्थातव्यं, निर्यामकपात्रं ति-
ष्ठतीति कृत्वा, मध्येऽपि यत्र कूपकस्थानं, तत्र न स्थातव्यं, तन्मु-
क्त्वा यदपर मध्यस्थानं, तत्र स्थाप्यम् । अथ मध्ये नास्ति स्थानं,
तत शिरसि पृष्ठतो वा यत्र ते स्थापयन्ति, तत्र निरावाधे स्थाप-
ते, साकारं भक्तं प्रत्याश्वाय नमस्कारपरस्तिष्ठति । उत्तररूपि न
पूर्वमुत्तरति, न वा पश्चात्, किं तु मध्ये उत्तरति । सारोपधिश्च
पूर्वमेवावपसागादिकैः क्रियते, यदन्तप्रान्तं चोपर, तस्यावृणोति,
यदि च तरपणं नाविको मार्गयति, तदा धर्मकथा, अनुज्ञा-

दिभ्यः क्रियते । अथ न मुञ्चति, ततो द्वितीयपदे यदन्तप्रान्तमुप-
करणं, तद् यतनया दातव्यम् । अथ तन्नेच्छति, निरुणादि वा,
ततोऽनुकल्पया यद्यन्यो ददाति तदा न धारणीयः । ७०४ उ० ।

साम्प्रत नौगमनविधिमधिकृत्याऽऽह-

से जिकखू वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दूज्जमाणे
अंतरा से णावामंतारिमं उदयं मिया, येज्ज पुण णावं जाणे-
ज्जा-अस्मंजए भिक्खुपकिथाए किणेज्ज वा, पामिच्चेज्ज वा,
णावाए वा णावापरिणामं कददु थलाओ वा णावं जलंसि
ओगाहेज्जा, जलाओ वा णावं थलंसि उक्कमेज्जा, पुष्पं वा
णावं ठस्सिच्चेज्जा, मणं वा णावं उप्पीलावेज्जा, तहप्पगारं
णावं उहुगामिणिं वा अहेगामिणिं वा तिरियगामिणिं वा परं
जोयणमेराए अदुजोयणमेराए वा अप्पतरो वा भुज्जतरो
वा णो दुरूहेज्ज गमणाए । [७५९]

से जिकखू वा भिक्खुणी वा पुव्वामेव तिरिच्छसंपातिमं
णावं जाणेज्जा, नागित्ता से तमायाए एगंतमवक्कमेत्ता
भंदगं पमिलेहेज्जा, पमिलेहिच्चा एगओ जोयणभंदगं
करेज्जा, करित्ता समीसोवरियं कायं पाए य पमज्जेज्जा,
पमज्जित्ता सागारियज्जत्तं पच्चखाएज्जा, पच्चखाएच्चा
एगं पायं जले किच्चा एगं पायं थले किच्चा, तओ संज-
यामेव णावं दुरूहेज्जा । [७६४]

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा णावं दुरूहमाणे णो णावाए
पुरओ दुरूहेज्जा, णो णावाए अगओ दुरूहेज्जा, णो
णावाए मज्जतो दुरूहेज्जा, णो बाहाओ पगिज्जिय २ अंगु-
लीए उवदंसिय २ लणमिय २ णिज्जाएज्जा । से णं परो
णावागतो णावागयं वएज्जा-आउसंतो ! समणा ! एयं तुमं
णावं लकसाहि वा, वोक्कसाहि वा, खिवाहि वा, रज्जुए वा
गहाय आगसाहि, णो सेयं परिष्मं परिजाणिज्जा, तुसिणीओ
उवेहेज्जा । से णं परो णावागतो णावागयं वएज्जा-आउसंतो !
समणा ! णो संचाएसि तुम णावं लकसित्थए वा, वोक्कसि-
त्थए वा, खिचित्थए वा, रज्जुयाए वा गहाय आकसित्थए,
आहर एतं णावाए रज्जुयं, सयं चेव णं वयं णावं लक-
सिस्सामो वा० जान रज्जुए वा गहाय आकमिस्सामो, णो
सेयं परिष्मं परिजाणिज्जा, तुसिणीओ उवेहेज्जा । से णं परो
णावागतो णावागयं वएज्जा-आउसंतो ! समणा ! एयं ता
तुमं णावं अलिच्चेण वा पीढेण वा वंसेण वा बलएण वा
अवधएण वा बाहेहि, णो सेयं परिष्मं० जान उवेहेज्जा । मे णं
परो णावागतो णावागतं वदेज्जा-आउसंतो ! समणा !
एतं ता तुमं णावाए उदयं इत्येण वा पाएण वा मत्तेण
वा पमिग्गहेण वा णावा ठस्मिं चणेण वा ठस्सिच्चाहि,
णो सेयं परिष्मं परिजाणिज्जा । से णं परो णावागतो णा-
वागतं वएज्जा-आउसंतो ! समणा ! एतं ता तुमं णावाए

उत्तिग इत्येण वा पाएण वा बाहुणा वा ऊरुणा वा
उदरेण वा सीसेण वा काएण वा णावाउत्तिगणेण
वा चेत्तेण वा मट्टियाए वा कुसपत्तएण वा कुरुबिंदेण वा
पेहेहि, एो सेयं परिणं परिजाणेज्जा ।

से भिक्खू वा जिक्खुणी वा णावाए उत्तिगेण उदयं
आमवमाणं पेहाए उवरुवरि णावं कज्जलावेमाणं पेहाए
एो परं उवसंकमित्तु एवं बूया-आउसंतो ! गाहावड !
एयं ते णावाए उदयं उत्तिगेण आसवति, उवरुवरि वा
णावा कज्जलावेति, एतप्पगारं मणं वा वायं वा एो पुरओ
कट्ठ विहरेज्जा, अप्पुस्सुए अवहितेस्से एगंतिगएणं अप्पा-
णं विपोसेज्ज समाहीए, तओ संजयामेव णावासं-
तारिमे उदए अहारियं रीएज्जा । एवं खलु तस्म भि-
क्खुस्स वा जिक्खुणीए वा सामगियं, जं सव्वट्ठेहिं सहि-
स्से सदा जएज्जासि ति वेमि । (७३२)

स, जिक्खुप्रामान्तरात्वे यदि नौसंतार्यमुत्कं जानीयात्तावं
चैवंभूतां विजानीयात् । तद्यथा-असंयतो गृहस्था भिक्षु-
प्रतिज्ञया नाव क्रीणीयात्, अन्यस्माद्धिच्छिन्नां वा गृहीयात्, प-
रिवर्तनं वा कुर्यात् । एव स्थलायाऽऽनयनाऽऽदिक्क्रियोपेतां नावं
ज्ञात्वा नारुहेडिति । शेष सुगमम् । इदानीं कारणजाते ना-
वारोहणाविधिमाह- 'से' इत्यादि सुगमम् । तथा 'से' इत्यादि
स्पष्टं, नवरं नो नाव अग्रजागमारुहेद्, निर्यामकोपट्टवसंजवात् ।
नावारोहिणां वा पुरतो नाऽऽरोहेत्, प्रवर्तनाधिकरणसम्भवा-
त् । तत्रस्थश्च नौव्यापार नापरेण चोदितं कुर्यात्, नाप्य-
स्य कारयेत् । (उत्तिग ति) रुध्र (कज्जलावेमाण ति) प्ला-
व्यमानाम्, (अप्पुस्सुए ति) अविमनस्कः शरीरोपकरणाऽऽदौ
मूर्द्धासिकुर्वन् तस्मिंस्तूटकेनावगच्छन् (अहारियमिति) यत्
तार्थं जवति, तथा गच्छे शिष्टाध्यवसायो यायादित्यर्थः । एत-
त्तस्य जिहोः सामग्र्यमिति । आचा०२ श्रु०१ चू०३ अ०१ उ० ।
जे भिक्खू अणट्टाए णावं दुरुहड, दुरुहंतं वा साइज्जइ ॥
एो अछाए अणट्टाए, दुरुहड ति, विलगड ति, आरुमति
ति पगछ । आणाऽऽदिया दोसा चउडहु ॥

गाहा-

वारसमे उद्देमे, नावासंतारिमम्मि जे दोसा ।
ते चेव अणट्टाए, अट्टारसमे निरवसेसा ॥ २ ॥
कंठ्या ।

अणट्टे दंसेति । गाहा-

अंतो मण केरिसिया, नावारुदेहिं गम्माति कइं वा ? ॥
अइवा णाणादिजडं, दुरुहणं होतऽणट्टाए ॥ ३ ॥

केरिसि अजंतर ति चक्खुदंमणपडियाए आरुहति, गम-
णकुतूहलेण वा उरुहति । अइवा नाणादिजडं दुरुहंतस्स
सेसं सव्व अणट्टा ।

अपवादेण आगादे कारणे दुरुहेज्जा थलपदेण संघटा-
तियजलेण वा जइ इमे दोसा इवेज्जा । गाहा-

वित्तियपद तेणसावय-विक्खेवा कारणे च आगादे ।

कज्जुवडिमगरवुडण-नावोदग तं पि जयणाए ॥ ४ ॥
एस वारसमुदेसे जहा, तहा भाणियव्वा ।
सुत्तविट्ठकारणा विलगियव्वं, केरिसं पुण णावं विलगति,
केरिसं वा ण विलगति ? , अतो सुत्तं भएणति-

जे जिक्खू णावं किणइ, किणावेइ, किणावंतं दिजमाणं
णावं दुरुहड, दुरुहंतं वा किणावेइ, किणावंतं वा साइज्जइ । २ ।

जे जिक्खू णावं पामिच्चेइ, पामिच्चावेइ, पामिच्चियमाइहु
दिजमाणं दुरुहड, दुरुहंतं वा साइज्जइ ॥ ३ ॥

जे जिक्खू णावं परियट्ठेइ, परियट्ठावेइ, परियट्ठियमाइहु
दिजमाणं दुरुहड, दुरुहंतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥

जे जिक्खू णावं अच्चिदं अणिसिदं अजिहडमाइहु
दिजमाणं दुरुहड, दुरुहंतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥

अप्पणा किणइ, अप्पेण वा किणावेति, अणुमोयति वा, तथा
पामिच्चेति, पामिच्चावेति, पामिच्चत अणुमांदति । पामिच्चंतं
णाम उच्चिदण जो णावं परियट्ठेति ॥ ३ ॥ तहा उदरियणावा-
ए महत्त णावं परिणावेति साहु ।

एतेहिं सुत्तपदेहिं सव्वे उगमुप्पायणेसणादोसा य-

सूचिता, तेण णावणिज्जुति भक्षति । गाहा-

णावा उगमउप्पा-यणेसणा सुत्तसूडया दोसा ।

जावुत्तरणमकारण, अट्टविहा ताव निज्जुत्ती ॥ ५ ॥

उगमदोसेसु जे चउलहुआ, ते अहासजव णावं पडुच्च
वत्तव्वा ।

गाहा-

उच्चत जत्तिए वा, उविहा किणणा उ होति णावाए ।

हीणाहियणावाए, जंरुगुरु तेण पामिच्चे ॥ ६ ॥

साधुअछाए उच्चत्ताए णावं किणति, सर्वथा आत्मीकरोतीत्य-
र्थः । (जत्तिए ति) भाडपणं नेएदति अप्पणा, से णावा हीणप्प-
माणा, अहियप्पमाणा वा । अइवा- (भरुगुरु ति) ज तत्थ भंरु-
मारोविज्जति, तं गुरुं, साहु य एो समिहिति ति, ता एवमा-
दिकज्जेहिं णावं पामिच्चेति ।

अइवा-सा णावा स्वयमेव गुरु, गुरुत्वाद् न शीघ्रगा-

मिनीत्यर्थः । गाहा-

दोएह वि उवट्ठिताणं, जत्ताए हीणअहियसिग्घट्टा ।

णावा परियट्ठिज्जइ, एवं माहुट्ट आयरिया ॥ ७ ॥

दो वाणिया जत्ताए णावाहि उवट्ठिता, तत्थ, य एगस्स हीणा,
अयस्स अहिया, तो परोप्परं णावा परिणामं करेति, नावा
नाव परावर्त्तयन्तीत्यर्थः । अइवा-मन्दगामिनी शीघ्रगामिन्या
परावर्त्तयन्ति, एव साध्वर्थमपि ।

गाहा-

एमेव सेमएसु वि, उप्पायणएमणादोसेसुं ।

जं जं जुज्जति सुत्ते, विभासियव्वं दुवत्ताए ॥ ८ ॥

कीयकमादिणावासुत्तेसु जं जं जुज्जति, तं त पिडणिज्जुत्तीए
माणियव्वं । दुवत्ता वायालीसा-सोलस उगमदोसा, सोलस
उप्पायणादोसा, दस एसणादोसा । एते मिलिया वातावा

उगमउप्पायनेसणा तिपिण दारगता ।

संजोगादियाण खउएह इमा विजासा । गाहा-
संजोए तणमादी, जलेण णावाएँ होती माणं तु ।
सुहवणो इंगालं, छडी सोहाऽऽदिसू धूमा ॥ ए ॥

साधुअट्टाप तणमादि किंचि कठ सजोपति, आसणमज्ज-
दूरगमणा जलपमाणासाधुपमाणाओ यहीण जुसमधिय प-
माणेण वा खावा होज्ज (सुहवणो सि) रागेण इंगालसरिस व-
रण करेति, णावागमणे छडी हवइ, छुट्टा बाहया वा नावाभरण
सरीरसखोहो जवति, कपो, मुच्छा, सिरसी य । पवमा-
दिदोसा वरणधूमिभरणेण सम करेति ।

गाहा-

कारणें विलगियव्वं, अकारणे चउलहू मुण्येव्वं ।
किं पुण कारण होज्जा, असिवादि थलासति उरुहेड ॥ १० ॥

णावागमणे कारणेण य उरुदियव्वं, निक्षारणे चउलहू ।

असिवाइकारणे वा गच्छतस्स त नावातारिम
चउन्विह । गाहा-

नावासंतारपहो, चउन्विहो वधितो उ जो पुव्वं ।
णिज्जुत्तीएँ सुविहिप, सो चेव इहं पि णायव्वो ॥ ११ ॥
निज्जुत्तीपेड इमस्सेव जहा पेदया आउक्कायाहिगारेण भा-
णिया, तहा भाणियव्वा ।

गाहा-

तिरिओयाणुजाणो, समुद्गामी य चेव नावाए ।
चउलहुगा अंतगुरु, जोयणमच्छऽच्छ जाण पदं ॥ १२ ॥

तत्र इव । गाहा-

वीयपएँ तेणसावपएँ, जिकखे वा कारणे व आगाढे ।
वत्थूवहिमगरवुड्डण-णाबोदग तं पि जयणाए ॥ १३ ॥
बारसमे पूर्ववत् ।

सुसं-

जे भिक्खू थलाओ णावं जले उक्कसावेइ, उक्कसावंतं वा
साइज्जइ ॥ ६ ॥

स्थलस्थ जले कारेति ।

जे भिक्खू जलाओ णावं थले उक्कसावेइ, उक्कसावंतं वा
साइज्जइ ॥ ७ ॥

जलस्थ स्थले कारेति ।

सुसं-

जे भिक्खू पुष्पणावं उस्सिचइ, उस्सिचंतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥

जे भिक्खू सणं णावं उप्पिलावेइ, उप्पिलावंतं वा
साइज्जइ ॥ ९ ॥

(सख सि) कहमे खुत्ता (उप्पिलावेइ सि) ततो उक्कसति ।

गाहा-

गाहेइ जलाउ थलं, जाव थलाओ जलयमोगाढे ।
मणं व उप्पिलावे, दोसा ते तउ वितियपदं ॥ १४ ॥
दोसा जे बारमे मणिता, ने भवति, वितियपदं ज तत्थेव
प्रणिय, त चेव प्राणियव ।

जे भिक्खू पडिणाविय कट्टणावाए उरुहइ, उरुहंतं
वा साइज्जइ ॥ १० ॥ जे भिक्खू उट्टगामिणा वा णावं
अहेगामिणा वा णावं उरुहइ, उरुहंतं वा साइज्जइ
॥ ११ ॥ जे भिक्खू जोयणवेलागामिणी वा अज्जोयण-
वेलागामिणी वा णावं उरुहइ, उरुहंतं वा साइज्जइ
॥ १२ ॥ जे भिक्खू णावं आकसइ, आकसावेइ, आकसावंतं
वा साइज्जइ ॥ १३ ॥ जे भिक्खू णावं खेवावेइ, खेवावंतं वा
साइज्जइ ॥ १४ ॥ जे भिक्खू णावं रज्जुणा वा कट्टावेइ,
कट्टावतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥ जे भिक्खू णावं अद्विच-
ण वा पडिण वा दंडण वा वंसेण वा वट्ठेण वा वा-
हेड, वाहंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥ जे भिक्खू णावाए उदगं
हत्थेण वा पणिग्गहेण वा मत्तेण वा णावाउस्सिचण वा
उस्सिचइ, उस्सिचंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥

जे भिक्खू उव्वच्छिण णावं उत्तिगं वा उदगं आसिचमाणं
वा उव्वरुवरि वा कज्जलावेमाणं पेहाए हत्थेण वा पाएण
वा असिपत्तेण वा कुसपत्तेण वा मट्ठियाए वा चेलेण वा
पणिपिहेइ, पडिपिहंतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥

जसो नाव वेलाए दीरहि सि दीहरज्जुए तडसि रुक्खे वा
कीलगे वा बद्ध वा मुत्तिता वाहेज्जा, वुज्जमाणि वा वधिज्जा,
उत्तिगेण वा भरितं जरिज्जमाणं वा जो उव्वसिचति सबल-
पाणिबस्स, रिचं वा धिमिता गच्छउ सि पाणियस्स भ-
रेति, तस्स चउलहु ।

गाहा-

उव्वच्छएँ वाहेती, बंधउ वुज्जइ जरिणें उस्सिचे ।
रिची वा पूरेती, ते दोसा त वितियपदं ॥ १९ ॥
कटा ।

जे णाव आगसति वा इत्यादि । जे णावाए उदगं हत्थेण
वा० जाव उस्सिचति, णावाए उत्तिग० जाव पिहित वा
साइज्जइ ।

एतेसि सुत्ताण पदा सुत्तसिक्का चेव, तहा वि कोइ पदे
सुत्तफासिक्का फुसति । गाहा-

नावाएँ खिवणवाहण-उस्सिचणपिहणसाहणं वा वि ।
जे भिक्खू कुज्जादी, सो पावति आणमादीणि ॥ २० ॥

अस्यणावट्ठितो जलचित्तो तडट्ठिओ वा णावपराहुत्त खिवति,
णावऽस्यतरणयणप्पगारेण नयणं चाहण प्रस्थाति । उत्तिगादिना-
वापविउमुदगं अणयरेण कट्टाऽऽदिणा उस्सिचण उस्सिच-
ति । उत्तिगाऽऽदिणा उदगहत्थाऽऽदिणा पिहति, पवमप्पणा
करेति, अस्यस्स वा कहेति, भाणादि, चउलहु च ।

एतेसु य अण्येसु य सुत्तपदेसु इम वितियपदं । गाहा-

वितियपएँ तेणमावएँ, भिक्खे वा कारणे व आगाढे ।
कज्जंवाहिमगरवुड्डण-णाबोदग तं पि जनणाए ॥ २१ ॥
पूर्ववत् ।

गाहा-

आकट्टणमाकमणं, उक्कमण पेद्वणं तु जउ उदगं ।
उट्टमहनिरियकट्टण, रज्जुएँ कट्टमि वा थेनुं ॥ २२ ॥

अप्पणो तेण आकहुणमाकसणं, उदगसेण प्रेरण उक्कसण । (उद्धेत्ति) णदीगए समुदे वा बेलापाणियस्स प्रतिकूल उद्ध (अहं त्ति) तस्सेव उदगस्स भ्रोतोनुकूत्रम अहो भस्सति । नो प्रतिकूलं, नो अनुकूलं च तिरिच्छ तिरिय जस्सति । एय उद्ध अहं तिरिय वा रज्जुए कछम्मि वा थेसु कहुति ।

गाहा-

तणुयमलितं आसो, पत्ते सिरसो पिहो हवति रुंदो ।

वंसे एवा उ गम्पति, वलएण वलिज्जती एवा ॥१॥

तणुयमदीह, (अलितमिति) अलित आसो दो वि पत्तो, तस्स पत्तस्स सिरसो रुंदो पिहो जयति, वम्भो वेणु. तस्स अवच्छेजेण, पार्वेहि परितावे एवा गच्छति, जेण वाम दक्षिणं वा वलिज्जति, सो वलतारण पि जस्सति ।

गाहा-

मूत्रे रुंद अवल्ला, अंते तणुगा वदंति एयव्वा ।

दव्वी तणुगी लहुगी, दोणी वाहिज्ज वीतीयं ॥२०॥

पुव्वरुं कठ । लहुगी जा दोणी, सा तीए दव्वीए वाहिज्जति । एवाउत्तिसचणग च दुगं दव्वगादि वा भवति । उत्तिग णाम-भिद्, त इत्थमादीहि पिहेति ।

गाहा-

इसिगाइ विप्पितंती, होति उ उस्सुमट्टिया य तम्मिस्सा ।

मोयगुलवंजणाती, अत्तुवा छट्ठी कुविंदो उ ॥२१॥

अहवा सरसल्लुह्मी ईसिगि त्ति, तस्सेव उवरिं तस्स छल्ली, सो य मुजो दव्वो वा, एते विप्पितति, कुट्टिया पुणो मट्टियाए सह कुट्टिज्जति । एस्स उस्सुमट्टिता, कुस्सुमट्टिया वा मोयगुलवजणाती, आदिस्सदातो वरुप्पिप्पल्लआसतयमादिदा-णचक्रो मट्टियाए सह कुट्टिज्जति, सो कुविंदो जस्सति । अहवा च्वेण सह मट्टिया कुट्टिया च्वमट्टिया जस्सति । एवमाइयाहिं त उत्तिग पिहेति जो, तस्स चचलहु, आणादिया य दोसा । सुत्तं- (जेणावाए उदगं आसवमाण पेहाए इत्यादि) उत्तिगेण एवाए उदग आसवति, पेहेति, प्रेदय उवरुवरिं कज्जलमाणे विज्जारे-जमाणं पक्खित्ता परस्स दापति, आणादिया चचलहु च ।

गाहा-

उत्तिगो पुण छिहं, तेणासिर्वे उवरिण कज्जलणं ।

वितियपदेण डुरूढो, एवाए जंरुत्ततो वा ॥ २२ ॥

पुव्वरुं गतार्थम् । अस्सिवादिणाणादिकारणेहिं डुरूढो णावं जहा जम्भ तहा णिवावारभूतेण भवियव्वं । सव्वसुत्ते जाणि वा पत्ति-सिन्हाणि, ताणि कारणाडूढो सव्वारिण सय करेज्ज, कारवेज्ज वा, जओ तत्थ साधुणो णिवान्नारे दट्ठु कोइ पडिणीओ जत्थे प-क्खिक्खेज्ज नि० चू० १८ उ० ।

नौगतस्य विध्यन्तरम्-

से णं परो एवागए णावागयं वएज्जा-आउसंतो ! समणा ! एयं ता तुमं छत्तगं वा० जाव चम्मच्छेयणं वा गिएहाहि, एयाणि तुमं विरुवख्खाणि सत्यजायाणि धारेहि, एयं ता तुमं दारग वा दारियं वा पज्जेहि, एो से तं परिणं परि-जाणेज्जा, तुसिण।ओ उवेहेज्जा । [७३३]

(से णमित्यादि) अपरो गृहस्थाऽऽदिर्नाव्यवस्थितः तत्स्थमेव साधुमेवं ब्रूयात् । तथा-आयुष्मन् भ्रमण ! एतन्मदीयं तावच्च-अकाऽऽदि गृहाण, तथैतानि शस्त्रजातान्यायुधविशेषान् धारय, तथा दारकाऽऽद्युदक पायय, इत्येता परिणं प्रार्थनां परस्य न शृणुयादिति ।

नदकरणे च पर प्रद्विष्टः सन् यदि नावः प्रक्षिपेत्, तत्र यत्क-संव्य तदाह-

से एं परो एवागओ एवागयं वदेज्जा-आउसंतो ! एस णं समणे णावाए भंडजारिए भवति, से एं बाहाए गहाय एवाओ उदगंसि पक्खिवह । एतप्पगार णिग्घोमं सोच्चा णिसम्म से य चीवरधारी सिया खिप्पामेव चीवराणि उव्वे-हेज्ज वा, णिव्वेहेज्ज वा, उप्पोसं वा करेज्जा [७३४] अह पुण एवं जाणेज्जा-अभिकंतकूरकम्मा खलु बाला बाहाहिं गहाय एवाओ उदगंसि पक्खिवेज्जा । से पुव्वामेव वएज्जा-आउसंतो ! गाहावती ! मा मेत्तो बाहाए गहाय एवाओ उदगंसि पक्खिवह । सय चेव एं अहं एवातो उदगंसि ओगाहिस्सामि । से एव वयंतं परो सहसा वलसा बाहाहिं गहाय एवाए उदगंसि पक्खिवेज्जा । त एो सुमणे सिया, एो दुम्मणे सिया, एो उच्चावयं मणं णियच्छेज्जा, एो तेसिं बालाणं घाताए बहाए समुट्टेज्जा, अप्पसुए० जाव समाहीए, ततो संजयामेव उदयंसि पवज्जेज्जा । [७३५]

(से णमित्यादि) स परः, णमिति वाक्यालङ्कारे । नौगत-स्त सुसाधुमुद्दिश्य अपरमेव ब्रूयात् । तथा-आयुष्मन् ! अ-यमत्र भ्रमणो जायमानश्चिच्छेष्टवाद् गुरु, भाण्डेन वा उपकरणेन गुरुः, तदेनं स्वबाहुग्राह नाव उदके प्रक्षिपत यूयमित्येवप्रकारं शब्द श्रुत्वा, तथाग्न्यतो वा कुतश्चिन्निशम्य अवगम्य, स साधु-गच्छतो निर्गतो वा, तेन च चीवरधारिणैतद्विधेय-क्षिप्रमेव ची-वराणि गुरुत्वाश्निर्वाहयितुमशक्यानि चोद्वेष्टयेत्-पृथक्कुर्यात्, तद्विपरीतानि तु निर्वेष्टयेत्, सुवद्धानि कुर्यात् । तथा (उप्पोस वा करेज्ज त्ति) शिरोवेष्टन वा कुर्यात् । येन सवृतोपकरणो नि-र्व्याकुलत्वात् सुखेनैव जलं तरति, तांश्च धर्मदेशनया अनुकूल-येषु । अथ पुनरेव जानीयादित्यादि कण्ठ्यमिति ।

साम्प्रतमुदक प्लवमानस्य विधिमाह-

से जिकखू वा जिकखुणी वा उदगसि पवमाणे णो ह-त्येण हत्थं पाएण पाय काएण कायं आसादेज्जा, से अणासादए अणासायमाणे तओ संजयामेव उदगंसि पवे-ज्जा । [७३६] से जिकखू वा जिकखुणी वा उदगसि पव-माणे एो उम्मज्जाणिमज्जियं करेज्जा, मा मेयं उदगं कसेसु वा अच्चीसु वा णकसि वा मुहंसि वा परियावज्जेज्जा, तओ संजयामेव उदगंसि पवेज्जा । [७३७] से जिकखू वा भिकखुणी वा उदगंसि पवमाणे दोव्वद्वियं पाउणेज्जा, खिप्पामेव उ-वधिं विगिंचेज्ज वा, विसोहेज्ज वा, एो चेव एं साति-जेज्जा । अह पुण एवं जाणेज्जा-पारए सिया उदगाओ

तीरं पाठणित्तए, तओ मंजयामेव उदउद्धेण वा ससिणि-
देण वा काएण उदगतीरे चिट्टेज्जा [७३८] से भिक्खू वा
भिक्खुणी वा उदउद्धे वा ससिणिप्पं वा काय णो आमज्जे-
ज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, संलिहेज्ज वा, णिल्लिहेज्ज वा, उव्व-
लेज्ज वा, उव्वट्टेज्ज वा, आयावेज्ज वा, पयावेज्ज वा । अइ
पुण एवं जाणेज्जा-विगतोदए मे काए वोच्छिषसिणेहे तह-
प्पगार कायं आमज्जेज्ज वा० जाव पयावेज्ज वा, तओ
संजयामेव गामाणुगामं दृड्जेज्जा । (७३९)

‘से’ इत्यादि । स भिक्खुरुदके प्लवमानो हस्ताऽऽदिक हस्ताऽऽदिना
नाऽऽसादयेद् न सस्पृशेत्, अएकायाऽऽदिसरक्काणार्थमिति ज्ञाव ।
ततस्तथा कुर्वन् सयत एवोदकं प्लवेदिति । तथा ‘से’ इत्यादि ।
स त्रिक्खुरुदके प्लवमानो मज्जनोन्मज्जने नो विदध्यादिति सु-
गममिति । किञ्च-‘से’ इत्यादि । स भिक्खुरुदके प्लवमानो दौर्व-
ल्यात् श्रमं प्राप्नुयात्ततः क्षिप्रमेवोपाधिं त्यजेत्, तद्देशं वा विशोध-
येत् त्यजेदिति नैवोपधावाशक्तो भवेत् । अथ पुनरेव जानीया-
त्-(पारए सिय त्ति) समर्थोऽहमस्मि सोपधिरेवोदकपारगम-
नाय, ततस्तस्मादुदकादुत्तीर्णं । स सयत एवोदकाऽऽर्हणं गत्वा-
द्विन्दुना कायेन सस्निग्धेन वा उदकतीरे तिष्ठेत्, तत्र चेर्या-
पथिकां च प्रतिक्रामेन्न चैतत् कुर्यात् । आचा० २ श्रु० १ चू०
३ अ० २ उ० ।

णउ-ननु-अव्य० । असुयायाम्, आव० ४ अ० ।

णउअ-नि [न्य] युत-न० । चतुरशीतिवक्रगुणिते नियुताङ्गे,
स्था० २ उ० ४ उ० । जी० । अनु० । भ० ।

णउअंग-नि [न्य] युताङ्ग-न० । चतुरशीतिवक्रगुणिते प्र-
युते, अनु० । स्था० । जी० ।

णउअ-नकुल-पु० । वज्रौ, उपा० २ अ० । सुत्र० । ‘नेवला’
इति ख्याते जीवे, प्रज्ञा० १ पद । माद्रीजाते पाण्डुराजपुत्रे, ज्ञा०
१ श्रु० १६ अ० । वाद्यनेदे, आ० चू० १ अ० । रा० । (नकुलो-
दाहरणम् “अणुओग” शब्दे प्रथमभागे २८७ पृष्ठे छाप्यम्)

णउअय-नकुलक-पु० । ‘नौक्षी’ इति ख्याते रूप्यकमरणवस्त्रे,
वृ० ४ उ० ।

णउली-न (ना) कुली-त्री० । सर्पविद्याप्रतिपक्कचूतायां वि-
द्यायाम्, विशेष० । जी० । कल्प० । आ० म० । आ० क० । ती० ।

णओवएस-नयोपदेश-पु० । जिनप्रवचने, सर्वे वस्त्वन्तधर्मा-
ऽऽत्मकतया सकीर्णस्वभावमिति तत्परिच्छेदकेन प्रमाणेनापि
तथैव भवितव्यमित्यसकीर्णप्रतिनियतधर्मप्रकारकव्यवहार-
सिद्ध्ये समर्थानां नयानां व्युत्पादने, तदर्थगर्भे ग्रन्थे च । नयो० ।

तद्विषयश्च यशोविजयकृतनयामृततरङ्गिणीनाम्न्यां
नयोपदेशटीकायां दर्शिता यथा-

“ नयोपदेशटीकेय, नयामृततरङ्गिणी ।

सेव्यताममृतप्राप्त्यै, मिथ्यात्वविषयतापहृत् ॥ १ ॥

सबलविषयसन्निविष्टधर्म-

व्यतिकरसङ्करशङ्कयाऽऽविलानाम् ।

जयति भगवतो नयोपदेशः,

पटुरखिवाङ्गभृतां हिन विधातुम् ॥ २ ॥

इह खलु न हि न. समयो न रोपो,

न च परशुक्षिपराभवाभिलाषः ।

अपि तु पितुरिव प्रजाहितस्य,

प्रथमगुरोर्वचनाऽऽदरो निमित्तम् ॥ ३ ॥

न च नयवचनेषु पक्षपातः,

नयवचनं समाकलितप्रमाणदृष्टेः ।

अभिमतविषये हि गोपनीया-

अनभिमते यदमी विगोपनीयाः ॥ ४ ॥

अजतिं फलवति प्रमाणवाक्ये,

नयवचनं बहुरूपमङ्गभावम् ।

तदिह विविधमङ्गजालयुक्तं,

उल्लसदिदं न विशङ्कनीयमार्यैः ॥ ५ ॥

प्रथमं इह लौकिकोऽर्थवाध-

स्तदनु नयात्मक एव मध्यमं स्यात् ।

तदुपरि परितः प्रसर्पिजङ्ग-

व्यतिकरसचलितः प्रमाणबोधः ॥ ६ ॥

भुतमय उदितः किलाऽऽद्यबोधोऽ-

मतहतकृत्रयचिन्तया क्षितीयः ।

कुमतमदहरः परस्तुतीयः,

सकलजगद्धितकाम्यया पवित्रः ॥ ७ ॥

अयमिदमधिकृत्य लोकलोको-

सरपथमङ्गभयं ननाशं यस्मात् ।

गुरुमतं इव चोपपत्तिकार्यं,

न हि परिपन्थि विरम्य बोधकत्वम् ॥ ८ ॥

अपि च नियतकृतस्वजन्यबोधा-

विषमधियो विरहोऽत्र भावद्वये ।

सनियतमनुयायि तत्परत्वं,

तदिह मतस्तदतज्ज्ञबोधनेद् ॥ ९ ॥

न च शुकवचनादतत्पराद-

प्यधिगमदर्शनतः प्रतीपमेतत् ।

भुतमयमपहाय बोधिगुमे,

यदिह न तत्परताधियोऽनपेक्षाः ॥ १० ॥

वक्तुन्तात्पर्यमज्ञात्वा-ऽप्येतदुन्नीय वान्तवम् ।

प्रामाण्यप्रमाणेऽपि, वाक्ये सम्यग्दृशा मतम् ॥ ११ ॥

सम्यक्श्रुतस्य मिथ्यात्व, मिथ्यादृष्टिपरिग्रहात् ।

मिथ्याश्रुतस्य सम्यक्त्व, सम्यग्दृष्टिग्रहादतः ॥ १२ ॥

लौकिकान्यपि वाक्यानि, प्रमाणानि श्रुतार्थतः ।

तात्पर्यार्थं प्रमाणं तु, सप्तभङ्गाऽऽत्मकं वचः ॥ १३ ॥

नाप्रमाणं प्रमाणं वा, स्वतः किं त्वर्थनः श्रुतम् ।

इति यत् कल्पभाष्योक्तं, तदित्थमुपपद्यते ॥ १४ ॥

तात्पर्यं स्वल्पेक्षानय इति च समं स्थापितं शास्त्रगर्भे,

तत्कल्लोद्वैविचित्र्ये समयजलानिधौ जायते चिद्विचरं ।

यत् त्वेकं निस्तरङ्गं परमसुखमयं ब्रह्म सर्वातिशायि,

स्थापि ज्ञानस्वभावं तदिह दहतुं बोऽनल्पसकलवज्रात्मम् ॥ १५ ॥

निक्षेपा वा नया वा तदुभयजानेताः सप्तभङ्गाऽऽत्मका वा,

शृङ्गाराः सार्ववाचं परगुणरचनाजातरोचिष्णुभावाः ।

यस्याग्रे भान्ति किञ्चिन्न निरुपधिचिदुदुच्छुद्धस्यभावात्,

तद्रूपस्वीयमुच्चैः प्रकटय भगवन् । यदमात्मन् ! प्रसीद ॥ १६ ॥

इति महोपाध्यायश्रीकल्याणविजयगिरिशिष्यमुत्पपिकृतश्री-

लाभविजयगणिशिष्यावतंसपण्डितजीतविजयगणिसतीर्थति-
लकपण्डितश्रीनयविजयगणिचरणकमलसेविना पण्डितश्री-
पण्डितविजयगणिसिद्धोदरेणोपाध्यायश्रीयशोविजयगणिना विरचि-
ताऽमृततरङ्गिणी नाम्नी नवोपदेशटीका संपूर्णा । नयो० ।

णं-णं-अन्व० । नन्वर्थे, 'लं नन्वर्थे' ॥ ८॥ १२८३ ॥ शौरसैन्यां नन्व-
र्थे णमिति निपातः प्रयोक्तव्यः । णं अफलोदया, ण अभ्यमिस्तेर्हि
पदमेव्येव आखुसं, णं भवं मे अगदो चलादि । आर्षे वाक्या-
लङ्कारेऽपि दृश्यते-नमोऽधु णं । जया णं । तया णं । प्रा० ४ पाद ।
ते ण काले णं तं ण समप णं । णमिति वाक्यालङ्कारे । सूत्र० १
श्रु० ११ अ० । ति० । प्रश्न० । रा० । औ० । कल्प० । स० ।
ल० प्र० । विशेष० । स्था० । प्रश्ने, अभ्युपगमसूचने, सम्म० २
काण्ड । निपातानामनेकार्थत्वात् (प्रज्ञा० १५ पद) णमि-
त्युपसहारवाक्यम् । रा० । " णे णं मि अस्मि अम्ह मम्ह मे
ममं मिमं अहं अमा " ॥ ८ । ३ । १०७ ॥ इत्यनेन अमासहित-
स्यास्मदो जमादेशः । प्रा० ३ पाद । 'ण' इत्यात्मनिर्देशे, नि०
श्रु० २ उ० ।

णंगल-लाङ्गल-न० । " लाहल-लाङ्गल-लाङ्गले वाऽऽदेशः " ॥
८॥ १२५६ ॥ इत्यनेन सूत्रेण आदितस्य णत्वं वा । ईषायाम्, प्रा०
१ पाद ।

णंगलगाप-लाङ्गलगाप-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र वासु-
देवगृहे वीरजिनः प्रतिमया स्थितः, तेन सह विहरन् गोशा-
लो डिम्नजापनयाऽदिविक्रियां कुर्वन् नतिपत्रादिभिः कृष्टितो
मुनिपिशाच इत्युपेक्षितः । कल्प० ३ क्षण । आ० म० । आ० चू० ।

णंगलिय-लाङ्गलिक-पुं० । गलावलम्बितसुवर्णाऽऽदिमव-
लाङ्गलप्रतिकृतिधारिणि भङ्गविशेषे, ज० ए श० ३ उ० । जं० ।
कल्प० । औ० ।

णंगुल-लाङ्गुल-न० । " लाहल-लाङ्गल-लाङ्गले वाऽऽदेशः " ॥
८ । १ । १५६ । इति सूत्रेण आदितस्य णत्वं वा । पुच्छे, प्रा०
१ पाद । जं० ।

णंगोलिय-लाङ्गोलिक-पुं० । हिमवतः पश्चिमायां दिशि प-
र्यन्तादारभ्य पश्चिमोत्तरस्यां दिशि त्रीणि योजनशतानि लव-
णसमुद्रमवगाहोपरि दृष्ट्या चतुर्थेऽन्तरद्वीपे, कर्म० १ कर्म० ।
नं० । जी० । स्था० । तद्वास्तिनि मनुष्ये च । प्रज्ञा० १ पद ।

णंतग-न० । देशी-वस्त्रे, वस्त्रवृत्तेषु परिहीयमाणेषु भगवता वस्त्रो-
त्पादनिमित्तं वस्त्रशिल्पमुत्पादितम् । आ० म० १ अ० १
खण्ड । यथा- ' मुहणतग ' मुखवास्त्रिका । आव० ५ अ० ।

णंद-नन्द-पुं० । नन्दयति, नन्दतीति वा नन्दः । समृद्धे, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । " जय जय णदा ! जय जय प्रदा ! " नन्दति स-
मृद्धो भवतीति नन्दः । तस्य सम्बोधन हे नन्दा ! । दीर्घत्वं प्रा-
कृतत्वात् । कल्प० ५ क्षण । प्रश्न० । स्वनामख्याते राजगृहजे म-
णिकारथोष्ठनि, स च मणिकारथेष्टी राजगृहे वीरजिनान्तिकं आ-
वको भूत्वाऽपि मिथ्यात्वं गतः । श्रेणिकाऽऽज्ञया राजगृहस्य बाहिरा-
रोम्यशालाऽऽदिशोभितवनरूपरुचतुष्कपरिवृतां नन्दापुष्करिणीं
निर्माप्य तदध्यवसायेन मृत्वा तत्रैव पुष्करिण्यां दर्दुरो जातः ।
ततो जातिस्मरणेन वीरसमवसरणमागच्छन् श्रेणिकाश्वफिशो-
रेणाऽऽक्रान्तो मृत्वा सौधमे कल्पे दर्दुरेऽवनसके दर्दुरो नाम दे-
वो जातः, ततश्च्युत्वा महाविदेहे सेत्स्यति । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

(इति ' दहुर ' शब्दे वक्ष्यते) अरिष्टनेमेः प्रथमशिष्ये आवके, कल्प०
७ क्षण । आ० चू० । ति० । आ० म० । काशीस्थे नाविकभेदे, ती० ।
तदुत्तम-

काश्यां नन्दाभिधानो नाविकस्तरिपरयजिघृक्षया मुमुक्षु ध-
र्मरुचिं विराध्य तस्य हुड्डारेण भस्मीभूय गृहकोकिलहससिंह-
भवान् यथासंख्य सभामृगाङ्गीतीराञ्जनगिरिमवाप्य तस्यैवान-
गारस्य तेजोनिर्गणेन विपद्य चास्यामेव (काश्यां) पूर्वा बभू-
र्चुत्वा तत्रैव निधनमधिगत्वास्यामेव राजा समजनिष्ठ जाति-
स्मरः सार्द्धं श्लोकमकरोत्, अन्येऽनुस्तैवाऽऽगत तमनगार सम-
स्यापूरणाद्विज्ञायाभयदानपुरस्सरमुपगत्य च क्षमयित्वा परमा-
ऽऽहं तोऽनूत्, सिद्धश्च धर्मरुचिः क्रमात् ।

सा चेय समस्वा विक्रया-

" गगाए नाविको मदो, सभाए धरकोइलो ।

हसो मयगतीराए, सीहो अंजणपव्वए ॥ १ ॥

बाणारसीए बभुओ, राया तथेव आगओ ।

एपसि घावओ जाओ, सो इथेव समागओ ॥ २ ॥ "

ती० ३७ कटप । आ० क० । अ० म० । तं० । (' राग ' शब्दे ददा-
हरणम्) वीरमोक्षात्पञ्चाशत्तमे वर्षे जाते पाटलिपुत्रस्थ महा-
राजे, ति० । नव नन्दा आसन्, तत्र प्रथमस्य यावदधमस्य वृत्तं
कथाऽनुबोगादवसेयम्, अत्र नोपलभ्यते । नवमेन नन्देन चाण-
क्यो विप्रो यथा कथयितो, यथा च- " कोशैश्च भृत्यैश्च निबद्ध-
मूढं, पुत्रैश्च भृत्यैश्च विबुद्धशास्त्रम् । उत्पात्य नन्द परिवर्तयामि,
महादुर्मं वायुरिवोप्रवेगः " ॥ १ ॥ इति प्रतिज्ञाऽनुसारेण नन्द-
मुन्मूलितवान् । आ० क० । नं० । आचा० । आ० चू० । आ०
म० । आव० । (' एतच्च चदगुत्त ' शब्दे तृतीयभागे १०६ पृष्ठे द-
र्शितम्) (चन्द्रगुप्तस्य विन्नुसारः, तस्य चाशोकश्रीः, तस्य कुषा-
लः, तस्य संप्रतिमहाराज इत्येव मौर्यवंश्यस्याशोकश्रीः, भे-
णिकापरनामत्वाङ्गीकारे नन्दवंशो वीरजिनाद् पूर्वमेव द्वितीये
द्वितीये वा शतके जायते इति युक्त स्यात्, तद् न सजान्यते, तस्मा-
न्मौर्यादशोकश्रीनाम्नोऽशोकचन्द्रापरनामा वीरजिनसमकाली-
नः श्रेणिकोऽन्य इति वीरजिनमोक्षादन्तर्गते नन्दवंशो मौर्यवंशश्च
पाटलिपुत्रराज्यमकार्षीत् इति प्रतिज्ञाति) (नवानां नन्दानां
कल्पकवदया मन्त्रिण आसन् इति ' कल्पश्च ' शब्दे तृतीयभागे
२३१ पृष्ठे उक्तम्) (नवमनन्दस्य मन्त्रितां शकटाक्षसुतः स्थूल-
भद्रोऽनङ्गीकृत्य प्रवव्राजेति ' धूलभद्र ' शब्दे वक्ष्यते) (' नन्दराय '
शब्देऽनुपदमेव १७५० पृष्ठेऽस्य संक्षिप्तवक्तव्यतां वक्ष्यामि)
वीरजिनकाक्षे ब्राह्मणग्रामे स्वनामख्याते प्रधानपुरुषे, कल्प० ।
ततः स्वामी ब्राह्मणग्राममगात्, तत्र नन्दोपनन्दभ्रातृद्वयसह-
न्विनौ द्वौ पाटकौ, स्वामी नन्दपाटके प्रविष्टः, प्रतिलाजितश्च
नन्देन । गोशालस्तूपनन्दगृहे पर्युषिताश्रदानेन रुष्टः, यद्यस्ति मे
धर्माचार्यस्य तपस्तेजस्तदाऽस्य गृह दहतामिति शशाप । तदनु
तद्गृहमासन्नदेवता ददाह । कल्प० ६ क्षण । आ० चू० । आ०
म० । श्रेयांसजिनस्य प्रथमजिज्ञासायके, आ० म० १ अ० १
खण्ड । न० । पाटलिपुत्रे स्वनामख्याते लुब्धवणिजि, आ० म० १
अ० १ खण्ड । (उदाहरणं ' लोभ ' शब्दे वक्ष्यते) । उत्सर्पिण्यां
जनिष्यमाणे प्रथमवासुदेवे, स० । नि० । नासिक्यपुरे सुन्दरीज-
तेरि, न० । वृत्तलोदामने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । ज० । आ० म० । मुहूर्त-
योगभेदे, द० प० । नन्दने, कल्प० ७ क्षण । सप्तमदेवलोकस्थे
विमानभेदे, सप्तमदेवलोकस्थे नन्दाऽऽद्यानि विमानानि । स० ।

“ अ देवा शंदं सुणदं णंदावत्तं णदप्पमं शंदकंतं णंदवत्तं ण-
बलेस्स णदज्जय णंदसिगणंदसिद्धं णदकूडं णंदुत्तरवडिसग
धिमाणं देवत्ताए उववत्ता । ” स० १५ सम० ।

शंदग-नन्दक-पु० । समुत्तिकारके नन्दकाभिधाने बासुदे-
चक्रे, स० ।

शंदण-नन्दन-पु० । नन्दतीति नन्दनं । ‘दुनदि’ समुत्तौ, “नन्दि-
ग्रहिपक्षाऽऽदिच्यो ल्युणित्यचः” ॥३१॥३४॥ इति (पा०) ल्युट् ।
न० । पुत्रे, कल्प० ७ कण । भरतवर्षे जाते सप्तमे बलदेवे, प्रव०
२०९ द्वार । ति० । ती० । आव० । स० । पञ्चविंशे प्रवे श्रीवीरजिने,
पञ्चविंशतिभवे इहैव भरतकेत्रे उत्रिकायां नगर्यां जितशत्रुप-
तेर्जन्मादेव्या । कुक्कौ पञ्चविंशतिवर्षवत्ताऽऽयुर्नन्दनो नाम पुत्रः ।
कल्प० २ क्षण । आ० म० । आ० चू० । स० । श्रेणिकपुत्रवध्वा
नन्दनाया अपत्ये, स च वीरजिनान्तिके प्रव्रज्य द्वौ वर्षौ प्रव्रज्या-
पर्यायं पालयित्वा मृत्वाऽऽच्युते कल्पे देवो भूत्वा महाविदेहे
सेत्स्यति । इति कल्पावतसिकाया दशमेऽध्ययने सूचितम् ।
नि० १ भ्रु० २ वर्ग १ अ० । सर्वाङ्गसुन्दर्या । पूर्वजवत्कञ्जावृजा-
ययो साकेतनगरे उत्पन्नयोः पितरि, आ० म० १ अ० २ क्षण ।
(सर्वाङ्गसुन्दर्या लोभे वदाहरणम्) पूर्वजवे मञ्जीतीर्थकजीवे,
स० । मोकाया नगर्यां बहिश्चैत्ये, “ तीसे ण मोयाए नयरीए
बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसिनाए शदणनाम चेइए होत्या । ”
ज० ३ श० १ उ० । भृत्वे, दे० ना० ४ वर्ग ।

शंदणकर-नन्दनकर-वि० । वृद्धिकरे, प्रभ० ४ आभ० द्वार ।

शंदणकूर-नन्दनकूट-न० । नन्दनवनकूटे, स० ५०० सम० ।
ति० । (‘कूड’ शब्दे तृतीयभागे १२२ पृष्ठे वर्णक उक्तः)

शंदणभट्ट-नन्दनजट्ट-पु० । आर्यसभूतिविजयस्य मातरस-
गोत्रस्य प्रथमशिष्ये, कल्प० ८ कण ।

शंदणवण-नन्दनवन-न० । मेरो पञ्चयोजनशतोच्छ्रितप्रथम-
मेखलाभाविनि पञ्चयोजनशतोच्छ्रिते स्वनामके द्वितीयवने,
स० १७ सम० । ज्यो० । ज्ञा० । सूत्र० । ज० । “ दो णदणव-
णा । ” मेरोभ्रत्वारि वनानि-

“ भूमिर्मे भद्रसाक्ष, मेद्वल्लयवस्मि द्वाञ्चि रम्माइ ।

शंदणसोमणसाइ, पडगपरिमडिय सिहर ॥ १ ॥ ”

इति वचनाद् मेरोर्द्धित्वे नन्दनवनस्यापि द्वित्वम् । स्था० २
ठा० ३ उ० । ओष० ।

नन्दनवनवक्वयता-

कहि एं भंते ! मंदरे पव्वए एंदणवणे णामं वणे पष्ण-
त्ते ? । गोयमा ! जइसालवणस्स बहुसमरमणिज्जाओ जू-
मिभागाओ पंच जोयणसयाइ उहु लप्पइत्ता, एत्थ एं मंदरे
पव्वए एंदणवणे णामं वणे पष्णत्ते, पंच जोअणसयाइं
चक्रवाहविक्रंजेणं वट्टे वहायाकारसंठिए, जेणं मंदरं पव्वयं
सव्वओ समंता संपरिक्रित्ता ए चिट्ठइ । एव जोअणस-
हस्साइं एव य चउप्पसे जोअणसए षड्वेगारसजाए जो-
अणस्स बाह्मिगिरिविक्रंजो । एगतीसं जोअणसहस्साइं
चत्तारि अ अउणासीए जोअणसए किंचि विनेसाहिए वा-
हिं गिरिपरिए णं । अट्ठ जोअणसहस्साइ एव य चउप्पसे

जोअणसए षड्वेगारसभाए जोअणस्स भंतोगिरिविक्रंजो ।
अट्ठावीसं जोअणसहस्साइं तिप्पि य सोलसुत्तरे जोयण-
सए अट्ठय इकारसजाए जोयणस्स अंतो गिरिपरिरये णं ।
से णं एगाए पडमवरवेदियाए एगेण य वणमंडेणं सव्वओ
समंता संपरिक्रित्ते वणणओ जाव देवा आसयंति ।
मंदरस्स एं पव्वयस्स पुरच्छिमेणं एत्थ एं महं एगे
सिप्पाययणे पष्णत्ते । एवं चउदिसिं चत्तारि सिप्पाययणा,
विदिसासु पुक्खरिणीओ, तं चेव पमाणं सिप्पाययणां
पुक्खरिणीं च, पासायवनेसगा तहेव सक्केसाणां,
तेणं चेव पमाणे ।

“कहि ए” इत्यादि प्रश्नः प्रतीतः । उत्तरसूत्रे-गौतम ! भद्रशा-
लवनस्य पट्टसमरमणीयाद् जूमिभागात्पञ्चयोजनशतान्यूर्द्धमु-
त्पथ्य गत्वाऽप्रतो, वडिप्पुण्ड्रिविति गम्यम् । मन्दरे पर्वते एकस्मिन्
प्रदेशे नन्दनवनं नाम वनं प्रकृतम् । पञ्च योजनशतानि चक्रवा-
हविक्रममेन-चक्रवालविशेषस्य सामान्येऽनुप्रवेशात् सम-
चक्रवाल, तस्य यो विक्रमः स्वपरिक्रमस्य सर्वतः समप्रमा-
णतया विक्रमस्तेन, अनेन विषमचक्रवालाऽऽदिविक्रममि-
रासः । अत एव वृत्त, तच्च मोदकाऽऽदिवद् घनमपि स्यादत
माह-वलयाऽऽकार मध्ये शुपिरं यत् सस्थानं तेन संस्थितम् ।
इदमेव द्योतयति-मन्दरं पर्वतं सर्वतः समन्तात् सपरिक्रि-
प्य वेष्टयित्वा तिष्ठति । अथ मेरोर्द्धिविक्रमज्ञाऽऽदिमानमाह-
(णव जोयण इत्यादि) मेखलाविज्ञाने हि गिरिणां वा-
ह्याभ्यन्तररूप विक्रमभट्टय भवति, तत्र मेरौ वाह्यविक्रमो-
ऽयम्-नव योजनसहस्राणि नवशतानि चतु पञ्चाशदधिकानि
पद् चैकादश भागा योजनस्य । तथाहि मेरोर्द्धमेकास्मिन्
योजने गते विक्रमसप्तधौ एकादशभागो योजनस्य गतो
लभ्यते इति प्रागुक्तं, ततोऽत्र त्रिराशिकं यदि एकयोजना-
ऽऽरोहे मेरोरुपरि व्यासस्यापचयः सर्वत्रैकादशज्ञागो यो-
जनस्यैको ज्ञयते, ततः पञ्चशतयोजनाऽऽरोहे कोऽपचयो
लभ्यते ? । लब्धानि ४५ योजनानि स्युः । एतत् समचतुस्रगत-
व्यासाद् दशयोजनसहस्ररूपात् त्यज्यते, जातं यथोक्तं मानम् ।
एतच्च नन्दनवनस्य बाहिः पूर्वापरयोरुत्तरदक्षिणयोर्वा अन्त-
योः संभवति, अतो नन्दनवनाद् बहिर्वर्तित्वेन बाह्यो गिरिविक्र-
मः । तथा एकत्रिंशद्योजनसहस्राणि चत्वारि शतानि एको-
नाशीत्यधिकानि, किञ्चिद्विशेषाधिकानि । इत्ययं बाह्यो गिरिप-
रिस्यो, मेरुपरिधिरित्यर्थः । एमिति वाक्याहद्वारे । अन्तर्गिरि-
विक्रमो नन्दनवनादर्चाकं यो गिरिविस्तारः सोऽष्टयोजनस-
हस्राणि नव च योजनशतानि चतु पञ्चाशदधिकानि पद् च
एकादश भागा योजनस्येतावत्प्रमाणं । अयं च बाह्यगिरि-
विक्रमे सदस्रोने यथोक्तः स्यात् । तथा षष्टाविंशतियोजन-
सहस्राणि, त्रीणि च योजनशतानि षोडशाधिकानि, अष्टै-
कादश भागा योजनस्येतावत्प्रमाणोऽन्तर्गिरिपरिरय इति । ण-
मिति प्राग्वत् । अथात्र पञ्चवरवेदिकाऽऽद्याह-“ मे ए एगाए
पडम ” इत्यादि व्यक्तम् । अथात्र सिप्पायतनाऽऽदिवक्वयता-
मारभते-(मंदरस्स णमित्यादि) मन्दरस्य पूर्वस्याम, अथ
नन्दने पञ्चाशद् योजनान्तिक्रमे महदेकं सिप्पायतनं प्रव्रज्य ।
(एवमिति) भद्रशालवनानुसारेण चतस्रः दिक्षु चत्वारि

सिद्धाऽऽयतनानि, विदिधु पुष्करिण्यः । तदेव प्रमाणं सिद्धाऽऽयत-
नानां पुष्करिणीनां च यद्गङ्गाशाले उक्तम् । प्रासादावतंसकास्त-
थैव शकेशानयोर्वाच्याः, यथा भद्रशाले, दक्षिणदिक्संबद्ध-
विदिग्धवर्तिनः । प्रासादाः शकस्य, तथोत्तरदिक्संबद्धविदिग्-
वर्तिनस्तु ईशानेन्द्रस्य, तेनैव प्रमाणेन पञ्चयोजनशतोच्चत्वाऽऽदि-
नेति ॥ अत्र च पुष्करिणीनां नामानि सूत्रकाराद्विस्तृतत्वाद्, वि-
पिप्रमादाद्वा आदर्शेषु न दृश्यन्ते इति । नञ्शान्यादिप्रासाद-
क्रमादिमानि नामानि कष्टव्यानि पूज्यप्रणीतसत्रविचारतः-
नन्दात्तरा १ नन्दा २ सुनन्दा ३ नन्दिर्वर्त्तना ४ । तथा नन्दिपेणा
१ अमोघा २ गोस्तूपा ३ सुदर्शना ४ । तथा सुजला १ विशाला २
कुमुदा ३ पुष्करीकिरी ४ । तथा विजया १ वैजयन्ती २ अपरा-
जिता ३ जयन्ती ४ इति । ज० ४ वक्र० । स्था० । (अत्र नन्दनाऽऽदी-
नि नव कूटानि 'कूट' शब्दे तृतीयजगते ६२२ पृष्ठे उक्तानि) द्वा-
रिकायां रैवताचलपर्वतस्य वने, अन्त० ५ वर्ग२ अ० । "तस्स णं
रेवयगस्स पन्वयस्स अदुरसामंते, एत्थ णं शृङ्गणवणे णामं उ-
ज्जाणे होत्था ।" नि० १ श्रु० ५ वर्ग १ अ० । आ० चू० । आ०
म० । झा० । विजयपुरनगरसत्कोद्याने, विपा० २ श्रु० ४ अ० ।

शृङ्गणीपिया-नन्दनीपितृ-पुं० । आवस्तीनगरीवास्तव्ये स्वना-
मख्याते गृहपतौ, उपा० ।

तद्वृत्तम्-

एवं खलु जंबू ! तेणं काक्षेणं तेणं समरणं मावत्थी
णयरी, कोट्टए चेइए, जियसत्तू राया । तत्थ एं सावत्थीए
णंदणीपिया णामं गाहावई परिवसइ । अट्टे चत्तारि हिरम्भ-
कोडीओ णिहाणपत्ता, बुद्धिपवित्थरपत्ताओ चत्तारि, व-
या दस गोसाइस्सिणं वणं, अस्सिणी जारिया ।
सामी समोमहो, जहा आणंदो तहेव गिहिधम्मं पडिवज्जइ ।
सामी बहिया विहरइ । तए णं से णंदणीपिया समलो-
वासए जाए विहरइ, तए णं तस्स णंदणीपियस्स बद्धिं
सीलव्वयगुणव्वयं० जाव जावेमाणस्स चोइस संवत्तरा
वित्तिकंता, तहेव जेइपुत्तं ठवेइ । धम्मपणित्तिं बीसं वासां
परिआयं पाठिणत्ता अरुणगविमाणे उववाए महाविदेइ
वासे सिज्जिहि चि । उपा० ए अ० । स्था० ।
आ० म० ।

णंदमाण-नन्दत्-त्रि० । सौख्यं श्रुज्जाने, तं० ।

शृङ्गाराय-नन्दराज-पुं० । पाटलिपुत्रमहाराजे नन्दे, ती० ।

तद्व्यथा-

पाटलीनाम्ना पाटलिपुत्रं पञ्चनमासीत् । असमकुसुमबहुसतया
च कुसुमपुरमित्यपि नाम रुढम् । तन्मध्ये श्रीनेमिचैत्य राजाऽष्का-
रि । तत्र पुरे गजाश्वरथशालाप्रासादसौधप्राकारगोपुरपुण्यजा-
लामग्राऽऽगाररम्ये चिरं राज्यं जैनधर्मे चापात्यदुदायिनरेन्द्रः ।
तस्मिन्नुपास्यपौष्येभ्योदोदायिमारकेण स्वर्गाऽऽतिथ्यं प्रापिते
तणिकासुतो नन्दः श्रीवीरमोक्षा पटिवत्सयामतीतायां
कृतिपतिरजनि । तदन्वये सप्त नन्दा नृपा जाताः ।
नथमनन्दे राजनि परमार्हत्कल्पकान्वयी शकटाहो मन्त्र्यभूत् ।
तस्य पुत्रौ स्यूलज्जघ्नीयकौ, सप्त च पुत्र्यो यक्षायकृत्वाभू-

ताभूतइत्तासेणावेणारेणाऽऽस्याः क्रमादेकादिसंसाऽऽचारभुत-
पात्रिन्योऽजनिपत् । तत्रैव पुरे कौशा बेइया, तज्जामिरुपकोशा
चाभूताम् । तत्रैव च आणिक्य- सचिवो नन्दं समूलमुन्मू-
ल्य मौर्यवंशं श्रीचन्द्रगुप्तं न्यबीविशद्विशां पतित्वे । त-
द्वंशे तु बिन्दुसारोऽशोकश्रीः कुषाणसुनुस्त्रिभुवनमरताधिपः
परमार्हतोऽनार्यदेशेष्वपि प्रवर्त्तितश्रमणविहारः सप्रतिमहा-
राजश्चाभवत् । मूलदेवः सकलकलाकलापज्ञो बलसायंवाहो
महाभनी, देवदत्ता च गाणिक्यं तत्रैव प्रागभवत् । उमास्वाति-
वाचकः कौभीपणिगोत्र- पञ्चशतसंस्कृतप्रकरणप्रसिद्धः तत्रैव
तत्त्वार्थाधिगमसूत्रं सभाष्यं व्यरचयत् । चतुरशीतिर्वांशालाभ्य
तत्रैव विदुषां परितोषाम पर्यणसिपु । तत्रैव चोत्तुङ्गतरङ्गोत्स-
ङ्गितगगनाङ्गणा परिवहति महानदी गङ्गा, तस्यैव चोत्तरादिशि
विपुलं बालुकास्थलं नातिदूरे । यत्राऽऽरुह्य कलको, प्रातिपदाऽऽ-
चार्यप्रमुखसङ्घश्च सलिलप्लवाग्निस्तरिता । तत्रैव च भविष्यति
कल्किर्नृपतिः । धर्मदत्ताजितशत्रुमेघघोषाऽऽद्यश्च तद्वंश्याः । तत्रैव
च धियन्तेऽन्तर्निहितनन्दसत्कनकनवतिरुव्यकोटयः पञ्च
स्तूपाः, येषु धनाशया श्रीलक्ष्मणावतीसुरप्राणस्तांस्तानुपाक-
मतोपक्रमात् । ते च तत्सैन्योपप्लवायैवाकल्पन्त । तत्रैव विहृतव-
न्तः श्रीमद्ब्राह्ममहागिरिसुहस्तिवज्रस्वाम्यादयो युगप्रवराऽऽग-
माः, विहरिष्यन्ति च प्रातिपदाऽऽचार्याऽऽद्य । तत्रैव महाधनध-
नभ्रेष्ठिनन्दना रुक्मिणी श्रीवज्रस्वामिनं प्रतीयन्ती, प्रतिबोध्य
तेन प्रगवता निर्दोजचूनामणिना प्रवाजिता । तत्रैव सुदर्शनभेष्टी
महोपरमयाराध्या व्यन्तरीचूतया श्रूयस्तरमुपसर्गितोऽपि न
कोभमभजत । तत्रैव स्थूलजडमहामुनिः पट्टसाऽऽहारपर- को-
शयाश्चित्रशास्त्रायामुत्सादितमदश्चकार वर्षारात्र चतुर्मासीम् ।
सिंहगुहावासिसुनिरपि तत्सर्पिष्णुस्तत्रैव कौशया तदानीं तर-
त्नकम्वलस्य बन्दिनिकाप्रक्षेपेण प्रतिबोध्य पुनश्चारुतरां चरण-
श्रिभमङ्गीकारितः । तत्रैव छादशब्दे दुर्भिक्षे गच्छे देशान्तरं
प्रोपिते सति सुस्थिताऽऽचार्यभिक्षुौ शुक्लावदृश्यीकरणाज्जना-
कचक्रुषौ चन्द्रगुप्तनृपतिना सह बुभुजाते कियन्त्यपि दिनानि ।
तदनु गुरुप्रत्युपास्यज्जाद्विप्लुगुप्त एव तयोर्निर्भारमकरोत् । तत्रैव
श्रीवज्रस्वामी पौरस्त्रीजनमत-संकोभरक्षणार्थं प्रथमदिने सा-
मान्यमेव रूपं विकृत्य, द्वितीयेऽद्वि चाहो नास्य भगवतो गुणा-
नुरूपं रूपमिति देशनारसहनृदयजनमुखात् संलापान् श्रुत्वा-
ऽनेकलब्धिमान् महत्स्रगप्रतिरूप रूपविकुर्व्य सौवर्णसहस्रपत्रे
निषद्य देशनां विधाय राजादिजनताममोदयत् । तस्यैव पुरस्य
मध्ये सप्रमावातिशया मातृदेवता आसन्, तदनुभावात् तत्पुरं
परैराग्रहवाङ्मिरपि न खलु प्रहीतुमशक्नि । चाणिक्यवचसोत्पा-
दिते पुनर्जनैर्मातृमण्डले गृहीतवातकौ चन्द्रगुप्तचाणक्यौ । एव-
माद्यनेकसविधानकनिष्ठाने तत्र नगरेऽष्टादशसु विद्यासु स्मृतिषु
पुराणेषु च द्वाप्तसप्तौ कलासु भरतवात्स्यायनचाणिक्यसङ्कणं र-
त्नत्रयम्, मन्त्रतन्त्रयन्त्रविद्यासु रसवादध्यातुनिधिवादाज्जनशुटिका-
पादप्रक्षेपरत्नपरीक्षावास्तुविद्यास्त्रीगजाभ्वनृपमाऽऽदितकण्ठ-
जाद्याऽऽदिग्रन्थेषु काव्येषु च नैपुण्यचणास्ते ते पुरुषाः । प्रत्युपकीर्त-
नीयनामधेयाः । आर्यरक्षितोऽपि हि चतुर्दशविद्यास्थानानि तत्रै-
वाधीत्य दशपुरमागमत् । आद्यास्तु तत्रैवाविधा वसन्ति स्म,
एके योजनसहस्रगमने यानि भजपदानि भवेयुस्तानि प्रत्येकं
स्वर्णसहस्रेण पूरयितुमीशते । अन्ये च तिलानामादके प्ररुदं
सुफलिते यावन्तस्तिष्ठाः स्युः, तावन्ति देमसहस्राणि बिभ्रन्ति
गृहेऽपरेऽनवघनामकाः । प्रवरगिरिनदीप्रवाहपूरस्यैकदिनोत्पन्नेन

गवाङ्मनवनीतेन संघर विरचय्य पयोरयं स्वललितुमसम । अ-
न्यतमे चैकदेवाज्जात्यनवकिशोराणां समुद्रतैः स्कन्धकेशैः
पाटसिपुत्र समन्ताद्वेष्टयितुमचेष्टन् । इतरे च शालिरन्नद्वय
वेश्मनि बिभरामभूवुः । तत्रैकः शालिर्निजमिश्रशालिबीजप्र-
सृतिमान्, अन्यश्च गर्दभिकाशालियौ हूनलूनः पुन पुनः फलति ।
ती० ३५ कल्प ।

शंदवई-नन्दवती-श्री० । भेणिकमहाराजभार्यायाम्, सा च
राजगृहे स्वनामव्याता वीरान्तिके प्रयजिता विंशतिवर्षपर्याया
सिद्धा । उपा० १ अ० । रतिकरपर्वते शक्रसामानिकानां द-
क्षिणदिक्स्थाय राजधान्याम्, श्री० ।

शंदसंहिया-नन्दसंहिता-श्री० । नन्दनिमित्तप्रस्थपकृतौ, आ०
म० १ अ० १ खण्ड ।

शंदसिरी-नन्दश्री-श्री० । वाराणस्यां भद्रसेनजीर्णभेष्टिनाः
सुतायाम्, ती० । “वाणारसीर्षे कोष्ठपै, पासे गोचारिभद्रसेने य ।
शंदसिरी पञ्चमदह-रायगिहे सेणिए वीरे ” ॥ १ ॥
अत्रैव पुर्यां मन्त्रासनो जीर्णश्रेष्ठी, तस्य प्रार्या नन्दा । तयो-
पुत्री नन्दश्रीभरकरहिता । अत्रैव कोष्ठके चैत्वे अन्यद्वा पार्श्व-
स्वामी समवासरतः नन्दश्रीः प्राजाजीद् गोचारिपर्यायाधिप्य-
तयाऽर्पिता । सा च पूर्वमुग्र विद्वत्य पञ्चादवसस्त्रीभूता हस्तपादा-
ऽऽद्यकालवत्, साध्वीभिर्वार्यमाणा तु विजकायां वसतौ स्थिता,
तदनालोच्य मृता क्षुब्धहिमवति पद्महृदे श्रीदेवी जले देवग-
णिका, भगवतः श्रीवीरस्य राजगृहे समवसृतस्याग्रे नाट्य-
विधिसुपदर्श्य गता । अन्ये त्वाहुः-करिणीरूपेण वातनिसर्गम-
करोत्, भेणिकेण तस्याः स्वरूपे पृष्ठे भगवानास्वत् तस्याः
पूर्वजवावसन्नतावृत्तम् । ती० ३७ कल्प । आ० क० । आव० ।

शंदा-नन्दा-श्री० । ज्योतिषसङ्केतिते तिथिभेदे, तत्र प्रतिपत्त,
षष्ठी, एकादशी च नन्दा । अ० प्र० १० पाहु० जं० सू० प्र० ६०
प० । भीशीतलजिनस्य मातरि, प्रव० १३ द्वार । ति० । आव० ।
स० । स्या० । वीरजिनसत्कस्य अचलभ्रातुर्नाम गणधरस्य
मातरि, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । भेणिकभार्या-
यामभयकुमारमातरि, नि० १ शु० १ वर्ग १ अ० । अनु० ।
सा च वेष्टातदनगरे कस्यचित् क्वाणधनस्य भेष्टिनो दुदितोऽपि
जनाऽऽहता भेणिकेन तत्र गत्वा परिणीता, क्रमेणभयकुमार
नाम पुत्र जनितवती । तेन च वयःप्राप्तेन साक राजगृहमाग-
ता भेणिकेन संमानिता राजभोगानुषसिषेवे । न० । (इति
‘उपसिषा’ शब्दे द्वितीयजागे ८२७ पृष्ठे खुड्कोदाहरणा-
वसरे प्रत्यपादि)

तदनन्तरम्-

एवं खलु जंबू ! तेणं कात्वेणं तेणं समणं राय-
गिहे जयरे, गुणसिल्लए चेइए, सेणिए राया । वसुओ ।
तस्स एणं सेणियस्स रसो शंदा नामं देवी होत्था । वसुओ ।
सामी समोसडे, परिसा णिग्गया, तवे णं सा शंदा देवी इ-
मीसे कहावे लद्धडे समाणे हट्टुक्का कोरुं वियपुरिसे सहावेति,
महावेतिजा जा णं महा पडमावती० जाव एकारस अं-
गाइं अहिजित्ता वीसं बासाइं परियारं० जाव सिद्धा ।

अन्त० ७ वर्ग १ अ० । झा० । आ० म० । कल्प० ।
कौशाम्बीराजशतानीकमन्त्रिण सुगुप्तस्य प्रार्थायां शतानीक-
राजमहिष्या मृगावत्याः सख्याम्, तथा च सूर्पकोणस्थकुल्मा-
षाभिप्रहृषन्त वीरभनधन्तं प्रतिलाजयन्त्या, तद्ग्रहणपराङ्मुखं
दृष्ट्वा अभिप्रहविशेषवामयमिति निश्चित्य मृगावतीद्वारा श-
तानीको राक्षोपाब्रम्भः । तदनु दधिवाहनभूभुकुपुड्या घसुम-
त्वा धनभेष्टिना पुत्रीत्वेन क्रीतवा चन्दनानाम्स्या पुरितोऽग्नि-
प्रहः । आ० क० । आ० म० । (इति ‘वीर’ शब्दे वक्ष्यते)
वाराणस्यां नन्दश्रीमातरि भद्रासनभेष्टिभार्यायाम्, आ० चू०
११ अ० । ती० । आव० । तालफलाऽऽहतपुरुषजागित्यां श्री-
अपजदेवेन परिणीतायां बाहुवतीसुन्दरीतिमिथुनकमानरि,
आ० म० १ अ० १ खण्ड । वीरस्त्वरुचकपर्वतस्य द्विती-
यतपनीयकूटवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, आ० म० १ अ० २
खण्ड । आ० क० । द्वी० । ती० । स्या० । जं० । उत्तरपौरस्थे
रतिकरपर्वते ईशानाग्रमाहिष्या कृष्णराजराजधान्याम्, स्या०
४ ग० २ उ० । ती० । जी० । आ० चू० । स्वनामप्रसिद्धायां
पुष्करिण्याम्, तत्र शाश्वतपुष्करिण्यः सर्वा अपि सामान्येन
नन्देऽयुच्यन्ते । विशेषेण तु-१ नन्दा २ नन्दोत्तरा ३ आनन्दा ४
नन्दिर्वर्धनेति चतस्रोऽञ्जनकपर्वतवर्णके वर्णिता । स्या० ४
ग० ३ उ० । जी० । रा० । झा० । (राजगृहे नन्देन मणिकारभेष्टिना
कारिताया नन्दायाः पुष्करिण्याः वर्णको ‘इदुञ्जर’ शब्दे
वक्ष्यते) गवि, दे० ना० ४ वर्ग ।

शंदावत्त-नन्द्यावर्त-पु० । प्रतिदिक्वनवकोणके स्वस्तिके, जं० ३
वक्क० । रा० । प्रज्ञा० । चतुरिन्ध्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

शंदि-नन्दि (न्दी)-पुं० । श्री० । ‘दुनदि’ धातोः नुमि नन्वं
नन्दिः । इषे, नन्दिहेतुत्वाद् ज्ञानपञ्चके, नन्दन्ति प्राणिनोऽनेना-
स्मिन् वेति नन्दिः । इप्रत्ययः । ज्ञाते, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
अथ नन्दिरिति कः शब्दार्थः । उच्यते-‘दुनदि’ सम्मूढा इत्यस्य
धातोः “इदितो नुम्-” ॥ ७ । १ । ५८ ॥ इति नुमि विहिते नन्द-
न नन्दिः, प्रमोदो हर्ष इत्यर्थः । नन्दिहेतुत्वात् ज्ञानपञ्चकाभि-
धावकमध्ययनमपि नन्दिः । नन्दन्ति प्राणिनोऽनेनास्मिन् वेति
नन्दिः । इदमेव प्रस्तुतमध्ययनम् आभिष्टलिङ्गत्वाद्याध्ययनेऽपि
वर्तमानस्य नन्दिशब्दस्य पुस्त्वम् “इः सर्वधातुभ्यः ” इत्यौणा-
दिक इः प्रत्ययः । अग्रे तु नन्दीति, पठन्ति, ते “इकृष्टादिभ्यः ” इति
सुत्रादीकप्रत्ययं समानीय स्त्रीत्वेऽपि वर्चयन्ति । ततश्च “इतो-
ऽक्यर्थात्” ॥ २४ । ३२ ॥ इति द्वीप्रत्ययः । स च नन्दिश्चतुर्धा । त-
द्यथा-नामनन्दिः, स्थापनानन्दिः, अन्यनन्दिः, भावननन्दिश्च ।
तत्र नामनन्दिर्धस्य कस्याचिज्जीवस्याऽजीवस्य वा नन्दिश-
ब्दार्थरहितस्य नन्दिरिति नाम क्रियते, स नाम्ना नन्दिर्नामन-
न्दिः । यद्वा-नामनामवतोरजेदोपचाराद् नाम चासौ नन्दिश्च ना-
मनन्दिः । नन्दिरिति नामवान् नामनन्दिः । तथा-सद्भाषमाधित्य
ब्रह्मकर्मऽऽदिषु, असद्भावं चाऽऽभिध्याकृत्वाऽऽदिषु भाव-
नन्दिर्भवति । साध्यादेयां स्थापना स स्थापनानन्दिः । अथवा छा-
दशविधतूर्यरूपज्जन्मनन्दिस्थापना स्थापनानन्दिः । अन्यन-
न्दिर्द्विधा-आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतो नन्दिपदा-
र्थस्य ज्ञाता, तत्र चानुपपन्नः, अनुपयोगो अन्यमिति वचनात् ।
नोआगमतस्तु त्रिधा । तद्यथा-कृशरीररूपनन्दिः, भव्यशरीर-
रूपनन्दिः, कृशरीरमव्यशरीररूपतिरिक्द्रूपनन्दिश्च । तत्र य-

अन्दिपदार्थस्यापगतजीवितस्य शरीरं सिद्धशिलातत्त्वाऽऽदि-
गतं तद् भूतभावतया कृशरीरव्यनन्दिः । यस्तु बाह्यको ने-
दानीं नन्दिशब्दार्थमवबुध्यते, अथ चावश्यमायत्तां तेनैव
शरीरसमुच्चयेण ज्ञोत्स्यते, स भाविभावनिबन्धनत्वाद् भव्य-
शरीरव्यनन्दिः । इह हि वद् भूतभावं, भाविभावं वा वस्तु,
तद् यथाक्रमं विवक्षितभूतभाविभावापेक्षया ह्यन्यमिति तत्त्व-
वेदिनां प्रसिद्धिमुपागमत् । उक्तं च-“ भूतस्य प्राविनो प्रावाः,
भावस्य हि कारणं तु यद्युक्ते । तद् द्रव्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतना-
चेतनं कथितम् ” ॥ १ ॥ कृशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तस्तु क-
व्यनन्दिः क्रियाविशिष्टो द्वादशविधतूर्यसमुदायः । उक्तं च-
“ द्रव्ये तूरसमुद्भवाः । ” तानि च द्वादशविधतूर्याण्यमूनि-
“ जमा १ मुकुन्द २ मङ्गल, ३ कदम्ब ४ ऊर्ध्वरि ५ इन्द्रक ६
कंसाहा ७ । काहल ८ तल्लिमा ९ वंसो १०, सखो ११ प-
णवो १२ य वारसमो ” ॥ १ ॥ भावनन्दिर्द्विधा-आगमतो, नोआ-
गमतश्च । तत्राऽऽगमतो नन्दिपदार्थस्य ज्ञाता, तत्र चोपयुक्तः,
“ उपयोगो भावनिक्षेपः ” इतिवचनात् । नोआगमतः पञ्चप्रकारो-
ज्ञानसमुदायः, “ प्रावमि य पंच नाणह ” इति वचनात् । न० ।
अथवा पञ्चप्रकारज्ञानस्वरूपमात्रप्रतिपादकोऽध्ययनविशेषो भा-
वनन्दिः, नोशब्दस्यैकदेशवाचित्वात्, अस्य चाध्ययनस्य
सर्वभूतैकदेशत्वात् । तथाहि-अयमध्ययनविशेषः सर्व-
भूताज्यन्तरज्जुतो वर्तते, तत एकदेशः । अत एव चायं
सर्वभूतस्कन्धाऽऽरम्भेषु सकलप्रत्युहनिवृत्तये मङ्गलाय-
मादौ तत्त्ववेदिभिराजिधीयते । न० । पा० । विशेष० ।
तदुक्तम्-“ नदी चरकद्वे, संस्वारसगतूरसंघातो । प्राव-
मि नाणपणग, पञ्चकिस्तरं च तं जुविहं ॥ १ ॥ ” वृ० १ उ० ।
“ गंदि य मंगलछा, पंचग दुग तिग दुगे च चोइसए । अंग-
गयमंगगए, का तथ परवणा पगतं ॥ २ ॥ ” इति वक्तव्यार्थेन
प्रतिज्ञायाऽऽह कल्पकारः-

नंदी मंगलहेलं, न यावि सा मंगला हि वरिचा ।

कज्जानिहपनेया, अपुदो य पुदो य जह सिप्पा ॥३॥

नन्दिज्ञानपञ्चकरूपो, मङ्गलहेतुर्मङ्गलानिमित्तं वक्तव्यः । ‘आह-
यदि मङ्गलानिमित्तं नन्दिर्वक्तव्यः, ततः स मङ्गलादेकान्तेन मिश्रः
प्राप्तः, अन्यथा तदुत्पादननिमित्तं तस्योपादानमिति व्यवहारानुप-
पत्तेः । उपादानं हि तस्य निरुस्य सतो भवति, उत्पाद्यं चाद्या-
प्यसिद्धं, ततः कथमनयोरज्जेदः, किं तु जेद एव ? । तत आह-न
चापि स नन्दिर्मङ्गलाद् व्यतिरिक्तः, अपिशब्दाद्व्यतिरिक्तोऽपि
स्यात्, व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्त इत्यर्थः । कथमेतद् भवेय-
मिति चेत् ? । अत आह-(कज्जेत्यादि) यथा कार्वाभिलाष्यज्ञे-
यानि कारणाभिलाषज्ञानेभ्यः पृथक्त्वापृथक्त्वसिद्धानि, तथा न-
न्देर्मङ्गलमपि । तथाहि-कार्यं पट, कारणं तन्तवः । तत्र तन्तव
एव पुरुषव्यापारमपेक्ष्य तानवितानमावेन परिणममानाः प-
टकार्यरूपतया परिणमन्ते, तेषु च तथा परिणतेषु सत्सु न
कार्यकारणयोजेदः, किं त्वमेद । एवमिहापि नन्दिज्ञानपञ्च-
कामिधानरूपं उत्तरोत्तराध्यवसायविशेषसंभवसत्यपेक्ष-
तरतमभावेन परिणममानो वाञ्छिताधिगतिलक्षणमङ्गलरूपत-
या परिणमते इति नन्दिमङ्गलयोरभेदः; प्राचीनां त्ववस्था-
मपेक्ष्य भेदः । यथा-तन्तुभ्यः पटस्य, तथा अभिलाषशब्देन
कदाचिदभिलाषस्याभिलाष्यमानतोच्यते, अभिलषनमभिला-

प इति व्युत्पत्तेः । कदाचित्तद्वाचकशब्दः, अभिलाष्यते वस्त्व-
ज्जिलाप्यमनेनेति व्युत्पादनात् । तत्र यदा अभिलाष्यमानतो-
च्यते, तदाऽभिलाष्याज्जिलापकयोरभेदो, धर्मधर्मिभावात् । यदा
तु तद्वाचकशब्दः, तदा भेदः, शब्दार्थयोर्भिन्नदेशत्वाभिन्नस्व-
रूपत्वाच्च । ज्ञानशब्देनापि कश्चिद् द्वेयस्य ज्ञानमत्तोच्यते,
ज्ञातिज्ञानमिति ज्ञावे व्युत्पादनात् । कदाचिदात्मधर्मो, ज्ञायते-
ऽनेनेति ज्ञानमिति करणे व्युत्पत्तेः । तत्र यदा ज्ञायमानता, तदा
ज्ञानद्वेययोरभेदो, धर्मधर्मिभावात् । यदा त्वात्मधर्मः, तदा भेदो,
भिन्नस्वरूपत्वात् । एवमिहापि नन्दिशब्दो यदा भाववचनो
नन्दनं नन्दिरिति, तदा नन्दनं समृद्धीजनवनं वाञ्छितस्याधिग-
तिरित्यनर्थान्तरं, मङ्गलमपि चैवंस्वरूपमिति परस्परमभेदः ।
यदा तु प्राचीनावस्थामपेक्ष्य करणसाधनो नन्दिशब्दो, नन्दते-
ऽनेनेति नन्दिरिति, तदा जेदः, कालजेदेन जेदादिति । वृ० १
उ० । आ० चू० । नमस्कारत्रयरूपे मङ्गले, ध० २ अधि० ।
विशे० । भावकभ्राविकाणां नन्दीसूत्रभावरणं “ नाणं पंचविहं
परणत्तं ” इत्यादिरूपं, नमस्कारत्रयरूपं वा क्रियते ? इति
प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र भावकभ्राविकाणां नन्दीसूत्रं नमस्कारत्रय-
रूपं भाव्यते इति । ३१ प्र० । दी० ४ प्रका० ।

साम्प्रत पञ्चमः-

अङ्गरुअमोहविहुणिय-सुहवोहा केइ धम्ममगणिता ।

कारेति नंदिमाइं, सट्ठीणं संजईहितो ॥ १ ॥

अतिगुरुकमोहविधूतितशुभयोधा बृहत्तरमूढताकम्पितप्रधा-
नमतयः, केचनैके, धर्मं ज्ञान्यादिकम्, अगणयन्तस्तिर-
स्कुर्वाणाः, कारयन्ति विधापयन्ति, नन्द्यादिक, मकारो-
ऽत्र प्राकृतप्रभवः । आदिशब्दाभिधिकाणुष्ठानाऽऽदिग्रहः ।
तत्र नन्दिरुपधानाऽऽदिषु समयप्रतीतो विधिः, भाञ्छीनां भा-
विकाणां, (संजईहितो चि) संयतिनीभ्यो व्रतिनीभ्यः स-
काशात् । ‘ हितो चि ’ पञ्चम्याः स्थाने निर्देशः, “ उहितो-
लोपास्तस्यातः पञ्चम्याः ” ॥ इति प्राकृतेन । स च दर्शित एव ।
अयमभिप्रायः-स्वयं विदारं ब्रजन्तोऽन्येषु त्वाचार्येषु बहु-
भुताऽऽदिषु विद्यमानेषु विज्ञार्थिकामि. भाविकाणां नन्द्यादि
कारयन्ति । यदि पुनरेकोऽप्याचार्यस्तत्र भवति, ततः सामाचा-
र्या अविरुद्धमपि जवेदिति गायार्थः ॥ १ ॥

एतस्यापि आगमसंवादपूर्वकप्रतिषेधपूर्वं जीवोपदेशमाह-

आरेण अज्जरक्खिय-इच्छाईवयणओ न तं जुत्तं ।

रागदोसविमुक्को, रे जीव ! तहिं पि मा मुज्झ ॥२॥

(आरेणेति) अर्वाक्, ‘ आरोवणं पच्छिच्छदाणं चेति ’ इदं,
सुबोधं च । अयमभिप्रायः-निगोदजीवविचारार्थाऽऽयातदेवन्व-
न्दिताऽऽर्यराक्षिताऽऽचार्यात् पूर्वं सामाधिकाऽऽदिषु आर्थिकाणा-
मनुज्ञा, अर्वाक् पुनर्नास्ति । सामाधिकाऽऽदिकं च नन्दिपूर्वकं
क्रियते, अतस्तत्प्रतिषेधादेतदपि प्रतिषिद्धं बोध्यम् । अतो
नेति निषेधे, युक्तं संगतम् । रागदोसविमुक्कोऽनिपुणमरसर-
हितो, जीव ! इत्यामन्त्रणे, तत्रापि नन्द्यादिकरणेऽपि, न केवलं
पूर्वोक्तेषु, इत्यपिशब्दार्थः । मेति निषेधे, मुह्यस्व मोह विधेदी-
ति गायार्थः । समाप्तोऽयमाधिकानन्दिवक्तव्यताऽऽस्य पञ्चमः
साम्प्रत पाठः । जीवा० ५ अधि० ।

अन्यतीर्थीयः कश्चिदपि तुर्यवतमुच्चारयति, तदा किं

नन्दि विनाऽप्युच्चारयति, तत नन्दिसहितमेव !, इति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रत्रान्यतीर्थीय कश्चित्पुत्रतमुच्चारयति, तदा नन्दि विनाऽपि उच्चार्यते, तदाभित्य निषेधः कोऽपि ज्ञातो नास्तीति । ३६ प्र० । ह्री० ४ प्रका० । तपःसयमयोगानां स्फीतौ, वृ० १ उ० ।

नन्दंति जेण तवसं-जमेसु नेव य दर ति खिज्जंति ।

जायंति न दीणा वा, नंदी अ ततो समयसभा ॥

येन ह्येवेषाभ्यवहतेन तपःसयमयोर्नन्दन्ति समाधिमनुजवन्ति, तन्नन्दिः । तथा येन ह्येवेषोपप्लुक्तेन नैव (दरति) द्रुत खिद्यन्ते, न कुर्याभवन्तीत्यर्थः, तन्नन्दिः । अथ वा येनोपप्लुक्तेन न दीना जायन्ते, तदपि निरुक्तिवशान्नन्दिः । अत्र पाठान्तरम्-(जायति नन्दियावत्ति) नन्द्या ज्ञानदर्शनचारित्र्याऽऽत्मिकया समृद्ध्या युक्ताः साधवो यतस्तेन द्रव्येण जायन्ते, ततस्तस्य नन्दिरिति समयसभा आगमपरिभाषा । वृ० १ उ० । नि० चू० । नन्दन नन्दिः । आनन्दे, स्था० ५ उ० २ उ० । प्रमोदे, आचा० १ भु० ३ अ० २ उ० । मनसस्तुष्टौ, आचा० १ भु० ३ अ० ६ उ० । समृद्धौ, अ० २ अधि० अनु० । "सिद्धे ज्ञो पयस्यो नमो जिणमय, नदी सभा सजमे" । आ० चू० ५ अ० । गौणमोहनीयकर्मणि, स० ५१ सम० । डाद-शतूर्याणां घोषे, उ० ११ अ० । ज्ञा० । ध० । ज० । प्रश्न० । पञ्चा० । औ० । वृत्तभेदे, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

नन्दिन्-पु० । महेश्वराऽऽत्यव्यन्तरस्य शिष्ये, आ० चू० ४ अ० । आ० क० । आव० ।

शंदिअ-न० । देशी-सिंहस्ते, दे० ना० ४ वर्ग ।

णदिक्ख-पु० । देशी-सिंहे, दे० ना० ४ वर्ग ।

शंदिगर-नन्दिकर-त्रि० । वृद्धिकरे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

शंदिगाम-नन्दिग्राम-पु० । मङ्गलावतीविजये स्वनामख्याते ग्रामे, आ० चू० १ अ० । आ० म० । मगधदेशान्तगते ग्रामे, यत्र जातो नन्दिवेषो गौतमपुत्रः । पित्रोर्मृतयोर्दीक्षां जगृहे । आ० क० । आ० व० । वीरजगवत्पितृमित्रनन्दीवासस्थानग्रामे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० ।

शंदिघोस-नन्दिघोष-पु० । द्वादशविधतूर्यमिनादे, नं० । रा० । ज्ञा० । नन्दीसदृशघोषकारके, तं० । उ० ।

शंदिचुष्मग-नन्दिचूर्णक-न० । ह्रस्वसयोगनिष्पादितौष्ठप्रकणचूर्णे, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

शंदिज्ज-नन्दीय-न० । स्थविरादार्यरोहणाभिर्गतस्य उद्देहगणस्य पञ्चमे कुम्भे, कल्प० = कृण ।

शंदिज्जमाण-नन्द्यमान-त्रि० । जय जय नन्देति समृद्धिमुपनीयमाने, औ० ।

शंदिणी-नन्दिनी-स्त्री० । नन्दयति नन्द-णिनि । वसिष्ठधेनौ, सुताबाम, उमाया, गङ्गायां, मनन्दरि, व्याहिमातरि, रेणुकैपधौ च । वाच० । पार्श्वनाथस्य प्रथमभाविकायाम्, आ० चू० १ अ० । गवि, दे० ना० ४ वर्ग ।

शंदित-नन्दित-त्रि० । दृष्टे, कृभिते च । प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

शंदितूर-नन्दितूर्य-न० । युगपद् वाद्यमाने द्वादशविधतूर्यसमुदाये, वृ० १ उ० । आव० ।

शंदिपिण्ड-नन्दिपिनद्ध-त्रि० । कुम्भिकायुक्ते, ज्यो० २ पाद० ।

शंदिपुर-नन्दिपुर-न० । शाण्डिल्यदेशराजधान्याम्, प्रव० २७५ द्वार । प्रज्ञा० । नन्दिपुरनगरराजस्य मिश्राभिधानस्य श्रीको नाम महानसिकोऽचूतः । स्था० १० उ० ।

शंदिफल-नन्दिफल-न० । नन्दिपृष्ठाभिधानतरुफले, तदुदाहरणप्रतिपादके तृतीये ज्ञाताऽध्ययने, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । आ० चू० । स० । भाष० । प्रश्न० ।

नन्दिफलोदाहरण चेत्यम्-

एवं खलु जंबू ! तेणं काट्ठेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था, पुष्पजहे चेडए, जितमत्तूराया । तत्थ एं चंपाए नगरीए धप्पे नाम सत्थवाहे होत्था । अट्ठे० जाव अयरी-चूए । तीसे णं चंपाए णयरीए उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए अहिच्छत्ता नामं नयरी होत्था रिद्धित्थियममिद्धा, वसुओ । तत्थ णं अहिच्छत्ताए नयरीए कणगकेऊ नामं गया होत्था, महया वसुओ । तेणं तस्स धप्पस्स सत्थवाहस्स अन्नदा कयाड पुव्वरत्तावरत्तकात्तसमयंसि इमे एयारुवे अत्थिए चित्ति-ए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था-सेयं खलु मम विपुलं पणितं अरुमायाए अहिच्छत्तिं नगरिं वाणिज्जाए गमेत्तए एवं संपेहेड, गणिमं च० ४ चउव्विहं भंरुं गेएहति, गेएहत्तिता सगमीसागडं सज्जेति, सगमीसागरं भरेति, कोरुंविपुसिसे सहावेड, महावेडत्ता एवं वयासी-गच्छह णं तुज्जे देवाणुप्पिए ! चंपाए नगरीए सिंघाडग० जाव पहेसु एवं खलु देवाणुप्पिए ! धप्पे सत्थवाहे विउलं पणियं गहाय डच्चति अहिच्छत्तनगरिं वाणिज्जाए गमेत्तए । तं जे णं देवाणुप्पिया ! चरए वा चीरिए वा चम्मखंनिए वा भिक्खुमे वा पंढरागे वा गो-तमे वा गोव्वतिए वा गिहिधम्ममे वा धम्मचित्ते वा अविह-द्धविहद्धवुहसावगरत्तपडानिगंथपभित्तिपासंमे वा गिह-त्थे वा धप्पेण सद्धि अहिच्छत्तिं नगरिं गच्छति, तस्म णं धप्पे अच्चत्तगस्स ठत्तं दलयड, अवाहणस्स वाहणं दलयति, अकुंमियस्स कुंमिय दलयति, अपत्थयणस्स पत्थय-ण दलयति, अपक्खेवस्स पक्खेवगं दलयति, अंतरा वि य से पक्खियस्स वा भगवुग्गमाहज्जं दलयति, सुहं सुहेण य अहिच्छत्तिं संपावेड्ति कट्टं दोच्चं पि तच्चं पि धोमेह, गो-सेत्तिता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिएह । तए णं ते कोरुं-विपुसिमा० जाव एवं वयासी-हंदि ! णिसुणंत भवंतो ! चंपाणगरी नत्थन्वा, वहवे चरग० जाव पच्चप्पिणित्ति । तए णं ते कोरुविपुसिमां अंतिए सोच्चा चपाए वहवे चर० जाव गिहित्था जेणेव यत्ते सत्थवाहे तेणेव उ-वागच्छति । तए णं धप्पे सत्थवाहे तेसि चरगाण य० जाव गिहत्थाण य अच्चत्तगस्स ठत्तं दलयति० जाव पत्थयणं दलाति, दलानित्ता एवं वयासी-गच्छह

ए तुमे देवाणुप्पिया ! चंपाए नगरीए बहिया अणु-
ज्जाणंसि ममं पम्बिलाभेमाणा पम्बिलाजेमाणा चिद्धह ।
तए एं ते चरगा य धणेणं सत्यवाहेणं एवं वुत्ता स-
माणा० जाव चिद्धंति । तए एं ते धणे सत्यवाहे सो-
हणंसि तिहिकरणवखत्तंसि विउद्धं असणं पाणं
खाइमं साइमं उवक्खवावेड, उवक्खवावेडत्ता मित्तं आमं-
तेति, जोयणा भोयावेति, भोयावेतिता आपुच्छति, सगदीमा-
गमं जोयावेति, जोयावेतिता चंपाए नगरीए निगच्छति, ए-
तिविगिद्धेहिं अच्चाहिं वसमाणे २ सुहेहिं वसहिपाय-
रासीहिं अंगजणवयं मज्जं मज्जेणं जेणेव देसग्गे, तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सगदीमागमं मोयावेति, मत्थ-
निवेसं करेड, कोमुंविपुुरिसे सदावेति, सदावेडत्ता एवं वयड-
तुज्जे एं देवाणुप्पिया ! मम सत्यनिवेसंसि महया मह-
या सइ उग्घोमेमाणा एवं वयड-एवं खलु देवाणुप्पिया !
इमीसे आगमियाए छिन्नावायाए दीहमच्चाए अबीए
यहुमज्जदेसजाए बहवे एन्दिकला एमं रुक्खा पष्पत्ता
किएहा० जाव पत्तिया पुप्फिया फलिया हरियारिज्जमा-
णा सिरीए अइव २ उवसोजेमाणा चिद्धंति, मणुष्सा व-
षेणं० जाव मणुष्सा फामेणं, मणुष्सा छाया, ते जो एं
देवाणुप्पिया ! तेसिं एन्दिकलाणं रुक्खाणं मूलाणि वा
कंदतयपत्तपुप्फफलवीयाणि वा हरियाणि वा आहारेड,
ढायाए वा वीसमति, तस्स एं आवाए भइए जवति,
ततो उ पच्छा परिणममाणा अकाले चैव जीवियाओ
ववरोवेति । तं मा एं देवाणुप्पिया ! केड तेसिं एन्दिकलाणं
मूलाणि वा० जाव ढायाए मा वीसमज, मा एं सेविय अ-
काले चैव जीवियाओ ववरोविज्जति, तुब्भे एं देवाणुप्पिए !
अप्पेसिं रुक्खाणं मूलाणि य० जाव हरियाणि य आहा-
रेड, ढायासु वीसमह त्ति घोसेणं घोसह० जाव पच्चप्पिणंति ।
तए एं धप्पे सत्यवाहे सगदी सागडं जोएत्ता जेणेव एन्दिकला
रुक्खा, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तेसिं एन्दिकलाणं
अदूरसामंते सत्यणिवेसं करोति, दोच्चं पि कोमुंविपुुरिसे
सदावेति, सदावेडत्ता एवं वयड-तुज्जे एं देवाणुप्पिए ! मम
सत्यनिवेसंसि उग्घोमेमाणा २ एवं वयड-ए एं देवाणुप्पिए !
ते एन्दिकला किएहा० जाव मणुष्सा छायाए, ते जो एं
देवाणुप्पिए ! एएमि एन्दिकलाणं रुक्खाणं मूलाणि वा
कंदपुप्फतयपत्तफल० जाव अकाले चैव जीवियाओ वव-
रोवेति । तं मा एं तुब्भे वीसमह, मा एं अकाले० जाव जीविया-
ओ ववरोविस्मह । अप्पेसिं रुक्खाणं मूलाणि य० जाव वीस-
मह त्ति कहु घोमेणं पच्चप्पिणंति । तत्थ एं अप्पेगइया
पुरिसा धप्पस्स सत्यवाहस्स एयमहं सइहंति० जाव रो-

यंति, एयमहं सइहमाणा रोएमाणा तेसिं एन्दिकलाणं
दूरेणं परिहरमाणा, अप्पेसिं रुक्खाणं मूलाणि य० जाव
वीसमंति ३ तेसिं एं आवाए नो जइए जवति, ततो
पच्छा परिणममाणा २ सुह्रुवत्ताए य तुज्जो २ परिणमं-
ति । एवामेव समणाउसो ! जो अमहं निगंथो वा
निगंथी वा० जाव पंचसु कामगुणेषु नो सज्जति, नो र-
ज्जति, से एं इहजवे चैव बहूणं समणाणं समणीणं
णिगंथाणं निगंथीणं अब्बणिज्जे परदोए नो आगच्छ-
ति० जाव वीतीवतिस्सति, जहा वा ते पुरिसा । तत्थ एं अप्पे-
गतिया पुरिसा धप्पस्स एयमहं नो सइहंति, धप्पस्स
एयमहं असइहमाणा जेणेव ते एन्दिकला, तेणेव उवाग-
च्छंति, तेसिं एन्दिकलाणं मूलाणि य० जाव वीसमंति,
तेसिं एं आवाए भइए जवति, तओ पच्छा परिणममाणा०
जाव ववरोवेति । एवामेव समणाउसो ! जो अमहं निगं-
थो वा निगंथी वा पवइए पंचसु कामगुणेषु सज्जति०
जाव अणुपरियट्ठिस्सति, जहा व ते पुरिसा । तए एं से धप्पे
सगदीसागमं जोयावेति, जेणेव अहिच्छत्ता नगरी, तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अहिच्छत्ताए नगरीए बहिया
अग्गोज्जाणंसि सत्यनिवेसं करोति, सगदीसागमं मोयावेति ।
तए एं से धाणे सत्यवाहे महत्थे रायारिहं पाहुमं
गिएहेति, बहूहिं पुरिसेहिं सच्चिं संपरिवुहे अहिच्छत्त-
णगरस्स मज्जं मज्जेणं अणुप्पविस्सति, जेणेव कणगकेऊ
राया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्तिता करयल० जाव
वच्चावेति, वच्चावेतिता तं महयं पाहुमं उवणेति । तए एं
से कणगकेऊ राया इत्तुट्ठ० धाणस्स सत्यवाहस्स तं मह-
त्थं० ३ जाव पम्बिच्छति, धाणं सत्यवाहं सकारेति, सका-
रेतिता संमाणेति, संमाणेतिता उस्सूक वियरति, वियर-
तिता पम्बिसज्जेति, पम्बिसज्जेतिता भंडविणिमयं करोति,
करोतिता पम्बिजं गिएहति, सुहं सुहेणं जेणेव चंपा नग-
री तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्तिता मित्तणातिअजिसम-
णाए विउद्धाडं माणुस्सगाइं जोग० जाव विहगति । तेणं
कात्तेणं तेणं ममएणं थेरागमणं, धप्पे धम्मं सोच्चा जि-
ट्ठपुत्ते कुमुंवे उवेत्ता पव्वडए सामाडयमाडयाइं एकारसंगाइं
बहूणि वासाणि सामएणमासियाए अप्पयरेसु देवदोगे-
सु देवत्ताए उववप्पे महाविदेहे वासे सिज्जिहति ।

अधुना पञ्चदशं विमिश्रते, अस्य चैवं पूर्वेण सह संबन्धः-
पूर्वस्मिन्नपमाननास्त्रियत्यागः प्रतिपादितः, इह तु जिनोपदे-
शात् । तत्र च सत्यार्थप्राप्तिः, तत्रमात्रे त्वनर्थप्राप्तिरभिधीयते,
इत्येवं सबन्धमिदं सर्वं सुगमं, नमरं (चरणं वेत्यादि) तत्र च
रक्तो धाटिमिकाचरः, नीरिको रथ्यापतिनवीवरपरिधानं, ची-
वरोपकरण इत्यन्धे । चर्मस्त्रिभुक्तमपरिधानं, चर्मोप-

करण इति चान्ये । जिज्ञासो भिक्षाभोजी, सुगतशासनस्थ इत्य-
न्ये । पाण्डुरागः शैव । गौतमः-लघुतराक्षमाद्याचर्चिताविचित्रपा-
दपतनाऽऽदिशिक्षाकलापवत्प्रतिवृषभकोपायतः कणभिक्षाप्रा-
ही । गोव्रतिकः-गोचर्याऽनुकारी । उक्त च-“गावीर्हि” सम निगम-
पत्रे मठाणाऽऽसणा इ पकरिति । भुजंति जहा गावी, तिरिक्खवा-
स विजार्जिता ॥ १ ॥ ” गृहधर्मा गृहस्थधर्म एव श्रेयानि-
तञ्जिसधाय तद्यथोक्तकारी । धर्मचिन्तको धर्मसहितापरि-
ज्ञानवान् । सभासद् अविरुद्धो वैनयिकः । उक्त च-“ अविरु-
द्धो विनयकारी, देवार्हण य परार्ह मत्तीए । जइ वेसियायण-
सुभो, एव अजे वि नायव्वा ॥ १ ॥ ” विरुद्धोऽक्रियावादी, पर-
लोकावच्युपगमात् सर्ववादिन्यो विरुद्ध एव । वृद्धस्तापस, प्र-
थममुत्पन्नत्वात्प्रायो वृद्धकाले च दीक्षाप्रतिपत्ते । धावको प्रा-
ह्वणः । अन्ये तु वृद्धावक इति व्याचक्षते । स च ब्राह्मण एव ।
रक्तपट परित्राजकः । निर्ग्रन्थ साधु । प्रभृतिप्रदणात् कपित्वा-
ऽऽदिपरिग्रह इति । (पथ्ययण ति) पथ्यदन शम्बलं (पक्षेव
चि) अरूपये नुदितसबलस्य स्वयम्पूरण इत्यं प्रक्षेपक । (प-
थ्ययस्स चि) बाहनात्पतितस्य, रोगे वा पतितस्य (प्रभङ्गुग-
स्स चि) बाहनात्स्वग्ननात्पतने प्रग्नस्य, कणस्य च जीर्णतां
गतस्येत्यर्थः । “इदि चि” आमन्त्रणे । (नाइविगिठहि अक्काहि
ति) नातिविद्वेषु नातिदीर्घेष्वध्वसु प्रयाणकमार्गेषु वसन्
शुभैरनुकूलैर्वसतिप्रातराशैरावासस्थानैः, प्रातर्भोजनकालैश्चै-
त्यर्थः । “देसग ति” देशान्तम् । इहोपनयस्तत्राभिहित एव ।

विशेषतः पुनरेव तं प्रतिपादयन्ति-

“ चपा इव मण्युयगती, धणो व्व भयवं जिणो दपकरसो ।
अहिच्छत्तानयरिसम, इह निव्वाण मुण्यव्व ॥ १ ॥
घोसणया इव तित्थ-करस्स सिवमग्गदेसणमणघ ।
चरगाइणो व्व इत्थ, सिवसुइकामा जिया बहवे ॥ २ ॥
नदिफलाइ व्व इह, सिवपइपमिवन्नगाण विसयाओ ।
तम्भक्खणा च मरण, जइ तइ विसएहि ससारो ॥ ३ ॥
तव्वज्जयेण जइ ऽ-उपुरगमो विसयवज्जयेण तहा ।
परमाणदणिबध्दण-सिवपुरगमण मुण्येव्व ” ॥ ४ ॥ का० १
थु० १५ अ० ।

शंदिबद्धण-नन्दिर्वर्धन-पुं० । गौतमस्वामिप्रतिष्ठितस्य बलभ्या-
गतस्य चन्द्रप्रज्ञस्य पूजके, ती० ४३ कल्प । पाण्डवस्थापिते
भूतकुण्डप्रामे महावीरस्वामिनो ज्येष्ठपुत्रादिरि, चेटकराजसुता-
या, जेष्ठणास्वसु ज्येष्ठयाः पत्न्यौ, भा० चू० ४ अ० । कल्प० । आ०
म० । आब० । आचा० । लोकोत्तररीत्या कार्तिकमासे, कल्प०
६ कण । नन्दिषेणमुनेर्गुरौ, आ० चू० ४ अ० । आब० ।
मथुरायां श्रीहामराजपुत्रे, विपा० ।

तत्कथा-

एवं सद्यु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं महुरा णयरी,
जंमीरे उज्जाणे, सुदरिसणे जक्खे, सिरिदामे राया, बंधु-
सिरी नारिया, पुत्ते णंदिबद्धेणं णामं कुमारे अहीणं जाव
जुवराया । तस्स णं सिरिदामस्स सुबंधू णामं अमच्चे होत्था,
सामंदरुभेयं । तस्स णं सुबंधुस्स अमच्चस्स बहुमिती पुत्ते
णामं दारए होत्था, अहीणं । तस्स णं सिरिदामस्स रक्खो
चित्ते णामं अलंकारिए होत्था । सिरिदामस्स रक्खो चित्ते

बहुविहं अलंकारियकम्मं करेमाणे सव्वट्ठापेसु सव्वभूमि-
यामु य अंतेउरे य दिस्सवियारे यावि होत्था । तेणं कालेणं
तेणं समएणं सामी समोसदे, परिसा राया य णिग्गओ जाव
गया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समएस्स जेहे० जाव राय-
मग्गं ओगाहे, तहेव इत्थी आसे पुरिसे । तेसिं च णं पुरि-
साणं मज्जगयं पं पुरिसं पासइ० जाव एरणा-
रीसंपरिवुर्न । तए णं तं पुरिसं रायपुरिसा चच्चरांसि
तत्तांसि अओमयसि समजोइयंसि सिंहासणंसि णि-
वेसावेऽ । तयागंतरं च णं पुरिसाण मज्जगयं बहुहिं
अयकल्लसेहिं तत्तेहिं समजोइजूएहिं अप्पेगइयाणं तंवभरि-
एहिं, अप्पेगइयाणं तजयभरिएहिं, अप्पेगइयाणं सीसगभ-
रिएहिं, अप्पेगइयाणं कल्लकल्लजरिएहिं, अप्पेगइयाणं खा-
रतेल्लजरिएहिं, महया महया रायाभिमेएणं अभिसिंचइ । त-
याणंतरं च णं तत्तअउमयं समजोइजूयं अउमयसंभासगं ग-
हाय हारं पिण्णइइ । तयाणंतरं च णं हारं अद्धहारं जाव पट्टं
मउइ चित्ता तहेव० जाव वागरेऽ । एवं खट्ठु गोयमा ! तेणं
कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुदीवे दीवे नारहे बासे सीह-
पुरे णामं णयरे होत्था रिक्खत्थि० । तत्थ णं सीहपुरे
सीहरहे णामं राया । तस्स णं सीहरहस्स रक्खो छुज्जोइणे
णामं चारगपावस होत्था अट्ठम्मिणं जाव दुप्पमियाणंदे ।
तस्स णं दुज्जोइणस्स चारगपावस इमे एयाक्खे चारगजंहे
होत्था । तस्स णं दुज्जोइणस्स चारगपावस बहवे अयकुं-
मीओ अप्पेगइयाओ तंवभरियाओ, अप्पेगइयाओ तजय-
भरियाओ, अप्पेगइयाओ सीसगजरियाओ, अप्पे० कल-
कलभरियाओ, अप्पे० खारतेल्लजरियाओ, अगिणीकायंसि
अइहियाओ चिट्ठंति । तस्स णं दुज्जोइणस्स चारगपावस
बहवे उट्ठियाओ आसमुत्तभरियाओ, अप्पेगइयाओ इ-
त्थीमुत्तजरियाओ, अप्पे० उट्ठमुत्तजरियाओ, अप्पे० गोमु०,
अप्पे० एल्लयमु०, अप्पे० महिसमु०, बहुपमिपुष्पाओ चि-
ट्ठइ । तस्स णं दुज्जोइणस्स चारगपावस बहवे इत्थं-
कुयाण य पायंदुयाण य इदीण य णियत्ताण य संकल्लाण
य पुंजा य णिगरा य संणिखित्ता चिट्ठंति । तस्स णं दुज्जो-
इणस्स चारगपावस बहवे वेणुल्लयाण य चिंचाछिन्नाण
य कसाण य वायरासीण य पुंजा णिगरा चिट्ठंति । तस्स
णं दुज्जोइणस्स चारगपावस्स बहवे सिंहाण य लल्लमाण
य मोगगराण य कणंगराण य पुंजा णिगरा चिट्ठइ । तस्स
णं छुज्जोइणस्स चारगपावस्स वरत्ताण य वागरज्जुण य
वावसुत्तरज्जुण य पुंजा णिगरा संचिट्ठइ । तस्स णं छुज्जो-
इणस्स चारगपावस्स बहवे असिपत्ताण य करपत्ताण य
खुरपत्ताण य कलंवचीरपत्ताण य पुंजा णिगरा संचिट्ठइ ।

तस्स एं दुज्जोहणस्स चारगपालस्स बहवे लोहस्त्रीणाण
 य करुसकराण य चम्मपट्टाण य अस्सिपत्ताण य पुंजा
 णिगरा संचिद्धइ । तस्म एं दुज्जोहणस्स चारगपालस्स
 बहवे सूचीण य जंढणाण य कोटिल्लाण य पुंजा णिगरा
 संचिद्धइ । तस्स एं दुज्जोहणस्स चारगपालस्स बहवे स-
 त्याण य पिप्पल्लाण य कुहामाण य एहच्चेयणाण य
 दम्भाण य पुंजा णिगरा संचिद्धइ । तस्स एं से दुज्जो-
 हणस्स चारगपालस्स सीहरहस्स रणो बहवे चारे य
 पारदारिए य गंजिजेदे य रायावकारी य अण्णहारए य
 वालघाते य बीसंजघाते य जुडकरे य खंरुपट्टे य पुरिसेहिं
 गिएहावेइ, गिएहावेइत्ता उत्ताणए पादेइ, लोहदंकेण मुहं
 विहामेइ, अप्पेगइए तत्तं तंवं पज्जेइ, अप्पे० तवयं पज्जेइ,
 अप्पे० सीसगं पज्जेइ, अप्पे० कलकलं पज्जेइ, अप्पे०
 खारतेह्वं पज्जेइ, अप्पे० तेणं चेव अज्जिसेगं करेइ, अप्पे०
 लत्ताणए पादेइ, अप्पे० आममुत्तं पज्जेइ, अप्पे० हत्थिमुत्तं
 पज्जेइ० जाव एत्थयमुत्तं पज्जेइ, अप्पे० हिट्ठा मुहं पादेइ,
 अप्पे० बलस्स वमावेइ, अप्पे० तेणं चेव लवीलं दलयइ,
 अप्पे० हत्थंहुयाहिं बंधावेइ, अप्पे० पायंहुयाहिं बंधावेइ,
 अप्पे० इमिबंधणं करेइ, अप्पे० णियलबंधणं करेइ, अप्पे०
 संकोटियं करेइ, अप्पे० संकलबंधणं करेइ, अप्पे० इत्य-
 च्छिण्णए करेइ० जाव सत्थोवाडिए करेइ, अप्पे०
 वेणुलयाहिं य० जाव वेयरासीहिं य एहावेइ,
 अप्पे० उत्ताणए करेइ, करेइत्ता उरे सिद्धं द-
 द्वावेइ, दद्वावेइत्ता लल्लं दावेइ, पुरिसेहिं उक्कपा-
 वेइ, अप्पे० तंतीहिं य० जाव सुत्तरज्जुहिं य हत्थेसु
 य पादेसु य बंधावेइ, अगग्गि ओचूलं पाणगं पज्जेइ,
 अप्पे० असिपत्तेहिं य० जाव कलंववीरपत्तेहिं य प-
 च्चावेइ, खारतेह्वेणं अवभंगावेइ, अप्पे० णिल्लामेसु य
 अवदुसु य कोप्परेसु य जाणुसु य खलुपसु य लोह-
 कीलएसु य करुसकरासु य दद्वावेइ, अल्लए भंजावेइ,
 अप्पे० सूतीओ य दंभणाणि य हत्थंगुलियासु य पायंगुलि-
 यासु य कोटिल्लएहिं आउमावेइ, आउमावेइत्ता जूमिं
 कंइयावेइ, अप्पे० सत्थिएहिं य० जाव एहच्चेदणएहिं य
 अंगं पच्चावेइ, दम्भेहिं य कुसेहिं य लल्लदम्भेहिं य
 वेढावेइ, आयवंसि दलयइ, सुक्के समाणे चरुचरुस्स लप्पा-
 केइ । तए एं से दुज्जोहणचारए एयकम्मे० सुवहुपावं स-
 मज्जिणित्ता एगनीसं वाससयाइं परमाउयं पाउणित्ता कात्त-
 मासे कालं किच्चा उट्ठीए पुढवीए उक्कोसं बावीमं मागरोवमाइं
 विइएसु णेरएसु उवववसे । से एं तओ अणंतरं उव्वट्ठित्ता
 इहेव महुराए णयरीए निरिदामस्स गणो बंधुसिरीए

देवीए कुच्चिसि पुत्तत्ताए उवववसे । तए एं बहुमिरी
 एवहइं मामाणं बहुपन्निपुष्पाणं० जाव दारगं पयाया ।
 तए एं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णिव्वत्तवारसाहे इमं
 एयारूवं एणमधेज्जं करेइ-होउ एं अम्हं दारगे खंदिसेणे
 णामेणं । तए एं से णंदिसेणे कुमारे पंचधाइपरिवुक्के० जाव
 परिववइ । तए एं से णंदिसेणे कुमारे उम्मुक्कवालजावे०
 जाव बिहरइ० जाव जुवराया जाए यावि होत्था । तए
 एं से एंदिकुमारे रज्जे य० जाव अंतरेरे य मुच्छिए० ४
 इच्छइ सिरिदामं रायं जीवियाओ ववरोवित्ता सयमेव
 रज्जसिंरिं कारेमाणे पालेमाणे विहरिउं । तए एं से एंदि-
 सेणे कुमारे सिरिदामस्स रणो अंतरं अलभमाणे अल्लया
 कयाइ चित्तं अलंकारियं सद्दावेइ, सद्दावेइत्ता एवं बयासी-
 तुमं एं देवाणुप्पिया! सिरिदामं रायं सव्वट्ठाणेसु सव्वभूमिया-
 सु य अंतरेरे य दिक्खवियारे सिरिदामं रायं अज्जिक्खणं अज्जि-
 क्खणं अलंकारियकम्मं करेमाणे विहरइ । तं एं तुम्हं देवा-
 णुप्पिया! सिरिदामं रायं अलंकारियकम्मं करेमाणे गीवाए
 खुरं एिवेसेहि, ता एं अहं तुम्हं अच्चरज्जियं करेस्तामि, तुमं
 अम्हेहिं सच्चि उराले भोगभोगाइं जुंजमाणे विहरिस्सइ ।
 तए एं से चित्ते अलंकारिए एंदिसेणस्स कुमारस्स वयणं ए-
 यमट्ठं पन्निमुणेइ, पन्निमुणेइत्ता-तए एं तस्स चित्तस्स अलं-
 कारियस्स इमे एयारूवे० जाव समुप्पज्जित्था । जइ एं ममं
 निरिदामे राया एयमट्ठं आगमेइ, तए एं ममं एं णज्जइ
 केणइ अमुजेणं कुमारेणं मारिस्सति त्ति कददु भीए० ४,
 जेणेव सिरिदामे राया, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
 निरिदामं रायं रहमि एवं करयल० जाव एवं बयासी-
 एवं खलु मामी ! एंदिसेणे कुमारे रज्जे य० जाव मु-
 च्छिए० ४ इच्छइ तुम्हे जीवियाओ ववरोवित्ता सयमेव
 रज्जसिंरिं कारेमाणे पालेमाणे विहरिउं । तए एं से सि-
 रिदामे राया चित्तस्स अलंकारियस्स अतिप एयमट्ठं सोच्चा
 णिसम्म आसुरते० ४ जाव साहइ एंदिसेणं कुमारं पु-
 रिसेहिं गिएहावेइ, एएणं विहाणेणं बज्जं आणवेइ । त
 एवं खलु गोयमा ! एंदिसेणे पुत्ते० जाव बिहरइ । एं-
 दिमेणे कुमारे जयवं ! इओ चुओ कहिं गच्छिहिति, कहिं
 उववज्जिहिति ! गोयमा ! । एंदिमेणे कुमारे सट्ठिवामाइ
 परमाउयं पाउणित्ता कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्प-
 जाए पुढवीए संसारो तहेव; ततो हत्थिणाउरे णयरे
 मच्चत्ताए उववज्जिहिति । से एं तत्थ मच्चिएहिं बन्धिए
 समाणे तत्थेव सेट्ठिकुत्ते वोहिं पाउणित्ता मोहम्मे कप्पे म-
 हाविदेइ वामे मिज्जिहिति, बुज्जिहिति, मुच्चिहिति, परिणि-
 व्वाहिति । विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

गण्दिवच्छया-नन्दिवर्धना-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे रु-
चकवरस्य पर्वतस्य रजतकूटवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्,
स्था० ८ त्रा० । आ० म० । आ० चू० । ज० । आ० क० ।
शाश्वतपुष्करिणीजेदे, स्था० ४ त्रा० २ उ० । ती० । जी० ।
गण्दिभाण-नन्दिभाजन-न० । औपग्रहिकोपकरणजेदे, वृ० ।

तदुपयोगश्च-

एकं भरेमि ज्ञाणं, अणुकपा नन्दिभाण दरिसेति ।

निति व त वङ्गाऽऽइसु, गालिति तह चम्मकरण ॥

अथ प्रतिपन्नाना कोऽप्यनुकम्पया ब्रूयात्-अह युष्मन्त्य दिने
दिने एकं ज्ञाजन विभर्मि पूरयामि, ततस्तत्र नन्दिभाजन विभ-
र्ति पूरयति, ततस्तत्र नन्दीभाजन दर्शयन्ति । अथवा-तद् नन्दि-
भाजन जिज्ञाचर्यया ब्रजिकाऽऽदिषु नयन्ति । तथा प्रासुक तद् द्र-
व्य पानक चर्मकरकेण गालयन्ति । वृ० १ उ० । ओघ० । नि० चू० ।

इदानीमेतदेव प्राप्यकारो व्याख्यान्यन्नाह-

वैयावच्चगरो वा, नन्दीभाण धरे लवगहिय ।

सो खलु तस्स विसेसो, पमाणजुचं तु सेसाणं ॥ १०५ ॥

वैयावृत्त्यकरो वा नन्दीपात्र धारयत्यौपग्रहिकम्, आचार्येण
समर्पित, निज वा स खलु तस्यैव वैयावृत्त्यकरस्य विशेषः । एत-
दुक्त भवति-यदतिरिक्तपात्रधारणम्, अथ तस्यैव वैयावृ-
त्त्यकरस्य विशेषः क्रियते । शेषाणां साधूनां प्रमाणयुक्तमेव
पात्रक भवति, उदरप्रमाणयुक्तमित्यर्थः ॥ १०५ ॥

एतच्च प्रमाणातिरिक्तेन पात्रकेन प्रयोजन भवति-

देज्जाहि भाणपूर, तु रिष्टिमं कोइ रोहमाईसु ।

तत्थ वि तस्सुवओगो, सेमं कालं तु पडिहुडो ॥ १०६ ॥

दद्याद् भाजनपूर कश्चिद्विमान्-पात्रकभरण कश्चिद्विश्वरः
कुर्यात् । कदा ? पत्तनरोधकाऽऽदौ । तत्र पात्रकभरणे तस्य
नन्दीपात्रस्योपयोगः, शेषकालमुपयोगः तस्य प्रतिकृष्टः प्रति-
षिद्धः, कारणमन्तरेणेत्यर्थः । ओघ० । प० व० ।

गण्दिमित्त-नन्दिमित्त-पु० । भावेनि द्विताये वासुदेवे, ती० २०
कल्प । मल्ल्या सह प्रव्रजित राजपुत्रे, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

गण्दिमुङ्ग-नन्दिमृदङ्ग-पु० । एकत सकीर्णैऽन्यत्र विस्तृते सु-
रजविशेषे, रा० । आ० चू० ।

गण्दिमुह-नन्दिमुख-पु० । अङ्गुलप्रमाणशरीरके पक्षिधिशेषः,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार । औ० । रा० ।

गण्दिय-नन्दित-त्रि० । समृद्धितरतामुपगते, औ० । स्वनाम-
ख्याते स्थविरे, कल्प० । “ मिउमद्वसपन्न, उवउत्त नाणद-
सणचरित्ते । थेर च णदिय पि य, कासवगुत्त पणिवया-
मि ” ॥ १ ॥ कल्प० ८ क्षण ।

गण्दियगपोसण-नन्दिदत्तपोषण-न० । मनोऽङ्गाऽऽहाराऽऽदि-
निर्वध्यपशो परिपालने, वृ० १ उ० ।

गण्दियावच-नन्द्यावर्त-पु० । प्रतिदिक्नवकोणके स्वस्तिके,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार । ज० । रा० । औ० । प्रव० । ब्रह्मत्रोके क-
ल्पे तदिन्द्रस्य पारियात्रिके विमाने, स्था० १० त्रा० । द्विदि-
यजीवजेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । स्तनितकुमारैऽस्य घोषस्य
महाघोषस्य च लोकपालभेदे, स्था० ४ त्रा० १ उ० । अ० ।
सिद्धश्रेणिकापरिकर्मभेदे, स० १२ अङ्ग० ।

गण्दिराय-नन्दिराज-पु० । वीरस्वामिज्येष्ठप्रातरि नन्दिवर्धने,
कल्प० ५ क्षण ।

नन्दिराग-पु० । समृद्धौ सत्यां हर्षे, म० २ श० ५ उ० ।

गण्दिरुक्ख-नन्दिवृक्ष-पुं० । धववृक्षे, अश्वत्थवृक्षे, तुले, कुवेर-
के, मेपशृङ्ग्यां च । वाच० । प्रज्ञा० । औ० । ति० । स० । रा० ।

गण्दिमूरि-नन्दिमूरि-पु० । श्रीशुभ्रजयतीर्थोद्धारकारके स्व-
नामके सूरौ, ती० २ कल्प ।

गण्दिसेण-नन्दिपेण-पु० । मधुरायां श्रीदामराजसुते युवराजे
नन्दिवर्धनापरनामके, स्था० १० त्रा० । विपा० । स्वनामख्याते
पाश्चापत्यीये आचार्ये, यो हि भद्रिकापुर्यां वीरे भगवत्यागते
प्रतिमया स्थितश्चौरभ्रान्तपाऽऽरक्तकपुरुषेण भद्राऽऽहतो जाताव-
धिः स्वर्जगाम । कल्प० ५ क्षण । आ० म० । आ० चू० । नन्दिग्रामे
गौतमपुत्रे नन्दिवर्धनसूरिशिष्ये, आ० क० ।

“ मगधे हि नन्दिग्रामे, गौतम कणवृत्तिकः ।

तत्पत्नी धारणी तस्या, गर्भे पाण्मासिके पिता ॥ १ ॥

मृतो माताऽपि ज्ञाते च, मातुलेन स वर्द्धितः ।

नन्दिपेणाभिधस्तस्य, गृहे कर्म चकार स ॥ २ ॥

प्रतारित स लोकैः, मातुलेन स्थिरीकृतः ।

मा औपीलोकवाक्यानि, तिस्रः सन्ति सुता मम ॥ ३ ॥

दास्यामि तव नैपुस्ता, कुरुपामि त परम् ।

निर्विण्णः सोऽथ निर्गत्य, मुमुर्षुर्वीक्ष्य कुत्रचित् ॥ ४ ॥

नन्दिवर्धनसूरीणां, सन्निधौ व्रतमग्रहीत् ।

स पष्ठक्षपकः ख्यातः, यश कीर्तिरभून्मुनि ॥ ५ ॥

वैयावृत्त्येऽग्निग्रही च, बालग्नानाऽऽदिसाधुषु ।

शक्रोऽशसत्तमेकोऽया-श्रद्धावान्, सुरोऽभ्यगात् ॥ ६ ॥

चक्रे श्रमणरूपे द्वे, बहिरेकोऽग्निसारकी ।

स्थितोऽगादपरो मध्ये, साधूपान्ते ब्रवीद्विदम् ॥ ७ ॥

ग्लानिर्पि, पतितोऽस्त्येको, वैयावृत्त्यकरोऽस्ति चेत् ।

स उचिष्ठतु तच्छ्रुत्वा, पष्ठपारणकेऽपि हि ॥ ८ ॥

सहसा नन्दिपेणपि-मुक्त्वा कवलमुत्थितः ।

ऊचेऽर्थ केन सोऽवादाद्, जघेनाऽऽगात् स तत्तुने ॥ ९ ॥

अनेपणा सुरश्चक्रे-ऽनेपणीय न सोऽग्रहीत् ।

जान्त्वा द्विस्त्रि स शुक्राम्भो, गृहीत्वाऽऽगात्तदन्तिके ॥ १० ॥

आचुक्रोश स त ग्लानो, मुनि निष्ठुरया गिरा ।

त्य वैयावृत्त्यकारीति, श्रुतो नामैव वर्त्तसे ॥ ११ ॥

स तद्विर सुधासारा, मन्यमानः क्षमानिधिः ।

अशोक कालयामास, त विष्टाऽऽक्षितमप्यपिम् ॥ १२ ॥

अथाऽऽहोत्तिष्ठ यामान्त-नौरुज त्वा करोमि यत् ।

ग्लानोऽवक् न कम सोऽवक्, पृष्ठमारोह तर्हि मे ॥ १३ ॥

पृष्ठमारोप्य त गच्छ-स्तेन देवेन मायया ।

नन्दिपेण पुरीषेण, द्विष्टोऽतीव विगन्धिना ॥ १४ ॥

आक्रुष्टश्च कथं वेग-भद्धान्मे मृतमागणम् ।

करोपि भोक्तुकामन्त्व, व्रजशत्यन्तगदसा ॥ १५ ॥

मुनिश्चम्पकलेप त, मन्वानोऽमेध्यक्षेपनम् ।

आक्रोश चाऽऽशिषं दध्यो, कथं स्यादस्य निवृत्तिः ? ॥ १६ ॥

देवस्तुष्टोऽथ सृष्ट्य, माया नत्वा च त मुनिम् ।

अप्रशान्ता चाऽऽश्वेय, स्व विमानं जगाम स ॥ १७ ॥

वसतौ मुनिरप्यागा-दुरोरातोच्य भुक्तवान् ।
पषणासमितिः पात्र्या, तदेवं मुनिपुङ्गवैः ॥ १८ ॥

आ० क० । आव० । तं० । नि० चू० । स्था० ।
श्रेणिकस्य पुत्रे, स च पूर्वजन्मे कस्यचिद् धिग्जातिक-
स्य दास आसीत्, तेन च यक्षपाटे नियुक्तेन स्वामिनो
यक्षशेपं याचित्वा साधवे दत्त्वा तत्पुण्येन देवलोके गत्वा
वतः इच्युत्वा श्रेणिकस्य पुत्रो जज्ञे (आ० चू० ४ अ० । आव०)
स च वीरजितान्तिके प्रमज्ज्यां जगृहे, तस्य साधोः श्रेणिकपुत्रस्य
नन्दिषेणस्य स्वशिष्यस्य व्रतमुज्जितुकामस्य स्थिरीकरणाय
भगवद्दर्शमानस्वामिवन्दननिमित्तचक्षितमुक्ताऽऽभरणभूताम्बर-
रपरिधानरूपरमणीयताविनिर्जितामरसुन्दरीकं स्वान्तःपुरदर्शनं
कारितम् । (सा पारिणामिकी बुद्धिः) स हि [नन्दिषेणस्य] तादृ-
शमन्तःपुरं नन्दिषेणः परित्यक्त इष्ट्वा इदतरं संयमे स्थिरो बभू-
व । नं० । आ० क० । आव० चू० । ती० । आ० म० । शीलाव-
सन्ने चारणमुनौ, महा० । स चावसीदन् मुमुक्षां चकार ।

तद् यथा—

“ता गोयम ! शंदिसेणेणं, गिरिपरुणं जाव पत्युयं ।
ताव आयासे इमा वाणी, पन्निओ वि णो मरेज्ज तं ॥
दिसामुहाडं जा जोए, ता पेच्छा चारणं मुणिं ।
अकाले नत्थि ते मच्चू, विरम विसयादितो गओ ॥
ताहे वि अणहियासेहिं, विसएहिं जाव पोडिओ ।
ताव चिंता समुप्पन्ना, जहा किं जीविण मे ? ॥
कुंदेदुनिम्मलयरागं, तित्थं पावमती अहं ।
उड्ढाहितो य सिज्जिस्सं, कत्थ गंतुमणारिओ ? ॥
अहंवा सलंढणो चंदो, कुंदस्स उणका पहा ।
कलिकवुसकलंकेहिं, वज्जियं जिणसासणं ॥
ता एयं सयलदालिह-उड्ढकिलेसकखयं करं ।
पवयणं खिसावितो, कत्थ गंतूण सिज्जिहं ? ॥
दुगुहकं गिरी रोहुं, अत्ताणं चुन्निमो धुवं ।
जाव विसयवसेणाहं, किंचि उड्ढाहयं करे ॥
एवं पुणो वि आरोहुं, ढंकुच्छिन्नं गिरीतमं ।
संचरे किल निरागार, गयणे पुणरवि जाणियं ॥
अकाले नत्थि ते मच्चू, चरिमं तुज्ज इमं ताणं ।
ता बरुपुट्टं भोगहलं, वेज्जा संजमं कुरु ॥
एवं तु जाव वेवारा, चारणसमणोहिं सेहिओ ।
ताहे गंतूण सो खिं, गुरुपायमूत्ते निवेदिओ” ॥ महा० ६ अ० ।

अरतक्वेवजाभिनन्दनतीर्थहृत्समकाक्षीने ऐरवतजे तीर्थकरे,
ति० । ती० । शत्रुञ्जयतीर्थे जिनशान्तिविधायके गणेशे, ती० १
कल्प । द्वीपसमुच्चविशेषाधिपतौ, द्वी० । अजितशान्तिस्तवप्र-
न्धकारके आचार्ये, जै० ५० ।

शंदिसेणा-नन्दिषेणा-श्री० । पूर्वस्मिन्नजनकपर्वते पूर्वस्यां दि-
शि नन्दापुष्कारिण्याम्, जी० ३ प्रति० । ती० । द्वी० । स्था० ।
अजनकपर्वतानामुत्तरस्यां नन्दापुष्कारिण्याम्, द्वी० । नन्दिवर्ष-
नापरनामिकायां पूर्ववृक्षवरवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, द्वी० ।

स्था० । रतिकरपर्वतानामुत्तरदिक्स्थासु शकसामानिकराज-
धानीषु, द्वी० ।

शंदिसेणिया-नन्दिषेणिका-श्री० । स्वनामख्यातायां श्रेणिक-
भार्यायाम्, सा च वीरान्तिके प्रमज्जिता सिद्धा, इति अन्तर्कूट-
शानां सप्तमे वर्गे चतुर्थेऽध्याये सूचितम् । अन्त० ६ वर्ग
१६ अ० ।

शंदिस्सर-नन्दिस्वर-पुं० । द्वादशतुर्वसंघातस्वरे, जी० ३
प्रति० । तं० । रा० ।

नन्दीश्वर-पुं० । महेश्वराऽऽख्यमन्तरस्य शिष्यजेदे, आ०
चू० ४ अ० । आ० क० । नन्दी समृद्धिः, तस्या ईश्वरो
द्वीपो नन्दीश्वरः । अनु० । “अबू लखणे धायइ-कालो-
यपुष्कराइ जुयलाइ । धारुणिक्कीरघयक्खू, नदीसरअरुण-
दीधुददी ॥ १ ॥” इति गणनयाऽष्टमे द्वीपे, स्था० ४ ठा० २
४० । प्रव० । रा० ।

तत्कल्पं यथा—

“आराध्य श्रीजिनाधीशान्, सुराधीशार्चितक्रमाद् ।
कल्प नन्दीश्वरद्वीप-स्याऽऽख्येऽहं विश्वपावनम् ॥ १ ॥
अस्ति नन्दीश्वरो नाम्ना-ऽष्टमो द्वीपो धुसन्निजः ।
तत्परिकेपिणा नन्दी-श्वरेणास्मोधिना युतः ॥ २ ॥
एतच्छलयविष्कम्भे, लक्षाशीतिभृत्युंगा ।
योजनानां त्रिषष्टिभ्यः कोटयः कोटिशत तथा ॥ ३ ॥
असौ विविधविन्यासो-द्यानवान् देवभोगभूः ।
जिनेन्द्रपूजासंसक्त-सुरसंपातसुन्दरः ॥ ४ ॥
अस्य मध्यप्रदेशे तु, क्रमात्पूर्वाऽऽदिदिक्षु च ।
अञ्जनवर्णाभित्तिवार-स्तिष्ठन्त्यञ्जनपर्वताः ॥ ५ ॥
दशयोजनसाहस्रा-तिरिक्ताविस्तृतास्तले ।
सदृशयोजनाभ्योर्द्ध्वं, कुलमेकच्छ्रयाश्च ॥ ६ ॥
तत्र प्राग्देवरमणो, नित्योद्द्योतश्च दक्षिणः ।
स्वयंप्रभः प्रतीच्यस्तु, रमणीयोदकस्थिरः ॥ ७ ॥
शतयोजन्यायतानि, तदर्धं विस्तृतानि च ।
खिससतियोजनोष्णा-न्यर्द्धचैत्यानि तेषु च ॥ ८ ॥
पृथग्द्वाराणि चत्वार्य-र्धानि बोरुशयोजनम् ।
प्रवेशो योजनाम्यष्ट, विस्तारोऽप्यष्ट तेषु तु ॥ ९ ॥
तानि देवासुरनाग-सुपर्णानां दिवौकसाम् ।
समाभयास्तेषामेव, नामजिर्विभुतानि च ॥ १० ॥
बोरुशयोजनाऽऽयामा-स्तावन्मात्राश्च विस्तृतौ ।
अष्टयोजनकोत्सेधा-स्तन्मध्ये मणिपीठिकाः ॥ ११ ॥
सर्वरत्नमया देव-रुन्दकाः पीठिकोपरि ।
पीठिकान्योऽधिकाऽऽयामो-च्छ्रयभाजश्च तेषु तु ॥ १२ ॥
श्रृंगभो वर्त्तमानस्तु, तथा चन्द्राननोऽपि च ।
धारिवेणो वेति नाम्ना, पर्यङ्कासनसंस्थिताः ॥ १३ ॥
रत्नमय्यो युताः स्वस्व-परिवारेण हारिणा ।
शाश्वतार्हप्रतिमाः प्रत्येकमष्टोत्तर शतम् ॥ १४ ॥
द्वे द्वे नागयक्त्रुत-कुण्डजृत्प्रतिमे पृथक् ।
प्रतिमानां पृष्ठतस्तु, कृत्रजृत्प्रतिमैकका ॥ १५ ॥
तेषु धूपघटीदाम-घण्टाष्टमङ्गलध्वजा ।
उन्नतोरणचङ्केर्यः, पटलाभ्यासमानि च ॥ १६ ॥
बोरुश पूर्णकलशाः, दीप्यलङ्करणानि च ।

सुवर्णरुचिररजो-बाहुकास्तत्र भूमयः ॥ १७ ॥
आयतनप्रमाणेन, रुचिरा मुक्कमण्डपाः ।
प्रेक्षार्थमण्डपा अन्न-वाटिका मणिपीठिकाः ॥ १८ ॥
रम्याश्च स्तूपप्रतिमा-मैत्र्यवृक्षाश्च सुन्दराः ।
अञ्जवृक्षाः पुष्करिण्यो, दिव्याः सन्ति यथाक्रमम् ॥ १९ ॥
प्रतिमाः चोदश चतुर्द्वारस्तूपेषु सर्वतः ।
शत चतुर्विंशमेव, ताः साष्टशततद्युताः ॥ २० ॥
प्रत्येकमञ्जनाक्षीणां, ककुत्सु चतसृष्वपि ।
गते लङ्के योजनानां, निर्मलस्यस्वच्छवारयः ॥ २१ ॥
सहस्रयोजनोद्वेधाः, विष्कम्भे लङ्कयोजना- ।
पुष्करिण्यः सन्ति तासां, क्रमाभामानि पुरुष ॥ २२ ॥
नन्दिषेणा आभोषा च, गोस्तूपाऽथ सुदर्शना ।
तथा नन्दोत्तरा नन्दा, सुनन्दा नन्दिचर्चना ॥ २३ ॥
मन्त्रा विशाला कुमुदा, पुण्डरीकिणिका तथा ।
विजया वैजयन्ती च, जयन्ती चापराजिता ॥ २४ ॥
प्रत्येकमासां योजन-पञ्चशत्या परश्च च ।
योजनानां पञ्चशती, यावद्विस्तारभाजितु ॥ २५ ॥
लङ्कयोजनदीर्घाणि, महोद्यानानि तानि तु ।
अशोकसप्तचक्र-चम्पकचूतसङ्ख्या ॥ २६ ॥
मध्ये पुष्करिणीना च, स्फाटिकाः कल्पमूर्त्यः ।
ललामवेद्युधानानि, विह्वा दधिमुखाश्च ॥ २७ ॥
चतुर्पष्टिसहस्रोच्चाः, सहस्र चावगाहिनः ।
सहस्राणि दशाधस्ता-दुपरिष्ठाच्च विस्तृताः ॥ २८ ॥
अन्तरे पुष्करिणीनां, द्वौ द्वौ रतिकराचलौ ।
ततो जवन्ति द्वात्रिंश-वेते रतिकराचलाः ॥ २९ ॥
शैलेषु दधिमुखेषु, तथा रतिकराक्षिषु ।
शाश्वतान्यहं चैत्यानि, सन्त्यञ्जनगिरिष्विव ॥ ३० ॥
चत्वारोद्वीपविदिभ्यु, तथा रतिकराचलाः ।
दशयोजनसाहस्रा-ऽऽयामविष्कम्भशालिनः ॥ ३१ ॥
योजनानां सदृश तु, यावदुत्क्रयशोभिताः ।
सर्वरत्नमया दिव्याः, ऊल्लस्यार्याकारधारिणः ॥ ३२ ॥
तत्र द्वयोः रतिकरा-चलयोर्दक्षिणस्थयोः ।
शक्रस्येशानस्य पुन-रुत्तरस्थितयोः पृथक् ॥ ३३ ॥
अष्टानां महादेवीनां, राजधान्योऽष्टदिक्षु ताः ।
लङ्कोद्वेधा लङ्कमानाः, जिनाऽऽयतनमुपिताः ॥ ३४ ॥
सुजाता सौमनसा चा-चिर्मांली च प्रजाकरा ।
पद्मा शिवाद्युभाजने, चूता चूनावतसिका ॥ ३५ ॥
गोस्तूपासुदर्शने अ-प्यमलाप्सरसौ तथा ।
रोहिणी नवमी चाथ, रत्ना रत्नोच्चयाऽपि च ॥ ३६ ॥
सर्वरत्ना रत्नसंच-या वसुर्वसुभिजिका ।
वसुभागाऽपि च वसु-धरानन्दोत्तरे अपि ॥ ३७ ॥
नन्दोत्तरकुरुदेव-कुरुः, रुष्णा ततोऽपि च ।
कृष्णराजीरमाराम-रक्षिताः प्राक्क्रमादमु ॥ ३८ ॥
सर्वस्यस्तासु देवाः, कुर्वते सुपरिच्छदा ।
चैत्ये ह्यष्टाहिकाः पुण्य-तिथिषु श्रीमद्वैताम् ॥ ३९ ॥
प्राच्येऽञ्जनगिरौ शक्रः, कुरुतेऽष्टाहिकोत्सवम् ।
प्रतिमानां शाश्वतीनां, चतुर्द्वारे जिनालये ॥ ४० ॥
तस्य चाग्रे चतुर्विंश-महावापीविचर्चिषु ।
स्फाटिकेषु दधिमुक्क-पर्वतेषु चतुर्विषु ॥ ४१ ॥
चैत्येष्वर्द्धप्रतिमानां, शाश्वतीना यथाविधि ।

चत्वारः सर्वदिग्पालाः, कुर्वतेऽष्टाहिकोत्सवम् ॥ ४२ ॥
ईशानेन्द्राध्वोत्तराहे-ऽञ्जनाद्वौ विदधाति तम् ।
तस्मैकपालास्तद्व्यापी-दधिमुक्काक्षिषु कुर्वते ॥ ४३ ॥
चमरेन्द्रो दक्षिणात्ये-ऽञ्जनाद्वावुत्सवः करेत् ।
तद्व्याप्यस्तदधिमुखे-ष्वस्य दिक्पतयः पुनः ॥ ४४ ॥
पश्चिमे जिमशैले तु, बलीन्द्रः कुरुते महम् ।
तद्विष्कपालास्तु तद्व्याप्य-स्तर्जाम्दधिमुक्काक्षिषु ॥ ४५ ॥
वर्षद्वीपदिनाऽऽरब्धा-नुपवासान् कुहतिथौ ।
कुर्वन्मन्दीश्वरोपास्त्यै, भ्रम्यन्मन्त्रिणमार्जयेत् ॥ ४६ ॥
भक्त्या चैत्यानि बन्दारु-स्तस्तोत्रस्तुतिपाठनाम् ।
नन्दीश्वरमुपासीनो-ऽनुपूर्वाहस्तदुत्तरम् ॥ ४७ ॥
प्रायः पूर्वाऽऽचार्य-प्रथितैरेवायमाचितः श्लोकैः ।
भीनन्दीश्वरकल्पो, लिखित इति भीजिनप्रभाऽऽचार्यैः ॥ ४८ ॥
इति भीनन्दीश्वरकल्पः । ती० ४९ कल्पः ।
गण्दी-नन्दी-स्त्री० । 'गदि' शब्दार्थे, आ० म० द्वि० । गवि,
वे० ना० ४ वर्गः ।
गण्दीचुष्मग-नन्दीचूर्णक-त० । 'गदिचुष्मग' शब्दार्थे, सूत्र०
१ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।
गण्दीसरवर-नन्दीश्वरवर-पुं० । नन्दीश्वर एव वरश्च मनुष्यद्वी-
पापेक्षया बहुतरजिनमवनाऽऽदिसद्भावेन तस्य वरत्वादिति ।
अष्टमे द्वीपे, स्था० ४ ता० २ उ० । जी० । द्वी० ।

तद्वक्तव्यता चैवम्-

खेदोदं गं समुद्रं नन्दीसरवरे णामं दीवे वष्टे वलयागार-
संठाणसंठिते तहेव० जाव परिकेवो पञ्चमवरणसंभे परि-
दारादारंतरपदेसा जीवा तहेव २; से केणट्टेणं जंते ! एवं
बुच्चइ-गण्दीसरवरो दीवो गण्दीसरवरो दीवो ? । गोयमा !
देसे देसे बहुओ खुहा खुड्डियाओ वावीओ० जाव वि-
लपंतियाओ खेचोदगपनिहत्थातो उप्पातपव्वया सव्व-
वड्ढामया अच्चा० जाव पमिख्वा, अदुत्तरं च एं गोयमा !
गण्दीसरदीवचक्रवालविकखं भवहुमज्जदेसजाए, एत्थ गं च-
उदिस्सि चत्तारि अंजणपव्वया पाएणत्ता ।

(खेदोदं गं समुद्रमित्यादि) खेदोदं, गमिति पूर्ववत् । समु-
द्रं, नन्दीश्वरवरो नाम द्वीपो वृत्तो वलयागारसंस्थानसंस्थितः,
सर्वतः समन्तात्, संपरिक्षिप्य तिष्ठति । चक्रवालाविष्कम्भपरि-
क्षेपाऽऽदिवक्तव्यता प्राग्वत्, यावद् जीवोपपातसुत्रम् । सम्प्रति
नामनिमित्तमभिधित्सुराह-(से केणट्टेणमित्यादि) अथ केन का-
रणेन एवमुच्यते-नन्दीश्वरवरो द्वीपः । नन्दीश्वरवरद्वीप इति ? ।
प्रगवानाह-गौतम ! नन्दीश्वरद्वीपे बहवः " खुहा खुड्डियाओ
वावीओ " इत्यादि प्रागुक्तं सर्वं तावद्वक्तव्यं, यावत् " वाणमंतरा
देवा देवीओ य आसयति सयंति० जाव विहरति) नवरमत्र चा-
प्यादयः खेदोदकप्रतिपूर्णा वक्तव्याः, पर्वतकाः, पर्वतकेन्द्रास-
नानि, गृहकाणे, मृदकेन्द्रासनानि, मण्डपका, मण्डपकेषु
शिलापट्टकाः सर्वाऽऽत्मना वज्रमयाः, शेषं तथैव । (अदुत्तरं च
ए गोयमा ! इत्यादि) अयान्यद् गौतम ! नन्दीश्वरे चत्वारो
दिशः समाहतास्तुर्दिक्, तस्मिन् चक्रवालविष्कम्भेण बहुम-
ध्यदेशमागे एकैकस्यां दिशि एकैकभागेन चत्वारोऽञ्जनकप-
रंताः प्रकृताः । तद्यथा-पूर्वस्थां दिशि, एवं पश्चिमायां, दक्षिण-

स्वामुत्तरस्याम् । जी० ३ प्रति० । प्रव० । च० प्र० । सु० प्र० । स्था० । (अञ्जनकपर्वताः स्वस्थाने उक्ताः) " णं-टीसरवरदीवस्स णं दीवस्स अंतो सत्त दीवा पप्पत्ता । तं जहा-जनुदीवे, धायइस्समे, पुक्खरवरे, वारुणिवरे, खीरवरे, भयवरे, क्खोयवरे । णंदीसरवरस्स णं दीवस्स अंतो सत्त समुद्दा पणत्ता । तं जहा-लवणे, कालोए, पुक्खरोदे, वरुणोदे, खीरोदे, धाओदे, क्खोओए । स्था० ७ त्र० ।

णंदीसरवरोद-नन्दीश्वरवरोद-पुं० । नन्दीश्वरद्वीपस्याजितः समुद्रे, जी० ।

णंदीसरवरे णं दीवे णंदीसरवरोदे णामं समुद्दे वट्टे वट्ट-यागारसंठाणसंठिणं जाव सव्वं तदेव अट्ठो, जहा क्खो-टांदगस्मं जाव सुमणसोमणसा य अत्य दो देवा महि-द्वियां जाव श्रिवसंति, सेसं तदेव जाव तारमं ॥

"णंदीसरवरे णं" इत्यादि । नन्दीश्वरवरं, णमिति पूर्ववत् । नन्दीश्वरवरोदो नाम समुद्रो वृत्तो बलयाऽऽकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । यथैव कौटोदकसमुद्रस्य वक्तव्यता, तथैवस्यापि अर्थसहिता वक्तव्यता, नवरमत्र सुमनसौमनसौ च द्वौ देवौ वक्तव्यौ, तावतिशयेन स्फीतावति । जी० ३ प्रति० ।

णंदुत्तर-नन्दोत्तर-पुं० । जवनपतीन्द्राणां रथानीकाधिपतिषु, स्था० ५ त्र० १ उ० ।

णंदुत्तरा-नन्दोत्तरा-स्त्री० । उत्तरपौरस्त्ये रतिकरपर्वते ईशा-स्य देवेन्द्रस्य कृणाया अग्रमहिष्या राजधान्याम्, जी० ३ प्रति० । स्वनामध्यातायां शाश्वतनन्दापुष्करिण्याम्, स्था० ४ त्र० २ उ० । मन्दरस्य पर्वतस्य रिष्टकूटवास्तव्यायां दिक्कु-मार्याम्, जं० ५ वक्र० । द्वी० । स्था० । ति० । ती० । जी० । आ० म० । स्वनामध्यातायां श्रेणिकमहाराजमार्या-याम्, सा च वीरजिनान्तिके प्रव्रज्य सिन्धु, इत्यन्तद्वृक्षानां सप्तमे वगे तृतीयेऽध्ययने सूचितम् । अन्त० ७ वर्ग० १ अ० । नी० ।

एकर-नगर-न० । "चूलिकापैशाचिके तृतीयचतुर्थयोराद्यद्वि-तीयौ" ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति गत्य कः । प्रा० ४ पाठ । प्रां-शुप्राकारवद्धे सन्निवेशे, आचा० १ शु० ८ अ० ६ उ० ।

एक-नासिक्य-न० । नासिकान्तर्नाल्याम्, विपा० १ शु० १ अ० । प्रश्न० ।

नक्र-न० । 'नाक' इति ख्याते जलचरजेदे, प्रज्ञा० १ पठ । प्रश्न० । मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० ।

णक्ख-नख-पुं० । "सेवाऽऽद्यै वा" ॥ ८ । १ । ६६ ॥ इति खद्वि-त्वम् । प्रा० २ पाठ । कररुहे, जी० ३ प्रति० । औ० । करजे, मद-नाहुशे च । पु० । न० । हेम० । नखेषु, दे० ना० ४ वर्ग ।

णक्खण्णिण्या-नखार्चनिका-स्त्री० । नखहरणिकायाम्, "न-फस्त्रणं नखकटार्धं" नखार्चनं नखहरणिका, सा नखच्छेदनार्थं, फस्त्रकाऽऽदिशुल्कोद्धरणार्थं वा गृह्यते । इ० १ उ० ।

णक्खत्त-नक्षत्र-न० । ज्योतिष्कभेदे, ६० प० ।

विषयसूची-

(१) योग इति वस्तुना नक्षत्रजातस्य क्रमेण चन्द्रसूर्यः

सह संपातविषये पञ्च प्रतिपत्तीरुद्भाव्य भगवन्मन-निरूपणम् ।

- (२) यानि नक्षत्राणि प्रत्येकं द्वे द्वे, तेषां प्रतिपादनम् ।
- (३) अष्टाविंशतेर्नक्षत्राणामष्टाविंशतिदेवतानां सामान्य-तो नामनिर्देशनम् ।
- (४) जम्बूद्वीपेऽभिजिद्वर्जितैः सप्तविंशतिनक्षत्रैर्व्यवहा-रो भवतीति प्रतिपादनम् ।
- (५) येषु नक्षत्रेषु गमनप्रस्थानाऽऽदीनि कार्याणि कर्तव्या-नि, येषु नेति, तदुदाहरणम् ।
- (६) पादोपगमनलोचकर्माऽऽदीनि येषु नक्षत्रेषु कर्तव्या-नि वर्ज्यनक्षत्राण्युदस्य तेषां निरूपणम् ।
- (७) किप्रमृष्टसंज्ञकानि स्वाध्यायाऽऽदिनक्षत्राणि ।
- (८) तप-कर्मोपकरणगणसंग्रहनक्षत्रप्ररूपणं, करणप्ररूप-णं च ।
- (९) ज्ञानवृद्धिकराणां नक्षत्राणां निर्देशनम् ।
- (१०) प्रतिनक्षत्रं मुहूर्तपरिमाणविचारे चन्द्रेण साकं नक्ष-त्रयोगप्रतिपादनम् ।
- (११) तथैव सूर्येणापि साकं तदभिधानम् ।
- (१२) नक्षत्राणामादानविसर्गपरिहाननिमित्तनिरूपणम् ।
- (१३) चन्द्रसूर्ययोगं नक्षत्रशोधनपरामर्शः ।
- (१४) यावन्ति भागानि नक्षत्राणि चन्द्रेण सह युज्यन्ते, तेषां प्रतिपादनम् ।
- (१५) यानि प्रमदयोगीनि नक्षत्राणि, तेषामभिधानम् ।
- (१६) यावन्ति नक्षत्राणि यावन्ति भागानि पूर्णिमाऽमान्यां, तत्परामर्शः ।
- (१७) यद् नक्षत्रं यावत्तारं भवति, तन्निर्देशः ।
- (१८) यावन्ति नक्षत्राणि स्वयमस्तंगमनाहोरात्रपरिसमाप-कतया यं मासं नयन्ति, तन्निरूपणम् ।
- (१९) येषां नक्षत्राणां वा देवतास्तासामभिजिन्नक्षत्रत उ-त्तरापादापर्यन्तं विशिष्य विवेचनम् ।
- (२०) नक्षत्राणां गोत्राणि ।
- (२१) नक्षत्रेषु यानि भोजनानि, तन्निरूपणम् ।
- (२२) यन्नक्षत्रं यद्द्वारिकं, तत्प्रदर्शनम् ।
- (२३) नक्षत्रविचयनिर्देशनम् ।
- (२४) साय प्रातश्च नक्षत्रचन्द्रयोगाविचारः ।
- (२५) पूर्णिमासु चन्द्रनक्षत्रयोगस्य सूर्यनक्षत्रयोगस्य च प्ररूपणम् ।
- (२६) यस्मिन् देशे यन्नक्षत्रं यावता कालेन भूयश्चन्द्रेण सह सूर्येण वा साकं योगमुपागच्छति, तावत् कालस्य प्ररूपणम् ।
- (२७) नक्षत्राणां मस्यानानि ।
- (२८) नक्षत्राणामन्तर्बहिश्च चारप्रतिपादनम् ।

(१) तत्संख्या-

ता जोए ति वत्थुस्म आवल्लियनिवाते आहितेति वदे-ज्जा । ता कट्ठं ते जोगे ति वत्थुस्म आवल्लियनिवाते आ-दितेति वदेज्जा । तत्थु खल्लु इमाओ पंच वम्विचीओ पप्पत्ताओ । तत्थेगे एवमादंसु-ता सव्वे वि णं एक्खत्ता कचिनादीआ जरणीपज्जवसिआ आहितेति वदेज्जा, एगे

एवमाहंसु । १ । एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वे वि णं एकदत्ता
महाऽऽदीआ अस्सेसापज्जवसिआ आहितेति वदेज्जा,
एगे एवमाहंसु । २ । एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वे वि णं
णक्खत्ता धणिट्ठाऽऽदिया सवणपज्जवसिया आहिता ति
वदेज्जा, एगे एवमाहंसु । ३ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
सव्वे वि णं णक्खत्ता अस्सिणीआदिआ रेवतिपज्जव-
सिआ आहिता ति वदेज्जा, एगे एवमाहंसु । ४ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता सव्वे वि णक्खत्ता भरणीआदिआ अस्सि-
णीपज्जवसिता आहितेति वदेज्जा, एगे एवमाहंसु । ५ । वयं
पुण एवं वदामो-ता सव्वे वि णं एकदत्ता अभिजिताऽऽ-
दिआ उत्तरासाढापज्जवसिआ आहिता ति वदेज्जा । तं जहा-
अज्जिजिए, सवणो, धणिट्ठा, सतज्जिसता, पुव्वभद्वता, उत्त-
राज्जवता, रेवती, अस्सिणी, भरणी, कत्तिया, रोहिणी,
मिगसिरं, अद्दा, पुणव्वसू, पुस्सो, असिलेसा, मघा, पुव्वा-
फग्गुणी, उत्तराफग्गुणी, हत्थो, चित्ता, साती, विसाहा,
अणुराहा, जेट्ठा, मूळो, पुव्वासाढा, उत्तरासाढा ।

अत्र चायमर्थाधिकारः । यथा-योगमिति किं भगवन् !
त्वया समाख्यायत इति ? । ततस्तद्विषयं निर्वचनसूत्र-
माह-“ ता जोगे ति वत्थुस्स ” इत्यादि । ‘ ता ’
इति । आस्तां तावदन्यत्कथनीयम्, इदानीं तावदेतदेव क-
थ्यते-योग इति वस्तुनो नक्षत्रजातस्य (आवलियनिवा-
ते स्ति) आवलिकया क्रमेण, निपातश्चन्द्रसूयैः सह सं-
पातः, आख्यातो मयेति वदेत् स्वशिष्येभ्यः । एवमुक्ते
भगवान् गौतमः पृच्छति-“ ता कह ते ” इत्यादि । ‘ ता ’
इति पूर्ववत्, कथं केन प्रकारेण, भगवन् ! त्वया योग इति
योगस्य वस्तुनो नक्षत्रजातस्याऽऽवलिकानिपातः, स आख्यात
इति वदेत् ? । जगवानाह-“ तत्थ खलु ” इत्यादि । तत्र
तस्मिन् नक्षत्रजातस्याऽऽवलिकानिपातविषये, खल्विमां पञ्च
प्रतिपत्तयः परतीर्थिकाज्युपगमरूपा प्रकृताः । तद्यथा-तत्र
तेषां पञ्चानां परतीर्थिकानां मध्ये, एके परतीर्थिका एव-
माहु-“ ता ’ इति पूर्ववत् । सर्वाण्यपि नक्षत्राणि कृत्रिका-
ऽऽदीनि भरणपर्यवसानानि प्रकृतानि । क्लीबत्वे पुस्त्वनिर्देश-
प्राकृतत्वात् । तत्रैवोपसंहारमाह-“ एगे एवमाहंसु १ ” । एव
शेषप्रतिपत्तिचतुष्टयगतान्यपि सूत्राणि परिज्ञावनीयानि । तदे-
वं परप्रतिपत्तीरुपदर्शय सप्रति स्वमतमुपदर्शयति-“ वयं पुण ”
इत्यादि । वयं पुनरेव वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदाम । तमेव प्र-
कारमाह-“ ता सव्वे वि णं ” इत्यादि । “ ता ” इति पूर्ववत् ।
सर्वाण्यपि नक्षत्राण्यभिजिदादीनि, उत्तरासाढापर्यवसानानि प्र-
कृतानि । कस्मात् ? इति चेत् । उच्यते-इह सर्वेषामपि सुषमसु-
षमाऽऽदिरूपाणां कावविशेषाणामादिर्युगम्, “ एण उ सुसम-
सुसमादओ अक्खविसेसो जुगाणां सह पवत्तते, जुग तेण सह
सम्पत्ति, इति श्रीपादलिससुरिवचनप्रामाण्याद्, युगस्य
चाऽऽदिः प्रवर्तते श्रावणे मासि बहुलपक्षे प्रतिपदि निथौ
शालवकरणे अभिजिति नक्षत्रे चन्द्रेण सह योगमुपगच्छति ।

तथा चोक्तं ज्योतिष्करण्डके-

“ सावणबहुलपडिषण, शालवकरणे अभीक्ष्णस्सत्ते ।

४४६

सव्वत्थ पढमसमए, जुगस्स आइ विआणाहि ॥ १ ॥ ”

अत्र (सव्वत्थेति) भरते पेरवते महाविदेहे च, शेषं सुगमम् ।
ततः सर्वेषामपि कावविशेषाणामादौ चन्द्रयोगमधिकृत्याभि-
जिज्ञास्य प्रवर्तमानत्वादाभिजिदादीनि नक्षत्राणि प्रकृतानि ।
तान्येव तद् यथेत्यादिनोपदर्शयति-“ अभीक्ष्णं सवणो ” इत्यादि ।
सू० प्र० १० पादु० १ पादु० ।

(२) एतानि नक्षत्राणि प्रत्येकं द्वे द्वे-

दो कत्तियाओ, दो रोहिणीओ, दो मियसिराओ, दो
अद्दाओ, एवं जाणियव्वं-

“ कत्तिय रोहिणि मियमिर, अद्दा य पुणव्वसू य पुस्सो य ।
तत्तो वि अस्सझेसा, महा य दो फग्गुणीओ य ॥ १ ॥
हत्थो चित्ता सार्ह, य विमाहा होंति अणुराहा ।

जेट्ठा मूळो पुव्वा-आसाढा उत्तरा चैव ॥ २ ॥
अभीक्ष्णं सवण धणिट्ठा, सयजिसया दो य होंति भद्वया ।
रेवइ अस्सिणि जरणी, ऐयव्वा आणपुव्वीए ” ॥ ३ ॥

एवं गाहाणुसारेण णायव्वं जाव दो जरणीओ ।
हे कृत्तिके नक्षत्रापेक्षया, न तु तारकापेक्षया, इत्येव सर्वत्रेति ।
“ कत्तिए ” इत्यादि गाथात्रयणं नक्षत्रसूत्रमग्रहः ।

(३) कृत्तिकाऽऽदीनामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां क्रमेणान्यादयो-
ऽष्टाविंशतिरेव देवता जयन्ति । ता आह-

दो अग्गी, दो पयावर्दे, दो सोमा, दो रुद्धा, दो अर्द्धे, दो
वहस्सर्दे, दो सप्पा, दो पिर्दे, दो जगा, दो अज्जमा, दो
सविया, दो तट्ठा, दो वाज्ज, दो इंदग्गी, दो मित्ता,
दो इंदो, दो निरई, दो आज्ज, दो विस्सा, दो वम्हा, दो
विण्हू, दो वसू, दो वरुणा, दो अया, दो विविही, दो
पूसा, दो अस्सा, दो जमा ।

द्वावन्ती १, एवं प्रजापती २, सौम्यौ ३, रुद्रौ ४, अद्विती ५,
बृहस्पती ६, सप्तौ ७, पितरौ ८, जगौ ९, अर्यमणौ १०, सविता ११,
त्वष्टारौ १२, वायू १३, इन्द्राग्नी १४, मित्रौ १५, इन्द्रौ १६,
निर्मृती १७, आप १८, विश्वौ १९, ब्रह्माणौ २०, विष्णु २१,
वसू २२, वरुणौ २३, अजौ २४, विवृद्धौ (२५) । ग्रन्थान्तरे अ-
द्विर्वृत्तावुक्तौ २५ । पूषणौ २६, अश्विनौ २७, यमाविति २८ ।

ग्रन्थान्तरे पुनरश्विनीत आरभ्यैता एवमुक्ता -

“ अश्विनमदहनकमलज-शशिशूत्रददिति जीवफणिपितर ।
योन्यर्यमदिनकृत्त्व-पृषवणशक्राग्निमित्राऽऽख्या ॥ १ ॥

पेन्द्रो नैर्ऋतितोऽय, विश्वौ ब्रह्मा हरिवंसुर्वरुणः ।

अजपादोऽद्विर्वृत्त, पूषा चेतीश्वरा ज्ञानाम् ” ॥ २ ॥

स्था० २ ता० ३ उ० । जं० ।

(४) जंबुद्वीपे दीवे अर्जिडवज्जेहिं सत्तावीत्ताए णक्ख-
त्तेहिं सव्वहारे वट्ठति ।

जम्बुद्वीपे, न धातकीखल्माऽऽदौ, अभिजिद्वर्जैः समर्थशल्या
नक्षत्रैर्वैवहारः प्रवर्तत, अभिजिज्ञास्योत्तरासाढाचतुर्थपा-
दानुप्रवेशनादिनि । म० २७ म० ।

(५) केषु नक्षत्रेषु कानि कार्याणि गमनप्रस्थानाऽऽदीनि
कथं व्यानि-

पुस्तऽसिखणि मिगसिर रे-र्वई य हृत्यो तद्देव चित्ता य ।
अणुराह जिह मूलो, नव एकखत्ता गमणसिद्धा ॥ ११ ॥
मिगसिर महा य मूलो, विसाह तद्देव होड अणुराहा ।
इत्युत्तर रेवड अ-सिखणी य सवणे य एकखत्ते ॥ १२ ॥
एषु य अद्याणं, पत्याणं ठाण्यं च कायव्वं ।
जड य गहृत्य न चिहड, संजासुकं च जड होड ॥ १३ ॥
उप्पन्नजत्तपाणो, अद्याणम्मि ल सया ल जो होड ।
फलपुप्फवग्गुवेओ, गओ वि खेमेण सो एड ॥ १४ ॥

सन्ध्यागताऽऽदीनि-

संजागयं रविगयं, विहरें सगाहं विलंविं च ॥
राहुहयं गहभिन्नं, च वज्जए सत्त नखत्ते ॥ १५ ॥
अत्यमणे संजागय, रविगय जह पट्टिओ उ आडो ।
विहरेमविहारिय, सगाह कूरग्गहठियं तु ॥ १६ ॥
आडचपिट्टिओ जं, विलंवि राहुहयं जहिं गहणं ।
मज्जेण गहो जस्त उ, गच्छड तं होड गहजिन्नं ॥ १७ ॥
संजागयम्मि कल्लहो, होड विवाओ विलंवि नखत्ते ।
विहरे परविजओ, आडचगए अणिच्चाणि ॥ १८ ॥
जं सगाहम्मि कीरड, नखत्ते तत्थ निग्गहो होड ।
राहुहयम्मि य मरणं, गहभिन्ने सोणिडग्गाओ ॥ १९ ॥
संजागयं गहगयं, आडचगयं च उव्वलं रिक्खं ।
संजाऽऽच्चविमुक्कं, गहमुक्कं च वलियाडं ॥ २० ॥

(६) पादोपगमनलोचकर्माऽऽदीनि-

पुस्तो हृत्यो अभिई य, अस्मिणी जरणी नहा ।
एषु य रिक्खेमृ य, पाओवगमणं करे ॥ २१ ॥
मवणेण घणिट्ठाई, पुणव्वमृ न वि करिज्ज निक्खमणं ।
मयभिमयस्त न वंभे, विज्जाऽऽरंजे पविच्छिज्जा ॥ २२ ॥
हृत्याड पंच रिक्खा, वत्थुस्त पसत्यगा विणिद्धिहा ।
उत्तरतिनि घणिट्ठा, पुणव्वमृ रोहिणी पुस्तो ॥ २३ ॥ द० प० ।
पुणव्वमुणा पुस्सेणं, सवणेण घणिट्ठया ।
एण्हिं चउरिक्खेहिं, दोयकम्माणि कारण ॥ २४ ॥
द० प० । विंश० । व्य० । आ० म० । प० च० ।

कच्चियाहि विसाहाहिं, मयाहिं जरणीहि य ।
एण्हिं चउरिक्खेहिं, दोयकम्माणि वज्जए ॥ २५ ॥
तिहिं उत्तराहिं तद् रो-हिणीहिं कुज्जा ल सेहनिक्खमणं ।
मेहोवट्ठावणं कुज्जा, अणुन्ना गणिवायए ॥ २६ ॥
गणसंगहणं कुज्जा, गणहरं च वटाव ।
उग्गह वसहिट्ठाणं, घावराणि पवत्तए ॥ २७ ॥

(७) स्वाध्यायाऽऽदिनक्राणि किप्रमृदुसंक्रान्ति-
पुस्तो य हृत्यो अभिई, अस्मिणी य तद्देव य ।
चत्तारि खिण्णकारीणि, विज्जाऽऽरंजेसु सोहणा ॥ २८ ॥
विज्जाणं धारणं कुज्जा, वंभलोमे य माहए ।
सज्झायं च अणुन्नां च, उदिसो य समुदिसो ॥ २९ ॥
अणुराहा रेर्वई चैव, चित्ता मिगसिरं तद्हा ।
मिळ ऐयाणि चत्तारि, मिळकम्मं नेसु कारण ॥ ३० ॥
भिकखाचरणऽमत्ताणं, कुज्जा गहणधागणं ।
संगहोवग्गहं चैव, वालवुद्धाण कारण ॥ ३१ ॥

(८) अदा अस्सेस जिह्वा य, मूत्रो चैव चउत्थओ ।
गुरुणो कारण पडिमं, तवोकम्मं च कारण ॥ ३२ ॥
दिव्वमाणुस्सतेरिच्छ-उवसग्गेऽहियासए ।
गुरुसु चरणकरणं, उग्गहोवग्गहं करे ॥ ३३ ॥
महा भरणि पुव्वाणि, तिनिओ य वियाहिया ।
एषु य तवं कुज्जा, सव्वितरयवाहिरं ॥ ३४ ॥
तिनि सयाणि सट्ठाणि, तवोकम्मा य आहिया ।
उग्गनखत्तजोएसु, तेसुमन्नतरं करे ॥ ३५ ॥
कच्चिया य विसाहा य, उह्हा एयाणि दुन्निओ ।
झिपणं सिचणं कुज्जा, संचारग्गहधारणं ॥ ३६ ॥
उवगरणजंडमाईणं, विवायं चीवराण य ।
उवगरणं विजागं च, आयरियाणं च कारण ॥ ३७ ॥
थणिट्ठा सयजिसा सार्द, सवणो य पुणव्वसु ।
एषु गुरुसुस्सुसं, चेइयाणं च पृथणं ॥ ३८ ॥
सज्जायकरणं कुज्जा, विज्जाऽऽरंजे य कारण ।
चेओवट्ठावणं कुज्जा, अणुन्ना गणिवायए ॥ ३९ ॥
गणसंगहणं कुज्जा, सेहनिक्खमणं तद्हा ।
संगहोवग्गहं कुज्जा, गणावच्छेइयं तद्हा ॥ ४० ॥
वव१वाडव्वं च २ तद्हा को-उव्वं च तेतीलयं ३ गराडं च ४ ।
वाणियं ६ विट्ठी ७ य तद्हा, सुद्धपमिदए निसाईया ॥ ४१ ॥
सट्ठाणि चउप्यय नागं, किंतुगं च करणा धुवा हुंति ।
किंहुचउदसिरत्ति, सउणी पडिवज्जए करणं ॥ ४२ ॥
काऊण तिहिं वि ऊणं, जम्हेगो साहए न पुण काडे ।
सत्ताहि हरिज्ज जागं, जं मेसं तं जेवे करणं ॥ ४३ ॥
द० प० । स० । स्या० । च० प्र० ।

(९) ज्ञानवृत्तिकराणि नक्षत्राणि-

दस नखत्ता नाणवुट्टिकरा पसत्ता । तं जडा-
“मिगसिर अदा पुस्तो, तिनि अ पुव्वाड मूलमस्मेसा ।
हृत्यो चित्ता य तद्हा, दस वुट्टिकरा य नाणस्म” ॥ १ ॥
स० १० सम० । द० प० ।

(१०) चन्द्रनक्षत्रयोग -

ता कहां ते मुहुत्तग्गे आहिते ति वदेज्जा ? ता एतेमि णं
अट्ठावीसाए एकखत्ताणं अत्थि नखत्तं, जे णं णव मुहुत्ते,

सत्तावीसं च सत्तद्विभागे मुहुत्तस्म चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । अत्थि एकखत्ता, जे एं पणसरस मुहुत्ते णं चंदेण सद्धिं जोयं जोइति । अत्थि एकखत्ता, जे ए तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति । अत्थि एकखत्ता, जे एं पणतालीसं मुहुत्ते एं चंदेण सद्धिं जोयं जोइति । ता एएसि णं अट्ठावीसाए एकखत्ताणं कयरे एकखत्ते, जे एं नव मुहुत्ते, सत्तावीसं च सत्तद्विभागे मुहुत्तस्म चंदेण सद्धिं जोयं जोएति ? । कयरे एकखत्ता, जे ए पणसरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति ? । कयरे एकखत्ता, जे एं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति ? । कयरे एकखत्ता, जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति ? । ता एतेसि एं अट्ठावीसाए एकखत्ताए तत्थ जे ते एकखत्ते, जे एं एव मुहुत्ते, सत्तावीसं च सत्तद्विभागे मुहुत्तस्म चंदेण सद्धिं जोयं जोएति; से एं एगे अभिई । तत्थ जे ते एकखत्ता, जे एं पणसरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति; ते ए ठ । त जहा-मतजिसया, जरणी, अद्दा, अस्सेसा, साती, जेट्टा । तत्थ जे णं तीसं मुहुत्तं चंदेण सद्धिं जोयं जोइति; ते पणसरस । त जहा-सवणा, धणिट्ठा, पुव्वाजद्वता, रेवती, अस्सिणी, कत्तिया, मगसिरं, पुस्सो, महा, पुव्वाफग्गुणी, हत्थो, चित्ता, अणुराहा, मूत्रो, पुव्वासाढा । तत्थ जे ते एकखत्ता, ते एं पण-तालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति, ते णं ठ । तं जहा-उत्तराजद्वता, रोहिणी, पुणव्वसू, उत्तराफग्गुणी, विसाहा, उत्तरासाढा ।

‘ ता ’ इति पूर्ववत् । कथं भगवन् ! प्रतिनक्षत्रं मुहूर्त्ताग्रं मुहूर्त्तपरिमाणमाख्यातमिति वदेत् ? । एवमुक्ते भगवानाह-“ ता एएसि ण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशति-नक्षत्राणां मध्ये, अस्ति तन्मन्त्रत्रयं यन्मन्त्रं मुहूर्त्तान्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशतिसप्तपष्टिभागान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं यु-नक्ति उपैति । तथाऽस्ति निपातत्वादव्ययत्वाद्वा सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि पञ्चदश मुहूर्त्तान् यावच्चन्द्रेण सह योगमुपया-न्ति । तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि त्रिंशत् मुहूर्त्तान् यावच्चन्द्रेण सह योगमश्नुवते । तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि पञ्चचत्वारिंशत् मुहूर्त्तान् यावच्चन्द्रेण सह योगं युज्जन्ति । एव सामान्येन जगवन्तोके विशेषनिर्धारणार्थं जगवान् पृच्छन्ति गौतम-“ ता एएसि ण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये, कतरद् तन्मन्त्रत्रयं यन्मन्त्रं मुहूर्त्तान्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशतिसप्तपष्टिभागान् यावच्चन्द्रेण सह योगं युनक्ति ? । तथा कतराणि तानि नक्षत्राणि, यानि पञ्चदश मुहूर्त्तान् यावच्चन्द्रेण सह योगं युज्जन्ति ? । तथा कत-राणि तानि नक्षत्राणि, यानि त्रिंशत् मुहूर्त्तान् यावच्चन्द्रेण सह योगमश्नुवते ? । तथा कतराणि तानि नक्षत्राणि, यानि पञ्चचत्वा-रिंशत् मुहूर्त्तान् यावच्चन्द्रेण सार्द्धं योगमुपयान्ति ? । एव गौतमेन प्रश्ने कृते जगवानाह-“ ता एएसि ण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यन्मन्त्रत्रयं

नव मुहूर्त्तान्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशतिसप्तपष्टिभागान् या-वच्चन्द्रेण सह योगं युनक्ति । तदेकमन्त्रिजिज्ञास्वमन्त्रमेवम् । कथमिति चेत् ? । उच्यते-इह अभिजिज्ञास्व सप्तपष्टिखगलीकृत-स्याहोग्रस्यैकविंशतिभागान् चन्द्रेण सह योगमुपैति । ते चैकविंशतिरपि भागा मुहूर्त्तगतभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि पद्मशतानि त्रिंशदधिकानि ६२० । तथा चैतावान् कालमधिकृत्य सीमाविस्तारोऽभिजिज्ञास्वप्रस्थान्यप्राप्युक्त-“ उ-च्येव मया तीसा, जगान् अभिज्ञ सीमविक्षमो । विष्टो सव-डहरगो, सव्योर्हिऽणतणाणीहि ॥ १ ॥ ” तेषां सप्तपष्टिभा-गो ह्रियते, लब्धा नव मुहूर्त्ता, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशति-सप्तपष्टिभागाः । १ । इति । उक्तं च-“ अभिज्ञस्व चन्द्रजोगो, सत्तर्षा खन्निओ अहोरत्तो । जगान् य एगवीसं, ते पुण अहिया नव मुहुत्ता ” ॥ १ ॥ तथा “ तत्थ ” इत्यादि । तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि पञ्चदश मुहूर्त्तान् यावच्चन्द्रेण सह योगमश्नुवते, तानि पट् । तद्यथा-“ सप्तमिमया ” इत्यादि । तथाहि-एतेषां पणामपि नक्ष-त्राणां प्रत्येकं सप्तपष्टिखगलीकृतस्याहोग्रस्य सत्कान् मा-र्दान् त्रयस्त्रिंशद्भागान् यावच्चन्द्रेण सह योगो जवति, ततो मुहूर्त्तगतसप्तपष्टिभागकरणार्थं त्रयस्त्रिंशत् त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि नवत्यधिकानि ६६० । यदपि सार्द्धं, तदपि त्रिंशता गुणयित्वा द्विकेन भज्यते, लब्धाः पञ्चदश मुहूर्त्त-स्य सप्तपष्टिभागाः, ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जात पूर्वराशि-सहस्र पञ्चोत्तरम् १००५ । तथा चैतेषां प्रत्येकं कात्रमधि-कृत्य सीमाविस्तारो मुहूर्त्तगतसप्तपष्टिभागानां पञ्चोत्तर स-हस्रमुक्त-“ सयजिसया भरणीए, अद्दा अस्सेस साइ जिट्ठा य । पचोत्तर सहस्स, भागाण सीमविक्षमो ॥ १ ॥ ” अस्य पञ्चो-त्तरसहस्रस्य सप्तपष्टिभा-गो ह्रियते, लब्धाः पञ्चदश मुहूर्त्ता । उक्तं च-“ सयमिसया भरणीओ, अद्दा अस्सेस साइ जिट्ठा य । एए ठ अक्खत्ता, पणसरस मुहुत्तसजोगा ॥ १ ॥ ” तथा-तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि त्रिंशत् मुहूर्त्तान् यावच्चन्द्रेण सह योगं युज्जन्ति, तानि पट् । तद्यथा-“ सवणो ” इत्यादि । तथाहि-एतेषां कालमधि-कृत्य प्रत्येकं सीमाविष्कम्भो मुहूर्त्तगतसप्तपष्टिभागानां दशो-त्तरे द्वे सहस्रे २०१० । ततस्तयोः सप्तपष्टिभा-गो ह्रिये लब्धास्त्रिंशन्मुहूर्त्ता । तथा-तत्र यानि नक्षत्राणि पञ्चचत्वा-रिंशत् मुहूर्त्तान् यावच्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युज्जन्ति, तानि पट् । तद्यथा-उत्तराजद्वता इत्यादि । तेषां हि प्रत्येकं कालमधि-कृत्य सीमाविष्कम्भो मुहूर्त्तगतसप्तपष्टिभागानां त्रीणि सह-स्राणि पञ्चदशोत्तराणि ३०१५ । ततस्तेषां सप्तपष्टिभा-गो ह्रिये लब्धाः पञ्चचत्वारिंशदेव मुहूर्त्ता लभ्यन्ते ।

उक्तं च-

“ तिन्नेव उत्तराहं, पुणव्वसू रोहिणो विसाहा य ।

एए ठ अक्खत्ता, पणयालमुहुत्तसजोगा ॥ १ ॥

अवसेसा नक्खत्ता, पनरसए ह्ति तीसस्समुहुत्ता ।

चंदम्मि एस जोगो, नक्खत्ताण समक्खामो ॥ २ ॥ ”

तद्देशमुक्तो नक्षत्राणां चन्द्रेण सह योगः ।

(११) संप्रति सूर्येण सह नमभिधित्तुराह-

ता एतेसि एं अट्ठावीसाए एकखत्ताणं अत्थि एकख-त्ते, जे णं चत्तारि अहोरत्ते छव मुहुत्ते एं सूर्येण सद्धिं

जोयं जोएति । अत्थि एकखत्ता, जे एं छ अहोरत्ते एग-
बीसं च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोइति । अत्थि ए-
कखत्ता, जे एं तेरस अहोरत्ते बारस य मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं
जोयं जोइति । अत्थि एकखत्ता, जे एं बीसं अहोरत्ते तिष्ठि
य मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोइति । ता एतेसि एं अ-
ट्ठावीसाए एकखत्ताणं कतरे एकखत्ते, जं चत्तारि अहोरत्ते
ठच्च मुहुत्ते एं सूर्येण सद्धिं जोयं जोएति ? । कतरे एकखत्ता,
जे एं छ अहोरत्ते एगवीसं च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं
जोइति ? । कतरे एकखत्ता, जे एं तेरस अहोरत्ते बारस य
मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोइति ? । कतरे एकखत्ता,
जे एं बीसं अहोरत्ते तिष्ठि य मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं
जोइति । ता एतेसि एं अट्ठावीसाए एकखत्ताणं, नत्थ जे
से एकखत्ते, जे एं चत्तारि अहोरत्ते छ च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं
जोयं जोएति, से एं एगे अजिई । तत्थ जे ते एकखत्ता,
जे एं छ अहोरत्ते एगवीसं च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जो-
इति, ते एं छ । तं जहा-सतभिसया, भरणी, अहा, अस्से-
सा, साती, जेट्टा । तत्थ जे ते एकखत्ता, जे एं तेरस अहो-
रत्ते पुवालस य मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोएति, ते एं
पण्णरम । तं जहा-सवणो, धाणिट्टा, पुव्वभद्वना, रेवती,
अस्सिणी, कत्तिया, मग्गसिरं. पुस्सो, महा, पुव्वाफगुणी,
हत्थो, चित्ता, अणुराधा, मूत्रो, पुव्वासाढा । तत्थ जे ते
एकखत्ता, जे एं बीस अहोरत्ते तिष्ठि य मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं
जोयं जोइति, ते एं छ । तं जहा-उत्तराजद्वता, रोहिणी,
पुणव्वसू, उत्तराफगुणी, विसाढा, उत्तरासाढा ।

“ता एतेसि एं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामनन्तरो-
दितानामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये अस्ति तन्मक्षत्रं, यच्चतुरो
अहोरात्रान् पदं च मुहूर्त्तान् यावत्सूर्येण सार्द्धं योगमुपैति ।
तथाऽस्तीति सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि परमहोरात्रानेकविं-
शतिं च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तथा सन्ति तानि
नक्षत्राणि, यानि त्रयोदश अहोरात्रान्, द्वादश च मुहूर्त्तान्
यावत्सूर्येण सह योगमुपयान्ति । तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि,
यानि विंशतिमहोरात्रान् द्वौ च मुहूर्त्तान् यावत्सूर्येण समं योगं
युञ्जन्ति । एवं भगवता सामान्येनाक्तौ विशेषावगमनिमित्तं भू-
योऽपि भगवान् गौतम पृच्छति-“ता एतेसि ए” इत्यादि सुग-
मम् । भगवान् निर्वचनमाह-“ता एतेसि ए” इत्यादि । ‘ता’
इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यन्मक्षत्रं चतुरो
अहोरात्रान् पदं च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युनाक्ति, तदेक-
मभिजिप्तकथमवसेयम् ।

तथाहि-सूर्ययोगविषयं पूर्वाऽऽचार्यप्रदर्शितमिदं करणम्-

“ज रिक्खं जावइए, वच्चइ चन्देण भाग सत्तट्ठी ।

तं पण्णजागे राई-दियस्स सूर्येण तावइए ” ॥ १ ॥

अस्या अक्षरगमनिका-यत् ऋक् नक्षत्रं यावतो रात्रिन्दिवस्या-
होरात्रस्य सम्बन्धितः सप्तपष्टिभागान् चन्द्रेण सह योगं व्रजति,
तत्रैव रात्रिन्दिवस्य पञ्च जागान् तावतः सूर्येण समं व्रजति ।

तत्राभिजिदेकविंशतिसप्तपष्टिभागान् चन्द्रेण समं वर्तते, ततः
एतावतः पञ्चभागानहोरात्रस्य सूर्येण समं वर्तमानमवसेयम् ।
एकविंशतिश्च पञ्चभिर्भागे हते लब्धाः अहोरात्राः, एकः
पञ्चमो भागोऽवतिष्ठते, स मुहूर्त्ताऽऽनयनाय त्रिशता गुण्यते,
जातास्त्रिंशत्, तस्या पञ्चभिर्भागे हते लब्धाः षण्मुहूर्त्ता इति ।

उक्तं च-

“अभिर्दे उ च मुहुत्ते, चत्तारि य केवले अहोरत्ते ।

सूर्येण समं वच्चइ, इत्तो सेसाण् मुच्छामि ॥ १ ॥”

तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि
परमहोरात्रानेकविंशतिं च मुहूर्त्तान् यावत् सूर्येण समं योग-
मुपयान्ति । तानि पदं । तद्यथा-“सयजिसया” इत्यादि । तथा
हि-एतानि नक्षत्राणि प्रत्येकं चन्द्रेण समं सार्द्धान् त्रयस्त्रिंश-
त्संख्याकान् सप्तपष्टिभागानहोरात्रस्य व्रजन्ति, अपार्द्धक्षेत्रत्वा-
देतेषाम्, ततः एतावतः पञ्चजागानहोरात्रस्य सूर्येण समं व्रजन्ती-
ति प्रत्येतव्यं, प्रागुक्तकरणप्राप्तायात् । त्रयस्त्रिंशत्तश्च पञ्चजि-
र्भागे हते लब्धाः परमहोरात्राः, पञ्चादवतिष्ठन्ते सार्द्धाः सय-
जागाः, ते सवर्णनायां जाताः सप्ततिः, मुहूर्त्ताऽऽनयनाय त्रिशता
गुण्यन्ते, जाते द्वे शते दशोत्तरे २१०। एते च मुहूर्त्ताङ्गते, ततः
परिपूर्णमुहूर्त्ताऽऽनयनाय दशभिर्भागो ह्रियते, लब्धा एकविं-
शतिर्मुहूर्त्ताः । उक्तं च-“सयभिसया त्ररणीओ, अहा अस्सेस
साड जिट्ठा य । वच्चति मुहुत्ते ङग-वीस छ चैवऽहोरत्ते ॥१॥”

तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि
त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादश मुहूर्त्तान् यावत् सूर्येण समं योगं
युञ्जन्ति, व्रजन्तीति पाठान्तरे । तानि पञ्चदश । तद्यथा-“सव-
यो” इत्यादि । तथा हि-अमूनि परिपूर्णान् सप्तपष्टिभागान्
चन्द्रेण समं व्रजन्ति, ततः सूर्येण सह एतानि पञ्चजागानहो-
रात्रस्य सप्तपष्टिसंख्यान् गच्छन्ति । सप्तपष्टेश्च पञ्चभिर्भागे हते
लब्धास्त्रयोदश अहोरात्राः, शेषौ च द्वौ भागौ निष्ठतः, तौ त्रिशता
गुण्यन्ते, जाता पष्टिः, तस्याः पञ्चभिर्भागे हते लब्धा द्वादश
मुहूर्त्ताः । उक्तं च-“अवसेसा नक्खत्ता, पनरस वि सूरसहगया
जति । बारस चैव मुहुत्ते, तेरस य समे अहोरत्ते” ॥१॥ तथा
तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि विंशति-
महोरात्रान् त्रान् मुहूर्त्तान् यावत्सूर्येण समं योगमश्नुवते, ता-
नि पदं । तद्यथा-“उत्तरमद्वया” इत्यादि । एतानि हि परमपि
नक्षत्राणि प्रत्येकं चन्द्रेण समं सप्तपष्टिभागानां, शतमेकस्य च
सप्तपष्टिभागस्यार्द्धं व्रजन्ति । ततः एतावतः पञ्च भागान् अहो-
रात्रस्य सूर्येण समं व्रजन्तीत्येवमवगन्तव्यम्, शतस्य च पञ्च-
भिर्भागे हते लब्धा विंशतिरहोरात्राः । यदपि चैकस्य पञ्चभाग-
स्यार्द्धमुहुरति, तदपि त्रिशता गुण्यते, जाता त्रिंशत्, तस्या दश-
भिर्भागे हते लब्धास्त्रयो मुहूर्त्ताः । सू० प्र० १० पादु० २ पादु० ० ज्यो० ।

(१२) नक्षत्राणामादानविसर्गपरिज्ञाननिमित्तानि रूपणम्-

एणसिं रिक्खणं, आयाणविसग्गजाणणाकरणं ।

चंदम्मि य सूरम्मि य, वोच्छामि अहाण्णुव्वीए ॥

एतेषामनन्तरोदितानां नक्षत्राणामष्टाविंशतिमख्यानम्, आद्या-
नविसर्गज्ञानकरणमादानविसर्गपरिज्ञाननिमित्तम् । तत्र विच-
किने दिने चन्द्रेण सूर्येण वा सह वर्तते यन्मक्षत्रं, तस्य किल
चन्द्रेण सूर्येण वा कूनः परिग्रह इत्यादानम् । पाश्चात्यादिनक्ष-
त्राणि गतानि, नानि किल मुक्तानि, परित्यक्तानि, तेषां परित्यागो
विसर्गः । तयोः परिज्ञान-केन नक्षत्रेण सह चन्द्रेण सूर्येण वा

योगो वर्तते ? कानि च प्रागतीतानि ? इति सम्यग् ज्ञान, तन्निमित्तं करण, चन्द्रे सूर्ये च प्रत्येकं यथाऽनुपूर्व्या क्रमेण बह्यामि ।

तत्र व्यथोद्देश निर्देश इति ग्यायात् प्रथमतः

शब्दविषय करणमाह-

पञ्च पञ्चरसगुणं, तिहिसहस्र ओमरसपरिहीणं ।

वासीष्णु विभक्ते, लब्धे अंसे वियाणाहि ॥

ॐ इन्द्रं भागलक्ष्मं, कायवन्तं तं च उगुणं प्रियमा ।

अजिइस्त एक्कवीसा, जागे सोहेहि लब्धमि ॥

सेसाण रासीणं, सत्तावीसा तु मंडला सोज्जा ।

अभिइस्म सोहणाऽसं-जवे तु इणमो विही होइ ॥

सेसाओ रासीओ, रूवं धेत्तूण सत्तसद्धि काज्जणं ।

पक्विव्व ह्यदेसु पुणो, अभिजिह सोहेउ पुव्वकमा ॥

पंच दस तेरसऽष्टा-रसे य बाबीस सत्तबीसा य ।

सोज्जा दिवद्धुखेत्तं, तं जइवई असाढंता ॥

एयाणि मोहइत्ता, जं सेसं तं इविज्ज नक्खत्तं ।

सोज्झता तीसगुणाओ, सत्तट्ठिहते मुहुत्ताओ ॥

यस्मिन् दिने चन्द्रेण सह युक्तं नक्षत्रं ज्ञातुमिष्यते, तस्माद् दिनात् प्राक् यानि पर्वाणि युगमध्येऽतीतानि, तानि सन्ध्याया परिज्ञाव्य तत्सन्ध्या ध्रियते । सूत्रे च पर्वसन्ध्याऽप्युपचारात् पर्वेत्यभिहिता । पर्व पञ्चदशतिथ्यात्मकम्, अतस्तत् पञ्चदशभिर्गुण्यते, गुणयित्वा च तेषां पर्वाणामुपरि विवक्षितायास्तिथेर्याः प्रागतीतास्तिथयः, ताभिः सहितं सयुक्तं पञ्चदशगुणनाऽनन्तरं पर्वोपरिवर्तिन्योऽतीतास्तिथयो मध्ये प्रक्षिप्यन्त इति । ततो येऽवमरात्रा अतिक्रान्तेषु पर्वसु गताः, तैः परिहीणं क्रियते, ततोऽपनीयत इत्यर्थः । ततो द्व्यधशीत्या भागो ह्रियते । तत्र जागे ह्येतं यल्लब्धं, ये चांशा अवतिष्ठमानाः, तदेतत्सर्वं विजानीहि, बुद्ध्या सम्यगवधारयेति भावः । लब्धं चोपरि स्थापय, अशांश्चाधस्तात् लब्धश्च राशिरिति व्यवह्रियते, अशाश्च शेषो राशिरिति ॥ तत्र यद् भवति वर्तते भागलब्धं, तद् नियमाच्चतुर्गुणं कर्तव्यं, कृते च सति लब्धरूपात् राशेरभिजितो नक्षत्रस्य सम्बन्धिन एकविंशतिभागान् शोधय ॥ शेषाणां तु राशीनामधस्तनस्थानवर्तिनां मध्यात्सप्तविंशतिसंख्यं नक्षत्रमण्डलं शोधय, सप्तविंशतिः शोध्या इत्यर्थः ॥ अथोपरितनो राशिः स्तोक्तया एकविंशतिरूपं शोधनं न सहने, तत आह—“सेसामो” इत्यादि । शेषात् अधस्तनरूपात् राशेरैकं रूपं गृहीत्वा सप्तपट्टिभागीक्रियते, कृत्वा च पुनस्ते सप्तपट्टिभागा लब्धेषु लब्धराशिमध्ये प्रक्षिपेत् । प्रक्षिप्य च ततोऽभिजिदष्टादशनक्षत्रमबन्धनेनैकविंशतिभागान्, पूर्वक्रमात् पूर्वक्रमानुसारेण शोधय ॥ शोधयित्वा च पञ्चदशत्रयोदशाष्टादशद्वाविंशतिसप्तविंशतिरूपान् शोध्यान् द्व्यर्द्धक्षेत्रान् द्व्यर्द्धक्षेत्रपर्यन्तसूचकान्, तानपि शोधय । एतदेव व्यकमाचष्टे-जाग्रूपदःऽऽशीन् आपादान्तान्, उत्तरभाग्रूपदान्, उत्तरापादापर्यन्तसूचकानित्यर्थः । तथाहि-पञ्चकं भ्रवणादारभ्योत्तरभाग्रूपदरूपद्व्यर्द्धक्षेत्रपर्यन्तसूचकः । दशको रोहिणीरूपद्व्यर्द्धक्षेत्रसीमासूचकः । त्रयोदशकं पुनर्वसुरूपद्व्यर्द्धक्षेत्रपर्यन्तरूपापकः । अष्टादशकं उत्तरफाल्गुनीरूपद्व्यर्द्धक्षेत्रसीमापरिज्ञापकः । द्वाविंशतिविंशस्वारूपद्व्यर्द्धक्षेत्रत्रयीमासूचिकेत्यर्थः । सप्तविंशतिरुत्तराषाढारूपद्व्यर्द्धक्षेत्र-

४४२

सीमासूचकः। शोधितेषु चामूषु तदुपरितनेषु यदस्ति तत् त्रिशता
गुणयित्वा, सप्तपष्ठभा भागे हृते ये लब्धास्ते मुहूर्ता ज्ञातव्याः। त-
त्राप्यवशेषांशः मुहूर्तस्य सप्तपष्ठभागा अवसेया इति करणगा-
थाकारार्थः ।

सप्रति भावना क्रियते-

युगस्य प्रथमे संवत्सरे दशसु पूर्वसु गतेषु पञ्चम्यां केन नक्षत्रेण सह योक्तव्यम् ।, इति जिज्ञासायां पूर्वसण्या दश-
को ध्रियते, ते च दश पञ्चदशनिर्गुण्यन्ते, जात पञ्चाशदधिकं
शतम् १५० । पञ्चम्यां च नक्षत्रेण सह चन्द्रस्य योगो ज्ञातुमिष्ट
इति दर्शानां पूर्वणामुपरितनास्तिययोगतिक्रान्ता, ता. प्रक्षिप्यन्ते,
जाते चतुष्पञ्चाशदधिकं शतम् १४४ । दशसु पूर्वसु द्वावप्यम-
राशौ, ततस्तौ तस्मात्पात्येते, जात द्विपञ्चाशदधिकं शतम् १५२ ।
तस्य द्वाशीत्या प्रागो ह्रियते, लब्धमेक रूप, तच्च उपरि-
न्यस्यते, न्यस्य च चतुर्निर्गुण्यते, जाताश्चत्वार. ४ । शेष
आधस्तादुद्भाति सप्ततिः । तत्रोपरितनो राशिः स्नोकत्वादे-
कविंशतिरूप शोधनं न सहते, तत. सप्तनेरेक रूप
गृहीत्वा सप्तर्षिपञ्चदशक्रियते ते च सप्तपष्टिभागा उपरि-
तनराशिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते जात उपरितनो राशिरैकसप्तति. ७१ ।
अधस्ताच्चैकोनसप्ततिः ६२ । तत उपरितनराशेरभिजित एक-
विंशतिः शोध्यते, अधस्तनराशेश्च नक्षत्रमण्डल सप्तविंशति,
तत उपरि पञ्चाशत् जाता. ५० । अधस्ताद् द्विचत्वारि-
शज्जाताः ४६ । तत. पुनरप्युपरितनराशेरैकविंशतिः शुद्धा,
अधस्ताच्च सप्तविंशतिः । तत उपरि एकोनविंशत् २६
जाताः, अधस्तात् पञ्चदश ३६ । ततो भूयोऽप्युपरितनरा-
शेरभिजित एकविंशति. शोध्यते ८ । अधस्ताच्च पञ्चदशसु
त्रयोदशकमण्डकस्थान पुनर्वसुनक्षत्रपर्यन्तस्तवकम, अतः पुन-
र्वसुपर्वन्ताति नक्षत्राणि शुद्धानि । शेषौ द्वौ तिष्ठतः । तस्य द्वे न-
क्षत्रे बुद्धे । तद्यथा-पुष्य, आश्लेषा च । उपरि च तिष्ठन्त्यष्टौ । ते
त्रिंशता गुण्यन्ते, जाते द्वे शते चत्वारिंशदधिके २४० । तयो. सप्त-
पष्ट्या प्रागे हृते लब्धास्त्रयो मुहूर्ता, एकस्य च मुहूर्तस्य ए-
कोनचत्वारिंशत्सप्तपष्टिभागा । एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तैको-
नचत्वारिंशत्सप्तपष्टिभागेषु चन्द्रेण चक्रेषु पञ्च-
म्यां सूर्य उदित इति ॥ तथा युगे प्रथमदिवसे प्रतिपदि केन
नक्षत्रेण सह युक्तश्चन्द्र. १, इति चिन्तायां पाश्चात्ययुगपर्वमग्न्या
ध्रियते चतुर्विंश शते १२४ । तत पञ्चदशनिर्गुण्यते, जातानि
षष्ट्यधिकान्यष्टादशशतानि १८६० । युगे च त्रिशद्वचमरात्रा इति
तेभ्यस्त्रिंशत्पात्यते, जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३० ।
तेषां द्वाशीत्या भागो ह्रियते, लब्धा द्वाविंशति । सा उपरि न्य-
स्यते, न्यस्य च चतुर्भिर्गुण्यते, जाता अष्टाशीति । शेषमधस्तादु-
द्धरति पट्विंशति. ३६ । तत्रोपरितनराशेरैकविंशतिरभिजित.
शोध्यते, स्थिता पश्चात् सप्तपष्टि ६७ । तथा च किलैक न-
क्षत्र लभ्यते । अधस्ताच्च पट्विंशतिरिति सधंसकलनया स-
प्तविंशतिरापि नक्षत्राण्युत्तराऽऽषाढापर्यन्तानि शुद्धानि । तत
आगतमुद्यमसमय एषाभिजिप्रकृत्रं चन्द्रेण सह योगमुपयाती
ति ॥ तथा युगे द्वितीयेऽहोरात्रे द्वितीयायां केन नक्षत्रेण सह युक्त-
श्चन्द्र. १, इति चिन्तायां पाश्चात्या तिथिरतिक्रान्ता प्रतिपल्लुङ्गणा,
तत्सख्या एकको ध्रियते, स द्वाशीत्या भागं न सहते, तत
सप्तपष्टिभागीक्रियते, तस्मादेकविंशतिरभिजित शोध्यते,
स्थिता पश्चात् पट्विंशतिरिदं ४६ । सा मुहूर्तकरणार्थम् ३०
त्रिशता गुण्यते । जातानि त्रयोदशशतान्यष्टीत्यधिकानि

१३७० । तेषां सप्तपष्टा ज्ञागो हियते, लब्धा मुहूर्ता विंशति-
२० । स्थिताः पश्चात् चत्वारिंशत् ४० । आगत श्रवणनक्षत्र-
विंशतिमुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशति सप्तप-
ष्टिभागेषु चन्द्रेण भुक्तेषु युगे द्वितीये अहोरात्रे द्वितीयायां सूर्य
उदयते । एवं सर्वत्रापि भावनीयम् । ज्यो० ए पाहु० ।

[१३] पर्वं पन्नरसगुणं, तिहिसहियं ओमरत्तपरिहीणं ।

तिहि ज्ञावडसएहिं, भागे सेसम्मि सोहणं ॥

युगमध्ये विवक्षिताद् दिनात् प्राक् यानि पर्वाणि अतीतानि,
तत्सख्या स्थाप्यते, स्थापयित्वा च पञ्चदशजिर्गुण्यते, ततो वि-
वक्षिताद् दिनात् प्राक् पर्वणामुपरि यास्तिथयोऽतिक्रान्तास्त-
त्सहिता क्रियते । ततस्तदनन्तरमधिकृताद् दिनादत्रां ये गता
अवमरात्रा, तैः परिहीना क्रियते, ते ततः पात्यन्त इत्यर्थः । ततः
शेषस्य त्रिजि शतैः पदपष्ट्यधिकैर्विभजेत ज्ञाग दरेत्, भागे
च हते यत् शेष, तस्मिन् शेषे, शोधनक वक्ष्यमाणस्वरूप कु-
र्यात् ।

तत्र यस्मिन् शोधनके शुद्धे यन्नक्षत्र शुद्धं जवति, तदेतन्निरु-
पयन्नाह-

चउवीसं च मुहुत्ता, अट्टेव य केवज्ञा अहोरत्ता ।

एए पुस्ते सेसा, एत्तो सेसाण वोच्छामि ॥

चतुर्विंशतिमुहूर्ता, अष्टौ च केवलाः परिपूर्णा अहोरात्रा । एते
एतावन्तो मुहूर्ताः, अहोरात्राश्च-पुण्ये पुण्यनक्षत्रे, शोभ्याः । कि-
मुक्तं जवति ?-एतेषु शोधितेषु पुण्यनक्षत्रे शोधितं जवति । अतः
ऊर्द्ध्वं शेषाणां नक्षत्राणां शोधनकानि वक्ष्ये ।

तानि च क्रमेण आह-

राङ्दिया विसड्डी, य मुहुत्ता वारमुत्तरा छुद्धा ।

सोडसमय विसाहा, वीसंदेवा य तेसीयं ॥

द्वापष्टिर्द्वापष्टिसख्यानि, रात्रिन्दिवानि, द्वादश च मुहूर्ताः, ए-
तावति शोधिते उत्तरफाल्गुनीनक्षत्रे शुद्धं भवति । तथा पौरुष-
शान पौरुषाधिक शत, विशाखा विशाखापर्यन्तसूचक, तत-
स्तस्मिन् शोधिते विशाखाऽन्तानि नक्षत्राणि शोधितानि जव-
न्तीति ज्ञावः । तथा अश्लीतं अश्लीत्यधिक शत, विष्वग्देवा-
विष्वग्देवाधिपतिरुत्तराषाढा इत्यर्थः । अत्राऽयं ज्ञावार्थः-
अश्लीत्यधिक शतमुत्तराषाढापर्यन्तसूचकमिति ।

दो चउपखे उच्चे-व मुहुत्ता उत्तरा उ पोडवया ।

तिएणव एकवीसा, उच्च मुहुत्ता उ रोहिणिया ॥

द्वे शते चतुष्पञ्चाशे चतुष्पञ्चाशदधिके, षट् च मुहूर्ताः, उ-
त्तराषोष्ठपदा-उत्तराभाषपदा, उत्तराभाषपदपर्यन्तसूचका इ-
त्यर्थः । ततस्त्रीणि शतान्येकविंशत्यधिकानि, षट् च मुहूर्ताः, रो-
हिणी-रोहिणीसूचका इति योगः ।

तिन्नेगट्टा वारस, य मुहुत्ता सोधणं पुणवसुणो ।

जं सोहणं न गच्छइ, नखत्तं तं तु सूरगयं ॥

त्रीणि शतान्येकपष्ट्यधिकानि द्वादश मुहूर्ता, एतावत् शोधन-
क पुनर्वसोः पुनर्वसुनक्षत्रस्य । एतानि च शोधकानि पुण्य मुक्ता
शेषाणि ह्यर्द्धक्षेत्रपर्यन्तानामुक्तानि । तत एतेषामपान्तरात्रे यानि
नक्षत्राणि, तान्यात्मीयेन प्रमाणेन शोधयन्ते । तद्यथा-अर्द्धक्षेत्राणि
परुभिरहोरात्रैरेकविंशत्या च मुहूर्तैः, समक्षेत्राणि त्रयोदशभि-

र्विनैर्द्वादशजिभ्य मुहूर्तैः ; अर्द्धक्षेत्राणि विंशत्या दिनैस्त्रिभिश्च मु-
हूर्तैरिति । यत्पुनरुद्धरित शोधनं न गच्छति, तन्नक्षत्रं सूर्यगतमव-
सेयम् । याऽपि राशिः स्तोकनया षट्पष्ट्याधिकशतत्रयभाग न
सहते, तत्रापि यथायोगं शोधनं कर्तव्यम् । उक्तं करणम् ।

संप्रत्येतद्विषया भावना क्रियते-

युगस्य प्रथमे सवत्सरे चान्द्रे दशसु पर्वस्वतिक्रान्तेषु
पञ्चम्यां केन नक्षत्रेण सह योगो दिवसाधिपतेः ? , इति चि-
न्तायां पर्वसख्या दश ध्रियते, ततः पञ्चदशजिर्गुण्यते, जातं पञ्चा-
शदधिक शतम् १५० । दशानां च पर्वणामुपरि पञ्चम्याः प्राक्
तिथयोऽतिक्रान्ताश्चतस्रः, ततस्तास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातं चतु-
पञ्चाशदधिक शतम् १५४ । दशसु च पर्वसु द्वावमरात्रौ । तत-
स्तौ तस्मात् पात्यन्ते, जातं द्विपञ्चाशदधिक शतम् १५२ । अयं
च राशिः षट्पष्ट्यधिक शतत्रयभाग न सहते, ततो यथासम्भवं
शोधनं कर्तव्यम् । तत्र षोडशाधिकेन शतेन विशाखाऽन्तानि
नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषाणि षट्त्रिंशत् । ततोऽनुराधा त्रयोद-
शभिरहोरात्रैर्द्वादशभिर्मुहूर्तैः शुद्धा, शेषास्तिष्ठन्ति द्वाविंशति-
दिवसाः, अष्टादश च मुहूर्ताः । पुनः परुभिर्दिवसैरेकविंश-
त्या च मुहूर्तैर्ज्येष्ठा शुद्धा, शेषा पञ्चदश दिवसाः सप्तविं-
शतिर्मुहूर्ता अवतिष्ठन्ते । तेभ्यश्च षोडशभिर्दिवसैर्द्वादशभिश्च
मुहूर्तैर्भूलनक्षत्रं शुद्धं, शेषौ द्वौ दिवसौ, पञ्चदश मुहूर्तास्ति-
ष्ठन्ति । एतावान् कालः पर्वदशकातिक्रमे पञ्चम्या पूर्वाषाढा-
प्रविष्टस्य सूर्यस्याभूत् ॥ तथा युगस्य प्रथमसवत्सरपर्यन्तं के-
न नक्षत्रेण सह समेतो भास्करः ? , इति चिन्तायां प्रथम-
सवत्सरे पर्वाणि चतुर्विंशति, तानि पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जा-
तानि त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि ३६० । सवत्सरे च षड-
वमरात्रा इति षट् तेज्यं पात्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि
चतुष्पञ्चाशदधिकानि ३५४ । अत्रापि त्रिजि शतैः षट्प-
ष्ट्यधिकैर्भागो न पूर्यते, ततो यथासम्भवं शोधनं कर्तव्यम् ।
तत्र त्रिभिः शतैरेकविंशत्याऽधिकैः षट्त्रिंशच्च मुहूर्तैर्नोद्विगुण्य-
न्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषास्तिष्ठन्ति द्वाविंशदहोरात्राश्च-
तुर्विंशतिश्च मुहूर्ताः । तेभ्योऽपि त्रयोदशभिर्दिवसैर्द्वादशजिभ्य
मुहूर्तैर्मृगशिरो नक्षत्रं, शेषा अवतिष्ठन्ते एकोनविंशतिरहोरात्राः,
द्वादश च मुहूर्ताः । तेभ्योऽपि परुभिर्दिवसैरेकविंशत्या च
मुहूर्तैर्नक्षत्रं नक्षत्रं शुद्धं, शेषास्तिष्ठन्ति द्वादश दिवसाः, एकविं-
शतिर्मुहूर्ताः । एतावान् कालस्तदानीं पुनर्वसुनक्षत्रप्रविष्टस्य सूर्य-
स्याभूत् । इह यन्नक्षत्रमहोरात्रं कालं यावच्छन्द्रेण सह यो-
गमपाख्यं वर्तते, तस्य सूर्येण सह यावन्तं कालं योगः, त-
स्य त्रिशत्तमभागप्रमाणेन एकः सूर्यमुहूर्तः । एवं त्रयोदश
मुहूर्ता, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वापष्टिभागाः, एकस्य
च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा त्रिंशस्य किञ्चित्समधिकाः सा-
र्द्धास्त्रिपञ्चाशद्भागः । एवंप्रमाणा मुहूर्ता अर्धक्षेत्राणां पञ्च-
दश, समक्षेत्राणां त्रिंशत्, अर्द्धक्षेत्राणां पञ्चचत्वारिंशत् । तत्र
द्वादशभिर्दिवसैरेकविंशत्या च मुहूर्तैर्ज्येष्ठं चतुष्पञ्चाशदधिकशतत्र-
यस्योपरि द्वादश द्वापष्टिभागाश्चतस्रसवत्सरसत्का, ते चाष्टाविं-
शतिसख्याः किञ्चित्समधिकाः सूर्यमुहूर्ता भवन्ति; शेषास्तु
किञ्चित्समधिकाः । एवंप्रमाणाः सूर्यमुहूर्ता षोडश तिष्ठन्ति ।
तदुच्यते सूर्यप्रक्षप्तौ-“ जे ण दोधस्स चवसवच्छरस्स आइ,
से ण पढमस्स चवसवच्छरस्स पञ्चममाणं, अणतरपञ्चाकमे
समए । त समय च ण चट्टे केण शकखत्तेण जोएइ, जोइत्ता
उत्तराहिं आसादाहिं उत्तराण आसादाणं उवीसं मुहुत्ता, उ-

एकखत्त

द्वीम च वाचद्विभाग मुहुत्तरस्त, वाचद्विभाग च सत्तद्विहा वेसा
चउपण्य चुत्रिया भागा सेसा । त समय च ख सूर्ये केण णक्खत्ते-
ण जोपइ, जोइसा पुणवसुस्स सोइस मुहुत्ता अठ य वाच-
द्विभाग मुहुत्तरस्त, वाचद्विभाग च सत्तद्विहा विहा धीसं
चुषिया भागा सेसा" इति ।

सप्रति पञ्चाशदधिकेन शतेन जागे हुने लब्धा पराहोरात्रा,
शेष तिष्ठति पञ्चोत्तर शत, ततो मुहुर्त्ताऽऽनयनाय वेदराशेर-
र्द्धक्रेत्राऽऽदीना नक्षत्राणां कालपरिमाणज्ञानार्थं करणमाह-

नक्खत्तचं जोगे, नियमा सत्तद्विष्ट समुप्पन्ने ।

पण्णेण मण्ण भण्, लहई सूरस्स सो जोगो ॥

नक्षत्राणां यावत् प्रमाणो योग सप्तपट्ट्या नियमाधिश्चयेन,
प्रत्युत्पद्यते इत्यर्थः । तस्मिन् चन्द्रनक्षत्रयोगे सप्तपट्ट्या प्रत्युत्पन्ने
पञ्चाशेन पञ्चाशदधिकेन शतेन ज्ञेयं जागहार कुर्यात्, भागे
हुने यद् ब्रह्म, स तावत्कालप्रमाण सूर्यस्य योगः ।

अथमत्र ज्ञातना-कोऽपि पृच्छति-यस्मिन् क्षेत्रे पञ्चदश मुहु-
र्त्तानवतिष्ठते चन्द्र, तत्र सूर्यं कियन्त कालमवस्थान करोति ?
तत्र पञ्चदश सप्तपट्ट्या गुण्यन्ते, जातं पञ्चोत्तर सहस्रम्
१००५ । तस्य पञ्चाशदधिकशतरूपस्य त्रिंशता जागहरणं, ब्रह्मा-
पञ्च, तेन पञ्चोत्तरशतस्य भागे हुने लब्धा एकविंशतिमुहुर्त्ता ।
एतावान्छेत्राणां प्रत्येक सूर्येण सम योगः । तथा समक्षे-
त्राणां त्रिंशत्मुहुर्त्ताश्चन्द्रयोगपरिमाण, ततस्त्रिंशत्सप्तपट्ट्या गु-
ण्यते, जाते द्वे सहस्रे दशोत्तरे २०१० । तेषां पञ्चाशदधिकेन
शतेन जागो ह्रियते, ब्रह्मा-त्रयोदश अहोरात्राः, शेषास्तिष्ठति
पाँट, ततो मुहुर्त्ताऽऽनयनात् वेदराशेरत्रिंशता भागहरणं, स्थि-
ता पञ्च, ते पट्टेर्जागो ह्रियते, ब्रह्मा द्वादश मुहुर्त्ता, एतावान्
समक्षेत्राणां प्रत्येक सूर्येण सह योगः । तथा छ्यर्द्धक्षेत्राणां प-
ञ्चचत्वारिंशत्मुहुर्त्ताश्चन्द्रयोग पञ्चचत्वारिंशत्सप्तपट्ट्या गुण्यते,
जातानि त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि ३०१५ । तेषां
पञ्चाशदधिकेन शतेन भागो ह्रियते, लब्धा त्रिंशतिरहो-
रात्राः, शेषास्तिष्ठति पञ्चदश, ततो मुहुर्त्ताऽऽनयनाय वेदरा-
शेरत्रिंशता भागहरणं, स्थिता पञ्च, तथा दशानां भागे हुते
ब्रह्मास्त्रय पञ्च मुहुर्त्ता, एतावान् छ्यर्द्धक्षेत्राणां प्रत्येक
सूर्येण सम योगः ।

साम्प्रत यथा सूर्ययोगपरिमाणदर्शनतः चन्द्रयोगपरिमाणज्ञा-
नं भवति, तथा प्रतिपादयति-

नक्खत्तसूरजोगो, मुहुत्तरामीकत्रो उ पंचगुणो ।

सत्तद्विष्ट विजजो, लहो चंदस्स सो जोगो ॥

नक्षत्राणामर्द्धक्षेत्राऽऽदीनां य सूर्येण सह योगः स मुहुर्त्तरा-
शीक्रियते, हृत्वा च पञ्चभिर्गुण्यते ततः सप्तपट्ट्या भागे हुने
यल्लब्ध, स चन्द्रस्य योगः । अत्रापीय भावना-कोऽपि शिष्य
पृच्छति-यत्र सूर्यं पट्ट दिवसान् एकविंशतिं च मुहुर्त्तान् अव-
तिष्ठते, तत्र चन्द्रं कियन्त कालं तिष्ठतीति ? तत्र मुहुर्त्तराशि-
करणार्थं पट्ट दिवसाः त्रिंशता गुण्यन्ते, गुणयित्वा चो-
परि एकविंशतिमुहुर्त्तां प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते एको-
त्तरे २०१ । ते पञ्चभिर्गुण्यन्ते, जातं पञ्चोत्तरं सहस्रम्
१००५ । तस्य सप्तपट्ट्या भागे हुने ब्रह्मा पञ्चदश मुहुर्त्ता, एता-
वान्छेत्राणां प्रत्येक चन्द्रेण सम योगः । तथा समक्षेत्राणां
सूर्ययोगस्त्रयोदशदिवसा द्वादश मुहुर्त्ता, तत्र दिवससस्या

मुहुर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि नवत्य-
धिकानि ३९० । उपरितनाश्च द्वादश मुहुर्त्तान्त्रयं प्रक्षिप्यन्ते,
जातानि चत्वारि शतानि द्व्युत्तराणि ४०२ । तानि पञ्चभिर्गुण्य-
न्ते, जाते द्वे सहस्रे दशोत्तरे २०१० । तेषां सप्तपट्ट्या भागे हुने
लब्धा त्रिंशत्मुहुर्त्ताः ३० । एतावान् समक्षेत्राणां प्रत्येक चन्द्रयो-
गः । तथा छ्यर्द्धक्षेत्राणां सूर्ययोगः त्रिंशतिरहोरात्रास्त्रयो मुहुर्त्ता,
तत्राहोरात्रसस्या मुहुर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते, जातानि पट्ट-
शतानि, उपरितनाश्च त्रयो मुहुर्त्तान्त्रयं प्रक्षिप्यन्ते, जातानि पट्ट-
शतानि द्व्युत्तराणि ४०२ । तानि पञ्चभिर्गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि
सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि ३१५ । तेषां सप्तपट्ट्या भागे हुने
ब्रह्मा पञ्चचत्वारिंशत्मुहुर्त्ता ४५ । एतावान् छ्यर्द्धक्षेत्राणां
प्रत्येक चन्द्रेण सह योगः ।

संप्रत्युपसंहारमाह-

नक्खत्ताणं जोगा, चंदाऽऽच्चेषु कणसंजुत्ता ।

जाणिया [मुणाहि एत्तो, पविज्जाणं मंझाणं तु] ॥

नक्षत्राणां चन्द्राऽऽदित्येषु चन्द्रविषये, आदित्यविषये च क-
रणसंयुक्ता योगा ज्ञेयाः प्रतिपादिताः । ज्यो० ए पाहु० ।

(१८) कति जागानि नक्षत्राणि चन्द्रेण सह युज्यन्ते-

ता कंहं ते एवंभागा आहिता ति वदेज्जा ? ता एतेसि
ए अट्ठावीसाए एकखत्ताण अत्थि एकखत्ता, जे ए
एकखत्ता पुवंजागा समक्खेत्ता तीमतिमुहुत्ता पण्णत्ता ।
अत्थि एकखत्ता, जे ए एकखत्ता पच्छंभागा समक्खेत्ता
तीमतिमुहुत्ता पण्णत्ता । अत्थि एकखत्ता, जे ए एकख-
त्ता णत्तंजागा अवहृक्खेत्ता पण्णरस मुहुत्ता पण्णत्ता ।
अत्थि णक्खत्ता, जे ए एकखत्ता उज्जयजागा दिवह-
क्खेत्ता पण्णालीम मुहुत्ता पण्णत्ता । ता एणसि ए अट्ठा-
वीसाए एकखत्ताण कतरे णक्खत्ता, जे ए एकखत्ता
पुवंभागा समक्खेत्ता तीमतिमुहुत्ता पण्णत्ता ? ।
कतरे एकखत्ता, जे ए एकखत्ता पच्छंजागा सम-
क्खेत्ता तीमतिमुहुत्ता पण्णत्ता ? । कतरे एकखत्ता, जे
ए णक्खत्ता एत्तंजागा अवहृक्खेत्ता पण्णरस मु-
हुत्ता पण्णत्ता ? । कतरे एकखत्ता, जे ए णक्खत्ता
उज्जयजागा दिवहक्खेत्ता पण्णालीम मुहुत्ता पण्णत्ता ? ।
ता एतेमि ए अट्ठावीसाए एकखत्ताणं, तत्थ ए जे ते
एकखत्ता, जे ए एकखत्ता पुवंजागा समक्खेत्ता तीमति-
मुहुत्ता पण्णत्ता । ते एं छ । तं जहा-पुव्वज्जदवया ? कत्तिता
२, महा ३, पुव्वफण्णुणी ४, मूला ५, पुव्वामाहा ६ ।
तत्थ ए जे ते एकखत्ता, जे ए णक्खत्ता पच्छंभागा
समक्खेत्ता तीमतिमुहुत्ता पण्णत्ता । ते एं दम । तं जहा-
अभिई ? मवणो ७, घणिट्ठा ३, रेवती ४, अस्मिणी ५,
मिगसिरं ६, पुस्तो ७, हत्थो ८, चित्ता ९, अण्णगा १०
एवं पच्छंजागा दम हवन्ति । तत्थ ए जे ते णक्खत्ता, जे ए
णक्खत्ता एत्तंभागा अवहृक्खेत्ता पण्णरस मुहुत्ता पण्णत्ता ।

ते णं छ । तं जहा-सतजिसया १, जरणी २, अहा ३, अस्सेमा ४, सानी ५, जेछा ६ । तस्य णं जे ते एकवचन उजयभागा दिवसकवेत्ता पणयालीसतिमुहुत्ता पक्षत्ता । तेणं छ । तं जहा-उत्तरजइवया १, रोहिणी २, पुणव्व-सू ३, उत्तराफगुणी ४, विसाहा ५, उत्तरासाढा ६ ।

“ता कहं ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत्, कथं केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया एव ज्ञागानि वक्ष्यमाणप्रकारभागानि नक्षत्राणि आख्यातानि इति भगवान् वदेत् ? । एवमुक्ते जगवानाह-
“ता एतेसि णं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्येऽस्तीति सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि पूर्वभागानि-दिवसस्य पूर्वभागश्चन्द्रयोगस्याऽऽदिमधिकृत्य विद्यते येषां तानि पूर्वजागानि, समक्षेत्राणि-सम पूर्ण क्षेत्रमहोरात्रप्रतीत चन्द्रयोगमधिकृत्यास्ति येषां तानि समक्षेत्राणि ; अत एव त्रिंशन्मुहूर्तानि प्रकृतानि । तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि पश्चाद्भागानि-दिवसस्य पश्चात्तनो भागः चन्द्रयोगमधिकृत्य विद्यते येषां तानि पश्चाद्भागानि, समक्षेत्राणि त्रिंशन्मुहूर्तानि प्रकृतानि । तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि नक्षत्रभागानि-नक्षत्रं रात्रौ चन्द्रयोगस्याऽऽदिमधिकृत्य भागोऽवकाशो येषां तानि । तथा अपार्द्धक्षेत्राणीति-अपगतमर्द्धस्य तदपार्द्धम्, अर्द्धमात्रमित्यर्थः । अपार्द्धमर्द्धमात्र क्षेत्रमहोरात्रप्रतीत येषां चन्द्रयोगस्याऽऽदिमधिकृत्य तान्यपार्द्धक्षेत्राणि । अत एव पञ्चदश मुहूर्तानि-पञ्चदश चन्द्रयोगमधिकृत्य मुहूर्ता विद्यन्ते येषां तानि । तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि नक्षत्राणि उभयजागानि उजयं दिवसं रात्रिः, नस्य उजयस्य-दिवसस्य, रात्रेऽप्येत्यर्थः । चन्द्रयोगस्याऽऽदिमधिकृत्य जागो येषां तानि । तथा अर्द्धक्षेत्राणि-द्वितीयमर्द्धस्य तत् द्व्यर्द्धं, सार्द्धमित्यर्थः । द्व्यर्द्धं सार्द्धमहोरात्रप्रमितं क्षेत्रं येषां तानि तथा । अत एव पञ्चवत्वारिंशन्मुहूर्तानि प्रकृतानि । एवं सामान्येनोक्ते विशेषावबोधनार्थं भगवान् गौतमः पृच्छति-“ता एतेसि णं” इत्यादि सुगमम् । जगवान् प्रतिवचनमाह-“ता एतेसि णं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि पूर्वभागानि समक्षेत्राणि त्रिंशन्मुहूर्तानि प्रकृतानि, तानि षट् । तद्यथा-“पुणव्वइवया” इत्यादि । (एतच्चान्तरे एव प्राभृतप्राभृते योगस्याऽऽदौ चिन्त्यमाने भाषयिष्यते) । तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि पश्चाद्भागानि समक्षेत्राणि त्रिंशन्मुहूर्तानि प्रकृतानि । तानि दश । तद्यथा-“अजिई” इत्यादि । तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि नक्षत्रागानि अपार्द्धक्षेत्राणि पञ्चदश मुहूर्तानि प्रकृतानि । तानि षट् । तद्यथा-“सयजिसया” इत्यादि । तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राण्युभयभागानि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि पञ्चवत्वारिंशन्मुहूर्तानि । तानि षट् । तद्यथा-“उत्तराहवया” इत्यादि । चं० प्र० १० पादु० ३ पादु० । स्था० । मं० । सू० प्र० ।

(१६) प्रमर्दयोगीनि नक्षत्राणि-

अष्ट एकवचनं णं चंदेण सद्धिं पमहं जोगं जोइति । तं जहा-कत्तिया, रोहिणी, पुणव्वसू, महा, चित्ता, विसाहा, अणुराहा, जिह्वा ।

(पमहं इति) प्रमर्दश्चन्द्रेण स्पृश्यमानता, तच्चक्षुष्ययोगं योजयन्ति, आत्मनश्चन्द्रेण सार्द्धं कदाचिद्, न तु तमेव सहैवेति । उक्तं च-“पुणवसु रोहिणि चित्ता. मह जेह्णुराह कत्तिय विसाहा । चदस्स उभयजोगी” इति । यानि च दक्षिणोत्तरयोगीनि, तानि प्रमर्दयोगीन्यपि कदाचिद्भवन्ति, यतो लोकश्रीटीकाकृतोक्तम्-एतानि नक्षत्राण्युजययोगीनि चन्द्रस्य दक्षिणेनोत्तरेण च युज्यन्ते, कथञ्चिच्चन्द्रेण प्रेक्षमप्युपयान्तीति । एतत्फलं चेदम्-“एतेषामुत्तरगाः, प्रहाः सुजि-क्षाय चन्द्रमा नितराम् ।” इति । स्था० १० ठा० ।

(१६) कति नक्षत्राणि कति भागानि पूर्णिमाश्रमाभ्याम्-

ता कहं ते जोगस्सादी आहिता ति वदेज्जा ? । ता अभिई, सवणो खलु दुवे एकवचन पच्छंभागा समकवेत्ता साति-रेगउणताहीसमुहुत्ता तं पढमताए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोइति । ततो पच्छा अवरं सातिरेगं दिवसं । एवं खलु अभिई, सवणो दुवे एकवचन एगं रातिं एगं च सातिरेगं दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, जोग जोइत्ता जोगं अणुपरियट्ठति, जोगं अणुपरियट्ठित्ता सायं चंदं धणिट्ठाणं सम्पेति, सम्पेतिट्ठा धणिट्ठा खलु एकवचने पच्छंभागे समकवेत्ते तीसतिमुहुत्ते तत्पढमताए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोइति । ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु धणिट्ठा एकवचने एगं रातिं एगं च दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्ठति, जोगं अणुपरियट्ठित्ता सायं चंदं सतजिसताणं सम्पेति । ता सतजिसता खलु एकवचने एतंजागे अवहृखेत्ते तत्पढमताए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, णो लज्जति अवर दिवसं । एवं खलु सतभिसता एकवचने एगं रातिं चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, जोगं जोइत्ता अणुपरियट्ठति, अणुपरियट्ठित्ता पातो चंदं पुव्वाणं पोहवयाणं सम्पेति, ता पुव्वा पोहवता खलु एकवचने पुव्वंजागे समकवेत्ते तीसतिमुहुत्ते तत्पढमताए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, पच्छा अवरं राडं । एवं खलु पुव्वा पोहवता एकवचने एगं च दिवसं एगं च रातिं चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, जोगं जोइत्ता अणुपरियट्ठति, जोगं अणुपरियट्ठित्ता पातो चंदं उत्तराणं पोहवताणं सम्पेति । उत्तरपोहवता खलु एकवचने पणयाहीसतिमुहुत्ते तत्पढमताए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, अवरं च रातिं, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु उत्तरापोहवता एकवचने दो दिवसे, एगं च रातिं चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्ठति, जोगं अणुपरियट्ठित्ता सायं चंदं रेवतीणं सम्पेति । ता रेवती खलु एकवचने पच्छंभागे समकवेत्ते जहा धणिट्ठा जाव सायं चंदं अस्सिणीणं सम्पेति । जरणी खलु एकवचने एतंभागे अवहृण जहा सत्तवीसंता जाव पातो चंदं

कचित्ताणं सम्पेति० जाव पातो चंदं रोहिणीं सम्पेति,
रोहिणी जहा उत्तरजहवया, मिगसिरं जहा धणिष्टा । एवं जहा
सतजिसता, तहा एत्तंभागा नेयव्वा । एवं जहा पुव्वाज-
हवता, तहा पुव्वंजागा ढप्पि ऐयव्वा । जहा धणिष्टा तहा
पच्चंजागा अट्ट नेयव्वा० जाव एवं खलु उत्तरासाढा
दो दिवसे एगं च रातिं चंदेण सच्चि जोगं जोएति, जोगं
जोडत्ता जोगं अणुपरियट्ठति, जोगं अणुपरियट्ठित्ता साधं
चंदं अभिईसवणाणं सम्पेड ।

“ता कदं ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत्, कथं ते त्वया भगवन् !
योगस्याऽऽदिराख्यात इति वदेत् ? इह निश्चयनयमतेन चन्द्र-
योगस्याऽऽदिता सर्वेषामपि नक्षत्राणामप्रतिनियतकालप्रमाणा,
ततः सा करणवशादवगन्तव्या । तच्च करणं ज्योतिष्करणद्वये
समस्तीति तद्दीक्षा कुर्वता तत्रैव सप्रपञ्च भावितमतस्ततोऽवधा-
र्यम् । अत्र तु व्यवहारनवमधिकृत्य बाहुल्येन यस्य नक्षत्रस्य यदा
चन्द्रयोगस्याऽऽदिर्भवति तमभिधित्सुराह—“ता अभिई” इत्या-
दि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । द्वे अभिजिच्चूवणाऽऽख्ये नक्षत्रे पश्चाद्भागे
समक्षेत्रे । इहाभिजिन्नक्षत्रं समक्षेत्रं, नाप्यर्द्धक्षेत्रं, नापि अर्द्धक्षेत्रं,
केवलं श्रवणेन सह सबद्धमुपात्तमित्येदोपचारात् तदपि स-
मक्षेत्रमुपकल्प्य समक्षेत्रम् इत्युक्तम् । सातिरेकैकोनचत्वारिंशन्मु-
हूर्त्तप्रमाणे । तथाहि—सातिरेका नव मुहूर्ता अभिजितः, त्रिंश-
न्मुहूर्ता* श्रवणस्येत्युभयमीदृशेन यथोक्तं मुहूर्त्तपरिमाणं भवति ।
तत्प्रथमतया चन्द्रयोगस्य प्रथमतया, सायं विकालवेत्यायाम्,
इह दिवसस्य कतिनमाच्चरमाद्भागादारभ्य यावद्भात्रे कति-
तमो जागो यावन्नापि परिस्फुटनक्षत्रमण्डलाऽऽश्लोकः, तावान्
कालविशेषः सायमिति द्रष्टव्यः ; तथा लोके व्यवहारदर्श-
नात् । तस्मिन् सायं समये, चन्द्रेण सार्द्धं योगं युज्जन्ती-
त्युक्तम् * । अथवा युगस्याऽऽदिमतिरिचयान्यदा बाहुल्यमधिकृ-
त्येवमुक्तं, ततो न कश्चिद्दोषः । “ततो पच्चा” इत्यादि । पश्चात्
नदुर्द्धमम्, अपरमन्य सातिरेकदिवसं यावत् । एतदेवोपसंहारव्या-
जेन व्यक्तीकरोति—“एवं खलु” इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण, ख-
ल्विति निश्चये, अभिजिच्चूवणौ द्वे नक्षत्रे, सायं समयादारभ्य
एकां रात्रिमेकं च सातिरेकं दिवसं, चन्द्रेण सार्द्धं युज्जन्ती-
त्युक्तं च काश्च युक्त्वा तदनन्तरं योगमनुपरिवर्त्तयति, आत्मन-
श्चावयत इत्यर्थः । योगं चानुपरिवर्त्त्य सायं दिवसस्य कति-
तमे पश्चाद्भागे चन्द्रं धनिष्ठायां समर्पयतः । तदेवमभिजित् श्रवणं
धनिष्ठासायं समये चन्द्रेण सह प्रथमतो योगं युज्जन्ते । तेना-
मूनि त्रीण्यपि पश्चाद्भागान्यवसेयानि । ततः समर्पणादनन्तरं
धनिष्ठा खलु नक्षत्रं पश्चाद्भागं सायं समये तस्य प्रथमतश्चन्द्रे-
ण सह युज्यमानत्वात् समक्षेत्रं त्रिंशन्मुहूर्त्तं तत्प्रथमतया सा-
यं समये चन्द्रेण सार्द्धं योगं युज्जन्ति । चन्द्रेण सह योगं युज्जन्ता
ततः सायं समयादूर्द्ध्वं, ततः पश्चाद्भागे, अपरं च दिवसं यावद्
योगं युज्जन्ति । एतदेवोपसंहारव्याजेनाऽऽचष्टे—“एवं खलु”

* बहुल्यं प्राक्तानुपादयशात् ।

इत्यादि सुगमं, यावद् योगमनुपरिवर्त्त्य सायं समये चन्द्र-
शतभिषजः समर्पयति । प्रायः परिस्फुटनक्षत्रमण्डलावश्लोके
तत इदं नक्षत्रं नक्षत्रभागं द्रष्टव्यम् । तथा चाऽऽह—(ता इत्यादि)
‘ता’ इति । ततः समर्पणादनन्तरं शतभिषजनक्षत्रं खलु नक्ष-
त्रभागमपार्द्धक्षेत्रं पञ्चदशमुहूर्त्तं तत्प्रथमतया चन्द्रेण सार्द्धं योगं
युज्जन्ति । तच्च तथा युक्तं सन्न लभते अपरं दिवसं, पञ्चदशमुहूर्-
त्तप्रमाणत्वात्, किन्तु रात्रित एव योगमधिकृत्य परिसमा-
प्तिमुपैति । तथा चाऽऽह—“एवं खलु” इत्यादि सुगमम् । यावद्
योगमनुपरिवर्त्त्य प्रातश्चन्द्रं पूर्वोः प्रोष्ठपदयोर्नक्षत्रपदयोः सम-
र्पयति । इह पूर्वप्रोष्ठपदानक्षत्रस्य प्रातश्चन्द्रेण सह प्रथमतया
योगं प्रवृत्तं इतीदं पूर्वभागमुच्यते । तथा चाऽऽह—(ता पुव्वेत्या-
दि) ततः समर्पणादनन्तरं पूर्वप्रोष्ठपदा खलु नक्षत्रं पूर्वभागस-
मक्षेत्रं त्रिंशन्मुहूर्त्तं तत्प्रथमतया प्रातश्चन्द्रेण सह योगं युज्जन्ति ।
तच्च तथा युक्तं सत्ततः समयादूर्द्ध्वं तत्सकलं दिवसम्, अपरं
च रात्रिं यावद्दत्तं । एतदेवोपसंहारव्याजेनाऽऽह—“एवं खलु”
इत्यादि सुगमं, यावद् योगमनुपरिवर्त्त्य प्रातश्चन्द्रमुत्तरयोः प्रो-
ष्ठपदयोः समर्पयति । इह किञ्चोत्तराज्जादपदाऽऽख्ये नक्षत्रमुक्तप्र-
कारेण प्रातश्चन्द्रेण सह योगमधिगच्छति, केवलं प्रथमान् प-
ञ्चदश मुहूर्त्तानिधिकानपनीय समक्षेत्रत्वं कल्पयित्वा यदा यो-
गमभिन्यते, तदा नक्षत्रमपि योगोऽस्तीत्युभयभागमवसेयम् । तथा
चाऽऽह—ततः समर्पणादनन्तरं प्रोष्ठपदा नक्षत्रं खलुभयजागं द्व्यर्द्ध-
क्षेत्रं पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तं तत्प्रथमतया प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं
युज्जन्ति । तच्च तथा युक्तं सत्सकलमपि दिवसमपरां च रात्रिं ततः
पश्चादपरं दिवसं यावद्दत्तं । एतदेवोपसंहारव्याजेन व्यक्तीक-
रोति—(एवं खलु) इत्यादि सुगमम्, यावद् योगमनुपरिवर्त्त्य सायं
समये चन्द्रं रेवत्या* समर्पयति । ततो रेवतीनक्षत्रं सायं समये
चन्द्रेण सह योगमधिगच्छति; ततस्तत्पश्चाद्भागमवसेयम् ।
तथा चाऽऽह—“ता रेवती” इत्यादि । ‘ता’ इति । ततः समर्पणाद-
नन्तरं, शेषं सुगमम् । इह च चन्द्रेण युक्तं सत् सायं समयादूर्द्ध्वं
सकलां रात्रिमपरं च दिवसं यावद्दत्तं, समक्षेत्रत्वात् । एत-
देवोपसंहारत आह—“एवं खलु” इत्यादि सुगमम् । यावद् यो-
गमनुपरिवर्त्त्य सायं समये चन्द्रमभिन्या* समर्पयति । तत इदम-
प्यभिन्या नक्षत्रं सायं समये चन्द्रेण सह युज्यमानत्वात् प-
श्चाद्भागमवसेयम् । तथा चाऽऽह—“ता” इत्यादि सुगमं, नवर-
मिदमप्यभिन्या नक्षत्रं समक्षेत्रत्वात् सायं समयादारभ्य ता स-
कलां रात्रिमपरं च दिवसं यावच्चन्द्रेण सह युक्तमवतिष्ठते । ए-
तदेवोपसंहारव्याजेनाऽऽह—“एवं खलु” इत्यादि सुगमम् । यावद्
योगमनुपरिवर्त्त्य सायं प्रायः परिस्फुटनक्षत्रमण्डलावश्लोकसमये
चन्द्रं भरण्या* समर्पयति । इह च भरणी नक्षत्रमुक्तयुक्त्या रात्रौ
चन्द्रेण सह योगमुपैति, ततो नक्षत्रागमवसेयम् । तथा चाऽऽह—
“जरणी” इत्यादि पाठलिङ्गम् । नवरमिदमपार्द्धक्षेत्रत्वाच्चात्रौ न
योगं परिसमापयति, ततो न लभते चन्द्रेण सह युक्तमप-
रं दिवसम् । एतदेवोपसंहारव्याजेनाऽऽह—“एवं खलु” इत्यादि सु-
गमम् । यावद् योगमनुपरिवर्त्त्य प्रातश्चन्द्रं कृत्तिकानां समर्पयति ।
इदं च कृत्तिकानक्षत्रमुक्तयुक्त्या प्रातः चन्द्रेण सह योगमुपैति,
ततः पूर्वभागमवसेयम् । एतदेवोपसंहारव्याजेन व्यक्तीकरो-
ति—“एवं खलु” इत्यादि सुगमं, यावद् योगमनुपरिवर्त्त्य प्रातश्चन्द्रं
रोहिण्या* समर्पयति । इह च रोहिणीनक्षत्रं द्व्यर्द्धक्षेत्रम्, अतः
प्रागुक्तयुक्तियशादुभयभागं प्रतिपद्यते । (नारिणी जहा उत्तर-
महवया इति) रोहिणी यदा प्रागुत्तरमण्डपदा ददा, तथा

धत्तव्या । सा चैवम्-“ ता रोहिणी खलु णक्खत्ते उभयंजागे दिवहृक्खत्ते पणयालीसइमुहुत्ते तप्पढमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, अवरं च राइ, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु रोहिणी णक्खत्ते दो दिवसे एगं च राइ चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं मिगसिरस्स समप्पेइ ।” इति । “ मिगसिरं जहा धणिठत्ति ।” मृगशिरो नक्षत्रं यथा प्राक् धनिष्ठोक्ता तथा वक्तव्यम् । तद्यथा-“ ता मिगसिरे खलु णक्खत्ते पच्छंभागे समक्खत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पढमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु मिगसिरे णक्खत्ते एगं राइ एगं च दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं * चंदं अद्दाए समप्पेइ ” इति । “ एवं जहा सयजिसया, तहा एत्तभागा येयव्वा । एवं जहा पुव्वाजइवया तहा पुव्वभागा छप्पि नेयव्वा । जहा धणिठा तहा पच्छंभागा अट्ट पेयव्वा ” इति । एवमुक्तेन प्रकारेण यथा शतमिषगुक्ता, तथा सर्वाण्यपि नक्तभागानि नेतव्यानि । यथा पूर्वाभाष्यपदा, तथा पूर्वभागानि पडपि नेतव्यानि । यथा धनिष्ठा तथा पश्चाद्भागानि अपि नेतव्यानि । उपलक्षणमेतत् । तेन यथोत्तराभाष्यपदा, तथा सर्वाण्यप्युभयभागानि छप्पव्यानि । तानि चैवम्-“ ता अद्दा खलु णक्खत्ते णत्तंभागे अवहृक्खत्ते पणरसमुहुत्ते तप्पढमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएति, णो लहइ अवरं दिवसं । एव खलु अद्दा एगं राइ चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं पुणव्वसूणं समप्पेइ ।” इदं पुनर्वसुनक्षत्रं ध्येयं नक्षत्रत्वात् प्रागुक्तयुक्तिवशाद्भयभागमवसेयम् । ततश्चैव तत्सूत्रम्-“ ता पुणव्वसू णक्खत्ते उज्जयभागे दिवहृक्खत्ते पणयालीसइमुहुत्ते तप्पढमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, अवरं च राइ, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु पुणव्वसू णक्खत्ते दो दिवसे एगं च राइ चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं पुत्तस्स समप्पेइ ।” इदं च पुष्यनक्षत्रं सायं समये दिवसावसानरूपे चन्द्रेण सह योगमधिगच्छति, ततः पश्चाद्भागमवसेयम् । तत एवं तत्सूत्रम्-“ ता पुत्तस्स य खलु णक्खत्ते पच्छंभागे समक्खत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पढमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता ततो पच्छा अवरं दिवसं । एव खलु पुत्तस्स णक्खत्ते एगं राइ एगं च दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं असिद्धेसाए समप्पेइ ।” इदं चाऽऽश्लेषा नक्षत्रं सायं समये परिस्फुटनक्षत्रमण्डलाऽऽश्लोक-रूपे प्रायश्चन्द्रेण सह योगमुपैति; तत इदं नक्तभागमवसेयम्, अपार्द्धक्षेत्रत्वाच्च तन्यामेव रात्रौ योगं परित्यज्यापयति । तत एवं तत्सूत्रम्-“ ता अमिद्धेसा खलु णक्खत्ते नत्तंभागे अवहृक्खत्ते पणरसमुहुत्ते तप्पढमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता नो वमइ अवरं दिवसं । एवं खलु असिद्धेसा णक्खत्ते एगं राइ चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं मघाणं समप्पेइ ” इति । इदं तु मघानक्षत्रमुक्त्या प्रातश्चन्द्रेण सह योगमश्नुते, ततः पूर्वजागमवसेयम् । एव च तत्सूत्रम्-“ ता मघा

* अत्र सायमिति प्रायः परिस्फुटनक्षत्रमण्डलाऽऽश्लोकसमये, अत एवैतन्नक्तभागम् ।

खलु णक्खत्ते पुव्वंभागे समक्खत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पढमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं राइ । एव खलु मघा णक्खत्ते एगं दिवसं एगं च राइ चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं पुव्वाफगुणीणं समप्पेइ ।” इदमपि पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रं प्रातश्चन्द्रेण सह योगमुक्तनीत्या समधिगच्छति, ततः पूर्वजाग प्रत्येतव्यम् । एवं च तत्सूत्रम्-“ ता पुव्वाफगुणी णक्खत्ते पुव्वंभागे समक्खत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पढमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं राइ, एव खलु पुव्वाफगुणीणक्खत्ते एगं च दिवसमेगं च राइ चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं मुत्तराणं फगुणीणं समप्पेइ ।” एतच्चोत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं ध्येयं नक्षत्रम्, अतः प्रागुक्तयुक्तिवशाद्भयभागं वेदितव्यम् । एव च तत्सूत्रम्-“ ता उत्तराफगुणी णक्खत्ते उभयभागे दिवहृक्खत्ते पणयालीसइमुहुत्ते तप्पढमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, अवरं च राइ, ततो पच्छा अवरं च दिवसं । एव खलु उत्तराफगुणी णक्खत्ते दो दिवसे एगं च राइ चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं हत्थस्स समप्पेइ ” । एतच्च हस्तनक्षत्रं सायं दिवसावसानसमये चन्द्रेण सह योगमधिरोहति, तेन पश्चाद्भागमवसेयम् । तत्सूत्रं चैवम्-“ ता हत्थे खलु णक्खत्ते पच्छंभागे समक्खत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पढमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु हत्थं नक्खत्ते एगं राइमेगं च दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं चित्ताणं समप्पेइ ।” इदमपि चित्रा नक्षत्रं सायं समये प्रायो दिवसावसानसमये चन्द्रेण सह योगमुपैति, तत इदमपि पश्चाद्भागमवसेयम् । एवं च तत्सूत्रम्-“ ता चित्ता खलु णक्खत्ते पच्छंभागे समक्खत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पढमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एव खलु चित्ता णक्खत्ते एगं राइमेगं च दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता चंदं सायं साईए समप्पेइ ” । स्वातिश्च सायं समये प्रायः परिस्फुटं दृश्यमाने नक्षत्रमण्डलरूपे चन्द्रेण सह योगमुपैति । तत इयं नक्तभागा प्रत्येया । तत्सूत्रं चैवम्-“ ता साई खलु णक्खत्ते णत्तंभागे अवहृक्खत्ते पणरसमुहुत्ते तप्पढमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, नो लभइ अवरं दिवसं । एवं खलु साई णक्खत्ते एगं राइ चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं विसाहाणं समप्पेइ ” । इदं च विशाखानक्षत्रं ध्येयं नक्षत्रं, ततः प्रागुक्तयुक्तिवशाद्भयभागमवसेयम् । एव च तत्सूत्रम्-“ विसाहा खलु णक्खत्ते उभयभागे दिवहृक्खत्ते पणयालीसइमुहुत्ते तप्पढमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, अवरं च राइ, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एव खलु विसाहा णक्खत्ते दो दिवसे एगं च राइ चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं अणुराहाए समप्पेइ ।” इदं चानुराधानक्षत्रं सायं समये दिवसावसानरूपे चन्द्रेण सह योगमुपैति, ततः प्रागुक्तयुक्तिवशात् पश्चाद्भागमवसेयम् । इत्थं च तत्सूत्रम्-“ ता अणुराहा खलु णक्खत्ते पच्छंभागे स-

मकखत्ते तीसःमुहुत्ते तप्पढमयाए साय चदेण सद्धि जोग जोएइ, ततो पच्छा अवर दिवसं । एव खलु अणुगहा णकखत्ते एगं च राइ एग च दिवस चदेण सद्धि जोग जोएइ, जोग जोइत्ता जोग अणुपरियट्टइ, जोग अणुपरियट्टित्ता साय चद जेठाए समप्पेइ । ” ज्येष्ठायाश्च साय समये समपयति प्रायः परिस्फुट दृश्यमाननक्षत्रमण्डले, तत इदं ज्येष्ठा नक्षत्र नक्षत्र-भागमवसेयम् । तत्सूत्रं चेवम्-“ ता जेठा खलु णकखत्ते नक्षत्र-भागे अवहृक्खत्ते पन्नरसमुहुत्ते तप्पढमयाए साय चदेण सद्धि जोग जोएइ, नो वमइ अवर दिवसं । एवं खलु जेठ्ठा णकखत्ते एग राइ चदेण सद्धि जोग जोएइ, जोग जोइत्ता जोग अणुपरियट्टइ, जोग अणुपरियट्टित्ता पातो चद मूढस्स समप्पेइ । ” मूढनक्षत्र चोक्तप्रकारेण प्रायश्चन्द्रेण सह योगमधिगच्छति प्रातः, तत इदं पूर्वभागमवसातव्यम् । तत्सूत्रं चेदम्-“ ता मूलणकखत्ते पुव्वभागे समकखत्ते तीसःमुहुत्ते तप्पढमयाए पातो चदेण सद्धि जोग जोएइ, ततो पच्छा अवर राइ । एव खलु मूलणकखत्ते एग च दिवसमेग च राइ चदेण सद्धि जोग जोएइ, जोग जोइत्ता जोग अणुपरियट्टइ, जोग अणुपरियट्टित्ता पातो चद पुव्वासाढाण समप्पेइ । ” इदमपि पूर्वापाढानक्षत्र प्रातश्चन्द्रेण सह योगमुक्तयुक्त्या समुपेतीति पूर्वभागमवसेयम् । एव च तत्सूत्रम्-“ ता पुव्वासाढा खलु णकखत्ते तीसःमुहुत्ते तप्पढमयाए पातो चदेण सद्धि जोग जोएइ, अवर च राइ । एव खलु पुव्वासाढा णकखत्ते एग च दिवसमेग च राइ चदेण सद्धि जोग जोएइ, जोग जोइत्ता जोग अणुपरियट्टइ, जोग अणुपरियट्टित्ता पातो चद उत्तरासाढाण समप्पेइ । ” उत्तरापाढा नक्षत्र च द्व्यर्धक्षेत्रत्वादुभयभाग वेदितव्यम् । तत्सूत्रं चेवम्-“ ता उत्तरासाढा खलु णकखत्ते उभयभागो दिवहृक्खत्ते पणयालीस मुहुत्ते तप्पढमयाए पातो चदेण सद्धि जोग जोएइ, अवर च राइ, ततो पच्छा अवर दिवस । ” अत ऊर्ध्वं चैतन्न सूत्रं साक्षादाह-“ ० जाव एव खलु उत्तरासाढा दो दिवसे ” इत्यादि । यावत्करणात् पाश्चात्यनक्षत्रगतानि सूत्राण्यनुकान्यपि रूढव्यानि । तानि च तथोपदिशितानि । तदेव बाहुल्यमधिकृत्योक्तप्रकारेण यथोक्तेषु काव्येषु नक्षत्राणि चन्द्रेण सह योगमुपयान्ति, ततः कानिचित्पूर्वजागानि, कानिचित्पश्चाद्भागानि, कानिचिन्नक्षत्रभागानि, कानिचिदुभयभागानि । च० प्र० १० पाहु० ४ पाहु० । सू० प्र० १० । (अमार्पणमाभिर्नक्षत्रचन्द्रयोगः ‘अमावसा’ शब्दे प्रथमभागे ७४३ पृष्ठे उक्तः) (कुलोपकुलकुलोपकुलसङ्गकानि नक्षत्राणि ‘कुल’ शब्दे तृतीयभागे ५९२ पृष्ठे उक्तानि)

(१७) किं नक्षत्रं कतितारम्-

ता कहं ते तारगे आहिते ति वदेज्जा ? । ता एतेसि एणं अट्ठावीसाए णकखत्ताण अभिई णकखत्ते कतितारे पणत्ते ? । तितारे पणत्ते । सवणे णकखत्ते कतितारे पणत्ते ? । तितारे पणत्ते । धणिट्ठा णकखत्ते कतितारे पणत्ते ? । पचतारे पणत्ते । सतनिसया णकखत्ते कतितारे पणत्ते ? । सतनारे पणत्ते । पुव्वापोच्चता णकखत्ते कतितारे पणत्ते ? । दुतारे पणत्ते । एव उत्तरा वि । रेवनी णकखत्ते कतितारे पणत्ते ? । वत्तीसतारे पणत्ते । अस्मिणी

णकखत्ते कतितारे पणत्ते ? । तितारे पणत्ते । एवं सव्वे पुच्छिज्जंति । भरणी तितारे पणत्ते । कच्चिया छत्तारे पणत्ते । रोहिणी पंचतारे पणत्ते । मिगमिरे तितारे पणत्ते । अदा एगतारे पणत्ते । पुणव्वसू पंचतारे पणत्ते । पुस्से णकखत्ते तितारे पणत्ते । अस्मेसा छत्तारे पणत्ते । महा मत्ततारे पणत्ते । पुव्वाफगुणी दुतारे पणत्ते । एवं उत्तरा वि । इत्थे पंचतारे पणत्ते । चित्ता एगतारे पणत्ते । साती एगतारे पणत्ते । विसाहा पंचतारे पणत्ते । अणुराहा चउतारे पणत्ते । जेट्ठा तितारे पणत्ते । मूले एगारसतारे पणत्ते । पुव्वासाढा चउतारे पणत्ते । उत्तरासाढा णकखत्ते चउतारे पणत्ते ।

“ता कहं ते” जयादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण ते त्वया भगवन् ! नक्षत्राणां ताराप्र ताराप्रमाणमाख्यातमिति वदेत् ? । एव सामान्यतः प्रश्नं कृत्वा सप्रति नक्षत्रं पृच्छति-“ता एएसि ण” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशते-नक्षत्राणां मध्येऽज्जिज्जिन्नक्षत्रं कतितारं प्रश्नसम् ? । जगवानाह-अज्जिज्जिन्नक्षत्रं तितारं प्रश्नसम् । एव दोषाण्यपि प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि भावनीयानि ।

ताराप्रमाणसंग्राहिके चैमे जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिस्तत्के गाथे-

“ तिग तिग पचग सय दुग, दुग वत्तीस तिग तइ तिग च ।

कू पचग तिग एक्कग, पचग तिग छक्कग चेव ॥ १ ॥

सत्तग दुग दुग पचग, इक्किक्कग पंच चउ तिगं चेव ।

इक्कारसग चरक्क, चरक्कग चेव तारग ” ॥ २ ॥

सू० प्र० १० पाहु० ६ पाहु० । स्या० ।

“ जेट्ठापज्जवसाणाणं एगोणवीसाए णकखत्ताण अट्ठाणउत्तरो ताराओ तारगेण पणत्ताओ । ” स० ६६ सम० ।

(१८) कति नक्षत्राणि स्वयमस्तगमनेनाहोरात्रपरिसमापक-तया कं मासं नयन्तीति-

ता कहं ते ऐता आहिते ति वदेज्जा ? । ता वासाणं पढं मासं कति णकखत्ता णेति ? । ता चत्तारि णकखत्ता णेति । तं जहा-उत्तरासाढा, अभिई, सवणो, धणिट्ठा । उत्तरासाढा चोइस अहोरत्ते णेति, अभिई सत्त अहोरत्ते णेति, सवणो अट्ठ अहोरत्ते णेति, धणिट्ठा एगं अहोरत्तं णेति । तंमि च णं माससि चउरंगुलपोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियट्ठति । तस्म एणं मासस्स चरिमे दिवमे दो पदाइं चत्तारि य अंगुलाणि पोरिसी जवति । ता वामाणं दोव्वं मासं कति णकखत्ता णेति ? । ता चत्तारि णकखत्ता णेति । तं जहा-धणिट्ठा, सतभिमया, पुव्वापोच्चता, उत्तरापोच्चता । धणिट्ठा चोइस अहोरत्ते णेति, सतभिमया सत्त अहोरत्ते णेति, पुव्वाभद्वया अट्ठ अहोरत्ते णेति, उत्तरापोच्चता एगं अहोरत्तं णेति । तंमि च णं मासंमि अट्ठंगुले पोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियट्ठति । तस्म एणं मासस्स चरिमे दिवमे दो पदाइं अट्ठंगुनाइं पोरिसी

भवति । ता वासाणं तवियं मामं कति एकखत्ता ऐति ? ।
 ता तिष्ठि एकखत्ता ऐति । तं जहा-उत्तराफगुणी, रेवती,
 अस्मिणी । उत्तराफगुणी चोदस अहोरत्ते ऐति, रेवती
 पक्षरस अहोरत्ते ऐति, अस्मिणी एगं अहोरत्तं ऐति । तं-
 मि च एं मासंसि दुवालमंगुलाए पोरिसीए ढायाए सू-
 रिए अणुपरियट्टति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे
 वेदुट्टाणि तिपदाइं पोरिसी जवति । ता वासाणं चउ-
 न्यमामं कति एकखत्ता ऐति ? । ता तिष्ठि एकखत्ता
 ऐति । तं जहा-अस्मिणी, जरणी कत्तिया । अस्मिणी
 चउदम अहोरत्ते ऐति । जरणी पन्नरस अहोरत्ते ऐति ।
 कत्तिया एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि सोलसं-
 गुलपोरिसीए ढायाए सूरिए अणुपरियट्टि । तस्म एं मा-
 मस्स चरिमे दिवसे तिष्ठि पदाइं चत्तारि अंगुलाइं पोरि-
 नी भवति । ता हेमंताणं पदमं मासं कति एकखत्ता ऐति ? ।
 ता तिष्ठि एकखत्ता ऐति । तं जहा-कत्तिया, रोहिणी,
 संठाणा । कत्तिया चोदस अहोरत्ते ऐति । रोहिणी प-
 ण्णरस अहोरत्ते ऐति । संठाणा एगं अहोरत्तं ऐति ।
 तंसि च एं मासंसि वीमंगुलाए पोरिसीए ढायाए सूरिए
 अणुपरियट्टति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे
 तिष्ठि पदाइं अट्ठंगुलाइं पोरिसी भवति । ता हेमंताणं
 दोच्चे मासे कति एकखत्ता ऐति ? । चत्तारि एकखत्ता
 ऐति । तं जहा-संठाणा, अदा, पुणव्वसू, पुस्सो । संठा-
 णा चोदस अहोरत्ते ऐति, अदा सत्त अहोरत्ते ऐति, पु-
 णव्वसू अट्ठ अहोरत्ते ऐति, पुस्सो एगं अहोरत्तं ऐति ।
 तंसि च एं मासंसि चउवीसंगुलपोरिसीए ढायाए सूरिए
 अणुपरियट्टति । तस्म एं मासस्स चरिमे दिवसे वेदुट्टाणि
 चत्तारि पदाइं पोरिसी भवति । ता हेमंताणं तवियं मासं कति
 एकखत्ता ऐति ? । ता तिष्ठि एकखत्ता ऐति । तं जहा-
 पुस्से, अस्सेसा, महा । पुस्से चोदस अहोरत्तं ऐति, अस्सेसा
 पंचदम अहोरत्ते ऐति, महा एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं
 मासंसि वीमंगुलाए पोरिसीए ढायाए सूरिए अणुपरियट्टति ।
 तस्म एं मासस्स चरिमे दिवसे तिष्ठि पदाइं अट्ठंगुलाइं
 पोरिसी भवति । ता हेमंताणं चउत्यमासं कति एकखत्ता
 ऐति ? । ता तिष्ठि एकखत्ता ऐति । तं जहा-महा, पुव्वा-
 फगुणी, उत्तराफगुणी । महा चोदस अहोरत्ते ऐति ।
 पुव्वाफगुणी पन्नरस अहोरत्ते ऐति । उत्तराफगुणी एगं
 अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि सोलसं अंगुलाए पो-
 रिसीए ढायाए सूरिए अणुपरियट्टति । तस्म एं मासस्स चरिमे
 दिवसे तिष्ठि पदाइं चत्तारि अंगुलाइं पोरिसी जवति ।
 ता गिम्हाणं पदमं मासं कति एकखत्ता ऐति ? । ता तिष्ठि

एकखत्ता ऐति । तं जहा-उत्तराफगुणी, इत्यो, चित्ता ।
 उत्तराफगुणी चोदस अहोरत्ते ऐति । इत्यो पक्षरस अहो-
 रत्ते ऐति । चित्ता एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासं-
 सि दुवालसं अंगुलाए पोरिसीए ढायाए सूरिए अणु-
 परियट्टति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे वेदुट्टाणि तिष्ठि
 पदाइं पोरिसी जवति । ता गिम्हाणं तवियं मासं कति ए-
 कखत्ता ऐति ? । ता तिष्ठि एकखत्ता ऐति । तं जहा-चि-
 त्ता, सार्ड, विसाहा । चित्ता चोदस अहोरत्ते ऐति । साती प-
 ण्णरस अहोरत्ते ऐति । विसाहा एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च
 एं मासंसि अट्ठंगुलाए पोरिसीए ढायाए सूरिए अणुपरि-
 यट्टति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे दो पदाइं अट्ठ-
 गुलाइं पोरिसी जवति । गिम्हाणं तवियं मासं कति ए-
 कखत्ता ऐति ? । ता चत्तारि एकखत्ता ऐति । तं जहा-
 विसाहा, अण्णराधा, जेद्धा, मूलो । विसाहा चोदस अ-
 होरत्ते ऐति । अण्णराधा सत्त, जेद्धा अट्ठ, मूलो एगं अ-
 होरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि चउरंगुलाए पोरिसीए
 ढायाए सूरिए अणुपरियट्टति । तस्स एं मासस्स चरिमे
 दिवसे दो पदाणि चत्तारि य अंगुलाणि पोरिसी जवति ।
 ता गिम्हाणं चउत्यं मासं कति एकखत्ता ऐति ? । तिष्ठि
 एकखत्ता ऐति । तं जहा-मूलो, पुव्वासादा, उत्तरासादा ।
 मूलो चोदस अहोरत्ते ऐति । पुव्वासादा पन्नरस अहोरत्ते
 ऐति । उत्तरासादा एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि
 वट्ठाए समचउरंसंठाणसंठिताए णग्गोवपरिमंभला-
 ए सकायमणुरंगिणीए ढायाए सूरिए अणुपरियट्टति ।
 तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे वेदुट्टाणि दो पदाइं
 पोरिसी जवति ।

(ता कहं ते खेता आहिते ति वदेज्जा) 'ता' इति
 पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण जगवन् ! ते त्वया स्व-
 यमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतो नक्षत्राणो नेता आभ्यात
 इति वदेत् ? । एतदेव प्रतिमानं पिपृच्छिपुराह- (ता
 वामाणमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । वर्षाणां वर्षाकालस्य
 चतुर्मासप्रमाणस्य प्रथमं मासं आवणल्लक्षणं कति नक्षत्राणि
 स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतया नयन्ति गमयन्ति ? ।
 भगवानाह- (ता चत्तारीत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । चत्वारि
 नक्षत्राणि स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतया क्रमेण
 नयन्ति । तद्यथा-उत्तराषाढा, अभिलिप्त, श्रवणा, धनिष्ठा च ।
 तत्रोत्तराषाढा प्रथमान् चतुर्दश अहोरात्रान् स्वयमस्तंगमनेना-
 होरात्रपरिसमापकतया नयति, तदनन्तरमभिजिप्तकृत्वं स-
 साहोरात्राव्रजति । तत परं श्रवणनक्षत्रमग्रे अहोरात्राव्रजति ।
 एवं च सर्वसंकलनया आवणल्लक्षणमन्यैकोनत्रिंशदहोरात्रा
 गता । ततः परं श्रवणमासस्य संवत्सरं चरममेकमहोरात्र ध-
 निष्ठा नक्षत्रं स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतया नयति ।
 एवं चत्वारि नक्षत्राणि आवणल्लक्षणं नयन्ति । (तंसि च य-

मित्यादि) तस्मिन् भावणे मासे चतुरङ्गुलपौरुष्या चतुरङ्गु-
लाधिकपौरुष्या ज्ञायया सूर्योऽनु प्रतिदिवस परावर्त्तते । कि-
मुक्तं भवति ?—भावणे मासे प्रथमादहोरात्रादारभ्य प्रतिदिन-
मन्यान्यमण्डलसक्रान्त्या तथा कथञ्चनापि परावर्त्तते, यथा
तस्य आवणमासस्य पर्यन्ते चतुरङ्गुलाधिका द्विपदा पौरुषी
भवति । तदेवाऽऽह—(तस्मिन् णमित्यादि) तस्य आवणमासस्य
चरमे दिवसे द्वे पदे चत्वारि चाङ्गुलानि पौरुषी जवति । (ता
वासाणमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । वर्षाणां वर्षाकालस्य
चतुर्मासप्रमाणस्य द्वितीय भाद्रपदद्वयस्य मास कति नक्ष-
त्राणि नयन्ति ?। अस्य वाक्यस्य भावार्थः प्राग्बद्धावनीयः ।
भगवानाह—('ता' इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । चत्वारि न-
क्षत्राणि नयन्ति । तद्यथा—धनिष्ठा, शतजिषक, पूर्वाप्रोष्ठपदा, उ-
त्तराप्रोष्ठपदा च । तत्र धनिष्ठा तस्मिन् भाद्रपदे मासे प्रथ-
मान् चतुर्दश अहोरात्रान् स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमा-
पकतया नयति । तदनन्तरं शतजिषक नक्षत्रं सप्ताहोरात्रान्,
ततः परमष्टावहोरात्रान् पूर्वाप्रोष्ठपदा । तदनन्तरमेकमहोरात्र-
मुत्तराप्रोष्ठपदा । एवमेतन् भाद्रपद मास चत्वारि नक्षत्राणि न-
यन्ति । (तसि च णमित्यादि) तस्मिन् 'ण' इति वाक्या-
लङ्कारे । मासे भाद्रपदे अष्टाङ्गुलपौरुष्या अष्टाङ्गुलाधिकपौ-
रुष्या ज्ञायया सूर्योऽनु प्रतिदिवस परावर्त्तते । अत्राप्यस्य
भावार्थः—भाद्रपदे मासे प्रथमादहोरात्रादारभ्य प्रतिदिवस-
मन्यान्यमण्डलसक्रान्त्या तथा कथनपि परावर्त्तते, यथा तस्य
भाद्रपदस्य मासस्यान्ते अष्टाङ्गुलिका पौरुषी जवति । एतदे-
वाऽऽह—(तस्मिन् णमित्यादि) सुगमम् । एव शेषमासगतान्यपि
सूत्राणि भावनीयानि, नवर (विहङ्गाणि तिपदा इति) रेखा पाद-
पर्यन्तवर्त्तनो सीमा, तत्स्थानि त्रीणि पदानि पौरुषी भवति ।
किमुक्तं जवति ?—परिपूर्णानि त्रीणि पदानि पौरुषी भवति ।
एषा चतुरङ्गुला प्रतिमास वृद्धिस्तावदवसेया यावत्पौषमास,
तदनन्तरं प्रतिमास चतुरङ्गुला हानिर्वक्तव्या । सा च तावद्
यावद्वापादो मासः । तेनाऽऽयादपर्यन्ते द्विपदा पौरुषी जवति ।
इदं च पौरुषीपरिमाणं व्यवहारत उक्तं, निश्चयत सार्द्धं त्रिंश-
ता अहोरात्रैश्चतुरङ्गुला वृद्धिर्हानिर्वा वेदितव्या ।

तथा च निश्चयत. पौरुषीपरिमाणप्रतिपादनार्थमिमाः

पूर्वाऽऽचार्यप्रदर्शिता सव्याख्या करणगाथाः—

“पव्ये पञ्चरमगुणे, तिहिसहिण पोरिसीपे आणयणे ।

छलसीऽसयविभक्ते, जं लद्धं त वियाणादि” ॥ १ ॥

व्याख्या—युगमध्ये यस्मिन् पर्वणि यस्यां तिथौ पौरुषीपरि-
माणं ज्ञातुमिष्यते, ततः पूर्वयुगाऽऽदित आरभ्य यानि प-
र्वाण्यतिक्रान्तानि, तानि ध्रियन्ते, धृत्वा च पञ्चदश-
भिर्गुण्यन्ते, गुणयित्वा च विवक्षितायास्तियेयां. प्रागति-
क्रान्तास्तियय, ताभिः सहितानि क्रियन्ते, कृत्वा च षडशीत्य-
धिकेन शतेन तेषां भागो द्वियते । इह एकस्मिन्नयने त्र्यशीत्य-
धिकमण्डलशतपरिमाणे चन्द्रनिष्पादितानां तिथीनां षडशी-
त्यधिकं शतं भवति, ततस्तेन जागहरण, भागे च हृते यल्लब्ध
तद्विज्ञानीहि, सम्यगवधारयेत्यर्थः ॥ १ ॥

“जइ होइ विसम लद्धं, दक्षिणमयण हविज नायव्व ।

अह हवइ सम लद्धं, नायव्व उत्तर अयण” ॥ २ ॥

तत्र यदि लब्धं विषमं भवति, यथा—एकस्मिन्, पञ्चक, स-
प्तको, नवको वा; तदा तत्पर्यन्तवर्त्ति दक्षिणमयनं ज्ञानव्यम् ।

अथ भवति लब्धं समम् । तद्यथा—द्विकञ्चतुष्कः, पट्कोऽष्टको,
दशको वा । तदा तत्पर्यन्तवर्त्ति उत्तरायणमवसेयम् । तदेव-
मुक्तो दक्षिणायनोत्तरायणपरिज्ञानोपायः ॥ २ ॥

सम्प्रति षडशीत्यधिकेन शतेन भागे हृते यच्छेषमवतिष्ठते,
यदि वा भागासभवेन यच्छेषं तिष्ठति, तद्गतविधिमाह—

“अयणगण तिहिरासी, चउग्गुणे पव्वपायभइयव्वं ।

ज लद्धमगुलाणि य, खयवुद्धी पोरिसीप उ” ॥ ३ ॥

‘अयणगण’ इत्यादि । य पूर्व भागे हृते, भागासजवे वा
शेषीभूतोऽयनगतस्तिथिराशिवर्त्तते, स चतुर्भिर्गुण्यते, गु-
णयित्वा च पर्वपादेन-युगमध्ये यानि सर्वसंख्यया पर्वणि
चतुर्विंशत्यधिकशतसंख्यानि, तेषां पादेन चतुर्थेनांशेन, एक-
त्रिंशता इत्यर्थः । तथा भागे हृते यल्लब्ध, तान्यङ्गुलानि, चका-
रादङ्गुलाशाश्च पौरुष्या. कथं वृद्धोऽज्ञातव्यानि । दक्षिणायने प-
दध्रुवराशेरुपरि वृद्धौ ज्ञातव्यानि, उत्तरायणे पदध्रुवराशेः
कथं ज्ञातव्यानीत्यर्थः ॥ अथैवञ्चतस्य गुणकारस्य जागहारस्य
वा कथमुपपत्तिः ? । उच्यते—यदि षडशीत्यधिकेन तिथिशतेन
चतुर्विंशतिरङ्गुलानि कथं वृद्धौ वा प्राप्यन्ते, तत एकस्यां तिथौ
का वृद्धिः, क्षयो वा ? । राशित्रयस्थापना—१७६।२४।१। तत्रा-
न्येन राशिना एकलक्षणं मध्यमो राशिश्चतुर्विंशतिरूपो गुण्य-
ते, जातः स तावानेव, ‘एकेन गुणितं तदेव प्रवर्त्तते’ इति वचना-
त् । तत आद्येन राशिना षडशीत्यधिकशतरूपेण जागो द्वियते,
तत्रोपरितनराशेः स्तोकत्वाद्भागो न लज्यते, ततः त्रेचच्छेदकरा-
हयो. षट्कोनापवर्त्तना, जात उपरितनो राशिश्चतुष्करूपोऽधस्त-
न. एकत्रिंशत्, लब्धमेकस्यां तिथौ चत्वार एकत्रिंशद्भागः । कथं
वृद्धौ चेति चतुष्को गुणकार उक्त एकत्रिंशद्भागहार इति ॥ ३ ॥

इह यल्लब्धं तान्यङ्गुलानि कथं वृद्धौ वा ज्ञातव्यानीत्युक्तं,
तत्र कस्मिन्नयने कियत्प्रमाणध्रुवराशेरुपरि वृद्धौ, कस्मिन् वा
अयने किं प्रमाणध्रुवराशे कथं ?, इत्येतन्निरूपणार्थमाह—
“दक्षिणो वुद्धी उपया-उ अगुलाण तु होइ नायव्व ।
उत्तरअयणे हाणी, कायव्व चउहिं पायार्हि” ॥ ४ ॥
“दक्षिणो वुद्धी” इत्यादि । दक्षिणायने द्विपदात् पदद्वयस्यो-
परि अङ्गुलानां वृद्धिर्ज्ञातव्या, उत्तरायणे चतुर्ध्व. पादेभ्यः
सकाशादङ्गुलानां हानिः ॥ ४ ॥

तत्र युगमध्ये प्रथमे संवत्सरे दक्षिणायने षतो दिवसादा-
रभ्य वृद्धिः, तन्निरूपयति—

“सावणवहुलपमिवण, उपया पुण पोरिसी धुवा होइ ।

चत्तारि अगुलाइ, मासेण वहुण ततो ॥ ५ ॥

इहोत्तरीस भागा, तिहिण पुण अगुलस्स चत्तारि ।

दक्षिणअयणे वुद्धी, जाव उ चत्तारि उ पयाइ” ॥ ६ ॥

“सावण” इत्यादिगाथाद्वयम् । युगस्य प्रथमे संवत्सरे आवणे
मासि बहुलपक्षे प्रतिपदि पौरुषी द्विपदा पदद्वयप्रमाणा ध्रुवा
भवति, ततस्तस्या. प्रतिपद आरभ्य प्रतित्तिथिक्रमेण तावद्वर्त्तते
यावन्मासेन सूर्यमासेन सार्द्धं त्रिंशदहोरात्रप्रमाणेन चन्द्रमासा-
पेक्षयैकत्रिंशत्तिथिभिरित्यर्थः । चत्वारि अङ्गुलानि वर्धन्ते ॥ ५ ॥
कथमेतदवसीयते, यथा मासेन सूर्यमासेन सार्द्धं त्रिंशदहोरा-
त्रप्रमाणेनैकत्रिंशत्तिथ्यात्मकेनेति ?, अत आह—(“इहोत्तरीस”
इत्यादि) यत एकस्या तिथौ चत्वार एकत्रिंशद्भागः वर्द्धन्ते, एतच्च
प्रागेव भावितम् । परिपूर्णं तु दक्षिणायने वृद्धिः । परिपूर्णानि
चत्वारि पदानि । ततो मासेन सूर्यमासेन सार्द्धं त्रिंशदहोरात्रप्र-
माणेनैकत्रिंशत्तिथ्यात्मकेनेत्युक्तम् । तदेवमुक्ता वृद्धिः ॥ ६ ॥

संप्रति हानिमाह—

“उत्तरत्रयणे हाणी, चरहि पायाहि जाव दो पाया ।
एवं तु पोरिसाप, वृद्धिस्तया हृति नायवा” ॥ ७ ॥

“उत्तर” इत्यादि । युगस्य प्रथमे सवत्सरे माघमासे बहु-
लपक्षे सप्तम्या आरभ्य चतुर्थः पादत्रयः सकाशात्प्रति-
नित्येकत्रिंशद्भागचतुष्टयहानिस्तावदवसेया, यावदुत्तरायणप-
र्यन्ते द्वौ पादौ पौरुषीति । एष प्रथमसंवत्सरगतो विधिः । द्विती-
ये सवत्सरे श्रावणमासि बहुलपक्षे त्रयोदशीमासौ कृत्वा वृद्धिः ।
माघमासे शुक्लपक्षे चतुर्थीमादि कृत्वा क्रमः । तृतीये सवत्सरे
श्रावणमासे शुक्लपक्षे दशमी वृद्धेरादिः । माघमासे बहुलपक्षे प्र-
तिपक्ष क्यस्याऽऽदिः । चतुर्थे सवत्सरे श्रावणमासे बहुलपक्षे सप्त-
मी वृद्धेरादिः । माघमासे बहुलपक्षे त्रयोदशी क्यस्याऽऽदिः । पञ्चमे
सवत्सरे श्रावणमासे शुक्लपक्षे दशमी वृद्धेरादिः । माघमासे
बहुलपक्षे प्रतिपक्ष क्यस्याऽऽदिः । चतुर्थे सवत्सरे श्रावणे चतुर्थी
वृद्धेरादिः । माघमासे शुक्लपक्षे दशमी क्यस्याऽऽदिः । एतच्च कर-
णगाथाऽनुपात्तमपि पूर्वाऽऽचार्यप्रदर्शितव्याख्यानादवसितम् ।
संप्रत्युपसंहारमाह—“एवं तु” इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण पौ-
रुष्यां पौरुषीविषये वृद्धिक्रमो यथाक्रमं दक्षिणायनेषु चतुरायणेषु
वेदितव्यौ । तदेवमकारार्थमाधिकृत्य व्याख्याता करणगाथा ॥७॥
नप्रत्यस्य करणस्य ज्ञावना क्रियते—कोऽपि पृच्छति—युग आदित
आरभ्य पञ्चाशीतितमे पर्वणि पञ्चम्यां तिथौ कतिपदा पौरुषी
भवति ? तत्र चतुरशीतिध्रियते, तस्याध्याधस्तात्पञ्चम्यां तिथौ पृष्ठ-
मिति । पञ्च चतुरशीतिश्च पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातानि द्वादश श-
तानि पष्ठ्याधिकानि १२६० । एतेषु मध्येऽधस्तनाः पञ्च प्रक्षिप्यन्ते,
जातानि द्वादश शतानि पञ्चपष्ठ्याधिकानि १२६५ । तेषां परुषी-
त्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते, लब्धाः षट्, आगत षट् अयनान्य-
तिक्रान्तानि, सप्तममयनं वर्त्तते । तद्गतं च शेषमेकोनपञ्चाशद-
धिकं शतं तिष्ठति १४६ । ततश्चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि पञ्चशता-
नि पञ्चवत्यधिकानि ५९६ । तेषामेकत्रिंशता भागहरणे लब्धा
एकोनविंशतिः । शेषास्तिष्ठन्ति सप्त । तत्र द्वादशाङ्गुलानि पाद
इत्येकोनविंशतेर्द्वादशभिः पदं लब्धम् । शेषाणि तिष्ठन्ति सप्त
अङ्गुलानि, पष्ठ चायनमुत्तरायणं, तज्जनं सप्तमं तु दक्षिणायनं
वर्त्तते । ततः पदमेकं, सप्ताङ्गुलानि पदद्वयप्रमाणे ध्रुवराशौ प्रक्षि-
प्यन्ते, जातानि त्रीणि पदानि सप्ताङ्गुलानि । ये च सप्त एकत्रिंश-
द्भागाः । शेषीभूता वर्त्तन्ते, तान् यवान् कुर्मः । तत्राष्टौ यवा अङ्गु-
ले इति ते सप्त अष्टभिर्गुण्यन्ते, जाताः षट्पञ्चाशत् ५६ । तस्या
एकत्रिंशता भागे हृते लब्ध एको यवः । शेषास्तिष्ठन्ति यवस्य पञ्च-
विंशतिरेकत्रिंशद्भागाः । आगत पञ्चाशीतितमे पर्वणि पञ्चम्यां त्रीणि
पदानि, सप्ताङ्गुलानि, एको यवः, एकस्य च यवस्य पञ्चविंशतिरे-
कत्रिंशद्भागाः । इत्येतावती पौरुषीति । तथाऽपरः कोऽपि पृच्छति—
सप्तनवतितमे पर्वणि पञ्चम्यां तिथौ कतिपदा पौरुषी भवति ?
तत्र षष्ठ्यतिध्रियते, तस्याध्याधस्तात् पञ्च षष्ठ्यतिश्च पञ्चदश-
भिर्गुण्यते, जातानि चतुर्दश शतानि चत्वारिंशदधिकानि १४४० ।
तेषां मध्येऽधस्तनाः पञ्च प्रक्षिप्यन्ते । जातानि चतुर्दशशतानि
पञ्चचत्वारिंशदधिकानि १४४५ । तेषां परुषीत्यधिकेन शतेन
भागो ह्रियते, लब्धानि सप्त अयनानि । शेष तिष्ठति त्रिचत्वा-
रिंशदधिकं शतम् १४३ । तच्चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि पञ्च शतानि
द्विसप्तत्यधिकानि ५७२ । तेषामेकत्रिंशता जागो ह्रियते, लब्धा-
न्यष्टदश अङ्गुलानि १८ । तेषां मध्ये द्वादशभिर्गुण्यते, पदमिति

लब्धमेकं षडङ्गुलानि, उपरि चांशा उद्धरन्ति चतुर्दश, ते यवाऽऽ-
नयनार्थमष्टभिर्गुण्यन्ते, जातं द्वादशोत्तरं शतम् ११२ । तस्यैकत्रिं-
शता भागे हृते लब्धास्त्रयो यवाः, शेषास्तिष्ठन्ति यवस्यैकोन-
विंशतिरेकत्रिंशद्भागाः, सप्त चायनान्यतिक्रान्तानि । अष्टम वर्त्तते,
अष्टम चायनमुत्तरायणम्, उत्तरायणे च पदचतुष्टयरूपात् ध्रुव-
राशेर्हानिर्वक्तव्या, तत एक पदं सप्ताङ्गुलानि, त्रयो यवाः, एकस्य
च यवस्यैकोनविंशतिरेकत्रिंशद्भागा इति पष्ठचतुष्टयात् पात्यते,
शेष तिष्ठति द्वे पदे चत्वारि चाङ्गुलानि, चत्वारो यवाः, ए-
कस्य च यवस्य द्वादश एकत्रिंशद्भागाः । एतावती युगे आदि-
त आरभ्य सप्तनवतितमे पर्वणि पञ्चम्यां तिथौ पौरुषीति । एवं
सर्वत्र भावनीयम् ।

संप्रति पौरुषीपरिमाणतोऽयनगतपरिमाणज्ञापनार्थमियं कर-
णगाथा—

“बुद्धी वा हाणी वा, जावइया पोरिसीपे दिछाओ ।

तत्तो दिवसगणं, ज लब्धं त खु अयणगयं ॥ ८ ॥ ”

“बुद्धी वा ” इत्यादि । पौरुष्यां यावती वृद्धिर्हानिर्वा हृष्टा,
ततः सकाशात् दिवसगतेन प्रवर्तमानेन वा त्रैराशिककर्मा-
नुसारतो यल्लब्धः । तदयनगतमयनस्य तावत्प्रमाणं गत वे-
दितव्यम् । एष करणगाथाऽङ्कारार्थः ॥ ८ ॥

भावना त्रियम्—तत्र दक्षिणायने पदद्वयस्योपरि चत्वारि-
ङ्गुलानि वृद्धौ दृष्टानि । ततः कोऽपि पृच्छति—कियद् गतं
दक्षिणायनस्य ? । अत्र त्रैराशिककर्मावतारः, यदि चतुर्भिर्गु-
लस्यैकत्रिंशद्भागैरेका तिथिर्लभ्यते, ततश्चतुर्भिर्गुलैः कति
तिथीर्लभामहे ? । राशित्रयस्थापना—४ । १ । ४ । अत्रान्यो
राशिरङ्गुलरूप एकत्रिंशद्भागकरणार्थमेकत्रिंशता गुण्यते,
जातं चतुर्विंशत्यधिकं शतम् १२४ । तेन मध्यो राशिर्गुण्यते,
जातं नदेव चतुर्विंशत्यधिकं शतम् १२४, ‘ एकेन गुणितं
तदेव भवति ’ इति वचनात् । तस्य चतुष्करूपेणाऽऽदि-
शिना जागो ह्रियते, लब्धा एकत्रिंशत्त्रियः । आगतं दक्षिणायने
एकत्रिंशत्तमायां तिथौ चतुरङ्गुला पौरुष्यां वृद्धिरिति । तथा
उत्तरायणे पदचतुष्टयाद्द्विगुलाष्टकं हीनं पौरुष्यामुपलभ्य कोऽपि
पृच्छति—कियद् गतमुत्तरायणस्य ? । अत्रापि त्रैराशिकम् । यदि
चतुर्भिर्गुलस्यैकत्रिंशद्भागैरेका तिथिर्लभ्यते, ततोऽष्टभिर्-
गुलैर्हीनैः कति तिथयो लभ्यन्ते ? । राशित्रयस्थापना—४ । १ । ८ ।
अत्रान्यो राशिरेकत्रिंशद्भागकरणार्थमेकत्रिंशता गुण्यते, जाते
द्वे शतेऽष्टाचत्वारिंशदधिके २४८ । ताज्यां मध्यो राशिरेकरू-
पो गुण्यते, जाते ते एव द्वे शते अष्टाचत्वारिंशदधिके २४८ । त-
योराद्येन राशिना चतुष्करूपेण जागहरणम्, लब्धा द्वापष्टिः
६२ । आगतमुत्तरायणे द्वापष्टितमाया तिथावष्टावङ्गुलानि
पौरुष्यां हीनानीति ।

“ तसि च यं माससि वट्टाप ” इत्यदि । तस्मिन्मासादे
मासे प्रकाश्यस्य वस्तुनो वृत्तस्य वृत्तया, समचतुरस्रस-
स्थानसंस्थितस्य च समचतुरस्रसस्थानसंस्थितया, न्यग्रोधप-
रिमण्डलमस्थानस्य न्यग्रोधपरिमण्डलया । उपलक्षणमे-
तत्—शेषसंस्थानसंस्थितस्य प्रकाश्यस्य वस्तुन शेषसंस्थि-
तया । आषाढे हि मासे प्रायः सर्वस्यापि प्रकाश्यस्य वस्तुनो
दिवसस्य चतुर्भागैस्तिक्रान्ते शेषे वा स्वप्रमाणा गता भवति ।
निश्चयतः पुनराषाढमासस्य चरममङ्गले, तत्रापि सर्वाज्यन्तरे
मङ्गले वर्तमाने सूर्ये । ततो यत्प्रकाश्यं वस्तु यत्संस्थानं
भवति, तस्य छायाऽपि तथासंस्थानोपजायते । तत उ-

क वृत्तस्य वृत्तया इत्यादि । एतदेवाऽऽह-स्वकायमनुरङ्गि-
ण्या-स्वस्य स्वकीयस्य ज्ञयानिबन्धनस्य वस्तुनः काय-
शरीर स्वकायः, तमनुरज्यते अनुकार विदधातोत्येवशीला
स्वकायानुरङ्गिणी । “ सपृचानुरुधाऽधमाऽधसपरिसृससृजप-
रिदेधि सज्जपरिक्लिपपरिरटपरिवहपरिहपरिमुहदुषिष-
द्रुह०-” ॥ ३ । २ । १४२ ॥ (पाणि०) इत्यादिना धिनुण् प्रत्य-
यः । नया स्वकायमनुरङ्गिण्या क्वायया सूर्योऽनु प्रतिदिनस प-
रावर्तते । एतदुक्तं भवति-आषाढस्य प्रथमादहोरात्रादारभ्य
प्रतिदिनमन्यमान्यमाजस्रसकान्त्या तथा कथञ्चनापि सूर्यः
परावर्तते, यथा सर्वस्यापि प्रकाश्यस्य वस्तुनो दिवसस्य
चतुर्भागेऽतिक्रान्ते, शेषे वा स्वानुकारा स्वप्रमाणा च ज्ञाया
जवतीति । शेष सुगमम् । सू० प्र० १० पादु० १ पादु० । (नक-
त्राययधिकृत्य चन्द्रमार्गाः ‘चदमग’ शब्दे तृतीयभागे १०=५
पृष्ठे उक्ताः)

(१६) नक्षत्राणां देवता-

ता कर्हं ते देवताणं अज्जयणा आहिता ति वदेज्जा ? । ता
एषमि णं अट्ठावीसाए एकखत्ताणं अग्निई एकखत्ते किं-
देवताए पणत्ते ? । ता वंभदेवताए पणत्ते । मवणे एकखत्ते
किंदेवताए पणत्ते ? । ता विण्हदेवताए पणत्ते । धणिट्ठा
णकखत्ते किंदेवताए पणत्ते ? । ता वसुदेवताए पणत्ते ।
सयजिसया एकखत्ते किंदेवताए पणत्ते ? । ता वरुणदे-
वताए पणत्ते । पुव्वापोट्टवया एकखत्ते किंदेवताए पण-
त्ते ? । अजदेवताए पणत्ते । उत्तरापोट्टवया णकखत्ते किं-
देवताए पणत्ते ? । ता अहिबद्धिदेवताए पणत्ते । एवं
सन्वे वि पुच्छिज्जंति । रेवती पुस्सदेवयाए, अस्सिणी
अस्मदेवयाए, जरणी जमदेवयाए, कत्तिया अग्निदेवयाए,
रोहिणी पयावडेवयाए, संठाणा सोमदेवयाए, अहा रुह-
देवयाए, पुणव्वसू अदितिदेवयाए, पुस्सो बहस्सदेवयाए,
अस्सेसा सप्पदेवयाए, महा पितिदेवयाए, पुव्वाफगुणी
भगदेवयाए, उत्तराफगुणी अज्जमदेवयाए, इत्ये सविति-
देवयाए, चित्ता तट्टदेवयाए, साती वाणदेवयाए, विसाहा
इंदग्गिदेवयाए, अणुराधा मिच्छदेवयाए, जेड्डा इंददेव-
याए, मूले णिरितिदेवयाए, पुव्वासाढा आउदेवयाए,
उत्तरासाढा विस्सदेवयाए पणत्ता ॥

“ता कर्हं ते देवताणं” इत्यादि । ‘ता’ इति । पूर्ववत् । कथं
केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया नक्षत्राधिपतीनां देवतानामध्यय-
नानि, अधीयन्ते ज्ञायन्ते यैस्तान्यध्ययनानि, नामानित्यर्थः । आ-
ख्यातानीति वदेत् ? । एव प्रश्ने कृते भगवानाह-“ता एषासि ण”
इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामन्तरोदितानामष्टाविंश-
तेर्नक्षत्राणां मध्येऽभिजिज्ञास्व किंदेवताकं किनामधेयदेवताकं
प्रज्ञप्तम् ? । भगवानाह-‘ता’ इत्यादि । ‘ता’ इति प्राग्वत् । ब्रह्मदे-
वताकं ब्रह्माभिधेयदेवताकं प्रज्ञप्तम् । अथणनक्षत्र किंदेवताकं
प्रज्ञप्तम् ? । जगवानाह-‘ता’ इत्यादि । विष्णुदेवताकं विष्णुनाम-
देवताकं प्रज्ञप्तम् । एव शेषायपि सूत्राणि भावनीयानि ।

देवताऽग्निधानसम्राहिकाश्चेमास्तिस्रः प्रवचनप्र-
सिद्धाः सप्रहणिगाथाः-

“ बम्हा विण्ह य धसू, धरुणो तह अजो अणंतरं होइ ।
अजिवाहि पूस गध-व्व चेव परतो जमो होइ ॥ १ ॥
अग्नि पयावड सोमे, रुहे अदिई बहस्सई चेव ।
नागे पिइ जग अज्जम, सविया तठा य वाळ य ॥ २ ॥
इंदग्गी मिच्छो वि य, इंदे निरई य आउ विस्सो अ ।
नामाणि देवयाण, इवति रिक्खाण जहकमसो ॥ ३ ॥ ”
ज० ७ वक्क० । मू० प्र० १० पादु० १४ पादु० ।

(१७) नक्षत्राणां गोत्राणि-

ता कर्हं ते गोत्ता आहिता ति वदेज्जा ? । ता एतेसि
णं अट्ठावीसाए एकखत्ताणं अग्निई एकखत्ते किंगोत्ते
पणत्ते ? । ता मोग्गलायणसगोत्ते पणत्ते । सवणे ण-
कखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । संखायणसगोत्ते पणत्ते ।
धणिट्ठा णकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । अग्गतावसगोत्ते प-
णत्ते । सतजिसया एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । क-
एणियणसगोत्ते पणत्ते । पुव्वापोट्टवता एकखत्ते किं-
गोत्ते पणत्ते ? । जाउकखीयसगोत्ते पणत्ते । उत्तरा-
पोट्टवता एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । धणंजयमगोत्ते
पणत्ते । रेवती एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । पुस्सायणसगोत्ते
पणत्ते । अस्सिणी एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । अस्साय-
णसगोत्ते पणत्ते । भरणी एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? ।
भगवेससगोत्ते पणत्ते ? । कत्तिया एकखत्ते किंगोत्ते
पणत्ते ? । अग्निवेससगोत्ते पणत्ते ? । रोहिणी ण-
कखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । गोतमसगोत्ते पणत्ते ।
संठाणा एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । भारद्वायसगोत्ते
पणत्ते । अहा एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । लोहि-
च्चायणसगोत्ते पणत्ते । पुणव्वसू एकखत्ते किंगोत्ते
पणत्ते ? । वासिष्ठसगोत्ते पणत्ते । पुस्से णकखत्ते किं-
गोत्ते पणत्ते ? । ओमजायणसगोत्ते पणत्ते । अस्सेसा
एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । मंरुवायणसगोत्ते पणत्ते-
त्ते । महा णकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । पिगायणस-
गोत्ते पणत्ते ? । पुव्वाफगुणी णकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? ।
गोवद्वायणसगोत्ते पणत्ते । उत्तराफगुणी एकखत्ते किं-
गोत्ते पणत्ते ? । कासवगोत्ते पणत्ते । हत्थे एकखत्ते किं-
गोत्ते पणत्ते ? । कोसियगोत्ते पणत्ते । चित्ता एकखत्ते
किंगोत्ते पणत्ते ? । दब्बायणसगोत्ते पणत्ते । साई
एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । चामरत्तगोत्ते पणत्ते ।
विसाहा णकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । सुंगायणसगोत्ते प-
णत्ते । अणुराधा एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? । गोल-
व्वायणसगोत्ते पणत्ते । जेड्डा एकखत्ते किंगोत्ते पणत्ते ? ।

तिगिच्छायणसगोत्ते पणत्ते । मूत्रे णक्खत्ते किंगोत्ते पणत्ते । कच्चायणसगोत्ते पणत्ते । पुव्वासादा णक्खत्ते किंगोत्ते पणत्ते । वज्जियायणसगोत्ते पणत्ते । उत्तरासादा णक्खत्ते किंगोत्ते पणत्ते । वग्घावच्चसगोत्ते पणत्ते ।

इह नक्कत्राणां स्वरूपतो न गोत्रसंभवः, यत इदं गोत्रस्य स्वरूप लोके प्रसिद्धिमुपागमत्-प्रकाशकाऽऽद्यपुरुषाभिधानस्तद-पत्यसन्तानो गर्गाजिघ्रानो गोत्रमिति । न चैवस्वरूप नक्कत्राणां गोत्र संभवति, तेषामौपपातिकत्वात् । तत इत्थं गोत्रसंभवो द्रष्टव्यः-यस्मिन्नक्कत्रे शुभैरशुभैर्वा ग्रहेः समान यस्य गोत्रस्य यथाक्रमं शुभमशुभ वा भवति, तत्तस्य गोत्रम्, ततः प्रश्रोप-पत्तिः । 'ता' इति पूर्ववत् । कथं त्वया नक्कत्राणां गोत्राणि आख्यातानीति वदेत् ? । भगवानाह-"ता एएसि ण" इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतेर्नक्कत्राणां मध्येऽज्जिज्जिन्न-क्षत्रं मौद्गल्यायनसगोत्रं मौद्गल्यायनेन सह गोत्रेण वर्तते वक्त-तया । श्रवणनक्कत्रं सङ्ख्यायनसगोत्रम् । एव शेषाण्यपि सू-त्राणि ज्ञावनीयानि ।

क्रमेण गोत्रसमाहिकाश्चैमा जम्बूद्वीपप्रकृतिसत्काश्चतस्रः
संग्रहणिगाथाः-

"मोग्गद्लायण संज्ञा-यणे य तद् अगगताव काप्पिष्से ।
तत्तो य जावकप्पे, धणंजण चेव बोधव्वे ॥ १ ॥
पुस्सायणे अस्साय-णे, य भग्गवेस्से य अग्गिवेस्से य ।
गोयम भारद्वाय, बोहिस्से चेव वासिद्धे ॥ २ ॥
ओमज्जायणे मरु-व्वायण पिगायणे य गोवल्ले ।
कासव कोसिय दग्गा-यण चामरत्था य सुंगा य ॥ ३ ॥
गोव्व्वायण तिगिन्ना-यणे य कच्चायणे हवइ मूले ।
तत्तो य वज्जियायणे, वग्घावच्चे य गोत्ताइ ॥ ४ ॥"
(ज० ७ वक्को) सू० प्र० १० पाहु० १६ पाहु० । च० प्र० ।

(२१) सप्रति भोजनानि वक्तव्यानि, ततस्तद्विषयं
प्रश्नसूत्रमाह-

ता कइं ते जोयणा आहिता ति वदेज्जा ? । ता एतेसि
णं अट्ठावीसाए णक्खत्ताणं कत्तियाहिं दधिणा भोच्चा
कज्जं साधेति ? । रोहिणीहिं वसज्जमंसं भोच्चा कज्जं साधेति ।
संठाणाहिं मिगमंसं जोच्चा कज्जं साधेति । अट्ठाहिं णव-
णीतेण जोच्चा कज्जं साधेति । पुणव्वसुणा घतेणं भोच्चा
कज्जं साधेति । पुस्सेणं खीरेणं जोच्चा कज्जं साधेति ।
अस्सेसाहिं दीवगमंसं जोच्चा कज्जं साधेति । महाहिं कसोर ।
भोच्चा कज्जं साधेति । पुव्वाफग्गुणीहिं मेदगमंसं जोच्चा
कज्जं साधेति । उत्तराहिं फग्गुणीहिं णखीमंसं भोच्चा कज्जं
साधेति । दत्थेणं वज्जणीयपक्षेणं भोच्चा कज्जं साधेति ।
चित्ताहिं मुग्गसूत्रेणं जोच्चा कज्जं साधेति । सादिणा फट्ठाइ
जोच्चा कज्जं साधेति । त्रिसाहाहिं आभित्तिआ जोच्चा
कज्जं साधेति । अणुराहाहिं मासाकूरं भोच्चा कज्जं साधेति ।
जेट्ठाहिं कोलाडिणं जोच्चा कज्जं साधेति । मूत्रेण मूलगसागे-
णं भोच्चा कज्जं साधेति । पुव्वाहिं आमदाहिं आमलग-
सारिणं जोच्चा कज्जं साधेति । उत्तराहिं आसादाहिं

विद्धेहिं भोच्चा कज्जं साधेति । अज्जिणा पुप्फेहिं भोच्चा
कज्जं साधेति । सवणेणं खीरेणं भोच्चा कज्जं साधेति ।
धाणिट्ठाहिं जूसेणं जोच्चा कज्जं साधेति । सयजिमयाए
तुवरीओ जोच्चा कज्जं साधेति । पुव्वाहिं पोट्टवयाहिं
कारिद्धएहिं भोच्चा कज्जं साधेति । उत्तराहिं पोट्टवताहिं
वराहमंसं भोच्चा कज्जं साधेति । रेवतीहिं जलयरमंसं भोच्चा
कज्जं साधेति । अस्सिणीहिं तित्तिरमंसं जोच्चा कज्जं सा-
धेति । जरणीहिं तिद्धतंदुलकं भोच्चा कज्जं साधेति ।

ता कइं ते भोयणा इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । कथं केन प्रका-
रेण नक्कत्रविषयाणि भोजनानि आख्यातानीति वदेत् ? । भगवा-
नाह-"ता एएसि ण" इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । एतेषामनन्तरो-
दितानामष्टाविंशतेर्नक्कत्राणां मध्ये कृत्तिकाभिः पुमान् कार्यं
साधयति दध्ना संमिश्रमोदनं जुक्त्वा । किमुक्तं भवति ?-
कृत्तिकामसु प्रारब्धं कार्यं दध्नि जुक्ते प्रायो निर्विघ्नं सिद्धिमासा-
द्यतीति ज्ञावः । एवं शेषेष्वपि सूत्रेषु ज्ञावना द्रष्टव्या । सू०
प्र० १० पाहु० १७ पाहु० । च० प्र० ।

(२२) किं नक्कत्रं किं द्वारिकम्-

ता कइं ते जोतिसस्स दारा आहिता ति वदेज्जा ? ।
तत्थ खलु इमाओ पंच पक्खिणीओ पणत्ताओ । तत्थेगे
एवमाहंसु-ता कत्तियादिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया
पणत्ता, एगे एवमाहंसु । १ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
अणुराहादिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, एगे
एवमाहंसु । २ । एगे पुण एवमाहंसु-ता धणिट्ठादिया
सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु । ३ ।
एगे पुण एवमाहंसु-अस्मिणीयादिया सत्त णक्खत्ता पुव्व-
दारिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु । ४ । एगे पुण एवमाहंसु-
ता जरणियादिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता
। ५ । तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता कत्तियादिया सत्त ण-
क्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, ते एवमाहंसु-तं जहा-कत्तिया,
रोहिणी, संठाणा, अट्ठा, पुणव्वसु, पुस्सो, अस्सेसा । महादि-
या सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता । तं जहा-
महा, पुव्वाफग्गुणी, उत्तराफग्गुणी, हत्थो, चित्ता, साई,
विसाहा । अणुराधादिया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया
पणत्ता । तं जहा-अणुराधा, जेट्ठा, मूत्रे, पुव्वासादा,
उत्तरासादा, अज्जिई, सवणो । धणिट्ठादिया सत्त णक्ख-
त्ता उत्तरदारिया पणत्ता । तं जहा-धाणिट्ठा, सतजि-
सया, पुव्वापोट्टवता, उत्तरापोट्टवता, रेवती, अस्सिणी,
भरणी । तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता महादिया सत्त णक्ख-
त्ता पुव्वदारिया पणत्ता, ते एवमाहंसु-तं जहा-पुव्वा-
फग्गुणी, उत्तराफग्गुणी, हत्थो, चित्ता, साती, विसाहा ।
अणुराधादिया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता ।

तं जहा-अणुराधा, जेष्ठा, मूलो, पुन्वासाढा, उत्तरासाढा, अभिर्ई, सवणो । धणिष्ठाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता पच्छि-
मदारिया पणत्ता । त जहा-धणिष्ठा, सतभिसया, पुन्वा-
पोष्ठवता, उत्तरापोष्ठवता, रेवती, अस्सिणी, भरणी । क-
त्तियाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता । तं
जहा-कत्तिया, रोहिणी, संठाणा, अद्दा, पुणव्वसू, पु-
स्सो, अस्सेसा । तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता धणिष्ठाऽऽदि-
या सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, ते एव-
माहंसु-तं जहा-धणिष्ठा, सतभिसया, पुन्वाभद्वया,
उत्तराभद्वया, रेवती, अस्सिणी, जरणी । कत्तियाऽऽदिया
सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता । तं जहा-क-
त्तिया, रोहिणी, संठाणा, अद्दा, पुणव्वसू, अस्सेसा । म-
हाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता । तं
जहा-महा, पुन्वाफगुणी, उत्तराफगुणी, हत्थो, चि-
त्ता, साती, विसाहा । अणुराधाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता
उत्तरदारिया पणत्ता । त जहा-अणुराधा, जेष्ठा, मूलो,
पुन्वासाढा, उत्तरासाढा, अभिर्ई, सवणो । तत्थ जे ते
एवमाहंसु-ता अस्सिणीआदिया सत्त णक्खत्ता पुव्व-
दारिया पणत्ता, ते एवमाहंसु-तं जहा-अस्सिणी,
जरणी, कत्तिया, रोहिणी, संठाणा, अद्दा, पुणव्वसू ।
पुस्साऽऽदिया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता ।
तं जहा-पुस्सा, अस्सेसा, महा, पुन्वाफगुणी, उत्तराफ-
गुणी, हत्थो, चित्ता । सातीआदिया सत्त णक्खत्ता
पच्छिमदारिया पणत्ता । त जहा-साती, विसाहा, अ-
णुराधा, जेष्ठा, मूलो, पुन्वासाढा, उत्तरासाढा । अभिर्ई-
आदिया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता । तं
जहा-अभिर्ई, सवणो, धणिष्ठा, सतभिसया, पुन्वाभ-
द्वया, उत्तराभद्वया, रेवती । तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता
जरणीआदिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता,
ते एवमाहंसु-तं जहा-भरणी, कत्तिया, रोहिणी, संठाणा,
अद्दा, पुणव्वसू, पुस्सो । अस्सेसाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता
दाहिणदारिया पणत्ता । तं जहा-अस्सेसा, महा, पु-
न्वाफगुणी, उत्तराफगुणी, हत्थो, चित्ता, साई । विसा-
हाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता । तं
जहा-विसाहा, अणुराधा, जेष्ठा, मूलो, पुन्वासाढा, उ-
त्तरासाढा, अभिर्ई । सवणाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता उत्तर-
दारिया पणत्ता । तं जहा-सवणो, धणिष्ठा, सतभि-
सया, पुन्वापोष्ठवया, उत्तरापोष्ठवया, रेवती, अस्सिणी ।
एते एवमाहंसु । वयं पुण एवं वदामो-ता अभिर्ईआदिया
सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता । तं जहा-अभिर्ई,

सवणो, धणिष्ठा, सतभिसया, पुन्वापोष्ठवया, उत्तरापो-
ष्ठवया, रेवती । अस्सिणीआदिया सत्त णक्खत्ता
दाहिणदारिया पणत्ता । त जहा-अस्सिणी, भरणी,
कत्तिया, रोहिणी, संठाणा, अद्दा, पुणव्वसू । पुस्साऽऽदिया
सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता । पुस्से, अस्से-
सा, महा, पुन्वाफगुणी, उत्तराफगुणी, हत्थो, चित्ता ।
सातीआदिया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता । तं
जहा-साती, विसाहा, अणुराधा, जेष्ठा, मूलो, पुन्वा-
साढा, उत्तरासाढा ॥

“ ता कह ते जोइसदारा ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् ।
कथ केन प्रकारेण, केन क्रमेणेत्यर्थः । उद्योतिषो नक्षत्रचक्रस्य,
द्वाराणि आख्यातानीति वदेत् । एवमुक्ते जगत्तत्त्वविषये या-
च्यते, परतीर्थिकानां प्रतिपत्त्यः, तावतीरूपदर्शयति- (तत्थे-
त्यादि) तत्र द्वारविचारविषये खल्विमा वक्ष्यमाणस्वरू-
पाः पञ्च परतीर्थिकानां प्रतिपत्त्यः प्रकृताः । ता एव क्रमेणाऽऽह-
“ तत्थेगे ” इत्यादि । तत्र तेषां पञ्चानां परतीर्थिक-
संघातानां मध्ये एके एवमाहुः-कृत्तिकाऽऽदीनि सप्त
नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि प्रकृतानि । इह येषु नक्षत्रेषु पूर्वस्यां
दिशि गच्छतः प्रायः शुभमुपजायते, तानि पूर्वद्वारकाणि । एव
दक्षिणद्वारकाऽऽदीन्यपि वक्ष्यमाणानि ज्ञानीयानि । अत्रैवोपस-
हारमाह-“ एगे एवमाहुः ” । एके पुनरेवमाहुः-अनुराधाऽऽदी-
नि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि प्रकृतानि । अत्राप्युपसहारमाह-
“ एगे एवमाहुः ” । एव शेषाण्युपसहारवाक्यानि योजनीयानि ।
एके पुनरेवमाहुः-धनिष्ठाऽऽदीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि ।
एके पुनरेवमाहुः-अश्विन्यादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि
प्रकृतानि । एके पुनरेवमाहुः-जरण्यादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्व-
द्वारकाणि । सप्रत्येतेषामेव पञ्चानामपि मतानां भावनिकामाह-
“ तत्थ जे ते एवमाहुः ” इत्यादि सुगमम् । भगवान् स्वमत-
माह-“ वय पुण ” इत्यादि पाठसिद्धम् । सू० प्र० १० पाहु०
२१ पाहु० ।

(२३) नक्षत्रविचयः-

ता कहं ते णक्खत्तविचय आहिते ति वदेज्जा ? । ता
अयं णं जंबुद्वीवे दीवेऽजाव परिकखेवेणं । ता जंबुद्वीवे णं दीवे
दो चंदा पजासेंसु वा, पजासेंति वा, पजासिस्मंति वा ।
दो सूरिया तविस्सु वा, तवेति वा, तविस्संति वा । छप्पणं ण-
क्खत्ता जोय जोएंसु वा, जोयंति वा, जोइस्संति वा । त जहा-
दो अभिर्ई, दो सवणा, दो धणिष्ठा, दो सतभिसया, दो
पुन्वापोष्ठवया, दो उत्तरापोष्ठवया, दो रेवती, दो अस्सिणी,
दो भरणी, दो कत्तिया, दो रोहिणी, दो संठाणा, दो अद्दा,
दो पुणव्वसू, दो पुस्सा, दो अस्सेसा, दो महा, दो
पुन्वाफगुणी, दो उत्तराफगुणी, दो हत्था, दो चित्ता, दो
साई, दो विसाहा, दो अणुराधा, दो जेष्ठा, दो मूलो,
दो पुन्वासाढा, दो उत्तरासाढा । ता एएसि णं छप्पणणं
णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता, जे णं एव मुहुत्ते, सत्तावीसं

च सत्तद्विभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । अत्थि एकवचत्ता, जे णं पणरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । अत्थि एकवचत्ता, जे णं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । अत्थि एकवचत्ता, जे णं पणयात्तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । ता एतेसि णं षप्पण्णाए एकवचत्ताणं कतरे एकवचत्ते, जे णं एव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तद्विभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । कतरे एकवचत्ता, जे णं पणरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । कतरे एकवचत्ता, जे णं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । कतरे एकवचत्ता, जे णं पणयात्तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । ता एतेसि णं षप्पण्णाए एकवचत्ताणं, तत्थ जे ते एकवचत्ता, जे णं एव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तद्विभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । ते णं दो अजिई । तत्थ जे ते एकवचत्ता, जे णं पणरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । ते णं वारस । तं जहा-दो सतजिसया, दो जरणी, दो अदा, दो अस्सेसा, दो साती, दो जेहा । तत्थ जे ते एकवचत्ता, जे णं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । ते णं तीसं । तं जहा-दो सबणा, दो धणिडा, दो पुव्वात्तवया, दो रेवती, दो अस्सिणी, दो कत्तिया, दो संठाणा, दो पुस्सा, दो महा, दो पुव्वाफगुणी, दो इत्था, दो चित्ता, दो अणुराधा, दो मूला, दो पुव्वासादा । तत्थ जे ते एकवचत्ता, जे णं पणयात्तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । ते णं वारस । तं जहा-दो उत्तरापोट्टवया, दो रोहिणी, दो पुणव्वसू, दो उत्तराफगुणी, दो विसाहा, दो उत्तरासादा ॥ ता एतेसि णं षप्पण्णाए एकवचत्ताणं अत्थि एकवचत्ता, जे णं चत्तारि अहोरत्ते षच्च मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएति । अत्थि एकवचत्ता, जे णं छ अहोरत्ते एकवीसं च मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएति । अत्थि एकवचत्ता, जे णं तेरस अहोरत्ते वारस मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएति । अत्थि एकवचत्ता, जे णं बीसं अहोरत्ते तिभि य मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएति । ता एतेसि णं छप्पण्णाए एकवचत्ताण कयरे एकवचत्ता, जे णं तं चेव उच्चारैयव्वं ? । ता एतेसि णं षप्पण्णाए एकवचत्ताणं, तत्थ जे ते एकवचत्ता, जे णं चत्तारि अहोरत्ते षच्च मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएति । ते णं दो अजिई । तत्थ जे ते एकवचत्ता, जे णं छ अहोरत्ते एकवीसं च मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएति । ते णं वारस । तं जहा-दो सतजिसया, दो भरणी, दो अदा, दो अस्सेसा, दो साती, दो जेहा । तत्थ जे ते एकवचत्ता, जे णं तेरस अहोरत्ते वारस मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएति । ते णं तीसं । तं जहा-दो सबणा जाव दो पुव्वासादा । तत्थ जे ते ए-

कवचत्ता, जे णं बीसं अहोरत्ते तिभि य मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएति । ते णं वारस । तं जहा-दो उत्तरापोट्टवया जाव दो उत्तरामादा ।

“ ता कहं ते ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण (एकवचनविचयं चित्ति) विपूर्वश्चिन्त्यं स्वभावात् स्वरूपनिर्णये वर्तते । तथा चोक्तमन्यत्र-“ आसवचनं प्रवचनं, कृता विचयस्तदर्थनिर्णयनम् । ” तत्र विचयनं विचय, नक्षत्राणां विचयो नक्षत्रविचय-नक्षत्राणां स्वरूपनिर्णयः, आख्यात इति वदेत् । जगवानाह-“ ता अयं ण ” इत्यादि । इह जम्बूद्वीपवाक्य पूर्ववत् परिपूर्णं स्वयं कृत्वा परिभाषनीयम् । “ ता जम्बूद्वीपे ण ” इत्यादि । तत्र जम्बूद्वीपे, णमिति वाक्यालङ्कारे । द्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रभासितवन्तौ, प्रभासेते, प्रभासिष्येते । द्वौ सूर्यौ तापितवन्तौ, तापयतः, तापयिष्यतः । षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणि चन्द्राऽऽदिभिः सह योगमयुज्ज्वलं युञ्जन्ति, बोध्यन्ति । तत्र तान्येव षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणि दर्शयति- (तं जहा) इत्यादि सुगमम् । इह भरतक्षेत्रे प्रतिदिवसमष्टाविंशतिरेव नक्षत्राणि चारं चरन्ति । ततः पूर्वमस्य दशमस्य प्राभृतस्य द्वितीये प्राभृतप्राभृतेऽष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां चन्द्रमसा सूर्येण च सह योगपरिमाणं चिन्तितम् । संप्रति पुनः सकलमेव जम्बूद्वीपमधिकृत्य नक्षत्राणि चिन्त्यमानानि वर्तन्ते, तानि च सर्वसंख्यया षट्पञ्चाशत् । ततस्तेषां सर्वेषामपि चन्द्रसूर्याभ्यां सह योगमधिकृत्य मुहुर्तेपरिमाणं चिन्तितयिषुरिदमाह-“ ता एतेसि ण ” इत्यादि । एतच्च प्रागुक्तद्वितीयप्राभृतप्राभृतवत्परिभाषनीयम् । तदेव कालमधिकृत्य चन्द्रमसा सूर्येण च सह योगपरिमाणं चिन्तितम् ।

संप्रति क्षेत्रमधिकृत्य तच्चिन्तयिषुः प्रथमतः सीमाविक्रमविषय प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहं ते सीमाविक्रमंओ आहिते ति वदेज्जा ? । ता एतेसि णं छप्पण्णाए एकवचत्ताणं अत्थि एकवचत्ता, जेसि णं षसया तीसा सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमंओ । अत्थि एकवचत्ता, जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमंओ । अत्थि एकवचत्ता, जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमंओ । अत्थि एकवचत्ता, जेसि णं तिप्पि सहस्सा पण्णसुत्तरा सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमंओ । ता एतेसि णं छप्पण्णाए एकवचत्ताणं कतरे एकवचत्ता, जेसि णं षसया तीसा तं चेव उच्चारैयव्वं ? । ता एतेसि णं छप्पण्णाए एकवचत्ताणं तत्थ जे ते एकवचत्ता, जेसि णं षसया तीसा सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमंओ । ते णं दो अभिई । तत्थ जे ते एकवचत्ता, जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमंओ । ते णं वारस । तं जहा-दो सतजिसया जाव दो जेहा । तत्थ जे ते एकवचत्ता, जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमंओ । ते णं तीसं । तं जहा-दो सबणा जाव दो पुव्वासादा । तत्थ जे ते एकवचत्ता, जेसि णं ति-

एषि सहस्सा पण्णरमुत्तगा सत्तट्ठिजागतीसतिजामाणं
सीमाविष्कम्भो । ते णं बारस । तं जहा-दो उत्तरापोठवता
जाव दो उत्तरासाढा ।

“ता कह ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण,
कियत्या विज्ञागसख्यया इत्यर्थः । भगवान् ! त्वया सीमावि-
ष्कम्भ आख्यात इति वदेत् ? । भगवानाह-“ता एतेसि ण”
इत्यादि । इहाष्टविंशत्या नक्षत्रैः स्वगत्या स्वकालपरिमाणेन
क्रमशो यावत् क्षेत्रं बुद्ध्या व्याप्यमानं सभाव्यते, तावदे-
कमर्कमण्डलमुपकल्प्यते, एतावत्प्रमाणमेव द्वितीयमर्कम-
ण्डलम्, इत्येवप्रमाणं बुद्धिपरिकल्पितमेकं परिपूर्णमण्डलम् ।
तस्य मण्डलस्य “मण्डलस्यसहस्त्रेण अष्टाणवतीए सपदि
हेत्ता इष्टेस णकखत्तखेत्तपरिमाणे णकखत्तविचए पाण्डु
आदिए चि बेमि ” इति वक्ष्यमाणवचनात् मष्टानव-
तिशताधिकशतसहस्रविज्ञागौर्विज्ञज्यते । किमेव सख्यानां भा-
गानां कल्पते निबन्धमिति चेत् ? । उच्यते-इह त्रिविधा-
नि नक्षत्राणि । तद्यथा-समक्षेत्राणि, अर्द्धक्षेत्राणि, द्व्यर्द्धक्षेत्रा-
णि च । तत्र यावत्प्रमाणं क्षेत्रमहोरात्रेण गम्यते नक्षत्रैः, ता-
वत्क्षेत्रप्रमाणं चन्द्रेण सह योगमुपयान्ति गच्छन्ति, तानि स-
मक्षेत्राणि । तानि पञ्चदश । तद्यथा-श्रवणो, धनिष्ठा, पूर्वाभा-
द्रपदा, रेवती, अश्विनी, कृत्तिका, मृगशिरः, पुष्यः, मघा,
पूर्वाफाल्गुनी, हस्तः, चित्रा, अनुराधा, मूलम्, पूर्वाषाढा इति ।
तथा यानि अहोरात्रप्रमितस्य क्षेत्रस्यार्कं च चन्द्रेण सह यो-
गमश्नुवते, तान्यर्द्धक्षेत्राणि, तानि च षट् । तद्यथा-शतभिषक्,
भरणी, आर्द्रा, आश्लेषा, स्वातिज्येष्ठेति । तथा द्वितीयमर्द्ध-
यस्य तद् द्व्यर्द्धं, सार्कमित्यर्थः । द्व्यर्द्धमर्द्धाधिक क्षेत्रमहोरात्र-
प्रमित क्षेत्रेण योगयोग्यं येषां तानि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि । तान्यपि
षट् । तद्यथा-उत्तराभाद्रपदा, उत्तराफाल्गुनी, उत्तराषाढा, रो-
हिणी, पुनर्वसु, विशाखा चेति । तत्र सीमापरिमाणचिन्ताया-
महोरात्र-सप्तषष्टिजागीक्रियते, इति समक्षेत्राणां क्षेत्रं प्रत्येक
सप्तषष्टिभागाः परिकल्प्यन्ते । अर्द्धक्षेत्राणां त्रयस्त्रिंशदार्कं च द्व्य-
र्द्धक्षेत्राणां शतमेकमर्कं च अभिजिन्नक्षत्रस्यैकविंशतिसप्तषष्टि-
जागा । समक्षेत्राणि च नक्षत्राणि पञ्चदशेति सप्तषष्टि-पञ्चदश-
त्रिगुण्यते, जात सहस्र पञ्चोत्तरम् १००५ । अर्द्धक्षेत्राणि
षमिति । ततः सार्द्धा त्रयस्त्रिंशत्पञ्चमिगुण्यते, जाते द्वे शते एको-
त्तरे २०१ । द्व्यर्द्धक्षेत्राण्यपि षट् । ततः शतमेकमर्कं च षट्त्रि-
स्ताव्यते, जातानि षट् शतानि त्र्युत्तराणि ६०३ । अभिजिन्नक्ष-
त्रस्य एकविंशतिः, सर्वसख्यया जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशद-
धिकानि १८३० । एतावद्भागपरिमाणमेकमर्कमण्डलम्, एतावद्-
भागमेव द्वितीयमिति त्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि द्वात्र्यं गु-
ण्यन्ते, जातानि षट्त्रिंशच्चतानि षष्ट्यधिकानि ३६६० ।
एकैकस्मिन्नहोरात्रे किञ्च त्रिंशन्मुदूर्ता इति प्रत्येकमेतेषु षष्ट्य-
धिकषट्त्रिंशच्चतसख्येषु भागेषु त्रिंशद्भागकल्पनायां त्रिंशता
गुण्यन्ते, जातमेक शतसहस्रमष्टानवतिशतानि । १०६८०० । तत
इत्थ मण्डलस्य जागान् परिकल्प्य भगवान् प्रतिवचनं ददाति-
“ता ” इति । तत्र एतेषा षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये, अ-
स्तीति निपातत्वादार्ष्टवाद्वा स्तः, ते नक्षत्रे, ययो प्रत्येक षट्
शतानि त्रिंशानि त्रिंशदधिकानि, सप्तषष्टिर्त्रिंशद्भागानां सीमावि-
ष्कम्भ सीमापरिमाणम् । तथाऽस्तीति सन्ति तानि नक्षत्राणि,
येषां प्रत्येक पञ्चोत्तरसहस्र सप्तषष्टिर्त्रिंशद्भागानां सीमाविष्क-

म्भः । सन्ति तानि नक्षत्राणि, येषां प्रत्येकं द्वे सहस्रे दशोत्तरे
सप्तषष्टिर्त्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः । सन्ति तानि नक्षत्राणि,
येषां प्रत्येक त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि, सप्तषष्टिर्त्रिंशद्भा-
गानां सीमाविष्कम्भः । एव जगवता सामान्येनोक्ते भगवान्
गौतमो विशेषाधगमनिमित्तं भूयः प्रश्नयति-“ता एतेसि ण” इ-
त्यादि । तत्र एतेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये कतराणि तानि
नक्षत्राणि, येषां षट्शतानि त्रिंशानि सप्तषष्टिर्त्रिंशद्भागानां
सीमाविष्कम्भः ? । (त चेन्न उच्यते यत्नं नि) तदेवानन्तरो-
क्तामुक्तप्रकारेणोच्चारयितव्यम् । तद्यथा-“कयरे खल्लु णकख-
त्ता, जेसि सहस्स पञ्चोत्तर सत्तट्ठिभागतीसद्भागान् सीमा-
विष्कम्भो ? । कयरे णकखत्ता, जेसि दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठि-
भागतीसद्भागान् सीमाविष्कम्भो ” इति । चरम तु सूत्रं
साक्षादाह-“कयरे णकखत्ता” इत्यादि । एतानि त्र्याणि सूत्राणि
सुगमानि । भगवानाह-“ता एतेसि णं ” इत्यादि । तत्र एतेषां
षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि, येषां षट्श-
तानि त्रिंशानि सप्तषष्टिर्त्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः । ते द्वे
अभिजिन्नक्षत्रे । कथमतदवसीयते ? इति चेत् । उच्यते-इह
एकैकस्याभिजितो नक्षत्रस्य सप्तषष्टिखण्डीकृतस्याहोरात्रग-
म्यस्य क्षेत्रस्य सत्का एकविंशतिर्भागाश्चन्द्रयोगयोग्याः, एकैक-
स्मिन्नहोरात्रे त्रिंशद्भागपरिकल्पनादेकविंशतिर्त्रिंशता गुण्यते,
जातानि षट्शतानि त्रिंशदधिकानि ६३० । तथा तत्र तेषां षट्प-
ञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि, येषां प्रत्येक
पञ्चोत्तरसहस्र सप्तषष्टिर्त्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः । ता-
नि द्वादश । तद्यथा-द्वे शतभिषजौ (०जाव दो जेत्ताओ चि) या-
वच्छब्दकरणादेव छल्ल्यम्-“दो भरणीओ, दो अर्द्राओ, दो अ-
स्सेसाओ, दो सार्द्राओ, दो जेत्ताओ” इति । तथाहि-एतेषां द्वा-
दशानामपि नक्षत्राणां प्रत्येक सप्तषष्टिखण्डीकृतस्याहोरात्रग-
म्यस्य क्षेत्रस्य सत्काः सार्द्धास्त्रयस्त्रिंशद्भागश्चन्द्रयोगयोग्याः,
ततश्चयस्त्रिंशत् त्रिंशता गुण्यते, जातानि नवशतानि नवषष्टि-
कानि ६६० । अर्द्धस्यापि च त्रिंशता गुणयित्वा द्वात्र्यं भागे हते
लब्धाः पञ्चदश १५, सर्वसख्यया जात पञ्चोत्तर सहस्रम्
१००५ । तथा तत्र तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि
नक्षत्राणि, येषां द्वे सहस्रे दशोत्तरे सप्तषष्टिर्भागत्रिंशद्भागानां
सीमाविष्कम्भः । तानि त्रिंशत् । तद्यथा-द्वौ श्रवणौ (०जाव दो
पुव्वासाढा इति) यावच्छब्ददेव पाठो छल्ल्यम्-“दो धनिष्ठा,
दो पुव्वामहवया, दो रेवई, दो अस्सिणी, दो कत्तिया, दो मि-
गसिरा, दो पुस्सा, दो मघा, दो पुव्वाफगुणीओ, दो हत्था, दो
चिच्चा, दो अणुरादा, दो मूला, दो पुव्वासाढा” इति । तथाहि-
एतानि नक्षत्राणि समक्षेत्राणि । तत एतेषां सप्तषष्टिखण्डीक-
ृतस्याहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य सत्काः परिपूर्णाः सप्तषष्टिभागाः
प्रत्येकं चन्द्रयोगयोग्याः । तेन सप्तषष्टिर्त्रिंशता गुण्यते, जाते द्वे
सहस्रे दशोत्तरे इति २०१० । तथा तत्र तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्रा-
णां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि, येषां प्रत्येक त्र्याणि सहस्राणि
पञ्चदशोत्तराणि सप्तषष्टिर्त्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः । तानि
द्वादश । तद्यथा-द्वे उत्तरे प्रोष्ठपदे (०जाव दो उत्तरासाढा इति)
यावच्छब्दकरणादेव द्रष्टव्यम्-“दो रोहिणी, दो पुणवसू, दो
उत्तराफगुणी, दो विसाहा, दो उत्तरासाढा” इति । एतानि हि
नक्षत्राणि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि । ततः सप्तषष्टिखण्डीकृतस्याहोरात्रग-
म्यस्य क्षेत्रस्य सत्काश्चन्द्रयोगयोग्या भागाः, शतमेकमर्कं च
प्रत्येकसख्यगन्तव्याः । तत्र शत त्रिंशता गुण्यते, जातानि त्रीणि

सहस्राणि, अर्द्धमपि त्रिशता गुणयित्वा द्वात्रिंशत् विभज्यते, लब्धाः पञ्चदशेति । सू० प्र० १० पादु० २२ पादु० ।

(२४) साय प्रातर्नक्षत्रचन्द्रयोगः-

ता एतेसि णं ण्पण्णए णक्खत्ताणं किं सता पादो चं-
देणं सच्चिं जोयं जोएति ? । किं सता सायं चंदेण सच्चिं
जोयं जोएति ? । किं सता दुहओ पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता
चंदेण सच्चिं जोयं जोएति ? । ता एतेसि णं एकखत्ताणं णो
मया पादो चंदेण सच्चिं जोयं जोएति, णो सया सायं
चंदेण सच्चिं जोयं जोएति, णो सया दुहओ पविट्ठित्ता
पविट्ठित्ता चंदेण सच्चिं जोयं जोएति । एण्णत्थ दोहिं अ-
भिर्हि । ता एतेसि णं दो अज्झिअ पायं चिय पायं
चिय चोत्तालीसं अमावासं जोएति, णो चेव णं
पुण्णिमासिणि ॥

“ ता एतेसि ण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति । तत्र तेषां षट्प-
ञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये किं नक्षत्रं यत्सदा प्रातरेव चन्द्रेण
सार्द्धं योग युनक्ति ? , किं नक्षत्रं यत्सदा साय दिवसावसा-
नसमये चन्द्रेण सार्द्धं योग युनक्ति ? , किं तन्नक्षत्रं यत्सदा
द्विधा प्रातः साय च समये, प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं
युनक्ति ? । भगवानाह-“ ता एतेसि ण ” इत्यादि । तत्रैतेषां
षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये न किमपि तन्नक्षत्रमस्ति, यत्
सदा प्रातरेव चन्द्रेण सार्द्धं योग युनक्ति, नापि तन्नक्षत्रमस्ति
यत्सदा साय समये चन्द्रेण सार्द्धं योग युनक्ति, नापि तदस्ति
नक्षत्रं, यत्सदा द्विधा प्रातः साय समये च, प्रविश्य प्रविश्य
चन्द्रेण सार्द्धं योग युनक्ति । किं सर्वथा ? , नेत्याह-“ ण-
णत्थ ” इत्यादि । नेति प्रतिषेधे, अन्यत्र द्वात्रिंशत्तमभिजिदूभ्या-
मवसेयः । कस्मात् ? , इत्याह-“ ता एतेसि ण ” इत्यादि । ‘ ता ’
इति । तत्र तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये, एते अनन्तरोदिते
द्वे अभिजिती, अजिजिन्नक्षत्रे युगे युगे प्रातरेव प्रातरेव चतुश्च-
त्वारिंशत्तमममावास्यां चन्द्रेण सह योगमुपगम्य युक्तः
परिसमापयतः, नो चेव पौर्णमासीम् । अथ कथमेतद्व-
सीयते-यथा युगे युगे चतुश्चत्वारिंशत्तमममावास्यां सदैव
प्रातः समये अभिजिन्नक्षत्रं चन्द्रेण सार्द्धं योगमुपागम्य परि-
समापयतीति ? । उच्यते-पूर्वाऽऽचार्योपदार्शितकरणवशात् ।
तथाहि-तिथ्यानयनार्थं तावत्करणमिदम्-

“ तिहिरामिमेव वाव-छीभइए सेसमेगसद्धिगुणं ।

वावछीए विभत्ते, सेसा अंसा तिहिसमत्ती ” ॥ १ ॥

अस्या अक्षरगमनिका-ये युगमध्ये चन्द्रमासा अतिक्रान्ताः, ते
तिथेरानयनार्थं त्रिशता गुणयन्ते, गुणयित्वा च तस्य राशे-
र्भागो द्वाषष्ट्या द्वियते, इते च भागे यदवतिष्ठते, तस्मिन्नेक-
षष्ट्या गुणयित्वा द्वाषष्ट्या विभक्ते ये अशा उद्धरन्ति, सा वि-
चक्रिते दिने विचक्रिततिथिपरिसमाप्तिः । ततश्चतुश्चत्वारिंश-
त्तमायाममावास्यायां चिन्त्यमानाया त्रिचत्वारिंशच्चन्द्रमासाः,
एक च चन्द्रमासस्य पर्वावाप्यते । ततस्त्रिचत्वारिंशत् त्रिशता
गुणयन्ते, जातानि द्वादश शतानि नष्टत्यधिकानि १२९० । तत
उपरितनाः पर्वगताः पञ्चदश प्रक्रियन्ते, जातानि त्रयोदश
शतानि पञ्चोत्तराणि १३०५ । तेषां द्वाषष्ट्या भागो द्वियते,
लब्धा एकविंशतिः, सा त्यज्यते, शेषास्तेष्ट्यन्ति त्रयः, ते
एकषष्ट्या गुणयन्ते, जातं त्र्यशीत्यधिकं शतम् १८३ । तस्य

द्वाषष्ट्या भागे इते लब्धौ द्वौ, तौ त्यक्तौ, शेषस्तिष्ट्येकोन-
षष्टिः ५६ । आगतमेकोनषष्टिर्द्वाषष्टिभागाः, तस्मिन् दिने अ-
मावास्यासु पौर्णमासीषु च नक्षत्राऽऽनयमार्थं प्रागुक्तमेव कर-
णम् । तत्र ध्रुवराशिः षट्षष्टिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च
द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकः सप्तषष्टिभागः
६६ । इति । इति । तत्र चतुश्चत्वारिंशत्तमा अमावास्या चिन्त-
यितुमारब्धा, ततश्चतुश्चत्वारिंशता सा गुणयते, जातानि मु-
हूर्तानामेकोनत्रिंशच्छतानि चतुरुत्तराणि २९०४ । एकस्य च
मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागानां द्वे शते विंशत्यधिके २२० । एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः इति । तत्र पुन-
र्बहुप्रभृतिकमुत्तराषाढापर्यन्तं चत्वारि शतानि द्विचत्वारिं-
शदधिकानि मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वा-
रिंशत् द्वाषष्टिभागाः ४४२ । इति । इत्येव प्रमाणं शोध्यते, जा-
तानि मुहूर्तानां चतुर्विंशतिशतानि द्वाषष्ट्यधिकानि २४६२ ।
एकस्य च मुहूर्तस्य चतुःसप्तत्यधिकं शतं द्वाषष्टिभागानाम्
१९४ । ततोऽभिजिदादिसकलनक्षत्रमण्डलशोधनकर्मणो श-
तान्येकोनविंशत्यधिकानि, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशति-
र्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभा-
गाः ८१९ । २४ । ६६ । इत्येवप्रमाणं यावत्सज्जवं शो-
धनीयम् । तत्र त्रिगुणमपि शुद्धिमासादयतीति त्रिगुणं
कृत्वा शोध्यते, स्थिता पञ्चात् षट् मुहूर्ताः, एकस्य च मु-
हूर्तस्य सप्तत्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य
सप्तचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः ६ । ३७ । ४७ । आगतं चतुश्चत्वा-
रिंशत्तमममावास्यामभिजिन्नक्षत्रं, षट्सु मुहूर्तेषु सप्तमस्य च
मुहूर्तस्य सप्तत्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य
सप्तचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु गतेषु परिसमापयति ।

(२५) सप्रत्यमावास्यापौर्णमासीप्रक्रमादेव तत्प्रकरणं

चिकारुदमाह-

तत्थ खलु इमाओ वावट्ठि पुष्पिमासिणीओ वावट्ठि
अमावासाओ पणत्ताओ । ता एतेसि णं पंचएहं संव-
च्छराणं पदमं पुण्णिमासिणि चंदे कंसि देससि जोएति ? ।
ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं वावट्ठि पुष्पिमा-
सिणि जोएति, ता एतेणं पुण्णिमासिणिछाणातो मंरुलं
चउव्वीसेणं सतेणं छेत्ता दुवत्तीसं जागे उवातिणावेत्ता,
एत्थ णं से चंदे पदमं पुण्णिमासिणि जोएति । ता
एतेसि णं पंचएहं संवच्छराणं दोच्चं पुष्पिमासिणि चंदे
कंसि देसंसि जोएति ? । ता जंसि णं देसंसि चंदे पदमं पु-
ष्पिमासिणि जोएति, ता एतेण पुष्पिमासिणिछाणातो मंरुलं
चउव्वीसेणं सतेणं छेत्ता दुवत्तीसं जागे उवातिणावेत्ता,
एत्थ णं से चंदे दोच्चं पुष्पिमासिणि जोएति । ता एतेसि
णं पंचएहं संवच्छराणं तच्च पुण्णिमासिणि चंदे कंसि देसं-
सि जोएति ? । ता जंसि णं देसंसि चंदे दोच्चं पुण्णिमासिणि
जोएति, ता एतेण पुण्णिमासिणिछाणातो मंरुलं चउ-
व्वीसेणं सतेणं छेत्ता दुवत्तीसं जागे उवातिणावेत्ता, एत्थ
णं तच्च चंदे पुण्णिमासिणि जोएति । ता एतेसि णं पंचएहं
संवच्छराणं दुवात्तसमं पुण्णिमासिणि चंदे कंसि देसंसि

जोएति ?। ता जंसि एं देसंसि चंदे तच्चं पुष्पिमासिणि
जोएति, ताते पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं
सतेणं ठेत्ता दोष्पि अछासीते भागमते उवातिणावेत्ता
एत्थं नं से चंदे बुवालममं पुष्पिमासिणि जोएति ॥ एवं खलु
एतेण्णवाएणं ताते २ पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वी-
सेणं सतेणं ठेत्ता दुवत्तीसं दुवत्तीसं भागे उवातिणावेत्ता
तंसि तंसि देसंसि तं तं पुष्पिमासिणि चंदे जोएति । ता
एतेमि एं पंचएहं संवच्छराणं चरमं वावट्ठि पुष्पिमासिणि
चंदे कंसि देसंसि जोएति ?। ता जंबुदीवस्स नं दीवस्स पाई-
णपमीणाऽऽयतउदीणदाहिणाऽऽयताए जीवाए मंडलं
चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता दाहिणिद्यांसि चउव्वीमंडलंसि
सत्तावीसं च भागे उवातिणावेत्ता अट्ठावीसतिजागं बीसदा
ठेत्ता अट्ठावीसतिजागे उवातिणावेत्ता तिहिं जागेहिं
दोहि य कलाहि पच्चिच्छिमिद्वचउजागमंडलं असंपत्ते
एत्थं नं से चंदे चरिमं वावट्ठि पुष्पिमासिणि जोएति ।

ता एतेमि नं पंचएहं संवच्छराणं पदमं पुष्पिमासिणि सूरं
कंसि देसंसि जोएति ?। ता जंसि एं देसंसि सूरं चरिमं वा-
वट्ठि पुष्पिमासिणि जोएति, ताते पुष्पिमासिणिद्याणातो मं-
दलं चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता चउणउतिभागे उवातिणा-
वेत्ता एत्थं नं से सूरं पदमं पुष्पिमासिणि जोएत्ति । ता एतेसि
एं पंचएहं संवच्छराणं दोष्पं पुष्पिमासिणि सूरं कंसि देसंसि
जोएति ?। ता जंसि एं देसंसि सूरं पदमं पुष्पिमासिणि जोएत्ति,
ताते पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता
चउणउतिजागे उवातिणावेत्ता एत्थं नं से सूरं दोष्पं पु-
ष्पिमासिणि जोएति । ता एतेसि नं पंचएहं संवच्छराणं
तच्चं पुष्पिमासिणि सूरं कंसि देसंसि जोएति ?। ता जंसि
एं देसंसि सूरं दोष्पं पुष्पिमासिणि जोएति, ताते पुष्पि-
मासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता चउ-
णउतिभागे उवातिणावेत्ता एत्थं नं से सूरं तच्चं पुष्पिमा-
सिणि जोएति । ता एतेमि एं पंचएहं संवच्छराणं दु-
वात्तसएहं पुष्पिमासिणि सूरं कंसि देसंसि जोएति ?। ता
जंसि एं देसंसि सूरं तच्चं पुष्पिमासिणि जोएति, ता-
ते पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठे-
त्ता अट्ठचत्ताले भागसते उवातिणावेत्ता एत्थं नं से
सूरं बुवालममं पुष्पिमासिणि जोएति । एवं खलु एते-
ण्णवाएणं ताते २ पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वी-
सेणं सतेणं ठेत्ता चउणउतिचउणउतिजागे उवाति-
णावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं पुष्पिमासिणि सूरं
जोयं जोएति । ता एतेसि एं पंचएहं संवच्छराणं च-
रिमं वावट्ठि पुष्पिमासिणि सूरं कंसि देसंसि जोएति ?।

ता जंबुदीवस्स नं दीवस्स पाईणपमीणाऽऽयतउदीणदाहि-
णाऽऽयताए जीवाए मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता पुर-
च्छिमिद्वंसि चउजागमंडलंसि सत्तावीसजागे उवा-
तिणावेत्ता अट्ठावीसतिजागं बीसदा ठेत्ता अट्ठारस-
भागे उवातिणावेत्ता तिहिं जागेहिं दोहि य कलाहि दा-
हिणिद्वचउजागमंडलं असंपत्ते एत्थं नं से सूरं चरिमं
वावट्ठि पुष्पिमासिणि जोएति ।

ता एतेसि एं पंचएहं संवच्छराणं पदमं अमावासं चंदे कंसि
देसंसि जोएति ?। ता जंसि एं देसंसि चंदे चरिमं वावट्ठि अ-
मावासं जोएति, ताते अमावासद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं
सतेणं ठेत्ता दुवत्तीसं भागे उवातिणावेत्ता एत्थं नं से चंदं
पदमं अमावासं जोएति । एवं जेण्वेव अजिलावेणं चं-
दस्म पुष्पिमासिणीओ भणित्ताओ, तेण्वेव अजिलावेणं अ-
मावासाओ जणित्त्वाओ । तं जहा-वितिया, ततिया, दु-
वात्तसमी । एवं खलु एतेण्णवाएणं ताते २ अमावासद्याणातो
मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता दुतीसं दुतीसं भागे
उवातिणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चं-
दे जोएति । ता एतेसि एं पंचएहं संवच्छराणं चरमं
वावट्ठि अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएति ?। ता जंसि
एं देसंसि चंदे चरिमं वावट्ठि पुष्पिमासिणि जोएति,
ताते पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठे-
त्ता सोलसभागे ओसक्कावत्ता एत्थं नं से चंदे चरिमं
वावट्ठि अमावासं जोएति । ता एतेसि एं पंचएहं
संवच्छराणं पदमं अमावासं सूरं कंसि देसंसि जोएति ?।
ता जंसि एं देसंसि सूरं चरिमं वावट्ठि अमावासं जो-
एति, ताते अमावासद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं
सतेणं ठेत्ता चउणउतिजागे उवातिणावेत्ता एत्थं नं
से सूरं पदमं अमावासं जोएति । एवं जेण्वेव अजिलावे-
णं सूरस्स पुष्पिमासिणीओ, तेण्वेव अमावासाओ वि ।
त जहा-वितिया, ततिया, दुवात्तसमी । एवं खलु एतेण्णवा-
एणं ताते अमावासद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं सएणं
ठेत्ता चउणउतिचउणउतिजागे उवातिणावेत्ता तंसि तंसि
देसंसि तं तं अमावासं सूरं जोएति । ता एतेसि एं पं-
चएहं संवच्छराणं चरिमं वावट्ठि अमावासं सूरं कंसि
देसंसि जोएति ?। ता जंसि एं देसंसि सूरं चरिमं वावट्ठि
अमावासं जोएति, ताते पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं
चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता सत्तावीसं भागे ओसक्कावत्ता
एत्थं नं से सूरं चरिमं वावट्ठि अमावासं जोएति ।

ता एतेसि एं पंचएहं संवच्छराणं पदमं पुष्पिमासिणि
चंदे कंसि देसंसि जोएति ?। ता यणिद्याहिं, यणिद्याणं

तिष्ठि मुहुता, एगुवीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वा-
वट्टिजागं च सचट्टिहा ठेत्ता पण्णट्टिचुप्पियाभागा सेसा ।

‘ तथ्य खलु ’ इत्यादि । तत्र युगे खलु इमा वड्ढयमाणस्व-
रूपाः द्वापष्टिः पौर्णमासी, द्वापष्टिस्मासास्याः प्रवृत्ताः । एवमुक्ते
भगवान् गौतमः पृच्छति-“ ता ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति । तत्र युगे
एतेषामनन्तरोदितानां चन्द्राऽऽदीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये
प्रथमा पौर्णमासी चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति परिसमापयति ?
भगवानाह-“ ता जंसि ण ” इत्यादि । तत्र यस्मिन् देशे
चन्द्रश्चरमां पाञ्चात्ययुगपयन्तयतिर्नी द्वापष्टितमां पौर्णमासीं
युनक्ति परिसमापयति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानाच्चरमद्वापष्टितम-
पौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन
शतेन त्रिंश विभज्य, तन्नान् द्वात्रिंशद्भागानुपादाय गृहीत्वा,
अत्र द्वात्रिंशद्भागरूपे देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति
परिसमापयति । भूयः प्रश्नं करोति-“ ता एतेसि ण ” इत्यादि ।
“ ता ” इति । तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्स-
राणां मध्ये या द्वितीया पौर्णमासी, तां चन्द्रः कस्मिन् देशे
परिसमापयति ? । भगवानाह-“ ता जंसि ण ” इत्यादि ।
तत्र यस्मिन् देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति परिसमापय-
ति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् प्रथमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्था-
नात् परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंश विभज्य, तन्नान्
द्वात्रिंशद्भागानुपादायात्र प्रदेशे स चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं
परिसमापयति । एव तृतीयपौर्णमासीविषयमपि सूत्र व्याख्ये-
यम् । एव द्वादशपौर्णमासीविषयमपि । नवरं (दोषि अट्टासीते
भागसते सि) तृतीयस्याः पौर्णमास्याः परतो द्वादशी किञ्च
पौर्णमासी नवमी जवति, ततो नवजिह्वात्रिंशतो गुणेन के
शतेऽष्टाशीत्याधिके जवतः २८८ । संप्रत्यतिदेशमाह-“ एव खलु ”
इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण खलु निश्चितमेतेनानन्तरोदितेनोपा-
येन यां पौर्णमासीं यत्र यत्र देशे परिसमापयति, तस्याः तस्याः पौ-
र्णमास्यास्ततोऽनन्तरां पौर्णमासीं तस्मात्तस्मात् पाञ्चात्यपाञ्चा-
त्यपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन श-
तेन त्रिंश परतस्तन्नान् द्वात्रिंशद्भागानुपादाय त-
स्मिन् तस्मिन् देशे तां तां पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयति । स
चैव परिसमापयस्तावदेतद्व्यो, यावद् भूयोऽपि चरमां द्वापष्टिं
पौर्णमासीं तस्मिन् देशे परिसमापयति, यस्मिन् देशे पाञ्चात्ययुगे
चरमा द्वापष्टिं पौर्णमासीं परिसमापितवान् । कथमेतद्व्यसी-
यते ? इति चेत् । उच्यते-गणितक्रमवशात् । तथाहि-पाञ्चात्ययुगे
चरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् परतो मण्डल-
स्य चतुर्विंशत्यधिकशतप्रतिभक्तस्य सत्कानां द्वात्रिंशतो भागा-
नामतिक्रमे तस्यास्तस्या पौर्णमास्याः परिसमाप्तिः, द्वापष्टिश्च
सर्वस्य युगे पौर्णमास्यः । ततो द्वात्रिंशद् द्वापष्ट्या गुण्यते,
जातान्येकोनविंशतिशतानि चतुर्गुण्यधिकानि ११८४ । तेषां
चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन जागो द्वियते, लब्धाः पुरुष सकलम-
ण्डलपरावर्ताः, समस्तस्यापि च राशेर्निलोपीभवनादागत-व-
स्मिन् देशे पाञ्चात्ययुगसंवन्धिचरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिस-
माप्तिः, तस्मिन्नेव देशे विवक्षितस्यापि च युगस्य चरमद्वापष्टि-
तमपौर्णमासः परिसमाप्तिः । सप्रति चरमद्वापष्टितमपौर्णमासी-
परिसमाप्तिदेशं पृच्छति-“ ता एतेसि ण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति
पूर्ववत् । तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां
मध्ये चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति-

परिसमापयति ? । भगवानाह- (ता जंसि ण इत्यादि) ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । अम्बुद्वापष्ट्य, णमिति वा-
क्यालङ्कारे । द्वीपस्वोपरि प्राचीनाप्राचीनाऽऽयतया, इह प्राची-
नप्रदेशेनोत्तरपूर्वा गृह्यते, अप्राचीनप्रदेशेन दक्षिणापरा । ततोऽ-
यमर्थः-पूर्वोत्तरदक्षिणापराऽऽयतया, एवमुत्तरीयदक्षिणाऽऽयतया,
पूर्वदक्षिणोत्तरापराऽऽयतया जीवया प्रत्यक्षया, इवरिकवा इ-
त्यर्थः । मण्डलं चतुर्विंशेन शतेन चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रि-
ंश विभज्य, भूयश्चतुर्विंशत्यधिकेन । ततो द्वात्रिंशत्ये चतुर्जा-
गमणरूपे एकत्रिशद्भागप्रमाणे सप्तविंशतिभागानुपादायात्र-
विंशतितमं च भागं विंशतिधा कृत्वा, तन्नान् द्वात्रिंशतिभा-
गानुपादाय शेषैस्त्रिभिर्भागैश्चतुर्थस्य भागस्य द्वात्रिंशत् कक्षा-
च्यां पाञ्चात्यचतुर्जागमणरूपमसंप्राप्तोऽस्मिन् प्रदेशे चन्द्रो
द्वापष्टितमां चरमां पौर्णमासीं परिसमापयति । तदेवं चन्द्र-
स्य पौर्णमासीपरिसमाप्तिदेश उक्तः ।

संप्रति सूर्यस्य पौर्णमासीपरिसमाप्तिदेशं प्रतिपिपादयि-
पुस्ततिष्यं प्रश्नसूत्रमाह- (ता एतेसि ण इत्यादि)
‘ ता ’ इति । तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चा-
नां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन्
देशे स्थितः सन् युनक्ति-परिसमापयति ? । भगवानाह-
(ता जंसि ण इत्यादि) तत्र यस्मिन् देशे स्थितः सन् सूर्य-
श्चरमां पाञ्चात्ययुगवर्तिनी द्वापष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति-
परिसमापयति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् चरमद्वापष्टितम-
पौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात् स्थानात् परतो मण्डलं च-
तुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंश विभज्य, तन्नान् चतुर्नवतिजा-
गान् उपादाय, अत्र प्रदेशे सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापय-
ति । किमत्र कारणमिति चेत् ? उच्यते-इह परिपूर्णं त्रिशद-
होरात्रेषु परिसमाप्तेषु सत्सु स एव सूर्यस्तस्मिन्नेव देशे
वर्तमानः प्राप्यते, न कतिपयजागन्युनेषु ; पौर्णमासी च च-
न्द्रमासपर्यन्ते परिसमाप्तिमुपैति ; चन्द्रमासस्य च परिमाण-
मेकोनत्रिशदहोरात्राः, एकस्य चाहोरात्रस्य द्वात्रिंशत् द्वाप-
ष्टिभागाः । तत्र त्रिशदहोरात्रे द्वात्रिंशति द्वापष्टिभागेषु
गतेषु सूर्यश्चरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात्
ज्ञानात् चतुर्नवतौ चतुर्विंशत्यधिकशतजागेष्वतिक्रान्तेषु प्र-
थमां पौर्णमासीं परिसमापयन्नवाप्यते । किमुक्तं जवति ?-त्रि-
शता भागैस्तमेव देशमप्राप्त सप्तवाप्यते, त्रिंशतो द्वाप-
ष्टिभागानामहोरात्रसत्कानामप्यपि स्थितत्वात् । पूबः प्रश्न-
वि- (ता एतेसि णमित्यादि) ‘ ता ’ इति । तत्र युगे एतेषां
पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये द्वितीयां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन्
देशे स्थितः सन् युनक्ति-परिसमापयति ? । भगवानाह-
(ता जंसि णमित्यादि) ‘ ता ’ इति । तत्र यस्मिन् देशे स्थि-
तः सन् सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयति, तस्मात्
पौर्णमासीस्थानात् प्रथमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात् स्था-
नात् परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंश तन्न-
नान् चतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र देशे स्थितः सन् सूर्यो
द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति । एव तृतीयपौर्णमासीवि-
षयमपि सूत्रं वक्तव्यम् । एवं द्वादशपौर्णमासीविषयमपि ।
नवरं (अट्टासीते भागसते सि) तृतीयस्याः पौर्णमास्याः प-
रतो द्वादशी किञ्च पौर्णमासी नवमी, ततश्चतुर्नवतिर्नवमिर्गुण्यते,
जातान्यष्टौ शतानि पञ्चत्वारिंशदधिकानि ८३६ । सप्रति शेष-

पौर्णमासीविषयमतिदेशमाह—(एवं जलु इत्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण, जलु निश्चितम्, एतेनानन्तरोदितेनोपायेन यां यां पौर्णमासीं यत्र यत्र देशे परिसमापयति, तस्यास्तस्या. पौर्णमास्यास्तां तामनन्तरामनन्तरां पौर्णमासीं तस्मात् तस्मात् पाश्चात्यपाश्चात्यपौर्णमासपरिसमाप्तिनिबन्धनात् स्थानाद् मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रित्वा परतस्तद्गतान् चतुर्नवतिचतुर्नवतिभागानुपादाय तस्मिन् तस्मिन् देशे स्थितः सन् सूर्यस्तां तां पौर्णमासीं परिसमापयति । स चैव परिसमापयन् तावद् वेदितव्यो यावद् भूयोऽपि चरमा द्वाषष्टितमा पौर्णमासीं तस्मिन् देशे परिसमापयति यस्मिन् देशे पाश्चात्ययुगसन्धिर्नी चरमा द्वाषष्टितमा पौर्णमासीं परिसमापितवान् । एतच्चवत्वारिंशत् गणितक्रमवशात् । तथाहि—पाश्चात्ययुगचरमद्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तनिबन्धनात् स्थानात् परतो मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकमतप्रविधकस्य सत्कानां चतुर्नवतिभागानामतिक्रमे तस्या. तस्या. पौर्णमास्या. परिसमाप्तिः, ततश्चतुर्नवतिद्वाषष्ट्या गुण्यते, जातान्यष्टापञ्चाशच्छतानि अष्टाविंशत्यधिकानि ५८२८ । तेषां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो द्वियते, स्रग्धा. सप्तचत्वारिंशत् स. कलमण्डलपरावर्त्ता. । न च तै. प्रयोजन, केवलं राशेर्निर्लेपी-भवनदागत-यस्मिन् देशे स्थितः सन् पाश्चात्ययुगसन्धिचरमद्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमापकः, तस्मिन्नेव देशे विवक्षितस्यापि युगस्य चरमा द्वाषष्टितमा पौर्णमासीं परिसमापयतीति । सप्रति चरमद्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धन देश पृच्छति—“ता एतेसि ण” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह—“ता जलुदीवस्स ण” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य प्राचीनापार्चीनाऽऽयतया, अत्रापि प्राचीनप्रद्वेलेनोत्तरपूर्वा दिग् गृह्यते । अपाचीनप्रद्वेलेन दक्षिणाऽपरा । ततोऽयमर्थः—उत्तरपूर्वदक्षिणापराऽऽयतया, एवमुदीच्यदक्षिणाऽऽयतया, उत्तरापरदक्षिणपूर्वाऽऽयतया जीवया दवरिकया, मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रित्वा विभज्य भूयश्चतुर्भिर्भक्त्या (पुरच्छिमिल्लासि ति) पूर्वदिग्वर्तिनि चतुर्भागमपरुत्ते एकत्रिंशत्भागप्रमाणे सप्तविंशतिभागानुपादाष्टाविंशतितमं च जाग विंशतिधा त्रित्वा तद्वतानष्टादशभागानुपादाय शैस्त्रिभिर्भागैश्चतुर्थे च भागस्य चान्यां कलाभ्यां, विंशतितमाभ्यामित्यर्थः । द्वात्रिंशत्तत्तुर्भागमण्डलमसंप्राप्तः सन्नत्र प्रदेशे स सूर्यश्चरमा द्वाषष्टितमा पौर्णमासीं परिसमापयति । तदेव सूर्याचन्द्रमसो. पौर्णमासीपरिसमाप्तिदेश उक्तः ।

सप्रति तयोरेवामावास्यापरिसमाप्तिदेशं प्रतिपिपादयिषु. प्रथमतः चन्द्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह—(ता एतेसि णमित्यादि) तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मण्डे प्रथमाममावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे स्थितः परिसमापयति ? । भगवानाह—(ता जसि णमित्यादि) तत्र यस्मिन् देशे स्थितः सन् चन्द्रश्चरमा द्वाषष्टि द्वाषष्टितमाममावास्यां परिसमापयति, ततोऽमावास्यास्थानादमावास्यापरिसमाप्तिस्थानात्, परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रित्वा तद्वतान् द्वात्रिंशत् भागान् उपादावात्र प्रदेशे स चन्द्रः प्रथमाममावास्यां परिसमापयति । (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण येनैवाभिलापेन चन्द्रस्य पौर्णमास्यो भजिताः, तेनैवाभिलापेनामावास्या अपि भजितव्या. । तथा—द्वितीया, तृतीया, द्वादशी च । तावदेवम्—“ता एतेसि ण पचएह सवच्छाराणां दोअ अमा-

वास कसि देससि जोएह ? । ता जसि ण देससि चदे पढम अमावास जोएह, ताओ अमावासद्वाराणाओ मण्डलं चउव्वीसेण सएण त्रित्वा दुवत्तीसं भागे उवातिणावेत्ता एत्थ ण से चदे तच्च अमावास जोएह । ता एतेसि ण पचएह सवच्छाराण दुवालसमं अमावास चदे कसि देससि जोएह ? । ता जसि ण देससि चदे तच्च अमावास जोएह, ताओ ण अमावासद्वाराणाओ मण्डलं चउव्वीसेण सएण त्रित्वा दोअि अट्टासीए जागसए उवातिणावेत्ता एत्थ ण चदे दुवालसमं अमावासं जोएह । ” सप्रति शेषासु अमावास्यास्वतिदेशमाह—“एव जलु” इत्यादि । एतत् प्राग्बद्धं व्याख्येयम् । संप्रति चरमद्वाषष्टितमाममावास्यापरिसमाप्तिनिबन्धन देश पृच्छति—“ता एतेसि ण” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह—(ता जसि णमित्यादि) तत्र यस्मिन् देशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वाषष्टितमा चरमा पौर्णमासीं युनक्ति परिसमापयति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात्—पौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रित्वा विभज्य पूर्व पोरुशभागानवच्छेदय । चरमा हि द्वाषष्टितमा अमावास्या चरमद्वाषष्टितमपौर्णमास्याः पक्षेण पश्चात्पक्षेण च विवक्षितप्रदेशात् पोरुशभिभूतुर्विंशत्यधिकशतभागैः परतः प्रकुर्यते, मासेन द्वात्रिंशता भागैः. परतो वर्त्तमानस्य लभ्यमानत्वात् । ततः पोरुशभागान् पूर्वमवच्छेदयेत्युक्तम् । अत्रास्मिन् प्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रश्चरमा द्वाषष्टितमाममावास्या परिसमापयति । सप्रति सूर्यस्यामावास्यापरिसमाप्तिनिबन्धन देश पिपृच्छिषुराह—(ता एतेसि णमित्यादि) एतत्प्राग्बद्धं व्याख्येयम् । (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण येनैवाभिलापेन सूर्यस्य पौर्णमास्य उक्ता, तेनैवाभिलापेनामावास्या अपि वक्तव्या. । तथा—द्वितीया, तृतीया, द्वादशी च । तावदेवम्—“एतेसि ण पचएह सवच्छाराण दोअ अमावासं सुरे कसि देससि जोएह ? । ता जसि ण देससि सुरिए पढम अमावास जोएह, ताओ अमावासद्वाराणाओ मण्डलं चउव्वीसेण सएण त्रित्वा दुवत्तीसं भागे उवातिणावेत्ता एत्थ ण से सुरे दोअ अमावास जोएह । ता एतेसि ण पचएह सवच्छाराणं तच्च अमावास सुरे कसि देससि जोएह ? । ता जसि ण देससि दोअं अमावास जोएह, ताओ ण अमावासद्वाराणाओ मण्डलं चउव्वीसेण सएण त्रित्वा चउणउइभागे उवातिणावेत्ता तच्च अमावास जोएह । ता एतेसि ण पचएह सवच्छाराणं दुवालसं अमावास सुरे कसि देससि जोएह ? । ना जसि ण देससि सुरे तच्चं अमावासं जोएह, ताओ अमावासद्वाराणाओ मण्डलं चउव्वीसेण सएण त्रित्वा अट्टकाले भागसए उवातिणावेत्ता एत्थ ण से सुरे दुवालसमं अमावास जोएह । ” सप्रति शेषास्वमावास्यासु अतिदेशमाह—(एवं खल्वित्यादि) एतत् प्राग्बद्धं व्याख्येयम् । संप्रति चरमद्वाषष्टितमाममावास्यापरिसमाप्तिनिबन्धन देश पृच्छति—“ता एतेसि ण” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह—(ता जसि णमित्यादि) यस्मिन् देशे स्थितः सन् सूर्यश्चरमा द्वाषष्टितमाममावास्यां परिसमापयति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् पौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनाद् देशात् मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रित्वा विभज्यार्धां सप्तचत्वारिंशत् जागानवच्छेदय अत्र प्रदेशे स्थितः सन् सूर्यश्चरमा द्वाषष्टितमाममावास्यां युनक्ति परिसमापयति । अथ का पौर्णमासी केन नक्षत्रेण युक्तश्च सूर्यो वा परिसमापयति ? इति प्रष्टुकाम आह—(ता एतेसि णमित्यादि)

'ता' इति । तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः । उपसङ्क्रमतेतत्-सूर्यो वा; केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् युनक्ति-परिसमापयति ? । भगवानाह- (ता धनिष्ठादि इत्यादि) 'ता' इति । तत्र तेषां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयति धनिष्ठाभिः; धनिष्ठानक्षत्रस्य पञ्चनारत्वात् तदपेक्षया बहुवचनम्, अन्यथा त्वेकवचनं कथ्यम् । तासां च धनिष्ठानां त्रयो मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशति-र्द्व्यष्टिजागाः, एक च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा कृत्वा पञ्चषष्टि-श्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथाहि-पौर्णमासीविषयस्य चन्द्र-नक्षत्रयोगस्य परिक्रानार्थं करणं प्रागेवोक्तं, तत्र षट्षष्टिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाषष्टिजागाः, एकस्य च द्वाषष्टिजागस्य एकः सप्तषष्टिभागः ६६।६६ इत्येव रूपो ध्रुवराशिर्धियते; धृत्वा च प्रथमायां पौर्णमास्यां चन्दनक्षत्रयोगो ज्ञातुमिष्ट इत्येकेन गुण्यते, 'एकेन गुणितं तदेव ज्ञयति' इति तावानेव जातः, तस्माद्-जिजिगो नव मुहूर्ता । एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्व्यष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिजागाः, इत्येवप्रमाणं शोधनकं शोध्यते । तत्र षट्षष्टेर्नव मुहूर्ताः शुद्धाः, स्थिताः पश्चात् सप्तपञ्चाशत्, तेभ्य एको मुहूर्तो गृहीत्वा द्वाषष्टिभागी-कृतः, ते च द्वाषष्टिरपि जागा द्वाषष्टिभागराशौ पञ्चक रूपे प्रक्रियन्ते, जाताः सप्तषष्टिर्द्व्यष्टिभागाः, तेभ्यश्चतुर्विंशतिः शुद्धाः, स्थिताः पश्चात् त्रिचत्वारिंशत्, तेज्य एकं रूपमाढाय सप्तषष्टिजागाः क्रियन्ते । ते च सप्तषष्टिरपि भागाः सप्तषष्टिभागैकमध्ये प्रक्रियन्ते, जाता अष्टषष्टिः सप्तषष्टिभागाः । तेज्यः षट्षष्टिः शुद्धाः, स्थिताः द्वौ पश्चात्सप्तषष्टिभागौ, ततस्त्रिंशता मुहूर्तैः भवणः शुद्धः, स्थिताः पश्चात्मुहूर्ताः षड्विंशतिः । तत इदमागनम्-धनिष्ठानक्षत्रस्य त्रिषु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशतिसंख्येषु द्वाषष्टिजागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिजागस्य पञ्चषष्टिसंख्येषु सप्तषष्टिजागेषु शेषेषु प्रथमपौर्णमासी परिसमाप्तिमुपयाति ।

संप्रति सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छन्नाह-

तं समयं च एं सूर केणं एकवचनेणं जोएति ? । ता पु-
त्राहिं फगुणीहिं अट्टावीसं मुहुत्ता, अट्टतीस च वानट्टि-
जागा मुहुत्तस्स, वावट्टिजागं च सत्तट्टिधा छेत्ता वुवत्तीसं
चुष्मियाजागा मेसा । ता एतेसि एं पंचहं संवच्छराणं
दोच्चं पुष्मिमासिणिं चंटे केणं एकवचनेणं जोएति ? । ता
उत्तराहिं पोह्वताहिं, उत्तराणं पोह्वताणं सत्तावीसं
मुहुत्ता, चौदम य वावट्टिभागे मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च
सत्तट्टिधा छेत्ता चउसट्टिचुष्मियाजागा मेसा ।

(तं समयं च णमित्वादि) तं समयमित्यत्र " काला-
ध्वनोर्व्याप्तौ " ॥ २ । २ । ४२ ॥ इत्यधिकरणत्वेऽपि द्वितीया ।
ततोऽयमर्थः-तस्मिन् समये, यस्मिन् समये धनिष्ठा नक्षत्रं
चन्द्रेण युक्तं यथोक्तविशेषं परिसमापयति, तस्मिन् काले
इत्यर्थः । सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तः सन् तां प्रथमां पौर्णमासीं
परिसमापयति । भगवानाह-" ता पुत्राहिं " इत्यादि ।
'ता' इति । तदा पूर्वाज्या फाल्गुनीज्या, पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रस्य
द्विनारत्वात्तदपेक्षया द्विवचनम् । द्विवचने च प्राप्तं प्राकृते
बहुवचनम् । तयोश्च पूर्वाफाल्गुन्योस्तदानीमष्टाविंशतिर्मुहूर्ताः,

अष्टाविंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्त-
षष्टिधा कृत्वा तस्य सत्काः द्वाविंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः ।
तथाहि-स एव षट्षष्टिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाष-
ष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिजागस्य एकः सप्तषष्टिभाग इत्येवप्र-
माणो ध्रुवराशिर्धियते ६६।६६। धृत्वा च एकेन गुण्यते, 'एकेन
च गुणितं तदेव भयति' इति तावानेव जातः, ततस्तस्मात् पुष्य-
शोधनकमेकोनविंशतिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वा-
रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत्सप्त-
षष्टिजागाः ११।४३।३३ इत्येवप्रमाणं शोध्यते । अथैतावत्प्रमाण-
स्य पुष्यशोधनकस्य कथमुत्पत्तिरिति ? । उच्यते-इह पूर्वयुगप-
रिसमाप्तिवलायां पुष्यस्य त्रयोविंशतिः सप्तषष्टिभागाः परि-
समाप्ताः, चत्वारिंशदवतिष्ठते । ततस्ते चतुश्चत्वारिंशत्सप्त-
षष्टिभागा मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि त्रयो-
दश शतानि विंशत्याधिकानि १३२० । तेषां सप्तषष्ट्या
जागो द्वियते, लब्धा एकोनविंशतिर्मुहूर्ताः । शेषास्तिसृष्वन्ति
सप्तचत्वारिंशत् ४७ । ते द्वाषष्टिभागाऽऽनयनार्थं द्वाषष्ट्या गु-
ण्यन्ते, जातानि एकोनत्रिंशच्छतानि चतुर्दशोत्तराणि २६४ ।
तेषां सप्तषष्ट्या जागो द्वियते, लब्धास्त्रिचत्वारिंशद्द्वाषष्टिभागाः
१३३ । एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत्सप्तषष्टिभागा १३३ ।
एतद् ध्रुवराशे शोध्यते । तद्यथा-षट्षष्टिर्मुहूर्तस्य एकोन-
विंशतिर्मुहूर्ताः शुद्धाः, स्थिताः पश्चात्सप्तचत्वारिंशत्, तेभ्य
एको मुहूर्तो गृह्यते, स्थिताः षट्चत्वारिंशत् । गृहीतस्य च
मुहूर्तस्य द्वाषष्टिजागान् कृत्वा द्वाषष्टिभागराशौ पञ्चक रूपे
प्रक्रियन्ते, जाता द्वाषष्टिभागाः सप्तषष्टिः, तेज्यस्त्रिचत्वारिं-
शत् शोध्यन्ते, स्थिताः पश्चाच्चतुर्विंशतिः, तेज्य एकं रूपमु-
पादीयते, जाता त्रयोविंशतिः, गृहीतस्य च रूपस्य सप्तस-
ष्टिभागाः क्रियन्ते, कृत्वा च सप्तषष्टिभागैकमध्ये प्रक्रियन्ते,
जाता अष्टषष्टिः सप्तषष्टिजागाः । तेज्यस्त्रयस्त्रिंशत् शुद्धाः, स्थिताः
पञ्चविंशत् । ततः पञ्चदशजिर्मुहूर्तैर्गणेषां, त्रिंशता च मुहूर्तै-
र्मघा शुद्धाः, स्थिताः पश्चादेको मुहूर्तः, एकस्य च मुहूर्त-
स्य त्रयोविंशतिर्द्व्यष्टिभागाः । एकस्य च द्वाषष्टिजागस्य प-
ञ्चविंशत्सप्तषष्टिभागाः १ । १३३ । १३३ तत आगत पूर्वाफाल्गु-
नीनक्षत्रस्याष्टाविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्याष्टाविंशत्
द्वाषष्टिभागस्य द्वाविंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सूर्यः प्रथमां पौ-
र्णमासीं परिसमापयति । एते च सूर्यमुहूर्ता एवभूतैश्च स-
ूर्यमुहूर्तैस्त्रिंशता त्रयोदश रात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दि-
वस्य द्वादश व्यावहारिका मुहूर्ता भवन्ति । तत एतदनुमा-
रेण गतैकदिवसमागणना, शेषस्थितदिवसगणना च पूर्वा-
फाल्गुनीनक्षत्रस्य स्वयं कर्तव्या । एवमुत्तरसूत्रेष्वपि सूर्यनक्ष-
त्रयोगे परिभाषणीयम् । " ता एतेसि ण " इत्यादि प्रश्नसूत्र सु-
गमम् । भगवानाह-(ता उत्तराहिं इत्यादि) 'ता' इति पूर्व-
वत् । उत्तराभ्यां प्रोष्ठपदाभ्याम्, अत्रापि द्विवचनम्, उत्तराप्रोष्ठ-
पदानक्षत्रस्य चित्तरक्तत्वात्, बहुवचनं च सूत्रे प्राकृतत्वात् ।
उत्तरयोश्च प्रोष्ठपदयोः सप्तविंशतिर्मुहूर्ताः, चतुर्दश च द्वाष-
ष्टिजागा मुहूर्तस्य, एकं च द्वाषष्टिजागं सप्तषष्टिधा कृ-
त्वा तस्य सत्काश्चतुर्द्व्यष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथाहि-
म एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ द्वितीयपौर्णमासीजित्तायां
जाभ्यां गुण्यते, मुहूर्तानां जातं द्वाविंशतं शतम् १३२ । ए-
कस्य च मुहूर्तस्य दश द्वाषष्टिभागा १० । एकस्य च द्वाष-
ष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागौ २, ततः पूर्वरात्या अजिजिगो

नव मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्का षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाः शोध्यन्ते, जातं द्वाविंश शत मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागा १२२ । ५३ । ५३ । ततस्त्रिंशता मुहूर्तैः श्रवण, त्रिंशता धनिष्ठा, पञ्चदशभिः शतभिषक्, त्रिंशता पूर्वार्द्राक्षपदा शुक्लेति स्थिता. पश्चात्सप्तदश मुहूर्ता १७ । शेष तथैव ४७३ । तत आगतम्-उत्तराभाद्रपदानक्षत्रस्य सप्तविंशतौ मुहूर्तैर्वेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्दशसु द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुःषष्टौ सप्तषष्टिभागेषु गतेषु शेषेषु द्वितीया पौर्णमासी परिसमाप्तिमुपैति । सु० प्र० १० पाहु० २२ पाहु० । च० प्र० ।

संप्रत्यस्यामेव पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोग चन्द्रनक्षत्र-

योग च पृच्छति-

तं समयं च एं सूर्ये केणं एकवत्तेणं जोएति ? । ता उत्तरा-
हिं फगुणीहिं । उत्तराणं फगुणीणं सत्त मुहुत्ते, तेत्तीसं च
वावट्टिजागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा ठेत्ता
एकतीसं चुषियाजागा सेसा । ता एतेसि एं पंचाहं संव-
च्छराणं तवं पुष्पिमासिणिं चंदे केणं एकवत्तेणं जोएति ? ।
ता अस्सिणीहिं, अस्सिणीणं एकवीसं मुहुत्ता, णव य वाव-
ट्टिजागा मुहुत्तस्स, वावट्टिजागं च सत्तट्टिधा ठेत्ता तेवट्टि
चुषियाभागा सेसा । तं समयं च एं सूर्ये केणं एकवत्तेणं
जोएति ? । ता चित्ताहिं, चित्ताणं एगो मुहुत्तो, अट्टावीसं
च वावट्टिभागं मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा ठेत्ता
तीसं चुषियाजागा सेसा । ता एतेसि एं पंचाहं संवच्छराणं
हुवालसमं पुष्पिमासिणिं चंदे केणं एकवत्तेणं जोएति ? । ता
उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं छउवीसं मुहुत्ता,
छउवीसं च वावट्टिजागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्त-
ट्टिधा ठेत्ता चउपसं चुषिआभागा सेसा । त समयं च एं सूर्ये
केणं एकवत्तेणं जोएत्ति ? । ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स सोलस
मुहुत्ता, अट्ट य वावट्टिजागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्त-
ट्टिधा ठेत्ता वीस चुषियाजागा सेसा । ता एतेसि एं पंचाहं
संवच्छराणं चरमं वावट्टि पुष्पिमासिणिं चंदे केणं एकवत्तेणं
जोएति ? । ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं च-
रमसमम् । तं समयं च एं सूर्ये केणं एकवत्तेणं जोएति ? । ता
पुस्सेणं, पुस्सेस्स एगूणवीस मुहुत्ता, तेत्ताढीसं च वावट्टि-
जागा मुहुत्तस्स, वावट्टिजागं च सत्तट्टिधा ठेत्ता तेत्तीसं
चुषियाभागा सेसा ॥

“त समयं च एं” इत्यादि सुगमम् । जगवानाह-“ता उत्तरा-
हिं इत्यादि”) ‘ता’ इति पूर्ववत् । उत्तराभ्यां फाल्गुनीभ्यां,
तयोश्च उत्तरयोः फाल्गुन्योस्तदानीं द्वितीयपौर्णमासीपरिस-
माप्तिवेलायां सप्त मुहूर्ताः, त्रयस्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य,
द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्का एकत्रिंशत्
चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथाहि-स एव ध्रुवराशिर्भवेत् ६६ ।
५ । १ । भूत्वा च द्वितीयस्याः पौर्णमास्याः संप्रति चिन्देति द्वा-

भ्यां गुरयते, जातं द्वात्रिंश शत मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य
दश द्वाषष्टिभागा, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागौ ।
१३२ । ५३ । ५३ । तत एतस्मात् पुण्यशोधनकमेकोनविंशतिर्मुहूर्ताः,
एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागा, एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा १९१ । ५३ । ५३ । इत्येव
परिमाणं पूर्वरीत्या शोध्यते, स्थित पश्चाद् द्वादशोत्तर शत मुह-
र्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्याष्टाविंशतिर्द्वाषष्टिभागा, एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य षट्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः ११२ । ५३ । ५३ ।
ततः पञ्चदशत्रिंशत्तैरश्लेषा, त्रिंशता मघा, त्रिंशता पूर्वफाल्गुनी
शुद्धा, स्थिता. पश्चान्मुहूर्ताः सप्तत्रिंशत्, शेष तथैव । तत आग-
त-सूर्येण युक्तमुत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं सप्तमुहूर्तेषु, एकस्य च
मुहूर्तस्य त्रयस्त्रिंशत् द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य
एकत्रिंशत् सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमा-
पयति । अधुना तृतीयपौर्णमासीविषयं चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छ-
ति-“ता एतेसि ण” इत्यादि सुगमम् । जगवानाह-(अस्सिणी-
हिं इत्यादि) अश्विनीनक्षत्रं त्रितारमिति तदपेक्षया बहुवचनम्,
तदानीं च तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायां अश्विनीनक्षत्र-
स्य एकविंशतिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य नव द्वाषष्टिभागा,
एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्का छिषष्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः ।
तथाहि-स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । ७ । तृतीया पौर्णमासी चिन्त्यमाना वर्तत इति त्रिभिर्गुणयते, जातम-
ष्टानवत्याधिकं शतं मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चदश द्वा-
षष्टिभागा, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागाः
१६७ । ५३ । ५३ । “तत उगुणठ पोछवया” इत्यादिवचनात्
एकोनषष्ट्यधिकेन शतेन चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीन्युत्तरा-
भाद्रपदपर्यन्तानि षट् नक्षत्राणि शुद्धानि, पश्चादवतिष्ठन्ते ऽष्टा-
त्रिंशत् मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य द्विपञ्चाशत् द्वाष-
ष्टिभागा, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारः सप्तषष्टिभा-
गाः ३८ । ५३ । ५३ । ततस्त्रिंशता मुहूर्तैः रेवती नक्षत्रं शुद्धं,
निष्ठन्त्यष्टौ मुहूर्ताः, तत आगतं चन्द्रयुक्तमश्विनीनक्षत्रमेक-
विंशतौ मुहूर्तैर्वेकस्य च मुहूर्तस्य नवसु द्वाषष्टिभागैर्वेकस्य
च द्वाषष्टिभागस्य त्रिषष्टौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु परिसमाप-
यति । संप्रत्यस्यामेव तृतीयस्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति-
“त समयं च एं” इत्यादि सुगमम् । जगवानाह-“ता चि-
त्ताहिं” इत्यादि । चित्रायुक्तः सूर्यः परिसमापयति । तदानीं च
तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायां चित्रायामेको मुहूर्तः, एक-
स्य च मुहूर्तस्याष्टाविंशतिर्द्वाषष्टिभागा, एकं च द्वाषष्टिभागं
सप्तषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्का छिषष्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः ।
तथाहि-स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ । संप्रति तृतीयपौर्णमासी-
चिन्तति त्रिभिर्गुणयते, जातमष्टानवत्याधिकं शतं मुहूर्तानाम्,
एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चदश द्वाषष्टिभागा, एकस्य च द्वाषष्टि-
भागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागाः १९८ । ५३ । ५३ । तत एतस्मात् पुण्यशो-
धनकम् १६ । ४३ । ३३ पूर्वोक्तप्रकारेण शोध्यते, स्थित पश्चा-
दष्टसप्तत्यधिकं मुहूर्तानां शतम्, एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयस्त्रिं-
शद् द्वाषष्टिभागा, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तत्रिंशत् सप्तषष्टि-
भागाः १७७ । ५३ । ५३ । ततः पञ्चाशदधिकेन मुहूर्तशतेना-
श्लेषा ऽऽदीनि हस्तपर्यन्तानि पञ्च नक्षत्राणि शुद्धानि । शेषास्ति-
ष्ठन्त्यष्टाविंशतिर्मुहूर्ताः । शेष तथैव २८ । ३३ । ३७ । तत आगतम्-
सूर्येण सह संप्रयुक्तं चित्रानक्षत्रमेकस्मिन् मुहूर्ते, एकस्य च मुह-

तस्याष्टाविंशतौ द्वापष्टिभागेषु, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रि-
 शति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु तृतीयां पौर्णमासीं परिसमापयति ।
 संप्रति छादश्यां पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति-“ ता
 एतेसि ण ” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह-“ ता उत्तराहि ”
 इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । उत्तराभ्यामापादाभ्यां द्वाद-
 शीं पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयति । तदानीं च तयोरुत्तर-
 चोरापादयोः पूर्वविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंश-
 तिर्द्वापष्टिभागाः, एक च द्वापष्टिभाग सप्तपष्टिधा विधत्वा त-
 स्य सत्काश्चतुष्पञ्चाशच्चूर्णिकाजगाः शेषाः । तथाहि-स एव
 ध्रुवराशिः-६६ । ५ । १ । द्वादशी किल पौर्णमासी चिन्त्यते
 इति द्वादशनिर्गुण्यते, जातानि सप्तशतानि द्विनवत्यधिकानि
 मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षष्टिर्द्वापष्टिभागाः । एकस्य च
 द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तपष्टिभागाः ७६२ । ६० । १२ । तत
 एतस्मात् “ मूले सत्तेव चोयाला ” इत्यादिवचनात् स-
 त्भिश्चतुश्चत्वारिंशदधिकैर्मुहूर्त्तानां शतैः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य
 चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्पष्ट्या
 सप्तपष्टिभागैरज्जिजिदादीनि मूलपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि,
 ततस्त्रिंशता मुहूर्त्तैः पूर्वापादा, शेष तिष्ठन्त्यष्टादश मुहूर्त्ताः,
 एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चविंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वा-
 पष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तपष्टिभागाः १८ । ३५ । १३ । तत
 आगत-चन्द्रेण युक्तमुत्तरापादानक्षत्रं द्वादशीं पौर्णमासीं
 पूर्वविंशतौ मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पूर्वविंशतौ द्वापष्टिभा-
 गस्य चतुष्पञ्चाशत्सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु परिसमापयति । स-
 प्रत्यस्यामेव द्वादश्यां पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति-
 “ त समय च ण ” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह-“ ता
 पुणव्वसुणा ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । पुनर्वसुना युक्तः
 सूर्यः परिसमापयति । तदानीं च द्वादशीपौर्णमासीपरिस-
 माप्तिवेलायां पुनर्वसुनक्षत्रस्य षोडश मुहूर्त्ताः, अष्टौ च द्वापष्टि-
 भागा मुहूर्त्तस्य, एक च द्वापष्टिभाग सप्तपष्टिधा विधत्वा तस्य स-
 त्का विंशतिर्चूर्णिकाजगाः शेषाः । तथाहि-स एव ध्रुवरा-
 शिः ६६ । ५ । १ द्वादशनिर्गुण्यते, जातानि सप्त शतानि द्वि-
 नवत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षष्टिर्द्वापष्टिभा-
 गाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तपष्टिभागाः ७६२ ।
 ६० । १२ । तत एतस्मात्पुण्यशोधनक १६ । ४३ । ३३ पृ-
 र्वोक्तप्रकारेण शोध्यते, स्थितानि पञ्चात्सप्तशतानि त्रिसप्तत्य-
 धिकानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षोडश द्वापष्टिभागाः,
 एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः ।
 ७७३ । १६ । ४६ । तत एतस्मात्सप्तभिः शतैश्चतुश्चत्वारिंशद-
 धिकैर्मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः,
 एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्पष्ट्या सप्तपष्टिभागैरज्जि-
 दादीन्यामूलपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, पञ्चादवतिष्ठन्ते
 अष्टाविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिपञ्चाशद् द्वा-
 पष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत्स-
 त्पष्टिभागाः २८ । ६३ । १७ । तत आगतं पुनर्वसुनक्षत्रं
 सूर्येण सह योगमुपागतं षोडशसु मुहूर्त्तेषु शेषेषु, एकस्य च
 मुहूर्त्तस्याष्टसु द्वापष्टिभागेषु, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य विंशतौ
 सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयति ।
 “ ता एतेसि ण ” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह-“ ता
 उत्तराहि ” इत्यादि । उत्तराभ्यामापादाभ्यां युक्तश्चन्द्र-
 श्रमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयति । तदानीं च-

रमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायामुत्तरचोरापादयोश्च-
 रमसमयः । तथाहि-स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ । चरमा द्वाप-
 ष्टितमा पौर्णमासी संप्रति चिन्त्यमाना वर्तते, इति द्वापष्ट्या
 गुण्यते, जातानि मुहूर्त्तानां चत्वारिंशच्छतानि द्विनवत्यधि-
 कानि, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागानां त्रीणि शतानि
 दशोत्तराणि, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वापष्टिः सप्तपष्टिभा-
 गाः ४०९२ । ३१० । ६२ । तत एतस्मात्-“ अष्टसंवत्
 गुणवीसा, सोहणग उत्तराण साढाण । चउवीसं जलु
 भागा, गवछी खुमियाओ य ” ॥ १ ॥ इत्येवप्रमा-
 णमेक सकलनक्षत्रपर्यायशोधनकं पञ्चजिर्गुणयित्वा शो-
 ध्यते । तच्च पूर्वोक्तेन प्रकारेण शोध्यमान परिपूर्ण शुद्धिमा-
 सादयतीति न किञ्चित्पश्चादवतिष्ठते । तत आगतम्-उत्तरा-
 पादानक्षत्रं चन्द्रेण सह युक्त चरमसमये चरमां द्वापष्टितमां
 पौर्णमासीं परिसमापयति । संप्रत्यस्यामेव द्वापष्टितमायां
 पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति-“ तं समय च ण ” इत्यादि
 सुगमम् । भगवानाह-“ ता पुस्सेण ” इत्यादि । पुष्येण युक्तः
 सूर्यश्चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयति । तदानीं च
 द्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायामेकोनविंशतिर्मुहूर्त्ता-
 स्त्रिचत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभाग च स-
 त्पष्टिधा विधत्वा तस्य सत्काश्चतुष्पञ्चाशच्चूर्णिकाजगाः शेषाः ।
 तथाहि-स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ द्वापष्ट्या गुण्यते,
 जातानि मुहूर्त्तानां चत्वारिंशच्छतानि द्विनवत्यधिकानि, एक-
 स्य च मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागानां त्रीणि शतानि दशोत्तराणि,
 एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वापष्टिः सप्तपष्टिभागा ४०९२ ।
 ३१० । ६२ । इह पुष्यस्य दशमुहूर्त्तैर्वेकस्य च मुहूर्त्तस्या-
 ष्टादशसु द्वापष्टिभागैर्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रि-
 शति सप्तपष्टिभागैर्वेकान्तेषु पञ्चात्ययुग परिसमाप्तिमुपैति,
 तदनन्तरमन्ययुगं प्रवर्तते । पुष्यस्यापि च तावन्मात्रादति-
 क्रान्तात् परतो यावद् भूयोऽपि तावन्मात्रस्य पुष्यस्यातिक्रमः,
 एतावत्प्रमाण एकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः । तस्य च प्रमाणमष्टौ
 शतान्येकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य च-
 तुर्विंशतिर्द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्पष्टिः सप्त-
 पष्टिभागा ८१६ । १४ । ६६ । तत एतत् पञ्चभिर्गुणयित्वा प्रा-
 गुक्ताद् ध्रुवराशेर्द्वापष्टिगुणिताच्छाव्यते, तच्चापरिपूर्णं बुद्ध्यति,
 पञ्चाश्व राशिर्निलेपो जायते, तत आगतं-पुष्यस्य सूर्येण
 युक्तस्य दशसु मुहूर्त्तैर्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टादशसु द्वापष्टि-
 भागेषु, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशति सप्तपष्टिभा-
 गेषु अनिकान्तेषु एकोनविंशतौ च मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्-
 तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वापष्टिभागेषु, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य
 त्र्यस्त्रिंशति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु चरमा द्वापष्टितमा पौर्ण-
 मासी परिसमाप्तिमगमदिति । तदेव पौर्णमासीविषय-
 चन्द्रनक्षत्रयोगः, सूर्यनक्षत्रयोगश्चोक्तः । सु० प्र० १० पादु० २२
 पादु० । च० प्र० (अमाधान्याविषयश्चन्द्रनक्षत्रयोगः, सूर्यनक्षत्र-
 योगश्च ‘ अमावसा ’ शब्दे प्रथमभागे ७४३ पृष्ठे निरूपितः)

(१६) संप्रति यत्नकृत्वा द्वादशनामकं तदेव वा तस्मिन्नेव देशे
 अ-यस्मिन् वा यावता कालेन भूयश्चन्द्रेण सह योग-
 मुपागच्छति तावन्तं कालं निर्दिष्टिधुगद-

ता नेण अज्ज एकवचनेणं चंटे जोयं जोएति नंमि देमं-
 सि, मे णं इमाणि अज्ज एगुणवीसाणि मुहुत्तसनाइ, चउवी-

सं च बावट्टिनागे मुहुत्तस्स, बावट्टिभागं च सत्तट्टिभा
वेत्ता बावट्टिचुष्पियाजागे उवातिणावेत्ता पुणरवि से चंदे
अप्पेणं सरिसएणं चैव एकखत्तेणं जोयं जोएति अणं-
सि देसंसि । ता जेणं अज्ज एकखत्तेणं चंदे जोयं जोएति
जंसि देसंसि, से णं इमाइ सोलस अट्ठीतीसं मुहुत्तसताइ
अज्जणापणं च बावट्टिभागं मुहुत्तस्स, बावट्टिभागं च
सत्तट्टिभा वेत्ता पण्णट्टिचुष्पियाजागे उवातिणावेत्ता पुण-
रवि से चंदे तेणं चैव एकखत्तेणं जोयं जोएति अणंसि
देसंसि । ता जेणं अज्ज एकखत्तेणं चंदे जोयं जोएति जंसि
देसंसि, से णं इमाइ चउप्पणं मुहुत्तसदस्साइ, एव य मुहुत्त-
सताइ उवातिणावेत्ता पुणरवि से चंदे अप्पेणं तारिसएणं
चैव एकखत्तेणं जोयं जोएति तंसि देसंसि । ता जेणं अज्ज
एकखत्तेणं चंदे जोयं जोएति जंसि देसंसि, से णं इमे एगं
मुहुत्तसयसदस्स अट्ठाण्णत्तिं चैव मुहुत्तसताइ उवाति-
णावेत्ता पुणरवि से चंदे तेणं चैव एकखत्तेणं जोयं जो-
एति तंसि तंसि देसंसि ।

“ ता जेण अज्ज एकखत्तेण ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् ।
येन नक्षत्रेण सह चन्द्रो अथ विवक्षिते दिने योग युगकिं
करोति यस्मिन् देशे, स चन्द्रः, णमिति वाक्यालङ्कारे । इमानि
वक्ष्यमाणसंख्याकानि । तान्येवाह-अष्टौ मुहूर्तशतान्येकोनविं-
शान्येकोनविंशत्यधिकानि, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाष-
ष्टिभागान्, एक च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा विंशतिर्द्वाषष्टि-
णिकाभागानुपादाय गृहीत्वा, अतिक्रम्येत्यर्थः । पुनरपि स च-
न्द्रोऽन्येन द्वितीयेन सदृशनाम्ना नक्षत्रेण योगं युनक्ति अ-
न्यस्मिन् देशे । इयमत्र भावना-इह चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां मध्ये
नक्षत्राणि सर्वशीघ्राणि, तेभ्यो मन्दगतय सूर्या, तेभ्योऽपि
मन्दगतयश्चन्द्रमसः । (एतच्चाग्रे स्वयमेव प्रपञ्चयिष्यते) षट्प-
ञ्चाशन्नक्षत्राणि प्रतिनियतापान्तराददेशानि चक्रवालमण्डल-
तत्रा व्यवस्थितानि सदैवैकरूपतया परिभ्रमन्ति । तत्र किल
युगस्याऽऽदावभिजिता नक्षत्रेण सह योगमधिगच्छति चन्द्र-
माः, स च योगमुपागत सन् शनैः शनैः पञ्चादवप्स्यक-
ते, तस्य नक्षत्रेज्योऽतीव मन्दगतिवत्त्वात् । ततो नवानां मुहूर्ता-
नामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागानाम्, एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य षट्पष्टिसप्तषष्टिभागानामतिक्रमे पुरतः भ-
वणेन सह योगमायाति । ततस्ततश्चन्द्रोऽपि शनैः पञ्चादव-
प्स्यमानस्त्रिंशता मुहूर्तं भवणेन सह योगं समाप्य पुरतो
धनिष्ठया सह योगमुपागच्छति । एवं स्व स्व कालमपेक्ष्य
मर्षैरपि नक्षत्रे सह योगस्तावद्वक्तव्यो यावदुत्तराषाढान-
क्षत्रयोगपर्यन्तः । एतावता च कालेनाष्टौ मुहूर्तशतानि, एक-
स्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टि-
भागस्य षट्पष्टि सप्तषष्टिभागा अभवन् । तथाहि-षट् नक्षत्राणि,
पञ्चचत्वारिंशन् मुहूर्तानीति षट् पञ्चचत्वारिंशता गुणयन्ते,
जाते द्वे शते सप्तत्यधिके २७० । षट् च नक्षत्राणि प-
ञ्चदश मुहूर्तानीति भूयः षट् पञ्चदशत्रिंशत्गुणयन्ते, जाता
नवति पञ्चदश त्रिंशन्मुहूर्तानीति पञ्चदश त्रिंशता गुणय-
न्ते, जातानि चत्वारिंशतानि पञ्चादशधिकानि ४४० ।

अभिजितो नव मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाष-
ष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पष्टि सप्तषष्टिभागा इति
भवति सर्वेषामेकत्र मीलने यथोक्ता मुहूर्तसंख्या । एष एताव-
त् नक्षत्रमासः । ततस्तदनन्तरं यद्भिजिन्नक्षत्रमतिक्रान्त तद-
परेण द्वितीयेनाभिजिता नक्षत्रेण सह नवमुहूर्ताऽऽदिकाल
योगमुपागच्छति, ततः परमपरेण द्वितीयाष्टविंशतिसंवन्धिना
भवणेन सह योगमभ्यनुते, एवं पूर्ववत् तावद्वाच्य यावदुत्तराषा-
ढा, तदनन्तरं चूचः प्रथमेनैवाभिजिता नक्षत्रेण सह योगं याति ।
ततः प्रागुक्तक्रमेण अवस्थाऽऽदिभिः, एवं सकलकालमपि ततो
विवक्षिते दिने यस्मिन् देशे येन नक्षत्रेण सह योगमगमश्चन्द्रमाः
स यथोक्तमुहूर्तसंख्यागतिक्रमे भूयस्तादृशेनैवापरेण नक्षत्रेण
सह अन्यस्मिन् देशे योगमादत्ते, न तेनैवापि तस्मिन्नेव देशे
इति । तथा (ता जेणमित्यादि) अथ विवक्षिते दिने येन नक्ष-
त्रेण सह योगं युनक्ति यस्मिन् यस्मिन् देशे चन्द्रमाः, स
इमानि वक्ष्यमाणसंख्याकानि । तान्येवाह-षोडश मुहूर्तशतानि
अष्टाविंशदधिकानि, एकोनपञ्चाशत् द्वाषष्टिभागान् मुहूर्तस्य,
एक च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा विंशतिर्द्वाषष्टि-
चूर्णिकाभागानुपादायातिक्रम्य पुनरपि स चन्द्रस्तेनैव नक्षत्रेण
सह योगं युनक्ति, परमन्यस्मिन् देशे, न तु तस्मिन्नेव । कुतः?, इति
चेत् । उच्यते-इह भूयस्तस्मिन्नेव देशे तेनैव नक्षत्रेण सह योगः,
युगद्वयकालातिक्रमे तथा केवलवेदसा ज्योतिश्चक्रगतेरुपलब्धे ।
जम्बूद्वीपे च षट्पञ्चाशदेव नक्षत्राणि, ततो विवक्षितनक्षत्रयोगो
सति तत आरभ्य षट्पञ्चाशन्नक्षत्रातिक्रमेण तेन नक्षत्रेण सह
योगमादत्ते, षट्पञ्चाशन्नक्षत्रातिक्रमश्च प्रागुक्ताष्टविंशतिनक्षत्र-
मुहूर्तसंख्या । तत उक्तम्-“ सोलस अट्ठीतीसं मुहुत्तसया ”
इत्यादि । तदेव तादृशेन तेन वा नक्षत्रेण सह अन्यस्मिन् देशे
वाचना कालेन भूयोऽपि योग उपजायते, तावान् कालविशेष
उक्तः । सप्रति तस्मिन्नेव देशे तादृशेन तेन वा नक्षत्रेण सह
भूयोऽपि योगो यावता कालेन भवति, तावन्त कालविशेषमा-
ह-(ता जेण अज्ज एकखत्तेण इत्यादि) अथ विवक्षिते दिने
येन नक्षत्रेण सह योगं चन्द्रो युनक्ति यस्मिन् देशे, स चन्द्रमा
इमानि वक्ष्यमाणसंख्याकानि । तान्येवाह-चतुःपञ्चाशन्मुहूर्त-
सहस्राणि । नव च मुहूर्तशतान्युपादायातिक्रम्य पुनरपि स
चन्द्रोऽन्येन तादृशेनैव नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति तस्मिन्नेव
देशे । इयमत्र प्रावता-विवक्षिते युगे विवक्षितानामष्टाविंशतेर्न-
क्षत्राणां मध्ये येन नक्षत्रेण सह यस्मिन् देशे यदा चन्द्रमसो
योगो जातो, भूयस्तस्मिन्नेव देशे तदेव तेनैव नक्षत्रेण सह
योगो विवक्षितयुगादारभ्य तृतीये युगे, न तु द्वितीये । कुतः?, इति
चेत् । उच्यते-इह युगाऽऽदित आरभ्य प्रथमे नक्षत्रमासे यान्येका-
न्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि समतिक्रामन्ति द्वितीयेन नक्षत्रमासेन,
तेज्योऽपराणि द्वितीयानि ततो जूयस्तृतीयेन नक्षत्रमासेन, ता-
न्येव प्रथमान्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि चतुर्थेन जूयस्तान्येव द्विती-
यानि । एवं सकलकालं युगे च नक्षत्रमासाः सप्तषष्टि । सा च
सप्तषष्टिसंख्या विषमोति विवक्षितयुगपरिसमाप्तौ सत्यामन्य-
स्य युगस्य प्रारम्भे यानि विवक्षितयुगस्याऽऽदौ भुक्तानि
नक्षत्राणि, तेज्योऽपराण्येव द्वितीयानि भोगमायाति, न
तु तान्येव, युगद्वये च चतुर्विंशन्नक्षत्रमासशतं प्रवति । सा
च चतुर्विंशन्नक्षत्रमासशतसंख्या समेति द्वितीययुगपरि-
समाप्तौ षट्पञ्चाशदपि नक्षत्राणि समाप्तिमुपयाति, ततो वि-
वक्षितयुगादारभ्य तृतीये युगे तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव देशे

तदा चन्द्रमसो योगः, युगे चाहोरात्राणामष्टादश शतानि त्रि-
शदधिकानि; एकैकस्मिन् आहोरात्रे मुहूर्तास्त्रिंशत्, ततोऽष्टादशानां
शतानां त्रिशदधिकानां त्रिशता गुणने प्रभवति यथोक्ता मुह-
र्तसंख्या, यथोक्तमुहूर्तसंख्याऽतिक्रमे च तादृशेनैव नक्षत्रेण सह
योगः चन्द्रमसस्तस्मिन्नेव देशे, न तु तेन नक्षत्रेण, अन्यस्मिन्वा
देशे इति । (ता जेणमित्यादि) इदं सूत्रमक्षरार्थमधिकृत्य
सुगमम् । भावना तु प्रागेव कृता, नवरं युगद्वयकालं पञ्चविंश-
च्छतानि पष्ठ्यधिकानि अहोरात्राणाम्, एकैकस्मिन् आहोरात्रे
त्रिंशन्मुहूर्ता इति पट्टत्रिंशच्छतानां पष्ठ्यधिकानां त्रिशता गु-
णने यथोक्ता मुहूर्तसंख्या भवति । तदेवं तादृशेन तेन वा
नक्षत्रेण सहान्यस्मिन् तस्मिन् वा देशे चन्द्रमसो योगे का-
व्यप्रमाणमुक्तम् ।

संप्रति सूर्यविषये तदाह-

ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं सूरं जोयं जोएति जंसि देसं-
सि, से णं इमां तिणिणं ठावट्ठाइं रांडियसताइं उवाति-
णावेत्ता पुणरवि से सूरिणं अषेणं तारिसणं चैव
एक्खत्तेणं जोयं जोएति तंसि देसंसि । ता जेणं अज्ज
एक्खत्तेणं सूरं जोयं जोएति जंसि देसंसि, से णं इमां
सत्तदुवत्तीसं रांडियसताइं उवातिणावेत्ता पुणरवि से सूरं
तेणं चैव एक्खत्तेणं जोयं जोएति तंसि देसंसि । ता जेणं
अज्ज एक्खत्तेणं सूरं जोयं जोएति जंसि देसंसि, से णं इमां
अट्टारस तीसाइं रांडियसताइं उवातिणावेत्ता पुणरवि सूरं
अषेणं तारिसणं चैव एक्खत्तेणं जोयं जोएति तंसि दे-
संसि । ता जेणं अज्ज एक्खत्तेणं सूरं जोयं जोएति जंसि
देसंसि, ते णं इमां छत्तीसं सट्ठाइं रांडियसताइं उ-
वातिणावेत्ता पुणरवि से सूरं तेणं चैव एक्खत्तेणं जोयं
जोएति तंसि देसंसि । ता जया णं इमे चंदे गतिसमावणं
जवति, तता णं इतरे वि चंदे गतिसमावणं जवति,
जता णं इतरे वि चंदे गतिसमावणं भवति, तता णं इमे
वि चंदे गतिसमावणं जवति । ता जया णं इमे सूरिणं ग-
तिसमावणं जवति, तया णं इतरे वि सूरिणं गतिसमावणं
भवति, जता णं इतरे सूरिणं गतिसमावणं भवति, तया णं
इमे वि सूरिणं गतिसमावणं जवति । एवं गहे वि, एक्खत्ते
वि । ता जता णं इमे चंदे जुत्ते जोगेणं जवति, तता णं इतरे
वि चंदे जुत्ते जोगेणं जवति, जया णं इतरे चंदे जुत्ते जोगेणं
भवति, तता णं इमे वि चंदे जुत्ते जोगेणं जवति । एवं सूरं वि,
गहे वि, एक्खत्ते वि । सया वि णं चंदा जुत्ता जोगेहिं, सता वि
णं सूरं जुत्ता जोगेहिं, सया वि णं गहा जुत्ता जोगेहिं, सया
वि णं णक्खत्ता जुत्ता जोगेहिं । इहतो वि णं चंदा जुत्ता
जोगेहिं, इहतो वि णं सूरं जुत्ता जोगेहिं, इहतो वि णं
गहा जुत्ता जोगेहिं, इहतो वि णं एक्खत्ता जुत्ता जोगेहिं ।

"ता जेणं" इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । अथ विवक्षिते दिने
येन नक्षत्रेण सह सूर्यो यस्मिन् देशे योगं युनक्ति, स इमानि

त्रीणि पट्टपष्ठ्यधिकानि रात्रिदिवशतानि उपादाय अतिक्रम्य,
पुनरपि स सूर्यस्तस्मिन्नेव देशे तादृशेनैवान्येन नक्षत्रेण सह योगं
युनक्ति, न तु तेनैव । कुत ? इति चेत् । उच्यते-इह चन्द्रो नक्षत्र-
मामेनैकेनाष्टाविंशतिनक्षत्राणि गृह्णते । सूर्यस्तु त्रिभिरेवाहोरात्र-
शतैः पट्टपष्ठ्यधिकैः । त्रीणि चाहोरात्रशतानि पट्टपष्ठ्यधिकानि
एक सूर्यसंवत्सरः । ततोऽन्यैस्त्रिभिरेवाहोरात्रशतैः पट्टपष्ठ्यधिकै-
रन्यानि द्वितीयान्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि परिगृह्णते । तदनन्तरं जूय-
स्तान्येव प्रथमान्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि तावत्याहोरात्रसंख्यया
क्रमेण युनक्ति । ततः पट्टपष्ठ्यधिकरात्रिदिवशतत्रयानिक्रमेण
सूर्यस्य तस्मिन्नेव देशे तादृशेनैवापरेण नक्षत्रेण सह योगः,
न तु तेनैव । (ता जेणं इत्यादि) इदं सूत्रमक्षरार्थमधिकृत्य
सुगमम्, भावना च प्रागेव कृता । (ता जेणमित्यादि) 'ता' इति
पूर्ववत् । अथ विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह सूर्यो यस्मिन्
देशे योगं युनक्ति, स इमानि अष्टादश रात्रिदिवशतानि त्रिशद-
धिकानि उपादायातिक्रम्य, पुनरपि तस्मिन्नेव देशेऽन्येनैव तादृ-
शेन नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति, न तु तेनैव । कस्मात् ? इति चेत् ।
उच्यते-इह रात्रिदिवानामष्टादशशतानि त्रिशदधिकानि युगे
भवन्ति । तत्र सूर्यो विवक्षितदिनादारभ्य तस्मिन्नेव देशे तदैव
दिने तेनैव नक्षत्रेण सह योगमागच्छति । तृतीये संवत्सरे युगे
च सूर्यवर्षाणि पञ्च; ततस्तृतीये पञ्चमे वा सूर्यसंवत्सरे सूर्यः
तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव काले योगमादत्ते, न तु युगा-
तिक्रमे पष्टे वर्षे इति । "ता जेणं" इत्यादि सुगमं, नवरं प-
ट्टत्रिंशच्छात्रिदिवशतानि पष्ठ्यधिकानि युगद्वये भवन्ति, युगद्वये
च दश सूर्यवर्षाणि । ततो युगद्वयातिक्रमे एकादशे वर्षे सूर्यस्य
तेनैव नक्षत्रेण सह तस्मिन्नेव देशे योगं वपपद्यत इति । इह ज-
म्बूद्वीपे द्वौ चन्द्रमसौ, द्वौ सूर्यौ, एकैकस्य चन्द्रमसो जिनो ग्रहा-
ऽऽविकः परिवार इति श्रुत्वा कश्चिदेवमपि मन्येत-यथा जिह्वा-
कालं मण्डलेषु चन्द्राऽऽदीनां गतिः, मिश्रकालं च तेषां नक्षत्राऽऽ-
दिभिः सह योग इति । ततस्तदाशङ्काऽपनोदार्थमाह-(ता जया
णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । यदा यस्मिन् काले, अयं प्रत्य-
क्षत उपलभ्यमानो जरतक्षेत्रे प्रकाशयन् विवक्षितश्चन्द्रः, विव-
क्षिते मण्डले इति गम्यते । गतिसमापन्नो गतियुक्तो भवति, तदा
तस्मिन् काले इतरोऽपि ऐरावतं क्षेत्रं प्रकाशयन् तस्मिन्नेव विव-
क्षिते मण्डले गतिसमापन्नो भवति । एव शेषाण्यपि सूत्राणि मा-
हनीयानि । नवरम् (एवं गहे वि, एवं णक्खत्ते वि चिं) एवमुक्तेन
प्रकारेण ग्रहेऽपि द्वावालापकौ वक्तव्यौ, नक्षत्रेऽपि च । तद्यथा-
"ता जया णं इमे गहे गहसमावणं जवइ, तया णं इतरे वि गहे
गहसमावणं भवइ, ता जया णं इतरे गहे गहसमावणं भवइ,
तया णं इमे वि गहे गहसमावणं भवइ । " एवं नक्षत्रेऽपि
वाच्यम् । "ता जया णं इमे चंदे जुत्ते जोगेणं" इत्यादि सुगमं,
नवरं (इहतो वि चिं) सम्यक्तोऽपि ठक्किणोत्तरयोः, पूर्वप-
च्छिमयोर्वा । सू० प्र० १० पाहु० २१ पाहु० । (संवत्सरान्ते-
षु नक्षत्रचन्द्रयोगः 'संवच्छर' शब्दे वक्ष्यते) (संवत्सरेषु चन्द्रः
केन नक्षत्रेणाऽऽवृत्तिं योजयतीति 'आराट्ट' शब्दे द्वितीय-
भागे ३३ पृष्ठे उक्तम्) (अर्द्धमासे केन नक्षत्रेण चन्द्रश्चर-
तीति 'चंदमंडळ' शब्दे तृतीयभागे १०८१ पृष्ठे उक्तम्)

(१७) नक्षत्राणां संस्थानानि-

ता कटं ते एक्खत्तसंदिती आहिता ति वदेज्जा ? ता एते-
सि णं अष्टावीमाए एक्खत्ताणं अभिई एक्खत्ते गो-

सीसाऽऽवलिसंठिए पणएत्ते १, सवणे णक्खत्ते काढारसं-
ठिए पणएत्ते २, भण्डा णक्खत्ते सवणपट्ठीणगसंठिए प-
णएत्ते ३, सतजिसया णक्खत्ते पुण्फोवयारसंठिए पणएत्ते ४,
पुव्वापोट्टवया णक्खत्ते ५, उत्तरजज्जवया णक्खत्ते अ वा-
वीसंठिए पणएत्ते ६, रेवती णक्खत्ते एवावसंठिए पणएत्ते ७,
अस्सिणी णक्खत्ते अस्ससंघगमंठिए पणएत्ते ८, जरणी ण-
क्खत्ते जगसंठिए पणएत्ते ९, कत्तिया णक्खत्ते बुरघरसंठिए
पणएत्ते १०, रोहिणी णक्खत्ते सगरुमंठिए पणएत्ते ११,
मगसिरे णक्खत्ते मगसीसाऽऽवलिसंठिए पणएत्ते १२, अहा
णक्खत्ते रुहिरविंदुसंठिते पणएत्ते १३. पुणव्वसू णक्खत्ते
तुलासंठिए पणएत्ते १४, पुस्से णक्खत्ते बप्पमाणगसंठिए
पणएत्ते १५, असिलेसा णक्खत्ते पडागसंठिए पणएत्ते १६,
महा णक्खत्ते पागारसंठिए पणएत्ते १७, पुव्वाफगुणी ण-
क्खत्ते अफपलियसंठिए पणएत्ते १८, उत्तरा वि एवं चेव
१९, हत्थे हत्थसंठिए पणएत्ते २०, चित्ता णक्खत्ते महफुल्लग-
संठिए पणएत्ते २१, साई णक्खत्ते खीलगसंठिए पणएत्ते
२२, विसाहा णक्खत्ते दामणिसंठिए पणएत्ते २३, अ-
णुराहा णक्खत्ते एगावलिसंठिए पणएत्ते २४, जेढा णक्खत्ते
गजदतसंठिए पणएत्ते २५, मूले णक्खत्ते विच्छुयदंगूलसंठिए
पणएत्ते २६, पुव्वासाढा णक्खत्ते गयविक्रमसंठिए पणएत्ते २७,
उत्तरासाढा णक्खत्ते सीहणिसाईसंठिए पणएत्ते २८ ।

नक्खत्ताणां सस्थान वक्तव्यमिति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-
“ता कह ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण भग-
वन् ! नक्खत्ताणां सस्थितिः सस्थानमाख्यातमिति वदेत् । एवमुक्ते
भगवानाह-“ता एनेसि ण” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषा-
मनन्तरोदितानामष्टाविंशतेर्नक्खत्ताणां मध्येऽभिजिन्नक्षत्रं गोशी-
र्षाऽऽवलिसंस्थितिः प्रकृतम् । गो. शीर्षे, तस्याऽऽवली तत्पुद्गलानां
दीर्घरूपा श्रेणि, तत्सम सस्थान प्रकृतम् । श्रवणनक्षत्रं कासा-
रसंस्थितं प्रकृतम् । एव शेषाण्यपि स्वस्वसंस्थानानि नक्खत्ताणि
ज्ञावनीयानि, नवर दामनी पशुवन्धन, शेष प्रायः सुगमम् ।

सस्थानसंप्रादिकाम्हेमा जम्बूद्वीपप्रकृतिसत्कास्तिस्रो गाथाः-

“गोसीसाऽऽवलि काहा-र सउणि पुण्फोवयार वावी य ।

नावा आसक्खधग, भग बुरघरण य सगरुकी ॥ १ ॥

मिगसीसाऽऽवलि रुहिर-हस विंदु तुल चरुमाणग पडागा ।

पागारे पल्लके, हत्थे महफुल्लए चेव ॥ २ ॥

खीलग दामणि एगा-वली य गयदत विच्छुअअले य ।

गयविक्रमे य तत्तो, सीहणिसाई य सठाणा ॥ ३ ॥ इति ।

ज० ७ वक्क० । च० प्र० १० पाहु० ७ पाहु० । (नक्खत्ताणां
पङ्क्तयः ‘जोइसिय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १५६३ पृष्ठे उक्ताः)
(२८) (नक्खत्ताणामन्तर्बहिष् चार. ‘जोइसिय’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे १६०३ पृष्ठे प्रत्यपादि)

णक्खत्तचंदजोग-नक्खत्तचन्दयोग-पुं० । सप्तविंशत्या नक्खत्तै-
साकल्पेन चन्द्रस्य योगे, ज्यो० २ पाहु० । (नक्खत्तस्य चन्द्रेण
योगो ‘णक्खत्त’ शब्दे १७८० पृष्ठे समुक्तः)

णक्खत्तणाम [ण]-नक्षत्रनामन्-न० । नक्खत्ताणामभिधायके
शब्दे, अनु० ।

नक्खत्ताण्याभित्य यन्नाम स्थाप्यते तद्दर्शयति-

से किं नं णक्खत्तणामे ? । णक्खत्तणामे अणेगविहे प-
णने । तं जहा-कत्तिआहिं जाए कत्तिए, कत्तियादिसे,
कत्तियाधम्मे, कत्तियासम्मे, कत्तियादेवे, कत्तियादासे,
कत्तियासेणे, कत्तियारक्खिए । रोहिणीहिं जाए रोहिणीए,
रोहिणीदिसे, रोहिणीधम्मे, रोहिणीसम्मे, रोहिणीदेवे,
रोहिणीदासे, रोहिणीसेणे, रोहिणीरक्खिए । एवं सव्व-
णक्खत्तेसु णापा जाणियव्वा ।

एत्थ संगहणिगाहाओ-

“कत्तिअ रोहिणि मगसिर, अहा य पुणव्वसू अ पुस्से अ ।
तत्तो अ अस्सिलेसा, महा उ दो फगुणीओ अ ॥ १ ॥
हत्थो चित्ता साती, होइ विसाहा तहा य अणुराहा ।
जेढा मूला पुव्वा-साढा तह उत्तरा चेव ॥ २ ॥
अभिई सवण धण्डा, सतजिसया दो अहोति जइवया ।
रेवइ अस्सिणि जरणी, एसा णक्खत्तपरिवारी ॥ ३ ॥
सेत्तं णक्खत्तणामे ।

कृत्तिकासु जातः कर्त्तिक, कृत्तिकाभिर्दत्तः कृत्तिकादत्तः ।
एव कृत्तिकार्धमः, कृत्तिकाशर्म, कृत्तिकादेवः, कृत्तिकादासः,
कृत्तिकासेनः, कृत्तिकारक्कितः । एवमन्यान्यापि रोहिण्यादिसप्त-
विंशतिनक्खत्ताण्याभित्य नामस्थापना द्रष्टव्या । तत्र सर्वनक्खत्त-
संग्रहार्थं “कत्तिया रोहिणी” इत्यादि गाथात्रय सुगमम् । नव-
रमजिजिन्नक्षत्रेण सह पठ्यमानेषु नक्षत्रेषु कृत्तिकाऽऽदिरेव क्रम
इत्यश्विन्यादिक्रममुत्सृज्येत्यमेव पठितव्यानीति । अनु० ।

णक्खत्तणोमी-देशी-विष्णौ, दे० ना० ४ वर्गः ।

णक्खत्तमंरुल-नक्षत्रमण्णल-न० । नक्खत्ताणां सवन्धिनि मण्ण-
ले, ज० ।

नक्षत्रमण्डलस्य अष्टभिर्द्वारैः प्ररूपणा-नत्राष्टौ द्वाराणि
यथा-मण्डलसंख्याप्ररूपणा १, मण्णलचारक्षेत्रप्ररूपणा २,
अभ्यन्तराऽऽदिमण्डलस्थायिनामष्टाविंशतेर्नक्खत्ताणां परस्पर-
मन्तरनिरूपणा ३, नक्खत्तविमानानामायासाऽऽदिनिरूपणम्
४, नक्खत्तमण्णलानां मेरुतोऽवाधानिरूपणम् ५, तेषामेषाऽऽ-
यामाऽऽदिनिरूपणम् ६, मुहूर्तगतिप्रमाणनिरूपणम् ७, नक्खत्त-
मण्डलानां चन्द्रमण्णलैः समवतारनिरूपणम् ८ ।

तत्राऽऽदौ मण्डलसंख्याप्ररूपणाप्रश्नमाह १-

कइ णं जंते ! णक्खत्तमंरुला पणएत्ता ? । गोयमा ! अट्ठ
णक्खत्तमंरुला पणएत्ता ।

“कइ ण मते !” इत्यादि । कति प्रदन्त ! नक्षत्रमण्णलानि
प्रकृतानि ? । भगवानाह-गौतम ! अष्ट नक्षत्रमण्णलानि प्रकृतानि,
अष्टाविंशतेरपि नक्खत्ताणां प्रतिनियतस्वस्वमण्णलेष्वेतावत्-
स्वेव सचरणात् ।

एतदेव क्षेत्रविभाग प्रश्नयति-

जंबुद्वीवे दीवे केवइयं ओगाहत्ता केवइया णक्खत्तमं-
रुला पणएत्ता ? । गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवे अभीयं जोयण-

सयं ओगाहत्ता एत्थ एं दो एकखत्तमंडला पणत्ता । लव-
णं एं समुदे केवड्यं ओगाहत्ता केवड्या एकखत्तमंडला
पणत्ता । गोयमा ! लवणेणं समुदे तिष्ठि तीसे जोयणसए
ओगाहत्ता एत्थ एं ढ णकखत्तमंडला पणत्ता । एवामेव
सपुव्वावरेणं जंबुदीवे दीवे लवणसमुदे अट्ट णकखत्तमंड-
ला जवंतीति मक्खायं ।

जम्बूद्वीपे द्वीपे कियत्केत्रमवगाह्य कियन्ति नक्षत्रमण्डलानि
प्रज्ञप्तानि । भगवानाह-गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे अशीतमशी-
त्यधिक योजनशतमवगाह्यान्तरे द्वे नक्षत्रमण्डले प्रज्ञप्ते ।
लवणसमुद्रे कियदवगाह्य कियन्ति नक्षत्रमण्डलानि प्रज्ञप्ता-
नि । भगवानाह-गौतम ! लवणसमुद्रे त्राणि त्रिंशदधिकानि
योजनशतान्यवगाह्यान्तरे पट्ट नक्षत्रमण्डलानि प्रज्ञप्तानि ।
अत्रोपसहारवाक्येनोक्तसंख्यां मीलयति-एवमेव सपूर्वापरेण
जम्बूद्वीपे द्वीपे लवणसमुद्रे चाष्टौ नक्षत्रमण्डलानि भवन्ति,
इत्याख्यातम् । मकारोऽत्राऽऽगमिकः ।

अथ मण्डलचारकैत्रप्ररूपणा २-

सव्वज्जंतराओ एं भंते ! एकखत्तमंडलाओ केवड्याए
अवाहाए सव्ववाहिरए णकखत्तमंडले पणत्ते । गोयमा !
पंचदसुत्तरे जोयणसए अवाहाए सव्ववाहिरए णकखत्त-
मंडले पणत्ते ॥

सर्वाभ्यन्तराद् भदन्त ! नक्षत्रमण्डलात् कियत्या अबाधया
सर्ववाह्य नक्षत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम ! पञ्चदशो-
त्तराणि योजनशतान्यबाधया सर्ववाह्य नक्षत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् ।
इदं च सूत्रं नक्षत्रजात्यपेक्षया बोद्धव्यम्, अन्यथा सर्वाभ्यन्त-
रमण्डलस्थायिनामभिजिह्वादिछादशतक्षत्राणामवस्थितमण्ड-
लत्वेन सर्ववाह्यमण्डलस्यैवाभावात् । तेनायमर्थः सप्तत्रिं-
सर्वाभ्यन्तरनक्षत्रमण्डलजातीयात् सर्ववाह्य नक्षत्रमण्डलजा-
तीयमित्या अबाधया प्रज्ञप्तमिति बोध्यम् ।

अथाभ्यन्तराऽऽदिमण्डलस्थायिनामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां
परस्परमन्तरनिरूपणा २-

एकखत्तमंडलस्स एं भंते ! एकखत्तमंडलस्स य एम एं
केवड्याए अवाहाए अंतरे पणत्ते । गोयमा ! दो जोयणाई
णकखत्तमंडलस्स एकखत्तमंडलस्स य अवाहाए अंतरे
पणत्ते ॥

“एकखत्त” इत्यादि । नक्षत्रमण्डलस्य नक्षत्रविमानस्य, नक्ष-
त्रमण्डलस्य नक्षत्रविमानस्य च भदन्त ! कियत्या अबाधया
अन्तरं प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम ! द्वे योजने नक्षत्रविमान-
स्य नक्षत्रविमानस्य च अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् । अयमर्थः-अ-
ष्टास्वपि मण्डलेषु यत्र यत्र मण्डले यावन्ति नक्षत्राणां विमाना-
नि, तेषामन्तरयोधकमिदं सूत्रम् । यथा अभिजिह्वात्रविमानस्य
श्रवणविमानस्य च परस्परमन्तरं द्वे योजने, न तु नक्षत्रसत्क-
सर्वाभ्यन्तराऽऽदिमण्डलानामन्तरसूत्रकम्, अन्यथा नक्षत्रमण्ड-
लानां वक्ष्यमाणचन्द्रमण्डलसमवनारसूत्रेण सदं विरोधात् ।

अथ नक्षत्रविमानानामायामाऽऽदिप्ररूपणा ४-

एकखत्तमंडले एं भंते ! केवड्यं आयामविकखंजेणं, के-

वड्यं परिकखेवेणं, केवड्यं बाह्वेणं पणत्ते । गोयमा !
गाड्यं आयामविकखंजेणं, तंतिगुणं सविसेसं परिकखे-
वेणं, अष्टगाड्यं बाह्वेणं पणत्ते ।

“एकखत्त” इत्यादि । नक्षत्रमण्डलं भदन्त ! कियदायाम-
विकखंजायां, कियत् परिकखेवेण, कियद् बाह्वेनोच्चैस्त्वेन प्रज्ञ-
प्तम् । भगवानाह-गौतम ! गव्यूतमायामविकखंजायां, तत्त्रै-
गुण्यात् विशेषात् परिकखेवेण, अष्टगव्यूतं बाह्वेन प्रज्ञप्तमिति ।

सप्रत्येषामेव मेरुमाधिकृत्यावाध्याप्ररूपणा ५-

जंबुदीवे एं भंते ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवड्याए
अवाहाए सव्वज्जंतरे एकखत्तमंडले पणत्ते । गोयमा ! चो-
आद्वीसं जोयणसहस्साइं अट्ट य वीसे जोयणमए अ-
वाहाए सव्वज्जंतरे एकखत्तमंडले पणत्ते ।

जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे मंदरस्य पर्वतस्य कियत्या अबा-
धया सर्वाभ्यन्तरं नक्षत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम !
चतुश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि, अष्ट च विंशत्यधिकानि यो-
जनशतान्यबाधया सर्वाभ्यन्तरं नक्षत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् ।

अथ बाह्यमण्डलाऽवाधां पृच्छति-

जंबुदीवे एं जंते ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवड्याए
अवाहाए सव्ववाहिरए णकखत्तमंडले पणत्ते । गोयमा !
पणयालीसं जोयणसहस्साइं तिष्ठि अ तीसे जोयण-
सए अवाहाए सव्ववाहिरए एकखत्तमंडले पणत्ते ।

जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे मंदरस्य पर्वतस्य कियत्या अबा-
धया सर्ववाह्यं नक्षत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम !
पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि, त्रीणि च त्रिंशदधिकानि यो-
जनशतान्यबाधया सर्ववाह्यं नक्षत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् ।

अथ तेषामेवाऽऽयामाऽऽदिनिरूपणम् ६-

सव्वज्जंतरेणं भंते ! एकखत्तमंडले केवड्यं आयाम-
विकखंभेणं, केवड्यं परिकखेवेणं पणत्ते । गोयमा ! एवण-
लतिजोयणसहस्साइं छच्च चत्ताले जोयणसए आया-
मविकखंभेणं तिष्ठि अ जोयणसयसहस्साइं पणणरम सह-
स्साइं एगूणणवतिं च जोयणाई किंचि विसेसाहिए परि-
कखेवेणं पणत्ते ।

‘सव्वज्जंतरेण’ इत्यादि प्राग्वत् ।

अथ सर्ववाह्यमण्डलं पृच्छति-

सव्ववाहिरए णं भंते ! एकखत्तमंडले केवड्यं आ-
यामविकखंभेणं, केवड्यं आयामपरिकखेवेणं पणत्ते । गो-
यमा ! एगं जोयणमहस्सं ठच्च सट्टे जोयणसए आ-
यामविकखंभेणं, तिष्ठि अ जोयणमयसहस्साइं अट्टारस
य सहस्साइं तिष्ठि अ पणणरमुत्तरे जोयणसए ।

“सव्ववाहिरए” इत्यादि प्राग्वत् । मध्यमेषु पदसु मण्ड-
लेषु तु चन्द्रमण्डलानुसारेणाऽऽयामविकखंभपरिकखेपा-
परिज्ञा-
व्या”, अष्टावपि नक्षत्रमण्डलानि चन्द्रमण्डले समवनरन्तीति
मणिष्यमाणत्वात् ।

अथ मुहूर्तगतिद्वारम् ७-

जया णं परिकखेवेणं भंते ! णक्खत्ते सव्वज्जंतंरं मं-
रुलं उवसंक्रमित्ता चारं चरइ, तथा णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं
केवडयं खेत्तं गच्छइ ? गोयमा ! पंच जोयणसहस्साइ दो-
षि अ पण्ठे जोयणसए अट्टारस भागसहस्से दोषिण अ
तेवट्टे जागसए गच्छइ मंरुलं एकवीसाए जागसहस्सेहिं
एवहिं अ सट्टेहिं सएहिं ठेत्ता ।

"जया ण" इत्यादि । यदा भदन्त ! परिकेपेण नक्षत्र सर्वाभ्यन्तर
मण्डलमुपसक्रम्य चारं चरति, तदैकेन मुहूर्तेन कियत् क्षेत्र ग-
च्छति ? नक्षत्रमित्यत्र जात्यपेक्षयैकवचनम्, अन्यथाऽन्यन्त-
रमण्डलगतिचिन्ताया द्वादशानामपि नक्षत्राणां सप्रहाय बहु-
वचनस्यौचित्यात् । भगवानाह-गौतम ! पञ्च योजनसह-
स्राणि, द्वे च पञ्चषष्ठ्यधिकयोजनशते, अष्टादश च भाग-
सहस्राणि, द्वे च त्रिषष्ठ्यधिके प्रागशते गच्छति मण्डलमेक-
विंशत्या भागसहस्रैर्नवभिश्च षष्ठ्यधिकैः शतैः त्रिष्विति ।
अत्रोपपत्तिः-इह नक्षत्रमण्डलकाल एकोनषष्टिर्मुहूर्ताः, ए-
कस्य च मुहूर्तस्य सप्तषष्ठ्यधिकत्रिंशद्भागानां त्रीणि शतानि
सप्तोत्तराणीति ५६। ३६७। इदानीमेतदनुसारेण मुहूर्तगतिश्चि-
न्त्यते-तत्र रात्रिदिवे त्रिंशन्मुहूर्ताः, तेषु उपरितना एकोनत्रि-
शन्मुहूर्ताः प्रक्षिप्यन्ते, जाता एकोनषष्टिर्मुहूर्तानाम् । ततः सव-
र्णार्थं त्रिभिः शतैः सप्तषष्ठ्यधिकैर्गुणयित्वा उपरितनानि
त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते, जातान्येकविंशतिस-
हस्राणि नव शतानि षष्ठ्यधिकानि २१६६० । अयं प्रति-
मण्डल परिधिः भेदकराशिः । तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डलपरिधि
३१५०८६ । अयं च योजनाऽऽत्मको राशिभागाऽऽत्मकेन राशिना
प्रजनार्थं । त्रिभिः सप्तषष्ठ्यधिकैः शतैः ३६७ गुणयते । जा-
तम् ११५६३७६३ । अस्य राशेरेकविंशत्या सहस्रैर्नवभिः
शतैः षष्ठ्यधिकैर्भागे हृते लब्धानि ५२६५ । शेषम् १८२६३२
१९६० भागाः । एतावती सर्वाभ्यन्तरमण्डलेऽभिजिदादीना
द्वादशनक्षत्राणां मुहूर्तगतिः ।

अथ बाह्यनक्षत्रमण्डले मुहूर्तगतिं पृच्छति-

जया णं जंते ! णक्खत्ते सव्ववाहिरं मंडलं उवसंक्रमि-
त्ता चारं चरइ, तथा णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवडयं
खेत्तं गच्छइ ? गोयमा ! पंच जोयणसहस्साइ तिणिण अ
एगूणवीसए जोयणसए सोलस य जागसहस्से तिणिण अ
पण्ठे जागसए गच्छइ मंडलं एगवीसाए भागसहस्सेहिं
एवहिं अ सट्टेहिं सएहिं ठेत्ता ।

"जया ण" इत्यादि । यदा भदन्त ! नक्षत्रं सर्वबाह्य मण्डलमु-
पसक्रम्य चारं चरति, तदा एकैकेन मुहूर्तेन कियत् क्षेत्र गच्छ-
ति ? अत्राप्येकवचनं प्राग्वत् । भगवानाह-गौतम ! पञ्च यो-
जनसहस्राणि त्रीणि चैकोनविंशत्यधिकानि योजनशतानि पोरुश
च भागसहस्राणि त्रीणि च पञ्चषष्ठ्यधिकानि भागशतानि ग-
च्छति मण्डलमेकविंशत्या भागसहस्रैर्नवभिश्च षष्ठ्यधिकैः
शतैः त्रिष्विति । अत्रोपपत्तिः-अत्र मण्डले परिधिः ३१-
८३१५ । अयं त्रिभिः सप्तषष्ठ्यधिकैः शतैः ३६७ गुणयते, जा-
तम्-११६८२१६०५ । अस्य राशेरेकविंशत्या सहस्रैर्नवभिः शतैः

षष्ठ्यधिकैः भागे लब्धानि ५३१६ योजनानि । शेषम्
१६३६५२१७६० जागा । एतावती सर्वबाह्यनक्षत्रमण्डले मृगशी-
र्षप्रभृतीनामष्टानां नक्षत्राणां मुहूर्तगतिः । उक्ता तावत् सर्वा-
भ्यन्तरसर्वबाह्यमण्डलवर्तिनां नक्षत्राणां मुहूर्तगतिः ।

अथ नक्षत्रतारकाणामवस्थितमण्डलकत्वेन प्रतिनिय-

तगतिकत्वेन चावशिष्टेषु षट्षु मण्डलेषु मुह-

र्तगतिपरिज्ञानं दुष्करमिति तत्का-

रणभूत मण्डलपरिज्ञानं कर्तुं

नक्षत्रमण्डलानां चन्द्र-

मण्डलेषु समवतार-

प्रश्नमाह न-

एते णं जंते ! अट्ट णक्खत्तमंडला कतिहिं चंदमंरुलेहिं
समोअरंति ? गोयमा ! अट्टहिं चंदमंरुलेहिं समोअरंति । तं
जहा-पढमे चंदमंरुले, ततिए, छडे, सत्तमे, अट्टमे, दसमे,
इकारसमे, पण्णरसमे चंदमंरुले ।

"एते ण" इत्यादि । एतानि भदन्त ! अष्टौ नक्षत्रमण्डलानि
कतिषु चन्द्रमण्डलेषु समवतरन्ति अन्तर्भवन्ति ? चन्द्रनक्ष-
त्राणां साधारणमण्डलानि कानीत्यर्थः ? भगवानाह-गौतम !
अष्टासु चन्द्रमण्डलेषु समवतरन्ति । तद्यथा-प्रथमे चन्द्रम-
ण्डले प्रथमं नक्षत्रमण्डलं चारक्षेत्रम्, सचारिणामनवस्थितचा-
रिणां च सर्वेषां ज्योतिष्काणां जम्बूद्वीपे अशीत्यधिकयोजन-
शतमवगाह्यैव मण्डलप्रवर्तनात् । तृतीये चन्द्रमण्डले द्वितीयं
नक्षत्रमण्डलम् । एते च द्वे जम्बूद्वीपे । षष्ठे लवणे भाविनि चन्द्र-
मण्डले तृतीयम् । तत्रैव भाविनि सप्तमे चतुर्थम् । अष्टमे पञ्च-
मम् । दशमे षष्ठम् । एकादशे सप्तमम् । पञ्चदशे अष्टमम् । शेषा-
णि तु द्वितीयाऽऽदीनि सप्त चन्द्रमण्डलानि नक्षत्रैर्विरहितानि ।
तत्र प्रथमे चन्द्रमण्डले द्वादश नक्षत्राणि । तद्यथा-अभिजित्,
भरणी, धनिष्ठा, शतभिषक्, पूर्वाषाढपदा, उत्तराषाढपदा,
रेवती, अश्विनी, भरणी, पूर्वाफाल्गुनी, उत्तराफाल्गुनी, स्वाति-
श्च । द्वितीये पुनर्वसु, मघा च । तृतीये कृत्तिका । चतुर्थे
रोहिणी, चित्रा च । पञ्चमे विशाखा । षष्ठे अनुराधा । सप्तमे
ज्येष्ठा । अष्टमे मृगशिरः, आर्द्रा, पुष्य, अश्लेषा, मूलो, हस्त-
श्च । पूर्वाषाढोत्तराषाढयोर्द्वे द्वे तारे अभ्यन्तरतो, द्वे द्वे बाह्यत
इति । एव स्वस्वमण्डलावतारमत्कचन्द्रमण्डलपरिध्यनुसा-
रेण प्रागुक्तरीत्या द्वितीयाऽऽदीनामपि नक्षत्रमण्डलानां मुहूर्त-
गतिं परिभाषनीया । उक्ता प्रतिमण्डलं चन्द्राऽऽदीनां योज-
नाऽऽत्मिका मुहूर्तगतिः । जं० ७ वक्क० ।

णक्खत्तमास-न (ना) क्षत्रमास-पु० । चन्द्रस्य नक्षत्रमण्डले
परिवर्तमाने निष्पन्न इत्युपचारतो मासोऽपि नक्षत्र, नक्षत्रेषु नवो
नाक्षत्र, स चासौ मासश्च । चन्द्रश्चारं चरन् यावता कावेना-
मिजित आरभ्योत्तराषाढानक्षत्रपर्यन्तं गच्छति तत्कालप्रमाणे
मासभेदे, व्य० १ ठ० । नि० चू० । स्या० । तन्मानम्-नक्षत्र-
मास-सप्तविंशतिरहोरात्र, एकविंशतिश्च सप्तषष्टिर्जागा अ-
होरात्रस्य । नक्षत्रसवत्सरे ह्यहोरात्रास्त्रीणि शतानि सप्तविंश-
त्यधिकानि, एकपञ्चाशच्च सप्तषष्टिर्भागं अहोरात्रस्य । ततस्त्र-
याणां शतानां सप्तविंशत्यधिकानां द्वादशजिर्भागो ह्रियते, ल-
ब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्रा, जेषास्त्रयस्तिष्ठन्ति । तेऽपि सप्तष-
ष्टिभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुह्यन्ते, जाते द्वे शते एकोत्तरे ।
२०१ । येऽपि च उपरितना एकपञ्चाशत् सप्तषष्टिर्भागः, तेऽपि

च तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके २५२ ।
तेषां द्वादशभिर्भागे ह्येते लब्धा एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः,
आगतं यथोक्तं नक्षत्रमासपरिमाणम् । ज्यो० २ पादु० ।
नि० चू० । ३० । “एगमेगेणं णक्खत्तमासे सत्तावीसार्हि राह-
दियाहि राहंदिगणेणं पण्णत्ता” । स० २७ सम० । (‘ मास ’
शब्देऽन्यद् वक्ष्यते)

एकखत्तमुह-नक्षत्रमुख-न० । चन्द्रे, “ णक्खत्ताण मुहं वूदि,
णक्खत्ताण मुहं चदो । ” उक्त० २५ अ० ।

एकखत्तविचय-नक्षत्रविचय-पुं० । विपूर्वश्चिह्न स्वभावात्
स्वरूपनिर्णये वर्तते । तथा चोक्तमन्यत्र-“आप्तवचनं प्रवचनं,
ज्ञात्वा विचयस्तदर्थनिर्णयनम् ।” तत्र विचयनं विचयः, नक्षत्राणां
विचयो नक्षत्रविचयः । नक्षत्राणां स्वरूपनिर्णये, सू० प्र० १
पादु० । (स च ‘णक्खत्त’ शब्देऽत्रैव भागे १७७७ पृष्ठे उक्तः)

एकखत्तसंवच्छर-न [ना] क्षत्रसंवत्सर-पुं० । नक्षत्रेषु भवो
नाक्षत्रः । किमुक्तं भवति ?-चन्द्रश्चरं चरन् यावता कालेनाभि-
जित आरभ्योत्तराषाढानक्षत्रपर्यन्तं गच्छति तत्प्रमाणो नाक्ष-
त्रो मासः । यदि वा चन्द्रस्य नक्षत्रमण्डले परिवर्तनतानि-
ष्पन्न इत्युपचारतो मासोऽपि नक्षत्रम् । स च द्वादशगुणो नक्ष-
त्रसंवत्सरः । जं० ७ वक्ष० । चन्द्रस्य नक्षत्रमण्डलभोगकालो
नक्षत्रमासः, स च सप्तविंशतिर्दिनानि, एकविंशतिः सप्तषष्टि-
भागा दिवसस्येत्येवंविधद्वादशमासमिते संवत्सरभेदे, स्था० ५
ठा० ३ उ० । स चायं त्रीणि शतानि अष्टां सप्तविंशत्यु-
त्तराणि एकपञ्चाशच्च सप्तषष्टिभागा इति । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सप्रति नक्षत्रसंवत्सरमाह-

एकखत्तचंदजोगो, वारसगुणिओ उ णक्खत्तो ।

नक्षत्रचन्द्रयोगः सप्तविंशत्या नक्षत्रैः साकल्येन य एकत्र
चन्द्रेण योगः, एष द्वादशभिर्गुणितो नक्षत्रो नक्षत्रसंवत्सरो भव-
ति । अत्र पुनरेकः समस्तनक्षत्रयोगपर्याय एव नक्षत्रमासः ।
स च सप्तविंशतिरहोरात्राः, एकविंशतिश्च सप्तषष्टिभागा अहो-
रात्रस्य, एष राशिर्यदा द्वादशभिर्गुणयते तदा त्रीण्यहोरात्र-
शतानि सप्तविंशत्यधिकानि, एकपञ्चाशच्च सप्तषष्टिभागा
अहोरात्रस्य । एतावत्प्रमाणो नक्षत्रसंवत्सरः । ज्यो० २ पादु० ।

नामनिरुक्तिमुक्त्वाऽथ तेषां भेदानाह-

एकखत्तसंवच्छरे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा !
हुवालसविहे पण्णत्ते । तं जहा-सावणे, भद्वण, आसो-
ए० जाव असोढे । जं वा विहप्फई महगहे हुवालसेहिं
संवच्छरेहिं सव्वणक्खत्तमंरुलं समाणेइ । सेत्तं एक्खत्तसं-
वच्छरे ॥

“णक्खत्त” इत्यादि । नक्षत्रसंवत्सरो भगवन् ! कतिविधं प्र-
श्नः ? । जगवानाह-गौतम ! द्वादशविधं प्रश्नः । तद्यथा-आवणं,
भाद्रपदं, आश्विनं । यावत्पदात् कार्तिकाऽऽदिसम्यक् । द्वादश-
स्त्वापादः । अयं भावः-इदं कः समस्तनक्षत्रयोगपर्यायो द्वादश-
भिर्गुणितो नक्षत्रसंवत्सरः । ततो ये नक्षत्रसंवत्सरस्य पूरका
द्वादश समस्तनक्षत्रयोगपर्यायाः आवणमाद्रपदाऽऽदिनामानः,
तेऽप्यत्रयवे ममुदायोपचाराद् नक्षत्रसंवत्सरः । ततः आवणाऽऽ-

दिद्वादशाविधो नक्षत्रसंवत्सरः । वा इति पक्षान्तरसूचने । अथवा
बृहस्पतिर्भद्राग्रहो द्वादशभिः संवत्सरैर्योगमधिकृत्य यत् सर्वं
नक्षत्रमण्डलमभिजिदादीन्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि परिसमाप-
यति, तावान् कालविशेषो द्वादशवर्षप्रमाणो नक्षत्रसंवत्सरः ।
जं० ७ वक्ष० । चं० प्र० । उक्तस्वरूपे प्रमाणसंवत्सरभेदे,
वक्ष्यमाणस्वरूपे प्रमाणसंवत्सरभेदे, वक्ष्यमाणस्वरूपे लक्षण-
संवत्सरभेदे च ।

तत्स्वरूपं च-

ता णक्खत्तेणं संवच्छरस्स पंचविहं लक्खणं पण्णत्ते । तं
जहा-“समगं एक्खत्ता जोगं, जोपति समगं उक्त परिण-
मंति । एऽच्छुएह णातिसीते, बहुउदओ होति एक्ख-
त्तो ” ॥ १ ॥

“ता णक्खत्त” इत्यादि । ‘ता’ इति । तत्र नक्षत्रसंवत्सरस्य लक्ष-
णमधिकृत्य पञ्चविधः प्रश्नः । किमुक्तं भवति ?-नक्षत्रसंवत्सरस्य
पञ्चविधं लक्षणं प्रश्नमिति । तदेव गाथयाऽऽह- (समगं एक्ख-
त्ता जोगं जोपति ष्ति) यस्मिन् संवत्सरे समक समकमेव-एक-
कालमेव, ऋतुभिः सहेति गम्यते । नक्षत्राणि उत्तराषाढाप्रभृती-
नि, योगं युज्जन्ति सन्निहिता पौर्णमासी परिसमापयन्ति । तथा
समकमेव-एककालमेव, तथा तथा परिसमाप्यमानया पौर्णमा-
स्या सह ऋतवो निदाघाऽऽद्याः परिणमन्ति परिसमाप्तिमुपया-
न्ति । इयमत्र प्रावना-यस्मिन् संवत्सरे नक्षत्रैर्माससदृशानामकै-
स्तस्य तस्य ऋतोः पर्यन्तवर्ती मासः परिसमाप्यते, तेषु च
तां तां पौर्णमासीं परिसमापयन्त्यु तथा तथा पौर्णमास्या सह
ऋतवोऽपि निदाघाऽऽदिकाः परिसमाप्तिमुपयायन्ति । यथा-उत्त-
राषाढानक्षत्रे आपादीं पौर्णमासीं परिसमापयति, तथा आषा-
ढ्या पौर्णमास्या सह निदाघोऽपि ऋतुः परिसमाप्तिमुपैति, स
नक्षत्रसंवत्सरः, नक्षत्रानुरोधेन तथापरिणममानत्वात् । एतेन
च लक्षणद्वयमभिहितं स्पष्टमम् । तथा न विद्यते अतिशयेन
उष्णम् उष्णरूपः परितापो यस्मिन् स नात्युष्णः, तथा न
विद्यते अतिशयेन शीतं यत्र स नातिशीतः । बहु उदकं यस्मिन्
स बहुदकः । एवंरूपैः पञ्चभिः समग्रैर्लक्षणैरुपेतो भवति नक्षत्र-
संवत्सरः । चं० प्र० १० पादु० २० पादु० । स्था० ।

एक्ख [ए]-नखिन्-त्रि० । नखाः करजा विद्यन्ते येषां ते
नखिनः । प्रशसायामन्नं मनुष्यं, यथा रूपवती कन्येत्यादिषु ।
“ द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ” । ८ । २ । ए० । द्वितीयतुर्य-
योर्द्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वं भवतः । * इति खकारस्य ककारः,
द्वित्वं च । सुनखेषु, वृ० १ उ० ।

एग-नग-पु० । पर्वते, औ० । जी० । तं० । सू० । झा० । प्रश्न० ।
“ जहा से णगाण पवरे सुमह मंदरो गिरी । ” उक्त० ११ अ० ।
वृक्ते च । वाच० ।

णगय-नागय-न० । नगस्य भावो नाग्यम् । सरजस्कत्वे, “नू-
हगहणं जह नगयाण ” । संथा० ।

णगर-नकर-न० । नास्मिन् करोऽस्तीति नकरम् । नखाऽऽदि-
त्वाग्रजोऽकाराज्जावः । वृ० १ उ० । उक्त० । आचा० । नि०
चू० । कल्प० । स्था० । अष्टादशकररहिते, ज० १ श० १ उ० ।
प्रक्षा० । स्था० । उक्त० । व्य० । झा० । ग० । अकरदायिलोकाऽऽवा-
से, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

* यथा-“वक्खणं, वग्घो, मुच्छा, णिक्खरो,” इत्यादि ।

नगर-न० । चतुर्गोपुरोद्भासिनि पत्तने, औ० । ज० ।

“ग्रामो वृत्त्यावृतः स्याद्, नगरमुखचतुर्गोपुरोद्भासिशोभम्,
खेट नद्यद्विवेष्ट, परिवृतमभ्रित सर्वट पर्वतेन ।
ग्रामैर्युक्त मट (ड) म्ब, मिलितदशशतैः पत्तनं रत्नयोनिं,
छोणाऽऽस्य सिन्धुवेलावन्नयितमथ सबाधन वाऽऽश्रितङ्गे” ॥१॥
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

“पुण्यक्रियाऽऽदिनिपुणै-आतुर्वर्ण्यजनैर्युतम् ।
अनेकजातिसवरू, नैकशिष्टिपसमाकुलम् ॥
सर्वदैवतसंनद्ध, नगर त्वभिधीयते ।” वाच० ।

नगरवासिषु प्रकृतिषु, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । सैन्यनिवा-
सिप्रकृतिषु, ज्ञ० ७ श० ६ उ० ।

गगरगुत्तिय-नगरगुप्तिक-पु० । नगररक्के, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।
कोट्टपाले, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

गगरट्टाण-नगरस्थान-न० । उरुसग्रामस्थाने, कल्प० ४ कृण ।

गगरणिष्मण-नगरनिर्धमन-न० । नगरजलनिर्गमने, भ० ३
श० ७ उ० । नगरजलनिर्गमनकावे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

गगरणिवेस-नगरनिवेश-पु० । नगरवासकल्पनायाम्, स०
७२ सम० ।

गगरधम्म-नगरधर्म-पु० । नगराऽऽचारे, स्या० १० ठा० ।

गगरमाण-नगरमान-न० । नगरस्य द्वादशयोजनाऽऽयामनव-
योजनव्यासाऽऽदिपरिज्ञाने, कलशाऽऽदिनिरीक्षणपूर्वकसूत्रन्या-
सयथास्थानवर्णाऽऽदिव्यवस्थापरिज्ञाने, ज० । पञ्चचत्वारिंशोऽय
कलाजेदः । ज० २ वक्क० । ज्ञा० । स० ।

गगरमारी-नगरमारी-स्त्री० । नगरवासिलोकानां मारिकृते
प्राणक्षये, जी० ३ प्रति० ।

गगररक्खिय-नगररक्षिक-पुं० । नगर रक्षति यः स नगरर-
क्षिकः । कोट्टपावे, नि० चू० ४ उ० ।

गगरवह-नगरवध-पु० । सर्वेषां नगरवासिनामपराधनपरा-
ध्यविवेकेन प्रत्यनीकराजाऽऽज्ञया मारणे, “से सुच्चई नगरवहे
व सहे ।” अथ तेषां नारकाणां भयानकशब्दो नगरवध इव
श्रूयते । यथा नगरसवन्धी महानाक्रन्दः स्पात्तादृशे, सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० ।

गगराय-नगराज-पुं० । मन्दरे, मेरौ च, स्या० ६ ठा० ।

गगरावास-नगराऽऽवास-पु० । नगराणामावासेषु, नगररू-
पेषु वा आवासेषु, स० ।

गगरी-नगरी-स्त्री० । पुर्याम्, औ० ।

तद्वर्णकः-

ते णं कावे णं ते णं समण चंपा नामं नयरी होत्था-
रिद्धत्थिमियसमिक्का, पमुइयजणजाणवया, आइसजणम-
णुस्सा, हलसयसहस्ससकिट्ठविकिट्ठलपणत्तसेउसीमा, कु-
क्कुसुंमेयगामपउरा, उच्चुजवसालिकद्विया, गोमहिमग-
वेदगण्णत्ता, आयारवतचेइयजुवऽविविहसणिविट्ठवहुला, *
उक्कोमियगायंगठिभेयज्जुतक्करवंरक्खरहिया, खेमा, णि-

खव्वा, सुजिक्खा, पासंमिगिहत्थवीसत्थसुहावासा,
अण्णेगकोमिकुमुवियाऽऽइण्णिवुवसुहा, एण्णइगजह्व-
मह्वमुट्ठियवेलं वयकहगपवगलासगआइक्खगलंखमंखतूणइ-
ल्लतुं वीणियअण्णेगतात्तायराण्णचरिया, आरामुज्जाणअगढ-
तत्तागदीहियवप्पिण्णगुणोववेया, * उविद्धविउदगंभीरखा-
यफलिहा, चक्कगयज्जुसुंढिओरोहसयग्घिजमल्लकवाडघण-
टुप्पवेमा, धण्णुकुमिलवंकपागारपरिक्खत्ता, कविसीसयव-
ट्टरइयसंठियविरायमाणा, अट्टात्तयचरियदारगोपुरतोरणउ-
त्थयसुविभत्तरायमग्गा, ठेयायरियरइयदढफट्ठिहइंदकीला,
विवाणिवणियेत्तसिप्पियाऽऽऽसणिवुवसुहा, सिंघारग-
तिगचउक्कचचरपणियाऽऽवणविविहवत्थुपरिमंडिया, सुरम्मा,
नरवइपविइण्णमहिइपहा, अण्णेगवरट्टरगमत्तकुंजररहप-
करसीयसंदमाणीयाऽऽऽसज्जाणजुग्गा विमुत्तलणवणलि-
णिसोजियजत्ता, पंडुरवरभवणसप्पिमहिया, उत्ताण्णयण-
पेच्छणिज्जा, पासईया, दरिसणिज्जा, अभिरूवा पभिरूवा ।

तत्र योऽय णशब्दः स वाक्यालङ्कारार्थः । ‘ते’ इत्यत्र च य ए-
कारः, स प्राकृतशैलीप्रभवः । यथा-“करेमि जते ।” इत्यादिषु ।
ततोऽय वाक्यार्थो जातः-तस्मिन् कावे तस्मिन् समये, य-
स्मिन्सौ नगरी बभूवेति । अधिकरणे चैव सप्तमी । अथ
काव्यसमययोः फ प्रतिविशेषः १ उच्यते-काल इति सामान्य-
कालः वर्तमानावसर्पिण्याश्चतुर्थविभागलक्षणः । समयस्तु-त-
द्विशेषः, यत्र सा नगरी, स राजा, वर्धमानस्वामी च बभूव ।
अथवा-तृतीयैवेयम् । ततश्च तेन कावेन अवसर्पिणीचतुर्थाऽऽर-
कलक्षणेन हेतुभूतेन, समयेन तद्विशेषचूतेन हेतुना चम्पा
नाम नगरी (होत्थ सि) अभवदासीदित्यर्थः । ननु चेदा-
नीमपि साऽस्ति, किं पुनरधिकृतग्रन्थकरणकाले, तत्कथमुक्त-
मासीदिति १ उच्यते-अवसर्पिणीत्वात्कालस्य वर्णकग्रन्थवर्णि-
तविभूतियुक्ता सा इदानीं नास्तीति । (ऋद्धत्थिमियसमिक्का)
ऋद्धा प्रवनाऽऽदिजिर्वृद्धिमुपगता, स्तिमिता भयवर्जितत्वेन स्थि-
रा, समृद्धा धनधान्याऽऽदियुक्ता । ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः ।
(पमुइयजणजाणवया) प्रमुदिता हृष्टा, प्रमोदकारणवस्तूनां
सद्भावात्, जना नगरीवास्तव्यलोकाः, जानपदाश्च जनपदभ-
वा, तत्राऽऽयाता सन्तो यस्याम्, सा प्रमुदितजनजानपदा । पा-
ठान्तरे-“पमुइयजणजाणजणवया” । तत्र प्रमुदितजनान्युद्या-
नानि जनपदाश्च यस्यां सा तथा । (आइसजणमणुस्सा) मनु-
ष्यजनेनाऽऽकीर्णां सकीर्णां, मनुष्यजनाऽऽकीर्णोति वाच्ये राज-
दन्ताऽऽदिदर्शनादाकीर्णजनमनुष्येत्युक्तम् । आकीर्णां वा गुण-
व्याप्तो मनुष्यजनो यस्या सा तथा । (हलसयसहस्ससकि-
ट्ठविकिट्ठलपणत्तसेउसीमा) हलानां लाङ्गलानां शतैः, स-
हस्रैश्च, शतसहस्रैर्वा लक्षैः, सकृष्टा विविखिता विकृष्ट दूरं
यावत्, अविकृष्टा वा आसन्ना, लष्टा मनोज्ञा, कर्षकाभिमतफ-
लसाधनसमर्थत्वात् । (पणत्त सि) योग्यीकृता जीवपनस्य
सेतुसीमा मार्गसीमा यस्या सा तथा । अथवा सकृष्टाऽऽ-
दिविशेषणाविशिष्टानि सेतूनि कुट्या जलसेककेप्राणि सी-
मासु यस्या सा तथा । अथवा-हलशतसहस्राणां स-

* ‘अरिहतचेइयजणवयविसप्पिविट्ठवहुला’ इति पाठान्तरम् ।

कृष्टेन संकर्षणेन विकृष्टा दूरवर्तिन्यो लघाः प्रक्षुपिताः कथिताः सेतुसीमा यस्याः सा तथा; अनेन तज्जनपदस्य लोकवाहुल्यं, क्षेत्रवाहुल्यं चोक्तम् । (कुक्कुटसं-
केयगामपउरा) कुक्कुटाः ताम्रचूडाः, परमेयाः पण्डपुत्रकाः परमा एव, तेषां ग्रामाः समूहास्ते प्रचुराः प्रचूताः यस्यां सा तथा; अनेन लोकप्रमुदितत्वं व्यक्तीकृतम्; प्रमुदितो हि लोकः क्रीडाऽऽद्यर्थं कुक्कुटान् पोषयति, पण्डांश्च करोतीति । (उच्छुजवसालिकाक्षिया) पाठान्तरेण—“ उच्छुजवसालिमा-
लिनीया । ” एतद्व्याप्तेत्यर्थः । अनेन च जनप्रमोदकारणमुक्तं, न ह्येवंप्रकारवस्त्वन्नावे प्रमोदो जनस्य स्यादिति । (गोमहि-
सगवेष्टगप्पभूता) गवादयः प्रभूताः प्रचुरा यस्यामिति वाक्य-
म्, गवेष्टका उरज्जा । (आयारवतचेइयजुवइविविहसप्पिवि-
चवहुला) आकारवन्ति सुन्दराऽऽकाराणि, आकारचित्राणि वा यानि चैत्यानि देवताऽऽयतनानि, युवतीनां च तरुणीनां, पण्यत-
रुणीनामिति हृदयम् । यानि विविधानि सन्निविष्टानि सन्निवेश-
नानि पाटकाः, तानि बहुलानि यस्यां सा तथा । “ अरिहंतचे-
इयजणवइविसप्पिविचवहुला ” इति पाठान्तरम् । तत्रार्हं चैत्यानां जनानां त्रिणां च विविधानि यानि सन्निविष्टानि पाटकास्तेर्वहु-
लेति विग्रहः । “ सुजागचित्तचेइयजुचिइसप्पिविचवहुला ” इति च पाठान्तरम् । तत्र च सुयागाः शोभनयज्ञाः, चित्रचै-
त्यानि प्रतीतानि, यूपचितयो यज्ञेषु यूपचयनानि, घूनानि वा क्रीडाविशेषाश्चितयस्तेषां सन्निविष्टानि निवेशाः, तैर्वहुला या सा तथा । (उक्कोमियगायगविजेयज्रतक्करखंडरक्खरहिया) उक्कोटा उत्कोचा, लञ्चेत्यर्थः । तथा ये व्यवहरन्ति ते औत्कोटि-
काः, गात्रात् मनुष्यशरीरावयवविशेषात् कट्यादेः सकाशाद् ग्रन्थि कार्पापणाऽऽदिपुट्टिकां जिन्दन्त्याचिन्दन्तीति गात्रग्रन्थि-
भेदकाः । “ उक्कोडियगाहगविजेय ” इति च पाठान्तरं व्यक्तम् । भट्टाश्चारजटाः घलात्कारप्रवृत्तयः, तस्करास्त एव चौर्यं कुर्वन्ती-
त्येवशीलाः, खण्डरका दण्डपाशिकाः, शुलकपाला वा, एभी-
रहिता या सा तथा; अनेन तत्रोपलब्धकारिणामभावमाह । (खेमा) अशिवाभावात् । (गिरुवहवा) निरुपलब्धा, अविद्यमा-
नराजाऽऽदिकृतोपलब्धेत्यर्थः । (सुजिक्खा) सुष्ठु मनोज्ञा प्रचुरा भिक्षा जिश्रुकाणां यस्यां सा सुजिक्खा, अत एव पापणिङ्गानां गृहस्थानां च (वीसत्थसुहावासा) विश्वस्तानां निर्जयाना-
मनुत्सुकानां वा सुखं सुखस्वरूपः शुभो वाऽऽवासो यस्यां सा तथा । (अणेगकोमिकुसुवियाऽऽइणनिव्वयसुहा) अनेकाः फोटयो छव्यसङ्ख्यानां स्वरूपपरिमाणे वा येषां ते अनेकको-
टयः, तैः कौटुम्बिकैः कुटुम्बिकारकीर्णं सङ्कुला या सा त-
था । सा चासौ निर्वृता च सन्तुष्टजनयोगात्सन्तोषवतीति कर्मधारयः, अत एव सा चासौ सुखा च शुभा वेति कर्मधार-
यः । (नरुनट्टगजज्जमसुमट्टियवेत्तंयकदगपवगलासगआइक्ख-
गलंघमंसत्तूणइल्लुत्तंयवीणियअणेगतात्तायराणुचरिया) नटाः नाटकानां नाटयितारः, नर्तका ये नृत्यन्ति, अद्विष्टा इत्येके । ज-
ह्वा घरत्राखेलकाः, राक्षस्तोषपाठका इत्यन्ये । मल्लाः प्रतीताः । मौष्टिका मल्ला एव, ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति । विरुम्बकाः विट्-
पकाः, कथकाः प्रतीताः, खका ये उन्मवन्ते, नद्यादिक वा तरन्ति । दासका ये रासकान् गायन्ति, जयशब्दप्रयोक्तारो वा, जण्डा वा इत्यर्थः । आरयायका ये शुभाशुभमाख्यान्ति । लह्वा महावशाप्रखेलकाः, मल्लाश्चित्रफणकहस्ता जिश्रुकाः,
'तूणल्लुत्त' तूणाभिधानवाद्यविशेषवन्तः, तुम्बवीणका वीणावाद्-

का, अनेके च ये तात्वाचरा-तात्वाऽऽदानेन प्रेक्षाकारिणः, तैरनु-
चरिता आसेविता या सा तथा । (आरामुज्जाणअगरुत-
लागदीहियवप्पिणगुणोववेया) आरमन्ति तेषु माधवोक्त-
तागृहाऽऽदिषु दम्पत्यादीनि क्रीरन्ति ते आरामाः, उद्यानानि पु-
ष्पाऽऽदिसदृशसङ्कुलान्युत्सवाऽऽदौ बहुजनभोग्यानि (भगड-
त्ति) अवटाः कूपाः, तमागानि प्रतीतानि, कीर्षिका सारणी, (व-
प्पिणत्ति) केदारः । एतेषां ये गुणाः रम्यताऽऽदयः, तैरुपपेता यु-
क्ता या सा तथा । उप अप इत इत्येतस्य शब्दत्रयस्य स्थाने
शकन्ध्वादिदर्शनादकारलोपे उपपेतेति प्रवति । क्वचित्प-
ठ्यते—“ नन्दणवणसप्पिभप्पगासा ” नन्दनवनं मेरोद्धितीय-
वनं, तत्प्रकाशसन्निभः प्रकाशो यस्यां सा तथा । इह वैकस्य
प्रकाशशब्दस्य लोप उष्ट्रमुख इत्यादाविवेति । (उविकवि-
चलगभीरखायफलिहा) ‘ उविक ’ ऊर्ध्वं विपुलं विस्तीर्णं ग-
म्भीरमलम्बमध्यं स्नातमुपरिविस्तीर्णम् अथः सङ्कट, परिखा च
अथ उपरि च समा स्नातरूपा यस्यां सा तथा । (चक्कगयभुसुंदि-
ओरोहसयग्घिजमत्तकवाडयणदुप्पवेसा) चक्राणि रथाङ्गानि,
अरघट्टाङ्गानि वा, गदाः प्रहरणविशेषाः, हसुण्डयोऽप्येवम् ।
अवरोधः प्रतोषिच्छारेष्वन्तरप्रकारः सजाव्यते । शतघ्नयो
महायष्टयः, महाशिखा वा, या उपरिष्ठात्पातिताः सत्यः
शतानि पुरुषाणां घ्नन्तीति, यमत्वानि समसस्थितद्वयरूपाणि
यानि कपाटानि घनानि च निश्छिन्नाणि तैर्दुष्प्रवेशा या सा
तथा । (धणुकुम्भिवकपागारपरिक्खित्ता) धनुः कुटिल
कुटिलधनुः, ततोऽपि वक्रेण प्राकारेण परिक्रिस्ता या सा तथा ।
(कविसीसयवट्टरइयसंठियविरायमाणा) कपिशिर्षकैर्घुत्तिर-
चितैर्वर्तुलकृतैः सास्त्रितैर्विशिष्टसंस्थानवद्भिर्विराजमाना शोभ-
माना या सा तथा । (अट्टालयचरियदारगोपुरतोरणउल्लयसु-
विभत्तरायमग्गा) अट्टालका प्राकारोपरिवर्त्याश्रयविशेषाः,
चरिका अष्टहस्तप्रमाणा नगरप्राकारान्तरालमार्गाः, द्वाराणि
प्राकारद्वारिकाः, गोपुराणि पुरद्वाराणि, तोरणानि प्रतीतानि,
उन्नतानि गुणवन्ति उच्छानि च यस्यां सा तथा । सुविजक्काः
विविक्ता राजमार्गा यस्यां सा तथा । तत पदद्वयस्य कर्म-
धारयः । (वेयायरियरइयदढफलिहइंदकीळा) वेकेन निपुणेना-
ऽऽचार्येण शिल्पिना रचितो दढो बलवान् परिघोऽर्गला,
इन्द्रकीलश्च गोपुरावयवविशेषो यस्यां सा तथा । (विवणिव-
णियच्छेत्तासिप्पियाऽऽइणनिव्वयसुहा) विपणीनां वणिक्पथा-
नां हट्टमार्गाणां, वणिजां च वाणिजकानां च क्षेत्र स्थानं या
सा तथा । शिल्पिजि कुम्भकाराऽऽदिभिराकीर्णा, अत एव
जनप्रयोजनसंसिद्धिर्जनानां निर्वृतत्वेन सुखितत्वेन च नि-
र्वृतसुखा च या सा तथा । वाचनान्तरे-वेत्तशब्दस्य स्थाने वेय-
शब्दोऽधीयते । तत्र च वेकेशिल्पिकाऽऽकीर्णैति व्याख्येयम् । (सिं-
घारुगतिगचउक्कचच्चरपणियाऽऽवणविविहवत्तुपरिमंडिया)
शृङ्गाटक त्रिकोणं स्थानं, त्रिकं यत्र रथयात्रयं मिलति, चतुष्कं
रथ्याचतुष्कमेलकं, चत्वरं घट्टरथ्याऽऽपातस्थानं, पणितानि
भाण्डानि, तत्प्रधाना आपणा हट्टा विविधवस्तूनि अनेकविव-
द्रव्याणि, पणिः परिमाणिता या सा तथा । पुस्तकान्तरेऽधीयते-
“ सिंघारुगतिगचउक्कचच्चरउम्मुहमहापदपहेसु पणियाऽऽपण-
विविहवेसपरिमिया । ” तत्र चतुर्मुखं चतुर्द्वारं देवकुलाऽऽदि, म-
हापथो राजमार्गः, पन्थास्तदितरः, ततश्च शृङ्गाटकाऽऽदिषु पणि-
ताऽऽपणैर्विविधवैशेष्यं जर्नविविधवेड्याभिर्वा परिमाणिता या
सा तथा । (सुरम्मा) आतिरमणीया, (नरचइपविष्ममहिचइपढा)

नरपतिना राज्ञा प्रविकीर्णो गमनाऽऽगमनाभ्यां व्याप्तो मही-
पतिपथो राजमार्गो यस्यां सा तथा । अथवा-नरपतिना
प्रविकीर्णो विक्लिता निरस्ताऽन्येषां महीपतीनां प्रभा यस्या
सा तथा । अथवा-नरपतिभिः प्रविकीर्णो महीपते. प्रभा
यस्यां सा तथा । (अणेगवरतुरगमस्तकुजररहपकरसीय-
संदमाण्याऽऽइषजाणजुगा) अनैकैर्वरतुरगैर्मस्तकुजैः (र-
हपकरे ति) रथनिकरैः शिविकाभिः स्यन्दमानाभिराकीर्णो
व्याप्तो यानैर्युगैश्च या सा तथा । अथवा-अनेके वरतुरगा-
ऽऽदयो यस्यामाकीर्णानि च गुणवान्ति यानाऽऽदीनि यस्यां
सा तथा । तत्र शिविकाः कूटाऽऽकारेण गदिता ' जम्पान '
विशेषा, स्यन्दमानिका पुरुषप्रमाणा जम्पानविशेषा, यानानि
शकटाऽऽदीनि, युग्यानि गोल्लविषयप्रसिद्धानि द्विहस्तप्रमाणा-
नि वेदिकोपशोभितानि जम्पानान्येवेति । (विमुल्लवण-
लिणिसोभियजला) विमुकुलाभिर्विकसितकमलाभिर्नैवा-
जिनैर्जिनीभिः शोभितानि जलानि यस्यां सा तथा । (पं-
रवरभवणसप्तिमदिया) पाण्डुरैः सुधाधवज्ञैः वरभवनैः
प्रासादैः सम्यक् निरन्तर महितेव मदिता पूजिता या सा
तथा । (उच्चाणयणपेच्छणिज्जा) सौभाग्यातिशयादुत्ता-
निकैरनिमित्तैर्नयनैर्लोचनैः प्रेक्षणीया या सा तथा । (पा-
साईया) चित्तप्रसन्नकारिणी । (दरिसणिज्जा) यां पश्य-
न्नु श्रम न गच्छति । (अभिरुवा) मनोहरुपा । (पकिरुवा)
रुष्टार रुष्टार प्रति ' रमणीय ' रूप यस्याः सा तथेति । औ० ।
च० प्र० । झा० । रा० ।

णगाहिराय-नगाधिराज-पु० । श्रीशुशुजयपर्वते, ती० १ कल्प ।
णगिद-नगेन्द्र-पुं० । पर्वतप्रधाने मेरौ, सूत्र० १ शु० ६ अ० ।
णगिण-नग्न-त्रि० । भावतो निर्गन्धे, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।
णगा-नग्न-त्रि० । नज-क । " अधो मनयाम् " । ८ । २ । ७८ ।

इति सयुक्तस्य नस्य लुक् । प्रा० २ पाद । " अनादौ शेषाऽऽदेश-
योद्धित्वम् " ॥ ८ । २ । ८९ ॥ इत्यनादौ वर्तमानस्य गस्य
चित्त्वम् । प्रा० २ पाद । दिगम्बरे, न० । आ० म० ।

णगाइ-नग्नजित्-पुं० । गन्धारविषये पुरुषपुराधिपतौ स्वना-
मख्याते राज्ञि, आव० ४ अ० । " नमी राया विदेहेसु, गधा-
रेसु य णगाइ । " प्रव्रजित इति शेष । उच० १८ अ० ।

अथास्य पूर्वभवचरितनियद्ध वृत्तमुद्भाव्यते-

अस्मिन् भरते पुण्ड्रवर्द्धन नाम नगरमस्ति । तत्र सिंहस्थो
राजा वर्तते गन्धारदेशाधिपतिः । तस्य राज्ञोऽन्यदा द्वावश्वौ
प्राभूते समायातौ । तयोः परीक्षार्थमेकस्मिन् तुरङ्गे राजाऽ-
धिरूढः, द्वितीये तुरङ्गेऽपरो नर आरूढः । तेन सममप-
रैश्चाश्वचारशतैः परिवृतो भूपतिर्याह्मिकायां गतः । परीक्षां
कुर्वता च राज्ञोऽश्व प्रधानगत्या विमुक्तः । सोऽपि बलवता वे-
गेन निर्ययौ । यथा यथा राजा बलगामाकर्षयति, तथा तथा स
घायुवेगोऽभवत् । पुरोपवनान्यतिक्रम्य सोऽश्वो राजानं लात्वा
महादृष्ट्या प्रविष्टः । आन्तेन नृपेन तदाऽस्य बलगा विमुक्ता ।
अथ यदा बलगामोचनेऽश्व स्थिरीभवूव, तदा राजैन विपरीतम-
श्व मन्यते स्म, ततस्तस्मादुत्थीय राजा भूमिचरो बभूव । त च
पानीयं पाययित्वा वृक्षे बबन्ध, स्वप्राणवृत्तिं च फलैर्विदधे । तत
एक नगरमारुह्य कचित्प्रदेशे सुन्दरमेक महावास ददर्श । राजा
कुतूहलात्तस्मिन्नावसे प्रविष्टः । तत्रैकाकिनी पवित्रगात्रां
कन्या भूपतिर्दृष्टवान् । सा राजानमागच्छन्त दृष्ट्वा भूरिहर्षाऽऽ-

सन ददौ । राज्ञा ऊचे-का त्वम् ?, कोऽयमस्तिनिवास ?, किमिदं
रम्यं धाम ? सा प्राऽऽह-भूपति । प्रथम मत्पाणिग्रहणं कुरु, सा-
म्प्रत सिद्धिविशिष्ट लग्नमस्ति, पश्चात्सर्वं वृत्तान्तमहं कथयि-
ष्यामि । तथेत्युक्ते नरपतिस्तत्र कन्यया सम पूजितं जिनयिम्यं
प्रणम्योद्गाहमाङ्गल्यमलञ्चकार । नृपतिना परिणीता सा क-
न्या विविधान् भोगोपचारान् चकार, विचित्राश्च भर्तृर्द-
र्शयामास । अवसरे राजा तां प्रत्येवमाह-विमल पुरयैरावयोः
सबन्धो जातोऽस्ति, पर त्वं स्ववृत्तान्तं वद-काशसि त्वम् ?, कथ-
मत्रैकाकिनी बससि ? स्वभर्त्रैवमुक्ते सा स्वसबन्धं मूढतो वक्तु-
मारेभे-क्षितिप्रतिष्ठे नगरे जितशत्रुर्नृपोऽस्ति, सोऽन्यदा परदेशा-
ऽऽयातचरानेवमाह-अहो ! मज्जाये किञ्चिद् न्यूनमस्ति । ते
प्राऽऽहुः-सर्वमस्ति तव राज्ये, पर विचित्रचित्रा सभा नास्ति ।
ततो नृपतिश्चित्रकरानाकार्यं सभागृहभित्तिभागास्तेषां सर्वेषां
समाश्चित्रयितुं दत्ताः । सर्वेऽपि चित्रकराः स्वस्वभित्तिजागान् गा-
दोद्यमेन चित्रयन्ते । तत्रैको वृद्धश्चित्रकरः सकलचित्रकलावे-
दी स्वभित्तिभागं चित्रयितुमारब्धवान् । सहायशून्यस्य तस्य
निरन्तरं गृहतः कनकमञ्जरी रूपवती तत्पुत्री भक्तं तत्राऽऽन-
यति । अन्यदा सा स्वगृहाद् प्रकमानयन्ती राजमार्गे गच्छन्त्य-
श्ववारमेक ददर्श । स च बालस्त्रीवराकाऽऽदिजनसङ्कीर्णोऽपि
राजमार्गे त्वरितमश्वमवाहयत् । लोकास्तु तद्भयादितस्ततो न-
ष्टाः । साऽपि कच्चिन्नष्टा स्थिता, पश्चात् तत्राऽऽयाता । भक्तपात्र-
हस्ता तामागतं वीक्ष्य स वृद्धश्चित्रकरः पुरीपोत्सर्गार्थं च-
हिर्जगाम । एकत्राऽऽहारपात्रमाच्छादयित्वा सा कच्चिन्निति-
देशे वर्णकैर्मयूरपिच्छमालिलेख । अथ तत्र राज्ञा संप्राप्तः । भि-
त्तिचित्राणि पश्यन् कुमार्या लेखिते केकिपिच्छे साक्षात्पिच्छं
मन्यमानः करं चिक्षेप । जिह्वास्फालनतो नखजलेन चित्तकीभू-
तं तं नृप सामान्यपुरुषमेव जानन्ती सा चित्रकरपुत्र्येवमाह-
चतुर्थं पादस्त्व मया बन्धः । नृपः प्राऽऽह-पूर्वं त्वया केन त्रयः
पादा बन्धाः, साम्प्रतमहं कथं त्वया चतुर्थं पादो लब्धः ? सा
प्राऽऽह-अयताम्-योऽहं राजमार्गे त्वरितमश्वं वाहयन् बालस्त्री-
प्रमुखजनानां आसमुत्पादयन् दृष्ट्वा, स मूर्खत्वे प्रथम पादः ।
द्वितीयः पाद इतो राजा, यः कुटुम्बद्योकसादितैश्चित्रकरैः सम
जित्तिभागं जराऽऽतुरस्यैकस्यैव मम पितुर्ददौ । तृतीयः
पादो मम पिता, यो नित्यं भक्ते समायाते वाहिर्याति । चतुर्थस्तु
त्वम्, योऽस्मिन् भित्तिदेशे मल्लिकिते मयूरपिच्छे करं चिक्षेप ।
किमित्थेवं त्वया न विमृष्टम् यदत्र सुधाघृष्टे भित्तिदेशे निराधारा
मयूरपिच्छस्थितिः कथम् ? । पत्र तस्या घचञ्चातुरीरञ्जितो
राजा तत्पाणिग्रहणवाञ्छकः सन् तस्या पितुः समीपे स्वमन्त्रिणं
प्रेषयित्वा तां प्रार्थितवान् । पित्राऽपि सा दत्ता, सुसुहृत्तं परिणी-
ता, राज्ञः प्रकाम प्रेमपात्रा बभूव । सर्वान्तं पुरीषु च मुख्या जा-
ता । विविधानि दुष्याणि, रत्नाऽऽभरणानि चाऽऽससाद् । एकदा
तथा मदनमिधाना स्वदासी रदस्येवं बभापे-भक्ते ! यदा
मदनशान्तो नृपतिः स्वपतिः, तदा त्वयाऽहमेव प्रष्टव्या-
स्वामिनि ! कथां कथयेति । तयोक्तम्-अवश्यमहं तदानीं प्रश्न-
यिष्ये । मथ रात्रिलमये राजा तद्गृहे समायातः, तां भुक्त्वा
रतश्चान्तो यावत् स्वपतिः, तावता दास्या इयं पृष्टा-स्वामिनि ।
कथा कथय । रात्री प्राऽऽह-यावद्वाजा निद्रां नाऽऽप्नोति तावन्मौ-
नं कुरु, पश्चात् त्वदग्रे यथेष्टं कथा कथयिष्यामि । राजाऽपि तां
कथां श्रोतुकामः कपटनिद्रया सुप्ताप । पुनर्दास्या साम्प्रतं कथां
कथयेति पृष्टा चित्रकरपुत्री कथा कथयितुमारभे-

मधुपुरे वरुणश्रेष्ठचेककरप्रमाणं देवकुलमकारयत्, चतुःकरप्रमाणो देवस्तत्र स्थापितः, स तस्मै देवश्चिन्तितार्थदायको बभूव । अथ दासी प्राऽऽह- एकहस्ते देवकुले चतुःकरप्रमाणो देवः कथं माति ? इति तथा पृष्टे सा राज्ञी प्राऽऽह- इमं रहस्यं तव कल्यरात्रौ कथयिष्यामि, अथ तु निद्रा समायातीति प्रोच्य सा राज्ञी राज्ञः शय्यायाः पुरो जूमौ सुप्ता । सा दासी तां तथा दृष्ट्वा स्वगृहे गता । राजा मनस्येवं चिन्तयामास- कल्य-रात्रावपीदं कथानकं मया श्रोतव्यमिति निश्चित्य सुप्तः सुखानिद्रामवाप । द्वितीयदिनेऽपि राजा तस्या एव गृहेरात्रौ समायात, राज्यं यावत् सुखं भेजे, पश्चात्तन्म्रान्तोऽपि पूर्वकथानकश्रवणाय कपटनिष्क्रया सुप्तः । दासी प्राऽऽह- स्वामिनि ! कल्यकथितकथानकरहस्यं वद । राज्ञी प्राऽऽह- एकहस्ते देवकुले चत्वारः करा यस्य स चतुःकरो देवो नारायणाऽऽदिस्तत्र स्थापित इति रहस्यम् । इति एका कथा १ ।

अथ तृतीयदिनरात्रावपि राजा तथैव कपटनिष्क्रया सुप्तः । पुनः कथामद्य कथयेति दासी तामाह । सा प्राऽऽह- विन्ध्याचक्षे पर्वते कोऽपि रक्ताशोकद्रुमः प्रौढोऽस्ति, तस्य घनानि पत्राणि सन्ति, परं त्रया नास्ति । दासी प्राऽऽह- पत्राऽऽवृतस्य तस्य त्रया कथं न जायते ? । राज्ञी प्राऽऽह- एतच्छ-स्यं तव कल्यरात्रौ कथयिष्यामि, अथाहं रतश्चान्ता निद्रासुखमनुभविष्यामीत्युक्त्वा सुप्ता । सा दासी तु स्वगृहे गता । अपररात्रावपि राजा जोगान् भुक्त्वा तथैव तत्र सुप्तः । दासी प्राऽऽह- स्वामिनि ! कल्यसत्कथारहस्यं कथनीयम् । राज्ञी प्राऽऽह- तस्य वृक्षस्य सूर्याऽऽस्तस्य मूर्द्धि छाया नास्ति, किन्त्वथ एव त्रयाऽस्ति । इति द्वितीया कथा २ ।

अथ पुनस्तथैव रात्रौ नृपे सुप्ते दासीपृष्टा राज्ञी प्राऽऽह- कश्चिन्निवेशे कश्चिदुपश्रुत्वा कदाऽपि बभूवतर्कं ददर्श । तदभिमुखा त्रीणां कुर्वन्नाश्रयः प्रकामं स्निग्धस्तस्यैव बभूव-लतरोरुपरि पुरीषोत्सर्गं कृतवान् । दासी राज्ञीं पपच्छ-हे स्वामिनि ! कथमेतद् घटते, स्वग्रीवया बभूवतर्कं प्राप्तः तदुपरि कथमसावृत्सर्गं चकार ? । राज्ञी प्राऽऽह- अथ निद्रा समायाति, तेनैतत्कथारहस्यं कल्यरात्राववश्यं कथयिष्यामीत्युक्त्वा सुप्ता । कल्यदिनरात्रावपि तथैव नृपे सुप्ते दासीपृष्टा राज्ञी तत्कथातत्त्वं प्राऽऽह- स उष्ट्रं कूपमध्यस्थं तं बभूवतर्कं ददर्शति घटत एवेदम् । इति तृतीया कथा ३ ।

पुनस्तथैव नृपे सुप्ते रात्रौ दासीपृष्टा सा राज्ञी कथामाचख्यौ- कस्मिन्निगरे काचित्कन्या जृशं रूपसौभाग्यवत्यासीत्, तद्वचरणार्थं तन्मातापितृभ्यां त्रयो नरा आहूताः समायाताः । तदानीं फणिना दष्टा सा कन्या मृता । तथा सम मोहादेको वरस्त-चित्तायां प्रविष्टो जससाद् पचूव । द्वितीयस्तद्गमपि एकाऽऽदाता तद्गमोपरि वासं चकार । तृतीयस्तु सुरमाराध्यामृतं प्राप्तः । तद्गमतेन तच्चित्तायां सिक्तायां कन्यां, प्रथमं वरं च सद्योऽजीवयत् । कन्याऽप्युत्थिता तान् त्रीन् वरान् ददर्श । राज्ञी दासीं प्राऽऽह- हे सखि ! ब्रूहि, तस्या कन्यायाः को वरो युक्तः ? । दासी प्राऽऽह- अहं न वेद्मि त्वमेव ब्रूहि । राज्ञी प्राऽऽह- अथ निद्रा समायाति, कल्यरात्रौ कथयिष्यामीत्युक्त्वा सुप्ता । द्वितीयदिनरात्रौ दासीपृष्टा साऽऽवदत्- यस्तस्याः सजीवकः स पिता, यः सहोद्भूतः स बन्धुः । यो भस्मपि एकाऽऽदाता, स तत्पतिरिति । इति चतुर्थी कथा ४ ।

तथैवान्यरात्रौ नृपे सुप्ते दासीपृष्टा राज्ञी प्राऽऽह- कश्चिद् नृपः स्वपत्न्यै दिव्यमलङ्कारवरं सुगुप्तजूमिगृहे रत्नाऽऽलोकात् सुवर्णकारैरजीघटत् । तत्रैकः सुवर्णकारः सभ्यां पतितां ज्ञातवान् । राज्ञी प्राऽऽह- हे सखि ! तेन रत्नाऽऽलोकसहिते सुगुप्तजूमिगृहे यामिनीमुखं कथं ज्ञातम् ? । दासी प्राऽऽह- नाहं वेद्मि, त्वमेव ब्रूहि । राज्ञी प्राऽऽह- साम्प्रतं निद्रा समायातीत्युक्त्वा सुप्ता । द्वितीयदिनरात्रौ दासीपृष्टा सा प्राऽऽह- स सुवर्णकारो राज्यन्ध आसीदिति ज्ञात तेन । इति पञ्चमी कथा ५ ।

पुनरेकदा रात्रौ सुप्ते नृपे दासीपृष्टा सा प्राऽऽह- केनापि राज्ञा द्वौ मन्त्रिस्तुल्यौ निच्छिद्रपेठ्यां क्लिप्तौ समुद्रमध्ये प्रवादितौ, क्वापि तदे सा पेटी लग्ना केनचिद् नरेण गृहीता, उद्घाट्य तौ दृष्ट्वा पृष्टौ- ज्ञौ ! युवयोरद्य क्लिप्तयोः कतमो दिवसोऽयम् ? । तयोर्मध्ये चैकः प्राऽऽह- अद्य चतुर्थो दिवसः । राज्ञी प्राऽऽह- हे सखि ! तेन चतुर्थो दिवसः कथं ज्ञातः ? । दासी प्राऽऽह- अहं न वेद्मि, त्वमेव ब्रूहि । राज्ञी तु साम्प्रतं निद्रा समायातीत्युक्त्वा सुप्ता । द्वितीयदिने रात्रौ दासीपृष्टा राज्ञी प्राऽऽह- स चतुर्थदिनवत्का पुरुषस्तु-र्यज्वरी वसंते स्मेति तेन तथा प्ररूपितम् । इति षष्ठी कथा ६ ।

पुनरन्यदा दासीपृष्टा सा राज्ञी रात्रौ कथामाचख्यौ- काचित् स्त्री सपत्नीभयेन निजाङ्गभूषणानि पेठ्यां निक्षिप्य मुक्ता च दत्त्वाऽऽलोकजूमौ मुमोच । अन्यदा सा स्त्री सखीनिवासे गता, सपत्नी च विजनं वित्तोक्त्य तां पेटीमुद्घाटयानेकाऽऽभरणश्रेणिमध्यादेकं हारं निष्कास्य स्वतनयायै ददौ । तनया च स्वपतिगृहे तं गुप्तं चकार । कियत्कालानन्तरं सा स्त्री तत्राऽऽयाता, तां पेटीं दूरादवलोक्यैव ज्ञातवती- यदस्याः पेठ्या मध्यान्मम हारोऽनयाऽपहत इति सपत्नीं चौर्येण दूषयामास । सपत्नी शपथान् कुर्वती हारापहारं न मन्यते स्म । तदा सा स्त्री तां सपत्नीं दुष्टदेवपादस्पर्शशपथायाऽऽकर्षितवती । तदानीं भयभ्रान्ता सपत्नी तं हारं तनयागृहादानीय तस्यै ददौ । दासी प्राऽऽह- हे स्वामिनि ! तथा कथं ज्ञातो हारापहारः ? । राज्ञी प्राऽऽह- कल्ये रात्रौ कथयिष्यामीत्युक्त्वा सुप्ता । द्वितीयदिनरात्रौ पुनस्तथा पृष्टा राज्ञी प्राऽऽह- सा पेटी स्वच्छकाचमयी बभूवेति ज्ञात तथा । इति सप्तमी कथा ७ ।

कस्यचिद् राज्ञः कन्या केनापि खेष्टेनापहृता । तस्य राज्ञश्चत्वारः पुरुषाः सन्ति- एको निमित्तवेदी, द्वितीयो रथकृत्, तृतीयः सहस्रयोधा, चतुर्थो वैद्य । तत्र निमित्तवेदी दिशं विवेद । रथकृद्दिव्यं रथं चकार । खगामिनं तं रथमारुह्य सहस्रयोधा, वैद्यश्च विद्याधरपुरं गतौ । सहस्रयोधी तं खेष्टं हतवात् । हन्यमानेन तेन खेष्टेन कन्याशिरश्छिन्नम्, तदैव तेन वैद्येनौषधेन शिरः संयोजितम् । राजा तु पश्चादागतेऽप्यपश्यन्तुर्भ्यस्तां सुतां ददौ । कन्या प्राऽऽह- एषु मध्ये यो मया सह चित्ताप्रवेशं करिष्यति, तमहं वरिष्यामि । इति प्रोच्य सा कन्या सुरङ्गाद्वारि रक्षिताया चित्तायां प्रविष्टा । यस्तया सह तत्र प्रविष्टः, स तां कन्यामूढवान् । दासी प्राऽऽह- हे स्वामिनि ! चतुर्थे मध्ये कोऽत्र प्रविष्टः ? । राज्ञी प्राऽऽह- अथ रतिश्चान्ताया मे निद्रा समायातीत्युक्त्वा सुप्ता । द्वितीयवासरात्रौ पुनर्दासीपृष्टा राज्ञी प्राऽऽह- निमित्तवेदी- 'इयं न मरिष्यति' इति मत्वा चित्तां प्रविष्टस्ततस्तामूढवान् । इत्यष्टमी कथा ८ ।

पुनरपि रात्रौ दासीपृष्टा राज्ञी कथामाह- जयपुरनगरे सुन्दरनामा राजाऽऽसीत् । स चान्यदा विपरीताश्वेनैक एवाटव्यां नीतः, ततो यत्नां शिथिलीकृत्याऽयात् स राजा समुत्थोऽन ।

तमश्च क्वचित्तरौ बद्धा स्वयमितस्ततो भ्रमन् स कस्मिंश्चित् सरसि जल पपौ । तत्रैकां सुरूपां तापसपुत्रीं ददर्श । तापसपु-
त्र्याहूतः स तापसाऽऽश्रमं प्राप । तत्र तापसास्तस्य भृशं स-
त्कारं चकुरे । सा कन्या तापसैर्दत्ता, राज्ञा च परिणीता । तां
नवोढां कन्यां गृहीत्वा तमेवाहमधिगच्छ पश्चाद्द्वितीयाऽन्तराश्र-
मार्गे क्वचित् भरपाल्यां राजा सुप्तोऽपि जाग्रधेवाऽऽसीत् ।
राज्ञी तु निद्राणा । केशरिराक्षसेन तत्राऽऽगत्य नृपस्यैवं क-
थितम्-एवमासान् यावद् बुभुक्षितोऽहं त्वां भक्ष्यं प्राप्या-
द्य तृप्तो भविष्यामि, अन्यथा मद्भाष्ट्रितं देहि । राज्ञो-
क्तम्-अहि स्ववाञ्छितम् । तेनोक्तम्-कश्चिदष्टादशवर्षीयो ब्रा-
ह्मणपुत्रः शिरसि पित्रुदत्तपदस्त्वया कङ्गेन हतः सप्तदिनमध्ये
चेद्वलिर्दीयते, तदाऽहं त्वां मुञ्चामि, नान्यथा इति । राज्ञा प्रति-
पन्नम् । प्रभाते राजा चलितः कुशलेन स्वपुरं गतः । सैनिकाः स-
र्वेऽपि मिश्रिताः । राज्ञा स्वमन्त्रिणं प्रति राक्षसवृत्तान्तः कथितः ।
मन्त्री सुवर्णपुरुषं निर्माय पटह्वादनपूर्वं नगरे भ्रामयामास ।
तेनैव चोद्घोषितम्-यो हि ब्राह्मणपुत्रो राज्ञाय स्वजीवितदानेन
नृपजीवितं रक्षते, तस्य पित्रोरयं सुवर्णपुरुषो दीयते । इयमुद्-
घोषणा षड् दिनानि यावत् तत्र जाता । सप्तमदिने एकत्र प्राज्ञो
ब्राह्मणपुत्रस्ता निर्घोषणां श्रुत्वैव मातापितरावबोधयत्-प्राणा
गत्वराः सन्ति, मातापित्रोश्चेद्भक्षणं मम प्राणैः कृत्वा जवेत्, तदा
घरं, तेनाहं नृपजीवितरक्षाऽर्थं स्वजीवितं राज्ञसाय दत्त्वा
सुवर्णपुरुषं दापयामि । एव भृशमाग्रहेण मातापित्रोरनुमतिं
गृहीत्वा राज्ञः समीपे गतः । राज्ञा तु तत्पितुः पादौ शिरसि
दापयित्वा स्वयमाकर्ण्य सख्यस्तस्य पृष्ठतो भूत्वा राक्षसस्य
समीपमानीतः । यावता राक्षसो दृष्टस्तावता नृपेणोक्तम्-भो ब्रा-
ह्मणपुत्र ! इष्टं स्मर । एव नृपेणोक्तः स ब्राह्मणपुत्र इतस्ततो नेत्रे
निक्षिपत् जहास । तदानीं राक्षसस्तुष्टः प्राऽऽह-यदिष्टं तन्मार्ग-
येति । स प्राऽऽह-यदि त्वं तुष्टस्तदा हिंसां त्यज, जिनोदितं द-
याधर्मं कुरु । राक्षसेनापि तद्वचसा दयाधर्मः प्रतिपन्नः । राजा
दयोऽपि न दारकं प्रशंसितवन्तः । अथ दासी प्राऽऽह-हे राज्ञि !
तस्य ब्राह्मणपुत्रस्य को हास्यहेतुः । तयोक्तम्-साम्प्रत मे निद्रा
समायातीत्युक्त्वा सा सुप्ता । द्वितीयदिने दासीपृष्ठा सा राज्ञी
प्राऽऽह-हे हले ! अयं तस्य हास्यहेतुः-नृणां हि माता, पिता, नृपः
शरणं, ते त्रयोऽपि मत्पाश्वस्थाः, अहं पुनः कमन्य शरणं भ्रया-
मि, इति विचिन्त्य तस्य हास्यमुत्पन्नम् । इति नवमी कथा ६ ।

एव सा चित्रकरसुता कथाजिमुहुर्मुहुर्मोहयन्ती राजानं वशी-
चकार । राजा तु तस्यामेवाऽऽसक्तोऽन्यासा राज्ञीनां नामापि न
जग्राह । ततस्तस्याश्चिन्ताणि पश्यन्त्यः सर्वा अपि सपत्न्यः पर-
मद्वेषं वहन्ति स्म । चित्रकरसुता तु निरन्तरं मध्याह्ने रहस्येका-
किनी कपाटयुगलं दत्त्वा गृहान्तः प्रविश्य पूर्ववस्त्राणि प्रावृत्य-
ऽऽत्मानमेव शिक्षयामास-आत्मन् ! तवायं पूर्ववेषः, साम्प्रतं रा-
जप्रसादाच्छरामवस्थां प्राप्य गर्वं मा कुर्याः । एवमात्मनः शि-
क्षां ददतीं दृष्ट्वा सपत्न्यो राजानमेव विरूपयामासुः-स्वामिन् !
एषा लुब्धा तवाहर्निशं कर्मण कुरुते, यद्यस्माकं वचनं न म-
न्यसे, तदा मध्याह्ने स्वयं तद्गृहं गत्वा तस्याः स्वरूपं विलो-
क्य । नृपतिस्तासां वाक्यं निशम्य मध्याह्ने तस्या गृहं गतः । सा
तु तथैव पूर्वनेपथ्यं परिधायामाऽऽत्मनः शिक्षां ददतीं नृपतिना
दृष्टा । सर्वाणि तच्छांस्यपि श्रुतानि । राजा तस्या निर्गवतां
ज्ञात्वा परमं प्रमोदमवाप । इमां च पट्टराज्ञीं चकार । राज्ञो विशेष-
णान्मतो विनोदमियं व्यधात् । अन्यदा तन्नगरोद्याने विमलाऽऽ-

चार्याः समायाताः । राज्ञ्या सह नृपस्तद्वन्दनाय तत्र गतः, नग-
रलोकोऽपि तद्वन्दनार्थं गतः । तदा विमलाऽऽचार्यो देशनां चकार ।
चित्रकरसुता, नृपश्च द्वावपि प्रतिबुद्धौ श्रावकधर्मं गृहीतवन्तौ,
परस्परमनाबाधया त्रिवर्गसाधनं कुरुतः । अन्येद्युस्तया दत्तपञ्च-
परमेष्ठिर्भानमस्कारस्तत्पिता मृतो व्यन्तरो जातः । कात्यान्तरे-
णाऽऽहृतं धर्ममाराध्य चित्रकरसुता राज्ञी मृता देवीत्वं प्राप । तत-
श्श्रुत्वा घैताल्ले तोरणाभिधेपुरे दृढशक्तिसेचरस्य पुत्री कनकमा-
ला बभूव । प्राप्तयौवनां तामेकदा वीक्ष्य कन्दर्पतप्ता वासवनामा
कश्चित् खेचरोऽपहृत्यात्र महादौ मुक्त्वा स्वचित्ते प्रमोदं धमार ।
अत्र विद्याबलात् समग्रां सामग्रीं विधाय स वासवविद्याधरो
यावन्नधर्वोद्वाहाय समुत्सुकोऽभवत्, तावत् कनकमाद्याऽग्रजः
सुवर्णतेजास्तदनुपदिकस्तत्राऽऽयातस्तं वासवं विद्याधरमधि-
क्षितवान् । तौ द्वावपि कोपाद् धारं युक्तं कुर्वाणौ परस्परप्रहाराद्
मृतौ । कनकमाला तु नृशं भ्रातृशोकं चकार । तदानीं कश्चिद्देव-
स्तत्राऽऽगत्य कनकमालां प्रत्येवमवदत्-पुत्रि ! भ्रातृशोकं मुञ्च,
चित्तं स्वस्थं कुरु, ईदृश एव संसारोऽस्ति, त्वं मम पूर्वभवे
पुण्यभूः, तिष्ठ त्वमत्रैव गिरौ । अत्र स्थितायास्तव सर्वं भव्यं
प्रविष्यति । एव देववचनमाकर्ण्य कनकमाला चिन्तया-
मास-कोऽसौ देवः ? कथमस्याहं पुत्री ? असौ मयि क्षिप्तो,
महमप्यस्मिन् स्निह्यामि । यावदेवं कनकमाला चिन्तयति-ताव-
त्तज्जनको विद्याधरेन्द्रो दृढशक्तिनामा धावन् तत्राऽऽयातः, स्वपुत्रं
स्वर्णतेजसं, विरोधिनं वासवविद्याधरं च मृते दृष्ट्वा विभ्रम-
स्तर्कां च तां पुत्रीं दृष्ट्वैव विचारयामास-अयं सुतः, इयं
सुता, मयं शत्रुस्त्रयोऽप्यमी ईदृगवस्थां प्राप्ताः । स्वमपमं जग-
त्सर्वं दृश्यते । एव ध्यायतस्तस्य दृढशक्तिविद्याधरस्य जाति-
स्मरणमुत्पन्नम् । ततोऽसौ शासनदेवीप्रदत्तवेषश्चारणभ्रमणो
यतिरनूत् । अथ स व्यन्तरस्तया पुत्र्या सह तं भ्रमणं नना-
म । जीवन्तीं तां पुत्रीं वीक्ष्य स चारणभ्रमणस्तं व्यन्तरं नमन्त-
मपृच्छत्-किमिदमिच्छजालं मया दृष्टम् ? व्यन्तरः प्राऽऽह-तव
पुत्रः शत्रुश्च मिथो नियुध्य मृतौ । इयं च कन्या जीवन्त्यपि
मया तव मृता दर्शिता । मुनिः प्राह-कथं त्वया मृता कृता ?
स व्यन्तरः स्मृत्यैवमाह-हे मुनिनायक ! एतद्वार्तां शृ-
णु-क्षितिप्रतिष्ठनृपतेर्जितशत्रोरियं प्राग्भवे पत्न्यजवत्, चि-
त्राङ्गदनास्मिन्निचक्रतो ममैषा पुण्यभवत्, एतया प्राग्भवे
ऽत्यसमये मम नमस्कारा दत्ताः, तत्प्रभावादहं व्यन्तरो
जातः । एषा अपि मृता देवी जाता, देवीत्वमनुजय तव सुता-
ऽत्र प्रवे जज्ञे । तेन विद्याधरेणापहृत्यात्र चैत्ये मुक्ता, या-
त्रार्थमायातेन मया दृष्टा, एतस्या बन्धौ चोरे च मृते या-
वदिमामहमाश्रयामि तावद्भवन्तोऽत्र प्राप्ताः । मया विमृष्टम्-
इयमेनेन जनकेन समं मा यात्विति मयैतस्या गोपनमा-
या विद्विता । यत्तव निराशत्व मया तदानीं कृतं, तत् कृतव्यम् ।
मुनिरुचे-अहो ! व्यन्तर ! या त्वया तदा माया कृता, सा मम
त्वमायापहारिणी जाता, तेन मम जवतीपकृतं, न किम-
प्यपराधः । एवमुक्त्वा स मुनिर्धर्मोऽऽशिषं दत्त्वाऽन्यत्र विज-
हार । मयं प्राग्जववृत्तान्तं श्रुत्वा सा कन्या जातिस्मृतिभा-
गभूत्, प्राग्जन्मजनकं व्यन्तरं प्राऽऽह-तात ! तं पूर्वजवर्पतिं मे-
क्ष्य । व्यन्तरः प्राऽऽह-स ते प्राग्जवज्जर्ता जितशत्रुनृपतिर्देवीनूय
व्युतः । साम्प्रतं सिंहरथो नाम राजा जातोऽस्ति । स गन्धार-
देशे पुण्ड्रवर्द्धननगरादध्वापहतोऽत्र समायास्यति । स हि त्वा-
मत्रैव सकलसामग्र्यां परितोष्यति । यावत् स इदाम्येति ता-

वत् त्वमत्रैव तिष्ठेत्युक्त्वा स व्यन्तरः पुराचक्षे शाश्वतजि-
नविम्बानि नन्तुं गतवान् ।

इदं सर्वं वृत्तान्तं कथयित्वा सा कन्या राजानं प्रत्या-
ह-स्वामिन् ! त्वमत्र मद्भ्रातृयाऽऽकर्षितः समायातः ।
सिंहरथराजाऽपीमां पूर्वभवकथां श्रुत्वा पूर्वभवश्वशुरं तं
व्यन्तरमस्मरत् । तेन स्मृतः स व्यन्तरस्तत्राऽऽगत्य,
दिव्यवादित्रनिर्घोषं कृतवान् । मध्याह्ने जिनविम्बान्यन्यचर्य
नृपो भुङ्क्ते स्म । ततस्तेन व्यन्तरेण पूरिताशेषवाञ्छितो-
ऽसौ नृपतिस्तत्र मासमेकं स्थितवान् । क्षिरकालेन स्वरा-
ज्यानिष्टशङ्कया राजा तां दयितां प्रतीदमाह-प्रिये ! प्रब्रह्मो
वैरित्रजो मे राज्यमुपप्लोष्यति, ततोऽहं स्वपुरं यामि । दयिता
जगाद-यदि राज्यं मोक्षं न शक्यते, तदा व्योमगमनसाधिकां
प्रकृतिविद्यां मन्मुखाद् गृहाण, यतस्ते व्योमगतिर्यथासुखं स्यात् ।
प्रियाप्रदत्तां तां विद्यामासाद्य सिंहरथो राजा विद्याधराप्रणी-
र्वभूव । प्राग्भवप्रेमपूर्णां तां प्रियामापृच्छय स राजा स्वपुरे
व्योममार्गेण समागतः । तत्र पुरे कियद्दिनानि स्थित्वा सिंहरथ-
नृपतिस्तं पर्वतं पुनर्गतः । एवं स्वनगरात् तस्मिन्नेव नित्यं गताऽऽ-
गतं कुर्वन् नृपतिः सिंहरथो व्लोकाश्रगातिरिति नामप्रसिद्धिं
प्राऽऽप । अन्यदा तत्र नगे तं नृपं स व्यन्तर एवमाह-अहं
मत्स्वामिनिदेशाद् देशान्तरं गमिष्यामि, त्वं मत्पुत्रीं स्वनगरे
नात्वेमं नगं शून्यं मा कार्षीः । एवमुक्त्वा स व्यन्तरः स्थानान्तरम-
गात् । नृपस्तन्नगे महन्नगरं व्यधात्, तस्य नगगतिपुरमिति ना-
म कृतवान् । तत्रस्थो राजा तथा राह्या सह भोगान् भुञ्जानः
सुखेन कालं निर्गमयति स्म । तत्र राज्यं पालयतस्तस्य बहुतरः
कालो ययौ । अन्यदा नगगतिर्नृपः पुरपरिसरे वसन्तोत्सवं द्रष्टुं
जगाम, मार्गे च मञ्जरीपुञ्जमञ्जुलमाभ्रवृक्षमस्त्राक्षीत् । तत
एकां मञ्जरीं नृपतिर्लीलया स्वकरेण जग्राह । ततो "गतानुगति-
काः प्रायो, दृश्यन्ते बहवो नरा । स्वभूपमनुवर्त्तन्ते, यथा राजा त-
था प्रजाः ॥ १ ॥" इति न्यायात् सर्वे तस्य मञ्जरीपत्राऽऽदिकं
जगृहुः । भूमिपालः क्रीडां कृत्वा ततः पश्चाद्वलितस्तमाभ्रवृक्षं
काष्ठशेषमाद्योक्ष्यैवं चिन्तितवान्-अयमाभ्रवृक्षो नेत्रप्रीतिकरो,
यो मया पूर्वं गच्छता दृष्टः, सोऽयं काष्ठशेषो विगतशोभः
साम्प्रतं दृश्यते यथा, तथा सर्वोऽपि जीवः कुटुम्बधनधान्यदे-
हाऽऽदिसौन्दर्यव्रष्टे नैव शोभां प्राप्नोति । एतच्च सर्वं विनश्यत्
यावन्तं क्षीयते तावत्संयमे यन्नः कार्य इति चिन्तयन्नागतिः
प्रतिबुद्धो जानः, शासनदेवीप्रदत्तवेषः संयममाददे । उक्तं ६
अ० । आ० । आ० चू० । कृत्रियपरिव्राजकप्रेदे, औ० ।

नगगमन-नगगतमार्ग-पुं० । विषमपर्वतमार्गे, तं० ।

नगगजाव-नगनजाव-पुं० । अचेष्टत्वे, "समणानं णिमांथानं
नगगजावे मुंनजावे ।" स्या० ६ गा० ।

नगगिया-नगिका-औ० । अवस्त्रायाम्, विशे० ।

नगगोह-न्यग्रोध-पुं० । वटे, प्रज्ञा० १ पद । नि० चू० ।

नगगोहपरिमंडल-न्यग्रोधपरिमण्डल-न० । न्यग्रोधवत्परिम-
ण्डलं यस्य स तथा । यथा न्यग्रोध उपरि संपूर्णप्रमाणोऽ-
द्यस्तु हीनः, तथा यत् संस्थानं नाभेरुपरि संपूर्णम्, अथस्तनु,
तस्मिन् संस्थानभेदे, न० ।

नगगोहवरपायव-न्यग्रोधवरपाद-पुं० । वटप्रधानवृक्षे, अन्तः
१ श्रु० ४ वर्ग १ अ० ।

नृत्त-नृत-धा० । गात्रविक्रमे, "मज्जनमदां च्चः ॥ ५ । ४ । २२५ ॥
एषामन्त्यस्य द्विरुक्तः 'च्च' इति च्चः । 'णञ्च', नृत्यति ।
प्रा० ४ पाद ।

नृत्य-न० । पादजङ्घोरुक्तदृष्टदृष्टाहङ्गविधदननयनभ्रमुखाऽऽ-
दिविकारकरणे, नि० चू० १७ उ० । नाट्ये, स्या० ६ गा० ।

एञ्च-नृत्यत्-त्रि० । भङ्गविकारकारके, औ० । नि० चू० ।
"णञ्चताणि वा हसताणि वा रमताणि वा ।" आचा० २ भु०
२ चू० ४ अ० । "नञ्चतकबंधपडरे ।" नृत्यन्ति कवन्धानि शिरो-
रहितकलेवराणि प्रचुराणि यत्र स तथा । प्रश्न० २ आ० २ द्वार ।

नञ्च-नर्तक-पुं० । नटानां नायके, व्य० ६ उ० ।

एञ्चा-ज्ञात्वा-अव्य० । "त्वय्यद्वन्वां चञ्जमाः क्वचित्" ॥
॥ ८ । २ । १५ ॥ प्रा० २ पाद । अवगम्येत्यर्थे, सूत्र० १ भु० ४
अ० १ उ० । अवबुध्येत्यर्थे, सूत्र० १ भु० ५ अ० । दर्श० । आचा० ।
उक्तं । "सर्वं एञ्चा अहिद्विप ।" सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० ।

एञ्चाविय-नर्तित-न० । नृत्यवादिव कृते, स्या० ६ गा० ।

एञ्चिर-पुं० । देशी-रमणशीले, दे० ना० ४ वर्ग ।

एञ्ज-न्याय्य-त्रि० । न्यायोपपन्ने युक्ते, हा० २६ अष्ट० ।

एञ्जत-ज्ञायमान-त्रि० । "ज्ञो णव्वणज्जौ" ॥ ८ । ४ । १५२ ॥
इति जानातेः कर्मणि जावे वा 'णञ्ज' इत्यादेशः । अवगम्यमा-
ने, प्रा० ४ पाद । नि० ।

एञ्जर-पुं० । देशी-मन्त्रिने, दे० ना० ४ वर्ग ।

एञ्जर-पुं० । देशी-विमन्त्रे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एट्ट-नाट्य-न० । नटस्य भावः कर्म वा । करन्तरणाऽऽदिविशि-
ष्टपरिस्पन्दाविशेषे, आव० ३ अ० । नृत्ते, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।
प्रश्न० । जं० । जी० । स्या० । करपाद्भ्रूशिरोऽद्वयोष्टाऽऽदीनां
साविकारे चलने, ध० ३ अष्टि० । नृत्ये, ज० १४ श० ६ उ० ।
सामिनयनिरभिनयभेदजिज्ञे ताएन्नेव, जं० ५ वक्क० । उक्तं ।
"चउच्चिहे णट्टे पम्पत्ते । तं जहा-अञ्चिए, रिभिए, आरभने, ज-
सोत्ते ।" एतच्च संप्रदायाज्ञावाञ्ज विवृतम् । स्या० ४ गा० ४ उ० ।
आ० चू० । एतेऽञ्चिताऽऽद्यश्चत्वारोऽपि प्रेदा नाट्यशास्त्रप्र-
मिकाः । अथवा-"नटं होऽ अगीयं, गीयजुयं नारुय तु नाय-
वं ।" वृ० १ उ० । एते नाट्यविधयो मरताऽऽदिशास्त्रज्ञेभ्योऽ-
वसेयाः । जं० ५ वक्क० । "यत्तीसतिविहे णट्टे पम्पत्ते ।" डा-
त्रिंशद्विधं नाट्यमभिनयविषयवस्तुभेदाद्, यथा राजप्रशन्नकृता-
मिधानद्वितीयोपाङ्ग इति संमाध्यते । द्वात्रिंशत्पात्रप्रतिबद्धमिति
केचित् । स० ३३ सम० ।

तते णं से मूरियाभे देवे समणं जमवं महावीरं दोचं पि
तचं पि एवं वयासी-तुम्हे णं जंते ! सर्वं जाणह उवदं-
सित्तए त्ति कट्टु समणं जगवं महावीरं त्तिखुत्तो आयाहि-
णपयाहिणं करेऽ, करेऽत्ता वंदेऽ, णमंसेऽ, वेठव्वियसमुग्गा-
एणं समोहणनि, समोहणतित्ता संखिज्जाई जेयणाई उव्वं
दंढं निस्सग्ग, निस्सरत्ता अहासुहमे दोचं पि वेठव्वियम-
मुग्गाएणं जाव बहुसमरमणिज्ज नृमिज्जाणं विउव्वे । मे

जहानामए आलिंग पुक्खरेति वा० जाव मणीणं फासो । तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स जूमिजागस्स बहुमज्जदेसजागे पेच्छाघरमंदवे विउव्वइ, अणेगस्वभसयससिखिविहं वसुओ । अंतो बहुसमरमणिज्जं जूमिजागं विउव्वइ, उल्लोचं अक्खारुगं मणिपेढियं विउव्वइ । तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं सीहासणं सपरिवारं जाव दामो चिहंति । तए णं से सूरियाभे देवे समणस्स भगवओ महावीरस्स आलोए पणामं करोति, पणामं करोतित्ता अणुजाणउ मे जगवं तिकहु सीहासणवरगयतिथयरभिमुहे सभिसभे । तए णं से सूरियाभे देवे तप्पदमयाए णाणामणिकणगरयणविमलमहरिहणिउणोवचियपिसमिसंतविरतियमहाजरणकरुगतुमियवरजूसणुज्जवं पीवरपलंबं दाहियजुयं पसारेति । तओ णं सरिसयाणं सरिसतयाणं सरिसवयाणं सरिसलावसुखजोव्वणुणोववेयाणं एगाजरणवसणगहियणिज्जोगाणं दुहतो संविद्धिबग्गणिवत्थाणं आविद्धित्तियामेढाणं पिणच्छगेविज्जकंचुयाणं उप्पीद्धियचित्तपट्टपरियरसफेणगावत्तरइयसंगयपलंबवत्थंतचित्तविद्धिद्वगनिवसणाणं एगावत्तिकंतरइयसोभंतवत्तपमिहत्थजूसणाणं अट्टसयं एट्टसज्जाणं देवकुमाराणं णिग्गच्छइ । तयाणंतरं च णं णाणामणि० जाव पीवरपलंबं वामजुयं पसारेइ । तओ सरिसयाणं सरिसतयाणं सरिसवयाणं सरिसलावसुखजोव्वणुणोववेयाणं एगाभरणवसणगहियनिज्जोयाणं दुहतो संविद्धियगनियत्थाणं आविद्धित्तियामेढाणं पिणच्छगेविज्जकंचुयाणं णाणामणिकणगरयणजूसणविराइयंगुवंगाणं० जाव अट्टसयं नट्टसज्जाणं देवकुमारियाणं णिग्गच्छइ । तते णं से सूरियाभे देवे अट्टसयं संखाणं विउव्वइ, अट्टसयं संखवाययाणं विउव्वइ, अट्टसयं संगणं विउव्वइ, अट्टसयं संगवाययाणं विउव्वइ, अट्टसयं संखियाणं विउव्वइ, अट्टसयं संखियावाययाणं विउव्वइ, अट्टसयं खरमुहीणं विउव्वइ, अट्टसयं खरमुहीनाययाणं विउव्वइ, अट्टसयं पेयाणं विउव्वइ, अट्टसयं पेयावाययाणं विउव्वइ, अट्टसयं पिरिपिरियाणं विउव्वइ, ० एवमादियाणं एगुणपणं आलज्जविहाणाइं विउव्वति, विउव्वित्ता ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य सदावेइ । तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य सूरियाभेणं देवेणं सदाविया समाणा हट्टतुट्ट० जाव हियया जेणेव सूरियाभे देवे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तेणेव सूरियाजं देवं करयलपरिगाहिय० जाव वच्चावेइ, वच्चावेइत्ता एवं वयासी-संदिसंतु मे देवाणुप्पिया ! जं अम्हेहिं कायव्वं । तए णं से सूरियाजे देवे बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य एवं वयामी-ग-

च्छह णं तुम्भे देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं ति-
क्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेह, करेतित्ता वंदह, एमंसह,
वंदित्ता एमंसित्ता गोयमाऽऽइयाणं समणाणं निग्गंथाणं तं
दिव्वं देवहिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुजाव दिव्वं वत्तीमइ-
विहं नट्टविहिं उवदंसेह, उवदंसित्ता खिप्पामेव एवमाणत्तियं
पच्चाप्पिणह । तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य
सूरियाजेणं देवेणं एवं वुत्ता समाणा हट्टतुट्टकरयल० जाव
पमिमुणेंति, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति,
उवागच्छंतित्ता समणं जगवं महावीरं० जाव एमंसित्ता जेणे-
व गोयमाऽऽइया समणा णिग्गंथा, तेणेव णिग्गच्छंति । तते णं
ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य समामेव समोसरणं
करेंति, समामेव समोसरणं करेत्ता समामेव पंती वंधंति, समा-
मेव पंती बंधेत्ता नमंसंति, नमंसित्ता समामेव उवणमंति,
उवणमंतित्ता समामेव उल्लमंति, समामेव उएणमंतित्ता,
एवं सहितामेव उवणमंति, उवणमंतित्ता थिमियामेव उ-
ल्लमंति, उल्लमंतित्ता संगयामेव उएणमंति, उएणमंतित्ता०
जाव ममामेव आलज्जविहाणाइं गिएहंति, समामेव य वा-
इंसु, पगाइंसु, पणचिसु । किं ते जरेणं मंदं सिरेणं तारं
कंठेण व तारं समयरेयगरइयं गुंजाचक्कुहरोवगूढं रत्तं
तिट्ठाणकरणमुच्छं सकुहरगुंजंतवंसंतंतीतलताल्लयगहसु-
संपत्तं महुरसमसुललितं मणहरं मिउरिजितपयसंचारं
सुरइसुनतिवरचारुखं दिव्वं नट्टसज्जं गेयं पगिया वि-
होत्था । किं ते उच्छमंताणं संखाणं संगायं संखि-
याणं खरमुहीणं पेयाणं पिरिपिरियाणं, आहणंताणं पण-
वाणं परुहाणं, आफाद्विज्जंतीणं भंभाणं होरंभाणं, ता-
द्विज्जंतीणं जेरीणं जल्लरीणं कुंडुजीणं, आल्लवंताणं
मुरजाणं मुइंगाणं नंदिमुइंगाणं, उत्तालिज्जंताणं आल्लिग
कुत्तुवीणं गोमुहीणं महत्ताणं, मुच्छिज्जंताणं वीणाणं विपं-
चीणं वल्लकीणं, कुट्टिज्जंतीणं महतीणं कच्छजीणं तंतिवी-
णाणं, सारिज्जंतीणं वच्चीसाणं सुघोसाणं एंदिघोसाणं,
फुरिज्जंतीणं भामरीणं परिवाइणीणं, फासंतीणं तू-
णाणं तुंबवीणाणं, आमोदिज्जंतीणं णउत्ताणं, मुच्छि-
ज्जंतीणं मुगुंदाणं हुरुकीणं चिच्चिकीणं, वाइज्जंताणं
करुणाणं हिंमिमाणं किरियाणं कंभंवाणं, उत्तामिज्जं-
ताणं दहराणं दहरियाणं कुडुंवरुणं कलसियाणं म-
इयाणं, आतामिज्जंताणं तलाणं तालाणं कंसतालाणं,
घट्टिज्जंताणं गिरिसयाणं लचिरयाणं मगरियाणं सुंसमा-
रियाणं, फूमिज्जंताणं वंसाणं वेणूणं चालीणं पिरिद्वीणं
वच्छगाणं, तते णं से दिव्वे णट्टे दिव्वे गीए दिव्वे वा-

इए, एवं अब्भुए सिंगारे उराळे मण्णएणे मण्हरे गीए-वाइए
 एण्डे, उण्णिजल्लज्जए कइकइज्जए दिव्वे देवरमणे पवत्ते यावि
 होत्था । तए णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य
 समणस्स भगवओ महावीरस्स सोत्थियसिरिवत्थनंदिया-
 वत्तवद्धमाणभइसणकल्लसमच्छदप्पणमंगलभत्तिचित्तं णामं
 दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति १ । तते णं ते बहवे देवकुमारा
 य देवकुमारीयाओ य समामेव समोसरणं करेति, समोसरणं
 केरत्ता तं चेव ज्ञाणियव्वं ण्जाव दिव्वे देवरमणे पवत्ते यावि
 होत्था । तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीयाओ य स-
 मणस्स भगवओ महावीरस्स आवडपच्चावरुसेट्ठिपसेट्ठिसो-
 त्थियसिरिवत्थिपूसमाणगवच्छमाणमच्छंरामकरंरुजारा-
 मारापुद्गावलिपल्लमपत्तसागरतरंगवासंतील्लयपल्लमलयभत्ति-
 चित्तं णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति २ । एवं एकेकियाए
 नट्टविहीए समोसरणादिए सा वत्तव्वया० जाव देवरमणे
 पवत्ते यावि होत्था । तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमा-
 रीयाओ य समणस्स जगवओ महावीरस्स ईहामियउसज-
 तुरगणरमगरविहगवाल्लगकिस्सररुसरभचमरकुंजरवणल्लय-
 पल्लमल्लयजत्तिचित्तं णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति ३ ।
 एगओचंकें दुहओचंकें एगओचक्कवालं दुहओचक्कवालं च-
 कक्कचक्कवालं णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति ४ । चंदाव-
 लिपविज्जत्तिं सूरवालिपविभत्तिं च वल्लयावलिपविज्जत्तिं च
 हंमावलिपविज्जत्तिं च एगावलिपविज्जत्तिं च तारावलिपविज्ज-
 त्तिं च मुत्तावलिपविभत्तिं च कणगावलिपविभत्तिं च रयणा-
 वलिपविभत्तिं च आवल्लियापविभत्तिणामं दिव्वं एण्डविहिं उ-
 वदंसेति ५ । चंहुगमणपविज्जत्तिं च सुखगमणपविज्जत्तिं च ल-
 ग्गमण्णगमणपविभत्तिं णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति ६ । चं-
 दागमणपविभत्तिं च सूरगमणपविज्जत्तिं च आगमणागमणप-
 विज्जत्तिं णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति ७ । चंदावरणप-
 विज्जत्तिं च सूरवरणपविज्जत्तिं च आवरणावरणपविभत्तिं
 णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति ८ । चंदत्थमणपविज्जत्तिं च
 सूरत्थमणपविभत्तिं च अत्थमणत्थमणपविभत्तिं च णामं
 दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति ९ । चंदमंरुलपविभत्तिं च सूरमंरु-
 लपविज्जत्तिं च नागमंरुलपविज्जत्तिं च जक्खमंरुलपविज्जत्तिं
 च जूयमंरुलपविज्जत्तिं च रक्खसमहोरगगंधव्वमंरुलप-
 विज्जत्तिं च मंरुलपविज्जत्तिं णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदं-
 सेति १० । उमभल्लियविकंतं सीहल्लियविकंतं हय-
 विल्लं वियं गयविल्लं वियं हयविल्लसियं गयविल्लसियं मत्तहय-
 विल्लसियं मत्तगयविल्लसियं मत्तहयविल्लं वियं मत्तगयविल्लं-
 वियं हुयविल्लं वियं णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति ११ ।
 सागरपविज्जत्तिं च नागरपविज्जत्तिं च सागरनागरपविभत्तिं
 च णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति १२ । एण्डापविभत्तिं च

चंपापविज्जत्तिं च णंदाचंपापविभत्तिणामं दिव्वं एण्डविहिं
 उवदंसेति १३ । मच्छंरुपविज्जत्तिं च मगरंरुपविज्जत्तिं
 च जारापविज्जत्तिं च मारापविज्जत्तिं च मच्छंरुमगरंरु-
 जारामारापविभत्तिं च णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति १४ ।
 कत्ति ककारपविज्जत्तिं च खत्ति खकारपविज्जत्तिं च गत्ति
 गकारपविभत्तिं च घत्ति घकारपविभत्तिं च ङत्ति ङकारप-
 विभत्तिं च ककारखकारगकारघकारङकारपविज्जत्तिं च णामं
 दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति १५ । एवं चकारवग्गो वि १६ ।
 टकारवग्गो वि १७ । तवग्गो वि १८ । पवग्गो वि १९ । अ-
 सोयपल्लवपविभत्तिं च अंबपल्लवपविज्जत्तिं च जंघुपल्लवपवि-
 भत्तिं च कोसंवपल्लवपविभत्तिं च पल्लवपविभत्तिं च णामं
 दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति २० । पल्लमल्लयापविभत्तिं च नाग-
 ल्लयापविभत्तिं च ण्जाव सामल्लयापविज्जत्तिं च लयापविभत्तिं
 च णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति २१ । हुयणामं एण्डविहिं
 उवदंसेति २२ । विल्लं वियं णामं एण्डविहिं उवदंसेति २३ । हु-
 यविल्लं वियं णामं एण्डविहिं उवदंसेति २४ । अंचियं णामं
 एण्डविहिं उवदंसेति २५ । रिभियं णामं एण्डविहिं उवदंसेति
 २६ । अंचियरिभियं णामं उवदंसेति २७ । आरंभं णामं
 एण्डविहिं उवदंसेति २८ । जंसोलं णामं एण्डविहिं
 उवदंसेति २९ । आरंजंरुभसोलं उवदंसेति ३० । उप्पायणि-
 वायपरिणिवायपत्तं संकुचियं पसारियं रेवयारचियं-
 जंतं संजंतं णामं दिव्वं एण्डविहिं उवदंसेति ३१ ।
 तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य समामेव
 समोसरणं करेति० जाव दिव्वे देवरमणे पवत्ते यावि
 होत्था । तए णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य
 समणस्स भगवओ महावीरस्स पुव्वभवचरियणिबद्धं देव-
 लोयचरियणिबद्धं च वणचरियणिबद्धं च गव्वसंहरणच-
 रियणिबद्धं च जम्भणचरियणिबद्धं च अभिसेयच-
 रियणिबद्धं च बाल्लजावचरियणिबद्धं च जोव्वणच-
 रियणिबद्धं च कामभोगचरियणिबद्धं च णिक्खमणच-
 रियणिबद्धं च तवचरणचरियणिबद्धं च एण्णुप्पायच-
 रियणिबद्धं च तित्थपवत्तणचरियणिबद्धं च परिणिव्वाण-
 चरियणिबद्धं च चरमचरियणिबद्धं च णामं दिव्वं एण्ड-
 विहिं उवदंसेति ३२ । तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमा-
 रीओ य चउव्विहं वाउत्तं वायंति । तं जहा-तंतं, वितंतं, घणं,
 सुसिरं । तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य
 चउव्विहं गेयं गायंति । तं जहा-उक्खित्तं, पायंतं, मंदायं,
 रोइयावसाणं च । तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ
 य चउव्विहं एण्डविहिं उवदंसेति । तं जहा-अंचियं १, रिजियं
 २, आरंजं ३, जसोलं च ४ । तते णं ते बहवे देवकुमारा

य देवकुमारीओ य चउव्विहं अज्जिणयं अज्जिणयंति । तं ज-
हा-दिहंति, पाम्भितियं, सामंतोवायणिवाड्यं, अंतोम-
ज्जावसाणियं । तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य
गोयमाऽऽदियाण सपणाणं णिगंथाणं दिव्वं देवहिं दिव्वं
देवजुतिं दिव्वं देवाणुभावं दिव्वं वत्तीसइविहं णाडयं उव्वदं-
सित्ता सपणं जगवं महावीरं तिव्वुत्तो आयाहिणपया-
हिणं करेड, करेडत्ता वंदइ, एमंसड, वदित्ता एमंसित्ता जेणेव
सूरियाजे देवे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छत्तिता सूरियाभं
देवं करयलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु
जणं विजणं वच्चावेति, वच्चावेत्तिता एवमाणत्तियं
पच्चप्पिणंति ।

“ तए णं ” इत्यादि । ततः सूर्याजो देवस्तोत्रं करस्य जगवत्
आलोके प्रणाम करोति । कृत्वा चानुजानातु भगवान् मामित्य-
नुज्ञापनां कृत्वा सिंहासनवरगततीर्थकराभिमुखः सन्निषण्णः ।
“ तए णं ” इत्यादि । ततः सूर्याभो देवस्तत्प्रथमतया-तस्य ना-
ट्यविधेः प्रथमतया, दक्षिणं भुजं प्रसारयति । कथंभूतम्?, इत्या-
ह—(णाणामणिकणगरयणविमलमहरिहण्डणोवचियमिस-
मिसतविरतियमहाजरणकडगतुमियवरचसणुज्जलमिति) ना-
नाविधानि मणिकनकरत्नानि येषु तानि नानामणिकनकरत्ना-
नि, मणयो नानाविधाश्चन्द्रकान्ताऽऽदयः । कनकानि ना-
नावर्णतया, रत्नानि नानाविधानि कर्कतनाऽऽदीनि, तथा विम-
लानि निर्मलानि, तथा महान्तमुपजोकारमर्हन्ति, यदि वा मह-
दुत्सव क्कणमर्हन्तीति महार्हाणि, तथा निपुण निपुणवुद्धिगम्यं
यथा जवति (एवमुवचियं चि) परिकर्मितानि । (मिस-
मिसत इति) दीप्यमानानि, विरचितानि महाभरणानि यानि क-
टकानि कलाचिकाऽऽभरणानि, व्रुटितानि बाहुरङ्गिका, अन्यानि
च यानि वरभूषणानि, तैरुज्ज्वल भास्वरम् । तथा पीवर स्थूल
प्रलम्ब दीर्घं (तत्रो ण इत्यादि) । ततस्तस्माद् दक्षिणभुजात्
अष्टशतमष्टाधिकं शतं देवकुमाराणां निर्गच्छति । कथंभूतानाम्?,
इत्याह-सदृशानां, समानाऽऽकाराणामित्यर्थः । तत्राऽऽकारेण कस्य-
चित् सदृशोऽपि वर्णतः सदृशो न भवति, ततः सदृशवर्णत्वप्र-
तिपादनार्थमाह—(सरिससवयाणमिति) सदृशी सदृशवर्णा त्वग्
येषां ते तथा । सदृशत्वगपि कश्चिद् वयसा विसदृश संजा-
व्येत, तत आह—(सरिसवयाण) सदृशं समानं वयो येषां ते ।
(सरिससवयाम्बुजोव्वणगुणोववेयाणमिति) सादृश्येन स्ना-
वयेन ववणिम्ना, अतिसुजगया शरीरकान्त्येति भावः । रू-
पेण आकृत्या यौवनेन यौवनिकया गुणैर्देवत्वाप्रियवदत्वाऽऽदि-
निरूपेता । सदृशस्नावययययौवनगुणोपपेता, तेषाम् । (एगा-
भरणवसणगहियनिज्जोगाणमिति) । एकः समान आभर-
णवसनवक्कणो गृहीतो नियोग उपकरणमर्थात्तात्थ्योपकरणं
यैस्ते तथा, तेषाम् । (दुहत्तो सविस्त्रियग्गनिवत्थाण ति) द्वि-
धातो द्वयोः पार्श्वयोः संवेक्षितानि अग्राणि यस्य तत् द्विधातः
सवेक्षिताग्र, निवसन सामर्थ्यादुत्तरं यैस्ते तथा, तेषाम् ।
तथा—(उप्पीत्तियचित्तपट्टपरियरसप्पेणगावत्तरइयसगयपत्तं-
वत्तत्तचित्तचित्तिल्लगनिवसणाणमिति) उत्पीकृतं अत्यन्त-
वक्रश्चित्रपट्टो विचित्रवर्णपट्टरूपः परिकरो यैस्ते तथा, तथा यस्मि-
न्नावर्त्तनैव फेनविनिर्गमो भवति स फेनकाऽऽवर्त्तं, तेन रचिता-

संगता नाट्यविधावुपपन्नाः प्रवृत्त्या वस्तुनान्ता यस्य निवसनस्य
तत्तथा, तत् चित्र वर्णं 'विलललग' देदीप्यमान निवसनं परि-
धानं येषां ते तथा । तत पूर्वपदेन विशेषणसमासः । तेषाम्, (ए-
गावलिकंउरइयसोभंतवच्छपाडिहत्थजूसणाणमिति) एकाव-
ली या कण्ठे रचिता तथा शोभमानं वक्त्रो येषां ते तथा । ' प-
मिहत्थ' शब्दो देश्यः परिपूर्णवाचकः । पमिहत्थानि पूर्णानि
भूषणानि येषां ते तथा । तत पूर्वपदेन कर्मधारयः, तेषां (न-
ट्टसज्जाण) नृत्ये सज्जा प्रगुणीभूता नृत्यसज्जा, तेषाम् । तदनन्तरं
च यथोक्तविशेषणविशिष्टं वामं भुजं प्रसारयति, तस्मात् वाम-
भुजादष्टशतं देवकुमारिकाणां विनिर्गच्छति । कथंभूतम् ?, इ-
त्याह “सरिसयाण सरिसतयाण सरिसवयाण सरिसलावच्छरू-
वजोव्वणगुणोववेयाणं एगाभरणवसनगहियनिज्जोगाण दुहत्तो
सविस्त्रियग्गनिवत्थाण” इति पूर्ववत् । (आविस्त्रितिलयामेला-
णमिति) आविस्त्रितिलक आमेल्श्र शेखरको यकाजिस्ता आ-
विस्त्रितिलकाऽऽमेलाः, तासां (पिण्णुगेविज्जकचुयाणमिति)
पिनरू प्रैव्येक प्रीवाऽऽजरण कञ्चुकश्च यकाभिस्तथा, तासां
(णाणामणिकणगरयणचूसणविराइयगुवगाणमिति) ना-
नाविधानि मणिकनकरत्नानि येषु भूषणेषु तानि नानामणि-
कनकरत्नभूषणानि, तैर्विराजितान्यङ्गोपाङ्गानि यासां तास्तथा,
तासाम् । यावत्करणात्—“ चदाणणाण चंदरूसमनिमात्ताणं
चंदाहियसोमदसणाण उक्काए उज्जोवेमाणीण ” इति सुग-
मम् । तथा—“ सिंगारागारचाव्वेसाण हसियज्जियचिडि-
यविहासलवियसलायनिउणुत्तोवयारकुसलाण गहियाउज्जा-
णं नट्टसज्जाण ” इति पूर्ववत् । ‘तए ण से सूरियाभे देवे’ इत्या-
दि । ततः सूर्याजो देवोऽष्टशतं शङ्खानां विकुर्वति, अष्टशतं शङ्खा-
दकानाम्, अष्टशतं शृङ्गाणामष्टशतं शृङ्गावादकानाम् १, अष्टशतं
शङ्खिकानामष्टशतं शङ्खावादकानाम्, ह्रस्वः शङ्खो जात्यन्तरा-
ऽऽत्मकः शङ्खिका, तस्या हि स्वरो मनाक् तीक्ष्णो जवति, न तु
शङ्खवदतिगम्भीरः २, तथाऽष्टशतं खरमुखीणाम्—काहलानाम्,
अष्टशतं खरमुखीवादकानाम् ३, अष्टशतं पेयानां, पेया नाम म-
हती काहला, अष्टशतं पेयावादकानाम् ४, अष्टशतं पिरिपिरि-
काणां कौलिकपुटावनरमुखवाद्यविशेषरूपाणाम्, (एवमादिया-
णमिति) अष्टशतं पिरिपिरिकावादकानाम् ५, अष्टशतं पणवानां,
पणवो जाण्डं पटहो वा, अष्टशतं पणववादकानाम् ६, अष्टशतं
पटहानामष्टशतं पटहवादकानाम् ७, अष्टशतं भम्भानां, भम्भा
ढक्का, अष्टशतं भम्भावादकानाम् ८, अष्टशतं होरम्भानां,
होरम्भा महाढक्का, अष्टशतं होरम्भावादकानाम् ९, अष्टशतं
भेरीणां ढक्काऽऽकृतिवाद्यविशेषरूपाणाम्, अष्टशतं भेरीवादका-
नाम् १०, अष्टशतं झल्लरीणां, झल्लरी नाम चर्मावनचा विस्ती-
र्णवद्वयाऽऽकारा, अष्टशतं झल्लरीवादकानाम् ११, अष्टशतं दु-
न्दुभीनाम्, अष्टशतं दुन्दुभीवादकानां, दुन्दुभीर्जैर्याकारा
सकटमुखी देवाऽऽतोद्यविशेषः १२, अष्टशतं मुरजानां, महाप्र-
माणो मर्दलो मुरजः, अष्टशतं मुरजवादकानाम् १३, अष्टशतं
मृदङ्गानां, लघुमर्दलो मृदङ्गः, अष्टशतं मृदङ्गवादकानाम् १४,
अष्टशतं नन्दीमृदङ्गानाम्, नन्दीमृदङ्गो नाम एकतः सकीर्णोऽ-
न्यत्र विस्तृतो मुरजविशेषः, अष्टशतं नन्दीमृदङ्गवादकानाम्
१५, अष्टशतं मालिङ्गानाम्, मालिङ्गो मुरजवाद्यविशेष एव । अष्ट-
शतं मालिङ्गवादकानाम् १६, अष्टशतं कुस्तुम्बीनां, कुस्तुम्बी-
चर्मावनचपट्टो वाद्यविशेषः । अष्टशतं कुस्तुम्बीवादकानाम् १७,
अष्टशतं गोमुखीनां, गोमुखी लोकतोऽप्यसेया, अष्टशतं गोमुखी-

वादकानाम् १७, अष्टशतं मर्दलानां, मर्दल उभयतः समः, अष्टशत मर्दलवादकानाम् १६, अष्टशतं विपञ्चीनां, विपञ्ची त्रितन्त्री वीणा, अष्टशतं विपञ्चीवादकानाम् २०, अष्टशतं वल्लकीनां, वल्लकी सामान्यतो वीणा । अष्टशत वल्लकीवादका-
नाम् २१, अष्टशत भ्रमरीणाम्, अष्टशतं भ्रमरीवादकानाम् २२, अष्टशतं भ्रामरीणाम्, अष्टशतं भ्रामरीवादकानाम् २३, अष्टशतं परिवादिनीनां, परिवादिनी मत्ततन्त्री वीणा । अष्टशत परिवादिनीवादकानाम् २४, अष्टशतं चर्चसानाम्, अष्टशतं चर्चसावादकानाम् २५, अष्टशतं सुघोषाणाम्, अष्टशतं सु-
घोषावादकानाम् २६, अष्टशत नन्दीघोषाणाम्, अष्टशत नन्दी-
घोषावादकानाम् २७, अष्टशत महतीनाम्, अष्टशतं महती-
वादकानाम् २८, अष्टशतं कच्छत्रीनाम्, अष्टशतं कच्छत्रीवा-
दकानाम् २९, अष्टशतं चित्रवीणानाम्, अष्टशतं चित्रवी-
णावादकानाम् ३०, अष्टशतमामोदानाम्, अष्टशतमामोद-
वादकानाम् ३१, अष्टशतं दण्डानाम्, अष्टशतं दण्डावाद-
कानाम् ३२, अष्टशत नकुलानाम्, अष्टशतं नकुलवादकानाम् ३३, अष्टशतं तूणानाम्, अष्टशतं तूणावादकानाम् ३४, अष्टशतं तु-
म्बवीणानां, तुम्बयुक्ता वीणा याऽद्यकल्यप्रसिद्धा । अष्टशतं तु-
म्बवीणावादकानाम् ३५, अष्टशतं मुकुन्दानां, मुकुन्दो मुरजो वा-
द्यविशेषो योऽतिहीनं प्रायो वाद्यते, अष्टशतं मुकुन्दवादकानाम् ३६, अष्टशतं ह्रुक्कीनाम्, अष्टशतं ह्रुक्कीवादकानाम्, ह्रुक्की प्रतीता । ३७, अष्टशतं चिम्बिकीनाम्, अष्टशतं चिम्बिकीयादकानाम् ३८, अ-
ष्टशतं करटीनाम्, अष्टशतं करटीवादकानाम्, करटी प्रतीता ३९, अष्टशतं डिगिरुमानाम्, अष्टशतं डिगिरुमवादकानाम्, प्रथ-
मप्रस्तावनास्तवकः पणवविशेषो डिगिरुमः ४०, अष्टशतं किणितानाम्, अष्टशतं किणितवादकानाम् ४१, अष्टशतं करु-
म्बानाम्, अष्टशतं करुम्बावादकानाम्, करुम्बा करटिका ४२, अष्टशतं दर्दरिकाणाम्, अष्टशतं दर्दरकवादकानाम्, दर्दरकः
प्रतीतः ४३, अष्टशतं ददरिकाणाम्, अष्टशतं ददरिकावादकानाम्, लघुदर्दरी दर्दरिका ४४, अष्टशतं कुसुम्बरूणाम्, अष्टशतं कुसु-
म्बरवादकानाम् ४५ अष्टशतं कलाशिकानाम्, अष्टशत कलाशि-
कावादकाम् ४६, अष्टशतं तलानाम्, अष्टशतं तलवादकानाम् ४७, अष्टशतं तालानाम्, अष्टशतं तालवादकानाम् ४८, अष्टशतं कांस्यतालानाम्, अष्टशतं कांस्यतालवादकानाम् ४९, अष्टशतं गिरिशिकानाम्, अष्टशतं गिरिशिकावादकानाम् ५०, अष्ट-
शतं मकरिकाणाम्, अष्टशतं मकरिकावादकानाम् ५१, अष्टशतं शिशुमारिकाणाम्, अष्टशतं शिशुमारिकावादकानाम् ५२, अष्टशत वंशानाम्, अष्टशतं वंशवादकानाम् ५३, अष्टशतं चालीनाम्, अष्टशतं चालीवादकानाम्, चाली तूणविशेषः, स हि
मुखे दृष्ट्वा वाद्यते ५४। अष्टशतं वेणूनाम्, अष्टशतं वेणुवादका-
नाम् ५५, अष्टशतं पिरिखीनाम्, अष्टशतं पिरिखीवादकानाम् ५६, अष्टशत वद्धकानाम्, अष्टशतं वद्धकवादकानाम्, वद्धकस्तूर्यवि-
शेषः ५७, अव्याख्यातास्तु भेदा लोकतः प्रत्येतव्याः । एवमादीनि
बहुन्यातोद्यानि, आतोद्यवादकौश्च विकुर्वन्ति । सर्वमन्यया तु
मूलभेदापेक्षयाऽतोद्यभेदापेक्षया आतोद्यभेदा एकोनपञ्चाशत्,
शेषास्तु भेदा एतेष्वेवान्तर्भवन्ति । यथा वंशाऽऽतोद्यविधाने
चालीवेणुपिरिखीवरूपा इति । यथा चाऽऽह—“एवमाद्याह पशू-
ण्यग्नं आउज्रविहाणाहं विउज्रति” । विकुर्वन् च तावत् स्वयं
विकुर्वितान् बहून् देवकुमारान् देवकुमारिकाश्च शब्दयति । ते च

शब्दिताः सन्तो हृष्टुष्टाऽऽनन्दितचिताः सूर्याऽऽमसमीपमाग-
च्छन्ति, आगत्य च करतलपरिगृहीतं दशनकं शिरसावर्त्तं मस्त-
केऽङ्गि कृत्वा जयेन विजयेन वर्त्तापयित्वा एवमवादिषुः-सन्दि-
शन्तु देवानां प्रियाः! यदस्माभिः कर्त्तव्यम्। ततः स सूर्याजो देव-
स्तान् देवकुमारान् देवकुमारिकाश्च एवमवादीत्-गच्छत यूयं देवा-
नां प्रियाः! भ्रमणं जगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वः, आदक्षिणप्रदक्षिणं
कुरुत, कृत्वा वन्दध्वं, नमस्यत, वन्दित्वा नमस्यित्वा गौतमाऽऽर्श-
नां भ्रमणानां निर्ग्रन्थानां तां देवजनप्रसिद्धां दिव्यां देवर्द्धिं दिव्यां
देवद्युतिं दिव्यं देवानुभावं दिव्यं द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधिसुप-
दर्शयत, उपदर्श्य चैतामाङ्गसिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयत । “तए ण”
इत्यादि । ततस्ते बहवो देवकुमारा देवकुमारिकाश्च सूर्याभेन
देवेन एवमुक्ताः सन्तो हृष्टा यावत्प्रतिशृण्वन्ति, अभ्युपग-
च्छन्तीत्यर्थः । प्रतिश्रुत्य च यत्र भ्रमणो भगवान् महावीर-
स्तत्रोपागच्छन्ति, उपागत्य च भ्रमणं भगवन्तं महावीरं
त्रिःकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति, कृत्वा च वन्दन्ते, नमस्य-
न्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा च यस्मिन् प्रदेशे गौतमाऽऽर्शयः भ्रमणा-
स्तत्र समकालमेव एककालमेव समवसरन्ति, मिलन्तीत्यर्थः ।
समवसृत्य च समकमेव एककालमेव अवनमन्ति, अधो नीचा
जवन्ति । अवनम्य च समकमेव उन्नमन्ति, ऊर्ध्वमवतिष्ठन्ति इति
भावः । तदनन्तरं चैव क्रमेण सहितं संगतम्, स्तिमितं चाव-
नमनमुन्नमनं च वाच्यम् । अमीपां च सहिताऽऽर्शनां भेदः सम्य-
कौशलोपेतनाट्योपाध्यायादवगन्तव्यः । ततः स्तिमितं समकमु-
न्नम्य समकमेव प्रसरन्ति, प्रसृत्य च समकमेव यथायोगमातो-
द्यविधानानि गृह्णन्ति । गृहीत्वा च समकमेव वादितवन्तः, स-
मकमेव प्रगीतवन्तः, समकमेव प्रनर्तितवन्तः । ‘किं ते’ इत्या-
दि । केचिद् देवकुमारा देवकुमारिकाश्च एवं प्रगीता अप्य-
भवन्निति योगः । कथम् ? इत्याह- (उरेण मन्दमिति) सर्वत्र स-
प्तम्यर्थे तृतीया । उरसि मन्दं यथा भवति-एवं प्रगीताः ।
(सिरेण तारं कंठेण च तारमिति) शब्देन यथावच्छृङ्गणोपेतम् ।
किमुक्तं भवति ?-उरसि प्रथमतो गीतमुत्तिष्ठन्त्यते, उत्क्षेपकाले
च गीतं मन्दं प्रवति । “आदिमिउमारजंता,” इति वचनात् ।
अन्यथा गीतगुणकृते, तत उक्तमुरसि मन्दमिति । ततो गाय-
तां मूर्द्धानमभिपन्नं स्वर उच्चैस्तरौ प्रवति । स्थानकं च द्वितीयं
तृतीयं वा समधिरोहति । ततः शिरसि तारमित्युक्तं, शिरसश्च
प्रतिनिवृत्तः सन् स्वरः कण्ठे घुलति, घुलन्ध्यातिमधुरो भवति ।
(समयरेयगरज्यमिति) (गुञ्जाचक्रकुहरोवगूढं) गुञ्जनं
गुञ्जा, तत्प्रधानानि यानि चक्राणि शब्दमार्गाप्रतिकूलानि कुह-
राणि तेषूपगूढं गुञ्जाचक्रकुहरोपगूढम् । किमुक्तं प्रवति ?-तेषां
देवकुमाराणां देवकुमारिकाणां च तस्मिन् प्रेक्षागृहमण्युपे गायतां
गीतं तेषु प्रेक्षागृहमण्युपसन्केषु च कुहरेषु स्वानि रूपाणि
प्रतिशब्दसहस्राण्युत्पापयन्त्यते इति । (रक्तमिति) रक्तम्,
इह यद् गेयरागरक्तेन गीतं गीयते तत् रक्तमिति । तद् द्विधा
प्रसिद्धं (तिष्ठानकरणसुद्धमिति) त्रीणि स्थानानि उरःप्रभृ-
तीनि तेषु करणेषु क्रियया शुरु त्रिस्थानकरणसुद्धम् ।
तद् यथा-उरःशुरु, कण्ठशुरु, शिरोविशुद्धं च । तत्र यदि
उरसि स्वरः स्वभूमिकाऽनुसारेण विशालो भवति, तत
शिरोविशुद्धं, स एव यदि कण्ठे वर्त्तितो प्रवति अस्फुटितश्च,
ततः कण्ठविशुद्धं, यदि पुनः शिरः प्राप्तः सन् सानुनामिको
भवति, ततः शिरोविशुद्धम् । यदि वा यत् उरःकण्ठशिराभिः
रूपमण्युत्पापयन्ति तैर्विशुद्धैर्गीयते तत् उरःकण्ठशिराविशुद्ध-

ङकारप्रविभक्तिनामा । एवं षोडशङ्कारङ्कारङ्कारङ्कारङ्कार-
 अकारप्रविभक्तिनामा । सप्तदश-ङ्कारङ्कारङ्कारङ्कारङ्कार-
 कारप्रविभक्तिनामा । अष्टादशस्तकारथकारदकारधकारनकार-
 प्रविभक्तिनामा । एकोनविंशतितमः पकारफकारवकारजकारम-
 कारप्रविभक्तिनामा । विंशतितमोऽशोकपल्लवप्रविभक्त्याप्रप-
 ल्लवप्रविभक्तिजम्बूपल्लवप्रविभक्तिकोशोम्बपल्लवप्रविभक्त्याजनि-
 याऽऽत्मक पल्लवप्रविभक्तिनामा । एकविंशतितमः पञ्चलताप्रवि-
 भक्तिनागलताप्रविभक्त्यशोकलताप्रविभक्तिषम्पकलताप्रविभ-
 क्तिचूतलताप्रविभक्तिवनलताप्रविभक्तिवासन्तीलताप्रविभक्त्य-
 तिमुककलताप्रविभक्तिश्यामलताप्रविभक्त्यभिनयाऽऽत्मको-
 दताप्रविभक्तिनामा । द्वाविंशतितमो द्रुतनामा । त्रयोविंशतितमो
 विलम्बितनामा । चतुर्विंशतितमो द्रुतविलम्बितनामा । पञ्चविं-
 शतितमस्तवञ्चितनामा । षड्विंशतितमो रिञ्जितनामा । सप्तविं-
 शतितमोऽञ्जितरिञ्जितनामा । अष्टाविंशतितम आरभटनामा । ए-
 कोनविंशतितमो भसोलनामा । त्रिंशत्तम आरभटभसोलनामा । ए-
 कत्रिंशत्तम उत्पातनिपातपारिनिपातप्रसक्तसंकुचितप्रसारितरे-
 वकारचितप्रान्तसप्रान्तनामा । चारिंशत्तमस्तु चरमनामनिष-
 द्धनामा । स च सूर्याऽऽभवेन भगवतो वर्धमानस्वामिनः पुरतो
 प्रगवतश्चरमपूर्वमनुष्यभयचरमदेवलोकभवचरमच्यवनचरम-
 गर्भसहरणचरमभरतक्षेत्रावसर्पिणीतीर्थकरजन्मान्निषेकचरम-
 वालजावचरमयौवनचरमकामभोगचरमनिष्क्रमणचरमतपश्च-
 रणचरमज्ञानोत्पादचरमतीर्थप्रवर्त्तनचरमनिर्वाणाभिनयाऽऽत्म-
 को जावितः ३२ । तत्रैतेषां द्वाविंशतो नाट्यविधीनां मध्ये
 कौश्वन नाट्यविधीन् उपन्यस्यति-अप्येकका देवा द्रुतं द्रुतनामक
 द्वाविंशतितमं नाट्यविधिमुपदर्शयन्ति । एवमप्येकका विलम्बित
 नाट्यविधिम्, अप्येकका अञ्जितं नाट्यविधिम्, अप्येकका रिमित
 नाट्यविधिम्, अप्येकका अञ्जितरिमित नाट्यविधिम्, अप्ये-
 कका आरभटं नाट्यविधिम्, अप्येकका भसोलं नाट्यविधिम्,
 अप्येकका आरभटभसोल नाट्यविधिमुपदर्शयन्ति । अप्येकका
 देवा उत्पातनिपातम्, उत्पातपूर्वो निपातो यस्मिन् स उत्पात-
 निपातः, तम् । एवं निपातोत्पात, संकुचित प्रसारित, रेव-
 कारचितमिति गमनागमन भ्रान्त सभ्रान्त नाम नाट्यविधि
 सामान्यतो नर्त्तनविधिं द्वाविंशाद्युत्तीर्णमुपदर्शयन्ति । अप्ये-
 कका देवाश्चतुर्विधं वाद्यं वादयन्ति । तद्यथा-ततं मृदङ्गप-
 टहाऽऽदि, वितन वीणाऽऽदिक, घनं कंसिकाऽऽदि, शुषिरं काह-
 लाऽऽदि । अप्येकका देवाश्चतुर्विधं गेयं गायन्ति । तद्यथा-प्र-
 थमतः समारज्यमाणमुत्क्रिस्तम्, उत्तेपावस्थातो विक्रान्त मना-
 क् भगेण प्रवर्तमान पादान्तम् । (मदायमिति) मध्यभागे मूर्च्छना-
 ऽऽदिगुणोपेततया मन्द मन्द घोलनाऽऽत्मकम् । रोचितावसान-
 मितिरोचित यथोचितलक्षणोपेततया भावितं, सत्यापितमिति
 यावत्, अवसान यस्य तत् रोचितावसानम् । जी० ३ प्रति० ।
 नट्-वा० । नृत्ते, न्वादि०-परस्मै०-सेट् । “शकाऽऽदीना द्वि-
 त्वम्” ॥ ८ । ४ । २३० ॥ इत्यन्त्यस्य द्वित्वम् । “णट्इ,” नट-
 ति । प्रा० ४ पाद ।

णट्ग-नर्त्तक-पुं० । स्वयं नृत्यकर्त्तरि, कल्प० ५ क्षण । औ० ।
 रा० । झा० । प्रश्न० । अनु० ।

णट्पात्र-नाट्यपात्र-पुं० । नाट्यस्वामिनि सूत्रधारे, “णट्-
 पात्रो णिञ्चो तेण नीतवाउत्तकथाऽऽदीहि आवज्जिओ ।”
 आ० न्यु० १ अ० ।

णट्पात्रय-नृत्यमालक-पुं० । खण्डकप्रपातगुहानां स्वामिपु-
 ष्टेवेषु, यावत्यः खण्डकप्रपातगुहास्तावन्तो नृत्यमालकाः ।
 स्था० २ ग० ३ उ० । आ० म० । सुपमसुषमभाविनि कल्प-
 द्रुमविशेषे, जं० २ वक्त्र० ।

णट्बस्तु-नाट्यवस्तु-न० । नृत्यप्रतिपादके पापभुते, प्रश्न० ५
 सम्ब० द्वार । आव० ।

णट्वाइच्च-नाट्यवादित्व-न० । नर्तकीत्वे, वृ० ५ उ० ।

णट्वादि-नाट्यविधि-पुं० । ६ त० । नृत्यकरणप्रकारे, स्था० ६
 ठा० । नायकचरिताभिनये, भ० ११ श० ६ उ० । सामान्यतो नर्त्तन-
 विधौ, जी० ३ प्रति० । (तस्य द्वाविंशत्प्रकाराः ‘णट्’ शब्दे
 १८०३ पृष्ठे दर्शिताः)

णट्वाणीय-नाट्यानीक-पुं० । न० । नाट्यकारकजनसमूहे, भ०
 १४ श० ६ उ० ।

णट्-नट्-त्रि० । सर्वथाऽदृश्यीभूते, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
 व्य० । अपगते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । हारिते, वृ० ३ उ० ।
 “णट्ते ति वा विगण ति वा अंतद्वाभूत् ति वा पगठा ।” आ०
 चु० १ अ० । “णट्सण्डहसञ्जावे” नष्टोऽपगतः सत्पथः सद्-
 जावः सन्मार्गः परमार्थो येभ्यस्ते । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
 रात्रिन्दिवस्य सप्तदशे मुहूर्त्ते, स० ३० सम० ।

णट्मड्य-नट्पातिक-त्रि० । मत्स्या स्वविषयकानिश्चायके,
 झा० १ श्रु० १६ अ० ।

णट्तरय-नट्तरजस्-त्रि० । नट् सर्वथाऽदृश्यीभूतं रजो यत्र स
 तथा । जी० ३ प्रति० । अदृश्यमानरजस्के, आ० म० १ अ० १
 खण्ड ।

णट्बवं-नट्बत्-त्रि० । अहोरात्रस्य षड्विंशे मुहूर्त्ते, स० ३०
 सम० ।

णट्सण-नट्संज्ञ-त्रि० । मनसा भ्रान्ते, झा० १ श्रु० १६ अ० ।

णट्सुइय-नट्स्रुतिक-पुं० । निर्यामके, शास्त्रेण दिगादिविवेचन-
 स्य करणेऽशके, झा० १ श्रु० १६ अ० ।

णट्-नट्-पुं० । “टो ड.” ॥ ८ । १ । १६५ ॥ इति टस्य रुः । प्रा० १
 पाद । नाटकानां नाटयितरि, झा० १ श्रु० १ अ० । रा० । अनु० ।
 नटा ये नाटकानि नर्त्तयन्ति । व्य० ३ उ० । नि०चू० । कटप० ।
 औ० । “णमा कुत्रिहा-लसका, वग्गुरिया य ।” पं० चू० ।
 नटति नट् अच् । नाटकाऽऽदिदृश्यकाव्याभिनयकर्त्तरि नर्त्तक-
 भेदे, जायाजीविनि वर्णसदकरभेदे, अशोकवृक्षे, शोनाकवृक्षे,
 नले, किष्कुपर्वणि, गोदन्तहरिताले च । वाच० ।

गुप्-धा० । व्याकुलीजावे, टि० वा०-पर०-मक०-सेट् । “गुपे-
 चिरणमौ ॥ ८ । ४ । १५० ॥ इति गुप्यतेनकाऽऽदेशः । ‘नरुड’
 ‘गुप्यति’ । प्रा० ४ पाद ।

णट्खाडता-नट्खाडिता-स्त्री० । नटस्यैव सवेगविकलधर्म-
 कथाकरणोपाजितभोजनाऽऽदीनां खादित भक्षण यस्या सा
 नटखादिता । प्रव्रज्याभेदे, स्था० ४ ग० ४ उ० ।

णट्पिरुय-नट्पिटक-पुं० । स्वनामभ्याते नृगुणच्युतवन्त्यन्तरा-
 लप्रामे, यत्र कश्चिद् गुरुप्रपितः साष्टु वर्गपातनावयुः ।

सामाचारीमुपयुक्त एवाऽऽचरन् सवालवे उदाहरणम् । आ० क० । आच० ।

णरुपेहा-नटप्रेक्षा-स्त्री० । नटा नाटकानां नाटयितारः, तेषां प्रेक्षा नटप्रेक्षा । नटप्रेक्षणके, जी० ३ प्रति० । वीरसाधूनामृ-जुजमत्वे, कटप० १ कण । वृ० । (नटप्रेक्षोदाहरणम् 'कप' शब्दे तृतीयभागे २२६५ पृष्ठे गतम्)

एरुणाय-नटाऽऽदिज्ञात-न० । नर्तकप्रवृत्त्युदाहरणे, पञ्चा० १६ विव० ।

एरुल-ललाट-न० । "ललाटे च" ॥ ८१ ॥ १५७ ॥ इति वस्य णः । "पक्षाऽऽङ्गारललाटे वा" ॥ ८१ ॥ ४७ ॥ इत्यादेरत इत्वाभाव-पक्षे । मस्तके, प्रा० १ पाद ।

णमिय-नटित-त्रि० । विडम्बिते, ज्ञा० १ शु० ६ अ० ।

एरुमी-नटी-स्त्री० । नर्तक्याम्, वृ० ३ उ० । नटनार्यायाम्, स्या० ६ टा० ।

एरुमीरंग-नटीरङ्ग-पु० । नर्तकीरङ्गे नाट्यस्थाने, वृ० ३ उ० । एरुमी-देशी-त्रेके, दे० ना० ४ वर्ग ।

एरुमुन्न-नरुमुन्न-त्रि० । नराः सन्त्यत्र द्रुलच् । नड्युक्ते देशे, वाच० । कारणे कार्योपचाराद् नमूलः पादरोग इति । विशेष० । आच० ।

एरुमुली-स्त्री० । देशी-कच्छपे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एरुणु-ननु-अव्य० । आशङ्कितवधारणे, नि० चू० १ उ० । वितर्के, पो० १६ विव० । अक्षमायाम्, दश० १ अ० । जी० । विशेष० । प्रति० । असूयायाम्, विशेष० ।

एरुसूरि-नन्नसूरि-पु० । चन्द्रगच्छोद्भववे श्रीवण्णजटिसूरि-शिष्ये सर्वदेवसूरिगुरौ, स च विक्रमसवत्सरे ९०० मिते विद्यमान आसीत् । जै० ६० ।

एरुत्त-नक्त-न० । रात्रौ, च० प्र० १० पाहु० ३ पाहु० ।

एरुत्तदिव-नक्तन्दिव-न० । अहोरात्रे, अष्ट० ६ अष्ट० ।

एरुत्तज्ञाग-नक्तम्भाग-पु० । नक्त रात्रौ चन्द्रयोगस्याऽऽदिमधि-कृत्य विद्यन्ते येषां तानि नक्तत्राणि तथा । च० प्र० १० पाहु० ३ पाहु० । चन्द्रस्य समयोगिषु नक्तत्रेषु, "अद्वाऽसेसा साई, सय-भिस अभिई य जेष्ठसमजोगा ।" स्या० ६ टा० ।

णत्तिअ-नप्तृक-पु० । "इदुतौ वृष्टवृष्टिपृष्ठमृदङ्गनप्तृके" । ८१ ॥ १३७ ॥ इति ऋच ङकारोकारौ । प्रा० १ पाद । पुत्रस्य दुहितुर्वा पुत्रे, नि० चू० २ उ० । आ० म० । वृ० । विशेष० ।

णत्तिआ-नप्तृका-स्त्री० । पौत्र्यां, दौहित्र्यां च । विपा० १ शु० ३ अ० । ग० ।

णत्तुअ-नप्तृक-पु० । 'णत्तिअ' शब्दार्थे, नि० चू० २ उ० । आ० म० । वृ० । विशेष० ।

णत्तुआ-नप्तृका-स्त्री० । "णत्तिआ" शब्दार्थे, विपा० १ शु० ३ अ० । ग० ।

णत्तुआवड-नप्तृकापति-पुं० । पौत्र्याणां दौहित्र्याणां वा भर्तृषु, वृ० १ उ० ।

णत्तुएणी-नप्तृकिनी-स्त्री० । पौत्रदौहित्रभार्यायाम्, विपा० १ शु० ३ अ० ।

एत्य-न्यस्त-त्रि० । सात्वर्थमुपकल्पिते, सूत्र० १ शु० ४ अ० २ उ० । स्थापिते, अष्ट० ३० अष्ट० ।

एत्थिअ-नास्तिक-पुं० । नास्ति जीवः परलोको वेत्येवं म-तिर्यस्य सः । अक्रियावादिनि, स्था० ४ टा० ४ उ० । आच० । सूत्र० । (८४ भेदाः 'अक्रिरियावाइ (ए)' शब्दे प्रथमभागे १२७ पृष्ठे उक्ताः) नास्तिकवादिगणमतम्-न सन्ति सप्त स्वपरसं-स्था । स्था० ४ टा० ४ उ० । सूत्र० ।

तद् यथा-

नत्थि जीवो, न जाइ, इह परे वा झोए न य किंचि वि फुमइ पुण्णपावं, नत्थि फलं सुकयदुक्कयाणं, पंचमहंनूतियं सरीर जासंति हं वातजोगजुचं, पंच य खंधे भणंति केड, मणं च मणजीविका वदंति, वाउजीवो त्ति एवमाहंसु, सरीरं सादियं सनिधण इहभवे एगे भवे तस्स विप्पणा-संसि सव्वनासो त्ति एवं जंपंति मुमावाई ॥

शून्यमिति, जगदिति गम्यते, कथम् ? आत्माऽऽद्यभावात्, एत-दाह-नास्ति जीवः, तत्प्रसाधकप्रमाणाभावात् । स हि न प्रत्य-क्षग्राह्यः, अतीन्द्रियत्वेन तस्याभ्युपगमत्वात् । नाप्यनुमानग्राह्यः, प्रत्यक्षाप्रवृत्तावनुमानस्याप्यप्रवृत्तेः । आगमानां च परस्परतो विरुद्धत्वेनाप्रमाणत्वादिति । असत्त्वादेवासौ न याति न गच्छ-ति । ब्रहेति मनुष्यापेक्षया मनुष्यलोके, 'परे वा' परस्मिन् तद्-पेक्षयैव देवाऽऽदिलोके, न च किञ्चिदपि स्पृशति वन्नाति पुण्य-पाप शुभाशुभं कर्म, नास्ति फलं सुकृतदुष्कृतानां पुण्यपाप-कर्मणां, जीवासत्त्वेन तयोरप्यसत्त्वात् । तथा पञ्चमहाभौतिकं शरीरं भावन्ते । 'ह' इति निपातो वाङ्मयाद्वाङ्मारे । वातयोगयुक्तं प्राणवायुना सर्वक्रियासु प्रवर्तितमित्यर्थः । तत्र पञ्चमहा-भौतिकमिति, महान्ति च तानि लोकव्यापकत्वाद् भूतानि च सद्भूतवस्तूनि महाभूतानि । तानि चामूनि-पृथिवी कठिनरूपा, आपो द्रवलक्षणाः, तेज उष्णरूपम्, वायुश्चलनलक्षणा, आका-शं शून्यपिण्डलक्षणा इति । एतन्मयमेव शरीरं, नापरं शरीरवर्त्ती त-न्निष्पादकोऽस्ति जीव इति विवक्षा । तथाहि-भूतान्येव सन्ति, प्रत्यक्षेण तेषामेव प्रतीयमानत्वात् । तद्विपरस्य तु सर्वथाऽ-प्रतीयमानत्वात् । यत्तु चैतन्यं भूतैर्नृपपञ्चन्यते, तद् भूतैरेव कायाऽऽकारपरिणतेष्वभिव्यज्यते, मद्याङ्गेषु समुद्रितेषु मदश-क्तिवत् । तथा न भूतैर्भ्योऽनिरिकं चैतन्यं, कार्यत्वात्, मृदो घ-टवदिति । ततो भूतानामेव चैतन्याभिव्यक्तिर्जलस्य बुद्बुदाभि-व्यक्तिवदिति । अलीकवादिना चैषामात्मनः सत्त्वात्, सत्त्वं च प्र-माणोपपत्तेः । प्रमाणं च सर्वजनप्रतीतं जातिस्मरणाऽऽद्यन्यथाऽ-नुपपत्तिलक्षणमनेकधा शास्त्रान्तरप्रसिद्धमिति । न च भूतधर्म-श्चैतन्यं, तद्भावेऽपि तस्याज्ञावाद्, विवक्तिनभूताभावेऽपि प्रेताऽऽ-द्यवस्थायां चैतन्यसद्भावाच्चेति । (पंच य खंधे भणंति केड त्ति) पञ्च च स्कन्धान् रूपवेदनाविज्ञानसंज्ञासंस्काराऽऽख्यान्, भणन्ति केचिदिति वौद्धाः । तत्र रूपस्कन्धः पृथिवीधात्वाद्यो, रूपाऽऽद्यश्च । वेदनास्कन्धः पुनः सुखदुःखसुषुप्तदुःखेति त्रिविध-वेदनास्वभावः । विज्ञानस्कन्धस्तु रूपाऽऽदि विज्ञानलक्षणः । संज्ञा-स्कन्धश्च संज्ञानिमित्तोद्ग्रहणाऽऽत्मकः प्रत्ययः । संस्कारस्कन्धः पुनः पुण्यापुण्याऽऽदि धर्मसमुदाय इति । न चैतन्मयो व्यक्तिरिक्तः कश्चिदात्माऽऽख्यः पदार्थोऽध्यक्षाऽऽदिभिरवसीयत इति । तथा- (मणं च मणजीविया वयनि त्ति) न केवलं पञ्चैव स्कन्धान्, मनश्च मनस्कारो रूपाऽऽदिज्ञानलक्षणानामुपादानकारणभूतं, य-माश्रित्य परलोकोऽभ्युपगम्यते वौद्धैः, मन एव जीवो येषां ते म-

नोजीवाः, त एव मनोजीविकाः । अलीकवादिता चैषां सर्वथाऽ-
ननुगामिनि मनोमात्ररूपे जीवे कालिपतेऽपि परलोकासिक्केः । तद्-
सिद्धिश्च-अवस्थितस्यैकस्याऽऽत्मनोऽसत्त्वात्, मनोमात्राऽऽत्म-
नः कृणान्तरस्यैवोत्पादादकृताभ्यागमाऽऽदिदोषप्रसङ्गात् । कथ-
ञ्चिदननुगामिनि तु मनसि जीवत्वाभ्युपगमः सम्यक् पक्क एवे-
ति । तथा (वाउज) वो ऽस्ति एवमाहं सु ऽस्ति वात उच्छ्वासाऽऽदित्त-
णो जीव इत्याहुरेके । तद्भावाभावयोर्जीवनमरणव्यपदेशाद् ना-
न्यः परलोकयास्यात्माऽस्तीति । अलीकवादिता चैषां वाद्येज्ज-
त्वेन चैतन्यजीवरूपत्वायोगात् । तथा शरीरं साऽऽदि, उत्पन्नत्वा-
त्, सनिधनं, ज्ञयदर्शनात् । (इह भवे एगे भव ऽस्ति) इह भवे एव
प्रत्यक्जन्मैव एको जव एकं जन्म, नान्यः परलोकोऽस्ति, प्रमा-
णाविषयत्वात्, तस्य शरीरस्य, विविधैः प्रकारैः प्रकृष्टो नाशः
प्रणाशस्तस्मिन् सति सर्वनाश इति नाऽऽत्मा शुभाशुभरूपं वा
कर्माविनष्टमवाशिष्यते । एवमेव उक्तप्रकार 'जपति' जल्पन्ति
मृषावादिन । मृषावादिता चैषां जातिस्मरणाऽऽदिना जी-
वपरलोकसिक्के । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । दश० । यथावस्थितं
हि वस्त्वनेकान्ताऽऽत्मक, तन्नास्त्येकान्ताऽऽत्मकमेव चास्तीति
प्रतिपत्तिमन्तः सर्वेऽपि नास्तिकाः । स्था० ७ ठा० ।

एकान्ताभिनिवेशे तु जात्या सर्वेषां तुल्यत्वमेवेत्याह-
स्वरूपतस्तु सर्वेऽपि, स्युर्मिथोऽनिश्रिता नयाः ।
मिथ्यात्वमिति को भेदो. नास्तित्वास्तित्वानिर्मितः ? ॥१२५॥
स्वरूपतस्त्विति स्पष्टः । (मिथोऽनिश्रिता इति) स्याद्वादमु-
क्त्या परस्पराऽऽकाङ्क्षारहिता इत्यर्थः ॥१२५॥
ननु नास्तिकास्तिकव्यवहारप्रयोजकतयैवैतेषां भेदो भविष्य-
तीत्यत आह-

धर्म्यंशे नास्तिको हेको, बार्हस्पत्यः प्रकीर्तितः ।
धर्म्यंशे नास्तिका ज्ञेयाः, सर्वेऽपि परतीर्थिकाः ॥१२६॥
(धर्म्यंशे इति) धर्मिण आत्मनोऽंशे नास्तित्वभागे, एको
बार्हस्पत्यश्चार्वाको नास्तिकः प्रकीर्तितः । धर्माणामात्मनः शरी-
रप्रमाणत्वनानात्वपरिणामित्वध्रुवत्वसर्वज्ञजातीयत्वाऽऽदीना-
मंशे नास्तित्वपक्षे सर्वेऽपि नैयायिकवैशेषिकवेदान्तिसाङ्ख्यपा-
तञ्जलजैमिनीयाऽऽदयः परतीर्थिका नास्तिका ज्ञेयाः । यत्र यथा-
वदस्तित्वं तत्र तथा तदनभ्युपगमस्य, स्वरसतो भगवद्वचनाश्र-
द्धानस्यैव वा नास्तिकपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वादिति भावः । चार्वा-
काऽऽदिभिन्नदर्शनस्वीकर्तृत्वमेवास्तिकत्वमिति कडिस्त्वनुक-
म्पामात्रम् । नयो० । आ० म० । ('उसज' शब्दे द्वितीयजगते
११३४ पृष्ठे लाघिताद्देववक्तव्यनायां नास्तिकवादिन सुवुक्कि
प्रति स्वयवुक्कृत उपदेशो छल्यः)

णत्थिजाव-नास्तिजाव-पुं० । अविद्यमानभावे, " णत्थिभावे
स्ति वा अविज्जमाणभावो ऽस्ति वा एगछा । " आ० चू० १ अ० ।
णत्थून-नष्टा-अव्य० । नश-क्त्वा । " सूनत्थूनौ द्वः " ॥ ७ । ४ ।
३१३ ॥ इति द्वा इत्यस्य स्थाने त्थूनाऽऽदेशः । अहइयीजुयेत्यर्थे,
प्रा० १ पाद ।

णदियाययण-नद्यायतन-न० । नद्या. प्रधानस्थाने, यत्र तीर्थ-
स्थानेषु लोका पुण्यार्थे स्थानाऽऽदि कुर्वन्ति । आचा० २ भू० २
चू० ३ अ० ।

णडी-नदी-स्त्री० । गङ्गासिन्धुमहीकोशीप्रवृत्तिषु सखित्तु, स०
३ अ० । प्रश्ना० । गिरिनद्यादिषु, प्रश्ना० ११ पद ।

णदिय-नर्दित-न० । घोषे, का० १ भू० ७ अ० ।

णद्-नक्त-त्रि० । नियन्त्रिते, तं० । आकटे, दे० ना० ४ वर्गे ।

णपुंसग-नपुंसक-पुं० । न० । न स्त्री न पुमान् नपुंसकम् । ग० १
अधि० । स्त्रीपुरुषोभयाभित्तापिणि पुरुषाऽऽकृतौ पुरुषे, ध० २
अधि० । " स्तनाऽऽदिश्मश्रुकेशाऽऽदि-भावाभावसमन्वितम् ।
नपुंसकं बुधाः प्रादु-मौहानलसुदीपितम् ॥ १ ॥ " तं० ।

तिविहा णपुंसगा पष्मत्ता । तं जहा-एरइयणपुंसगा, ति-
रिक्खजोणियणपुंसगा, मणुस्सणपुंसगा । तिरियणपुंसगा
तिविहा पष्मत्ता । तं जहा-जलचरा, थलचरा, खइचरा ।
मणुयणपुंसगा तिविहा पष्मत्ता । तं जहा-कम्मजूमिया,
अकम्मजूमिया, अंतरदीवया । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

"स्तनकेशवती स्त्री स्या-क्षोमशः पुरुषः स्मृतः । उजयोरन्तरं
यश्च, तदभावे नपुंसकम् ॥ १ ॥ " स्था० ३ ठा० १ उ० । नपुं-
सकः पण्डक इति पर्यायौ । ब० ४ उ० । आव० । (पण्डकल-
क्षणानि 'पंडग' शब्दे वक्ष्यन्ते) " अज्जवसायविसेसं त इह
ते हुंति णपुंसगे । " महा० १ अ० ।

दश नपुंसकाः-

पंरुए ? वाइए २ कीवे, ३ कुंजी ४ ईसाभुए ए चि अ ।
सज्जणीदितकम्मसेवी अउ, पक्खिआपक्खिए इअउ । ८०० ।
सोगंधिए अ ए आसत्ते ? ०, दस एए नपुंसगा ।

संकिद्धिद्धि चि साहूणं, पव्वावेजं अकप्पिआ ॥ ८० ? ॥
प्रद० १० ए द्वार ।

पण्णकाऽऽदयो दश नपुंसकाः संक्लिष्टचित्ता इतिकृत्वा साधूनां
प्रव्राजयितुमकल्प्याः । संक्लिष्टत्वं चैषां सर्वेषामप्यविशेषतो
नगरदाहसमानकामाध्यवसायसंपन्नत्वेन स्त्रीपुरुषसेवामाभित्य
विक्रियम्, उभयसेविनो होते । ध० ३ अधि० ।

नपुंसकानामिमे षड् भेदाभ्यान्वेऽपि-
....., वक्खिए विप्पितत्तिए ।

मंतोसाहिठवइतए, इसिसत्ते देवसत्ते य ॥ २७ ए ॥
नि० चू० ११ उ० । पं० भा० । पं० चू० । आव० ।

नपुंसका द्विविधाः-स्त्रीनेपथ्यकाः, पुरुषनेपथ्यकाश्च ।
तद् यथा-

एमेव होंति एविहा, पुरिसनपुंसा वि सन्नि अस्समी ।
मज्झत्थाऽऽजरणपिषा, कंदप्पा काहिया चेव ॥ ४३ ॥
पुरुषसागारिकास्त्राभे कदाचिन्नपुंसकसागारिकः प्रतिभयो
लज्यते, तत्राप्येवमेव भेदाः कर्तव्याः । तत्र नपुंसका द्विधा-
स्त्रीनेपथ्यकाः, पुरुषनेपथ्यकाः । ये पुरुषनेपथ्यकाः ते द्विधा-
प्रतिसेविनः, अप्रतिसेविनश्च । ये तु स्त्रीनेपथ्यकास्ते निषमा-
त्प्रतिसेविनः । तत्र पुरुषनपुंसका अपि, न केवलं पुरुषा इत्यपि-
शब्दार्थः । सक्किनः, असंक्किनश्चेति द्विविधाः । उभवेऽपि षटु-
विधाः-मग्गसाः, आभरणप्रियाः, कान्दर्पिकाः, काथिकाश्च ।

एकेका ते तिविहा, येरा तद् मज्झिमा य तरुणा य ।
एवं सन्नी वारस, असन्निणो होंति एकेके ॥ ४३ ॥

ते मग्गसाऽऽद्यस्त्रिविधाः-काविराः, मध्यस्थाः, तरुणाश्च । एवं
संक्किनो द्वादश । असंक्किनोऽपि द्वादश भवन्ति । ब० १ उ० ।
नि० चू० ।

‘नपुंसको भवति’ इति महाज्राप्यप्रयोगात् अस्य पुंस्त्वमपि । लिङ्ग-
स्य शब्दगतत्वेऽपि शब्दार्थे तद्व्यवहारस्तु अनेदाऽऽरोपात् । तद्
व्या-लिङ्गत्वं च प्राकृतगुणगतावस्थाऽऽत्मको धर्म एव, तद्विशे-
षश्च पुंनपुंसकत्वाऽऽदिः । तथाहि-सर्वेषां त्रिगुणप्रकृतिकार्यतया
शब्दानामपि तथात्वेन गुणगताविशेषाच्छब्देषु विशेष इति क-
ल्प्यते । स च विशेषः शास्त्रे इत्यमन्यथायि । विद्वत्सत्त्वा-
ऽऽदीनां तुल्यरूपेणावस्थानाद् नपुंसकत्वं, सत्त्वम्याऽऽ-
धिक्ये पुस्त्वम्, रजसाधिक्ये स्त्रीत्वमिति । एव च लिङ्ग-
स्य शब्दधर्मत्वेऽपि शब्देन सहाय्यभेदोपादसति बाधके-
ऽर्थेऽपि साक्षात् तत्पारतन्त्र्येण वा सर्वत्र तस्य विशेषण-
त्वम्, शब्दबाधे शब्दज्ञानस्येष्टत्वाच्च, शब्दस्य नामार्थतावत्
तद्गतलिङ्गस्यापि नामार्थतौचित्यात् “ न सोऽस्ति प्रत्ययो
लोके, यः शब्दानुगमादने । ” इति हर्युक्तेः, “ शब्देऽपि यदि
नेदेन, विवक्षा स्यात्तदा तथा । नो चेत् श्रोत्राऽऽदिभिः सिद्धो-
ऽप्यसावर्थ्येऽवभासते ॥१॥ ” इति हर्युक्तेः, शब्दानां तदर्थताऽव-
गतेः । तथा प्रातिपदिकार्यः । अनेदविवक्षायां तु श्रोत्राऽऽदि-
भिरेव सिद्धो ज्ञातः सन् अर्थे प्रकारतया प्रासते इति तदर्थः ।
युक्तं चैतत्-‘पुलिङ्ग शब्दः’ इति व्यवहारात् “ स्वमोर्नपुंसका-
त् ” ॥ ७ । १ । २३ ॥ इति पाणिनिसूत्रे शब्दस्यैव नपुंसकत्व-
व्यपदेशात् । दारानित्यादौ पुस्त्वान्वयवाधाच्च लिङ्गस्य शब्द-
धर्मत्वम्, अन्यथैतेषु लिङ्गानन्वयाऽऽपत्तेर्व्यवहारसूत्रनिर्देशास-
क्त्यापत्तेश्च । तथा अर्थभेदाच्छब्दभेदवद् लिङ्गभेदादपि शब्द-
भेद इति कल्प्यते, प्रागुक्तधर्मविशेषरूपभेदकसद्भावात् । उक्तं च
भाष्ये-“ एकार्थे शब्दान्यत्वाद् दृष्ट लिङ्गान्यत्वम् ” इति एव च
तदाऽऽदिशब्दानामनेकलिङ्गत्वव्यवहारः समानानुपूर्विकत्वेनै-
व । वस्तुतस्तेषां भिन्नानामेष लिङ्गत्वमिति दिक् । वाच० ।
जीवाभिगमाऽऽदिषु नपुंसकस्य धर्मचरणमुक्तं, तत्सम्यक्त्व दे-
शसयम्, सर्वसयम् वा ? पञ्चदश जेदाः सिद्धानां प्रोक्ताः, तत्र
मूलनपुंसकत्वे, कृत्रिमत्वे वा मोक्षः ? तत् साक्षरं प्रसाद्य-
मिति प्रश्ने, उत्तरम्-जातिनपुंसकस्य सम्यक्त्वं देशविरतिं च
बाधप्रतिपत्तिर्न भवति, न तु परतस्तेन न मोक्षाऽऽसि, मोक्षावाप्ति-
रपि कृत्रिमनपुंसकानामिति । १६६ प्र० । सेन० प्र० ३ उल्ला० ।

एणुसगपषवणी-नपुंसकप्रज्ञापनी-स्त्री० । स्तनाऽऽदिशम्भुके-
शाऽऽदिभावाभावाऽऽदिसमन्वितमित्यादिलक्षणायां नपुंसकल-
क्षणान्निधायिन्यां भाषायाम्, शब्दव्यवहारानुगतं नपुंसकलक्षण-
माभित्यैतल्लक्षणाऽघटनेऽपि उच्यमाना वाह्यनमृषेति भाषाशब्दे,
प्रज्ञा० ११ पद ।

णपुंसगलिङ्गासिद्ध-नपुंसकलिङ्गासिद्ध-पु० । तीर्थकरप्रत्येक-
बुद्धवर्जिते नपुंसकलिङ्गशरीरनिवृत्तिरूपे व्यवस्थिते सति
सिद्धे, न० । पा० ।

एणुसगवयण-नपुंसकवचन-न० । पीठं देवकुलमित्यादिके
नपुंसकलिङ्गे शब्दे, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० । प्रज्ञा०
अनु० । अव्यक्तगुणसदोहे नपुंसकलिङ्गं प्रयुज्यते । जी० १ प्रति० ।

णपुंसगवेय-नपुंसकवेद-पु० । वेद्यत इति वेदः, नपुंसकस्य वेदो
नपुंसकवेदः । प्रज्ञा० २१ पद । स्त्रीपुंसयोरुपर्यभिवाये, तद्-
धेतुके वेदनीयकर्मणि, यदुदये नपुंसकस्य स्त्रीपुंसयोरुभयो-
रभिलाषः पितृश्रेष्ठणोरुदये मज्जिताभिलाषवत्, स महान-
गरदाहाग्निसमानो नपुंसकवेदः । स्था० ६ ठा० । कर्म० । ३० ।
प० स० । जी० । स० ।

णभ-नभस्-न० । न प्राति न दीप्यते इति नभः । प्र० २०
श० २ उ० । “ खद्यधमाम् ” ॥ ८ । १ । १८७ ॥ इत्यस्य प्रा-
यिकत्वाद् न ह । प्रा० १ पाद । “ स्तमदामशिरोनजः ”
॥ ८ । १ । ३२ ॥ इति नभःपर्युदासान्न पुस्त्वम् । प्रा० १ पाद ।
आकाशे, औ० । सूत्र० ।

एजण्णव-नभःप्रदीप-पुं० । नज आकाश प्रदीपयति यत्तत्त-
था । सूर्ये, कल्प० ३ कण ।

एजसूर-नभःसूर-पु० । चन्द्रं सूर्यं वा गृह्यतो राहोः कृष्णपु-
द्गलभेदे, सू० प्र० २० पाहु० ।

एभसेण-नभःसेन-पु० । अपृचत्वारिंशे ऋषभदेवपुत्रे, कल्प०
७ कण ।

एणंसण-नमस्यत्-न० । नमसित्यव्ययस्य “ नमोवरिवश्चित्रदः
कथञ्च ॥२१११६॥ इति कथञ्च । दर्श० १ अ० । प्रणमने, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । म० । नि० । औ० । आच० । संथा० । स्था० ।

एणंसित्तण-नमस्यित्तुम्-अव्य० । प्रणामपूर्वकप्रशस्तभवनिजि-
र्गुणोत्कीर्तनं कर्तुमित्यर्थे, उपा० १ अ० । स्था० । रा० । प्रति० ।
आ० चू० ।

णमंसित्ता-तमस्यित्त्वा-अव्य० । प्रणम्येत्यर्थे, स्था० ३ ज्ञा० १
उ० ।

णमण-नमन-न० । शिरसा प्रणाममात्रे, वृ० १ उ० । नि० ।
प० भा० । नमस्कारे, उक्त० १ अ० । विनयकरणे, उक्त० ५
अ० । प्रह्वीकरणे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

एणणी-नमनी-स्त्री० । “ गिहिसाधूहि एमिज्जति, तम्हा जं
होति णमणि ति । ” प० प्रा० । तृतीयगौणानुज्ञायाम्, न० ।

णमंत-नमत्-त्रि० । आचार्याऽऽदेः प्रणामं कुर्वति, आचा० १ श्रु०
६ अ० ४ उ० ।

एणि-नमि-पुं० । स्वनामस्थाने विदेहराजे, उक्त० ।

अत्र निर्युक्तिहृत्-

एणिवेवो उ नमिमी, चउव्विहो हुविहो उ होइ दव्वम्मि ।

आगम-नोआगमओ, नोआगमओ य सो तिविहो ॥६५॥

जाणगसरीर भविण, तव्वइरित्ते य से जवे तिविहो ।

एगजविय वद्धाउय, अणिमुहओ नामगोत्ते य ॥६६॥

नमिआउनामगोयं, वेयंतो जावओ नमी होइ (ए७)

निकेपो न्वासः, तु पूरणे, नमी नमि विषयश्चतुर्विधश्च-
तुर्भेदो नामाऽऽदिः । तत्र च नामस्यापने सुगमे । द्विविधो प्रव-
ति ह्ये ह्यव्यविषयः । तमेवाऽऽह-आगमनोआगमतः । तत्राऽऽ-
गमतो ज्ञातानुपयुक्तो, नोआगमतश्च । स त्रिविधः- (जाणगस-
रीरभविण तव्वइरित्ते य सि) नमिशब्दस्य प्रत्येकमभिस-
न्धाद् अशरीरनमिर्भगवशरीरनमिः, तद्व्यतिरिक्तनामिश्च । स
तद्व्यतिरिक्तनमिर्भवेत् त्रिविधः-एकजविको, बद्धाऽऽयुक्तो-
ऽऽभिमुखनामगोत्रश्च । एतत्स्वरूपं च प्राग्वत् । तथा नम्यायु-
र्नामगोत्र वेदयन् भावतो नमिर्भवति । उक्त० ए अ० ।

अथ तृतीयप्रत्येकवृत्तनमिचरित्रमुच्यते-

मालवमण्डलमण्डनं सुदर्शनपुरमस्ति ; तत्र माणिरथो

राजा, तस्य भ्राता युगवाहुर्वर्तते स्म । तस्य जार्या सुशीला
सुरूपा मदनरेखा वर्तते स्म । सा बाल्यावस्थात आरभ्य स-
म्यक्त्वमूढादशव्रतानि जग्राह । तस्याः पुत्रश्चन्द्रयशा वर्तते
स्म । अन्यदा मणिरथेन मदनरेखा दृष्टा, तद्रूपमोहितो नृप एवं
चिन्तयति स्म—इयं मदनरेखा मम कथं वशवर्तिनी भवतु ? ।
अवतु, प्रथमं तावत् साधारणैः कृत्यैस्तां विश्वासयामि, पश्चा-
त्कामाजिलापमपि तस्याः समये कारयिष्येऽहम् । दुष्करं कार्यं
बुद्ध्या किं न सिद्ध्यति ? । एवं चिन्तयित्वा राजा तस्यै ताम्बु-
कुसुमवस्त्रावद्धाराऽऽदिकं प्रेषयति स्म । साऽपि निर्विकारा ज्येष्ठ-
प्रेषितत्वात् सर्वं गृह्णाति स्म । एकदा मणिरथस्तामेकान्ते स्वय-
मित्युवाच—भजे ! त्वं मां भर्तारं विधाय यद्येष्ट सुखं नृदद्व ।
सा जगौ—राजन् ! तव लघुबन्धुकवत्रे मयेतादृशं वच-
नमयुक्तम्, त्वं निष्कलङ्को भूरिसर्वश्च पञ्चमो लोकपालोऽ-
सि, एवं वदस्त्वं किं न व्रजसे ? , शस्त्राग्निविषयोऽगैर्मृत्युसाधनं
वर, निजकुलाऽऽचाररहितं जीवितं न श्रेयः । परस्त्रीवस्पर्दा-स्वजी-
वितं यशश्च नाशयन्ति । तथैव प्रतियोधितोऽपि नृपः कदाग्र-
हं न मुमोच । एवं च व्यचिन्तयत्—यदाऽस्याः प्रीतिपात्रं मद्य-
न्धुर्गुगवाहुर्व्यापाद्यते, तदेयं मम वशीभविष्यति । अन्यदा मदन-
रेखा स्वप्ने पूर्णन्दुं ददर्श । तया युगवाहवे निवेदितः स्वप्नः ।
युगवाहुना कथितम्—तव सुलक्षण-पुत्रो जविष्यति । तस्या गुरुदे-
ववन्दनार्चनदोहदमुत्पन्नं युगवाहुरपूरयत् । अन्यदा युगवाहु-
र्वसन्ते मदनरेखया सममुद्याने रन्तुं गतः, तत्रैव रात्रौ कदलीगृ-
हे सुप्तः । परिवारः समन्तात्तद्गृहं वेष्टयित्वा स्थितः । तदाऽवसर-
ज्ञात्वा मणिरथनृपस्तत्रैकाकी समायातः । 'अद्य युवराजा-
ऽत्र कथं सुप्तः ?' इति यामिकान् प्रत्युवाच । युगवाहुरपि कद-
लीगृहाद् बहिरागत्य मणिरथपादौ ननाम । नमतोऽस्य स्कन्धदेशे
मणिरथः खड्गं चिक्रेप । उवाच चैवम्—धिग् मे प्रमादतः करात्
खड्गं पतितं, मणिरथेक्षिताऽऽकारेण तद्दुष्कर्म ज्ञात्वाऽपि
स्वामिन्युपेक्षितः । इतोऽवसरे मणिरथः सद्यस्ततो गतः ।
पितृघातवार्ता निशम्य चन्द्रयशाः पुत्रो घातचिकित्सकैः,
परिवृत्तस्तत्राऽऽयातः । चिकित्सकैरन्त्यावस्थागतं युगवाहुं निरी-
क्ष्य धर्म एवास्यापधमिति प्रोक्तम् । मदनरेखा स्वभर्तुरन्त्यावस्थां
विलोक्य विधिनाऽऽराधनां कारयामास—हे दयित ! मे विज्ञाति
गृणु, धनाङ्गनाऽऽधेपु मोहं त्यज, जैनधर्मं स्वीकुरु, हितं भजस्व,
धर्मप्रसादादेव प्रधानं कुटुम्बदेहगेहाऽऽदिकं भवान्तरे प्राप्स्यसि,
सर्वार्थपि पापानि सिद्धसाक्षिकमालोचय, पुण्यान्यनु-
मोदय, सर्वजीवान् कामय, अष्टादश पापस्थानानि व्युत्सृज,
अनशनं च कुरु, शुभभाषनां भावय, चतुःशरणान्याश्रय,
परमेष्ठिमन्त्रस्मरणं कुरु, मनसा सम्यक्त्वमाश्रय । इत्येवं मदनरे-
खावचनानि श्रद्धान् पञ्चपरमेष्ठिमन्त्रं स्मरन् युगवाहुः परलो-
कमनाधयत् । मदनरेखा मनस्येवं व्यचिन्तयत्—अथ स्वतन्त्रो
ज्येष्ठो मम शीघ्रं विध्वंसयिष्यति, ततो निःसरणावसरो
मम साम्प्रतमेवास्तीति निश्चित्य मदनरेखा वेगतो निर्गता, सद्य
एकाकिन्येव प्रजन्त्युत्पथमाश्रित्य क्वापि महादव्यां प्राप्ता,
विभावरौ विरगम, जातं प्रभानं, देवगुरुणां स्मरणं चकार,
मध्याह्ने सा प्राणयात्रां फलैरेवाकरोत् । तस्यामेवाटव्यां
रात्रौ सुप्तायास्तस्याः शीलप्रभावेण न किञ्चिद्व्यं वभूव । सा
सती चार्द्धरात्रौ पुत्रं सुपुत्रं, पितृनामाङ्गिनमुद्रिका तस्याहुलौ
क्षिप्त्वा रत्नकमलेन वेष्टयित्वा शुचिभूमौ निक्षिप्य मदनरेखा
शौचार्थं सरासि गता । तत्र स्नानं कुर्वती जलकरिणा शुण्मा-

दग्मेन गृहीता नभसि उत्क्षिप्ता । नजसोऽपि पतन्ती च तां क-
श्चित्स्वरूपविद्याधरो वैताक्यं निनाय । सा विद्याधर प्राऽऽह—बन्धो !
अहमद्य निश्यटव्यां पुत्रमजीजनम् । स तु रत्नकमलवेष्टितो
मया तत्रैव मुक्तोऽस्ति । अहं तु सरासि स्नानं कुर्वती जल-
करिणोत्क्षिप्ता त्वया गृहीताऽऽताऽऽनीता । अथ त्वं ततो
मत्पुत्रमिहाऽऽनय, मां वा तत्र नय । अन्यथा बालस्य तत्र मर-
णाऽऽपद्भविष्यति, त्वं प्रसीद, मां पुत्रेण मेलय, पुत्रभिक्षाप्र-
दानेन त्वं मे दयां कुरु । सोऽपि युवा विद्याधर एतस्यां सरासि
चक्षुः क्षिपन्नेवमुवाच—गन्धारदेशे रत्नवाह नाम नगरमस्ति ।
तत्र विद्याधरेन्द्रो मणिचूडो वर्तते । तस्य प्रिया कमलावती
मणिप्रजनामान पुत्रं मामसूत । यौवनावस्था च गतस्य मे
श्रेणिद्वयं राज्यं दत्त्वा मणिचूडः स्वयं प्रव्रज्यां जग्राह । स
चारणमुनिश्चतुर्भूतभूत्वा साम्प्रतमष्टमे द्वीपे जिनविम्बानि
नन्तुं समायातोऽस्ति । अहं तत्र वन्दितुं गच्छन्नभूवम् । अ-
न्तराले त्वां दृष्ट्वा लात्वा चाहं पुनरत्राऽऽगः । अतः परं त्वं मे
प्रिया भव, तवाऽऽदेशकरोऽहमस्मि, तव पुत्रसंबन्धो मया प्रह-
सिविद्यया ज्ञातः, अश्वापह्नो मिथिलेश्वर, पश्चरथाऽऽस्यस्तत्रा-
ऽऽयातः, तं बालं सुरुपं दृष्ट्वा गृहीत्वा च स्वपत्न्यै दत्तवान्, तत्रायं
प्रकामं सुखजागेवास्ति । एवं तद्वचः श्रुत्वा मदनरेखाऽचि-
न्तयत्—असौ स्वतन्त्रो युवा दृष्टः शीलभङ्गं मे करिष्यति, ताव-
त्कालं मे विलम्बः श्रेयान्, यावदस्य पिता साधुर्न वन्द्यते, तदु-
पदेशात् सर्वं भविष्यतीति ध्यात्वा मदनरेखाऽवदत्—हे मद्र !
त्वं मां प्रथमं नन्दीश्वरे नय, यथाऽहं तज्जिनविम्बानि वन्दे, पश्चा-
त् कृतकृत्याऽहं तवेप्सितं करिष्यामि । एवं तयोर्के सहर्षौ म-
णिप्रजस्तां विमानान्तर्निधाय नन्दीश्वरद्वीपे गतः । तत्र शाश्वत-
जिनविम्बानि नत्वा मदनरेखाऽऽत्मानं कृतार्थं मन्यमाना मणिप्रजेण
समं चतुर्भूतधरं चारणश्रमणं प्रासादमारूपोपविष्टं मणिचूरमुनिं
प्रणनाम । स मुनिस्तां सतीं मत्वा स्वसुतं च बम्पटं ज्ञात्वा तथा
देशनां विस्तारयामास, यथाऽसौ विद्याधरः स्वदारसन्तोषवतं
जग्राह । मदनरेखां च स्वां भगिनीं मेने । दृष्टमानसा सती
स्वपुत्रस्य कुशलोदन्तं पप्रच्छ । मुनिराह—महानुभावे ! शोक
मुक्त्वा सर्वं सुतवृत्तान्तं शृणु—जम्बूद्वीपे पुष्कलावतीविज-
योऽस्ति, तत्र मणितोरणपुरी, तस्या मितयशा राजा । स च
चक्रवर्त्यभूत्, तस्य पुष्पवती कान्ता, तयोः पुष्पसिहरत्नासि-
हाभिधानौ पुत्रावभूतां, तौ सदयौ धर्मकर्मरतौ विनीतौ स्तः ।
अन्यदा तौ राज्ये म्यापयित्वा चक्रवर्ती तपस्यां जग्राह । तौ
द्वावपि भ्रातरौ चतुरशीतिलक्षपूर्वं यावज्जायं प्रपात्यतः स्म । ए-
कदा च तौ दीक्षां गृहीतवन्तौ, पुरुषं पूर्वज्ञाणि यावद्दीक्षां
पात्यतः स्म, अन्ते समाधिना मृत्वाऽच्युतकल्पे सामानिकौ देवौ
जातौ । ततश्च्युत्वा घातकीस्त्रैरुज्जरते हरिपेणराज्ञः समुद्र-
दत्ताजार्यासुतौ सागरदेवदत्ताभिधानौ धार्मिकौ जातौ । अ-
न्यदा तौ छादशनीर्यङ्करस्य दृढसुव्रतस्य बहुव्यतिक्रान्ते ती-
र्थे सुगुरुमपीपे दीक्षामगृहीताम् । तृतीये दिवसे तौ द्वावपि
विद्युत्पात्रेण मृत्वा शुकदेवलोके मदङ्घ्रिकौ देवावभूताम् ।
अन्येद्युस्तौ देवावभूतौ भरते श्रीनिमिजिनेश्वरमिति पृथ्वन्तौ-
भगवन् ! नावद्यापि कियान् संसारमिष्टि ? । स भगवान्
प्राऽऽह—युवयोर्मध्ये एकोऽत्रैव जरते मिथलापुर्या विजयसे-
ननृपते. पश्चरथाऽऽस्यः पुत्रो भावी, एकस्तु मुद्रशीनपुरे युग-
याहुपुत्रो मदनरेखाकुक्षिसंभूतो नमिनामा भविष्यति । त-
स्मिन् भवे द्वावपि युवां शिवपदं प्राप्स्यय । एवं नेमिजिनवच-

न निशम्य निजमायुः पूर्णं विधायैको मिथिलापुरीं पञ्च-
रथो नृपोऽभवत् । तेन पञ्चरथेनाभ्यापहृतेन तस्मिन् वने
समायातेन हे महानुभावे ! स पुत्रो दृष्टो, गृहीतश्च,
मिथिलायां नीत्वा स्वपत्न्यै च समर्पित । तज्जन्ममहोत्सवो
महान् विहितः ॥ " अत्रान्तरे तत्र नन्दीश्वरप्रासादेऽन्तरिक्षा-
देक विमानमवततार । तन्मध्यादेको दिव्यविभूषाधरः सुरो नि-
र्गत्य मदनरेखां त्रिप्रदक्षिणीकृत्य प्रथमं प्रणनाम, पश्चाद्
मुनिं प्रणम्याग्रे निविष्टः सुरः । मणिरथविद्याधरेन्द्रेण विन-
यविपर्यासकारणं पृष्टम् । स सुरः प्राऽऽह-अहं पूर्वभवे युगवा-
हुर्मणिरथनाम्ना बृहदुभया निहतः, अनया ममाऽऽराधनानश-
नाऽऽदिकृत्यानि कारितानि, तत्प्रभावादहमोदृशो देवो ब्रह्म-
देवलोके जातः । ततो धर्माऽऽचार्यत्वादहमिमां प्रथमं प्रण-
तः । एव खेचर प्रतिबोध्य स सुरो मदनरेखा जगौ-हे सति !
त्वसमादिश, किं ते प्रिय कुर्वे ? सा प्राऽऽह-मम मुक्तिरेव प्रिया,
नान्यत्किमपि, तथाऽपि सुताऽऽनन छटुमुत्सुकां मां त्वमितो मि-
थिलापुरीं नय, तत्राह निर्वृताऽऽत्मना परलोकादित करिष्यामि ।
इत्युक्तवतीं तां देवो मिथिलां पुरीं निनाय । तत्र प्रथमं मद-
नरेखा जिनचैत्यानि नत्वा श्रमणीनामुपाश्रये जगाम । वन्दि-
त्वा पुरोनिविष्टां तां प्रवर्तिन्येव प्रतिबोधयामास-मूढचं-
तसो जना धर्माद्विना प्रवक्तव्यमिच्छन्तोऽपि मोहवशेन पुत्रा-
ऽऽदिषु स्नेहं कुर्वन्ति । ससारे हि मातृपितृवन्पुत्रजिनीदयि-
तावधुप्रियतमपुत्राऽऽदीनामनन्तशः संबन्धो जातः । वदमीकु-
टुम्बेदहाऽऽदिकं सर्वं विनश्वरम्, धर्म एवैकः शाश्वतः । इत्यादि
साध्वीवाक्यैः प्रतिबुद्धा सा सती देवेन पुत्रदर्शनार्थं प्रार्थितै-
वमाह-भववृत्तिकरेण प्रेमपूरेण ममालम्, अतः परं तु सा-
ध्वीचरणा एव शरणमित्युक्त्वा साध्वीसमीपे सा प्रव्रज्यां
जग्राह । देवस्तां वन्दित्वा स्वस्थाने जगाम । पञ्चरथस्य गृहे
यथा यथाऽयं बालो वर्द्धते, तथा तथा तस्यान्ये राजानोऽनमन् ।
ततः पञ्चरथराजा तस्य बालस्य नमिरिति नाम कृतवान् ।
वृद्धिं व्रजतस्तस्य बालस्य कलाऽऽचार्यसेवनात् सर्वाः कलाः
समायाताः, सकललोकलोचनहर यौवनमप्यस्याऽऽयातम् ।
पित्वा चाष्टाधिकसहस्रराजकन्यानां पाणिग्रहणं कारितम् । प-
ञ्चरथोऽस्मै राज्यं दत्त्वा स्वयं तपस्यां गृहीत्वा केवलज्ञानं
प्राप्य मोक्षं गतवान् । नमिराजा प्राज्यं राज्यं पालयामास,
न्यायेन यशःपात्रमभूत् ॥ अथ पूर्वं युगवाहु इत्वा मणिरथो
नृपोऽसिद्धमनोरथः स्वधाम प्राप्तस्तत्र तदानीमेव प्रचरन्सपै-
ण दष्टस्तुर्थं नरकं जगाम । द्वयोर्भ्रात्रोरौर्द्धवैहिकीं क्रियां कृत्वा
मन्त्रिभिर्युगवाहुपुत्रश्चन्द्रयशा राज्येऽभिषिक्तः । स न्यायेन
राज्यं पालयति स्म । अन्यदा नमिराज्ञो धवलकान्तिर्गजो मदो-
न्मत्त आलानस्तम्भमुन्मूल्यापरान् हस्तिनोऽश्वान्मनुष्यान्पि
ब्राम्हणान् चन्द्रयशोनृपनगरसीम्नि समायातः । चन्द्रयशा
नृपस्तमागतं श्रुत्वा समन्तात्सुजटैर्वैष्टित्वा स्वयं वशीकृत्य
च जग्राह । नमिराजाऽष्टभिर्दिनैस्तां वार्तां श्रुत्वा च-
न्द्रयशोऽन्तिके दूतं प्रेषितवान् । दूतोऽपि तत्र गत्वा धवलक-
रिणं मार्गयामास । कुपितश्चन्द्रयशा दूतं गले धृत्वा नगराद्
वहिर्निष्कासयामास । दूतोऽपि नमे पुरो गत्वा स्वाऽपमा-
नं जगौ । कुपितो नमिराजाऽतुलसैन्यैर्वैष्टितोऽच्छिन्नप्रयागै-
स्तुदर्शनपुरसमीपे समायातः । चन्द्रयशा नृपतिः स्वसैन्य-
वैष्टितो यावदग्निमुखं युष्मार्थं चलितः, तावदपश्चकुर्नवार्तितो
मन्त्रिजनेवमूचे-स्वाग्निम् ! कोट्टं सज्जीकृत्य तव साम्प्रत

पुरान्तरेऽवस्थातुं युक्तम्, कालविवश्वेनैतत्कार्यं कर्तव्यम् ।
ततश्चन्द्रयशाः कोट्टं शतग्रीभिर्जलाऽऽद्युपस्करोश्च सज्जी-
कृतवान् । नमिस्तु कोट्टं स्वसैन्यैरवेष्टयत् । अथसै सैन-
कैः सहोर्द्धस्थानां सैनिकानां महान् संग्रहः प्रववृते स्म ।
नमिः कोट्टजङ्गे विविधानुपायान् विदधाति स्म । चन्द्रयशा
नृपस्तु कोट्टरक्षणे विविधानुपायान् करोति स्म । अस्मिन्-
वसरे तयोर्माता साध्वी मदनरेखा प्रवर्तिनीमनुज्ञाप्य तत्-
सग्रामवारणार्थं प्रथमं नमिराजसैन्ये समायाता । नमिरपि तां
साध्वीं ननाम । आसने चोपविश्य नमे पुरः सा साध्वी
एव वाचं विस्तारयामास-अनन्तदुःखैकभाजनेऽस्मिन् ससा-
रे नृजवं प्राप्य पापैस्त्व किं मुह्यसे ? राजन् ! तव बन्धुना
चन्द्रयशसा स्वयमागतो हस्ती चेद् गृहीतः, तर्हि तेन समं किं
युक्तं करोषि ? क्रुद्धस्त्वं न किञ्चिद्वेत्सि । यदुक्तम्-" लोभी प-
श्येद् धनप्राप्तिं, कामिनीं कामुकस्तथा । भ्रमं पश्येद्योन्मत्तो,
न किञ्चिच्च क्रुधाऽऽकुलः ॥ १ ॥ " इदं साध्वीचको निशम्य
नमिश्चिन्तयामास-"अयं चन्द्रयशा युगवाहुभवोऽस्ति, अहं तु
पञ्चरथपुत्रोऽस्मि, इयं साध्वी सत्यवादिनी सती कथं मम
चानेन समं भ्रातृत्वं वदति ? इति विमृश्य साध्वीं प्रत्येव भाषते
स्म-हे पूज्ये ! असौ कः ? अहं कः ? भिन्नकुलसज्जवयोर्मदेनयोः
कथं भ्रातृत्वं वदसि ? इति नमिनोक्ता साध्वी प्राऽऽह-वत्स !
यौवनैश्वर्यप्रवृत्तं मद् मुक्ता यदि शृणोषि, तदा सकलं स्व-
रूपं कथ्यते । अथ श्रोतुमुत्सुकाय नमिनृपाय सर्वं पूर्वस्वरूपं
साध्वी जगाद । पुनरेव वभाषे-सुदर्शनपुरस्वामी युगवाहु-
स्तवास्य च पिता, अहं मदनरेखा तव मातेति । पञ्चरथस्तु तव
पालकः पितेति । अनेन भ्रात्रा समं मा विरोधं कुरु, बुद्ध्या-
स्व हितमिति साध्वीप्रोक्तं युगवाहुनामाङ्कितकरमुद्गादर्श-
नतः सर्वं नमिः सत्यं विवेद । तां साध्वीं प्रकामं चिचोह्ला-
सेन स्वमातरं मत्वा विशेषाङ्गमिः प्रणनाम । उवाच च-मात !
यत् त्वया प्रोक्तं, तत् सर्वं तथ्यमेव । नात्र काचिच्चिचारणा-
ऽस्ति, ममेयं करमुद्गा युगवाहुस्तुतव ज्ञापयति । अयं चन्द्रयशा
मे ज्येष्ठभ्राता प्रवत्येव, परं लोकः कथं प्रत्याच्यते ? बधुभ्रा-
तृवात्सल्यतो ज्येष्ठश्चेत् समुखमायाति, तदाऽहमुचितं विनयं
कुर्वन् शोभामुच्छामि । एव नमिनृपोक्तमाकर्ण्य सा साध्वी
दुर्गद्वारवर्त्मना प्रविश्य राजसौधे जगाम । चन्द्रयशा नृपस्तु
तामकसादागतामुपलब्ध्वा स्वमातरं साध्वीं विशेषादभ्युत्थाय
नतवान्, उचिताऽऽसनोपविष्टां तां साध्वीं वृत्तान्तं पृष्टवान् ।
साध्वी सकलं वृत्तान्तं नमिराजमिदं यावत् कथयामास ।
चन्द्रयशा नृपस्तु नमिं निजलघुभ्रातरं मत्वा सभात्रोकान्
प्रत्येवमुवाच-" सुव्रताः सन्ति सर्वेषां, पुत्रपत्न्यादयः शु-
भाः । दुर्लभः सोदरो बन्धु-वैभ्यते सुकृतैर्यदि ॥ १ ॥ " इत्युक्त्वा
चन्द्रयशा नृपोऽपि पुराद् वहिर्निगन्तः । नमिरपि तं ज्येष्ठभ्रातरं-
मन्यागच्छन्तं दृष्ट्वा सिंहाऽऽसनादुत्थाय नूनलमिलच्छिरः प्र-
णनाम । चन्द्रयशा नृपोऽपि स्वकराज्यां नृतलादुत्थाय भृश-
माग्लिबिङ्गः । तुल्याऽऽकारौ तुल्यवर्णौ तावेकमातृपितृसंभूतत्वेन
तदा परमप्रीतिपदं जातौ, द्वौकैः सहोदरौ जातौ । चन्द्रयशा
नृपस्तु तदानीमेव नमिवन्धवे सुदर्शनपुरराज्यं ददौ, स्वयं स-
ग्रामाङ्गणमध्ये दीक्षां लब्धौ । क्रमेण राज्यद्वयं पात्रयन्मिः
क्षितौ प्रवण्डाऽऽज्ञो जज्ञे । अन्यदा नमेवैपुषि दण्डज्वरो जातः ।
पूर्वकर्मदोषेण तस्य पाण्मासिकी पीडा महती उत्पन्ना, तया नि-
द्रामपि न लेभे, अन्तःपुरीनूपरशब्दा अपि कर्णशृङ्गायाऽऽसन् ।

नमिराज्ञो दाघज्वरशान्तये स्वयं चन्दनं घर्षयन्तीनामन्त-पुरीणां
बलयशब्दाः रोमसु भक्षप्राया बज्रवुः । तत्र तामिबलयाणि सम-
स्तान्युत्तारितानि, केवलमेकैकं मङ्गलाय रक्षितम् । तदानीं नूपु-
रकङ्कणशब्दाऽश्रवणेन नमिना कश्चिन्निकटस्थः सेवकः पृष्टः-
कथमधुना कङ्कणशब्दा न श्रूयन्ते ? । तेनोक्तम्-स्वामिन् ! भव-
त्पीडाकरत्वेनान्तःपुरीभिः कङ्कणान्युत्तारितानि, केवलमेकैकं म-
ङ्गलाय रक्षितमिति, तेन नैकैककङ्कणशब्दाः श्रूयन्ते, परस्परभर्षा-
जावात् । एवं तद्वचः श्रुत्वा प्रतिबुद्धो नमिरेवं चिन्तयामास-यथा
सयोगतः शुभा अशुभाः शब्दा जायन्ते, तथा रागाऽऽदिका
दोषाः संयोगत एव भवन्ति । यद्यस्माद्वोगादहं मुक्तः स्यां, तदा
सर्वसङ्गं विमुच्य दीक्षां ग्रहीष्यामि । तस्येति ध्यायमानस्य रात्रौ
सुखेन निद्रा समायाता । निद्रायां स्वप्नेन ददर्श-गज-
मारुहाह मन्दरगिरिमारुहः । प्रातः प्रतिबुद्धो नीरोगो जातः ।
स एव व्यचिन्तयत्-अमु पर्वतं क्वाप्यहमपश्यम्, एवमूहाऽ-
पोहं कुर्वतस्तस्य जातिस्मरणमुत्पन्नम् । एव च पूर्वभवमप-
श्यन्-यदाऽहं पूर्वजवे शुक्रकल्पे सुरोऽजवम्, तदाऽहं जन्मा-
भिषेककरणायाहमस्मिन् मेरावगमम् । अथ कङ्कणह-
शान्तेनैकत्वं सुखकारीति चिन्तयन् प्रत्येकबुद्धत्वं प्राप्य
प्रवर्जितो नमिः । तदा राज्यमन्तःपुरमेकपदे त्यजन्तं नमिं
ब्राह्मणरूपधरः शक्रः समागत्य परीक्षितवान्, प्रणतवांश्च ।
शक्रपरीक्षासमये नमिराजसत्कशक्रप्रश्ननमिराजपुत्ररूपमु-
त्तराध्ययनान्तर्गतं नवममध्ययनं संजातम् । उक्तं ६ अ० ।
इह हि करकण्डूद्विमुखनमिनगातिराजान्धत्वारोऽपि प्र-
त्येकबुद्धः संयमिनो विरहन्ति स्म । एकदा ते क्षौणी-
प्रतिष्ठनगरं प्राप्ताः, तत्र चतुर्मुखदेवकुले क्रमतः पूर्वाऽऽद्येषु
चतुर्दिग्दारेषु युगपत्प्रविष्टाः, तेषामादरकरणार्थं चतुर्मुखो
यक्रः समन्तात् समुच्चोऽभवत् । तदानीं करकण्डूः स्वदे-
हकण्डूरोगोपशमनाय कर्णधृतां शलाकां गोपयन् द्विमुखेन
संयमिनोक्तः-पुरमन्तःपुरं राज्यं देशं च विमुच्य पुनस्त्व किं
सञ्चयं कुरुषे ? । करकण्डूमुनिर्यावत् तं प्रति वक्ति, तावद् जग-
वन्नमिराजपिणा द्विमुखं प्रत्येवमुक्तम्-सर्वाणि राजकार्याणि
मुक्त्वा पुनस्त्वया किमिति शिक्षारूपं कार्यं वक्तुमारब्धम् ? । या-
वद् द्विमुखो मुनिर्नमिराजपिं प्रति प्रत्युत्तरं दत्ते, तावन्नमि-
राजपिरेवमुवाच-यदा राज्यं परित्यज्य भवान् मुकानुत्सहते,
तदाऽन्यतिकमप्याख्यातुं नाहंति । अथ करकण्डूमुनिस्तान्
श्रीन् प्रत्येवमुवाच-साधुषु साधुहितं वदन् न दूयणाव जवति,
कण्डूपशमनाय कर्णधृतशलाकासञ्चयोऽयुक्त एव, परमसहता
मयेयं धृताऽस्तीति । एवं चत्वारोऽपि परस्परं संबुद्धाः सत्यवा-
दिनः सर्वथा संयमाऽऽराधकाः केवलज्ञानमासाद्य शिवं जग्मुः ।
उक्तं ६ अ० । (करकण्डूदीनामुत्पत्तिकथा, प्रव्रज्याकारणं च
करकण्डूदीनामवसरे तृ० भागे ३५७ पृष्ठे, चतुर्थभागे १७९५
पृष्ठे प्रतिपादितम्, द्विमुखस्य 'दुमुख' शब्दं घट्टयते)

तथा च नमिचरित्रं क्रमाष्टपन्यस्यते-

मिहिलावइस्म णमिणो,
ठम्पासाऽऽतं कवेज्जपमिसेहो ।
कत्तिरे सुविण्णदंमण,
अहिमंटरं एदिवोमे य ॥ १ ॥
दोमि वि नमी विदंहा,

रज्जाइं पजहिउण पन्वइया ।
एगो नमि तित्थयरो,
एगो पत्तेयबुद्धो उ ॥ २ ॥
जो से नमितित्थयरो,
सो साहस्सीयपरिवुक्को जगवं ।
गंधमवहाय पन्वएँ,
पुत्तं रज्जे ठवेउणं ॥ ३ ॥
वितिओ वि नमी राया,
रज्जं चउउण गुणगणसमणं ।
गंधमवहाय पन्वएँ,
अहिगारो एत्थ विउणं ॥ ४ ॥
पुप्फुत्तराओ चवणं,
पन्वज्जा होइ एगसमणं ।
पत्तेयबुद्धकेवल्लि-
सिद्धिगया एगसमणं ॥ ५ ॥
सेयं मुजायं सुविभत्तामिंणं,
जो पासिया वसहं गोहमज्जे ।
रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहिया णं,
कल्लिगराया वि समिक्ख धम्मं ॥ ६ ॥
वुद्धिं च हाणिं वसजस्म दहुं,
पूरावरेणं च महाणइणं ।
अहो अणिच्चं अवुवं च णच्चा,
पंचालराया वि समिक्ख धम्मं ॥ ७ ॥
जा इंदकेउं सुअलंकियं तु,
दहुं पढंतं वि विलुप्पमाणं ।
रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहिया णं,
पंचालराया वि समिक्ख धम्मं ॥ ८ ॥
बहुयाण सइयं सोक्खा,
एगस्स य असइयं ।
वलयाणं नमी राया,
निकखंतो मिहिल्लाहिओ ॥ ९ ॥
जो चूयखवं तु मणाजिरामं,
समंजरीपद्ववपुप्फचित्तं ।
रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहियाणं,
गंधारराया वि समिक्ख धम्मं ॥ १० ॥
जहा रज्जं च रट्टं च, पुरं अंतेउरं तहा ।
सव्वमेयं परिचज्ज, संवयं किं करेसिमं ? ॥ ११ ॥
जया ते पेइए रज्जे, कया किच्चकरा वहु ।
तेसिं किच्चं परिचज्ज, अज्ज किच्चकरो भवं ? ॥ १२ ॥
जया सव्वं परिचज्ज, मोक्खाय वरुसी भवं ।

परं गरिहसी कीस, अत्तनिस्सेसकारणं ? ॥ १३ ॥

मोक्खमगं पव्वेसु, साहसुं वंजयारिमु ।

अहियत्थं निवारितो, न दोसं वत्तुमारिहसि ॥ १४ ॥

एतदर्थस्तु प्रायः संप्रदायादवसेव इति तावत् स एवोच्यते । अ-
कार्यस्तु स्पष्ट एव । नवरं मिथिह्मा नाम नगरी, तस्याः पति स्वामी
मिथिह्मापतिः, तस्य, अनेनान्येषामपि नमीनां सभवात्तद्व्यव-
च्छेदार्थमाह-नमेर्नमिनाम्, (अस्मासाऽऽयकवेज्जपमिसेहोत्ति) प-
एमासानातङ्को दाहज्जगऽऽत्मको रोग एमासाऽऽतङ्कः, तत्र वैद्यै-
भिषगज्जिः प्रतिषेधो निराकरणम्-अचिकित्सोऽयमित्यभिधानरू-
पः, एमासाऽऽतङ्कवैद्यप्रतिषेधः । (कत्तिपत्ति) कार्तिकमासे (सुवि-
णगदसणमिति) स्वप्न एव स्वप्नः, तस्मिन् दर्शनं स्वप्नकदर्शनम्,
अचूदिति शेषः । कयोः? (अहिमन्दरत्ति) अहिमन्दरयोर्नगराजा-
चलराजयोः, (नदिशोमे यत्ति) द्वादशतूर्यसघातो नन्दी, तस्या
घोषः, स च स्वप्नमवलोकयतो जातः, तेन चासौ प्रतिबोधित
इत्युपस्कारः ॥१॥ इह च मिथिह्मापतिर्नमिरित्युक्तौ मात्रोत्थावि-
धस्य तीर्थकरस्यापि नमः सभवाद्व्यामोह इति द्वौ नमी वै-
देहावित्याद्युक्तम् ॥२॥ तथा [पुप्फुत्तरत्ति] पुष्पोत्तरविमानात्
च्यवन भ्रसनम्, एकसमयेनेति योज्यते । प्रमज्जा च निष्क्रमण
भवत्येकसमयेनैव । तथा प्रत्येकमिति-एकैकं हेतुमाश्रित्य बुद्ध्या
अवगततत्त्वाः प्रत्येकबुद्ध्याः, केवलिन उत्पन्नकेवलज्ञानाः, (सिद्धि-
गता मुक्तिपदप्राप्ताः, प्रयाणामपि कर्मधारयः । एकसमयेनैव
इति, चतुर्णामपि समसमयसमवात् ॥५॥ तथा [सियं सुजाय ति]
भ्वेतं वर्धतः, सुजात प्रथमत एवाहीनसमस्ताङ्गोपाङ्गतया, सुष्ठु
शोभने, विभक्ते विभागेनावस्थिते, गृहे विषाणे यस्य स तथा
तमः, अर्द्धि ब्रह्मोपचयाऽऽत्मिकाम्, आर्द्धि तस्यैव ब्रह्मोपचयात्-
र्यकाऽऽदिपरिभक्ताः, (समुपेहिद्या ण ति) सम्यगुत्प्रेक्ष्येति पर्या-
लोच्यः; पाठान्तरतः समुत्प्रेक्ष्यमाणो वा, कलिङ्गराजोऽपीत्यत्रावि-
शब्द उत्तरापेक्षया समुच्चये ॥६॥ तथा (प्रावरयेति) पूरः पूर्णता,
अवरैको रिकता, अनयोः समाहारः पूरावरैकम् ॥७॥ तथेन्द्रकेतु-
मिन्द्रज, प्रविलुप्यमानम् इति, जनेः स्वस्ववस्त्रालङ्काराऽऽदिग्रह-
णत इतश्चेतश्च विकल्प्यमाणम् ॥८॥ तथा (समजरीपल्लवपुष्पचित्र
ति) सह मञ्जरीभिः प्रतीताभिः, पल्लवैश्च किशलयैर्यानि पुष्पा-
णि कुसुमानि, तैश्चित्रं कर्षुरः समञ्जरीपल्लवपुष्पचित्रः, तमः
यद्वा-सह मञ्जरीपल्लवपुष्पैर्वर्तते यः स तथा, चित्र आश्रयोऽन-
योर्विशेषणसमासः । [समिक्षत्ति] आर्षत्वात्समीक्ष्यते पर्या-
लोचयत्यनेकार्थत्वाद्गङ्गाकुस्ते वा, वर्तमाननिर्देशः प्राग्वत् । यद्वा-
(समिक्षत्ति) समैक्षिष्ट समीक्षितवान्, धर्मं यतिधर्मम् ॥९॥
यदा ते त्वया पैतृके पितुरागते राज्ये कृता विहिताः, कृत्यानि
कुर्वन्त्यनुतिष्ठन्ति कृत्यकरा नियोगिनः, बहवः प्रज्ज्ञातः, तदैव कृत्य-
करत्वं स्वयं तथा तव कर्तुमुचितमासीदित्युपस्कारः । तेषामिति
कृत्यकराणां कृत्य परापराधपारिजावनाऽऽदिकर्त्तव्यं परित्यज्य
अताङ्गीकारादपहाय, अद्य कृत्यकरो नियुक्तोऽन्यदोषचिन्तो
भवौस्त्व, किमिति जात इति शेषः ? ॥१२॥ तथा [मोक्खाय घ-
डसीति] प्राकृतत्वाद् मोक्षाय मोक्षार्थं, घटते चेष्टते, तथा (अत्तनि-
स्सेसकारणं सत्ति) आत्मनो निःशेषमिति शेषाभावः, प्रक्रमात्
कर्मणः, करोति बिधत्ते इत्यात्मनि शेषकारकः । यद्वा- (निस्सेस
त्ति) निःश्रेयसो मोक्षः, तत्कारकः ॥१३॥ मोक्षमार्गं मुक्त्यच्चा-
न प्रतिपन्नैवङ्गीकृतवत्सु साधुषु ब्रह्मचारिषु (अहियत्थ

ति) अहितार्थं, निवारयन्निषेधयन्, न दोष परापवादलक्षणम्, अ-
स्येति शेषः, वक्तुमभिधातुमर्हसि । यथा हि प्रबानहिताग्निवार-
यन् कथमर्हतात्याह, एव नमिरपि अद्य कृत्यकरो भवाग्नि-
ति कृत्यकरत्वं लक्षणादहिताग्निवारयति, तथा दुर्मुखोऽपि
संचयं किं करोषीति सञ्चयत एवाहिताग्निषेधतीति नाय
परापवाद इति वक्तुमुचितम् । यद्वा- (अहियत्थ निवारतो सत्ति)
सुपुण्यत्यादाहितार्थाग्निवारयन्तः (न दोसमिति) मनुजलोपाश्र
दोषमिति न दोषवन्त वक्तुमर्हसि ॥ १४ ॥

सप्रति सूत्राऽऽज्ञापकनिष्पन्नस्यावसरः, स च सूत्रे सति

प्रवतीति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् । तच्छेदम्-

चञ्जण देवलोगा, उववन्नो मणुसम्मि लोगम्मि ।

उवसंतमोहणिज्जो, सरई पोरणयं जाई ॥ १ ॥

अथवा देवलोकात् प्रतीतात्, उत्पन्नो जातो, मानुषे मानुषसव-
न्धिनि, लोके प्राणिगणे, उपशान्तमनुदयप्राप्त, मोहनीय द-
र्शनमोहनीय वस्यासावुपशान्तमोहनीयः, सरति चिन्त-
यति, स्मेति शेषः । वर्तमाननिर्देशो वा प्राग्वत् । कामित्याह-
(पोरणयति) पुराणामेव पौराणिकीं, विनयाऽऽदित्वात् उक्तं ।
चिरन्तनीमित्यर्थः । जातिमुत्पत्तिः, देवल्लोकाऽऽदिति प्रक्रमः ।
तत्रतत्सकलचेष्टोपलक्षणं चेह जातिरिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

ततः किमित्याह-

जाई सरित्तु जयवं, सहसंबुद्धो अणुत्तरे धम्मं ।

पुत्तं उवेत्तु रज्जे, अभिण्णित्वमई नमी राया ॥ २ ॥

जातिमुकरूपां स्मृत्वा, प्रगशब्दो यद्यपि धैर्याऽऽदिष्वने-
कार्येषु वर्तते । बहुक्तम्-“धैर्यसौभाग्यमाहात्म्य-यशोऽर्क-
भुतिधीभियः । तपोऽर्घ्योपदेश-प्रबलतनवो प्रगा ॥१॥”
इति । तथाऽपीह प्राप्तत्वाद् बुद्धिचचन एव गृह्यते, ततो
प्रगो बुद्धिर्यस्यास्तीति प्रगवान्, (सहसंति) स्वय-
मात्मनैव सङ्गः सम्यगवगततत्त्वः सहसंबुद्धः, नान्यप्रति-
बोधित इत्यर्थः । अथवा-(सहसंति) आर्षत्वात् सह जातिस्मृ-
त्यनन्तर भागित्वेव, बुद्धः । कः?, इत्याह-अनुत्तरे प्रधाने, धर्मे
चारित्रधर्मे, पुत्र सुतं, स्थापयित्वा निवेश्य, कः?, राज्ये, अग्नि-
निष्कामति धर्माभिमुख्येन गृहस्पर्षायाग्निगच्छति, स्मेतीहा-
पि शेषः । ततश्च प्रव्रजितवानित्यर्थः । प्राग्वत्तद्व्यत्ययेन वा
व्याख्येयम् । नमिर्नमिनामा, राजा पृथ्वीपतिरिति सूत्रार्थः ॥२॥

स्यादेतत्, कुत्रावस्थितः कीदृशान् वा भोगान् भुक्त्वा सव्यदः
किं वाऽभिनिष्कामन् करोतीत्याह-

सो देवलोगसरिसे, अन्तेउरवरगओ वरे जोए ।

जुजित्तु नमी राया, बुद्धो जोगे परिच्चयइ ॥ ३ ॥

स इत्थनन्तरमुद्दिष्टः, (देवलोगसरिसत्ति) देवलोकभोगैः
सहसा देवलोकसहसा, मयूरव्यंसकाऽऽदित्वान्मध्यमपदलोपी
समासः । (अन्तेउरवरगओत्ति) वर प्रधानं, तच्च तदन्तं पुरं
च वरान्तःपुरं, तत्र गतः स्थितो वरान्तःपुरगतः । प्राकृतत्वाच्च
वरशब्दस्य परनिपातः । वरान्तःपुरं हि रागहेतुरिति तद्वत्स्या-
स्य जोगपरित्यागाभिधानेन जीववीर्योल्लासातिरेक उक्तः । तथा-
पि कदाचिद्द्वरा शब्दाऽऽदयो न स्युः, तत्संज्ञेवैपि वा सुव-धु-
रिव कुतश्चिन्मिताश्र हृज्जीताऽपीत्याह-वरान् प्रधानान्
भोगान् मनोवशशब्दाऽऽदि, वृक्त्वा आसेऽयं, नमिनामा राजा,

बुद्धो विज्ञाततत्त्वो, जोगानुत्तरूपान्, परित्यजति, स्मेति शेषः ।
इह पुनर्भोगग्रहणमतिविस्मरणशीला अप्यनुग्राह्या एवेति ज्ञा-
पनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

किं भोगानेव त्यक्त्वाऽभिनिष्क्रान्तवान्, उतान्यदपि ?, इत्याह-

मिहिद्वं सपुरजणवयं, वलमवरोहं च परियणं सव्वं ।

चिच्चा अज्जिणिकखंतो, एगंतमहिहिओ जयवं ॥ ४ ॥

मिथिदां मिथिदानाम्नीं नगरीं, सह पुरैरन्यनगरैर्जनपदेन च
वर्तते या सा तथोक्ता, तां, न त्वेककामेव, बलं हस्त्यइवाऽऽदि-
चतुरङ्गम्, अवरोधं चान्तःपुर, परिजनं परिवर्गं, सर्वं निरवशेषं, न
तु तथाविधप्रतिबन्धानास्पदं किञ्चिदेव, त्यक्त्वाऽपहाय, अज्जिनि-
ष्क्रान्तं प्रवर्जितः, (एगंतं चि) एकोऽद्वितीयः कर्मणामन्तो यस्मि-
न्निति मयूरव्यसकाऽऽदित्वात्समासः । तत एकान्तो मोक्षः, तम-
धिष्ठित इवाऽऽश्रितवानिवाधिष्ठितः, तदुपायसम्यग्दर्शनाऽऽद्या-
सेवनादधिष्ठित एव वा, इहैव जीवन्मुक्त्यभाते । यद् वा-एकान्तं
रूप्यतो विजनमुद्यानाऽऽदि । भावतश्च " एकोऽहं न मे कश्चि
आहमन्यस्य कस्यचित् । तं तं पश्यामि यस्याहं, नासौ इदयो-
ऽस्ति यो मम ॥१॥ " इति ज्ञावनात् एक एवाहमित्यन्तो निश्चय
एकान्तः, प्राग्वत्समासः । तमधिष्ठितो भगवानिति धैर्यवान्,
श्रुतवान् वेति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

तत्रैवमज्जिनिष्क्रामति यद्भूतदाह; यदि वा यदुक्तं 'सर्वं परित्य-
ज्याज्जिनिष्क्रान्तः, इति, तत्र कीदृक् तत्स्थव्यमानमासीत् ?, इत्याह-

कोलाहलगमंजूयं, आसी मिहिलाएँ पव्वयंतम्मि ।

तइया रायरिमिम्मी, नमिम्मि अभिणिकखंतम्मि ॥ ५ ॥

कोलाहलो विलपिताऽऽक्रन्दितकः, कोलाहल एव कोलाहलकः, स-
भूत इति जातो यस्मिन् तत् कोलाहलकसंभूतम्, आहिताऽऽदेरा-
कृतिगणत्वाद् निष्ठान्तस्य परनिपातः । यदि वा भूतशब्द उपमार्थः,
ततः कोलाहलकसंभूतमिति कोलाहलकरूपतामिवाऽऽपन्नम्-हा
तात ! हा मातरित्यादिकलकलाऽऽकुलितम्, आसीदभूत्, मिथिदा-
यां, सर्वं गृहविहाराऽऽरामाऽऽदीति प्रक्रमः । क सति?, प्रव्रज्यामाद-
दाने, तदा तस्मिन् काले, राजा चासौ राज्यावस्थामाश्रित्य, अपिश्च
तत्कावापेक्षया राजर्षिः, यदि वा-राज्यावस्थायामपि ऋषिरिव
ऋषिः, क्रोधाऽऽदिपद्मगंजयात् । तथा च राजनातिः-"काम. क्रो-
धस्तथा लोभो, हर्षो मानो मदस्तथा । पद्मगंमुत्प्लजेदेतं, तस्मि-
स्त्यक्ते सुखी नृपः ॥ १ ॥ " तस्मिन्नमौ नमिनाम्भभिनिष्क्रा-
मति गृहात्कपायाऽऽदिभ्यो वा निर्गच्छति । इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

पुनरप्रान्तरे यद्भूतदाह (शकसवादः)-

अञ्जुट्टियं रायरिसिं, पव्वज्जाठाणमुत्तमं ।

सको माहणवेसेण, इमं वयणमव्ववी ॥ ६ ॥

अञ्जुत्थितमभ्युदितं, राजर्षि प्राग्वत्, प्रव्रज्यैव स्थानं-तिष्ठन्ति
सम्यग्दर्शनाऽऽदयो गुणा अस्मिन्निति कृत्वा प्रव्रज्यास्थानं, प्र-
तीति शेषः । उत्तम प्रधानं, सुपुण्यत्ययेन सप्तमर्थे वा द्विती-
या । ततः प्रव्रज्यास्थाने उत्तमेऽन्युद्यतं तद्विषयोद्यमवन्तं, शक्र
इन्द्रो, माहनचेपेण ब्राह्मणचेपेण, आगत्येति शेषः । तदा हि
तस्मिन्महात्मनि प्रव्रज्यां प्रहीतुमनसि तदाशयं परीक्षितुका-
म स्वयमिन्द्र आजगाम, ततः स इदं वक्ष्यमाणम्, उच्यते
इति वचने वाक्यम्, अत्रवीष्टकवानिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

यदुक्तवांस्तदाह-

किं णु जो अज्ज मिहिदाए, कोलाहलगमंजुला ।

सुच्चंति दारुणा सदा, पासाएसु गिहेसु य ॥ ७ ॥

किमिति परिप्रश्ने, नु इति वितर्के, जो इत्यामन्त्रणे । अद्येत्यस्मि-
न् दिने, मिथिलायां नगर्यां कोलाहलकेन बहुलकलकलाऽऽत्म-
केन संकुला व्याकुलाः कोलाहलकसंकुलाः, भूयन्ते इत्याकरयन्ते,
शब्दा ध्वनय इति संबन्धः । ते च कदाचिद्विद्वद्वृन्दोदीरिता अपि
स्युः, तन्निराकरणायाऽऽह-दारयन्ति जनमनासीति दारुणा वि-
लपिताऽऽक्रन्दिताऽऽद्यः, क पुनस्ते ?, प्रासादेषु सप्तजुमाऽऽदिषु,
गृहेषु सामान्येन वेदमसु, तथा 'प्रासादो देवतानरेन्द्राणाम्'
इति वचनात् प्रासादेषु देवतानरेन्द्रसंबन्धिष्वास्पदेषु, गृहेषु त-
दितरेषु, चशब्दात् त्रिकचतुष्कचत्तराऽऽदिषु चेति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

ततश्च-

एयमहं निसामित्ता, हेत्तुकारणचोऽओ ।

तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ८ ॥

एवमनन्तरोक्तम्, अर्थमिति, उपचारादर्थाभिधायिनं चर्त्तुं, नि-
शम्याऽऽकरयं, हिनोति गमयति विवर्त्तितमर्थमिति हेतुः, स च
पञ्चावयववाक्यरूपः, कारणं चान्यथाऽनुपपत्तिमात्रं, ताज्यां
चोदितः प्रेरितो हेतुकारणचोदितः, कोलाहलकसंकुलाः
दारुणाः शब्दाः भूयन्त इत्यनेन हि उभयमेतत् सूचितम् ।
तथाहि-अनुचितमिदं ज्ञवतोऽभिनिष्क्रमणमिति प्रतिज्ञा, आ-
क्रन्दाऽऽदिदारुणशब्दहेतुत्वादिति हेतुः, प्राणव्यपरोपणाऽऽदि-
वदिति दृष्टान्तः, यद्यदाक्रन्दाऽऽदिदारुणशब्दहेतुस्तत्तद् धर्मा-
र्थिनोऽनुचितं, यथा प्राणव्यपरोपणाऽऽदि, तथा चेद् भवतो-
ऽज्जिनिष्क्रमणमित्युपनयः, तस्मादाक्रन्दाऽऽदिदारुणशब्दहेतु-
त्वादनुचितं भवतोऽज्जिनिष्क्रमणमिति निगमनमिति पञ्चावय-
वं वाक्यमिह हेतुः, उपपावयवविचित्राविरहित त्वाक्रन्दाऽऽदि-
दारुणशब्दहेतुत्वं भवदज्जिनिष्क्रमणानुचितत्वं विनाऽनुपपन्नमि-
त्येतावन्मात्रं कारणम्, अनयोस्तु पृथगुपादानं प्रतिपाद्येदेतः
साधनवाक्यैश्चिन्त्यसूचनार्थम् । तथा च श्रुतकेवली-"कथं वि
पंचावयवं, दसहा वा सव्वहा ण पन्निस्सिद्ध । न य पुण सव्व
जम्पति, हंटी सवियारमक्खाय ॥१॥ " तथा-"जिणवयणं सिक्ख
चिक्ख, भण्णति कथं वि उदाहरण । आसअ उ सोतारं, हेक्ख वि
कहिं विवसव्वो ॥१॥ " (नि०) अथवाऽन्ययव्यतिरेकवृत्तयो हेतुः,
उपपत्तिमात्रं तु दृष्टान्ताऽऽदिरोहित कारणम् । यथा निरुपमसुख
सिक्खो, ज्ञानाभ्यावाधप्रकर्षात्, अन्यत्र हि निरुपमसुखासन्नवाधो-
दाहरणमस्ति । दृष्टाञ्च प्रकृष्टमत्यादिज्ञानाभावात् । परमसुखिनो
मुनय इति ज्ञानानावाधप्रकर्षो निरुपमसुखत्वे हेतुरुच्यते । तथा
च पूज्याः-"हेक्ख अणुगमवतिरे-गलक्खणो सज्जवत्थुपज्जाओ ।
आहरणं दिट्ठंतो, कारणमुववत्तिमेसं तु ॥१०७७॥ " (विश०) इ-
हापि आक्रन्दाऽऽदिदारुणशब्दहेतुत्वमेव हेतुः, तस्योक्तन्यायेना-
न्वयान्वितत्वात्सति चान्वये व्यतिरेकस्यापि संज्ञवात् । इदमेव
चान्वयव्यतिरेकविकलतया विवर्त्तितमुपपत्तिमात्रं कारणम् ।
एवं सर्वत्र कारणभावना कार्येत्यत्र प्रसङ्गेन । प्रकृतमेव सूत्रमनु-
श्रियते-ततः प्रेरणानन्तरं, नमिर्नमिनामा, राजर्षिर्देवेन्द्र शक्र-
मिदं वक्ष्यमाणमत्रवीष्टकवानिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

किं तदुक्तवानित्याह-

मिहिदाए चेऽए वच्चे, मीयन्दाए मणोरमे ।

पत्तण्णफलोवेए, वट्ठणं बहुगुणे सया ॥ ९ ॥

मिथिलायां पुरि, चित्तिरिह प्रस्तावात्पत्रपुष्पाऽऽद्युपचय, तत्र साधु चित्य, ततः प्रश्नाऽऽदेरकृतिगणत्वात् स्वार्थिकेऽणि चैत्यमु-
द्यानम् । तस्मिन् (वच्छेत्ति) सूत्रत्वादिशब्दलोपे घृक्षे, शीता शी-
तला गया यस्य तच्छीतलच्छाय, तस्मिन्, मनश्चित्त रमते घृ-
तिमवाप्नोति यस्मिन् तन्मनोरमम्-मनोरमाभिधानं, तस्मिन्, प-
त्रपुष्पफलानि प्रतीतानि, तैरुपेत युक्त पत्रपुष्पफलोपेत, तस्मि-
न्, बहूनां प्रक्रमात् अगाऽऽदीनां, बहवो गुणा यस्मात्तत्तथा, त-
स्मिन् । कोऽर्थः?, फलाऽऽदिभिः प्रचुरोपकारकारिणि, सदा स-
र्वकालमिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

तत्र किम्?, इत्याह—

वहण हीरमाणम्भि, चेद्यम्भि मनोरमे ।

हुहिया असरणा अत्ता, एए कंदंति जो ! खगा ॥ १० ॥
वातेन वायुना, ह्रियमाण इतस्ततः क्लिप्यमाणे, वातश्च तदा श-
क्रेणैव कृत इति सप्रदायः । चित्तिरिहेष्टकाऽऽदिचयः, तत्र साधु-
योग्यश्चित्यः प्राग्वत्, स एव चैत्यः, तस्मिन् । किमुक्तं प्रचतिः-अ-
धो बद्धपीठिके उपरि चोद्धृतपताके मनोरमे मनोऽभिरतिहेतौ,
वृक्षे इति शेषः । दु ख सजान येषां ते दुःखिताः, अशरणास्त्राणर-
हिनाः, अत एवाऽऽर्त्ताः पीडिताः, एते प्रत्यक्षाः, क्रन्दन्त्याक्रन्दशब्द
कुर्वन्ति, भो इत्यामन्त्रणम्, खगाः पक्षिणः । 'इह च किमद्य मिथि-
लायां दारुणाः शब्दाः श्रूयन्ते?' इति यत् स्वजनजनाऽऽक्रन्दनमुक्त,
तत् खगक्रन्दनप्रायम्, आत्मा च वृक्षकल्पः, ततो हि नियत-
कालमेव सहावस्थितत्वेन, उत्तरकाल च स्वस्वगतिगामितया
द्रुमाऽऽश्रितखगोपमा एवामी स्वजनाऽऽदयः ।

उक्त हि—

“यद्वद् दुमे महति पन्निगणा विचित्राः,
कृत्वाऽऽश्रय हि निशि यान्ति पुन प्रभाते ।

तद्वज्रगत्यसकृदेव कुटुम्बजीवाः,

सर्वे समेत्य पुनरेव दिशो जजन्ते ॥ १॥ ” इति ।

ततश्चाऽऽक्रन्दाऽऽदिदारुणशब्दहेतुत्वेनाभिधीयमानमसिद्धम् ।
एते हि स्वजनाऽऽदयो वातेन प्रेर्यमाणा द्रुमविश्लिष्यत्खगा
इव स्वस्वप्रयोजनहानिमेवाऽऽशङ्कमाना क्रन्दन्ति ।

आह च—

“आत्मार्यं सीदमान स्वजनपरजनो रौति हा हा कुलाऽऽर्त्तो,
भार्या चाऽऽत्मोपभोग गृहविज्रवसुख स्व वयस्याश्च कार्यम् ।
क्रन्दन्त्यन्योऽन्यमन्यस्त्विह हि बहुजनो लोकयात्रानिमित्तं,
यश्चान्यस्तत्र कश्चिद् मृगयति हि गुण रोदितीष्ट स तस्मै” ॥ १ ॥
एव चाऽऽक्रन्दाऽऽदिदारुणशब्दानामभिनिष्क्रमणहेतुकत्वम-
सिद्धम्, स्वप्रयोजनहेतुकत्वात्तेषाम्, तथा च भवउक्तहेतुका-
रणे असिद्धे एवेत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

ततश्च—

एयमट्टं निसामित्ता, हेजकारणचोड्यो ।

तओ नमि रायरिसि, देविंदो इणमव्ववी ॥ ११ ॥

एनमर्थं निशम्य हेतुकारणयोरनन्तरसूत्रसूचितयो, चोदितः-
असिद्धोऽयं जवदभिहितो हेतुः, कारण चेत्यनुपपत्त्या प्रेरितो
हेतुकारणचोदितः, ततो नमि राजार्थं देवेन्द्र इह वक्ष्यमाण-
मव्ववीदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

किं तत्?, इत्याह—

एस अग्गी य वाऊ य, एयं रुज्जड मंदिर ।

जयवं ! अंतैरते एं, कीस एं नावपेक्खह ? ॥ १२ ॥

एष इति प्रत्यक्कोपगम्यमानोऽग्निश्च वैश्वानरो, वातश्च पवनः,
तथैतदिति प्रत्यक्, दह्यते भस्मसात् क्रियते, प्रक्रमाद्वातेरितेना-
ग्निनैव, मन्दिरं वेष्टम्, भवत्सवन्धीति शेषः । भगवन्निति पूर्ववत् ।
(अनेवरते णं ति) अन्तं पुराजिमुखं, (कीस चित्ति) कस्मात्,
णमिति वाक्याद्यद्वारे । नावपेक्खसे नावलोकयसे ? इह च यद्य-
दात्मनः स्वं तत्तच्छकणीयं, यथा ज्ञानाऽऽदि, स्व चेदं भवतो-
ऽन्तःपुरमित्यादिहेतुकारणभावना प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥
ततश्च—

एयमट्टं निसामित्ता, हेजकारणचोड्यो ।

तओ नमी रायरिसी, देविंदो इणमव्ववी ॥ १३ ॥
प्राग्वत् ॥ १३ ॥

किमव्ववीन्?, इत्याह—

सुहं वसामो जीवामो, जेसि मो नत्थि किंचण ।

मिहिलाए रुज्जमाणीए, न मे रुज्जड किंचण ॥ १४ ॥

सुखं यथा जवत्येव वसामस्तिष्ठामो, जीवामः प्राणान् धारयाम,
येषां (मो इति) अस्माकं, नास्ति न विद्यते, किञ्चन वस्तुजा-
तम् । यतः—“एकोऽहं न मे कश्चित्, स्वः परो वाऽपि विद्यते ।
यदेको जायते जन्तु-स्त्रियतेऽप्येक एव हि ॥ १ ॥ ” इति न कि-
ञ्चिदन्तःपुराऽऽदि मत्सत्क, यतश्चैवमतो-मिथिलायामस्यां पुरि
दह्यमानायां न मे दह्यते किञ्चित् स्वल्पमिति ॥ मिथिलाग्रहण
तु-न केवलमन्तःपुराऽऽद्येव न मत्सर्वान्ध, किं त्वन्यदापि स्वज-
नाऽऽदि, स्वस्वकर्मफलजुजो हि जन्तवस्तथा तथाऽस्मिन् भ्रा-
म्यन्तीति किमत्र कस्य स्व पर वेति ख्यापनार्थम् ॥ ततश्चानेन
प्रागुक्तेदोरासिद्धत्वमुक्तं, तत्त्वतो ज्ञानाऽऽदिव्यतिरिक्तस्य
सर्वस्यास्वकीयत्वादित्यादि प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

एनदेव प्रावयितुमाह—

चत्तपुत्तकत्तत्तस्स, निव्वावारस्स जिकखुणो ।

पियं न विज्जए किंचि, अप्पियं पि न विज्जए ॥ १५ ॥

वहुं खु मुणिणो जइं, अणगारस्स जिकखुणो ।

सव्वओ विप्पमुक्कस्स, एगंतमाणुपस्सओ ॥ १६ ॥

त्यक्ताः परिहृताः-पुत्राश्च सुताः, कलत्राणि च दाराः, येन स
तथा, तस्य, अत एव निर्व्यापारस्य परिहृतकृषिपाशुपाल्याऽऽ-
दिक्रियस्य, भिक्षोरुक्तरूपस्य, प्रियमिष्टं, न विद्यते नास्ति, कि-
ञ्चिदल्पमपि, अप्रियमप्यानिष्टमपि, न विद्यते नास्ति, प्रियाप्रिय-
विज्जागास्तित्वे हि सति पुत्रकलत्रत्यागं न कुर्यात्, एतयोरेवाति-
प्रतिबन्धविषयत्वादिति प्रावः । एतेन यदुक्तं-नास्ति किञ्चनेति
तत्समर्थितं, तत् स्वकीयत्वं हि पुत्राऽऽद्यत्यागतोऽभिष्वङ्गतः
स्यात्, स च निषिद्ध इति ॥ एवमपि कथं सुखेन वसनं जीवनं
च?, इत्याह-बहुं विपुलं, खुरषधारणे, बह्वेव, मुनेस्तपस्विनो, भद्रं
कल्याणं सुखं च, अणगारस्य भिक्षोरिति च प्राग्वत् । सर्वतो
वाह्यादप्यन्तराच्च । यद्वा-स्वजनात्परजनाच्च, विप्रमुक्तस्येति
पूर्ववत् । एकान्तमेव-कोऽहमित्याद्युक्तरूपैकत्वभावनाऽऽत्म-
कम्, अनुपपन्नं, पर्यालोचयत इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥

पुनरपि—

एयमट्टं निसामित्ता, हेजकारणचोड्यो ।

तओ नमि रायरिसि, देविंदो इणमव्ववी ॥ १७ ॥
प्राग्वत् ॥ १७ ॥

पागारं कारइत्ता एं, गोपुरइत्ताणाणि य ।

उसूलगसयग्धीओ, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥ १८ ॥
प्रकपेण कुर्वन्ति तमिति प्राकारः, तं, धूलीष्टकाऽऽदिविरचितं,
कारयित्वा विधाप्य, गोपुरादालकानि च-तत्र गोत्रिः पुर्यन्ते
इति गोपुराणि प्रतोलीद्वाराणि, गोपुरग्रदणमर्गलाकपाटोपलक्ष-
णम् । अद्वालकानि प्राकारकोष्ठकोपरिवर्तीन्यायोधनस्थानानि,
(उसूलग छि) स्वातिका परवक्ष्यतामर्थमुपरिग्राहितगर्भा,
(सयग्धीओ छि) शतं ध्वन्ति शतध्वन्, ताश्च यन्त्रविशेषरूपाः,
तत एवं सकलं निराकृतीकृत्य (गच्छसि इति) तिष्ठन्त्ययाद्
गच्छ । कृतात् प्रायत इति कृत्रियः, तत् संबोधनं कृत्रिय ! हेतूप-
लक्षणं चेदम् । स चायम-यः कृत्रियः स पुररक्षं प्रत्ययहितो, य-
थोदितोदयाऽऽदिः, कृत्रियश्च भवान्, शेष प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥
ततः-

एयमदं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ १९ ॥

प्राग्वत् ॥ १९ ॥

सखं च नगरं किच्चा, तवसंवरमगदं ।

खंति निजण-पागारं, तिगुत्तं दुप्पधंसयं ॥ २० ॥

धणू परकमं किच्चा, जीवं च इरियं सया ।

धिई च केयणं किच्चा, सच्चेणं पल्लिमंयण ॥ २१ ॥

तवनारायजुत्तेणं, भेत्तूणं कम्मकंचुयं ।

मुणी विगयसंगामो, जवाओ परिमुच्चइ ॥ २२ ॥

अर्द्धां तत्स्वरुचिरूपाम्, अशेषगुणगणधारणतया नगरं पुरीं, कृत्वा
हृदि विधाय, अनेन च प्रशमसवेगाऽऽदीनि गोपुराणि कृत्वेत्यु-
पलक्ष्यते, अर्गलाकपाटं तर्हि किम् ? इत्याह-तपोऽनशनाऽऽदि
वाह्यान्तरप्रधानः सवर आश्रयनिरोधलक्षणस्तपःसवरः, त,
मिथ्यात्वाऽऽदिदुष्टनिवारकत्वेनार्गला परिधः, तत्प्रधान कपाट-
मप्यर्गलैत्युक्तम्, ततोऽर्गलाकपाटं, कृत्वेति सवन्ध । प्राकार-
कः, इत्याह-कान्तिः कृमा, निपुणमिव निपुण शत्रुरक्षण प्रति, अस्मा-
विरोधनन्तानुबन्धिकपाटोऽधनया प्राकार, कृत्वेति सवन्ध । उ-
पलक्षणं चेपां मानाऽऽदिनिरोधिनां मार्दवाऽऽदीनाम् । तिसृजिरद्व-
लकोच्छ्रवकगतघ्नीसस्यानीयाजिमनोगुण्यादिगुप्तिर्जिगुप्तम् । मयू-
रव्यसकाऽऽदित्वात्समास । प्राकारस्य विशेषणम् । अत एव दुः-
खेन प्रधृष्यते परैरनिभूयत इति दुःप्रधर्षः, स एव दुःप्रधर्षकः तम् ।
पठन्ति च-“खंति निजण-पागार, तिगुत्तं दुप्पधंसय” इति स्पष्टम् ।
इत्य यदुक्तं प्राकाराऽऽदीन् कारयित्वेति तत्प्रतिषेधनमुक्तम् ॥
सप्रति तु प्राकारादालकेष्ववश्यं योऽव्ययम्, तच्च सत्सु प्रहर-
णाऽऽदिषु, प्रतिविधेये च वैरिणि समवति । अत आह-धनुः को-
दण्मं, पराक्रमं जीववीर्योद्धासरूपमुत्साहं कृत्वा, जीवां च प्रत्य-
ञ्चा च, ईर्यामीर्यासमिति, उपलक्षणत्वाच्चेपसमितीश्च, सदा
सर्वकालं, नद्विरहितस्य जीववीर्यस्याप्यकिञ्चित्करत्वात् । धृतिं च
धर्माभिरतिरूपा, केतन श्रद्धमयधनुर्मध्ये काष्ठमयमुष्टिकाऽऽत्मकम्,
तदुपरि स्नायुना नियम्यते, इत्थं तु केन बन्धनीयम् ? इत्याह-सत्ये-
न मन सत्याऽऽदिना (पल्लिमंयण छि) बन्धीयात् ॥ तत किम् ? इ-
त्याह-तपः पद्धविधमान्तरं परिगृह्यते, तदेव कर्मप्रत्यभिभेदतया
नाराच-अयोमयो घाणः, तदयुक्तेन प्रकमाच्छुपा, भित्त्वा वि-
श्रायं, कर्म ज्ञानाऽऽधरणाऽऽदि, कञ्चुक इव कर्मकञ्चुक, तम् ।
इह कर्मकञ्चुकग्रहणेनाऽऽत्मैवाद्भुतां घेरीत्युक्तं जवति । वक्ष्यति
च-“अप्पा मिच्चममिच्चं च, उट्टिए सुप्पानिदिए” कर्मणस्तु क-

ञ्चुकत्वं तद्गतमिथ्यात्वाऽऽदिप्रकृत्युदयवर्तिनः अस्मान्गरमुप-
रन्धत आत्मनो दुर्निवारत्वात्, मुनि प्राग्वत् । कर्मभेदे ज्ञेयस्य
जितत्वाद् विगतः सप्रामो यस्य यस्माद्वेति विगतसंप्राम उपरताऽऽ-
योधनः सन्, भवन्त्यस्मिन् शारीरमानसानि दुःखानीति भवः सं-
सारः, तस्मात्परिमुच्यते । एतेन च यदुक्तम्-प्राकार कारयित्वे-
त्यादि, तत्सिद्धसाधनम् । इत्थं अस्मान्गररक्षणाभिधानाद्भवतश्च
तत्त्वतस्तद्विकृतेति चोक्तं भवति । न च भवदमिमत्प्राकाराऽऽ-
दिकरणे सकलशारीरमानसफलेशबियुक्तिलक्षणा मुक्तिरवाप्य-
ते, इतस्तु तदवाप्तिरपीति सूत्रप्रार्थः ॥ २०॥ २१॥ २२॥

एवं च तेनोक्ते-

एयमदं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमी रायरिमिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ २३ ॥

प्राग्वत् ॥ २३ ॥

पासाए कारडत्ता णं, वळमाणगिहाणि य ।

वाल्लगपोइयाओ य, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥ २४ ॥

प्रसीदन्ति नृणां नयनमनांसि येषु ते प्रासादाः, तानुक्तरूपान्,
वर्द्धमानगृहाणि चानेकधा वास्तुविद्याभिहितानि । (वाल्लगपो-
इय छि) देशीपदं वलभीवाचकम्, ततो वलभीश्च कारयित्वा,
अन्ये त्वाकाशतडागमध्यास्थितं ध्रुल्लकप्रासादमेव “वाल्लगपो-
याओ छि” देशीपदाभिधेयमाहुः । ततस्ताश्च क्रीडास्थानभूताः
कारयित्वा, ततोऽनन्तरं गच्छ कृत्रियः । एतेन च यः प्रेक्षावान् स
सति सामर्थ्ये प्रासादाऽऽदि कारयिता, यथा ब्रह्मदत्ताऽऽदि, प्रे-
क्षावांश्च सति सामर्थ्ये भवानित्यादिहेतुकारणयोः सूचनम-
कारीति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

एव च शक्रेणोक्ते-

एयमदं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ २५ ॥

प्राग्वत् ॥ २५ ॥

संसयं खल्लु सो कुणइ, जो मग्गे कुणई घरं ।

जत्थेव गंतुमिच्छेज्जा, तत्थ कुव्वेज्ज सासयं ॥ २६ ॥

संशयिः संशयः-इहमित्य भविष्यति, न वा ? इत्युभयांशाऽऽव-
लम्बनप्रत्ययः, तं, खल्लुरेवकारार्थः । ततः संशयमेव, स कुरुते;
यथा-मम कडाचिद् गमनं प्रविष्यतीति । यो मार्गं कुरुते गृहं ।
गमननिश्चये तु करणायोगात्, अदं तु न संशयितेत्याशयः, स-
म्यग्दर्शनाऽऽदीनां मुक्तिं प्रत्यवन्धहेतुत्वेन मया निश्चितत्वादवा-
प्तत्वाच्च । यदि नाम न संशयितस्तथापि किमिहैव गृहं न
कुरुते ? अत आह-यत्रैव विवक्षितप्रदेशे, गन्तुं यातुम्, इच्छेत्-
अभिलषेत् । (तत्थेति) व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्य तत्रैव-जिग-
मिषितप्रदेशे, कुर्वीत विदधीत, स्वस्याऽऽत्मन, आश्रयो वेश्म म्या-
धयः, तम् । यद्वा-शाश्वतं नित्यं, प्रकमाद् गृहमेव । ततोऽयमर्थः-इदं
तावदिहावस्थानं मार्गावस्थानप्रायमेव, यत्र तु जिगमिषित-
प्रदेशे कुर्वीत विदधीतास्माज्जिस्तन्मुक्तिपदं, तदाश्रयवि-
धाने च प्रवृत्ता एव वयम्, ततस्तत्करणप्रवृत्तत्वात् कथं
प्रेक्षावश्वकृतिः ? तथा च यः प्रेक्षावानित्याद्यापि तत्रतः सिद्ध-
साधनतयैवावस्थितमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥

ततः पुनरापि-

एयमदं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तत्रो नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ २७ ॥

प्राग्वत् ॥२७॥

आमोसे लोमहारे य, गंउिजेण य तकरे ।

नगरस्स खेमं काळणं, तत्रो गच्छसि खत्तिआ ! ॥२८॥

आ समन्ताद् मुष्णन्ति स्तैन्यं कुर्वन्तीत्यामोषाः, तान्, द्यो-
मानि हरन्ति व्यपनयन्ति प्राणिनां ये ते द्योमहाराः । किमुक्तं
भवति ?-निर्लिखितया, आत्मविघाताऽऽशङ्कया च प्राणान् निह-
त्यैव ततः सर्वस्वमपहरन्ति । तथा च वृक्षाः-“लोमहारा-
प्राणहाराः” इति । ताश्च, ग्रन्थिं हव्यसबन्धिनीं भिन्दन्ति धु-
धुरुकद्विकर्तिकाऽऽदिना विदारयन्तीति ग्रन्थिभेदाः, तान्, चश-
ब्दो भिन्नक्रमः । तदेव कुर्वन्ति तस्कराः, सर्वकालं चौर्यका-
रिणः, तांश्च । यत आहुर्वैयाकरणाः-“तद्वृहतो करपत्योश्चोर-
देवतयो सुदू तलोपश्च ।” (वार्ति०) इह चोत्सायेति गम्यते, प्र-
विश्य पिण्णीमित्युक्तौ भङ्गयेतिवत् । यच्चा-सप्तम्येवेय, बहुर्थं चैक-
वचनम्, ततश्चाऽऽमोषाऽऽदिपूपापकारिषु सत्सु, नगरस्य पुरस्य
क्लेशं सुस्थ, कृत्वा विधाय, ततस्तदनन्तरं, गच्छ क्वात्रिय । एते-
नापि यः सधर्मा नृपतिः, स इहाधर्मकारिनिग्रहकृत्, यथा भर-
ताऽऽदिः, सधर्मनृपतिश्च भवानित्यादिहेतुकारणसूचना कृतै-
वेति सूत्रार्थः ॥२८॥

इत्थं शक्रोक्तौ-

एयमट्ठं निसामित्ता, हेज्जकारणचोऽओ ।

तत्रो नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ २९ ॥

असई तु मणुस्मेहिं, मिच्छा दंओ पउंजऽ ।

अकारिणोऽस्थं वज्जन्ति, मुच्चई कारओ जणो ॥ ३० ॥
असकृदनेकधा, तुरेवकारार्थं, ततश्चासकृदेव, मनुष्यैर्भुजैः, मि-
थ्या व्यलीक । किमुक्तं जवति ?-अनपराधिष्वप्यज्ञानाहङ्काराऽऽ-
दिहेतुभिरपराधिष्विव, दण्डनं दण्डो-देशत्यागशरीरनिग्रहाऽऽ-
दिः, प्रयुज्यते व्यापार्यते । कथमिदम् ? इत्याह-अकारिण आमोष-
णाऽऽद्यविधायिनः, अत्रेत्यस्मिन् प्रत्यक्त उपलभ्यमानमनुष्य-
लोके, वध्यन्ते निगडाऽऽदिभिर्नियन्तन्ते, मुच्यते त्यज्यते, कारको
विधायकः, प्रकृतत्वादा मोषणाऽऽदीनाम् । जनो लोकः । तदनेन
यदुक्तम्-प्रागामोषकाऽऽद्युत्सादनेन नगरस्य क्लेशं कृत्वा गच्छेति,
तत्र तेषां ज्ञातुमशक्यतया क्लेशकरणस्याप्यशक्यत्वमुक्तम् ।
यत्तु यः सधर्मत्यादि सुचिन्तम्, तत्रापारिज्ञानतोऽनपराधिनामपि
दण्डमाददता सधर्मनृपतित्वमपि तावाञ्छित्यमित्यसिद्धता हे-
तोरिति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥

एयमट्ठं निसामित्ता, हेज्जकारणचोऽओ ।

तत्रो नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ३१ ॥

प्राग्वत् ॥३१॥

नवरमियता स्वजनान्तं पुरपुरासादनृपतिधर्मविषयः

किमस्याभिपद्दोऽस्ति, नेति धेति विमृष्य, स-

प्रति द्वेषाभाव विवेकमिच्छुर्विजिगीषुतामृष-

त्वात् द्वेषस्य, तामेव परीक्षितुकामः शक्र

इदमुक्तवान्-

जे केइ पत्थिवा तुब्भं *, नाणमंति नराहिवा ! ।

वसे ते ठावत्ता ए, तत्रो गच्छसि खत्तिआ ! ॥३२॥

* तुज्झामिति पाठान्तरम् ।

ये केचिदिति सामस्त्योपदर्शकम्, पार्थिवा भूपाला, (तुब्भं ति)
तुज्झं, नानमन्ति न मर्यादया प्रह्वीभवन्ति, तुभ्यमिति नमतीति-
योगेऽपि चतुर्थी, “मात्रे पित्रे सवित्रे च, नमामि” इत्यादिवदनुष्टु-
ब । वाचनान्तरे पठ्यते च- (तुज्झं ति) तत्र च तवेति शेषविव-
क्षया षष्ठी । ‘नराहिवा !’ इत्यत्राऽऽकारो ‘ह्रस्वदीर्घौ मिथो वृत्तौ’
॥ ८ । १ । ४ ॥ इति लक्षणान्तरं * । ततश्च हे नराधिप ! नृपते !,
वश्ये इत्यात्माऽऽयत्ते, तानित्यन्यान्पार्थिवान्, स्थापयित्वा नि-
वेश्य, कृत्वेति यावत् । ततो गच्छ क्वात्रिय । इहापि यो नृपतिः
स नानमत्पार्थिवं नमयिता, यथा भरताऽऽदिरित्यादिहेतुका-
रणे अर्थत आक्षिप्ते, इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥

एव तु सुरपतिनोक्ते-

एयमट्ठं निसामित्ता, हेज्जकारणचोऽओ ।

तत्रो नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ३३ ॥

सूत्र प्राग्वत् ॥३३॥

जो सहस्सं सहसाणं, संगामे दुज्जए जिणे ।

एगं जिणेज्ज अप्पाणं, एम से परमो जत्रो ॥ ३४ ॥

अप्पाणमेव जुज्जाहि, किं ते जुज्जेण वज्जओ ? ।

अप्पणा चेव अप्पाणं, जइत्ता सुहमेहए ॥ ३५ ॥

पंचिदियाणि कोहं, मायं माणं तदेव लोचं च ।

दुज्जयं चेव अप्पाणं, सव्वमपे जिणं जियं ॥ ३६ ॥

य इत्यनुद्दिष्टनिर्देशे, सहस्सं दशशताऽऽत्मकं, सहस्राणां प्रक्रमा-
त् सुज्जटानाम्, संग्रामे युद्धे, दुर्जये दुरापपरिभवे, जयेदभि-
भवेत् । सज्जावने लिङ् । एकमद्वितीयं, जयेद् यदि कथञ्चिज्जीव-
वीर्योत्साहतोऽभिभवेत्, कम ? आत्मानं स्व, दुराचारप्रवृत्तमिति
गम्यते । एषोऽनन्तरोक्तः, (से इति) तस्य जेतुः, सुभट्टदशशत-
सहस्रजयात्परमः प्रकृष्टो, जयः परेषामभिभवः, तदनेनाऽऽत्मन
एवातिदुर्जयत्वमुक्तम् ॥ ३४ ॥ तथा च (अप्पाणमेव स्ति) तृती-
यार्थे द्वितीया । ततश्चात्मनैव सह, युद्धस्व संग्रामं कुरु । यद्वा-
युधेरन्तर्भावितव्यर्थत्वाद्युच्चस्वेति बोधयस्व । कम ? आत्मानम्,
इहाप्यात्मनैव सहेति शेषः । किम् ? न किञ्चिदित्यर्थः । ते तव,
युद्धेन संग्रामेण, बाह्यत इति बाह्यं पार्थिवाऽऽदिकमाश्रित्य, यदि
वा बाह्य इति तृतीयार्थे तसि, ततो बाह्येन युद्धेनेति सव्ययते । एव
च (अप्पणा चेव स्ति) आत्मनैवान्यव्यतिरिक्तेन, आत्मानं स्व,
[जइत्ता स्ति] जित्वा, सुखमैकान्तिकात्यन्तिकमुक्तिसुखाऽऽत्मक-
म्, एधत इति-अनेकार्थत्वाकातूनां प्राप्नोति । (अहंवा सुहमेहए
स्ति) शुभं पुण्यमेधते-अन्तर्भावितव्यर्थत्वाद् वृद्धिं नयति ॥३५॥
कथमात्मन्येव जिते सुखावाप्तिः ? इत्याह-पञ्चेन्द्रियाणि श्रोत्रा-
ऽऽदीनि, क्रोधः कोपो, मानोऽहङ्कारो, माया निकृतिः, नयैव लोभश्च
गार्ध्वलक्षणो, दुर्जयो दुरभिभवः, च. समुच्चये । एवेति पूरणे ।
अतस्ति सततं गच्छति तानि तान्यध्यवसायस्थानान्तराणीति व्यु-
त्पत्तेरात्मा मनः, सर्वत्र च सूत्रत्वात्मात्मना निर्देशः । सर्वमशेष-
मिन्द्रियादि, उपलक्षणत्वाद् मिथ्यात्वाऽऽदि च, आत्मनि जीवे,
जितेऽभिभूते, जितमित्यभिभूतमेव । ननु मनसि जिते जितानि

* अथ तु प्रमादेनोक्ते, यतो हि ‘नो दीर्घो वा’ ॥८॥३३॥
इतिसुत्रं विवेचयता हेमचन्द्रसूरिणा प्राप्ताप्राप्तविभाषात्वमस्य
सूत्रस्य समर्थितम् । तद् यथा-हे गुरु, हे गुरु, हे पट्ट, हे पट्ट, एषु
प्राप्ते विकल्पः । हे गोयमा !, हे गोयम ! इह त्वप्राप्ते विकल्पः ।

पञ्चेन्द्रियाऽऽदीनीति, किं पृथक् तज्जयाभिधानेन ?। सत्वम्-तथा-
ऽपि प्रत्येकं दुर्जयत्वख्यापनाय पृथगुपन्यास इत्यदोषः । यद्वा-
[दुर्जयं चेव अण्पाणंति] चकारो हेत्वर्थः, एवोऽवधारणे, जिज्ञा-
क्रमश्च-आत्मशब्दानन्तरं छष्टव्यः । ततश्च यस्मादात्मैव जीव एव
दुर्जयस्ततः सर्वमिन्द्रियाऽऽद्यात्मनि जिते जितम् । अनेन चेन्द्रि-
याऽऽदीनामेव दुःखहेतुत्वात्तज्जयतः सुखप्राप्तिः समर्थिता भव-
ति । एवं च फलोपदर्शनद्वारेणैवंविधैव जिगीषुता श्रेयसी-
त्याचष्टे । ततश्च यो नृपतिरित्याद्यपि तत्त्वतो विजिगीषुत्वद-
र्शनात् सिद्धसाधनतया प्रत्युक्तमिति सूत्रत्रयार्थः ॥३६॥

भूयोऽपि-

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोऽओ ।

तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ३७ ॥

प्राग्वत् ॥३७॥

नवरमनन्तरपरीक्षातो द्वेषोऽप्यनेन परिहृत इति निश्चित्य,
जिनप्रणीतधर्मं प्रति स्वैर्यं परीक्षितुकामः शक्र
इदमवोचत्-

जइत्ता विउले जप्पे, जोएत्ता समणमाहणे ।

दच्चा भोच्चा य जिह्वा य, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥३८॥

[जइत्त च्ति] याजयित्वा विपुद्धान् विस्तीर्णान्, यज्ञान् या-
गान्, भोजयित्वा-अभ्यवहार्यं, श्रमणाश्च निर्ग्रन्थाऽऽदयो, ब्राह्म-
णाश्च द्विजा, श्रमणब्राह्मणाः, तान्, द्विजाऽऽदिभ्यो गोभूमिसुवर्णा-
ऽऽदीन् दत्त्वा, भुक्त्वा च मनोह्रशब्दाऽऽदीन्, इष्ट्वा च राजर्षित्वात्
स्वयमेव यज्ञान्, ततो गच्छ कृत्रिय ! । अनेन यद्यत्प्राणिप्रीतिकरं
तत्तद् धर्माय, यथा हिंसोपरमाऽऽदि, प्राणिप्रीतिकराणि चामूनि
यागाऽऽदीनीत्यादिनीत्या हेतुकारणे सूचिते एवेति सूत्रार्थः ॥३८॥

शक्रवचनानन्तरम्-

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोऽओ ।

तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥३९॥

सुत्रं प्राग्वत् ॥३९॥

जो सहस्सं सहस्साणं, मासे मासे गवं दए ।

तस्सा वि संजमो सेओ, अट्ठितस्स वि किंण ॥ ४० ॥

यः सहस्र सहस्राणां दशलक्षाऽऽत्मकं, मासे मासे, गवां
प्रतीनानां, (दए च्ति) दद्यात्, तस्याप्येवंविधस्य दातुर्यदि कथ-
ञ्चिच्चारित्रमोहनीयक्रयोपशमेन संयम आश्रयाऽऽदिविरमणाऽऽ-
त्मकं स्यात्, तदा स एव श्रेयानतिशयप्रशस्यः । कथंभूतस्यापि ?,
अददतोऽप्ययच्छतोऽपि, किञ्चन स्वल्पमपि वस्तु । यद्वा-(त-
स्सा वि च्ति) तस्मादप्युत्तरुपाद् ददतुस्वधित्वेन विवक्षितात्सय-
च्छति प्राणिहिंसाऽऽदिभ्यः सम्यगुपरमतीति, सर्वधातूनां पचा-
ऽऽदिषु दर्शनादचि संयमं संयमवान्, साधुरित्यर्थः । श्रेयान्
प्रशस्यतर । अथवा तस्यापि दातुः, प्रक्रमाज्ञोदानधर्मात्, संयम
वत्कृपः, श्रेयान् शेष पूर्ववत् । गोदानं चेह यागाऽऽद्युपलक्षण-
मतिप्रभूतजनाऽऽचरितमित्युपात्तम् । एवं च संयमस्य प्रशस्य-
तरस्त्वमभिदधता यागाऽऽदीनां सावद्यत्वमर्पादावेदितम् । तथा
च यज्ञप्रणेतृमिरुक्तम्-"पद् शतानि नियुज्यन्ते, पशूनां मध्यमे-
ऽहनि । अश्वमेधस्य वचनाद्, न्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः ॥ १ ॥ "
इत्यन्यन्तु वधे च कथमसावद्यता नाम ? । तथा दानान्यप्यशना-
ऽऽदिविषयाणि, धर्मोपकरणगोचराणि च धर्माय वय्यन्ते ? । यत

आह-" अशनाऽऽदीनि दानानि, धर्मोपकरणानि च । साधुभ्यः
साधुयोग्यानि, देयानि विधिना बुधैः " ॥१॥ शेषाणि तु सुवर्ण-
गोभूम्यादीनि प्राण्युपमर्दहेतुतया सावधान्येव, जोगानां तु
सावद्यत्वं सुप्रसिद्धम्, तथा च प्राणिप्रीतिकरत्वादित्यसिद्धो हे-
तुः । प्रयोगश्च-यत्सावद्यं तत्प्राणिप्रीतिकरं न, यथा हिंसाऽऽदि,
सावधानि च यागाऽऽदीनीति सूत्रार्थः ॥४०॥

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोऽओ ।

तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ४१ ॥

' एयमट्टं ' सुत्रं प्राग्वत् ॥४१॥

नवरम्, इत्थं जिनधर्मस्थैर्यमवधार्यं, प्रव्रज्यां प्रति
दृढोऽयमुत नेति परीक्षणार्थं शक्र इदमब्रवीत्-

घोराऽऽसमं चइत्ता णं, अन्नं पत्थेसि आसमं ।

इहेव पोसहरओ, जवाहि मण्णयाहिवा ! ॥ ४२ ॥

घोरोऽत्यन्तदुरनुचरः, स चासावाश्रमश्च, आदिति स्वपर-
प्रयोजनाजिग्याप्त्या, श्रामन्ति खेदमनुभवन्त्यस्मिन्निति कृत्वा घो-
राऽऽश्रमो गार्हस्थ्यम्, नस्यैवाल्लसत्त्वे, दुष्करत्वात् । यत आहुः-
" गृहाऽऽश्रमसमो धर्मो, न जूतो न जविष्यति । पालयन्ति नराः
शूराः, क्लीवाः पाषण्डमाश्रिताः ॥१॥ " तत्पत्न्याऽपहाय, "ज-
हित्ता णं ति" कचित्पाठः । तत्र च हित्वा, अन्यमेतद्व्यतिरिक्तं
कृपिपाशुपाल्याऽऽद्यशक्तकातरजनाभिनन्दितं, प्रार्थयसेऽभिलष-
सि, आश्रमं प्रव्रज्याल्लक्षणं, नेदं क्लीवसत्त्वानुचरितं भवादृशमुचि-
तमित्यजिप्रायः । तर्हि किमुचितम् ?, इत्याह-इहैवास्मिन्नेव गृहाश्र-
मे, स्थित इति गम्यते । पोष धर्मपुष्टिं धत्त इति पोषधः, अप्रत्या-
दितिधिषु व्रतविशेषः, तत्र रत आशक्तः पोषधरतो, (जवाहि
सि)भव, अणुव्रताऽऽद्युपलक्षणमेतत्, अस्यैवोपादानं पोषधदिने-
श्ववश्यंभावतस्तपोऽनुष्ठानख्यापकम् । यत आह आश्वसेन -
"सर्वेष्वपि तपोयोगः, प्रशस्तं कालपर्वसु । अप्रष्ट्यां पञ्चदश्यां
च, नियतः पोषध चरेत् ॥१॥ " इति । मनुजाधिप ! नृपते ! अत्र च
घोरपदेन हेतुराक्षितः । तथाहि-यद्यद् घोरं तद् तस्मात्परिणाऽपि
अनुष्ठेयं, यथाऽनशनाऽऽदि, तथा चायं गृहाऽऽश्रमः, शेषमेत-
दनुसारतोऽप्युच्यते इति सूत्रार्थः ॥४२॥

ततश्च-

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोऽओ ।

तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ४३ ॥

प्राग्वत् ॥४३॥

मासे मासे उ जो वाडो, कुसग्गेण उ भुंजए ।

न सो सुअक्खायधम्मस्स, कलं अग्वऽ सोलसिं ॥४४॥

" मासे मासे " इति वीप्सायां द्विवचनम्, तुरिहो-
त्तरत्र चैवकारार्थः, ततश्च मासे मास एव, न त्वेक-
स्मिन्नेव मासे, अर्द्धमासाऽऽदौ वेति, यः कश्चिद् बाहोऽधिवे-
कः, कुशाग्रेणैव तृणविशेषप्रान्तेन, भुङ्क्ते । एतदुक्तं भवति-
यावत् कुशाग्रेऽवतिष्ठते तावदेवाभ्यवहरन्, नातोऽधिकम्, अथवा
कुशाग्रेणैव जातावेकवचनम् । तृतीया तु आदनेनासौ भुङ्क्तु
इत्यादिवत् साधकतमत्वेनाभ्यवहियमाणत्वेऽपि विवक्षित-
त्वात् । नेति निषेधः । स इति यः कुशाग्रैर्भुङ्क्ते स एवंविधकृष्ण-
नुष्ठायपि, मुष्टु शोभनः सर्वसावद्यधिरनिरुपन्वात्, आदित्यनि-
व्याप्त्या, स्यात्तस्तीर्थकराऽऽदिभिः कथितः साध्यातः, नयाविधो

धर्मो यस्य सोऽय स्वाख्यातधर्मो, तस्य, चारित्रिण इत्यर्थः । कलां भागमपि, अर्हति योरुशीं षोडशपूरणीम् ॥ इदमुक्तं प्रवृत्ति-स समोऽपि न प्रवृत्ति, किं पुनस्तुल्यः, अधिको वा । ततो यदु-क्तं-यद्यद् घोरं न तत्तत्तर्माथिनाऽनुष्ठेयम्, अनशनाऽऽदिवदित्यत्र घोरत्वादित्यनैकान्तिको हेतुः । घोरस्यापि व्याख्यातधर्मस्यैव धर्माथिनाऽनुष्ठेयत्वात्, अन्यस्य त्वात्मविघाताऽऽदिवदन्य-यात्वात् । प्रयोगश्चात्र-यत् स्वाख्यातधर्मरूपं न भवति घोरम-पि न तत्तर्माथिनाऽनुष्ठेयम्, यथा-आत्मवधाऽऽदि, तथा च गृहाऽऽश्रमः, तद्रूपत्वं चास्य सावद्यत्वाद् हिंसाऽऽदिवदित्यत्र प्रसङ्गेन । शेषं प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥४४॥

ततश्च—

एयमष्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोडओ ।

तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमन्ववी ॥ ४५ ॥

‘एय’ सूत्र प्राग्वत् ॥ ४५ ॥

नवर यतिधर्मे हठोऽयमिति निश्चित्य, दुरन्तोऽ-यमजिष्वङ्ग इति तद्भावं परीक्षितमपि पुनः

परीक्षितुमिच्छ उवाच—

हिरणं सुवर्णं मणिमुत्तं, कंसं दूष च वाहणं ।

कोमं वट्टावइत्ता णं, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥ ४६ ॥

हिरण्यं सुवर्णं, स्वर्णं शोभनवर्णं, विशिष्टवर्णकमित्यर्थः । यद्वा-हिरण्यं घटितस्वर्णम्, इतरपु सुवर्णं, मणयश्चेन्द्रनीत्वाऽऽद-य, मुक्ताश्च मौक्तिकानि, मणिमुत्तम् । तथा कांश्यं कांश्यमाज-नाऽऽदि, दूष्यं वज्राणि, च-स्वगतानेकभेदसूचकम् । वाहनं यथाश्वाऽऽदि । वाचनान्तरे पठन्ति च—(सवाहणं ति) सह वाह-नैर्वर्तत इति सवाहनम्, हिरण्याऽऽदिति सबन्धः । कोश भारडा-गारं धर्मलामाऽऽद्यनेकवस्तुस्वरूपं [वज्रावइत्ता णं ति] वृद्धिं प्राप्य, ततः समस्तवस्तुविषयेच्छापरिपूर्तौ, गच्छ क्षत्रिय । अयमाशयः-य साऽऽकाङ्क्षो, नासौ धर्मानुष्ठानयोग्यो भवति, यथा मम्मणवणिक्, साऽऽकाङ्क्षश्च भवान्, आकाङ्क्षणीयहिर-ण्याऽऽदिवस्त्वपरिपूर्ते, तथाविधमकवदिति । शेष प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥ [तत्कथा ‘मम्मण’ शब्दे वक्ष्यते]

ततः—

एयमष्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोडओ ।

तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमन्ववी ॥ ४७ ॥

प्राग्वत् ॥४७॥

सुवर्णरूपस्स स पन्वया जवे,

सिया हु केलाससमा असखया ।

नरस्स दुष्स्स न तेहि किंचि,

इच्छा हु आगाससमा अणतिया ॥ ४८ ॥

पुढवी साली जवा चेव, हिरणं पण्हिं सह ।

पणिपुष्णं नालमेगस्स, इह विजा तवं चरे ॥ ४९ ॥

सुवर्णं रूपं च सुवर्णरूपमिति समाहारः । तस्य, तु पूरणे । यद्वा-आर्पत्वाच्चिज्जिलोपः, तुल्यश्च समुच्चये, ततः सुवर्णस्य रूपस्य च पर्वता इव पर्वता. पर्वतप्रमाणा राशयः, (भवे चि) भवये. स्यु, पर्वतप्रमाणत्वेऽपि च लघुपर्वतप्रमाणा एव स्युः, अत आह—[सिया हु चि] स्यात् कदाचित्, दुरवधारणे, जिज्ञास-श्च, ततः कैलाशसमा एव कैलाशपर्वततुल्या एव, न त्वन्य-लघुपर्वतप्रमाणा, तेऽप्यसंस्थाका-संस्थाविरहिता, न तु द्वित्रा

एव, नरस्य पुरुषस्य, उपलक्षणत्वात् स्त्रियः, पण्डकस्य वा । न तैः कैलाशसमैरसंख्यैरपि सुवर्णरूप्यपर्वतैः, किञ्चिदप्यल्पमपि, परितोषोत्पादनं प्रति क्रियत इति शेषः । वाचनान्तरे पठ्यते च—[न तेण चि] अत्र च सूत्रत्वाच्चनव्यत्ययः । कुतः पुनरिद-म् ?, इत्याह—इच्छा अभिलाषो, दुरिति यस्मात्, आकाशेन समा तुल्या आकाशसमा, अनन्तिका अन्तरहिता । तथा चैतदनु-धादी वाचकः—“न तुष्टिरिह शताज्जन्तो—न सहस्रात्र कोटितः । न राज्याश्चैव देवत्वा—अन्तत्वादपि विद्यते ॥ १ ॥ ” ॥ ४८ ॥

किं सुवर्णरूप्ये केषले एव नेच्छापरिपूर्तये?, इत्याशङ्क्याऽऽह-पृथ्वी मही, शास्त्रयो लोहितशाल्यादयः, यथाः प्रतीताः, चः शेष-धान्यसमुच्चयार्थः । एवोऽवधारणे, स च भिन्नक्रमो नेत्यस्यान्तरं योज्यते । हिरण्यं सुवर्णं, ताम्राऽऽद्युपलक्षणमेतत्, पशुजिर्गवा-श्वाऽऽदिजि, सह सार्द्धं, प्रतिपूर्णे समस्तम् । वाचनान्तरे पठन्ति च—(सव्व तं ति) सर्वमशेष, न तु कियदेव, तत् पृथिव्यादि । नेति नैव, अलं समर्थं, प्रक्रमादिच्छापरिपूर्तये । एकस्याद्वितीयस्य, ज-न्तोरिति गम्यते । इत्येतत् श्लोकद्वयोक्तम्, (विज्ज चि) सूत्रत्वादि-दित्वा । यद्वा—इतीत्यस्माद्वेतो, विद्वान् पण्डित, तपो द्वादशविध, चरेदासेवेत । तत एव निस्पृहतयेच्छापरिपूर्तिसंभवादिति भावः । अनेन च सतोष एव निराकाङ्क्षतायां हेतुर्न तु हिरण्याऽऽ-दिवर्द्धनमित्युक्तम् । तथा च हिरण्याऽऽदि वृद्धयित्वेन्यत्र यद्-नुमानमुक्तं, तत्र साकाङ्क्षत्वलक्षणो हेतुरसिद्धः, न चाऽऽकाङ्क्ष-णीयवस्त्वपरिपूर्तेस्तस्य सिद्धत्वं, सतृप्तया ममाऽऽकाङ्क्षणी-यवस्तुन एवाभावादिति सूत्रार्थः ॥४९॥

नृयोऽपि—

एयमष्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोडओ ।

तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमन्ववी ॥ ५० ॥

‘एयमष्टं’ सूत्र प्राग्वत् ॥५०॥

नवरम्, अविद्यमानविषयेषु विषयवाङ्मयानिवृत्तोऽयमिति निश्चित्य, सत्सु तेष्वजिष्वङ्गोऽस्तु, न वा ?, इति

विवेचयितुमिच्छ उवाच—

अच्छेरयमन्नुदए, जोए जहासि पत्थिवा ! ।

असंते कामे पत्थेसि, संकप्पेण विहणसि ॥ ५१ ॥

(अच्छेरय ति) आश्चर्यं वर्त्तते, यत् त्वमेवंविधोऽपि (अभ्युदय-सि) अदृष्टतकानाश्चर्यरूपान्, भोगान् कामान्, जहासि त्यज-सि । वाचनान्तरे पठ्यते च—(चयसि चि) पार्थिव ! पृथिवीपते ! पातान्तरञ्च-क्षत्रिय । अथवा—(अभ्युदय सि) अभ्युदये, त-तश्च यदभ्युदयेऽपि भोगास्त्व जहासि तदाश्चर्यं वर्त्तते । तथा-तस्यागतश्च-अस्मतोऽविद्यमानान्, कामान्, प्रार्थयसेऽभिलषसि यत्, तदप्याश्चर्यमिति संबन्धः । अथवा—कस्तवात्र दोषः ?, संकल्पेन उत्तरोत्तराप्राप्तभोगाजिलापरूपेण विकल्पेन, वि-हन्यसे विविधं वाच्यसे, एवविधसंकल्पस्यापर्यवसितत्वाद्भ-क्तम्, अमीषां स्थूलसूक्ष्माणामिन्द्रियार्थविधायिनां शक्ताऽऽ-दयोऽपि नो तृप्तिविशेषाणामुपागताः । यद्वा—(अच्छेरयमभ्यु-दय चि) मकारोऽलाक्षणिकः । ततश्चाऽऽश्चर्यादृष्टतयोरैकार्थ-त्वेऽप्युपादानमतिशयस्यापनार्थम् । अतिशयाद्गतान् भोगान् जहासि पार्थिव !, असतश्च कामान् प्रार्थयसि यत्, तत्संकल्पे-नैवोक्त्येव, विहन्यसे वाच्यसे । कथं हान्यथा विवेकिनस्तच्चैत-त्समवेत्, एतेन च यः सद्बिबेको, नासौ प्राप्तान् विषयानप्राप्ताऽऽ-

काङ्क्षया परिहरति; यथा ब्रह्मदत्तचक्रवर्त्यादिः, सन्निवेकश्च भवानित्यादिहेतुकारणे सूचिते इति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥ (तत्कया ' ब्रजदत्त ' शब्दे)

तदनु—

एयमष्टं निसामित्ता, हेतुकारणचोऽथो ।

तत्रो नमी रायरिसी, देविदं इणमन्ववी ॥ ५२ ॥

प्राग्वत् ॥ ५२ ॥

सद्वं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा ।

कामे पत्येज्जमाणा य, अकामा जंति दुग्गाइं ॥ ५३ ॥

(सद्वं ति) देहान्तश्चलतीति शल्य शरीरान्तःप्रविष्टं तोमराऽऽदि, शल्यमिव शल्यम् । के ते? काम्यमानत्वात् कामाः, मनोऽन्तः-ऽऽद्यः । यथाहि-शल्यमन्तश्चलतिविधवाधाविधायि, तथैतेऽपि, तत्त्वतः पयामपि सदा वाधाविधायित्वात् । तथा वेवेष्टि व्याप्नोतीति विषं तावपुटाऽऽदि, विषमिव विषं कामाः, यथैव हि तदुपभु-ज्यमानं मधुरमित्यापातसुन्दरमिवाऽऽभाति, अथ परिणतावति-दारुणम्, एवमेते अपि कामाः, तथा कामाः-आश्चो दंष्ट्रा, तासु विषमस्येत्याशीविषः, तदुपमाः । यथा ह्ययमङ्गैरवलोक्यमानः स्फुरन्मणिफणानूषित इति शोभन इव विभाव्यते, स्पर्शना-ऽऽदिभिरनुभूयमानश्च विनाशायैव जवति, तथैतेऽपि कामाः । किञ्च-कामान् प्रार्थयमाना अभिलपन्तः, अपि शब्दस्य लुप्त-निर्दिष्टत्वात्प्रार्थयमाना अपि, अकामा इष्यमाणकामामावाद्, यान्ति गच्छन्ति, दुर्गतिं दुष्टां नरकाऽऽदिगतिम् । तदनेन न के-धसं शल्याऽऽदिवदनुभूयमाना एवामो दोषकारिणः, किं तु प्रार्थयमाना अपीत्युक्तं भवति । तथा यः सन्निवेको, नासौ प्राप्तम-प्राप्ताऽऽकाङ्क्षया जहातीत्यादौ सन्निवेकत्वमनैकान्तिको हेतुः । न ह्ययमेकान्तः, यथा-प्राप्तमप्राप्तार्थेन; प्राप्तस्याप्यपायहेतोस्त-दुच्छेदकाप्राप्तार्थे विवेकिभिः परिह्रियमाणत्वात्; अनभ्युपगतो-पात्रम्भ्रमायम्, मुमुक्षूणां क्वचिदाकाङ्क्षाया एवासंभवात् । उक्त हि-“मोक्षे जवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः ।” इति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥

कथं पुनः कामान् प्रार्थयमाना दुर्गतिं यान्ति?, अत आह-
अहे वयइ कोहेणं, माणेणं अहमा गई ।

माया गइपमीवाओ, होजाओ दुहओ जयं ॥ ५४ ॥

अथो नरकगतौ, व्रजति गच्छति, कोधेन कोपेन, मानेनादङ्का-रेण, अधमा नीचा गतिः, भवतीति गम्यते । (मायं ति) सुव्य-त्ययात् मायया परवञ्चनाऽऽत्मिकया, गते-प्रस्तावात् सद्गतेः, प्रतिघातो विनाशो गतिप्रतिघातो भवति । होभाभार्थ्यब्रह्मणात्, (दुहओ ति) द्विधा द्वि-प्रकारम्-पेदिकं, पारत्रिक च । बिभ्य-त्यस्मादिति भयं दुःखं, तदाशङ्कने साध्वसं च । कामेषु प्रार्थयमा-नेष्ववश्यभावी क्रोधसंज्ञवः, स चेदगिति कथं न, तत् प्रार्थनातो दुर्गतिगमनमित्यभिप्रायः । यथा-सर्वमपि यदि-न्द्रेणोक्तं तत्कपायानुपातीति तद्विपाकानुवर्णनमिदमिति सूत्रार्थः ॥ ५४ ॥

एव बहुभिरप्युपायैस्तमिन्द्रः क्षोजयितुमशक्तः किमकरोत्?, इत्याह-

अवउज्जिऊण माहण-रुवं च विउव्विऊण इदंत्तं ।

वंदइ अजित्युणतो, इमाहि महुराहि वग्गूहि ॥ ५५ ॥

अहो ! ते निज्जितो कोहो, अहो ! माणो पगजितो ।

अहो ! निराकिया माया, अहो ! होजो वसीकओ ॥ ५६ ॥

अहो ! ते अज्जवं साहु, अहो ! ते साहु महवं ।

अहो ! ते उत्तमा खंती, अहो ! ते मुत्ति उत्तमा ॥ ५७ ॥

(अवउज्जिऊणं ति) अपोह्य त्यक्त्वा, ब्राह्मणरूपं धिग्वर्णवेवं, (विउव्विऊणं ति) विकृत्य, इन्द्रत्वमुत्तरवैक्रियरूपमिन्द्रभावं, वन्दतेऽनेकार्थत्वात् प्रणमति, अजिधुव्वज्जिमुखेन स्तुतिं कुर्वन्, इमाभिरनन्तरवक्ष्यमाणभिः, मधुराभिः श्रुतिसुखाभिः, (वग्गूहि ति) आर्पत्वाद् वाग्जिर्वाणीभिः ॥ ५५ ॥ तद्यथा-अहो ! इति विस्मये, (ते ति) त्वया, नितरामतिशयेन जितोऽभिजितो निर्जितः, क्रोधः कोपः, यतस्त्वमनानमत्पार्थिववशीकरणप्रेरणायामपि न धुजित इत्यभिप्रायः । तथा अहो ! त्वया मानोऽहमितिप्रत्ययहेतुः, पराजितोऽभिजितः, यस्त्व मन्दिरं दह्यत इत्याद्युक्तेऽपि कथं मयि जीवतीदमिति नादङ्कृतिं कृतवानिति ॥ ५६ ॥ तथा-(अहो निर-क्रियं ति) प्राकृतत्वाभिराकृताऽपास्ता माया, यस्त्वं पुनः रक्ताहे-तुप्राकारादालकोच्छूलकाऽऽदिषु निकृतिहेतुकेष्वामोषकोत्साद-नाऽऽदिषु च न मनो निहितवान् । तथा-अहो ! ते लोजो वशीकृत इ-ति नियन्त्रितः, यस्त्व हिरण्याऽऽदि वर्द्धयित्वा गच्छेति सहेतुकम-भिहितोऽपि इच्छाया आकाशसमत्वमेवोदाहृतवान्, अत एव अ-हो ! ते तवाऽऽर्जवं विनयवध्वं, साधु शोभनम्, अहो ! ते साधुमार्द-वं मृदुत्वम्, अहो ! ते उत्तमा प्रधाना क्कान्तिः कोपोपशमब्रह्मणा, अहो ! ते मुक्तिर्निर्लोभता, उत्तमा, व्यत्ययनिर्देशस्त्वनानुपूर्व्यापि प्ररूपणाङ्गमिति कृत्वेति सूत्रार्थः ॥ ५७ ॥

इत्थं गुणोपवर्णनद्वारेणाजिष्टुत्य संप्रति फलोपदर्शनद्वारेण प्रस्तुतश्चाह-

इहं सि उत्तमो भंते !, पच्छा होहिसि उत्तमो ।

होगुत्तमुत्तमं ठाणं, सिद्धिं गच्छसि नीरओ ॥ ५८ ॥

इहास्मिन् जन्मनि, असि भवासि, उत्तमः प्रधानः, उत्तमगुणान्वित-त्वात् । (भंते ति) पूज्याभिधानम् । पश्चात् प्रेत्य परलोके भविष्य-स्युत्तमः । कथमित्याह-होकोस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य, उत्तममु-परिवर्ति होकोत्तमम् । उत्तम-दैवलाकाऽऽद्यपेक्षया प्रधानम् । अथवा-(होगुत्तममुत्तमं ति) मकारोऽलाक्षणिकः, ततो होकोस्य होके वा, उत्तमोत्तममतिशयप्रधान होकोत्तमम्, तिष्ठन्त्यसि प्रा-तः परं गच्छन्तीति स्थान, किं तत्? इत्याह-सिद्धिं मुक्तिं, गच्छसि सूत्रत्वाद् गमिष्यसि, निर्गतो रजसः कर्मणः, इति सूत्रार्थः ॥ ५८ ॥

उपसंहारमाह-

एवं अभित्युणंतो, रायरिसिं उत्तमाएँ सञ्जाए ।

पायाहिणं करंतो, पुणो पुणो वंदइं सको ॥ ५९ ॥

एवममुनोक्तन्यायेन, अभिपुवन् राजर्षिसुत्तरूपं, प्रक्रमामिमम्, उत्तमया प्रधानया, भद्रया ज्ञक्या, (पायाहिणं ति) प्रदक्षिणा, कुर्वन् विदधत्, पुनः पुनः वन्दते प्रणमति, शक्रः पुरन्दरः, इति सूत्रार्थः ॥ ५९ ॥

अनन्तरं च यत् कृतघातस्तदाह-

तो वंदेऊण पाए, चकंकुसल्लखणे मुणिवरस्म ।

आगामेणुणइओ, ललियचवन्नकुंमलतिरीमी ॥ ६० ॥

ततस्तदनन्तरं, पातान्तरन- (स इति) शक्रः, बन्धित्वा, पादौ चरणी, चक्रं चाङ्कुशश्च प्रतीतावेव, तत्प्रधानानि ब्रह्मणानि

ययोस्तौ, तथा मुनिवरस्य, नमिनाम्न इति प्रक्रमः । तत आका-
शेन नमसा, उदिति ऊर्ध्व-देवलोकाभिमुख, पतितो गत
उत्पातितः, सन्निते च ते सविलासतया, चपले च चञ्चल-
तया ललितचपले, तथाविधे कुरुरले करणाऽऽनरणे यस्यासौ
ललितचपलकुरुरलः, स चासौ तिरीटी च मुकुटवान्, बलित-
चपलकुरुरलतिरीटीति सूत्रार्थः ॥ ६० ॥

स एवंविधः स्वयमिच्छेणामिच्छ्यमानः किमुत्कर्ष
मनस्यासवान्, उत न ? इत्याह-

नमी नमेइ अप्पाणं, सक्खं सक्केण चोइओ ।

चइज्जण गेहं वड्ढेही, सामएणे पज्जुवट्ठिए ॥६१॥

नमिर्नमयति भावतः प्रह्वोजवन्तमात्मानं स्व तत्त्वभावनया
विशेषतः प्रगुणयति तत्तच्छिद्धतां नयति । तत्कालापेक्षया लट् ।
कथञ्चूतः सन् ? साक्षात् प्रत्यक्षनामुपगम्य, शक्तेणेन्द्रेण, (चोइ-
ओ चि) प्रेरितः, त्यक्त्वाऽपहाय, गेहं गृह, (वड्ढेहि चि) सूत्रत्वाद्
विदेहनामा जनपदः, सोऽस्यास्तीति वैदेही, विदेहजनपदाधिपः,
न त्वन्य एव कश्चिदिति भावः । यद्वा-विदेहेषु भवा वैदेही मिथि-
हापुरी, सुपुण्यतयात् तां च, त्यक्त्वेति संबन्धनीयम् । आमण्ये
श्रमणभावे पर्युपस्थिते, उद्यतोऽभूदिति शेषः । यद्वा-नमिर्नम-
यति सयमं प्रति प्रवर्णीकरोत्यात्मानम्, कीदृश ? शक्तेण प्रेरितः,
कथम् ? साक्षात् स्वयं, न त्वन्यपार्श्वे प्रदितसदेशकाऽऽदिना,
आमण्ये पर्युपस्थितः, न तु तत्प्रेरणतोऽपि धर्मे प्रति विप्लुतो-
ऽभूदिति भावः । इति सूत्रार्थः ॥६१॥

किमेष एवैवंविधः, उतान्येऽपि ? इत्याह-

एवं करंति संबुद्धा, पंभिया पवियक्खणा ।

विणियट्ठंति जोगेसु, जहा से नमी रायरिसी ।६२। चि वेमि ।

(एवमिति) यथैतेन नमिना निश्चलत्वं कृतं, तथाऽन्येऽपि कुर्वन्ति,
उपलक्षणत्वादकार्षुः, करिष्यान्ति च । न त्वयमेव, निदर्शनतयैवा-
स्योपासत्वात् । कीदृशः पुनरन्येऽप्येव कुर्वन्ति ? संबुद्धा मि-
थ्यात्वापगमतोऽवगतजीवाजीवाऽऽदितत्त्वाः परिमृताः सुनिश्चि-
तशास्त्रार्थाः, प्रविचक्षणा अभ्यासातिशयतः क्रियां प्रति प्रावीण्य-
वन्तः, तथाविधाश्च सन्तः किं विदधाति?, विनिवर्तन्ते विशेषेण त-
दनासेवनादुपरमन्ति, केभ्यः?, (भोगेसु चि) जोगेभ्यः, किं वत्?,
यथा स नमिर्नमिनामा राजर्षिर्निश्चलो भूत्वा तेभ्यो निवृत्त इति ॥
यद्वा-उपदेशपरमेन्दु, यत एव कुर्वन्ति संबुद्धाः परिमृताः प्रविच-
क्षाः । एवमिति कथम्?, इत्याह-जोगेभ्यो विनिवर्तन्ते विशेषेणा-
त्यन्तनिश्चलतालक्षणेन, निवर्तन्ते, यथा स नमिनामा राजर्षिः,
ततो भवद्भिरप्येवविधैरित्यमेव विधेयमिति सूत्रार्थः ॥ ६२ ॥

इति ब्रवीमीति पूर्ववज्जयाञ्च प्राग्वदिति । उक्तं ९ अ० ।
सूत्रं । आ० चू० । आव० । ऋषज्जिनसद्वप्रजितस्य क-
च्छस्य सुते विनमिध्मातरि, यो हि कुसुमोच्चयेन भगवन्त
प्रसाद्य घरणेन्द्राऽऽदेशाद् विद्याधराक्षिंसंप्राप्तो वैताल्ये नगे
दक्षिणश्रेण्यां राज्यं चकार । (आ० म० १ अ० १ खण्डम् । कल्प० ।
आ० चू०) ततो विजयप्रवृत्तेन भरतचक्रिणा पराजितो रत्नानि
दत्त्वा क्रमया बभूव । आव० १ अ० । आ० म० । (शत्रुञ्जयेऽस्य प्रति-
माः) “आत्तासिना विनमिना, नमिना च निषेवितः । स्वर्गाऽऽरो-
हणचैत्ये च, श्रीनाम्रेयः प्रभासते ॥१॥” ती० १ कल्प । स्वनामके स्ने-
ह रषौ, “ अस्मिन्नभिधितम्याख्यौ, स्नेहरेन्द्रमहाऋषी । कोटि-

द्वय्या महर्षीणां, सहितौ सिद्धिमीयतुः ॥१॥” ती० १ कल्प । अस्या-
भवसर्पिण्यां भरतक्षेत्रजे एकविंशे तीर्थकरे, परीपहोपसर्गाऽऽदि-
नामनाद् “नमेस्तु वा” इति विकल्पेनोपान्त्यस्याकाराभावपक्षे न-
मि । धर्म० २ अधि० । प्राकृतशैल्या गान्धस्तत्वाल्लक्षणान्तरसम्भवा-
च्च “तत्थ सव्वे वि परीसहोवसग्गा णामिया कसाय चि सामन्न,
विसेसो पुण-“पणया पच्चतनिवा, दसिअमिन्ता जिणम्मि तेण
णमी ।” (५१) आव० २ अ० । तथा गर्जस्थे जगवति परच-
क्रनृपैरपि प्रणानिः कृतेति नमि । ध० २ अधि० । अनु० ।
(‘ तित्थयर ’ शब्दे सर्वं वक्ष्यते) “ नवर नमीण अरहा द-
सवाससहस्साइं सव्वाउय पावइत्ता सिद्धे० जाव पर्हाणे ।”
स्था० १० ठा० । कल्प० । “नमिस्स ण अरहो एगुणचत्ताली-
सं आहोइयसया होत्था ।” स० ३९ सम० । “नमिस्स ण अर-
हो एगचत्तालीसं अज्झियासाहस्सीओ होत्था ।” स० ४० सम० ।
प्रव० । आ० चू० । अन्तर्दृशानां प्रथमाऽऽध्ययनोक्तवक्तव्यता-
केऽन्तर्दृशार्थौ, * स्था० १० ठा० ।

णमिज्जण-नत्वा-अव्य० । प्रणम्येत्यर्थः, दश० १ अ० । “णमिज्ज-
णऽरहताण, सिद्धाणं कम्मचक्कमुक्काणं ।” नि० चू० १ उ० ।
पञ्चा० । पं० सं० ।

णमिपव्वज्जा-नमिप्रव्वज्जा-स्त्री० । नमेः प्रव्वज्याऽप्राप्तिधीयते
इति नमिप्रव्वज्या । मिथिहाराजस्य नमेः प्रव्वज्यायां शक्रसंवा-
दरूपे नवमे उत्तराध्ययने, उक्तं ६ अ० । स० । (“णमि” शब्दे
चैतद्वक्तव्यतोक्ता)

णमिय-नमित-त्रि० । नम्रे, जी० ३ प्रति० । “ कुसुमफलमार-
नमियसाला ।” जी० ३ प्रति० । नीचैर्भावं प्रापिते, जं० १ वक्क० ।
नत्वा-अव्य० । प्रणम्येत्यर्थः, कर्म० ४ कर्म० ।

णमियणमिय-नमितनमित-त्रि० । देवर्षिवन्दिते, पं० सू० १ सूत्र ।

णमिसाहु-नमिसाहु-पुं० । धारापद्पुरीयगच्छीयश्रीशान्तिभ-
द्रसूरिशिष्ये, अनेन रुद्रटरचितकाव्यालङ्कारग्रन्थोपरि टिप्पणं
कृतम् । अयं च ११२५ वि० वर्षे विद्यमान आसीत् । जै० ६० ।
णमुदय-नमुदय-पुं० । आजीविकोपासकजेदे, ज० ७ श० १०
उ० ।

णमोकार-नमस्कार-पुं० । नमस्करणं नमस्कारः । नमस् कृ-घञ् ।
“नमस्कारपरस्परं द्वितीयस्य” ॥ ८ । १ । ६२ ॥ अनयोर्द्विती-
यस्यात् आत्वम्, इत्योत्वमतः । प्रा० १ पाद । “ एकस्कार्योर्ना-
स्मि ” ॥ ८ । १ । ४ ॥ इति नाम्नीति निर्देशाच्च स्तः । प्रा० २
पाद । अञ्जालिवन्धशिरोनमनाऽऽदित्क्षणं प्रणाममात्रे, कायेन
प्रणमने, आ० १ श्रु० १ अ० १ अध० । अर्हदादिप्रणतौ, विशेषः । सङ्का० ।

(१) नमस्कारस्य व्याख्यानं चोत्पन्नाऽऽद्यनुयोगद्वारै-
र्विकेयम्, तानि चामूनि-

उपपत्तीं निक्खेवो, पयं पयत्थो परूवणा वत्थुं ।

अक्खेव पसिप्पि कमो, पओयण फलं नमोकारो । २८०५ ।

उत्पदनमुत्पत्ति-प्रसूतिः, सा चास्य नमस्कारस्य नयानुसारेण
चिन्त्या । तथा निक्षेपणं निक्षेपो न्यासः, स चास्य कार्यः ।
पद्यते गम्यतेऽर्थोऽनेनेति पदं नामिकाऽऽदि, तच्चैह चिन्तनीय-
म् । पदस्यार्थः पदार्थः, स चास्य वक्तव्यः । प्रकृष्टा रूपणा प्रकृपणा,

* परमस्यान्तर्दृशसु नामापि न श्रूयते ।

सा चास्य द्विविधाऽऽदिभेदतो विधेया । वस्तुन्यसिन् गुणा इति वस्तु, तच्च नमस्कारार्हं वाच्यम् । आक्षेपणमाक्षेपः पूर्वपक्षो वाच्यः । प्रसिद्धिस्तत्परिहाररूपा वक्तव्या । क्रमोऽहंदादिरभिधेयः । प्रयोजनमहंदादिक्रमस्य कारणं वाच्यम् । अथवा-येन प्रयुक्तः प्रवर्तते तन्नमस्कारस्य प्रयोजनमपवर्गाऽऽख्यं वाच्यम् । तथा-फलं च नमस्करणाऽऽदिक्रियाऽन्तरभावि स्वर्गाऽऽदिकं निरूपणीयम् । अन्ये तु व्यत्ययेन प्रयोजनफलयोरर्थं प्रतिपादयन्ति- (नमोकारो ऽस्ति) नमस्कारः सत्त्वेभिर्द्वारैश्चिन्तनीयः । इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ २८०५ ॥

(१) अथ निर्युक्तिकार एवोत्पत्तिद्वारं विस्तरेणाऽऽह-
उत्पत्त्याऽणुत्पत्त्यणो, इत्य नया ऐगमसऽणुत्पत्त्यणो ।
सेसाणं उत्पत्त्यणो, जइ कत्तो तिविहसामित्ता ॥ २८०६ ॥
उत्पन्नश्चासावनुत्पन्नश्चेत्युत्पन्नानुत्पन्नो नमस्कारो मन्तव्यः ।
आह-कथमेक एवोत्पन्नोऽनुत्पन्नश्च भवति, विरोधाद् ?; इ-
त्याह- (इत्य इत्यादि) अत्र नयाः प्रवर्तन्ते । ते च नैगमाऽऽद-
यः सप्त । नैगमो द्विविधः-सर्वसंग्राही, देशसंग्राही च । तत्रा-
ऽऽदिनैगमस्य सामान्यमात्रावलम्बितत्वात्, तस्य चोत्पादव्ययर-
हितत्वाद् नमस्कारस्यापि तदन्तर्गतत्वादनुत्पन्नः । (सेसाणं
उत्पत्त्यणो ऽस्ति) शेषा विशेषप्राहिणः, तेषां शेषाणां विशेषप्रा-
हितत्वात्, तस्य चोत्पादव्ययवत्त्वाद्, उत्पादव्ययशून्यस्य चान्धे-
याऽऽदिवदवस्तुत्वात्, नमस्कारस्य तु वस्तुत्वादुत्पन्न इति ।
(जइ कत्तो ऽस्ति) यद्युत्पन्नः, कुतः ?; इत्याह- (तिविहसामित्ता)
त्रिविधं च तत्त्वामित्वं चेति समासः । तस्मात्त्रिविधस्वामि-
त्वात् त्रिविधस्वामिभावात्त्रिविधकारणादित्यर्थः ॥ २८०६ ॥

तदेव त्रिविधस्वामित्वं दर्शयति-

समुत्पाणवायणाञ्ज-ध्विओ य पढमे नयत्तिण तिविहं ।
उज्जुसुयपढमवज्जं, सेसनया लब्धिमिच्छंति ॥ २८०७ ॥
(समुत्पाणेत्यादि) समुत्थानतः, वाचनातः, लब्धितश्च ।
' नमस्कार उत्पद्यते ' इति वाक्यशेषः । तत्र सम्यक्
सङ्गतं वोत्तिष्ठतेऽस्मादिति समुत्थानम्, निमित्तमित्यर्थः ।
किं पुनस्तदिह ?; इति । उच्यते-अन्यस्याश्रुतत्वात्, तदाधा-
रतया प्रत्यासन्नत्वाद्देहोऽत्र परिगृह्यते; देहो हि नमस्कार-
कारणम्, तद्भावमाचित्वाद्, वीजवदङ्गुरस्य, इत्येव देहल-
क्षणात् समुत्थानाद् नमस्कार उत्पद्यते । तथा-बन्धनं वाचना
गुरुभ्यः श्रवणमधिगम इत्यर्थः, तस्याश्च वाचनायाः सका-
शाद् नमस्कारो जायते । तथा-लब्धिस्तदावरणकृत्योपशम-
लक्षणा, तस्याभ्यासमुपजायते । इत्येतत्त्रिविधं कारणं, प्रथमे
नैगमसंग्रहव्यवहारलक्षणे त्रिके, नैगमाऽऽदिनयत्रयमतेनाब-
गन्तव्यमित्यर्थः । तथा-उज्जुसुयस्य प्रथमवर्जं वाचनालब्धि-
द्वयं नमस्कारस्य कारणम्, तच्चून्यस्य जन्तोर्देहमात्रसद्भावेऽ-
पि नमस्काराऽऽख्यकार्योत्पत्तिव्यभिचारात् । शेषनयास्तु शब्दा-
ऽऽदयो लब्धिमेवैकां नमस्कारकारणत्वेनेच्छन्ति, वाचनाया अ-
पि लब्धिश्चून्येष्वन्यथाऽऽदिषु नमस्काराजनकत्वात्, लब्धियु-
क्तेषु तु प्रत्येकबुद्धाऽऽदिषु तदभावेऽपि तत्सद्भावतो व्यभिचारि-
त्वात् । इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ॥ २८०७ ॥

" उत्पत्त्याऽणुत्पत्त्यणो " (२८०६) इत्यत्र ज्ञाप्यम्-

सत्तामेत्तगाही, जेणाऽऽइम-नैगमो तत्रो तस्स ।

उत्पज्जइ नाचूयं, चूयं न य नासए वत्थुं ॥ २८०८ ॥

येन यस्मात्कारणात्, आद्यनैगमः सत्तामात्रग्राही, ततस्तस्याऽऽ-
द्यनैगमस्य मतेन सर्वं वस्तु नाभूतं नाप्रविद्यमानं, किं तु सर्वदेव
सर्वं सदेव । ततः किम् ?; इत्याह- (उत्पज्जइ न) इत्येव-
मिहापि नञ् संबध्यते, आवृत्तिव्याख्यानात् । इदमुक्तं भवति-
यत्सर्वदेव सत्, तन्नोत्पद्यते । यथा-नमः, तस्याप्युत्पादाच्च-
पगम उत्पन्नस्याप्युत्पादप्रसङ्गेनानवस्थाप्राप्तेः । तथा-यद् भूतं
विद्यमानं सर्वदेव सत्सु, तन्न नश्यति, सर्वथा सर्वदेव सतो
विनाशयोगादिति ॥ २८०८ ॥

तो तस्स नमोकारो, वत्थुत्तणओ नहं व सो निओ ।

संतं पि न तं सव्वो, मुणइ सरूवं व वरणाओ ॥ २८०९ ॥

अत एवम्, ततस्तस्याऽऽद्यनैगमस्य, स नमस्कारो नित्य एव,
वस्तुत्वात्, नजोवत्, नोत्पद्यते, नाऽपि विनश्यतीत्यर्थः । अत
एवैतन्मतेनानुत्पन्नोऽसावभिधीयते । आह-ननु यदि नम-
स्कारः सर्वदेव संस्तदा मिथ्यादृष्टवस्थायां किमित्यसौ न ल-
क्ष्यते ?; इत्याह--(संतं पीत्यादि) सर्वावस्थासु सन्तमपि
नमस्कारमतिशयज्ञानिनं विहाय न सर्वोऽपि ' मुणिति '
जानातीति प्रतिज्ञा । (वरणाओ ऽस्ति) आवरणकर्मसद्भावा-
दिति हेतुः, आत्मनः स्वरूपवदिति दृष्टान्तः । इदमुक्तं भव-
ति-मिथ्यादृष्टवस्थायामपि रूढ्यरूपतया नमस्कारोऽस्ति । स-
र्वथाऽसतः स्वराविषाणस्येव पश्चादप्युत्पादायोगात्, केवलं
ज्ञानाऽऽवरणेनाऽऽवृतत्वाद् छद्मस्यजगत्तत्त्वतस्तद्वृत्ततया सन्तमपि
तं नमस्कारं न लक्षयन्ति, यथाऽऽत्मनः स्वरूपम् । न हि आत्मनः
स्वरूपं नास्ति, केवलममूर्तत्वात् सर्वदा सदापि तत्केवलिन
विहाय न कोऽपि लक्षयति । एवं नमस्कारोऽपि । इत्यतः सर्वदेव
सत्त्वादसावादिनैगमाजिप्रायेणानुत्पन्न उच्यते इति ॥ २८०९ ॥

" सेसाणं उत्पत्त्यो " [२८०६] इत्येतद् गाथावयवं
व्याचिख्यासुराह-

सेसमयं नत्थि तत्रो-ऽणुत्पायविणासत्रो खपुप्फं व ।

जमिहउत्थि तत्तुप्पाय-व्वयधुवधम्मं जहा कुंजो ॥ २८१० ॥

शेषाणां विशेषवादिनयानाम्, एतन्मतम्-तकोऽसौ पराजिमतो
नमस्कारो नास्ति, इति प्रतिज्ञा । अनुत्पादविनाशाद्-उत्पाद-
विनाशाभावादिति हेतुः । खपुष्पवदिति दृष्टान्तः । इह यदस्ति
तत्सर्वमुत्पादव्ययधुवधर्मकम्, यथा कुम्भः; यस्य पुनरु-
त्पादाऽऽदयो न सन्ति, तत्सदपि न भवति, यथा स्वराविषा-
णम्, उत्पाद-विनाशशून्यश्च परैर्नमस्कारोऽच्युपगम्यते, ततो
नास्त्यसावपि ॥ २८१० ॥

यदुक्तम्-आवरणात्सतोऽप्यस्याग्रहणम्, तत्राऽऽह-

आवरणादग्गणं, नाभावात् ति तत्थ को हेज्ज ? ।

जत्तीणं नमोकारो, कहमत्यि य सा नयगगहणं ॥ २८११ ॥

नन्वावरणाद् ज्ञानाऽऽवरणोदयात् सन्नपि नमस्कारः सर्वेण न
गृह्यते, न पुनरज्ञावादित्यत्र को हेतुः-किं नियामकम् ?; न कि-
ञ्चिदित्यर्थः । अज्ञावादेवायं सर्वेण सर्वदा न गृह्यते, न पुन-
रावरणोदयादिति शेषनयाजिप्रायः । किञ्च-तीर्थकराऽऽदिषु
भक्तिर्नमस्कारोऽभिधीयते, सा च सर्वदाऽस्ति, न च मि-
थ्यादृष्टवस्थायां गृह्यते इति परस्परव्याहतमित्यम् । तस्मा-
दुत्पन्नोऽसौ गृह्यते, अनुत्पन्नस्तु न गृह्यते, इत्येतदेव सुन्द-
रम्, किमावरणाऽऽदिकल्पनया ?; इत्यभिप्रायः ॥ २८११ ॥

अथाऽऽद्यनैगमनयमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अह परमंतो त्ति तओ, संतो किं नाम कस्स नासंतं ? ।

अहणाऽऽन्ववण्णो, नेवं न य परधणाफलया ॥ १८१२ ॥

अथैवं ब्रूये- (परसतो त्ति तओ सतो त्ति) परसन्ताने सर्व-
दैवास्ति नमस्कारः, नानाजीवेषु तस्य सर्वकालमव्यवच्छेदात् ।
योऽयमत्र नोपलज्यते, नप्राप्यसौ [सतो त्ति] सन्नुच्यते ।
अत्रोत्तरमाह-[किं नाम कस्स नासंतं ? त्ति] यदि हि
अन्यसन्तानवर्त्यपि वस्तुधनस्य सदुच्यते, तर्हि किं नाम व-
स्तुधनाऽऽदिकं कस्य नासद् ? अपि तु सर्वं सर्वस्यासत्प्रा-
प्नोति । अस्य चोपलक्षणत्वात्- ' इत्थं सर्वं सर्वस्य स-
त्प्राप्नोति ' इत्यपि छष्टव्यम् । ततश्चैवम्- ईश्वरधनेन दरिद्रा-
णामधनानामपि धनवत्त्वाद् धनव्यपदेश कस्यापि न स्यात् ।
न चेत्थ परधनस्याफलता भवेत्, अन्यधनस्यान्यत्रापि स-
त्त्वात्, तथा च तत्फलस्यापि सत्त्वावादिति ॥ १८१२ ॥

ततः किं भवेद् ? इत्याह-

सव्वधणं सामन्नं, पावइ भत्तीफल व सेसं च ।

किरियाफलमेवं चा-ऽकयागमो कयविणासो य ॥ १८१३ ॥

एव सति यदेकस्थेश्वरस्य सवन्धि तत्सर्वेषां दरिद्राणामपि
धन सामान्य साधारण प्राप्नोति । यद्वा-यदेकस्य नमस्का-
रवतोऽर्हदादिभक्तिफलं, तन्मिथ्याहशामपि नमस्कारशून्यानां
सामान्य प्राप्नोति; तथा शेष च यद्दान-ध्याना-हिंसा-ऽमृतावा-
दाऽऽदिक्रियाफलं, तत्सर्वेषां सामान्य प्राप्नोति । एव च सत्यकृ-
तस्यापि पुण्य-पाप-सुखदुःखाऽऽदेरागमः, कृतस्यापि च पुण्य-
पापाऽऽदेर्विनाशः स्यादिति ॥ १८१३ ॥

पुनरपि नैगममतमाशङ्क्य परिजिहीर्षवः शेषनया प्राऽऽहुः-

अह जत्तिमंतसंता-णओ स निच्चो त्ति कहमणुप्पणो ? ।

नणु संताणित्तणओ, स होऽ वीयंकुराऽ व ॥ १८१४ ॥

अथानुपन्ननमस्कारवादिन् ! एव ब्रूये- भक्तिमतां सम्यग्-
दृष्टीनां य सन्तानः प्रवाहः, तस्मात् तमाश्रित्य, नित्यो नम-
स्कारः । सम्यग्दृष्टीनां हि सन्तानो न कदाचिद् व्यवच्छिद्यते ।
अव्यवच्छिन्नत्वाच्च नित्योऽसौ, यच्च नित्यं तदाकाशवज्रोत्पद्यते ।
ततः किलानुत्पन्नो नमस्कार इति परस्याऽऽकृतम् । अत्रोत्तरमा-
ह- (कहमणुप्पणो त्ति) नन्वेवमपि कथमनुत्पन्नो नमस्कारः ?
न कथञ्चिदित्यर्थः । कुत ? इत्याह- (नणु इत्यादि) ननु यद्य-
पि सम्यग्दृष्टीनां सन्तानो नित्यः, तथाऽपि सम्यग्दृष्टयः स-
न्तानिनो नित्या एव, मनुष्याऽऽदिभावेन तेषामुत्पादविनाशादि-
ति । सम्यग्दृष्ट्यव्यतिरेकाच्च नमस्कारोऽपि सन्तानी, स-
न्तानित्वाच्च (स होऽ त्ति) स नमस्कारो जवत्युत्पद्यते, बी-
जादुराऽऽदिसन्तानिवदिति । इह यः सन्तानी स उत्पद्यते, य-
था बीजादुराऽऽदि, सम्यग्दृष्टिसन्तानव्यतिरेकात्, सन्तानी च
नमस्कार इति उत्पद्यत एव । ततः कथमनुत्पन्नोऽसौ ?
इति ॥ १८१४ ॥

किञ्च-

होज्जाहि नमोकारो, नाणं सद्दो व कायकिरिया वा ।

अहवा तस्संजोगो, न सव्वहा सो अणुप्पत्ती ॥ १८१५ ॥

नमस्कारो हि ज्ञानं वा जवेत्, " नमो अरिहताय " इत्यादि-

शब्दो वा, शिरोनमनकरकुञ्जलमीलनविवक्षितावयवसको-
चनाऽऽदिलक्षणा कायक्रिया वा, द्विकाऽऽदिको वा ज्ञानाऽऽदि-
संयोगो भवेदिति चत्वारः पक्षाः । किञ्चातः ? इत्याह- (न
सव्वहा सो अणुप्पत्तिं त्ति) सर्वथा सर्वैरपि प्रकारैर्नायमनुत्प-
त्तिर्नानुत्पन्नो घटत इत्यर्थः । ज्ञानाऽऽदीनां चतुर्णामप्युत्पादाऽऽदि-
धर्मकत्वादिति ॥ १८१५ ॥

अथ नैगमः प्राऽऽह- ननु ज्ञानाऽऽदीनामुत्पादाऽऽदिधर्मकत्व-
मसिद्धं, नित्यत्वाद्, आकाशवत् । तत्र ज्ञानस्य तावन्नित्यत्वं
साध्यन्नाह-

नणु जीवाओऽणन्नं, नाणं णिच्चो य सो तओ तं पि ।

निच्चुग्घामो य सुए, जमक्खराणंतज्जागो त्ति ॥ १८१६ ॥

ननु जीवादनन्यदजिज्ञेयं ज्ञानं, नित्यश्चासौ जीवः, ततस्तदव्यतिरे-
काच्चदपि, 'नित्यम्' इति शेषः । ततो नोत्पादाऽऽदिधर्मकं ज्ञानम्,
नित्यत्वात्, नभोवदिति भावः । एवमुत्तरत्रापि ज्ञावार्थो वक्त-
व्यः । किञ्च- "सव्वजीवाणं पि य ए अक्खरस्स अणतज्जागो
निच्चुग्घामियओ " इति वचनाद् न कुरति न विनश्यतीत्युक्तं
केवलज्ञानम्, तस्यानन्तभागो नित्योद्घाटो नित्यावस्थि-
तोऽनावृत एव सर्वदा तिष्ठतीति यद्यस्माच्छ्रुतेऽजिहितम्, त-
स्माच्च नित्यं ज्ञानं, नित्यानावृतत्वाद्, नभोवदिति ॥ १८१६ ॥

अहवा अरूवगुणओ, नाणं निच्च नहावगाहो व्व ।

व्वणुप्पयासपरिणा-मओ य सव्वं जहा अणवो ॥ १८१७ ॥

अथवा-नित्यं ज्ञानम्, अरूपद्रव्यगुणत्वाद्, यथा नभोद्रव्य-
स्यावगाहगुणः । अथवा-सर्वमपि ज्ञानशब्दाऽऽदिकं नित्यं, व्व-
नप्रकाशपरिणामत्वात्, तिरोभावाऽऽविर्भाषधर्मकत्वादित्यर्थः,
यथा परमाणव इति ॥ १८१७ ॥

अथ विशेषतोऽपि शब्दस्य नित्यत्व साध्यन्नाह-

दरिसणपरत्थयाओ, अऽदियत्थत्तओऽणवत्याओ ।

संवंधानिच्चयाओ, सद्दवत्थाणमणुप्पेअं ॥ १८१८ ॥

इह शब्दस्यावस्थानसदावस्थितत्वं नित्यत्वमनुमेयं साध्य-
म् । (दरिसणपरत्थयाओ त्ति) दर्शनं प्रकटं शब्दस्योच्चा-
रणं व्यापारणं प्रयोग इति यावत्, तस्य दर्शनस्य श-
ब्दप्रयोगस्य परार्थत्वं परप्रत्यायकत्वं, तस्माद्दर्शनपरार्थत्वा-
दिति हेतुः । इदमुक्तं भवति-न खलु वक्तुमि शब्दोत्पा-
दनमात्रार्थमेव शब्दप्रयोगः क्रियते, किं तु परार्थत्वात् पर-
प्रत्यायननिमित्तत्वादिति, यच्च परार्थं व्यापार्यते तत् त-
द्व्यापारकालात् प्रागप्यस्ति, यथा-वृक्षाऽऽदिच्छेदनक्रियानि-
मित्तं व्यापार्यमाणं कुतारं छेदनक्रियाव्यापारकालात्प्रागप्य-
स्ति; ततः शब्दः सदाऽऽवस्थितत्वाच्च नित्यः सिद्धः ।

अत्रैव द्वितीयं हेतुमाह- (अऽदियत्थत्तओ त्ति) अनीन्द्रिया मेरु-
स्वर्गाऽऽदयोऽर्था अभिधेयत्वेन यस्यासावतीन्द्रियार्थः, तद्भावो-
ऽतीन्द्रियार्थत्वं, तस्मादतीन्द्रियार्थत्वाच्च नित्यः शब्दः, केवलज्ञानव-
त् । इदमुक्तं भवति-ये इन्द्रियग्राह्या घटाऽऽदयोऽर्था, तेषु संकेत-
वशात्कृतक एव किल वाच्यवाचकत्वसम्बन्धः, अतस्तस्माच्छब्द-
स्य नित्यत्वं न सिध्यति, ये त्वतीन्द्रिया मेरुस्वर्गाऽऽदयोऽर्था,
तेषामतीन्द्रियत्वेनैव किल संकेतः कर्तुं न शक्यते, अतोऽनादि-
कालसंसिद्धोऽकृतक एव शब्दस्य तेषु वाच्यवाचकमावसम्बन्धः ।
अतोऽतीन्द्रियार्थं सहानादिकालसंसिद्धकृतकत्वेन नित्याद्

वाच्यवाचकभावसंबन्धात्सिद्धं किलशब्दस्य नित्यत्वम् । न हि स्वयमनित्यस्यानादिकालसंसिद्धैर्नित्यैर्मेषादिनिरर्थैः सह वाच्यवाचकभावसंबन्धः सिद्ध्यतीति प्रावः । तर्हि घटाऽऽदिवाचकशब्दानां कथं नित्यत्वं सिध्यति ? इति चेत् । उच्यते-मे-
षादिवाचकशब्दानां नित्यत्वे सिद्धे तेषामपि तत्साध्यते; तद्यथा-
नित्या घटाऽऽदिवाचकशब्दाः, शब्दत्वाद्, मेषादिशब्दवदिति ।

अत्रैव तृतीयहेतुमाह-(अणवत्याओ णि) अयं च विपर्यये बाधक एव हेतुः । मूलहेतुस्त्विदं छेद्यः-नित्याः सर्वेऽपि घटाऽऽदिवाचकाः शब्दाः, अनादिकास्मात् तद्वाचकत्वेन तेषां सिद्धत्वाद्, इह यदनादिकालसिद्धं तद्विषयं दृष्टम्, यथा चन्द्रार्कविमानाऽऽद्यः, अनादिकालसिद्धाश्च घटाऽऽदिवाचकशब्दाः, तस्मान्नित्या इति । ननु साद्वैतिका एव घटाऽऽदिवाचकशब्दास्ततोऽसिद्धममीषामनादिकालसिद्धत्वमिति चेत् । तदयुक्तम् । म-
हकेतस्य कर्तुमशक्यत्वात् । कुनः ? इत्याह-अनवस्थात्, अन-
वस्थाप्रसङ्गोऽत्र बाधकं प्रमाणमित्यर्थः । तथाहि-येन शब्देन सङ्केतः क्रियते, तत्रापि सङ्केतकारकं शब्दान्तरमपेक्षणीयम्, तत्राप्यन्यत्, पुनस्तत्राप्यपरमिति, एवमनवस्थाप्रसङ्गोऽशक्य सङ्केतकरणम् । अथ पर्यन्ते कश्चिदकृतसङ्केतोऽपि ध्वनिरिष्य-
ते, तर्हि प्राक्काला अपि सर्वे ध्वनयोऽकृतसङ्केताः, शब्दत्वाद्, पर्यन्तध्वनिवत्, इत्यसाद्वैतिकात्सिद्धं घटाऽऽदिवाचकशब्दानामनादिकालसिद्धत्वमिति ।

चतुर्थे हेतुमाह-(संबन्धनिश्चयाओ णि) नित्यः शब्दः, उक्त-
न्यायेन तस्य घटाऽऽदिभिः सह वाच्यवाचकभावसंबन्धस्य नित्यत्वाद्, तस्यानित्यत्वे वाच्यवाचकभावसंबन्धनित्यत्वा-
नुपपत्तेरिति । इत्थं च ज्ञानाऽऽदीनां नित्यत्वे सिद्धे सिद्धोऽनु-
त्पन्नस्तदात्मको नमस्कार इत्याद्यनैगमाभिप्राय इति ॥२०१८॥

अथ शेषनया एतैरेव जीवानन्यत्वाऽऽदिहेतुजिज्ञासाऽऽदी-
नामनित्यत्वं साधयन्ति-

जेणं चिय जीवाओ-एणन्नं तेणेव नाणमुप्पाइ ।

उप्पज्जइ जं जीवो, बहुहा देवाऽऽदिजावेण ॥ २०१९ ॥

येनैव कारणेन जीवादनन्यदभिन्नं ज्ञानं, तेनैव तदुत्पद्यते, यथा-
स्माद्, बहुत्र जीवो देवाऽऽदिभावेनोत्पद्यते, तदुत्पादे च ज्ञान-
स्याप्युत्पादादिति ॥ २०१९ ॥

बहुक्कम्-"निच्चुग्घाडो य सुप्" (२०१९) इति तत्राऽऽह-

अविसिट्ठस्वरभागो, सुत्तेऽजिहिओ न सम्मनाणं ति ।

कोऽवसरो तस्स इहं, सम्मनाणाहिगारस्मि ? ॥२०२०॥

अक्षरस्य योऽनन्ततमो भागो नित्योद्भाटः, श्रुतेऽभिहितः,
सोऽविशिष्ट एव सम्यग्मिथ्याविशेषरहित एवोक्तः, न तु सम्य-
ग्ज्ञानरूपः । ततः सम्यग्ज्ञानविचारोऽत्र प्रस्तुते कस्तस्याधि-
कारः ? । इदमुक्तं भवति-यद्यविशिष्टज्ञानरूपोऽक्षरानन्तभागो
नित्योद्भाटत्वेन नित्यः, तर्हि नमस्काररूपस्य सम्यग्ज्ञानस्य
नित्यत्वे किमायातम् ? , अतो यत्किञ्चिदेतदिति ॥ २०२० ॥

यदुक्तम्-"अहवा अरुवगुणओ नाणं निब्बं" (२०१७)

इत्यादि तत्राऽऽह-

अवगाहणाऽऽदो नणु, गुणत्तओ चेव पत्तधम्म व ।

उप्पायाऽऽमहावा, तह जीवगुणा वि को दोसो ? ॥२०२१॥

नन्ववगाहनाऽऽद्य उत्पादाऽऽदिधर्मका एव, गुणत्वात्, पत्रनी-

वताऽऽदिगुणवद्; एवं जीवगुणा अपि नमस्काराऽऽद्य उत्पादा-
ऽऽदिधर्मका एव, गुणत्वात्, पत्रधर्मवत्, इत्यपि तदुक्तमिष-
रीतिं भुवतां को दोषः ? , न कश्चिदिति ॥२०२१॥

किञ्च-

अवगाढारं च विणा, कुओऽम्माहो णि तेण संजोओ ?

उप्पाई सोऽवस्सं, गच्छुवगाराऽऽदो चेवं ॥ २०२२ ॥

अवगाढारं चावगाहकं जीव-परमाण्वादिकं विना विचार्यमाणः
कुतोऽन्योऽवगाह इति वक्तव्यम् ? । तेनावगाहनेन नमसा सहा-
वगाहकस्य जीवाऽऽदेः, तेन चावगाहकेन जीवाऽऽदिना स-
हावगाहस्य नमसः संयोगोऽवगाह इति चेत् । ननु यद्येवं,
जितमस्माभिः, यतोऽवश्यमुत्पादी असौ, संयोगत्वात्, छद्मला-
ऽऽदिसंयोगवदिति । एवं गतेरुपकारो गत्युपकारः, स आदि-
येषां स्थित्युपकाराऽऽदीनां ते गत्युपकाराऽऽदयो धर्मास्ति-
कायाऽऽदिगुणाः, तेऽप्येवमेवेत्पादवन्तो छेद्यः, गुणत्वाद्,
अवगाहगुणवदिति ॥ २०२२ ॥

अपि च, आकाशपरमाण्वादिवृष्टान्ततो प्रवृत्ता नित्यत्वं

साध्यते, तत्राऽऽकाशाऽऽदीनां नित्यत्वम्-

स्माकमसिद्धम्; कुनः ? , इत्याह-

न य पज्जवओ भिन्नं, दव्वमिहेगंतओ जओ तेण ।

तन्नासम्मि कइं वा, नहाऽऽदो सव्वहा निच्चा ? ॥२०२३॥

न च पर्यायाद् घटाऽऽदिसंबोर्गणगन्धाऽऽदेः सकाशाद्, यतो
यस्माद्, छेद्यमेकान्ततो भिन्नम्, किन्वाभिन्नमपि तत्तस्मादिष्यते,
तेन तस्मात्कारणात्, तत्राशे पर्यायविनाशे, कथं वा केन वा प्रका-
रेण, नमःपरमाण्वादयः संबन्धा नित्याः ? । कथञ्चिद्यदि नित्या
भवन्ति, तर्हि भवन्तु । यत्तु सर्वथा नित्यत्वं, तत्तेषां न घटते,
पर्यायविनाशे तदुपपत्त्या तेषामपि विनाशादिति भावः । तत ए-
कान्तनित्यत्वे साध्मे नैतेषां वृष्टान्तत्वं युक्तमिति ॥२०२३॥

यदुक्तम्-"इरिसणपरत्थबाओ" (२०१८) इत्यादि, तत्र
दूषणातिशेयमाह-

निच्चत्तसाहणाणि य, सहस्सासिप्पयाऽऽइहुट्ठां ।

संजवओ वच्चाइं, पक्खोदाहरणदोसा य ॥ २०२४ ॥

दर्शनपरार्थत्वाऽऽदीनि शब्दस्य नित्यत्वसाधनानि यानि उ-
क्तानि, तानि न्यायमार्गानुसारिजिः स्वमेवाम्युह्य यथासंभवम-
सिद्धताऽऽदिदोषदृष्टानि वाच्यानि । तथाहि-दर्शनपरार्थत्वादि-
त्यसिद्धो हेतुः, स्वावबोधार्थमपि क्वचिच्चन्द्रप्रयोगदर्शनात्;
तथाऽनैकान्तिकस्य, विपर्यये बाधकप्रमाणाभावात् । विरुद्धो
वा, प्रयोगानन्तरमेव विशरास्तुदर्शनात्; कृतकत्वाद्वा शब्दे-
नित्यत्वस्यैव दर्शनात् । इत्यादिदूषणानि सर्वत्रान्युह्य वक्त-
व्यानि । तथा-पक्षोदाहरणदोषाश्च बाध्याः, वयं तु साक्षात्
ब्रूम, ग्रन्थविस्तरभयात् । तत्र प्रत्यक्षाऽऽदिबाधितः पक्षः, सा-
ध्यसाधनविकलमुदाहरणम् । इत्यादिदोषाः स्वमेव द्रष्टव्या
इति ॥ २०२४ ॥

तदेवं नैगमोक्तं दूषयित्वा स्वपक्षसिद्ध्यर्थं शेषनयाः प्राऽऽहुः-

धणिरुप्पाई इंदिय-गज्जत्ताओ पयत्तजत्ताओ ।

पुगलसंजुईओ, पच्चयभेए य जेयाओ ॥ २०२५ ॥

उप्पाइ नाणमिठं, निमित्तसव्जावओ जहा कुंजो ।

तह सदायकिरिया, तस्संजोओ य जोऽज्जिमओ ॥२०२६॥

उत्पद्यत इत्युत्पादी ध्वनिरिति प्रतिज्ञा, इन्द्रियप्राप्तत्वात्, घट-
वदिति । तथा-प्रबलाज्जायत इति प्रयत्नजः, तद्भावः प्रयत्नज-
त्वं, तस्मात्प्रयत्नजत्वात् । तथा-पुष्पलेभ्यः संभूते । तथा-तादृवा-
दिप्रत्ययभेदभेदित्वाद् उत्पादी शब्द घटवदिति सर्वत्र रूपव्ययम् ।
यश्चोत्पादी स विनाशित्वादनित्य इति सिद्धमेवेति ॥१८२५॥
तथा-उत्पादि ज्ञान नमस्कारज्ञानमिष्टमिति प्रतिज्ञा, निमित्त-
सद्भावादिति हेतुः, जिनाऽऽदिविषयाज्जायमानत्वादित्यर्थः ।
यथा कुम्भ इति दृष्टान्तः । न केवलं ज्ञानं, तथा शब्दशिरो-
मनाऽऽदिका कायक्रिया, तेषां च ज्ञानाऽऽदीनां यो द्विकाऽऽ-
दिसंयोगो नित्यत्वेनाज्जिमतः परम्य, एतत्सर्वमुत्पादि, निजनि-
जनिमित्ताज्जायमानत्वात्, यथा कुम्भः । ततो ज्ञानाऽऽद्यात्मको
नमस्कार उत्पन्न इति सिद्धम् । तदेव "सेसाणं उप्पणो" (१८०६)
इति व्याख्यातम् ॥ १८२६ ॥

"जइ कत्तो तिविहसामित्ता?" (१८०६) इत्येतद् व्याचि-
ख्यासुराह-

उप्पत्तिमओऽवस्सं, निमित्तमस्स उ णयत्तियं तिविहं ।
इच्छइ णिमित्तमेत्तो, जपण्णहा नत्थि संजूई ॥१८२७॥

यदि नामोत्पन्नो नमस्कारस्ततः किम् ? अत्रोच्यते-उत्पत्ति-
मतश्च वस्तुनोऽवश्यं निमित्तम्, 'अस्ति' इति क्रियाऽभ्या-
हारः । तथा च सत्यस्य नमस्कारस्योत्पत्तिमत्त्वादविद्युत्सैन्य-
मसंग्रहव्यवहारलक्षणं प्रथमनयत्रिकं समुत्थान-वाचनाल-
ब्धिस्वरूपं त्रिविधं निमित्तमिच्छति । कुतः ? इत्याह-
(एत्तो इत्यादि) यद्यस्माद्यतस्त्रिविधाद् निमित्तादन्यथाऽन्येन
प्रकारेण नमस्कारस्य नास्ति संभूतिरुत्पत्तिरिति ॥ १८२७ ॥

तत्र समुत्थानलक्षणं निमित्तं व्याचिख्यासुराह-

देहसमुत्थाणं चिय, देह भवपच्चयावहिस्सेव ।

पुव्वुप्पणस्स वि से, इहभवभावो समुत्थाणं ॥१८२८॥

सम्यक् सङ्गतं वा उत्तिष्ठति जायतेऽस्मादिति समुत्था-
नम्, देह एव समुत्थानं, तदेव तावदेतुर्निमित्तम्, 'से'
तस्य नमस्कारस्य । आह-यदाऽयमन्यभव एव स्वाऽऽवरणक-
यादुत्पन्नः स्यात्तदा कथमयं देहो हेतुः ? इत्याह-
उत्पाह- (पुव्वुप्पणस्स वि से इहभवभावो समुत्थाणं ति)
प्राग्भवे उत्पन्नस्यापि नमस्कारस्येहभवजाव इहभवशरीरं स-
मुत्थानं कारणं भवति, एतद्भावभावित्वात्तस्य । दृष्टान्तमा-
ह- (भवपच्चयावहिस्सेव चि) यथा हि भवप्रत्ययोऽवधिस्ती-
र्थकराऽऽदिसवन्धी प्रागुत्पन्नोऽप्येतद्भवशरीरमन्तरेण न भ-
वति । ततश्चेहभवशरीरं तस्य समुत्थानमेव नमस्कारस्या-
पीति । एतदुक्तं जवति-यथा पूर्वोत्पन्ना अपि घटाऽऽदयो
दीपेनाभिव्यज्यन्ते, तथा पूर्वोत्पन्नोऽपि नमस्कार इहजवदेहेना-
भिव्यज्यते, इत्यसौ तस्य निमित्तं व्यपदिश्यत इति ॥१८२८॥

अत्र परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अण्णे सयमुत्थाणं, सविरियमणोवगारविमुहं ति ।

दजुत्तं तदवत्थे, चुयलप्पे लद्धिओ णत्तं ॥ १८२९ ॥

अन्ये सुरयः स्वकमुत्थानं स्वमुत्थानं, स्वधीर्यमित्याचक्षते ।
कुतः ? इत्याह- (अणोवगारविमुहं ति) अन्येनापान्तरा-
लक्षित्वा कारणान्तरेण कृतं उपकारोऽन्योपकारः, तद्विमुख-
तस्मिन्पेक्ष, यतोऽन्तरकारणमित्यर्थः, तस्मादन्योपकारवि-

मुखत्वादनन्तरकारणत्वात्स्वधीर्यनमस्कारस्य समुत्थानं कार-
णमिति । एतन्निरासार्थमाह- (तदजुत्तं ति) तद्धीर्यमयुक्तम्,
नमस्कारानन्तरकारणतया व्यभिचारित्वात् । कुतः ? इत्याह-
(तदवत्थे इत्यादि) यतस्तदवस्थेऽपि विद्यमाने धीर्ये कस्या-
पि लब्धोऽपि नमस्कारः स्वाऽऽवरणोदयात्पुनरपि च्यवते भ्र-
स्यति, च्युतोऽपि कदाचित् तदावरणक्षयोपशमात्पुनरपि
लभ्यते । तत एव तदवस्थेऽपि धीर्ये च्युतलब्धे नमस्कारे
सति विज्ञायते-लब्धितो नान्यधीर्यं किमपि नमस्कारकारण-
मस्ति, व्यभिचारित्वात् । व्यभिचारित्वं च नमस्कारस्य तद-
न्वयव्यतिरेकानुविधायित्वात् । लब्धिरस्तु तस्याव्यभिचारि-
कारणम्, तदन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वादिति ॥ १८२९ ॥

तदेव समुत्थानं व्याख्याय वाचनालब्धिस्वरूपं

व्याचिख्यासुराह-

परओ सवणमहिगमो, परोवएसो चि वायणाऽभिमया ।

लप्पी य तथाऽऽवरण-क्खओवसमओ सयं हाभो ॥१८३०॥

परतो गुरुज्यो यच्छ्रवणम्, तथा-अधिगमः, परोपदेशश्च, सा
वाचनाऽभिधीयते । लब्धिरस्तु का ? इत्याह-परतो वाचनामन्त-
रेण नमस्कारस्य यः स्वयं लाजः । कुतः पुनर्या लब्धिः ? इ-
त्याह-तदावरणक्षयोपशमात्-नमस्काराऽऽवरणकर्मक्षयोपशमा-
दित्यर्थः । आह-ननु तदावरणक्षयोपशम एव लब्धिरन्यत्र
प्रसिद्धा, तव कथमिह तत्कार्यच्युतो नमस्कारहाभो लब्धित्वे-
नोच्यते, नमस्कारकारणस्यैवैह चिन्तयितुं प्रस्तुतत्वात् यथो-
क्ताया एव च त्वर्धेनमस्कारकारणत्वात् ? । सत्यम्, किन्तु त-
त्कार्यच्युतोऽपि नमस्कारलाभोऽत्र लब्धिरुक्ता, कारणे कार्यो-
पचारादिति । एतदविद्युत्सैन्यमसंग्रहव्यवहारनयमतेन त्रिविधं
नमस्कारकारणं मन्तव्यमिति ॥ १८३० ॥

अज्जुसुत्रमतेन तु द्विविधमेव कारणमिति दर्शयन्नाह-

उज्जुसुयणयमयमिणं, पुव्वुपणस्स किं समुत्थाणं ? ।

अहं संपइप्पज्जइ, न वायणालप्पिज्जिन्नं तं ॥१८३१॥

अज्जुसुत्रनयस्येदं मतम्-यदि पूर्वजवोत्पन्नो नमस्कारः, तदे-
हभवदेहलक्षणं समुत्थानं तस्य किं करोति ?, न किञ्चिदि-
त्यभिप्रायः ; उत्पन्नस्य कारणापेक्षायोगादिति । अथ साम्प्रतमि-
हभवे समुत्पद्यते नमस्कारः, तर्हि यस्तस्य कारणं तद्वाचना-
लब्धिभ्यां भिन्नं व्यतिरिक्तं न किञ्चित्पदार्थम् ; अत इदमेवं
द्विविधं तस्य कारणमिति ॥ १८३१ ॥

इदमेव ज्ञावयन्नाह-

परओ सयं व काजो, जइ परओ वायणा सयं हाप्पी ।

जंन परओ सयं वा, तओ किमणं समुत्थाणं ? ॥१८३२॥

नमस्कारस्य हि साजो जायमानः परतोऽपि भवेत्, स्वयं वा ?
इति द्वयी गतिः, तत्र यदि परत इति पक्षः, तर्हि (वायणं चि)
गुरुपदेशलक्षणा वाचनैव तत्र कारणम् । अथ स्वयमिति
पक्षः, तर्हि (लप्पि चि) तदावरणक्षयोपशमलक्षणा लब्धिरेव
तत्र कारणं, नापरम् । यच्च परतः स्वयं वा नोत्पद्यते, तत्त-
रविषाणकल्पमवस्त्वेवेत्यध्याहारः, नस्तुन उत्पत्तौ यथोक्त-
प्रकारच्यस्यैव संभवात्, अनुत्पन्नस्य चावस्तुत्वादिति । त-
तस्तस्माद्वाचनालब्धिजन्यामन्यत्किं नाम समुत्थानं, यत्स्वयं
परतो वाऽनुत्पन्नस्यावस्तुन कारणं भवेदिति ? ॥ १८३२ ॥

अथ परमवे समुत्पन्नस्य नमस्कारस्येह जवे स्वतः परतो वा-
ऽनुत्पन्नस्य तस्याभिधायिकलक्षणया उत्पत्तेः कारणं समुत्थानं
भविष्यति । तदप्ययुक्तम् । कुतः ? इत्याह-

उत्पज्जइ नईयं, तत्किरिओवरमओ कयघडो व्व ।

अहवा कयं पि कीरइ, कीरउ निव्वं कओ णिट्ठा ? ॥२८३३॥

इहातीतोत्पादक्रिय वस्त्वतीतमभिप्रेतम् । तदेवभूत पूर्वम-
वेऽतीतोत्पादक्रियमतीतं नमस्कारलक्षणं धास्त्वह भवे पुन-
रपि नोत्पद्यत इति प्रतिज्ञा । (तत्किरिओवरमओ ष्टि) तस्य
नमस्कारस्योत्पादलक्षणा क्रिया तत्क्रिया, तस्या उपरमो वि-
रामः तत्क्रियोपरमः, तस्मादिनि हेतुः । कृतघटवदिति दृष्टा-
न्तः । इह यस्योत्पत्तिक्रियोपरता तत्पुनरपि नोत्पद्यते, यथा
पूर्वकृतो घटः, उपरतोत्पत्तिक्रियश्च पूर्वभवोत्पन्नो नमस्कार
इष्यते, तत इहमवे पुनरपि नोत्पद्यत इति ॥ अथवा पूर्वं कृत-
मपि पुनः क्रियते, तर्हि पुनः पुनर्नित्यमेव क्रियताम्, पू-
र्वकृतत्वाविशेषात् । तथा च सति कुतः करणक्रियाया नि-
ष्टा ? इति । तदेवं य इहोत्पद्यते नासौ पूर्वोत्पन्न इति सा-
मर्थ्यादुक्तम् ॥ २८३३ ॥

अथवा-भवतु पूर्वोत्पन्नः, तथाऽपि मन्पक्कसिद्धिरिति-
दर्शयन्नाह-

होउ व पुव्वुप्पाओ, तह वि न सो व्विवायणाजिन्नो ।
जेण पुरा वि सयं वा, परओ वा होज्ज से लाभो ॥२८३४॥

भवतु वा नमस्कारस्य पूर्वजन्मन्युत्पादः, तथाऽपि न स
तदुत्पादो लब्धिवाचनायां भिन्नः-न लब्धिवाचनालक्षण-
कारणद्वयव्यतिरेकेण समुत्थानलक्षणेन कारणेन नमस्कारो
जन्म्यत इत्यर्थः । कुतः ? इत्याह-येन यस्मात्पुरा परजवेऽपि
प्रष्टव्योऽसि त्वं स्वयं वा परतो वा (से) तस्य नमस्कारस्य
लाभ इति वक्तव्यम् ? । यदि स्वयं, तर्हि लब्धिरेव तत्का-
रणम् । अथ परतः, तर्हि वाचना तत्तेतुरिति न किमप्येतत्कार-
णद्वयव्यतिरिक्तं समुत्थानलक्षणं कारणं पश्याम इति ॥२८३४॥

अथ “ सेसनया व्विमिच्छति ” (२८०७) इत्येतद-
व्याचिख्यासुराह-

महाऽऽमयं न व्वइ, जं गुरुक्कम्मा पवायणाए वि ।

पावड य तयावरण-क्खओवसमओ जओऽवस्सं ॥२८३५॥

शब्दसमभिरूढैर्बभूतनयानामेतन्मतम्-यद्यस्मात्कारणाद् गुरु-
कर्मा प्राणी गुरुभ्यः प्रवाचनायां सत्यामपि नमस्कार न
वभते, लघुकर्मा तु वाचनामन्तरेणाऽपि तदावरणकर्मकयोप-
शमाद् यतोऽवश्यमेव नमस्कारं प्राप्नोति ॥ २८३५ ॥

तो हेऊ लब्धि च्चिय, न वायणा जऽमक्खओवसमो ।

तत्कारणो ष्टि तम्मि वि, नणु साऽणो गंतगी दिट्ठा ॥२८३६॥

(तो हेऊ लब्धि च्चिय ष्टि) ततस्तस्माद्वाचनाया
नमस्कारजनने व्यभिचारित्वात्तदावरणकयोपशमलक्षणा ल-
ब्धिरेव तदेतुर्न वाचनेति । यदि तु ऋजुसूत्रः कथमप्येवं ब्रूया-
त्-ननु मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मकयोपशमस्तत्कारणो वा-
चनाजन्यः, तथा च सति तत्कयोपशमजन्यस्य नमस्कारस्य
पारम्पर्येण वाचनाऽपि कारणं भवति । अत्रोच्यते-ननु तस्मिन्नापि
मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मकयोपशमे जन्ये सा वाचनाऽनै-

कान्तिकी दृष्टा, गुरुकर्मणां वाचनातोऽपि यथोक्तकयोपशमाद-
र्शनादिति ॥ २८३६ ॥

अथ कस्यापि तावद्वाचनातः कर्मकयोपशमो जव-

न्नुपलज्ज्यते, तमाश्रित्य वाचना नमस्कार-

कारणं भविष्यति । तदप्ययुक्तम् ।

कुतः ? इत्याह-

जस्स वि स तम्मिभित्तो, तस्स वि तम्मत्तकारणं होज्जा ।

न नमोकारस्स तई, कम्मक्खओवसमव्वज्जस्स ॥२८३७॥

यस्यापि जीवस्य स मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मकयोपशम-
स्तम्मिभित्तो वाचनाहेतुको दृश्यते, तस्यापि तन्मात्रकारणं यथो-
क्तकयोपशमनिमित्तं (तइ ष्टि) सा वाचना भवेत्, न तु
नमस्कारस्य कारणं सा युज्यते । कथं नूतस्य ? इत्याह-
कर्मकयोपशमलज्ज्यस्य । इदमुक्तं भवति-एवमपि मतिज्ञानाऽऽ-
वरणाऽऽदिकयोपशमादेवानन्तरं नमस्कार उत्पद्यते, न तु वाच-
नातः, ततोऽन्नाधेयं तत्कारणं युज्यते, न तु वाचना, तस्या यथो-
क्तकयोपशमजनकत्वेनाऽन्यकारणत्वादिति ॥ २८३७ ॥

पुनरपि परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अह कारणोवगारि, ष्टि कारणं तेण कारणं सव्वं ।

पाएण वज्जवत्थुं, को नियमो सदमेत्तम्मि ? ॥२८३८॥

अह पच्चाससुतरं, कारणमेगंतियं तओ लब्धि ।

पम्पिज्ज न चेदेवं, न वायणामेत्तनियमो ते ॥२८३९॥

अथ कारणस्य यथोक्तकयोपशमस्योपकारिणी वाचनेति,
अतः कारणकारणत्वादसौ नमस्कारस्य कारणमिष्यते ।
अत्रोच्यते- (तेणेत्पादि) तेन तर्हि प्रायेण सर्वमपि कितिश-
याऽऽसनाऽऽहार-वस्त्र-पात्राऽऽदिकं बाह्यं वस्तु नमस्कारका-
रणस्य यथोक्तकयोपशमस्योपकारित्वात्परम्परया नमस्कारस्य
कारणं प्राप्नोति । अतः को नाम वाचनालक्षणे शब्दमात्रे तत्का-
रणत्वनियमः ? इति ॥२८३८॥ अथ परम्परया सर्वस्य बाह्यवस्तु-
नो नमस्कारकारणोपकारित्वे सत्यपि यदेव प्रत्यासन्नतरं वा-
चनालक्षणं वस्तु, तदेवाऽऽसन्नोपकारित्वान्तमस्कारस्य कारण-
मिष्यते । ननु तथाऽपि नमस्कारजनने तदेवैकान्तिकमित्युक्तमे-
व । तत एकान्तिकमानन्तर्येणातिप्रत्यासन्नतरं लब्धिमेव त-
त्कारणं प्रतिपद्यस्व । न चेदेवं प्रतिपद्यसे, तर्हि न वाचनामा-
त्रस्य नमस्कारकारणत्वनियमः ‘ ते ’ तव सिध्यति, कित्यादेर-
पि पूर्वोक्तनीत्या तत्कारणत्वप्राप्तेः । तदेव प्रथमनयन-
यस्य त्रिविधं कारणम्, ऋजुसूत्रस्य द्विविधं, शब्दनयास्तु
लब्धिमेवैकां नमस्कारकारणमिच्छन्तीति स्थितम् । इति द्वारि-
शज्ञाधार्थः ॥ २८३९ ॥ तदेवमभिहितमुत्पत्तिद्वारम् ।

(३) इदानीं निक्षेपद्वारमुच्यते-तत्र नमस्कारस्य निक्षेप-

अतुर्क्षा-नामनमस्कारः, स्थापनानमस्कारः,

द्रव्यनमस्कारः, जावनमस्कारश्चेति । तत्र-

नामस्थापने क्लृण्वे, भ्रमन्यशरीरव्य-

तिरिक्तद्रव्यनमस्काराऽभि-

धित्सया पुनराह-

निहणाऽऽ दव्व जावो-वत्त जं कुज्ज सम्पदिट्ठी व ।

नेवाडयं पयं द-व्वजावसंकोयण पयत्थो ॥ २८४० ॥

नमस्कारतद्वतोरजेदोपचारात्निहवाऽऽदिद्रव्यनमस्कारः, आ-

विशब्दाद् यो ह्यर्थं विद्यामन्त्रदेवताऽऽदीनां नमस्कारः क्रियते, सोऽपि ह्यनमस्कारः । निह्वाऽऽदिनमस्कारस्य च ह्यनमस्कार-मप्राधान्यात्, अप्राधान्यं च तेषां मिथ्यात्वाऽऽदिकलुषितत्वादिति । भावनमस्कारस्त्वागमतः स विज्ञेयो, यमुपयुक्तः सम्यग्-हृष्टिर्हृदादीनां कुर्यादिति छारम् ॥

(४) अथ पदद्वारमुच्यते-पद्यते गम्यतेऽर्थोऽनेनेति पदम् । तच्च पञ्चधा-नामिकम्, नैपातिकम्, औपसर्गिकम्, आख्यातिकम्, मिश्रं चेति । तत्र 'अश्वः' इति नामिकम् । 'खलु' इति नैपातिकम्, 'परि' इत्यौपसर्गिकम् । 'धावति' इत्याख्यातिकम् । 'सयतः' इति मिश्रम् । एव नामिकाऽऽदिपञ्चप्रकारपदसंभवे सत्प्राह- (नेवाश्वस्य पय इति) निपतत्यहं-दादिपदानामादिपर्यन्तयोरिति निपातः, निपातादागतं, तेन वा निवृत्तं, स एव वा स्वार्थिकप्रत्ययविधानान्नैपातिकम् 'नमः' इति पदम् । इति पदद्वारम् ।

(५) अथ पदार्थद्वारमुच्यते-(द्वयभावसंकोचणपयत्थोक्तिः) इह 'नमोऽहं दूयः' इत्यादिषु यत् 'नमः' इति पदं, तस्य नम इति पदस्यार्थः पदार्थः, स च पुजालक्षणः । सा च का ? इत्याह-(द्वयभावसंकोचणं) ह्यनमस्कारो नमः, भावसंकोचनं च । तत्र ह्यनमस्कारो नमः कराशिरपादाऽऽदिसंकोचः, भावसंकोचनं तु विशुद्धस्य मनसोऽहंदादिगुणेषु निवेशः । अत्र च जङ्गचतुष्टयम् । तद्यथा-ह्यनमस्कारो नमः भावसंकोचः, यथा पालकाऽऽदीनाम्, भावसंकोचो न ह्यनमस्कारो इत्यनुत्तरसुराऽऽदीनाम्, ह्यनमस्कारो नमः भावसंकोचश्च, यथा शम्भस्य, न ह्यनमस्कारो नमः भावसंकोचश्च इति शून्यः । इह च भावसंकोचप्रधानो ह्यनमस्कारोऽपि तच्छुद्धिनिमित्तः ॥ इति निर्युक्तिगाथा-संक्षेपार्थः ॥ १८४० ॥

अथ नमस्कारस्य ज्ञाप्यकारो नामाऽऽदिनिकेपविस्तरतो व्याचिख्यासुराह-

नामाऽऽहं च उभेऽत्रो, निखेत्रो मंगलं च सो नेत्रो ।

नामं नमोऽभिहाणं, उवणा नासोऽह्वाऽऽगारो ॥ १८४१ ॥

नामस्थापनाऽऽदिचतुर्भेदो नमस्कारस्य निक्षेपः । स चाधस्तादुक्तमङ्गलस्येव विस्तरतो विज्ञेयः । संक्षेपतस्त्विहाप्युच्यते-(नाम इति) नामनमस्कारो 'नमः' इत्यभिधानम् । स्थापनानमस्कारस्तु-' नमः ' इत्यङ्गरद्वयस्य विन्यासः । अथवा-नमस्कारकरणप्रवृत्तस्य संकोचितकरचरणस्य काष्ठ-पुस्तकचित्राऽऽदिगतस्य साध्वादेराकारः स्थापनानमस्कार इति ॥ १८४१ ॥

द्रव्यनमस्कारमाह-

आगमत्रोऽणुवत्तो, अज्जेया दव्वत्रो नमोकारो ।

नोआगमत्रो जाणय-जव्वसरीराइरित्तोऽयं ॥ १८४२ ॥

द्रव्यनमस्कारो द्वेधा-आगमतः, नोआगमतश्च । तत्रानुपयुक्तो नमस्कारस्याध्येता-आगमतो ह्यनमस्कारः । नोआगमतोऽयं ह्यनमस्कारो ह्यशरीर-भग्नशरीर-तद्व्यतिरिक्तभेदाद्विविध इति । तत्र ह्यशरीर-भग्नशरीर-वचक्यता कृष्णा ॥ १८४२ ॥

तद्व्यतिरिक्तं तु ह्यनमस्कारमाह-

मिच्छोवहया जं जा-वत्रो वि कुव्वंति निह्वाऽऽईया ।

सो दव्वनमोकारो, सम्माणुवत्तकरणं च ॥ १८४३ ॥

४५७

मिथ्यात्वोपहता निह्वाऽऽदयो ज्ञावतोऽपि यं नमस्कारं कुर्वन्ति, स ह्यशरीर-भग्नशरीरव्यतिरिक्तोऽप्रधानत्वाद् द्रव्यनमस्कारः । तथा सम्यग्हृष्टिर्गुणपयुक्तो यं नमस्कारं करोति स तद्व्यतिरिक्तो ह्यनमस्कार इति ॥ १८४३ ॥

आह-ननु ज्ञावतोऽपि कुर्वता निह्वाऽऽदीनां किमिति द्रव्यनमस्कारः ? । अत्रोच्यते-अज्ञानित्वात् । अज्ञानित्वं च तेषां मिथ्यादृष्टित्वात्, 'मिथ्यादृष्टिज्ञानम्' एतदपि कुतः ? इत्याह-

सदसदविसेसणात्रो, जव्वहेत्तु जदिच्छिओवलंभात्रो ।

नाणफत्ताभावात्रो, मिच्छदिद्धिस्स अन्नाणं ॥ १८४४ ॥

प्रागसकृद् व्याख्यातार्थः ॥ १८४४ ॥

प्रकारान्तरेणापि द्रव्यनमस्कारमाह-

जो वा दव्वत्थमसं-जयस्स व भयाइणाऽह्वा सो वि ।

दव्वनमोकारो च्चिय, कीरइ दमएण रसो व्व ॥ १८४५ ॥

जो वा ह्यर्थं क्रियते स द्रव्यनमस्कारः । अथवा-ह्यनमस्कारो विनाऽपि योऽसयतस्य राजाऽऽर्चय्याऽऽदिकारणतो द्रमकाऽऽदिना क्रियते, सोऽपि तद्व्यतिरिक्तो द्रव्यनमस्कार इति ॥ १८४५ ॥

अथाऽऽगमतो नोआगमतश्च द्विविधं ज्ञावनमस्कारमाह-

आगमत्रो विन्नाया, तच्चित्तो ज्ञावत्रो नमोकारो ।

नोआगमत्रो सो च्चिय, सेसयकरणोवत्ततो इति ॥ १८४६ ॥

तस्मिन् नमस्कारार्थे चित्तमुपयोगो यस्य नान्यत्र-असौ तच्चित्तो विज्ञाता आगमतो भावनमस्कारः, स एव मनस्करणेनोपयुक्तो नमस्कारकर्त्ता यदा शेषकाभ्यामपि वाक्कायकरणाभ्यामुपयुक्तो नमस्कारं करोति-वचनेन 'नमोऽहं दूयः' इति मुवाणः, कायेन तु संकोचितकरचरणो यदा नमस्कारं करोतीत्यर्थः, तदाऽसौ नोआगमतो ज्ञावनमस्कार उच्यते, उपयोगलक्षणस्याऽऽगमस्य वाक्कायकरणक्रियामि-श्रत्वात्, नोशब्दस्य चेह मिश्रवचनत्वादिति ॥ १८४६ ॥

अथामु नामाऽऽदिनिकेपमपि नयैर्विचार-

रयन्नाह-

जावं चिय महनया, सेसा इच्छंति सव्वनिखेवे ।

उवणावज्जे संगह-ववहारा केइ इच्छंति ॥ १८४७ ॥

ज्ञावमेव भावनमस्कारमेव इच्छन्ति त्रयोऽपि शब्दनया, शु-द्धत्वात् । शेषास्तु ऋजुमृत्तान्ताश्चत्वारो नयाः, सर्वाश्चतुरोऽपि निकेपानिच्छन्ति, अविशुद्धत्वात् । केचित्तु व्याचक्षते-स-ग्रहव्यवहारौ स्थापनावर्जोऽस्त्रीनिकेपानिच्छतः, सद्भावाऽस-द्भावस्थापनायाः किल साहकेतिकनामाभिधेयत्वेन नामनिकेप एवान्तर्जावादिति ॥ १८४७ ॥

तथा-

दव्वद्ववणावज्जे, उज्जुसुत्रो तं न जुज्जए जम्हा ।

इच्छइ सुयम्मि भणिय, सो दव्व किं तु न पुहच ॥ १८४८ ॥

ह्यनमस्कारावर्जौ शेषौ ह्येव नामभावनिकेपाविच्छन्ति ऋ-तुसूत्रः । तदेतद् व्याख्यानं न युज्यते, यस्मादसौ ऋजु-सूत्रो द्रव्यमिच्छत्येव, केवलं पृथक्त्वमेच्छति-वदूनि द्रव्याऽऽ-वश्यकताऽऽदीनि नेच्छतीत्यर्थः । एतच्च सूत्रेऽनुयोगद्वारलक्षणे,

भणित प्रतिपादितम् । तद्यथा-“ उज्जुसुयस्स एगे अणुवत्ते
आगमओ एगे दव्वावस्सए पुदत्त नेच्छे ” इति ॥ २८४८ ॥

स्थापनेच्छामप्यस्याऽऽह—

इच्छंतो य स दव्वं, तदणागारं तु जावहेउ त्ति ।

नेच्छेज्ज कहं उवणं, सागारं भावहेउ त्ति ? ॥ २८४९ ॥

इच्छश्च ऋतुसूत्रस्तत्प्रसिद्ध सुवर्णाऽऽदिकं छव्यं पिण्णव-
स्थायामनाकारं तथाविधकटककेयूराऽऽद्याकाररहितम्, वि-
शिष्टेन्द्राऽऽद्याकाररहितं वा । कुन इच्छन् ? इत्याह-भावहेतुर्यत-
स्तद्-भविष्यत्कुण्णत्वाऽऽदिपर्यायलक्षणभावहेतुत्वादित्यर्थः । क-
थं नाम नेच्छेत्स्थापनाम् ? कथं भूताम् ? साकारां विशिष्टेन्द्राऽऽ-
द्याकाररहितामपीत्यर्थः । पुनरपि किंविशिष्टम् ? इत्याह-
भावहेतुभूतां-साकारत्वेन विशिष्टेन्द्राऽऽद्यभिप्रायकारणभूता-
मित्यर्थः । इदमुक्तं जवति-यो ह्यनाकारमपि भावहेतुत्वाद्
द्रव्यमिच्छति ऋतुसूत्रः, स साकारमपि विशिष्टेन्द्राऽऽदिजा-
वहेतुत्वात् स्थापनां किमिति नेच्छेत् ? इच्छेदेव, नात्र संशय
इति ॥ २८४९ ॥

उपपत्त्यन्तरेणापि छव्यस्थापनेच्छामस्य साध-
यन्नाह-

नामं पि होज्ज सन्ना, तव्वच्चं वा तदत्थपरिसुन्नं ।

हेउ त्ति तदिच्छंतो, दव्वट्ठवणा कहं नेच्छे ? ॥ २८५० ॥

ननु ऋतुसूत्रस्तावन्नाम निर्विवादमिच्छति । तच्च नाम
इन्द्राऽऽदिसङ्गमात्रं वा भवेत्, तद्वच्चं वा तदर्थपरिशुन्यमि-
न्द्रशब्दवाच्यं वा, इन्द्रार्थरहितं वा गोपालदारकाऽऽदि वस्तु
भवेदिति द्वयी गतिः । इदं चोपपत्त्यप्यपि नामहेतुर्जावका-
रणमिति कृत्वा इच्छन्सौ ऋतुसूत्रो द्रव्यस्थापने कथं नाम
नेच्छेत् ? भावकारणत्वाविशेषादिति भावः ॥ २८५० ॥

अहं नामं भावम्मि वि, तेणेच्छेउ तेण दव्वट्ठवणा वि ।

भावस्साऽऽसन्नयरा, हेउसदो उ वज्जयरो ॥ २८५१ ॥

अथेन्द्राऽऽदिकं नाम भावेऽपि भावेन्द्रेऽपि सन्निहितमस्ति, तेन
तस्मादिच्छति तदनुसूत्रः । तेन तर्हि जितमस्माज्जि, अस्य
न्यायस्य द्रव्यस्थापनापक्षे सुखभतरत्वात् । तथाहि-छव्यस्थापने
अपि भावस्येन्द्रपर्यायस्यासन्नतरौ हेतुः, शब्दस्तु तन्नामल-
क्षणो बाह्यतर इति । एतदुक्तं जवति-इन्द्रमूर्त्तिलक्षणं छव्यं,
विशिष्टतदाकाररूपा तु स्थापना, एते द्वे अपीन्द्रपर्यायस्य
तादात्म्यसंबन्धेनावस्थितत्वात् सन्निहिततरे, शब्दस्तु नामल-
क्षणो वाच्यवाचकभावसंश्रद्धमात्रेणैव स्थितत्वाद् बाह्यतर इति ।
अतो जावे सन्निहितत्वान्नामेच्छन् ऋतुसूत्रो छव्यस्थापने
सन्निहिततरत्वात्सुतरामिच्छेदिति । तदेवमृजुसूत्रस्य चतुर्वि-
धनिकेपेच्छासाधनेनानन्तरोक्तत्वात्परिहृतं तद्विषयं दुर्व्याख्यान-
म् ॥ २८५१ ॥

अथ प्राग् यत्तुक्तम्-“ ठवणावज्जे सगहववहारा ” [२८४७]

इत्यादि, तत्परिहरन्नाह-

संगहिउ असंगहिओ, सव्वो वा नेगमो ठवणमिच्छे ।

इच्छे जः संगहिओ, तं नेच्छे संगहो कीस ? ॥ २८५२ ॥

इह संग्रहिकोऽसंग्रहिकः सर्वो वा नैगमस्तावन्निर्विवाद
स्थापनामिच्छत्येव । तत्र संग्रहिकः संग्रहमतावत्सर्वी, सामा-
न्यवादीत्यर्थः । असंग्रहिकस्तु-व्यवहारनयमतानुसारी, विशे-

षवादीत्यर्थः, सर्वस्तु समुदितः । ततश्च यदि संग्रहिकः संग्र-
हमतावत्सर्वी नैगमस्तां स्थापनामिच्छति, तर्हि संग्रहस्तत्स-
मानमतोऽपि तां किमिति नेच्छति ? इच्छेदेवेत्यर्थः ॥ २८५२ ॥

अहं मयमसंगहिओ, तो ववहारो वि किं न तच्छम्मा ?

अहं सर्वो तो तस्मम-धम्माणो दो वि ते जुत्ता ॥ २८५३ ॥

(अहं मयमित्यादि) ‘ अथवा ’ इत्यव्ययोऽथाऽर्थः । अथ
परस्य मतम्-यद्यपि सामान्येन सर्वो नैगमः स्थापनामि-
च्छति, तथापि व्याख्यानतो विशेषप्रतिपक्षेः संग्रहिकोऽसौ
तामिच्छतीति प्रतिपत्तव्यम् । ‘ न संग्रहिकः ’ इत्यध्याहारः,
न ततः संग्रहस्य स्थापनेच्छा निषिध्यत इति भावः । अत्रो-
त्तरमाह-‘ तो ’ इत्यादि । तर्ह्येकत्र सधित्सतोऽन्यत्र प्रच्यव-
ते, एव हि सति व्यवहारोऽपि स्थापनां किमिति ‘ नेच्छति ’
इति शेषः । कुतः ? इत्याह-यतस्तद्धर्माऽसौ-असंग्रहिकनैगम-
समानधर्मा व्यवहारमयोऽपि वर्तते, विशेषवादित्वात् । ततश्चै-
षोऽपि स्थापनामिच्छदेवेति, निषिद्धा चास्यापि त्वया, ‘ ठ-
वणावज्जे सगहववहारा ’ इति वचनादिति । अथ सर्वोऽस्त-
गमः परिपूर्णो नैगमः स्थापनामिच्छति, न तु संग्रहिकोऽसंग्रह-
िको वेति भेदवान्, अतस्तद्दृष्टान्तात्संग्रहव्यवहारबोर्न स्था-
पनेच्छा साधयितुं युक्तेति भावः । अत्रोच्यते-‘ तो ’ इत्या-
दि । ततस्तर्हि तत्समधर्माणौ नैगमसमानधर्माणौ द्वावपि स-
मुदितौ ताविति संग्रहव्यवहारौ युक्तावेव । इदमत्र हृदयम्-
तर्हि प्रत्येकं तयोरेकतरनिरपेक्षयोः स्थापनाऽऽन्युपगमो मा
भूदिति समुदितयोस्तयोः सपूर्णनैगमरूपत्वात्तदभ्युपगमः के-
न वार्यते, अविभागस्थाद् नैगमात्प्रत्येकं तदेकैकताग्रहणात् ?
इति ॥ २८५३ ॥

इतश्च स्थापनाऽभ्युपगमः संग्रहव्यवहारयोर्युक्तः । कुतः ?

इत्याह-

जं च पवेसो नेगम-नयस्स दोसु बहुसो समक्खाओ ।

तो तम्मयं पि जिण्णं, मयमियरेसिं विभिन्नाणं ॥ २८५४ ॥

यश्च यस्मात् प्रवेशोऽन्तर्भावः, “ जो सोमसङ्गाही सो नेगमो
संगहं गओ ” इत्यादिना ग्रन्थेन प्रागत्रान्यत्र च नैगमनय-
स्य द्वयोः संग्रहव्यवहारयोर्वहुशोऽनेकधा समाख्यातः प्रति-
पादितः । ततस्तन्मतमपि स्थापनाऽऽन्युपगमलक्षणं नैगमनय-
मतमपीतरयोः संग्रहव्यवहारयोर्विभिन्नयोर्जैदवतोर्जिण्णं पृथ-
ग्मतं सम्मतमिति । इदमुक्तं भवति-यथा विभिन्नयोः संग्रह-
व्यवहारयोर्नैगमोऽन्तर्भूतः, तथा स्थापनाऽऽन्युपगमलक्षणं तन्म-
तमपि तयोरन्तर्भूतमेव, ततो भिन्नं भेदेन तौ तदिच्छत एव-
स्थापनासामान्यं संग्रह इच्छति, स्थापनाविशेषोस्तु व्यव-
हार इत्येतदेव युक्तं, तदनिच्छा तु सर्वथाऽनयोर्न युक्ते-
ति ॥ २८५४ ॥

अत्रैवोपचयमाह-

सामाण्णाऽऽदिविमिट्ठं, वज्जं पि जमुज्जुमुत्तपज्जंता ।

इच्छंति वत्थुधम्मं, तो तेसिं सव्वानिक्खेवो ॥ २८५५ ॥

यस्माच्च सामान्याऽऽदिविशिष्टं बाह्यमपि च विचित्रं बहुप्र-
कारमृजुसूत्रपर्यन्ता नया वस्तुधर्ममिच्छन्ति, ततस्तेषां सर्वेऽ-
पि नामाऽऽदयो निक्षेपाः समता एवेति । अतः “ ठवणावज्जे
सगहववहारा ” (२८४७) इत्यादिना यत्केपाञ्चिन्मतं, त-
दसंगतमेवेति ॥ २८५५ ॥

‘नेवाङ्ग्य पयं’ [१८४०] इत्येतद्
व्याचिख्यासुराह-

निवयइ पयाऽऽपज्ज-तओ जओ तो नमो निवाउत्ति ।
सो चिय निययत्थपरो, पयमिह नेवाङ्ग्यं नाम ॥१८४६॥
पूयत्थमिणं सा पुण. सिरकरपायाऽऽइद्वसंकोओ ।

जावस्स य संकोओ, मणसा सुप्पस्स विणिवेसो ॥१८४७॥
यतो यस्मात्प्रपतति पदाऽऽदिपर्यन्तयोस्ततो ‘नम.’ इति पद
निपातो भग्यते । स एव ‘नम.’ इति निपातो निजकार्यपर-
स्वार्थिकप्रत्ययोपादानो नैपातिकं पदमित्युच्यते इति ॥ १८४६ ॥
इदं च ‘नम.’ इति पद पूजार्थम्, शेष सुगमम् ॥ १८४७ ॥

अत्र च जावसंकोचलक्षण जावकरणमेव प्रधानमिति-
दर्शयन्नाह-

एत्थं तु भावकरणं, पहाणमेगंनियं ति तस्सेव ।
वज्जं सुप्पिनिमित्तं, जावावेयं तु त विफज्जं ॥१८४८॥
जं जुज्जंतो वि तयं, न तप्पज्जं लहइ पालगाइ व्व ।
तव्विरहिया द्दहंति य, फज्जमिह जमणुत्तराऽऽइया ॥१८४९॥
तह वि विमुच्ची पाए-ए वज्जसहियस्स जान सा इहरा ।
संजायइ तेणोज्जय-मिडं संवस्स वा नमओ ॥१८५०॥

सुगमा., गतार्थाश्च । नवर भावापेत भावरहित तद् बाह्यकरणं
विफलमेव । इति विंशतिगाथार्थः ॥ १८४८, १८४९, १८५० ॥

(६) अथ प्ररूपणाद्वारमाह-

दुविहा परूवणा ढ-प्पया य नवहा य ढप्पया इ णमो ।
किं कस्स केण व कहिं, केवचिरं कइविदो व जवे ॥१८५१॥
द्विविधा द्विप्रकारा, प्रकृष्टा प्रधाना, प्रगता वा रूपणा वर्णना
प्ररूपणेति । तदेव द्वैविध्यमाह-षट्पदा च षट्प्रकारा, नवधा च
नवप्रकारा, चशब्दात्पञ्चपदा, चतुषपदा च । तत्र षट्पदा
‘णमो’ इति पद किं, कस्य, केन वा, क वा, कियच्चिरं, कति-
विधो वा प्रवेक्षमस्कारः । इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ १८५१ ॥

तत्र किंकारव्याख्यानार्थमाह-

किं जीवो तप्परिणओ, पुव्वपन्निवन्नओ य जीवाणं ।
जीवस्स य जीवाण य, पमुच्च पन्निवज्जमाणं तु ॥१८५२॥
किं वस्तु नमस्कारः ? इत्याह-(जीवो च्छि) सामान्येन अवि-
शुद्धनैगमाऽऽदिनयाना जीव., तद्ज्ञानलब्धियुक्तो योग्यो वा नम-
स्कारः । शब्दाऽऽदिशुद्धनयमतत्त्वधिकृत्याऽऽह-(तप्परिणओ च्छि)
शब्दाऽऽदिशुद्धनयमतेन तु जीवः, तत्परिणतो नमस्कारपरि-
णामपरिणत एव नमस्कारो, नापरिणत इति । उक्त किंकारम् ।

अथ कस्येतिद्वारमुच्यते-तत्र च यदा पूर्वप्रतिपन्नो नमस्कारः
चिन्त्यते, तदा जीवानामसौ विज्ञेयः, बहुजीवस्वामिक इत्यर्थः ।
प्रतिपद्यमान तु नमस्कार प्रतीत्य यदा एको जीवस्तं प्रतिपद्य-
ते, तदा जीवस्यासौ विज्ञेयः, एकजीवस्वामिक इत्यर्थः । यदा
तु बहुवो जीवास्तं प्रतिपद्यन्ते, तदा जीवानामेष ज्ञातव्यः,
बहुजीवस्वामिक इत्यर्थः । इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ १८५२ ॥

अथ किंकारविषय माप्यम्-

किं होज्ज नमोकारो, जीवोऽजीवोऽहवा गुणो दव्वं ।
जीवो नो खंधो च्छि य, वह नोगामो नमोकारो ॥१८५३॥

किं वस्तु नमस्कारो भवेत् ?—जीवः, अजीवो वा ।
जीवाजीवत्वेऽपि किं गुणो, छव्य वा नमस्कारः ? इति प्रश्ने
नैगमाऽऽद्यविशुद्धनयमतमङ्गीकृत्याऽऽह-जीवो नमस्कारः, ना-
ऽजीव । स च संग्रहनयापेक्षया मा भूदविशिष्टः पञ्चास्तिका-
यमयः स्कन्धः । यथाऽऽहुस्तन्मतावशम्विन-“ पुरुष एवेदं श्चि
सर्वं यद् ब्रूतं यच्च भाव्यम् । उतामृतत्वस्थेशानो यदन्नेनाति-
रोहति ” इत्यादि । तथा संग्रहनयविशेषापेक्षयैव मा
भूदविशिष्टग्राम इति, ‘अतो नो स्कन्धो नो ग्रामः’ इति नियुक्ति-
गाथायां वाक्यशेषः । पञ्चास्तिकायमयस्कन्धैकदेशत्वाश्लो-
कस्य च देशवचनत्वाश्लोस्कन्धो जीवो नमस्कारः, तथा-च-
तुर्देशविधचूनग्रामैकदेशत्वाद् नोशब्दस्य च देशवचनत्वाद्
नोग्रामरूपः प्रतिनियतः कोऽपि जीवो नमस्कार इति ॥ १८५३ ॥

ननु कस्माज्जीवो नमस्कारः, नाऽजीवः ? इत्याह-

जं जीवो णाणमओ-ऽणन्नो नाणं च जं नमोकारो ।
तो सो जीवो दव्वं, गुणो च्छि सामाइएऽज्जिहियं ॥१८५४॥
यद्यस्माद् ज्ञानमयो जीवः, ज्ञानं च यस्मात्श्रुतज्ञानरूपो नम-
स्कारः, अनन्यध्याव्यतिरिक्तश्च ज्ञानाज्जीवः । ततः स नम-
स्कारो ‘जीवो च्छि’ जीव एव, नाजीवः, तस्य ज्ञानशून्यत्वा-
दिति । प्रवतु जीवो नमस्कारः, केवल द्रव्यमसौ, गुणो वा ?
इति वक्तव्यमित्याह-‘ छव्य गुणो वा नमस्कारः ’ इत्येत-
त्सामायिके ‘ किं सामायिकं ’ इति द्वारे-“ जीवो गुणपन्निवन्नो,
नयस्स दव्वच्छियस्स सामइय । सो चैव पज्जवच्छिय-नयस्स
जीवस्स एस गुणो ॥ १ ॥ ” (१६४३) इत्यादिना ग्रन्थेना-
जिहितमेव, केवलं सामायिकस्थाने नमस्कारो वाच्य इति ।
॥ १८५४ ॥

प्रवतु जीवो नमस्कारः, किन्तु नोस्कन्धो नोग्रामश्च कथ-
मसौ ? इत्याह-

सव्वत्थिमओ खंधो, तदेकदेसो य जं नमोकारो ।
देसपन्निसेहवयणो, नोसद्दो तेण नोखंधो ॥१८५५॥
जुयग्गामो गामो, तदेकदेसो तउ च्छि नोगामो ।
देसो च्छि सो किमेक्को-ऽण्णो नेओ नयमयाओ ॥१८५६॥
सर्वे पञ्चास्तिकायाः, तन्मयस्तैर्निर्वृत्तः परिपूर्णः, स्कन्ध
उच्यते । तदेकदेशश्च यस्मान्नमस्कारवान् जीवः, नमस्कार-
तद्वतोऽभेदोपचारान्नमस्कारोऽपि तदेकदेशः । देशप्रतिषेध-
वचनश्च नोशब्दः, तेन तस्मात्स्कन्धैकदेशो जीवः, अभेदोप-
चारान्नमस्कारश्च नोस्कन्ध इति । तथा-“ एगिंदिय सुहुमियरा,
सन्नियरपणिंदिया सवित्तिचळ । पज्जत्तापज्जत्ता, जेणं चउ-
दसग्गामा ॥१॥ ” इति वचनाद्यतुर्देशविधो भूतग्रामो ग्राम उच्यते ।
तदेकदेशश्च यस्मात्तकोऽसौ नमस्कारवान् देवमनुष्याऽऽदिजी-
वोऽभेदोपचारान्नमस्कारोऽपि तदेकदेशः इत्यतोऽसौ नोग्रामोऽ-
भिधीयते । ‘ देसो च्छि ’ पृच्छति विनेयः-भूतग्रामस्य देशः सन् स
नमस्कारः, किमेकोऽनेको वा ? इति वक्तव्यम् । गुरुराह-
ज्ञेयो नयमताव-एकत्वमनेकत्वं च तस्य नयमताद्विज्ञेयमि-
त्यर्थः । तदेतावता ‘ किं जीवो ’ (२८६२) इति व्याख्यातम्
॥ २८५५, २८५६ ॥

अथ ‘ तप्परिणओ ’ (२८५२) इत्येतद् व्याचिख्यासुराह-
तप्परिणओ च्छि यया, सद्दार्डणं तया नमोकारो ।
सेसाण्णणुवउत्तो, वि द्दप्पिसहिओऽहवा जोगो ॥२८५७॥

तत्परिणत एव नमस्कारपरिणामपरिणत एव, यदा जीवो भवति, तदाऽसौ शब्दाऽऽदिनयत्रयमतेन नमस्कारोऽभिधीयते । शेषाणां तु नैगमाऽऽदिनयानामनुपयुक्तोऽपि नमस्कारो जीवो नमस्कार उच्यते । किं सर्वः ? , नेत्याह-लब्धिसहितस्तदाव-रणकर्मकयोपशमयुक्तः, अथवा-योम्यो ज्ञव्यशरीराऽऽदिको राज्याहकुमारराजवदिति ॥ १८६७ ॥

अथ कथं पुनर्नयमतेन नमस्कारस्यैकत्वमनेकत्वं च ज्ञेयम् ? , इत्याह-

संगहनयो नमोका-रजाइसामन्नयो सया एगं ।

इच्छं ववहारो पुण, एगमिहेगं बहु ववहो ॥ १८६८ ॥

उज्जुसुयाऽऽर्णं पुण, जेण सयं संपयं व वत्थुं ति ।

पत्तेयं पत्तेयं, तेण नमोकारमिच्छंति ॥ १८६९ ॥

द्वे अपि सुगमे, नवर व्यवहारनयः पुनरेक नमस्कारवन्तं जी-वमेक नमस्कारमिच्छति, बहुस्तद्वतो बहुभ्रमस्कारानिच्छति, लोकव्यवहारपरत्वात्, लोके चेत्यदर्शनादित । ऋजुसुयाऽऽद-यस्तु बहुत्वं नेच्छन्ति, वर्तमानसमयवर्तिनः स्वकीयस्यैकस्य प्रत्येक प्रत्येकमभ्युपगमादिति ॥ व्याख्यात किमितिप्ररूपणा-द्वारम् ॥ २८६८ ॥ २८६९ ॥

अथ कस्येतिद्वारे " पुव्वपडिवरणयो य जीवाणं " (१८६२) इत्यादि व्याचिख्यासया प्राऽऽह-

पमिवज्जमाणो पुण, एगोऽणगे व संगहं मोत्तुं ।

इटो सेसनयाणं, पमिवन्ना पियमओऽणगे ॥ १८७० ॥

प्रतिपद्यमानको नमस्कारस्यैकोऽनेके वा जीवा भवन्तीत्य-यं पक्कं संगहनयं मुक्त्वा शेषनयानामिष्टः संमतः, पूर्वप्र-तिपन्नास्तु नियमेनानेके तेषामिष्टाः, गतिचतुष्टयेऽपि पूर्वप्र-तिपन्नस्य सम्यग्दृष्टीनामसंख्येयानां सदैव लाभात् । संगह-नयस्तु-बहुत्वं सर्वत्र नेच्छतीति तद्वर्जनमिति । तदेव ' कस्य नमस्कारः ? , इति पृष्टे एकानेकजीवस्वामिको नमस्कार इति निर्णीतम् ॥ १८७० ॥

अथ जीवस्वामिके सत्यपि ' किं नमस्कार्यजीवस्वामिको नमस्कार', नमस्कर्तृजीवस्वामिको वा ? , इति जिज्ञा-सायां नयैर्निर्णयमाह-

कस्स त्ति नमोकारो, पुज्जस्स य संपयाणजावाओ ।

नैगमववहारमयं, जह भिक्खा कस्स जइणो त्ति ॥ १८७१ ॥

कस्य नमस्कारः-किंस्वामिकोऽसौ ? , इति पृष्टे गुराह-नैग-मव्यवहारनयमतमिदम्-पूज्यस्य नमस्कार्यस्य नमस्कारः, न पुनस्तत्कर्तुः । कुत ? , संप्रदानभावत्-तेन पूज्यस्यैव संप्रदीय-मानत्वात् । लोकेऽपि वकारो भवन्ति-कस्य भिक्षा ? , ' यतेः ' इति, न पुनस्तहातुः ॥ १८७१ ॥

हेत्वन्तरेणापि नमस्कार्यस्वामिकत्वं नमस्कारस्यैतौ समर्थयतः । कथम् ? , इत्याह-

पुज्जस्स व पज्जाओ, तप्पच्चयओ घमाऽऽयधम्म व्व ।

तप्पेज्जावओ वा, घडविण्णाणाभिहाणं व ॥ १८७२ ॥

अथवा-पूज्यस्यैव पर्यायो नमस्कार इति प्रतिज्ञा । (तप्प-चयओ त्ति) पूज्ये पूज्योऽयमिति प्रत्ययजनकत्वादिति हेतुः । (घ-

डाऽऽयधम्म व्व त्ति) घटस्याऽऽश्मीयरूपाऽऽदिवदिति दृष्टान्तः, यथा-घटे घटप्रत्ययजनकत्वात्तद्रूपाऽऽयस्तत्पर्याया इत्यर्थः । अथवा-अस्यामेव प्रतिज्ञायां तस्मैतुजावादिति हेतुः-नमस्का-रोत्पत्तिहेतुत्वादित्यर्थः । घटविज्ञानाभिधानवदिति दृष्टान्तः । इयमत्र भावना-नमस्कार्यैर्हृदादौ दृष्टे ज्ञव्यजन्तोः विशिष्टो-ल्लासो नमस्कारकरणाजिप्राय उत्पद्यते, ततस्तत्रमस्कारस्य नमस्कार्यो हेतुः, ततस्तदेतुजावाभ्रमस्कार्यस्यैव पूज्यस्यैव प-र्यायो नमस्कारः; यथा घटविषयविज्ञानाभिधाने घटहेतुक-त्वाद् घटपर्यायाविति ॥ २८७२ ॥

किञ्च-युक्त्यन्तरेणापि पूज्यस्वामिक एव नमस्कारः; कथम् ? , इत्याह-

अहवा स करेतो चे-व तस्म जं जिच्चजावमावणो ।

का तस्स नमोकारे, चिंता दासक्खरोवम्मे ॥ १८७३ ॥

अथवा-यद्यस्मात् स नमस्कारकर्ता नमस्कारं कुर्वाण एव तस्य नमस्कार्यस्याहृदादेर्भृत्यभावं दासत्वमापन्नः; ततस्तस्य नम-स्कारकर्तुर्नमस्कारे का चिन्ता ? -किं ममत्वम् ? । ननु नमस्कार-स्तावद् दूरे तिष्ठतु, नस्याऽऽत्माऽपि नात्मीयः, पूज्यस्य भृत्य-भावेन समर्पणात् । किंविशिष्टे नमस्कारे चिन्ता न विधेया ? , इत्याह-(दासक्खरोवम्मे त्ति) दाससंविन्धिना क्षरेषौपम्य-मुपमान यस्य तस्मिन्तथाभूते । इदमुक्तं प्रवर्ति-" दासेण से खरो कीमो, दासो वी से खरो वी से । " इति सिद्धान्तोक्त्याया-दासकल्पो नमस्कारकर्ता, खरकल्पस्तु नमस्कारः, द्वावप्ये-तौ नमस्कार्यस्याहृदादेरेव, न पुनर्नमस्कारकर्तुः किञ्चिदिति किं तस्य चिन्तया ? , इति । तदेव पूज्यस्यैव नमस्कार इति नैगमव्यवहारनयमतेन प्रतिष्ठितम् ॥ २८७३ ॥

पूज्य च वस्तु द्विविधं-जीवरूपं जिनाऽऽदि, अजीवरूपं च तत्प्रतिमाऽऽदि । अस्य च जीवाजीवपदद्वयस्यैकवचनबहुवच-नाज्यामष्टौ जड्भा भवन्ति । तद्यथा-जीवस्य १, अजीवस्य १, जीवानाम् ३, अजीवानाम् ४, जीवस्याऽजीवस्य च ५, जीव-स्याजीवानां च ६, जीवानामजीवस्य च ७, जीवानामजीवा-नां च ८ । इमामेवाष्टजड्भां सोदाहरणां ज्ञाप्यकारः प्राऽऽह-

जीवस्स सो जिणस्स व, अज्जीवस्स उ जिणिंदपमिमाए ।

जीवाण जईणं पि व, अज्जीवाणां तु पमिमाणं ॥ १८७४ ॥

जीवस्साऽजीवस्स य, जइणो विवस्स चेगओ समय ।

जीवस्साऽजीवाण य, जइणो पमिमाण चेगत्यं ॥ १८७५ ॥

जीवाणमजीवस्स य, जइणं विवस्स चेगओ समयं ।

जीवाणमजीवाण य, जइणं पमिमाण चेगत्यं ॥ १८७६ ॥

तिस्त्रोऽपि गतार्थाः ॥ १८७४ ॥ १८७५ ॥ १८७६ ॥

अत्र परमतमाशङ्क्य परिहरन्माह-

जीवो त्ति णमोकारो, नणु सच्चमयं कइं पुणो जेओ ? ।

इह जीवस्सेव सओ, भण्डं सामित्तचित्तेयं ॥ १८७७ ॥

ननु " किं जीवो तत्परिणयो " (१८६२) इत्यत्र पूर्वं जीवो नमस्कार इति सर्वनयसमतं समानाधिकरणमुक्तम् । इह तु " जीवस्स सो जिणस्स व " (२८७४) इत्यादिपष्ठानि-र्देशात्कथं भेदोऽभिधीयते ? । अत्रोच्यते-(इहेत्यादि) इ-हास्यामष्टजड्भां जीवस्यैव सतो नमस्कारस्य तथैव समाना-

धिकरणभाजः सतो नमस्कारस्येत्यर्थः । किम् ? अत आह-
स्वामित्वचिन्तेयं भण्यते-‘स जीवरूपो नमस्कारः किं नमस्का-
रस्य संबन्धी, नमस्कर्तुर्वा ?’ इत्येतदिह चिन्त्यत इति भावः ।
एतच्च नैगमव्यवहारनयमतेन चिन्तितम् ॥ २८७७ ॥

अथ सग्रहनयमतेन चिन्तयन्नाह-

सामस्यमेतगाही, सपरजिपरविसेसनिरवेक्खो ।

संगहनओऽजिमसुः, तमिहेगस्साविसिट्ठस्स ॥२८७८॥

सामान्यमात्रगाही संगहनयोऽजिमन्यते तमिह नमस्कार,
संबन्धितया कस्य ?, इत्याह-एकस्य । कथञ्चूतस्य ?, अ-
विशिष्टस्य जीवाजीवविशेषणरहितस्यैकस्यैवाविशिष्टस्य स-
त्तामात्ररूपस्य संबन्धितया नमस्कारमसौ मन्यते, न तु
द्वयो, बहुना चेत्यर्थः । अत्रोपपत्तिमाह-“ सपरजिपर-
विसेसनिरवेक्खो ति । ” स्वश्च परश्च स्वपरौ, स्वपरौ च तौ
जीवौ च स्वपरजीवौ, तौ चेतरेऽजीवाश्च स्वपरजीवेतराः,
तेषां विशेषा एकाद्विधादयः, स्वपरजीवेतराश्च ते विशेषाश्च
स्वपरजीवेतरविशेषाः, तन्निरपेक्षो यतोऽसौ, ततस्तन्निरपेक्ष-
त्वात् सामान्यमात्रस्यैव सग्रहो नमस्कार मन्यत इति ॥२८७८॥

एतदेव ज्ञावयति-

जीवस्साऽजीवस्स व,सस्स परस्स व विसेसणेऽजिमसो ।

नय भेयमिच्छइ सया, स नमोसामस्यमेतस्स ॥२८७९॥

(जीवस्सेत्यादि) जीवस्याऽजीवस्य वा स्वस्य परस्य वा
नमस्कारस्येत्येवं विशेषणे कर्त्तव्येऽजिमोऽभेदवानसौ एतैर्नै-
र्देनमस्कार न विशेषयति, किं तु सामान्यमात्रग्राहित्वात् सा-
मान्यमात्रस्यैव नमस्कारमसौ मन्यत इत्यर्थः । ज्ञवेवेव, किं तु
नम शब्दरूप नमस्कारं स्वस्वरूपेणाऽऽधाराऽऽदिज्ञेदाङ्गिन्नम-
सौ मन्यते, अभिन्न वा ?, इत्याशङ्क्याऽऽह-न च नमस्कार-
सामान्यमात्रस्याऽऽधाराऽऽदिभेदेऽपि सदा सर्वत्रैव स सग्रह-
नयो भेदमिच्छति, सर्वतः सामान्यमात्रग्राहित्वादिति ॥२८७९॥

अथवा जीवस्य नमस्कार इति पष्ठ्या भेदनिर्देशं सूतत-
सग्रहो न मन्यत एव, किमनया तस्य स्वामित्वचिन्त्या ?,
इति दर्शयन्नाह-

जीवो नमु ति तुल्ला-हिरण्यं वेड न उ स जीवस्स ।

इच्छइ वाऽसुप्पयरो, तं जीवस्सेव नऽस्सस्स ॥२८८०॥

(जीवो इत्यादि) सग्रह “जीवो नमस्कारः” इति तुल्याधिकरण
तां समानाधिकरणतामेव ब्रवीति, न पुनरसौ जीवस्य नमस्कार
इति व्यधिकरणमिच्छति, जीवनमस्काराऽऽद्यर्थानां सर्वेषामप्य-
भेदवादेतिवादिति । किमयमेक एव प्रकारस्तस्य ?, नेत्याह-(
इच्छइ इत्यादि) इच्छति वाऽशुच्यतरः सग्रहनयस्त नमस्कार सव-
न्धितया, कस्य ?, जीवस्यैव जीवसामान्यस्यैव, न पुनरन्यस्या-
ऽऽद्यभङ्गरहितस्य शेषसप्तभङ्गीगनस्याजीवाऽऽदेरिति ॥२८८०॥

अथ ऋजुसूत्रमधिकृत्याऽऽह-

उज्जुसुयमयं नाणं, सद्दो किरिया च जं नमोकारो ।

होज्ज न हि सव्वहा सो, जुत्तो तक्कुरत्तस्स ॥२८८१॥

ऋजुसूत्रनयस्येदं मतम्-यद्यस्माज्ज्ञानमुपयोगरूप, शब्दो वा
“ नमोऽर्हद्वज्यः ” इत्यादिकः, क्रिया वा क्षिरोनमनाऽऽदिरूपा
नमस्कारो ज्ञवेदुः, इति त्रयी गतिः । ततो न हि नैव, स-
र्वथा सर्वैरपि प्रकारैः, तत्कर्त्तार विनाऽन्यस्य युक्तः स नम-
स्कारः । तस्मान्नमस्कर्तृस्वामिक एवासौ युज्यते, न तु नम-
स्कार्यस्वामिक इतीह भावार्थः ॥ २८८१ ॥

कुतः ?, इत्याह-

नाणं जीवाणऽन्नं, तं क्कहमत्थंतरस्स पुज्जस्स ? ।

जविस्स होउ क्कह वा, पमिमाए जीवरहियाए ? ॥२८८२॥

(नाणमित्यादि) यदि ज्ञानं नमस्कारस्तदा गुणत्वेन तन्म-
मस्कर्तृजीवादनन्यदव्यतिरिक्त वर्त्तते, तत्कथमर्थान्तरस्य पू-
ज्यस्य नमस्कार्यस्यार्हदादेः सयन्धि वक्तुं युज्यते ? । यदि
वा-अप्रष्टमानकमप्यभ्युपगम्य धूमः-जीवस्य पूज्यस्यापि स-
बन्धि तद् भवतु, जीवरहितायास्त्वचेतनायाः प्रतिमायाः कथं
वा केन प्रकारेण तद्भवेत् ?, तस्याः सर्वथा ज्ञानशून्यत्वेन
कष्टतरं महासाहसमिदमित्यभिप्रायः ॥ २८८२ ॥

एवं सद्दो किरिया, य सद्द-किरियावओ जओ धम्मो ।

न य धम्मो दव्वंतर-पंचारी तो न पुज्जस्स ॥ २८८३ ॥

एव शब्दः क्रिया च यस्माच्छब्दक्रियावतो नमस्कर्तृधर्मः,
धर्मश्च न छव्यान्तरसंचारी, ततो न पूज्यस्य नमस्कार्यस्य
नमस्कार इति ॥ २८८३ ॥

कुत पुनर्धर्मो छव्यान्तरसंचारी न स्याद् ?, इत्याह-

एवं च कयविणासा-ऽकयागमेगत्तमंकराऽऽर्हया ।

अन्नस्स नमोकारे, दोसा वव्वो पसज्जंति ॥ २८८४ ॥

एव ह्यनेन पूजकेन कृते नमस्कारे, अन्यस्य पूज्यस्याभ्युप-
गम्यमाने वव्वो दोषाः प्रसजन्ति । के ?, इत्याह कृतनाशाकृता-
ऽऽगमैकत्वसङ्कराऽऽदयः । तत्र येन कृतस्तस्यानभ्युपगमात्कृ-
तनाशः, येन च न कृतः पूज्येन, तत्स्वामित्वाभ्युपगमेऽकृता-
ऽऽगमः । तथा-द्वयोरप्यभिन्नमस्कारधर्मैकत्वादिकत्व, सङ्करो
वा । आदिशब्दात्सहोत्पत्तिविनाशाऽऽदय इति ॥ २८८४ ॥

नैगमाऽऽदिनयवादी पूर्वपक्षयन्नाह-

जड सामिभावओ हो-ज्ज पूयणिज्जस्स सो तो को दोसो ? ।

अत्थंतरचूयस्म वि, जह गावो देवदत्तस्स ॥२८८५॥

यदि पूजकादर्थान्तरभूतस्यापि पूजनीयस्य पूजके स्थितोऽ-
पि स्वामिभावेन स नमस्कारो भवेत्, तर्हि को दोष स्यात् ?-
धर्मस्य छव्यान्तरे संचरणाभ्युपगमान्न कश्चिदित्यर्थः । यथा-
ऽन्यत्र स्थितानामपि गवा देवदत्तः स्वामीति ॥२८८५॥

ऋजुसूत्र उत्तरमाह-

अस्सेदं वव्वएसो, हव्वेज्ज दव्वम्मि न उ गुणे जुत्तो ।

परयस्स सुक्कभावो, जन्नइ न हि देवदत्तस्स ॥२८८६॥

अन्यत्र स्थितेऽपि गवादिके छव्ये, अन्यत्र स्थितस्यापि देव-
दत्ताऽऽदेरस्येदमिति स्वामित्वव्यपदेशो भवेद्युज्यते, गुणे त्वयं
न्यायो न युक्तः, न हि पटस्य शुक्लभावः शुक्लगुणो देवदत्तस्य
भण्यते, साङ्ख्यैकत्वाऽऽदिदोषप्रसङ्गादिति ॥ २८८६ ॥

पुनरपि परः प्राऽऽह-

वव्वएसान्नावम्मि वि, नणु सामित्तमणिवारियं चेव ।

अन्नाधाराणं पि हु, सगुणाण व जोगभावाओ ॥२८८७॥

ननु गुणेष्वप्यन्यायो दृश्यते एव; तथाहि-अन्याऽऽधाराणाम-
पि देवदत्तमवधिपटाऽऽदिगतानामपि, शुक्लाऽऽदिगुणानामिति
शेषः । देवदत्तस्यैते शुक्लाऽऽदिगुणा इति व्यवदेशाभावेऽपि
ननु तस्य तत्स्वामित्वमनिवारितमेव । कुत ? इत्याह-जोगभा-
वादिति, निजपटाऽऽदिगतशुक्लाऽऽदिगुणानां देवदत्तेन ह्यन्य-
मानत्वादित्यर्थः । केया यथा कस्य स्वामित्वम् ?, इत्याह-

यथा-स्वगुणानां रूपाऽऽदीनां देवदत्तस्य स्वामित्वम् । ततः पूजके स्थितस्यापि नमस्कारस्य यदि पूज्यः स्वामी भवेत्, तदा को दोषः ? इति प्रकृतम् ॥ २८८७ ॥

ऋजुसूत्रं प्राऽऽह-तथाऽपि पूज्यस्य नमस्कार इति न मन्यामहे । कुतः ? इत्याह-

एवं पि न सो पुज्ज-स्स तप्फज्जाजावओ परधणं व ।
जुत्तो फज्जजावाओ, सधणं पि व पूजयंतस्स ॥ २८८८ ॥
एवमपि न स नमस्कारः पूज्यस्य युक्तः, तत्फलस्य स्वर्गाऽऽदेरभावात्परधनवादिति । युक्तः पुनरसौ पूजकस्य, स्वर्गाऽऽदेः फलस्य सज्जावात्, स्वधनवादिति ॥ २८८८ ॥

पुनरपि नैगमाऽऽदिनयमतमाशङ्क्य

ऋजुसूत्रः परिहरन्नाह-

नणु पुज्जस्सेव फलं, दीसइ पूया न पूजयंतस्स ।

नाणुवजीवित्तणओ, तं तस्स फलं जहा नभसो ॥ २८८९ ॥

ननु पूज्यस्यैव पूजावक्षणं फलं प्रत्यक्तो दृश्यते, न तु पूजकस्य, ततः तत्फलाभावादित्यसिद्धौ हेतुः । एव नैगमाऽऽदिवादिना प्रोक्ते ऋजुसूत्रं प्राऽऽह--न तत्तस्य पूज्यस्य पूजालक्षणं फलम्, अनुपजीवित्वात्, यथा नभसः । इह यो यस्यानुपजीवी न तत्तस्य फलं, यथा नभसो दह्यमानागुरुकर्पूराऽऽदिधूमपटवप्रसरत्सु-मनोगन्धाऽऽदिफलं न प्रवर्तते, किं तु तदुपजीवकस्य देवदत्ताऽऽदेरेव, अनुपजीवी च पूजाया वीतरागः, अतो न तस्य तत्फलं किं तु पूजकस्यैवेति ॥ २८८९ ॥

न य दिहफलत्थोऽयं, जुत्तो पुज्जस्स गोवगाराय ।

किं तु परिणामसुद्धिः, फलमिदं सा य पूजयओ ॥ २८९० ॥

न च दृष्टमेव प्रत्यक् पूजाऽऽदिकं फलमर्थः प्रयोजनं यस्याऽसौ दृष्टफलार्थोऽयं नमस्कर्तुः । नमस्कारो युक्तः, नापि च पूज्योपकारायासौ, किं त्वनन्तरं परिणामविशुद्धिः फलमिष्टं नमस्कारस्य, परम्पराफलं तु स्वर्गापवर्गाऽऽदि । सा च परिणामशुद्धिः, तच्च स्वर्गप्राप्त्यादिकं फलं पूजयतः पूजकस्यैव भवति, न तु पूज्यस्येति । तस्मात्स नमस्कारस्तस्य नमस्कर्तुरेव, न नमस्कार्यस्येति ॥ २८९० ॥

ऋजुसूत्रनयप्रतिज्ञाहेतुनाऽऽह-

कत्तुरहीणत्तणओ, तग्गुणओ तप्फलोवजोगाओ ।

तस्स क्वओवसमओ, तज्जोगाओ य सो तस्स ॥ २८९१ ॥
कर्तुरेवाधीनत्वात्, तदधीनत्वं च तेनैव क्रियमाणत्वादिति । तथा तद्गुणत्वाद्, ज्ञानशब्दक्रियारूपत्वेन नमस्कारस्य कर्तुर्गुणत्वादित्यर्थः । तथा-तस्य नमस्कारस्य यत् फलं स्वर्गाऽऽदिकं तदुपभोगादिति । तथा-तस्य नमस्कारस्य यः कारणजतः कर्मक्षयोपशमः, तस्य कर्मैव सद्भावात्, कारणपरित्यागेन च कार्यस्यान्यत्रायोगादिति । तथा-तद्योगात्-तत्परिणामरूपत्वादिति । दृष्टान्तास्तु पञ्चस्वपि हेतुषु स्वधनवदित्यादयः स्वयमभ्यूह्या इति ॥ २८९१ ॥

अथ शब्दाऽऽदिनयत्रयमतेन स्वामित्वचिन्तामाह-

जं नाणं चेव नमो, सदाऽऽऽणं न सदाकिरियाओ ।

तेण विसेसेण तयं, वज्जस्म न तेऽणुमण्ति ॥ २८९२ ॥

यद् यस्माद् नमो नमस्कारः शब्दाऽऽदिनयमतेनोपयोगरूपं ज्ञानमेव, न तु शब्दक्रिये, शुद्धत्वेन ज्ञानवादित्वात् तेषामिति भावः । तेन

विशेषत एव तं नमस्कारं ते शब्दाऽऽदयो बाह्यस्य जिनेन्द्राऽऽदे-स्तत्प्रतिमाऽऽदेर्वा नाऽनुमन्यन्ते नेच्छन्ति, किं तु तदुपयोगवतो-ऽन्तरङ्गस्यैव पूजकजीवस्य ते तमिच्छन्ति । अति त्रिशद्भा-थार्थः ॥ २८९२ ॥ गतं कस्येति प्ररूपणाद्वारम् ।

अथ केनेति द्वारमाह-

नाणाऽऽवरणिज्जस्स य, दंसणमोहस्स जां खओवसमो ।

जीवमजीवे अट्टसु, भंगेसु य होइ सव्वत्थ ॥ २८९३ ॥

ज्ञानाऽऽवरणीयस्येत्यनेन मतिश्रुतज्ञानाऽऽवरणद्वयं गृह्यते; नमस्कारस्य मतिश्रुतज्ञानान्तर्गतत्वाद्; ज्ञानस्य च सम्यक्त्वसद्वचरितत्वाद्दर्शनमोहनीयमप्याक्षिप्यते । ततो मतिश्रुतज्ञानाऽऽवरणद्वयस्य, दर्शनमोहनीयस्य च कर्मणो य क्षयोपशमः 'तेन हेतुजृतेन नमस्कारो दृश्यते' इत्यध्याहारः । तस्य चाऽऽवरणस्य द्विविधानि स्पर्शकानि प्रवर्तन्ति-सर्वोपघातीनि, देशोपघातीनि च । तत्र सर्वेषु सर्वघातिषु हतेषु देशोपघातिनां च प्रतिसमयमनन्तैर्भागैर्विमुच्यमानः क्रमेण नमस्कारस्य प्रथमं नमस्कारलक्षणमङ्कुरं लभते । एवमेकैकवर्णप्राप्त्या समस्तनमस्कारप्राप्तीति । गतं केनेति द्वारम् ।

अथ कस्मिन्निति द्वारमभिधित्सुराह- [जीवमजीवे इत्यादि] मकारोऽन्वाक्षणिक् । नमस्कारस्य जीवगुणत्वाज्जीवः, ततो नमस्कारवान् जीवो यदा गजेन्द्राऽऽदौ जीवेऽधिकरणे वर्तते तदा जीवे नमस्कारोऽभिधीयते, यदा तु कटाऽऽद्यजीवे तदाऽऽजीवेऽसौ व्यपदिश्यते । यदा तु जीवाजीवोभयाऽऽत्मके वस्तुनि तदा जीवाजीवयोः । इत्येकवहुवचनाभ्यां प्रागुक्तेष्वष्टसु भङ्गेषु सर्वत्राय भवति ॥ इति निर्युक्तिगाथात्मकेपा-र्थः ॥ २८९३ ॥

विस्तरार्थं त्वमिधित्सुर्जाप्यकारः प्राऽऽह-

केणं ति णमोकारो, साहिज्जइ लब्धम् व जणियम्मि ।
कम्मक्खओवसमओ, किं कम्मं को खओवसमो ? ॥ २८९४ ॥
केन हेतुना नमस्कारः साध्यते, लभ्यते वा ? इति जणि-ते गुरुराह-कर्मक्षयोपशमतोऽसौ दृश्यते । विनेयः प्राऽऽह-किं तत्कर्म, कश्च क्षयोपशमः ? इति ॥ २८९४ ॥

तत्र कर्म तावदाह-

मइसुयनाणाऽऽवरणं, दंसणमोहं च तदुवघाईणि ।
तप्फइयाईं दुविहा-ईं सव्वदेसोवघाईणि ॥ २८९५ ॥
सव्वेसु सव्वघाई-सु हएसु देसोवघाडयाणं च ।
भागोहिं मुच्चमाणो, समए समए अणंतेहिं ॥ २८९६ ॥
पढमं लहइ नकारं, एकेकं वन्नमेवमन्नं पि ।
कमसो विसुज्जमाणो, लहइ समत्तं नमोकारं ॥ २८९७ ॥
तिस्रोऽपि गतार्थाः, नवर मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिस्पर्शकानि तीव्रमन्दमध्यमाऽऽदिभेदभिन्नरसविशेषरूपाणि स्थानान्तरादव-सेयानीति ॥ २८९५ ॥ २८९६ ॥ २८९७ ॥

यदुक्तम्-'कश्च क्षयोपशमः ?' इति, तत्राऽऽह-

खीणमुज्जन्नं सेसय-मुवसंतं भण्णं खओवसमो ।
उदयविधाय उवसमो, जा समुज्जन्नस्म य विसुद्धी ॥ २८९८ ॥
पूर्वार्कमेवोत्तरार्द्धेन व्याचष्टे-अनुदितस्योदयविघात उपशमः,

समुदीर्णस्योदितस्य पुनर्यो विबुद्धिः कृपण, स कृय इति शेषः ।
कृयेणोपलक्षित उपशमः क्षयोपशम इति समासः ॥ २८८८ ॥

अथ मतिश्रुताऽऽवरणद्वयस्य, दर्शनमोहनीयस्य च क्षयो-

पशम इह किमिति गृह्यते ? इत्याह-

सो मृयनाणं मइमणु-गयं च तं ज च सम्मदिद्विस्स ।

तो तद्वाजे जुगव, मइमृयसम्मत्तलाभो त्ति ॥ २८८९ ॥

स नमस्कारस्तावत्स्वय श्रुतज्ञान, तच्च श्रुतज्ञानम् “ मइपु-
व्व जेण सुयं ” इत्यादिवचनान्मत्यनुगत मतिपूर्वमेव भवति ।
एते च मतिश्रुते यस्मात्सम्यग्दृष्टेरेव प्रवतः । ततस्तत्तलाभे न-
मस्कारत्वाभे, युगपत्समकाल, मतिश्रुतसम्यक्त्वानां द्वाभो भ-
वतीति । अतो मतिश्रुतज्ञानाऽऽवरणीयद्वयस्य, दर्शनमोहनी-
यस्य च क्षयोपशमोऽत्र गृह्यत इति ॥ २८९० ॥ तदेव व्याख्यातं
केनेति द्वारम् ।

अथ कस्मिन्निति द्वार व्याचिख्यासुराह-

कम्मि नमोकारोऽयं, वाहिरवत्थुम्मि कत्तुराहारो ।

नेगमववहारमयं, जीवादावद्वभेयम्मि ॥ २८९० ॥

जं सो जीवाणन्तो, तेण तत्रो जत्थ सो वि तत्थेव ।

एगम्मि अणेगेसु य, जीवाजीवोत्तएसुं च ॥ २८९१ ॥

कस्मिन् वस्तुन्याधारच्युते नमस्कारोऽयं प्रवतीति विनयेन
पृष्ठे गुरुराह-नैगमव्यवहारमत तावदिदम्-अष्टभेदे पूर्वोक्तम-
द्वाष्टकनिर्दिष्टे नमस्कृत्जीवस्याऽऽधारभूते जीवाऽऽदौ बाह्यव-
स्तुनि नमस्कारो प्रवतीति ॥ २८९० ॥ कस्मात्पुनर्नमस्कृत्जी-
वाऽऽधारे वस्तुन्ययं प्रवति ? इत्याह-(जमित्यादि) यस्मादसौ
नमस्कारो नमस्कृत्जीवादनन्य, तेन तस्मात्तकोऽसौ नमस्क-
ृत्जीवो यत्रैकस्मिन्-जीवे, अजीवे, उभयस्मिन् वा, अनेकेषु-
जीवेषु, अजीवेषु, उभयेषु वा भवति, सोऽपि नमस्कारः, तत्रैव
स्याद्, अन्यथा-अत्रेदाद्योगादिति ॥ २८९१ ॥

एवमुक्ते पूर्वापरविरोधमुद्भावयन्नाह-

नणु नेगमाऽऽवयणं, पुज्जस्स तत्रो कदं न तत्थेव ? ।

तस्स य न य तम्मि तत्रो, धन्नं व नरस्स खेत्तम्मि ॥ २८९२ ॥

ननु नैगमाऽऽदिवचन पूर्वमेव व्याख्यातम्-पूज्यस्य संबन्धी
तकोऽसौ नमस्कारः, तत्कथमसौ तत्रैव पूज्ये न प्रवति ? ।
सत्यम्-(तस्स य त्ति) तस्यैव पूज्यस्य नैगमाऽऽदिमतेन न-
मस्कार इति मन्यामहे, न हि किञ्चिद्विस्मृतमिदम्, केवलम्
(न य तम्मि तत्रो त्ति) तस्मिन्नेव पूज्ये तकोऽसौ नमस्कार
इति न नियमः । न हि यद्यस्य सवन्धि तस्य स एवाऽऽ-
धारः, अन्यथाऽपि दर्शनात्, यथा-धान्यं प्रवति देवदत्ताऽऽदि-
नरस्य सवन्धि, न च तत्तत्रैव, किं तु क्षेत्रे आधारच्युते त-
दिति ॥ २८९२ ॥

सग्रहमतेन नमस्कारस्याऽऽधारमाह-

सामन्नमेत्तगाही, सपरजिएयरविसेसनिरवेक्खो ।

संगहनत्रोऽज्जिमन्नं, आहारे तमविसिद्विम्मि ॥ २८९३ ॥

व्याख्या पूर्ववत्, नवरमविशिष्टे सामान्यमात्रे आधारे सग्रहस्त
नमस्कार मन्यत इति ॥ २८९३ ॥

एतदेव ज्ञावयति-

जीवम्मि अजीवम्मि व, सम्मि परम्मि व विसेसणेऽज्जिओ ।

न य भेदमिच्छइ सया, नमोसामन्नमेत्तस्स ॥ २८९४ ॥

आधारस्य जीवाऽऽदिविशेषणे कर्त्तव्ये सामान्यवादित्वाद्य-
स्मादज्जिओऽभेदतत्परोऽसौ, तस्मादविशिष्टे आधारे नम-
स्कार मन्यत इति । न चाऽऽधाराऽऽदिभेदेन नमस्कारसामा-
न्यमात्रस्यापि सदा भेदमिच्छत्यसौ, किं त्वभेदमेवेच्छति,
सामान्यवादित्वादेवेति ॥ २८९४ ॥

अथवा-अन्योऽन्यत्र वर्त्तत इति व्यधिकरणं सग्रहो

मूलत एव नेच्छति, इच्छति वा कोऽप्यशुद्ध-

तरो नमस्कार जीव एव, नाजीवे, इत्ये-

तदर्शयन्नाह-

जीवो नमो त्ति तुद्वा-हिरण्यं वेइ न उ स जीवम्मि ।

इच्छइ वाऽसुद्धयरो, तं जीवे चेव नन्नम्मि ॥ २८९५ ॥

गतार्था ॥ २८९५ ॥

अथ ऋजुसूत्रनयमतेनाऽऽधारचिन्तामाह-

उज्जुसुयमयं नाणं, सद्धो किरिया च जं नमोकारो ।

होज्ज न हि सव्वहा सो, मत्रो तदत्तयंतरव्वूत्रो ॥ २८९६ ॥

प्रागुक्तार्था, नवर न खलु सर्वथाऽसौ नमस्कारः, तस्मात्कर्त्तु-
रर्थान्तरच्युतो मतः, किं तु कर्त्तव्येवाऽऽधारे नमस्कार इति
भावः ॥ २८९६ ॥

एतदेव समर्थयति-

सगुणम्मि नमोकारो, तग्गुणत्रो नीलया व पत्तम्मि ।

इहरा गुणसंकरत्रो, सव्वेगत्ताऽऽद्वत्रो दोसा ॥ २८९७ ॥

स्वस्याऽऽत्मनो गुणी स्वगुणी, तस्मिन् स्वगुणिनि कर्त्तरि
नमस्कारः, नान्यत्रेति प्रतिज्ञा । तद्गुणत्वादिनि हेतुः । पत्रे नील-
तावदिति दृष्टान्तः । विपर्यये बाधकमाह-इतरथा-अन्यगुणस्य
अन्यत्र गमने, गुणानां परस्पर साङ्कर्याद्, गुणिनां सर्वेषामपि
साङ्कर्यैकत्वाऽऽदयो दोषा भवेयुरिति ॥ २८९७ ॥

अत्र कश्चित्प्रेरयति-

जिन्नाऽऽधारं पीच्छइ, नणु रिजुसुत्तो जहा वसइ खम्मि ।

दव्वं तत्थाहिगयं, गुणगुणिसंवंधचित्तेयं ॥ २८९८ ॥

ननु भिन्नाऽऽधारमपि अन्यस्यान्यमप्याधारमृजुसूत्र इच्छन्त्येव, य-
था-अनुयोगद्वारेषु वसतिदृष्टान्तमृजुसूत्रमतेनाभिदधता प्रोक्त-
म्-‘क वसति प्रवान् ?’ ‘खे आकाशे वसामीति’ । तत्कथमिह
भिन्नाऽऽधारता निषिध्यते ? इति । अत्रोत्तरमाह-(द्ववमित्या-
दि) इदमत्र हृदयम्-स्रव्य देवदत्ताऽऽदिक स्रव्यान्तरे आकाशे
वर्त्तत इति मन्यत एव ऋजुसूत्र । इह तु गुण-गुणिसंवन्ध-
चिन्ता प्रस्तुता । ततोऽन्यगुणोऽन्यत्र वर्त्तत इतीहासौ न मन्यत
इति न कश्चिविरोध इति ॥ २८९८ ॥

एतदेव व्यक्तीकरोति-

सो संमन्नं न गुणं, निययाहारं तथा सयं इहरा ।

को दोसो जइ दव्वं, हव्वेज्ज दव्वंतराऽऽहार ? ॥ २८९९ ॥

गतार्था, नवर निजादाधारादाधारान्तरमाश्रयो यस्य स तथा,
तमेवभूत गुण न समन्यतेऽसाधिति ॥ २८९९ ॥

शब्दाऽऽदिनयमतमधिकृत्याऽऽह-

जं नाणं चेव नमो, सदाऽऽर्णं न सहकिरिया वि ।
तेण विसेसेण तयं, वज्जम्मि न तेऽणुमन्ति ॥२६१०॥
इच्छं अवि लज्जुसुओ, किरियं पि स तेण तस्स काए वि ।
इच्छंति न सहनया, नियमा तो तेसि जीवम्मि ॥२६११॥

यद् यस्माच्छब्दाऽऽदिमते नमो नमस्कारो ज्ञानमेव, न तु शब्दक्रिये अपि, तेन विशेषत एव तं नमस्कारं तत्कर्तुर्जीवाद् बाह्ये वस्तुनि ते शब्दाऽऽद्यो नाजुमन्यन्ते इति ॥२६१०॥ तर्हि ऋजुसुत्राच्छब्दाऽऽदीनां न कश्चिद्देहः, सर्वैरपि कर्तारि नमस्कारस्याभ्युपगमात् । तदयुक्तम् । यत् इच्छत्यपि ऋजुसुत्रः (किरियं पि) क्रियारूपमपि, अपिशब्दाच्छब्दरूपमपि नमस्कारं, तेन तस्य मते “ नमोऽर्हदृज्यः ” इत्यादिशब्दमुच्चारयत । शिरोनमनाऽऽदिक्किं च कुर्वतः कर्तुः कायेऽपि स नमस्कारो भवति । शब्दनयास्तु शब्दक्रियारूपं नमस्कारं नेच्छन्त्येव । किं तूपयोगरूपं ज्ञानमेव तमिच्छन्ति । अतस्तेषां मते नियमात् तदुपयोगवति कर्तुर्जीव एव नमस्कारो, न काये इति विशेषः । इत्यष्टादशगाथार्थः ॥ २६११ ॥ व्याख्यातं कस्मिन्निति द्वारम् ।

अथ कियच्चिरं कालं नमस्कारो भवतीति द्वारम्, तत्राऽऽह-
उवओग पकुच्चंतो, मुहुत्त लक्खीएँ होइ उ जहन्ना ।

लकोमहिया णव-ट्टि सागरा अरिहाऽऽऽ पंचविहो ॥२६१२॥

उपयोगं प्रतीत्य जघन्यतः, उत्कृष्टतश्च नमस्कारस्यान्तर्मुहूर्तस्थितिर्भवति । लब्धेस्तु तदावरणकयोपशमरूपाया जघन्याऽन्तर्मुहूर्तमेव स्थितिः । उत्कृष्टतस्तु साधिकानि पदपट्टि सागरोपमाणि स्थितिर्भवति । इयं च-“ दो वागे विजयाइसु ” (२७६२) इत्यादिना मतिज्ञानाऽऽदीनामिव भावनीयेति द्वारम् ।

अथ कतिविधो नमस्कार इति द्वारमाह-(अरिहाऽऽह इत्यादि) अर्हत्सिद्धाऽऽदिपञ्चपदानामादौ नम इति पदस्य निपातात्पञ्चविधो नमस्कारः । इति निर्युक्तिगाथाऽर्थः ॥ २६१२ ॥

अत्र ज्ञाप्यम्-

सो कइविहो चि भणिए, पंचविहो भणइ नण पुराऽभिहियं ।
इकं नमोऽभिहाणं, केण विहाणेण पंचविहं ? ॥२६१३॥

स नमस्कारः कतिविधः ?, इति भणिते पृष्ठे गुरुराह-पञ्चविध इति । अत्र भणति प्रेरकः-ननु पुरा पूर्वं “ नेवाइयं पदं ” (२२४०) इत्यत्राजिहितं प्रतिपादितम्, एकमेव ‘ नमः ’ इत्यभिधानम् । तत्केन विधानेन केन भेदेन पञ्चविधमुच्यते ?, इति ॥ २६१३ ॥

अत्रोत्तरमाह-

एगं नमोऽभिहाणं, तदरुहयाइयसन्निवायाओ ।

जायइ पंचविगपं, पंचविहत्थोवओगाओ ॥ २६१४ ॥

सत्यम्, एकविधमेव नमोऽभिधानं, किं त्वर्हदादिपञ्चपदानामादौ सन्निपातात्पञ्चविधेऽर्हदादिकेऽर्थे उपयोगान्नमस्कारणक्रियोपयुज्यमानत्वात्पञ्चविकल्पं पञ्चमेदं जायत इति ॥ २६१४ ॥

अथवा “ एकं नमोऽभिधानम् ” (२६१४) इत्यसिद्धं

नैपातिकमिति, सान्वय्याभिधानेनैव प्रागपि तस्यानेकविधत्वसूचनाऽऽदिति दर्शयन्नाह-

अइवऽन्नपयाडनिवा-पणा हि नेवाइयं च ताइं च ।

पंचारुहयाऽऽर्हणि य, पयाणि तं निवयए जेसु ॥२६१५॥

अथवा-अन्यपदानामादौ निपातनान्नैपातिकं पदमिदं प्रागुक्तम् । तच्च भेष्वन्यपदेष्वेवादौ निपातति तान्यर्हत्सिद्धाऽऽदीनि पञ्च पदानि, अतः पञ्चानामन्यपदानामादौ निपातनान्नैपातिकमित्यन्वयत एव पञ्चविधमिदं सामर्थ्यात्प्रागप्युक्तम् । अत्र तु कतिविधो नमस्कार इति द्वारे स एवार्थो व्यकीकृत इति ॥ २६१५ ॥

अथवा-पूर्वं पदद्वार एव पञ्चविधो नमस्कार उक्तः । इह तु कतिविधो ज्ञेयः ?, इति द्वारे पञ्चविधानामर्हदादिपदानामर्थः कथ्यत इत्येतद्दर्शयन्नाह-

अहवा नेवाइयपय-पयत्थमेत्ताजिहाणओ पुवं ।

इहमरिहटाऽपंचवि-वययपयत्थोवदेसणया ॥ २६१६ ॥

अथवा-नैपातिकं यत्पदं तस्य यत्पदार्थमात्रं पञ्चानामर्हदादिपदानामादौ निपातनाद् नैपातिकमित्येवंस्वरूपं तस्य यदभिधानं कथनं तस्मान्नैपातिकपदपदार्थमात्राभिधानात्पूर्वमेव पदद्वारे सामर्थ्यात् ‘ पञ्चविधो नमस्कार उक्तः ’ इति शेषः । इह तु ‘ कतिविधो नमस्कारः ? ’ इति द्वारे तेषामेव पञ्चानामर्हदादिपदानां “ नमोऽर्हदृज्यो, नमः सिद्धेज्यो, नम आचार्येज्यः ” इत्यादिको यः पदार्थस्तस्यैवोपदेशना कथना कार्या, तस्या एव प्रागनुक्तत्वादिति ॥ २६१६ ॥

अत्र परस्य प्रेर्यमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

नणु वत्थुम्मि पयत्थो, न जओ तच्चकहणं तर्हि जुत्तं ।

तह वि पयत्थं तत्थे-व द्वायवत्थं पवोच्छिहिइ ॥२६१७॥

नन्वग्रे वस्तुद्वारेऽर्हदादिपदानामर्थो वक्ष्यते, तत्कथमुच्यते-‘ श्हार्हदादिपदानामर्थोपदेशनात् ’ इति ? । तदेतत् परोक्तं न, यतो यस्मादिह ‘ नमोऽर्हदृज्यः ’ इत्यादिके पदार्थे कथिते सति ततस्तत्र वस्तुद्वारेऽर्हदादीनां “ देवासुरमणुपसुं, अरिहा पूयंसुरुत्तमा जम्हा । अरिणो हंता रयं हंता, अरिहंता तेण वुञ्जति ” ॥ १ ॥ इत्यादिकं, (तच्चकहणं ति) तच्चकथन स्वरूपनिवेदनं युक्तं ज्ञवति । क्रियतां तर्ह्येवं, कथ्यतामत्र पदार्थ इति चेत् । अत्राऽऽह-(तह वि इत्यादि) वक्ष्यन्त्र पदार्थे कथिते सति तत्र स्वरूपकथनं युज्यते, तथाऽपि नेह पदार्थः कथ्यते, किं तु ग्रन्थलाघवार्थं तत्रैव वस्तुद्वारे पदार्थं वक्ष्यतीति, अन्यथा यत्रार्हदादिपदानामर्थः, तत्र त्वर्हदादीनां स्वरूपकथनमिति ग्रन्थगौरवमेव स्यादिति गाथापञ्चकार्यः । तदेवमुक्ता षड्विधप्ररूपणा ॥ २६१७ ॥

अथ नवविधां तामभिधित्सुराह-

संतपयपरुवणया, दव्वपमाणं च खेत्त फुसणा य ।

कालो य अंतरं भा-गजावअप्पावहुं चेव ॥२६१८॥

इति द्वारगाथा । एतैः सत्पदप्ररूपणताऽऽदिभिर्नवविधैर्नैमस्कारस्य नवविधेय प्ररूपणा प्रोच्यते ॥ २६१८ ॥

तत्र प्रथमद्वारमधिकृत्याऽऽह-

संतपयं पमिवन्ने, पमिवज्जंते य मग्गणा गइसु ।

इंदिय काए जोए, वेए य कसाय-द्वेसासु ॥२६१९॥

सम्पत्तनाणदंसण-संजयउवओगओ य आहारे ।

जासगपरिचपज्ज-त्तसुहुपसमी य भवचारिमे ॥१७१०॥

सच्च तत्पदं च सत्पदं, विद्यमानार्थे पदमित्यर्थः; तच्चेह नम-
स्कारलक्षणम् । तस्य नमस्कारलक्षणस्य सत्पदस्य पूर्वप्र-
तिपन्नान्, प्रतिपद्यमानकांश्चाऽऽश्रित्य (मगणंति) मार्गणा अ-
न्वेषणा कर्तव्या । कासु ? , चतसृष्वपि गतिषु । तद्यथा-नम-
स्कारः किमस्ति, न वा ? । अस्तीति श्रुम् । तत्र चतुष्प्रकारा-
यामपि गतौ नमस्कारस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते,
प्रतिपद्यमानास्तु विवक्षितकाले भाज्या -कदाचिद्भवन्ति, क-
दाचिन्नेति । एवमिन्द्रियाऽऽदिष्वपि चरमान्तेषु द्वारेषु यथा पी-
ठिकायां मतिज्ञानस्य सत्पदप्ररूपणता कृता, तथा नमस्कार-
स्यापि कर्तव्या, तयोरभिन्नस्वामित्वेनैकवक्तव्यत्वादिति । त-
देव गतं सत्पदप्ररूपणताद्वारम् ॥ २६१६ ॥ २६२० ॥

अथ द्रव्यप्रमाणद्वारमुच्यते-तत्र नमस्कारवज्जीवद्रव्य-
प्रमाणं वक्तव्यम् । एकस्मिन् समये कियन्तो नमस्कार
प्रतिपद्यन्ते, सर्वे वा कियन्त इति ? क्षेत्रमिति
क्षेत्र वक्तव्यम्-कियति क्षेत्रे नमस्कारः स-
भवति ? स्पर्शना च वक्तव्या-कियन्तु
नमस्कारवन्तः स्पृशन्ति । इदं च
द्वारत्रयमधिकृत्याऽऽह-

पलियमसंखेज्जमो, पमिवन्नो होज्ज खेत्त दोगस्स ।

सच्चसु चोदसजागे-सु होज्ज फुसणा वि एमेव ॥१७११॥

(पलियेत्यादि) इह सूचनात्सूत्रस्यायमर्थः-नमस्कारस्य
प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य लोके कदाचिद्भवन्ति, कदाचिन्नेति । यदि
प्रवन्ति जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा, उत्कृष्टतस्तु सूक्ष्मक्षेत्रे
पल्योपमासख्येयभागप्रदेशराशिस्तुल्या इति । पूर्वप्रतिपन्नास्तु
जघन्यतः सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपमासख्येयभागप्रदेशराशिपरिमाणा
एव, उत्कृष्टतस्तेभ्यो विशेषाधिका इति । (खेत्तंति) क्षेत्र-
द्वारमुच्यते-तत्र नमस्कारवान् जीव ऊर्ध्वमनुसरसुरेषु ग-
च्छन्तीकस्य सप्तसु चतुर्दशभागेषु भवति, अधस्तु षष्ठपृथि-
व्यां गच्छन् पञ्चसु चतुर्दशभागेषु भवतीति द्रष्टव्यम् ।
स्पर्शनाद्वारमप्येवं वक्तव्यम् । क्षेत्रस्पर्शनयोस्तु प्रागुक्तो विशेष-
श्च इति ॥ २६११ ॥

कालान्तरभावलक्षण द्वारत्रयमधिकृत्याऽऽह-

एगं पडुच्च हेट्ठा, जहेव नाणाजियाण सन्वप्पा ।

अंतरं पडुच्चमेगं, जहन्नमंतोमुहुत्तं तु ॥ २६१२ ॥

उक्तोऽणंतकाळं, अवहृपरियट्ठं च देसूणं ।

णाणाजीवे णत्थि उ, जावे य भवे सञ्जोवसमे ॥१७१३॥

एक नमस्कारवन्त जीवं प्रतीत्य (हेट्ठा जहेव ति) यथैवाध-
स्तादनन्तरमिहैव “उवओगं पडुच्चतो, मुहुत्तस्यदीर्घं होइ उ जह-
प्पा ।” (२६१२) इत्यादिना काल उक्तः, तथेदापि वक्तव्यः ।
नानाजीवानां तु नमस्कारः सर्वादा सर्वकाल भवति, लोके
तस्य सर्वदाऽविच्छेदादिति प्रतिपत्तिः । तस्य पुनर्वाभिन्त-
रमप्येक जीव प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त भवति ॥ २६१३ ॥
उत्कृष्टतस्त्वपार्श्वपुङ्गवपराधर्तलक्षणोऽनन्तकाल इति । नानाजी-
वास्तु प्रतीत्य नास्त्यन्तर, तद्विच्छिन्नेरेवेति । भावे तु कायो-
४५६

पशमिके नमस्कारो भवेदिति प्राचुर्यमङ्गीकृत्यैतदुक्तम्, अन्य-
था-कायिकौपशमिकयोरप्येके वदन्ति, कायिके यथा-भ्रेणि-
काऽऽदीनाम्, औपशमिके भ्रेण्यन्तर्गतानामिति ॥ २६२३ ॥

भागद्वारमाह-

जीवाणऽणंतमागो, पमिवन्नो सेसगा अणंतगुणा ।

वत्थुं तरहंताई, पंच भवे तेसिमो हेज्ज ॥ १७२४ ॥

जीवानामनन्ततमो भागो नमस्कारस्य प्रतिपन्नः प्राप्यते ।
शेषकास्तु तमप्रतिपन्ना मिथ्यादृष्टयोऽनन्तगुणाः । इदं च
प्रागद्वार गाथायां भावद्वारात्पूर्वमुपन्यस्तमपि व्यत्ययेन नि-
र्दिष्टं, विचित्रत्वात्सूत्रगतेः । अल्पबहुत्वद्वारमपि नेह विवृ-
तम् । पीठिकायां मतिज्ञानस्येव च भावनीयमिति । साम्प्रतं
चशब्दाऽऽक्षिप्ता पञ्चविधाऽऽदिप्ररूपणामनाभिधाय वस्तुद्वार ता-
वदाह-(वत्थुमित्यादि) वस्तु द्रव्य दलितं नमस्कारस्य यो-
ग्यमहमित्यनर्थान्तरम्, तच्चेह नमस्कारार्हाः पञ्चार्हादयोऽनन्त-
त्वाः । तेषां च वस्तुत्वेन नमस्कारार्हत्वेऽयं वक्ष्यमाणल-
क्षणो हेतुः । इति निर्युक्तिगाथासप्तकार्थः ॥ २६२४ ॥

इह “ एगं पडुच्च हेट्ठा जहेव ” (२६२१) इत्यादिना नम-
स्कारस्य कालद्वार निरूपितम् । अथवा-अन्यथा त-
स्थितनीय, कथम् ? , इत्याह भाष्यकारः-

अहवोसपुसुप्पिणि-कालो नियओ य तव्विसिट्ठो य ।

तत्थऽत्थि नमोक्कारो, न वत्ति णेयं जहा सुत्तं ॥१७२५॥

अथवा-अत्रोत्सर्पिण्यवसर्पिणीलक्षणः कालो गृह्यते । स च
भरतैरवतेषु नियतः प्रतिनियतेन निजस्वरूपेण वर्तते, हैमवतद-
रिवर्षदेवकुत्तरकुत्तरमहाविदेहरस्यकैरण्यवतेषु पुनस्तद्विशिष्टः ।
तस्मादुत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालाद्विशिष्टो विशेषितस्तत्प्रतिभा-
गरूप एव कालोऽस्ति । तत्र द्विविधेऽपि काळे नमस्कारो-
ऽस्ति, न वा ? , इति चिन्तायां यथा श्रुत श्रुतसामायिक पूर्व-
मुक्तं, तथाऽत्रापि ज्ञेयं, नमस्कारस्यापि श्रुतविशेषरूपत्वा-
दिति ॥ २६२५ ॥

इह च “सतपयपरूपणया” (२६१८) इत्यादिनवद्वाराणां कि-
ञ्चिद्वाक्यात्, किञ्चिन्नेत्यतो भाष्यकारोऽतिदेशमाह-

मसुयनानं नवहा, नंदीए जह पवुवियं पुवं ।

तह चेव नमोक्कारो, सो वि सुयवन्तरो जम्हा ॥१७२६॥

सुगमा ॥२७२६॥ विशेषः । आ० म० ।

(आग्निनिबोधिकश्रुतज्ञानशब्दावलोकनावसेया चेत्यम्)

अथ चशब्दसूचिता पञ्चविधप्ररूपणमाह-

आरोवणा य जयणा, पुच्छा तह दायणा य निज्जवणा ।

एसा वा पंचविहा, परूवणा रोवणा तत्थ ॥२७२७॥

आरोपणा च प्रजना, पृच्छा तथा-दायना दर्शना दापना वा,
निर्यापना वक्ष्यमाणरूपा, एसा वा प्ररूपणा पञ्चविधा ज्ञेया
इति ॥ २६२७ ॥

तत्राऽऽरोपणा का ? , इत्याह-

किं जीवो होज्ज नमो, नमो व जीवो ति जं परोप्परओ ।

अज्जारोवणमसो, पज्जणुजोगो मया रुवणा ॥ १७२८ ॥

किं जीव एव भवेन्नमस्कारः, नमस्कार एव वा जीव इति
यत् परस्परवधारणादध्यारोपणं पर्यनुयोजनमेष पर्यनुयोग
आरोपणा मता समतेति ॥ २६२८ ॥

भजनाव्याख्यानमाह-

जीवो नमोऽनमो वा, नमो ल नियमेण जीव इति जयणा ।
जह चूओ होइ दुमो, दुमो उ चूओ अचूओ वा ॥१९१॥
जीवस्तावदनवधारित एव नमो नमस्कारो वा स्यात्सम्यग्दृष्टिः, अनमोऽनमस्कारो वा स्यान्मिथ्यादृष्टिः । नमो नमस्कार-
स्त्ववधारितो नियमेन जीव एव जवति, अजीवस्य नमस्कारा-
संभवात् । यथा चूओ दुम एव जवति, दुमस्तु चूओऽचूओ वा क-
द्विराऽऽदि स्यादिति । एषा एकपदव्यभिचाराद्भजनेति ॥२६२॥

पृच्छास्वरूपमाह-

तो जऽ सच्चो जीवो, न नमोकारो ल तो मया पुच्छा ।
सो होज्ज किंविसिद्धो, को वा जीवो नमोकारो ? ॥१९२॥
ततो यदि सर्वोऽपि जीवो न नमस्कार, किं नहि ? कश्चिदेव ।
ततः पृच्छा मता पृच्छामो भवतः-यो जीवो नमस्कारः, स किं-
विशिष्टो जवेदिति कथ्यतां ? को वा जीवो नमस्कारः ? इत्य-
पि निवेद्यतामिति । एषा पृच्छेति ॥ २६३० ॥

दापनानिर्यापनयोर्व्याख्यानमाह-

अह दायणा नमोकार-परिणामो जो तथो नमोकारो ।
निज्जवणाए सो च्चिय, जो मो जीवो नमोकारो ? ॥१९३॥
अथानन्तरोक्तप्रश्नस्य निर्वचनरूपा दापनोच्यते-किं पुनस्त-
न्निर्वचनम् ? यो नमस्कारपरिणतो जीवस्तकोऽसौ नमस्कारः,
यस्तु तदपरिणतः स क्लृप्तनमस्कार इति निर्यापनायां स एव
नमस्कारपरिणत एव, योऽसौ जीवः स एव नमस्कारः, नम-
स्कारोऽपि जीवपरिणाम एव नाजीवपरिणाम इति ॥२६३१॥

अथ दापनानिर्यापनयोः को विशेषः ? इत्याह-

दायणनिज्जवणाणं, को जेओ दायणा तयत्थस्स ? ।
वक्खाणं निज्जवणा, पच्चन्नासो निगमणं ति ॥१९४॥
दापनानिर्यापनयोः को भेदः कः प्रतिविशेषः ? । अत्रोच्यते-
दापना तदर्थस्य “ सो होज्ज किंविसिद्धो, को वा जीवो नमो-
कारो ” (२६३०) इत्येव पृच्छापृष्ठस्य तस्य नमस्कारस्यार्थ-
स्तदर्थो भण्यते । यथा-“ नमोकारपरिणामो जो तथो नमोकारो
स्ति । ” निर्यापना तु दापनादर्शितस्यैवार्थस्य प्रत्याभ्यासः
प्रत्युच्चारणं निगमन, यथा-स एव नमस्कारपरिणत एव योऽसौ
जीवः स एव नमस्कारः, नमस्कारोऽपि जीवपरिणाम एव ना-
जीवपरिणाम इति । एवं च निगमनीयम् । निगमनकृत एव च
दापनानिर्यापनयोर्भेदः, न त्वात्यन्तिक इति भावनीयम् ॥२६३२॥

अथवा-अन्यथाऽनयोर्भेदो दृश्यते । कथम् ? इत्याह-

तप्परिणय एव जहा, जीवो अवहिओ वा तहा जुज्जो ।
तप्परिणओ स एव हि, निज्जवणाए मओऽण्णो ॥१९५॥
अथवा-यथा दापनायां जीवो (अवहिओ स्ति) जी-
वोऽवधृतो नियमितः । तद्यथा-तत्परिणत एव नमस्का-
रपरिणत एव जीवो नमस्कारो नान्य इति । (तदा
जुज्जो स्ति) तथा तेनैव प्रकारेण निर्यापनायां ज्ञूयोऽपि
प्रकारान्तरतोऽवधार्यते । कथम् ? इत्याह- (तप्परिणओ स एव
हि स्ति) यथा दापनायां नमस्कारपरिणत एव जीवो नमस्कार
इत्यवधृतं, तथाऽत्र निर्यापनायां तत्परिणतो नमस्कारपरि-
णतो जीवः स एव मतो नमस्कार एव मत इति ज्ञूयोऽव-

धार्यते । कुतः ? इत्याह-अनन्य इति कृत्वा, अनन्यत्वाद्भिन्नत्वा-
दित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-यथाऽन्युपयुक्तो माणवकस्तदुप-
योगानन्यत्वाद्गतिरेव भवति, तथा नमस्कारपरिणतो जी-
वस्तदुपयोगानन्यत्वात्तन्मस्कार एव निर्यापनायां भवति ।
इति दापनानिर्यापनयोर्विशेष इति । तदेवमभिहिता पञ्चविधाऽ-
पि प्रकृपणा ॥ २६३३ ॥

अथवा चतुर्विधा प्रकृपणा सा, कथम् ? इत्याह-

पयडं अगारेण य, नोगारोजयनिसेहओ वा वि ।
इह चित्तिज्ज जुज्जो, को होज्ज तओ नमोकारो ? ॥१९६॥
प्रकृत्या स्वभावेन, अकारेण च प्रतिषेधवान्केन, नोकारेण,
निषेधोजयेन च सहितोऽत्र भूयोऽपि नमस्काराश्चिन्त्यते ।
तत्र प्रकृतिपक्षे नमस्कारः, अकारसहितस्त्वनमस्कारः, नो-
कारयुक्तस्तु नोनमस्कारः, निषेधोभयसहितस्तु नोअनमस्का-
र इति । एवं च चिन्त्यमाने ततः कः किं वस्तु नमस्कारो
भवेत् ? । उपलक्षणं चेद्, को वाऽनमस्कारः, कश्च नोनम-
स्कारः, को वा नोअनमस्कार इत्यपि छष्टव्यमिति ॥ २६३४ ॥

एवं च जिज्ञासिते सति ज्ञाप्यकारः प्राऽऽह-

पयडं चि नमोकारो, जीवो तप्परिणओ स चाभिहिओ ।
अनमोकारो परिणइ-रहिओ तह्मच्चिरहिओ वा ॥१९७॥
प्रकृतिस्तावन्नमस्कारः । स च कः ? इति यदि पृच्छयते,
तदाऽसौ जीवस्तत्परिणतो नमस्कारपरिणतो नमस्कार इति
प्रागजिहितमेव । अनमस्कारस्तु परिणतिरहितो नमस्कारप-
रिणतिवर्जितोऽनुपयुक्तः सम्यग्दृष्टिः । तल्लिखितिरहितो वा
नमस्कारकारणकर्मकयोपशमशून्यो वा मिथ्यादृष्टिरिति ॥२६३५॥

नोनमस्कारस्तर्हि कः ? इत्याह-

नोपुव्वो तप्परिणय-देसो देसपन्निसेहपक्खम्मि ।
पुणरनमोकारो च्चिय, सो सच्चनिसेहपक्खम्मि ॥१९८॥
नोपूर्वस्तु नोशब्दोपपदो नमस्कारो, नोनमस्कार इत्यर्थः ।
(तप्परिणयदेसो स्ति) देशप्रतिषेधवचने नोशब्दे तत्परिण-
तस्य नमस्कारपरिणामयुक्तस्य सम्यग्दृष्टिजीवस्य देश एक-
देशो भण्यते । सर्वनिषेधवचने तु नोशब्दे स नोनमस्कारः
पुनरप्यनमस्कार एव गम्यत इति ॥ २६३६ ॥

नोअनमस्कारः कः ? इत्याह-

नोअनमोकारो पुण, पुनिसेहपगइगमयभावाओ ।
होइ नमोकारो च्चिय, देसनिसेहम्मि तदेसो ॥१९९॥
नोअनमस्कारः पुननोशब्दस्य सर्वनिषेधपक्षे नमस्कार एव
भवति, द्वयोर्निषेधयोः प्रकृतिगमकज्ञात्वात् “ द्वौ नमो प्रकृत्यर्थं
गमयतः ” इति न्यायादित्यर्थः । देशनिषेधवचने तु नोशब्दे तस्य
पूर्वोक्तस्वरूपस्य नमस्कारस्यैकदेशः प्रतीयत इति ॥२६३७॥
इह च “ नमस्कारोऽनमस्कारः ” इत्यादिज्ञज्ञचतुष्टये य-
दुपचरितं, यच्च वास्तवं, तन्निर्धारयन्नाह-

उवयारदेसणाओ, देस पएस चि नोनमोकारो ।

नोअनमोकारो वा, पयडनिसेहाउ सच्चूया ॥२००॥

(देस पएस चि) इह यथासंख्येन संबन्धः । तृतीयमङ्गे
यो देशो नमस्कारैकदेशो (नोनमोकारो स्ति) नोनमस्कार
उक्तः, यच्च चतुर्थमङ्गे प्रदेशोऽनमस्कारैकदेशो (नोअन-

मोक्षारोपि) नोअनमस्कार उक्त', स उपचारदेशनादिति संबन्धः । औपचारिकत्वं चेह नोनमस्काररूपस्य, नोअनमस्काररूपस्य च देशप्रतिषेधवचने नोशब्दे सपूर्णस्य वस्तुनो-
ऽभावादिति । अथ सद्वृत्तजङ्गकप्रतिपादनार्थमाह-(पर्यङ्ग्या-
दि) प्रकृतिः प्रथमो भङ्ग, निषेधस्तु द्वितीयजङ्ग, एतौ द्वाव-
पि सद्वृत्तौ निरुपचरितौ, एतद्भङ्गवाच्यस्य नमस्कृष्टानम-
स्काररूपस्य वस्तुनः सपूर्णस्य सद्भावादिति । तुशब्दादुप-
रिमावपि द्वौ भङ्गौ सर्वनिषेधवचने नोशब्दे सति सद्वृत्ता-
विति द्रष्टव्यम्, तद्वाच्यस्यापि नमस्कृष्टानमस्काररूपस्य
वस्तुनः सपूर्णस्य सद्भावादिति ॥ २६३८ ॥

अथैतांश्चतुरो जडान्नयैर्निरूपयन्नाह-

सब्बो वि नमोक्कारो, अनमोक्कारो य वंजणनयस्स ।

हो जं चउरूवो वि हु, सेसाणं सव्वजेया वि ॥५६॥

इहशब्दनयास्त्रयोऽपि शुद्धत्वादस्वरङं सपूर्णं देशप्रदेशरहितमेव वस्तु इच्छन्ति । शेषास्तु नैगमाऽऽद्योऽविशुद्धत्वादेश-प्रदेशरूपमपि मन्यन्ते इति । एवं च स्थिते व्यञ्जननयस्य त्रिविधस्यापि शब्दनयस्य भङ्गकप्ररूपामात्रेण प्रकृत्यकारनो-कारतदुजययोगाद्यत्वरूपोऽपि नमस्कारो भूत्वा परिशिष्टः सर्वोऽपि नमस्कारोऽनमस्कारश्चेति द्विरूप एवावशिष्यते, प्रथमद्वितीयत्रयवाच्य एवावतिष्ठते । तृतीयचतुर्थभङ्गकौ तु तन्मतेन शून्यावेव, तच्चाच्चस्य देशस्य प्रदेशस्य चासत्त्वादिति । शेषाणां तु नैगमाऽऽदिनयानां सर्वे चत्वारोऽपि त्र्यङ्गरूपा भेदाः सद्व्यभूतार्था एव, तन्मतेन देशस्य प्रदेशस्य च सत्त्वादिति । तदेवमुक्ता चतुर्विधाऽपि प्ररूपणा, तद्गणने च गतं सप्रसङ्गं प्ररूपणाद्वारम् ॥ २६३६ ॥ विशेषः । आ० म० । आ० चू० । “ णमो अरिदंताणं, णमो सिक्काण, णमो आय-रियाणं, णमो उवज्झायाणं, णमो बंजीए लिवीए । ” म० १ श० १ उ० । दशा० ।

(७) नमस्कारस्याऽऽर्पत्वम्-

ये तु वदन्ति-नमस्कारपाठ एव नाऽऽर्घ्यं, युक्तिरिक्तत्वात्-सिद्धि-
नामन्त्यर्हित्वेन पूर्वमर्द्धमस्कारस्याऽघटमानत्वात्; आचार्याऽऽ-
दिना सर्वसाधवो न वन्दनीया इति तथास्थितपञ्चमपदानुप-
पत्तेरिति । पापिष्ठतरास्तेऽप्यनाकर्णनीयवाचोऽष्टव्यमुक्ताः । स्व-
कपोलकल्पिताऽऽशङ्कया व्यवस्थितसुप्रत्यागायोगात्, ईदृशकदा-
शङ्कानिराशपूर्वमसांक्षिप्तविस्तृतस्य नमस्कारपाठस्य स्थितक-
मस्य निर्यक्तिकृतैव व्यवस्थापितत्वात् ।

तदाह-

“ न वि संस्रैवो न वित्थारो, सखैवो दुविह सिद्ध-सादृण् ।
 वित्थरओणेगविहो, पचविहो न जुज्जप तम्हा ॥ ३२०१ ॥
 भरिहंताऽऽई नियमा, सादृ सादृ उ तेसु भश्यन्वा ।
 तम्हा पचविहो अलु, हेउनिमित्त इवह सिद्धो ” ॥ ३२०२ ॥
 “ पुत्वाणुपुवि न कमो, नेव य पच्चाणुपुविण स प्रवे ।
 सिद्धाऽऽईमा पढमा, बीयाप सादृणो आई ” ॥ ३२१० ॥
 भरिदुतुवणसेणं, सिद्धा नज्जति तेण अरहाऽऽई ।
 न वि कोई परिसाप, पणमिच्छा पणमण रओ ॥ ३२१३ ॥ विहोण
 इत्यादिना सामान्यतः सर्वसाधुनमस्करणेन च नास्था-
 नविनयकरणाऽऽदिदृषणम् । अत एव-“ सिद्धाण एमो किंवा,

* एतदर्थं स्वप्नेऽस्मिन्नेव शब्दे आक्षेपकारे स्पर्ष्टाभविष्यति ।

संज्ञयाणं प्रावश्रो ।” इत्याद्युत्तराध्ययनेक सगञ्जुत इति । पञ्चपदनमस्कारश्च सर्वभुतस्कन्धान्यन्तरज्ञूतो, नवपदश्च समू-
लत्वात् पृथक् भुतस्कन्ध इति प्रसिद्धमाज्ञाये । अस्य हि निर्यु-
क्तिञ्चूर्णार्थाय, पृथगेव प्रज्ञूता आसीरन्, कावेन तद्व्य-
घच्छेदे मूहसूत्रमध्ये तल्लेखनं कृत पदानुसारिणा वज्रस्वामि-
नेति महानिशीथपञ्चमाध्ययने व्यवस्थितम् । प्रति० ।

तथा च तद्ग्रन्थः-

एयं तु जं पंचमंगलमहासुयकखंधस्स वक्खाणं, तं महया पव-
धेणं अणंतगमपज्जवेहिं सुत्तस्स य पियञ्जूयाहिं णिज्जुत्तिभा-
सच्चुन्नीहिं जहेव अणंतनाणदंसणधरेहिं तित्थयरेहिं वक्खा-
णियं, तहेव समासओ वक्खाणिज्जं तं आसि, अहऽनया
कालपरिहायिदोसेणं ताओ णिज्जुत्तिजासच्चुन्नीओ वु-
च्छिन्नाओ । इओ य वच्चंतेणं काक्षेणं समएणं महिद्धि-
पत्ते पयाणसारी वइरसामी नाम दुवालसंगसुअहरे
समुप्पन्ने । तेण य पंचमंगलमहासुयकखंधस्स उच्चारो
मूलसुत्तस्स भज्जे विहिओ । मूळसुत्तं पुणं सुत्तत्ताए ग-
णहरेहिं अत्यत्ताए अरिहंतेहिं जगवंतेहिं धम्मतित्थ-
यरेहिं तिलोगमहिण्हिं वीरजिणिंदेहिं पन्नावियं ति एस वु-
हसंपयाओ । महाए ५ अए ।

(तद्विषयोपधानाभ्ययनविधिश्च ' उचहाण ' शब्दे द्विती-
भागे १०५० पृष्ठे जक्तः)

जहुत्तविहाणणं चैव पंचमंगलपभिइसुयनाणस्स वि उव-
हाणं करेज्जा, से णं गोयमा ! नो हीलिज्जा सुत्तं, नो ही-
लिज्जा अत्थं, णो हीलिज्जा सुत्तत्थो जए, से णं नो आसा-
इज्जा तिकालभावी तित्थयरे, णो आसाइज्जा तिब्बोगासि-
हरवासी विदूयरयमत्थे सिप्पे, णो आसाइज्जा आयरिय-
उवज्जायसाहुणो, सुदूयरं चैव जवेज्जा पियधम्मं ददधम्मं
भत्तिजुत्ते, पसंतेणं भावेज्जा सुत्तत्थाणुरंजियमाणुससप्पा-
संवेगमावन्नो, से एस णं ए लभेज्जा पुणो पुणो जववारगे
गन्नवासाइयं अणेगहा जंतणं ति। एवरं गोयमा ! जे एं
वाले जाव अविन्नायपुन्नपावाणं विसेसो, ताव णं से पंच-
मंगलस्स णं गोयमा ! एगंतेणं अउग्गे, तस्स णं पंचमंगल-
महासुयक्खंधस्स एगमवि आत्तावगं ए दायव्वं, जत्थो
अणाइभवंतरसमज्जियाऽमुदहकम्मरासिदहणट्ठमिणं द्वाभित्ता
णं न वाले सम्ममाराहेज्जा । लहुत्तं च जणइत्ता तस्स
केवलं धम्मकहाए गोयमा ! जत्ती समुप्पाइज्जा । तत्थो
नाळण पियधम्मं ददधम्मं जत्तिजुत्तं, ताहे जावइयं पच्च-
क्खाणं निव्वाहेउं समत्थो जवइ, तावइयं कारवेज्जइ,
राईभोयणं च उविहतिविहचउन्विहेणं वा जहासर्चाए
पच्चक्खाविज्जइ, गोयमा ! णं पणयात्ताए नमोकारसहि-
याणं चउत्थं चउवीसाए पोरिसीहिं वारसहिं पुरिमहेहिं
दसहिं अवहेहिं छहिं निव्विइएहिं चउहिं एगट्ठाणगेहिं

दोहिं आयंविहोहिं एगेणं सुद्धत्यायंविहोणं अन्वावारत्ताए
रोहज्जाणविगहाविरहियस्स सज्जाएगगचित्तस्स गोयमा !
एवमायंविहं मासक्खमणं विसेसेज्जा, तओ य जावइयं
तवोवहाणमवि समंतो करेज्जा, तावइयं अणुगणेऊणं
जाहे जाणेज्जा-जहा णं जत्तियमित्तेणं तवोवहाणेणं
पंचमंगलस्स जोगीजूओ, ताहे आउत्तो पढेज्जा, ए अण्णह
त्ति । से जयवं ! पचूयं कालाङ्कमं एयं, जइ कहमवि अंत-
राद्धे पंचत्तमुवगच्छे, तओ नमोकारविरहिणं कह मुत्तिमड्डं
साहेज्जा ! गोयमा ! जं समयं चेव सुत्तोवयारनिमित्तेणं
असठजावत्ताए जहासत्तीए किंचि तवमारभेज्जा, तं समय-
मेवमहीयसुत्तथोभयं दट्ठवं । जओ णं सो तं पंचनमोकारं
सुत्तथोभयं ण अविहीए गिणहे, किं तु तहा गेएहे, जहा ज-
वंतरेसु वि ण विप्पणस्से, एयस्सेव अज्जवसायत्ताए आरा-
हगो जवेज्जा । से जयवं ! जेण उ ए अण्णेसिमहीयमाणेणं
सुयावरणखओवसेण कण्हारित्तणेणं पंचमंगलमहियं
जवेज्जा, से वि य किं तवोवहाणं करेज्जा ! गोयमा !
करेज्जा । से जयवं केणं अट्टेणं ! गोयमा ! सुत्तजवोहि-
लाजनिमित्तेणं । एवं चेइयाइअकुवमाणे नाणकुसीद्धे णेए
तहा गोयमा ! णं पव्वज्जादिवसप्पभिइए जहुत्तविणओव-
हाणेणं ॥ महा० ३ अ० ।

“ एसो पचणमुकारो, सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाण च सव्वेसि, पढमं हवइ मंगलं ” ॥ १ ॥

(७) नमस्कारसूत्रसंपदः । अक्षराणि च पदसंप्रकृतानीत्यतो-

ऽक्षरपदसंपदिति द्वारत्रय प्रस्तावाऽऽयातम्, तत्र

च प्रथमं तावत्पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारमा-

श्रित्य तदाह-

वक्खऽट्ठसट्ठि नवपणं, नवकारे अट्ठ संपया तत्थ ।

सगसंपय पयतुद्धा, सतरऽक्खर अट्ठमी दुपया ॥२२॥

अथ कोऽत्र व्याख्यानेऽवसरः, चैत्यवन्दनाविधानस्याधिकृत-
त्वात् ? । सत्यम् । यदा जिनिविम्बाभावे स्थापनाऽऽचार्यपुरतश्चै-
त्यवन्दना विधीयते, तदाऽनेन पञ्चपरमेष्ठिमन्त्रेणाऽनाकार-
स्थापनयाऽङ्गाऽऽदिषु जिनाऽऽदयः स्थाप्यन्ते । यदुक्तं बृहद्वाप्ये-
“ जिणविवाज्जावे पुण, उवणा गुरुसाक्खिया वि कीरंति । चिइ-
वंदणं श्रिय इमा, तत्थ वि परमेष्ठिवरणा उ ” ॥१॥ इति । यथा
श्रेयोभूतं चैतत् स्तुतिस्तोत्राऽऽदिप्रधानं चैत्यवन्दनाविधानं स्व-
र्गापवर्गाबन्धनिबन्धनसम्यग्दर्शनाऽऽदिहेतुत्वात्; तथा चाऽऽग-
मः-“ यथत्थुइमंगलेणं भते ! जीवे किं जणयइ ? । यथत्थुइमंग-
लेण माणदसणचरित्तं, बोहिइमाभ च जणयइ । नाणदसणच-
रित्तसपनेणं जीवे अतकिरिय कप्पविमाणोववात्तियं आराहेइ ”
इति । अतो निर्विघ्नेतद्विधानसिद्ध्यर्थं प्रथमं पञ्चमङ्गलमेव
व्यावर्ण्यते । तथा चोक्तं महानिशीथचतुर्थाध्ययने-“ तस्स य
सयलसुक्खहेउभूयस्स न इच्छदेवयाणमुक्कारविरहिणं केइ
पार गच्छिज्जा, इद्धदेवयाणं च नमुक्कारो पचमंगलमेव गोय-
मा ! नो णमण्ण ति, ता नियमओ पचमंगलस्सेव पढणं ताव वि-
णओवहाणं कायव्व । ” इत्यलं विस्तरेण ।

* तृतीयाध्ययने इति पाठो दृश्यते ।

संप्रति भाष्यगाथा व्याख्यायते-वर्णा अक्षराणि अ-
ष्टषष्टिः, नमस्कारे पञ्चपरमेष्ठिमहामन्त्ररूपे भवन्तीति
शेषः । उक्तं च-“ पंचपयाण पणती-स वक्ख चूला-
इवण तिचीसं । एवं इमो समप्पइ, फुममक्खरमट्ठसट्ठी-
ए ” ॥ १ ॥ तथा नवपदानि विवक्षितावधियुक्तानि “ नमो-
अरिहंताणमित्यादीनि, न तु स्त्याद्यन्तानि । अणित च-“ सत्त १
पण २ सत्त ३ सत्त य, ४ नव ५ अट्ठ य ६ अट्ठ ७ अट्ठ ८
नव ९ पणुति । इय पयअक्खरसंखा, असट्ठ पुरेइ अट्ठसट्ठी
॥ १ ॥ ” तथाऽष्टौ संपदो विधामस्यानानि (तत्थ ति) ता-
स्वष्टासु संपत्सु मध्ये क्रमेण सप्त संपदः-पदैः पूर्वोक्तस्वरूपै-
स्तुल्याः समाना । अष्टमी पुनः संपत् सप्तदशाऽक्षरप्रमाणा,
पर्यन्तपदवर्त्तिपदद्वयाऽऽत्मिका च । यथा-“ मंगलाणं च सव्वे-
सि, पढमं हवइ मंगलं । ” यदुक्तं चैत्यवन्दनाभाष्यप्रवचन-
सारोद्धाराऽऽदिषु-“ पंचपरमिष्ठिमते, पणं एए सत्त संपया क-
मसो । पज्जेते सत्तरऽक्खर-परिमाणा अट्ठमी मणिया ॥ १ ॥ ”
तथा एवं वा चतुर्थपदस्य पाठः-“ नवऽक्खरऽष्टमी दुप-
यट्ठी ” ॥ अष्टमी संपत्-“ पढमं हवइ मंगलं ” इति
नवाऽक्षरप्रमाणा क्रिया । पष्टी पुनः-“ एसो पंचनमुक्कारो
सव्वपावप्पणासणो । ” इति । द्विपदमाना । अभ्यधायि-“ अ-
तिमचूलाइतिय, सोल १ ऽठ २ नवक्खरा तय चेव १ । जो
पढइ भत्तिजुत्तो, सो पावइ सासय ठाणं ॥ ४ ॥ ” एवं च त्रय-
स्त्रिंशदक्षरप्रमाणचूलिकासहितो नमस्कारो भगनीय इत्युक्तं
प्रवर्तते । तथा चोक्तं बृहन्नमस्कारफले-“ सत्त पण सत्त सत्त य,
नवऽक्खरपमाणपयरुपचपयं । तिचीसऽक्खरचूल, सुमिरह
नवकारवरमंत ॥१॥ ” सिद्धान्तेऽपि स्फुटाक्षरैः-“ हवइ मंगलं ”
इति भणितम् । तथाहि महानिशीथचतुर्थाध्ययने सूत्रम्-
“ तदेव च तदत्याणुगमिय इकारसपयपरिच्छिन्नं ति आक्षाव-
गतिचीसऽक्खरपरिमाणं ” एसो पंचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणास-
णो । मंगलाणं च सव्वेसि, पढमं हवइ मंगलं ॥१॥ इय चूल ति
अहिज्जाति ति । ” तत्र प्रकृतं तदेवम्-“ हवइ मंगलं ” इत्यस्य
साक्षादागमे भणितत्वात्, प्रशुश्रीवन्नस्वामिप्रभृतिषु बहुश्रुतसु-
विहितसंविप्रपूर्वाऽऽचार्यसंमतत्वाच्च “ पढमं हवइ मंगलं ” इ-
ति पाठेन अष्टषष्ट्यक्षरप्रमाण एव नमस्कारः पठनीयः । त-
था च महानिशीथे-“ एवं तु जं पंचमंगलमहासुयक्खंधस्स
वक्खाण तं महया पवंधेण अणंतगमपज्जवेहिं सुत्तस्स य
पियभूयाहिं निज्जुत्तिभासचुन्नीहिं जहेव अणंतनानदंसणधरे-
हिं तिथयरोहिं वक्खाणियं, तदेव समासओ वक्खाणिज्जं तं
आसि । अहऽअया कालपरिहाणिदोसेणं ताओ निज्जुत्तिजा-
सचुन्नीओ वुच्छिआओ, इओ य वच्चतेणं कालेण समपणं महि-
क्विपत्ते पयाणुसारी वहरसामी दुवालसंगसुयहरे समुप्पणे,
तेणेसो पंचमंगलमहासुयक्खंधस्स उद्धारो मूलसुत्तस्स मज्जे
लिहिओ, मूलसुत्त पुण सुत्तत्ताए गणहरेहिं अत्थत्ताए अरिहं-
तेहिं भगवतेहिं धम्मतिथयरोहिं तिहोयमहिपाहिं वीरजिणिदेहिं
पन्नाविअं ति, एस वुक्खसपयाओ एत्थ य । जत्थ य पयंपण्णाण-
लगा सुत्तालावगं न सपज्जइ, तत्थ तत्थ सुयहरेहिं ति भोग्गण
वि कुलिहियदोसो न दायव्वु ति, किं तु ओ सो एयस्स अवि-
तचित्तामणिकप्पभूयस्स महानिशीहसुयक्खंधस्स पुव्वाय-
रिसो आसि महुराप सुपासनाहवूहे पन्नरसणहिं उववासेहिं
विहिणहिं सासणदेवीए मम अपिओ ति तहिं चेव ख-
डाखंणीए उहिहियाण्णहिं हेऊहिं वहवे पणगा परिसमिया,

तदा वि अश्वतसुमहत्याइसयंति इम महानिसीहसुयकखध
कसिणपवयणस्स परमसारभूय पर तत्त महत्थ ति क-
लिकण पवयणवच्छत्तणेण बहुभवसत्तोवयारय च काउ
तहा य आयहियदुयाए आयरियहरिभहेण ज तत्थायरिसे
दिट्ठ, तं सव्वं समतीए सोढिकण लिहिअं ति अन्नेहिं पि सिद्ध-
सेणदिवायरवुव्वाइजकखसेणदेवगुत्तजसवद्धणखमासमण-
सीसरोवगुत्तनेमिचदजिणदासगणिखवगमन्धसिरिपमुहेहिं जु-
गप्पहाणसुयहरोहिं बहु मन्थिमिण ति ॥”(महा० ३ अ०)अन्यत्र
तु सप्रति वर्त्तमानाऽऽगमः, तत्र मध्ये न कुत्राप्येव नवपदा-
ऽष्टसपदादिप्रमाणो नवकार उक्तो दृश्यते । यतो भगवत्यादा-
वेव पञ्चपदान्युक्तानि—“ नमो अरिहताण, नमो सिद्धाण, न-
मो आयरियाण, नमो उवज्झायाण, गमो वज्जीए जिवीए ” इ-
त्यादि । क्वचिद्—“ नमो लोए सव्वसाहूण ” इति पाठ इति ।
तद्वृत्तिप्रत्याख्यानपारणाप्रस्तावे चूर्णावित्युक्तम्—“ नमो अरि-
हताण ५ ” जणित्वा पारयति । नवकारनिर्युक्तिचूर्णौ त्वेवमु-
क्तम्—“ सो नमुक्कारो कमा पयाणि उ वा, दस वा । तत्थ उ-
पयाणि-नमो १ अरिहत २ सिद्ध ३ आयरिय ४ उव-
ज्झाय ५ साहूण ६ ति । दश त्वेवम्—“ अरिहताण नमो ३
सिद्धाण ४ ” इत्यादि । यत्पुनर्नमस्कारनिर्युक्तावशीतिप-
दमाना विंशतिगाथाः सन्ति । यथा—“ अरिहतनमुक्कारो, जीव
मोएउ जवसहस्साओ । ” (३५७) इत्यादयस्ता नवकार-
माहात्म्यप्रतिपादका न पुनर्नवकाररूप भवितुमर्हन्ति, बहु-
पदत्वात् तासाम्, नवकारस्य तु नवपदाऽऽत्मकत्वात् । किञ्च-
तास्वपि गाथासु वर्षशतात् तद्व्याख्या पूर्वपूर्वतरप्रतिषु “हवउ”
इति पाठो दृश्यते । श्रीमलयगिरिणाऽप्यावश्यकवृत्तिं कुर्व-
ता वृत्तिमध्ये ता गाथा “ हवउ ” इति पाठत एव लिखि-
ताः, एतन्निश्चयार्थिना तद्वृत्तिनिरीक्षणीया, इति परमार्थं
ज्ञात्वा कदाग्रहाभिनिवेशाऽऽदिविलसितकटिपतमागमानुक्त
“होइ” इति मुक्त्वा साक्षात्परमागतसूत्रान्तर्गत श्रीवज्रस्वामि-
प्रभृतिदशपूर्वधराऽऽदिवहुश्रुतसविग्नसुविहितव्याख्यातमाहृत
“ हवउ ” इति पाठोऽष्टषष्टिवर्णप्रमाण परिपूर्ण नवकारसूत्रम-
ध्येतव्यम् । तच्चैवम्—“नमो अरिहताण १, नमो सिद्धाण २, नमो
आयरियाण ३, नमो उवज्झायाण ४, नमो लोए सव्वसाहूण
५ । एसो पचनमुक्कारो ६, सव्वपावप्पणासणो ७ । मगलाण च
सव्वेसि ८, पढम हवउ मगल ९ ” ॥१॥ अस्य च व्याख्यान यदेव
श्रीवज्रस्वाम्यादिभिः छेदग्रन्थाऽऽदिमध्ये लिखित, तदेव भक्तिव-
हुमानातिशयतो विशेषतश्च ज्ञयसत्त्वोपकारकमिति दर्शयते ।
तथाहि—“ से जयव । किमेयस्स अचित्तचित्तमणिकप्पजूय-
स्स ए पचमगलमहासुयकखधस्स सुत्तत्थ पणत्त । त जहा-
जे ए एस पचमगलमहासुयकखधे से ण सयलागमतरोववत्ती
तिव्वेतल्लुकमलमयरदमव्वलोयपचत्थिकायमिव जहत्थकिरि-
याऽणुरावसजूयगुणकिण्णे जहिच्छिण्ण य फलप्पसाहगे चेव
परमत्थुइवाए । सा य परमत्थुई केमि कायव्वा ? । सव्वजगुत्त-
माण । सव्वजगुत्तमुत्तमे य जे केइ जूय, जे केइ भवति, जे केइ
भविस्सति, ते सव्वे चेव अरिहतादओ चेव नो णमञ्जेसि ।
ते य पचहा-अरिहते १, सिद्धे २, आयरिए ३, उवज्जाए ४,
साहुणो ५ । तत्थ एएसिं चेव गम्भत्थसम्भावो इमो । त जहा-
सनरामरासुरस्स ण सव्वस्सेव जगस्स अछमहापाडिहेराइ-
प्याव्वसओवलक्खियं अण्णसरिसमचित्तमप्पमेयकेवलाहि-
ट्ठिय पवरुत्तमत्त । (महा० ३ अ०) “अरिहति वदणनम-सणाणि

अरिहंति पूयसक्कार । सिद्धिगमण च अरिहा, अरिहता तेण
बुधंति” ॥१॥ (आ० म० द्वि०) सव्वघा० १ अधि० ३ प्रस्ता० ।

(६) वस्तुद्वारम्—

अथ यदुक्तम्—“ वत्थु तरहताऽऽई, पच भवे तेसिमो हेऊ । ”
(२६२४) इति तदेतत्प्ररूपणायामसमर्थितायामन्तराद्ये प्रागुपन्य-
स्तत्वात्सांन्यासिक कृतमासीत् । तत्रेदानीं प्ररूपणायाः समर्थि-
तत्वाद्यथाऽवसराऽऽयात वस्तुद्वार विस्तरेण व्याचिख्यासुराह-

वत्थुं अरहा पुज्जा, जोग्गा के जे नमोऽज्जिहाणस्स ।

संति गुणरासओ ते, पंचारुहयाऽऽज्जाईया ॥ २६४० ॥

वस्तु दक्षिकम्, अर्हा पूज्या योग्या नमोऽभिधानस्य के ?
इति पृष्टे गुरुराह-ये नमोऽभिधानस्य योग्यास्ते पञ्च सन्तीति
सवन्ध । किंविशिष्टास्त ? गुणराशयो गुणसमूहा । पुन किं
प्रकारा ? इत्याह-अर्हदादिजातीया अर्हदादिप्रकाराः-अर्हत्सि-
द्धाऽऽचार्योपाध्यायसाध्रव इत्यर्थः । तदेवमत्र वस्त्वर्हदादयो गु-
णराशय सन्ति, इतिगुणगुणिभोरभेद उक्तः ॥ २६४० ॥

अथ तयोर्ज्ञेदोपचारादिदमाह-

भेओवयारओ वा, वसंति नाणाऽऽदओ गुणा जत्थ ।

तं वत्थुमसाहारण-गुणादओ पचजाईयं ॥ २६४१ ॥

सुबोधा । नवर “घटे रूपाऽऽदय ” इत्यादिष्विव गुणगुणिनो-
र्ज्ञेदोपचारादिहैवमुच्यते-वसन्ति ज्ञानाऽऽदयो गुणा यत्र तत्प-
ञ्चप्रकार वस्त्वन्तीति ॥ २६४१ ॥

अथ तानेव विशेषेणाऽऽह-

ते अरिहता सिद्धा-ऽऽयरिओवज्जायसाहवो नेथा ।

जे गुणमयभावाओ, गुणा व पुज्जा गुणत्थीणं ॥ २६४२ ॥

ते पञ्चविधवस्तुरूपा अर्हत्सिद्धाऽऽदयो ज्ञेयाः, ये ज्ञानाऽऽदि-
गुणसमूहमयत्वान्मूर्च्छज्ञानाऽऽदिगुणा इव गुणार्थिनां ज्ञानाऽऽ-
दिगुणाभिलाषिणा भव्यजीवानां पूज्या इति । तद्वर्हदादीनां
पूज्यत्वे “ गुणमयत्वात् ” इति हेतुरुक्तः ॥ २६४२ ॥

अथवा हेत्वन्तरमप्याह-

मोक्खत्थिणो व जं मो-क्खहेयओ दंसणाऽऽदितियगं व ।

तो तेऽभिवंदणिज्जा, जइ व मई हेयओ कह ते ॥ २६४३ ॥

यस्माद्वा मोक्षार्थिनो ज्ञयसत्त्वम्य मोक्षहेतवोऽर्हदादयः, त-
तस्तेऽभिवन्दनीयाः पूज्या, मोक्षहेतुत्वात्, दर्शनाऽऽदिभिरुपदि-
ति । यदि वा-इहैवभूता परस्य मतिः स्यात्कथं केन हेतुना
ते मोक्षहेतवः ? तदा तमपि हेतु कथयामः । इति सप्तदश
गाथार्थः ॥ २६४३ ॥

यथा ते हेतवस्तथाऽऽह--

मग्गो अविप्पणासो, आयारे विणयया सहायनं ।

पचविहनमोक्कार, करेमि एएहि हेऊहि ॥ २६४४ ॥

अर्हतां नमस्काराऽर्हत्वे मार्गः सम्यग्दर्शनाऽऽदिलक्षणो हेतुः,
यस्मादसौ तैः प्रदर्शित, तस्माच्च मुक्ति, ततश्च पारम्पर्येण
मुक्तिहेतुत्वात्पूज्यास्त इति । (अविप्पणासो इति) सिद्धा-
ना तु नमस्कारार्हत्वे अविप्रणाशः शाश्वतत्वं हेतुः । त-
थाहि-तद्विप्रणाशमवगम्य प्राणिनः ससारनैमुख्येन मोक्षाय
घटन्त इति । (आयारे इति) आचार्याणां तु नमस्कारार्हत्वे
आचार एव हेतुः । तथाहि-नानाचारवत् आचारख्यापकाश्च

प्राप्य प्राणिन आचारस्य विज्ञानागोऽनुष्ठानारश्च भवन्तीति ।
(विनयय च्ति) उपाध्यायानां तु नमस्कारार्हत्वे विनयता
विनयो हेतुः, यतस्तान् स्वयं विनीतान् प्राप्य कर्मविनयनमम-
र्थस्य ज्ञानाऽऽदिविनयस्यानुष्ठानारो भवन्ति । (सहायय च्ति)
साधूनां तु नमस्कारार्हत्वे सहायत्व हेतुः, यतस्ते सिद्धिवधू-
सङ्गमैकलाक्षसाना जन्तूनां तदवाप्तिक्रियासाहाय्यमनुतिष्ठन्ती-
ति । अत एवाऽऽह-पञ्चविध नमस्कार करोम्येजिहेतुभिरिति
निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थ ॥ २६४४ ॥

विस्तरार्थं त्वमिधित्सुर्भाष्यकारः प्राऽऽह-

मगोवएसणाओ, अरिहंता हेयओ हि मोक्खस्स ।

तवभावे भावाओ, तयभावेऽजावओ तस्म ॥२६४५॥

अर्हन्तो यस्माद् मोक्षहेतवस्तस्मात् पूज्या इति प्रक्रम । सम्यग्-
दर्शनाऽऽद्वैतमार्गस्योपदेशनादिति हेतु । श्रुतज्ञानवदिति
दृष्टान्तः स्वयं द्रष्टव्यः । यदि नाम ते तन्मार्गमुपदिशन्ति तथाऽ-
पि कथं मोक्षहेतवः ? इत्याह- (तवभावे इत्यादि) तस्य सम्यग्-
दर्शनाऽऽदिमार्गस्य जावे भावात्, तदजावे चाभावात् तस्य मो-
क्षस्येति ॥ २६४५ ॥

यद्येवं, तर्हि सम्यग्दर्शनाऽऽदिमार्ग एव मोक्षहेतुः, तदन्वय-

व्यतिरेकं नुविधायित्वात् तस्य; ये तु तदुपदेशकत्वेन

तस्य मार्गस्य हेतवोऽर्हन्तस्ते कथं मोक्षहेतवो

न युक्ताः ? इत्येतत्प्रेर्यमाशङ्क्य

परिहरन्नाह-

मगो च्चिय सिवहेऊ, जुत्तो तच्छेयओ कहं जुत्ता ? ।

तदहणत्तणओऽहव, कारण कज्जोवयाराओ ॥२६४६॥

प्रेरकोपन्यस्त पूर्वार्द्धमुक्तार्थमेव । उत्तरमाह- (तदहणत्तणओ
इत्यादि) सत्यम्, मार्ग एव मोक्षहेतुः, केवलमर्हन्तोऽपि न चेतव
एव, तस्यापि मार्गस्य तदुपदेशज्ञेयत्वेन तदधीनत्वादिति ।
अथवा-मोक्षहेतवोऽर्हन्तः, कारणेऽर्हत्तुक्ते मार्गलक्षणकार्यधर्म-
स्य मोक्षहेतुत्वस्योपचारादध्यारोपादिति ॥ २६४६ ॥

आह- नन्वेतावता मार्गस्योपदेशकत्वेनोपकारिणोऽर्हन्त-

स्तनो मार्गजन्यस्य मोक्षस्य तेऽपि हेतवोऽग्नि-

धीयन्त एव इत्युक्तम्, एवं चातिप्रस-

ङ्गः । कथम् ? इत्याह-

मगोवयारिणो जऽ, पुज्जा गिहिणो वि तो तदुवगारी ।

तस्साहणदाणाओ, सर्वं पुज्जं परंपरया ॥ २६४७ ॥

(तस्साहणदाणाओ च्ति) तस्य मार्गस्य साधनानि यानि
वस्त्रपात्राऽऽहारशय्याऽऽसनाऽऽदीनि तद्दानादिति । शेषं सुग-
मम् ॥ २६४७ ॥

अत्रोत्तरमाह-

जं पच्चासन्नतरं, कारणमेगंतिर्यं च नाणाडं ।

मगो तदायारो, सयं च मगो च्ति ते पुज्जा ॥२६४८॥

सन्त्यपि विश्वत्रयस्य परम्परया मार्गोपकारित्वे यत्प्रत्यासन्न-
तरमैकान्तिकं च मोक्षस्य कारणं ज्ञानाऽऽदित्रय मोक्षस्य मार्ग
इति, तस्य दातारस्तावदर्हन्त एव, न तु गृहस्थाः, नापि वस्त्राऽऽ-
हारशय्याऽऽसनाऽऽदीनि तत्साधनानि, तेषामर्हद्भ्यो लब्ध-
स्य ज्ञानाऽऽदित्रयस्योपकारित्वमात्र एव वर्तनादिति । स्वयम-
पि च मोक्षस्य मार्गोऽर्हन्तः, दर्शनमात्रेणैव जन्मजन्तूनां तत्प्रा-

प्तिहेतुत्वात्, अतो ज्ञानाऽऽदिमार्गदातृत्वात्, स्वयमपि च मार्ग-
त्वाच्चेऽर्हन्त एव पूज्याः, न तु गृहस्थाऽऽदयः, इति नातिप्र-
सङ्गः ॥ २६४८ ॥

एतदेवाऽऽह-

जत्ताई-बज्जभयरो, हेऊ न य नियमओ सिवस्सेव ।

तदायारो गिहिणो, सयं न मगो च्ति नो पुज्जा ॥२६४९॥

भक्तपानवस्त्राऽऽदिभिर्घातारो दूरवर्ती परम्परया मोक्षस्य
हेतुः । न च ज्ञानाऽऽदित्रयवदसावेव नियमतः शिवस्य
मोक्षस्य हेतुः, नमन्तरेणाऽप्यन्तकृत्केवल्यादीनां तत्सिद्धेः ।
अतस्तस्य बाह्यतरानैकान्तिकहेतोर्भक्तपानाऽऽद्रेर्दानारः, तद्दाता-
रो गृहिणो न पूज्याः, अर्हतामिव तेषामन्तरङ्गैकान्तिकमोक्ष-
हेतुज्ञानाऽऽदित्रयदातृत्वाभावादिति । न च तेऽर्हन्त इव स्वयं
मोक्षमार्गः, तद्दर्शनाऽऽदिना मुक्त्यनवाप्तेः, इत्यतोऽपि न ते
पूज्या इति ॥ २६४९ ॥

अथाविप्रणाशद्वक्त्रेण सिद्धनमस्कारार्हत्वे हेतुः ध्याचिख्यासु-
राह-

मगेणणेण भिवं, पत्ता सिद्धा जमविष्णणामेणं ।

तेण कयत्थत्तणओ, ते पुज्जा गुणमया जं च ॥२६५०॥

यद्यस्मात्सिद्धाः संप्राप्तनिर्वाणसुखा अनेन मार्गेण ज्ञानदर्शन-
चारित्रलक्षणेन शिव मोक्ष प्राप्ताः । कथम् ? अविप्रणाशना-
नुच्छिन्नसन्तानजावेन, तस्मात्कृतार्थत्वाच्चे पूज्याः । अत्र प्रयोग-
पूज्याः सिद्धाः, अविप्रणाशद्वक्त्रिजनकत्वेन मार्गोपकारित्वात्,
जिनेन्द्रवदिति । (गुणमया जं च च्ति) इतश्च ते पूज्या-ज्ञा-
नाऽऽदिगुणसमूहाऽऽत्मकत्वात्, जिनाऽऽचार्याऽऽदिवदि-
ति ॥ २६५० ॥

अत्र प्रेरकः प्राऽऽह-

गुणपूयामेत्ताओ, फलं ति तप्पूयणं पवज्जामो ।

ज पुण जिणु व्व मगो-वयारिणो ते तयं कत्तो ? ॥२६५१॥

गुणानां सम्यग्ज्ञानाऽऽदीनां पूजामात्रतोऽपि फलं विशिष्ट स्व-
र्गापवर्गाऽऽदिकमस्तीति तत्पूजनं तेषां गुणवता सिद्धानां पूजनं
प्रतिपद्यामहे । यत्पुनरुच्यते- ' जिनवच्चे सिद्धा अपि मार्गोपका-
रिणः ' इति, तत्तेषां सिद्धानां कुत ? न मन्यामहे एतादित्यर्थः,
इह तेषामजावात्, असत्तत्त्वोपकारायोगादित्यभिप्रायः ॥२६५१॥

अत्रोत्तरमाह-

जऽ तग्गुणपूयाओ, फलं पवन्नं नणूवगारो सो ।

तेहिंतो तदजावे, का पूया किं फलं वा से ? ॥२६५२॥

यदि तद्गुणपूजातो गुणवत्सिद्धगुणपूजनात्फलमस्तीति त्वया
प्रतिपन्नं, तर्हि नन्वसावेव तेज्यः सिद्धेभ्य उपकारस्त्वयाऽपि
प्रतिपन्नः, अथवा तदजावे सिद्धाभावे का तेषां पूजा, किं
वा ' से ' तस्य पूजकस्य फलम् ? । एवं च सति निर्वृताववि-
शणाशद्वक्त्रिणोपकारित्वे न भवतीत्ययमुपकारस्तेभ्यः किं
नेष्यते ? इति ॥ २६५२ ॥

अथवा " अविप्रणाशद्वक्त्रिहेतुत्वान्मार्गोपकारिणः सिद्धाः " इत्ययमर्थोऽन्यथाऽपि साध्यते । कथम् ? इत्याह-

गंतुरणासाओ वा, सम्मगोऽयं जहिच्छियपुरस्स ।

सिद्धो सिद्धेहिंतो, तदजावे पव्वओ कत्तो ? ॥२६५३॥

अथवा-अयं सम्यग्दर्शनचरित्रलक्षणो मार्गो यथेप्सितपुर-
स्य मोक्षनगरस्य सन्मार्ग इत्येव सिद्धेय एव सिद्धो निश्चितः ,
नान्यस्मात् । कुतः ? इत्याह-(गतुरणासाधो चि) मोक्षपुर ग-
न्तुर्मुमुक्षोरपायाभावतोऽनाशादविप्रणाशात् । तदनाशे च स-
न्मार्गोऽयं सम्यग्दर्शनाऽऽदिको मोक्षपुरस्य मार्ग इत्येव मुमुक्षू-
णां प्रत्ययोत्पादात् । तदभावे तु सिद्धविप्रणाशे कुतोऽयं प्रत्ययः
स्यात् ? न कुतश्चिदित्यर्थः । इदमत्र हृदयम्-यथा पाठविपुत्रा-
ऽऽदिनगरमार्गं कश्चिद् यथेप्सितपुरं गन्तुं सार्थवाहस्य निरपा-
यगमनेनाविप्रणाशात्सन्मार्गोऽयमिति निश्चीयते, एव सम्यग्दर्-
शनाऽऽदिको मोक्षपुरमार्गोऽपि तदभीष्ट मोक्षपुरं गन्तुर्भव्यजन्तु-
सार्थस्य निरपायगमनेनाविप्रणाशात्सन्मार्गोऽयमिति निश्चीय-
ते । अत एव भूतनिश्चयजनकत्वान्मार्गोपकारिणः सिद्धाः, ततः
पूज्या इति ॥ २६५३ ॥

अपि च-

मग्गम्मि रुई तद्वि-प्पणासओ तप्फलोवत्तंजाओ ।

जं जायड तेहिंतो, नेयरहा तडुयगारो से ॥ २६५४ ॥

यद्यस्मात्सम्यग्दर्शनाऽऽदिको मोक्षमार्गो यथावदयमित्येव रुचि-
प्रीतिर्जायते उत्पद्यते अव्यजन्तूनां (तेहिंतो चि) तेभ्यः सि-
द्धेय एव, नेतरथा नाऽन्यथा । कुतः ? इत्याह-तद्विप्रणाशात्-
तेषां सिद्धानां शाश्वतभावोपगमात्, तथा-तत्फलोपपन्नत्वात्-ते-
षामेव सिद्धानां शाश्वतानुपमसुखलक्षणस्य फलस्योपपन्नत्वात् ।
ततस्तदुपकारोऽसौ मार्गो रुच्याविर्भावलक्षणः सिद्धकृतोऽसाधु-
पकार इति ॥ २६५४ ॥

अत्र परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

नणु जिनवचनाज्जिनोपदेशादेव, तद्विधितं तत्र मार्गं रुचिब्र-
णार्थिता, तस्य मार्गस्य यत्फलं सिद्धिसुखलक्षणं तदुपलम्भ-
श्च सर्वमिदं जायते, तत्किमविप्रणाशहेतूपन्यासेन ? । सत्यम् ।
तथाऽपि तस्य मार्गस्य यत्फलं सिद्धत्वप्राप्तिलक्षणं तस्य
सद्भावादविप्रणाशाच्छाश्वतभावाद्विशेषिततरा मार्गं रुचि-
र्भवति इति । अतो वक्तव्य एव सिद्धानामविप्रणाशलक्षणो
हेतुरिति ॥ २६५५ ॥

पुनरपि परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अप्प च्चियं सिवमग्गो, निच्छयओ तह रुई समत्तं ति ।

मग्गोवयारिणो जह, जिणा तहा खीणसंसारा ॥ २६५६ ॥

ननु "उप्पात्तिओ अमिच्चं, अप्पा सुप्पात्तिओ हवइ मित्तं ।"
इत्यादिवचनान्निश्चयतो निश्चयनयमतेनाऽऽत्मैव शिवमार्गो
मोक्षमार्गः, तथा-रुचिश्च सम्यक्त्वमात्मैव नापर इति, अतः
किमत्र बाह्यनाविप्रणाशहेतुनोपन्यसेत ? । सत्यम् । तथाऽपि व्यव-
हारनयमतेन यथा मार्गोपदेशनाज्जिनास्तीर्धकरा मार्गोपका-
रिण उच्यन्ते, तथा क्लीणसंसारा अपि सिद्धा अविप्रणाशेन
मार्गोपकारिणोऽभिधीयन्ते इति न दोषः ॥ २६५६ ॥

अथाऽऽचार्याणामुपाध्यायानां च नमस्कारार्ह-

हेतुत्व व्याचिख्यासुराह-

आयारदेसणाओ, पुज्जा परमोवगारिणो गुरवो ।

विणयाऽऽगाहणा वा, उवकाया सुत्ता जं च ॥ २६५७ ॥

पूज्याः परमोपकारिणो गुरवः, स्वयमाचारपरत्वात्, परेभ्यश्चा-
ऽऽचारदेशनादिति । तथा-पूज्या उपाध्यायाः, स्वयं विनयवत्त्वात्,
शिष्याणां च विनयप्राहणाद्विनयशिक्षणात् । यतश्च सूत्र-
पाठदास्ते, अतोऽपि पूज्या इति ॥ २६५७ ॥

अथ साधूनां पूज्यार्हत्वकारणम्, तथा-पञ्चानामप्य-

हृदादीनां सामान्यं तत्कारणमुपदर्शयन्नाह-

आयारविणयसाहण-साहज्जं साहओ जओ दिंति ।

तो पुज्जा ते पंच वि, तग्गुणपूयाफलनिमित्तं ॥ २६५८ ॥

ततः साधवः पूज्याः, यतः किम् ? इत्याह-(आयार इत्यादि)
आचारवत्त्वाद्, विनयवत्त्वाद्, मोक्षसाधने साहाय्यदानात्पूज्यास्ते
इति भावार्थः । तथा-सामान्येन पञ्चाप्यहृदादयः पूज्याः, तद्गुणा-
नां ज्ञानाऽऽदीनां या पूजा, तस्या यत्फलं स्वर्गापवर्गाऽऽदिकं, त-
न्निमित्तं ते जवन्तीति कृत्वा, तद्गुणपूजाफलनिमित्तत्वादित्यर्थः ।
इति चतुर्दशगाथार्थः ॥ २६५८ ॥

एव तावत्समासेनाहृदादीनां नमस्कारार्हत्व-

द्वारेण मार्गदेशकत्वाऽऽदयो गुणा उक्ताः ।

साम्प्रतः ससाराट्ठीमार्गदेशकत्वभवसमु-

च्चनिर्यामकत्वपर्यवधिजीवनिका-

यगोपनत्वप्ररूपणाऽऽदिना प्र-

पञ्चेनाहंता गुणानुपदर्श-

यन्नाह-

अरुवीएँ देसयत्तं, तदेव निज्जामया समुहम्मि ।

छकायरक्खणट्ठा, महगोवा तेण वुच्चंति ॥ २६५९ ॥

प्रवाटव्यां देशकत्वमार्गोपदेशकत्वकृतमहंस्मि, तथैव निर्या-
मकाः ससारसमुद्धे भगवन्त एव, पट्टावरकणार्थं यतः प्रयत्न च-
क्रुर्महागोपास्तेनोच्यन्ते ॥ इति निर्युक्तिगाथासक्तेपार्थः ॥ २६५९ ॥
अथ "जह निव्वुइपुरमग्ग" इत्यादिका विस्तरार्थप्रतिपाद-
नपराः सप्तदश गाथाः सुगमाः । सति च वैषम्ये मूलाऽऽव-
श्यकटीकाऽनुसारतो जावनीया इति न प्रतिपादिताः ।

तदेवमुक्तप्रकारेणार्हतां नमस्कारार्हत्वे हेतवो गुणाः

प्रतिपादिताः, साम्प्रतं तु प्रकारान्तरेण तद्धे-

तुभूतानेव गुणान् प्रतिपादयन्नाह-

रागहोमकसाए, य इदियाणि य पंच वि परीसहे ।

उवसग्गे नामयंता, नमोऽरिहा तेण वुच्चंति ॥ २६६० ॥

रागद्वेषकषायान् इन्द्रियाणि च पञ्चाऽपि परीपहान्, उपमर्गा-
न्मयन्तोऽर्हन्तो नमोऽर्हा । इति निर्युक्तिगाथासक्तेपार्थः ॥ २६६० ॥
(एतद्व्याख्यानरूपं भाष्यं तु नेह प्रपञ्चितं विस्तरजयात्,
किन्तु रागद्वेषाऽदिशब्देषु यथास्थानेषु द्रष्टव्यम्)

अथ "नामयंता नमोऽरिहा" (२६६०) इत्येतद् व्याचिख्या-
सुराह-

पहवीकरणं नामण-महवा नासणमओ जहाजोगं ।

नेयं रागाऽऽर्हणं, तन्नामाओ नमोऽरिहा ॥ ३००८ ॥

रागाऽऽदीनां प्रह्वीकरणं वश्यभावाऽऽपादनं नमनमुच्यते, मूत्रतो
नाशनं वा । अतो रागाऽऽदीनामेवविधं नमनं यथायोगं य-
थाघटमानकं ज्ञेयम् । तन्नामनाच्च नमो नमस्कारस्यार्हा अर्हन्त
इति ॥ ३००८ ॥

साम्प्रतं प्राकृतशैल्या अनेकवाऽहं च्छब्दनिरुक्तसंभव इति

दर्शयन्नाह-‘इदिय’ इत्यादि चतस्रो गाथाः, एता अपि तथैव ।
इदानीममोघताख्यापनार्थमपान्तरादिक नमस्कारफलमुपद-
र्शयति-

अरहंतनमोकारो, जीवं मोएऽ जवसहसमाओ ।

जावेण कीरमाणो, होऽ पुणो बोहिवाजाए ॥३००॥

इह नामस्थापनाद्रव्यजावलक्षणनमस्कारश्चतुर्विधो गृहीतः, त-
त्रार्हच्छब्देन बुद्धिस्था अर्हदाकारवती स्थापना गृह्याने, नस्या
नमस्कारः स्थापनानमस्कार इति व्युत्पत्त्या स्थापनानमस्का-
रः सगृहीतः । (नमोकारो छि) इत्यनेन नामनमस्कारः ।
(कीरमाणो छि) अञ्जलिप्रग्रहाऽऽदिना क्रियमाण इत्यनेन द्र-
व्यनमस्कारः । (भावेण छि) अनेन तु भावनमस्कार इति ।
तत्रार्हन्नमस्कार क्रियमाणो जीवं मोचयति भवसहस्रात्, प्र-
स्तावादनन्तजवेत्यर्थः । अनन्तभवमोचनाच्च मोक्ष प्राप-
यतीत्युक्तं भवति । यद्यपि च कांश्चित्तदभव एव मोक्षं न प्रा-
पयति, तथाऽपि भावेनोपयोगविशेषेण क्रियमाणो भावना-
विशेषत एवान्यस्मिन्नपि जन्मनि पुनरपि बोधिवाभाय जव-
ति । बोधिवाभश्च निश्चितोऽचिरान्मोक्षहेतुरिति । एवं बाह्या-
न्यन्तरेण नामाऽऽदिचतुर्विधविधानेन नमस्कारः क्रियमाणो
जीवं भवाद् मोचयति, पुनर्वोधिबीजं च जायते ॥ इति निर्यु-
क्तिगार्थः ॥ ३००६ ॥

अत्र ज्ञाप्यम्-

अरहंताऽऽगारवड्, ठवणा नामं मयं नमोकारो ।

भावेणं ति य जावो, दव्वं पुण कीरमाणो छि ॥३०१०॥

इय नामाऽऽचञ्चविह-वञ्ज्मऽऽन्तरविहाणकरणाओ ।

सो मोएऽ भवाओ, होऽ पुणो बोहिवीयं च ॥ ३०११ ॥

गतार्थे ॥३०१०॥३०११॥

तथा चाऽऽह-

अरहंतनमोकारो, धन्नाण जवक्खयं करंताणं ।

हियं अण्मुयंतो, विसोत्तियावारओ होइ ॥३०१२॥

धनं ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणमर्हन्तीति धन्याः साध्वादयः,
तेषां जवक्खयं तद्वज्जीवितक्पण कुर्वतो यावज्जीव हृदयम-
नुमुञ्चन् विस्त्रोतिकाया विमार्गगमनस्यापध्यानस्य चाऽऽवारको-
ऽर्हन्नमस्कारो भवति । इति निर्युक्तिगार्थः ॥ ३०१२ ॥

भाष्यम्-

धन्ना नाणाऽऽधणा, परित्तसंसारिणो पयणुकम्मा ।

जवजीवियं पुणजवो, तस्सेह खयं करिंताणं ॥३०१३॥

इह विसोओगमणं, चित्तस्म विसोत्तिया अवज्जाणं ।

अरहंतनमोकारो, हिययगओ नं निवारेइ ॥ ३०१४ ॥

गतार्थे ॥३०१३॥३०१४॥

अथार्हन्नमस्कारस्यैव महाऽर्थनां दर्शयति-

अरहंतनमोकारो, एवं खलु वप्पिओ महत्थो छि ।

जो मरणम्मि उवग्गे, अज्जिक्खणं कीरडं बहुसो ॥३०१५॥

अर्हन्नमस्कार एव खलु वर्णितो महार्थ इति महान् अर्थो

यस्य स महार्थोऽप्युक्तोऽपि द्वादशाङ्गार्थग्राहित्वान्महार्थः ।
कथं पुनरेतदेवम् ? इत्याह-यो नमस्कारो मरणे प्राणोपर-

मलक्पणे उपाग्रे समीपजृते, अभीक्ष्णमनवरतं क्रियते बहु-
शोऽनेकशः । ततश्च महत्यामापदि द्वादशाङ्गी मुक्त्वा तत्स्थाने-
ऽनुस्मरणान्महार्थः ॥ इति निर्युक्तिगार्थः ॥ ३०१५ ॥

कथं पुनर्द्वादशाङ्गार्थो नमस्कारः ? इत्याशङ्क्य युक्तिमाह
भाष्यकारः-

जलणाऽऽइभए मेसं, मोत्तुं पगरणयं महामोल्हं ।

जुधि वाऽतिभए येप्पड, अमोहमत्थ जह तद्देह ॥३०१६॥

मोत्तु पि वारसंगं, मरणाऽऽजणसु कीरणं जम्हा ।

अरहंतनमोकारो, तम्हा सो वारसंगत्थो ॥ ३०१७ ॥

सर्वं पि वारसंगं, परिणामविसुद्धिहेठमिच्छां ।

तकारणजावाओ, कहं न तयत्थो नमोकारो ॥३०१८॥

न हु तम्मि देसकाळे, सक्को वारसविहो सुयक्खंथो ।

सव्वो अण्णुचिंतेउं, वंतं पि समत्थचित्तेणं ॥ ३०१९ ॥

चतस्रोऽपि सुगमाः, नवरं (देसकाळे छि) देशः प्रस्ताव,
तद्रूपः कालो देशकाल, तस्मिन्मरणलक्षणे देशकाल इति ।
(वंतं पि छि) धनितमत्यर्थमिति ॥ ३०१६ । ३०१७ ।
३०१८ । ३०१९ ॥

एकस्मिन्नपि यत्र वीतरागोक्ते पदे सति जीवः संवेग गच्छ-
ति, येन च पदेन विरागत्व भवति निर्वेदमुपैति, तत्तस्यैकमपि
पदं समस्तमोहजालोच्छेदहेतुत्वात्सपूर्णद्वादशाङ्गरूपं ज्ञानमे-
व भवति, तत्कार्यकर्तृत्वात्, किं पुनरनेकपदाऽऽत्मको नमस्का-
रः सम्पूर्णं द्वादशाङ्गज्ञानं न भविष्यति ? इत्यनया भङ्ग्या नम-
स्कारस्य द्वादशाङ्गरूपता साधयन्नाह-

एगम्मि वि जम्मि पए, संवेगं कुणइ वीयरामए ।

तं तस्स होइ नाशं, जेण विरागत्तणमुवेइ ॥३०२०॥

एगम्मि वि जम्मि पए, संवेगं कुणइ वीयरामए ।

सो तेण मोहजालं, छिडड अज्जम्पओगेणं ॥३०२१॥

ववहाराओ मरणे, तं पयमेकं मयं नमोकारो ।

अन्नं पि निच्छयाओ, तं चेव य वारसंगत्थो ॥३०२२॥

गतार्थो एव, नवरं किं पुनः प्रस्तुते तदेक पदम् ? इत्याह-
“ ववहाराओ ” इत्यादि । यथा लोकव्यवहारे ‘ साम्प्रतमल्प-
स्तन्हुलः, प्रचुरो गोधूमः, संपन्नो यवः ’ इत्यादावनेकमप्येक-
मुच्यते, तथा मरणसमये क्रियमाणः “ पञ्च नमोकारो ” अ-
नेकपदाऽऽत्मकोऽपि व्यवहारत एक पदमत्राजिमत् । निश्चय-
नयमतेन तदन्यदपि सुवन्तं तिष्ठन्त वा लक्ष्यपि यत्संवेगकरं
निर्जराफल पदं तदेतद् द्वादशाङ्गार्थ इति ॥ ३०२० । ३०२१ ।
३०२२ ॥

यदुक्तं निर्युक्तिरुक्ता-‘ अज्जिक्खणं कीरडं बहुसो ’ । (३०१५)
इति । तत्र किं कारणम् ? इत्याशङ्क्याऽऽह-

जं सोऽतिनिज्जरत्थो, पिरुयत्थो वप्पिओ महत्थो वि ।

कीरडं निरंतरमज्जि-क्खणं तु बहुसो वहु वारा ॥३०२३॥

यद् यस्मादसौ नमस्कारोऽतिनिर्जरार्थः, तथा द्वादशाङ्गगणि-
पिटकार्थो महार्थोऽङ्गप्रकारेण वर्णित, तस्मादभीक्ष्ण निरन्तर
वहुशो वहुषो वाराः क्रियते ॥ इति गाथाऽप्युक्तार्थः ॥ ३०२३ ॥

अथ निर्युक्तिरुक्तापसंहरन्नाह-

अरहंतनमोकारो, सव्वपावप्पणामणो ।

मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ॥ ३०५४ ॥

अथ "सव्वपावप्पणासणो" इत्यस्य व्याख्यानमाह—
पंमेइ पिबइ व हियं, पाड जवे वा जियं तओ पावं ।
तं सव्वमइसाम-अजाइभेयं पणासेइ ॥ ३०५५ ॥

पांशयति मलिनयति जीवमिति पापम्, पिबति वा हित-
मिति पापम्, पाति वा भव एव रक्षति जीव, न पुनस्त-
स्मान्नि-सर्तुं ददातीति पापम्, तच्च सर्वै, कर्महाभिप्रेतम् ।
कथनूतम् ? , इत्याह—(अट्टसामन्नजाइभेयं ति) अष्टौ
सामान्येन ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽद्यो जातिभेदा यस्य तदष्ट-
सामान्यजातिभेद प्रणाशयत्युच्छेदयतीति सर्वपापप्रणाशन
इति ॥ ३०२५ ॥

“ मंगलाणं च सव्वेसिं ” (३०५४)

इत्यादेर्व्याख्यानमाह—

नामाऽऽमंगलाणं, पढमं ति पढाणमहव पंचएहं ।

पढम पढाणतरयं, व मंगलं पुव्वभणियत्थं ॥ ३०२६ ॥

अर्हन्मस्कारलक्षणं मङ्गलं नामस्यापनाऽऽदिमङ्गलानां मध्ये प्र-
थम प्रधानम्, मोक्षलक्षणप्रधानपुरुषाऽर्थसाधकत्वात् । अथवा-
प्रस्तुतानामेव पञ्चानामर्हत्सिद्धाऽऽदिजावमङ्गलानामेतत्प्रथममा-
द्यम्, आदावेव निर्दिष्टत्वात् । अथवा-प्रधानतर प्रथम, सिद्धाऽऽ-
द्यपेक्षयाऽर्हतां प्रधानतरपरोपकारार्थसाधकत्वादिति । “ मगा-
लयइ जवाओ, ” (२४) इत्यादिना च मङ्गलं पूर्वजणितशब्दा-
र्थमेव । इति गाथात्रयार्थः ॥ ३०२६ ॥ इत्यर्हन्मस्कारः समाप्तः ।
विशेषः । (सिद्धमस्कारशब्दार्थः ‘ सिद्ध ’ शब्देऽभिधास्यते)

संप्रति सिद्धमस्कारवक्तव्यतामाह—

सिद्धाण नमोकारो, जीवं मोएइ भवसहस्साओ ।
जावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाजाए ॥
सिद्धाण नमोकारो, धन्नाण भवक्खयं करेताणं ।
हियं अणुमुयंतो, विसोत्तियाऽऽवारओ होइ ॥
सिद्धाण नमोकारो, एवं खलु वन्नितो महत्थो च्ति ।
जो मरणम्मि उवगगे, अभिक्खणं कीरए बहुसो ॥
मिद्धाण नमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं, वीयं हवइ मंगलं ॥

गाथाचतुष्टयमप्यर्हन्मस्कार इव वेदितव्यम् । उक्तः सि-
द्धमस्काराधिकारः । आ० म० १ अ० २ खण्ड । (सिद्धश-
ब्दार्थः ‘ सिद्ध ’ शब्दे वक्ष्यते)

साम्प्रतमाचार्यनमस्कारावसरः—

आयरियनमोकारो, जीवं मोएइ जवसहस्साओ ।
जावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाजाए ॥
आयरियनमोकारो, धन्नाण भवक्खयं करेताणं ।
हियं अणुमुयंतो, विसोत्तियाऽऽवारओ होइ ॥
आयरियनमोकारो, एवं खलु वन्नितो महत्थो च्ति ।
जो मरणम्मि उवगगे, अभिक्खणं कीरए बहुसो ॥
आयरियनमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं, तइयं हवइ मंगलं ॥

गाथाचतुष्टयमप्यर्हन्मस्कारवदवसेयम्, विशेषस्तु सुगम
एव इत्युक्त आचार्यनमस्काराधिकारः । आ० म० १ अ० २
खण्ड । (आचार्यशब्दार्थस्तु ‘ आयरिय ’ शब्दे द्वितीयभागे
३०२ पृष्ठे निरूपितः)

साम्प्रतमुपाध्यायनमस्कारः—

उवजायनमोकारो, जीवं मोएइ जवसहस्साओ ।
जावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाजाए ॥
उवजायनमोकारो, धन्नाण भवक्खयं करेताणं ।
हियं अणुमुयंतो, विसोत्तियाऽऽवारओ होइ ॥
उवजायनमोकारो, एवं खलु वन्नितो महत्थो च्ति ।
जो मरणम्मि उवगगे, अभिक्खणं कीरए बहुसो ।
उवजायनमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं, चउच्छ हवइ मंगलं ॥

गाथाचतुष्टयमपि सामान्यार्हन्मस्कारवदवसेयम् । विशेषस्तु
सुगम एवेत्युक्त उपाध्यायनमस्काराधिकारः । आ० म० १ अ०
२ खण्ड । (उपाध्यायशब्दार्थस्तु ‘ उवजाय ’ शब्दे द्वितीय-
भागे ८८२ पृष्ठे गतः)

अथ साधुनमस्कारः—

साहूण नमोकारो, जीवं मोएइ जवसहस्साओ ।
जावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाजाए ॥
साहूण नमोकारो, धन्नाण भवक्खयं करेताणं ।
हियं अणुमुयंतो, विसोत्तियाऽऽवारओ होइ ।
साहूण नमोकारो, एवं खलु वन्नितो महत्थो च्ति ।
जो मरणम्मि उवगए, अभिक्खणं कीरए बहुसो ॥
साहूण नमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं, पंचमं हवइ मंगलं ॥

इदं गाथाचतुष्टयमप्यर्हन्मस्कारवदवसेयम्, विशेषस्तु
सुखोच्चेयः ।

एसो पंचनमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं पढमं हवइ मंगलं ॥

पाठसिद्धा । तदेष गत वस्तुद्वारम् । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

(१०) अथाऽऽक्षेपद्वारं वक्तव्यम् । तत्र परः प्राऽह—

न वि संखेवो न वित्थारो, संखेवो दुविह सिद्धसाहूणं ।
वित्थरओऽणेगविहो, पंचविहो न जुज्जए तम्हा । ३२० १ ।

इह किल सूत्र संक्षेपविस्तरावतिक्रम्य न वर्धते । तत्र
संक्षेपवद् यथा सामायिकसूत्रम्, विस्तरवद् यथा चतुर्दश
पूर्वाणि । इदं पुनर्नमस्कारसूत्रमुभयतीतम्, यतोऽत्र न सं-
क्षेपो, नापि विस्तरः । तथा—(संखेवो दुविह च्ति) यद्ययं
संक्षेपः स्यात्तत्तस्मिन् सति द्विविध एव नमस्कारो भवेत्सि-
द्धसाधुन्यामिति, परिनिर्वृताऽर्हदादीनां सिद्धशब्देन ग्रहणात्,
ससारिणां तु साधुशब्देनेति । संसारिणो हर्हदाचार्याऽऽद्यो न
साधुत्वमतिवर्तन्ते । अथाय विस्तरतः । तदप्युक्तम् । यतो वि-

स्तरतोऽनेकविधो नमस्कारः प्राप्नोति । तथाहि-ऋषजाऽजित-
संभवाऽऽदिभ्यो नामग्राहं सर्वनीधकरेभ्यः ; तथा-सिद्धेभ्योऽ-
प्येकद्वित्रिचतुष्पञ्चाऽऽदिममयसिद्धेभ्यो यावदनन्तसमयान्ते-
भ्यः, तथा-तीर्थक्षिप्रत्येकबुद्धाऽऽदिविशेषणविशिष्टेभ्य इत्यादि-
भिर्भेदैर्विस्तरतोऽनन्तमेदो नमस्कारः प्राप्नोति । यतश्चैव, तस्मा-
दमुं पक्षद्वयमङ्गीकृत्य पञ्चविधोऽयं नमस्कारो न युज्यत
इति ॥ ३२०१ ॥ तदेवमुक्तमाक्षेपद्वारम् ।

(११) अथ प्रसिद्धिद्वारम् । तत्र प्रसिद्धिराक्षेपस्य प्रतिवि-
धानमभिधीयते । इह चेदं प्रतिविधानम्-‘न संक्षेपो,
नाऽपि विस्तरतः’ इत्येतदसिद्धम्, सक्षेपत्वादस्य ।

अथ संक्षेपकारणवशात्कृतार्थाकृतार्थपारिग्रहेण

सिद्धसाधुमात्रक एवोक्त इति चेत् ।

तदयुक्तम् । कारणान्तरस्यापि

सङ्गावात् । तथा चाऽऽह-

अरिहंताऽऽर्हं नियमा, साहू साहू उ तेसु ज्ञेयत्वा ।

तस्मा पंचविहो खलु, हेउनिमित्तं हवइ सिद्धो ॥ ३२०२ ॥

इहार्हदादयो नियमान्साधवः, तदुणानामपि तत्र भावान् ।
साधवस्तु तेऽर्हदादिषु प्रकृत्या विकल्पनीयाः, यतस्ते न
सर्वेऽप्यर्हदादयः, किं तर्हि ? केचिद्वर्हन्तः, येषां तीर्थकरनाम-
कर्मोदयोऽस्ति, केचित्तु सामान्यैकवर्हन्तः, अन्ये त्वाचार्या विजि-
ष्टसूत्रार्थदेशकाः, अपरे तूपाध्यायाः सूत्रपाठकाः, अन्ये त्वेतद-
विशिष्टाः सामान्यसाधव एव शिक्षकाऽऽदयो, न पुनर्हर्हदादयः ।
तदेव साधूनामर्हदादिषु व्यभिचारात् तन्मस्कारणोऽपि नाऽर्हदा-
दिनमस्कारसाध्यस्य विशिष्टस्य फलसिद्धिः । ततश्च संक्षेपेण
द्विविधनमस्करणमयुक्तमेव, अव्यापकत्वादिति । अत्र प्रयोगः-
साधुमात्रनमस्कारो विशिष्टोऽर्हदादिगुणनमस्कृतिफलप्रापणस-
मर्थो न जवति, तस्मान्नाभ्याभिधाननमस्कारकृत्वात्, मनुष्यमात्र-
नमस्कारवद्, जीवमात्रनमस्कारवदेति । तस्मात्संक्षेपतोऽपि
पञ्चविध एव नमस्कारो, न तु द्विविध, अव्यापकत्वात्; विस्तर-
तस्तु नमस्कारो न विधीयते, अशक्यत्वात् । तथा-“मग्ने अ-
विष्पणासो” इत्यादिको यः पूर्वं पञ्चविधो हेतुरुक्तः, तन्निमित्त-
मप्ययं पञ्चविधः सिद्धो भवति । इति निर्युक्तिगार्थः ॥ ३२०३ ॥

अथ भाष्यकार आक्षेपविवरणमाह-

निव्युयसंसारिकया-कयत्यद्वयविवरणविहाणओ जुत्तो ।

संखेवनमोकारो, दुविहोऽयं सिद्धसाहूणं ॥ ३२०३ ॥

उसजाऽऽर्हणमणंतर-सिद्धाऽऽर्हणं जिणाऽऽर्हणं च ।

वित्थरओ पंचविहो, न वि संखेवो न वित्थारो ॥ ३२०४ ॥

गतार्थे ॥ ३२०३ ॥ ३२०४ ॥

अथ प्रसिद्धिविवरणमाह-

जइ वि जइगहणाओ, होइ कयं गहणमरुहयाऽऽर्हणं ।

तह वि न तग्गुणपूया, जइगुणसामणपूयाओ ॥ ३२०५ ॥

परिणामसुद्धिहेउं, व पयत्तो सा य वज्झवत्तूओ ।

पावं गुणाहिआओ, जा सा न तदूणगुणवज्जा ॥ ३२०६ ॥

जह मणुयाऽऽर्हणहणे, होइ कयं गहणमरुहयाऽऽर्हणं ।

न य तव्विसेसनुद्धी, तह जइसामणगहणम्मि ॥ ३२०७ ॥

जइ एवं वित्थरओ, जुत्तो तदणंनगुणविहाणओ ।

जइ तदमज्झमओ, पंचविहो हेउभेयाओ ॥ ३२०८ ॥

मग्गोवएमणाई, सोऽजिहिओ तप्पभेयओ जेओ ।

जह लावगाऽऽर्हणो, दिट्ठो लवणाऽऽर्हणिरियाओ ॥ ३२०९ ॥

एता अपि गतार्था एव ॥ ३२०९ ॥ ३२०८ ॥ नवर (तह जइत्यादि)

तथा तेनैव प्रकारेण, यते-सायोः सामान्यं, तदप्रहणे सति
नार्हदादिविशेषवति बुद्धिरुपपद्यत इति ॥ ३२०७ ॥

(तदन्तगुणेत्यादि) नेषामर्हदादीनां ये अनन्ता गुणाः प्रत्ये-
कं क्षेत्रकावजातिगोत्रप्रमाणऽऽकृतिवय संयमाऽऽदिविशेषरूपा
उपाधयस्तै-कृत्वा विधानाद् नमस्कारस्य करणादिति ॥ ३२०८ ॥

(जह लावगाऽऽर्हत्यादि) यथा लावक-प्लावक-पाचक-पाठ-
क-याचकाऽऽदीनां लवन-प्लवन-पचन-पठन-याचनाऽऽदि-
क्रियातो भेदो दृष्टः ॥ ३२०९ ॥

(१२) अत्र कमद्वारविचारमाह-

पुव्वाणुपुव्वि न कमो, नेव य पच्छाणुपुव्वि म जवे ।

सिद्धाऽऽर्हया पढमा, विइयाए साहूणो आई ॥ ३२१० ॥

इह क्रमस्त्वावद् द्विविधः-पूर्वानुपूर्वी वा, पश्चानुपूर्वी
वेति । अनानुपूर्वी किल क्रम एव न भवति, असम-
ञ्जसत्वात् । तत्रायमर्हदादिक्रमः पूर्वानुपूर्वी न भवति,
सिद्धानामादावनभिधानादेकान्तकृतकृत्यत्वेन । तथा-“सि-
द्धाण नमोकारं, काऊण-माभगहं तु सो गिरहे ।” इति
वचनादहंनमस्कार्यत्वेन च सिद्धानां प्रधानत्वात्, प्रधानस्य
चाऽऽर्ह्यर्हितत्वेन पूर्वाभिधानादिति भावार्थः । तथा-नैव च
पश्चानुपूर्व्येण क्रमो जवेत्, साधूनां प्रथममनाभिधानात्, इहाऽ-
प्रधानत्वात्मन्वपाइचात्या हि साधवः । ततश्च तानादौ प्रतिपाद्य
यदि पर्यन्ते सिद्धाभिधान स्यात्, तदा भवेत्पश्चानुपूर्वी । तस्मा-
त्प्रथमायाः सिद्धाऽऽर्हत्वात्, द्वितीयायास्तु साध्वादित्वाद् नेयं
पूर्वानुपूर्वी, नापि पश्चानुपूर्वी ॥ इति निर्युक्तिगार्थः ॥ ३२१० ॥

एतदेव भाष्यकारः प्राऽऽह-

जेण कयत्या मिद्धा, न जिणा सिद्धाऽऽर्हओ कमो जुत्तो ।

पच्छक्कमो व जइ सं-जयाऽऽर्हसिद्धावसाणा तो ॥ ३२११ ॥

जं च जिणाण वि पुज्जा, सिद्धा जं तेसि निक्खमणकाले ।

कयमिच्छनमोकारा, करंति सामाइयं सव्वे ॥ ३२१२ ॥

गतार्थे ॥ ३२११ ॥ ३२१२ ॥

अत्रोत्तरमाह-

अरहंतुवएमेणं, सिद्धा नजंति तेण अरहाऽऽर्ह ।

न वि कोई परिसाए, पणमित्ता पणमई रन्नो ॥ ३२१३ ॥

इह तावदय पूर्वानुपूर्वीक्रम एव । यदप्युक्तम्-“सिद्धादिरयं
प्राप्नोति” । तदयुक्तम् । यतोऽर्हदुपदेशेनैव सिद्धा अपि ज्ञायन्ते,
प्रत्यक्षाऽऽदिगोचारीतत्वेनाऽऽगमगम्यत्वात् तेषाम् । तेन तस्माद्-
र्हदादिरेव, पूर्वानुपूर्वीक्रम इति गम्यते । अत एव चार्हता-
मभ्यर्हितत्वमवलेयम् । कृतकृत्यमप्यल्पकाव्यवहितत्वात् प्राय-
समानमेव । तथा-नमस्कार्यत्वमप्यसाधकमेव, अर्हन्तमस्कारपू-
र्वकमेव सिद्धत्वप्राप्तेरर्हतामपि वस्तुतः सिद्धनमस्कार्यत्वादिति ।

आह-यद्येव तर्ह्याचार्याऽऽदिभिः क्रमः प्राप्तः, अर्हतामभ्या-
चार्योपदेशेन परिज्ञानादिति । तदयुक्तम् । यस्माद्वर्हत्सि-

रुयोरेवायं वस्तुतस्तुल्यवद्वयोर्विचार श्रेयान्, परमनायकप-
दवर्तित्वात्तयो । अचार्यास्त्वर्हता परिषत्कल्पा एव वर्तन्ते । ना-
ऽपि कश्चित्परिषदे (पणमिस्ता) प्रणाम कृत्वा, ततः प्रणम-
ति राङ्गे, इत्यतोऽप्रेर्यमेवेदम् । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ ३२१३ ॥

भाष्यकारः प्राऽऽह--

जऽ एवं आयरित्रो-वएसत्रो जं जिणाऽऽऽपन्विती ।
तेणाऽऽयरियाऽऽऽकमो, जुत्तो नो चेदणगतो ॥ ३२१४ ॥

यद्यर्हदुपदेशेन सिद्धा ज्ञायन्त इत्यर्हतामादौ नमस्कारः,
तर्ह्येव सत्याचार्योपदेशत एव यस्माज्जिनाऽऽदीनामर्हताऽऽदीनां
प्रतिपात्तिर्नैव्यवृत्तकस्योपजायते, तस्मादाचार्यादिरेव क्रमो यु-
क्तः, न चेदेवमिष्यते, तर्ह्यनैकान्तोऽय-यदुपदेशेन यो ज्ञायते
तस्य प्राधान्यमितरस्य च गुणभाव इति ॥ ३२१४ ॥

पर एवाऽऽह--

जुत्तो व गणहराणं, जिणाऽऽऽओ जं जिणोवएसणं ।
जाणंनि ते विससे, सेसा उ गुरुवएसणं ॥ ३२१५ ॥

काका वदति-युक्तो वा गणधराणा गौतमाऽऽदीनामय जिनाऽऽ-
दिरर्हतादिक्रमः, यस्मात्ते गौतमाऽऽदयो जिनस्याऽर्हत एवोपदेशे-
नावशेषान् सिद्धाऽऽचार्याऽऽदीन् जानन्ति, शेषास्तु गणधराशि-
ष्यप्रशिक्ष्याऽऽदयो निजनिजगुरुपदेशेन सिद्धाऽऽदीनर्हताश्च
जानन्ति, ततः केषाञ्चिदर्हतादिः, केषाञ्चिदाचार्याऽऽदिः क्रम-
स्त्वदभिप्रायतोऽनियमेन भवत्विति ॥ ३२१५ ॥

तथा पर एवाऽऽह--

अहवा आयरिउ चिय, सो तेसिं मऽ तओ पसत्तो भे ।
आयरियाऽऽऽउ चिय, एव सऽ सव्वसाहूणं ॥ ३२१६ ॥
अथवा मतिः-स जिनो भगवानाचार्य एव तेषां गणधरा-
णामाचारप्रवर्तकत्वमाश्रित्येति भावः । ततश्चैवं सति-‘ जे’
भवतामाचार्याऽऽदिरेव सर्वसाधूना गणधराऽऽदीनां क्रम-
प्रसक्तः प्राप्त इति ॥ ३२१६ ॥

अत्र सूरिस्तरमाह--

पढोवएसगहणं, तं चारुहओ न मेसएहिंतो ।
गुरवो वि तदुवऽह-सस चेव आणुभासया नवरं ॥ ३२१७ ॥
अरहंतगुरुवज्जा-यभावओ तस्स गणहराणं पि ।
जुत्तो तयाइउ चिय, न गुरु चि तओ जिणे न जवे ॥ ३२१८ ॥
स जिणो जिणाऽऽऽसयओ, सो चेव गुरु गुरुवएसओ ।
करणाऽऽऽविणयणाओ, सो चेव मओ उवज्जाओ ॥ ३२१९ ॥

इह यद्यप्याचार्याऽऽदयोऽप्यर्हतादीनुपदिशन्ति, तथाऽपि यत्प्र-
थममुपदेशग्रहणं गणधराणां तदधिकृत्योच्यते । तच्चाऽर्हत
एव सकाशाद्, न शेषेभ्य आचार्योपाध्यायाऽऽदिभ्यः । येषां
गुरुव आचार्याऽऽदयोऽर्हतादीनुपदिशन्ति, तेऽपि तदुपदिष्ट-
स्यार्हदुपदिष्टस्यैव, केवलमनुभाषका, न पुन स्वातन्त्र्येण देश-
का इति ॥ ३२१७ ॥ अथवा यद्यप्याचार्याऽऽदयोपदेशेनाऽर्हन्तो ज्ञाय-
न्त इत्यभ्युपगम्यते, तथाऽप्यर्हतादिरेव क्रमः । कुत ? इत्याह-
(अरहतेत्यादि) गणधराणाम्, अपिशब्दाच्छेषाऽऽचार्याऽऽदीना-
मपि, तदादिर्हतादिरेव क्रमो युक्तः । कुत ? इत्याह-तस्याऽर्हत
एवार्हदुगुरुपाध्यायभावनः । स एव हि महावीराऽऽदिर्भगवान-

एमहाप्रातिहार्याऽऽद्यतिशययोगादहन्, स एव तत्त्वोपदेशाऽऽदि-
भ्यो गुरुराचार्यः, स एव चेन्द्रियकपाययोगाऽऽदिविनयनादुपा-
ध्यायः, ततश्चाऽऽचार्याऽऽदिक्रमेऽपि परेणाऽऽपाद्यमाने सामर्थ्या-
दर्हतादिरेव क्रमः सपद्यन इति भावः ॥ ३२१८ ॥ न चाऽय ग-
ुरुराचार्य इत्यतो जिनोऽर्हन् भवेत्, किं तु भवेदेव, जिनातिशय-
योगादिति । एतदेवाऽऽह-(स जिणो इत्यादि) गतार्था ॥ ३२१९ ॥
अथ यदुक्तम्-“ज च जिणाण वि पुज्जा सिद्धा” (३२१२)

इत्यादि, तत्राऽऽह--

जऽ सिप्पनमोकारं, छउमत्थो कुणऽ न य तदाऽओ ।

त पऽ तथा न दोसो, न हि सो तकाद्वमरुहंतो ॥ ३२२० ॥

यदि निष्क्रमणकाले भगवोश्च्छुद्धस्थो गुणाधिकानां सिद्धा-
नां नमस्कारं करोति, करोतु नाम तदा, न कश्चिदोषः । क
प्रति न दोषः ? इत्याह-त छुद्धस्थतीर्थकरं प्रति । न ह्यसौ
तत्कालमर्हन्, केवलोत्पत्तावेव तद्भावादिति । यदि छुद्धस्थ-
तीर्थकरापेक्षया गुणाधिका सिद्धा भवद्भिरपीष्यन्ते, तर्हि क-
थं छुद्धस्थतीर्थकराऽऽदिनमस्कारः ? इति चेत् । तदयुक्तम् । कु-
त ? इत्याह-न च तदादिच्छुद्धस्थतीर्थकराऽऽदिर्नमस्कार इष्य-
तेऽस्माभिः, किं तु समुत्पन्नकेवलज्ञानाऽर्हतादिरेव । स च केव-
ल्यर्हन्सिद्धाऽऽदिवस्तुस्तोमस्वरूपोपदेशदानतः सिद्धेभ्यो गुणा-
धिक इत्युक्तमेवेति; अतोऽर्हतादिरेव नमस्कार इति ॥ ३२२० ॥

अत्राऽऽक्षेपपरिहारौ प्राऽऽह--

एवमकयत्थकाळे, सिप्पाऽऽई होउ भण्णइ तथा वि ।

अन्ने संतरुहंता, तओ तयाई तओ निच्चं ॥ ३२२१ ॥

यदि छुद्धस्थतीर्थकरापेक्षया गुणाधिका सिद्धा, तर्ह्येव स-
त्यकृतार्थछुद्धस्थतीर्थकरकाळे सिद्धाऽऽदिर्नमस्कारो भवतु, न्या-
योपपन्नत्वादिति । ज्ञायतेऽत्रोत्तरम-हन्त ! यदाऽत्र जरता-
ऽऽदौ छुद्धस्थतीर्थकरस्तदाऽपि महाविदेहेष्वन्ये केवलिनोऽर्ह-
न्तः सन्ति, ततस्तदादिर्हतादिरेव, तकोऽसौ नमस्कारो, नित्य
सर्वदा ॥ इति गाथाऽष्टकार्थः ॥ ३२२१ ॥ तदेवमुक्तं क्रमद्वारम् ।

(१३) अथ प्रयोजनफलयोर्दर्शनार्थमाह--

एत्थ य पओयणमिणं, कम्मकरवयमंगत्ताऽऽगमो चेव ।

इहलोयपारलोऽय-दुविहफल तत्थ दिट्ठंता ॥ ३२२२ ॥

अत्र च नमस्कारकरणे प्रयोजनमिदम् । यदुत-करणकाल
एवाऽऽक्षेपेण ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मक्षयः, अनन्तकर्मपुद्गलापग-
ममन्तरेण भावतो नमस्कारस्याऽप्यप्राप्तेरित्युक्तमेव । तथा-मङ्ग-
त्ताऽऽगमश्चैव यः करणकालजावीति, तथा-कालान्तरभावि पुन-
रैहलौकिकपारलौकिकज्जेदभिन्न द्विविध फलम् । तत्र दृष्टान्ता
वक्ष्यमाणलक्षणा इति ॥ ३२२२ ॥

तदेव द्विविध फल तावच्चिद्वृत्तमाह--

इहलोए अत्थकामा, आरोगं अजिरई य निप्पत्ती ।

मिप्पी य सगमुकुल-प्पचायाऽऽई य परलोए ॥ ३२२३ ॥

इहलोके नमस्कारार्थकामो भवतः, आरोग्य नीरुजत्वमु-
पजायते । एते चाऽऽर्थादय शुभविपाकिनोऽस्माद्भवन्ति ।
तथा चाऽऽह-आभिमुख्येन रतिरभिरति, सा चेहलोकऽप्यर्था-
दिभ्यो भवति, परलोकविषया तु तेज्य एव, शुभानुबन्धि-
त्वात्, निष्पत्तिः ‘ पुण्यस्य ’ इति गम्यते । अथवा-‘ अभिरतेश्च
निष्पत्तिः ’ इत्येकवाक्यतैव । तथा-सिद्धिश्च, मुक्तिश्च, स्वर्गः, सुकु-
लप्रत्ययाऽऽदिश्च परलोके इत्यस्याऽऽमुष्मिकफलमिति ॥ ३२२३ ॥

(१४) अथाऽत्र द्विविधेऽपि फले पूर्वापक्षितान् दृष्टान्तानाह-
इहलोयम्पि तिदंती, सा दिव्यं पाउलुंगवणमेव ।
परलोए चंरुपिंगल, हुंमियजक्खो य दिदंता ॥ ३२५॥ विशेषः ।
इहलोके नमस्कारार्थमुदाहरणं त्रिदण्णी—

“एगस्स सावगस्स पुत्तो धम्मं न य लेऽ। सो य सावगो का-
लगतो । सो वि बाहिराहओ (विवाहिओ) एवं चेव विहरइ ।
अन्नया नेसिं घरसमीवे परिव्वायगो आवासितो । सो तेण
समं मेत्ति करेऽ । अन्नया भणइ-आणेह निरुयहयं अणाहं
मडयं, जेण ते ईसरिय करेमि । तेण मग्गिओ, ब्रह्मो उव्वद्धो
मणुस्सो । सो मसाणं नीतो । जं च तत्थ पाउग्ग त च नीयं । सो य
दारगो पियरेण नमोक्कारं सिक्खावितो, भणितो य-जाहे वी-
हेज्जासि, ताहे एयं पढिज्जासि, विज्जा एसा । सो य तस्स मयग-
स्स पुरतो ठविओ । तस्स य मयगस्स हत्थे असी दिन्नो । परि-
व्वायगो विज्जं परियट्ठेऽ । उट्ठेतुमारद्धो वेयालो । सो दारगो जी-
तो हियए नमोक्कारं परियट्ठेऽ । सो वेयालो पमितो । पुणो
वि जयति । पुणो वि उठिओ । सुट्ठतरगं परियट्ठेऽ । पुणो वि
पडितो । तिदंती जणइ-किं वि जाणसि ? । जणइ-न किं पि
जाणामि । पुणो वि जवइ । तच्चवारं पुणो वि उट्ठितो । पुणो
नमोक्कारं परियट्ठेऽ । ताहे वाणमंतरेण रुसिकण त खगं गहा-
य सो तिदंती दो खडा कओ । सुवण्णकोमी (खाडी) जातो ।
अंगोवंग्गाणि य से जुत्तजुत्ताइं काउं सव्वरत्तिं लूढ । इस्सरो
नमोक्कारपभावेण जातो । जइ न हौतो नमोक्कारो, तो
वेयालेण मारिजंतो सो सुवण्णं हौतो ” ।

कामनिष्फर्त्ती नमोकारतो कहं ?-

“एगा साविगा आसी, तीसे मत्ता मिच्छादिट्ठी अणं भज्जं आ-
णेउं मग्गइ, तीसे तणए न लज्जइ ति चित्तेऽ-
कहं मारेमि ? । अणया कएहसण्णो धरुए लुभित्ता आणीतो,
संगोवितो य । जिमितो मणइ-आणेह पुप्फाणि अमुगे धरुए उ-
वियाणि । सा पविछा अंधकार ति नमोक्कारं परियट्ठती चित्तेऽ-
जइ वि मे कोऽ खाएज्जा, तो पि मे मरंतीए नमोक्कारो न
नस्सिदिति । ता वूढो हत्थो । सण्णो देवयाए अवहितो पुप्फ-
माला कया । सा गहिया, दिन्ना य से । सो सभंतो चित्तेऽ-
अण्णाणि एयाणि । पुच्छं य । तीए कहिय-ततो चेव घडातो
आणीयाणि एयाणि । गतो तत्थ पेच्छं घडगं, पुप्फगंधं च ।
न वि तत्थ कोऽ सण्णो । ततो आउट्ठी पाए पमितो सव्वं कहेऽ,
खामेइ य । पच्छा सा चेव घरसामिणी जाया । एव कामावहो
नमोक्कारो ” ।

आरोग्गाभिरुए उदाहरणं—

“एगं नगरं नदीतीरे । खरकम्मिण सरीरचित्ताए नि-
ग्गएणं नदीए वुट्ठन्तं माउलुंगं दिठ्ठ । रायाए उधणीयं । रत्ता
सूयस्स हत्थे दिन्न । तेण जिम्मियंतस्स उवणीय पमाणेण
वण्णेण गंधेण य अइरित्तं । तस्स मणुसस्स राया तुठो । दिष्ठा
जोगा । राया भणइ-अणुनदीए मग्गह जाव वळं भवे । पत्थय-
णं गहाय पुरिसा गया । दिठ्ठो वणसंभो । जो फलाणि गेणइ
सो मरइ । रण्णो कहियं । मणइ-अवस्स आणेयव्वाणि, गोलग-
(अक्ख) पडिया वणंतु । एवं गया आणोति । तत्थ जस्म गोब्रगो
आगतो सो पगो वणे पविसइ । पविसित्ता फलाणि बहिं लुभइ,
ततो अण्णे आणोति । जो लुहइ सो मरइ । एवं काळे वण्णते
सावगस्स परिवाडी जाया । तत्थ गतो चित्तेऽ-मा विराहिय-

सामणो को वि होज्ज ति निसोदियं जणिता नमोकार पदंतो
हुक्कइ । वाणमंतरस्स चित्ता जाया-कत्थ मएयं सुयपुव्वं ?,
णायं, संवुक्को वंदइ, जणइ य-अहं तत्थेव साइरामि । गतो रण्णो
कहियं । रण्णा संमाणितो । तस्स उस्सीसए दिणे दिणे ठवेऽ ।
एवं तेण अजिरइ, भोगा य सखा । जीवियातो य किं अन्न आरो-
गं ? । राया वि परितुठो ति ” ।

परलोके वि नमोक्कारफलं-

“धसंतपुरे नयरे जियसत्तू राया । तस्स गणिया साविआ । सा
चंडपिंगलेण चोरेण समं वसति । अन्नया कयाइ तेण रण्णो घरं
इयं (खाय), हारो आणीतो, भीएहि संगोविज्जइ । अण्णया उज्जा-
णियाए गमणं । सव्वाओ विज्जुसियाओ गणियाओ वण्णंति । तीए
सव्वातो अतिसयामिस्सि सो हारो आविओ । जीसे देवीए सो
हारो, तीए दासीए सो नातो । कहिय रण्णो । सा केण सम वस-
इ ? । कहिय चंरुपिंगलो गहितो सूत्रे भिन्नो । तीए वि चित्ति-
यं-मम दोसेण मारिओ ति सा से नमोक्कारं देऽ, भणइ य
निद्राण । करेहि जहा एयस्स रण्णो पुत्तो आयासि ति । कयं
निद्राणं । अगमहिंसीए उदरे उववन्नो । दारगो जातो । सा
साविआ कालावणधाती जाया । अन्नया चित्तेऽ-कालो स-
मो गज्जस्स मरणस्स य होज्जा । कयाइ रमावंती भणइ-
मा रोव चंरुपिंगल ! ति जाई सरिया । संवुक्को राया मतो । सो
राया जातो । सुचिरेण काळेण दो वि पच्चइयाणि ” ।

एवं सुकुलपञ्चायातीतं सगगमणं सिद्धिगमणमिति ।

अह वा वितिय उदाहरणं-

“महुराप नयरीए जिणदत्तो सावगो । तत्थ हुंदिओ चोरो
नगरं परिमुसइ । सो कयाइ गहिओ सूत्रे जिन्नो । रत्ता ज-
णियं-परिचरह वितिया वि से नज्जिहिं ति । ततो रायमणूसा
पडिचरंति । सो जिणदत्तो सावगो तस्स नाइदूरे वीतीवियइ ।
सो चोरो जणइ-सावग ! तुममणुकंपगो सि ति साउतोऽहं, देह
मम पाणियं, जा मरामि । सावगो भणइ-अम नमोक्कार पढेज्जा,
ते आणेमि पाणियं । जइ विस्सारोमि तो ते आणीयं पि न टेमि ।
सो ताए बोलयाए पढइ । सावगो वि पाणियं गहाय आगतो ।
ता वेला एयाय (पच्छेत्त पादामि) ति णमोकारं धोसंतस्सेव
निग्गतो जीवो । जक्खो उववन्नो । सावगो तेहिं मणुस्सेहिं गहि-
तो ; चोरभत्तइयगो ति रण्णो निवेइय । राया भणइ-एयं पि सुले
मिदइ । आघायणं दिज्जइ । जक्खो ओहिं पउंजइ । पेच्छं सावगं
अण्णो य सरीरं । ततो पव्वय उण्णामेकण नयरस्स चवरिं
ठवेइ । मणइ य-सावगं मट्ठारय न याणइ, खामेह, मा भे सव्वे
चूरेहामि । ततो मुक्कओ खामितो विज्जुए नयरं पवेसितो । नय-
रस्स पुव्वेण जक्खस्स आययणं कयं । एवं नमोक्कारेण फलं
लज्जइ । ” उक्ता नमस्कारनिर्युक्तिः । आ० म० ? अ० २ खए ।

अथ प्राण्यकारः प्रयोजनफलयोर्विवरणमाह-

सयत्रोवओगकिरिया-गुणत्वाजो तप्पत्रोयणमिहेव ।

काणंतरन्निफात्तिं, फलमिहपरलोमोक्खेसु ॥ ३२५॥

कम्मक्खओऽणुममयं, तल्लाभे चेव तल्लवओगाओ ।

सव्वत्थेसु य मंगलं-मविग्गहेल्ल नमोकारो ॥ ३२६॥

तस्य नमस्कारस्य प्रयोजनं तत्प्रयोजनमिहैवेहलोक एव ।
किमिति ? अत्रोच्यते-तद्विषयसततोपयोगक्रियया यः कर्म-
कथ-कथोपशमाऽऽदिगुणस्य लाभः । फलं तु नमस्कारस्य (का-

लंतरनिष्पत्तिं ति) । कालान्तरे निष्पत्तिर्यस्य तत्कालान्तरनिष्पत्तिः, कालान्तरभावीत्यर्थः । तच्च (इदं चि) इहलोके, अर्थकामाऽऽदिकम् । (परलोके चि) परलोके स्वर्गाऽऽदिकं, मोक्षे तु जरामरणाभावाऽऽदिकमिति । तदेवं सामान्यतः प्रयोजनं फलं चोपदर्शितम् ॥ ३२५५ ॥ अथ प्रयोजनं विशेषतो दर्शयति—(कर्मेत्यादि) (तस्मात्ते चैव चि) तस्य नमस्कारस्य लाजकाल एव, तदुपयोगान्नमस्कारोपयोगादनुसमयं कर्मकृत्यो भवति । तथा—सर्वार्थेषु च सर्वकार्येषु प्रवृत्तानां मङ्गलमविघ्नहेतुर्नमस्कारः संपद्यत इति ॥ ३२२६ ॥

अत्र कश्चिदाह—“ननु नमस्कारोपयोगात्कर्मकृत्यो भवति ” इत्येतत्कुतः ? इत्याह—

सुयमागमो चि य तओ, सुओवओगप्पओयणो तं च ।

आयहियपरिष्ठाभा-वसंवराऽऽ-वहुविगप्प च ॥ ३२५७ ॥

तकोऽसौ नमस्कारः श्रुतमागम इत्यर्थः । स च श्रुतोपयोगप्रयोजनं श्रुतोपयोगं प्रयोजनं फलमस्येति कृत्वा । तच्च श्रुतोपयोगप्रयोजनमात्महितभावसंवराऽऽदिभेदेन बहुविकल्पं बहुज्जेदम् । उक्तं च—“ आयहियपरिष्ठाभा-वसंवरो नवनवो य सवेगो । निष्कपया तओ नि-ज्जरा य परदेसियत्तं च ॥ १ ॥ ” इत्यादि । अतो नमस्कारस्य श्रुतरूपत्वाद्भवत्येव तदुपयोगात्कर्मकृत्य इति ॥ ३२५७ ॥

(१५) अत्र प्रेरकं प्राऽऽह—

पूयाफलप्पया न हि, नहं व कोवप्पसायविरहाओ ।

जिणसिष्ठा दिठ्ठनो, वडधम्मणेण निवाऽऽइया ॥ ३२५८ ॥

नमस्कारलक्षणाया पूजायाः फलं पूजाफलं तत्प्रदौ न हि नैव जिनसिष्ठा, कोपप्रसादरहितत्वात्, नभोवदिति । ये तु पूजाफलदाः ते कोपप्रसादरहिता न भवन्ति, यथा नृपाऽऽद्य इत्येव वैधर्म्येण दृष्टान्त इति ॥ ३२२८ ॥

एतदेव समर्थयन्नाह—

पूयाऽणुवगाराओ, अपरिगहाओ विमुत्तिजावाओ ।

दूराऽऽभावओ वा, विफला सिष्ठाऽऽपूय चि ॥ ३२५९ ॥

विफला सिष्ठाऽऽदिपूजेति प्रतिज्ञा । हेतूनाह—पूजाया अनुपक्रियमाणत्वात्, तदपरिग्राहित्वाद्, अमूर्तत्वात्, दूराऽऽदिजावात्, नभोवदिति ॥ ३२२९ ॥

अत्र प्रतिविधानमाह—

जिणसिष्ठा दिंति फलं, पूयाए केण वा पवप्पामिणं ? ।

धम्माऽधम्मनिमित्तं, फलमिह ज सव्वजीवाणं ॥ ३२६० ॥

ते य जओ जीवगुणा, तओ न देया न वा समादेया ।

कयनासाऽकयसजो-गसंकरेगत्तदोसाओ ॥ ३२६१ ॥

नन्वयमनुक्तोपावृत्तः सर्वोऽपि पूर्वोक्तं, यस्माद् “जिनसिष्ठाः पूजायाः फलं ददति” इति केनेदं प्रपन्नम् ? । धर्माधर्मनिमित्तमेव हि यस्मात् स्वर्गनरकाऽऽदिकं फलमिह सर्वजीवानामिति ॥ तौ च धर्माधर्मौ यतो जीवगुणौ, ततो न कस्यापि देयौ दातव्यौ, नापि कुतश्चित्समादेयौ ग्राह्यौ, ज्ञानाऽऽदिगुणवत् । कुतः ? इत्याह—(कयनासेत्यादि) यदि ह्येतं जिनसिष्ठाः कुपिताः सन्तः कस्यापि धर्ममपहरेयुरधर्मं च प्रयच्छेयुः, तदा कोपविषयचूतस्य प्राणिनः कुतस्य धर्मस्य नाशः, अकृतस्य चाऽधर्म- ४६२

स्याऽऽगमः स्यात्, प्रसन्ना वा यदि कस्याऽप्याकस्मिकं धर्मं प्रयच्छेयुः, अधर्मं चापहारेयुः, तदाऽकृतस्य धर्मस्याऽऽगमः, कृतस्य चाधर्मस्य नाशो भवेदिति । एव यदा ते प्रसन्नाः कुपिता वा कस्यापि सवन्धिनौ धर्माधर्मावाच्छिन्नान्यस्य दद्युः, अन्यस्य सवन्धिनौ चापरस्य, तदा प्राणिनां परस्परं धर्माधर्मयोः सकारः, एकत्वं वा स्यात् । एव स्वर्गनरकाऽऽदिके धर्माधर्मफलेऽपि कृतनाशाऽऽदिभावना कार्येति ॥ ३२३० ॥ ३२३१ ॥

अपि च—

नाणानावाहसुहं, मोक्खो पूयाफलं जओऽज्जिमयं ।

तं नाऽऽयपज्जयाओ, देयं जीवाऽऽभावो व्व ॥ ३२३२ ॥

ज्ञाने सत्यनावाधस्य यत्सुखं तद्रूपं यो मोक्षः, स एव यस्मान्नमस्कारलक्षणायाः पूजायाः परमार्थतो मुख्यं फलमभिमतः, स्वर्गाऽऽदेरानुषङ्गिकफलत्वात् । तच्च यथोक्तं सुखं न कस्यापि देयं दातुं शक्यम्, आत्मपर्यायत्वात्, जीवचैतन्याऽऽदिभाववत् । ततश्च पूजाफलदाननिषेधे सिद्धसाधनमेवेति ॥ ३२३२ ॥

यदि पूजाफलं न देयं, तर्हि किं देयमिह भवेत् ? इत्याह—

भत्ताऽऽइ होज्ज देयं, न तदत्थो पूयणप्पयत्तोऽयं ।

तं पि सकओदय चियं, वज्जनिमित्तं परो नवरं ॥ ३२३३ ॥

शाल्योदनाऽऽदिरूप भक्ताऽऽदिकं परस्मै देयं भवेत्, स्थूलपुद्गलस्कन्धमयत्वात्, यदाऽऽदिवत् । केवलं तदर्थो भक्ताऽऽद्यर्थोऽयं पूजनप्रयत्नो न भवति, किं तु मोक्षार्थः । किञ्च—तदपि भक्ताऽऽदिकं स्वकृतात्कर्मण उदय उत्पत्तिर्यस्य तत्स्वकृतोदयः, स्वकृतकर्मजनितमेवेत्यर्थः । यस्तु परं कश्चिदात्ता दृश्यते, स केवलं बाह्यनिमित्तमात्रमेव । निश्चयतस्तु बाह्यो न कोऽपि कस्यापि दाता, अपहर्ता चेति ॥ ३२३३ ॥

एतदेव समर्थयन्नाह—

कम्मं सुहाऽऽहेज्ज, वज्जयरं कारणं जया देहो ।

सहाऽऽ वज्जतरयं, जइ दायारे कहा का णु ॥ ३२३४ ॥

तम्हा सकारणं चियं, सुहाऽऽ वज्जं निमित्तमेत्तायं ।

को कस्स देड हरड व, निच्छयओ का कहा सिद्धे ? ॥ ३२३५ ॥

यदि हन्त ! सुखदुःखानामन्तरङ्गं कर्मेव हेतुः, देहस्तु यदा तेषां बाह्यतरं कारणं, शब्दरूपाऽऽदिकं तु शुभाशुभमपि बाह्यतरं कारणं, तदाऽतिबाह्यतरादपि परभूते दातारि काऽत्र किल कारणत्वकथा ? इति ॥ ३२३४ ॥ तस्मात्स्वमात्मीयं कर्मेव कारणं यस्य तत्स्वकारणमेव सुखाऽऽदि, बाह्यं तु देहशब्दरूपाऽऽदिकं निमित्तमात्रकमेव । ततो निश्चयतः कः कस्मै ददाति, अपहर्ति वा ? न कश्चिदित्यर्थः । तथा च सति क्षीणरागद्वेषे सिद्धे का नमस्कारफलदातृत्वकथा ? इति ॥ ३२३५ ॥

अत्र परप्रेर्ये परिहारं चाऽऽह—

जइ सव्वं सकयं चियं, न दाणहरणाऽऽफलमिहाऽऽव्वं ।

णणु जत्तो चियं सकयं, तत्तो चियं तप्पलं जुत्तं ॥ ३२३६ ॥

दाणाऽऽपराणुगह—परिणामविसेसओ मओ चैव ।

पुत्तं हरणाऽऽपगो—वयायपरिणामओ पावं ॥ ३२३७ ॥

त पुत्तं पावं वा, उयमत्ताणि वज्जपच्चयावेक्खं ।

कालंतरपागाओ, देड फलं न परओ लव्वं ॥ ३२३८ ॥

यद्युक्तप्रकारेण यल्लोकः शुभमशुभं वा फलमनुभवति, तत्त-

र्वं स्वकृतमेवेत्यते, न पुनः कोऽपि कस्याऽपि किमपि ददात्य-
पहरति वा, तर्हि दानापहरणाऽऽदीनामिह दातुरपहर्तुर्वा न कि-
ञ्चित्फलमित्यापन्नं, स्वकृतस्यैव फलेन तस्य प्राप्तत्वादिति ।
सूरिराह—ननु यत एव तत्स्वकृतं, तत एव तत्फलं दा-
तुरपहर्तुश्च युक्तम् । दाता हि दानसमये परानुग्रहपरिणा-
मविशेषात्स्वत एव पुण्यं वध्नाति, अपहर्ता तु परोपघातपरि-
णामात् स्वत एव पापं यच्छाति । अतस्तयो-
स्तत्पुण्यपापलक्षणं फलं स्वकृतमेवेति कथं न युक्तम् ? युक्तमे-
वेति ॥३२३६॥ एतदेवाह—(दाणाऽऽर्हत्यादि) आदिशब्दाद्व्या-
ऽऽदिपरिग्रहः । (सखी चेव चि) स्वत एव स्वकृतमेव दातुः
पुण्यं, स्वत एव चापहर्तुः पापम् । शेषं गतार्थमिति ॥३२३७॥
तच्च पुण्यं पापं वा स्वपरिणामजनितमात्मन्येव स्थितं, किं तु
बाह्यनिमित्तमात्रापेक्षं कालान्तरे विपाकाच्चुजमशुभं वा फलं
ददानीति “ परकृतम् ” इति व्यपदिश्यते, न पुनः परमार्थतस्त-
त् पुण्यपापफलं परतो लभ्यमिति ॥ ३२३८ ॥

ननु परतस्तत्त्वभावे को दोषः ? इत्याह—

जऽ वा परद्विहियन्वं, ततो चियं जेण तत्परिग्राहियं ।

तो तस्मिं सिवं पत्ते, कुगङ्गए वा कुओ लब्धं ? ॥३२३९॥

स्पष्टा ॥३२३९॥

अपि च—यदि येन यद्वत् तस्मै तद्देयम्, यस्य चाऽऽ-

पहतमसावपि तस्याऽऽहरति, तर्हिदं दूषण-

म् । किं तत् ? इत्याह—

लहइ अर्दितो व कओ, साहू जं देज्ज पुव्वदायस्स ? ।

कत्तोऽवहारिणो तं, जं पन्निह । रिज्ज मे धणिणो ॥३२४०॥

अहव मई जं तेण वि, दिन्नं अण्णस्स तं तओ लब्धुं ।

पन्निदेऽ तहाऽऽहारी, हारीओ अन्नओ लब्धुं ॥३२४१॥

वा अथवा, इह निर्ग्रन्थत्वेन साधुर्दानमददत्तप्रयच्छन्मृत्वा
भवान्तरं प्राप्तः पूर्वमदत्तत्वात्कृतः कस्मादाहाराऽऽदिकं तल्ल-
जते, यत्पूर्वमवसंविधिन आहाराऽऽदिदातुस्तदानीं दद्यात् ?,
इति । यो वा पूर्वमवे कस्याऽपि संवन्धिनमपहत्य मृतो
जन्मान्तरे नि स्वो जातः (से) तस्य परधनाऽपहारिणः कु-
तस्तद्धनं यत्पूर्वमवधनिना प्रतिद्वियते ?, इति ॥ ३२४० ॥
अथ मतिः परस्य भवेत्—तेनापि साधुना यदनेकमवेस्वन्य-
स्याऽऽहाराऽऽदिकं दत्तं तत् ततो लब्ध्वा पूर्वमवदातु प्र-
तिददाति । तथा—योऽपि पूर्वमवे परधनमपहत्येहमवे नि-
स्वो जातस्तस्यापि संवन्धिनं नानामवेस्वन्येनान्येन वाऽ-
पहतमास्ते, ततश्चासौ नतः स्वधनापहारिणोऽन्यतः स-
काशात्स्वापहतं लब्ध्वा यस्य सत्क तेन पूर्वमपहतं तस्मै, ‘प्रति-
दद्यात्’, इति शेषः ॥ ३२४१ ॥

तदेतत्सर्वमयुक्तम्, कुतः ? इत्याह—

एवं होऽऽणवत्था, दाण्णगहणाणमपरिजोगो य ।

जइ परओ लब्ध्वं, दिन्नं वा तस्म तं चेव ॥३२४२॥

यदि दानाऽऽदिविषयस्वपरिणामवशात्पुण्यपापे नेष्येते, किं तु
यद्यस्मै दत्तं तत्तस्मादेव परतो लभ्यमित्यभ्युपगम्यते । यस्मा-
द्वा यदाहाराऽऽदिकं कदापि लब्धं, तस्यैवाऽन्यदा दत्तं, न पुनः
द्वितीयकेन ग्राहकस्य किमप्यधिकं कृतमिति चेप्यते, तदेवं स-
ति दानग्रहणयोरनवस्था प्राप्नोति, यस्मै दानं तस्मात्पुनः

हणं, पुनरपि चान्यस्मै दानं, पुनरपि तस्माद् ग्रहणमित्यादि ।
ततश्च दानग्रहणपरम्पराव्यापृतस्य मोक्षभावप्रसङ्गः, दानफल-
स्य च स्वयमपरिभोगः प्राप्नोति, अन्योन्यदानग्रहणाभ्यामाय-
व्ययविशुद्धत्वादिति ॥ ३२४२ ॥

तदेव तीर्थिकविशेषाणां सौक्कातिकाऽऽदीनां मतमपा-

कृत्योपसंहारपूर्वकं स्वाभिमतमुपदर्शयन्नाह—

तम्हा सपराणुग्गह—परिणामाओ मृपत्तविणिओगा ।

दाया पुष्पं पावड, जं ततो से फलं होइ ॥३२४३॥

तस्मात्स्वपरानुग्रहपरिणामेन सुप्राप्तेषु वित्तविनियोगाद्वाता
यत्पुण्यं प्राप्नोति, ततः (से) तस्य दातुः फलं स्वर्गाऽऽदिकं भव-
तीति ॥ ३२४३ ॥

तदेवमुक्तनीत्या दाता स्वत एवेदं स्वर्गाऽऽदिफलं लभते, न

तु परतः, गृहीताऽप्येवमेव द्रष्टव्यं इति दर्शयन्नाह—

जह सो पत्ताणुग्गह—परिणामाओ फलं सओ लहइ ।

तह गेएहतो वि फलं, तदणुग्गहओ सओ लहइ ॥३२४४॥

गतार्था ॥ ३२४४ ॥

एवं परधनापहार्यपि स्वत एव वधवन्धननरकाऽऽदिकं पाप-
फलं लभते, न परतः इति दर्शयति—

हारी वि हरणपरिणा—मदूसिओ वज्जपच्चयावेकलं ।

पावो पावं पावड, जं ततो से फलं होइ ॥ ३२४५ ॥

इयमप्युक्तार्थप्राया ॥ ३२४५ ॥

अथ प्रकृतयोजनामाह—

जह सायत्तं दाणे, परिणामाओ फलं तहेहावि ।

निययपरिणामओ चियं, सिद्धं जिणसिद्धपूयाए ॥३२४६॥

प्रकटार्थप्राया ॥ ३२४६ ॥

(१६) अथ जिनाऽऽदिपूजाप्रतिष्ठार्थं प्रमाणयन्नाह—

कज्जा जिनाऽऽपूया, परिणामविसुद्धिहेडओ निच्चं ।

दाणाऽऽदज्ज व्व मग्ग—पपणावणाओ य कहणं व ॥३२४७॥

कार्या नित्यं जिनाऽऽदिपूजेति प्रतिज्ञा, स्वपरिणामविशुद्धहेतु-
त्वादिति हेतुः, दानाऽऽदिवदिति दृष्टान्तः । अथवा—कार्या नि-
त्यमेव जिनाऽऽदिपूजा, मोक्षमार्गप्रज्ञावकत्वात्, धर्मकथनव-
दिति ॥३२४७॥

“ कोपप्रसादरहितत्वात् ” इति परोक्षहेतोरनैकान्तिकतां
दर्शयन्नाह—

कोवप्पसायरहियं, पि दीसए फलदमन्नपाणाऽऽडं ।

कोवप्पसायरहियं, ति निप्पल्लं तो अणेगंतो ॥३२४८॥

पूर्वार्कं सुबोधम् । ततः “ कोपप्रसादरहितं वस्तु निष्फलम् ”
इत्यनेकान्तः, अन्नपानाऽऽदिजिर्व्यञ्जिचारादिति ॥ ३२४८ ॥

अपि च—विरुद्धोऽप्ययं हेतुरिति दर्शयन्नाह—

कोवाऽऽविरहियं चियं, सव्वं जमणुग्गहोवघायाय ।

दीसइ तेण विरुद्धं, फलमिह कोवप्पसायाओ ॥३२४९॥

इहाऽऽकाशाश्रयानपीयूषविषचिन्तामण्यन्धोपलकल्पद्रुमविष-
वृक्षगुडनागरहरीतकीमरीचाऽऽद्यौषधाऽऽदिकं सर्वमपि वस्तु
कोपप्रसादविरहितमेव यस्मादनुग्रहोपघातयोः प्रवर्तमानं दृश्यते,
तेन तस्मादिह कोपप्रसादतः सकाशात्फलमुच्यमानं विरुद्धमेव

संस्तव्यते । तथाहि-कोपाऽऽदिरहितादेवाऽऽकाशाऽऽदेर्वेण उपधा-
तः, पट्टकबन्धाऽऽदेस्त्वनुग्रहः, हितमिताज्जपानाऽऽदेरनुग्रहः, त-
स्माद्विपरीतात्पुनरुपधातः । एव पीयूषविषाऽऽदेरपि सकाशा-
त्कोपाऽऽदिविरहितादेवानुग्रहोपधातौ दृश्येते । ततो विरुद्धोऽ
यं हेतुः, विपक्ष एव वृत्तिदर्शनादिति ॥ ३२४९ ॥

अथ राजाऽऽदिनां हरणप्रदानहेतवः कोपप्रसादा भवन्तीति
प्रत्यक्त एव दृष्टमिति परस्य मतिर्भवेत्, ननु तदपि सर्वस्वा-
ऽऽहरणं, प्रदानं वा स्वपापपुण्यकृतमेव । यस्तु परः, स तत्र
केवलं निमित्तमात्रमेवेति प्रागेव भणितमिति दर्शयन्नाह-

हरणप्पयाणहेज्ज, हवेज्ज कोवाऽऽदयो मई तं पि ।

नणु सकयं चिय जणियं, निमित्तमेत्तं परो नवरं ॥ ३२५० ॥
गतार्थो ॥ ३२५० ॥

अथवाऽपहरणप्रदानाऽऽदिकं स्वकृतं नेष्यते, तत्राऽऽह-

जइ वा न सकयहेज्ज, तं तो कोवप्पसाययं राया ।

सो सव्वसेवयाणं, समानफलदो कहं न जवे ॥ ३२५१ ॥
पाठसिद्धा ॥ ३२५१ ॥

अपि च-

दीसइ य विसमफलदो, विफलो य समाणसेवयाणं पि ।

भल्लइ य मुकयपुल्लो, तो से रायप्पसाउ चि ॥ ३२५२ ॥

समानसेवकानामपि विषमफलदः केषाञ्चिद्विफलश्च दृश्यते
राजा । ततो ज्ञायते-स्वकृतपुण्यपापकृतमेवेदं सर्वमपि वैचिज्य-
म, राजाऽऽदिस्तु तत्र निमित्तमात्रमेवेति । अपरं च लोकेऽपि ज्ञ-
यते लोकेऽप्येव वक्तारो भवन्ति-“सुकृतपुण्यः स देवदत्ताऽऽ-
दि, (तो से चि) ततः ‘से’ तस्यैव राजप्रसादो जातः” इति । ततः
एवमादिलोकोक्तेः स्वकृतपुण्यपापानुमानं प्रवर्तते इति ॥ ३२५२ ॥

अपि च-

कोवप्पसायहेज्ज, च जं फलं न हि तदत्थमारंभो ।

न परप्पसायणत्थं, किं तु निययप्पसायत्थं ॥ ३२५३ ॥

कोपप्रसादहेतुकं च यत्किमपि फलं तदर्थो नैवायमस्माकम-
र्हदादिनमस्कारपूजाऽऽरम्भः, नाऽपि परप्रसादनार्थं, किं तु नि-
जकाचित्तस्य यः प्रसादं प्रसन्निरर्हदादिगुणबहुमानेन शुभ-
रूपता, तदर्थोऽयमारम्भ इति ॥ ३२५३ ॥

परप्रसादनार्थं नाऽऽरम्भ इत्याह-

धम्माऽधम्मा न पर-प्पसायकोवाणुवत्तिणो जम्हा ।

तो न परो चि पसणो, धम्मो कुवेज्जि चि वाऽधम्मो ॥ ३२५४ ॥

धर्मार्थो ह्ययमारम्भः । धर्माऽधर्मौ च यस्मान्न परप्र-
सादकोपानुवर्तिनौ, किं तर्हि ? जीवगतशुभाशुभपरिणामानु-
यायिनौ, ततः ‘परः प्रसन्नः’ इत्येतावता न धर्मः, नापि
‘परः कुपितः’ इत्येतावन्मात्रेणाऽधर्मः, किं तु निजशुभाशुभपरि-
णामवशाद्धर्माधर्मौ । तत्र च शुभाशुभपरिणामस्याऽऽ-
लम्बनमर्हदादयो नमस्क्रियमाणाः सपद्यन्ते । शुभपरिणामाश्च
धर्मः । तस्माच्चार्थकामाऽऽदयः, स्वर्गापवर्गौ च भवतः ।
इति सपद्यत एवाहर्भनमस्कारस्य यथोक्तं फलमितीदं ता-
त्पर्यमिति ॥ ३२५४ ॥

यदि परप्रसादकोपाऽनुवर्तिनौ धर्माधर्मौ स्यातां,

ततः को दोषो भवेत् ? इत्याह-

तस्माद्वणुत्तस्स वि, जइ वा धम्मो परप्पसायाओ ।

तो जो जस्स पसन्नो, स तस्स देज्जा जगद्धम्मं ॥ ३२५५ ॥
कुपिओ हरेज्ज सव्वं, दिज्जा धम्मं व तह य पावंति ।
अकयाऽऽगमकयनासा, मोक्खगयाणं पि चापडणं ॥ ३२५६ ॥

वाशब्दः प्रस्तावनायां, सा च कृतैव । तस्य धर्मस्य दया-
दानप्रशमब्रह्मचर्याऽर्हदादिपूजाऽऽदीनि साधनानि, तैः ज्ञान्य-
स्यापि यदि धर्मः परप्रसादमात्रादेवेत्यते, ततस्तर्हि य ईश्वरा-
ऽऽदिर्यस्य देवदत्ताऽऽदेः प्रसन्नः स ईश्वराऽऽदिर्जगतोऽपि सब-
न्धिन धर्ममपहृत्य तस्यैवैकस्य देवदत्ताऽऽदेः सर्वं दद्यात् । तथा-
कुपितः स एव तस्य देवदत्ताऽऽदेः सबन्धिन सर्वं धर्ममप-
हरेत्, अधर्मं वा सर्वमपि प्रयच्छेत् । तथा च सत्यकृताऽऽगमकृ-
तनाशौ प्राप्नुतः, एकस्याकृतयोरपि धर्माधर्मयोरगमाद्, अ-
न्येषां तु स्वयकृतयोरपि तयोर्नाशादिति । मोक्षगतानामपि च
सिद्धानामेवं पतनं स्यात्तदीयपूर्वसुकृतस्यान्यत्र सचरणात्,
अन्यदीयाधर्मस्य च तेषु प्रक्षेपादिति ॥ ३२५५ ॥ ३२५६ ॥

किञ्च-परकीयकोपप्रसादाभावेऽपि धर्माधर्मौ तवापि
प्रसिद्धौ । कथम् ? इत्याह-

जइ वीयरगदोसं, मुणिमक्कोसिज्ज कोइ दुट्ठप्पा ।

कोवप्पसायरहिओ, मुणि चि किं तस्य नाधम्मो ? ॥ ३२५७ ॥

सवओ तस्साऽधम्मो, जइ वंदंतस्स तो धुवं धम्मो ।

कोवप्पसायरहिण, तह जिणसिंहे वि को दोसो ? ॥ ३२५८ ॥

वीतावपगतौ रागद्वेषौ यस्य तं वीतरागद्वेषं मुनिं यदि दुष्टाऽऽ-
त्मा कश्चिदाक्रोशेत्, तदा “वीतरागद्वेषत्वात्कोपप्रसादरहितः स
मुनिः” इत्येतावन्मात्रेण किं तस्याऽऽक्रोष्टुर्नाऽधर्मः स्यात् ?
ननु स्यादेवाऽसौ, सकलशास्त्रलोकप्रतीतत्वादिति ॥ ३२५७ ॥
ततश्च (सवओ चि) मुनिं शपमानस्य तस्याऽऽक्रोष्टुर्यद्यध-
र्मोऽन्युपगतस्त्वया, ततस्तर्ह्यन्यस्य कस्यापि क्षुभपरिणाम-
स्य तमेव मुनिं वन्दमानस्य ध्रुवं निश्चितं धर्मोऽप्येष्टव्य एव,
स्वपरिणाममात्रनिबन्धनत्वस्येहाऽपि समानत्वादिति । यदि
नामैव, ततः प्रकृते किम् ? इत्याह-तथा तेनैवोक्तप्रकारेण को-
पप्रसादरहिते जिने सिद्धे च नमस्कर्तुर्निजशुभपरिणामवशा-
द्यथोक्तफलप्राप्तौ को दोषः ? न कश्चिदिति ॥ ३२५८ ॥

(१७) दृष्टान्तान्तरेणाऽप्यर्हदादिज्यः फलप्राप्तिं

समर्थयन्नाह-

हिंसामि मुसं जासे, हरामि परदारमाविसामि चि ।

चित्तेज्ज कोइ न य चि-तियाण कोवाऽऽसंज्जूई ॥ ३२५९ ॥

तह वि य धम्माधम्मो-दयाऽऽइ संकप्पओ तहेहावि ।

वीयकसाए सवओ-धम्मो धम्मो य संयुणओ ॥ ३२६० ॥

“दिनस्मि हरिणाऽऽदीन्, मृषा भावेऽह, तद्भाषणाश्च वञ्चयामि
देवदत्ताऽऽदीन्, धनमपहरामि तेषामेव, परदारानाविशामि नि-
षेधेऽहम्,” इत्यादि कश्चिच्चिन्तयेत् । न च तेषां चिन्तितानां हिं-
साऽऽदिचिन्ताविषयभूतानां हरिणाऽऽदीनां तत्कालं कोपाऽऽदि-
संभूतिः कोपाऽऽदिसंभवोऽस्ति ॥ ३२५९ ॥ तथाऽपि हिंसाऽऽदि-
चिन्तकस्याधर्मः, दयाऽऽदिसंकल्पतस्तु तद्वतो धर्मो भवति ।
इत्यावयोरविगानेन प्रसिद्धमेव, तथेहापि प्रस्तुते वीतकपा-
यानप्यर्हत्सिद्धाऽऽदीन् शपमानस्याऽधर्मः, सस्तुवतस्तु धर्मः
इति किं नेष्यते ? इति ॥ ३२६० ॥

अयोपसंहारपूर्वकं प्रस्तुतमुपदर्शनाद्-

तम्हा धम्माऽधम्मा, जुत्ता निययप्पसायकोवाओ ।
धम्मत्थिणा पयत्तो, कज्जो तो सप्पमायम्मि ॥३२६१॥
सो य निययप्पसाओ-ऽवस्सं जिणसिद्धपूयणाउत्ति ।
जस्स फलमप्पमेयं, तेण तयत्थो पयत्तोऽयं ॥३२६२॥
सुगमे, नवरं यस्य निजमनप्रसादस्याप्रमेयमनन्तं फलं
येनानन्तफलोऽसौ, तेन कारणेन तदर्थो निजमनप्रसादार्थ
एवार्हदादिनमस्कारप्रयत्न इति ॥ ३२६१ ॥ ३२६२ ॥

अस्यैवार्थस्य साधनार्थं प्रमाण्यन्नाह-

नाणाऽऽइमयत्ते सइ, पुज्जा कोवप्पसायविरहाओ ।
निययप्पसायहेउं, नाणाऽऽइतियं व जिणसिद्धा ॥३२६३॥

निजमनप्रसादहेतोः पूज्या जिनासिद्धा इति प्रतिज्ञा, ज्ञानाऽऽ-
दिमयत्वे सति कोपप्रसादविरहादिति हेतु, ज्ञानाऽऽदिवि-
कचदिति दृष्टान्तः । कोपाऽऽदिविरहिता लेपुकाष्टाऽऽदयोऽपि
विद्यन्ते, अतस्तद्व्यवच्छेदार्थं ज्ञानाऽऽदिमयत्वे सतीति हेतोर्वि-
शेषणमिति ॥ ३२६३ ॥

('८) परः प्राऽऽह-

पुज्जा जिणाऽऽवज्जा, न हि मोक्खत्थं सरागदोसत्ति ।
अकयत्थजावओ वि य, दवट्ठाए दरिद्व ॥३२६४॥

जिनसिद्धान्वर्जयित्वा शेषा आचार्योपाध्यायसाधवो, न हि
नैव, मोक्षार्थं पूज्या इति प्रतिज्ञा, सरागद्वेषत्वाद्, अत एवाऽ-
कृतार्थभावाच्च, अव्यर्थं दरिद्रा इवेति ॥ ३२६४ ॥

अत्र प्रतिविधानमाह-

कलुसफलेण न जुज्जइ, किं चित्तं तत्थ जं विगयरागो ।
संते दि जो कमाए, न गिणहइ सो वि तत्तुहो ॥३२६५॥

किं तत्र चित्रं किमाश्चयं, यद्विगतराग कलुषफलेन कपाय-
जनितेन चित्तकालुष्येण न जुज्यते, विगतकपायोदयत्वात्तत्त्व ।
ननु सोऽपि तत्तुहो वीतरागसमान एव यः सतोऽपि कपा-
यान्न गृह्णाति । ततश्चास्मात्परमगुरुवचनादाचार्याऽऽदयोऽपि
वीतरागतुल्या एव, सतामपि कपायाणां निग्रहात् । ततः स-
रागद्वेषत्वादित्यसिद्धो हेतुरिति भावः । इयं च गाथा केषुचिदा-
दर्शेषु न दृश्यते; पूर्वटीकाकारैरपि न व्याख्याता; अस्माभिस्तु
बहुष्वदर्थेषु दर्शनात्सोपयोगत्वाच्च लिखितेति ॥ ३२६५ ॥

'अकृतार्थत्वात्' इत्ययमपि हेतुरनैकान्तिक, अकृतार्थत्वे स-
त्यपि कारणान्तरतोऽपि पूजासम्भवादिति दर्शयन्नाह-

न परोवयारओ चिय, धम्मो न परोवयारहेउं च ।

पूयाऽऽरंजो नणु सप-रिणामसुच्छत्यमक्खाओ ॥३२६६॥

'अकृतार्थभावात्' इति ध्रुवतत्त्व किंवायमभिप्रायः- 'स्वयम्-
कृतार्थाः सन्त आचार्याऽऽदयो न परोपकारक्षमाः, अतस्तदसा-
मर्था दरिद्रा इव न ते नमस्करणीयाः' इति । एतच्चायुक्तम् ।
यतो न परस्मादर्थदेवरूपकारत एव धर्मो नमस्कृतुं, नापि
परस्यार्हदादेरुपकारहेतोस्तस्य नमस्कारपूजाऽऽस्मन् । ननु
स्वपरिणामशुद्धयर्थमाख्यातोऽसौ । ततः किञ्चिदकृतार्थत्वे
सत्यपि स्वशुभपरिणामनिवन्धनत्वात्पूज्या एवाऽऽचार्याऽऽदय
इति ॥ ३२६६ ॥

अथ पञ्चानामपि पूज्यत्वसमर्थनार्थं प्रमाणमाह-

पूया परोवयारा-भावे वि सिवाय जिणवराऽऽईणं ।
परिणामसुच्छिहेउं, सुजकिरियाओ य वंजं व ॥३२६७॥

शिवाय मोक्षार्थं भवति पूजा, परोपकाराभावेऽपि पञ्चाना-
मपि जिनवराऽऽदीनामिति साध्यम्, पूजकपरिणामशुद्धिहेतु-
त्वात्, तत्रमस्काराक्रयावाञ्छा ज्ञानाऽऽदिगुणविषयबहुमानत्वेन
निरवद्यत्वेन च श्रुतत्वाद्, ब्रह्मचर्याऽऽदिवदिति ॥ ३२६७ ॥

अथ सुप्रसिद्धदृष्टान्तोपदर्शनेनापि जिनाऽऽदिपूजा परोप-
काराभावेऽपि शिवायेति समर्थयन्नाह-

परहिययगया मेत्ती, कोरेऽ नूयाण कमवयारं सा ।
अवयारं दूरत्थो, कं वा हिंसाऽऽइसंकप्पो ? ॥३२६८॥
धम्माऽधम्मनिमित्तं, तहा वि तह चेह निरुवगारो वि ।

पूयासुहसंकप्पो, धम्मनिमित्तं जिणाऽऽईणं ॥ ३२६९ ॥
परहृदयगता साधुहृदयस्थिता सर्वभूतेषु या मैत्री सा तेषां
पृथिव्यादिचूतानां कमपकारं करोति?, न कञ्चित् । तथा-क वा
देवदत्ताऽऽदिहृदयगतो दूरस्थहरिणाऽऽदिचूतग्रामविषयो दूरस्थ-
हरिणाऽऽद्यपेक्षया दूरस्थो हिंसास्तेयाऽऽदिसंकल्पोऽपकारं कुर्या-
त्?, न कञ्चित्, तथाऽपि मैत्री हिंसाऽऽदिसंकल्पश्च भूतानामुप-
काराऽपकारविरहेऽपि द्वावपि यथासंख्य धर्माऽधर्मनिमित्तं
भवत एव । तथा चैवं चोक्तप्रकारेण निरुपकारोऽपि जिनाऽऽदी-
नामुपकारमकुर्वन्नपि भूतानां साधुगन्तमैत्रीसंकल्पवज्जिनाऽऽदीनां
पूजा शुभसंकल्पः पूजकस्य धर्मनिमित्तं भवतीति ॥ ३२६९ ॥

(१९) आह-ननु यथा दानं साध्वादीनामुपकारं करोति, नैवं
जिनाऽऽदीनां नमस्कारपूजा, तत्कथमसौ धर्मनिमित्तं

भवति?, इत्याशङ्क्याऽऽह-

दाणे वि पराऽणुगह-लक्खणसंकप्पमेत्तओ चेव ।
फलमिह न उ पच्छात-कओवगाराऽवगाराओ ॥३२७०॥
इहरोवउत्तभत्ता-जिन्नाऽऽइ वहम्मि दक्खिणयस्स ।
दितस्स वहावत्ती, तेणाऽऽदाणप्पसंगोऽयं ॥ ३२७१ ॥

साध्वादिदानेऽपि पराऽणुग्रहलक्षणसंकल्पमात्रत एवेह
दातुं फलनिष्पत्तिः, न पुनः पश्चात्तत्कृताद् दानकृताङ्ग-
पकारादपकारादिति ॥ ३२७० ॥ इतरथोपयुक्ते साध्वादिना
भुक्ते योऽजीर्णाऽऽदिदोषस्तेन दाक्षिण्यस्य-दक्षिणा दानं
तद्विषयभूतस्य साध्वादेर्वधे मरणे सति दातुर्वधोऽप-
त्तिर्हिंसाऽऽदिदोषसमापत्तिः । तेन च हिंसाऽऽदिदोषेणाऽऽदानप्र-
सङ्गोऽयं प्राप्नोति, अनिष्टं चैतत्, दातुर्विषयपरिणामत्वात् । न
हि तेन साध्वादिजिघांसाया दानं दत्तं, किं तु तदगुणबहु-
मानाऽऽदिपरिणामेन । न चैवं त्रिशूरीपरिणामस्यापि पापसं-
यन्धो घटते, अन्यथा मातृस्तन्यपानादजीर्णाद् बालस्य मरणे
मातृस्तन्यद्वयकृत्पापप्रसङ्गादिति । तदेव प्राग् यदुक्तं "पूजाऽणु-
वगाराओऽपरिगहाओ" (३२७१) इत्यादि, तत्र पूजाऽणुपकारा-
दित्ययं हेतुरपाकृतः ॥ ३२७१ ॥

अथ "अपरिग्रहात्" इत्यमुं निराचिकीर्षुराह-

न परपरिगहउ चिय, धम्मो किं तु परिणामसुच्छिओ ।
पूया अपरिगहम्मि वि, सा य धुवा तो तदारंजो ॥३२७२॥
न खलु पूजायाः परेण पूज्येन परिग्रहादेव स्वीकारादेव ध-

मैः, किं तु स्वपरिणामश्रुतिः । सा च परिणामश्रुतिः पूजा-
याः परेणापरिग्रहेऽपि ध्रुवा निश्चिता स्वसत्त्वेनसिद्धा सम-
स्ति, ततस्तदारम्भो नमस्कारपूजाऽऽरम्भ इति ॥ ३२७२ ॥

किञ्च—दानस्यापरिग्रहत्वमन्युपगम्योक्त,
वस्तुतस्तु तन्नास्त्येवेति दर्शयन्नाह-

इह चोयगमणमोयग-मणिसेहगमेव संपयाणं ति ।

बहुमुणिपदिमाऽऽ जन्मो, न दाणमपरिग्रहं तेण ॥ ३२७३ ॥

इह यतो यस्मात्सत्कृत्य सम्यग्वा प्रदीयते यस्मै तत्सप्रदा-
नम् । तच्च त्रिविधम् । तद्यथा—‘ दीयतां महा, बहुफलं
प्रवता भविष्यति’ इत्यादिबचनप्रपञ्चेन किञ्चित्प्रेरक, यथा बहु-
आक्षेपः, अपर त्वित्थमप्रेरकमपि दानस्य ग्रहणपरिभोगान्या-
मनुमोदक भवति । यथा मुनिः साधुः, अन्येषु पुण्याऽऽद्यनिषे-
धादनिषेधक, यथाऽर्हत्प्रतिमाऽऽदि, सर्वत्र सप्रदानाऽर्थस्य विद्य-
मानत्वात् । तेन तस्मात् क्वचिद्दानमपरिग्रहमस्तीति ॥ ३२७३ ॥

अपि च—किमनया दानस्य परिग्रहापरिग्रहचिन्तया ? ,

कार्यस्यान्यथैव स्थितत्वात्, कथम् ? , इत्याह—

दाणमपरिग्रहस्मि वि, धम्मो निययपरिणाममुच्छीओ ।

अपरिग्रहे वि जइ सा, को नाम परिग्रहग्गाहो ? ॥ ३२७४ ॥

किं च परहिययनियया, मेत्ती जृण्हिं सपरिग्रहिया ।

हिंसासंकप्पो वा, जं धम्माधम्महेतुं चि ॥ ३२७५ ॥

एव जिणाऽऽपूया, सञ्जासंवेगसुद्धिहेतुओ ।

अपरिग्रहा वि धम्मा—य होइ सीलव्वयाऽऽइ व ॥ ३२७६ ॥

तिस्सोऽपि व्यक्तार्थः ॥ ३२७४, ३२७५, ३२७६ ॥

अथ “विमूर्तिजावात्” इत्यस्य हेतोर्निरासार्थमाह—

जं चिय मुत्तिविउत्ता, मुत्ता गुणरामओ विसेसेणं ।

तेणं चिय ते पुज्जा, नाणाऽऽइतियं व मोक्खत्थं ॥ ३२७७ ॥

यस्मादेव मूर्तिवियुक्ता अमूर्त्ता मुक्ताः सिद्धाः, तेनैव ते श-
रीरसम्बन्धजनितसकलकेशविमुक्तत्वाद् गुणराशयः सन्तो
विशेषेण मोक्षार्थं पूज्याः, ज्ञानाऽऽदित्रिकवदिति ॥ ३२७७ ॥

अपि च—

मुत्तिमओ वि न मुत्ती, पूइज्जइ किं तु जे गुणा तस्स ।

ते मुत्तिविउत्त चिय, नणु सिद्धगुणा विसेसेणं ॥ ३२७८ ॥

मूर्तिमतोऽपि सबन्धिनी मूर्तिर्न पूज्यते, किं तु गुणाः, ते च
मूर्तिवियुक्ता एवामूर्त्ता एव । ततश्च “ न पूज्याः सिद्धाः, अमू-
र्त्तत्वात्, नमोवत्,” इति त्वदुक्तप्रमाणे विरुद्धाव्यभिचारित्वाद्
विरुद्धो हेतुः । तथाह्येतदपि शक्यते वक्तुम्—पूज्याः सिद्धाः, अ-
मूर्त्तत्वात्, मूर्त्तसाधुसम्बन्ध्यमूर्त्तज्ञानाऽऽदिगुणवदिति । अथ
सिद्धगुणा अमूर्त्ता न भवन्तीति चेदित्याह—ननु सिद्धगुणाः
विशेषणैवामूर्त्ताः; मूर्त्तसाधुगुणा हि ज्ञानाऽऽद्यो मूर्त्ताद-
व्यतिरिक्तत्वात् कथञ्चिन्मूर्त्ता अपि शक्यन्ते वक्तुम्; सिद्धगु-
णास्तु नैवम्, ततो विशेषेण ते अमूर्त्ता एव; इति न तेषां पूजा-
विरोध इति ॥ ३२७८ ॥

अथ परमतमाक्षिप्य परिहरन्नाह—

अहव मई मुत्तिमओ, गुणपूया होइ मुत्तिपूयाओ ।

तगुणसंबंधाओ, सिद्धगुणाणं तु सा नत्थि ॥ ३२७९ ॥

पूया मुत्तिगुणाणं, संबंधे फलमितीह को हेतुः ? ।

अन्नो परिणामाओ, तस्म य को केण संबंधो ? ॥ ३२८० ॥

हिययत्थो * परिणामो, वज्जत्थात्तं वणनिमित्तमित्ताओ ।

देइ फलं सव्वो चिय, सिद्धगुणाऽऽलंबणो चेवं ॥ ३२८१ ॥

सुगमाः ॥ ३२७९ ॥ नवरम् (पूयेत्यादि) परिहारवचनं,
पूजा च मूर्त्तिश्च गुणाश्च, तेषां पूजामूर्त्तिगुणानां त्रयाणामपि,
सम्बन्ध एवाऽभिमत फलमवाप्यत इतीह स्वगतविशुद्धप-
रिणामादन्यः को हेतुः ? , न कोऽपीति । तस्य च स्वगतप-
रिणामस्य कः सम्बन्धः केनचिद् बाह्येन ? , न काश्चिदिति
॥ ३२८० ॥ केवलं निजहृदयस्य गुणपरिणामो यथा बाह्याह-
दाद्यालम्बननिमित्तमात्रकः सर्वोऽपि ददात्यभिमतफलमेव-
ममूर्त्तसिद्धगुणाऽऽलम्बनोऽपीति ॥ ३२८१ ॥

अथ यदुक्त—“दूराऽऽभावओ वा, विफला सिद्धाऽपूय चि”

(३२२६) तत्र दूराभावादित्यस्य हेतोर्निराकरणायमाह—

जह दूरत्थे वि धिई, बंधुम्मि सररीरपुट्ठिवत्तहेज ।

ताणुदोव्वद्वाइफलो, कत्थइ सोगाऽऽइमंकप्पो ॥ ३२८२ ॥

तह परिणामो सुद्धो, धम्मफलो हि दूरसथे वि ।

अविसुद्धो पावफलो, दूरासन्नं ति को भेओ ? ॥ ३२८३ ॥

अहवाऽऽयसज्जावोऽयं, परिणामो तेण सव्वमेवेह ।

दूरमहाऽऽलंबणओ, तस्साऽऽसन्नं तओ सव्वं ॥ ३२८४ ॥

यथा दूरस्थेऽपि बन्धौ बान्धवजने सुखिनि श्रुते तत्सुखवा-
र्तासकल्पजनिता धृतिः कस्याऽपि तद्बान्धवस्य दूरस्थ-
स्यापि शरीरपुट्ठिवत्तहेतुर्भवति, क्वचित्तु प्रस्तावे तस्मिन्नापि
छुःखिनि श्रुते शोकाऽऽदिसकलपस्तनुदौर्बल्याऽऽदिफलः संपद्य-
ते ॥ ३२८२ ॥ तथा तेनैव प्रकारेण दूरस्थेऽपि सिद्धाऽऽद्यालम्ब-
ने तद्गुणबहुमानरूपत्वाच्चुद्धपरिणामः सद्धर्मफलोऽवश्यमुच्यते
पापफलं सजायते । अतो दूरस्थमासन्नं वा सिद्धाऽऽद्या-
लम्बनमिति को जेद ? केय निष्फला तज्जेदचिन्ता ? , इत्य-
र्थः ॥ ३२८३ ॥ अथवा—आत्मस्वभावोऽयं तद्गुणबहुमान-
लक्षणशुभपरिणामस्तेन तस्मादिह यदनात्मस्वभावः किमपि
वस्तु तत्सर्वमप्यस्य विपरीतरूपत्वाद् दूरस्थमेव । अथाऽऽ-
लम्बनत आलम्बनभावमाश्रित्य चिन्त्यते, ततस्तर्हि सर्वमप्य-
र्हत्सिद्धाऽऽदिक वस्तु तस्य यथोक्ताऽऽत्मपरिणामस्याऽऽस-
न्नमेवेति, अतः का सिद्धेऽपि दूरस्थता ? , इति ॥ ३२८४ ॥

अत्राऽऽक्षेपपरिहारावाह—

जइ सपरिणामउ चिय, धम्मोऽधम्मो व्व कित्थ वज्जेण ।

जं वज्जाऽऽलंबणओ, सो होइ तओ तदत्थं तं ॥ ३२८५ ॥

ननु यदि स्वगतपरिणामादेव धर्मोऽधर्मश्च भवति, तर्हि कि-
मत्र बाह्योनाऽर्हत्सिद्धाऽऽद्यालम्बनेनापेक्षितेन, स्वपरिणामत एव
कार्यसिद्धे तदपेक्षाया निष्फलत्वात् ? , इति । सुरिराह-
यस्मात्सोऽपि परिणामो बाह्याऽऽलम्बनत एव भवति, नाऽन्य-
था, ततस्तदर्थं स्वपरिणामोत्पादनार्थं तद् बाह्याऽऽलम्बनमपे-
क्ष्यत इति ॥ ३२८५ ॥

एतदेव भावयति—

परिणामो वज्जाऽऽलंबणो सया चेव चित्तधम्मो चि ।

विष्ठाण पि व तम्हा, सुहवज्जाऽऽलंबणपयत्तो ॥ ३२८६ ॥

* ‘नियत्थो’ इति पाठान्तरम् ।

शुभोऽशुभो वा परिणामः सदैव बाह्याऽऽलम्बनत एव प्रवर्तते, चित्तधर्मत्वात्, विज्ञानवदिति । यथा विज्ञानं बाह्यं नीलपीताऽऽदिकं वस्तु विना न प्रवर्तते, एव परिणामोऽपीति ज्ञावः । तस्मादिह मोक्षाधिकारे शुभबाह्याऽऽलम्बनप्रयत्नो मोक्षार्थिनामिति ॥ ३२८६ ॥

अत्र पर. प्राऽऽह-

जत्तो तत्तो व शुभो, होइ किमा-लंबणप्पजेएण ।

जह नाऽणाऽऽलंबणओ, विवरीयाओ वि सो न तहा ॥ ३२८७ ॥
ननु यतस्ततो वाऽऽलम्बनात् शुभपरिणामो ज्ञवतु, किमिह शुभ-
प्राशुभज्जदत्त आलम्बनप्रभेदेन-किमिति शुभाऽऽलम्बनादेव शुभः
परिणाम इष्यते, इति भावः । गुरुराह-(जह णाऽणाऽऽलंबणओ
त्ति) यथाऽनालम्बन आलम्बनरहित शुभपरिणामो न प्रव-
र्तते, तथा विपरीतादप्यशुभाऽऽलम्बनादसौ न भवति, अन्यथा
नीलाऽऽदरेपि शुक्लाऽऽदिज्ञानोत्पत्तिप्रसङ्गादिति ॥ ३२८७ ॥
यदि विपरीताऽऽलम्बनात् शुभ. परिणाम, तर्हि कुतोऽसौ

जवति ?, इत्याह-

किं तु सुजाऽऽलंबणओ, पाएण सुभो वि धम्मओ इयरो ।

जं होइ त पयत्तो, सुजासुजाऽऽदानवोसगो ॥ ३२८८ ॥

सुगमा, नवर शुभस्याऽऽलम्बनस्याऽऽदाने, अशुभस्य तु त-
स्य व्युत्सर्गे शुभपरिणामार्थिना प्रयत्नः कर्तव्य इति ॥ ३२८८ ॥

प्रायोग्रहणस्य व्यवच्छेद्यमाह-

अन्नाणिणो मुणिम्मि वि, न सुभो दिट्ठो सुजो य निस्सीखे ।

जइ परिणामाउ चिय, फलमिह किं पत्तचित्ताप् ॥ ३२८९ ॥

अज्ञानिनोऽभिव्यक्त्य दुरभिव्यक्त्य वा शुभाऽऽलम्बनरूपे मुना-
वपि न शुभपरिणामो दृष्टः, शुभश्चाऽसौ तस्य निःशीले नास्ति-
काऽऽदौ दृष्टः, ततोऽनन्तरगाथाया "सुभालवणओ पाएण सुभो
वि" (३२८८) इत्यत्र "प्रायेण" इत्युक्तमिति भावः । प्रेरक प्रा-
ऽऽह-यद्येव, तर्ह्यन्यत् प्रेर्यमापन्न, परिणामादेव भवद्विस्तावत्फ-
लमिष्यते, ततः किं पात्रापात्रचिन्तया ?, इति । अयमत्र भा-
वार्थः-यदि निःशीलेऽपि पात्रे शुभपरिणामो दृष्टः, 'शुभपरि-
णामाच्च शुभ फल भवति' इति भवद्विरपि प्रागसकृद् समर्थि-
तं, ततः किं सुशीलनि शीलपात्रचिन्तया, निःशीलेऽपि पात्रे
शुभपरिणामदर्शनात्, तस्माच्च शुभफलभावात् ?, इति ॥ ३२८९ ॥

अत्रोत्तरमाह-

सुहपरिणामनिमित्तं, होज्ज सुहं जइ तत्रो सुहो होज्ज ।

उम्मत्तस्स व न उ सो, सुहो विवजासज्जावाओ ॥ ३२९० ॥

ननु तस्य मिथ्यादृष्टेः शुभपरिणामनिमित्तं शुभपरिणामहे-
तुकं शुभ फल स्वर्गाऽऽदिकं जवेत्, को वै न मन्यते, यदि त-
स्याऽऽदित एव तकोऽसौ निःशीलपात्रविषयपरिणामः शुभो
भवेत् ? । न चोम्मत्तस्येव तस्याऽसौ शुभः । कुतः ?, इत्याह-वि-
पर्यासभावान्निःशीलेऽपि सुशीलाध्यवसायादिति कुतस्तस्य
फलं शुभम् ?, इति । यदप्यस्माज्जिह्वरुक्तम्-"सुजो य निस्सीखे"
(३२८९) इति, तदपि तदपेक्षयैव । स हि मिथ्यादृष्टिस्तु शुभपरि-
णाम मन्यते, तद्वेदिनस्तु तस्य शुभत्व नैच्छन्त्येव, विपर्या-
सादिति ॥ ३२९० ॥

पुनरपि परः प्राऽऽह-

नाण मुणिवेसच्छेने, निस्सीखे वि मुणिबुद्धिं देवो ।

पावइ मुणिदाणफलं, तह किं न कुल्लिगदाया वि ॥ ३२९१ ॥

ननु मुनेर्धेपो मुनिवेषस्तेन छुन्नोऽविज्ञातो य उदायिनृपमारका-
ऽऽदिस्तामिभि शीलेऽपि मुनिबुद्ध्या दानं ददद्वाता मुनिदानफलं
स्वर्गाऽऽदिकं प्राप्नोति, इत्येतद्भवतामपि तावत्समतम्, तथा
तेनैव प्रकारेण कुत्सितलिङ्गी कुलिङ्गी सरजस्काऽऽदिस्तस्मै
दाता कुल्लिङ्गदाता, सोऽपि किं न मुनिफलं प्राप्नोति, मुनिबुद्धे-
स्तस्यापि तत्र सङ्गावात् ?, इति ॥ ३२९१ ॥

गुरुराह-

जं थाणं मुणिद्विगं, गुणाण सुन्नं पि तेण पन्निम व्व ।

पुज्जं थाणमडण, वि कुल्लिगं सव्वहा जुत्तं ॥ ३२९२ ॥

यस्मान्मुनिलिङ्गं ज्ञानाऽऽदिगुणानां स्थानमाश्रयः, तेन तस्मा-
त्कस्याऽपि मायाविनः सवन्धि तच्चूयमपि गुणैरविज्ञात पा-
पाणाऽऽदिनिर्मिताऽर्हत्प्रतिभावस्थानमत्याऽपि पूज्यम् । कुलिङ्ग
तु सर्वथा पूजयितुं न युक्तः, ज्ञानाऽऽदिगुणानां सर्वथैवाऽनाश्रय-
त्वादिति ॥ ३२९२ ॥

पुनरपि पर. प्राऽऽह-

नाण केवलं कुलिगे, वि होइ तं भावद्विगओ न तत्रो ।

मुणिलिगमंगजावं, जाइ जत्रो तेण तं पुज्जं ॥ ३२९३ ॥

ननु केवलं केवलज्ञानं कुल्लिङ्गेऽपि वर्जमानानामन्यतीर्थिकानां
भवतीत्यागमे श्रूयते, तत्किमिति स्थानबुद्ध्या तत्पूज्यं नेष्यते ? ।
गुरुराह-तत्केवलज्ञानं भावल्लिङ्गतो भवति, न पुनस्तत्. कु-
लिङ्गात्, तस्य केवलज्ञानानङ्गत्वात् । मुनिलिङ्गं पुनर्यस्मादङ्गजा-
व केवलज्ञानस्य कारणतां याति, तेन तस्मात्तत्पूज्यमि-
ति ॥ ३२९३ ॥

(२०) तदेव कोपप्रसादविरहाऽऽदीन् पञ्चापि परोपन्यस्तहे-
तून्निराकृत्योपसंहरन्नाह-

तेण सुहाऽऽलंबणओ, परिणामविमुक्किमिच्छया निच्चं ।

कज्जा जिणाऽऽइपूया, जव्वाणं वोहणत्थं च ॥ ३२९४ ॥

येनैव, तेन तस्मात्परिणामविमुक्किमिच्छता कार्या विधेया
जिनाऽऽदीनां नित्यमेव पूजा । कुतः ?, इत्याह-शुभाऽऽलम्बनतः
शुभाऽऽलम्बनरूपत्वात् । न केवलं स्वपरिणामविशुद्धिनिमित्तं,
ज्वयजनावधोधनार्थं च विधेया जिनाऽऽदिपूजा । तद्दर्शने ह्य-
नेके ज्वया. प्रतिबुध्यन्ते, जिनधर्ममासादयन्ति, समासादिते च
स्थिरीभवन्ति । अत एव तत्करणकारणानुमोदनाऽऽदिप्रवृत्त-
सवेगातिशयात्क्षपितकर्मणोऽन्तर्कृतेवलिनो भूत्वाऽनन्तेन का-
लेनाऽनन्ता. सिद्धान्ते सिद्धाः श्रूयन्ते ॥ इति सप्ततिगाथार्थः.
॥ ३२९४ ॥ तदेवमवलितः पञ्चनमस्कारः । विशेषः । ल० । ध० ।

(" नमोऽस्तु ण अरिहताण भगवताण " इति शक्रस्तव
'चेइयवदण' शब्दे तृतीयजगो १३१७ पृष्ठे, " नमो जिणाण
जियजयाण " इति च तस्मिन्नेव शब्दे १३१८ पृष्ठे " सिद्धा-
ण बुद्धाण " इत्यपि तस्मिन्नेव शब्दे १३१९ पृष्ठे
सूत्रपाठक्रमेणोक्तः । व्याख्या चैषां प्रतिपदं तत्तत्स्थानेषु ।
" इक्को वि णमुक्कारो, जिणवरवसज्जस्स बद्धमाणस्स ।
संसारसागराओ, तारेइ नर व नारिं च ॥ १ ॥ " इत्यपि
" चेइयवदण " शब्दे तृतीयजगो १३२० पृष्ठे उपपादितम् ।
" जो देवाण वि देवो " इत्यपि तत्रैव पृष्ठे निरूपितम्)
" सर्वान् देवान्नमम्यन्ति, नैकं देव समाश्रिताः । जितेन्द्रिया
जितश्रोत्राः, दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ १ ॥ " द्वा ०१२ द्वा० ।

उक्तं सूर्ये, सूर्योऽन्नमदारभ्येत्यर्थः । नमस्कारेण परमे-
ष्ठिन्तवेन सहितं युक्तं नमस्कारसहितं, प्रत्याख्याति “ सर्वे
धातवः करोत्यर्थेन व्याप्ताः ” इति न्यायाद् नमस्कारसहितं
प्रत्याख्यानं करोति, विधेयतयाऽभ्युपगच्छतीत्यर्थः । इदं गुरो-
रनुवादभङ्ग्या वचनम् । शिष्यस्तु ‘प्रत्याख्यामि’ इत्याह । एवं
व्युत्सृजतीत्यत्रापि वाच्यम् । कथं प्रत्याख्याति ? इत्याह-चतु-
र्विधमप्याहारमिति न पुनरेकविधाऽऽदिकम्, आहारमभ्यव-
हार्यं, व्युत्सृजतीत्युत्तरेण योगः । इदं चतुर्विधाऽऽहारस्यैव म-
वतीत्युक्तमेव, रात्रिभोजनतीरणप्रायत्वादस्य, तथा मुहूर्तमानं
नमस्कारोच्चारणावसानं च । ननु काष्ठस्यानुक्तत्वात्सङ्केत-
प्रत्याख्यानमेवेदम् । मैवम् । सहितशब्देन मुहूर्तस्य विशेषणात् ।
अथ मुहूर्तशब्दो न श्रूयते तत्कथं तस्य विशेष्यत्वम् ? उच्यते-
अस्मात्प्रत्याख्यानमध्येऽस्य पाठ्यत्वात्, पौरुषी प्रत्याख्यानस्य च व-
क्ष्यमाणत्वादवश्यं तदर्वाङ्मुहूर्तं एवावशिष्यते । अथ मुहूर्त-
द्वयाऽऽदिकमपि कुतो न लभ्यते ? उच्यते-अल्पाऽऽकारत्वादस्य,
पौरुष्या हि परमाकारा, तदस्मिन् प्रत्याख्याने आकारद्वयवति
स्वरूप एव कालोऽवशिष्यते, स च नमस्कारेण सहितः, पूर्णोऽ-
पि काले नमस्कारपाठमन्तरेण प्रत्याख्यानस्याऽऽपूर्यमाणत्वात्,
सत्यपि नमस्कारपाठे मुहूर्ताभ्यन्तरे प्रत्याख्यानभङ्गात् । त-
त्सिद्धमेतत्-मुहूर्तमानकालं नमस्कारसहितप्रत्याख्यानमिति ।
अथ चतुर्विधाऽऽहारमेव व्यक्त्या प्रदर्शयति-अशनम् १, पानम्
२, खादिमम् ३, स्वादिमं चेति ४ । तत्राश्रयते इति अशनम्, ‘अश-
प्रोजने’ इत्यस्य ल्युगन्तस्य जवति । तथा-पीयत इति पान-
म्, ‘पा’ धातो । तथा-खाद्यत इति खादिमम्, ‘खाद्य प्र-
क्षणं’ इत्यस्य क्तव्यादिप्रत्ययान्तस्य । एव स्वाद्यत इति
स्वादिमम्, ‘स्वद आस्वादनं’ इत्यस्य च रूपम् । अथवा-
खाद्य स्वाद्य चेति । अशनाऽऽद्याहारविभागश्चैव आद्यवि-
धिवृत्तौ-“अशन-शाल्यादि सक्त्वादि पेयाऽऽदि मोदकाऽऽदि
क्षीराऽऽदि चरणाऽऽदि मरुताऽऽदि च ।

यदाह-

“ भसणं ओअणससुग-मुगजगाराऽऽह खज्जगविही अ ।
 खीराऽऽह सुरणाऽऽह, मङ्गपणिई अ विषेयं ॥ १ ॥ ”

पान-सौवीर्यवाऽऽदिधावन सुराऽऽदि सर्वभ्राण्यायः कर्कट-
 जलाऽऽदिकं च ।

यदाह-

“ पाणं सोवीरजवो-दगाऽऽह चित्तं सुराऽऽह च च ।

आउक्काओ सव्वो, कक्करुगजलाऽऽह अ च तथा ॥ २ ॥ ”

खाद्य-नृपधान्यगुरुपण्डिकाखर्जूरनालिकेरकाकाककट्याअ-
 पनसाऽऽदि ।

यदाह-

“ भसोस दंताऽऽह, खज्जूरगनालिकेरदकखाऽऽह ।

कक्करिअवगफणसाऽऽह बहुविहं खाइम नेअ ॥ ३ ॥ ”

खाद्य-दन्तकाष्ठताम्बूलतुलसिकापिण्डार्जकमधुपिप्पल्यादि ।

यदाह-

“ दंतवणं तंबोलं, चित्तं तुलसी कुदेरुगाऽऽह अ ।

मधुपिप्पलिलुंठाऽऽह, अणेगदा साइमं होइ ॥ ४ ॥ ”

(अणेगदेति) सुएठी-हरीतकी-पिप्पली मरीच-जीरक-अजमक-
 जातिफल-जावन्त्री-कसेलुक-कथक-खदिरवटिका-ज्येष्ठीमधु-
 तमासपत्र-पला-लवङ्ग-काठीविम्व-विम्वसण-अजक-अजमोद-
 कुबिज्जण-पिप्पलीमूल-चिणीकबावा-कवूरक-मुस्ता-कण्टाचेष्टि-
 ओ-कर्पूर-सौवर्चल-हरमा-विभीतक-कुम्भघो-वन्वूल-धव-खदिर-
 खीचमाऽऽदिकच्छलीपत्र पूग-हिङ्गुलाष्टक-हिङ्गुत्रेवीसु-पञ्चकूल-
 जवासकमूल-वावत्री-तुलसी-कर्पूरीकन्दाऽऽदिकम् । जीरकं ख-
 भाष्यप्रवचनसारोकाराभिप्रायेण स्वाद्यम्, कल्पवृत्त्यभिप्रायेण
 तु खाद्यम्, अजमक खाद्यमिति केचित् । सर्वं स्वाद्यम् एलाक-
 पूराऽऽदिजलं च द्विविधाऽऽहारप्रत्याख्यानं कल्पते । विसण-वि-
 रहाली-सोआ-कोठवनी-आमला-गएठी-आंवागोली-कठचिली-
 चूइपत्रप्रमुख खाद्यत्वाद् द्विधाऽऽहारे न कल्पते । त्रिविधा-
 ऽऽहारे तु जलमेव कल्पते । शास्त्रेषु मधुगुडशर्कराखण्डाऽऽद्यपि
 खाद्यतया छाक्काशर्कराऽऽदिजलं तक्राऽऽदि च ज्ञानकतयोक्तमपि
 द्विविधाऽऽहाराऽऽहौ न कल्पते । उक्तं च-“दक्खापाणाऽऽहं अ,
 पाणं तह साइमं गुराऽऽहं अ । पडिअं सुअम्मि तह वि हु, ति-
 स्तीजणं गंति नाऽऽयरिअं ” ॥१॥ अनाहारतया व्यवहियमाणा-
 न्यपि प्रसङ्गतो दृश्यन्ते । यथा-पञ्चाङ्गनिम्ब-गुडची-कमूककिरि-
 आतुं-अतिविस-चीमि-सुकडि-रक्का-हरिद्रा-रोहिणी-उपलोठ-
 घञ्ज-त्रिफला-वाचल-वल्लीत्यन्ये धमाभो-नादिआ-सन्धिरीङ्गणी-
 एलीओ-हरमीदल-वउणि-वदरी-कंधेरिकरीरमूल-पुआरु-म-
 जीठ-बोखवीड-कुंआरि-चित्रक-कुन्दरुप्रभृत्यनिष्ठाऽऽस्वादानि रो-
 गाऽऽद्यापदि चतुर्विधाहारेऽप्येतानि कल्प्यानीति कृतं प्रसङ्गेन ।
 अत्र नियमजङ्गनयादाकारावाह-(अप्रत्यक्षणाभोगेणं सहसागा-
 रेण) अत्र पञ्चम्यर्थे तृतीया, अन्यत्रेति परिवर्जनार्थः, यथा-‘अ-
 न्यत्र छोणभीष्माभ्यां, सर्वे योद्धाः पराङ्मुखाः ।’ इति । ततोऽ-
 न्यत्रानाभोगात् सहसाकाराश्च, एतौ वर्जयित्वेत्यर्थः । तत्राना-
 भागोऽत्यन्तविस्मृतिः, सहसाकारोऽतिप्रवृत्तयोगानिवर्त्तनमि-
 ति । ध० २ अधि० । पं० व० । आन० । प्रव० । ल० ।

पण्डितआनन्दसागरगणिकृतप्रश्नो यथा-

नमस्कारसहितप्रत्याख्यानं रात्रिप्रत्याख्यानमध्ये, पृथग् वा ? ।
 तेन प्रत्याख्यानेन श्राद्धः पौरुषी यावत्स्थितस्तस्य पौरुष्या
 वामो द्विप्रदिकसत्को वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-नमस्कारसहि-

तप्रत्याख्यानं दिनमध्ये आयाति, न तु रात्रिमध्ये, तथा-तत्प्र-
 त्याख्यानं विधाय पौरुषी यावदनुपयोगेन स्थीयते तदा न ला-
 भाय, उपयोगपूर्वं तु स्नायायेति । २ प्र० ही० ३ उल्ला० ।

एमोरिह-नमोऽर्ह-पुं० । जिने, आ० म० ।

पाह्नेति जहा गावो, गोवा अहिसावयाऽऽहृगेहि ।

पठरतणपाणियाणि यं, वणाणि पावेंति तह चेव ॥

जीवनिकाया गावो, जं ते पाह्नेति ते महागोवा ।

मरणाऽऽहयाहि जिणा, निव्वाणवणं च पावेंति ॥

ते उवगारित्तणतो, नमोऽरिहा जवियजीवलोगस्स ।

सव्वस्सेह जिणिदा, लोउत्तमभावतो तह य ॥

यथा गोपाः गाः पालयन्ति रक्षन्ति अहिस्वापदाऽऽदिदुर्गेभ्यः,
 वनानि च, प्रचुरत्णपानीयानि प्रापयन्ति, तथैव च जीवनिकाया
 एव गावः जीवनिकायगावः, तान् ते जगवन्तोऽर्हन्तो जिना
 महागोपाः, पालयन्ति रक्षन्ति मरणाऽऽदिजयेभ्यो, निर्वाणवणं च
 प्रापयन्ति । एव ते जिनेन्द्रा इह भस्मिन् जीवलोके उपकारित्व-
 तो हेतोः सर्वस्य भव्यजीवलोकस्य नमोऽर्हाः ।

एवं तदुक्तेन प्रकारेण नमोऽर्हत्त्वहेतवो गुणाः प्रतिपादितः ।
 साम्प्रतं प्रकारान्तरेण नमोऽर्हत्त्वहेतुगुणाऽभिधित्तस्याऽऽह-

रागहोसकसाए, इदियाणि य पंच वि ।

परीसहे उवसग्गे, नामयंता नमोरिहा ॥

रागद्वेषकषायानिच्छयाणि च पञ्चापि परीषहानुपसर्गान् नम-
 यन्तो नमोऽर्हाः । इति गाथासमासार्थः । आ० म० १ म० २ खएम् ।
 एम्मया-नम्रता-स्त्री० । औचित्येन नमनशीलतायाम्, द्वा०
 १२ द्वा० ।

नर्मदा-स्त्री० । रेवापर्याये अमरकण्टकादुद्गत्य पश्चिमसमुद्रं
 प्रविष्टे नदीभेदे, “ दिवा काकरवाड् भीता, रात्रौ तरति नर्म-
 दाम् । ” आच० २ अ० ।

णय-नत-त्रि० । प्रह्वीचूते, सुत्र० १ भु० २ अ० २ उ० । ज्ञा० ।
 आचा० ।

नय-पुं० । नयत्यनेकांशाऽऽत्मकं वस्त्वेकांशावलम्बनेन प्रतीति-
 पथमारोपयतीति, नीयते वा अनेन तस्मिन् ततो वा नयनं नयः ।
 उच० १ अ० । पं० चू० । नीयते परिच्छिद्यतेऽनेनास्मादिति
 वा नयः । अनन्तधर्माऽऽत्मकस्य वस्तुन एकांशपरिच्छिद्यौ,
 अतु० । स्था० । आ० म० । अनन्तधर्माऽऽत्मकस्य व-
 स्तुनो नियतैकधर्माऽऽत्मकावलम्बनेन प्रतीतौ प्रापणे, उच० १
 अ० । “नयंतीति नया वस्तुतत्त्वं अचबोहमोयरं पाचयंति स्म” ।
 अन्ये भणन्ति-नयन्तीति नयाः कारकाः, व्यञ्जकाः, प्रकाशका
 इत्यर्थः । आ० चू० १ उ० । नि० चू० । जिशे० ।

विषयमूची-

(१) नयनिरुक्तिः ।

(२) नयनरूपानिरूपणपुरस्सरं नयनरूपरूपणम् ।

(३) नयनरूपोपपत्तिः ।

(४) वस्तूनामनन्तधर्माऽऽत्मकत्वनिरूपणम् ।

(५) नय इति यदुच्यते, यावद्भागवतार्थं, तन्निरूपणम् ।

(६) नयार्था आपेक्षिका ।

(७) अपेक्षाऽऽत्मकं वाक्यं नय ।

- (८) सामान्यविशेषविचारः ।
 (९) सप्तभङ्ग्यां नयविजागोपदर्शनम् ।
 (१०) एकत्रानेकाऽऽकारा प्रमाणधीः ।
 (११) नयानां प्रमाणाप्रमाणत्वनिर्णयः ।
 (१२) समत्यादौ यदभिनिविष्टेतरनयस्त्वनूनं तत्साधननिमित्तं बौद्धाऽऽदिनयपरिग्रहा अपि श्रुतपर्यायाऽऽदिवस्तुप्राप्त्या फलतो न मिथ्यारूपा इत्यादिनिरूपणम् ।
 (१३) नयविभागे द्वयपर्यायार्थिकतया नयस्य सङ्केपतो द्वैविध्यम् ।
 (१४) सग्रहविशेषौ द्वयपर्यायौ सामान्यविशेषशब्दवाच्यावित्यत्र विचारः ।
 (१५) द्वयार्थिकपर्यायार्थिकनययोर्नैगमाऽऽदिनयानामन्तर्भावः ।
 (१६) सप्तसु नैगमाऽऽदिषु मूलनयेषु विचारे नैगमाऽऽदीनां मतसंग्रहः ।
 (१७) सिरुत्तेनदिवाकरमते पर् नया, नैगमस्य संग्रहव्यवहारयोरन्तर्भावात् ।
 (१८) प्रस्थकवसतिप्रदेशदृष्टान्तेन नयप्रमाणपरामर्शः ।
 (१९) तत्र प्रस्थकदृष्टान्तः ।
 (२०) वसतिदृष्टान्तः ।
 (२१) प्रदेशदृष्टान्तः ।
 (२२) सर्वे नयाः स्वस्वस्थाने शुक्लाः ।
 (२३) ७०० सप्त शतानि नयाः ।
 (२४) असख्याता नया इति मतान्तरनिरूपणम् ।
 (२५) निक्षेपनययोजना ।
 (२६) द्वयार्थिकपर्यायार्थिकनययोर्मियो विचारः ।
 (२७) तौ सव्यपेक्षौ प्रमाणम् ।
 (२८) यद् दर्शनं यस्मान्नयाद् जातं सामान्यतस्तन्निरूपणम् ।
 (२९) निश्चयव्यवहारयोः सर्वनयान्तर्भावः ।
 (३०) दिगम्बरमते नयाः ।
 (३१) व्यवहारनयात् साङ्ख्यं प्रवृत्तम् ।
 (३२) वेदान्तिसाङ्ख्यदर्शनयोः शुक्लाशुक्लत्वम् ।
 (३३) नैगमस्य सग्रहव्यवहारयोरन्तर्भावः ।
 (३४) ये शब्दनया ये चार्थनयास्तेषां निरूपणम् ।
 (३५) नयोत्पादितेष्वपरिमितेषु दर्शनेषु यस्य मिथ्यात्वं, यस्य च सम्यक्त्वं तन्निरूपणम् ।
 (३६) नयफलविमर्शः ।
 (३७) ज्ञानक्रियानयद्वारे सग्रहाऽऽदीनां समवतारो भवतीति तत्स्वरूपनिरूपणम् ।
 (३८) नयानां पार्थक्ये यैः समवतारः, यत्र वाऽनवतारस्तन्निरूपणम् ।
 (३९) आलोचनाऽऽद्यनयानां निरूपणम् ।

(१) अथ नयनिरुक्तिमाह-

स नय इ तेण तर्हि वा, तन्नोऽहं वा वत्युणो व जं नयणं ।
 बहुहा पज्जायाणं, सभवन्नो सो नन्नो नाम ॥ ए१४ ॥
 स एव वक्ता सभवद्भि पर्यायैर्वस्तु नयति गमयतीति नयः ।
 अथवा-नीयते परिच्छिद्यते अनेन, अस्मिन्, अस्माद् वेति नयः, अनन्तधर्माध्यासिते वस्तुन्येकांशग्राहको बोध इत्यर्थः ।
 यदि वा-बहुधा वस्तुन पर्यायाणां सभवाद्विवक्षितपर्यायेण

यश्चनमधिगमन परिच्छेदनमसौ नयो नाम ॥ ११४ ॥ विशेषः ।
 इह हि जिनप्रवचने सर्वे वस्तुनन्तधर्माऽऽत्मकतया सकीर्णस्वजावमिति तत्परिच्छेदकेन प्रमाणेनाऽपि तथैव भवितव्यमित्यसकीर्णप्रतिनियतधर्मप्रकारकव्यवहारसिद्धये नयानामेव सामर्थ्यम् । नयो० ।

(२) नयतत्त्व प्ररूपयन्ति-

नीयते येन श्रुताऽऽख्यप्रमाणविषयीकृतस्यार्थस्यांशस्तदितरांशौदासीन्यतः स प्रतिपत्तुरभिप्रायविशेषो नयः ॥ १ ॥
 अत्रैकवचनमतम्, तेनांशावशा वा, येन परामर्शविशेषेण श्रुतप्रमाणप्रतिपन्नवस्तुनो विषयीक्रियन्ते तदितरांशौदासीन्यापेक्षया स नयोऽभिधीयते । तदितरांशप्रतिक्षेपे तु तदज्ञासता प्रणिष्यते ('णयाभास' शब्दे) ।

प्रत्यपादयाम च स्तुतिद्वार्तिशति-

" अहो ! चित्र चित्रं तत्र चरितमेतन्मुनिपते !,
 स्वकीयानामेषा विविधविषयव्याप्तिवशिनाम् ।
 विपक्षापेक्षाणां कथयसि नयानां सुनयतां,
 विपक्षक्षेपतृणां पुनरिह विभो ! दुष्टनयताम् ॥ १ ॥ "

पञ्चाशति च-

" नि शेषांशजुषां प्रमाणविषयीचूय समासेजुषां,
 वस्तूनां नियतांशकल्पनपराः सप्त श्रुताऽऽसङ्गिनः ।
 औदासीन्यपरायणास्तदपरे चांशे भवेयुर्नया-
 भेदेकान्तकलङ्कपङ्कजलुषास्ते स्युस्तदा दुर्नयाः ॥ १ ॥ "

रक्षा० ७ परि० ।

(३) नयलक्षणं नयस्वरूपोपपत्तिमाह-

सत्त्वाऽसत्त्वाऽऽद्युपेतार्थे-व्यपेक्षावचनं नयः ।

न विवेचयितुं शक्यं, विनाऽपेक्षां हि मिश्रितम् ॥ २ ॥

(सत्त्वाऽसत्त्वेति) सत्त्वाऽसत्त्वाऽऽद्यो ये धर्माः, आदिना नित्याऽनित्यस्वप्नेदाऽभेदाऽऽदिरिति परिग्रहः । तैरुपेक्षास्तदात्मका येऽर्थाः जीवपुङ्गवाऽऽद्य, तेष्वपेक्षावचनं प्रतिनियतधर्मप्रकारकापेक्षाऽऽख्यशब्दबोधजनकवचनम्, नयवाक्यमित्यर्थः । इदं वचनरूपस्य नयस्य लक्षणं, ज्ञानरूपस्य तु नयस्य-अपेक्षाऽऽत्मकशब्दबोधत्वमेवेति छेद्यम् । अपेक्षात्वं च क्षयोपशमजन्यताऽवच्छेदको जातिविशेषो, विषयताविशेषो वेत्यन्यदेतत् ॥

ननु घटोऽस्तीत्यादिवाक्यश्रवणाद् घटविषयक शब्दज्ञानं मम जातमित्येव लोका प्रतियन्ति, न तु तत्रापेक्षात्वमपीत्यपेक्षाऽऽत्मकनयज्ञानसत्त्वे किं प्रमाणम्? अत आह-हि निश्चितं, मिश्रितं विरुद्धत्वेन प्रतीयमानैर्नानाधर्मैः कस्मिन् वस्तु, अपेक्षा विना विवेचयितुं विवक्षितैकधर्मप्रकारकनिरूपविषयीकर्तुं, न शक्यम्, तद्विरुद्धधर्मवत्साक्षानस्यानपेक्षाऽऽत्मकस्या[स्या]नुपपत्तेर्वाधप्रतिवद्भ्यताऽऽवच्छेदककोटौ लाघवेनाऽनपेक्षाऽऽत्मकत्वस्यैव निवे-
 शात्, अव्याप्यवृत्तित्वज्ञानकालीनाऽऽहार्थदोषविशेषजन्याऽऽदीनामपेक्षाऽऽत्मकत्वेनैव तत्कारकविशेषणानुपादानात् । तथा च तत्कर्मप्रतिपक्षधर्मवत्तया ज्ञातेऽपि तत्कर्मवत्तया ज्ञायमानस्या[ऽऽहार्थदोषविशेषजन्या]ऽऽदीनामपेक्षाऽऽत्मकतयाऽन्यथाऽनुपपत्तिरेवापेक्षात्वे मानम्, तस्या एव सर्वतो बलवत्प्रमाणत्वात् । तदाह श्रीहर्ष-
 "अन्यथाऽनुपपत्तिश्चेद-स्तु वस्तुप्रसाधिकाः।पिनष्टघट-
 छैमत्य, यत सर्ववत्ताधिका" । इति । न चापेक्षां विना लौकिकोऽपि व्यवहारः सगच्छते, अग्राऽऽद्यवच्छेदेन कपिसंयोगाज्जावति

* - दस्त्वपेक्षाप्रसाधिकेति पाठः स्यात् ।

वृत्ते शाखाऽऽपेक्षयैव कपिसयोगव्यवहारात् । न चाऽवच्छेद-
कावगाह्येवाय[व्यवहारो]न त्वपेक्षाऽऽत्मक इति वाच्यम्, शाखाऽ-
वच्छिन्नो नृत्तः कपिसयोगवान्, न तु सपूर्ण इति प्रत्ययस्य स्क-
न्धदेशापेक्षां विनाऽनुपपत्तेः । कथं चैव सामान्यविशेषापेक्षां
विना “घटपटयो. रूप, घटपटयोर्न रूपम्” इत्यादयो विचित्रनया-
पेक्षाप्रत्यया. समर्थनायाः । सग्रहनयाऽऽश्रयणेनैव हि घटपटोभय-
रूपसामान्योदञ्जित [त] त्वविवक्षया घटपटयो रूपमिति प्रत्यय-
स्योपपत्तेः, द्वयोर्भेदविवक्षाया प्रत्येकाऽऽव्यस्य धर्मद्वयावच्छिन्न-
वाचकपदोपादानस्य एव व्युत्पन्नत्वात् । व्यवहाराऽऽश्रयणात्
प्रकृतप्रयोगोऽनुपपन्न एव, मिलितवृत्तित्वान्वय एव तस्य साका-
ङ्क्षत्वाद् घटपटयोर्न रूपमिति बोधस्यैव तस्मादुत्पत्तेः । यत्तु
घटपटयोर्न रूपमिति वाक्यं तात्पर्यभेदेन योग्यायोग्य-घटप-
टयोः रूपत्वावच्छिन्नाभावान्वयातात्पर्येऽयोग्यमेव, रूपत्वावच्छे-
देन घटपटोन्नयवृत्तित्वाज्ञावान्वयतात्पर्यं च योग्यमेव, घटप-
टयो रूपमित्यादौ च घटपटोभयवृत्तित्वस्यापि रूपत्वाऽऽदिसा-
मानाधिकरणेन अन्वयबोध एव साकाङ्क्षत्वाद् न तयोर्घट-
रूपमित्यपि स्यादिति कैश्चित्कल्प्यते । तदसत् । प्रतिवस्तु-
न्याकाङ्क्षावैचित्र्यस्यापेक्षाबोधाऽऽत्मकफलवैचित्र्यार्थमेवाऽऽश्र-
यणात्, उन्नयरूपसामान्यस्य प्रत्येकरूपविशेषात्कथञ्चिद्वेदान-
भ्युपगमे त्वदुक्तान्यव्युत्पत्तिग्रहाद् घटपटयोर्घटरूपमिति जाय-
मानस्य बोधस्य प्रामाण्याऽऽपत्तेश्च, अस्माकं तु स्यादर्थानुप्र-
वेशस्यैवातिप्रसङ्गमल्लक्षत्वान्न दोषः । किञ्चैवम्-द्वयोरुक्तं न
गन्ध इत्यादौ का गतिः ? गुरुत्वसामानाधिकरण्येनैव गन्धत्व-
सामानाधिकरण्येनाऽपि पृथिवीजलोन्नयत्वा [ऽऽश्रयवृत्तित्वा]त्
विचित्रनिषेधविषयार्थानिरुक्तेः । अत्र सप्तम्याः स्वार्थान्वयिताऽव-
च्छेदकस्वरूपत्वादुन्नयस्याऽतिरिक्तेवाऽऽधेयताऽर्थः (?) । तत्र च
प्रकृत्यर्थस्य तन्निष्ठनिरूपितत्वविशेषणान्वयात्पृथिवीजलोन्नय-
विशिष्टाऽऽधेयतात्वेन गुरुत्व विधेयतया, गन्धश्च निषेध-
तया प्रतीयते, इत्युक्तौ च नामान्तरेण गुरुत्वसामान्य-
स्यैव विधेयत्वं, गन्धसामान्यस्यैव च निषेधत्वमागुष्मताम-
निरिक्ताऽऽधारताया अनिरूपणात् । अन्यथा घटपटयोर्न घटरूप-
मित्यादौ जातिघटयोर्न सन्नित्यादाविव घटपटोभयनिरूपित-
त्वाभाववदाधेयतावद् घटरूपमित्यन्वयोपपादनेऽपि घटपटरूपे
इत्यस्योपपादयितुमशक्यत्वाद् घटरूपत्वाऽऽदिस्वरूपाया आ-
धेयताया उभयानिरूपितत्वात् । तत्र द्वित्वाऽऽदिस्वरूपैवाऽऽधेय-
तेति चेद्, द्वयोः प्रत्येकरूपावच्छेदेन द्वित्वाभावान्निषेधस्याऽपि
प्रवृत्तिः स्यात् । अनुयोगिताऽवच्छेदकावच्छेदेनैव सप्तम्यर्थाऽऽधे-
यत्वान्वयव्युत्पत्तेर्नाऽयं दोष इति चेत्, तथाऽपि घटरूपाऽऽकाशे
इत्यादिकं कथम् ? , एतद्द्वित्वाऽऽदिस्वरूपाया आधेयताया
उभयानिरूपितत्वात्, तत्र तात्पर्यवशाद् द्वित्वान्वयेऽप्युन्नय-
स्यानाधेयत्वाभावात् ; तस्मान्नयापेक्षाभेदेनाऽत्र विचित्र एव
बोध स्वीकार्यः ॥ २ ॥

(४) नन्वनन्तधर्ममिश्रितं वस्तु कथं विवेचयितुमशक्यम् ? ,
अनन्तानामपि धर्माणां धर्मि [धर्म] भिन्नत्वेन धर्मिग्राहक-
प्रत्याक्षाऽऽदेरेव तद्विवेकरूपत्वात्, सति च तद्वि-
वेके किमपेक्षाऽऽश्रयणेन ? , इत्याशङ्क्याऽह-

यद्यप्यनन्तधर्माऽऽत्मा, वस्तु प्रत्यक्षगोचरः ।

तथाऽपि स्पष्टबोधः स्यात्, सापेक्षो दीर्घताऽऽदिवत् ॥ ३ ॥

यद्यपि वस्तु घटपटाऽऽदिकम् अनन्तधर्माऽऽत्मकं सत् प्रत्यक्षगो-

चरः प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणविषय एकस्मिन् घटाऽऽदौ गृह्यमाणे
गृह्यमाणधर्मोपरागेण स्वार्थातिवेगेनातीतानागतवर्तमानानां
नद्वृत्तिधर्माणां यावतामेव ग्रहात् परेषां सामान्यलक्षणप्रत्या-
सत्तिस्थानेऽभिषिक्तस्य घटविषयकतिर्यक्सामान्योपयागस्य
घटताया व्यापकविषयताकप्रत्यक्षत्व तादृशज्ञानत्व वा यथा
कार्यताऽवच्छेदकत्व तथा तद्विषयकोद्धृतासामान्यस्य तादा-
त्म्यसवन्धिनाऽऽधेयत्वसंबन्धेन वा घटव्यापकविषयताकप्रत्यक्ष-
त्वस्य तादृशज्ञानत्वस्य वा कार्यताऽवच्छेदकताया न्यायसि-
द्धत्वात् । अत एव-“ जे एग जाणइ, से सब्ब जाणइ ” इति
पारमर्षवचनानुरोधोऽपि, एकवस्तुग्रहे तद्गतस्वपरपर्यायकु-
क्षिप्रवेशेन सर्वेषां ग्रहादनुवृत्तिव्यावृत्तिसंबन्धपर्यालोचने ता-
वत्प्रमाणस्यैव वस्तुनोऽनुजवात् । तदाह महावादी सम्मतौ-
“ एगदवियम्मि जे अ-त्थपज्जवा वयणपज्जवा वा बि ।
तीयाणागयजूआ, तावइय त हवइ दव्व ॥ ३१ ॥ ” (सम्म० १
काण्ड) इति । नन्वेवं सर्वस्य सार्वज्ञाऽऽपत्तिरिति चेत् । न । अ-
व्यर्थे इष्टत्वात् ; उक्तमगवद्वचनरुच्यनुवेधेन सम्यक्संपन्न-
त्वानतिप्रसङ्गाद् यद्यप्येव, तथापि स्पष्टबोधः सत्त्वासत्त्वाऽऽदि-
प्रतिनियतधर्मप्रकारको बोधः, सदसदाद्याकारको वा बोधः
सापेक्षः शाब्दस्थले नयापेक्षया जनितः, प्रत्यक्षस्थले चाव-
ध्यवच्छेदकाऽऽदिज्ञानापेक्षः स्यात् । किंचत् ? दीर्घताऽऽदिवत्-
आदीयतेऽनेनेत्यादि ज्ञानं, दीर्घताप्रत्यक्षवदित्यर्थः । यथा हि
दृग्माऽऽदिज्ञानकाक्षे तत्परिमाणग्रहेऽप्ययमस्मादीर्घ इति दी-
र्घत्वप्रकारक ज्ञानं नियतावध्यपेक्षयैव, तथा सदसदाद्या-
त्मकवस्तुग्रहेऽपि सत्त्वाऽऽदिप्रकारक ज्ञानं स्वद्रव्याऽऽद्यपेक्षयैव-
त्यर्थः, अयमेव तदपेक्षया दीर्घ इतिवत् स्वद्रव्याऽऽद्यपेक्षया सन्
परद्रव्याऽऽद्यपेक्षयाऽऽसन्नित्येव व्यवहारात् । नन्वेव व्यवहार एव
सापेक्षो, न तु बोध इति चेत् । न । व्यवहर्तव्यज्ञाने सति सत्यां
चेच्छायां व्यवहारेऽपि तदपेक्षणात् । अन्यथाऽभादज्ञानेऽपि प्र-
तियोग्यपेक्षा न स्यात्, तद्व्यवहार एव सप्रतियोगिकत्वस्थितेः ।
अथ दीर्घो दण्ड इति ज्ञानं चक्षुःसन्निकर्षमात्राज्जायत एवा-
मुकापेक्षया दीर्घ इति दीर्घत्वत्वावान्तरजात्यवगाहिज्ञान एव
चावधिज्ञानापेक्षेति चेत् । न । ह्रस्वत्वेन ज्ञाने दीर्घत्वेन ज्ञानस्यै-
वापेक्षां विनाऽनुपपत्तेः । तद्वदिहापि परद्रव्याऽऽदिनाऽसत्त्वेन
स्वद्रव्याऽऽद्यपेक्षयैव सत्त्वज्ञानमिति प्रतिपत्तव्यम् । अवच्छेदका-
नवगाहिनस्तु अनवधारणरूपत्वादेवानुपयोगः, द्विहस्ताऽऽदि-
मात्रेऽनुवृत्तैकहस्तावच्छेदेन महत्त्वग्रहस्तु देशापेक्षयैवेति तस्य
निरपेक्षत्वम् । अत एवाऽऽवरणापगमे स्कन्धापेक्षया परिणामे द्वि-
हस्तत्वग्रहेऽपि तावद्वच्छेदेन हस्तत्वग्रहस्य नाप्रामाण्यं, देश-
स्कन्धभेदेनोन्नयोपपत्तेः । एतेन ज्ञयोऽवयवावच्छेदेन चक्षुःसंयो-
गाभावाच्चाद्विनिखानवशाऽऽदेर्द्विहस्ताऽऽदेः परिमाणग्रह इति
प्राच्यनैयायिकानां प्रलापो निरस्तः । यावति भागे नाऽऽवरणं
तावति भागे परिमाणवत् इव परिमाणस्य ग्रहादेव स्कन्धपर्या-
प्तपरिमाणग्रहे तत्पर्याप्यवच्छेदकयावदवयवावच्छेदेनाऽऽवर-
णाभावलक्षणयोग्यताया एव हेतुत्वे दोषाभावात् । किञ्च-भूयो-
ऽवयवावच्छेदेनेत्यस्य कोऽर्थः ? , यावदवयवसन्निकर्षस्य तत्रा-
प्यसज्जवात्, अनेकतस्तद्योगस्य चातिप्रसङ्गकत्वाद् भूयोऽव-
यवावच्छिन्नत्वोपलक्षिताऽऽधारताविशेषस्य च देशस्कन्धापेक्षा-
वैचित्र्यमुखनिराकृत्वादिति न किञ्चित्चेत् । यत्तु विषयता-
सवन्धेन परिमाणसाक्षात्कारित्वावच्छिन्न प्रति स्वाश्रयसम-
वेतत्वसवन्धेन तत्तदावरकसयोगत्वेन-प्रतिबन्धकत्वाद् ना-

नैनिष्ठातवशाऽऽदिपरिमाणग्रहः । यद्वा-अर्कनैनिष्ठातवशाऽऽदेर्मह-
त्वाऽऽदिकं गृह्यत एव, महानय वश इति प्रतीतेः । तद्वान्तरवै-
जात्य तु नानुभूयत इति तत्तद्वैजात्यग्रह प्रत्यावरकसयोगस्य वि-
रोधिता । न च निष्ठाताऽनिष्ठातसदृशवशयोः सन्निकर्षकतायां
तन्महत्वाऽऽदिवृत्तिवैलक्षण्यानुभवाद् वैजात्यप्रत्यक्षं [प्रत्यक्ष]
प्रत्यावरकसयोगानां प्रतिबन्धकत्वासम्भवं इति वाच्यम्, तादृश-
वैलक्षण्यप्रकारक प्रत्यक्षं प्रत्येव तेषां विरोधित्वात् । विशेष्यत्व
प्रतिबन्धयताऽवच्छेदक. सवन्ध., स्वाश्रयमेव तस्य प्रतिबन्धता-
वच्छेदकम्, इत्यनतिप्रसङ्गात् । न चैवम्, निष्ठातसन्निकर्षात् ता-
दृशवैलक्षण्यविशेष्यकसाक्षात्काराऽऽपत्तेर्दुर्वीरत्वात् । किञ्च-ए-
वमावृत्तेकपार्श्वविच्छेदेन यस्य चक्षुःसयोगाश्रोक्तवैजात्यस्य ग्र-
हः, तस्यैवान्यदा पुष्पान्तरस्य वा तदानीं पार्श्वान्तरावच्छेदेन
चक्षुःसयोगेऽप्यग्रहः स्यात्, आवरकसयोगस्य विरोधिनः स-
त्त्वात् । तत्तत्कालीनतत्तत्पुरुषीयमहत्वाऽऽदिप्रत्यक्ष प्रत्येवोक्तप्र-
तिबन्धकत्वे त्वनावरणकालीनस्य विलक्षणमहत्वाऽऽदिप्रत्यक्ष-
स्याऽऽवरणदशावामुत्पत्तिप्रसङ्गः । न हि तत्रापि सन्निकर्षं
विना अन्यद्विशिष्टकारणं क्लृप्तं, येन तद्विलम्बाच्चद्विलम्बः
स्यात् । अपि च-एवमावृत्तादृष्टनष्टत्वे प्रतिबन्ध्याप्रसिद्धिः स्व-
प्राचीस्थपुरुषीयोक्तवैजात्यसाक्षात्कारणत्वावच्छिन्न एव स्वप्र-
तीच्यवच्छिन्नाऽऽवरकसयोगत्वेन प्रतिबन्धकत्वे तु ह्यव्यचानुषे-
ष्येवमित्यादिसयोगप्रतिबन्धकत्वेन निर्वोहे व्यवहितार्थादर्शना-
न्यथाऽनुपपत्त्या चक्षुःप्राप्यकारित्वसाधनप्रयासस्य वैफल्येऽऽ-
पत्तिरिति न किञ्चिदेतत् । एतेन तादृशवैलक्षण्यसाक्षात्कारप्र-
योजकतया चक्षुरादिसयोगनिष्ठवैजात्यान्तरस्वीकारेणैव निर्वो-
ह इति कल्पनाऽपि तेषामपास्ता, तद्वतोरिति न्यायेनाऽऽजि-
मुख्यविशेषेणाऽऽवरणमावविशेषेण वा निर्वोहे तादृशवैजा-
त्यकल्पनायां महागौरवाद्, अन्यापेक्षयैव स्वदेशापेक्षयाऽपि
न्यूनाधिकजावरूपवैजात्यानुभवस्यापेक्षां बिनाऽनुपपत्तेरिति
दिक् ॥ ३ ॥ नयो० । ह्यया० ।

(५) तत्र नय इति किमुच्यते ?, कतिभेदध्यायम् ?, इत्याह-

एगेण वत्युणोऽणे-गधम्मुणो जमवधारणेणैव ।

मयणं धम्मेण तत्रो, होइ नत्रो सत्तहा सो य ॥११८०॥

अनेकधर्मेणोऽनन्तधर्माऽऽत्मकस्य वस्तुनो यदेकेन नित्यत्वाऽऽ-
दिना, अनित्यत्वाऽऽदिना वा धर्मेणावधारणेनैव सावधारण
नयन प्ररूपण तकोऽसौ नयो भवति । अनन्तधर्माऽऽत्मक व-
स्तुवेकाशेनैव नयति प्ररूपयतीति नयः । कथं पुनरेकस्य वस्तु-
नो युगपदनन्तधर्माऽऽत्मकत्वम् ? । अत्रोच्यते-सर्वमेव वस्तु
तावत्सपर्यायम् । ते च पर्याया द्विविधाः-रूपरसाऽऽद्यो युग-
पद्भाविनः, नवपुराणाऽऽद्यस्तु क्रमजाविनः । पुनः शब्दार्थपर्या-
यजेदात्सर्वेऽपि द्विविधाः । तत्र " इन्द्रो दुश्च्यवनो हरिः "
इत्यादिशब्दैर्येऽजिलप्यन्ते, ते सर्वेऽपि शब्दपर्यायाः । ये त्व-
जिलपितु न शक्यन्ते श्रुतज्ञानविषयत्वातिक्रान्ताः केवलाऽऽदि-
ज्ञानविषयास्तेऽर्थपर्यायाः । पुनरेते द्विविधाः-स्वपर्यायाः, पर-
पर्यायाश्च । पुनस्तेऽपि केचित्स्वाभाविकाः, केचित् तु पूर्वापरा-
ऽऽदिशब्दवदापेक्षिकाः । पुनरेते सर्वेऽप्यतीतानागतवर्तमान-
कालभेदातिविविधा इत्यादिना प्रकारेण समयानुसारतः सु-
धिया वस्तुनो युगपदनन्तधर्मकत्व भावनीयम् । स च नयः
सप्तविधः सप्तप्रकार इति ॥ ११८० ॥ विशेषः । आ० म० ।

ननु नयस्य प्रमाणान्तेन वल्लणप्रणयनमयुक्तम्, स्वार्थव्यव-

सायाऽऽत्मकत्वेन तस्य प्रमाणस्वरूपात् । तथाहि-नयः प्रमाण-
मेव, स्वार्थव्यवसायकत्वादिष्टप्रमाणवन्, स्वार्थव्यवसायक-
स्याप्यस्य प्रमाणत्वानङ्ग्युपगमे प्रमाणस्यापि तथाविधस्य
प्रमाणत्वं न स्यादिति कश्चित् । तदसत् । नयस्य स्वार्थैकदेशनि-
र्णीतिलक्षणत्वेन स्वार्थव्यवसायकत्वासिद्धेः । ननु नयविषय-
तया सम्मतोऽर्थैकदेशोऽपि यदि वस्तु तदा तत्परिच्छेदी नयः
प्रमाणमेव, वस्तुपरिच्छेदलक्षणत्वात्प्रमाणस्य । स न चेद्वस्तु
तर्हि तद्विषयो नयो मिथ्याज्ञानमेव स्यात्, तस्माद्वस्तुविषयत्व-
लक्षणत्वादिति चेत् । तद्वद्यम् । अर्थैकदेशस्य वस्तुत्वावस्तु-
त्वपरिहारेण वस्त्वशतया प्रतिज्ञानात् ।

तथा चाऽवाचि-

" नाऽय वस्तु न चाऽवस्तु, वस्त्वश कथ्यते वुधैः ।

नाऽसमुद्रः समुद्रो वा, समुद्रांशो यथैव हि ॥ १ ॥

तन्मात्रस्य समुद्रत्वे, शेषांशस्याऽसमुद्रता ।

समुद्रबहुता वा स्यात्, तस्यैव क्वास्तु समुद्रवित् ? ॥ २ ॥ "

यथैव हि समुद्रांशस्य समुद्रत्वे शेषसमुद्रांशानामसमुद्रत्व-
प्रसङ्गात् समुद्रबहुत्वाऽऽपत्तेर्वा तेषामपि प्रत्येक समुद्रत्वात्,
तस्याऽसमुद्रत्वे वा शेषसमुद्रांशानामप्यसमुद्रत्वात् क्वचिद-
पि समुद्रव्यवहारायोगात् समुद्रांशः समुद्रांश एवोच्यते, त-
था-स्वार्थैकदेशो नयस्य न वस्तु, स्वार्थैकदेशान्तराणामवस्तु-
त्वप्रसङ्गाद् वस्तुबहुत्वानुपपत्तेर्वा, नाप्यवस्तु, शेषांशानामप्य-
वस्तुत्वेन क्वचिदपि वस्तुव्यवस्थाऽनुपपत्तेः । किं तर्हि वस्त्वंश
एवासौ तादृक्प्रतीतेर्बाधकाभावात् ? ततो वस्त्वशे प्रवर्त्तमा-
नो नयः स्वार्थैकदेशव्यवसायलक्षणो न प्रमाणं, नापि मिथ्या-
ज्ञानमिति ॥ १ ॥ (रत्ना०)

नयप्रकारसूचनायाऽऽहुः-

स व्याससमासाज्यां द्विप्रकारः ॥ ३ ॥

स प्रकृतो नयः व्यासो विस्तरः, समासः सङ्केपः, ताज्यां द्वि-
जेदः-व्यासनयः, समासनयश्चेति ॥ ३ ॥

व्यासनयप्रकारान् प्रकाशयन्ति-

व्यासतोऽनेकविकल्पः ॥ ४ ॥

एकांशगोचरस्य हि प्रतिपत्त्रभिप्रायविशेषस्य नयस्वरूपत्व-
मुक्तं, ततश्चानन्तांशाऽऽत्मके वस्तुन्येकैकाशपर्यवसायिनो वाव-
न्तः प्रतिपत्तृणामभिप्रायास्तावन्तो नयाः, ते च नियतसख्यया
सख्यातु न शक्यन्त इति व्यासतो नयस्यानेकप्रकारत्वमुक्त-
म् ॥ ४ ॥

समासनय भेदतो दर्शयन्ति-

समासतस्तु द्विजेदो-द्रव्यार्थिकः, पर्यायार्थिकश्च ॥ ५ ॥

नय इत्यनुवर्तते, ह्यवति द्रोष्यति अदुदुवत् तास्तान् पर्या-
यानिति ह्यव्यं, तदेवार्थः, सोऽस्ति यस्य विषयत्वेन स ह्यव्या-
र्थिकः । पर्येयुत्पादविनाशौ प्राप्नोतीति पर्यायः स एवार्थः,
सोऽस्ति यस्यासौ पर्यायार्थिकः । एतावेव च द्रव्यास्तिक-
पर्यायास्तिकाविति, द्रव्यस्थितपर्यायास्तिकाविति, ह्यव्यार्थप-
र्यायार्थाविति च प्रोच्यते । ननु गुणविषयस्तृतीयो गुणार्थि-
कोऽपि किमिति नोक्तं इति चेत्, गुणस्य पर्याय एवान्तर्भू-
तत्वेन पर्यायार्थिकेनैव तत्संग्रहात् । पर्यायो हि द्विविधः-क्र-
मभावी, सहजावी च । तत्र सहभावी गुण इत्यभिधीयते,
पर्यायशब्देन तु पर्यायसामान्यस्य स्वव्यक्तिव्यापिनोऽजिघा-
नान्न दोषः । ननु ह्यव्यपर्यायव्यतिरिक्तौ सामान्यविशेषौ वि-

द्येते ततस्तत्रोचरमपरमपि नयद्वयं प्राप्नोतीति चेत् । नैतदनुपलब्धम् । द्रव्यपर्यायाभ्यां व्यतिरिक्तयोः सामान्यविशेषयोरप्रसिद्धेः । तथाहि-छिप्रकारं सामान्यमुक्तम्-ऊर्ध्वतासामान्यं, तिर्यक्सामान्यं च । तत्रोर्ध्वतासामान्यं ह्यव्यमेव; तिर्यक्सामान्यं तु प्रतिव्यक्तिसदृशपरिणामलक्षणं व्यञ्जनपर्याय एव । स्पृष्टाः कालान्तरस्थापिनः शब्दानां सङ्केतविषया व्यञ्जनपर्याया इति प्रावचनिकप्रसिद्धेः । विशेषोऽपि वैसदृश्यविषयलक्षणः पर्याय एवान्तर्भवतीति नैताभ्यामीधकनयावकाशः ॥ ५ ॥

अव्यर्थिकभेदानाहुः-

आद्यो नैगमसंग्रहव्यवहारजेदात् त्रेधा ॥ ६ ॥

आद्यो अव्यर्थिकः ॥ ६ ॥

तत्र नैगमं प्ररूपयन्ति-

धर्मयोर्धर्मिणोर्धर्मधर्मिणोश्च प्रधानोपसर्जनभावेन यद्विवक्ष्यं स नैगमो नैगमः ॥ ७ ॥

पर्याययोर्द्रव्ययोर्द्रव्यपर्याययोश्च मुख्यमुख्यरूपतया यद्विवक्ष्यं स एवरूपो नैके गमा बोधमागो यस्याऽसौ नैगमो नाम नयो ज्ञेयः ॥ ७ ॥

अथास्योदाहरणाय सूत्रत्रयीमाहुः-

सच्चैतन्यमात्मनीति धर्मयोः ॥ ८ ॥

प्रधानोपसर्जनभावेन विवक्ष्यमितीदोत्तरत्र च सूत्रद्वये योजनीयम् । अत्र चैतन्याऽऽख्यस्य व्यञ्जनपर्यायस्य प्राधान्येन विवक्ष्यम्, विशेष्यत्वात् । सत्त्वाऽऽख्यस्य तु व्यञ्जनपर्यायस्योपसर्जनभावेन, तस्य चैतन्यविशेषणत्वादिति धर्मद्वयगोचरो नैगमस्य प्रथमो भेदः ॥ ८ ॥

वस्तुपर्यायवद् द्रव्यमिति धर्मिणोः ॥ ९ ॥

अत्र हि पर्यायवद् द्रव्यं वस्तु वर्तते इति विवक्षायां पर्यायवद् द्रव्याऽऽख्यस्य धर्मिणो विशेष्यत्वेन प्राधान्यम्, वस्तुत्वाऽऽख्यस्य तु विशेषणत्वेन गौणत्वम् । यद्वा-किं वस्तु पर्यायवद् अव्यमिति विवक्षायां वस्तुनो विशेष्यत्वात् प्राधान्यम्, पर्यायवद् अव्यस्य तु विशेषणत्वात् गौणत्वमिति धर्मियुग्मगोचरोऽयं नैगमस्य द्वितीयो भेदः ॥ ९ ॥

क्षणमेकं सुखी विषयाऽऽसक्तजीव इति धर्मधर्मिणोः ॥ १० ॥

अत्र हि विषयाऽऽसक्तजीवाऽऽख्यस्य धर्मिणो मुख्यता, विशेष्यत्वात्, सुखलक्षणस्य तु धर्मस्याप्रधानता, तद्विशेषणत्वेनोपात्तत्वादिति धर्मधर्म्यालम्बनोऽयं नैगमस्य तृतीयो भेदः । न चास्यैव प्रमाणाऽऽत्मकत्वानुषङ्गे धर्मधर्मिणोः प्राधान्येनात्र क्लृप्तसंभवात् तयोरन्यतर एव हि नैगमनयेन प्रधानतयाऽनुभूयते । प्राधान्येन अव्यपर्यायद्वयाऽऽत्मकं चार्थमनुभवद्विज्ञानं प्रमाणं प्रतिपत्तव्यं नान्यत् ॥ १० ॥ (रत्ना०)

अथ संग्रहस्वरूपमुपवर्णयन्ति-

सामान्यमात्रग्राही परामर्शः संग्रहः ॥ १३ ॥

सामान्यमात्रमशेषविशेषरहितं सत्त्वद्रव्यत्वाऽऽदिकं गृह्णातीत्येवशीलं, समेकीभावेन पिण्मीभूततया विशेषणार्थं गृह्णातीति संग्रहः । अयमर्थः-स्वजातेऽदृष्टान्यामविरोधेन विशेषणमेकरूपतया यद् ग्रहणं स संग्रह इति ॥ १३ ॥

अमुं जेदतो दर्शयन्ति-

अयमुभयविकल्पः-परोऽपरश्च ॥ १४ ॥

तत्र परसंग्रहमाहुः-

अशेषविशेषवैदासीन्यं भजमानः शुद्धद्रव्यं सन्मात्रमभिमन्यमानः परसंग्रहः ॥ १५ ॥

परामर्श इत्यग्रतनेऽपि योजनीयम् ॥ १५ ॥

उदाहरन्ति-

विश्वमेकं सदाविशेषादिति यथा ॥ १६ ॥

अस्मिन् चक्रे हि सदिति ज्ञानाभिधानानुवृत्तिलिङ्गानुमितसत्ताकत्वेनैकत्वमशेषार्थानां संगृह्यते ॥ १६ ॥ (रत्ना०)

अथापरसंग्रहमाहुः-

अव्यत्वाऽऽदीन्यवान्तरसामान्यानि मन्वानस्तप्तेषु गजनिमीलिकामवलम्बमानः पुनरपरसंग्रहः ॥ १७ ॥

अव्यत्वमादित्येषां पर्यायत्वप्रभृतीनां तानि तथा, अवान्तरसामान्यानि सत्ताऽऽख्यमहासामान्यापेक्षया कतिपयव्यक्तिनिष्ठानि तन्मन्त्रेषु अव्यत्वाऽऽद्याश्रयभूतविशेषेषु अव्यपर्यायाऽऽदिषु गजनिमीलिकामुपेक्षाम् ॥ १७ ॥

उदाहरन्ति-

धर्माऽधर्माऽऽकाशकालपुद्गलजीवद्रव्याणामैक्यं अव्यत्वाजेदादित्यादिर्यथा ॥ २० ॥

अत्र अव्यं द्रव्यमित्यभिज्ञानानाभिधानलक्षणविज्ञानुमितद्रव्यत्वाऽऽत्मकत्वेनैक्यं वरणामपि धर्माऽऽदिद्रव्याणां संगृह्यते । आदिशब्दाच्चेतनाचेतनपर्यायाणां सर्वेषामेकत्वम्; पर्यायत्वाविशेषादित्यादि दृश्यम् ॥ २० ॥ (रत्ना०)

अथ व्यवहारनयं व्याहरन्ति-

संग्रहेण गोचरीकृतानामर्थानां विधिपूर्वकमवहरणं येनाजिसन्धिना क्रियते स व्यवहारः ॥ २३ ॥

संग्रहगृहीतान् सत्त्वाऽऽख्यान् विधाय, न तु निषिध्य यं परामर्शविशेषः, तानेव विभजते, स व्यवहारनयस्तज्ज्ञेयः कीर्त्यते ॥ २३ ॥

उदाहरन्ति-

यथा यत्मतद् अव्यं पर्यायां वेत्यादिः ॥ २४ ॥

आदिशब्दादपरसंग्रहगृहीतार्थगोचरव्यवहारोदाहरणं दृश्यम् । यद् अव्यं तज्जीवाऽऽदि षड्विधं, यः पर्यायः स द्विविधः-क्रमभावी, सहजावी चेति । एव यो जीवः स मुक्तः संसारी च, यः क्रमभावी पर्यायः स क्रियारूपः, अक्रियारूपश्चेत्यादि ॥ २४ ॥ (रत्ना०)

अव्यर्थिक त्रेधाऽभिधाय पर्यायार्थिकं प्रपञ्चयन्ति-

पर्यायार्थिकश्चतुर्धा-ऋजुसूत्रः, शब्दः, समजिरूढः, एवंचतुश्च ॥ २७ ॥

एषु ऋजुसूत्रं तावद्विद्वन्वन्ति-

ऋजु वर्तमानक्षणस्थायि पर्यायमात्रं प्राधान्यतः सूत्रयज्ञनिप्राय ऋजुसूत्रः ॥ २८ ॥

ऋजु अतीतानागतकालक्षणलक्षणकौटिह्यवैकल्यात् प्राञ्जलम; अयं हि द्रव्यं सदपि गुणीभावान्नाप्यति, पर्यायास्तु कण्ठस्थिनः प्रधानतया दर्शयतीति ॥ २८ ॥

उदाहरन्ति-

यथा मुखविवर्तः सम्प्रत्यस्तीत्यादिः ॥ २९ ॥

अनेन हि वाक्येन क्षणस्थायिसुखाऽऽस्व्य पर्यायमात्र प्राधान्येन प्रदर्श्यते, तदधिकरणभूत पुनरात्मक्यं गौणतया नाप्यते; आदिशब्दाद् दुःखपर्यायोऽधुनाऽस्तीत्यादिक प्रकृतनयनिदर्शनमन्यूनानीयम् ॥ २९ ॥ (रत्ना०)

शब्दनय शब्दयन्ति-

कात्वाऽऽदिजेदेन ध्वनेरर्थजेदं प्रतिपद्यमानः शब्दः ॥ ३२ ॥
कात्वाऽऽदिभेदेन कालकारकालिङ्गसख्यापुरुषोपसर्गजेदेन ॥ ३२ ॥

उदाहरन्ति-

यथा वज्रं भवति जविष्यति सुमेरुरित्यादिः ॥ ३३ ॥

अत्राऽतीतवर्तमानभविष्यद्वृत्तकालत्रयजेदात् कनकाऽचलस्य भेद शब्दनय प्रतिपद्यते । रूपरूपतया पुनरभेदमुपयोपेक्षते । एतच्च कालभेदे उदाहरणम् । करोति क्रियते कुम्भ इति कारकभेदे, तटस्तटी तटमिति द्विभेदे, दारा कलत्रमित्यादि सख्याभेदे, एहि मन्ये रथेन यास्यसि न हि यास्यसि यातस्ते पितेति पुरुषभेदे, सतिष्ठतेऽवतिष्ठत इत्युपसर्गभेदे ॥ ३३ ॥ (रत्ना०)

समभिरुदनय वर्णयन्ति-

पर्यायशब्देषु निरुक्तिभेदेन निम्नमर्थं समभिरुहन् समनिरुदः ॥ ३६ ॥

शब्दनयो हि पर्यायभेदेऽप्यर्थभेदमभिप्रेति, समभिरुदस्तु पर्यायभेदे जिज्ञानार्थानजिमन्यते, अभेद त्वर्थागत पर्यायशब्दानामुपेक्षत इति ॥ ३६ ॥

उदाहरन्ति-

इन्दनादिन्द्रः, शकनाच्छक्रः, पृदरणात् पुरन्दर इत्यादिषु यथा ॥ ३७ ॥

इत्यादिषु पर्यायशब्देषु यथा निरुक्तिभेदेन निम्नमर्थं समजिरोहन्निमिषाविशेष समभिरुदः, नयाऽन्येष्वपि घटकुटकुम्भाऽऽदिषु छव्यः ॥ ३७ ॥ (रत्ना०)

एवभूतनय प्रकाशयन्ति-

शब्दानां स्वप्रवृत्तिनिमित्तजतक्रियाऽऽविष्टमर्थं वाच्यत्वेनाऽभ्युपगच्छन्नेवंजतः ॥ ४० ॥

समभिरुदनयो हीन्दनाऽऽदिक्रियायां सत्यामसत्यां च वासवाऽऽदेरर्थस्येन्द्राऽऽदिव्यपदेशमभिप्रेति, पशुविशेषस्य गमनक्रियायां सत्यामसत्या च गोव्यपदेशवत् तथा रुढे सद्भावात् । एवञ्जतः पुनरिन्दनाऽऽदिक्रियापरिणतमर्थं तत्क्रियाकाले इन्द्राऽऽदिव्यपदेशभाजमजिमन्यते, न हि कश्चिदक्रियाशब्दोऽस्यास्ति, गौरश्च इत्यादिजातिशब्दाजिमतानामपि क्रियाशब्दत्वाद्—गच्छतीति गौः, आशुगामित्वाद् इति । शुक्लो नील इति गुणशब्दाभिमत अपि क्रियाशब्दा एव—शुचिभवनात् शुक्लो, नीलनाम्नील इति । देवदत्तो यज्ञदत्त इति यद्व्याशब्दाभिमत अपि क्रियाशब्दा एव—देव एव देयात्, यज्ञ एव देयादिति । सयोगिष्यशब्दाः समवायिष्यशब्दाश्चाभिमताः क्रियाशब्दा एव—दणोऽस्याऽस्तीति दणो, विषाणमस्यास्तीति विषाणीत्यास्ति क्रियाप्रधानत्वात् । पञ्चतयी तु शब्दानां व्यवहारमात्राद् न निश्चयादित्ययं नयं स्वीकुरुते ॥ ४० ॥

उदाहरन्ति-

यथेन्दनमनुजवन्निन्द्रः, शकनाक्रियापरिणतः शक्रः, पृदरणात् पुरन्दर इत्युच्यते ॥ ४१ ॥ रत्ना० ७ परि० ।

(६) ननु सर्वत्र वास्तव्येवापेक्षा नयप्रवृत्तिहेतुः, उत वैज्ञानिक्यपि ? । उच्यते—कचिद् वैज्ञानिक्यपि, यत्र मतभेदोऽभ्यवसायः । तथा चाऽऽह—

नानानयमयो व्यक्तो, मतभेदो ह्यपेक्षया ।

कोट्यन्तरनिपेधस्तु, प्रस्तुतोत्कटकोटिकृत् ॥ ४ ॥

(नानेति) हि निश्चितं मतभेद—यौद्धैपनिषदादिदर्शनभेदः, नानानयमयः—स्वेच्छानिवेशितत्वेनाऽनेकनयविकाररूपः, वस्तुत्वप्रकृतिरूपो वा, अपेक्षया व्यक्तः, शुरुपर्यायशुद्धरूपः, चाऽऽद्यपेक्षयैव तत्तदर्थव्यवस्थिते । नयविशेषतापर्यमेतद्, न त्वपेक्षेति चेत् । न । तात्पर्यस्याऽपि वस्तुसवन्धरूपापेक्षामाहम्य प्रवृत्तेः, असति सवन्धे तात्पर्यस्य प्रामाण्याप्रसरात् । सा चेवमपेक्षा वैज्ञातिक सवन्धः, अत एव विकल्पासदस्य धर्मिणः प्रतिषेधाऽऽदिसाधनमामनन्ति साम्प्रदायिका । ईश्वरो नास्ति, प्रकृतिर्नास्तीत्यादी विशिष्टज्ञानाऽऽकारविषयत्वेन तत्र धर्मिणो विकल्पसिद्धत्वादिशिष्टवस्तुनिष्ठौ कथं विशिष्टाऽऽकारो भवेदिति चेत् ? यथा तत्र विशिष्टानतिरेकेऽपि विशिष्टाज्ञावोक्तिरिति प्रतिविम्बवलात् सिद्धः, तथा मम विशिष्टाऽऽकारोऽपीति किं बाधकम् ? खण्डशः प्रसिद्धधर्मधर्मिरूपसङ्गुपरागेणासदाकारोत्पत्तेर्नास्त्यस्यातिप्रसङ्गः [?] । यद्वा—आलयविज्ञानसन्ततिरूप आत्माऽपि यदि क्वाणिक, किं पुनर्वाच्यं बाह्यवस्तुत्विनिवैराग्यप्रतिपत्थितृष्णोच्छेदकानित्यभावानोद्देशेन यौद्धदर्शनस्य ? मुमुक्षुणा सर्वं परित्यज्य स्वात्मनिष्ठेन भवितव्यम्, स च एक एवेति शोकद्वेषाऽऽदिनिबन्धनानेकसवन्धवृद्धिमलप्रक्षालनगङ्गाजलसमानिकत्वज्ञावनोद्देशेन च वेदान्तिकदर्शनस्य प्रवृत्तेः ; तत्तद्दर्शनार्थज्ञानेषु तत्तद्भावानोद्देशप्रयुक्तमेवापेक्षात्व, तेनैव तस्य सुनयत्वव्यवस्थिते । अन्यथा यौद्धसिद्धान्ते बाह्यार्थज्ञानाऽऽदिवादानां, वेदान्तिसिद्धान्ते च प्रतिविम्बाभासावच्छेददृष्टिसृष्टिवादाऽऽदीनामन्योऽन्यविप्रतिपिद्धत्वेन जात्या दुर्नयत्व सम्यग्दृष्टिपरिग्रहेणाऽपि निराकर्तुमशक्यत्वात् । न हि जात्या हलाहलं सदैवैद्यहस्तोपादानमात्रेणाऽमृतायते, रसायनीकरणं तु तस्योकापेक्षयैवेति दृढनरमवधेयम् ।

ननूकापेक्षयाऽतिशुक्लं सुव्राऽऽदीनामितरनयार्थप्रतिषेधवृत्तौ कथं न दुर्नयत्वम् ? इतरांशोदासीन्यस्यैव सुनयलक्षणत्वात् । दृश्यन्ते च ते नया स्वसमये, परसमये च स्वेतरनयार्थवाधेनेव प्रगल्भमाना इत्याशङ्क्याऽऽह—कोट्यन्तरस्येतरनयार्थस्य, निपेधो निराकरणं, प्रस्तुता या उत्कटकोटिस्तत्कारी, विशिष्टाविधेर्विशेषणविश्रामेण प्रस्तुतकोटेरुत्कटवत्कादित्यर्थः । अयं ज्ञाव—यदीतरनयार्थप्रतिषेधो द्वेषवृद्ध्या तदा दुर्नयत्वमेव, यदि चोक्तभावनादाढ्यानुगतस्वविषयोत्कर्षाऽऽधानाय, तदा सुनयत्वमेव, जात्या दुर्नयस्याऽपि चिन्ताज्ञानेन फलतः सुनयीकरणाद्, प्रावनाज्ञानेन पेटम्पर्यार्थप्रधानकरणप्रमाणवाक्यैकदेशत्वाऽऽपादनाच्च ।

तदाह श्रीहरिभक्तसूरयः षोडशप्रकरणे—

“ ऐदम्पर्यं शुद्ध्यति, यत्राऽस्तावागम सुपरिशुद्धः ।

तदज्ञावे तद्देशः, कश्चित् स्यादन्यथाग्रहणात् ॥ १२ ॥ ”

अस्य व्याख्या-पेदम्पर्यं तात्पर्यं पूर्वोक्तं, शुभ्यति स्फुटीभवति य-
त्राऽऽगमे, असावागमः सुपरिशुद्धः प्रमाणनूतः, तदज्ञावे पेदम्पर्य-
शुद्धज्ञावे, नदेशः परिशुद्धाऽऽगमैकदेशः, कश्चिदन्य आगमः स्यात्,
न तु मूलाऽऽगम एव, अन्यथाग्रहणाद् मूलाऽऽगमैकदेशस्य सतो
विषयस्याऽन्यथाप्रतिपक्षेयतः समतामवलम्बमानास्तेऽपि तथे-
च्छन्ति॥१२॥ (पो० १६ वि० ०) तत्राऽपि च न द्वेषः कार्यो, विषयस्तु
यत्नतो मृग्यः, तस्याऽपि न सद्बन्धनं सर्वं यत्प्रवचनादन्यदिति ।
नन्वय स्वसमयनयवाक्येभ्यः परसमयनयवाक्यामां को
विशेषः, फलतो जातितश्च शुद्धशुद्धारविशेषात् ? । न
हि ज्ञानदर्शनलिङ्गचारित्राऽऽदिवादिषु स्वममये स्थितप-
क्षोऽपि स्वविषये प्राधान्यं विदधानं ज्ञानाऽऽदिनयवि-
षये च तन्निराकुर्वाणो जात्या शुद्धत्वमङ्गीकुरुते । तथा
च स्थितपक्षवचनम्-“ जम्हा दसणनाणा, सपुष्पफलं न दिति
पक्षेय । चारित्तजुआ दिति च, विसिस्सए तेण चारित्त ” ॥१॥
इति । अत्र हि ज्ञानाऽऽदिनये नैतद्वक्तुं शक्यम्, यथा त्वया स-
पूर्णफलप्रापकत्वेन चारित्रमुत्कृष्यते, तथा मया तदुपनायक-
त्वेन “ दासेण मे ” इत्यादिन्यायाद् व्यापारतया चारित्रान्य-
थासिद्ध्यापादनाच्च ज्ञानाऽऽदिकमेवेत्कर्पमारोपणीयमिति ।
विजृम्भित चेदमध्यात्ममतपरीक्षायां बहुधाऽस्माभिः । तथा च
प्राधान्यस्याप्यवस्थितत्वात् कुत्र केन नयेन जात्या व्यवस्थे-
यम् ? फलतः शुद्धिस्तु स्वपरसमययोरविशिष्टेति चेत्, अत्रास्मा-
कमाभाति-यथा देशप्रदेशस्त्राणपरमाणुवादीनां स्कन्ध[सबन्ध-]
संबन्धाज्यां जेदः, तथा स्वसमयपरसमयस्थविचित्रनयानां प्र-
माणवाक्यान्तर्जावहिर्भावाभ्याम् । तौ च पदार्थवाक्यार्थाऽऽदि-
ज्ञावेन साकाङ्क्षतया, स्वानन्देण निराकाङ्क्षतया चेति न जातिभे-
दाऽनुपपत्तिः । स्वसमये नयेषु निराकाङ्क्षप्रमाणबोधपर्यवसाने तद-
त्यन्तोत्कर्षरूपकेवलज्ञानफलोद्देशः, परसमये नयेषु च उक्तनाव-
नामात्रफलोद्देश इति फलतोऽपि भेदो व्यक्त एवेति सर्वमवधानम् ।
ननु यद्येवं नयार्था अपेक्षिकाः, तदा अवयव्येकत्व-
मपि द्वित्वाऽऽदिवद्बुद्धिजन्यमेव स्यात्; उभयमपि वा ज्ञा-
नाऽऽकारमात्र इति चेत् । न । एकत्वद्वित्वाऽऽदीनामन-
न्तानां सख्यापर्यायाणामेकव्यवृत्तीनामेव सता यथा कयो-
पशमबुद्धिविशेषेण प्रतिनियतानामेव ग्रहणमित्यन्युपगमात् ।
युक्तं चैतत् । अन्यथा एकत्रैव घटे तद्रूपतत्त्वमपतोरैक्यमि-
त्यादिना द्विवचनप्रयोगस्य, बहुषु करि-तुरग-रथ-पदादिषु
सेनेत्येकवचनप्रयोगस्याऽनुपपत्तेः । अथैकत्वद्वित्वाऽऽदितत्तद्ध-
र्मप्रकारकबुद्धिविषयत्वाऽऽदिकं गौणमेव द्वित्वाऽऽदिव्यवहार-
निमित्तं, तच्च तत्तद्धर्मवच्छेदेन पर्याप्तमिति नैको ह्यवित्यादेः
प्रसङ्गः, मुख्यं तु द्वित्वम्-अपेक्षाबुद्धिजन्यं द्वित्वमन्यदेवेति न दोष
इति चेत् । न । उक्तविषयतारूपद्वित्वाऽऽदेरप्येकत्वपर्याप्तत्वात्
तत्तद्धर्मप्रकारनानिरूपितत्वविशिष्टविषयताया अपि क्वचित्सं-
बन्धाऽऽदिभेदेन प्रकारताभेदादेकस्या अभावात्; भावेऽपि च द्व-
यस्य प्रत्येकानतिरिक्तत्वेन एकधर्मावच्छेदेन द्वित्वाऽऽदिपर्याप्ति-
प्रसङ्गाद्, धर्मगतद्वित्वस्यैव तत्पर्याप्त्यवच्छेदकताऽवच्छेदकत्व-
स्वीकारे च तत्राऽपि द्वित्वस्य वास्तवस्याऽज्ञावाद् रूपत्वरसत्वाऽऽ-
दिप्रकारकबुद्धिविषयत्वस्यैव गौणस्य स्वीकारे, तत्पर्याप्त्यवच्छे-
दकाऽऽदिगवेपणेऽनवस्थिते वास्तवद्वित्वाऽऽद्यभावे ज्ञानाऽऽकार-
तापर्यवसानेन साकारवादप्रसङ्गात् । तस्माद् अव्यव-
च्छिन्नैकत्वाऽऽदेः पर्याप्तिस्वीकारेऽनेकान्तवाद एवानाविद्या व्य-
* “ दासेण मे खरो कीओ, दासो वी मे खरो वि मे ” इतिन्यायः ।

वस्थेति ध्येयम् । अत एव-“ दध्वठ्याए एगे अहं, नाणदस-
णठ्याए बुवे अहं । ” इत्यादि पारमर्षम् ।
इदमप्यत्र विचार्यते-द्वित्वाऽऽदिकमपेक्षाबुद्ध्या जन्यं वा, व्यङ्ग्यं
वेति ? तत्र जन्यमेवेति नैयायिकाः । व्यङ्ग्यमिति प्राभाकरा । तत्र
नैयायिकानमयमाशयः-द्वित्वस्य व्यङ्ग्यत्वनये अपेक्षाबुद्धेर्द्वित्व-
प्रकारकलौकिकप्रत्यक्षत्वकार्यताऽवच्छेदकत्वं वाच्यम्, जन्यत्व-
नये तु द्वित्वमेवेति लाघवम् । न च व्यङ्ग्यत्वनयेऽपि लौकिकप्र-
कारतासबन्धेन द्वित्वमेव तत्कार्यताऽवच्छेदकं वक्तुं शक्यम्, गु-
णत्वसंस्थात्वं तद्व्यक्तित्वाऽऽदिना विनाऽप्यपेक्षाबुद्धिस्तत्प्रत्यक्षप्र-
सङ्गात्, तेन रूपेण तत्प्रत्यक्षं प्रति तस्याहेतुत्वकल्पने चातिगौर-
वात् । न च स्वाश्रयविषयतया द्वित्वत्वस्य कार्यताऽवच्छेदकतया
न दोष इति वाच्यम् । तथाऽपि व्यङ्ग्यत्वनये स्वाश्रयविषयत्वं
कार्यताऽवच्छेदकताऽवच्छेदकः सबन्धः, जन्यत्वनये तु समवाय
इति जन्यत्वपक्ष एव श्रेयान्, लाघवात् । अथ द्वित्वप्रत्यक्षेऽपि प्रत्य-
क्षत्वमेव कार्यताऽवच्छेदकम्, द्वित्ववृत्तिविषयतायाः कार्यताऽव-
च्छेदकसबन्धत्वेनैवानतिप्रसङ्गात् । अन्यथा द्वित्वप्रत्यक्षस्य वि-
षयतया द्वित्वत्वाऽऽदावपि जायमानत्वेन व्यभिचारात् अपे-
क्षाबुद्धित्वं कारणताऽवच्छेदकं, तच्च मानसत्वव्याप्यो जातिवि-
शेषः, कारणताऽवच्छेदकः सबन्धः स्वविषयपर्याप्तत्वम्, तेन घट-
पटैकत्वबुद्धित्वेनाऽपेक्षाबुद्धेर्घटपटद्वित्वप्रत्यक्षहेतुत्वेऽनन्तकार्य-
कारणभावाऽऽपत्तिः, द्वित्वप्रत्यक्षताऽवच्छिन्नेऽपेक्षाबुद्धित्वेन सा-
मान्यतो हेतुत्वेऽपि घटपटद्वित्वप्रत्यक्षकाले घटकुड्यद्वित्वप्र-
त्यक्षाऽऽपत्तिः, स्वविषयवृत्तित्वसबन्धेनापेक्षाबुद्धेस्तत्राऽपि स-
त्त्वादित्यादिदूषणानवकाशः । घटपटैकत्वबुद्धेर्घटकुड्यद्वित्वे स्व-
विषयपर्याप्तत्वसंबन्धेनाऽसत्त्वादिति व्यङ्ग्यत्वनयेऽपि न गौरव-
मिति चेत् । न । एव सति प्रत्यक्षत्व वा कार्यताऽवच्छेदकं, ज्ञान-
त्व वाऽनुभवत्व वेत्यादौ विनिगमकाभावात् । किञ्च-व्यङ्ग्य-
त्ववादिना मैत्रीयापेक्षाबुद्ध्या सनिकर्षाऽऽदिवशाद् चैत्रीयप्रत्य-
क्षोत्पत्तिवारणाय चैत्रीयापेक्षाबुद्धित्वस्य चैत्रीयप्रत्यक्षत्वाऽऽदिना
कार्यकारणभावो वाच्य इति गौरवमेव । अथ तव पुरुषान्त-
रापेक्षाबुद्धिजनितद्वित्वस्य पुरुषान्तराप्रत्यक्षत्वाय द्वित्वनिष्ठवि-
षयतासबन्धेन चैत्रीयप्रत्यक्षे मैत्रीयद्वित्वाऽऽदिभेदस्याऽपि हेतु-
त्व कल्पनीयम् । यद्वा-चैत्रीयद्वित्वप्रत्यक्षं प्रति चैत्रापेक्षाबु-
द्धिजन्यद्वित्वेन हेतुता कल्पनीया, कार्यताऽवच्छेदकः सबन्धो
द्वित्वनिष्ठविषयताकारणताऽवच्छेदकस्तादात्म्यम् । अत एव-चै-
त्रमैत्रापेक्षाबुद्धिभ्यां तुल्यविषयाभ्यां युगपदुत्पन्नाभ्यामुत्पादितं
द्वित्वमेकमेवेति मतेऽपि न क्षतिरिति कल्पनायामधिकं
गौरवमिति चेत् । न । तत्रैवस्य फलमुख्यत्वेनाऽदोषत्वात् । य-
द्यपि द्वित्वाऽऽदावपेक्षाबुद्धेर्नैकत्वावगाहिबुद्धित्वेन हेतुता, अथ
घट एक इति बुद्धितोऽपि द्वित्वोत्पत्त्यापत्तेः, नाऽपि नैकत्वा-
वगाहिवुद्धित्वेन, अथमेकश्चिरनष्टो घटश्चैक इति बुद्धितोऽपि त-
दापत्तेः, तथाऽपि द्वित्वाऽऽदिजनकताऽवच्छेदका मानसत्वव्याप्या
नानाजातयो वाच्याः, अन्यदा कदाचिद् द्वित्वं कदाचित्त्वित्व-
मिति नियमो न स्यात् । न च स्मृतिव्यवस्थाप्यत्वमेव तासां न कुत ?
इति वाच्यम् ; यद्व्यक्तिविशेष्यत्वेकस्मरण कस्याऽपि न जा-
तं, तत्र स्मरणाऽनुभवकार्यकारणमावकल्पने सस्कारव्यवधा-
नेन क्षणविवक्षे च गौरवात्, स्मृतिव्यवस्थाप्यत्वेऽपि स्मरणाऽऽत्म-
कैकत्वबुद्धिकल्पनाक्षणे मानसोत्पत्तौ वायकाज्ञावाद्पनायकज्ञा-
नघटिनसामग्रीसत्त्वात् मानसं प्रति तत्तत्स्मृतिसामग्र्या प्र-
तिबन्धकत्वकल्पने च महागौरवात् । सन्तु वा चाक्षुषत्वाऽऽदि-

व्याप्या नानाजातयः, द्वित्वाऽऽद्यौ मानाज्ञावाद् द्वौ त्रय इत्यादिवि-
क्षणबुद्धेर्विजातीयज्ञान प्रकारजेद् विनाऽममवात् । अन्यथा-सर्व-
त्र विषयनिरपेक्षैरेव ज्ञानैस्तद्व्यवहारजननप्रसङ्गात् । न च द्वावि-
त्यादिवुद्धेर्विजातीयज्ञानविषय, अत्रानुपत्त्याऽऽपत्तेः । न च 'मौ
द्वौ मधुपौ, एते त्रयः कमलकङ्कारकलहसा.' इत्यादौ युगपदेव द्वि-
त्वविवक्षितमिति, एकत्र बुद्धौ द्वित्वजनकताऽवच्छेदकजात्यभ्युप-
गमे जातिसंकरप्रसङ्ग इति वाच्यम्, द्वित्वविवक्षात्पादकापेक्षाबुद्धे-
रुत्पादे सूक्ष्मकालभेदकल्पनात्, 'गिरिरय वह्निमान्, अह तदज्ञान-
वान्' इत्युत्पत्तिप्रत्यक्षयोरिव । अथ तत्र भिन्नविषयेऽनुमितिसां-
मग्रा प्रतिबन्धकत्वाद्स्तु तयोर्युगपदनुत्पादः, न तु प्रकृते इति चे-
त्, तर्हि प्रतिबन्धकमिदं द्वित्रिद्वयोऽपि कल्प्यताम्, अन्यथाऽनुपपत्ते-
र्बलीयस्त्वात् । अस्तु वा तदपेक्षाबुद्ध्याभ्युपगमजनकताऽवच्छेद-
को जातिविशेषः, स च द्वित्वत्रित्वयोस्तज्जन्यताऽवच्छेदको जाति-
विशेषः । एतेन समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणानामविशिष्टत्वे
द्वित्वत्रित्वाऽऽद्युत्पत्तिनियमे किं कारणम्, द्वाभ्यामेकत्वान्यां द्वि-
त्वं त्रिभिस्त्रित्वमारज्यते इति वक्तुमशक्यत्वात्, एकत्वेऽपि द्वित्वाऽऽ-
देरभावात् । न च शुद्धनयापेक्षाबुद्ध्या द्वित्व, द्वित्वसहितया च तया
त्रित्वमुत्पाद्यते इत्यपि सुवचम्, द्वित्वत्रित्वयोर्युगपदेव तत्प्रत्य-
यविवक्ष्यत्वात् । न चैकत्वेऽपि द्वित्वाऽऽदिजनकताऽवच्छेदका
जातिविशेषा अभ्युपेयाः, तत एव द्वित्वाऽऽदिव्यवहारोपपत्तौ
द्वित्वाऽऽद्युच्छेदप्रसङ्गादित्यादिपर्यनुयोगो निरस्तः, अपेक्षाबुद्धि-
निष्ठद्वित्वत्रित्वाऽऽदिजनकताऽवच्छेदकजातिभेदेनैव ततः सा-
मग्रीभेदात् एकापेक्षाधीजन्यद्वित्वत्रित्वयोरप्यन्यत्र परिपुष्टभे-
दज्जातीयत्वेनैव भेदात् ॥ उदयनाऽऽचार्यः-तद् द्वित्वप्रागभा-
वगमैव द्वित्वसामग्री, त्रित्वप्रागभावगर्भा च त्रित्वसामग्रीति
तयोर्विशेषः । इतोऽपि हि प्रागभावसिद्धिः, अन्यथा तयोर्विशेषो न
स्यात्, पर्याप्तिसम्बन्धेन द्वित्वाऽऽदिकं प्रति पर्याप्तिसम्बन्धेन तत्प्रा-
गभाव एव नियामकः, अत एवैकस्मिन्नपर्याप्तिसम्बन्धेन द्वित्वाऽऽ-
दिप्रत्ययः तत्प्रागभावस्यैकस्मिन्नपर्याप्तिसम्बन्धेन तस्याऽपि तदज्ञा-
वादित्याहुः ॥ अथापेक्षाबुद्धिजन्यत्वे द्वित्वस्य 'द्वे छव्ये' इति
लौकिकप्रत्यक्षानुपपत्तिः, अपेक्षाबुद्धिरथ द्वित्वम्, अथ द्वित्व-
त्व निर्विकल्पकं, ततो द्वित्वत्वविशिष्टं प्रत्यक्षं, तदेव च द्वित्वत्व-
निर्विकल्पकेन स्वोत्तरवृत्तिविशेषगुणविधया जनितोऽपेक्षाबु-
द्धिविनाशः, ततश्च 'द्वे छव्ये' इति लौकिकप्रत्यक्षं, तदेव चापेक्षा-
बुद्धिविनाशाद् द्वित्वविनाश इति द्वित्वत्वाऽभिमतता व्यवस्था,
साऽत्रानुपपत्त्या, अपेक्षाबुद्धेस्तज्जन्यसंस्कारेण द्वित्वनिर्विक-
ल्पकोत्पत्तिक्षण एव नाशात् । योग्यविशेषगुणनाशं प्रति
स्वोत्तरवृत्तियोग्यजातीयविभुविशेषगुणत्वेन हेतुत्वात् सुषुप्ति-
प्राक्कालवर्त्तिज्ञाननाशकतयैव तत्सिद्धेः, अन्यथाऽनुजवधसे-
नैव संस्काराऽन्यथासिद्धेरिति चेत् । न अपेक्षाबुद्धेः संस्काराज-
नकत्वादपेक्षाबुद्धिजित्वस्यापि संस्कारजनकताऽवच्छेदकको-
दिप्रदेशात् । न चैवमप्यपेक्षाबुद्धिजनितैकत्वाऽऽदिविशिष्टबुद्ध्या
अपेक्षाबुद्धिनाशप्रसङ्गः । तदुक्तम्-“अपेक्षाबुद्धिः संस्कारान् मा-
कार्पात्, विशिष्टबुद्धिस्तु कुर्यादेव” इति वाच्यम्, विशिष्ट-
बुद्धिजननेऽपि द्वित्वसामग्र्यादेरेव फलबन्धेन प्रतिबन्धकत्वक-
ल्पनात् । वस्तुतोऽपेक्षाबुद्धिनाशे द्वित्वलौकिकप्रत्यक्षस्य विशिष्ट-
कारणत्वकल्पनान्न दोषः । न च तथाऽपि पूर्वापेक्षाजनितद्वित्व-
निर्विकल्पकेन स्वद्वितीयक्षणेऽप्यनेनापेक्षाबुद्धेस्तृतीयक्षणे ना-
शप्रसङ्गः, प्रतियोगितयाऽपेक्षाबुद्धिनाशे स्वविषयजनकत्व-

सम्बन्धेन द्वित्वलौकिकप्रत्यक्षत्वेन हेतुत्वात् । नन्वेवमपि 'द्वे
छव्ये' इति लौकिकप्रत्यक्षं कथं, तदुत्पत्तिक्षणे द्वित्वनाशादिति
चेत् । मैवम् । द्वित्वस्य हि तत्प्रत्यक्षे विषयविधया हेतुत्वम्, न तु
कार्यसहवर्तितयेति दोषाभावात् । न हि सर्वेषां कारणानां काऽ-
र्यसहवर्तितयैव हेतुत्वम्, प्रागभावपक्षताऽऽदेरहेतुत्वप्रसङ्गादि-
ति ॥ प्राभाकरबुद्ध्यानुसारिणस्तु-सोऽयं नैयायिकाऽऽशयो न यु-
क्तः, अनन्तद्वित्वाऽऽदिष्वसप्रागभावऽऽदिकल्पनायां गौरवात्,
तद्व्यङ्ग्यत्वपक्षस्यैव युक्तत्वात् । अन्यथा नानापुरुषीयक्रमे काऽ-
पेक्षाबुद्धिः, समसख्यतुल्यव्याक्तिकनानाद्वित्वाऽऽदिकल्पनेऽपि
महागौरवात् । मम तु नित्यानामेव तेषां तत्तदपेक्षाबुद्धिव्यङ्ग्य-
त्वाद् दोषाभावात् । न चैव तेषां जातित्वाऽऽपत्तिः, असमवायित्वे
सत्यनेकसमवेतत्वस्य, समवेतत्वस्यैव वा जातिव्यवहारनिमित्त-
त्वात् । न च विशेषेतिप्रसङ्गः, तत्र मानाज्ञावात् । किञ्च-
द्वित्वाऽऽदेर्जन्यत्वे प्रतियोगितया नाशाजन्यतन्नाशे स्वप्रतियोगि-
जन्यत्वसम्बन्धेनापेक्षाबुद्धिनाशत्वेन हेतुता वाच्या, तथा च-
द्व्यणुकपरिमाणहेतुपरमाणुद्वित्वस्येश्वरापेक्षाबुद्धिजन्यस्य ना-
शानुपपत्तिः । न च चैत्रीयद्वित्वनाशे चैत्रापेक्षाबुद्धिनाशो हेतुरि-
त्येव विशेष्यैव कल्प्यते, परमाणुद्वित्वे तु यादृशोपाधिविशि-
ष्टाया ईश्वरापेक्षाबुद्धेर्हेतुत्वं, तादृशोपाधिनाशादेव तन्नाशः,
अविशिष्टायास्तस्या हेतुत्वे सर्वथा द्वित्वोत्पत्तिप्रसङ्गादिति वा-
च्यम् ; स्वाव्यवहितपूर्वक्षणावच्छिन्नत्वेनैव तस्यापेक्षाबुद्धित्व-
मिति तन्नाशात्परमाणुद्वित्वनाशे तस्य क्षणिकत्वप्रसङ्गात्,
अतिरिक्तानुगतोपाधेश्चानिर्वचनात् । अपि च-एव तत्तद्वित्वनाशे
तत्तदपेक्षाबुद्धिनाशत्वेन हेतुत्वे महागौरवम् । न च फलमुख-
त्वादस्यादोषत्वम्, अस्यां कल्पनायामेव तावद् गुरुतरं कल्पनी-
यमिति प्रागेवोपस्थितौ तद्दोषताया वज्रलेपत्वात्, तद्दोषत्वे-
प्रागनुपस्थितेरेव धीजत्वात् । अपि च-मानसत्वाऽऽदिव्याप्यजाति-
विशेषणपेक्षाबुद्धेर्द्वित्वाऽऽदिहेतुत्वे ईश्वरापेक्षाबुद्ध्या परमा-
णुद्वित्वाऽऽदिजननापत्तिः, ईश्वरज्ञानसाधारणद्वित्वाऽऽदिजनक-
ताऽवच्छेदकजातिस्वीकारे च जन्यसाक्षात्कारित्वाऽऽदिना साङ्क-
र्यम्, त्रित्वाऽऽद्युत्पत्तिक्षणे द्वित्वाऽऽद्यापत्तिश्च दुर्निवारः । एतेन
द्वित्वाऽऽदिजनकताऽवच्छेदकतायापेक्षाबुद्धिनिष्ठलौकिकविषय-
त्वस्वीकारोऽपि निरस्तः, परार्थाऽऽदिसंख्याऽनुत्पत्तिप्रसक्तेश्च, त-
दाश्रययावद्द्व्यवृत्तिलौकिकविषयताया असंज्ञात्, ईश्वरी-
यापेक्षाबुद्धेर्हेतुत्वतस्तदुत्पत्त्यङ्गीकारे चाऽन्यत्रापि कारणान्तरोच्छेद-
इति न किञ्चिदेनदित्याहुः ॥ केचित्तु द्वित्वत्रित्वाऽऽदिकं तुल्यव्यक्ति-
वृत्तिकमेव सामान्यम्, अनित्यस्य सयोगाऽऽदेरिव नित्यस्याऽपि
द्वित्वाऽऽदेर्व्याप्त्यवृत्तित्वे विरोधाभावात्, जिज्ञेन्वियप्राह्याणां
रूपरसाऽऽदीनामिव समानेन्द्रियग्राह्याणामपि सत्यप्येकावच्छे-
देन समानदेशत्वे प्रतियोगितव्यञ्जकव्यङ्ग्यत्वे विरोधाभावात्,
सहचारदर्शनमात्रस्याकिञ्चित्करत्वात् । भेदश्च विरुद्धधर्माऽ-
ध्यासात् । स च न्यूनाधिकदेशपर्याप्तवृत्तिकत्वमित्याहुः ॥ परे तु
घटकुटकुट्यकुशलेषु द्वित्वत्रित्वाऽऽदिप्रतीतावेकतरनाशे तदुत्त-
द्वित्वाऽऽदेरपि सयोगाऽऽदेरिव विनाशप्रत्ययादनित्यवृत्तिनाना-
व्यक्तिकमेव द्वित्वाऽऽदिकम्, आश्रयविनाशोत्पादाभ्यामेव तस्यो-
त्पादविनाशौ । असमवायिकारणं तु चाऽऽश्रयस्यैकत्व, परिणामं
वा, एकवृत्तिकमेकत्वमिव तुल्यव्यक्तिवृत्तिकं द्वित्वाऽऽद्यापि नाऽने-
कम्, तुल्यव्यक्तिवृत्तिकाद्वित्वाऽऽदेः प्रतिबन्धकत्वात् । बुद्धिविशे-
षस्तद्व्यञ्जको, न तूत्पादको, नित्येषु चैकव्यक्तिकमनेकव्यक्तिकं
वानित्यमित्याहुः ॥ वयं तु ब्रूमः-जन्यत्वमप्येवमपेक्षाबुद्धेर्जन्यता-

वच्छेदकमेकत्वान्यसंख्यात्वं वाच्यम् । यद्वा-एकत्वजन्यता-
वच्छेदकनया द्वित्वमारज्य परार्कपर्यन्तमेका जातिः सिध्यति,
लाघवात् । ननु जन्यसंख्यात्वमेवैकत्वजन्यताऽवच्छेदकं, कार-
णकार्यकार्यप्रत्यासत्तिभेदात् इति तस्यैव द्वित्वाऽऽदिपरार्कपर्य-
न्तसंख्यावृत्तिजातिविशेषितस्य तथात्वम् । अत्र ध्वनये चैक-
त्वाऽन्यसंख्याप्रत्यक्तत्वं, उक्तजातिविशेषप्रत्यक्तत्वं वाऽपे-
क्षावृत्तेर्जन्यताऽवच्छेदक वाच्यम् । द्वयोरप्यनयोर्मतयोरेको धान्य-
राशिरित्यादिप्रत्ययसिद्धेः सामूहिकैकत्वे व्यभिचारः । न च त-
त्रैकत्वं गौणमेव, वस्तुनस्त्वपेक्षावृद्ध्या राशि-सेना-वनाऽऽदौ ब-
हुत्वविशेष एवात्पाद्यते, व्यज्यते चेति वाच्यम्; स्वारसिकैकत्वानु-
भवविरोधात् । एते बहवः कणाः, एते बहवः करि-तुरग-रथ-पदा-
तयः, एते बहवः आम्र-निम्ब-धव-स्त्रादिरा इत्यादौ राशित्व-से-
नात्व-वनत्वाऽऽद्यनापत्तेः । अपेक्षावृद्ध्या तत्र राशित्वाऽदिरूप-
स्यैव बहुत्वत्वमेकत्वद्वित्वान्यसंख्यात्वं त्रित्वमारज्य परार्कपर्य-
न्तवृत्ति जातिविशेषो वा, राशित्वाऽऽदिरूपवृद्धत्वे चापेक्षावृत्तिवि-
शेषजन्यताऽवच्छेदकस्तदव्याप्य एव जातिविशेषः । बहुत्वं च त-
दवच्छिन्नोपस्थितिश्चैकवचनान्तरादयादिपदं चेति शब्दबोधस्ये
नानुपपत्तिः । प्रत्यक् च बहव इत्यादौ क्वचिद् दोषवशात्तदग्र-
हान्नानुपपत्तिरिति वाच्यम्; अनुभूयमानैकत्वप्रतीतेर्बहुत्वविशे-
पेण समर्थने द्वित्वाऽऽदिप्रतीतेरप्येकत्वविशेषेणैव समर्थयितुं श-
क्यत्वाद्वास्तवाभावे गौणानुपपत्तेरप्युक्तत्वाच्च । न च 'ताविमौ
नीलपीनौ' इति गौणद्वित्वाऽऽदिलक्षणं द्विगुणं घटपटावित्यत्र
द्वित्वमनुभूयते । न चैकत्र ज्ञाने द्वित्व प्रकारः, अन्यत्र तु नेत्यपि वि-
निगन्तुं शक्यम्; विजातीयज्ञानविषयत्वसंबन्धेन स्वस्थितस्वप्र-
कारतया बुद्धिबैधक्योपपादनमप्युभयत्र तुल्ययोगक्षेमम् । एक-
त्रापि च घटे नीलत्वघटत्वाभ्यां द्वित्वमनुभूयते एव, अनुभूयते ए-
व चैत वृक्षा वनमिति बहुत्वाऽवच्छिन्नेऽपि केनचिदुपाधिना एक-
कारत्वमिति स्वसामग्रीप्रभैकत्वद्वित्वानन्तरपर्यायोपेतद्रव्य एवा-
क्तावृद्धिहेतोरपेक्षाऽऽत्मकज्ञापयथा क्योपशमं कदाचिदेकत्वप्र-
कारकं कदाचिच्च द्वित्वाऽऽदिप्रकारकं ज्ञानं जायते, इत्यपेक्षाबुद्धि-
गम्यत्वमेव द्वित्वाऽऽदेर्युक्तम् । अत एव नयरूपत्वादस्या नयान्तर-
संयोजनया सप्तजङ्घीरीतिरपि संगता । यादृशविषयताविशिष्टाया
अपेक्षावृद्धेः परैर्जनकत्वं व्यञ्जकत्व वा स्वीक्रियते, तादृशविष-
यानिरूपितापेक्षात्वाऽऽद्यविषयता द्वित्वाऽऽदौ नाऽस्माकमसु-
लभा । सामान्यविशेषत्वाऽऽदेरापेक्षिकत्वेऽपीयमेव रीतिरनुस-
र्तव्या । न चैवमनपेक्षिकत्वद्वित्वाऽऽदिप्रत्यक्षाऽनुपपत्तिः, द्रव्यनया-
वलम्बनेनानपेक्षाऽऽत्मकविषयतान्तरस्याऽपि स्वीकारात् । अत
एव सापेक्षत्वमपि स्याच्चादः, अस्मदुक्तपक्ष एवपेक्षावृद्धि-
त्वबुद्धयोः पौर्वापर्यायवमासोपपत्तिः, अनन्तरकार्यकारणभावप्र-
तिवध्यप्रतिबन्धकज्ञावाऽऽदिकल्पनागौरवदूषणानवकाशश्चेति
सर्वमवदातम् ।

(७) तस्मात्स्वसमये परसमये एकत्वद्वित्वाऽऽदिप्रकार-
कनानाविधशैकिकव्यवहारे च नयापेक्षैव विविको बोध इति
स्थितम् । फलितमाह-

तेन सापेक्षज्ञावेपु, प्रतीत्यवचनं नयः ।

अज्ञावाऽनावरूपत्वात्, सापेक्षत्वं विधावपि ॥ ५ ॥

(नेनेति) तेनोक्तहेतुना सापेक्षत्वज्ञावेपु परस्परप्रतियोगिषु धर्मे-
षु प्रतीत्यवचनमपेक्षाऽऽत्मकं वाच्यं न इति सिद्धम् । नन्वेवं
स्यान्नाऽस्त्येवेत्येकवचनं नयः स्यात्, ननु स्यादस्त्येवेति; तदर्थं स

विधेरप्रतियोगिकत्वात् । अत एवाऽऽह-विधावपि-अस्तित्वाऽऽ-
दिभावेऽपि, अभावाभावरूपत्वात्तत्वाऽऽद्यभावरूपत्वात्तत्वा-
रूपेण प्रतियोगिनिरूपणाधीननिरूपणतया सापेक्षत्वमस्त्येव ।

अयं प्रावः-अज्ञावज्ञानेऽपि न सर्वत्र प्रतियोगिज्ञानापेक्षा, प्रति-
योगिज्ञान विनाऽपीदन्तव्यप्रमेयत्वाऽऽदिनानाभावमानस्य सार्वज-
नीनत्वात् । घटाभावत्वाऽऽदिना घटाऽभावाऽऽदिज्ञाने घटज्ञानाऽऽ-
द्यपेक्षाप्रतियोगिनिरूपणेन तेषां सप्रतियोगिकत्व ग्रहीष्यते, तर्हि
नास्तित्वाभावत्वाऽऽदिनाऽस्तित्वाऽऽदीनां तेन रूपेण तथात्वे तु-
ल्यमभावाभावः प्रतियोग्येवेति परेषामपि मूलसिद्धान्तात् सयो-
गाऽऽद्यैव विशेषणतात्वकल्पनया निर्वादेण नास्तीति प्रतीतिब-
लादतिरिक्त एव स इति नव्यमतनिर्युक्तिकत्वात् । तस्मात्स्वरूप-
तोऽज्ञावाभावत्वयोरपि निष्प्रतियोगिकत्व, विशिष्टनया तु द्वयोर-
पि सप्रतियोगिकत्वमिति स्याद्वाद् एव श्रेयान् । अथ निष्प्रतियो-
गिकाज्ञावपक्षे प्रतियोगिज्ञानस्याऽभावं प्रत्यहेतुत्वे विना प्रतियो-
गिज्ञानेनेत्याकारकप्रत्ययाऽऽपत्तिः । न चाभावत्वस्याऽपीदन्त्ये-
न प्रहादापादकाभावः प्रथममभावाभावत्वयोर्निर्विकल्पकऽभाव
इत्याकारकप्रत्यक्षाऽऽपत्तेर्द्वारत्वादिन्द्रियस्य चक्षुस्त्वगादिजैद-
भिन्नत्वेन मदागौरवम् । न च पृथग्प्रतियोगिधीहेतुत्वेऽपि नेत्याका-
रकप्रत्यक्षाऽऽपत्तिः, उपस्थितस्य प्रतियोगिनोऽभावे वैशिष्ट्याभा-
ने बोधकामावात् । न चाऽभावो न घटीय इत्यादिबाधधीदशा-
यां तदापत्तिः, अज्ञावत्वावच्छेदेनाभावे तादृशबाधधिय आ-
हार्यत्वात्, अज्ञावत्वसामानाधिकरण्येन च तदशायामपि प्रति-
योगिवैशिष्ट्यामानसंभवात् । यद्वा-घटत्वाऽऽद्यवच्छिन्नप्रकार-
तानिरूपिताभावाविषयताकस्य प्रत्यक् घटाऽऽदिधियो हेतुत्वम्,
अन्यथा घटाऽऽद्यभाव इत्याकारकप्रत्यक् च न जायते, निखि-
लप्रतियोगिज्ञानकार्यताऽवच्छेदकाऽऽक्रान्तेदृशप्रत्यक् यत्किञ्चि-
त्प्रतियोगिज्ञाने असंभवात्, यावत्प्रतियोगिज्ञानस्य चाऽसंभ-
वात्, अभावत्वांशे निर्विकल्पकत्व, भावांशे यत्किञ्चित्प्रतियोगि-
विशिष्टविषयत्वाद् यत्किञ्चित्प्रतियोगित्वात् साध्यमेवेति नानुप-
पत्तिरिति चेत् । न । प्रतियोगिज्ञानाज्ञावेऽन्यभावत्वमात्रेण प्रत्यक्-
स्येष्टत्वात्, शून्यमिदं दृश्यते इत्यादिप्रत्ययात् तत्त्वमेवाज्ञाव-
त्वस्य भावभेदस्य पिशाचाऽऽदिभेदवद् योग्यस्य घटो ना-
ऽस्तीत्यादौ स्वरूपतो मानमिति प्राचां वचनस्योपपत्तेः । न
नृल्लेखस्तु प्रतियोगिवाचकपटनियतो न सार्वत्रिकः । किञ्च-उक्त-
रीत्या प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वे केवलाऽज्ञावत्त्वनिर्विकल्पकाऽऽ-
पत्तिः, अभावत्वस्यास्त्वत्वात् । अन्यथाऽभावविशिष्टबुद्ध्यावपि
तन्निर्विकल्पकायोगात् । अपि च-घटपटौ नेत्यादि प्रत्यक् घट-
ज्ञानपटज्ञानाऽऽदिकार्यताऽवच्छेदकाऽनाऽऽक्रान्तनया तद्विरहेऽ-
पि स्यात्, तस्माद् घटपटत्वाऽऽद्यवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविषय-
ताकप्रत्यक्तत्वेन लाघवाद् घटाऽऽदिधीकार्यताऽवच्छेदक युक्त-
मिति घटाऽस्तित्वनास्तित्वयोः सप्रतियोगिताऽप्रतियोगिकत्वे
तुल्ययोगक्षेमे, त्वदुक्तहेतुसद्भावेऽपि लाघवाद् ज्ञावाशल्यागेन
केवलाऽभावस्यैव केवलभावस्याऽपि न मानमिति वक्तुं श-
क्यत्वात्, निर्विकल्पके प्रमाणाभावात् क्योपशमविशेषैव त-
त्त्वविशिष्टज्ञानोपपत्तौ तस्य तदकल्पकत्वात् । अत एव "द्रव्यं
पर्यायवियुतं, पर्याया द्रव्यवर्जिताः । क कदा केन किरूपा, दृष्टा
मानेन केन वा ?" ॥१॥ इत्यस्मत्संप्रदायवृद्धाः संगिरन्ते । शुचा-
ज्ञावप्रत्यक्षप्रतियोगितासंबन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभाव-
विषयताकप्रत्यक्ष एव विशेषणताया हेतुत्वान्न भवनीत्यपि रि-
क्तं वच, प्रतियोगितामात्रेण अन्य नास्ति, मेय नास्तीत्यादे-

रापत्तेः; प्रकारीभूतकिञ्चिद्धर्माऽवच्छिन्नस्यैव प्रतियोगिताविशेषणेऽपि न विस्तारः, घटाऽभावपटाऽभावयोरुभयोः सानिकर्षे घटाऽभावांशे प्रतियोगिविशेषितस्य पटाभावांशे च तद्विशेषितस्य समूहाऽऽलम्बनस्य प्रमाणात् । किञ्चैवमिदन्वादिनाऽभावप्रत्यक्षं न स्यात्, न स्याद्भावाभावप्रतियोगिघट इत्याद्याकारः, तादृशप्रत्यक्षेष्वपि पृथक्कारणत्वकल्पने चाऽतिगौरवम् । तस्मात्प्रत्यक्षमिदं तत्रैव किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविषयतानिरूपितविषयताकप्रत्यक्षत्वाऽवच्छिन्ने, विशिष्टाऽऽकारप्रत्यक्षत्वाऽवच्छिन्ने वा हेतुत्वम् । अतो नापायमात्रस्य विचारजन्यचरमशुद्धद्वयोपयोगितुल्यतेति भावांशेऽभावांशे वा न शुरुविषयक प्रत्यक्षमित्यभाव एव सापेक्षो, न भाव इति किमिदमर्द्धजरतीयम् । एतेनाऽभावलौकिकप्रत्यक्षस्य घटाऽऽद्यन्तमविशिष्टविषयकत्वनियमाद्विशेषसामग्रीं विना सामान्यसामग्रीमात्रात् कार्यानुत्पत्तेर्नाभावनिर्विकल्पकः, नेत्याकारकप्रत्यक्षं वा, विशेषणाऽऽद्विज्ञानरूपविशेषसामान्यजावात्, न चाऽभावलौकिकप्रत्यक्षत्वघटत्वाऽऽदिविशिष्टविषयकप्रत्यक्षत्वयोर्व्याप्यव्यापकभावाऽभावात्कथं विशेषसामग्रीत्वमिति वाच्यम्, कार्यताऽवच्छेदकीजततद्धर्माऽऽश्रययत्किञ्चिद्व्यक्तिनिष्ठकार्यतानिरूपितकारणताऽवच्छेदकयावत्प्रत्यक्षतत्तदवच्छिन्नसामग्रीत्वादवश्यं कार्यतद्धर्मावच्छिन्नोत्पत्तिरित्येव नियमात्, तद्धर्मव्याप्यधर्माऽवच्छिन्नयत्किञ्चिद्व्यक्तिनिष्ठकार्यतानिरूपितेत्याद्युक्तौ व्याप्तिज्ञानपरामर्शयोः सत्त्वे बाधधीसत्त्वेऽप्यनुमित्यापत्तौ [सद्धर्म] तद्धर्मव्याप्यव्यापकधर्माऽवच्छिन्नयत्किञ्चिद्व्यक्तिनिष्ठकार्यतानिरूपितेत्याद्युक्तौ गौरवात् । घटत्वाऽऽदिविशिष्टवैशिष्ट्यविषयकप्रत्यक्षत्वस्याऽभावलौकिकप्रत्यक्षत्वव्याप्यतत्तदभावालौकिकप्रत्यक्षत्वव्याप्यतत्तदभावलौकिकप्रत्यक्षत्वव्यापकत्वात्प्रकृतसिद्धेश्चेत्यादि नव्यकल्पनाऽपि निरस्ता । एवं सति स्वयविषयकप्रत्यक्षस्य, वस्तुविषयकप्रत्यक्षस्य वा सत्किञ्चित्पर्याप्तिविशिष्टविषयकत्वनियमेन भावनिर्विकल्पकस्य शुद्धजावत्प्रत्यक्षस्याऽपि चाऽसंभवात् । अत एव सविचारया सामान्यदृष्ट्या सर्वं निर्विकल्पकम्, विशेषदृष्ट्या च सर्वं सविकल्पकमित्यनेकान्तः पुरुषदृष्टान्तेन सम्मतौ प्रतिपादित ।

तथाहि-

“वज्रणपञ्जायस्स उ, पुरिसो पुरिसो चि निश्चमविअप्पो ।

बालाऽऽइवियप्प पुण, पासइ से अत्थपञ्जाओ ॥ ३४ ॥

सविअप्प णिविअप्प, इय पुरिस ओ भणेज्ज अविअप्प ।

सविअप्पमेव वा णि-च्छएण ण य णिच्छिओ समए ॥ ३५ ॥”

व्याख्या-ज्यञ्जयति न्यनाक्ति अर्थानिति व्यञ्जन शब्दः, न पुन शब्दनयः, तस्य ऋजुसूत्रसमानपर्यायविषयत्वात् । तस्य पर्यायो वाच्यता तद्भाहकनयेन पुरुष पुरुष इति पुरुषत्वप्रकारकज्ञानविषय इति नित्यमाजन्मनो मरणान्तं यावदविकल्प पुरुषत्वाऽतिरिक्ताप्रकारकज्ञानविषय । इदमुपलक्षणम्-द्रव्यवस्तुत्वाऽऽदिनाऽप्यविकल्पत्वस्य शुद्धद्वयोपयोगे तु पदद्वयस्य निर्धर्मकत्वलक्षणया शुरुधर्मिविषयकभानविषयत्वमेवाविकल्पकत्वरूप्यम् । ‘से’ तस्य पुरुषस्याऽर्धपर्याय ऋजुसूत्रार्थग्राहकनय पुनर्बालाऽऽदिविकल्पमेव वा, निश्चयमविकल्प स्यात्काराऽङ्किततदुजयपदघटितमहावाक्यबोधस्वरूपपुरुषद्रव्य यो भणेद्-अविकल्पमेव सविकल्पमेव वा निश्चयनेकान्तेन स्वसमये परमार्थे न निश्चित-निश्चयो निश्चित तदस्यास्तीति निश्चित, अर्थ

आदित्वाद्व्यप्रत्ययो, न तदन्यथेत्यर्थः । दुर्नयानिवेशान्नयङ्गत्वाद्वा सपूर्णनेकान्तवस्तुस्वरूपापरिच्छेदादिति रहस्यम् ॥ तदेष निषेधवद् विधावपि पक्षत्व प्रतिपादितम् । एवं स्वद्वयाऽऽद्यपेक्षया सन् परद्वयाऽऽद्यपेक्षयाऽसन् इति तृतीयोद्धृत्यमानावच्छेदकप्रतीत्याऽपि सापेक्षत्वं प्रावनीयम् । अत एव परेऽपि व्याप्यवृत्तावव्याप्यवृत्ताविव प्रतीतिवद्वात् तत्तदवच्छिन्नवृत्तिकल्पन स्वीकुर्वते इति दिक् । नयोः । रत्नाः ।

(८) सामान्यविशेषः । एव निर्विकल्पसविकल्पस्वरूपे प्रतिपाद्यैव पुरुषाऽऽदिवस्तुनि तद्विपर्ययेण तद्वस्तु प्रतिपाद्यन् वस्तुस्वरूपानबोधस्वात्मनि व्यापयतीति दर्शनार्थमाह-

सविअप्पणि-विअप्पं, इय पुरिसं जो जणेज्ज अविअप्पं ।

सविअप्पमेव वा णि-च्छएण ण य निच्छिओ समए ॥ ३५ ॥

सविकल्पनिर्विकल्प स्यात्कारपटव्याञ्जित पुरुष इव यः । प्रतिपादकस्तद्वस्तु ब्रूयादविकल्पमेव सविकल्पमेव वा, निश्चयेनेत्यवधारणेन, स यथाऽवस्थितवस्तुप्रतिपादने प्रस्तुतेऽन्यथाभूत वस्तुतत्त्व प्रतिपाद्यन्न निश्चित इति निश्चित तदस्यास्तीति निश्चित, अर्थ आदित्वाद्व्य । समये परमार्थिनो वस्तुसत्त्वस्य परिच्छेत्तेति यावत् । तथाहि-प्रमाणपरिच्छिन्नं तथैव वादिसुसंवादि वस्तु प्रतिपाद्यन् वस्तुन प्रतिपादक इत्युच्यते । न च तथाभूत वस्तु केनचित्कदाचित् प्रतिपन्नं प्राप्नोते वा, येन तथाभूत तद्वचस्तत्र प्रमाणं प्रवेत्, तथाभूतवचनानभिधानात् । न चाप्रमाणतया लोके व्यपदेशमासादयेत् ।

परस्पराक्रान्तभेदाभेदाऽऽत्मकस्य वस्तुन सदसदभावमभिधायकस्य वचसः पुरुषस्याऽपि तदभिधानद्वारेण सम्यग्मिथ्यावादित्वं प्रतिपाद्याधुना जावविषय तत्रैवेकान्तानेकान्ताऽऽत्मकमश प्रतिपाद्यतो विवक्षया सुनयदुर्नयप्रमाणरूपतां तत्प्रतिपादक वचो यथाऽनुव्रति, तथा प्रपञ्चत प्रतिपादयितुमाह । यद्वा-यथैव तद्वस्तु व्यवस्थितं तथैव वचनात्प्रतिपाद्यतो निपुणत्वं व्रति । अन्यथा साद्व्यवबौद्धकणशुजा-मिथ जिन्नजिन्नपरस्परनिरपेक्षोभयवस्तुस्वरूपाभिधानायावस्तुधर्ममर्हन्मतानुसारिणामपि स्यादस्तीत्यादिसप्तविकल्परूपतामनापन्नवचनलक्षणस्यात्कारपटव्याञ्जितवस्तुधर्मप्रतिपाद्यतामनिपुणता भवेदिति प्रपञ्चतः सप्तविकल्पोत्थाननिमित्तमुपदर्शयितुं गाथासमूहमाह-

अत्थंतरजूणहि अ, नियएहि य दोहि ममयमाईहि ।

वयणविसेमाऽऽईयं, दव्वमवत्तव्वयं परउ ॥ ३६ ॥

अस्यास्तात्पर्यार्थः-अर्थान्तरचूतः पटाऽऽदि, निजो घटः, नाभ्यां निजार्थान्तरचूतान्या सदसत्त्व घटवस्तुनः प्रथमाद्वितीयभङ्गनिमित्तं प्रधानगुणभावेन भवतीति प्रथमद्वितीयौ भङ्गौ । यदा तु चाभ्यामपि युगपत्तद्वस्त्वभिधातुममीष्टं भवति, तदाऽवक्तव्यभङ्गनिमित्तं तथाभूतस्य वस्तुनोऽभावात् तत्प्रतिपादकवचनातीतवत् तृतीयभङ्गसद्भावो, वचनस्य वा तथाभूतस्याभावादवक्तव्य वस्तु । तथाहि-असत्त्वोपसर्जनसत्त्वप्रतिपादने प्रथमो भङ्गः, तद्विपर्ययेण तत्प्रतिपादने द्वितीयः, द्वयोस्तु धर्मयोः प्राधान्येन गुणभावेन च प्रतिपादने न किञ्चिद्वचः समर्थः, यतो न तावत्समासवचनं तत्प्रतिपादकम्, नापि वाक्य संभवति । समासः पङ्क्तिः । तावन्न बहुव्रीहिर्वा समर्थः, तस्याऽन्यपदार्थप्रधानत्वात्, अत्र चोभयप्रधानत्वात् । अव्ययीजावोऽपि नात्र प्रवर्तते, तस्यावार्थेऽसंभवात् । द्वन्द्वसमासे तु यद्यप्युजयपद-

प्राधान्यं, नथाऽपि स्वयंवृत्तिस्तावन्न प्रकृतार्थप्रतिपादकः, गुण-
वृत्तिरपि स्वयाऽऽश्रितगुणप्रतिपादको, द्रव्यमन्तरेण गुणानां ते-
पृष्ठादादिक्रियाऽऽधारत्वासंज्ञवाच्यस्या स्वयाऽऽश्रितत्वाद् न प्र-
धानाऽऽश्रितयोर्गुणयोः प्रतिपाद्यत्वम् । तत्पुरुषोऽपि नाऽत्र वि-
षये प्रवर्त्तते, तस्याऽप्युत्तरपदार्थप्रधानत्वात् । नाऽपि द्विगुः,
सख्यावाचिपूर्वपदत्वात्तस्य । कर्मधारयोऽपि न, गुणाऽऽधा-
रस्वयाऽऽश्रयत्वात् । न च समासान्तरसद्भावः, येन युगपद्गुणद्वयं
प्रधानभावेन समासपदवाच्यं स्यात् । अत एव न वाक्यमपि
तथाचूतगुणद्वयप्रतिपादकं संभवति, नस्यापि धृत्यभिन्नार्थ-
त्वात् । न च केवलं पदं वाक्यं वा लोकप्रसिद्धम्, तस्याऽपि
परस्परपेक्षस्वयाऽऽदिविषयनया तथाज्ञानार्थप्रतिपादकत्वायो-
गात् । न च “तौ सत्” ॥३॥११७॥ (पाणि०) इति शतृज्ञानचो-
रिव साङ्केतिकपदवाच्यत्वम्, विकल्पप्रभवशब्दवाच्यत्वप्रसक्तं,
विकल्पानां च युगपदप्रवृत्तेर्नैकदा तयोस्तद्वाच्यतासंभवः, न च
तेनार्थान्तरैकान्ताभ्युपगमेऽप्यर्थस्य वाच्यता, तथाचूतस्या-
त्यन्तासत्त्वात्, सर्वथा सत्त्वेऽनयोर्व्यावृत्तत्वान्महासामान्यव-
द्वदार्थत्वानुपपत्तेः, अर्थान्तरत्वे पररूपादिव स्वरूपादपि व्यावृ-
त्तौ स्वरविषाणवदसत्त्वादवाच्यतैव । न च घटत्वे घटशब्दप्रवृ-
त्तिनिमित्ते विधिरूपे सिद्धे असंयद्ध एव अर्थान्तरत्वे पररूपाद-
पि तत्र पटाऽऽद्यर्थप्रतिषेध इति वाच्यम्, पटाऽऽदेस्तत्राभावा-
भावेन घटशब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य घटत्वस्यैवासिद्धेः, शब्दानां
चार्थज्ञापकत्वं न कारकत्वमिति तथाभूतार्थप्रकाशेन तथाभूतेन
शब्देन विज्ञेयमिति नासंबन्धस्तत्र पटाऽऽद्यर्थप्रतिषेधः । अथवा
सर्वे सर्वाऽऽत्मकमिति साङ्ख्यमतव्यवच्छेदार्थं तत्प्रतिषेधो विधी-
यते, तत्र तस्य प्रतीयमावात् । यद्वा-नामस्यापनास्वयज्ञावभि-
न्नेषु विधित्सिताविधित्सितप्रकारेण प्रथमतृतीयौ जङ्गौ, न च तत्प्र-
काराभ्यां युगपदादिष्टोऽयम्, तथाऽभिधेयपरिणामरहितत्वात्त-
स्य, यतो यद्यपि विधित्सितरूपेणाऽपि घटः स्यात्, प्रतिनियतना-
माऽऽदिभेदव्यवहारान्नावप्रसक्तिः । तथा च विधित्सितस्याऽपि
नाऽऽत्मलाज इति सर्वाज्ञा एव जवेत् । तथा यद्यविधित्सित-
प्रकारेणाऽप्यघटः स्यात्, तदा तन्निबन्धनव्यवहारोच्छेदप्रसक्ति-
रेव, एकपक्षाभ्युपगमेऽपि तदितराभावे तस्याप्यभाव इत्यपि
वाच्यः । अथवा-स्वीकृतप्रतिनियतप्रकारे तत्रैव नामाऽऽदिकं यः
सस्यानाऽऽदिस्तरस्वरूपेण घटः, इतरेण चाघट इति प्रथमद्विती-
यौ, ताभ्यां युगपदभिधातुमशक्तेरवाच्यः । विवक्षितसंस्थाना-
ऽऽदिनेव यदीतरेणाऽपि, घटरूपादेकस्य सर्वघटाऽऽत्मकत्वप्रस-
क्तिः । अथ विवक्षितेन, अघटे पटाऽऽद्याविव घटार्थेनस्तत्राऽप्य-
वृत्तिप्रसक्तिः । एकान्ताभ्युपगमेऽपि तथाभूतस्य प्रमाणाऽवि-
षयत्वमोऽसत्त्वादवाच्यः ॥३॥ यदि वा-स्वीकृतप्रतिनियतसं-
स्थानाऽऽदी मध्यावस्थायां निजरूपम्, कुशूलकपादाऽऽदिलक्षणै पु-
र्वोत्तराऽवस्थेऽर्थान्तररूपम्, ताभ्यां सदसत्त्वे प्रथमद्वितीयौ,
युगपत्ताभ्यामभिधातुमसामर्थ्याद्वाच्यत्वं कृणस्तृतीयो भङ्गः । त-
थाहि-मध्यावस्थावदितरावस्थायामपि यदि घटः स्यात्तस्या-
नाऽऽद्यनन्तत्वप्रसक्तिः । अथ मध्यावस्थारूपेणाऽप्यघटः, सर्वदा
घटाज्ञावप्रसक्तिः । अतीतानागतवर्तमानक्षणरूपतया सदसत्त्वात्
प्रथमद्वितीयभङ्गौ, ताभ्यां युगपदभिधातुमशक्तेरवाच्यत्वं कृणस्तृ-
तीयः । तथाहि-यदि वर्त्तमानक्षणवत्पूर्वोत्तरक्षणयोरपि घटः
स्याद्वर्त्तमानक्षणत्वमेवाऽसौ जातः, पूर्वोत्तरयोर्वर्त्तमानताप्रा-
प्तेः । न च वर्त्तमानक्षणमात्रमपि, पूर्वोत्तरपक्षस्य तदभावेऽ-
भावात् । अथाऽतीतानागतवर्त्तमानक्षणरूपतयाऽप्यघटः,

एवं सति सर्वदा तस्याभावप्रसक्तिः, एकान्तपक्षेऽप्ययमेव दोष
इत्यज्ञावादेवावाच्यः ॥५॥ यद्वा-कृणपरिणतिरूपे घटे लोचन-
जप्रतिपत्तिविषयत्वाभ्यां निजार्थान्तरचूताभ्यां सदसत्त्वात् प्र-
थमद्वितीयौ भङ्गौ, ताभ्यां युगपदभिधातुमशक्योऽवाच्यः । तथा-
हि-लोचनजप्रतिपत्तिविषयत्वेनेव यदीन्द्रियान्तरजप्रतिपत्तिविष-
यत्वेनाऽपि घटः स्यादिन्द्रियान्तरकल्पनाविषयप्रसक्तिः, इन्द्रि-
यसङ्करप्रसक्तिश्च । अथेन्द्रियान्तरजप्रतिपत्तिविषयत्वेनेव च-
क्षुर्जप्रतिपत्तिविषयत्वेनापि न घटः, तर्हि तस्याऽरूपत्वप्रसक्ति-
रेकान्तवादेऽपि तदितराभावे तस्याप्यभावादवाच्य एव । अ-
थ वा-लोचनजप्रतिपत्तिविषये तस्मिन्नेव घटे घटशब्द-
वाच्यता निज रूप, कुटशब्दाभिधेयत्वमर्थान्तरचूतं रूपं,
ताभ्यां प्रथमद्वितीयौ, युगपत्ताभ्यामभिधातुमिष्टोऽवा-
च्यः । यदि हि घटशब्दवाच्यत्वेनेव कुटशब्दवाच्यत्वेनापि
घटः स्यात्तर्हि त्रिजगत एकशब्दवाच्यताप्रसक्तिः, घटस्य
वाऽशेषपटाऽऽदिशब्दवाच्यत्वप्रतिपत्तौ समस्ततत्त्वाचकशब्द-
प्रतिपत्तिप्रसङ्गश्च । तथा घटशब्देनाऽपि यद्यवाच्यः स्यात्,
घटशब्दोच्चारणवैयर्थ्यप्रसक्तिः । एकान्ताभ्युपगमेऽपि घटस्यैव
सत्त्वात्सङ्केतद्वारेणाऽपि न तद्वाचकः कश्चिच्छब्द इत्यवाच्य
एव । अथवा-घटशब्दाभिधेये तत्रैव घटे हेयोपादेयान्तरङ्ग-
हिरङ्गोपयोगायोगरूपतया सदसत्त्वात्प्रथमद्वितीयौ, ताभ्यां युग-
पदादिष्टोऽवाच्यः । यदि हि हेयबाहिरङ्गानर्थक्रियाकार्यसन्निहि-
तरूपेणार्थक्रियाक्रमाऽऽदिरूपेणैव घटः स्यात्, तदा पटाऽऽदीना-
मपि घटत्वप्रसक्तिः, तर्हि घटोपादेयसन्निहिताऽदिरूपेणाप्यघटः
स्यात् । अन्तरङ्गस्य वस्तुगतहेतुफलभूतघटाकारावबोधकत्वे त-
स्योपयोगस्याऽप्यज्ञावे घटस्याऽप्यभावप्रसङ्ग इत्यवाच्यः, एका-
न्ताभ्युपगमेऽप्ययमेव प्रसङ्ग इत्यवाच्यः । अथवा-तत्रैवोप-
योगवदर्थवबोधकत्वानभिमतार्थाऽनवबोधकत्वेन सदसत्त्वात्
प्रथमद्वितीयौ, ताभ्यां युगपदादिष्टोऽवाच्यः, विवक्षित-
तार्थप्रतिपादकत्वेनेवेतरेणाऽपि यदि घटः स्यात्प्रतिनियतोपयो-
गाभावः, तथाऽभ्युपगमे प्रतिनियतरूपोपयोगप्रतिपत्तिर्न भ-
वेत् । तदुपयोगरूपेणापि यद्यघटो जवेत्, तदा सर्वाज्ञावो, वि-
शेषप्रसङ्गो वा । न चैवम्, तथाऽप्रतीतेः, एकान्तपक्षेऽप्ययमेव
प्रसङ्ग इत्यवाच्यः ॥ ६ ॥ अथवा सत्त्वमसत्त्वं वाऽर्थान्तरभूतं,
निज घटत्वं, ताभ्यां प्रथमद्वितीयावभेदेन, ताभ्यामनिर्दिष्टो घटो-
ऽवक्तव्यो भवति । तथाहि-यदि सत्त्वमासाद्य घटत्वं विधीयते
तदा सत्त्वस्य घटत्वव्याप्तेर्घटस्य सर्वगतत्वप्रसङ्गः, त-
थाऽभ्युपगमे प्रतिभासबाध्यव्यवहारविलोपश्च । तथा-अ-
सत्त्वमर्थमप्यनूय यदि घटत्वं विधीयते, तर्हि प्रागज्ञावाऽऽदे-
तुर्विधस्याऽपि घटेन व्याप्तेरघटत्वप्रसङ्गः, अघटत्वमनूय सत्त्वं
विधीयते तदा घटत्वं यत्तदेव सदसत्त्वे प्रसज्येत । तथा च-प-
टाऽऽदीनां प्रागभावाऽऽदीनां वा ज्ञावप्रसक्तिरिति प्राप्तन्यायेन
विशेषणविशेष्यलोपात्स न घट इत्येवमवक्तव्योऽघट इत्ये-
वमप्यवक्तव्यः ; न चैतत्तो वाच्यः, अनेकान्तपक्षे तु कथाञ्चि-
दवाच्य इति न कश्चिद्दोषः ॥ १० ॥ यद् व्यञ्जनपर्यायोऽऽर्था-
न्तरभूतस्तदद्विषयत्वात्तस्य घटार्थपर्यायस्त्वन्यत्राप्रवृत्तेर्नि-
जः, ताभ्यां प्रथमद्वितीयाभ्यां भेदेन ताभ्यां निर्देशो वक्तव्यः,
यतोऽत्रापि यदि व्यञ्जनमत्तर्ह्यघटपर्यायविधिः, तदा तस्याऽशे-
षघटाऽऽत्मकताप्रसक्तिरिति भेदानिबन्धनतदव्यवहारविबोपः ।
अथाऽर्थपर्यायमनूय व्यञ्जनपर्यायविधिः, तत्रापि कार्यकारण-
व्यतिरेकाभावप्रसक्तिः, सिद्धविशेषानुवादेन घटत्वसामान्य-

विधाने तस्याकार्यत्वात् । एव च घटस्याभावादवाक्यः, अनेकान्तपक्षेऽपि युगपदभिधानमशक्यत्वात् कथञ्चिदवाच्यः सिद्धः ॥११॥ यद्वा-सर्वमर्थान्तरभूत, तस्य विशेषवदेकत्वादनन्वयिरूपता, अत एव न तावद्वाक्यमन्त्यविशेषवत्, अन्त्यविशेषस्तु निजः सोऽप्यवाच्यः, अनन्वयात् । प्रत्येकवक्तव्याभ्यां ताभ्यामादिष्टो घटोऽवक्तव्यः, अनेकान्तपक्षे तु कथञ्चिदवक्तव्यः । अथवा-सदभूतरूपाः सत्त्वाऽऽद्यो घट इत्यत्र दर्शने अर्थान्तरचूताः सत्त्वाऽऽद्यो निजसदचूतरूपत्वाभ्यामादिष्टो घटोऽवक्तव्यः, यतः सदचूतरूपस्य सत्त्वरजस्तमःस्वरूपत्वे रजस्तमसामभावप्रसक्तिः, तेषां परवैलक्षण्येनैव सत्त्वात्सदचूतरूपत्वे च वैलक्षण्यभावादभाव इति विशेष्याभावादवाच्यः । असत्त्वे त्वसत्कार्योत्पादप्रसङ्गः । न चैतद्भ्युपगम्यते, अभ्युपगमेऽपि विशेषणान्नावादवाच्यः । अथैव रूपाऽऽद्योऽर्थान्तरचूता असदचूतरूपमेव निज, ताभ्यामादिष्टोऽवक्तव्यः, यथा ह्यरूपाऽऽदिव्यावृत्ता रूपाऽऽद्य, त एव च रूपाऽऽदीनां घटतामवाच्या, रूपाऽऽदित्वाद् घटस्य, न हि परस्परविलक्षणवृत्तिप्राप्ता रूपाऽऽद्य एकानेकाऽऽत्मकप्रत्ययप्राप्तरूपाऽऽदिरूपघटतां प्रतिपद्यन्ते, इयं घटना अवान्यरूपाऽऽदित्वाद् घटस्य न हि परस्परविलक्षणेति विशेष्यलोपादवाच्यः । यदि वा-रूपाऽऽद्योऽर्थान्तरचूता, अमदभूतार्थो निजः, ताभ्यामादिष्टो घटोऽवक्तव्यः, रूपाऽऽद्यात्मकैराभासप्रत्ययविषयव्यतिरेकेणापरसम्बन्धाश्रयगतेविशेष्याभावाद्रूपाऽऽदिमान् घट इत्यबाह्यगतैवाकारप्रतिज्ञासाद् व्यतिरेकेणापररूपाऽऽदिप्रतिज्ञास इति विशेषणान्नावादप्यवाच्यः, अनेकान्ते तु कथञ्चिदवाच्यः ॥ १५ ॥ अथवा-बाह्योऽर्थान्तरचूत, उपयोगस्तु निजः, ताभ्यामादिष्टोऽवक्तव्यः । तथाहि-य उपयोगः स घट इति यद्युपेत, तर्ह्युपयोगमात्रकमेव घट इति सत्त्वोपयोगस्य घटत्वप्रसक्तिरिति प्रतिनियतस्वरूपाभावादवाच्यः । अथाऽयं घटस्य उपयोग इत्युच्यते, तथाऽप्युपयोगस्यार्थत्वप्रसक्तिरित्युपयोगाभावे घटस्याऽप्यभावः, ततश्च कथञ्चिदवाच्यः ॥ १६ ॥ एते च त्रयो भङ्गा गुणप्रधानभावेन सकलधर्माऽऽत्मकैकवस्तुप्रतिपादकाः स्वयं तथाभूताः सन्तो निरवयवप्रतिपत्तिद्वारेण सकलादेशाः । वक्ष्यमाणस्तु चत्वारः-सावयवप्रतिपत्तिद्वारेणाशेषधर्माऽऽक्रान्तवस्तु प्रतिपादयन्तोऽपि विकलादेशाः इति केचिन्प्रतिपञ्चाः । वाक्यं च सर्वमेकानेकाऽऽत्मक सत्त्वाभिधेयमपि तथाचूतमवबोधयति, यतो न तावन्निरवयवेन वाक्येन वस्तुस्वरूपाभिधानं सम्भवति । अनन्तधर्माऽऽक्रान्तैकाऽऽत्मकत्वाद्वास्तुनो निरवयववाक्यस्य त्वेकत्वभाववस्तुविषयत्वात् तथाभूतस्य च वस्तुनोऽसम्भवान्निरवयवस्य तस्य वाक्यमभिधायकम्, नापि सावयव वाक्यं वस्तुभिधायकं सम्भवति, वस्तुन एकत्वात् । न च वस्तुनो व्यतिरिक्तास्तद्देशाः, तद्व्यतिरेकेण तेषामप्रतीतिरेकस्वरूपव्याप्याऽनेकाशप्रतिज्ञास, न च तदेकाऽऽत्मकमेव, अनेकांशानुरक्तस्यैवैकाऽऽत्मनः प्रतिज्ञासात्, अतो वस्तुन एकानेकस्वभावत्वात् तथाभूतवस्तुभिधायकाः शब्दा अपि तथाचूता एव, नैकान्ततसावयवाः, उत नैकान्ततो निरवयवरूपा वा, तत्र विवक्षाकृतप्रधानभावः । सदेकधर्माऽऽत्मकस्यापेक्षितोऽपराशेषधर्मकोटौकृतस्य वाक्यार्थस्य स्यात्कारपदत्वाच्चित्तवाक्यताप्रतीतिः, स्यादस्ति घटः, स्यान्नास्ति घटः, स्यादवक्तव्यो घटः, इत्येते त्रयो भङ्गा इति सकलादेशाः । विवक्षाविरचिताद्विचित्रधर्मानुरक्तस्य स्यात्कारपदसञ्चितसकलधर्मस्वभावस्य धर्मिणो वाक्यार्थरूपस्य प्रतिपत्ते-

अन्वारो वक्ष्यमाणका विकलादेशाः-स्यादस्ति च नास्ति घट इति प्रथमो विकलाऽऽदेशः, स्यादस्ति चाऽवक्तव्यश्च घट इति द्वितीयः, स्यान्नास्ति चाऽवक्तव्यश्च घट इति तृतीयः, स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यश्च घट इति चतुर्थः । एत एव सप्त भङ्गाः स्यात्पदत्वाच्चनविगदिणोऽवधारणैकस्वभावा विषयान्नावतो दुर्नया भवति । धर्मान्तरोपादानप्रतिषेधाकरणात् स्वाध्यायप्रतिपादनप्रवणा एत एव सुनयरूपतामासादयन्ति, स्यात्पदत्वाच्चनविषयितैकधर्मावधारणवशात् सुनयाः । छव्यादेरेकदेशस्य व्यवहारनिबन्धनत्वेन विवक्षितत्वाद् धर्मान्तरस्य वा निषिद्धत्वादतः स्यादस्तीत्यादिप्रमाणमस्त्येवेत्यादिदुर्नयः, अस्तीत्यादिकः सुनयः ।

ननु सव्यवहारात् स्यादस्त्येवेत्यादिः सुनय एव व्यवहारकारणम्, स्वपराव्यावृत्तवस्तुविषयप्रवर्तकवाक्यव्यवहारकारणत्वात्, अन्यथाऽतदयोगादेवं निरवयववाक्यस्वरूपं दर्शयितुमाह-

अहं देसो सञ्जावे, देसोऽसञ्जावपज्जवे णियत्रो ।

तं दवियमत्थि नात्थि य, आणसविसेसियं जम्हा ॥३७॥

(अथेति) यदा देशो वस्तुनोऽवयवसञ्जावेऽस्तित्वे नियतः सञ्जेवायमित्येव निश्चितोऽपरश्च देशोऽसञ्जावे एव पर्याये नास्तित्व एव नियतोऽसञ्जेवायमित्यवगतः, अवयवेन्योऽवयविनः कथञ्चिदभेदादवयवधर्मेस्तस्याऽपि तथाव्यपदेशो यथा कुराडो देवदत्त इति, ततोऽवयवसत्त्वासत्त्वाभ्यामवयव्यपि सन् न संभवति । ततस्तद् छव्यमस्ति च नास्ति चेति भवत्युभयप्रधानावयवभागेन विशेषितं यस्मात् । तथाहि-यदवयवो न विशिष्टधर्मिणोऽस्ति, परछव्याऽऽदिरूपेण च स एव नाऽस्ति । तथा च पुरुषाऽऽदिवस्तुविवक्षितपर्यायेण बाह्याऽऽदिना परिणतं, कुमाराऽऽदिना वा परिणतमित्यादिष्टमिति योज्यम् ।

पूर्वभङ्गकप्रदर्शितन्यायेन पञ्चमभङ्गकप्रदर्शनमाह-

सञ्जावे आइडो, देसो देसो य उजयहा जस्स ।

तं अत्थि अवत्तव्वं, च होइ दवियं वियप्पवसा ॥३८॥

सञ्जावेऽस्तित्वे यस्य यस्य सम्भवति घटाऽऽदर्शमिणो देशो धर्म आदिष्टोऽवक्तव्यानुविद्धस्वभावः, अन्यथा तदसत्त्वात्, न ह्यपरधर्माप्रविभक्ततामन्तरेण विवक्षितधर्मास्तित्वमस्य सम्भवति । स्वरविषाणाऽऽदेरिव तस्यैवापरो देश उभयथाऽस्ति-त्वनास्तित्वप्रकाराज्यामेकदैव विवक्षितोऽस्तित्वानुविद्ध एवावक्तव्यस्वभावः, अन्यथा तदसत्त्वप्रसक्तिः । न ह्यस्तित्वाभावे उजयानिरिक्ता शशशृङ्गाऽऽदेरिव तस्य सम्भवति, प्रथमतृतीयकेवलजङ्गव्युदासस्तथाविवक्षावशात्कृतो रूढव्यः, तत्र प्रथमतृतीययोर्भङ्गकयोः परस्पराविशेषणभूतयोः प्रतिपाद्येनाधिगन्तुमिष्टत्वात्, प्रतिपादकेनाऽपि तथैव विवक्षितत्वाद्, तत्र तु तद्विपर्ययादनधर्माऽऽत्मकस्य धर्मिणः प्रतिपाद्यानुरोधेन तथाभूतधर्माऽऽक्रान्तत्वेन च वस्तुमिष्टत्वात्तद्व्यमस्ति चाऽवक्तव्यम्, तद्धर्मविकल्पनवशान् ।

धर्मयोस्तथापरिणतयोस्तथा व्यपदेशे धर्मोऽपि तद्वद्वारेण

तथैव व्यवदिश्येतेति षष्ठभङ्गकं दर्शयितुमाह-

आइडोऽसम्भावे, देसो देसो अ उभयहा जस्स ।

तं णऽत्थि अवत्तव्वं, च होइ दवियं वियप्पवसा ॥३९॥

आदेशमन्तरेण विवक्षितधर्मास्तित्वमस्य न संजवति, यस्य वस्तुनो देशोऽसत्त्वे निश्चितोऽसत्त्वेयमित्यवक्तव्याऽनुविक्तोऽपरस्मादनुविद्ध उभयथा सन्नसंश्लेषेव युगपन्निश्चितस्तदा तद्व्यपदेशो नास्ति चावक्तव्यं च भवति, विकल्पवशाद् व्यपदेशाद् अव्यमपि तद्व्यपदेशमासादयति । केवलद्वितीयतृतीयभङ्गकव्युदासेन पष्ठमङ्गः प्रदर्शितः ।

सप्तमप्रदर्शनायाऽऽह-

सम्भावाऽसम्भावे, देसो देसो य उच्यते जस्स ।

तं अत्थि णत्थिऽवत्त-व्वयं च द्वियं वियप्पवसा ॥४०॥

यस्य देशिनो देशोऽव्यवो देशो धर्मो वा सद्भावे नियतो निश्चितोऽपरस्वसद्भावादजावेऽसत्त्वे, तृतीयोऽभयथेत्येव देशानां सद्-सन्न वक्तव्यः, व्यपदेशाच्चदपि अव्यमस्ति च नास्ति चावक्तव्यं च भवति, विकल्पवशात्; तथाभूतविशेषणाध्यासितस्य अव्यस्यानेन प्रतिपादनादपरसङ्गव्युदासः । एते च परस्पररूपापेक्षया सप्तमङ्गाऽऽत्मकाः प्रत्येक स्वार्थं प्रतियन्ति, नान्यथेति प्रत्येकं तत्समुदायो वा सप्तमङ्गाऽऽत्मकः प्रतिपाद्यमपि तथाभूतं दर्शयतीति व्यवस्थितमत्र चाऽऽद्यजङ्गकस्त्रिधा; द्वितीयोऽपि त्रिधैव, तृतीयो दशधा, चतुर्थोऽपि दशधैव; पञ्चमाऽऽद्यस्तु त्रिशदधिकशतपरिमाणाः । प्रत्येकं श्रीमन्मन्त्रादिप्रभृतिजिर्देशिताः; पुनश्च पद्वि-शत्यधिका चतुर्दशशतपरिमाणास्त एव च द्वाविंसयोगकल्पनया कोटिशो भवन्तीत्याभिहितं तैरेव । अत्र तु ग्रन्थविस्तरमयात्तथा न प्रदर्शिताः, तत एवावधार्याः । अथानन्तधर्माऽऽत्मके वस्तुनि तत्प्रतिपादकवचनस्य सप्तधा कल्पनेऽष्टमवचनविकल्पपरिकल्पनमपि किं न क्रियते? इति न वक्तव्यम्, तत्परिकल्पननिमित्ताभावात् । तथाहि-नैतत्साव्यवाऽऽत्मकादपर निमित्तं तत्परिकल्पयितुं युक्तम्, चतुर्थोऽदिवचनविकल्पेषु तस्यान्तर्भावप्रसक्तेः । नाऽपि निरवयवाऽऽत्मकमन्योन्यानिमित्तकं तत्परिकल्पनामर्हति, प्रथमाऽऽदिषु तत्पूर्वप्रसक्तेः । न च गत्यन्तरमस्तीति नाऽष्टमजङ्गपरिकल्पना युक्ता । किञ्चाऽसौ क्रमेण वीतधर्मद्वयं प्रतिपादयति, यौगपद्येन वा प्रथमपक्षे गुणप्रधानभावेन तत्प्रतिपादने प्रथमद्वितीययोरन्तर्जावःप्रधानभावेन तत्प्रतिपादने चतुर्थे, यौगपद्येन तत्प्रतिपादने तृतीये, भङ्गकसंयोगकल्पनया भङ्गान्तरकल्पनायां प्रथमद्वितीयजङ्गक एव प्रसज्यते । प्रथमतृतीयसंयोगात्पञ्चमप्रसक्तिः, द्वितीयतृतीयसंयोगात् पष्ठमप्रसक्तिः, प्रथमद्वितीयतृतीयसंयोगात्सप्तमः, प्रथमसंयोगे द्विसंयोगकल्पनाया पुनरुक्तदोषः, तस्मान्न कथञ्चिदष्टमभङ्गसंज्ञा इत्युक्तन्यायाद्वस्तुप्रतिपादने सप्तविध एव वचनमार्गः ।

अन्योऽन्यापरित्यागव्यवस्थितस्वरूपवाक्यनयानां शुद्धशुद्धिर्विभागेन सग्रहाऽऽदिव्यपदेशमासादयता द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनयावेव मूलाधार इति प्रदर्शनार्थमाह-

एवं सत्तवियप्पो, वयणपहो होऽ अत्यपज्जाए ।

वज्जणपज्जाए पुण्ण, सवियप्पो णिव्वियप्पो उ ॥४१॥

एवमित्यन्तरोक्तप्रकारेण सप्तविकल्पः सप्तभेदः वचनमार्गो वचनपथो भवत्यर्थपर्यायेऽर्थनये सग्रहव्यवहार-सूत्रलक्षणे सप्ताप्यनन्तरोक्ता भङ्गका प्रवन्ति । तत्र प्रथमः सग्रहे सामान्यग्राहिणि, द्वितीयस्तु नास्तीत्ययं तु व्यवदारे विशेषग्राहिणि, ऋजुसूत्रे तृतीयः, चतुर्थः सग्रहव्यवहारयोः, पञ्चमः सग्रहऋजुसूत्रयोः, षष्ठो व्यवहारऋजुसूत्रयोः, सप्तमः

संग्रहव्यवहारऋजुसूत्रेषु । व्यञ्जनपर्याये शब्दनये सविकल्पः, प्रथमे पर्यायशब्दवाच्यताविकल्पसद्भावेऽप्यर्थस्यैकत्वात् । द्वितीयतृतीये निर्विकल्पः, स्वार्थसामान्यलक्षणान्तर्गतपर्यायाभिधायकत्वात्, समजिरूढस्य पर्यायजेदजिज्ञार्थत्वात्, एवभूतस्याऽपि विवक्षितक्रियाकार्थत्वाद्भिङ्गसंज्ञाक्रियाभेदेन भिन्नस्यैकशब्दवाच्यत्वात् शब्दाऽऽदिषु तृतीयः, प्रथमद्वितीयसंयोगे चतुर्थः, तेष्वेव चानजिधेयसंयोगे पञ्चमपष्ठसप्तमा वचनमार्गा भवन्ति । अथवा-प्रदर्शितस्वरूपा सप्तमङ्गी संग्रहव्यवहारऋजुसूत्रेषु चार्थनयेषु भवतीत्याह-" एवं सत्तवियप्पो " इत्यादिगाथाम् । अस्यास्तात्पर्याऽर्थ-अर्थनय एव सप्तमङ्गाः, शब्दाऽऽदिषु त्रिषु नयेषु प्रथमतृतीयावेव भङ्गौ । यो ह्यर्थमार्थत्व वक्तृस्थसंग्रहव्यवहारसुऽऽस्यप्रत्ययः प्रादुर्भवति सोऽर्थनयः, अर्थवशेन तदुत्पत्तेः, अर्थ प्रधानतयाऽसौ व्यवस्थापयतीति कृत्वा । शब्दं तु स्वप्रभवमुपसर्जनतया व्यवस्थापयति, तत्प्रयोगस्य परार्थत्वात् । यस्तु श्रोतरि तच्छब्दश्रवणादुद्भवति शब्दसम-भिरूढ एवंचूताऽऽस्यः प्रत्ययस्तस्य शब्दप्रधानं, तद्वशेन तदुत्पत्तेरर्थ प्रधानतयाऽऽप्युपसर्जनं तदुत्पत्तावनिमित्तत्वात्, स शब्दनय उच्यते । तत्र च वचनमार्गः सविकल्पनिर्विकल्पतया द्विविधः सविकल्पं सामान्यनिर्विकल्पपर्यायं, तदभिधानाद्वचनमपि तथा व्यपदिश्यते । तत्र शब्दसमभिरूढौ संज्ञाक्रियाभेदेऽप्यभि-भ्रमर्थं प्रतिपादयत इति तदभिप्रायेण सविकल्पो वचनमार्गः प्रथमभङ्गरूपः । एवंचूतस्तु क्रियाभेदाद्विभ्रमवार्थं तत्क्षणे प्रतिपादयतीति निर्विकल्पो द्वितीयभङ्गरूपस्तद्वचनमार्गः । अवक्तव्यजङ्गकस्तु व्यञ्जननये न संजवत्येव, यतः श्रोत्रभिप्रायो व्यञ्जननयः, स च शब्दश्रवणादर्थं प्रतिपद्यते, न शब्दाश्रवणात् । अवक्तव्यस्तु शब्दाभावविषय इति नावक्तव्यभङ्गको व्यञ्जनपर्याये संभवतीत्यभिप्रायवता व्यञ्जनपर्याये तु सविकल्पनिर्विकल्पौ प्रथमद्वितीयावेव भङ्गावजिहितावाचार्येण । तुशब्दस्य गाथायामेवकारार्थत्वात् ।

इदानीं परस्पररूपापरित्यागप्रवृत्तसंग्रहाऽऽदिनयप्रादुर्भूत-तथाविधा एव वाक्यनयास्तथाविधार्थप्रतिपादका इत्येतत्प्रतिपाद्यान्यथाऽऽयुगमे तेषामप्यव्यक्विरोधतोऽभाव एवेत्येतदुपदर्शनाय केवलानां तेषां तावन्मतमुपन्यस्यति-

जह द्वियमपियं तं, तहेव अत्थि त्ति पज्जवणयस्स ।

ण य स समयपज्जवणा, पज्जवणयमेत्तपमिपुष्ठा ॥ ४२ ॥

यथा वर्तमानकालसवन्धितया यद् अव्यमपि प्रतिपादयितुमर्हति, तत्तत्रैवाऽस्ति, नान्यथा, अनुत्पन्नविनष्टनयजाविनष्टयोरविद्यमानत्वेनाप्रतिपत्तेः; अप्रतीयमानयोश्च प्रतिपादयितुमशक्तेरिति प्रसङ्गात् वर्तमानसंवन्धेनैव तस्य प्रतीतेरिति पर्यायार्थिकनयवाक्यस्याऽभिप्रायः । एतदेकान्तवादी दृष्टयितुमर्हति-माह-नेति प्रतिपेधे, स इति तथाविधो वाक्यनय परामृश्यते, समय इति सम्यग् मीयने परिच्छिद्यत इति समयोऽर्थः, तस्य प्रज्ञापना प्ररूपणा, पर्यायनयमात्रे अव्यनयानेऽपेक्षे पर्यायनये प्रतिपूर्णा पुष्कला सपद्यते । न स वाक्यनयः सम्यगर्थप्रत्यायन पूरयतीति पर्यायनयस्य साधारणैकान्तप्रतिपादनरूपस्याध्यक्षवाधनत्वं । तद्वाधां चाग्रतः प्रतिपादयिष्यते । अव्यार्थिकवाक्यनयेऽप्ययमेव न्याय इति तदभिप्रायं तावदाह-

पडिपुष्पजोव्वणगुणो, जह लज्जइ बालजावचरिणहिं ।

कुणइ य गुणपणिहाणं, अणाययसुहोवहाणत्थं ॥४३॥

प्राप्तयौवनगुणं पुरुषो लज्जते बालभावसवृत्ताऽऽत्मीयानुष्ठान-
स्सरणात्-पूर्वमहमप्यस्पृश्यसस्पर्शाऽऽदिव्यवहारमनुष्ठितवान् ।
यथेत्युदाहरणार्थो गाथायामुपन्यस्तः, यथैव ततोऽतीतवर्त्तमान-
योरेकत्वमवसीयते । करोति च गुणेषु साहाऽऽदिषु प्रणिधान-
मेकाग्र्यम्, अनागत यत्सुखं तस्योपधानं प्राप्तिः, तस्यै तदर्थमपि,
तस्मात्सुखसाधनात्सुखं प्राप्तव्यमिति, यतश्चैवमतोऽनागतवर्त्त-
मानयोरेक्यम् ।

अत्राऽपि मते यथाऽवस्थितवस्तुस्वरूपप्रकृपणा न प्रतिपूर्वत
इति सूत्रान्तरेण दर्शयति-

ए व होइ जोव्वणत्थो, बालो अणो वि लज्जइ ए तेण ।

ए वि य अणाययवयगुण-पसाहणं जुज्जइविभत्ते ॥४४॥

न च भवति यौवनस्य पुरुषो बाल, अपि त्वन्य एव, अन्योऽपि न
लज्जते बालचरितेन पुरुषान्तरवत्, तेनाऽन्येन । अथाऽनागतवृ-
त्तावस्थायां सुखप्रसाधनार्थमुत्साहस्तस्य युज्यते अत्यन्तजेदे ।
एतदेवाऽऽह-विज्रक्त इति । विज्रक्तिर्भेदः । अकारप्रभेदादवि-
भक्ते भेदाभावे अविचलितस्वरूपतया तत्प्रसाधकगुणयत्नासंभ-
वात्, तस्मान्नाभेदमात्रं तत्त्वं, कथञ्चिद्भेदव्यवहृतिप्रतिज्ञासवाधि-
तत्वात्, नापि जेदमात्रम्, एकत्वव्यवहारप्रतिपत्तिनिराकृतत्वा-
दिति भेदाभेदाऽऽत्मके तत्त्वमभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथा सकल-
व्यवहारोच्छेदप्रसक्तिः ।

एवमजेदजेदाऽऽत्मकस्य पुरुषतत्त्वस्य यथाऽतीतानागतदोष-
गुणनिन्दाऽभ्युपगमाज्या सबन्धः, तथैव भेदाभेदाऽऽत्मक-
स्य तस्य सबन्धाऽऽदिभिर्योग इति दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकोपस-
हारार्थमाह-

जाइकुलरुवलकवण-सप्पासंवधओ अहिगयस्स ।

बाह्वाऽऽभावदिष्ठवि-गयस्स जह तस्स संवधो ॥४५॥

जातिः पुरुषत्वाऽऽदिका, कुलं प्रतिनियतपुरुषजन्यत्वम्, रूपं सु-
पुरुषाऽऽदित्वं, लक्षणं तिलकाऽऽदि सुखाऽऽदिसूचकम्, सज्ञा
प्रतिनियतशब्दाभिधेयत्वम् । एभिर्भ्यः सबन्धस्तदात्मपरिणा-
मः, ततस्तमाश्रित्याधिगतस्य ज्ञानस्य तदात्मकत्वेनाभि-
भावभासविषयत्वम् । यद्वा-सबन्धो जन्यजनकभावः, एभिराधि-
गतस्व लक्षणतत्त्वभावस्वैकाऽऽत्मकस्येति यावत् । बाह्वाऽऽ-
दिभावैर्दृष्टविगतस्य तैरुत्पादविगमाऽऽत्मकस्य तथा जेदप्रतीते-
स्तस्य, यथा तस्य सबन्धो भेदाभेदपरिणतिरूपो, भेदाभेदाऽऽत्म-
कत्वप्रतिपत्तेर्बाह्याध्यक्षेणाभ्यात्मिकाऽध्यक्तोऽपि तथा प्रतीतेः ।

तथारूपं तद्वस्त्विति प्रतिपादयन्नाह दृष्टान्तदार्ष्टान्तिको-
पसहारेण-

तेहिं अतीतानागय-दोसगुणदुगंणञ्जुवगमेहिं ।

तह वंघमोक्खसुहउ-क्खपत्थणा हांइ जीवस्स ॥४६॥

तान्नामतीतानागतदोषगुणदुग्गुणसाऽभ्युपगमाज्या यथा भे-
दाभेदाऽऽत्मकस्य पुरुषत्वस्य सिद्धिः, तदा दार्ष्टान्तिकेऽपि (त-
ह वंघमोक्खसुहउ-क्खपत्थणा होइ जीवस्स इति) तथा वं-
ग्धमोक्खसुहउ-क्खपत्थणा, तत्र च बन्धनोपादानपरित्यागद्व्या-
रेण भेदाभेदाऽऽत्मकस्यैव जीवव्यवहारो न भवति, बाह्वाऽऽद्या-
त्मकपुरुषव्यवहारः । ततो जीवस्य पूर्वोत्तरजावानुभवितुर-
जावाद्बन्धमोक्षजावाजावः, उत्पादव्यवहारोऽऽत्मकतयाऽना-
६६७

द्यनन्तस्य प्रसाधितत्वात् । तथाहि-मरणचित्तं भावाऽऽद्युत्पाद-
स्थित्यात्मकं, मरणचित्तत्वात्, जीवदवस्थाविनाशचित्तवत् ।
तथा जन्माऽऽदौ चित्तप्रादुर्भावोऽतीतचित्तस्थितिविनाशाऽऽ-
त्मकः, चित्तप्रादुर्भावत्वात्, मध्यावस्थाचित्तप्रादुर्भाववत् । अन्यथा
तस्याप्यभावप्रसक्तिः । न चास्याभावः, हर्षविषादाऽऽद्यनेकविव-
र्त्ताऽऽत्मकस्यानन्यत्वात् बाह्यस्यान्तर्मुखाऽऽकारतया स्वसवेदनाऽ-
ध्यक्तः शरीरवैलक्षण्यतोऽनुचूतेः । न च तथा प्रतीयमानस्याप्य-
जावः, शरीराऽऽदेरपि बहिर्मुखाऽऽकारतया प्रतीयमानस्याऽभाव-
प्रसक्तेः । न च नित्यैकान्तरूपे आत्मनि जन्ममरणेऽप्यसंभवे,
कुतो बन्धमोक्षप्रसक्तिः ? । न च नित्यस्याऽप्यात्मनोऽजिनवधु-
क्षिशरीरेन्द्रियैर्योगो जन्म, तद्वियोगो मरणमितिकल्पना सगता,
अस्या पूर्वं निषिद्धत्वात् । न चैकान्तोत्पादविनाशाऽऽत्मके विषये
इहलोके परलोके च परलोकव्यवस्था, बन्धाऽऽदिव्यवस्था वा युक्ता ।
यत ऐहिककावत्यागेनाऽऽमुष्मिकतदुत्पादानमेकस्यापरलोकः, पू-
र्वग्रामपरित्यागादथ तदितरैकपुरुषरूपवत् । न च दृष्टान्तेऽप्येकत्व-
मसिद्धम्, उभयावस्थायास्तस्यैकत्वेन प्रतिपत्तेः । न चैव मिथ्या, बा-
धकाजावात्, विरुद्धधर्मससर्गाऽऽदे बाधकस्याऽध्यक्षबाधाऽऽदि-
ना निरस्तत्वात् । न च पूर्वोक्तस्याप्येकस्वोत्तरावस्थापादान-
मन्तरेण दृष्टः पृथुवुद्भोदराऽऽद्याकारविनाशवन्मृदद्रव्यस्य कपा-
लोत्पादनमन्तरेण दर्शनात् । न च कपालोत्पादनमन्तरेण घटवि-
नाश एव न सिद्धः, घटकपालव्यतिरेकेणाऽपरस्य नाशस्याप्र-
तीतेरिति वक्तव्यम्, कपालोत्पादस्यैव कथञ्चिद्घटवि-
नाशाऽऽत्मकतया प्रतिपत्तेः, अत एव सहेतुकत्वं विना-
शस्य, कपालोत्पादस्य सहेतुकत्वात् । न च कपालानां जावरूप-
तैव केवला, घटानिवृत्तौ तद्विविक्ततायां नेष्टभावप्रसक्तेः । न चै-
कस्योजयत्र व्यापारविरोधः, दृष्टत्वात् । न च घटनिवृत्तिक-
पालयोरेकान्तेन भेदः, कथञ्चिदेकत्वप्रतीतेः । न च मुञ्जराऽऽदेर्ना-
श प्रत्यव्यापारे कचिदभ्युपयोगे कपालेषु न तदुपयोगः, अन्त्या-
वस्थायामपि घटक्षणान्तरात्पत्तिप्रसक्तेः, तस्य तदुत्पादनसा-
मर्थ्याविनाशात्, तस्य स्वर [स]तो विनाशात्तदव्यतिरेकसामर्थ्य-
स्याविनाशः । न पूर्वं तद्विनाशोऽपि तस्याविनाशो विरोधिमुञ्जरस-
न्निधानात् । ननु समानजातीया कृणान्तर जनयतीति चेत् । न ।
घटविरोधी न च तद्विनाशयतीति व्याहृतत्वात् । न च तद्वैत-
भावात्सामर्थ्याभावात्, तथाविधकार्यजननसमर्थहेतोर्जावात् । अ-
न्यथा प्रागपि तथाविधफलोत्पत्तिर्न ज्ञेयत्वात् । न च सहेतुनिर्व-
र्त्तित एव दृष्टाऽऽदिमन्निधौ सामर्थ्याभावः, दृष्टाऽऽदिसन्निधि-
मपेक्षमाणस्य तस्य तद्वैतुत्त्वोपपत्तेः, अन्यत्रापि तद्वैतस्य तन्मा-
त्रनिबन्धनत्वात् । न च तद्व्यापारानन्तरं तदुपलम्भास्य तत्कार-
्यत्वे मृदूद्रव्यस्याऽपि तत्कार्यताप्रसक्तिः, तस्य सर्वदोषलम्भा-
त्, सर्वदा तस्यानभ्युपगमे उत्पादविनाशयोरजावप्रसक्तिश्चेति
प्रतिपादितत्वाच्च, तस्यैव तदुपतया परिणतौ कथञ्चिदुत्पाद-
स्यापीष्टत्वात् । यदि च पूर्वोत्तराऽऽकारत्यागोपादानतयैक मृदा-
दिवस्त्वध्यक्तोऽनुचूयने, तदा तत्तदपेक्षकारणं कार्यविनष्टं
च उत्पन्नमनुत्पन्नं चैककालमनेककालं च निम्नमजिन्नं चेति
कथं नाभ्युपगमविषयः ? । न चात्र विरोधः, मृदूद्रव्यतिरिक्ततया
घटकपालयोरुत्पन्नविनष्टस्थितिस्वभावतया प्रतीतेः । न च प्र-
तीयमाने वस्तुस्वरूपे विरोधः, अन्यथा प्राह्यग्राहकाऽऽकाराभ्या-
मेकत्वेन स्वसवेदनाऽध्यक्तः प्रतीयमानस्य सवेदनस्य वि-
रोधप्रसक्तेः । न च सशयदोषप्रसक्तिरिति, उत्पत्तिस्थि-
तिनिरोधानां निश्चितरूपतया वस्तुन्यविगमात् । न च स्यात्पूर्वा

पुरुषो वेति प्रतिपक्षादिव प्रकृतानिभ्ये सामान्यप्रत्यक्षाद्विशेषा-
प्रत्यक्षाद् विशेषस्मृतेभ्य संशय इति निमित्तमस्ति । न च व्य-
धिकरणेनादोषप्रसक्तिरिति, घटकपालविनाशोत्पादयोर्मूढ-
व्याऽऽधिकरणतया प्रतिपत्तेः । न चोभयदोषानुपपन्नः, ज्यात्मकस्य
वस्तुनो जात्यन्तरत्वात् । सङ्करदोषप्रसक्तिरपि नास्ति, अनु-
गतव्यावृत्तेस्तदात्मके वस्तुनि स्वस्वरूपेणैव प्रतिभासनात् ।
अनवस्थादोषोऽपि न संज्ञवी, भिन्नोत्पादव्ययध्रौव्यव्यतिरेकेण
तदात्मकस्य वस्तुनोऽध्यक्षे प्रतिभासनात् स्वयमतदात्मकस्याऽ-
परयोगेऽपि तदात्मकताऽनुपपत्तेः, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात् । तथा
प्रतिभासादेवाभावाद्दोषोऽपि न संज्ञवी, अवाधितप्रतिभासस्य
तदज्ञावेऽभावाद्, भावे वा न तावदवस्तुव्यवस्थितिरिति सर्वव्य-
वहारोच्छेदप्रसक्तिः । न च ज्यात्मकत्वमन्तरेण घटस्य कपालद-
र्शनाद्विनाशानुमानं संज्ञवति, तत्र तेषां प्रतिबन्धानवकाशात् । न हि
तद्विनाशनिमित्तानि मुक्ताऽऽदीनि, हेतुत्वाद् ज्ञावस्य कारणत्वा-
त्सत्त्वासत्त्वाच्च यद्यपि घटहेतुकानि तानि, तथाऽपि घटसङ्गाव-
मेव गमयेयुर्न तदज्ञावम, न हि धूमः पावकहेतुकस्तदभाव-
गमक उपलब्धः, न वा जिघ्रनिमित्तजन्यता तयोः प्रति-
बन्धः, भावस्यांशकार्यताऽन्युपगमात् । नाऽपि तादात्म्यलक्ष-
णः, तयोस्तादात्म्यायोगात् । न च घटस्वरूपव्यावृत्तत्वात्तेषां त-
दभावप्रतिपत्तिजनकत्वम्, सकलत्रैलोक्याभावप्रतिपत्तिजनक-
त्वप्रसक्तेः, तेषां ततोऽपि व्यावृत्तस्वरूपत्वात् । न च घटविनाशरूप-
त्वात्तेषां बाय दोषः, तेषां वस्तुरूपत्वाद्विनाशस्य च निःस्वजावत्वा-
त्, तथा च तादात्म्यविरोधः, अन्यथा घटानुपलम्भवत्तेषामपि त-
दनुपलब्धिर्भवेत्, तस्मात्प्रागज्ञावाऽऽत्मकः सन् घटः प्रध्वसाज्ञावा-
ऽऽत्मकता प्रतिपद्यत इत्यभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथा पूर्वोक्तदोषान-
तिवृत्तिः । सस्वत्वक्षणस्याऽपि हेतोर्गमकत्वमनेनैव प्रकारेण संभ-
वति । अन्यथोत्पत्त्यज्ञावादिस्त्वित्वाज्ञावः, तदभावे विनाशस्याऽन्य-
भावः, असतो विनाशयोगादिति ज्यात्मकमेकं वस्त्वभ्युपगन्त-
व्यम्, अन्यथा तदनुपपत्तेरिति प्राक् प्रदर्शितत्वाद् न पुनरुच्यते ।
यथा चाऽऽत्मनः परलोकगामित्वं शरीरमात्रव्यापकत्वं च तथा
प्रतिपादितमेव । ननु शरीरमात्रव्यापित्वे तस्य गमनाभावादे-
शान्तरे तद्ग्रहणोपलब्धिर्न भवेत्, न च तदधिष्ठितशरीरस्य
गमनाविरोधात्पुरुषाधिष्ठितदारुयन्त्रवत् । न च मूर्तामूर्तयोर्घ-
टाऽऽकाशयोरिव प्रतिबन्धाभावान्मूर्तशरीरगमनेऽपि नामूर्त-
स्याऽऽत्मनो गमनमिति वक्तव्यम्, संसारिणस्तस्यैकान्तेनामूर्त-
त्वासिद्धेस्तव प्रतिषेधत्वाभावासिद्धेः ।

एतदेवाऽऽह-

अष्टोष्ठाऽणुगयाणं, इमं व तं व च्छि विभयणमजुत्तं ।

जह्नुष्ठापाणियाणं, जावंनविसेसपज्जाया ॥ ४७ ॥

अन्योन्यानुगतयोः परस्परानुप्रविष्टयोरात्मकर्मणोरिदं वा तद्वे-
तीदं कर्म मयमात्मेति यद्विज्जनं पृथक्करणं तदयुक्तमघट-
मानकम्, प्रमाणाभावेन कर्तुमशक्यत्वात्, यथा दुग्धपानीययोः
परस्परप्रवेशानुप्रविष्टयोः । किंपरिमाणोऽयमविभागो जीवकर्मप्र-
देशयोरित्याह-यावन्तो विशेषपर्यायाः, तावान्, अत एवमवस्तु-
त्वप्रसक्तेरन्यविशेषपर्यन्तत्वात्सर्वविशेषाणाम् ।

अन्य इति विशेषणाऽन्यथाऽनुपपत्तेर्जीवकर्मणोरन्योन्यानु-
प्रवेश इत्याह-

रूपाऽऽपज्जा जे, देहे जीवदवियम्मि सुद्धम्मि ।

ते अष्टोष्ठाऽणुगया, पञ्चवणिज्जा जवत्थम्मि ॥ ४८ ॥

रूपरसगन्धस्पर्शाऽऽद्यो ये पर्याया देहाऽऽभिता जी-
वद्वये विशुद्धरूपे च ये ज्ञानाऽऽद्यस्तेऽन्योन्यानुगता
जीवे रूपाऽऽद्यो देहे ज्ञानाऽऽद्य इति प्ररूपणीया
प्रवस्थे संसारिणि, अकारप्रवेष्टवाद्वाऽसंसारिणि । न च संसारा-
वस्थायां देहाऽऽत्मनोरन्योन्यानुबन्धाद्रूपाऽऽदिजिस्तद्व्यपदेशः,
मुक्तावस्थायां तु तदज्ञावात्मासौ युक्त इति वक्तव्यम्, तद-
वस्थायामपि देहाऽऽद्याभितरूपाऽऽदिग्रहणपरिणतज्ञानदर्शनप-
र्यायद्वारेणाऽऽत्मनस्तथाविधत्वात्, तथा व्यपदेशसम्भवादात्म-
पुद्गलयोश्च रूपाऽऽदिज्ञानाऽऽदीनामन्योन्यानुप्रवेशात्कथाञ्चिदे-
कत्वमनेकत्वं च मूर्तत्वममूर्तत्वं वा व्यतिरेकात्सिद्धमिति ।

एतदेवाऽऽह-

एवं एगे आया, एगे दंनो य होऽ किरियाए ।

करणविसेसेण य तिवि-हजोगसिद्धी उ अविद्धा ॥ ४९ ॥

एवमित्यनन्तरोदितप्रकारेण मनोवाक्कायद्रव्याणामात्मन्यनुप्र-
वेशादात्मैव, न तद्व्यतिरिक्तास्त इति तृतीयाङ्गकक्षान
(एगे आया इति) प्रथमस्तत्र प्रतिपादितः सिद्ध एक आ-
त्मा एको दण्ड एका क्रियेति भवति, मनोवाक्कायेषु दण्डक्रिया-
शब्दौ प्रत्येकमात्मसम्बन्धीयौ, करणविशेषेण च मनोवाक्काय-
स्वरूपेणाऽऽत्मन्यनुप्रवेशावाप्तविधियोगस्वरूपत्वात्त्रिविधयोग-
सिद्धिरपि आत्मनोऽनिरुद्धेति । एकस्य सतस्तस्य त्रिविध-
योगाऽऽत्मकत्वाद्नेकान्तरूपता व्यवस्थितैव, न चाऽन्योन्यानु-
प्रवेशादेकाऽऽत्मकत्वे बाह्याज्यन्तराविभागाभाव इति । अत्र
हर्षविषादाऽऽद्यनेकविवर्त्ताऽऽत्मकमेक चैतन्य, यथेह बालकुमा-
रयौवनाऽऽद्यनेकावस्थैकाऽऽत्ममेकं शरीरमध्यकृतः संवेद्यत इ-
त्यस्याविरोधः, बाह्याज्यन्तराविभागावपि निमित्तान्तरतद्व्यप-
देशसम्भवात् ।

एतदेवाऽऽह-

ए य बाहिरओ जावो, अग्निंतरओ य अत्थि समयम्मि ।

णो इंदियं पुण पडु-च्च होऽ अग्निंतरो जावो ॥ ५० ॥

आत्मपुद्गलयोरन्योन्यानुप्रवेशादुक्तप्रकारेणार्हवप्रणीतशा-
सनेन बाह्यो भावोऽभ्यन्तरो वा संभवति, मूर्तामूर्त्युत्पादितत्वाद्-
नेकाऽऽत्मकत्वाच्च, संसारोदरवर्तिनः सकलवस्तुनोऽज्यन्तर इ-
ति व्यपदेशस्तु नोऽन्वियमनः प्रतीतस्याऽऽत्मपरिणतिरूपस्य परा-
प्रत्यक्षत्वाच्छरीरवानिव । न च शरीराऽऽत्मावयवयोः परस्परा-
नुप्रवेशात् शरीराज्जेदे आत्मनोऽपि तद्वत्परप्रत्यक्षताप्रसक्तिः, इ-
न्द्रियज्ञानस्याशेषपदार्थस्वरूपग्राहकत्वायोगादित्यस्य प्रतिपा-
दयिष्यमाणत्वात् । अतः शरीरप्रतिबद्धत्वमात्मनो न प्रवति, अमूर्-
तत्वात् । अत्र योगे हेतुरासिद्धः, यदि चात्मपरिणतिरूपमनसः श-
रीरादात्यन्तिको जेदः स्यात्तद्विकाराविकाराज्यां शरीरस्य तत्त्वं
न स्यात्, नदुपकारापकाराभ्यां वा आत्मनः सुखदुःखानुभवश्च
न भवेत्, शरीरविघातकृतश्च हिंसकत्वमनुपपन्नं भवेत् । शरी-
रपुष्ट्यादेरागाऽऽद्युपचयहेतुत्वं, शरीरस्य कृशोऽह स्थूलोऽहमि-
ति प्रत्ययविषयत्व च दूरोत्सारितं जवेत् । पुरुषान्तरशरीरस्येव
घटाऽऽकाशयोरपि प्रदेशोऽन्योन्यप्रदेशलक्षणो बन्धोऽस्त्येवेत्यु-
क्तो दृष्टान्तः, अन्यथा घटस्यावस्थितिरिव न प्रवेत्, न चाऽन्योन्या-
नुप्रवेशसङ्गावेऽप्याकाशवच्चरूपरपरतन्त्राऽऽत्मनोऽनुपपन्ना,
मिथ्यात्वाऽऽदेः पारतन्त्र्यानिमित्तस्याऽऽत्मनि ज्ञावात्, आकाशो

तदज्ञावात् । न च शरीराऽऽवृत्तत्वे सति तस्य मिथ्यात्वाऽऽ-
दिबन्धहेतुभिर्योगः, तस्माच्च तत्प्रतिबन्धमिति तरेतराभ्य-
त्वम्, अनादित्वाज्युपगमेनास्य निरस्तत्वात् । न च शरीरसब-
न्धात् प्रागात्मनोऽमूर्तत्वम्, अदा तैजसकर्मणः शरीरस-
बन्धात् ससारावस्थाया तस्यान्यथाभावात् स्थूलशरीरसं-
बन्धित्वायोगात् । पुद्गलोपप्लव्यतिरेकेणोद्भूतगतिस्वजावस्थाप-
रदिगमनासमवात्यूलशरीरेणातिसूक्ष्मस्य रज्ज्वादिनेवाऽऽका-
शस्य सबन्धायोगात् संसारिज्ञान्यमन्यथा जगत्स्यादिति ससार्था-
त्मनः सूक्ष्मशरीरसबन्धित्व सर्वदाऽभ्युपगन्तव्यम् । अथ शरी-
राऽऽत्मनोऽस्तादात्म्ये शरीरावयवच्छेदे आत्मावयवस्यापि छे-
दप्रसक्तिः, अच्छेदे तयोर्जैदप्रसक्तः । न । कथञ्छिच्छेदस्याभ्युप-
गमाद्, अन्यथा शरीरात्पृथग्भूतावयवस्य कम्पोपलब्धिर्भ-
वेत् । न च जिज्ञावयवानुप्रविष्टस्य पृथगात्मत्वप्रसक्तिः, तत्रैव प-
श्चादनुप्रवेशाच्छिन्ने हस्ताऽऽदौ कम्पाऽऽदितस्त्रिङ्गादर्शनादिय-
कल्पना । न चाऽन्यत्र गमनात् तस्य तस्त्रिङ्गानुपलब्धिरेकत्वादात्म-
न, शेषस्याऽपि तेन सह गमनप्रसक्तत्वावेकत्र सततावनेक आ-
त्मेत्येकज्ञानवद् ज्ञानिनामेकत्राऽनुनवाधारे प्रतिज्ञासप्रसक्तेः, शरी-
रान्तरव्यवस्थितात्मान्तरवत् । न च पृथग्भूतहस्ताऽऽवयवव्यव-
स्थिनोऽसौ, न तत्रैव विनष्ट इति कल्पनाऽपि युक्तिसगता, शेषस्या-
ऽप्येकत्वेन तद्वद्विनाशप्रसक्तेः । ततोऽन्यत्रागतेस्तत्रास्त्वाद्विन-
ष्टत्वाच्च तदनुप्रवेशोऽवसीयते, गत्यन्तराभावात् । न चैकत्वे आत्म-
नो विभागाभावात् छेदाज्ञाव इति वक्तव्यम्, शरीरद्वारेण तस्या-
पि सविभागात्वात् । अन्यथा सावयवशरीरव्यापिता तस्य
कथं भवेत् ? । न चामूर्तद्रव्याऽऽदिव्यवच्छिन्नावयवस्य स-
र्वदैव तस्य तथाभावः, उत्तरकालमपि तदवयवोपप्लव्यो-
पलब्धस्यार्थस्य तथैव स्मरणादन्यथा त्वतद्दर्शनात् । न चासा-
धारभ्य मूर्तद्रव्यवद्व्यापकाऽऽदिप्रक्रमेणावस्थितसयोगैस्तैरभा-
वः, येन तद्वत्त्वस्य तथैव जावप्रसक्तिः । न चानारब्धत्वाच्चस्य
निरवयवत्व, शरीरसर्वगतत्वाज्ञावप्रसक्तेः । न च शरीरासर्व-
गतोऽसौ, तत्र सर्वत्रैव स्पर्शोपलम्भात् । न तद्रव्यापकस्य
तच्छेदे छेदः, अतिप्रसङ्गात् । न च तदवयवच्छेदेन विन्नः, तत्र
कम्पाऽऽद्युपलब्धेरतस्तत्रैवानुप्रविष्ट एकत्वादिति ज्ञायते कथं
जिज्ञाविषयोः संघटनं पश्चादिति । न चैकान्तेन छेदाज्ञावा-
त्पश्चानालतन्तुवद् विच्छेदाभ्युपगमाद् विघटनमपि तथाभूतादृष्ट-
वशादविरुद्धमेव । न चाऽऽत्मनः शरीरमात्रव्यापकत्वेऽन्यशरी-
रगत्यन्तरसबन्धान्यथानुपपत्त्या गतिक्रियाप्रसक्तेरनित्यत्वप्रस-
क्तिर्दोषः, कथञ्चित्स्येष्टत्वात्, गृहान्तर्गतप्रदीपप्रजावत् सकोचवि-
काशाऽऽत्मकत्वेन तस्य न्यायप्राप्तत्वात् । न च वेदाऽऽत्मनोरन्योन्या-
नुबन्धत्वे देहे प्रससाज्ञावे आत्मनोऽपि तथात्वप्रसक्तिः, क्षीरोद-
कवृत्तयोर्लक्षणभेदाज्ञाभेदात् । न हि जिज्ञास्वरूपयोरन्योन्यानुप्रवे-
शे सत्यप्येकक्षयोऽपरस्य क्षयाय, यथा पच्यमाने क्षीरे प्रथममुदक-
क्षयोऽपि न क्षीरक्षयाय । न चेह लक्षणभेदो नास्ति । तथाहि-रूप-
रसगन्धस्पर्शाऽऽदिधर्मवन्तः पुद्गलाः, चेतनालक्षणआत्मेति
सिद्धस्तयोर्लक्षणभेदः । यथा चैकान्तामूर्ताऽऽदिरूपत्वेऽर्थक्रि-
याऽऽदेर्व्यवहारस्याभावस्तथा प्रतिपादितमनेकधेति मूर्त्तामूर्ता-
द्यनेकान्ताऽऽत्मकत्वमात्मनोऽभ्युपगन्तव्यम् ।

अस्य च मिथ्यात्वाऽऽदिपरिणतिवशोपाप्तपुद्गलान्ताद् वि-
भागलक्षणो बन्धः, तद्वशोपनतसुखदुःखाऽऽद्यनुभवस्वरूपश्च
ज्ञानोऽनेकान्ताऽऽत्मत्वे सत्युपपद्यते । अन्यथा तयोरयोग इति

प्रतिपादनार्थमाह- (द्रव्यद्विषयस्तेत्यादि) अथवा परस्परसा-
पेक्षद्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकयोः प्ररूपणा प्रदर्शितन्यायेन संभ-
विनी, निरपेक्षयोः कथसा ? इत्याह-

द्वन्द्वद्विषयस आया, बंधः कर्म फलं च वेष्टः ।

विद्यस्य नावमेतं, ए कुणः ए य कोऽवेष्टः ॥ ११ ॥

द्रव्यास्तिकस्येय प्ररूपणाऽऽत्मैकस्यायी कर्म ज्ञानाऽऽदिनिबन्धकं
बध्नाति स्वीकरोति, तस्य कर्मणः फलं च कार्यभूतं वेदयते
भुङ्क्ते आत्मैव । द्वितीयस्य तु पर्यायार्थिकस्येय प्ररूपणा-नैवाऽऽ-
त्माप्यस्ति, किं तु भावमात्रं विज्ञानमात्रमिति न करोति, न च
कश्चिच्छेदयते, उत्पत्तिकृणानन्तरध्वंसिनः कर्तृत्वानुभवितृत्वा-
योगात् ।

तथेयमपि तयोर्भूतयोः प्ररूपणेत्याह-

द्वन्द्वद्विषयस जो चे-व कुणः सो चेव वेष्टः णियमा ।

अप्पो करेष्ट अप्पो, परिजुजः पज्जवणयस्म ॥ १२ ॥

य एव करोति स एव वेदयते, नित्यत्वात्, द्रव्यास्तिकस्यैत-
न्मतम् । अन्य-करोत्यन्यश्च भुङ्क्ते, क्षणिकत्वात्, पर्यायस्य नयस्यैत-
न्मतम् । ननु पूर्वगाद्योक्तमेव पुनरपि तदेव तावत्पिष्टपेषणमाचा-
र्येण कृतं जवेत् । न । उत्पत्तिसमनन्तरमेव करणं भोगो वा संभ-
वीति प्राक् प्रतिपादितम्, इहोत्पत्तिकृण एव कर्त्ता तदनन्तर-
कृणश्च भोक्तेति न पुनरुक्तम् । ज्ञोक्तृत्वं च परैः भुक्तियेषां क्रि-
या सैव कारकः सैव चोचिन इति ।

इयमस्युक्तयोरनयो स्वसमयप्ररूपणा न भवति, चा तु
स्वसमयप्ररूपणा, तामाह-

जं वयणिज्जवियप्पा, संजुज्जंतेसु होंति एएसु ।

सा ससमयपणवणा, तित्थयरासायणा अन्ना ॥ १३ ॥

ये वचनीयस्याभिज्ञापस्य विकल्पास्तत्प्रतिपादका अभिधान-
भेदाः, संयुज्यमानयोरन्योऽन्यसंबन्धयोर्भवेन्त्यनयोर्द्रव्यास्तिक-
पर्यायास्तिकवाक्यनययोः, ते च कथञ्चित्प्रित्य आत्मा कथञ्चि-
दमूर्त इत्येवमादयः, सैषा स्वसमयस्येति तदर्थस्य प्रज्ञापना नि-
दर्शना । अन्या तु निरपेक्षयोरनयोरेव नयोर्या प्ररूपणा ती-
र्थकरस्याऽऽसादनाऽधिकेपः । " एगमेगेण जीवस्य पणसे अ-
णतेहि णाप्पावरणिज्जपेगलोहिं आवेदिण पवेदिण " इति ती-
र्थकृच्छने प्रमाणोपपन्ने सत्यपि " नामूर्त्तं मूर्त्ततामेति, मूर्त्तं ना-
वात्यमूर्त्तताम् । द्रव्य कालत्रयेऽपीत्यं, व्यवते नात्मारूपतः " ॥ ११ ॥
इति तीर्थकृन्मतमैतन्नयवादनिरपेक्षमिति कौञ्चित्प्रतिपादयद्भि-
स्तस्याधिकेपप्रदानात् परस्परनिरपेक्षयोः नययोः प्रज्ञापना
तीर्थकराऽऽसादनेति ।

अस्यापवादमाह-

पुरिसज्जायं तु पणु-च्च जाणओ पणवज्ज अण्णयरं ।

परिकम्मणानिमित्तं, दाएहा सो विसेसं पि ॥ १४ ॥

पुरुषजातं प्रतिपन्नपर्यायान्यतरस्वरूप भोतारं वा प्रतीत्याऽऽ-
भित्य ज्ञायकः स्याद्वादादित्, प्रज्ञापयेदवकीत, अन्यतरत्वं पर्यायं
द्रव्यं वाऽभ्युपेतपर्यायं द्रव्यमेवाङ्गीकृतद्रव्यार्थं च पर्यायमेव क-
थयेत् । किमित्येकमेव कथयेत् ? परिकर्म्मनिमित्तं बुद्धिसंस्का-
रार्थं, परिकर्मितमते दर्शयिष्यते । सः स्याद्वादाभिज्ञः विशेषमपि
द्रव्यपर्याययोः परस्पराविनिर्भागरूपम्, एकाशविषयविज्ञानस्या-
न्यथा विपर्ययरूपताप्रसक्तिः स्यात्, तदितराभावे तद्विषयस्याऽ-

प्यजायात् । सम्म० १ काण्ड । स्या० । (सप्तजङ्गीवकव्यता
तु ' सप्तभगी ' शब्दे वक्ष्यते)

(ए) अथ सप्तभङ्ग्यामित्य नयविभागमुपदर्शयन्ति

श्रीसिद्धसेनदिवाकरपादाः-

“ एवं सप्तविभङ्गो, घणपदो होइ अत्यपञ्चाप ।

वञ्जणपञ्चाप पुण, सविभङ्गो णिविभङ्गो ॥ ४१ ॥ (स० १ का०)

एवमन्तरोक्तप्रकारेण सप्तविकल्पः सप्तभेदो वचनपथो भ-
वत्यर्थपर्यायेऽर्थनये सप्तहव्यवहारसुत्रलक्षणे । तत्र प्रथमो
भङ्गः सप्तहे सामान्यग्राहिणि, द्वितीयस्तु नास्तीत्यय व्यवहारे
विशेषग्राहिणि, ऋजुसूत्रे तृतीयः, चतुर्थः सप्तहव्यवहारयोः,
पञ्चमः सप्तहसुत्रयोः, षष्ठो व्यवहारसुत्रयोः, सप्तमः सप्तह-
व्यवहारसुत्रेष्विति । प्रयोगश्चैतैश्चतुर्थतृतीययोर्व्यत्यये नेष्यते
इति न तृतीये ऋजुसूत्रयोजनाऽनुपपत्तिः । अत्र यद्धर्मप्रकारक-
सप्तहाऽऽख्यो बोधः प्रथमभङ्गफलत्वेनाभिमतः, तद्धर्माभावप्रका-
रको व्यवहाराऽऽख्यो बोध एव द्वितीयभङ्गफलत्वेनेष्टव्यः । तेन
स्वाद् घट स्यान्नीलघट इत्यादिसामान्यविशेषसप्तहव्यवहारा-
भ्यां न सप्तभङ्गीप्रवृत्तिः; न वैकवचनबहुवचनाऽऽदिना भङ्गा-
न्तरवृद्धिरित्यवधेयम् । अथ तृतीयभङ्गस्य ऋजुसूत्रनिमित्तकतायां
किं बीजम्? युगपत्संवाच्यासात्, इष्ट हि सङ्ग्रहव्यवहारावप्यव-
क्तव्यमेव ब्रूतः, सप्तहव्यवहारौ युगपदुजयथा दिशत एष नेति चे-
त्, ऋजुसूत्रोऽपि कथं तथा देष्टुं प्रगल्भताम्? मध्यमङ्गणरूपायाः
सत्तायास्तेनाप्यभ्युपगमात् सङ्ग्रहाजिमतवावदनुवृत्तसामान्यान-
भ्युपगमात् । ऋजुसूत्रेणावक्तव्यजङ्ग उत्याप्यत इति चेत्, सोऽयं
प्रत्येकावक्तव्यत्वकृतोऽवक्तव्यत्वभङ्गः, तदुत्थापने च सङ्ग्रहोऽपि
समर्थः । ऋजुसूत्राभिमतमध्यमङ्गणरूपसत्तानभ्युपगन्ना तेनाऽपि
तदुत्थापनस्य सुकरत्वादिति चेत् । अत्रेदमाभाति-सप्तहव्यवहा-
रौ युगपत्तोभयथा देष्टुं प्रगल्भते, स्वानजिमतांशादेशेऽनिष्टसाध-
नत्वप्रतिसधानात्, ऋजुसूत्रस्य तु वर्तमानपर्यायमात्रग्राहिणस्ति-
र्यगूर्द्धताऽऽधाराशान्यतररूपसामान्यम्, अन्यापोहरूपो विशेषश्चे-
ति द्वावपि संवृतावेवेति तदपेक्षया युगपदुभयथाऽऽहार्यतदादे-
शसंभवादवक्तव्यभङ्गोत्थानमनाबाधम् । न चैवमपि तज्जनितबो-
धस्य प्रसङ्गरूपत्वाद् विपर्ययपर्यवसाने सप्तहव्यवहारान्य-
तरसामान्यमिति वाच्यम्, विषयाभाधे कूटवृद्धिजाऽनुमितिरेव
प्रकृतिजङ्गजबोधस्य प्रमात्वेन विपर्ययपर्यवसानकदर्थनाऽनवका-
शात्, व्यञ्जनपर्याये शब्दनये पुन सविकल्पः, प्रथमे पर्यायशब्द-
वाच्यताविकल्पसद्भावादर्थस्यैकत्वाच्च, द्वितीयतृतीययोर्निर्वि-
कल्पश्च, स्वार्थात्सामान्यलक्षणाभिगतेस्य पर्यायरूपस्य विक-
ल्पस्याभिधायकत्वात्तयोः । तथा च घटो नाम घटवाचकयाव-
च्छब्दवाच्यः । शब्दनयेऽस्त्येव समप्रिरूढैवचूतयोर्नास्त्येवेति चै-
जङ्गी लज्यते, विङ्गसङ्गाक्रियाभेदेन भिन्नस्यैकशब्दवाच्यत्वात्
शब्दाऽऽदिषु तृतीयः, प्रथमद्वितीयसंयोगाच्चतुर्थः, तेष्वेव चान-
भिधेयसंयोगे पञ्चमषष्ठसप्तमा वचनमार्गा भवन्ति । अथवा श-
ब्दनये पर्यायान्तरसहिष्णौ सविकल्पो वचनमार्गः, तदस-
हिष्णौ तु निर्विकल्प इति द्वावेष भङ्गौ, अवक्तव्यभङ्गस्तु
व्यञ्जननये न सप्तवत्येष, भ्रोतरि शब्दोपरकार्थबोधनस्यैव त-
त्प्रयोजनत्वात्, अवक्तव्यबोधनस्य च तत्रये संप्रदायविरुद्धत्वेन
तथा वृथोधयिषया एवासंभवादिति । अधिकमस्मत्कृतानेकान्त-
व्यवस्थायाम् ॥ तदेव प्रतिपर्याय सप्तप्रकारकबोधजनकताप-

र्यासिमङ्गाक्ष्य प्रमाणवाक्यमिति लक्षणं सिद्धम् ॥ इत्थं च त-
दन्तर्भूतस्य तद्वर्हिर्भूतस्य वाऽन्यतरभङ्गस्य प्रदेशपरमाणु-
दृष्टान्तेन नयवाक्यत्वमेवेत्यर्थनो लज्यते । इतरप्रतिक्षेपी तु न-
यो नयाभासो, दुर्नयो वेत्युच्यते ॥ मध्यगिरिचरणास्तु-नयो दु-
र्नयः सुनयश्चेति दिगम्बरिव्यवस्था, न त्वस्माकम्, नयदुर्नययो-
रर्थाविशेषात्स्याच्छब्देन धिवक्त्रितधर्मोपरागेण कालाऽऽदिभिरे-
तद्वृत्त्याऽभेदोपरागाद्याऽनन्तधर्माऽऽत्मकवस्तुप्रतिपादने प्रमा-
णवाक्यस्यैव व्यवस्थिते । अत एव स्याच्छब्दलाञ्छिततयैव स-
र्वत्र साधूनां प्राभाविनयो विहितः । अवधारणीयभाषा च नि-
षिद्धा; तस्यानयरूपत्वात्, नयानां च सर्वेषां मिथ्यादृष्टित्वात् । त-
था चानुस्मरन्ति-“ ज्वे एया मिच्छावाञ्छो स्ति । ” न च स-
प्तजङ्ग्यात्मक प्रमाणवाक्यम्, एकमङ्ग्यात्मकं च नयवा-
क्यमित्यपि नियन्तुं शक्यम्, सप्तजङ्ग्याः सप्तविधजिज्ञासोपा-
धिनिमित्तत्वात् । न च तासां सार्धप्रिकत्वम् ‘को जीव?’ इति प्रश्ने
लक्षणमात्रजिज्ञासया “स्याद् ज्ञानाऽऽदिलक्षणो जीवः” इति
प्रमाणवाक्यरूपस्योत्तरस्य सिद्धान्तसिद्धत्वात् । स्यात्पदस्य
चात्राऽनन्तधर्माऽऽत्मकत्वद्योतकत्वेन प्रमाणाङ्गत्वम् । द्योतकत्व-
चात्रोपसपादनकी शक्तिर्लक्षणा वेत्यन्यदेतत् । तत्र च श्रुतपदप्र-
तिपादनधर्मांशे लौकिकी विषयता स्यात्पदद्योत्या, अन्तधर्मा-
ऽऽत्मकत्वांशे च लोकोत्तरेति विशेष इत्यपि निःसदधेते । तन्मत-
मनुरूपप्रमाणलक्षणान्तरं समुच्चिनोति च पुनर्वाक्यमेकधर्म-
कं प्रतिनियतैकधर्मप्रतिपिपादयिषया प्रयुक्त स्यात्पदादपरे ये-
ऽनन्ता धर्मास्तानुल्लिखतीत्येवशील वाक्य तदपि प्रमाणवाक्य-
व्यवहृत्यमित्यर्थः । अयं च समुच्चयव्यवमपि संप्रदायमत-
मिति कृत्वा समुचीतः । वस्तुतो नयदुर्नयप्रमाणविभागेनैवादर-
एव । हेमसुरिभिरपि-“सदेव सत्स्यात्सदिति त्रिधाऽर्थो, मां २ त
दुर्नीतिनयप्रमाणैः २७” (स्या०) इत्यादिविभज्याभिधानात्, आकरे
नपतदाभासानां व्यक्तेरुदाहृतत्वाच्च । अवधारणं च भाषा एका-
न्तवादाऽऽत्मिकैव निषिद्धा, न तु नयरूपाणि, तस्याः प्रमाणपरिक-
टिपतत्वेन तत्रावधारणीयत्वस्य निश्चायकत्वरूपज्ञापासकृणान्व-
येनैव सिद्धान्तसिद्धत्वात् । अत एव निराकाङ्क्षानासन्नाऽऽदिष्वे-
शब्दसमानाकारमानसस्वीकारे किमपराद्ध शब्दबोधेनेति पर्य-
नुयोगो मानसस्य सशयाऽऽकारस्यापि सज्जवाभिश्चायकरूपशा-
ब्दबोधानुपपत्तेरेव यौक्तिकैर्निराकृतः । न च भाषामात्रस्यावधा-
रणीयत्वेऽप्याराधकत्वाविराधकत्वतदुभयानुभयै सत्याऽऽदिभे-
दचतुष्टयोपदेशाश्रयभाषाया देशाऽऽराधकत्वेन तृतीयभङ्ग एव
निक्षेपात्साधूनामनादरणीत्वमित्यपि युक्तम्, चतुर्धा विभागस्य
रूपभावभाषायामेवोपदेशात्, नत्र च परिगणितमिश्रभाषाभेद-
दशकानामन्तर्भावादेव नयभाषायां दोषाभावात्, भुतभावभाषा-
यां च तृतीयभाषायामेवानधिकृतत्वाच्चारिभ्रभावभाषायामा-
द्यन्तयोजार्जापयोरधिकृतत्वेऽप्यायुक्ततया चतसृणामपि भाषणै-
ऽपराधकत्वाविरोधस्य प्रज्ञापनाऽऽदावुक्तत्वात् । किञ्च-प्रतीत्य-
सत्यात्वलक्षणमत्र स्फुटमेव किं नोप्रायते? न च सप्तभङ्गात्मक-
वाक्यस्यैव प्रतीत्यसत्तात्वम्, अपेक्षाऽऽत्मकबोधजनकवाक्यत्व-
स्यैव तद्वृत्तत्वात्, अन्यथैकप्रापेक्षया इस्वदीर्घाऽऽदिलौकिक-
चनस्यालक्ष्यत्वाऽऽपत्तेः । न च सत्या सर्वत्राद्यौ किमप्येव लक्ष्या,
जनपदसत्याऽऽदिभेदानामसंप्रहाऽऽपत्तेः । ननु तथाऽप्युत्सर्गतो-
ऽनादरणीयनयदुर्नयभाषयोरविशेषः । तथोक्तवादिना-“सीस-
मईवित्धारण-मित्तथोऽयं कश्चो समुल्लाघो । इह कदा मुह चे-
व
स्थिति एवं सप्तमयमि ॥ २५ ॥” (सम्म० ३ काण्ड) इति चेत् । न ।

शिष्यमतिविस्तारकत्वं हि नयवाक्यस्य प्रमाणाऽऽत्मकमहावाक्यजन्यशाब्दबोधजनकावान्तरवाक्यार्थज्ञानजनकत्व, तदनुकूलाऽऽकाङ्क्षोत्थापकत्वं वा, तेन तस्याऽऽदरणीयत्वस्यैव सिद्धे । तदुक्तवादिनैव—“पुरिसज्जायतु पशु-श्च जाणश्रो पन्नविज्ज असुर । परिकम्मणानिमित्तं, दापहा सो विसेस पि” ॥५४॥ (मम्म० १ का०) इति । प्रमाणवाक्यमपि ह्यनेकान्तरुचिशक्तिन पुरुषविशेषमधिकृत्यैव प्रयुज्यते, तदनयोर्द्वयोरपि कारणिकत्वे प्राप्ते स्व-स्वकाले औत्सर्गिकत्वमेव न्यायसिद्धम्; विप्रतिपिक्कारणविधिस्थले तथाव्युत्पत्ते । तस्मात् “स्याद् ज्ञानाऽऽदित्तज्ञो जीवः” इत्यपि सुनयवाक्यमेव, एकभङ्गरूपत्वात् । प्रमाणवाक्यना तत्राऽप्युत्थाप्याऽऽकाङ्क्षक्रमेण भङ्गपट्टसंयोजनयैव । सकलाऽऽदेशत्व-श्च प्रतिभङ्गमनन्तधर्माऽऽत्मकत्वद्योतनेन, अन्यथा च विकलाऽऽदेशत्वमित्येके ॥ अस्मद्वस्तुविषयत्वेन त्रिष्वेवाऽऽद्यभङ्गेषु तत्, चतुर्षु चोपरितनेषु एकदेशविषयत्वेन विकलाऽऽदेशत्वमित्येके ॥ अथ व्युत्पत्तिविशेषः सर्वसप्तजङ्गीसाधारणः, स्याच्छब्दज्ञास्मितैकमात्रेण तु न प्रमाणवाक्यविश्रामः, सुनयवाक्यार्थस्यैव ततः सिद्धे । अत एव कृष्णः सर्प इत्यादि-विशेषणविशेष्यभाषबोधकवाक्येऽपि सर्पमात्रे कृष्णत्वस्या-प्रावादनन्ते व्यभिचारात् पृष्ठावच्छेदेन कृष्णोऽप्युदरावच्छेदेन शुक्लचोपलम्भात् स्याच्छब्दसंयोजनया नयवाक्यत्वमित्याह समन्तभक्त । लक्ष्यलक्षणोऽऽदिव्यवहारोऽपि नयवाक्यैरेव सि-द्ध्यति, उद्देश्यलौकिकबोधस्यानतिप्रसक्तस्य तेजस्य एव सिद्धे । प्रमाणवाक्यत्व लौकिकबोधार्थं सप्तभङ्गात्मकमेवाऽऽश्रयणी-यम् । अत एव तद्व्यापकत्वं सम्प्रत्यादौ महता च यत्नेन सा-धितमिति किमतिविस्तरेण ? ॥ ६ ॥

(१०) नन्वेकत्र वस्तुन्येकाऽऽकारा प्रमाणाधीः, एकाऽऽ-कारा च नयधी कथमुत्पद्यते ? इति जिज्ञासायामाह-

यथा नैयायिकैरिष्टा, चित्रेऽनेकैकरूपधीः ।

नयप्रमाणजेदेन, सर्वत्रैव तथाऽऽर्हतैः ॥ ७ ॥

(यथेति) यथा नैयायिकैश्चित्रे नीलपीताऽऽदिना शबले घटाऽऽ-दावनेकरूपा नीलपीताऽऽद्याकारा, एकरूपा च चित्राऽऽकारा धीरिष्टाऽऽज्युपगता, तथाऽनुभवात्, स्यान्मतभेदाऽऽश्रयणाद्याः, तथा सर्वत्रैव वस्तुन्येकानेकरूपतया चित्रे प्रमाणनयभेदेन द्वि-विधा बुद्धिराहर्तैरिष्टा, अनुभवसिद्धेऽर्थे विरोधान्नावादिति भावः । यथा च सर्वस्य वस्तुनश्चित्रत्व तथोक्तमस्माभिरात्म-ख्यातौ, विस्तरज्ज्ञया नेह प्रतन्यते ।

चित्ररूपे तु मनभेद तर्करसिकव्युत्पत्त्यर्थमुपदर्शयामः-तत्र नील नीलान्धरूपासमवायिकारणं न वेति चित्ररूपे विप्रति-पत्तिः, विधिकोटि सामानाधिकरण्येन, निषेधकोटिरवच्छेदकाव-च्छेदेन । तेन नाऽऽशतो बाधः, सिरूसाधनं वा । यत्तु नील-रूपासमवायिकारणक पीतरूपासमवायिकारणकं न वेति प्रतिपत्तिरिति । तत्र । नीलरूपासमवायिकारणस्य नीलस्य पक्षत्वे बाधात् । चित्ररूपस्य पक्षत्वे आश्रयासिद्धेः । यदपि नीलरूपासमवायिकारणकवृत्तित्वविशिष्टरूपत्वं पीतरूपास-मवायिकारणवृत्ति न वेति केषाञ्चिद्विप्रतिपत्त्युद्भावनम् । त-दपि न रमणीयम् । विशिष्टस्य, विशिष्टाऽऽश्रयताया वाऽनति-रिक्तत्वादिति दिक् ।

तत्र साम्प्रदायिकाः-नानारूपवदवयवाऽऽरब्धे वस्तुनि नील-
४६८

पीताऽऽदिभिरेक सभूय चित्ररूपमारज्यते । न च सामग्रीसत्त्वा-श्रीलाऽऽदिजिर्नीलाऽऽदेरपि तत्र जननाऽऽपत्तिः, अगत्या नीले-तररूपाऽऽदीर्नीलाऽऽदिकप्रतिबन्धकत्वकल्पनात्, प्रतिबन्धकताऽ-वच्छेदकः सवन्ध स्वसमवायिसमवेतत्वम्, प्रतिवच्छेदतावच्छे-दकश्च समवायः । चित्रत्वावच्छिन्नेऽपि नीलेतरपीतेतररूपत्वाऽऽ-दिनैव हेतुता, तेन न केवलनीलकपालाऽऽरब्धे चित्रोत्पत्ति-प्रसङ्गः । यत्स्ववयवनिष्ठनीलाभावाऽऽदिषट्कस्यैव चित्रप्रति हे-तुत्वमिति । तत्र । नीलपीतोभयकपालाऽऽरब्धे घटपाकनाशिता-वयवपीते स्वचित्रेऽवयवे व्याप्यवृत्तिनीलोत्पत्तिकाले चित्रोत्प-त्त्यापत्ते । न च कार्यसहभावेन नीलाभावाऽऽदीनां तद्धेतुत्वाद्-यमदोषः, नीलपीतश्चेतत्रितयकपालाऽऽरब्धे पीतश्वेतयोः क्रमण-नाशे श्वेतनाशकालेऽपि तदापत्तेरिति, पाकजचित्रे च न व्यभि-चारः । पाकादवयवे नानारूपः, अन्यत्रानन्तरमेवावयविनि चि-त्रस्वीकारात्, पाकचित्रस्वीकारे च विजातीयचित्रं प्रति नीलेतर-त्वाऽऽदिना हेतुता, अग्निसंयोगजचित्रे चावच्छेदकत्वसवन्धाव-च्छिन्न[प्रति] योगिताका नीलजनकाग्निसंयोगाऽऽदेरज्ञावरूपज-नकविजातीयाग्निसंयोगाश्च हेतवः । अस्तु वा तेज संयोगमात्रज-न्ये विजातीये चित्रे विजातीयतेज संयोगस्य हेतुत्व, पाकयोरुज-यजन्ये विजातीये चित्रे चोन्नयोरेव रूपमात्रजातिरिक्त एव वा विजातीयतेजःसंयोगो हेतुः, फलवलेन वैजात्यकल्पनात् । न चा-ग्निसंयोगजमात्रातिरिक्ते रूपमेव हेतुरस्तु इति धिनिगमकान्नाशः । उभयस्थले नीलेतराऽऽदिसमाज्ञावरूपस्यैव विनिगमकत्वादित्या-हुः ॥ शिरोमणिजट्टाऽऽचार्यमतानुसारिणस्तु-चित्रघटेऽव्याप्यवृ-त्त्येव नीलपीताऽऽदीनि नानारूपाणि, एकरूपमिति प्रतीतेरेकोऽध-राशिरिति वत्समूहैकत्वविषयत्वात्, सविषयावृत्तिव्याप्यवृत्ति-जातेरव्याप्यवृत्तित्वविरोधस्तु प्रामाणिक एव । अत एव लोहितो यस्तु वर्णेन, मुखे पुच्छे च पाण्डुरः । श्वेतः खुरविषाणाज्या, स नीलो वृष उच्यते” ॥१॥ इति स्मृतिरप्युपपद्यते । अथाऽव्याप्य-वृत्तिनीलाऽऽदिकल्पने गौरवम् । तथाहि-अवच्छेदकतासवन्धेन नीलाऽऽदिक प्रति समवायेन नीलेतररूपाऽऽदीनां प्रतिबन्ध-कत्वमस्ति पक्षे वाच्यम्, अन्यथा पीतावयवावच्छेदेन नीलो-त्पत्तिप्रसगात् । न च नीलस्य स्वाश्रयावच्छेदेन नीलजन्यत्व-स्वाज्ञाव्यादेव न तदापत्तिः, विनैतादृशप्रतिषेधप्रतिबन्धक-भाव तथा स्वाज्ञाव्यानिर्वाहात् । ननु समवायेन नील जायत एष पीतावयवावच्छेदेनेत्यत्र चाऽऽपादकान्नाव इति चेत् । न । समवायस्यैवावच्छेदकताया अपि कारणनियम्यत्वात् । एव च नीलाऽऽदी नीलेन रूपाऽऽदीनां, नीलेतररूपाऽऽदौ वा नीलाऽऽ-दीनां प्रतिबन्धकत्वे विनिगमकभावः । मम नीलेतररूपाऽऽदौ नी-लाऽऽदीनां न प्रतिबन्धकत्वम् । नीलपीताऽऽरब्धे नीलरूपत्व-प्रसङ्गस्य बाधकत्वादिति चेत् । मैवम् । ममाऽपि नीलत्वा-ऽऽ-दिकमेव प्रतिबन्धताऽवच्छेदकः, न तु नीलेतररूपत्वाऽऽदिः गौरवा-दिति वक्तुं शक्यत्वात् । न च नीलत्वेन प्रतिबन्धकत्व, न तु नी-लेतरत्वेन, गौरवादित्येव किं न स्यादिति वाच्यम्; प्रतिबन्ध-कताऽवच्छेदकगौरवस्यादोषत्वात् । अस्तु वाऽवच्छेदकनया नीलाऽऽदौ समवायेन नीलाऽऽदीनामेव हेतुत्वम् । न च नानारूप-घटकपालाऽऽरब्धघटनीलस्य तत्कपालावच्छेदेनोत्पत्तिप्रसङ्गः, केवलनीलत्वाऽऽदिनैव तद्धेतुत्वात् । न च केवलत्व नीलाभाव-समानाधिकरणत्वमिति गौरवम्, अनवच्छिन्नसमवायेन नी-लाऽऽदिहेतुत्वस्यैव तदर्थत्वात् । समवायेन नीलाऽऽदौ च स्वसमवायिसमवेतत्वसवन्धेन नीलाऽऽदीनां हेतुत्व, व्याप्यव-

एव

त्तिनीलस्थलेऽव्याप्यवृत्तित्ववारणाय चावच्छेदकतया नीला-
 ऽऽदी स्वसमवायिसमवेतव्यसमवायित्वसंबन्धेन नीलेतररू-
 पाऽऽदीनां हेतुत्वमित्यव्याप्यवृत्तित्वपक्षेऽष्टादश कार्यकारण-
 भावाः, चित्ररूपपक्षेऽप्येतावन्त एव । चित्ररूपे नीलेतररूपाऽऽ-
 दीनां यदस्य, नीलाऽऽदी च नीलाऽऽदिपदस्य हेतुत्वम्, नीले-
 तराऽऽदिपदस्य च नीलाऽऽदी प्रतिबन्धकत्वमित्यादिनाऽऽ-
 धिक्याजावात् । वस्तुतोऽवच्छेदकतया नीलाऽऽदी स्वसमवा-
 यिसमवेतव्यसमवायिसमवेतत्वसंबन्धेन नीलेतररूपाविशि-
 ष्टनीलत्वाऽऽदिनैव हेतुत्वम् । न च नीलेतरत्वाऽऽद्यवच्छिन्नं
 प्रति नीलविशिष्टनीलेतरत्वाऽऽदिना हेतुत्वे विनिगमकाभावः,
 नीलत्वापेक्षया नीलेतरत्वस्य गुरुत्वात्, इत्थं चाभिनिष्कर्षेऽस्मा-
 कं द्वादशैव कार्यकारणजावा इति द्वाघवादित्याहुः । तदसत् ।
 चित्ररूपस्वीकारपक्षेऽपि नीलाऽऽदी नीलेतराऽऽदप्रतिबन्धक-
 त्वेनैव शुक्लावयवमात्राऽऽरब्धे नीलाऽऽद्यनुपत्तिनिर्वाहात्,
 नीलाऽऽदी नीलाऽऽदिहेतुत्वाकल्पनात्, कार्यकारणभाव-
 संख्यासाम्यादव्याप्यवृत्तिनानारूपतत्प्रागभावभाववध्वसाऽऽ-
 दिकल्पने परं परस्यैव गौरवात् । किञ्च-अव्याप्यवृत्तिरूपप-
 क्षेऽवच्छेदकतासंबन्धेन रूपे उत्पन्ने पुनस्तेनैव संबन्धेना-
 वयवे रूपोत्पत्तिवारणायवच्छेदकतासंबन्धेन रूपं (प्रत्यवच्छेद-
 कतासंबन्धेन रूपं) प्रतिबन्धकं कल्पनीयमिति गौरवम् । न चाव-
 यविनि समवायेनोत्पद्यमानमवयवेऽवच्छेदकतयोत्पत्तुमर्हतीत्य-
 वयविनि रूपस्य प्रतिबन्धकस्य सत्त्वेन रूपसामग्र्यभावादेव
 नावयवेऽवच्छेदकतया तदा रूपोत्पत्त्यापत्तिरिति वाच्यम् । एवं
 ह्यवयविनिष्टरूपाजावोऽवच्छेदकतासंबन्धेन रूपं प्रति हेतुर्वाच्यः,
 तथा च नानारूपवत्कपात्ताऽऽरब्धघटस्य नीलरूपाऽऽदेर्नीलक-
 पालिकाऽवच्छेदेनानुत्पत्तिप्रसङ्गात्, तदवयविनि कपाले रूपस-
 त्त्वात् । अपि च-नीलपीतवत्याग्निसंयोगात्कपालनीलनाशात्तदव-
 च्छेदेनानुत्पत्तिर्न स्यात्, समवायेन रूपं प्रति तेन रूपस्य प्रतिबन्ध-
 कत्वात्, तदवच्छिन्नरूपे तदवच्छिन्नरूपस्य प्रतिबन्धकत्वकल्प-
 ने चातिगौरवम् । अथावच्छिन्ननीलाऽऽदी नीलाजावाऽऽदिपदक-
 मवयवगतमवयवगतं च हेतु, रकनीलाऽऽरब्धे रकनाशकपाकेन
 व्याप्यवृत्तिनीलोत्पत्तौ चावयविनि नीलाभावाजावानवच्छिन्न-
 नीलोत्पत्ति, केवलनीले पाकेन क्वचिच्छकोत्पत्तौ च प्राक्तन-
 नीलनाशादेवावच्छिन्ननीलोत्पत्तिरिति चेत् । न । नीलपीतश्वेता-
 ऽऽद्यारब्धे श्वेताऽऽद्यवच्छेदेन नीलजनकपाके सति प्राक्तननील-
 नाशेन तत्तदवच्छिन्ननानालकस्य नाशापेक्षया एकचित्रकल्प-
 नाया एव लघुत्वात् । अथ व्याप्यवृत्तिरूपस्या[व्य] वच्छेदकस्वी-
 कारादवच्छेदकतया नीलाऽऽदिकं प्रत्येव समवायेन नीलाऽऽदेर्हे-
 तुत्वम् । न चैवं घटेऽपि तथा नीलाऽऽद्युपपत्तिः, अवयवनालत्वेन,
 द्रव्यविशिष्टनीलत्वेन वा तद्धेतुत्वात् । न च नीलमात्रपीतमात्रक-
 पालिकाद्वयाऽऽरब्धनीलपीतकपाले तदापत्तिः, नीलकपालिका-
 वच्छिन्नतदवच्छेदेन तदुत्पत्तिरिष्टत्वात्, अस्तु वा तथा नीलाऽऽदी
 नीलेतररूपाऽऽदेरेव विरोधित्वमिति चेत् । न । नीलाऽऽदी नीलेत-
 ररूपाऽऽदिप्रतिबन्धकतयैवोपपत्तौ तत्र नीलाऽऽदिहेतुतायां मा-
 नाजावानानारूपवदवयवमाऽऽरब्धे चित्ररूपस्यैव प्रामाणिकत्वाद्
 व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकायोगाग्नीलेतराऽऽदी नीलाऽऽदेः प्रतिबन्धक-
 त्वेऽविनिगमाच्च । यदि च-स्वाऽऽश्रयसंबन्धेन नीलं प्रति स्वयापक-
 समवायेन नीलरूपं हेतुरुपेयते, नीलपीताऽऽद्यारब्धस्य च स्वाऽऽ-
 श्रयसंबन्धेन नीलरूपस्य पीतकपालेऽपि संभवेन व्यभिचारात् ।

उक्तसंबन्धेन हेत्वभावादेव न तत्र नीलोत्पत्तिरिति विभाव्यते,
 तदा नीलं प्रति नीलेतररूपाऽऽदेः प्रतिबन्धकत्वे चित्ररूपत्वाऽऽ-
 दिना न कल्पनीयमित्यनिष्ठाघवम् । एवं च सामानाधिकरण्य-
 संबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताको नीलेतराभावः सामानावच्छेद-
 कत्वप्रत्यासत्या नीलहेतुरित्यपि निरस्तम्; सामानाधिकरण्य-
 व्याप्यवृत्तित्वेन तत्संबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकनीलेतराभावा-
 सत्त्वाच्चेति बहवः संप्रदायं समादधते । केचित्तु-विजातीयचित्रं
 प्रति स्वविजातीयत्वस्वसवलितत्वोन्मयसंबन्धेन रूपविशिष्टरू-
 पत्वेनैव हेतुत्वम् । स्वैजात्यं च चित्रत्वाव्यतिरिक्तं यत्स्ववृत्ति-
 तद्विश्रुतसमवायित्वम्, स्वसंवलितत्वं च स्वसमवायिसम-
 वेतद्रव्यसमवायिवृत्तित्वम् । न च सत्त्वानुगमः, संबन्धमध्ये
 तत्तत्प्रवेशात्संबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां हेतुत्वादित्याहुः ॥
 परे तु नीलपीतोभयाभावपीतरकोभयाभावाऽऽदीनां स्वसम-
 वायिसमवेतत्वसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिकानां समवायावच्छि-
 न्नप्रतियोगिकानां विजातीयपाकोभयाजावाऽऽदीनां यावत्वा-
 वच्छिन्नप्रतियोगिताक एको जावच्छिन्नत्वावच्छिन्नं प्रति हेतुरि-
 त्याहुः ॥ रूपत्वेनैव चित्रं प्रति हेतुत्वम्, कार्यसहजावेनाचित्रेतरा-
 भावस्याहेतुत्वेनानतिप्रसङ्गादित्यन्ये ॥ परे तु-चित्रत्वावच्छिन्ने रू-
 पत्वेनैव हेतुत्वम्, नीलपीतोभयाऽऽरब्धवृत्तिचित्रत्वाधान्तरत्वेन-
 क्षणायवच्छिन्ने च नीलपीतोभयत्वेन हेतुता । एव तद्वितयाऽऽरब्धे
 तद्वितयत्वेन, नीलपीतोभयाऽऽदिमात्राऽऽरब्धे च नीलपीतान्यतरा-
 दितररूपत्वेन प्रतिबन्धकत्वात् त्रितयारब्धचित्रवति द्वितयाऽऽर-
 ब्धसंप्रयोगः । न चैव गौरवम्, प्रामाणिकत्वात् । वस्तुतः समवायेन
 द्वितयजचित्रादौ स्वाधिकरणपयासवृत्तिकत्वसंबन्धेनैव द्वितयाऽ-
 ऽदीनां हेतुत्वम्, नातः प्रागुक्तप्रतिबन्धकत्वकल्पनागौरवमित्याहुः ।
 उच्छृङ्खलास्तु नीलपीतरक्ताऽऽद्यारब्धघटाऽऽदी नीलपीतरक्ताऽऽदि-
 प्वेव नीलपीतोभयजपीतरकोभयजतत्त्रितयजादीनामुत्पत्तिः, स-
 र्वेषां सामग्रीसत्त्वात् । नात्र चरमं व्याप्यवृत्ति, इतराणि त्वव्याप्य-
 वृत्तीनीति विशेषः । न चैकमेव तदस्त्विति वाच्यम्, तत्तदवयवद्व-
 यमात्रावच्छेदेन त्रयसन्निकर्षे विवक्षणाविवक्षणाचित्रोपलम्भात् ।
 न च नीलपीताऽऽदिविशिष्टचित्रेणावान्तरचित्रप्रतीतिसमवो-
 क्षणकोऽत्र, सामान्यचित्रत्वेनास्मरमावान्तरचित्रत्वाना सामाना-
 धिकरण्यप्रत्ययात् । न चेदेव तदा नीलाऽऽद्यविशेषिता ये नी-
 लाऽऽदिभेदास्तत्तदाश्रयरूपसमुदायेनानुगतचित्रप्रतीतिभ्रष्टत्वं
 नीलाऽऽदिभेदसमुदायेन नीलाऽऽद्यनुगतप्रतीतिसम्भवाग्नील-
 त्वाऽऽदिकमपि च विलीयेतेति जातेरव्याप्यवृत्तित्वे पुनरस्वेक-
 मेव यत्किञ्चिदवच्छेन तत्र नीलत्वपीतत्ववत्त्वविवक्षणाचित्रत्वा-
 ऽऽदिसमवादित्याहुः ॥ तदिदमखिलमशिक्षितप्रलापमात्रम् ॥ चि-
 त्रपटोचिते च रूपाप्रतिपत्तेरनुभवविरुद्धत्वात्, शुक्लाऽऽदिरूपा-
 णामपि परस्परभिन्नानां साक्षात्संबन्धेन निर्विगानं तत्र प्रतीतेः,
 प्रत्येतव्यकल्पनागौरवेण प्रतीतिवाधे रूपाऽऽदेस्तु तन्मात्रगत-
 त्वाऽऽपत्तेः । तदिदमाहुः समतिटीकाकृतः-“न च चित्रपटाऽऽश्रव-
 पास्तशुक्लाऽऽदिविशेषरूपमात्रं तदुपलम्भान्यथानुपपत्त्याऽस्तीत्य-
 भ्युपगन्तव्यम्, कथं चित्ररूपः पट इति प्रतिभासाभावप्रसक्तै-
 रिति, एकाधिकरण्यावच्छिन्नशुक्लाऽऽद्यवयवावच्छेदः, एव कथं-
 चित्समुदाय्यतिरिक्तचित्रमिति, नत्र शुक्लाऽऽद्यग्रहे चित्राग्रद-
 प्रसक्तिरित्येव तात्पर्यम् । किञ्चिच्छुक्लावयवावच्छेदेनाऽपि चक्षु-
 संनिकर्षेण चित्रोपलम्भः स्यात्; अथ चित्रत्वग्रहे परस्परयावयव-
 गतनीलेतररूपपीतेतररूपाऽऽदिमत्त्वग्रहो हेतु, अतएव त्र्यणुकचि-
 त्त्वं चक्षुषा न गृह्यत इत्याचार्याः । न च चित्रत्वनिष्ठविषयतया चित्र-

तत्र प्रहे स्वविशेषसमवेतत्वसम्बन्धेनोक्तं हेतुत्वे घटावयवगत-
तद्ग्रहात् शुक्लावयववाचच्छेदेन चित्रपटसन्निकर्षेऽपि तद्रूपवि-
प्रत्यक्काऽऽपत्तिरिति वाच्यम्, विशेष्यतया चित्रत्वप्रकारक-
प्रत्यक् एव चरमसमवेतत्वाविनिर्मुक्तसम्बन्धेन तदेतत्त्वात् ।
न च नीलैतररूपत्वाऽऽद्यवचिन्नप्रकारताप्रदो न हेतुर्नी-
लपीतत्वाऽऽदिनाऽवयवगतनीलपीताऽऽदिप्रहेऽप्यवयविचित्र-
प्रत्यक्कोत्पादादिति वाच्यम्, विलक्षणचित्रप्रत्यक्के तेन तेन
रूपेण तत्तद्ग्रहस्यापि हेतुत्वात् । वस्तुतो नीलेतररूपत्वा-
ऽऽदिन्याप्यत्वेन नीलेतररूपत्वपीतत्वाऽऽद्यनुगमात् कतिरिति
चेत् । न । इत्युक्तचित्ररूपाग्रहे चतुरणुकाचित्रप्रत्यक्कानुपपत्तेः,
चित्रावयवाऽऽरब्धे चित्रप्रहेऽवयवविषयकनीलेतररूपत्वाऽऽ-
दिन्याप्यचित्रत्वावच्छिन्नप्रकारकग्रहस्यैव हेतुत्वात् । यदि च
नीलेतररूपपीतेतररूपाऽऽदिमदवयवावच्छिन्नेन्द्रियसन्निकर्ष-
स्यावयवनीलाऽऽदिगतनीलत्वाऽऽदिप्रहप्रतिषन्धकदोषाभावा-
नां च चित्रप्रत्यक्के हेतुत्वम्, अतस्सरेणुचित्रस्याऽपि चक्षुषा ग्रह-
इत्युद्भाष्यते, तदाऽनन्तहेतुहेतुमद्भानकल्पनागौरवात्, चित्रत्वं
व्यासज्यवृत्त्यैव, तत्र च समानाधिकरणनानारूपग्रहव्यक्तत्व-
मित्येव कल्प्यमानं शोभते । न ह्येव गौरव, चित्रत्वग्रहे सामानाधि-
करहेन रूपविशिष्टरूपग्रहेत्येव हेतुत्वाद्भक्तहेतुत्वावे चित्रत्व-
विनिर्मुक्ताचित्रप्रत्यक्कस्य जीमयोस्तुल्यत्वात् । यदि च नानाऽ-
वयवावच्छिन्नपर्या [य] तद्वृत्ति एक चित्रमप्यनुभूयतेऽत एवै-
कावयवावच्छेदेन चित्रावयवप्रतीतेरप्युपपत्तिरिति स्वीक्यते,
तदैकानेकचित्रव्यवसावाभ्युपगम विना न काऽप्युपपत्तिः,
देशस्कन्धनियतधर्माणां तद्ग्राहकसामग्रीप्राप्तत्वेनैवोक्तोप-
पत्तेः । देशस्कन्धपरिमाणविशेषग्रहेऽपीयमेव गतिरिति दिक् ।
किञ्च-नीलेतररूपाऽऽदिप्रहस्यैव चित्ररूपे हेतुत्वमित्येतावदेव
नोपपत्तिः, अवयवगतोक्तप्रापकृष्टनीलाज्यामपि चित्रसज्जात् ।
ते चोत्कर्षापकर्षा विचार्यमाणा अनन्ता एव ।

तदाह श्रीसिद्धसेनः-

“पञ्चुप्पसम्मि वि प-ज्जयम्मि प्रयणागं पम्ह दव्व ।

ज एगगुणाऽऽर्हया, अणतक्का गुणविसेसा” ॥६॥ (सं० ३का०)
व्याख्या-प्रत्युत्पन्ने वर्त्तमानेऽपि पर्याये भजनार्गात् जेदाभेदप्र-
कार पतत्यासादयति ह्यवयवम्, यस्मादेकगुणाऽऽर्हयः कृष्णत्वाऽऽ-
द्योऽनन्तप्रकारास्तत्र गुणविशेषाः प्रकारवाचिनः ।

तेषां च मध्ये केनचिदेव गुणविशेषेण युक्तं तादृति
कृष्ण हि ह्यवयवव्यान्तरेण तुल्यमधिकमूनं वा भवेत्,
प्रकारान्तराभावात् । आद्ये सर्वतुल्यत्वे तदेकताऽऽपत्तिः ।
चक्षुर्यो सख्येयाऽऽदिभागगुणवृद्धिनिर्भ्यां षट्स्थानकप्र-
तिपात्तिरवश्यभाविनी । तथा च प्रतिनियतहानिवृत्त्युक्तकृ-
ष्णाऽऽदिपर्यायेण सत्त्वं, नाऽप्येनेति । इत्थं च नीलत्वाऽऽ-
द्यवान्तरजातीनामनन्तत्वात् तरतमशब्दमात्रेण तदनुगमस्य
कर्तुमशक्यत्वात् । तत्तद्वान्तरजातीयनीलपीताऽऽर्हानामन-
न्तचित्रहेतुत्वकल्पने गौरवमिति षट्स्थानपतितवर्णपर्यायेण
चित्रद्वयमेव स्वसामग्रीप्रभवमभ्युपगन्तव्यम्; आद्यसमाज-
सिद्धधर्मस्याऽपि तथा न्यत्वकार्यतावच्छेदकत्वस्वीकारात् ।
एतेन चित्रप्रत्यक्कमेकतावच्छेदकमपि चक्षुःसंयोगनिष्ठवै-
जात्य स्वोक्तव्यमित्यपि निरस्तम् । सूक्ष्मेक्षिकयाऽनन्ता-
वान्तरचित्रानुजवादनन्तवैजात्यकल्पनाऽऽपत्तेरत्यन्ताप्रामाणि-
त्वादिति स्पष्टव्यम् । अव्याप्यवृत्तिरूपपक्षेऽप्यवयवगतोक्त-
प्रापकृष्टनीलाज्यामवयविनिर्लेतयोस्वाच्छिन्नयोः सामान्य-

सामग्रीवशादर्थान्तरवाच्छिन्नस्य नीलस्योत्पत्तिप्रसङ्गोऽवय-
विनिर्लेतरत्वाऽऽद्यवच्छिन्न एवावयवनीलेतरत्वाऽऽदिना हे-
तुत्वे नीलत्वावच्छिन्नस्याऽऽकस्मिन्कत्वप्रसङ्गः । किमाकस्मि-
त्वमिति चेत् १, तद्वर्मावाच्छिन्नायं तयाप्रवृत्तिविरहः, एतत्का-
रणसर्वे नीलत्वावच्छिन्नस्यावश्यमुत्पत्तिरित्यनिश्चयश्च प्र-
तीयते । तत्र नीलसामान्यमनवाच्छिन्नम्, अवच्छिन्नाश्च तद्वि-
शेषाः । केवलशुक्लेऽपि च स्वल्पवृद्धवयवावच्छेदेनेन्द्रियस-
न्निकर्षेऽप्युपपत्तेरनुपपत्तिरनुपपत्तिः, तदनुपपत्तं शुक्लसामान्यं
चेत्येकानेकवर्णविशिष्टव्यपारिणाभाभ्युपगम विना न कथमपि
विस्तारः । एतेनाऽऽप्यवृत्तिनीलाऽऽदिकल्पने ग्राहकान्तरकल्प-
ने अव्याप्यवृत्तिव्यवसमवेतप्रत्यक्षत्वाऽवच्छिन्न प्रति चक्षुःसंयो-
गकावच्छेदकावच्छिन्नसमवायसम्बन्धावच्छिन्नाऽऽधारतासंनि-
कर्षेण संयोगाऽऽदिप्रत्यक्षस्थले कृष्टत्वेनैवानतिप्रसङ्गात् । नील-
पीतोभयकपालाऽऽरब्धघटीयनीले च नीलकपालविक्रयेव परम्प-
रयाऽवच्छेदिकेत्यनुपगमादित्यादि निरस्तम् । शास्त्रामूलोभ-
यावच्छिन्नदीर्घतन्तुतरुसंयोगवर्णोदितरोभयाऽऽद्यवयवावच्छि-
न्नाविलक्षणरूपस्याऽनुभवसिद्धत्वेन तद्ग्राहकोभयाऽऽदिपर्या-
त्तावच्छेदकताकाऽधिकरणतागर्भसंनिकर्षाऽऽदिकल्पनाया अ-
व्यावश्यकत्वादुपदर्शितसंयोगस्थलेऽपि एकैकावच्छिन्नसंयो-
गद्वयस्वीकारे च तद्वृत्तिकृता सर्वैश्च नीलेतराऽऽरब्धेऽवयविनि-
र्लेतानीष्टं स्वस्वावच्छेदेन समुत्पद्यमानं रूपमविरोधाद् व्याप-
कमेवोत्पद्यते, सजातीयविजातीयेषु नानापदार्थेषु जायमानं
समूहोऽऽवच्छिन्नमिवैक ज्ञानमिति सर्वं विलुप्तशीर्षं स्यात्, यथा
दर्शनसंस्कारतात्पर्याज्यां नानैकसंयोगरूपाऽनुपगमे व्यञ्जित
स्याद्विर्लेपः (१) । एतेन नानारूपवदवयवाऽऽरब्धे व्याप्यावृत्तौ न्ये-
व नीलपीताऽऽर्हान्युत्पद्यन्ते, नीलाऽऽदिफ प्रति नीलेतराऽऽदि-
प्रतिषन्धकत्वनीलाऽऽदिकारणत्वकल्पनापेक्षया व्याप्यवृत्ति-
नीलपीताऽऽदिकल्पनाया एव व्याप्यत्वादित्यपि परेषां मत
निरस्तम् ; नीलकपालावच्छेदेन चक्षुःसन्निकर्षे पीताऽऽर्ह-
रूपलम्बाऽऽपत्तेरपि तत्र दोषत्वात् । तदाह सम्मतिटी-
काकारः-“आश्रयव्यापित्वेऽप्येकावयवसहितेऽप्यवयविन्युपल-
ज्यमानेऽपरावयवानुपलब्धावप्यनेकरूपप्रतिपत्तिः स्यात्, स-
र्वरूपाणामाश्रयव्यापित्वादिति ।” न च नीलाऽऽद्यवयवावच्छि-
न्नसन्निकर्षस्थ नीलाऽऽदिग्राहकत्वकल्पनार्ददोषः, पीतकपा-
लिकाऽवच्छिन्ननीलपीतोभयकपालावच्छेदेन सन्निकर्षेऽपि नी-
लप्रहप्रसङ्गात् । न च केवलनीलावयवावच्छिन्नसन्निकर्ष एव
ग्राहक इति वाच्यम्, नीलपीतोभयद्व्यणुकाऽऽरब्धस-
रेणुनीलप्रत्यक्षाऽऽपत्तेः । परमाणुसन्निकर्षेऽस्यैव परमाणव-
च्छिन्नसन्निकर्षस्याऽपि ह्यव्याप्राहकत्वेन तत्तत्तद्व्याप्राहक-
तया चित्रस्वभावत्वमानुजविक्रम, तथा ग्राहके ज्ञानेऽपि
तत्रास्तराया एकाऽऽकारतायाः, सस्तराणां च नानाऽऽ-
कारताविशेष्यतासांसर्गिकविषयतानां नयनिरूपितानां शुद्धा-
नां चानुलोमप्रतिलोमभावेन समानम्, सावित्सर्वेद्यतानियाम-
कवैचित्र्यशालिनीनां च बह्वीनामनुभवात् । अत एव “सावज्ज-
जोगविरागो, तिसु गुहो गसु सुसंजुतो । सर्वेज्जो जयमाणो,
आया सामाहं होइ ॥१॥ ” इति सप्ततयाऽऽत्मकमहावक्यार्थ-
जज्ञाने एकाऽवशिष्टा प्रमाणाऽऽकारता, अनेकाश्चादिकयो नय-
विषयतापरस्परसंयोगजाश्च बह्व्योऽनुभूयन्ते । नैयायिकास्तु-
विशेषणं, तत्र च विशेषेणान्तरम् १, विशिष्टस्य वैशिष्ट्यम् २,
एकविशिष्टेऽपरवैशिष्ट्यम् ३, एकत्र द्वयम् ४; इत्येवं चतुर्त्वे

विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धिः । तत्र मध्यमद्वये विशेषेण विशेष्यताऽ-
वच्छेदकप्रकारकनिश्चयत्वाज्यां हेतुता, इतरद्वये तु विशेषणाज्ञा-
नाससर्गग्रहयोः, विशेष्ये विशेषणमितिरीत्या बुद्धित्व-रक्तत्वाऽऽ-
द्यवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितदण्डत्वाऽऽद्यवच्छिन्नप्रकारकबुद्धि-
त्वम्, तेन दण्डो रक्तो दण्डवान्पुरुष इति समूहाऽऽलम्बने नाति-
प्रसङ्गः, तत्र दण्डत्वावच्छिन्नप्रकारतायाः रक्तत्वावच्छिन्नप्र-
कारतानिरूपितत्वात् । न च विशिष्टवैशिष्ट्यविषयतास्वीकारे र-
क्तदण्डवानित्यत्र विशेष्ये विशेषणमिति विषयितायां दण्डो
रक्तो दण्डवान्पुरुष इति समूहालम्बनव्यावृत्तायां मानाज्ञावः ।
रक्तरूपदण्डत्वोन्नयावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारताजिन्नाया र-
क्तरूपत्वाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितशुद्धदण्डत्वावच्छिन्नप्र-
कारताया आनुभाषकत्वम् । किञ्च-रक्तदण्डवानित्यादि-
वाक्यादयुगपदुपस्थितस्वघटकाखिलपदार्थाज्ञायमानाया अन-
न्वितान्वयबुद्धेः रक्तो दण्डो दण्डवान्पुरुष इति वाक्यजसमूहा-
ऽऽलम्बनावलम्बकण्ये रक्तदण्डाज्ञाववानित्यादिव्याधधीकालेऽ-
प्युत्पत्त्यापत्तिरिति तत्प्रतिषेधयताऽवच्छेदकतयैव तत्सिद्धि-
कवाधधिया रक्तरूपत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितशुद्धदण्डत्वा-
वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपुरुषत्वाऽवच्छिन्नविशेष्यताकाधियैव प्र-
तिबद्धत्वाविशिष्टवैशिष्ट्यविषयताया बाधप्रतिषेधयतावच्छेद-
कत्वे उक्तस्थल एवानुपपत्तेः । अपि च-विशकक्षितज्ञानाद् व्या-
पकविषयताशास्त्रिमानसस्वीकारेण तत्साधारण्येनैव प्रतिबद्ध-
त्व युक्तिमत् । अथैव दण्डो रक्तो न वेति सशयकाले उक्तवा-
क्याद्विशेष्ये विशेषणमिति रीत्याऽन्वयबोधाऽऽपत्तिरिति चेत् ।
न । प्रथममिष्टत्वात्, अनन्तरं च विशिष्टस्य वैशिष्ट्यमिति रीत्याऽ-
न्वयधियः सम्भवात् । तदनुभवोऽप्यविरुद्धः, प्रात्यक्षिकी बुद्धिर-
प्युक्तसशयकाले रक्तत्वांशे सशयकारा इष्टेय । यत्तु घटघटत्वाऽऽ-
दिनिर्विकल्पकोत्तर घटवदित्याकारा धीर्विशेष्ये विशेषणमिति
रीत्या जायत इति । तत्र घटाऽऽद्यशे तद्धीप्रकारताया निरवच्छि-
न्नत्वेऽपसिद्धान्तः, जात्यतिरिक्तस्य किञ्चत्प्रकारेणैव भानात् ।
तादृशधीविरोधिनोऽसंसर्गग्रहस्यासम्भवात्तथा विशेषणधियो-
ऽहेतुत्वाच्च । तस्या घटत्वाऽऽद्यवच्छिन्नत्वे तु तद्धियो घटो
नास्तीत्यादिवुद्धिवद्विशिष्टवैशिष्ट्यधीत्वस्यैवाध्यवसितप्रकार-
कज्ञानमेवोपनायकम्, तस्य च कार्यतावच्छेदकं लौकिकविषयि-
ताशून्यम्, तद्विषयिकज्ञानत्वापेक्षया लाघवाद्विशिष्टवैशिष्ट्य-
ऽऽख्यविषयताशास्त्रिप्रत्यक्षत्वमेवेति । घटत्वप्रकारकज्ञानोत्तरं
जायमानायां घटवदिनि बुद्धौ विशिष्टवैशिष्ट्यधीत्वमेव; निर्वि-
कल्पकोत्तरं तु विशेष्ये विशेषणमितिरीत्या लौकिकविषयताशा-
स्त्रिज्ञानस्यैव स्वीकारात् । न च दण्ड इत्याद्यात्मकमानसबोधासं-
ग्रहः, तत्र ज्ञानांशे दण्डस्य प्रकारकत्वात् । न आत्मन्युपनीतभावे
च ज्ञानाज्ञावेऽपि तत्रागत्या लौकिकविषयताशून्यत्व निवेशनीयम्;
तादात्म्येन स्वस्मिन् स्वप्रकारकत्वाज्युपगमादित्यादिनिरस्तम् ।
नव्यनये निर्विकल्पकसाधारणप्रत्यासत्तिस्वीकारेणोपनयका-
र्यताऽवच्छेदके लौकिकविषयिताशून्यत्वस्यैव निवेशात् घटव-
दित्यादौ सर्वत्र विशेष्ये विशेषणमितिरीत्या विषयतायां
प्रागसकृदुक्तबाधकस्यैव न साम्राज्यार्थैवेति(?)भावः, दण्डो न
वेति सशयकाले दण्डाभाववदितिधीर्विशेष्ये विशेषणमिति
रीत्या स्यात्, तथाऽभावे प्रतियोगिताऽवच्छेदकविशिष्टप्रतियो-
गिनो बुद्धेरप्रमिद्वया तत्प्रतिबन्धकत्वस्याप्ययोगादिति चेत् । ना
तादृशबुद्धेरप्रसिद्धत्वे दण्डाभावससर्गाग्रहाऽऽदिसामान्यसाम-
ग्र्या विशिष्टवैशिष्ट्यविषयिताबोध एव हेतुत्वात्, तादृशबुद्धेरा-

पादकाज्ञावाद्द्विशेष्ये विशेषणमिति विषयितायाः वैशिष्ट्यवि-
षयिताकबोध एव हेतुत्वात्, तादृशबुद्धेरापादकाभावाद्द्विशेष्ये
विशेषणमिति विषयिताया विशिष्टवैशिष्ट्यविषयिताव्यापकत्वे
दण्डाज्ञावदिति ज्ञानेऽपि तस्याः सत्येन तदवच्छिन्नं प्रति प्रति-
बन्धकत्वसम्भवाच्च । अत एव दण्डो रक्तो न वेति संशयकाले
यदि विशेष्ये विशेषणमिति रीत्याऽपि रक्तदण्डवानिति धियो
नोत्पत्तिः, तदा तत्र दण्डो रक्त इत्यादिनिश्चयाज्ञावविशिष्टो
दण्डो रक्तो न वेत्यादिसशयः प्रतिबन्धकः स्वीक्रियते । इत्थं
च व्यापकत्वाद् विशिष्ट्ये विशेषणमिति रीत्या विषयतावानु-
मितिप्रवृत्त्यादिजनकताऽवच्छेदिका । विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वं तु
रक्तदण्डत्वाऽऽदिविशिष्टपर्याप्तिप्रकारताकबुद्धित्वं रक्तदण्डेन
जानामीति प्रतीतेरिति सप्रदायविद् । तदसत् । अस्या एवाऽ-
नुमित्यादिजनकताऽवच्छेदकत्वे विशिष्टवैशिष्ट्यविषयितायां
मानस्य दूरापास्तत्वात् । रक्तदण्डवानित्यादिज्ञानेऽपि रक्तत्वा-
ऽऽदिप्रकारतानिरूपितदण्डाऽऽदिनिष्ठविशेष्यताया एवानुज्ञानात्
रक्ताऽऽदेर्दण्डाऽऽदिविशेष्य इत्येव प्रतीतेः । तस्माद्विशिष्टवैशिष्ट्य-
विषयताकबुद्धित्वमेवानुमित्यादिजनकताऽवच्छेदकम् । विशेष्ये
विशेषणमिति बुद्धित्वं तु विशेषणताऽवच्छेदकसंशयकाढीनज्ञान-
साधारणमित्यलं संशयप्रतिबन्धकत्वेन, विशिष्टपर्याप्तप्रकारत्वा-
सम्भवमिया परामर्शवैशिष्ट्यबुद्धित्वमित्यापि न युक्तम् । वह्निव्या-
प्ये धनवानित्यादौ विशिष्टव्याप्तेरसिद्धत्वेन प्रकारत्वासम्भवमिवा
परामर्शः, दीधितौ खरुशो निरुक्तेरानर्थक्याऽऽपातात् । अनेन वै-
शिष्ट्यं च वैज्ञानिकम्, तेन लोहितवह्निमानित्यादौ न विशिष्टवै-
शिष्ट्यबोधानुपपत्तिरिति मथुरानाथाद्युक्तमपास्तम् । विशिष्टवै-
शिष्ट्यविषयताविशेषणताऽवच्छेदकसम्बन्धभेदेन भिन्नेति सर्वैः
स्वीकारेण समवायाऽऽदिघटिततदसम्भवस्य वैज्ञानिकसम्बन्धेन
समाधानुमशक्यत्वाच्च, तत्तत्सम्बन्धेन विशेषणताऽवच्छेदकप्र-
कारकनिश्चयस्य तत्तत्सम्बन्धनिरूपितवैज्ञानिकसम्बन्धेनैव वि-
शिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वाऽवच्छिन्नं प्रति हेतुत्वकल्पने त्वतिगौर-
वम्, संशयदशायामपि शुद्धसम्बन्धेन कार्याऽऽपत्तिश्च । न चेष्टा-
पत्तिः, अनुज्ञाविरोधात् । अन्यथा विशिष्टवैशिष्ट्यं न कार्यतावच्छे-
दकम्, अर्थसमाजसिद्धत्वाद्विशेषणज्ञानद्वयादेव तादृशबोधाऽऽ-
पत्तिरिति मिश्रमतसाम्राज्याऽऽपत्तिः, दण्डो रक्तो न वेति संशया-
नन्तरमज्ञायमानस्य, दण्डो रक्त इति निश्चयानन्तरं च जा-
यमानस्य बोधस्याऽनुज्ञावसिद्धत्वात् । एव हि तत्रोक्तकार्यकारण-
भावेन नन्मत निराक्रियते, नियतसम्बन्धगर्भत्वेऽप्ययमेव यु-
क्तिरिति । इदं तु स्याद्रक्तदण्डवानित्यत्र दण्डाऽऽश्रितैव प्रका-
रता, तदवच्छेदकता च रक्तदण्डत्वे च पर्याप्ता, रक्तेन दण्डत्वेन
चामुमत्र जानामीति प्रतीतेर्व्यधिकरणस्याप्यवच्छेदकत्वात् । त-
त्त्ववच्छेदकत्वाऽऽदिकम् इदं रजतमित्यादि पीतशङ्खवदित्यादि-
भ्रमवदविरुद्धम् । साऽवच्छेदकता तत्तत्कर्मांशे समानाधिकरण-
व्यधिकरणतत्तत्सम्बन्धावच्छिन्ना, तत्र निरूपकबुद्धित्वं विशिष्ट-
वैशिष्ट्यबुद्धित्वं वह्निव्याप्ये धनवानित्यादावपि संभवता-
त्यलं दाधितकृतः खरुशो निरुक्ता; इयमेवानुमित्यादि-
जनकताऽवच्छेदिका नानाप्रकारताऽऽदिघटितधर्मस्य जनकता-
ऽऽद्यवच्छेदकत्वे गौरवादिति । अथ दण्डो रक्त इति निर्णय-
स्य रक्तत्वदण्डत्वोन्नयधर्माऽवच्छिन्नप्रकारताकत्वं जन्यताऽव-
च्छेदकमित्यन्युपगमेऽपि रक्तत्वधर्मिताऽवच्छेदकदण्डत्वप्रका-
रकनिर्णयजन्ये दण्डरक्तवानिति विशिष्टवैशिष्ट्यबोधे व्यभि-
चार इति चेत् । न । रक्तत्वप्रकारतानिरूपितदण्डत्वावच्छिन्न-

विशेष्यताशालित्वस्यापि तादृशनिर्णयजन्यतावच्छेदके प्रवे-
शात्, उक्तस्थले दण्डप्रकारतानिरूपितरक्तत्वावच्छिन्नविशे-
ष्यताया एव सत्त्वात् । उभयधर्मावच्छिन्नप्रकारतां परित्यज्यो-
पपत्तिप्रकारतानिवेशेन हेतुत्वस्वीकारे तु पर्वतो लौहित्या-
भाववानिति ज्ञानकाले लौहित्यवह्निमानिति विशिष्टवैशिष्ट्य-
बुद्ध्यवगमाऽऽपत्तिः ; पर्वतो न लोहित इति ज्ञानस्य लौहित्य-
प्रकारकपर्वतविशेष्यकज्ञान एव प्रतिबन्धकत्वात् । न च रक्त-
त्वावच्छिन्नविशेष्यताकरकप्रकारकस्य रक्तो रक्त इति स्मरण-
स्य प्रसङ्गः, तत्र तथा निर्णयस्य हेतुत्वादिति वाच्यम्, रक्त-
त्वावच्छिन्नविशेष्यतायास्तत्र रक्तत्वप्रकारतानिरूपितत्वेऽपि
रक्तत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वे तस्यास्तादृशप्रकारतानिरूपित-
त्वानन्युपगमात्, तेन रूपेण रक्तत्वप्रकारतानिरूपितत्वेऽपि र-
क्तत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वे तच्छालित्य ज्ञानस्यैव, रक्तो रक्त
इत्याकारकस्मृतिजनकतया तादृशस्मरणाऽऽपत्त्यसम्भवात् ।
दण्डो रक्तो न वेति सशयानुव्यवसायस्तु वस्तुत्वविशि-
ष्टदण्डवैशिष्ट्यावगाही रक्तदण्डेन सदेहीत्यप्रत्ययात्, किं तु
रक्तत्वतदज्ञावप्रकारकत्वदण्डविशेष्यकत्वावगाही रक्तत्वेन त-
दभावेन च दण्ड सदेहीति प्रत्ययादिति न तत्र व्यभिचार
इति केचित् । तच्चिन्त्यम् । समुच्चयानुव्यवसायवत्तद्विशे-
षणद्वयनिरूपितवैशिष्ट्यविषयताशालित्वस्यैव वक्तुं शक्य-
त्वात् । रक्तदण्डे न सदेहीत्यनज्ञापस्य दण्डेन जानामीत्यन-
ज्ञिनापवादोपपत्तेर्ज्ञानत्वेन सदेहाऽनुव्यवसाये चोक्तप्रका-
राभावाद्विशेषणोपर्युद्धेयमानस्य विशेषणताऽवच्छेदकस्य वि-
शेष्यनिष्ठसवन्धावगाहिताया एवोक्तज्ञाने समर्थने चान्यत्रा-
प्यतिप्रसङ्गात् । तस्माद्विशेष्ये विशेषणमिति रीत्यैव सश-
यानुव्यवसाय इति न व्यभिचार इति बहवः । न च सदेही-
त्यनुव्यवसायस्य विशेषणमिति रीत्याभ्युपगमे रक्तदण्डो
द्रव्यमिति व्यवसायानन्तरमपि रक्तदण्डं जानामीत्यनुव्य-
वसायप्रसङ्ग इति वाच्यम्, रक्तविशिष्टप्रकारतानिरूपितविष-
यित्वसात्त्विकविषयितानिरूपितविशेष्यतासन्धेनाऽव्यवसा-
य प्रति रक्तत्वप्रकारतानिरूपितदण्डत्वावच्छिन्नविशेष्यता-
कत्वेन व्यवसायहेतुताया आवश्यकत्वात् । अन्यथा रक्तो दण्ड
इति प्रत्यज्ञानान्तर रक्तवाद दण्डश्चेति समूहाऽऽलम्बनस्मर-
णाऽऽदिस्थले रक्तदण्डं स्मरामीत्यनुव्यवसायोपपत्तेः । न च
दण्डो रक्त इति ज्ञानोपरमेऽपि रक्तदण्डं करोमीत्याकारककृ-
तिसाक्षात्कारोत्पत्त्या व्यभिचारः, हेतुताऽवच्छेदके ज्ञानज्ञानि-
निवेशे च रक्तदण्डं इत्यनुद्वुद्धसंस्काराद्रक्तत्वनिर्विकल्पक-
दशाया विशिष्टबोधाऽऽपत्तिः, उद्बोधकानां संस्कारजवि-
शिष्टवैशिष्ट्यबोधहेतुत्वेऽपि तदभावे सामान्यसामग्र्या
फलजननेनावधकभावादिति वाच्यम्, कृतिसाक्षात्कारपूर्वं
नियमतो दण्डो रक्त इति स्मरणानभ्युपगमात् । वस्तुत-
संस्कारव्यावृत्तज्ञानेच्छाकृतियुक्तिजातिविशेष कल्पयित्वा वि-
शेषणताऽवच्छेदकप्रकारकविजातीयगुणत्वेनैव हेतुत्व स्वीक्रि-
यते, अनन्तस्मृतियुक्तिकेतुत्वकल्पनापेक्षया तादृशजाति-
कल्पनाया एवोचितत्वात् । न च कृतिसाक्षात्कारपूर्वं विषय-
स्मृतिकल्पनमावश्यकम्, अन्यथोपनायकज्ञानविरहेण विषयज्ञा-
नासंज्ञवेन कृतिसाक्षात्कारानुदयप्रसङ्गादिति वाच्यम् ; ज्ञान-
लक्षणप्रत्यासत्तेरपीच्छाकृतिसाधारणताद्विषयकविजातीयगुण-
त्वेनैव हेतुत्वोपगमात् । अवश्यं च गुणमानसजनकावच्छेदकत-
या संस्काराऽऽदिवाच्यतत्रातिविशेषकल्पनम् । अन्यथा स-

स्काराऽऽदिमानसताऽऽपत्तेरिति विशिष्टवैशिष्ट्यानुभवत्वमेव च
जन्यताऽवच्छेदकमासीयते, स्मरणे च तादृशविषयतानियामक
इति बहवः । केचित्तु अनुभवत्वजातौ मानाभावेन ज्ञानत्वस्या-
ऽपि नित्यसाधारणतया जन्यताऽवच्छेदकत्वाज्जन्यप्रत्यक्षवृत्ति-
जातिविशेष एव विशेषणताऽवच्छेदकप्रकारकनिर्णयजन्यताऽ-
वच्छेदकोऽनुमित्यादौ च परामर्शाऽऽदिरेव तादृशविषयतानि-
यामकः, एव शब्दबोधेऽवान्तरवाक्यार्थबोध एव, तथाऽप्यवि-
जातीयप्रत्यक्षत्वस्य तज्जन्यताऽवच्छेदकत्वे इतरव्यापकीभूता-
प्रावप्रतियोगिपृथिवीत्ववति पृथिवीत्याकारकपरामर्शादितर-
भेदत्वप्रकारकज्ञानदशायामिष तच्चून्यदशायामपि पृथिवीत-
रज्ज्वदवतीत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यविषयताशालिनाऽनुमितेरा-
पत्तिः, तादृशानुमितान्वयव्याप्तिज्ञानस्यैव हेतुत्वप्रापत्तिरित्यु-
क्तौ च स्वातन्त्र्येणेतरेदत्वप्रकारकज्ञानस्य सत्त्वे तादृशानुमित्य-
नुदयाऽऽपत्तिः । न च पृथिव्यामितरभेदविशेष्यकानुमितेरेव स्वी-
काराभेयमापत्तिः, साध्यविशेष्यकानुमितौ साध्यप्रसिद्धिर्विरोधि-
तया तत्र तादृशानुमित्युत्पादासम्भवात् । न च विशेष्ये विशेषण-
मिति रीत्या पृथिवीतरभेदवतीत्याकारानुमितिस्तत्र जायत ए-
वेति वाच्यम्, तथा सति साध्यज्ञानशून्यकाले तादृशपरामर्शा-
त्पृथिव्यामितरभेद पृथिवीतरभेदवतीत्याकारकद्विविधविष-
यताशालिन्या अनुमितेरापत्तेः । न च विशिष्टबुद्धिं प्रति विशे-
षणज्ञानस्य हेतुत्वान्नेयमापत्तिः, एवमपि प्रमेयत्वेनेतरभेदज्ञा-
नकाले तथाविधानुमितेरापत्तिसंभवात् । न च प्रमेयत्वाऽऽदिना
साध्यज्ञानकाले साध्यविशेष्यकानुमितिप्रतिबन्धकीभूता—
साध्यसिद्धिसत्त्वे तत्र तथाविधविषयताशाल्यनुमित्यापत्तिरिति
वाच्यम्, साध्यताऽवच्छेदकप्रकारकसिद्धेरेव साध्यविशेष्यका-
नुमितिचिरोधित्वात् । अन्यश्चेतरभेदत्वरूपेण ज्ञेयान्तरावगाहि-
मिद्विकात्वे तादृशानुमितिवारणाय तत्र पक्षविषयतानिवेश्यासि-
द्धेः प्रतिबन्धप्रतिबन्धकज्ञावान्तराऽऽपत्तेः, तस्मादितरभेदत्व-
प्रकारकज्ञानकालीनव्यतिरेकव्याप्तिज्ञानजन्यानुमितिविशिष्टवै-
शिष्ट्यविषयतास्वीकार आवश्यकः, तत्साधारण्यं च विशेष-
णताऽवच्छेदकप्रकारकज्ञानजन्यताऽवच्छेदकस्यावश्यकम् । तथा
च सतीतरभेदत्वप्रकारकज्ञानशून्यकाले विशेष्ये विशेषण-
मिति रीत्येतरभेदत्वप्रकारकद्विविधविषयताशाल्यनुमित्याप-
त्तिः, विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिन्या विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या
जायमानाया अनुमितेरपत्तिः । विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिन्यां
च विशेषणताऽवच्छेदकप्रकारकनिर्णयस्य हेतुत्वादिति चेत्, एव-
मप्यनुमितौ स्वातन्त्र्येणैव हेतुत्वम्, अनुमितिसाधारणजन्यताऽ-
वच्छेदकत्वे नित्यव्यावर्तनाय जन्यत्वनिवेशस्यावश्यकत्वम्, मिथो
विशेषणविशेष्यज्ञावे विनिगमनाविरहेण नानाकार्यकारणाभा-
वस्याऽऽवश्यकत्वादवच्छेदकप्रकारकज्ञानशून्यकालीनस्मरणे ई-
श्वरज्ञाने च विशेष्ये विशेषणमित्येतादृशविषयतामात्रमन्यु-
पेक्षते, अतो न व्यभिचारः, न वा नित्यसाधारणमित्याहुः ।
केचित्तु विशेषणताऽवच्छेदकसशयकात्वे विशिष्टवैशिष्ट्यबोध
स्वीकृत्य विशेषणताऽवच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेनैव हेतुत्वमाहुः ।
तदसत् । सशयसाधारणज्ञानस्य हेतुत्वेऽप्रामाण्यनिर्णयस्यैवो-
त्तेजकतया निर्णयत्वेन हेतुत्वे त्वप्रामाण्यज्ञानस्यैव तथात्वे
निर्णयत्वेन हेतुत्वकल्पनाया एवोचितत्वात् । अन्यथा विशेष-
णताऽवच्छेदकप्रकारकज्ञानीयनिर्णयत्वापेक्षया गुरुशरीरस्याप्रामा-
ण्यज्ञाननिर्णयत्वस्य निवेशने महौगौरवप्रसङ्गात् । अथ विशेष-
णताऽवच्छेदकसशयकाले तत्र चाप्रामाण्यशङ्कायां भवन्तस्य

इव ममापि विशिष्टवैशिष्ट्यबोधो न जायते, इत्यप्रामाण्यज्ञा-
नत्वावच्छिन्नाभावस्यैव निवेशो क्व दोषः ? इति चेत्, एवमपि
संशयसाधारणज्ञानस्य विशिष्टवैशिष्ट्यबोधहेतुत्वेऽनुमित्यादिकं
प्रति परामर्शहेतुत्वे व्याप्याद्यशे निर्णयत्वनिवेशे मदागौरवादि-
शेषणताऽवच्छेदकप्रकारकनिश्चयस्य चानाहार्यस्यैव हेतुत्व-
स्वीकारादाहार्यतदुत्तरोत्पन्नज्ञाने व्याप्यशे निर्णयत्वनिवेशाना-
वश्यकत्वात् । ननु तथाऽपि विशेष्ये विशेषणमितिज्ञा-
नसाधारण्ये चाऽतिरिक्तप्रकारिताऽस्तु, तदवच्छिन्नैऽप्रामा-
ण्यनिश्चयाभावकूटविशिष्टसंशयाभावस्य नियामकस्या—
प्रामाण्यज्ञानाभावकूटविशिष्टनिश्चयत्वावच्छिन्नतो लघुत्वा-
दियमेव योग्यता ज्ञानाऽऽदिनिष्ठहेतुताऽवच्छेदिका, बाधाऽऽदिप्र-
तिबन्धकताऽवच्छेदिका च । अत एवानन्वितान्वयबुद्धेर्याधाऽऽ-
दिप्रतिबन्धकत्वप्रतिबन्धकत्वे, अत एव च व्याप्तिप्रकारक निश्च-
योत्तरमपि व्याप्यभावांशे आहार्यसंशयाऽऽत्मकनयाविधक्षा-
नादनुमित्यनापत्तिः, कार्यतासहजावेन तथाविधमशयस्य प्रति-
बन्धकत्वादिति चेत् । न । अप्रामाण्यनिश्चयत्वावच्छिन्नाभाववि-
शिष्टनिरुक्तसंशयाभावत्वेन हेतुत्वे गौरवात्, प्रतियोगिताऽवच्छे-
दकप्रकारकनिश्चयस्य प्रतियोगिताऽवच्छेदकविशिष्टविषयके-
ऽज्ञावस्य प्रत्यक्षे हेतुत्व कल्पमानमज्ञावांशाप्रवेशेन लाघवा-
त्तादृशज्ञान एव युक्तमिति तद्वलेन निश्चयजन्यताऽवच्छेदक-
विशिष्टवैशिष्ट्यविषयतासिद्धेऽच; आकपाकजत्वाऽऽदौ साध्य-
व्यापकत्वसदेहेनाहिते हेतौ साध्यव्यापकत्वव्यभिचारसदेहः;
उपाधिदीधित्युक्तस्तु फलीभूतसदेहे शाकपाकजत्वविशिष्टे
साध्यव्यापकस्याऽविशेषणत्वात् । अन्यथा तु द्रव्यत्वाऽऽदौ तस्व
निश्चयात्तत्र तद्विशेषणे तु साध्यव्यापकत्वांशे विशेष्ये विशेष-
णमिति रीत्या संशयाऽऽकार एव स रक्तो दण्डो न वेति संशय-
कालीनो रक्तो दण्डवानिति प्रात्यक्षिकबोध इव रक्तत्वांश इति
छष्ट्यम् । इदं तु बोध्यम्—किञ्चिद्धर्मावच्छिन्ने यद्विशेषणताऽव-
च्छेदक तत्प्रकारकनिश्चयत्वेनैव हेतुत्वमन्तरा धर्मिताऽवच्छेद-
कानियन्त्रितस्थले दण्डवदित्यादौ तु दण्डत्वाऽऽदिप्रकारकज्ञा-
नत्वेनैव निर्दिष्टताऽवच्छेदकनिश्चयत्वस्य पुर्वचत्वात्, तत्प्र-
वेशे वैयर्थ्याच्चेति । विशिष्टवैशिष्ट्यमिति बुद्धित्वं तु रक्तदण्ड-
त्वोभयधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितप्रकारताशास्त्रिवुद्धित्वम् ।
कारणता च तत्र दण्डत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितरक्तत्वप्र-
कारताशालिनिर्णयत्वेन । कार्यता च रक्तत्वविशिष्टदण्डत्वाव-
च्छिन्नविशेष्यताशालिज्ञानत्वेनैव । तेनैकद्वयमिति रीत्या दण्डो
रक्तोऽप्रमेयश्चेति ज्ञाने न व्यभिचारः, तत्र दण्डत्वविशिष्टविशेष्य-
ताया रक्तत्वानवच्छिन्नत्वेन, रक्तत्व धर्मितावच्छेदकीकृत्य प्रमे-
यत्वाऽऽदिवाधकालेऽपि तथाविधज्ञानाऽऽपत्तिरिति तादृशविशे-
ष्यताया रक्तत्वावच्छिन्नत्वमावश्यकमिति वाच्यम् । एकाऽपि प्र-
मेयत्वाऽऽदिप्रकारतानिरूपितदण्डत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्ना-
या एव रक्तत्वावच्छिन्नविशेष्यताया अभ्युपगमादेकस्याविशेष्य-
ताया रक्तदण्डत्वोपगमनवच्छिन्नत्वेनाध्यभिचारत्वात्, तत्रापि रक्त-
त्वधर्मिताऽवच्छेदकदण्डत्वप्रकारकनिर्णयजन्ये दण्डो रक्तः प्र-
मेय इत्येतादृशबोधे व्यभिचारवारणाय तादृशविशेष्यतायां रक्त-
प्रकारकताऽऽदिनिरूपितदण्डत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नत्वं नि-
वेशनीयम् । एकत्र द्वयमिति विषयिता च प्रकारिताद्वयावच्छि-
न्नविशेष्यतारूपा । यथा—चैत्रो दण्डी कुण्डलीत्यत्र । न चैकमे-
कत्र त्रयादिकमप्यतिरिच्येत, एकत्र द्वयमिति सङ्गयैव संप्र-
हात् । अयं च दण्डी चैत्रो न कुण्डली, दण्डी चैत्रः कुण्डली-

त्युभयत्र सत्त्वादुद्देश्यताऽवच्छेदकत्वविशेष्यत्वयोः प्रकारतावि-
शेष्यत्वात् तादृशबाधधीप्रतिबन्धनाऽवच्छेदकत्वादेव चास्याऽव-
च्छेदत्वेन शरीरद्वयेनेदं कुण्डलप्रहादेकत्र चैत्रो दण्डी कुण्डली चेति
विधियो विशेषो रक्तदण्डाभावविधयोः समूहावस्थनादिव,
इयं चैकाविशिष्टेऽपरवैशिष्ट्यविषयितान्यापिका दण्डी कु-
ण्डली चैत्रो द्रव्यमित्यत्रेव दण्डी कुण्डली चैत्र इत्यत्राऽपि
सत्त्वात्तत्प्रयोजकसामग्रीव्यापकसामग्रीकत्वाच्चेति वदन्ति । त-
दसत् । सामान्यविशेषापेक्षयैकानेकाऽऽत्मकवस्त्वनन्युपगमे
एकान्तत्वादस्य कुत्राप्यघटमानत्वात् । विशिष्टबुद्धिर्वपि हि सा-
मान्यत एका, विशेषतश्च परनिरूपितत्वेन बहुतरा अपि विषय-
यता अनुभूयन्ते इति सत्तुद्धेवेति कोऽभिनिवेशः ? अत एवैकत्र
द्वयस्थलेऽप्येकत्र भासमानयोर्विशेषणयोः परस्परमपि सामा-
नाधिकरण्येन वैशिष्ट्यमानाद्विषयताभेदः, यदि च तत्र प्रकार-
कतया तयोर्निरूपितत्वविशेषात्तातिरेकः, तदा विशिष्टवैशिष्ट्य-
स्थलेऽपि एकप्रकारताऽवच्छिन्नापरप्रकारतयोपपत्तावतिरेके
किं मानम् ? विशेष्ये विशेषणमिति स्थले हि रक्तत्वप्रकारतानि-
रूपिता दण्डत्वावच्छिन्ना प्रकारता, विशिष्टवैशिष्ट्यस्थले च
रक्तप्रकारताऽवच्छिन्ना दण्डत्वावच्छिन्ना प्रकारतयेव विशे-
पसज्जवात् । स्वीक्रियतां वा तत्रावच्छेदकत्वाऽऽदेरित्येव प्र-
कारताप्रकारताद्वयघटितरूपेण तु यथा हेतुतावच्छेदकत्व तथा
प्रागुक्तमेव, यथा सनिवेशधौव्येणेति न रक्तत्वदण्डत्वोपगमाव-
च्छिन्नप्रकारतयैव रक्तदण्डस्यैव विशिष्टवैशिष्ट्यविषयता । अ-
न्यथा रक्तदण्डव्यवधानित्यतो रक्तदण्डवानित्यस्य वैलक्षण्यात्
रक्तत्वदण्डस्यैव त्वनिष्ठद्विवावच्छिन्नपर्याप्तधीरनाकारवच्छेद-
कताकप्रकारताऽऽश्रयेणऽतिगौरवात् । गुणवान् दण्डवानित्यतो
वैलक्षण्यसपादनाय रक्तत्वविशिष्टदण्डत्वोभयापर्याप्तावच्छे-
दताकप्रकारतानुधावने रक्तत्वेन दण्डो, पीतावगाहिनि तादृश-
बोधेऽवगनेश्च तस्माद् रक्तत्वावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपकद-
ण्डत्वावच्छिन्नप्रकारताकबुद्धित्वमेव रक्तदण्डवानिति विशिष्ट-
वैशिष्ट्यबुद्धित्वमाश्रयणीयम् अनुमितिहेतुपरामर्शोऽपि हेतुता-
ऽवच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधि-
करणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधेयत्वावच्छिन्नावच्छेदकतानि-
रूपितहेतुताऽवच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताकत्वमेव निवेश्यताम् ।
न च यत्र व्याप्तिधूमत्वयोरेकत्वे द्वयमिति रीत्यैव हेतुनिष्ठप्र-
कारताऽवच्छेदकत्वे तादृशपरामर्शादनुमित्यापत्तिः, इष्टापत्तौ च
विरोधव्यभिचारयोर्हेत्वाज्ञासत्त्वानुपपत्तिः, तादृशज्ञानस्य तद-
ज्ञानाप्रतिबन्धत्वादिति तत्साधारणाय व्याप्तिप्रकारतानिरूपि-
तविशेष्यतात्वेन धूमत्वावच्छिन्नप्रकारता निवेशनीया । तत्वेन
धूमत्वावच्छिन्नत्व च धूमप्रकारताया तत्रैव यत्र धूमत्वस्य
व्याप्तिधर्मिताऽवच्छेदकत्वम्; अन्यत्र तु धूमप्रकारकत्वेनैवेति ना-
ऽतिप्रसङ्गः । तथा च—प्रागुक्तरीत्या व्याप्यत्वाऽवच्छिन्ननिवेश-
स्यैवौचित्यात् । न चाऽयमेकान्तोऽपि युक्तः, परस्परानिरूपिता-
वान्तरावयवैः स्थानीयविषयताया अप्यनुभवात् । न च विशि-
ष्टपर्याप्तप्रकारतैकान्तपत्तौऽपि युक्तः, विशिष्टविशिष्टपर्याप्तप्रका-
रतान्तरस्याऽपि सिद्ध्यापत्ते, नत्सिद्धाविष्टापत्तिः । दण्डवि-
शिष्टपुरुषाविशिष्टनृपपर्याप्तप्रकारताकबुद्धौ च दण्डांशे निश्च-
याऽऽत्मकदण्डविशिष्टपुरुषवद् भूतत्वमिति निश्चयो हेतुः, अत ए-
व दण्डांशे पुरुषांशे च संशयनिश्चयाऽऽत्मकतादृशज्ञानादण्डांशे
विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या पुरुषांशे विशिष्टनिरूपितवैशिष्ट्य-
विषयताशालिज्ञानाऽऽपत्तिरित्यन्युपगमे च विशेषणविशिष्टवै-

शिष्टयुक्तिस्थले नवत्यशे निश्चयाऽऽत्मकमेक ज्ञानं हेतुभूत कल्प-
नीयम् । ततः पूर्वं चैकैकहासेनाष्टानवतिज्ञानानि पञ्चानुपूर्व्या हे-
तुचूतानि कल्पनीयानीति सर्वमिदमनुभवसिद्धम् । तत्र विगृह्ण-
लोपस्थितवाद्भिषेधमिति रीत्या बोधस्वीकारे च तत्र दृष्टांशे-
ऽनुज्ञयमानस्य निश्चयाऽऽकारस्य नियामकः, तत्र भ्रमशयसाम-
र्थ्यभाव एवाऽयाच्यः । तथा च- विशिष्टवैशिष्ट्यविधायिता
वह्नित्याप्यतदभाववद्धूमवानित इव पर्वतो वह्नित्याप्यधूमवाक्य
वेत्यादितोऽपि व्यावृत्ताऽस्तु, तदवच्छिन्ननियामकश्च तत्तत्सशय-
सामर्थ्यजाव एवेति विषयताविशेषपर्यनुयोगे किमुत्तरम् ?
तस्मात् क्षयोपशमविशेषजन्यताऽवच्छेदिका- समनियता एवै-
ता विधायिताः, अत्राऽपेक्षाज्ञेदेन प्रतीयमाना असमुदितपर्याप्ता
अनेकाः प्रतिपत्तव्या, ग्राह्यस्यैव ग्राहकस्य चित्रस्वभावस्यापे-
क्षयैव विवेचयितुं सक्षयत्वात् । इत्येवमखण्डोऽपि विषयताविशे-
ष सिद्धयेत्, सामान्यदृष्ट्या तथाऽप्यनुभवात् । तथा च- एतेनैव
परामर्शोऽदेहेतुत्वाऽऽपत्तिरिति चेत् । सत्यम् । भावसप्रदेण वि-
षयताविशेषणे शक्तिविशेषणे वा हेतुत्वेऽज्ञावसप्रदेण चाभाव-
विशेषणे तथात्वे बाधकाज्ञावाद् व्यवहारोच्छेदस्य व्यवहा-
रनयसिद्धकार्यकारणभावे तैरेव निराकरणात् । अनुभवसिद्धास्तु
ग्राह्यग्राहकनिष्ठा- सामान्यविशेषधर्मा न कल्पनामात्रेणाऽऽपा-
दितुं शक्या इति दिक् ।

“ उच्यते विकल्पवैचित्र्यविचयाः पर्यायमर्यादया,
स्वार्थाऽऽदियुते तु चेतसि चिरं शाम्यन्तु तत्रैव ते ।
वस्तु प्रस्तुतमस्तु सागरसम सर्वोपपत्तिक्षम,
बाह्य वा स्फुटमान्तर समुचितस्याद्वादमुद्धादितम् ॥१॥
इहाऽपायपरम्परापरिचय सर्वोऽप्यय युज्यते,
वस्त्वशेऽप्युपयोगमाकलयतामन्तर्मुहूर्तावधि ।
अन्येषां तु विकल्पशिल्पघटितो बोधस्तृतीयकृण-
ध्वसी ध्वस्तसमस्तहेत्वमिहितः कस्मिन् विचारे क्षमः ? ॥२॥
तदेवमेकानेकरूपा नयप्रमाणप्रतिपत्तयः प्रामाणिका इति
स्थितम् ॥ ७ ॥ नयो० ।

(११) ननु यदि प्रमाण नयाः तर्हि ‘ प्रमाणनयैरधिगमः ’
इति प्रमाणनयजेदकल्पनावैयर्थ्यप्रसक्तिः । अयाप्रमाण, तथा-
ऽप्याधिगमानुपपत्तिः, तत्पृथग्भूतस्यापरस्यासवेदनात्, प्रमाणा-
भावाप्रसक्तिश्च । असदेतत् । यतोऽप्रमाण नयाः, नयन्तीतर-
रूपसापेक्ष स्वविषय परिच्छिन्दन्तीति नया इति व्युत्पत्तेः । न
चापरिच्छेदकाः, नयतेर्गत्यर्थत्वेन ज्ञानार्थत्वात्, ज्ञानस्य च परि-
च्छेदाऽऽत्मकत्वात् । न च परिच्छेदाऽऽत्मकत्वेऽपि प्रमाणाता, स-
मस्तनयविषयीकृतानेकान्तवस्तुग्राहकत्वेन प्रकृत्य मान प्रमाण-
म्, इतराशसव्यपेक्षस्वांशग्राही नय इति, तत्स्वतस्त्वव-
स्थिते । न चाऽनेकान्ताऽऽत्मकवस्तुग्राहिणो नया न भवन्ति,
प्रत्येक स्वविषयनियतत्वात् तेषां तदव्यतिरिक्तस्य वाऽन्य-
स्य तद्विषयस्याऽनुभवात् । प्रमाणाभावोऽपि न आत्मनः,
कथञ्चित् तदव्यतिरिक्तस्य प्रमाणत्वेनानुभवसिद्धत्वात् ।
तत्तत्रयविषयीकृताशेषवस्त्वशाऽऽत्मकैकस्वग्राहकत्वस्य तत्र
प्रतीतिः । न च सशयाऽऽदिज्ञानैरात्मनः प्रमाणात्वेऽति-
प्रसङ्गः, प्रमीयतेऽनेन प्रमिणोतीति वा प्रमाणमिति प्रश-
ब्देन तस्य निरस्तत्वात् । न चाऽऽत्मनः कर्तृत्वात् करणरूप-
प्रमाणाऽनुपपत्तिः, उत्पादव्ययध्रौव्याऽऽत्मकस्य तस्याऽनेक-
रूपत्वेन कर्तृकरणभावाविरोधात् । एतेन प्रत्येकं मिथ्यादृष्टयो

नया समुदिताः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यन्त इत्यत्र नयसमुदायार्थं
दृष्टे प्रत्येकमदृष्टत्वाद् जात्यन्धसमूहवदित्येतन्निरस्तम्, अ-
दृष्टतत्समूहसम्यक्त्वानभ्युपगमात् ; स्वविषयपरिच्छेदकत्वाच्च
नयानामदृष्टत्वाच्च । नयानामदृष्टत्वादिति हेतुरसिद्धाः, परि-
पूर्णवस्त्वनधिगन्तृत्वाऽऽदिहेतौ प्रतिज्ञार्थैकदेशाऽसिद्धिः ; सि-
द्धसाध्यता च समुदायिनो दृष्टत्वनिषेधे साध्ये ; अथ तत्समु-
दायस्य दृष्टत्वनिषेधः साध्यः, तदाऽध्यक्कविरोधः, समुदाय-
तिरिक्तस्वैकान्तेन समुदायस्याभावात् धर्मिणोऽप्रसिद्धिः, सा-
ध्यतावचनसमुदायाभावे नया एव परस्परव्यावृत्तस्वरूपा इति
न क्वचित् सम्यक्त्वम्, नयप्रमाणाऽऽत्मकैकवैषम्यप्रतिपत्तेः,
रक्षावलीवदिति ।

एतदाह-

जहऽणोगल्लखणगुणा, वेरुलियाऽऽईमणी विसंजुत्ता ।
रयणावलिबवएसं, न लहंति महग्घमुल्ला वि ॥ २२ ॥

यद्वा-यत् प्रत्येक न नयेषु सम्यक्त्वं तत्तेषां समुदायेऽपि न
ज्वति, यथा सिकतासु प्रत्येकममवत् तैल तासां समुदायेऽपि
न ज्वति । अत्र हेतोरनैकान्तिकताप्रतिपादनार्थमाह- (जहऽण-
गल्लखणेत्यादि) यथाऽनेकप्रकारा- विविधानि हेतुत्वाऽऽदीनि
लक्षणानि नीलत्वाऽऽदयश्च गुणा येषां ते, वैकुर्याऽऽदयोऽनर्घ्यम-
णयः पृथग्भूता रत्नावलीव्यपदेशे न लभन्ते महार्घसूल्या अपि ।
तद् गिययवायसुविणि- च्छिया वि अल्लोसपक्खणिरेक्खा ।
सम्महंसणसहं, सव्वे वि णया ण पावैति ॥ २३ ॥

तथा प्रमाणावस्थायामितरसव्यपेक्षस्वविषयपरिच्छेदकाले
वा स्वविषयपरिच्छेदकत्वेन सुनिश्चिता अप्यन्योऽन्यपक्क-
निरपेक्षाः प्रमाणमित्याख्या सर्वेऽपि नया न प्राप्नुवन्ति नि-
जकृवादनिरपेक्षाः, सामान्याऽऽदिवादे सुविनिश्चिता हेतुप्रदर्श-
नकुशला अन्योऽन्यपक्कनिरपेक्षत्वात् सम्यग्दर्शनशब्द सु-
नया इत्येव रूपं सर्वेऽपि संग्रहाऽऽदयो नया न प्राप्नुवन्ति ।
जह पुण ते चेव मणी, जहा गुणविसेसभागपक्खिद्धा ।
रयणावलि चि जणणइ, जहंति पामिक्कसणणाओ ॥ २४ ॥

यथा पुनस्त एव मणयो यथा गुणविशेषपरिपाट्या प्रतिब-
द्धा रत्नावलीत्याख्यामासादयन्ति, प्रत्येकाभिधानानि च त्य-
जन्ति, रत्नानुबिरूतया रत्नावल्यास्तदनुबिरूतया च रत्नानां
प्रतीति रत्नावलीति तत्र व्यपदेशः, न पुन प्रत्येकाभिधान-
म् ॥ २४ ॥

तद् सव्वे णयवाया, जहाऽणुरुवं णिउत्तवत्तव्वा ।
सम्महंसणसहं, लहंति ण विसेससण्णाओ ॥ २५ ॥

तथा सर्वे नयवादा यथाऽनुरूप विनियुक्तवक्तव्या इति । यथेति
वीप्साऽर्थे, अनुरिति सादृश्ये, रूपमिति स्वभावः, तेना-
नुरूपमित्यव्ययीजाव । पुनर्यथाशब्देन स एव “ यथा सा-
दृश्ये ” । १ । १ । ७ । (पाणि०) इत्यनेन । यद्यनुरूप तत्र
विनियुक्त वक्तव्यम्, उपचाराद्वचनक शब्दो येषां ते तथा,
यथाऽनुरूप स्वयध्रौव्याऽऽदिषु प्रमाणाऽऽत्मकत्वेन व्यवस्थिताः
सम्यग्दर्शन प्रमाणमित्याख्या लभन्ते, न विशेषसंज्ञा पृथग्भू-
ताभिधानानि, एकाऽऽत्मकत्वेन चैतन्यप्रतिपत्तेः, अन्यथा चाऽ-
प्रतिपत्तेरिति । ननु नयप्रमाणाऽऽत्मकचैतन्यस्याध्यक्कसिद्धत्वेन
रक्षावलीतिदृष्टान्तोपादानं व्यर्थम्, न । अध्यक्कसिद्धमनेका-

न्तमनज्युपगच्छन्तं प्रति व्यवहारसाधनाय दृष्टान्तोपादानस्य साफल्यत्वं । प्रवर्तितञ्च तेनाऽपि तत्रानेकान्तव्यवहारः ।

दृष्टान्तगुणप्रतिपादनायाऽऽह-

लोड्यपरिच्छिद्यसुहो-ऽनिच्छयवयणपरिवर्त्तिमगो य ।

अह पाणवणाविसत्रो, त्ति तेण वीसत्थमुवणीमो॥१६॥

व्युत्पत्तिकवनाद् युक्त प्राणिसमूहसुखग्राह्यत्वमेकानेकाऽऽत्मक-
भावविषयवचो वाऽऽगमजनकत्व वा । अथेत्यवधारणार्थः, अन-
न्तधर्मऽऽत्मकवस्तुप्ररूपकवाक्यविषयत्व दृष्टान्तस्यैव तैः कार-
णैः शङ्काव्यवच्छेदेनायमुपदर्शित इति गाथातात्पर्यार्थः ।

न चाऽऽवत्यवस्थायाः प्रागुत्तरकावं च रत्नानां पृथगुपल-
म्भादिह च सर्वदा तथोपलम्भावात्तद्विषयमुदाहरणमिति
वक्तव्यम्, अवस्थायाः उदाहरणत्वेनोपन्यासात् । न च दृष्टान्तदार्ष्टा-
न्तिकयोः सर्वथा साम्यम्, तत्र तदभावाजुपपत्तेः । रत्नाऽऽदिका-
रणेष्ववस्थायादि कार्यं सदैवेति साङ्ख्यं, तेषामेवानेन रूपेण
व्यवस्थितत्वात् । तदव्यतिरिक्त विकारमात्रं कार्यं तदेवेति
सांख्यविशेष एव । न कार्यं कारणे विद्यते इति तेभ्यस्तत् पृ-
थग्भूतं, न हि कारणमेव कार्यरूपेण व्यवतिष्ठते परिणामते इति
वैशेषिकाऽऽदयः । न च कार्यं कारणं वाऽस्ति, अव्यमात्रमेव त-
त्त्वमित्यपरः । एवंभूताभिप्रायवन्त एकान्तवादिनो दृष्टान्तस्य
साध्यसमतां मन्यन्ते । तान् प्रत्याह-

इह्रा समूहसिद्धो, परिणामकञ्च व्व जो जहिं अत्थो ।

ते तं च ण तं तं चे-व व त्ति नियमेण मिच्छन्तं ॥१७॥

इतरथोक्तप्रकारादन्यथा, समूहे रत्नानां, सिद्धो निष्पन्न-
परिणामकतो वा मण्यादिष्वावल्यादिः, कीराऽऽदिषु दृष्ट्या-
दिर्वा । यो यत्राऽर्थः तं ते मण्यादय आवल्यादिकार्यं, कीर-
दृष्ट्यादिकं, तत्र तत्सद्भावात्, तस्य तत्परिणामरूपत्वात् समू-
हः सिद्धः परिणामकतो वेति च द्वयोरुपादानं बौद्धिकव्यवहारा-
पेक्षया । परमार्थतस्तु परमाणुसमूहपरिणामाऽऽत्मकत्वात् सर्व-
एव समूहकृतः, परिणामकतो वेति न भेदः । अयं चाज्युपगमो
मिथ्या (मिथ्यात्व च सम्मतौ विधृतम्) । सम्म० १ काण्ड ।

(१२) ननु नयग्रन्थे सम्मत्यादौ बौद्धाऽऽदिदर्शनपरिग्रहेण
नैयायिकाऽऽदिदर्शनखण्डनं श्रूयते, तत्र दुर्नयपरिग्रहे किं न
मिथ्यात्वैकान्त इत्याशङ्क्याऽऽह-

बौद्धाऽऽदिदृष्टयोऽप्यत्र, वस्तुस्पर्शेन नाऽप्रमाः ।

उद्देश्यसाधने रत्न-प्रज्ञायां रत्नबुद्धिवत् ॥ ११ ॥

(बौद्धाऽऽदीति) अत्र नयग्रन्थे उद्देश्यं यदपि निविष्टेतरन-
यखण्डनं, तत्साधने तत्साधननिमित्तं, बौद्धाऽऽदिदृष्टयोऽपि
बौद्धाऽऽदिनयपरिग्रहा अपि, वस्तुस्पर्शेन स्वरूपार्थाऽऽदिवस्तु-
प्राप्त्या, नाप्रमाः फलतो न मिथ्यात्वरूपा इत्यर्थः । किंवत् ?
रत्नप्रज्ञायां रत्नबुद्धिवत् । यथा हि तत्राऽरत्ने रत्नावगाहितया
स्वरूपतो न प्रामाण्यम्, दूरविप्रकर्षात् वस्तुप्रापकतया फ-
लतः प्रामाण्यम्, तथा दुर्नयान्तरच्छेदाय दुर्नयान्तरपरिग्रहे-
ऽपीति न कश्चिदोपः ॥ ११ ॥

(१३) एव सामान्यलक्षणं विचिन्त्य तद्विभागमाह-

अयं संक्षेपतो अव्य-पर्यायार्थतया द्विधा ।

अव्यार्थिकमते अव्यं, तत्त्वं नेष्टमतः पृथक् ॥ १२ ॥

(अयमिति) अयं सामान्यलक्षणलक्षितो नयः संक्षेपतोऽवा-
न्तरभेदापरिग्रहेण अव्यपर्यायतया अव्यार्थिकः पर्यायार्थिक-
इवेति द्विधा द्विप्रकारः, तीर्थङ्करवचनसंग्रहविशेषप्रस्तारमूल-
त्वेनेत्यभेध मूलनयविभजनात् । तथाह वादी-“तित्थयरवयण-
संगह-विसेसपत्थारमूलवागरणी । दव्वटिओ य पज्ज-वणओ
य सेसा विगप्पा सिं ॥३॥ ” इति । (सम्म० १ काण्ड) तत्राऽऽदौ
अव्यार्थिकमत आह-अव्यार्थिकस्य मते अव्य तत्त्वं परमार्थ-
सदतः अव्यात् पृथग् जिज्ञा विकल्पसिद्ध गुणपर्यायस्वरूप तत्त्वं
नेष्टम् सप्रति सतोऽपि तस्य परमार्थतोऽस्त्यवादिति भावः ॥१२॥
नयो० । अव्या० ।

(१४) अत्र कुण्ठधियोऽप्यन्तेवासिनो योग्यताप्रतिपादनार्थ-
प्रकरणाऽऽरम्भः प्रतिपादितः । सा च विशिष्टसामान्यविशे-
षाऽऽत्मकतदुपायचूतार्थप्रतिपादनमन्तरेणातः प्रकरणान्नसंपद्य-
त इति प्रकरणाभिधेयं योग्यतोपायचूतमर्थम्-

तित्थयरवयणसंगह-विसेसपत्थारमूलवागरणी ।

दव्वटिओ य पज्जव-णओ य सेसा विगप्पा सिं ॥३॥

इत्यनया गाथया निर्दिशति । अस्याश्च समुदायार्थः पात-
निकयैव प्रतिपादितः । अवयवार्थस्तु-तरन्ति ससारार्थं येन
तत्तीर्थं द्वादशाङ्गम्, तदाधारो वा सङ्घः, तत्कुर्वन्त्युत्पद्यमानमुत्पा-
दयन्ति तत्स्वाभाव्यातीर्थकरनामकर्मोदयाद्वेन हेत्वाद्यर्थं टच् ।
तीर्थकराणां वचनमाचाराऽऽदि, अर्थतस्तस्य तदुपदिष्टत्वात्,
तस्य संग्रहविशेषौ अव्यपर्यायौ सामान्यविशेषशब्दवाच्याव-
भिधेयौ, तयोः प्रस्तारः-प्रस्तार्यते येन नयराशिना संग्रहाऽऽदि-
केन स प्रस्तारः, तस्य संग्रहव्यवहारप्रस्तारस्य मूलव्याकरणी
आद्यवक्ता ज्ञाता वा अव्यास्तिकः द्रुतिर्जनन अव्य सत्तेति या-
वत् । तत्राऽस्तीति मतिरस्य द्रव्यास्तिकः “सह सुपा ” । २
। १ । ४ । इत्यत्र “सुपा सह ” इति योगविज्ञागाद्, मयूरव्य-
सकाऽऽदित्वाद्वा द्रव्यास्तिकशब्दयोः समासः । द्रव्यमेव वा-
ऽर्थोऽस्येति अव्यार्थिकः, अव्ये वा स्थितो द्रव्यस्थितः । परि
समन्नादवनमवः पर्यवो विशेषः, तद् ज्ञाता वक्ता वा यो नयः
नीतिः स पर्यवनयः । अत्र उद्देश्यङ्गभयात्पर्यायास्तिक इति वक्त-
व्ये पर्यवनय इत्युक्तम्, तेनाऽत्राऽपि पर्याय एवाऽस्तीति अ-
व्यास्तिकवद् व्युत्पत्तिर्द्रष्टव्या । स च विशेषप्रस्तारस्य श्रु-
जुसुत्रशब्दाऽऽदेराद्यो वक्ता । ननु च मूलव्याकरणीति, अस्य अ-
व्यास्तिकपर्यायनयावभिधेयाविति द्विवचनेन भाव्यं, न प्रत्येक,
वाक्यपरिसमाप्ते । अत एव चकारद्वयं सूत्रनिर्दिष्टम् । शेषा-
स्तु नैगमाऽऽदयो विकल्प्या भेदाः, अनयोर्अव्यार्थिकपर्यायार्थि-
कयोः (सिमिति) प्राकृतशैल्या “बहुवयणेण दुवयण ” इ-
ति द्विवचनस्य बहुवचनम् । तथाहि-परस्परविविक्तसामान्य-
विशेषविषयत्वाद् अव्यार्थिकपर्यायार्थिकावेव नयौ । न च तृतीय
प्रकारान्तरमस्ति, यद्विषयोऽन्यस्ताज्या व्यतिरिक्तो नयः स्या-
त् । तृतीयविषयस्य चाऽसम्भवः, भेदाभेदविनिर्मुक्तस्य ज्ञा-
घात् प्रकृतविकल्पनानतिवृत्ते; तत्स्वजावातिक्रमे वा अपुष्प-
सदृशत्वप्रसक्तेः, ताभ्यां तद्वतोऽर्थान्तरस्य सर्वथा सबन्धप्र-
तिपादनापायासज्जवात्समयस्य तैरसंबन्धे तदव्यपदेशानुपप-
त्तेः समवायान्तरकल्पनायामनवस्थाप्रसक्तेर्विशेषणविशेष्यस-
बन्धकल्पनायामप्यपरापरतत्कल्पनाप्रसक्तेर्न संबन्धसिद्धिः ।
ततः स्थितमेतन्न किञ्चिन्नयद्वयबाहिर्भाविभाषस्वभावान्तरविक-
ल्पनाऽऽविज्ञं विज्ञम् प्ररूपणान्तरमिति । केवलं तयोरेव शुद्ध-

शुक्तिभ्यामनेकधा वस्तुस्यजायनिरूपणविकल्पाऽभिधानवृत्तयो व्यसतिष्ठन्ते । तत्र शुद्धो द्रव्यास्तिको नयग्रहनयाभिमतविषयप्ररूपक । तथा च-सग्रहनयाभिप्राय-सर्वमेव सत्, अविशेषात् । सम्म० १ काण्ड । विशेष० । (द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकयोर्मतम् 'द्वव्यैष्ठ्य-पञ्चवैष्ठ्य' शब्दयोर्द्वयम्)

(१५) तदेवमुक्तौ द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकलक्षणौ मूलनयभेदौ, अनयोनैगमाऽऽदिषु मतभेदेन यथाऽन्तर्भावस्तथाऽऽह-

तार्किकाणां त्रयो जेदाः, आद्या द्रव्यार्थतो मताः ।

सैद्धान्तिकानां चत्वारः, पर्यायार्थगताः परे ॥ १८ ॥

(तार्किकाणामिति) तार्किकाणां वादिसिद्धसेनमतानुसारिणामाद्याख्यायो भेदाः । नैगमसग्रहव्यवहारलक्षणा द्रव्यार्थतो मता द्रव्यमेवार्थ विषयीकृत्याभिप्रेताः, आद्याख्यायो जेदास्तात्किकमते द्रव्यार्थिका इति समुखोऽर्थः । सैद्धान्तिकानां जिनमझगणिकमाश्रमणवचनानुसारिणां चत्वार आद्या ऋजुसूत्रसहिता, द्रव्यार्थिका इति शेषः । परे तु उक्तशेषाः, उभयेषामपि पर्यायार्थगता पर्यायार्थिकाः-ऋजुसूत्राऽऽद्यश्चत्वारः पर्यायार्थिका वादिनः, शब्दाऽऽद्यस्य एव च क्रमाश्रमणानामिति निर्गमितोऽर्थः । ऋजुसूत्रो यदि द्रव्य नाज्युपेयात्, तदा " उज्जुसुयस्स एगे अणुवउत्ते एग द्वावस्सय पुहत्ते णेच्छेइ " इति सूत्र विरुध्येतेति सैद्धान्तिका । तार्किकानुसारिणस्तु-अतीतानागतपरकीयभेदपृथक्पृथक्परित्यागादनुसूत्रेण स्वकार्यसाधकत्वेन स्वकीयप्रवर्तमानवस्तुन एवोपगमाद्यास्य तुल्यांशध्रुवाश्लक्ष्णद्रव्याभ्युपगमः, अत एव नास्यासद्वदितचतुर्जाविपर्यायकारणत्वद्रव्यत्वाभ्युपगमोऽपि, अश्रुवधर्माऽऽधाराशे द्रव्यमपि नास्य विषयः, शब्दनयेष्वतिप्रसङ्गात् । उक्तसूत्रत्वनुपयोगाशमादाय वर्तमानाऽऽवश्यकपर्यायद्रव्यपदोपचारात्समाधेयम्, पर्यायार्थिकेन मुख्यद्रव्यपदार्थस्यैव प्रतिक्षेपात् । यदि चैवमप्येकोऽनुपयुक्त एक द्रव्यावश्यकमित्यन्तनुपयोगस्य विषयनियन्त्रितत्वेनार्थक्यादुद्देश्यविधेयज्ञावानुपपत्तिरिति विभाव्यते, यथा द्रव्याऽऽवश्यकपद द्रव्याऽऽवश्यकत्वेन व्यवहर्तव्यम्, परविवरणपरतया चैतदयोजनीयमिति न कश्चिद् दोष इत्याहोचयाम ॥ १८ ॥ (नयो०) सर्वधर्मविरह शून्यतेति श्रुतरपर्यायास्तिकमतावलम्बी ऋजुसूत्र एव व्यवस्थितः, अथवा सौप्रान्तिकवैज्ञापिकौ बाह्यार्थमाश्रितावृजुसूत्रशब्दौ, यथाक्रमवैभाषिकेण नित्याऽनित्यशब्दवाच्यपुञ्जलस्याभ्युपगमात् । शब्दनये तु प्रवेशः, तस्य चार्थप्रतिक्षेपेण विज्ञानमात्रसमजिरुद्धो योगाचारः, एकानेकधर्मविकलतया विज्ञानमात्रस्याप्यभाव इत्येवभूतो व्यवस्थितः, एवभूतो माध्यमिक इति व्यवस्थितमेतत् । तस्य तु शब्दाऽऽद्य शाखा सूक्ष्मभेदा इति न योगद्वारवत्, शेषास्तु योगद्वारेष्वपि द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकौ मूलव्याकरणाविति दर्शयत्यनयोर्व्यापकताम् । सम्म० १ काण्ड । अनु० । विशेष० ।

(१६) नैगमाऽऽद्यो मूलनया-

से किं तं णए ? । सत्त मूलणया पणत्ता । त जहा-णेगमे, संगहे, ववहारे, उज्जुसुए, सदे, समभिरुद्धे, एवंजुण ॥ अनु० ।

नैगमः संग्रहश्चैव, व्यवहारसूत्रकौ ।

शब्दः समभिरुद्धाऽऽख्यः, एवंभूतश्च सप्त ते ॥ १९ ॥

(नैगम इति) स्पष्टः, ते मूलनयप्रभेदाः ॥ १६ ॥ नयो० । अनु० । विशेष० । दश० । स्था० । झा० । ग० । अष्ट० । प्रव० । आ० म० ।

सत्र नैगमनयस्य सग्रहव्यवहारयोरन्तर्भावात्, शेषाणां सग्रहाऽऽदीनां षष्ठा नयानां सक्तिर्य मत्तावदुपदर्शयन्नाह-

सामान्यमहं विसेसो, पञ्चुप्पन्नं च ज्ञावमेत्तं च ।

पइसदं च जहत्थं, च वयणमिह संगहाऽऽर्द्धं ॥ ३५८६ ॥

अहं सामान्यमेवास्ति न विशेष इति सग्रहस्य वचनम्, विशेषा एव सन्ति न सामान्यमिति व्यवहारस्य वचः । प्रत्युत्पन्नं च वर्तमानमेव वस्त्वस्ति न त्वतीतमनागत चेति ऋजुसूत्रस्य वचनम् । नामाऽऽदिनिक्षेपाणां मध्ये भावेन्द्राऽऽदिक भावनिक्षेप एवास्ति, न नामाऽऽदिकेपा इति शब्दनयस्य वचः । इन्द्रशक्रपुरन्दराऽऽदिशब्दानां प्रतिशब्दमन्यान्य एवाऽर्थो वाच्यः, न त्वेक एवेति समभिरुद्धस्य वचः । यथार्थमेव स्वाभिधायकशब्दवाच्यमर्थं कुर्वदेव घटाऽऽदिक वस्तु जवति, नाऽन्यथा, इत्येवभूतनयस्य वचनम् । इत्युक्तप्रकार सग्रहाऽऽदीनां वचन मत्त सक्षेपेणावगन्तव्यमिति ॥ ३५८६ ॥ विशेष० ।

स्वरूपमाह-

नैगमो देशसंग्रही, व्यवहारसूत्रकौ ।

शब्दः समभिरुद्धश्चेत्येवमेते प्रचक्षते ॥ ४५ ॥

(नैगम इति) नैगमो नैगमनयः देशसंग्रही अवान्तरसंग्रहः, सर्वसंग्रहस्य सम्मात्रार्थत्वात् तस्याग । व्यवहारसूत्रकौ व्यवहारनयः ऋजुसूत्रनयश्च शब्दः समभिरुद्धश्चेत्येते नया एव प्रचक्षते ॥ ४५ ॥

भावमौढयिकं गृह्णन्नेवंभूतो जवस्थितम् ।

जीवं प्रवक्त्यजीवं तु, मिद्धं वा पुञ्जलाऽऽदिकम् ॥ ४६ ॥

(भावमिति) एवंभूतनयस्तु औढयिकं भाव व्युत्पत्तिनिमित्तमेव प्रवृत्तिनिमित्ततया गृह्णन् भवस्थितं ससारिण जीवप्रवक्ति-जीवशब्देन व्यपदिशति, अजीवमजीवपदार्थं तु सिद्धं वा पुञ्जलाऽऽदिद्रव्यं वेच्छत्यसौ ॥ ४६ ॥

नो अजीवश्च नो जीवो, न जीवाऽजीवयोः पृथक् ।

देशप्रदेशौ नास्येष्टा-विति विस्तृतमाकरे ॥ ४७ ॥

(नो इति) नो जीवो नो अजीवश्च एतन्नये जीवाजीवयोर्वक्तव्ययोः सतोः पृथग् न पार्यक्य नापद्यते, यतोऽस्य नयस्य देशप्रदेशौ नेष्टाविति, नोशब्दः सर्वनिपेक्षार्थ एव घटते, इत्येतद्व्याकरेऽनुयोगद्वाराऽऽदौ विस्तृतम् ॥ ४७ ॥

इत्थं स्वसमयसिद्धामेवभूतनयार्थप्रक्रियामुपपाद्य, तथा दिगम्बरोक्तप्रक्रियां दूषयति-

सिद्धो निश्चयतो जीवः, इत्युक्तं यदिगम्बरैः ।

निराकृतं तदेतेन, यन्नयेऽन्त्येऽन्यथा प्रथा ॥ ४८ ॥

(सिद्ध इति) एतेन पूर्वोक्तेन सिद्धो निश्चयनो जीव इति यदिगम्बरैरुक्तम्- " निष्काले च द्रुपाणां, इदियवज्जमात्रं आणपा-

णा य । ब्रह्महारा सो जीवो, सिद्ध्यदो दुचेदणा जस्स ॥१॥ ”
इत्यादिना, तन्निराकृतम् । यद् यस्मादन्त्ये एवभूतनयेऽन्यथा प्र-
श्नाऽप्रसिद्धो जीव इत्येव प्रसिद्धिः, शुक्लनिश्चयश्च स एवेति
कथं निश्चयतः सिद्धो जीव इति वक्तुं शक्यमिति ? ॥४७॥

नन्वेवंभूतः पर्यायार्थिकेष्वेव शुक्लनिश्चयस्तेनाऽस्मदुक्तावनु-
पपत्तावपि ह्यव्यर्थिकप्रभेदेन सर्वसंग्रहनयेन शुक्ल-
निश्चयेन तदुपपादयिष्याम इत्याकाङ्क्षायामाह-

आत्मत्वमेव जीवत्व-मित्ययं सर्वसंग्रहः ।

जीवत्वप्रतिज्ञः सिद्धेः, साधारण्यं निरस्य न ॥४८॥

(आत्मत्वमिति) आत्मत्वमेव जीवत्वं जीवपदप्रवृत्तिनिमित्तं,
पारिणामिकभावस्य कालत्रयानुगतत्वेन सत्यत्वात्, औद-
यिकजावस्य चौपाधिकत्वेन कालत्रयानुगतत्वेन च तुच्छत्वा-
दित्यर्थः । सर्वसंग्रहनयस्तु सिद्धिसाधारण्यं भवस्थतौल्यं नि-
रस्य जीवत्वसाधने न प्रतिभूः, सर्वत्र तुल्यजीवत्वादिवैको व्य-
वहारतो जीवोऽन्यश्च निश्चय इति विभागकरणमसमीक्षिता-
भिधानमेवाऽऽपद्येत, सर्वसंग्रह एव हि कर्मोपाधिनिरपेक्षशुद्ध-
द्रव्यार्थिकः, तेन च संसारि चैतन्यमपि निरुपरागं शुक्लमिति
परिणेष्यत एव । तदुक्तं ह्यव्यसंग्रहे-“ मगगणुणगणेहि भ,
चउ दस य इवति तह असुच्छणया । विषेया संसारी, स-
व्वे सुद्धा उ सुद्धणया ॥ १ ॥ ” इति । न च संसारिचैतन्य-
स्य संग्रहनयेन शक्यता शुद्धचैतन्यं, निश्चयेऽपि व्यक्त्या शुक्ल-
चैतन्यस्य सिद्ध एव निश्चयाच्च साधारण्यमिति शङ्कनीयम्,
संग्रहस्य शक्तिग्राहकत्वेन शक्तिग्राहकताया व्यवहार एव
विश्रान्तेर्निश्चयतो हि चेतनाशास्त्री सिद्ध एव जीव इत्यस्य
व्याघातात् ॥ ४९ ॥

नन्वेव निश्चयतः सिद्धस्याऽजीवत्वे भवद्भिरिष्यमाणे भव-
तामेव ग्रन्थे संसारिसिद्धसाधारणजीवपदार्थाभिधानं कथ-
मित्याशङ्क्यामाह-

यज्जीवत्वं क्वचिद् ह्यव्य-जावप्राणान्वयात् स्पृतम् ।

विचित्रनैगमाऽऽकृतात्, तद् ज्ञेयं न तु निश्चयात् ॥५०॥

(यदिति) यज्जीवत्वं क्वचिद् ग्रन्थे ह्यव्यप्राणानां भावप्रा-
णानां चान्वयादेवीकरणात् स्मृतं, संसारिसिद्धसाधारण्यमि-
ति विशेषः । तद्विचित्रो विविधावस्थो यो नैगमस्तस्याऽऽकृ-
तादभिप्रायाद् ज्ञेयः, न तु निश्चयादेवंभूतनयात्, तथा चैव-
भूतनयेनैव सिद्धमजीव वयं प्रतिजानीमहे, न तु नयान्तरा-
न्निमित्तं जीवत्वेऽपि विप्रतिपद्यामहे, इति शुक्लाशुक्लेन नैगम-
नयेन साधारणजीवत्वाभ्युपगमेऽपि न कृतिः । इयंस्तु विशेष-
प्रसिद्धनैगम औदयिकजावोपलक्षितमात्मत्वाऽऽख्य पारिणा-
मिकजावमेव जीवपदप्रवृत्तिनिमित्तमन्युपैति, तद्विशेषश्च क-
दिचदुपचारोपजीवी ह्यव्यजावप्राणान्यतरवत्त्वेनानुगतमौदयि-
कजाविकभावद्वयमिति नेद सिद्धान्तार्णवे नयविकल्पकल्लो-
लवैचित्र्यं तत्समव्यसनविक्रान्ताऽऽवहम् ॥ ५० ॥

ननु ‘जीव’ प्राणधारणे इत्यत्र भावप्राणधारणत्वमेव धात्व-
र्थस्य विवक्षितत्वाद्, निश्चयतः सिद्धस्य जीवत्वं समर्थयि-
ष्याम इत्याकाङ्क्षायामाह-

धात्वर्थे जावनिक्षेपा-त्परोक्तं न च युक्तिमतः ।

प्रसिद्धार्थोपरोधेन, यन्नयान्तरमार्गणा ॥ ५१ ॥

(धात्वर्थ इति) धात्वर्थे जीवत्यर्थे जावनिक्षेपाद् जावसक्रेतप्र-

हात् परोक्तं निश्चयतः सिद्ध एव जीव इति दिग्दर्शरोक्तं न च
नैव युक्तिमतः । यद् यस्मात्प्रसिद्धोऽनादिधातुपाठाऽऽदिप्रतीय-
मानो योऽर्थस्तदनुरोधेन नयान्तरस्य मार्गणा विचारणा
भवति । तथा च यादृशधात्वर्थमुपलक्षणीकृत्येतरनयार्थप्रति-
सन्धानं तादृशधात्वर्थप्रकारकजिज्ञासयैवभूताऽभिधानस्य सां-
प्रदायिकत्वाच्च तत्र भावनिक्षेपाऽऽभ्ययणं युक्तमित्यर्थः । अन्यथा
तत्राऽपि निक्षेपान्तराऽऽभ्ययणेऽनवस्थानात्प्रकृतमात्रापर्यवसाना-
दन्ततो ज्ञानाद्वैते शून्यतायां वा पर्यवसानात् । किञ्चित्तादृगुपरित-
नैवंभूतस्य प्राक्तनैवंभूताभिधानात् पूर्वमेवाभिधानं युक्तम्, अन्य-
थाऽप्राप्तकालत्वप्रसङ्गात् । तस्माद् व्यवहाराऽऽद्यन्निमित्त-
व्युत्पत्त्यनुरोधेनौदयिकभावग्राहकत्वमेवास्य सूरिभिरुक्तं युक्त-
मिति स्मर्तव्यम् । न चेन्द्रियरूपप्राणानां कयोपशमिकत्वात्कथ-
मेवभूतस्यौदयिकभावमात्रग्राहकत्वमित्यप्याशङ्कनीयम्, प्रा-
धान्येनायु कर्मोदयलक्षणस्यैव जीवनार्थस्य ग्रहणात् । उ-
पहतेन्द्रियेऽप्यायुरुदयेनैव जीवननिश्चयादिति दिक् ॥ ५१ ॥

शङ्काशेषमुपन्यस्य परिहरति-

शैलेश्यन्त्यक्षणे धर्मो, यथा सिद्धिस्तथाऽसुमान् ।

वाच्यं नेत्यपि यत्तत्र, फले चिन्तेद् धातुगा ॥५२॥

(शैलेश्यन्त्यक्षणे इति) शैलेश्या अयोगिगुणस्थानस्यान्त्यक्षणे
च चरमक्षणे यथा निश्चयतो धर्मस्तद्वर्तककालजावी तु
व्यवहारत एव । तदुक्तं धर्मसंग्रहणया हरिजिज्ञाऽऽचार्यैः-“सो
उभयक्षयदेकः, सेवेसीचरमसमयभावी जो । सेसो पुण णि-
च्छयत्रो, तस्सेद् पसाहगो जणित्रो ” ॥ १ ॥ इति । तथाऽसुमान्
जीवोऽपि निश्चयतः सिद्ध एव भविष्यतीत्यपि न वाच्यम् । यत-
स्तत्र “सो उभयक्षयः” इत्यादिगाथायां धारयति मिद्दिग-
तावात्मानमिति धर्मः, इति फले फलरूपे धात्वर्थे चिन्ता । सा च
कुर्वद्भूतत्वेन कारणत्व वदत एवभूतनयस्य मते शैलेश्यन्त्यक्षणे
एव धर्मपदार्थसिद्धिसाक्षिणि, तदनन्तरं सिद्धिसाधारणरूपसा-
फल्यव्यवधानात्, एह तु धातुगा धात्वर्थावच्छिन्नस्वरूपविषयि-
णी चिन्ता, सा च केन सहाव्यवधानं गवेषयत् ? । स्वरूपं तु प्र-
सिद्ध्यनुरोधेन संसारिण्येव पर्यवसाययेच्च तु सिद्ध इति
महान् विशेषः । स्यादेतत् । धर्मपदेऽपि धात्वर्थो धारणसा-
मान्यमेव, तच्च यतो विशेषतात्पर्यवशात्सिद्धिसाधारणरूपविशेषे
पर्यवस्यति, तथा जीवपदार्थोऽपि विशेषे पर्यवस्यति, सिद्ध एव
दत्तपदो भविष्यति । मैवम् । ‘जीव’ प्राणधारणे इत्यत्र प्राणपद-
समभिव्याहृतसाधारण्यस्य सूरिप्रयोगवशादौदयिकप्राणधा-
रण एव पर्यवसानात् । अत एव गोपदस्य नानाऽर्थत्वेऽपि ततो
सूरिप्रयोगवशात्साक्षाऽऽदिमत एवोपस्थिते, अथाऽऽदेस्तु पदा-
न्तरसमन्निव्याहाराऽऽदिनेति तात्त्रिका । तदेवमेवभूतनयामि-
प्रायेण सिद्धो न जीव इति व्यवस्थापितम् । यदि पुनः प्रस-
क्त्यायाद्विशुद्धनैगमभेदमाश्रित्य प्रागुक्तस्वग्रन्थगाथाव्या-
ख्यायने परैः, तदा न किञ्चिदस्माकं दुष्यतीति किमलपीयसि
दृढतरकोदेन ? ।

“येन्दी तति. प्रणयिपुण्यमिवाङ्कुराग्रै-

येत्पादपक्षकिरणै कल्यत्युदीनम् ।

स्नात्राम्जसा दलितयादवदुष्टकष्टं,

शङ्खेश्वरप्रभुमिम शरणीकरोमि ॥ ५२ ॥ ”

(‘जीव’ शब्दे १५२१ पृष्ठेऽयं विषयः प्रासङ्गिकत्वेनोक्तोऽपि
नयपरत्वेन नात्रोपेक्षितः)

(१७) सिद्धसेनीयाः पुनः वनेषु नयान्ज्युपगतवन्तः, नै-
गमस्य संप्रहव्यवहारयोरस्तर्जाविवक्षणात् । तथाहि-यदा
नैगमः सामान्यप्रतिपत्तिपरस्तदा संप्रह्वेऽन्तर्जवति, सामान्या-
भ्युपगमपरत्वात् । विशेषाज्युपगमनिष्ठस्तु व्यवहारे ।

आह च सिद्धसेनीयमतमुपसजिघृक्षुर्जाप्यकृत-

जो सामन्नामाही, स नैगमो संग्रहं गतो अहवा ।

इअरो व्यवहारमितो, जो तेण समाणनिदेसो ॥ ३९ ॥

आ० म० ? अ० ? खारु । विशेष ।

(नैगमाऽऽदीना नयानां पृथक् पृथक् मत स्वस्वस्थाने रूपव्ययम्)

(१८) श्रुच्यश्रुकी नयानां, प्रस्थकाऽऽदिदृष्टान्तश्च-

मे किं तं एयप्पमाणे ? एयप्पमाणे तिविहे पणत्ते । तं
जहा-पत्थगदिट्ठतेणं, वसहिदिट्ठतेणं, पप्सदिट्ठतेणं ।

(से किं तं एयप्पमाणे इत्यादि) अनन्तधर्मणो वस्तुन एकां-
शेन नयन नय, स एव प्रमाण नयप्रमाण त्रिविध प्रकृतमिति ।
यद्यपि नैगमसंग्रहाऽऽदिभेदतो बहवो नयाः, तथाऽपि प्रस्थका-
ऽऽदिदृष्टान्तत्रयेण सर्वेषामिह निरूपयितुमिष्टत्वात् त्रैविध्यमु-
च्यते । तथा चाऽऽह । तद्यथा-प्रस्थकदृष्टान्तेनेत्यादि प्रस्थका-
ऽऽदिदृष्टान्तत्रयेण हेतुचूतेन त्रिविध नयप्रमाण प्रवर्तित्यर्थः ।

(१९) प्रस्थकदृष्टान्त दर्शयति-

मे किं तं पत्थगदिट्ठतेणं ? । पत्थगदिट्ठतेणं से जहानामए
केड पुण्णिसे परसुं गहाय अरुवीसंमुहत्तो गच्छेज्जा, तं पासि-
त्ता कोइ वएज्जा-किं जवं ! गच्छसि ? । अविमुद्धो ने-
गमो भण्ड-पत्थयस्स गच्छामि । नं च कोइ तिंदमाणं पा-
सित्ता वएज्जा-किं जवं ! तिंदसि ? । विमुद्धो नेगमो जण्ड-
पत्थयं तिंदामि । तं च कोइ तच्छमाणं पासित्ता वएज्जा-किं
जवं तच्छसि ? । विमुद्धतराओ णेगमो जण्ड-पत्थयं तच्छा-
मि । तं च कोइ उक्कीरमाणं पासित्ता वएज्जा-किं जवं ! उक्की-
रसि ? । विमुद्धतराओ णेगमो भण्ड-पत्थयं उक्कीरामि । तं च
कोइ तिहमाणं पासित्ता वएज्जा-किं जवं ! तिहसि ? । विमुद्ध-
तराओ खेगमो भण्ड-पत्थयं तिहामि । एवं विमुद्धतरणेग-
मस्स नामाउट्ठिओ पत्थओ । एवामेव व्यवहारस्स वि संग-
हस्स मिउमेज्जसमारूढो पत्थओ । उज्जुसुयस्स पत्थओ
वि पत्थओ, मेज्जं पि पत्थओ, तिहं सदनयाण पत्थयस्स
अत्थादिगारं जाणओ, जस्स वा वसेणं पत्थओ निप्फज्जइ,
से तं पत्थयदिट्ठतेणं ।

तद् यथा नाम-कश्चित्पुरुषः परशु कुठारगृहीत्वा, अ-
ट्ठीसमुद्धो गच्छेदित्यादि । इदमुक्तं भवति-प्रस्थको मागध-
देशप्रसिद्धो धान्यमानविशेष । तच्छेतुचूतकाष्ठकर्तनाय कु-
ठारज्यग्रहस्त तस्माद्विपुलमट्ठीं गच्छन्त दृष्ट्वा कश्चिदन्यो
वदेत्-क भवान् गच्छति ? । तत्राश्विशुद्धनैगमो प्रणति,
अविशुद्धनैगमनयमतानुसारी सन्नसौ प्रत्युत्तरयतीत्यर्थः ।
किमित्याह-प्रस्थकस्य गच्छामि । इदमुक्तं भवति-नैको गमो
वस्तुपरिच्छेदो यस्यऽपि तु बहवः, स निरुक्तवशात्कार-

शोपनो नैगम उच्यते । अतो यद्यप्यत्र प्रस्थककारणभूतकाष्ठ-
निमित्तमेव गमन, न तु प्रस्थकनिमित्तम्, तथाऽप्यनेकप्रकारव-
स्त्वज्युपगमपरत्वात्कारणे कार्योपचारः । तथा व्यवहारदर्शना-
देवमप्यभिधत्तेऽसौ-प्रस्थकस्य गच्छामि इति । तं च कश्चित्
छिन्दन्त वृक्ष पश्येद्, दृष्ट्वा च वदेत्-किं प्रवर्तिष्यति ? । ततः
प्राक्तनात्किञ्चिद्विशुद्धनैगमनयमतानुसारी सन्नसौ भणति-प्र-
स्थकं छिन्दामि । अत्रापि कारणे कार्योपचारात् तथा व्यव-
हृतिदर्शनादेव काष्ठेऽपि तिष्ठमाने प्रस्थकं छिन्नीत्युत्तरं, केवलं
काष्ठस्य प्रस्थकं प्रति कारणताभावस्याऽत्र किञ्चिदास-
न्नत्वाद्विशुद्धत्वं प्राक्पुनरतिव्यवहितत्वाद् मलीमसत्वम्, एवं
पूर्वपूर्वापेक्षया यथोत्तरस्य विशुद्धता ज्ञावनीया, नवरं-
तद्वन्तं तनुकुर्वन्तम्, उत्किरन्तं वेधनकेन मध्याद्विकिरन्तं
लेखन्या मृष्टं कुर्वाणम् । एवमेतेन प्रकारेण तावन्नेयं यावीद्वि-
शुद्धतरनैगमस्य (नामाउट्ठिओ ति) आकुट्टितनामा प्रस्थ-
कोऽयमित्येव नामाङ्कितो निष्पन्नः प्रस्थक इति । एवमेव
व्यवहारस्याऽपीति लोकव्यवहारप्राधान्येन यो व्यवहारनयः,
लोके च पूर्वोक्तावस्थासु सर्वत्र प्रस्थकव्यवहारो दृश्यते, अतो
व्यवहारनयोऽप्येवमेव प्रतिपद्यते इति भावः । (संग्रहस्सेत्या-
दि) सामान्यरूपनया सर्वं वस्तु संगृह्णाति कोडीकरोतीति
संग्रहः, तस्य मतेन चिताऽऽदिविशेषणविशिष्ट एव प्रस्थो
भवति, नान्यः । तत्र चितो धान्येन व्याप्तः । स च देशतोऽपि
प्रवर्त्यत आह-मित पूरितः । अनेनैव प्रकारेण मेयं समारूढ
यत्र स आहिताऽऽदेराकृतिगणत्वाद् मेयसमारूढः । अयमत्र
भावार्थः-प्राक्तननयद्वयस्याऽविशुद्धत्वात्प्रस्थककारणमपि प्र-
स्थक उक्तो निष्पन्नः प्रस्थकोऽपि स्वकार्याकरणकालेऽपि प्रस्थ-
क इष्टः, अस्य तु ततो विशुद्धत्वाद्धान्यमानवृक्षण स्वार्थं कुर्व-
न्नेव प्रस्थकः, तस्य तदर्थत्वात् । तदज्ञावे च प्रस्थकव्यपदेशेऽति-
प्रसङ्गादिति यथोक्त एव प्रस्थकः । सोऽपि प्रस्थकसामान्याद्
व्यतिरेकाद् व्यतिरेकप्रस्थकत्वप्रसङ्गात्सर्वं एक एव प्रस्थक-
इति प्रस्तुतनयो मन्यते, सामान्यवादित्वादिति । (उज्जुसुयस्से-
त्यादि) ऋजुसूत्रः पूर्वोक्तशब्दार्थः, तस्य निष्पन्नस्वरूपोऽर्थकि-
याहेतु प्रस्थकोऽपि प्रस्थकः, तत्परिच्छिन्न धान्याऽऽदिकमीप
वस्तु प्रस्थकः, उभयत्र प्रस्थकोऽयमिति व्यवहारदर्शनात्तथा
प्रतीते । अपरं चाऽसौ पूर्वस्माद्विशुद्धत्वाद्धर्तमाने एव मानमेये
प्रस्थकत्वेन प्रतिपद्यते, नाऽतोऽनागतकाले, तयोर्विनष्टा-
नुत्पन्नत्वेनासत्वादिति । (तिहं सदनयाण इत्यादि) शब्द-
प्रधाना नयाः शब्दनयाः शब्दसमभिरुद्धैवभूताः, शब्देऽन्यथा
स्थितेऽर्थमन्यथा नेच्छन्त्यमी, किं तु यथैवशब्दो व्यवस्थित-
स्तथैव शब्देनार्थं गमयन्तीत्यतः शब्दनया उच्यन्ते । आद्या-
स्तु यथा कथञ्चिच्छब्दा प्रवर्तन्तामर्था एव प्रधानमित्यभ्यु-
पगमपरत्वादर्थनयाः प्रकीर्त्यन्ते । अत एषां त्रयाणां शब्दन-
यानां प्रस्थकार्थाधिकारश्च प्रस्थकस्वरूपपरिज्ञानोपयुक्तः प्र-
स्थकः । भावप्रधानास्तु ते नया इत्यतो भावप्रस्थकमेवेच्छन्ति,
भावप्रस्थकोपयोगोऽनः स प्रस्थकः, तदुपयोगवानपि च, ततो-
ऽव्यतिरेकात्प्रस्थकः । यो हि यत्रोपयुक्तः सोऽमीपां मते स
एव भवति, उपयोगलक्षणो जीवः, उपयोगश्चेत्प्रस्थकाऽऽदिवि-
षयनया परिणत किमन्यजीवस्य रूपान्तरमस्ति ? यत्र व्यपदे-
शान्तरं स्यादिति ज्ञावः । (जस्स वा वसेणेत्यादि) यस्य
वा प्रस्थककर्तृगतस्योपयोगस्य वशेन प्रस्थको निष्पद्यते, त-
त्रोपयोगे वर्तमानः कर्ता प्रस्थकः । न हि प्रस्थकोऽनुपयुक्तः

प्रस्थकं निर्वर्तयितुं कर्ता समर्थः, ततस्तदुपयोगानन्यत्वात्स एव प्रस्थकः । इमां च तेऽत्र युक्तिमभिदधति-सर्वं वस्तु स्वात्मन्येव वर्तते, न त्वात्मव्यतिरिक्तं आधारे वक्ष्यमाणयुक्त्या, एतन्मतेनाऽन्यस्याऽन्यत्र वृत्त्ययोगात्, प्रस्थकश्च निश्चयाऽऽत्मकं मानमुच्यते, निश्चयश्च ज्ञानम्, तत्कथं जडाऽऽत्मनि काष्ठभाजने वृत्तिमनुजविष्यति?, चेतनाचेतनयोः सामानाधिकरण्याभावात्, तस्मात्प्रस्थकोपयुक्त एव प्रस्थकः । “ से तं ” इत्यादि निगमनम् । अनु० ।

प्रस्थकदृष्टान्तं विवेचयति-

प्रस्थकार्यं ब्रजामीति, वने गच्छन् ब्रवीति यत् ।

आदिमो ह्युपचारोऽसौ, नैगमव्यवहारयोः ॥ ६२ ॥

(प्रस्थकार्यमित्यादि) प्रस्थको मगधदेशप्रसिद्धो धान्यमान-हेतुर्द्रव्यविशेषः, तदर्थं ब्रजामीति वने गच्छन् यद् ब्रवीति कश्चित्, असौ नैगमव्यवहारयोर्हि निश्चितमादिम उपचारः ॥ ६२ ॥

नन्वत्र प्रस्थकार्यं वने गच्छतः प्रस्थकेच्छाया मुख्या-
र्थस्यावाधिनत्वात्कथं प्रस्थकपदस्योपचार इति ?

अत्र आह-

अत्र प्रस्थकशब्देन, क्रियाऽऽविष्टवैनैकधीः ।

प्रस्थकेऽहं ब्रजामीति, ह्युपचारोऽपि च स्फुटः ॥ ६३ ॥

(अत्रेति) अत्राधिकृतप्रयोगे केत्यधिकरणाकाङ्क्षाया, प्रस्थकार्यमिति चतुर्थी, प्रकृतार्थेनैव निवृत्तेः प्रस्थकद्वययोग्यवृत्तप्राप्तिरूपक्रियाऽऽविष्टवनस्यैकाऽऽद्वितीया धीरिति, तत्रोपचार आवश्यक इत्यर्थः । ननु तथाऽपि सप्तम्यन्तप्रश्ने सप्तम्यन्तमेवोत्तरमुचितमित्यत आह-क भवान् गच्छतीति प्रश्ने प्रस्थकेऽहं ब्रजामीति सप्तम्यन्तप्रस्थकपदस्योपचारोऽपि वने स्फुट एव दृश्यत इत्यर्थः । तथा च वनगमने प्रस्थकशब्देन वनाभिधानं नैगमव्यवहारयोः प्रथम उपचार इति सिद्धम् ॥ ६३ ॥

अत्रिणि प्रस्थकं तद्वृत्तौ-म्युक्तिराम्युद्धिखामि च ।

करोमि चेति तद्वृत्तौ-पचाराः शुद्धतानृतः ॥ ६४ ॥

(अत्रिणीति) किं जवान् अत्रिणीति प्रश्ने प्रस्थकं अत्रिणीत्युत्तरे प्रस्थकपदस्य च्छेदकयोग्ये काष्ठे उपचारः, स पूर्वस्मात् शुद्धः । एव क्रमेण किं जवान् तद्वृत्तौति, उत्किरति, उल्लिखति, करोतीति प्रश्नेषु, प्रस्थकं तद्वृत्तौति, उत्किरामि, उल्लिखामि, करोमीत्युत्तरेषु प्रस्थकपदस्य तद्वृत्तौऽऽद्वितीयायोग्यकाष्ठेऽप्युपचाराद् यथोत्तरं जवन्त क्रमेण शुद्धतानृतो भवन्ति । ननु सर्वत्र प्रस्थकपदस्य प्रस्थकयोग्यकाष्ठ एक एवोपचारः, तत्क्रियाविशेषितार्थधीश्च तत्तत्क्रियावाचकपदसमन्विताहारादेव जविष्यतीति कथमेतावन्त उपचारा यथाक्रमशुद्धा उच्यन्त इति चेत् ? सत्यम् । पुनश्चायुर्द्व्यायुर्धृतमायुरित्यादौ दुग्धाऽऽदिकारणे आयुःकार्योपचारस्यातिशयविशेषेण तारतम्यवत् प्रकृतेऽपि तदेवनाऽऽद्वितीयाव्यापाराऽऽवेशेन तज्जन्यावयवसंयोगाऽऽदिविशेषजन्यतया वा विलक्षणेषु काष्ठद्रव्येषु काष्ठप्रस्थकपर्यायोत्पात्तिव्यवधानाऽव्यवधानान्यां प्रस्थकपदोपचारतारतम्यस्यानुजवसिद्धत्वात् ॥ ६४ ॥

तमेतावतिशुद्धौ तूत्कीर्णनामानमाहृतः ।

चितं मितं तथा मेया-च्छेदमेवाऽऽह संग्रहः ॥ ६५ ॥

(तमिति) अतिशुद्धौ त्वेतौ नैगमव्यवहारनयो तं प्रस्थकमुत्कीर्णनामानं प्रस्थकपर्यायवन्त प्रस्थकमाहृतः, अनुत्कीर्णनाम्नोऽऽख्यादिविशेषादिति भावः । संग्रहनयस्तु चितमासादितं प्रस्थकपर्यायं, मितमाकुट्टितनामानं, मेयं धान्यविशेषम्, आरुढ प्रस्थकमाह, मेयारुढपदेन तदनारुढस्यान्यऽऽख्याविशिष्टस्यासंग्रहाद् नैगमोपदर्शितार्थसकोचकत्वेन स्वनाम्नोऽन्वर्थत्वसिद्धेः । अयं हि विशुद्धत्वात् कारणे कार्योपचार कार्यकारणकाले प्रस्थकं च नाङ्गीकुरुते । न च तदा तस्य घटाऽऽद्यात्मकत्वप्रसङ्गः, तदर्थक्रिया विना तत्वायोगात् । घटाऽऽदिशब्दार्थक्रिया यथा कथञ्चित्वास्त्येवेति चेत्, साधारणतदर्थक्रियाकारित्वस्यैव तदात्मकत्वप्रयोजकत्वात्, तथाऽपि प्रस्थकक्रियाविरहे नाऽयं प्रस्थको घटाऽऽद्यनात्मकत्वाच्च नाप्रस्थक इत्यनुभयरूपः स्यान्न स्यात्, प्रतियोगिकांशो स्वस्याऽपि प्रवेशेन यावद् घटाऽऽद्यनात्मकत्वासिद्धेः । अर्थक्रियाभावाभावाभ्यां द्रव्यभेदाभ्यामुपगमे ऋजुसूत्रमतानुप्रवेश इति चेत् । न । नैगमनयोपगतार्थसकोचनाय कादाचित्कतयोपगमेऽपि सर्वत्र तथाऽभ्युपगमाभावेन तदननुप्रवेशात्, इत्थं चार्थक्रियाकारितदकारिप्रस्थकव्यक्तिभेदादर्थक्रियाजनकप्रस्थकव्यक्तौ प्रस्थकत्वसामान्यमपि नास्तीत्यभ्युपगमेऽपि न कश्चिदोप । वस्तुनो व्यावृत्तिविशेषाऽऽद्यतिरिक्तेन नैयायिकाऽऽदिकल्पितसामान्ये न कश्चिदपि निर्वाहः, तन्मते घटत्वाऽऽदिसामान्यस्याऽपि समर्थयितुमशक्यत्वात् । मृत्स्वर्णरजतपाषाणाऽऽदिघटेषु मृत्स्वस्वर्णत्वाऽऽदिना साङ्ख्येण तदसिद्धेः, अस्तु मृत्वे स्वर्णत्वाऽऽदिव्याप्यता, नैव घटत्वम् । कुशाक्षस्वर्णकारजन्यताऽऽद्यवच्छेदकतया तन्नात्त्वस्याऽऽवश्यकत्वात् । न हि स्वर्णघटाऽऽद्यौ चक्राऽऽदिक मृद्घटाऽऽद्यौ च होहवर्तुत्वाऽऽदिकं हेतु, अननुगतधीस्तु कथञ्चित् सौसादृश्यात्, घटपदं तु नानार्थकमित्यभ्युपगमे कथञ्चिदित्याद्यनिर्वचनेनैवाशक्तिराविष्क्रियते । अननुगतानां जातीनामिव व्यक्तीनामपि सौसादृश्येनैवानुगमसंभवेन जात्युच्छेदाऽऽपत्तिः, घटपदस्य नानार्थत्वे स्पष्ट एव लौकिकव्यवहारवाधश्च, घटत्वाऽऽदिकमेकत्ववृत्त्यैव मृत्त्वाऽऽदिकमेव वा, तथा कुम्भकारस्वर्णकाराऽऽदेर्विजातीयकृतिमत्त्वेन चक्राऽऽदिवर्तुत्वाऽऽदेश्च कथञ्चिद्विजातीयव्यापारकत्वेन हेतुत्वमित्यादिनवीनकल्पना तु (?) दोषादेकत्वाग्रहेऽपि घटत्वाऽऽदिग्रहादेकत्वस्यैकत्वात्प्रसिद्धरूपेण कार्यकारणजावोच्छेदे व्यवहारविशेषोपादानुपपत्तेरिति नयविशेषेण तत्र तत्र व्यावृत्तिविशेषरूपसामान्याभ्युपगम विना न निर्वाह इति प्रकृते कार्यकारणकाले व्यावृत्तिविशेषरूपप्रस्थकत्वसामान्याभावाभ्युपगमे न कतिरिति किमिति प्रपञ्चितेन ? ॥ ६५ ॥

प्रस्थकश्चर्जुसूत्रस्य, मानं मेयमिति द्वयम् ।

न इकर्तृगताज्ञावा-च्छब्दानां सोऽतिरिच्यते ॥ ६६ ॥

(प्रस्थकश्चेति) ऋजुसूत्रस्य मानं मेयं चेति द्वयमेव प्रस्थकस्वरूपं, तन्मेयं धान्यं च समवाहित एव प्रस्थकव्यवहारादेकतरविनाशभावे तत्परिच्छेदासंभवात् । किञ्च-मेयाऽऽरुढ प्रस्थक प्रस्थकत्वेन व्यपदेश्य इति संग्रहनयमने मेयारुढ प्रस्थक, प्रस्थकाऽऽरुढ मेयं वा, तथेत्यत्र विनिगमकाभावादुपगमैव प्रस्थकपदशब्देनैव सत्यवृत्तित्वं युक्तम् । कथं तर्हि प्रस्थकेन धान्यमीयत इति प्रयोग एकोत्तरोभयवाचकपदेनैकस्यानुपस्थापनादिति चेत् । न । एतन्नयेन कथञ्चित्प्रस्थकपदशक्यताऽवच्छेदकस्य व्यासत्यवृत्तित्वेन विवक्षाजेदात्त करणरूपानुप्रवेशस्या-

ऽपि नमश्चास्त तदनुपपत्तिरिति दृष्टव्यम् ॥ शब्दानां शब्दसम-
भिरुद्धैर्भूताऽऽख्यानां त्रयाणां नयानां मते स प्रस्थक इकर्तृग-
ताद्वावातिरिच्यते न भिद्यते । इत्युक्तं कर्ता च शक्यार्थैः, इकर्तृ-
गतो इकर्तृगता, तस्मादिति समासः । प्रस्थकाद् इगतात् प्रस्थक-
तृगताद्वा प्रस्थकोपयोगादतिरिक्त प्रस्थक ते न सहन्ते निश्चय-
ज्ञानात्मकप्रस्थकस्य अद्वैतवृत्तिव्यायोगाद् बाह्यप्रस्थकस्याऽ-
प्यनुपलम्भकालेऽसत्त्वेनोपयोगानतिरेकाऽऽश्रयणादन्ततो ज्ञा-
नद्वैताय पर्यवसानाद्वा । न च ज्ञानाऽऽत्मकत्वोपयनयविषयस-
मावेशविरोधात्प्रत्येकमनयत्वमाशङ्कनीयम्, तादात्म्यमोभयरू-
पासमावेशेऽपि विषयत्वतादात्म्याज्या तदुभयसमावेशात् । वि-
षयत्वमपि कथञ्चित्तादात्म्यमिति तु नयान्तराऽऽकूतम्, यदाश्र-
येण 'अर्थान्निधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेयाः' इति प्राचीनैर्गीयत
इति दिग् ॥ ६६ ॥ विवेचित प्रस्थकदृष्टान्तः । नयो० । विशेषः ।

(२०) वसतिदृष्टान्तः -

से किं तं वसतिदिदृष्टेण ? । वसतिदिदृष्टेण से जहानाम् केऽ
पुरिसे किञ्चि पुरिसं वण्जा-कहिं जव वससि ? । अविमु-
द्धो गेगमो भण्ड-लोणे वसामि । लोणे तिविहे पण्त्ते । तं
जहा-जह्णोए, अहोहोए, तिरिअलोए । तेसु सव्वेसु जवं
वससि ? । विमुद्धो गेगमो जण्ड-तिरिअलोए वसामि ।
तिरिअलोए जंबुदीवाऽऽइआ सयंनूरमणपज्जवसाणा अ-
संखिज्जा दीवसमुदा पण्त्ता, तेसु सव्वेसु जवं वससि ? ।
विमुद्धतराओ गेगमो जण्ड-जंबुदीवे वसामि । जंबु-
दीवे दस खेत्ता पण्त्ता । तं जहा-जरहे, एरवण, हेमवण,
एरणवण, हरिवस्से, रम्मगवस्से, देवक्रूरु, उत्तरक्रूरु,
पुव्वविदेहे, अवरविदेहे । तेसु सव्वेसु भवं वससि ? । वि-
मुद्धतराओ गेगमो भण्ड-जरहे वासे वसामि । जरहे वासे
पुविहे पण्त्ते । तं जहा-दाहिणहृजरहे, उत्तरहृजरहे अ ।
तेसु सव्वेसु जवं वससि ? । विमुद्धतराओ गेगमो जण्ड-दा-
हिणहृजरहे वसामि । दाहिणहृजरहे अणेगाऽ गामागर-
णगरखेरुक्कवरुमण्डवदोणमुहपण्णाममसंवाहसखिवेसां, ते-
सु सव्वेसु भवं वससि ? । विमुद्धतराओ गेगमो जण्ड-
पारुत्तिपुत्ते वसामि । पारुत्तिपुत्ते अणेगाऽ गिहाई, तेसु
सव्वेसु जवं वससि ? । विमुद्धो गेगमो जण्ड-गव्वजघरे
वसामि । एवं विमुद्धस्स गेगमस्स वसमाणो वसइ । एव-
मेव ववहारस्स वि । संगहस्स संधारसमारूढो वसइ । उज्जु-
सुअस्स जेसु आगासपण्णसेसु ओगाढो तेसु वसइ । तिएह
सहन्याणं आयभावे वसइ । सेत्तं वसतिदिदृष्टेण ।

(से किं तं वसतिदिदृष्टेण) वसतिनिवास, तद्वदृष्टान्तेन न-
यविचार उच्यते । तद्यथानामक काश्चित्पुरुषः पाटलिपुत्राऽऽ-
दौ वसन्त काश्चित्पुरुष वदेत्-कं जवान् वसति ? । तत्राविशुद्धो
नैगमो भणति-अविशुद्धनैगमनयमतानुसारी सन्नसौ प्रत्यु-
त्तर प्रयच्छति-लोके वसामि । तन्निवासक्षेत्रस्याऽपि चतुर्द-
शरज्ज्वात्मकलोकादनर्थान्तरत्वात्, इत्यमपि च व्यवहारदर्श-
नाद् । विशुद्धनैगमस्त्वतिव्याप्तिपरत्वादिदमसङ्गत मन्यते । तत-

स्तिर्यग्लोके वसामीति सक्षिप्योत्तरं ददाति विशुद्धतरास्त्व-
दम् । अथानिद्विशुद्धतरास्त्वदमप्यतिव्याप्तिनिष्ठ मन्यते । ततो
जम्बूद्वीपे वसामीति सक्षिप्ततरमाह । एव भारतवर्ष-
दिगार्कजरतपाटलिपुत्रदेवदत्तगृहगर्भगृहेष्वपि भावनीयम् ।

(एव विमुद्धस्स गेगमस्स वसमाणो वसइ ति)

एवमुत्तरोत्तरजेटापेक्षया विशुद्धतरनैगमस्य वसन्नेव वसति,
नान्यथा । इदमुक्तं भवति-यत्र गृहाऽऽदौ सर्वदा निवासत्वेना-
ऽसौ विवक्षितस्तत्र तिष्ठन्नेव एष तत्र वसतीति व्यपदिश्य-
ते । यद्वि पुनः कारणवसतोऽन्यत्र रथ्यादौ वर्तते, तदा तत्र
विवक्षते गृहाऽऽदौ वसतीति न प्रोच्यते, अतिप्रसङ्गादिति
भावः । (एवमेवेत्यादि) लोकव्यवहारनिष्ठो हि व्यवहार-
नयः, लोके च नैगमोक्तप्रकाराः सर्वेऽपि दृश्यन्ते इति ज्ञाव ।
अथ चरमनैगमोक्तप्रकारो लोके नेष्यते, कारणतो ग्रामाऽऽ-
दौ वर्तमानेऽपि देवदत्ते पाटलिपुत्रे एष वसतीति व्यपदेशदर्श-
नादिति चेत् । नैतदेवम् । प्रोषिते देवदत्ते स इह वसति न वेति
केनचित् पृष्ठो, प्रोषितोऽसौ नेह वसतीत्यस्याऽपि लोकव्यव-
हारस्य दर्शनादिति । (सगहस्सेत्यादि) प्राक्तनाविशुद्धत्वा-
त्संग्रहणयस्स गृहाऽऽदौ तिष्ठन्नापि सस्तारकाऽऽरूढ एष शयन-
क्रियावान् वसतीत्युच्यते । इदमुक्तं भवति-सस्तारेऽवस्थानाद-
न्यत्र निवासार्थ एव न घटते, चलनाऽऽदिक्रियावस्वात्मार्गाऽऽदि-
प्रवृत्तवन् । सस्तारके च वसतो गृहाऽऽदौ वसतीति व्यपदे-
शयोग एव, अतिप्रसङ्गात् । तस्मात् काऽसौ वसतीति
निवासजिज्ञासायां सस्तारके शय्यामात्रस्वरूपं वसतीत्येतदे-
वास्य मतेनोच्यते, नान्यदिति ज्ञाव । स च नानादेशाऽऽदिगतोऽ-
प्येक एव, संग्रहस्य सामान्यवादित्वादिति । ऋजुमृत्रस्य तु पूर्व-
स्माद्विशुद्धत्वाद् येष्वकाशप्रदेशेष्ववगाढ, तेष्वेव वसतीत्युच्य-
ते, न सस्तारके; सर्वस्याऽपि वस्तुवृत्त्या नभस्येवावगाहात् । येषु
प्रदेशेषु सस्तारको वर्तते, सस्तारकेणैवाऽऽस्मान्तस्ततो येष्वेव
प्रदेशेषु स्वयमवगाढस्तेष्वेव वसतीत्युच्यते । स च वर्तमानका-
ले एवास्ति, अतीतानागतयोर्विनिष्ठानुत्पन्नत्वेनैतन्मतेऽस्तत्वादि-
ति । त्रयाणां शब्दनयानामात्मभावे स्वस्वरूपे सर्वोऽपि वसति,
अन्यस्याऽन्यत्र वृत्त्ययोगात् । तथाहि-अन्योऽन्यत्र वर्तमानः किं
सर्वाऽऽत्मना वर्तते?, देशाऽऽत्मना वा ? । यद्याद्य पक्षस्तर्हि त-
स्याऽऽधारव्यतिरेकिणा स्वकीयरूपेणाप्रतिज्ञासनप्रसङ्गः । यथा
हि-सस्तारकाऽऽद्याधारस्य स्वरूपं सर्वाऽऽत्मना तत्र वृत्तं न त-
द्व्यतिरेकेणोपलभ्यते, एव देवदत्ताऽऽदिरपि सर्वाऽऽत्मना तत्रा-
धीयमानस्तद्व्यतिरेकेण नोपलभ्यते । अथ द्वितीयो विकल्पः
स्वीक्रियते, तर्हि तत्राऽपि देशेऽनेन वर्तितव्यम् । ततः पुनरपि
विकल्पद्वयम्-किं सर्वाऽऽत्मना वर्तते, देशाऽऽत्मना वेति ? ।
सर्वाऽऽत्मपक्षे देशिनो देशरूपताऽऽपत्तिः । देशाऽऽत्मपक्षे तु पुन-
स्तत्रापि देशे देशिना वर्तितव्यः, ततः पुनरपि तदेव विकल्पद्वयम्;
तदेव दूषणमित्यनवस्था । तस्मात्सर्वोऽपि स्वस्वभाव एव नि-
वसति, तत्परित्यागेनान्यत्र निवासे तस्य निस्वभावताप्रस-
ङ्गादित्यत्र धृज्जापितया । " सेत्तं " इत्यादि निगमनम् । अनु० ।
नयो० । ननु वसनं नाम वर्त्तनमुच्यते । तथा च-देवदत्तो गृहे व-
सतीति । किमुक्तं भवति? देवदत्तो गृहे वर्तते, तत्र वर्त्तनं सर्व-
स्याऽपि वस्तुन स्वस्वरूप एव, नाऽन्यत्र, तथा प्रत्यक्त उपल-
भ्यमानत्वात् । तथाहि-यद् घटगतं स्वरूपं तत् घटे एव वर्त्त-
ते, नाऽन्यत्र भूतक्षेत्रे पाटऽऽदौ वेति । प्रसिद्धमेतत्, देवद-

साऽऽदिब्रह्मणं वस्तु स्वरूपमपहाय कथमन्यत्र विवक्षितस्वरूपे वस्तुनि आकाशलक्षणे वर्तितुमुत्सहते । तथा चाऽत्र प्रयोगः— यद्वन्तु सत् तत् सर्वमात्मस्वरूपे वर्तते, यथा चेतना जीवे, वस्तु च देवदत्ताऽऽदिकामिति तदपि स्वस्वरूप एव वर्तते, नान्यत्रेति । अथवाऽयं व्यातिरेकमुखेन प्रयोग—विवादाऽऽम्पद्भी- भूतो देवदत्तो नाऽऽकाशप्रदेशेष्ववतिष्ठते, ततो विलक्षणत्वात्, यद् यतो विलक्षणं न तत्तत्र वर्तते, यथा ग्राया आतपे, विलक्ष- णाश्चाचेतनत्वेन देवदत्तादाकाशप्रदेशा इति नासौ तत्र वर्तते ।

उक्तं च भाष्यकारैः—

“ आगासे वसति यः, जणिप जणइ किह अन्नमज्जमि ।

मोत्तूणाऽऽयसहाव, वसेज्ज वत्थु विहम्ममि ॥ २१४१ ॥

वत्थु वसइ सहावे, सत्ताओ चैयणा व जीवमि ।

न विवक्खणत्तणाओ, भिन्ने छायातवे चेव ॥ २२४२ ॥

एष वसतिदृष्टान्तः ।

(२१) संप्रति प्रदेशदृष्टान्तभावना—

तत्र प्रकृतो देशः प्रदेशः, स एव दृष्टान्तः प्रदेशदृष्टान्तः । स चायम्—नैगमो वदति—पक्षां जगति प्रदेशः । तद्यथा—ध- र्मास्तिकायप्रदेशः, अधर्मास्तिकायप्रदेशः, आकाशास्तिकाय- प्रदेशः, जीवप्रदेशः, स्कन्धप्रदेशः, स्कन्धगतैकदेशप्रदेशश्च । सर्वत्र पृष्ठीतत्पुरुषः समासः । यथा धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो धर्मास्तिकायप्रदेशः । एवं सर्वत्रापि । स च धर्मास्तिकायप्र- देशाऽऽदिः सामान्यविवक्षया एको, विशेषविवक्षयाऽनेक इति । एवं वदति नैगमे सग्रहो वदति—यद् ब्रूये—पक्षां प्रदेश इत्यादि । तत्र भवति । यस्माद् यः स्कन्धगतैकदेशप्रदेशः, स तस्यैव स्कन्धस्य प्रदेशः, देशस्य स्कन्धाव्यतिरिक्तत्वात् । तथा च लो- केऽपि वक्तारः—“ दासेन मे खरः क्रीतो, दासोऽपि मे खरोऽपि मे । ” एव यत्स्कन्धस्य सवन्धिनो देशस्य प्रदेशः, स त- स्यैव स्कन्धस्य । ततो मैव वादीः—यदुत पक्षां प्रदेश इत्यादि, किं त्वेव वद-यथा पञ्चानां प्रदेशः । तद्यथा—धर्मास्तिकायप्रदेशः, अधर्मास्तिकायप्रदेशः, आकाशास्तिकायप्रदेशः, जीवप्रदेशः, स्कन्धप्रदेश इति । अयं च धर्मास्तिकायप्रदेशः स्वस्वधर्मा- स्तिकायाऽऽद्यनुगतः सर्वोऽप्येक एव रूष्टव्यः, सामान्यविवक्ष- णात् । एव च सग्रहोऽविशुद्धः प्रतिपत्तव्यः, अपरसामा- न्याज्युपगमात् । एवमभिधानं सग्रहं प्रति व्यवहारोऽभिधत्ते- यद्वदति भवान् पञ्चानां प्रदेश इति, नान्यथा । न चैतदस्ति । नस्मादेव वक्तव्यम्—पञ्चविधः प्रदेशः । तद्यथा—धर्मास्तिकाय- प्रदेशो यावत् स्कन्धप्रदेश इति । एवमुक्ते व्यवहारेण ऋ- जुसूत्रो वदति—यज्ञापते भवान् पञ्चविधः प्रदेश इत्यादि । तदसम्भवं । तत्राऽपि शब्दार्थं विचार्यमाणेऽतिप्रसङ्गदोषोपपत्तेः । तथाहि—पञ्चविधः प्रदेश इत्युक्ते शब्दार्थपर्यालोचनायां यो यः प्रदेशः स पञ्चविध इति प्राप्तम्, एव च सत्यैकैकः प्रदेशः पञ्च- विधनिविधः प्रदेशः प्रसक्तः । न चैतदस्ति । तस्मादेवमत्र व- क्तव्यम्—ज्ञाज्यः प्रदेशः । तद्यथा—स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेशः, स्या- दधर्मास्तिकायप्रदेशः, स्यादाकाशास्तिकायप्रदेशः, स्याज्जीवप्र- देशः, स्यात् स्कन्धप्रदेशः । एवमाचक्ष्णामृजुसूत्रं शब्दनयः प्रत्याचष्टे—यद्वदसि ज्ञाज्यः प्रदेश इत्यादि । तत्र भवति । कथ- मुच्यते ? यदि भाज्यः प्रदेश इति समं ततः स्यात्पदवाञ्छने प्रतिनियते धर्मास्तिकायाऽऽद्यनुगतप्रदेशस्वरूपावधारणासम्- बाधः, धर्मास्तिकायप्रदेशोऽपि स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेशः, अध- र्मास्तिकायप्रदेशोऽपि स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि । तत

एव वक्तव्यम्—धर्मास्तिकायः प्रदेशः प्रदेशोऽधर्मास्तिकायः, अ- धर्मास्तिकायः प्रदेशः प्रदेशो धर्मास्तिकाय इत्यादि । एव हि वदतः शब्दनयस्यायमभिप्रायः—य एव धर्मास्तिकायाऽऽदिरू- पो देशी स एव देशः प्रदेशो वा न स्यात्, तदव्यतिरिक्तत्वा- त् । न खलु देशिनो भिन्नो देशः प्रदेशो वा भवितुमर्हति, भेदे सति तस्याऽसौ देशः प्रदेशो वेति सर्वानुपपत्तेः । न हि घटः पटस्येति सचेतसा वक्तुं शक्यम्, सबन्धश्चेत्तर्हि सबन्धस्याऽन्यथाऽनुपपद्यमानत्वाद्देशः प्रदेशो वा देशिनः सकाशाद्भिन्नः प्रतिपत्तव्यः, तथा च सति य एव देशी स एव देशः प्रदेशश्चेति सिद्धं सामानाधिकरण्यात् । एतदेव च सामाधिकरण्यं समभिरुद्धोऽपि मन्यते । एवभूतस्तु प्रदे- शवस्तुनो देशः प्रदेशो वा, युक्त्ययोगात् । तथाहि—देशः प्रदेशो वा देशिनो जिज्ञोऽभिज्ञो वा, गत्यन्तराभावात् । यदि जेद- स्तस्येति सर्वानुपपत्तिः । अथाभेदस्ततो देशः प्रदेशो वा दे- श्येव, तदव्यतिरिक्तत्वात्, स्वरूपवत् । तथा च सति यो देशः प्रदेशशब्दौ तौ परमार्थनो धर्मास्तिकायाऽऽदिदेशप्रतिपादकौ, ततो यथा पर्यायशब्दत्वादेककालमेकस्मिन् वस्तुनि घटकुटौ नोच्चार्यते, एकेनाऽपि शब्देन तदर्थस्य प्रतिपादने द्वितीय- शब्दप्रयोगस्य निरर्थक्यात् । एवमिहापि धर्मास्तिकायाऽऽदि- रूपे वस्तुनि धर्मास्तिकायाऽऽदिशब्दो देशप्रदेशाऽऽदिशब्दश्च नैककालमुच्चारणमर्हति, द्वयोरप्येकार्थनयैकेनापि तदर्थस्याऽभि- धानत्वेऽपरशब्दप्रयोगस्य वैयर्थ्यात् । तथा च सति धर्मास्तिका- यप्रदेशः, अधर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि वचनजात सर्वमुपपन्न- म् । देशप्रदेशशब्दयोः परमार्थतो धर्मास्तिकायाऽऽदिरूपदेशि- वाचकतया पौनरुक्त्यदोषानुपपत्त्याऽपि च नोशब्द एकदेशव- चन, सोऽप्येतन्मते सर्वथाऽनुपपन्नः, तत्राप्युक्तदोषानतिक्रमात् । तथाहि—नोशब्दः सम्पूर्णं वस्त्वभिधेयत्वात्, वस्त्वैकदेशं वा ? यदि सम्पूर्णं, ततस्तस्य प्रयोगो निरर्थकः, धर्मास्तिकायाऽऽदिपदेनैव तस्याऽभिधानात् । अथ वाऽस्त्वैकदेशमिति पक्वः । सोऽप्य- समीचीनः, वस्तुनो देशाभावात् । न हि वस्तुनो जिज्ञो देश उप- पद्यते, तस्येति सबन्धाऽभावात् । अनेद तु देश्येव, न देश इत्युपपादितमेतत् ।

उक्तं च भाष्यकारैः—

“ नो सदो वि समत्त, देसं व भणिज्ज जइ समत्त तो ।

तस्स पओगोऽणत्थो, अह देसो तो न सो वत्थु ॥ २२५६ ॥ ”

अत्र (न सो वत्थु त्ति) न स देशो वस्तु, जेदपक्षेऽनेदपक्षे वा, तस्यासम्भवादिति । येऽपि च नीलोत्पलाऽऽद्यः शब्दा द्वो- कप्रसिद्धाः तेष्वेतन्मतेन विचार्यमाणाः सर्वथाऽनुपपन्ना । त- थाहि—तन्मतेन सर्वं वस्तु प्रत्येकमखरमरूपं, न तस्य गुणाः पर्याया वा देशाः प्रदेशा वा सर्वथा कथञ्चिद्वा वस्त्वन्तररूपा वर्तन्ते, ततो नीलशब्देनाऽपि तदेव वस्त्वखरममभिधीयते, उत्पलशब्देनाऽपि तदेवेति, नीलोत्पलशब्दयोरन्यतरशब्देन त- दर्थस्याऽभिधानात् । द्वितीयशब्दप्रयोगो व्यर्थ इत्युक्ता नीलोत्प- लाऽऽद्यः शब्दाः । प्रकृते प्रदेशदृष्टान्तभावनाऽपि तथैव । तदे- वमुक्ता नयाः । एतेषां च नयानामाद्याश्चत्वारो नया अर्थनयाः, मुख्यवृत्त्या जीवाऽऽद्यर्थसमाश्रयणात् । शेषास्तु त्रयः शब्दा- ऽऽद्यो नयाः शब्दनयाः, शब्दत एवार्थजेदोपयोगात् ।

उक्तं च—

“ चत्वारोऽर्थनया ह्येते, जीवाऽऽद्यर्थविनिश्चयात् ।

त्रयः शब्दनयाः सत्य-पदविद्या समाधिताः ॥ ११॥

तत्र (सत्यपदविद्यां समाश्रिता इति) सत्यानि अविपरी-
तानि, शब्दानुशासनोपदेशितयथोक्तलक्षणोपेतानीति भावः ।
तानि च तानि पदानि सत्यपदानि, तेषां विद्या पण्डितानां का-
लकारकाऽऽदिभेदतोऽवगमः । तां समाश्रिताः, तद्वशादर्थज्ञेदम-
प्युपगतवन्त इत्यर्थः ।

संप्रत्येतेषामेव नयानां प्रभेदसंख्याप्रदर्शनार्थमाह निर्यु-
क्तिकारः -

इकेको य ससविहो, सत्त नयसया हवन्ति एमेव ।

अनो वि य आएसो, पंचेव सया नयानं तु ॥२२६४॥

नया मूलभेदापेक्षया यथोक्तरूपा नैगमाऽऽद्य सप्त, एकै-
कश्च प्रभेदतः शताविधः शतज्ञेदः, ततः सर्वप्रभेदगणनया स-
प्त नयशतानि भवन्ति । एवमन्येऽपि च आदेशा पञ्चश-
तानि भवन्ति नयानां शब्दाऽऽदीनामेकत्वादेकैकस्य च श-
तविधत्वादिति हृदयम् । अपिशब्दात् षट् चत्वारि द्वे वा
शते । तत्र षट् शतान्येवम-नैगम सामान्यग्राही सग्रहे प्र-
विष्टो, विशेषग्राही व्यवहारे । उक्तं च ज्ञाप्यकारे - “जो सा-
मग्रग्राही, स नैगमो संग्रह गतो अहवा । इयरो व्यवहारमि-
तो, जो तेण समाणनिहेसो ” ॥ ३६ ॥ ततः परेव मूलनयाः,
एकैकश्च प्रभेदतः शतज्ञेदः, इति षट् शतानि । अपरादेशा
सग्रहव्यवहारजुसुत्रशब्दा इति चत्वार एव मूलनयाः, एकैकश्च
शताविध इति चत्वारि शतानि । शतद्वयं तु नैगमाऽऽदी-
नामृजुसुत्रपर्यन्तानां व्यव्यास्तिकत्वात्, शब्दाऽऽदीनां तु पर्या-
यास्तिकत्वात्, तयोश्च प्रत्येक शतज्ञेदत्वात् । अथ वा या-
चन्तो वचनपथाः, तावन्तो नया इत्यसंख्याताः प्रतिपत्तव्याः ।
आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

प्रदेशदृष्टान्तस्तु-

से किं तं पएमदिहंतेणं ?! पएमदिहंतेणं गेगमो भण्ड-
छएहं पएसो । त जहा-धम्मपएसो, अधम्मपएसो, आ-
गासपएसो, जीवपएसो, खंधपएसो, देसपएसो । एवं वयंतं
गेगम संगहो जणइ-जं भणसि छएहं पएसो, तं न भवइ,
कम्हा ?! जम्हा देसपएसो, मो तस्म दव्वस्स एव, जहा को
दिहंतो-“दासेण मे खरो कीओ, दामो वी मे खरो वि मे ।”
तं मा भणहि छएहं पएसो, भणहि-पंचएहं पएसो । तं ज-
हा-धम्मपएसो, अधम्मपएसो, आगासपएसो, जीवप-
एसो, खंधपएसो । एवं वयंतं संगहं व्यवहारो जणइ-जं ज-
णभि-पंचएहं पएसो, तं न जवइ, कम्हा ?! जइ जहा पंचएहं
गौटिआणं पुरिसाणं केइ दव्वजाए सामखे भवइ । तं जहा-
हिरखे वा, सुवखे वा, धणे वा, धण्णे वा, तहा पंचएहं
पएसो, त मा जणहि पंचएहं पएसो, जणहि-पंचविहो
पएसो । त जहा-धम्मपएसो, अधम्मपएसो, आगा-
सपएसो, जीवपएसो, खंधपएसो । एव वयंतं व्यवहारं
उज्जुसुओ जणइ-जं जणसि-पंचविहो पएसो, तं न भ-
वइ, कम्हा ?! जइ ते पंचविहो पएसो, एवं ते एकेको पएसो
पंचविहो, एव ते पणवीसाविहो पएसो भवइ, तं मा भणा-
हि पंचविहो पएसो, जणहि-जइयव्वो पएसो, सिअ ध-

म्मपएसो, सिअ अधम्मपएसो, सिअ आगासपएसो, सि-
अ जीवपएसो, सिअ खंधपएसो । एवं वयंतं उज्जुसुयं
पइ सदनओ जणइ-जं जणसि-भइयव्वो पएसो, तं न
जवइ, कम्हा ?! जइ भइयव्वो पएसो, एवं ते धम्मपएसो
वि सिअ अधम्मपएसो सिअ आगासपएसो सिअ जी-
वपएसो सिअ खंधपएसो; अधम्मपएसो वि सिअ धम्म-
पएसो जाव खंधपएसो । जीवपएसो वि सिअ धम्मप-
एसो जाव सिअ खंधपएसो, खंधपएसो वि सिअ
धम्मपएसो जाव सिअ खंधपएसो । एवं ते अणवत्था भ-
विस्सइ, तं मा जणाहि जइयव्वो पएसो, भणाहि-धम्मे
पएसो से पएसो धम्मे, अहम्मे पएसो से पएसो अहम्मे, आ-
गासे पएसो से पएसो आगासे, जीवे पएसो से पएसो नो जी-
वे, खंधे पएसो से पएसो नो खंधे । एवं वयंतं सदनयं स-
मज्जिरुओ जणइ-जं भणसि-धम्मे पएसो से पएसो धम्मे,
जीवे पएसो से पएसो नो जीवे, खंधे पएसो से पएसो नो खंधे,
तं न जवइ, कम्हा ?! इत्थं खलु दो समासा जवन्ति । तं ज-
हा-तप्पुरिसे अ, कम्मधारए अ । तं एण णज्जइ कयरेणं
समासेणं जणसि, किं तप्पुरिसेणं ?! किं कम्मधारएणं ?! जइ
तप्पुरिसेणं भणसि, तो मा एवं जणाहि, अहं कम्मधारए-
णं भणसि, तो विसेसओ भणाहि-धम्मे अ से पएसो अ मे
से पएसो धम्मे, अहम्मे अ से पएसो अ मे से पएसो अह-
म्मे, आगासे अ से पएसो अ मे से पएसो आगासे, जीवे
अ से पएसो अ मे से पएसो नो जीवे, खंधे अ से पएसो अ
मे से पएसो नो खंधे । एवं वयंतं समभिरुद्ध पइ एवंचुओ
जणइ-जं जं जणसि तं त सव्वं कसिणं पडिपुसं नि-
रवसेसं एगगहणगहितं, देसे वि मे अवत्थू, पएसो वि मे
अवत्थू । से तं पएसोदिहंतेणं । से तं नयप्पमाणे ॥

(से किं तं पएसोदिहंतेणमित्यादि) प्रकृतो देशः प्रदेशो, नि-
र्विभागो ज्ञाग इत्यर्थः । स एव दृष्टान्तः, तेन नयमतानि चि-
न्त्यन्ते । तत्र नैगमो भणति-पक्षां प्रदेशः । तद्यथा- (ध-
म्मपएस इत्यादि) धर्मशब्देन धर्मास्तिकायो गृह्यते, तस्य
प्रदेशो धर्मप्रदेशः । एवमधर्माऽऽकाशजीवास्तिकायेष्वपि यो-
ज्यम् । स्कन्धः पुद्गलव्यनिचयः, तस्य प्रदेशः स्कन्धप्रदेशः,
देशः पणामेव पञ्चानां धर्मास्तिकायाऽऽदिद्वयाणां प्रदेशद्व-
याऽऽदिनिर्वृत्तोऽवयवः, तस्य प्रदेशो देशप्रदेशः । अथ च प्रदेश-
सामान्याव्यभिचारात् पक्षां प्रदेश इत्युक्तम्, विशेषविवक्षायां तु
षट् प्रदेशाः, एव वदन्त नैगमः प्रति निपुणतरः । सग्रहो भणति,
यद्गणसि-पक्षां प्रदेश इति, तत्र भवति तत्र युज्यते । कस्माद् ?
यस्माद्यो देशप्रदेश इति षष्ठे स्थाने भवता प्रतिपादितः, तदसद्भा-
तमेव । यतो धर्मास्तिकायाऽऽदिद्वयस्य सवन्धी यो देशस्तस्य
यः प्रदेशः, स वस्तुवृत्त्या तस्यैव व्यव्ययः यस्तवन्धी देशो वि-
वक्ष्यते, व्यव्ययतिरिक्तस्य देशस्य यः प्रदेशः स व्यव्ययैव
भवति । यथा क्रोड्र दृष्टान्त इत्याह-“ दासेणेत्यादि ” लोकेऽ-

प्येव व्यवहृतिर्दृश्यते । यथा कश्चिदाह-मदीयदासेन खरः
क्रीतः, तत्र दासोऽपि मदीयः, खरोऽपि मदीयः, दासस्य म-
दीयत्वात् तत्क्रीतः खरोऽपि मदीय इत्यर्थः । एव-
मिहाऽपि देशस्य छव्यसबन्धित्वात् तत्प्रदेशोऽपि छव्यस-
बन्धेवेति भावः । तस्मान्मा भण-पञ्चां प्रदेशः, अपि त्वेवं
भण-पञ्चानां प्रदेश इति, त्वदुक्तपष्ठदेशस्यैवाऽघटनादित्यर्थः ।
तदेव दर्शयति-तद्यथा-धर्मप्रदेश इत्यादि । एतानि पञ्च छ-
व्याणि, तत्प्रदेशश्चेत्येवमविशुद्धसंग्रह एवं मन्यते, अवान्तर-
व्यसामान्याऽऽद्युपगमात् । विशुद्धस्तु छव्यबाहुल्य प्रदेशक-
ल्पनां च नेच्छत्येव, सर्वस्यैव वस्तुसामान्यक्रोडीकृतत्वेनैकत्वा-
दित्यल प्रसङ्गेन । प्रकृतमुच्यते-एव वदन्त संग्रह ततोऽपि
निपुणो व्यवहारो भणति-यद्गणसि-पञ्चानां प्रदेश इति, तत्र
जवति न युज्यते, कस्मात् ? यदि यथा पञ्चानां गोष्ठिकानां
पुरुषाणां किञ्चित् छव्य सामान्यमेक भवति । तद्यथा-हिरण्य
वेत्यादि । एव यदि प्रदेशोऽपि स्यात्ततो युज्यते वक्तु पञ्चानां प्र-
देश इति । इदमुक्त भवति-यथा केषाञ्चित्पञ्चानां पुरुषाणां
साधारण किञ्चिद्विषयाऽऽदि भवति, एव पञ्चानामपि धर्मा-
स्तिकायाऽऽदिछव्यणां यद्येकः कश्चित्साधारणप्रदेशः स्यात्तदेव
वाचो युक्तिर्घटेतः न चैतदस्ति, प्रतिद्रव्यं प्रदेशभेदात् ।
तस्मान्मा जण-पञ्चानां प्रदेशः । अपि तु पञ्चविधः पञ्चप्रकारः
प्रदेशः, छव्यलक्षणस्याऽऽश्रयस्य पञ्चविधत्वादिति भावः ।
तदेवाऽऽह-धर्मप्रदेश इत्यादि । एवं वदन्त व्यवहारमृजुसुत्रो
भणति-यद्गणसि-पञ्चविधः प्रदेशः, तत्र जवति, क-
स्मात् ? यस्मादेष पञ्चविधः प्रदेशः, एवमेकैको धर्मास्ति-
कायाऽऽदिप्रदेशः पञ्चविधः प्रकृतः, शब्दादत्र वस्तुव्यवस्था,
शब्दे त्वेवमेव प्रतीतिर्भवति । एव च सति पञ्चविंशतिविधः
प्रदेशः प्राप्नोति । तन्मा जण-पञ्चविधः प्रदेशः, किं त्वेव
भण-भाज्यः प्रदेशः स्याद्धर्मप्रदेश इत्यादि । इदमुक्त भवति-
भाज्यो विकल्पनायो विभजनीयः प्रदेशः कियद्भिर्विभागैः
स्याद्धर्मप्रदेश इत्यादि पञ्चभिः, ततश्च पञ्चभेद एव प्रदेशः
सिद्ध्यति । स च यथा स्वमात्मीयमात्मीय एवाऽस्ति, न पर-
कीय, तस्यार्थक्रियासाधकत्वात्, प्रस्तुतनयमतेनासत्वादिति ।
एव जणन्तमृजुसूत्रं प्रति शब्दनयो भणति-यद्गणसि-भाज्यः प्र-
देशः, तत्र भवति, कुतः ? यदि भाज्यः प्रदेशः, एव ते धर्मास्तिका-
यप्रदेशोऽपि कदाचिद्धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशः स्यात्, अधर्मा-
स्तिकायप्रदेशोऽपि कदाचिद्धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशः स्यात्,
इत्थमपि भजनाया अनिवारितत्वात्, यथा एकोऽपि देवदत्तः
कदाचिद्दाज्ञो भृत्यः, कदाचिदमात्याऽऽदेरिति । एवमाकाशास्ति-
कायाऽऽदिप्रदेशोऽपि वाच्यम् । तदेव नैयत्याभावादनवस्था प्रप-
द्यते । तन्मैव भण-भाज्यः प्रदेशः, अपि तु इत्थं भण-“धर्मे पपसे
से पपसे धर्मे” इत्यादि । इदमुक्त भवति-धर्मप्रदेश इति, धर्मा-
ऽऽत्मकः प्रदेश इत्यर्थः । अत्राऽऽह-नन्वय प्रदेशः सकलधर्मा-
स्तिकायादव्यक्तिरिक्तः सन् धर्माऽऽत्मक इत्युच्यते, आहोस्वित्
तदेकदेशव्यतिरिक्तः सन्, यथा सकलजीवास्तिकायैकदेशै-
कजीवछव्याव्यतिरिक्तः सस्तत्प्रदेशो जीवाऽऽत्मक इति व्यपदि-
श्यत इत्याह-“से पपसे धर्मे ति” स प्रदेशो धर्मः, सकलध-
र्मास्तिकायादव्यतिरिक्त इत्यर्थः । जीवास्तिकाये हि परस्परं
जिन्नान्यवानन्तानि जीवद्रव्याणि भवन्त्यतो य एकजीवछव्य-
स्य प्रदेशः, स नि शेषजीवास्तिकायैकदेशवृत्तिरेव सन् जी-

वाऽऽत्मक इत्युच्यते । अत्र तु धर्मास्तिकाय एकमेव छव्यं,
ततः सकलधर्मास्तिकायाव्यतिरिक्त एव सस्तत्प्रदेशो
धर्मात्मक उच्यत इति ज्ञावः । अधर्माऽऽकाशास्तिकायोरप्ये-
कैकद्रव्यत्वादेवमेव ज्ञावनीयम् । जीवास्तिकाये तु (जीवे पपसे
पपसे नो जीवे ति) जीवः प्रदेश इति, जीवास्तिकायाऽऽत्मकः
प्रदेश इत्यर्थः । स च प्रदेशो नो जीवः, नो शब्दस्येह देशवचन-
त्वात्, सकलजीवास्तिकायैकदेशवृत्तिरित्यर्थः । यो ह्येकजी-
वो छव्याऽऽत्मकः प्रदेशः स कथमनन्तजीवछव्याऽऽत्मके सम-
स्तजीवास्तिकाये वर्तते इति भावः । एवं स्कन्धाऽऽत्मकः
प्रदेशो नो स्कन्धः, स्कन्धद्रव्याणामनन्तत्वादेकदेशवृत्तिरित्य-
र्थः । एवं वदन्त शब्दनय नानार्थसमभिरोहणात्समजिरुद्धः
प्राऽऽह-यद्गणसि-धर्मः प्रदेशो धर्म इत्यादि, तत्र भवति न
युज्यते, कस्मात् ? इत्याह- इह खलु द्वौ समासौ भवतः । तद्यथा-
तत्पुरुषः, कर्मधारयश्च । इदमुक्त भवति-“धर्मे पपसे से पपसे
धर्मे” इत्युक्ते समासद्वयाऽऽरम्भकवाक्यद्वयमत्र सभाव्यते ।
तथाहि-यदि धर्मशब्दात् सप्तमीय तदा सप्तमीतत्पुरुषस्याऽऽ-
रम्भकमिदं वाक्यम् । यथा वने इस्तीत्यादि । अथवा-प्रथमा,
तदा कर्मधारयस्य । यथा-नीलमुत्पलमित्यादि । ननु यदि
वाक्यद्वयमेवाऽत्र सभाव्यते, तर्हि कथं द्वौ समासौ भवत
इत्युक्तम् ? उच्यते-समासाऽऽरम्भकवाक्ययोः समासो-
पचारात् । अथवा-अलुक्समासविवक्त्या समासावप्येतौ भ-
वतः, यथा-कण्ठे कात्वा इत्यादीत्यदोषः । यदि नाम द्वौ
समासावत्र भवतः, ततः किमित्याह-तत्र ज्ञायते कतरेण
समासेन भणसि ? किं तत्पुरुषेण ? कर्मधारयेण वा ? यदि
तत्पुरुषेण भणसि, तन्मैव जण, दोषसम्भवादिति शेषः । स
चाऽयं दोष-धर्मे प्रदेश इति भेदाऽऽपत्तिः, यथा कुण्डे वदरा-
णांति । न च प्रदेशप्रदेशिनौ जेदेनोपलज्येते । अथ अभे-
देऽपि सप्तमी दृश्यते । यथा-घटे रूपमित्यादि । एवमु-
भयत्र दर्शनात्सम्यक्कणो दोषः स्यात् । अथ कर्मधारयेण
भणसि, ततो विशेषेण (धर्मे अ से पपसे अ से ति) धर्मश्च
स प्रदेशश्च स इति समानाधिकरण कर्मधारयः । एव च स-
प्तम्याशङ्काऽभावतो न तत्पुरुषसजव इति भावः । आह-नन्वय
प्रदेशः समस्तादपि धर्मास्तिकायादव्यतिरिक्तः सन् समा-
नाधिकरणतया निर्दिश्यते, उत तदेकदेशवृत्तिः सन् ? यथा
जीवास्तिकायैकदेशवृत्तिर्जीवप्रदेश इत्याह-यद्गणसि-“मे से प-
पसे धर्मे ति” स च प्रदेशः सकलधर्मास्तिकायाऽऽदिव्य-
तिरिक्तो, न पुनस्तदेकदेशवृत्तिरित्यर्थः । शेषभावना पूर्ववत् ।
“से पपसे नो जीवे से पपसे नो खधे” इत्यत्राऽपि पू-
र्ववदेवार्थकथनम् । एव वदन्त समभिरुद्ध प्रत्येवभूतो भणति-
यद्यद् धर्मास्तिकायाऽऽदिक वस्तु जणसि, तत्तत्सर्वं समस्त
कृत्स्नं देशप्रदेशकल्पनारहितं प्रतिपूर्णमात्मस्वरूपेणाऽविकलं
निरवशेष तदेवैकत्वाभिरवयवम्, एकग्रहणशृङ्गीतम् एकाभि-
धानाभिधेयः, नामानि ह्येकस्मिन्नर्थे नेच्छन्ति, अग्निधानजेदे व-
स्तुभेदाज्युपगमात् । तदेवभूत तद् धर्मास्तिकायाऽऽदिक वस्तु
भण, न तु प्रदेशाऽऽदिरूपतया, यतो देशप्रदेशौ ममाप्रदेशौ अ-
वस्तुभूतौ, अखण्डस्यैव वस्तुनः सत्त्वेनोपगात् । तथाहि-प्रदेश-
प्रदेशिनोभेदोऽभेदो वा ? यदि प्रथमः पक्षः, तर्हि भेदेनोप-
लब्धिप्रसङ्गः, न च तथोपलब्धिरस्ति । अथाऽभेदस्तर्हि
धर्मप्रदेशशब्दयोः पर्यायतैव प्राप्ता, एकार्थविषयत्वात् । न च
पर्यायशब्दयोर्युगपदुच्चारणं युज्यते, एकैव तदर्थप्रतिपादने

द्वितीयस्य वैयर्थ्यात्, तस्मादेकाभिधानाभिधेय परिपूर्णमेकमेव
चस्तिविति । तदेवमेते निजनिजाधिसत्यताप्रतिपादनपरा विप्रति-
पद्यन्ते नयाः । एते च परस्पर निरपेक्षा पुनर्याः सौगताऽऽदि-
समयवत्, परस्परसापेक्षास्तु सुनयाः, तैश्च परस्परसापेक्षैः
समुदितैरेव संपूर्णजिनमत मवति, नैकैकावस्थायाम् ।

उक्तं च स्तुतिकारेण-

“ उद्धाविष सर्वसिन्धवः समुदीर्णास्त्वयि नाथ ! दृष्टयः ।

न च तासु भवान् प्रदृश्यते, प्रविजक्तासु सरित्स्विवोदधिः ॥१॥

एते च नया ज्ञानरूपाः, ते जीवगुणत्वेन यद्यपि गुणप्रमाणेऽन्तर्भव-
न्ति, तथाऽपि प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणेभ्यो नयरूपतामात्रेण पृथक्
सिद्धत्वाद् बहुविचारविषयत्वाज्जिनाऽऽगमे प्रतिष्ठानमुप-
योगित्वाच्च गुणप्रमाणाः पृथक्शक्ताः, तदेतत्प्रदेशदृष्टान्तेनेति नि-
गमनम् । प्रत्यक्षाऽऽदिदृष्टान्तत्रयेणैव नयप्रमाण प्रतिपाद्योपसह-
रति-तदेतन्नयप्रमाणमिति । अनेन च दृष्टान्तत्रयेण दिग्मात्रद-
र्शनमेव कृतं, यावता यत्किमपि जीवाऽऽदिवस्त्वस्ति, तत्र सर्वत्र
नयविचारः प्रवर्तते, इत्यल बहुजल्पितेनेति । अनु० ।

(१२) एतैर्दृष्टान्तैरयमस्मान्नयाच्छुद्ध इति कथं ज्ञेयम्?, इत्याह-
शुद्धा हेतेषु सूक्ष्मार्थाः, अशुद्धाः स्पृष्टगोचराः ।

फलतः शुद्धतां त्वाहु-व्यवहारे न निश्चये ॥ ७४ ॥

(शुद्धा हीति) एतेषु नयेषु उक्तदृष्टान्तरीत्या ये यतः सूक्ष्मार्थाः
ते ततः शुद्धा, ये च यतः स्थूलगोचराः ते ततोऽशुद्धा, सूक्ष्म-
त्व स्थूलत्व चाऽर्थानां तादृशतादृशबुद्धिविषयत्वेनानुगमनीय-
म्, न तु बहुलपविमज्जनेन, तथासत्युत्तरोत्तरेभ्यः पूर्वपूर्वेषां
सूक्ष्मार्थत्वप्रतिः । यत उक्तम् * - ‘ पूर्वः पूर्वो नयः प्रचुरगोचरः,
परः परस्तु परिमितविषयः ॥ ४६ ॥ सन्मात्रगोचरात् स-
ग्रहात्रैगमो ज्ञावाभावभूमिकत्वाद् भूमविषयः ॥ ४७ ॥ सद्विशे-
षप्रकाशकाद् व्यवहारतः सग्रहः समस्तसत्समूहोपदर्श-
कत्वाद् बहुविषयः ॥ ४८ ॥ वर्तमानविषयादनुसूत्राद् व्यव-
हारस्त्रिकालविषयाऽवब्रम्भित्वादनलपार्थः ॥ ४९ ॥ कालाऽऽदि-
भेदेन जिज्ञार्थोपदर्शनं शब्दादनुसूत्रस्तद्विपरीतवेदकत्वान्म-
हार्थः ॥ ५० ॥ प्रतिपर्यायशब्दमर्थभेदमज्ञीप्सतः समभिरूढा-
च्छब्दस्तद्विपर्यायानुयायित्वात्प्रज्ञतविषयः ॥ ५१ ॥ प्रतिक्रिय वि-
जिज्ञमर्थं प्रतिजानानादेवभूतात् समभिरूढस्तदन्यथाऽर्थस्था-
पकत्वाद् महागोचरः ॥ ५२ ॥ ” इति । एव सदनुसूत्राऽऽदेर्व्यव-
हारस्य बह्वर्थत्वेन सूक्ष्मार्थत्व स्यादिति बहुविचारमहत्त्व सू-
क्ष्मार्थत्वम्, अल्पविचारसहत्वं च स्थूलार्थत्वमित्यादिकं वा
यथासमय परिज्ञाषणीयम्, इत्थं च निश्चयनया एवैतेषु शुद्धा,
व्यवहारनयाश्चाशुद्धा इति फलितम् । निश्चयत्वं च व्यवहारत-
दुपजीवननयान्यनयत्व व्यवहारतदुपजीवितयाऽन्यतरत्वमिति
विवेकः । “ अहवा सव्वणयमय, विणिच्छओ ङ्गमय च वव-
हारो (विशेषः) ” इति भाष्योक्तपक्षान्तरं च निश्चयस्य सप्तभङ्ग-
ग्यादिविशेषिततयोपपादनीयम् । अयं च निश्चयव्यवहा-
रयोः शुद्धाशुद्धत्वोपन्यासः स्वरूपतः, फलतः शुद्धतां त्वभियुक्तां
च व्यवहारनये प्राहुर्न तु निश्चये ॥ ७४ ॥ नयो० । व्य० ॥

(२३) के पुनस्ते प्रभेदाः ?, इत्याह-

इक्किं य सयविहो, सत्त नयसया हवन्ति एमेव ।

अन्नो वि य आपसो, पंचेव सया नयाणं तु ॥ २२६४ ॥

* प्रमाणनयत्वालोकादिकारे ।

एतेषां मूलजातिभेदतः सप्तानां नैगमाऽऽदिनयानामेकैक प्रजे-
दतः शतविधः शतभेदः । एव च सर्वैरपि प्रजेदैः सप्त नय-
शतानि भवन्ति । अन्योऽपि चाऽऽदेशः प्रकारः, तेन पञ्च नय-
शतानि भवन्ति । शब्दाऽऽदिभिस्त्रिभिरपि नैयैर्यदा एक एव
शब्दनयो विवक्ष्यते तदा पञ्चैव मूलनया भवन्ति, एकैकस्य
च शतविधत्वात्पञ्चशतविधत्वं नयानाम् । (अन्नो वि य स्ति)
अपिशब्दात्पद्, चत्वारि, द्वे वा शते नयानाम् । तत्र यदा सा-
मान्यग्राहिणो नैगमस्य सग्रहे, विशेषग्राहिणस्तु व्यवहारेऽन्त-
र्भावो विवक्ष्यते, तदा मूलनयानां पञ्चविधत्वादेकैकस्य च श-
तभेदत्वात्पद् शतानि नयानाम्, यदा तु सग्रहव्यवहारक्रजु-
सुत्रलक्षणस्त्रयोऽर्थनयाः विवक्ष्यन्ते, एकस्तु शब्दनयः प-
र्यायास्तिकस्तदा चत्वारो मूलनया भवन्ति, प्रत्येकं च शतभे-
दत्वाच्चत्वारि नयशतानि । यदा तु नैगमाऽऽदयश्चत्वारोऽ-
प्येको द्रव्यास्तिकः, शब्दनयास्तु त्रयोऽप्येक एव पर्याया-
स्तिक इत्येव द्वावेव नयो विवक्ष्यते, तदा अनयोः प्रत्येकं
शतभेदत्वाद् द्वे नयशते भवतः । इति निर्युक्तिगार्थः ॥ २२६४ ॥

(२४) अथवा किमनेन स्तोकभेददर्शनेन ?, उक्तदृष्टोऽ-
सख्याता अपि नया भवन्ति, तेऽपि चापिशब्दाद्
रूपव्या इति दर्शयन्नाह-

जावंतो वयणपहा, तावंतो वा नया विमहाओ ।

ते चेव य परसमया, सम्मत्तं समुदिया सव्वे ॥ २२६५ ॥

‘ वा ’ अथवा, यावन्तो वचनपथा वचनमार्गा वचनप्र-
कारास्तेऽपीहापिशब्दात्सगृहीताः । य एव च नयास्त
एव च सावधारणा सर्वेऽपि परसमयास्तीर्थिकसिद्धा-
न्ताः, समुदितास्तु निरवधारणाः स्याच्छब्दलाञ्छिताः।
सर्वेऽपि नयाः सम्यक्त्वं जिनशासनभावं प्रतिपद्यन्त इत्यर्थः ।
आह च स्तुतिकारः-“ उद्धाविष सर्वसिन्धवः समुदीर्णा-
स्त्वयि नाथ ! दृष्टयः । न च तासु भवान् प्रदृश्यते, प्रविजक्ता-
सु सरित्स्विवोदधिः ” ॥ १ ॥ इति ॥ २२६५ ॥

एतदन्तर्गममाणः परः प्राऽऽह-

न समेति न य समेया, सम्मत्तं नेव वत्थुणो गमगा ।

वत्थुविद्यायाय नया, विरोहओ वेरिणो चेव ॥ २२६६ ॥

न समयन्ति न समुदायभावमापद्यन्ते नयाः, नाऽपि समे-
तास्ते सम्यक्त्वं भवन्ति, प्रत्येकावस्थायाम् मिथ्यादृष्टित्वात्, त-
त्समुदाये महामिथ्यात्वप्रसङ्गात्, प्रचुरविपलत्रसमुदाये वि-
पप्राचुर्यवत् । नाऽपि ते समेता वस्तुनो गमका, प्रत्येकाव-
स्थायाम् तदगमकत्वात् । समुदिताश्च ते विवदमानाः प्रत्युत
वस्तुविघातायैव भवन्ति, न पुनस्तदगमका । कुतः पुनस्ते न
समयन्ति ?, न च समुदिता सम्यक्त्वं, नाऽपि वस्तुगमकाः ?,
इत्याह-विरोधित्वाद्द्वैरिवादिति ॥ २२६६ ॥

अत्रोत्तरमाह-

सव्वे समयंति सम्मं, चेगवसाओ नया विरुद्धा वि ।

भिच्चववहारिणो इव, राओदासीणवसवत्ती ॥ २२६७ ॥

परस्परविरुद्धा अपि नयाः सर्वेऽपि समयन्ति समुदिता जाय-
न्ते, सर्वे च सम्यक्त्वं भवन्ति । कुतः ?, इत्याह-एकस्य जिन-
साधोर्वशवर्तित्वाद्, राजवशवर्तित्वानाऽजिनायभृत्यवर्गवत् ।
अथवा-व्यवहारिण इवोदासीनवशवर्तित्वं । इदमुक्तं भवति-
यथा नयदर्शना आज्ञासारेण एकेन राज्ञा विरोधाऽऽदिज्ञावमा-

पक्षा बहवोऽपि नृत्याः सम्यगुपायतो विरोधाऽऽदिकारणान्यप-
नीय एकत्र मोक्ष्यन्ते, सत्प्रवृत्तिं च कार्यन्ते; यथा वा धन-
धान्यभूम्याद्यर्थे परस्परं विवदमाना बहवोऽप्यर्थिप्रत्यर्थि-
लक्षणा व्यवहारेणः सम्यग् न्यायदर्शिना केनाऽप्युदासीनेन
युक्तिभिर्विवादकारणान्यपनीय मीढ्यन्ते, सन्मार्गं च प्रा-
ह्यन्ते, तथेहापि परस्परविरुद्धान्वहनपि नयान् सम्यग्ज्ञा-
नी जैनसाधुस्तेषां सावधारणतालक्षणं विरोधकारणमपनीय
एकत्र मीढ्यति, सावधारणत्वे च मिथ्यात्वकारणेऽपनी-
ते तान् सम्यग्रूपतां ग्राहयति । प्रचुरविपलवा अपि हि प्रौ-
ढमन्त्रवादिना निर्विषीकृत्य कुष्ठाऽऽदिरोगिणो दत्ता अमृतरूपतां
प्रतिपद्यन्ते एवेति ॥२२६७॥

प्रत्येकावस्थायामेकैकांशग्राहित्वात्समुदिता अपि कथं ते व-
स्तुगमकाः ?, इत्याह-

देसगमगत्तणाओ, गमग च्चिय वत्थुणो मुयाऽऽइ व्व ।

सव्वे समत्तगमगा, केवलमिव सम्मत्तावस्मि ॥२२६८॥

इह नया वस्तुनस्तावत्सामान्येन गमका अवबोधकाः, प्राप-
का इति पक्व, तद्देशगमकत्वात् । ननु वस्तुनो देशमात्रमेव प्र-
त्येकममी गृह्णाति, तत्कथं वस्तुगमका उच्यन्ते ?, इत्याह-भुता-
ऽऽदिवत् । इदमुक्तं भवति-घटाऽऽदीनां रूपमात्रमेव चक्षुर्गृह्णाति,
न रसाऽऽदिधर्मान्, पर्वताऽऽदीनां चार्वाग्देशमात्रमेव गृह्णाति,
न परभागमिति । एवं देशग्राहकमपि सत्तु गमयत्येव, एवं
नया अपि । किञ्च-एत एव सर्वे नयाः मिथ्यात्वापगमेन स-
म्यक्त्वसद्भावे क्रमेण विशुद्ध्यमाना सर्वाऽऽवरणप्रतिबन्धाभा-
वात्समस्तवस्तुगमका भवन्ति, केवलज्ञानमिवेति ॥२२६८॥

आह-ननु यदि ते प्रत्येकमपि वस्तुगमकाः, तर्हि मिथ्या-
दृष्टयः कथम् ?, इत्याह-

जमणेगधम्मणो व-त्थुणो तदंसे च सव्वपक्खिन्ती ।

अंध व्व गयावयवे, तो मिच्छदिट्ठिणो वीसुं ॥२२६९॥

यद्यस्मादनेकधर्मस्यानेकधर्माऽऽत्मकस्य वस्तुनस्तदशेऽपि गृ-
हीतेऽनित्यत्वादेकधर्ममात्रेऽपि परिच्छिन्ने बौद्धाऽऽदेर्नयवादिनः
“ समस्त वस्तु मया गृहीतम् ” इत्येवंभूता प्रतिपत्तिर्भवति;
ततस्तस्माद्विश्वकपृथगेकैकशो मिथ्यादृष्टयः, विपर्यस्तबुद्धि-
त्वात्, एकस्मिन्पुच्छपादाऽऽद्यवयवे समस्तगजप्रतिपत्तारो-
ऽन्या इवेति ॥ २२६९ ॥

समुदिता अपि तर्हि कथं ते सम्यग्दृष्टयः ?, इत्याह-

ज पुण समत्तपज्जा-यवत्थुगमग च्चि समुदिया तेणं ।

सम्मत्तं चक्खुमओ, सव्वगयावयवगहणे व्व ॥२२७०॥

यस्मात् तु समुदिता नयाः समस्तपर्याया यस्य वस्तुनः, त-
त्समस्तपर्याय वस्तु, तस्य गमकाः प्रापकाः भवन्ति । तेन
ते सम्यक्त्व सम्यग्वादिनो व्यपदिश्यन्ते । यथा समस्तग-
जावयवग्रहणे सर्वगजावयवसमुदायाऽऽत्मकगजवादिनश्चक्षुष्म-
न्तः । निरवधारणोऽपरनयसापेक्षः स्यात्पदलाञ्छित एकोऽ-
पि नयः सम्यग्वादी, ये तु सावधारणा अन्योन्यमनपेक्षाः
स्यात्पदलाञ्छिताः ते बहवोऽपि समुदिता मिथ्यादृष्टय एवे-
तीह तात्पर्यम् । अत एव ये सावधारणास्ते बहवोऽपि
समुदितव्यपदेश न लभन्ते, तत्त्वतस्तेषामसमुदितत्वात् । नि-
रवधारणास्तु नयाः पृथगपि स्थिताः परस्पर सापेक्षत्वेन
समुदिता भवन्ति इति ॥ २२७० ॥

दृष्टान्तान्तरेणाऽपि समुदितानां समस्तवस्तुगमकत्वं
समर्थयन्नाह-

न समत्तवत्थुगमगा, वीसुं रयणाऽऽवलीएँ मणओ व्व ।
सहिया समत्तगमगा, मणओ रयणाऽऽवलीए व्व ॥२२७१॥

न समस्तवस्तुगमकाः पृथग्भूता नयाः, परस्परनिरपेक्षत्वा-
त्, पृथक्स्थितरत्नावलीव्यपदेशानर्हमणय इव । त एव समु-
दिता समस्तवस्तुगमकाः, यथास्यानविनियोगेन परस्परसा-
पेक्षत्वाद्, एकसूत्रक्रमप्रोतरत्नावलीमणय इवेति ॥ २२७१ ॥

अथ परस्परं विवदमानान्नयान्सर्माह्य ये मुह्यन्ति, ‘ न कि-
ञ्चिदिह परस्पर मिलति ’ इत्यादि ज्ञापणतः समयाऽऽ-
सातनां च कुर्वन्ति, तदुपदेशगर्भमुपसहरन्नाह-

एवं सविसयमञ्जे, परविसयपरंमुहत्तए नाउं ।

नेएसु न संमुज्झइ, न य समयाऽऽसायणं कुणइ ॥२२७२॥

एवमुक्तप्रकारेण यो यस्य रूपास्तिकायाऽऽदिनयस्याऽऽत्मीयो
नित्यत्वाऽऽदिको विषयस्तन्मात्रप्रतिपादने सत्योऽवितथो नयः,
परस्य तु पर्यास्तिकाऽऽदिनयस्य योऽनित्यत्वाऽऽदिको विषयस्त-
त्र पराङ्मुखः, न त निराकरोति, निरवधारणत्वेन सम्यगनयत्वा-
त्, नाऽपि त स्थापयति, नयत्वेनैकांशग्राहित्वादित्यर्थः । एव-
भूतान् सर्वानपि नयान् ज्ञात्वाऽन्योऽन्यरूपतया तेषां स्वविषय-
प्रतिपादनेऽपि नयाविधिः साधुर्ज्ञेषु वस्तुषु न समुह्यति, न दो-
षायमानमानसो जवति । नाऽपि निन्दाऽऽदिनि समयाऽऽसातनां
विधाय मिथ्यात्वमुपगच्छति, किं तु ‘ कथञ्चिदेतदप्यस्ति, क-
थञ्चिदिदमपि च घटते ’ इत्यादिरूपतया नयान्विषयविभागेन
व्यवस्थाप्य वस्तुर्थं गमयतीति ॥२२७२॥ विशेषः । उक्तः । एतः ।

(२५) वस्तुनिबन्धनाऽध्यवसायनिमित्तव्यवहारमूलका-
रणतामनयोः प्रतिपाद्याधुनाऽध्यारोपितानध्यारोपि-
तनामस्थापनारूप्यभावनिबन्धनव्यवहारनिबन्ध-
नतामनयोरेव प्रतिपाद्यन्नादाऽऽचार्यः-

नामं ठवणा दविए, तिएसु दव्वट्ठियस्स निक्खेवो ।

जाओ उ पज्जवट्ठिअ-परुवणा एस परमत्थो ॥ ६ ॥

(नाम ठवणेत्यादि) अस्याश्च समुदायार्थः-नामस्थापनारूप-
व्यमित्येष द्रव्यार्थिकस्य निक्षेपः । जावस्तु पर्यायार्थिकनिरूप-
णाया निक्षेप इत्येष परमार्थः । सम्म० १ काण्ड । (नामा-
ऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने । नामस्थापनारूप्यभावनयानां
स्वस्वस्थाने मतानि)

तदेवं नामाऽऽदिनयानां परस्परविप्रतिपत्तिमुपदर्शयौ-
पसहारपूर्वकं मिथ्येतरज्ञाव दर्शयितुमाह-

एवं विवयंति नया, मिच्छाऽभिनिवेसओ परोप्परओ ।

इयमिह सव्वनयमयं, जिणमयमणवज्जमच्चंतं ॥ ७२ ॥

एवमुक्तप्रकारेण परस्परनो मिथ्याभिनिवेशाद् विवदन्ते
विवादं कुर्वन्ति नामनयाऽऽद्यो नयाः । ततश्च मिथ्यादृष्टय
एते, असंपूर्णार्थग्राहित्वात्, गजगान्निर्देशसंस्पर्शने बहु-
विधविवादमुखरजात्यन्धबुद्धवत् । यदि नामैते मिथ्यादृष्टयः,
तर्हि निर्मिथ्य किम् ?, इत्याह-इदमिहैव लोके वर्तमानम-
नुभवप्रत्यक्षसिद्धं जिनमतं जैनाऽभ्युपगमरूपम् । कथंभूत-
म् ?, सर्वनयमयं निःशेषनयसमूहान्युपगमनिर्वृत्तम्, अत्य-
न्तमनवद्य नामाऽऽदिनयपरस्परोद्भाविताऽविद्यमाननिःशेष-

दोषम्, सम्पूर्णाऽर्धप्राहित्वात्, चक्षुष्मतां समस्तात् समस्त-
हस्तिशरीदर्शनोद्भापवत् ॥ इति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

तथा च सम्पूर्णाऽर्धग्रहरूपं जिनमतमेव दर्शयति-

नामाऽऽज्ञेअसह-त्यबुद्धिपरिणामभावो नियमं ।

जं वत्थुमत्थि लोए, चउपज्जायं तयं सव्वं ॥ ७३ ॥

घटपटाऽऽदिकं यत् किमपि वस्त्वस्ति लोके, तत् सर्वं प्रत्येक-
मेव नियतं निश्चितं चत्वारः पर्याया नामाऽऽकारस्वरूपभाव-
लक्षणा यत्र तच्चतुष्पर्यायम्, न पुनर्यथा नामाऽऽदिनयाः
प्राहुः, यथा-केवलनाममय वा, केवलाऽऽकाररूपवा, केवलस्व-
व्यनःश्रुष्ट वा, केवलभावाऽऽत्मक वेति प्राव । कुतश्चतुष्पर्या-
यमेव?, इत्याह-(नामादेभेभ्य इत्यादि) नामाऽऽदिभेदेभ्येकत्व-
परिणतिसर्वात्मनामाऽऽकार-स्वरूप-भावेभ्येवेत्यर्थः । शब्दश्चाऽ-
र्थश्च बुद्धिश्च शब्दाऽर्थबुद्ध्यस्तासां परिणामस्तस्य भावः
सद्भावस्तस्मात्, नामाऽऽदिभेदेषु समुदितेष्वेव योऽयं शब्दाऽर्थ-
बुद्धीनां परिणामसद्भावस्तस्मादेतोः सर्वं चतुष्पर्यायं वस्त्व-
त्यर्थः । प्रयोगः- यत्र शब्दार्थबुद्धिपरिणामसद्भावः, तत् सर्वं
चतुष्पर्यायम्, चतुष्पर्यायत्वाभावे शब्दाऽऽदिपरिणामज्ञावोऽपि
न ह्यष्टः, यथा शशशृङ्गे, तस्माच्छब्दाऽऽदिपरिणामसद्भावे स-
र्वत्र चतुष्पर्यायत्वं निश्चितमिति प्राव । इदमुक्तं भवति-अन्यो-
ऽन्यसर्वज्ञितनामाऽऽदिचतुष्टयाऽऽत्मन्येव वस्तुनि घटाऽऽदिश-
ब्दस्य तदभिधायकत्वेन परिणतिर्ह्यष्टा, अर्थस्याऽपि पृथुबुद्धो-
दराऽऽद्याकारस्य नामाऽऽदिचतुष्टयाऽऽत्मकतयैव परिणाम-
समुपपन्नः, बुद्धेरपि तदाकारग्रहरूपतया परिणति-
स्तदात्मन्येव वस्तुन्यवलोकिता । न चेदं दर्शनं भ्रान्तम्,
बाधकाऽभावात् । नाऽप्यष्टाऽऽशङ्क्याऽनिष्टकल्पना यु-
क्तिमती, अतिप्रसङ्गात्, न हि दिनकराऽस्तमयोदयोपलब्ध-
रात्रिन्दिवाऽऽदिवस्तूनां बाधकसम्भावनाऽभ्युपगम्यतात्वकल्पना-
सङ्गतिमावहति । न चेहाऽपि दर्शनाऽदर्शने विहायाऽन्यद् नि-
श्चयकं प्रमाणमुपलभामहे, तस्मादेकत्वपरिणत्यापन्ननामा-
ऽऽदिभेदेभ्येव शब्दाऽऽदिपरिणतिदर्शनात् सर्वं चतुष्पर्यायं
वस्त्विति स्थितम् । इति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

आह-ननु यदि नामाऽऽदिचतुष्पर्यायं सर्वं वस्तु, तर्हि किं ना-
माऽऽदीनां जेदो नास्त्येव?, इत्याह-

इयं सव्वभेअसंघा-यकारिणो जिनलक्खणा एने ।

उप्पाया इति जं पि व, धम्मा पडवत्थुमाउज्जा ॥ ७४ ॥

इत्येव ये पूर्वं जिन्नलक्षणा जिन्नस्वरूपा धर्मा नामाऽऽदयः
प्राक्ताः, ते प्रतिवस्त्वायोज्या आयोजनार्था इति सम्बन्धः । कथ-
ञ्जुताः सन्तः?, इत्याह-भेदश्च सङ्घातश्च भेदसङ्घातौ, सर्वस्य
स्वाऽऽभ्यन्तवस्तुनो भेदसङ्घातौ, तौ कर्तुं शीलं येषां ते सर्व-
भेदसङ्घातकारिणो, निजाऽऽभ्यन्तस्य सर्वस्याऽपि वस्तुनः कथ-
ञ्जिद् भेदकारिणः, कथञ्चिद्वज्रभेदकारिण इत्यर्थः । तथाहि-केन-
चिदिन्द्र इत्युच्यते अन्यः प्राऽह-किमनेन नामेन्द्रो विवक्षितः,
आहोस्वित् स्यापनेन्द्रः, द्रव्येन्द्रः, भावेन्द्रो वा? । नामेन्द्रोऽपि
द्रव्यतः किं गोपालदारकः, हासिकदारकः, क्रत्रियदारकः, ब्रा-
ह्मणदारकः, वैश्यदारकः, शूद्रदारको वा? इत्यादि । तथा के-
अतोऽपि नामेन्द्रः किं भारतः, ऐरवतः, महाविदेहजो वा?,
इत्यादि । कालतोऽपि किमतीतकालसमवी, वर्तमानकाल-
भावी, भविष्यन् वा? इत्यादि, अतीतकालज्ञाव्यपि किमितोऽ-

नन्ततमसमयज्वाली, भसद्भस्याततमसमयज्वाली, सख्यातनम-
समयभावी वा?, इत्यादि । भावतोऽपि किं कृष्णवर्णः, गौरव-
र्णः, दीर्घः, मन्थरो वा? इत्यादि । तदेवमेकोऽपि नामेन्द्रस्याऽ-
ऽभ्यन्तवस्तुनो भेदस्तावद् द्रव्य-क्षेत्रकालभावभेदाऽधिष्ठितोऽनन्त-
भेदत्व प्रतिपद्यते । तथा स्थापना-द्रव्य-भावाऽऽभ्यन्तस्याऽप्युक्ताऽ-
नुसारतः प्रत्येकमनन्तभेदत्वमनुसरणीयम् । इत्येवमेते नामाऽऽ-
दयो भेदकारिणः । अभेदकारिणस्तर्हि कथम्?, इति चेत् । उ-
च्यते-यदैकस्मिन्नपि वस्तुनि नामाऽऽदयश्चत्वारोऽपि प्रतीयन्ते,
तदाऽभेदविधायिनः । तथाहि-एकस्मिन्नपि शचीपत्यादौ 'इन्द्र'
इति नाम, तदाकारस्तु स्थापना, उत्तरावस्थाकारणत्वं तु द्र-
व्यत्वम्, दिव्यरूप-सम्पत्तिकुलशिधारण-परमैश्वर्याऽऽदिसंपन्न-
त्व तु भाव इति चतुष्टयमपि प्रतीयते । तस्मादेव सर्वस्य स्वा-
ऽऽभ्यन्तवस्तुनो भेदसङ्घातकारिणो भिन्नलक्षणा एते
नामाऽऽदयो धर्मा उत्पादव्ययध्रौव्यत्रिकवत् प्रतिवस्तु आयो-
जनीयाः परस्परऽविनाश्याः, प्रतिवस्तु द्रष्टव्या इति तात्प-
र्यम् । इति गाथार्थः ॥ ७४ ॥

“ नत्थि नपहिँ विहूणं, सुत्त अत्थो अ जिणमए किंचि ।

आसज्जउ सोयार, नएण य विसारओ वुया ” ॥ १ ॥

इति वचनाज्जिनमते सर्वं वस्तु प्रायो नयैर्विचार्यते,

अतो नामस्थापनाऽऽदीनपि प्रस्तुतान्

नयैर्विचारयन्नाह-

नामाऽऽदितियं दव्व-ट्टियस्स भावो य पज्जवनयस्स ।

संगहववहारा पढ-मगस्स सेसां य इयरस्स ॥ ७५ ॥

पतेषु नामाऽऽदिषु मध्ये नामस्थापना-द्रव्यनिक्षेपत्रयं द्रव्या-
स्तिकनयस्यैवाऽभिमतं, न पर्यायास्तिकस्य, नामाऽऽदि-
निक्षेपत्रयस्य विवक्षितभावशून्यत्वात्, पर्यायास्तिकस्य तु
भावप्राहित्वादिति । भावो भावनिक्षेपः पुनः पर्यायास्तिक-
नयस्याऽभिमतो नेतरस्य, तस्य द्रव्यमात्रप्राहित्वेन भावा-
ऽनवलम्बित्वादिति । आह-ननु नया नैगमाऽऽदयः प्रसिद्धाः,
ततस्तैरेवास्य विचारो युज्यते, अथ तेऽत्रैव द्रव्य-पर्याया-
स्तिकनयद्वयेऽन्तर्भवन्ति, तदर्थं चतुष्टयां कस्य कस्मिन्नन्त-
र्भावः?, इत्याशङ्क्याऽह-(संगहेत्यादि) नैगमस्तावत्
सामान्यग्राही सग्रहेऽन्तर्भवति, विशेषग्राही तु व्यवहारे, स-
ग्रहव्यवहारौ तु प्रस्तुतनयद्वयस्य मध्ये प्रथमकस्य द्रव्या-
स्तिकस्य मतमभ्युपगच्छतः द्रव्यास्तिकमतेऽन्तर्भवत इति
तात्पर्यम् । शेषास्तु ऋजुसूत्राऽऽदय इतरस्य द्वितीयस्य पर्या-
यास्तिकस्य मतमभ्युपगच्छन्तोऽत्रैवाऽन्तर्भवन्तीति हृदयम् ।
आचार्यसिद्धसेनमतेन चेह ऋजुसूत्रस्य पर्यायास्तिकेऽन्तर्भावो
दर्शितः, सिद्धान्ताऽभिप्रायेण तु संग्रहव्यवहारवद् ऋजुसू-
त्रस्याऽपि द्रव्यास्तिक एवान्तर्भावो द्रष्टव्यः । तथा चोक्तं
सूत्रे-“ ऋजुसूत्रस्य एगं अणुवउत्ते आगमओ एगं दव्वाव-
स्सय पुहत्त नेच्छइ ” इति ।

[अस्याऽर्थः-ऋजुसूत्रस्यैकोऽनुपयुक्त आगमन एकं द्रव्यावश्य-
कं पृथक्त्वं नेच्छति । अनुयोगद्वारसूत्रस्योऽयं पाठः । तट्टी-
का चेयम्-“ ऋजुसूत्रस्तेत्यादि ”-ऋजु अतीताऽनागतपर-
कीयपरिहारेण प्राञ्जल वस्तु सूत्रयत्यभ्युपगच्छतीति ऋजु-
सूत्रः, अथ हि वर्तमानकालज्ञाव्येव वस्तु अभ्युपगच्छति,
नाऽतीतम्, विनष्टत्वात्; नाऽप्यनागतम्, अनुपपन्नत्वात्, व-
र्तमानकालभाव्यपि स्वकीयमेव मन्यते, स्वकार्यसाधकत्वा-

त्, स्वधनवत्, परकीयं तु नेच्छति, स्वकार्याऽप्रसाधक-
त्वात्, परधनवत् । तस्मादेको देवश्चाऽऽदिरनुयुक्तोऽस्य
मते आगत एकं द्रव्याऽऽवश्यकमिति । " पुहत्त नेच्छइ
त्ति " अतीताऽनागतजेट् परकीयभेदतश्च पृथक्त्वं पार्थक्य
नेच्छत्यसौ, किं तर्हि ? वर्तमानकालीनं स्वकमेव चाभ्यु-
पैति, तच्चैकमेवेति ।]

तदनेनाऽस्य द्रव्यवादित्वं दर्शितम्, इति कथं पर्यायास्तिके-
केऽन्तर्भावः स्यात् ? इति गाथाऽर्थः ॥ ७५ ॥

आह-ननु सग्रहाऽऽदिनया नामनिकेपं सर्वमप्येकत्वेने-
च्छन्ति; जेट्तेन वा ? एव स्थापनाऽऽदिनिकेपे-

ष्वपि प्रत्येकं वक्तव्यम्, इत्याशङ्क्याऽऽह-

जं सामान्यगाही, संगिहइ तेण संगहो निययं ।

जेण विसेमगाही, ववहारो तो विसेसेइ ॥ ७६ ॥

महुज्जुमुया पज्जा-यवायगा जावसंगहं वेति ।

उवरिमया विवरीआ, भावं भिंदंति तो निययं ॥ ७७ ॥

यद् यस्मात् कारणात् संग्रहनयः सामान्यग्राही सामान्य-
वादी, तेन कारणेन संगृह्यत्वेनाऽध्यवस्यति प्रत्येकं त्रि-
तयं नामस्थापनाऽव्यनिकेपवत्कण यानि कानिचिद् नाम-
मङ्गलानि तत् सर्वमप्येकं नाममङ्गलम्, तथा स्थापनामङ्ग-
लान्यशेषाण्यप्येकं स्थापनामङ्गलम्, एवं द्रव्यमङ्गलान्यप-
रिशिष्टान्यप्येकं द्रव्यमङ्गलमित्यर्थः । व्यवहारनयस्तु येन का-
रणेन विशेषग्राही, ततो नामाऽऽदिनिकेपान् विशेषयति भे-
देनेच्छति-नाममङ्गलानि सर्वाण्यपि पृथक् नाममङ्गलत्वेने-
च्छति, एवं स्थापनाऽऽदिनिकेपेष्वपि वाच्यम् ॥ ७६ ॥ (सद्-
हुज्जुमुयेत्यादि) शब्दजुसूत्रनयौ पुनः पर्यायैरेकार्थमिन्नाऽ-
भिधानैर्वस्तु वक्तुं शीलं ययोस्तौ पर्यायवाचिनौ सन्तौ ना-
मस्थापनाद्रव्यनिकेपपरिहारैकस्यैव जावस्य भावनिकेप-
स्य संगृहीतिः सग्रहोऽभिन्नत्वमेकत्वं जावसंग्रहस्तं ब्रु-
तः प्रतिपादयतः । ङमुक्तं जवति-ऋजुसूत्रशब्दनयौ
पूर्वनयेभ्यो विशुद्धत्वाद् नाम-स्थापना-द्रव्यनिकेप ता-
वद् नेच्छन्, किन्त्वेकमेव जावनिकेपमभ्युपगच्छन्, के-
वलं समञ्जिरुद्धैवचूतनयाऽपेक्षयाऽविशुद्धत्वाद् विजिज्ञाऽनेक-
पर्यायाऽभिधेयत्वेऽपि भावनिकेपस्य सग्रहमेकत्वमेव प्रतिप-
द्यते; न भिन्नत्वमिति जावः । ततश्चैतन्मतेन यदेव मङ्गलश-
ब्दवाच्यं जावमङ्गलं प्रत्युहोपशमकाऽनिष्टविधातृद् विघ्नाप-
हरणाऽऽदिशब्दानामपि तदेव वाच्यम्, न भिन्नम्, इति तात्प-
र्यम् । (उवरिमया विवरीआ इत्यादि) उपरितनौ तु समञ्जिरुद्धै-
वचूतौ नयौ ऋजुसूत्रशब्दनयाऽपेक्षया विपरीतौ भिन्नाऽनेक-
पर्यायाऽभिधेयस्य भावस्यैकत्वं नेच्छन्, किन्तु भिन्नत्वम-
भ्युपगच्छन् । तथाहि-समञ्जिरुद्धमतेनाऽन्यदेव मङ्गलशब्दवा-
च्यं जावमङ्गलम्, अन्यच्च प्रत्येकं प्रत्युहोपशमकाऽऽदिपर्याय-
वाच्यम् । एवमनूतस्याऽप्येवमेव, केवलमयं पूर्वसाट्ट विशु-
द्धत्वादेकपर्यायाभिधेयमपि भावमङ्गलं भावमङ्गलकार्यं कुर्व-
देव मन्यते, नाऽन्यथा, यथा धर्मोपकरणाऽन्वितः सम्यक् चा-
रित्रोपयोगे वर्तमानः साधुरिति । तदेवमृजुसूत्रशब्दनयाऽ-
भ्युपगमापेक्षया विपरीताभ्युपगमपरत्वाद् विपरीतावेतौ (तो
त्ति) तस्माद् भाव भावमङ्गलाऽऽदिकमर्थं नियतं निश्चितं
पर्यायभेदाद् भिन्नं-जेट्तेनेच्छत इत्यर्थः । यदि हि पर्यायभेदेऽपि

वस्तुनो न भेदः, तर्हि घट-पटाऽऽदीनामपि स न स्यादि-
त्यादियुक्ते पर्यायभेदेन भिन्नमेव भावमङ्गलमभ्युपगच्छत इति
जावः । इति गाथाद्वयाऽर्थः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ विशेषः ।

(२६) परस्परं द्रव्यार्थिकपर्यायार्थकौ-

तत्क्षणक्षयप्रधाने प्रत्यक्षाऽऽदेः प्रमाणस्यानवताराद्वाधकत्वेन
च तस्यैकत्वाध्यवसायिनः प्रवृत्तिप्रतिपादनाद् न पर्यायास्तिक-
काभिमतपूर्वापरत्वाविधिकमध्यक्षणमात्रं वस्तु, किं त्वतीताऽ-
नागतपर्यायाऽऽधारमेकं द्रव्यं वस्त्विति द्रव्यार्थिकनिकेप-सिद्धः,
द्रव्यं वा न भूतपर्यायमनुभविष्यत्, पर्यायं चैकमेव, तेनऽनु-
भूतपर्यायशब्देन तत्कदाचिदभिधीयते, कदाचिच्चानुभविष्य-
त्पर्यायशब्देन, यथाऽतीतधृतसबन्धो घटो धृतघट इत्यभिधी-
यते; भविष्यत्तत्सबन्धोऽपि तथैवाभिधानगोचरचारी, शुद्धतर-
पर्यायास्तिकेन च निराकारस्य ज्ञानस्याऽर्थग्राहकत्वाऽसंज्ञत्वात्,
साकारस्य ज्ञानार्थग्राहकत्वासंज्ञत्वात् साकार ज्ञानमभ्युपगतं,
तत्सवेदनमेव वाऽर्थसवेदनं ज्ञानाऽनुभवव्यतिरेकेणाऽपरस्याऽ-
र्थानुभवस्याभावाद् घटोपयोग एव घटः, तन्मतेन तत्पर्यायेणा-
ऽतीतेन परिणश्यद्वा द्रव्यं तच्छब्दवाच्यं द्रव्यार्थिकमतेन व्यव-
स्थितं पूर्ववत्, अत एव घटाऽऽद्यर्थाभिज्ञस्तत्र चानुपयुक्तो द्रव्य-
मिति प्रतिपादितो द्रव्यार्थिकनिकेपश्च, द्रव्यमागमे वाच्यमने-
कधा प्रतिपादितम्, इह तु युक्तिसंस्पर्शमात्रमेव प्रदर्श्यते । तदर्थ-
त्वात्प्रयासस्य । भवति विवक्षितवर्तमानसमयपर्यायरूपेणोत्प-
द्यत इति जावः " विभाषा ग्रहः " ॥ ३ । १ । १४३ ॥ (पाणि०)
इत्यत्र सूत्रे केचिद्भवतेऽचेत्यपीष्यते । अथवा-च्युतिर्भावो वज्र-
किरीटाऽऽदिधारणवर्त्तमानपर्यायेण ङ्क्षाऽऽदिरूपतया वस्तुनो
भवनं, तद्ग्रहणपर्यायेण वा ज्ञानस्य भवनं, यथा चायं पर्या-
यार्थिकप्ररूपणा तथा प्रदर्शित एव प्राक्, न पुनरुच्यते । एव
एव नयनिकेपानुयोगः प्रतिपादितः, उभयप्रविज्ञागः परमार्थः,
परमं हृदयमागमस्यैतदव्यतिरिक्तविषयत्वात्सर्वनयवादानाम्, न
हि शास्त्रपरमहृदयनयव्यतिरिक्तं कश्चिन्नयो विद्यते । सामा-
न्यविशेषस्वरूपविषयद्वयव्यतिरिक्तविषयोऽन्तराभावाद्विपयिणो-
ऽप्यपरस्य नयान्तरस्याऽज्ञाव इति प्राक् प्रतिपादितम् ।

एतदपि नयद्वयं शास्त्रस्य परमहृदयम्-द्रव्यं पर्यायाशून्यं,
पर्यायाश्च द्रव्याविराहिण इत्येवंभूतार्थप्रतिपादनपरम्, नाऽन्य-
थेतस्याऽर्थस्य प्रदर्शनार्थमाह-

पज्जयनिससामसं, वयणं देवद्वियस्स अतियि त्ति ।

अवसेसो वयणविही, पज्जवजयणा सपडिवक्खो ॥ ७८ ॥

परस्परनिरपेक्षस्य नयद्वयस्य प्रत्येकमेवं वचनविधि-द्रव्या-
स्तिकस्यानुपपत्तिविशेषं वचनमस्तीत्येतावन्मात्रं पर्यायास्तिक-
स्य स्वपरामृष्टसत्तास्वजावं द्रव्यं पृथिवी घट शुक्ल इत्याद्या-
श्रितपर्यायं परस्परनिरपेक्षं चोभयनयवचोऽसदेव, वचनार्थम-
त्त्वाद्वचनमसदर्थमिति तदर्थस्याऽप्यसत्त्वमावेदितं जवतीति
समुदायार्थः ।

अवयवार्थस्तु-पर्यायनयेन सह निःसामान्यमसाधारण व-
चनं द्रव्यास्तिकस्याऽस्तीत्येतद् भेदवाच्यमभ्युपगतस्य, विशेषस्य
त्वानुरूपानुप्रवेशात्, एतच्च वचो निर्विषय निर्विशेषत्वाद् विथ-
तकुसुमाऽभिधानवत् । " निर्विशेषो हि सामान्यं, भवेत् शशविषा-
णवत् । " इति प्रसाधितत्वात् नाव्याप्तिः, हेतोरसिद्धिः । परा-
भ्युपगमादेव परिहृता । तत्राऽऽकान्तभावनाप्रवृत्तस्य द्रव्यास्ति-
कनयस्य परमार्थता, पर्यायास्तिकस्याऽप्येवप्रवृत्तस्य न सेति

पञ्चाङ्गेन प्रतिपादयति-अवशेष इति शेषः, स चोपयुक्तादन्यः, वचनविधिवचनभेदः सत्ताविकल्पविशेषप्रतिपादकः, पर्यायेषु सत्ताव्यतिरिक्तेष्वस्तु प्रजनात् सत्ताया आरोपणात्, सत्प्रतिपक्ष इति-सत प्रतिपक्षो विरोध्यसन् भवति ॥ तथाहि-प्रतिपादको वचनविधिरवस्तुविषयो, नि. सामान्यत्वात्, स्वप्नवत् । भावना तु छव्यार्थिकवचनविपर्ययेण प्रयोगस्य कार्या । अथवा-अर्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया इत्यनयो स्वरूपमभिधायिज्ञानस्य छव्यास्तिकस्वरूपस्य तदभिधायकस्य प्रतिपादनार्थमाह-(पञ्चवणिस्तसामष्टमित्यादि) पर्यायाभिधाने तद्विकल्प, सामान्य सप्रदस्वरूप यस्मिन् वचने तत्पर्यायनि. सामान्य वचनम् । किं पुनस्तदित्याह-अस्तीति, तच्च छव्यार्थिकस्य रूप, प्रतिपादक वा । यद्वा-पर्यायः ऋजुसूत्रनयविषयादन्यो द्रव्यत्वाऽऽदिविशेषः, स एव च निश्चित सामान्य वचन, छव्यत्वाऽऽदिसामान्यविशेषाभिधायीति यावत् । तच्चाद्युक्तद्रव्यार्थिकसवन्धि, तत्प्रतिपादकत्वेन तत्स्वरूपत्वेन वा अवशेषो वचनविधिवर्णपद्धतिः, स प्रतिपक्षोऽस्य वचनस्य पर्यायार्थिकनयरूपः, तत्प्रतिपादको वा पर्यायमेव, अन्यथा कथमवशेषवचनविधिः स्यात्, यदि विशेष नाऽभ्येतु ? ।

एव तावद् छव्यार्थिकभेदेन भेदमनुभवतां नयानां स्वरूपप्रतिपादानेकान्तभावाभावतयैवैषा सत्यता नास्त्येतत्प्रतिपादनार्थं ज्ञानानेकान्तमेव तावदाह-

पञ्चवण्यवोक्तं, वस्तुं दव्वड्डियस्स वयणिज्जं ।

जाव दविओवओगो, अपच्छिमवियप्पनिव्वयणो ॥८॥

छव्यास्तिकस्य वक्तव्य परिच्छेद्यो विषयो, निश्चयकर्तृवचन च विकल्पनिर्वचन, विद्यते पश्चिम यस्मिन् विकल्पनिर्वचने तत्तथा, तत् पर विकल्पवचनाप्रवृत्ते, यावदपश्चिमविकल्पनिर्वचनो छव्योपयोग प्रवर्तते, तावद् छव्यार्थिकस्य विषयो वस्तुतत्त्वपर्यायाऽऽक्रान्तमेव । अन्यथा ज्ञानार्थयोरप्रतिपक्षेतरसत्त्वप्रसक्तिः । न हि पर्यायानाक्रान्तसत्तामात्रसद्भावग्राहकप्रत्यक्षमनुमान वा प्रमाणमस्ति, छव्याऽऽदिपर्यायाऽऽक्रान्तस्यैव सर्वदा सत्तारूपस्य ताभ्यामवगतेः । यद्वा-यद्वस्तु सूक्ष्मतत्त्वमाऽऽदिबुद्धिना पर्यायनयेन सूक्ष्मरूपत्यागेनोत्तरतत्त्वसूक्ष्मरूपाऽऽश्रयणाद् व्युत्क्रान्त गृहीततत्त्वम्, यथा किमिदभूतसामान्य घटाऽऽदिभिर्विना प्रतिपत्तिविषयः, तावत् शुक्लतमरूपस्वरूपोऽन्यो विशेष एव, न छव्यार्थिकस्य वस्तुविषयो, यतो यावदपश्चिमविकल्पनिर्वचनोऽन्यो विशेषस्तावद् छव्योपयोगो द्रव्यज्ञान प्रवर्तते । न हि छव्याऽऽदयो विशेषान्ताः सदादिप्रत्यया विशिष्टैकान्तव्यावृत्तिबुद्धिग्राह्यतया प्रतीयन्ते, तथाऽप्रतीयमानास्तथाऽन्युपगमादौ, अतिप्रसङ्गात् ।

तदेव न सत्ता विशेषविरहिणी, नाऽपि विशेषाः सत्ताविकल्पा इति प्रदर्शयंपसहरन्नाह-

दव्वड्डिओ त्ति तम्हा, नत्थि एओ नियम सुच्छजाऽओ ।

न य पज्जवड्डिओ एा-म को य जयणाय उ विसेसो ॥ ९ ॥

तस्माद् छव्यार्थिक इति नय शुक्लजातीयो विशेषविनिर्मुक्तो नास्ति नियमेनेत्यवधारणार्थः, विषयाज्ञावेन विषयिणोऽप्यज्ञात्वात् । न च पर्यायार्थिकोऽपि कश्चिन्नयो नामेति प्रसिद्धाऽर्थो नियमेन शुक्लस्वरूप सज्जवति, सामान्यविकलात्यन्तव्यावृत्तविशेषविषयाज्ञावेन विषयिणोऽप्यभावात् । यदि विषयाभावादिमौ नयौ न स्तः, यदुक्तम्-‘तीर्थकरवचनसंग्रह’ इत्यादि,

तद्विरुध्यते इत्याह-(जयणाय उ विसेसो त्ति) भजनायास्तु विवक्षाया एव विशेष इदं द्रव्यमय पर्याय इत्ययं भेदः, तथा तद्भेदाद्विषयिणोऽपि तथैव भेद इत्यभिप्रायः । भजना च सामान्यविशेषाऽऽत्मके वस्तुतत्त्वे उपसर्जनीकृतविशेष यदन्वयिरूप तद्रव्यम् इति विवक्ष्यति यदा तदा छव्यार्थिकविषयः, यदा तूपसर्जनीकृतान्वयिरूप तस्यैव वस्तुनो यदसाधारण्यरूप तद्विवक्ष्यते तदा पर्यायनयविषयस्तद्भवतीति ।

एवरूपभजनाकृतमेव भेद दर्शयितुमाह-

दव्वड्डियवत्तव्वं, अवत्थु णियमेण होइ पज्जाए ।

तह पज्जव वत्थु अव-त्थुमेव दव्वड्डियनयस्म ॥ १० ॥

पर्यायास्तिकस्य छव्यास्तिकाभिधेयमस्तित्वमवस्त्वेव, भेदरूपापन्नत्वात्, छव्यास्तिकस्याऽपि पर्यायास्तिकाभ्युपगता भेदा अवस्तुरूपा एव प्रवृत्तिः, सत्तारूपाऽऽपन्नत्वात् । अतो भजनामन्तरेणैकत्र सत्ताया अपरत्र भेदाना नष्टत्वादिदं छव्यमेते च पर्याया इति नास्ति भेदः । न च प्रतिभासमानयोर्द्रव्यपर्याययोः कथं पर्यायास्तिकद्रव्यास्तिकाभ्यां प्रतिवक्तव्यम् ? यतः प्रतिभासोऽप्रतिभासस्य बाधकः, न तु मिथ्यात्वस्य, मिथ्यारूपस्यापि प्रतिज्ञासनात् । तथाहि-पर्यायास्तिकः प्राऽऽह-न मया छव्यप्रतिभासो निविध्यते, तस्याऽनुभूयमानत्वात्, किं तु विशेषव्यतिरेकेण छव्यस्याप्रतिभासनादव्यतिरेके तु व्यक्तित्वरूपवत्तस्यामन्वयात्, उभयरूपतायाश्चैकत्र विरोधाऽऽदिगत्यन्तराभावाद् छव्याऽप्रतिभासस्तत्र मिथ्यैव, विशेषप्रतिभासस्त्वन्यथा, बाधकाभावात्, यतः प्रतिक्षणं वस्तुनो वृत्तेर्नाशोत्पादौ पर्यायलक्षणं न स्थितिः । द्रव्यार्थिकस्तु भजनोत्थापितास्वरूपः प्राऽऽह-अस्माकमप्ययमेवाभ्युपगमः, न विशेषप्रतिज्ञासप्रतिक्षेपः, किं तु तस्य जेदोभयविकल्पैर्वाध्यमानत्वाद् मिथ्यारूपतैव, अभेदप्रतिज्ञासस्त्वनुत्पादव्ययलक्षणस्य छव्यतद्विषयसर्वदाऽवस्थितेरवाध्यमानत्वात् सत्य इति कल्पना ।

व्यवस्थापितपर्यायास्तिकद्रव्यास्तिकयोरेव लक्षणप्रदर्शितस्वरूपयोर्मिथ्यारूपताप्रतिपात्तं सुकरा भविष्यतीत्याह-

उप्पज्जति वयंति अ, भावा निअमेण पज्जवणयस्स ।

दव्वड्डियस्स सव्वं, सया अणुप्पसमविणट्ठं ॥ ११ ॥

उत्पद्यन्ते प्रागभूत्वा भवन्ति, विशेषेण निरन्वयरूपतया व्रजन्ति गच्छन्ति नाशमनुभवन्ति भावा पदार्था नियमेन इति अवधारणे । पर्यायनयस्य मतेन प्रतिक्षणमुत्पादविनाशस्वजावा एव ज्ञावाः पर्यायस्याऽभिमतता, छव्यार्थिकस्य सर्वं वस्तु सदाऽनुत्पन्नमविनष्टम्, आकाल स्थितिस्वभावमेवेति मतम् । एतच्च न-यद्वयस्याऽज्जिमतवस्तुकस्य सर्वं वस्तु सदाऽनुत्पन्नमिति प्राक् प्रतिपादितमिति न पुनरुच्यते ।

परस्परनिरपेक्षे च उज्जयनयप्रदर्शित वस्तु प्रमाणाज्ञावतो न सज्जवतीत्याह-

दव्वं पज्जवविजुयं, दव्वविजुत्ता य पज्जवा एत्थि ।

उप्पायड्डिज्जंगा, हंदि दवियल्लक्खणं एयं ॥ १२ ॥

द्रव्य पर्यायविमुक्त नास्ति, मृत्पिण्डस्यासकोशकुशलाऽऽद्यनुगतमृत्सामान्यप्रतीतिः । छव्यविरहिताश्च पर्याया न सन्ति, अनुगतैकाऽऽकारमृत्सामान्यात् तु विरुद्धतया मृत्पिण्डस्यासकोशकुशलाऽऽदीनां विशेषाणां प्रतिपत्तेः । अतो छव्यार्थिकाज्जिमत वस्तु पर्यायाऽऽक्रान्तमेव, न तद्विविक्तं पर्यायाऽभिमतमपि छव्यार्थानुपेक्षं तद्विकल्प, परस्परविविक्तयोः कदाचिदप्यप्रतिभासनात् । किं-

भूतं पुनर्द्रव्यमस्ति ? इत्याह-उत्पादस्थितिजज्ञा यथा व्यावर्णित-
स्वरूपा. परस्पराविनिर्गमवर्तिन, हन्दीत्युपप्रदर्शने । द्रव्यलक्षण
द्रव्यास्तित्वव्यवस्थापको धर्म एव दृश्यताम्, यतः पूर्वोत्तर-
पर्यायपरित्यागोत्पादाऽऽत्मकैका स्वयं प्रतिपत्तिः तथाभूतद्रव्य-
सत्त्वं प्रतिपादयतीति उत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणं वस्त्वप्युपगन्त-
व्यम् । एतच्च त्रितयं परस्पराभिविरुद्धम्, अन्यतमाभावे तदितर-
योरप्यज्ञावात् । सम्म० ६ काण्ड ।

(२७) एते च परस्परसव्यपेक्षा द्रव्यलक्षणं न स्वतन्त्रा इति
प्रदर्शनायाऽऽह-

एए पुण संगहओ, पारिक्रमवखणं दुविण्हं पि ।

तम्हा मिच्छुदिट्ठी, पत्तेयं दो वि मूळणया ॥ १३ ॥

एते उत्पादादयः संग्रहतः शिविकोद्याहिपुरुषा इव परस्परस्व-
रूपोपादानेनैव लक्षण, प्रत्येकमेकका उत्पादादयो द्वयोरपि द्रव्या-
स्तिकपर्यायास्तिकयोरलक्षणम्, उक्तवत्तथाचूततद्विषयाभावे त-
दग्राहकयोरपि तथाभूतयोरभावात्, उत्पादादीनां च परस्प-
राविविक्तरूपाणामसंज्ञवात् । तस्मान्मिथ्यादृष्टी एव प्रत्येकं परस्प-
राविविक्तौ द्वावप्येतौ द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकस्वरूपौ मूलनयौ
समस्तनयराशिकारणभूतस्योत्पादे ।

तद्भवतु परस्परनिरपेक्षयोर्मिथ्यात्वम्, उभयनयाऽऽरब्ध-
स्त्वेकं सम्यग्दृष्टिर्भविष्यतीत्याह-

ए य तऽओ अत्थि एओ, ए य सम्पत्तं न तेसु पडिपणं ।

जेण दुवे एगंता, विजज्जमाणा अणेगंता ॥ १४ ॥

न च तृतीय परस्परसापेक्षोभयथाऽस्ति नयः कश्चित्, तथाभू-
तार्थस्यानेकान्ताऽऽत्मकत्वात्तदग्राहिणः प्रत्ययस्य नयाऽऽत्मकत्वा-
नुपपत्तेः । न च सम्यक्त्वं न तयोः प्रतिपूर्णम्, प्रतिषेधद्वयेन प्रकृ-
तार्थविगतेः, अशेषं हि प्रामाण्य सापेक्षं गृह्यमाणयोरेव विषय-
योर्व्यवस्थितम्, येन द्वावप्येकान्तरूपतया व्यवस्थितौ मिथ्यात्व-
निवन्धनतत्परित्यागेनान्वयव्यतिरेकौ विशेषेण परस्परात्याग-
रूपेण भज्यमानौ गृह्यमाणावनेकान्तौ भवत इति सम्यक्त्वहेतु-
त्वमेतयोरिति । एव सापेक्षद्वयग्राहिणो नयत्वानुपपत्तेस्तृती-
यनयाभावः ।

प्रदर्शितनिरपेक्षग्राहिणा तु मिथ्यात्वं दर्शयितुमाह-

जह एए तह अणणे, पत्तेयं दुणणया णया अन्ने ।

हंदि हु मूलणयाणं, पणवणा वावमा ते वि ॥ १५ ॥

यथैतौ निरपेक्षद्वयग्राहिणौ मूलनयौ मिथ्यादृष्टी, तथा उभय-
वादरूपेण व्यवस्थितानामपि परस्परनिरपेक्षत्वस्य मिथ्यात्व-
निवन्धनस्य तुल्यत्वात् प्रत्येकमितरानपेक्षा अन्येऽपि दुर्नयाः । न
च प्रकृतनयद्वयव्यतिरिक्तनयान्तराऽऽरब्धत्वाद्युभयवादस्य न-
यानामपि वैचित्र्यादन्यत्राऽऽरोपयितुमशक्यत्वात् तद्रूपस्या-
न्ये सम्यक् प्रत्यया भविष्यन्तीति वक्तव्यम्, यतः हन्दीत्येव गृह्य-
ताम्, हरिति हेतौ, मूलनयद्वयपरिच्छिन्नवस्तुनिये व्यापृतास्तेऽपि
तद्विषयव्यतिरिक्तविषयान्तराऽभावात् सर्वनयवादानां च सा-
मान्यविशेषोभयैकान्तविषयत्वात् तन्न नयान्तरसद्भावः, यतस्त-
दारब्धोभयवादे नयान्तरं भवेत् ।

ननु संग्रहाऽऽदिनयसद्भावात् कथं तद्व्यक्तिनयान्तराज्ञाव ? ।
मत्तम् । सन्ति संग्रहाऽऽदयः, किं तु तद्विषयव्यतिरिक्तविषया-
न्तराज्ञावस्तद्व्यतिरिक्तविषयास्तेऽपि तद्दूषणेनैव दूषिता यतो
न मूलच्छेदे तच्छास्त्रास्तद्व्यवस्थाः सम्भवन्तीत्याह-

सव्वणायसमूहम्मि वि, एत्थि एओ उज्जवायपणवओ ।

मूळणयाण उ आणं, पत्तेयविसेसियं विति ॥ १६ ॥

संग्रहाऽऽदिसकलनयसमूहेऽपि नास्ति कश्चिन्नय उभयवा-
दप्ररूपकः, यतो मूलनयाज्यामेव यत् प्रतिज्ञातं वस्तु त-
देवाऽऽश्रित्य प्रत्येकरूपाः संग्रहाऽऽदयः पूर्वपूर्वनयाधिगतांश-
विशिष्टमशान्तरमधिगच्छन्तीति न विषयान्तरगोचरः ।

अतोऽवस्थित परस्परात्यागप्रवृत्तसामान्यविशेषविषयसंग्रहाऽऽ-
द्यात्मकनयद्वयाधिगमाऽऽत्मकत्वात् वस्त्वप्युभयाऽऽत्मकं न
केवल बाह्यघटाऽऽदि वस्तु उभयात्मकं, तथाविधप्रमाणग्राह्य-
त्, किन्त्वान्तरमपि, हर्षशोकभयकरुणौदासीन्याऽऽद्यनेकाऽऽका-
राविवर्ताऽऽत्मकैकचेतनास्वरूपं तदात्मकद्वयोऽऽद्यनेकवि-
काराऽनेकाऽऽत्मकं च स्वसवेदनाध्यक्षप्रतीतं, तस्य भे-
दैकान्तैकरूपताभ्युपगमे दृष्टादृष्टविषयसुखदुःख-
साधनस्वीकारत्यागार्थप्रवृत्तिनिवृत्तिस्वरूप-
सकलव्यवहारोच्छेदप्रसक्तिरिति प्रतिपाद-

यितुमाह-

ए य दव्वट्ठियपक्खे, संसारो णेव पज्जवणयस्स ।

सासयवियत्तिवाई, जम्हा उच्छेअवाईआ ॥ १७ ॥

द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनयद्वयाऽभिमतं वस्तुनि न संसारः
संभवति, शाश्वतव्यक्तिप्रतिक्षणान्यत्वैकान्ताऽऽत्मकचेतन्यग्रा-
हकविषयीकृतत्वात्, पावकज्ञानविषयीकृते उदकवत् । तथा-
हि-संसारः ससृति, सा चैकान्तनित्यस्य पूर्ववस्थापरित्यागे
सति न संभवति; तत्परित्यागेनैव गतेर्भवान्तराऽऽपत्तेर्वा ससृतेः
संभवात् । नाऽप्युच्छेदे उत्पत्त्यनन्तरनिरन्वयध्वंसलक्षणे ससृतिः
संभवति, गतेर्भावान्तरापत्तेर्वा कथञ्चिदन्वयिरूपमन्तरेणायो-
गात् । अथैकस्य पूर्वापरशरीराभ्यां वियोगयोगगौ संसारः,
असावपि सदाऽविकारिणि न संभवति, नित्यस्य पूर्वाऽपरश-
रीराभ्यां वियोगयोगाऽनुपपत्तेः । निरन्वयक्षणध्वंसिनोऽप्येका-
धिकरणत्वाऽसंभवात् तद्व्यवस्था. संसारः, न चाऽमूर्तस्याऽऽत्मनः
सर्वगतैकमनोऽजिष्वक्तशरीरेण विशिष्टयोगयोगौ संसारो, म-
नसोऽकर्तृकत्वेन शरीरसंबन्धस्याऽनुपपत्तेः । यो ह्यदृष्टस्य वि-
धाता स तन्निर्वर्तितशरीरेण सह संबध्यते, न चैव मनः । न
च मनसः शरीरसंबन्धेऽपि तत्कृतसुखदुःखोपभोक्तृत्वमा-
त्मनि तस्याऽपगमात्, तदर्थं च शरीरसंबन्धोऽभ्युपगम्यत
इति तत्संबन्धपरिकल्पनं मनसो व्यर्थम्, मनसि सुखदुःखो-
पभोक्तृत्वाभ्युपगमे वा आत्मनः कल्पनावैयर्थ्यम्, मनस आ-
त्मसिद्धेः ॥ १७ ॥

सुहट्ठुक्खसंपओगो, ए जुज्जई णिच्चवायपक्खम्मि ।

एगंतच्छेयम्मि वि, सुहट्ठुक्खवियप्पणमजुत्तं ॥ १८ ॥

सुखेनाऽबाधस्वरूपेण, दुःखेन बाधनालक्षणेन, संग्र-
योगः संबन्धो, न युज्यते न घटते आत्मनः, नित्यवाक्पक्षे
द्रव्यास्तिकाज्युपगमे सुखस्वजावस्याऽविचक्षितरूपत्वात् सदा
सुखरूपतैवाऽऽत्मनो न दुःखसंप्रयोगः, दुःखस्वभावत्वे तद्रूपतैव,
तत्त्वादेव, एकान्तोच्छेदे च पर्यायास्तिकपक्षे सुखदुःखसंप्रयोगो
न युज्यत इति संबन्धः । तथा पक्षद्वयेऽपि सुखार्थं दुःखवि-
योगार्थं च विशिष्टनयनं कल्पते यतनार्थत्वात्, अयु-
क्तमघटमानकं सुखदुःखोपादानत्यागार्थप्रयत्नस्याप्ययुक्तत्वम्,
उक्तन्यायात् । संसरति निरुपजोगभावैराधिवासितं लिङ्गमिति
साङ्ख्यमतमपि निरस्तम्, न्यायस्य सर्वैकान्तसाधारणत्वात् ।

एकान्तपक्षे आत्मसुखदुःखोपभोगनिर्वर्तकशरीरसम्बन्धहे-

त्वदष्टोत्पादकनिमित्तानामप्यसम्भव दर्शयन्नाह-

कर्मं जोगनिमित्तं, बज्जड बंधट्टिई कसायवसा ।

अपरिणउच्छिषेसु य, बंधट्टिईकारण णत्थि ॥ १९ ॥

कर्मादृष्ट योगनिमित्त मनोवाक्कायव्यापारानिमित्त, बध्यते आ-
दीयते, बध्यत इति बन्धोऽदृष्टमेव, तस्य स्थितिः कालान्तरफल-
दातृत्वेनाऽऽत्मन्यवस्थानम्, सा कषायवशात्क्रोधाऽऽदिदिसामर्थ्या-
त् । एतदुभयमप्येकान्तवाद्यन्युपगत आत्मचैतन्यलक्षणे प्राप्ते
अपरिणते उत्सन्ने च बन्धस्थितिकारणम्, नास्ति । न ह्यपरिणामि-
न्यत्यन्तानाधेयातिशये आत्मनि क्रोधाऽऽद्यः सम्भवन्ति । नाऽ-
प्येकान्तोत्सन्नेऽनुसन्धानविकल्पात् अहमनेनाकुप्य इति द्वेषसम्भवः ।
तथा चाऽन्य आकुप्योऽन्यो व्यापृतोऽपरो बद्धोऽपरश्च मुक्त
इति कुशलाऽकुशलकर्मगोचरप्रवृत्त्याद्यारम्भवैफल्यशक्तिः, न
ह्येकसन्ततिनिमित्तोऽयं व्यवहारः, कृष्णिकैकान्तपक्षे सन्ततिक-
ल्पनाबीजभूतोपादानोपादेयभावस्यैवाऽघटमानत्वात् । न चे-
यमनुसन्धानप्रतिपत्तिः, मिथ्याद्वेषगर्वशाख्यासन्तोपाऽऽदीनाम-
न्योन्यविरुद्धस्वभावानां क्रमवर्तिना चिच्छिवर्तानां स्वसवेदना-
ध्यक्षसिद्धानां तथा तथाऽनुभवितुश्च सशयविपर्ययाददृष्टानां
गोचरीकृतस्यैकस्य चैतस्यानुज्ञत्वात् । न च बाधारहितानुभववि-
षयस्यापह्नवः, सुखाऽऽदरेण्यनुज्ञविविषयस्यापह्नुतिप्रसङ्गात् । तथा
च प्रमाणप्रमेयाऽऽदिव्यवहारोच्छेदप्रसक्तिः । यदपि मिथ्याऽध्या-
रोपादानार्थं यत्ने सत्यपि नोक्तरीत्युक्त, तदप्यनेनैव प्रतिविहितम्,
यथोक्तप्रतिपत्तेर्मिथ्यात्वासिद्धेः । न चाऽनुमाननिश्चितेऽर्थे आरो-
पबुद्धेरुत्पत्तिर्धूमनिश्चयावगतधूमध्वज इव । न च मिथ्याज्ञा-
नस्य सहजत्वाविपरीतार्थोपस्थापकानुमानप्रवृत्तिः, तथाऽन्युप-
गमे बोधसन्तानवत्तस्य सर्वदाऽनिवृत्तिरित्यनुमितिप्रसक्तिः,
असद्वज्जु तत्त्वज्ञानप्राप्तुर्भावोऽवश्यं निवर्तते बुक्तिकावगमे
रजतत्रय इव, अनिवृत्तौ वा न प्रमाणबाधकं प्रवेत् । न च कृ-
णक्यनिश्चये स एवाऽहमितिप्रत्ययो युक्तः, अपि तु स इवेति
स्यात्, न हि गवयनिश्चये गौरेवेति प्रत्ययो दृष्टः, अपि तु गोरि-
वेति । न च क्रमवत्तत्त्वभिष्वङ्गद्वेषाऽऽदिपर्यायेषु चैतन्याऽनुस्यू-
तिप्रत्ययस्य मानसत्वमात्मनि कृणक्यम्, अनुमानानिश्चितत्वे-
ऽपि तदेव स्पष्टमनुभूयमानत्वाद्, विकल्पद्वयस्य युगपदुत्पत्ति-
परैर्नष्टेति विकल्परूपत्वे एकत्वप्रत्ययस्य कृणक्यत्वनिश्चयसमये
सद्भावो न भवेदित्येकान्तनित्याऽनित्यच्युतोऽज्ञयपक्ष एव बन्ध-
स्थितिकारणं युक्तिसङ्गतम् ।

किञ्चैकान्तवादिनां ससारनिवृत्तितत्सुखमुक्तिप्राप्त्यर्थाप्रवृ-
त्तिश्चासङ्गतत्वाद्-

बंधमि अपूर्ते, संसारजओहदंसणं मोहं ।

बंधं च विणा मोक्खमु- हपत्यणा णत्थि मोक्खो य ॥ २० ॥

बन्धे चासति ससारो जन्ममरणाऽऽदिप्रबन्धः, तत्र तत्कार-
ण्ये वा मिथ्यात्वाऽऽदावुपचारात् तच्छब्दवाच्ये जयौघो भीति-
प्राचुर्यं, तस्य दर्शनम्-सर्वं चतुर्गतिपर्यटनं दुःखाऽऽत्मकामिति
पर्यालोचनं, मौल्यमूढताऽनुपपद्यमान ससारदुःखोऽप्यविषय-
त्वाद् मिथ्याज्ञानं बन्धासुतजनितवाद्यगोचरभीतिविषय-
पर्यालोचनविद्, मिथ्याज्ञानपूर्विका च प्रवृत्तिर्विसर्वादिन्येव
बन्धं विना ससारनिवृत्तिः, तत्सुखप्रार्थना च न भवत्येव । अथ

मोक्षस्याऽनुपपत्तौ निरपराधपुरुषवदवद्वस्य भोक्तृसम्भवात्,
बन्धाभावश्च योगकषाययोः, प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशाऽऽत्मक-
बन्धहेत्वोरेकान्तपक्षे विरुद्धत्वात् । न चैकरूपत्वाद् ब्रह्मणो ब-
न्धाऽऽद्यभावेऽप्येकान्तपक्षे न दोषाय, चेतनाऽचेतनाऽऽदिभेदरूपतया
जगतः प्रतिपक्षेः । न च जेदप्रतिपत्तिर्मिथ्याऽविद्यानिमित्तत्वा-
दिति चकव्यम्, अविद्यायाः प्रतिपत्तिजननविरोधात्, अ-
विरोधे विद्यारूपताप्राप्तेः द्वैतप्राप्तिरिति प्रतिविहितश्चाद्वैत-
वाद इति न पुनः प्रतन्यते ।

तदेवमेकान्तान्युपगमे बन्धहेत्वाद्यनुपपत्तेरैहिकाऽऽमुष्मिक-
सर्वव्यवहारविलोप इत्येकान्तव्यवस्थापका सर्वेऽपि मिथ्यादृ-
ष्टयो नयाः, अन्योऽन्यविषयापरित्यागवृत्त्यस्तु त एव सम्यक्त्व
प्रतिपद्यन्त इत्युपसहरन्नाह-

तम्हा सव्वे वि णया, मिच्छादिद्वी सपक्खपाप्पेवप्पा ।

अप्पोष्माणिस्सिआ लण, हवंति सम्पत्तसम्भावा ॥ २१ ॥

यस्मादेकान्तनित्याऽनित्यवस्त्वभ्युपगमो बन्धाऽऽदिकारण-
योगकषायाऽन्युपगमबाधितः, तदन्युपगमोऽपि नित्याऽऽद्येका-
न्ताऽभ्युपगमप्रतिहत इत्येवभूतपूर्वोत्तराभ्युपगमस्वरूपाः, त-
स्मान्मिथ्यादृष्टयः सर्वेऽपि नया स्वपक्षप्रतिबद्धाः-स्य आ-
त्मीय पक्षोऽन्युपगमः, तेन प्रतिबद्धाः प्रतिहता यस्त इति,
नयज्ञानानां च मिथ्यात्वे तद्विषयस्य तदभिधानस्य च
मिथ्यात्वमेव । तेनैव प्रयोग-मिथ्या सर्वनयवादाः, स्वप-
क्षेणैव प्रतिहृतत्वात्, चौरवाक्यवत् ॥ अथ तेषां मिथ्यात्वे
बन्धाऽऽद्यनुपपत्तौ सम्यक्त्वाऽनुपपत्तिः सर्वत्रेत्याह-अन्यो-
ऽन्यनिःसृता परस्परपरित्यागेन व्यवस्थिताः, पुनरिति त
एव सम्यक्त्वस्य यथाऽवस्थितवस्तुप्रत्ययस्य, सद्भावा भ-
वन्तीति न बन्धाऽऽद्यनुपपत्तिः । ननु यदि नयाः प्रत्येक
सन्ति, कथं प्रत्येकावस्थायां तेषां सम्यक्त्वाभावः ? स्वरूप-
व्यतिरेकेणापरसम्यक्त्वाभावात्, तस्य च तेष्वभ्युपगमा-
त् । अथ न सन्ति, कथं तेषां समुदायः सम्यक्त्वनिबन्धनो
भवेत्, असतां समुदायानुपपत्तेः ? । न चाऽसतोऽपि सम्यक्त्वः,
नयवादिष्वपि सम्यक्त्वप्रसक्तेः । न च प्रत्येकं तेषां सता-
मसम्यक्त्वेऽपि तत्समुदाये सम्यक्त्वं भविष्यति, “द्ववट्ठिओ
प्ति तम्हा, णत्थि णओ” (६) इत्याद्युपसहारः, तत्र विरोधात् । न
च प्रत्येकमेकैकांशग्राहिणः सपूर्णवस्तुग्राहकाः समुदिता इति
सम्यक्त्वव्यपदेशमासादयन्ति, तत्तत्स्वगोचरापरित्यागेन तत्रा-
ऽपि विषयान्तरे तेषामप्रवृत्ते । न च प्रत्येकमसम्यक्त्वे समुदायेऽ-
पि सम्यक्त्वं युक्तम्, सिकतासु तैलवत् असतः सद्रुत्पत्तेर्विरोधा-
च्च । अत्राऽभिधीयते-प्रत्येकमप्यपेक्षितेतरांशस्वविषयग्राहकतयैव
सन्नो नयाः, नद्वयतिरिक्तरूपतया त्वसन्त इति सतां तत्समुदाये
सम्यक्त्वे न कश्चिदोप । नन्वितरेतरविषयापरित्यागवृत्तीनां
ज्ञानानां कथं समुदायः सज्जी ? येन तत्र सम्यक्त्वमभ्युपग-
म्येन ? अनुक्तोपालम्भ एव. न ह्येकज्ञानोत्पादतस्तेषां समुदायो
विवक्षितोऽपि तु स्वपरित्यक्तेतररूपविषयाध्यवसाय एव समु-
दायः, “अन्योऽन्यनिश्चिताः” इत्यनेनानेकार्थः प्रतिपादितः । न
हि द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकाभ्यामत्यन्तपृथग्चरुताभ्यामदगुल्लिख-
यसयोगवदुभयवादोऽपरप्रारब्धः । सम्म० १ कारणम् ।

(२०) अथ दर्शनयोजनामभिधित्सुराह-

जातं अव्यास्तिकाच्छुद्धा-दर्शनं ब्रह्मवादिनाम् ।

तत्रैके शब्दसन्मात्रं, चित्सन्मात्रं परे जगुः ॥ ११० ॥

(जातमित्यादि) शुद्धाद् छव्यास्तिकाद् ब्रह्मवादिनां दर्शनं जानम् । तदाह वादी-“द्व्यष्टियनयपयमी, सुद्धा संगदपकृवणा विसत्रो ॥” (४) इति । तत्रैके ब्रह्मवादिनः शब्दसन्मात्रमिच्छन्ति, अन्ये च चित्सन्मात्रम् । तत्राऽऽद्यमतावलम्बी शब्दस्वजा-वं ब्रह्म सर्वेषां शब्दानां सर्वेषां चार्थानां प्रकृतिरित्युपैति । नयो० । सम्म० । सर्वमेकं सत्, अविज्ञेपादिति छव्यास्तिका-भिप्रायः । सम्म० ३ काण्ड । स्या० । (शब्दब्रह्मवादिनां मतम् ‘सद्’ शब्दे वक्ष्यते)

(२९) अथवा व्यवहारनिश्चयनयद्वये तेषां समवतारो-
ऽतस्तस्यैव व्यवहारनिश्चयनयद्वयस्य
स्वरूपमुपदर्शयन्नाह—

लोगव्यवहारपरो, व्यवहारो भण्ड कालत्रो भमरो ।

परमत्थपरो मष्टइ, निच्छइत्रो पंचवष्टो त्ति ॥३९८॥

लोकव्यवहाराभ्युपगमपरो नयो व्यवहारनय उच्यते । स च कालवर्णस्यैव उत्कटत्वेन लोके व्यवहियमाणत्वाद्गणति प्रति-पादयति कालको त्रमर इति । परमार्थपरस्तु पारमार्थिकार्थवादी नैश्चयिको निश्चयनय उच्यते । स पुनर्मन्यते-‘पञ्चवर्णो भ्रमरः’ वादरस्कन्धत्वेन तच्छरीरस्य पञ्चवर्णपुङ्गवैर्निष्पन्नत्वात्, शु-क्लाऽऽदीनां च न्यग्भूतत्वेनानुपलक्षणादिति ॥ ३९८ ॥ विशेषः ।

निश्चयव्यवहारौ हि, द्वौ च मूलनयौ स्मृतौ ।

निश्चयो द्विविधस्तत्र, शुद्धाऽशुद्धविभेदतः ॥ १ ॥

(निश्चय इति) हि निश्चितम्, अध्यात्मभाषायां मूलनयौ द्वौ स्मृतौ । तौ च निश्चयव्यवहारौ, निश्चिनोति तत्त्वमिति नि-श्चयः । १ । व्यवहियते इति व्यवहारः । २ । तत्राऽपि निश्चयो नाम द्विविधो द्विप्रकारः, एक शुद्धनिश्चयनयः, द्वितीयोऽ-शुद्धनिश्चयनयः । एव द्विप्रकारो ज्ञेयः ॥ १ ॥

यथा केवलज्ञानाऽऽदि-रूपो जीवोऽनुपाधिकः ।

शुद्धो मत्यादिकस्त्वात्मा-ऽशुद्धः सोपाधिकः स्मृतः ॥२॥

यथा हि केवलज्ञानाऽऽदिरूपो जीवोऽनुपाधिकः, उपाधि कर्म-जन्यः, तेन विहीनोऽनुपाधिकः, शुद्ध इति शुद्धनिश्चयभेदेन प्र-थमः । अत्र हि केवलज्ञानमासाद्य शुद्धगुणमयाऽऽत्मकरूपेण जीवस्याऽभेदो दर्शितः । तथा च मतिज्ञानाऽऽदिक आत्मा अ-शुद्धनिश्चयभेदेन द्वितीयः । अत्र हि आत्मनः सोपाधिकस्या-ऽऽवरणकृत्यजनितज्ञानविकल्पेनाऽऽत्मा मतिज्ञानी अशुद्ध उ-पलक्ष्यते । सोपाधिकत्वात् केवलज्ञानाऽऽख्यो गुण शुद्ध-गुणस्तदुपेत आत्माऽपि शुक्लस्तन्मनयोदयात् शुद्धनिश्चयनयः । १ । मतिज्ञानाऽऽदिगुणोऽशुक्लस्तदुपेत आत्माऽप्यशुद्धस्तद्वारय-या नयोऽपि अशुद्धनिश्चय इति । निश्चयशब्द आत्ममात्रपरः, शुक्लशब्दः कर्माऽऽवरणविशिष्टः । आवरणकृत्ये शुद्धः, सति त-स्मिन्नशुद्धः ॥ २ ॥

अथ व्यवहारस्य भेद दर्शयति-

सद्भूतश्चाऽप्यसद्भूतो, व्यवहारो द्विधा जवेत् ।

तत्रैकविषयस्त्वाद्यः, परः परगतो मतः ॥ ३ ॥

व्यवहारोऽपि सद्भूतः पुनरसद्भूत इति भेदाज्यां द्विधा द्विप्रकारः । तत्र आद्यः प्रथम एकविषय एकछव्याऽऽश्रितः स-

द्भूतव्यवहारः । परः परविषयः परछव्याऽऽश्रितोऽसद्भूतव्य-वहार इति ॥ ३ ॥

उपचरितसद्भूता-नुपचरितभेदतः ।

आद्यो द्विधा च सोपाधि-गुणगुणिनिदर्शनात् ॥ ४ ॥

उपचरितसद्भूतभेदेन, अनुपचरितसद्भूतभेदेन च आद्यः एकछव्याऽऽश्रितसद्भूतव्यवहारो द्विधा द्विप्रकारः । तत्र च सोपाधिकगुणगुणिभेदात् प्रथमो जेदो जवति ॥ ४ ॥

यथोपचारतो लोके, जीवस्य मतिरुच्यते ।

यथा जीवस्य मतिज्ञानम् । अत्र हि मतिरुपाधिः कर्माऽऽवर-णकलुषिताऽऽत्मनः सकलज्ञानत्वेन ज्ञानमिति कल्पनं सोपाधि-कम्, उपचारतो जातमिदम् ।

अथ द्वितीयभेदमाह-

अनुपचरितसद्भूतो-ऽनुपाधिगुणतद्रतोः ॥ ५ ॥

उपाधिरहितेन गुणेन अनुपाधिक आत्मा यदा सपद्यते, तदा अनुपाधिकगुणगुणिनोर्भेदाज्जिज्ञोऽनुपचरितसद्भूतोऽपि द्वितीयो भेदः समुत्पद्यते इति ॥ ५ ॥

अथास्योदाहरणं श्लोकार्द्धेनाऽऽह-

केवलाऽऽदिगुणोपेतो, गुण्यात्मा निरुपाधिकः ।

केवलाऽऽदिगुणोपेतः केवलज्ञानसहितः कर्मकृत्याविर्भूतप्रज्ञा-नुमबभावाऽऽत्मको जीवो निरुपाधिकगुणोपेतो निरुपाधिको गुणी भवति । आत्मा हि संसारावस्थायाम् अष्टकर्मजानीताऽऽव-रणपरिस्फुटप्रज्ञावभावितः सोपाधिकगुणैर्मत्यादिभिस्तद्धानिति सोपाधिक आत्मेति व्यपदेशभाग् जवति । अत्र तु तदभावे तद्-भावाद् निरुपाधिकगुणगुणिभेदज्ञानासमुत्पादादनुपचरि-तसद्भूतभेदोऽपि समुत्पन्नः । केवलाऽऽदिरिति केवलस्यैकत्वात् आदिरिति तदुत्थानन्तगुणोदयात् केवलादिरिति कथनम् ।

अथाऽसद्भूतव्यवहारस्यापीत्यमेव जेदद्वयं प्रकटयन्ना-
ह श्लोकार्द्धेन-

असद्भूतव्यवहारो, द्विधैवं परिकीर्तितः ॥ ६ ॥

(असद्भूतेति) असद्भूतव्यवहारोऽपि एवं पूर्वोक्तसद्भूतवद् द्विधा द्विप्रकारः परिकीर्तितः कथित इति ॥ ६ ॥

अथैतस्यासद्भूतव्यवहारस्य भेदद्वयं सोदाहरण-
पूर्वकं प्रकटयन्नाह-

असंश्लेषितयोगेऽन्यो, देवदत्तधनं यथा ।

स्यात्संश्लेषितयोगेऽन्यो, यथाऽऽस्ते देहमात्मनः ॥७॥

(असंश्लेषितेति) अत्र द्वयोरपि भेदयोर्मध्ये, अद्यः अग्रे भवोऽन्यो मुख्यः प्रथमः, असंश्लेषितयोगे कल्पितसंवन्धविषये उपचरितासद्भूतव्यवहारो जवेत् । यथा-देवदत्तधनम् । इह धनेन देवदत्तस्य संवन्धः स्वस्वामिभावरूपश्च जायते, तदपि कल्पितत्वात् उपचरितम् । यतो देवदत्तः पुनर्धनं चैकछव्यः, न हि तस्माद्विभक्तव्यत्वात्सद्भूतज्ञानाकरणेनासद्भूतव्यव-हार इति । तथा द्वितीयोऽन्यः संश्लेषितयोगे कर्मजसं-वन्धे जवति । यथा आत्मनो जीवस्य देहमिति आस्ते तिष्ठति । अत्र हि आत्मदेहयोः संवन्धे देवदत्तधनसंवन्धमिव कल्पन नास्ति विपरीतभावनानिवर्त्यत्वाद् यावज्जीवस्यायित्वा-दनुपचरितः, तथा भिन्नविषयत्वादसद्भूतव्यवहार इति ॥ ७ ॥

अथोक्तविषयसामित्वमाह—

नयाश्चोपनयाश्चैते, तथा मूलनयावपि ।

इत्थमेव समादिष्टं, नयचक्रेऽपि तत्कृता ॥ ८ ॥

(नयेति) एते नया उक्तलक्षणाः, च पुनरुपनयास्तथैव द्वौ मूलनयौ, अपि निश्चयेन इत्थममुना प्रकारेण एव, नय—चक्रेऽपि दिगम्बरदेवसेनकृते शास्त्रे नयचक्रेऽपि, तत्कृता तस्य नयचक्रस्य कृता उत्पादकेन समादिष्टं कथितम् । एतावता दिगम्बरमतानुगननयचक्रग्रन्थपाठपठितनयोपनयमूलनयाऽऽदिक सर्वमपि सर्वज्ञप्रणीतसदागमोक्तयुक्तियोजनासमानतन्त्रत्वमेवाऽऽस्ते, न किमपि विसवादितयाऽस्तीति । ८ ।

अथ पुनरपि श्वेताम्बरदिगम्बरयोः समानतन्त्रत्वमुपदिशन्माह—

यद्यपीदृशज्ज्ञेदो न, तस्याऽस्माकमपि स्फुटम् ।

तथाऽप्युत्क्रमशैल्याऽसौ, दहते चाऽन्तराऽऽत्मना ॥ ९ ॥

यद्यपि तस्य देवसेनस्य दिग्वाससोऽपि, तथा अस्माकं श्वेतभिच्छूणां, स्फुटं प्रकटं यथा स्यात्तथा, इह छव्याऽऽदिपरिज्ञानोपयोगिनि नयविचारे, अर्थज्ज्ञेदो विषयभेदो नास्ति, उन्नयो-रप्यर्थाऽऽदेशे विषयज्ज्ञेदत्वमेव, शब्दाऽऽदेशे किमपि पाठान्तरत्वाद् न किमपि दोषः । यथा हि अर्थे प्रयोजनवन्तस्तार्किकाः, शब्दस्याऽप्रयोजकत्वात् । तथाऽप्यसौ देवसेनो दिगम्बर उत्क्रमशैल्या विपरीतपरिभाषया अर्थस्य तादृशत्वेन शब्दस्या-तादृशत्वेन च उत्क्रमशैल्या कृत्वा, अन्तराऽऽत्मना अन्तरङ्गपरिणामेन ईर्ष्याबुत्वाद्, दहते विद्यते । ईर्ष्यालवो हि अन्तरुपतापपरा एव भवन्ति निष्कारणमेवेति । यतः—“ यद्यपि न भवति हानिः, परकीयां चरति रासभो क्राक्ताम् । असमञ्जस तु दम्भा, तथाऽपि परिस्मृत्यते चेत् ॥ ११ ॥ ” इति वचनाद् यथोक्तजागवत-मिद्वान्तबुद्धपरिभाषा त्यक्त्वा स्वकपोलकल्पितसंस्कृतजापया श्रीवीतरागोक्तार्थविषयमङ्गीकृत्य नवीनग्रन्थ विरचय्य प्रभावख्यापयतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

(३०) अथ बौद्धिकमताऽज्जिमतविपरीतपरिभाषां दर्शयन्माह—

तत्त्वार्थेऽपि नयाः सप्त, पञ्चाऽऽदेशान्तरेऽपि वा ।

अन्तर्जुतौ समुच्छृत्य, नवेति किमु कल्पते ? ॥ १० ॥

तत्त्वार्थसूत्रे नयाः सप्त उक्ताः, पुनरादेशान्तरे मतान्तरे तत्रैव नयाः पञ्च प्रतिपादिताः । तथा च तत्सूत्रम्—“ सप्त मूलनयाः, पञ्च इत्यादेशान्तरे ” इति । शब्दः, समभिरूढः, एवभूत इति नयत्रिक शब्दनय इति नाम्ना सगृहीतानां त्रयाणामेवैकं नाम शब्दनय इति जायते, ततः प्रथमे चत्वारोऽस्तैः सह पञ्च नया इति । अथैकैकस्य भेदानां शतमस्ति, तत्र च सप्तशतं तथा पञ्चशतम्, एवं मतद्वयेऽपि भेदकल्पनम् । तथोक्तमावश्यकं—“ इ-क्किको य सयविदो, सत्त णयसया हवन्ति एमेव । अण्णो वि हु आपसो, पचेव सया णयाण तु ” ॥ (२५६४) एतादृशीं शास्त्रपरिभाषां त्यक्त्वा द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनामानौ एष्वन्तर्जावितावेव उद्धृत्य दूरे कृत्वा नव नयाः कथिताः, इति किमु कल्पते देवसेनेन क. प्रपञ्च. क्रियते ? ॥ १० ॥

पुनश्चर्चा कथयन्माह—

यदि पर्यायद्रव्यार्थ-नयौ जिज्ञौ विज्ञौकितौ ।

अर्पितानर्पिताभ्यां तु, स्युनैकादश तत्कथम् ? ॥ ११ ॥

(यदीति) यदि पर्यायार्थद्रव्यार्थनयौ जिज्ञौ विज्ञौकितौ पृथक् दृष्टौ, तत्तस्मान्न नया इति कथम् ?, अर्पितानर्पिताभ्यां सह एकादश नया इति कथं न स्युः, अपि तु स्युः । ज्ञावार्थस्त्वय-म-नैगमसग्रहव्यवहारभेदाद् आद्यो छव्यार्थिकस्त्रिधा, पर्यायार्थिकश्चतुर्धा-अनुसूत्र, शब्दः, समभिरूढः, एवभूतश्चेति । अर्पितानर्पितभेदावपि सामान्यविशेषपर्यायौ, तौ च द्रव्यपर्याययोश्चेति । तथाहि—सामान्यं द्विप्रकारम्, ऊर्द्धतासामान्यं, तिर्यक्सामान्यं च । तत्र ऊर्द्धतासामान्यं छव्यमेव, तिर्यक्सामान्यं तु प्रतिव्यक्ति सदृशपरिणतिवत्क्षणं व्यञ्जनपर्याय एव, स्थूलाः काष्ठान्तरस्थायिनः शब्दानां सङ्केतविषया व्यञ्जनपर्याया इति प्रावचनिकप्रसिद्धेः । विशेषोऽपि वैसदृश्यविवर्तलक्षणः पर्याय एवान्तर्भवतीति, नैताभ्यामधिकनयावकाशः ॥ ११ ॥

संग्रहे व्यवहारे च, यदीमौ युद्धकथ केवलम् ।

तदाद्यन्तनयस्तोके, किं न युद्धकथ हि तावपि ? ॥ १२ ॥

अथ संग्रहे च पुनर्व्यवहारे यदि इमौ अर्पितानर्पितौ युद्धकथ, तर्हि आद्यन्तनयस्तोके तावपि [छव्यपर्यायौ] किं न युद्धकथ इति ? यदि एव कथयथ अर्पितानर्पितसिद्धेरित्यादिसूत्रेषु अर्पिता विशेषा, अनर्पिता सामान्याः । तत्र अर्पिता व्यवहाराऽऽदिविशेषनयेषु अन्तर्भवन्ति, अनर्पिता संग्रहेऽन्तर्भवन्ति, तदा घाद्येषु प्रथमेषु, अन्येषु पाश्चात्येषु नयस्तोकेषु इमौ छव्यपर्यायौ कथं न युज्जीत सप्तनयसंबन्धसिद्धेरिति विचारणीयम् ? सिद्धान्ते धीजिनवाणी सप्तनयाऽवतारिका एवाऽस्ति, न न्यूनाधिका । यतः—“ से किं त नप ? सत्त मूलनया पञ्चत्ता । त जहा-शोगमे १, संग्रहे २, व्यवहारे ३, उज्जुसुप ४, सहे ५, सम-जिरूढे ६, एवचूप ७ । ” इत्यादिसूत्रपाठोऽपि हेयोऽतस्तत्सूत्रमार्गे त्यक्त्वा नया नव इत्यधिकयोजना न साधीयसी । अथ अन्तर्जुतानां पृथक्करणमपि पिष्टपेषणमेवेति ॥ १२ ॥ द्रव्या० ८ अध्या० ।

(३१) व्यवहारनयात्साहचर्यम्—

अशुक्लाद् व्यवहाराख्या-चतोऽज्ज्ञत्साहचर्यदर्शनम् ।

चेतनाऽचेतनद्रव्या-ऽनन्तपर्यायदर्शकम् ॥ १११ ॥

(अशुक्लादिति) व्यवहाराऽख्याद् व्यवहारनामधेयादशुक्लान्त-तो छव्यार्थिकनयात् साहचर्यदर्शनमचूत् । कीदृशं तत् ?, चेतनश्चाचेतनद्रव्यं चानन्तपर्यायाश्चाविर्भावतिरोभावाऽऽत्मकास्तेषां दर्शकं प्रतिपादकमिति । (१११) नयो० । अशुक्लस्तु द्रव्यार्थिको व्यवहारनयमतायावलम्बी एकान्तनित्यचेतनवस्तुद्वयप्रतिपादकसाहचर्यदर्शनाश्रितोऽत एव तन्मता-ऽनुसारिण साहचर्याः सम्म० १ काण्डम् ।

(३२) अथ वेदान्तिसाहचर्यदर्शनयोः शुद्धाशुद्धद्रव्यार्थिकप्रकृतिकत्वं यदुक्तं, तत्राऽविशेष—

दृष्ट्या भेदधीजामावमाशङ्कते—

यद्यप्येतन्मतेऽप्यात्मा, निर्लेपो निर्गुणो विभुः ।

अध्यासाद् व्यवहारश्च, ब्रह्मवादेऽपि संपतः ॥ ११२ ॥

(यद्यपीत्यादि) यद्यपि एतन्मतेऽपि साहचर्यमतेऽप्यात्मा निर्लेपः कर्तृत्वाऽऽदिवेपराहितो निर्गुणो गुणस्पर्शशून्यो विभु-र्व्यापकश्चेति शुक्लाऽऽत्माऽन्युपगमेनोभयत्र शुक्लित्वमिति न च

भोक्तृत्वस्योपचरितस्याऽऽत्मन्यप्युपगमेन साङ्ख्यदर्शने वेदान्तदर्शनापेक्षयाऽऽशुद्धत्वम्, यतोऽव्यासाद् व्यवहारो ब्रह्मवादेऽपि संमतः, ब्रह्मवादिनोऽपि हि बुद्धिगुणान् ज्ञानाऽऽदीनात्मनि कल्पनानेवाऽभ्युपयन्ति, न पारमार्थिकानिति नायमपि प्रकार उन्नयोः शुद्ध इति विशेषः ॥ ११२ ॥

प्रत्युताऽऽत्मनि कर्तृत्वं, साङ्ख्यानां प्रातिज्ञासिकम् ।

वेदान्तिनां त्वनिर्वाच्यं, मतं तद् व्यावहारिकम् ॥ ११३ ॥

(प्रत्युतेति) प्रत्युत वैपरीत्येन साङ्ख्यानां मते कर्तृत्वम्, उपलक्षणाद्भोक्तृत्वाऽऽदि च, प्रातिभासिकमन्यम्यमेवान्यत्राऽऽरोपितम् । वेदान्तिनां तु मतेनान्त करणधर्माणां कर्तृत्वाऽऽदीनां कर्तव्यम्, तच्च परमार्थतोऽसदपि व्यवहारतः सन्निति स्थूलव्यवहाराऽनुरोधाद्देवान्तदर्शन एवाशुद्धत्वं स्यात्, अविद्ययाऽप्यन्यधर्ममात्मन्यस्पर्शयत्युपचारेण च व्यवहारवत्तं कुण्डगतिनिश्चयवत्तं चोत्तेजति साङ्ख्यदर्शन एव शुद्धत्वं स्यादिति ज्ञावः ॥ ११३ ॥

किञ्च-सत्कार्यवादित्वादपि साङ्ख्यस्य न व्यवहाराऽनुरोधित्वम्, व्यवहारनयो हि कारणव्यापारानन्तरमेव कार्योत्पत्तिं पश्यन् सत्कार्यपक्षमेवाऽऽश्रयते, न च कृणिकासत्कार्यानभ्युपगममात्रेणास्य व्यवहारपक्षातिव्यवहारः, तदनप्युपगमेऽप्युत्पत्त्यनप्युपगमेन व्यवहारवहिर्भावादित्यभिप्रायस्पर्ष्टाकरणपूर्वं निगमयन्नाह—

अनुत्पन्नत्वपक्षश्च, निर्युक्तौ नैगमे श्रुतः ।

नेति वेदान्तिसाङ्ख्योक्तयोः, संग्रहव्यवहारता ॥ ११४ ॥

अनुत्पन्नपक्षश्च निर्युक्तौ नमस्कारनिर्युक्तौ नैगमे नैगमनये श्रुतः “उप्पन्नाणुप्पन्नो, इत्थं णया नेगमस्सऽणुप्पन्नो । सेसाण उप्पन्नो, जज्ज कच्चो निविहसामिच्छा ? ॥ २००६ ॥” इति (आद्यव्यक्तनिर्युक्ति-) वचनात् । तथा चानुत्पत्तिवादी साङ्ख्यो नैगमनयमेवोपजीवी, व्यावहारिकोत्पत्तिवादी वेदान्ती च व्यवहारनयमिति भावः । इति हेनोर्वेदान्तिसाङ्ख्योक्तयोस्तद्दर्शनयोः संग्रहव्यवहारता संग्रहव्यवहाराऽऽस्यशुद्धाशुद्धव्याधिकप्रकृतिकता न ज्ञवति । तथा च संमतौ तयोर्के का गतिरिति भावः ? ॥ ११४ ॥

समाधत्ते तथापीतिद्वयेन—

तथाऽप्युपनिषद् दृष्टि-सृष्टिवादाऽऽत्मिका परा ।

तस्यां स्वप्नोपमे विश्वे, व्यवहारस्त्वोऽपि न ॥ ११५ ॥

तथाऽपि उपनिषद्देवान्तदर्शनप्रवृत्तिः दृष्टि-सृष्टिवादाऽऽत्मिका परा उत्कृष्टा मूलाभियुक्ता, अभ्युपगतत्वात्, तस्यां चाज्ञातस्वप्नोपमे विश्वे जगति सति व्यवहारस्य लवोऽपि लेशोऽपि नास्ति, तन्मते जाग्रद्व्यवहारस्य स्वप्नव्यवहारतुल्यत्वात् । तथा च मौलस्य वेदान्तदर्शनस्य व्यवहारापेक्षत्वे न व्यवहारप्रकृतिता, किं त्वेकाऽऽत्मसंग्रहप्रवृत्तयथा संग्रहप्रकृतिवैवाऽऽकाशोदकपातकल्पमूलदर्शनप्रवृत्तावेव चेय नयप्रकृतिचिन्तेति नार्वाचनवेदान्तिना मिथो विरुद्धकल्पनाकोटिकश्रुपराहतानां व्यवहाराज्याससमर्थनेनापि प्रतिश्रुतव्यादितिरिति हृदयम् ॥ ११५ ॥

साङ्ख्यशास्त्रे च नानाऽऽत्म-व्यवस्था व्यवहारकृत् ।

इत्येतावत्पुरस्कृत्य, विवेकः संमतावयम् ॥ ११६ ॥

(साङ्ख्येति) साङ्ख्यशास्त्रे च नानाऽऽत्मनां व्यवस्था प्रतिनियतजन्ममरणाऽऽदि व्यवहारकृद्भवति इत्येतावत्पुरस्कृत्य तात्पर्यविषयीकृत्याऽयं विवेकः सम्मतौ । यदुत-व्यवहारप्रकृतिकं साङ्ख्यदर्शनं, संग्रहप्रकृतिकं च वेदान्तदर्शनमिति वेदान्तप्रकृतिभूतसंग्रहनयेनेव तथाविषयीकृतस्याऽऽत्मनो भेदकरणेन संग्रहविषयजेदकत्वलक्षणसमन्वयाद् व्यवहारप्रकृतिकत्वं साङ्ख्यदर्शनस्य विवक्षितमिति तात्पर्यम् । तेन सत्कार्याऽऽद्यशे व्यवहारप्रकृतित्वाऽभावेऽपि न कृतिः, आत्मन एव सकलशास्त्रप्रयोजनभागित्वेन मुख्यत्वात्, मुख्योद्देशेनैव च नयानां प्रकृतिविकृतिचिन्तायां युक्तत्वादिति ज्ञावः ॥ ११६ ॥ नयो० । अत्र च नैगमसंग्रहव्यवहारलक्षणास्त्रयो नयाः शुद्धाशुद्धिभ्यां व्यवस्थितकमतमाश्रिताः, ऋजुसूत्रशब्दसमभिरुद्धैवभूतास्तु शुद्धितारतम्यतः पर्यायनयजेदाः । तथाहि-संग्रहमतं तावत्प्रदर्शितमेव । येषां तु मते न नैगमनयस्य सद्भावस्तस्य स्वरूपमेव वर्णितम्, राश्यन्तरोपलब्धं नित्यत्वमनित्यत्वं च नयतीति निगमव्यवस्थाप्युपगमपरो नैगमनयः । निगमो हि नित्याऽनित्यसदसत्कृतकाकृतकस्वरूपेषु जावेस्वपास्तसाकार्यस्वज्ञावः सर्वथैव धर्मधर्मिजेदेन संपद्यत इति । स पुनर्नैगमोऽनेकधा व्यवस्थितः, प्रतिपत्तुरभिप्रायवशाद्यव्यवस्थानात् । प्रतिपत्तारश्च नानाभिप्रायाः । यतः केचिदाहुः—“ पुरुष एवेदं सर्वमित्यादि ” यदाश्रित्योक्तम्—“ ऊर्द्धमूलमथ शास्त्र-मश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छन्दांसि यस्य पर्णानि, यस्तं वेद स वेदवित् ॥ ११ ॥ ” पुरुषोऽप्येकत्वनानात्मभेदात्कैश्चिदभ्युपगतो ज्ञेया, नानात्वेऽपि तस्य कर्तृत्वाऽकर्तृत्वभेदोऽपरैराश्रितः । कर्तृत्वेऽपि सर्वगतेरभेदः, असर्वगतत्वेऽपि शरीरव्याप्यव्याप्तिभ्यां भेदः व्यापिमूर्तेतरविकल्पाद्भेद एव । अपरैस्तु प्रधानकारणिकं जगदभ्युपगमं, तत्राऽपि सेश्वरनिरीश्वरभेदाद्भेदोऽभ्युपगतः, अन्यैस्तु परमाणुप्रभवत्वमभ्युपगतं जगतः, तत्रापि सेश्वरनिरीश्वरभेदाद्भेदोऽभ्युपगतः, सेश्वरपक्षेऽपि स्वकृतकर्मसापेक्षानपेक्षत्वाज्यां तदवस्थ एव भेदाभ्युपगमः । कैश्चित्स्वज्ञावकाशयदृष्ट्याऽऽदिवादाः समाश्रिताः, तेष्वपि सापेक्षत्वानपेक्षत्वाज्युपगमाद् भेदव्यवस्थाऽभ्युपगतैव । तथा कारणं नित्यं कार्यमनित्यमित्यपि द्वैतं कैश्चिदभ्युपगतम्, तत्राऽपि कार्यं स्वरूपं नियमेन त्यजति, न वेत्ययमपि भेदाभ्युपगमः । एवं मूर्तेरेव मूर्तमारज्यते, मूर्तेर्मूर्ते मूर्तेरमूर्तमित्याद्यनेकधा प्रतिपत्तुभिप्रायतोऽनेकधा निगमनाक्षैगमोऽनेकभेदः । व्यवहारनयस्त्वपास्तसमस्तभेदादेकमभ्युपगच्छतोऽध्यक्षीकृतभेदनिबन्धनव्यवहारविरोधप्रशङ्केः कारकक्षापकजेदे परिकल्पनाऽनुरोधेन व्यवहारमारचयन् प्रवर्तते इति कारणस्याऽपि न सर्वदा नित्यत्व, कार्यस्याऽपि नैकान्ततः प्रकृत्य इति । ततश्च न कदाचिदनीदृशं जगदिति प्रवृत्तोऽयं व्यवहारो न केनाऽपि प्रवर्त्यते, अन्यथा प्रवर्तकावस्थाप्रसक्तिः, ततो व्यवहारशून्यं जगत् । न च प्रमाणाविषयीकृतः पक्षोऽभ्युपगन्तुं युक्तः, अदृष्टपरिकल्पनाप्रसङ्गे । दृष्टानुरोधेन ह्यदृष्टमपि वस्तु कल्पयितुं युक्तम्, अन्यथा कल्पनासंभवादिति । संग्रहनैगमाज्युपगतवस्तुविवेकाल्लोकप्रतीतपथाऽनुसारेण प्रतिपत्तिः, गौरवपरिहारेण प्रमाणप्रमेयप्रमितिप्रतिपादनं व्यवहारप्रसिद्ध्यर्थं परीक्षकैः समाश्रितमिति व्यवहारनयाभिप्रायः । ततः स्थितं नैगमसंग्रहव्यवहाराणां व्यवस्थितकनयप्रभेदत्वं, विषयभेदश्चैषां प्रतिपादितः ।

तदुक्तम्-

“शुद्धं चैवं समाश्रित्य, संग्रहस्तदशुद्धितः ।
नैगमव्यवहारौ स्तां, शेषाः पर्यायमाश्रिताः ॥ १ ॥
अन्यदेव हि सामान्य-मज्जिभ्रजानकारणम् ।
विशेषोऽप्यन्य एवेति, मन्यते नैगमो नयः ॥ २ ॥
सद्रूपताऽनतिक्रान्त-स्वस्वज्ञावमिदं जगत् ।
सत्तारूपतया सर्वं, सगृह्य संग्रहो मतः ॥ ३ ॥
व्यवहारस्तु तामेव, प्रतिवस्तुव्यवस्थिताम् ।
तथैव दृश्यमानत्वाद्, व्यवहारयति देहिना” ॥ ४ ॥ इति ।

पर्यायनयमेदा ऋजुसूत्राऽऽदयः ।

“तत्र ऋजुसूत्रनीतिः स्या-च्छुद्धपर्यायसश्रिता ।
नेश्वरस्यैव भावस्य, भावस्थितिवियोगतः” ॥ १ ॥ सम्म० १
काण्ड ।

(३३) यद्येव संग्रहव्यवहारौ वेदान्तिसाङ्ख्यदर्शनप्रव-
र्तकौ, नैगमनयस्तर्हि कस्य दर्शनस्य प्रवर्तकः ?, इति
जिज्ञासायामाह-

हेतुर्मतस्य कस्याऽपि, शुद्धाऽशुद्धो न नैगमः ।

अन्तर्भावो यतस्तस्य, सङ्ग्रहव्यवहारयोः ॥ ११७ ॥

(हेतुरिति) सामान्यविशेषाऽऽद्युजयग्राहित्वेन शुद्धाशुद्धो नैग-
मनयः कस्याऽपि मतस्य दर्शनस्य न हेतुर्न प्रकृतिः, यतः सामा-
न्यग्रहाय प्रवृत्तस्य संग्रह एव, विशेषग्रहाय च प्रवृत्तस्य व्य-
वहार एवान्तर्भाव इति । तदुजयजिज्ञं स्वात्मानमेवालभमा-
नस्य न जिज्ञदर्शनप्रकृतित्वमभिधातुं युज्यत इति ॥ ११७ ॥

कुतस्तर्हि वैशेषिकदर्शनमुत्पन्नं, कथं वा तस्य न सम्य-
क्त्वम् ?, इत्याकाङ्क्षायामाह-

द्राज्यां नयाज्यामुज्जीत-मपि शास्त्रं कणाऽशिना ।

अन्योऽन्यनिरपेक्षत्वा-न्मिथ्यात्वं स्वमताग्रहात् ॥ ११८ ॥

(द्वाभ्यामिति) द्वाभ्यां सामान्यविशेषग्राहिभ्यां संग्रहव्य-
वहाराज्यां नयाज्यामुज्जीतं पृथग् व्यवस्थापितमपि कणाऽ-
शिना कणादमुनिना शास्त्रम्, अन्योऽन्यनिरपेक्षत्वात्परस्पर-
विविक्तव्यवहारयोभयावगाहिन्वात् स्वमताग्रहात् स्वकल्प-
नाऽभिनिवेशान्मिथ्यात्वम् ॥ न हि नयद्वयावलम्बनमेव शास्त्र-
स्य सम्यक्त्वप्रयोजकं, किं तु यथास्थाने तद्विनियोगः । स च
स्वप्रयुक्तजङ्गम्येतरयावन्मङ्गलानां स्याद्वादलाङ्घितानां परस्पर-
साकाङ्क्षाणां तात्पर्यविषयतया सपद्यते, एकतरस्याऽप्यता-
त्पर्यं सिद्धान्तविराधनाया अपरिहारात् । तदाह-“ जे वय-
णिज्जविश्रपणा, संजुज्जतेसु होति एणसु । सा ससमयपणवणा,
सिद्धतविराहणा अण्णा ” ॥ ११ ॥ इति । तदिह सामान्यविशेषयो-
गं कुतस्तरामन्येना जङ्गलानामिति स्फुटमेव मिथ्यात्वम्, अतिरि-
क्तसामान्यविशेषापेक्षां विना मदासामान्यान्त्यविशेषयोरिव व-
स्तुमात्रस्य स्वत एव सामान्यविशेषाऽऽत्मकत्वमित्यर्थस्यैव य-
थावश्यकद्वयविनियोगरूपत्वात्, अन्यथाऽनवस्थानात् । तदिदमुक्त-
म्-“स्वतोऽनुवृत्तिव्यतिवृत्तिभाजो, भावा न भावान्तरनेयरूपाः ।
पराऽऽन्तत्वात्तथाऽऽन्तत्वाद्, द्वयं वदन्तोऽकुशलाः स्खल-
न्ति ॥ ४४ ॥ ” (स्या०) इति । एतेन नैयायिकदर्शनमपि व्याख्यातम्,
पदार्थप्रमाणाऽऽदिज्ञेदं विना प्रायस्तस्य वैशेषिकदर्शनसमान-
विषयत्वादिति दिग् ॥ ११८ ॥

ननु संग्रहव्यवहारयोरेव विषयविवेकेन नैगमस्याऽन्तर्जावे
तस्य पार्थक्ये किं बीजम् ? अदर्शनेऽपि किञ्चित्कल्पयिष्याम
इति चेत्, तर्हि दृष्टं स्वतन्त्रव्यवहारयोभयविषयत्वमेव तथाऽस्तु ।
तथा च तत एव कणादमतोत्पत्तिर्युक्तेति परीक्षापूर्वमाह-

स्वतन्त्रव्यक्तिसामान्य-ग्रहा येऽत्र तु नैगमे ।

औद्वक्यसमयोत्पत्तिः, ब्रूमहे तत एव हि ॥ ११९ ॥

(स्वतन्त्रेति) स्पष्टं । अत्र चार्थे प्रदर्शितन्यायेन द्रव्यपर्याय-
रूपमुभयमपि परस्परविविक्तमेकत्र विद्यत इत्यभिप्रायो नैगमो-
ऽशुद्धव्यवस्थास्तिकप्रकृतिरिति सम्मतिवृत्तिस्वरसोऽपीति ध्ये-
यम् ॥ ११९ ॥

ऋजुसूत्राऽऽदितः सौत्रा-न्तिकवैभाषिकौ क्रमात् ।

अभूवन् सौगता योगा-चारमाध्यमिकाविति ॥ १२० ॥

(ऋजुसूत्राऽऽदित इति) ऋजुसूत्राऽऽदित ऋजुसूत्रशब्दसमजि-
रूढैवचूतेज्यं क्रमात् सौत्रान्तिकवैभाषिकयोगाचारमाध्यमिका
इति चत्वारः सौगता अभूवन्नुदपद्यन्ते ।

एतेषां स्वरूपमेतेन काव्येन ज्ञेयम्-

“अर्थो ज्ञानसमन्वितो मतिमता वैभाषिकेणेह्यते,
प्रत्यक्षो न हि बाह्यवस्तुविसरः सौत्रान्तिकैराश्रितः ।
योगाऽऽचारमतानुगैरजिमतः साकारबुद्धिः परा,
मन्यन्ते वत मध्यमाः कृतधियः स्वच्छा परां संविदम्” ॥ ११ ॥ इति ।
एतद्विशेषाऽवगमपुष्पमदार्थिना तु मत्कृतव्यताद्वयं परिशील-
नीयम् । अत्र वैभाषिकस्य शब्दनयपक्षपातित्वं, नित्यानित्यश-
ब्दाव्यपुङ्गलाभ्युपगमात्, ज्ञानार्थव्यवहारयोगपक्षरूपत्वं जनप-
र्यायप्रधानत्वाच्चावगन्तव्यम् । योगाचारमाध्यमिकयोश्च शुद्ध-
शुद्धतरत्वेन समभिरूढैवभूतपक्षवर्तित्वमिति ॥ १२० ॥

नयसंयोगजः शब्दा-लङ्काराऽऽदेशच विस्तरः ।

कियान् वाच्यो वचस्तुल्यसख्या ह्यभिहिता नयाः ॥ १२१ ॥

(नयेति) शब्दालङ्काराऽऽदेश्यकरणसाहित्याऽऽदिशास्त्रस्य
च विस्तरः नयसंयोगजो नानानयमयः, आदित एव तत्प्रवृत्तौ
नानानयविवक्षाभामुपजीवनात् । अन्यथा सार्वपार्थक्यत्वानुप-
पत्तिः । अत एव मीमांसका अपि छव्यपर्याययोः सार्वजनीन-
ज्ज्ञेदाभेदाऽऽशुपपत्तये व्यवहारनयमानन्त्यव्यभिचाराभ्यां विभ्य-
तो व्यक्तिशक्तिमहाय जातौ शक्तिव्युत्पत्तये संग्रहनयं चादि-
यमाणा स्वमतप्रवृत्तौ नयसंयोगमेवाऽऽदावपेक्षन्ते । यत्तु मीमा-
ंसकमतस्याशुद्धव्यवस्थास्तिकव्यवहारनयप्रकृतित्वं सम्मतिवृत्तौ
नामनिकेपावसरे ज्ञापितं, “तच्छब्दार्थयोर्नित्यसवन्धमात्रवादा-
पेक्षया, औत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन सवधः” इति, तत्सूत्रे औ-
त्पत्तिक इत्यस्य विपरीतलक्षणया नित्य इति व्याख्यानात्
पूर्वपूर्वसंकेतापेक्षायामनवस्थानां नित्यपदसवन्धाज्युपगम एव ।
प्रवृत्तिमूलव्यवहाराऽऽद्यन्तशुद्धशास्त्रैदम्पर्यपर्यालोचनायां तु तस्य
नयसंयोगत्वमेवमुक्तम् । अन्यथा-शब्दानुशासनेऽपि स्फोट-
विचारे शब्दसमात्रमंग्रहप्राधान्येन नयसंयोगजत्वं न स्यात्, न
यसंयोगजत्वे शब्दाऽऽदीनां कथं न स्वसमयतुल्यत्वमिति चेत्, मू-
ढनयानां तेषां यथावद्विभागाकरणात् । अत एव यथावन्नयविभा-
गाविकीर्षया “मिद्धिः स्याद्वादात्” ॥ १११२ ॥ इति (हैम०) सूत्रमुप-
न्यस्य श्रीहैमसूरयः स्वोपज्ञशब्दानुशासनस्य स्वसमयान्तर्भावेन
दृढप्राप्तायमाविश्रुः । सङ्केपमजिज्ञेसाह उक्तो विस्तरः कि-
यान् वाच्यो, हि यतः, वचस्तुल्यसख्या नया अजिहिता ॥ १२१ ॥

स्याद्वादनिरपेक्षैश्च, तैस्तावन्तः परागमाः ।

ज्ञेयापयुज्य तदियं, दर्शने नययोजना ॥ १२२ ॥

(स्याद्वादेति) तैर्नयैः स्याद्वादनिरपेक्षैः स्याद्वादैकवाक्य-
तारहितैस्तावन्तो घञस्तुल्यसख्या एव परागमाः परसिद्धान्ता
प्रवृत्तिः, अभिनिवेशान्वितनयत्वस्यैव परसमयलक्षण-
त्वात् । इदमुक्तं सम्मतितृतीयकाण्डे-“ जावइया वयणपहा,
तावइआ चेव हुति णयवाया । जावइया णयवाया, तावइया
चेव परसमया ” ॥ ४७ ॥ एतावत्सु नयेष्विच्छाकल्पितसं-
योगजभेदेषु समवायान्तराक्षेपकः सुलभ एव, इयं दर्शने
नययोजनोपयुज्य ज्ञेया, न त्वापातत एव; आपातज्ञानस्य
स्वसमयपरसमयविपर्ययसफलत्वात् । अत एव वस्तुस्थिति-
विचारे-“ जे पञ्जवेसु गिरदा, जीवा परसमयगतिविणिदिट्ठा ।
आयसहावम्मि ठिया, ते सगसमया मुण्येयत्वा ” ॥ १ ॥
इति दैगम्बरं वचनं वक्तुः सम्यक् स्वसमयनिष्णातताम-
निव्यञ्जयति । द्रव्यास्तिकाभिप्रायः स्वसमयः, पर्यायास्ति-
काभिप्रायः परसमय इत्यस्य स्याद्वादनिरपेक्षत्वान्नय-
वाक्यमेवैतदिति चेत्, तर्हि प्रवचनप्रक्रियाव्युत्पादने क इवा-
स्योपयोगः ? स्थूलसूक्ष्मनयार्थानां क्रमव्युत्पादनस्यैव शा-
स्त्रार्थत्वादिति मुग्धबन्धनमात्रमेतत् । यदपि प्रावचनिकानां
जिनज्ज्ञासिद्धसेनप्रभृतीनां स्वस्वतात्पर्यविरुद्धविषये सूत्रे
परतीर्थिकवक्तव्यताप्रतिबन्धप्रतिपादनं, तदप्यभिनिवेशेन चे-
त्तदा प्रावचनिकत्वज्ञातिरिति । तत्र परतीर्थिकपदं भिन्नप-
रम्परायाततात्पर्यानुसारिपदम्; अत एव नयामिप्रायेण प्रवृत्त-
त्वादिति हेत्वभिधानोपपत्तिः । अत एव च नयामिप्रायेणोजय-
समाधानमस्माभिर्ज्ञानविन्दौ विहितमिति । एवमन्यत्रापि दर्श-
नप्रयोजनाभ्यामुपयोगो विधेयः समयनिष्णातैः ॥ १२२ ॥ नयो ॥

(३४) के पुनरेषु नयेष्वर्थप्रधानाः, के च शब्दनया इति
दर्शयन्ति-

एतेषु चत्वारः प्रथमैर्धनिरूपणप्रवणत्वादर्थनयाः ॥ ४४ ॥

शेषास्तु त्रयः शब्दवाच्याऽर्थगोचरतया शब्दनयाः ॥ ४५ ॥

क. पुनरत्र बहुविषयः, को वाऽष्टविषयो नय इति विवेचयन्ति-
पूर्वः पूर्वो नयः प्रचुरगोचरः, परः परस्तु परिमितवि-
षयः ॥ ४६ ॥

तत्र नैगमसंग्रहयोस्तावन्त संग्रहो बहुविषयो नैगमात्परः, किं
तर्हि नैगम एव संग्रहात्पूर्व इत्याहुः-

सन्मात्रगोचरात्संग्रहानैगमो जावाऽजावजूमिकत्वाद्
जूमविषयः ॥ ४७ ॥

भावाऽभावभूमिकत्वाद्भावाऽजावविषयत्वाद्, भूमविषयो ब-
हुविषयः ॥ ४७ ॥

संग्रहाद् व्यवहारो बहुविषय इति विपर्ययमपास्वन्ति-

सद्विशेषमकाशकाद्यव्यवहारतः संग्रहः समस्तसत्समूहोप-
र्शकत्वाद् बहुविषयः ॥ ४८ ॥

व्यवहारो हि कतिपयान् सत्प्रकारान् प्रकाशयतीत्यल्पविष-
यः, संग्रहस्तु सकलसत्प्रकाराणां समूह व्यापयतीति बहु-
विषयः ॥ ४८ ॥

व्यवहारात् ऋजुसूत्रो बहुविषय इति विपर्ययसं निरस्यन्ति-
वर्तमानविषयाऽऽजुसूत्राद्व्यवहारसिक्कालविषयाऽवलम्बि-
त्वादनव्यर्थः ॥ ४९ ॥

वर्तमानक्षणमात्रस्थायिनमर्थमृजुसूत्रः सूत्रयतीत्यसावव्यवि-
षयः, व्यवहारस्तु कालत्रितयवर्त्यर्थजातमवलम्बत इत्ययमन-
व्यर्थ इति ॥ ४९ ॥

ऋजुसूत्राच्छब्दो बहुविषय इत्यशङ्कामपसारयन्ति-

कालाऽऽदिजेदेन भिन्नार्थोपदर्शिनः शब्दाऽऽजुसूत्रस्ताद्विप-
रीतवेदकत्वान्महार्थः ॥ ५० ॥

शब्दनयो हि कालाऽऽदिजेदेनाभिन्नमर्थमुपदर्शयतीति स्तोकावि-
षयः, ऋजुसूत्रस्तु कालाऽऽदिभेदतोऽप्यभिन्नमर्थं सूचयतीति
बहुविषय इति ॥ ५० ॥

शब्दात्समभिरुद्धो महार्थ इत्यारेकां पराकुर्वन्ति-

प्रतिपर्यायशब्दमर्थभेदमजीप्सतः समभिरुद्धाच्छब्दस्ताद्वि-
पर्यायाऽनुयायित्वात् प्रचूतविषयः ॥ ५१ ॥

समभिरुद्धनयो हि पर्यायशब्दानां व्युत्पत्तिभेदेन भिन्नार्थता-
मर्थयत इति तनुगोचरोऽसौ, शब्दनयस्तु तेषां तद्वेदेनाऽप्ये-
कार्थतां समर्थयत इति समधिकविषयः ॥ ५१ ॥

समभिरुद्धादेवम्भूतो भूमविषय इत्यप्याकृतं प्रतिज्ञिपन्ति-

प्रतिक्रियं विजिन्नमर्थं प्रतिजानानादेवंचूतत्समभिरु-
द्धस्तदन्यथाऽर्थस्यापकत्वान्महागोचरः ॥ ५२ ॥

एवम्भूतनयो हि क्रियाज्जेदेन भिन्नमर्थं प्रतिजानीत इति
तुच्छविषयोऽसौ, समभिरुद्धस्तु तद्वेदेनाऽप्यभिन्नं भावमभि-
प्रेतीति प्रभूतविषयः ॥ ५२ ॥

अथ यथा नयवाक्यं प्रवर्तते तथा प्रकाशयन्ति-

नयवाक्यमपि स्वविषये प्रवर्तमानं विधिप्रतिषेधाज्यां
सप्तजङ्गीमनुव्रजति ॥ ५३ ॥

नयवाक्यम्-प्रागुल्लिखितविकलाऽऽदेशस्वरूपं; न केवलं स-
कलाऽऽदेशस्वभावं प्रमाणवाक्यमित्यपिशब्दाऽर्थः । स्वविषये
स्वाभिधेये प्रवर्तमानं विधिप्रतिषेधाभ्यां परस्परविभिन्नार्थनय-
युग्मसमुत्थाविधाननिषेधाभ्यां कृत्वा सप्तजङ्गीमनुगच्छति, प्रमा-
णसप्तजङ्गीवदेनाद्विचारः कर्तव्यः, नयसप्तजङ्गीष्वपि प्रतिभङ्गं
स्यात्कारस्यैवकारस्य च प्रयोगसद्भावात् । तामां विकलाऽऽदे-
शत्वादेव सकलाऽऽदेशाऽऽत्मिकायाः प्रमाणभसजङ्ग्या विशेष-
पव्यवस्थापनात् । विकलाऽऽदेशस्वभावा हि नयसप्तजङ्गी, न-
स्त्वशमात्रप्ररूपकत्वात्; सकलाऽऽदेशस्वभावा तु प्रमाणसप्तज-
ङ्गी सम्पूर्णवस्तुस्वरूपप्ररूपकत्वादिति ॥ ५३ ॥ रत्ना ० ७ परि ०

यावदेवभेदाभेदरूपं वस्तूपदार्थं भेदस्य पर्यायार्थि-

कविषयस्य द्वैविध्यमाह-

सो पुण समासत्रो चिय, वंजणणियत्रो य अत्यणियत्रो य ।
अत्यगत्रो य अजिणो, जण्यवो वंजणवियप्पो ॥ ३० ॥

स पुनर्विभागः समासतः संक्षेपतो व्यवजननियतः शब्दनय-
निबन्धनोऽर्थनियतश्चार्थनयनिबन्धनश्च, तत्रार्थगतस्तु विभा-
गोऽजिणः संग्रहव्यवहारजुसूत्रार्थप्रधाननयविषयोऽर्थपर्यायो-
ऽजिणोऽसद्व्यतीतानागतव्यवच्छिन्नाभिन्नार्थपर्यायरूपत्वा-
त्तद्विषया नया अप्यर्थगतो विज्ञागोऽभिन्न इत्युच्यते ।

भाष्यो व्यञ्जनविकल्प इति विकल्पितः शब्दपर्यायो मि-
श्रोऽभिन्नभावेनाभिधान एकः, एकाभिधानश्चैक इति कृत्वा
समानभिन्नसंख्याकालाऽऽदिरनेकशब्दो घटः कुटः कुम्भ इत्यादि-
क एकार्य इति शब्दनयः । समञ्जिरुदस्तु-भिन्नाभिधेयौ घट-
कुटशब्दौ भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तत्वाद्भूतत्वाऽऽदिशब्दवदित्येकार्य
एकशब्द इति मन्यते । एवंभूतस्तु चेष्टासमय एव घटो घट-
शब्दवाच्यः, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात् ।

तदेवमभिन्नोऽर्थो बाधोऽस्य त्वजिन्नार्थो घटशब्द इति
मन्यते यत्तदन्यतो विप्रक्षेपेन स्वरूपेणैकमनेकं च
वस्तु तदन्तर्प्रमाणमित्याख्यातुमाह-

एगदवियमि जे अ-त्यपज्जवा वयणपज्जवा वा वि ।
तीयाऽणायपज्जया, तावड्यं तं इवड् दब्बं ॥ ३१ ॥

एकस्मिन् जीवाऽऽद्यौ छव्येऽर्थपर्याया अर्थप्राहकाः सङ्ग-
व्यवहारजुसूत्राख्यास्तदप्राह्या वाऽर्थभेदा वचनपर्यायाः श-
ब्दनयाः शब्दसमभिरुद्वैवभूतास्तत्परिच्छेद्या वस्तुंशा वा, ते
चातीताऽनागतवर्तमानरूपतया सर्वदा विवर्तन्ते, विवृताः, विव-
र्तिष्यन्त इति, तेवामानन्त्याद्भवति तावत्प्रमाण भवति ॥ तथा
हि-अनन्तकालेन सर्वेण वस्तुना सर्वावस्थानां परस्परानुगमे-
नासादितत्वादवस्थातुभावस्थानां कथञ्चिदन्यत्वाद् घटाऽऽ-
दिवस्तु कुटपुरुषाऽऽदिरूपेणाऽपि कथञ्चिद्विद्वत्तमिति सर्वे सर्वा-
ऽऽत्मक कथञ्चिदिति स्थितम् । दृश्यते चैकं पुत्रलघ्वमती-
तानागतवर्तमानरूपगुणकर्मसामान्याविशेषपरिणामाऽऽत्मक
युगपत्क्रमेणापि तत्तथाभूतमेव, एकान्तासत् उत्पादायोगात्,
सतश्च निरन्वयविनाशासन्नवादिता प्रतिपादितत्वात् ।

एव तावद् बाह्यान्तरभेदेन द्विविधस्याऽपि वस्तु-
नोऽनेकान्ताऽऽत्मकत्वं प्रतिपाद्य तत्प्रतिपा-
दनवाक्यनयानामपि तथाविधमेव स्व-
रूप नान्याद्गन्तमस्तीति प्रति-

पादयन्नाह-

पुरिसम्मि पुरिससहो, जम्माऽऽई मरणकालपज्जतो ।

तस्स उ बाह्याऽऽईया, पज्जवजोया बहुवियप्पा ॥ ३२ ॥

अथवा-अर्थव्यञ्जनपर्याये. शक्तिव्यक्तिरूपैरनन्तरैरनुगतोऽर्थः
सविकल्पो, निर्विकल्पकश्च । प्रत्यक्षतोऽवगत इति इदानीं पुरुष-
दृष्टान्तद्वारेण व्यञ्जनपर्याय तदविकल्पत्वनिबन्धनमर्थपर्याय च ।
तत्र सविकल्पत्वनिमित्तमाह-"पुरिसम्मि" इत्यादिना सुप्रेण,
अतीतानागतवर्तमानानन्तार्थव्यञ्जनपर्यायाऽऽत्मके पुरुषवस्तुनि
पुरुष इति शब्दो यस्याऽसौ पुरुषशब्दस्तच्छाक्योऽर्थो जन्माऽऽ-
दिर्मरणपर्यन्तोऽभिन्न इत्यर्थः, पुरुष इत्यभिन्नाभिधानप्रत्य-
यव्यवहारप्रवृत्तेः । तस्यैव बाह्याऽऽद्यः पर्याययोगाः परिणति-
सबन्धा बहुविकल्पा अनेकभेदाः प्रतिक्षणसुक्ष्मपरिणामान्त-
र्भूता भवन्ति, तत्रैव तथा व्यतिरेकज्ञानोत्पत्तेः । एव च स्यादेक
इत्यविकल्पः, स्यादनेक इति सविकल्प सिद्धः । अन्यथाऽभ्युप-
गमे तदज्ञाव एवेति विप्रक्षेपः " अतियं चि णिच्चमवियप्पो (३३)"
इत्यनन्तरगाथया बाधा दर्शयिष्यति, द्वितीयपातनिकया न ।
गाथार्थस्तु-पुरुषवस्तुनि पुरुषध्वनिर्व्यञ्जनपर्यायः, शेषो
बालाऽऽदिधर्मकलापोऽर्थपर्याय इति गाथासमुदायार्थः । ननु
कोऽयं पुरुषशब्दः, कथं वा शब्दोऽर्थस्य पर्यायः, ततोऽन्यन्ताभि-
न्नत्वाद् घटस्येव घट ॥ (३२) सम्म० १ काण्ड ।

यच्च कथं शब्दो वस्तुवस्तरत्वात्पुरुषाऽऽदेवस्तुनो धर्मः?, येनाऽसौ
तस्य व्यञ्जनपर्यायो भवेदित्युक्तम् । तत्र नामनबाऽभिप्रायात्
"नामनामवतोरभेदात्" पुरुषशब्द एव पुरुषार्थस्य व्यञ्जनपर्या-
यः । यद्वा-पुरुष इति शब्दो वाचको यस्याऽर्थगततद्वाच्यधर्मस्या-
सौ पुरुषशब्दः, स चाभिधेयपरिणामरूपो व्यञ्जनपर्यायः । कथं नाऽ-
र्थधर्मः, स च व्यञ्जनपर्यायः । पुरुषोत्पत्तेरारभ्याऽऽपुरुषविनाशा-
द्भवतीति जन्माऽऽदिर्मरणसमयपर्यन्त उक्तः, तस्य तु बालाऽऽद्य-
यः पर्याययोगा बहुविकल्पाः, तस्य पुरुषाभिधेयपरिणामवतो बा-
लकुमाराऽऽद्यस्तत्रोपलभ्यमाना अर्थपर्याया भवन्त्यनन्तरूपाः ।

एवं च पुरुषो व्यञ्जनपर्यायणैको, बालाऽऽदिभिस्त्वर्थपर्या-
यैरनेको, यथा पुरुषस्तथा सर्वे वस्तुवेकमनेक वा, सर्वस्य त-
थैवोपलब्धेः, अन्यथाऽभ्युपगमे एकान्तरूपमपि तत्र भवेदिति
दर्शयन्नाह-

अतियं चि णिच्चमवियप्पं, पुरिसं जो भणं पुरिसकाद्वम्मि ।

सो बालाऽऽदिवियप्प, न दहड तुल्लं वयावेज्जा ॥ ३३ ॥

अस्तीत्येवं निर्विकल्पं निष्क्रान्ताशेषजैदस्वरूपं पुरुषमेकरूपं पुरु-
षद्वयं यो ब्रवीति पुरुषकाले पुरुषोत्पत्तिक्षण एवाऽसौ बालाऽऽदि-
भेद न जज्ञते, बाह्याऽऽदिभेदरूपतया नाऽसौ स्वयमेव व्यवस्थिति
प्राप्नुयात्, नाऽपि तद्रूपतया अपरमसौ पश्येदेव वा भेदरूपमेव
तत् पुरुषवस्तु प्रसज्येत, तुल्यं वा प्राप्नुयात्, तदप्यजैदरूप बाला-
ऽऽदितुल्यत्वमेव भावरूपतया प्राप्नुयाद्भेदाप्रतीतावजैदस्याप्यप्र-
तीतेरभाव इति भावः । यद्वा-अस्तीत्येव निर्विकल्प-निश्चिनोति
विकल्पो भेदो यस्मिन् पुरुषछव्ये तन्निर्विकल्प भेदरूप पुरुष
तत्स्वरूपलभकाले जणत्यसौ बालाऽऽदिविकल्प न लभत
तुल्यमिति छव्यतुल्यतामेवाऽसौ प्राप्नुयात्, अत्राऽपि पूर्ववत्
तदग्रहे तदग्रहाद्भेदरूपताया अप्यभाव इति ज्ञावः । न चैवमे-
वास्तीति वक्तव्यम्, सर्वव्यवहारोच्चेदप्रसक्तेरिति भेदाऽभेद-
रूपमेव वस्तु ।

अस्यैवोपसहारार्थमाह-

बंजणपज्जायस्स उ, पुरिसो पुरिसो चि णिच्चमवियप्पो ।

बाह्याऽऽदिवियप्पं पुण, पामड से अत्यपज्जाओ ॥ ३४ ॥

शब्दपर्यायेणाविकल्प पुरुषः, बालाऽऽदिना त्वर्थपर्यायेण स-
विकल्पः सिद्ध इति गाथातात्पर्यार्थः । व्यञ्जयति, व्यनक्ति वाऽ-
र्थानिति व्यञ्जन शब्दो, न पुनः शब्दनयः, तस्य ऋजुसूत्रार्थनय-
विषयत्वादिति केचित् । तस्य पर्याय आ जन्मनो मरणान्तं याव-
दभिन्नस्वरूपपुरुषव्यवप्रतिपादकत्वं, तद्वशेन तत्प्रतिपाद्यं व-
स्तुस्वरूपमत्र ग्राह्यम्, उपचारात् । एवं च द्वितयमप्येतत्पुरुषः
पुरुष इत्यजैदरूपतया न मिद्यते, व्यञ्जनपर्यायमतेन पुरुषवस्तु भ-
दाऽविकल्पः, भेद न प्रतिपद्यत इति यावत् । बालाऽऽदिविकल्पं
बालाऽऽदिभेदं पुनस्तस्यैव पश्यत्यर्थपर्याय ऋजुसूत्राऽऽद्यर्थनयः ।
अत्रापि विषयिणा विषय ऋजुसूत्राऽऽद्यर्थनयविषयेऽभिन्ने पुरु-
षरूपे जेदे स्वरूपो निर्दिष्टः, उपचारात् । एव चाभिन्न पुरुषवस्तु
जेदं प्रतिपद्यत इति यावत् । सम्म० १ काण्ड । स्या० ।

(३५) नयेषु मिथ्यात्वसम्यक्त्वे । अथ नयोत्पादितेष्वप-

रिमितेषु दर्शनेषु कस्मिन् मिथ्यात्व, कस्मिन् सम्य-

क्त्वमिति जिज्ञासायामाह-

नास्ति नित्यो न नो कर्ता, न भोक्ताऽऽत्मा न निर्देतिः ।

तदुपायश्च नेत्याहु-मिथ्यात्वस्थानकानि षट् ॥ १२३ ॥

(नास्तीत्यादि) नाऽस्त्यात्मेति चार्वाकमते, न नित्य इति क्षणिक-
वादिमते, न कर्ता न भोकेति साङ्ख्यमते । यच्चा-न कर्तेति साङ्-
ख्यमते, न भोकेत्युपचरितभोक्तृत्वस्यानज्युपगमात् वेदान्तिम-
ते, नास्ति निर्घृत्तिः सर्वदुःखविमोक्षलक्षणैति नास्तिकप्रायाणां
सर्वज्ञानज्युपगन्तृणा यज्वनां मते, अस्ति मुक्तिः पर तदुपायो ना-
स्ति, सर्वभावानां नियतत्वेनाकस्मादेव भावादिनि नियतिवादि-
मते । इत्येतानि पट् मिथ्यात्वस्थानकान्याहुः पूर्वसूरयः ॥ १२३ ॥

पमेतद्विपरीतानि, सम्यक्त्वस्थानकान्यपि ।

मार्गत्यागप्रवेशाज्यां, फलतस्तत्त्वमिष्यते ॥ १२४ ॥

(पमेतदिति) एतेभ्यः प्रागुक्तेभ्यो विपरीतानि पट् सम्य-
क्त्वस्थानकान्यपि भवन्ति-अस्त्यात्मा नित्यः कर्ता साक्षाद्भो-
क्ता, अस्ति मुक्तिरस्ति च तत्कारणं रत्नत्रयसाम्राज्यमिति ।
तदिदमुक्तम्-“ अत्थि जिश्रो तह णिघो, कत्ता भुत्ता स पुत्र-
पावाण । अत्थि धुव णिव्वाण, तस्सोवाभो अ छछाणा ॥१॥ ”
इति चार्वाकाऽऽदिपक्षनिरासश्चातिभूयानिति लताऽऽदित एव
तद्वगमो विधेयः । नयोः ।

नयाः समुदिताः सम्यक्त्ववतः । आद्यस्तुतिकारोऽप्यवोचत-

“ नयास्तत्र स्यात्पदद्व्याज्जना इमे,

रसोपविष्टा इव लोहधातवः ।

भवन्त्यभिप्रेतफला यतस्ततो,

भवन्तमार्याः प्रणता हितैपिणः ॥१॥ ” आ०म०१म०१खण्ड ।

अधुना परदर्शनानां परस्परविरुद्धार्थसमर्थकतया मत्सरि-
त्व प्रकाशयन् सर्वज्ञोपज्ञसिद्धान्तस्यान्योऽन्यानुगतसर्वनयम-
यतया मात्सर्याज्जावमाविर्भावयति-

अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षज्ञावाद्,

यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः ।

नयानशेषानविशेषमिच्छ -

न पक्षपातः समयस्तथा ते ॥ ३० ॥

प्रकर्षेणोद्यते प्रतिपाद्यते स्वाज्युपगतोऽर्थो यैरिति प्रवादाः ।
यथा येन प्रकारेण, परे भवच्छासनादन्ये, प्रवादाः दर्शनानि
मत्सरिणः-अतिशायने मत्वर्थीयविधानात् सातिशयाऽसह-
नताशालिनः क्रोधकपायकदुषितान्त-करणाः सन्तः पक्षपाति-
नः इतरपक्षतिरस्कारेण स्वकक्षीकृतपक्षव्यवस्थापनप्रवणा वर्त-
न्ते । कस्माद्वेतोर्मत्सरिणः ? इत्याह-अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावा-
त् । पच्यते व्यक्तीक्रियते साध्यधर्मवैशिष्ट्येन हेत्वादिभिरिति
पक्षः-कक्षीकृतधर्मप्रतिष्ठापनाय साधनोपन्यासः । तस्य प्रतिकू-
लः पक्षः प्रतिपक्षः । पक्षस्य प्रतिपक्षो विरोधी पक्षः, तस्य
भावः पक्षप्रतिपक्षज्ञावः । अन्योऽन्य परस्पर यः पक्षप्रतिपक्ष-
भावः पक्षप्रतिपक्षत्वमन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावस्तस्मात् । तथा-
हि-य एव मामासकानां नित्यः शब्दः इति पक्षः, स एव
सौगतानां प्रतिपक्षः, तन्मते शब्दस्याऽनित्यत्वात् । य एव सौ-
गतानाम्-अनित्यः शब्दः इति पक्षः, स एव मीमांसकानां प्र-
तिपक्षः । एवं सर्वप्रयोगेषु योज्यम् । तथा तेन प्रकारेण, ते
तव, सम्यग् पति गच्छन्ति शब्दोऽर्थमनेनेति “ पुत्राग्नि घः ”
॥ ५।३।१३० ॥ समयः सङ्केतः । यच्चा-सम्यगवैपरीत्येनाऽऽन्य-
न्ते ज्ञायन्ते जीवाऽजीवाऽऽदयोऽर्था अनेनेति समयः सिद्धान्तः ।
अथवा-सम्यगयन्ते गच्छन्ति जीवाऽऽदयः पदार्थाः स्वसिन् रूपे

प्रतिष्ठां प्राप्नुवन्ति अस्मिन्निति समय आगमः । न पक्ष-
पातः नैकपक्षानुरागी । पक्षपातित्वस्य हि कारणं मत्सरित्वं
परप्रवादेषूक्तम् । त्वत्समयस्य च मत्सरित्वाभावान्न पक्षपाति-
त्वम् । पक्षपातित्वं हि मत्सरित्वेन व्याप्तम् । व्यापकं च
निवर्तमानं व्याप्यमपि निवर्तयतीति मत्सरित्वे निवर्तमाने
पक्षपातित्वमपि निवर्तत इति भावः । ‘तव समयः’ इति वाच्य-
वाचकज्ञावलक्षणं सवन्धेऽप्यष्टी । सूत्रापेक्षया गणधरकर्तृकत्वेऽ-
पि समयस्याऽर्थापेक्षया भगवत्कर्तृकत्वाद्वाच्यवाचकभावो न
विरुध्यते-“अथ भासइ अरहा, सुत्त गथति गणहरा निष्ठणं ।”
(१११६) इति (भाष्य) वचनात् । अथवा-उत्पादव्ययधौ-
व्यप्रपञ्चः समयः, तेषां च जगवता साक्षात्मातृकापदरूपतयाऽ-
ग्निधानात् । तथा चार्षम्-“ उष्पन्नेइ वा, विगमेइ वा, धुवेइ
वा ” इत्यदोषः । मत्सरित्वाभावमेव विशेषणद्वारेण समर्थय-
ति-“ नयानशेषानविशेषमिच्छन् ” इति । अशेषान् समस्ताश्र-
यान् नैगमाऽऽदीन् अविशेष निर्विशेष यथा जवत्येवमिच्छन्ना-
काङ्क्षन्, सर्वनयाऽऽत्मकत्वाद्नेकान्तवादस्य । यथा विशक-
लितानां मुक्तामणानामेकसूत्रानुस्यूतानां हारव्यपदेशः, एव पृ-
थगभिसंधानां नयानां स्याद्वादलक्षणैकसूत्रप्रोक्तानां भुताऽऽख्य-
प्रमाणव्यपदेश इति । ननु प्रत्येक नयानां विरुद्धत्वे कथं समु-
दितानां निर्विरोधिता ? । उच्यते-यथा हि समीचीन मध्यस्थ
न्यायनिर्णेतारमासाद्य परस्पर विवदमाना अपि वादिनो
विवादाद्विरमन्ति, एव नया अन्योऽन्य वैरायमाणा अपि सार्वज्ञं
शासनमुपेत्य स्याच्छब्दप्रयोगोपशमितविप्रतिपक्षयः सन्तः
परस्परमत्यन्तसुहृद्रूपतयाऽवतिष्ठन्ते । एवं च सर्वनयाऽऽत्म-
कत्वे भगवत्समयस्य सर्वदर्शनमयत्वमविरुद्धमेव, नयरूप-
त्वाददर्शनानाम् । न च वाच्यम्, तर्हि भगवत्समयस्तेषु कथं
नोपपन्नयत इति ? , समुद्रस्य सर्वसरिन्मयत्वेऽपि विभक्तासु
तास्वनुपलम्भात् ।

तथा च वक्तृवचनयोरैक्यमध्यवस्य श्रीसिद्धसेनदिवाक-
रपादा-

“ उदधाविव सर्वसिन्धवः,

समुदीर्णास्त्वयि नाथ ! दृष्टयः ।

न च तासु जवान् प्रदृश्यते,

प्रविभक्तासु सरित्स्विवोदधिः ” ॥ १ ॥

अन्ये न्वेव व्याचक्षते-यथा-“ अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षज्ञावात्परे
प्रवादा मत्सरिणस्तथा तव समयः सर्वनयान् मध्यस्थतया-
ऽङ्गीकुर्वाणो न मत्सरी । यतः कथंचूतः ? , पक्षपाती, पक्षमेक-
पक्षाभिनिवेशं पातयति तिरस्करोतीति पक्षपाती, रागस्य
जीवनाश नष्टत्वात् । अत्र च व्याख्याने मत्सरीति विधेयपदः,
पूर्वसिन्धु पक्षपातीति विशेषः । अत्र च क्लिष्टाक्लिष्टव्याख्यान-
विवेको विवेकिभिः स्वयं कार्य इति काव्यार्थः ॥ ३० ॥
स्या० । अष्ट० । सम्म० । न कारणमेव कार्यं परिणामो वा,
परिणामो न कार्यं नापि कारणम्, अपि तु स्वयमात्रं तत्त्वमिति,
तदेव वेति नियमेनैकान्ताज्युपगमे सर्वे एवैते मिथ्या-
वादाः, उक्तन्यायेन नियमेन मिथ्यात्वमित्याग्निधानात् । कथं
अद्विभ्युपगमे सम्यग्वाद एवैते । इत्युक्तं जवति-यत उत्पा-
दव्ययधौव्याऽऽत्मकत्वे वस्तुनः स्थिते, तद्वस्तु तदपेक्षया
कार्यमकार्यं च कारणमकारणं च कारणे कार्यं सञ्चासञ्च का-
रणं कार्यकाले विनाशवदविनाशवच्च, तथैव प्रतीते, अन्यथा
चाप्रतीते । अत एकान्तरूपस्य वस्तुनोऽभावात् सर्वेऽपि नयाः

स्वविषयपरिच्छेदसमर्था अपीतरनयविषयव्यवच्छेदेन स्व-
विषये वर्तमाना मिथ्याश्च प्रतिपद्यन्त इत्युपसहराह-

णिययवयगिज्जसच्चा, सव्वनया परविद्यालणे मोहा ।

ते पुण ण दिट्ठसमओ, विजइ य सच्चे व अट्ठिए वा ॥२८॥

निजकवचन।ये स्वाशे परिच्छेद्ये सत्या सम्यग्ज्ञानरूपाः
सर्वे एव नया सप्रहाऽऽद्य परविचालने परविषयोत्सन्नने
मोहा मुह्यन्तीति मोहा मिथ्याप्रत्ययाः, परविषयस्याऽपि स-
त्यत्वेनोन्मूलयितुमशक्यत्वात् तदभावे स्वविषयस्याऽप्यव्यव-
स्थितेस्ततश्च परविषयस्यासत्त्वे स्वविषयस्याप्यसत्त्वात् । त-
त्प्रत्ययस्य मिथ्यात्वमेव, तद्व्यतिरिक्तग्राह्यग्राहकप्रमाणस्य वा
भावात्तानेव नयान् पुन शब्दस्यावधारणार्थत्वात्, नेति प्र-
तिपेधे, विभजनक्रियाया दृष्ट समय सिद्धान्तवाच्यमनेका-
न्ताऽऽत्मक वस्तुतत्त्वं येन पुसा स तथा सन् विजजते सत्ये-
तरतया स्वेतरविषयमवधारयमाणोऽपि तथा तत्रैव विभजते ।
अपि त्वितरनयविषयसत्यपेक्षमेव स्वनयाऽजिप्रेत विषय स-
त्यमेवावधारयतीति यावद् ग्राह्यसत्यासत्ये इत्येवमभिधानम् ।
तच्च दृष्टाऽनेकान्तत्वस्य विभजनम्, स्यादसत्येव छव्यार्थत
इत्येवरूपः ।

अतो नयप्रमाणाऽऽत्मकैकरूपताव्यवस्थितमात्मस्वरूपमनु-
गतव्यावृत्ताऽऽत्मकमुत्सर्गापवादरूपग्राह्यग्राहकाऽऽत्मकत्वादू व्य-
वतिष्ठन् इत्यर्थप्रदर्शनायाऽऽह-

दव्वट्ठियवत्तव्व, सव्व सव्वेण णिच्चमवियप्पं ।

आरप्पो अविभागो, पज्जववत्तव्वमगो य ॥२९॥

यत् किञ्चिद् छव्यार्थिकस्य सप्रहाऽऽदे सदादिरूपेण व्य-
वस्थित वस्तु वक्तव्य परिच्छेद्य तत्सर्व सर्वेण प्रकारेण नित्य
सर्वकालमविकल्प निर्भेद, सर्वस्य सद्विशेषाऽऽत्मकत्वात् । तच्च
ज्जेने सपृक्तमिति दर्शयितुमाह-आरब्धश्चाविभाग, स एवावि-
भाग सत्तारूपो यो छव्याऽऽदिनाऽऽकारेण प्रस्तुत, चशब्दस्य
प्रकान्ताविभागान्न कर्षणार्थत्वात्, पर्यायवक्तव्यमार्गश्च पर्या-
यार्थिकस्य यद्वक्तव्य विशेषस्तस्य मार्ग पन्था जात पर्याया-
र्थिकपरिच्छेद्यस्वभावो विशेष सपन्न इति । सम्म० १ काएरु ।

(३६) एव नयस्य द्वक्लणसख्याविषयान् व्यवस्थाप्येदानीं
फल स्फुटयन्ति-

प्रमाणवदस्य फलं व्यवस्थापनीयम् ॥ ५४ ॥

प्रमाणस्येव प्रमाणवत्, अस्येति नयस्य, यथा खल्वानन्तर्येण
प्रमाणस्य सपूर्णवस्त्वज्ञाननिवृत्तिः फलमुक्तम्, तथा नयस्या-
ऽपि वस्त्वेकदेशज्ञाननिवृत्तिः फलमानन्तर्यणावधार्यम् ।
यथा च पारम्पर्येण प्रमाणस्योपादानहानोपेक्षावुरूपः सपू-
र्णवस्तुविषयाः फलत्वेनाभिहिताः, तथा नयस्याऽपि वस्त्वश-
विषयाः, ता परम्पराफलत्वेनावधारणीया । तदेतद् द्विप्रकार-
मपि नयस्य फलं, तत् कथञ्चिद्विभ्रममिन्न वाऽवगन्तव्यम्,
नयफलत्वान्यथाऽनुपपत्ते । कथञ्चिद्वेदाज्जेदप्रतिष्ठा च नयफ-
लयोः प्रागुक्तप्रमाणफलयोरिव कुशलेः कर्त्तव्या । रत्ता० ७
परि० ।

नन्वेनेन समोहहेतुना नयविचारेण मूढत एव किं
प्रयोजनम् ?, इत्याह-

अत्थं जो न समिक्खइ, निक्खेवनयप्पमाणओ विहिणा ।

तस्साजुत्तं जुत्तं, जुत्तमजुत्तं व पमिहाइ ॥ २९७३ ॥

परसमएगनयमयं, तप्पमिवक्खनयओ निवत्तेज्जा ।

समए व परिग्गहियं, परेण जं दोसवुच्चीए ॥२९७४॥

यो नामस्थापनाऽऽदिद्वारेण, तथा नैगमाऽऽदिनयै, प्रत्य-
क्षाऽदिभिश्च प्रमाणैरर्थं सूक्ष्मेक्षिकया विचार्य न समीकृते
न परिभावयति, तस्याऽविचारितरमणीयतया अयुक्त युक्त
प्रतिज्ञाति, युक्तमपि वाऽन्यतयाऽयुक्त प्रतिज्ञाति; अतः क-
र्तव्यो नयविचारः ॥ २९७३ ॥ किञ्च-बौद्धाऽऽदिपरसमय-
रूपमनित्यत्वाऽऽदिप्रतिपादकस्य ऋजुसूत्राऽऽदिकनयस्य यन्मतं
तन्नयविधिज्ञ साधु (तप्पमिवक्खनयओ त्ति) तस्यानित्य-
त्वाऽऽदिप्रतिपादकनयस्य प्रतिपक्षभूतो नित्यत्वाऽऽदिप्रति-
पादको यो छव्यास्तिकाऽऽदिनयस्तस्मात्ततो निवर्त्तयेन्निरा-
कुर्यात् । अथवा-समये स्वसिद्धान्ते, जैनागमेऽपीत्यर्थः । य-
दज्ञानद्वेषाऽऽदिदोषकलुषितेन परेण दोषबुद्ध्या किमपि जी-
वाऽऽदिक वस्तु परिगृहीत भवति, तदपि नयविधिज्ञो निवर्त्त-
येत्-नयोक्तिनिर्गुणरूपतया तत्स्थापयेदित्यर्थः । अस्मात्कर्त्तव्यो
नयविचार इति गाथा (छया)ऽर्थः ॥ २९७४ ॥

आह-किं सर्वत्र सर्वदा सर्वोऽपि कर्त्तव्यो नयविचा-
र ?, न, इत्याह-

एण्हिं दिट्ठिवाए, परव्वणा सुत्त-अत्थकहणा य ।

इह पुण अणव्वुवगमो, अहिगारो तीहिं ओसन्नं ॥२९७५॥

एभिर्नैगमाऽऽदिभिर्नयै सप्रज्ञेदैर्दृष्टिवादे सर्ववस्तुप्ररूपणा सू-
त्राऽर्थकथना च, क्रियते इति शेषः । इह पुनः कालिकश्रुते-
ऽनभ्युपगमो, नावश्य नयैर्व्याख्या कार्या । यदि च-श्रोत्रपेक्ष-
या नयविचार क्रियते, तदा त्रिभिराद्यैरुत्सन्न प्रायेणात्राधि-
कार इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ २९७५ ॥

किमिति त्रिभिरेवाऽऽद्यनयैरिहाधिकारो, न शेषैः ?, इत्याह-

पायं संववहारो, ववहारं तोहिं तिहिं य ज द्दोए ।

तेण परिकम्मणत्थं, कालियसुत्ते तदहिगारो ॥२९७६॥

सुगमा । नवर शिष्यमतिपरिकर्मणार्थं तै स्थूलसव्यवहारा-
र्थप्रतिपादकैरेव नैगमसग्रहव्यवहारनयैरिहाधिकार इति गा-
थार्थः ॥ २९७६ ॥

आह-नन्विह पुनर्नाभ्युपगम इत्यभिधाय पुनस्त्रिनयानुज्ञा
किमर्थम् ?, इत्याह-

नत्थि नएहिं विहूणं, सुत्तं अत्थो य जिणमए किंचि ।

आसज्ज उ सोयारं, नए नयविसारओ ब्रूया ॥२९७७॥

सूत्रमर्थो वा नास्ति जिनमते नयैर्विहीन किञ्चिदपि, तथा-
ऽप्याचार्यशिष्याणां मतिमान्धापेक्षया सर्वनयविचारनिषेध कृ-
तः । विमलमार्ति श्रोतार पुनरासाद्य नयविशारदः सुरिः स-
मनुज्ञातमाद्यनयत्रय शेषान् वा नयान् ब्रूयादिति निर्युक्तिगा-
थार्थः ॥ २९७७ ॥

अत्र भाष्यम्-

जासिज्ज वित्थरेण त्रि, नयमयपरिणामणासमत्थम् ।

तदमत्ते परिकम्मण-मेगनएणं पि वा कुज्जा ॥२९७८॥

सुगमा । नवर वाशब्दान्नयद्वयेन त्रयेण वा शिष्यमतिपरिक-

मैत्र्यां कुर्यान्, तथाविधमतिमान्द्ये तु नैकमपि नयं भाषेत, इत्येत-
दपि दृष्टव्यमिति ॥२२७॥ तदेवमुक्तं नयद्वारम् । विशेषः । अनु० ।

(३७) अथवा ज्ञानक्रियानयद्वये सप्रदाऽऽदीनां समवता-
रोऽतस्तत्त्वरूपमाह-

नाणादीनां सत्त्वं, नाणनत्रो जणइ किं व किरियाए ।

किरियाए करणनत्रो, तदुजयगाहो य सम्मत्तं ॥३८॥

ज्ञानाधीनमेव सर्वमैहिकाऽऽमुष्मिकं सुखम्, किमत्र क्रियाया क-
र्तव्यम् ? । युक्तिश्चेहानन्तरमेव वक्ष्यति । करणनयस्तु क्रिया-
नयो वक्ष्यमाणयुक्तेरेव सर्वमैहिकाऽऽमुष्मिकं सुखं क्रियाया
पदाऽऽधीनमिति जणति । उजयग्राहश्चेह सम्यक्त्व स्थितपक्ष
इति ॥ ३४६१ ॥ विशेषः । आव० । सूत्र० । सम्म० । नि० चू० ।
अनु० । आचा० । आ० म० । विपा० । आ० चू० । (ज्ञानक्रिया-
नयशब्दयोर्मतमनयोरवलोकनीयम् । ' अणुश्रोग ' शब्दे प्रथम-
ज्ञाने ३५८ पृष्ठे, ' अज्जरक्खिय ' शब्दे २१४ पृष्ठे च नयानां पा-
र्यक्यमायवैरेण कृतम्)

(३७) कैतेषां नयानां समवतारः, क वाऽनवतारः ?,
इति सशयापनोदार्थमाह-

मूढनइयं सुयं का-दियं तु न नया समोयरंति इहं ।

अपुहत्ते समोयारो, नत्थि पुहत्ते समोयारो ॥२२७॥

मूढा अविज्ञागत्या नया यत्र नन्मूढनयं, तदेव मूढनयिकम्, किं
तत् ? , कालिकं श्रुतम्-काळे प्रथमचरमपौरुषीलकणे काळग्र-
हणपूर्वकं पठ्यत इति कालिकं, तत्र न नयाः समवनरन्त्य-
त्र प्रतिपद न भण्यन्त इत्यर्थः । क पुनस्तर्हमीषां समवता-
र आसीत्, कदा चाऽयमनवतारस्तेषामजृद् ? , इत्याह- (अपु-
हत्ते इत्यादि) चरणकरणाऽनुयोगधर्मकथाऽनुयोगगणिताऽनुयो-
गद्व्याऽनुयोगानामपृथग्भावोऽपृथक्त्व प्रतिपन्नमविभागेन व-
क्ष्यमाणेन विज्ञागाभावेन प्रवर्तनं प्ररूपणमित्यर्थः । तस्मिन्नपृथ-
क्त्वे नयानां विस्तरेणाऽऽसीत् समवतारः । चरणकरणाऽऽ-
नुयोगानां पुनर्वक्ष्यमाणलक्षणे पृथक्त्वे नास्ति समवतारो
नयानाम्, जवति वा कचित्पुरुषापेक्षोऽसौ । इति निर्युक्तिगा-
थार्थः ॥ २२७॥

भाष्यकारव्याख्या-

अविभागत्या मूढा, नयं चि मूढनइयं सुयं तेण ।

न समोयरंति संता, पइप्पयं जं न जणंति ॥२२७॥

अपुहत्तमेगभावो, सुत्ते सुत्ते सवित्थरं जत्थ ।

जणंतणुओगा चर-णधम्मसंखाण दव्वाणं ॥२२८॥

तत्थेव नयाणं पि हु, पइवत्थुं वित्थरेण सव्वेसिं ।

देसिंति समोयारं, गुरवो जयणा पुहत्तम्मि ॥२२८॥

एगो च्चिष देमिज्जड, जत्थऽणुओगो न सेसया तिप्पि ।

संता वि तं पुहत्तं, तत्थ नया पुरिसमासज्ज ॥ २२८॥

सतस्त्रोऽपि गनार्थाः, नवर प्रथमगायोत्तराद्धं यद्यस्मात्सन्तोऽपि
प्रतिपद न जयन्ते, अपृथक्त्व किमुच्यते ? , इत्याह-एकभावः ।
एकभावमेव विवृणोति- (सुत्ते सुत्त इत्यादि) यत्र सूत्रे सूत्रेऽनु-
योगा व्याख्यानानि भण्यन्ते । केयाम् ? इत्याह- (चरणेत्यादि)
सवधानं गणितमुच्यते । ततश्चेदमत्र हृदयम्-यत्रैकैकस्मिन्

सूत्रे चरणकरणाऽनुयोगः, धर्मकथानुयोगः, गणितानुयोगः,
द्व्यानुयोगश्च सविस्तर व्याख्यायते, न तु वक्ष्यमाणेन पार्थ-
क्येन तदपृथक्त्वमिति शेषः । पृथक्त्व तु किमुच्यते ? , इत्या-
ह- (एगो च्चिष इत्यादि) इदं च " कालियसुय च " (२२६४)
इत्यादिष्वक्ष्यमाणगाथायां व्यक्तीजविष्यतीति + ॥ २२८० ॥
२२८१ ॥ २२८२ ॥ २२८३ ॥

आह-किञ्चन्त कासं यावत्पुनरिदं पृथक्त्वमासीत् ? , कुतो

वा पुरुषविशेषादारज्यं पृथक्त्वमभूदित्याह-

जावंति अज्जवडरा, अपुहत्तं कालियाऽणुओगस्स ।

तेणाऽऽरेण पुहत्तं, कालियसुय दिट्ठिवाए य ॥२२८४॥

यावदायवैरा गुरवो महामतयस्तावत्कालिकमुताऽनुयोग-
स्यापृथक्त्वमासीत्, तदा व्याख्यातृणां श्रोतृणां च तीक्ष्णप्रज्ञत्वा-
त् । कालिकग्रहणं च प्राधान्यस्यापनार्थम्, अन्यथाकालिकेऽपि
सर्वत्र प्रतिपन्न चत्वारोऽप्यनुयोगास्तदानीमासन्नेवेति । तदा-
रनस्त्वार्यरक्तितेज्यः समारभ्य कालिकश्रुते दृष्टिवादे चाऽनुयो-
गानां पृथक्त्वमजृत् । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ २२८४ ॥

भाष्यम्-

अपुहत्तमामि वडरा, जावंति पुहत्तमारओऽजिहिण ।

के ते आसि कया वा, पसंगओ तेसिमुप्पत्ती ॥२२८५॥

आयवैराद् यावदपृथक्त्वमासीत्, तदारतस्तु पृथक्त्व-
मुक्तम्; एतास्मिन्नाभिहिते क एते आर्यवैराः, कदा च ते आ-
सन् ? इति विनेयपृच्छायां प्रसङ्गत आर्यवैराणामुत्पत्तिरु-
च्यत इति गाथार्थः ॥२२८५॥ विशेषः । (' अज्जरक्खिय ' श-
ब्दे २१२ पृष्ठे सर्वं वृत्तम्)

नयविभागे विशेषतः कारणमाह-

सविसयमसइहंता, नयाण तम्मत्तयं च गिएहंता ।

मणंता य विरोहं, अपरीणामाऽतिपरिणामा ॥२२८६॥

गच्छेज्ज मा हु मिच्छं, परिणामा य सुहुमाइवहुजेण ।

होज्जाऽसत्ते धेत्तुं, न कालिए तो नयविजागो ॥२२८७॥

(सविसयेत्यादि) इह शिष्यास्त्रिविधाः । तद्यथा-अपरिणामा,
अतिपरिणामाः, परिणामाश्चेति । तत्राऽविपुलमतयोऽगोतार्था
अपरिणतजिनवचनरहस्या अपरिणामा । अतिव्याप्या-
ऽपवाददृष्टयोऽतिपरिणामाः । सम्यक्परिणतजिनवचनास्तु
मध्यस्थवृत्तयः परिणामाः । तत्र ये अपरिणामास्ते नयानां यः
स्वः स्व आत्मीय आत्मीयो विषयो " ज्ञानमेव श्रेयः क्रिया चाऽ-
श्रेयः " इत्यादिकः, तमश्रद्धधाना । ये त्वतिपरिणामास्तेऽपि यदे-
वैकेन नयेन क्रियाऽऽदिकं वस्तु प्रोक्तं तदेव तन्मात्रं प्रमाणतया
गृह्यन्त एकान्तनिरयाऽऽदिकवस्तुप्रातिपादकनयानां च परस्पर-
विरोधमन्वाना मिथ्यात्वमागच्छेयुः, येऽप्युक्तस्वरूपाः परिणामाः
शिष्यास्ते यद्यपि मिथ्यात्वं न गच्छन्ते, तथाऽपि विस्तरेण नयै-
व्याख्यायमानैर्ये सुद्धमाः सुद्धमतराश्च तज्ज्ञेदाः, तान् गृहीतुमशक्त्य
असमर्था भवेयुरिति मत्वा नत आर्यरक्तिनसुरिजिः । काष्ठिक
इत्युपलक्षणत्वात्सर्वस्मिन्नपि श्रुते नयविभागो विस्तरव्याख्या-
रूपो न कृत इति गाथा (द्रव्या) र्थः ॥२२८७॥ ॥२२८८॥ विशेषः ।
आ० चू० । आ० क० । आ० म० । अभिप्रायविशेषे, च०
प्र० १ पाहु० । आ० म० । न्याये, औ० नीतौ च । विशेषः ।

+ इयं च गाथा ग्रन्थतोऽवसेया, नेह गृहीता ।

(३६) तमेव नयमष्टप्रकारमाह—

आलोयणा य विणए, खेत्त दिसाऽजिगहे य काळे य ।
रिक्खगुणसंपदा वि य, अभिवाहारं य अट्ठमए ॥ ३३६६ ॥

इहाऽऽभिमुख्येन गुरोरात्मदोषप्रकाशनमालोचना; विनयश्च बाह्य
आसनदानाच्युत्यानाऽऽदि., अन्तरङ्गस्तु बहुमानाऽऽदि.; तथा
क्षेत्रमिक्षुक्षेत्राऽऽदि, तथा दिग्भिमप्रदश्च वक्ष्यमाणलक्षण, का-
लश्च दिवसाऽऽदि, तथा ऋक्सपथसप्तसप्तपदिति, गुणा. प्रिय-
धर्मत्वाऽऽद्य, तत्सप्तप्राप्तिरिति; अभिव्याहरणमभिव्याहार.
काक्षिकाऽऽदिश्रुतविषय उद्देशसमुद्देशाऽऽदिरिति। अयं चाऽष्टमो
नय इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थ ॥ ३३६६ ॥ विशेष० । आ० म० ।
मौ० । (आलोचनाऽऽदिनयानां विवरण 'सामाहय' शब्दे दर्शयि-
ष्यामि) द्यूतभेदे, कर्त्तरि अच् । नेतरि, न्यारये च । त्रि० । बाच० ।

णयकप्प-नयकल्प-पु० । नयतत्त्वसमाचारे, पं० चू० ।

.. . . . , णयकप्पमियाणि वोच्छामि ॥

सव्वेसिं पि णयाणं, आदेसनयंतरं पि सट्ठाणं ।
एस णयंतरकप्पो, पुव्वणए विसावमादीसुं ॥
सव्वे वि णेगमाऽऽदी, आदिस्सति जो णयो स आदेसो ।
णयतो अएहो वि एओ, णयंतरं होति णायव्वं ॥
सट्ठाणे सट्ठाणे, सव्वे वलिया हवन्ति सव्विसए ।
एसो णयकप्पो तू, पुव्वगतम्मी समक्खाओ ॥
उप्पयपुव्व विसावं, तमादि काउं तु सव्वपुव्वेसु ।
जणतो तु णयविजागो, पच्छं चोदेति अह सीसो ॥
कम्हा कालियसुत्ते, ण णया तु समयरन्ति ह्नु कहं वा ?
नयविगळे होति साहण-मोक्खस्स तु भएहति सुणाहि ॥
णयवज्जिओ वि हु अलं, दुक्खक्खयकारओ जतिजणस्स ।
चरणकरणाणुओगो, तेण उ पढमं कयं दारं ॥
आयारपकप्पधरो, कप्पव्ववहारधारओ अज्जो ! ।
णयसुत्तवज्जिओ वि हु, गणपरियट्ठी अणुएहातो ॥
पच्छिक्तकरण अणुपा-द्वणा य जणिता ल कप्पव्ववहारे ।
एतेण सत्यधारी, गणधारी जो चरणधारी ॥
अज्जो ! ची आमंतण-णिदेमे वा णयस्स सुत्ताइं ।
जातिं तु दिट्ठिवाते, पच्छिक्तं दिज्जते तह तु ॥
तेहिं विणा विजाणति, आयारपकप्पधारओ जम्हा ।
तम्हा तु अणुएहातो, गणपरियट्ठी तु सो णियमा ॥
करणाऽणुपालयाव्वं, पज्जवकसिणं समासतो णाणं ।
करणाऽणुपालयजुतं, पज्जवकसिणं जवे तिविहं ॥
हु-त्ति-पण-ठक्कणयं-तरेसु सोलस हवति ठाणाइं ।
करणठाणपमत्था, करणट्ठाणा उ अपमत्था ॥
एयाइं ठाणाइं, दोहि वि गाहाहिं जाइं भणिताइं ।
तेसि परूवणमिणमो, समासतो होति बोधव्वा ॥
करणं तु किया होती, पडिद्वेहणमादि सामयारी तु ।
तं पालेज्ज तु णाणे-ण तं च दुविहं मुण्येव्वं ॥ दारं ।

पज्जवकसिणं समासो, पज्जवकसिणं तु चोदसं पुव्वा ।
सामासियं पकप्पो, होति समासो मुण्येव्वो ॥
पज्जवकसिणं तिविहं, मुत्ते अत्थे य तदुज्जए चैव ।
एमेव समासो वि हु, तेहिं तु पाव्विज्जए चरणं ॥
तस्स णएहिं मगण, ते उ समासेण होति दुविहा तु ।
दव्वट्ठपज्जवट्ठिय-णया उ अविसेसियविसिद्धा ॥
वएहादिसमुदिय तू, दव्वची दव्वमिच्छते णियमा ।
तं चैव पज्जवणओ, दव्वाइविसेसिय इच्छे ॥
अहवा वि तिण्हि वि णया, दव्वट्ठिय-पज्जवट्ठिय-गुणट्ठी ।
पज्जायविसेस च्चिय, सुहुमतरागा गुणा होति ॥
एगगुणकालगाऽऽदिस्सु, परिसंखगुणट्ठितो तु णायव्वो ।
दव्वा उ गुणा णएहे, गुणा विसेसत्ति एगट्ठा ॥
आदिण्हि तिण्हि तु णया, एको वितिओ य होति उज्जुसुओ ।
सट्ठादि तिण्हि चैको, तिण्हि णया होति एवं वा ॥
अहवा णिगमसंगह-ववहारुज्जुसुए होति चउरेते ।
सदणया तिण्हि एको, पंच णया होति एवं तु ॥
अहवा वि होज्ज षक्कं, णेगमो सगाहिगो असंगाही ।
संगहिगो संगह तू, ववहारपविट्ठसंगाही ॥
तम्हा तु संगहणओ, ववहारो चैव होति उज्जुसुओ ।
सदो य समच्चिरुदो, एवंजुतो य छ तु णया ॥
एतेहिं पुण सव्वे, वी दुग-तिग-पण-वक्क-मेळिया संता ।
सोव्वस णयंतराइं, समासओ होति एयाइं ॥
जदि कुणति दवियकप्पं, एतेहिं णयंतरेहिं तु विमुक्कं ।
करणट्ठाणं पसत्था, ते खलु होती मुण्येव्ववा ॥
अकरते अपसत्था, कप्पे स णयंतरे समक्खाओ । पं० भा० ।
इयाणि नयतरकप्पो-गाहा-(सव्वेसिं पि नयाण) आदेसनओ-
जो जाणओ आइस्सइ । नयतरं नाम-नयाओ नयस्स अ-
तर । एस णयतरकप्पो पुव्वनए भणिओ विसालाइसु,
उप्पयपुव्वमेव विसावं । तत्थ किर सव्वाणि वि आक-
रिसिज्जति । आह-कालियसुत्ते कम्हा नया न समयरन्ति ? ।
उच्यते-(नयवज्जिओ वि हु अलं गाहा) सिद्धमं, नया-
इति कोऽर्थः ? , नयन्तीति नया । अथवा-नयः नीतिमार्गः,
पन्थाः, दृष्टिग्राहक इत्यर्थः । ते च नैगमाऽऽद्या. जीवाऽऽद्य-
पदार्थाः विविधैः प्रकारैः नयन्ति उच्यते इति उप-
शयन्तीत्यर्थः । तेषां च दृष्टिवादे समवतारः । आह-अस्सि-
न चरणकरणाऽनुयोगनयवादेऽप्यनभिज्ञानां कथं चरणविशु-
द्धिर्भवति ? । उच्यते-श्रूयताम् । (आयारपकप्पधरो गाहा) आ-
चरणमाचारः, क्रिया इत्यर्थः । स चाऽष्टप्रकारः-पञ्चसमितयः,
गुप्तित्रयम् । एष चारित्राचारः । आचारप्रकल्पधरो नाम-नि-
शीयेषु सूत्रार्थधर इत्यर्थः । किं च-कल्पव्यवहारधरश्च । अ-
ज्जो ! त्ति आमन्त्रणे निर्देशो वा (नयसुत्तवज्जिओ चि)
नयन्तीति नया, हु पादपुरणे । दुक्खक्खयकारओ जम्हा एण-
ण गणपरियट्ठी अणुएहाओ । आह-कहमनुज्ञात ? गाहा-(प-
च्छिक्तकरण) जम्हा पायच्छिक्तकरण अणुपालयति, तम्हा गणो

अणुपालिज्ज, न पकप्यकप्यववहारेसु भणियं, एण सत्थघा-
री जो सो गणपरियट्ठी अणुएहाओ चरणजुत्तो जइ भव-
इ । गाहा- (करणाणुपालगाण) त दुविह-पज्जवकसिणं,
समासतश्च । पज्जवकसिणं नाम-चोइसपुव्वाणि समासओ
आयारएकप्पो, समासः सत्तेप इत्यर्थः । यथा समुद्रभू-
तस्तडागः, चन्द्रमुखी देवदत्ता, सिंहो माणवकः, एकदेशेना-
प्यौपम्यं क्रियते । चतुर्दशपूर्वधरः, सर्वपर्यायेषु सूत्रार्थेषु ये च-
रणकरणाऽऽद्यः पदार्थाः, तान् प्रज्ञापयितुं समर्थः । आचारक-
ल्पधरस्त्वेकदेशतः । दोएहवि चरणकरणं अणुपालेउ समत्था ।
तेनैकदेशाऽभिज्ञत्वप्रतीत्यं यथा समासतोऽप्यर्थधराः कल्प-
व्यवहाराऽऽद्यो गणपरिपावनसमर्था भवन्ति । (पज्जवकसिणं
तिविह, सुत्ते अत्थे य तदुज्जपे चैव) गाहा- (तिग-पणग) तिगं
ति दव्वट्टियपज्जवट्टियगुणट्टिया । अहवा-नेगमसगहववहा-
रा एगं चैव, उज्जसुओ विइओ, तइओ सहो । अहवा पंच-
नेगमसगहववहारा, उज्जसुओ, सहो (छको ति) नेगमो
दुविहो-संगहिओ, असगहिओ य । संगहिओ संगह पविट्ठो,
असगहिओ ववहारे । एए छ जवति । एणसु नयतरेसु सो-
लस ठाणाऽ जवति । कयराइ ताइं सोलस ? । उच्यते-छुवि-
हकप्पे सोलस सोलसविहो अजीवदवियकप्पो । आहाराइ
जीवकप्प न सोहणे ति । एयाइ जइ करेतो करणछाणाइं पस-
त्थाइ, अकरेतस्त ताणि चैव अप्पसन्धाणि । एस नय-
कप्पो । प० चू० ।

णयगइ-नयगति-छी० । नयानां सर्वेषां परस्परसापेक्षाणां प्र-
माणावाधितवस्तुव्यवस्थापने, नैगमाऽऽदीनां नयानां स्वस्वमत-
प्रोपणे च । प्रज्ञा० १६ पद ।

णयचंदसूरि-नयचन्द्रसूरि-पुं० । हस्मीरमहाकाव्यरम्जामञ्ज-
र्याद्यनेकग्रन्थकर्तर्याचार्ये, जै० ६० ।

णयचक्र-नयचक्र-न० । दिगम्बरदेवसेनकृते नयप्रतिपादके
शास्त्रे, छाया० ८ अध्या० । पूर्वविद्धिः सकलनयसंग्राहीणि
सप्तनयशतान्युक्तानि, यत्प्रतिपादक सप्तशतार नयचक्राध्ययन-
मासीत् । उक्तं च-“इक्केको य सयविहो, सत्त नयसया हवति ए-
मेव ।” (२२६४) इत्यादि । सप्तानां च नयशतानां संग्राहकाः
पुनरपि विध्यादयो द्वादश नयाः, यत्प्ररूपकमिदानीमपि द्वा-
दशार नयचक्रमास्ति । अनु० ।

णयण-नयन-न० । नी-ल्युट् । प्रापणे, आ० म० १ अ० १ खएक ।
उत्त० । करणे ल्युट् । नीत्वा निवेशने, प० स० ५ छार । विशेष० ।
लोचने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । कौ० । “वाऽऽयर्थवचनाऽऽद्याः”
॥ ८ । १ । ३३ ॥ इति नयनशब्दस्य प्राकृते स्त्रीत्वमपि-“ नयना
नयनाइ ” प्रा० १ पाठ ।

णयणकीया-नयनकीका-छी० । नेत्रमध्यतारायाम्, रा० ।
ज्ञा० । औ० ।

णयणभूषणकर-नयनभूषणकर-त्रि० । ६ त० । नेत्राऽऽनन्द-
करे, नयनयोहि आनन्द एव भूषणम् । कल्प० ३ क्षण ।

णयणमात्रा-नयनमात्रा-छी० । श्रेणीभूतजननेत्रपङ्क्तौ, भ० ६
श० ३३ उ० ।

णयणविस-नयनविष-न० । दृष्टिविषे, रोपे, ज्ञा० १ श्रु० ६
अ० । भ० ।

णयणामय-नयनामय-पुं० । कामलाऽऽदौ नेत्ररोगे, व्य० ६ उ० ।

णयणिउण-नयनिपुण-त्रि० । नैगमाऽऽदिषु नयेषु निपुणे, स-
म्भ० । नयनिपुणतया नयवत्तव्यताऽवसरे सम्यक्संप्रपञ्चवै-
विकल्येन नयानभिधत्ते । सम्भ० १ काण्ड ।

णयणु-नयङ्ग-त्रि० । सर्वनयरहस्यविज्ञे, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

णयणपमाण-नयप्रमाण-न० । नया नैगमाऽऽद्यः सप्त, द्रव्या-
स्तिकपर्यायास्तिकभेदात् । ज्ञाननयक्रियानयभेदाद् वा द्वौ तौ
एतावेव वा प्रमाणं वस्तुतत्त्वपरिच्छेदनं नयप्रमाणम् । आपे-
क्षिकप्रमाकरणे, स० ५ अङ्ग । (प्रस्थाऽऽदिदृष्टान्तैर्नयप्रमाण
‘णय’ शब्दे १८७६ पृष्ठे उक्तम्)

णयणपहाण-नयप्रधान-त्रि० । नैगमाऽऽदिभिः सप्तभिः प्रत्येकं
शतविधैर्नयैः शेषजनप्रधाने, यस्य वा मयाः प्रधानास्तस्मिन्,
रा० ।

णयररक्खणपुर-नगररक्खणपुर-न० । नासिक्यपुरस्थानभेदः,
ती० २७ कल्प ।

णयरवल्लीवद-नगरवल्लीवद-पुं० । वर्कितगवे, विपा० १ श्रु०
२ अ० ।

णयरी-नगरी-छी० । राजधानीकल्पे नगरे, यथा-आमलकल्या ।
(रा०) चम्पा । औ० । सू० प्र० ।

णयविजय-नयविजय-पुं० । तपागच्छे श्रीविजयदेवसूरिवराणां
शिष्ये यशोविजयोपाध्यायगुरौ, श्रीहीरविजयसूरिशिष्यक-
ल्याणविजयशिष्यलाभविजयशिष्यजीतविजयसतीर्थे स्वनाम-
ख्याते आचार्ये, छा० ।

“ प्रकाशार्थं पृथ्वास्तरणिरुदयाक्षेरिह यथा,

यथा वा पाथोभृत्सकलजगदर्थं जलनिधेः ।

तथा चाराणस्याः सविधमज्जनं ये मम कृते,

सतीर्थ्यास्ते तेषां नयविजयविज्ञा विजयिनः ” ॥ ५ ॥ (इति

यशोविजयोक्तेः) द्वा० ३२ द्वा० । प्रति० । अष्ट० । नय० ।

णयविहि-नयविधि-पुं० । नैगमसंग्रहव्यवहारसूत्रशब्दसम-
जिरुढैर्बभूतेषु नयभेदेषु, उत्त० २८ अ० ।

णयविहिणु-नयविधिङ्ग-त्रि० । नैगमाऽऽदीनां नयानां नीती-
नां वा प्रकारज्ञे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

णयसार-नयसार-पुं० । प्रथमभवे पञ्चममहाविदेहे स्वनाम-
ख्याते वीरस्वामिजीवे, कल्प० २ क्षण । आ० क० ।

णयाज्ञास-नयाऽऽभास-पुं० । नयान्तरानिरक्षेपे नये दुर्नये, आ०
म० १ अ० २ खएक । स्वाज्ञिप्रेतादशादितरांशापत्तापिनि न-
ये, स्या० ।

नयाऽऽभास दर्शयन्ति-

स्वाज्ञिप्रेतादशादितरांशापत्तापी पुनर्नयाऽऽभासः ॥ २ ॥

पुनः शब्दो नयाद् व्यतिरेकं द्योतयति । नयाऽऽभासो नयप्रति-
बिम्बाऽऽत्मा दुर्नय इत्यर्थः । यथा तीर्थिकानां नित्याऽनित्याऽऽ-
द्येकान्तप्रदर्शकं सकलं वाक्यमिति ॥ २ ॥ (रत्ना०)

अथ नैगमाऽऽभासमाहुः-

धर्मद्वयाऽऽदीनामैकान्तिकपार्थक्याजिसन्धिर्नैगमाऽऽभा-
सः ॥ ११ ॥

आदिशब्दाद् धर्मिद्वयधर्मधर्मिद्वययोः परिग्रहः । ऐकान्तिक-
पार्थक्याभिसन्धिरैकान्तिकजेदाऽभिप्रायो नैगमाऽऽज्ञासो नैगम-
दुर्नेय इत्यर्थः ॥ ११ ॥

अत्रोदाहरन्ति-

यथाऽऽत्मनि सवचैतन्ये परस्परमत्यन्तं पृथग्भूते इत्या-
दिः ॥ १२ ॥

आदिशब्दाद् द्रव्यस्वास्थ्यपर्यायवद् द्रव्याऽऽख्ययोर्धर्मिणोः सुखजो-
षलक्षणयोर्धर्मधर्मिणोश्च सर्वथा पार्थक्येन कथनं तदाभास-
त्वेन द्रष्टव्यम् । नैयायिकवैशेषिकदर्शनं चैतदाभासतया हो-
यम् ॥ १२ ॥ (रत्ना०)

सप्रहाऽऽज्ञासमाह -

सत्ताऽद्वैतं स्वीकुर्वाणः सकलविशेषाभिराचक्षाणस्तदाभा-
सः ॥ १७ ॥

अशेषविशेषवैदासीन्यं प्रजमानो हि परामर्शविशेषः सं-
प्रहाख्यां व्रजते, न चाऽयं तथेति तदाज्ञासः ॥ १७ ॥

उदाहरन्ति-

यथा सत्तैव तत्त्वं ततः पृथग्भूतानां विशेषाणामदर्शना-
त् ॥ १८ ॥

अद्वैतवादिदर्शनान्यस्त्रिहानि साङ्ख्यदर्शनं चैतदाभासत्वेन
प्रत्येयम् । अद्वैतवादस्य सर्वस्याऽपि दृष्टेष्टान्यां विरुध्यमा-
नत्वात् ॥ १८ ॥ (रत्ना०)

व्यवहाराऽऽभासं वर्णयन्ति-

यः पुनरपारमार्थिकद्रव्यपर्यायविभागमाभिप्रैति स व्यव-
हाराज्ञासः ॥ २५ ॥

यः पुनः परामर्शविशेषः कल्पनाऽऽरोपितद्रव्यपर्यायप्रविशेकं
मन्यते, सोऽत्र व्यवहारदुर्नेयः प्रत्येयः ॥ २५ ॥

उदाहरन्ति-

यथा चार्वाकदर्शनम् ॥ २६ ॥

चार्वाको हि प्रमाणप्रतिपन्न जीवद्रव्यपर्यायाऽऽदिप्रविज्ञाग क-
ल्पनाऽऽरोपितत्वेनापहृते, आविचारितरमणीय भूतचतुष्टयप्रवि-
भागमात्रं तु सूत्रलोकाव्यवहारानुयायितया समर्थयत इत्य-
स्य दर्शनं व्यवहारनयाऽऽज्ञासतयोपदर्शितम् ॥ २६ ॥ (रत्ना०)

ऋजुसूत्राऽऽभासं श्रुते-

सर्वथा द्रव्यापलापी तदाभासः ॥ ३० ॥

सर्वथा गुणप्रधानभावाभावप्रकारेण तदाज्ञासः ऋजुसूत्रा-
ऽऽभासः ॥ ३० ॥

उदाहरन्ति-

यथा तथागतमतम् ॥ ३१ ॥

तथागतो हि प्रतिक्षणविनश्वरान् पर्यायानेव पारमार्थिकतया
समर्थयते, तदाधारभूतं तु प्रत्यक्षिज्ञाऽऽदिप्रमाणप्रसिद्धं त्रिका-
लस्यापि द्रव्यं तिरस्कुरुत इत्येतन्मतं तदाभासतयोदाहृतम्
॥ ३१ ॥ (रत्ना०)

शब्दाऽऽभासं श्रुते-

तज्जेदेन तस्य तमेव समर्थयमानस्तदाज्ञासः ॥ ३४ ॥

तज्जेदेन कालाऽऽदिभेदेन तस्य ध्वनेस्तमेवार्थजदेमेव, तदाभा-
सः शब्दाभासः ॥ ३४ ॥

उदाहरन्ति-

यथा बभूव जवति जविष्यति सुमेरुरित्यादयो जिह्वकालाः
शब्दा जिह्वमेवार्थमभिदधति, जिह्वकालशब्दत्वात्, तादृक्
सिद्धान्त्यशब्दवदित्यादिः ॥ ३५ ॥

अनेन हि तथाविधपरामर्शोत्थेन वचनेन कालाऽऽदिजेदाङ्गि-
अर्थैवाऽर्थस्याऽभिधायकत्वं शब्दानां व्यञ्जितम् । एतच्च प्र-
माणविरुद्धमिति तद्वचनस्य शब्दनयाऽऽभासत्वम् । आदिशब्दे-
न करोति क्रियते कट इत्यादिशब्दनयाज्ञासोदाहरणं सूचि-
तम् ॥ ३५ ॥ (रत्ना०)

समभिरूढनयाऽऽभासमाभाषन्ते-

पर्यायध्वनीनामभिधेयनानात्वमेव कक्षीकुर्वाणस्तदाभा-
सः ॥ ३८ ॥

तदाभासः समभिरूढाऽऽभासः ॥ ३८ ॥

उदाहरन्ति-

यथेन्द्रः शक्रः पुरन्दर इत्यादयः शब्दा जिह्वाऽभिधे-
या एव, जिह्वशब्दत्वात्, करिकुरङ्गतुरङ्गशब्दवदित्यादिः
॥ ३९ ॥ [रत्ना०]

एवभूताऽऽज्ञासमाचक्षते-

क्रियाऽनाविष्टं वस्तु शब्दवाच्यतया प्रतिक्षिपंस्तु तदाज्ञा-
सः ॥ ४२ ॥

क्रियाऽऽविष्टं वस्तु ध्वनीनामभिधेयतया प्रतिजानानोऽपि यः
परामर्शस्तदनाविष्टं तत्तेषां तथा प्रतिक्रियति न तूपेक्षते, स
एवभूतनयाऽऽभासः, प्रतीतिविघातात् ॥ ४२ ॥

उदाहरन्ति-

यथा विशिष्टचेष्टाशून्यं घटाऽऽख्यं वस्तु न घटशब्दवाच्यं,
घटशब्दप्रवृत्तिनिमित्तभूतक्रियाशून्यत्वात्, पटवदित्यादिः
॥ ४३ ॥

अनेन हि ध्वन्या क्रियाऽनाविष्टस्य घटाऽऽदेवंस्तुनो घटाऽऽदि-
शब्दवाच्यतानिषेधः क्रियते, स च प्रमाणवाधित इति तद्वचन-
मेवंभूतनयाऽऽभासोदाहरणतयोक्तम् ॥ ४३ ॥ रत्ना० ७ परि० ॥

एर-नर-पुं । नृणन्ति विवेकमासाद्य नयधर्मपरा प्रवन्तीति
नराः । कर्म० ४ कर्म० । “वाऽऽदौ” । ८ । १ । २२६ । असयुक्त-
स्याऽऽदौ वर्तमानस्य नस्य णः । इति नस्य णः । प्रा० १ पाद ।
मनुष्ये, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आचा० औ० । प्रज्ञ० कर्म० ।
रा० । नराश्चतुर्विधाः-सम्मूर्च्छिमा, कर्मभूमिका, अकर्मभूमि-
का, अन्तर्भूमिका । आ० म० १ अ० १ खण्ड । सामान्यमनुष्ये,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । रा० । प्राकृतपुरुषे, शास्त्रावबोध-
विकले, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । पुरुषे, सूत्र० १ श्रु० २
अ० ३ उ० । पुंसि, ध० १ अधि० । औ० ।

एरउसज-नरवृषज-पुं । अङ्गीकृतकार्यमरनिर्वाहकत्वाद् वृ-
षजोपमिते नरे, औ० ।

एरकंतप्पवाय-नरकान्तप्रपात-पुं । जम्बूद्वीपे मन्दरस्यो-
त्तरतो रम्यकवर्षे नरकान्तानद्या उद्गमप्रपातहृदे, स्था० २
ग० ३ उ० ।

शरकंता-नरकान्ता-स्त्री० । रम्यकवर्षे पूर्वाऽर्णवगामिन्यां महानद्याम्, जं० ४ वक्र० । नरकान्ता महापुण्यरीकहृदाक्षिण-
तोऽरेण विनिर्गत्य रम्यकवर्षे भजतीति हरिकान्तातुल्यव-
क्या पूर्वसमुद्रमधिगता । स्था० २ टा० ३ उ० । रा० ।
जं० । स० ।

शरकंताकूरु-नरकान्ताकूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वत-
स्योत्तरेण रुक्मिवर्षधरपर्वतस्य चतुर्थे कूटे, स्था० ८ टा० ।

शरकिंदग-नरकेन्द्रक-पु० । सीमान्तकाऽऽदिषु नरकवरेषु,
स्था० ६ टा० ।

शरग-नरक-पुं० । नरान् कायन्ति शब्दयन्ति योग्यताया अ-
नतिक्रमेणाऽऽकारयन्ति जन्तून् स्वस्वस्थाने इति नरकाः । नं० ।
आ० म० । 'कै' 'गै' 'रै' शब्दे इति धातोः । नरान् शब्द-
यन्तीत्यर्थः । आव० १ अ० । पापकर्मिणां यातनास्थानेषु,
सुत्र० २ श्रु० १ अ० । निरये, स्था० ४ टा० १ उ० । रत्नप्रभा-
ऽऽदिषु नारकोत्पात्तिस्थानेषु, उक्त० ३ अ० ।

(१) नरकपदनिक्षेपार्थं निर्युक्तिकृदाह—

गिरए ठकं दव्वं, गिरयाउ इहेव जे जवे असुभा ।
खेत्तं गिरओगासो, काळो गिरएसु चेव ठिई ॥ ६४ ॥
भावे उ गिरयजीवा, कम्मदओ चेव गिरयपाओगो ।
सोऊण गिरयउक्खं, तवचरणे होइ जइयव्वं ॥ ६५ ॥

“ गिरए ठकं ” इत्यादि गाथाद्वयम् । तत्र नरकशब्दस्य नाम-
स्थापनाऽव्यक्तेरकाशभावभेदात् षोढा निक्षेपः । तत्र नामस्था-
पने जुएणे । द्रव्यनरक आगमतः, नोआगमतश्च । आगमतो
ज्ञाता, तत्र चाऽनुपयुक्तः । नोआगमतस्तु हृशरीरभव्यशरीर-
व्यतिरिक्तः । इहैव मनुष्यभवे, तिर्यग्भवे, केचनाऽशुभकारित्वा-
दशुभाः सत्त्वाः काळकसौकरिकाऽऽदय इति । यदि वा-यानि
कानिचिदशुभानि स्थानानि चारकाऽऽदीनि, याश्च नरकप्रतिरूपा
वेदनाः, ताः सर्वाः अव्यनरका इत्यभिधीयन्ते । यदि वा-कर्म-
अव्यनोर्कर्मअव्यभेदाद् अव्यनरको द्वेधा-तत्र नरकवेद्यानि
यानि वक्ष्यानि कर्माणि तानि चैकजविकस्य वद्धायुष्कस्याऽग्नि-
मुखनामगोत्रस्य चाऽऽश्रित्य अव्यनरको जवति । नोर्कर्मअव्य-
नरकस्त्विहैव येऽशुभा रूपरसगन्धवर्णशब्दस्पर्शा इति ॥ क्षेत्र-
नरकस्तु नरकावकाशकालमहाकाळरौरवमहारौरवप्रतिष्ठाना-
भिधानाऽऽदिनरकाणां चतुरशीतिलक्षस्थानां विशिष्टो नृ-
भाग ॥ कालनरकस्तु यत्र यावती स्थितिरिति ॥ भावनरकस्तु
ये जीवा नरकाऽऽयुष्कमनुभवन्ति । तथा नरकप्रायोग्यः कर्मोदय
इति । एतदुक्तं भवति-नरकान्तर्वर्तिनो जीवास्तथा नरकाऽऽयु-
ष्कोदयाऽऽपादिताऽसातावेदनीयाऽऽदिकर्मोदयाश्चैतद् द्वितय-
मपि भावनरक इत्यभिधीयते । तदेव श्रुत्वाऽवगम्य तीव्रमसह्यं
नरकदुःखं कृकचपाटनकुम्भीपाकाऽऽदिकं परमाऽधार्मिकाऽऽ-
पादितं परस्परोदीरणाकृतं स्वाभाविकं च, तपश्चरणे सयमा-
ऽनुष्ठाने नरकपातपरिपन्थिनि स्वर्गापवर्गगमनैकहेतोर्वाऽऽ-
त्महितमिच्छन्ता प्रयतितव्यम्-परित्यक्तान्यकर्तव्येन यत्नो वि-
धेय इति । सुत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । नरकविभाक्तेः समाप्ता ।

(२) नरकपृथिव्य-सप्त-

रयणप्पजा, सक्करप्पभा, बालुक्कप्पभा, पंकप्पजा, धूमप्पजा,
तमप्पभा, तमतमप्पजा । प्रज्ञा० २ पाद ।

(३) साम्प्रतं पृथ्वीनामगोत्रं वक्तव्यम्-

पढमा एं जंते ! पुढवी किंनामा ? किंगोत्ता पप्पत्ता ? गोयमा !
घम्मा नामेणं, रयणप्पभा गोत्तेणं । दोच्चा णं जंते ! पुढवी किं-
नामा किंगोत्ता पप्पत्ता ? गोयमा ! वंसा नामेणं, सक्करप्पभा
गोत्तेणं । एवं एतेणं अज्जिह्वावेणं सव्वासिं पुत्ठा । नामाणि
इमाणि-सेला तच्चा, अज्जणा चउत्था, रिट्ठा पंचमा, मघा
ठट्ठा, माघवती सत्तमा । बालुयप्पभा० जाव तमतमप्पभा
गोत्तेणं पप्पत्ता ।

तत्र नामगोत्रयोरयं विशेषः-अनादिकालप्रसिद्धमन्वर्थरहि-
तं नाम, सान्वर्थं नाम गोत्रमिति । तत्र नामगोत्रप्रतिपादनार्थ-
माह-(इमा एं जंते ! इत्यादि) इयं प्रदन्त ! रत्नप्रभा पृथि-
वी किंनामा किमनादिकालप्रसिद्धान्वर्थरहितनामा ? किं-
गोत्रा किमन्वर्थयुक्तनामगोत्रा ? । भगवानाह-गौतम ! नाम्ना
धर्मेति प्रहृष्टा, गोत्रेण रत्नप्रभा । तथा चाश्रान्वर्थमुपदर्शय-
न्ति पूर्वसूरयः-रत्नानां प्रभा बाहुल्यं यत्र सा रत्नप्रज्ञा, रत्नब-
हुलेति भावः । एव शेषसुत्राण्यपि प्रतिपृथिवीप्रश्ननिर्वचनरूपा-
णि ज्ञावनीयानि । नवर शर्कराप्रभाऽऽदीनामियमन्वर्थभावना-
शर्कराणां प्रभा बाहुल्यं यत्र सा शर्कराप्रज्ञा । एव बालुकाप्रभा,
पङ्कप्रभा इत्यपि भावनीयम् । तथा धूमस्येव प्रभा यस्यां सा
धूमप्रभा । तथा तमतः प्रभा बाहुल्यं यत्र सा तमतःप्रभा, तमत-
मसः प्रकृष्टतमतः प्रज्ञा बाहुल्यं यत्र सा तमतस्तमतःप्रज्ञा ।

अत्र केषुचित् पुस्तकेषु संग्रहणी गाथे-

“ घम्मा वंसा सेला, अज्जण रिट्ठा मघा य माघवती ।
सत्तएह पुढवीणं, एए नामा उ नायव्वा ॥ १ ॥
रयणा सक्कर-बालुय-पका धूमा तमा तमतमा य ।
सत्तएह पुढवीण, एए गोत्ता मुखेयव्वा ” ॥ २ ॥

(४) अधुना प्रतिपृथिवीबाहल्यमभिधित्सुराह-

इमा एं जंते ! रयणप्पजा पुढवी केवतिया बाहल्लेणं पप्प-
त्ता ? गोयमा ! इमा एं रयणप्पजा पुढवी असीउत्तरं
जोयणसयसहस्सं बाहल्लेणं पप्पत्ता ।

एवं एतेणं अभिलावेणं इमा गाथा अणुगंतच्चा-

“ आसीतं वत्तीसं, अट्ठावीसं तहेव वीसं च ।

अट्ठारस सोलसगं, अट्ठुत्तरमेव हेट्ठिमया ” ॥ १ ॥

(इमा णं जंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी किं-
यद् बाहल्येन प्रहृष्टा ? । अत्र गोत्रेण प्रश्नो नाम्नो गोत्र प्रधा-
नम्, न च प्रश्नोपपन्नमिति न्यायप्रदर्शनार्थः । उक्तं च-“न
हीना वाग् सदा सतामिति ।” भगवानाह-अशीत्युत्तरम्-
अशीतियोजनसहस्राभ्यधिकं योजनशतसहस्रं बाहल्येन प्र-
हृष्टा । एव सर्वाण्यपि सुत्राणि ज्ञावनीयानि ।

अत्र संग्रहणी गाथा-

“ आसीयं वत्तीसं, अट्ठावीस तहेव वीसं च ।

अट्ठारस सोलसगं, अट्ठुत्तरमेव हेट्ठिमया ॥ १ ॥ ”

(५) काण्माणि-

इमा णं जंते ! रयणप्पजा पुढवी कतिविधा पप्पत्ता ? ।
गोयमा ! त्रिविधा पप्पत्ता । तं जहा-खरकंके, पंकवहुले
कंके, आबवहुले कंके ।

(इमा ण भते ! इत्यादि) इय भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी क-
तिविधा कतिप्रकारा-कतिविभागा प्रज्ञता ? । जगवानाह-गौ-
तम ! त्रिधा त्रिविभागा प्रज्ञता । तद्यथा-(स्वरकाण्डमित्या-
दि) कारण नाम-विशिष्टो ज्ञातः, स्वर कठिन पङ्कबहु-
लमबहुलं चान्वर्यत. प्रतिपत्तव्यम् । क्रमश्चैतेषामेवमेव ।
तद्यथा-प्रथम स्वरकारम्, तदनन्तर पङ्कबहुल, ततोऽब-
हुलमिति ।

(६) स्वरकारवक्तव्यतामाह-

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए स्वरकंमे कति-
विधे पएणत्ते ? । गोयमा ! सोद्वसविधे पएणत्ते । तं जहा-
रयणे, वझरे, वेरुलिण, द्वाहितक्खे, मसारगद्धे, हंस-
गब्जे, पुलए, सोदधिण, जोतिरसे, अंजणे, अंजणपुत्रए,
रयते, जातरूवे, अके, फरिद्वे, रिद्वे कंमे ॥

(इमीसे ण भते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां
पृथिव्यां स्वरकारम् कतिविध प्रज्ञतम् ? । भगवानाह-गौतम !
षोडशविध षोडशविभाग प्रज्ञतम् । तद्यथा-(रयणे इति)
पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् रत्नकाण्डम्-तच्च प्रथमम्, द्वि-
तीयं वज्रकाण्डम्, तृतीयम्-वैदूर्यकाण्डम्, चतुर्थम्-लो-
हिताक्षकाण्डम् । पञ्चमम्-मसारगल्लकाण्डम्, षष्ठम्-हंसगर्भ-
काण्डम्, सप्तमम्-पुलककाण्डम्, अष्टमम्-सौगन्धिककाण्डम्,
नवमम्-ज्योतीरसकाण्डम्, दशमम्-अञ्जनकाण्डम्, एकाद-
शमम्-अञ्जनपुलककाण्डम्, द्वादशम्-रत्नकाण्डम्, त्रयो-
दशम्-जातरूपकाण्डम्, चतुर्दशम्-अङ्गुकाण्डम्, पञ्चदशम्-स्फ-
टिककाण्डम्, षोडशम्-रिष्टकाण्डम् ॥ तत्र रत्नानि कर्कतनाऽऽ-
दीनि तत्प्रधानं कारणं रत्नकारम्, वज्ररत्नप्रधानं कारणं
वज्रकारम् । एव शेषाण्यप्येकैकं च कारणं योजनसह-
स्रबाहुल्यम् ।

(७) रत्नकाण्डवक्तव्यतामाह--

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणकंमे कति-
विधे पएणत्ते ? । गोयमा ! एगागारे पएणत्ते । एवं०
जाव रिद्वे ।

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पंकवहुले कं-
मे कतिविधे पएणत्ते ? । गोयमा ! एगागारे पएणत्ते ।

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए आववहुले
कमे कतिविधे पएणत्ते ? । गोयमा ! एगागारे प-
एणत्ते ।

सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवी कतिविधा पएणत्ता ? ।
गोयमा ! एगागारा पएणत्ता । एवं० जाव अहे स-
त्तमाए ।

(इमीसे णं भते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृ-
थिव्यां रत्नकाण्ड कतिविधः कतिप्रकारः, कतिविज्ञागमिति
ज्ञाव । प्रज्ञतम् ? । जगवानाह-एकाकार प्रज्ञतम् । एव शेषका-
ण्डविषयाण्यपि प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि क्रमेण भणनीयानि । एव
पङ्कबहुलाऽबहुलविषयाण्यपि । जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० ।

(८) संप्रति प्रतिपृथिवीनरकाऽऽवाससख्याप्रतिपादनार्थमाह-
इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए केवतिया णिर-
यावाससयसहस्सा पणत्ता ? । गोयमा ! तीसं निरया-
वाससतसहस्सा पणत्ता । एवं एतेण अभिलावेणं सव्वा-
सिं पुच्छा ।

इमा गाथा अणुगंतव्वा-

“ तीसा य पण्वीसा, पण्वरस दसेव तिष्ठि य हवंति ।
पंचूण सतसहस्रं, पंचेव अणुत्तरा एरगा ॥ १ ॥ ”

० जाव अहे सत्तमाए पव अणुत्तरा महतिमहालया महा-
णरगा पणत्ता । तं जहा-कात्ते, महाकात्ते, रोरुए, महारो-
रुए, अपतिट्ठाणे ॥

(इमीसे ण भते ! इत्यादि) सुगमम् ।
नवरमियमत्र सद्ब्रह्मी गाथा-“ तीसा य पण्वीसा, पण्वरस
दसेव सयसहस्सा । तिण्णेण पंचूण, पंचेव अणुत्तरा णि-
रया ॥ १ ॥ ” अधः सप्तम्यां च पृथिव्यां कात्ताऽऽद्यो महा-
नरका अप्रतिष्ठानाऽभिधानकस्य नरकस्य पूर्वाऽऽदिक्रमेण । उक्तं
च-“ पुण्वेण होइ कात्तो, अवाऽणा अप्पइठ महकात्तो । रोरु
दाहिणपासे, उत्तरपासे महारोरु ॥ १ ॥ ” रत्नप्रभाऽऽदिषु च
तम प्रज्ञापर्यन्तासु षट्सु पृथिवीषु प्रत्येकं नरकाऽऽवासा छि-
विधा । तद्यथा-आवलिकाप्रविष्टा, प्रकीर्णकरूपाश्च ।

तत्र रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रयोदश प्रस्तटाः । प्रस्तटा नाम-
वेष्टमभूमिकाकल्पाः । तत्र प्रथमे प्रस्तटे पूर्वाऽऽदिषु दिक्षु
प्रत्येकमेकोनपञ्चाशत् नरकाऽऽवासा, चतसृषु च विदिक्षु
प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत्, मध्ये च सीमान्तकाऽऽख्यो नरकेन्द्रकः,
सर्वसख्यया प्रथमप्रस्तटे नरकाऽऽवासानामावलिकाप्रविष्टाना-
मेकोनवत्यधिकानि त्रीणि शतानि ३७६, शेषेषु च द्वाद-
शसु प्रस्तटेषु प्रत्येकं यथोक्तं दिक्षु विदिक्षु च एकैकनरका-
ऽऽवासद्वानिज्ञावात् अष्टकाष्टकहीना नरकाऽऽवासा छपव्या ।
ततः सर्वसख्यया रत्नप्रभायां पृथिव्यामावलिकानरकाऽऽवासा-
श्चतुश्चत्वारिंशत् शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि ४४३३ । शेषासु
एकोनत्रिंशद्विंशत्तानि पञ्चनवतिसहस्राणि पञ्चशतानि सप्तप-
ष्टाधिकानि २६६५५६७ प्रकीर्णकाः । तथा चोक्तम्-“ सत्तट्ठी
पच सया, पणुनउइ सहस्स लक्ख गुणतीस । रयणाए सेडि-
गया, चोयालसया उ तेत्तीस ॥ १ ॥ ” उभयमीलने
त्रिंशद्विंशत् नरकाऽऽवासानाम् ३०००००० ।

शर्कराप्रभायामेकादश प्रस्तटा, नरकपटलानि अधोऽधो द्व-
न्द्वहीनानीति वचनात् । तत्र प्रथमे प्रस्तटे चतसृषु दिक्षु षट्त्रिं-
शत् आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासा, विदिक्षु पञ्चत्रिंशत्, मध्ये
चैको नरकेन्द्रकः । सर्वसख्यया द्वे शते पञ्चाशीत्यधिके २७५,
शेषेषु दशसु प्रस्तटेषु प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानि, प्रति-
दिक्षु २ एकैकनरकाऽऽवासद्वानि, ततस्तत्र सर्वसख्यया आवलि-
काप्रविष्टा नरकाऽऽवासा षट्त्रिंशत्तिशतानि पञ्चनवत्यधिकानि
२६६५, शेषाश्चतुर्विंशत्तिशतानि सप्तनवतिसहस्राणि त्रीणि
शतानि पञ्चोत्तराणि २४६७३०५ पुष्पावकीर्णकाः । उक्तं च-
“ सत्ताणउइ सहस्सा, चउवीसलक्ख तिसयपचविह । वीयाए
सेडिगया, लुञ्जीससया उ पणनउया ” ॥ १ ॥ उभयमीलने पञ्च-
विंशत्तिलक्का नरकाऽऽवासानाम् २५००००० ।

यालुकाप्रजायां नव प्रस्तटाः । प्रथमे च प्रस्तटे एकैकस्यां दिशि आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः पञ्चविंशतिः २, विदिशि चतुर्विंशतिः, मध्ये चैको नरकेन्द्रक इति । सर्वसंख्यया सप्तनवतिशतम् । शेषेषु चाष्टसु प्रस्तटेषु प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानिः । तत्र च कारणं प्रागेवोक्तम् । ततः सर्वसंख्यया तत्राऽऽवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाश्चतुर्दश शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि १४८५ । शेषास्तु पुष्पावकीर्णका चतुर्दशशतका अष्टानवतिसहस्राणि पञ्च शतानि पञ्चदशाधिकानि १४८५५१५ । उक्तं च—“ पंचसया पन्नरसा, अष्टनवइ सहस्स वक्ख चोदसया । तइयाए सेढिगया, पणसीया चोदससया उ ॥१॥ ” उभयमीलने पञ्चदश वक्का नरकाऽऽवासानाम् १४००००० ।

पङ्कप्रजायां सप्त प्रस्तटाः । प्रथमे च प्रस्तटे प्रत्येकं दिशि षोडश आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः, विदिशि पञ्चदश, मध्ये चैको नरकेन्द्रकः । सर्वसंख्यया पञ्चविंश शतम् १२५ । शेषेषु षट्सु प्रस्तटेषु पूर्ववत् प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानिः, ततः सर्वसंख्यया तत्राऽऽवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः सप्त शतानि सप्ताक्षराणि ७०७ । शेषास्तु पुष्पावकीर्णका नव वक्का नवनवतिसहस्राणि द्वे शते त्रिनवत्यधिके एएए२९३ । उक्तं च—“ ते णउया दोन्नि सया, नवनवसहस्स नवय वक्खा य । पकाए सेढिगया, सत्त सया दोतिसत्तहिया ॥१॥ ” उभयमीलने नरकाऽऽवासानां दश वक्का १०००००० ।

धूमप्रजायां पञ्च प्रस्तटाः । प्रथमे च प्रस्तटे एकैकस्यां दिशि नव नव आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः, विदिशि अष्टौ, मध्ये चैको नरकेन्द्रकः । इति सर्वसंख्यया एकोनसप्ततिः ६९ । शेषेषु च चतुर्षु प्रस्तटेषु पूर्ववत् प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानि, ततः सर्वसंख्यया तत्राऽऽवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासा द्वे शते पञ्चपट्यधिके, शेषाः पुष्पाऽऽवकीर्णका द्वे लक्के नवनवतिसहस्राणि सप्त शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि २६६७३५ । उक्तं च—“ सत्त सया पणतीसा, नवनवइ सहस्स दो य लक्खा य । धूमाए सेढिगया, पण्ठा दो सया होति ॥१॥ ” सर्वसंख्यया तिस्रो वक्का नरकाऽऽवासानाम् ।

तमप्रजायां त्रयः प्रस्तटाः । तत्र प्रथमे प्रस्तटे प्रत्येकं दिशि चत्वार आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः, विदिशि त्रय त्रयः, मध्ये चैको नरकेन्द्रक इति । सर्वसंख्यया एकोनत्रिंशत् २६, शेषयोस्तु प्रस्तटयोः प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानि, ततः सर्वसंख्यया आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासास्त्रिपष्टिः । शेषास्तु नवनवतिसहस्राणि नव शतानि द्वात्रिंशत्यधिकानि पुष्पावकीर्णकाः ६६६३२ । उक्तं च—“ नवनउइसयसहस्सा, नव चैव सया हवंति वत्तीसा । पुढवीए ठीए, पण्णमाणेस संखेवो ॥१॥ ” उभयमीलने पञ्चोन नरकाऽऽवासानां लक्षम् । ६६६६५ ।

(९) संप्रति प्रतिपृथिवीघनोदभ्यस्तित्वप्रतिपादनार्थमाह—

अत्थि णं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए अहे घणोदधि त्ति वा घणवाते ति वा तणुवाते ति वा उवासंतरे ति वा । हंता अत्थि एवं जाव अहे सत्तमा ।

(अत्थि ण भंते ! इत्यादि) अस्ति जदन्त ! अस्याः प्रत्यक्त उपसङ्गयमानाया रत्नप्रजायाः पृथिव्या अधो घनः स्त्यानीभूतोदक उदधिर्घनोदधिरिति वा, घनः पिण्नीभूतो वातो घनवात इति वा, तनुवात इति वा, अवकाशान्तरमिति वा ।

अवकाशान्तरं नाम-शुद्धमाकाशम् ? । भगवानाह-इन्त अस्ति; एवं प्रतिपृथिवी तावद्वाच्यं यावदधः सप्तम्याः ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए खरकंमे केवतियं बाहल्लेणं पणत्ता । गोयमा ! सोल्लस जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ते ।

(इमीसे णं जंते ! इत्यादि) अस्या जदन्त ! रत्नप्रजायाः पृथिव्याः सवन्धि यत् प्रथमं खर खराऽभिधानं काणम् तत् कियद् बाहल्येन प्रज्ञप्तम् ? । जगवानाह-गौतम ! षोडशयोजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तम् ।

(१०) रत्नकाणम्—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए रयणकंमे केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! एकजोयणसहस्सबाहल्लेणं पणत्ते, एवं जाव रिट्ठे ।

(इमीसे ण इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रजायाः पृथिव्या रत्न रत्नाऽभिधानं काण्डं तत् कियत् बाहल्येन प्रज्ञप्तम् ? । भगवानाह-गौतम ! एक योजनसहस्रम् । शेषाण्यपि काण्डानि वक्तव्यानि, यावत् रिट्ठ रिष्टाऽभिधानं काणम् । एव पङ्कबहुलान्वहुलकाणम्सूत्रे अपि व्याख्येये ।

(११) पङ्कबहुलम्—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए पङ्कवहुले कंमे केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! चतुरसीतिजोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ते ।

पङ्कबहुलं काणम् चतुरशीतियोजनसहस्राणि बाहल्येन ।

(१२) अव्वहुल काण्डम्—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए अव्वहुले कंमे केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! असीतिं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ते ।

अशीतियोजनसहस्राणि सर्वसंख्यया रत्नप्रजायां बाहल्यमशीतिसहस्राधिकं लक्षम् ।

(१३) घनोदधिघनवातयोर्बाहल्यम्—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए घणोदधि केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! वीसं जोअणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ते ।

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए घणवाते केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! असंखेज्जाइं जोअणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ताइं । एवं तणुवाते वि, एवं उवासंतरे वि ।

सकरप्पजाए णं जंते ! पुढवीए घणोदधि केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! वीसं जोअणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ताइं ।

सकरप्पजाए पुढवीए घणवाते केवडए पणत्ते ? । गोयमा ! असंखेज्जाइं जोअणसहस्साइं बाहल्लेणं पणत्ताइं ।

एवं तणुवाए वि, उवासंतरे वि, जहा सकरप्पजाए पुढवीए । एवं जाव अहे सत्तमाए ।

तस्या अधो घनोदधिः विंशतियोजनसहस्राणि बाहल्येन,
तस्या अधो घनवातोऽसंख्येयानि योजनसहस्राणि बाहल्येन,
तस्या अप्यधोऽसंख्येयानि योजनसहस्राणि तनुवातो बाह-
ल्येन, तस्या अप्यधोऽसंख्येयानि योजनसहस्राणि बाहल्ये-
नावकाशान्तरम् । एव शेषाणामपि पृथिवीनां घनोदध्यादयः
प्रत्येकं तावद्वक्तव्या यावदधः सप्तम्याः ।

(१४) क्षेत्रच्छेदेन विद्यमानायां पृथिव्या-
-

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए असीउत्तरजो-
यणसतसहस्रबाहल्लाए खेत्तच्छेदेणं छिज्जमाणाए अत्थि
दव्वाइं वण्णतो-कालनीललोहितहालिदसुक्किळाइं, गंधतो-
मुब्बिगंधां मुब्बिगंधां, रसतो-तिक्कड्डुकसायअंबिल-
महुराइं, फासओ-कवखडमउयगरुलहुयसीतउसिणणिद्ध-
लुक्खाइं, संठाणतो-परिमंदलवट्टतंसचउरंसआययसंठा-
णपरिणयाइं अस्समसवच्चाइ अणमणपुट्टाइ अणमस-
ओगाढाइ अणमणसिणेहपुक्किबच्चाइं अस्समणधरुत्ता-
ए चिट्ठंति ! हंता ! अत्थि ।

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां भवन्तः । रत्नप्रभायां पृथिव्या-
शीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायां क्षेत्रच्छेदनबुद्ध्यामतरका-
एरुविभागेन चिद्यमानायाम्, अस्तीति निपातोऽत्र बहुवचनार्थ-
गर्भः-सन्ति ख्याणि, वर्णतः-काष्ठानि नीलानि लोहितानि हारि-
द्राणि, शुक्लानि, गन्धतः-सुरभिगन्धीनि, दुरभिगन्धीनि च, रसतः-
तिकरसानि, कटुकानि, कषायाणि, अम्लानि, मधुराणि, स्पर्शतः-
कर्कशानि, मृदूनि, गुरुकाणि, लघूनि, शीतानि, उष्णानि, स्नि-
ग्धानि, रुक्काणि, सस्यानत-परिमण्डलानि, घृतानि, ज्येष्ठाणि,
चतुरस्राणि, आयतानि । कथंभूतान्येतानि सर्वाण्यपीत्यत आह-
(अस्समसपुट्टाइ इत्यादि) अन्योऽन्य परस्पर स्पृष्टानि स्पर्शमा-
त्रोपेतानि । तथा-अन्योऽन्य परस्परमवगाढानि यत्रैकं द्रव्य-
मवगाढं तत्राऽन्यदपि देशतः, क्वचित्सर्वतोऽवगाढमित्यर्थः ।
तथाऽन्योऽन्य परस्पर स्नेहेन प्रतिबद्धानि येनैकस्मिन् चाल्य-
माने गृह्यमाणे वा अपरमपि चलनाऽऽदिधर्मोपेतं भवति ।
(एवमसोऽस्यधरुत्ताए चिट्ठंति इति) अन्योऽन्य परस्पर
घटन्ते सवध्नन्तीति अन्योऽन्यघटाः, तद्भाषोऽन्योऽन्यघटता, त-
था परस्परं सवध्नन्तीति तिष्ठन्ति । भगवानाह-(हंता ! अत्थि)
हन्तेति प्रत्यवधारणे, सन्त्येवेत्यर्थः ।

(१५) खरकाण्डस्य-

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए खरस्स कंरुस्स
सोद्वसजोयणसहस्रबाहल्लस्स खेत्तच्छेदेणं छिज्जंतं चव०
जाव हंता अत्थि, एवं० जाव रिट्ठस्स ॥

एवमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां खरकाण्डस्य पोरुश-
योजनसहस्रप्रमाणबाहल्यस्य, तदनन्तरं रत्नकाण्डस्य योज-
नसहस्रबाहल्यस्य ततो वज्रकाण्डस्य० यावद्विष्टकाण्डस्य ।

(१६) पङ्कवहुलस्य-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए पङ्कवहुलस्स
कंदस्स चउरासीतिं जोयणसहस्रबाहल्लस्स खेत्तं तं चव०
एवं आवबहुलस्स वि असीतिजोअणसहस्रबाहल्लस्स ॥

तदनन्तरमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां पङ्कवहुलकाण्डस्य
चतुरशीतियोजनसहस्रबाहल्यस्य तदनन्तरमध्वहुलकाण्डस्य
अशीतियोजनसहस्रबाहल्यस्य ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए घणोदहिस्स वीसं
जोयणस्स बाहल्लस्स खेत्तच्छेदे तहेव । एवं घणवातस्स
असंखेज्जजोयणस्स बाहल्लस्स तं चव० ।

तदनन्तरमस्या एव रत्नप्रभायां घनोदधेर्योजनविंशतिसहस्र-
प्रमाणबाहल्यस्य, ततोऽसंख्यातयोजनप्रमाणबाहल्यस्य घन-
वातस्य तत एनावत्प्रमाणबाहल्यस्य तनुवातस्य, ततोऽव-
काशान्तरस्य तावत्प्रमाणस्य ।

सकरप्पजाए णं भंते ! पुढवीए वत्तीसुत्तरजोयणसयस-
हस्रबाहल्लाए खेत्तच्छेदेणं छिज्जमाणाए अत्थि दव्वाइं,
वण्णतो० जाव धरुत्ताए चिट्ठंति ! हंता ! अत्थि । एवं घणो-
दहिस्स वीसं जोअणसहस्रबाहल्लस्स घणवातस्स असंखे-
ज्जजोयणसहस्रबाहल्लस्स । एवं० जाव उवासंतरस्स जहा
सकरप्पजाए, एवं० जाव अहे सत्तमाए ।

ततः शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः द्वाविंशत्सहस्रोत्तरयोजन-
सतसहस्रबाहल्यपरिमाणाया तस्या एवाधस्ताद् यथोक्त-
बाहल्यानां घनवाततनुवाताऽवकाशान्तराणामेव यावदधः
सप्तम्याः पृथिव्या अष्टसहस्राधिकयोजनशतसहस्रपरिमाण-
बाहल्यायास्ततः तस्या एवाऽध सप्तमपृथिव्या अधस्ता-
न्मध्ये घनोदधिघनवाततनुवातावकाशान्तराणां प्रश्ननिर्वच-
नसूत्राणि यथोक्तद्रव्यविषयाणि भावनीयानि ।

(१७) सम्प्रति सस्थानप्रतिपादनार्थमाह-

इमा णं भंते ! रयणप्पजा पुढवी किंसंठिता पणत्ता ?
गोयमा ! ऊल्लरिसंठिया पणत्ता ।

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए खरे कंरे किंसं-
ठिते पणत्ते ? । गोयमा ! ऊल्लरिसंठिते पणत्ते ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए रयणे कंरे
किंसंठिते पणत्ते ? । गोयमा ! ऊल्लरिसंठिते पणत्ते ।
एवं० जाव रिट्ठे । एवं पङ्कवहुले आवबहुले वि । घणो-
दधि वि, घणवाए वि, उवासंतरे वि, सव्वे ऊल्लरिसंठिया
पणत्ता ।

सकरप्पजाए णं भंते ! पुढवी किंसंठिया पणत्ता ? ।
गोयमा ! ऊल्लरिसंठिया पणत्ता ।

सकरप्पजाए णं भंते ! पुढवीए घणोदधि किंसंठिए पणत्ते ?
गोयमा ! ऊल्लरिसंठिए पणत्ते । एवं० जाव उवासंतरे
जहा सकरप्पजाए वत्तव्वता, एवं० जाव अहे सत्तमाए वि ।

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं प्रत्यक्षतः उपलब्धमाना,
णमिति वाक्यालङ्कृतौ । रत्नप्रभा पृथिवी, किमिव सस्थिता
प्रक्षता ? । भगवानाह-गौतम ! ऊल्लरीव सस्थिता प्रक्षता,
विस्तीर्णवलयोऽऽकारत्वात् । एवमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां
खरकाण्ड, तत्राऽपि रत्नकाण्ड, ततो वज्रकाण्डम्, ततो यावत्

रिष्टकाण्डम्, तदनन्तरं पङ्कवहुलं काण्डम्, ततो जलकाण्डम्, तदनन्तरमस्या एव रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधस्तात् क्रमेण घनोदधिघनवाततनुवातावकाशान्तराणि, एवं यावदधः सप्तमी पृथिवी । तस्या अधस्तात् क्रमेण घनोदधिघनवाततनुवातावकाशान्तराणि भ्रूलरीर्सेयानानि वक्तव्यानि । ननु चैताः सप्तापि पृथिव्यः सर्वासु दिक्षु किमलोकस्पर्शिन्यः ? उत नेति ब्रूमः । यद्येवं नतः ।

(१८) लोकान्तादवाधा—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए पुरच्छिमिल्लाओ चरिमंताओ केवतियं अवाधाए ढोयंते पणत्ते ? । गोयमा ! उवावसाहिं जोयणेहिं अवाधाए ढोयंते पणत्ते । एवं दाहिणिल्लातो पचच्छिमिल्लातो उत्तरिल्लाओ ।

सकरप्पभाए णं जंते ! पुढवीए पुरच्छिमिल्लाओ चरिमंताओ केवतिअं अवाहाए ढोयंते पणत्ते ? । गोयमा ! तिभागूणेहिं तेरसेहिं जोयणेहिं अवाहाए ढोयंते पणत्ते, एवं चउदिमिं ।

वालुयप्पजाए णं भंते ! पुढवीए पुरच्छिमिल्लाओ पुच्छा ? । गोयमा ! सतिजागेहिं तेरसेहिं अवाधाए ढोयंते पणत्ते । एवं चउदिमिं पि, एवं सव्वासिं चउसु विदितासु पुच्छियव्वं ।

पंकप्पभाए चोदसहिं जोयणेहिं अवाहाए ढोयंते पणत्ते ।

धूमप्पजाए तिजागूणेहिं पणरसेहिं जोयणेहिं अवाहाए ढोयंते पणत्ते । उट्ठी सतिजागेहिं पणरसेहिं जोयणेहिं अवाहाए ढोयंते पणत्ते । सत्तमाए सोदसएहिं जोयणेहिं अवाधाए ढोयंते पणत्ते, एवं जाव उत्तरिल्लातो ॥

(इमीसे णं जंते ! इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः (पुरच्छिमिल्लाओ इति) पूर्वदिग्भाविनश्चरमान्तात् (केवल्याए इति) कियत्या अवाधया अपान्तरालरूपया लोकान्तोऽधोकावधिपरिच्छिन्नः प्रज्ञप्तः ? । भगवानाह—द्वादशयोजनानि, द्वादशयोजनप्रमाणो य इत्यर्थः । अवाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः । किमुक्तं भवति ?—रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वस्यां दिशि चरमपर्यन्तात् परतो लोकादूर्वाग्न्यपान्तरालं द्वादशयोजनानि, एवं दक्षिणस्यामपरस्यामुत्तरस्यां चापान्तरालं वक्तव्यम् । दिग्ग्रहणं चोपलक्षणम्, तेन सर्वास्वपि विद्विष्वपि यथोक्तमपान्तरालमवसातव्यम् । शेषाणां तु पृथिवीनां सर्वासु दिक्षु च चरमपर्यन्तादलोकः क्रमेणाधोऽधस्त्रिभागोनेन योजनेनाधिकैर्द्वादशभिर्योजनैरवगन्तव्यः । तद्यथा—शर्कराप्रज्ञाया पृथिव्याः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च चरमपर्यन्तादलोकादूर्वाग्न्यपान्तरालं त्रिभागोनाति त्रयोदश योजनानि । वालुकाप्रभायाः सत्रिजागानि त्रयोदश योजनानि । पङ्कप्रभायाः परिपूर्णानि चतुर्दश योजनानि, धूमप्रभायास्त्रिभागोनाति पञ्चदश योजनानि । अधः सप्तमपृथिव्याः परिपूर्णानि षोडश योजनानि । सूत्राकराणि पूर्ववद् योजनीयानि । जी० ३ प्रति० ।

(१९) रत्नप्रभादीनामध -

अत्थि णं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए अहे गेहाड वा, गेहावणाड वा ? । गोयमा ! एणो इण्ण्डे समडे । अ-

त्थि णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए इमीसे अहे गामाड वाण जाव सखिवेसाड वा ? । एणो इण्ण्डे समडे । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए अहे उराला वलाहया संसेयंति संमुच्छंति वासं वासंति ? । इन्ता ! अत्थि, तिप्पि वि पकरेड, देवो वि पकरेड, असुरो वि, नागो वि । अत्थि णं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए वादरे थणियसडे ? । इन्ता अत्थि तिप्पि वि पकरेति । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए वादरे अगणिकाए ? । गोयमा ! एणो इण्ण्डे समडे, एणत्थि विग्गहगइसमावण्णं । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए चंदिमं जाव ताराख्खा ? । एणो इण्ण्डे समडे । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए चंदाभाड वा ? । एणो इण्ण्डे समडे । एवं दोच्चाए पुढवीए जाणियव्वं, एवं तच्चाए वि जाणियव्वं । णवरं देवो वि पकरेड, असुरो वि पकरेड, नो नाओ पकरेड, चउत्थीए वि, नवरं देवो एको पकरेड, नो असुरो, नो नाओ, एवं हेट्ठिल्लासु देवो एको पकरेड ।

(वादरे अगणिकाए इत्यादि) ननु यथा वादरान्तेर्मनुष्यक्षेत्र एव तद्भावाभिप्रेतं ब्रह्मोच्यते, एवं वादरपृथिवीकायस्याऽपि निषेधो वाच्यः स्यात्, पृथिव्यादिष्वेव स्वस्थानेषु तस्य ज्ञावादिति । सत्यम् । किं तु नेह यद्यत्र नास्ति तत्तत्र सर्वं निषिध्यते, मनुष्याऽऽदिवत्, विचित्रत्वात् सूत्रगतेरतोऽस्ततोऽपीह पृथिवीकायस्य न निषेध उक्तः । अप्कायवानुवनस्पतीनां त्विह घनोदध्यादिज्ञावेन ज्ञावाभिप्रेताभावः सुगम एवेति । (नो नाओ च्छि) नागकुमारस्य तृतीयायाः पृथिव्या अधो गमनं नास्तीत्यत एवाऽनुमीयते । (नो असुरो नो नागो च्छि) इहाप्यत एव वचनाच्चतुर्थ्यादीनामधोऽसुरकुमारनागकुमारयोर्गमनं नाऽस्तीत्यनुमीयते । भ० ६ श० ८ उ० ।

(२०) अथाऽमूनि रत्नप्रभाऽऽदीनां द्वादशयोजनप्रमाणाऽऽदीनि अपान्तरालानि किमाकाशरूपाणि, उत घनोदध्यादिव्याप्तानि ? । उच्यते—घनोदध्यादिव्याप्तानि, तत्र कस्मिन्नपान्तराले कियान् घनोदध्यादिरिति प्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते कतिविधे पणत्ते ? । गोयमा ! तिविहे पणत्ते । तं जहा—घनोदधिवलए, घणवायवलए, तण्णातवलए ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए दाहिणिल्ले चरिमंते कतिविधे पणत्ते ? । गोयमा ! तिविधे पणत्ते । तं जहा, एवं चेव० जाव उत्तरिल्ले, एवं सव्वासिं० जाव अहे सत्तमाए उत्तरिल्ले ।

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वदिग्भावी चरमान्तोऽपान्तराललक्षणं कतिविधः कतिप्रकारः, कतिविभाग इत्यर्थः । प्रज्ञप्तः ? । भगवानाह—गौतम ! त्रिविधः प्रज्ञप्तः । तद्यथा—घनोदधिवलयो वलयाऽऽकारघनोदधिरूप इत्यर्थः । एवं घनवातवलयस्तनुवातवलयश्च । इयमत्र भावना—सर्वासां पृथिवीनामधो यत् प्राक् बाहुल्येन

घनोदध्यादीनां परिमाणमुक्तं, तन्मध्यभागे कृष्टव्यम् । ते हि मध्यभागे यथोक्तप्रमाणबाहल्या, ततः प्रदेशहान्या प्रदेशहान्या हीयमानाः स्वस्वपृथिवीपर्यन्तेषु तनुतरभूताः; तनुतरीभूत्वा स्वस्वपृथिवीबलयाऽऽकारेण वेष्टयित्वा स्थिताः । अत एवामूनि वल्लयान्युच्यन्ते, तेषां वल्लयानामुच्चैस्त्व सर्वत्र स्वस्वपृथिव्यनुसारेण परिभावनीयम्, तिर्यग्बाहल्य पुनरग्रे चक्ष्यते । इदानीं तु विभागमात्रमेवापान्तरात्तस्य प्रतिपादयितुमिष्टमिति तदेवोक्तम्, एवमस्या रत्नप्रज्ञाया पृथिव्या शेषास्तु दिक्षु, एव शेषाणामपि पृथिवीनां चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येक विज्ञागसूत्र भणितव्यम् ।

(११) संप्रति घनोदधिवल्लयस्य तिर्यग्बाहल्यमानमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पज्ञाए पुढवीए घणोदधिवल्लए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! उज्जोयणाई बाहल्लेणं पणत्ते ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रज्ञायाः पृथिव्या. सर्वासु दिक्षु चरमान्ते घनोदधिवल्लयः कियद् बाहल्लेन तिर्यग् बाहल्लेन प्रज्ञतः ? । जगवानाह-नौतम ! परं योजनानि बाहल्लेन प्रज्ञतः ।

तत ऊर्ध्वं प्रतिपृथिवि योजनस्य त्रिभागो बक्तव्यः । तद्यथा-

सकरप्पभाए णं भंते ! पुढवीए घणोदधिवल्लए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! सतिज्ञागाई उज्जोयणाई बाहल्लेणं पणत्ते । वालुयप्पभाए पुच्छा ? । गोयमा ! तिज्ञागूणाई सत्त जोजणाई बाहल्लेणं पणत्ते । एवं एतेण अ-भिज्ञावेणं पंकप्पज्ञाए सत्त जोजणाई बाहल्लेणं, धूमप्पभाए सतिभागो सत्त जोजणाई पणत्ते । तमप्पज्ञाए तिज्ञागूणाई अट्ट जोजणाई बाहल्लेणं पणत्ते । अहे सत्त-माए अट्ट जोजणाई बाहल्लेणं पणत्ते ।

शर्कराप्रभायाः सत्रिज्ञागानि, वालुकाप्रभायास्त्रिज्ञागोनानि सप्त योजनानि, पङ्कप्रज्ञायाः परिपूर्णानि सप्त योजनानि, धूमप्रभायाः सत्रिज्ञागानि सप्त योजनानि, तमप्रज्ञायाः त्रिभागानि अष्टौ योजनानि, अत्र सप्तपृथिव्याः परिपूर्णानि अष्टौ योजनानि । सूत्राक्षराणि तु सर्वत्र पूर्ववद् योजनीयानि ।

(२२) संप्रति घनवातबल्यस्य तिर्यग् बाहल्यपरिमाण-प्रतिपादनार्थमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवातवल्लए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! अरुपंचमाई जोजणाई बाहल्लेणं पणत्ते ॥

सकरप्पज्ञाए पुच्छा ? । गोयमा ! कोसूणाई पंच जोजणाई बाहल्लेणं पणत्ते ॥

एवं एणं अभिज्ञावेणं वालुयप्पभाए पंच जोजणाई बाहल्लेणं पणत्ते ॥

पंकप्पभाए सकोसाई पंच जोजणाई बाहल्लेणं पणत्ते ॥

धूमप्पभाए अट्टठडाई जोजणाई बाहल्लेणं पणत्ते ।

तमप्पज्ञाए कोसूणाई ष जोजणाई बाहल्लेणं पणत्ते । अहे सत्तमाए छ जोजणाई बाहल्लेणं पणत्ते ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्या रत्नप्रज्ञाया पृथिव्या घनवातबल्यः तिर्यग् बाहल्लेन अरुपञ्चमानि साक्षांनि चत्वारि योजनानि प्रज्ञतः । अत ऊर्ध्वं तु प्रतिपृथिवि गन्धूतं वर्त्तनीयम् । तथा चाऽऽह-द्वितीयस्याः पृथिव्या क्रोशोनानि पञ्च योजनानि, तृतीयस्याः पृथिव्याः परिपूर्णानि पञ्च योजनानि, चतुर्थ्याः पृथिव्याः सक्रोशानि पञ्च योजनानि, पञ्चम्याः पृथिव्याः अरुषष्ठानि साक्षांनि पञ्च योजनानि, षष्ठ्याः पृथिव्याः क्रोशोनानि परं योजनानि, सप्तम्याः पृथिव्याः परिपूर्णानि परं योजनानि ।

(२३) संप्रति तनुवातबल्यस्य तिर्यग् बाहल्यपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पज्ञाए पुढवीए तणुवातवल्लए केवतियं बाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! छकोसेणं बाहल्लेणं पणत्ते ।

एवं एतेणं अभिलावेणं सकरप्पज्ञाए सतिज्ञागे छकोसे बाहल्लेणं पणत्ते ।

वालुयप्पभाए तिज्ञागूणे सत्तकोसे बाहल्लेणं पणत्ते ।

पंकप्पभाए पुढवीए सत्तकोसे बाहल्लेणं पणत्ते ।

धूमप्पज्ञाए सतिज्ञागे सत्तकोसे बाहल्लेणं पणत्ते ।

तमप्पज्ञाए तिभागूणे अट्टकोसे बाहल्लेणं पणत्ते ।

अहे सत्तमाए पुढवीए अट्टकोसे बाहल्लेणं पणत्ते ।

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रज्ञायाः पृथिव्यास्तनुवातबल्यः कियत् किंप्रमाणं बाहल्लेन प्रज्ञतः ? । जगवानाह-पङ्ककोशं बाहल्लेन प्रज्ञतः । अत ऊर्ध्वं तु पृथिवी-क्रोशस्य त्रिभागो वर्त्तनीयः । तथा चाऽऽह-द्वितीयस्याः पृथिव्याः सत्रिभागानां पङ्ककोशान् बाहल्लेन प्रज्ञतः । तृतीयस्याः पृथिव्याः त्रिभागानां सप्त क्रोशान्, चतुर्थ्याः पृथिव्याः परिपूर्णान् सप्त क्रोशान्, पञ्चम्याः पृथिव्याः सत्रिभागान् सप्त क्रोशान्, षष्ठ्याः पृथिव्याः त्रिभागान् अष्टौ क्रोशान्, अथः सप्तम्याः पृथिव्याः परिपूर्णान् अष्टौ क्रोशान् ।

उक्तं च-

“ छुषेव अट्ट पंचम, जोजणसद्ध च होइ रयणाए ।

उदहीघणतणुवाया, जहसखेण विणिहिट्ठा ॥ १ ॥

तिभागो गाउयं चैव, तिज्ञागो गाउयस्स य ।

आइ धुवे पक्खेवो, अम्हे अदो जाव सत्तमिया ॥ २ ॥ ”

एतेषा च त्रयाणामपि घनोदध्यादिविभागानाम् एकत्र मीलने प्रतिपृथिवि यथोक्तमपान्तरात्तमानं भवति ।

(२४) संप्रति एतेष्वेव घनोदध्यादिवल्लयेषु क्षेत्रच्छेदेन कृष्ण-

वर्णाऽऽद्युपेतकव्यास्तित्वप्रतिपादनार्थमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधिवल्लय-स्स उज्जोयणवाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं विज्जमाणस्स अ-स्थि टव्वाई वण्णओ कालं जाव इंता अत्थि ।

सकरप्पभाए णं भंते ! पुढवीए घणोदधिवल्लयस्स सतिज्ञाग-

वज्जोयणवाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं ठिज्जमाणस्स० जाव इता अत्थि, एव० जाव अहे सत्तमाए जं जस्स वाहल्लं ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवाववलयस्स अण्णपंचमजोयणवाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं ठिज्ज० जाव इता अत्थि एवं० जाव अहे सत्तमाए जं जस्स वाहल्लेणं, एवं तणुवातवलयस्स वि० जाव अहे सत्तमा जं जस्स वाहल्ल ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधिवल्लए किंसंठिए पणत्ते ? । गोयमा ! वट्ठवल्लयागारसंठाणसंठिते पणत्ते । जेणं इमं रयणप्पभं पुढविं सव्वतो समंता संपरिक्खवित्ता णं चिट्ठति । एवं० जाव अहे सत्तमाए पुढवीए घणोदधिवल्लए, एवरं अप्पाणं पुढविं संपरिक्खवित्ता णं चिट्ठति ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवातवल्लए किंसंठिते पणत्ते ? । गोयमा ! वट्ठवल्लयागारे तहेव० जाव जेणं इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधिवलयं सव्वतो समंता संपरिक्खवित्ता णं चिट्ठि । एवं० जाव अहे सत्तमाए घणवातवल्लयं । इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तणुवातवल्लए किंसंठिते पणत्ते ? । गोयमा ! वट्ठवल्लयागारसंठाणसंठिए० जाव जेणं इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवातवल्लयं सव्वतो समंता संपरिक्खवित्ता णं चिट्ठति । एवं० जाव अहे सत्तमाए तणुवातवल्लयं ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिवलयः किमिव संस्थितः किंसंस्थितः प्रकृतः ? । भगवानाह-गौतम ! वृत्तं चक्रवालतया परिवर्तुल्लो यलयस्य मध्ये वृत्तिवृत्ताविशेषस्याऽऽकार आकृतिर्वल्लयाऽऽकार इव संस्थानं वल्लयाऽऽकारसंस्थानं, तेन संस्थितो वल्लयाऽऽकारसंस्थानसंस्थितः । कथमेवं गम्यते ?-वल्लयाऽऽकारसंस्थानसंस्थित इति ? । तत आह-(जेणमित्यादि) येन कारणेन इमां रत्नप्रजां पृथिवीं सर्वतः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च संपरिक्लिप्य सामस्येन वेष्टयित्वा तिष्ठति वर्तते, तेन कारणेन वल्लयाऽऽकारसंस्थानसंस्थितः प्रकृतः ।

एवं घनवातवल्लयसूत्रं, तनुवातवल्लयसूत्रं च परिभावनीयम् । नवरं घनवातवल्लयो घनोदधिवलयं संपरिक्लिप्येति वक्तव्यम् । तनुवातवल्लयो घनवातवल्लयं संपरिक्लिप्येति । एवं शेषास्वपि पृथिवीषु प्रत्येक त्रीणि त्रीणि सूत्राणि भावनीयानि ।

(२५) आयामविष्कम्भौ पृथ्वीनाम्-

इमा णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवी केवत्तियं आयामविक्खंभेणं पणत्ता ? । गोयमा ! असंखेज्जाइं जोअणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पणत्ता । एवं० जाव अहे सत्तमा ॥

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी किंयता आयामविष्कम्भेण, समाहारो घनः । आयामविष्कम्भा-

ज्यां प्रकृता । भगवानाह-असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेन । किमुक्तं भवति ?-असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयामतोऽसंख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेन, आयामविष्कम्भयोस्तु परस्परमल्पबहुत्वचिन्तने तुल्यत्वम्, तथा असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्रमेण परिधिना प्रकृता । एवमेकैका पृथिवी तावद्वक्तव्या यावदधः सप्तमी पृथिवी ।

(२६) अन्तर्बहिर्बा समाः पृथ्व्यः-

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी अंते य मज्जे य सव्वत्थ समा वाहल्लेणं पणत्ता ? । इता गोयमा ! इमा णं रयणप्पभा पुढवी अंते य मज्जे य सव्वत्थ समा वाहल्लेणं एवं० जाव अहे सत्तमा ॥

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी अन्ते च मध्ये च सर्वत्र समा वाहल्लेन पिण्डभावेन प्रकृता ? । भगवानाह-(गौतम ! इत्यादि) सुगमम् । एवं क्रमेणैकैका पृथिवी तावद्वक्तव्या यावत्सप्तमी ।

(२७) पृथिवीषु जीवाः सर्वत्र उपपन्नपूर्वाः-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए सव्वजीवा उववन्नपुव्वा सव्वजीवा उववन्ना ? । गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए सव्वजीवा उववन्नपुव्वा, नो चेव णं सव्वजीवा उववन्ना, एवं० जाव अहे सत्तमाए पुढवीए ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वजीवाः सामान्येन उपपन्नपूर्वाः कालक्रमेण तथा सर्वजीवा उपपन्ना उत्पन्ना युगपत् । भगवानाह-गौतम ! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वजीवाः सांख्यवहारिकजीवाश्चान्तर्गताः प्रायो वृत्तिमाश्रित्य सामान्येन उपपन्नपूर्वा उत्पन्नपूर्वाः कालक्रमेण संसारस्याऽनादित्वात्, न पुनः सर्वजीवा उपपन्ना उत्पन्ना युगपत्, सकलजीवानामेककालं रत्नप्रभापृथिवीत्वेनोत्पादे सकलदेवनारकाऽऽदिज्जेदाभावप्रसक्तेः । न चैतदस्ति, तथा जगत्स्वाभाव्यात् । एवमेकैकस्याः पृथिव्यास्तावद्वक्तव्या यावदधः सप्तम्याः ।

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्वजीवेहिं विजडपुव्वा सव्वजीवेहिं विजडा ? । गोयमा ! इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्वजीवेहिं विजडपुव्वा, नो चेव णं सव्वजीवेहिं विजडा, एवं० जाव अहे सत्तमा ॥

(इमा ण इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी (सव्वजीवेहिं विजडपुव्वा इति) सर्वजीवैः कालक्रमेण परित्यक्ता पूर्वा; तथा सर्वजीवैर्युगपत् विजडा परित्यक्ता । भगवानाह-गौतम ! इयं रत्नप्रभा पृथिवी प्रायो वृत्तिमाश्रित्य सर्वजीवैः सांख्यवहारिकैः कालक्रमेण परित्यक्ता पूर्वा, न तु युगपत्, परित्यागस्यासंज्ञत्वात् तथानिमित्ताज्जावात्, एवं तावद्वक्तव्या यावदधः सप्तमी पृथ्वी ।

(२८) पृथ्वीषु सर्वे जीवाः प्रविष्टपूर्वाः-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए सव्वपोगला पविट्ठपुव्वा, सव्वपोगला पविट्ठा ? । गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए सव्वपोगला पविट्ठपुव्वा, नो चेव

णं सव्वपोगला पविट्ठा, एवं० जाव अहे सत्तमाए पुढ-
वीए ॥

(इमीसे ए इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रज्ञायां पृथि-
व्यां सर्वे पुद्गला लोकोदरविवरवर्तिनः कालक्रमेण प्रविष्टपूर्वाः,
तद्भावेन परिणतपूर्वाः, तथा सर्वे पुद्गलाः प्रविष्टा एककाल तद्भा-
वेन परिणताः । भगवानाह-गौतम ! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां
सर्वे पुद्गलाः लोकवर्तिनः प्रविष्टपूर्वाः-तद्भावेन परिणतपूर्वाः,
ससारस्याऽनादित्वाद्, न पुनरेककाल सर्वपुद्गलाः प्रविष्टाः-त-
द्भावेन परिणताः, सर्वपुद्गलानां तद्भावेन परिणतौ रत्नप्रज्ञाव्य-
तिरेकेणाऽन्यत्र सर्वत्राऽपि पुद्गलाज्वावप्रसक्तेः, न चैतदस्ति,
तथाजगत्स्वाभाव्यात् । एव सर्वासु पृथिवीषु क्रमेण वृत्तव्यं,
यावदधः सप्तम्यां पृथिव्यामिति ।

(२६) सर्वे पुद्गलाः त्यक्तपूर्वाः-

इमा एं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्वपोगलोहिं वि-
जडपुव्वा, सव्वपोगले विजडा ! गोयमा ! इमा णं भंते !
रयणप्पभा पुढवी सव्वपोगलोहिं विजडपुव्वा, नो चेव
णं सव्वपोगले विजडा, एवं० जाव अहे सत्तमा ॥

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं जदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी स-
र्वपुद्गलैः कालक्रमेण (विजडपुव्वा इति) परित्यक्तपूर्वाः, तथा
सर्वपुद्गलैरेककाल परित्यक्ताः । जगवानाह-गौतम ! इयं र-
त्नप्रभा पृथिवी सर्वपुद्गलैः कालक्रमेण परित्यक्तपूर्वाः, ससार-
स्याऽनादित्वाद्, न पुनः सर्वपुद्गलैरेककाल परित्यक्ताः, सर्वपु-
द्गलैरेककाल परित्यागे तस्याः संवत्सा स्वरूपाभावप्रसक्तेः । न
चैतदस्ति, तथा जगत्स्वाभाव्यात् । शाश्वतत्वाद् । एतच्चानन्त-
रमेव वक्ष्यति । एवमेकैका पृथिवी क्रमेण तावद्वाच्या, यावदधः
सप्तमी पृथिवी ।

(३०) शाश्वती, अशाश्वती वा रत्नप्रज्ञा ?-

इमा एं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं सासता, असास-
ता ? गोयमा ! सिय सासता, सिय असासता । से केण-
ट्ठेणं जंते ! एवं वुच्च-सिय सासता, सिय असासता ? ।
गोयमा ! दव्वड्डयाए सासता, वणपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं
रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासता, से एणट्ठेणं गो-
यमा ! एवं वुच्चति-तं चेव० जाव सिय असासता, एवं०
जाव अहे सत्तमा ।

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रज्ञा पृथिवी किं
शाश्वती, अशाश्वती ? जगवानाह-गौतम ! स्यात् कथञ्चित्,
कस्याऽपि नयस्याऽभिप्रायेत्यर्थः । शाश्वती । स्यात् कथञ्चित्
अशाश्वती । एतदेव सविशेष जिज्ञासु पृच्छति-(से केणट्ठेण-
मित्यादि) ' से ' शब्दोऽयं शब्दार्थः । स च प्रश्ने, केन अर्थेन
कारणेन भदन्त ! एवमुच्यते-यथा स्यात् शाश्वती, स्याद्-
शाश्वतीति । भगवानाह-गौतम ! (दव्वड्डयाए इत्यादि) द्रव्या-
र्थतया शाश्वती, तत्र ह्यसर्वत्राऽन्वयि सामान्यमुच्यते, ह्यवति
गच्छति तान् तान् पर्यायान् विशेषानिति वा ह्यवमिति व्युत्पत्तेः,
ह्यमेवाऽर्थे तात्त्विकपदार्थो यस्य, न तु पर्याया, स ह्यवार्थो
ह्यमात्रास्तित्वप्रतिपादको नयविशेषः, तद्भावो ह्यवार्थता,
तथा ह्यवमात्रास्तित्वप्रतिपादकतयाऽभिप्रायेणेति यावत् । शा-

श्वती ह्यवार्थिकनयमतपर्यालोचनायामेवविधस्य रत्नप्रभायाः
पृथिव्या आकारस्य सदाभावाद् वर्णपर्यायैः कृष्णाऽऽदिभिः,
गन्धपर्यायैः सुरज्यादिभिः, रसपर्यायैस्तिकाऽऽदिभिः, स्पर्श-
पर्यायैः कठिनत्वाऽऽदिभिः, अशाश्वती अनित्या, तेषां वर्णाऽऽ-
दीनां प्रतिलक्षणं कियत्कालानन्तरं वाऽन्यथान्यथाभवनात्,
अतादवस्थस्य चाऽनित्यत्वात् । न चैवमपि जिज्ञाधिकरणे
नित्यत्वाऽनित्यत्वे द्रव्यपर्याययोर्जिज्ञाभेदोपगमात्, ग्रन्थयोभयो-
रप्यसत्त्वाऽऽपत्तेः । तथाहि-शक्यते वक्तुं परपरिकल्पितं ह्यवम-
सत्, पर्यायव्यतिरिक्तत्वात्, बाह्यत्वाऽऽदिपर्यायशून्यबन्ध्यासुतव-
त्, तथा परपरिकल्पिता पर्याया असत् । ह्यवत्वव्यतिरिक्तत्वात्,
बन्ध्यासुतगतबाह्यत्वाऽऽदिपर्यायवत् । उक्तं च--" ह्यव पर्यायवि-
युत, पर्याया ह्यववर्जिता । क कदा केन किंरूपा, दृष्टा मानेन
केन वा ? ॥१॥ " इति कृतं प्रसङ्गेन । विस्तरार्थिना धर्मसंग्रहि-
टोका निरूपणीया । " (से एणट्ठेणमित्यादि) उप-
संहारमाह-' से ' शब्दोऽयं शब्दार्थः । स चाऽत्र वाक्योपन्यासे,
अथ एतेनाऽनन्तरोदितेन कारणेन गौतम ! एवमुच्यते-
स्यात् शाश्वती, स्याद्शाश्वती । एवं प्रतिपृथिवि ता-
वद्वक्तव्यं यावदधः सप्तमी पृथिवी । इह यद् यावत्संभवा-
ऽऽस्पदं तच्च तावन्तं कालं शश्वद्भवति, तदा तदपि शाश्वत-
मुच्यते । यथा तन्त्रान्तरे-" आकप्पट्ठाई पुढवी सासया "
इत्यादि । ततः सशये किमेवा रत्नप्रभा पृथिवी सकलका-
लावस्थाचिन्तया शाश्वती ? उताऽन्यथा ? यथा तन्त्रान्तरीयैद-
च्यते इति, ततस्तदपनोदार्थं पृच्छति ।

(३१) कालस्थितिः-

इमा णं जंते ! रयणप्पभा पुढवी कालतो केवचिरं होति !
गोयमा ! ए कदा वि ए आसि, ण कदा वि एत्थि, ण
कदा वि ए जविस्सति, जुविं य, जवति य, भविस्सति य,
धुवा णियता सासता अक्खया अव्वया अव्वट्ठिता णिच्चा
एवं० जाव अहे सत्तमा ।

(इमा णं जंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी
कालतः कियच्चिरं कियन्तं कालं यावद्भवति । जगवानाह-गौ-
तम ! न कदाचिन्नासीत्, सदैवासीदिति ज्ञाव । अनादित्वात् ।
तथा न कदाचिन्न भवति, सर्वदैव वर्तमानकालाचिन्तायां भव-
तीति ज्ञावः । अत्रापि स एव हेतुः, सदा भावादिति । तथा
न कदाचिन्न प्रविष्यति, भविष्यच्चिन्तायाः सर्वदैव भविष्यती-
ति ज्ञावः, अपर्यवसितत्वात् । तदेवं कालत्रयचिन्तायां नास्ति-
त्वप्रतिषेध विधाय सप्रत्यस्तित्वं प्रतिपादयति-(जुविं चेत्या-
दि) अभूत्, भवति, भविष्यति च । एवं त्रिकालज्ञावित्वेन ध्रुवा,
ध्रुवत्वादेव नियता नियतावस्थाना, धर्मास्तिकायाऽऽदिवत्, नि-
यतत्वादेव च शाश्वती शश्वद्भावे प्रत्ययाभावात्, शाश्वतत्वादे-
व च सततं गङ्गासिन्धुप्रवाहप्रवृत्तापि पौणर्रीकहृद् इवान्य-
तरपुद्गलविचटनेऽप्यन्यतरपुद्गलोपचयज्ञावाद्वाक्या, रुक्म्यत्वादेव
चाव्यया मानुषोत्तराद् वहिः समुद्रवत्, अव्ययत्वादेवावस्थिता
स्वप्रमाणावस्थिता सूर्यमण्डसाऽऽदिवत्, एवं सदाऽवस्थानेन चि-
न्त्यमाना नित्या जीवस्वरूपवत् । यदि वा ध्रुवाऽऽदयः शब्दा इ-
न्द्रशक्ताऽऽदिवत् पर्यायशब्दा नानादेशजघनेनानुग्रहार्थमुपन्य-
स्ता इत्यदोषः । एवमेकैका पृथिवी क्रमेण तावद्वाच्या, या-

वदधः सप्तमी । (पृथिवीषु विजागतोऽन्तरवक्तव्यता 'अंतर' शब्दे प्रथमज्ञाने ७१ पृष्ठे गता)

(३२) पृथिव्यो बाहल्येन तुल्याः-

इमा एं जंते ! रयणप्पजा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय वाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा, वित्थारेणं किं तुल्ला विसेसहीणा संखेज्जगुणहीणा ! गोयमा ! इमा एं भंते ! रयणप्पजा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय वाहल्लेणं एणो तुल्ला, विसेसाहिता, नो संखेज्जगुणा, वित्थारेणं एणो तुल्ला विसेसहीणा, एणो संखेज्जगुणहीणा । दोच्चा एं भंते ! पुढवी तच्चं पुढविं पणिहाय वाहल्लेणं किं तुल्ला, एवं चेव जाणियव्वा । एवं तच्चा चउत्थी पंचमी छट्ठी । ठट्ठी एं जंते ! पुढवी सत्तमिं पुढविं पणिहाय वाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा, एवं चेव जाणियव्वं, सेवं भंते ! भंते ! ति ।

(इमा एं भंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीयां शर्कराप्रभां प्रणिधायऽऽश्रित्य बाहल्येन पिरुभावेन किं तुल्या, विशेषाधिका, संख्येयगुणा ?, बाहल्यमाधिकृत्येदं प्रश्नत्रयम् । ननु एकाऽशीत्युत्तरयोजनलक्षमाना, अपरा द्वात्रिंशदुत्तरयोजनलक्षमाना इत्युक्तम्, तत्तदर्थवगमे सत्युक्तलक्षणं प्रश्नत्रयमयुक्तम्, विशेषाधिकेति स्वयमेवाऽर्थपरिज्ञानात् । सत्यमेतत् । केवलज्ञप्रश्नोऽयं तदन्यमोहाऽपोहार्थः । एतदपि कथमवसीयते ? इति चेत्, स्वावबोधाय प्रश्नान्तरोपन्यासात् । तथा चाऽऽह-विस्तरेण विष्कम्भेन किं तुल्या, विशेषहीना, संख्येयगुणहीनेति ? जगवानाह-गौतम ! इयं रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीयां पृथिवीं प्राणिधाय बाहल्येन न तुल्या, किं तु विशेषाधिका, नाऽपि संख्येयगुणा । कथमेतदेवमिति चेत् ? उच्यते-इह रत्नप्रभा पृथिवी अशीत्युत्तरयोजनलक्षमाना, शर्कराप्रभा द्वात्रिंशदुत्तरयोजनलक्षमाना, तदत्रान्तरमष्टाचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि, ततो विशेषाधिका घटते, न तुल्या, नाऽपि संख्येयगुणा, विस्तरेण न तुल्या, किं तु विशेषहीना, नाऽपि संख्येयगुणा, प्रदेशाऽऽदिवृद्ध्या प्रवर्द्धमाने तावति क्षेत्रे शर्कराप्रभाया एव वृद्धिसंज्ञचात् । एवं सर्वत्र भावनीयम् । जी० २ प्रति० ११ उ० ।

(३३) सप्रति कस्यां पृथिव्यां कस्मिन् प्रदेशे नरकाऽऽवासा इत्येतत् प्रतिपादनार्थं तावादिदमाह-

कइ एं भंते ! पुढवीओ पणत्ताओ ? । गोयमा ! सत्त पुढवीओ पणत्ताओ । तं जहा-रयणप्पभा० जाव अहे सत्तमा ।

(कइ एं भंते ! इत्यादि) कति भदन्त ! पृथिव्यः प्रज्ञताः ?, इति विशेषाभिधानार्थमेतदभिहितम् । उक्तं च-"पुण्वभणियं जं भरणइ तत्थ कारणं अत्थि पडिसेहो, अणुष्ठा, कारणविसेसोवलंजो वा " । जगवानाह-गौतम ! सप्त पृथिव्यः प्रज्ञताः । तद्यथा-रत्नप्रभा, यावत्तमस्तम-प्रभा ।

इमीसे एं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए असीउत्तरजो-यणसतसहस्सबाहल्लाए उवरिं केवतियं ओगाहिता, हे-ट्टा केवतियं वज्जेत्ता, मज्जे केवतिए केवतिया निरयावा-

ससयसहस्सा पणत्ता ? । गोयमा ! इमीसे एं रयण-प्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एं जोयणसहस्सं ओगाहिता हेट्टा वि एं जोयण-सहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ एं रयणप्पभाए पुढवीए नेरतियाणं तीसं निरयावाससयसहस्सा भवंतीमि मक्खायं ।

(इमीसे ए इत्यादि) मस्या भ्रष्टन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरि कियत् किंप्रमाणमवगाह्य, उपरितनजगात् कियत् अतिक्रम्येत्यर्थः । अधस्तात् कियत् किंप्रमाणं वर्जयित्वा, मध्ये कियति किंप्रमाणे कियन्ति नरकाऽऽवासाः शतसहस्राणि प्रज्ञताः ? । जगवानाह-गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एक योजनसहस्रमवगाह्य, अधस्तादेकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा, मध्ये मध्य-ज्ञाने अष्टसप्तत्युत्तरे अष्टसप्ततिसहस्राधिके योजनशतसहस्रम्, अत्र एतस्मिन् रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकाणां योग्यानि त्रिंशन्नरकाऽऽवासशतसहस्राणि जवन्तीत्याख्यातं मया, शैवैश्च तीर्थकृद्भिः, अनेन सर्वतीर्थकृतमविसंवादिवचनता प्रवेदिता ।

(३४) वर्णकः-

ते एं एरगा अंतो वट्टा वाहिं चउरंसा० जाव अमुजा एरएसु वेयणा, एवं एणं अभिलावेणं उववज्जिऊण जाणियव्वं, ठाणपयाणुसारेणं जत्थ जं वाहल्लं जत्तिया वा णेरइयावाससयमहस्सा० जाव अहे सत्तमाए पुढवीए, अहे सत्तमाए मज्जे केवतिए कति अणुत्तरा महत्तिमहात्तया महाणिरया पणत्ता ? ; एवं पुच्छियव्वं वागरेयव्वं पि तहेव ठट्ठी सत्तमासु काओअगणिवएणाजा भाणियव्वा ।

(ते एं एरगा इत्यादि) ते नरका अन्तर्मध्यभागे वृत्ता वृत्ताकारा बहिर्वह्निर्भागे चतुरन्नाः चतुरन्नाऽऽकाराः, इदं च पीठोपरिवर्तिनं मध्यभागमधिकृत्य प्रोच्यते । सकलपीठाऽऽद्यपेक्षया तु आचक्षिकाप्रविष्टा वृत्तज्यस्त्रचतुरन्नासंस्थानाः, पुष्पावकीर्णास्तु नानासंस्थानाः प्रतिपत्तव्याः । एतच्चात्रे स्वयमेव वक्ष्यति-[अहे खुरप्पसठाणसठिया इति] अधो जूमितले क्षुरप्रस्येव प्रहरणविशेषस्य यत् संस्थानमाकारविशेषः-तीक्ष्णतालक्षणः, तेन सस्थिताः क्षुरप्रसंस्थानसस्थिताः । तथाहि-तेषु नरकाऽऽवासेषु भूमितले मसृणत्वाजावतः शर्करिले पादेषु न्यस्यमानेषु शर्करामात्रसंस्पर्शेऽपि क्षुरप्रेच पादाः कृत्यन्ते[कृत्यन्ते] [निश्चयकारतमसा इति] नित्यान्धकारा उद्द्योताजावतो यत्तमस्तेन तमसा नित्यं सर्वकालमन्धकारो येषु नित्यान्धकाराः तत्रापचरकाऽऽदिष्वपि नामान्धकारोऽस्ति, केवलं बहिः सूर्यप्रकाशे मन्दं तमो भवति, नरकेषु तु तीर्थकरजन्मदीप्ताऽऽदिका-लव्यतिरेकेणान्यदा सर्वकालमपि उद्द्योतलेशस्याऽप्यभावतो जात्यन्धस्येव मेघच्छन्नकालाऽर्द्धरात्र इवातीव बहल्लतरो भवति । तत उक्तं-तमसा नित्यान्धकारा, तमश्च तत्र सदावस्थितम्, उद्द्योतकारिणामभावात् । तथाऽऽह-[ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसपहा] व्यपगतः परिअणो ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणाम्, उपलक्षणमेतत्-तारारूपाणां ज्योतिष्काणां पन्था मार्गो यत्र व्यपगतग्रहसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथा । तथा-[मेयवसापूयसहिरमंस-

चिक्खिस्सल्लित्ताणुलेवणतत्ता इति] स्वभावतः सपञ्चैर्मेदोवसा-
पूतिरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिस्सल्लित्ता कर्म्मस्तेन लिप्तमुपदिग्धमनुवेपनेन
सकृल्लिप्तस्य पुनः पुनरुपलेपनेन तलं चूमिका येषां ते मेदोव-
शापूतिरुधिरमांसचिक्खिस्सल्लित्तानुवेपनतत्ता, अत एवाशुच-
योऽपवित्राः, श्रीभत्सा दर्शनेष्वतिजुगुप्सोत्पत्तेः, परमदुरभि-
गन्धा मृतगवादिकमेवरेभ्योऽप्यतीवानिष्टदुरजिगन्धा. (का-
ओअगणिवष्णाजा इति) लोहे धर्म्यमाने यादृक्कपोतो बहुकृष्ण-
रूपोऽग्नेर्वर्णः । किमुक्तं भवति?—यादृशी बहुकृष्णवर्णरूपा अग्नि-
ज्वाला विनिर्गच्छतीति तादृशी आभा वर्णस्वरूप येषां ते क-
पोनाग्निवर्णाभा, तथा कर्कशोऽतिदुस्सहोऽसिपत्रस्येव स्पर्शो
येषां ते कर्कशस्पर्शाः, अत एव—[दुरहियासा इति] उ खेना-
ध्यस्यन्ते दुरध्यासाः, अशुभा दर्शनतो नरकास्तथा गन्धरस-
स्पर्शशब्दैरशुभा अतीवासातरूपाः नरकेषु वेदनाः, एव सर्वा-
स्वपि पृथिवीष्वाद्यापको वक्तव्यः । जी० ३ प्रति० । (' ठाण '
शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७०० पृष्ठे दर्शित आलाप) (नरकाऽऽवा-
ससंख्या उपर्यध्वैकैक योजनसहस्रं मुक्त्वा यावत्प्रमाण
नरकाऽऽवासयोग्य पृथिवीवाहृत्य, तत्सर्वं सग्रहणीगाथाभिः
' ठाण ' शब्दे १७०२ पृष्ठे प्रतिपादितम्)

(३५) सप्रति नरकाऽऽवाससंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे ण जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए णरगा किंसेठि-
ता पणत्ता ? । गोयमा ! दुविधा पणत्ता । तं जहा—आव-
लियपविट्ठा य, आवलियवाहिरा य । तत्थ णं जे ते आव-
लियपविट्ठा ते ति विहा पणत्ता । तं जहा—वट्ठा, तंसा, चउरसा ।
तत्थ णं जे ते आवलियवाहिरा, ते णाणासंठाणसंठिता प-
णत्ता । तं जहा—अयकोट्टसंठिया, पिट्ठपयणगसठिया, कंडूसं-
ठिया, लोहीसंठिया, कमाहसंठिया, थालीसठिया, पिहडग-
संठिया, किएहगसंठिया, उडजसंठिया, मुरयसंठिया, मुङ्ग-
संठिया, णदिमुङ्गसठिया, आङ्गिगसंठिया, सुघोसंठिया,
दहरसंठिया, पणवसंठिया, परुहसंठिया, भेरीसंठिया, ऊल्ल-
रिसठिया, कुत्थुवकसंठिया, नाळीसंठिया, एवं० जाव तमाए ।

(इमीसे ण भंते ! इत्यादि) अस्यां जदन्त ! रत्नप्रभायां
पृथिव्यां नरका किमिव सन्निता प्रज्ञता ? । भगवानाह—गौत-
म ! नरका द्विविधाः प्रज्ञताः । तद्यथा—आवलिकाप्रविष्टाश्च,
आवलिकावाह्याश्च । चशब्दावुभेयवामप्यशुभतासुचको ।
आवलिकाप्रविष्टा नाम—अष्टासु दिक्षु समश्रेण्या व्यवस्थिता,
आवलिकासु श्रेणिषु प्रविष्टा व्यवस्थिता आवलिकाप्रविष्टाः,
ते संस्थानमधिकृत्य त्रिविधाः प्रज्ञताः । तद्यथा—वृत्ताः त्र्य-
स्त्रा, चतुरस्त्रा । तत्र ये ते आवलिकावाह्याः, ते नानासंस्थान-
संस्थिताः प्रज्ञताः । तद्यथा—अयकोट्टो द्वाहमयकोष्ठस्तद्वत्
संस्थिताः (पिठपयणगसठिया इति) यत्र सुरासधानाय पिष्ट
पच्यन्ते तत् पिष्टपचनक, तद्वत् संस्थिताः ।

अत्र सग्रहणीगाथे—

“अयकोट्टपिठपयणग—कडूशोहीकमाहसगणा ।

याद्वीपिहडगकिएहग—उडए मुरए मुङ्गेसु ।

नदिमुङ्गे आलि—नि सुघोसे दहरे य पणवे य ।

परुहगमल्लारिजेरी—कुत्थुवगनाविसठाणा ” ॥

कएरू पाकसंस्थानं, द्वाहीकटाहौ प्रतीतौ, नद्वत्संस्थानाः,

स्थाद्वी तषा, पिहडग यत्र प्रचूतजनयोग्य धान्यं पच्यते, उडए-
स्तापसाऽऽश्रमः, मुरजो मर्दवविशेषः, नन्दीमृदङ्गो द्वादशवि-
धतूर्यान्तर्गतो मृदङ्गः । स च द्विधा । तद्यथा—मुकुन्दो, मर्द-
लश्च । तत्रोपरि सकुचितोऽधो विस्तीर्णो मुकुन्दः, उपर्यध-
श्च समो मर्दलः । आल्लिङ्गो मृन्मयो मुरजः, सुघोपो देवलो-
कप्रसिद्धो घण्टाविशेषः, आतोद्यविशेषो वा, दर्दरो वाद्यविशे-
षः, पणवो भाएमानाम्, पट्टहः प्रतीतः, जेरी ढक्का, ऊल्लरी चर्माव-
नद्धा विस्तीर्णवलयाऽऽकारा, कुस्तुम्बकः सप्रदायगम्यः, ना-
ली घटिका । एव शेषास्वपि पृथिवीषु तावद् वक्तव्यं यावत्
षष्ठ्याः । सूत्रपाठस्त्वेवम्—“सक्करप्पभाए ण जंते ! पुढवीए णर-
गा किंसेठिया पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । त जहा-
आवलियापविट्ठा य, आवलियावाहिरा य । ” इत्यादि ।

(३६) अधः सप्तमीविषयं सूत्रं साक्षादुपदर्शयति—

अहे सत्तमाए णं भंते ! पुढवीए नरगा किंसेठिया प-
णत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । त जहा—वट्ठे य,
तंसा य ।

(अहे सत्तमाए ण जंते ! इत्यादि) अधः सप्तम्यां भदन्त !
पृथिव्यां नरकाः किमिव सन्निताः ? । भगवानाह—गौतम ! द्विवि-
धाः प्रज्ञताः । तद्यथा (वट्ठे य तंसा य इति) अधः सप्तम्यां
हि पृथिव्यां नरका आवलिकाप्रविष्टा एव, नावलिकावाह्याः,
आवलिकाप्रविष्टा अपि पञ्च, नाधिकाः, तत्र मध्ये अप्रतिष्ठाना-
भिधाननरकेन्द्रको वृत्तः, सर्वेषामपि नरकेन्द्रकाणां वृत्तत्वात् ।
शेषास्तु चत्वारः पूर्वाऽऽदिषु दिक्षु ते त्रयस्त्रयस्त्राः, तत् उक्तं-
वृत्ताश्च त्र्यस्त्राश्च ।

(३७) सप्रति नरकाऽऽवासानां वाहृत्यप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए नरया केवतियं
वाहल्लेणं पणत्ता ? । गोयमा ! तिणिण जौयणसहस्साइं
वाहल्लेणं पणत्ता । तं जहा—हेट्ठिल्ले चरिमंते घणा सहस्सं,
मज्जे सुसिरा सहस्सं, उप्पि संक्रुड्या सहस्सं, एवं० जाव
अहे सत्तमाए ॥

अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः कियद् वाह-
ल्लेन बहल्लस्य भावो वाहृत्य—पिण्डरूपाव, उत्सेध इत्यर्थः ।
तेन प्रज्ञताः ? । भगवानाह—गौतम ! त्रीणि योजनसहस्राणि
वाहल्लेन प्रज्ञताः । तद्यथा—अधस्तात् पादपीठे घना निचिता स-
हस्रं योजनसहस्रं मध्ये पीठस्योपरि मध्यभागे शुपिराः सहस्रं
योजनसहस्रं (तत् उप्पि ति) उपरि संकुचिताः शिखरीकृत्य
सकोचनमुपगता योजनसहस्रं, तत् एव सर्वसंख्यया नरका-
ऽऽवासानां त्रीणि योजनसहस्राणि वाहृत्यतो जवन्ति, एव पृ-
थिव्यां पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावद्ध सप्तम्याम् ।

तथा चोक्तमन्यत्रापि—

“ हेठा घणा सहस्सं, उप्पि सकोचतो सहस्सं तु ।

मज्जे सहस्स सुसिरा, निप्पि सहस्सुसिया णरया ॥१॥ ”

(३८) सप्रति नरकाऽऽवासानामायामविष्कम्भप्रतिपा-
दनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए नरगा केवतियं
आयामविक्खंणेणं, केवतियं परिकेवेणं पणत्ता ? । गोयमा !
दुविधा पणत्ता । तं जहा—संखेज्जवित्थहा य, असंखेज्ज-

वित्थमा य । तत्थ एं जे ते संखेज्जवित्थमा ते एं संखेज्जाइं
जोयणसहस्साइं आयामविकखंजेणं, संखेज्जाइं जोयणसह-
स्साइं परिकखेवेणं पणत्ता । तत्थ एं जे ते असंखेज्जवि-
त्थमा ते एं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविकखं-
जेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिकखेवेणं पणत्ता ।
एवं जाव तमाए ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां
नरकाः किंप्रमाणमायामविष्कम्भेन, समाहारो द्रष्टव्यः, आयाम-
विष्कम्भाभ्यामित्यर्थः । कियत् परिकेपेण परिरयेण प्रज्ञप्ताः ?
भगवानाह-गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा-संख्येयविस्तृता-
श्च, असंख्येयविस्तृताश्च । संख्येय संख्येययोजनप्रमाणविस्तृत
विस्तारो येषां ते संख्येयविस्तृताः, एवमसंख्येय विस्तृत येषां
तेऽसंख्येयविस्तृताः । चशब्दौ स्वगतानेकभेदप्रकाशनपरौ ।
तत्र ये ते संख्येयविस्तृतास्ते संख्येयानि योजनसहस्राणि
आयामविष्कम्भेण, संख्येयानि योजनसहस्राणि परिकेपेण । तत्र
ये तेऽसंख्येयविस्तृतास्ते असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयाम-
विष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिकेपेण प्रज्ञप्ताः ।
एव प्रतिपृथिवि तावद् वक्तव्यं यावत् षष्ठी पृथ्वी । सूत्र-
पाठस्त्वेवम्-“ सत्करप्पभाए णं पुढवीए नरगा केवइयं आयाम-
विकखंभेण, केवइयं परिकखेवेण पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा
पणत्ता । त जहा-संखेज्जवित्थमा य, असंखेज्जवित्थमा य । ”
इत्यादि ॥

अहे सत्तमाए णं जंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! दुविहा पण-
त्ता ? । तं जहा-संखेज्जवित्थमे य, असंखेज्जवित्थमा य ।
तत्थ एं जे से संखेज्जवित्थमे, से एं एकं जोयणसयस-
हसं आयामविकखंजेणं, तिप्पि जोयणसयसहस्साइं सोद-
स सहस्साइं दोषि य सत्तावीसे जोयणसए तिप्पि कोसे
अट्ठावीसं धणुसयाइं तेरस य अंगुलाइं अङ्गुलयं च
किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं पणत्ते । तत्थ एं जे ते असं-
खेज्जवित्थमा, ते एं असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं आ-
यामविकखंजेणं असंखेज्जाइं जाव परिकखेवेणं पणत्ता ।

(अहे सत्तमाए णं जंते ! इत्यादि) अधः सप्तम्यां भदन्त !
पृथिव्यां नरकाः कियदायामविष्कम्भेण, कियत्परिकेपेण प्रज्ञ-
प्ताः ? । भगवानाह-गौतम ! द्विविधाः । तद्यथा-संख्येयविस्तृ-
त एकः, स चाप्रतिष्ठानाग्निधानो नरकेन्द्रकोऽवसातव्यः ।
असंख्येयविस्तृताश्चत्वारः । तत्र योऽसौ संख्येयविस्तृतोऽप्र-
तिष्ठानाग्निधानो नरकेन्द्रकः, स एक योजनशतसहस्रमा-
यामविष्कम्भेण, त्रीणि योजनशतसहस्राणि पोरुश सहस्राणि
द्वे योजनशते सप्तविंशे सप्तविंशत्यधिके त्रयः क्रोशा अष्टा-
विंश धनुश्शत त्रयोदश अङ्गुलानि अर्द्धाङ्गुलं च किञ्चि-
द्विशेषाधिक परिकेपेण प्रज्ञप्तः । इदं परिकेपपरिमाणं गणित-
ज्ञावनया जम्बूद्वीपपरिकेपपरिमाणवद्भावनयम् । ये ते शेषा-
श्चत्वारोऽसंख्येयविस्तृतास्तेऽसंख्येयानि योजनशतसहस्राण्या-
यामविष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिकेपेण
प्रज्ञप्ताः ।

(३९) संप्रति नरकाऽऽवासानां वर्णप्रतिपादनार्थमाह-
इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए नरगा केरिसया वषेणं
पणत्ता ? । गोयमा ! कात्ता, कात्तावजासा, गंभीरलो-
महरिसा जीमा उत्तासणया परमकिण्हा वषेणं पणत्ता,
एवं जाव अहे सत्तमाए ।

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृ-
थिव्यां नरकाः कीदृशा वर्णेन प्रज्ञप्ताः ? । भगवानाह-गौतम !
कात्ता, तत्र कोऽपि निष्प्रजतया मन्दकालोऽपि आशङ्क्येत, तत-
स्तदाशङ्काव्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह-कात्ताऽवभासाः
कालः कृष्णोऽवजास प्रतिभाविनिर्गमो येभ्यस्ते कात्तावभासाः,
कृष्णप्रभापटलोपचिता इति भावः । अत एव गम्भीररोमह-
र्षाः-गम्भीरोऽतीवोत्कटो रोमहर्षो जयवशाद् येभ्यस्ते गम्भी-
ररोमहर्षाः । किमुक्तं ज्ञवति ?-एवं नाम ते कृष्णाः कृष्णाऽ-
वभासाः, यद्दर्शनमात्रेण नारकजन्तूनां जयसंपादनेन रौ-
महर्षमुत्पादयन्तीति । अत एव जीमा भयानकाः, भीमत्वादेव
उत्त्रास्यन्ते नारका जन्तव एभिरिति उत्त्रासनाः, उत्त्रासना
एव उत्त्रासनकाः, वर्णेन वर्णमधिकृत्य परमकृष्णा प्रज्ञप्ताः ;
यत ऊर्द्धं न किमपि भयानकं कृष्णमस्तीति भावः । एवं प्र-
तिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावद्धः सप्तम्याम् ।

(४०) गन्धमधिकृत्याऽऽह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए एरणगा केरिसया
गंधेणं पणत्ता ? । गोयमा ! से जहानामए अहिमडे ति वा,
गोमडे ति वा, सुणमने ति वा, मज्जारपडे ति वा, मणुस्समडे ति
वा, महिसमडे ति वा, मुसगमडे ति वा, आसमने ति वा, हत्थि-
मडे ति वा, सीहमडे ति वा, वग्गमडे ति वा, विगमडे ति वा,
दीवयमने ति वा, मयकुहियचिरविनट्टकुणिमवावण्डुर-
जिगंधे असुच्चिलीणविगयवीजच्छदरिसणिज्जे किमिजा-
त्ताउलसंसत्ते । जवे एयारूवे मिया ? । णो इणट्टे समडे गो-
यमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए एरणगा एत्तो अ-
णिट्ठतरका चेव अकंततरका चेव जाव अमणामतरा
चेव गंधेणं पणत्ता । एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए ॥

(इमीसे णं जंते ! इत्यादि) प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-
गौतम ! तद्यथा नाम-अहिमृत इति वा, अहिमृतो नाम-मृता-
हिदेहः, एवं सर्वत्र भावनीयम् । गोमृत इति वा, श्वमृत
इति वा, मार्जारमृत इति वा, हस्तिमृत इति वा, सिंहमृत
इति वा, व्याघ्रमृत इति वा, चीपकमृत इति वा, ह्यीपकश्चित्र-
कः । सर्वत्र अहिश्चासौ मृतश्च अहिमृत इत्येव विशेषणसमा-
सः । इह मृतकं सद्यः सपन्नं न विगन्धिं ज्ञवति । तत आह-
(मयकुहियचिरविण्णकुणिमवावण्डुरादि) मृतः सन् कुथितः
पूतिजावमुपगतो मृतकुथितः, स चोच्छ्रूनावस्थामात्रगनोऽपि भ-
वति । न च स तथा विगन्धस्तत आह-चिरविण्ण उच्छ्रूनाव-
स्थां प्राप्य स्फुटित इति ज्ञावः । सोऽपि तथा दुरभिगन्धः,
तथा न भवति, तत आह-(कुणिमवावण्णेति) व्यापन्नं वि-
शरारुभूतं कुणिम मांसं यस्य स तथा । ततो विशेषणसमा-
सः । दुरभिगन्ध इति । दुरन्तिः सर्वेषामभिमुख्येन दुष्टो गन्धो
यस्याऽसौ दुरभिगन्धः । अशुचिश्चिलीनो मनसः कलमवप-

रिणामहेतुः (विगय इति) विप्रनष्टं तदभिमुखतया प्राणिनां गत गमन यस्मिन् स तथा, बीजत्सया निन्दयाऽदर्शनीयो बीभत्सादर्शनीयः, ततो विशेषणसमासः, अशुचिर्विगत-बीभत्सादर्शनीयः (किमिजालाकुलससक्त इति) ससक्तः सन् कृमिजालाकुलो जातः कृमिजालाकुलससक्तः, मयूरव्यं-सकाऽऽदित्वात् समासः, ससक्तशब्दस्य च परनिपातः । एतावदुक्ते गौतम ! आह-(भवे एयारूवे सिया इति) स्या-द्भवेदेतद् यदुत जवेयुरेतद्रूपा यथोक्तविशेषणविशिष्टाऽहिमृता-ऽऽदिरूपगन्धेनाधिकृता नरकाः, सूत्रे च बहुवचनेऽपि एक-वचनं प्राकृतत्वात् । भगवानाह-गौतम ! नायमर्थः समर्थः-ना-यमर्थं उपपन्नः, यतोऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्या नरका इतो यथोक्तविशेषणविशिष्टाऽहिमृतादनिष्टतरा एव; तत्र किञ्चिद्भ-व्यमपि कस्याऽप्यनिष्टतरं भवति । तत आह-अकान्ततरा एव स्वरूपतोऽप्यकमनीयतरा एव, अभव्या एवेति भावः । तत्रा-कान्तमपि कस्याऽपि प्रियं जवति, यथा गर्ताशुकरस्याशुचिः, तत आह-अप्रियतरा एव, न कस्यापि प्रिया इति भावः । अत एवामनोहतरा एव गन्धमधिकृत्य प्रज्ञाः, तत्र मनोहं मनो-ऽनुकूलमात्रं यत् पुनः स्वविषये मनोऽत्यन्तमासक्तं करोति तद्, न मनोहममनोहम् । एकार्थिका वा एते सर्वे शब्दाः शक्ने-न्द्रपुरन्दराऽऽदिवद् नानादेशजविनेयजनानुग्रहार्थमुपात्ताः, एवं पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावदधः सप्तम्याम् ।

(४१) स्पर्शमधिकृत्याऽऽह-

इमीसे एं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरया केरिसया फासेणं पसुत्ता ? । गोयमा ! से जहानामए असिपत्तेइ वा खुरपत्तेइ वा कलंवचीरियापत्तेइ वा सत्तगोति वा कुंतगोति वा तोमरगोति वा नारायगोति वा सूदगोति वा लउरगो-ति वा भिन्मालगोति वा सूचिकलाएति वा कविकच्चु-त्ति वा विच्छुकंदेति वा इंगाद्वेति वा जाद्वीएति वा मु-म्भुरएति वा अच्चि त्ति वा अलाएति वा सुप्पाग-णिणएति वा । जवे एयारूवे सिया ? । एो इण्ठे सप्पे । गोयमा ! इमीसे एं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा एतो अणिठ्ठतरा चेव० जाव अमणापतरा चेव वा फामेणं प-सुत्ता । एवं० जाव अहे सत्तमाए पुढवीए ॥

(इमीसे णमित्यादि) प्रश्नसूत्र सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! तद्यथा नाम-असिपत्रमिति वा-असिः खट्वा, तस्य पत्र-मसिपत्र, लुरपत्रमिति वा, कदम्बचिरिकापत्रमिति वा, कदम्ब-चिरिका तृणविशेषः-स च दर्जादप्यतीव तुदकः, शक्तिः प्रह-रणविशेषः, तदग्रमिति वा, कुन्ताग्रमिति वा, तोमराग्रमिति वा, भिण्णमात्रः प्रहरणविशेषः, तदग्रमिति वा, सूचीकलाप इति वा, कपिकच्चूरिति वा, कपिकच्चूः कण्डूतिजनको वल्लीविशेषः, वृद्धिकदश इति वा, अङ्गार इति वा, अङ्गारो निर्धूमाग्निः, ज्वालेति वा, ज्वाला अनलसवच्छा (मुम्भुर इति वा) सुर्भुरः फुम्फुकाऽऽदौ मसृणोऽग्निः, अर्चिरिति वा, अर्चिरनलवि-च्छिन्ना ज्वाला, अत्रातमुल्लुक्कम्, शुद्धाग्निरयःपिरानुग-तोऽग्निः, विद्युदादिर्वा, इतिशब्दः सर्वत्रापि उपमानुतव-स्तुस्वरूपपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्दः परस्परसमुच्चये । इह कस्यापि नरकस्य स्पर्शः शरीरावयवच्छेदकोऽपरस्य जे-

दकोऽन्यस्य व्यथाजनकोऽपरस्य दाहक इत्यादि । ततः सा-म्यप्रतिपत्त्यर्थमसिपत्राऽऽदीनां नानाविधानामुपमानानामुपादा-नम् (जवे एयारूवे सिया इत्यादि) प्राग्वत् ।

(४२) संप्रति नरकाऽऽवासानां महत्त्वमभिधित्पुराह-

इमीसे एं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरगा किं महा-द्वया पाणत्ता ? । गोयमा ! अयं णं जंबुदीवे दीवे सव्वदी-वसमुद्दाणं सव्वज्जंतरए सव्वखुद्दाए वट्टे तेद्वीपूत [तेद्वल-पूप] [तेद्वलपूप] संठाणसंठिते वट्टे पुक्खरकप्पियासं-ठाणसंठिते वट्टे रहक्कवालसंठाणसंठिते वट्टे पडिपुष्पचंद-संठाणसंठिते एकं जोयणसतसहस्सं आयामबिक्खंजेणं० जाव किंचि विसेसाहिए परिकेवेवेणं, देवे एं महि-ट्टिए० जाव महाणुजागे० जाव इणमेव त्ति कहु के-वलकप्पं जंबुदीव तिहिं अच्छराणि वा तिहिं तिस-त्तखुत्तो अणुपरियाट्टित्ता एं हव्वमागच्छेज्जा, से एं देवे ताए उकिट्टाए तुरियाए चवत्ताए चंदाए सिग्घाए जइणाए छेइयाए उप्पुयाए दिव्वाए देवगईए वीतीवयमाणे जह-प्पेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा, उक्कोसेणं छम्मासे वीईवएज्जा, अत्येगतिए एरणगे वीईवएज्जा, अत्येगतिए एो वीतीवएज्जा, महाद्वया एं गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए णरगा पसुत्ता । एवं० जाव अहे सत्तमाए अत्येग-तियं नरगं वीईवएज्जा, अत्येगइयं नरगं नो वीईवएज्जा ।

(इमीसे णं इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरकाः किं महान्तः किंप्रमाणा महान्तः प्रज्ञाः ? । पूर्वं त्वस-ख्येयविस्तृता इति कथितं, तच्छासख्येयत्वं नावगम्यते इति भूयः प्रहनः । अत एवाऽत्र निर्वचनं भगवानुपमयाऽभिधत्ते-गौत-म ! अयमिति यत्र स्थिता वयं, णमिति वाक्यालङ्कारे, अष्टयो-जनोच्छ्रितया रत्नमय्या जम्ब्वा उपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपः, सर्वद्वीपसमुद्धानां धातकीखण्डवणाऽऽदीनां सर्वाभ्यन्तर आ-दिभूतः, सर्वक्षुब्धकः सर्वेभ्यो द्वीपसमुद्देश्य क्षुब्धको ह्रस्वः स-र्वक्षुब्धकः । तथाहि-सर्वे खवणाऽऽदयः समुद्राः सर्वे धातकीख-ण्डाऽऽदयो द्वीपा अस्माद् जम्बूद्वीपादारभ्य प्रवचनोक्तक्रमेण द्वि-गुणद्विगुणाऽऽयामविष्कम्भपरिधयः, ततोऽयं शेषसर्वद्वीपसमु-द्रापेक्षया सर्वलघुरिति, तथा वृत्तो, यतस्तैलपूपसंस्थानसंस्थितः, तैल्लेन पक्वोऽपूपस्तैलपूपः, तैल्लेन हि पक्वोऽपूपः प्रायः परिपूर्ण-वृत्तो जवति, न घृतेन पक्व इति तैलविशेषणं, नस्येव संस्थानं, तेन सस्थितस्तैलपूपसंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तो, यतः पुष्कर-कर्णिकासंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तो, यतो रथचक्रवालसंस्था-नसंस्थितः, तथा वृत्तो, यतः परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थि-तः, अनेकधोपमानोपमेयभावो नानादेशजविनेयप्रतिपत्त्यर्थः । एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेण, त्रीणि योजनशतसह-स्राणि पोरुश सहस्राणि द्वे योजनशते सप्तविंशे त्रयः क्रो-शा अष्टाविंशं धनुः शतं त्रयोदश अद्भुतानि अर्द्धाद्गुणं च किञ्चिच्छेषाधिकं परिकेपेण प्रज्ञप्तं । परिकेपपरिमाणगणित-भावना क्षेत्रसमासटीकातो, जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिटीकातो वा वे-

दितव्या । (देवे य णमित्यादि) देवश्च, णमिति वाक्यालङ्कारे ।
महर्षिकः महती ऋद्धिर्विमानपरिवाराऽऽदिका यस्य स महर्षि-
कः, महती द्युतिः शरीराभरणविषया यस्य स महाद्युतिकः,
महद् बलं शरीरं प्राणा यस्य स महाबलः, महद् यशः
ख्यातिर्यस्य स महायशः, तथा (महैसकखे इति) महेश
इति महान् ईश्वर इत्याख्या यस्य स महेशाख्यः । अथ-
वा-ईशानमीशो भावे घञ्प्रत्यय, ऐश्वर्यमित्यर्थः, ' ईश '
ऐश्वर्ये इतिवचनात् । तत ईशमैश्वर्यमात्मनः ख्यातिः, अन्तर्भू-
तएवार्थतया ख्यापयति प्रथयति, ईशाख्यः महोऽश्वासावीशाऽऽ-
ख्यश्च महेशाख्यः । क्वचित् " महासोक्खे " इति पाठः । तत्र
महत् सौख्यं यस्य प्रभूतसद्वेद्योदयवशात् स महासौख्यः ।
अन्ये पठन्ति-"महासकखे इति" तत्रायं शब्दसंस्कारो महाश्वा-
कः । इयं चात्र पूर्वाऽऽचार्यप्रदग्निता व्युत्पत्तिः, आशुगमनादश्वो
मनः, अक्षाणि इन्द्रियाणि स्वविषयव्यापकत्वात्, अश्वश्चाक्षाणि
च अश्वाक्षाणि, महान्ति अश्वाक्षाणि यस्याऽसौ महाश्वाक्षः ।
तथा-(महाणुभागे इति) अनुभागो विशिष्टवैक्रियाधिकरण-
विषया अचिन्त्या शक्तिः, "भागो चिंता सत्ती" इति वचनात् ।
महान् अनुभागो यस्य स महानुभागः । अमूनि महर्षिक
इत्यादीनि विशेषणानि तत्सामर्थ्यातिशयप्रतिपादकानि । याव-
दिति चण्डिकात्रयकरणकालावधिप्रदर्शनपरम् । " इणामेव चि
कट्टु " एवमेव मुधिकया, " एमेव मोरकल्ला (कुल्ला), मुहा
य मुदिय चि नायव्वा । " इति वचनात् । अवङ्गयेति भावः ।
उक्तं च मूलटीकायाम्-(इणामेवेति कट्टु) एवमेव मुधिकया
अवङ्गयेति इतिकृत्वेति हस्तदर्शितचण्डिकात्रयकरणसूचकम्,
केवलकल्पं परिपूर्णं जम्बूद्वीपं त्रिभिरप्सरोनिपातैः । अप्सरो-
निपातो नाम-चण्डिका, तत्र तिसृभिश्चण्डिकाभिरिति
रूपव्ययम् । चण्डिकाश्च कालोपलक्षणं, ततो यावता कालेन
तिस्रश्चण्डिकाः पूर्यन्ते, तावत्कालमध्ये इत्यर्थः । त्रि-सप्तकृत्व
एकविंशतिचारान्, अनुपरिवर्त्य सामस्येन परिभ्रम्य, ' हव्वं '
शीघ्रमागच्छेत्, स इत्यभूतगमनशक्तियोग्यो देवस्तया
देवजनप्रसिद्धया उत्कृष्टया प्रशस्तिविहायोगतिनामोदयात् प्रश-
स्तया, शीघ्रसचरणात् त्वरितया, त्वरा सजाता अस्यामिति त्व-
रिता, तथा त्वरितया, शीघ्रतरमेव तथा प्रदेशान्तराक्रमणमिति,
चपलेव चपला, तथा, क्रोधाविष्टस्येव श्रमासवेदनात् चण्डमेव
चण्डा, तथा, निरन्तरं शीघ्रगुणयोगात् शीघ्रा, तथा शीघ्रया,
परमोत्कृष्टवैशेषपरिणामोपेता जवना, तथा । अन्ये तु जैनया विप-
क्षजेतृत्वेनेति व्याचक्षते, ऐकया निपुण्या, वातोद्धूतस्य दिगन्त-
ध्यापिनो रजस इव या गतिः सा उद्धूता, तथा । अन्ये त्वाहुः-
चद्धूतया तदर्थतिशयेनेति, दिव्या दिवि देवलोके प्रवा दिव्या,
तथा, देवगत्या व्यतिव्रजन् जघन्यत एकाहं वा एकमहर्षाघत्,
एव द्व्यहं त्र्यहमुत्कर्षतः पणमासान् यावत् व्यतिव्रजन्, तत्रा-
स्त्येतद् यदुन एककान् काश्चन नरकान् व्यतिव्रजेत् उल्लङ्घ्य प-
रतो गच्छेत्, तथाऽस्त्येतत् यदुत-इत्यभूतयाऽपि गत्या पणमा-
सानपि यावद् निरन्तरं गच्छन् एककान् काश्चन नरकान् न व्य-
तिव्रजेत् नोल्लङ्घ्य परतो गच्छेत्, अतिप्रभूतायामतया तेषामन्त-
स्य प्राप्तुमशक्यत्वात्, एतावन्तो महान्तो गौतम ! अस्यां रत्नप्र-
जायां नरकाः प्रज्ञाः । एवमेकैकस्यां पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं,
यावदधः सप्तम्यां, नवरमधः सप्तम्यामेव वक्तव्यम्-" अत्येग-
इय णरग वीईवपज्जा, अत्येगइय नरगे नो वीईवपज्जा । " अप्र-
तिष्ठानाऽजिघ्रस्यैकस्य नरकस्य द्व्ययोजनाऽऽयामविष्कम्भतया

अन्तस्य प्राप्तुं शक्यत्वात्, शेषाणां च चतुर्णामपि प्रभूतासक्येय-
योजनकोटीकोटीप्रमाणत्वेनान्तस्य प्राप्तुमशक्यत्वात् ।

(४३) संप्रति किमया नरकाः?, इति निरूपणार्थमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरगा किमया
पप्पत्ता ? । गोयमा ! सव्ववइरामया पएणत्ता । तत्थ णं
एरणसु वहवे जीवा य पोगल्ला य अवक्कमंति, विउक्क-
मंति, चयंति, उववज्जंति, सासता णं ते नरगा दव्वफ्फयाए
वाणपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं
असासता, एवं० जाव अहे सत्तमा ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां जदन्त ! रत्नप्रजायां
पृथिव्यां नरकाः किमया. किंविकाराः प्रज्ञाः ? । भगवानाह-
गौतम ! (सव्ववइरामया इति) सर्वाऽऽत्मना वज्रमयाः प्रज्ञ-
ता, वज्रशब्दस्य सूत्रे दीर्घता प्राकृतत्वात् । तत्र च येषु नरकेषु
णमितिवाक्शालङ्कारे, वहवो जीवाश्च खरवादरपृथिवीकायिक-
रूपाः, पुद्गलाश्च अपक्रामन्ति, च्यवन्ते, व्युत्क्रामन्ति, उत्पन्नन्ते ।
एतदेव शब्दद्वयं यथाक्रमं पर्यायद्वयेन व्याचष्टे-(चयंति उव-
वज्जंति) च्यवन्ते, उत्पद्यन्ते । किमुक्तं भवति ?-एके जीवाः पुद्गला-
श्च यथायोगं गच्छन्ति, अपरे त्वागच्छन्ति । यस्तु प्रतिनियत-
संस्थानाऽऽदिरूप आकारः स तदवस्थ एवेति । अत एवाऽऽह-
(सासता णमिति) पूर्ववत्, ते नरका इत्यर्थतया तथाविध-
प्रतिनियतसंस्थानाऽऽदिरूपतया वर्णपर्यायैः गन्धपर्यायैः रसपर्या-
यैः स्पर्शपर्यायैः पुनरशावता वर्णाऽऽदीनामन्यथाभव-
नात् । एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधः सप्तमी पृथिवी ।
जी० ३ प्रति० ।

(४४) किंप्रतिष्ठिता नरकाः ?-

तिपइठिया एरण पप्पत्ता । तं जहा-पुढवीपइठिया ण-
रगा, आगासपइठिया, आयपइठिया । एगमसंगहववहा-
राणं पुढविपइठिया, उज्जुसुयस्स आगासपइठिया, तिण्हं
सइणयाणं आयपइठिया ।

स्फुटं केवलं नारका नरकाऽऽवासा आत्मप्रतिष्ठिताः स्वरूपप्रति-
ष्ठिताः । तत्प्रतिष्ठानं नयैराह-(एगमेत्यादि) नैकेन सामान्यवि-
शेषग्राहकत्वात् तस्याऽनेकेन ज्ञानेन मिनोति परिच्छिन्नतीति
नैगमः । अथवा-नैगमा निश्चितार्थबोधाः, तेषु कुशलो भवो वा
नैगमः । अथवा-नैको गमोऽर्थमागो यस्य स प्राकृतत्वेन नै-
गमः ॥ १ ॥ संग्रहणं जेदानां संगृहाति वा तान् संगृह्यन्ते
वा ते येन स संग्रहः, सामान्यमात्राभ्युपगमपर इति ॥ २ ॥
व्यवहरणं व्यवहियते वा तेन विशेषेण वा सामान्येन व्यव-
हियते निराक्रियतेऽनेनेति लोकव्यवहारपरो व्यवहारो विशे-
षमात्राभ्युपगमपरः ॥ ३ ॥ एतेषां नयानां मतेनेति गम्यम् । ऋजु
अवक्रममिमुखं श्रुतं श्रुतज्ञानं यस्येति ऋजुश्रुतः, ऋजु वास्तीता-
नागतवक्रपरित्यागाद् वर्तमानं वस्तु सूत्रयति गमयतीति
ऋजुसूत्रः, स्वकीयं सांप्रतं च वस्तु नान्यदित्यभ्युपगमपरः ।
शब्दयते अजिघीयते अभिधेयमनेनेति शब्दो धाचको ध्वनिः,
नयन्ति परिच्छिन्दन्ति अनेकधर्माऽऽत्मकं सद्वस्तु सावधार-
णतयैकेन धर्मेणेति नयाः शब्दप्रधाननयाः । ते च त्रयः-श-
ब्दसमभिरुद्धैर्बभूताऽऽख्याः । तत्र शपनमभिधानं, ज्ञप्यते वा
येन वस्तु स शब्दः, तदभिधेयविमर्शनपरो नयोऽपि श-

वद् एवेति । स च भावनिक्षेपरूप वर्तमानमभिनिविद्धवाचक बहुपर्यायमपि च वस्त्वच्युपगच्छतीति । वाचक वाचक प्रति वाच्यभेद समभिरोहत्याश्रयति यः स समजिह्वः । स ह्यनन्त-रोक्तविशेषणस्याऽपि वस्तुन शक्रपुरन्दराऽऽदिवाचकभेदेन भे-दमच्युपगच्छति, घटपटाऽऽदिवदिति । यथा शब्दार्थो घटते चेष्टत इति घट इत्यादिलक्षण एवमिति तथाभूत सत्यो घटाऽऽदिरर्थो, नान्यथेत्येवमभ्युपगमपर एवभूतो नयः । अथ हि भावनिक्षेपा-ऽऽदिविशेषणोपेत व्युत्पत्त्यर्थाऽऽविष्टमेवार्थमिच्छति, जला-ऽऽहरणाऽऽदिचेष्टावन्त घटमेवेति । तत्राऽऽद्यत्रयस्याऽशुक्त्वात् प्रायो लोकव्यवहारपरत्वाच्च पृथिवीप्रतिष्ठितत्व नारकाणा-मिति तत्त्वम्, चतुर्थस्य शुक्त्वात् आकाशस्य च गच्छतां तिष्ठता वा सर्वभावानामैकान्तिकाऽऽधारत्वाद् द्रवोऽनैका-न्तिकत्वाच्चाऽऽकाशप्रतिष्ठितत्वमिति, त्रयाणां तु शुद्धतरत्वात् सर्वजावानां स्वजावलक्षणाधिकरणस्याऽन्तरङ्गत्वादव्य-ञ्जिवारित्वाच्च आत्मप्रतिष्ठितत्वमिति । न हि स्वस्व-जावं विहाय परस्वभावाधिकरणा जावाः कदाचनाऽपि जव-न्तीति । यत आह भाष्यकारः -“ वस्तु वसइ सहावे, सत्ताओ च्येयण व्व जीवस्मि । न विलक्खणत्तणाओ, जिणे ग्यातवे च्वेव ” ॥२२४२॥ (विशे०) इति । स्या० ३ ठा० ३ त० [चपपातः ‘उववाय’ शब्दे द्वितीयजगे ६१५ पृष्ठादारभ्य छेद्य] [एव शरीरावहारावगाहनेऽपि स्वस्थाने]

(४५) नरकदुःखवर्णनम्-

पुच्छिस्सहं केवद्विणं महेसिं,

कहंजितावा एरगा पुरत्था ।

अजाणओ मे मुणि ! बूहि जाणं,

कहिं नु वाढा नरए उर्विति ? ॥१॥

जम्बूस्वामिना सुधर्मस्वामी पृष्टः । तद्यथा--भगवन् ! किञ्चूता नारकाः, कैर्वा कर्मभिरसुमता तेषूपाद, कीदृशयो वा तत्रत्या वेदना ? इत्येव पृष्ट सुधर्मस्वाम्याह-यदेतद्भवताऽह पृष्ट-स्तदेतत् केवलिनमतीतानागतवर्तमानसुद्धमव्यवहितपदार्थवे-दिन, महर्षिमुग्रतपश्चरणकारिणमनुकूत्रप्रतिकृत्रोपसर्गसाहिष्णु श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामिन, पुरस्तात् पूर्वं पृष्टवानस्मि । यथा-कथं किञ्चूता अभितापान्विता नरका नरकावासा जवन्ति?, इत्येतदजानतो मे मम हे मुने ! जानन् पूर्वमेव केवलज्ञानेनावग-च्छन्, ब्रूहि कथय । कथं नु केन प्रकारेण किमनुष्ठायिन ? । नुरिति वितर्कं । वाढा अज्ञा हिताहितप्राप्तिविवेकरहिता, तेषु नरकेषूप सामीप्येन तद्योग्यकर्मोपादानतया, यान्ति गच्छन्ति । १।

(४६) किञ्चूताश्च तत्र गतानां वेदनाः प्रादु-पन्तीत्येतच्चाऽह-

एवं मए पुट्टं महाणुभावे,

इण मोऽव्ववी कासेव आसुपन्ने ।

पवेदइस्सं दुहमदुहगं,

आदीणिण दुक्कणिणं पुरत्था ॥ २ ॥

एवमनन्तरोक्तं, मया विनेयेनोपगम्य पृष्टो महोऽश्रुस्त्रिशदति-शयरूपोऽनुज्वालो माहात्म्य यस्य स तथा । प्रश्नोत्तरकाल चेद वक्ष्यमाणम्, “मो” इति वाक्यालङ्कारे, केवलाऽऽलोकेन परि-ज्ञाय मत्प्रश्ननिर्वचनमवगच्छन् । कोऽसौ ? काश्यपो वीरो वर्द्धमानस्वामी, आशुप्रज्ञ, सर्वत्र सदोपयोगात्, स चैव मया ४२०

पृष्टो भगवानिदमाह-यथा यदेतद्भवता पृष्ट तदहं प्रवेदयि-ष्यामि कथयिष्याम्यग्रतो दत्तावधानं शृण्वेति । तदेवाऽह-दुःखमिति नरकं दुःखहेतुत्वात् असदनुष्ठानम् । यदि चा नरकाऽऽवास एव दुःखयतीति दुःखम् । अथवा-असा-तावेदनीयोदयात् तीव्रपीडाऽऽत्मक दुःखमित्येतच्चाऽर्थतः परमार्थतो विचार्यमाणं दुर्गं गहनं विषमं दुर्विज्ञेयम् अ-सर्वज्ञेन, तत्प्रतिपादकप्रमाणाभावादित्यभिप्रायः । यदि वा [दुहमदुहगं ति] दुःखमेवार्थो यस्मिन् स दुःखनि-मित्तो वा दुष्प्रयोजनो वा दुःखार्थो नरकः, स च दुर्गो विषमो दुरुत्तरत्वात्, तं प्रतिपादयिष्ये । पुनरपि तमेव विशि-नष्टि-आ समन्तादीनमादीनं तद्विद्यते यस्मिन् स आदीनिको-ऽत्यन्तदीनसत्त्वाऽऽश्रयः तद्, दुष्कृतमसदनुष्ठानं पापं वा तत्फलं वा, असातावेदनीयोदयरूपं तद्विद्यते यस्मिन् स दुष्कृतिकः, त, पुरस्तादग्रतः प्रतिपादयिष्ये । पाठान्तरं वा- (दुक्कडिण ति) दुष्कृतं विद्यते येषां ते दुष्कृतिनो नारकास्तेषां सवन्धि-चरितं पुरस्तात् पूर्वस्मिन् जन्मनि नरकगतिगमनयोग्य यत्-कृतं प्रतिपादयिष्यत इति ।

यथाप्रतिज्ञातमेवाऽऽह-

जे केइ वाला इह जीवियहो, पावाइं कम्माइं करंति रुदा ।

ते घोररुवे तमिसंधयारे, तिब्बाजितावे नरए पढंति ॥३॥

ये केचन महारम्भपरिग्रहपञ्चेन्द्रियवधपिशितभक्षणाऽऽदि-के सावधानुष्ठाने प्रवृत्ता वाला अज्ञा रागद्वेषोत्कटास्तिर्य-ग्मनुष्या, इहास्मिन् ससारेऽसयमजीवितार्थिनः पापोपादान-भूतानि कर्माण्यनुष्ठानानि रौद्रा प्राणिना भयोत्पादकत्वेन भया-नकारिणोऽनृताऽऽदीनि कर्माणि कुर्वन्ति, त एवभूतास्तीव्रपा-पोदयवर्तिनो घोररूपेऽत्यन्तजयानके (तमिसंधयारे ति) व-हुलतमोऽन्धकारे यत्राऽऽत्माऽपि नोपलभ्यते-चक्षुषा केवल-मवधिनाऽपि मन्दं मन्दमुलूका इवाहिं पश्यन्ति । तथा चाऽऽग-मः-“कएह्वेस्से ण जते ! णेरइए कएह्वेस्से णेरइए पाणयाए ओहिणा सव्वओ समता समजिह्वोपमाणे केवइय खेत्त जा-णइ, केवइय खेत्त पासइ ? । गोयमा ! नो बहुययरं खेत्त जा-णइ, णो बहुययरं खेत्त पासइ । इत्तरियमेव खेत्त जाणइ, इत्तरियमेव खेत्त पासइ ।” इत्यादि । तथा तीव्रो दुःसहं ख-दिरादगारमहाराशितापादनन्तगुणोऽभिताप संतापो यस्मिन् स तीव्राभितापस्तस्मिन् एवभूते नरके बहुवेदनेऽपरित्यक्तवि-षयाऽभिषङ्गा स्वकृतकर्मगुरवः पतन्ति, तत्र च नानारूपा वेदना समनुभवन्ति च ।

तथा चोक्तम्-

“ अञ्जडियविसयसुदे, परइ अविज्जायसिहिसिहाणिवहे ।

ससारोदहिवलए-ऽसुहम्मि दुक्खाऽऽगरे निरए ॥ १ ॥

पुयक्कनीरथलगुह-कुहरुच्छविण रुहिरगइसे ।

कक्खत्तिकत्तियदुहा-विरिक्कविवइह्वेह्वे ॥ २ ॥

जंततरंभज्जतु-चलतससहभरियदिसिविवरे ।

मज्जतुप्फिकियसमु-चलतसीसद्विसघाए ॥ ३ ॥

सुक्कडकडाहु-कडनदुक्कयकयतकम्मते ।

मूलविज्जिन्नुखितु-द्धदेहणित्ततपव्वारे ॥ ४ ॥

वक्खयारदुग्ग-धवधणायारदुक्करकिलेसे ।

भिन्नकरवरणसकर-रुहिरवसाहुग्गनपव्वहे ॥ ५ ॥

गिद्धमुहणिद्धउक्खि-त्तवंधणोस्सुद्धकधरकवधे ।
 दढगहियत्तत्तसमा-सयग्गविसमुक्खुडियजीहे ॥ ६ ॥
 तिकखकुसग्गकट्टिय-कट्टयक्खग्गजज्जरसरीरे ।
 निमित्ततर पि दुद्धह-सुक्खेऽवक्खेवदुक्खम्मि ॥ ७ ॥
 इय ज्ञोसग्गम्मि णिरए, पडंति जे विविदसत्तवहनिरया ।
 सव्वम्भत्ता य नरा, जयम्मि कयपावसघाया ॥ ८ ॥ ” इत्यादि ।

किञ्चान्यत्--

तिव्वं तसे पाणिणो थावरे य,
 जे हिंसति आयसुहं पमुच्च ।
 जे लूसए होड अदत्तहारी,
 ण सिक्खती सेयवियस्स किंचि ॥ ४ ॥

(तिव्वं तसेत्यादि) तथा तीव्रमतिनिरनुकम्प रौद्रपरिणाम-
 तथा हिंसायां प्रवृत्तः, त्रस्यन्तीति त्रसा डीन्द्रियाऽऽदयः, तान्,
 तथा स्थावरोश्च पृथिवीकायाऽऽदीन्, यः कश्चिन्महामोहोदय-
 वर्ती, दिनस्ति व्यापादयति, आत्मसुखं प्रतिलिख्य, स्वशरीरसु-
 खकृते नानाविधैरुपायैर्यः प्राणिनां लूपक उपमर्दकारी भवति,
 तथा अदत्तमपहर्तुं शीलमस्यासावदत्तहारी परद्रव्यापहार-
 कः, तथा न शिकृते नाभ्यसति नादत्ते (सेयवियस्स ष्ति) से-
 वनीयस्याऽऽत्महितैषिणा सदनुष्ठाने यस्य समयस्य किञ्चिदि-
 ति । पतदुक्तं भवति-पापोदयाद् विरतिपरिणाम काकमांसाऽऽ-
 देरपि मनागपि न विधत्ते इति ॥ ४ ॥

तथा--

पागव्वि पाणे वहुणं-तिवाती,
 अनिव्वते धातमुवेति वात्ते ।
 णिहो णिसं गच्छति अंतकाले,
 अहो सिरं कट्टु उवेऽ दुग्गं ॥ ५ ॥

प्रागल्भ्यं धाष्ट्यं तद्विद्यते यस्य स प्रागल्भी, बहुनां प्राणिनां
 प्राणानतीव पातयितुं शीलमस्य स भवत्यतिपाती । एतदुक्तं प्र-
 वति-अतिपात्यपि प्राणिनः प्राणानतिधाष्ट्याद् वदति-यथा वे-
 दाऽभिहिता हिंसा अहिंसैव भवति, तथा राज्ञामय धर्मो यदुत
 आखेटकेन विनोदक्रिया । यदि वा-“न मांसजङ्गणे दोषो, न मद्ये
 न च मैथुने । प्रवृत्तिरेषा भूतानां, निवृत्तिस्तु महाफला ” ॥१॥
 इत्यादि । तदेव ऋरसिंहकृष्णसर्पवत् प्रकृत्यैव प्राणातिपातानुष्ठा-
 यी, अनिवृत्तः कदाचिदप्यनुपशान्तः क्रोधाग्निना दह्यमानः । यदि
 वा बुध्नकमत्स्याऽऽदिवधकजीविकाप्रसक्तः सर्वदा परिणामपरि-
 णतोऽनुपशान्तो, हयते प्राणिनः स्वकृतकर्मविपाकेन यस्मिन् स
 घातो नरकस्तमुप सामीप्येन एति याति, कः, वालोऽङ्गो रागद्वेषो-
 दयवर्ती, सोऽन्तकाले मरणकाले (निहो ष्ति) न्यगधस्तात
 (सिहं ति) अधोऽन्धकारं गच्छतीत्यर्थः, यथा तेन दुश्चरि-
 तेन अधः शिरः कृत्वा दुर्गे विपम यातनास्थानमुपैति, अ-
 वाकृशिरा नरके पततीत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
 (४७) दशविधवेदना--

नेरडया णं दसविहं वेयणं पच्चणुभवमाणा विहरति । तं
 जहा-सीयं, डसिणं, खुहं, पिवासं, कंसुं, परव्जं, भयं, मोगं,
 जरं, वाहिं ॥

“ नेरडया ” इत्यादि कण्ठ्यम् । नवर वेदनां पीडां, तत्र शति-

स्पर्शजनिता शीता, तां, सा च चतुर्थ्यादिनरकपृथिवीष्विति । ए-
 वमुष्णां प्रथमाऽऽदिषु, क्षुधं वृद्ध्यां, पिपासां तृप, कण्डू खर्ज्जम्,
 (परव्जं ति) परतन्त्रतां, जय भीतिं, शोकं दैन्यं, जरां वृद्धत्वं,
 व्याधिं ज्वरकुष्ठाऽऽदिकमिति । स्था० १० ठा० ।

(४८) साम्प्रत पुनरपि नरकवर्तिनो नारका यदनुजवन्ति

तद्दर्शयितुमाह-

दृणं हिंदह भिंदणं देहेति,
 सदे सुणिता परहम्मिया णं ।
 ते नारगाओ जयजिन्नसन्ना,
 कखंति कं नाम दिसं वयामो ? ॥ ६ ॥

तिर्यङ्मनुष्यभवात् सत्त्वा नरकेषूपपन्ना अन्तर्मुहूर्तेन निलीना-
 एरुजसन्निभानि गरीराण्युत्पादयन्ति पर्याप्तिज्ञावमागताश्चाति-
 भयानकान् शब्दान् परमाधार्मिकजनितान् शृण्वन्ति । तद्य-
 था-हत् मुक्ताऽऽदिना, जित्तं खड्गाऽऽदिना, जित्तं शूलाऽऽदिना,
 दहतं मुमुराऽदिना, णमिति वाक्यालङ्कारे । तदेवभूतान् कर्णा-
 सुखान् शब्दान् जैरवान् श्रुत्वा, ते तु नारका भयोद्भूतलो-
 चना भयेन भीत्या जिज्ञा नष्टा सज्ञाऽन्तःकरणवृत्तिर्येषां ते त-
 था, नष्टसज्ञाश्च कां दिशं व्रजामः ?, कुत्र गतानामस्माकमेवचूत-
 स्याऽस्य महाघोरारवदारुणस्य दुःखस्य त्राणं स्यादित्येतत्
 काङ्क्षन्तीति ।

(४९) ते च भयोद्भूतान्तादिभ्यु नष्टा यदनुजवन्ति तद्दर्शयितुमाह-

इंगलरासिं जलियं सजोतिं,
 तेणोवमं जूमिमणुकमंता ।
 ते डब्भमाणा कट्टुणं थणंति,
 अरहस्सरा तत्थ चिरड्ढितीया ॥ ७ ॥

(इंगलेत्यादि) अङ्गारराशिं खदिराङ्गारपूज्जं ज्वलितं ज्वालाऽऽ-
 कुलं, तथा सह ज्योतिषोदयोतेन वर्तते इति सज्योतिर्भूमि-
 स्तेनोपमा यस्याः सा तदुपमा, तामङ्गारसन्निभां जूमिमाक्र-
 मन्तस्ते नारका दन्दह्यमानाः कण्ठं टीनं स्तनन्याक्रन्दन्ति ।
 तत्र वादराग्नेरजावात्, तदुपमां जूमिमित्युक्तम् । एतदपि दिग्-
 दर्शनार्थमुक्तम्, अन्यथा नारकतापस्येहत्याग्निना नोपमा घटने ।
 ते च नारका महानगरदाहाधिकेन तापेन दह्यमाना अरहः स्व-
 रा अप्रकटस्वरा महाशब्दाः सन्तः, तत्र तस्मिन्नरकावासे,
 चिरं प्रचूत कालं स्थितिरवस्थानं येषां ते, तथा ह्युत्कृष्टतन्त्रय-
 स्त्रिशत्सागरोपमाणि, जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि तिष्ठन्तीति ।

जइ ते सुया वेयरणीऽऽजिणुग्गा,
 णिसिओ जहा खुर इव तिकखसोया ।
 तरंति ते वेयरणीऽऽजिणुग्गां,
 उमुचोइया सत्तिमु इम्ममाणा ॥ ८ ॥

(जइ ते सुया इत्यादि) सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनः प्रतीद-
 माह-यथा जगवनेदमाख्यातम्-यदि ते त्वया श्रुता ध्वनपथमु-
 पागता वैतरणी नाम क्रारोष्णरुधिराऽऽकारजलवाहिनी नदी
 आजिमुख्येन दुर्गाऽभिदुर्गा दुःखोत्पादिका । तथा निशितो यथा
 क्षुरस्तादृणानि शरीरावयवानां कर्तकानि स्रोतांसि यस्याः
 सा तथा, ते च नारकास्तत्ताङ्गारसन्निभां भूमिं विहायोऽङ्क-
 पिपासवोऽजितस्ताः सन्तस्तापापनोदयानिपिपिक्रवो वा तां

वैतरणीमभिदुर्गा तरन्ति । कथभूता^१, ऽपुणा शरेण प्रनोदनेव
चोदिता, प्रेरिता, शक्तिमिश्र हन्यमानास्तामेव भीमां वैतरणीं
तरन्ति । तृतीयार्थे सप्तमी ॥ ८ ॥

किञ्च-

कीद्वेहिं विज्जंति असाहुकम्मा,
नावं उर्विते सइविप्पहूणा ।
अन्ने तु मूलाहिं तिमूळियाहिं,
दीहाहि विष्णूण अहे करंति ॥ ९ ॥

तौश्च नारकानत्यन्तद्वारोणेन दुर्गन्धेन वैतरणीजलेन अ-
भितक्षानायसकीलाकुलां नावमुपगच्छन्त पूर्वाऽऽरूढा असाधु-
कर्माण परमाधार्मिका कीलेसु कण्टकेषु विध्यन्तीति, ते च
विध्यमाना कलकलायमानेन सर्वस्रोतोऽनुयायिना वैतरणीज-
लेन नष्टसङ्गा अपि सुतरां स्मृत्या विप्रहीणा अपगतकर्तव्यवि-
वेका भवन्ति । अन्ये पुनर्नरकपाशा नारकैः क्रान्तस्ताम्रश्लि-
श्लिकानिर्दिधिकामिरायताम्रिर्विद्धा अधो गूमौ कुर्वन्तीति । ६।

अपि च-

केसिं च बंधित्तु गळे सिलाओ ।
उदगांसि बोलंति महालयांसि ।
कलंबुयावाहुएँ मुम्मुरे य,
होहंति पच्चंति अ तत्थ अन्ने ॥ १० ॥

(केसिं च इत्यादि) केपाञ्चिन्नारकाणां परमाधार्मिकाणां
महतीं शिला गळे बध्वा महत्युदके (बोलति चि) निमज्जय-
न्ति, पुनस्ततः समाकृष्य वैतरणीनद्याः कलम्बुकावालुकायां
मुर्मुराग्नौ च होहयन्ति अतिसवालुकायां चणकानिव सम-
न्ततो लोलयन्ति, तथाऽन्ये तत्र नरकाऽऽवासे स्वकर्मपाशाव-
पाशितान् नारकान् शूलके प्रोतकमासपेशाविव पचन्ति प्रर्जय-
न्तीति ॥ १० ॥

तथा-

अमूरियं नाम महाभितावं,
अंधंतं दुप्पतरं महंतं ।
उहुं अहेयं तिरिअं दिसासु ।
समाहिओ जत्थऽगणी जियाइ ॥ ११ ॥

(असूरियमित्यादि) न विद्यते सूर्यो यस्मिन् सोऽसूर्यो न-
रको बहलान्धकारः कुम्भीपाकाऽऽकृतिः, सर्व एव वा नरका-
ऽऽवासोऽसूर्यो व्यपदिश्यते । तमेवंभूत महाजितापमन्धतमस
दुष्प्रतरं दुर्गन्धं महान्तं विशालं नरकं महापापोदयाद् व्रज-
न्ति । तत्र च नरके ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च सर्वतः समाहितः स-
म्यगाहितो व्यवस्थापितोऽग्निर्जाज्वलतीति । पठ्यते च-(समू-
सिओ जत्थऽगणी जियाइ) यत्र नरके सम्यगूर्ध्वं भितः समुच्छि-
तोऽग्निः प्रज्वलति, त तथाभूत नरक वराका व्रजन्ति ॥ ११ ॥

किञ्चान्यत्-

जंसी गुहाए जवणेऽतिउट्टे,
आविजाणओ रुज्जइ दुत्तपणो ।
सया य कलुणं पुण धम्मठाणं,
गाढोवणीयं अतिदुक्खधम्मं ॥ १२ ॥

(जंसी गुहाए इत्यादि) यस्मिन्नरकेऽतिगतोऽसुमान् गुदा
यामित्युष्ट्रिकाकृतौ नरके प्रवेशितो ज्वलनेऽन्नावतिवृतो वेद-
नाऽभिभूतत्वात् स्वकृत दुश्चरितमजानन्
धिविवेको दन्दह्यते । तथा सदा सर्वकालं पुनः करुणप्रायं कृ-
त्स्न वा धर्मस्थानमुष्णस्थान, तापस्थानमित्यर्थः । (गाढ ति)
अत्यर्थमुपनीतम् दौकितं दुष्कृतकर्मकारिणां यत् स्थानं तत्ते
व्रजन्ति । पुनरपि तदेव विशिनष्टि-अतिदुःखरूपो धर्मः स्व-
भावो यास्मिन्निति । इदमुक्तं प्रवर्ति-अक्लिनिमेषमात्रमपि
कालं न तस्य दुःखस्य विश्राम इति । तदुक्तम्—

“ अच्छिन्नमिमीलणमेत्त, णत्थि सुहं दुक्खमेव पमिवद्धं ।
णिरए णेरइयाणं, अहेणिस पच्चमाणाण ” ॥ ११ ॥ १२ ॥

अपि च-

चत्तारि अगणिओ समारजित्ता,
जेहिं क्रूरकम्माऽजितविंति वाहं ।
ते तत्थ चिट्ठतिऽभितप्पमाणा,
मच्छा व जीवंतुवजोतिपत्ता ॥ १३ ॥

चतसृष्वपि दिक्षु चतुरोऽग्नीन् समारभ्य प्रज्वाल्य, यस्मिन्नर-
काऽऽवासे क्रूरकर्माणो नरकपाशा आभिमुख्येनात्यर्थं तापयन्ति
भट्टिवत्पचन्ति बाह्यमङ्गं नारकं पूर्वकृतदुश्चरितं, ते तु
नारकजीवा एषमभितप्यमाना कदर्थ्यमानाः स्वकर्मनिगमिताः
तत्रैव प्रचूत काष्ठ महादुःखाऽऽकुले नरके तिष्ठन्ति । दृष्टान्तमाह-
यथा जीवन्तो मत्स्या मीना उपज्योतिरग्नेः समीपे प्राप्ताः
परवशत्वादन्यत्र गन्तुमसमर्थाः, तत्रैव तिष्ठन्त्येव नारका अपि,
मत्स्यानां तापासहिष्णुत्वादग्नावत्यन्तं दुःखमुत्पद्यत इत्यत-
स्तद्गहणमिति ॥ १३ ॥

किञ्चान्यत्-

संतच्छणं णाम महाहितावं,
ते नारया जत्थ असाहुकम्मा ।
हत्थेहि पाएहि य वधिऊणं,
फल्लगं व तच्छंति कुहारुहत्था ॥ १४ ॥

(संतच्छमित्यादि) समेकीभावेन तक्षणं संतक्षणं, नामशब्दः
संज्ञावनायां, यदेतत्संतक्षणं तत्सर्वेषां प्राणिनां महाजितापं
महादुःखोत्पादकमित्येव समाव्यते । यदेव तत् किमित्याह-
ते नारका नरकपाला यत्र नरकाऽऽवासे स्वभवनादागता
असाधुकर्माणः क्रूरकर्माणो निरनुकम्पा कुठारहस्ताः परशुपा-
णयः, तान्नारकानत्राणान् हस्तैः पादैश्च बध्वा संयम्य फल्लकमि-
व काष्ठशकलमिव, तद्वणुवन्ति तनूकुर्वन्ति, विन्दन्तीत्यर्थः ॥ १४ ॥

अपि च-

रुहिरे पुणो वच्चसमुच्छिअंगे,
जिन्नुत्तमंगे परिवत्तयंता ।
पयंति एं ऐरइए फुरंते,
सजीवमच्छे व अयोक्वह्णे ॥ १५ ॥

ते परमाधार्मिकास्तान् नारकान् स्वकीये रुहिरे तप्तकवचयां
प्रक्षिप्ते पुन पचन्ति । वर्चःप्रधानानि समुच्छिन्नान्यन्त्राणि
अङ्गानि वा येषां ते तथा तान्, जिह्वा चूर्णितमुत्तमाङ्गं शिरो
येषां ते तथा, तानिति । कथं पचन्तीत्याह-परिवर्तयन्त

उत्तानानवाङ्मुखान् वा कुर्वन्तः, णमिति वाक्यालङ्कारे । तान् स्फुरत इत्येवमत्र विह्वलमात्मानं निक्षिपतः सजीवमत्स्या-निधाऽऽयसकवक्ष्यामिति ॥ १५ ॥

णो चेव ते तत्थ मसीभवन्ति,
ण मिज्जती तिव्वऽभिवेयणाए ।

तमाण्णजागं आण्वेदयन्ता,
दुक्खन्ति दुक्खी इह दुक्खेणं ॥ १६ ॥

(णो चेवेत्यादि) ते च नारका एवं बहुशः पच्यमाना अपि (नो) नैव तत्र नरके पाके वा नरकानुभवे वा सति मसीभवन्ति नैव जस्मसाद्भवन्ति । तथा तस्मीब्राह्मि-वेदनया नापरमाग्निप्रक्षिप्तमत्स्याऽऽदिकमप्यस्ति, यन्मायते उप-मीयते; अनन्यसदृशीं तीक्षां वेदर्ना वाचामगोचरामनुभवन्ती-त्यर्थः । यदि वा-तीब्राह्मिवेदनयाऽप्यननुचूतस्वकृतकर्मत्वात् प्रियन्ते इति । प्रभूतमपि कालं यावत्तच्छादश शीतोष्णवेदना-जनितं, तथा दहनच्छेदनभेदनतत्क्षणत्रिशूलाऽऽरोपणकुम्भीपा-कशाल्मल्यारोहणाऽऽदिक परमाधार्मिकजनितं परस्परोदीरण-निष्पादितं चानुभागं कर्मणां विपाकमनुवेदयन्तः समनुवेदय-न्तः समनुभवन्तस्तिष्ठन्ति । तथा स्वकृतेन हिंसाऽऽदिनाऽष्टा-दशपापस्यानरूपेण सततोदीर्णदुःकृतेन दुःखिनो दुःखयन्ति पीडयन्ते; नाक्लिनिमेषमपि कालं दुःखेन मुच्यन्त इति ॥ १६ ॥

किञ्चान्यत्-

तेहिं च ते लोलणसंपगाढे,
गाढं सुतत्तं अगणिं वयन्ति ।

न तत्थ सायं लहतीऽज्जिदुग्गे,
अरहियाऽज्जितावा तह वी तविति ॥ १७ ॥

तस्मिंश्च महायातनास्थाननरके, तमेव विशिनष्टि-नारका-णां लोलने सम्यक् प्रगाढो व्याप्तो भूतः स तथा तस्मिन् न-रके, शीतार्ताः सन्तो गाढमत्यर्थं सुष्ठु तप्तमग्निं व्रजन्ति । त-त्राऽप्यग्निस्थानेऽभिभुङ्गे दह्यमानाः सातं सुखं मनागपि न व्रजन्ते, अरहितो निरन्तरोऽज्जितापो दाहो येषां ते अरहिता-मितापास्तथाऽपि तान्नारकास्ते नरकपालास्तापयन्तीत्यर्थः, तप्ततैवाग्निना दहन्तीति ॥ १७ ॥

अपि च-

से सुच्चं नगरवहे व सहे,
दुहोवणीयाणि पयाणि तत्थ ।
उदिस्सकम्माणं उदिणकम्मा,
पुणो पुणो ते सरहं दुहेति ॥ १८ ॥

‘से’ शब्दोऽथशब्दार्थः । अथाऽनन्तरं तेषां नारकाणां नरकपात्रैः सौदै कदर्थ्यमानानां जयानको हादारचप्रचुर आ-क्रन्दनशब्दो नगरवध इव श्रूयते समाकर्ण्यते, दुःखेन पीर-योपनीतानि उच्चरितानि करुणाप्रधानानि यानि पदानि-हा मातस्तात ! कष्टम् अनाथोऽहं शरणाऽऽगतस्तव त्रायस्व मामित्येवमादीनां पदानां तत्र नरके शब्दः श्रूयते, उदीर्णमु-दयप्राप्तं कटुविपाकं कर्म येषां तयोदीर्णकर्माणो नरकपाला मिथ्यात्वहास्यरत्यादीनामुदये वर्तमानाः पुनः पुनर्वदुःखस्ते (सरहं ति) सरजसं सोत्साहं नारकान् दुःखयन्त्यतस्तदसह्यं नानाविधैरुपायैर्दुःखमसातवेदनीयमुत्पादयन्तीति ॥ १८ ॥

तथा-

पाणोहि एं पाव विओजयन्ति,
तं जे पवक्खामि जहातहेणं ।
दंभेहिं तत्था सरयन्ति बाद्धा,
सव्वोहे दंभेहिं पुराकडेहिं ॥ १९ ॥

(पाणोहि णमित्यादि) णमिति वाक्यालङ्कारे । प्राणैः शरी-रोन्द्रियाऽऽदिभिस्ते पापाः पापकर्माणो नरकपाला वियोज-यन्ति शरीरावयवानां पाटनाऽऽदिभिः प्रकारैर्विकर्तनादवयवान् विश्लेषयन्ति । किमर्थमेवं कुर्वन्तीत्याह-तद् दुःखकारणं ‘जे’ यु-ष्माकं प्रवक्ष्यामि याथातथ्येनावितथं प्रतिपादयामीति । दग्म-यन्ति पीरामुत्पादयन्तीति दण्डा दुःखविशेषास्तैर्नारकाणामा-पादितैर्बाह्या निर्विवेका नरकपालाः पूर्वकृतं स्मारयन्ति । तद्य-था-तदा रुष्टस्त्वं खादसि समुत्कृत्य प्राणिनां मांसं, तथा पि-बसि तद्रसं, मद्यं च, गच्छसि परदारान्, साम्प्रतं तद्विपा-कापादितेन कर्मणाऽमितप्यमानः किमेवं रारटीषीत्येवं सर्वैः पुराकृतैर्दण्डैर्दुःखावशेषैः स्मारयन्तस्तादृग्भूतमेव दुःखवि-शेषमुत्पादयन्तो नरकपालाः पीरयन्तीति ॥ १९ ॥

तथा-

ते इम्ममाणा एरणे पमन्ति,
पुणे दुरूवस्स महाऽज्जितावे ।
ते तत्थ चिट्ठन्ति दुरूवभव्वी,
तुहन्ति कम्पोवगया किमीहिं ॥ २० ॥

(ते इम्ममाणा इत्यादि) ते वराका नारका हन्यमानास्तो-द्यमाना नरकपालेभ्यो नरकेऽन्यस्मिन् घोरतरे नरकैकदेशे पतन्ति गच्छन्ति । किंभूते नरके ? पूर्णे भूते, दुष्ट रूप यस्य तद् दुरूपं विष्टाऽसृष्टमांसाऽऽदिकं मत्तं तस्य भूते, तथा महामितापिते सन्तापोपेते, ते नारकाः स्वकर्मावबन्धा-स्तत्रैवंभूते नरके, दुरूपभक्षिणोऽशुच्यादिभक्षकाः प्रभूतं कालं यावत्तिष्ठन्ति । तथा कृमिजिः नरकपालाऽऽपादितैः परस्परकृतैश्च स्वकर्मापगताः स्वकर्मदौकितास्तुच्यन्ते व्यथ्यन्ते इति । तथा चा-ऽऽगमः-“ छुछी-सत्तमासु णं पुढवीसु नेरइया महंताह लो-हिकुंथुरुवाहं धिउवित्ता अन्नमन्नस्स कायं समच्चरणगेमाणा २ अणुज्झायमाणा अणुज्झायमाणा चिट्ठति ” ॥ २० ॥

किञ्चान्यत्-

सया कसिणं पुणं घम्मण्णं,
गाढोवणीयं अतिदुक्खधम्मं ।
अंदूसु पक्खिण्णं विहत्तु देहं,
वेहेण सीसं सेऽज्जितावयन्ति ॥ २१ ॥

(सया कसिणमित्यादि) सदा सर्वकालं, कृत्स्नं संपूर्णं, पु-नस्तत्र नरके घर्मप्रधानम् उष्णप्रधानं स्थितिं स्थानं ना-रकाणां जयति । तत्र हि प्रलयातिरिक्ताग्निवाताऽऽदीनामत्यन्तो-ष्णरूपत्वात् तत्र दृढनिधत्तनिकाचितावस्थैः कर्मजिनारकाणा-मुपनीतं दौकितम् । पुनरपि विशिनष्टि-अतीव दुःखमसातावे-दनीयं धर्मः स्वभावो यस्य तत्तथा, तस्मिन्नेवविधे स्थाने स्थि-तोऽसुमात्रं अन्दुपु निगमेपु देहं विहृत्य प्रक्षिप्य च यथा

शिरश्च 'से' तस्य नारकस्य वेधेन रन्ध्रोत्पादनेनाऽभितापय-
न्तीति ॥ २१ ॥

अपि च-

छिंदन्ति बालस्स खुरेण नक्तं,
उष्ट्रे वि छिंदन्ति दुवे वि कन्ने ।
जिब्बं विणिक्कस्स विहत्थिमित्तं *,
तिक्खादि सूत्ताहिऽज्जितावयन्ति ॥ २२ ॥

(छिंदन्ति बालस्सेत्यादि) ते परमाधार्मिकाः पूर्वदुश्चरितानि
स्मरयित्वा बालस्याङ्गस्य निर्विधेकस्य प्रायशः सर्वदा वेदना-
समुद्घातोपगतस्य क्षुरप्रेण नासिकां छिन्दन्ति । तथोष्ठाव-
पि, द्वावपि कर्णौ छिन्दन्ति, तथा मध्यमांसरसानिर्विधोर्मृषा
भाषिणो जिह्वां वितस्तिमात्रमाङ्गिष्य तोष्णाभिः शूलान्जिर-
ज्जितापयन्त्यपनयन्ति ॥ २२ ॥

तथा-

ते तिप्पमाणा तलसंपुं व,
राइंदियं तस्य थणंति वाला ।
गहंति ते सोणियपूयमंसं,
पज्जोइया खारपइच्चिंगा ॥ २३ ॥

(ते तिप्पमाणेत्यादि) ते छिन्ननासिकौष्ठजिह्वाः सन्तः शो-
णित तिप्यमानाः कुरन्तो यत्र यस्मिन् प्रदेशे रात्रिन्दिव ग-
मयन्ति, तत्र वाला अङ्गास्तालसंपुटा इव पवनेरितशुष्क-
तालपत्रसचया इव सदा स्तनन्ति दीर्घविस्वरमाक्रन्दन्तस्ति-
ष्ठन्ति । तथा प्रद्योतिता वह्निना ज्वलिता, तथा कारेण प्रदि-
ग्धाङ्गाः शोणित पूय मांसं च अहर्निश गलन्तीति ॥ २३ ॥

किञ्च-

जइ ते सुता लोहितपूअपाई,
वाट्ठागणीतेअगुणा परेणं ।
कुंभी महताऽहियपोरिसीया,
समूसिता लोहियपूयपुष्पा ॥ २४ ॥

(जइ ते सुता इत्यादि) पुनरपि सुधर्मस्वामी जम्बू-
स्वामिनमुद्दिश्य जगद्वचनमाविष्करोति—यदि ते त्वया
श्रुता आकाङ्क्षिता, लोहित रुधिर पूय रुधिरमेव पक्व,
ते द्वे अपि पक्वं शील यस्यां सा लोहितपूयपा-
चिनी कुम्भी । तामेव विशिनष्टि—वालोऽभिनव प्रत्यग्रोऽग्नि-
स्तेन तेजोऽभितापः स एव गुणो यस्याः सा वालाश्रितेजो-
गुणा, परेण प्रकर्षेण तस्तेत्यर्थः । पुनरपि तस्या एव विशेषणम-
महती बृहत्तरा (अहियपोरिसीय ति) पुरुषप्रमाणाधिका
समुच्छ्रितोष्ठीकाऽऽकृतिरूर्ध्वं व्यवस्थिता, लोहितेन पूयेन च
पूर्णा सैवभूता कुम्भी समन्ततोऽग्निना प्रज्वलिता अतीव वैभ-
त्सदर्शनेति भावः ॥ २४ ॥

(५०) तासु च यत् क्रियते तद्दर्शयितुमाह—

पक्खिप्प तासुं पवयन्ति वाले,

* वितस्तिवसतिभरतकातस्मातुल्लिङ्गे ह० ॥ ८ । १ । २१४ ॥
इति तस्य ह० ।

अट्टस्सरे ते कलुणं रसन्ते ।

तण्हाइया ते तउयं च तत्तं,

पज्जिज्जमाणाऽऽट्टतरं रसन्ति ॥ २५ ॥

(पक्खिप्प इत्यादि) तासु प्रत्यग्निना दीप्तासु लोहितपूयशरी-
रावयवकिल्विषपूर्णासु दुर्गन्धासु च वाताभारकौत्साणगहिता-
नार्तस्वरान् करुण दीन रसत प्रक्षिप्य प्रपचन्ति, ते च नारका-
स्तथा कदर्थ्यमाना विरसमाक्रन्दन्तः तृपार्त्ताः सलिल प्रार्थ-
यन्तो मद्य ते अतीव प्रियमासीदित्येव स्मरयित्वा तस्य त्रु-
पाय्यमाना आर्ततरं रसन्ति रारट्णन्तीति ॥ २५ ॥

उपसहारमाह—

अप्पेण अप्पं इह वंचइत्ता,

जवाहमे पुव्वसते सहस्से ।

चिहंति तत्था बहु कूरकम्मा,

जहा कडं कम्म तहा सि भारे ॥ २६ ॥

(अप्पेणेत्यादि) इहाऽस्मिन् मनुष्यभवे आत्मना परवञ्चन-
प्रवृत्तेन स्वत एव परमार्थत आत्मानं वञ्चयित्वा अल्पेन
स्तोकेन परोपघातसुखेन आत्मानं वञ्चयित्वा बहुशो भ-
वानां, मध्ये अथमा भवाधमा मत्स्यबन्धकलुब्धकाऽऽ-
दीनां भवास्तान् पूर्वजन्मसु शतसहस्रशः समनुचूय तेषु
ज्वेषु विषयोन्मुखतया सुकृतपराङ्मुखत्वेन वाऽवाप्य
महाघोरमतिदारुण नरकवासं तत्र तस्मिन् मनुष्याः क्रूरकर्मा-
णः परम्परतो दुःखमुदीर्यन्तः प्रज्जुतं कालं यावत्तिष्ठन्ति ।
अत्र कारणमाह—यथा पूर्वजन्मसु यादृग्भूतेन अध्यवसा-
येन जघन्यजघन्यतराऽऽदिना कृतानि कर्माणि, तथा तेनैव प्रका-
रेण (से) तस्य नारकजन्तोर्भारा वेदनाः प्रादुर्भवन्ति स्वतः,
परतः, उभयतो वेति ।

तथाहि—मांसादाः स्वमांसान्येवाग्निना प्रताप्य भक्षन्ते,
तथा मांसरसपायिनो निजपूयरुधिराणि तप्तत्रूणीव पारय-
न्ते, तथा मत्स्यघातकलुब्धकाऽऽद्यस्तथैव छिद्यन्ते मिद्यन्ते
यावन्मर्यन्ते, तथाऽनृतत्राषिणां तस्मात्प्रयित्वा जिह्वाश्चे-
च्छिद्यन्ते, तथा पूर्वजन्मनि परकीयस्त्रयापहारिणामङ्गोपाङ्गा-
न्यपह्रियन्ते, तथा पारदारिकाणां वृषणच्छेदं शाल्मल्युप-
गूहनाऽऽदि च तैः कार्यन्ते । एव महापरिग्रहाऽऽरम्भवतां
क्रोधमानमायातोभिनां च जन्मान्तरस्वकृतक्रोधाऽऽदिदुष्कृत-
स्मारणेन तादृग्विधमेष दुःखमुत्पाद्यत इति कृत्वा सुप्नूच्यते
तथाविधं कर्म तादृग्विधभूत एव तेषां तत्कर्मविपाकाऽऽदितो
भार इति ॥ २६ ॥

तत्र किञ्चान्यत्—

समज्जिणित्ता कलुसं अणज्जा,

इट्ठेहि कंतेहि य विप्पहूणा ।

ते दुब्बिगंघे कसिणे अफासे,

कम्भोवगा कुण्णिमे आवमन्ति ॥ २७ ॥

(समज्जिणित्ता इत्यादि) अनार्या अनार्यकर्मकारित्वाद्
हिंसाऽनृतस्तेयाऽऽदिभिराश्रवद्वारैः कलुष पाप समर्ज्याशुभक-
र्मोपचयं कृत्वा, ते क्रूरकर्माणो दुरभिमन्धे नरके आवसन्तीति
सदृशः । किञ्चुता ?—इष्टैः शब्दाऽऽदिनिर्विषयैः कान्तैः कमनीयैः

विषिध प्रकर्षेण हीना विप्रमुक्ता नरके वसन्ति, यदि वा यदर्थं क्लृप्तं समर्जयन्ति, तैर्मातापुत्रकलत्राऽऽदिभिः कान्तैश्च विपयैर्विप्रमुक्ता एकाकिनस्ते दुरभिगन्धेन कुथितकलेबरातिशायिनि नरके कृत्स्ने संपूर्णेश्यन्ताशुमस्पर्शे एकान्तोद्वेजनीये शुभकर्मापगताः (कुणिमे त्ति) मांसपेशीरुधिरपूयान्त्राफिसकलमपाऽऽकुले सर्वामेध्याधमे बीजसदर्शने हाहाऽऽरवाऽऽक्रन्देन कष्टं मा तावदित्यादिशब्दावधीरितदिगन्तरावे परमाधमे नरकाऽऽवासे आ समन्तादुत्कृष्टतत्त्वयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि यावद्यस्यां वा नरकपृथिव्यां यावदायुस्तावद्वसन्ति निष्ठन्ति । (नैरायिकानामुद्घर्तना 'उव्वटणा' शब्दे १११ पृष्ठे द्वितीयजगते, उपपातश्च 'उववाय' शब्दे ६२५ पृष्ठे उक्तः । नैरायिकविषयादुद्धृत्य तीर्थकृत्वाऽऽदितान्, अन्तक्रियाश्च 'अंतक्रिरिया' शब्दे प्रथमजगते ५६ पृष्ठे द्रष्टव्याः)

(५१) सप्रति नरकेषु पृथिव्यादिस्पर्शस्वरूपमाह-

इमीसे एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिस-
यं पुढवीफासं पच्चणुवभवमाणा विहरति ? ।

गोयमा ! अण्हिं० जाव अमणामं एवं० जाव अहे सत्तमाए ।

इमीसे एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं
आउफासं पच्चणुवभवमाणा विहरति ? ।

गोयमा ! अण्हिं० जाव अमणामं, एवं० जाव अहे स-
त्तमाए, एवं० जाव वणस्सई फासं अहे सत्तमाए पुढवीए ।

(रयणप्पभेत्यादि) रत्नप्रज्ञापृथिवीनैरायिका प्रदन्त ! कीदृशं पृथिवीस्पर्शं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ? भगवानाह-गौतम ! (अ-
निष्ठ अकतं अप्पिय अमणुस्स अमणाम) अस्यार्थः प्राग्वत् । एव प्रतिपृथिवि तावच्चक्य यावत् तमस्तमायाम् । एवमपू-
जोवायुवनस्पतिस्पर्शसूत्राण्यपि भावनीयानि । नवरं तेजःस्पर्श-
दणुरूपतापरिणतनरककुट्यादिस्पर्शः, परोदीरितवैक्रियरूपो वा वेदितव्यः, न तु साक्षाद् वादराग्निकायस्पर्शः, तत्राऽस-
ज्जवात् ।

(५२) पृथ्वीनां बाह्व्याऽऽदि-

इमीसे एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए दोच्चं पुढविं प-
णिहाय सव्वमहंतिया बाह्वेणं, सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु ? ।
हंता गोयमा ! ।

इमीसे एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए दोच्चं पुढविं
पाणिहाय० जाव सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु ? । हंता गोयमा ! ।

दोच्चा एं भंते ! पुढवी तच्चं पुढविं पाणिहाय सव्वमहंतिया
बाह्वेणं पुच्चा ? । हंता गोयमा ! ।

दोच्चा णं पुढवी० जाव खुड्डिया सव्वंतेसु, एवं एणं अ-
ज्जिवावेणं० जाव ठड्डिया पुढवी अहे सत्तमिं पुढविं पाणि-
हाय० जाव सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु ॥

(५३) महाकर्ममया वेदनाश्च-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए निरयपरिसामंतेसु

जे पुढवीकाइया० जाव वणस्सइकाइया ते णं जंते !
जीवा महाकम्मतरा चेव, महाआसवतरा चेव, महावेयण-
तरा चेव ? । हंता गोयमा ! ।

इमीसे एं रयणप्पभाए पुढवीए निरयपरिसामंतेसु तर्हेव०
जाव महावेयणतरका चेव, एवं० जाव अहे सत्तमाए ॥

इमीसे एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरया-
वाससयसहस्सेसु एकमेकंसि निरयावासंसि सव्वे पाणा
सव्वे जूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता पुढवीकाइयत्ताए० जाव
वणस्सइकाइयत्ताए णेरइयत्ताए उव्वन्नपुव्वा ? ।

हंता गोयमा ! असई, अणुवा अणंतखुत्तो, एवं० जाव अहे
सत्तमाए पुढवीए, एवरं जत्थ जत्तिया शरगा ।

(इमीसे णं इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रज्ञायां पृथिव्यां
त्रिंशानि नरकावासशतसहस्रेषु एकैकस्मिन् नरकाऽऽवासे सर्वे
प्राणा द्वीन्द्रियाऽऽदयः सर्वे भूता वनस्पतिकायिकाः, सर्वे स-
त्त्वाः पृथिव्यादयः सर्वे जीवाः पञ्चेन्द्रियाऽऽदयः ।

उक्तं च-

" प्राणा द्वित्रिचतु प्रोक्ता, भूताश्च तरवः स्मृताः ।
जीवाः पञ्चेन्द्रिया श्रेयाः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ १ ॥ "

पृथिवीकायिकतया अप्कायिकतया वायुकायिकतया वनस्प-
तिकायिकतया नैरायिकतया उपपन्नपूर्वाः । भगवानाह- (हते-
त्यादि) हन्तेतिप्रत्यवधारणे । गौतम ! असकृत् अनेकवारम्,
अथवा-अनन्तकृत्वोऽनन्तान् वारान् संसारस्यानादित्वान् ।
एव प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यम्, यावद्धः सप्तमी पृथिवी ।
नवरं यत्र यावन्तो नरकास्तत्र तावन्त उपयुज्य वक्तव्याः ।

कचिदिदमपि सूत्रं दृश्यते-

" इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरयपरिसामंतेसु
ण जे वायरपुढविकाइया० जाव वणस्सइकाइया ते णं भंते !
जीवा महाकम्मतरा चेव महाकिरियनरा चेव महावेयणतरा
चेव ? । हंता गोयमा !० जाव महावेयणतरा चेव, एवं० जाव
अहे सत्तमा । "

अस्यां भदन्त ! रत्नप्रज्ञायां पृथिव्यां नरकपरिसमन्तेषु नरका-
ऽऽवासपर्यन्तवर्तिषु प्रदेशेषु वादरपृथिवीकायिकाः (० जाव व-
णस्सइकाइया इति) वादराप्कायिकाः वादरावायुकायिका वाद-
रवनस्पतिकायिकास्ते प्रदन्त ! जीवा महाकर्मतरा एव महत् प्र-
तमसातवेदनीयं कर्म येषां ते महाकर्माणः, अतिशयेन महाकर्मा-
णो महाकर्मतरा, चेत्यवधारणे । महाकर्मतरा एव कुत इत्याह-
(महाकिरियनरा एव) महती क्रिया प्राणातिपाताऽऽदिका
आसीत्प्राग्जन्मनि, तद्भवे तु तदव्यवसायानिवृत्त्या येषां ते
महाक्रिया, अतिशयेन महाक्रियतराः " निमित्तकारणहेतुषु
सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम् " इति न्यायात् । हेतावत्र
प्रथमा । ततोऽयमर्थः - यतो महाकर्मतरा एव । महाक्रियतरत्वम-
पि कुत इत्याह-महाश्रवतरा एव महान्त आश्रवाः पापोपादा-
नहेतव आरम्भाऽऽदयो येषामासीत् तं महाश्रवा अतिशयेन
महाश्रवा महाश्रवतरा, चैवेति पूर्ववत्, तदेवं यतो महाकर्मतरा
एव, ततो महावेदनतरा एव, नरकेषु क्षेत्रस्वभावजाया अपि
वेदनाया अतिदुःसहत्वात् । भगवानाह-हन्त गौतम ! (ते ण

जीवा महाकम्मतरा चेवेत्यादि) प्राग्वत् । एव प्रतिपृथिवि ता-
वद् वक्तव्य यावदध सप्तमी । जी० ।

(एकैकस्मिन् नरके सर्वे जीवा उपपन्नपूर्वा इति 'उववाय' शब्दे द्वितीयजगते ६८० पृष्ठे चिन्तितम्)

(५४) सप्रत्युद्देशकार्यसग्रहणीगाथाः प्राऽऽह-

पुढविं ओगाहिता, नरगा संठाणमेव वाहल्ले ।

विक्खंजपरिक्खेवो, वल्लो गंधो य फासो य ॥ १ ॥

तासे महालयाए, उवमा देवेण होइ कायव्वा ।

जीवा य पोगगलाऽव-कमंति तह सासया निरया ॥२॥

उववायपरीमाणं, अवहाखत्तमेव संघयणं ।

संठाणवण्णगधा, फासा ऊसासमाहारे ॥ ३ ॥

द्वेस्ता दिट्ठी णाणे, जोगुवओगे तहा समुग्याए ।

ततो खुहा पिवासा, विउव्वणा वेयणा य जए ॥४॥

उववाओ पुरिसाणं, ओवम्मं वेयणाएँ दुविहाए ।

ठिड उव्वट्ठण फासो, उववाओ सव्वजीवाणं ॥ ५ ॥

आसामक्करमात्रगमनिका-[पुढवीओ इति] पृथिव्य अभि-
धेया । तद्यथा-[कइ ण भते ! पुढवीओ पणत्ताओ !,
इत्यादि] तदनन्तरम् [ओगाहिता नरगा इति] यस्यां पृथि-
व्यां यदवगाह्य यादृशाश्च नरका, तदग्निधेयम् [इमीसे ण भते !
रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लए
उवरिं केवइय ओगाहिता ! इत्यादि] ततो नरकाणां संस्थानम्,
ततो बाहल्य, तदनन्तर विष्कम्मपरिक्खेपौ, ततो वर्णः, ततो
गन्धः, तदनन्तर स्पर्शः, ततस्तेषां नरकाणां महत्तायामुपमा
देवेन भवति कर्तव्या, ततो जीवा पुगलाश्च तेषु नरकेषु व्युत्का-
मन्तीति, तथा शाश्वताश्च नरका इति वक्तव्य, तत उपपातो वक्त-
व्यः । तद्यथा-[इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए कतो उ-
ववज्जति ! इत्यादि] तत एकसमयेनोत्पद्यमानानां परिमाण, त-
तोऽपहारः, तत उच्चत्व, तदनन्तरं सहनन, तत स्थानं, ततो वर्णः,
तदनन्तर गन्धः, ततः स्पर्शः, तत उच्छ्वासवक्तव्यता, तदनन्तरमा-
हारः, ततो लेख्या, ततो दृष्टिः, तदनन्तर ज्ञान, ततो योगः, तत
उपयोग, तदनन्तर समुद्घातः, तत क्षुत्पिपासे, ततो विकुर्वणा ।
तद्यथा-(रयणप्पभापुढविनेरइयाणं भते ! किं एगत्त पभू विउ-
व्वत्तए पहुत्त पभू विउव्वत्तए इत्यादि) ततो वेदना, ततो ज्ञयं,
तदनन्तर पुरुषाणां पञ्चानामधः सप्तम्यामुपपातः, तत औपम्यं
वेदनाया द्विविधायाः, शीतवेदनाया उष्णवेदनायाश्चे-
त्यर्थः । ततस्तास्थितिर्वक्तव्या, तदनन्तरमुद्धर्तना, तत स्पर्श-
पृथिव्यादिस्पर्शो वक्तव्यः, तत सर्वजीवानामुपपातः ।
तद्यथा-(इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए
निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगसि निरयावाससि सव्वे
पाणा सव्वे जूया इत्यादि) । जी० ३ प्रति० २ व० ।

(५५) पुगलपरिणामः-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं
पुगलपरिणामं पच्चणुजवमाणा विहरंति ? । गोयमा !
अणिट्ठं जाव अमणामं, एवं जाव अहे सत्तमाए एवं
येयव्वं ।

(रयणप्पभेत्यादि) रत्नप्रज्ञापृथिवीनैरयिका जदन्त ! की-
दृशं पुगलपरिणाममाहाराऽऽदिपुगलविपाक प्रत्यनुजवन्तः प्र-
त्येक वेदयमाना विहरन्ति ? । भगवानाह-गौतम ! अनिष्ट-
मित्यादि प्राग्वत्, एव प्रतिपृथिवि तावद् वक्तव्य, यावदधः
सप्तमी । एवं वेदनालेख्यानामगोत्रारतिजयशोकक्षुत्पिपासा-
व्याध्युद्वासानुतापक्रोधमानमायादोभाऽऽहारमैथुनपरिग्रहसं-
ज्ञासुत्राणि वक्तव्यानि ।

अत्र सग्रहणीगाथे-

पोगगलपरिणामं वे-यणा य द्वेसा य णामगोए य ।

अरई भए य सोए, खुहा पिवासा य वाही य ॥ १ ॥

उस्सासे अणुतावे, कोहे माणे य माएँ लोने य ।

चत्तारि य सन्नाओ, नेरइयाण तु परिणामा ॥ २ ॥

(५६) सप्रति सप्तमनरकपृथिव्यां ये गच्छन्ति, तान्
प्रतिपादयति-

एत्थ किर अतिवतंती, एरवसभा केसवा जल्लयरा य ।

मंरुद्विया रायाणो, जे य महारंभ कोहुंवी ॥ ३ ॥

(एत्थ किरेत्यादि) इह परिग्रहसङ्गापरिणामवक्तव्यतायां
चरमसूत्र सप्तमनरकपृथिवीविषयं, तदनन्तर च इय गाथा,
तत " एत्थ " इत्यनन्तरमुक्ताधः सप्तमी पृथिवी परामृ-
श्यते । तत्र अध सप्तमनरकपृथिव्यां, किलेत्याप्तवादस्तवने,
आप्तवचनमेतदिति भावः । अतिव्रजन्ति अतिशयेन बाहुल्ये-
न गच्छन्ति, नरवृषभाः केशवा वामुदेवा जलचराश्च त-
न्दुलमतस्यप्रभृतयो, मण्डलिका वसुप्रभृतय इव, राजानश्च-
क्रवर्तिनः सुजूमाऽऽदय एव, ये च महारम्भा कुटुम्बिनः काल-
सौकरिकाऽऽदय इव ॥ ३ ॥

सप्रति नरकेषु प्रस्तावात् तिर्यगादिषु चोत्तरवैकि-
यावस्थानकालमानमाह-

जिन्नमुहुत्तो नरए-सु तिरियमाणसु होइ चत्तारि ।

देवसु अण्णमासो, उक्कोसविउव्वणा भाणिया ॥ ४ ॥

(भिन्नमुहुत्तो निरयसु इत्यादि) भिन्नः क्षणो मुहूर्तो जि-
न्नमुहूर्तः, अन्तर्मुहूर्तमित्यर्थः । नरकेषूत्कर्षतो विकुर्वणा स्थिति-
कालः, तिर्यङ्मनुष्येषु चत्वारि, अन्तर्मुहूर्तानि देवेष्वर्द्धमासः,
उत्कर्षतो विकुर्वणाऽवस्थानकालो जगितः तीर्थकरगणधरैः ॥४॥

सप्रति नरकेषु आहाराऽऽदिस्वरूपमाह-

जे पोगगला अनिट्ठा, णियमा सो तेसिं होइ आहारो ।

संठाण पि य तेसिं, नियमा हुंनं तु णायव्वं ॥ ५ ॥

(जे पोगगलेत्यादि) ये पुगला अनिष्टाः नियमात् स तेषां
भवत्याहारः, सस्थानं तु सस्थानं पुन हुएण हुएणमपि ज-
घन्यमतिनिकृष्ट वेदितव्यम् । एतच्च जवधारणीयशरीरमधिकृ-
त्य वेदितव्यम्, उत्तरवैक्रियसस्थानस्याग्रे वक्ष्यमाणत्वात् । इय
च प्रागुक्तार्थसग्रहगाथा, ततो न पुनरुक्तदोषः ॥ ५ ॥

सप्रति विकुर्वणास्वरूपमाह-

असुत्ता विउव्वणा खलु, नेरइयाणं तु होइ सव्वेसि ।

वेउव्वियं सरीरं, उंसघयणं हुंसंठाणं ॥ ६ ॥

सर्वेषां नैरयिकाणां विकुर्वणा खलु निश्चितमशुभा प्रव-
ति । यद्यपि शुभं विकुर्वणेयं चिन्तयति, तथाऽपि तथा-
विधप्रतिकूलकर्मोदयतस्तेषामशुभैव विकुर्वणा भवति, तदपि च
वैक्रियमुत्तरवैक्रियं शरीरमसंहननम्, अस्थ्यभावात्, उपलक्ष-
णमेतत्, भवधारणीयं च वैक्रियशरीरं च संहननं, तथा दु-
ःखसंस्थानं, तत् उत्तरवैक्रियं शरीरं दुःखस्थाननाम् एव
भवप्रत्यय उदयजावात् ॥ ६ ॥

अस्साओ उववन्नो, अस्साओ चैव जहइ निरयजवं ।
सव्वपुढवीसु जीवा, सव्वेसु ठिई विसेसेसु ॥ ७ ॥

(अस्साओ उववन्नो इत्यादि) कश्चिद् जीवः सर्वास्वपि पृ-
थिवीषु रत्नप्रभाऽऽदिषु तमस्तमापर्यन्तासु, सर्वेष्वपि च स्थिति-
विशेषेषु जघन्याऽऽदिरूपेषु असातोऽसातोदयकलित उपपन्न
उत्पत्तिकालेऽपि प्राग्भवमरणकाले चूतमहादुःखानुवृत्तिभावात्,
उत्पत्त्यनन्तरमपि असात एवासातोदयकलित एव, सकलम-
पि निरयमवं (जहइ) त्यजति क्षपयति, न तु जातुचिदपि सुख-
द्वेगमप्यास्वादयति । आह-किं तत्र कदाचित् सातोदयोऽपि
प्रवति येनैवमुच्यते ? उच्यते-भवति ॥ ७ ॥

तथा चाऽऽह-

उववाएण च सातो, नेरइओ देवकम्मुणा वा वि ।
अज्झवमाणनिमित्तं, अहवा कम्माणभावेण ॥ ८ ॥

(उववाएणेत्यादि) “ उववाएण ” इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया,
उपपातकाले सातं सातवेदनीयकर्मोदयं कश्चिद्वेदयते, यः प्रा-
ग्भवे दाहच्छेदाऽऽदिव्यतिरेकेण मरणमुपगतोऽनतिसक्लिष्टाध्य-
वसायी समुत्पद्यते, तदा न हि तस्य प्राग्भवानुवक्तृमाधिरूप दु-
ःखं, नाऽपि क्षेत्रस्वभावजं, नाऽपि परमाधार्मिककृतं, नाऽपि
परस्परोद्दीरितम् । तत् एवविधदुःखाभावादसौ सात वेदयते
इत्युच्यते । (देवकम्मुणा वा वि इति) देवकर्मणा पूर्व-
सामन्तिकदेवप्रयुक्तया क्रियया । तथाहि-गच्छति पूर्वं साम-
न्तिको देवः, पूर्वपरिचितस्य नैरयिकस्य वेदनोपशमनार्थं, यथा
यत्तदेवकृष्णवासुदेवस्य । स च वेदनोपशमो देवकृतो मनाक्
कालमात्र एव भवति । तत् ऊर्ध्वं नियमात् क्षेत्रस्वभावजा, अ-
न्या वा वेदना प्रवर्तते, तथास्वाभाव्यात् । (अज्झवमाणनिमि-
त्तमिति) अध्यवसाननिमित्तं सम्यक्त्वोत्पादकाले, तत् ऊ-
र्ध्वं वा कदाचित् तथाविधविशिष्टशुभाध्यवसायप्रत्ययं कश्चि-
न्नैरयिको बाह्यक्षेत्रस्वभावजवेदनासद्भावेऽपि सातोदयमेवानु-
प्रवति, सम्यक्त्वोत्पादकाले हि जात्यन्धस्य चक्षुर्बाध इव म-
हान् प्रमोद उपजायते, तदुत्तरकालमपि कदाचित् तीर्थकरगु-
णानुमोदनाऽऽद्यनुगतां विशिष्टां भावनां भावयतः, ततो बाह्यक्षेत्र-
स्वभावजवेदनासद्भावेऽप्यन्तःसातोदयो विजृम्भमाणो न वि-
रुध्यते । (अहवा कम्माऽणुभावेणमिति) अथवा कर्मानुभावे-
न बाह्यतीर्थकरजन्मदीक्षाप्रानापवर्गकल्याणसमूहितलक्षणसंज्ञा-
निमित्तमधिकृत्य तथाविधस्य सातवेदनीयस्य कर्मणोऽनुभावे-
न विपाकोदयेन कश्चिन् सातं वेदयते । न चैतद् व्याख्यानमना-
र्थम् । यत् उक्तं धमुदेवचरिते-इह नैरयिकाः कुम्भ्यादिषु प-
च्यमाना कुन्ताऽऽदिभिर्जिघ्र्यमाना वा भयोत्पत्तास्तथाविधप्र-
यत्नवशादूर्ध्वमुत्पद्यन्ते ॥ ८ ॥

ततस्तदुत्पातपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह-

नेरइयाणुप्पाओ, उक्कोसं पंचजोयणसयाइ ।

दुक्खेणऽजिइयाणं, वेयणसतसंपगाढाणं ॥ ९ ॥

(नेरइयाणुप्पाओ इति) नैरयिकाणां दुःखेनाऽभिहतानां सर्वा-
ऽऽत्मना व्याप्तानां वेदनाशतसंप्रगाढानां वेदनाशतानि अपरिमि-
ता वेदनाः संप्रगाढानि अवगाढानि येषां ते वेदनाशतसंप्रगा-
ढाः । सुखाऽऽदिदर्शनाद् निष्ठान्तस्य परनिपातः । तेषां हेतुहेतुम-
द्भावश्चात्र-यतो वेदनाशतसंप्रगाढाः ततो दुःखेनाऽभिहिताः ।
तेषां जघन्यत उत्पातो गच्युतमात्रम्, एतच्च संप्रदायादवर्त्तीयते,
तथा च दृश्यते कचिदेवमपि पाठः-“ नेरइयाणुप्पाओ, गाठ-
यत्तकोसंपंचजोयणसयाइ । ” इति । उत्कर्षतः पञ्चयोजनशता-
नि दुःखेनाऽभिहतानामित्युक्तम् ॥ ९ ॥

ततो दुःखमेव निरूपयति-

अच्छिनिमीलणमेत्तं, नत्थि सुहं दुक्खमेव पमिवद्धं ।

नरए नेरइयाणं, अहोनिंसं पंचमाणाणं ॥ १० ॥

अतिसीयं अतिउहं, अइतएहा अइखुहा अज्जयं च ।

नरए नेरइयाणं, दुक्खसताइं अविस्सामं ॥ ११ ॥

(अच्छिनिमीलणमेत्तमित्यादि) नरके नैरयिकाणामुष्णवेदना-
याः शीतवेदनाया वा अहर्निशं पच्यमानानां नाऽकिनिर्मलिनमा-
त्रमपि अक्षिनिकोचकालमात्रमपि अस्ति सुखं, किं तु दुःखमेव
केवलं प्रतिबद्धमनुवर्त्तं, सदाऽनुगतमिति भावः ॥ १० ॥ ११ ॥

अथ यत्तेषां वैक्रियशरीरं तत्तेषां मरणकाले कथं भवतीति
निरूपणार्थमाह-

तेयाकम्मसरीरा, सुहुमसरीरा य जे अपज्जत्ता ।

जीवेण विप्पमुक्का, वच्चंति सहस्मसो जेदं ॥ १२ ॥

(तेयाकम्मेत्यादि) तैजसकर्मणशरीराणि यानि सूक्ष्मशरीरा-
णि सूक्ष्मनामकर्मोदयवतां पर्याप्तानामपर्याप्तानां चैतारिकश-
रीराणि वैक्रियाऽऽहारकशरीराणि च तेषामपि प्रायो भांसचकु-
रग्राह्यतया सूक्ष्मत्वात्, तथा यानि अपर्याप्तानि अपर्याप्तशरी-
राणि, तानि जीवेन मुक्तमात्राणि सन्ति सहस्मसो भेदं व्रजन्ति;
विशकलितास्तत्परमाणुसङ्घाता भवन्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥

एतासामेव गाथानां सग्राहिकां गाथामाह-

एत्थ य जिन्नमुहुत्तो पुगल असुत्ता य होइ अस्साओ ।

उववाओ उप्पाओ, अत्थिमरीरा य नायव्वा ॥ १३ ॥

(एत्थ य जिन्नेत्यादि) प्रथमा गाथा (एत्थ) इति पदोपलक्षि-
ता । द्वितीया- (जिन्नमुहुत्तो इति) तृतीया- (पुगला इति)
(जे पुगला अनिष्ठा इत्यादि) चतुर्थी- (असुत्ता इति) (अ-
सुत्ता विडम्बणा खलु इत्यादि) । एवं शेषपदान्यपि भावनीया-
नि ॥ १३ ॥ जी० ३ प्रति० ३ उ० । (स्त्रीणां सप्तमनरकपृथि-
वीगमनविचारः ‘ इत्थिलिंगसिद्ध ’ शब्दे द्वितीयभागे ४६१
पृष्ठे गतः)

सुया मे नरए उाणा, अमीलाणं च जा गई ।

वालाणं कूक्कम्माणं, पगाढा जत्थ वेयणा ॥ १४ ॥

‘ मे ’ मया नरके स्थानानि श्रुतानि, या गतिर्नरकाऽऽदि अ-
शीलानां गतिर्विद्यते । यत्र यस्यां गतौ क्रूरकर्मणां बालानां मृ-
खाणाम् आत्मदेतविध्वंसकानां प्रगाढा वेदनाऽस्ति ॥ १४ ॥
उत्त० ५ अ० ।

विषयसूची-

- (१) नरकनिकेपः ।
- (२) सप्तनरकपृथिवीनामानि ।
- (३) पृथ्वीनामगोत्रनिरूपणम् ।
- (४) प्रतिपृथिवि बाहल्यप्ररूपणम् ।
- (५) त्रिविधकाण्डप्रतिपादनम् ।
- (६) तत्र स्वरकारमवक्तव्यता ।
- (७) रत्नकाण्डविचारः ।
- (८) प्रतिपृथिवि नरकावाससंख्यासंख्यानम् ।
- (९) प्रतिपृथिवि घनोदध्यस्तित्वप्ररूपणा ।
- (१०) रत्नकाण्डबाहल्यऽऽख्यानम् ।
- (११) पङ्कवहुलकाण्डवक्तव्यता ।
- (१२) अव्यवहुलकाण्डस्य बाहल्यम् ।
- (१३) घनोदधिघनवातयोर्बाहल्यम् ।
- (१४) क्षेत्रच्छेदेन विद्यमानाया पृथिव्या रूपाणां वर्णगन्ध-
रसस्पर्शसंस्थानवर्णनम् ।
- (१५) स्वरकारमाऽऽदीनां बाहल्यवर्णाऽऽदिप्ररूपणम् ।
- (१६) पङ्कवहुलकाण्डमाऽऽदीनां बाहल्यवर्णाऽऽदिनिरूपणम् ।
- (१७) रत्नप्रज्ञाऽऽदीनां संस्थानप्रतिपादनम् ।
- (१८) लोकान्तादवाधा ।
- (१९) रत्नप्रभापृथिव्यादीनामधो गृहाऽऽदिसत्तानिरा-
करणम् ।
- (२०) अमूनि रत्नप्रभाऽऽदीनामपान्तराज्ञानि घनोदध्यादि-
व्याप्तानि, तत्र कस्मिन्नपान्तराज्ञे कियान् घनोदध्या-
दिरिति प्रतिपादनम् ।
- (२१) घनोदधिवलयस्य तिर्यग्बाहल्यमानम् ।
- (२२) घनवातवलयस्य तिर्यग्बाहल्यपरिमाणप्रतिपादनम् ।
- (२३) तनुवातवलयस्य तिर्यग्बाहल्यपरिमाणनिरूपणम् ।
- (२४) एष्वेव घनोदध्यादिवलयेषु क्षेत्रच्छेदेन कृष्णवर्णाऽऽ-
द्युपेतस्त्व्यास्तित्वप्ररूपणम् ।
- (२५) पृथ्वीनामायामविष्कम्भौ ।
- (२६) पृथ्व्य समा अन्तर्बहिर्वा ।
- (२७) पृथिवीषु जीवा सर्वत्र उपपन्नपूर्वाः ।
- (२८) सर्वे जीवा पृथ्वीषु प्रविष्टपूर्वा ।
- (२९) त्यक्तपूर्वा सर्वे पुद्गला ।
- (३०) रत्नप्रज्ञाया शाश्वतत्वाशाश्वतत्वविचारः ।
- (३१) रत्नप्रज्ञायाः कात्वास्थितिः ।
- (३२) पृथिव्यो बाहल्येन तुल्या ।
- (३३) यस्या पृथिव्यां यस्मिन् प्रदेशे नरकाऽऽवासास्त-
त्प्रतिपादनम् ।
- (३४) नरकवर्णकः ।
- (३५) नरकावाससंस्थानविवरणम् ।
- (३६) अध सप्तमीविषय संस्थानवर्णनम् ।
- (३७) नरकावासानां बाहल्यप्रतिपादनम् ।
- (३८) नरकावासानामायामविष्कम्भप्ररूपणम् ।
- (३९) नरकावासानां वर्णप्रतिपादनम् ।
- (४०) तत्र गन्धविवेकः ।
- (४१) तथा स्पर्शप्ररूपणम् ।
- (४२) नरकावासानां महत्वाभिधानम् ।

- (४३) नरका यन्मयास्तत्प्ररूपणम् ।
- (४४) नरका यत्प्रतिष्ठितास्तत्प्रतिपादनम् ।
- (४५) नरकदुःखवर्णनम् ।
- (४६) तत्र गतानां यादृशी वेदना प्रादुर्भवति तन्निरू-
पणम् ।
- (४७) दशविधवेदनावर्णनम् ।
- (४८) नरकवर्तिनां नारकाणां वेदनानुभवस्य प्रतिपादनम् ।
- (४९) नारका भयोद्भ्रान्ता दिक्षु नष्टा यदनुभवन्ति तत्प्र-
रूपणम् ।
- (५०) कुम्भ्यादिषु यत् क्रियते तत्प्रदर्शनम् ।
- (५१) नरकेषु पृथिव्यादिस्पर्शस्वरूपनिरूपणम् ।
- (५२) पृथ्वीनां बाहल्यऽऽदिप्ररूपणम् ।
- (५३) महाकर्ममया वेदना ।
- (५४) पूर्वोक्तार्थप्रतिपादिकाः समग्रगाथाः ।
- (५५) पुद्गलपरिणामः ।
- (५६) सप्तमनरकपृथिव्या ये गच्छन्ति तेषां प्रतिपादनं, त-
त्प्रस्तावादाहारविकुर्वणात्पुत्पातपरिमाणाऽऽदिनि-
रूपणम् ।

शरगगड-नरकगति-स्त्री० । नृणन्ति विवेकमासाद्य नयधर्मपरा
ज्वन्तीति नरा मनुष्या, तेषु विषये गतिर्नरकगतिः (कर्म०)
नरानुपलक्षणात्वाच्चिरञ्चोऽपि प्रचूतपापकारिणः कायन्तीवा-
ऽऽह्वयन्तीवेति नरका नरकावासा, तत्रोत्पन्ना जन्तवोऽपि नर-
का, नरको वा विद्यते येषां ते “अन्नाऽऽदिभ्यः” । ७ । २ ।
४६ । [हैम०] इत्यप्रत्यये नरका, तेषु विषये गतिर्नरकगतिः ।
गतिज्ञेदे, कर्म० ४ कर्म० । आव० ।

शरगगडि-नरकगति-स्त्री० । नरकगतिनिवारके, अष्ट० २० अष्ट० ।

शरगजायणा-नरकयातना-स्त्री० । नरकेषु दुःखजोगे, नरक-
पीमायाम्, [उक्त०]

“ प्रदीप्ताङ्गारकल्पेषु, वज्रकुण्डलेष्वसन्धिषु ।

कूजन्तं करुणं केचिद् दहन्ते नरकाग्निना ॥ १ ॥

अग्निर्भीता प्रधावन्तो, गत्वा वैतरणीं नदीम् ।

शीततोयामिमं ज्ञात्वा, क्लाराभ्रसि पतन्ति ते ॥ २ ॥

क्लाग्दग्धशरीराश्च, मृगवेगोत्थिता पुनः ।

असिपत्रवनं यान्ति, त्रायायां कृतबुद्धयः ॥ ३ ॥

शक्त्यसिप्रासकुन्तैश्च, खड्गतोमरपाटिशैः ।

विद्यन्ते कृष्णास्तत्र, पतद्भिर्वातकम्पितैः ॥ ४ ॥ ” उक्त० ३ अ० ।

शरगगति-नरकत्रिक-न० । नरकगति-नरकानुपूर्वी-नरकायु-
स्स्वरूपे नरकत्रये, कर्म० ३ कर्म० । प० सं० ।

शरगपुढवी-नरकपृथिवी-स्त्री० । रत्नप्रभाऽऽद्यासु पृथिवीषु,
उक्त० ३६ अ० । प्रथ० ।

शरगवाद्य-नरकपाद्य-पु० । पञ्चदशप्रकारे परमाधार्मिके,
सुत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

शरगविज्ञप्ति-नरकविभक्ति-स्त्री० । नरकाणां विभागो वि-
भजनं विभक्तिः । नरकप्रविभागे, तदर्थप्रतिपादके सुवक्तृ-
त प्रथमश्रुतस्कन्धस्य पञ्चमेऽध्ययने, सुत्र० १ श्रु० ५ अ०
१ उ० । आ० चू० । स० । “ पुढवीपास अण्णा—ण-
वक्त्रं णिरयवालवहणं च । तिसु वेदति अताणां, अणुभगां

चेव सेत्तासु ॥६७॥” सूत्रानि० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । (नरकवि-
भक्तिवर्णकः ‘णरग’ शब्दे १६०४ पृष्ठे गतः)

णरगाढ-नरकायुष्-न० । नरकायुष्के, कर्म० १ कर्म० ।

णरगावास-नरकावास-पुं० । नरकरूपे आवासे, स्था० ८ ठा० ।

णरगिन्द-नरकेन्द्र-पुं० । बृहत्वात्प्रधानत्वाच्च तथाविधे नरके,
चतुर्थ्यां नरकपृथ्व्यां सप्त नरकेन्द्रकाः । यथोक्तम्-“ आरे मारे
णार, तच्छे य मए य वोधत्वे । कसोडकस्वमे य खडखडे, इद-
यनिरया चउत्थीए ॥१॥ ” स्था० ६ ठा० ।

णरणारीमंपाकिवृत्-नरनारीसंपरिवृत-त्रि० । नरैर्नारीभिश्च
समन्तात् परिवृते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

णरदत्ता-नरदत्ता-स्त्री० । श्रीभुतिसुव्रतस्य शासनदेव्याम्,
प्रश्न० २७ द्वार । ती० ।

णरदुग-नरादिक-न० । नरगतिनरानुपूर्विलक्षण, कर्म० ३
कर्म० ।

णरदेव-नरदेव-पुं० । नराणां देवाः नरदेवाः । चक्रवर्तिषु,
स्था० ५ ठा० १ उ० । “ पोगलपरियट्टुं, ज नरदेवंतरं सुए
जणियं । ” (८०५) विशेषः । स्वनामख्याते श्रीऋषभदेवपुत्रे,
कल्प० ७ कृष्ण ।

णरजव-नरजव-पुं० । ६ त० । मनुष्याणां जन्मसु, कर्म० ५
कर्म० ।

णररुहिर-नररुधिर-न० । मनुष्यरुधिर, तद्धि बोहितवर्णोत्क-
टमिति रक्तत्वेनोपमीयते । रा० ।

णरवड-नरपति-पुं० । राजनि, रा० । दश० । औ० । स्था० ।
आव० । विश्रुते राजनि, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । नरनायके, न-
रस्वामिनि, स० । औ० । जा० ।

णरवडत्तपयार-नरपतिदत्तप्रचार-पुं० । नृपानुज्ञातकामचारे,
आ० १ श्रु० १६ अ० ।

णरवडदिन्नपयार-नरपतिदत्तप्रचार-पुं० । नृपानुज्ञातकामचा-
रे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

णरवरीसर-नरवरीसर-पुं० । नराणां श्रेष्ठराजनि, “ सगरतं
चउत्ता ण, भरहं नरवरीसरो । ” उक्त० १८ अ० । उत्कृष्टकार्ये
भारनिर्वाहकत्वात् । स० ।

णरवसह-नरवृषभ-पुं० । नराणां मध्ये गुणैः प्रधानत्वात् (प्र-
श्न० ४ आश्र० द्वार) धरामारधुरन्धरत्वाद् वृषभकल्पे,
कल्प० ३ कृष्ण ।

णरवाहण-नरवाहन-पुं० । स्वनामख्याते नृगुकच्छनरेश्वरे, आव०
१ अ० । ती० । आ० म० । आ० चू० । कुबेरे, वाच० । (म च
महाधनः शालिवाहनेन रत्नं जनि ‘ पण्हि ’ शब्दे वक्ष्यते)

णरवाहणा-नरवाहना-स्त्री० । कुबेर्यां देव्याम्, ती० ८ कल्प ।

णरविगहगड-नरविग्रहगति-स्त्री० । निरयविग्रहगतौ, स्था०
१० ठा० ।

णरवेय-नरवेद-पुं० । पुण्यस्य क्रिय प्रत्यजिलाये, कर्म० ४ कर्म० ।

णरसंधारग-नरसंधाटक-न० । नरयुग्मे, जं० १ वक्र० ।

णरसीह-नरसिंह-पुं० । शूरत्वात् (प्रश्न० ४ आश्र० द्वार)
दुःसहपराक्रमत्वात् (कल्प० ३ कृष्ण) विक्रमयोगात् (स०)
सिंहत्वोपमिते नरे, शरीरार्द्धतो नरे शरीरार्द्धतः सिंहे च ।
ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । विशेषः । मानतुङ्गसूर्यन्ववाये जाते स्वनाम-
ख्याते सूरौ, “ श्रीदेवानन्दगुरु-विक्रमसूरिर्गुरुश्च नरसिंहः ।
बोधितसिंहकयक्ता ” । ग० ४ आश्रि० ।

णरसुंदर-नरसुन्दर-पुं० । ताम्रवर्तिनगरीश्वरे स्वनामख्याते
राजनि, (ध० २०)

तत्कथा पुनरेवम्-

“ पयडियउठया बहुविह-सत्ता वरकम्मगंथविसि व्व ।

नवरं वंधविमुक्का, अत्थि पुरी ताम्रवर्त्तीह ॥ १ ॥

सम्मपरिणयजिणसमय-अमयरसहणिवधिसयविसपसरो ।

गिहिवालासिद्धिवाचित्तो, राया नरसुंदरो तत्थ ॥ २ ॥

निरुवमवणिमरूवा, वधुमर्ऽ नाम आसि से जण्णी ।

उज्जेणिसामिणा सा, अवतिनाहेण परिणीया ॥ ३ ॥

सो तीए अणुरत्तो, आसत्तो मज्जपाणवसणम्मि ।

जुयम्मि अडपमत्तो, मत्तो वोलेइ बहुकालं ॥ ४ ॥

तम्मि निवम्मि पमत्ते, रज्जे रट्टे विसीयमाणम्मि ।

रज्जपहाणनरेहिं, सचिवेहि य मंतिय सम्मं ॥ ५ ॥

पुनं ठवेमि रज्जे, मज्जं पाइत्तु निसि पसुत्तो सो ।

देवीइ समं नियमा-णुसेहिं उज्जाविओ रत्ते ॥ ६ ॥

चेलंचले य वट्ठो, लेहोऽण्णागमणसुयगो तस्स ।

अह गोमे पडिबुत्तो, जा दिसिचक्कं नियइ राया ॥ ७ ॥

हरिहरिणरुदसहू-लसंकुलं सव्वओ पि ता रन्त ।

तं लेह च निरिक्खिय, सविसाओ जण्णइ इय दइयं ॥ ८ ॥

ओ पिच्छ पिच्छ पावा-ण ताण सामतमंतिपमुहाण ।

तह तह उवयरियाणं, वियरियगुरुदाणमाणं ॥ ९ ॥

निच्च गुरुगुरुतरवहु-पसायपावियपमिद्धिरिद्धीणं ।

अवराहपए वि सया, सिण्णिदिद्धीइ दिछाणं ॥ १० ॥

अविभिन्नरहस्ताण, ससज्जयत्थेसु पुच्छिणिज्जाणं ।

नियकुलकमाणरूवं, चिछियमेवविहं सुयणु ॥ ११ ॥

इय विरस जपनो, अविज्जावियदुट्ठिद्विपरिणामो ।

राया वधुमर्ऽए सुजुत्तिजुत्तं इम बुत्तो ॥ १२ ॥

किं त्तिनिण सामिय !, विहलीकयमयवपुरिसयारन्त ।

अघनंतघडणरुद्धो, इयविहिणो विज्जसिण्णिमिणा ? ॥ १३ ॥

लहु पहु ! चयसु विसायं, गच्छामो तामलित्तिनयरीए ।

नरसुंदरनरनाह, पिच्छामो तत्थ सप्पणयं ॥ १४ ॥

रत्ता पन्निवन्नमिण, गतु पयट्ठई तां तो कमसो ।

पत्ताई तामलित्ती, पुरी समीवछउज्जाणे ॥ १५ ॥

अह यधुमर्ऽ जंपइ, इहेव चिछेसु सामि ! खणमेग ।

तुह आगमण गतू-ण भाउणो जाव माहेमि ॥ १६ ॥

कह कह वि होउ एव नि जंपिण नरवरेण अह पत्ता ।

निविडपमिबंधवंधुर-वध्वगनेहम्मि वधुमर्ऽ ॥ १७ ॥

तत्थ य महनसामं-तविदसेविज्जमाणपयजुयलो ।

पासछियपणतरुणी-करचालियचामरूपीसो ॥ १८ ॥

जय जीव जीव इय से-वगेहिं बुच्चनओ य पडवयण ।

सिन्नासणोवविछो, विट्ठो नरसुंदरो तीए ॥ १९ ॥

तेण वि विमिह्यमणसा, जगिणी-अविनकियागया दट्टु ।
 उच्चियपडिवत्तिपुव्व, पुष्ठा सयल पि वुत्त ॥ २० ॥
 तो तीइ वि सो कडिओ, उज्जाणे जाव चिच्छ निवुत्ति ।
 सविह्मीइ तओ सो, तयभिमुह पडिओ ऊत्ति ॥ २१ ॥
 सो पुण अवतिणाहो, अइगाढबुहाइ पीमिओ तइया ।
 बालुकिभक्खणत्थ, एगम्मि अ चिन्निमीकच्छे ॥ २२ ॥
 अवहारेण चोरु, व्व पविसमाणो स कथं य नरेण ।
 मम्मपएसम्मि हओ, मुट्ठीए तह य लछीए ॥ २३ ॥
 निछुरपहारविहुरो, पलायमाणो तओ इमो तुरिय ।
 धरणीवट्टे पमिओ, निच्छिट्टो कछमिच्छ व्व ॥ २४ ॥
 इत्तो नरसुंदरनर-चरो वि नियविजयरहवरारुढो ।
 भगिणीवइस्सऽज्जिमुह, तम्मि पएसम्मि सपसो ॥ २५ ॥
 नवर तरत्ततुरगम-निट्टुरखुरखणियरेणुपूरेण ।
 उद्धुरतिमिरक्कतं, व नहयत्त तफ्फणे जाय ॥ २६ ॥
 तो दसणविरहाओ, नरवररहतिफ्फचक्कधाराए ।
 तह निवडियस्स कओ, दुहा कओऽवतिनाहस्स ॥ २७ ॥
 अह पुव्वुत्तुज्जाणे, अवतिनाहं निवो अपिच्छतो ।
 सभतो भइणीए, वुत्ततमिम कहावेइ ॥ २८ ॥
 हा दिव्व ! दिव्व ! किमिअ, ति सभमुव्वततरत्ततारच्छी ।
 बधुमई वधुगिर, निसामिउ आगया तत्थ ॥ २९ ॥
 तो अवलोयतीए, पणट्टुरयण व निउणदिट्ठीए ।
 कह कहमवि तमवत्थ, सपसो तीइ सो दिट्ठो ॥ ३० ॥
 अह नाउ मय सपइ, गुरुमुगरचूरिय व्व सा सहसा ।
 पमिया अत्तुच्छमुच्छा-निमीलियच्छी महीपीढे ॥ ३१ ॥
 पासठियपरियणविहि-यसिसिरउवयारलक्खेयत्ता ।
 परिमुक्कपिक्कमुक्क, एवं विव्वेइ दीणमणा ॥ ३२ ॥
 हा हियय ! दइय ! पिययम ! गुणनिवहनिवास ! पणयकयतोस !
 केण पाविठ्ठेण, एयमवत्थ तुम नीओ ? ॥ ३३ ॥
 हा नाह ! तायसु मह, विओगवज्जासणीइ भिज्जतं ।
 हियय हिययसुहावह ! कीस उविकखेसि चिरकात्त ? ॥ ३४ ॥
 हयदिव्व ! कि न तुट्ठो, रज्जवहारेण देसचाएण ।
 सुहिजणविओयणेण य, जमेयमवि ववसिओ पाव ! ॥ ३५ ॥
 इच्छाऽविलवमाणी, वारिज्जती वि वधवनिवेण ।
 सा णियपइणा सद्धि, पमिया जालावले जलणे ॥ ३६ ॥
 अह निव्वेओवगओ, राया नरसुंदरो विचित्तेइ ।
 अविचित्तीयरूवा, अहो अणिच्छा जयस्स ठिई ॥ ३७ ॥
 जत्थ सुही वि हु दुहिओ, निवो वि रोरो सुमित्तमवि सखू ।
 सपत्ती वि विवत्ती, निमेसमित्तेण परिणमइ ॥ ३८ ॥
 कहमहुणा भइणीए, चिरकालाओ समागमो जाओ ? ।
 कहमिहिं पि विओगो, धिरत्थु ससारवासस्स ॥ ३९ ॥

अवि य-

जे खलु तिहुयणजणपलय-ताणकरणक्खमा जिणवरिंदा ।
 सयय अणिच्चयाप, उररीकीरति ते वि हहा ! ॥ ४० ॥
 रणसवडमुहउव्वड-भिडतरिउसुहरुचक्कअक्रमणे ।
 जे पहुणो ते वि खणे-ण चक्किणो जति हा निहणं ॥ ४१ ॥
 जे गुरुयवत्तवत्तभ-इसगया दलियदक्खपमिवक्खा ।
 ते वि हु हरिणो हरिणु, व्व हरेह हा हा कयतहरी ॥ ४२ ॥
 मन्ने करिकन्तसुरि-दचावतडिचावलेन निम्मावेय ।
 इत्थ वत्थुसमत्थ, तेण खणदिठ्ठतु ति ॥ ४३ ॥

एवविहे य ज इह, खणमवि निवसति मुणियपरमत्था ।
 वीसत्था सगिहेसु, अहह महाधिट्ठिमा तेसि ॥ ४४ ॥
 इय सो विरत्तचित्ता, संवक्खो वि हु धणाइसु कह पि ।
 भावेण अपडिबद्धो, गेहम्मि गमेइ कह पि दिणे ॥ ४५ ॥
 काळेण नदणे र-उज्जारधरणुपुरे उविय रज्ज ।
 सिरिसेणगुरुसमीवे, दिक्ख गिएहइ महीनाहो ॥ ४६ ॥
 वत्थाइसु गामाइसु, समयाइसु कोहमाणमाइसु ।
 दव्वे खित्ते काळे, भावे परिमुक्कपडिबधो ॥ ४७ ॥
 काळण अणसण सा-सण मणे जिणवराण धारंतो ।
 देहे वि अपमिबद्धो, मरिउ गेवे सुरो जाओ ॥ ४८ ॥
 तसो य उत्तरुत्तर-सुरनरीसरिमणुहविसु कह वि जवे ।
 पव्वज्जं पमिवज्जिय, सो सपसो पय परम ॥ ४९ ॥
 भुत्तैव नरसुन्दरस्य चरित, हेतोगरीयस्तराव,
 कस्मादप्यनलभविष्णुमनसो, दीक्षा गृहीतु हुतम् ।
 सवक्खा अपि देहगेहविषय-ऊव्याऽऽदिषु ऊव्यतो,
 भावेन प्रतिबन्धवुद्धिमसमा, मैतेषु जव्या ! कृत ॥ ५० ॥
 ध० र० ७४ गाथा ॥

एराअ-नाराच-न० । “ वाऽव्ययोत्खातादावदातः ” । ८ । १ ।
 ६७ । इत्यातोऽन्वम । (‘ गाराय ’ प्रकरणे वद्वयमाणेऽर्थे)
 प्रा० १ पाद ।

एराहिव-नराधिप-पु० । राजनि, उक्त० ६ अ० । “ कुथ ना-
 म नराहिवो । ” उक्त० १ अ० ।

एरिंद-नरेन्द्र-पु० । नराणामिन्द्रो नरेन्द्रः । दशा० १० अ० ।
 “ ह्रस्व-सयोगे दीर्घस्य ” ॥ ८ ॥ १ । ८४ । इति ह्रस्व ।
 प्रा० १ पाद । परमैश्वर्ययोगात् (स० । औ०) समस्तभरताधि-
 पे (प्रश्न० ४ आश्रप द्वार) राजनि, औ० । चक्रवर्त्यादौ, ध० २
 अधि० । आ० म० । उक्त० । प्रजापतौ, व्य० २ उ० । वृ० ।

एरिंदपह-नरेन्द्रप्रभ-पु० । हर्षपुरीयगच्छोद्भवे ताराचन्द्रसु-
 रिशिष्ये, अनेन मलङ्कारमहोदधि, काकुत्स्थकेलिश्चेति द्वौ प्र-
 न्यौ रचितौ । जै० ३० ।

एरिंदवसह-नरेन्द्रवृषज-पु० । राजमुख्ये, उक्त० १५ अ० ।
 “ एव नरिंदवसहा, निक्खता जिणसासणे । ” उक्त० ६ अ० ।

एरिंदसमणी-नरेन्द्रश्रमणी-खी० । मासराजकुलपालितायां
 श्रमण्याम, सा चाऽदत्ताऽऽदानेन ससारं पर्यटितेति ।

सा उण लहिजण अदत्तादाणं मासरायकुलवाणिजा
 एरिंदसमणी गोयमा ! तेषं मायासद्वभावदोमेणं उव्वन्ना
 विज्जुकुमाराणं वाहणत्ताए नउलीरुवेणं किंकरी देवेसु त-
 ओ वूया समाणी पुणो पुणो उव्वज्जंती वावज्जंती आ-
 हिंमियमाणुसतिरियच्छेसु सयदोहग्गस्स दुक्खदारिदपरि-
 गया सव्वलोयपरिजूया सकम्मफलमणुजवमाणी गोयमा !
 पजाव ए कह वि कम्माणं खओवसमेणं बहुभवंतरेसु तं
 आयारिए य पाविज्जण निरइयारसामणपरिवालणेणं सव्व-
 त्थामेसुं च सव्वए मायाद्वंणविप्पमुक्केणं तु उज्जमिज्जणं
 निदक्खवसेसीकयभवंकुरे तहा वि गोयमा ! जा सा सरागा
 चक्खुणाऽऽलोइया तक्कमदोसेणं माहणिच्छित्ताए परिनिवु-
 केणं से रायकुलवालियाएरिंदसमणीजीवे । महा० २ चू० ।

गरीसर-नरेश्वर-पुं० । नृपे, “ इक्ष्वागुरायवसहो, कुयू नाम न-
रीसरो । ” उक्त० १८ म० ।

गरीसरचण-नरेश्वरत्व-न० । नृपत्वे, पञ्चा० ।

सामखे मण्यते, धम्माओ गरीसरचणं णेयं ।

इय मणिज्जणं सुंदरं, जत्तो एयम्मि कायव्वो ॥१७॥

सामान्ये बहूनां प्राणिनां साधारणे, मनुजत्वे नरत्वे, धर्मात्
कुशलकर्मण नरेश्वरत्व नृपत्व भवतीति ज्ञेयं ज्ञातव्यम् । इत्येत-
द् ज्ञात्वा अवगम्य, सुन्दरं । नरप्रधानं । यत्न उद्यम, अत्र धर्मं,
कर्तव्यो विधेयो भवति । इति गाथार्थः ॥१७॥ पञ्चा० ६ वि० ।

गरीसम-नरीसम-पुं० । श्रीश्रृपभदेवस्य चतुश्चत्वारिंशे पुत्रे,
कल्प० ७ कृण ।

गल-नर-पुं० । नस्य गः, नस्य तु “ गोलः ” । उ० । १ । २०२ ।
इति लः । प्रा० १ पाठ । तृणविशेषे, जी० ३ प्रति० २ उ० ।
प्रज्ञा० । आचा० । शुषिरशराऽऽकारे यवाऽऽदीनां कुरुङ्गरे, स्था०
५ ग्रा० २ उ० । चन्द्रवश्ये नृपभेदे, वानरजेदे, आरुदेवे, पितृगण-
भेदे, दैत्यजेदे, पक्षे, न० । वाच० ।

गलकूवर-नलकूवर-पुं० । नल कूवरो युगन्धरोऽस्य । कुवेरपु-
त्रे, वाच० । “ अष्टपुत्रे पयाहिसि सिरीष नलकूवरसमाणे । ”
आ० म० १ अ० ३ क्षण ।

गलगिरि-नलगिरि-पुं० । प्रद्योतनृपतेर्हस्तिरत्ने, अनलगि-
रिरिति तन्नामान्तरम् । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।
नि० चू० । आव० ।

गलत्यंज-नलस्तम्भ-पुं० । वृक्षविशेषे, आव० ३ म० ।

गलदाम[ण]-नलदामन-न० । स्वनामख्याते कुविन्दे, स्था०
४ ग्रा० ३ उ० । दश० । व्य० आ० म० । (अधर्मयुक्ते हेतौ नलदा-
मकुविन्दोदाहरणम् ‘ अधम्मजुत्त ’ शब्दे प्रथमभागे ५६७
पृष्ठे द्रष्टव्यम्)

गलय-नलद-पुं० । देशी-रशीरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

गलागणि-नलागि-पुं० । नलदहनप्रवृत्तेऽनौ, स्था० ५ ग्रा०
२ उ० ।

गलाड-ललाट-न० । “ ललाटे ललाटेः ” ॥ उ० । २ । १२३ ॥
इति ललाटशब्दे लस्योर्व्यत्ययः । “ गलाम् । गलाल ” प्रा० २
पाठ ।

गल्लिअ-देशी-गृहे, दे० ना० ४ वर्ग ।

गलिण-नलिन-न० । ईपद्रुके कमले, चं० प्र० १ पाहु० १ पा.
हु० पाहु० । रा० । ईपद्रुक्पक्षे, रा० । जं० । आ० म० । प्रज्ञा० ।
ईपत्रीले पक्षे, जं० १ वक्त्र० । जवजकुसुमविशेषे, ज्ञा० १ भु० ६
म० । आचा० । चतुरशीतिवक्षगुणिते नलिनाक्षे, म० ६ श० ७
उ० । जी० । ज्यो० । जं० । अनु० । स्था० । कच्छाऽऽदिषु द्वाविं-
शे विजयक्षेत्रयुगले, “ दो गलिणा । ” स्था० २ ग्रा० ३ उ० ।
स्वनामख्याते विमाने, स० १८ सम० । स्था० । रुचकपर्वत-
स्य दान्तिनात्ये कूटे, द्वी० । स्था० । जम्बाः सुदर्शनायाः पूर्व-
स्यां दिशि पुष्करिण्याम्, जं० ४ वक्ष० । जी० ।

गलिणंग-नलिनाङ्ग-न० । चतुरशीतिलक्षगुणिते पञ्चशत-
सहस्रे, जी० ३ प्रति० ४ उ० । अनु० । जं० । स्था० ।

गलिणकूड-नलिनकूट-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वस्य पू-
र्वस्यां शीताया महानद्या उत्तरकूले वक्त्रकारपर्वते, स्था०
३ ग्रा० ३ उ० । “ दो गलिणकूडा । ” स्था० २ ग्रा० ३ उ० ।

कहि णं जंते ! महाविदेहे वासे गलिणकूमे णामं व-
क्त्रारपव्वए पव्वत्ते ? । गोयमा ! णीक्ष्वंतस्स दाहि-
णेंग नीआए उत्तरेणं मंगलावत्तस्स विजयस्स पव्वच्छि-
मेणं आवत्तस्स विजयस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं महा-
विदेहे वासे गलिणकूमे णामं वक्त्रारपव्वए पव्वत्ते । उ-
त्तरदाहिणायए पाईणपमीणवित्थिस्से सेसं जहा चित्त-
कूमस्स० जाव आसयंति । गलिणकूमे णं जंते ! कति कू-
मा पएणत्ता ? । गोयमा ! चत्तारि कूमा पएणत्ता । तं
जहा-सिप्पाययणकूमे, गलिणकूमे, आवत्तकूमे, मंगलाव-
त्तकूमे, कूमा पंचसइआ रायहाणीओ उत्तरेणं । जं० ४ वक्ष० ।

गलिणगुम्भ-नलिनगुम्भ-न० । श्रेणिकजाराया नलिनगुम्भा-
या अपत्ये, स च वीरजितान्तिके प्रवृत्तितस्त्रीणि वर्षाणि प्र-
मज्ज्यापर्यायं परिपात्य सहस्रारे उपपन्न, ततश्च्युत्वा महा-
विदेहे सेतस्यति, इति कल्पावतलिकाया अष्टमेऽध्ययने सूचि-
तम् । नि० १ भु० १ वर्ग ८ अ० । अर्हता महापद्मेन प्रवा-
जिष्यमाणे स्वनामख्याते राजनि, स्था० ८ ग्रा० । अष्टमदेव-
लोकस्थे स्वनामख्याते विमाने, स० १८ सम० । “ गलिणगुम्भे
विमाणे देवत्ताए उववण्णा । ” आ० चू० १ अ० । उक्त० ।
नलिनीगुल्ममप्यत्र । विशेष० । स्वनामख्याते अध्ययने च ।
“ अस्त्रया पदोसकावे आयरिया गलिणगुम्भं अज्जयण परि-
यट्ठंति । ” आव० ४ अ० ।

गलिणवण-नलिनवन-न० । पुष्कलावतीविजये पुण्नीकि-
रया नगर्या उत्तरपौरस्थे दिग्भागे स्वनामख्याते वने, ज्ञा० १
भु० १७ म० । आ० म० । उक्त० । अनु० ।

गलिणार्द्ध-नलिनावती-स्त्री० । कच्छाऽऽदिषु चतुर्विंशे विज-
यक्षेत्रयुगले, स्था० २ ग्रा० ३ उ० । ज्ञा० ।

गलिणी-नलिनी-स्त्री० । पश्चिन्याम्, ज्ञा० १ भु० १ म० ।
प्रज्ञा० । आ० क० ।

गलिणीकुमार-नलिनीकुमार-पुं० । महापद्मनीर्यक्तः प्रथम-
पुत्रे, “ जेष्ठ गलिणकुमार, रजे गङ्गु तं महापद्मो । ” ति० ।

गलिणोदग-नलिनोदक-न० । समुद्रभेदे, “ गोतित्येहि वि-
रहियं, खेत्तं नलिणोदगसमुद्रे । ” द्वी० ।

एव-नव-त्रि० । संख्याविशेषे ६ विशिष्टे, नि० चू० १ उ० ।
“ नव खोडा । ” प्रतिशेखनायाम्, नव खोरुका, ते च त्रयम्प्रयः
प्रमार्जनानां त्रयेण त्रयेण अन्तरिता कार्या, इति पट्टयेनाऽपि
पञ्चमी अप्रमादप्रत्युपेक्षणोक्ता । स्था० ६ ग्रा० । ध० । नि०
चू० । प्रत्यग्रे, दश० १ म० । च० प्र० । सूत्र० । अपूर्वे, ४० १
उ० । अजीर्णे, जं० ३ वक्ष० । अभिनवे, आचा० २ भु० १ चू० ५
म० १ उ० । नवकर्मणामनाटानम् । नवान्युपचीयमानानि ।
आव० ४ अ० । “ ते वरिस्सो होइ नवो । ” प्रयज्यापर्यायेण यस्य
त्रीणि वर्षाणि नाधिकमित्येव त्रिवर्षो भवति नवः । व्य० ३ उ० ।
“ नवदरियभीसतपत्तयारगर्भादरिसिप्पिआ ” इति । नयेन

प्रत्यग्रेषु हरितेन नीलेन भासमानेन स्निग्धत्वाद्देदीप्यमानेन पत्र-
प्रारेण दलसचयन यो जातोऽन्धकारस्तेन गम्भीरा अलङ्घ्य-
ध्वभागाः सन्तो दर्शनीयाः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । "नवहेम-
चारुचित्तचंचलकुडलविलिङ्गिज्जमाणगमे ।" नवमिव प्रत्यग्रमिव
हेम यत्र ते नवहेमनी, नवहेमभ्या चारु चित्राभ्यां चञ्चलाज्या
कुण्डलाज्या विलिख्यमानौ गण्ठौ यस्य स तथा । जी० ४
प्रति० २ उ० ।

नम्-धा० । प्रह्व-वे शब्दे, "रुदनमोर्व" ॥ ८ । ४ । २२६ ॥
इत्यनेन अन्त्यस्य नस्य व । 'नवह' नमति । प्रा० ४ पाद ।

एवंगसुत्तपरिवोदिया-नवाङ्गसुत्तप्रतिबोधिता-स्त्री० । नवा-
ङ्गानि श्रोत्र २ चक्षु २ घ्राण २ रसनात्वग्भ्रमनोत्पलकणानि सुप्तानि सन्ति
प्रतिबोधितानि यौवनेन यस्या सा तथा । विपा० २ शु० १
अ० । नवयौवनायाम्, ङा० १ शु० ३ अ० । विपा० । औ० ।
"नवगसुत्तपरिवोदियाप ।" द्वे अक्षिणौ द्वौ कर्णौ द्वौ नाम्नापुटौ
जिह्वास्पर्शने नवम मन , एतानि नव अङ्गानि यावदद्यापि यौवन
न भवति तावत्सुप्तानि भवन्ति, न खलु तदानीमेतेषामतीचारा-
भिष्वङ्गसुखं प्रवति, तत सुप्तानीति व्यपदिश्यन्ते, यौवने तु
प्राप्तस्वकल्पगुणेन प्रविबुधानि जायन्ते । व्य० १० उ० ।

एवकोटिपरिसुद्ध-नवकोटिपरिसुद्ध-त्रि० । ३ त० । नवभि-
र्विजागैर्निर्दोषे, "नवकोटीपरिसुद्धे, जिक्खे पणत्ते ।"
नवत्रिंविभागैर्निर्दोष, स्था० १ ठा० ।

एवक्ख-नव-त्रि० । "श्रीघ्राऽऽदीनां बहिष्ठाऽऽदयः" ॥ ८ । ४ ।
४२२ ॥ इत्यपमंशे नवशब्दस्य एवक्खाऽऽदेशः । प्रत्यग्रे, प्रा०
४ पाद ।

एवगणिवेस-नवकनिवेश-पुं० । प्रथमावासे, नि० चू० ।

जे जिक्खु नवआसु गामंसि वा एगरंसि वा [एगा-
रंसि वा] ० जाव सन्निवेसंसि वा अणुप्पविमिच्चा असणं वा
पाणं वा खाडमं वा साडमं वा पणिगाहेइ, पडिगाहंतं वा
साइज्जइ ॥ ३६ ॥ नि० चू० ५ उ० ।

(अत्र 'गोयरचरिया' शब्दः तृतीयभागे ६६१ पृष्ठे दृश्यः)

एवगह-नवग्रह-पुं० । अभिनवग्रहणे, सुव० १ शु० ३ अ०
२ उ० ।

एवच्छिह-नवच्छिद्र-त्रि० । नवरन्ध्रोपेते, त० ।

एवजोयणिय-नवयोजनिक-त्रि० । नवयोजनाऽऽयामे, "जंबू-
दीवे ए दीवे नवजोयणिया मच्चा ।" स्था० ६ ठा० ।

एवणवमिया-नवनवमिका-स्त्री० । नव नवमानि दिनानि य-
स्यां सा नवनवमिका, नव नवमानि च प्रवन्ति नवसु नवके-
ष्विति तत्परिमाण्यमिति । एकाशीतिदिनैः समाप्येऽभिग्रह-
विशेषे, (स्था०)

एवणवमिया णं भिक्खुपडिमा एकामीएहिं रांडिण्हिं
चउहिं य पंचुत्तरेहिं जिक्खासएहिं अद्दासुत्ता ० जाव आ-
राहिया यावि भवइ ॥

(एवणवमियाणं) इत्यादि कण्ठ्यं, नवर नव नवमानि दिनानि
४८३

यस्यां सा नवनवमिका, नव नवमानि च भवन्ति नवसु नवके-
ष्विति तत्परिमाण्यमिति, नव च नवकान्येकाशीतिरिति कृत्वा
एकाशीत्या रात्रिन्दिवैरहोरात्रैर्भवति । तथा प्रथमनवके प्रतिदि-
नमेका दत्तिः पानकस्य भोजनस्य चेत्येवमेकात्तरया घृद्धा
नवमे नवके नव दत्तयः । ततश्च सर्वमङ्कलनया चतुर्भिश्च प-
ञ्चोत्तरैर्भिक्षाशनैर्यथास्त्रं यथाकल्पं यथामार्गं यथातत्त्वं स-
म्यक्कायेन स्पृष्टा पालिता शोभिना तीरिता कीर्तिता आरा-
धिता चाऽपि भवतीति । स्था० ६ ठा० । प्रव० । स० । औ० ।
अन्त० ।

एवणवसंवेग-नवनवसंवेग-पुं० । अपूर्वापूर्वं वैराग्ये, [वृ०]

अथ "नव नवो य सवेगो" इति व्याख्यानयन्नाह-

जह जह सुयमोगाहड, अऽसयरसपमरसंजुयमपुव्वं ।

तह तह पलहाइ मुणी, एवणवसवेगमप्पाओ ॥

यथा यथा श्रुतमागमं पूर्वमवगाहते, कथंभूतम् ?-अतिशयर-
सप्रसरसयुतम् । अतिशया अर्थविशेषास्तेषु यो रस श्रोतृणा-
माक्षेपकारी गुणविशेष, तस्य य प्रसर अतिरेकः, तेन सयु-
त युक्तम् । यद्वा-श्रवणं श्रुतं, तत्कथंभूतम् ?-अतिशयस्याऽर्थस्य
रस आस्वादनं तत्र य प्रसरो गमनं तेन सयुतम्, अपूर्वं
यथा यथाऽवगाहते तथा तथा मुनि प्रहादने शुभभावसु-
खासिकया मोदने । कथंभूतम् ? इत्याह-नवनवोऽपूर्वापूर्वं य-
सवेगो वैराग्यं, तद्वा श्रद्धा मुक्तिमार्गमिवापलकणा यस्य स
नवनवसवेगश्चाक इति । गत नवनवसवेगद्वारम् । वृ० १ उ० ।

एवणवसवेगो खट्ठु, एणणवरणक्खओवसमजाओ ।

तत्ताडिगमो य तहा, जिणवयणायन्नणस्म गुणा ॥ ३ ॥

नवनवसवेगं प्रत्यग्र प्रत्यग्र सवेगं आर्द्रान्नं करणना, मो-
क्षसुखाऽभिलाष इत्यन्ये । खलुशब्द पूरणार्थः ; सवेगस्य शेषगु-
णनिबन्धनत्वेन प्राधान्यस्यापत्तार्थो वा । तथा ज्ञानाऽऽवरणक-
योपशमभाव ज्ञानाऽऽवरणकयोपशममत्ता सवेगादेव । नन्वा-
धिगमश्च तत्त्वाऽनन्वपरिच्छेदश्च तथा, जिनवचनाऽऽकर्णनस्य
तीर्थकरभाषितश्रवणस्य एते गुणा इति ॥ ३ ॥ आ० ।

एवणाम [ए]-नवनामन्-न० । नवपदार्थनामानि, अनु० ।

नवनामनिदर्शयन्नाह-

से किं तं एवणामे ? एवणामे एव क्वरसा पप्पत्ता ।

तं जहा-

वीगे सिंगारो अ-व्भुओ य रोहो अ होऽ वोप्पव्वो ।

वीलणओ वीभच्छो, हासो कट्ठुणो पसंतो अ ॥ १ ॥

(से किं तं एवणामे इत्यादि) नवनामे नव काव्यरसा प्र-
ज्ञता । तत्र कवेरजिप्रायः काव्य, रस्यन्तेऽन्तराऽऽत्मनाऽनुभू-
यन्त इति रसा, तत्सहकारिकारणसन्निधानोऽद्भुता चनो-
विकारविशेषा इत्यर्थः । उक्तं च-"वाह्यार्थाऽऽत्मनो वस्तु-
विकारो मानसो भवेत् । स भावः कथ्यते सादृ, तस्योत्कर्षो
रसः स्मृतः ॥ १ ॥ " काव्येऽप्यनिबद्धा रसाः काव्यरसा, वीर-
शृङ्गाराऽऽदयः । तानेवाऽऽह-(वीगे सिंगारो) इत्यादि । गाथा
सुगमा, नवरम् 'शूर वीर' विक्रान्तौ, इति वीरयति विक्रामय-

ति रागनपोत्रैरिनिग्रहेषु प्रेरयति प्राणिनामिति उत्तमप्रकृतिपुरुष-
चरित्रवचनाऽऽदिहेतुसमुद्भूतो दानाऽऽद्युत्साहप्रकर्षाऽऽत्म-
को वीरो रस, इति सर्वत्र गम्यते ॥ १ ॥ शृङ्ग सर्वरसेभ्यः
परमप्रकर्षकोटिलक्षणमिति गच्छतीति कमनीयकामिनीद-
र्शनाऽऽदिसभवो रतिप्रकर्षाऽऽत्मक शृङ्गारः सर्वरसप्रधान इत्य-
र्थः । अत एव “ शृङ्गारहास्यकरुणा, रौद्रवीरजयानका ।
वीरसाङ्गनशान्ताश्च, नव नाट्ये रसाः स्मृता ॥१॥ ” इत्यादि-
ष्वय सर्वरसानामाढावेव पठ्यन्ते । अत्र तु त्यागतपोगुणौ वीररसे
वर्तन्ते, त्यागतपसी च “ त्यागो गुणो गुणशानादधिको मतो
मे । ” “ पर लोकातिग धाम, तपः श्रुतिमिति ह्ययम् । ” इत्यादि-
वचनात् समस्तगुणप्रधान इत्यनया विवक्षया वीररसस्याऽऽ-
दातुपन्थास इति श्रुतम् ॥ २ ॥ शल्य त्यागतपःशौर्यकर्माऽऽदि
चा सकलभुवनानिशाधि किमप्यपूर्वं चस्त्वद्भुतमुच्यते; तद्दर्श-
नश्रवणाऽऽदज्यो उतो रसोऽप्युपचारात् विस्मयरूपोऽद्भुतः
॥३॥ रौद्रयत्यतिदारुणनया अश्रूणा मोचयति इति रौद्र, रिपुज-
नमहदारयान्धकाराऽऽदितद्दर्शनाऽऽद्युद्भूतो विहृताध्यवसाय-
रूपो रमोऽपि रौद्र ॥ ४ ॥ व्रीडयति वृज्जामुत्पादयति वृज-
नीयवस्तुदर्शनाऽऽदिप्रभवो मनोव्यलीकनाऽऽदिस्वरूपो ग्रीम-
नक, अस्य स्थाने भयजनकसग्रामाऽऽदिवस्तुदर्शनाऽऽदिप्रभ-
वो जयानको रस पठ्यन्तेऽप्यत्र, स चेह रौद्ररसान्तर्भाव-
विवक्षणात् पृथग् नोक्तः ॥५॥ शृङ्गशोणितोच्चारप्रश्रवणाऽऽद्यनि-
ष्टमुद्वेजनीय वस्तु वीभत्समुच्यते, तद्दर्शनश्रवणाऽऽदिप्रभवो
जुगुप्साप्रकर्षस्वरूपो रसोऽपि वीभत्सः ॥ ६ ॥ विहृतासवच-
परवचनवेषालङ्काराऽऽदिहास्याहर्षपदार्थप्रभवो मनःप्रकर्षाऽऽदि-
चेष्टाऽऽत्मकोऽपि रसो हास्यः ॥ ७ ॥ कुत्सित रौत्यनेनेति
निरुक्तवशान् करुणः, करुणाऽऽस्पदत्वात् करुण प्रियविप्रयोगा-
ऽऽदिदुःखहेतुसमुत्थः शोकप्रकर्षस्वरूप करुणो रस इत्यर्थः
॥ ८ ॥ प्रशाम्यति क्रोधाऽऽदिजनितात्सुक्यरहितो भवत्यनेनेति
प्रशान्तः, परमगुरुवचःश्रवणाऽऽदिहेतुसमुद्भासित उपशमप्रकर्षा-
ऽऽत्मा प्रशान्तो रस इत्यल विस्तरेण ॥ ९ ॥ अनु० । (एषा
नवनाम्ना नवकाव्यरसानां लक्षणानि स्वस्वशब्दे ऽप्यव्यानि)

एवणिहि-नवनिधि-पु० । अजागृहतीर्थे पार्श्वनाथप्रतिमाया-
म, ता० २ कल्प ।

एवणीड्या-नवनातिका-स्त्री० । पुष्पप्रधाने वनस्पतिभेदे,
प्रज्ञा० १ पद । “ एवणीड्या गुम्मा । ” ज० २ वक्ष० ।

एवणीय-नवनीत-न० । अकृणे, औ० नि० आ०चू० । आव०
स्था० । ज्ञा० । (मखन) (नेनू) (मसका) इतिख्याते, थ०
र० । रा० । प्रश्न० । ज० । नि० चू० । भ० । कल० । पञ्चा० ।
जी० आ० म० । “ नवनीत यथा दध्न-इचन्दन मलयादिव ।
ब्रह्माण्डे वै पुराणेषु-स्तथा प्राहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥ ” उक्त०
२५ अ० । नवनीत हि महाविकृतेनया निर्विकृतिकैरभङ्ग्यम् ।
स्था० ६ ता० । नवनीतमपि गोमहिष्यजाऽविसवन्धेन चतुर्चा,
तदपि सूक्ष्मजन्तुराशिखनित्वाद्याद्यमेव । यत “ अन्तर्मुहूता-
त्परतः, सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः । यत्र मूर्ध्नि तन्नाय, नवनीत
विवेकिनि ॥ १ ॥ ” इति । थ० २ अधि० ।

एवत्तयकुमंत-नवत्वक्कुशान्त-पु० । नवा त्वक् येषां ते नव-
त्वक् कुशान्ता दर्जपर्यन्ता, नवत्वक्च ते कुशान्ताश्च नवत्व-
क्कुशान्ताः । प्रत्यक्त्वग्दर्भपर्यन्ते, रा० । जी० ।

एवधम्म[ए]-नवधर्मन्-त्रि० । अभिनवधावके, वृ० १ उ० ।

एवपज्जवण-नवपायन-न० । नव प्रत्तं ‘पज्जण ति’ प्रतापि-
तस्याऽयोधनकुट्टनेन तीक्ष्णीकृतस्य पायन जलनिबोधनं यस्य
तल्लवपायनम्, सद्योऽभिनतसे तीक्ष्णीकृत जलक्षेपेण शीतीकृ-
ते, “ एवपज्जणएण असिपणं पमिसाहरिया । ” ज० १४
श० ७ उ० ।

एवपुव्वि(ए)-नवपूर्विन्-पुं० । परिपूर्णनवपूर्वधरे, इहा-
सतां नवपूर्विण परिपूर्णनवपूर्वधराः, किं तु नवमस्य पूर्वस्य
अष्टमीयमाचारनामक वस्तु, तावन्मात्रधारिणोऽपि नवपूर्वि-
णः । व्य० १ उ० ।

एववंनचेरगुत्त-नवब्रह्मचर्यगुप्तिगुप्त-त्रि० । नवब्रह्मचर्याणि गु-
प्तिशब्दोपाद् वसतिकथाया नवब्रह्मचर्यगुप्तयस्ताभिर्गुप्तः
सरक्तितो नवब्रह्मचर्यगुप्तगुप्तः । पा० । नवभिर्भैथुनवतस्य र-
क्षाप्रकारेः सुमवृत्ते, पा० । नि० चू० ।

एवम-नवम-त्रि० । नवसख्यापूरकं, उक्त० १ अ० । स्था० ।

एवमल्लद्-नवमल्लकिन-पुं० । कृत्रियविशेषजातीये, वीर-
स्वामिमोक्षगमनतिथिरात्रौ नवमल्लकिनि पोषधोपवास कृतः,
तत्र नवमल्लकिजातीया काशिदेशस्य राजानः । कल्प०
६ कण ।

एवमालिया-नवमालिका-स्त्री० । (नेवारी) पुष्पप्रधाने व-
नस्पतिभेदे, कल्प० ३ कण । आचा० ।

एवमिया-नवमिका-स्त्री० । सुपुरुषस्य किम्पुरुषेन्द्रस्य द्विती-
यादामग्रमहिष्याम्, स्या० ४ ता० १ उ० । ज० । ती० । (अ-
स्याः पूर्वभव ‘अग्रमहिषी’ शब्दे प्रथमभागे १७१ पृष्ठे गतः)
शकस्य देवेन्द्रस्य षष्ठ्यामग्रमहिष्याम्, (अन्याः पूर्वजवक-
था ‘अग्रमहिषी’ शब्दे प्रथमभागे १७३ पृष्ठे उक्ता) मन्द-
रस्य पश्चिमे रुक्मवरपर्वतस्य रुक्मकोत्तमकूटे परिवसन्त्यां दि-
क्कुमार्याम्, स्था० ८ ता० । आव० । आ०चू० । ज० । आ०म० ।

एवमी-नवमी-स्त्री० । अष्टमीदशम्यन्तराले तिथौ, द० प० ।
विशे० । उयो० ।

एवमीपक्ख-नवमीपक्ष-पुं० । नवम्यास्तियेः पक्षो ग्रहो यस्य
तिथिमेवपाताऽऽदिषु तथादर्शनात् तिथिपाते यत्कृत्यस्याष्टमे च
क्रियमाणत्वात् स नवमीपक्षः । अष्टमे दिवसे, “ चित्तवहुलसस
एवमीपक्खेण । ” ज० ३ वक्ष० ।

एवय-नवत-पुं० । ऊर्णविशेषमये ‘जीन’ इति लोकप्रसिद्धेऽर्थे,
ज्ञा० १ अ० १ अ० । आचा० ।

एवयारचित्ताडय-नमस्कारचिन्तनाऽऽदिक-त्रि० । परमेष्ठि-
पञ्चकनमस्कृतिध्यानप्रभृतिके, पञ्चा० १ विव० ।

एवरं-नवरम्-अव्य० । कवलमित्यर्थे, पञ्चा० १८ विव० । ग० ।
प्रश्न० । विपा० । स्था० । “ एवर केवसे ” ॥ ८ । २ । १८७ ॥
इति केवलेऽर्थे एवरमिति प्रयोगः । “ एवर पि आश्चिअणि-
व्वमं ति । ” प्रा० २ पाद । दे० ना० ।

एवगि-नवरि-अव्य० । आनन्तर्ये, “ आनन्तर्ये एवरि ” ॥ ८ । २
१८८ ॥ आनन्तर्ये एवराति प्रयोक्तव्यमिति । तथा प्रयोगः-“ ए-

शरि अ ते रहुवङ्गा । ” केचित्तु केवलानन्तर्यार्थार्थोपरणवर-
त्येकमेव सूत्र कुर्वते, तन्मते तु उभावप्युभयार्थौ । प्रा० २ पाद ।
दे० ना० ।

एवशरि-देशी-सहसार्थे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एवलग-नवलक-पु० । वस्त्रमये पक्षदोरकजालकमये वा (नव-
ला वसनी स्त्रिया जाली जावी इति ख्याते) मुद्राकोशे,
कोऽपि कस्याऽपि पार्श्वे सुवर्णपणनृतं नवलक क्लिप्तवान् । नं० ।

एवलया-देशी-नियमविशेषे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एवद्व-नव-त्रि० । “ छो नवैकाद् वा ” ॥ ८ । २ । १६५ ॥ इति
स्वार्थे क्लृप्ताः । नूत्ने, प्रा० २ पाद ।

एवविगड्-नवविभूति-स्त्री० । नवसु क्षीराऽऽदि विभूतिषु, “ नव-
विगड्ओ पञ्चत्ताओ । त जहा-स्त्रीर, दहि, नवणाय, सण्णि, तिहु
‘ गुलो, महु, मज्ज, मस । ” स्था० ६ ठा० । (पतासा विस्तर
‘ विगड् ’ शब्दे वक्ष्यते)

एवसुत्त-नवसूत्र-त्रि० । नव सूत्र वल्कलाऽऽदि यस्मिन् स तथा ।
नवसूत्ररचिने, ‘ आसदिय च नवसुत्त, पाउल्लाह सकमट्टाप । ”
(१५) सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

एवसोयपरिस्सवा-नवश्रोतःपरिस्सवा-स्त्री० । नवभिः श्रोतोभि-
रिहैः परिस्सवति मल क्कुरति इति नवश्रोतःपरिस्सवा । छिन्न-
नवकेन मलं क्करन्त्याम्, स्था० ।

एवसोयपरिस्सवा बौद्धी पञ्चत्ता । तं जहा-दो सोया, दो
णिता, दो गाणा, मुहं, पोसए, वाळ ।

(एवेत्यादि) नवजि श्रोतोजि र्बिहैः परिस्सवति मल क्कुर-
ताति नवश्रोत परिस्सवा बोद्धी शरीरमौदारिकमेवैवंविध, द्वे
‘ श्रोत्रे कर्णौ, नेत्रे नयने, घ्राणे नासिके, मुखमास्यम्, (पोसए
त्ति) उपस्थम्, पायुरपानमिति । स्था० ६ ठा० ।

एवा-नवा-स्त्री० । प्रत्यग्रयौवनायाम्, अतिनवोद्वायां वा स्त्रिया-
म् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । व्रतपर्यायेण यावत्त्रिदशांया
भ्रमण्याम्, व्य० ४ उ० ।

एवि-अव्य० । वैपरीत्ये, “ एवि वैपरीत्ये ” ॥ ८ । २ । १७८ ॥
एवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्यमिति । “ एवि हावणे । ” प्रा० २
पाद । दे० ना० ।

एविअ-नत-न० । “ के ” ॥ ८ । ३ । १५६ ॥ इत्यत इवम् ।
नमने, प्रा० ३ पाद ।

एविय-नव्य-त्रि० । अभिनवे, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।

एवोद्धरण-देशी-उच्छिष्टे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एवोद्धर-देशी-उच्छिष्टे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एव्य-नव्य-त्रि० । तत्कालमुत्पन्ने, ध० २ अधि० ।

एववानुत्त-देशी-ईश्वरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एवसंतिपरजोगवाड[ण्]-नशान्तिपरजोकवादिन्-पुं० । न विद्यते
शान्तिश्च मोक्ष परलोकश्च जन्मान्तरमित्येवं यो वदति स तथा ।
अक्रियावादिभेदे, (स्था०) तथाहि-नास्त्यात्मा, प्रत्यक्षाऽऽदि-
प्रमाणाविषयत्वात्, खरविषयत्वात्, तदज्ञानात् पुण्यपापलक्षणं

कर्म तदभावात् परलोको, नाऽपि मोक्ष इति । यच्चैतच्चैत-
न्य तद् जूनधर्म इति । अस्याऽक्रियावादिता स्फुटैव । न चैतस्य
मत संगच्छते, प्रत्यक्षाऽऽद्यप्रवृत्त्या आत्माऽऽदीनां निराकर्षुमश-
क्यत्वात्, सत्यपि वस्तुप्रमाणप्रवृत्तिदर्शनादागमविशेषसिद्धत्वा-
च्च, भूतधर्मताऽपि न चैतन्यस्य, विवक्तिनचूतान्नावऽपि जाति-
स्मरणाऽऽदिदर्शनादिति । स्था० ८ ठा० ।

एसण-न्यसन-न० । व्यवस्थापने, विशे० । न्यासे, आरोपये,
जी० १ प्रति० ।

एस्तमाण-नश्यत्-त्रि० । “ मशेणिरिणासाणिवहावसेदप-
मिसासेहावहराः ” ॥ ८ । ४ । १७८ ॥ इति नशेणिर्याणादे-
शाभावे । प्रा० ४ पाद । “ शकाऽऽदीनां द्वित्वम् ” ॥ ४ । ४ ॥
२३० ॥ इति सद्वित्वम् । सन्मार्गात् व्यवमाने, उपा० ७ अ० ।

एह-नख-पु० । खुराग्रजागे, भ० १२ श० ७ उ० । करजे, तं ।
प्रश्न० । स० । प्रव० । पाणिवादजे, प्रव० ४० द्वार । गन्धद्वय-
भेदे च । व० प्र० ।

नभस्-न० । “ स्तमदामशिरोनभ ” ॥ ८ । १ । ३२ ॥ इति नभः
पर्युजानान्नपुलकत्वम् । प्रा० १ पाद । आकाशे, दश० ७ अ० ।
कल्प० ।

एहच्छेज्ज-नखच्छेद्य-न० । नखच्छेदनविधिविशेषे कलानेदे,
कल्प० ७ कण ।

एहच्छेदण्य-नखच्छेदनक-न० । नखकर्तव्याम्, आचा० २
श्रु० १ चू० ७ अ० १ उ० ।

एहमुह-देशी-घूके, दे० ना० ४ वर्ग ।

एहयल-नभस्तत्र-न० । व्योम्नि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । प्रश्न० ।
“ ओविरणमि नहयले । ” प्रा० २ पाद ।

णहरी-देशी-क्षुरिकायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

एहरणी-नखरदनी-स्त्री० । वेणवादिमव्यां नखशोधन्याम्, पं०
व० ३ द्वार ।

णहवाहण-नभोवाहन-पुं० । स्वनामख्याते मरुकच्छराजे प-
ञ्चावतीपतौ, यद्भार्यया पञ्चावत्या काव्यश्रवणेन पूर्व मा-
नितः पश्चात्तिरस्कृतोऽपरिवारो वज्रभूतिराचार्यः । व्य० ३
उ० । आव० । विशे० ।

एहसिर-नखशिरस्-न० । नखाग्रे, भ० ५ श० ४ उ० ।

एहसिहा-नखशिखा-स्त्री० । नखाग्रजागे, कल्प० ए क्षण ।
नि० चू० ।

एहसेण-नजःमेन-पु० । उग्रसेनतनये कमलायाः पत्न्यौ,
विशे० ।

णहहरणी-नखहरणी-स्त्री० । नखकर्तव्याम्, यया नखा त-
द्विधयन्ते । वृ० ३ उ० ।

एहि [ण्]-नखिन्-त्रि० । नखप्रधाने, अनु० ।

एहु-नहु-अव्य० । नैवेत्यर्थे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । आव० । व्य० ।

णाअ-ज्ञात-त्रि० । “ ज्ञो जाणमुणौ ” ॥ ८ । ४ । ७ ॥ इति
ज्ञाघातोर्जाणमुणाऽऽदेशाभावे ‘ णाअ ’ । अवबुद्धे, प्रा० ४ पाद ।

णाआ-देशी-गर्विष्ठे, दे० ना० ४ वर्ग ।

श्रीः-ज्ञाति-श्रीः । पूर्वापरसंबन्धे स्वजनं, आचार १ श्रु २
श्रु ५ उ ० । भ ० । समानजानां, नि ० १ श्रु १ वर्ग ५ अ ० ।
कल्प ० । औ ० । विपा ० । अष्ट ० । सूत्र ० । मानापितृपुत्रकृत्राऽऽ-
दी, संघ ० १ श्रु २ अ ० ३ उ ० । उक्त ० । ज्ञा ० । ज्ञानं, सार्वदि,
स्थिति ० ५ उ ० ३ उ ० ।

खांड-अव्य ० । नञर्थे, “ भणणाइं नञर्थे ” ॥ ८ । १ । १६० ॥
इति नञर्थे ‘ णाइ ति ’ प्रयोगः । “ णाइं करेमि रोसं । ”
प्रा ० २ पाद ।

षाड्मद्विभ-नातिमृत्तिक-त्रि ० । नातिकर्दमे, भ ० १५ श ० ।

षाड्य-नादित-त्रि ० । ध्वनिमात्रे, ज्ञा ० १ श्रु १ अ ० । विपा ० ।
अ ० । प्रतिशब्दे, कल्प ० ५ कृण । रा ० । जं ० । लेपिते, ज्ञा ० १
श्रु ० १ अ ० । औ ० ।

षीष्ट-नागिन्न-पुं ० । आर्यवज्रसेनस्यान्तेवासिनि, यत आर्य-
नागिला शास्त्रा निर्गता । कल्प ० ८ कृण । श्री ० श्रु ० । नागि-
लकुलवशवर्तिना साधूनामाचारादारभ्य यावदनुत्तरोगपाति-
कदशास्तावन्नास्ति आचारम्लम् । व्य ० १ उ ० । दुष्प्रसहान-
गारसमये भविष्यति ध्रावके, यदनुशिष्टो दुष्प्रसहोऽनगारः प्र-
व्रजिष्यति । ति ० । महा ० । “ सद्यो य नाइलो नाम
गाहवती सावगाण पच्छिमओ । ” (३४) ति ० । ती ० । “ पविर-
लगां जणवण, पविरलमणुपसु नाम दोसेसु । नामेण ना-
इलो ना-म गणहरो दोहिइ महप्पा ॥२०॥ ” ति ० । इति भवि-
ष्यत्यनगारे सुमतिश्चातरि, महा ० ।

अत्यि ष्टेव भारते वासे मगहा नाम जणवओ । तत्थ
कुमत्यलं नाम पुर । तम्मि य उवत्तच्छपुन्नपात्रे सुमुणिय-
जीवाऽऽदिपयत्ये सुमं-णाऽल-णामधिज्जे दुवे महोयरे म-
हिहिण सहुगे अहेसि । अहन्नया अंतरायकम्पोदणं विय-
लियं विहवं तेमिं, ए उण सत्तं परकमं ति । एवं अचलियस-
त्तपरकमाणं तेमिं अत्तं परदोगभीरुणं विरयकूकवमा-
लीयाणं पम्बिन्नजहोवड्डाणाइचउक्खं उवासगधम्मा-
णं अपिसुणामच्छरीणं अमायावीणं किं बहुणा ? गो-
यमा ! ते उवासगे णं आवसहगुणरयणाणं पज्जवा खतीनि-
बामे सुयणेमेलीणे, एवं तेमिं बहुवासरवन्नहिज्जगुण-
रयणाणं पि जाहे असुहकम्पोदणं न बहुप्प संपया
तोहे ण प्हुप्पंति अट्टाहियामहिमादओ इड्डेवयाणं जहि-
च्छिण पुयासकारे साहम्मियमम्माणे वंधुजणमं ववहारे य ।
अहन्नया अचलतेसु अतिहिमकारेसु अपूरिज्जमाणेसु प-
णइजणमणोरहेसु विहंतेसु य सुहिसयणमित्तबंधवक-
लत्तपुत्तणत्तुयगणं विसायमुवगएहिं गोयमा ! चितियं ते-
हिं सहुगेहिं । तं जहा-

“ जा विहवो तां पुरिस-स्म होइ आणापम्बिच्छओ लोओ ।
गद्धिओदयं धणं वि-ज्जुला व दूरं परिचयइ ” ॥१॥
एवं च चितिज्जण परोप्पर जणिज्जमारब्धे ।

तत्थ पट्ठमो-

“ पुरिमेण माणधणव-ज्जिएण परिहोणभागधेज्जेण ।
ते देसा गंतव्वा, जत्थ ण वासादि दीसंति ” ॥१॥

तइ वीओ-

“ जस्स धणं तस्म जणो, जस्मत्तो तस्म बंधवा बह्वे ।
धणरहिओ उ मणूमो, होइ समो दासपेमेहि ” ॥२॥

अह एवं पगेप्परं संजोज्जण गोयमा ! कयं देसपरि-
चायनिच्छयं तेहिं ति ।

जहा-

“ वच्चापो देसंतरं, ति तत्थ णं कयाड पुज्जेति ।

चिरचितए मणोरहे, इवड पवज्जाए सह संजोगो ” ॥१॥

जड दिव्वो बहु मन्नेज्जा जाव णं उज्जिस्संनकयं कुमत्य-
लं, पम्बिन्नं विदेमगमणं । अहन्नया आणुप्पेहेणं गच्छमा-
णेहिं दिट्ठं पंच साधुणो [उट्ठं ममणो] वामगं ति । तओ ज-
णिअं णाऽलेण । जहा-भो भो सुमती जइमुह ! पेच्छे केरि-
सो साहुसत्यो, ता एणं चेव साहुमत्येणं गच्छामो, जड पुणो
वितए गंतव्वं । तेण जणियं-एवं होउ च्चि । तओ मम्मिद्वि-
या तत्थ सत्ये जाव णं पयाणगमावहति, ताव णं भणिओ-
सुमती णाऽलेणं । जहा-णं भइमुह ! मए हरिवंमतिद्वयम-
रगयज्जिणो सुगहियनामधेज्जवाविमत्तपातत्यगरस्म णं
अरिच्चेभिनाहस्स पायमूले सुहनिमन्नेण एवमवधारि-
यं आसी । जहा-जे एवंविहे अणगारस्सं जवति, ते य
कुभीले, ते दिट्ठीए वि निरिक्खिउं न कप्पति, ता एते सा-
हुणो तारिंसं, ण कप्पड एतेमिं समं अम्माण ग-
मणं, मंसगं वा । ता वयंतु एते, अम्हे अप्पमत्येणं चेव
वडस्सामो, न कीरइ तित्थयरवयणस्सातिकमो, जओ णं सं-
सुरासुरस्सावि जगस्म अलं वणिज्जा तित्थयरवाणो, अन्नं
च जाव एतेहिं संघं गच्छइ, ताव णं चिड्डउ, ताव दरिमण-
आद्यावादीणि य मा भवंतु, ता किं तुम्हेहिं तित्थयरवाणि
उद्धंघियत्ता णं गंतव्वं । एवं तमणुभाणिज्जण तं सुमतिं
इत्ये गहाय निव्वमिओ नाडलो साहुमत्याओ, निव्विट्ठो य
चक्खुविसोहिण फासुगज्जपएमे । तओ जणियं सुमण्णा ।

जहा-

“ गुरुणो मायापित्त-स्स जेठजाया तडेव जइणीणं ।
जत्थुत्तरं न दिज्जइ, हा देव ! भणामि किं तत्थ ? ” ॥१॥

आएसमवी माणं, पमाणपुवं तह च्चि नायवं ।
मंगलमंगलं वा, तत्थ विचारो न कायव्वो ॥२॥
एवर एत्थ य णं मे, दायवं अज्जमुत्तरमिस्स ।
खरफरुसककसानि-दुद्धुत्तनिष्ठुरमरेहिं तु ॥३॥

अहवा कह उच्छ्वसु, जीहा मे जिह्जाउलो पुरओ ।
जस्सुच्छ्वंगे वि णियं, मए सदेहं असुद्धिचित्तं ? ॥ ४ ॥
अइवा कीस ण जज्जइ, एस सयं चेव एव पज्जंतो ।
जं तु कुमीले एते, दिट्ठीए वी ए दट्ठवे ॥ ५ ॥ साहुणोत्ति ।
जाव न वयइ ताव एं इंगियागारकुसलेणं मुणियं नाइ-
लेण-जहा एं अदीयकसाइओ एस भणं सुमती, ता
किमहं पडिभणामि चि चित्तं समादत्तो ।

जहा-

“कजेण विणा अकमे, एस एकुविओ हु ताव संचिद्धे ।
संपइ अणुणज्जंतो, ए जाणियो किं च बहु मने ? ॥ १ ॥
ता किं अणुणेमि इमं, उयाहु बोद्धज खणए ताऽन्नं वा ।
जेणुवसमियकसाओ, पडिबज्जइ तं तहा सव्वं ॥ २ ॥
अहवा पत्थावमिणं, एयस्स वि संसयं अवहरेमि ।
एस ए जाणइ भइं, जाव विसेसं ण परिकट्ठियं” ॥ ३ ॥

इति चित्तिज्जण जणुउमादत्तो-

“णो देमि तुज्ज दोसं, ए यावि कालस्स देमि दोसमहं ।
जं पियबुद्धीए सहो-यरा वि भणिया पकुव्वंति ॥ १ ॥
जीवाण वि ए एत्थं, दोसं कम्मट्ठजादकसिणाणं ।
जं चउगइनिप्पिडिणं, हिओवएसं न बुज्जंति ॥ २ ॥
घणारागदोसकुगा-हमोहमिच्छत्तखवद्वियमणा एं ।
भावियविसकादउरं, हिओवएसइ मन्नंति” ॥ ३ ॥

एवमाइ सुणिज्जण तओ जणिअं सुमइणा-जहा तुमं चेव
सत्यवादी जणसु एयाए, एवरं ए जुत्तमेयं ज साहुणं
अवसवायं भासिज्जइ, अन्नं तु किं न पेच्छसि तुमं ए-
एमिं महाणुभागाणं चेद्वियं-उट्ठउट्ठमदसमदुवात्तसमा-
सखमणाईहिं आहारगहणं, गिम्हे ता वणट्ठाणं वी-
रासणउक्कुयासणनाणाजिग्गहधारणेणं च कच्छतो-
ऽणुचरणेणं च सुक्कं मंसमोणियं ति, महाउवासमो-
ऽमि तुमं, कहं महाभासासमिती विहिया तए, जेण एरि-
सगुणजुत्ताणं पि महाणुजागाणं साहुणं कुसीलं चि नामं
संकप्पियं ति । तओ भणियं नाइलेणं जहा-मा वच्छ !
तुमं एतेणं परितोसमुवयासु जहा अहयं अतिचारेणं
परिमुसिओ, अकामनिज्जराए वि किंचि कम्मकखयं
भवइ, किं पुण जं बालतवेणं, ता एते वात्ततवस्सि-
णो दट्ठवे, जओ ए किंचि उस्सुत्तं मगं आयारियं
एएसिं पओसे, अन्नं च वच्छ ! सुमइ ! णत्थि ममं उमाणो-
त्ररि को वि सुहुमो वि मणसा वि पओसो, जेणाहमेएसिं
दोमगहणं करेमि, किं तु मए जगवओ तित्थयरस्स
सगासे एरिसमवधारिय जहा-कुसीले अदट्ठवे । ताहे ज-
णिअं सुमइणा जहा-जारिसो तुमं निबुद्धीओ, तारिसो सो वि

तित्थयरौ, जेणं तुज्जमेयं वायरियं ति । तओ पवं भणमा-
णस्स सहत्थेणं भं पिअं मुहकुहरं सुमइस्स नाइलेणं, भणिओ
य जहा-जइमुइ ! मा जगेकगुरुणो तित्थयरस्सासायणं कु-
णसु, मए पुण जणसु जहिच्छियं, नाहं ते किं वि पाडिभ-
णामि । तओ जणियं सुमइणा जहा-जइ एते वि साहुणो
कुसीला, ता एत्थ जगे ए कोऽसुमीलो अत्थि । तओ जणिअं
णाइलेण जहा-जइमुइ सुमइ ! इत्थ जयाऽन्नं घणिज्जवक्कस्स
जगवओ वयणमायरेयव्वं जं वच्छ ! कयाइ ए विसंवएज्जा
णो एं वात्ततवस्सीणं चेद्वियं, जओ एं जिणिदवयणेण
नियमओ ताव कुसीले इमे दीसंति, पव्वज्जाए पुण गंधं पि
ए दीसइ एएसिं, जेणं पिच्छ पिच्छ तावेयस्स माहुणो वि-
पज्जयमुहणंतगं दीसइ, ता एस ताव अहिगपरिगहदोसेणं
कुसीलो, ए एयं साहुणं भगवया इट्ठं जमाहियपरिगहविधारणं
कीरे, ता वच्छ ! ह्रीणसत्ताणं एस वेसो मणसाऽज्जवसिअं
जहा जइ ममेयं मुहणंतगं विप्पणस्सिहिइ, ता कीयं कत्थ पा-
वेज्जा ?, नो एवं चित्तेइ मूढो जहा अहिगाणुवओ गोवहिधार-
णेणं मज्जं परिगहवयस्स जंगं हांही । अहवा किं संजमेऽ-
जिरओ एस मुहणंतगाऽसंजमोवओ गधम्मो वगरणेणं वि-
सीएज्जा नियमओ ए विहीए एवरमत्ताण पहाणसत्तोऽ-
हमिइ पायने उम्मगायरणं च पयंसेइ, पवयणं च मड्ढेइ चि
एसो उ ए पेच्छसि सामन्नवतो एणं कट्ठलं तीए
वि णीयं सेणाए इत्थाए अंगजट्ठि निज्जाऽज्जण जहा-
लोडयं पन्निक्तं तं किं तए ए विन्नायं, एस उण पेच्छसि
परुदविप्पोरुगविमिद्धया णाणा एते य संपयं चेव दो-
यटाए सहत्थेण अदिन्नं छारगहणं कयं, तए च दिट्ठमेयं ति
एसो उ ए पेच्छसि, परुदविप्पोरुग पेच्छसि, संघनियकद्धो
पएण अणुगए सूरिए उट्ठेइ, वच्चां उगयं सूरियं ति
तहा विहमियमिणं एसो उण पेच्छसि एमिं जिह्सेहो
एसो अज्ज ग्यणीए अणुवउत्तो पसुत्तो विज्जुक्काए
फुसिओ ए एतेणं कप्पगहणं कयं, तहा पभाए हरियतणं
वासाकप्पं वज्जेण संघट्ठियं, तहा बाहिरोदगस्म एं परिजो-
गं कयं, वीयकायस्सोयरेणं फरिसं कओ अविहीए, एस
स्वारथमिद्धाओ महरं धंमिद्वं संकमिओ, तहा पट्ठपन्निवन्ने-
णं माहुणा कम्मसुयाइ कम्मो इरिय पन्निक्कमियव्वं, तहा
चरेयव्वं, तहा चिट्ठेयव्वं, तहा आसेयव्वं, तहा सएयव्वं, जहा
छुकायमइगयाणं जीवाणं सुहुमवायरपज्जत्तापज्जत्तगमागम-
सव्वजीवपाणज्जयसत्ताणं संघट्ठणपरियावणाकिलामणोदव-
णं वा ए भवेज्जा । ता एतेसिं पव्वइयाणं एयस्म एकमवि ए
एत्थ दीसइ, जं पुण मुहणंतगं पन्निद्धेहमाणो अज्ज मए एस
चोइओ-जहा एरिमं पाडिद्धेहणं करेइ, जेण वाउकायस्स फट्ठ-

फरुस्म संघट्टेजा, सगियं च पमिलेहणाए संतियं कारणं ति
जस्मेरिमं. जड एं एरिमं मोवओगं बहुं काहिमि मंजपं ण मं-
देहं जस्मेरिमममाउत्तत्तणं तुज्जं ति, एत्य च तएहिं विणि-
वारिओ जहा णं मूगोवादीणं अम्हाणं साहुहिं समं किंचि
भणियव्व कप्पे ता किमेयं ते विमुपरियं, ता भदमुह ! एएणं
मम संजमट्टाणं नगाणं एगमवि णो परिक्खियं, ता किमेस
माहू जन्नेजा जस्मेरिमं पमत्तत्तणं, णो एस साहू जस्मे-
रिसं णिद्धम्मसंपलत्तणं, जदमुह ! पेच्च पेच्च सूणो इव णि-
त्ति सो उक्कायणिमदणा कद्व अभिरमे एमो ! अहवा वरं
सूणो, जस्स णं सुहममवि नियवयजंगं णो जवेजा, एसो उ
णियमभंगं करेमाणो केणं उवमेजा, ता वच्च ! सुपड ! जदमु-
ह ! ण एरिसकत्तव्वायरणाओ जवंति माहू, एतेहिं च
कत्तव्वेहिं नित्ययरवयणं मरेमाणो को एतोसि वंदणमवि
करेजा, अन्नं च एएमिं संसग्गेणं कयाऽ अम्हाणं पि चर-
णकरणेसु सिद्धिलत्तं भवेज्जा, जेणं पुणो पुणो आहिंकिमो
घोरभवपरंपरं । तओ जणियं सुमण्णा, जहा ण एए
कुसीजा, जड एए कुसीवे तहा वि मए एएहिं समं पव्व-
ज्जा कायव्वा, जं पुण तुमं कहेसि तमेव धम्मं, एवरं को
अज्ज तं अभुकरं ममायरिजं मक्को ? ता मए एतेहिं समं
गंतव्वं जाद णो दूरं वयंति से माहुणो ति । तओ ज-
णियं णाञ्जलेण-जदमुह सुपड ! णो कत्ताणं एतेहिं समं ग-
च्छमाणस्म तुज्जं ति, अहयं च तुज्जं हियवयणं जणामि
एवं, तए जं चेव बहुगुणं तमेवाणुसेवय, णाहं तए पुक्खे-
ण वेमि । अह अन्नया अणेगोवाएहिं पि णिवारिज्जंतो
ए उ ठिओ सो मंदभग्गो सुमती, गोयमा ! पव्वज्जो य ।
अह अन्नया वच्चेणं मासपंचगेणं आगओ महारोरवो
पुवात्तमसंवच्चरिओ पुव्विक्खो, तओ ते साहुणो तक्का-
दोसेण अणालोड्यपडिक्कंता मरिक्कण उववन्ने जूयज-
क्खक्खसपिमायादीणं वाणमंतरदेवाणं वाहणत्ताए, तओ
चविज्जणं मच्चजात।ए ऋणिमाहारकूरज्जवमायदोसओ स-
त्तपाए, तओ उव्वट्ठिक्कणं तडयाए चउवीमिगाए संमत्तं पा-
विहिंति । तओ य संमत्तव्वभजवाओ तडए जवे चउरो सि-
ज्झिहिंति, एगो ए सिज्झिहिं जो, सो पंचमगो सव्व-
जेहो, जओ णं से एगंतमिच्छदिट्ठी अभव्वो य । महा०
४ अ० । ग० ।

णऽइवं-ज्ञातिवत्-त्रि० । ज्ञातिर्विद्यते यस्य स ज्ञातिवान् । स्व-
जनवति, “ मित्तवं णाइव होढ । ” उक्त० ४ अ० ।

णाइविगट्ट-नानिविकुट्ट-त्रि० । अनत्यन्तदीर्घं, त्रिपा० १ श्रु० ३ अ० ।

णाइसंग-ज्ञातिमद्ग-पुं० । मातापितृकवत्त्वाऽऽदिसङ्के, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० २ उ० ।

णाडमीय-नातिशीत-त्रि० । न विद्यतेऽतिशयेन शीतं यत्र स
नातिशीतः । अनतिशीताऽऽश्वाधाराहिते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
णाउल्ल-देशी-गोमति, डे० ना० ४ वर्ग ।

णाउं-ज्ञात्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, पञ्चा० १ विव० । विनि-
ध्न्येत्यर्थे, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

णाऊण-ज्ञात्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

णाग-नाक-पुं० । न० । स्वर्गे, ध० २ अधि० ।

नाग-पु० । जवनपतिविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । प्रव० ।
जी० । औ० । अनु० । नागकुमारे, नं० । म० । ज्ञा० । स० ।
हस्तिनि, म० १२ श० ८ उ० । नागवंशप्रसूते, औ० ।
ज्ञा० । उक्त० । आ० क० । प्रज्ञा० । सर्पे, औ० । भिक्षुपुरे
नगरे सुव्रसयाः श्राविकोत्तमायाः पत्न्यौ, आ० म० १ अ० २
खण्ड । स्या० । अन्त० । कल्प० । आव० । आर्यरत्नस्य शि-
ष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, कल्प० ८ कण । द्रुमविशेषे, रा० ।
कल्प० । आचा० । ध्रुवकरणानां चतुष्पट्टाऽऽदीनामन्यतमे, सूत्र०
१ श्रु० १ अ० १ उ० । जं० । विशेष० । कल्प० । स्वनामख्याते
द्वीपभेदे, समुद्रभेदे च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । नाग-
केशरे, नागदन्तके. मुस्तके, देहस्ये उद्गारकारके पवनजेदे,
पर्वतभेदे, रङ्गे, सीसके च । वाच० ।

णागकुमार-नागकुमार-पुं० । नागाश्च ते कुमाराश्च नागकुमा-
राः । प्रज्ञा० १ पद । द्वितीयजवनपतिषु, स्या० ३ ना० ४ उ० ।
प्रज्ञा० । स्या० । स० । (नागकुमारवत्कथ्यताऽन्यत्र)

णागकेतु-नागकेतु-पुं० । चन्द्रकान्तानगरीराजविजयसेन-
पसखश्रीकान्तव्यवहारिभार्यायाः श्रीसख्याः सुते, येन हि स्त-
नन्धयेनापि पर्युपणायामष्टमं नपश्चक्रे, (कल्प०) चन्द्रका-
न्ता नगरी, तत्र विजयसेनो नाम राजा, श्रीकान्ताख्यश्च व्य-
वहारी, तस्य श्रीसखी भार्या, तया च बहुप्रार्थित एकः सुतः प्र-
सूतः । स च बालक आसन्ने पर्युपणायपर्वणि कुटुम्बकृतामष्टम-
वार्तामाकर्ण्य जातजातिस्मृतिः स्तन्यपोऽप्यष्टमं कृतवान् ।
ततस्तं स्तन्यपानमकुर्वाण पर्युपितमालतीकुक्षुममिव म्रान-
माद्योक्त्य मातापितरावनेकान् उपायैश्चक्रतुः । क्रमाच्च मूर्च्छां
प्राप्तं त बालं मृतं ज्ञात्वा स्वजना भूमौ निक्षिपन्ति स् । ततश्च
विजयसेनो राजा तं पुत्रं तदुद्धृत्वा तत्पितरं च मृतं विज्ञाय
तच्छनग्रहाण्य सुजटान् प्रेषयामास । इतश्च अष्टमप्रभावात् प्र-
काशिताऽऽप्तनो धरणेन्द्रः सकलं तत्स्वरूपं विज्ञाय भूमिष्ठं
तं बालकममृतचन्द्रया आश्वस्य विप्ररूपं कृत्वा घन गृहन-
स्तान् निवारयामास । तव श्रुत्वा राजाऽपि त्वरितं तत्रागत्योवा-
च-भो भूदेव ! परम्पराऽऽगतमिदमस्माकमपुत्रधनग्रहणं कथं
निवारयसि ? धरणोवादीव-राजन् ! जीवत्यस्य पुत्रः । कथं कु-
त्रास्तीति राजाऽऽदिजिह्वकः । भूमेस्त जीवन्तं बालकं साक्षात्कृत्य
निधानमिव दर्शयामास । ततः सर्वैरपि सविस्मये स्वामिन् !
कस्त्वं कोऽयमिति पृष्टे सोऽवदत्-अहं धरणेन्द्रो नागराजः
कृताष्टमतपसांऽस्य महात्मनः साहाय्यार्थमागतोऽस्मि । राजा-
ऽऽदिजिह्वक-स्वामिन् ! जातमात्रेणानेन अष्टमतप कथं कृतम् ?
धरणेन्द्र उवाच-राजन् ! अयं हि पूर्वभवे कश्चिद्वर्णिकपुत्रो
वात्येऽपि मृतमातृक आसीत्, स च अपरमात्राऽत्यन्तं पीड्य-
मानो मित्राय स्वदुःखं कथयामास । सोऽपि त्वया पूर्वजन्मनि
तपो न कृत तैरेव पराभव लभसे इत्युपदिष्टवान् । ततोऽसौ

यथाशक्ति-नपोनिरत आगामिन्यां पर्गुषणायामवश्यमष्टम
करिष्यामीति मनसि निश्चित्य तृणकुटीरे सुष्वाप । तदा च
लघ्वावसरया विमात्रा आसन्नप्रदीपनकादग्निक्वणस्तत्र निक्षि-
प्तः, तेन च कुटीरके ज्वलिते सोऽपि मृतः, अष्टमध्यानाच्च अय
श्रीकान्तमहेभ्यनन्दनो जातः । ततोऽनेन पूर्वभवचिन्तितमष्टम-
तपः साम्प्रत कृतं, तदसौ महापुरुषो लघुकर्माऽस्मिन् भवे
सुक्तिगामी यत्नात् पालनीयः, भवतामपि महते उपकाराय
भविष्यतीति उक्त्वा नागराजः स्वहार तत्कण्ठे निक्षिप्य
स्वस्थानं जगाम । ततः स्वजनैः श्रीकान्तस्य मृतकार्यं विधाय
तस्य नागकेतुरिति नाम कृतं, क्रमाच्च स बाट्यादपि जितेन्द्रियः
परमश्रावको बभूव । एकदा च विजयसेनराजेन कश्चिद्
अचौरोऽपि चौरकलङ्केन इतो व्यन्तरो जातः समग्रनगरवि-
घाताय शिलां रचितवान्, राजानं च पादप्रहारेण रुधिर वमन्त
सिंहाऽऽसनाद् भूमौ पातयामास । तदा स नागकेतुः कथ-
मिमं सङ्घप्रासादविध्वंसं जीवन् पश्यामीति बुद्ध्या प्रासादशि-
खरमारुह्य शिलां पाणिना दधे । ततः स व्यन्तरोऽपि तत्तपः-
शक्तिमसहमानः शिलां सह्य नागकेतुं नतवान् । तद्वचनेन
चृपावमपि निरुपह्व कृतवान् । अन्यदा च नागकेतुर्जितेन्द्रपू-
जां कुर्वन् पुष्पमध्यस्थितसर्पेण दष्टोऽपि तथैवाऽव्यग्रो प्राव-
नाऽऽरूढः केवलज्ञानमासादितवान्, ततः शासनदेवताऽर्पितमु-
निवेषश्चिरं विहरति स्म । कल्प० १ कृण् ।

णागकेसर-नागकेशर-पु० । स्वनामख्याते पुष्पप्रधाने वनस्पतौ,
वाच० । आव० ।

णागगृह-नागग्रह-पु० । नागावेशोत्थे ज्वराऽऽदौ, जी० ३ प्रति० ।

णागधर-नागगृह-न० । उरगप्रतिमायुक्ते चैत्ये, श्रा० १ श्रु० ८
अ० ।

णागजम्बु-नागयज्ञ-पु० । नागपूजायाम्, नागोत्सवे, श्रा० १ श्रु० ८ अ० ।

णागजसा-नागयज्ञस्-स्त्री० । पन्थकपुण्यां ब्रह्मदत्तचक्रिभार्या-
याम्, उत्त० १३ अ० ।

णागज्जुण-नागार्जुन-पु० । हिमवदाचार्याणां शिष्ये, (न०)

मिउमद्वसंपण्णे, अणुपुण्वि वायगत्तणं पत्ते ।

ओहसुयम्मायारे, नागज्जुणवायए वंदे ॥ ४० ॥

(मिउ इत्यादि) मृदुमार्दवसपन्नान् मृदु कोमल मनोऽं सकल-
भव्यजनमनःसन्तोषहेतुत्वाद् यन्मार्दव चोपलक्षणं, तेन क्वाप्ति-
मार्दवाऽऽर्जवसन्तोषसपन्नानिति कृष्टव्यम् । तथा आनुपूर्व्या वयः
पर्यायपरिपाठ्या वाचकत्वं प्राप्तान्, इदं च विशेषणमैदं युगी-
नसुरीणां सामाचारीप्रदर्शनपरमवसेयम् । (न०) तथा ओ-
घश्रुतसमाचारकान् ओघश्रुतमुत्सर्गश्रुतमुच्यते, तत्समाच-
रन्ति ये ते ओघश्रुतसमाचारकाः, तान् नागार्जुनवाचकान्
वन्दे ॥ ४० ॥ न० ।

आचाराङ्गाऽऽदिषु नागार्जुनीयानां पाठभेदोऽस्ति, स च ना-
गार्जुनोऽयमेवेति प्रतीयते । अन्योऽपि पादद्विससुरीणां शि-
ष्य आदको महाप्रज्ञावकः सिद्धनागार्जुननामा आसीत् । त-
त्कथा चैवम्-

“ पुरमत्थि पारुविपुर, गधियहदु सुरहिगंधं ।

तत्थ मुरमो निवर्द्ध, ईसरसयसहस्सनमियकमो ॥ १ ॥

कयमयणदमो बहुसु-द्धआगमो सगमु त्ति वरसूरी ।

दूरीकयपावभरो, विहरतो तत्थ सपत्तो ॥ २ ॥

गुणबुद्धिभावकलिओ, सक्तिरियालकिओ रुहरसहो ।

लक्खणगथु व्व सम-त्थि तस्स एगो पवरसीसो ॥ ३ ॥

सो बालो वि अब्बात्त-प्पइजागुणरयणरोहणसमाणो ।

आणिय चउत्थरसिय, कया वि इय कहइ गुरुपुरओ ॥ ४ ॥

अवं तंबच्छीए, अपुप्फिय-पुप्फदत्तपतीए ।

नवसालिकजियं नव-बहूइ कुरुएण मे दिअ ॥ ५ ॥

तो गुरुणा सलत्तो, वच्छ ! पलित्तो सि पढसि ज एव ।

सो आइ मह विहिज्जउ, आयारेण पसाउ त्ति ॥ ६ ॥

तह विहिए गुरुणा तो, जणेण पालित्तओ त्ति सो वुत्तो ।

बद्धसिद्धिजुओ वाई, ठविओ सूरीहिं निययपए ॥ ७ ॥

कइया वि वसहिवाहिं, वक्खित्तो सो कहिं वि कज्जम्मि ।

जा चिछइ ता तहिय, सपत्ता वाइणो के वि ॥ ८ ॥

पुच्छति सूरिनिलय, कहइ इमो वंकदीहरपहेण ।

कावविजवकए वहु, वसहीइ सय पुणो पत्तो ॥ ९ ॥

दाउ कवामे कवामे-ण सुवइ जा मुणिवरो तहिं ताव ।

पत्ता वाई पुच्छं-ति कथ पालित्तओ सूरी ॥ १० ॥

अइ पभणति विणैया, सुहं सुहेण सुवति किर गुरुणो ।

उवहासकए विहिओ, कुक्कुरुसहो तओ तेहिं ॥ ११ ॥

गुरुणा वि विरालीए, सहो विहिओ कहति तो एए ।

लीलाइ तए जिणिया, अम्हे सव्वे वि मुणिनाह ! ॥ १२ ॥

दिज्जउ दसणमिहिं, तो वहु उट्टेइ सो तय वहुयं ।

दंठुं तज्जिणणत्थ, पवाइणो इय पयपति ॥ १३ ॥

पालित्तय ! कहसु फुड, सयव महिमडव भमतेण ।

दिठो कह वि सुओ वा, चंदणरससीअलो अग्गी ॥ १४ ॥

“ श्रीकालः सूरिराजो नमिबिनमिकुलोत्तंसरत्नायमान-

स्तच्छिष्यो वृद्धवादी द्विजकुलतिलकः सिद्धसेनो वचूव ।

बिन्नाण ! कूटनिष्ठां कपट इति जने विश्रुतो विश्वरूपः,

सजातः सगमोऽयं तदनु च गणभृत् पादद्विसस्ततोऽहम् ॥ १५ ॥ ”

इय जिणपवयणनहयव-ससिणो वरवाइणो महाकविणो ।

कहियनियपुव्वपुरिसे, जणिय पालित्तएण्ये ॥ १६ ॥

अयसाजिघायअजिउ-स्मियस्स पुरिसस्स सुद्धाहिययस्स ।

होइ वटंत्तस्स पुणो, चंदणरससीयलो अग्गी ॥ १७ ॥

इय निज्जिणिया वाए, अपव्वाए वि वाइणो गुरुणो ।

णवरसतरगवोवा, तरंगवोवाकहा य कया ॥ १८ ॥

समिया य सिरोवियणा, अट्टस्स मुरुगराणो नह य ।

विहिय त पहुस (पडम) ज, अज्ज वि कणो न पावति ॥ १९ ॥

तथाहि-

दीहरफणिंदनावे, महिहरकेसरदिसामुहदलिल्ले ।

उअ पिअइ कावभमरो, जणमयरद पुहइपउमे ॥ २० ॥

जे वल्लक्खज्जावे-ण सुरिणा गूढसुत्तमाइया ।

नाया बहुया भावा, वित्थरगथाव ते नेया ॥ २१ ॥

अट्टमिमाइपव्वसु, पालित्तो वेविकण नियचल्लणे ।

रेवयविमलगिरीसु, वदइ देवे नहपहेण ॥ २२ ॥

पुनश्च-

इत्तो सुरट्ठविसए, अज्जुणरससिद्धिक्खमाहप्पो ।

सव्वत्थ वल्लक्खो, जोगी णागज्जुणो अत्थि ॥ २३ ॥

सो दंठु भणइ सूरिं, वियरसु नियपायलेवसिद्धि मे ।

गिएहेसु मज्झ कंचण-सिद्धि तो भणइ मुणिपवरो ॥ २४ ॥

जो कचणसिद्ध ! अकिं-चणस्स मह कचणस्स सिद्धीण ।

किं कज्जमवज्जाए, कंचणसिद्धा वि किं वसत्थि ? ॥ २५ ॥

तुह पायलेवसिद्धि, सावज्जं तेण न दु पयच्छेमि ।
जं सावज्जुवएसो, मुणीण नो कप्पय भइ ॥ २६ ॥
तसो इमो विसक्खो, सुलल्लसक्खो लहुं पि सिक्खेइ ।
समणोवासगकिरियं, चिइवंदणवंदणार्हयं ॥ २७ ॥
तिथागयाण सूरी-ण वंदणं देइ चरणकमलेसु ।
कुसलत्तणेण पुरओ, ठाउं सव्वेसि सङ्गाणं ॥ २८ ॥
गुरुचरण तो काउं, नियमउल्लि नमइ तयणु गंधेण ।
लक्खइ स लद्धलक्खो, सत्तुत्तरमोसहीण सयं ॥ २९ ॥
तेणं ओसहिनियरे-ण पायलेव सयं कुणइ एसो ।
तव्वसओ गयणे कु-क्कुडु व्व उप्पडइ परइ पुणो ॥ ३० ॥
पुणरागएण गुरुणा, दिठो पुटो य कहइ सो एवं ।
पहु ! तुह पायपसायं, गंधेण मए इमं नायं ॥ ३१ ॥
पहु ! पसिय कहसु सम्मं, जोगं जेणं हवेमि सुकयत्थो ।
गुरुउवएसेण विणा, जम्हा ण इवंति सिद्धीओ ॥ ३२ ॥
तो चितइ मुणिणाइ, सुलल्लसक्खत्तण इमस्स अइ ॥
जं देवाए नाओ, धम्मो तह ओसहिगणो य ॥ ३३ ॥
अन्नं पि इमो नाही, सुइण इय चित्तिउं भणइ सूरी ।
जइ होसि मज्झ सीसो, कहेमि तो तुह अइ जोगं ॥ ३४ ॥
सो आइ नाइ ! नाहं, सत्तो जइधम्मभारमुवहिउं ।
किं तु पहु ! तुह समीवे, गिहत्थधम्म पवज्जिस्सं ॥ ३५ ॥
एवं करेसु इय भणि-य सुरिणा गाहिओ इमो सम्मं ।
सम्मत्तमूलममलं, गिहिधम्मं पभणियो य इमं ॥ ३६ ॥
सठियतल्लसल्लिले-ण कुणसु तं पायलेवमेयं ति ।
कुणइ तह चियमेसो, जाया नइगमणल्लदी से ॥ ३७ ॥
तीए पजावओ सो, वंदइ उज्जितमाइसु जिण्णिदे ।
पाविच्छा ण च पुर, संठावइ सुरिनामेणं ॥ ३८ ॥
गिरिनासगिरिसमीवे, तुरगसुरंगा दसारमंरुवओ ।
चेइपमुहं विदियं, तेणं नेमिस्स जत्तीए ॥ ३९ ॥
एवं गिहत्थधम्मं, जिणसासणउत्तमं च काकण ।
इह परलोए कट्ठाण-भायण एस संजाओ ॥ ४० ॥
नायाल्लिनस्येति फलं विशिष्टं, सलल्लदयस्य निशम्य सम्यक् ।
गुणेऽत्र निःशेषगुणप्रधाने, कृतप्रयत्ना जविका भवन्तु ॥ ४१ ॥
ध० २० । आ० क० । स्वनामख्याते काक्यामिभ्यधनेश्वरे,
“ काक्यामिभ्यधनेश्वरेण सहता, नागार्जुनेनाऽर्चितः ।
पायात्स्तम्भनके पुरे स भवतः, श्रीपार्श्वनाथो जिनः ॥ १ ॥ ”
ती० ५ कल्प ।

णागणिय-नागन्य-न० । निर्ग्रन्थजावे संयमानुष्ठाने, सूत्र० १
श्रु० ७ अ० ।

णागदंत-नागदन्त-पुं० । गजदन्ते, तदाकारे गृहाभिर्गते न-
कुण्टके, अक्षकुण्टके, श्री० ३ प्रति० । रा० । (वर्णकस्तु ‘ वि-
जय ’ शब्दे विजयद्वारस्य नैप्रेधिकीवकव्यताऽवसरे वर्णयि-
ष्यते)

णागदत्त-नागदत्त-पुं० । स्वनामख्याते राजपुत्रे, स च पूर्व-
भवे कृत्स्नकसाधुः कोपेन नृतो ज्योतिष्केषूपपद्य ततश्च्युतो रा-
जसुततयोत्पन्नः प्रव्रजितः कोपरूपं भावापायं परिहृत्य केव-
बलीचूय सिद्धः । स्था० ३ टा० ४ उ० । दश० १ (‘ अपाय ’
शब्दे प्रथमभागे ८०३ पृष्ठे अस्य सत्रो वृत्तान्त उदाहृतः)
ऋषभपुत्राणामन्यतमे, कल्प० ७ क्षण । प्रतिष्ठानपुरवास्तव्य-
नागवसुश्रेष्ठिनः सुते, आ० क० । आव० । आ० चू० । (स

च प्रमज्ज्याऽयोम्योऽपि सन् निष्प्रतिकर्मतां गृहीत्वा पतित इति
‘ निष्प्रतिकर्म (ण)’ शब्दे उदाहरिष्यते) नागदेवताऽऽराधना-
सूत्रे लक्ष्मीपुरवास्तव्यदत्तश्रेष्ठिपुत्रे, आ० क० । आव० ।
आ० चू० । भा० म० । (स च गन्धर्वकलानिपुणो गन्धर्वना-
गदत्त इति ख्यातः संप्रकीडापरः पूर्वजन्मविशेषसर्वेभ्यो-
देति कपायप्रतिकर्मणे ‘ पतिकर्मण ’ शब्दे उदाहरिष्यते) बह-
राजभार्यायाः सुभक्त्या आत्मजस्य महाबलकुमारस्य पू-
र्वभवस्तकजीवे मणिनगरवास्तव्ये स्वनामख्याते नरे, विपा०
२ श्रु० ७ अ० ।

णागदार-नागदार-न० । ती० ६ कल्प । सिद्धायतनानां प-
श्चिमदिक्स्थे नागावासभूते द्वारे, स्था० ४ टा० २ उ० ।

णागधर-नागधर-पुं० । इस्तिधारकपुरुषे, श्री० ।

णागपदिमा-नागप्रतिमा-स्त्री० । नागदेवतप्रतिमायाम्, “ तेसि
णं जिणपदिमाणं पुरओ दो दो नागपदिमाओ पसुत्ताओ ”
जी० ३ प्रति० ।

णागपरियावणिया-नागपरिज्ञा-स्त्री० । नागा नागकुमारास्तेषां
परिज्ञा यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा नागपरिज्ञा । कालिकभुनभेदे,
तस्याश्चैव चूर्णिकृता उपदर्शिता भावना-“ जादे तमज्जयणं
समणे णिमांघे परियट्ठइ ताहे अकयसकप्पस्स चित्ते नागकुमारा
तत्थत्था चैव तं समणं परियाणंति वदति नमंसंति बहुमाणं च
करेति सिंगनाटितकज्जेसु य वरदा भवंति । ” न० । पा० ।

णागपव्वय-नागपर्वत-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमेन शीतो-
दाया महानद्या उत्तरेण वल्लस्कारपर्वते, स्था० ५ टा० २ उ० ।
“ दो नागपव्वया । ” स्था० २ टा० ३ उ० । ज० ।

णागपुष्प-नागपुष्प-न० । नागकेशरकुसुमे, ज० ४ वक्र० ।

णागपूर-नागपुर-न० । हस्तिनापुरे राजधानीलक्षणे कुरुजन-
पदप्रधाननगरे, स्था० १० टा० । ज्ञा० ।

णागवल्ली-नागवल्ली-स्त्री० । ताम्बूलीवतायाम्, आचा० १
श्रु० ८ अ० १ उ० ।

णागभद-नागभद्र-पुं० । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । नागद्वी-
पाधिपतौ देवे, सू० प्र० १६ पाहु० । चं० प्र० ।

णागचूय-नागचूत-न० । स्थविराचार्यरोहणाभिर्गतस्य उद्देग-
णस्य प्रथमे कुक्षे, कल्प० ८ क्षण ।

णागमह-नागमह-पुं० । नागदेवताके उत्सवे, आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० २ उ० ।

णागमहाजद-नागमहाजद्र-पुं० । नागाऽऽख्यद्वीपाधिपतौ देवे,
सू० प्र० १६ पाहु० । चं० प्र० ।

णागमहावर-नागमहावर-पुं० । नागसमुद्राधिपतौ देवे, सू०
प्र० १६ पाहु० । चं० प्र० ।

णागमिन्न-नागमित्र-पुं० । आर्यमहागिरिशिष्याणामन्यतमे, स्था०
३ टा० ४ उ० ।

णागर-नागर-पुं० । स्त्री० । नगरवासिनि, कल्प० ३ क्षण ।
आ० म० । प्रश्न० । देवरे, नागरके, जम्बरजेदे, वाच० ।

णागराइ-नागराज-पुं० । नागकुमारे, “ वल्लधरनागराईजं ”
स० १७ सम० । स्था० । अष्ट० । अनन्ते, सर्पे, पेरवते, गजे
च । वाच० ।

णागरिय-नागरिक-त्रि० । नगरधर्मैरुपयुक्ते, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

णागरुक्ख-नागवृक्ष-पु० । स्वनामख्याते वृक्षजेदे, “ नागरुक्खे ज्ञयमाण । ” स्था० ८ ठा० । प्रज्ञा० । स० ।

णागद्वया-नागलता-स्त्री० । तिर्यक्शास्त्राप्रसराभावाद् लता-कल्पेषु दुर्गविशेषेषु, ज० १ वृक्ष० । रा० । जी० । प्रज्ञा० । यस्य तिर्यक् तथाविधा शास्त्रा प्रशास्त्रा वा न प्रसृता सा लतेत्यभिधीयते । रा० । जी० । औ० । प्रज्ञा० ।

णागद्वयामरुवग-नागद्वयतामण्डपक-पु० । नागलतामयमण्डपके, जी० ३ प्रति० ।

णागलोकेस-नागलोकेश-पु० । उरगपतौ, अष्ट० २० अष्ट० ।

णागवर-नागवर-पु० । प्रधानगजे, औ० । ज० । गजवरे, त० । इतिप्रधाने, भ० ६ श्रु० ३३ उ० । नागसमुद्राधिपतौ देवे, सू० प्र० १६ पाहु० । च० प्र० ।

णागवसु-नागवसु-पु० । प्रतिष्ठानपुरे नागश्रियाः पत्यौ नागदत्तपितरि, आ० क० । आव० । आ० चू० ।

णागवाण-नागवाण-पु० । दिव्याश्वभेदे, जी० ३ प्रति० ।

णागवीही-नागवीथी-स्त्री० । हयवीथ्यां, ऐरावणपदे, “ भरणीस्वात्याग्नेय, नानाख्या वीथिरुतरे मार्गे । ” स्था० ६ ठा० ।

णागसाहस्सी-नागसाहसी-स्त्री० । नागकुमारदेवसहस्रे, स० ७२ सम० । नागिलभार्यायां निर्नामिकाया मातरि, आ० क० । आ० चू० । आ० म० ।

णागसिरी-नागश्री-स्त्री० । प्रतिष्ठाननगरवास्तव्यनागवसु-श्रेष्ठिभार्यायां, नागदत्तमातरि, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । चम्पानगरवास्तव्यसोमद्विजस्य भार्यायाम्, यथा धर्मरुचये विषयुक्ताश्च दत्त पश्चाद् भवेपु भ्रान्त्वा द्वौपदीजन्म लब्धम् । आ० क० । आ० चू० ।

णागसुदाह-नागसुदाह-पु० । सुदाहनामके नागकुमारे, स च पूर्वभवे सिंहस्त्रिपुष्टेन विदारितो नागकुमारतयोपपन्नो वीरजिनाधिष्ठितां नाव बोलितुमारब्धः । आ० क० ।

णागमुहुम-नागसूक्ष्म-न० । स्वनामख्याते मिथ्यादृक्परिकल्पिते श्रुते, तच्चेदानीं नोपलज्यते । अनु० ।

णागसेण-नागसेन-पु० । उत्तरचावालायां जाते स्वनामके गृहपतौ, स च उत्तरचावालायां स्वामिन कीरेण प्रतिवर्त्मितवान् पञ्च दिव्यानि जातानि । कल्प० ६ कृष्ण । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।

णागहत्थि[ण]-नागहस्तिन-पु० । आर्यनन्दिद्वक्षपणशिष्ये, (न०) वहुञ्च वायगवंसो, जसवसो अज्जनागहत्थीणं ।

वागरणकरणभंगिय-कम्मप्पयरीपहाणाण ॥ ३४ ॥

(वहुञ्च इत्यादि) विनेयान् वाचयन्तीति वाचकाः, तेषां वश क्रमभाविपुरुषपूर्वप्रवाहः, स वर्द्धनां वृक्षमुपयातु, माकदाचिदपि तस्य वृक्षमुपगच्छतो विच्छेदो भूयादिति यावत् । वर्द्धतामित्यत्राऽऽशसायां पञ्चमी । कथभूतो वाचकवशः, इत्याह-यशो-वशो मूर्तो यशसा वश इव पूर्वप्रवाह इव यशो-वशः, अनेनापयशः प्रधानपुरुषवशव्यवच्छेदमाह । तथा ४८५

ह्यपयशः प्रधानानामपारससारसरित्पतिस्रोत पतितानां परम-मुनिजनोपधृतलिङ्गविडम्बकानाम् अल सन्तानपरिवृष्ट्येति । केषां सवन्धी वाचकवशः परिवर्द्धतामित्यादि । आर्यनागहस्तिनामार्यनन्दिद्वक्षपणशिष्याणाम् । कथञ्चूतानामित्याह-व्याकरणकरणजङ्गीकर्मप्रकृतिप्रधानानां, तत्र व्याकरण सस्कृतशब्द-व्याकरण, प्राकृतशब्दव्याकरण, प्रजनव्याकरण च, करण पिप्प-विशुद्धादि । उक्तं च “ पिडविसोही ४ समिर् ५, जवण १२ प-रिमा य १२ इदियनिरोहो ५, पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३, अभिग-हा ४ चेव करण तु ” ॥ १ ॥ भङ्गी भङ्गबहुल श्रुत, कर्मप्रकृति प्रणी-ता । एतेषु प्ररूपणामधिकृत्य प्रधानानाम् । न० । आ० चू० ।

णागिंद-नागेन्द्र-पु० । नागराजे नागकुमाराणामिन्द्रे, “ असुरिन्दसुरिन्दणागिंदा । ” स० । स्वनामख्याते साधुकुले, “ नागेन्द्रगच्छगोविन्द-वक्त्रोऽलङ्कारकौस्तुभाः । ते विश्ववन्द्या न-न्द्यासु-रुदयप्रभसूरय ॥ ६ ॥ ” स्था० । तदुत्पत्तिश्च महा दु-र्जिज्ञान्ते पोतद्वारा धान्यागमने जाते जिनदत्त श्रावको नागेन्द्रनामपुत्रसहितो वज्रसेनसूरीणामन्तिके दीक्षा जग्राह, ततो नागेन्द्रशाखा प्रवृत्तेति भाति । कल्प० ८ कृष्ण ।

णागिल-नागिल-पु० । कुमारनन्दिन स्त्रीद्वोलसुवर्णकारस्य मित्रे श्रमणोपासके, आ० म० १ अ० २ खण्डम् । गच्छविशेषाश्रितेषु साधुषु, कल्प० ८ कृष्ण । यथा नागिला रजोहरणमूर्ध्वमुख कृत्वा कायोन्सर्गं कुर्वन्ति । व्य० १ उ० । धातकीखण्डपूर्वविदे-हेषु नन्दिग्रामपतौ लक्षिताङ्गदेवदेव्या स्वयप्रजाया पूर्वभवजीवनिर्नामिकायाः पितरि, आ० क० ।

णागी-नागी-स्त्री० । सर्पिण्याम्, “ मायामई अणागी, णि-यमिकवरुवचनाकुसला । ” मायाऽऽत्मिका नागी निकृतिक्पट-वञ्चनाकुशला । आव० ४ अ० ।

णारुज्ज-नाटकीय-न० । नाटकप्रतिवद्धपात्रे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विपा० ।

णाडणी-नाटकिनी-स्त्री० । नर्तक्याम्, वृ० ३ उ० । तत्प्रति-पादके श्रुते च । स्था० ६ ठा० । सथा० । ज० । अनु० । आ० म० । (द्वात्रिंशद्विधजिन्न नाटक ‘ नट्ट ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७९८ पृष्ठ उक्तम्)

णारुग-नाटक-न० । अभिनयविशेषे, वृ० ।

णट्ट होइ अगीय, गीयजुयं नारुयं तु णायवं ।

इहागीत गीतविरहित नाट्य भवति, यत्पुनर्गीतयुक्त तन्नाटक ज्ञातव्यम् । वृ० १ उ० ।

णाढीय-नामीक-पु० । नामीवद्यस्य फलानि स नाडीक । वनस्प-तिविशेषे, ज० १० श० ७ उ० ।

णाण-ज्ञान-न० । ज्ञातिज्ञानम्, भावेऽनट्प्रत्ययः । अथवा ज्ञा-यते वस्तु परिच्छिद्यतेऽनेनेति ज्ञानम्, करणेऽनट् । न० । पा० । अनु० । नि० चू० । प० स० । सम्म० । कर्म० । “ ज्ञो ज्ञाण-मुणौ ” ॥ ८ । ४ । ७ ॥ इति जानानेर्जाणमुणाऽऽदेशस्य बाहुल्यक-त्वान्न मुणाऽऽदेशः । प्रा० ४ पादः । “ मन्झोरण ” ॥ ८ । २ । ४२ ॥ इति ज्ञाणस्य णादेशः । प्रा० २ पादः उक्तः । विमर्शपूर्वके बो-धे, उक्त० १ अ० । नविज्ञानमवगमो भावोऽभिप्राय इत्यनर्था-न्तरम् । आ० म० १ अ० १ खण्डम् । व्य० । यथार्थ्य-

तपदार्थपरिच्छेदने, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । द्वा० । अष्ट० ।
स्था० । अव्यपरीयाविषये बोधे, स्था० ३ ता० २ उ० । विशेषा-
वबोधे, औ० । अष्ट० । स्वपरपरिच्छेदिनि जीवस्य परिणामे
ज्ञानाऽऽवरणविगमव्यक्ते तत्त्वार्थपरिच्छेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६
उ० । अष्ट० । स्था० । औ० । सत्त्वप्रधानायां बुद्धिवृत्तौ, द्वा० २ द्वा० ।

(१) पर्यायार्थिकस्य विशेष एव वस्तु, स एव गृह्यते येन
तज्ज्ञानमभिधीयते । “ विसेसिथ नाण । ” सम्म० २
काण्ड । ज्ञातिज्ञानमिति भावसाधनः, सविदित्यर्थः ।
ज्ञायते वाऽनेनास्माद्धेति ज्ञानं, तदावरणस्य कृय, क-
योपशमो वा । ज्ञायते वाऽस्मिन्निति ज्ञानमात्मा, तदावरणकृ-
यक्षयोपशमपरिणामयुक्तो, जानातीति वा ज्ञानम् । स्था० ५
ता० ३ उ० । “ एगे णाणे । ” न० । आ० म० । ज्ञायन्ते परिच्छिद्यन्ते
अर्था अनेनास्मिन् अस्माद्धेति ज्ञानं ज्ञानदर्शनाऽऽवरणयोः कृयः,
कृयोपशमो वा, ज्ञातिर्वा ज्ञानमावरणद्वयकृयाऽऽद्याविर्भूत आत्म-
पर्यायविशेषः । सामान्यविशेषाऽऽत्मके वस्तुनि विशेषांशग्रहणप्र-
वणः । सामान्यांशग्राहकश्च ज्ञानपञ्चकाज्ञानत्रयदर्शनचतुष्टयरूपः,
तच्चानेकमप्यवबोधसामान्यात्, एकमुपयोगापेक्षया वा । तथा हि-
लब्धितो बहूनां बोधविशेषाणामेकदा सज्जवेऽप्युपयोगत एक
एव सज्जवत्येकोपयोगत्वाद् जीवानामिति । स्था० १ ता० । उ० ।

(२) ज्ञानानि-

णाणं पंचविहं पणत्तं । तं जहा-आजिणिबोहियणाणं,
सुयणाणं, ओहिणाणं, मणपज्जवणाणं, केवलणाणं ।

(णाणं पंचविहं पणत्तमित्यादि) ज्ञातिज्ञानं, ज्ञावेऽनदप्रत्ययः ।
अथवा-ज्ञायते वस्तु परिच्छिद्यतेऽनेनेति ज्ञानं, करणेऽनद् ।
शेषास्तु व्युत्पत्तयो मन्दमतीना समोहहेतुत्वान्नोपदिश्यन्ते ।
पञ्चेति सख्यावाचकः, विधानं विधा, “ उपसर्गादात् ” ॥ ५ । ३ ।
११० ॥ इत्यङ्प्रत्ययः । पञ्च विधाः प्रकारा यस्य तत्पञ्चविध
पञ्चप्रकारः, प्रज्ञप्त प्ररूपितः, तीर्थकरगणधरैरिति सामर्थ्यादवसी-
यते, अन्यस्य स्वयं प्ररूपकत्वेन प्ररूपणासज्जवात् । न० । ज्ञानं
तीर्थकरैरपि सकलकाळाविलम्बिसमस्तवस्तुस्तोमसाक्षात्का-
रिकेवलप्रज्ञया पञ्चविधमेव प्राप्तं, गणधरैरपि तीर्थकृद्गिरुपदि-
श्यमान निजप्रज्ञया पञ्चविधमेव प्राप्तं, न तु वक्ष्यमाणनीत्या
द्विभेदमेवेति । अथवा-प्राज्ञास्तीर्थकरादाप्तं प्राज्ञाप्तं, गणधरैरिति
गम्यते । अथवा प्राज्ञैर्गणधरैराप्तं तीर्थकरादित्यनुमीयते, तद्यथे-
त्युदाहरणोपदर्शनार्थः । आभिनिबोधिकज्ञानं, श्रुतज्ञानमवधिज्ञानं,
मनःपर्यायज्ञानं, केवलज्ञानं च । न० । ज० । रा० । कर्म० । सूत्र० ।
ध० २० । विशेष० । आ० म० । आनु० । प्रव० । दर्श० । अनु० ।

(३) ज्ञानभेदकारणानि-

ननु सकलमपीदं ज्ञानं रूप्येकस्वभावः, ततो रूप्ये-
कस्वभावत्वाविशेषः किंकृत एव आजिनिबोधिकाऽऽदिभेदः ? ।
ज्ञेयभेदकृत इति चेत् । तथा हि-वार्तमानिक वस्त्वाभिनि-
बोधिकस्य ज्ञानस्य ज्ञेयं, त्रिकालसाधारणः समान परि-
णामो ध्वनिगोचरः श्रुतज्ञानस्य, रूपिद्रव्याणि अवधिज्ञान-
स्य, मनोद्रव्याणि मनःपर्यायज्ञानस्य, समस्तपर्यायान्वितं
सर्वं वस्तु केवलज्ञानस्य । तदेतदसमीचीनम् । एव सति
केवलज्ञानस्य भेदबाहुल्यप्रसक्तेः । तथा हि-ज्ञेयभेदाद् ज्ञान-
स्य भेदः । यानि च ज्ञेयानि प्रत्येकमाभिनिबोधिकाऽऽदिज्ञाना-
नामिष्यन्ते तानि सर्वाण्यपि केवलज्ञानेऽपि विद्यन्ते, अन्यथा
केवलज्ञानेन तेषामग्रहणप्रसङ्गादविषयत्वात्, तथा च सति

केवलिनोऽप्यसर्वज्ञत्वप्रसङ्गः, आजिनिबोधिकाऽऽदिज्ञानच-
तुष्टयविषयज्ञानस्य तेनाग्रहणात् । न चैतदिष्टमिति । अयो-
च्येत-प्रतिपत्तिप्रकारभेदत आभिनिबोधिकाऽऽदिज्ञानभेदः । त-
था हि-न यादृशी प्रतिपत्तिराभिनिबोधिकस्य ज्ञानस्य तादृशी
श्रुतज्ञानस्य, किन्तु न्यादृशी । एवमवध्यादिज्ञानानामपि प्र-
तिपत्तव्यं, ततो भवत्येव प्रतिपत्तिभेदतो ज्ञानभेदः । तद-
प्ययुक्तम् । एव सत्येकस्मिन् अपि ज्ञानेऽनेकभेदप्रसक्तेः । तथा
हि-तत्तद्देशकालपुरुषस्वरूपभेदेन विविच्यमानमेकैकं ज्ञानं
प्रतिपत्तिप्रकारानन्त्यं प्रतिपद्यते, तन्नैषोऽपि पक्षः श्रेयान् । स्या-
देतत्, अस्त्यावारक कर्म, तच्चानेकप्रकारः, ततस्तद्भेदात्तेनावार्यं
ज्ञानमप्येकतां प्रतिपद्यते, ज्ञानावारकं च कर्म पञ्चधा, प्रज्ञा-
पनाऽऽदौ तथाऽजिज्ञानात् । ततो ज्ञानमपि पञ्चधा प्ररूप्यते,
तदेतदतीति युक्त्यसङ्गतम् । यत् आवार्यापेक्षमावारकमत आ-
वार्यभेदादेव तद्भेदः, आवार्यं च ज्ञप्तिरूपापेक्षया सकलम-
प्येकरूपं, ततः कथमावारकस्य पञ्चरूपता, येन तद्भेदाद् ज्ञा-
नस्यापि पञ्चविधो भेद उद्गीर्येत ? । अथ स्वभावत एवाऽ-
भिनिबोधाऽऽदिको ज्ञानस्य भेदो, न च स्वभावः पर्यनुयोगम-
श्नुते, न खलु किमिह दहनो दहति, नाकाशमिति कोऽपि पर्य-
नुयोगमाचरति । अहो महती मह्यसो भवतः श्रेयसी । ननु यदि
स्वभावत एवाऽभिनिबोधाऽऽदिको ज्ञानस्य भेदः, तर्हि भगवतः
सर्वज्ञत्वहानिप्रसङ्गः । तथा हि-ज्ञानमात्मनो धर्मः, तस्य चा-
भिनिबोधाऽऽदिको भेदः स्वभावत एव व्यवस्थितः, ततः क्री-
णाऽऽवरणस्यापि तद्भावेऽस्मादज्ञस्येव
भगवतोऽप्यसर्वज्ञत्वमापद्यते, केवलज्ञानज्ञावतः समस्तवस्तुप-
रिच्छेदाद् नासर्वज्ञत्वमिति चेत्, ननु यदा केवलतोपयोग-
संज्ञव, तदा भवतु भगवतः सर्वज्ञत्व, यदा त्वाभिनिबोधिका-
ऽऽदिज्ञानोपयोगसंज्ञवः, तदा देशतः परिच्छेदसंभवादस्मादज्ञ-
स्येव तस्यापि वलादसर्वज्ञत्वमापद्यते । न च वाच्यं तस्य तदु-
पयोग एव न भविष्यत्यात्मनः स्वभावत्वेन तस्याऽपि क्रमेणोप-
योगस्य निवारयितुमशक्यत्वात्, केवलज्ञानानन्तरं केवलदर्श-
नोपयोगवत्, ततः केवलज्ञानोपयोगकाले सर्वज्ञत्वं, शेषज्ञानो-
पयोगकाले चासर्वज्ञत्वमापद्यते, तच्च विरुद्धमतोऽनिष्टमिति ।

आह च-

“ नन्नेगसहावत्ते, आजिणिबोहाइ किं कओ जेओ ? ।
नेयविसेसाउ चिय, न सव्वाविसय जओ चरिम ॥ १ ॥
अह पन्निचित्तिविसेसा, नेगस्मि अणेगभेयभावाओ ।
आवरणविजेओ वि दु, सजावभेय विणा न जवे ॥ २ ॥
तस्मि य सइ सव्वेसिं, खीणावरणस्स पावई ज्ञावो ।
तद्धम्मत्ताउ चिय, जुत्तविरोहा स चाणिओ ॥ ३ ॥
अरहा वि असव्वन्नू, आजिणिबोहाइज्ञावओ णियमा ।
केवलभावाउ चिय, सव्वन्नू नणु विरुद्धमिण ॥ ४ ॥
तस्मादिदमेव युक्तियुक्तं पश्यामो-यदुतावग्रहज्ञानादारभ्य
यावदुत्कर्षप्राप्तपरमावधिज्ञानं तावत्सकलमप्येकं, तच्चसकल-
संज्ञितम्, अशेषवस्तुविषयत्वाज्जावात् । अपरं च केवलिनं, तच्च
सकलमभिज्ञितमिति द्वावेव भेदौ । उक्तं च-“ तस्मा अवगदा-
ओ, आरज्ज ङ्गेगमेव नाणं चि । जुत्त उउमत्थस्सा, सगलं
इयरं च केवलिणो ॥ १ ॥ ”

अत्र प्रतिविधीयते-तत्र यत्तावदुक्तं सकलमपीदं ज्ञानं
रूप्येकस्वभावः, ततो रूप्येकस्वभावत्वाविशेषे किं कृतं
एव आभिनिबोधाऽऽदिको भेद इति ? । तत्र रूप्येकस्व-

प्रावता किं सामान्यतो भवताऽभ्युपगम्यते, विशेषतो वा ? । तत्र न तावदाद्यः पक्षः कितिमाधत्ते, सिद्धसाध्यतया तस्य बाधकत्वायोगात् । बोधरूपतारूपसामान्यापेक्षया हि सकलमपि ज्ञानमस्माभिरेकमभ्युपगम्यत एव, ततः का नो हानिरिति ? । अथ द्वितीयः पक्षः, तदयुक्तम्, असिद्धत्वात् । न हि नाम-विशेषनोऽपि ज्ञानमेकमेवोपलभ्यते, प्रतिप्राणि स्वसवेदनप्रत्यक्षेणोत्कर्षदर्शनात् । अथ यद्युत्कर्षापकर्षमात्रभेददर्शनाद् ज्ञानभेदस्तर्हि तावुत्कर्षापकर्षौ प्रतिप्राणि देशकालापेक्षया शतसहस्रशो भिद्येते, ततः कथं पञ्चरूपता ? । नैष दोषः । परिस्थूरनिमित्तभेदतः पञ्चधात्वस्य प्रतिपादनात् । तथाहि-सकलघाति-कृतो निमित्त केवलज्ञानस्य, मन पर्यायज्ञानस्य त्वामर्षोपध्या-दिलब्धुपेतस्य प्रमादव्येष्टेनाप्यकलङ्कितस्य विशिष्टो विशिष्टा-ध्यवसायानुगतोऽप्रमादः, “ त सजयस्स सव्व-प्पमाय-रहियस्स विविदरिद्धिमतो । ” इतिवचनप्रामाण्यात् । अवधिज्ञानस्य पुनस्तथाविधानीन्द्रियरूपिद्रव्यसाक्षादवगम-निबन्धन कृतोपशमविशेष, मतिश्रुतज्ञानयोस्तु लक्षणभे-दाऽऽदिक तथाऽग्रे वक्ष्यते ।

उक्तं च—

“ नन्नेगमहावत्तं, ओहेण विसेसओ पुण असिद्ध ।
एगततस्सहाव-त्तणे उ कह हाणिवुद्धीओ ? ॥ १ ॥
ज अविचलियसहावे, तत्ते एग न तस्सहावत्त ।
न य त तहोवत्तद्धा, उक्करिसावगरिसविसेसा ॥ २ ॥
तम्हा परिथूराओ, निमित्तजेयाओ समयसिद्धाओ ।
त्तवत्तिसगओ वि य, आभिणिबोहाओ भेओ ॥ ३ ॥
घाङ्कत्तओ निमित्त, केवलणणस्स वणिणओ समए ।
मणपज्जवणाणस्स उ, तहाविहो अप्पमाउ त्ति ॥ ४ ॥
ओहिं सोऽणस्स तहा, अणिदिप्पु पि जो खओवसमो ।
मडसुयनाणाण पुण, वक्खणजेदादिओ भेओ ॥ ५ ॥ ”
यदप्युक्तं ज्ञेयभेदकृत इत्यादि, तदप्यनभ्युपगमतिरस्कृतत्वाद् दूरापास्तप्रसरम् । न हि वयं ज्ञेयभेदमात्रतो ज्ञानस्य भेद-मिच्छाम, एकेनाऽप्यवग्रहाऽऽदिना बहुविधवस्तुग्रहणोपल-भत्वात् । यदपि च प्रत्यपादि-प्रतिपत्तिप्रकारभेदकृत इत्यादि, तदपि न नो बाधमाधातुमशकम् । यतस्ते प्रतिपत्तिप्रकारा-देश-कालाऽऽदिभेदेनाऽऽनन्त्यमपि प्रतिपद्यमाना न परिस्थूरनिमित्त-भेदेन व्यवस्थापितानाभिनिबोधिकाऽऽदीन् जातिभेदा नाति-क्रामन्ति, तत्कथमेकस्मिन् एकभेदभावप्रसङ्गः । उक्तं च—“ न य पन्निवत्तिविसेसो, एगम्मि अणेगमेयभावो त्ति । ज ते तहा विसिद्धे, न जाङ्गेण विवधे ॥ १ ॥ ” यदप्यवादीदावार्था-पेक्षं ह्यावरकमित्यादि, तदपि न नो मनोवाधायै । यतः-प-रिस्थूरनिमित्तभेदमधिकृत्य व्यवस्थापितो ज्ञानस्य भेदः, ततस्तदपेक्षमावारकमपि तथा भिद्यमानं न युष्मादृशदुर्ज-नवचनीयतामास्कन्दति । एवमुक्ते जितो भूयः सावष्टमं पर प्रश्नयति-ननु परिस्थूरनिमित्तभेदव्यवस्थापिता अ-प्यमी आभिनिबोधिकाऽऽदयो जेदा ज्ञानस्याऽऽत्मचूताः, उताऽ-नात्मचूताः ? । किं चात-उभयथाऽपि दोषः । तथाहि-यद्या-त्मचूताः, ततः क्षीणाऽऽवरणेऽपि तद्भावप्रसङ्गः । तथा चासर्व-ज्ञत्व प्रागुक्तनीत्या तस्याऽऽपद्यते । अथाऽनात्मचूताः, तर्हि न ते पारमार्थिका, ततः कथमावार्थापेक्षो वास्तव आवारक-भेदः । तदपि न मनोरमम्, सम्भूय वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् । इह हि

सकलघनपटलविनिर्मुक्तशारदादिनमणिरिव समन्ततः समस्त-वस्तुस्तोमप्रकाशनैकस्वभावो जीवः, तस्य च तथाभूतस्वभावः केवलज्ञानमिति व्यपदिश्यते । स च यद्यपि सर्वघातिना केवलज्ञानाऽऽवरणेन आव्रियते, तथाऽपि तस्यानन्ततमो भागो नित्योद्घाटित एव, “ अक्खरस्सऽणतो प्रागो निच्चुग्धा-भिओ, जइ पुणो सो वि आवरिज्जा तेण जीवा अजीवत्त-णं पावेज्जा । ” इत्यादिवक्ष्यमाणवचनप्रामाण्यात् । ततस्तस्य के-वलज्ञानाऽऽवरणाऽऽवृतस्य घनपटलाऽऽवृत्तादितस्येव सूर्यस्य यो मन्दः प्रकाशः सोऽपान्तराद्यावस्थितमतिज्ञानाऽऽद्यावरणकृतोप-शमभेदसपादित नानात्व प्रजते । यथा घनपटलाऽऽवृतसूर्यस्य मन्दप्रकाशोऽपान्तराद्यावस्थितकटकुड्याऽऽद्यावरणं विवरप्रदेश-भेदतः, स च नानात्व तत्तयोपशमानुरूप तथा प्रतिपद्यमानं तत्तयोपशमानुसारेणाभिधानभेदमश्नुते । यथा-मतिज्ञानाऽऽ-द्यावरणकृतोपशमजनित स मन्दः प्रकाशो मतिज्ञान, श्रुतज्ञा-नाऽऽवरणकृतोपशमजनित श्रुतज्ञानमित्यादि, तत आत्मस्वभाव-भूताज्ञानस्याऽभिनिबोधिकाऽऽदयो जेदा, ते च प्रवचनोपदर्शि-तपरिस्थूरनिमित्तभेदतः पञ्चमण्या, ततस्तदपेक्षमावारकमपि पञ्चधोपवर्ण्यमानं न विरुध्यते । न वैवमात्मस्वभावभूतत्वे क्षीणाऽऽवरणस्याऽपि तद्भावप्रसङ्गः । यत एते मतिज्ञानाऽऽ-वरणाऽऽदिकृतोपशमरूपोपाधिसपादितसत्ताका, यथा-सूर्य-स्य घनपटलाऽऽवृतस्य मन्दः प्रकाशभेदः कटकुड्याऽऽवर-णविवरभेदोपाधिसपादितः । ततः कथं ते तथारूपतयोपशमा-भावे भवितुमर्हन्ति, न खलु सकलघनपटलकटकुड्याऽऽद्यावर-णापगमे सूर्यस्य ते तथारूपा मन्दप्रकाशभेदा भवन्ति । उक्तं च—“ करुविवरागयकिरणा, गेहतुरियस्स जह दिण्णेस्स । ते करुमेहावगमे, न हौंति जह तह इमाइ पि ” ॥ १ ॥ ततो य-था जन्माऽऽदयो प्रावा जीवस्य आत्मभूता अपि कर्मोपाधि-सपादितसत्ताकत्वात्तदज्ञावे न सन्ति, तद्वदभिनिबोधिकाऽऽद-योऽपि जेदा ज्ञानस्याऽऽत्मभूता अपि मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदि-कर्मकृतोपशमसापेक्षत्वात् तदज्ञावे केवलिनो न भवन्ति, त-तो नासर्वज्ञत्वदोषः । उक्तं च—“ जमिह उचमत्थधम्मा, जम्मा-ईया न हौंति सिद्धाण । इय केवलीणमाभिणि-बोहियभावम्मि को दोसो ? ॥ १ ॥ ” इति । न० । आ० म० । आव० । संथा० । कर्म० । सम्म० । स्या० ।

(४) तदेव ज्ञानपञ्चकस्याऽप्यभिधानार्थं कथिते आह कश्चित्-नन्वादौ मतिश्रुतोपन्यासः किमर्थः ? इति । अत्राऽऽचार्य आह-जं सामि-काल-कारण-विसय-परोक्त्वत्तण्णिं तुह्माइ ।

तव्वावे सेसाणि य, तेणार्हं मइसुयाइ ॥ ८५ ॥

तेन कारणेनाऽऽदौ मतिश्रुते निर्दिष्टे । येन किम् ? इत्याह—(जं सा-मीत्यादि) इति सटङ्क । मतिशब्दोऽत्राभिनिबोधिकसमानार्थो द्रष्ट-व्य आभिनिबोधिक ह्यौत्पत्तिक्यादिमतिप्रधानत्वाद् मतिरित्य-प्युच्यते । यद् यस्मात् कारणात् स्वामिकावकारणविषयपरोक्तत्वं-स्तुल्ये समानस्वरूपे मतिश्रुते, तेनाऽऽदौ निर्दिष्टे इत्यर्थः । तत्र स्वामी तावदनयोरेक एव, “ जत्थ मइनाणं तत्थ सुयनाण ” इत्याद्यागमवचनादिति । कालोऽपि द्विधा-नानाजीवापेक्षया, एकजीवापेक्षया च । स चायं चित्रिधोऽप्यनयोस्तुल्य एव ना-नाजीवापेक्षया द्वयोरपि सर्वकालमनुच्छेदाद्; एकजीवापेक्षया त्वयोरपि निरन्तरसातिरेकसागरोपमपदपृष्टिस्थितिकत्वेना-त्रैवाभिधास्यमानत्वादिति । कारणमपीन्द्रियमनोलक्षण, स्वा-

वरणक्षयोपशमस्वरूपं च द्वयोरपि समानम् । उभयस्यापि सर्वद्रव्याऽऽदिविषयत्वाद् विषयतुल्यता । परानिमित्तत्वाच्च परोक्षत्वसमता । ननु यद्येवमनयोः परस्परं तुल्यता, तर्ह्येकत्र द्वयोरप्युपन्यासोऽस्तु, आद्यावेव तु तदुपन्यासः कथम्?, इत्याह— (तन्मात्रे इत्यादि) तद्भावे मतिश्रुतज्ञानसद्भावे एव शेषाण्यध्यादीनि ज्ञानान्यवाप्यन्ते; नाऽन्यथा, न हि स कश्चित् प्राणी भूतपूर्वः, अस्ति, भविष्यति वा, यो मति-श्रुतज्ञाने अनासाद्य प्रथममेवाऽवध्यादीनि शेषज्ञानानि प्राप्तवान्, प्राप्नोति, प्राप्स्यति वेति भावः । ततस्तदवाप्तौ शेषज्ञानावाप्तेऽच्चाऽऽदौ मतिश्रुतोपन्यासः । इति गाथाऽर्थः ॥ ८५ ॥

भवतु तर्ह्यदौ मति-श्रुतोपादानं, केवलं पूर्वं मतिः, पश्चात् श्रुतिमित्यत्र किं कारणं, यावता विपर्ययोऽपि कस्मात् भवति?, इत्याह—

मइपुर्व्वं जेण सुयं, तेणार्हिए मइ विसिद्धो वा ।

मइभेओ चेव सुयं, तो मइसमणंतरं जणियं ॥ ८६ ॥

मतिः पूर्वं प्रथममस्येति मतिपूर्वं, येन कारणेन श्रुतज्ञानं, तेन श्रुतस्याऽऽदौ मतिः तीर्थकर-गणधरैरुक्तेति शेषः । न ह्यवग्रहाऽऽदिरूपे मतिज्ञाने पूर्वमप्रवृत्ते क्वापि श्रुतप्रवृत्तिरस्तीति भावः । (विसिद्धो वा, मइभेओ चेव सुयं ति) यदि वा इन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तद्वारेणोपजायमानं सर्वं मतिज्ञानमेव, केवलं परोपदेशादागमवचनत्वाच्च भवन् विशिष्टः कश्चिन्मतिभेद एव श्रुतः, नान्यत् । ततो मूलभूताया मतेरादौ विन्यासः, तद्भेदरूपं तु श्रुतज्ञानं तत्समनन्तरं भणितमित्यदोषः । “ मइपुर्व्वं जेण सुयं ” इत्यादिकश्चार्थः पुरतः प्रपञ्चेन भणित्यते । इति गाथा-र्थः ॥ ८६ ॥

अथ मतिश्रुतानन्तरमवधेस्तत्समनन्तरं च मनःपर्यायज्ञान-क्षयोपन्यासे कारणमाह—

काद्विविज्जयसामि-तलाभसाहम्मओऽवही ततो ।

माणसमित्तो ढडम-त्थविसयभावादिसामणा ॥ ८७ ॥

ततो मतिश्रुताज्यामनन्तरमवधिर्निर्दिष्टः । कुत ?, इत्याह— कालविपर्ययस्वामित्वलाजसाधर्म्यात् । तत्र नानाजीवापेक्षया, एकजीवापेक्षया च मतिश्रुताज्यां सहावधेः समानस्थिति-काद्वत्वात् कालसाधर्म्यम् । यथा च मिथ्यात्वोदये मति-श्रुतज्ञाने अज्ञानरूपं विपर्ययं प्रतिपद्येते, तथाऽवधिरपि, इति विपर्ययसाधर्म्यम् । य एव च मति-श्रुतयोः स्वामी, स एवावधेरपीति स्वामिसाधर्म्यम् । लाभोऽपि कदाचित्कस्यचिद्-मीणां त्रयाणामपि ज्ञानानां युगपदेव भवतीति लाजसाधर्म्यम् । (माणसमित्तो इत्यादि) इतोऽवधेरनन्तरं मनोविषयत्वान्मनसि सर्वं मानसं मनःपर्यायज्ञानं युक्तम् । कुत ?, इत्याह— छद्मस्थ-विषयभावाऽऽदिसामान्यात्; आदिशब्दात् प्रत्यक्षत्वाऽऽदिसामान्यं गृह्यते, समानस्य भावः सामान्यं, साम्यं, तस्मादित्यर्थः । तत्र यथाऽवधिज्ञानं छद्मस्थस्यैव भवति, तथा मनःपर्यायज्ञानमपीति छद्मस्थसाम्यम् । उभयोरपि पुद्गलमात्रविषयत्वाद् विषयसाम्यम्, द्वयोरपि क्वायोपशमिकभाववृत्तित्वाद्भावसाम्यम्, द्वितयस्यापि साक्षाद्दर्शित्वात् प्रत्यक्षत्वसाम्यम् । एवमन्याऽपि प्रत्यासत्तिरभ्युह्येति गाथाऽर्थः ॥ ८७ ॥

अथ केवलज्ञानस्य सर्वोपरि निर्देशे कारणमाह—

अन्ते केवलमुत्तम-जइसामित्तावसाणद्वानाओ ।

इत्थं च मइमुयाइं, परोक्खमियरं च पच्चक्खं ॥ ८८ ॥

अन्ते सर्वज्ञानानामुपरि केवलज्ञानमभिहितम् । कुत?, इत्याह— भावप्रधानत्वाभिर्देशस्य उत्तमत्वात्, सर्वोत्तमं हि केवलज्ञानम्, अतीतानागतवर्तमाननि शेषक्षेयस्वरूपाऽवभासित्वादिति । यथा च मनःपर्यायज्ञानस्य यतिरेव स्वामी, तथा केवलज्ञानस्यापि, ततो यतिस्वामित्वसाम्याद् मनःपर्यायज्ञानाऽनन्तरं केवलज्ञानमभिहितम् । तथा समस्ताऽपरज्ञानानामवसान एवाऽस्य लाभादवसान एव निर्देश इति । तदेवमुपन्यासक्रमे समर्थिते सत्याह कश्चित्-नन्वेतानि पञ्च ज्ञानानि किं परोक्षस्वरूपाणि, आहोशिवत् प्रत्यक्षाणि ? इति । अत्राऽऽह— (इत्थं चेत्यादि) एतेषु पञ्चसु ज्ञानेषु मध्ये मतिश्रुते परोक्षे, इतरत्त्ववध्यादिज्ञान-त्रयं प्रत्यक्षमिति गाथार्थः ॥ ८८ ॥ विशेषः ।

(५) तथा चाऽऽगमः—

दुविहे णाणे पणत्ते । तं जहा-पच्चक्खे चेव, परोक्खे चेव । पच्चक्खणाणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-केवलणाणे चेव, णो केवलणाणे चेव ।

ज्ञानं विशेषावबोधः, अज्जनाति भुङ्क्ते, अज्जनुते वा व्याप्नोति ज्ञानेनार्थानित्यक्त आत्मा, तं प्रति यद्वर्तते इन्द्रियमनोनिरेपेक्षत्वेन तत्प्रत्यक्षमव्यवहितत्वेनार्थसाक्षात्करणादक्षमिति । आह च— “ अक्खो जीवो अत्थ-व्वावणभोयणगुणभित्तो जेण । तं पइ वट्ठं नाणं, जं पच्चक्खं तमिह तिविहं ” ॥ १ ॥ इति । परेभ्योऽक्षापेक्षया पुद्गलमयत्वेन इन्द्रियमनोऽयोऽकस्य जीवस्य यत्तत्परोक्षं निरुक्तिवशादिति आह च— “ अक्खस्स पे गल्लकया, ज दंविदियमणापरा तेण । तेहिंनो जं णाणं, परोक्खमिह तमणुमाण वा ” ॥ ११ ॥ इति । अथवा-परैरर्कं सवन्धनं जन्यजनक-प्रावलक्षणमस्येति परोक्षम् । इन्द्रियमनोव्यवधानेनाऽऽत्मनोऽर्थप्रत्ययकर्मसाक्षात्कारीत्यर्थः । स्था० १ ठा० १ उ० । (प्रत्यक्षज्ञानभेदाः ‘ पच्चक्ख ’ शब्दे वक्ष्यन्ते) प्रत्यक्षं द्विविधं-केवलज्ञानं, नो केवलज्ञानं च । (केवलज्ञानभेदाः ‘ केवलणाण ’ शब्दे तृतीयभागे ६४७ पृष्ठे गताः)

(६) केवलणाणे दुविहे पणत्ते । ओहिणाणे चेव, मण-पज्जवणाणे चेव ॥ स्था० २ ठा० १ उ० । आ० म० । आव० । संथा० । कर्म० । सम्म० ।

(अवधिज्ञानभेदः ‘ ओहि ’ शब्दे तृतीयभागे १४० पृष्ठे गतः) (मनःपर्यायज्ञानभेदाः ‘ मणपज्जवणाण ’ शब्दे वक्ष्यन्ते)

परोक्खणाणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-आणिणिवोहियणाणे चेव, सुयणाणे चेव ।

(परोक्षज्ञानभेदाः ‘ परोक्खणाण ’ शब्दे वक्ष्यन्ते)

(७) स्वाम्यादिभेदाद् मतिश्रुतभेदः । साम्प्रतं “ जं सामि-काद्व-कारण-विसय-परोक्खत्तणेहिं तुल्लाऽ । (८५) ” इति यदुक्तं प्राक्, तदुपजीव्य परं प्राऽऽह—

सामित्ताइविसेसा-भावाओ मइमुण्णया नाम ।

लक्खणजेयादिकयं, नाणत्तं तयविसेसे वि ॥ ८९ ॥

परं प्राऽऽह-ननु पूर्वं मतिश्रुतयोः स्वामिकात्वाऽऽदिजि तुल्यत्वमभिधानैर्भेदः । स्वहस्ताद्वाराऽऽकर्षणमनुष्ठितम्, यत एव सति

स्वामित्वाऽऽदिभिर्विशेषाज्ञावान्मतिश्रुतयोरेकैव प्राप्ता, न ज्ञेदः स्यात्, तथा च न ज्ञानपञ्चकसिद्धिः, धर्मभेदे हि वस्तूनां भेदः स्यात्, तदज्ञेदे तु घटतत्स्वरूपयोरिवामेद एव श्रेयानि-ति भावः । अत्राऽऽचार्ये प्रत्युत्तरमाह- (लक्षणेत्यादि) तेषां स्वामित्वाऽऽदीनामविशेषस्तदविशेषस्तत्र सत्यपि मतिश्रुतयो-र्नानात्व भिन्नत्वमस्ति । किंकृतम् ? , इत्याह-लक्षणभेदाऽऽ-दिकृतम्, आदिशब्दाद् वक्ष्यमाणकार्यकारणज्ञावाऽऽदिपरिग्रहः । इदमुक्तं भवति-यद्यपि स्वामिकात्वाऽऽदिभिर्मतिश्रुतयोरेकत्वम्, तथाऽपि लक्षणकार्यकारणज्ञावाऽऽदिभिर्नानात्वमस्त्येव, घटा-ऽऽकाशाऽऽदीनामपि हि सत्त्वप्रमेयत्वार्थक्रियाकारित्वाऽऽदिभि-साम्येऽपि लक्षणाऽऽदिभेदाज्ज्ञेद एव । यदि पुनर्बहुभिर्धर्मै-र्ज्ञेद सत्यपि कियद् धर्मसाम्यमात्रादेवार्थानामेकत्वं प्रेयते, तदा सर्वं विश्वमेकं स्यात्, किं हि नाम तद्वत्त्वमस्ति यस्य वस्त्व-न्तरैः । सह कैश्चिर्धर्मैर्न साम्यमस्ति ? । तस्मात्स्वाम्या-दिभिस्तुल्यत्वेऽपि लक्षणाऽऽदिभिर्मति-श्रुतयोर्भेदः । इति गा-थार्थः ॥ ६६ ॥

तान्येव लक्षणाऽऽदीनि पुरतो विस्तराभिधेयात्सपि-
रुद्धैकगाथया दर्शयति-

लक्षणेभया द्वेज-फलज्ञावओ भेयइंदियविजागा ।

वागऽक्खरमूएयर-जेया जेओ मइसुयाणं ॥६७॥

लक्षणभेदाद्विभक्तलक्षणत्वाद् मतिश्रुतयोर्भेदः । तथा-मति-ज्ञान हेतु, श्रुत तु तत्फल तत्कार्यम्, इति हेतुफलज्ञावात् त-योर्ज्ञेदः । तथा-(भेयं चि) विभागशब्दोऽत्रापि योज्यते, ततश्च भेदानां विभागो विशेषो भिन्नत्व भेदविजागा, तस्मा-दपि मतिश्रुतयोर्भेदः, अवग्रहाऽऽदिज्ञेदादष्टाविंशत्यादिभेदः हि मतिज्ञानं वक्ष्यते “ अक्खर सरणी सम्म ” इत्यादिवक्ष्य-माणवचनाच्चतुर्दशाऽऽदिभेदः च श्रुतज्ञानमिति भेदविभागात्त-योर्भेदः इति ज्ञाव । (इंदियविजागा चि) तत्त्वतः श्रोत्रवि-षयमेव श्रुतज्ञानम्, शेषेन्द्रियविषयमपि मतिज्ञानम्, इत्येव व-क्ष्यमाणादिन्द्रियविभागाच्च तयोर्ज्ञेदः । (वागेत्यादि) व-ल्कइचाक्कर च मूक च वल्काऽऽदिप्रतिपक्षभूतानीनराणि च व-ल्काक्करमूकेतराणि, तैर्योऽसौ भेदः तस्मादपि मतिश्रुतयो-र्ज्ञेद इत्यर्थः । तथाहि-“ अजे मग्गति मई, वग्गसमा सुव-सरिसय तु सुय । (१५४) ” इत्यादिना ग्रन्थेन कारणत्वाद् वल्कसदृशं मतिज्ञानं, शुम्बसदृशं तु श्रुतज्ञानम्, कार्यत्वादित्य-त्रैव वक्ष्यते । तत्र वल्कः पलाशाऽऽदित्वग्रूपः, शुम्बः तु इतर-शब्देनेहोपात्तं तज्जानिता दवरिकोच्यते । ततश्चायमभिप्रायः-यथा वलनाऽऽदिमस्कृतो विशिष्टावस्थाऽऽपन्नः सन् वल्को दवरि-केत्युच्यते, तथा परोपदेशार्हद्वचनसंस्कृतं विशिष्टावस्थाप्राप्तं सद् मतिज्ञानं श्रुतमभिधायते, इत्येव वल्केतरज्ञेदाद् मतिश्रुत-योर्ज्ञेदः । तथा-“ अजे अणक्खरऽक्खर-विसेसओ मइसु-याइं भिदति । ज मइनाणमणक्खर-मक्खरमियर च सुयनाण ” ॥ १६२ ॥ इत्यादिग्रन्थेन वक्ष्यमाणादकरेतरज्ञेदात्तयोर्भेदः । तथा-“ सपरप्पञ्चायणओ, भेओ मूएयराण वाऽभिहिओ । ज तु सुय मइनाणं, सपरप्पञ्चायण सुत्त ” ॥ १७१ ॥ इत्यादिभिधास्य-मानवचनामूकेतरभेदान्मतिश्रुतयोर्भेदः । इति गाथासङ्केपार्थः । विस्तरार्थं तु भाष्यकारः स्वतः एव वक्ष्यति । इयं च गाथा बहु-

श्वादशेषु न दृश्यते, केवलं क्वचिदादर्शेऽपि दृष्टा, अतीव सोप-योगा च, इत्यस्माज्जि-किञ्चिद् व्याख्यातेति ॥६७॥

तत्र “ यथोद्देश निर्देशः ” इति कृत्वा लक्षणभेदं तावदाह-

जमभिनिबुज्जइ तमभिनि-बोहो जं सुणइ त सुयं जणिंयं ।

सइ सुणइ जइ तओ, नाणं तो नाऽऽयभावो त ॥६८॥

यज्ज्ञानं कर्तुं, वस्तु कर्मताऽऽपन्नमज्जिनिबुध्यते अवगच्छति, त-ज्ज्ञानमज्जिनिबोधः । तदाज्जिनिबोधिकं तन्मतिज्ञानमिति याव-त् । (जं सुणइ इत्यादि) यत्पुनर्जीवः शृणोति तच्छ्रुतम्, इत्ये-व सूत्रोक्तलक्षणभेदान्मतिश्रुतयोर्ज्ञेदः । तथा च सूत्रम्-“ जइ वि सामिच्चार्हं अविसेसो, तह वि पुणोऽत्थाऽऽयरिया णा-णत्त पणवयंति । त जहा-अज्जिबुज्जइ चि आज्जिणिबोहिय, सु-णेइ चि सुय । ” इत्यादि । अत्राऽऽह प्रेरकः-यदि नाम य-दात्मा शृणोति तत् श्रुतमिति श्रुतज्ञानस्य लक्षणमुच्यते, हन्त ! तर्हि शब्दमेव शृणोति जीव इति सकलजगत्प्रतीतिमेव । ततः किं ज्ञायते ? , इत्याह-(जइ तओ इत्यादि) यदि च सक-सः शब्दो ज्ञानं श्रुतरूपम्, (तो चि) ततो नाऽऽत्मनो जीवस्य भावः परिणामः तच्छ्रुतं प्राप्नोति, शब्दस्य श्रुतत्वेनेष्टत्वा-त्, तस्य च पौञ्छविकत्वेन मूर्तत्वात्, आत्मनस्त्वमूर्तत्वाद्, मूर्तस्य चामूर्तपरिणामत्वायोगाद्, आत्मनः परिणामश्च श्रुतज्ञा-नमिष्यते तीर्थकराऽऽदिभिः, इति कथं न विरोधः ? , इति ज्ञाव । इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥

अत्राऽऽचार्ये प्रत्युत्तरयति-

सुयकारणं जओ सो, सुयं च तक्कारणं ति तो तम्मि ।

कोरइ सुओवयारो, सुयं तु परमत्यओ जीवो ॥६९॥

यतो यस्मात् कारणात् सः शब्दो वक्त्राऽभिधीयमानः श्रोत-गतस्य श्रुतज्ञानस्य कारणं निमित्तं जवति, श्रुतं च वक्तृगत-श्रुतोपयोगरूपं व्याख्यानकरणाऽऽदौ तस्य वक्त्राऽभिधीयमान-स्य शब्दस्य कारणं जायते, इत्यतः तस्मिन् श्रुतज्ञानस्य कारण-भूते कार्यभूते वा शब्दे श्रुतोपचारः क्रियते । ततो न परमार्थतः शब्दः श्रुतः, किं तूपचारतः इत्यदोषः । परमार्थतस्तर्हि किं श्रुत-म् ? , इत्याह-(सुयं त्वित्यादि) परमार्थतस्तु जीवः श्रुतः, ज्ञान-ज्ञानिनोरनन्यभूतत्वात् । तथा च पूर्वमज्जिहितम्-शृणोतीति श्रुतमात्मैवेति । तस्माच्छ्रुत इति श्रुतमिति कर्मसाधनपक्षे द्रव्यश्रुतमेवाऽभिधीयते, शृणोतीति श्रुतमिति, कर्तृसाधनपक्षे तु भावश्रुतमात्मैव, इति न काचिदनात्मभावता श्रुतज्ञानस्य । इति गाथार्थः ॥ ६९ ॥

(८) अथ प्रकारान्तरेणाऽपि मतिश्रुतयोर्लक्षणभेदमाह-

इंदियमणोनिमित्तं, जं विएणाण सुयाणुसारेणं ।

निययत्तुत्तिममत्थं, तं ज्ञावसुयं मई सेमं ॥ १०० ॥

इन्द्रियाणि च स्पर्शनाऽऽदीनि, मनश्च, इन्द्रियमनासि, तानि निमित्तं यस्य तदिन्द्रियमनोनिमित्तम्, इन्द्रियमनोद्वारेण यद्विज्ञा-नमुपजायत इत्यर्थः । तत् किम् ? , इत्याह-तज्ज्ञावश्च श्रुतज्ञानमि-त्यर्थः । इन्द्रियमनोनिमित्तं च मतिज्ञानमपि भवति, अतस्तद्-व्यवच्छेदार्थमाह-श्रुतानुसारेणेति श्रूयत इति श्रुतम् । इन्द्रियश्रु-तरूपं शब्द इत्यर्थः, स च सङ्केतविषयपरोपदेशरूपः श्रुतग्रन्थाऽऽ-त्मकश्चेह गृह्यते, तदनुसारेणैव यदुत्पद्यते तत् श्रुतज्ञानं, नान्यत् । इदमुक्तं भवति-सङ्केतकात्प्रवृत्तं, श्रुतग्रन्थसर्वान्वितं वा घटाऽऽदि-

शब्दमनुसृत्य वाच्यवाचकभावेन सयोज्य 'घटो घटः' इत्याद्यन्तर्जलपाकारमन्त शब्दोद्देशान्वितमिन्द्रियाऽऽदिनिमित्त यज्ज्ञानमुदेति तच्छ्रुतज्ञानमिति । तच्च कथंभूतम् ? इत्याह- 'निजकाऽर्थोक्तिसमर्थमिति' निजक. स्वस्मिन् प्रतिभासमानो योऽसौ घटाऽऽदिरर्थः तस्योक्तिः परस्मै प्रतिपादनं तत्र समर्थं क्रम निजकार्थोक्तिसमर्थम् । अयमिह भावार्थः-शब्दोद्देशसहित विज्ञानमुत्पन्न स्वप्रतिभासमानार्थप्रतिपादक शब्दं जनयति, तेन च परः प्रत्याख्यते, इत्येव निजकार्थोक्तिसमर्थमिदं भवति, अभिलाष्यवस्तुविषयमिति यावत् । स्वरूपविशेषणं चैतत्, शब्दानुसारेणोत्पन्नज्ञानस्य निजकार्थोक्तिसामर्थ्याऽव्यभिचारादिति । (मइसेस ति) शेषमिन्द्रियमनोनिमित्तश्रुतानुसारेण यद्वग्रहाऽऽदिज्ञानं तन्मतिज्ञानमित्यर्थः । अत्राऽऽह कश्चित्-ननु यदि शब्दोद्देशसहितं श्रुतज्ञानमिष्यते, तेषां तु मतिज्ञानम्, तदा वक्ष्यमाणस्वरूपोऽवग्रह एव मतिज्ञानं स्यात्, न पुनरीहापायाऽऽद्य, तेषां शब्दोद्देशसहितत्वात्; मतिज्ञानभेदत्वेन चैने प्रसिद्धाः, तत् कथं श्रुतज्ञानलक्षणस्य नानिव्याप्तिदोषः ? कथं च न मतिज्ञानस्याव्याप्तिप्रसङ्गः ? अपरं च-अज्ञानद्वप्रविष्टाऽऽदिषु " अक्खर सन्नो सम्म, साईयं खलु सपज्जवसियं च ।" इत्यादिषु च श्रुतभेदेषु मतिज्ञानभेदस्वरूपानामवग्रहेऽऽदीनां सद्भावात् सर्वस्याऽपि तस्य मतिज्ञानत्वप्रसङ्गात्, मतिज्ञाननेदानां चेहापायाऽऽदीनां साभिलाषत्वेन श्रुतज्ञानत्वप्राप्तेरुभयवृत्तक्षणसकीर्णतादोषश्च स्यात् । अत्रोच्यते-यत्तावदुक्तम्-अवग्रह एव मतिज्ञानं स्यात्, न त्वीहाऽऽद्य, तेषां शब्दोद्देशसहितत्वात् । तदयुक्तम् । यतो यद्यपि ईहाऽऽद्य साभिलाषाः, तथाऽपि न तेषां श्रुतरूपता, श्रुतानुसारिण एव साभिलाषज्ञानस्य श्रुतत्वात् । अथावग्रहाऽऽद्य, श्रुतनिष्ठता एव सिद्धान्ते प्रोक्ता, युक्तितोऽपि चेहाऽऽदिषु शब्दाभिलाषः सकेतकालाऽऽद्याकर्णितशब्दानुसरणमन्तरेण न सगच्छते, अतः कथं न तेषां श्रुतानुसारित्वम् ? तदयुक्तम् । पूर्वं श्रुतपरिकर्मितमतेरेवैने समुपजायन्त इति श्रुतनिष्ठिता उच्यन्ते, न पुनर्व्यवहारकाले श्रुतानुसारित्वमेतेष्वस्ति । वक्ष्यते च-"पुनः सुयपरिकर्मिय-मइस्स ज सपर्यं सुयाऽऽईयं । त सुयनिस्सिय" इत्यादि । यद्यपि युक्तितोऽपि चेत्याद्युक्तम्, तदपि न समीचीनम्, संकेतकालाऽऽद्याकर्णितशब्दपरिकर्मितश्रुतीनां व्यवहारकाले तदनुसरणमन्तरेणाऽपि विकल्पपरम्परापूर्वकविधिवचनप्रवृत्तिदर्शनात्, न हि पूर्वप्रवृत्तसंकेताः, अर्थात्श्रुतग्रन्थाश्च व्यवहारकाले प्रतिविकल्पन्ते-एतच्छब्दवाच्यत्वेनैतत् पूर्वं मयाऽवगतमित्येवरूपं सकेतम्, तथाऽमुकस्मिन् ग्रन्थे एतदित्यमभिहितमित्येव श्रुतग्रन्थं चाऽनुसरन्तो दृश्यन्ते, अत्र्यासपाटववशान् तदनुसरणमन्तरेणाऽप्यनवरतं विकल्पजापणप्रवृत्तेः । यत्र तु श्रुतानुसारित्वं तत्र श्रुतरूपताऽऽस्माभिरपि न निषिध्यते । तस्मात् श्रुतानुसारित्वाभावेन श्रुतत्वाभावादीहापायधारणानां सामस्येन मतिज्ञानत्वात् मतिज्ञानवृत्तणस्याव्याप्तिदोषः, श्रुतरूपतायाश्च श्रुतानुसारित्वेव साऽभिलाषज्ञानविशेषेषु ज्ञावाद् न श्रुतज्ञानलक्षणस्याऽतिव्याप्तिकृतो दोषः । अपरं च-अज्ञानद्वप्रविष्टाऽऽदिश्रुतभेदेषु 'मतिपूर्वमेव श्रुतम्' इति वक्ष्यमाणवचनात्प्रथमं शब्दाऽऽद्यवग्रहणकालेऽवग्रहाऽऽद्यं समुपजायन्ते, एते चाश्रुतानुसारित्वान्मतिज्ञानम्, यस्तु तेष्वज्ञानद्वप्रविष्टश्रुतभेदेषु श्रुताऽनुसारी ज्ञानविशेषः स श्रुत-

ज्ञानम् । ततश्च-अज्ञानद्वप्रविष्टाऽऽदिश्रुतभेदानां सामस्येन मतिज्ञानत्वाभावाद्, ईहाऽऽदिषु च मतिभेदेषु श्रुताऽनुसारित्वाभावेन श्रुतज्ञानत्वाऽसम्भावोऽन्यवृत्तक्षणसकीर्णतादोषोऽप्युपपद्यत इति सर्वं सुखम् । न चेह मतिश्रुतयोः परमाणुकरिणोरिवाऽऽत्यन्तिको ज्ञेयः समन्वेषणीयः, यतः प्रागिहैवोक्तम्-विशिष्टं कश्चिन्मतिविशेष एव श्रुतं, पुरस्तादापि च वक्ष्यते-वलकमदृशं मतिज्ञानं तज्जनितदवरिकारूपं श्रुतज्ञानम्, न च वलकशुम्भयोः परमाणुकुञ्जरवदात्यन्तिको भेदः, किं तु कारणकार्यजावकृत एव, स चेहाऽपि विद्यते, मतेः कारणत्वेन, श्रुतस्य तु कार्यत्वेनाभिधास्यमानत्वात् । न च कार्यकारणयोरैकान्तिको ज्ञेयः, कनककुण्डलाऽऽदिषु, मृत्पिण्डकुण्डलाऽऽदिषु च तथाऽदर्शनात् । तस्मात्तदवग्रहापेक्षयाऽनभिलाषत्वाद्, ईहाऽऽद्यपेक्षया तु साभिलाषत्वात् साभिलाषानभिज्ञापं मतिज्ञानम्, अश्रुतानुसारि च, सङ्केतकालप्रवृत्तस्य श्रुतग्रन्थसंबन्धिनो वा शब्दस्य व्यवहारकाले अननुसरणात् । श्रुतज्ञानं तु साभिलाषमेव, श्रुतानुसार्येव च, सङ्केतकालप्रवृत्तस्य श्रुतग्रन्थसंबन्धिनो वा शब्दरूपस्य श्रुतस्य व्यवहारकालेऽवश्यमनुसरणादिति स्थितिमिति गार्थार्थः ॥ १०० ॥

अथ श्रुतज्ञानलक्षणस्याऽव्याप्तिदोषमुद्गावयन्नाह परः-

जइ सुयवक्खणमेयं, तो न तमेगिंदियाणं संभवइ ।

द्वसुयाणुभावम्मि वि, जावमुयं सुत्तजणो व्व ॥ १०१ ॥

यदि श्रुतज्ञानस्येदमन्तरगाथोक्तं लक्षणमिष्यते-श्रुतानुसारि ज्ञानं यदि श्रुतमन्युपगम्यत इत्यर्थः, तदा तदेकेन्द्रियाणां न सज्जवति न घटते, शब्दानुसारित्वस्य तेष्वसम्भवात्, तदसंभवश्च मनःप्रभृतिसामग्र्यभावात् । इष्यते चाऽऽगमे-"एगिंदिया नियमं डुयम्माणी । त जहा-मइअस्साणी य, सुयअन्नाणी य" इति वचनादेकेन्द्रियाणामपि श्रुतमात्रम्, इत्यव्यापकमैवेतद् लक्षणम् । अत्रोत्तरमाह-(द्वसुयेत्यादि) द्वयश्रुतशब्दस्तस्याभावेऽप्येकेन्द्रियाणां भावश्रुतमभ्युपगमनव्ययम्, सुप्तयतेरिव । इदमुक्तं भवति-यद्यप्येकेन्द्रियाणां कारणवैकल्याद् अव्यश्रुतं नास्ति, तथाऽपि स्वापाऽऽद्यवस्थायां साध्वादेरिवाशब्दकारणम्, अशब्दकार्यं च श्रुताऽऽवरणकृत्योपशममात्ररूपं जावश्रुतं केवलदृष्टममीषां मन्तव्यम्, न हि स्वापाऽऽद्यवस्थायां साध्वादिः शब्दं न शृणोति, न विकल्पयतीत्येतावन्मात्रेण तस्य श्रुतज्ञानाभावो व्यवस्थाप्यते, किं तु स्वापाऽऽद्यवस्थोत्तरकावं व्यक्तीजवद्भावश्रुतं दृष्ट्वा पयसि सर्पिरिव प्रागपि तस्य तदासीदिति व्यवहित्यते, एवमेकेन्द्रियाणामपि सामग्रीवैकल्याद् यद्यपि अव्यश्रुताज्ञावः, तथाऽप्यावरणकृत्योपशमरूपं जावश्रुतमवसेयम्, परमयोगिभिर्दृष्टत्वाद् वल्ल्यादिष्ववहारजन्यपरिग्रहमैशुनसङ्गाऽऽदेस्तस्मिन्नस्य दर्शनाच्चेति । आह-ननु सुप्तयतिवृत्तं दृष्टान्तेऽपि तावद्भावश्रुतं नावगच्छाम । तथाहि-श्रुतोपयोगपरिणतं आत्मा शृणोतीति श्रुतं, श्रूयते तदिति वा श्रुतामित्यनयोपरिणतं आत्मा शृणोतीति श्रुतं, श्रूयते तदिति वा श्रुतामित्यनयोर्मध्ये कया व्युत्पत्त्या सुप्तसाधो श्रुतमभ्युपगम्यते ? तत्राऽऽद्यपको न युक्तः, सुप्तस्य श्रुतोपयोगासम्भवात् । द्वितीयोऽपि न सगतः, तत्र शब्दस्य वाच्यत्वात्, तस्यापि च स्वपतोऽसम्भवादिति । सत्यम् । किं तु शृणोत्यनेन, अस्माद्, अस्मिन्वेति व्युत्पत्तिरिहाश्रूयते, एव च श्रुतज्ञानाऽऽवरणकृत्योपशमो वाच्यः सपद्यते, स च सुप्तयते, एकेन्द्रियाणां चास्तीति न किञ्चित्परिहीयते । इति गार्थार्थः ॥ १०१ ॥

अथ दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्याऽऽपादनेनैकेन्द्रियाणां

श्रुतसद्भाव विघटयन्नाह-

जावसुयं जासासो-यलद्विणो जुञ्जण न इयरस्स ।

जासाऽभिमुहस्स जयं, सोल्लण य जं हवेज्जाहि । १०१।

भावश्रुत युज्यत इति सबन्धः । कस्य युज्यते ? इत्याह-
प्राषाश्रोत्रलब्धिमतः-प्राषालब्धिमतः, श्रवणेन्द्रियलब्धिमतः-
इचेत्यर्थः । कथञ्चुत यद्भावश्रुतम् ? इत्याह-भाषाऽजि-
मुखस्य शब्दमभिधित्सो ' प्रथममेव मध्ये एतत्प्रतिपाद-
यामि ' इत्युपयोगरूप यद्भवेत्, श्रुत्वा वा परोदीरितां भाषां
यद्भवेद् ' एतदनेन प्रतिपादितमिति । ' इह च यथास-
ख्यमवगन्तव्यम्-भाषालब्धिमतः प्रथमं भवेत्, श्रवणेन्द्रियल-
ब्धिमतस्तु द्वितीयं भवेदिति । (न इयरस्स च्छि) इतरस्य तु
भाषाश्रोत्रलब्धिरहितस्य जावश्रुतं न युज्यते । अयमजिप्राय-
यस्य सुप्तसाधोप्राषाश्रोत्रलब्धिरस्ति, तस्योत्थितस्य परप्रति-
पादनपरोदीरितशब्दश्रवणाऽऽदिलक्षणं जावश्रुतकार्यं दृश्यते,
तद्दर्शनाच्च सुप्तावस्थाग्रामपि तस्य लब्धिरूपतया तदाऽऽसी-
दित्यनुमीयते, यस्य त्वेकेन्द्रियस्य भाषाश्रोत्रलब्धिरहितत्वेन
कदाचिदपि भावश्रुतकार्यं नोपलभ्यते, तस्य कथं तदस्तीति
प्रतीयेत ? इति गाथाऽर्थः ॥ १०२ ॥

अत्रोत्तरमाह-

जह सुहुमं जाविदिय-नाणं दव्विदियावरोहे वि ।

तह दव्वसुयाभावे, जावसुयं पत्थिवाइणं ॥ १०३ ॥

इह केवञ्जिनो विहाय शेषससारिजीवानां सर्वेषामप्यतिस्तो-
कबहुवहुतरबहुतमाऽऽदितारतस्यप्रावेन द्रव्येन्द्रियेष्वसत्स्वपि
लब्धीन्द्रियपञ्चकाऽऽवरणकृतोपशमः समस्त्येवेति परममुनि-
वचनम् । ततश्च यथा येन प्रकारेण पृथिव्यादीनामेकेन्द्रियाणां
श्रोत्रचक्षुर्ग्राणरसनलक्षणानां प्रत्येकं निर्वृत्युपकरणरूपाणां द्र-
व्येन्द्रियाणां तत्प्रतिबन्धककर्माऽऽवृत्तत्वादवरोधेऽप्यभावेऽपि
सुदृढमव्यक्तं द्रव्युपयोगरूपं श्रोत्राऽऽदि भावेन्द्रियज्ञानं भवति,
लब्धीन्द्रियाऽऽवरणकृतोपशमभूताणीयसी ज्ञानशक्तिर्भवतीति-
त्यर्थः । तथा तेनैव प्रकारेण द्रव्यश्रुतस्य द्रव्येन्द्रियस्थानीयस्या-
भावेऽपि भावश्रुतं जावेन्द्रियज्ञानकल्पे पृथिव्यादीनां भवतीति-
प्रतिपत्तव्यमेव । इदमुक्तं भवति-एकेन्द्रियाणां तावच्छ्रोत्राऽऽदि-
द्रव्येन्द्रियाभावेऽपि भावेन्द्रियज्ञानं किञ्चिद् दृश्यते एव, घनस्प-
त्यादिषु स्पष्टतद्विज्ञेपलम्भात् । तथाहि-कलकण्ठोर्ज्ञानमधुर-
पञ्चमोर्ज्ञानश्रवणात्सद्यः कुसुमपल्लवाऽऽदिप्रसवो विरहकवृक्षा-
ऽऽदिषु श्रवणेन्द्रियज्ञानस्य व्यक्तं लिङ्गमवलोक्यते । तिलकाऽऽ-
दितरुषु पुनः कमनीयकामिनीकमलद्वन्द्वदर्शशरादिन्दुधवललो-
चनकटाक्षविकेपात् कुसुमाऽऽद्याविर्भावश्चक्षुरिन्द्रियज्ञानस्य, च
स्पृष्टाऽऽद्यादिषु तु विविधसुगन्धिगन्धवस्तुनः कुरवोन्मिश्रविम-
लशीतलसलिलसेकात्तत्प्रकटनं घ्राणेन्द्रियज्ञानस्य, वकुला-
ऽऽदिभूरुहेषु तु रम्भाऽतिशायिप्रवररूपवरतरुणजामिनीमु-
खप्रदत्तम्बुसुखादुसुरभिचारुणीगररूपाऽऽस्वादनात् त-
दाविष्करणं रसनेन्द्रियज्ञानस्य, कुरवकाऽऽदिविटापिष्वशो-
काऽऽदिह्रुमेषु च घनपीनोन्नतकठिनकुचकुम्भविभ्रमापञ्चा-
जितकुम्भानकुम्भरणन्मणिवलयकण्ठकङ्कणाऽऽभरणचूपितज-
व्यभामिनीजुज्वलताऽवगूहनसुखाग्निपिष्टपद्मरागचूर्णशोणतल-
तत्पादकमलपार्णिप्रहाराच्च भोगिति प्रसूनपल्लवाऽऽदिप्रभव-

स्पर्शनेन्द्रियज्ञानस्य स्पष्टं लिङ्गमभिधीक्यते । ततश्च यथैतेषु
द्रव्येन्द्रियासत्त्वेऽप्येतद्भावेन्द्रियजन्यं ज्ञानं सकलजनप्रसिद्धम-
स्ति, तथा द्रव्यश्रुताभावे भावश्रुतमपि भविष्यति । दृश्यते हि
जलाऽऽद्याहारोपजीवनाद्वनस्पत्यादीनामाहारसङ्गा, सकाचनव-
ल्ल्यादीनां तु हस्तस्पर्शाऽऽदिभीत्याऽवयवसंकोचनाऽऽदि-
भ्यो जयसङ्गा, विरहकतिवकचम्पककेशराशोकाऽऽदीनां तु
मैथुनसङ्गा दर्शितैव, विल्वपलाशाऽऽदीनां तु निधानीकृतस-
विणोपरि पादमोचनाऽऽदिन्यः परिग्रहसङ्गा । न चैताः सङ्गाः
भावश्रुतमन्तरेणोपपद्यन्ते । तस्माद्भाववेन्द्रियपञ्चकाऽऽवरण-
कृतोपशमाद्भावेन्द्रियपञ्चकज्ञानवद्भावश्रुताऽऽवरणकृतोपशमस-
द्भावाद् द्रव्यश्रुताभावेऽपि यच्च यावच्च भावश्रुतमस्त्येवैके-
न्द्रियाणाम्, इत्यलं विस्तरेण । तर्हि-" जं विज्जाण सुयानु-
सारेण " (१००) इति श्रुतज्ञानलक्षणं व्यभिचारिं प्राप्नोति,
श्रुतानुसारित्वमन्तरेणाऽप्येकेन्द्रियाणां भावश्रुताभ्युपगमादिति
चेत् । नैवम्, अजिप्रायापरिज्ञानात्, शब्दोल्लेखसहितं विशिष्ट-
मेव भावश्रुतमाश्रित्य तल्लक्षणमुक्तम्, यत्वेकेन्द्रियाणामौघिकम-
विशिष्टजावश्रुतमात्रं तदावरणकृतोपशमस्वरूपम्, तच्छ्रुतानुसा-
रित्वमन्तरेणाऽपि यदि भवति, तथाऽपि न कश्चिद् व्यभिचा-
रः । इति गाथाऽर्थः ॥ १०३ ॥

पुनरप्याह परः-

एवं सव्वपसंगो, न तदावरणाणमक्खओवसमा ।

मइसुयनाणाऽऽवरण-क्खओवसमओ मइसुयाई ॥ १०४ ॥

यदि प्राषाश्रोत्रलब्धिरहितानामपि काष्ठकल्पानां पृथिव्या-
द्येकेन्द्रियाणां स्पष्टं किमप्यनुलज्यमानमपि केनाऽपि वागाद-
म्बरमात्रेण ज्ञानं व्यवस्थाप्यते, तर्हि सर्वेषामपि केवलज्ञा-
नपर्यन्तानां पञ्चानामपि ज्ञानानां प्रसङ्गः सद्भावस्तेषां प्राप्नो-
तीत्यर्थः । पञ्चापि ज्ञानानि एकेन्द्रियाणां सन्ति, इत्येतदपि
कस्मान्नोच्यते ? स्पष्टानुपलम्भस्य विशेषाभावादिति जावः ।
अत्रोत्तरमाह-तदेतन्न । कुत ? इत्याह-तदावरणानामवधिम-
नःपर्यायकेवलज्ञानाऽऽवारककर्मणामन्तयोपशमादिति, अकृत्या-
द्येति स्वयमपि द्रष्टव्यम् । इदमुक्तं जवति-केवलज्ञानं तावत्
स्वावारककर्मणः कृत्यं एव जायते, अवधिमनःपर्यायज्ञाने तु
तस्य कृत्योपशमे जवत, एतच्चैकेन्द्रियाणां नास्ति, तत्कार्या-
दर्शनाद्, आगमेऽनुक्तत्वाच्च, इति न सर्वज्ञानप्रसङ्गः । मति-
श्रुतेऽपि तर्हि मा भूताम्, इति चेत् । इत्यत्राऽऽह-(मइत्यादि) म-
तिश्रुतज्ञानाऽऽवरणकृतोपशमस्त्वैकेन्द्रियाणामस्त्येव, तत्कार्यद-
र्शनात्, सिद्धान्तेऽभिहितत्वाच्च । ततश्च तत्कृत्योपशमसद्भा-
वान्मतिश्रुते जवत एव तेषाम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १०४ ॥

तदेव सप्रसङ्गः प्रदर्शितो लक्षणभेदाद् मतिश्रुतयोर्भेदः,

साम्प्रतं हेतुफलभावात् तमुपदर्शयन्नाह-

मइपुण्वं सुयमुत्तं, न मई सुयपुण्विया विसेसोऽयं ।

पुण्वं पूरणपात्रण-भावाओ जं मई तस्स ॥ १०५ ॥

"मइपुण्वं सुयमुत्तं" इति वचनादागमे मतिः पूर्वं यस्य तद्
मतिपूर्वं श्रुतमुक्तम्, न पुनर्मतिः श्रुतपूर्विका, इत्यनयोरयं वि-
शेषः । यदि ह्येकत्वं मतिश्रुतयोर्भवेत्, तदा एवभूतो नियमेन
पूर्वपश्चाद्भावो घटनत्वरूपयोरिव न स्याद्, अस्ति चाऽयम्, ततो
भेद इति भावः । किमिति पुनर्मतिपूर्वमेव श्रुतमुक्तम् ? इत्याह-
यद् यस्मात् कारणात् तस्य श्रुतस्य मतिः पूर्वं प्रथममेवोपपद्य-

ते । कुतः ? इत्याह-पूरणेत्यादि 'पू' धातुः पावनपूरणयो-
र्थयोः पठ्यते, तस्य च पिपतीति पूर्वमिति निपात्यते ।
ततश्च शतस्य पूरणात् पालनाच्च मतिर्यस्मात्पूर्वमेव युज्यते,
तस्मान्मतिपूर्वमेव श्रुतमुक्तम्, पूर्वशब्दश्चायमिदं कारणपर्यायो
रुप्यः, कार्यात् पूर्वमेव कारणस्य भावात्, "सम्यग्ज्ञान-
पूर्विका पुरुषार्थसिद्धिः" इत्यादौ तथादर्शनाच्च । ततश्च म-
तिपूर्वं श्रुतमिति कोऽर्थः ? श्रुतज्ञानं कार्यम्, मतिस्तु तत्कार-
णम्, कार्यकारणयोश्च मृत्पिण्डघटयोरिव कथञ्चिद् भेदः प्र-
तीत एवेति ज्ञावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १०५ ॥

पूरणाऽऽदिधर्मानेव मतेर्भावयन्नाह-

पूरिज्जऽ पाविज्जऽ, दिज्जइ वा जं मईए नाऽमऽणा ।

पाविज्जइ य मईए, गहियं ङ्हरा पणस्सेज्जा ॥ १०६ ॥

अनुपेक्षाऽऽदिकावे अन्यूहा श्रुतपर्यायवर्त्तनेन मत्यैव श्रुतज्ञानं
पूर्वमेव पोष्यते पुष्टिं नीयत इत्यर्थः, तथा मत्यैवान्यतः तत्
प्राप्यते गृह्यते, तथा मत्यैव तदन्यस्मै दीयते व्याख्यायते,
नामत्या न मतिमन्तरेणेत्यर्थः, प्राकृतत्वात्पुष्टिनिर्देशः । त-
था गृहीतं सदेतत्परावर्तनचिन्तनद्वारेण मत्यैव पाठ्यते सि-
रीक्रियते, इतरथा मत्यभावे तद् गृहीतमपि प्रणश्येदेवेत्यर्थः ।
श्रुतज्ञानस्यैव पूरणाऽऽदयोऽर्था विशिष्टान्यूहधारणाऽऽदीनन्तरेण
कर्तुं न शक्यन्ते, अन्यूहाऽऽदयश्च मतिज्ञानमेव, इति सर्वथा
श्रुतस्य मतिरेव कारणम्, श्रुतं तु कार्यम्, कार्यकारणज्ञाव-
श्च जेदे सत्येवोपपद्यते, अभेदे पटतत्स्वरूपयोरिव तदनुपप-
त्तेः । तस्मात् कारणकार्यरूपत्वाद् मतिश्रुतयोर्भेदः । इति
गाथाऽर्थः ॥ १०६ ॥

अथ श्रुतस्य मतिपूर्वतां विधट्यन्नाह-

गाणाणऽष्ठाणाणि य, समकालां जज्जो मऽसुयां ।

तो न सुयं मइपुवं, मइणाणे वा सुयन्नाणं ॥ १०७ ॥

इह मतिश्रुते वक्ष्यमाणयुक्त्या द्विविधे-सम्यग्दृष्टिज्ञानस्वरूपे,
मिथ्यादृष्टेस्त्वज्ञानस्वभावे । तत्र ज्ञाने अज्ञाने चैते प्रत्येकं स-
मकालमेव भवतः, तत्त्वोपशमबलाभस्यापगमे युगपदेव निर्दे-
शात् । यतश्चैते ज्ञाने अज्ञाने च मतिश्रुते पृथक् समकाले
जवतः, ततो न श्रुतं मतिपूर्वं युज्यते, न हि सममेवोत्पन्न-
योः सव्येतरगोविषाणयोरिव पूर्वपश्चाद्भावः सङ्गच्छते । अ-
थोत्सृष्टोऽप्यसदाग्रहवशात्स न त्यज्यते, इत्याह-(मइणाणे वा
इत्यादि) इदमुक्तं भवति-मतिज्ञाने समुत्पन्ने तत्समकालं च
श्रुतज्ञानेऽन्युपगम्यमाने श्रुताऽज्ञानं जीवस्य प्रसज्यते, श्रुतज्ञा-
नानुत्पादेऽपि तदनिवृत्ते, न च ज्ञानाऽज्ञानयोः समका-
लमवस्थितिरागमे क्वचिदप्यनुमन्यते, विरोधात्-ज्ञानस्य स-
म्यग्दृष्टिसंभवित्वात्, अज्ञानस्य तु मिथ्यादृष्टिभावित्वादिति
गाथार्थः ॥ १०७ ॥

अत्र प्रतिविधानमाह-

इह लब्धिमऽसुयां, समकालां न त्वज्जोगो सिं ।

मऽपुवं सुयमिह पुण, सु श्रोवज्जोगो मऽपुज्जवो ॥ १०८ ॥

ननु ध्यानव्यविजृम्भितमिदं परस्य, अभिप्रायापरिज्ञानात् । त-
थाहि-द्विविधे मतिश्रुते तदावरणक्षयोपशमरूपलब्धितः, उप-
योगतश्च । तत्रेह लब्धिनो ये मतिश्रुते ते एव समकालं
जवतः, यस्त्वनयोरुपयोगः स युगपन्न भवत्येव, किं तु
केवलज्ञानदर्शनयोरिव तथास्वाभाव्यात् क्रमेणैव प्रवर्तने ।

अत्र तर्हि लब्धिमङ्गीकृत्य मतिपूर्वता श्रुतस्योक्ता जविष्यतीति
चेत् । नैवम्, इत्याह-मतिपूर्वं श्रुतम्, इह तु श्रुतोपयोग एव
मतिप्रभवोऽङ्गीक्रियते, न लब्धिरिति भावः । श्रुतोपयोगो हि
विशिष्टमन्तर्जल्पाऽऽकार श्रुतानुसारि ज्ञानमभिधीयते, तच्चाव-
ग्रहेहाऽऽदीनन्तरेणाऽऽकस्मिकं न जवति, अवग्रहाऽऽदयश्च मति-
रेव, इति तत्पूर्वता श्रुतस्य न विरुध्यते । इति गाथार्थः ॥ १०८ ॥

तदेव मतिपूर्वं श्रुतमिति समर्थितम्, परस्तु मतेरपि

श्रुतपूर्वताऽऽपादनेनाऽविशेषमुद्भावयन्नाह-

सोऊण जा मई जे, मा सुयपुवं चि तेण न विसेसो ।

सा दव्वसुयप्पज्जवा, ज्ञावसुयाओ मई नत्थि ॥ १०९ ॥

परस्माच्छब्दं श्रुत्वा तद्विषया (जे) भवतामपि या मतिरु-
त्पद्यते सा श्रुतपूर्वा श्रुतकारणैव, शब्दस्य श्रुतत्वेन प्रागुक्तत्वा-
त्, तस्याश्च मतेः तत्प्रभवत्वेन भवतामपि सिद्धत्वात् । त-
तश्च (न विसेसो चि) अन्योऽन्यपूर्वभावितायां मतिश्रुत-
योर्न विशेष इत्यर्थः । तथा च सति " न मई सुयपुव्विचि चि "
यदुक्तं प्राक्, तदयुक्तं प्राप्नोतीति भावः । अत्रोत्तरमाह-प-
रस्माच्छब्दमाकर्ण्य या मतिरुत्पद्यते, सा इन्तः शब्दस्य छ-
व्यश्रुतमात्रत्वाद् द्रव्यश्रुतप्रजवा, न ज्ञावश्रुतकारणा, एतत्तु न
केनाऽपि वार्यते, किं त्वेतदेव वयं ब्रूमो यदुत-भावश्रुताद्
मतिर्नास्ति, भावश्रुतपूर्विका मतिर्न जवतीत्यर्थः, छव्यश्रुत-
प्रभवा तु भवतु, को दोषः ? इति गाथाऽर्थः ॥ १०९ ॥

ननु भावश्रुतादूर्ध्वं मतिः किं सर्वथा न भवति ? इत्याह-

कज्जतया न उ कमसो, कमेण को वा मं निवारेऽ ।

जं तत्थावत्थाणं, सुयस्स सुत्तोवज्जोगाओ ॥ ११० ॥

भावाश्रुताद् मतिः कार्यतयैव नास्तीत्यनन्तरोक्तगाथाऽवयवेन
संबन्धः (न उ कमसो चि) क्रमशस्तु मतिर्नास्तीत्येवं न,
किं तर्हि ? क्रमशः साऽस्ति, इत्येतत् सर्वोऽपि मन्यते, अ-
न्यथा आमरणावधि श्रुतमात्रोपयोगप्रसङ्गात् । यदि क्रमशः
साऽस्ति, तर्हि क्रमेण भवन्त्यास्तस्या भवन्तः किं कुर्वन्ति ?
इत्याह-(कमेणेत्यादि) वाशब्दः पातनार्थः, सा च कूनैव, क्रमेण
भवन्ती मति को निवारयति ? मत्या श्रुतोपयोगो जन्यते, त-
दुपरमे तु निजकारणकक्षापात् सदैव प्रवृत्ता पुनरपि मतिर-
वतिष्ठते, पुनस्तथैव श्रुतम्, तथैव च मतिः, इत्येवं क्रमेण ज-
वन्त्या मतेर्निषेधका वयं न जवाम इत्यर्थः । किमिति ? इ-
त्याह-यद् यस्मात् कारणात् तत्र तस्यां मतौ अवस्थान स्थि-
तिर्भवति, श्रुतोपयोगाद् च्युतस्य ततः क्रमेण मतिं न निषेध-
याम । इदमुक्तं जवति-यथा सामान्यभूतेन सुवर्णेन स्ववि-
शेषरूपाः कङ्कणाः गुह्यीयकाऽऽदयो जन्यन्ते, अतस्ते तत्कार्यव्य-
पदेशं लभन्त एव, सुवर्णे त्वनञ्जन्यत्वात् तत्कार्यतया न व्य-
वहियते, तस्य कारणान्तरेण्यः सिद्धत्वात्, कङ्कणाऽऽदिविशे-
षोपरमे तु सुवर्णावस्थानं क्रमेण न निवार्यते, एवं मत्याऽपि
सामान्यभूतया स्वविशेषरूपश्रुतोपयोगो जन्यते, अतस्तत्कार्यं
स उच्यते, मतिस्त्वतज्जन्यत्वात्तत्कार्यतया न व्यपदिश्यते,
तस्या हेत्वन्तरात् सदा सिद्धत्वात्, स्वविशेषचूतश्रुतोपयो-
गोपरमे तु क्रमाऽऽयातं मत्यवस्थानं न निवार्यते, आमरणान्तं
केवलश्रुतोपयोगप्रसङ्गादिति गाथार्थः ॥ ११० ॥

तदेवं ज्ञावश्रुतं मतिपूर्वं व्यवस्थाप्य मतान्तरमुपदर्शयन्नाह-

दव्वसुयं मइपुवं, जासइ जं नाऽविचित्थिं केऽ ।

जावसुयस्साजावो, पावइ तेसिं न य विसेसो ॥११॥

(के३ छि) मतिपूर्वं श्रुतमित्यत्राऽऽगमवचने केचिदेव व्याच-
कृते । किम् ? इत्याह-द्रव्यश्रुत शब्दरूपं मतिपूर्वम्, न प्राव-
श्रुतम् । तत्र युक्तिमाह-(जासइ ज नाविचिंतिय ति) यद्
यस्मात् कारणादविचिन्तितम् अविवक्षितं न कोऽपि भाषते
न शब्दमुदीरयति, यच्च विवक्षाज्ञानं तत् किञ्च मतिरिति
तेषामभिप्रायः, ततश्च मतिपूर्वं द्रव्यश्रुतं सिद्धं जवति । एत-
स्मिन् व्याख्याने दोषमाह-तेषामेवं व्याख्यातृणां जावश्रुतस्य
सर्वथैवाजावः प्राप्नोति, यतो वक्ष्यतं विवक्षोपयोगज्ञानं
तैरेव मन्तित्वेन व्याख्यातम्, अन्यथा शब्दस्य मतिपूर्वकत्वा-
ज्जावात्, श्रोतुरपि शब्दं श्रुत्वा प्रथमं यदवग्रहाऽऽदिज्ञानं तत्ता-
वन्मतिरेव, ऊर्ध्वमापे च तस्या जावश्रुतं नाभ्युपगन्तव्यम्,
मतिपूर्वं जावश्रुतमित्यस्मत्पक्षवर्तित्वप्रसङ्गात् । यदश्रुतवतोऽ-
भाषमाणस्य चानुपेक्षाऽऽदिष्वन्तर्जलपारुषितं ज्ञानं विपरिवर्तते
तद्भावश्रुतं भविष्यतीति चेत् । तदयुक्तम्, यतस्तदपि यद्यव-
ग्रहाऽऽद्यात्मकमतिपूर्वं तदा जावश्रुतं नेष्टव्यम्, अस्मत्पक्षाभ्यु-
पगमप्राप्तेरेव । अथ मतिपूर्वं तन्नेष्यते, तथाऽपि तत्सविक-
ल्पकत्वेन मतिरेव, शब्दविवक्षाज्ञानवत्, शब्दविवक्षाज्ञानेऽपि
हि शब्दविकल्पोऽस्ति, तन्मन्तरेण शब्दाभिधानासज्जावात् । न
चाऽसौ जावश्रुतत्वेनेष्टः ; तस्माद् मन्तरेनन्तरं सर्वत्र शब्दमा-
त्रस्यैवोत्थानम्, न भावश्रुतस्य, अस्मत्पक्षाङ्गीकरणप्रसङ्गात्,
विकल्पज्ञानानि च विवक्षाज्ञानवन्मन्तित्वेनोक्तान्येव, इति सर्व-
त्र जावश्रुताजावः प्रसजति । भवतु स तर्हि, इति चेत् । इ-
त्याह-(न य विसेसो छि) जावश्रुताजावे मतिश्रुतयोर्विशेषो
भेदश्चिन्तयितव्यो न स्यात्, स हि द्वयोरेवोपपद्यते । यदा
च मतिरेवाऽस्ति, न भावश्रुतम्, तदा तस्या केन सह भे-
दचिन्ता युज्येत ? इति भावः । द्रव्यश्रुतरूपेण शब्देन सह
मतेर्भेदचिन्ता भविष्यतीति चेत् । तदयुक्तम् । ज्ञानपञ्चकावि-
चारस्य इहाधिकृतत्वात्, तदधिकारे च शब्देन सह भेदचि-
न्ताया अप्रस्तुतत्वात् । चिन्तयतां वा 'मतिपूर्वं द्रव्यश्रुतम्'
इत्येव मते. शब्देनापि सह विशेषः, किं तु सोऽपि न घटते ।
इति गाथाऽर्थः ॥ १११ ॥

कुतो न घटते?, इत्याह-

द्वसुयं बुद्धीओ, सा वि तओ जमाविसेसओ तम्हा ।

भावसुयं मइपुव्वं, द्वसुयं लक्खणं तस्म ॥ ११२ ॥

यदिति यस्मात् कारणाद् यथा द्रव्यश्रुतं शब्दो बुद्धे-
मते' सकाशाद् जवतीति भवद्भिः प्रतिपाद्यते, तथा हन्त !
साऽपि बुद्धिस्ततः शब्दात् श्रोतुर्भवत्येव । ततश्च " मइ-
पुव्वं सुयमुत्तं, न मई सुयपुव्विया विसेसोऽय । " (१०५) इति
मतिश्रुतयोर्भेदप्रतिपादनार्थं योऽसौ विशेषोऽत्र प्रतिपादयितुं
प्रस्तुतः, स द्वयोरप्यन्योन्यं पूर्वजाविताया समानत्वाच्च
प्राप्नोति, इत्यनन्तरगायापर्यन्तावयवेन सवन्धः । तस्मात्तेषां
मतेऽविशेषतः कारणाद् यदस्माभिः प्राक् समर्थितम्-
भावश्रुतं मतिपूर्वमिति, तदेव युक्तियुक्तम् । शब्दवृत्तं तु
द्रव्यश्रुतं तस्य भावश्रुतस्य वक्ष्यते गम्यतेऽनेनेति लक्षणं
लिङ्गमिति गाथाऽर्थः ॥ ११२ ॥

कुतस्तत्तस्य वृत्तणम्?, इत्याह-

सुयविनाणप्पजवं, द्वसुयमियं जओ विचित्तं ।

पुव्वं पच्छा भासइ, लक्खिज्जइ तेण जावसुयं ॥११३॥

श्रुतविज्ञानप्रज्ञव सविकल्पकविवक्षाज्ञानकार्यं शब्दरूपं द्र-
व्यश्रुतमिदं यत्परैर्मतिपूर्वत्वेन इष्यते, कथं पुनस्तद्भावश्रुतप्र-
भवं विज्ञायते ?, इत्याह-यत् सर्वोऽपि पूर्वं विचिन्त्य वक्त-
व्यमर्थं चित्ते विकल्प्य पश्चात् शब्दं भाषते, यच्च तच्चि-
न्ताज्ञानं तत् श्रुतानुसारित्वाद् भावश्रुतम्, इति जावश्रुतप्रभ-
वता द्रव्यश्रुतस्य विज्ञायते, यच्च यस्मात् प्रजवति तत्तस्य
कार्यम्, यतस्तेन कार्यचूतेन द्रव्यश्रुतेन स्वकारणभूतं जावश्रुतं
वक्ष्यत इति तत् तस्य लक्षणमुक्तम्, अस्ति भावश्रुतमत्र, तत्कार्य-
स्य शब्दस्य श्रवणाद्, इत्येव तेन जावश्रुतस्य लक्ष्यमाण-
त्वादिति । द्रव्यश्रुतस्य च भावश्रुतलक्षणता मतान्तरवादिनां
विपर्यस्तत्वप्रतिपादनार्थमुपदर्शिता, भावश्रुतप्रभवस्याऽपि श-
ब्दस्य तैर्मतिपूर्वत्वप्रतिपादनादिति गाथाऽर्थः ॥ ११३ ॥

अथ यथा मतिश्रुतयोः कार्यकारणजावाद् भेदः, तथा तयोः
प्रत्येकं स्वस्थानेऽपि सम्यक्त्वमिथ्यात्वपरिग्रहाद् भेद एवेत्य-
नुपपन्नो दर्शयितुं नन्वध्ययनाऽऽगमे मतिश्रुतयोः कार्यकारण-
भावेन भेदप्रतिपादनानन्तरमिदं सूत्रमस्ति ।

तद्यथा-

" अविसेसिया मई-मइनाणं च, मइअन्नाणं च । विसेसिया
मई-सम्मदिट्ठिस्स मई मइनाणं, मिच्छादिट्ठिस्स मई मइअन्ना-
णं । एव अविसेसियं सुयं सुयनाणं, सुयअन्नाणं च, विसेसियं
सुयं-सम्मदिट्ठिस्स सुयं सुयनाणं, मिच्छादिट्ठिस्स सुयं सुयअ-
न्नाणं । "

सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिसवन्धतोऽविशेषितेन मतिशब्देन मति-
ज्ञानं, मत्यज्ञानं च द्वे अपि प्रतिपाद्यते, सम्यग्दृष्टिविशेषिते-
न तु मतिध्वनिना मतिज्ञानमेवोच्यते, मिथ्यादृष्टिविशेषिते-
न तु तेनैव मत्यज्ञानमेवाभिधीयते, एव श्रुतेऽपि वाच्यमिति
सूत्रजावार्थः ।

तदेतदानुषङ्गिकसूत्रोक्तमनुवर्तमानो प्राप्यका-
रोऽप्याह-

अविसेसिया मइ वियं, सम्मदिट्ठिस्स सा मइनाणं ।

मइअन्नाणं मिच्छा-दिट्ठिस्स सुयं पि एमेव ॥ ११४ ॥

सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिभावेनाविशेषिता मतिर्मन्तिरेवोच्यते, न
तु मतिज्ञानं मत्यज्ञानं चेति निर्णयं व्यपदिश्यते, सामान्यरू-
पायां तस्यां ज्ञानाज्ञानविशेषयोर्द्वयोरप्यन्तर्भावात् । यदा तु
सम्यग्दृष्टिरेव सवन्धिनी सा मतिर्विवक्ष्यते, तदा मतिज्ञान-
मिति निर्दिश्यते । यदा तु मिथ्यादृष्टिसवन्धिनी तदा मत्य-
ज्ञानम् । एव श्रुतमप्यविशेषितं श्रुतमेव, विशेषितं तु सम्यग्दृ-
ष्टे श्रुतज्ञानम्, मिथ्यादृष्टेस्तु श्रुताज्ञानम्, सम्यग्दृष्टिसवन्धिनी
वोधस्य सर्वस्यापि ज्ञानत्वात्, मिथ्यादृष्टिसत्कस्य त्वज्ञानत्वा-
दिति गाथाऽर्थः ॥ ११४ ॥

ननु यथा मतिश्रुताभ्यां सम्यग्दृष्टिर्घटाऽऽदिकं जानीते, व्यव-
हरति च, तथा मिथ्यादृष्टिरपि, तत्कमिति तस्य सत्क स-
र्वमप्यज्ञानमुच्यते?, इत्याशङ्क्याऽऽह-

सदसदविसेसणाओ, जवहेउजदिच्छिओवव्वभाओ ।

नाणफलाजावाओ, मिच्छदिट्ठिस्स अन्नाणं ॥ ११५ ॥

सच्चासच्च सदसती, तयोर्विशेषणमविशेषतः, तस्माद्धेतोः,

मिथ्यादृष्टेः सवन्धि व्यवहारमात्रेण ज्ञानमपि निश्चयतोऽज्ञानमुच्यते, सतो ह्यसत्त्वेन असद् विशिष्यते, असतोऽपि च सत्त्वेन सद्भिद्यते । मिथ्यादृष्टिश्च घटे सत्त्वप्रमेयत्वमूर्तत्वाऽऽदीन, स्तम्भरम्भाऽम्भोरुहाऽऽदिव्यावृत्त्यादींश्च पटाऽऽदिधर्मान् सतोऽप्यसत्त्वेन प्रतिपद्यते, 'सर्वप्रकारैर्घट एवायम्' इत्यवधारणात् । अनेन ह्यवधारणेन सन्तोऽपि सत्त्वप्रमेयत्वाऽऽदयः पटाऽऽदिधर्मान् न सन्तीति प्रतिपद्यते, अन्यथा सत्त्वप्रमेयत्वाऽऽदिसामान्यधर्मद्वारेण घटे पटाऽऽदीनामपि सद्भावात् 'सर्वथा घट एवायम्' इत्यवधारणानुपपत्तेः, 'कथञ्चिद् घट एवाय' इत्यवधारणे त्वनेकान्तवादाभ्युपगमेन सम्यग्दृष्टित्वप्रसङ्गात्, तथा पटपुटनटशकटाऽऽदिरूप घटेऽसदपि सत्त्वेनायमभ्युपगच्छति 'सर्वे, प्रकारैर्घटोऽस्त्येव' इत्यवधारणात्, 'स्यादस्त्येव घट' इत्यवधारणे तु स्याद्वादाऽऽश्रयणात् सम्यग्दृष्टित्वप्राप्तेः । तस्मात्सदसतोर्विशेषाभावाद्गुणमत्तकस्येव मिथ्यादृष्टेर्विधोऽज्ञानम् । तथा विपर्यस्तत्वादेव भवहेतुत्वात् तद्विधोऽज्ञानम् । तथा पञ्चवधहेतुत्वात् तद्विधोऽज्ञानम् । तथा पञ्चवधानिलाऽऽदिदहनजलाऽऽद्यवगादनाऽऽदिषु संसारहेतुषु मोक्षहेतुत्वबुद्धेः, दयाप्रणमब्रह्मचर्याऽऽकिञ्चन्यादिषु तु मोक्षकारणेषु भवहेतुत्वाध्यवसायतो यदच्छेपोपलम्भात् तस्याऽज्ञानम् । तथा विरत्यभावेन ज्ञानफलान्नावाद् मिथ्यादृष्टेरज्ञानमिति गाथाऽर्थः ॥ ११५ ॥

तदेव सप्रसङ्गं प्रतिपादितो हेतुफलभावादपि मतिश्रुतयोर्जैद, साम्प्रत जेदभेदात्तयोस्तमभिधातुमाह-

नेयकयं च विमेमण-मट्ठावीसइविहंगभेयाइ ।

इंदियविजागओ वा,मडसुयजेओ जओऽभिहियं ॥११६॥

जेदाऽवग्रहाऽऽदयः, अज्ञानङ्गप्रविष्टत्वाऽऽदयश्च, तत्कृतं वा मतिश्रुतयोर्विशेषणं जेदं, यतोऽवग्रहाऽऽदिभेदादष्टाविंशत्यादिविषय मतिज्ञानं, 'वदयते' इति शेषः । श्रुतज्ञानं त्वज्ञानङ्गप्रविष्टत्वाऽऽदिभेदमभिधास्यते । अथवा-इन्द्रियविभागान्मतिश्रुतयोर्भेदं, यतोऽन्यत्र पूर्वगतेऽभिहितमिति गाथाऽर्थः ॥ ११६ ॥

किमभिहितम् ?, जयाह-

सोडदिओवलप्पी, होइ सुयं सेसयं तु मइनाणं ।

मोत्तूणं दव्वसुयं, अक्खरव्वंओ य सेसेसु ॥ ११७ ॥

इन्द्रो जीव, तस्येदमिन्द्रियम्, श्रूयतेऽनेनेति श्रोत्रम्, तच्च तद्विन्द्रियं चेति श्रोत्रेन्द्रियम्, वपलम्जनमुपलब्धिर्ज्ञानम्, श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरिति तृतीयासमासः; श्रोत्रेन्द्रियस्य वा उपलब्धिः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरिति पष्ठीसमासः, श्रोत्रेन्द्रियद्वारकं ज्ञानमित्यर्थः । श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिर्यस्येति बहुव्रीहिणाऽन्यपदार्थे शब्दोऽप्यधिक्रियते । ततश्चाऽऽद्यसमासद्वये श्रोत्रेन्द्रियद्वारकमभिलापस्तोषितोपलब्धिलक्षणं ज्ञानश्रुतमुक्तं छल्यम्, बहुव्रीहिणा तु तस्या ज्ञानश्रुतोपलब्ध्यावनुपयुक्तस्य चदतो छल्यश्रुतम्, तदुपयुक्तस्य तु वदत उभयश्रुतमभिहितं वेदितव्यम् । इह च व्यवच्छेदकत्वात् सर्वं वाक्यं सावधारणं भवति, इष्टचावधारणविधिः प्रवर्तते; ततः 'चैत्रो धनुर्धर एव' इत्यादिष्विवेहायोगव्यवच्छेदेनावधारणं छल्यम् । तद्यथा-श्रुतं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव, न तु श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतमेवेति, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिस्तु श्रुतं मतिर्वा भवति, यथा धनुर्धरश्चैत्रोऽन्यो वेति, श्रो-

त्रेन्द्रियोपलब्धिरेवग्रहहेहाऽऽदिरूपाया मतित्वात्, श्रुतानुसारिण्यास्तु श्रुतत्वादिति । यदि पुनः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतमेवेत्यवधार्यते, तदा तदुपलब्धिर्मतित्वं सर्वथैव न स्यात्, इष्यते च कस्याश्चित् तदपीति भावः । यदि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतं, तर्हि शेषं किं भवतु ?, इत्याह-(सेसयं त्वित्यादि) श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिं विहाय 'शेषकं' यच्चक्षुरादीन्द्रियचतुष्टयोपलब्धिरूपं तन्मतिज्ञानं, भवति इति वर्तते । तुशब्दः समुच्चये, स चैव समुच्चिनोति, न केवलं शेषेन्द्रियोपलब्धिर्मतिज्ञानं, किं तु श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिश्च काचिदवग्रहहेहाऽऽदिमात्ररूपा मतिज्ञानं प्रवति, तथा च सत्यनन्तरमवधारणव्याख्यानमुपपन्नं भवति । " सेसयं तु मइनाणं " इति सामान्येनैवोक्ते शेषस्य सर्वस्याप्युत्सर्गेण मतित्वे प्राप्ते सत्यपवादमाह-(मोत्तूणं दव्वसुयं ति) पुस्तकाऽऽदिविहितं यद् छल्यश्रुतं तन्मुक्त्वा परित्यज्यैव शेषं मतिज्ञानं द्रष्टव्यम्, पुस्तकाऽऽदिन्यस्तं हि भावश्रुतकारणत्वात् शब्दवत् द्रव्यश्रुतमेव, इति कथं मतिज्ञानं स्याद् ?, इति ज्ञाव । न केवलं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतम्, किं तु यश्च शेषेषु चतुर्षु चक्षुरादीन्द्रियेषु श्रुतानुसारिसाभिलापविज्ञानरूपोऽक्षरलाभः सोऽपि श्रुतम्, न त्वक्षरलाभमात्रं, तस्येदापायाऽऽद्यात्मके मतिज्ञानेऽपि सद्भावादिति । आह-यदि चक्षुरादीन्द्रियाक्षरलाभोऽपि श्रुतं, तर्हि यदाद्यपायाऽवयवे 'श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्' इत्यवधारणं कृतम्, तन्नोपपद्यते । शेषेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतत्वेन समर्थितत्वात् । नैतदेवम्, शेषेन्द्रियाक्षरलाभस्याऽपि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरूपत्वात् । स हि श्रुतानुसारिसाभिलापज्ञानरूपोऽत्राधिक्रियते, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि चैवचतैव श्रुतमुक्ता । ततश्च साभिलापविज्ञानं शेषेन्द्रियद्वारेणाऽप्युत्पन्नं योग्यतया श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव मन्तव्यम्, अभिलापस्य सर्वस्यापि श्रोत्रेन्द्रियग्रहणयोग्यत्वादिति । अत्राऽऽह-ननु " सोइन्द्रिओवलप्पी होइ सुयं । " तथा-" अक्खरव्वंओ य सेसेसु । " इत्युभयवचनात् श्रुतज्ञानस्य सर्वेन्द्रियनिमित्तता सिद्धा । तथा-" सेसयं तु मइनाणं " इति वचनात्, तुशब्दस्य समुच्चयाच्च मतिज्ञानस्यापि सर्वेन्द्रियकारणता प्रतिष्ठिता; भवदभिस्तु इन्द्रियविजागाद् मतिश्रुतयोर्जैदं प्रतिपादयितुमारब्धः; स चैवं न सिद्ध्यति, द्वयोरपि सर्वेन्द्रियनिमित्ततायास्तुल्यत्वप्रतिपादनादिति । अत्रोच्यते-साधूकं प्रवता, किं तु यद्यपि शेषेन्द्रियद्वाराऽऽद्यातत्त्वात्तदक्षरलाभः शेषेन्द्रियोपलब्धिरुच्यते, तथाऽप्यभिलापाऽऽत्मकत्वादसौ श्रोत्रेन्द्रियग्रहणयोग्य एव, ततश्च तत्त्वतः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेवाऽयम् । तथा च सति परमार्थतः सर्वं श्रोत्रविषयमेव श्रुतज्ञानम्, मतिज्ञानं तु तद्विषयं शेषेन्द्रियविषयं च सिद्धं भवति, अत इत्यमिन्द्रियाविजागान्मतिश्रुतयोर्जैदो न विहन्यते, इत्यत्र विस्तरेण । इति पूर्वगतगाथासंक्षेपार्थः ॥ ११७ ॥

अथ विस्तरार्थमभिधित्सुर्जाप्यकार एव परेण पूर्वपक्षं कारयितुमाह-

सोओवलप्पी जड सुयं, न नाम सोडगहादओ बुद्धी ।

अह बुद्धीओ न सुयं, अहोभयं संकरो नाम ॥११८॥

'श्रोत्रोपलब्धिरेव श्रुतम्' इत्यवधारणार्थमनवगच्छतः 'श्रुतमेव तदुपलब्धिः' इत्येव च तदर्थमवबुध्यमानस्य परस्य वचनमिदम् । तद्यथा-यदि श्रोत्रोपलब्धिः श्रुतमेव, तर्हि 'नाम'

इति कोमलाऽऽमन्त्रणे, अहो ! ओत्रेन्द्रियद्वारोत्पन्ना अग्रप्रहेहा-
ऽऽद्यो बुद्धिर्मतिज्ञानं न प्राप्नुवन्ति, तदुपलब्धे सर्वस्याऽपि
श्रुतत्वेनावधारणात् । मा भूवस्ते मतिज्ञानम्, किं न कृत्यते ?
इति चेत्, नैवम् । तथा सति तस्य वक्ष्यमाणाष्टाविंशतिज्ञे-
दभिन्नत्वहानेः । अथैतदोषभयाद् बुद्धिस्तेऽभ्युपगम्यन्ते, तत-
स्तर्हि न ते श्रुतम्, तथा च सति-“ सोऽदिओवलङ्गी, होइ
सुय ” (११७) इत्यसङ्गतं प्राप्नोति । अथोभयदोषपरिहारार्थम्,
‘ उभयं बुद्धिश्च श्रुतं च ते इष्यन्ते, तर्हि एव सत्येकस्था-
नमोऽस्ति द्वितीयरीरयोरिव सकरः, सकीर्णता मतिश्रुतयोराप्नोति,
न पृथग्भावः । अथ वा-‘ यदेव मतिः, तदेव च श्रुतं, यदेव च
श्रुतं तदेव मतिः, इत्येवमज्ञेदोऽप्यनयोः स्याद्, इति स्वयमेव
छद्म्यम् । जेदब्रह्म तयो प्रतिपादयितुं प्रस्तुतः, तदेतत् शा-
न्तिकरणप्रवृत्तस्य वेतालोलुप्तानमिति प्रेरकगाथार्थः ॥ ११८ ॥

तदेतत्प्रेर्य केचित् यथा परिहरन्ति, तथा तावद्दर्शयन्नाह-

केई वैतस्स सुयं, सद्दो सुणओ मइ चिं तं न जवे ।

जं सव्वो श्विय सद्दो, दव्वसुयं तस्स को भेदो ? ॥ ११९ ॥

“ सोऽदियोवलङ्गी ” (११७) इत्यत्र ओत्रेन्द्रिये-
योपलब्धिर्भवेति केवलबहुव्रीह्याश्रयणात् ओत्रेन्द्रियोपलब्धि-
शब्द एवेति केचिन्मन्यन्ते, स च प्रज्ञापकस्य ब्रुवतः श्रूयत इति
कृत्वा श्रुतम्, शृण्वतस्तु श्रोतुरवग्रहेहापायाऽऽदिरूपेण मन्यते
ज्ञायत इति मतिः । एव च सत्युज्जयमुपपन्नं भवति, ओत्रगताव-
ग्रहाऽऽदीनां च श्रुतत्वं परिहृतं भवति । आचार्यः प्राऽऽह-‘ न न
भवेत्ति’ तदेतत् केवाञ्छिद्मतं युक्तं न जवति । कुतः ? इत्याह-
यद्यस्मात् कारणात् ब्रुवतः श्रोतुश्च सवन्धी सर्व एव शब्दो
छव्यश्रुतम्, छव्यश्रुतमात्रत्वेन च सर्वत्र तुल्यस्य सनस्तस्य
शब्दस्य को भेदः को विशेषः ? येनासौ वक्तुरि श्रुतम्, श्रोतरि
तु मतिः स्यात् । यदपि श्रूयत इति श्रुतम्, मन्यते इति मतिः ।
उच्यते-तत्रापि धात्वन्तरमात्रकृत एव विशेषः, शब्दस्तु स एव
श्रूयते स एव मन्यते, इति न क्वचिदुभयं दृश्यते । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ ११९ ॥

दूषणान्तरमप्याह-

किं वा णाणेऽहिगए, सद्देणं जइ य सद्दविन्नाणं ।

गहियं तो को भेदो, भणओ सुणओ व जो तस्स ? ॥ १२० ॥

यदि वा ज्ञाने ज्ञानविचारे अधिकृते किं पुञ्जलसघातरूपेण
शब्देन गृहीतेन कार्यम्, अप्रस्तुतत्वात् ? । अथ ओत्रेन्द्रि-
योपलब्धिशब्देन शब्दविज्ञानं गृह्यत इति । अत्राऽऽह-
(जइ येत्यादि) यदि च ओत्रेन्द्रियोपलब्धेः शब्दस्य कार-
णजुतत्वात् कार्यजुतत्वाच्चोपचारतो वक्तृगतं श्रोतृगतं च
शब्दविज्ञानं ओत्रेन्द्रियोपलब्धिशब्दवाच्यत्वेन गृहीतम्, तच्च
ब्रुवतः श्रुतं, शृण्वतस्तु मतिरित्युच्यते । हन्त ! ततस्तर्हि
तस्य विज्ञानस्य ब्रुवतः शृण्वतो वा यो जेदो विशेषः, स
कः ? इति कथ्यतां, येन तद्वक्तुः श्रुतं, श्रोतुश्च मतिः स्यात् ?
इति नास्त्यसौ विशेषः, शब्दज्ञानत्वाविशेषादिति ज्ञावः ।
किं च-एव सति श्रोतुरपि कदाचित् श्रुत्यनन्तरमेव ब्रुवतः
सैव शब्दजनितो तन्मतिरवशिष्टा श्रुत प्रसजति, “ वैतस्स,
सुय ” (११९) “ सुणओ मइ ” (११९) इत्यभ्यु-
पगमात्, ततश्च तदेवैकत्वं मतिश्रुतयोः, इति कोऽनेशयः
कृतः स्याद् ? इति । किं च-यदि-शृण्वतः सर्वदेव मति-

रित्ययमेकान्तः, तर्हि यदेतद् व्यक्तं सर्वत्रोच्यते-आचार्यपार-
म्पर्येणेदं श्रुतमायातमिति, तदसत् प्राप्नोति, तीर्थकरादर्वाकं
सर्वेषामपि श्रोतृत्वेन मतिज्ञानस्यैवोपपत्तेः । अथ नैवम्,
तर्ह्येकत्वं मतिश्रुतयोरिति गाथाऽर्थः ॥ १२० ॥

तदेवम्-“ केई वैतस्स सुय ” (११९) इत्यादि

दूषयित्वा प्रस्तुतप्रकरणोपसंहारव्याजेन
परमेव शिक्षयन्नाह-

जणओ सुणओ व सुयं, तं जमिह सुयाणुसारि विन्नाणं ।

दोएहं पि सुयाईयं, जं विन्नाणं तयं बुद्धी ॥ १२१ ॥

तस्माद् ब्रुवतः श्रुतम्, शृण्वतस्तु मतिः, इत्येतन्न युक्तम्,
उक्तदूषणाद्, अनागमिकत्वाच्च । किं तर्हि युक्तम् ? इति चेत् ।
उच्यते-भणतः शृण्वतो वा यत्किमपि श्रुतानुसारि परोप-
देशार्हद्वचनानुसारि विज्ञानम्, तदिह सर्वं श्रुतम्, यत्पुनर्द्वयोर-
पि वक्तृश्रोत्रोः श्रुतातीतं हृषीकमनोमात्रनिमित्तमवग्रहाऽऽदि-
रूपं विज्ञानम्, तत्सर्वं बुद्धिर्मतिज्ञानमित्यर्थः । तदेव द्वयोरपि
वक्तृश्रोत्रोः प्रत्येकं मतिश्रुते यथोक्तस्वरूपे अभ्युपगन्तव्ये, न
पुनरेकैकस्यैकैकमिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १२१ ॥

जवत्वेवम्, किं तु-“ सोओवलङ्गी जइ सुय, न नाम सो-

उगहादओ बुद्धी ” (११८) इत्यादिना यः परेण पू-

र्वपत्तोऽभ्युपायि, तस्य तर्हि कः परिहारः ? इत्या-

शङ्क्य भाष्यकार एवेदानीम् “ सोऽदिओवलङ्गी,

होइ सुय ” (११७) इत्यादिमूलगाथां विवृ-

ण्वन्नाह-

सोऽदियोवलङ्गी, चेव सुयं न उ तई सुयं चेव ।

सोऽदिओवलङ्गी, वि काइ जम्हा मइन्नाणं ॥ १२२ ॥

इह ओत्रेन्द्रियोपलब्धिशब्दस्य तृतीयापठसमासः, बहुव्रीहि-
श्च, आद्यसमासोऽद्येन ज्ञातृश्रुतम्, बहुव्रीहिणा तु भावश्रुता-
नुपयुक्तस्य वदतो छव्यश्रुतम्, तदुपयुक्तस्य तु ब्रुवत उभय-
श्रुतं गृहीतमिति प्राग् वृत्तौ दर्शितं सर्वं छद्म्यम् । अवधारण-
विधिमपि प्रागुपदर्शितमाह-ओत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्, इ-
त्येवमवधारणीयम् । (न उ तइ चिं) न पुनः सा ओत्रेन्द्रि-
योपलब्धिः श्रुतमेवेति । कुतो नैवमवधार्यते ? इत्याह-य-
स्मात् ओत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि काचित् श्रुतानुसारिणी अवग्र-
हेहाऽऽदिमात्ररूपा मतिज्ञानमेव, अतः ‘ ओत्रेन्द्रियोपलब्धिः
श्रुतमेव ’ इति नावधार्यत इति ज्ञावः । एव च सति “ न
नाम सोऽउगहादओ बुद्धी ” (११७) इत्यादि परेण यत्प्रे-
रितम्, तत्परिहृतं भवति, श्रोत्रावग्रहाऽऽदीनामपि बुद्धिरूपता-
याः समर्थितत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १२२ ॥

तदेवमवधारणविधिना श्रोत्रावग्रहाऽऽदीनां मतिवत् स-

मर्थितं, यदि वा “ सेसयं तु मइन्नाण ” (११७)

इत्यत्र योऽसौ तुशब्दः, ततोऽपि तेषां तत्स-

मर्थ्यते इति दर्शयन्नाह-

तुसमूच्चयवयाणओ, व काइ सोऽदिओवलङ्गी वि ।

मइरेवं सइ सोउ-गहादओ हुंति मइजेया ॥ १२३ ॥

“ सेसयं तु मइन्नाण ” (११७) इत्यत्र योऽसौ तुशब्दः
समुच्चयवचनः, ततश्च किमुक्तं जवति ?-शेषक मतिज्ञानम्,
काचिदनपेक्षितपर्यपदेशार्हद्वचना ओत्रेन्द्रियोपलब्धिश्च मति-

ज्ञानमित्येवं वा श्रोत्रावग्रहाऽऽद्यो भवन्ति मतिज्ञेयाः । तथा च सति मतेरश्रुतिभेदत्वं न परिहीयते, ततश्च “न नाम मोउग-
हादयो वृत्तौ” (११८) इत्यादि पर्येष्य प्रतिक्षिप्तमेवेति
गाथाः ॥१२३॥

मूलगाथाया व्याख्यातशेषं व्याख्यानयन्नाह-
पत्ताङ्गयं सुयका-रणं ति सद्दो व्व तेण दव्वसुयं ।
जावसुयमक्खराणं, द्वाभो सेमं मङ्गणं ॥१२४॥

मूलगाथायां ‘श्रोत्रावग्रहाऽऽद्यः, शेषकं च मतिज्ञानम्’ इ-
त्युक्ते शेषस्य सर्वस्यापि उत्सर्गतो मतित्वे प्राप्ते, अपवादः-
“मोत्तूणं दव्वसुयं ति” (११७) इत्युक्तम् । तत्र किं तद्
इत्यश्रुतं यदिह वर्ज्यते?, इत्याह भाष्यकारः-पत्राऽऽदिगतं पु-
स्तकपत्राऽऽदिलिखितम्, तेन कारणेन इत्यश्रुतम्; येन किम्?,
इत्याह-श्रुतकारणमिति । किंवद्?, इत्याह-शब्दवादिति यथा
भावश्रुतकारणत्वात् शब्दो द्रव्यश्रुतम्, तथा-पुस्तकपत्राऽऽ-
दिन्यस्तमपि तत्कारणत्वाद् इत्यश्रुतमित्यर्थः । तन्मुक्त्वा शेषच-
क्षुरादीन्धियोपलब्धिरूपं मतिज्ञानम् । (भावस्तुयमक्ख-
राणमित्यादि) न केवलं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतम्, यच्च
श्रुतानुसारित्वाद् भावश्रुत भावश्रुतरूप, शेषेषु चक्षुरादीन्धिये-
ष्वक्षराणां लाभः परोपदेशार्हद्वचनानुसारिण्यक्षरोपलब्धिरि-
त्यर्थः, सोऽपि श्रुतम्, इत्येवं मूलगाथायां संयन्धः कार्य-
इति हृदयम्, स च प्राग् वृत्तौ कृत एव । तस्माच्चाक्षर-
द्वान्नाक्षुरादीन्धियेषु यच्छेषमश्रुतानुसार्यवग्रहेहाऽऽद्युपलब्धि-
रूपम्, तन्मतिज्ञानम्, इत्येवमिहाप्येतन् संभव्यते । इति गा-
थाऽर्थः ॥ १२४ ॥

अथ परः पूर्वापरविरोधमुक्तावयन्नाह-

जइ सुयमक्खरलाभो, न नाम मोओवल्लिरेव सुयं ।
सोओवल्लिरेव-क्खराई सुइसंजवाओ ति ॥ १२५ ॥

इयमपि प्राग् मूलगाथावृत्तौ दर्शितार्थैव, तथाऽपि विस्म-
रणशीलानामनुग्रहार्थं किञ्चिद् व्याख्यायते-ननु यद्युक्त्यायेन
शेषेन्द्रियाक्षरलाभोऽपि श्रुतम्, तर्हि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव
श्रुतम्, इति यदवधारणं कृतम्, तदसङ्गतं प्राप्नोति, शेषे-
न्द्रियाक्षरलाभस्यापि श्रुतत्वात् । अत्रोत्तरमह-“सोओव-
ल्लिरेवेत्यादि ।” यद्यसौ शेषेन्द्रियाक्षरलाभोऽपि श्रोत्रेन्द्रि-
योपलब्धिर्न न्यात्, तदा स्यादेवावधारणमसङ्गतम्, तच्च
नास्ति, यतः शेषेन्द्रियद्वाराऽऽयातज्ञानेऽपि प्रतिभासमानान्य-
क्षराणि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव । अहो ! महदाश्चर्यम्, यतो
यदि शेषेन्द्रियाक्षरलाभः, कथं श्रोत्रोपलब्धिः?, सा चेत्, कथं
शेषेन्द्रियाक्षरलाभः?, इत्याशङ्क्याऽह- (सुइसंजवाओ ति)
शेषेन्द्रियज्ञानप्रतिभासमाज्यक्षराणि श्रोत्रोपलब्धिरेव । कुत?,
इत्याह-तेषां श्रुतेः श्रवणस्य संभवात् । इदमुक्तं भवति-अ-
भिलाषरूपाणि हि एतानि अक्षराणि, अभिलाषश्च तस्मिन्
वा विवक्षिते कावे, अन्यदा वा; नत्र वा विवक्षिते पुरुषे,
अन्यत्र वा श्रवणयोग्यत्वात् श्रोत्रेणोपलभ्यते । अतः श्रोत्रो-
पलम्भयोग्यत्वेन श्रुतिसंभवात् सर्वोऽप्यभिलाषः श्रोत्रोपलब्धि-
रेव; इति न किञ्चिद्व्यधारणं विरुध्यते । इति गाथाऽर्थः ॥१२५॥

किं सर्वोऽपि शेषेन्द्रियाक्षरलाभः श्रुतम्, आहोस्वित् क-
श्चिदेव?, इत्याह-

सो वि हु सुयक्खराणं, जो द्वाभो नं सुयं मई मेसा ।

जइ वा अणक्खर विय, सा मव्वा न पवत्तेजा ॥१२६॥

सोऽपि च शेषेन्द्रियाक्षरलाभः स एव श्रुतम्, यः किम्?,
इत्याह-यः श्रुताक्षराणां लाभः, न सर्वः, यः संकेतविषयश-
ब्दानुसारी, सर्ववचनकारणो वा विशिष्टः श्रुताक्षरलाभः,
स एव श्रुतम्, न त्वश्रुतानुसारीः ईहाऽऽयाऽऽदिषु परिस्फुरदक्ष-
रलाभमात्रमित्यर्थः । (जइ व त्ति) यदि पुनरक्षरलाभस्य
सर्वस्याऽपि श्रुतेन क्रोमीकरणादनक्षरैव मतिरभ्युपगम्येत,
तदा सा यथाऽवग्रहेहाऽऽयावधारणरूपा सिद्धान्ते प्रोक्ता, तथा
सर्वाऽपि न प्रवर्तते, सर्वाऽपि मतित्वं नानुभवदित्यर्थः, किं
त्वनक्षरत्वादवग्रहमात्रमेव मतिः स्यात्, न त्वीहाऽऽद्यः, ते-
षामक्षरलाभाऽऽत्मकत्वात् । तस्मात् श्रुतानुसार्येवाक्षरलाभः
श्रुतम्, शेषं तु मतिज्ञानमिति गाथाऽर्थः ॥ १२६ ॥

तदेवं व्याख्याता ज्ञाप्यकृताऽपि “सोऽन्दिओवल्लि” (११७)
इत्यादिगाथा, साम्प्रतं त्वस्यां य श्रुतविषयः पर्यवसितोऽर्थः
प्रोक्तो भवति, तं संपिण्णोपदर्शयति-

दव्वसुयं भावसुयं, उभयं वा किं कहं व होज्ज ति ।

को वा जावसुयं सो, दव्वाऽसुयं परिणमेजा? ॥१२७॥

इह “सोऽन्दिओवल्लि” (११७) इत्येतस्यां गाथायां
“मोत्तूणं दव्वसुयं” (११७) इत्यनेन पुस्तकाऽऽदिन्यस्तं इ-
त्यश्रुतमुक्तम्, अक्षरद्वामवचनानु जावसुयम्, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि-
वचनेन तु शब्दः, तद् विज्ञानं चेत्युभयश्रुतमुक्तम् । तत्रान-
न्तरवक्ष्यमाणपूर्वगतगाथायामेतच्चिन्त्यते-किं तद् इत्याऽऽदि-
श्रुतम्?, कथं वा तद्वति?, को वा कियान् वा इत्यर्थः,
भावश्रुतस्यांशो भागो इत्यश्रुतं द्रव्यश्रुतरूपतया, आदिश-
ब्दाऽभयश्रुतरूपतया वा परिणमेदिति गाथाऽर्थः ॥ १२७ ॥

का पुनरसौ पूर्वगतगाथा?, इत्याह-

बुद्धिदिट्ठे अत्ये, जे भासइ तं सुयं मईसहिंयं ।

इयरत्थ वि होज्ज सुयं, उवल्लि वियसमं जइ भणेजा ॥१२८॥

मतिश्रुतयोर्मैदोऽत्र विचार्यत्वेन प्रस्तुतः, इत्यतः केचिदेनां
गाथां तदनुयायित्वेन व्याख्यानयन्ति; भाष्यकारस्तु तेनापि
प्रकारेण पश्चाद् व्याख्यायति, साम्प्रतं प्रस्तावानुयायि-
त्वेन तावद् व्याख्यायते-तत्र बुद्धिः श्रुतरूपेह गृह्यते, तथा
दृष्टा गृहीताः पर्यालोचिता बुद्धिदृष्टा अभिलाष्या अर्था पदा-
र्था, ते च बहवः सन्ति, अनस्तन्मध्याद् वक्ता यान् ज्ञापते
वक्ति तद् श्रुतम् । कथं यान् ज्ञापते?, इत्याह-मतिः श्रुतो-
पयोगरूपा तत्सहितं यथा भवति । एवं यान् ज्ञावान् ज्ञापते
तत् श्रुतमुज्जरूपमित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-श्रुताऽऽत्मकबुद्ध्यु-
पलब्धानर्थान् तदुपयुक्तस्यैव वदतो इत्यश्रुतभावश्रुतरूप-
मुभयश्रुतं ज्ञाति, तद् श्रुतमित्युक्तेऽपि सामर्थ्यादुभयश्रुतं
लभ्यते “जे भासइ” इत्यनेन शब्दरूपस्य इत्यश्रुतस्य
सूचितत्वात् “बुद्धिदिट्ठे अन्ये” इत्यनेन “मईसहिंयं” इत्य-
नेन च भावश्रुतस्याभिधित्सितत्वादिति । तदेतावता “सोऽ-
न्दिओवल्लि” (११७) इत्यादिगाथोकस्य उभयश्रुतस्य स्वरूप-
मुक्तम्; यान् पुनः प्रथमं श्रुतबुद्ध्या दृष्टानपि पश्चादज्ञा-
सवदादेवानुपयुक्तो वक्ति, तद् इत्यश्रुतम्, इत्येतावन्नाथायाम-
नुक्तमपि सामर्थ्याद् गम्यते; तथा यान् श्रुतबुद्ध्या पश्यत्येव,
न नु मनसि स्फुरतोऽपि ज्ञापते तद्भावश्रुतम्, इतीदमपि स्व-

यमेवावगन्तव्यम् । तदेतावता किं तद् द्रव्याऽऽदिश्रुतम् ? कथं वा तद्भवति ? इत्येव चिन्तितम् । अथ—“ को वा भावस्य सो ” (१२७) इत्यादि चिन्त्यते—तत्र भावश्रुतमुज्जयश्रुताद् द्रव्यश्रुताञ्जानन्तगुणम्, एतस्मात् तु उज्जयश्रुतं द्रव्यश्रुतं चानन्ततमे भागे वर्तते इति भावनीयम्, वाचं क्रमवर्तित्वात्, आयुषश्च परिमितत्वात् सर्वेषामपि भावश्रुतविषयज्ञानानामर्थानामनन्ततममेव भागं वक्ता भाषते इति भावः । ततश्च भावश्रुतस्यानन्ततम एव भागो द्रव्यश्रुतत्वेन उभयश्रुतत्वेन च परिणमतीत्युक्तं ज्ञवति । एतच्च सर्वमनन्तरमेव ज्ञाप्यकारः स्वयमेव विस्तरतो भाषिष्यति, इत्यत्र विस्तरेण ।

आह—ननु यानुपयुक्तो भाषते तदुज्जयश्रुतम्, योस्त्वनुपयुक्तो वक्ति तद् द्रव्यश्रुतमित्युक्तम्, योस्ति हि न भाषते, केवलं श्रुतं बुद्ध्या पश्यत्येव, तत्राऽपि द्रव्यश्रुतरूपता, उभयश्रुतरूपता च किमिति नेष्यते ? इत्याशङ्क्याऽऽह—“ इयत्थं वि ” इत्याद्युत्तरार्द्धम् । “ जे ज्ञासइ त च सुय ” इत्युक्ते तत्प्रतियोगिस्वरूपमाश्रयमाणवस्थाभावि भावश्रुतमेव इतरत्र शब्दवाच्यं ज्ञवति । ततश्चायमर्थः—द्रव्यश्रुतोभयश्रुताभ्यामितरत्राऽपि ज्ञावश्रुते भवेत् श्रुतम् द्रव्यश्रुतरूपता, उभयश्रुतरूपता वा भवेदित्यर्थः । यदि किं स्याद् ? इत्याह—उपलम्भनमुपलब्धिः, तत्समं तत्प्रमाणं यदि भवेत्—यावच्छ्रुतनिकुरम्बमुपलभते तावत्सर्वमुपयुक्तोऽनुपयुक्तो वा यदि वददित्यर्थः । एतच्च नास्ति, श्रुतोपलब्ध्या उपलब्धानामर्थानामनन्तत्वात्, वाचं क्रमवर्तित्वाद्, आयुषश्च परिमितत्वादिति । तस्मादभिज्ञाप्यानां श्रुतोपलब्ध्या समुपलब्धानां भावानां मध्यात् सर्वेषां जन्मना अनन्ततममेव भागं भाषते वक्ता, अतस्तत्रैवानुपयुक्तस्य वदतो द्रव्यश्रुतरूपता, उपयुक्तस्य तु वदत उज्जयश्रुतरूपता भवेत्, नेतरत्र ज्ञावश्रुते, ज्ञापणस्यैवासंभवात् । इति पूर्वगतगाथाऽर्थः ॥ १२८ ॥

तदेव व्याख्याताऽस्माभिरियं गाथा,

साम्प्रतं ज्ञाप्यकारस्तद्व्याख्यानमाह—

जे सुयबुद्धिदिडे, सुयमइसहिओ पजासई भावे ।

तं उज्जयसुयं जज्ञइ, दव्वसुयं जे अणुवउत्तो ॥ १२९ ॥

गतार्थैव । नवर सुखार्थं किञ्चिद् व्याख्यायते—श्रुतरूपा यका बुद्धिस्तया दृष्टा पर्यालोचिता ये भावास्तन्मध्याद् “ मइसहिय ” (१२८) इत्यस्य तात्पर्यव्याख्यानमाह—श्रुताऽऽत्मकमति-सहितं, श्रुतोपयुक्तं इति यावत् । यान् ज्ञावान् प्रज्ञाषते तद् द्रव्यज्ञावरूपमुज्जयश्रुतं ज्ञायते । यान् पुनरनुपयुक्तो भाषते तद् द्रव्यश्रुतं, शब्दमात्रमेवेत्यर्थः । योस्तु श्रुतबुद्ध्या पर्यालोच्यत्येव केवलम्, न तु ज्ञाषते, तद्भावश्रुतामत्यर्थाद् गम्यते । इति गाथाऽर्थः ॥ १२९ ॥

उत्तरार्धव्याख्यानमाह—

इयत्थं वि ज्ञावसुए, होज्ज तय तस्ममं जइ भणिज्जा ।

न य तरइ तत्तियं सो, जमणेगुणं तयं तत्तो ॥ १३० ॥

यज्ञाषते तदुभयश्रुतं, द्रव्यश्रुतं वेत्युक्तं भावश्रुतमेवेतरत्र शब्दवाच्यं गम्यते । ततश्चेतरत्रापि भावश्रुते ज्ञवेत् तद् द्रव्यश्रुतमुभयश्रुतं वा, यदि तत्सममुपलब्धिसमं भवेत्, तच्च नास्ति, यस्माच्छ्रुतज्ञानी स्वबुद्ध्या यावदुपलभते तावद्वक्तुं ‘ न तरति ’ न शक्नोति । कुत ? इत्याह—यद् यस्मात् कारणात् ततो भाषाविषयकितात् श्रुतात् तदशक्यज्ञापणक्रियं भावश्रु-
४८८

तमनेकगुणमनन्तगुणम्, अतो नोपलब्धिसमं भणतीति गाथाऽर्थः ॥ १३० ॥

उपलब्धिसममित्येतस्य समासविधिमाह—

सह उवलप्पीए वा, उवलप्पिसमं तथा व जं तुल्लं ।

जं तस्समकालं वा, न सव्वहा तरइ वोत्तुं जे ॥ १३१ ॥

यद् भाषणमुपलब्ध्या सह वर्तते तदुपलब्धिसमम्, प्रा-
कृतशैलीनिपातनात् सहस्य समभावः, या या श्रुतोपल-
ब्धिस्तथा तथा सह यज्ञापणं तदुपलब्धिसममित्यर्थः । (तथा व जं तुल्लं ति) तथा चोपलब्ध्या यत् तुल्यं समानं तदुपलब्धि-
समम्—यावती काचित् श्रुतोपलब्धिस्तत्तुल्यं तत्सख्यं यज्ञा-
पणं तद्वोपलब्धिसममित्यर्थः । (जं तस्समकालं वेति) तथा
उपलब्ध्या समकालं वा यज्ञापणं तदुपलब्धिसमम् । यथा म-
ध्ये शूलं वेदयतस्तत्समकालमेवान्यस्मै तद्व्यथाकथनम्, एव-
मन्तः सर्वामपि श्रुतोपलब्धिसममवतस्तत्समकालमेव यद्
ज्ञापणं तद्वा उपलब्धिसममिति भावः । किं बहुना ? सर्वथा
सर्वस्मिन्नपि समासविधावयव तात्पर्यार्थः । कः ? इत्याह—
श्रुतज्ञानी यावत् श्रुतबुद्ध्या समुपलभते, तावत्सर्वं न तरति
न शक्नोति वक्तुं (जे इति) अत्रङ्कारमात्रे । इति गाथाऽर्थः ॥
१३१ ॥

(ए) अथ कथं पुनरन्ये एतां गाथा मतिश्रुतभेदार्थं व्या-
ख्यानयन्ति ? इत्याह—

केई बुद्धिदिडे, मइसहिए ज्ञासओ सुयं तत्थ ।

किं सद्दो मइरुज्जयं, ज्ञावसुयं सव्वहा जुत्तं ॥ १३२ ॥

इह केचनाप्याचार्या मतिश्रुतयोर्भेदं प्रतिपिपादयिषवो “ बुद्धि-
दिडे अत्थे, जे भासइ ” (१२८) इत्यादि मूलगाथायां बुद्धिः
श्रुतबुद्धिरिति न व्याख्यानयन्ति, किं तु ‘ बुद्धिर्मतिरिति ’
व्याचकृते । ततश्च बुद्ध्या मत्या दृष्टेषु बहुष्वर्येषु मध्ये काश्चि-
त् तददृष्टानर्थान्मतिरहितान् भाषमाणस्य श्रुतं भवति । आह—
ननु मतिज्ञान्येव मतिरहितो भवति, तत्कथमर्थानां मति-
रहितत्वं विशेषणम् ? । सत्यम्, किं तु मूलगाथायां “ म-
इसहिय ” (१२८) इति वचनान्मत्युपयोगे वर्तमानोऽत्र वक्ता
गृह्याने, अतस्तस्य मत्युपयोगसहितत्वादर्थानामप्युपचारस्त-
तस्तत्सहितत्वमुच्यते । तस्मान्मतिज्ञानदृष्टानर्थान् तदुपयुक्त-
स्यैव ज्ञापमाणस्य श्रुतं भवतीति तात्पर्यम्; अनुपयुक्तस्य तु
वदतो द्रव्यश्रुतम्, पारिशेष्यादभाषमाणस्य पदार्थपर्यालोचन-
मात्ररूपं मतिज्ञानम्, इति मतिश्रुतयोर्भेदः । तदेव कैश्चिन्मूल-
गाथायाः पूर्वार्द्धे व्याख्याते स्मरिदूषणमाह (तत्थ किंसद्दो इ-
त्यादि) तत्र तैरेव व्याख्याते भावश्रुतं सर्वथैवायुक्तं स्यात्
सर्वथा तदभावः प्राप्नोतीत्यर्थः । तथाहि—किं ज्ञापमाणं
शब्दो ज्ञावश्रुतम्, मतिर्वा, उभयं वा ? इति त्रयी गतिः । अस्य
च त्रिनयस्य मध्ये नैकमपि ज्ञावश्रुतं युक्तमिति भाषः । इति गा-
थाऽर्थः ॥ १३२ ॥

कथम् ? इत्याह—

सद्दो वा दव्वसुयं, मइराभिणिवोदियं न वा उभयं ।

जुत्तं उभयाभावे, ज्ञावसुयं कत्थं तं किं वा ? ॥ १३३ ॥

मत्युपयुक्तस्य शब्दमुदीरयतो यस्तावत् शब्दः स द्रव्यश्रुत-
मेव, इति कथं ज्ञावश्रुतं स्यात् ?, मतिस्त्वाग्निनिबोधिकज्ञान-
म् । भवतु तर्हि मतिशब्दवृत्तपुण्यं समुदितं भावश्रुतम्, इत्या-

ह- (न वा उभयं, जुतं ति) नैव यथोक्तमुजयं समुदितमपि भावश्रुतं युक्तम्, प्रत्येकवस्थायां तद्भावाभावात्, न हि प्रत्येक सिकताकणेषु असत्तैलं समुदितावस्थायामपि भवतीति ज्ञावः । तदेवमुजयस्य स्वतन्त्रस्याऽस्वतन्त्रस्य वा ज्ञावश्रुतत्वेनाज्ञावे सति तद् भावश्रुतं क्व शब्दाऽऽदौ ? किं वा तत् ? , न किञ्चिदिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १३३ ॥

अथ ज्ञापापरिणतिकाले मतेः किमप्याधिक्यमुपजायते, इति उभयस्य श्रुतत्वं न विरुध्यते, इत्याह-

ज्ञासापरिणत्काले, मई किमहियमहऽसृष्टं वा ।

ज्ञासासंकल्पविसे-समेतयो वा सुयमजुतं ॥ १३४ ॥

मतेरन्तर्विज्ञानविशेषस्य भापापरिणतिकाले शब्दप्रारम्भवे-लायां पूर्वावस्थातः किमधिक रूप सपद्यते ? , येनोभयाव-स्थायां सा ज्ञानान्तरं स्यात्, श्रुतपदेशः स्यादित्यर्थः । (अहऽसृष्टं वेति) अथवा-अन्यथात्वं किं मतेर्भापापरिण-तिकाले निर्मूलन एव अन्यथाभावः क, येन श्रुतत्वं स्या-त् ? , न किञ्चिदिति भावः । भापाऽऽरम्भ एवात्र विशेषः, इति चे-त् ? , इत्याह- (ज्ञामेत्यादि) ज्ञापायाः संकल्पः प्रारम्भः, स एव विशेषमात्रम्, मात्रशब्दो मनागपि विकारभवननिपे-धार्थः, तस्माद् भापासंकल्पविशेषमात्राद् मते श्रुतत्वमयुक्तम् । एतदुक्तं भवति-अन्तर्विज्ञानस्य स्वयमविशिष्टस्य बाह्यक्रियाऽऽ-रम्भादप्यन्तर्ज्ञानमेवाभ्युपगमे धावनवलगनकराऽऽस्फोटनाऽऽ-दिबाह्यक्रियाऽऽनन्त्यान्मतेरानन्त्यमेव स्यात्, स्वयं चाऽनुपजात-विशेषाणां ज्ञानानां शब्दपरिणतिसन्निधानमात्रत एव ज्ञा-नान्तरत्वेऽतिप्रसङ्गः स्यात्, अवध्यादिष्वपि तथाप्राप्तेरिति गाथाऽर्थः ॥ १३४ ॥

तदेव कैश्चिद्विहितं मूलगाथायाः पूर्वार्द्धव्याख्यानं दूषितम्,

अथोत्तरार्द्धव्याख्यानमुपदर्श्य दूषयितुमाह-

इयरत्थ वि मइनाणे, होज्ज सुयं ति किह तं सुयं होइ ? ।

किह व सुयं होइ मई, सलक्खणाऽऽवरणजेयाओ ॥ १३५ ॥

“ बुद्धिहिष्ठे अत्थे ” (१३८) इत्यत्र बुद्धिर्धर्मतिज्ञानं व्या-ख्यातम्, तन्मतेन “ इयरत्थ वि होज्ज सुय, उववत्तिसम जइ जणेउजा । ” (१२८) इत्युत्तरार्द्धगतस्य इतरत्रशब्दस्य मति-ज्ञानमेव वाच्यम्, शब्दसहितमतेर्द्वयभावश्रुतत्वेनोक्तत्वात्, तदितरस्य मतिज्ञानस्यैव तत्र संभवात् । ततश्च तद्व्याख्या-नमनूय दूषयति-इतरत्रापि मतिज्ञाने श्रुतं जवेद् यद्युपल-ब्धिसमं भाषेत, इति यच्चैरुच्यते, तदयुक्तम्, यतो हन्त ! यन्मतिज्ञानम्, तत्कथं श्रुतं जवितुमर्हति ? । श्रुतं चेत्, कथं वा तन्मतिर्जवेत् ? । कुतः पुनरित्यं न जवति ? , इत्याह-मति-श्रुतयोरेव स्वकीय लक्षणम्, कर्म चाऽऽवारकम्, तयोर्भेदेना-ऽऽगमे प्रतिपादनात् । यदि च यदेव मतिज्ञानं तदेव श्रुतम्, य-देव च श्रुतं तदेव मतिज्ञानं स्यात्, तदा लक्षणाऽऽवरणजेदोऽपि तयोर्न स्यादिति गाथाऽर्थः ॥ १३५ ॥

तदेवम्-“ बुद्धिहिष्ठे अत्थे, जे भासइ ” (१३८) इत्यादि मूलगाथा मतिश्रुतजेटप्रतिपादनपरतया व्याचिख्यासोः परस्य मतिर्ज्ञावश्रुतं न युज्यत इति प्रतिपादितम् । यदि तु द्रव्यश्रुतं साऽभ्युपगम्यते तदा न दोषः, इत्युपदर्शयन्नाह-

अहव मई दव्वसुय-त्तमेउ ज्ञावेण सा विरुज्जेजा ।

जो असुयक्खरलाभो, तं मइसहिओ पभासेज्जा ॥ १३६ ॥

अथवा मतिर्द्रव्यश्रुतत्वमेतु आगच्छतु, न तत्र वयं निषेका-रः, केवलमेतदेव निर्वन्धेनाजिदधो यदुत-भावेन ज्ञावश्रुत-त्वेन सा मतिर्विरुध्येत दर्शितन्यायेन विरोधमनुजवेत् । इद-मुक्तं जवति-“ केई बुद्धिहिष्ठे, मइसहिण भासओ सुयं ” (१३२) इत्यत्र गाथाद्धे योऽसौ श्रुतशब्दः स यदि द्रव्यश्रुतवाचि-त्वेन व्याख्यायते तदा विरोधो न जवति । कथम् ? , इति चे-त् । उच्यते-बुद्धिर्मतिस्तद्दृष्टान् मत्युपयोगसहितानर्थान् भाष-माणस्य सा मतिः शब्दलक्षणस्य द्रव्यश्रुतस्य कारणत्वाद्-द्रव्यश्रुतम्, अज्ञापमाणस्य तु मतिज्ञानम्, इत्येवं मतिर्द्रव्यश्रु-तयोर्भेदः प्रोक्तो जवति, न तु मतिश्रुतज्ञानयोः केवलं विरो-धपरिहारमात्रमित्यमुपकल्पितं भवति । अत्राऽह कश्चिन्-ननु यदि मत्युपयोगे वर्तमानो भाषेत कश्चित्, तदा द्रव्यश्रुत-कारणत्वाद् मतिः स्याद् द्रव्यश्रुतम्, एतच्च न भविष्यति, इत्याह- (जो असुयेत्यादि) योऽश्रुतानुसार्यकरलाभः, त मत्यु-पयोगे वर्तमानो ज्ञापेत वक्ता, नात्र कश्चित् सदेहः, यस्तु श्रु-तानुसार्यकरलाभस्त श्रुतोपयोगे एव वर्तमानो भाषेत, अतो न तच्छब्दस्य मतिः कारणम्, श्रुतपूर्वत्वात्तस्येति भावः । इदमुक्तं जवति-य परोपदेशार्हद्वचनलक्षणं श्रुतमनुश्रित्याक्-रलाभोऽन्तः स्फुरति त श्रुतोपयोगे एव वर्तमानो भाषेत, यस्त्वश्रुतानुसारी स्वमत्यैव पर्यालोचित ईहाऽप्रायेषु स्फुरत्य-क्षरवाज, तं यदा मत्युपयोगसहित एव भाषते, तदा तस्य श-ब्दलक्षणस्य द्रव्यश्रुतस्य कारणत्वाद् भवत्येव मतिर्द्रव्यश्रुतम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १३६ ॥

अथासिद्धेव मतेर्द्रव्यश्रुतत्वपक्षे “ इयरत्थ वि होज्ज सुय ” (१२८) इत्यादौ मूलगाथाया उत्तरार्द्धे योऽर्थः

संपद्यते, तमाचार्यः प्रदर्शयन्नाह-

इयरम्मि वि मइनाणे, होज्ज तयं तस्समं जइ भणेज्जा ।

न य तरइ तत्तियं सो, जमणेगगुणं तयं तत्तो ॥ १३७ ॥

भाषमाणस्य मतिर्द्रव्यश्रुतमित्युक्तम्, अतोऽभाषमाणावस्था-ज्ञावि मतिज्ञानमितरत्र शब्दवाच्यं भवति । ततश्चेतरत्राप्य-ज्ञापमाणावस्थाज्ञाविनि मतिज्ञाने भवेत् तद् द्रव्यश्रुतं यदि तत्स-मं मतिज्ञानोपलब्धिसमं भवेत्, यावद् मतिज्ञानेनोपलब्धेन तावत्सर्वं वदेदित्यर्थः ; एतच्च नास्ति । कुतः ? , इत्याह- (न च) नैव ‘तरति’ शक्नोति स यावन्मतिज्ञानेनोपलब्धते तावद् वक्तुम् । कुत ? , इत्याह-यद् यस्मात् ततो वक्तुं शक्या-त्तत्त्वमपि मतिज्ञानोपलब्धमनेकगुणमनन्तगुणमिति गाथाऽ-र्थः ॥ १३७ ॥

अत्र विनेयः प्राऽऽह-

कह मइसुओववद्धा, तोरंति न भासिउं बहुत्ताओ ।

सव्वेण जीविण वि, भासइ जमणंतभागं सो ॥ १३८ ॥

नन्वनन्तरगाथायां मत्युपलब्ध्या सर्वेऽपि वक्तुं न शक्यन्त इत्युक्तम्, पूर्वं तु श्रुतोपलब्ध्या अपि सर्वेऽभिधातुं न पार्यन्त इत्यभिहितम्; तदेतत्कथम्, यन्मतिश्रुतोपलब्ध्या ज्ञावा न तो-र्यन्ते ज्ञापितुम् ? । अत्राऽह-बहुत्वात्-प्राचुर्यात् । तत्रैतत् स्या-त्-कुत पुनरेतावद्बहुत्वं तेषां नञिचिन्तम् ? , इत्याह-यद् य-स्मात् कारणात् सर्वेणाऽप्यायुपा सः मतिश्रुतज्ञानी समुपल-ब्धानामर्थानामनन्ततममेव भागं ज्ञापत इत्यागमे निर्णीतम्, त-स्माद् बहुत्वावगमः । इति गाथाऽर्थः ॥ १३८ ॥

अथ मत्याद्युपबन्धार्थानां सामस्येनाभिधानाशक्यत्वे पूर्वोक्तम्, अपरमपि च हेतुं विषयविभागेनाभिधानसुराह-

तीरन्ति न वोक्तुं जे, मुओवलदा बहुत्तजावाओ ।

मेसोवलदभावा, सा भवबहुत्तओऽभिहित्या ॥१३७॥

सर्वेऽपि श्रुतोपबन्धा भावा न तीर्यन्ते न पार्यन्ते वक्तुम् । 'जे' इति पूर्ववदेव । कुतस्ते वक्तुं न पार्यन्ते ? इत्याह-बहुत्वभावाद् बहुत्वसद्भावादेवेत्यवधारणायम्, न तु तत्स्वाभाव्यादित्यभिप्रायः । (सेसोवलदभावा, सा भवति) शेष श्रुतादन्यत् प्रस्तुत मतिज्ञानम्, समानवक्तव्यताप्रस्तावत्वानि मत्यवधिमान-पर्यायकेवलानि वा शेषाणि, तेन तैर्वा उपलब्धा जाता. शेषोपबन्धा, ते च ते भावाश्चेति समासः, स्वाभाव्यादेव अनभिज्ञाप्याऽऽत्मकत्वादेव न तीर्यन्ते भाषितुम् । आह-नन्वेते यथाऽनभिज्ञाप्यत्वाद्भिधातु न शक्यन्ते, तथा बहुत्वादपि, तत् किमित्यनभिलाष्यस्वभावत्वमेवैकमत्र हेतुत्वेनोच्यते?, सत्यम्, किं त्वभिलाष्यत्वे सति बहुत्वालपत्त्वचिन्ता क्रियमाणा विभ्राजते, ये तु मूलत एवानभिलाष्यास्तेषु बहुत्ववक्षणा हेतुरुच्यमानोऽपि निष्फल एव, अनभिज्ञाप्याऽऽत्मकत्वेनैवाभिधानाशक्यत्वस्य सिद्धत्वादिति । किं च-(बहुत्तयोऽभिहित्य चि) बहुत्वाच्चेष्टोपलब्धा भावा यथा वक्तुं न शक्यन्ते, तथा "कह मञ्जुओवलदा, तीरन्ति न भासित बहुत्ताओ ।" (१३८) इत्याद्यनन्तरगाथायामभिहिता एव, इति किं बहुत्वहेतुपत्त्यासेन ? पौनरुक्त्यप्रसङ्गात् । शेषज्ञानेषु मध्ये मतिरेव स तत्र प्रोक्तः, अत्र त्ववध्यादीन्यपि गृहीतानि सन्ति, अतस्तदर्थमयमिहापि वक्तव्य इति चेत्, नैवम्, मतेरुपलक्षणत्वेनावध्यादिष्वप्यसौ तत्र द्रष्टव्य इत्यदोषः । यद्येवम्, तर्हि श्रुतस्यापि बहुत्ववक्षणा हेतुः प्रागुक्त एव, किमितीह पुनरप्युच्यते ? इति चेत् । सत्यम्, किं तु श्रुतोपबन्धा बहुत्वात्, शेषोपबन्धास्तु तत्स्वाभाव्यान् शक्यन्ते अभिधातुम्, इति विषयविभागदर्शनार्थं तस्येह पुनरुपन्यासः । अपरस्त्वाह-ननु मत्याद्युपबन्धानामपि केषाञ्चिदभिलाष्यत्वात् किमुच्यते?-(सेसोवलदभावा, सा भवति चि) सत्यम्, किं तु तेषां श्रुताविषयत्वेनैवाभिधानाशक्यत्वस्योक्तत्वाददोषः । इति गाथाऽर्थः ॥ १३९ ॥

विनेय पृच्छति-

कतो एत्तियमेत्ता, भावसुयमडण पज्जया जेमि ।

जासऽ अणंतभागं, भसइ जम्हा सुएऽभिहित्य ॥१४०॥

कुत पुनरेतावन्तो ज्ञावश्रुतमत्योः पर्याया उपलब्धार्थविषया विशेषाः, येषां सर्वेणापि जन्मनाऽनन्तजागमेव ज्ञापत इति प्रागुक्तम् ? अत्र गुरुराह-जणयतेऽत्रोत्तरम्-यस्मात् सूत्रे आगमे वक्ष्यमाणमभिहितम्, तस्मात् तयोरेतावन्त पर्यायाः । इति गाथाऽर्थः ॥ १४० ॥

किं तत्सूत्रेऽभिहितम् ? इत्याह-

पसवणिज्जा जावा, अणंतभागो उ अणजिलप्पाणं ।

पसवणिज्जाण पुण, अणंतभागो सुयनिवच्छो ॥ १४१ ॥

प्रज्ञाप्यन्ते प्ररूप्यन्त इति प्रज्ञापनीया वचनपर्यायत्वेन श्रुतज्ञानगोचरा इत्यर्थः । के ? जावा ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्गोचरान्तर्निविष्टभूभवनविमानप्रहनक्षतराकाकेन्द्रादयस्ते सर्वेऽपि मि-

हिताः । किम् ? इत्याह-अनन्ततम एव भागे वर्तन्ते । के-पाम ? अत्राऽऽह-अनजिलाप्यानामर्थपर्यायत्वेनावचनगोचराऽऽपन्नानामित्यर्थः, अनजिलाप्यवस्तुराशरभिलाष्यपदार्थसार्थः सर्वोऽप्यनन्ततम एव भागे वर्तत इत्यर्थः । प्रज्ञापनीयपदार्थानां पुनरनन्तभाग एव चतुर्दशपूर्वलक्षणे श्रुते निवक्षो जगदभिर्गणधरै साक्षाद् ग्रथितः । इति गाथाऽर्थः ॥ १४१ ॥

कुतः पुनरेतद् विज्ञायते यदुत-प्रज्ञापनीयानामनन्तभाग एव श्रुतनिवद्धः ? इत्याह-

जं चोदसपुवधरा, ठट्ठाणगया परोप्परं होंति ।

तेण उ अणंतभागो, पणवणिज्जाण जं सुचं ॥१४२॥

यद् यस्मात् कारणात् चतुर्दशपूर्वधरा पदस्थानपतिताः परस्पर भवन्ति, हीनाधिक्येनेति शेषः । तथाहि-सकलामिलाप्यवस्तुवेदितया य उक्तुष्ट चतुर्दशपूर्वधरः, ततोऽन्यो हीनहीनतराऽऽदिः, आगमे इत्थं प्रतिपादितः । तद्यथा-"अणंतजागहीणे वा, असखेज्जभागहीणे वा, सखेज्जजागहीणे वा, संखेज्जगुणहीणे वा, असखेज्जगुणहीणे वा, अणतगुणहीणे वा ।" यस्तु सर्वस्तोकाऽभिलाष्यवस्तुज्ञायकतया सर्वजघन्यः, ततोऽन्य उक्तुष्ट उक्तुष्टतराऽऽदिरप्येव प्रोक्तः । तद्यथा-"अणंतभागवमहिप वा, असंखेज्जभागवमहिप वा, संखेज्जभागवमहिप वा, सखेज्जगुणवमहिप वा, असंखेज्जगुणवमहिप वा, अणंतगुणवमहिप वा ।" तदेवं यतः परस्परं पदस्थानपतिताः चतुर्दशपूर्वविदः, तस्मात् कारणाद् यत्सुत्रं चतुर्दशपूर्वलक्षणं तद् प्रज्ञापनीयानां भावानामनन्तजाग एवेति । यदि पुनर्यावन्तः प्रज्ञापनीया भावास्तावन्तः सर्वेऽपि सूत्रे निवद्धा भवेयुः, तदा तद्वेदिनां तुल्यतैव स्यात्, न पदस्थानपतितत्वमिति ज्ञाव । इति गाथाऽर्थः ॥ १४२ ॥

आह-ननु यदि सर्वेऽपि चतुर्दशपूर्वविदः, तर्हि कथं तेषां परस्पर हीनाऽऽधिक्यम् ? इत्याह-

अक्खरदंजेण समा, ऊणऽहिता होंति मइविमसेहि ।

ते वि अ मइविमसे, सुयनाणऽऽमंतरे जाण ॥ १४३ ॥

चतुर्दशपूर्वगतसूत्रलक्षणेनाक्षरलाभेन समास्तुल्या सर्वेऽपि चतुर्दशपूर्वविदः, ऊनाधिकास्ते मतिविशेषैर्भवन्ति कयोपशमवैचित्र्याद् यथोक्ताक्षरद्वामानुसारिभिरेव तैस्तैर्गम्यार्थविषयैर्विचित्रैर्वृत्तिविशेषैर्हीनाधिका भवन्तीत्यर्थः । इह च मतिशब्दोपादानविभ्रमात् ते मतिविशेषा मा भूवन्नाभिनिवोधिकक्षानविशेषाः, इत्यत आह--'ते वि येत्यादि' । इदमुक्तं जवति-मतिशब्देनेह श्रुतमतिर्विवक्षिता, न त्वाभिनिवोधिकमति । ततश्च यैश्चतुर्दशपूर्वविदो हीनाधिकास्तानपि च मतिविशेषान् श्रुतज्ञानाभ्यन्तरे जानीहि श्रुतज्ञानान्तर्भाविन एव विद्धि, न त्वाभिनिवोधिकान्तर्वातिन इति भावः । यद्येवम् "ते वि य मइविमसे, सुयनाण चैव जाणाहि ।" इत्येवमेव प्रगुणं कस्माच्चोक्तम्, किमन्यन्तर्गच्छोपादानकेशेन ? नैतदेवम्, अस्याऽपि न्यायस्य दृष्टत्वाद्, यद्वाभ्यन्तराऽऽदिव्यपदेशवद् यथा ह्यङ्गमेवाङ्गाभ्यन्तरम्, एवं श्रुतमेव श्रुताभ्यन्तर्गमित्युक्तं भवति । अथवा-छन्दोजङ्गमयादभ्यन्तरग्रहणं, यदि वा-"सुयनाण-" इत्यनेन चतुर्दशपूर्वलक्षणे श्रुतमधिक्रियते, नतश्च तानपि गम्यान् मतिविशेषांश्चतुर्दशपूर्वाक्षरलाभरूपस्य श्रुतस्यैवाभ्यन्तरे जानाहि त्वम्, न व्यातिरिक्तानिति शिष्योपदेशः, चतुर्दशभिरपि द्विपूर्वैः कश्चित् साक्षात्, काश्चित्पु गम्यतया सर्वोऽप्यभिलाष्यः

पदार्थोऽभिधीयत एव; ततश्च गम्या अपि मतिविशेषा-
स्तदन्तर्भाविन एव, तदनुसारित्वादिति गाथाऽर्थः ॥१४३॥

चतुर्दशपूर्ववक्त्रणश्रुतानुसारित्वेन यदेतद् मतिविशेषाणां
तदन्तर्भावित्वमुक्तम्, तदेव समर्थयन्नाह-

जे अक्खरानुसारे-ए मडविसेसा तयं सुयं सव्वं ।

जे उण सुयनिरवेक्खा, सुद्धं चिय तं मड्ढाणं ॥१४४॥

ये भक्करानुसारेण श्रुतग्रन्थमनुसृत्य जायन्ते मतिविशेषाः
तत्सर्वं श्रुतमेव, इत्यसकृदुक्तम् । ये तु यथोक्तश्रुतनिरपेक्षाः स्वय-
मेवोत्प्रेक्षितवस्तुतत्त्वा मतिविशेषाः समुत्पद्यन्ते तच्छुद्ध मति-
ज्ञानमेव, इत्येतदप्यनेकधा प्रागप्यभिहितम् । तस्माच्चतुर्दशपूर्व-
गताक्करानुसारेण जायमानाः प्रस्तुतमतिविशेषाः सर्वे; श्रुतमेवे-
ति गाथाऽर्थः ॥ १४४ ॥

(१०) तदेव छव्यश्रुताऽऽदिश्रुतस्वरूपप्रतिपादनप्रकारेण “बु-
द्धिदिष्टे अत्थे जे भाम्म” (१२७) इत्यादि मूलगाथां

व्याख्याय “केई बुद्धिदिष्टे, मड्सहिण् भासओ”

(१३२) इत्यादिना दर्शितमपि विशे-

षदूषणाऽग्निधित्सया पुनरपि म-

तान्तरमुपदर्शयन्नाह-

केड अभासिज्जंता, सुयमाणसरओ वि जे मडविसेसा ।

मन्नंति ते मड चिय, भावसुयाभावओ तन्नो ॥ १४५ ॥

केचिद् व्याख्यातारः (मन्नंति ते मड चिय चि) तान् मतिवि-
शेषान् श्रुतमनुसरतोऽपि मतिरेवेति मन्यन्ते । ये किम् ?,
इत्याह-येऽभाष्यमाणाः, येषु शब्दप्रवृत्तिर्नास्तीत्यर्थः ।
श्रुतानुसारिणोऽपि मतिविशेषा ये प्रवृत्तिरहिताः केवल इत्येव
विपरिवर्तन्ते, ते मतिज्ञानमेवेति केचिद् मन्यन्त इति भावः ।
तदेतद् न । कुत ? इत्याह-भावश्रुताज्जावप्रसङ्गात्, तद्भावश्च
“किं सद्दो मडरुभय, जावसुयं सव्वहा जुत्त । (१३२)” “स-
द्दो ता दव्वसुयं, मडराभिणिबोहियं न वा उभयं ।” (१३२)
इत्यादि पूर्वोक्तग्रन्थाद् भावनीयम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १४५ ॥

किं च-

किह मडसुयनाणविज्ज, उठाणगया परोप्परं होज्जा ।

जासिज्जंतं मोत्तुं, जइ सव्वं सेसयं वुद्धी ॥ १४६ ॥

यदि भाष्यमाणं मुक्त्वा शेषक सर्वमपि बुद्धिर्मतिज्ञानमित्यर्थः,
तर्हि मतिश्रुतज्ञानाभ्यां विदन्तीति मतिश्रुतज्ञानवेदिनः परस्पर
स्वस्थाने परस्थाने च कथं षट्स्थानपतिताः स्युः ?, न कथञ्चि-
दित्यर्थः । तथाहि-सर्वेणापि जन्मना मतिश्रुतोपलब्धानामर्था-
नामनन्तभाग एव भाष्यत इति प्राग्वहैवोक्तम् । ततश्च म-
तिज्ञानं श्रुतज्ञानिनः सकाशात् सदैवानन्तगुणाधिकं, श्रुतज्ञा-
नी त्वितरस्माच्चित्यमनन्तगुणहीन एव प्राप्नोति, इति न ताव-
त्परस्थाने षट्स्थानपतितत्वम् । स्वस्थानेऽपि श्रुतज्ञानी अन्य-
स्मात् श्रुतज्ञानिनः सख्यातेनैव हीनोऽधिको वा स्यात्, न त्व-
सख्यातेन, अनन्तेन वा, भाषकचतुर्दशपूर्वविदां सख्येयवर्षाऽऽयु-
ष्कत्वेन असख्येयस्यानन्तस्य वा भाषणस्यैवासम्भवादिति ।
अस्यैव च विशेषदूषणस्याभिधानार्थं पुनरत्रेदं मतान्तर-
मुपन्यस्तम् । अन्यथा हि-“केई बुद्धिदिष्टे, मड्सहिण् भासओ
सुय (१३२)” इत्यादिना सर्वमिदं प्रागभिहितमेवेति गा-
थाऽर्थः ॥ १४६ ॥

तदेव “बुद्धिदिष्टे अत्थे” (१२८) इत्यादिपूर्वगतगाथाश्रुत-
स्वरूपाभिधायिना प्रकारेण व्याख्याता, मतिश्रुतयोश्च भेद-
स्य व्याख्येयत्वेन प्रस्तुतत्वाच्च अभिधायकत्वेनाऽपि मतास्त-
रेण व्याख्याता, तच्च व्याख्यानमयुक्तत्वाद् दूषितम् । अथा-
ऽऽत्माऽग्निमतेन निरवद्यमतिश्रुतभेदप्रकारेणैतां व्याख्यातुमाह-
सामन्ना वा वुद्धी, मडसुयनाणां तीणं जे दिट्ठा ।

भासइ संजवमित्तं, गहियं न उ जासणामित्तं ॥१४७॥

मडसहियं भावसुयं, तं निययमजासओ वि मडरन्ना ।

मडसहियं ति जमुत्तं, सुओवउत्तस्म भावसुयं ॥१४८॥

स्वविहितप्रथमव्याख्यानापेक्षया वाशब्दो यदि वेत्यर्थः, “बु-
द्धिदिष्टे अत्थे (१२८)” इत्यत्र येय बुद्धिः, असौ सामा-
न्या गृह्यते, तत किम् ?, इत्याह-(मडसुयनाणां इति) मति-
श्रुतज्ञाने द्वे अपि बुद्धिरिदित्यर्थः, तथा बुद्धिश्रुतज्ञानाऽऽत्मिकया
बुद्ध्या ये दृष्टा जावास्तेषु मध्ये यान् भाषते तद्भावश्रुतमित्यु-
त्तरगाथाया संबन्धः । जापत इत्यत्र च जापणस्य सम्भवमात्र
गृहीतम् न तु भाषणमात्रम् । ततश्चेदमुक्तं भवति-तत्रान्यत्र
वा देशे, तदाऽन्यथा वा काले, स चान्यो वा पुरुषः, सति सा-
मग्रीसभवे निश्चयेनैतान् जापत एव, इत्येव यान् जावानन्त-
र्विकल्पे प्लवमानान् भाषणयोग्यतायां व्यवस्थापयति, ते ऽ-
जाप्यमाणा अपि भाषणयोग्याः सन्तो जावश्रुतं जावन्ति, न तु
जाप्यमाणा एवेति भावः । एव च सति मत्युपलब्धानामने-
भित्वाप्यानामर्थानां भाषणयोग्यत्वाद्भावश्रुतत्वमपाकृतं भ-
वति । जापणयोग्यानां त्वजाप्यमाणानामपि सर्वेषां विकल्प-
प्रतिभासिनामर्थानां भावश्रुतत्वमावेदितं भवति ॥ १४७ ॥
अत एव पर्यवसितमर्थं द्वितीयगाथायामाह-नियत निश्चित
तद्भावश्रुतमभाषमाणस्याऽपि भवति, योग्यतामात्रेणैव जा-
पणस्य गृहीतत्वादिति भावः । आह-ये सामान्यबुद्धिदृष्टा
अर्था ये भाषणयोग्याः, यदि तेषां जावश्रुतत्वम्, तर्हि
मतिज्ञानान्तर्वर्त्यपायविकल्पावजासिनामपि तत्प्रसङ्गः, न हि
तेऽपि न भाषणयोग्याः, इत्याशङ्क्याऽऽह-“मतिसहि-
तमिति ।” अस्य व्याख्यानमाह-(मडसहियं तीत्यादि)
मतिसहितमिति यदुक्तं तस्य कस्तात्पर्यार्थः ?, इत्याह-
श्रुतोपयुक्तस्यैव जापमाणस्य, अभाषमाणस्य वा भावश्रुत
भवति, नान्यस्य । इदमुक्तं भवति-मतिसहितमिति श्रुत-
मतिसहितं यथा भवति, एवं यान् भाषते त एव जावश्रु-
तम्, नान्ये, ततश्च श्रुतोपयुक्तस्यैव भाषणयोग्यानर्थान् वि-
कल्पयतो जावश्रुतं सिद्धं जवति । एव च सति श्रुतानुसा-
रित्वाभावेन श्रुतोपयुक्तत्वस्याऽसंज्ञत्वाद् मतिविकल्पस्य भा-
षणयोग्यत्वे सत्यपि कुतो जावश्रुतत्वम् ?, इति । आह-ननु
सामान्या बुद्धिरिदं गृहीता, श्रुतोपयुक्तत्वे च गृह्यमाणे कथं
मतिदृष्टत्वमर्थानां सम्भवति ?, श्रुतबुद्धिदृष्टत्वस्यैव तत्र सम्भ-
वात् । नैतदेवम्, मतिपूर्वं हि श्रुतम्, ततो यत्र श्रुतबुद्धिदृष्टत्व
तत्र मतिदृष्टत्वमस्त्येव, इति न काचिन् क्वचित्, इत्यत्रमति-
चर्चितेन । तदेव श्रुतज्ञानोपयुक्तं सामान्यबुद्धिदृष्टानर्थान् स-
ंज्ञवतो यान् जापने तद्भावश्रुतमिति स्थितम् । नन्वर्थानां कथं
भावश्रुतत्वम् ?, ज्ञानम्यैव तत्संज्ञत्वात् । सत्यम्, किं तु विष-
यविषयिणोरभेदोपचाराद् भावश्रुते प्रतिज्ञासमाना अर्था अ-
पि भावश्रुतम्, इत्यदोषः । (मडरन्ना चि) यथोक्ताद्भावश्रुता-
दन्या व्यतिरिक्ता मतिर्दृष्ट्या । इदमुक्तं भवति-येऽग्निज्ञान्या अपि

सम्नो घटाऽऽद्यः श्रुतानुसारित्वाभावेन श्रुतोपयुक्तेर्न विकल्प्य-
न्ते, ये चाऽर्थपर्यायत्वेन वाचकध्वनेरभावाद् भूयत एवाभि-
क्षपितुमशक्या अनभिलाष्या, ते यस्यां विरुद्धौ प्रतिभासन्ते,
सा मतिरित्यवगन्तव्या, न तु श्रुतम्, अभिलाष्यवस्तुविष-
यायां श्रुतानुसारित्वाभावाद्, अनभिलाष्यवस्तुविषयायां तु
जाषणायोग्यत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १४८ ॥

अयेष्टतोऽप्यधारणविधिसुपदर्शयन्नाह—

जे भासइ चेय तयं, सुयं तु न तु भासओ सुयं चेव ।

केइ मऽए वि दिद्धा, जं दव्वसुयत्तमुवयंति ॥१४९॥

“ बुद्धिद्विष्टे अत्थे, जे भासइ ” (१२७) इत्यत्र यान्
कदाचित् सभवाभावेण जायते एव तत् श्रुतमित्येवमेधा-
धारणीयम्, न तु जाषमाणस्य श्रुतमेवेति यान् भाषते
तत् श्रुतमेवेत्येव नावधार्यते इत्यर्थः । कुतः ? इत्याह—यद्
यस्मात् कारणात् केचिदभिलाष्या पदार्था मत्याऽपि दृष्टा
अवग्रहेणावगृहाता, ईदृया त्वादिना, अपायाविकल्पेन तु
निश्चिता इत्यर्थः, द्रव्यश्रुतत्वमुपयान्ति, शब्दलक्षणेन ह्य-
श्रुतेन भाष्यन्त इत्यर्थः । यदि च भाषमाणस्य श्रुत-
मेवेत्यवधार्यते, तदा एषामपि श्रुतत्व स्यात्, न चैतदित्य-
ते, श्रुतानुसारित्वाभावेन श्रुतोपयुक्तत्वस्य तेष्वसम्भवात्, त-
स्माद् यथोक्तमेवावधारणमिति गाथाऽर्थः ॥ १४९ ॥

अथ यथोक्तव्याख्यानलब्धमतिश्रुतभेदोपदर्शनपूर्वकमुपस-
हरन्नाह—

एवं धणिपरिणामं, सुयनाण उज्जयहा मऽन्नाणं ।

जं जिन्नसहावाडं, ताइं तो भिन्नरूवाइं ॥ १५० ॥

एव प्रागुक्तप्रकारेण केवलाऽभिलाष्यार्थविषयत्वात् सर्वम-
पि श्रुतज्ञान ध्वनिपरिणाममेव, ध्वनेः शब्दस्य परिणामन वि-
परिवर्तन परिणामो यत्र तद् ध्वनिपरिणामं भवत्येव, श्रुता-
नुसारित्वेनोत्पन्नमेव ह्येतदित्यते, श्रुतं च सकेतकाद्यभाविप-
रोपदेशरूपः, श्रुतग्रन्थरूपश्च द्विविधः शब्दोऽत्राधिकृतः, त-
दनुसारेण चोत्पन्ने ज्ञाने ध्वनिपरिणामो भवत्येवेति । मति-
ज्ञान तूभयथाऽपि भवति—शब्दपरिणामम्, अशब्दपरिणामं च,
अभिलाष्यानभिलाष्यपदार्थविषय ह्येतत् । ततश्च श्रुतानपेक्षस्व-
मत्यैव विकल्प्यमानेष्वभिलाष्येषु ध्वनिपरिणामोऽस्मिन्नपि प्रा-
प्यते । अनभिलाष्यविषयताया तु नाऽसौ तत्र लभ्यते । अन-
भिलाष्यपदार्था हि स्वयमेव बुद्ध्यमाना अपि वाचकध्वने-
रभावाद्विकल्पयितुं, परस्मै प्रतिपादयितुं वा न शक्यन्ते, यथा
नालिकेरुद्धीपाऽऽयातस्य सह्यादयः क्लीरेल्लुगुडशर्कराऽऽदि-
माधुर्यतारतम्याऽऽदयो वा, इति कुतस्तद्विषयताया ध्वनिपरिणा-
मः ? । अभिलाष्यपदार्थेभ्योऽन्तर्गतगुणाश्चानभिलाष्याः सन्ति,
ततोऽभिलाष्यानभिलाष्यवस्तुविषयत्वात् शब्दशब्दपरिणामं
मतिज्ञानमिति स्थितम् । अथोपसहरति—(तो ज्ति) तस्मात्ते
मतिश्रुते स्वामिकालाऽऽदिजिनिविशेषेऽपि भिन्नरूपे जेदवती म-
न्तव्ये । कुतः ? इत्याह—यद् यस्मात् कारणाद् द्वे अपि भिन्न-
स्वभावे, उक्त्यायेनैकस्य ध्वनिपरिणामित्वात्, अपरस्य तूभ-
यस्वजावत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १५० ॥

तदेव मूत्रगाथायाम्—“ बुद्धिद्विष्टे अत्थे, जे भासइ तं सुयं
मईसहिय । ” (१२७) इत्येतत् पूर्वार्कम्—“ सामाया वा बुद्धी ”
(१४७) इत्यादिना व्याख्यातम् । अथ—“ इयरत्थ वि होज्ज सुयं,
४८६

उववत्तिसमं जइ भणेज्जा । ” (१२७) इत्येतदुत्तरार्कं व्या-
चिख्यासुराह—

इयर त्ति मऽन्नाणं, तओ वि जइ होइ सदपरिणामो ।

तो तम्मि वि किं न सुयं, भासइ जं नोवत्तिसमं ? ॥१५१॥

“ इयरत्थ वि होज्ज सुयं, ” (१२७) इति मूत्रगाथोत्तरार्कं
इतरशब्दस्य किं वाच्यम् ? इत्याह—इतरदिति मतिज्ञान न-
प्राऽभिसंबध्यते, इत्याचार्येणोक्ते पर प्राऽह—(तओ वि जइ
होइ सदपरिणामो । तो तम्मि वि किं न सुयं ति) नत इति
सप्तम्यन्तात्तत्प्रत्ययः, ततश्च—“ उभयहा मऽन्नाण ” (१५०)
इति वचनाद् यदि तस्मिन्नपि मतिज्ञाने शब्दपरिणामो जन्व-
ति, ततस्तस्मिन्नपि किं न श्रुतं—तदपि भावश्रुतरूपतां किं न
प्रतिपद्यते ? इत्यर्थः, शब्दपरिणामस्य श्रुतत्वेन उक्तत्वादिति
भावः । अत्राऽऽचार्य उत्तरमाह—(भासइ जं नोवत्तिसमं
ति) यद् यस्मात् कारणानुपलब्धिसमं मतिज्ञानी न जाष-
ते, ततो न मतिज्ञानस्य श्रुतरूपतेति गाथाऽर्थः ॥ १५१ ॥

कथं पुनरुपलब्धिसममसौ न ज्ञाति ? इत्याह—

अज्जिह्वापाऽणज्जिह्वापा, उववत्तिसमं च नो भणइ ।

तो होज्ज उज्जयरूवं, उज्जयसहावं ति काऊणं ॥१५२॥

प्रागुक्तन्यायेन अज्जिलाष्यानभिलाष्याः पदार्था मतिज्ञानो-
पलब्धाः, एवमश्रुतोपलब्ध्या च समं भणितुं न शक्नोत्येव,
अनभिलाष्यानां सर्वथैव वक्तुमशक्यत्वादिति भावः ।
अत्र परः प्राऽह—(तो होज्ज इत्यादि) ततस्तर्हि भवतु
मतिज्ञानमुभयरूपं श्रुतमतिरूपम् । कुतः ? इत्याह—उ-
ज्जयस्वभावमिति कृत्वा, अभिलाष्यानभिलाष्यवस्तुविषय-
त्वेन द्विस्वजावत्वादित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—यदज्जिलाष्य-
पदार्थान् उपलभते भाषने च, तत् श्रुतज्ञानमस्तु, अनभि-
लाष्यपदार्थास्तु भाषणायोग्यान् यदवगच्छति, तन्मतिज्ञानं
भवति । इति गाथाऽर्थः ॥ १५२ ॥

अत्रोत्तरमाह—

जं जामइ तं पि जओ, न सुयाऽऽदेमेण किं तु समईए ।

न सुओवत्तिसमं तुहं, ति वा जओ नोवत्तिसमं ॥१५३॥

यदपि किञ्चिदभिलाष्यवस्तूपलब्धं मतिज्ञानी भाषते तदपि
यतो न श्रुताऽऽदेशेन, किं तु स्वमत्या, अतो न तत् श्रुतमिति ।
इदमुक्तं ज्ञवति—परोपदेशः, श्रुतग्रन्थश्च श्रुतमिहोच्यते, त-
दादेशेन तु तदनुसारेण विकल्प्य यदा भाषते तदा श्रुतोप-
युक्तस्य भाषणात् श्रुतमुपपद्यत एव, यत्र तु स्वमत्यैव पर्यालो-
च्य जायते न तु श्रुतानुसारेण, तत्र श्रुतोपयुक्तत्वाभावान्म-
तिज्ञानमेव । तदेवम्—“ भासइ जं नोवत्तिसमं ” (१५१)
इत्यस्य गाथाऽवयवस्य “ अज्जिह्वापाणभिलप्पा, उवत्तरा ”
(१५२) इत्यादिना व्याख्यानं कुर्वताऽऽचार्येण मतिज्ञानी
मतिज्ञानोपलब्ध्या समं न जायते, अनस्तत्रोपलब्धिसमं भा-
षणं न ज्ञवति, इत्यतो न मतिज्ञाने श्रुतरूपतेत्युक्तम्; श्रुतज्ञानी
त्वभिलाष्याननुपलभते, ततोऽत्र जायतेऽतस्तत्रैवोपलब्धिसम-
त्वस्य सजावात् श्रुतरूपतेति भावः । साम्प्रतं तु मतिज्ञानी
श्रुतोपलब्ध्या तुल्यं समं न भाषते, इत्येषमुपलब्धिसमत्वा-
भावमुपदर्शयन्नाह—(न सुओवत्तिसमं तुहं) वाशब्दः प्रकारा-
न्तरद्योतकः, ततश्च न श्रुतोपलब्ध्या तुल्यं मतिज्ञानी भाषते

इति वा, यतो यस्मात् कारणात् नोपलब्धिसम मतिज्ञानिनो ज्ञापणम्, तस्मान्न तत्र श्रुतरूपता । इदमुक्तं ज्ञाति-श्रुतोपलब्धौ परोपदेशार्हद्वचनलक्षणश्रुतानुसारेणोपलब्धानर्थान् ज्ञापते, मत्पुलब्धौ तु तदुपलब्धानेव, इत्यतो न मतिज्ञानिनो भाषणश्रुतोपलब्धिसमम्, ततश्च न तत्र श्रुतसम्भवः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५३ ॥

तदेवम्-“ सोऽदिभोवलकी होः सुय ” (११७) इत्यादिमृगगाथया तत्र न. श्रोत्रेन्द्रियविषयमेव श्रुतज्ञानम्, सर्वेन्द्रियविषयं च मतिज्ञानमित्येव मतिश्रुतयोर्भेदः प्रतिपादितः; तत्प्रतिपादनक्रमे च “ बुद्धिर्हि द्वे अत्ये, जे मासः ” (१२७) इत्यादिगाथा समायाता, सा च ह्यव्य-भावोज्ञयश्रुतरूपाऽभिधायकत्वेन मतिश्रुतयोर्भेदाऽभिधानपरतया च व्याख्याता, तद्व्याख्याने चावसिते इन्द्रियविभागादपि मतिश्रुतयोर्भेदः ।

साम्प्रतं वल्कशुम्बोदाहरणात्तमभिधित्सुराह-

अन्ने मन्नंति मई, वगसमा सुंदसरिसयं मुत्तं ।

दिद्वतोऽयं जुत्ति, जहोवणीओ न संसहइ ॥ १५४ ॥

अन्ये केचनाप्याचार्या मन्यन्ते । किम् ? इत्याह-वल्कसमा वल्कसदृशी मतिः, ततः सैव यदा शब्दतया संदिमिता ज्ञाति-तज्जनितो यदा शब्द उचित्प्रतीत्यर्थः, तदा तदुत्थगच्छसहिता श्रुतमुच्यते, तच्च शुम्बसदृश वल्कजनितद्वरिकानुत्थं श्रुतं भवति, एवं तदभ्युपगमः गोभन इति चेत्, नैवमित्याह-(दिद्वतोऽयमित्यादि) अयं वल्कशुम्बदृष्टान्तो यथा तैरुपनीतः-चक्रप्रकारेण प्रकृते योजितः, तथा युक्तिं न सहते-न कृमते, अन्यथा त्वस्मदभिमतवद्दयमाणप्रकारेणोपनीयमान एषोऽपि युक्तिक्षमो ज्ञाप्यतीति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५४ ॥

कुतो न संसहते ? इत्याह-

जावसुयाजावाओ, संकरओ निर्विसेसजावाओ ।

पुव्वुत्तन्नखणाओ, सल्लखणाऽऽवरणजेयाओ ॥ १५५ ॥

नैप दृष्टान्तो युक्तिं कृमते इति सर्वत्र साध्यम्, मतेरन्तरं शब्दमात्रस्यैव भावेन जावश्रुतस्याभावप्रसङ्गात् । अथ मतिसहितोऽयं शब्दो न केवल इति तत्र भावश्रुतत्वं भविष्यति । तदयुक्तम् । कुतः ? इत्याह-संकरः सादृश्यम्, संकीर्णत्वम्, मिश्रत्वमिति यावत्, मतिश्रुतयोस्तस्य प्राप्ते । निर्विशेषजावाद् वा-यदेव मतिज्ञानम्, तदेव भावश्रुतमिति प्रतिपादनादेकमेव किञ्चित्स्यात्, नो ज्ञयमिति भावः । अस्तु विशेषाज्ञाव इति चेत्, नैवम् । कुतः ? इत्याह-खल्लखणाऽऽवरणभेदात् । कथम्भूताद् ? इत्याह-पूर्वोक्तलक्षणात् “ किह व सुय होइ मई, सल्लखणाऽऽवरणभेयाओ । ” (१३५) इति पूर्वोक्ति-तगाथाऽवयवोक्तस्वरूपात् । इदमुक्तं भवति-अभिनिवृध्यत इत्याभिनिवोधिकम्, श्रूयत इति श्रुतम्, इत्यादिकं मतिश्रुतयोर्यत् स्वकीयं स्वकीय लक्षणम्, आवारकं च कर्म, तयोर्भेदात् पूर्वाभिहितस्वरूपाद् मतिश्रुतयोर्निर्विशेषजावो न युज्यते । यदि हि तयोर्निर्विशेषता एकत्वं स्यात्, तदा लक्षणभेदः, आवरणभेदश्च पूर्वोक्तस्वरूपो न स्यादिति ज्ञावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५५ ॥

अथ द्रव्यजावश्रुतयोरनेन दृष्टान्तेन भेदः प्रतिपाद्यते, सोऽपि न युक्तः, इति दर्शयन्नाह-

कप्पेजेज्ज व सो जा-वद्वमुत्तेसु तेसु वि न जुचो ।

मइसुयजेयावसरे, जम्हा किं सुयविसेसेणं ? ॥ १५६ ॥

यदि वा जावद्रव्यश्रुतयोः सः-वल्कशुम्बोदाहरणाद् भेदः कल्पेत-भावश्रुत द्वि कारणात्वात् किल वल्कसदृशम्, शब्दलक्षणं तु ह्यव्यश्रुतं कार्यत्वात् शुम्बप्रतिमम्, इत्येवमनयोर्भेद इष्येतेति भावः । तयोरप्यसौ न युक्तः । कुतः ? इत्याह-यस्मान्मतिश्रुतयोर्भेदाभिधानेऽवसरप्राप्ते (किं सुयविसेसेणं ति) श्रुतयोर्द्रव्यजावश्रुतलक्षणयोर्विशेषो भेदः श्रुतविशेषस्तेनाऽभिहितेन किम् ? असंबद्धत्वात् किञ्चिदित्यर्थः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५६ ॥

अथान्यथा पराभिप्रायमाशङ्कमानः प्राऽह-

असुयऽखरपरिणामा, व जा मई वगगकप्पणा तम्मि ।

दव्वसुयं सुंवसमं, किं पुण तेसिं विसेसेणं ? ॥ १५७ ॥

श्रुतानुसार्यकरपरिणामो यस्यां सा श्रुतानुसार्यक्षरपरिणामा, न तथा-श्रुतानुसारित्वरहितशब्दमात्रपरिणामास्त्वित्वा या मतिरित्यर्थः । तस्यां वा वल्ककल्पना क्रियते, तज्जनित-शब्दरूपं तु ह्यव्यश्रुतं शुम्बसदृशम्, अतस्तयोः प्रस्तुतोदाहरणाद् भेदो युक्तियुक्तो भविष्यति । श्रुतानुसार्यकरपरिणामा मतिर्जावश्रुतमेव स्याद्, अतः पूर्वस्मात् विशिष्येत; इत्यश्रुताक्षरपरिणामित्वं विशेषणम् । सा च पर्युदासाऽऽश्रयणाद् श्रुतानुसारिणा शब्देनैवान्विता गृह्यते, न तु शब्दपरिणामरहिताऽवग्रहरूपा, तस्याः शब्दजनकत्वाभावेनानन्तरं शुम्बसदृशह्यव्यश्रुताज्ञावादिनि । अत्रोत्तरमाह-(किं पुण तेसिं विसेसेणं ति) किं पुनस्तयोर्बोधोक्तमतिद्रव्यश्रुतयोर्विशेषेण भेदेनोक्तेन-अप्रस्तुतत्वात् किञ्चिदित्यर्थः । श्रुतज्ञानेनैव सदात्र मतर्भेदो विचारयितुं प्रक्रान्तः, इत्यतः किं ह्यव्यश्रुतेन सह तच्चिन्तया ? इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५७ ॥

एतदेव भावयन्नाह-

इहं जेणाहिकओ, नाणविसेसो न दव्वभावाणं ।

न य दव्वजावमेत्ते, वि जुज्जए सोऽसमंजसओ ॥ १५८ ॥

इहास्मिन् प्रक्रमे येन कारणेन ज्ञानयोरेव मतिश्रुतलक्षणयोर्विशेषो भेदोऽधिकृतो न तु द्रव्यभावयोर्मतिज्ञानह्यव्यश्रुतलक्षणयोः, इत्यतः किं तद्भेदाभिधानेन ? इति । न च यथोक्तद्रव्यभावयोरप्यसौ युज्यते । कुतः ? इत्याह-असमंजसतो दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैसदृश्यादिति गाथाऽर्थः ॥ १५८ ॥

तथाहि-

जह वग्गा सुंवत्तण-मुवित्तिं सुवं च तं तओऽण्णं ।

न मइ तहा धणित्तण-मुवेऽ जं जीवजावो सा ॥ १५९ ॥

यथा वल्काः शुम्बत्वमुपयान्ति आत्माऽन्यतिरिक्तशुम्बपरिणामाऽऽपन्नाः शुम्बमित्युच्यन्ते, न तु शुम्बाद् व्यतिरिक्ताः; तदपि च शुम्बं तेज्यो वल्केभ्योऽनन्यरूपमव्यतिरिक्तं, न तथा मतिर्ध्वनित्वमुपैति, यद् यस्माद् कारणाद् सा मतिराभिनिवोधिकज्ञानत्वेन जीवजावो जीवपरिणामः, शब्दस्तु मूर्तत्वात् जीवभावः; इत्यतः कथममूर्तपरिणामा मतिर्मूर्तध्वनिपरिणाममुपगच्छेत् ? अमूर्तस्य मूर्तपरिणामविरोधात् । तस्माद् दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यादिदमपि व्याख्यानमुपेक्षणीयमिति गाथाऽर्थः ॥ १५९ ॥

पुन परवचनमाशङ्क्य तस्यैव शिक्षार्थमाह-

अह उवयारो कीरइ, पज्जवइ अत्थंतरं पि नं जचो ।

तं तम्मयं ति भण्णइ, तो मइपुव्वं जओ जालियं ॥१६०॥

भावसुयं तेण मई, वगसमा सुवसरिसयं तं च ।

जं चित्तिज्जण य तथा, तो सुयपरिवाणिमणुसरइ ॥१६१॥

अथोपचारः क्रियते-उपचारविधिराश्रीयते, ततश्चाचार्यन्तर-मपि यद् यस्मात् प्रभवति तन्मयमिति भण्यते, यथा-‘ तद-पश्यमियन्त विक्क्रियाविस्तरमुपगतम्, ’ ‘तदेक वचनमेतावन्त विपाकमापन्नम्’ इत्यादि; ततश्चातन्मयेऽपि ध्वनौ मतिगता ज्ञानमयतोपचर्यते । तथा च सति वल्कशुम्बसादृश्येन मतिश्रुतयोरय जेद सिद्धो भवति । एवमुक्ते आचार्यः सुहृद् भूत्वा पर शिक्षयति- (तो मइपुव्व इत्यादि) हन्त ! यद्युपचारवादी भवान्, ततो मतिपूर्वं भावश्रुतं यस्मादागमे भणितम्, तेन कारणेन मतिर्वल्कसमा, तच्च ज्ञावश्रुतं शुम्बसदृशम्, इत्येव दृष्टान्तोपनय कुरु, येनोपचारमन्तरेणाऽपि सर्वं सुस्थं भवति, यथा हि वल्काः शुम्बकारणम्, तथा मतिरपि ज्ञावश्रुतस्य, यथा च शुम्ब वल्कानां कार्यं तथा ज्ञावश्रुतमपि मते । कुत ? इत्याह-यद् यस्मात् कारणात् तथा मत्या चिन्तायित्वा ततः श्रुतपरिपाटीमनुसरति-वाच्यवाचकभावेन परोपदेशश्रुतग्रन्थयोजनां वस्तुनि करोति; तस्मान्मतिश्रुतयोर्वल्कशुम्बयोरिव कार्यकारणभावाद् भेदसिद्धिः, इत्येव दृष्टान्तोपनयो युक्तिः स-सहते, न तु परोक्षप्रकारेणेति गाथाऽर्थः ॥ १६० ॥ १६१ ॥

तदेव वल्कशुम्बोदाहरणादप्यभिहितो मतिश्रुतयोर्भेदः; सा-म्प्रत त्वङ्गानङ्गभेदात्तमभिधितुं पराजिप्रायं तावदुपन्य-स्यन्नाह-

अण्णे अण्णक्खरऽक्खर-वितेसओ मइसुयाई जिंदति ।

जं मइणाणमणक्खर-मक्खरमियरं च सुयनाण ॥१६२॥

अन्ये केचनाऽपि सूरयोऽनन्तराक्षरवद्विशेषतो मतिश्रुते भि-न्दन्ति, यद् यस्मात् किल मतिज्ञानमनन्तरम्, श्रुतज्ञानं त्वङ्ग-रवद्भवति, इतरच्चानक्षरवदुच्छ्रुतसितादीत्यर्थः । इति गाथा-ऽर्थः ॥ १६२ ॥

अत्राऽऽचार्यो दूषणमाह-

जइ मइरणक्खर चिय, भविज्ज नेहाऽऽदओ निरजिलणे ।

थाणपुरिसाइज्जा-यविवेगो किह णु होज्जाहि ? ॥१६३॥

यदि हन्त ! मतिरनन्तरैव स्यात्-अक्षराभिलापर-हितैव भवताऽन्युपगम्यते, तर्हि निरभिलाष्ये प्रति-भासमानाऽभिलाषे स्थापवादिके वस्तुनि ईहाऽऽदयो न प्रवर्तन् । ततः किम् ? इत्युच्यते-तस्यां मतावनक्षरत्वे-न स्थापवादिविकल्पाभावात् ‘ स्थाणुरयं पुरुषो वा ’ इत्यादि-पर्यायाणां वस्तुधर्माणां विवेको वितर्कोऽन्वयव्यतिरेकाऽऽदिना परिच्छेदो न स्यात् । तथाहि-यदनन्तरं ज्ञानं न तत्र स्थाणुपुरुष-पर्यायाऽऽदिविवेकः, यथाऽवग्रहः, तथा चेहाऽऽदयः, तस्मात्ते-ष्वपि नासौ प्राप्नोतीति गाथाऽर्थः ॥ १६३ ॥

अथ विभ्रान्तस्य परस्योत्तरमाह-

सुयाणिस्सियवयणाओ, अह सो सुयओ मओ न बुद्धीओ ।

जइ सो सुयवावारो, तओ किमन्नं मइन्नाणं ? ॥१६४॥

आगमे मतिज्ञानं द्विधा प्रोक्तम्-श्रुतनि-श्रितमवग्रहेहाऽऽदिचतु-ष्कम्, अश्रुतनिश्रितं चैतत्पत्तिकयादिवुक्किचतुष्टयम् । ततश्च सू-रित्थं पराजिप्रायमाशङ्कते-अथैवं परो ब्रूयात्-आगमे श्रुतनि-श्रित-

त्वेनाऽपि मतिज्ञानस्य भणनात् श्रुतात् श्रुततोऽक्षराऽऽत्मकादसौ स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकः मतः, न बुद्धेर्न मतेः सकाशात्, तस्याः स्वयमनन्तररूपत्वात् । अत्रोत्तरमाह-(जइ सो इत्यादि) यदि हन्त ! स स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकः श्रुतव्यापारस्तर्ह्य-वग्रहं मुक्त्वा किमन्यद् मतिज्ञानम् ? न किञ्चिदित्यर्थः । यदि स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकोऽक्षराऽऽत्मकत्वात् श्रुतव्यापार इ-ष्यते, तदेहाऽऽप्याऽऽदयो मतिभेदाः सर्वेऽप्यक्षराऽऽत्मकत्वात् श्रुतत्वमापन्नाः, इत्यतोऽक्षराभिलापरहितमवग्रहं मुक्त्वाऽऽशेष-स्येहाऽऽदिनेदभिन्नस्य सर्वस्याऽपि मतिज्ञानस्याभावप्रसङ्गः । इति गाथाऽर्थः ॥ १६४ ॥

अथाऽन्यथा परस्य वचनमाशङ्क्य दूषयितुमाह-

अह सुयओ वि विवेगं, कुणओ न तयं सुयं सुयं नत्थि ।

जो जो सुयवावारो, अन्नो वि तओ मई जम्हा ॥१६५॥

अथ श्रुतादपि स्थाणुपुरुषाऽऽदिविवेककुर्वत प्रमातुर्न तत् श्रुतम्, किं तु मत्यभावभीत्या मतिवेनाऽन्युपगम्यते, हन्त ! तर्ह्येकत्र सन्धितसतोऽन्यतः प्रच्यवते, यत एव सति श्रुतं क्वचिदपि नास्ति-श्रुताभावः प्राप्नोतीत्यर्थः । कुत ? इत्याह-यो यश्चर-णकरणाऽऽदिप्रतिपादनवृत्तणोऽन्योऽपि श्रुतस्याऽऽचाराऽऽदे-र्व्यापारः सकोऽसौ यस्मान्मतिज्ञानमेव, अक्षराऽऽत्मकत्वात्, स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकवदिति गाथाऽर्थः ॥ १६५ ॥

अथ स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेको मतिश्च श्रुतं च

भविष्यति; अतो नैकस्याप्यज्ञावप्रसङ्ग इत्याह-

मइकाले वि जइ सुयं, तो जुगवं मइसुओवओगा ते ।

अह नेवं एगयरं, पवज्जओ जुज्जए न सुयं ॥ १६६ ॥

स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकलक्षणे मतिकालेऽपि यदि श्रुत-व्यापार इष्यते, ततो युगपदेव मतिश्रुतोपयोगौ ते तव प्रसज्जे-ते, न चैतत् युक्तम्, समकालं ज्ञानद्वयोपयोगस्य निषिद्धत्वात् । अथैतदोषभयाद् नैवमुपयोगद्वयं युगपदऽन्युपगम्यते, तर्ह्येकतरं प्रतिपद्यमानस्य स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेककाले मतिज्ञानं, श्रु-तज्ञानं वा इच्छतो भवत इत्यर्थः, किम् ? इत्याह-(जुज्जए न सुयं ति) श्रुतमिह प्रतिपत्तु न युज्यते, किं तु मतिज्ञानमेव । इदमुक्तं भवति-“ सावकाशानवकाशयोरनवकाशो विधिर्ब-लवान् ” इति न्यायादन्यत्रानवकाशं मतिज्ञानमेवैकं तवैकतरं प्रतिपद्यमानस्येह प्रतिपत्तुं युज्यते; न तु श्रुतं, तस्याऽन्यत्र श्रु-तानुसारिण्याचाराऽऽदिज्ञानविशेषे सावकाशत्वात् । एवं च सति स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेको मतेरेव, न तु श्रुतात्, स चाऽक्षराभिलापसमनुगतः एव, इति नैकान्तेन मतिज्ञानमनक्ष-रमिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १६६ ॥

किं च-अक्षरानुगतत्वमात्रमुपपन्नं स्थाणुपुरुषाऽऽदि-

पर्यायविवेको भवता श्रुतनिश्रित उक्तः, एव चा-

तिप्रसङ्गः प्राप्नोतीति दर्शयति-

जइ सुयानिस्सियमक्खर-माणसरओ तेण मइचउकं पि ।

सुयानिस्सियमावन्नं, तुह तं पि जमक्खरप्पज्जवं ॥१६७॥

यदि स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकविधानेनाक्षरमनुसरतः प्र-मातुर्ज्ञानं श्रुतनिश्रितं भवता प्रोच्यते, तेन तर्ह्यौत्पत्तिकयादिम-तिचतुष्कमपि तव श्रुतनिश्रितमापन्नम्, यस्मात्तदप्यक्षरप्रभव ध-र्णाऽऽद्विक्रितमित्यर्थः । तदपि हि नेहाऽऽदिविरहेण जायते, ईहा-ऽऽदयश्च न वर्णाऽभिलापमन्तरेण सम्भवन्ति; तस्मान्मतिचतु-

स्वमपि त्वदभिप्रायेण श्रुतनिश्चितमायातम्, न चैतदस्ति, आगमे-
ऽश्रुतनिश्चितत्वेन तस्याभिधानात् । तस्माद्देवानां प्रियेणाद्यापि
श्रुतनिश्चितस्य स्वरूपमेव नावगम्यते, तत् किं वयं ब्रूमः ? ।
इति गाथाऽर्थः ॥ १६७ ॥

तदेवं श्रुतनिश्चितवचनश्रवणमात्राद्विज्ञानतत्त्वस्वरूपमजा-
नानः परो युक्तिजिनिराकृतोऽपि विज्ञातीभूतः प्राऽऽह-
जऽ तं सुपुण न तओ, जाणइ सुयानिस्सियं कहं भाणियं ? ।
जं सुयकओवयारं, पुण्वि इण्हि तयणवेक्खं ॥ १६८ ॥

यदि त स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकसंघात श्रुतेन न जानाति
सकोऽसौ ज्ञानी, तर्हि श्रुतनिश्चितमेवावग्रहाऽऽदिक सूत्रे कथं
केन प्रकारेण भाषितम् ?-मतिः स्वयमनकरैव, यस्त्वहाकरो-
षलम्भः स यदि श्रुतनिश्चितो नश्यते, तर्हि कथमन्यथाऽसौ
प्रतिष्यते ? । इति विस्मयभयाऽऽपुरितहृदयस्य परस्याऽय प्रश्न
इति ज्ञावः । अत्रोच्यते-ननु भवानेव प्रष्टव्यो योऽसमाक्षितमि-
त्य प्रज्ञावने-योऽकरोपलम्भः स सर्वोऽपि श्रुतनिश्चित इति । अथ
न ज्ञायते भवता, तर्हि वयमेव ब्रूमः, श्रूयतम् (ज सुपु इत्या-
दि) श्रुत द्विविधम्-परोपदेशः, आममग्रन्थश्च । व्यवहारका-
लात् पूर्वं तेन श्रुतेन कृत उपकारः सस्काराऽऽधानरूपो यस्य
तत् कृतश्रुतोपकारम्, यद् ज्ञानमिदानीं तु व्यवहारकाले
तस्य पूर्वप्रवृत्तस्य सस्काराऽऽयाचकश्रुतस्यानपेक्षमेव प्रवर्तते
तत् श्रुतनिश्चितमुच्यते, न त्वत्कराभिलाषयुक्तत्वमात्रेणेति भा-
वः । इति गाथाऽर्थः ॥ १६८ ॥

एतदेव भावयन्नाह-

पुण्वं सुयपरिकामिय-मइस्म जं संपयं सुयाऽऽईयं ।
तं निस्सियमियरं पुण, अणिसिअं मइचउकं तं ॥ १६९ ॥

व्यवहारकालात् पूर्वं यथोक्तरूपेण श्रुतेन परिकर्मिता-आहि-
तसंस्कारा मतिर्यस्य न तथा तस्य साध्यादेर्यत्साम्प्रत व्यवहा-
रकाले श्रुतानीत श्रुतनिरपेक्ष ज्ञानमुपजायते तच्छ्रुतनिश्चितम-
वग्रहाऽऽदिकं सिद्धान्ते प्रतिपादितम् । इतरत्पुनरश्रुतनिश्चितम्,
तच्चौत्पत्तिकयादिमतिचतुष्कं द्रव्यम्, श्रुतसस्कारानपेक्षया
सहजत्वात् तस्य । अत्राऽऽह-ननु “भरन्तिथरणसमत्था, ति-
वगसुत्तथगाहियपेयात्ता । उभयलोगे फलवई, विणयसमुत्था
इव वुद्धा ॥ १ ॥” इत्यादिवचनात् तत्राऽपि मतिचतुष्के वै-
नायिका मतिः श्रुतनिश्चिता समस्ति । सत्यम्, किं तु सकृदश्रु-
तनिश्चितत्वे सत्यपि बाहुल्यमङ्गीकृत्याश्रुतनिश्चित तदुच्यते इत्य-
दोषः * । तस्माद् यदुक्तम्-“ ज मइनाणमणक्खर-मियरं

* इममेवाऽभिप्रायं नन्द्यध्ययने अस्या एव गाथाया विव-
रणस्थले श्रीमन्मन्त्रयगिरिसूरिरप्याह । तथाहि-“मन्त्रश्रुतनिश्चि-
ता बुद्धयो वक्तुमज्जिप्रेता”, ततो यद्यस्यास्त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीत-
सारत्वम्, ततोऽश्रुतनिश्चितत्वे नोपपद्यते, न हि श्रुताभ्यासमन्त-
रेण त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतसारत्वं संभवति । अत्रोच्यते-इह प्रा-
यो वृत्तिमाश्रित्याऽश्रुतनिश्चितत्वमुक्तम्, ततः स्वल्पश्रुतभावे-
ऽपि न कश्चिदोषः” इति ।

“ इहानिगुरुकार्ये पुनिर्वहत्वाद् भर इव भरस्ताश्चिस्तरणे
समर्था जरनिस्तरणसमर्था, प्रयो वर्गास्त्रिवर्गा लोकरुद्धा
चर्मार्थकामास्तवर्जनोपायप्रतिपादकं यत् सूत्र यश्च तदर्थस्तौ
त्रिवर्गसूत्रार्थौ, तयोर्गृहीतं ‘पेयालं’ प्रमाण सारो वा यथा सा
तथाविधा ।” इति नन्दिटीकायां व्याख्यातोऽस्या अर्थः ।

सुयनाणमिति ” (१६२) तदयुक्तम्, मतेरनकरत्वे स्थाणुपुरु-
षाऽऽदिपर्यायविवेकाभावप्रसङ्गात्, श्रुतनिश्चितत्वस्य साम्यथा
समर्थितत्वादिति स्थितम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १६९ ॥

यद्यनकरा मतिर्न जवति, तर्हि “ लक्षणजेया
हेऊ, फलजावओ (६७) ” इत्यादिगाथायां
प्रतिज्ञातोऽकरानकरभेदाद् मतिश्रुतयो-
र्भेदः कथं गमनीयः ?, इत्याह-

उजयं भावऽक्खरओ, अणक्खरं होज्ज वंजणऽक्खरओ ।
मइनाणं सुत्तं पुण, उभयं पि अणक्खरऽक्खरओ ॥ १७० ॥

इहाकरं तावद् द्विविधम्-द्रव्याकरम्, प्राधाकरं च । तत्र द्रव्या-
कर पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताऽऽकाराऽऽदिरूपम्, तात्त्वादिकारणजन्यः
शब्दो वा; एतच्च व्यज्यतेऽर्थोऽनेनैतत् व्यञ्जनाक्षरमप्युच्यते ।
जावाकर त्वन्तःस्फुरदकाराऽऽदिवर्णज्ञानरूपम् । एवं च सति
(भावऽक्खरओ स्ति) जावाकरमाश्रित्य मातृज्ञान भवेत् । कथ-
भूतम् ?, इत्याह-(उभयं ति) उजयरूपम्-अकरवत्, अनकरं
चेत्यर्थः; मतिज्ञानभेदे ह्यवग्रहे भावाकर नास्तीति तदनकरमु-
च्यते, ईहाऽऽदिषु तु तद्वेदेषु तदस्ताति मतिज्ञानमकरवत्
प्रतिपाद्यत इति भावः । (अणक्खर होज्ज वंजणऽक्खरओ स्ति)
व्यञ्जनाकरं द्रव्याकरमित्यनयान्तरम्, तदाश्रित्य मतिज्ञानमनकर-
र जवेत्, न हि मतिज्ञाने पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताकाराऽऽदिक शब्दो
वा व्यञ्जनाकर विद्यते, तस्य द्रव्यश्रुतत्वेन रूढत्वात्, द्रव्यमति-
त्वेनाप्रसिद्धत्वादिति । (सुत्तं पुणेत्यादि) सूत्र धृतज्ञानम्, पुनरुभ-
यमपि-द्रव्यश्रुतम्, जावश्रुतं च इत्यर्थः, प्रत्येकमनकरतः, अकरत-
श्च जवेत् । इदमुक्तं भवति-“ऊससिय नाससिय, निच्चूदं खा-
सिय च णीय च । निर्हिसधिय-मनुसारं, अणक्खरं छेद्वियाईय”
॥ १ ॥ इत्यादिवचनाद् द्रव्यश्रुतमनकरम्-पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताक्षर-
रूपम्, शब्दरूपं च; तदेव साकर भावश्रुतमपि श्रुतानुसार्यकारा-
दिवर्णविज्ञानाऽऽत्मकत्वात्साकरम्, पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताकाराऽऽ-
द्यकररहितत्वात् शब्दाभावाच्च तदेवानक्षरम्, पुस्तकाऽऽदिन्य-
स्ताकरस्य शब्दस्य च द्रव्यश्रुतान्तःपातित्वेन भावश्रुतेऽसत्त्वात्;
तदेव मनेर्भावश्रुतस्य च साकरानकरकृतो नास्ति विशेषः;
प्रत्येकं द्वयोरप्यकरानकररूपत्वेनोक्तत्वात्; केवल सामान्येन
‘भूतम्’ इत्युक्ते तन्मध्ये द्रव्यश्रुतं व्यज्यत इति कृत्वा तत्र द्रव्य-
श्रुतमाश्रित्य द्रव्याकरमस्ति, मनो तु तत्रास्ति, तस्या द्रव्यमति-
त्वेनाऽऽरूढत्वादिति । एवमनयोर्द्रव्याकरापेक्षया साकरानक-
रत्वकृतो भेदः । इति गाथाऽर्थः ॥ १७० ॥

तदेवमकरेतरभेदाद् मतिश्रुतयोर्भेदमभिधाय मूकेतर-
भेदात् तमभिधिसुराह-

सपरप्पच्चायणओ, भेओ मूप्पराण वाऽभिहिओ ।
जं मूयं मइनाणं, सपरप्पच्चायणं सुत्तं ॥ १७१ ॥

अन्यैस्तु कैश्चिदाचार्यैः स्वपरप्रत्यायनतो मतिश्रुतयो-
र्भेदोऽभिहितः । कयोरिव ?, इत्याह-मूकेतरयोरिव, यथा
हि मूकः स्वमात्मानमेव प्रत्याययति प्रतीतिपथं नय-
ति, न तु परम्, तत्प्रत्यायनेहेतुवचनाभावाद्, इतरस्त्वमूकः
स्वं परं च प्रत्याययति, वचनसद्भावात् । तथा सति यथा मूक-
मुखरयोर्भेदः, एव मतिश्रुतयोरपि, यद् यस्मात् परप्रत्यायन-
हेतुद्रव्याकराभावाद् मूक मातृज्ञानम्, मुखरं तु श्रुतज्ञानम्,

कुत ? , स्वपरप्रत्यायकत्वाद्-रूपाक्षरसङ्गादेन परप्रत्यायक-
त्वस्यापि तत्र लभ्यमानत्वादिति ज्ञाव । इति गाथाऽर्थः ॥१७१॥

एतदाचार्यो मतिश्रुतयोस्तुल्यताऽऽपादनेन किञ्चिद् दूषयि-
तुमाह-

सुयकारणं ति सद्दो, सुयमिह सो य परबोद्धं कुणः ।

मइहेयवो वि हि परं, बोहिंति कराइचेष्टाओ ॥१७२॥

इह तावद्भवन्त पृच्छाम -हन्त ! शब्दः श्रुतमुच्यते, उपल-
क्षणत्वात्पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताक्षरविन्यासश्च श्रुतमभिधीयते (सु-
यकारणं ति) श्रुतकारणत्वात्-कारणे कार्योपचारादिति भावः ।
स च शब्दः, पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताक्षरविन्यासश्च परबोधन परप्र-
त्यायन करोतीत्येव परतः श्रुतज्ञान परप्रत्यायकमुच्यते, न तु
स्वतः, इति तावद्भवतोऽभिप्राय । एतच्च मतिज्ञानेनाऽपि समानम् ।
कुत ? , इत्याह-हि यस्मान्मतिहेतवोऽपि मतिजनका अपि करा-
ऽऽदिचेष्टाविशेषाः पर बोध्यन्त्येव । तथाहि-अक्षराऽऽत्मकत्वा-
त् किञ्च शब्दः, पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताक्षरविन्यासश्च श्रुतस्य कारण,
करशीर्षाऽऽदिचेष्टास्त्वक्षररहितत्वात् किञ्च मतिज्ञानस्य हेतवः-
करवक्त्रसंयोगे हि कृते शुक्तिविषयाविषया किल मतिरूपयते,
शीर्षे च धूनिते निवृत्तिप्रवृत्तिविषया सा समुपजायते, इत्येव
मतिहेतवः । कराऽऽदिचेष्टाऽपि परप्रबोधिका एवेति गाथाऽ-
र्थः ॥ १७२ ॥

यदि मतिहेतवोऽपि पर प्रबोधयन्ति, ततः किम् ? , इत्याह-
न परप्रबोद्धाई, जं दो वि सरूवओ मऽमुयां ।

तत्कारणाई दोएह वि, बोहिंति तओ न भेओ सिं ॥१७३॥

मतिहेतूनामपि परप्रबोधकत्वे मति न (भेओ सिं) अनयोर्मति-
श्रुतयोर्न जेदः । कुत ? , इत्याह-(तउ ति) ततस्तस्मात् कारणात् ।
कस्मात् ? , इत्याह-यद् यस्माद् द्वे अप्येते मतिश्रुते स्वरूपतो
विज्ञानाऽऽत्मना न परप्रबोधके, विज्ञानस्य मूकत्वेन परप्रबोध-
कत्वायोगात्, अवध्यादित्रयदिति । अथ श्रुतस्य यत्कारण श-
ब्दाऽऽदिकं तत्परप्रबोधकम्, इत्येतावता मतिज्ञानाद् विशिष्यते
श्रुतज्ञानम् । नन्वेतद् मतिज्ञानेऽपि समानम्, तत्कारणस्याऽपि
करचेष्टाऽऽदे परावबोधकत्वादिति । एतदेवाऽऽह-तानि च तानि
पूर्वोक्तरूपाणि कारणानि च तत्कारणानि द्वयोरपि मतिश्रुतज्ञा-
नयोर्वैधासख्यं शब्दाऽऽदानि, करचेष्टाऽऽदानि च पर बोध्य-
न्त्येव, इति कोऽनयोर्विशेष ? , न कश्चिदित्यर्थः । इति किमु-
च्यते-मूकेतरमेदाद् जेदः ? । इति गाथार्थः ॥ १७३ ॥

तदेव परोक्ते व्यञ्जित्वास्ति ततो निरुत्तर विवक्षीभूत
तूर्णीभावमापन्न परमवलोक्य सजातकारुण्यं

स्वयमेव सूरिरुत्तरमाह-

दन्वमुयमसाहारण-कारणओ परविबोद्धं होजा ।

रूढ ति व दन्वसुयं, सुयंति रूढा ए दन्वमई ॥१७४॥

छव्यश्रुत पुस्तकन्यस्ताक्षरशब्दरूप श्रुतज्ञानस्यैव कारणम्,
न तु मते, इति श्रुतज्ञान प्रत्यसाधारणकारणत्वाद् छव्यश्रुत
परप्रबोधकं जवेत्, न तु कराऽऽदिचेष्टा, तासां मतिश्रुतो-
भयकारणत्वेन साधारणकारणत्वादिति भावः । इदमुक्तं जव-
ति-पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताक्षररूप, शब्दाऽऽत्मकं च छव्यश्रुतम्, श्रुत-
ज्ञानस्य मतिपूर्वकत्वाद् यद्यप्यानन्तर्येणावग्रहेहाऽऽदान् जनय-
४९०

ति, तथाऽप्यक्षररूपत्वाद् मुख्यतया श्रुतज्ञानस्यैव किलासा-
धारण कारणमुच्यते, कारणत्वेनोपचारतः श्रुतज्ञानेऽन्तर्भवति,
परप्रबोधकत्वेन च तत्सर्वस्यापि विदितमिति । एव कारणस्य
परप्रबोधकत्वात् श्रुतज्ञान परप्रबोधकं घटते, कराऽऽदिचेष्टास्तु
मतिज्ञानस्यासाधारणकारणं न जवन्ति, श्रुतज्ञानहेतुत्वादपि
करवक्त्रसंयोगाऽऽदिकाया हि करचेष्टायां दृष्टायां न केवलं
तद्विषयावग्रहाऽऽदयः उत्पद्यन्ते, किं तु-"भोक्तुमिच्छत्ययम्"
इत्यादिश्रुतानुसारिविकल्पाऽऽत्मकं श्रुतज्ञानमप्युपजायते इति ।
अतोऽसाधारणकारणत्वाभावात् कराऽऽदिचेष्टाः परमार्थतो
मतिज्ञानस्य कारणमेव न संभवन्ति, ततश्च न तत्रान्तर्भवन्ति;
तथा च सति न मतिज्ञान परप्रबोधकम् । अथवा-(द्रव्य-
सुयमसाहारणकारणओ ति) द्रव्यश्रुत पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताऽऽ-
चाराऽऽदिग्रन्थाक्षररूपम्, गुरुजनोदीरितदेशनाशब्दस्वरूपं च
परप्रबोधकं भवेत् । कुत ? , इत्याह-असाधारणस्य मोक्षं
प्रत्यनन्यसाधारणकारणस्य क्वाधिकज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षण-
स्य वस्तुकलापस्य कारणत्वाद् हेतुत्वात्, ततश्च तद्-
द्वारेण श्रुतज्ञानमपि परप्रबोधकं घटते, कराऽऽदिचेष्टास्तु
यद्यपि मतिज्ञानस्य कारणम्, तथाऽपि यथोक्तो विशिष्टः
परप्रबोधस्तासु प्रायो न संभवति, अतो विशिष्टपरप्रबोधा-
भावाद् न ताः परप्रबोधिकाः, तथा च सति न तद्-
द्वारेणापि मतिज्ञान परप्रबोधकम् । इति सूत्रस्य सूचकत्वात्
सोपस्कारः पूर्वोक्तस्यार्थोऽवसेयः । अथोत्तरार्द्धस्य व्याख्या
प्रस्तूयते-(रूढ ति वेत्यादि) वेत्यथवा, जवतु मतिज्ञानस्य
कारणं कराऽऽदिचेष्टा, तथापि सा 'द्रव्यमतिः' इत्येवमागमे क-
चिदपि न रुढा, द्रव्यश्रुत पुनः पूर्वोक्तस्वरूप 'श्रुतम्' इत्येव
सर्वत्र रुढम् । ततश्च यद्यपि कराऽऽदिचेष्टा मतिज्ञानस्य कारणम्,
परप्रबोधिका च, तथापि छव्यमतित्वेनाऽऽरूढत्वात् कारणे का-
र्योपचारतो मतिरूपतया न व्यवहियते । अतो मतिज्ञानात् त-
स्याः पृथग्भूतत्वाद् न तद्द्वारेण तस्य परप्रबोधकत्वम्, छ-
व्यश्रुत तु कारणे कार्योपचारतः श्रुतज्ञानत्वेन प्ररूप्यते, इति
तद्द्वारेणास्य परप्रबोधकमुपपद्यते एव । इति युक्तो मूकेतर-
जेदाद् मतिश्रुतयोर्जेदः । ततश्च-" तत्कारणाई दोएह, वि बो-
हिंति तओ न जेओ सिं । " (१७३) इत्येतदपास्तं भवतीति
गाथाऽर्थः ॥ १७४ ॥

(११) तदेव कराऽऽदिचेष्टाया मतिकारणत्वमभ्युपगम्योक्तम्,
साम्प्रत सा मते. कारणमेव न जवति, किं तु
श्रुतस्येति दर्शयन्माह-

मा वा सदित्यो चिय, तथा वि जं तस्मि पचओ होइ ।
कत्ता वि हु तदजावे, तदजिप्पाओ कुणइ चिट्ठ ॥१७५॥

यदि वा सा कराऽऽदिचेष्टा करवक्त्रसंयोगाऽऽदिलक्षणा ।
किम् ? , इत्याह-शब्दार्थ एव शब्दो वक्त्रसमुदीरितवचनरूप, त-
स्यार्थः शब्दार्थः श्रोतृगनज्ञाने प्रतिभासमानतदजिधेयवन्तुरूप
श्रुतज्ञानमिति तात्पर्यम् । किमित्यसौ शब्दार्थ एव ? , इत्याह-
यद् यस्मात् कारणाद् तथाऽपि कर्त्ता चाहितया तस्मिन् शब्दार्थ-
भोजनेच्छाऽऽदिलक्षणे प्रतिपत्तु प्रत्ययो भवति । तथा कर्त्ता-
ऽपि तदभावे शब्दाभावे जिह्वारोगाऽऽदिमन्दावात् शब्दोदी-
रणसार्थ्याभाव इत्यर्थः । (तदजिप्पाच ति) तस्मिन् शब्दार्थे
भोजनेच्छाऽऽदिलक्षणे परस्मै प्रतिपादयितव्येऽभिप्रायो मनोवि-
कल्पो यस्यासौ तदभिप्रायं करोति चेष्टां करवक्त्रसंयोगाऽऽदि

सकृणाम् । इदमुक्तं भवति-यद्यपि कराऽऽदिचेष्टाभ्यन्तरजावेनाऽ-
वप्रदाऽऽदीन् जनयति, तथाऽपि शब्दार्थ एव सा श्रुतज्ञानमेवे-
त्यर्थः, यस्मात् तथाऽपि विहितया तत्र शब्दार्थप्रत्ययो भवति,
अन शब्दार्थप्रत्ययजनकत्वात् कारणे कार्योपचारात् श-
ब्दार्थप्रत्यय एव सा, न पुनर्मति, तथा कर्ताऽपि 'भोक्तुमि-
च्छत्यसौ' इत्यादिप्रतिपत्ता जानात्वित्यभिप्रायवानेव भाषण-
शक्त्यभावे कराऽऽदिचेष्टां करोति । ततश्च कर्त्राऽपि शब्दार्थयो-
तनाभिप्रायेण क्रियमाणत्वात् कराऽऽदिचेष्टा शब्दार्थ एव । ततश्च
एषाऽपि श्रुतकारणत्वात् श्रुत एवान्तर्भवति, शब्दवत्, न म-
तौ, तथा च सत्येषा परमार्थतो मतेः कारणमेव न भवत्यतः
कारणद्वारेणाऽपि न परप्रत्यायकं मतिज्ञानम्, श्रुतं तु तद्वा-
रेण परावबोधकम् । इति युक्तो सूक्तेतरभेदाद् मतिश्रुतयो-
र्भेदः ॥ १७५ ॥ विशे० । स्या० । आ० म० । कर्म० । न० ।

(१२) श्रुतानन्तरमवधिज्ञानस्य विवेकः-

कालविपर्ययस्वामित्वलाभसाधर्म्याद् मतिश्रुतानन्तरमवधि-
ज्ञानमुक्तम् । प्रवाहापेक्षया, अप्रतिपत्तितैकसत्त्वाऽऽधारापेक्षया
वा यावान् मतिश्रुतयोः स्थितिकालः तावानेवावधिज्ञानस्याऽपि
तथा यथैव मतिश्रुतज्ञाने मिथ्यादर्शनोदयतो विपर्ययरूपतामा-
सादयति, तथाऽवधिज्ञानमपि । तथाहि-मिथ्यादृष्टेः नतस्तान्ये-
व मतिश्रुतावधिज्ञानानि, मत्त्यज्ञाने श्रुताज्ञानविजङ्गज्ञानानि भव-
न्ति । उक्तं च-"आद्यत्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तम् ।"
इति । तथा य एव मतिश्रुतज्ञानयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्या-
ऽपि । तथा विभङ्गज्ञानिनः त्रिदशाऽऽदेः सम्यग्दर्शनावाप्तौ यु-
गपदेव मतिश्रुतावधिज्ञानानां लाभसंभवस्ततो लाभसाधर्म्यम्
अवधिज्ञानानन्तरं च ब्रह्मविषयज्ञावप्रत्यक्षत्वसाधर्म्याद् मनः-
पर्यायज्ञानमुक्तम् । तथाहि-यथाऽवधिज्ञानं ब्रह्मस्थस्य भ-
वति, तथा मनःपर्यायज्ञानमपीति ब्रह्मस्थसाधर्म्यम् । तथा
यथाऽवधिज्ञानं रूपिद्रव्यविषयं तथा मनःपर्यायज्ञानमपि,
तस्य मनःपुद्गलाऽऽलम्बनत्वादिति विषयसाधर्म्यम् । तथा य-
थाऽवधिज्ञानं जायोपशमिके भावे वर्तते, तथा मनःपर्याय-
ज्ञानमपीति जावसाधर्म्यम् । यथा चाऽवधिज्ञानं प्रत्यक्षं तथा
मनःपर्यायमपीति प्रत्यक्षत्वसाधर्म्यम् । उक्तं च-"कालवि-
वक्ष्यसामि-तत्त्वलाभसाहस्यमत्रोऽवही ततो । माणसमिच्छो
ब्रह्म-स्थविसयज्ञावाहं सादृशम्" ॥ ७७ ॥ (विशे०) तथा मनः-
पर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानस्योपन्यासः, सर्वोत्तमत्वात्, अप्रम-
त्तयतिस्वामिसाधर्म्यात् सर्वावसानलाभाच्च । तथाहि-सर्वा-
ण्यपि मतिज्ञानाऽऽदीनि ज्ञानानि देशतः परिच्छेदकानि, केव-
लज्ञानं तु सकलवस्तुस्तोमपरिच्छेदकं सर्वोत्तमं, सर्वोत्तमत्वात्
चान्ते सर्वशिरःशेखरकल्पे उपन्यस्तम् । तथा-यथा मनः-
पर्यायज्ञानमप्रमत्तयतेरेवोदयते, तथा केवलमन्यप्रमादभाव-
मुपगतस्यैव यतेर्भवति, नान्यस्य, ततोऽप्रमत्तयतिसाधर्म्य-
म् । तथा यः सर्वाण्यपि ज्ञानानि समासादयितुं योग्यः स
नियमात् सर्वज्ञानावसाने केवलज्ञानमवाप्नोति, ततः सर्वान्ते
केवलमुक्तम् । उक्तं च-"अन्ते केवलमुक्तं, जह सा मित्ताव-
साणलाभाश्रौ ।" इति । तथा यथा मनःपर्यायज्ञानं न वि-
पर्ययमासादयति, तथा केवलज्ञानमपीति । विपर्ययाभावसाध-
र्म्याच्च मनःपर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानमुक्तमिति कृतं प्रसङ्गेन ।
न० । "सद्यं स्रग्वीरसमियं, दुविहं नाणं मुण्येय्वं । स-
द्यं केवलनाण, स्रग्वीरसमियाहं ससृणाणाह ॥१॥" प० भा० ।

(१३) ज्ञानं प्रत्यक्षं परोक्षं च । तथाहि-

तं समासत्रो दुविहं पणत्तं । तं जहा-पच्चक्खं
परोक्खं च ।

तत्प्रश्नप्रकारमपि ज्ञानं समासतः सकृपेण द्विविधं द्विप्रका-
रं प्रकृतं, तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । प्रत्यक्षं च, परो-
क्षं च । न० । आ० म० । आ० चू० । स्या० । (५५५)
'परोक्ख' शब्दे) (परोक्षभेदाः 'परोक्ख' शब्दे वक्ष्यन्ते)
(अवध्यादिज्ञानानां व्याख्या स्वस्वस्थाने) (तृतीयभागे
'ओहि' शब्दे १५६ पृष्ठे ज्ञानदर्शनविजङ्गवृत्तकणमुक्तम्)
('आज्जिण्णोहियणाण' शब्दे द्वितीयभागे १५५ पृष्ठे सशया-
ऽऽदीनामपि ज्ञानवच्चभावेदितम्)

(१४) न ज्ञानमात्मन्यतिरेकेण गुणः-

ननु चैतन्य ज्ञानमात्मनः क्षेत्रज्ञादन्यदत्यन्तव्यतिरिक्तम्, अस-
मासकरणादत्यन्तमिति लज्यते । अत्यन्तभेदे सति कथमा-
त्मनः संबन्धि ज्ञानमिति व्यपदेशः ? इति पराशङ्कापरिहारार्थ-
मौपाधिकमिति विशेषणद्वारेण हेत्वाभिधानम् । उपाधेरागत-
मौपाधिकम् । समवायसंबन्धलक्षणेनोपाधिना आत्मनि स-
मेवेतमात्मनः स्वयं जडरूपत्वात् समवायसंबन्धोपद्वैकि-
तमिति यावत् । यथात्मनो ज्ञानादव्यतिरिक्तत्वमिष्यते,
तदा तु स्रज्जन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्तरापाये तदन-
न्तराभावाद् बुद्ध्यादीनां नवानामात्मविशेषगुणानामुच्छेदावसरे
आत्मनोऽप्युच्छेदः स्यात् । तदव्यतिरिक्तत्वात् । अतो भिन्नमेवा-
ऽऽत्मनो ज्ञानं यौक्तिकमिति । (स्या०) अप्राह-ज्ञानमपि यद्ये-
कान्तेनाऽऽत्मनः सकाशाद्भिन्नमिष्यते, तदा तेन क्षेत्रज्ञानेन मै-
त्रस्यैव नैव विषयपरिच्छेदः स्यादात्मनः । अथ यत्रैवाऽऽत्मनि
समवायसंबन्धेन समवेतं ज्ञानं तत्रैव ज्ञावावभासं करोतीति
चेत् । न । समवायस्यैकत्वाद् नित्यत्वाद् व्यापकत्वात् च
सर्वत्र वृत्तेरविशेषात् समवायवदात्मनामपि व्यापकत्वादेक-
ज्ञानेन सर्वेषां विषयावबोधप्रसङ्गः । यथा च घटे रूपाऽऽद्य-
समवायसंबन्धेन समवेतः, तद्विनाशे च तदाश्रयस्य घटस्याऽपि
विनाशः । एव ज्ञानमप्यात्मनि समवेतः, तच्च कृणिक, तनस्तद्विना-
शे आत्मनोऽपि विनाशाऽऽपत्तेरनित्यत्वाऽऽपत्तिः । अथाऽस्तु
समवायेन ज्ञानाऽऽत्मनोः संबन्धः, किं तु स एव समवायः केन
तयोः संबध्यते? समवायान्तरेण चेदनवस्था, स्वेनैव चेत्, किं न
ज्ञानाऽऽत्मनोरपि तथा । अथ यथा प्रदीपस्तत्स्वाभाव्यादात्मानं
परं च प्रकाशयति, तथा समवायस्येदमेव स्वभावो यदात्मानं,
ज्ञानात्मानौ च संबध्यतीति चेत्-ज्ञानात्मनोरपि किं न तथा-
स्वभावता, येन स्वयमेवैतौ संबध्यते? किञ्च-प्रदीपदृष्टान्तोऽपि
भवत्पक्षे न जाघटीति । यतः प्रदीपस्तावद् द्रव्यम्, प्रकाशश्च
तस्य धर्मः, धर्मधर्मिणोश्च त्वयाऽत्यन्तं ज्ञेयोऽभ्युपगम्यते, तत्कथं
प्रदीपस्य प्रकाशाऽऽत्मकता? तदज्ञावे च स्वपरप्रकाशकस्व-
भावतामिति निर्निर्मूलैव । यदि च प्रदीपात्प्रकाशस्यात्यन्तभेदे-
ऽपि प्रदीपस्य स्वपरप्रकाशकत्वमिष्यते, तदा घटाऽऽदीनामपि
तदनुपज्यते, ज्ञेयाविशेषात् । अपि च-तौ स्वपरसंबन्धन-
स्वभावौ समवायाद्भिन्नौ स्याताम्, अभिन्नौ वा? यदि-भिन्नौ,
ततस्तस्यैतौ स्वज्ञावाविति कथं संबन्धः? संबन्धनिबन्धनस्य
समवायान्तरस्यानवस्थाभयादनन्युपगमात् । अथाऽभिन्नौ,
ततः समवायमात्रमेव, न तौ । तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरू-
पवदिति । किञ्च-यथेह समवायिषु समवाय इति मतिः

समवायं विनाऽप्युपपन्ना, तथेहाऽऽत्मनि ज्ञानमित्ययमपि प्रत्ययस्त विनैव चेदुच्यते, तदा को दोषः ? । अथाऽऽत्मा कर्ता, ज्ञान च करणम्, कर्तृकरणयोश्च वरुंकिवासीवद्भेद एव प्रतीतत, तत्कथं ज्ञानाऽऽत्मनोरभेदः ? इति चेत् । न । दृष्टान्तस्य वैषम्यात् । वासी हि बाह्य करणम्, ज्ञान चाज्यन्तर, तत्कथमनयोः साधर्म्यम् ? । न चैव करणस्य द्वैविध्यमप्रसिद्धम् । यदाहु-
 र्लक्षणा-“ करणं द्विविधं ज्ञेयं, बाह्यमाज्यन्तरं बुधे । यथा लुनाति दात्रेण, मेरुं गच्छति चेतसा ” ॥ १ ॥ यदि हि किञ्चित्करणमान्तरमेकान्तेन भिन्नमुपदर्श्यते, ततः स्याद् दृष्टान्त-
 दार्ष्टान्तिकयोः साधर्म्यम्, न च तथाविधमस्ति । न च बाह्यकरणगतो धर्मः सर्वोऽप्यन्तरे योजयितुं शक्यते । अन्यथा दीपेन चक्षुषा देवदत्तः पश्यतीत्यत्रापि दीपाऽऽदिवच्चक्षुषोऽप्येकान्तेन देवदत्तस्य भेदः स्यात्, तथा च सति द्यौकप्रतीतिविरोध इति । अपि च-साध्यविकलोपे वासिवर्द्ध-
 किदृष्टान्तः । तथाहि-नायं वर्द्धकिः काष्ठमिदमनया वास्या घटयिष्यते इत्येव वासिग्रहणपरिणामेनापरिणतः सन् तामगृहीत्वा घटयति, किं तु तथापरिणतस्तां गृहीत्वा । तथापरिणामे च वासिरपि तस्य काष्ठस्य घटने व्याप्रियते, पुरुषोऽपि । इत्येव लक्षणैकार्थसाधकत्वाद् वासिवर्द्धकयोरभेदोऽप्युपपद्यते, तत्कथमनयोर्भेद एवेत्युच्यते ? । एवमात्माऽपि-‘विव-
 क्तितमर्थमेनेन ज्ञानेन ज्ञास्यामि’ इति ज्ञानग्रहणपरिणामवान् ज्ञानं गृहीत्वाऽर्थं व्यवस्यति, ततश्च ज्ञानाऽऽत्मनोरुभयोरपि सवि-
 चित्तलक्षणैकार्थसाधकत्वाद्भेद एव । एव कर्तृकरणयोरभेदे सिद्धे सवित्तिलक्षणं कार्यं किमात्मनि व्यवस्थितम्, आहोस्विद् विषये इति वाच्यम् ? । आत्मनि चेत्-सिद्धं न । समीहितम् । विषये चेत्, कथमात्मनोऽनुभवः प्रतीयते ? । अथ विषय-
 स्थितसवित्ते, सकाशादात्मनोऽनुभवस्तर्हि किं न पुरुषान्तरस्यापि ? तद्भेदाविशेषात् । अथ ज्ञानाऽऽत्मनोरभेदपक्षे कथं कर्तृकरणभाव इति चेत् ? ननु यथा सर्प आत्मानमात्मना वेष्टयतीत्यत्राभेदे यथा कर्तृकरणभावस्तथाऽत्रापि । अथ परिकल्पितोऽयं कर्तृकरणभाव इति चेद्वेदनाऽवस्थायां प्रागवस्थाविल-
 क्षणगतिनिरोधलक्षणार्थक्रियादर्शनात् कथं परिकल्पितत्वम् ? । न हि परिकल्पनाशतैरपि शैलस्तम्भ आत्मानमात्मना वेष्टय-
 ताति वक्तुं शक्यम् । तस्मादभेदोऽपि कर्तृकरणभावः सिद्ध एव । किञ्च-चेतन्यमिति शब्दस्य चिन्त्यतामन्वर्थः-चेतनस्य प्राव-
 ज्ञेयन्यम् । चेतनश्चात्मा त्वयाऽपि कीर्त्यते, तस्य भावः स्वरूपं चेतन्यम् । यच्च यस्य स्वरूपं न तत्ततो जिज्ञा-
 भवितुमर्हति, यथा वृक्षाद् वृक्षस्वरूपम् । अथास्ति चेतन आत्मा, परं चेतनासमवायसंबन्धाद्, न स्वतः, तथा प्रती-
 तेरिति चेत् । तदयुक्तम् । यतः प्रतीतिश्चेत् प्रमाणीक्रियते, तर्हि निर्वाधमुपयोगाऽऽत्मक एवाऽऽत्मा प्रसिष्यति । न हि जातुचित् स्वयमचेतनोऽहं चेतनायोगात् चेतनः । अचेतने वा मयि चेतनायाः समवाय इति प्रतीतिरस्ति; ज्ञाताऽहमिति समाना-
 धिकरणतया प्रतीते । भेदे तथा प्रतीतिरिति चेत् । न । कथञ्चित्तादात्म्याभावे सामानाधिकरण्यप्रतीतेरदर्शनात् । यष्टि-
 पुरुष इत्यादिप्रतीतिस्तु भेदे सत्युपचाराद् दृष्टा, न पुनस्तात्वि-
 की । उपचारस्य तु वीज-पुरुषस्य यष्टिगतस्तब्धत्वाऽऽदिगुणैरभेदः, उपचारस्य मुख्यार्थस्पर्शित्वात् । तथा चाऽऽत्मनि ज्ञाताऽह-
 मिति प्रतीतिः कथञ्चित्चेतनाऽऽत्मतां गमयति, तामन्तरेण ज्ञाताऽहमिति प्रतीतेरनुपपद्यमानत्वाद्, घटाऽऽदिवत् । न हि घटाऽऽदिर-

चेतनाऽऽत्मको ज्ञाताऽहमिति प्रत्येति । चैतन्ययोगाभावादसौ न तथा प्रत्येतीति चेत् । न । अचेतनस्यापि चैतन्ययोगाच्चेतनोऽहमिति प्रतिपत्तेरनन्तरमेव निरस्तत्वात्, इत्यचेतनत्वं सि-
 द्धम्-आत्मनो जडस्याऽर्थपरिच्छेदं पराकरोति, तं पुनरिच्छता चैतन्यस्वरूपताऽस्य स्वीकरणीया । ननु ज्ञानवानहमिति प्रत्ययादात्मज्ञानयोर्भेदः, अन्यथा धनवानिति प्रत्ययादपि धन-
 धनवतोर्भेदाभावानुषङ्गः । तदसत् । यतो ज्ञानवानहमिति नाऽऽत्मा भवन्मते प्रत्येति, जडत्वैकान्तरूपत्वात्, घटवत् । सर्व-
 था जडश्च स्यात्-आत्मा ज्ञानवानहमिति प्रत्ययश्च स्यादस्य वि-
 रोधाभावात्, इति मा निर्णयः ; तस्य तथोत्पत्त्यसंभवात् । ज्ञान-
 वानहमिति हि प्रत्ययो नागृहीते ज्ञानाऽऽख्ये विशेषणे विशेष्ये चाऽऽत्मनि जातृत्पद्यते, स्वमतविरोधात्, “ ना-
 गृहीतविशेषणा विशेष्ये बुद्धिः ” इति वचनात् । गृहीत-
 योऽनयोरुत्पद्यत इति चेत्-कुनस्तद्ग्रहीति ? । न तावत् स्वतः, सवेदनाऽन्युपगमात् । स्वसविदिते ह्यात्मनि ज्ञाने च स्वतः सा युज्यते, नाऽन्यथा, सन्तानान्तरवत् । परतश्चेत्तदपि ज्ञानान्तरं विशेष्यं नागृहीते ज्ञानत्वविशेषणे गृहीतुं श-
 क्यम् । गृहीते हि घटत्वे घटग्रहणमिति ज्ञानान्तरात्तद्ग्रहणेन भाव्यम्, इत्यनवस्थानात् कुनः प्रकृतप्रत्ययः ? । तदेव नाऽऽत्मनो जडस्वरूपता सगच्छते । तदसद्गतौ च चैतन्यमौपाधिकमा-
 त्मनोऽन्यदिति वाङ्मात्रम् । स्यात् । आचा० । विपा० । (‘ आ-
 ता’ शब्दे द्वितीयजागे २०० पृष्ठे ज्ञानज्ञानिनोरभेदविचारोद्दर्शितः)

(१५) ज्ञानज्ञानिनोरन्यत्वे बन्धमोक्षपरामर्शः-

चेयस्स उ जीवा, जीवस्स उ चेयणा उ अन्नत्ते ।

द्वियं अन्नकखणं खट्ठु, हविज्ज न य वधमोक्खात्रो ॥

चेतन्यस्य जीवाजीवस्य चेतनाया अन्यत्वे ह्ययं जीवद्रव्यम-
 लक्षणं ‘चेतनालक्षणो जीवः’ इति लक्षणरहितं भवेत्, चेतनाया घटाऽऽदिवद् जीवादप्येकान्तव्यतिरिक्तत्वाद्, लक्षणाभावे च लक्ष्यस्याप्यभाव इति, खरगृह्यत् । अत्यन्तासन् जीवो वध्यते, बन्धस्य वस्तुधर्मत्वात् । नापि मुच्यते, बन्धाभा-
 वादिति बन्धमोक्षावपि न स्याताम् । अथ मन्येथा अचेतनोऽपि स बध्यते, मुच्यते चेति । तदप्ययुक्तम् । अचेतनानामप्येव धर्मास्तिकायाऽऽदीनां बन्धमोक्षप्रसक्तेः । वृ० १ उ० । विशेष० ।

(१६) बोधमात्र, साकारो वा बोधः प्रमाणम्-

तथाहि-“बोधः प्रमाणम्” इति वदन्तो वैभाषिकाः पर्यनुयो-
 ज्याः । किं बोधमात्रस्य प्रामाण्यम्, आहोस्विद् बोधविशेष-
 स्य ? । यदि बोधमात्रस्य, तदा तल्लक्षणमयुक्तम्, व्यवच्छेद्याभावा-
 त् । अवोधस्य व्यवच्छेद्यत्वेऽपि सशयविपर्ययाऽऽदीनां बोधस्व-
 भावत्वात् प्रमाणताप्रसक्तिः । न च सशयाऽऽदीनामपि प्रमाणता, लोकशास्त्रविरोधात् । लोकप्रसिद्धं च प्रमाणं व्युत्पादयितुमारब्ध-
 म्, तत्र चेन्द्रियाऽऽदिरपि प्रमाणतायाः प्रसिद्धे बोधस्य प्रामाण्ये-
 ऽव्याप्तिश्च लक्षणदोषः । न चाबोधरूपस्येन्द्रियाऽऽदौ लोकप्रामा-
 णता न व्यपदिशति, प्रदीपेनोपलब्धं चक्षुषा दृष्टं धूमेनावग-
 तमिति द्यौकिकव्यवहारदर्शनात् । न चौपचारिकं प्रामाण्यम्, प्रमितिक्रियायां साधकतमत्वेन मुख्यप्रामाण्योपपत्तेः । अत एव शास्त्रान्तरेष्वपि विशेष्योपलब्धिजनकस्य बोधाबोधरूप-
 विशेषप्रत्यागेन, सामान्यतो “ विहित साक्षिणो भुक्तिः, प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् ” इत्युक्तिः । किं च-प्रमीयतेऽनेनेति प्रमाणश-
 ब्दः करणविशेषप्रतिपादकः । करणविशेषत्वं चास्य विशेष-
 योपलब्धिजनकस्य, बोधाबोधरूपविशेषप्रत्यागेन सामान्यतो

विवक्षितस्वरूपकार्यजनकत्वेन कार्यस्य चाव्यभिचाराऽऽदिस्वरूपत्वात् तज्जनकत्वेनापरेण साधकतमेन भाव्यम्, एकस्यैव स्वात्मनि करणक्रियाविरोधात् । ततो बोधाबोधरूपस्य प्रमितिजनकस्य प्रमाणतोपपत्तेर्बोधमात्रं प्रमाणमित्यत्राव्यावृत्तिक्षणदोष-प्राप्नोतीति स्थितम् ।

अथ बोधविशेषः प्रमाणं, तदाऽत्रापि वक्तव्यम्-क. पुनरसौ बोधस्य विशेषः ? । यद्यव्यभिचाराऽऽदिविशेषणविशिष्टत्वं, तदा प्रमिति-स्वभावस्य तस्य प्रमाणताप्रसक्तिः । न चाभ्युपगम्यत एवेति वाच्यम्, करणविशेषस्य प्रमाणव्यवस्थितेः । अत एव 'निराकारो बोधोऽर्थसहभाव्येकसामग्र्यधीनस्तत्रार्थे प्रमाणम्' इति वैभाषिकोक्तमसङ्गतम् । अपि च-कर्मण्यसौ प्रमाणमभ्युपेयते । यत उक्तम्-“सव्यापारमिवाऽऽप्नोति, व्यापारेण स्वकर्मणि ।” इति । कर्मता च बोधसहभावविनोऽर्थस्य तद्बोधोपापेक्षया न संभवति, तत्समानकालस्य तत्कृतविकार्यत्वात् । द्वयोः कर्मरूपत्वे च तत्र करणक्रिययोः कथं प्रतिनियमः ? । तदभावे चैकस्य सामग्र्यधीनतायामपि सर्वं सर्वस्य बोधो भवेत् । किञ्चैकसामग्र्यधीनत्वस्य द्वयोरप्यविशेषाद्यथा बोधार्थस्य ग्राहकः, तथाऽर्थोऽपि बोधस्य किं न भवेत् ? । तन्न 'निराकारो बोधः प्रमाण' संभवति । अथ स्यान्निराकारो बोधः, प्रमाणं माऽस्त्वसौ, प्रमिति-क्रियायां साधकनमत्वान्न प्रमाणम् । ननु च बोधस्य प्रमाण-स्वरूपत्वादर्थोऽऽकाराऽऽत्मकत्वमयुक्तम्, प्रमेयरूपताऽऽपत्तेः । न च प्रमेयरूपमेव प्रमाणं भवितुमर्हति, प्रमाणस्य तद्ग्राहकत्वेन प्रतिभासनात् । न च तथात्वेन प्रतिज्ञासमानमपि प्रमेयरूपं युक्तम्, प्रमाणप्रमेययोरन्तर्बहिर्व्यवस्थितत्वेनावभासनात् । भेदेन च प्रतिभासमानं नान्यथाऽधिगन्तुं युक्तम् । न हि प्रतिभासः साक्षात् कारणाऽऽकारत्वात् प्रत्यक्कूपोऽर्थव्यवस्थापकः प्रमाणान्तरादनुग्रहं, बाधां वा प्रतिपद्यते । उक्तं च-“प्रमाणस्य प्रमाणेन, न बाधा नाप्यनुग्रहः । बाधायामप्रमाणत्व-मानर्थक्यमनुग्रहे ॥१॥” इति । सर्वदा बहिर्व्युच्छिन्नार्थवभासिनोऽध्यक्षस्या-प्रमाणत्वे प्रमाणान्तराप्रवृत्तिरेव । न चाध्यक्षेण ज्ञानमेव बहिरर्थकारं प्रतिपद्यते, न बाह्योऽर्थः, इति कथं निराकारता तस्येति वक्तव्यम् ? , ज्ञानरूपतायां बोधस्याध्यक्षे प्रतिज्ञासनात्, अर्थस्य च ज्ञानरूपतायाः प्रतिपत्तेः । न ह्यनहङ्काराऽऽस्पदत्वेनार्थस्य प्रतिभासे अहङ्काराऽऽस्पदबोधरूपस्यैव ज्ञानरूपता युक्ता । यदि त्वहङ्काराऽऽस्पदत्वेनार्थस्य प्रतिभासः स्यात्तदा रूपादभिन्नत्वात्तदात्मनोऽहं घट इति प्रतिभासः स्यात् । न चान्यथाच्युता प्रतिपत्तिरन्यथाभूतमर्थं व्यवस्थापयितुं शक्ता, प्रतिपत्तिव्यतिरेकेणाप्यर्थव्यवस्थितिप्रसक्तिश्च; नीलप्रतिपत्तेरपि पीताऽऽदिव्यवस्थापनाप्रसङ्गात् । अथ साकारविज्ञानमाकारप्रतिनियमात् तत्प्रतिपत्त्यैवार्थस्तदाकारतां तज्जनकस्याऽर्थस्य व्यवस्थापयेदिति प्रतिफलव्यवस्था सिध्यति, निराकारं तु विज्ञान बोधमात्रतया व्यवस्थितम्, सर्वार्थान् प्रत्यविशिष्टत्वात् । नीलस्येदं संवेदनं न पीतस्येति प्रतिकर्मव्यवस्थानिवन्धनं न भवेदिति साकार ज्ञानमभ्युपगन्तव्यम् । असदेतत् । सर्वार्थान् प्रति बोधमात्रतया निराकारस्याविशिष्टत्वादिति हेतोर्निराकारत्वमपि चक्षुरादिवृत्त्या बोधस्य तत्रैव नियमितत्वात् । न च नियतत्वस्य सर्वार्थेषु नीलाऽऽदावेष तस्य प्रतीतिः, समानत्वेऽपि वा पुरोवर्तिन्येव नीलाऽऽदौ समानत्वस्य सज्जवात् न सर्वार्थसाधारणी प्रतिपत्तिः निराकारज्ञानवादिनो न काचित् कृतिः, तथादृष्टत्वात् । न हि दृष्टेरनुपपन्नं नाम नि-

राकारत्वे किमिति पुरोवर्तिन्येव नीलाऽऽदौ प्रवर्तते, विज्ञानं च-क्षुरादिजिस्तत्रैव नियमितत्वादिति प्रतिपादितं प्राक् । कस्मात्तैः तत्र नियम्यत इति चेत् ? , अत्र वस्तुस्वभावैकस्तरं वाच्यम् । न हि कारणानि कार्यजननप्रतिनियमे पर्यनुयोगमर्हन्ति, तत्र तस्य वैफल्यत्वात् । साकारत्वेऽपि चाऽयं पर्यनुयोगः समानः । तथा हि-साकारमपि ज्ञानं किमिति नीलाऽऽदिकमेव पुरोवर्ति, सन्निहि-तमेव च व्यवस्थापयति, तेनैव तथा तस्य जननाऽऽदिवत् समा-नमेतन्निराकारत्वेऽपि । किञ्च-चक्षुरादिजन्यं तद्विज्ञानमिति चक्षु-राद्याकारं न भवतीति पर्यनुयोगे ज्ञानाऽपि वस्तुस्वभावैकस्तरं वाच्यमिति वक्तव्यम्, तदस्माभिरभिधीयमानं किमित्यसाङ्गत्य भवतः प्रतिज्ञाति ? । अपि च-साकारता विज्ञानस्य किं साकारेण प्रतीयते, आहोस्वित् निराकारेण ? । यदि साकारेण, तदा तत्राऽपि प्रतिपत्तावाकारान्तरपरिकल्पनमित्यनवस्थाप्रसक्तिः । निराकारेण चेत्, बाह्यार्थस्याऽपि तथाभूतेनैव प्रतिपत्तिप्रसक्तिः । न च बाह्ये प्रत्यासत्तिनियमाभावान्न तथाभूतेन प्रतिपत्तिरिति वाच्यम्, इतरत्रापि प्रत्यासत्तिनियमाभावस्य तुल्यत्वात् । शुक्ले पीताऽऽकारदर्शनादभ्रान्तेन प्रतिनियमाभाव इति चेत्, निराकारे-ऽपि तर्ह्यभ्रान्ततत्वादेव प्रतिनियमो न विध्यतीति किमाकारपरिकल्पनया ? । कथमाकारमन्तरेण प्रतिनियम इति न वाच्यम्, आकारेऽन्यस्य समानत्वात् । तथाहि-साकारवादिनोऽपि कथं प्रतिनियम इति प्रेरणायाम् प्रतिनियताऽऽकारपरिग्रह एव प्रतिनियम इति नोत्तरं युक्तम्, प्रतिनियताऽऽकारपरिग्रहस्यैव प्रतिनियमरूपनयोपन्यस्तस्याद्यापि चिरायमाणत्वात् अथ चानुमानाद्बाह्योऽर्थः प्रतीयते, तर्हि प्रतिबन्धमिद्वि-कृत्या । न च बाह्योऽर्थोऽध्यक्षतः कदाचनाऽपि सिद्धो, नापि तत्प्रतिबन्धो ज्ञानाऽऽकार इति न प्रतिबन्धसिद्धिः, तामन्तरेण न चानुमानप्रवृत्तिरिति कथं बाह्यार्थसिद्धिः ? , यथाऽर्थोपस्था बाह्योऽर्थोऽधिगम्यते, तथाऽप्यथाऽर्थस्वरूपप्रतिपत्तौ तस्याः प्रत्यक्कूपताप्रसक्तेः । न च स्वरूपप्रतिपत्तिमन्तरेणाप्यनुमानवत्तस्याप्रामाण्यम्, अनुमानस्यावगतप्रतिबन्धालिङ्गप्रजवत्त्वेन प्रामा-ण्यात्, अत्र च तदज्ञात्वात् । न चाऽत्यन्तपरोक्षस्यार्थस्य केनचिदाकारेण विषयीकरणमिति न तस्य प्रतिपत्तिविषयता, अनुमानविषयस्य तु पूर्वदृष्टत्वात् । इदं तदित्याकारेण प्रतिपत्तिविषयता सज्जवत्यपीति नार्थोपस्थाऽप्यर्थप्रतीतिः । अथ दूरस्थितवृक्षाऽऽदौ मृत्पिण्डाऽऽकारो यथा बाह्यवृक्षाऽऽध्यक्षव्यतिरेकेण न प्रतिभासविषयः, तद्वत्पुरोवर्तिनि स्तम्भाऽऽदौ तदाकार-भत्येव बाह्ये स्तम्भाऽऽध्यक्षे इति सिद्ध एव बाह्यार्थः । न च वृक्षा-ऽऽदावपि पिण्डाऽऽद्याकार एव वृक्षाऽऽदिः, तस्य स्वपरावज्ञासस्यान्यथाप्रतीतिः । असदेतत् । यतः-स्वपराभ्यामसौ सन्निहितः प्रतीयमानः साकारेण वा ज्ञाने प्रतीयते ? , निराकारेण वा ? । यदि साकारेणेति पक्वं, तदाऽसावपि ज्ञानाऽऽकार एव, न बाह्योऽर्थ इति क्वचिदप्यर्थोऽसिद्धेरासिद्धौ दृष्टान्तः । तथा च-प्रतिबन्धाप्रसिद्धेन ज्ञानाऽऽकाराद् बाह्यार्थसिद्धिः । अथ निराकारेण तेनार्थः स्वपराभ्यां प्रतीयत इति प्रतिबन्धासिद्धिरभ्युपगम्यते पिण्डाऽऽद्याकारस्य बाह्यार्थेन सह (?) । नन्वेवं निराकारज्ञानं बाह्यार्थग्राहकं सिद्धमिति व्यर्थं ज्ञानाकारकल्पनम् । न च तत्राऽपि प्रतिभासमानो वृक्षो ज्ञानाकार एवेत्यपरमर्थं सावयति, तत्राप्यपरापरार्थकल्पनायामनवस्थाप्रसङ्गात् कुनोऽर्थसिद्धिः ? । ज्ञानाऽऽकाराऽऽदिजिरिति चेत्, ननु प्रतिबन्धाग्रहणे कथं तदा तत्सिद्धिः ? , इति पुनरपि तदेष वक्तव्यमित्यपर्यवसिता पर्यनुयोगानवस्था ।

तस्माद् निराकारादेव ज्ञानाद् बाह्यार्थसिद्धिरभ्युपगन्तव्या । अथ निराकार ज्ञान नीलाऽऽवर्धे सव्यापारं निर्व्यापारमिति कल्पनाद्यम् । प्रथमकल्पनायामप्यव्यतिरिक्तव्यापारवत्, उत व्यतिरिक्तव्यापारवत्? इति कल्पनाद्वयम् । आद्यविकल्पे-ज्ञानरूपमेव व्यापारकश्चित् । न च व्यापारतद्वतोरज्जो युक्तो, धर्मधर्मितया प्रतीतेः । द्वितीयविकल्पेऽपि सबन्धासिद्धिः, ततस्तस्योपकारा-ज्जावात् । उपकारेऽपि तस्य तन्निर्वर्तितेऽपरो व्यापार कल्पनीय इत्यनवस्था । व्यापारस्यापि चार्थग्रहणव्यापृतावपरो व्यापारकश्चित् परिकल्पनीय इत्यप्यनवस्था । निर्व्यापारस्यार्थव्यापृतावर्धस्यापि ज्ञानग्रहणे व्यापृतिप्रसक्तिरित्यर्थस्यापि ज्ञान प्रति ग्राहकता स्यात् । न च निराकारो बोधो निर्व्यापारोऽपि बोधस्वरूपत्वादर्थग्राहकोऽर्थस्याप्यर्थरूपतया बोधं प्रति ग्राहकतो ग्राह्यरूपासंस्पर्शाच्च बोधकस्य ग्राहकता (?) । न च ग्राह्यार्थरूपान्यथाऽनुपपत्त्या बोधस्याग्राहकताव्यवस्था, इतरेतराऽऽश्रयदोषप्रसक्तेः । तथाहि-ग्राह्यरूपव्यवस्था ग्राहकरूपसंस्पर्शात्, ग्राहकरूपव्यवस्थाऽपि ग्राह्यरूपसंस्पर्शादिति कथं नेतरेतराश्रयदोषः ? । न च समानकालयोर्नीलबोधयोग्राह्यग्राहकजाव्यवस्था, कर्मकर्तृरूपत्वासिद्धेः । न हि समानकालतायां निर्वर्त्यविकार्यप्राप्यरूपकर्मतासम्भवः, समानकालस्य निर्वर्त्यविकार्यताऽयोगात् । प्राप्यरूपता च न तदव्यतिरिक्ता सम्भवति, समानकालयोर्द्वयोरपि ग्राह्यग्राहकभावाविशेषात् । तन्न निराकारस्याप्यर्थव्यवस्थापकत्वं बोधस्येति विज्ञप्तिमात्रमेव नार्थव्यवस्थेति विज्ञानवादिनोक्तमेतत्, सप्रतिघ्नरूपतयाऽध्यक्तो बाह्यस्य सिद्धविज्ञप्तिमात्रत्वे तद्रूपताऽभावप्रसक्तिर्नवेत् । न चाध्यक्षत सप्रतिघ्नाद्यरूपतया प्रतीयमानस्य विज्ञप्तिरिति नामकरणे काचिन्न कृतिः, नामकरणमात्रेण सप्रतिघ्नत्वाद्यरूपत्वाऽऽदेरर्थधर्मस्याव्यावृत्तेः । अतः सप्रतिघ्नत्वाऽऽदिरूपो बाह्योऽर्थः, तद्विपरीतश्चान्तरो बोध इति कथं विज्ञप्तिमात्रम्? । न च सप्रतिघ्नाऽऽकारतया बोधप्रतिपत्तिः, तद्विषयतया तु तस्य प्रतिपत्तिरस्त्येव, नीलविषयो बोधो मयाऽनुभूयते इति निश्चयोत्पत्तेः । न च प्रतिज्ञासनिश्चयमन्तरेणापरस्य पदार्थस्वरूपव्यवस्थितौ निबन्धनमुत्पद्याम, ततो निराकारादेव बोधाद् बाह्यार्थसिद्धिरभ्युपेया । असदेतत् । यतो निराकार ज्ञानमर्थव्यवस्थापकमिति किं प्रत्यक्षतोऽवगम्यते, आहोस्विदनुमानतः, उताऽर्थापत्तेरिति विकल्पः? । तत्र न तावत् प्रत्यक्षतस्तत्प्रतिपत्तिः, प्रतिज्ञासमानशरीरस्तम्भाऽऽदिव्यतिरिक्तस्यापरस्य ज्ञानस्यानुपलब्धेनासत्त्वात् । न च सुखाऽऽद्यान्तरूपेणाहङ्काराऽऽस्पदतया स्वसवेदनाध्यक्तो ज्ञानरूप प्रतीयत एवेति कथं तस्यानुपलब्धम्? यतः सुखाऽऽद्यो नान्त स्पृष्टशरीराः, नातिरिच्यमानतनव प्रतिभान्ति । अहमिति प्रत्ययोऽपि तथाभूतशरीराऽऽलम्बनतया सवेद्यत इति । न च व्यतिरिक्तो बोधाऽऽत्मा स्वप्नेऽप्यनुजवविषय इति न प्रत्यक्षतो ग्राह्यव्यतिरिक्तवद् ग्राहकस्वरूपमवभासते । अथाचूतशरीराऽऽलम्बनतया सवेद्यत इति न तत्प्रत्यक्षावसेयम्, नाऽप्यनुमानाधिगम्यम्, प्रत्यक्षाप्रवृत्तौ तत्पूर्वकस्य तत्र तस्याप्यप्रवृत्तेः । नाप्यर्थापत्तिस्तद्भावमवगमयति, तस्याः प्रामाण्यानुपपत्तेः । किञ्च अनुसरणमात्रमर्थापत्तिः, न चेद् तदित्युल्लेखवदनुसरणमदृष्टेऽर्थासादयति । न च ज्ञानस्वरूप कदाचनापि दृष्टं, दृष्टे वा तन एव तत्सिद्धे किमर्थापत्त्या? । अथाथस्य ज्ञानमिति निराकारस्य ज्ञानस्य प्रतीतेस्तत्सद्भावः । न चार्थग्राहकत्वेन सर्वदाऽर्थस्य ज्ञानमित्येवंप्रतीयमानस्याविसर्वादिप्रत्ययविष-

यस्य तस्याभावः, सवेदनमात्रस्याप्यभावप्रसक्तेः । अतो निराकाराऽविसर्वादिप्रत्ययविषया बुद्धिः सिद्धेति युक्तमुक्तम्-निराकारा नो बुद्धिरिति । असदेतत् । यतो निराकाराऽर्थबुद्धिर्मया प्रतीयत इत्यपरा बुद्धेस्तदर्थस्य च ग्राहिका बुद्धिः प्रसज्येत । तथा च सत्याकारमन्तरेण केनाऽऽकारेण बुद्धिरर्थस्येति योग्या प्रतीयेत? न हीदं तदित्यनिरूपिताऽऽकारमाकारान्तरेण योजनामर्हति । न च तथाऽप्रतीयमाना बुद्धिरिति व्यपदेशमासादयति, शशशृङ्गाऽऽदेरपि बुद्धिर्व्यप्रसङ्गोक्तेः । अथाऽपि स्वात्मनाऽर्थबुद्धिरासीदिति नार्थाऽऽकारव्यतिरिक्ता सा प्रतिज्ञाति, किं तु पृथग्पोद्धारपरिकल्पनया प्रकाशरूपनया व्यवस्थापिता बुद्धिरिति व्यपदिश्यते । अयुक्तमेतत् । यतो नाव्यतिरेकेण प्रतीयमाना बुद्धिर्विकल्पेनापोद्धर्तुं शक्या; न च पृथक् प्रतीयते सेत्युक्तम् । अथ सुखस्तम्भाऽऽद्याकारतयाऽयं तदन्तःस्पृष्टविरूपाऽऽदिकमेव ज्ञान प्रतिभाति न पुनस्ततो व्यतिरिक्तमपरं ज्ञानम्, तथा सति सवेदनमात्रमेव प्रसक्तम् । एव च चक्षुरादिना मया रूप प्रतीयत इति सबन्धाज्जावात्कथं प्रतीति? अस्ति चेय प्रतीतिः । तस्मादुपलब्धेऽत्र रूपाऽऽदिकेऽभिमुखीभूत चक्षुस्तत्प्रकाशत्वं विदधाति, स वै बुद्धिरुच्यते । न च नीलाऽऽद्याकारमविद्यमानमेव तत्र प्रकाशत्वमुत्पन्नमिति वक्तव्यम्, व्यज्यमाननीलाऽऽदिविषयचक्षुरादिव्यापाराऽऽदिव्यज्यमानस्य प्रकाशत्वस्यैव तत्रोत्पत्तेः, नीलाऽऽदेस्तु पूर्वमेव जावात् । तथा च सत्यर्थस्य बुद्धिरिति व्यपदेशः सिद्ध एव । अत एवाक्तम्-बुद्धिरूपलब्धिर्ज्ञानमित्यनर्थान्तरमिति । एतदप्यसत् । यतो न प्रकाशव्यतिरेकेण नीलाऽऽदिरूपलभ्यत इति कुतः पूर्वव्यवस्थिते एव नीलाऽऽदेः प्रकाशता चक्षुरादेरुच्यतीति वक्तुं शक्यम्? न हि प्रकाशतारहितं कदाचिदुपलब्धं नीलाऽऽदिकम्, उपलब्धे वा सर्वस्य सर्वदर्शित्वप्रसक्तिः । अथ नीलस्य प्रकाश इति व्यतिरेक उपलभ्यत एव । न । शिलापुत्रकस्य शरीरं स्तम्भस्य स्वरूपमित्यत्रापि व्यतिरेकोपलब्धेर्व्यतिरेकः स्यात्, प्रकाशस्य प्रकाशतेति चादृष्टो भेदः प्रकाशतायाः स्यात् । अथात्रैकैव प्रकाशतोपलभ्यते नापरा इति न प्रकाशस्यापरः प्रकाशः, व्यतिरेकोपलब्धस्य प्रत्यक्षावाधित्वात्, तर्हि नीलप्रकाशयोरपि न प्रत्यक्षप्रतीतो भेद इति, तत्राऽपि समानन्यायतो व्यतिरेकस्यासिद्धेः । नीलाऽऽद्याकारैव प्रकाशिना, सा च बुद्धिरिति सिद्धा साकारता ज्ञानस्य । अथ परोक्षा बुद्धिः निराकारा च ततः साकारस्य बोधस्य बुद्धिरिति विकल्पेऽप्यप्रतिभासनात्; अर्थापत्तेश्च प्रक्षयः, प्रकाशमात्रेणार्थस्य सिद्धत्वाद् व्यर्थं तदपरबुद्धिपरिकल्पनम् । ततश्च यदुक्तम्-निराकारमेव ज्ञानमर्थोऽनुसृतमुपलब्ध्यमानं प्रानियमेन कथं सर्वसाधारणम्? इति सिद्धं प्रतिकर्मप्रत्यय इति । तदप्ययुक्तम् । यतो न किञ्चिन्नोलाऽऽद्याकारप्रकाशिताव्यतिरेकेणोपलब्ध्यतेऽपरमिति कस्यार्थं प्रत्यासन्नता परैः परिकल्प्यते? । प्रकाशता तु यदि निराकारा स्यात्, प्रतिकर्मव्यवस्था न जवेत् । न ह्यालोकमात्रेणामिधिनघटाऽऽदिरूपेण तद्रूपप्रकाशनं युक्तं, कथं तर्हि चक्षुरादिना घटादिरूपलभ्यत इति व्यवस्था? बाह्यार्थवादिपरिकल्पने परोक्षे रूपाऽऽदितदाकारा प्रकाशता चक्षुरादिना जन्यत इति तथा व्यपदेशः संभवी, प्रकाशिना चापोद्धारपरिकल्पनयाऽनादिवासनानियमाद् जिज्ञा व्यपदिश्यत इति न किञ्चिदयुक्तम् । यद्वा-पूर्वसमग्रीतश्चक्षुरादिरूपाऽऽद्याकारप्र-

काशताबुद्धिस्वभावोपजायत इत्येकसामग्र्यधीनया तथा व्यपदेशः । दृश्यते हि प्रदीपप्रकाशयोः समानकावयोः प्रदीपनघटप्रकाशन इत्येकसामग्र्यधीनया व्यपदेशः । न ह्येककावयोरपि प्रकाश्यप्रकाशकयोः कार्यकारणभावमुपपद्यते । ननु यदि साकारं विज्ञानमभ्युपगम्यते, तदा चक्षुरादिकोऽर्थः प्रतिक्रियते एव, चक्षुराद्याकारस्य संवेदनमात्रस्यैवोपलब्धेर्न तदाकाराऽर्थव्यवस्था स्यात् । यतो न बाह्यार्थः, तदाकारं च विज्ञानद्वयमुपलम्भविषयः, तत्रैवाज्ञानमेव, तत्रापि साकारं तत्राप्यर्थस्य पुनरुपलब्ध्याऽऽभ्युपगमे ज्ञानाऽऽकारेऽनुभव इति न कदाचित्स्वरूपेणोपलब्धिर्भवेदिति नार्थव्यवस्था । असदेतत् । कार्यव्यतिरेकेण बाह्यार्थपरिकल्पनाऽर्थापत्त्या वा परेषामभिगतेति तदभ्युपगमादर्थस्यायमाकार प्रकाशकमनुप्रविष्ट इत्यभिधानार्थोक्तदोषानुपपत्तेः । अथवा-विज्ञानवादेऽर्थासिद्धिप्रेरणसिद्धसाधनदोषाऽऽवहमिति साकारमेव ज्ञानं प्रमाणमभ्युपगमात् । सौत्रान्तिकयोगाचाराः ।

अत्र प्रतिविधीयते—निराकारं विज्ञानमर्थग्राहकमिति न प्रत्यक्षतः प्रतीयते, शरीरस्तम्भाऽऽदिव्यतिरेकेण उपलम्भस्यासत्त्वादिति । तस्यासत्त्वादित्यत्र हेतुरसिद्ध, अद्वैतस्य सुखाऽऽदेर्ज्ञानविशेषस्यान्तःस्वसंवेदनप्रत्यक्षानुभूयमानस्य सत्त्वात् । न च स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धस्याप्यसत्त्वम्, स्तम्भाऽऽद्याकारस्यापि ज्ञानस्यासत्त्वप्रसक्तैः । न हि तथाप्रतिभासव्यतिरेकेणापरमत्रापि सत्त्वनिवन्धनम् । न चाहमिति प्रत्ययोऽन्तःस्पृष्टशरीराऽऽद्यालम्बनः, शरीरस्य सप्रतिघन्वेन, अपरप्रत्यक्षविषयत्वेन वाऽज्ञानरूपतया मुख्यहंप्रत्ययविषयत्वानुपपत्तेः । ज्ञानस्यैवाप्रतिवातसंवेद्यरूपस्यान्तःसुखाऽऽकारस्य मुख्यहंप्रत्ययविषयत्वात्, अहं कृशः स्थूल इत्यादिशरीराऽऽलम्बनत्वस्याहंप्रत्ययस्यौपचारिकत्वादुपचारनिवन्धनत्वस्य च प्राक् प्रतिपादितत्वात् । तेन निराकारस्य ज्ञानस्य स्वप्नेऽप्यसंवेदनात् प्रत्यक्षतो बाह्यव्यतिरिक्तग्राहकस्वरूपं प्रतिभातीति प्रत्युक्तम्, नीलमहं वेद्मीति बाह्यनीलार्थग्राहकस्यान्तर्ग्राह्यव्यतिरिक्तस्य स्वसंवेदनाध्यक्षतो ज्ञानस्यादमहमिकया प्रतीतिः । न चान्तःसुखाऽऽदयो बहिश्च नीलाऽऽदयो, परिस्फुटवपुः स्वयं विदिताः प्रतिभाति, न पुनस्तद्व्यतिरिक्तं निराकारज्ञानस्वरूपमर्थग्राहकमाभाति, सुखाऽऽदेरर्थग्राहकत्वायोगादिनि वक्तव्यम् । यतो बाह्यं प्रति सुखाऽऽदीनां नैवास्माजिरपि ग्राहकत्वमभ्युपगम्यते । न हि सुखाऽऽदयो ज्ञानोपपन्नो जन्मानो बहिरर्थसन्निधिमन्तरेणापि प्राप्नुमन्वन्तः । पदार्थव्यक्तीनां नियमेनोद्द्योतकाः, स्ववपुःपर्यवसितस्वरूपत्वात् तेषां, चक्षुरादिप्रभवास्तु सविदो बहिरर्थमुद्भासयन्त्य स्पष्टावभासा अन्वयव्यतिरेकाज्यां पृथगवसीयन्त इति पदार्थग्राह्यस्यैवाभ्युपगमनीयाः । सुखाऽऽदिवेदिनं तु हृदि परिवर्तमानं बाह्याऽर्थसंविदपृथगेव, न तद् बाह्यार्थग्राहकतयाऽभ्युपगमविषयः । तदेव ग्राह्यव्यतिरेकेण निराकारज्ञानस्य संवेदनाध्यक्षसिद्धत्वादानुमानमपि तत्सत्त्वप्रतिपादकत्वेन प्रवर्तन एव विप्रतिपत्तिसद्भावे । यच्चार्थापत्त्यप्रामाण्यान्नाऽनस्तत्प्रतिपत्तिरिति । तत्सिद्धसाधनमेव । यदपि निराकारा मया बुद्धिः प्रतीयत इति बुद्धेरप्यपरा बुद्धिर्ग्राहिकेन्यायुक्तम् । तदप्यसङ्गतमेव, यत् स्वपरार्थग्राहकं बुद्धे स्वरूपं, तेन च रूपेण स्वमविदि प्रतिभासमाना कथं शशशृङ्गाऽऽदिवदव्यवस्थितरूपा भवेत् ? । यदपि तदव्यतिरिक्ततया प्रतीयमाना न विकल्पेनाप्यपोरुते

शक्या इति । तदप्यसङ्गतम् । ग्राह्यस्वरूपवत्तत्त्वतया स्वरूपेण तत्प्रतिभासनस्य प्रतिपादितत्वात् । यदपि प्रकाशनादहितं नीलाऽऽदिकं नोपलब्ध्यते, तथोपलम्भे सर्वं सर्वदा जवेदिति तत्रापि यदि ज्ञानं विना नीलाऽऽदिकं नोपलब्ध्यते इत्युच्यते, तदा निरुसाध्यता, तदन्तरेण तदुपलम्भस्यानिष्टेः । अथ नीलमेव प्रकाशरूपमिति प्रतिपाद्यते । तदयुक्तम् । नीलस्य अतया प्रकाशरूपत्वानुपपत्तेः परस्परपरिहारस्थितलक्षणतया जन्माजन्मयोरेकत्वयोगात् । यदपि नीलस्य प्रकाश इति व्यतिरेकः शिलापुत्रस्य शरीरमित्यादावभेदेऽपि संजवीति । तदपि न सम्यक् । दृष्टान्ते हि प्रत्यक्षावगतो जेदप्रतिभासः स्यात् वाक्ये न तु दार्ष्टान्तिके प्रत्यक्षारूढे तदेव प्रतिभासः समस्ति । तथाहि—ग्राह्यरूपस्तम्भाऽऽद्यनन्यव्यावृत्तत्वेन ग्राह्यतयाऽध्यक्षे प्रतिभाति प्रकाशितुं, स्तम्भाऽऽदिकर्मणि व्यावृत्तत्वेन ग्राहकतया प्रतिभाति । तेन स्तम्भतत्त्वसंवेदनयोरजेदाचमासोऽप्यक्षाऽऽरूढोऽवभाति । न केवलं ग्राह्याऽऽकारोऽन्यव्यावृत्तत्वेन ग्राह्यतयाऽध्यक्षे प्रतिभाति प्रकाशितुं, स्तम्भाऽऽदिकर्मणि व्यावृत्तेन ग्राहकतया प्रतीतेर्न स्तम्भः प्रतिभाति, किं त्वाह्लादाऽऽदिस्वभावतयाऽहङ्काराऽऽस्पदश्च प्रतिभासनिश्चयाभ्यामवसीयते, तद्ग्राह्यस्तु तद्विपरीतत्वेन । न चाध्यक्षसिद्धभेदयोर्नीलतत्त्वसंवेदनयोः कुतश्चित् प्रमाणाऽऽदिकताऽवसानं शक्येति न भेदप्रतिभासस्य बाधा । न च नीलाऽऽदिरेव ज्ञानरूपः, अहं नीलाऽऽदिरित्यनवगमात् । तेन नीलाऽऽद्याकारैव प्रकाशिता, सा च बुद्धिरिति साकारता ज्ञानस्येति यदुक्तं, तदपि निरस्तं दृष्टव्यम् । यदपि प्रकाशतामात्रेणार्थस्य सिद्धत्वाद् व्यर्थं तदपरबुद्धिपरिकल्पनम्, तदपि सिद्धमेव साधितम्; अर्धप्रकाशताया अर्धव्यतिरिक्तताया बुद्धित्वेन तदपरिकल्पनाया असिद्धत्वात् । यदपि नायमाकारं नीलाऽऽद्याकारप्रकाशिताव्यतिरेकेणोपलब्धत इति कस्यार्थं प्रत्यासन्नता परैः परिकल्प्यते, तदपि नीलाऽऽद्यार्थग्रहणपरिणते ज्ञानस्य स्वसंवेदनाध्यक्षतः सिद्धेरयुक्ततया स्थितम् । प्रकाशता तु यदि निराकारा भवेत्, प्रतिकर्मव्यवस्था न स्यादिति यदुक्तं, तदप्यसङ्गतमेव । यत् प्रकाशता किं नीलाऽऽकारा ?, आहोस्वित् ग्राह्याऽऽकाराऽभ्युपगम्यते ? । यदि प्रथमो विकल्पस्तदा वक्तव्यम्—किमेकदेशेन नीलाऽऽद्याकारा प्रकाशता ?, आहोस्वित् सर्वाऽऽत्मनेति ? । तत्र यद्येकदेशेन नीलाऽऽद्याकारा प्रकाशता, तदा स्वांशैकप्रकाशताप्रसक्तिरित्यनेकान्तसिद्धिः । अथ सर्वाऽऽत्मना, तदा प्रकाशताया त्रडरूपनीलाऽऽदिस्वभावत्वाद्विज्ञप्तिरूपताऽज्ञावप्रसक्तिः, जरस्य प्रकाशरूपताऽयोगादग्राह्याकारित्वमपीतरेतराश्रयत्वम् । न हि देवदत्तस्य प्रतिनियताऽऽकारनासिद्धौ यद्देवदत्तस्य तदाकारतासिद्धिर्दृष्टा । न च प्रकाशता साकारतासिद्धिमन्तरेणापि ग्राह्यस्य प्रतिनियतरूपसिद्धिर्निराकारा, ज्ञानस्य प्रतिकर्मव्यवस्थाहेतुत्वप्रसक्तैः । न च यद् यदाकारं नत्तस्य ग्राहकमिति व्याप्तिसिद्धिः, अन्यथोत्तरनीलक्षणपूर्वनीलक्षणस्य ग्राहकं स्यात् । न च तस्याज्ञानरूपत्वाद् नायदोषः, देवदत्तनीलज्ञानस्य यद्देवदत्तनीलज्ञानग्राहकताप्रसक्तैः । न च तयोः कार्यकारणभावाभावाच्चायं दोषः, सदृशसमन्तरज्ञानं प्रति उत्तरज्ञानक्षणस्य ग्राहकताप्रसक्तैः । अथ सर्वतन्मात्ररूप्याभावाद् नायदोषः । ननु तथापि यदि कथञ्चित् सारूप्यमभिधीयते, तदाऽनेकान्तवादाऽपत्तिः । अथ सर्वात्मना सारूप्यं, तदोत्तरक्षणस्यापि पूर्वक्षणरूपताप्रसक्तिरित्येकक्षण-

मात्र सर्वः सन्तानो भवेत् । न च पूर्वोत्तरक्षणयोः परपक्षे भिन्नमभिन्न वैकान्तत सारूप्यं सम्भवति, भेदपक्षे सामान्यवादप्रसक्तं, अभेदपक्षे तु तदज्ञावप्रसक्तं । न च परपक्षे सारूप्यग्रहणोपायः सन्नवर्तीत्युक्तम् । किञ्च-यदि नीलाऽऽकारज्ञानमनुभूयत इति बाह्योऽप्यर्थो नीलतया व्यवस्थाप्यते, तर्हि त्रैलोक्यगतनीलार्थव्यवस्थितिस्ततो भवेत्, सर्वनीलार्थसाधारणत्वात् तस्य । अथ नीलाऽऽकारताविशेषेऽपि कश्चित्प्रतिनियमहेतुस्तत्र विद्यते, यतः पुरोवर्तिन एव नीलाऽऽदेस्ततो व्यवस्था, तद्विज्ञानाकारत्वेऽपि ज्ञानस्य तत एव नियमहेतोः प्रतिनियतार्थव्यवस्थापकत्व भविष्यतीति तत्साकारपरिकल्पनव्यर्थम् । यदपि चक्षुरादिना रूपमुपलभ्यत इति व्यपदेशनिबन्धनजन्यत्वं रूपाऽऽकारप्रकाशस्योक्तम्, तदपि स्वजात्याऽऽविष्करणमात्रम् । यतो यथा प्रत्यासत्त्या चक्षुरादिक समानकालं भिन्नकालं वा भिन्नं रूपाऽऽद्याकारं ज्ञानं प्रवर्तते, तथैव निराकारमपि ज्ञानं समानकालं भिन्नकालं वा स्वग्राह्यं जिज्ञासमपि ग्रहीष्यति । न हि चक्षुरादेर्विभिन्नकार्योत्पादनवद् विभिन्नग्राह्यग्रहणे शक्तिप्रक्षयः कश्चिद् ज्ञानस्य सम्बन्धी । अथ विभिन्नकार्योत्पादनमप्यसम्बन्धी नाऽभ्युपगम्यते, तर्हि 'प्रमाणमविसर्वादि' इति प्रमाणलक्षणप्रणयनमनर्थकं धर्मकीर्तनाप्यते, अविसर्वादित्वम्याऽर्थक्रियाज्ञानजनकत्वलक्षणस्याऽभावात् । अथ व्यावहारिकमेतद् लक्षणं न पारमार्थिकम्, किं तर्हि पारमार्थिकमिति वक्तव्यम् ? , " .. , अज्ञातार्थप्रकाशो वेति चेत्, तत्रापि यद्यज्ञातस्याऽर्थस्य प्रकाशः स्वसाविदितोऽर्थग्रहणपरिणाम आत्मसम्बन्धी, तदाऽऽसन्नमताभ्युपगम इति न कश्चिद्दोषः । अथ "स्वरूपस्य स्वतो गतिः" इति वचनादज्ञातार्थप्रकाशः स्वरूपसवेदनमात्र, तदाऽध्यक्षवाधदोषः, स्वपरसवेदकत्वेन ज्ञानस्य स्वसवेदनाध्यक्षतः प्रतिपत्तेरिति प्रतिपादकत्वात्, प्रतिपादितत्वात्, प्रतिपादयिष्यमाणत्वाच्च । एतेन एकसामग्र्यधीनतया चक्षुरादिना रूपमुपलभ्यत इति व्यपदेश इत्येतदपि निरस्तम् । भिन्नानामेकसामग्र्यधीनत्वलक्षणप्रतिबन्धाविरोधे ग्राह्यग्राहकलक्षणस्यापि तस्याविरोधात् । यथा चैकसामग्र्यधीनानां चक्षुरादीनां समानसमयेऽपि स्वरूपप्रतिनियमः, तथा ग्राह्यग्राहकयोरपि समानकालत्वाविशेषेऽपि विज्ञानग्राहकमेव, अर्थस्तु ग्राह्य एवेति प्रतिनियमो भविष्यति । अथ एकसामग्र्यधीनत्व रूपप्रतिनियमश्चक्षुरादेर्नश्यते, तर्हि प्रमाणाऽऽदिव्यवहारस्य सकलस्य विलोपात्साकारज्ञानाऽभ्युपगमोऽसङ्गत एव स्यात् । यदपि कार्यव्यतिरेकेण बाह्यार्थरूपनाऽर्थापत्त्या च परेषामिति तदभ्युपगमेनोच्यते-अर्थस्यायमाकारः प्रकाशतामनुप्रविष्ट इत्युक्तम्, तदपि परदर्शनानभिज्ञता रूपापयति । न हि जैनानां कार्यव्यतिरेकादार्थापत्त्या वाऽर्थपरिकल्पना, किं तु तद्ग्राहिप्रतिभासवशात् । साकारज्ञानवादिनस्तु-यदि ज्ञानाऽऽकारोऽर्थव्यतिरेकेण नोपपद्यत इत्यर्थव्यवस्थापकः, तदा नियतार्थव्यवस्थापकः स्यात् । जनकस्यैव व्यवस्थापक इति चेत् । न । चक्षुरादेरपि व्यवस्थापकः स्यात् । तज्जनकत्वेऽपि चक्षुरादेरनाकारत्वात्नेति चेत्, ननु चक्षुरादिजन्यत्वेऽपि किमिति तज्ज्ञानं तदाकारं न भवति चक्षुरादि वा साकारज्ञानजनकमिति वक्तव्यम् ? , स्वहेतुत्वाऽऽद्याततस्वज्ञावत्वात् तयोरिति चेत् । ननु निराकारज्ञानपक्षेऽपि तत्स्वाभावाद् ज्ञानमेव चक्षुरादिव्यतिरेकेण स्वजनकार्थव्यवस्थापकमिति किन्नाभ्युपगम्यते ? , न्यायस्य समान-

त्वात् । किञ्च-ग्राहकस्यार्थजन्यत्वेन साकारता, सा च प्रतिभासगोचरा, एवं च ग्राहके आकारस्य जनकस्यैव प्रतिभासविषयत्वेऽन्यस्य तज्जनकस्य कल्पनाप्रसक्तिस्तत्राप्येवमित्यनवस्था भवेत् । तत्र साकारज्ञानानुभववशादर्थव्यवस्थाप्रकाशताऽनुप्रविष्टाऽर्थाऽऽकारस्यायुक्तैव, वस्तुन्तरानुप्रवेशासंप्रवात् । संभवे वा प्रकाशताया अपि चैतन्यरूपताया पृथिव्याद्यनुप्रवेशात् परलोकाय दृष्टौ जलाब्जज्विर्भवेत् । यदप्यर्थवादिन एवाऽयं दोषो, ज्ञानवादे तु सिद्धसाध्यतेति; तदपि न्यायबहिष्कृतम् । प्रमाणसिद्धस्याप्यर्थस्याज्ञायो यदि न दोषाय भवेत्, ज्ञानाज्ञाघोऽपि न दोषाय स्यात् । न च शून्यताऽभ्युपगमात् तदभावेऽपि न दोषाऽऽवह इति वक्तव्यम्, तत्प्रतिपादकप्रमाणाभावाद् न तेन साकारज्ञानप्रमाणवादोऽभ्युपगमार्हः, अनेकदोषदुष्टत्वादिति स्थितम् । सम्म० २ काण्ड ।

(१७) जैमिनीयाऽभिमतस्य तु ज्ञातृव्यापारस्य फलानुमेयस्य यथा प्रमाणता न सम्भवति, तथा स्यतः प्रामाण्यं निराकुर्वद्भिः प्रदर्शितमिति न पुनः प्रतन्यते । यदप्यनधिगतार्थाधिगन्तृत्वं ज्ञातृव्यापारविशेषणत्वेन प्रतिपादितम्, तदप्यसङ्गतमेव । यतः प्रमाणं वस्तुन्यधिगतेऽनधिगते वा व्यञ्जिचाराऽऽदिविशिष्टां प्रमां जनयन्नोपास्तम्भविषयः । न चाऽधिगते वस्तुनि किञ्चित्प्रमाणतामाप्नोतीति वक्तव्यम्, विशिष्टता विदधानस्य प्रमाणताप्रतिपादनात् । न च पूर्वोऽसन्नेव प्रमाणेन जन्यते, प्रमित्यन्तरोत्पादकत्वेन प्रमाणात्वात् । न च प्रमित्यन्तरजनकत्वेऽधिगते विषये तस्याः किञ्चित्करत्वेनोपलम्भविषयताऽनुपपत्तिः । न च एकान्ततोऽनधिगतार्थाधिगन्तृत्वे प्रामाण्यं तस्यावसातुं शक्यम्, नद् व्यर्थं तथाभावित्वलक्षणं सवादादवसीयते, स च तदर्थोत्तरज्ञानवृत्तिः । न चानधिगतार्थाधिगन्तृत्वे प्रामाण्यं सवादप्रत्ययस्य प्रामाण्यमुपपन्नम् । न च प्रमाणेन संवादप्रत्ययेन प्राक्तनस्य प्रामाण्यव्यवस्थापयितुं शक्यम्, अतिप्रसङ्गात् । अतो यथाऽधिगतार्थाधिगन्तृत्वर्यक्रियानिर्भासिनः सिद्धं ज्ञानस्य प्रामाण्यं, तथा साधनानिर्भासिनोऽप्यभ्युपगन्तव्यम् । न च सामान्यविशेषतादात्म्यवादिन एकाऽन्ततोऽनधिगतार्थाधिगन्तृत्वं प्रमाणस्य सन्नवर्तते, इदानीन्तनास्ति-त्वस्य पूर्वास्तित्वान्नेदात्, तस्य च पूर्वमप्यधिगतत्वसम्भवात् कथञ्चिदनधिगतार्थाधिगन्तृत्वाभ्युपगमेऽसन्नमतानुप्रवेशप्रसक्तिः । अथापेक्षापूर्वकारितया प्रमाणस्याऽनुपालम्भविषयत्वेऽपि पुरुषस्य प्रेक्षापूर्वकारिणोऽधिगतविषयमपि प्रमाणं पर्येषमाणस्योपास्तम्भविषयता । स हि पूर्वाधिगते वस्तुनि प्रेक्षापूर्वकारी किमित्यधिगमाय प्रमाणान्तरमन्वेपते, निष्पन्नप्रयोजनापेक्षया हेतुव्यापारतः प्रेक्षापूर्वकारिताहानिप्रसक्तं । नैतदिदम् । यतो यदर्थं प्रमाणोत्पत्त्यतिशयजनकत्वेन सप्रयोजनत्वात् प्रमाणान्वेषणस्य न तदन्वेष्टुं पुरुषस्योपालम्भार्हता । न च निश्चिते विषये न किञ्चिन्निश्चयान्तरेण प्रयोजनम्, यतस्तदर्थं प्रमाणान्वेषणं न वैयर्थ्यमनुभवेत् । यतो भूय उपलभ्यमाने दृढतरा प्रतिपत्तिर्भवतीति सुखसाधनं तथैव निश्चित्योपादत्ते, दुःखसाधनं च तथात्वेन सुनिश्चितं परित्यजेत् । अन्यथा विपर्ययेणाप्युपादानत्यागौ प्रवेताम् । अत एवैकविषयाणामपि शब्दाऽनुमानाध्यक्षाणां प्रामाण्यमुपपन्नम्, प्रतिपत्तिविशेषस्य, प्रीत्यतिशयादेश्च सङ्गात्वात् । न च प्रथमप्रत्ययेनैवाऽर्थक्रियासमर्थप्रदर्शने प्रवर्तितं पुरुषं, प्रापितश्चार्थ इति तज्ज्ञापक-

प्रमाणान्वेषणं वैयर्थ्यमनुभवेत् ; ज्ञयो ज्ञय उपलब्धमाने इदतरा प्रतिपत्तिर्भवतीति सुखसाधन तथैव निश्चित्योपादत्ते, दुःखसाधन च तथात्वेन सुनिश्चितं परित्यजेत् ; अन्यथा विपर्ययेणाप्युपादानत्यागौ भवेताम् । अत एवैकविषयाणामपि पुरुषप्रवृत्तेः प्रमाणाधीनत्वाभावाद् विशिष्टप्रमाया एव प्रमाणाधीनत्वात्, तां च जनयत उपेक्षणीयाऽऽदौ विषये प्रमाणस्याप्रवर्तकस्यापि प्रमाणत्वेन लोके प्रसिद्धत्वात्, प्रवृत्तेस्तु पुरुषेच्छानिवन्धनत्वात् तदभावेनोक्तफलजनकस्य प्रमाणत्वव्याघातः । न च पुरुषार्थसाधनप्रवर्तकत्वमेव तस्य प्रवर्तकत्व, तत्सङ्गावेऽपि प्रवर्तितोऽहमत्र नात्रेति तदग्रहणे जावेच्छाप्रतिपत्त्यनुपपत्तेः । न च प्रवृत्त्यभावे तस्य प्रदर्शकत्वात् तत्प्रदर्शकमिति लोकोप्रतीतिः । तन्नामधिगतार्थाधिगन्तृत्वमपि ज्ञातृव्यापारविशेषणमुपपत्तिमत् । अतोऽनधिगतार्थाधिगन्तृज्ञातृव्यापारोऽर्थप्रकटताऽऽख्यफलानुमेयो जैमिनीयपरिकल्पितो न प्रमाणमिति स्थितम् ।

(१८) सौगतैस्तु 'प्रमाणमविसंवादि ज्ञानम्' इति वचनादविसंवादकत्व प्रमाणलक्षणमुक्तम् । अविसंवादकत्व च प्राप्तिनिमित्तं प्रवृत्तिहेतुभूतार्थक्रियाप्रसाधकार्यप्रदर्शकत्वम् । यतोऽर्थक्रियाऽर्थो पुरुषस्तन्निवर्तनक्षममर्थमवाप्तुकामः प्रमाणमप्रमाणं वाऽन्वेपते । यदेव चार्थक्रियानिवर्तकवस्तुप्रदर्शक तदेव तेनान्विष्यते । प्रत्यक्षानुमानेन एव च तथाभूतार्थप्रदर्शके, न ज्ञानान्तरमिति । ते च लक्षणार्हे, नयोश्च द्वयोरप्यविसंवादकत्वमस्ति लक्षणम् । प्रत्यक्षेण ह्यर्थक्रियासाधन दृष्टतयाऽवगतं प्रदर्शिन भवति, अनुमानेन तु दृष्टलिङ्गाव्यभिचारतयाऽध्यवसितमित्यनयोः प्रदर्शकत्वमेव प्रापकत्वम् । न ह्याज्या प्रदर्शितेऽर्थे प्रवृत्तौ न प्राप्तिरिति नान्यत् प्रदर्शकत्वव्यतिरेकेण प्रापकत्वम्, तच्च शक्तिरूपम् । उक्तं च- 'प्रापणशक्तिः प्रामाण्यं, तदेव च प्रापकत्वम्' । अन्यथा ज्ञानान्तरस्वभावत्वेन व्यवस्थितायाः प्राप्तेः कथं प्रवर्तकज्ञानशक्तिस्वभावता । तत्र यद्यपि प्रत्यक्षं वस्तु क्षणग्राहि, तद्ग्राहकत्वं च तस्य प्रदर्शकत्वं, तथापि क्षणिकत्वेन तस्याप्राप्तेस्तत्सन्तान एव प्राप्यत इति सन्तानाध्यवसायोऽध्यक्षस्य प्रदर्शकव्यापारो द्रष्टव्यः । अनुमानस्य तु वस्त्वग्राहकत्वात् तत्प्रापकत्व यद्यपि न सम्भवति, तथाऽपि स्वाकारस्य बाह्यवस्त्वध्यवसायेन पुरुषप्रवृत्तौ निमित्तभावोऽस्तीति तस्य तत्प्रापकमुच्यते । एतदुक्तं भवति-प्रत्यक्षस्य हि क्षणो ग्राह्यः, स च निवृत्तत्वात् प्राप्तिविषयः, सन्तानस्त्वध्यवसाये प्रवृत्तिपूर्विकायाः प्राप्तेर्विषय इति तद्विषय प्रदर्शितार्थप्रापकत्वमध्यक्षस्य प्रामाण्यम् । अनुमानेन त्वारोपितं वस्तु गृहीतं, स्वाकारो वा, नयोर्द्वयोरप्यवस्तुत्वान्न प्रवृत्तिविषयतेति न तद्विषय तस्य प्रापकत्वम् । अपि त्वारोपितबाह्यव्यापारज्ज्ञेदाध्यवसायेन वस्तुन्येव प्रवर्तकत्वप्रापकत्वेऽस्य रूपद्वये । तेनानुमानस्य ग्राह्योऽनर्थः, प्राप्यस्तु बाह्यः स्वाकारो भेदेनाध्यवसित इति तद्विषयमस्यापि प्रदर्शितार्थप्रापकत्व प्रामाण्यमुक्तम् । तथा परमप्युक्तम्- 'न ह्याज्यामर्थं परिच्छिद्य प्रवर्तमानोऽर्थक्रियाया विसंवाद्यते' इति । अत्र च प्रत्यक्षानुमानयोर्द्वयोरपि छेदसन्तानविषयोऽध्यवसायो द्रष्टव्यः । तथा प्रामाण्यं वस्तुविषय द्वयोरिति चोक्तम् । अत्रापि सन्तानविषयित्वेन वस्तुविषयत्व द्वयोरित्युक्तम् । बौद्धिक चैतदविसंवादकत्वं प्रामाण्यं, यतो लोके प्रतिज्ञातमर्थं प्रापयन् पुरुष संवादकः प्रमाणमुच्यते, तद्वदत्रापि द्रष्टव्यम् । न च क्षणिकस्य ज्ञानस्याऽर्थप्राप्तिकालं

यावदनवस्थितेः कथं प्राप्यते ?, इत्याशङ्कनीयम्, प्रदर्शकत्वव्यतिरेकेण तस्यास्तत्रासंभवादित्युक्तत्वात् । न चान्यस्य ज्ञानान्तरस्य प्राप्तौ सन्निकृष्टत्वात् तदेव प्रापकमित्याशङ्कनीयम् । यतो यद्यप्यनेकस्माद् ज्ञानक्षणात् प्रवृत्तावर्थप्राप्तिः, तथाऽपि पर्यालोच्यमानमर्थप्रदर्शकत्वमेव ज्ञानस्य प्रापकत्वम्, नान्यत् । तच्च प्रथमज्ञानक्षणे एव संपन्नमिति नोत्तरोत्तरज्ञानक्षणानां तदुपयोगि, प्राप्यमाणं च वस्तु नियतदेशकालाऽऽकारं प्राप्यत इति तथाभूतवस्तुप्रदर्शकयोरेव प्रामाण्यं, न ज्ञानान्तरस्य । तेन प्रदर्शितप्रापकत्वलक्षणे प्रामाण्ये पीतसंवादिग्राहिज्ञानानामपि प्रापकत्वात् प्रामाण्यप्रसक्तिर्न भवेत्, तर्हि तानि प्रदर्शितमर्थं प्रापयन्ति; यद्देशकाद्याऽऽकारं वस्तु तैः प्रदर्शितं न तत्तथा प्रापयति, यथा प्राप्यते न तैस्तथा प्रदर्शितम् । देशाऽऽदिभेदेन वस्तुभेदस्य निश्चितत्वान्न तेषां प्रदर्शितार्थप्रापकता । एवमपि प्रदर्शितार्थप्रापकत्वे ज्ञाऽऽदिप्रदर्शकस्य मरीच्यादिवस्त्वन्तरप्राप्तौ प्रदर्शितप्रापकत्वेन प्रामाण्यप्रसक्तिरिति न किञ्चिदप्रमाणं भवेत् । प्रमाणद्वयातिरिक्तं च ज्ञाननियतप्रदर्शितार्थप्रापकम् । तेन हि भावाभावसाधारणोऽनियतोऽर्थः प्रदर्शितः । स च तथाभूतोऽसत्त्वात् न प्राप्तुं शक्य इति । न च तत्प्रदर्शितार्थप्रापकत्वेन प्रमाणम् । अनियतार्थप्रदर्शकत्वं च शब्दाऽऽदेः साक्षात्, पारम्पर्येण वा प्रतिपाद्यादर्थानुत्पत्तेः । तत् स्थितं प्रापणशक्तिस्वभावमविसंवादकत्व प्रामाण्यं द्वयोरेव । प्रापणशक्तिश्च प्रमाणस्यार्थाविनाभावनिमित्ता दर्शनपृष्ठभाविना विकल्पेन निश्चीयते । तथाहि-दर्शनं यतोऽर्थादुत्पन्नं तद्देशकमात्मानं स्वानुरूपावसायोत्पादनाद् निश्चिततदर्थविनाभावित्वं प्रमाणशक्तिनिमित्तं प्रामाण्यं स्वतो निश्चिनोतीत्युच्यते, न पुनर्ज्ञानान्तरं तन्निश्चायकमपेक्ष्यते । अर्थानुभूताविद्यं ततोऽविसंवादकत्वमेव प्रमाणलक्षणमुक्तम् । एतदप्युक्तम् । यतो नार्थप्रदर्शकत्वमेव प्रापकत्व, पुरुषेच्छाऽधीनप्रवृत्तिनिमित्तत्वात् । सति वस्तुन्यर्थप्रापकत्व पुरुषेच्छाऽस्ते । एतच्च प्राक् प्रतिपादितम् । उपेक्षणीये च विषये पुरुषस्य तद्विषयार्थित्वाऽऽद्यभावे प्राप्तिपरित्यागयोरभावेऽपि तत्प्रदर्शकत्वलक्षणस्य प्रामाण्ये न काश्चिद् व्याघात उपलब्ध्यते । अयेष्टानिष्टसाधनार्थव्यतिरेकेणोपेक्षणीयस्याऽर्थान्तरस्याभावाद् न तत्प्रदर्शक किञ्चिद् ज्ञानं समस्तीति कथं प्रापकत्वाभावेऽपि प्रदर्शकत्वस्य सज्जनेन दोषाऽऽपादनं क्रियते । तथा च तृतीयविषयाभावमवगम्यैवोक्तम्-अर्थानर्थविवेचनस्यानुमानायत्तत्वात् । तथा-हिताहितप्राप्तिपरिहारयोरिति च, तृतीयविषयाभावश्च सर्वस्य वस्तुनो राशिद्वयेन भावात् । तथाहि-तृतीय वस्तु नेष्टसाधनम्, उपेक्षणीयत्वात् । यच्च तत्साधनं न भवति तस्याऽनिष्टसाधनराशावन्तर्भावः । एतच्चाऽयुक्तम् । स्वसंविदितवस्त्वपहवस्य युक्तिशतेनापि कर्तुमशक्यत्वात् । तथाहि-यद्वा तद् वस्त्विष्टसाधनं न भवति, तथाऽनिष्टसाधनमपि न भवति, इष्टानिष्टसाधनयोर्यतोपादेयत्वदेयत्वदर्शनात् । उपेक्षणीयस्य चायत्नसाध्योपादानत्यागविषयत्वात् कथमिष्टानिष्टसाधनयोरन्तर्भावः ? तत्र प्रदर्शकत्वमेव प्रापकत्व, बौद्धाभ्युपगमे न प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं क्वचिदपि ज्ञाने सम्भवति । तद्विस्तृतानाऽऽश्रयेण सौगतैः परिकल्प्यते, न च सतानः सम्भवति । स हि स्वरूपेण वा वस्तु सन्नं भवेत्, सन्तानिरूपेण वा ? न तावत्स्वरूपेण, सन्तानिन्यतिरेकेण तस्य वस्तुनोऽसतोऽनभ्युपगमात् । अभ्युपगमे वा क्षणिकत्वादहानिप्रसक्तिः, सामा-

भ्यानज्युपगमश्च निर्विबन्धनो भवेत् । इति न तस्य स्वरूपेण प्रवृत्त्यादिविषयता, सन्तानरूपेणाऽपि तस्य सत्त्वे सन्तानिन एव तथाभूतानध्यतिरिक्तं सन्तानं प्रवृत्त्यादिविषयं, सन्तानिनां चोत्पत्त्यनन्तरव्यवस्थितत्वाद् न तद्विषयस्य विज्ञानस्य प्रदर्शितार्थप्रापकत्वम्, दृश्यप्राप्ययोः क्षणयोरत्यन्तज्ज्ञेदात् । यत्र हि देशकालभेदेन प्रतीयमानस्याऽपि वस्तुनो भेदोऽभ्युपगम्यते, तत्र स्वरूपेण भिन्नयोः पूर्वोत्तरक्षणयोः कथमभेदः ? येन प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं साधननिर्भासिज्ञानस्य युक्तिसंगतं भवेत् । अथ सवृत्त्या सन्तानस्य स्वरूपसिद्धिः पूर्वोक्तमदूषणतया च प्रतिपादितम् । सांख्यवहारिकस्य च प्रमाणस्यैतल्लक्षणम्, न त्वेव लोकव्यवहारानुरोधेन यदि प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं साधननिर्भासिज्ञानस्य युक्तिसङ्गतं भवेत् । अथ सवृत्त्या प्रमाणस्याऽभ्युपगम्यते, तदा नित्यानित्यवस्तुप्रदर्शकस्य तदज्युपगम्यताम्, लोकव्यवहारस्य तत्रैवोपपत्तेः । न च तथाचूतमदूषाहकस्य युक्तिबाधितत्वाद् निर्विषयम्, सन्तानविषयस्यैव पूर्वोक्तन्यायेन युक्तिबाधितत्वोपपत्तेः । तन्नाध्यासितार्थप्रापकं प्रत्यक्षं पराज्युपगमेन संजवति । तथाहि-यदेवाभ्यक्षेणोपलब्धं तदेव तेनाध्यवसितम् । न च सन्तानस्तेन पूर्वमुपलब्धं इति कथमसाध्यवसीयते ? न हि क्षणमात्रज्ञाविना सन्तानिनां दर्शनविषयत्वे तत्पृष्ठभाविनाऽध्यवसायेन दृष्टस्यैव विषयीकरणम् । न चाऽन्यथाभूतस्य वस्तुग्रहणेऽन्यथाभूताऽध्यवसायिनः प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं प्रामाण्यं युक्तम्, तथाऽभ्युपगमे युक्तिकाया रजताध्यवसायिनोऽपि तत् स्यात् । अथाऽत्र प्रवृत्ते रजतं न प्राप्यत इति न प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं, तर्हि सन्तानेऽध्यवसितेक्षणं प्राप्यत इति प्रकृतेऽपि न प्रदर्शितार्थप्रापकत्वम् । अथाऽत्र सन्तानं एव प्राप्यते, तर्हि स एव वस्तु सन्नं भवेदिति न सामान्यधर्माः स्वरूपेणासन्तोऽभ्युपगन्तव्याः, अक्षणिकस्य च वस्तुनः सिद्धेः । यदुक्तं भवद्भिर्दर्शनेन क्षणिकाक्षणिकत्वसाधारणस्यार्थस्य विषयीकरणान् कुतश्चिद्भूमिनिमित्तादक्षिवत्वारोपेऽपि न दर्शनमक्षणिकत्वे प्रमाणम्, किं तु प्रत्यक्षाप्रमाणम्, विपरीताध्यवसायाऽऽकान्तत्वात् । क्षणिकत्वेऽपि न तत् प्रमाणम्, अनुरूपाध्यवसायाजननात् । नीलरूपे तु तथाविधनिश्चयकरणात् प्रमाणमिति हि विरुध्यते । किञ्च-एवमादिन एकस्यैव दर्शनस्य क्षणिकत्वाक्षणिकत्वयोरप्रामाण्यम्, नीलाऽऽदौ तु प्रामाण्यं प्रसक्तमित्यनेकान्तवादाज्युपगमो बलादापतति । न क्षणप्रदणे तद्विपरीतसन्तानाध्यवसायोत्पत्तौ दर्शनस्य प्रामाण्यं युक्तम्, मरीचिका स्वतःक्षणप्रदणे जलाध्यवसायिन इव । यतो यदेव मायात्वतो दृष्टं, तदेव प्राप्तमित्यध्यवसाये तस्य प्रामाण्यं व्यवस्थाप्यते । न च दृष्टस्य क्षणिकसन्तानिस्वरूपेण सन्तानस्य प्राप्तिरिति प्राक् प्रतिपादितम्, स्वरूपेण तु तस्यासत्त्वात् प्राप्त्यविषयतैवेति न धर्मोत्तरमतपर्यालोचनया किञ्चित् परमार्थतः प्रदर्शितार्थप्रापकं प्रमाणं संजवति, अतः सवाद्कत्वमपि तन्मतेन प्रमाणवत्क्षणमयुक्तम् ।

(१६) नैयायिकास्तु- “अव्यभिचाराऽऽदिविशेषणविशिष्टार्थोपलब्धिजनिका सामग्री प्रमाणम्” इति प्रमाणसामान्यलक्षणं प्रतिपत्ता, तज्जनकत्वमेव प्रामाण्यमिति च । अथ सामग्र्या प्रमाणत्वे साधकतमत्वमुपपन्नम् । सामग्री ह्यनेककारकस्वभावा, तत्र चानेकमुदाये कस्य स्वरूपेणातिशयोक्तुं शक्यते ? तथाहि-सर्वसात् कारणकक्षापातः कार्यमुपजायमानमुप-

लभ्यते । तदन्यतमापायेऽप्यनुपजायमान कस्य कार्योत्पादने साधकतमत्वमावेदयतु ? । न च समस्तसामग्र्याः साधकतमत्वम्, अपरस्यासाधकतमस्याभावे तदपेक्षया साधकतमत्वस्यानुपपत्तेः, असाधकतममपेक्षया साधकतमत्वव्यवस्थिते । न चानेककारकजन्यत्वेऽपि कार्यस्य “विवक्षातः कारकाणि जवन्ति” इति न्यायात् साधकतमत्वं विवक्षितमिति वक्तव्यम्, पुरुषेच्छानिबन्धनत्वेन वस्तुव्यवस्थितेरयोगात् । अथ कर्मकर्तृविलक्षणस्याऽव्यभिचाराऽऽदिविशेषणविशिष्टोपलब्धिजनकस्य प्रमाणत्वात् यथोक्तदोषानुपपत्तेः । असदेतत् । अनेकसन्निधानात् कार्यस्य स्वरूपालाभे एकस्य तदुत्पत्तौ वैलक्षण्याज्ज्ञावे साधकतमत्वानुपपत्तेः । तत्र कर्मकर्तृवैलक्षण्यमपि साधकतमत्वम् । अत्र चाऽनेकपक्षानुद्भावोद्घोतकरोत्तराध्ययनकारप्रवृत्तिभिः साधकतमत्वं निरस्तम्, ते च पक्षाग्रन्थगौरवजयाद् नेह प्रदर्श्यन्ते । सन्निपत्य जनकत्वे पूर्वोद्दिनदोषाज्ज्ञावे । तथाहि-अनेकास्मिन् सन्निधौ कार्यनिष्पत्तेः साधकतमत्वानुपपत्तिः, तस्मिंस्तु सति यदा नियमेन कार्यमुपजायते तदा कथं न तस्य साधकतमत्वोपपत्तिः ? । असदेतत् । एव प्रमाणत्वस्याव्यवस्थितिप्रसक्तेः । तथाहि-दीपाऽऽदे प्रकाशस्य सामग्र्यैकदेशस्य कस्याश्चिदवस्थायां प्रमाणत्वेनाऽभिमतस्य सद्भावेऽपि प्रमेयाज्ञावात् कार्यानिष्पत्तौ तत्सद्भावे तु तन्निष्पत्तौ तस्यापि प्रदीपवदसन्निपत्यकारकत्वात् प्रमाणात्प्रसक्तिर्भवेत् । तथा प्रमातुरपि मूर्गाऽऽद्यवस्थायाम्, अनवधाने वाऽन्यकारकसन्निधानेऽपि कार्यानुपपत्तौ तदवधानाऽऽदिसन्निधाने तज्जन्यकार्यनिष्पत्तेः । सन्निपत्य जनकत्वेन साधकतमत्वप्रसक्तिः । अत्र कारकसाकल्यस्य साधकतमत्वेनाऽभ्युपगमात् पूर्वोक्तदोषाभाव केचिन् मन्यन्ते । तथाहि-नैकस्य प्रदीपाऽऽदे सामग्र्यैकदेशस्य फणता, अपि तु कारकसाकल्यस्य, तदभावे कारकसाकल्यानभिमतकार्यासत्त्वमिति प्रमातृप्रमेयसदभावे कारकसाकल्यस्योत्पत्तौ प्रमितिलक्षणस्य कार्यस्य भाव एव । अथ मुख्यप्रमातृप्रमेयसद्भावेऽपि पूर्वोदितस्य नियमस्य तुल्यता, न कारकसाकल्यज्ञावाज्ञावनिमित्तत्वात् तन्मुख्या गौणभावस्य । तथाहि-कथञ्चित् कारकवैकल्ये तयोः सत्त्वेऽपि गौणता । तत्साकल्ये कुतश्चिन्निमित्तान्तराद् यथोक्तप्रमितिलक्षणकार्यनिष्पत्तावगौणता प्रमातृप्रमेययोः, तयोश्चानुपपत्तौ साकल्यस्यासत्त्वम्, अतः कारकसाकल्ये कार्यस्यावश्यज्ज्ञावे इति तस्यैव साधकतमत्वम् । अनेककारकसन्निधाने उपजायमानोऽतिशयः सन्निपत्य जननं साधकतमत्वं यद्युच्येत, तदा न कश्चिद् दोषः । तथाहि-सामग्र्यैकदेशकारकसहभावेऽपि प्रमितिकार्यस्याऽनुपपत्तेरेकदेशस्य न प्रमाणात्, सामग्रीसद्भावे त्ववश्यतया विशिष्टप्रमितिस्वरूपोपपत्तेः । एकदेशापेक्षया तस्या एव सन्निपत्य जनकत्वमेव साधकतमता । न चाऽत्र किमपेक्षया तस्याः साधकतमत्वम् ? । अन्यस्मिन्नसाधकतमे साधके साधकतरे वा सति तदपेक्षया तस्याः साधकतमत्वमुपपत्तिमिति प्रेरणीयम्, यतो न सामग्र्यन्तर्गतानामेकदेशानां जनकत्वव्याघातः, तेषामेव धर्ममात्रत्वात् सामग्र्यस्येति जनकैकदेशापेक्षया तत्सामग्र्यस्य साधकतमत्वात् प्रमाणत्वमुपपन्नमेव । एतेन यत्परैः प्रेरितं किल सामग्रीकारणं तच्च कर्तृकर्मपेक्षया, सामग्रीजनकत्वेन चेत्, तयोर्व्यापृतेरर्थान्तरचूतयोरभावात् किमपेक्षया साधकतमत्वमासाद-

येदिति ?। तदपि निरस्तम् । यतः कर्तृकर्मणोः सामग्रीजनकत्वेन स्थितयोः कथमसम्भवं ?। तत्सद्भावे च तदपेक्षया कथं न तस्याः करणता ?। अथापि स्यात् तस्यास्तज्जन्यत्वे करणत्वव्याघातः, अन्यतः सिरूस्थ करणत्वसद्भावात् । असदेतत् । यतो दृश्यत एव प्रदीपाऽऽदेस्तज्जन्यत्वे करणत्वव्याघातेऽन्यस्यापि करणत्वसद्भाव इति न कश्चिद् व्याघातः । तज्जन्यत्वरूपत्वयोस्ततोऽव्यभिचाराऽऽदिभिर्विशेषणार्थोपलब्धिजनिका सामग्री बोधस्वभावा तदेकदेशभूतकारकजन्या प्रमाणविशेषिका अप्येतदेव प्रमाणसामान्यवृत्तं प्रतिपादयन्ति । एतत्कार्यभूता वा यथोक्तविशेषके विशिष्टोपलब्धिः प्रमाणसामान्यलक्षणम्, तथा स्वकारणस्य प्रमाणाभासेऽन्यो व्यवच्छिद्यमानत्वात् । इन्द्रियजत्वाऽऽदिविशेषणविशेषिता सैवोपलब्धिः प्रमाणस्य विशेषलक्षणमिति स्थितं सामग्रीप्रमाणमिति ।

अत्र प्रतिविधीयते-यत्तावदुक्त कारकसाकल्यकरणत्वेनाभ्युपगमे पूर्वोक्तदोषाज्ञाव इति । अत्र वक्तव्यम्-किमिदं कारकसाकल्यम्-किं सकलान्येव कारकाणि, आहोस्वित्तद्धर्मः, उत तत्कार्यम्, किं वा पदार्थान्तरम् ? , इति पक्षाः । तत्र न तावत् सकलान्येव कारकाणि साकल्यं, कर्तृकर्मभावे तेषां करणत्वानुपपत्तेः, तत्सद्भावे वा नान्येषां कर्तृकर्मरूपता, तेषां करणत्वाभ्युपगमात् । न च कर्तृकर्मरूपाणामपि तेषां करणत्वम्, तेषां परस्परविरोधात् । तथाहि-ज्ञानचिकीर्षाऽऽधारता, स्वातन्त्र्यं वा कर्तृता, निर्वर्त्याऽऽदिधर्मयोगित्वात् कर्मत्वम्, प्रधानक्रियाऽनाधारत्व करणत्वम्, एतानि परस्परविरुद्धानि कथमेकत्र संभवन्ति ?। अथापरापरनिमित्तभेदाऽऽदेः कर्तृकर्मकरणरूपताया अविरोधः । ननु तान्यपि निमित्तानि सकलकारकेभ्यो व्यतिरिक्तानि, उताव्यतिरिक्तानि ? , इति वाच्यम् । यदि-अव्यतिरिक्तानीति पक्षः, तदा तद्भेदे तेषामप्यभेदः, तेषां वा भेदे कारकस्याऽपि भेदः, अन्यथा व्यतिरेकासिद्धेः । अथ व्यतिरिक्तानि तदा संबन्धासिद्धिः । न च समवायलक्षणः संबन्धः, तस्य निषिद्धत्वात्, निषेत्स्यमानत्वाच्च । न चैकान्तभेदे विशेषणविशेष्यज्ञावाऽऽदिकोऽपि संबन्धः कश्चित्संभवति, तत्रापि संबन्धान्तरकल्पनातोऽनवस्थाप्रसक्तेः । न च तस्य संबन्धरूपत्वात् संबन्धान्तरमन्तरेणाऽपि संबन्धत्वानवस्था, एकान्तभेदे संबन्धरूपताया एवायोगात्, कथञ्चिन्नमित्तानां कारकेभ्योऽभेदे अनेकान्तवादाऽऽपत्तिः, तत्र सकलकारकाण्य साकल्यम् । अथ कारणधर्मसाकल्यम्-ननु सोऽपि यदि कारकाव्यतिरिक्तस्तदा धर्ममात्रं, कारकमात्रं वा ?। अथ व्यतिरिक्तस्तदा सकलकारकधर्मः साकल्यमिति संबन्धासिद्धिः । संबन्धेऽपि यदि सर्वकारकेषु युगपदसौ संबध्यते, तदा बहुत्वसंख्यया तत्पृथक्त्वसंयोगविभागसामान्यानामन्यतमस्वरूपाऽऽपत्तिस्तस्येति तद्दूषणेन तस्य दूषितत्वाच्च साधकतमत्वमुपपत्तिमतः । अथ तत्कार्यं साकल्यम् । तदप्युक्तम् । नित्यानां साकल्यजननस्वभावत्वे सर्वदा तदुत्पत्तिप्रसक्तेः । ततश्चैकप्रमाणोत्पत्तिप्रसक्तं सकलतदुत्पाद्यप्रमाणोत्पत्तिप्रसक्तिः । तज्जनकस्वभावस्य कारणेषु पूर्वोत्तरकावभाविनां सर्वप्रमाणानां तदा नित्याभिमत जनकमात्माऽऽदिक कारणमिति कथं न तदैव सकलतदुत्पाद्यप्रमाणोत्पत्तिप्रसक्तिः ?। अथाऽऽत्माऽऽदिके सत्यपि तदा तानि न भवन्ति, न तर्हि तत् तत्कारणं, नापि तानि तत्कार्याणीति सकृदपि तानि ततो न भवेयुरिति सकलं जगत्प्रमाणविकल्पमापद्यते । न चाऽऽत्माऽऽदिके तत्करणसामर्थ्यं सत्यपि स्वयमेव यथाकालं तानि ज्वन्तीति

वक्तव्यम्, तेषां तत्कार्यताभावप्रसक्तेः, नस्मिन् सत्यपि तदाज्ञावात् स्वयमेवान्यदा च भावात् । न च स्वकालेऽपि कारणे सत्येव ज्वन्तीति तत्कार्यता, गगनाऽऽदिकार्यताप्रसक्तेः, गगनाऽऽदावपि सत्येव तेषां भावात् । न च गगनाऽऽदेरपि तत्प्रति कारणत्वस्येष्टेर्नाऽयं दोषः, प्रमितिब्रह्मणस्य तत्फलस्याऽपि व्योमाऽऽदिजन्यतयाऽऽत्मनाऽऽत्मविभागाज्ञावप्रसक्तेः । अथ यत्र प्रमितिः सम्बन्धता, स एवाऽऽत्मा, न व्योमाऽऽदिरिति न तद्विज्ञाणाभासः । ननु समवेत इति कोऽर्थः ? , समवायेन संबद्ध इति चेत् । ननु तस्य नित्यसर्वगतैकत्वेन व्योमाऽऽदावपि प्रमितेः संबन्धान्न तत्परिहारेणाऽऽत्मनो विभागः । न च समवायविशेषे समवायिनो विशेषाच्चायं दोषः, समवायस्याभावप्रसक्तेः । अथ यदा यत्र यथा यद् भवति तदा तत्र तथा तदात्माऽऽदिकं कर्तुं समर्थमिति नैकदा सकलतदुत्पाद्यप्रमाणोत्पत्तिप्रसक्तिः । न । स्वभावभूतसामर्थ्यमन्तरेण कार्यस्य काव्याऽऽदिज्ञेदायोगात् । अन्यथा दृश्यपृथिव्यादिमहाभूतकार्यनानात्वस्य कारणं किमदृष्टपृथिवीपरमाण्वादिचतुर्विधमभ्युपेयते, एकमेवानन्तं नित्यं सर्वगं सर्वोत्पत्तिमतां समवायिकारणमभ्युपगतम् ?। अथ कारणजातभेदमन्तरेण न कार्यभेद उपपद्यते, तर्हि कारणशक्तिभेदमन्तरेणाऽऽपि न कार्यभेद उपपद्यत इत्यभ्युपगन्तव्यम् । अथ यथा शक्त्यैकमनेका शक्तिर्विभाक्तेः, तत्राप्यनेकशक्तिपरिकल्पनेऽनवस्थाप्रसक्तेः । न च नदाऽनेक कार्यं विधास्यतीति न शक्तिभेदपरिकल्पना । असदेतत् । यतो न जैनस्यायमभ्युपगमः-यदुत जिज्ञाः शक्तीः कथाचित् प्रत्यासत्तिलक्षणया शक्या एकः कश्चिद्धारयतीति, किं तु यत्तदात्मकं तदपि तथाविधं न कस्याश्चित् शक्तेः, अपि तु स्वकारणवशात् । न चैकस्यानेकाऽऽत्मकत्वमदृष्टमेव परिकल्प्यते, अनेकरूपाऽऽद्यात्मकस्यैकस्य पटाऽऽदेः प्रमाणतः प्रतिपत्तेः । अन्यथा गुणगुणिज्ञाव एव न जवेत्, समवायस्य तन्निमित्तस्याभावात् । सकलकारणानि साकल्यजननस्वभावानि, सकलकावभाविमाकल्यस्य तदैवोत्पत्तिप्रसक्तेः । न चातज्जननस्वभावानि नैकदाऽपि तदुत्पत्तिः, अतज्जननस्वभावात् सकृदपि तस्यानुपपत्तेः । न च सहकारिसंख्यपेक्षाणि तानि तज्जनयन्ति, नित्यस्यानुपकार्यतया सहकार्यपेक्षायोगात् । न च संभूयैककार्यकारित्वं तेषां सहकारित्वम्, एकान्तनित्यवादे तस्यापि निषिद्धत्वात् । तत्र सकलकार्यकारणमपि साकल्यं संभवति । किञ्च-सकलानि कारणानि साकल्यजनयन्ति, उतासकलानि ?। न तावदसकलानि, अतिप्रसङ्गात् । नापि सकलानि, साकल्यमन्तरेण सकलानीति व्यपदेशाभावात् । ज्ञावे वाऽकिञ्चिन्करं साकल्यमिति तत्परिकल्पना व्यर्थः । किञ्च-यथा प्रत्यामस्या तानि साकल्यजनयन्ति तथैव प्रमितिमप्युत्पादयिष्यन्तीति व्यर्थं साकल्यपरिकल्पना । अथ साकल्यस्य साधकतमत्वात् तदज्ञावेनाकरणिका प्रमित्युत्पत्तिः, तर्हि साकल्योत्पत्तावपि तेषां न पर साकल्यवृत्तं करणमभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथा-अकरणिका साकल्यस्यापि कथमुत्पत्तिः ?। अथ तदुत्पत्तावपि करणाभ्युपगमस्तर्हि तदुत्पत्तावप्यपरं करणमभ्युपगन्तव्यमित्यनवस्था । अथ करणोत्पत्तौ नापरं करणमभ्युपगम्यत इति नानवस्था, तर्हि उपलब्ध्युत्पत्तावपि न करणमभ्युपगन्तव्यमिति न साकल्यप्रमाणपरिकल्पना युक्तिसङ्गता । न च साकल्यस्याध्यक्षाऽऽदिप्रमाणसिद्धत्वाद्ध्यक्षबाधितोऽयं विकल्पकदापः, आत्माऽन्तःकरणतत्संयोगाऽऽदेः करणसाकल्यतास्त्रियत्वेनाध्यक्षाविषयत्वात्

तत्पूर्वकत्वेन पूर्ववदादेरनुमानस्याप्यन्युपगमाच्च ततोऽपि साक-
ल्यसिद्धिः । केवलं विशिष्टार्थोपलब्धिप्रकरणमध्यक्षसिद्धि कार्यं
करणमन्तरेण नोपपद्यत इति तत्परिकल्पना, तच्च साकल्यमि-
ति न कल्पयितुं शक्यमात्माऽऽदिकरणसङ्गावे कार्यस्योपपत्ता-
वपरपरिकल्पनेऽदृष्टपरिकल्पनाप्रसक्तिः, ततोऽपरापरदृष्टि-
परिकल्पनयाऽनवस्थाप्रसक्तेः । तच्च सकलकारणकार्यमपि
साकल्यम् । अथ पदार्थान्तर सकलकारणेभ्यः साकल्यं, तदा
यत् किञ्चित् पदार्थान्तर तत्साकल्यं प्रसज्येत, इति यस्य
कस्यचित्पदार्थान्तरस्य सदभावेऽर्थोपलब्धिर्भवेदिति सर्वदा
सर्वस्य सर्वज्ञताप्रसक्तिः; तच्च कारकसाकल्यं प्रमाणम् । ते-
न प्रमातृप्रमेययोरभावः साकल्याभाव इत्यादि प्रतिक्षेपः, त-
त्सदभावेऽपि नवद्विप्रमेयेण साकल्यानुपपत्तेः । यदपि मुख्य-
गौणभावस्य कारकसाकल्याभावाभावनिमित्तत्वादित्यादि । त-
दपि व्योमकुसुमावनसकजावकृद्देवदत्तसौभाग्यासौभाग्यप्रत्य-
रूप्यम् । तेन सन्नपित्य जनन साधकतमत्वं यद् व्याख्यातम् ।
तदपि निरस्तम् । तस्याऽपि साकल्यार्थत्वात् । यदपि साक-
ल्यं हि तेषामेव धर्ममात्रं नैकान्तेन वस्त्वन्तरमित्यभिधे-
यशून्यं वचः, वस्त्वन्तरपक्षे तु दोषाः प्रतिपादिता एव । यद-
पि प्रमातृप्रमेयजन्यत्वेऽपि सामान्या न करणत्वव्याहतिरिति ।
तदपि न सङ्गतम् । सामान्यास्तज्जन्यत्वेऽनवस्थाऽऽद्यनेकदोषा-
ऽऽपत्तेः प्रतिपादनात् । यदप्यव्यभिचाराऽऽदिविशेषणविशिष्टा-
र्थोपलब्धिजनिका सामग्री प्रमाणमित्युक्तम् । तदन्यसङ्गतम् ।
अव्यभिचारादेकोपलब्धिविशेषणस्य भवद्विप्रमेयेणायोगात् ।
(यथा च तस्यायोगस्तथा प्रत्यक्षलक्षणे प्रदर्शयिष्यामः *) सा-
मग्री च तज्जनिका यथा न सम्भविता तथाऽज्जिहितमेव
साकल्यं विचारयद्भिः । यथाबोधस्वभावस्यापि प्रदीपाऽऽदे-
प्रमाणत्वं प्रतिपाद्यते । तदप्यसङ्गतम् । बोधस्वभावस्य तस्य प्र-
मितिप्रियायां साधकतमत्वायोगात् । यच्च लोकस्तेषां प्रामाण्य-
दापेन मया दृष्टं, चक्षुषाऽवगतं, धूमेन प्रतिपन्नमिति व्यवहर-
तीति तदुपचारतः, यथा ममाग्य पुरुषश्चक्षुरिति, न तु मुख्यतः ।
मुख्यतस्तु बोधस्यैव प्रमितिं प्रति तादात्म्यादव्यवहित साधक-
तमत्वम् । चक्षुरादेस्तु बोधव्यवधानाद् गौणम् । न च व्यपदेश-
मात्रपरतया न पारमार्थिकवस्तुव्यवस्था, उपचारतोऽपि न द्व्यो-
दक पादरोग इत्यादिव्यपदेशप्रवृत्तेः । न च प्रमाणस्य प्रमि-
तिरूपता विरुद्धा, स्वरूपे विरुद्धासिद्धिः । न च प्रमाणप्रमि-
त्योरेकान्ततो जेद एवाभ्युपगम्यते, कथञ्चिद् बोधादर्थपरिच्छि-
न्निविशेषस्य भेदात् प्राक्ननपर्यायनिरोधेन कथञ्चिदवस्थि-
तस्यैव बोधस्याऽर्थपरिच्छिन्निविशेषरूपतयोत्पत्तेः । अन्यथा
कार्यकारणभावविरोधादित्यसकृत् प्रतिपादितत्वात् । एतेन
“ विस्मित साक्षिणो मुक्तिः, प्रमाण त्रिविधं स्मृतम् ”
इति यत् शास्त्रान्तरेषु बोधाबोधरूपस्य प्रमाणत्वाऽभिधानं
तदप्युपचारेण व्याख्येयमित्युक्तं प्रवर्तते । अन्यथा प्रमाणाविरो-
धप्रदर्शितन्यायेन (?) । यदपि तत्कार्यच्युता चोदित-
विशेषणोपलब्धितस्य सामान्यलक्षणमित्युक्तम् । तदप्य-
सङ्गतम् । न हि यथोक्तविशेषणोपलब्धिः पराभ्युपगमे न स-
म्भवति, नाऽपि पराभ्युपगतप्रमाणकार्यतयाऽसौ सिद्धा, येन
स्वकारणं प्रमाणाज्ञासेभ्यो व्यवच्छिद्यतात् । तन्नाकापादकण-
भुङ्गमतानुसारिपरिकल्पितमपि प्रमाणसामान्यलक्षणमुपपात्ति-

* प्रत्यक्षलक्षणं सम्मतौ द्रष्टव्यम् ।

क्रमम् । तस्मात् ‘प्रमाणं स्वार्थनिर्णीतिस्वभावं ज्ञानम्’ इत्ये-
तदेव प्रमाणसामान्यलक्षणमनवधम् । ननु चात्रापि स्वग्रहणवि-
धुरस्य ज्ञानस्य नैयायिकाऽऽदिभिरन्युपगमाद् वैकैस्त्वर्थग्रहण-
विधुरस्येति स्वार्थनिर्णीतिस्वभावताऽसिद्धा । सम्म०२ काण्ड ।
“ ज्ञानं स्वस्थं परस्थं वा, यथा ज्ञानेन गृह्यते ।

ज्ञाता स्वस्थः परस्थो वा, तथा ज्ञानेन गृह्यताम् ” ॥१॥उत्त०२अ०।

(२०) अनुव्यवसायप्रकाश्यं ज्ञानम्—

तथाहि नैयायिकाः प्रतिपादयन्ति-घटाऽऽदिज्ञानं स्वग्राह्यं
न भवति, ज्ञानान्तरग्राह्यं वा, ज्ञेयत्वात्, घटाऽऽदिवत् ।
अत्र प्रयोगे हेतुः स्वरूपासिद्धिः, आश्रयासिद्धिश्च । धर्मिणो
ज्ञानस्याऽप्रतिपत्तौ तदाश्रितज्ञेयत्वधर्माप्रतिपत्तेः । न चाऽऽश्रया-
सिद्धस्य परैर्धार्मिकत्वमभ्युपगम्यते । अन्यथा सामान्याऽऽदि-
निषेधे सामान्यस्याऽसिद्धौ परं प्रत्याश्रयासिद्धौ हेतुरिति दो-
षोद्भावनं युक्तियुक्तं भवेत् । घटाऽऽदिज्ञानस्य प्रमाणतः प्रसि-
द्धेर्नार्यं दोषः । ननु तत्प्रसिद्धिरध्यक्ततोऽनुमानतो वा ?, प्रमाणा-
न्तरस्यात्रानधिकारान् । न तावदध्यक्तं, तस्येन्द्रियार्थसन्निक-
र्षजत्वाभ्युपगमात् । न च ज्ञानस्य चक्षुरादीन्द्रियेण सन्निकर्षो, न
च नद्व्यतिरिक्तमिन्द्रियान्तरमस्ति, अथ मनोवृत्तमन्तःकर-
णमस्ति, तस्य च ज्ञानेन सयुक्तसमवायः सन्निकर्ष इति तत्प्र-
भवमध्यक्तं तत्र प्रवर्तते इति । तथाहि-आत्मना मनः सयुक्तम्,
आत्मनि च समवेतं ज्ञानमिति मनोज्ञानेन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्प-
न्नतदेकार्थसमवेताध्यक्ताग्राह्यत्वाद् घटाऽऽदिज्ञानस्य कथमाश्र-
यासिद्धत्वाऽऽदिहेतोर्दोषः ? अयुक्तमेतद् यदीन्द्रियं मनः सिद्धं
भवेत् । अथानुमानात्तत्सिद्धिः । तथाहि-घटाऽऽदिज्ञानमिन्द्रिया-
र्थसन्निकर्षजं, प्रत्यक्षत्वे सति ज्ञानत्वाच्चक्षुरादिप्रभवरूपाऽऽदि-
ज्ञानवन्नास्य हेतोरप्रसिद्धिविशेषणत्वम् । न हि घटाऽऽदिज्ञानस्या-
ध्यक्तत्वं सिद्धम्, इतरेतराश्रयत्वात् । तथाहि-मनस इन्द्रियसि-
द्धावस्याध्यक्तत्वासिद्धिः, तत्सिद्धौ च सविशेषणहेतुसिद्धेर्मनस
इन्द्रियसिद्धिरिति व्यक्तमितरेतराश्रयत्वम् । न च घटज्ञानाद्
भिन्नमपरं ज्ञानं तद्ग्राहकमनुभूयत इति विशेष्यासिद्धिश्च
हेतुः, सुखाऽऽदिसवेदनेन व्यभिचारी च । तथाहि-तत्सं-
वेदनमध्यक्तत्वे सति ज्ञानं च तज्जन्यमिति व्यभिचारः । अथा-
स्यापि पक्षीकरणाददोषः । तथा सुखाऽऽदिसवेदनमिन्द्रियार्थ-
सन्निकर्षजमध्यक्तज्ञानत्वाच्चक्षुरादिप्रभवरूपाऽऽदिवेदनवत्, सु-
खाऽऽदिर्वा निश्चिज्ञानवेद्यो, ज्ञेयत्वात्, घटवत् । नन्वेव व्यभिचार-
विषयस्य पक्षीकरणे न कश्चिद् हेतुर्व्यभिचारी स्यात् । तथाहि-
अनित्यः शब्दः, प्रमेयत्वाद्, घटवदित्यत्राप्यात्माऽऽदेर्व्यभिचार-
विषयस्य पक्षीकरणाद् न व्यभिचारः । शक्यं ह्यत्रापि वक्तुम्-अ-
नित्यं आत्माऽऽदिः, प्रमेयत्वाद्, घटवत् । न चाऽत्र प्रत्यक्षबोधः,
अन्यत्रापि तस्य समानत्वात् । न हि सुखाऽऽद्यविदितस्वरूपं पूर्वं
घटाऽऽदिवदुत्पन्नं पुनरिन्द्रियसन्धोपजातज्ञानान्तराद्वेद्यत इति
लोकप्रतीतिः, अपि तु प्रथममेव स्वप्रकाशरूपं तदुदयमासाद-
यदुपलभ्यते आत्मनि त्रिविधं इति चेत् । न । स्वरूपेण पदार्थस्य
विरोधाभावात् । अन्यथा प्रदीपाऽऽदेरप्यपरप्रकाशविकलस्वरूप-
प्रकाशविरोधः स्यात् । तस्य तत्स्वरूपं कुनः सिद्धमिति चेत् ?, प्र-
दीपाऽऽदौ कुतस्तथा दर्शनमितरत्रापि समानम् । न चैकस्य स्व-
भावोऽपरत्राप्यन्युपगमाद्, अन्यथा स्वपरप्रकाशस्वभावो घट-
गतः प्रदीपेऽभ्युपगते तयोर्भवेत् । न च तदवगमात् पूर्वमप्रतीयमा-
नमपि सुखाऽऽद्यभ्युपगन्तुं युक्तम्, श्रवणसमयात् प्राक् पश्चाच्च
शब्दस्य सत्ताऽऽभ्युपगमप्रसङ्गतो नित्यत्वाऽऽपत्तेः । न चाऽऽमनो

ज्ञानाच्चाध्यान्तभूता एव सुखाऽऽद्योऽनुग्रहाऽऽदिविधायिनो ज-
वेयुः, इतरथाऽयोगिनोऽपि ते तथा स्युः । न च तेषां तत्रासमवा-
याभायं दोषः, समवायस्य निषिद्धत्वात् । सुखाऽऽदिग्रहणे मनस
इन्द्रियसिद्धिः । अत एव चाऽऽत्मा मनसा युज्यते, तत्र च समवेताः
सुखाऽऽद्य इत्यादिक्रिया अनुपपन्नैव । न च निरंशयोरात्मनसोः
संयोगः संभवी, एकदेशेन तत्संयोगे सांशत्वप्रसक्तेः, सर्वाऽऽत्मना
संयोगे उभयोरेकत्वप्राप्तेः । यदि च यत्र मनः सयुक्तं तत्र समवेतं
ज्ञान समुत्पादयति, तदा सर्वाऽऽत्मना व्यासितया सामान्यदेश-
त्वेन मनसः तैः सयुक्तत्वात् सर्वाऽऽत्मसमवेतसुखाऽऽदिषु द्विधै-
वैकं ज्ञानमुत्पादयतीति प्रतिप्राणि भिन्न मनःपरिकल्पनमनर्थ-
मासज्येत । न च यस्य सबन्धि यन्मनः, तत्समवेतसुखाऽऽदिज्ञाने
तदेव हेतुरिति नाय दोषः, प्रतिनियताऽऽत्मसबन्धित्वस्यैव तत्रा-
सिद्धेः । न हि तत्कार्यत्वेन तत्संबन्धेन तस्य नित्यत्वाभ्युपगमात्
तत्र चानाधेयाप्रहेयाऽतिशये तत्कार्यतायोगात्रापि तत्सयोगात्
तस्याऽपि तत्रैकदेशेन सर्वाऽऽत्मना वा योगात् । योगेऽपि व्यापक-
त्वेन समानदेशिसर्वाऽऽत्मभिर्युगपत् संयोगेन प्रतिनियताऽऽत्म-
संबन्धित्वानुपपत्तेः । न च यददृष्टं प्रेरितं तत्प्रवर्तते तत्सबन्धीति
वक्तव्यम्, अदृष्टस्याचेतनत्वेन प्रतिनियतविषयतया तत्प्रेरकत्वा-
योगात् । प्रेरकत्वे वा ईश्वरपेरिकल्पनावैयर्थ्यप्रसक्तेः । न चेश्व-
रप्रेरितयेवासौ तत्प्रेरक इति न तत्परिकल्पनावैयर्थ्यम्, अदृष्टप्रे-
रणामन्तरेण ईश्वरस्य साक्षान्मनःप्रेरकत्वोपपत्तेरदृष्टपरि-
कल्पनावैयर्थ्यं पुनः प्रसज्यते । न च प्रतिनियतनिमित्तमदृष्ट-
परिकल्पना, तस्यापि स्वतः प्रतिनियतत्वासिद्धेः । येनाऽऽ-
त्मना यददृष्टं निर्वर्तितं तत्तस्य इति प्रतिनियमासिद्धि-
रिति चेत्, ननु किमिदमात्मनोऽदृष्टनिर्वर्तकत्वम् ?
तदाधारभाव इति चेत्, ननु समवायस्यैकत्वे आत्मनां
च व्यापकत्वेन एकदेशत्वे प्रतिनियत एव आत्मा प्रति-
नियतादृष्टाऽऽधार इत्येतदेव दुर्घटम्, समवायाविशेषेऽपि सम-
वायिनोर्विशेषात् प्रतिनियमे समवायप्रसक्तेरित्यात्मसुखाऽऽ-
द्योस्तत्सवेदनस्य कथञ्चित् तादात्म्यमभ्युपेयम् । अन्यथा
तदेकार्थसमवेतग्राह्यज्ञानत्वेन सुखाऽऽद्यो न सिद्धिमासादयेयुः ।
तत्रादृष्टमपि मनसः प्रतिनियमहेतुः, न च येनाऽऽत्मना
यन्मनः प्रेर्यते तत् तत्संबन्धीति प्रतिनियमः, अदृष्टत्वादात्म-
नोऽप्यचेतनत्वेन तत्प्रत्ययप्रेरकत्वात् । चेतनत्वेऽपि नानुपपन्न्य-
स्य प्रेरणमिति न नियत मनः सिध्यतीति । एकस्मात् ततो
युगपत् सर्वसुखाऽऽदिसवेदनप्रशक्तिः, इत्युक्तन्यायेन सुखाऽऽ-
दिसवेदनस्येन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यत्वाज्जावाद् हेतुरनेन व्य-
भिचारी । किञ्च-स्वसंविदितविज्ञानानन्युपगमे सदसद्वर्गः
कस्यचिदेकज्ञानाऽऽद्यमनोऽनेकत्वात् पञ्चाङ्गादिवदित्यत्र पक्षी-
कृतैकदेशेन व्यभिचारः, तज्ज्ञानान्यत्वे सदसद्वर्गयोरेकत्वाविशे-
षेऽप्येकज्ञानाऽऽद्यमनत्वाज्जावात्, एकशास्त्राप्रभवत्वानुमानवत् ।
अथ सर्वज्ञज्ञानस्वसंविदितमिति नानेकत्वानुमानस्य व्यभिचारः,
तर्हि तज्ज्ञानवदन्यज्ञानस्यापि न स्वाऽऽत्मनि क्रियाविरोध इति
सर्वज्ञानं स्वसंविदित ज्ञानत्वात् सर्वज्ञज्ञानवदिति तत् दृष्टा-
न्तयत्वात् स्वसंविदितसकलज्ञानमिद्धिः । घटाऽऽदिज्ञानं ज्ञानान्त-
रग्राह्य, हेतुत्वाद्, घटवदित्यत्र च व्यभिचारः । सम्म २२ काण्ड ।

ननु " जुगवं टो णत्थि उवओगा, " इति वचनाद्
भवतोऽपि युगपद् ज्ञानानुत्पत्तिः सिद्धैव । न । मानसविकल्प-
द्वययोगपदानिषेधपरत्वादस्य, नेन्द्रियमनोविज्ञानयोर्यौगपद्यनि-

षेधः । न च विवादाऽऽस्पदीभूतानि ज्ञानानि क्रमज्जावीनि ज्ञानत्वा-
द् मानसविकल्पद्वयवदित्यतोऽनुमानतद्विभ्रमसिद्धिः, अस्य प्रत्य-
क्वाधितकर्मनिर्वेशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कात्यायन्यापदिष्टत्वात् । न
चैतदनुमानबाधितत्वाद् युगपत्प्रतिपत्त्यनुभवः प्रत्यक्मेव न
प्रवति, अत्रावणः शब्दः, सत्त्वात्, घटवदित्यनुमानबाधितत्वा-
त् श्रावणशब्दज्ञानस्याप्यप्रत्यक्ताप्रसक्तेः । न च सौगतमतमे-
तद् जैनमतमिति वक्तव्यम्, " सहज्जाविनो गुणाः, क्रमज्जावि-
नः पर्यायाः " इति जैनैराग्निधानात् ।

तथा सहभावित्वं गुणानां प्रतिपादयता दृष्टान्तार्थमुक्तम्-

" सुखमाह्लादनाऽऽकारं, विज्ञानमयबोधनम् ।

शक्तिः क्रियाऽनुमेया स्याद्, यूतः कान्तासमागमे " ॥ १ ॥

तदेवं मनसोऽसिद्धेन घटाद् विज्ञानं, तेन सन्निकृष्टमिति कुत-
स्तत्राऽध्यक्कज्ञानोत्पत्तिरिति यतस्तत्तत् प्रतीयते ? । न चा-
न्यत्तदुत्पत्तौ पराभ्युपगमे निमित्तमस्ति, सद्भावे चेन्द्रियार्थ-
सन्निकर्षोत्पन्नत्वाऽऽदिना तव ग्राहिणोऽध्यक्कता विरुध्यते ।
अथ ज्ञानान्तरेऽस्यानध्यक्कत्वेऽपि घटज्ञानग्राहकता प्रविष्यतीति
न धर्मसिद्धेराश्रयासिद्धौ हेतुर्न विष्यति, घटज्ञानस्य ततः
सिद्धेः । असदेतत् । स्वयमसिद्धेन ज्ञानेन गृहीतस्याप्य-
गृहीतरूपत्वात् । अन्यथा सर्वज्ञज्ञानगृहीतस्य रथ्यापुरुष-
ज्ञानगृहीतत्वं भवेदिति तस्याऽपि सर्वज्ञताप्रसक्तिः । न
च स्वज्ञानगृहीतादगृहीतमिति नाय दोषः, स्वसंविदितज्ञाना-
भावे स्वज्ञानमित्यस्यैवासिद्धेः । स्वस्मिन् समवेतस्वज्ञानमजि-
धीयत इति नायं दोष इति चेत् । न । तस्याभावात्, भावे-
ऽप्यविशिष्टत्वाच्च । न च स्वोत्पादित स्वमिति वक्तव्यम्,
तदुत्पादस्य परदर्शने तदाधेयत्वेन प्रसिद्धत्वात् । समवाया-
भावे च तस्याऽप्यसिद्धत्वाद् नित्यस्य चेश्वरज्ञानस्य तद-
सिद्धिः । न च स्वसंविदितज्ञानवादेऽपि स्वसंविदितत्वा-
विशेषादेवदत्तज्ञानं प्रसज्येत, यद्दत्तज्ञानस्य देवदत्ता-
संविदितत्वात् स्वज्ञानस्य कथञ्चित् स्वात्मना तादात्म्यात् त-
स्यैव तद्रूपतया परिणतेरिति प्रसाधितत्वात् । ज्ञानान्तरेण त-
स्यासंवेदनाद् नागृहीतत्वमिति चेत् । न । तस्याऽपि ज्ञानान्तरेण
ग्रहणेऽनवस्थाप्रसक्तेः । अग्रहणेऽगृहीतवेदनेन गृहीतस्य
द्वितीयज्ञानस्यागृहीतरूपत्वाद् न तेन प्रथमग्रहणमिति तदव-
स्था धर्मसिद्धिः । तेन घटाऽऽदिज्ञानस्य धर्मिणा द्वितीयेन
तस्याऽपि तृतीयेन ग्रहणार्थसिद्धेर्नापरज्ञानकल्पनमिति
नानवस्थेति युक्तम् । तदप्यसंगतम् । तृतीयाऽऽदेर्ज्ञानस्या-
ग्रहणे प्रथमस्याप्यसिद्धेः । उक्तन्यायाद् यदि पुनस्तृतीयज्ञानेन
स्वयमसिद्धेनापि द्वितीय गृह्यते, द्वितीयेन तथाभूतेनैव प्रथमं,
तेनाऽपि तथाभूतेनैवार्थो ग्रहीष्यत इति द्वितीयज्ञानपरि-
कल्पनमपि व्यर्थमासज्येत । न च विदितोऽर्थ इति ज्ञानविशे-
षणस्यार्थस्य प्रतिपत्तेरगृहीतविशेषणा विशेष्ये बुद्धिर्नोपजाय-
त इति विशेषणग्राहिज्ञान द्वितीयं परिकल्प्यते । न च विशे-
षणस्याप्युपरि विशेषणविशिष्टता प्रतीयते, येन तृतीयाऽऽदि-
ज्ञानपरिकल्पना युक्तिसङ्गता भवेदिति वक्तव्यम्; विशेषणस्यैव
तृतीयाऽऽदिज्ञानपरिकल्पनामन्तरेण ग्रहणासंभवादित्युक्ते ।
स्वसंविदितज्ञानाभ्युपगमे एव ज्ञानविशेषणविशिष्टार्थप्रतिपत्तिः
संप्रवति, अन्यथा तदयोगादनवस्थानिवृत्तेः । न च विषया-
न्तरसंचारादनवस्थानिवृत्तिः, यतो धर्मिज्ञानविषयात् साधनाऽऽ-
दिर्विषयान्तरं, तत्र ज्ञानस्योत्पत्तिर्विषयान्तरसंचारः । न चाप-

रापरज्ञानग्राहिज्ञानसमुत्पत्तावश्यभाविबाह्यसाधनो विषयस-
न्निधान, येन तत्र ज्ञानस्य सचारो भवेत्, सन्निधानेऽप्यन्तरङ्ग-
हिरण्योरन्तरङ्गस्यैव बलीयस्त्वान्तरङ्गविषयपरिहारेण बा-
ह्यविषयज्ञानोत्पत्तिर्भवेदिति कुतोऽनवस्थानिवृत्तिः? न चादृष्टव-
शादनवस्थानिवृत्तिः, स्वसविदितज्ञानाज्युपगमेनाप्यनवस्थानिवृ-
त्तेः सन्नवात् । अन्यथा कार्येऽनुपपद्यमानेऽदृष्टपरिकल्पनाया उप-
पत्तेः, स्वसवेदनेऽपि चादृष्टस्य शक्तिप्रत्यक्षाभावात् । एतेन ईश्व-
राऽऽदेरनवस्थानिवृत्तिरिति प्रतिविहितम्, तस्यादृष्टकल्पनायाः
प्रतिषिद्धत्वाच्चतुर्थज्ञानाऽऽदेरनुत्पत्तेरनवस्थानिवृत्तिः, धर्मि-
ग्रहणस्यैवमज्ञावाऽऽपत्तेः । किञ्च-शक्तिर्यथात्मनोऽव्यतिरिक्ता,
तदा तत्तत्कथं आत्मनोऽपि क्षयाऽऽपत्तिः । व्यतिरिक्ता चेत्, तत एव
ज्ञानोत्पत्तेरनर्थक आत्मा ज्ञेयः । न च सा तस्येति नात्माऽऽ-
नर्थक्यम्, समवायाभावे तस्याप्यसिद्धेः । किञ्च-यदि सिद्धि-
प्रक्यादनवस्थानिवृत्तेर्बाह्यविषयमपि ज्ञान न ज्ञेयः, शक्ति-
प्रक्यादेव । न च चतुर्थीऽद्विज्ञानजननशक्तेरेव प्रक्यः । न बाह्य-
विषयज्ञानशक्त्युपपदनेकशक्यत्वात् । ज्ञावे वा युगपदने-
कज्ञानोत्पत्तिप्रसक्तिः, सहकार्यपेक्षाऽपि नित्यस्यासंभविनी, प्रति-
पादितक्रमेण शक्तिभावे कुत स इति वक्तव्यम् ? आत्मन इति
चेत् । न । अपरशक्तिवैकल्यात् । ततस्तदज्ञावादपरशक्तिपरिक-
ल्पने तदभावेऽप्यपरशक्तिपरिकल्पनमित्यनवस्था । तदेव स्व-
सविदितविज्ञानाभ्युपगमे कथञ्चिद् घटाऽऽद्विज्ञानस्यासिद्धे-
राश्रयासिद्धौ ज्ञेयत्वादिति हेतुः, स्वरूपासिद्धश्चेति व्य-
वस्थितमेतत् स्वनिर्णयस्वभाव ज्ञानमिति । सम्म० २ काण्ड ।
(युगपद् ज्ञानद्वयानुभवो 'दोक्तिरिय' शब्दे निपेत्यते)

(२१) ज्ञानस्य स्वप्रकाशकत्वम्-

अस्त्येव प्रदीपाऽऽदिलक्षणो दृष्टान्तो ज्ञानस्य प्रकाश प्रति-
सजातीयापरानपेक्षणे साध्ये । तथाहि-यथा प्रदीपाऽऽद्या-
लोको न स्वप्रतिपत्तावलोकान्तरमपेक्षते, तथा ज्ञानमपि स्व-
प्रतिपत्तौ न समानजातीयज्ञानापेक्षम् । एतावन्मात्रेणाऽऽ-
लोकस्य दृष्टान्तत्वम्, न पुनस्तस्यापि ज्ञानत्वमासाद्यते ।
येनेन्द्रियाग्राह्यत्वाच्चक्षुःश्रुतमिवान्धानामपि तत्प्रतीतिप्रसङ्ग
इति प्रेर्यते । न हि दृष्टान्ते साध्यधर्मिधर्माः सर्वेऽप्या-
सञ्जयितुं युक्ताः, अन्यथा घटेऽपि शब्दधर्माः शब्दत्वाऽऽद्य-
प्रसज्येरान्तिरिति तस्याऽपि श्रोत्रग्राह्यत्वप्रसङ्गः । न च साधर्म्य-
दृष्टान्तमन्तरेण प्रमाणप्रतीतस्याप्यर्थस्याप्रसिद्धिरिति शक्य
वक्तुम् । अन्यथा जीवच्छरीरस्यापि सात्मकत्वे साध्ये तत्प्रसि-
द्धदृष्टान्तस्याभावात् प्राणाऽऽदिमश्वाऽऽदेस्तत्सिद्धिर्न स्यात् ।
अथ साधर्म्यदृष्टान्ताज्ञावेऽपि दृष्टवैधर्म्यदृष्टान्तस्य घटाऽऽदे-
सङ्गावात् केवलव्यतिरेकित्वलात्त्र तस्मिन्, तर्हि यत्र स्व-
प्रकाशकत्व नास्ति तत्रार्थप्रकाशकत्वमपि नास्ति, यथा घ-
टाऽऽदाविति व्यतिरेकदृष्टान्तसङ्गावादर्थप्रकाशकत्वलक्षणा-
हेतोः स्वप्रकाशकत्व विज्ञानस्य किमिति न सिद्धिमासादयति ?
यत्तु क-कस्यचिदर्थस्य काचित्सामग्री, तेन प्रकाश प्रकाशान्त-
रनिरपेक्ष एव स्वग्राहिणि ज्ञाने प्रतिभाति । तद्युक्तमेव ।
यथा हि स्वसामग्रीत उपजायमाना प्रदीपाऽऽलोकऽऽद्यो न
समानजातीयमात्रोक्तान्तर स्वग्राहिणि ज्ञाने प्रतिज्ञासमाना
अपेक्षन्ते, तथा स्वसामग्रीत उपजायमान विज्ञानं स्वार्थप्र-
काशस्वभाव स्वप्रतिपत्तौ न ज्ञानान्तरमपेक्षन्ते, प्रतिनियतत्वात्
स्वकारणाऽप्यसत्तज्जन्मना भावशक्तीनाम् । यत्तु प्रदीपाऽऽलोकऽऽ-
दिक सजातीयाऽऽलोकान्तरनिरपेक्षमपि स्वप्रतिपत्तौ ज्ञानमपे-

क्षते, तत्तस्याज्ञानरूपत्वात्, ज्ञानस्य च तद्विपर्ययस्वभावत्वाद्
युक्तियुक्तमिति नैकत्र दृष्टः स्वभावोऽप्यत्राऽऽसञ्जयितुं युक्त
इति पूर्वपक्षवचो नि.सारतया व्यवस्थितम् । अथाऽऽलोक-
स्य तदन्तरनिरपेक्षा प्रतिपत्तिरुपलब्धेति न तददृष्टान्तधत्ताद्
ज्ञानस्यापि ज्ञानान्तरनिरपेक्षा प्रतिपत्तिः, अदृष्टत्वात्, स्वात्मनि
क्रियाविरोधाच्च । नन्वेवमुपपत्तयमानेऽपि वस्तुनि यद्यदृष्टं,
विरोधश्चोच्येत, तदा स्वात्मवद् घटाऽऽदेरपि बाह्यस्य न ग्राहक
ज्ञानम् । अदृष्टत्वात्, जडस्य प्रकाशयोगाच्चेत्यपि वदतः सौग-
तस्य न वक्षत्रवक्रता समुपजायते । तथाहि-असावप्येव वक्तु
समर्थः-जड वस्तु न स्वनः प्रकाशते, विज्ञानवद्, जडत्वहानिप्र-
सङ्गात् । नाऽपि परतः प्रकाशमानम्, नीलसुखाऽऽदिव्यतिरिक्तस्य
विज्ञानस्यासवेदनेनासत्त्वात् । अथ नीलस्य प्रकाश इति प्रका-
शमाननीलाऽऽदिव्यतिरिक्तस्तत्प्रकाशः । अन्यथा ज्ञेदेनास्याप्रति-
पत्तौ सवेदनस्य तत्प्रतिभासे न स्यात् । ननु न नीलतद्वेदनयोः
पृथगवज्ञासः प्रत्यक्समर्था, प्रकाशविविक्तस्य नीलाऽऽदेरनु-
भवात् तद्विवेकेन च बोधस्याप्रतिभासनात् । न चाध्यक्षता
विवेकेनाप्रतीयमानयोर्नीलतत्सविदोर्भेदो युक्तः, विवेकादर्शन-
स्य ज्ञेदविपर्ययाऽऽभ्यत्वाच्चीलतत्स्वरूपवत् । अथापि कल्पना
नीलतत्सविदोर्भेदमुल्लिखति-नीलस्यानुभव इति । नन्वेदे-
पि ज्ञेदोल्लेखो दृष्टः, यथा शिलापुत्रकस्य वपुः, नीलस्य
वा स्वरूपमिति । अथ तत्र प्रत्यक्षाऽऽरूढो भेदो बाधक इति न
भेदोल्लेख संत्य, स तर्हि नीलसविदोरपि प्रत्यक्षाऽऽरूढो भेदोऽ-
स्तीति न भेदकल्पना संत्या । तदेव नीलाऽऽदिक सुखाऽऽदिक
वस्तु प्रकाशवपुः प्रतिभातीति स्थितम् । तद्व्यतिरिक्तस्य प्रका-
शस्य प्रतिभासेनेनाज्ञावात् । सवतु वा व्यतिरिक्तो बोधः,
तथाऽपि न तद्ग्राह्या नीलाऽऽद्यो युक्ता । तथाहि-तुल्यकालो
वा बोधस्तेषां प्रकाशकः, भिन्नकालो वा ? तुल्यकालोऽपि
परोक्षः, स्वसविदितो वा ? न तावत्परोक्षः, यतोऽप्रत्यक्षोपल-
म्भस्य नार्थदृष्टिः प्रसिध्यतीत्यादिना स्वसंविदितत्वं ज्ञानस्य
प्रसाध्यन्त एतत्पक्ष निराकारिष्यामः * । नाऽपि ज्ञानान्तरवेद्यः,
अनवस्थाऽऽद्विदूषणस्यात्र पक्षे प्रदर्शयिष्यमाणत्वात् । स्वसवेद-
नपक्षे तु यथाऽन्तर्नीलीनो बोध स्वसविदित प्रतिभाति; तथा
तत्काले स्वप्रकाशवपुषो नीलाऽऽद्यो वहिर्देशसवन्धितया प्रति-
भाति, इति समानकावयोर्नीलतत्सवेदनयोः स्वतन्त्रयोः प्र-
तिज्ञासनात्सव्येतरगोविषाणयोरिव न वेद्यवेदकज्ञाव । स-
मानकावस्यापि बोधस्य नील प्रति ग्राहकत्वे नीलस्यापि स-
प्रति ग्राहताप्रसङ्गः । समानकावप्रतिज्ञासाविशेषेऽपि बुद्धिर्नी-
लाऽऽदीनां ग्रहणमुपरचयतीति ग्राहिका, नीलाऽऽद्यस्तु ग्राह्याः ।
नैतदपि युक्तम् । यतो नीलबोधव्यतिरिक्ता न ग्रहणक्रिया प्र-
जाति । तथाहि-बोध सुखाऽऽस्पदीभूतो दृष्टिः, वहिः स्फुटमुद्भा-
समानतनुश्च नीलाऽऽदिराभाति, न त्वपरा ग्रहणक्रिया
प्रतिभासविषया । तदनवभासे च न तथा व्याप्यमानतया
नीलाऽऽदेः कर्मता युक्ता । भवतु वा नीलबोधव्यतिरिक्ता क्रि-
या, तथाऽपि किं तस्या अपि स्वतः प्रतीति, यद्वा अन्यत ?
तत्र यदि स्वनो ग्रहणक्रिया प्रतिजाति, तथा सति बोधो,
नीलम्, ग्रहणक्रिया चेति त्रय स्वरूपनिमग्नमेककाल प्रति-
भातीति न कर्तृकर्मक्रियाव्यवहृति । अथान्यतो ग्रहणक्रिया
प्रतिभाति, न तु तत्राप्यपरा ग्रहणक्रियोपेया, अन्यथा तस्या
ग्राह्यतासिद्धे, पुनस्तत्राप्यपरा कर्मतानिवन्त किरोपेयेत्यन-

* निराकरणे ग्रन्थतोऽवसेयम् ।

वस्था । तत्र ग्रहणाक्रियाऽपराऽस्ति, तत्स्वरूपानवज्ञासनात् । ततश्चान्तः संवेदनम्, अहिर्नीलाऽऽदिकं च स्वप्रकाशमेवेति स्व-
संविष्टिमात्रवाटः साधीयान् यदि, तर्ह्यन्तर्निर्णीतो बोधो नी-
लाऽऽदेर्न बोधकः, किं तु स्वप्रकाश एवाऽसौ । तथा सति नी-
लमहं वेदोति कर्मकर्तृभावाभिनिवेशी प्रत्ययो न भवेत्, वि-
षयस्य कर्मकर्तृभावस्याज्ञावात् । ननु विषयमन्तरेणापि प्रत्ययो
दृष्ट एव, यथा शुक्तिकायां रजनावगमः । अथ बाधकोट्यात् पु-
नर्भ्रान्तिरसौ, नीलाऽऽदौ तु कर्मताऽऽदेर्न बाधाऽस्तीति सत्यता ।
नन्वत्रापि बोधनीलाऽऽदेः स्वरूपासंसक्तस्य द्वयस्य स्वातन्त्र्यो-
पपन्नोऽस्ति बाधकः कर्मकर्तृभावोऽप्यस्य । अथ किमस्या
भ्रान्तेर्निवन्धनम्?, न हि भ्रान्तिरपि निर्वाजा भवति । ननु पूर्व-
भ्रान्तिरेवोत्तरकर्मकर्तृभावावगतेर्निवन्धनम् । पूर्वभ्रान्तिक-
र्मताऽऽदेरप्यपरा पूर्वभ्रान्तिरित्यनादिभ्रान्तिपरम्परकर्मता-
ऽऽदिर्नैतत्त्वम् । अथवा नीलमिति प्रतीतिस्त्वावन्मात्राव्यवसा-
यिनो पृथग्, अहमित्यपि मतिरन्तर्बलैस्त्वमुदहन्ती जिज्ञा; वे-
धीत्यपि प्रतीतिरपरैव । ततश्च परस्परसंसक्तप्रतीतिव्रित्तयं
क्रमवत्प्रतिभाति, न कर्मकर्तृभावः, तुल्यकालयोस्तस्यायो-
गात् । मित्रकाद्ययोरप्यनवमासनाद् न कर्मताऽऽदिगतिः क-
थञ्चित् संभविनी । अथापि दर्शनात्प्राक् सन्नपि नीलाऽऽत्मा
न भाति, तदुदये च भातीति कर्मता तस्य । नैतदपि सा-
धीयः । यतः प्राग्भावोऽर्थस्य न सिद्धः । दर्शनेन स्वकाला-
वधेरर्थस्य ग्रहणात् । दर्शनकाये हि नीलमाज्ञाति, न तु ततः
प्राक्, तत्कथं पूर्वभावोऽर्थस्य सिध्येत्? तस्य दर्शनस्य पूर्व-
काये विरहात् । न च तत्काले दर्शनं प्रागर्थ-
सन्निधिं व्यनक्ति, सर्वदा तत्प्रतिज्ञासप्रसङ्गात् ।
अथान्येन दर्शनेन प्रागर्थः प्रतीयते । ननु तद्दर्शना-
दपि प्राग् सद्भावोऽर्थस्यान्येनावसेय इत्यनवस्था । तस्मात्स-
र्वस्य नीलाऽऽदेर्दर्शनकाले प्रतिभासनाद् न तत्पूर्वं सत्ता सि-
द्ध्यति । अथापि पूर्वदृष्टं पट्यार्मानि व्यवसायात् प्रागर्थः
सिद्ध्यति, प्रागर्थसत्तां विना दृश्यमानस्य पूर्वदृष्टेन एकत्व-
गतेरयोगात् । केन पुनरेकत्वं तयोर्गम्यते? किमिदानीन्तनदर्श-
नेन, पूर्वदर्शनेन वा? न तावत्पूर्वदर्शनेन, तत्र तत्काद्यावधेरे-
वार्थस्य प्रतिभासनात् । न हि तेन स्वप्रतिभासिनोऽर्थस्य व-
र्तमानकाद्यदर्शनव्याप्तिरवसीयते, तत्काले साम्प्रतिकदर्शनाऽऽदे-
रभावात् । न चास्तप्रतिभाति, दर्शनस्य विनयत्वप्रसङ्गात् । ना-
पीदानीन्तनदर्शनेन पूर्वदर्शनाऽऽदेर्व्याप्तिर्नीलाऽऽदेरवसीयते, न-
दर्शनकाये पूर्वदृक्कालस्यात्ममयात् । न चात्मिनः पूर्वदर्शनाऽऽ-
दिसंस्पर्शमवतरति प्रत्यक्षम्, वितयत्वप्रसङ्गादेव । तस्मात्पास्त-
नत्पूर्वदृगादियोगं सर्वं वस्तु दृष्टा गृह्यते, पूर्वदृष्टतां तु न्मु-
तिरुल्लिखति । तदपास्तम् । दृष्टोऽल्लेखाभावात् । न च स ए-
वायमिति प्रतीतिरेका । स इति न्मृतिरूपम्, अयमिति तु दृष्टः
स्वरूपः, तत्परोक्षापरोक्षाऽऽकारत्वाद् नैकस्वभावौ प्रत्ययौ,
तत्कुनलत्वसिद्धिः । अथानुमानात्प्राग्भावोऽर्थस्य सिद्ध्यति,
प्राक् सत्तां विना पश्चाद्दर्शनायोगादिति । तदप्यनत् । यतः
पश्चाद्दर्शनस्य प्राक् सत्तायाः संबन्धो न सिद्धः, प्राक् सत्ता-
याः कथञ्चिदप्यसिद्धेः । न चासिद्ध्या सत्तया व्याप्तं पश्चा-
द्दर्शनं सिद्ध्यति; येन ततस्तत्सिद्धिः । अथ यदि प्रागर्थम-
न्तरेण दर्शनमुदयमानादयति; तथा सति नियामकामावा-
त्मवत् सर्वदा सर्वाऽऽकारं तद्वेत् । नायमपि दोषः, नियत-
वास्तवाप्रबोधेन संवेदननियमात् । तथाहि-स्वभावस्यायां वा-

सनावलादर्शनस्य देशकालाऽऽकारनियमो दृष्ट इति आग्रहा-
यामपि तत एवासौ युक्तः । अर्थस्य तु न सत्ता सिद्धा ।
नापि तद्देहात् संविष्टिनियम इति तन्न ततः संविद्धेर्बिज्यम् ।
तस्मान्न कथञ्चिदपि नीलाऽऽदेः प्राक् सत्तासिद्धिः । अथ पू-
र्वसत्ताविरहे किं प्रमाणम्? । नन्वुपलब्धिरेव प्रमाणम् ।
यदि नीलं पूर्वकालसंविष्टिस्वरूपं स्यात्तेनैव रूपेणोपलभ्येत,
न च तथा दर्शनकालजुवः सर्वदाऽप्रतिभासनात् । यथैवैव रू-
पेण प्रातमाति, तत्तेनैव रूपेणास्ति । यथा नीलं नीलरूपतयाऽव-
ज्ञासमानं तथैव नृद न पीताऽऽदिरूपतया । सर्वं चोपलभ्यमानं
रूपं वर्तमानकाद्यतयैव प्रतिभाति, न पूर्वाऽऽदितया, तत्र पूर्वं
सत्ताऽर्थस्य । अथ नीलं, तद्दर्शनविरहावपि परदृशि प्रतिभा-
तीति साधारणतया ग्राह्यम्; विज्ञानं त्वसाधारणतया प्रका-
शकम् । नैतदपि युक्तम् । यतो नीलस्य न साधारणतया सि-
द्धः प्रतिभासः, प्रत्यक्षेण स्वप्रतिभासिताया एवावगतेः । न
हि नीलं परदृशि प्रतिजातमित्यत्र प्रमाणमस्ति, परदृशोऽ-
नाधिगमे नीलाऽऽदेस्तद्वेद्यताऽनधिगतेः । अथानुमानेन
नीलाऽऽदीनां साधारणता प्रतीयते । यथैव हि स्व-
संताने नीलदर्शनात्तदा दानार्था प्रवृत्तिस्तथाऽपरसन्तानेऽ-
पि प्रवृत्तिदर्शनात्, तद्विषयं दर्शनमनुमीयते । नैतदप्यस्ति । अ-
नुमानेन स्वपरदर्शनभृतो नीलाऽऽदेरेकताऽसिद्धे; तद्विषय-
वदार्दर्शनादुपजायमानं स्वदृष्टसदृशतां परदृष्टस्व प्रतिपाद-
येत् । यथाऽपरयूमदर्शनात् पूर्वसदृशं दहनमधिगन्तुमीशो, न
तु तमेव पूर्वदृष्टम्, सामान्येनान्वयपरिच्छेदात् । नानुमानतोऽपि
प्राह्याऽऽकारस्यैकता । ननु भेदोऽप्यस्य न सिद्ध एव । प्रति-
भासजेदे सति कथमसिद्धः?, परप्रतिभासपरिहारेण स्वप्रति-
भासात्, स्वप्रतिभासपरिहारेण च परप्रतिभासात्, विवेकस्व-
भावान् व्यतिरेचयति?; अन्यथा तस्यायोगात् । ततः स्वपर-
दृष्टस्य नीलाऽऽदेः प्रतिभासभेदाद् व्यवहारे तुल्येऽपि भेद एव ।
इतरथा रोमाञ्चनिकरसदृशकार्यदर्शनात् सुखाऽऽदेरपि स्वपरस-
न्तानजुवत्त्वं भवेत् । अथापि मन्तानभेदात् सुखाऽऽदेर्भे-
दः । ननु सन्तानभेदोऽपि किमन्यभेदात्?, तथा चेदनवस्था ।
अथ तस्य स्वरूपभेदाद्रेदः, सुखाऽऽदेरपि तर्हि स एवास्तु, अ-
न्यथा भेदासिद्धेः । न ह्यन्यभेदादन्याद्विन्नम्, अतिप्रसङ्गात् ।
नीलाऽऽदेरपि स्वपरभासिनः प्रतिज्ञासभेदोऽस्तीति नैकता । अथ
देशकत्वादेकत्वम् । ननु देशस्यापि स्वपरदृष्टस्यानन्तरोक्तन्याया-
दनैकता युक्ता । तस्माद् ग्राहकाऽऽकारवत् प्रतिपुरुषमुद्रासमान-
नीलाऽऽदिकमपि भिन्नमेव । तच्चैककालोपधम्मात्, ग्राहकवत्
स्वप्रकाशम् । अथ ग्राहकाऽऽकारश्चिदपत्वाद् वेदको, नीलाऽऽका-
रन्तु जन्वाद् ग्राह्य । अत्रोच्यते-किमिदं बोधस्य चिद्रूपत्वम्? ।
यदि अपरोक्तं स्वरूपं, नीलाऽऽदेरपि तर्हि तदस्तीति न जडता ।
अथ नीलाऽऽदेरपरोक्तस्वरूपमन्यस्माद्भवतीति ग्राह्यम् । ननु
बोधस्यापि स्वस्वरूपमिन्द्रियाऽऽदेर्भवतीति ग्राह्यं न्यात् । अथ
चरीन्द्रियाऽऽदिकार्यं न तद्देहनीलाऽऽदिकमपि तर्हि नयनाऽऽदे-
कार्यमन्तु न तु ग्राह्यम् । अथापि बोधो बोधस्वरूपतया नित्यः,
नीलाऽऽदिकस्तु प्रकाश्यरूपतया अनित्य इति ग्राह्यम् । तदप्यस-
त् । स्तम्भाऽऽदेर्नयनाऽऽदेर्व्यादुदेति रूपमपरोक्षात्त्वम् । तदनित्यः
स्तम्भाऽऽदिर्भवतु, ग्राह्यन्तु कथम्? । न हि यद् यस्मादुत्पद्यते
तत्तस्य वेद्यम् । अतिप्रसङ्गात् । तस्मादपरोक्तस्वरूपाः स्तम्भा-
ऽऽदयः स्वप्रकाशाः, बोधस्तु नित्योऽनित्यो वा तत्काले केवल-

मुद्राति, न तु वेदकः, द्वयोरपि परस्पर ग्राह्यग्राहकताऽऽपत्तेः ।
अथ नीलोन्मुखत्वाद् बोधो ग्राहकः । किमिदं तदुन्मुखत्व नाम
बोधस्य ? । यदि नीलकाक्षे सत्ता, सा नीलस्याऽपि तत्का-
ले समस्तीति नीलमपि बोधस्य वेदक म्यात् । अथान्यदु-
न्मुखत्वं तत्, तर्हि स्वरूपनिमग्न चकासपृतीयस्वरूप भवेत् ।
तथाहि-तस्य तदुन्मुखत्व तद्व्यापारः । स च व्यापारो यदि
नीले व्याप्रियते, तदा तत्राप्यपरो व्यापार इत्यनवस्था ।
अथ न व्याप्रियते, न तद्व्यापारः बोधस्य ग्राहकत्व, नीलाऽऽ-
वेस्तु ग्राह्यत्वम् । अथ व्यापारस्यापरव्यापारव्यतिरेकेणापि
नील प्रति व्यापृतिरूपता, तस्य तद्रूपत्वात् । ननु नील-
स्यापि स्व स्वरूप विद्यत इति बोध प्रति ग्रहणव्यापृति-
स्यात् । किञ्च-बोधेन यदि नील प्रति ग्रहणक्रिया जन्यते
सा नीलाङ्गिन्ना, अभिन्ना वा ? । भिन्ना चेत्, न तथा तस्य ग्रा-
ह्यत्वम्, भिन्नत्वादेव । अथाभिन्ना, तर्हि नीलाऽऽदेर्ज्ञान-
रूपता, ज्ञानजन्यत्वाद् उत्तरज्ञानकृणवत् । अथ ज्ञानस्य एव-
भूता शक्तिर्येन तस्य नील प्रति ग्राहकता, नीलाऽऽवेस्तु त प्रति
ग्राह्यता । ननु बोधस्य ग्राहकत्वे, नीलाऽऽवेस्तु ग्राह्यत्वे सिद्धे
शक्तिपरिकल्पना युक्ता, शक्ते कार्यानुमेयत्वात् । तदसिद्धौ
तु न त्परिकल्पनमयुक्तम्, इतरेतराऽऽश्रयप्रसङ्गात् । तथाहि-
बोधस्य शक्तिविशेषसिद्धेर्नील प्रति ग्राहकत्वमिच्छि, तत्सि-
द्धेश्च तच्छक्तिसिद्धिरिति व्यक्तमितरेतराऽऽश्रयत्वम्, तन्न बो-
धस्य नील प्रति ग्राहकत्वमिच्छि । तस्माद् व्यतिरिक्तऽपि
बोधेऽभ्युपगते सहोपलम्भनियमात् स्वसंवेदनमेव युक्तम् ।
परमार्थतन्तु सुखाऽऽदयो नीलाऽऽदयश्चापरोक्ता इत्येतावदेव
भाति । निराकारस्तु बोधः, स्वप्नेऽपि नोपलब्धयत इति न त-
स्य सङ्गाव इति कथं तस्यार्थग्राहकत्वम् ? । अत एव ते प्रमा-
णयन्ति-इह खलु यत् प्रतिज्ञाति, तदेव सद् व्यवहृतिपथम-
वतरति, यथा हृदि प्रकाशमानवपु सुख, न तत्काले पीमाऽनु-
ज्ञासमाना समस्ति, विज्ञप्तिरेव च नीलाऽऽदिरूपतया सकलत-
नुज्ञतामाभातीति स्वजावहेतु । तदेवमर्थग्राहकत्वस्याप्यसिद्धेः,
जरस्य प्रकाशविरुद्धत्वाच्च नार्थग्राहकत्वमपि बौद्धदृष्ट्या
युक्तम् । अथ बहिर्देशसंबद्धस्य जरस्यापि नीलाऽऽदेरनुभवाद्
न नीलाऽऽदिप्रकाशस्य तद्ग्राहकत्वमसिद्धम्, नाप्यनुभूयमाने
स्तम्भाऽऽदिक जडे प्रकाशविषयत्वविरोधोद्भावन युक्तिसङ्ग-
तम् । प्रत्यक्षासिद्धे स्वजावे च सति तद्विरुद्धस्वभावाऽऽवेद-
कस्यानुमानस्य प्रत्यक्षबाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तकाला-
त्ययापदिष्टवदोषदुष्टहेतुप्रभवत्वेनानुमानाऽऽज्ञासत्तात् । न च
प्रत्यक्षासिद्धे स्वजावे विरोधः, सिद्ध्यति, अन्यथा ज्ञानस्यापि
ज्ञानत्वविरोधप्राप्तिः । नन्वेव नीलाऽऽदिसंवेदनस्याऽपि हृदि स्व-
संवेदनविषयतयाऽनुभवाद् न स्वसंवेदितत्वमसिद्धम्, नापि
स्वाऽऽत्मनि क्रियाविरोधोद्भावन युक्तियुक्तम्, अनुभूयमाने वि-
रोधासिद्धे । अस्वसंवेदनज्ञानसाधकत्वेनोपन्यम्यमानस्य च
हेतोः प्रत्यक्षनिराकृतपक्षविषयत्वेन न साध्यसाधकत्वमित्यपि
समानम् । किञ्च-स्वसंवेदितज्ञानानभ्युपगमे प्रतीयतेऽप्यमर्थो
बहिर्देशसंबन्धितयेत्यत्र प्रतीतिव्यवस्थापिकाया अप्रतीतत्वेनाव्य-
वस्थितौ व्यवस्थाप्यस्यार्थस्य न व्यवस्थितिः स्यात् । न हि स्वयमव्य-
वस्थितं तत्रविषयाणाऽऽदि कस्यचिद् व्यवस्थापकमुपलब्धम् । अथ
प्रतीतेरसंवेदितत्वेऽपि एकार्थसमवेतानन्तरप्रतीतिव्यवस्थापित-
त्वेन नाव्यवस्थितत्वं, तर्हि तदेकार्थसमवेतानन्तरप्रतीतेरप्य-
परतथाभूतप्रतीत्यवस्थापितत्वेनार्थव्यवस्थापनप्रतीतिव्यवस्था-

पकत्वमिति पुनरपि तथाभूताऽपरा प्रतीतिः प्रतीतिव्यव-
स्थापिकाऽभ्युपगन्तव्येत्यनवस्था । अथ प्रतीतिव्यवस्थापिका
प्रतीतिः स्वसंवेदितत्वेन स्वयमेव व्यवस्थितेति नाय दोषः,
तर्ह्येव्यवस्थापिकाऽपि प्रतीतिः तथा किं नाभ्युपगम्यते ?,
न्यायस्य समानत्वात् । अथ प्रतीतिरप्रतीताऽपि प्रतीत्य-
न्तरव्यवस्थापिका, तर्हि प्रथमप्रतीतिरप्यव्यवस्थिताऽप्यर्थ-
व्यवस्थापिका भविष्यतीति ' नागृहीतविशेषणा विशेष्ये
बुद्धिः ' इति वचः कथं न परिस्रवेद ? ; प्रतीतोऽर्थ इति
विशेष्यप्रतिपत्तौ प्रतीतिविशेषणानवगमेऽपि विशेष्यप्रति-
पत्त्यभ्युपगमात् । अपि च-यदि तदेकार्थसमवेतज्ञानान्त-
रग्राह्य ज्ञानमर्थग्राहकमभ्युपगम्यते, तदा पूर्वपूर्वज्ञानोपल-
म्भनस्वभावानामुत्तरोत्तरज्ञानानामनवरतमुत्पत्तेर्विषयान्तरस-
चारो ज्ञानानां न स्यात्, विषयान्तरसन्निधानेऽपि पूर्व-
ज्ञानवृत्तस्य तदेकार्थसमवेतस्यान्तरङ्गत्वेनातिसंनिहिततर-
स्य विषयस्य सङ्गावात् । यस्त्वाह-विषयोपलम्भानिमित्तमात्र-
प्रतिपत्तौ प्रतीतिविशेषणस्यार्थस्य सिद्धत्वाद् नानवस्था । तदे-
तदेव न सगच्छते । स्वसंवेदनज्ञानानभ्युपगमात् । एतच्च
प्रतिपादितम् । अपि च-प्रमाणसप्तवाऽऽदिना नैयायिकेन प्रत्य-
क्षावद्ज्ञानयोरेकविषयत्वमभ्युपगम्यते, तथा चाध्यक्षज्ञानवत्
शाब्देऽपि तस्यैवान्यूनान्तरिकस्य विषयस्याधिगमे न प्रतिप-
त्तिभेद इत्यध्यक्षवच्छाब्दमपि स्पष्टप्रतिज्ञास स्यात् । अथै-
कविषयत्वे सत्यपि इन्द्रियसंबन्धाभावात् शब्दविषये प्रति-
पत्तिभेदः । नन्वेकैरपि विषयस्वरूपमुद्भासनीयम् । तच्च
यदि शाब्देनापि प्रदर्श्यते, तथा सतीन्द्रियसंबन्धाभावेऽपि
किमिति न स्पष्टावज्ञास शाब्दस्य ? । न हि विषयभेदमन्तरेण
ज्ञानावभासभेदो युक्तः । अन्यथा ज्ञानावभासभेदाद् वि-
षयभेदव्यवस्था न स्यात् । न हि बहिरपि तदवभासभेदसंवेदन-
व्यतिरेकेणान्यद् भेदव्यवस्थानिवन्धनमुत्पश्यामः । अन्यच्च
प्रत्यक्षेऽपि साक्षादिन्द्रियसंबन्धोऽस्तीति न स्वरूपेण ज्ञातुं श-
क्यः । तस्यातीन्द्रियत्वात्, किं तु स्वरूपप्रतिभासात् कार्यात् ।
तच्चाविकल यदि शाब्देऽपि वस्तुस्वरूप प्रतिभाति, तदा तत्
एवेन्द्रियसंबन्धस्तत्राऽपि किं नाभ्युपगम्यते ? । अथ तत्र
स्पष्टप्रतिभासानावाद् नासावनुमीयते । ननु तद्भावस्तद्वृ-
त्तसंगतिविरहात्, तदनावश्च स्फुटप्रतिभासानावादिति सोऽय-
मितरेतराऽऽश्रयदोषः । तस्माद् विषयभेदनिबन्धन एव ज्ञानप्र-
तिभासभेदाध्यवसायोऽभ्युपगन्तव्यः । स च एकविषयत्वे शा-
ब्दाध्यक्षज्ञानयोर्न सगच्छते । अथ शब्देऽवेस्तुरूपावभासेऽपि न
सकलतत्त्वविशेषावभास इत्यस्पष्टप्रतिभास तत् । नन्वेव प्रत्य-
क्षावभासिनो विशेषस्यार्थक्रियाक्रमस्य तत्राप्रतिज्ञासनात् तदेव
जिज्ञविषयत्व शाब्दाध्यक्षयोः प्रसक्तम् । अथोज्ञयापि व्यक्तिस्व-
रूपभेदमेव नीलाऽऽदित्व प्रतिभाति, विशदविशदौ वाऽऽकारौ
ज्ञानाऽऽत्मभूतौ । न वेवमक्षसंघे विषये प्रतिभासमाने तत्कालः
स्पष्टत्वावभासो ज्ञानावज्ञास इति प्राप्तम्, विशिष्टसामग्रीजन्यस्य
ज्ञानस्य विशदत्वात् । तदवभासव्यतिरेकेण त्वज्ञसवर्त्तनीलप्र-
तिभासकावेऽन्यस्य भवदभ्युपगमेन वैशद्यप्रतिभासनिमित्त-
स्यासंभवात् । अथ भवतु विशदज्ञानप्रतिज्ञासनिमित्त एव तत्र
वैशद्यप्रतिभासव्यवहारः, तथाऽपि न स्वसंवेदिततज्ज्ञानसिद्धिः,
तदेकार्थसमवेतज्ञानान्तरवेद्यत्वेऽपि तद्व्यवहारस्य सज्जात् ।
एककालावभासव्यवहारस्तु लघुवृत्तित्वाद् मनसः क्रमानुपल-
क्षणनिमित्तः, उत्पलपत्रशतव्यतिभेदवत् । नन्वेव सत्यद्वि-

पञ्चकस्यैकज्ञानावज्ञासोऽपि क्रमावभासे सत्यपि तत्र एव क्रमप्रतिभासानुपलक्षणकृत्न गति सदसद्वर्गः सर्वः कस्यचिदेक-ज्ञानप्रत्यक्षः प्रमेयत्वात् पञ्चाङ्गुलिवदिति सर्वज्ञसाधकप्रयोगे दृष्टान्तस्य साध्यविकलताप्रसक्तिः । तथा समस्तसदसद्वर्ग-ग्राहकेण सर्वविदुज्ञानेन ज्ञानाऽऽत्मा गृह्यते, उन नेति । यदि न गृह्यते, तदा तस्य प्रमेयत्वे सति तेनैव प्रमेयत्वलक्षणो हे-तुर्व्यभिचारी, अप्रमेयत्वे तस्य भागासिद्धो हेतुः । अथ स-र्वज्ञज्ञानेन सर्वपदार्थप्रादिणा आत्माऽपि गृह्यत इति नानै-कान्तिकः । नन्वेवं सति यथा ईश्वरज्ञान ज्ञानत्वेऽप्यात्मानं स्वयं गृह्णाति, न च तत्र स्वात्मनि क्रियाविरोधः, तथाऽस्म-द्विज्ञानमप्येवं भविष्यतीति न कश्चिद् विरोधः । किञ्च-एवमन्युपगमे ज्ञानं ज्ञानान्तरग्राह्यं प्रमेयत्वाद् घटवादित्यत्र प्रयोगे ईश्वरज्ञानस्य प्रमेयत्वे सत्यपि ज्ञानान्तरग्राह्यत्वाभावात् तेनैवानैकान्तिकः प्रमेयत्वादिति हेतुः । तस्मात् ज्ञानस्य ज्ञानान्-तरग्राह्यत्वेऽनेकदोषसंज्ञवात् स्वसंविदित ज्ञानमन्युपगन्तव्यम् । ज्ञानस्वरूपश्चाऽऽत्मा । अन्यथा भिन्नज्ञानसद्भावादाकाशस्येव तस्य ज्ञातृत्वं न स्यात् । न चाऽऽकाशव्यतिरेकेण ज्ञानमात्मन्येव समवेनमिति तस्यैव ज्ञातृत्वं नाऽऽकाशाऽऽदेरिति वक्तुं युक्तम्, समवायस्य निषेत्स्यमानत्वात् । ज्ञानस्य च स्वसंविदितत्वे सिद्धे आत्मनोऽपि तदव्यतिरिक्तस्य तस्मिद्धमिति कथं न स्व-संवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वात्मानः ? तत्र प्रथमपक्षस्य दुष्टत्वम् । द्वि-तीयपक्षेऽपि यदुक्तम्—न हि कश्चित्पदार्थः कर्तृरूपः, करणरूपो वा स्वाऽऽत्मनि कर्मणीव सव्यापारो दृष्ट इति । तदप्यसङ्ग-तम् । भिन्नव्यापारव्यतिरेकेणापि आत्मनः कर्तुं, प्रमाणस्य च ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वप्रतिपादनात् । एकस्यैव च विज्ञाऽऽदि-करणमपेक्ष्यावस्थाभेदेन यथा प्रमातृत्वं, प्रमेयत्वं च भवद्विर-विरुद्धत्वेनाभ्युपगम्यते, तथैकदाऽप्येकस्याऽऽत्मनोऽनेकधर्म-सद्भावात् प्रमातृत्वप्रमाणत्वप्रमेयत्वान्यविरुद्धानि किं नाभ्यु-पगम्यन्ते ? तत्तद्धर्मयोगात् तत्तत्स्वभावत्वस्य प्रमाणनिश्चि-तत्वेनाविरोधात् । यच्चोक्तम्—प्रमाणविषयत्वेऽप्यपरोक्षतत्त्वस्य कोऽर्थ इत्यादि । तदप्यनारम्भ । ज्ञातृतया प्रमाणत्वेन च स्वरू-पावभासनस्य प्रतिपादितत्वात् । न च घटाऽऽदे स्वरूपस्य भि-न्नज्ञानग्राह्यत्वात् प्रमातुः, प्रमाणस्य च स्वरूपं भिन्नज्ञानग्राह्यम् । तयोश्चिद्रूपत्वेन घटाऽऽदेस्तु तद्विपर्ययेण स्वरूपसिद्धत्वात् । न च प्रमाणप्रमातृस्वरूपग्राहकस्य प्रत्यक्षस्य तल्लक्षणेनासं-ग्रहः, तत्सग्राहकस्य लक्षणस्य प्रदर्शितत्वात् । यदपि घट-महं चक्षुषा पश्यामीत्यनेनातिप्रसङ्गाऽऽपाठनं कृतम् । तद्-प्यसङ्गतम् । न हि चक्षुषो जम्बूद्वीपस्यास्वसंविदितत्वे प्र-मातृप्रमित्योरपि त्रिद्रूपयोरस्वसंविदितत्वं युक्तम्, अन्यस्वजा-वत्वानुपपत्तेः । यच्चोक्तम्—इन्द्रियव्यापारे सति शरीराद् व्यव-च्छिन्नस्य विषयस्यैव केवलस्याऽवभासनमिति । तदत्यन्त-मसङ्गतम् । विषयस्यैव तदवज्ञाससंवेदनस्यापि व्यवस्थापि-तत्वात्; तदभावे विषयावभास एव न स्यादित्यस्य चातः प्रमात्रवज्ञास उपपन्न एव । सम्म० १ काण्ड १० ।

(२२) साम्प्रतं निन्यपरोक्षज्ञानवादिनां मीमांसकजैदमद्वैतानाम्, एकाऽऽत्मसमवायिज्ञानान्तरवेद्यज्ञानवादिनां च यौगानां मतं विकुट्टयन्नाह—

स्वार्थविबोधक्षम एव बोधः,
प्रकाशते नार्थकथाऽन्यथा तु ।

परे परेभ्यो जयतस्तथाऽपि,
प्रपेदिरे ज्ञानमनात्मनिष्ठम् ॥१५॥

बोधो-ज्ञानं, स च स्वार्थविबोधक्षम एव प्रकाशते, स्वस्याऽऽत्म-स्वरूपस्य, अर्थस्य च पदार्थस्य, योऽवबोधः-परिच्छेदः, तत्र क्रम एव-समर्थ एव प्रतिभासते; इत्ययोगव्यवच्छेदः । प्रकाशन इति क्रि-ययाऽवबोधस्य प्रकाशरूपत्वसिद्धेः—सर्वप्रकाशानां तु स्वा-र्थप्रकाशकत्वेन, बोधस्यापि तत्सिद्धिः । विपर्यये दूषणमाह-नार्थकथाऽन्यथा त्विति । अन्यथेति—अर्थप्रकाशनेऽवि-वादाद्, ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वानन्युपगमेऽर्थकथैव न स्यात् । अर्थकथा पदार्थसंबन्धिनी वार्ता, सदसद्व्याऽऽत्मक स्वरूपमिति यावत् । तुशब्दोऽवधारणे भिन्नक्रमश्च, स चार्थकथया सह योजित एव । यदि हि ज्ञानं स्वसंविदितं नेष्यते, तदा तेना-ऽऽत्मज्ञानाय ज्ञानान्तरमपेक्षणीयम्, तेनाप्यपरमित्याद्यनवस्था ; ततो ज्ञानं-तावत्स्वावबोधव्यग्रतामग्नम् ; अर्थस्तु—जडतया स्वरूपज्ञापनासमर्थ इति को नामार्थस्य कथामपि कथयेत् ? । तथाऽपि—एवं ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वे युक्त्या घटमानेऽपि, परेती-र्यान्तरीयाः, ज्ञान-कर्मताऽऽपन्नम्, अनात्मनिष्ठं न विद्यत आत्मनः स्वस्य निष्ठा निश्चयो यस्य तदनात्मनिष्ठम्, अस्वसंविदितमि-त्यर्थः, प्रपेदिरे-प्रपन्नाः । कुतः ? इत्याह-परेभ्यो जयतः, परे-पूर्वपक्षवादिनः, तेभ्यः सकाशाद् ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वं नो-पपद्यते, स्वात्मनि क्रियाविरोधादित्युपात्तस्मसंज्ञावनासंभवं यद्भयं, तस्मात्, तदाश्रित्येत्यर्थः । इत्यमन्तरगमनिकां विधाय भा-वाऽर्थः प्रपञ्च्यते—जडतावद्विदं वदन्ति—यद् ज्ञानं स्वसंवि-दितं न भवति, स्वात्मनि क्रियाविरोधात् । न हि सुशिक्षितोऽपि नटवदु स्वस्वकन्धमधिरोढुं पटुः, न च सुतीक्ष्णाऽऽप्यसिधारा स्वं छेत्तुमादितव्यापाराः; ततश्च परोक्षमेव ज्ञानमिति । तदेतन्न स-म्यक् । यतः किमुत्पत्तिः स्वात्मनि विरुध्यते, ज्ञप्तिर्वा ? यदि उ-त्पत्तिः, सा विरुध्यतां, न हि वयमपि ज्ञानमात्मानमुत्पादयतीति मन्यामहे । अथ ज्ञप्तिः—नेयमात्मनि विरुद्धा; तदाऽऽत्मनैव ज्ञा-नस्य स्वहेतुभ्य उत्पादात्, प्रकाशाऽऽत्मनेव प्रदीपाऽऽहो-स्य । अथ प्रकाशाऽऽत्मैव प्रदीपाऽऽलोक उत्पन्न इति परप्रकाश-कोऽस्तु, आत्मानमप्येतावन्मात्रेणैव प्रकाशयतीति कोऽयं न्यायः, इति चेत् ; तर्हि तेन चराकेणाप्रकाशितेनैव स्थातव्यम्, आलोकांतराद्वाऽस्य प्रकाशेन भवितव्यम् ? प्रथमे प्रत्यक्षबोधो, द्वितीयेऽपि—सैवानवस्थाऽपत्तिश्च । अथ नासौ स्वमपेक्ष्य क-र्मतया चकास्नीत्यस्वप्रकाशकः स्वीक्रियते, आत्मानं न प्रका-शयतीत्यर्थः ; प्रकाशरूपतया तूत्पन्नत्वात् स्वयं प्रकाशत एवेति चेन्निर जीव, न हि वयमपि ज्ञानं कर्मतयैव प्रति-प्राप्तमानं स्वसंवेद्यं द्रव्यं, ज्ञानं स्वयं प्रतिभासत इत्यादा-वकर्मकस्य तस्य चकासनात् । यथा तु ज्ञानं स्वं जानामीति कर्मतयाऽपि तज्ज्ञाति, तथा प्रदीपः स्व प्रकाशयनीत्ययमपि कर्मतया प्रथित एव । यस्तु स्वात्मनि क्रियाविरोधो दोष उद्भावितः—सोऽयुक्तः ; अनुभवमिदं यै विरोधासिद्धे ; ' घट-महं जानामि ' इत्यादौ कर्तृकर्मवद् ज्ञेतरप्यवभासमानत्वात् । स्या० १२ श्लोकः । (अतीन्द्रियान् धर्मास्ति कायाऽऽदीन् बुद्ध्यन्तो न जानातीति ' छुडमत्य ' शब्दे तृतीयभागे १३३६ पृष्ठे उक्तम्)

(२३) अथ ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च निरूपयन्नाह—

जीवा णं भंते ! किं एणाणी, किं अण्णाणी ? । गोयमा !
जीवा णाणी वि, अण्णाणी वि । जे एणाणी, ते अत्ये—

गइया दुयणाणी, अत्येगइया तिष्ठाणी, अत्येगइया च-
उणाणी, अत्येगइया एगणाणी । जे दुयणाणी, ते
आभिणिवोदियणाणी य, सुयणाणी य । जे तिष्ठाणी,
ते आभिणिवोदियणाणी, सुयणाणी, ओहिणाणी ।
अइवा-आभिणिवोदियणाणी, सुयणाणी, मणपज्जवणा-
णी । जे चउणाणी, ते आभिणिवोदियणाणी, सुय-
णाणी, ओहिणाणी, मणपज्जवणाणी । जे एगणाणी,
ते नियमा केवलणाणी । जे अस्साणी, ते अत्येगइया दु-
अएणाणी, अत्येगइया तिअएणाणी । जे दुअएणाणी,
ते मइअस्साणी य, सुयअस्साणी य । जे तिअएणाणी, ते
मइअस्साणी, सुयअस्साणी, विजंगणाणी ।

(२४) नैरयिकजीवानधिकृत्याऽऽह-

ऐरइयाणं भंते ! किं णाणी, अस्साणी ? । गोयमा !
णाणी वि, अस्साणी वि । जे णाणी, ते नियमा ति-
एणाणी । तं जहा- आभिणिवोदियणाणी, सुयणाणी,
ओहिणाणी । जे अएणाणी, ते अत्येगइया दुअएणा-
णी, अत्येगइया तिअस्साणी, एवं तिस्मि अएणाणां
भयणाए ।

इह च नारकाधिकारे-“ जे नाणी, ते नियमा तिष्ठाणी ”
इति । सम्यग्दृष्टिनारकाणां जवप्रत्ययमवधिज्ञानमस्तीति कृत्वा
ते नियमात् त्रिज्ञानिनः । “ जे अएणाणी ते अत्येगइया दु-
अस्साणी ” इति । कथमुच्यते ? असंज्ञिन सन्तो ये नारकेषु
त्पद्यन्ते, तेवामपर्याप्तकावस्थायां विभङ्गाभावादाद्यमेवा-
ज्ञानद्वयमिति ते द्विज्ञानिनः । ये तु मिथ्यादृष्टिसंज्ञिभ्य उत्प-
द्यन्ते, तेषां भवप्रत्ययो विजङ्गो भवतीति तेऽज्ञानिन । एतदेव
निगमयन्नाह—(एव तिस्मि अस्साणाणि भयणाए स्ति)

असुरकुमाराणं जंते ! किं णाणी, अस्साणी ? । जहेव
ऐरइया तहेव तिस्मि णाणाणि नियमा, तिस्मि अस्साणि
जयणाए, एवं जाव थणियकुमारा ।

पुढविकाडयाणं जंते ! किं णाणी, अएणाणी ? ।
गोयमा ! नो णाणी, अस्साणी । नियमा दुअस्साणी-मति-
अस्साणी, सुयअस्साणी य । एवं जाव वणस्सइकाडया ।

(२५) द्वीन्द्रिया-सिद्धपर्यन्ता-

वेडंदियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! णाणी वि, अस्साणी वि ।
जे णाणी, ते नियमा दुएणाण । तं जहा-आभिणिवोहि-
यणाण । य, सुयणाणी य । जे अएणाणी, ते नियमा दुअ-
एणाणी । तं जहा-मइअएणाणी य, सुयअएणाणी य ।
एवं तेइंदियचउरिंदिया वि । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं
पुच्छा ? । गोयमा ! णाणी वि, अएणाणी वि । जे
णाणी, ते अत्येगइया दुअाणी, अत्येगइया तिएणाणी ।
एवं तिस्मि णाणाणि, तिस्मि अएणाणाणि भयणाए ।

मणुस्मा जहा जीवा तहेव पंच णाणां, तिस्मि अस्सा-
णाणि जयणाए । वाणमंतरा जहा ऐरइया, जोडसियवे-
माणियाणं तिस्मि णाणां, तिस्मि अएणाणां नियमा ।
सिद्धाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! णाणी, नोअस्साणी,
नियमा एगणाणी, केवलणाणी ।

(वेडंदियाणमित्यादि) द्वीन्द्रिया- केचिद् ज्ञानिनोऽपि सासा-
दनसम्यग्दर्शनभावेनापर्याप्तकावस्थायां जवन्तीत्यत उच्यते-
(नाणी वि, अएणाणी वि स्ति) अनन्तर जीवाऽऽदिषु षड्विंश-
तिपदेषु भ्रान्त्यज्ञानिनश्चितिताः ।

(२६) अथ तान्येव गतीन्द्रियकायाऽऽदिद्वारेषु चिन्तयन्नाह-
निरयगइयाणं जंते ! जीवा किं णाणी, अएणाणी ? ।
गोयमा ! णाणी वि, अएणाणी वि, तिस्मि णाणां
नियमा, तिस्मि अएणाणां भयणाए । तिरियगइयाणं
भंते ! जीवा किं णाणी, अएणाणी ? । दो णाणा, दो
अएणाणा नियमा । मणुस्सगइयाणं भंते ! जीवा किं
णाणी, अस्साणी ? । तिस्मि णाणां जयणाए, दो
अएणाणां नियमा । देवगइया जहा निरयगइया ।
सिद्धगइया णं जंते ! ? ; जहा सिद्धा ।

गत्यादिद्वाराणि चैतानि-

“ गइ इदिप य काए, सुहुमे पज्जसए भवत्थे य ।

भवसिद्धिप य सन्नी, वड्डी उवओगजोने य ॥ १ ॥

वेस्सा कसाय वेप, आहारे नाणगोयरे काले ।

अतर अप्पावहुय, व पज्जवा चेह दाराइ ॥ २ ॥ ”

तत्र च निरये गतिर्गमन येषां ते निरयगतिका, तेषामिह
च सम्यग्दृष्टयो, मिथ्यादृष्टयो वा ज्ञानिनोऽज्ञानिनो वा ये
पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्येभ्यो नरके उत्पत्तुकामा अन्तरगतौ वर्तन्ते,
ते निरयगतिका विवर्जिता, एतत्प्रयोजनत्वाद् गतिग्रहणस्येति ।
(तिस्मि णाणां नियम स्ति) अवधेर्भवप्रत्ययत्वेनान्तरगता-
वपि भावात् । (तिस्मि अस्साणां जयणाए स्ति) असंज्ञिनां
नरके गच्छनां द्वे अज्ञाने, अपर्याप्तकत्वे विभङ्गस्याभावात् ।
संज्ञिनां तु मिथ्यादृष्टानां त्रीणि अज्ञानानि, भवप्रत्ययविजङ्ग-
स्य सद्भावात् । अनस्त्रीणि अज्ञानानि भजनयेत्युच्यते इति ।
(तिरियगइयाणं ति) तिर्यक्तु गतिर्गमन येषां ते तिर्य-
गतिका, तेषां तदपान्तरालवर्तिनाम् (दो णाण स्ति) स-
म्यग्दृष्टयो हि अवधिज्ञाने प्रतिपतित एव तिर्यक्तु गच्छन्ति,
तेन तेषां द्वे एव ज्ञाने (दो अन्नाणेति) मिथ्यादृष्टयोऽपि वि-
भङ्गज्ञाने प्रतिपतित एव तिर्यक्तु गच्छन्ति, तेन तेषां द्वे अ-
ज्ञाने इति । (मणुस्सगइयाणामित्यादि) (तिस्मि नाणां भय-
णाए स्ति) मनुष्यगतौ हि गच्छन्ति केचिज्ज्ञानिनोऽवधिना
सहैव गच्छन्ति, तीर्थकरवत् केचिच्च तद्विमुच्यन्ते, तेषां
त्रीणि वा द्वे वा ज्ञाने स्यातामिति, ये पुनरज्ञानिनो मनुष्यगता-
वुत्पत्तुकामास्तेषां प्रतिपतित एव विजङ्गे तत्रोत्पत्ति स्यादे-
त्यत उक्तम् । (दो अन्नाणां नियम स्ति) (देवगइया जहा
निरयगइय स्ति) देवगतौ ये ज्ञानिनो यातुकामास्तेषामवधि-
र्भवप्रत्ययो देवायु प्रयमसमय एवोत्पद्यते, अनस्तेषां नार-
काणामिवोच्यते—“ तिस्मि नाणां नियम स्ति । ये त्वज्ञा-

निनस्तेऽसंज्ञिभ्य उत्पद्यमाना द्व्यज्ञानिनोऽपर्याप्तकत्वे विभङ्गस्याभावात्, सक्षिभ्य उपद्यमानान्तु द्व्यज्ञानिनो भवप्रत्यय-विभङ्गस्य सद्भावात्, अतस्तेषां नारकाणामिवोच्यते- “ ति-
ष्ठि अन्नाणा इ जयणा ए ति ” (सिद्धगत्याणं इत्यादि) यथा
सिद्धा केवलज्ञानिन एव, एव सिद्धिगानिका अपि वाच्या
इति भावः । यद्यपि च निद्धानां सिद्धिगतिकानां चान्तरगत्य-
भावाद् न विशेषोऽस्ति, तथाऽपीह गतिद्वारवलाऽऽयातत्वात्
ते दर्शिताः, एवं द्वारान्तरेष्वपि परस्परान्तर्भावेऽपि तत्तद्विशे-
षापेक्षयाऽपौनरुक्त्यं भावनीयमिति ।

(१९) अयेन्द्रियद्वारे-

संज्ञियाणं भंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? गोय-
मा ! चत्तारि नाणां तिणिण अण्णाणां जयणा ए ।
एगिंदिया णं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ?
जहा पुढविकाइया । वेइंदियतेइंदियचउगिंदियाणं दो णा-
णा, दो अण्णाणा नियमा । पंचिंदिया जहा संज्ञिया ।
अगिंदियाणं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ?
जहा मिच्छा ॥

(संज्ञियेत्यादि) सेन्द्रिया इन्द्रियोपयोगवन्त, ते च ज्ञानि-
नः, अज्ञानिनश्च । तत्र ज्ञानिनां चत्वारि ज्ञानानि भजनया, न्याद् द्वे,
स्यात् त्राणि, स्यात् चत्वारि । केवलज्ञानं तु नास्ति, तेषामतीन्द्रि-
यज्ञानत्वात्, तस्य द्वयादिभावश्च ज्ञानानां लब्धपेक्षया, उप-
योगापेक्षया तु सर्वेषामेकैकमेव ज्ञानम् । अज्ञानिनां तु त्री-
ण्यज्ञानानि भजनयैव, न्याद् द्वे, स्यात् त्रीणीति । (जहा पुढवि-
काइय च्छि) एकैन्द्रिया मिथ्यादृष्टिवादज्ञानिन, ते च द्व्यज्ञाना
एवेत्यर्थः । (वेइंदियेत्यादि) एषां द्वे ज्ञाने सासादनस्तेष्वप्यन
इति कृत्वा सासादनश्चोक्तकृतं परावलिक्कामान, अतो द्वे
ज्ञाने तेषु द्वयेते इति । (अगिंदिय च्छि) केवलिनः ।

(२०) कायद्वारे-

सकाइयाणं भंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? ।
गोयमा ! पंच नाणां, तिष्ठि अण्णाणां जयणा ए । पुढ-
विकाइया० जाव वणस्सइकाइया, नो नाणी, अण्णाणी,
नियमा पुअण्णाणी । तं जहा-मइअण्णाणी य, सुयअण्णा-
णी य । तसकाइया जहा सकाइया । अकाइयाणं भंते !
जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? , जहा सिच्छा ॥

(सकाइयाणमित्यादि) सह कायेनौदारिकाऽऽदिना शरी-
रेण पृथिव्यादिपदकायान्यतरेण वा कायेन ये ते सकायास्त
एव सकायिका ; ते च केवलिनोऽपि न्युरिति सकायिकानां
सम्यग्दर्शां पञ्च ज्ञानानि, मिथ्यादृशां तु त्रीण्यज्ञानानि भ-
जनया न्युरिति । (अकाइयाणं ति) नास्ति काय उक्तवृत्तानो
येषां तेऽकायाः, त एवाकायिकाः सिद्धाः ।

(२१) सूक्ष्मद्वारे-

सुहुमाणं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? ;
जहा पुढविकाइया । वादराणं भंते ! जीवा किं णाणी,
किं अण्णाणी ? , जहा सकाइया । नो सुहुमा नो वादरा णं
भंते ! जीवा ? , जहा सिच्छा ॥

(जहा पुढविकाइय च्छि) द्व्यज्ञानिनः सूक्ष्माः, मिथ्यादृष्टिवा-
दित्यर्थः । (जहा सकाइय च्छि) वादराः केवलिनोऽपि भ-
वन्तीति कृत्वा ते सकायिकवद्भजनया पञ्च ज्ञानिनश्च ज्ञानि-
नश्च वाच्या इति ।

(३०) पर्याप्तकद्वारे-

पज्जत्ताणं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? । जहा
सकाइया । पज्जत्ता णं भंते ! नेरइया किं णाणी, किं अण्णा-
णी ? । तिष्ठि नाणा, तिष्ठि य अण्णाणा नियमा जहा नेरइ-
या, एवं० जाव थणियकुमारा । पुढविकाइया जहा एगिंदि-
या, एवं० जाव चउरिंदिया । पज्जत्ताणं भंते ! पंचिंदियति-
रिक्खजोणिया किं णाणी, किं अण्णाणी ? । तिष्ठि णाणा,
तिष्ठि अण्णाणा जयणा ए, मणुस्सा जहा सकाइया वाण-
मंतरजोइमियवेमाणिया जहा नेरइया । अपज्जत्ताणं
भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? । तिष्ठि णाणा,
तिष्ठि अण्णाणा जयणा ए । अपज्जत्ता णं भंते ! नेरइया
किं णाणी, किं अण्णाणी ? । तिष्ठि णाणा नियमा, तिष्ठि
अण्णाणा जयणा ए, एवं० जाव थणियकुमारा, पुढविकाइ-
या० जाव वणस्सइकाइया, जहा एगिंदिया । वेइंदियाणं
पुच्छा ? । दो णाणा, दो अण्णाणा नियमा, एवं० जाव
पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं अपज्जत्ताणं भंते ! मणुस्सा
किं णाणी, किं अण्णाणी ? । तिष्ठि नाणां जयणा ए, दो
अण्णाणां नियमा । वाणमंतरा जहा नेरइया अपज्जत्ता,
जोइसियवेमाणियाणं तिष्ठि नाणा, तिष्ठि अण्णाणा
नियमा । नो पज्जत्ता, नो अपज्जत्ता णं भंते ! जीवा किं
णाणी, किं अण्णाणी ? , जहा मिच्छा ॥

(जहा सकाइय च्छि) पर्याप्तकाः केवलिनोऽपि न्युरिति ते सका-
यिकवत्पूर्वोक्तप्रकारेण वाच्याः, पर्याप्तकद्वार एव चतुर्विंशतिद-
ण्डके पर्याप्तकनारकाणां (तिष्ठि य अण्णाणा नियम च्छि) अप-
र्याप्तकानामेवासंज्ञिनारकाणां विभङ्गाज्जाव इति पर्याप्तकावस्था-
यां तेषामज्ञानवयमेवेति । (एवं० जाव चउरिंदिय च्छि)
द्वौन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः पर्याप्तकाः, द्व्यज्ञानिन एवेत्य-
र्थः । (पज्जत्ता णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खेत्यादि) पर्याप्तक-
पञ्चेन्द्रियनिरश्चामवधिर्विभङ्गो वा केषाञ्चित् स्यात्, केषाञ्चि-
त्पुनर्नोति त्रीणि ज्ञानानि, अज्ञानानि वा द्वे वा ज्ञाने अज्ञाने वा
तेषां स्यातामिति । (वेइंदियाणं दो णाणेत्यादि) अपर्याप्तकद्वी-
न्द्रियाऽऽदीनां केषाञ्चित्सासादनसम्यग्दर्शनस्य सद्भावाद् द्वे
ज्ञाने, केषाञ्चित् पुनः तस्यामद्भावाद् द्वे एवाज्ञाने, अप-
र्याप्तकमनुष्याणां पुनः सम्यग्दर्शामवधिभावे त्रीणि ज्ञानानि,
यथा तीर्थकराणां, तदभावे तु द्वे ज्ञाने, मिथ्यादृशां तु द्वे
एवाज्ञाने, विभङ्गस्यापर्याप्तकत्वे तेषामभावात् । अत एवो-
क्तम्- (तिष्ठि नाणां जयणा ए, दो अण्णाणां नियम च्छि)
(वाणमंतरेत्यादि) व्यन्तरा अपर्याप्तका नारका इव विज्ञाना
द्व्यज्ञानाद्व्यज्ञाना वा वाच्याः । तेष्वप्यसंज्ञिभ्य उत्पद्यमानाना-
मपर्याप्तकानां विभङ्गाभावात्, ज्ञाप्याणां चावधौर्भङ्गस्य वा
जावात् । (जोइसियेत्यादि) एतेषु हि सक्षिभ्य एवोत्पद्यन्ते,

तेषां चापर्याप्तकृतेऽपि भवप्रत्ययस्यावयवोर्विभङ्गस्य चावश्य-
भावात् त्रीणि ज्ञानान्यज्ञानानि वा स्युरिति । (नोपज्जसगनो-
अपज्जसग ति) सिद्धाः ।

(३१) भवस्थद्वारे—

निरयभवत्याणं भंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? जहा
निरयगइया । तिरियजवत्याणं भंते ! जीवा किं णाणे,
अएणाणी ? । तिऐण णाणा, तिऐण अएणाणा भयणाए,
मणुस्सभवत्या जहा सकाडया । देवभवत्याणं जंते !
जहा निरयभवत्या, अभवत्या ? , जहा सिद्धा ॥

(निरयभवत्याणमित्यादि) निरयजवे तिष्ठन्तीति निरयज-
वस्थाः प्राप्तोत्पत्तिस्थाना, ते च यथा निरयगतिकाः त्रिज्ञानाः,
द्विज्ञानास्त्रयज्ञानाश्चोक्ताः, तथा वाच्या इति ।

(३२) जव्यद्वारे—

भवसिद्धिया णं भंते ! जीवा किं णाणी, अएणाणी ? ,
जहा सकाडया । अजवसिद्धियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! नो
णाणी, अएणाणी, तिऐण अएणाणाइं भयणाए, नो
भवसिद्धिया, नो अजवसिद्धियाणं जीवा जहा सिद्धा ।

भवसिद्धिकाः केवलिनोऽपीति ते सकाधिकवद् भजनया
पञ्चज्ञाना, तथा यावत्सम्यक्त्वं न प्रतिपन्नास्तावद्भजनयैव
इयज्ञानाश्च वाच्या इति । अभवसिद्धिकानां त्वज्ञानत्रय भज-
नया स्यात्, सदा मिथ्यादृष्टिवात् तेषाम् । अत उक्तम्—“नो
णाणी, अएणाणी ” इत्याद्यानि ।

(३३) सखिद्वारे—

सखीणं पुच्छा ? । जहा सडदिया, अमएणी जहा वेइं-
दिया, नो सखी, नो असएणी, जहा सिद्धा ।

ज्ञानानि चत्वारि भजनया, अज्ञानानि च त्राणि तथैवेत्यर्थः ।
(असखी जहा वेइदिय ति) अपर्याप्तकावस्थायां ज्ञानद्वय-
मपि सासादनतया स्यात्, पर्याप्तकावस्थायां त्वज्ञानद्वयमेवेत्य-
र्थः । भ० ८ श० २ उ० । (द्रविजनेदा 'लक्षि' शब्दे दर्शयिष्यन्ते)

(३४) लब्धिद्वारे—

णाणलब्धियाणं जंते ! जीवा किं णाणी, अ-
एणाणी ? । गोयमा ! णाणी, नो अएणाणी,
अत्येगइया दुणाणी, एवं पंच णाणाइं भयणाए ।
तस्स अलब्धियाणं भंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? ।
गोयमा ! णो णाणी, अण्णाणी, अत्येगइया दुअण्णाणी,
तिस्सि अण्णाणाइं भयणाए । आभिणिबोहियणाणलब्धि-
याणं जंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? । गोयमा ! णाणी,
णो अण्णाणी, अत्येगइया दुणाणी. चत्तारि णाणाइं
जयणाए । तस्स अलब्धियाणं जंते ! जीवा किं णाणी,
अएणाणी ? । गोयमा ! णाणी वि, अण्णाणी वि । जे णाणी, ते
नियमा एगणाणी, केवलणाणी । जे अण्णाणी, ते अत्येगइया
दुअएणाणी, तिस्सि अएणाणाइं जयणाए । एवं सुयणा-
णलब्धिया वि । तस्म अलब्धिया वि जहा आभिणिबो-
हियणाणस्स लब्धिया । ओहिणाणलब्धियाणं पुच्छा ? ।

गोयमा ! णाणी, णो अएणाणी, अत्येगइया तिऐणाणी,
अत्येगइया चउणाणी, जे तिस्साणी, ते आभिणिबोहि-
यणाणी, सुयणाणी, ओहिणाणी । जे चउणाणी, ते आ-
भिणिबोहियणाणी, सुयणाणी, ओहिणाणी, मणपज्जव-
णाणी । तस्स अलब्धियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! णाणी वि,
अण्णाणी वि, ओहिणाणवज्जाइं चत्तारि णाणाइं, तिस्सि
अएणाणाइं जयणाए । मणपज्जवणाणलब्धियाणं पु-
च्छा ? । गोयमा ! णाणी, णो अएणाणी, अत्येगइया ति-
ऐणाणी, अत्येगइया चउणाणी । जे तिस्साणी, ते आ-
भिणिबोहियणाणी, सुयणाणी, मणपज्जवणाणी । जे च-
उणाणी, ते आभिणिबोहियणाणी, सुयणाणी, ओहि-
णाणी, मणपज्जवणाणी । तस्म अलब्धियाणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! णाणी वि, अएणाणी वि । मणपज्जवणाणव-
ज्जाइं चत्तारि णाणाइं, तिऐण अएणाणाइं जयणाए ।
केवलणाणलब्धियाणं जंते ! जीवा किं णाणी, अ-
एणाणी ? । गोयमा ! णाणी, णो अएणाणी नियमा
एगणाणी, केवलणाणी । तस्स अलब्धियाणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! णाणी वि, अण्णाणी वि, केवलणाणवज्जाइं
चत्तारि णाणाइं, तिस्सि अएणाणाइं जयणाए ।
अएणाणलब्धियाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा !
नो णाणी, अण्णाणी, तिस्सि अण्णाणाइं जयणाए ।
तस्म अलब्धियाणं भंते ! । गोयमा ! णाणी, नो अण्णा-
णी, पंच नाणाइं जयणाए, जहा अएणाणस्स लब्धि-
या अलब्धिया जणिया, एवं मइअएणाणस्स, सुयअ-
एणाणस्स य लब्धिया अलब्धिया य जणियन्वा । विजं-
गणाणलब्धियाणं तिस्सि अएणाणाइं नियमा । तस्स
अलब्धियाणं पंच णाणाइं जयणाए, दो अएणाणाइं
नियमा । दंमणलब्धियाणं जंते ! जीवा किं णाणी,
अएणाणी ? । गोयमा ! णाणी वि, अएणाणी वि, पंच
णाणाइं, तिस्सि अएणाणाइं जयणाए । तस्स अलब्धि-
याणं भंते ! जीवा किं णाणी, अएणाणी ? । गोय-
मा ! तस्म अलब्धिया नत्थि । सम्मदंमणलब्धियाणं पंच
नाणाइं जयणाए । तस्म अलब्धियाणं तिस्सि अएणा-
णाइं जयणाए । मिच्छादंसणलब्धियाणं भंते ! पुच्छा ? ।
गोयमा ! नो नाणी, अण्णाणी, तिस्सि अण्णाणाइं जयणा-
ए । तस्स अलब्धियाणं भंते ! किं णाणी, अएणाणी ? ।
गोयमा ! णाणी वि, अएणाणी वि । पंच नाणाइं, तिस्सि
अएणाणाइं जयणाए । सम्मामिच्छादंसणलब्धिया अल-
ब्धिया य जहा मिच्छादंसणलब्धिया अलब्धिया य तद्देव
भाणियन्वा ।

(तस्स अलक्षियाण नि) तस्य ज्ञानस्य अलक्षिका अलक्षि-
मन्तो, ज्ञानलक्षिरहिता इत्यर्थः । (आजिणिबोहियणाणेत्या-
दि) आजिनिबोधिकज्ञानलक्षिकानां चत्वारि ज्ञानानि भज-
नया, केवलज्ञाने नास्त्याभिनिबोधिकज्ञानमिति । मतिज्ञान-
स्यालक्षिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते केवलज्ञाने, ते चैकज्ञानिन एव; ये
त्वज्ञानिनस्तेऽज्ञानद्वयवन्तोऽज्ञानत्रयवन्तो वा; एव श्रुतेऽपि ।
(ओहिणाणलक्षित्यादि) अवधिज्ञानलक्षिकाः त्रिज्ञाना,
केवलमन पर्यायसद्भावे चतुर्ज्ञाना वा; केवलाभावात्,
अवधिज्ञानस्यालक्षिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञाना म-
तिश्रुतभावात्, त्रिज्ञाना वा मतिश्रुतमन पर्यायभावात्, एक-
ज्ञाना वा केवलभावात् । ये त्वज्ञानिनस्ते द्व्यज्ञाना मत्य-
ज्ञानश्रुतज्ञानभावात्, त्र्यज्ञाना वा त्रयम्याप भावात् ।
(मणपज्जवेत्यादि) मन पर्यवज्ञानलक्षिकास्त्रिज्ञानाः, अविधि
केवलाभावात्, चतुर्ज्ञाना वा केवलम्यैवाभावात् । मन-प-
र्यवज्ञानस्यालक्षिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञाना, आद्यद्वयभा-
वात्, त्रिज्ञाना वा आद्यत्रयभावात्, एकज्ञाना वा केवल-
म्यैव भावात्, ये त्वज्ञानिन ते द्व्यज्ञाना आद्याज्ञानद्व-
यभावात्, त्र्यज्ञाना वा अज्ञानत्रयस्यापि भावात् । (कव-
लनाणेत्यादि) केवलज्ञानलक्षिका एकज्ञानिन, ते च केवलज्ञा-
नित एव, केवलज्ञानस्यालक्षिकास्तु ये ज्ञानिनस्तेषामाद्यज्ञान-
द्वयं तत्रय मतिश्रुतमन पर्यायज्ञानानि वा केवलज्ञानवर्जानि
चत्वारि वा ज्ञानानि भवन्ति । ये त्वज्ञानिनस्तेषामाद्यमज्ञा-
नत्रय, तत्रय वा भवतीत्येव भजनाऽवसेयति । (अस्माणल-
क्षियाणमित्यादि) अज्ञानलक्षिका अज्ञानिनस्तेषां च त्री-
ण्यज्ञानानि भजनया, द्वे अज्ञाने, त्रीणि वा अज्ञानानीत्यर्थः ।
अज्ञानालक्षिकास्तु ज्ञानिनस्तेषां च पञ्च ज्ञानानि भजनया
पूर्वोपदर्शितया वाच्यानि । (जहा अस्माणेत्यादि) अज्ञानल-
क्षिकाना त्रीणि अज्ञानानि भजनयोक्तानि, मत्यज्ञानश्रुतज्ञान-
लक्षिकानामपि तानि तथैव । तथा अज्ञानालक्षिकाना पञ्च
ज्ञानानि भजनयोक्तानि, मत्यज्ञानश्रुतज्ञानलक्षिकानामपि पञ्च
ज्ञानानि भजनयैव वाच्यानीति । (विज्जयेत्यादि) विज्जज्ञान-
लक्षिकाना तु त्रीण्यज्ञानानि नियमात्, तद्वलक्षिकाना ज्ञा-
निना पञ्च ज्ञानानि भजनया, अज्ञानिनां च द्वे अज्ञाने निय-
मादिति । (दसणलक्षित्यादि) दर्शनलक्षिकाः अज्ञान-
मात्रलक्षिका इत्यर्थः, ते च सम्यक् अज्ञानवन्तो ज्ञानिनः,
तदिदरे त्वज्ञानिनः, नत्र ज्ञानिना पञ्च ज्ञानानि भजनया, अ-
ज्ञानिना तु त्रीण्यज्ञानानि भजनयैवेति । (तस्स अलक्षिया
नत्थि ति) तस्य दर्शनस्य येषामलक्षि, ते न सन्त्येव, सर्व-
जीवानां रुचिमात्रस्यास्तित्वादिति । (सम्मदंमणवुद्धियाणं
ति) सम्यग्दृष्टीनाम् । (तस्स अलक्षियाणमित्यादि) तस्या-
लक्षिकाना सम्यग्दर्शनस्यालक्षिमतां मिथ्यादृष्टी-
नां मिथ्यादृष्टीनां च त्रीण्यज्ञानानि भजनया, यतो मिथ्यादृष्टीनाम-
प्यज्ञानमेव तात्त्विकमद्वैतब्रह्मेतुत्वाद् मिथ्येति । (मिच्छादसण-
लक्षियाण नि) मिथ्यादृष्टीनाम् । (तस्स अलक्षियाणमित्यादि)
तस्यालक्षिकानां मिथ्यादर्शनस्यालक्षिमतां सम्यग्दृष्टीनां मि-
थ्यादृष्टीनां च क्रमण पञ्च ज्ञानानि, त्रीण्यज्ञानानि च भज-
नयोक्त । म० उ श० २ उ० । (निग्रन्थानां ' णिग्गथ ' शब्दे
तथा सयनानां ' सजय ' शब्दे वक्तव्यता)

चरित्तलक्षियाणं जंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? ।

गोयमा ! पंच नाणां भयणाए, तस्स अलक्षियाणं
मणपज्जवणाणवज्जां चत्तारि नाणां, तिणिण अण्णाणां
जयणाए । मामाद्यचरित्तलक्षियाणं भंते ! जीवा किं
णाणी, अण्णाणी ? । गोयमा ! चत्तारि णाणां जयणाए,
तस्स अलक्षियाणं पंच नाणां, तिणिण य अण्णाणां
भयणाए । एवं जहा सामाद्यचरित्तलक्षिया अलक्षिया य
जणिया एवं जाव अहक्खायचरित्तलक्षिया अलक्षिया य
भाणियन्वा, नवरं अहक्खायचरित्तलक्षियाणं पंच नाणां
भयणाए । चरित्तचरित्तलक्षियाणं जंते ! जीवा किं
णाणी, अण्णाणी ? । गोयमा ! नाणी, नो अण्णाणी,
अत्येगडया दुनाणी, अत्येगडया तिण्णाणी, जे दुनाणी, ते
आजिणिबोहियणाणी, सुयणाणी य । जे तिण्णाणी, ते
आजिणिबोहियणाणी य, सुयणाणी य, ओहिणाणी य । तस्स
अलक्षियाणं पंच नाणां, तिणिण अण्णाणां भयणाए ।

(चरित्तलक्षियाणमित्यादि) चरित्रलक्षिका ज्ञानिन एव,
तेषां च पञ्च ज्ञानानि भजनया, यतः केवलमपि चारित्र्यी,
चरित्रलक्षिकास्तु ये ज्ञानिनस्तेषां मन-पर्यववर्जानि चत्वारि
ज्ञानानि भजनया जयन्ति, कथमस्यतत्त्वे आद्यं ज्ञानद्वयं, तत्रयं
वा; सिद्धत्वे च केवलज्ञान, सिद्धानामपि चरित्रलक्षि-
शून्यत्वात्, यतस्ते नो चरित्रिणो नोऽचरित्रिण इति । ये त्व-
ज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनया । (सामाद्येत्यादि)
सामाधिकचरित्रलक्षिका ज्ञानिन एव, तेषां च केवलज्ञान-
वर्जानि चत्वारि ज्ञानानि भजनया, सामाधिकचरित्रलक्षि-
कास्तु ये ज्ञानिनः तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया छेदोपस्था-
पनीयाऽऽदिभावेन, सिद्धभावेन वा; ये त्वज्ञानिनः तेषां त्री-
ण्यज्ञानानि भजनया, एव छेदोपस्थापनीयाऽऽदिष्वपि वाच्यम् ।
एतदेवाऽऽह- (एवमित्यादि) तत्र छेदोपस्थापनीयाऽऽदिचरि-
त्रत्रयलक्ष्यो ज्ञानिन एव, तेषां चाऽऽद्यानि चत्वारि ज्ञानानि भ-
जनया, तद्वलक्ष्यो यथाख्यातचरित्रलक्ष्यश्च ये ज्ञानिन, तेषां
पञ्च ज्ञानानि भजनया, ये त्वज्ञानिनस्तेषामज्ञानत्रयं भजनयैव,
यथाऽऽख्यातचरित्रलक्षिकानां तु विशेषोऽस्ति, अत तद्दर्श-
नाथाऽऽह- (नवरमद्वैतयेत्यादि) सामाधिकाऽऽदिचारत्रच-
तुष्टयलक्षिमता दृष्टस्थत्वेन चत्वार्येव ज्ञानानि भजनया, यथा-
ख्यातचरित्रलक्षिमता दृष्टस्थेतरभावेन पञ्चापि भजनया
भवन्तीति तेषां तथैव तानि उक्तानीति । " चरित्तचरि-
त्त ' इत्यादौ (तस्स अलक्षिया ति) चरित्राचरित्रस्यालक्षि-
काः आचकादन्त्ये ते च ये ज्ञानिनस्तेषां पञ्च ज्ञानानि भजन-
या, ये त्वज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनयैव ।

दाणलक्षियाणं पंच णाणां, निष्मि अण्णाणां जयणाए ।
तस्स अलक्षियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! नाणी, नो अ-
ण्णाणी णियमा एगणाणी केवलणाणी । एवं जाव वीरि-
यलक्षिया, अलक्षिया जाणियन्वा । दाणवीरियलक्षियाणं
तिष्मि णाणां, तिणिण अण्णाणां जयणाए । तस्स अ-
लक्षियाणं पंच नाणां जयणाए । पडियवीरियलक्षियाणं

पंच नाणां भयणाए । तस्म अलक्ष्याणं मणपज्जवना-
णवज्जाइं नाणां अणणाणं तिष्ठि य जयणाए । वा-
लपणियवीरियलक्ष्याणं तिष्ठि नाणां भयणाए । तस्म
अलक्ष्याणं पंच नाणां तिष्ठि अणणाणं जयणाए ।

(मणलक्ष्याणमित्यादि) दानान्तरायक्यक्योपशमादने दा-
तव्ये लक्ष्यैषां ते दानलक्ष्ये, ते च ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च ।
तत्र ये ज्ञानिनः तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया, केवलज्ञानिनामपि
दानलक्ष्ययुक्तत्वात् । ये तु अज्ञानिनः तेषां त्रीणि अज्ञानानि
भजनयैव, दानस्यालक्ष्यिकास्तु सिद्धाः, ते च दानान्तरायक-
येऽपि दातव्यानावात् सप्रदानासत्त्वात् दानप्रयोजनाभावा-
च्च दानलक्ष्य उक्ता, ते च नियमात् केवलज्ञानिन इति,
लाभनोगोपभोगवीर्यलक्ष्यः सेतरा । अतिदिशनाद- (एवमि-
त्यादि) इह चालक्ष्यः सिद्धानामेवोक्त्यायादवसेया । ननु
दानाऽऽद्यन्तरायक्यत्वेवल्लिनां दानाऽऽद्य. सर्वप्रकारेण क-
स्यान्न जयन्तीति ? उच्यते-प्रयोजनाभावात्, कृतकृत्या हि ते
जयन्त इति । (बालवीरियलक्ष्याणमित्यादि) चालक्ष्यै-
षयोऽस्यता, तेषां च ज्ञानिनां त्रीणि ज्ञानानि, अज्ञानिनां च
त्रायज्ञानानि भजनया भवन्ति, तदलक्षिकास्तु स्यता, सय-
तास्यताश्च, ते च ज्ञानिन एव, तेषां च पञ्च ज्ञानानि भजनया ।
“ पणियवीरिय ” इत्यादौ (तस्म अलक्ष्याणं ति) अस्यतानां
स्यतास्यतानां सिद्धानां चेत्यर्थः, तत्रास्यतानामाद्यज्ञानत्रयम-
ज्ञानत्रयं च भजनया, स्यतास्यतानां तु ज्ञानत्रयं भजनयैव भव-
ति, सिद्धानां तु केवलज्ञानमेव, मनःपर्यायज्ञानं तु परिणतवीर्य-
लक्ष्यवतमेवेति, नाप्येषाम् । अत उक्तम्- (मणपज्जवेत्या-
दि) सिद्धानां च परिणतवीर्यालक्ष्यकत्वं परिणतवीर्याच्ये
प्रत्युपेक्षणाऽऽद्यनुष्ठाने प्रवृत्त्यभावात् । “ बालपणिय ” इत्यादौ
(तस्म अलक्ष्याणं ति) अत्रावकाणामित्यर्थः ।

इंदियलक्ष्याणं भंते ! जीवा किं णाणी, अस्माणी ? ।
गोयमा ! चत्तारि नाणां, तिष्ठि य अणणां जयणाए ।
तस्म अलक्ष्याणं पुच्छा ? । गोयमा ! नाणी नो अणणा-
णी नियमा एगनाणी केवलणाणी । सोइंदियलक्ष्याणं
जहा इंदियलक्ष्या, तस्म अलक्ष्याणं पुच्छा ? । गोयमा !
नाणी वि, अस्माणी वि । जे नाणी, ते अत्थेगइया दुनाणी,
अत्थेगइया एगनाणी । जे दुनाणी, ते आभिणिवोहियनाणी,
सुयणाणी । जे एगनाणी, ते केवलनाणी, जे अस्माणी, ते निय-
मा दुअस्माणी । तं जहा-मतिअणणाणी, सुयअणणाणी । च-
विंखदियघाणिंदियलक्ष्याणं अलक्ष्याणं य जहेव सोइ-
दियलक्ष्या अलक्ष्या । जिंभिंदियलक्ष्याणं चत्तारि
नाणां, तिष्ठि अणणां जयणाए । तस्म अलक्ष्याणं
पुच्छा ? । गोयमा ! नाणी वि, अणणाणी वि । जे नाणी, ते
नियमा एगनाणी केवलनाणी, जे अणणाणी, ते नियमा
दुअणणाणी । तं जहा-मदअणणाणी य, सुयअणणाणी य ।
फासिंदियलक्ष्या य, अलक्ष्या य जहा इंदियलक्ष्या
अलक्ष्या य ।

(इंदियलक्ष्याणमित्यादि) इन्द्रियलक्ष्यिका ये ज्ञानिनः,

तेषां चत्वारि ज्ञानानि भजनया, केवलं तु नास्ति, तेषां
केवलज्ञानमिन्द्रियोपयोगाभावात् । ये त्वज्ञानिनः, तेषाम-
ज्ञानत्रयं भजनयैवेति । इन्द्रियालक्ष्यिकाः पुनः केव-
लिन एवेत्येकमेव तेषां ज्ञानमिति । (सोइंदिय इत्या-
दि) श्रोत्रेन्द्रियलक्ष्य इन्द्रियलक्ष्यिका इव वाच्याः, ते
च ये ज्ञानिनः, ते अकेवलित्वादाद्यज्ञानचतुष्टयवन्तो भज-
नया भवन्ति, अज्ञानिनस्तु भजनया व्यज्ञानाः, श्रोत्रेन्द्रिया-
लक्ष्यिकास्तु ये ज्ञानिनः ते आद्यद्विज्ञानिनः, ते च अपर्याप्त-
काः सासादनसम्यग्दर्शनिनो विकलेन्द्रिया एकज्ञानिनो वा
केवलज्ञानिनः, ते हि श्रोत्रेन्द्रियालक्ष्यिका इन्द्रियोपयोगाभावात्,
ये त्वज्ञानिनः ते पुनराद्याज्ञानद्वयवन्त इति । (चर्चिंदिय
इत्यादि) अयमर्थः-यथा श्रोत्रेन्द्रियलक्ष्यमनां चत्वारि ज्ञानानि
भजनया, त्रीणि चाज्ञानानि भजनयैव, तदलक्षिकानां च द्वे
ज्ञाने, द्वे चाज्ञाने, एकं च ज्ञानमुक्तम् । एव चक्षुरिन्द्रियल-
क्षिकानां घ्राणेन्द्रियलक्षिकानां तदलक्षिकानां च वाच्यम्,
तत्र चक्षुरिन्द्रियलक्ष्यिका घ्राणेन्द्रियलक्ष्यिकाश्च ये पञ्चेन्द्रि-
या, तेषां केवलवर्जानि चत्वारि ज्ञानानि, त्रीणि चाज्ञानानि
भजनया, ये तु विकलेन्द्रिया चक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रियलक्ष्यिकाः,
तेषां सासादनसम्यग्दर्शनभावे आद्यज्ञानद्वयं, तदभावे त्वा-
द्यमेवाज्ञानद्वयम्, चक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रियालक्ष्यिकास्तु यथा-
योगं त्रिद्व्येकेन्द्रिया. केवलिनश्च, तत्र त्रिद्व्येन्द्रियाऽऽदीनां
सासादनभावे आद्यज्ञानद्वयसंभवः, तदभावे त्वाद्याज्ञानद्वय-
संभवः, केवलिनानां त्वेकं केवलज्ञानमिति । “ जिंभिंदिय ” इ-
त्यादौ (तस्म अलक्ष्यं ति) जिह्वालक्ष्यवर्जिताः, ते च
केवलिन एकेन्द्रियाश्चेत्यत आह- (नाणी वीत्यादि)
ये ज्ञानिनस्ते नियमात् केवलज्ञानिनः, येऽज्ञानिनस्ते नि-
यमाद् द्वयज्ञानिनः, एकेन्द्रियाणां सासादनभावतोऽपि स-
म्यग्दर्शनस्याभावात्, विभङ्गाभावाच्चेति । (फासिंदिय इत्या-
दि) स्पर्शनेन्द्रियलक्ष्यिकाः केवलज्ञानवर्जज्ञानचतुष्टयवन्तो
भजनया, तथैवाज्ञानत्रयवन्तो वा; स्पर्शनेन्द्रियालक्ष्यिकास्तु
केवलिन एव । इन्द्रियलक्ष्यलक्ष्यमन्तोऽप्येवविधा एवे-
त्यत उक्तम्- (जहा इंदिय इत्यादि)

(३५) उपयोगद्वारे-

सागारोवउत्ताणं भंते ! जीवा किं णाणी, अस्माणी ? ।
पंच नाणां, तिष्ठि अणणां जयणाए । आभिणिवो-
हियणाणसागारोवउत्ताणं भंते ! चत्तारि नाणां भय-
णाए । एवं सुयणाणसागारोवउत्ता वि । ओहिणाण-
सागारोवउत्ता जहा ओहिणाणलक्ष्या । मणपज्जव-
णाणसागारोवउत्ता जहा मणपज्जवणाणलक्ष्या । केवल-
णाणसागारोवउत्ता जहा केवलणाणलक्ष्या । मदअणणा-
सागारोवउत्ता तिष्ठि अणणां जयणाए । एवं सुय-
अणणाणसागारोवउत्ता वि । विजंगणाणसागारोवउत्ताणं
तिष्ठि अणणां नियमा । अणणाणोवउत्ताणं भंते !
जीवा किं णाणी, अणणाणी ? । पंच नाणां, तिष्ठि
अणणां भयणाए । एवं चक्रुदंसणअचक्रुदंसणअ-
णाणोवउत्ता वि, नवरं चत्तारि नाणां, तिष्ठि अण-
णां भयणाए । ओहिदंसणअणाणोवउत्ताणं पुच्छा ? ।

गोयमा ! नाणी वि, अमाणी वि, जे नाणी, ते अत्येगइया
तिनाणी, अत्येगइया चउनाणी, जे तिनाणी, ते आजि-
णिवोहियणी, सुयणी, ओहिणी । जे चउनाणी,
ते आभिणिवोहियणी० जाव मणपज्जवणी । जे
अमाणी, ते नियमा तिममाणी । तं जहा-मइअमाणी,
सुयअमाणी, विजंगणी । केवलदंसणअणागारोव-
लत्ता जहा केवलणणद्वय्या ॥

(सागारोवउत्ता इत्यादि) आकारो विशेषः, तेन सद यो
बोधः स साकारो, विशेषग्राहको बोध इत्यर्थः । तस्मिन्नु-
पयुक्ताः तत्सवेदका ये ते साकारोपयुक्ताः, ते च ज्ञानिनो-
ऽज्ञानिनश्च, तत्र ज्ञानिनां पञ्च ज्ञानानि भजनया, स्यात् द्वे,
स्यात् त्रीणि, स्यात् चत्वारि, स्यादेक, यच्च स्यात् द्वे
इत्याद्युच्यते, तल्लिख्यमात्रमङ्गीकृत्य, उपयोगापेक्षया त्वेक-
दैकमेव ज्ञानमज्ञान चेति, अज्ञानिनां तु त्रीण्यज्ञानानि
भजनयैवेति । अथ साकारोपयोगजेटापेक्षमात्र- (आभिणी-
त्यादि) (ओहिणाणसागारेत्यादि) अवधिज्ञानसा-
कारोपयुक्ता यथा अवधिज्ञानलब्धिकाः प्रागुक्ताः, स्यात् त्रि-
ज्ञानिनो मतिश्रुतावधियोगात्, स्याच्चतुर्ज्ञानिनो मतिश्रुताव-
धिनपर्यवयोगात् तथा वाच्याः । (मणपज्जव इत्यादि)
मनःपर्यवज्ञानसाकारोपयुक्ता यथा मनःपर्यवज्ञानलब्धिकाः प्रा-
गुक्ताः, स्यात् त्रिज्ञानिनो मतिश्रुतमनःपर्यवयोगात्, स्याच्च-
तुर्ज्ञानिनः केवलवर्जज्ञानयोगात् तथा वाच्या इति । (अ-
णागारोवउत्ताणमित्यादि) अविद्यमान आकारो यत्र तद-
नाकारं दर्शनं, तत्रोपयुक्ताः तत्सवेदका ये ते तथा, ते च
ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र ज्ञानिनां त्वध्यपेक्षया पञ्च ज्ञानानि
भजनया, अज्ञानिनां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनयैव । (एवमि-
त्यादि) यथा अनाकारोपयुक्ता ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्चोक्ताः, एवं
चकुर्दृशनाऽऽद्युपयुक्ता अपि (नवरं ति) विशेषः पुनरयम्-चक्षु-
दर्शनेतरेपयुक्ताः केवलिनो न जवन्ताति तेषां चत्वारि ज्ञानानि
भजनयैति ।

(३६) योगद्वारे-

सजोगीणं भंते ! जीवा किं नाणी, अणणी ? ।
जहा सकाडया । एवं मणजोगी, वयजोगी वि, कायजोगी वि,
अजोगी जहा सिद्धा ।

(सजोगीणमित्यादि) (जहा सकाडय ति) प्रागुक्ते का-
यद्वारे यथा सकायिका भजनया पञ्च ज्ञानाः ज्ञानानांश्चो-
क्ताः, तथा सयोगा अपि वाच्याः । एव मनोयोगाऽऽद्योऽपि,
केवलिनोऽपि, मनोयोगाऽऽदीनां भावात् । तथा मिथ्यादृशां म-
नोयोगाऽऽदिमतामज्ञानत्रयभावाच्च । (अजोगी जहा सिद्ध ति)
अयोगिनः केवललक्षणैकज्ञानिन इत्यर्थः ।

(३७) लेख्याद्वारे-

सवेस्साणं भंते !, जहा सकाडया । किण्हवेस्साणं जं-
ते !, जहा सकाडया सडदिया । एवं जाव पम्हलेस्सा, सु-
क्खेस्सा, जहा सलेस्सा । अवेस्सा !, जहा मिद्धा ।

(जहा सकाडय ति) सवेस्साः सकायिकवद्भजनया पञ्च
ज्ञानाः, ज्ञानानांश्च वाच्याः, केवलिनोऽपि शुक्लवेस्सासम्भवेन

सवेस्सात्वात् । (कण्हवेस्सेत्यादी) (जहा सडदिय ति) क-
ण्णलेस्साश्चतुर्ज्ञानिनः ज्ञानानिश्च भजनयैत्यर्थः । (सुक्ख-
वेस्सा जहा सवेस्सा ति) पञ्च ज्ञानिनो भजनया ज्ञानानिश्चो-
त्यर्थः । (अलेस्सा जहा मिद्ध ति) एकज्ञानिन इत्यर्थः ।

(३८) कषायद्वारे-

सकसाडयाणं जंते ! जहा सडदिया । एवं जाव लोहक-
साडयाणं । अकसाडयाणं जंते ! किं णणी, अमाणी ? ।
पंच नाणां जयणाए ।

(सकसाडया जहा सडदिय ति) भजनया, केवलवर्जच-
तुर्ज्ञानिनश्चज्ञानिनश्चेत्यर्थः । (अकसाडयाणमित्यादि) अ-
कषायिणां पञ्च ज्ञानानि भजनया, कथमुच्यते ?-अस्थो धीतरा-
गः केवलो चाकषायः, तत्र अस्थोर्धातरागस्याऽऽद्यज्ञानचतुष्कं
भजनया भवति, केवलिनस्तु पञ्चममिति ।

(३९) वेदद्वारे-

सवेदगाणं भंते ! जहा सडदिया । एवं इत्थिवेदगा वि,
एवं पुरिसवेदगा वि, नपुंसगवेदगा वि । एवं अवेदगा,
जहा अकसाडया ।

(जहा सडदिय ति) सवेदकाः सन्धियवद्भजनया केवल-
वर्जचतुर्ज्ञानिनः, ज्ञानानिश्च वाच्याः । (अवेदगा जहा अक-
साडय ति) अवेदका अकषायिवद्भजनया पञ्चज्ञानां वाच्याः,
यतोऽनिवृत्तिवादराऽऽद्योऽवेदका भवन्ति, तेषु च अस्थानां
चत्वारि ज्ञानानि भजनया, केवलिनानां तु पञ्चममिति ।

(४०) आहारकद्वारे-

आहारगाणं जंते ! जीवा ? ; जहा सकमाडया, नवरं
केवलनाणं पि । अणाहारगाणं भंते ! जीवा किं णणी,
अणणी ? । मणपज्जवणाणवज्जाइं नाणां अन्नाणां
तिणिण जयणाए ।

(आहारगेत्यादि) सकषाया भजनया चतुर्ज्ञानाख्यज्ञा-
नानांश्चोक्ताः, आहारका अप्येवमेव, नवरमाहारकाणां केवलमप्य-
स्ति, केवलिन आहारकत्वादीनि । (अणाहारगाणमित्यादि)
मनःपर्यवज्ञानमाहारकाणामेवाऽथ पुनर्ज्ञानत्रयमज्ञानत्रयं च वि-
ग्रहे केवलं च केवलिन समुदातशैश्वशीसिद्धावस्थाःस्वनाहा-
रकाणामपि स्यात् । अत उक्तम्- (मणपज्जवेत्यादि) ज० ८ श० २
उ० । प्रज्ञा० । अष्ट० । कर्म० । (गुणस्थानकमाश्रित्य ज्ञानविचारो
'गुणद्वार' शब्दे तृतीयभागे ६१७ पृष्ठे कृत) "मागहा इंगिण
तु, पेहिण य कोसत्ता । अज्जुत्तेण उ पचाला, नाणुत्त दक्खि-
णावहा ॥ १ ॥ " व्य० १० उ० । (आभिनिवोधिकाऽऽदिज्ञानानां
विषया 'आभिणिवोहियणाण' इत्यादिशब्दे द्रष्टव्या) (कायसि-
ति 'कायसि' शब्दे तृतीयभागे ६५८ पृष्ठे उक्ता) ('पज्जव' शब्दे
आभिनिवोधिकाऽऽदिज्ञानपर्यव द्रष्टव्या) (जीवा प्रत्या-
ख्यान जानन्तीति 'पच्चक्खण' शब्दे वक्ष्यते)

(४१) तत्त्वसवेदनं ज्ञानम्-

विषयप्रतिज्ञास चा-ऽऽत्मपरिणतिमत्तथा ।

तत्त्वमवेदनं चैव, ज्ञानमाहुर्महर्षयः ॥ १ ॥

विषयः श्रोत्राऽऽदीन्द्रियज्ञानगोचर शब्दाऽऽदिः, तस्यैव न पुनस्त-
त्त्ववृत्तौ तज्जन्यस्याऽऽत्मनोऽर्थानर्थसद्भावस्य, प्रतिभासः प्रति-

भासनं परिच्छेदो यत्र तद् विषयप्रतिभासमैहिकाऽऽमुष्मिकेषु
छायास्विकृताविषयेषु अर्थेषु प्रवृत्तावात्मनस्तार्थिकार्थानर्थ-
प्रतिज्ञासशून्यमित्यर्थः । ज्ञानमाहुरिति सबन्ध, चशब्द उत्त-
रज्ञानविशेषापेक्षया समुच्चयार्थः । इदं च मिथ्यादृशां भवती-
ति । तथा आत्मनो जीवस्य परिणतिरनुष्ठानविशेषसपाद्यः
परिणामविशेषः, सैव ज्ञेयतया यस्मिन्नस्ति ज्ञानेन पुनस्तदनु-
रूपप्रवृत्तिनिवृत्ती अपि तदात्मपरिणतिमत् । तथेति समुच्चये ।
इदं चाविरतसम्पत्प्रतीनां भवति, तत्त्व परमार्थः, तत् सम्पत्कृ-
विधत्ते ज्ञायते येन तत्त्वसंवेदन, हेयोपादेयार्थप्रवृत्तिनिवृ-
त्तिसंपादकमित्यर्थः । चशब्दः समुच्चये, एवकारोऽवधारणे । तस्य
चैवं प्रयोग-तत्त्वसंवेदनमेव च, नोक्तव्यनिरिक्तम्, इदं च विशु-
द्धचारित्रिणां स्यात्, ज्ञान बोधम्, आहुर्बुधने, मदर्थयो महासु-
नयः, एते च त्रयोऽपि ज्ञानभेदा मत्यादिविशेषा एवेति ॥ १ ॥

आद्यस्वरूपमाह-

विषकण्टकरत्नाऽऽदौ, बालाऽऽदिप्रतिज्ञासवत् ।

विषयप्रतिज्ञासं स्यात्, तद्धेयत्वाऽऽद्यवेदकम् ॥ २ ॥

विष च शृङ्गिकाऽऽदिकम्, कण्टकाश्च वज्रूलाऽऽद्यवयव-
विशेषा इति हेय वस्तु, रत्नानि च मरकताऽऽदीनि तानि
चोपादेय, विषकण्टकरत्नानि तानि आदिर्यस्य तत्तथा, तत्र
विषकण्टकरत्नाऽऽदौ कण्टके, इहाऽऽदिशब्दाद् हेयोपादेयरूप
वस्त्वन्तरपरिग्रहः, उपेक्षणीयपरिग्रहो वा । बालः शिशुरादिर्येषा
ते बालाऽऽदयः, आदिशब्दादतिमुग्धपरिग्रहः । तेषां प्रति-
भासो वस्तुबोधो बालाऽऽदिप्रतिभासः, स इव बालाऽऽदि-
प्रतिभासवत्, तत्तद्वयमित्यर्थः । विषयप्रतिज्ञासमुक्तनिर्वचन
ज्ञानं स्याद् भवेत् । कथं बालाऽऽदिप्रतिभासतुल्यत्वमस्येत्या-
ह-तेषां ज्ञेयविषयाणां, हेयत्वाऽऽदि-हेयत्वमुपादेयत्वमुपेक्षणी-
यत्वं चेत्यर्थः । तस्यावेदकमनिश्चायक तद्धेयत्वाऽऽद्यवेदक यथा
बालाऽऽदिप्रतिभासो विषाऽऽदिविषयस्य रूपाऽऽदिमात्रमेवाध्य-
वस्यति, न तु हेयत्वाऽऽदिकं तद्धर्मम्, एव यद् ज्ञानं बहु-
श्रुतानामप्यभिन्नप्रवृत्तीनां मोहमलमव्रीमसमानसत्वेनातत्त्वा-
नां हेयतायास्तत्त्वानां चोपादेयताया विमर्शाक्षमं तत्त्वात्स्व-
योः समताऽवभासक विषयैवावभासक वा तद्विषयप्रतिज्ञास-
मिति भावना । उक्तं च-" विषयप्रतिज्ञासमिति, बालस्त्वैव-
ऽक्खरयणविसयं ति । वयणाऽऽइएसु नाण, सव्वत्थानाणमो-
णेयः" ॥ १ ॥ (वयणाऽऽइएसु ति) सूत्रार्थाऽऽदिष्विति ।

इदमेव लिङ्गाऽऽदिभिर्निरूपयन्नाह-

निरपेक्षप्रवृत्त्यादि-लिङ्गमेतदुदाहृतम् ।

अज्ञानाऽऽवरणापायं, महापायनिबन्धनम् ॥ ३ ॥

निर्गता अपेता अपेक्षा ऐहिकाऽऽमुष्मिकापायशङ्का यस्याः सा
तथा निरपेक्षा, प्रवृत्तिः, प्रवर्तनमादिर्यस्य निवृत्त्यादेः तन्नि-
रपेक्षप्रवृत्त्यादि, निरपेक्षस्य वा निराशङ्कस्य प्रवृत्त्यादि निरपेक्ष-
प्रवृत्त्यादि, तद्विज्ञं चित्र यस्य तन्निरपेक्षप्रवृत्त्यादिलिङ्गम्, एत-
दनन्तरोदित विषयप्रतिभास ज्ञानम्, उदाहृतम् आसैरुपदिष्टम् ।
अथ किं हेतुकमिदमित्यत आह-न ज्ञानमज्ञान मिथ्यात्वो-
द्य इति, ते मतिश्रुते, अवधिश्च, नञ् कुत्सार्थत्वात् । आह च-
" अविसेसिया मइ खिय, सम्महिठिस्स सा मइएणाण ।
मइएणाण मिच्छादिठिस्स सुय पि एमेव ॥ ११४ ॥"

तथा-

" सदसदविसेसणाओ, जवहेठ जहिच्छिओवलभाओ ।

पाणफलाभावाओ, मिच्छादिठिस्स अन्नाण ॥ ११५ ॥" (विशेषः)

तस्याज्ञानस्य मत्यज्ञानाऽऽदिवृत्तणस्याऽऽवरणमावृत्तिकारण कर्म
अज्ञानाऽऽवरण, तस्यापायोऽपगमः क्षयोपशमो यस्मिन् तदज्ञाना-
ऽऽवरणापायः, मत्यज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मक्षयोपशमहतुकमित्य-
र्थः । अथवा-अविद्यमानो ज्ञानाऽऽवरणापायो यत्र तत्तथा । अथ
किं यमिदमित्याह-महान्नश्च ते गुरुका अपायाश्च स्वपरगतै-
हिकाऽऽमुष्मिकप्रत्यपायास्तेषां निबन्धन हेतुर्महापायनिबन्ध-
नम् । इदं च भावतोऽज्ञानमेव, भवति चाज्ञानं महापायनि-
बन्धनम् । यत आह-"अज्ञानं खलु कष्टं, क्रोधाऽऽदिभ्योऽपि स-
र्वपापेभ्यः । अर्थे हितमहितं वा, न वेत्ति येनाऽऽवृतो लोकः ॥ १॥"

अथ द्वितीयज्ञाननिरूपणायाऽऽह-

माताऽऽदिपरतन्त्रस्य, तद्दोषाऽऽदावसंशयम् ।

अनर्थाऽऽद्याप्तियुक्तं चा-ऽऽत्मपरिणतिमन्मतम् ॥ ४ ॥

पानोऽधःपतनम् आदिर्यस्य ऊर्द्धतिर्यगाकर्षणविपरीतशिक्षा-
श्वोद्धतनाऽऽदेः तत्पाताऽऽदि, तेन तस्य वा परतन्त्र पराऽऽयत्तं,
पाताऽऽदिपरतन्त्र इव पाताऽऽदिपरतन्त्र, तस्य विषयकषायाऽऽ-
दिवशीकृतस्य देहिनः, तस्मिन् पाताऽऽदौ यो दोषोऽङ्गमङ्गमरणा-
ऽऽदिवृत्तणं स आदिर्यस्य रूतोत्करमृदुस्पर्शाऽऽदिगुणस्य स
तथा, तत्र दोषाऽऽदौ, दार्ष्टान्तिके तु कर्मबन्धदुर्गत्यादिदोषे गुणे च
अभ्युदयाऽऽदौ ज्ञेयऽसंशयम्, उपवृत्तणमेतत्-अविद्यमानसदेह-
विषयं विलीनमोहग्रन्थित्वेन यथावन्निश्चयस्य स्वरूपमित्यर्थः ।
अनर्थोऽपायोऽङ्गमङ्गमरणाऽऽदिर्यस्य सुखस्पर्शाऽऽदेर्यस्य तथा
तस्याऽऽप्तिः प्राप्तिः तथा युक्तम् अन्वितम् अनर्थाऽऽद्याप्तियुक्तम् ।
इह च यद्यपि पुरुषस्यैवानर्थाऽऽद्याप्तियोगस्तथापि ज्ञानाव्यति-
रिक्त्वात् तस्याज्ञानमेवानर्थाऽऽद्याप्तियुक्तमुक्तम्, दार्ष्टान्तिके
त्वनर्थाऽऽद्याप्तिः कर्मबन्धदुर्गतिगमनपरम्परावर्गाऽऽगमनरूपाऽ-
वगन्तव्या, चशब्दो विशेषणा-तरसमुच्चयार्थः । तदेवविधं ज्ञान-
मात्मपरिणतिमत् प्रतिपादितं निर्वचनं मतमभिमतमध्यात्म-
तत्त्वविद्वेषामिति । इह च सवादगार्थः-

" भिन्ने उ तय नाण, जहऽक्खरयणेसु तगयं चेव ।

परिबधम्मि वि सक्खा-ऽऽइभावओ सम्मरुव तु ॥ १ ॥"

जिन्ने तु, कस्मिन् ? मोहग्रन्थादित्यर्थः । (तगयं चेव चि)
अक्के अक्कगतमेव, रत्ते रत्तगतमेव, प्रतिबन्धेऽपि सदनुष्ठान-
व्याघातेऽपीत्यर्थः ।

" जमिण असप्पविस्ती-इ दव्वओ सगयं पि नियमेण ।

होइ फल्लग असुहा-खुवधवोच्चेयभावाओ ॥ १॥" इति ।

एतदेव लिङ्गाऽऽदिभिर्निरूपयन्नाह-

तथाविधप्रवृत्त्यादि-व्यङ्ग्यं सदनुबन्धि च ।

ज्ञानाऽऽवरणहामोत्यं, प्रायो वैराग्यकारणम् ॥ ५ ॥

तथा तत्प्रकारा विधा स्वरूप यस्याः सा तथाविधा-"हि-
यण जिणाण आणा, चरिय मह परिस अओऽन्नस्स ।
एय आलण्णाल, अवो ! दूर विसवयइ ॥ १ ॥" इत्या-
दिजावनया असक्किष्ठा चासौ प्रवृत्तिश्च हिंसाऽऽदिषु व-
र्तते तथाविधप्रवृत्तिः, स आदिर्यस्य निवृत्तिप्राप्त्यादेः तत्तथा-
विधप्रवृत्त्यादि, तेन व्यज्यते व्यक्तीक्रियते यत्तत्तथाविधप्र-
वृत्त्यादिव्यङ्ग्यः तथा सन् शोभनोऽनुबन्धः परस्परया मो-

कफनप्रदायकत्वं सद्युबन्ध, सोऽस्यास्तीति सद्युबन्धि,
चक्षुःश्रोत्रविशेषणसमुच्चये । किंहेतुकमिदमित्याह-ज्ञानाऽऽ-
वरणं मत्प्राप्त्यावारकं कर्म, तस्य ह्यस्य कृत्योपशमः, तस्मादुत्ति-
ष्ठन उत्पद्यते यत्तद् ज्ञानाऽऽवरणह्यसोत्थम् । कथमिदं सद्यु-
बन्धात्पत आह-प्रायो बाहुल्येन वैराग्यकारण सद्भावनानि-
मित्तं यतो भवतीति गम्यते । यदाह-“ बाहुधूलीगृहकण्डा-
तुल्याऽस्यां भाति घ्रांमताम् । तमोग्रन्थिविभेदेन, भवचेष्टाऽ-
स्त्वितैव हि ॥१॥ ” प्रायोग्रहणं च कषायोदयविशेषे सति तद्वै-
राग्यकारणं न स्यादपि रात्र्याऽऽदिप्रसाधानप्रवृत्तजरताऽऽदे-
रिवेति प्रतिपादनार्थमिति ॥ ५ ॥

तृतीयप्रतिपादनायाऽऽह-

स्वस्थवृत्तेः प्रशान्तस्य, तद्ध्यत्वाऽऽदिनिश्चयम् ।

तत्त्वसंवेदनं सम्यग्, यथाशक्ति फलप्रदम् ॥ ६ ॥

स्वस्था अनाकुला वृत्तिवचनकायव्यापाररूपं वर्तनं यस्य स
तथा तस्य स्वस्थवृत्तेः । एतदेव कुत इत्याह-प्रशान्तस्य रागद्वे-
षाऽऽद्युपशमप्रकर्षवतः, तत्त्वसंवेदनं भवतीति क्रिया । किं-
भूतमिति ? आह-तेषां ज्ञेयवस्तुतत्त्वानां ज्ञेयत्वं त्यजनीय-
त्वम्, आदिशब्दादुपादेयत्वेपेक्षणीयत्वपरिग्रहः । तत्र निश्चयो
निर्णयो यस्य तत्तच्छेत्वाऽऽदिनिश्चयमिति यथा वा यदिति
शेषः । ततश्च स्वस्थवृत्तेः प्रशान्तस्य पुनो यद् ज्ञानं तत्त्व-
संवेदनमिति योगः । तत्त्वसंवेदनमुक्तनिर्वचनं सम्यक् समीची-
नतया यथाशक्ति पुरुषस्य सहननाऽऽदिसामर्थ्यानुसारतः फल-
प्रदं स्वप्रयोजनप्रसाधकम्, ज्ञानस्य चानन्तरफलं विरतिः,
परम्पराफलं त्वपवर्ग इति ॥ ६ ॥

एतन्न्य लिङ्गाऽऽदि प्रतिपादयन्नाह-

न्याय्याऽऽदौ शुद्धवृत्त्यादि-गम्यमेतत् प्रकीर्तितम् ।

सज्ज्ञानाऽऽवरणापायं, महोदयनिबन्धनम् ॥ ७ ॥

न्यायो नातिः तस्मादनेपेतो न्यायः-सम्यग्दर्शनाऽऽदित्रयरूपो
मोक्षमार्गः, स आदिर्यस्य न्यायस्य मिथ्यादर्शनाऽऽदिरूपस्य
भवमार्गस्य स न्याय्याऽऽदिः, तत्र शुद्धवृत्तिर्निरतिचारप्रवृत्तिः,
आदिर्यस्या निवृत्ते सा तथा तथा, गम्यमनुमेय शुद्धवृत्त्या-
दिगम्यम् । एतदन्तरोदितस्वरूपं तत्त्वसंवेदनज्ञानं, प्रकी-
र्तितम् ज्ञानस्वरूपविद्धिं सशब्दितम् । किंहेतुकमिति ? आह
सत्तु शोभनं प्रकृष्टं यद् ज्ञानमात्रनिर्बोधाधकाऽऽदि, तस्य यदाव-
रणं, तस्यापायोऽपगमः कृत्यः क्षयोपशमलक्षणो यस्मिन् तद्
ज्ञानाऽऽवरणापायम् । अथवा-सन् विद्यमानो ज्ञानाऽऽवरणापायो
यत्र तत्तथा फलमस्य । आह-महोदयो महाज्युदयो निर्वाण,
तस्य निबन्धनमक्षेपेण कारणं महोदयनिबन्धनमिति ॥ ७ ॥

उपसंहरन्नुपदेशमाह-

एतस्मिन् सततं यत्नः, कुप्रहत्यागतो नृशम् ।

मार्गश्रद्धाऽऽदिज्ञानेन, कार्यं आगमत्परैः ॥ ८ ॥

एतस्मिन्नन्तरोक्ते तत्त्वसंवेदनज्ञाने, सततमनवरतं, यत्न आ-
हरः, कार्यं इति सचन्धः । कुतः ? कुप्रहत्यागतः शास्त्रबाध-
ताभिनिवेशपरित्यागेन, नृशमत्यर्थं, केन करणभूतेन कार्यो
यत्न इत्याह-मार्गो मोक्षमार्गः श्रद्धाऽऽदिमार्गश्रद्धाऽऽदिः तद्रूपो
भाव आत्मपरिणामो मार्गश्रद्धाऽऽदिज्ञानेन, तेन, तत्र श्रद्धा श्रद्धा-
नम्, आदिशब्दाद् ज्ञानमासेवन चेति कार्यो विधेयः । कैरिति ?
आह-आगमत्परैराप्तप्रवचनप्रधानैरिति ॥ ८ ॥ इति । हा०

९ अष्ट० । द्वा० । अत उक्तम्-“ तज्ज्ञानमेव न भवति, य-
स्मिन्नुद्विगे विमानि रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः, वि-
नकरकिरणान्नतः स्यात्तुम् ? ॥ १ ॥ ” न० । आचा० । ध० ।

गुरुपारतन्त्र्याणां, [सदृशां एयसंगं चैव] (७)

गुरुपारतन्त्र्यं ज्ञानाधिकाऽऽचार्याऽऽयतनं यत्तद् ज्ञानं यो यो
विशिष्टज्ञानविकल्पानामपि गुरुपारतन्त्र्यस्य ज्ञानफलसाधकत्वा-
त् । यदाह-

“ यो निरनुबन्धोपात्त, आकोऽनाजोगयान् धृतिनभीरुः ।

गुरुभक्तो मदरहितः, सोऽपि ज्ञान्येव तत्फलतः ॥ १ ॥

चक्षुष्मानेकः स्या-दन्धोऽन्यस्तन्मनानुवृत्तिपरः ।

गन्तारौ गन्तव्यं, प्राप्नुत एतौ युगपदेव ॥ २ ॥ ” पञ्चा० ११ वि० ।

“ एणादिश्रो वरचरण-हीनो वि हु पवयण पञ्जसतो ।

ण य दुष्कर करेतो, सुदु वि अप्पागमो पुरिसो ॥ १ ॥ ”

तथा-“ हाणस्स वि सुद्धपरू-वगस्स नाणादियस्स कायव्व । ”

छव्या० १ अध्या० । स्वा० । (प्रत्यक्षाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्था-
ने) आगमपूर्वके बोधे, द्वा० २३ द्वा० । “ अज्ञाण परियाणामि । ”

(४२) अज्ञानं सम्यग्ज्ञानादन्यद्, ज्ञानं तु भगवद्वचनम् ।

ध० ३ अधि० ।

अत्र यशोविजयोपाध्यायकृतमष्टकम्-

मज्जत्यङ्गः किलाज्ञाने, विष्णायामिव शूकरः ।

ज्ञानी निमज्जति ज्ञाने, मराल इव मानमे ॥ १ ॥

निर्वाणपदमप्येकं, भाव्यते यन्मुहुर्मुहुः ।

तदेव ज्ञानमुत्कृष्टं, निर्वन्धो नास्ति ज्ञेयसा ॥ २ ॥

स्वभावज्ञाभमंस्कार-स्मरणं ज्ञानमिष्यते ।

ध्यानध्यमात्रमतस्त्वन्य-तथा चोक्तं महात्मना * ॥ ३ ॥

वादोश्च प्रतिवादोश्च, वदन्तोऽनिश्चितोस्तथा ।

तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपील्लकवज्रतौ ॥ ४ ॥

स्वध्वगुणपर्याय-चर्यावर्या पराऽन्यथा ।

इति दत्ताऽऽत्मसन्तुष्टि-मुष्टिज्ञानस्य निर्मुनेः ॥ ५ ॥

अस्ति चेद् ग्रन्थिजिद् ज्ञानं, किं चित्रैस्तन्त्रयन्त्रणैः ।

प्रदीपाः कोपयुज्यन्ते, तमोघ्नी दृष्टिरेव चेत् ॥ ६ ॥

मिथ्यात्वशैलपक्षाच्छिद्, ज्ञानम्भोजिशोभितः ।

निर्जयः शक्रवद् योगी, नन्दत्यानन्दनन्दने ॥ ७ ॥

पीयूषमसमुद्योत्यं, रसायनमनौषधम् ।

अनन्यापेक्षभैरव्यं, ज्ञानमाहुर्मनीषणः ॥ ८ ॥ अष्ट० ५ अष्ट०

“ जो विणओ तं नाण, ज नाणं सो अ बुच्छं विणओ ।

विणपण लहइ नाण, नारोण वि जाणई विणय ” ॥ ६२ ॥ द० प० ।

(वचनानुष्ठान चारित्र्यवतो नियोगेनेत्युक्तम् ‘ अणुछाण ’ शब्दे
प्रथमभागे ३७७ पृष्ठे)

(४३) तत्र ज्ञानयोजनामाह-

श्रुतमयमात्रापोहात्, चिन्तामयज्ञावनामये भवतः ।

ज्ञाने परे यथार्थं, गुरुभक्ति विधाननखिद्धे ॥ १२ ॥

श्रुतेन निर्वृत्तं श्रुतमयं, तदेव तन्मात्रमवधूतस्वरूपमन्यज्ञानद्व-

* हरिजिज्ञाचापेण । ‘ अकुत्थासज्जत नाण, सुयपादउ व्व वि-
णय ’ ।

निरपेक्षम् तदपोहात्तद्विरासात् । अन्यज्ञानरूपसापेक्षं तु श्रुत-
मयं न निरस्यत इति हेयम् । चिन्तामयभावनामये षड्व्यमाण-
स्वरूपे नयप्रमाणसूक्ष्मायुक्तिचिन्तानिर्घृष्टं चिन्तामय हेतुस्वरूपफ-
लजेदेन कालत्रयविषय भावनामय, ते भवतो जायेते ज्ञाने परे
प्रधाने यथाहमौचित्येन गुरुभक्तिविधानं सञ्जोभनं लिङ्गं ययो-
गुरुभक्तिविधानसल्लिङ्गे ॥ १३ ॥

ज्ञानत्रय सफलं दृष्टान्तद्वारेण प्रतिपिपादयिषुराह-

उदकपयोऽमृतकल्प, पुंसां सज्ज्ञानमेवमाख्यातम् ।

विधियत्नवत्तु गुरुभि-विषयतृपदारि नियमेन ॥ १३ ॥

उदकपयोऽमृतकल्पमुदकरसाऽऽस्वादकल्प पयोरसाऽऽस्वा-
दकल्पम् अमृतरसाऽऽस्वादकल्प, पुंसां विद्वत्पुरुषाणाम्, सज्ज्ञान
सम्यग् ज्ञानम्, एवमाख्यात स्वरूपतो, विधियत्नवत्तु विधौ यत्न-
संविद्यते यस्मिन् विधियत्नवदेव, न विधियत्नशून्य, गुरुनिराचा-
यैराख्यात विषयतृपदारि विषयतृपमपहर्तुं शीलमस्येति, निय-
मेन अवश्यतया, श्रुतज्ञान स्वस्वस्वादुपपन्नसल्लिङ्गाऽऽस्वादतुष्ट्य,
चिन्ताज्ञानं तु क्षीररसाऽऽस्वादतुष्ट्य, भावनाज्ञानममृतरसाऽऽस्वा-
दतुष्ट्यमित्युक्तं भवति, विषयतृपदारीत्युक्तम् ॥ १३ ॥

यस्य तु विषयाभिलाषातिरेकः स ज्ञानत्रयवानेव, फला-
ज्ञायाद् न भवतीत्ययोग्यत्वप्रतिपदनाय तस्येदमाह-

शृण्वन्नपि सिद्धान्तं, विषयपिपासाऽतिरेकतः पापः ।

प्राप्नोति न संवेगं, तदाऽपि यः सोऽचिकित्स्य इति ॥ १४ ॥

शृण्वन्नपि तीर्थंकराजिहितमर्थतः सिद्धान्तं प्रतिष्ठितपक्षरूप
गणधराऽऽशुपनिबद्धमागम विषयपिपासाऽतिरेकतो रूपरस-
गन्धस्पर्शशब्दाजिलाषातिरेकेण पापः सङ्गिष्टाध्यवसायत्वा-
द् न प्राप्नोति संवेगं मोक्षानिलाप, तदाऽपि सिद्धान्तध्वण-
कालेऽपि, आस्ता तावदन्यदा, य एवविधः, सोऽचिकित्स्य इ-
त्यचिकित्सनीयः, स वर्त्तते, शास्त्रावहितदोषचिकित्साया
अनर्हत्वादिति ॥ १४ ॥

इत्थं कर्मदोषवतः किं कर्तव्यम् ? इत्याह-

नैवंविधस्य शस्तं, मण्डल्युपवेशनप्रदानमपि ।

कुर्वन्नेतद् गुरुरपि, तदधिकदोषोऽवगन्तव्यः ॥ १५ ॥

न प्रतिषेधे. एवविधस्य, पुरुषस्य शस्तं प्रशस्तमनुज्ञातामित्य-
र्थः । मण्डल्युपवेशनप्रदानमपि अर्थमण्डल्या यदुपवेशन श्र-
वणार्थं तत्प्रदानमपि कुर्वन् सपादयन्नेतत् पूर्वोक्तं गुरुरपि प्र-
स्तुतोऽर्थोभिधायी तदधिकदोषोऽयोग्यपुरुषाधिकदोषोऽवगन्त-
व्योऽवबोधव्यः ; सिद्धान्तावज्ञाऽऽपादनादिति ॥ १५ ॥

पूर्वोक्तार्थं व्यतिरेकेणाऽऽह-

यः शृण्वन् संवेगं, गच्छति तस्याऽऽद्यमिह मतं ज्ञानम् ।

गुरुभक्त्यादिविधानात्, कारणमेतद् द्वयस्येष्टम् ॥ १६ ॥

यः कश्चिद् योग्य शृण्वन्, सिद्धान्तमिति संबध्यते । संवेगं
गच्छति आस्कन्दति । तस्य योग्यस्याऽऽद्यमिह प्रथममिह मतं
ज्ञानं श्रुतज्ञानम् । गुरुभक्त्यादिविधानाद् गुरुभाक्त्यनयबहु-
मानाऽऽदिकरणात्, कारणमेतद् द्वयस्येष्टं चिन्तामयभावनामय-
ज्ञानद्वयस्य हेतुरेतत् श्रुतज्ञानमिष्टम् । तस्माज्ज्ञानत्रयेऽपि र-
क्षत्रयकल्पे परमाऽऽदरो विधेय इति ॥ १६ ॥ पौ० १० वि० ० ।
(' सुस्तुसा ' शब्दे शृणुषाविवेचनम्)

(४४) इदानीं त्रयाणां श्रुताऽऽदिज्ञानानां किञ्चिद्विज्ञानमु-
पदर्शयति-

ऊहाऽऽदिरहितमाद्यं, तद्युक्तं मध्यमं भवेद् ज्ञानम् ।

चरमं हितकरणफलं, विपर्ययो मोहतोऽन्य इति ॥ ६ ॥

ऊहो वितर्कः, ऊहाऽपोहविज्ञानाऽऽदिरहितमाद्यं प्रथमं श्रुतमयं,
तद्युक्तमूहाऽऽदियुक्तं मध्यमं चिन्तामयं भवेद् ज्ञानं द्वितीयं,
चरमं भावनामयं तृतीयं हितकरणफलं हितकरणं फलमस्येति
स्वहितनिर्वर्तनफलं, विपर्ययो विपर्यासो मिथ्याज्ञानं, मोहतो मो-
हान्मिथ्यात्वमोहनीयोदयं द्विज्ञानत्रयादन्योऽवबोध इति ॥ ६ ॥

(४५) श्रुतमयज्ञानस्य लक्षणमाह-

वाक्यार्थमात्रविषयं, कोष्ठकगनवीजसन्निभं ज्ञानम् ।

श्रुतमयमिह विज्ञयं, मिथ्याऽभिनिवेशरहितमज्ञम् ॥ ७ ॥

सकलशास्त्रगतवचनाविरोधिनिर्णायार्थवचनं वाक्यं, त-
स्यार्थमात्रं प्रमाणनयाधिगमरहितम्, नद्विषयं तद्वाच्यम्-वा-
क्यार्थमात्रविषयं, न तु परम्परविज्ञानविषयशास्त्रावयवभूत-
पदमात्रवाक्यार्थविषयम् । कोष्ठके लोहकोष्ठकाऽऽदौ गतं स्थितं
यद् बीजं धान्यं तत्सन्निभमविनष्टत्वात्-कोष्ठकगनवीजसन्निभं,
ज्ञानं श्रुतमयमिह प्रक्रमे, विज्ञेयं वेदितव्यम्, मिथ्याऽभिनिवेशो-
सदभिनिवेशः, तेन रहितं विप्रमुक्तम्, अज्ञमत्यर्थम् ॥ ७ ॥

(४६) चिन्तामयज्ञानस्य लक्षणमाह-

यत्तु महानाक्यार्थज-मत्तिसूक्ष्मसुयुक्तिचिन्तयोपेतम् ।

उदकं इव तैलविन्दु-विसर्पि चिन्तामयं तत्स्यात् ॥ ८ ॥

यत्तु यत्पुनर्महावाक्यार्थजमाक्षिप्तेतरसर्वधर्माऽऽत्मकत्ववस्तुप्र-
तिपादकानेकान्तवादाविषयार्थजन्यमत्तिसूक्ष्मा अतिशयसूक्ष्मबु-
द्धिगम्याः शोभना अविसर्वादिभ्यो या युक्त्याः सर्वप्रमाणनय-
गताः, तच्चिन्तया तदालोचनयोपेतं युक्तम् । उदकं इव सखि-
लं इव तैलविन्दुस्तैलवत्तु विसर्पणशालं विसर्पिं विस्तारयु-
क्तम्, चिन्तया निर्घृष्टं चिन्तामयं, तज्ज्ञानं स्याद्भवेत् ॥ ८ ॥

(४७) भावनाज्ञानलक्षणमाह-

प्रेदम्पर्यगतं यद्, विध्यादौ यत्नवत्तथैवोच्चैः ।

एतत्तु भावनामय-मसूक्ष्मसूक्ष्मदीप्तिमम् ॥ ९ ॥

प्रेदम्पर्यं तात्पर्यं सर्वज्ञेयक्रियाविषये सर्वज्ञाज्ञैव प्रधानं कार-
णमित्येवरूपं तन्न तद्विषयं यद् ज्ञानं विध्यादौ विधिद्वयदा-
त्पात्राऽऽदौ, यत्नवत्परमाऽऽदिरयुक्तं, तथैवोच्चैः-प्रेदम्पर्यवस्वापेक्ष-
या यत्नवत्त्वस्य समुच्चयार्थं तथैवेत्यस्य ग्रहणम् । एतत्तु एतत्पु-
नर्भावनया निर्घृष्टं भावनामयं ज्ञानम् । अशुद्धस्य सज्ज्ञानस्य
जात्यरत्नस्य स्वभावतः एव द्वारमृत्पुटपाकाऽऽद्यजावेऽपि जास्व-
रूपस्य या दासिस्तया सममशुद्धसज्ज्ञानदीप्तिमम् । यथा
हि जात्यरत्नस्य स्वभावतः एवान्यरत्नेभ्योऽधिका दीप्ति-
र्भवति, एवमिदमपि भावनाज्ञानमशुद्धसज्ज्ञानकल्पस्य भव्य-
जीवस्य कर्ममत्तमलिनस्यापि शेषज्ञानेभ्योऽधिकप्रकाशकारि
भवति । अनेन हि ज्ञानं ज्ञानं नाम क्रियाऽप्येतत्पूर्विकैव
मोक्षायाऽऽक्रेपेण सपद्यत इति ॥ ९ ॥

साम्प्रतं त्रयाणां श्रुतचिन्ताभावनामयज्ञानानां विषय-
विभागार्थं फलाभिधानाय प्रक्रमते कारिका-

द्वयेन-

आद्यं इह मनाक् पुंसः, तज्जागात् दर्शनग्रहो भवति ।

न भवत्यसौ द्वितीये, चिन्तायोगाद् कदाचिदपि ॥१०॥

आद्ये श्रुतज्ञाने, इह प्रवचने, मनागीपत्, पुंस पुरुषस्य, तद्वा-
गात् श्रुतमयज्ञानानुरागात्, दर्शनग्रहो भवति, दर्शनं मतं
श्रुतमिति एकोऽर्थः । तद्ग्रहः तदाग्रहो यथेदमत्रोक्तमिदमेव च
प्रमाणं नान्यदित्येवरूपो, न जवत्यसौ दर्शनग्रहो यथेदम-
स्मदीय दर्शनं शोभनमन्यदीयमशोभनमित्येवरूपो, द्वितीये चि-
न्तायोगादतिसूक्ष्मसुयुक्तिचिन्तनसंबन्धात् कदाचिदपि काले
नयप्रमाणाधिगमसमन्विनो हि विद्वान् प्रेक्षावत्तया स्वपर-
तन्त्रोक्तं न्यायवलाऽऽयातमर्थं सर्वं प्रतिपद्यते, तेनास्य दर्शनग्रहो
न भवति ॥ १० ॥

चारिचरकसजीव-न्यचरकचारणविधानतश्चरमे ।

मर्वत्र हिता वृत्ति-गाम्नीर्याद् समरसापत्या ॥ ११ ॥

चारेचरको भक्तियुता संजीविन्या औपधेरचरकोऽनुप-
भोक्ता, तस्य चारणमन्यवहारण, तस्य विधानं सपादनं,
तस्माच्चारिचरकसजीवन्यचरकचारणविधानतश्चरमे जाव-
नामयज्ञाने सति सर्वत्र सर्वेषु जीवेषु हिता वृत्तिरहितहेतुः
प्रवृत्तिर्न कस्यचिदहिता । गाम्नीर्यादाशयविशेषात् स-
मरसापत्या सर्वाणुग्रहरूपया “कयाचित् स्त्रिया कस्य-
चित् पुरुषस्य वशीकरणार्थं परित्राजिकोक्ता-यथेम मम व-
शवर्तिन वृषजं कुरु, तथा च किल कुनश्चित् सामर्थ्यात् स
वृषभः कृतः, तं चारयन्ती पाययन्ती चास्ते । अन्यथा च वट-
वृक्षस्य अधस्तान्निपक्षे तस्मिन् पुरुषगवे, विद्याधरीयुग्ममाका-
शमागमत्, तत्रैकयोक्तम्-अयं स्वाभाविको न गौः, द्वितीययो-
क्तम्-कथमयं स्वाभाविको जवति? तत्राऽऽद्योक्तम्-अस्य व-
टस्याधस्तात् संजीवनी नामौपधिरस्ति । यदि नां चरति, तदा-
स्य स्वाभाविकं पुरुषो जायते । तच्च विद्याधरीवचनं तथा स्त्रि-
या समाकर्णितं, तथा चौपधि विशेषणोऽज्ञानानया सर्वामेव चा-
रिं तत्प्रदेशवर्तिनीं सामान्येनैव चारितं, यावत्सजीवनीमु-
पभुक्तवान् । तदुपभोगानन्तरमेवासौ पुरुषः संवृत्तः । ” एव-
मिदं लौकिकमाख्यानकं श्रूयते । यथा तस्याः स्त्रियाः तस्मिन्
पुरुषगवे हिता प्रवृत्तिरेव जावनाज्ञानसमन्वितस्यापि सर्वत्र
भव्यसमुदायेऽनुग्रहप्रवृत्तस्य हितैव प्रवृत्तिरिति ॥ ११ ॥

विपर्ययो मोहतोऽन्य इत्युक्तम्, स पुनः कः?, इत्याह-

गुर्वादिविनयराहित-स्य यस्तु मिथ्यात्वदोषतो वचनात् ।

टीप इव मरुलगतो, बोधः स विपर्ययः पापः ॥ १२ ॥

गुर्वादिविनयराहितस्य गुरुपाध्यायाऽऽदिविनयविकलस्य यस्तु
यः पुनर्मिथ्यात्वदोषतो मिथ्यात्वदोषात् तत्त्वार्थाश्रद्धान-
रूपाद् वचनादागमाद् टीप इव, मरुलगतो मरुलाऽऽका-
रो बोधोऽवगमस्तैमिरिकस्येव स तथाविधो, बोधो वचनाद्
जवन्नप्यध्यारोपदोषतो विपर्ययो मिथ्याप्रत्ययरूपं पदमात्रवा-
च्यार्थविषयः पापं स्वरूपेण वर्तते ॥ १२ ॥

विपर्यय एव प्रस्तुते दृष्टान्तगर्भमुपनयमाह कारि-
काद्वयेन-

दग्मीखण्डनिवसनं, भस्माऽऽदिविभूषितं सतां शोच्यम् ।

पश्यत्यात्मानमहं, गृही नरेन्द्रादपि ह्यधिकम् ॥ १३ ॥

मोहविकारसमेतः, पश्यत्यात्मानमेवमकृतार्थम् ।

तद्व्यत्ययाद्भ्रूतं, कृतार्थमिति तद्ग्रहादेव ॥ १४ ॥

दग्मीखण्डं प्रसिद्धं, निवसनं परिधानमस्येति दग्मीखण्ड-
निवसनं, तं भस्माऽऽदिविभूषितं विच्छुरितं भस्माऽऽदिविभू-
षितं सत्पुरुषाणां शोच्यं शोचनीयं पश्यत्यवबोधकयत्यात्मान-
मलमत्यर्थं, गृही गृहवान्, नरेन्द्रादपि ह्यधिकं चक्रवर्तिनोऽप्य-
धिकं यथेति गम्यते ॥ १३ ॥ मोहविकारसमेतो मनोविभ्रम-
दोषसमन्वितः पश्यत्यात्मानमेवमकृतार्थं सन्तं विपर्ययबोध-
वान् कृतार्थमिति पश्यति, तस्य कृतार्थस्य व्यत्ययेन यानि
लिङ्गानि तेषु रतस्तं तद्व्यत्ययलिङ्गतरम् । अनेनाकृतार्थत्वमेव
वस्तुवृत्त्या दर्शयति । एवविधोऽपि कृतार्थमिति कुनो मन्यते? ।
तद्ग्रहादेव, स चासौ ग्रहश्च, तस्मादेव विवक्षितग्रहाऽऽवेशा-
देव । एव ग्रहगृहीतेन विपर्ययवत् उपनय कृतः ॥ १४ ॥

ज्ञानविपर्यययोः स्वाम्युपदर्शनार्थमिदं कारिकाद्वयमाह-

सम्यग्दर्शनयोगाद्, ज्ञानं तद् ग्रन्थिभेदतः परम् ।

सोऽपूर्वकरणतः स्याद्, ज्ञेयं लोकोत्तरं तच्च ॥ १५ ॥

सम्यग्दर्शनयोगात्तत्त्वार्थश्रद्धानसंबन्धाद् ज्ञानं सम्यग्ज्ञानं,
तत् सम्यग्दर्शनं ग्रन्थिभेदतो ग्रन्थिभेदात्, परम प्रधानं स्व-
रूपतो वर्तते, स ग्रन्थिभेदो नियमत एवापार्द्धपुङ्गवपरावर्ता-
धिकसंसारच्छेदी, अपूर्वकरणतः स्यादपूर्वपरिणामाद् भवेत्,
ज्ञेयं लोकोत्तरं तच्च, तच्चापूर्वकरणं लोकात् सर्वस्मादप्युत्तरं
प्रधानं ज्ञेयम् । अपूर्वकरणमपूर्वपरिणामं शुभोऽनादावपि
संसारे तेषु तेषु धर्मस्यानेषु सूत्रार्थग्रहणाऽऽदिषु वर्तमानस्या-
व्यसजातपूर्वं इति कृत्वा ॥ १५ ॥

लोकोत्तरस्य तस्माद्, महानुभावस्य शान्तचित्तस्य ।

औचित्यवतो ज्ञानं, शेषस्य विपर्ययो ज्ञेयः ॥ १६ ॥

लोकादुत्तरं प्रधानो ज्ञानवानिह गृह्याने, तस्य लोकोत्तरस्य
तस्मादिति निगमने महानुभावस्याचिन्त्यशक्तेः शान्त-
चित्तस्योपशान्तमनसः । औचित्यवत औचित्ययुक्तस्य ज्ञानम-
नेन ज्ञानस्वामी निदर्शितः । शेषस्योक्तगुणविपरीतस्य विप-
र्ययो ज्ञेयो ज्ञानत्रयादन्यः पदमात्रवाच्यार्थविषयः पूर्वोक्त इति
॥ १६ ॥ पो० ११ विव० ।

(४७) ज्ञानं किमिह भविकं परभाविकं वा-

इह भविष्य भेते ! एणो, परभविष्य एणो, तदुभयभविष्य
एणो ! गोयमा ! इह भविष्य वि एणो, परभविष्य वि एणो,
तदुभयभविष्य वि एणो य ।

“इह भविष्य” इत्यादि व्यक्तम्, नवरम इह च जवे वर्तमानज-
न्मनि यच्छेते, न तु भवान्तरे तदेह भविकम्, काकुपाठाच्चेह प्र-
श्नताऽवसेया, तेन किमैह भविकं ज्ञानमुत- (परभविष्यं चि)
परजवे वर्तमानानन्तरभावविन्यनुगामिनया यद्वर्तते तत्पारभ-
विकम्, आहोस्वित्- (तदुभयभविष्यं चि) तदुभयरूपयोरिह-
परवृत्तयोर्भवयोर्यदनुगामितया वर्तते तत्तदुभयभविकम् इह
चैव न पारभविकाद्भिद्यन इति । परतरभवेऽपि यदनुयाति तद्
ग्राह्यम्, इह भवव्यतिरिक्तत्वेन परतरभवस्यापि परभवत्वात्,
ह्रस्वतानिर्देशश्चेह सर्वत्र प्राकृतत्वादिति, प्रश्ननिर्वचनमपि
सुगमं, नवरम- (इह भविष्यं चि) येह भविकं यदिहाधीतं,
नानन्तरभवेऽनुयाति, पारभविकं यदनन्तरभवेऽनुयाति, तदु-
भयभविकं तु यदिहाधीतं परजवे परतरजवे चानुवर्तत इति ।
ज० १ श० १ उ० । शास्त्राज्यासे, दर्श० ५ तत्त्वं । ज्ञान-
मागमितमित्येकोऽर्थः । व्य० १० उ० । ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञेयप्र-

काशके दीपकल्पे आचाराङ्गश्रुताऽऽदौ, हा० ३० अष्ट० । वृ० ।
“ तम्हा धिउठाणु-च्छाहकम्मबलविरियसिक्खिय नाण ।
धारेयव्व नियमा, न य अविणीएसु दायव्व ॥ ५ ॥ ” अत्र
ज्ञान चन्द्रप्रज्ञासिलक्षणम् । च० प्र० २० पाद० ।

छुमत्थे एं भंते ! मणूसे परमाणुपोग्गलं किं जाणइ,
पासइ, उदाहु न जाणइ, न पासइ ? गोयमा ! अत्थेगइए
जाणइ, ए पासइ, अत्थेगइए ए जाणइ, ए पासइ ।
छुमत्थे एं भंते ! दुपदेसियं खंथ किं जाणइ, पासइ ? ।
एवं चेव । एवं जाव असंखेज्जपएसियं । छुमत्थे एं
भंते ! मणूसे अणंतपएसियं खंथ किं पुच्छा ? । गोयमा !
अत्थेगइए जाणइ, पासइ, अत्थेगइए जाणइ, न पासइ, अ-
त्थेगइए ए जाणइ, पासइ, अत्थेगइए ए जाणइ, न पास-
इ । आहोहिणं मणूसे परमाणुं जहा छुमत्थे एवं
आहोहिणं वि० जाव अणंतपदेसियं । परमाहोहिणं एं जंते !
मणूसे परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ, तं समयं पास-
इ, जं समयं पासइ, तं समयं जाणइ ? । एणो इण्ठे समंठे ।
से केण्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—परमाहोहिणं एं मणूसे
परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ, एणो तं समयं पासइ, जं
समयं पासइ, एणो तं समयं जाणइ ? गोयमा ! सागारे से
णाणे जवइ, अणागारे से दंमणे जवइ, से तेण्ठेणं जाव
एणो तं समयं जाणइ, एव० जाव अणंतपएसियं । केवलीणं
जंते ! मणूसे जहा परमाहोहिणं तहा केवली वि० जाव
अणंतपएसियं ।

(छुमत्थेत्यादि) इह छुमत्थो निरतिशयो ग्राह्यः । (जाण-
इ, न पासइ च्ति) श्रुतोपयुक्तं श्रुतज्ञानी, श्रुते दर्शनाभावात्,
तदन्यस्तु “ न जाणइ न पासइ च्ति ” अनन्तप्रदेशिकसूत्रे च-
त्वारो भङ्गा भवन्ति, जानाति स्पर्शनाऽऽदिना, पश्यति च चक्षु-
षेत्येकः । तथाऽन्यो जानाति स्पर्शनाऽऽदिना, न पश्यति च
चक्षुषा, चक्षुषोऽभावादिति द्वितीयः । तथाऽन्यो न जानाति
स्पर्शाद्यगोचरत्वात्, पश्यति चक्षुषेति तृतीयः । तथाऽन्यो न
जानाति न पश्यति चाविषयत्वादिति चतुर्थः । उग्रस्थाधिका-
राच्छ्रवणविशेषश्रुताधोऽवधिकपरमाधोऽवधिकसूत्रे परमा-
वधिकश्चावश्यमन्तर्मुहूर्तन केवली भवतीति केवलसूत्रम् । तत्र
च (सागारे से नाणे भवइ च्ति) साकार विशेषग्रहणस्वरू-
पम् । ‘ से ’ तस्य परमाधोऽवधिकस्य तद्वा, ज्ञानं भवति, त-
द्विपर्ययभूतं च दर्शनमतं परस्परविरुद्धयोरेकसमये नास्ति स-
जव इति । भ० १७ श० ८ उ० । त्रतमङ्गजेदादतीचाराणां स-
म्यगवबोधे, ध० ४ अधि० ।

सप्रति [त्रतकर्माणं] ज्ञानाऽऽख्यं द्वितीयभेदं व्याचिख्या
सुर्गाद्योत्तरार्द्धमाद-

भंगयभेयइयारे, वयाणं सम्मं वियाणेइ ॥ ३५ ॥

व्रतानामणुवताऽऽदीनामिहैव गाथाद्धं जेदातिचारप्रस्तावे व-
क्ष्यमाणस्वरूपाणां भङ्गकान् द्विविधत्रिविधेत्यादीननेकप्र-
कारान् (सम्मति) सम्यक् समयोक्तेन विधिना विज्ञाना-

त्यवबुध्यते (३५) ध० २० ३५ गाथा । (भङ्गसङ्ख्याप्रद-
र्शनमनुपयुक्तत्वाद्देहप्रतन्यते)

विषयसूची-

- (१) सव्युत्पत्तिक ज्ञाननिर्वचनम् ।
- (२) ज्ञानस्य पञ्चविधत्वम् ।
- (३) ज्ञानभेदकारणानि ।
- (४) आदौ मतिश्रुतोपन्यासे कारणनिरूपणानन्तरं मति-
श्रुतानन्तरमवधेस्तत्समनन्तरं च मनःपर्यायज्ञानस्यो-
पन्यासकारणनिरूपणं, केवलज्ञानस्य सर्वोपरि निर्दे-
शे कारणं च ।
- (५) प्रत्यक्षपरोक्षत्वाभ्यां ज्ञानस्य द्वैविध्यं प्रकृत्य केवल-
नोकेवलज्ञानभेदेन प्रत्यक्षज्ञानस्य द्वैविध्यप्रदर्शनम् ।
- (६) अवधिमनःपर्यायज्ञानत्वेन केवलज्ञानस्य द्वैविध्यं नि-
रूप्याऽऽभिनिबोधिकश्रुतज्ञानभेदेन परोक्षज्ञानस्य द्वै-
विध्यप्रदर्शनम् ।
- (७) स्वाभ्यादिभेदाद् मतिश्रुतभेदः ।
- (८) प्रकारान्तरेणापि मतिश्रुतयोर्लक्षणभेदप्ररूपणा ।
- (९) आचार्यज्ञेदेन मतिश्रुतज्ञेदार्थं शङ्कननिराकरणे ।
- (१०) तदनन्तरं विशेषदूषणाभिधित्तया पुनरपि मतान्तरो-
पन्यासः ।
- (११) कराऽऽदिचेष्टा मते, कारणमेव न भवति, किन्तु श्रुत-
स्येति शङ्कोद्घाटनम् ।
- (१२) श्रुतानन्तरमवधिज्ञानस्य विवेकः ।
- (१३) वस्तुतो ज्ञानस्य द्वैविध्यमेवेति निरूपणम् ।
- (१४) न ज्ञानमात्मव्यतिरेकेण गुणः ।
- (१५) ज्ञानज्ञानिनोऽभिन्नत्वस्वीकारे बन्धमोक्षज्ञावपरामर्शः ।
- (१६) बोधमात्रं प्रमाणं, साकारो वा बोधः, प्रमाणमित्यत्र
वैजायिकमतविचारः ।
- (१७) जैमिनीयस्वीकृतप्रमाणलक्षणनिराकरणम् ।
- (१८) प्रमाणमविसर्वादि ज्ञानमिति सौगतनिर्मितलक्षणपरा-
मर्शः ।
- (१९) अव्यभिचारऽऽदिविशेषणविशिष्टाऽर्थोपलब्धिजनिका
सामग्री प्रमाणमिति नैयायिकमतव्युदासः ।
- (२०) अनुव्यवसायप्रकाश्यं ज्ञानमित्यत्र नैयायिकमतमुद्घा-
ट्य पर्यालोचना ।
- (२१) ज्ञानस्य स्वप्रकाशकत्वे प्रदीपाऽऽदिदृष्टान्तमुपन्यस्य
पदार्थपरिशोधनम् ।
- (२२) नित्यपरोक्षज्ञानवादिना प्रज्ञानाम्, एकात्मसमवायिज्ञा-
नान्तरवेद्यज्ञानवादिनां योगानां च मतस्वविकृष्टनम् ।
- (२३) ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च निरूपणम् ।
- (२४) तत्र नैरयिकजीवानधिकृत्य प्रदर्शनम् ।
- (२५) द्वीन्द्रिया सिद्धपर्यन्ताः ।
- (२६) तान्येव गतिद्वारमवलम्ब्य चिन्तनम् ।
- (२७) इन्द्रियद्वारमुपन्यस्य निरूपणम् ।
- (२८) कायद्वारमुद्भाव्य प्ररूपणम् ।
- (२९) सूक्ष्मद्वारमुदीर्य प्रदर्शनम् ।
- (३०) पर्याप्तकक्षारे तत्प्रतिपादनम् ।
- (३१) भवस्थद्वारतोऽपि तन्निर्देशः ।
- (३२) अव्यद्वारे ज्ञान्यन्नानिविचारः ।

- (३३) सङ्गिद्वारे तेषां निरूपणम् ।
 (३४) लब्धिद्वारमधिकृत्य तत्परामर्शः ।
 (३५) उपयोगद्वारमुपन्यस्य तदुपदर्शनम् ।
 (३६) योगद्वार सयोग्ययोगिनां नद्विमर्शः ।
 (३७) वेश्याद्वारे तथैव सवेश्यालेश्यानाम् ।
 (३८) कषायद्वारे सकायिकाकायिकानाम् ।
 (३९) वेदद्वारे सवेदकावेदकानाम् ।
 (४०) आहारकद्वारे आहारकानाहारकाणाम् ।
 (४१) तत्त्वसवेदन ज्ञानमिति चिन्तनम् ।
 (४२) अज्ञानं सम्यग् ज्ञानादन्यद्, ज्ञान तु भगवद्वचनम् ।
 (४३) तत्र ज्ञानयोजना ।
 (४४) त्रयाणां श्रुताऽऽदिज्ञानानां स्वल्पविभागः ।
 (४५) तत्र श्रुतमयज्ञानस्य लक्षणम् ।
 (४६) चिन्तामयज्ञानस्य लक्षणम् ।
 (४७) ज्ञानज्ञानलक्षणम् ।
 (४८) इदमविकपरभाविकज्ञानविमर्शः ।
 (४९) छुप्रत्यजीवानधिकृत्य ज्ञानाऽऽदिपरामर्शः ।

ज्ञात-ज्ञात-न० । ज्ञायतेऽस्मिन् सति दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति ज्ञातम् । दृष्टान्ते, स्था० ।

ज्ञायतेऽस्मिन् सति दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति अधिकरणे कप्रत्ययोपादानाद् ज्ञातं दृष्टान्तः—साधनसद्भावे साध्यस्या-
 ऽवश्यभावः, साध्याभावे वा साधनस्यावश्यमभाव इत्युपदर्शनलक्षणः । यदाह—“साध्येनानुगमो हेतोः, साध्याभावे च नास्तिता । यथाप्यने यः स दृष्टान्तः, स साधर्म्यतरो द्विधा ॥१॥” इति । तत्र साधर्म्ये दृष्टान्त-अग्निरत्र, धूमात्, यथा महानस इति । वैधर्म्यदृष्टान्तस्तु-अग्न्यन्नावे धूमो न जवति, यथा जला-
 ऽऽशय इति । अथवा-आख्यानकरूप ज्ञात, तच्च चरितकल्पितजेदाद् द्विधा-तत्र चरितं यथा-निदान तु स्थाय ब्रह्मदत्तस्येव । कल्पितं यथा-प्रमादवनामनित्य यौवनाऽऽदीनीति । निदर्शनीय यथा-पाण्डुपत्रेण किसलयानां देशितम् ।

तथाहि-

“जह तुभे तह अम्हे, तुभे वि य होइ हा ! जहा अम्हे ।
 अप्पा हेइ परत, पसुयपत्त किसलयाण ॥ १ ॥” इति ।

अथवा—उपमानमात्रं ज्ञानम्—सुकुमार करः किसलय-
 मिवेत्यादिवत् । अथवा- ज्ञातमुपपत्तिमात्रं ज्ञानहेतुत्वात्, कस्मात् ? यथाः क्रीयन्ते, यस्मात् मुधा न लज्यन्ते, व्यादि-
 षदित्येवमनेकधाऽपि साध्यप्रत्यायनरूपं ज्ञातमुपाधिजेदात् चतुर्विधं दर्शयति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । “चउव्विहे णाणे पसुत्ते । त जहा-आहरणे, आहरणतद्देसे, आहारणतद्देसे, उव-
 वप्पासोवणप ।” स्था० ४ ठा० ३ उ० । (आहरणाऽऽदीना व्याख्या स्वस्वस्थाने) मनुजक्षेत्रे व्यवसितानां मनोमात्रग्राहका ऋजुमतय इति कल्पसूत्रावचूर्णादौ, तथा प्रज्ञापनावृत्तौ मन पर्यायज्ञानम्, इदं चारुतृतीयद्वीपद्विसमुद्रान्तर्गतसंक्षिप्तमनोगतव्यावब्रम्भ-
 नमिति व्याख्यानानुसारेण वर्तमानानामेव सङ्गिना मनोगतपर्या-
 यावज्ञासो जायत इति । तथा च सति यदुक्तं प्रज्ञापनाटीकायाम्-
 मन पर्यायज्ञानमपि पट्योपमासख्येयभागमतीत जानातीति कथं
 सगच्छते ? इति प्रश्ने उत्तरम्—वर्णिपद मनुजक्षेत्राधिकक्षेत्रव-
 र्तिलक्षिमागतव्यावबोधनिषेधपर, न तु वर्तमानसंक्षिप्तमनोग-
 तव्यावबोधनियमपरम्, देनावधिज्ञानिवन्मन पर्यायज्ञान्यपि

यथोक्तातीतमनोगतभावान् जानातीति न कश्चिद् विरोध इति । १५७ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

णाणंतराय-ज्ञानान्तगय-पु० । ६ त० । श्रुतस्य तदग्रहणाऽऽद्यौ विज्ञे, भ० ८ श० ६ उ० ।

णाणकप्प-ज्ञानकटप-पु० । श्रुतज्ञानविषयके कटो, प० भा० ।

एत्तो उ णाणकप्पं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ।

सुत्तुदेसे वायरण-पक्किच्चपुच्छपरियट्ठअणुपेढा ॥

आयरियजवज्जाया, अह होति तु सुत्तकप्पविही ।

आयारमादि काजं, सुयं तु जा होति दिट्ठिवादो तु ॥

अंगाणंगपविट्ठं, कालियमुक्काझियं वा वि ।

तं पुण सव्वं पि भवे, संवादसमुट्ठितं च णिज्जूढं ॥

पत्तेयबुच्छजासिणं, अह व समत्ती य होज्जाहि ।

पं० भा० । पं० चू० ।

(श्रुतकटपाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने)

णाणकसायकसील-ज्ञानकषायकुशील-पु० । ज्ञानमाधित्य क-
 षायकुशीले, भ० २५ श० ६ उ० ।

णाणकिरियाणय-ज्ञानक्रियानय-पु० । ज्ञानक्रियाद्वयं मोक्षहे-
 तुरिति सिद्धान्तव्यवसिने नये, (रत्ना०) (‘ किरियाणय ’
 शब्दे तृतीयजागे ५५४ पृष्ठे क्रियाप्राधान्यमुक्तम्) (‘ णाणय ’
 शब्दे ज्ञानप्राधान्यं वक्ष्यते)

अत्र समुच्चयवादी प्राह-ततः सम्यग्ज्ञानं सम्यक् क्रियासङ्घीची-
 नमेव फलसिद्धिनिबन्धनमित्युपगन्तव्यम्, न तु ज्ञानैकान्तः
 कान्तः । क्रियैकान्तोऽपि ज्ञान्त एव । “यतः स्त्रीमद्यभोगक्षो, न
 ज्ञानात् सुखितो भवेत् * ।” इति तु न युक्तम् । यतः स-
 म्यग्ज्ञानकारणैकान्तवादिनामयमुपालम्भो, न पुनरस्माकं, सम्ब-
 ग्ज्ञानक्रियोरुभयोरपि परस्परपेक्षयोः कारणत्वस्वीकारा-
 त् । न च नितम्बिनीमोदकाऽऽदिगोचरायां प्रवृत्तौ तद्विज्ञानं स-
 र्वथा नास्त्येव, यतः-क्रियाया एव तत्कारणता कल्प्येत । तज्ज्ञा-
 चरविज्ञानसनाथैव तत्र प्रवृत्तिः प्रीतिपरम्परोत्पादनप्रत्यला;
 अन्यथा-उन्मत्तमूर्च्छिताऽऽदेरपि प्रौढैरमपरायणप्रणयिनीनिवि-
 राऽऽऽशेषक्रियाऽपि तदुत्पादाय किं न स्यात् ? । अथासौ
 क्रियैव तत्वनो न भवति, सैव हि क्रिया तार्विकी, या
 स्वकीयकार्याव्यभिचारिणी, हन्त । तर्हि तदेव तार्विक ज्ञानं
 यत् स्वकीयकार्याव्यभिचारीति कथं “स्त्रीमद्यभोगक्षः”
 इत्युपालम्भः शोभेत ? । तत् कार्यमर्जयन्ती यथा निश्चयनयेन
 क्रिया क्रियोच्यते, तथा ज्ञानमपि; इति कश्चिद् व्यभिचाराभावाद्व
 द्वयमेवैतत् फलोत्पत्तिकारणमनुगुणमिति । रत्ना० ७ परि० ।

अत्र यशोविजयोपाध्यायकृतो वेदान्तभङ्गश्च समुच्चयवादः-

अत्र ज्ञानकर्मसमुच्चयवादे स्वपरसमयवि-

चारः कश्चिद् लिख्यते-

क्रियानयः क्रियां व्रूते, ज्ञानं ज्ञाननयः पुनः ।

मोक्षस्य कारणं तत्र, ज्ञायस्यो युक्तयो द्वयोः ॥ १२८ ॥

तत्र मुमुक्षुकर्मव्यापारतन्त्रं तत्त्वज्ञानवृत्ति, न वा ? इति विप्रतिप-
 त्तिविविकोटिरुद्धयनाचार्याणाम् निषेधकोटिर्भास्करियाणाम् ।

* “क्रियैव फलदा पुसां, न ज्ञान फलदं मतम्” । इति पूर्वाधम् ।

तत्र जास्करीयाणामयमाशय - तीर्थविशेषज्ञानमहादानयमनि-
यमाऽऽदिकर्मणां निश्रेयसकारणत्वं तावच्छब्दबलादेवावग-
म्यते । तत्त्वज्ञानव्यापारकत्वं तु तदा निश्रेयसे जनयितव्यं न ता-
वच्छब्द एव बोधयति, तत्र तस्यैवासीन्यात् । न च साक्षात्
साधनताव्याप्तेः साधनताप्रतीतेः परम्पराघटकव्यापारमविष-
यीकृत्य न घटन इत्यपूर्ववाच्यतान्यायेन शब्द एव वस्तुन-
तत्त्वज्ञानव्यापारकतां बोधयितुं प्रगल्भते इति शङ्कापदं हृदि
निधेयं, सामान्यशब्दोऽन्यतमविशेषवाधे तत्त्यजति, न तु
विशेषान्तरमुपादित्सतमपि विशिष्य बोधयतीति स्वभावाद्
दृष्टान्तस्यैवासप्रतिपत्तेः । न च कर्मणामाशुतराविनाशित्वेन
व्यापारोऽवश्यं स्वीकरणीयः, तत्र दृष्टेन तत्त्वज्ञानेनैवोपपत्ता-
घट्टकल्पनाया अन्याय्यत्वाद् बाधवसहकृतानुपपत्तिरेव त-
त्त्वज्ञानव्यापारकत्वे मानमिति वाच्यम्, तत्त्वज्ञानस्याऽपि व्यव-
हितत्वेन तत्राऽपि कर्मणोऽदृष्टद्वाराऽऽवश्यकत्वाच्च निश्रेयसे द्वार-
द्वयकल्पने गौरवाद् निश्रेयसे कर्मणामदृष्टद्वारा हेतुत्वे तत्त्व-
ज्ञानोत्पत्त्यनन्तरमपि यमनियमाऽऽद्यनुष्ठान स्यादिति चेत्, स्या-
देव, तदानीमपि मुमुक्षाया अधिकारस्याकृतेः । न च तत्त्व-
ज्ञानत्वेनैव मोक्षजनकत्वात् प्राथमिकतत्त्वज्ञानादेव मोक्षो-
त्पत्तौ क्व कर्मानुष्ठानमिति शङ्कनीयम् ? ।

“ नित्यनैमित्तिकैरेव, कुर्वाणो दुरितक्षयम् ।

ज्ञानं च विमर्शकुर्वन्-न्तभ्यामेन तु पाचयेत् ॥ १ ॥

अज्यासात् पक्विज्ञानं, कैवल्यं लज्जे नरः ” ।

इत्यादि पुराणेषु तदभ्यासश्रवणात् ।

श्रुतिरण्यत्र विपक्षबाधकतया प्रमाणमस्ति । तथाहि-“अन्धन्तमः
प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते । ततो भूय इव ते तमो य उ विद्याया
रता ।” अस्या अर्थः-अविद्या कर्म, तदुपासते-ज्ञानत्यागेन तत्राऽऽ-
सक्ता भवन्ति ये तेऽन्धन्तमः प्रविशन्ति, सत्सारान्नं मुच्यन्ते, तेन
केवलकर्मोपासने न जन्माऽऽदिविच्छेदः । ये च विद्याया रता, विद्या-
तत्त्वज्ञानं, तन्मात्राऽऽसक्ताः, उ इत्यव्यय चकारार्थम् । ते भूयोऽ-
तिशयेन अन्धन्तमः प्रविशन्ति, नित्याकरणे प्रत्यवायस्य बहुतर-
त्वात् । ननु “ मोक्षाऽऽश्रमश्चतुर्थो वै, यो भिक्षोः परिकीर्तितः ”
इत्यागमाच्चतुर्थोऽऽश्रमिणामेव मोक्षेऽधिकारः । तत्र च “सन्त्यस्य
सर्वकर्माणि” इति स्मृते कर्ममात्रत्यागात् क्व समुच्चयः, क्व
चाऽकरणे प्रत्यवाय इति चेत् । न । यानि कर्माणि उपनीतमात्रकर्त-
व्यत्वेन विहितानि, तत्परित्यागस्याशास्त्रीयत्वात् सकोत्रे माना-
भावात्, निषिद्धानि काम्यानि च बन्धहेतुत्वाच्च नमूलानि च
धनत्यागादेव त्यज्यन्त इत्येतावत् एव सन्यासपदार्थात् ।

तथा च गीतावचनम्-

“ काम्यानां कर्मणा न्यासः, सन्यासः कवयो विदुः ।”

“ नियतस्य तु सन्यासः, कर्मणो नोपपद्यते ।

मोहात्तस्य परित्यागः, तामसः परिकीर्तितः ॥ ” इति ।

साक्षात्समुच्चयप्रतिपादिकाऽपि श्रुति-“ अविद्यां च
विद्यां च यस्तद्वेदोभयं त्विह । अविद्याया मृत्युं तीर्त्वा
विद्यायाऽमृतमश्नुते ।” अत्राविद्यां कर्म, विद्यां च तत्त्व-
ज्ञानं तुल्यं चेह यो वेदं प्राप्नोतीति पूर्वार्द्धार्थः । वेदेति
प्रयोगाद् ‘विदुः’ बाजे इति धातोश्चान्दसत्वेन भास्करीयै-
र्दर्शितत्वात् । “ तमेव विदित्वा ऽतिमृत्युमेति नान्यं पन्था
विद्यतेऽयनाय । ” इति वाक्यं त्वेवकारस्य विदित्वा इत्यन-
न्तरं योजनात् तत्त्वज्ञानस्याप्यपवर्गसामग्रानिर्वर्शननियमपरः,

न तु वाक्यान्तरावधूतकारणताकर्मव्युदासपरम् । समुच्चये-
ऽन्यान्यपि भूयानि वचनानि सन्ति । तथा च गीतावचनम्-
“ स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः, संसिद्धिं ब्रभते नरः । स्वकर्मणा
तमभ्यर्च्य, सिद्धिं विन्दन्ति मानवः ” ॥ १ ॥ विष्णुपुराणेऽप्युक्त-
म्-“ तस्मात् तत्प्राप्तये यत्नः, कर्तव्यः परिकृतैर्नरैः । तत्प्राप्ति-
हेतुर्विज्ञानं, कर्म चोक्तं महामते ! ” ॥ १ ॥ द्दारीत-“ उभा-
ज्यामपि पक्षाभ्यां, यथा स्वे पक्षिणां गतिः । तथैव ज्ञानक-
र्मज्याः, प्राप्यते ब्रह्म शाश्वतम् ॥ १ ॥ ” श्रुतिश्च-“ सत्येन
लभ्यः तपसा ह्येव आत्मा सम्यग्ज्ञानेन ब्रह्मवर्षेण च ”
इति । एतन्मूलकमेव परिज्ञानाद् नवे प्रमादः “ न ह्येक-
पक्षो विदग्धः प्रयाति ” इत्यादि । न च काम्यनिषिद्धनेमि-
त्तिकाज्या कर्मज्यां न समुच्चयः, तयोस्त्यागात्, न नैमित्तिक-
नित्येनैकैकशो व्यभिचारात् संकल्पेनासम्भवात् । नाऽपि
यत्याश्रमविहितेन-“ न्यायाऽऽगतधनस्तत्त्व-ज्ञाननिष्ठोऽतिथि-
प्रियः । आरुह्य सत्यवादी च, गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥ १ ॥ ”
इत्यागमेन गृहस्थस्यापि मोक्षश्रवणादित्युपपत्तिविरोधादेव न
समुच्चय इति वाच्यम्; यत्राऽऽश्रमे यानि मोक्षहेतुतया वि-
हितानि, तैरेव तदाश्रमे तत्त्वज्ञानस्य समुच्चयोपपत्तेः । न च
कर्मणां परस्परव्यभिचाराच्च निश्रेयसे च स्वर्गवद् वैचित्र्याभा-
वाच्च तत् प्रति कारणत्वमिति वाच्यम्, स्वाभाविकविशेषाविरहे-
ऽपि प्रतियोगिभेदेन विशेषस्य निश्रेयसेऽप्यविरोधात् । तत्पु-
रणीयमुमुक्षुविहितकर्मत्वेन तत्पुर्णीयविजातीयदुःखध्वसे हे-
तुत्वसम्भवात्, अवश्यं चात्रावरूपे कार्ये प्रतियोगिभेदेन
विशेषोऽभ्युपेयः, कथमन्यथा आश्रयनाशपाकयोः रूपनाश-
कारणत्वमिति । न च ज्ञानस्य विहितत्वाददृष्टजनकत्वे-
नादृष्टस्यैव प्राधान्यम्, न च रागाऽऽद्यभावाद् योगि-
नोऽदृष्टोत्पत्त्यसम्भवः, मुक्तिविरोध्यपूर्वोत्पत्तावेव रागाऽऽदे-
सहकारित्वात् तात्रैव मोक्षफलकविध्यनुपपत्तिपरिहारादि-
ति वाच्यम्, मुक्त्यादिनस्त्वज्ञाननाध्यतया कृतेन मिथ्या-
ज्ञानविध्वसेन दृष्टेनैवोपपत्तावदृष्टकल्पनायोगात् । अन्य-
था त्रेपजाऽऽदिष्वपि तत्कल्पनाऽऽपत्तेः । एव च विहितत्व तत्रैव
व्यभिचारादिति दृष्टव्यम् । न चावघातवन्नियमादृष्टकल्पना,
तत्र वैतुष्यस्याऽन्यथाऽपि सज्जवेन सा, अत्र तु मिथ्याज्ञानस्य
निवृत्ते, अन्यथाऽसज्जवा इति विशेषात् । नन्वत्रापि विरोधि-
गुण्यन्तरोत्पत्तेरपि मिथ्याज्ञानध्वसः सम्भवति । न च मि-
थ्याज्ञानपदं तद्भासनापरं, तत्त्वज्ञानात् तदध्वसस्यैवाङ्गीकारात्,
तस्य चान्यथाऽसम्भव एवेति वाच्यम्, अचिकित्स्यरोगाऽऽदिना
तस्याऽपि संभवात् । न चेतरवासनानाशेऽपि न नतः सत्सार-
वासनाया अनश इति वाच्यम्, सामान्यावच्छेदेन पाक्षिकप्रा-
प्तेरेव नियममूलत्वात् । अन्यथाऽपूर्वाय व्रीहिविशेषे नख-
निर्भेदाप्राप्ते, तत्राऽपि नियमादृष्टानुपपत्तिरिति चेत् । न । शक्य-
परिवर्जनपाक्षिकप्राप्तेरेव नियममूलत्वात् । यथा व्रीहीनव-
हन्तात्पत्रं पक्षे प्राप्तस्य नखनिर्भेदाऽऽदे शक्येन परिवर्जनेना-
वघातो नियम्यते-अवहन्तव्या एव, न नखनिर्भेदव्या इति नै-
समत्र तत्त्वज्ञानेनैव मिथ्याज्ञानं निवर्तयेत्, न विरोधिगुणरागाऽऽ-
दिना इति शक्यं प्रणिज्ञातुम्, तस्यापुनरुत्पन्नत्वात् । अत एव प्रो-
क्तिब्राह्मणवघातत्वेनैव ध्रुवणजन्यतत्त्वज्ञानत्वेन नियमादृष्टहेतु-
त्वप्रौढ्यमिति निरस्तम्, प्रोक्षणाऽऽदे प्रधानाङ्गत्वेन प्रधानाप्-
र्वफलकादृष्टजनकत्वात् । तत्र नथोक्तिसमवेऽप्यत्र प्रधानस्यैव
दृष्टफलत्वेन तथा वक्तुमशक्यत्वात् । किञ्च-अत्र विजातीय-

तत्त्वज्ञानत्वेनैव दृष्ट्या मुक्तिहेतुत्वाद् न नियमादृष्टकल्पना । तत्र वैजात्येनैव हेतुत्वे तदवच्छिन्ने प्रोक्षणहेतुत्वोक्तौ कण्डने प्रोक्षणवाधाऽपत्तेः । न चावहन्तव्यप्रोक्षणत्वेनाप्यदृष्टहेतुत्वात् तत्राऽपि नियमादृष्टं कल्पनीयम्, दृष्टार्थस्यैव नियमादृष्टार्थस्य सिद्धान्तत्वादित्यन्यत्र विस्तरः ।

उदयनानुसारिणस्तु-अनुत्पन्नतत्त्वज्ञानस्य ज्ञानार्थिनः तत्प्रतिबन्धकदुरितनिवृत्तिद्वारा प्रायश्चित्तवत् आरादुपकारकं कर्म, सनिपत्योपकारकं च तत्त्वज्ञानम्, उत्पन्नतत्त्वज्ञानस्य त्वन्तरद्वन्द्वदृष्टेः कारासीसमाप्तिद्वाराग्रिमपावनं लोकसंग्रहार्थम्, यद्यपि लोकसंग्रहे न प्रयोजनं, सुखदुःखाभावतत्साधनेतरत्वात्, तथाऽप्यकरणे लोकानामनित्यत्वेन यत् ज्ञानं तत्परिहारार्थम्, तत्तद्दुःखयोगेन कर्मनाशार्थं वा तत् । इदमेव च द्वारिद्वारयोः कर्मतत्त्वज्ञानयोः कारणत्वतुल्यकृतनया समुच्चये नेष्ट इत्यनेन विवक्ष्यते । यद्यपि च तीर्थविशेषस्तानाऽऽदीनां तत्त्वज्ञानव्यापारकत्वं न शाब्दं, तथाऽपि तीर्थविशेषस्तानाऽऽदीनि तत्त्वज्ञानचारकाणि, मोक्षजनककर्मत्वाद्, यमाऽऽदिचरित्यनुमानात्तथात्वसिद्धिः । न च योगत्वमुपाधि, “कथयति भगवानिहान्तकाले, भवभयकानरनारकं प्रबोधम्” इत्यादिपुराणात् “रुद्रन्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे” इति श्रुतेश्च काशीप्रयागाऽऽदे तत्त्वज्ञानव्यापारकत्वसिद्धौ तत्र साध्याव्यापकत्वादित्याहुः ।

स्वतन्त्रास्तु-तत्त्वज्ञानं प्रत्यङ्गत्वपक्षे कर्मणामपूर्वद्वारा जनकत्व, दुरितध्वसकल्पनातो लघुत्वात् । वस्तुतः कर्मणां निःश्रेयसहेतुत्वे तज्जन्यनिःश्रेयसजनकनया तत्त्वज्ञानस्य कर्मव्यापारत्वं वाच्यं, तदेव तु न युक्तम् । “न कर्मणा न प्रजया धनेन । नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय । नास्त्यह्नः कृतेन” । “कर्मणा वध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते । तस्मात् कर्म न कुर्वन्ति, यतः पारदर्शिनः ॥१॥” इत्यादिश्रुतिस्मृतिशतेन निषेधात्, कर्मजन्यत्वाभावाच्च । “तपसा कल्मषं हित्वेति । अविद्यया च मृत्युं तीर्त्वा । ततस्तु त पश्यति निष्कलं ध्यायमानः, कपायपक्तिः कर्मभ्यः” इत्यादिभिस्तत्त्वज्ञानोत्पत्तिप्रतिबन्धकदुरितनिवृत्त्यैवान्यथासिद्धे प्रदर्शनात् । न च “विविदिषन्ति यज्ञेन” “सर्वे कर्मास्त्रिष्वपार्थ !, ज्ञाने परिसमाप्यते” इत्यादिभिः कर्मजन्यताऽपि प्रतीयत इति वाच्यम् । सा हि नापूर्वद्वारा प्रतिबन्धकदुरितानुच्छेदेऽपूर्वसहस्रस्याप्यकिञ्चित्करत्वात्, तदुच्छेदेन तज्जनने तु प्रमाणान्तरावधृतकारणाभावेन प्रतिबन्धकाभावेनैवान्यथासिद्धे । न चैवं यागाऽऽदेरप्यपूर्वणान्यथासिद्धिः स्यात्, तस्य यागकारणताग्रहोत्तरकल्प्यत्वेनोपजीव्यापरिपन्थित्वात्, इह तु प्रतिबन्धकाभावस्य कार्यमात्रकारणतायाः प्रागेवावधारणमिति शेषात् । अत एव मङ्गलकारीयोः प्रतिबन्धकदुरितनिवृत्तिमात्रफलकत्वं, वृष्टिममार्ती तु स्वकारणादेवेति सिद्धान्तः* । किञ्च-कर्मकारणताग्रहानुपजावनेन लौकिकान्वयव्यतिरेकावधृतमिथ्याज्ञाननिवर्तनभावसमावितस्य मोक्षसाधनत्वस्य “ज्ञानादेव तु कैवल्यम्, तरति शोकमात्मवित्, ब्रह्मविदानोति परं, ब्रह्मविद् ब्रह्मैव ब्रूवति,” इत्यादिश्रुतिस्मृतिशतेन तत्त्वज्ञानादिप्रतया ग्रहणात् तदेव मोक्षसाधनम् । कर्माणि तु तत्रैवान्यथासिद्धानीति युक्तं, यथा च न तत्रापि व्यापारः तथोक्तमेव । अत एवार्थावबोधपर्यन्तताद्वयनविधेः, न तु तेन क्रन्वाचनुष्ठानेन स्वर्गाऽऽदिफलकत्वमिति सप्रदायः । न च तत्त्वज्ञानस्य कर्मणा निःश्रेयसप्रागभावव्याप्यप्रागजा-

* नधीनानाम् ।

वप्रतियोगित्वरूपतदनुकूलताबोधने एव तात्पर्यात् भुव्यन्तरसिद्धेऽन्यथासिद्धत्वे तदन्यथासिद्धताया बोधयितुमशक्यत्वात्तावतैव श्रुतेः कर्मप्रवृत्तिपरतानिर्वाहादित्याहुः ।

अत्र वयं वदामः-मोक्षस्तावत् पुरुषार्थत्वाद् दुःखसाधनकर्मध्वंस एव, न तु दुःखध्वंसः, उत्पन्नानुत्पन्नविवेकिना तदध्वसस्याऽसाध्यत्वात् । तत्र च ज्ञानकर्मणोर्वैजात्येन मुमुक्षुविहितत्वादेव हेतुत्वं तुल्यमेवेत्येकतरपक्षपातो न श्रेयान् । ज्ञाने केवलज्ञानत्वरूपस्य, कर्मणि च यथास्थानचारित्र्यरूपस्य वैजात्यस्य कल्पनायाः क्वायिकस्थले क्वायोपशमिकस्थले च तदनुकूलतामात्रस्य द्वयोस्तुल्ययोगक्षेमत्वात् । एतेन कारणोच्छेदक्रमेण कार्योच्छेदाद् मुक्तिरिति ज्ञानकर्मसहकारित्वमिथ्याज्ञानोन्मूलने कर्मविनाशकृतस्यैव तस्य दिग्मोदाऽऽदौ हेतुत्वावधारणाऽऽदि निरस्तम्; मिथ्याज्ञाननाशेऽपि विरोधिगुणमात्रस्य हेतुत्वात्, मिथ्याज्ञानप्रभावासहवृत्तिमिथ्याज्ञानध्वसे च हेतुताया लोकप्रमाणाविषयत्वेन ज्ञानकर्मणोर्द्वयोरेव कल्पनोचित्यात् । वस्तुतः आर्थसमाजसिद्धत्वात् तद्रूपावच्छिन्नेऽपि न हेतुता, किं तु सामान्यावच्छिन्नध्वसनये कर्मत्वावच्छिन्नध्वसे, तत्सम यावत् कर्मक्षयसमनियतक्वायिकसुखत्वावच्छिन्ने चेति न कस्यापि न्यूनत्वम्, पराजिमनद्वारस्थान एव फलभिषेकात् । एकपुरस्कारेणान्यनिराकरणवचनं च तत्तदर्थवाद एवेति न कर्मकारणताबोधकवचनेऽनुकूलत्वमात्रमर्थः । कारणता शक्तपदस्यानुकूलत्वम्, लक्षणायां गौरवान् । अन्यथा सिद्धिचतुष्टयराहित्यगर्जत्वेन तत्र बाधवमिति दृष्टिदाने च विधिप्रत्ययमात्रार्थाऽपीष्टानुकूलत्वमात्रमेव स्यादिति यागाऽऽदेरप्यपूर्वणान्यथासिद्धिः कर्मणाम्, न तत्त्वज्ञाने । न च तद्वारा मुक्तौ हेतुत्वमन्युक्तम् । तदपि न युक्तम् । प्रतिबन्धकत्वस्य विशिष्य विश्रामेण तदज्ञावकार्यमात्रेऽनुगतहेतुताया अयोगात्, प्रतिबन्धकविशेषनिवृत्तिहेतुतायाश्च कर्मकारणताग्रहोत्तरकल्पनीयत्वेन तदन्यथासिद्ध्यानापादकत्वात् । किं च-प्रतिबन्धकनिवृत्त्याऽन्यथासिद्धत्वेन कर्मणोऽहेतुत्वोक्तौ तत्त्वज्ञानस्य सुतरा तथात्व स्यात् । न हि उत्पन्नकेवलज्ञाना अपि भवोपग्राहिकर्मचतुष्टय प्रतिबन्धकमनिवर्तयित्वा सद्य एव मुक्तिमासादयन्तीति मुक्तिप्रतिबन्धककर्मनिवर्तकत्वेन तत्त्वज्ञानस्य कुतोऽनान्यथासिद्धिः ? अथ कर्मणो जोगनाश्वत्वेन ज्ञानस्व तदनाशकत्वाद् नान्यथासिद्धिः, न हि जोगस्तत्त्वज्ञानव्यापारः, तथाऽश्रवणात्, तेन विनाऽपि कर्मण एव तदुपपत्तेश्च । न च वासुदेवाऽऽदीनां कायव्यूहश्रवणात् तत्त्वज्ञानेन कायव्यूहमुत्पाद्य भोगद्वारा कर्मक्षयमित्यापि सारप्रतम्, तप प्रभावादेव तत्त्वज्ञानस्योत्पादेऽपि कायव्यूहसम्भवाद् भोगजननार्थं कर्मभिरवश्यं तत्कार्यनिष्पादनमिति न तत्र तत्त्वज्ञानोपयोगः, योगपदं च कायानां तज्जनककर्मस्वभावोत्पन्नप्रभावादेवेति । न च “तावदेवास्य चिरं यावन्न विमोक्षोऽथ संपत्स्यते कैवल्येन” इति श्रुतौ तावदेवास्योत्पन्नतत्त्वज्ञानस्य चिरं विद्यमानो यावन्नोत्पन्नकर्मणो विमोक्षः । ‘अथ संपत्स्यते कैवल्येन’ जोगेन कृपयित्वेति शेष इति व्याख्यानाद् भोगस्य तत्त्वज्ञानव्यापारत्वं युक्तमेव । न च शेषदाने मानाज्ञावः, सत्यपि ज्ञाने कर्मावस्थाने क्लृप्तसामान्यभोगस्यैव नाशकत्वेनाऽऽक्षेपादिति वाच्यम्, तत्त्वज्ञाने सति तत्त्वज्ञानदशायां न मोक्षः, किं तु तदपि अक्षेपः(?) इत्यर्थेनाप्युपपत्तेरिति चेत् । मैवम् । कर्मणो भोगनाश्वत्वेऽपि ज्ञानस्य कर्मनाशकत्वम्, जोगस्य तत्त्वज्ञानाव्यापारत्वात् । न च तत्त्वज्ञा-

न विनार्थं भोगेन कर्मनाशे व्यभिचारः, कर्मप्रागभावासहस्र-
सिक्कर्मनाशं युगपद्भोगे वाच्यव्यभिचाराभावादिति मणिकृते-
शोक्तत्वात् ।

अस्मत्सिद्धान्तेऽपि नाशार्थिषु तौ नाशयनिश्चयविधयेव के-
वलज्ञानस्य कर्महेतुत्वमनपायम् । तदुक्तं निर्युक्तौ समुद्राता-
धिकारेण—“ उणवेयणिज्ज भइबहुय आउय च थोवग्ग
वञ्चति जिणा सम्मुवायं । ” अत्र क्त्वाप्रत्ययबलादेव निय-
तवर्णोपर्यस्यार्थान्वयसिद्धत्वस्य प्रतीतेः कारणत्वलाभे
अन्यदप्यभाभोगवार्थस्वेव केवलिनः कर्मकृत्यहेतुत्वादाजोगान्वि-
तवार्थत्वेनैव वीर्यान्विताऽऽभोगत्वेनापि हेतुत्वादुक्तार्थसिद्धिः ।
यत्पुन “ दोषपक्तिर्मतिज्ञानात्, अकिञ्चिदपि केवलात् । तम-
प्रचयनि शेष-विशुद्धिफलमेव तत् ” ॥ १ ॥ इत्यनेन के-
वलज्ञानस्याकिञ्चित्करत्वमुच्यते, न दोषपक्तिरूपकार्यपेक्षया,
न तु पक्वानां भवोपप्राप्तिनां कृपणरूपकार्यमप्याश्रित्य, तत्त-
द्व्यापारस्य सदा जागरूकत्वात् । यदि च स्वरूपशुद्धिग्रा-
हकनयेन १ केवलज्ञानस्य निर्व्यापारत्व स्वीक्रियते, तदा य-
थाख्यातचारित्र्याऽऽत्मकक्रियाया अपि तथात्वमेवाज्युपगन्तु यु-
क्तम्, समुद्राताऽऽदिना कर्मकृपणव्यापारस्य योगविशेषेणैव वक्तुं
शक्यत्वात् । मुक्तिबन्धहेतुविवेकेन फलशुद्धिग्राहकनयेन तत्र
चारित्र्यहेतुत्वाभ्युपगम्यमानो ज्ञानहेतुतामपि न व्याहन्ति । २ ।
अनन्तकारणग्राहकनयेन तत्र चारित्र्यमेव हेतुरिति चेत् । न । उत्प-
त्तावनन्तरत्वस्य यथाऽऽख्यातचारित्र्यापेक्षया केवलज्ञान एव स-
भवाद्, व्यापारानन्तर्यस्य च कल्प्यमानस्योजयत्रापि विनिगमा-
त् । ३ । एतेनाऽऽक्षेपकारणग्राहकनयेन—“ जम्हा दसणनाणा ”
इत्यादिवचनाच्चारित्र्यमेव मुक्तिहेतुरित्यपि निरस्तम् । आक्षेपकत्व-
हि स्वेतरसकलकारणसमवधाननियतसमवधानकत्वं तच्च
यथाख्यात इव केवलज्ञानेऽपीत्यविशेषात् क्रयोपशमद-
शायामप्यपुनर्वन्धकाऽऽदिचारित्र्यव्यावृत्तजातिविशेषवत्चारि-
त्रस्येव विषयप्रतिभासाऽऽत्मपरिणामज्ञानोर्ध्वजाविनस्तत्त्वज्ञान-
स्याऽऽक्षेपकत्वाविशेषात् । ४ । मुख्यैकशेषनयेन चारित्र्यमेवो-
त्कृष्यत इति चेत् । न । तत्र मुख्यत्वस्यैव विनिगन्तुप्रश-
क्यत्वात् । ५ । पुमर्थग्राहकनयेन क्रियायामेव मुख्यत्वं विनिग-
म्यत इति चेत् । न । परमज्ञावग्राहकनयेन ज्ञान एव तच्चिनि-
गमनाया सुवचत्वात् । ६ । “ ज सभम ति पासहा, त मोण ति
पासहा ” इत्यादिवचनात् कारकसम्यक्त्वशरीरनिर्वाहक-
त्वनयेन चारित्र्यमेवोत्कृष्यत इति चेत् । न । “ ज अन्नाणी क-
म्मं खवेइ ” इत्यादिवचनात् । सम्यक्क्रियाशरीरनिर्वाहकत्व-
नयेन चारित्र्यमेवोत्कृष्यत इति चेत् । न । “ ज अन्नाणी क-
म्म खवेइ ” इत्यादिवचनात् सम्यक् क्रियाशरीरनिर्वाहकत्व-
नयेन ज्ञानेऽप्युत्कर्षस्य वक्तुं शक्यत्वात् । ७ । एतेन ‘ णिञ्चयण-
यस्स चरण-स्सुवघाएण नाणइसणवहो वि । ’ इत्यादिवचना-
त् ज्ञाननाशव्याप्यनाशप्रतियोगित्वग्राहकशुद्ध्यनयेन ज्ञानाति-
शयस्याप्यदुर्वचत्वात् । ८ । व्यापारप्राधान्यग्राहकक्रियानये-
न चारित्र्योत्कर्ष इत्युक्तावपि दर्शनप्रधानग्राहकज्ञाननयेन ज्ञा-
नोत्कर्षः सुवच एव । ९ । दृष्टान्तौ चात्र पङ्गवन्धौ । तयोर-
न्यतरस्याऽकिञ्चित्करत्वेन संयोगपक्ष एव श्रेयान् । न च कु-
र्वद्रूपत्वनये शैलेश्यन्त्यक्षणजावे चारित्र्यमुक्तम्, एव मुक्तिरूपफ-
लोपधायकत्वेन विशिष्यत इत्यपि शङ्कनीयम्, कुर्वद्रूपकृण-
स्य सहकारिसमवधाननियतत्वेन तत्कालीनज्ञानकृपणस्यापि

मुक्तिहेतुत्वात् । पुञ्जात् पुञ्जोत्पत्तिपक्षे वीजपाथपवनाऽऽदी-
नामेकत्रोपादानत्वेन, अन्यत्र च निमित्तत्वेन हेतुत्वमिति चा-
रित्रकृणस्य मुक्तावुपादानत्वेन हेतुत्वाद्विशेष इत्यप्यसाम्प्रतम्,
ज्ञानाऽऽदिसंवलितमुक्तिक्षणे सवलितक्षणस्यैव हेतुत्वात् । त-
च्चाऽतद्व्यावृत्त्या, शक्तिविशेषाऽऽदिना वेत्यन्यदेतत् । कथं तर्हि-
“ सद्दुज्जुसुआण पुण, निव्वाण सज्जमो चेव । ” इति निर्युक्ति-
वचन भ्रष्टज्ञानम्, तेषां कुर्वद्रूपकृणावगाहितत्वात्, तत्र चैकान्त-
स्यानुपदमेव निरस्तत्वादिति शङ्कनीयम्; एकैकस्य शतभे-
दत्वेनाक्षेपकारणत्वरूपस्थूलापेक्षैव तदेकान्ताभिधानो-
पपत्तेः । अत एव शैलेश्यन्त्यक्षणजाविधमहेतुत्वमिति वि-
शुद्धैवंभूताऽभिप्रायेणैवास्माज्जिस्तत्र तत्र समर्थितम् । ये तु मि-
थ्यादृशो मिथ्याज्ञानोन्मूलनद्वारा तत्त्वज्ञानमेव मुक्तिहेतुरिति
मन्यन्ते, ते मिथ्याज्ञानोन्मूलनेऽपि तत्तन्मन-प्रणिधानरूपक्रिया-
या हेतुत्व कथं न पश्यन्ति ? मिथ्याज्ञानवासनोन्मूलनवत्कर्म-
निरपेक्ष तत्त्वज्ञानं हेतुरिति चेत्तर्हि अदृष्टपरिकल्पनमेतत् ।
मिथ्याज्ञाननिवासनायाः स्मृत्येकनाशत्वात् तत्त्वज्ञानस्य तन्ना-
शताया लोकेऽदृष्टत्वाद्, अदृष्टकल्पने चाऽऽगमानुसारेणाज्ञान-
वत्कर्मणोऽपि मलकृयद्वारा मुक्तिहेतुत्वकल्पनमेव ज्यायः । तथा
चाभ्यधात् सूरुऽपि वासिष्टे— “ तन्दुलस्य यथा चर्म, यथा
ताम्रस्य कालिका । नश्यति क्रियया पुत्र !, पुरुषस्य तथा मल-
म् ” ॥ १ ॥ इत्यादि । किं च-विहितत्वेन पुण्यपापकृत्यान्तरहेतु-
त्वव्याप्ते तत्त्वज्ञानस्य कर्मतुल्यत्वम् । न च किञ्चित् सादावेव
व्यभिचारः, समुक्तुर्वाहितत्वेन व्याप्तौ व्यभिचाराभावादिति
पुष्टिशुद्ध्यनुबन्धद्वारा ज्ञानकर्मणोर्मुक्तौ तुल्यत्वेव हेतुतया
समुच्चयपक्ष एवानाविल इति सिद्धम् । (नयो०)

ज्ञानमेव शिवस्याध्वा, मिथ्यामंस्कारनाशनात् ।

क्रियामात्रं त्वभव्याना-मपि नो दुर्लभं भवेत् ॥ १३२ ॥

तन्दुलस्य यथा चर्म, यथा ताम्रस्य कालिका ।

नश्यति क्रियया पुत्र !, पुरुषस्य तथा मलम् ॥ १३३ ॥

वर्वरश्च * तपस्वी च, शूरश्चाप्यकृतव्रणः ।

मद्यपा स्त्री सती चेति, राजन् ! न श्रद्धाम्यहम् ॥ १३४ ॥

ज्ञानवान् शीलहीनश्च, त्यागवान् धनसंग्रही ।

गुणवान् जाग्यहीनश्च, राजन् ! न श्रद्धाम्यहम् ॥ १३५ ॥

इति युक्तिवशात् प्राहु-रुभयोस्तुल्यकक्षताम् ।

मन्त्रेऽप्याह्वानं देवाऽऽदेः, क्रियायुग्ं ज्ञानमिष्टकृत् ॥ १३६ ॥

ज्ञानं तुर्यं गुणस्थाने, ज्ञायोपशमिकं जवेत् ।

अपेक्षते फले षष्ठ-गुणस्थानजसंयमम् ॥ १३७ ॥

प्रायः संभवतः सर्व-गतिषु ज्ञानदर्शने ।

तत्पमादो न कर्तव्यो, ज्ञाने चारित्र्यवर्जिते ॥ १३८ ॥

ज्ञायिकं केवलज्ञान-मपि मुक्तिं ददाति न ।

तावन्नाविर्जवेद् याव-ञ्चैलेश्यां शुद्धसंयमः ॥ १३९ ॥

व्यवहारे तपोज्ञान-संयमा मुक्तिहेतवः ।

एकः शब्दजसूत्रेषु, संयमो मोक्षकारणम् ॥ १४० ॥

संग्रहस्तु नयः प्राऽऽह, जीवो मुक्तः सदा शिवः ।

* वरश्चेति पाठान्तरम् ।

अनवाप्तिप्रपात् कएउ-स्वर्णन्यायात् क्रिया पुनः॥१४१॥
अनन्तमर्जितं ज्ञानं, त्यक्ताश्चानन्तविज्रपाः ।
न चित्रं कलयाऽप्यात्मा, हीनोऽचूदधिकोऽपि वा ॥१४२॥
धावन्तोऽपि नयाः सर्वे, स्युर्जात्रे कृतविश्रमाः ।
चारित्र्यगुणलानः स्या-दिति सर्वनयाऽऽश्रितः ॥१४३॥
मुनिपुण्यमतिगम्यं मन्धोऽपुत्रवेशं,
प्रवचनवचनं न काऽपि हीनं नयौधैः ।
गुरुचरणकृपातो योजयंस्तान् पदे यः,
परिणमयति शिष्यांस्तं दृणीते यशःश्रीः ॥१४४॥
गच्छे श्रीविजयाऽऽदिदेवसुगुरोः स्वच्छे गुणानां गणैः,
प्रौढिं प्रौढिमधाम्नि जीतविजयप्राज्ञाः परामैयकः ।
तत्मातीर्थ्यभूतां नयाऽऽदिविजयप्राज्ञोत्तमानां शिशुः,
तत्त्वं किञ्चिद्विदं यशोविजय'इत्याख्याभृदाख्यातवान् १४५
नयो० ।
नाणं किरियारहियं, किरियामित्तं च दो वि एगंता ।
असमत्था दाएउं, जम्पमरणकुक्ख मा जाइ ॥ ६८ ॥

ज्ञायते यथावद् जीवाजीवाऽऽदितस्त्वमनेनेति ज्ञानम्, क्रियत इति
क्रिया यथोक्तानुष्ठानम्, तथा रहित, जन्ममरणदुःखेभ्यो मा भै-
षीरिति दर्शयितुम्, दातु वाऽसमर्थम् । न हि ज्ञानमात्रेणैव पुरुषो
भयेभ्यो मुच्यते, क्रियारहितत्वाद्, दृष्टप्रदीपनकप्रपलायमानप-
द्भुवत् । क्रियामात्रं वा ज्ञानरहितं न भयेभ्यो मा भैषीरिति दर्श-
यितुं दातुं वा समर्थम् । न हि क्रियामात्रात् पुरुषो भयेभ्यो
मुच्यते, ज्ञानविकलत्वात्, प्रदीपनकभयप्रपलायमानान्ध-
वत् । तथा चाऽऽगमः-“ ह्यं नाण कियाहीणं, हया अ-
ष्माणओ किया । पासतो पगुवो दद्धो, धावमाणो अ अघओ ”
॥३६॥ (महा०) ('मोक्ख' शब्दे चैतद् विवेचयिष्यते) उज-
यसज्जावस्तु तेज्यो मा भैषीरिति दर्शयितुं समर्थः । तथा
हि-सम्यग्ज्ञानक्रियावान् भयेभ्यो मुच्यते, उजयसंयोगत्वात्,
प्रदीपनकभयान्धस्कन्धाऽऽरूढपदगुवत् । (सम्म० ३ काएरु)

उक्तं च-

संजोगमिद्धीएँ उ गोयमा ! फन्नं,
न हु एगचकेण रहो पयाऽ ।
अंधो य पगू य वणे समिच्चा,
ते मंपउत्ता नगरं पविट्ठा ॥ ३७ ॥
नाणं पयामयं सोहउ, तवो संजमो य गुत्तिकरो ।
तिएहं पि समाजोगे, गोयम ! मोक्खो न अज्झा ॥३८॥
महा० १ अ० ।

(संजोगमिद्धीएत्यादि) तस्मात् सम्यग्ज्ञानाऽऽदिव्रितयनय-
समूहान्मुक्ति, नयसमूहविषय च सम्यग्ज्ञानं श्रद्धान् च, तद्वि-
षय सम्यग्दर्शन, तत्पूर्वं चाशेषपापक्रियानिवृत्तिद्वक्कण चारित्र्य,
प्रयानोपसर्जनतावेन, मुख्यवृत्त्या वा तत्त्रिनयदर्शकं च वाक्य-
भागमो, नान्य, एकान्तप्रतिपादकस्यासदर्थत्वेन विसवाक-
तया तस्य प्राधान्यानुपपत्तेः । जिनवचनस्य तु तद्विपर्ययेण दृष्ट-
त्वाददृष्टाद्यपि प्रामाण्यसंगतेः । सम्म० ३ काएरु । महा० ।

(ज्ञान शील भूतं वा श्रेय इत्यन्ययुक्तिकैः सह 'अरण-
उत्थिय' शब्दे प्रथमभागे ४५८ पृष्ठे चिन्तितम्) आह च-
ज्ञानक्रिययोः प्रत्येक मुक्तेरवापिका शक्तिरसती कथं समुदाये-
ऽपि भवति ? । न हि यद्येषु प्रत्येकं नास्ति तत्तेषां समुदा-
येऽपि जवति, यथा प्रत्येकमसत्समुदितास्वपि सिकतासु तैल,
प्रत्येकमसती ज्ञानक्रियोर्मुक्तेरवापिका शक्तिः । तदुक्तम्-
“ पत्तेयमजावाओ, निव्वाण समुदियासु विण जुत्तं । णाण-
किरियासु वोत्तु, सिकयासमुदायतिद्ध व ॥ १ ॥ ” उच्यते-
स्यादेव यदि सर्वथा प्रत्येक तयोर्मुक्तयनुपाकारितोच्येत, यदा
तु तयोः प्रत्येक देशोपकारिका, समुदाये तु संपूर्णा हेतुतोच्य-
ते, तदा न कश्चिदोषः । आह च-“ जीसु ए सव्वह निचय,
सिकयातेल व सादणाजावो । देसावकारिया जा, सा सम-
चायम्मि संपुण्णा ॥ १ ॥ ” अतः स्थितमेतद् ज्ञानक्रिये समु-
दिते एव मुक्तिकारण, न तु प्रत्येकमिति तत्त्वम् ।

तथा च पूज्या-

णाणाहीण सव्व, णाणएओ जणइ किं व किरियाए ? ।
किरियाए करणनओ, तद्धुभयगाहो य सम्मत्ता ३५६१ (विशेष०)
“ कचित्तौज्या शैल्या, क्वचिदधिकृतप्राकृतभुवा,
क्वचिच्चार्थापरया, क्वचिदपि समारोपविधिना ।
क्वचिच्चान्ध्यादारात्, क्वचिदविकलप्राकृक्रमयला-
दियं व्याख्या ज्ञेया, क्वचिदपि तथाऽऽम्नायवसतः ॥ १ ॥ ”
उक्त० १ अ० । दर्श० । आ० क० । अष्ट० ।

आचार्यः प्राऽऽह-

सव्वेसिं पि नयाणं, बहुविहवत्तव्वयं निसामित्ता ।

तं सव्वनयविमुद्धं, जं चरणगुणद्धितं साहु ॥

सर्वेषामपि मूलनयानाम्, अपिशब्दात्तद्भेदानामपि नयानां अ-
व्यास्तिकायाऽऽदीनाम्-बहुविधवक्तव्यता सामान्यमेव, विशेषा
एव, उभयमेव वा परस्परानरपेक्षमित्यादिरूपाम्, अथवा-नामा-
दिनयानां मध्ये को नय क साधुमिच्छतीत्यादिरूपा, निशम्य श्रु-
त्वा, तत्सर्वनयविशुद्ध सर्वनयसम्मत वचन, यच्चरणगुणस्थि-
तश्चारित्र्यज्ञानस्थितः साधुर्यस्मात् सर्वेऽपि नया भावनिक्षे-
पमिच्छन्तीति । वृ० ६ उ० । तथा चाऽऽगमः-“ दोहिं ठाणेहिं
संपत्ते अणगारे अणाज्यं अणवदग्ग ढीहमद्ध वा चाउरतसं-
सारकनार वीईवएज्जा । त जहा-विज्जाए चेव, चरणे चेव । ”
स्या० १ टा० । दृश० । व्य० ।

णाणकुमील-ज्ञानकुशील-पुं० । गुरुकज्ञानाऽऽवरणोदयेना-
दनिश प्रधर्षयति कुत्सितशीले, महा० ३ अ० ।

णाणग-नाणक-न० । मुखायां, कार्षापणे, पणे च । आ० क० ।

“ केनापि कस्यचित् प्राज्य-मूल्यनाणकसभृतः ।

न्यस्तो नवलकस्तेनो-पात्तान्ने बहुमूल्यकाः ” ॥ १ ॥

आ० क० । स्वनामख्याते तीर्थभेदे, मेढरे वायने नाणके पल्ल्यां
भेत्तुण्णके श्रीमहावीरः । ती० ४३ कल्प ।

पण्यासजीतविजयगणिकृतप्रश्न-यथा प्रत्यहं प्रह्लादनविहारे
पञ्चशती वीसलप्रियाणा भोगः कथिनोऽस्ति, तन्नाणक किं
नामक कथ्यते ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-वीसलदेवाऽऽज्ञापातितं
वीसलप्रियनामक तत्काशीन किञ्चिन्नाणकविशेष सभाव्यते,
तदधुना प्रसिद्ध नास्ति, पर पदविशम्भूदकद्रुमैर्वीसलप्री-
यनाणकमप्यनविशतिसहस्राधिकद्विपष्टिद्वक्कप्रमाणं कथित-
मस्तीति ॥ ४०४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

शाणगुण-ज्ञानगुण-पु० । जीवाऽऽश्रिते ज्ञाने तद्विनाज्ञाविनि
पर्याये ज्ञानमाहात्म्ये, भाव० ४ अ० ।

शाणच्चासायणा-ज्ञानात्याशातना-स्त्री० । ज्ञानस्य ज्ञानिनां
वा हीदनायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।

शाणजोग-ज्ञानयोग-पु० । ज्ञानमेव योगः कौशलं ब्रह्मप्राप्त्यु-
पायो वा । ब्रह्मज्ञाभोपाये निष्ठाभेदे, वाच० । अष्ट० ।

शाणद्वया-ज्ञानार्थता-स्त्री० । ज्ञानमेवार्थो यस्य स ज्ञानार्थ-
स्तद्भावस्तत्ता । ज्ञानार्थत्वे, स्था० ५ टा० १ उ० ।

शाणकृ-ज्ञानाढ्य-त्रि० । ब्रह्मगमे, जीवा० १६ अधि० ।

शाणकृ-ज्ञानि-स्त्री० । "पञ्च ण जते । चोदसपुञ्जी ।"

तथा-"ज अन्नाणी कम्म" इत्यादिरूपायामृचौ, दश० ३ अ० ।

शाणणय-ज्ञाननय-पु० । ज्ञानमेव प्रधानमैहिकाऽऽमुष्मिकफ-
लप्राप्तिकारण युक्तियुक्तत्वादिति सिद्धान्तव्यवस्थिते नये,
भाव० ६ अ० । सम्म० ।

एतन्मतं यथा-

इह केचिज्ज्ञानादेव मोक्षमास्थपन । तथाह्येते सुवते-सम्य-
ग्ज्ञानमेव फलसंपादनप्रत्यक्षं, न क्रिया, अन्यथा मिथ्याज्ञाना-
दपि क्रियाया फलोत्पादप्रसङ्गात् ।

यदुक्तम्-

"विज्ञप्तिं फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मता ।

मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य, फलासवाददर्शनात् ॥१२६॥" (नयो०)

तथा-

"अत्रियं प्रसूते विपदो रुणाद्धि, यशांसि दुग्धे मलिनं प्रमार्ष्टि ।
संस्कारशौचेन परं पुनीते, शुक्ला हि वुद्धिः कुत्रकामधेनुः ।१।"
इत्या० ७ परि० ।

इह कश्चिद् ज्ञानमेव प्रधानमपवर्गबीजमिच्छति,-

यतः किं एवमागमः-

"जं अन्नाणी कम्म, खवेइ बहुआहिं वासकोडीहिं ।

तं नाणी तेहिं ती, खवेइ ऊसासमिच्छेण ॥ १ ॥"

तथा-

"सुई जहा ससुत्ता, न नस्सई कयवरम्मि पणिआ वि ।
जीवो तदा ससुत्तो, न नस्सई गओ वि ससारो ॥ २ ॥"

तथा-

"नाणं गिरइइ नाणं, मुणेइ नाणेण कुणइ किञ्चाइ ।

भवसंसारसमुदः, नाणी नाणुओ तरइ ॥ ३ ॥"

तस्माद् ज्ञानमेव प्रधानमपवर्गप्राप्तिकारणमतो ज्ञानिन एव
कृतिकर्म कार्यम् । अथाऽनन्तरगाथायामेव स्वयंज्ञावसमा-
योगे अभ्युपगमः । तस्य च कृतिकर्म कार्यमित्युक्तम् ।

"चरणं च ज्ञानं वर्तते" इत्युक्ते सत्याह-

कामं चरणं भावो, त पुण नाणसहिओ समारोइ * ।

न य नाण तु न भावो, तेन र नाणिं पणिवयामो ॥७१॥

काममनुमतमिदं यदुक्तं चरणं चारित्र्यं भावो भावशब्दो
भावविज्ञोपलक्षणार्थः । तत्पुनर्ज्ञानसहितो ज्ञानयुक्तः समा-
पयति निष्ठां नयति, यतः-इदमित्यभासेवनीयमिति ज्ञानादेवा-
भ्यगम्यते, तस्मात्तदेव प्रधानं, न च ज्ञानं तु न भावः, ज्ञाव

* "समापे समाण" । ८ । ४ । १४२ । समाप्नोते । समा-
ण आदेशो वा । 'समाणइ । समावेइ' ।

एव भावलिङ्गान्तर्गतमिति ज्ञावना, तेन कारणेन 'र' इति नि-
पातः पूरणार्थः । ज्ञानमस्यास्तीति ज्ञानी, त ज्ञानिनं,
पूजयामः । इति गाथाऽर्थः ॥ ७१ ॥

यतश्च बाह्यकरणसहितस्याप्यज्ञानिनश्चरणभाव एवोक्तः-

तस्मा न वज्जकरणं, मज्ज पमाणं न यावि चारिणं ।

नाणं मज्ज पमाणं, नाणे च त्रियं जओ तित्थ ॥७२॥

तस्मान्न बाह्यकरणं पितृदिविशुद्ध्यादिकं मम प्रमाणम्,
चापि चारित्र्यं व्रतलक्षणं, तज्ज्ञानाभावे तस्याप्यभावात् ।
अतो ज्ञानं मम प्रमाणं, सति तस्मिंश्चरणस्याऽपि भावात्, ज्ञाने
च स्थितं यतस्तीर्थं, तस्याऽऽगमरूपत्वात् । इति गाथाऽर्थः ॥७२॥

किञ्च दर्शनं ज्ञावयिष्यते, "सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि मोक्ष-
मार्गः" इति वचनात् । तच्च दर्शनं द्विधा-अधिगमजम्, नैसर्गिकं
च । इदमपि ज्ञानाऽऽयत्तोदयमेव वर्तते । तथा चाऽऽह-

नाज्जणं यं सवभावं, अहिगममम्मं पि होइ जीयस्स ।

जाइस्मरणनिसग्गु-गया वि न निरागमा दिट्ठी ॥७३॥

ज्ञात्वा च अवगम्य च सद्भावं सनां भावं सद्भावः, त,
सन्तो जीवाऽऽद्यः किमधिगमाद् जीवाऽऽदिपदार्थपरिच्छे-
दलक्षणात्, सम्यक्त्वं अज्ञानलक्षणम्, अधिगमसम्यक्त्वम्,
इदमधिगमसम्यक्त्वमपि, अपिशब्दात् चारित्र्यमपि, प्रवर्तते
जीवस्य जायते आत्मन इत्यर्थः । नैसर्गिकमाश्रित्याऽऽह-
जातिस्मरणात्सकाशाश्रित्यैव स्वभावेनोक्ततां सभूता जा-
तिस्मरणनिसर्गोक्तता, असावपि न निरागमा नागमराहिता,
दृष्टिः, दर्शनं दृष्टिरिति, यतः स्वयंभूतमणमत्स्याऽऽदीनामपि
जिनप्रतिमाऽऽद्याकारमत्स्यदर्शनाद् जातिमनुस्मृत्य भूतार्था-
लोकनपराणामेव नैसर्गिकं सम्यक्त्वमुपजायते, भूतार्था-
लोकनं च ज्ञानं, तस्मादिदमपि ज्ञानाऽऽयत्तोदयमिति कृत्वा
ज्ञानस्य प्राधान्याद् ज्ञानिन एव कृतिकर्म कार्यमिति स्थितमर्थं
गाथाऽर्थः ॥ ७३ ॥

इत्थं ज्ञानवादिनोक्ते सत्याहाऽऽचार्यः-

नाणं विसणं निययं, न नाणमित्तेण कज्जनिप्फत्ती ।

मगान्नु दिट्ठतो, होइ सचिडो अचिडो अ ॥ ७४ ॥

ज्ञानं प्रकान्तं स्वविषये नियतं २ स्वविषयः पुनरस्य प्रकाश-
नमेव, यतश्चैवमतो न ज्ञानमात्रेण कार्यनिष्पत्तिः, मात्रशब्दः क्रि-
याप्रतिषेधवाचकः । अत्रार्थे मार्गद्वयान्तो भवति, सचेष्टः स-
व्यापारः, अचेष्टश्च अविद्यमानचेष्टश्च । एतदुक्तं भवति-यथा
कश्चित् पाटलिपुत्राऽऽदिमार्गशो जिगमिषुश्चेष्टदेशप्राप्तिलक्षणं
कार्यं गमनचेष्टोद्यत एव साधयति, न चेष्टाविक्रमो भूय-
साऽपि कालेन तत्प्रज्ञावादेवैव ज्ञानी शिवमार्गमधिपरीतम-
वगच्छन्नापि संयमक्रियोद्यत एव तत्प्राप्तिलक्षणं कार्यं साध-
यति, नानुद्यतो ज्ञानप्रज्ञावादेव, तस्माद्वन्न सयमरहितेन
ज्ञानेन । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ७४ ॥

प्रस्तुतार्थप्रतिपादकमेव दृष्टान्तान्तरमभिधत्सुराह-

आउज्जनदकुसला, वि नट्ठिआ तं जणं न तोसेऽ ।

जोगं अजुंजमाणी, निंदं खिसं च सा लहऽ ॥ ७५ ॥

आतोद्यानि मुदद्वाऽऽदीनि, नृत्तं करचरणनयनाऽऽदिविशिष्ट-
रिस्पन्दविशेषलक्षणम्, आतोद्यं करणभूतः नृत्तमातोद्यनृत्तं,
तस्मिन् कुशला निपुणा आतोद्यनृत्तकुशला, असावपि नर्तकी,

अपिशब्दाद् रङ्गजनपरिहृताऽपि, तं जन रङ्गजनं न तोषयति न हर्षं नयतीत्यर्थः । किंभूता सती ?-योगमयुज्जनी काया-ऽऽदिव्यापारमकुर्वती, ततश्च अपरितुष्टाद् रङ्गजनाद् न किञ्चिद् अव्यजातं लभते इति गम्यते । अपि तु निन्दां च खिसां च सा लज्जते रङ्गजनादिति । तत्समकमेव या हीनना सा निन्दा, परोक्षं तु खिसेति गाथाऽर्थः ॥ ७५ ॥

इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनां प्रदर्श-
यन्नाह-

इअ लिंगनाणसहिओ, काइअजोगं न जुंजई जो उ ।

न लहइ स मुखसुखं, लहइ अ निंदं सपक्खाओ ॥ ७६ ॥

‘इय’ एव लिङ्गज्ञानाज्यां सहितो युक्तः लिङ्गज्ञानसहितः काययोगं कायव्यापारं न युक्ते न प्रवर्तयति, यस्तु न लभते न प्राप्नोति, स इत्थंभूतः, किम् ? मोक्षमौल्यं सिद्धिसुखमित्यर्थः । लभते च निन्दां स्वपक्वात्, चशब्दात् शिवस्यैव । इह च नर्तकीतुल्यः साधु, आतोद्यतुल्यं अव्यसिद्धं, नृत्तज्ञानतुल्यं ज्ञानं, योगव्यापारतुल्यं चरण, रङ्गपरितोषतुल्यः सङ्गपरितोषः, दानलाभतुल्यं सिद्धिसुखलाभः । शेष सुगमम् । यत एवमतो ज्ञानचरणसहितस्यैव कृतिकर्म कार्यमिति गाथाभावार्थः ॥ ७६ ॥

चरणरहितं ज्ञानमकिञ्चित्करम्, अस्यार्थस्य
साधका बहवो दृष्टान्ताः सन्तीति प्रदर्श-
नाय पुनरपि दृष्टान्तमाह-

जाणंतो वि अ तरिउं, काइअजोगं न जुंजई नए ।

सो बुज्झइ सोएणं, एवं नाणी चरणहीणो ॥ ७७ ॥

ज्ञानापि च तरीतुं यः काययोगं कायव्यापारं न युक्ते नद्या स पुमान् उह्यते ह्रियते श्रोतसा पयःप्रवाहेन, एवं ज्ञानी चरणहीनं संसारनद्यां प्रमोदश्रोतसोह्यत इत्युपनयः । तस्माच्चरणविकलस्य ज्ञानस्याकिञ्चित्करत्वात् उभययुक्त-स्यैव कृतिकर्म कार्यमिति गाथाऽभिप्रायः ॥ ७७ ॥

एवमसहायज्ञानपक्षे निराकृते, ज्ञानचरणोभयपक्षे च सम-
र्थिते सत्यपरस्त्वाह-

गुणअहिण् वंदणयं, कुउमत्थ गुणागुणे अजाणंतो ।

वंदिज्ज व गुणहीणं, गुणाहिअं वावि वंदावे ॥ ७८ ॥

इहोत्सर्गतो गुणाधिके साधौ वन्दनं, कर्तव्यमिति वाक्यशेषः । अयं चार्थः-श्रमण वन्देनेत्यादिग्रन्थसिद्धः, गुणहीने तु प्रतिषेधः, पञ्चानां कृतिकर्मत्यादिग्रन्थात् । इह च गुणाधिकत्वं गुणहीनत्वं च तत्त्वतो दुर्विज्ञेयमतः । अस्थस्तत्त्वतो गुणागुणानात्मान्तरव-र्तिनोऽजानानोऽनवगच्छन् किं कुर्याद्, वन्देत् वा गुणहीनं कि-ञ्चित् गुणाधिकं वाऽपि वन्दापयेत्, उभयथाऽपि च दोषः-एकत्र गुणानुज्ञाप्रत्ययः, अन्यत्र तु विनयत्यागप्रत्ययः, तस्मा-त्सूणीभाव एव श्रेयान्, अत्र वन्दनेन । इति गाथाऽभिप्रायः ॥ ७८ ॥

इत्थं चोदकेनोक्ते सति व्यवहारनयमतमधिकृत्य गुणाधिक-
त्वपरिज्ञानकारणानि प्रतिपादयन्नाहऽऽचार्यः-

आक्षएणं विहारेणं, ठाणाचंक्रमणेण य ।

सकासुविहिओ नाउं, जामावेणइएण य ॥ ७९ ॥

आलयो वसतिः सुप्रमार्जिताऽऽदिलक्षणा । अथवा-स्त्रीपशुप-
ण्डकविवर्जित इति । तेनाऽऽद्येन, नाऽगुणवत एव सत्त्वाद्ययो

प्रवति । विहारो मासकल्पाऽऽदिः, तेन विहारेण, स्थानमूर्ध्व-
स्थान, चक्रमणं गमनं, स्थानं च चक्रमणं चेत्येकवद्भावः । ते-
न चाविरुद्धदेशकायोत्सर्गकरणेन युगमात्रावनिप्रलोकनपुर-
स्सराऽद्भुतगमनेन चेत्यर्थः । शक्यः सुविहितो ज्ञातुम्, ज्ञापा-
वैनयिकेन च-विनय एव वैनयिकम्, समालोच्य भाषणेन आ-
चार्याऽऽदिविनयकरणेन चेति ज्ञावना । नैतान्येवभूतानि प्राक्शो-
ऽसुविहितानां भवन्तीति गाथाऽर्थः ॥ ७९ ॥

इत्थमभिहिते सत्याह चोदकः-

आक्षएणं विहारेणं, ठाणाचंक्रमणेण य ।

न सका सुविहिओ नाउं, जामावेणइएण य ॥ ८० ॥

आलयेन विहारेण स्थानचक्रमणेन च न शक्यः सुविहितो ज्ञातुं,
भाषावैनयिकेन चोदायिनृपमारकमाधुरकोट्टइह्वाऽऽदिभिर्व्यभि-
चारात् । तथा च प्रतीतिमिदम्-असयता अपि हीनसत्त्वा-
लव्यादिनिमित्तं मयतवक्ष्येते, मयता अपि च कारणतो-
ऽसयतवदिति गाथाऽर्थः ॥ ८० ॥

किञ्च-

जरहो पसन्नचंदो, सविभतरवाहिरं उदाहरणं ।

दोसुप्पत्तिगुणकरं, न तेमि वज्जं भवे करणं ॥ ८१ ॥

जरतः प्रसन्नचन्द्रः साज्यान्तरवाह्यमुदाहरणम्-अन्यन्तरं ज-
रतः, यतस्तस्य बाह्यकरणरहिस्यापि विच्युपितस्यैवाऽऽदर्शक-
प्रहप्रविष्टस्य विशिष्टभावनापरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । बाह्यम्-
प्रसन्नचन्द्रः । (‘पसन्नचन्द्र’ शब्दे प्रसन्नचन्द्रकथाविस्तरः)
यतस्तस्योत्कृष्टबाह्यकरणवतोऽप्यन्य-करणविकलस्याध-सत-
मनरकप्रायोग्यकर्मबन्धो बभूव । तदेव दोषोत्पत्तिगुणकरं न
तयोर्भरतप्रसन्नचन्द्रयोः । (वज्जं भवे करणं ति) छान्दसत्त्वा-
दभूत् करणं दोषोत्पत्तिकारकं भरतस्य नाचृदशोन्नतं, बाह्यं
करणं गुणकारकं प्रसन्नचन्द्रस्य नाचृच्छोभनमपीति । त-
स्मादान्तरमेव करणं प्रधानम्, न च तदालयादिनाऽवगन्तुं श-
क्यते, गुणाधिकं च वन्दनमुक्तमिति कृत्वा भाव एव श्रेया-
निति स्थितम् । इत्ययं गाथाऽभिप्रायः ॥ ८१ ॥

इत्थं तीर्थाङ्गनूतव्यवहारनयनिरपेक्षं चोदकमवगम्याऽन्येषां
पारलौकिकापायप्रदर्शनायाऽऽहऽऽचार्यः —

पत्तेअवुच्छकरणे, चरणं नासति जिणवरिंदाणं ।

आहवभावकहणे, पंचहिं ठाणेहिं पामत्या ॥ ८२ ॥

प्रत्येकबुद्धाः पूर्वमवाभ्यस्तोभयकरणा भरताऽऽद्यः, तेषां करणं,
तस्मिन्नान्तर एव फलसाधके सति मन्दमतयश्चरणं नाशय-
न्ति जिनवरेन्द्राणां संबन्धिभूतम्, आत्मनः, अन्येषां च । पाठा-
न्तरं वा-“वोहि नासंति जिणवरिंदाणं ।” कथम् ? “आहवभाव-
कहणे च” कादाचित्कभावकथने बाह्यकरणरहितैरेव भरता-
ऽऽदिभिः केवलमुत्पादितमित्यादिलक्षणे, कथं नाशयन्ति ? पञ्च-
जिः स्थानैः प्राणातिपाताऽऽदिभिः पारम्पर्येण करणभूतैः, पा-
हर्वस्था उक्तलक्षणाः । इति गाथाऽर्थः ॥ ८२ ॥

यतश्च-

लम्पगदेसणाए, चरणं नासंति जिणवरिंदाणं ।

वावन्नदंसणा खलु, न ह लज्जा तारिसा दडुं ॥ ८३ ॥

उन्मार्गदेशनयाऽनयाऽनन्तराभिहितं चरणं नाशयन्ति जिनवरे-
न्द्राणां संबन्धिभूतमात्मनोऽन्येषां वाऽव्यापशदर्शनाः खलु विनष्ट-

सम्यग्दर्शना निश्चयन 'खलु' इत्यपिशब्दार्थो निपात । तस्य व्यवहितः संबन्धः । तमुपरिष्ठाद् दर्शयिष्याम । (न ह्यल-
भा तारिसा ददुंति) नैव कल्पने नादशा दृष्टमपि, किंपुन-
र्ज्ञानाऽऽदिना प्रतिष्ठाभयितुमिति गाथाऽर्थः ॥८३॥ आ० ३ अ० ।
ति० । (दसण'शब्दे दर्शनप्राधान्यविचारः)

तत्र ज्ञाननयदर्शनम्-इदं ज्ञानमेवैहिकाऽऽमुष्मिकफलप्राप्तिका-
रण प्रधान, युक्तियुक्त्वात्, तथा चाऽऽह निर्युक्तिकारः—

नायम्मि गिण्हयव्वे, अगिण्हयव्वम्मि चेव अत्थम्मि ।

जडयव्वमेव इह जो, लवएसो सो नओ नाम ॥३५६॥

'नायम्मि' ज्ञाते सम्यक्परिच्छिन्ने ग्रहीतव्ये उपादेये (अ-
गिण्हयव्वम्मि चि) अग्रहीतव्ये अनुपादेये, हेय इति भावः ।
चशब्द खलुमयोर्ग्रहीतव्याग्रहीतव्ययोर्ज्ञातव्यानुकर्षणार्थः, उ-
पेक्षणीयवस्तुसमुच्चयार्थो वा । एवकारश्चावधारणार्थः । तस्य
चैव व्यवहितः प्रयोगो दृष्टव्यः । ज्ञान एव ग्रहीतव्ये, तथाऽग्रही-
तव्ये, उपेक्षणीये च ज्ञात एव नाज्ञाते अर्थे ऐहिकाऽऽमुष्मिके ।
तत्रैहिको ग्रहीतव्यः स्रक्चन्दनाऽऽदिभिः, अग्रहीतव्यो विषय-
ककण्टकाऽऽदि, उपेक्षणीयस्तृणाऽऽदिः । आमुष्मिको ग्रहीतव्यः
सम्यग्दर्शनाऽऽदि, अग्रहीतव्यो मिथ्यात्वाऽऽदि, उपेक्षणीयो
विषयाऽऽदि, तस्मिन्नर्थे यतितव्यमेव अनुस्वारलोपाद् यतित-
व्यमेव क्रमेण ऐहिकाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना सत्त्वेन प्रवृ-
त्त्यादिलक्षणो यत्नः कार्य इत्यर्थः । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्-स-
म्यग्ज्ञाते प्रवर्तमानस्य फलविसवाद्दर्शनात् ।

तथा चोक्तमन्यैरपि—

“ विज्ञप्ति फलदा पुसा, न क्रिया फलदा मता ।

मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य, फलासवाद्दर्शनात् ” ॥२७॥ (नयो०)

तथा ऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिनाऽपि ज्ञानादेव यतितव्यम् ।
(३५६२) आ० म० १ अ० २ खण्डम् । इह ज्ञान-
नयो ज्ञानप्राधान्यव्यापनार्थं प्रतिपादयति-नन्वैहिकाऽऽमुष्मि-
कफलार्थिना तावत् सम्यग् विज्ञात एवार्थे प्रवर्तितव्यम्, अ-
न्यथाप्रवृत्तौ फलविसवाद्दर्शनात् । तथा चान्यैरप्युक्तम्—“ वि-
ज्ञप्ति फलदा पुसा, न क्रिया फलदा मता । मिथ्याज्ञानात्प्र-
वृत्तस्य, फलासवाद्दर्शनात् ॥ २२६ ॥ (नयो०) तथा चाऽऽ-
मयेऽप्युक्तम्—“ पढम नाण तओ दया ” इत्यादि । “ ज अज्जा-
णी कम्म खवेइ ” इत्यादि । तथाऽपरमप्युक्तम्—

“ पावाओ विण्णवत्ती, पवत्तणा तह य कुसलपक्खम्मि ।

विणयस्स वि पक्खवत्ती, तिण्णि वि नाणे समप्पति ॥ १ ॥ ”

इतश्च ज्ञानस्यैव प्राधान्यम्, यतस्तार्थ्यकरणधैरैरगीतार्थानां
केवलानां विहारोऽपि निषिद्धः । तथा च तद्वचनम्—

“ गीयत्थो य विहारो, बीयो गीयत्थमसिओ भणिओ ।

एत्तो तइयविहारो, नाणुआओ जिण्वरोहि ॥ १ ॥ ”

न यसादन्धेनान्धः समाकृष्यमाणः सम्यक् पन्थानं प्रतिपद्यत
इति भावः । एव तावत् क्लायोपशमिक ज्ञानमधिकृत्योक्तम्, क्ल-
ायिकमप्यङ्गीकृत्य विशिष्टफलसाधकत्वं तस्यैव ज्ञेयम्, यस्माद्-
हंतोऽपि भवाम्नोऽर्थे तदस्यस्य दीक्षाप्रतिपन्नस्योत्कृष्टतपश्च-
रणवतोऽपि न तावदपवर्गप्राप्तिः सजायते, यावदखिलजीवाऽऽ-
दिचस्तुत्तोमसाक्षात्करणदक्षं केवलज्ञानं नोत्पन्नम् । तस्माद्
ज्ञानमेव पुरुषार्थलिङ्गे निबन्धनम् । प्रयोगश्चात्र-यद् येन विना
न भवति तत्तन्निबन्धनमेव, तथा जीवाऽऽद्यविनाजावी त-

न्निबन्धन एवाहकुर', ज्ञानाविनाभाविनी च
सिद्धिरिति । ततश्चायं नयश्चतुर्विधसामायिके स
मायिके एवाभ्युपगच्छति, ज्ञानाऽऽत्मकत्वेन तयोरेव सु-
मुक्तिकारणत्वात् । देशसर्वविरतिसामायिके तु नेच्छति,
कार्यत्वेन गौणत्वात्तयोरिति । विश० । वृ० । सूत्र० । अनु०
आचा० । नि० चू० । दश० । सम्म० ।

णाणणिएहवया-ज्ञाननिहवता-खी० । ६ त० । श्रुतस्य
रूपा चाऽपलपने, म० ८ श० ६ उ० ।

णाणणिव्वचि-ज्ञाननिर्वृत्ति-खी० । ज्ञानस्य आभिनिबोधिका-
दितया निष्पत्तौ, सा चाभिनिबोधिकाऽऽदिभेदेन पञ्चविधा ।
यस्य यावन्ति ज्ञानानि तस्य तावन्ती । म० २० श० ५ उ० ।

णाणतव-ज्ञानतपस्-न० । तीर्थकृतां केवलतोत्पत्त्यर्थं कृतेऽपिमा-
ऽऽदितपसि, यथा पार्श्वजिनर्षभस्वामिभिरिष्टनेमीनाम-
ष्टमेन वासुपूज्यस्य चतुर्थेन शेषाणामजितस्वाम्यादीनामूनर्वि-
शतिजिनानां पष्ठेन भक्तेन केवलज्ञानमुत्पेदे । प्रव० ४५ द्वार ।

णाणतह-ज्ञानतथ्य-न० । मत्यादिकेन ज्ञानपञ्चकेन यथास्व-
मवितथे विषयोपलम्भे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

णाणतिग-ज्ञानात्रिक-न० । मतिज्ञानश्रुतज्ञानाद्यधिज्ञानत्रये, क-
र्म० ४ कर्म० ।

णाणतिलगणि-ज्ञानतिव्वकगणिन्-पु० । पञ्चराजगणिशिष्ये
गौतमकुलकवृत्तिकारके, स च वैष्णवीये १६६० मिते वत्सरे
वर्त्तमान आसीत् । जै० ६० ।

णाणत्त-नानात्व-न० । नानाभावो नानात्वम् । वर्णाऽऽदिकृते
वैचित्र्ये, प्रज्ञा० १५ पद । म० । नि० चू० । व्य० । स्या० ।

णाणत्ता-नानाता-खी० । नानाभावो नानाता । विशेषे, आ०
म० १ अ० २ खण्ड ।

अथ 'नाणत्त चि' नानातालक्षणं विचरीषुराह-

नाणत्त चि विसेसो, सो ढव्वखेत्तकालभावेहि ।

असमाण्णं खेओ, समाणसंखाणमविसेसो ॥२१६१॥

परमाणुयणुयाणं, जह नाणत्तं तहाऽवसेसाणं ।

असमाण्णं तह खे-त्तकालभावप्पजेयाणं ॥ २१६२ ॥

नाना इत्येतस्य भावो नानाता-वस्तूनां परस्पर भिन्नता, वि-
शेष इत्यर्थः । स च विशेषो द्रव्यक्षेत्रकालत्रावैरसमानानामस-
मानसंख्यानां ज्ञेयोऽवगन्तव्यः, ख्याऽऽदिभिः समानसंख्यानां
पुनरविशेष इति ॥ २१६१ ॥ अत्रोदाहरणमाह-(परमाण्वित्या-
दि) यथा ख्यसंख्यया असमानानां परमाणूनां द्रव्यगुणस्क-
न्धानां च, तथाऽवशेषाणां द्रव्यगुणकानां उण्णकानां च, तथा
उण्णकानां चतुरण्णकानां च, तथा चतुरण्णकानां पञ्चाण्णका-
नां चेत्यादिख्यसंख्ययाऽसमानानां परस्परं नानात्वं विशेषो
ज्ञेयः । तथा तेनैव प्रकारेण क्षेत्रकालभावसंख्ययाऽसमाना-
ना क्षेत्रकालभावप्रज्ञेदानामपि परस्परं नानात्वं विशेषो म-
न्तव्यः, तद्यथा-एकप्रदेशावगाढानां द्व्यादिप्रदेशावगाढानां च,
तथैकसमयस्थितिकानां द्व्यादिसमयस्थितिकानां च, तथा एक-
गुणकात्रकाऽऽदीनां द्विगुणकालकाऽऽदीनां चेत्यादि । उपलक्षणं
चेदम्-ख्यतः समानसंख्यानामपि परमाण्वादीनां क्षेत्रकाद्यभा-

धैर्यानात्वं छेद्यम् । एवमेकाऽऽदिप्रदेशावगाढानां क्षेत्रावगाढ-
प्रदेशैः समानसंख्यानामपि छव्यकालजावैर्नानात्वम्, एकस-
मयाऽऽदिस्थितीनां च स्थितिसमयैः समानसंख्यानामपि द्रव्य-
क्षेत्रभावैर्नानात्वम्; एकगुणकालकाऽऽदीनां च वर्णगन्धाऽऽदिगु-
णैः समानसंख्यानामपि छव्यक्षेत्रकालैर्नानात्वमिति ॥२१६२॥
विशेषः । आ० चू० ।

ज्ञानात्मन्-पुं० । ज्ञानविशेषत उपसर्जनीकृतदर्शनाऽऽदिरात्मा
ज्ञानाऽऽत्मा । सम्यग्दृष्टेरात्मनि, भ० १२ श० १० उ० ।

ज्ञानदंसण-ज्ञानदर्शन-न० । ज्ञानं च दर्शनं च, ज्ञानेन वा द-
र्शनं ज्ञानदर्शनम् । ज्ञानदर्शनयुग्मे, “ अथि ण मम अस्सेसे
माणदंसणे समुप्पत्ते । ” स्था० ७ वा० ।

ज्ञानदंसणलक्खणा-ज्ञानदर्शनलक्षणा-स्त्री० । ज्ञानं च दर्श-
नं च लक्षणे स्वरूप यस्याः सा ज्ञानदर्शनलक्षणा । सम्यग्-
ज्ञानसम्यग्दर्शनरूपायां मोक्षमार्गगतौ, “ मोक्षमगगत्तत्थ,
सुणेह जिणजानियं । चचकारणसंजुत्तं, नाणदंसणलक्खण ”
॥ १ ॥ उक्त० २८ अ० ।

ज्ञानदंसणसमग्ग-ज्ञानदर्शनसमग्र-त्रि० । ज्ञानदर्शनाभ्यां पूर्णं,
“ तत्तो ज्ञानदंसणसमग्गे ” उक्त० ८ अ० ।

ज्ञानद्वय-ज्ञानद्वय-न० । ज्ञानद्वयं देवकार्ये उपयोगि, स्यान्न
वा, यदि स्यात्तदा देवपूजाया, प्रासादाऽऽदौ वेति प्रश्ने, उत्तरम्-
“ एकत्रैव स्थानके देवरिक्त, क्षेत्रद्वयमेव तु ज्ञानरिक्तम् ।
सप्तक्षेत्रमेव तु स्थापनीय, श्रीसिद्धान्तो जैन एवं ब्रवीति ॥१॥ ”
एतत्काव्यमुपदेशसप्ततिकाप्रान्तेऽस्त्येतदनुसारेण ज्ञानद्वयं देव-
पूजायां प्रासादाऽऽदौ चोपयोगि भवतीति । ८४ प्र० । सेन० २
उल्ला० ।

ज्ञानदान-ज्ञानदान-न० । श्रुतज्ञाने, “ अन्येभ्यो भव्यवर्गेभ्यो-
ऽभ्यापनश्रावणाऽऽदिभिः । यद्दानमागमस्यैत-ज्ज्ञानदानमुदा-
हृतम् ॥ १ ॥ ” ग० २ अधि० ।

ज्ञानदिष्टि-ज्ञानदृष्टि-स्त्री० । तत्त्वज्ञानरूपायां दृष्टौ, अष्ट० १
अष्ट० ।

ज्ञानदीप-ज्ञानदीप-पुं० । अज्ञानध्वान्तनाशात् तत्त्वज्ञानप्रदीपे,
ज्ञा० २५ वा० ।

ज्ञानधण-ज्ञानधन-त्रि० । ज्ञानविशेषे विपश्चिति, आच० ४ अ० ।

ज्ञानधम्म-ज्ञानधर्म-पुं० । वर्धमानसूरिवंशपरम्परायां साधु-
रत्नसुरे शिष्ये, “ तच्छिष्या ज्ञानधर्माख्या, पाठकाः पर-
मोत्तमाः । जैनाऽऽगमरहस्यार्थ-दायका गुणनायकाः ॥ १ ॥ ”
तच्छिष्याणां दीपचन्द्राणां शशुज्जवाऽऽद्यनेकतीर्थेषु प्रतिष्ठावि-
धायिनां शिष्येण देवचन्द्रेण यशोविजयकृतज्ञानसाराष्टकस्य
टीका विरचिता । अष्ट० ३२ अष्ट० ।

ज्ञानपज्जव-ज्ञानपर्याय-पुं० । ज्ञानविशेषे बुद्धिकृतेऽवि-
ज्ञानपल्लिच्छेदे, भ० २ श० १ उ० ।

ज्ञानपडिणीयया-ज्ञानप्रत्यनीकता-स्त्री० । ज्ञानस्य श्रुताऽऽ-
दे-तत्साधनस्य पुस्तकाऽऽदे (कर्म० १ कर्म०) तद्भेदाद् ज्ञान-
वतां चा-सामान्येन प्रतिकूलतायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।

ज्ञानपडिसेवणाकुशील-ज्ञानप्रतिसेवनाकुशील-पुं० । ज्ञान-
स्य प्रतिसेवनया कुशीलो ज्ञानप्रतिसेवनाकुशीलः । प्रतिसे-
वनाकुशीले, भ० २५ श० ६ उ० ।

ज्ञानपरिणाम-ज्ञानपरिणाम-पुं० । ज्ञानवक्रणे जीवपरिणामे,
प्रका० १५ पद ।

ज्ञानपरीषद-ज्ञानपरीषद-पुं० । ज्ञानं मत्यादि तत्परीषदं च
ज्ञानपरीषदः । विशिष्टस्य ज्ञानस्य सद्भावे भववर्जने अभावे,
देव्यवर्जने, ग्रन्थान्तरे त्वज्ञानपरीषद इति पठ्यते, तथै-
वास्मानिर्देशितम् । ज० ८ श० ८ उ० ।

ज्ञानपायश्चित्त-ज्ञानप्रायश्चित्त-न० । पापं क्षिन्तीति । प्राय-
श्चित्तभेदे, स्था० ३ वा० ४ उ० ।

ज्ञानपुरिस-ज्ञानपुरुष-पुं० । ज्ञानवक्रणभावप्रधाने पुरुषे,
स्था० ३ वा० १ उ० ।

ज्ञानप्रेमदोष-ज्ञानप्रेमदोष-न० । प्रेम च द्वेषश्च प्रेमद्वेषं, नाना-
प्रकारं प्रेमद्वेषं नानाप्रेमद्वेषम् । अविनयभेदे, स्था० ३ वा०
३ उ० ।

ज्ञानप्पओस-ज्ञानप्रक्षेप-पुं० । श्रुताऽऽदौ ज्ञाने, ज्ञानवत्सु वाऽ-
प्रीतौ, भ० ८ श० ६ उ० ।

ज्ञानप्पयार-ज्ञानप्रकार-त्रि० । विचित्रे, सूत्र० १ श्रु० १३
अ० । आच० ।

ज्ञानप्पवाय-ज्ञानप्रवाद-न० । यत्र ज्ञान मत्यादिक स्वरूपभे-
दाऽऽदिभिः प्रोच्यते तज्ज्ञानप्रवादम् । स० । स्था० । ज्ञानं ज्ञाताऽऽ-
दिभेदजिह्व पञ्चप्रकारं तत्प्रपञ्चं वदति ज्ञानप्रवादम् । न० ।
ज्ञानस्य मतिज्ञानाऽऽदिपञ्चकस्य भेदप्ररूपणा यस्मात् तज्ज्ञान-
प्रवादम् । चतुर्दशानां पूर्वाणां पञ्चमे, स० । स्था० । तस्य
पदपरिमाणमेका पदकोटी । न० । “ नाणप्पवायस्स णं पुव्वस्स
वारस्स वत्थू पणसा ” । स० ।

ज्ञानफल-ज्ञानफल-त्रि० । ज्ञान फलं येषां तानि ज्ञानफलानि ।
श्रुतज्ञानाऽऽराधनाऽऽदिषु कर्मसु, उक्त० २ अ० ।

ज्ञानवल-ज्ञानवल-न० । ज्ञानवत्त्वमतीताऽऽदिषु स्तुपरिच्छेदसा-
मर्थ्यम्, चारित्रसाधनतया मोक्षसाधनसामर्थ्यं वा तस्मिन् ।
स्था० १० वा० ।

ज्ञानवोहि-ज्ञानवोधिन्-पुं० । ज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमभूता ज्ञान-
प्राप्ति । स्था० २ वा० ४ उ० ।

ज्ञानजठ-ज्ञानभ्रष्ट-त्रि० । ५ त० । सदसद्विवेकभ्रष्टे, आच० १
श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

ज्ञानभाव-ज्ञानभाव-पुं० । अधिगमे उपयोगे, नि० चू० २०
उ० ।

ज्ञानजावणा-ज्ञानजावना-स्त्री० । ज्ञानस्य भावना ज्ञानजा-
वना । एवंश्रुतं मौनीन्द्र ज्ञानप्रवचनं यथाऽवस्थिताशेषपदार्था-
विज्ञावकमित्येवंरूपायां भावनायाम्, आच० २ श्रु० ३ चू० १
अ० १ उ० ।

ज्ञानमञ्जरी-ज्ञानमञ्जरी-स्त्री० । यशोविजयोपाध्यायकृतज्ञान-
साराभिधाष्टकग्रन्थस्य देवचन्द्रगणिकृतायां टीकायाम्, सा
चात्यशुद्धेति विद्वज्जनचेतश्चमत्कृतिं नादधाति । “ स्याद्वादसु-

रहस्यानां, ज्ञानात्संशोधयेन च । देवचन्द्रेण बोधार्थं, सटीकेयं विनिर्मिता ॥ १ ॥ वैक्रमीये रसानधिजलधिचन्द्र १७६६ मिते सवत्सरे । अष्ट० ३२ अष्ट० ।

णाणमंत-ज्ञानवत्-त्रि० । ज्ञानशास्त्रिनि, नि० चू० १ उ० ।

णाणमग-ज्ञानमग-त्रि० । आत्मस्वरूपोपलब्धियुक्ते, अष्ट० २ अष्ट० ।

णाणमय-ज्ञानमद-पुं० । आत्मनो विज्ञत्वहेतुकेऽहङ्कारे, “ ज्ञानं मददर्पहरं, माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः ? । अगदो यस्य विषायति, तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ शु० १३ अ० ।

ज्ञानमय-त्रि० । ज्ञानाऽऽत्मके, आव० ४ अ० ।

णाणमूढ-ज्ञानमूढ-पुं० । उदितज्ञानाऽऽवरणे, स्था० १ ठा० ४ उ० ।

णाणमोह-ज्ञानमोह-पुं० । ज्ञानविषयके मोहे, स्था० २ ठा० ४ उ० । (व्याख्याऽस्य ‘ मोह ’ शब्दे छष्ट्या)

णाणरासि-ज्ञानराशि-पुं० । सद्बोधनिकरे, पञ्चा० १५ विव० ।

णाणबल-ज्ञानबल-न० । अतीताऽऽदिवस्तुपरिच्छेदसामर्थ्ये, स्था० १० ठा० ।

णाणवाड [ण]-ज्ञानवादिन्-त्रि० । यथाऽवस्थितवस्तुपरि-ज्ञानादेव मोक्ष इत्येववादिनि, सूत्र० १ शु० ६ अ० ।

णाणवि-ज्ञानवित्-त्रि० । ज्ञान यथाऽवस्थितपदार्थपरिच्छेदकं तद्वेत्तीति ज्ञानवित् । ज्ञानवेत्तरि, “ से आयवि णाणवि ” आचा० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

णाणविणय-ज्ञानविनय-पुं० । ज्ञानमाजिनिबोधिकाऽऽदि पञ्चधा, तदेव विनयो, ज्ञानस्य वा विनयो भक्त्यादिकरण ज्ञानविनयः । स्था० ७ ठा० । ज्ञानानां श्रद्धानभक्तिबहुमानतद्दृष्टार्थभावनाविधि-ग्रहमत्यादिनाऽऽन्यासे, भ० २५ श० ७ उ० । ज्ञानविनय-पञ्चधा, ज्ञानस्य पञ्चविधत्वात् । औ० ।

ज्ञानविनयमाह-

नाणं निक्खइ नाणं, गुणेइ नाणेण कुणइ किंचाइं ।

नाणी नवं न वंथइ, नाणविणओ हवइ नम्हा ॥७३॥

ज्ञान शिक्षयत्यपूर्वं ज्ञानमादत्ते, ज्ञान गुणयति गृहीतं सत् प्रत्यावर्तयति, ज्ञानेन करोति कृत्यानि सयमकृत्यानि, एव ज्ञानी न-च कर्म न वध्नाति, प्राक्तनं च विनयति यस्माद् ज्ञानविनीतो ज्ञानेनापनीतकर्मा भवति, तस्मादिति गाथाऽर्थः ॥७३॥ दश० ए अ० १ उ० ।

णाणविणयपरिहीण-ज्ञानविनयपरिहीन-त्रि० । ज्ञानाऽऽचारपरिहीने, च० प्र० २० पाहु० ।

णाणविमलगणि-ज्ञानविमलगणिन्-पुं० । श्रीवल्लभमुनिगुरौ, अयं विक्रमसंवत् १६५४ मिते विद्यमान आसीत् । अनेन महे-श्वरसूरिकृतशब्दप्रभेदग्रन्थस्योपरि टीका कृता । जै० इ० ।

णाणविराहण-ज्ञानविराधना-स्त्री० । विराधना स्मृदना, ज्ञानस्य विराधना ज्ञानविराधना, ज्ञाननिन्दया गुर्वादिनिन्द्वेन च ज्ञानस्मरणनायाम्, ध० ३ अधि० । निह्वाऽऽदिरूपायां ज्ञानप्रत्वनीकनायाम्, स० १ सम० ।

णाणविसंवायणाजोग-ज्ञानविसंवादनायोग-पुं० । ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा व्यञ्जितारदर्शनाय व्यापारे, भ० ८ श० ६ उ० ।

णाणविसोहि-ज्ञानविशुद्धि-स्त्री० । ज्ञानाऽऽचारपरिपालनतो ज्ञानस्य विशुद्धौ, स्था० १० ठा० ।

णाणबुद्ध-ज्ञानवृद्ध-पुं० । ज्ञानं हेयोपादेयवस्तुनिश्चयः, तेन वृद्धा महान्तः । ध० १ अधि० । श्रुतस्थविरेषु, हा० १५ अष्ट० । ज्ञानबुद्ध-पुं० । ज्ञानेन प्रतिबुद्धे, स्था० २ ठा० ४ उ० । (व्याख्या-ऽस्य ‘ बुद्ध ’ शब्दे छष्ट्या)

णाणसंका-ज्ञानशङ्का-स्त्री० । श्रुतज्ञानविषयकशङ्कायाम्, सू-त्र० १ शु० १३ अ० ।

णाणसंपण-ज्ञानसंपन्न-पुं० । श्रुतसंपन्ने, स च दोषविपाकं प्रायश्चित्तं चाऽवगच्छतीति आलोचनाऽर्हन्त्योक्तः । स्था० ७ ठा० ।

णाणसंपणया-ज्ञानसंपन्नता-स्त्री० । श्रुतज्ञानसहितत्वे, (उक्त०) ।

नाणसंपणयाए णं जंते ! जीवे किं जणयइ ? ! नाणसंप-णयाए णं जीवे सव्वज्जावाभिगमं जणयइ, नाणसंपण्ये य णं जीवे चात्तरंतसंसारकतारे न विणस्सइ । “ जहा सूई समुत्ता प-दिया वि न विणस्सइ । तहा जीवो समुत्तो सं-सारं वि न विणस्सइ ” ॥१॥ नाणविणयतवचरित्तजोगं संपा-उणइ, ससमयपरसमयविसारए मंघायणिज्जे जवइ ॥५६॥

हे भदन्त ! ज्ञानसंपन्नतया ज्ञानस्य श्रुतज्ञानस्य संपन्नता श्रुतज्ञानसंपत्तिः, तथा जीवः किं फलं जनयति ? । तदा गुरुराह-हे शिष्य ! श्रुतज्ञानसंपन्नतया जीवः सर्वभावा-भिगमम्-सर्वं च ते भावाश्च सर्वभावाः जीवाजीवाऽऽदयः, तेषामभिगमः सर्वभावाऽभिगमः, न सर्वभावाभिगमः जीवाजी-वाऽऽदितत्त्वज्ञानं जनयति । तथा ज्ञानसंपन्नो जीवश्चतुर-न्तसंसारकान्तारे चतुर्गंतिलक्षणे संसारध्वने न विनश्यति मोक्षोद्देशे विशेषेण दूरं नादृश्यो भवति । तथाहि-ससूत्रा सूची कचवराऽऽदिषु पतिता सती न नश्यति-अदृश्या न भवति, नाशं न प्राप्नोति । तथा जीवोऽपि ससूत्रः श्रुतज्ञानसहितः संसारे विनष्टो न भवतीति भावः । ततश्च श्रुतज्ञानविनयत-पञ्चारित्रयोगाद् संप्राप्नोति । ज्ञानं च विनयश्च तपश्च चा-रित्रयोगाश्च ज्ञानविनयतपञ्चारित्रयोगाः, तान् सम्यक् प्रका-रेण प्राप्नोति, तत्र ज्ञानम्-अवध्यादि, विनयः प्रसिद्धः, तपो द्वादशविधम्, चारित्र्यव्यापारास्तान् सर्वान् लभते, पुनः श्रुतज्ञानी स्वसमयपरसमयसङ्घातनीयो जवति स्वमतपरम-तयो सङ्घातनीयो मीलनीयः स्यात् । एतावता स्वमतपरम-ताभिज्ञत्वेन प्रधानपुरुषत्वात् पण्डितेषु गणनीयो भवतीति भावः ॥ ५९ ॥ उक्त० २६ अ० ।

णाणसमाहि-ज्ञानसमाधि-पुं० । अपूर्वश्रुतावगाहनपूर्वकज्ञाव-समाधौ, “ जह सह सुयमवगाहइ, अजसयरसपसरसज्जुय-मउव । तह तह पड्ढाइ मुणी, णवणवसवेगसद्धाए ॥१॥ ” सूत्र० १ शु० १० अ० ।

णाणसागर-ज्ञानसागर-पुं० । तपागच्छीयसोमसूरीणां शिष्ये, ग० ४ अधि० । अनेनाऽऽवश्यकौघनिर्युक्तिचूर्णैः, मुनिसुव्रत-स्तवन धनौघनवस्त्ररूपाश्चर्वायस्तवन चेत्यादयो ग्रन्था रचि-

ताः । अस्य विक्रमसंभवत् १४०५ मिते जन्म, १४१७ मिते दीक्षा,
१४४१ मिते सुरिपद, १४६० मिते स्वर्गतिः । जै० ३० ।

णाणसार-ज्ञानसार-न० । यशोविजयोपाध्यायकृते पूर्णाष्टका-
ऽऽदिकेऽष्टश्लोकाऽऽत्मकद्व्यांशदष्टकाविचित्रिते ग्रन्थविशेषे,
अष्ट० १ अष्ट० ।

णाणसिद्ध-ज्ञानसिद्ध-पुं० । भवस्थकेवलनि, दश० ४ अ० ।

णाणा-नाना-अव्य० । न+नाञ् । विनार्ये, अनेकार्ये, उन्नयार्थे
च । वाच० । “ णाणाहुमलयाऽऽघ्न, णाणापक्षिणसेवित्र ।
णाणाकुसुमसंछन्न, उज्जाण खदणोवम । १ । ” नानाहुमलताकीर्ण
विविधवृक्षवल्लीजिर्व्याप्तम् । उक्त० २० अ० । सूत्र० १ रा० । स० ।

णाणाङ्गुणजुय-ज्ञानाऽऽदिगुणयुत-त्रि० । सम्यग्ज्ञानश्रद्धा-
नगुरुभक्तिसत्त्वप्रभृतिगुणसंपन्ने, पञ्चा० २ विव० ।

णाणाढं-नानाहृन्द-त्रि० । नाना भिन्नशृङ्खन्दोऽजिप्रायो येषां
ते तथा । जिन्नाभिप्रायेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणादिष्टि-नानादृष्टि-त्रि० । नानारूपा दृष्टिर्दर्शनं येषां ते
तथा । सूत्र० २ श्रु० १ अ० १ उ० । नानारूपा दृष्टिरन्तःकरणप्रवृ-
त्तिर्येषां ते तथा । सर्वज्ञप्रणीताऽऽगमानाश्रयणान्निबन्धनाभा-
वाद् भिन्नदर्शनेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणाधुवग्गह-ज्ञानाऽऽद्युपग्रह-पुं० । साधुगतज्ञानप्रभृतिगु-
णोपष्टम्भे, पञ्चा० १२ विव० ।

णाणापन्न-नानाप्रज्ञ-त्रि० । नानाप्रकारा विचित्रक्षयोपशमात्
प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा, सा विचित्रा येषां ते तथा । नानामतिषु,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणापिण्डरय-नानापिण्डरत-त्रि० । नाना अनेकप्रकारा-
भिग्रहविशेषात् प्रतिगृहमल्पप्रहणाच्च पिण्ड आहारपिण्डः,
नाना चासौ पिण्डश्च नानापिण्डः, अन्तर्प्रान्ताऽऽदि वा । त-
स्मिन् रता नानापिण्डरताः । नानापिण्डेऽनुत्प्रेगवत्सु, “ णाणा-
पिण्डरया दता, तेण बुद्धति साहुणो । ” दश० १ अ० ।

णाणाजिगम-ज्ञानाजिगम-पुं० । मत्यादिज्ञानेन बोधे, स्था०
३ उ० २ उ० ।

णाणामणि-नानामणि-पुं० । नानाप्रकारेषु मणिषु, रा० ।

णाणामणिकणगरयणचूमणविराड्यंगमंगाणं ।

नानाविधानि मणिकनकरत्नानि येषु भूषणेषु तानि, तैर्नाना-
मणिकनकरत्नचूषणैर्विराजितान्यङ्गोपाङ्गानि यासां तास्तथा
तासाम् ।

णाणामणिकणगरयणविमलमहरिहाणिजणोचियमिममि-
संतविरड्यमहाभरणकडगतुमियवरचूसणुज्जलंतपीवरपलं-
बदाहिणुच्यं पसारति ।

नानाविधानि मणिकनकरत्नानि येषु तानि नानामणिकनकर-
त्नानि, मणयो नानाविधाश्चक्रकान्ताऽऽदयः, कनकानि नानाव-
र्णतया, रत्नानि नानाविधानि कर्केतनाऽऽदीनि, तथा विमलानि
निर्मलानि, तथा महान्तमुपभोकारमर्दति । यदि वा-महदुत्सव
क्षणमर्हतीति महार्हाणि, तथा निपुण निपुणबुद्धिगम्य यथा
भवति । रा० । म० । जी० । “ णाणामणितित्थसुबद्धामो । ” ना-

नामणिभिर्नानाप्रकारैर्मणिजिस्तीर्थानि सुबद्धानि यासां ता
नानामणितीर्थसुबद्धाः । रा० । जी० । “ णाणामणिदामाल-
क्रिया । ” नानामणयो नानामणिमयानि दामानि मावास्तैरद्वक्क-
तानि नानामणिदामालङ्कृतानि । रा० । जी० । नानाजातीयेषु
मणिषु, कल्प० २ कृण ।

णाणामल्ल-नानामाल्य-न० । नानारूपे पुष्पे, जी० ३ प्रति० ४
उ० । “ नानामल्लपिणद्धा । ” नानारूपाणि माल्यानि पु-
ष्पाणि पिण्डानि आविष्टानि यासां ता नानामाल्यपिण्डाः ।
क्तान्तस्य परनिपातः, सुखाऽऽदिदर्शनात् । रा० ।

णाणामय-ज्ञानामृत-न० । ज्ञानमवबोधः, तदेवामृतम्, अविना-
शिपदेहेतुत्वात् । अष्ट० ७ अष्ट० । ज्ञानरूपे पीयूषे, “ पीत्वा
ज्ञानामृतं लुक्त्वा, क्रियासुरलताफलम् । साम्यताम्बूलमास्वा-
द्य, तृप्तिं याति परं मुनिः ॥१॥ ” अष्ट० १० अष्ट० ।

णाणायार-ज्ञानाचार-पुं० । ज्ञान श्रुतज्ञान, तद्विषय आचारः ।
स० २३ स० । श्रुतज्ञानविषये कालाध्ययनविनयाभ्यापनाऽऽ-
दिरूपे व्यवहारे, स० १ अङ्ग ।

साम्प्रत ज्ञानाऽऽचारमाह-

काले विण्णं बहुमाणे, उवहाणे तह य अनिएहवणे ।

वज्जणअत्थतत्तुभए, अट्ठविहो नाणसायारो ॥ १६० ॥

(काल इति) यो यस्याङ्गप्रविष्टाऽऽदेः श्रुतस्य काल उक्तः,
तस्य तस्मिन्नेव काले स्वाध्यायः कर्तव्यो, नान्यदा, तीर्थकर-
वचनात् । दृष्ट च कुर्यादेरपि कालग्रहणे फल, विपर्यये च वि-
पर्यय इति । अत्रोदाहरणम्-“ एको सादू पादोसियं काळं धे-
त्तूण अक्कनाए वि पढमपोरिसीए अणुवअगेण पढति कान्नि-
य सुत्त । सम्महिद्धिदेवया चित्तेति-मा अस्सा पतदेवया बल्लिज्ज
त्ति काचं तक्कुमे धेत्तूण तक्क तक्क ति तस्स पुरओ अ-
भिक्षण ३ गयागयाइ करेति । तेण य चिरस्स सज्जायस्स
वाघात करेइ त्ति । भणिया य अयाणिए ! को इमो तक्क-
स्स विक्कयणकालो ? , वेळ ता पलोवेह । तीए वि भाणिय-
अहो को इमो कालियसुयस्स सज्जायकालो त्ति ? । तओ सा-
हुणा णायं-जहा ए एसा पागइत्थि त्ति । उवउत्तो णाओ अ-
ररत्ते दिण्ण भिच्छादुक्कम् । देवयाए भणिय-मा एव करेज्जा-
सि, मा पंता बल्लेज्जा । तओ काले सज्जाइयव्व, ए उ अकाले
त्ति ” । दश० । (एतच्च तृतीयजागे ४९६ पृष्ठे ‘ कालायार ’
शब्दे द्रष्टव्यम्)

तथा श्रुतग्रहणं कुर्वता गुरोर्विनयः कार्यः, विनयोऽभ्यु-
त्थानपादधावनाऽऽदिः, अविनयगृहीतं हि तदफलं भवति ।
दश० नि० ३ अ० । आत्रा० । (एव विनयबहुमानोपधानानि-
चाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वशब्दे द्रष्टव्या)

अत्रानाचरणे प्रायश्चित्तम्-

इदार्णि कावाणायाराऽऽदिसु जेअभिहिता पच्छित्ता, ते केइ मत-
विसेसिया जहा जवति न भवति य, तथा प्रणति-

सुत्तमि एते लहुगा, पच्छित्ता अत्थे गुरुग कोसिं वि ।

तं तु ण जुज्जति जम्हा, दोएह वि लहुआ अणज्जाए ॥ २१ ॥

जे एते पच्छित्ता भणिता ते सुत्ते लहुगा, अत्थे गुरुगा, कोसिं
मतेणेव प्रणति । आयरिओ प्रणति-तदिदं कोसिं मत ए जु-
ज्जते, ए य घरए, णोववन्ति पक्खित्ति । सीसो प्रणति-कम्हा ।
आयरिओ प्रणति-जम्हा दोएह वि लहुता भणज्जाए

अकाले असंज्ञाश्च वा सुत्तथां करेताणं सामरणेण
लङ्घनां जणितां, तम्हा ण घटति ।

जे पुण केइ आयरिया बहुगुरुविसेसं इच्छति, ते इमेण
कारणेण भणति-

अत्यधरो तु पमाणं, तित्यंगरमुहुगगतो तु सौ जम्हा ।

पुवं च होति अत्यो, अत्ये गुरु जेसि तेमेवं ॥२२॥

सुत्तधरे णामेगे, णो अत्यधरे, एवं चउजगो कायवो ।
कालदावरणं भगाणं सुत्तथप्पचे गहियाणं गुरुत्वाधवं
चित्तिज्जति, कुलगणसंघसमितीसु सामायारीपक्वणंसु यं
सुत्तधराओ अत्यधरो पमाणं भवति । तदा गणाणुरणा-
काले गुरु तंतियभंगिह्वासति चित्तियभगे अत्यधरे गणा-
णुरण करेति, ण सुत्तधरे; एवं अत्यधरो गुरुतरो,
पमाण च । किं च-तित्यंगरमुहुगगतो सौ अत्यो जम्हा, सुत्त
पुण महत्तगणधरेमुहुगगत-“ अत्यं भासति अरंहा गाहा, ”
तम्हा गुरुतरो अत्यो ।

किं च-

“ पुवं च होति अत्यो, पच्छा सुत्तं भणति जणियं च ।

अरंहा अत्य भासति, तमेव सुत्तीकरेति गणधारी ।

अत्येण विणा सुत्त, अणिसित्तय केरिसं होति ? ॥११॥ ”

(जेसि त्ति) जेसि आयरिआण तेसेव ति । जगारुद्धिद्वारां तगा-
रेण तिणिहेसो कीरति । सगारा एगारो पिहो पिहो कज्जाति-एव
ततो भवति । एवसहेण य एव कारणाणि घोसेति जणति
य । अत्ये गुरुणि सुत्ते लङ्घना पच्छित्ता । इत्ति जणितो अद्द-
विहो णायारो । नि० च० १ उ० ।

णाणारंज-नानाऽऽरम्भ-त्रि० । नानाप्रकार आरम्भो धर्मानु-
ष्ठान येषां ते नानाऽऽरम्भा । विभिन्नधर्मकेषु, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
कृपिपाशुपात्यविपणिशिष्टिपकर्मसेवाऽऽदिषु अन्यतराऽऽरम्भक-
तरि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणाराहण-ज्ञानाऽऽराधन-न० । आगमार्थानुपासने, पञ्चा०
१७ विव० । “ नाणाराहणा तिविहा पसत्ता । तं जहा-वक्को-
सा, मज्झिमा, जहम्हा । ” स्या० ३ गा० ४ उ० ।

णाणारिय-ज्ञानार्य-पु० । ज्ञानेन आर्यत्वहेतुना । आर्यभेदे, प्र-
ज्ञा० १ पद । अभिनिबोधिकाऽऽदिभेदात् पञ्चविधा ज्ञानार्याः ।
प्रज्ञा० १ पद ।

णाणारुड-नानारुचि-त्रि० । नानारूपा रुचि चेतोऽभिप्रायो ये-
षां ते तथा । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । विभिन्नाभिप्रायेषु, आदार-
विहारंशयनाऽऽसनाऽऽच्छादनाऽऽभरणयानवाहनगीतवादित्रा-
ऽऽदिषु मध्येऽन्यस्यान्या रुचिर्भवति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणावरणं-ज्ञानाऽऽवरणं-न० । सामान्यविशेषाऽऽत्म-
के वस्तुनि विशेषग्रहणाऽऽत्मकस्य योधस्य मतिश्रुतावधिभन पर्या-
यकेवलत्वक्षणस्य स्वप्रजावर्त आच्छादके अष्टानां कर्मणां प्रथमे,
प्रव० २१६ द्वार । पं० सं० । वत्त० । वृ० । (ज्ञानाऽऽवरणकर्मणोऽ-
विभागपरिच्छेदैरशौ सर्वजीवानामनन्ततमो भागो नित्यापावृत
इति ‘ अक्खर ’ शब्दे प्रथमजगो १३६ पृष्ठे वक्तव्यं) ज्ञानाऽऽवरणं
पञ्चधा-मतिज्ञानाऽऽवरण, श्रुतज्ञानाऽऽवरणम्, अवधिज्ञानाऽऽव-
रण, मन.पर्यायज्ञानाऽऽवरण, केवलज्ञानाऽऽवरणं च । प्रव०
२१६ द्वार । (तत्र पञ्चानां ज्ञानानां स्वरूप यथास्थानं द्रष्टव्यम्)
इदानीमेतेषामावरणमाह-

एसिं जं आवरण, पडु व्व चक्खुस्सं तं तयावरण । [ए]

एषां मतिज्ञानाऽऽदीनां पञ्चानां ज्ञानानां यदावरणमाच्छादकं,
पट इव सूत्राऽऽदिनिष्पन्नशटक इव, चक्षुषो लोचनस्य, तत्तेषां
मतिज्ञानाऽऽदीनामावरणतदावरणमुच्यते । इदमत्र दृश्यम्-यथा
घनघनतरघनतमेन पटेनाऽऽवृतं सान्निभलमपि चक्षुर्मन्दमन्दतरं-
मन्दतमदर्शनं जवति, तथा ज्ञानाऽऽवरणेन कर्मणा घनघनतरघ-
नतमेनाऽऽवृतोऽयं जीवः । शारदशंशधरकरनिकरनिर्मलतरोऽपि
मन्दमन्दतरमन्दतमज्ञानो जवति, तेन पटोऽपि ज्ञानाऽऽवरणं कर्मो-
च्यते । तत्राऽऽवरणस्य सामान्यत एकरूपत्वेऽपि यत्पूर्वोक्तानेक-
भेदजिज्ञस्य मतिज्ञानस्यानेकभेदमेवाऽऽवरणस्वभावं कर्म तन्म-
तिज्ञानाऽऽवरणमेकग्रहणेन गृह्यते चक्षुषः पटलमिव १ । तथा
पूर्वाऽजिहितभेदसन्दोहस्य श्रुतज्ञानस्य यदावरणस्वभावं कर्म
तत् श्रुतज्ञानाऽऽवरणम् २ । तथा प्राक् प्रपञ्चितभेदकदम्बकस्या-
वधिज्ञानस्य यदावरणस्वभावं कर्म तदवधिज्ञानाऽऽवरणम् ३ ।
तथा प्राङ्निर्णीतभेदद्वयस्य मन.पर्यायज्ञानस्य यदावरणस्व-
भाव कर्म तन्मन.पर्यायज्ञानाऽऽवरणम् ४ । तथा पूर्वप्रकृपि-
तस्वरूपस्य केवलज्ञानस्य यदावरणस्वभावं कर्म तत्केवल-
ज्ञानाऽऽवरणम् ५ ।

उक्तं च बृहत्कर्मविपाके-

“ सरउग्गयससिनिम्मल-तरस्स जीवस्स छायाणं जमिह ।

नाणावरणं कम्म, पणोवमं होइ एवं तु ॥ १ ॥

जह निम्मत्ता वि चक्खू, पडेण केणावि गइया संती ।

मद मंदतराग, पिच्छइ सा निम्मत्ता जइ वि ॥ २ ॥

तह मइसुयनाणावर-णभवहिमणकेवलाण आवरणं ।

जीव निम्मलक्ख, आवरइ इमेहिं मेपहिं ” ॥ ३ ॥

तदेवमेतानि पञ्चाऽऽवरणान्युत्तरप्रकृतयः, तन्निष्पन्नं तु सामा-
न्येन ज्ञानाऽऽवरणं मूलप्रकृतिः । यथाऽहुलिपञ्चकनिष्पन्नो मु-
ष्टिः, मूलत्वक्पत्रशस्त्राणांऽऽदिसमुदयनिष्पन्नो वा वृक्षः, घृतगुडक-
णिकाऽऽदिनिष्पन्नो वा मोदक इति; एवमुत्तरत्रापि भावनीयम् ।
न्यास्यातं पञ्चविधं ज्ञानाऽऽवरणं कर्म । कर्म० १ कर्म० ।

णाणआवरणं चेवं, आहियं तु दुपंचहा ॥एए॥

ज्ञानाऽऽवरणं द्विपञ्चधा दशप्रकारमाख्यातम् ।

तानेव दश भेदान् विवेकुमाह-

सोयावरणे चेवं वि, णाणावरणं च होइ तस्सेव ।

एवं दुयजेएणं, णायवं जाव फासो त्ति ॥६०॥

श्रोत्राऽऽवरणं, तथा तस्यैव श्रोत्रस्य ज्ञानाऽऽवरणमेव द्विकमेदेन
तावद् ज्ञातव्यं यावत् स्पर्शः । तद्यथा-चक्षुरिन्द्रियाऽऽवरणं च-
क्षुरिन्द्रियज्ञानाऽऽवरणम्, घ्राणेन्द्रियाऽऽवरणं घ्राणेन्द्रियज्ञाना-
ऽऽवरणम्, रसनेन्द्रियाऽऽवरणं रसनेन्द्रियज्ञानाऽऽवरणम्, स्प-
र्शेन्द्रियाऽऽवरणं स्पर्शेन्द्रियज्ञानाऽऽवरणमिति । व्य० १० उ० । (स-
र्वज्ञासिद्धिप्रस्तावे रागाऽऽदीनां ज्ञानाऽऽवरणत्वम्) (ज्ञानाऽऽवर-
णार्यास्योत्तरप्रकृतीरधिकृत्य बन्धोदयसत्तास्थानानां संबंध-
“ कम्म ” शब्दे तृतीयजगो १९६ पृष्ठे गतः)

णाणावराणिज-ज्ञानाऽऽवरणीय-न० । ज्ञानमावृणोतीति ज्ञा-
नाऽऽवरणीयम् । ज्ञानाऽऽवरणकर्मणि, “सरउग्गयससिणिम्मल-
तरस्स जीवस्स छायाणं जमिह । नाणाऽऽवरणं कम्म, पणोवमं
होइ एवं तु ॥ १ ॥ ” स्या० २ गा० ४ उ० ।

णाणावराणिजे कम्मे दुविहे पसत्ते । तं जहा-देसणाणाव-

राणिजे चेव, सव्वणाणावरणिजे चेव, दरिसणावरणि-
ज्जे कम्मे एवं चेव ।

देशं ज्ञानस्याऽऽभिवोधिकाऽऽदिमावृणोतीति देशज्ञानाऽऽवरणी-
यम्, सर्वं ज्ञानं केवलाऽऽख्यमावृणोतीति सर्वज्ञानाऽऽवरणीयम्,
केवलज्ञानाऽऽवरणं हि आदित्यकल्पकेवलज्ञानरूपस्य जीव-
स्याऽऽच्छादकतया सान्द्रमेघवृन्दकल्पमिति तत्सर्वं ज्ञानाऽऽ-
वरणम् । मत्याद्यावरणं तु घनाऽऽच्छादिताऽऽदित्येषत्प्रज्ञाकल्प-
स्य केवलज्ञानदेशस्य कटकुड्याऽऽदिरूपज्ञानाऽऽवरणतुल्यामिति
देशाऽऽवरणमिति । पठ्यते च-“केवलणाणावरणं, दसणञ्च च
मोहवारसग । ता सव्वघाइसन्ना, भवति मिच्छत्तवीसइम” ॥१॥
इति । (अनन्तानुवन्धाऽऽदीत्यर्थः) अथवा देशोपघाति स-
र्वोपघाति परुरुकापेक्षया देशसर्वाऽऽवरणत्वमस्य ।

यदाह-

“मसुयनाणाऽऽवरण, दसणमोहं च तदुपघाईणि ।
तप्पण्डगाईं दुविहा-ईं देससव्वोपघाईणि ॥ १ ॥
सव्वेसु सव्वघाई-सु हएसु देसोवघाइयाणं च ।
भोगेहिं मुच्चमाणो, समए समए अणतेहिं ॥ २ ॥
पढम लजइ णगारं, एक्केक वन्नमेवमन्न ति ।
कमसो विसुज्जमाणो, लहइ समत्त णमोक्कारं ॥ ३ ॥”
स्था० १, ३।० ४ उ० ।

णाणावरणिज्जवण-ज्ञानाऽऽवरणीयवर्ग-पुं० । ज्ञानाऽऽवरण-
कर्मप्रकृतिसमुदाये, क० प्र० ।

णाणावरणिज्जकम्मसंघाय-ज्ञानाऽऽवरणीयकर्मसङ्घात-पुं० ।
ज्ञानघ्नकर्मनिवहे, “सुयदेवया भगवई, नानावरणीयकम्मसं-
घाय । तेहिं खवेउ सयय, जेहिं सुयसागरे भत्ती ॥१॥” पा० ।

णाणावरणोदय-ज्ञानाऽऽवरणोदय-पुं० । तत्कावे ज्ञानाऽऽव-
रणीयकर्मविपाके, आव० ४ अ० ।

णाणाविह-नानाविध-त्रि० । विविधप्रकारे, तं० । रा० । बहु-
प्रकारे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । स० । “णाणाविहरागवसणा ।”
नानाविधो नानाप्रकारो रागो येषां तानि नानाविधरागाणि,
तान्येव वसनानि वस्त्राणि संवृततया यासां ता नानाविधराग-
वसनाः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । आचा० । रा० । “नाणावि-
हपंचवणेहिं उवसोभिण् ।” नानाविधा जातिभेदाद् नाना-
प्रकारा ये पञ्चवर्णा मणयस्तेरुपशोभितः । आ० म० १ अ० १
खएम् । प्रज्ञा० । “नाणाविहगुच्छगुम्ममडवगसोज्झिया ।”
प्रत्यासन्नैर्नानाप्रकारैर्गुच्छैर्वृन्ताकीप्रभृतिभिर्गुल्मैर्नवमालिकाऽऽ-
दिभिर्मण्यैर्जाक्काऽऽदिमण्यैरुपकैरुपशोभिना नानाविधगुच्छ-
गुल्ममण्डपकशोभिना । जी० ३ प्रति० ४ उ० । “णा-
णाविहरागरजितउच्छित्तज्जयविजयवेजयतीपरगातिपरगमं-
डितं करेति ।” नानाविधरागा येषु ते नानाविधरागाः, नाना-
विधरागैरुच्छित्तैरूर्ध्वोक्तैर्ध्वजैः पताकाऽतिपताकाऽऽदिभिश्च
माण्यैस्तां कुर्वन्ति । जी० ३ प्रति० ४ उ० । “णाणामणिकणग-
रयणखइयज्जलय लवहुसमसुविभत्तनिचितरमाणिज्जकुट्टिम-
सला ।” नानामणिकनकरत्नानि खचितानि यत्र स नाना-
मणिकनकरत्नखचितं, निष्ठान्तस्य परनिपातो भार्याऽऽदि-
दर्शनात् । तथोज्ज्वलो निर्मलो बहुसमोऽत्यन्तसमः सुविभ-
क्तो निचितो निर्विमो रमणायश्च नृमिभागो यस्यां सा ।
जी० ३ प्रति० १ रा० । “णाणाविहरागभूसियज्जयपभागमणिय ।”

नानाविधै रागैर्नृषिता ये ध्वजाः सिद्धाऽऽदिरूपोपलक्षिता
बृहत्यः पताकाश्च लक्षास्ताभिर्मण्डित विचूषितम् । कल्प०
५ कण ।

णाणासील-नानाशील-त्रि० । नानाप्रकारं शीतमनुष्ठानं येषां
ते तथा । अनेकाऽऽचारेषु, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । परतीर्थिका
नानाशीलाः, तत्र शीतं व्रतविशेषः, स च भिक्षुस्तेषामनुज्ञ-
वसिद्ध एव । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणाहुडमंतपयाभिसित्त-नानाऽऽहुतिमन्त्रपदाभिषिक्त-त्रि० ।
आहुतयो घृतप्रक्षेपाऽऽदिवक्त्राः मन्त्रपदान्यग्नये स्वाहा इत्ये-
वमादीनि, तैरभिषिक्तम् । दीक्षासंस्कृते, दश० ६ अ० १ उ० ।

णाणि [ए]-ज्ञानिन्-त्रि० । ज्ञानं सकलपदार्थाऽऽविर्भावकं
विद्यते यस्यासौ ज्ञानी । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।
विशिष्टविवेकवति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । नि० चू० ।
प्रज्ञा० । यथार्थतत्त्वस्वरूपावबोधिनि, अष्ट० ९ अष्ट० । परमा-
र्थविदि, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । सूत्र० । जीवस्वरूपत-
द्वन्धकर्मवेदिनि, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । “णाणी तु तिदिं गुत्तो,
खवेइ ऊसासमेत्तेणं ।” सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । अनु० । उक्त० ।
“ज अन्नाणी कम्म, खवेइ बहुआई वासकोडीहिं । त नाणी
तेहिं ती, खवेइ ऊसासमेत्तेण ॥१॥” द० प० । सथा० । (‘णा-
णाय’ शब्दे १६६० पृष्ठे ज्ञानप्राधान्यमुक्तम्)

ज्ञानवदवज्ञा यथा-

पढइ नढो वेरगं, इच्चाइ निदंसिक्कण केडऽत्थ ।

नाणद्याणमवन्नं, कुणंति नेयं वियाणंति ॥ ६१ ॥

पठति नटो वैराग्यमित्यादि निर्दिश्य कथयित्वा, आदिशब्दा-
त्-“णिच्छिज्जिज्जा य बहुजणो जेण त तह सढो जावेण समो-
यरइ” इति दृश्यम्, सुगमं च । केऽपि स्तोका अनाजोगत एव,
अनेके च । पकारलोपः पूर्ववत् रूपमिदम् । ज्ञानाऽऽख्यानां ब्रह्मा-
गमानामवज्ञामश्लाघाऽऽदिरूपां कुर्वन्ति विदधति । नेति निषेधे,
इदं च वक्ष्यमाणं, विजानन्ति बुध्यन्ते । इति गाथाऽर्थः ॥६१॥

तदेवाऽऽह-

नाणाहिओ वरतरं, हीणो वि हु पवयणं पभावितो ।

न य पुकरं करितो, सुद्धु वि अप्पागमो पुरिसो ॥६२॥
सुबोधार्थः ।

तथा-

छुद्धुदुपदसपदुवा-लसेहिं अवहुसुयस्स जा सोही ।

एत्तो बहुअरिया पुण, हविज्ज जिमियस्स नाणस्स ॥६३॥

इयमपि सुगमा ।
ननु यद्येव तर्हि पूर्वोक्तस्य व्याहृतिः, सत्यम्, तन्निन्दावाक्य-
मेवमसौ भण्यते । येन क्रियायामुद्यमं करोति न चाऽसौ
गुणविकलः, कथमन्यथा त्वयोक्तं मे “नाणाहियस्स नाणं
पूज्जइ” इत्यादि ।

अत्रैवार्थे जीवोपदेशमाह-

संसारसंजवाओ, दुहाओ जइ जीव । तं सि निव्विओ ।

मा नाणीणमवणं, करेसु ता दीवतुह्वाणं ॥ ६४ ॥

संसारसमवाद् भवोद्भूताद् दुःखादसाताद् यदि जीव !
त्वं जवान् असि जवासि निर्विषः श्रान्तो, मेति निषेधे, तर्हि
दीपतुल्यानां दीपसदृशानां, ज्ञानिनां ज्ञानवताम्, अवर्णम-

मृगाणां कुरु । अयमभिप्रायः-ज्ञानवतामवज्ञाऽऽदिकरणाद् ज्ञानाऽऽ-
वरणीय कर्म बध्यते । तथैव दर्शनाऽऽवरणीय, तेन च मोहनीयं,
मोहनीयेन वा उदीर्णनाऽष्टौ कर्माणि, ततश्च भवभ्रमणम्, एतच्च
शनकभगवत्यादिषु सूत्रेषु प्रतीतमिति न वितन्यते । अत उक्तम्-
ज्ञानाऽऽद्यवज्ञातो भवदुःखमिति गार्थः । जीवा० १६ अधि० ।
ज्ञानक्रियाकर्तारि, व्य० १ उ० । (जीवा ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च
'णाण' शब्देऽस्मिन्नेव ज्ञाने १६७२ पृष्ठे उक्ताः) अवधिज्ञानिनो
मनःपर्यवज्ञानिनो वा कियन्तो भवान् कुर्वन्तीति प्रश्ने उत्तर-
म्-“ आजिणिबोहियनाणिस्स ए भते ! अतर कालओ केव-
च्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अतोमुदुत्त, उक्कोसेण अणतं
काळं जाव अवहुपोगावपरिअट्ट च पदेसुण, सुअनाणि-
ओहिनाणिमणपज्जवनाणीण एव चेव, केवद्वनाणिस्स नत्थि
मंतर । ” इत्यादिजगवतीसुत्राष्टमशतकाद्विनीयोद्देशके, एतद्-
कृपानुसारेणावधिज्ञानेन मनःपर्यवज्ञानिना वाऽनन्तभवान्
कुर्वन्तीति ज्ञायत इति । ३८० प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

णाणिद ज्ञानेन्द्र-पुं० । श्रुताऽऽद्यन्यतरज्ञानवशविवेचितवस्तुवि-
शरे केवलज्ञानि, स्था० २ ग० ४ उ० । (व्याख्या ' इद ' शब्दे
' द्वितीयज्ञाने ५३४ पृष्ठे उक्ता)

णाणुप्पायमहिमा-स्त्री०-ज्ञानोत्पादमहिमन्-पु० । तीर्थकृतां
केवलज्ञानोत्पादे च कृतमहोत्सवे, स्था० ३ ग० १ उ० ।

णाणोवओग-ज्ञानोपयोग-पु० । ज्ञाने व्याप्रियमाणतायाम्,
प्रव० १० द्वार ।

णाणोवधाय-ज्ञानोपघात-पु० । प्रमादतः श्रुतज्ञानोपघाते, स्था०
१० ग० ।

णाणोवसंपया-ज्ञानोपसंपत्-स्त्री० । श्रुतज्ञानार्थमाचार्यान्त-
रोपसंपत्तौ, ध० ३ अधि० । (' उपसंपया ' शब्दे द्वितीयभागे
६८५ पृष्ठे तद्विधिः)

णात-ज्ञात-न० । त्रि० । दृष्टान्ते, नि० चू० १० उ० । आदरणे,
नि० चू० १५ उ० । अनु० । निदर्शने, पञ्चा० ४ विव० । ज्ञा० ।
वदाहरणे, ज्ञाताध्ययने, न० । सूत्र० । आगमिते, प्रश्न० ५
सम्ब० द्वार । ज्ञातमागमितमित्येकार्थम् । व्य० ३ उ० ।
सम्यक्परिच्छिन्ने, त्रि० । आव० ६ अ० । आचा० । वि-
दिते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । उदारकत्रिये, वृ० १ उ० । आचा० ।
उत्त० । प्रश्न० । इदंवाक्कुवशविशेषभूते, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।
श्रीऋषभदेवजातीये (कल्प० ५ कृण) क्षत्रियविशेषे, पु० ।
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्था० । आचा० । यद्वशे श्रीवीरस्वामी
जज्ञे । स्था० ६ ग० । ज्ञातपुत्रे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २
उ० । आ० चू० ।

णातकुमार-ज्ञातकुमार-पु० । राज्याहं ज्ञातक्षत्रियकुमारे, ज्ञा०
१ श्रु० ८ अ० ।

णातकुलचंद-ज्ञातकुलचन्द्र-पुं० । ज्ञातकुले चन्द्र इव । महा-
वीरस्वामिनि, कल्प० ५ कृण । आचा० ।

णातखंड-ज्ञातखण्ड-न० । स्वनामख्याते घने, यत्र महावीर-
स्वामी प्रव्रजितः । स्था० १० ग० । आ० चू० ।

णातपुत्त-ज्ञातपुत्र-पु० । ज्ञातः सिद्धार्थः तस्य पुत्रः । कल्प० ५
कृण । सिद्धार्थकक्षत्रियपुत्रे श्रीमहावीरे, “ णातपुत्ते महावीरे,
पवमाह जिणुत्तमे । ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

णाति-ज्ञाति-स्त्री० । स्वजने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

णादिय-नादित-त्रि० । लपिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

णाध-नाथ-पु० । “ थो धः शौरसेन्याम् । ” ८ । ४ । २६७ ।

इति प्राकृतसूत्रेण यस्य धकारः । प्रभौ, प्रा० ४ पाद ।

णाजि-नाभि-पु० । शकटस्थाने, दश० ७ अ० । जतरस्य
मध्यावयवे, उत्त० २ अ० । अस्यामवसर्पिण्यां भरतक्षेत्रजे प्र-
थमकुक्षकरे श्रीऋषभदेवपितरि, आव० १ अ० । नि० । आ-
चा० । ति० । आ० म० । प्रव० । ज० । स्था० ।

णाजिचक्र-नाभिचक्र-न० । शरीरमध्यवर्तिनि समस्ताङ्गसक्ति-
वेशमूलभूते देहावयवे, द्वा० २६ द्वा० ।

णाजिप्पजव-नाभिप्रभव-त्रि० । नाजेरूपजे, त० ।

णाजिरसहरणी-नाभिरसहरणी-स्त्री० । नाजिनाले, तं० ।

णाजेय-नाजेय-पु० । चतुःसहस्ररूपैः सह श्रीनाभेयजिनो
दीक्षा जग्राद, तेषां दीक्षाधार केन कारित इति प्रश्ने, उत्तरम्-
ततः श्रीप्रथमजिनेन सह प्रभुवद्भवत जगृहुरिति ऋषिचरित्रा-
ऽऽदौ । २५६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

णाम-नाम-पु० । नमन नामः । परिणामे, भावे, (ज०)

कइविहे णं जंते ! णामे पणत्ते ? गोयमा ! छविहे
णामे पणत्ते । तं जहा-उदइएण जाव सण्णिवाए । मे किं तं
उदइए णामे ? उदइए णामे दुविहे पणत्ते । तं जहा-उदइए
य, उदयणिप्फमो य । एवं जहा सतरसमसए पढमे उदेसए
जावो तहेव इह वि । णवरं इमे णाणत्तं सेसं तहेवण जाव
सण्णिवाइए ॥

नमन नामः, परिणामो, जाव इत्यनर्थान्तरम् । (णवरं इमं नाणत्त
त्ति) सप्तदशशते भावमाश्रित्य इदं सूत्रमधीतमिह तु नामश-
ब्दमाश्रित्येत्येतावान् विशेष इत्यर्थः । भ० २५ श० ५ उ० ।
नामन्-अव्य० । अलकृतौ, प्रश्न० १ आभ० द्वार । वा-
क्यालङ्कारे, स्था० ४ ग० १ उ० । सूत्र० । दश० । पादपुर-
णे, प्रा० ३ पाद । विपा० । नि० चू० । शिष्याऽऽमन्त्रणे, ज० १
वक्त्र० । विशेष० । जीवा० । कोमलाऽऽमन्त्रणे, वृ० ३ उ० । त० ।
विशे० । सभावनायाम्, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । आचा० ।
स्था० । ज्ञा० । अनु० । विशे० । दशा० । भ० । प्रसिद्धौ, कल्प० ६
कृण । अजयनुज्ञायाम्, विशे० । नमति ज्ञानरूपाऽऽदिपर्यायमे-
दानुसारतो जीवपरमाणवादिवस्तुप्रतिपादकतया प्रह्वीजवती-
ति नाम । तथा चाऽऽह-“ जं वत्थुणोऽभिदाण, पज्जवजेयाणुसारि-
य नाम । पइजेय जं नमण, पइमेय जाइय भणिय ॥ १ ॥ ” उत्त०
१ अ० । विशेष० । सूत्र० । यादच्छिकाजिधाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
सामान्येन नामनस्तावद्वत्कृणमाह-

पज्जायाणजिधेयं, ठियमणत्थे तयत्थनिरवेक्खं ।

जाइच्छियं च नामं, जावइव्वं च पाएण ॥ २ ॥

यत् कस्मिंश्चिद् भूतकदारकाऽऽदौ इन्द्राऽऽद्यभिधानं क्रियते,
तन्नाम भण्यते । कथंभूतं तत् ? इत्याह-पर्यायाणां शक-
पुरन्दरपाकशासनशतमस्त्रहरिप्रभृतीनां समानार्थवाचकानां
ध्वनीनामननिधेयमवाच्यम्, नामवत् पिएस्य संयन्धी धर्मोऽयं
नाम्युपचरितः, स हि नामवान् भूतकदारकाऽऽदिपरिणः कि-

लैकेन सङ्केतितमात्रेणेन्द्राऽऽदिशब्देनैवाजिधीयते, न तु शेषैः शक्रपुरन्दरपाकशासनाऽऽदिशब्दैः, अतो नामयुक्तपिण्डगतधर्मो नाम्न्युपचरितः पर्यायानाभिधेय इति । पुनरपि कथं भूतं तन्नाम ? इत्याह—(ठियमणत्थे चि) विवकिताद् भूतकदारकाऽऽदिपिण्डादन्यथासावर्थान्यार्थो देवाधिपाऽऽदिः, सद्भावतस्तत्र यत् स्थितम्, भूतकदारकाऽऽदौ तु सङ्केतमात्रतयैव वर्तते; अथवा—सद्भावतः स्थितमन्वर्थे—अनुगतः संवद्—परमैश्वर्याऽऽदिकोऽर्थो यत्र सोऽन्वर्थः—शचीपत्यादि । सद्भावतस्तत्र स्थित भूतकदारकाऽऽदौ तर्हि कथं वर्तते ? इत्याह—तदर्थनिरपेक्षं तस्येन्द्राऽऽदिनाम्नोऽर्थस्तदर्थः परमैश्वर्याऽऽदिस्तस्य निरक्षेप सङ्केतमात्रेणैव तदर्थशून्ये भूतकदारकाऽऽदौ वर्तते, इति पर्यायानाभिधेयम्, स्थितमन्वर्थे, अन्वर्थे वा; तदर्थनिरपेक्षं यत् क्वचिद् भूतकदारकाऽऽदौ इन्द्राऽऽदिभिधानं क्रियते, तन्नाम, इतीह तात्पर्यार्थः । प्रकारान्तरेणापि नाम्नः स्वरूपमाह—यादृच्छिकं चेति । इदमुक्तं भवति—न केवलमनन्तरोक्तं, किं त्वन्यत्रावर्तमानमपि यदेवमेव यदृच्छया केनचिद् गोपालदारकाऽऽदेरभिधानं क्रियते, तदपि नाम, यथा मिथो, रुचिथ इत्यादि । इदं चोभयरूपमपि कथञ्चतम् ? इत्याह—यावद्भव्यं च प्रायेणेति—यावदेतद्वाच्यं ह्यव्यमवतिष्ठते तावदिदं नामाप्यवतिष्ठत इति भावः । किं सर्वमपि ? न, इत्याह—प्रायेणेति, मेरुद्वीपसमुद्राऽऽदिकं नाम प्रज्ञतं यावद् अव्यभावि दृश्यते; किञ्चित्स्वन्यथाऽपि समीक्ष्यते, देवदत्ताऽऽदिनामवाच्यानां ह्यव्याणां विद्यमानानामप्यपरापरनामपरावर्तस्य लोके दर्शनात् । सिद्धान्तेऽपि यदुक्तम्—“नाम आवकहियं ति” तत् प्रतिनियतजनपदाऽऽदिसङ्ज्ञामेवाङ्गीकृत्य, यथोचराः कुरव इत्यादि । तदेव प्रकारह्येन नाम्नः स्वरूपमत्रोक्तम्, एतच्च तृतीयप्रकारस्योपलक्षणम्, पुस्तकपत्रचित्राऽऽदिविस्तृतस्य-वस्त्वभिधानभूतेन्द्राऽऽदिवर्णाऽऽवलीमात्रस्याप्यन्यत्र नामत्वे-नोक्तत्वादिति । एतच्च सामान्येन नाम्नो लक्षणमुक्तम् । विशेषः । (किञ्चिन्नाम निरर्थकमपि भवतीति ‘उत्सारकण्ठिय’ शब्दे द्वितीयभागे ११७६ पृष्ठे गतम्) संवस्यापि घटपटाऽऽदिवस्तुन आत्मीयेऽभिधाने, विशेषः । व्य० । सङ्ज्ञायाम्, “यद् वस्तु-नोऽभिधानं, स्थितमन्वर्थं तदर्थनिरपेक्षं । पर्यायानाभिधेयं, च नाम यादृच्छिकं च तथा ॥ १ ॥” इति । स्था० ३ वा० १ उ० । दश० । दशा० । आचा० । उत्त० । यत् “नामं आवकहियं” इति सूत्रे प्रोक्तं, तत्प्रतिनियतजनपदसङ्ज्ञामा-भित्यैवेति ध्येयम् । ननु ‘गङ्गायां घोषः’ इत्यत्र गङ्गापदेन गङ्गातीरमजिधीयते । तत्र किं नामनिकेपस्य प्रवृत्तिः, उत नि-क्षेपान्तरस्य ? नाद्यः । जाह्नव्यादिपर्यायाऽजिधेयत्वेन तत्र ना-भिनिकेपाप्रवृत्तेः । न द्वितीयः । प्रसिद्धनिकेपान्तराविषये । तत्राप्रसिद्धनिकेपकल्पने तद्व्यपत्तिप्रसङ्गादिति चेत् । “जत्थं यं जं जाणिज्जा, णिक्खेव णिक्खिन्ने णिरवसेसं ।” इत्यनेन यथापरिज्ञानं निकेपान्तरकल्पनाया अप्यनुमतत्वेन दोषाज्जायात् । अस्तु वा तत्राभिप्रायिकी स्थापनैष, भवतु वा वैज्ञानिको भावनिकेपः, एवं गङ्गापदेन तीरे गङ्गाजेटामिव्य-क्तिवृत्त्या गङ्गागतशैत्यपावनत्वाऽऽदिधर्मयोगस्यामिव्यञ्जितु-मशक्यत्वात्, तत्प्रपञ्चितमलङ्कारचरुमणिवृत्तावसदादि-भिः । तत् किं शक्तिवृत्त्याऽन्यतरवृत्तिनिरपेक्षशब्दसङ्केत-विषयत्वमेव नामलक्षणं स्थितमन्वर्थं इत्यत्र अनेकार्थवा-च्यव्यावृत्तयेऽशक्यार्थ इति करणार्थाच्छक्यस्य पर्याया-

नाभिधेयं चेत्यनेन लक्षणस्य च व्यावृत्तौ तात्पर्यात् । ओ-मिति चेत्, तर्हि रूपसत्यादिविषयेऽतिव्याप्तिः, तस्य ह्यव्यनि-क्षेपविषयत्वे च तत्रैव सेति चेत्, न, उक्तलक्षण एव भावनिके-पविषयाजेटव्यवहारोपयिकरूपराहित्यावशेषेण दाने दौषा-भावात् । निरुद्धलक्षणायाः स्वीकारे तु लक्षणाया निरुद्धत्वञ्चा-पकवचनमेव निक्षेपः । तद्विषयविशेषस्तु अन्यव्यावृत्त्यादिना यथाव्यवहारं स्वीकार्यं इति नातिप्रसङ्ग इति दिक् । नयो० । पारिभाषिक्यां सङ्ज्ञायाम्, विशेषः । पितृपितामहाऽऽदेर्वाच-केऽजिधाने, अनु० ।

गौणाऽऽदि नाम चतुर्धा । तद्यथा—गौणं, समयजं, तदुज्जयजम्, अनुजयजं च । तत्र गुणादागतं गौणम् । अथ कोऽसौ गुणः, कथं च तत् आगतम् ? उच्यते—इह शब्दस्य व्युत्पत्तिनिमित्तं योऽर्थो, यथा उवलनस्य दीपनं ‘उवल’ दीप्ताविति वचनात्, स गुणः । गुण-श्चेह परतन्त्रो विवक्षितो, न पारिजापिको रूपाऽऽदिः; तेन यच्च-ब्दस्य वस्तुनि प्रवर्तमानस्य व्युत्पत्तिनिमित्तं ह्यव्य, गुणः, क्रि-या वा, स गुण इत्यजिधीयते । तत्र ह्यव्यं व्युत्पत्तिनिमित्तम्—शृङ्गी, दन्ती, विषाणीत्यादौ । गुणो—जातरूपं सुवर्णं, स्वाद्यु रसा-श्चेते इत्यादौ । क्रिया—तपनः श्रमणो दीप्नो हिंस्रो उवलन इत्यादौ । जातिश्च नाम्नो व्युत्पत्तिनिमित्तं न भवति, किं तु प्रवृत्तिनिमित्तं, यथा गोशब्दस्य गोजातिः । तथाहि—गोशब्दस्य गमनक्रिया व्युत्पत्तिनिमित्तं, न गोत्व, गच्छतीति गौरिति व्युत्पत्तेः के-वलमेकार्थसमवायवत्त्वाद् गमनक्रियया खुरककुदलाङ्गुलसा-क्षाऽऽदिमत्त्व प्रवृत्तिनिमित्तमुपलभ्यते, इति गच्छत्यगच्छाति वा गोपिण्मे गोशब्दस्य प्रवृत्तिः । एव सर्वेष्वपि जातिशब्देषु नामसु व्युत्पत्तिनिमित्तवत्सु भावनीयम् । ये तु जातिशब्दा व्युत्पत्तिरहिता यथाकथञ्चित् जातिमत्सु रुद्धिमुपागतास्तेषु व्युत्पत्तिनिमित्तमेव नास्तीति कुतस्तत्र जातेर्व्युत्पत्तिनिमि-त्तत्वप्रसङ्गः ? तस्मात् जातिः परतन्त्राऽपि शब्दस्य व्युत्पत्ति-निमित्तमिति न सा गुणग्रहणेन गृह्यते । ये तु गोत्वविशिष्टो गोमानित्यादयो जातिव्युत्पत्तिनिमित्ताः, न ते नामरूपा इति न तैर्व्यभिचारः, ततो गुणादागतं गौणं, व्युत्पत्तिनिमित्तं ह्यव्याऽऽ-दिरूपं गुणमधिकृत्य यद्वस्तुनि प्रवृत्तं नाम तद्गुणनामेति भावार्थः । एतदेव नाम लोके यथार्थमित्याख्यायते । तथा-समयजं यदन्वर्थरहितं समय एव प्रसिद्धम् । यथा—ओदनस्य प्राज्ञृतिका इति नाम । उज्जयजं यद्गुणान्निष्पन्नं समयप्रसिद्धं च, यथा धर्मध्वजस्य रजोहरणमिति नाम । इदं हि समय-प्रसिद्धमन्वर्थयुक्तं च । तथाहि—बाह्यम्, आभ्यन्तरं च र-जो ह्रियत इत्यनेन रजोहरणम् । तत्र बाह्यं रजोऽपहारि-त्वमस्य सुप्रतीतम् । आन्तररजोऽपहरणसमर्थाश्च परमा-र्थतः समययोगाः, तेषां च कारणमिदं धर्मलक्ष्णमिति का-रणे कार्योपचाराद् रजोहरणमित्युच्यते ।

उक्तं च—

“हरइ रयं जीवाण, यज्जं अज्जितरं च जं तेणं ।
रयहरणं ति पवुच्चइ, कारणज्जोवयाराओ ॥ १ ॥
संजमजोगा इत्य, रओदरा तेसि कारणं जेणं ।
रयहरण उवयारा, भज्जं तेण रओकम्म ॥ २ ॥”

अनुमयजं यदन्वर्थरहितं, समयप्रसिद्धं च । यथा कस्या-पि पुंसः शौर्यकौर्याऽऽदिगुणासम्भवेन उपचाराभावे सिंह इति नाम । यद्वा—देवा एनं देयामुरिति व्युत्पत्तिनिमित्तासम्भवे

देवदत्त इति नाम । एवं पिएरु इति वर्णाऽऽवलीरूपमपि नाम गौणाऽऽदिभेदाच्चतुर्धा । तत्र यदा बहुनां सजातीयानां विजातीयानां च कठिनद्रव्याणामेकत्र पिएरुने पिएरु इति नाम प्रवर्तते, तद् गौणम्, व्युत्पत्तिनिमित्तस्य चाव्ये विद्यमानत्वात् । यदा तु समयपरिभाषया पानीयेऽपि पिएरु इति नाम प्रयुज्यते तदा समयजम्, लोके हि कठिनद्रव्याणामेकत्र सहेलेषे पिएरु इति प्रतीतं, न तु द्रवद्रव्यसंघाते, ततश्च पिएरुने पिएरु इति व्युत्पत्त्यर्थाघटनात् । पिं० । नाम च यथार्थाऽऽदिज्ञे-
इतिविधम् । तद्यथा-यथार्थम्, अयथार्थम्, अर्थशून्यम् च । तत्र यथार्थम्-प्रदीपाऽऽदि, अयथार्थम्-पलाशाऽऽदि, अर्थशून्यम्-
मिथ्याऽऽदि । स्था० १ वा० । विशेषः । नामस्थापनाद्व्यमित्येव
व्याधिकस्य निक्षेपः । सम्म० १ काएरु ।

से किं तं णामे ? । णामे दसविद्दे पणत्ते । तं जहा-
एगणामे, छुणामे, तिणामे, चउणामे, पंचणामे, ठणामे,
सत्तणामे, अट्टणामे, नवणामे, दसणामे ।

(णामे इत्यादि) इह जीवगतज्ञानाऽऽदिपर्यायेऽजीवगत-
रूपाऽऽदिपर्यायानुसारेण प्रतिवस्तु जेद नमति तदभिधायक-
त्वेन प्रवर्तते इति नाम, वस्त्वभिधानमित्यर्थः । उक्त च-
“ ज वत्सुणोऽभिहाण, पज्जयेयाणुसारिय णाम । पइभेअ जं
नमई, पइभेअ जाइयं भणिअं ॥१॥ ” अनु० । (एकनामाऽऽदी-
नां व्याख्या स्वस्वस्थाने) विचित्रपर्यायेनमयति गत्यादिपर्या-
यानुभवनं प्रति प्रवर्णयति जीवमिति नाम । कर्म० ६ क-
र्म० । प० स० । स्था० । दशा० । प्रव० । गत्यादिहेतौ कर्म-
णो मूलप्रकृतिजेदे, कर्म० ।

णामकम्म [ण]-नामकर्मन्-न० । क० स० । जीवानां विचित्र-
परिणामकर्मणामहेतौ कर्मभेदे, कर्म० ।

तद् द्विविधम्-

णामकम्मे दुविद्दे पणत्ते । तं जहा-सुभणामे चैव,
असुजणामे चैव ।

विचित्रपर्यायेनमयति परिणमयति यज्जीवं तन्नाम ।

एतत्स्वरूपं च-

“जइ चित्तयरो निउणो, अणेगरुवाइं कुणइ रुवाइं ।
सोहणमसोहणाइ, चक्खुमचक्खेहिं वझेहिं ॥ १ ॥
तह नाम पि दु कम्मं, अणेगरुवाइं कुणइ जीवस्स ।
सोहणमसोहणाइ, इछाणिट्ठाणि बोयस्स ” ॥ २ ॥ इति ।
शुभ तीर्थकराऽऽदि, अशुभमनादेयत्वाऽऽदीति । स्था० २
वा० ४ उ० ।

नामकर्माभिधित्सुराह-

....., " " नामकम्म चित्तिसमं ।

बायालतिनवइविहं, तिउत्तरमयं च सत्तही ॥ २३ ॥

(नामकम्म चित्तिसमं इत्यादि) नामकर्म भवति चित्रि-
समं, चित्र कर्म, तत् कर्तव्यतया विद्यते यस्य स चित्रि
चित्रकरः, तेन सम सदृश चित्रिसमम् । यथा हि चित्री चित्रं
चित्रप्रकारं विविधवर्णकैः करोति, तथा नामकर्मापि जीवम-
नारकोऽयम्, तिर्यग्योनिकोऽयम्, एकेन्द्रियोऽयम्, द्वीन्द्रि-
योऽयमित्यादिव्यपदेशैरनेकधा करोतीति चित्रिसममिदमिति ।
एतन्नानेकभेदम् । कथमित्याह-(बायालतिनवइविहं तिउत्तर-
सय च सत्तहि चि) अत्र विधाशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् द्वि-

चत्वारिंशद्विधम् । यद् वा-त्रिनवतिविधम्, यदि वा-ज्युत्तर-
शतविधम्, अथवा-सप्तषष्टिविधम् । चशब्दः समुच्चये व्यवहि-
तसबन्धश्च, स च तथैव योजितः ॥ २३ ॥ कर्म० १ कर्म० ।

नामकम्मे बायालीसविद्दे पणत्ते । तं जहा-गइनामे,
जाइनामे, सरीरनामे, सरीरवंगनामे, सरीरोर्बधणनामे, सरी-
रसंघायणनामे, संघयणनामे, संठाणनामे, वज्जनामे, गंध-
नामे, रसनामे, फासनामे, अगुरुलहुयनामे, लवघायनामे,
पराघायनामे, आणुपूर्वीनामे, ठस्सासनामे, आयवनामे,
लज्जोयनामे, विहगगइनामे, तसनामे, थावरनामे, सुहुमनामे,
बायरनामे, पज्जत्तनामे, अपज्जत्तनामे, साहारणसरीरनामे,
पत्तेयसरीरनामे, थिरनामे, अधिरनामे, सुभनामे, असुभनामे,
सुजगनामे, दुब्जगनामे, सुस्सरनामे, दुस्सरनामे, आपज्ज-
नामे, अणाएज्जनामे, जसोकित्तिनामे, अजसोकित्तिनामे,
निम्माणनामे, तित्थगरनामे । स० ४२ मम० ।

अथ नामकर्मणो द्विचत्वारिंशतं जेदान् प्रचिकटयिषुराह-

गइजाइतणुउवंगा, बंधणसंघायणाणि संघयणा ।

संठाणवन्नगंधर-सफासअणुपुव्विविहगगई ॥ २४ ॥

इह नाम्नः प्रस्तावात् सर्वत्र गत्यादिषु नामेत्युपस्कारः कार्यः ।
तथाहि-गतिनाम, जातिनाम, तनुनाम, उपाङ्गनाम, बन्धननाम,
सङ्घातननाम, संहनननाम, सस्थाननाम, वर्णनाम, गन्धनाम,
रसनाम, स्पर्शनाम, आनुपूर्वीनाम, विहायोगतिनामेति । कर्म०
१ कर्म० ।

उक्ता नामकर्मणो द्विचत्वारिंशद्भेदाः । अथ तस्यैव त्रिनवति-
जेदान् प्ररूपयितुकामो गत्यादिपदानां पिएदप्रकृतिसंज्ञकानां
मध्ये येन पदेन यावन्तौ जेदाः पिएरुता वर्तन्ते, तान्
भेदान् तेषामाह-

गइयाईण उ कमसो, चउ पण पण ति पण पंच उ च्छकं ।

पण दुग पणऽड्ड चउ दुग, इय उत्तरजेयपणसही ॥ २५ ॥

गत्यादीनां पिएरुप्रकृतीनां पूर्वप्रदीशतस्वरूपाणां पुनः क्रमशः
क्रमेण, यथासंख्यमिति यावत्, चतुरादयो जेदा प्रवन्तीति वा-
क्यार्थः । तथाहि-गतिनाम चतुर्धा, जातिनाम पञ्चधा, तनुना-
म पञ्चधा, उपाङ्गनाम त्रिधा, बन्धननाम पञ्चधा, सङ्घातनना-
म पञ्चधा, संहनननाम षोढा, सस्थाननाम षोढा, वर्णनाम प-
ञ्चधा, गन्धनाम द्वेधा, रसनाम पञ्चधा, स्पर्शनाम अष्टधा, आ-
नुपूर्वीनाम चतुर्धा, विहायोगतिनाम द्वेधा । एतेषां सर्वमील-
ने भेदाग्रमाह-(इय चि) इत्यमुना चतुरादिभेदमीलनप्रकारे-
णोत्तरभेदानां पञ्चषष्टिरिति ॥ २६ ॥

अरुवीसजुया तिनवइ, संते वा पनरबंधणे तिसयं ।

बंधणसंघायगहो, तणुसु सामन्नवन्नचऊ ॥ ३० ॥

एषा पूर्वोक्ता पञ्चषष्टिरष्टाविंशतियुता प्रत्येकप्रकृत्यष्टाविंशत्या
सह मीलने त्रिजिराधिका नवतिस्त्रिनवतिर्भवति । सा च को-
पयुज्यत इत्याह-(संते चि) प्राकृतत्वात् सत्तायां सत्कर्म प्रती-
त्य बोध्येत्यर्थः । वाशब्दो विकल्पार्थो व्यवहितसबन्धश्च ।
स चैवं योज्यते-पञ्चदशबन्धनैस्त्रिंशत वा पञ्चदशसंख्यैव-
व्यमाणस्वरूपैर्बन्धनैः प्रदीशतत्रिनवतिमध्ये प्रक्षिप्तैस्त्रिजिराधि-

कं शत त्रिशतं वा, सत्तायामधिक्रियत इति शेषः । अथ त्रिनव-
तिमध्ये पञ्चदशानां प्रकृतीनां प्रक्षेपेऽष्टोत्तरं शतं जवतीति चेत् ।
वच्यते-या वक्ष्यमाणाः पञ्चदश बन्धननामप्रकृतयस्तासु मध्या-
त्सामान्यत औदारिकाऽऽदिबन्धनपञ्चकस्य त्रिनवतिमध्ये पूर्व-
प्रक्षिप्तवाच्येषाणां दशानां प्रक्षेपे त्रिशतमेव जवतीति न कश्चि-
द् विरोधः । सूत्रे च-“ पनरबधणे ” इत्यत्र विज्रिक्रिचनव्य-
त्ययः प्राकृतत्वात् । इत्युक्ता नामकर्मणः त्रिनवतिर्युत्तरशत
च भेदानाम् । अथ सप्तपष्टिभेदानाद्-(बन्धनसंघायगहो तणुसु-
प्ति) बन्धनानि च पञ्चदश सङ्घाताश्च सघातनानि पञ्च ब-
न्धनसघातान्तेषां ग्रहणं ग्रहो बन्धनसघातग्रहः । तनुषु शरीरे-
षु तनुग्रहणेनैव बन्धनसघाता गृह्यन्ते, न पृथग् विवक्ष्यन्त इ-
त्यर्थः । तथा-(सामान्यवन्नचउ त्ति) सामान्यं कृष्णनीलाऽऽद्य-
विशेषित वर्णनोपलक्षितं चतुष्कं सामान्यवर्णचतुष्कं, गृह्यन्त
इति शेषः । अयमत्राऽऽशयः-इह सप्तपष्टिमध्ये औदारिकाऽऽदि-
तनुपञ्चकमेव गृह्यते, न तद्बन्धनानि तत्संघातनानि च, यत
औदारिकतन्वा स्वजातीयत्वादौदारिकतनुसदृशानि तद् ब-
न्धनानि तत्संघाताश्च गृहीताः । एव वैक्रियाऽऽदितन्याऽपि नि-
जनिजबन्धनसंघाता गृहीता इति न पृथगेते पञ्चदश बन्ध-
नानि पञ्च संघाता गण्यन्ते । तथा-वर्णगन्धरसस्पर्शानां यथा-
सस्य पञ्चद्विपञ्चाष्टमैर्निष्पन्नां विंशतिमपनीय तेषामेव सा-
मान्यं वर्णगन्धरसस्पर्शलक्षणं चतुष्कं गृह्यते, ततश्चा-
नन्तरोदितयुत्तरशताद्वर्णाऽऽदिपुरुषकवन्धनपञ्चदशकसंघात-
पञ्चकलक्षणानां पदत्रिंशत्प्रकृतीनामपसारणे सति सप्तपष्टिर्भ-
वतीति ॥ ३० ॥

एतदेवाऽऽह-

इय सत्तट्टी बंधो-दए य न य सम्ममीसया बंधे ।

बंधुदए सत्ताए, वीसट्टुवीसऽट्टवन्नसयं ॥ ३१ ॥

इति पूर्वोक्तप्रकारेण सप्तपष्टिर्नामकर्मप्रकृतीनां भवति । सा च
कौपयुज्यते ? इत्याह-(बंधोदए य त्ति) बन्धश्च सट्टयश्च बन्धो-
दय, तस्मिन् बन्धोदये, बन्धे चोदये च सप्तपष्टिर्भवति, च-
शब्दादुदीरणायां च सप्तपष्टिः । अथ बन्धनसङ्घातनवर्णाऽऽ-
दिविशेषाणां विवक्षावशादेव बन्धननाधिकार इत्युक्तम्, संप्रति
अयोः प्रकृत्योः सर्वथैव बन्धो न जवति, ते आह-(न य
सम्ममीसया बंधे त्ति) न च नैव सम्यक्त्वमिश्रके बन्धेऽधि-
क्रियते । अयमभिप्रायः-सम्यक्त्वमिश्रकोर्बन्ध एव न भवति,
किं तु मिथ्यात्वपुल्लानामेव । जीवः सम्यक्त्वगुणेन मिथ्यात्व-
रूपतामपनीय केषाञ्चिदत्यन्तविशुद्धिमापादयति, अपरेषां त्वी-
षद् विशुद्धिः, केचित्पुनर्मिथ्यात्वरूपा एवावतिष्ठन्ते, तत्र येऽ-
त्यन्तविशुद्धास्ते सम्यक्त्वव्यपदेशभाजः, ईषद्विशुद्धा मि-
थ्याव्यपदेशभाजः, शेषा मिथ्यात्वमिति ।

उक्तं च-

“सम्यक्त्वगुणेन ततो, विशोधयति कर्म तत्समिथ्यात्वम् ।

बद्धच्छगणप्रमुखैः, शोधयन्ते कोरुवा मदनाः ॥ १ ॥

अतस्त्रयाऽपि तत्र वि-शुरू तद्भवति कर्म सम्यक्त्वम् ।

मिश्र तु दरविशुरू, भवत्यशुद्ध तु मिथ्यात्वम् ॥ २ ॥”

उदयोदीरणासत्तासु पुन सम्यक्त्वमिश्रके अप्यधिक्रियेते ।
एव च सति ज्ञानाऽऽवरणे पञ्च, दर्शनाऽऽवरणे नव, वेदनीये द्वे,
मोहनीये सम्यक्त्वमिश्रवर्जाः पर्विशतिः, आयुषि चतस्रः,
नास्मि भेदान्तरसज्जवेषि प्रदर्शितयुक्त्या सप्तपष्टिः, गोत्रे द्वे,

अन्तराये पञ्चेत्येतद् विंशत्युत्तरं प्रकृतिशतं बन्धेऽधिक्रियते ।
एतदेव सम्यक्त्वमिश्रसहितं द्वाविंशत्युत्तरप्रकृतिशतमुदये,
उदीरणायां च । सत्तायां पुनः शेषकर्मणां पञ्चपञ्चाशद्
नाम्नः त्रिनवतिरित्यष्टाचत्वारिंश शतम् । बद्धा-शेषकर्मणां
पञ्चपञ्चाशद् नाम्नर्युत्तरशतमित्यष्टापञ्चाश शतमधिक्रियते,
इत्येतदेव मनसिकृत्याऽऽह-(बंधुदए सत्ताए इत्यादि) इह
शतशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् यथासंख्य बन्धे विंशं शतम्,
उदये उपलक्षणत्वादुदीरणायां च द्वाविंश शतं, सत्तायामष्टप-
ञ्चाश शतम्; उपलक्षणत्वादष्टाचत्वारिंश शतमिति प्रावना
सुकरैव ॥ ३१ ॥ कर्म० १ कर्म० । उक्त० ।

इदानीं वर्णाऽऽदिचतुष्कोत्तरविंशतिभेदानां शुभाशुभ-
त्वयोरभिधित्तया प्राऽऽह-

नीलकसिणं दुग्धं, तित्तं ककुयं गुरुं खरं खरं ।

सीर्यं च असुहन्वगं, इकारसगं सुजं सेसं ॥ ४१ ॥

नीलकृष्णं नीलकृष्णाऽऽख्ये कर्मणी अशुभे, दुर्गन्धनाम 'ति-
क्तकटुकमिति' तित्तकटुके रसनाम्नी, गुरु खरं कृत् शीतं
चेति चत्वारि स्पर्शनामानि । एतानि च सर्वाण्यपि समुदि-
तानि किमुच्यते ? इत्याह-'अशुभनवकम्' नव प्रकृतयः
परिमाणमस्य प्रकृतिवृन्दस्य तन्मवकम्, अशुभं च तन्मवकं
चाशुभनवकम् । 'एकादशकम्' एकादशप्रकृतिसमूहकम्,
यथा-रक्तपीतश्वेतवर्णाः, सुरभिगन्धो, मधुराऽऽलकपायसरसाः,
लघुमृदुस्निग्धोष्णस्पर्शा इति शुभं शुभविपाकवेद्यत्वात् शुभ-
स्वरूपम् । कीटकं तदित्याह-'शेषम्,' कुवर्णनवकादवशिष्टं,
कोऽर्थः ?-कुवर्णनवकाच्छेषा एकादश वर्णाऽऽदिजेटाः शुभवर्ण-
कादशकमुच्यत इति ॥ ४१ ॥ कर्म० १ कर्म० । ननु च शरीरपर्या-
प्त्यैव शरीर भविष्यति, किं प्रागजिहितेन शरीरनाम्ना ? ।
नैतदस्ति, साध्यभेदात् । तथाहि-शरीरनाम्नो जीवेन गृहीता-
नां पुल्लानामौदारिकाऽऽदिशरीरत्वेन परिणतिः साध्या, शरी-
रपर्याप्तेः पुनरारब्धशरीरस्य परिसमाप्तिरिति । अथ प्रागुक्तेनो-
च्चासनाम्नैवोच्चासनस्य सिद्धत्वादिहोच्चासपर्याप्तिर्निर्विषये-
ति । नैवम्, सतीमप्युच्चासनामोदयेन जनितामुच्चासनबन्धि-
मात्मशक्तिविशेषरूपामुच्चासपर्याप्तिमन्तरेण व्यापारयितु न
शक्नुयात् । यथाहि-शरीरनामोदयेन गृहीता अप्यौदारिकाऽऽ-
दिपुल्लाना शक्तिविशेषरूपां शरीरपर्याप्तिं विना शरीररूपत-
या परिणमयितु न शक्यन्त इति शरीरनाम्नः पृथगिष्यते
शरीरपर्याप्तिः, एवमत्राप्युच्चासनाम्नः पृथगुच्चासपर्याप्तिरेष्ट-
व्या, तुल्ययुक्तित्वादिति ॥ ४५ ॥ कर्म० १ कर्म० । स० । आ० ।
आचा० । प० सं० । (यत्र गुणस्थानके यावत्यः प्रकृतयः
संवेधमाश्रित्य भवन्ति, ताः 'कर्म' शब्दे तृतीयभागे ३१३
पृष्ठे दर्शिताः)

शामकरण-नामकरण-न० । अभिधानमात्रकरणे, आ० म० १
अ० २ खण्ड । “नाम्नाऽन्वर्थेन कीर्तिः स्यात् ।” नाम्नाऽन्वर्थेन
गुणनिष्पन्नेन कीर्तिः स्यात् तत्कीर्तनमात्रादेव शब्दार्थप्रतिप-
त्तेर्विदुषां प्राकृतजनस्य च मनःप्रसादाद् यथा जलबाहुसु-
धर्मस्वामिप्रभृतीनाम् । द्वा० २८ द्वा० । न० ।

शामगुत्त-नामगोत्र-न० । नाम्ना गोत्रमिति प्रसिद्धं यत्कर्म
गोत्राऽभिधानं कर्मेत्यर्थः । कल्प० २ कृष्ण । अन्वर्थयुक्ते नास्ति,
इद्वान्वर्थयुक्तं नाम सिद्धान्तपरिभाषया नामगोत्रमित्युच्यते ।
स० प्र० १६ पादु० । रा० ।

णामणय-नामनय-पु० । नामरूपमेव सर्वं वस्त्वित्येवं सिद्धा-
न्तं व्यवसिते नये, (नयो०)

नामनयमाह-“यतो नाम विना नास्ति, वस्तुनो ग्रहणं ततः ।
नामैव तद् यथा कुम्भो, मृदेवान्यो न वस्तुतः ॥१॥ ” तथाहि-
यत्प्रतीतावेव यस्य प्रतीति, तदेव तस्य स्वरूपम् । यथा मृत्प्रती-
तावेव प्रतीयमानस्य घटस्य मृदेव रूप, नामप्रतीतावेव प्रती-
यते वस्तु । न च विनाऽपि नाम निर्विकल्पकविज्ञानेन वस्तु-
प्रतीतिरस्तीति हेतोरसिद्धता, असर्वसविदां वागुरूपत्वात् । तथा
च भर्तृहरि-“वाग्रूपना चेद् बोधस्य, व्युत्क्रामेतेह शाश्वती ।
न प्रकाशः प्रकाशेत, सा हि प्रत्यवमर्शिनी ” ॥१॥ यदि च
नामरूपमेव वस्तु न स्यात्, ततश्च तदवगतावपि वस्तु सश-
याऽऽदीनामन्यतममेव स्यात् । तथा च पूज्याः-“ससयविवज्जया
वा-ऽणज्जवसाओऽहवा जदिच्छाप । होज्जत्थे पडिवत्ती, न
वत्थुधम्मो जया णाम ॥ ६२ ॥ ” (विशेष०) उक्तं १ अ० ।

अस्मिन् नामाऽऽदिरूपचतुष्टये नामनयः प्रधान नामैव
मन्यते । तत्र ये सुगतमतानुसारिणो “न ह्यर्थे शब्दाः
सन्ति” इत्यादिवचनाद् नाम्नो वस्तुधर्मत्वमेव ने-
च्छन्ति, तान् प्रति नामनयः प्राऽह-

वत्थुसरुवं नामं, तप्पच्चयहेउओ सधम्म व्व ।

वत्थुं नाऽणज्जिहाणा, होज्जाऽभावो विवाऽवच्चो ॥६१॥

नामनयस्यायमभिप्रायः-वस्तुनः स्वरूपं नाम, तत्प्रत्यय-
हेतुत्वात्, स्वधर्मयत्, इह यद् यस्य प्रत्ययहेतुस्तत् तस्य
धर्मः, यथा घटस्य स्वधर्मा रूपाऽऽदयः, यच्च यस्य धर्मो न
ज्जवति न तत् तस्य प्रत्ययहेतुः, यथा घटस्य धर्मा पटस्य,
संपद्यते च घटाभिधानाद् घटे संप्रत्ययः, तस्मात् तत् तस्य
धर्मः, सिद्धश्च हेतुरावयो, घटशब्दात् पटाऽऽदिव्यवच्छेदेन घट
इति प्रतिपत्त्यनुभूते । सर्वं च वस्तु नामरूपता न व्यजिचर-
तीति दर्शयन्नाह-(वत्थुमित्यादि) यदि वस्तुनो नामरूपता न
स्यात्, तदा तद् वस्त्वेव न भवेदिति सवन्धः । कुत ? इत्याह-
अनभिधानादभिधानरहितत्वादित्यर्थः । अवाच्योऽभिधानरहि-
तत्वेनाऽनभिधेयो योऽसावभावः षष्ठभूताऽऽदिलक्षणस्तद्वदिति
द्वयान्तः । इह यदभिधानरहितं तद् वस्त्वेव न भवति, यथाऽभि-
धानरहितत्वेनाऽवाच्यः षष्ठभूतलक्षणोऽभावः ; अनभिधानरहित
च वस्त्वभ्युपगम्यते परैः, ततोऽवस्तुत्वमेवास्य जवेद्, अवस्तु-
त्वे च कुनस्तत्प्रत्ययहेतुत्वलक्षणस्य हेतोर्वृत्तिः, येनाऽनैकान्ति-
कता स्यात् ? । तत्र तद्वृत्तौ वा तस्यापि वस्तुत्वमेव
प्रवेत्, स्वप्रत्ययजनकत्वात्, घटाऽऽदिवदिति । विपक्व एव वृ-
त्तेरज्ञावाद् विरुद्धताऽप्यसम्भविनीति । तस्माद् वस्तुधर्म एव
नामेति स्थितम् । न च ‘नद्यास्तीरे गुरुनृनशकटम्’ इत्यादिश-
ब्दात् प्रवृत्तस्य कदाचिद् वस्त्वप्राप्तेरवस्तुधर्मता तस्येत्याश-
ङ्कनीयम्, प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणानामपि तत्प्रसङ्गात्-तेज्योऽपि हि
प्रवृत्तस्य कदाचिद् वस्त्वप्राप्ते । अवाधितेभ्यस्तेज्यं प्रवृत्तौ
भवत्येवाऽर्थप्राप्तिरिति चेत्, न देतदिहापि समानम्, सुविवेचि-
तादास्यप्रणीतशब्दाद् वस्तुप्राप्तेरत्राप्यवश्यभावित्वात्, इत्या-
दि बह्वत्र वक्तव्यम्, तच्च नोच्यते, ग्रन्थगहनताप्रसङ्गात्,
अन्यत्रोक्तत्वाच्च । इति गाथाऽर्थः ॥ ६१ ॥

किं च-

संसयविवज्जया वाऽ-णज्जवसाओऽहवा जदिच्छाप ।
५०१

होज्जत्थे पडिवत्ती, न वत्थुधम्मो जया नामं ॥ ६२ ॥

यदा वस्तुधर्मो नाम नेष्यते, तदा वक्त्रा घटशब्दे समुच्चारिते
भोतुः ‘किमयमाह ?’ इत्येव सशय एव स्यात्, न घटप्रति-
पत्तिः । अथवा घटशब्दे प्रोक्ते पटप्रतिपत्तिलक्षणो विपर्ययः
स्यात् । अथवा-‘न जाने किमप्यनेनोक्तम्’ इति चित्तव्यामो-
हेन वस्त्वप्रतिपत्तिरूपोऽनध्यवसायः स्यात् । यदि वा-यद-
च्छयाऽर्थे प्रतिपत्तिर्भवेत्-कदाचित् घटस्य, कदाचित् पटस्य,
कदाचित् तु स्तम्भस्येत्यादि, न चैव भवति, तस्माद् वस्तुधर्म
एव नाम । इति गाथाऽर्थः ॥ ६२ ॥

अपि च-

वत्थुस्स लक्खलक्खण-संववहाराऽविरोहसिच्छीओ ।

अज्जिहाणाऽहीणाओ, वुच्छी सद्दो य किरिया य ॥६३॥

वस्तुनो जीवाऽऽदेः, किम् ? इत्याह-अभिधानार्थिना नामाऽऽ-
यत्ता । का ? इत्याह-तदयं च, लक्षणं च, सव्यवहारश्च तदयल-
क्षणसव्यवहारा, तेषामविरोधेनाऽविपर्ययेण सिद्धयः प्रतिष्ठाः ।
तत्र तदयं जीवत्वाऽऽदि, लक्षणमुपयोगः, सव्यवहारोऽध्येषणप्रे-
षणाऽऽदिः । तथा वुक्किशब्दक्रियाश्च ‘अभिधानाऽधीना’ इत्य-
त्राऽपि संबध्यते । तत्र वुक्किर्वस्तुनिश्चयरूपा, शब्दो घटाऽऽदिव-
निरूपः, क्रिया चोत्कृष्टपणाऽवक्षेपणाऽऽदिका । तस्मादभिधानमेव
वस्तु सत्, तदाऽऽयत्ताऽऽत्मलाभत्वात् सर्वव्यवहारानाम् । इति
गाथाऽर्थः ॥६३॥ विशेष० ।

णामणिप्फण-नामनिष्पन्न-पु० । गौणाऽऽदिनामानिष्पन्ने निक्षेपे,
नि० चू० १ उ० ।

णामणिमित्त-नामनिमित्तत्व-न० । नामनिमित्तं नामहेतुक
तद्भावस्तत्त्वम् । नामप्रतिपाद्यगुणाऽऽत्मकत्वे, षो० १२ विव० ।

णामधेज्ज-नामधेय-न० । नामैव नामधेयम् । “नामरूपभागाद्
धेयः” । ७ । २ । १५८ । इति (हैम०) स्वार्थे धेयप्रत्ययः ।
सू० प्र० १० पाहु० १३ पाहु० । प्रश्न० । स्था० । प्रश्नस्ते
नामनि, स्था० १ ठा० । दश० । नि० चू० । न० । ज्ञा० । पर्या-
यध्वनौ, अनु० ।

णामधेज्जवई-नामधेयवती-स्त्री० । प्रश्नस्तनामधेयवत्याम्, ज्ञा०
१ ध्रु० १ अ० ।

णामपच्चयफड्गपुरुवणा-नामप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा-स्त्री० । ना-
मप्रत्ययस्य बन्धननामनिमित्तस्य शरीरप्रदेशस्पर्धकस्य प्ररू-
पणायाम्, क० प्र० । इह नामप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणार्थां षडनुयो-
गद्वाराणि । तद्यथा-अविभागप्ररूपणा, वर्गणाप्ररूपणा, स्पर्धक-
प्ररूपणा, अन्तरप्ररूपणा, वर्गणापुङ्गलस्नेहाविजागसकलसमु-
दायप्ररूपणा, स्थानप्ररूपणा चेति । (३३ गा०) क० प्र० । (पत-
त्सर्वं ‘बंध’ शब्दे स्पष्टीभवित्यति)

णामपुरिस-नामपुरुष-पु० । सङ्गामात्रेण पुरुषे, सूत्र० १ ध्रु० ४
अ० १ उ० । पुरुषेतिनास्ति, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

णामप्यमाण-नामप्रमाण-न० । अर्थाभिधायकं शब्दे, (अनु०)

अथ नामप्रमाणम्-

से किं तं णामप्यमाणे ? । णामप्यमाणे जस्स ए जीवस्स वा
अजीवस्स वा जीवाण वा अजीवाण वा तदुभयस्स वा तदु-

जयाण वा पमाणे त्ति नाम कज्जइ, से नं णामप्पमाणे ।

अथ किं तन्नामप्रमाणम् ?-नामैव वस्तुपरिच्छेदहेतुत्वात्प्रमाणं नामप्रमाणम्, तेन हेतुभूतेन किं नाम भवतीति प्रश्नाभिप्रायः । एवमन्यत्रापि भावनीयम् । अत्रोत्तरमुच्यते-यस्य जीवस्य वाऽजीवस्य वा जीवानां वाऽजीवानां वा तदुभयस्य वा तदुभयानां वा यत्प्रमाणमिति नाम क्रियते तन्नामप्रमाण, न तत्र स्थापनाद्व्यजावहेतुकम्, अपि तु नाममात्रविरचनमेव तत्र हेतुरिति तात्पर्यम् । अनु० ।

णामजेय-नामभेद-पु० । सङ्गाविशेषे, द्वा० १६ द्वा० ।

णाममुद्दा-नाममुद्दा-स्त्री० । नामाङ्कितायां मुद्दायाम्, उपा० १ अ० । “अमयस्स कहियं नाममुद्दा ।” आ० ६ अ० ।

णामय-नामक-पु० । विनयालङ्कृतौ गुर्वादावादेशदानोद्यतेऽन्यदा वाऽऽत्मानं नामयतीति नामकः । सदा गुर्वादौ प्रहे साधौ, सूत्र० १ श्रु० १६ उ० ।

णामवग्ग-नामवर्ग-पु० । नामप्रकृतिसमुदाये, जी० २ प्रति० । क० प्र० ।

णामवीर-नामवीर-पुं० । यस्य जीवस्याजीवस्य वाऽन्वर्थरहित वीर इति नाम क्रियते स नामवीरः । नामनामवतोरज्जेदाद् नाम चासौ वीरश्च नामवीरः । वीरभेदे, सू० प्र० २ पाहु० ।

णामसच्च-नामसत्य-न० । नामाभिधानं तत्सत्यं नामसत्यम् । नाममात्रेण सत्ये, यथा कुलमवर्धयन्नपि कुलवर्धनं उच्यते, एव धनवर्धनं इति । स्था० १० ठा० । ध० । प्रज्ञा० ।

णामसम-नामसम-न० । नामाभिधानं, तेन समम् । ग० ४ अधि० । आ० म० । आ० चू० । स्वकीयेन नाम्ना समे, यथा स्वनामं शिक्षितं तथा तदप्यावश्यकम् । विशेष० ।

णामसमरण-नामस्मरण-न० । चतुर्विंशतिस्तवाऽऽदिनामानुचिन्तने, नाम्नः स्मरणेन नामिस्मरणे तद्गुणसमापस्या फलम् । प्रति० ।

णामसर्व-नामसर्व-न० । नाम च तत्सर्वं च नामसर्वम् । सचेतनाऽऽदेर्वा वस्तुनो यस्य सर्वमिति नाम तन्नामसर्वम्, नाम्ना सर्वं, सर्वमिति वा नाम यस्येति विग्रहाद् नामशब्दस्य पूर्वनिपातः । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

णाममुद्द-नामशुभ-न० । तीर्थकराऽऽदिसंबन्धिनि नामकर्मणि, दश० १ अ० ।

णामाणंतय-नामानन्तक-न० । अनन्तकमिति नामभूतायां वर्णानुपूर्व्याम्, यस्य वा सचेतनाऽऽदेर्वस्तुनोऽनन्तकमिति नाम तस्मिन्, स्था० १० ठा० ।

णामित्ता-नमयित्वा-स्त्री० । नार्तिं कारयित्वेत्यर्थे, “णामित्ता गहियाणि पञ्चसगाणि ।” नि० चू० १ उ० ।

णामिय-नामिक-न० । वाचके पदे, यथा ‘अइव’ इत्यादि । आ० म० १ अ० २ खएरु । अनु० ।

णामिद-नामेन्द्र-पु० । ययार्थसङ्गे इन्द्रे, अथवा-इन्द्रार्थशून्यत्वाद् नाममात्रे इन्द्रे, वृ० । “केवलसञ्ज्ञा उ नामिदा ।” केवला एका सञ्ज्ञा तदर्थनिरपेक्षा, स नामेन्द्रः । वृ० १ उ० । स्था० । (विस्तरस्तु ‘इद’ शब्दे द्वितीयभागे ५३२ पृष्ठे छप्यम्)

णामुदय-नामोदय-पुं० । कालोदाय्यादीनामन्ययूथिकानामन्यतमेऽन्ययूथिके, भ० ७ श० १० उ० ।

णामोक्कसिअ-देशी-कार्ये, दे० ना० ४ वर्ग ।

णाय-न्याय-पुं० । ‘इण्’ गतौ निपूर्वः । नितरामीयने गम्यते मोक्कोऽनेनेति न्यायः । व्यवहाराध्ययने, व्य० १ उ० । श्रुतोपदेशे, व्य० ३ उ० । अभीष्टार्थसिद्धेः सम्यगुपायत्वाद् न्यायः । अथवा-जीवकर्मसंबन्धापनयनाद् न्यायः । आवश्यके, यथा कारुणिकैर्दृष्टो न्यायो ह्ययोरर्थेनोर्भूमिद्रव्याऽऽदिसंबन्धिविवाद् चिरकालीनमप्यपनयति, एव जीवकर्मणोरनादिकालीनमप्याश्रयाश्रयिजावसंबन्धमपनयतीत्यावश्यकमपि न्याय उच्यते । अनु० । विशेष० । “अच्चेति लोगसंजोगं, एस णाए प-वुच्चइ ।” योऽयं लोकसंयोगातिक्रम एष न्यायः-एष सन्मार्गो मुमुक्षूणामयमाचारः प्रोच्यतेऽभिधीयते । अथवा-परमात्मानं मोक्कं नयतीति ब्रह्मसत्त्वात् कर्त्तरि घञ् न्यायः । यो हि त्यक्तलोकसंयोग एष एव परात्मनो मोक्कस्य न्यायः । आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । नीयते सविस्तिं प्राप्यते वस्त्वनेनेति न्यायः । प्रस्तुतार्थसाधके प्रमाणे, विशेष० । द्विजक्षत्रियविद्वद्गुद्राणां स्ववृत्त्यनुष्ठाने, आव० ६ अ० । उपपत्तौ, पञ्चा० ४ विव० । अविचलितरूपे मार्गे, षो० १६ विव० । अतिदेशे, प्रति० । न्यायनिर्णायके, औ० । ज्ञा० । न० । ‘णाय’ शब्दार्थे (दृष्टान्ते), नि० चू० १० उ० ।

णायकारि(ण)-न्यायकारिन्-त्रि० । उपपत्तिकारिणि, “एवं आलोश्य पडिक्कतस्स जो सामास्यं देति सो णायकारी ।” आ० चू० १ अ० ।

णायकुमार-ज्ञातकुमार-पुं० । ‘णायकुमार’ शब्दार्थे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

णायकुलचंद-ज्ञातकुलचन्द्र-पुं० । ‘णायकुलचंद’ शब्दार्थे, कल्प० ४ कृण ।

णायखंरु-ज्ञातखण्ड-न० । ‘णायखंड’ शब्दार्थे, स्था० १० ठा० ।

णायग-ज्ञातक-पुं० । स्त्री० । पूर्वसस्तुने, व्य० ए उ० । मातापितृदौ, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । स्वजने, प्रज्ञायमाने, नि० चू० ५ उ० । सूत्र० ।

नायक-त्रि० । प्रभौ, यथा राष्ट्रस्य राष्ट्रमहत्तरकः । स० ३० सम० । दशा० । नगरकटकाऽऽदिप्रधाने, औ० । अधिपतौ, स्था० ४ ठा० १ उ० । प्रणेतारि, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । स्वामिनि, स० १ सम० । व्य० । कर्मणा नेतरि, भ० २० श० २ उ० । व्य० । चक्रवर्त्यादौ राजनि, औ० । प्रधाने, आव० ५ अ० । ज्ञा० । नयति वृद्धिं प्रापयति यः स नायकः । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । ज्ञानाऽऽदीनां प्रापके, व्य० ३ उ० । सूत्र० ।

णायज्जियधण-न्यायार्जितधन-न० । असिमवीकृषिवाणिज्याऽऽद्युचितकलया परवञ्चननिरपेक्षतयाऽर्जिते रुच्ये, रुच्या० ६ अ० । न्यायार्जितं धनं गृहिषमः-

तत्र सामान्यतो गेहि-धर्मो न्यायार्जितं धनम् । (५)

(न्यायार्जितं धनमित्यादि) तत्र स्वामिन्द्रोहमित्रद्रोहविश्वसितवञ्चनचौर्यादिगर्हाधोपाज्जनपरिहारेणार्थोपाजनोपायचतः स्वस्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्यायः, तेनाऽर्जितं संपादितं

धनम्—अयमेव धर्मः । न्यायार्जितं हि धनमगङ्गनीयतया स्वशरीरेण तत्फलभोगाद् मित्रस्वजनाऽऽदौ सविभागकरणा-
बेह लोकाहिताय । यदाह—“सर्वत्र शुचयो धीरा, स्वकर्मवतग-
र्विता । स्वकर्मनिन्दिताऽऽप्रमान, पापाः सर्वत्र शङ्किता ॥१॥ ”
सत्पात्रेषु विनियोगाद् दीनाऽऽदौ कृपया वितरणाच्च परलोकाहि-
ताय । पठ्यते च धार्मिकस्य धनस्य शास्त्रान्तरे दानस्थान य-
था—“ पात्रे दीनाऽऽदिष्वर्गे च, दान विधिष्वदिष्यते । पोष्यवर्गा-
विरोधेन, न विरुद्ध स्वतश्च यत् ॥ १ ॥ ” अन्यायोपात्त तु लो-
कह्येऽप्यहितायैव—इदंलोके विरुद्धकारिणो वधबन्धाऽऽदयो
दोषाः, परलोके च नरकाऽऽदिगमनाऽऽदयः । यद्यपि कस्यचित्
त् पापानुबन्धिपुण्याज्जावादैहलोकीं विपद् न दृश्यते, तथा-
प्यायत्यामवश्यभावित्येव । यतः—“ पापेनैवार्थरागान्ध”, फ-
लमाप्नोति यत् कचित् । वमिशामिषवत्तप्त-मविनाश्य न जी-
र्यति ॥१॥” इति न्याय एव परमार्थतोऽर्थोपाज्ञोपायोपनिषत् ।
यदाह—“ निपानमिव मणूकाः, सरः पूर्णमिवाण्मजा । शुज-
कर्माणमायान्ति, विवशाः सर्वसपदः ॥ १ ॥ ” इति । इदं
धनं च गार्हस्थ्ये प्रधानकारणत्वेन धर्मतयाऽऽदौ निर्दिष्टम्, अ-
न्यथा तदभावे निर्वाहविच्छेदेन गृहस्थस्य सर्वश्रुतक्रियोप-
रमप्रसङ्गाद्धर्म एव स्यात् । पठ्यते च—“वितीवोच्छेयस्मी,
गिहिणो सीयति सव्वकिरियाओ । निरवेक्खस्स उज्जुत्तो, सपु-
ओ संजमो चेव ॥ १ ॥ ” इति । ध० १ अधि० ।

णायजियवित्तस-न्यायार्जितवित्तेश-पु० । न्यायोपाज्ञितरू-
प्यस्वामिनि, षो० ५ विव० ।

णायज्जयण-ज्ञाताध्ययन-न० । उत्क्रिस्ताऽऽद्युदाहरणप्रतिपाद-
केऽन्ययने, ज्ञा० । पष्ठस्याङ्गस्य प्रथमश्रुतस्कन्धे १६ ऊनविंशति-
ज्ञाताध्ययनानि ।

छट्ठस्स अंगस्स दो सुयक्खंथा पणत्ता । तं जहा-णाय-
णि य, धम्मकहाओ य । पढमस्स णं भंते ! सुयक्खं-
थस्स समणेणं जगवया महावीरेणं० जाव संपत्तेणं णा-
याणं कति अज्जयणा पणत्ता १ । एवं खलु जंजू ! ० जाव
समणेणं भगवया महावीरेणं० जाव संपत्तेणं णायणं ए-
गुणवीसं अज्जयणा पणत्ता । तं जहा-

“ तत्खित्तणाए संघाडे, अंमे कुम्मे य सेलगे ॥
तुंवे य रोहिणी मल्ली, मायंदी चंदमा इय ॥१॥
दावहवे उदगनाए, मंरुके तेतली वि य ॥
नदिफले अवरकंका, आइस्से सुंसुमा इय ॥२॥
अवरे य पुणरुरीए, णायए गुणविसतिमे” ॥

(णायणि स्ति) ज्ञातान्युदाहरणानीति प्रथम श्रुतस्कन्धः ।
(धम्मकहाओ स्ति) धर्मप्रधानाः कथाः धर्मकथा इति द्विती-
यः । “उत्क्रिस्त” इत्यादि श्लोकद्वय सार्कम् । तत्र मेघकुमार-
जीवेन हस्तिभवे प्रवर्तमानेन यः पाद उत्क्रिस्तस्तेनोत्क्रिस्तेनो-
पलक्षित मेघकुमारचरितमुत्क्रिस्तमेवोच्यते । उत्क्रिस्तमेव ज्ञात-
मुदाहरण विवक्षितार्थसाधनमुत्क्रिस्तज्ञातम् । ज्ञातता चास्यैव मा-
चनीया-दयाऽऽदिगुणवन्त सहन्त एव देवदादकष्टम्, उत्क्रिस्तैक-
बादो मेघकुमारजीवहस्तीवेति । एतदर्थोऽभिधायक सूत्रमधी-
यमानत्वादध्ययनमुक्तम्, एव सर्वत्र १, तथा-सहाटकः, श्रेष्ठि-

चौरयोरेकबन्धनबद्धत्वम्, इदमप्यभीष्टार्थज्ञापकत्वाद् ज्ञातम् । ए-
वमौचित्येन सर्वत्र ज्ञातशब्दो योज्यः, यथायथ च ज्ञातत्व प्रत्य-
क्षयन तदर्थवगमादवसेयमिति २, नवरम्-अण्णक मयूरा-
णम् ३, कूर्मश्च कच्छपः ४, शैलको राजर्षिः ५, तुम्बं
च अलावु ६, रोहिणी श्रेष्ठिवधूः ७, मल्ली एकोनविंशति-
तमजिनस्थानोत्पन्ना तीर्थकरी ८, माकन्दी नाम वणिक्,
तत्पुत्रौ माकन्दीशब्देनेह गृहीतौ ए, चन्द्रमा इति च १०,
(दावहवे स्ति) समुद्रतटे वृक्षाविशेषः ११, उदकं नगर-
परिखाजल, तदेव ज्ञातमुदाहरणमुदकज्ञातम् १२, मणूकः
नन्दमणिहारश्रेष्ठिजीवः १३, (तेतली वि य स्ति) तेतलीसु-
ताऽग्निधानोऽमात्य इति च १४, (नदिफल स्ति) नन्दिवृक्षा-
ग्निधानतरुफलानि १५, अपरकङ्का घातकीस्त्रण्डजरतक्षेत्ररा-
जधानी १६, (आइस्से स्ति) आकीर्णा जात्याः समुद्रमध्यव-
र्तिनोऽश्वाः १७, (सुंसुमा इय स्ति) सुंसुमाऽग्निधाना श्रेष्ठि-
दुहिता १८, अपर च पुणरुरीकज्ञातमेकोनविंशतितममिति
१९ । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आच० । स० ।

णायद-न्यायद-पु० । न्यायदर्शिनि, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

णायपुत्त-ज्ञातपुत्र-पु० । ज्ञातः सिद्धार्थः तस्य पुत्र । कष्टप० ५
कण । वीरवर्द्धमानस्वामिनि, सुत्र० १ श्रु० ६ अ० । आच० । दश० ।

णायपुत्तवओरय-ज्ञातपुत्रवओरत-त्रि० । भगवद्वर्द्धमानवचसि
नि सङ्गताप्रतिपादनपरे सके, दश० ६ अ० ।

णायपुत्तवयण-ज्ञातपुत्रवचन-न० । श्रीमन्महावीरवचने, दश०
१० अ० ।

णायपुत्तिय-ज्ञातपुत्रीय-न० । वीरस्वामिसंबन्धिनि तीर्थे,
आच० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

णायविहि-ज्ञातविधि-पु० । स्वजनजेदे, व्य० ।

जिह्वाज्ञातविधिसूत्रम्-

भिक्षू य इच्छेज्जा णायविहिं एत्तए, णो से कप्पति थेरे
अणापुच्छित्ता; कप्पति से थेरे आपुच्छित्ता णायविहिं एत्तए,
थेरा य से वियरेज्जा एवं से कप्पति णायविहिं एत्तए, थेरा
य णो से वियरेज्जा एवं से णो कप्पति णायविहिं एत्तए । जे
तत्थ थेरेहिं अवितिस्से णायविहिं एइ, से अंतरा छेदे वा परि-
हारे वा ॥ १ ॥

णो से कप्पति अप्पस्सुयस्स अप्पागमस्स एगागियस्स
णायविहिं एत्तए । २ । कप्पति से जे तत्थ बहुस्सुए वग्भा-
गमे तस्सार्द्धं णायविहिं एत्तए; तत्थ णं से पच्छागमणेणं
पुव्वाउत्ते चाउल्लोदणे पच्छाउत्ते भिल्लिगसूवे, कप्पति से
चाउल्लोदणे पडिगहित्तए, णो से कप्पति जिह्वागसूवे
पडिगहित्तए ॥ ३ ॥ तत्थ से पच्छागमणेणं पुव्वाउत्ते जिह्वा-
गसूवे पच्छाउत्ते चाउल्लोदणे, कप्पति से भिक्षू जिह्वा-
गसूवे पडिगहित्तए, नो से कप्पति चाउल्लोदणे पडिगहि-
त्तए, दो वि पुव्वाउत्ते कप्पति दोवि पडिगहित्तए ॥ ४ ॥
तत्थ से पच्छागमणेणं दो वि पच्छाउत्ते, णो से कप्पति दो

वि पङ्क्तिगृह्यते ॥ ५ ॥ जे से तत्थ पञ्चागमणेणं
पञ्चाजत्ते, से णो कप्पति पङ्क्तिगृह्यते ॥ ६ ॥ जे से
तत्थ पञ्चागमणेणं पुञ्चाजत्ते, से कप्पति ॥ ७ ॥

जिह्वः, चशब्दाद् भिक्षुकी च, इच्छेत ज्ञातविधिं स्वज-
नभेदमागन्तुम् । 'से' तस्य न कल्पते स्थविरान् अनापृच्छ्य
ज्ञातविधिमागन्तुम् । "कप्पति धेरे" इदं प्राग्वत् । (नो से कप्प-
इ इत्यादि) न 'से' तस्य कल्पते अल्पश्रुतस्य अगीतार्थस्य अ-
स्पागमस्य वदि-शास्त्रेष्वतिपरिचयस्याऽविद्यमाननिजाऽऽगमस्यै-
काकिनो ज्ञातविधिमागन्तुम् । कल्पते 'से' तस्य यस्तत्र गच्छे
बहुश्रुत सूत्रापेक्षया, बहुगमोऽर्थापेक्षया, तेन सार्द्धं ज्ञातविधि-
मागन्तुम् । तत्र णमिति वाक्यालङ्कारे, तस्य ज्ञातविधिमागतस्य
पश्चादागमनेन आगमनात् पश्चाद् यः पूर्वयुक्तः चा-
बलोदनः । पूर्वयुक्त इति कैचिद् व्याचक्षते-आगमनात्पूर्व
कुलस्यामारब्धो रन्ध्रनाय । अपरे व्याचक्षते-आगमनात्पूर्व पा-
काय समीहितम् । एतद् मतद्वयमप्यसङ्गतम्; आरब्धे, समीहिते
च पुन प्रक्षेपसमवात् । तस्मात् पूर्वयुक्त इति किमुक्तं भवति ?-
आगमनात्पूर्व गृहस्थैः स्वजावेन रन्ध्रमान स तन्दुलोदनो,
भिलिङ्गसूपो नाम 'सस्नेहः सूपः,' स कल्पते प्रतिगृहीतुम् ।
योऽसौ तत्र पूर्वमागताः साधव इति हेतोः पश्चादायुक्तः
प्रवृत्तस्तन्दुलोदनो, भिलिङ्गसूपो वा नासौ कल्पते प्रतिगृही-
तुम् । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अत्र भाष्यकारो ज्ञातविधिपदं व्याख्यानयति-

अम्मापितिमंवंधो, पुञ्चं पञ्चा व संयुया जे ठ ।

एसो खलु णायविहि-ऽण्णे भेया य एकेके ॥ ३ ॥

मातृद्वारेण, पितृद्वारेण च यः संबन्ध एव ज्ञातविधिः । अथवा-ये
पूर्वं सस्तुता मातापित्रादयः, ये च पञ्चात् सस्तुता इयश्चक्षु-
राऽऽदयः । एष समस्तोऽपि ज्ञातविधिः, एकैकस्मिन् मातृद्वारे,
पितृद्वारे वा, यदि वा-पूर्वसस्तुते, पश्चात् सस्तुते वाऽनेके
भेदाः । अनेन विधिग्रन्थो भेदवाची व्याख्यातः ॥ ३ ॥

अधुना निर्युक्तिविस्तरः-

णायविहिगपणेणं बहुगा, आणाऽऽदि विराहमंजमाऽऽयाए ।

संजमविराहणा खलु, उगमदोसा तद्धि होज्जा ॥ ४ ॥

निष्कारणे विधिनाऽपि ज्ञातविधौ गमनं करोति तर्हि प्राय-
श्चित्तं चत्वारो लघुकाः, तथा आज्ञाऽऽदयो दोषाः, तथा संयमे
आत्मनि च विराधना । नत्र संयमविराधना, यतस्तत्र अलु
निश्चितमुद्गमदोषा आधाकर्माऽऽदयो जवेयु ॥ ४ ॥

कथमुद्गमदोषा भवेयुः ? अत्र आह-

दुद्धभलाभा समणा, नीया नेहेण आहकम्मादी ।

चिरआगयस्स कुज्जा, उगमदोसं तु एगतरं ॥ ५ ॥

कुलजन्माभाः सखु ध्रमणाः, तथा महता स्नेहेनास्माकं वन्दा-
पनाय नीना निर्गताः, तद्विचारादागतस्याऽऽन्मस्वजनस्य तस्य
प्रापूर्णकत्वकरणायोद्गमदोषमात्राकर्माऽऽदिकमेकतरं कुर्यात् ॥ ५ ॥

इति संजमस्मि एसा, विराहणा हो-ऽमा उ आयाए ।

अगममेणावनिकलु-णरयणयाले य एमादी ॥ ६ ॥

इति एवमुना प्रकारेण, एषा अनन्तरोदिता, संयमे विरा-
धना भवति । आत्मविराधना पुनरिय वक्ष्यमाणा-अगम

एतन्नेन सेनापतौ मृते समागते करुणारोदने, रत्नस्थाले रत्न-
मृते स्थाले दौकिते, एवमादौ ॥ ६ ॥

तत्र यथा छागदृष्टान्तेनाभिसमीहिते सेनापतौ मृते तस्मिन्
आगते आत्मविराधना भवति, तथा ज्ञावयति-

जह रणो मूयस्सा, मंसं मज्जारएण अक्खित्तं ।

सो अहमो मंसं, मग्गइ एणमो य तत्थाऽऽतो ॥ ७ ॥

कुरुहंढपोट्टीए, गल्लवच्चाए उ छगल्लओ तत्थ ।

सूयण य सो वहितो, थके आत त्ति नाऊणं ॥ ८ ॥

यथा राज्ञा सुपस्य सुपकारस्य मांसं मार्जारैणाऽऽक्षिप्तं नीतं,
ततः स सुपकारो जीतोऽदंनो जातो मांसं मृगयते, तस्मिन्
मृगयमाणे तत्र महानसे अयमतिक्रितः कटुभाण्डपोट्टलिकवा
गल्लवच्चा युक्तश्छाग आयातः सन् सुपेन सुपकारेण मा-
रितः 'थके' प्रस्तावे 'आता' इति ज्ञात्वा । एष दृष्टान्तः ॥ ७ ॥

साम्प्रतमुपनयमाह-

एवं अदृष्टाडं, ताडं मग्गंति तं समंतेण ।

सो य ताडिं संपत्तो, ववरोवितो संजमा तेहि ॥ ९ ॥

एवं सुपकार इव तस्य साधोर्ये स्वजनाः, तेषां सेनापतिर्मु-
तः, ततस्तानि स्वजनरूपाणि मानुषाणि (अदृष्टाडं इति) अ-
शरणानि तं भ्रमणीजृन् सेनापतिम्रातरमात्मीय समन्ततो मृ-
गयन्ते, स च मृगमाणः तत्रैव संप्राप्तः, ततस्तं समुपस्थि-
ताः स्वजनाः, वयं परिजृन्ता भविष्यामो, न च त्वयि नाथे विद्य-
माने परिजृन्तोऽस्माकं युक्तः, तस्मात् कुरु प्रसादमित्येव तैरु-
पसर्गमाणः संयमाद् व्यपरोपितः ॥ ९ ॥

संप्रति करणद्वारमाह-

सेणावती मतो तु, भाय पिया वा वि तस्स जो आसी ।

अण्णो य नत्थि अरिहो, नवरि ऽमो तत्थ संपत्तो ॥ १० ॥

सेनापतिर्मुतः, तस्य यो आता पिता वा भासीत् सोऽपि तावद्
मृतः, अन्यश्च तस्मिन् गृहे अहो योग्यः सेनापतित्वस्य, नास्ति,
नवरमयमेव योग्यः, स च तत्र संप्राप्तः ॥ १० ॥

तो कलुण कंदंता, वित्ति अणाहा वयं विणा तुमए ।

मा य ऽमा सेणावति-लच्छी संकामओ अन्नं ॥ ११ ॥

ततस्तत्संप्राप्यनन्तरं ते स्वजनाः करुणं क्रन्दन्तो भ्रुवते-वयम-
नाथास्त्वया विना । इयं च प्रत्यक्षत उपलब्धमाना सेनाप-
तिवत्प्रीत्य पुरुषान्तरं मा सक्रामतु ॥ ११ ॥

तं च कुलस्म पमाणं, बलविरिय तुज्जुऽधीणमेयं च ।

पच्छा वि पुणो धम्मं, काहिसि दाणिं पसीयाहि ॥ १२ ॥

त्व च कुलस्यास्य समस्तस्यापि कुलस्य प्रमाणम्, एतच्च
बलं हस्त्यादि, वीर्यमान्तरोत्साहः समस्तस्यापि कुलस्य, त-
वाधीनं, पश्चादपि त्वं धर्मं करिष्यसि, संप्रति एतदेवार्थं
यत् सेनापतिपदप्रतिपत्त्या प्रसीद ॥ १२ ॥

एवं कारुष्येण, इष्टीए लोभितो तु सो तेहि ।

ववरोविज्जइ ताहे, संजमजीयाउ सो तेहि ॥ १३ ॥

एवमुपदर्शितेन प्रकारेण कारुष्येण, क्रुद्धया च तैः स्वज-
नैः स लोभितो लोभ आदितः, ततो लोभग्रहणानन्तरं स तैः

सयमजीविताद् व्यपरोप्यते ॥ १३ ॥ तदेव करुणाद्वार व्या-
स्यातम् ।

अथ रत्नस्थानद्वारमाह-

अविभवविरेगेण, विणिग्गतो पञ्च इहिमं जातो ।

यात्रं वसूण पुष्पं, उवर्णेती गेहिहमेतं ति ॥ १४ ॥

कदाचित् स व्रती अविभवेन, दारिद्र्येणेत्यर्थः । रिक्थं च पूर्व-
पुरुषोपाजितं विरेकु स्वजनैः तदा नेष्ट, ततोऽविरेकेण च रोषेण
गृहान्निर्गत्य प्रव्रजितोऽभवत्, पश्चाच्च स स्वजनवर्गो भ्रात्रादि-
क ऋद्धिमान् जातः, ततो वसूनां रत्नानां पूर्णं भूतं स्थाल
तस्याऽऽगनस्योपनयन्ति, यथा गृहाण रत्नस्थालमेतदिति ॥ १४ ॥

तस्स वि दडूण नयं, अहं होजकज्जी ततो तु समुदिषो ।

ववरोवितो संजमतो, एए दोसा हवंति तहिं ॥ १५ ॥

तस्यापि साधो तत् रत्नभूतं स्थाव दडूण, अथानन्तरं ततो
रत्नभूतस्थावदर्शनाद् होजकज्जी समुदीर्णं सम्यगुदय प्राप्तं,
ततस्तेन सयमाद् व्यपरोपितः । एते दोषास्तत्र ज्ञाताविधिगमने
भवन्ति ॥ १५ ॥

संप्रति "पमादी" इति व्याख्यानयन् प्रकारान्तरमाह-

अहवा न होज एते, अएणे दोसा हवंति तत्थ डेपे ।

जेहिं तु संजमतो, चाव्विज्जं सुद्धितो ठितओ ॥ १६ ॥

अथवा एतेऽनन्तरोदिता दोषा न भवेयुः, अन्ये इमे च दय-
माणास्तत्र ज्ञातविधिगमने दोषा भवन्ति । यैः सुस्थितोऽपि
स्थितकः सन् सयमाद्यायते ॥ १६ ॥

के ते दोषा इत्यतस्तत्सूचकं द्वारगाथाद्वयमाह-

अकंदंढाणे ससु-रओव्वरए पेद्वणाए उवसग्गे ।

पंथेरोयणभतए, ओजावणे अम्ह कम्मकरा ॥ १७ ॥

ठाघातो अणुलोमे, अजिजोग विसे मयं च ससुरेणं ।

पंतवणवयरंभण, तं वा ते वाऽतिवापंति ॥ १८ ॥

आक्रन्दस्थानद्वार प्रथमम् । द्वितीयं श्वशुरेणापवरके क्लिप्त
इति द्वारम् । तृतीयं प्रेरणाद्वारम् । चतुर्थमुपसर्गद्वारम् । पञ्चमं
पथि रोदनभूतके ज्ञार्या इति द्वारम् । षष्ठमपञ्चाजनाद्वारम्-
यथाऽऽसाकमेव कर्मकर आसीत् । सप्तमं ङागघातद्वारम् । अ-
ष्टममनुलोमद्वारम् । नवममज्जियोग्यद्वारम् । दशमं विषद्वारम् ।
ततः स्वयं श्वशुरेण प्रान्तापणवन्धरोधनानि क्रियन्ते, ततः
कोपात् तं श्वशुरं सोऽतिपातयेद् विनाशयेत्, ते वा श्वशु-
रप्रभृतयः तं साधुमतिपातयेयुः, इति एकादशं द्वारमिति द्वार-
गाथाद्वयसमासार्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥

साम्प्रतमेतदेव विवरीषुः प्रथमत आक्रन्दस्थानद्वारमाह-

दीसंता * वि हु णाया, पव्वयहियं पि संपकंपेति ।

कडुणकिवणाणि किं पुण, कुणमाणा एगसेज्जाए ? ॥ १९ ॥

सेनापतौ मृते स तत्र ज्ञातविधौ गतः, तत्र दृश्यमाना अपि
निजका पर्वतद्वयमपि पर्वतसदृशमानसमपि साधु सयमा-
त् सप्रकम्पयन्ति सम्यगन्तर्लीनीचूय प्रकर्षेण व्यावयन्ति, किं
पुनरेकस्या शय्यायां वसतौ करुणरूपणानि रोदनानि कुर्वाणाः ?
सुतरां सयमाद् अशयन्ति ॥ १९ ॥

अकंदंढाणठितो, तेसिं सोचा उ नायगादीणं ।

पुव्वावरत्तगेयण, 'जाय अणाहा' वए को वि ॥ २० ॥

* "सीदंता" इति पाठान्तरम् ।

सोऽधिकृतः साधुर्यत्र ते ज्ञातकाः क्रन्दन्ति, तस्मिन्नाक्रन्दस्था-
ने स्थितः पूर्वरात्रे अपररात्रे च रोदनं तेषां ज्ञातकाऽऽशीनां
करुणरूपेण यथा-'जाना वयमनाथा', भविष्याम' सर्वेषां परिज-
वाऽऽस्पृष्टम्' इति श्रुत्वा कश्चिद् व्रजेत् प्रव्रज्यां मुञ्चेदित्यर्थः । २०।
गतमाक्रन्दस्थानम् ।

अधुना "ससुरउव्वरए" इत्यादि द्वारमाह-

महिलाए ममं ठोदुं, ससुरेणं ठाकितो उ उव्वरओ ।

नायविहिमागयं वा, पेद्वे उव्वनाभिगसगाए ॥ २१ ॥

तस्य साधोः श्वशुरकः, तं तत्र समागतं साधु दृष्ट्वा निजदु-
हितरं सर्वालङ्कारभूषितां कारयेत्, कारयित्वा च वन्द्यापना-
य, भित्तार्थं वा तत्र समागतेन श्वशुरकेन महेत्या भार्यया स-
ममपवरके क्षिप्त्वा, अपवरको ढक्कित-स्थगितद्वारः कृतः ।
तत्र च उपसर्गमात्रेण कश्चिदुत्पन्नजेत् ।

प्रेरणाद्वारमाह-ज्ञातविधिमागतं च तं साधु दृष्ट्वा स्वजनवर-
स्तस्य स्वकीयया उद्गामिकया भार्यया प्रेरयेत् सयमाद् व्याव-
येत् ॥ २१ ॥ गतं प्रेरणाद्वारम् ।

साम्प्रतं चतुर्थमुपसर्गद्वारं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह-

मोहुम्मायकराई, उवसगाईं करेडं से विरहे ।

जज्जा जेहिं तरु विव, वाएणं जज्जते सज्जं ॥ २२ ॥

भार्या 'से' तस्य स्वजनविधिगतस्य सा विरहे मोहोन्माद-
करान् उपसर्गान् आलिङ्गनाऽऽशीन् करोति, यैस्तस्मिन् वातेन
भज्यते सद्यः ॥ २२ ॥

संप्रति 'पथगेयणभतए' इति व्याख्यानमाह-

कडवेण सभावेण य, जतओ भोईं पडम्मि पंतावे ।

हियं अमुंढिय मे, भयवं पंतावए कुवितो ॥ २३ ॥

साधुज्ञातविधि गतस्तत्र च लज्जया भिक्षां न हिर्युते, ततः
उद्गामकभिक्षाचर्यायां गतः, तेषां च ज्ञातकानां क्षेत्रं पथि, तत्र कै-
तवेन वा स्वभावेन वा तस्य भार्या जूतकेन समं क्षेत्रं गता, तत्र
स भूतकः कैतवेन स्वभावेन वा कर्मणि भार्या (?) ॥ २३ ॥

कम्महतो पव्वइतो, जतओ एसडम्ह आसि मा वंदा ।

उव्वापगए खुदे, ठाघायं तस्स सा देइ ॥ २४ ॥

कदाचित् स प्रव्रजितः कर्मकर आसीत्, ततस्तं बहुजनो दृ-
ष्ट्वा ब्रूयात्-एषोऽसाकं जूतक आसीत्, कर्महतः कर्मभग्नः सन्
प्रव्रजितः, तस्माद् मा वन्दिषत ।

गागघातद्वारमाह-उद्गामकके उद्गामकज्जिज्ञाचर्यागतेऽधि-
कृतं जूतकरूपे साधो श्रुत्वा मुखे तस्य सा जूत्या गागघात द-
दाति, कुपिता सती गागमपि तं घातयतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

अधुनाऽनुबोमोपसर्गमाह-

मा छिज्जज कुलतंतु, धणगोत्तारं तु जणय मेगसुयं ।

वत्थनमादीएदिं, अभिजोज्जेजं वसं ऐति ॥ २५ ॥

तस्य ज्ञातविधिगतस्य साधोऽज्ञातविधिरेव ब्रूयात्-मा छिद्यतां
भेदं यायात्, कुत्रतन्तु कुलसन्तानं, तस्मात् धनरक्ताकमेकं सु-
तं प्रसादं कृत्वा जनय, पश्चात्पुनर्व्रतं गृहीथा, एवमुक्तं सन् क-
श्चित् उत्पन्नजेत् ।

अधुना अभियोग्यद्वारमाह-चत्थाऽऽदिकैः, आदिशब्दात् स्वा-
दिमस्वादिमाऽऽदिविशेषपरिग्रहः । तैरभियोग्यं वशीकृत्य
स्वजनस्तमात्मवशं नयन्ति ॥ २५ ॥

विषद्वारमाह-

नेच्छं न देवरा मे, जीवतेऽस्मि इति विसं देज्जा ।

अरण्येण व दावेज्जा, समुगे वा से करेइ इमं ॥ ५६ ॥

तं ज्ञानविधिगतं साधुं दृष्ट्वा तज्ज्ञायेंद्रं विचिन्तयेत्-अस्मिन् जीवति मां देवरा भोग्यतया नेच्छन्ति, तस्मान्मारयामि केनाप्युपायेन चैनमिति विचिन्त्य स्वयं वा विष दद्यात्, अन्येन वा दापयेत् ।

‘सय च समुरेण’ इत्यादिद्वारमाह-‘से’ तस्य साधो-
इवशुरो वा स्वयामदं कुर्यात् ॥ २६ ॥

किं तदित्याह-

पंतवणवंधरं जण, तस्म वि नीयल्लगा उ सुब्भेज्जा ।

अहवा कमाइतो तु, सो वऽतिवाएज्ज एकतरं ॥ २७ ॥

इवशुरस्तं दृष्ट्वा कुप्येत्, यथा-एतेन मम दुहिना जीवच्छल्यो-
कृता, ततः कोपात् तस्य साधो प्राप्तापणं प्रहारदानं, वन्धनं
वा निगमाऽऽदिजि, रोध वा गृहान्नगराद्वा अनिगमनं कुर्यात्,
कारयेत् वा । तस्यापि च साधो, निजका आत्मीया, तमे-
नामवस्था प्राप्तं दृष्ट्वा, ज्ञात्वा वा जुभ्येयु, क्रोधाच्च इवशुरेण
सम युद्धं कुर्युः, तत्र परस्परमपद्रावणाऽऽदि भूयात् । अथवा
स एव साधुः कषायित कषायोदय प्राप्तः सन् एकतर इवशु-
राऽऽद्यन्यतममतिपातयेत् ॥ २७ ॥

अत्र प्रायश्चित्तविधिमाह-

एकस्मि दोसु तीसु व, मूलऽणवडो तदेव पारंची ।

अह सो अतिवाएज्जड, पावड पारचियं ठाणं ॥ २८ ॥

एकस्मिन्नतिपातिते मूलप्रायश्चित्तभाग् भवति, द्वयोरतिपा-
तितयोरनवस्थाप्य, त्रिषु अतिपातितेषु पाराञ्ची । अथ स एव
अतिपातयेत् साधुस्तर्हि स यदि कथमपि जीवति ततः पारा-
ञ्चित स्थान प्राप्नोति ॥ २८ ॥

अन्यान् दोषानाह-

अहवा वि धम्ममच्छा, साहू तेमिं घरे न गेएहंति ।

उग्गगदोमाऽऽदिभया, ताहे नीया जणंति इमं ॥ २९ ॥

अथ वेति प्रकारान्तरेण दोषकथनोद्द्योतने, साधवो धर्मश्रद्धा
उद्गमदोषाऽऽदिभयात् तेषां गृहे न किमपि गृह्णन्ति, ततस्ते
निजाः स्वजना इदं भणन्ति ॥ २९ ॥

किं तदित्याह-

अम्हं अणिच्छमाणो, आगमणे दज्जणं कुणति एमो ।

ओढावण दिंडंते, अणो ढोगो व णं जणति ॥ ३० ॥

अस्माकं गृहे किमप्यनिच्छन् एव आगमने लज्जनमयशस्का-
र करोति । यत-अस्मिन् प्रतिगृहमन्यत्र भिक्षां हिण्णुमाने
महती नूनमस्माकमप्राजना, लोको वाञ्छ्य इदं भणति ॥ ३० ॥

किं तदित्याह-

नीयल्लस्म वि जत्तं, न तरह दाउं ति तुजेज्जे किवण च्चि ।

गेहे जुंजसु वुत्ते, भणाति नो कप्पियं जुजे ॥ ३१ ॥

त साधु निजामटन्त दृष्ट्वा केचित् अन्ये स्वजनान् प्रति ब्रूयु-
यथा यूयं कृपणा निजकस्याप्येकस्य प्राघूर्णकाऽऽगतस्य जत्तं
दातु न शक्नुथ, ततस्ते एवमुक्ताः सन्तः साधुसमीपमागत्य
ब्रुवन्ते-यान्ति दिनानि यूयमत्र तिष्ठथ, तावन्माऽन्यत्र भिक्षाम-
टत, किं तु गृहे शुद्धवत्, अन्यत्र निजाटने हि महत्यस्माकमप-

प्राजना । स एवमुक्तः साधुर्नृणति-युष्मद्गृहे न भुञ्जे, यतः
अहं कल्पिकं भुञ्जे, युष्मद्गृहे च उरुमाऽऽदिदोषाऽऽशङ्का ॥ ३१ ॥

एवमुक्ते ते स्वजना प्राऽऽहुः-

किं तं ति खीरमादी, ददामो दिन्ने य जातिभज्जाओ ।

वेति सुते जायंते, पत्निया ए करा वह पुत्ता ! ॥ ३२ ॥

किं तत् कल्पिकं यत्वं भुङ्क्षे, ततः साधवो ब्रुवन्ते-यानि युष्माकं
यथाप्रवृत्तानि कीराऽऽदीनि कीरदधिघृतगुडाऽऽदीनि; तत-
स्ते आहुः-एतानि यथाप्रवृत्तानि दास्यामः । गाथायां “वर्त-
मानसामीप्यं वर्तमानवद्वा” ॥ ३ । ३ । १३१ ॥ इति वचनात्
ते दातुं प्रवृत्ता, ततो दत्ते कीराऽऽदिके भ्रातृभार्याः सुताश्च
कीराऽऽदीनि याचमानान् प्रति ब्रुवन्ते-हे पुत्रा ! बहवोऽस्मा-
कं करा पतिताः ॥ ३२ ॥

तानेवाऽऽह-

ददियगुलतेद्वकरा, तक्करा चेव पत्निया अम्हं ।

रायकरपेद्वियाणं, समणकरा दुकरा वेहुं ॥ ३३ ॥

दधिकरघृतकगुडकरतैलकरा, तथा तक्कराश्च, अस्माकं
पातिता श्रमणैः । राजकरा अस्माकमपनन्, तैः सदैव प्रेरिता
वयं वर्तमाने, परं राजकरप्रेरितानामस्माकमयं श्रमणकरो
दुष्करो बोद्धुमिति, प्रभूतसर्वापहरणान् ॥ ३३ ॥

एष अण्णे य तर्हि, नायविहिगमणे होंति दोसाओ ।

तम्हा उ न गंतव्वं, कारणजाते भवे गमणं ॥ ३४ ॥

एते अनन्नरोदता, अन्ये चानुक्ता, तत्र ज्ञातविधिगमने, दोषा
भवन्ति, तस्माद् ज्ञानविधौ न गन्तव्यम् । एष उत्सर्गः । कारणे
पुनर्गानत्वाऽऽदिलक्षणे जाते पुनरपवादतो गमनं भवेत् ॥ ३४ ॥

तदेवाऽऽह-

गेलसकारणेणं, पाउग्गामति तर्हि तु गंतव्वं ।

जे उ समत्पुवसग्गे, सहिउं ते जंति जयणाए ॥ ३५ ॥

ग्लानत्वकारणेन अन्यत्र प्रायोग्यस्य औषधाऽऽदेरसत्यभावे,
उपलक्षणमेतद्-वैद्याभावे च तत्र गन्तव्यम् । तत्र वैद्यस्य,
प्रायोग्यस्य औषधस्याऽऽसत्ताऽऽदेश्च प्राप्यमाणत्वात्, तत्र ये
उपसर्गान् सोढुं समर्थाः, ते यतनया वक्ष्यमाणया यान्ति
गच्छन्ति ॥ ३५ ॥

तामेव यतनामाह-

वहिण्णं अणापुच्छाए, लहुगा लहुगो य दोच्चऽणापुच्छा ।

आयरियस्स वि लघुका, अपरिच्छियपेसवंतस्स ॥ ३६ ॥

अत्र इदं सूत्रं पठति-“नो से कप्पति धेरे अणापुच्छिता
नायविहि एत्तए” इत्यादि । तत्र यदि वहि स्थविराणाम-
नापृच्छया व्रजति, ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः,
स्थविरान् आपृच्छ्य तैर्विसर्जितो यदि द्वितीयस्थविरान् अ-
नापृच्छ्य व्रजति, ततो द्वितीयानापृच्छ्यायां मासलघु, आचा-
र्योऽपि यदि अपरीक्षितान् प्रेषयति, ततस्तस्यापरीक्षितान्
प्रेषयतश्चत्वारो लघुकाः प्रायश्चित्तम् ॥ ३६ ॥

तम्हा परिच्छियव्वो, सज्जाए चेव निक्खजावे य ।

थिरमथिरजाणणट्ठा, सो उववाएदिमोहिं तु ॥ ३७ ॥

यत एवमपरीक्षितप्रेषणे प्रायश्चित्तं, तस्मात् स्थिरास्थिरभानार्थं

स्वाध्याये जिज्ञाभावे च परीक्षितव्यः स एभिर्विद्यमायै-
रूपयै ॥ ३७ ॥

तानेवाऽऽह-

चरणकरणस्स मारो, भिक्खायरिया तहेव सज्जाओ ।

एत्थ परितम्ममाणे, तं जाणसु मंदसंविगं ॥ ३८ ॥

चरण व्रतश्रमणधर्माऽऽदि । उक्तं च-“वयसापणधम्म सज्जम-
बेयावच्च च वज्रगुत्ताओ । नाणाइतिय तक्का-हनिग्गहा इइ
चरणजया ॥ १ ॥” (सम्म०३ कारम्) करण पिएरविशुद्धा-
दि । उक्तं च-“पिरुविसोही समिती, भावण पारिमा य इदिय”
निराहो । पण्डितहण गुत्ताओ, अभिग्गहा चेव करण तु ॥१॥”
(ग० १ आ०) तस्य चरणकरणस्य सारो भिक्काचर्या, स्वा-
ध्यायश्च, ततोऽत्र जिज्ञाचर्यायां, स्वाध्याये च परिताम्यति क्लेशं
मन्यते, तं जानीत मन्दसंविगम् ॥३८॥

चरणकरणस्स मारो, जिक्खायरिया तहेव सज्जाओ ।

एत्थ उ उज्जममाणे, तं जाणसु तिव्वसंविगं ॥ ३९ ॥

चरणकरणस्य सारो जिज्ञाचर्या, नथैव स्वाध्याय, ततोऽत्र
भिक्काचर्याऽऽदावुच्यते, तं जानीत तीव्रसंविगं, तदेव स्थि-
रास्थिरपरिज्ञानार्थं परीक्षा उक्ता ॥३९॥

सप्रति किमेष उपसर्गं सहिष्णु, किं वा न?, इति परीक्षार्थमाह-
कडवेण सहावेण य, अएणस्स व साहसं वाहिज्जते ।

मायपित्तियाजगिणी-जज्जापुत्ताऽऽदिएसुं तु ॥ ४० ॥

यथा स शृणोति तथा कैतवेन स्वभावेन वा अन्यस्य
साधो मातापितृभ्रातृभगिनीभार्यापुत्राऽऽदिषु विषये साध्वस
कथ्यते ॥४०॥

केन प्रकारेण?, इत्यत आह-

सिरकोट्टणकळुणाणि य, कुणमाणां तु पायवमियाइं ।

अमुएण न गणियाइं, जो जपति निष्पिपासो त्ति ॥४१॥

मातापित्रादीना शिर कुट्टनकरुणरोदनभाषणानि श्रित्यमाणानि
पादपतनानि वाऽमुकेन न गणितानि, एव साध्वसे कथ्यमाने,
यो जल्पति-अनीव खलु निष्पिपासो घोरदृश्यः, न युज्यते
सादृशेन सह वक्तुमपीति ॥४१॥

सो जावतो पडिबळो, अपडीवदो वएज्ज जो एवं ।

सोइहिति केचियाज्ज, नोया जे आसि संसारे ? ॥४२॥

स भावतः स्वज्ञातेषु प्रतिबद्धो ज्ञातव्यो, न शक् स सोढु-
मुपसर्गानिति । यस्तु तथा साध्वसे कथ्यमाने, एव ब्रूते-
संसारे सर्वजीवाः सर्वेषां पुत्रत्वाऽऽदिकमुपगताः, ते आसीरन्
संसारेऽनन्ते निजा, तान् कियतः स शोचयिष्यति?, किं वा
मातापित्रादिभिः शोचितैर्ये निजान् ससाराद् न च संयमे
पातयन्ति? । स ज्ञातव्यो जावतः स्वजनेष्वप्रतिबद्धः समर्थः
सोढुमुपसर्गानिति ॥४२॥

मुहरागमादिएहि य, तेसिं नाऊण रागवेरगं ।

नाऊण थिरं ताहे, मसहायं पेसवेति ततो ॥ ४३ ॥

यस्य ज्ञातविधिजिगमिषो. शोचनो मुखरागः, स ज्ञायते
स्वजनेषु भावतः प्रतिबद्धः, उपसर्गानसहिष्णुश्च, यस्य तु न
तथाविधो मुखरागः स्पष्टो दृश्यते स ज्ञायते जावतः स्व-
जनेष्वप्रतिबद्धः, सहिष्णुश्च उपसर्गान् । एव मुखरागाऽऽदिभि-
स्तेषां ज्ञातविधिं गन्तुमिच्छता राग वैराग्य च, तथा स्थि-

रगुणवक्त्रमस्थिरं च ज्ञात्वा, ततः स्थिरं भावतः स्वजने-
ष्वप्रतिबद्धः ससहायं सुरयः प्रेषयन्ति ॥४३॥

साम्प्रतमल्पश्रुताख्याऽऽगमपदव्याख्यानार्थमाह-

अबहुसुतो अगोतो, बाहिरसत्थेहिं विरहितो इयरो ।

तन्निवर।ए गच्छे, तारिमगसहायसहितो वा ॥ ४४ ॥

अबहुसुतो नामाल्पश्रुतः, स चागीतार्थं उच्यते, इतरोऽ-
ल्पागमो यो बाह्यशास्त्रैर्विरहितः, एतादृशो न गच्छेत् स्वजन-
विधौ, किं तु तद्विपरीतो बहुश्रुते बह्वागमश्च, यदि वा-स्व-
यमल्पश्रुतोऽल्पाऽऽगमो वा तादृशसदायकसहितः ॥४४॥

बहुश्रुतविशेषमाह-

धम्मकहीवादीहि य, तवस्सिर्ग।एहिं संपरिवुडो उ ।

नेमिच्छि।एहिं य तहा, गच्छे सो अप्पळ्ळो उ ॥४५॥

धर्मकथिभिर्द्वित्रप्रवृत्तजिः वादकुशलैः तपस्विभिः षष्ठा-
माऽऽदितपःकारिभिर्गीतार्थं सुत्रार्थतदुभयनिष्ठातैर्निमित्तिकै-
श्च संपरिवृत्तो गच्छेत् । अथ धर्मकथादयो बहवो न सन्ति, ततो
जघन्यतोऽप्येकैकधर्मकथादिसहाय आत्मषष्ठो व्रजेत् ॥४५॥

तत्र प्रवेशविधिमाह-

पत्ताण वेज्ज पविमण, अह पुण पत्ता पगे नविज्जाहि ।

तं बाहिरं उवेउं, वमहि गेएइति अन्नत्थ ॥ ४६ ॥

यदि वेद्यायां स्थानं प्राप्तास्तर्हि समकालमेव सर्वेषां प्रवेशन-
म् । अथ पुनः प्रगे प्रजात एव प्राप्ता भवेयुस्तदा तं स्वजनं बहिः
स्थापयित्वा वसनिमन्यत्र गृह्णन्ति ॥४६॥

परिपत्तीकुमझेहिं, सहितो ताहे तु वचए तहियं ।

वास पडिग्गहगमणं, नातिसिणेहाऽऽमणगहणं ॥४७॥

अन्यत्र वसंतौ गृहीताया प्रतिपत्तिकुशलैः सहितस्ततो बहिः-
स्थानात् तत्र वसंतौ व्रजन्ति, तत्र तावदावासो यावद्भिक्का-
वेलाः, ततः पतद्ग्रहं गृहीत्वा गमनं विधेयम् । तत्र यदि प्राप्तायां
जिज्ञावेलायां पतद्ग्रहं गृहीत्वा व्रजन्ति, तदा तत्कालमेव गृह्ण-
न्ति भक्ताऽऽदिकम्, अथ जिज्ञावेलायामप्राप्तायां तत्र पतद्ग्रहं गृ-
हीत्वा व्रजन्ति, निमन्त्रयन्ति च ते, तदा तत्क्षणमेव यल्लभन्ते
तद् गृह्णन्ति । अथ मुहुर्नानुगुण्यतः कृतजिज्ञाकाः तत्र गताः, त-
र्हि यत्र पतद्ग्रहं न नयन्ति, तत्र च गत्वा नातिस्नेहः स्वज्ञा-
तकानां दर्शनीयः, यदि पुनरातिस्नेहं दर्शयति, ततः-अनुरक्तो-
ऽस्माकमिति ज्ञात्वा ते उपसर्गयेयुः । तथा तत्र गतेनाऽऽसन-
परिग्रहः कर्तव्यः, न पुनरेव चिन्तनीयम्-“आसदीपविद्यिकेसु,
मचमासाद्येसु वा । अणायरियमज्जाण, आसइत्तु सइत्तु वा”
॥१॥ () आसनपरिग्रहाभावे हि अपभ्राजना व्रजति ।

तस्मादासने उपवेष्टव्यम् ॥४७॥

सयमेव उ धम्मकही, सासणपणे य निम्मुहे कुणति ।

अपहुपणो य तहिं, कहेइ तल्लच्छिओ अएणो ॥४८॥

यदि स स्वज्ञातिकसाधुः धर्मकथायां कुशलप्रायः शासनप्रत्य-
नीकैश्च निरुत्तरान् कर्तुं समर्थः, ततः स्वयमेव तस्य धर्मकथा
कथनीया भवति । अथ सोऽप्रत्युत्पन्नोऽनागमिकः प्रतिपत्त्य-
कुशलो वा तदा तस्मिन्प्रत्युत्पन्नेऽन्यस्तल्लब्धिको धर्मकयाल-
ब्धिसपन्नः प्रत्युत्तरदानलब्धिसपन्नश्च कथयति ॥४८॥

मखिया य पोटमहा, पव्वजाए य थिरनिमित्तं तु ।

यावत्पुत्तेणं, आहरणं तत्थ कायव्वं ॥ ४९ ॥

“पीढमहा नाम सुस्सप्पियजपगा, ते पव्वज्जाओजावणावयणा-
णि भण्णिज्जति, ते य पक्खिवात्तकुसलेण कदएण मत्थिया मद्दिया
भवन्ति” इति चूर्णि. । स्थिरीकरणानिमित्तं तत्र धर्मकथायां स्था-
पत्यापुत्रेण ज्ञाताधर्मकथाप्रसिद्धेनाऽऽहरणं कर्तव्यम् ॥ ४९ ॥

कदिए व अकदिए वा, जाणणहेउं अहंति भत्तघरं ।

पुव्वाउत्तं तहियं, पच्छाउत्तं व जाणंति ॥ ५० ॥

धर्मे कथिते, अकथिते वा जिज्ञासदणवेलायामुज्जमाऽऽदिशु-
द्धिज्ञानार्थं भक्तगृहं महानम् प्रावशन्ति, प्रविश्य च यत्तत्र
पूर्वायुक्तं पूर्वप्रवृत्तमुपस्क्रियमाणं, पश्चादायुक्तं यत्तेषु साधु-
प्रागतेषु तन्निमित्तमुपस्क्रियमाणं तत्परिभावयन्ति ॥ ५० ॥

पूर्वायुक्तमित्यत्र व्याख्यानद्वयं परमनेन दर्शयति-

पुव्वाउत्ताऽऽरुहिते, केसिं वि समीहियं तु जं तत्थ ।

एए न होंति दोसिं वि, पुव्वपवत्तं तु जं तत्थ ॥ ५१ ॥

केचिद् व्याचक्रते-पूर्वायुक्तं नाम चुट्या पाकार्थमारोपितम् । के-
वाञ्छितपुनरिदं व्याख्यानम्-यत्तत्र समीहितं पाकाय दौकितम् ।
एतौ द्वावप्यादेशौ प्रमाणं न भवतः, तस्मादिदं व्याख्यानम्-य-
त्तत्र गृहस्थानां पूर्वप्रवृत्तमुपस्क्रियमाणं तत्पूर्वायुक्तमिति ॥ ५१ ॥

अथ कस्मादितरदादेशश्च न प्रमाणमन आह-

पुव्वाऽऽरुहिते य समी-हिए य किं बुज्जइ न खलु अणं ? ।

तम्हा खलु जं उचियं, तं तु पमाणं न इतरं तु ॥ ५२ ॥

पूर्वं चुट्यामारोपिते समीहिते वा किं न क्षिप्यते ? इति भा-
षः । तस्मात् खलु यदुचितं व्याख्यानं, तत्प्रमाणं, नेतरत् प-
रकीयमादेशद्वयम् ॥ ५२ ॥

वात्तगपुच्छाऽऽदीहिं, नाउं आयरमणायरेहिं च ।

जं जोगं तं गेएइ, दव्वपमाणं च जाणंजा ॥ ५३ ॥

वात्तगपुच्छाऽऽदिभिरादिशब्दाद् बालकोल्लापाऽऽदिजिह्वपिण्ड-
नियुक्तिप्रसिद्धेः, तथा आदरानादराभ्यां च योग्यमयोग्यं विज्ञाय
तत्र च यद् योग्यं भ्रमणप्रायोग्यं प्रतिभाति तत् गृह्णानि वरवृ-
मः । ह्यप्रमाणं च जानीयात्-कियत् कुटुम्बमन्यद्वा ? भोजन
कियद् वा रूढमित्येवं यद् यावत् प्रायोग्यं प्रतिभासते, ता-
वद् गृह्णीयात् ॥ ५३ ॥

संप्रत्येतदेव सविशेषतरमाह-

दव्वपमाणं गणणा, खारिय फोमिय तहेव अच्चा य ।

संविग्ग एगणणे, अणेगसाहूमु पन्नरस ॥ ५४ ॥

ह्यप्रमाणं नाम ह्यण्याणां गणना । यथा-एतावन्तोऽजौदन-
मेदा, एतावन्ति च शाकविधानानि, इत्यन्तश्च खाद्यविशेषाः, ए-
तावन्ति च द्राक्षापानकाऽऽदीनि, तथा क्लारितानि लवणखर-
ण्डितानि शालकानीत्यर्थः । स्फोटितं जीरकहिङ्गुधूपवासि-
तम् । एतत्सर्वं ज्ञातव्यम् । तथा अच्चा कात्रो भिक्षाया ज्ञातव्यः,
अन्यथाऽवप्वक्कणाऽऽदयो दोषाः स्युः । तथा सविग्ग एक-
स्थाना एकपट्टाऽऽत्मकाः प्रविशन्ति, ततः कल्पते, अ-
नेकसाधुषु अनेकेषु साधुसङ्घटेषु प्रविशत्सु न कल्पते, य-
तस्तत्र नियमादाधाकर्मसहिता औद्देशिकाऽऽदयः पञ्चदश
दोषाः ॥ ५४ ॥

एतदेव विवरीषुः प्रथमतो ह्यप्रमाणमाह-

सचविहमोदणो खलु, सालीं यीही य कोदवे जवे य ।

गोहुपगल्लगआर-खकूर खज्जा यऽणेगंविहा ॥ ५५ ॥

सप्तविधो, मकारोऽलाक्षणिक्, ओदनः कूरः, तथा-शालिः
कलमशाल्यादिफूरः, ब्राहिः सामान्यतन्मुलौदनः, कोद्वकूरो,
यवकूरः, गोधूमकूरो, रालककूरः, अकृष्टपच्याऽऽरण्यव्रीहिक्-
रद्वचः, खाद्यानि च अनेकविधानि ॥ ५५ ॥

मागविहाणा य तहा, खारियमादोणि वंजणां वा ।

खंमाऽऽदिपाणगाणि य, नाउं तेमिं तु परिमाणं ॥ ५६ ॥

शाकविधानानि प्राजमनकानि, क्लारिताऽऽदीनि, आदिशब्दात्
स्फोटितपरिग्रहः, व्यञ्जनानि, तथा खरडानि, पानकानि, आ-
दिशब्दाद् द्राक्षाऽऽदिपरिग्रहः । तेषामोदनाऽऽदीनां परिमाणं
ज्ञात्वा ॥ ५६ ॥

किमिति ? आह-

परिमियजत्तगढाणे, दसुवक्खमियमि एगभत्तछो ।

अपरिमिते आरेण वि, गेएइ एवं तु जं जोगं ॥ ५७ ॥

परिमिततत्तदने परिमितानां भक्तकमेजिर्दातव्यमिति निश्च-
ये यावद्दशाना योग्यमुपस्कृतं तावत्येकजकार्यं ग्राह्यं ; एक-
योग्यं तत्र भक्त ग्राह्यमिति ज्ञातव्यं । अपरिमिते अपरिमित-
भक्तकदाने दशानामारतोऽपि नवानामष्टानां वा योग्यं यदुप-
स्कृतम्, तत्रैवं स्थानपरिमाणचिन्ताव्यतिरेकेण यद् योग्यं तद्
यावत् पर्याप्तं गृह्णाति ॥ ५७ ॥

अच्चा य जाणियव्वा, इहरा ओसक्कणाऽऽदयो दोमा ।

संविग्गे संघारो, एगो इयरेसु न विसंता ॥ ५८ ॥

अच्चा भिक्षावेला ज्ञातव्या, इतरथाऽवप्वक्कणाऽऽदयो दोषा
भवेयुः । तथा ‘संविग्गे’ संविनानामेकः सङ्घाटो यत्र प्रविशति
तत्र गन्तव्यम् । इतरेषु यत्र बहवः सङ्घाटका प्रविशन्ति, तत्र
न गच्छन्ति ॥ ५८ ॥

तेहिं गिज्जाणगस्मा, अहागराउं हवंति सव्वाइं ।

अव्वंगसिरावेहो, अपाण्णयेयावणेज्जाइं ॥ ५९ ॥

यदि स्वजनानां सक्कन्धी कोऽपि ग्नानो वर्तते, ततस्तस्य चि-
क्त्वां वैद्यं करोति । यदि वा-वैद्यं साधुस्वजनानां, स्व-
जनोऽस्य कस्यापि ग्लानस्य क्रियां करोति, ततस्तत्र ग्लानो
ज्ञातविधिं नीयते, यतस्तत्र ग्लानस्यान्यङ्गं शिरावेधोऽपान-
मपानकर्म छेदेनापनीयानि वेदापनीयानि, एतानि सर्वाणि
यथाकृतानि-पुरःकर्मपश्चात्कर्मरहितानि भवन्ति ॥ ५९ ॥

एतदेव स्पष्टं भावयति-

जइ नीयाण गिज्जाणो, नीओ विज्जो व कुणइ अन्नस्स ।

तत्थ ‘हु’ न पच्छकम्मं, जायइ अव्वंगमार्इसु ॥ ६० ॥

यदि निजकानां सक्कन्धी ग्लानो, वैद्यो वा निजकोऽन्यस्य कुस्ते
किञ्चित्सां तत्र ‘हु’ निश्चितं, न पश्चात्कर्मान्यङ्गाऽऽदिषु जायते ।

कथं न जायते ? इत्याह-

पुव्वं च मंगलट्ठा, उप्पेउं जइ करेइ गिहियाणं ।

सिरवेधवत्थिकमा-इएसु न च पच्छकम्मोऽयं ॥ ६१ ॥

पूर्वं यदि मङ्गलार्थं साधौ ‘उप्पेय’ देशीपदमेतत्-अन्यङ्गं कृत्वा,
पश्चाद् युद्धिकाणां गृहस्थानां करोत्यन्यङ्गम्, एतत् पश्चात्कर्म

न भवति । एवं शिरावेधवस्तिकर्माऽऽदिष्वपि पूर्वं साधौ कृत्वा पश्चाद् गृहस्थेषु क्रियमाणेषु न पश्चात्कर्म ॥६१॥

अत्तद्धा उवणीया, ओसहमाद। हवन्ति ते चेव ।

पत्थाऽऽहारो य तर्हि, अहाकमो होइ साहुस्स ॥ ६२ ॥

आत्माऽर्थं यान्युपनीतानि औषधाऽऽदीनि गृहस्थे, तान्येव साधारण्यं भवन्ति, पत्थाऽऽहारोऽपि च तत्र साधारण्यं कृतो भवति, न ततः पश्चात्कर्म ॥६२॥

अगिलाणे उ गिहिम्पी, पुवुत्ताए करेति जयणाए ।

अस्यत्थ पुण अलंभे, नायविहिं नेति अन्नतरं ॥ ६३ ॥

यदि निजकानां सन्धी न कश्चिद् भूतानो, नाऽपि निजको वैद्योऽन्यश्च चिकित्सां करोति, तदा गृहिणि गृहस्थे अग्लाने, अन्यत्र पूर्वोक्तया यतनया-पूर्वं कल्पाध्ययने भूतानसूत्रे चिकित्सा यतना उक्ता, तथा चिकित्सां कुर्वन्ति । तथाऽन्यत्रौषधीनां लाभो नास्ति । तत आह-अन्यत्र पुनरौषधीनामन्नाज्ज्ञातविधिमन्यतरं ते भूतान नयन्ति । तदेव भूतानविधिरप्युक्तः ॥६३॥

सम्प्रति लाभचिन्तायामाजवनविधिमाह-

अहुणा तु लाजचिता, तत्थ गयाणं इमा हवइ तेसिं ।

जइ मव्वेगाऽऽयरिय-स्स होंति तो मगगणा नऽत्थि ॥६४॥

अधुना तेषां तत्र गतानां ज्ञातविधौ गतानामियं लाजचिन्ता भवति । यदि ते धर्मकथादयः सर्वेऽप्येकस्याऽऽचार्यस्य भवन्ति, तर्हि नाऽस्ति मार्गणा; सर्वमाचार्यस्याऽऽभवतीति भावः ॥६४॥

संतासंती अहवा, अणगणा जे वितीयगा नीया ।

तत्थ इम मगगणा ऊ, आभवे होइ नायव्वा ॥ ६५ ॥

सद्भावो नाम-सन्ति साधवः, पर न धर्मकथाऽऽदिषु कुशला, असद्भावो-मूलत एव न सन्ति साधवः । एव सद्भावेनासद्भावेन वा येऽन्यगणसत्का द्वितीयका नीताः, तेषामिय-माभावे मार्गणा भवति ज्ञातव्या ॥६५॥

तामेवाऽऽह-

जं सो उवसामेती, तन्निस्माए य आगया जे तु ।

ते सव्वे आयरितो, लज्जेते पव्वायगो तस्स ॥ ६६ ॥

स ज्ञातविधिमागत सन् यमुपशमयति प्रव्रज्यापरिणाम ग्राहयति, ये च तन्निश्चया तस्य ज्ञातविधिमागतस्य निश्चया-स्वजनोऽस्माकमिति बुद्ध्या तत्समीपमागता, तान् सर्वान्, यो ज्ञातविधिं ह्युमागतः, तस्य साधार्यं प्रव्रजक आचार्य, स लज्जेते ।

जे पुण अह भावेणं, धम्मकही सुंदरो चि वा सोउ ।

आउ-वसामिय तेहिं, तेसिं चिय ते हवन्ती उ ॥ ६७ ॥

ये पुनः यदि वा ये-सुन्दरो धर्मकथो इति श्रोतुमागता सन्तः, वैधर्मिकथादिभिरुपशमिताः प्रव्रज्यापरिणाम ग्राहिताः, ते तेषामेव भवन्ति ॥ ६७ ॥

अण्णेहिं कारणेहिं य, गच्छंताणं तु जयण एसेव ।

ववहारो सेहस्स य, ताई च इमाई कज्जाई ॥ ६८ ॥

आस्तां स्वजनवन्दापनाय, भूतानप्रयोजनेन वा ज्ञातविधिं गतानां यतना प्रायुक्ता भवति, अन्यैर्वा कारणैर्विद्यमानैर्ज्ञातविधिं गच्छतामेवैवाऽनन्तरोदिता यतना-एवैव शैक्तस्य विषये अनन्तरोदित आभवनश्रवहारः । तानि चान्यानि कार्याणि कारणानीमानि ॥६८॥

तान्येवाऽऽह-

तवसोसिय अप्पायण, ओमे य असंथरंत गच्छेज्जा ।

रमाणिज्जं वा खेत्तं, तिकालजोगं तु गच्छस्म ॥ ६९ ॥

तपसा विकृष्टेन शोषितस्तप शोषित, स्वजनाश्च प्रचुरदानाः, तत आप्यायननिमित्तं सपरिवारो ज्ञातविधिं व्रजेत् । अथवा-अनम दुर्भिक्षं ज्ञात, तत्रासस्तरन्तो ज्ञातविधिं गच्छेयुः, रमणीयं वा तत् क्षेत्रं गच्छस्य त्रिकालयाग्यं, ततो गच्छन्ति ॥६९॥

त्रिकालयोग्यतामेव ज्ञावयति-

वामे निचिक्खिद्धं, सीयल दव पउरमेव गिम्हासु ।

सिसिरे य घणनिवाया, वसही तह घट्ट मठा य ॥ ७० ॥

वर्षे वर्षाकाले 'निचिक्खिद्धं' कर्दमाभावः, ग्रीष्मेषु ग्रीष्म-काटे प्रचुरं शीतलं दव लज्जते, शिशिरे शीतकाळे घनमातिशयने निर्वाता वसतिर्विज्यते घृष्टा मृष्टा च ॥७०॥

छिणमंडवयं च तयं, सपक्खपरपक्खविराडिनोमाणं ।

पत्तेय उगगह चि य, काज्जाणं तत्थ गच्छेज्जा ॥ ७१ ॥

यदन्यत् क्षेत्रं गन्तव्यं तच्छिन्नमण्ययं, यत्र तु स्वजनाः सन्ति तत्स्वपक्षपरपक्षकृतापमानविरहितम् । गाथायामपमानशब्दस्याऽन्यथानिपातः प्राकृतत्वात् । प्रत्येकं भूतानवालाऽऽदीनामवग्रह उपलब्धश्च जायते, इति कृत्वा इति हेतोः, तत्र ज्ञातविधौ गच्छेत् ।

उवदेसं काहामि य, धम्मं गाहिस्म पव्वयाविसं ।

सट्ठाणि व वुग्गाहे, निच्छुगमादी ततो गच्छे ॥ ७२ ॥

धर्मोपदेशं वा स्वजनानां करिष्यामि । यदि वा-धर्मं श्रावक-धर्मे ग्राहयिष्यामि । अथवा-ते निष्क्रमितुकामा वर्तन्ते, ततः प्रव्रजयिष्यामि, दानश्रद्धानि वा तानि कुशानि भिक्षुकाऽऽदि व्युद्ग्राहयेत्, तत एतैः कारणैर्ज्ञातविधिं गच्छेत् ॥ व्य० ६ उ० ।

गायव्व-ज्ञातव्य-त्रि० । स्वरूपतोऽवबोधये, आव० ५ अ० ।

उत्त० । दर्श० ।

गायसंग-ज्ञातसङ्ग-पुं० पुत्राऽऽदिसन्धे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । " विवद्धो नायसंगेहि । " ज्ञातसङ्गैर्विवद्धो मातापितृ-पुत्रकलत्राऽऽदिमोदिनः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

गायसरु-ज्ञातखण्ड-न० । कुण्डपुराद् बहिरुद्याने, आ० म० १ अ० २ खण्ड । यत्र वीरस्वामी प्रव्रजितः । आचा० ३ श्रु० ३ चू० १ अ० । आ० म० । कल्प० ।

आयागय-न्यायागत-त्रि० । द्विजत्रयविदूषकाणां स्ववृत्त्य-नुष्ठानलक्षणेन लोकव्यवहार्येण न्यायेन प्राप्ते, आव० ६ अ० ।

आयाधम्मकहा-ज्ञाताधर्मकथा-स्त्री० । ज्ञातानि उदाहरणानि तत्प्रधाना धर्मकथा ज्ञाताधर्मकथा । अथवा-ज्ञातानि ज्ञाताध्ययनानि प्रथमश्रुतस्कन्धे, धर्मकथा द्वितीये यासु ग्रन्थ-पक्षनिष्ठे ता ज्ञाताधर्मकथा, पृथोदराऽऽदित्वात् पूर्वपदस्य दी-र्यान्तता । षष्ठेऽङ्के, (ज्ञा०)

तत्र जम्बूस्वामी सुधर्माण गणधरमेव पप्रच्छ-

तते णं से अज्जजंजूगामे जायमहे जायसंसए जायकोउहले संजायसहे संजायसंसए संजायकोउहले उप्पसमहे उप्पस-संसए उप्पसकोउहले समुप्पससहे समुप्पससंसए समुप्पस-कोउहले उट्ठाए उट्ठेति, उट्ठाए उट्ठित्ता जेणामेव अज्जसुहम्मे

धरे तेणामेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अज्जसुहम्मे धरे ति-
खुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेड, करेडत्ता वंदति, नमंसति,
वंदिता नमंसित्ता अज्जसुहम्मस्म धेरस्स नव्वामस्से नाडदूरे
सुस्ससमाणे णमसमाणे अभिमुहे पंजाडिउडे विणएणं प-
ञ्जुवाममाणे एव वयासी-जति णं भंते ! समणेणं भगवया
महावीरेणं आङ्गरेणं तित्थगरेणं सयंसवुप्पेणं पुरिसुत्तमेणं
पुरिससीहेणं पुरिमपुंर्रीएणं पुरिमवरगंधहत्थीणं दोगुत्तमा-
णं लोगनाहणं दोगगहिणं दोगपट्टेणं दोगपज्जोयगरेणं
अज्जयदएणं चक्खुदएणं मग्गदएणं सरणदएणं बोहिदएणं
धम्मदयेणं धम्मदेसएणं धम्मवरचाउरंतचक्खट्ठीणं अण-
दिहयवरनाणदंमणधरेणं जिणेणं जावएणं बुद्धेणं बोधएणं
मुत्तेणं मोयगेणं तिन्नेणं तारएणं सिवमयत्तमरूवमणतम-
क्खयमव्वावाहमपुण्णरावत्तयं सासयं ठाणमुवगएणं पंचम-
स्स अंगस्स विवाहपन्नत्ताए अयमट्ठे पन्नत्ते । उट्ठस्स णं
अंगस्स भंते ! नायाधम्मकहाणं के अट्ठे पणत्ते ? जवू !
ति अज्जसुहम्मे धरे अज्जजंजुनामं अणगार एवं वयासी-एवं
खवू जवू ! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं
उट्ठस्स अंगस्स दो सुयक्खधा पणत्ता । तं जहा-नायाणि
य, धम्मकहातो य । ज्ञा० ? श्रु० ? अ० ।

('नायउक्कयण' शब्देऽत्रैव भागे २००३ पृष्ठे 'धम्मकहा' शब्दे
अश्रुतस्कन्धाऽध्ययनानि कृष्टव्यानि)

विषयः-

से किं तं नायाधम्मकहाओ ? नायाधम्मकहासु णं नायाणं
नगराई उज्जाणाई चेडयाई वणमंडाई समोसरणाई रा-
याणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइया
परदोइया इट्ठिविमेसा जोगपरिन्वाया पव्वज्जाओ परियाया
सुयपरिग्गहा तवोवहाणां संलेहणाओ जत्तपच्चक्खा-
णां पावोवगमणां देवलोगमणां सुकुले पच्चायाइओ
पुण बोहिलाओ अतकिरियाओ आघविज्जंति दस धम्म-
कहाणं वग्गा । तत्थ णं एग्गेगाए धम्मकहाए पंच पंच
अक्खाइयामयां, एग्गेगाए अक्खाइयाए पंच पंच उव-
क्खाइयासयां, एग्गेगाए उवक्खाइयाए पंच पंच अ-
क्खाइयासयां, एवमेव सपुव्वावरेणं अण्डुडाओ कहाण-
गकोमीओ हवंति त्ति मक्खायं । नायाधम्मकहाणं परिच्छा
वायणा संखिज्जा अणुओगदारा संखेज्जा वेदा संखे-
ज्जा सिलोगा संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ संखेज्जाओ
संगहणीओ संखेज्जाओ पन्निवत्तीओ से णं अंगट्ठयाए
छट्ठे अंगे दो सुयक्खधा एग्गवीसं अज्जकयणा एग्ग-
णीवीसं उदेसणकात्ता एग्गणीवीसं समुदेसणकाला संखि-
ज्जा पयसइस्सा पयग्गेण संखिज्जा अक्खरा अणंता

गमा अणंता पज्जवा परिच्छा तसा अणंता थावरा सा-
सयकढनिवप्पनिकाइया जिणपणत्ता भावा आघविज्जंति
पन्नविज्जंति पल्लविज्जंति दंमिज्जंति निदंसिज्जंति उव-
दंमिज्जंति, से एवं आया एवं नाया एवं विन्नाया
एवं चरणकरणपरुवणा आघविज्जइ, सेत्त नायाधम्म-
कहाओ ॥ ६ ॥

“से किं तं” इत्यादि । अथ कास्ता ज्ञाताधर्मकथाः ? ज्ञातानि
उदाहरणानि, तत्प्रधानाः धर्मकथा ज्ञाताधर्मकथाः । अथवा-
ज्ञातानि ज्ञाताध्ययनानि प्रथमश्रुतस्कन्धे धर्मकथा, द्वितीये यासु
ग्रन्थपद्धतिषु ता ज्ञाताधर्मकथाः, पृषोदराऽऽदितात् पूर्वपदस्य
दीर्घान्तता । सूरिराह-ज्ञाताधर्मकथासु, णमितिवाक्याद्वङ्कारे,
ज्ञातानामुदाहरणचूतानां, नगराऽऽदीन्याख्यायन्ते । तथा-(दस
धम्मकहाण वग्गा इत्यादि) इह हि प्रथमश्रुतस्कन्धे एको-
नविंशतिर्ज्ञाताध्ययनानि । ज्ञातानि उदाहरणानि तत्प्रधाना-
न्यध्ययनानि । द्वितीयश्रुतस्कन्धे दश धर्मकथाः धर्मस्या-
हिंसाऽऽदिलक्षणस्य प्रतिपादिकाः कथाः धर्मकथाः । अ-
थवा-धर्मादनपेता धर्म्याः, धर्म्याश्च ताः कथाश्च धर्मकथाः ।
तत्र प्रथमे श्रुतस्कन्धे यान्येकोनविंशतिर्ज्ञाताध्ययनानि, ते
षु आदिमानि दश ज्ञातानि ज्ञातान्येव, न तेष्वार्यायिकाऽऽदि-
संभवः । शेषाणि पुनः नव ज्ञातानि, तेष्वेकैकस्मिन् चत्वारिं-
शानि पञ्च पञ्चाऽऽख्यायिकाशतानि भवन्ति । एकैकस्यां
चार्यायिकायां पञ्च पञ्चोपाख्यायिकाशतानि । एकैकस्यां
चोपाख्यायिकायां पञ्च पञ्चाऽऽख्यायिकाशतानि । सर्वस-
ख्याया एकविंश कोटिशत लक्षाः पञ्चाशत् । तत एव
स्थिते प्रस्तुतसूत्रस्याऽवतारः । आह च टीकाकृत्-“ इग्वीसं
कोटिसयं, लक्खा पञ्चाल चेव दोइ बोधन्वा । एव कए समा-
णे, अदिगयसुत्तस्स पथाओ ॥ १ ॥ ” द्वितीयश्रुतस्कन्धे द-
श कथानां वर्गाः, वर्गः समूहो, दशधर्मकथासमुदाय इत्यर्थः ।
अत एव च दशाध्ययनानि एकस्यां धर्मकथाया, कथासमूह-
पायामध्ययनप्रमाणाया पञ्च पञ्चाऽऽख्यायिकाशतान्येकैकस्यां
चाऽऽख्यायिकाया पञ्चपञ्चोपाख्यायिकाशतानि, एकैकस्यां चो-
पाख्यायिकायां पञ्चपञ्चाऽऽख्यायिकाशतानि, सर्वसख्याया पञ्च-
विंश कोटिशतम् । इह नव ज्ञाताध्ययनसङ्ख्याऽऽख्यायिका-
ऽऽदिसदृशा या आख्यायिकाऽऽद्यः पञ्चाशद्वक्त्राधिकैकविंशति-
कोटिशतप्रमाणाः, ता अस्मात् पञ्चविंशतिकोटिप्रमाणाद्वाहोः
शोध्यन्ते, ततः शेषा अपुनरुक्ता अर्द्धचतुर्थाः कथानककोट्यो
भवन्ति । तथा चाऽऽह-एवमवोक्तप्रकारेणैव गुणने शोधने च
कृते सपूर्वापरेण श्रुतस्कन्धा पूर्वापरश्रुतस्कन्धकथाः समुदि-
ता अपुनरुक्ताः (अड्डुछाओ छि) अर्द्धचतुर्था कथानकको-
ट्यो भवन्तीत्याख्यात तार्थ्यकरगणधरैः । आह च टीकाकृत्-

“ पणवीसं कोटिसयं, एत्थ य समलक्खणा इमा जम्हा ।

नव नायासङ्ख्या, अक्खाइयमाइया तेण ॥ १ ॥

ता सोहिज्जंति फुडं, इमाओ रासीओ वेगत्ताणं तु ।

पुणरुत्तवज्जियण, पमाणमेय विणिहिं ॥ २ ॥ ”

तथा “नायाधम्मकहाण परिच्छा वायणा” इत्यादि सर्वे प्राग्वद्
भावनीयम्, यावन्निगमनं, नवर सख्येयानि पदसहस्राणि, प-
दाग्रेण पदपरिमाणेन च तानि पञ्च वक्ताः पदसप्तसहस्राः,
पदमपि चात्रोपसर्गिक, नैपातिकं, नामिकमाख्यातिकं, मिथ चेति

आयाधम्मकथा

वेदितव्यम् । तथा चाऽऽह चूर्णिकृत्-“पयगेणं ति-उवसगपयं,
निषायपय, नामियंपय, अक्खायपद, मिस्सपयं च । एष एष
अहिकिच्च पचलक्खा छावत्तरिसहस्सा पयगेणं भवंति । ”
अथवा-इह पद सुत्रात्तापकरूपमुपगृह्यते, ततः तथारूपपदपे-
क्षया सभ्येयानि पदसहस्राणि भवन्ति, न लक्षा । आह च चूर्-
णिकृत्-“अथवा सुत्रात्तावगपयगेणं सखेज्जाइ पयसहस्साइ
भवन्ति स्ति । ” न० । स० । आ० । अनु० । सू० । ग्रन्थान्ते
टाकाकारोऽभयदेवसूरि-समाप्ता चेय क्वाताधर्मकथाप्रदेश-
टीकेति ।

“नम आवरुमानाय, आपाश्वप्रभवे नमः ।
नमः श्रीमत्सरस्वत्यै, सहायेज्यो नमो नम ॥ १ ॥
इह हि गर्मनिकार्थ, यन्मयाऽऽज्यूहयोक्तम्,
किमपि समग्रहीन, तच्छिष्यो सुयोमि ।
न हि भवति विधया सर्वथाऽस्मिन्पेक्षा,
दयितजितमतानां तायिना चाङ्घ्रिर्वर्गे ॥ २ ॥
परेषा दुर्लक्षा भवति हि विवक्षा फुटमिदं,
विशयाष्टूनामनुलवचनज्ञानमहसाम् ।
निरास्नाया वीभिः पुनरतिनरा माहशजने,
तत शास्त्रार्थे मे वचनमनघ दुर्लभमिह ॥ ३ ॥
तत सिद्धान्तनत्यङ्गै, स्वयमूह्य स यत्नतः ।
न पुनस्मदाख्यात, एव ग्राह्या नियोगतः ॥ ४ ॥
तथाऽपि माऽस्तु मे पाप, सङ्गमत्युपजीवनात् ।
बुद्धन्यायानुसारित्वात्, दितार्थं च प्रवृत्ति ॥ ५ ॥
तथाहि किमपि स्फुटीकृतमिह स्फुटेऽप्यर्थतः,
स कष्टमनिदेशतो विविधवाचनातोऽपि यत् ।
समार्थपदमश्रयाद्विगुणपुस्तकेज्योऽपि यत्,
पराऽऽत्महिनेहेतवेऽनाभानिवेशिना चेतसा ॥ ६ ॥
यो जैनानिमित्तप्रमाणमनघ व्युत्पादयामासवान्,
प्रस्थानैर्विधैर्निरस्य निस्त्रिंशं बौद्धाऽदिसधमि तत् ।
नानावृत्तिकथा कथापथमतिक्रान्त च चक्रे तपो,
नि सवन्धप्रिहारमप्रतिहत शास्त्रानुसारात्तथा ॥ ७ ॥
तस्याऽऽचार्यजिनेश्वरस्य मद्बद्धादिप्रतिस्पर्धिनः,
तद्यन्त्रोरपि बुद्धिमागर इति ख्यानस्य मूरेभुंवि ।
‘उन्दोबन्धनिषवन्धुरवच शब्दाऽऽदिसल्लदमण,
भीसावग्नविहारिणं धुननिधेश्वरिचचूनामणे ॥ ८ ॥
शिष्येणाभयदेवाऽऽख्य-सूरिणा विवृति कृता ।
क्वाताधर्मकथाङ्गस्य, धुनभक्त्या समासतः ॥ ९ ॥”
का० २ धु० १० वर्ग १ अ० ।

धारडय-नारयिक-पु० । नैरयिके नरकपृथिवीपूतपत्रे, प्रा० २
पाद ।

धारग-नारक-पु० । नरकेषु भवा नारका । नरको वा विद्यते
येषां ते नारका । नरकपृथिवीपूतपत्रेषु जावेषु, न० । आ० म० ।
प्रव० । कर्म० । आ० ।

नारकाऽस्तित्वमिच्छि-

किं मण्ये नेरडया, अत्यि । अत्यि ति संसओ तुज्झं ।
वेयपयाण य अत्य, न जाणसो तेनिमो अत्यो । १८८७ ।
किं नारका सन्ति, न वा ? इति त्व मन्यसे । अयं च तव
सययो निरुद्धवेदपदश्रवणनिवन्धन । तथाहि-“ नारको वै

एष जायते य मूजाश्रमश्नाति ” इत्यादि । एष ब्राह्मणो ना-
रको जायते यः शूद्राश्रमश्नातीत्यर्थः ; इत्यादीनि वाक्यानि
नारकसत्ताप्रतिपादकानि, “न इ वै प्रेत्य नारका सन्ति” इत्या-
दानि तु नारकाभावप्रतिपादकानि, तत्रैषां वेदपदानामर्थः, च-
शब्दाद्युक्तिद्वयं च त्वं न जानासि, यत एतेषामयं बहुव-
चाणोऽर्थ इति ॥ १८८७ ॥

अत्र भाष्यम्-

तं मन्नसि पचचक्खा, देवा चंदाऽऽदओ तहऽने वि ।
विज्जापंतोवायण-फट्ठासिद्धाएँ गम्मंति । १८८८ ।
जे पुण सुडमेत्तफट्ठा, नेरइय ति किह ते गहेयव्वा ।
सक्खमणुमाणं वा-ऽणुवलंता जिन्नजार्इया । १८८९ ।

हे आयुष्मन्प्रकम्पित ! त्वमेवं मन्यसे-देवास्तावच्छब्दाऽऽदयः
प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धा एव, अन्ये त्वप्रत्यक्षा अपि विद्य मन्त्रोपया-
चित्काऽऽदिप्रतिपादकानि अनुमानतो गम्यन्ते; ये पुनः “नारकाः”
इत्यभिधानमात्ररूपा धुनिरिव फलं येषां, न पुनः तदभिधा-
यकशब्दव्यतिरेकोऽर्थः, ते साक्षात्, अनुमानतो वाऽनुपलब्ध-
मानत्वेन तिर्यङ्मरामरेज्य सर्वथा भिन्नजातायाः कथं ‘स-
न्ति’ इति प्रहीतव्या, अगविषाणवद् ? इति ॥ १८८८ ॥ १८८९ ॥

अथ जगवानुत्तरमाह-

मह पचचक्खत्तणओ, जीवाई य व्व णारए गिएह ।
किं जं सप्पचक्खं, तं पचचक्खं नवरि इक्कं ? ॥ १८९० ॥
जं कामऽ पचचक्खं, पचचक्खं त पि घेप्पए लोए ।
जह सीहाऽऽदरिसणं, सिद्धं न य सव्वपचचक्खं । १८९१ ॥

हे आयुष्मन् ! प्रकम्पित ! साक्षादनुपलब्धमानत्वादित्यसि-
द्धो हेतुः, यतोऽहं केवलप्रत्यक्षेण साक्षादेव पश्यामि नार-
कान्, ततो मत्प्रत्यक्षत्वात् ‘सन्ति’ इति गृहाण प्रतिपद्यस्व
नारकान्, जीवा जीवाऽऽदि रदार्थवत् । अथैव मन्यसे-ममाप्रत्य-
क्षत्वात्कथमेतान् गृह्णामि ? ननु धुरजिप्रायोभ्यम्, यतः किं
यत् स्वस्याऽऽत्मन प्रत्यक्षं तदेवैकं नवर प्रत्यक्षमुच्यते ? इति
काक्वा नेयम् । ननु यदपि कस्यचित् प्रत्ययितपुरुषस्यान्यस्य
प्रत्यक्षं तदपि प्रत्यक्षमिति गृह्यते व्यवहियते लोके । तथाहि-सि-
हसरजहसाऽऽदिदर्शनं सिद्धं प्रसिद्धं लोके, न च सिंहऽऽदयः
सर्वजनप्रत्यक्षाः, देशकालप्रामाण्यरहितसमुद्राऽऽदयश्च न स-
र्वेऽपि भवन् प्रत्यक्षाः, अथ चान्यस्यापि प्रत्यक्षास्ते प्रत्यक्षतया
व्यवहियमाणा दृश्यन्ते, अतो मत्प्रत्यक्षा नारका किमिति प्र-
त्यक्षतया न व्यवहियन्ते ? इति ॥ १८९० ॥ १८९१ ॥

अथाभिप्रायान्तरमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अहवा जमिदियाणं, पचचक्खं किं तदेव पचचक्खं ?
उवयारमेत्तओ त, पचचक्खमणिदियं तत्थं ॥ १८९२ ॥

अथवा-किं यदिन्द्रियाणां प्रत्यक्षं तदेव प्रत्यक्षमिष्यते भवता,
मदीयं तु प्रत्यक्षं नाज्युपगम्यते, अतीन्द्रियत्वात् ? ननु महान-
यं विपर्ययः, यस्मादुपचारमात्रत एव तदिन्द्रियप्रत्यक्षं प्रत्य-
क्षतया व्यवहियते-यथाऽनुमाने बाह्यधूमाऽऽदिलिङ्गद्वारेण
बाह्यमग्न्यादि वस्तु ज्ञायते, नैवमत्र, तत उपचारात् प्रत्यक्षमि-
ष प्रत्यक्षमुच्यते । परमार्थतस्तु-इदमपि परोक्षमेव, यतोऽक्तो
जीवः, स चानुमानवद्वापि वस्तु साक्षाद् न पश्यति, किं

पूर्वप्रेम्णा वदे तस्य, विद्या. प्रज्ञासिकाऽऽदिका. ॥ ५ ॥

याति व्योम्ना तत कृत्वा, पादयोर्मणिपादुके ।

सुवर्णकुण्डिकापाणि-रन्यदा द्वारकां गत ॥ ६ ॥

आ० क० । औ० । ब्राह्मणपरिव्राजकजेदे, ती० २७
कल्प० । गन्धर्वानाकाधिपती गन्धर्वे, स्था० ७ ठा० ।
प्रज्ञा० । नारदाः सर्वेऽपि मोक्ष एव यान्ति, स्वर्गे वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-नारदा मोक्ष, स्वर्गे च यान्तीनि ऋषि-
मलवृत्तौ । किञ्च-ते पूर्वं मिथ्यात्विन पश्चात्सम्यक्त्वि-
मस्तत्रैवोक्ता इति । अन्यच्च-भीम १ महाभीम २ रुद्र ३
महारुद्र ४ काल ५ महाकाल ६ चतुर्मुख ७ नवमुख ८
उन्मुखा ए एवविधानि तेषां नामान्यपि सन्तीनि । ७० प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । नव नारदाः कस्मिन् वाऽऽरके सजाताः,
इति साक्षर प्रसाधमिति प्रश्ने, उत्तरम्-नव नारदा वासुदेव-
समानकालानां सजाव्यन्ते, तत्तच्चरित्राऽऽदिषु तदारके तेषां
गमनाऽऽगमनाऽऽदिश्रवणादिति ॥ १०६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

गारयपुत्र-नारदपुत्र-पु० । स्वनामके वीराजिनानगारे, भ०
५ श० ७ उ० । (स च 'णिगंधापुत्र' शब्दे पुत्रलविषय प्रश्न
करिष्यति)

गाराचंद-नाराचन्द्र-पुं० । हर्षपुरीयगच्छोद्भवे मलधारिदेव-
प्रजसुरिशिष्ये, अनेन मुरारिकविकृताऽनर्घगघट्टीका, न्याय-
कन्दलीटीका, व्योतिषसार, प्राकृतदीपिका च इत्यादयो बहवो
ग्रन्था रचिताः । जै० ६० ।

गाराय-नाराय-न० । यत्रास्थयोरुभयतो मर्कटवन्ध एव के-
ष्वन, न पुन कीलिका ऋषभसङ्गपट्टश्च तादृशे तृतीये सं-
हने, जी० १ प्रति० । तं० । रा० । स्या० । चं० प्र० । कर्म० ।
सर्वबोहवाणे, पु० । ज० ३ वक्ष० । त० । स० । स्या० ।

गारायण-नारायण-पु० । दशरथपुत्रे रामप्रातरि लङ्मण-
नामके अवसर्पिण्यां भरतक्षेत्रजे अष्टमे वासुदेवे, प्रव० २१०
द्वार । ति० । स० । आव० । वासुदेवभात्रे, उक्त० ९ भ० ।

गारिकंतप्पवायदह-नारिकान्ताप्रपातदह-पु० । यत्र नारि-
कान्ता महानदी निपतति, यश्च नारिकान्तादेवीद्वीपेन सज-
घनेन भूषितमध्यजाग, तस्मिन् रम्यकवर्षीये प्रपातद्वेदे, स्था०
२ ठा० ३ उ० ।

गारिकंता-नारिकान्ता-स्त्री० । रम्यकवर्षे अपरार्णवगायां
महानद्याम्, ज० ६ वक्ष० । स० । रा० । (नीलवर्षधर-
पर्वते केशरिहृदादुत्तरतो निर्गत्य पश्चिमसमुद्रगा नारिकान्ता
इति 'शीलवत' शब्दे व्याख्यास्यते)

गारिकंताकूर-नारिकान्ताकूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य उत्त-
रेण नीलवतः पर्वतस्य पष्ठे कूटे, स्था० ६ ठा० ।

गारी-नारी-स्त्री० । नरस्त्रियाम्, वृ० ४ उ० ।

निरुक्तिः-

पुरिसे कामरागपरिवृष्टे नाणाविहेहिं उवायसयसहस्मेहिं
बह्वंधनमाणयति पुरिमाणं नो अन्नो एरिसो अरी अत्थि
त्ति नारीओ । तं जहा-नारीसमा न नराणं अरीओ ना-
रीओ ॥

(पुरिसे इत्यादि यावत् नारीओ त्ति) 'नारीओ त्ति' खण्मयति ।
कथम् ? ना-आ-अरि इति । नानाविधैरुपायशतसङ्घैः काम-
रागप्रतिवृद्धे पुरुषे बध्नन्धन प्रति, आ इति-'आणयति' प्रापय-
न्ति (अरीति) पुरुषाणां च नान्यसदृशोऽरि शत्रुः, अस्तीति
नार्यः । (तं जह त्ति) तत्पूर्वोक्तं, यथेति दर्शयति-नारी-
समाननराणाम् अरय सन्तीति नार्य । त० । "जहा नई वेयर-
णी, दुत्तरा इह समता ! एव लोगंसि नारीओ, दुत्तरा अ नई
मया ॥ १६ ॥" सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । उक्त० । (स्त्रीप-
रिज्ञा 'इत्थी' शब्दे द्वितीयभागे ६२ पृष्ठे दर्शिता)

गारोट-देशी-विज्ञे, दे० ना० ४ वर्ग ।

गाल-नाल-न० । कन्दोपरिवर्त्यत्रयवे, जं० ४ वक्ष० । उत्पत्ता-
ऽऽदिपुष्पाऽऽधारे, आचा० १ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

गालंदडज-नालन्दीय-न० । नालन्दायां भव नालन्दीयं,
नालन्दासमीपोद्यानकयनेन वा निवृत्त नालन्दीयम् । सूत्रकृता-
कस्य द्वितीयश्रुनस्कन्धस्य पष्ठेऽध्ययने, सूत्र० ।

साम्प्रत प्रत्ययार्थं दर्शयितुकाम आह-

नालन्दाएँ समीवे, मणोरहे नासि-इंदजूडछा ।

अजभयणं उदगस्स उ, एयं नालंदज्ज तु ॥ ४ ॥

(नालदाएँ इत्यादि) नालन्दायाः समीपे मनोरथाऽऽख्ये उद्या-
ने इन्द्रभूतिना गणवरेणोदकाऽऽख्यनिर्ग्रन्थपृष्ठेन, तुशब्दस्यैव-
कारार्थत्वात् तस्यैव, नापितमिदमध्ययनम् । नालन्दायां जवं
नालन्दीयम्, नालन्दासमीपोद्यानकयनेन वा निवृत्त नालन्दी-
यम् । यथा चेदमध्ययनं नालन्दायां सवृत्तं तथा-"पासाव-
श्चिजो पु-च्छियाइयो अजगोयम् । उदगो । सावगपुच्छाधम्मं,
सोउ कहियम्मि उवसता ॥ ५ ॥" सूत्र० १ श्रु० १७ अ० ।
स्था० । प्रश्न० ।

गालंदा-नालंदा-स्त्री० । प्रतिषेधवाचिनो नकारस्य, तदर्थ-
स्यैवालंशब्दस्य, 'हु दास्' दाने इत्येतस्य धातोर्मिलनेन नालं
ददातीति नालदा । इदमुक्तं प्रवृत्ति-प्रतिषेधप्रतिषेधेन धात्व-
र्थस्यैव प्राकृतस्य गमनात् सदाऽर्थिच्यो यथाभिलपितं
ददातीति नालदा । राजगृहनगरबाहिरिकायाम्, (सूत्र०)

तदिह प्रतिषेधवाचिनाऽलशब्देनाऽधिकार इत्येतद्

दर्शयितुमाह-

पडिमेहणणगारस्स, इत्थीसहेण चैव अलसहे ।

रायगिहे नयरम्पी, नालंदा होइ बाहिरिया ॥ ३ ॥

(पडिमेहणेत्यादि) सत्यप्यलशब्दस्यार्थत्रये नकारस्य
सान्निध्यात् प्रतिषेधविधानादप्येवैव गृह्यते, ततश्च निरुक्तवि-
धानादयमर्थः-नालं ददातीति नालंदा बाहिरिका, या स्त्रियो-
देशकत्वेन च नालशब्दस्य स्त्रीलिङ्गना, सा च सदैवैहिकाऽऽ-
मुष्मिकसुखहेतुत्वेन सुखप्रदा राजगृहनगरबाहिरिका धन-
कनकसमृद्धत्वेन सत्साध्वाश्रयत्वेन च सर्वकामप्रदेति । सूत्र०
२ श्रु० ७ अ० । आ० म० । सा च बाहिरिका राजगृहनग-
रादुत्तरस्यां दिशि, तत्र श्रीवीरस्वामी चतुर्दशवर्षारात्रान्
कृतवान् । कल्प० ६ कण ।

"नालन्दाऽलकृते यत्र, वर्षारात्राश्चतुर्दश ।

अवतस्थे प्रचूर्वीरः, तत्कथं नास्तु पावनम् ? ॥ २५ ॥

यस्यां नैकानि तीर्थानि, नालदा नायनश्रियाम् ।
प्रव्यानां जनिताऽऽनन्दा, नालन्दा न. पुनातु सा ॥ २६ ॥
ती० ११ कल्प ।

शालवध-नालवध-पु० । पितृभ्रातृपुत्रप्रभृतिके वल्लीषधे,
(वृ०) श्रुतोपसपदि द्वाविंशतिनालवधानि लभ्यन्ते, यथा-माता,
पिता, भ्राता, जगिनी, पुत्रो, दुहिता, मातुर्माता, मातुर्भ्रा-
ता, मातुर्भगिनी । एव पितुर्माता, पिता, भ्राता, जगिनी, भ्रातृपुत्रो,
दुहिता, भगिन्या. पुत्रपुत्रिका., पुत्रस्य पुत्र. पुत्रपुत्रिका., दुहितुः
पुत्रः, पुत्रिका चेति । वृ० ४ व० । (श्रुतोपसपद्वर्णने ' उवमप-
या ' शब्दे द्वितीयभागे १०१४ पृष्ठे, तथा- ' उगह ' शब्दे ७२०
पृष्ठे च विस्तरो गत)

शालपिप्र-देशी-आकन्दिते, दे० ना० ४ वर्ग ।

शालंवा-देशी-कुन्तले, दे० ना० ४ वर्ग ।

शालिपर-नारि [लि] केर-पु० । नव-एण-नालि., केन वायु-
ना जलेन वा इलति चलति क० । रलयोरैक्यम् । वृक्कनेदे, वा-
च० । अय चैकजीविको वृक्कभेदः । प्रज्ञा० १ पद । आर्से ना-
लिकेरे शुष्के वा कियन्तो जीवा. सन्ति ?, तथा नालिकेरेची-
जके संख्याना., असख्याता, अनन्ता वा कियन्तो जीवा. सन्ति ?,
वस्तुस्तमत्र केचिन्नन्तजीवाऽऽत्मकं प्रतिपादयन्तीति प्रश्ने, उ-
च्चरम्-वीजकसवदे नालिकेरे एक एव जीव इति । २६५
प्र० । सेन० ३ वृद्धा० । नालिकेर्यप्यत्र । स्त्री० । आचा० १ श्रु०
१ अ० ५ उ० । ज० । प्रज्ञा० । तत्फले, न० ।

शालिपरदीव-नारिकेलवृक्षप्रधाने द्वीपे,
यद्वास्तव्या मनुष्या असंख्यायाऽऽदिव्यवहारं नावनुध्यन्ते । आ०
म० १ अ० २ खण्ड ।

शालिपरमत्यय-नालिकेरमस्तक-न० । नालिकेरवृक्षस्तवके,
आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ व० ।

शालिया-नालिका-स्त्री० । घटिकायाम्, नि० चू० १ उ० ।
तं० । ताम्राऽऽदिमघटिकायाम्, अनु० । आव० । प्रज्ञा० ।
तथा हि कावो मीयते—

एतन्तीर्षं परवणया, जह तीर्षं गतो उ नज्जए काला ।
तह पुव्वधरा जावं, जाणंति । व सुज्जपजेण ॥

नालिका नाम घटिका, तस्या पूर्वं प्ररूपणा कर्तव्या, यथा पा-
दलिप्तकृतविवरणे कालज्ञाने । व्य० १ व० ।

सप्रति मान घटिकाऽऽदीनां वक्तव्यम्-तत्र प्रथमतो नालि-
काया. संस्थायाऽऽदि विवचुराह-

तीसे पुण संगणं, ठिहुं उदगं च वोच्छाभि ।

तस्या. पुनर्नालिकाया संस्थानमाकृति, तथा ठिहुं विवरम्-
भोमाने येनोदकं नालिकामध्ये प्रविशति, उदकं च यादृग्-
भूतं छिद्रेण प्रविशति, नालिका शुक्त्वा यथोक्तनालिका का-
लविशेषपरिमाणहेतुर्भवति तादृक् सूत्रं ब्रूयामि ।

तत्र प्रतिष्ठातमेव निर्वाहयितुकामः प्रथमतः संस्थानप्ररूप-
णां, छिद्रप्रमाणवक्तव्यतोपक्षेपं च कुर्वन्नाह-

शालिमपुष्पाऽऽगारा, लोहमयी नालिगा उ कायव्वा ।

तीसे तयस्मि ठिहुं, ठिहुपमाणं कहिर्षं मे मुणह ॥

नालिका घटिका लोहमयी कर्तव्या, सा च संस्थानमवि-
कृत्य दाडिमपुष्पाऽऽगारा कर्तव्या, दाडिमपुष्पस्यैव आकारः

संस्थानं यस्या सा तथा । तस्याश्चैवभूताया नालिकाया
मूले अधस्तात् छिद्रं कर्तव्यं, तस्य च छिद्रस्य प्रमाणं पूर्व-
सुरिपरम्परागतं कथयतो मे मम शृणुत ।

छिद्रप्रमाणमेव कथयति-

छन्नयमूत्रवालेहि, निवस्मजायाएँ गयकुमारीए ।

लज्जुकयपिदिहि ठ, कायव्वं नालियाठिहुं ॥

त्रिवर्षजातायाः त्रीणि वर्षाणि जातायाश्चैवर्षजाता, "कालो हि-
गौ च मेयै" ॥ ३११७७ ॥ इति तत्पुरुषममासः । तस्या गजकुमार्याः
पञ्चवतिसख्यैर्मूलवालेः पुच्छमूलयालैः अञ्जीकृतपिण्डितैरुच्छ-
मृञ्जीकृत्यैकत्र मीक्षितैर्नालिकाया अधस्तात् तत्तले छिद्रं क-
र्तव्यम् । किमुक्तं भवति? ऊर्ध्वमूर्त्वाकृता गजकुमार्याः पञ्चवतिसं-
ख्या पुच्छमूलवाला एकत्र पिण्डिता यावत्प्रमाणे छिद्रे परिपूर्ण-
मिति, न चापान्तरालं सूक्ष्ममपि भवति, तावत्प्रमाणं नालिका-
या अधो मूले छिद्रं कर्तव्यम् ।

प्रकारान्तरेण छिद्रप्रमाणमाह-

अहवा छवस्मजाया-एँ गयकुमारीएँ पुच्छवालेहि ।

विहिं विहिं गुणेहिं तेहिं उ, कायव्वं नालियाठिहुं ॥

अथवेति प्रकारान्तरद्योतने, गजकुमार्या द्विवर्षजाताया., तैः
प्रागुक्तसंख्याकै. पञ्चवत्येत्यर्थः । पुच्छयालै. प्रत्येकं द्वाभ्यां द्वा-
भ्यां गुणैः गुणयन्ते स्म, गुणा गुणिता इत्यर्थः ; तैः । किमुक्तं
भवति? -पञ्चवतिसख्यैर्द्विगुणितैर्नालिकाया अधो मूले छिद्रं
कर्तव्यमिति भावार्थः प्राग्बद्वगन्तव्यः ।

प्रकारान्तरेण छिद्रप्रमाणमेवाऽऽह-

अहवा सुवणमासे-हिं चडाहिं चडरंगुला कया मूर्ड ।

नालियतलाम्मि तीए, कायव्वं नालियाठिहुं ॥

अथवेति पूर्ववत् । सुवर्णमासैर्वन्द्यमाणप्रमाणैश्चतुर्भिश्चतुःसं-
ख्यैः चतुरङ्गुलप्रमाणा या कृता सूची, तथा सूच्या नालिका-
या अधस्तात् तले नालिकाछिद्रं नालिकारूपकालविशेषप्रमि-
तये कर्तव्यम् । किमुक्तं भवति? यावत्प्रमाणे छिद्रे यथोक्तप्रमाणं
सूचिं प्रविशति, न च मनागण्यपान्तरालं भवति, तावत्प्रमाणं
छिद्रं कर्तव्यमिति । ज्यो० २ पाद० । आचा० । यष्टिविशेषे,
चतुर्हस्तप्रमाणयष्टिविशेषरूपाया नालिकायाम्, अनु० । म० ।
आत्मप्रमाणाच्चतुरङ्गुलाधिकायां यष्टौ, ओघ० । -सूतविशेषे,
म० ६ श० ७ उ० । कलम्बुकावृक्षे, सू० प्र० ४ पाद० ।

शालियाखेड-नालिकाखेड-न० । सूतविशेषे, मा चूदिष्टया-
द्विपरितपाशकनिपतनमिति नालिकया यत्र पाशकं पात्यते ।
ज० २ वक्त्र० । ज्ञा० । ओघ० ।

एतन्ती-नारी-स्त्री० । " डो लः " । ८ । १ । २०२ । इति हस्व-
ल । प्रा० १ पाद । देहस्थायां शिरायाम्, गुच्छस्य काण्डे, ना-
ले, व्रणभेदे, गरुदूर्वायाम्, पट्टिपलाऽऽत्मके काले, तृणभेदे,
वशनाल्यां च । वाच० ।

नाली-स्त्री० । कालमापिकायां घटिकायाम्, जी० ३ प्रति०
२ व० । नि० चू० । आ० । वल्लीभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

एतानौ-स्त्री० । " नाभ्याव. " । ८ । १ । १६४ । इत्यौत आ-
वाऽऽदेशः । प्रा० १ पाद । जलतरणसाधने तरणौ, वाच० ।
आचा० । वृ० । (नावारोहणप्रकारा. ' णईसंतार ' शब्देऽत्रैव

भागे १७४६ पृष्ठे दक्षिता । विस्तरस्तु ' पक्षिसेवणा ' शब्दे
वक्ष्यते)

णावापूरग-नौपूरक-पुं० । खुलुके, " तिदिं नावापूरपहि आया-
मइ " ' नावापूरओ नाम पसती । ' इ० ।

णावासंतरिम-नौसंतार्य-न० । यत्र नावा तरति तावत्युदके,
आचा० १ शु० १ चू० ३ अ० १ उ० ।

णाविय-नापित-पु० । नखशोधके वारिके, व्य० ६ उ० । क-
त्प० ।

नाविक-पु० । नावा जीवति नाविकः । अनु० । नौवाहके, भ०
५ श० ४ उ० । कैवर्तके, झा० १ शु० ६ अ० । " णशो नाम ना-
विओ गगाए लोग उत्तारेइ । " आ० म० १ अ० २ अण् ।
" णाविओ विष नाव ति । " नाविक इव नाव छोणीम् । भ० ५
श० ४ उ० । आ० म० ।

नाम-नाश-पु० । अभावाऽऽपादने, आ० म० १ अ० १ अण् ।
उत्त० । भ्वसे, विशेष० । अभावे, (छव्या०)

अथ नाशस्वरूपमाह-

नाशोऽपि द्विविधो ज्ञेयो, रूपान्तरविगोचरः ।

अर्थान्तरगतिश्चैव, द्वितीयः पङ्क्तिर्तितः ॥ २५ ॥

नाशोऽपि द्विविधो ज्ञातव्यः, एकस्तत्र रूपान्तरविगो-
चरः रूपान्तरपरिणामः, द्वितीयस्तु अर्थान्तरगतिरर्थ-
ान्तरभावगमनं चेति । ज्ञावार्थस्त्वयम्-

" परिणामो ह्यर्थान्तर-गमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् ।

न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विदमिष्ट ॥ १ ॥

सत्पर्यायेण विनाशः, प्रादुर्भावोऽसता च पर्यवतः ।

द्रव्याणां परिणामः, प्रोक्तः सल्ल पर्यवतयस्य ॥ २ ॥ "

एतद्वचनं समतिप्रज्ञापनावृत्तिविषयि-कथञ्चित् सद् रूपान्तरं
प्राप्नोति, सर्वथा न विनश्यति यत्तद् द्रव्यार्थिकनयस्य परिणाम-
त्व कथितम् । पूर्वसत्पर्यायेण विनश्यति, उत्तरासत्पर्यायेणोत्प-
द्यते यत्तत्पर्यायार्थिकनयस्य परिणामत्व कथितम् । एतद्वि-
जाय विचार्यतामेको रूपान्तरपरिणामविनाशः, एकद्वयार्था-
न्तरगमनविनाशः, इत्येव विनाशस्यापि जेद्वयं सपन्नम् ॥ २५ ॥

पुनराह-

तत्रान्वतमसस्तेजो-रूपान्तरस्य संक्रमः ।

अणोरण्वन्तरापातो, ह्यर्थान्तरगमञ्च सः ॥ २६ ॥

(तत्र जति) तत्र नाशे अन्यतमसोऽन्धकारस्य तेजोरूपान्तर-
स्य सक्रम उद्योतताऽवस्थितद्रव्यस्य रूपान्तरपरिणामरूपना-
शो ज्ञेयः, च पुनरणोः परमाणोरण्वन्तरापातोऽणोरण्वन्तर-
सक्रमो द्विप्रदेशाऽऽदिभावमनुभवन् पूर्वपरमाणुत्व विगतमित्य-
नेनाऽर्थान्तरगमं स्कन्धपर्याय उत्पन्नः, तेन कृत्वाऽर्थान्तरगति-
रूपनाशस्य स्थितिर्भवति । निष्कर्षस्त्वयम्-यत्रान्धकारस्तत्रापि
तदाकारपरमाणुप्रचयो निरन्वतमं समन्ति, तत्रैव पुनरुद्यो-
तपरमाणुप्रचयसंचारनिरस्तान्धकारपरमाणुत्वतत्स्थानतत्त-
त्परमाणुसकमितेजः परमाणुत्वलक्षणो रूपान्तरसक्रमो जातः,
यथा वा-अवयवानां परमाणुनामवयविस्कन्धत्वसकमेणार्थान्तर-
गतवोद्भावनयार्थान्तरगतिस्तत्क्षणो नाशः समुत्पन्न इति ॥ २६ ॥

पुनराह-

रूपान्तराणुसंबन्धात्, स्कन्धत्व यद्यणोरपि ।

तत्संयोगविज्ञागाच्या-मपि जेदप्रबन्धता ॥ २७ ॥

यद्यपि अणोः रूपान्तरपरमाणुसंबन्धात् स्कन्धत्वमणुसंबन्ध-
स्कन्धताऽस्ति, तदिति तथाऽपि संयोगविभागाभ्यां कृत्वा
द्रव्योत्पादनाशाच्यां द्विप्रकाराच्यामेव जेदप्रबन्धता द्रव्यविना-
शोऽपि भवमेव ज्ञेयम्, एतदुपलक्षणं ज्ञेयम्, यतो ह्यव्योत्पादवि-
भागेन यथा पर्यायोत्पादविभागः, तथा द्रव्यनाशविभागेनैव
पर्यायनाशविभागो ज्ञेय इति, ततः समुदायविभागः, तथाऽ-
र्थान्तरगमनं चेति द्वयमेव व्यवहियते । तत्र प्रथमः-तन्तुपर्य-
न्तपटनाशः, द्वितीयः घटोत्पत्तिपर्यन्तमृत्पिण्डाऽऽदिनाशश्च
ज्ञेयः । उक्तं च सम्मतिवृत्तीयकाण्डे " विगमस्स वि एस वि-
ही, समुदयजणियमि सो उ डवियणो । समुदयविभागमिचं,
अत्यतरभावगमणं च ॥ ३४ ॥ " इत्यादिगाथया ज्ञेयम् ॥ २७ ॥
छव्या० ए अध्या० ।

न्यास-पु० । निक्षेपे, विशेष० । उत्त० । अनु० । स्था० । नामस्या-
पनाऽव्यभावैवस्तुनो निक्षेपो न्यासः । स० ।

णासण-नाशन-न० । पलायने, गणादपक्रमणे, राजाऽऽदिभये-
नान्तर्धाने, ध० २ अधि० । नृपदायाऽऽदिभयेन चैत्यस्य गर्ज-
गृहाऽऽदिष्वन्तर्धाने, प्रव० ३७ द्वार । कर्मप्रकृतेः स्थित्युक्तसं-
क्रमणे प्रकृत्यन्तरगमने, आचा० १ शु० ९ अ० १ उ० ।

न्यासन-न० । व्यवस्थापने, अनु० ।

णासणिएहव-न्यासनिहव-पु० । न्यस्यते रक्षणायान्यस्मै सम-
र्प्यते इति न्यासः-सुवर्णाऽऽदिः, तस्य निहवोऽपलापः । न्या-
सापहारे, ध० २ अधि० ।

णासव-नाशि-धा० । नश्-णिच् । अभावाऽऽपादने, " नशेविद-
ड-नासव हारव-विष्पगाल-पलावाः " । ८ । ४ । ३१ । इति
एयन्तस्य नशेर्नासवाऽऽदेशः । ' णासवइ ' नाशयति । प्रा० ४
पाद ।

णासा-नासा-स्त्री० । घोणायाम्, तं० । पञ्चा० । प्रज्ञा० ।
औ० । आ० म० । गन्धग्राहकेऽप्ये, वाच० ।

णासाणिस्सासवोऽङ्ग-नासानिश्वासवाद्य-त्रि० । अतिमृत्वा-
द् नासानिश्वासवातवाह्ये, ज० ६ श० ३३ उ० । जी० ।

णासाभेय-नासाभेद-पु० । नासिकाविवरकरणे, प्रश्न० १
आध्र० द्वार ।

णासावहार-न्यासापहार-पु० । न्यासस्य धनधान्याऽऽदिस्थाप-
निकाया अपहरणमपलापो न्यासापहारः । ध० २ अधि० ।
स्थूलमृत्पावादविरते प्रथमेऽतिचारे, स्वामिभिर्विश्वस्तदेवगु-
रुवृक्षालक्षोहन्नासापहाराऽऽदीनि तु तद्वत्प्रायाणि महापा-
तकानि सर्वथा विशिष्य घर्जनीयानि । ध० २ अधि० । उत्त० ।

णासि[ण]-नाशिन्-त्रि० । विनशनशीले, स्वा० ।

णासिकपुर-नासिकपुर-न० । पञ्चवटीविभूषितोत्तरकूलाया
गोदावरी दक्षिणकूलमध्ये स्वनामक्याते नगरे, आ० क० ।
आ० म० । आ० चू० । न० ।

" चदप्पहजिणचद्, भदिअ जिअन्नवसय जणिस्सामि ।

नासिअकलिमलनिवद्, नासिकपुरस्स कप्पमह ॥ १ ॥ "

" नासिकपुरातिथस्स उप्पसि बभणाऽपरतिथिया एव षण्ण-
तिपुवि किर नारथरिसिणा एगवा मयव कमलाऽऽसणो पुटो-

पुष्पभूमिद्वारा कथं ति ? कमलाऽऽसरेण भणित्र जत्थेव इमं म-
ज्ज पउम पमिहउ, त चेव पावत्त भूमिछाण नि । अस्सया विर-
चिणा तं पउम मुक्क, पमिअ मरहट्टजणवयभूमिअ अरुणगगा-
हिं नईहि भूसियाए णाणाविहवणस्समणहराए देवभूमिपा-
याए । तत्थ पउमाऽऽनणेण पउमपुर नि नगर निवेसिय । तत्थ
कयजुगे जम्भो आढत्तो पिआमहेण, मिलिआ सुग सव्वे, अ-
सुरा य इक्कारिज्जता वि नाऽऽगया सुग्गमण । ते भणनि-जइ
जयव चप्पहसामी अंतरे आगच्छइ, ता अम्हे वीमत्था आ-
गच्छामो, तत्रो चमक्खिअचित्तो चउवयणो जत्थ मामी विहरइ
तत्थ गतूण पणमिक्कण जोडियकरसपुणो विम्वेइ—जयवं ।
तत्थाऽऽगच्छइ, जहा मज्ज वउत्तं मिज्जइ । सामिणा जणियं-
मह पडिरुवेणावि तं सिज्जिस्सइ । तत्रो वत्तणा चदकति-
मणिमय विव सोहम्मिदाओ धित्तूण तत्थ ऽऽणीय । आगया दा-
णवा, पारच्छो जणमहो अ । तत्थ कारिओ चदप्पहविहारो प-
यावइणा, सुरडुवारे य सिरिसुदरो ठाविओ नयरक्खणपुरे ।
एव ताव पढमजुगे पउमपुर नि तित्थ पसिछ । तेयाजुगे य दास-
रहो रामो सीयालक्खणसज्जुओ पिउआणाए वणधास गओ, गो-
यमगगातीरे पंचवडाआसमे चिर वणाहारेणं ठिओ । इत्थतरं
रावणभइणी सुप्पणहा तत्थ पत्ता, राम दइवूण अज्जोववष्सा
पत्थनी रामेण पडिसिछा लक्खणमुवाटिया । तेण तीए नासिया
ठिष्ठा, तत्थ नासिकपुर जाय । कमेण सीया रावणेण हरिआ,
राहवेण जुळे वाघइओ रावणो, विभीसणस्स दिष्णं लका-
रउज, तत्रा नयरि पव्वलतेण रामेण चदप्पहसामिणो ज-
वणं उद्धरिअ, एसगमुद्धारो । एव णासिकपुरे संजाए काल-
तरे पुण्णजूमि नाउं आगओ मिहिलाहितो तत्थ जणय-
राओ, तेण य तत्थ ढस जण्णा कारिया, जसुट्ठाणं ति तत्रयरं
रूढ ।" (ती०) (नासिकपुरस्य जनस्थानमात नामान्तर यथा
जानमिति देवजानीवृत्ते ' जणद्वारा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१३७७ पृष्ठे द्रष्टव्यम् । तथा ' कुनीविहार ' इत्यपि नाम, तद्वत्-
व्यता ' कुनीविहार ' शब्दे तृतीयभाग ५७० पृष्ठे गता) ओओ अ
दीवायणरिसिणा वारवईए दद्विअ उवक्खीणप्पाए जायववसे
वज्जकुमारो नाम जायववत्तिओ आस । तस्स गम्भवई जज्जा,
सा वारवईए रुज्जमाणीए बहुजत्तिपुवं दीवायणरिसिणा मुक्क-
दाविता चंदप्पहसामिण चेव सरणमागया, पुत्रे समए पुत्रवं-
ते पुत्त तत्थेव पसुआ, ददप्पहारि ति से नामं कयं, सो अ अश्क-
तवावभावो सपत्तजुव्वणो जाओ महारहो, वक्केणावि सु-
भनलक्खेण सम जुळ काउ समत्थो । अन्नया तत्थ चोरेहिं गा-
धीओ हरियाओ । ताओ सव्वाओ वि इक्केण ददप्पहारिणा
चोरे निगिरिहउण वाडियाओ । तत्रो त अइपयडपरिक्कम पासि-
ऊण यमणाइनरत्तोएणं तस्स तलारघय (?) डिण्णं, निग्गाहिया
तेण चोरवरमाइणो, जाओ सो कमेण महाराया । तत्थेव नयरे
जायववसस्स भग्ग मूल उव्वरिय ति सवहुमाणं चंदप्पह-
सामिणो तेण भवणमुत्तरिअ । एव तइअजुगे उच्चारो कारावि-
ओ । पुव्वि किर कल्लणकडए नयरे परमम्हो नाम राया रुजं
करेइ । तेण जिणभत्तेण तत्थ पामाए चदकनमणिविंघ सेऊण
चित्तिअं-अइमेयं विंघ नियनयरे आणिकण देवयाधसरे पुइ-
स्सामि ति । तत्रो कहचि तवइयरं नाउ नासिकनयरलो-
एण तंधमयसंपुनमज्जे न विंघं निक्खिविय तडुवारे सेवो दि-
ष्णो, नाया सेवमई पमिमा । तत्रो रप्पा जिणमदिरमागए-
ण त बिब न दिछ । पुच्छिओ लोओ । तेण जइद्विअ विम्वे रप्पा

चिानयं-कहं एग चेव लेयपनिम भिदिस्सा मूलविंघं कहेमि ति,
तत्रो णरिदेण तस्म उच्चार काउं चउवमिं गामा देवस्स दिष्ठा ।
ज तेसु दविणमुप्पज्जइ, " (?) । तत्रो कित्तिए च कावंतगए
आसन्नवत्तिनवयदेवाहिद्वियमहादुग्गणनगिरिठिओ वाओ
नाम महत्तयस्सत्तियजाई वरडो आमि, तेण पासाओ पा-
मिओ, त मोऊण पत्तावालवसावयमसाहुंमरपुत्तमाण-
क्कपुत्तेण कुच्छिमरोवररायहमेण साहकुमारनीहेण परम-
सावएण पासाओ पुण णवो कारिओ । सफलीकयं नायागयं
नियवित्त, उत्तारिओ अप्पा भवन्नमुहाओ । एवमणेमुद्धारं
नासिकमहातित्थं अज्ज वि जत्तामद्वसवकरणेण आराहिति
चाउहिमाओ आगतूण मधा, पभाविति कविकालदप्पनि-
ष्ठासण भयधओ सासण ति " ।

" नासिकपुरस्स इमं, कप्प पोरणपरमत्तित्थस्स ।

वायतपढनाणं, सपज्जइ वंळिया रिच्छी ॥ १ ॥

किंचि परसमज्यमुहा, ससमयपारविउमुहाउ तह सोउ ।

सिरिजिणपहसूरीहिं, विहिओ नासिकपुरकप्पो ॥ २ ॥ "

इति श्रीनासिकपुरकल्पः । ती० २७ कल्प ।

णामियासिधाणग-नासिकासिद्धाणक-न० । घ्राणजमलवि-
शेषे, तं० ।

णाह-नाथ-पु० । " खद्यधज्जां० " । ७ । १ । १२७ । इति य-
स्य हः । प्रा० १ पाद । प्रभौ, स० १ सम० । योगक्षेमकृति, नं० ।
ज्ञा० । स्वामिनि, स्या० ।

णाहड-नाथ-पु० । मरुदेशे सत्यपुर (साचोर) नगरे श्री-
वीरजिनीयम्भकारके गृहपतौ, ती० १६ कल्प ।

णाहल-लाहल-न० । " लाहललाहललाहले वाऽऽदेण " ।
८ । १ । २५६ । इत्यादेर्नस्य वा ण । प्रा० १ पाद । म्लेच्छविशे-
षे, प्रा० दुं० १ पाद ।

णाहवाडय-नाथवादिक-पुं० । पार्श्वस्थे, पार्श्वस्था नाथवादि-
कमण्डलचारिणः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

णाहसुतेय-नाथसुतेजस्-पु० । अतीतायामुत्सर्पिण्यां जारताती-
तजिते, प्रव० ७ द्वार ।

णाहि-नहि-अव्य० । " किलाऽयवा-दिवा-सहनहे किरा-
हवइ दिवे सह नाहि " । ७ । ४ । ४१६ । इति अपभ्रंशे नहे-
नाहिमादेशः । निश्चिने नवेषे, " पेक्खु गहीरिम सायरओ एक्क
वि कणिय नाहि ओहट्टइ " । प्रा० ४ पाद ।

णाहिय-नास्तिक-पु० । द्यौकायतिके, स्या० । " धर्म्येशे ना-
स्तिको ह्येको, बार्हस्पत्य प्रकीर्तितः । धर्मांशे नास्तिका ज्ञेयाः,
सर्वेऽपि परतीर्थिकाः ॥ १२५ ॥ " नयो० ।

णाहियवाड (ण)-नास्तिकवादिन-पुं० । आतिचार्याके जीवना-
स्तित्वप्रतिपादके, दश० १ अ० ।

णाहियवाड-नास्तिकवाद-पु० । चार्वाकमतान्युपगमे, (ग०)
धूर्ताऽऽख्यानाऽऽदिबदसवच्छजल्पने, ग० २ आधि० ।

णाहिविच्छत्र-देशी-जघने, दे० ना० ४ वर्ग ।

णि-नि-अव्य० । नह-किं । नितरामर्थे, विपा० १ श्रु० ९ अ० ।

उत्त० । नैयत्ये, मनु० । निश्चये, आधिक्ये च । उत्त० १ अ० ।
सुप्र० । आ० चू० । निवेशे, भृशार्थे, नित्यार्थे, सशये, कौशले,
कैपे, उपरमे, सामीप्ये, आदरे, दाने, मोक्षे, अन्तर्भावे, वन्धने,
राशौ, अभोभागे, चिन्यासे च । वाच० ।

णिअकल-देशी-वर्तुले, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

णिअच्छ-दृश्-धा० । प्रेक्षणे, “ दृशो निअच्छ-पेच्छावयच्छा-
वयज्झ-वज्झ-सव्ववदेकसौअक्खावक्खावअक्खपुत्तोपपुलए-
निआवआसपासा. ” । ८ । ४ । १८१ । इति सूत्रेण ‘ निअच्छ ’
आदेशः । ‘ निअच्छु’ । पश्यति । प्रा० ४ पाद । दे० ना० ।

णिअमी-देशी-दम्भे, दे० ना० ४ वर्ग २६ गाथा ।

णिअत्थ-परिहिते, दे० ना० ४ वर्ग ३३ गाथा ।

णिअय-देशी-रते, शयनीये, शाश्वते, घंटे च । दे० ना० ४
वर्ग ४८ गाथा ।

णिअरिअ-देशी-निकरेण स्थिते, दे० ना० ४ वर्ग ३८ गाथा ।

णिअलं-देशी-नूपरे, दे० ना० ४ वर्ग २८ गाथा ।

णिअंधण-देशी-वस्त्रे, दे० ना० ४ वर्ग ३८ गाथा ।

णिअंसण-देशी-वस्त्रे, दे० ना० ४ वर्ग ३८ गाथा ।

णिआणिआ-देशी-कुतूहलद्वारेण, दे० ना० ४ वर्ग ३५ गाथा ।

णिआर-देशी-रिपुगृहे, दे० ना० ४ वर्ग २९ गाथा ।

णिडय-नित्य-त्रि० । सदकारणवति, नं० । अग्रच्युतानुत्पन्न-
स्थिरैकस्वभावे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । परिणामानित्य-
तायामपि व्यावर्तयता नियते, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० ।

णिडयपिण-नित्यपिण्ड-पु० । निमित्ततपिरमे, प० चू० ।

णिडअ-निवृत्त-त्रि० । “ उद्वत्तादौ ” । ८ । १ । १३१ । इति ऋ-
त उत्त्वम् । नितरां वृते, प्रा० १ पाद ।

णिडक्क-देशी-तूष्णीके, दे० ना० ४ वर्ग २७ गाथा ।

णिडक्कण-देशी-वायसे, मूके च । दे० ना० ४ वर्ग ५१ गाथा ।

णिडज्जम-निरुद्धम-पुं० । कार्यमात्रोद्यमरहिते, “ णिडज्जमा
वणगा समणगा पव्वयति । ” सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णिडज्जमाण-नियोजयत्-त्रि० । व्यापारयति, सूत्र० १
श्रु० १० अ० ।

णिडम्भ-मस्ज-धा० । झुडने, “ मस्जेराउडु णिउडुवुडु-खुप्पा. ”
। ८ । ४ । १०१ । इति मज्जते णिउडुऽऽदेशः । णिउडुः । मज्जति ।
प्रा० ४ पाद ।

णिउण-निगुण-त्रि० । नियतगुणे, निश्चितगुणे च । विशेष० । सु-
निश्चिते, पञ्चा० ४ विव० ।

निपुण-त्रि० । कुशले, इति वृद्धोक्तिः । सूक्ष्मदर्शिनि, उपा० ७
अ० । औ० । आच० । आचा० । सूक्ष्मे, औ० । सूक्ष्मज्ञाने, स्था०
६ ठा० । उपायाऽऽरम्भके, अनु० । नि० चू० । “ सुण ताव सू-
रपण्ण-सिक्खण्ण वित्थरेण ज णिउण । ” निपुण निपुणमति-
गम्भम् । ज्यो० २ पादु० । रा० । ज्ञा० । “ सरू च णगर कि-
च्चा, तवसवरमगल । खति णिउणपागार, तिगुत्त डुप्पधस-
य ॥ २० ॥ ” निपुणमिव निपुणम् । उत्त० ९ अ० । उपायवि-
५०५

चक्रण्ये, कल्प० ३ क्षण । सयमानुष्ठानकुशले, दश० २ चू० । स-
गतोपचारकुशले, औ० । “ न वा लमेज्जा निउण सहाय, गुणा-
हिय वा गुणओ सम वा ॥ ५ ॥ ” उत्त० ३२ अ० । अवगतत-
त्वे, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० । “ निउणगधव्वगीअइया । ” निपु-
णगन्धर्वगीतरतिका-निपुणाः परमकौशलोपेता ये गन्धर्व-
जातीया देवास्तेषां गीत तत्र रतिर्येषां ते तथा । जी० ३ प्रति०
४ उ० । “ निउणगधव्वसमयकुसलेहि । ” निपुण यथा भवति
एव गन्धर्वसमन्वे नाट्यसमये ये कुशलाः । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
णिउणकुसल-निपुणकुशल-पु० । निपुणानां मध्ये अतिशयेन
कुशले, रा० ।

णिउणणयजुय-निपुणनययुत-त्रि० । सूक्ष्मनीतिसगते, पञ्चा०
२ विव० ।

णिउणदिट्ठि-निपुणदिट्ठि-स्त्री० । सूक्ष्मबुद्धौ, प० व० ४ चार ।
पञ्चा० ।

णिउणधी-निपुणधी-त्रि० । ६ वहु० । कुशलबुद्धौ, प० ६
विव० ।

णिउणबुद्धि-निपुणबुद्धि-स्त्री० । सूक्ष्मधियाम्, पञ्चा० ११
विव० ।

णिउणसिप्पोवगय-निपुणशिल्पोपगत-त्रि० । निपुण यथा भ-
वति एव शिल्प क्रियाकौशलमुपगतः । रा० । निपुणानि सू-
क्ष्माणि यानि शिल्पानि अङ्गमर्दनाऽऽदीनि तान्युपगतोऽधिगतः ।
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । सूक्ष्मशिल्पसमन्विते, उत्त० ५ अ० ।
णिउणिय-नैपुणिक-पु० । निपुण सूक्ष्म ज्ञान, तेन चरन्तीति
नैपुणिका । निपुणा एव वा नैपुणिका । निपुणज्ञानेषु निपुणेषु,
(स्था०)

नव णिउणिया वत्थ पसत्ता । तं जहा-“ संखाणे निमि-
त्ते कार्दए, पोराणे पारिहत्थिए । परिपंणिए य वाई य,
जुडकम्मे तिगिच्छिए ” ॥ १ ॥

निपुण सूक्ष्म ज्ञान, तेन चरन्तीति नैपुणिका, निपुणा एव
वा नैपुणिका । (वत्थु च्छि) आचार्याऽऽदिपुरुषवस्तूनि, पुरुषा
इत्यर्थः । (संखाणे सिलोगो) सङ्ख्यायान गणित, तद्योगात्
पुरुषोऽपि तथा, सङ्ख्यायाने वा विषये निपुण इति । एवमन्यत्रा-
पि, नवर निमित्त चूमामणिप्रभृति, कायिक शारीरिकम्,
इमापिङ्गलाऽऽदिप्राणतत्त्वमित्यर्थः । पुराणो वृद्धः, स च चिरजी-
वित्वाद् दृष्टवद्विधव्यतिकरत्वाच्चैपुणिक इति, पुराण वा शा-
स्त्रविशेषः, तज्ज्ञो निपुणप्रायो भवति ॥ ४ ॥ (पारिहत्थिए च्छि)
प्रकृत्यैव दत्तः सर्वप्रयोजनानामकालहीनतया कर्तते च ॥ ५ ॥
तथा परः प्रकृष्टः परिहृतः प्रपास्मृतः, परपरिहृतो बहु-
शास्त्रज्ञः, परो वा मित्राऽऽदिः परिहृतो यस्य स तथा, सोऽपि
निपुणससर्गाणिपुणो भवति, वैद्यकृष्णकवदिति । वादी वाद-
लब्धिसप्तो, य परेण न जीयते, मन्त्रवादी धातुवादी वेति ।
ज्वराऽऽदिरङ्गानिमित्त भूतिदान भूतिकर्म, तत्र निपुण । तथा
चिकित्सने निपुणः, अथवाऽनुप्रवादाभिधानस्य नवमपूर्वस्य नै-
पुणिकानि वस्तूनि अध्ययनाविशेषा एवेति । स्था० ६ ठा० ।

णिउणोचिय-निपुणोचित-त्रि० । निपुणेन शिल्पिना परिक-
र्मिते, भ० ६ श० ३३ उ० ।

णिउत-नियुत-त्रि० । नितरां सगते, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।

णिउत्त-नियुक्त-त्रि० । व्यापारिते, पञ्चा० ८ विव० । आ० म० ।
उत्त० । उचितव्यापारे, नियोगेनार्पिते, अनु० ।

णिउर-निकुर पु० । वृक्षविशेषे, झा० १ शु० ८ अ० ।

नूपुर-न० । “ इदेतौ नूपुरे वा ” ॥ ८ । १ । १२३ ॥ इति ऊत
इन्वम् । स्त्रीणां पादाऽऽभरणे, प्रा० १ पाद ।

णिउरंव-निकुरम्ब-न० । समूहे, औ० । जी० । रा० । ज० ।
झा० । “ रम्मे महामेहनिउरवभूए । ” महामेहवृन्दकल्प इत्यर्थः ।
झा० १ शु० १ अ० ।

णिप्लग-निजकीय-त्रि० । आत्मीये, “ ताहे जा इच्छति सव्वे
णिप्लगा । ” आ० म० १ अ० १ खएम् ।

णिओग-नियोग-पु० । निवृत्तो निश्चितो हितो वाऽनुकूलः
सूत्रस्याभिधेयेन सह यो योगः सम्बन्धः स नियोगः । अनु-
योगशब्दस्यार्थे, विशेष० ।

अधुना नियोगमाह--

अहिगो जोगो निओगो, जहाऽइदाहो जवे निदाहो ति ।

अत्यनिउत्तं सुत्तं, पमुवइ चरणं जओ मुक्खो ॥

निराधिक्ये, अधिको योगो नियोगो, यथाऽतिदाघो निदाघः,
कस्य केन सहाऽऽधिक्यमिति चेत् ? उच्यते-सूत्रस्यार्थेन । आध-
क्येन योगस्य किं फलमिति चेत् ? अत आह-अर्थेन सममा-
धिक्येन नियुक्तं सूत्रं, चरणं चारित्रं प्रसूते, यतः ससाराद्
मोक्षः ॥

अत्रैव प्रसवने दृष्टान्तमाह--

वच्छनियोगे खीरं, अत्यनियोगेण चरणमेवं तु ।

पत्तग दंमियमुजयं, दंमीसरिसो तहिं अत्यो ॥

यथा गौर्वत्सेन नियुक्ता सती क्षीरं प्रसूते, एवमर्थेन समं
नियुक्तं सूत्रं चरणं प्रसूते । यदि पुनरेक केवलं सूत्रं स्यान्ना-
र्थस्तेन संगृहीतो भवेत्, ततश्चरणप्रसवस्याभावः, यथा व-
त्सनियोगाभावे गोक्षीरप्रसवस्याभावः ; अर्थोऽपि केवलः सूत्र-
विहीनो न कार्यसाधको, यथा केवलो वत्सः । अत्रैव दृष्टान्ता-
न्तरमाह-(पत्तगदंमियउभयं ति) पत्रकं-द्वेख, दारिणका लेखस्यो-
परि मुद्रानियोगः, उभयं-पत्रकं, दारिणका च । इयमत्र भावना-
“ तिन्नि पुरिसा रायाणमोलगति, राया तुट्ठो कस्सिऽनगरे
पसाओ कओ । तत्थ एगेण पुरिसेण जे तम्मि नयरे रायपुरिसा,
तेस्सि जोगं पत्तयमाणीय । विइएण दंमिया चेव केवदा ।
तइएणोभयं । तत्थ जेण मुहारित्त पत्तयमाणीय, सो राय-
पुरिसेहिं मणिओ-नत्थि पत्तगस्सोपरि मुद्राविणिओग ति
न मन्ने सो । विइओ मणिओ-अत्थि इय मुद्रा, पर को रण्णा
पसाओ कओ, को वा न कओ ति ? न जाणामो ति,
तम्हा न देमो ति । तइएणोभयं दारिसियं ति सव्व जहि-
दिअयं लळ । ” एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः-पत्रकसदृशं सूत्रं,
दारिणकासदृशोऽर्थः, यथा पत्रकं केवलं, दारिणका वा न
कार्यस्य प्रसाधिका, उजयं तु साधकम्, एवं सूत्रमर्थश्च पृथक्
; न चरणप्रसाधकः, उभयं तु प्रसाधकम् । वृ० १ उ० । आ०
चू० । व्यापारे, व० २ उ० । पञ्चा० । अवश्यनायाम्, पं० व० ४
द्वार । पञ्चा० । नियमे, पं० व० ४ द्वार । द्वा० । पञ्चा० । निश्चिता
आज्ञाऽऽदिना कृतव्यापारा यस्य स नियोगः । राजनि, जीत० ।
ग्रामे, क्षेत्रे च । वृ० १ उ० ।

णिओगपुर-नियोगपुर-न० । नियोगो राजा, तस्य पुरम् ।
राजधान्याम्, देशे, जनपदे, राज्ये, राष्ट्रे च । जीत० ।

णिओजिय-नियोजित-त्रि० । व्यापारितं, “ सोऊण जिण्णाग-
मण, निउत्तअणिओजियाइपसुं वा । ” आ० म० १ अ० २
खएम् ।

णिंत-नयत्-त्रि० । निर्गच्छति, नि० चू० १ उ० । आ० म० ।

णिंदंत-निन्दत्-त्रि० । जुगुप्समाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
अन्त० ।

णिंदण-निन्दन-न० । मनसा कुत्सने, झा० १ शु० ८ अ० ।
स्था० । आत्मनैव दोषपरिकुत्सने, भ० १७ श० ३ उ० । पञ्चा-
त्तापे, झा० १ शु० १६ अ० ।

णिंदणा-निन्दना-स्त्री० । निन्द-ल्युट्, प्राकृते स्वार्थे तत् । आ-
त्मनैवाऽऽत्मदोषपरिभावेन, उत्त० २ अ० । आत्मसाक्षिक-
मात्मनो निन्दायाम्, उत्त० ।

तत्फलम्-

निंदणयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । निंदणयाए णं
पच्छाणुतावं जणयइ, पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगु-
णसेहिं पडिवज्जइ, करणगुणसेहिं पडिवज्जे य अणगारे
मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ ॥ ६ ॥

हे जदन्त ! निन्दनया जीवः किं जनयति ? । गुरुराह-हे शिष्य !
आत्मनः पापस्य निन्दनेन पश्चात्तापं जनयति-हा ! मया दु-
ष्कृतं कृतमित्यादि बुद्धिमुत्पादयति । पश्चात्तापेन विरज्यमा-
नो वैराग्यं प्राप्तुवन् सन् करणगुणश्रेणिमपूर्वकरणेन पूर्वं क-
दापि अप्राप्तेन विशदमनःपरिणामविशेषगुणश्रेणिं क्षपकश्रेणिं
प्रतिपद्यते अङ्गीकुरुते, करणगुणश्रेणिं प्रतिपन्नोऽपूर्वगुण-
श्रेणिः सन् अनगारः साधुमोहनीयं कर्म दर्शनमोहनीयाऽऽदिकं
कर्मोद्घातयते अतिशयेन क्षपयति ॥ ६ ॥ उत्त० २६ अ० ।

णिंदा-निन्दा-स्त्री० । ‘ णिदि ’ कुत्सायाम्, अस्य “ गुरोइच्च
हलः ” ॥ ३ । ३ । १०३ ॥ इत्यप्रत्ययः । मिथ्यादुष्कृते, आव०
४ अ० । स्वप्रत्यक्मेव जुगुप्सायाम्, पा० । सूत्र० । प्रति० । उ-
त्त० । आ० म० । आव० । “ णिंदांमि गरिहामि । ” निन्दागर्हाऽ-
भिधेयस्यापि जुगुप्सार्थस्य विशेषतो भेदोऽस्ति । तथाहि-
स्वप्रत्यक्काऽऽत्मसाक्षिकी जुगुप्सा, सा समये सिद्धान्ते निन्दा-
मीत्यनेन गम्यते । या तु गुरुप्रत्यक्का गुरुसाक्षिकी जुगुप्सा, सा
गर्हामीत्यनेन शब्देन गम्यते । विशेष० ।

सा च नामाऽऽदिज्जेदत्तं पोढा भवति । तथा चाऽऽह-

नामं उवणा दविए, खेत्ते काले तहेव जावे य ।

एसो खलु णिंदाए, निक्खेवो उव्विहो होइ ॥ ६ ॥

तत्र नामस्थापने लुप्ते, छव्यनिन्दा-तापसाऽऽदीनामनुपयुक्तस्य
वा सम्यग्दृष्टेर्वा उपयुक्तस्य वा निहवस्याशोभनछव्यस्य वेति ।
क्षेत्रनिन्दा-यत्र व्याख्यायते वा क्रियते वा संमत्तस्य वेति । का-
लनिन्दा-यस्मिन्निन्दा व्याख्यायते वा दुर्जिज्ञाऽऽदेर्वा कालस्य ।
भावनिन्दा-प्रशस्ताप्रशस्तेन द्विजेदा, प्रशस्ता सयमाऽऽद्याचरणवि-
षया, अप्रशस्ता पुनरसयमाऽऽद्याचरणविषयेति । “ हा दुहु कयं
हा दु-दु कारियं दुहु अणुमयइ ति । अतो बाहिर उज्जह, सुसिरो
व्व दुमो वणदवेण ॥ १ ॥ ” अथवौषट् पवोपयुक्तसम्यग्दृष्टेरिति ।

आव० ४ अ० । (निन्दायां चित्रकरसुतोदाहरण ' गुणह ' शब्देऽत्रैव भागे १७९५ पृष्ठे छष्टव्यम्)

णिदाचाग-निन्दात्वाग-पु० । परिवादापनोदे, द्वा० १२ द्वा० ।

णिदिता-निन्दित्वा-अव्य० । जुगुप्सित्वेत्यर्थे, " णिदिता गरहिता पक्कमिक्ता अहारिह उत्तरगुण पायच्छित्तं । " आचा० २ श्रु० ३ चू० १ अ० ।

णिदिया-निन्दिता-स्त्री० । एकदा विजातीयतृणाऽऽद्यपनयनेन शोधितायां कृषौ, स्था० ४ उ० ४ उ० ।

णिब-निम्ब-पु० । ' नीबूरा ' इति ख्याते वृक्षविशेषे, प्रज्ञा० १ पद । तत्फले, न० । उज्जयिन्यामम्बार्पिद्विजपुत्रे मालुका-ऽऽत्मजे, स च पित्रा सह, प्रव्रजितो दुर्विनीतत्वेन साधुभि-स्तिरस्कृत इति विनयोपगते उदाहरणम् । आ० क० । आव० ।

णिवत्र-निम्बक-पु० । अभिप्रायवशाद् निम्बक इति नामाभि-धेये, अनु० ।

णिवोलिया-निम्बगुलिका-स्त्री० । निम्बफले, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

णिकरण-निकरण-न० । निश्चयेन नितरां नियतं वा क्रि-यन्ते नानादुःखावस्था जन्तवो येन तन्निकरणम् । निकारे, शा-रीरमानसदुःखोत्पादने, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

णिकाइय-निकाचित-त्रि० । निर्युक्तिसग्रहीहेतूदाहरणाऽऽदि-भिरनेकप्रा व्यवस्थापिते, न० । नितरां काचन बन्धन निकाचि-तम् । कर्मण सर्वकरणानामयोग्यत्वेनावस्थापने, पूर्ववत्स्य तत्त-मिलितसकुटितबोदशलाकासबन्धसमाने करणे, स्था० । " चत-र्विधे निकाइय पणसे । तं जहा-पगइनिकाइय, विइनिकाइ-य, अणुभागनिकाइय, पपसनिकाइय । " स्था० ४ उ० २ उ० ।

णिकाइसु-निकाचितवत्-त्रि० । नितरां यद्वति, भ० १ श० १ उ० । नियमितवति, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

णिकाम-निकाम-न० । अत्यर्थे, निश्चये, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

णिकामकामीण-निकामकामीन-न० । निकाममत्यर्थे प्रार्थयते य स निकामकामीन । आहारोपकरणाऽऽदिकस्यार्थस्य प्रार्थ-के, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

णिकामचारि [ण]-निकामचारिन्-त्रि० । निकाममत्यर्थे चरति तच्छीलश्च निकामचारी । आधार्कमाऽऽदीनां तन्निमित्तनिमन्त्रा-णाऽऽदीनां वा ग्रहणशीले, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

णिकाय-निकाय-पु० । निसर्गतः काय औदारिकाऽऽदिर्यस्माद् यस्मिन् वा सति स निकायः । मोक्षे, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । समूहे, भोघ० । आ० चू० । गणकायनिकायस्कन्ध-वर्गाराद्यादीनि च स्कन्धैकार्थिकानि । विशेषः ।

सारप्रत निकायपद व्याचिख्यासुराह
निर्युक्तिकृत्-

णामं ठवण सरीरे, गई निकायऽत्यिकाय दविण य ।

माउग पज्जव संगह-भारे तह जावकाए य ॥२८७॥

नामस्थापने क्षुण्णे । शरीरकायः शरीरमेव तत्प्रायोग्याऽणुस-घाताऽऽत्मकत्वात् । गनिकायो यो जवान्तरगतौ, स च तैजसका-मणवत्तणः । निकायकायः पञ्जीवनिकायः । अस्तिकायो धमा-

स्तिकायाऽऽदिः । द्रव्यकायश्च ज्यादिघटाऽऽदिसमुदायः । मातृ-काकायस्यादीनि मातृकाऽकराणि । पर्यायकायो द्विधा जीवाऽ-जीवभेदेन-जीवपर्यायकायो ज्ञानाऽऽदिममुदायः, अजीवपर्या-यकायो रूपाऽऽदिसमुदायः । सग्रहकायः सग्रहैकशब्दवाच्यः, त्रिकटुकाऽऽदिवत् । मारकायः कापोती । वृक्षास्तु व्याचक्रते-

एको काओ दुहा जाओ, एगो चिह्ण एगो मारिओ ।

जीवंतो मएण मारिओ, तद्धव माणव केण हेउणा ॥२८८॥

उदाहरणम्- " एगो काहरो तलाए दो घमा पाणियस्स भ-रेऊण कावोडीए वइति, सो एगो आउक्कायकाओ दोसु घडेसु दुहा कओ । तओ सो काहरो गच्छतो पक्खलिओ, एगो घडो भग्गो । तम्मि जो आउक्काओ सो मओ । इतरम्मि जीवति; तस्स अजावे सो वि जग्गो । ताहे सो तेण पुव्वमएण मारिओ त्ति मण्णति । अहवा-एगो घमो आउक्कायभरिओ, ताहे तमा-उक्काय दुहा काऊण अडो ताविओ, सो मओ । अताविओ जीवति । ताहे सो वि तत्थेव पक्खितो । तेण मएण जीवतो मारिओ त्ति । एस मारकाओ गओ । " भावकायश्चौदारिका-ऽऽदिसमुदायः । इह च निकायः काय इत्यनर्थान्तरमिति कृत्वा कायनिकेप इत्युच्यते एवेति गाथाऽर्थः ॥ २८८ ॥

इत्थं पुण अहिगारो, निकायकाएण होउ सुत्तम्मि ।

उच्चरियअत्थसरिसा-ए कित्तणं सेसगाणं पि ॥२८९॥

अत्र पुनः सूत्रे इति प्रयोगः, सूत्र इत्याधिकृताध्ययने । किमित्या-ह-अधिकारो निकायकायेन जवति । अधिकार प्रयोजनम्, शेषाणामुपन्यासवैयर्थ्यमाशङ्क्याऽऽह-उच्चरितार्थसदृशानामु-च्चरितो निकायः, तदर्थतुल्यानां, कीर्तन सशब्दनम्, शेषाणा-मपि नामाऽऽदिकायानां व्युत्पत्तिहेतुत्वात् प्रदेशान्तरोपयोगि-त्वाच्चेति गाथाऽर्थः ॥ २८९ ॥ दश० ४ अ० ।

कायमणिओ वि वुचइ, वप्पमवि निकायमाहंसु ।

वप्पमपि किञ्चिद्वेत्ताऽऽदिनिकायम्, (आहसु त्ति) निकाचि-तमाख्यातवन्तः । आव० ५ अ० । पञ्जीवनिकायवाभिकायः । आवश्यके, अनु० । (असुराऽऽदिनिकायेन्द्राणां, सौधर्माऽऽ-दिदेवलोकेन्द्राणां च नामानि ' इद ' शब्दे द्वितीयभागे ५३५ पृष्ठे छष्टव्यानि)

निकाच-पु० । निकाचनं निकाचः । बन्धने, निमन्त्रणे, स० १२ सम० ।

निकाच्य-अव्य० । व्यवस्थाप्येत्यर्थे, " णिकाय समयं पत्तेय प-त्तेय पुच्छिस्सामो । " आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

णिकायकाय-निकायकाय-पु० । पञ्जीवनिकाये, दश० ४ अ० ।

निकायकायः प्रतिपाद्यते-

णिययमहिगो व काओ, जीवनिकाओ निकायकाओ अ॥९॥

नित्यः कायो निकायः, नित्यताऽस्य त्रिष्वपि कालेषु भावात् । अ-धिको वा कायो निकायः, यथाऽधिको दाहो निदाह इति । आ-धिक्य चास्य धर्माधर्मास्तिकायापेक्षया स्वजेदापेक्षया वा । तथा-हि-एकाऽऽदयो यावदसंख्येयाः पुथिवीकायिकास्तावत्कायः स एव स्वजातीयान्यप्रक्षेपापेक्षया निकाय इति, एवमन्येष्वपि विज्ञाव-नोयमित्येव जीवनिकाय सामान्येन निकायकायो जण्यते । अथवा-

जीवनिकायः पृथिव्यादिभेदभिन्न षड्विधोऽपि निकायो भण्यते। तत्समुदाय एव च निकायकाय इति । आच० ४ अ० ।

शिकायणा-निकाचना-स्त्री० । 'कच' बन्धने । नितरां कच्यते स्वयमेव बन्धमायाति कर्म जीवस्य तथाविधसंक्षिप्तप्राध्यवसायपरिणतस्य, तत्प्रयुङ्क्ते जीव एव, नथानुकूल्येन ज्वनात्, ततः 'प्रयोक्तृव्यापारेणिच्' (श्रीम० आ०-६५) ततो निकाच्यते अवश्य-वेद्यतया निबध्यते यथा कर्म सा निकाचना । जीववीर्यविशेषपरिणतिरूपे समस्तकरणाऽयोग्यत्वेन व्यवस्थापने, क० प्र० सूत्र० ।

संप्रति निधत्तिनिकाचनाकरणे प्रतिपिपाद-
यिपुराह-

देसोवसमणनुद्धा, होइ निहत्ती निकाऽया नवरं ।

संकमणं पि निहत्ती-ए नत्थि सेसाण विभरस्म ॥१॥

(देसोवसमणं चि) निधत्तिनिकाचना च देशोपशमनानु-
द्धा । उद्भूतजवति-ये देशोपशमनाया भेदाः, ये च स्वामिनः, ते
अन्यूनातिरिक्ता निधत्तिनिकाचनयोरपि वेदिनव्या । नवरम्
अर्थपदं निधत्तिनिकाचनयोरिव संक्रमणमपि परप्रकृतिसक्रम-
णमपि, अपिगद्गदुद्धीरणाऽऽदीन्यपि निधत्तौ सत्यां न भवन्ति,
उद्धर्त्तनाऽवर्त्तने पुनर्भवत एव; इतरस्त्वां निकाचनायां शेषे अपि
उद्धर्त्तनापवर्त्तने अपि न भवत । सकलकरणयोग्यं निकाचितमि-
त्यर्थः ॥७२॥

इह यत्र गुणिश्रेणिस्तत्र प्रायो देशोपशमनानिधत्तिनिका-
चनायथाप्रवृत्तसंक्रमा अपि सम्भवन्ति, ततस्तथा-

ऽल्पवहुत्वमाह-

गुणिसेडिपएसगं, थोवं पत्तेगसो असंखगुणं ।

उवसामणाइ तीसु वि. संक्रमणेऽहूपवत्ते य ॥ २ ॥

(गुणसेडि चि) गुणश्रेणिप्रदेशाग्रं स्तोकम् । ततः प्रत्येकशः
प्रत्येक प्रत्येकमुपशमनाऽऽदिषु त्रिषु यथाप्रवृत्ते च संक्रमणे
असंख्येयगुण वक्तव्यम् । इयमत्र ज्ञावना-वस्व तस्य वा कर्म-
णो गुणश्रेणिप्रदेशाग्रं सर्वस्तोकम्, ततो देशोपशमनायामसंख्ये-
यगुणम् । ततो निधत्तमसंख्येयगुणम् । ततोऽपि निकाचित-
मसंख्येयगुणम् । ततोऽपि यथाप्रवृत्तसंक्रमेण संक्रान्तमसं-
ख्येयगुणम् । २। क० प्र० ७+प्रक० ५० सं० । स्था० । "उच्चैय मह-
द्वचञ्चारण शिकायणा ।" निकाचनेव निकाचना, स्वव्रतप्रति-
पत्तिदृढतरनिबन्ध इत्यर्थः । शुभकर्मणां वा निकाचनाहेतुत्वा-
न्निकाचनेयमुच्यते, न च सरागसयमिनामयमर्थो घटत इ-
ति । पा० । ध० । टापने, "निकायणं चि वा दावणं चि वा एग-
छा ।" नि० चू० ५ उ० । " ज मात्सानिआरोवणाए विहीण-
धियाए वा जहा महाए आरोवणाए आरोवयति, त शिकाइत
भसति ।" नि० चू० २० उ० ।

शिकायपनिवस-निकायप्रतिपन्न-त्रि० । निर्गतः काय औदा-
रिकाऽऽदिर्हस्माद् यस्मिन् वा सति स निकायो मोक्षः, तं प्र-
तिपन्नो निकायप्रतिपन्नः । सम्यग्दर्शनाऽऽदेः स्वशक्त्यनुष्ठानाद्
मोक्ष प्रतिपन्ने, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

* श्रीमत्प्रणीत रुचिरतरमस्त्येष शब्दानुशासन सवृत्तिकं तत्र
नामाऽऽख्यातकृदाख्य यथार्थाख्य प्रकरणत्रयं क्रमेण नवदश-
पट्टाष्टप्रमाणम्, ततश्चात्र श्रीमलयगिरिपूज्यपादकृतप्रकरणपा-
दसूत्रसख्यासूचनं क्रमेणावसेयमध्यवसितवादमयसरैः ।

णिकिंचण-निष्किञ्चन-त्रि० । निर्गतं किञ्चन हिरण्याऽऽदि बे-
भ्यस्ते निष्किञ्चनाः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

णिकूरु-निष्कूट-त्रि० । अमावे, आच० ५ अ० ।

णिकेअ-निकेत-पु० । निवासे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । गृहे, उ-
त्त० २ उ० ।

णिक-देशी-सर्वथा विगतमले, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

निष्क-पुं० । न० । निश्चयेन कायति कै-कः । शास्त्रीयपोडशमा-
षकपरिमितसुवर्णानामष्टाधिकशते, व्यवहारिकरूपके दीनारे,
(टाका) । चतुःसुवर्णपरिमिते पलपरिमाणे मानजेटे, पोरुश-
रुम्मे (काहन) परिमाणे, वक्रोभूषणे, हेमपात्रे, च । नाच० ।

णिकअ-निष्कय-पु० । न विद्यते कयो यस्य सः । " कग-
टडतदपशपसूक्पासूध्वं लुकु " । उ० २ । ७७ । इति प-
लुकु । " सर्वत्र लवरामचन्ने " । उ० २ । ७६ । इति र-
लुकु, अनादौ द्वित्वम् । " कगचजतदपयवां प्रायो लुकु " ।
५ । १ । १७७ । इति यलुकु । प्रा० २ पाद । " कस्कयोर्नास्ति " ।
५ । २ । ४ । इति स्वत्वं न, नास्तीति तत्र विशेषस्तात् । क्रय-
हिते, प्रा० २ पाद ।

णिकंकड-निष्कडूट-त्रि० । निष्कञ्चुके, निरावरणे, निरुपघाते, स० ।

णिकंकडच्छाय-निष्कडूटच्छाय-त्रि० । निष्कङ्कटा निष्क-
वचा निरावरणा निरुपघातेति भावः । ङाया ङीर्त्तयस्य तन्नि-
ष्कङ्कटच्छायम् । रा० । ज० । औ० । निरावरणदीप्तौ, औ० ।
स० । प्रज्ञा० । रा० । स्था० । जी० । ज० ।

णिकंखिय-निष्काङ्कित-न० । काङ्कितं देशसर्वकाङ्क्षाऽऽत्मकं, त-
स्याभावो निष्काङ्कितम् । अन्यान्यदर्शनानभिधापे, उक्त० २
अ० । प्रव० । निर्गता काङ्क्षाऽन्यान्यदर्शनग्रहणरूपा यस्या-
ऽसौ निष्काङ्कितः । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । देशसर्वकाङ्क्षार-
हिते, ध० १ अधि० । ग० । व्य० । रा० । औ० । दर्शनान्तरा-
ऽऽकाङ्क्षारहिते, दशा० १० अ० ।

णिकंत-निष्कान्त-त्रि० । प्रव्रज्यां गृहीतवति, आचा० १ श्रु० १
अ० ३ उ० ।

णिकंतार-निष्कान्तार-न० । कान्तारमरण्यं, निर्गतः कान्ता-
राद् निष्कान्तारः । कान्तारान्निष्कान्ते, " कताराओ णिकंतारं
करेज्जा ।" निष्कान्तार निष्कामितार वा । स्था० ३ उ० १ उ० ।

णिकंप-निष्कम्प-पु० । दृढे, द्वा० ६ द्वा० । स्थिरचित्तवृत्तौ, वृ० ।

अथ निष्कम्पताद्वारमाह-

णाणाऽऽणत्तीए पुणो, दंसणतवनियमसंजमे ठिच्चा ।

विहरइ विमुज्जमाणो, जावज्जीवं पि णिकंपो ॥

ज्ञानस्य या आङ्गसिरादेशः- " जाए सद्धाए निक्कंतो, तामेव मणु-
पालए ।" इत्यादिकः, तथा दर्शनप्रधाने तपोनियमरूपे सयमे
स्थित्वा कर्ममलेन विशुद्ध्यमानः सन् यावज्जीवमपि निष्कम्पः
स्थिरचित्तवृत्तिर्विहरति संयमाध्वनि गच्छतीति । वृ० १ उ० ।

णिकज्ज-देशी-अनवस्थिते, दे० ना० ४ वर्ग ३३ गाथा ।

णिकट-निकृष्ट-त्रि० । निष्कर्षिते, तपसा कुशदेहे, स्था० ४
अ० ४ उ० ।

निष्कृष्ट-त्रि० । तपसा कृषीकृते, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।
 शिक्रम-देशी-कठिने, दे० ना० ४ वर्ग २ ए गाथा ।
 शिक्रमण-निष्क्रमण-न० । प्रव्रज्यायाम्, आचा० १ शु० ४
 अ० ६ ब० । वृ० । निर् + क्रम-ल्युट् । बहिर्गमने, चतुर्थे
 मासि शिशोः कर्त्तव्ये सस्कारभेदे च । “चतुर्थे मासि क-
 र्त्तव्यं, शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् ।” इति मनुः । वाच० ।
 शिक्रम-निष्क्रमन्-पु० । निष्क्रान्त कर्मणो निष्कर्मा । मोक्षे,
 सम्बरे, आचा० १ शु० ४ म० ४ उ० ।
 शिक्रमदंशि [ण]-निष्क्रमदर्शिन-त्रि० । निष्कर्मा मोक्षः,
 सम्बरो वा, त द्रष्टुं शीलमस्येति निष्क्रमदर्शी । मोक्षसम्बरो-
 त्त्ववेत्तरि, “शिक्रमदंसी इह मच्चिण्हि कम्माणि सफलत्त
 दद्वु ।” आचा० १ शु० ४ अ० ४ उ० । निष्कर्माणमात्मान प-
 श्यतीति तच्छीलश्च निष्क्रमदर्शी । कर्मबन्धनविप्रमुक्ते, “प-
 त्तिच्छिन्नाय शिक्रमदंसी ।” निष्क्रमत्वात्पगताऽऽवरणं सर्व-
 ज्ञानो सर्वदर्शी च भवति । आचा० १ शु० ३ अ० २ उ० ।
 शिक्रल-निष्कल-त्रि० । त्रासाऽऽदिदोषरहिते, भ० १५ श० ।
 शिक्रलुण-निष्कलुण-त्रि० । निर्गता करुणा दया यस्मादसौ
 निष्कलुण । स्नेहविरहिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
 शिक्रवय-निष्कवच-त्रि० । निरावरणे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।
 शिक्रसण-निष्कसन-न० । निर्गमने, सूत्र० १ शु० १४ अ० ।
 शिक्रसाय-निष्कषाय-त्रि० । कषायरहिते, आतु० । आगमि-
 श्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति त्रयोदशे तीर्थेश्वरे, ती० २०
 कल्प । स० । प्रव० ।
 शिक्रसिज्जंत-निष्कास्यमान-त्रि० । निर्वास्यमाने, नि.सार्थ-
 माणे, उक्त० १ अ० ।
 शिक्राम-निष्काम-त्रि० । शुभरसगन्धाऽऽद्युपजोगरहिते, वृ० १ उ० ।
 शिक्रारण-निष्कारण-न० । ग्लानाऽऽदिकारणाज्जावे, भाव० ६
 अ० । व्य० ।
 शिक्रासिय-निष्कासित-त्रि० । विनिर्गते, औ० ।
 शिक्रिचण-निष्क्रिचन-त्रि० । ‘शिक्रिचण’ शब्दार्थे, आ० म० १
 अ० १ खण्ड ।
 शिक्रिय-निष्क्रिय-त्रि० । सर्वव्यापित्वेनावकाशाभावाद् गम-
 नागमनाऽऽदिक्रियावर्जिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । षो० ।
 आत्मा निष्क्रिय इति साङ्ख्येयः-
 जे ते उ वाङ्मो एवं, दोए तेसिं कओ सिया ? ।
 तमाओ ते तमो जंति, मंदा आरंजनिस्सिया ॥ १४ ॥
 ये एते अकारकवादेन आत्मनोऽमूर्तत्वनित्यत्वसर्वव्या-
 पित्वेभ्यो हेतुज्यो निष्क्रियत्वमेवाज्युपपन्ना, तेषां य एष
 लोको त्रारामरणशोकाऽऽक्रन्दनहर्षाऽऽदिवृक्षणो नरकतिर्यङ्म-
 नुष्यामरगतिरूपः, सोऽयमेव श्रुतो निष्क्रिये सत्यात्मन्यप्रच्यु-
 तानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावे कृतं कस्माद्धेतो स्यात् ? न कथ-
 ञ्चित्तुतश्चित्स्यादित्यर्थः । ततश्च दृष्टेष्टाधारूपात्तमसोऽज्ञान-
 रूपात्ते तमोऽन्तरं निष्कृष्ट यातनास्थानं यान्ति । किमिति ?
 यतो मन्दा जमाः प्राण्यपकारका, आरम्भनिश्चिताश्च ते इति । १४ ।

अधुना निर्युक्तिकारोऽकारकवादिमनिराकरणार्थमाह-
 को वेई अकयं, कयनासो पंचहा गई नऽत्थि ।
 देवमणुस्सगयागइ, जाईसरणाऽऽद्या च ण हि ॥ ३५ ॥ नि० ।
 (को वेईत्यादि) आत्मनोऽकर्तृत्वात्कृतं नास्ति, ततश्चा-
 कृतं को वेदयते ? । तथा निष्क्रियत्वे वेदनक्रियाऽपि न घटां
 प्राप्नुयति । अथाऽकृतमप्यनुच्येत, तथा सत्यकृताऽऽगमकृतना-
 शाऽऽपत्तिः स्यात् । ततश्च एककृतपातकेन सर्वप्राणिगणो
 दुःखितः स्यात्, पुण्येन च सुखी स्यादिति । न चैतद्
 दृष्टमिष्टं वा । तथा व्यापित्वान्निवृत्त्याऽऽत्मनः पञ्चधा पञ्च-
 प्रकारा-नारकनिर्यङ्मनुष्यामरमोक्षलक्षणा गतिर्न भवेत् ।
 ततश्च भवतां साङ्ख्यानां काषायचीवरधारणशिरस्तुण्डमु-
 एनदरुधारणभिक्षाभोजित्वपञ्चरात्रोपदेशानुसारयमनिश्चमा-
 ऽऽद्यनुष्ठानम्, तथा-“पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो, यत्र तत्राऽऽ-
 धमे रतः । जटी मुण्डी शिखी वाऽपि, मुच्यते नात्र
 संशयः ॥ १ ॥” इत्यादि सर्वमपार्थक्यमाप्नोति । तथा-देवम-
 नुष्याऽऽदिषु गत्यागती न स्याता, सर्वव्यापित्वादात्मनः ।
 तथा नित्यत्वाच्च विस्मरणाभावाद् जातिस्मरणाऽऽदिका च
 क्रिया नोपपद्यते, तथाऽऽदिप्रवृत्त्यात् प्रकृतिं करोति, पुरुष
 उपपद्यते इति श्रुतिश्रुतिश्रुति या समाश्रिता, साऽपि न प्राप्नोति ।
 तस्या अपि क्रियात्वादिति । अथ मुक्ताप्रतिबिम्बोदयन्यायेन ज्ञानं
 इति चेत्, एतत्तु निरन्तरं सुहृद् प्रत्येक्ष्यन्ति, वाङ्मात्रत्वात्,
 प्रतिबिम्बोदयस्यापि च क्रियाविशेषत्वादेव । तथा नित्ये
 चाविकारिण्येवात्मनि प्रतिबिम्बोदयस्याऽभावाच्चित्तिकश्चिदेतदि-
 ति ॥ ३५ ॥
 ननु च श्रुतिश्रुतिश्रुतिश्रुति, प्रतिबिम्बोदयमात्रेण च
 यद्यप्यात्मा सक्रियः, तथापि न तावन्मात्रेणा-
 साजिः सक्रियत्वमिष्यते, किं तर्हि
 समस्तक्रियावत्त्वे सतीत्येतदा-
 शङ्क्य निर्युक्तिकदाह-
 णं हु अफल्लयोवऽणिच्छित्त-ऽकाक्षफलत्तणमिहं अदुमहेऊ ।
 णादुच्छयोवहुच्छ-त्तणेणऽगावित्तणे हेऊ ॥ ३६ ॥ नि० ।
 (णं हु अफलेत्यादि) न हु नैवाऽफलत्वं द्रुमाज्जावे साध्वे हेतुर्न-
 चिति । न हि यदैव फलवास्तदैव द्रुमोऽन्यथा त्वद्रुम इति भावः ।
 एवमात्मनोऽपि सुप्ताऽऽद्यवस्थायां यद्यपि कथञ्चित्सक्रियत्वम्, तथा-
 ऽपि नैतावता त्वसौ निष्क्रिय इति व्यपदेशमर्हति । तथा स्तोत्र-
 फलत्वमपि न वृक्षाभावसाधनायालम्, स्वल्पफलोऽपि हि पन-
 साऽऽदिर्वृक्षस्य व्यपदेशमाश्रयति । एवमात्माऽपि स्वल्प-
 क्रियोऽपि क्रियावानेव । कदाचिदेषा मतिर्भवतो भवेत्-
 स्तोत्रक्रियो निष्क्रिय एव । यथैककार्पापणभ्रानो न थानित्व-
 मास्कन्दत्येवमात्माऽपि स्वल्पक्रियत्वाद्क्रिय इत्येवमप्युपचारः ।
 यतोऽयं दृष्टान्तं प्रतिनियतपुरुषापेक्षया चोपगम्यते, समस्त-
 पुरुषापेक्षया वा ? । तत्र यद्याद्यः पक्षः, तदा सिद्धसाध्यता ।
 यतः-सहस्राऽऽदिधनवदपेक्षया निर्धन एवासौ । अथ स-
 मस्तपुरुषापेक्षया । तदसाधु । यतोऽन्यान् जरणीवरधारिण्यो-
 ऽपेक्ष्य कार्पापणधनोऽपि धनवानेव । तथाऽऽत्मापि यदि वि-
 शिष्टसामर्थ्योपेतपुरुषक्रियाऽपेक्षया निष्क्रियोऽज्युपगम्यते, न
 काचित्कृतिः । सामान्यापेक्षया तु क्रियावानेवेत्यत्र मतिप्रसङ्गेन ।
 एवमनिश्चिताकालफलत्वाऽऽख्यहेतुद्रुममपि न वृक्षाभावसाध-
 कमित्यादि योज्यम् । एवमदृग्धत्वस्तोत्रकृद्गन्धत्वरूपापि हेतु

न गोत्वाजावत्वं साधयतः । उक्तन्यायेनैव दार्ष्टान्तिकयोजना कार्येति ॥ ३५ ॥ सूत्र० नि० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

णिक्रिव-निष्कृप-त्रि० । कृपारहिते, गतघृणे, पं० व० ४ द्वार । नि० चू० ।

निष्कृपमाह-

चंकमणाऽऽसत्तो, सुनिक्रिवो थावराऽऽसत्तेसु ।

काउं च नाणुतप्पड, एरिसओ निक्रिवो होऽ ॥

स्थावराऽऽदिसत्त्वेपु चङ्क्रमणं गमनम्, आदिशब्दात् स्था-
नशयनाऽऽसनाऽऽदिकं सक्तः क्वचित्कार्यान्तरे व्यासक्तः सन्
सुनिष्कृपः सुष्ठु गतघृणो, नि श्रुः करोतीति शेषः, कृत्वा च तेषु
चङ्क्रमणाऽऽदिकं नानुतप्यते, केनचिन्नोदितः सन् पश्चात्तापपुर-
स्सरमिथ्यादुष्कृतं न ददातीत्यर्थः । ईदृशो निष्कृपो भवति ।

उदं निष्कृपस्य लक्षणमिति भावः । वृ० १ उ० । “ णिक्रिव !
अकयणुय ! ” निष्कृप ! मम दुःखिताया अप्रतीकारात्,
अकृतज्ञ ! मदीयोपकारस्यानपेक्षणात् । ज्ञा० १ श्रु० ए अ० ।

णिक्रीलिय-निष्क्रीरित-न० । गमने, प्रव० २७१ द्वार । औ० ।
अन्त० ।

णिक्रुड-निष्कृट-पुं० । तापनायाम्, अनु० । आ० म० ।

णिक्रोरण-निष्क्रोदन-न० । दुःसहस्य वस्तुनोऽपनयने, नि०
चू० ।

जे निक्खू पादं णिक्रोरेइ, कोरावेइ, कोरियमाइहु दि-
ज्जमाणं पडिग्गाइइ, पडिग्गाइतं वा साऽज्जइ ॥४६॥

मुदस्स अवणयण णिक्रोरणं, तं कुसिरं त्ति काऊण चउवहुं ।

गाहा-

कयमुहे अकयमुहे वा, दुविहा णिक्रोरणाऽनुपायम्मि ।

मुहकारणे य एवं, चउरो भंगा मुखेयव्वा ॥ १८८ ॥

पुव्वद्ध करं । भायणस्स मुहकारणे, णिक्रोरणे य चउभंगा ।

गाहा-

मुहकोरण समणद्धा, वितिए मुह ततिऐ कोरणं समणे ।

दो गुरु ततिऐ मुत्तं, दोहि गुरु तवेण कालेणं ॥१८९॥

तत्थ भायणस्स मुह समणद्धा कयं, समणद्धाए णिक्रोरियं । विति-
यमगे समणद्धाए मुहं कयं, आयद्धाए णिक्रोरितं । ततियमगे
आयद्धाए मुहं कयं, समणद्धाए णिक्रोरितं । चरिमे उभयं तं पि
आयद्धाए । एत्थ आदिमेषु दोसु भगेषु चउगुरुगा-पढमवितिय-
मगेसु चउगुरुगा । ततियमगेसु सुत्तनिवातो, चउवहुमित्यर्थः ।
पढममगे दोहि वि तवकालेहि विसिओ, वितियमगे तवगुरु,
ततियमगे कालगुरु, चउत्थमगे वीयरहिए वि कुसिरं ति
काऊण चउलहुं भवति ।

गाहा-

एतेमाम्भतरं, पायं जो तिविहकरणजोगेणं ।

णिक्रोरेती निक्खू, सो पावति आणमादीणि ॥१९०॥

आणादी दोसा; कुयुमाऽऽदिविराहणे संजमविराहणा, सत्थमा-
दिणा लुविते आयविराहणा । तत्थ परितवणाऽऽदिणिष्कणं ।
जम्हा एवमाई दोसा, तम्हा जहाकडं मणियव्वं, तस्स अ-
सति अप्पपरिकम्मं ।

एत्थ इमो अववातो । गाहा-

असिन्वे ओमेवरिए, रायहुट्टे भए व गेव्वे ।

सेहे चरित्तसावय-भए व जयणाएँ णिक्रोरे ॥ १९१ ॥
जत्थ अहाकरं लब्धमति, तत्थ असिवाऽऽदिकारणेहि मागच्छं
तो अप्पवहुं परिकम्मं जयणाए णिक्रोरेइ ।

गाहा-

जति नाम पुव्वमुप्पे, कोरिज्जंतम्मि वितिएँ ततिए वा ।

ति पंच सत्त वीया, होज्जा मुच्छं तद्वा वि गता ॥१९२॥

पुव्वं गदणकावे सुद्धे पच्छा कोरिज्जंते (वितिएँ त्ति) अप्पप-
रिकम्मे (ततिएँ त्ति) बहुपरिकम्मे, जति तिसि पंच वा सत्त वा
वितिया होज्जा तद्वा वि सुद्धं । नि० चू० १४ उ० । यत्पुनः पात्र-
स्य मुखकरणानन्तरं तदप्यन्तरवर्तिनो गिरस्योत्कीर्णं तन्नि-
कोर (ल) णमभिधीयते । वृ० १ उ० ।

णिक्रव-निष्क-न० । “ एकस्क्रयोर्नास्मि ” ॥ ७ । २ । ४ ॥ इति
एकभागस्य स्तः । सुवर्णे, प्रा० २ पाद ।

णिक्रवत-निष्क्रान्त-त्रि० । संसाराद् गृहाच्च नि सृते, उक्त०
१८ अ० । प्रव्रजिते, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । अनु० । प्रव्रज्याप्रति-
पत्त्या गृहवासान्निर्गते, हा० २७ अष्ट० ।

णिक्रवत्त-निःकृत्त-त्रि० । कृत्रियजातिविहीने, पञ्चुरामेण त्रिः-
सप्तकृत्वो निःकृत्रिया पृथिवी कृता । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

णिक्रवम-निष्क्रम-न० । निष्क्रमणं निष्क्रमः । प्रव्रज्यायाम्, इह
च द्विर्भावो, नपुंसकता च प्राकृतत्वात् । निष्क्रमणमेव प्रवस्थानं
सुखम् । सुखभेदे, स्था० १० वा० । म० । अन्यभावगृहात्प्रव्र-
ज्याग्रहे, दश० १० अ० ।

णिक्रवमण-निष्क्रमण-न० । सूर्याचन्द्रमसोः सर्वाभ्यन्तरान्म-
एकलाद् बहिर्गमने, सू० प्र० १३ पादु० । अन्यभावसङ्गाद् नि-
ष्क्रान्तिरूपप्रव्रज्यायाम्, पं० व० १ द्वार । अन्त० । वृ० । अगा-
रवासान्निर्गमे, पञ्चा० ६ विव० । बहिर्गमने, नि० चू० १ उ० ।
उद्वर्तने, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

णिक्रवमणचरियणिवच्छ-निष्क्रमणचरितानिवच्छ-न० । भग-
वतो महावीरस्वामिनोऽन्येषां च प्रव्रज्यामहोत्सवचरितनिवद्धे
नाट्यविधौ, रा० ।

णिक्रवमणपवेस-निष्क्रमणप्रवेश-पुं० । निर्गमनागमनयोः, नि०
चू० ।

जे निक्खू तं पणुच्च णिक्रवमऽ वा, पविसइ वा, णिक्रवमंतं
वा पविसंतं वा साऽज्जइ ॥१९४॥

(पणुच्च त्ति) जाहे सो गिहत्थो काव्यादि णिगच्छति, ताहे सं-
जतो चिंतति-एस काश्यं गतो, अहमवि एयणिस्साए काश्यं
गच्छामि, उट्टवेहि वा एहि वच्चामो ।

गाहा-

संवासे जे दोसा, णिक्रवमणे पवेसणम्मि ते चेव ।

णातव्वा तु मतिमता, पुव्वे अवरम्मि य पदम्मि ॥१९५॥

जे संवासे अधिकरणाऽऽदी दोसा ज्वंति, ते णिमाच्छते वि ।

इमे अधिकतरा । गाहा-

गिहिसहितो ती संका, आरक्खिगमादिगेएहणाऽऽदीया ।

उभयाचरणे द्वाऽस्सति, अवस्स अपमज्जऽऽणादीया ॥१९६॥

गिद्वयसहितो सि काउ चोरपारदारिओ सि काउ जाहे संका प्रवति, ताहे वरुपासियाऽऽदीहि मेणहणाऽऽदी दोसा । काइयसणा उजय ते वोसिरंतो ठवावि । असतीए उडुहो । लोगो अवण भासति । पादथमिलाऽऽदी ए पमज्जति सजमविराहणा । नि० चू० ८ उ० । कल्पसूत्रे सामाचार्यामेकपञ्चाशत्तमसूत्रे—“निकलमित्तए वा पविसित्तए वा” इति पदद्वयमधिकमिव दृश्यत इति प्रश्ने, उत्तरम्—“भक्तपाणपमिआइक्खित्तए” इति वचनात् काश्चित्तामान्यतो विहितानशन, काश्चित् कृतपादपोषगमनो भिक्षुर्विहर्तुं प्रवर्तितुमिच्छेदित्यर्थः संगच्छते, तदनुसारेण सामान्येन कृतानशनस्य “निकलमित्तए वा” इत्यादिविशेषणानि यथासंभव सगच्छन्त एव, न तु कृतपादपोषगमनस्येति न काऽप्यधिकतेति । २२ प्र० । सेन० २ उद्धा० । (स्थविरकल्पिका जिनकल्पिका वा कदा निष्कामन्ति, कदा वा प्रविशन्तीति ‘स्थविरकल्प’ शब्दे वक्ष्यते) (राज्याभिषेके निष्क्रमणप्रवेशविषयः ‘रायानिसेय’ शब्दे द्रष्टव्यः)

शिवस्वमणभिसेय-निष्क्रमणानिषेक-पुं० । निष्क्रमणाभिषेक-सामान्याम, ज० ६ श० ३३ व० ।

शिवस्वमण-निष्क्रामत्-त्रि० । निर्गच्छति, आचा० १ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

शिवस्वमित्तए-निष्क्रमितुम्-अव्य० । प्रवेष्टुमित्यर्थः, कल्प० ९ क्षण । व० ५० ।

शिवस्वम्-निष्क्रम्य-अव्य० । गेहाजि सृत्य प्रव्रजितो चूत्वेत्यर्थः, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । स्वदर्शनविहितां प्रव्रज्यां गृहीत्वेत्यर्थः, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

शिवस्वय-देशी-निहते, दे० ना० ४ वर्ग ३२ गाथा ।

शिवस्वसरिअ-देशी-मुपिते, दे० ना० ४ वर्ग ४१ गाथा ।

शिवस्वत-निक्षिप्त-त्रि० । स्वस्थानन्यस्ते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । विमुक्ते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सुसोत्थिते, दे० ना० ४ वर्ग । व्यवस्थापिते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० । परित्यक्ते, व्य० २ उ० । “शिवस्वत णाम-गरविगावद्धं स्थापयति ।” नि० चू० १ उ० । सचित्तस्योपरि स्थापिते, तच्च एवणादोषदुष्टत्वात्त प्राह्यम् । प्रव० ६७ द्वार । जीत० ।

अथ निक्षिप्तद्वारमाह-

सचित्तमीसएसुं, दुविहं काएसु होइ निक्खित्तं * ।

एकैको त दुविहं, अणंतर परंपरं चैव ॥१७७॥

इह कल्पनीय निक्षिप्तं द्विधा-सचित्तेषु, मिश्रेषु च । एकैकमपि द्विधा । तद्यथा-अनन्तर, परम्पर च । तत्रानन्तरमव्यवधानेन, परम्पर व्यवधानेन । यथा सचित्तपृथिवीकायस्योपरि स्थापनिका, तस्या उपरि देयं वस्तिवति । इह परिहार्यापरिहार्यविभाग विना सामान्यतो निक्षिप्त सचित्ताचित्तमिश्ररूपमेदात् त्रिधा । तत्र च त्रयश्चतुर्भङ्गाः । तद्यथा-सचित्ते सचित्तम् १, मिश्रे सचित्तम् २, सचित्ते मिश्रम् ३, मिश्रे मिश्रमित्येका चतुर्भङ्गी । तथा-सचित्ते सचित्तम् १, अचित्ते सचित्तम् २, सचित्ते अचित्तम् ३, अचित्ते अचित्तमपि द्वितीया चतुर्भङ्गी । तथा-मिश्रे मिश्रम् १, अचित्ते मिश्रम् २, मिश्रे अचित्तम् ३, अचित्ते अचित्तमिति तृतीया चतुर्भङ्गी ।

* पुस्तकान्तरे-“सचित्तमीसएहिं दुविह काएहिं” इति पाठः ।

सम्प्रत्यस्यैवानन्तरपरम्परविभागमाह-

पुढवीआउकाए-तेऊवाऊवणस्सइतसाणं ।

एकैको दुगनेओ-ऽणंतरपरऽगणिम्मि सत्तविहो ॥१७३॥

पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिव्रसकायानां सचित्तानां प्रत्येक सचित्तपृथिव्यादिषु निक्षेपः संभवति, तत्र पृथिवीकायस्य निक्षेपः षोढा । तद्यथा-पृथिवीकायस्य पृथिवीकाये निक्षेप इत्येको भेदः, पृथिवीकायस्याष्काये इति द्वितीयः, पृथिवीकायस्य तेजस्काये इति तृतीयः, वातकाये इति चतुर्थः, वनस्पतिकाये इति पञ्चमः, व्रसकाये इति षष्ठः । एवमष्कायाऽऽदीनामपि निक्षेपः प्रत्येक षोढा प्रावनीयः । सर्वसङ्ख्यया षट्त्रिंशत् भङ्गाः । एकैकोऽपि च भेदो द्विधा । तद्यथा-अनन्तरेण, परम्परया च । अनन्तरपरम्परव्याख्यानं च प्रागेव कृतम् । केवलमग्निकाये पृथिव्यादीनां निक्षेपः सप्तधा । एतच्च स्वयमेव वक्ष्यति ।

संप्रति पृथिवीकाये निक्षेपस्य यदुक्तं प्रत्येक षोढात्व, तत्सुत्रकृत् साक्षादर्शयति-

सचित्तपुढविकाए, सचित्तो चैव पुढवि निक्खित्तो ।

आऊतेठवणस्सइ-समीरणतसेसु एमेव ॥१७४॥

सचित्तपृथिवीकाये सचित्तपृथिवीकायो निक्षिप्तः । एव च पृथिवीकाये इव अप्रूतेजोवनस्पतिसमीरणप्रसेषु सचित्त एव पृथिवीकायो निक्षिप्त इति पृथिवीकायनिक्षेपः षोढा ।

एव शेषकायेष्वतिदेशमाह-

एमेव सेसयाण वि, निक्खेवो होइ जीवकाएसु ।

एकैको सट्ठाणे, परठाणे पंच पंचेव ॥१७५॥

एवमेव पृथिवीकायस्येव, शेषाणामष्कायाऽऽदीनां, निक्षेपो भवति, जीवनिकायेषु पृथिव्यादिषु । तत्र एकैको भङ्गः स्वस्थाने, शेषाः पञ्च पञ्च परस्थाने । तथाहि-पृथिवीकायस्य पृथिवीकाये निक्षेपः स्वस्थाने, अष्कायाऽऽदिषु शेषेषु पञ्चसु परस्थाने । एवमष्कायाऽऽदीनामपि भावनीयम् । ततः स्वस्थाने एकैको भङ्गः, परस्थाने पञ्च पञ्च । तदेव प्रथमचतुर्भङ्गिकायाः सचित्ते सचित्तमित्येवरूपे प्रथमे भङ्गे षट्त्रिंशद् भेदाः ।

सम्प्रति प्रथमचतुर्भङ्ग्या एव शेषं प्रज्ञवयं, द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्ग्यौ चाऽतिदेशतः प्रतिपादयति-

एमेव मीमएसु वि, मीसाण सचेयणेषु निक्खेवो ।

मीसाणं मीसेसु य, दोएहं पि य होइ चित्तेसु ॥१७६॥

एवमेव सचित्तेषु इव मिश्रेष्वपि मिश्रपृथिव्यादिनिक्षेपः षट्त्रिंशद् भेदोऽवगन्तव्यः । एतेन प्रथमचतुर्भङ्गो व्याख्यातः । एवमेव मिश्राणां पृथिव्यादीनां मिश्रेषु पृथिव्यादिषु निक्षेपः षट्त्रिंशद् भेदः । अनेन प्रथमचतुर्भङ्ग्याश्चतुर्थो भङ्गो व्याख्यातः । सर्वसङ्ख्यया प्रथमचतुर्भङ्ग्या चतुश्चत्वारिंश भङ्गशतम् । एवमेव द्वयोरपि सचित्तमिश्रयोरचित्तेषु निक्षिप्यमाणयोर्ये द्वे चतुर्भङ्ग्यौ प्रागुक्ते, तत्रापि प्रत्येक चतुश्चत्वारिंश भङ्गशतं भवति । सर्वसङ्ख्यया भङ्गानां शतानि चत्वारि द्वात्रिंशदधिकानि भवन्ति । उक्ता निक्षेपस्य भेदाः ।

सम्प्रत्यस्यैव निक्षेपस्य पूर्वोक्त चतुर्भङ्गीत्रयमधिकृत्य कल्प्याकल्प्यविधिमाह-

जत्थ उ सचित्तमीसे, चउजंगो तत्थ चउसु वि अगेज्जं ।

तं तु अणंतर इयरं, परिच्छिणंतं च वणकाए ॥५७७॥

यत्र निक्षेपे सचिच्छमिध्रे आद्या चतुर्भङ्गी भवति, प्रथमा च-
तुर्भङ्गी भवतीत्यर्थः । तत्र चतुर्ष्वपि भङ्गेषु, अपिशब्दाद् द्विती-
यतृतीयचतुर्भङ्गयोरपि, आद्येषु त्रिषु भङ्गेषु वर्तमानमनन्तरं,
परम्परा च । वनस्पतिविषये परीतकमनन्तं वा तत्सर्वमग्राह्यम्,
सामर्थ्यत्वात् । द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गयोश्चतुर्थे चतुर्थभङ्गे वर्त-
मानं ग्राह्यम्, तत्र दोषाभावात् ।

सम्प्रति सचिच्छाऽऽदिमिच्छिजिरपि मतान्तरेण तामेव
चतुर्भङ्गी कल्प्याकल्पविधिं प्रदर्शयति-

अहव ए सचित्तमीसे, उ एगओ एगओ य अच्चित्तो ।

एत्थं चउक्कभंगो, तत्थाऽऽतिए कदा नऽत्थि ॥५७८॥

अथवेति प्रकारान्तरनाद्योक्तं*, णमिति वाक्यालङ्कारे* । इह
चतुर्भङ्गी प्रतिपक्षपदोपन्यासे ज्ञवति । तत्रैकस्मिन् पक्षे सचित्त-
मिध्रे एकः, एकश्च अचित्तः ; तत् प्रागुक्तक्रमेण चतुर्भङ्गी भवति ।
तद्यथा-सचित्तमिध्रे सचित्तमिध्रम्, सचित्तमिध्रे अचित्तम्,
अचित्ते सचित्तम्, अचित्ते अचित्तमिति । अत्राऽपि प्रागिवैकैक-
स्मिन् भङ्गे पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतित्रयसंभेदात् पट्विशत् पट्व-
त्रिशद् भेदाः । सर्वसंख्यया चतुश्चत्वारिंशद् भङ्गज्ञानम् । तत्राऽऽ-
दित्रिके आदिमे भङ्गत्रये, कया नास्ति ग्रहणे वार्त्ता न विद्यते ।
सामर्थ्याच्चतुर्भङ्गी कल्पते । तदेवं 'पुढवी' इत्यादिमूलगाथायाः
पूर्वाद्धि व्याख्यानम् ।

सम्प्रति "एकेके उहाणंतरं" इत्यवयवं व्याचिख्यासुद्विती-
यचतुर्भङ्ग्याः सत्कस्य तृतीयस्य भङ्गस्य सामान्य-
तोऽशुक्तस्य विषये विशेषं विमणिपुरनन्तरं,
परम्परया वा मार्गणां करोति-

जं पुण अचित्तदव्वं, निक्खिप्पड चेयणमु दव्वेसु ।

तीहिं मगणा उ इणमो, अणंतर परंपरं होऽ ॥५७९॥

यत्किमपि अचित्तं छव्यमोदनाऽऽदि चेतनेषु सचित्तेषु, मि-
ध्रेषु वा निक्षिप्यते, तत्रेयमनन्तरं, परम्परया वा मार्गणा परि-
भावनं ज्ञवति ।

ओगाहिमादणंतरं, परंपरं पिढरगाइ पुढवीए ।

नवणीयाड अणंतरं, परंपरं नावमाईसु ॥५८०॥

अवगाहिमाऽऽदि पक्वाधमण्डकप्रभृति, पृथिव्यामनन्तरनि-
क्षिप्तम्, पृथिव्या एवोपरि स्थिते पिठरकाऽऽदौ यत्किञ्चिदवगा-
हिमाऽऽदि, तत्परम्परानिक्षेप उक्तः । सम्प्रत्यक्कायमाधि-
त्याऽऽह-(नवणीए इत्यादि) नवनीताऽऽदिभ्रजणस्त्यानी-
भूतघृताऽऽदिसचिच्छाऽऽदिरूपे उदके निक्षिप्तमनन्तरनिक्षिप्तं,
तदेव नवनीताऽऽदि, अवगाहिमाऽऽदि वा, जलमध्यस्थितेषु
नावादिषु स्थितं परम्परानिक्षिप्तम् ।

संप्रति तेजस्कायमधिकृत्यानन्तरपरम्परे व्याख्यानयन् "अग-
णिम्मि सत्तविहो" इत्यप्यवयवं व्याख्यानयति-

विज्जायमुम्भुरिगा-लमेव अप्पत्त पत्त समजाले ।

वोक्कंते मत्त दुगं, जंतोऽलित्ते य जयणाए ॥५८१॥

इह सप्तधाऽग्निः । तद्यथा- विध्यातो, मुम्भुरोऽङ्गारः, अग्राप्तः, प्राप्तः,
समज्जालो, व्युत्क्रान्तश्च । तत्र य स्पृष्टनया प्रथमं नोपलभ्य-
ते, पश्चाद्विन्धनप्रक्षेपे वर्द्धनमपि गच्छति, न व्युत्क्रान्तः ।

एते सप्त भेदास्तेजस्कायस्य । तत्र एकैकस्मिन् भेदे भेदादिकम् ।
तद्यथा-अनन्तरनिक्षिप्तम्, परम्परानिक्षिप्तं च । तत्र यद् विध्याता-
ऽऽदिरूपे वह्नौ मगमकाऽऽदि प्रक्षिप्यते, तत् अनन्तरनिक्षिप्तम् ।
यत्पुनरगनेरूपे स्थापिते पिठरकाऽऽदौ क्षिप्तं तत्परम्परानिक्षिप्त-
म् । तत्र सप्तानां भेदानां मध्ये यमेव तमेव वाऽधिकृत्य यन्त्रेषु
रसपाकस्थाने कटाहाऽऽदौ अवलिप्ते मृत्तिकाक्षरादिभ्यो यतनवा
परिशादिपरिहारेण ग्रहणमिक्कुरसस्य कल्पते ।

सम्प्रत्येनामेव गाथां व्याख्यानयन् प्रथमतो विध्या-

ताऽऽदीनां स्वरूपं गाथाद्वयेनाऽऽह-

विज्जाओ त्ति न दीसड, अग्गी दीसेइ इंधणे वूदे ।

आपिगल्लमगणिकणा, मुम्भुरे निज्जाअङ्गाले ॥५८२॥

अप्पत्ता उ चउत्थे, जाला पिठरं तु पंचमे पत्ता ।

ठट्टे पुण कन्नसमा, जाला समञ्छिया चरिमे ॥५८३॥

सुगमम्, नवरम् (अप्पत्ता उ चउत्थे जाला इति) चतुर्थे
अग्राप्ताऽऽख्यो जेदः पिठरमग्राप्ता जाला द्रष्टव्या पञ्चममेवमन्व-
प्राप्यक्कुरगमनिका कार्या ।

संप्रति "जंतोऽलित्ते य जयणाए" इत्यवयवं

व्याचिख्यासुराह-

पामोदित्त कदाहे, परिसाडी नऽत्थि तं पि य विसालं ।

सो वि य अचिरच्छूदो, उच्चुरसो नाइउसिणो य ॥५८४॥

इह यदीति सर्वत्राऽध्याह्रियते, यद् यदि कटाहः पिठरविशे-
षः, पिठरः पार्श्वेषु मृत्तिकायाऽवलित्तो भवति, दीयमाने चे-
क्कुरसे यदि परिशादिनोपजायते, तदपि च कटाहरूप भाजनं
यदि विशालं विशालमुख ज्ञवति, सोऽपि चेक्कुरसोऽचिरक्षिप्त-
इति कृत्वा यदि नात्युष्णो ज्ञवति तदा स दीयमान इक्कुरसः
कल्पते । इह यदि दीयमानस्येक्कुरसस्य कथमपि बिन्दुर्यहिः प-
तति, तर्हि स लेप एव वर्त्तने, न तु चुलीमध्यस्थितः तेजस्का-
यमध्यपतितः, पार्श्वोपलित इति कटाहस्य विशेषणमुक्तम् ।
तथा विशालमुखाद्वाक्कुरमाण उदञ्चनः पिठरस्य कर्णे न
लगति, ततो न पिठरस्य भङ्ग इति न तेजस्कायविराजनेति
विशदग्रहणम् । अनत्युष्णग्रहणे तु कारणं स्वयमेव बह्यति ।

सम्प्रत्युक्तमधिकृत्य विशेषमाह-

उमिणोदगं पि वेप्पड, गुन्नरसपरिणामियं न अच्चुसिणं ।

जं तु अघट्टियकन्नं, घट्टियपरुणम्मि मा अग्गी ॥५८५॥

उष्णोदकमपि गुरुरसपरिणामिनमनत्युष्णं गृह्यते । किमुक्तं
प्रवृत्तिः ?-यत्र कटाहे गुडः पूर्वं क्षयितो भवति, तस्मिन् निक्षिप्तं
जलमीषस्तमपि कटाहससकगुडरसमिश्रणात् सत्वरमचिच्छी-
भवति, तत्तदनन्तरमपि कल्पते । अत्राऽपि पार्श्वोपलित-
कटाहस्थितमपरिशादिनमिति विशेषणद्वयमनुपात्तमपि द्रष्ट-
व्यम् । तथा यत् अघटितकर्तुम्, न वस्मिन् दीयमाने पिठरस्य
कर्णावुदञ्चनेन प्रविशता निर्गच्छता वा घट्येते, तदीयमानं
कल्पते इत्याह-(अघट्टियपरुणम्मि मा अग्गी) उदञ्चनेन प्र-
विशता निर्गच्छता वा पिठरस्य कर्णयोर्घट्यमानयोर्लेपस्योद-
कस्य वा पतनेन माऽग्निर्विराज्येतेति कृत्वा । एतेन च वक्ष्यमा-
णो पोरुशमङ्गानामाद्यो ज्ञज्ञो दर्शितः ।

सम्प्रति तानेव पोरुश ज्ञज्ञान् दर्शयति-

पामोदित्त कदाहे, नच्चुसिणो अपरिसारुऽवहंते ।

* 'अहवणं चि' अस्त्रएरुमव्ययपदमथवेत्यस्यार्थः । इ० १ २० ।

सोद्वस भंगविगप्पा, पढमेऽणुत्ता न सेसेसु ॥९८६॥

पाश्वोवस्मिन् कटाहः १, अनत्युष्णो दीयमान इक्षुरसाऽऽदिः २, अपरिशाटिः परिशाट्यभावः ३, (अघट्टते इति) उदञ्चनेन पिठर-
कर्णाघट्टने ४, इत्येतानि चत्वारि पदान्यधिकृत्य पोरुश प्रज्ञा
भवन्ति ।

प्रज्ञानां च नयनार्थमिय गाथा-

पयसमद्गुगु अन्भासे-माणं जंगाण तेसिमह रयणा ।

एगंतरियं लहु गुरु, लहुगुरु दुगुणा य वामेसु ॥९८७॥

अस्या व्याख्या-इह यावतां पदानां भङ्गा अमुनेष्यन्ते, ताव-
न्तो द्विका ऊर्द्धाध क्रमेण स्थाप्यन्ते-^१ नतं प्रथमो द्विको द्वि-
तीयेन द्विकेन गुण्यते, जाताश्चत्वारः, ^२ तैस्त्वृतीयो द्विको गु-
ण्यते, जाता अष्टौ, तैरपि चतुर्थो द्विको गुण्यते, जाता. पोरुश ।
एतावन्तश्चतुर्णां पदानां भङ्गा भवन्ति ।

तेषां च पुनर्भङ्गानामेषा रचना-प्रथमपङ्कावेकान्तरितं लघुगुरु-
प्रथम द्वय, ततो गुरु, पुनर्लघु, पुनर्गुरु । एवं यावत् पोरुशो
भङ्गः । ततः प्रज्ञापकापेक्षया वामेषु वामपाश्वेषु द्विगुणा
द्विगुणा लघुगुरुवः । तद्यथा-द्वितीयपङ्कौ प्रथम द्वौ लघू,
ततो द्वौ गुरु, ततो भूयोऽपि द्वौ लघू, एव यावत् पोरुशो
भङ्गः । तृतीयपङ्कौ प्रथम चत्वारो द्वयव, ततश्चत्वारो गुरुवः,
ततश्चत्वारो द्वयव, पुनश्चत्वारो गुरुवः । चतुर्थपङ्क्त्यां प्रथम-
मष्टौ लघवः, ततोऽष्टौ गुरुवः ।

स्थापना-अत्र ऋजवोऽशा बुद्धा, वक्राश्चाबुद्धाः । इह पो-
रुशानां भङ्गानामाद्ये भङ्गेऽनुज्ञा, न शेषेषु पञ्चदशसु भङ्गेषु ।

सम्प्रत्युष्णग्रहणे दोषानाह-

दुविह विराहण उसिणे, छड्डणे हाणी य जाणजेओ य ।

उष्णेऽत्युष्णे इक्षुरसाऽऽदौ दीयमाने द्विधा विराधना-आत्म-
विराधना, परविराधना च । तथाहि-यस्मिन् भाजने तत्-
अत्युष्णं गृह्णाति, तेन तप्तं सद् प्राजनं हस्तेन साधुर्गृ-
ह्णन् दहति, इत्यात्मविराधना । येनापि स्थालेन दात्री
ददाति, तेनाप्यत्युष्णेन सा दहति इति । तथा-(छड्डणे
हाणी य च्छि) अत्युष्णमिक्षुरसाऽऽदि कष्टेन दात्री दातु श-
क्नोति, कष्टेन च दाने कथमपि साधुसत्कभाजनाद्विहिरुज्ज्वले
हानिर्दीयमानस्येक्षुरसाऽऽदे, तथा-(जाणजेओ य इति) तस्य
प्राजनस्य साधुना वा नयनायोत्पादितस्य पतद्ग्रहणाऽऽदे-
र्दात्र्या वा दानायात्पादितस्योदञ्चनस्य गण्णरहितस्य अत्यु-
ष्णतया भगिति जूमौ मोचने भङ्गः स्यात् । तथा च पर्-
जीवनिकायविराधनेति ।

सप्रति वायुकायमधिकृत्यानन्तरपरम्परे दर्शयति-

वाउक्खित्ताऽणंतर-परम्परा पप्पमिय वत्थी ॥९८८॥

वातोत्क्रिस्ता समीरणोत्पादिता पर्पटिका शालिपर्पटिका
अनन्तरनिक्रिस्त, परम्परनिक्रिस्त वस्तीति । विभक्तिलोपाद्
वस्तौ । उपलक्षणमेतत्-समीरणाऽऽपूरितवस्तिवृत्तिप्रभूतिव्य-
वस्थित मरुकाऽऽदि ।

सप्रति वनस्पतिवंशविषयं द्विविधमपि निक्रिस्तमाह-

हरियाड अणंतरिया, परंपरं पिठरमाइसु वणम्मि ।

पूपाऽ पीठेऽणंतर, भरए कुउपाइसू इयरा ॥९८९॥

घने वनस्पतिविषये अनन्तरनिक्रिस्तं हरिताऽऽदिषु सच्चित्तब्रीहि-
काप्रभृतिषु अनन्तरिता निक्रिस्ताः, अपूपऽऽदय इति शेषः । हरि-
ताऽऽदीनामेवोपरि स्थितेषु पिठराऽऽदिषु निक्रिस्ता अपूपऽऽदयः
परम्परनिक्रिस्तम् । तथा बलीवर्दाऽऽदीनां पृष्ठे अनन्तरनिक्रिस्ता
अपूपऽऽदयः, तत्रानन्तरनिक्रिस्तम् । बलीवर्दाऽऽदिषु एव भरके
कुतुपाऽऽदिषु वा भाजनेषु निक्रिस्ता मोदकाऽऽदयः परम्परनि-
क्रिस्तम् । इह सर्वत्रानन्तरनिक्रिस्तं न ग्राह्यम्, सच्चित्तसंघट्टना-
ऽऽदिदोषसमवात् । परम्परनिक्रिस्तं तु सच्चित्तसंघट्टनाऽऽदिप-
रिहारेण यतनया ग्राह्यमिति सम्प्रदायः । पि० । आचा० ।
पञ्चा० । नि० चू० ।

निक्रिस्तं न ग्राह्यम्-

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तहा ।

उदगम्मि हुज्ज निक्खित्तं, उत्तिगपणगेसु वा ॥ ९९ ॥

अशन पानक वाऽपि स्वाद्य स्वाद्य, तथा उदके भवेन्निक्रिस्तमु-
त्तिङ्गपनकेषु वा कीटिकानगरोल्लीषु वेत्यर्थः । “ उदयनिक्खित्तं
दुविहं-अणतर, परपर च । अणतर-खणीतपोगलियमादी ।
परपर-जलघडोवरि भायणत्थ दधिमादी ” । एवं “ उत्तिगप-
णगेसु ” ज्ञावनीयमिति सूत्रार्थः ॥ ९९ ॥

तं भवे नत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दितिय पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिमं ॥ १०० ॥

तद्भवेद् भक्तपानं तु सयतानामकल्पिकं, यतश्चैवमतो ददर्ता
प्रत्याचक्रात-न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ॥ १०० ॥

तथा-

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तहा ।

तेउम्मि हुज्ज निक्खित्तं, तं च संघट्टिया दए ॥ १०१ ॥

अशन पानक वाऽपि स्वाद्य स्वाद्य, तथा तेजसि भवेद् निक्रिस्तं
तेजसीत्यग्नौ, तेजस्काय इत्यर्थः । तच्च संघट्टय यावद्भिक्षा द-
दामि तावत्तापातिशयेन मा भूदुद्विष्यत इत्याद्यद्य दद्यादि-
ति सूत्रार्थः ॥ १०१ ॥

तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दिनिअं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ १०२ ॥

तद्भवेद् भक्तपानं तु सयतानामकल्पिकं, अतो ददर्ता प्रत्याच-
क्रात-न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ॥ १०२ ॥

एवं उत्सिक्किया ओसक्किया उज्जालिया पज्जालिया
निव्वाविया उत्सिक्किया निस्सिक्किया ओवत्तिया ओया-
रिया दए ॥ १०३ ॥

यावद्भिक्षां ददामि तावद् मा भूद् विध्यास्यनीत्युत्सिक्क्य दद्या-
त् । (एव ओसक्किया) अवसर्प्य, अतिदाहजयादुल्मुकान्युत्सा-
यैत्यर्थः । (एव उज्जालिया पज्जालिया) उज्ज्वल्यार्कविध्यातं
सकृदिन्धनप्रक्षेपेण, प्रज्वाल्य पुनः पुनः । एव (निव्वाविया)
निर्वाप्य, दाहभयादेवेति प्राव । एव (उत्सिक्किया निस्सि-
क्किया) उत्सिक्क्यातिभृतादुज्ज्वलजयेन, ततो वा दानार्थं तीम-
नाऽऽदीनि निषिक्क्य तद्भाजनाच्छ्रितं हव्यमन्यत्र भाजने तेन द-
द्यात् । उद्वर्तनभयेन वा तच्छ्रितमुदकेन निषिक्क्य । एव (ओ-
वत्तिया ओयारिया) अपवर्त्य तेनैवाग्निनिक्रिस्तेन भाजनेना-

न्येन वा दद्यात् । तथा अवतार्य दाहमयाहानार्थं वा दद्यात् । अत्र तदन्यच्च साधुनिमित्तयोगे न कल्पते ॥ ६३ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दितियं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ६४ ॥

“ त भवे चि ” सूत्रं पूर्ववत् । गोचराधिकार एव गोचरप्रविष्टस्य ॥ ६४ ॥ दश० ५ अ० १ उ० ।

से जिकखू वा भिक्खुणी वा० जाव समाणे से जं पुण पाणगजायं जाणेज्जा अणंतरहियाए पुढवीए० जाव संताणए ओहहु २ णिकिखत्ते सिया, असंजए भिक्खुपनियाए उद-
उद्वेण वा ससिणिच्छेण वा सकसाएण वा मत्तेण वा सीतोदण वा मंजोएत्ता आहहु दवएज्जा, तहप्पगारं पाणगजायं अफासुयं द्वाभे संते णो पन्निगाहेज्जा । एयं खलु तस्म भिक्खुस्स वा जिकखुणीए वा सामगियं जं सव्वहेहिं समिएहिं सहिएहिं सदा जएज्जासि चि वेमि ।

(से भिक्खू वेत्यादि) स भिज्जुयत्पुनरेवं जानीयात्-तत्पानक सचित्तेष्वव्यवहितेषु पृथिवीकायाऽऽदिषु तथा मर्कटाऽऽदिसन्तानके वाऽन्यतो भाजनादुद्ध्युत्योद्ध्युत्य निक्षिप्त व्यवस्थापितं स्यात् । यदि वा स एवासयतो गृहस्थो निक्षुप्रतिज्ञया भिक्षुमुद्दिश्य उदकाद्रेण गलद्विन्दुना सस्तिग्धेन गलदुदकाविन्दुना सकपायेण सचित्तपृथिव्याद्यवयवगुणैरुतेन मात्रेण भाजनेन शीतोदकेन वा (सजोएत्ता) मिश्रयित्वा, आहृत्य दद्यात् । तथाप्रकारं पानकजातमप्रासुकमनेपणीयमिति मत्वा न परिगृहीयात् । एतत्तस्य निक्षोर्निष्क्रुण्या वा सामान्यम्-समग्रो भिक्षुजाव इति । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

जे जिकखू असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अणयरं वा पुढवीकायपतिट्ठियं दिज्जमाणं पडिगाहेइ, पडिगाहतं वा साइज्जइ ॥ २५१ ॥ जे जिकखू असणं वा० ४ आजकाय-
पडिट्ठियं दिज्जमाणं पन्निगाहेइ, पडिगाहतं वा साइज्जइ ॥ २५२ ॥ जे जिकखू असणं वा० ४ तेउकायपडिट्ठियं दिज्जमाणं पन्निगाहेइ, पन्निगाहतं वा साइज्जइ ॥ २५३ ॥ जे जिकखू असणं वा० ४ वणप्फतिकायपडिट्ठियं दिज्जमाणं पडिगाहेइ, पन्निगाहतं वा साइज्जइ ॥ २५४ ॥

गाहा-

सचित्तमीसएसुं, काएसु य होति पुविह निक्खित्तं ।

अणंतर परंपरं वि य, विभासियव्वं जहा सुत्ते ॥ ५० ॥

जे पुढवातीकाया, ते दुविहा-सचित्ता, मीसा वा । सचित्तेसु अणतरणिक्खित्तं, परंपरणिक्खित्तं वा । मीसेसु वि अणंतरणिक्खित्तं, परंपरणिक्खित्तं वा । पिमसिज्जुत्तिगाहासुत्ते जहा, तहा सवित्तर भाणियव्वं । आचारवित्तियसुयक्खधे वा जहा सचित्तपिमेसणासुत्त, तहा ज्ञाणियव्व ।

गाहा-

सुत्तणिवातो अच्चि-त्तऽणंतरे तं तु गेएहती जो उ ।

सो आणा अणवत्तं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ ५१ ॥

परित्तसचित्तेसु अणंतरणिक्खित्ते चउलहु । पत्थ सुत्त णिव-
पति । सचित्तपरंपरे मासवहु । मीसे अणंतरे मासवहु । परंपरे पणग । अणंतरा ते चेव गुरुगा पच्छित्ता ।

चोदगाऽऽह-

तत्थ जवे एणु एवं, उक्खिप्पं तम्मि तेसि आसासो ।

संजतणिमित्त घट्टण, थेरुवमाणं तत्तुत्तं ॥ ५२ ॥

पुढवादिकायाण उवरि ट्ठियं जं पि उक्खिप्पं, तेण तेहि आसासो जवति । आचार्याऽऽह-तम्मि उक्खिप्पते जा संघट्टणा, सा संजयणिमित्तं । ताण य अप्पसंघयणाण संघट्टणाए महंती वेदणा भवति । पत्थ थेरुवमा ।

गाहा-

जरजज्जरो उ थेरो, तरुणेणं जमव्वपाणिपुमं हतो ।

जारिसवेदण देहे, एगिंदियघट्टिते तह उ ॥ ५३ ॥

जहा जराजुषदेहो थेरो बलवता तरुणेण जमव्वपाणिणा सुक्के आहतो जारिस वेयणं वेयति, ततो अधिकतर एगिंदिया संघट्टिता वेयण अणुहवंति, तम्हा ण जुत्तं ज तुम जणासि ।

इमं वित्तियपद । गाहा-

असिन्ने ओमोयरिए, रायहुट्टे भए व गेलक्षे ।

अच्छाणरोहणे वा, जयणा गहणं तु गीयत्थे ॥ ५४ ॥
पूर्ववत् ।

गीयत्थो इमाए जयणाए गहणं करोति । गाहा-

पुव्वं मीसें परंपर, मीसेऽणंतर सचित्तपरंपरए ।

तत्तो सचित्तऽणंतरे, एमेव अणंतकाए वि ॥ ५५ ॥

पुव्वं मीसे परंपरचितो गेएहति, ततो मीसे अणंतरो, ततो सचित्ते परंपरे, ततो सचित्ते अणंतरे । एव अणंतकाए वि । एस परित्ताणं-
तेसु कमो द्रिसिओ ।

गदये पुण इमा जयणा-

पुविं परित्ते मीसपरंपरचितो गेएहति, ततो मीसं अणंतरपरंपरं, ततो सचित्तपरित्तपरंपरं, ततो अणतमीसं अणंतरे, ततो अणतसचित्तपरंपरं, ततो परित्तसचित्तअणंतरे, ततो अणतसचित्तअणतर आहारे भाणियं ।

गाहा-

आहारे जो उ गमो, णियमा उवहिम्मि होति सो चेव ।

णायव्वा तु मतिमता, पुव्वे अवरम्मि य पदम्मि ॥ ५६ ॥

कठा ॥ ५६ ॥ नि० चू० १७ उ० । पावकभाजनादनुद्धृते, औ० ।

णिकिखत्तठक्खित्तचरय-निक्षिप्तोत्क्षिप्तचरक-पुं० । निक्षिप्तं भोजनपाश्यामुत्क्षिप्तं च स्वार्थं, तत एव निक्षिप्तोत्क्षिप्तं, चरत्य-
भिग्रहवशेन इति निक्षिप्तोत्क्षिप्तचरक । अजिग्रहविशेषेण तथा-
विधमिक्षाचरके, औ० । स्था० ।

णिकिखत्तचरय-निक्षिप्तचरक-पुं० । निक्षिप्तं पाकभाजनादनुद्धृतं तदर्थमभिग्रहतश्चरति तद्गवेपणाय गच्छतीति निक्षिप्तचरकः । अभिग्रहविशेषात् तथाभिक्षाचरणशाले, औ० ।

णिकिखत्तदंरु-निक्षिप्तदंरु-त्रि० । निश्चयेन क्षिप्तं परित्यक्तः कायमनोवाद्मयः प्रायुपचातकारी दण्डो यैस्ते तथा ।

आचा० १ शु० ४ अ० ३ उ० । निक्षिप्ता सयमिता मनोवाक्का-
यरूपाः प्राण्युपमर्दकारिणो द्वाभ्यां येस्ते तथा । त्रिविधेन कर-
णेन परित्यक्तदण्डेषु, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

णिक्रिखत्तपुर्व-निक्षिप्तपूर्व-त्रि० । पूर्वमेवाऽऽत्मकृते निष्पादिते,
आचा० २ शु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

णिक्रिखत्तजर-निक्षिप्तजर-त्रि० । न्यस्तकुटुम्बाऽऽदिकार्यजरे,
पञ्चा० १० विव० ।

णिक्रिखत्तसत्यमुसल-निक्षिप्तसत्यमुसल-त्रि० । त्यक्तखड्गा-
ऽऽदिशस्त्रमुसले, ज० ७ श० १ उ० ।

णिक्रिखत्तपमाण-निक्षिप्तपमाण-त्रि० । स्वस्थाने न्यस्यमाने,
“ अगर्गपिंडं उक्लिष्यमाण, अगर्गपिरु णिक्रिखत्तपमाण । ”
आचा० २ शु० १ चू० ४ अ० ५ उ० ।

णिक्रिखविअव-निक्षिप्तव्य-त्रि० । मोक्तव्ये, प्रश्न० १ सं०
द्वार ।

णिक्रिखविउं-निक्षिप्त-अव्य० । निक्षेप कारयित्वेत्यर्थे, व्य० १
उ० ।

णिक्रिखुरु-देशी-अकम्पे, दे० ना० ४ वर्गं २८ गाथा ।

णिक्रिखुरिअ-देशी-अद्वे, दे० ना० ४ वर्गं ४० गाथा ।

णिक्रिखेव-निक्षेप-पु० । निक्षेपण निक्षेपः । शास्त्राऽऽदेर्नामस्थाप-
नाऽऽदिभेदेन न्यासने व्यवस्थापन निक्षेप । निक्षिप्यते नामाऽऽदि-
भेदैर्व्यवस्थाप्यते अनेनास्मिन्नस्मादिति वा निक्षेप । अनु० ।
पि० । यथाभूतार्थनिरपेक्षमभिधानमात्रे, आचा० १ शु० २ अ० १
उ० । स्था० । यथासमयमावश्यकताऽऽदेर्नामाऽऽदिभेदप्रकरणे,
अनु० । उपक्रमाऽऽनीतव्याचिख्यासितशास्त्रनामाऽऽदिन्यसने,
खं० १ वक्र० ।

अथ निक्षेपस्य निरुक्तिमाह-

निक्रिखत्तपड तेण तहिं, तओ व निक्रिखेवणं व निक्रिखेवो ।

नियओ व निच्छिओ वा, खेवो नासो त्ति जं भणियं।ए१२।

निक्षिप्यते शास्त्रमध्ययनोद्देशाऽऽदिकं च नामस्थापनाख्याऽऽदि-
भेदैर्व्यवस्थाप्यते अनेन, आस्मिन्, अस्माद्वेति निक्षे-
प, गुरुवायोगाऽऽदिविवक्षा तथैव । अथवा-निक्षेपण शास्त्रा-
ऽऽदेर्नामस्थापनाऽऽदिभेदैर्व्यसने व्यवस्थापनमिति निक्षेपः ।
निशब्दकेपशब्दयोरर्थमाह-नियतो निश्चिनो वा केप-शास्त्रा-
ऽऽदेर्नामाऽऽदिन्यास इति निक्षेप इति यदुक्तम्, नवत्यय प-
रमार्थ इत्यर्थः ॥ ६१२ ॥ विशेष० आ० म० । उक्त० ।

तत्र जघन्यतोऽप्यसौ चतुर्विधो दर्शनीय इति-

नियमार्थमाह-

जत्थ य जं जाणेज्जा, निक्रिखेवं निक्रिखे निरवसेसं ।

जत्थ वि अ न जाणेज्जा, चउक्कगं निक्रिखे तत्थ ॥

यत्र जीवाऽऽदिवस्तुनि य जानीयाश्च निक्षेप न्यास, यत्तदोर्नित्या-
भिसम्बन्धात् तत्र वस्तुनि त निक्षेप निक्षेपेद् निरूपयेन्निरवशेष
समग्रम् । यत्रापि च न जानीयाश्च निरवशेष निक्षेपभेदजातं, तत्रापि
नामस्थापनाद्व्यवज्ञावद्वक्त्रेण चतुष्क निक्षेपेत् । इदमुक्तं भवति-
यत्र तावन्नामस्थापनाद्व्यवज्ञेयकालजवज्ञावाऽऽदिलक्षणा भेदा
ज्ञायन्ते, तत्र तैः सर्वैरपि वस्तु निक्षिप्यते, यत्र तु सर्वे भेदा न
ज्ञायन्ते, तत्रापि नामाऽऽदिचतुष्टयेन वस्तु चिन्तनीयमेव, सर्व-

व्यापकत्वात् तस्य । न हि किमपि तद्वत्स्वस्ति यन्नामाऽऽदि-
चतुष्टयं व्यभिचरतीतिगाथाऽर्थः । अनु० । आव० । वृ० । आ०
चू० । स० । आचा० । विशेष० । न० । आ० म० ।

निक्षेप ओघनिष्पन्नाऽऽदिः-

से किं तं णिक्रिखेवे ? णिक्रिखेवे तिविहे पणत्ते । तं जहा-
ओहनिष्पण्णे, नामनिष्पण्णे, मुत्तालावनिष्पण्णे ॥

(से किं तं णिक्रिखेवे इत्यादि) निक्षेपः पूर्वोक्तशब्दार्थस्त्रिवि-
धः प्रकृत । तद्यथा-ओघनिष्पन्न इत्यादि, तत्रौघः सामान्यम-
ध्ययनाऽऽदिकं श्रुताभिधान, तेन निष्पन्न ओघनिष्पन्नः, नामश्रुत-
स्य सामायिकाऽऽदिविशेष नाम, तेन निष्पन्नो नामनिष्पन्ना ।
सूत्राऽऽलापका -“ करेमि जते । सामाइय ” इत्यादिकाः, तैर्नि-
ष्पन्नाः सूत्राऽऽलापकनिष्पन्ना ।

एतदेव भेदत्रय विवरीपुराह-

से किं तं ओहनिष्पण्णे ? ओहनिष्पण्णे चउव्विहे प-
णत्ते । तं जहा-अउभयण्णे, अक्खणिणे, आए, खवणा ॥ अनु०
(एषां व्याख्या स्वस्वस्थाने)

नामनिष्पन्न-

से किं तं नामनिष्पण्णे ? नामनिष्पण्णे सामाइए समासओ
चउव्विहे पणत्ते । तं जहा-णामसामाइए, उवणासामाइए,
दव्वसामाइए, जावसामाइए । अनु० ।

नामनिष्पन्ननिक्षेपस्तु गुणनिष्पन्ननामकस्यैवेति । सूत्र० १
श्रु० ए अ० ।

सूत्राऽऽलापकनिष्पन्न-

से किं तं मुत्तालावगनिष्पण्णे ? इआणिं मुत्तालावगनिष्पण्णे
निक्रिखेवं उच्छावेइ, से अ पत्तलक्खणो विण णिक्रिखत्तपड ।
कम्हा, लाघवत्यं । अत्थि तइए अणुओगदारे अणुगमे त्ति,
तत्थ णिक्रिखत्ते इहं णिक्रिखत्ते जवड, इह वा णिक्रिखत्ते
तत्थ णिक्रिखत्ते जवड, तम्हा इहं न निक्रिखत्तपड, तहिं चेव
निक्रिखत्तपड, भेत्तं निक्रिखेवं । अनु० ।

(से किं तं मुत्तालावग इत्यादि) अथ कोऽयं सूत्राला-
पकनिष्पन्नो निक्षेपः -“ करेमि भते ! सामाइयं । ” इदानीं
सूत्राऽऽलापकानां स्थापनाऽऽदिभेदभिन्नो यो न्यासः, स सूत्राऽऽ-
लापकनिष्पन्नो, निक्षेप इति शेषः । अनु० । स्था० । आचा० ।
आव० । आ० म० । विशेष० । नि० चू० । सुत्र० । वृ० । आ० चू० ।
व्य० । (कस्य नयस्य मने को निक्षेप इति निक्षेपनययोजना
‘णय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८७६ पृष्ठे उक्ता) (नामाऽऽदिनिक्षेपस्य
नयविचारः ‘णमोक्कार’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८२४ पृष्ठे गतः)
(स्थापनानिक्षेपाऽनुपगन्तृणां लुप्पकानां मत ‘चेइय’ शब्दे
तृतीयभागे १२०६ पृष्ठे स्मरितम्) अप्रस्तुतार्थापाकरणात् प्र-
स्तुतार्थव्याकरणाच्च निक्षेपः फलवान् । व्य० १ उ० । विन्यासे,
विशे० । प्रश्न० । आ० म० । गणनिक्षेपणे, व्य० ४ उ० । मोक्के,
प० व० ४ द्वार । मोचने, ओघ० । परित्यागे, आचा० २ शु० १
चू० १ अ० १ उ० ।

णिक्रिखेवग-निक्षेपक-पु० । भावे णकप्रत्ययः । निक्षेपणे, (घ-
हानिक्षेपकः ‘वत्थ’ शब्दे वक्ष्यते)

शिकखेवण-निकेपण-न० । निकेपे, स्थापने, प्रथ० ६ ठार ।

पृथिव्यादौ निकिपति-

जे भिक्खू असणं वा पाणं वा खाडमं वा साडमं वा पुढ-
वीए णिक्खिवड, णिक्खिवंतं वा साडज्जइ ॥३६॥

जे भिक्खू असणं वा० ४ संयारए णिक्खिवड, णिक्खि-
वंतं वा साडज्जइ ॥३७॥

गाहा-

पुढवीतणवत्थादिसु, संयारे तह य होइ वेहासे ।

जे न्निक्खू णिक्खिवती, सो पावति आणमादीणि ॥६६७॥

पुढविगहनतो ओवट्टगादिभेदा दृष्ट्वा । दृष्ट्वाऽऽदितणसंयारए
वा, वत्थसंयारए वा, कवत्ताऽऽदिफलसंयारे वा, वेहासे वा दोर-
गेण वल्लेवेइ, पवमादिपगाराण अस्सयरेण जो णिक्खिवड, तस्स
चउल्लहु, आणादिया य दोसा, सजमाऽऽयविराहणा ॥

त तत्थ सजमे । गाहा-

तक्केत परंपरओ, पलोइ छिसे व भेद कायवहो ।

अहिमूसलाहविच्छुय-संचयदोसा पसंगो वा ॥६६८॥

सुखे जत्तपाणे चउरिंदिया घरकोइला तक्केति, तं पि मज्जारी,
एवं तक्केनपरंपरो दुप्पत्तं वाताऽऽदिवसेण वा पलोइति छक्काय-
विराहणा, आयपरिहाणी, वेहासठित मूसगादिछिसे भायण-
भेदो छक्कायवहो, आयपरिहाणी य । एसा संजमविराहणा । इमा
आयविराहणा-अहिस्स, मूसगादिस्स वा सिंघमाणस्स द्वाहा
पमेज्जा, णीससंतो वा विमं वा मुंचेज्ज, विच्छुगाड वा पमेज्ज, जे वा
संणिहिसचए दोसा, तत्थ वि णिक्खित्ते ते चए दोसा, पसंगओ
संनिहिं पट्टवेज्जा । किं च-जो जत्तपाण णिक्खिवड ।

गाहा-

सो समणमुविहियणं, कप्पातो अववितो त्ति णायव्वा ।

दसरायम्मि य पुखे, जो उवहि सो उवहतो होति ॥६६९॥

समणकप्पो तम्मि अवविओ अपगतः, समणकप्पातो वा अव-
गओ, एव णिक्खिवतस्स दस राते गते जम्मि पाते तं भत्तादि
णिक्खिवड, त उवहत होइ, जो य उवहिणिक्खिवतो अत्थइ,
दसराइ अपरिलेहिओ, सो वि उवहतो भवति ।

गाहा-

उव्वच्छपीढफट्ठतं-तुसंगतं उवितजत्तपाणं तु ।

सुविहितकप्पा चवितं, सेयत्थि विवज्जए साहू ॥६७०॥

संयारगाऽऽदियारणं वधे जो पक्खस्स ण मुचइ सो उव्वद्धो, णि-
क्खित्तभत्तपाणो य जो सो सुविहितकप्पातो अवगतो, जो से-
यत्थी साधू, तेण वज्जेयव्वो, ण तेण सह संजोगो कायव्वो ।

इमो अववाओ । गाहा-

वित्थियपटं गेल्ले, रोहग अद्धाण उत्तिमट्टो वा ।

एतेहिं कारणेहिं, जयणाए णिक्खिवे भिक्खू ॥६७१॥

गिलाणकज्जवावडो णिक्खिवनि, रोहगे वा सकरुवसहोए
वेहासे करेति, अरूणे वा सांगारिप जुजमाणो उत्तिमट्ट
पवणस्स वा करेणिज्जं करेतो णिक्खिवति ।

एवमादिफारणेहिं णिक्खिवंतो इमाए जयणाए णि-

क्खिवति । गाहा-

दूरगमणे णिसिं वा, वेहासणे ष्हरहा तु संयारे ।

जूमिंए ठवेज्ज व णं, घणबंध अभिक्ख उवओगो ॥६७२॥

दूर गंतुकामो णिसिं वा जं परिवासिज्जति, त वेहासे
दोरगेण णिक्खिवति (ष्हरहेति) आसणे गंतुकामो आसणे
वा किंचि लोयमाटी काउकामो तत्थ संयारे भूमिप वा ठ-
वेइ । वकारो विगप्पे, णकारो पाटपूरणे, नं पि ठवेतो घण ची-
रेण बंधइ, पिपील्लिगजया जगणादीहिं वा लिपइ, अजिक्खणं च
उवओग करेति ।

जे न्निक्खू असणं वा० ४ उवहासे णिक्खिवड, णिक्खि-
वंतं वा साडज्जइ ॥ नि० चू० १६ उ० ।

(उपहासेऽऽनाऽऽदिनिकेपे प्रायश्चित्त 'अणउत्थिय' शब्दे
प्रथमजगो ४७७ पृष्ठे गतम्)

शिकखेवणा-निकेपणा-स्त्री० । दलिकनिकेपे, क० प्र० ४-५
प्रक० । ('उव्वट्टणा' शब्दे द्वि० भा० १११० पृष्ठे 'अववट्टणा'
शब्दे प्र० भा० ७९९ पृष्ठे च व्याख्यातेयम्)

शिकखेवणाहिंरण-निकेपणाधिकरण-न० । प्रतिलेखना-
प्रमार्जनाऽऽद्यकरणेनोत्पन्नेऽधिकरणे, नि० चू० ४ उ० ।

शिकखेवणिज्जुत्तिअणुगम-निकेपनिर्युक्त्यनुगम-पुं० । नि-
क्केपो नामस्थापनाऽऽदिभेदमिन्न, तद्विषया या निर्युक्तिः निकेप-
निर्युक्तिः, तस्या वाऽनुगमो निकेपनिर्युक्त्यनुगमः । निर्युक्त्य-
नुगमभेदे, (अनु०)

से किं तं शिकखेवणिज्जुत्तिअणुगमे ? शिकखेवणिज्जुत्ति-
अणुगमे अणुगए । सेत्तं शिकखेवणिज्जुत्तिअणुगमे ।

अत्रैव प्रागावश्यकसामायिकाऽऽदिपटानां नामस्थापनाऽऽ-
दिनिकेपद्वारेण यद्व्याख्यानं कृतं, तेन निकेपनिर्युक्त्यनुगमो-
ऽनुगतः प्रोक्तो छप्यः । अनु० ।

शिकखेवय-निकेपक-पुं० । निकेपणं निकेपकं । " नाम्नि पुं-
सि च " ॥ ५ । ३ । १२१ ॥ इति । (हैम०) भावे एकप्रत्ययः ।
प्रथमं स्वार्थं निकिप्य पश्चात् साधूनामनुज्ञाने, वृ० १ उ० ।
निगमने, यथा-" एवं खलु जवू ! समणेणं जाव उवासगद-
साण पढमस्स अज्जयणस्स अयमठे परणत्ते त्ति वेमि । "
उपा० १ अ० ।

शिकखोज-निकेपज-त्रि० । निष्प्रकम्पे, दर्श० ४ तत्त्व । वादि-
ना क्षोभयितुमशक्ये, स० २ अ० ।

शिकखव-निखर्व-न० । शतशुणिते खर्वे, कल्प० ७ कण ।

शिकखि-निखिल-न० । समग्रे, अनु० ।

शिकगच्छमाण-निर्गच्छन्-त्रि० । वहिर्गच्छति, नि० चू० ६ उ० ।

शिकगज्जिय-निगृह्य-अव्य० । निग्रह कारयित्वेत्यर्थे, " पाए
णिगिज्जिय पप्फोमेमाणे । " स्था० ७ ठा० ।

शिकगद-देशी-धर्मे, दे० ना० ४ वर्ग २७ गाथा ।

शिकगम-निगम-पुं० । प्रभूतनरवाणिग्वर्णवासे, आचा० १ श्रु० ८
अ० ६ उ० । स्था० अनु० । उत्त० । सूत्र० । प्रश्न० । व्य० । प्रज्ञा० ।
वणिग्जनप्रधाने स्थाने, भ० १ श्रु० १ उ० । जी० ।
प्रश्न० । वणिग्जनाधिष्ठिते सन्निवेशे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।
प्रज्ञा० । पौरवाणिग्विशेषे, वृ० ३ उ० । वाणिजकसमूहे, स०

१० सम० । आचा० । दश० । दशा० । वणिजि, भ० ७ श० ६ उ० । “ णिगमो णेगमवगो वसइ जहिं । ” निगमं नाम यत्र नैगमा वाणिजकविशेषाः, तेषां वर्गः समूहो वसति । अत एव निगमे भवा नैगमा इति व्यपदिश्यन्ते । ३० १ उ० । आघ० ३० । कारणिके, भ० ७ श० ६ उ० । नि०चू० । सामान्यविशेषाऽऽत्मकस्य वस्तुनो नैकेन प्रकारेणावगमः परिच्छेदो निगमः । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । आ०म० । निश्चितार्थबोधे, स्था० ३ उ० ३ उ० । “लोग्थनिबोधा वा णिगमा” (२१७७) लोकार्थनिबोधा-अर्था जीवाऽऽद्य, तेषु नितरामनेकप्रकारा बोधा लोकस्यार्थनिबोधा लोकार्थनिबोधा । विशेष० । विचित्रेष्वभिग्रहविशेषेषु, रा० । णिगमण-निगमन-न० । निश्चित गमन निगमनम् । निश्चिते-उक्त्याये, नष्टानुमानस्य दशमोऽवयवः । दश० १ भ० । आ०क० । निगमनं लक्षयन्ति-

साध्यधर्मस्य पुनर्निगमनम् ॥५१॥

साध्यधर्मैर्युपसंहरणमिति योगः ।

यथा तस्मादग्निरत्र ॥५२॥ रत्ना० ३ परि० ।

निगमनाऽऽभासमुदाहरन्ति-

तस्मिन्नेव प्रयोगे तस्मात्कृतकः शब्द इति तस्मात्परिणामी कुम्भ इति च ॥ ७२ ॥

अत्रापि साधनधर्म साध्यधर्मिणि, साध्यधर्म वा दृष्टान्तधर्मि-र्युपसंहरतो निगमनाऽऽज्ञासः । एव पक्षशुद्ध्याद्यवयवपञ्चकस्य आन्त्या चैपरीत्यप्रयोगे तदाज्ञासपञ्चकमपि तर्कणीयम् ॥८२॥ रत्ना० ६ परि० । विशेष० ।

णिगर-निकर-पु० । राशिमात्रे, विधा० १ श्रु० ६ अ० । ज्ञा० । धृन्दे, दलनिकरो दलवृन्दम् । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । हिरण्यरु-च्याऽऽदिनिकरवन्निकर । भावस्कन्धे, अनु० ।

णिगलिय-निगरित-त्रि० । ज० २ वक्र० । सर्वथा शोधिते सारिकृते, त० ।

णिगाम-निकाम-न० । अत्यर्थे, स्था० ५ उ० २ उ० । आव० ।

णिगामपतिसेविणी-निकामप्रतिसेविनी-स्त्री० । निकामम-त्यर्थे वीजपातं यावत् पुरुष प्रतिसेवते इत्येव शीघ्रा निकाम-प्रतिसेविनी । वीजपातं यावन्मैथुनकर्मकारिकायाम्, सा च पुरुषसयुक्ताऽपि गर्भं नो धरते । स्था० ५ उ० २ उ० ।

णिगामसजा-निकामशय्या-स्त्री० । शयन शय्या, निकामं शय्या निकामशय्या । प्रतिदिवस प्रकामशय्यायाम्, ध० ३ अधि० । आव० ।

णिगामनोयण-निकामनोजन-न० । “ वत्तीसाहपरेण, पगा-म निचर्चं तमेव च निगाम । ” प्रमाणातीतमाहार प्रतिदिवस-मश्रुतो भोजने, पि० ।

णिगामसा [ए]-निकामशायेन-पु० । सूत्रार्थवेदामप्युल्ल-क्ष्य शयाने, “ णिगामसाहस्स । उच्छेलणा-पहोअस्स दुल्लहा सुगइ तारिसगस्स ” ॥ २६ ॥ दश० ४ अ० । णिगास-निकर्ष-पुं० । सन्निकर्षे, पुलाकाऽऽदिना परस्परं सं-योजने, भ० २५ श० ७ उ० ।

णिगिज्ज-निगृह्य-अव्य० । स्थित्वेत्यर्थे, कल्प० ६ कृण । व्य० । स्था० ।

णिगुंज-निकुञ्ज-पुं० । निःशेषेण कौ जायते जन-पुं०-पु० । सताऽऽदिपिहितस्थले, वाच० । ओघ० । “ एगस्मि वणनिगुजे ठविकण पथे आगतो । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

णिगूढ-निगूढ-त्रि० । गुप्ते, मौनिनि च । व्य० ७ उ० । कल्प० ।

णिगूढजाण-निगूढजानु-त्रि० । गुप्तजानौ, कल्प० २ कृण ।

णिगूहिय-निगूहित-त्रि० । गोपिते, आ० म० २ अ० । आचा० ।

णिगोय-निगोद-पु० । अनन्तकायिके, प्रव० २५५ द्वार । सूक्ष्मवादरा निगोदा पर्यासा अपर्यासाश्च एकस्मिन्निगोदेऽनन्ता जीवाः, अत्र निगोदः कः?, जीवाश्च के?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-निगोदशब्देनैक शरीर वनस्पतिरूप साधारणमनन्तजीवजानित-मुच्यते, तत्र चानन्ता जीवास्तिष्ठन्ति, अत एव अनन्तकायिका जीवाः साधारणा उच्यन्ते । ६ प्र० । ही० ३ प्रका० ।

सम्प्रति यथैकस्मिन् निगोदशरीरे अनन्ता जीवाः प-रिणताः प्रतीतिपथमवतरन्ति, तथा प्रतिपाद-यन्नाह-

जह अयगोलो धंतो, जाओ तत्तवणिजसंकासो ।
सव्वो अगणिपरिणओ, णिओयजीवे तहा जाण ॥१॥
एगस्स दोएह तिह व, संखेजाणं व पासिठं सक्का ।
दीसंति सरीराइं, णिओयजीवाणएणंतारणं ॥२०॥

“जह अयगोलो” इत्यादि । यथाऽयगोलो धातु सन् स तस्मिन् तपनीयसङ्काशः सर्वोऽग्निपरिणतो भवति, तथा निगोदजीवान् जानीहि । निगोदरूपेऽप्येकैकस्मिन् शरीरे तच्छरीराऽऽत्मकतया अनन्तान् जीवान् जानीहि ॥१९॥ एव च सति (एगस्सेत्यादि) एकस्य द्वयोः स्त्रियाणां यावत्सद्व्येयानां, वाशब्दादसद्व्येयानां वा निगोदजीवानां शरीराणि छद्मु न शक्यानि । कुतः?, इति चेदुच्यते-अभावात् । न ह्येकाऽऽदिजीवगृहीतानि अनन्तवनस्प-तिशरीराणि सन्ति, अनन्तजीवपिण्डाऽऽत्मकत्वात्तेषाम्, कथं त-र्ह्यपलभ्यानीत्यत आह-(दीसतीत्यादि) दृश्यन्ते शरीराणि निगोदजीवानां वादरनिगोदजीवानां अनन्तानाम् । ननु सूक्ष्म-निगोदजीवानां तेषां शरीराणामनन्तजीवसङ्काताऽऽत्मकत्वेऽप्यनु-पलभ्यस्वभावत्वात्, तथा सूक्ष्मपरिणामपरिणतत्वात्; अथ कथमेतदवसीयते? -निगोदरूप शरीर नियमादनन्तजीवपरिणा-माविर्भावितं भवतीति? उच्यते, जिनवचनात् । तच्चेदम्-“गोहा य असखेजा, हौंनि निगोया असखया गोहे । एक्केको य निगोओ, अणतजीवो मुणेयव्वो ॥ १ ॥ ” प्रज्ञा० १ पद ।

निगोदज्जेदान् पृच्छति-

कतिविहे एं जंते ! णिओया एणत्ता ? । गोयमा !
दुविहा पप्पत्ता । तं जहा-णिओया य, णिओदजीवा य ।
निओया एं भते ! कतिविहा एणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा
पप्पत्ता । तं जहा-सुहुमणिओया य, वादरनिओया य ।
सुहुमनिओया एं जंते ! कतिविहा पप्पत्ता ? । गोयमा ! दुविहा
पप्पत्ता । तं जहा-पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य । वायरनि-
ओया वि दुविहा पप्पत्ता । तं जहा-पज्जत्ता य, अपज्ज-
त्ता य । निओदजीवा एं भते ! कतिविहा पप्पत्ता ? । गोयमा !
दुविहा पप्पत्ता । तं जहा-सुहुमनिओदजीवा य, वायर-
निओदजीवा य । सुहुमनिगोदजीवा दुविहा एणत्ता । तं

जहा-पज्जत्तगा य, अपज्जत्तगा य । वायरनिगोदजीवा
दुविहा पसत्ता । तं जहा-पज्जत्तगा य, अपज्जत्तगा य ।

“निओया ण भंते !” इत्यादि प्रश्नसूत्र सुगमम् । भगवानाह-
गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा-सूक्ष्मनिगोदाश्च, वादरनिगो-
दाश्च । तत्र सूक्ष्मनिगोदाः सर्वलोकाऽऽपन्ना, वादरनिगोदाः मूल-
कन्दाऽऽदयः । (सुहुमनिओया एमित्यादि) सूक्ष्मनिगोदा भवन्तः ।
कतिविधाः प्रज्ञप्ताः ? । भगवानाह गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञप्ताः ।
तद्यथा-पर्याप्तका, अपर्याप्तकाश्च । एव वादरनिगोदविषयमपि
सूत्र वक्तव्यम् ।

सप्रति सामान्यतो निगोदसख्यां जिज्ञासिषु-

पृच्छति-

निओदा णं भंते ! दव्वट्टयाए किं संखेज्जा, असंखेज्जा,
अणंता ? । गोयमा ! नो संखेज्जा, असंखेज्जा, नो अणंता ।
एवं पज्जत्तगा वि, अपज्जत्तगा वि । सुहुमनिओदा णं जंते !
दव्वट्टयाए किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता ? । गोयमा ! नो
संखेज्जा, असंखेज्जा, नो अणंता । एवं पज्जत्तगा वि, अपज्ज-
त्तगा वि, एवं वायरा वि पज्जत्तगा वि, अपज्जत्तगा वि,
नो संखेज्जा, असंखेज्जा, नो अणंता । निओयजीवा ण
जंते ! दव्वट्टयाए किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता ? ।
गोयमा ! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता । एवं
पज्जत्तगा वि, अपज्जत्तगा वि । एवं सुहुमनिओयजीवा वि
पज्जत्तगा वि, अपज्जत्तगा वि । वादरनिओयजीवा वि
पज्जत्तगा वि, अपज्जत्तगा वि ।

“निओया ण” इत्यादि । निगोदा जीवाऽऽश्रमविशेषाः । भवन्तः ।
द्रव्यार्थतया स्वयंरूपतया किं सख्येया असख्येया अनन्ता ? ।
भगवानाह-गौतम ! नो सख्येया, अहुलासख्येयभाणवगाहना-
नां तेषां सर्वलोकाऽऽपन्नत्वात्, किं त्वसख्येया, असख्येयलोकाऽऽ-
काशप्रदेशप्रमाणत्वात् । नाप्यनन्ता, तथा केवलवेदसाऽनुप-
पन्नात् । एवमपर्याप्तसामान्यनिगोदसूत्रं पर्याप्तसामान्यनिगोदसूत्रं
ज्ञातव्यम् । यथा च सामान्यनिगोदविषयसूत्रत्रयमुक्तमेव सू-
क्ष्मनिगोदविषयमपि सूत्रत्रयं वादरनिगोदविषयमपि सूत्र-
त्रयं पृथक् वक्तव्यम् । भावना च पूर्वानुसारेण स्वयं वि-
धेया । तदेव स्वार्थविषयाणि नव सूत्राण्युक्तानि ।

संप्रति प्रदेशार्थविषयाणि नव सूत्राणि विवक्षुः

प्रथमतः सामान्यतो निगोदविषय सूत्रमाह-

निओदा णं भंते ! पदेसट्टयाए किं संखेज्जा पुच्छा ? ।
गोयमा ! एो संखेज्जा, एो असंखेज्जा, अणंता । एवं
पज्जत्तगा वि, अपज्जत्तगा वि । एव सुहुमनिओया वि
पज्जत्तगा वि, अपज्जत्तगा वि, पएसट्टयाए सव्वे अणंता ।
एवं वायरनिओया वि पज्जत्तया वि, अपज्जत्तया वि,
पएसट्टयाए सव्वे अणंता । एवं निओदजीवा वि सत्तविहा
पएसट्टयाए सव्वे अणंता ।

“निओदा णं भंते ! पएसट्टयाए” इत्यादि । निगोदा उक्तस्व-
रूपाः, एमिति वाक्यालङ्कारे । जदन्त ! प्रदेशार्थतया प्रदेशरूप-

तया चिन्त्यमाना किं सख्येया असख्येया अनन्ता वा ? ।
जगवानाह-गौतम ! नो सख्येया नो असख्येयाः,
किन्तु अनन्ताः, एकैकस्मिन् निगोदे प्रदेशानामनन्तत्वात् ।
एवं शेषाण्यष्टौ सूत्राणि पूर्वक्रमेण ज्ञावनीयानि ।

सम्प्रत्येतेषामेव सूक्ष्मवादरपर्याप्तपर्याप्तनिगोदानां द्रव्यार्थ-
प्रदेशार्थोभयार्थतया परस्परमल्पबहुत्वमाह-

एतेसि णं जंते ! निओयाणं सुहुमाणं वायराणं पज्जत्तगा-
णं अपज्जत्तगाणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए
कयरे ० २ जाव विमेषाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा
वायरनिओया पज्जत्तगा दव्वट्टयाए, वादरनिगोदा अपज्ज-
त्तगा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओया अपज्जत्तगा
दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओदा पज्जत्तगा दव्वट्ट-
याए संखेज्जगुणा । एव पदेसट्टयाए वि । दव्वट्टपएसट्टयाए
सव्वत्थोवा वादरनिओया पज्जत्तया दव्वट्टयाए ० जाव
सुहुमनिओदा पज्जत्तया दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, सुहुमनि-
ओएहिंनो पज्जत्तएहिंनो दव्वट्टयाए वादरनिगोदा पज्जत्ता
पएसट्टयाए अणंतगुणा, वायरनिओदा अपज्जत्तगा पएस-
ट्टयाए असंखेज्जगुणा ० जाव सुहुमनिओया पज्जत्ता पएसट्ट-
याए संखेज्जगुणा । एव निओयजीवा वि, एवरिं संकमए ०
जाव सुहुमनिओयजीवेहिंनो पज्जत्तएहिंनो दव्वट्टयाए वाय-
रनिओया जीवा पज्जत्ता पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा, सेसं
तदेव ० जाव सुहुमनिओयजीवा पज्जत्ता पएसट्टयाए संखे-
ज्जगुणा ।

“एतेसि ण भंते ! निगोदा ण” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भ-
गवानाह-गौतम ! सर्वस्तोका वादरनिगोदा मूलकन्दाऽऽदिगताः
पर्याप्तका स्वार्थतया, प्रतिनियतक्षेत्रवर्तित्वात्, तेभ्यो वादर-
निगोदा अपर्याप्ता स्वार्थतया असख्येयगुणा, एकैकपर्याप्त-
वादरनिगोदनिश्चया असंख्येयानामपर्याप्तानां वादरनिगोदानां-
मुत्पादात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्तका स्वार्थतया असख्ये-
यगुणा, सकललोकाऽऽपन्नतया क्षेत्रस्य सख्येयगुणत्वात्, ते-
भ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता स्वार्थतया सख्येयगुणा, सूक्ष्मे-
श्वोच्चतोऽपर्याप्तस्य पर्याप्तानां सख्येयगुणत्वात् । (पएसट्टयाए
इति) अत ऊर्ध्वं प्रदेशार्थतया चिन्ता क्रियते, तामेव करोति-
सर्वस्तोकाः वादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया, स्वार्थाणां
स्तोक्तत्वात् । तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया अ-
संख्येयगुणा, स्वार्थानामसख्येयगुणत्वात् । एवं तेभ्यः सूक्ष्मनि-
गोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असख्येयगुणा, तेभ्यः सूक्ष्मनि-
गोदाः पर्याप्ता प्रदेशार्थतया सख्येयगुणाः । (दव्वट्टपएसट्ट-
याए इति) अधुना स्वार्थप्रदेशार्थतया चिन्ता कियते-स-
र्वस्तोका वादरनिगोदा पर्याप्ताः स्वार्थतया, वादरनिगोदा
अपर्याप्ता स्वार्थतया असख्येयगुणा, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा
अपर्याप्ता स्वार्थतया असख्येयगुणा, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः
पर्याप्ता स्वार्थतया सख्येयगुणा । अत्र सर्वत्रापि युक्ति-
प्राक्तन्येव । तेभ्यो वादरा निगोदाः पर्याप्ता प्रदेशार्थतया
अनन्तगुणाः, एकैकनिगोदस्यानन्ताणुकानन्तस्फुटनिष्पन्न-
त्वात् । तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया अस-

सख्येयगुणा, द्रव्याणामसख्येयगुणत्वात् । तेभ्यः सूक्ष्मनिगो-
दा अपर्याप्ताः । प्रदेशार्थतया असख्येयगुणा । युक्तिः प्राक्तन्ये-
ष । तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः सख्येयगुणाः, छव्याणां
सख्येयगुणत्वात् । तदेवमुक्ता निगोदाः । अधुना निगोदजी-
वानाधिकृत्य भेदप्रश्नमाह - * “निगोयजीवा ण जते !” इत्यादि
सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! निगोदजीवा द्विविधाः प्रकृताः ।
तद्यथा-सूक्ष्मनिगोदा बादरनिगोदजीवाश्च । चशब्दौ निगोदजी-
वतया तुल्यतासूचकौ । एवमन्यत्रापि यथायोग भावनीयौ ।
“सुहुमनिगोयजीवा ण जते !” इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तविषयं
सूत्रं त्विदं पाठसिद्धम् । सम्प्रति छव्यार्थतया सख्या विपृच्छि-
धुराह- “सुहुमनिगोयजीवा ण भते ! दब्बट्टयाए” इत्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! नो सख्येया नाप्यसख्ये-
या, किं त्वनन्ता, प्रतिनिगोदमनन्तानां निगोदजीवछव्याणां
भावात् । एवमपर्याप्तसूत्रं वक्तव्यम् । तदेवं सामान्यतो निगोद-
द्रव्यविषय सूत्रकमुक्तम् । एव सूक्ष्मनिगोदजीवविषय सूत्र-
त्रिकं, बादरनिगोदजीवविषय सूत्रत्रिकं वक्तव्यम् । सर्वसख्यया
नव सूत्राणि । एवमेव प्रदेशार्थताविषयाण्यपि नव सूत्राणि,
नानात्वाभावात् । भावना सर्वत्रापि सुप्रतीता । ये किल छ-
व्यार्थतयाऽनन्तास्ते प्रदेशार्थतया सुतरामनन्ता, प्रतिछव्यम-
सख्यातानां प्रदेशानां भावात् । सर्वसख्यया चामून्यष्टादश सूत्रा-
णि । साम्प्रतमेतेषामेव सूक्ष्मबादरपर्याप्तापर्याप्तनिगोदजीवानां
छव्यार्थप्रदेशार्थोभयार्थतया परस्परमलपबहुत्वमाह-“एपसि
ण” इत्यादि । सर्वस्तोका बादरनिगोदजीवाः पर्याप्ता छव्य-
ार्थतया, निगोदानां स्तोकात्वात्, तेज्यो बादरनिगोदजीवा अप-
र्याप्ता छव्यार्थतया असख्येयगुणा, निगोदानामसख्येयगुण-
त्वात् । तेज्य सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्तका छव्यार्थतया अ-
सख्येयगुणा, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया
सख्येयगुणा । कारण पूर्ववद्वह्यम् । प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका
बादरनिगोदजीवा पर्याप्ता, प्रदेशार्थतया छव्याणां स्तोका-
त्वात् ; तेज्यो बादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता प्रदेशार्थतया अ-
सख्येयगुणा, द्रव्याणामसख्येयगुणत्वात् । एव तेभ्यः सूक्ष्म-
निगोदजीवा अपर्याप्ताः । प्रदेशार्थतया असख्येयगुणा, तेज्यः
सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता प्रदेशार्थतया, छव्यार्थप्रदेशार्थतया
सर्वस्तोका, बादरनिगोदजीवा पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, तेभ्यो बा-
दरनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असख्येयगुणा, तेज्य
सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता छव्यार्थतया असख्येयगुणा, ते-
ज्य सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता छव्यार्थतया सख्येयगुणा, ते-
भ्यो बादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता प्रदेशार्थतया असख्येय-
गुणा, प्रतिबादरनिगोदपर्याप्तजीवमसख्येयानां प्रदेशानां भा-
वात्, तेज्य सूक्ष्मबादरनिगोदजीवाश्च पर्याप्ता प्रदेशार्थतया
असख्येयगुणाः, बादरनिगोदपर्याप्तेभ्यो बादरनिगोदपर्याप्तानां
मसख्यातगुणत्वात् । तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्तका प्र-
देशार्थतया असख्येयगुणा, तेज्य सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता
प्रदेशार्थतया सख्येयगुणा । ज्ञावना प्राग्वि ।

सम्प्रति सूक्ष्मबादरपर्याप्तापर्याप्तनिगोदजीवानां छव्यार्थप्रदे-
शार्थोभयार्थतया परस्परमलपबहुत्वमाह-

एतेसि णं भंते ! सुहुमाण निगोदाणं वायराणं पज्ज-

* ‘एव निओयजीवा वि’ इत्यारज्य ‘पएसट्टयाए संखेज्जगुणा’
इति यावद् सूत्रे संक्षिप्तमुक्तमिति विभावनीय सुधीभिः ।

त्तगाणं अपज्जत्तगाणं निओयजीवाणं सुहुमाणं वाय-
राणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं दब्बट्टयाए पएसट्टयाए
दब्बट्टपएसट्टयाए कयरे २० जाव विसेसाहिया वा ? गो-
यमा ! सव्वत्थोवा वायरनिओया पज्जत्ता दब्बट्टयाए,
वायरनिओदा अपज्जत्ता दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा,
सुहुमनिगोदा अपज्जत्ता दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा, सुहु-
मनिओदा पज्जत्ता दब्बट्टयाए संखेज्जगुणा, सुहुमनिओ-
एहिंतो पज्जत्तएहिंतो दब्बट्टयाए वायरनिओदजीवा
पज्जत्ता अणंतगुणा, वायरनिओदजीवा अपज्जत्ता
दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओयजीवा अपज्जत्ता
दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओयजीवा पज्जत्ता द-
ब्बट्टयाए संखेज्जगुणा, पएसट्टयाए सव्वत्थोवा, वायरनिओ-
दजीवा पज्जत्ता पएसट्टयाए, वायरनिओदजीवा अपज्जत्ता
पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओयजीवा अपज्जत्ता
पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओदजीवा पज्जत्ता प-
एसट्टयाए संखेज्जगुणा, सुहुमनिओदजीवेहिंतो पज्ज-
त्तएहिंतो वायरनिओया पज्जत्ता पदेसट्टयाए अ-
णंतगुणा, वायरनिओदा अपज्जत्ता पएसट्टयाए असंखे-
ज्जगुणा० जाव सुहुमनिओया पज्जत्ता पएसट्टयाए सं-
खेज्जगुणा, दब्बट्टपदेसट्टयाए सव्वत्थोवा, वायरनिओया
पज्जत्ता दब्बट्टयाए, वायरनिओदा अपज्जत्ता दब्बट्टयाए
असंखेज्जगुणा० जाव निगोदा पज्जत्ता दब्बट्टयाए संखेज्ज-
गुणा, सुहुमनिओएहिंतो पज्जत्तएहिंतो वायरनिओदजीवा
पज्जत्ता दब्बट्टयाए अणंतगुणा, सेसा तदेव० जाव सुहुमनि-
ओदजीवा पज्जत्तगा दब्बट्टयाए संखेज्जगुणा, सुहुमनिओ-
यजीवेहिंतो पज्जत्तएहिंतो दब्बट्टयाए वायरनिओयजीवा
पज्जत्ता, पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा, सेसं तदेव० जाव
सुहुमनिओया पज्जत्ता पएसट्टयाए संखेज्जगुणा ।

‘एपसि ण’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! स-
र्वस्तोका बादरनिगोदाः पर्याप्ता छव्यार्थतया, तेज्यो बादरनि-
गोदा अपर्याप्ता छव्यार्थतया असख्येयगुणा, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा
अपर्याप्ता छव्यार्थतया असख्येयगुणा, तेज्य सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता
द्रव्यार्थतया सख्येयगुणा । अत्र सर्वत्रापि युक्तिः प्रागुक्तैव । सू-
क्ष्मनिगोदेभ्यः छव्यार्थतया बादरनिगोदजीवा पर्याप्ता अनन्त-
गुणा, एकैकस्मिन् निगोदे अनन्तानां जीवानां भावात्, तेज्यो
बादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः, छव्यार्थतया असख्येयगु-
णा, निगोदानामसख्यातगुणत्वात् । एव तेज्यः सूक्ष्मनिगो-
दजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असख्येयगुणा, तेज्यः सूक्ष्मनि-
गोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया सख्येयगुणा, प्रदेशार्थतया
सर्वस्तोका, बादरनिगोदजीवा पर्याप्तका प्रदेशार्थतया, निगो-
दानां स्तोकात्वात् । तेभ्यो बादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता प्रदे-
शार्थतया असख्येयगुणा, निगोदानामसख्येयगुणत्वात् । एव ते-
ज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ताः । प्रदेशार्थतया असख्येयगु-

णा, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया संख्ये-
यगुणा, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यो वादरनिगोदाः
पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः, एकैकस्य निगोदस्य अ-
नन्ताणुकान्तस्कन्धनिष्ठाऽऽपन्नत्वात् । तेज्यो वादरनिगोदा
अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, एकैकवादरपर्याप्तनि-
गोदनिश्चया संख्यातीतानां वादरपर्याप्तनिगोदानामुत्पादात् ।
तेज्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्यातगु-
णाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया संख्येयगु-
णाः, छव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोकाः, वादरनिगोदाः पर्याप्ता
द्रव्यार्थतया, तेज्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ता छव्यार्थतया असं-
ख्येयगुणा, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता छव्यार्थतया असं-
ख्येयगुणा, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता छव्यार्थतया संख्ये-
यगुणाः । अत्र युक्तिर्निगोदानां द्रव्यार्थतया चिन्तायामिव । ते-
ज्यः सूक्ष्मनिगोदेभ्यः पर्याप्तेभ्यो वादरनिगोदजीवाः पर्या-
प्ता छव्यार्थतया अनन्तगुणाः, प्रतिवादरनिगोदमनन्तानां जी-
वानां भावात् । तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थ-
तया असंख्येयगुणाः, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता
छव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता
छव्यार्थतया संख्येयगुणाः । अत्र युक्तिर्निगोदजीवानां छव्या-
र्थतया चिन्तायामिव । तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यो
द्रव्यार्थतया चिन्तितेज्यो वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदे-
शार्थतया असंख्येयगुणाः, प्रतिवादरनिगोदपर्याप्तजीवमसं-
ख्येयानां लोकाऽऽकाशप्रमाणानां प्रदेशानां भावात् । तेज्यो
वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, ते-
ज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः,
तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा पर्याप्ता प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः ।
युक्तिरत्र निगोदजीवानां प्रदेशार्थतया संख्येयगुणचिन्ताया-
मिव । तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यः प्रदेशार्थतया
चिन्तितेभ्यो वादरनिगोदाः पर्याप्ता प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः ।
एकैकस्मिन् निगोदे अनन्तानामणुनां सद्भावात् । तेज्यो
वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः
सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः
सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः । अत्र यु-
क्तिर्निगोदानां प्रदेशार्थतया चिन्तायामिव । जी० ६ प्रति० ।
सांख्यवहारिका के प्रतिपाद्यन्ते, किं निगोदावस्थायत उद्भूताः,
उत सूक्ष्मनिगोदेभ्य उद्भूता, उत सूक्ष्ममात्रोद्भूताः ? इति प्रश्ने,
उत्तरम्-प्रज्ञापनावृत्तौ निगोदाऽऽद्भूता इति सामान्यं वचो न
विशेषधायां कर्तुं समर्थं स्यात् । सूक्ष्मात्राणां निगोद
इति सज्ञा नास्ति, निगोद इति नाम वनस्पतौ रुढम्,
तथा सूत्रेऽपि तथैव दृश्यते-सूक्ष्मनिगोदेभ्य उद्भूता, अत एव
सांख्यवहारिका इति । श्रुतिपरम्परयाऽपि बहुश्रुतानामयं प्रघोषः ।
यत -“सर्वे जीवा व्यवहार्य-व्यवहारितया द्विधा । निगोदा व्य-
वहार्यास्ते, चान्येऽपि व्यवहारिणः” ॥१॥ इति योगशास्त्रवृत्तौ इति ।
१३७ प्र० । सेन० १ उल्ला० । अनादिनिगोदमध्ये यथा भव्यस्य ज्ञा-
नदर्शनचारित्राणां सत्ता, तथा अज्ञव्यस्य भवति, न वेति प्रश्ने,
उत्तरम्-अभव्यस्य ज्ञानाऽऽदिसत्ता भवति, परमभव्यतया सा-
मग्रीसद्भावेन प्रकटीभवति, ज्ञव्यस्य तु तद्योगोऽस्याप्रकटीस्या-
दिति । १२८ प्र० । सेन० २ उल्ला० । आवलिकायु प्रमाणं सूक्ष्म-
वादरनिगोदयोरुभयो, किं वाऽऽद्यस्यैवेति प्रश्ने, उत्तरम्-सूक्ष्म-
निगोदस्य लुप्तकर्मवग्रहणरूपमेवान्तर्मुहूर्त्तमायुर्भवति । वाद-

रनिगोदस्य तु लुप्तकर्मवग्रहणरूपं किञ्चिन्न्यूनमन्तर्मुहूर्त्तरूपं
भवति, सामान्येन तूभयोरप्यन्तर्मुहूर्त्तमुच्यत इति १५५ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । सूक्ष्मनिगोदाभिर्गतो जीवः पुनः सूक्ष्मनिगो-
दमध्ये याति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-सूक्ष्मनिगोदाभिर्गतो
जीवः पुनरपि सूक्ष्मनिगोदे यातीति । २७३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

शिंगोदजीव-निगोदजीव-पु० । साधारणनामकर्मोदयवर्तिनि
जीवे, ज० १५ श० ६ उ० । नारकजीवेभ्यो निगोदजीवानां तु क-
मधिक, निगोदजीवेभ्यो वा नारकजीवानाम् ? इति प्रश्ने,
उत्तरम्-निश्चयतो नारकजीवेभ्यो निगोदजीवानां जन्ममरणा-
ऽऽद्येकशरीरानन्तजीवावस्थानाऽऽदिरूपमहद् दुःखं, परं नन्मत्त-
सूक्ष्मताऽऽदीनामिव नातिदुस्सहम् । व्यवहारतस्तु निगोदजीवे-
भ्यो नारकजीवानां परमाधार्मिककृतवेदनाऽऽदिरूपं दुःखं प्रति
किं साम्यं, हीनाधिकत्व वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-तेषां व्यवहारेण
समानं दुःखमवसीयते, निश्चयस्तु केवलमिदं इति । ३४३ ।
३४४ । प्र० । अनादिनिगोदजीवाः किं जनितबहुकर्मवशेन तत्र
तिष्ठन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रवाहापेक्षया अनादिकर्मसंबन्धेन
तत्र तिष्ठन्तीति । ३४५ प्र० । केचन निगोदजीवा लघुकर्मभूय व्य-
वहारशौ समायान्ति, तेषां तत्र लघुकर्मभवेन किं कारणमि-
ति प्रश्ने, उत्तरम्-मन्यत्वपारिणः, ऽऽदि किं तेषां लघुकर्मभवेन
कारणमिति ३४६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । मांसमध्ये निगोद-
जीवा उत्पद्यमानाः कथिताः सन्ति । तथाहि-“आमासु
अ पकासु अ, विपक्षमाणासु मसपेसीसु । उपपज्जन्ति अणुतो,
तच्चरणा तथ जंतूओ” ॥ १ ॥ एतज्जाथायां योगशास्त्रवृत्तौ-
यप्रकाशमध्ये कथितमस्ति, यन्निगोदशब्देन शरीरं कथ्यते-
ऽतो मांसमध्ये शरीरिणोऽनन्ता जीवा उत्पद्यन्ते, तच्चरीराणि
कानि ? मांसमेव शरीरतया परिणमति, तद्रूपाणि किं
वाऽसंख्यातानि शरीराणि उत्पद्यन्ते तानि, तेषामप्यनन्तशरी-
रिणामावाधोत्पद्यते ? न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-मांसमध्ये रस-
जड्दीन्द्रियजीवा अनेके उत्पद्यमानाः सभाव्यन्ते, तथा “आमा-
सु अ पकासु अ,” एतज्जाथायां ये निगोदजीवा उत्पद्यमानाः
कथिताः सन्ति, तत्र निगोदशब्देन सूक्ष्मजीवा एव अर्थः पर-
म्परया कथ्यमानोऽस्ति, पर साधारणवनस्पतिवदनन्तजीवाऽऽ-
थय एकशरीरनिगोद एवविधोऽर्थः कथ्यमानो नास्ति । यतः
प्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ मांसमध्ये तद्वर्णा अनेके जीवा उत्प-
द्यमानाः कथिताः सन्ति, परमनन्ता असंख्याता न कथिताः
सन्ति, तस्मादनन्ता असंख्याता यत्र कथिता सन्ति, पर
तत्रानन्ताऽसंख्यातशब्देन बहव इत्यर्थो ज्ञेयः, एव परम्पराऽस्ति ।
तानि च जीवशरीराणि मांसपुञ्जतयाऽन्यपुञ्जतया च मि-
श्रितानि उत्पद्यमानानि संभाव्यन्ते, तथा तस्मादऽऽदिरूप-
पु द्वीन्द्रियजीवा उत्पद्यमानाः कथिताः सन्ति, तद्वत्तेषामपि
मांसजीवानामावाधोत्पद्यते इति संभाव्यते, परमेकशरीर-
स्थानन्तजीववन्नोद्यते इति ज्ञातं नास्तीति ॥ ४४ प्र० । सेन०
४ उल्ला० ।

शिंगोय-निर्ग्रन्थ-पु० । निर्गता ग्रन्था छव्यतः सुवर्णाऽऽदिरूपाद्
प्रावतो मिथ्यात्वाऽऽदिभ्रूणादिति निर्ग्रन्थः । व्य० ३ उ० ।
स्था० । सूत्र० । निर्गतो बाह्याज्यन्तरो ग्रन्थो यस्मात्स निर्ग्र-
न्थः । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । बाह्याभ्यन्तरग्रन्थिरहिते, दश०
६ अ० । जैनसाधौ, दश० ३ अ० । स० । स्था० । (व्याख्या

'दिसा' शब्दे द्रष्टव्या) " णिगंथा जिणसासणभवा । " निर्ग्रन्थास्ते भण्यन्ते, ये जिनशासनभवाः प्रतिपन्नपारमेश्वरप्रवचनमुनयः । प्रव० ए० द्वार । पञ्चविधाः श्रमणाः, तत्र निर्ग्रन्था जैनसाधवः । आचा० २ शु० १ चू० १ म० १ उ० । सूत्र० । स्या० । आ० क० । ज्ञा० । प्रश्न० । आ० चू० । न० ।

(१) निर्ग्रन्थशब्दव्याख्या—

सहिरन्नगा संगंथा, अहिरन्नसुवर्णगा समणा ।

सहिरण्यकः सग्रन्थ उच्यते । अत्र हिरण्यग्रहण बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहोपलक्षण, ततो यः सपरिग्रह स सग्रन्थः । श्रमणा पुनरहिरण्यसुवर्णका अतो निर्ग्रन्था । हिरण्य रूप्य, सुवर्णं कनकम् । शृ० १ उ० । (ग्रन्थनिकेपो 'गथ' शब्दे तृ० ज्ञा० ७ ए० ३ पृष्ठे उक्तः)

प्रस्तुतयोजनामाह—

सावज्जेण विमुक्का, अविज्जतरवाहिरिण गंथेण ।

निगहपरमा य वि हू, तेणेव होंति निगंथा ॥

सावद्यः सपाप कर्मोपादाननिबन्धनत्वाद्यो ग्रन्थः, तेन सावन्त्यन्तरवाहेन ये मुक्तास्ते निर्ग्रन्था उच्यन्ते । येऽपि चान्तरं ग्रन्थेन न सर्वथा मुक्तास्तेऽपि, ये न विद्वांस क्रोधाऽऽदिदोषवेदिनः, तथा निग्रहपरमाः, तन्निर्जयप्रधानाः, तेनैव कारणेन ते निर्ग्रन्था भवन्ति ।

(२) अथाऽऽन्तर ग्रन्थमधिकृत्य ये मुक्ता, ये चामुक्ताः, तदेतदभिधिन्सुराह—

केडं सव्वविमुक्का, कोट्ठाईएहिं केडं भड्यव्वा ।

सेदिट्ठग विरचित्ता, जाणसु जो निगग्रो जत्तो ॥

क्रोधाऽऽदिभिरन्तरग्रन्थे केचित्सर्वविमुक्ता सर्वैरपि विप्रमुक्ता, केचित्पुनर्मत्तकव्या विकल्पनीयाः—कैश्चिद् मुक्ताः, कैश्चिदपि न मुक्ता इत्यभिप्रायः । अत्र शिष्यः प्राऽऽह—कथं नु नामेवं ज्ञास्यते?—अस्मी सर्वथा मुक्ता, अस्मी च न मुक्ता इत्युच्यते—श्रेणिक्किमुपशमश्रेणिकपकश्रेणिलक्षण, विरचय्य यथोक्तपरिपाठ्या स्थापयित्वा, ततो जानीहि यो यतः क्रोधाऽऽदेर्निर्गतः, अनिर्गतो वेति । शृ० १ उ० । म० । उक्त० । सूत्र० । (श्रेणिद्वयप्ररूपणा 'सवगसेदि' शब्दे तृ० भा० ७ उ० पृष्ठे, 'उवसमसेदि' शब्दे द्वि० भा० १०४३ पृष्ठे च द्रष्टव्या)

(३) एनां कृपकश्रेणिमध्यासीनेन येन यदनन्तानुबन्धादिक कृपित, स तेन मुक्त इत्यवसातव्यम् । येऽपि श्रेणिद्वयमथाऽपि न प्रतिपद्यन्ते, किन्तु सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकानामन्यनमस्मिन् सयमे वर्तन्ते, तेऽपि सकलनचतुष्टयवर्जैर्द्वादशभिः कपायैर्मुक्ता इत्यवगन्तव्यम् । यत उक्तम्—“वारसविहे कसाए, खविण उवसामिण य जोगेहिं । लवभइ चरित्तलजो, तस्स विसेसा म्मे पच ॥ १ ॥ ”

ततश्च—

जे वि अ न सव्वगथे—हि निगगया होंति केडं निगंथा ।

ने वि य निगहपरमा, हवंति तेसिं खउज्जुत्ता ॥

ये पि च सरागसयमवर्तिन सर्वेभ्य आभ्यन्तरग्रन्थेज्यो न निर्गताः, तेऽपि तेषां सज्जलनकपायाऽऽदीना कयोद्युक्ता उदयनिरोधोदयप्राप्तविफलीकरणाज्यां कयकरणाद्योद्यता सन्तो निग्रहपरमा अन्तरग्रन्थनिग्रहप्रधाना भवन्तीत्यतो निर्ग्रन्था उच्यन्ते ।

अपि च—

कल्लसफलेन न जुज्जइ, किं चित्तं तत्थ जं विगयरगो ।
संते वि जे कसाए, निगिहई सो वि तत्तुहो ॥

कलुषयन्ति सहजनिर्मल कर्मरजसा मलिनयन्तीति “अच्छ” ॥ ५ । १ । ४६ ॥ इति अच्छप्रत्यये कलुषा कषायाः, तेषां यत्फल पुरुषभाषणनयनमुखविकारै रौद्धयानानुबन्धाऽऽदिकं, तेन सह यन्न युज्यते न सवन्धमुपयाति, विगतरागो विशेषेणापुनर्भावेन गतो रागो यस्मात्स विगतरागः, कीरणमोह इत्यर्थः । तत्र किं चित्र किमाश्चर्यं?, कषायलक्षणकारणाभावान्न किञ्चिदित्यर्थः । यस्तु सतोऽपि विद्यमानानपि कषायान्निगृह्णाति, उदीयमानानेव प्रथमतो निरुणद्धि, कथञ्चिदुदयप्राप्तान् वा विफलीकरोति, सोऽपि तत्तुहो वीतराग इव निष्कषायो मन्तव्यः, सतामपि कषायाणामसत्कल्पनाकरणात्, अतः सरागसयतोऽपि निर्ग्रन्थोऽभिधीयते ।

अथ परं प्रश्नयति—

जइ अविज्जतरमुक्का, वाहिरगंथेण मुक्कया किइ ए १ ।

गिहइता उवगरणं, जम्हा अममत्तया तेसु ॥

यद्यनन्तरोक्तप्रकारेणाव्यन्तरग्रन्थमुक्ताः, ततो वस्त्रपात्राऽऽदिकमुपकरण गृह्णन्, ततः कथं, तुरिति वितर्कः । बाह्यग्रन्थेन मुक्ता उच्येरन्, वस्त्राऽऽदेरपि ग्रन्थरूपत्वादित्यन्तिप्रायः । सुरिराह—यस्मात्तेषु वस्त्रपात्राऽऽदिषु न विद्यते ममत्वमूर्च्छा येषां ते अममत्वकाः । “शेषाद्वा” ॥ ७ । ३ । १७५ ॥ इति कच्छप्रत्ययः । सूच्यारहिता । तेन बाह्यग्रन्थमुक्ता अप्यभिधीयन्ते । इयमत्र भावना—मूर्च्छा परिग्रहो गीयते तनूपकरणाविधारणमात्रम्, “मुक्ता परिग्रहो वुत्तो” इति वचनात् । अतः सयमोपपृष्टाऽऽदिनिमित्तमुपकरण धारयन्नपि विशुद्धचेतोवृत्तिरपरिग्रह एव ज्ञातव्यः । तदुक्त परमगुरुभिः—“अज्जन्थविसेहीए, उवगरण वाहिर परिहरतो । अपरिग्रहो च्ति भणिमो, जिणेहिं तेसुक्कदीहिं” ॥ १ । शृ० १ उ० । म० । उक्त० । सूत्र० ।

(४) अथ निर्ग्रन्थनिकेपमाह निर्युक्तिकृत—

णिकखेवो णियंउम्मी, चउविहो दुविहो य होइ दव्वम्मि ।

आगम एो आगमओ, एो आगमओ य सो तिविहो । ३२ । नि० ।

निकेपो न्यास (निबठम्मि च्ति) निर्ग्रन्थे निर्ग्रन्थविषये चतुर्विधः, नाम—स्थापना—छव्य—भावभेदात् । तत्र नामस्थापने ज्ञेये । द्विविधो भवति छव्ये—आगतो, नो आगतश्च । तत्राऽऽगतः प्राग्वत्, नो आगतश्च स इति निर्ग्रन्थभिर्भेद इति गाथाऽर्थः । उक्त० (पार्श्वटीका) ६ अ० । त्रैविध्यमेवाऽऽह—द्रव्यतो एक, अन्यो न छव्यतो भावत, अपरो द्रव्यतोऽपि प्रावतोऽपि । तत्र छव्यतो निर्ग्रन्थः स उच्यते, यो लिङ्गसहितो छव्यलिङ्गयुक्तो नि शङ्क सन्नध्यवस्यते, उत्प्रवज्जतीत्यर्थः । यस्तु प्रवज्यायामभिमुखो न तावदद्याऽपि प्रवजति, कारणेन वा य साधु परबिहो वर्तते, स द्वितीयो द्वितीयज्जवर्तो । यस्तु उदयसहितो द्रव्यजावलिङ्गयुक्तः स तृतीयः । उभयथा निर्ग्रन्थ इति प्राव । शृ० ३ उ० ।

जाणगसरीरभविण, तव्वडरित्ते य णिहवादीसु ।

भावम्मि णियंउ खज्जु, पंचविहो होइ णायव्वो ॥ ३३ ॥ नि० ।

(जाणुगसरीरमविष्टं चि) शरीरनिर्ग्रन्थो, प्रव्यशरीर-
निर्ग्रन्थश्च । पञ्चाकृतपुरस्कृतनिर्ग्रन्थपर्यायतयाऽयं घृतकुम्भ
इत्यादिन्यायतः प्राग्वद्भावनीयः । तद्व्यातिरिक्तश्च निहन्ताऽऽदि-
ष्टु । आदिशब्दात्पार्श्वस्थाऽऽदिपरिग्रहः । ज्ञाननिर्ग्रन्थोऽप्याग-
मतो, नो आगमतश्च, तत्राऽऽगमतस्तथैव । नो आगमनस्तु
स्वत एवाऽऽह निर्युक्तिकृत्-भावे निर्ग्रन्थः, खलुर्वाक्या-
लङ्कारे, पञ्चविधः पञ्चभेदो भवति ज्ञातव्य इति गाथाऽर्थः ।
वच० (पाईटाका) ६ अ० ।

(५) पञ्चविधनिर्ग्रन्थस्वरूपं चेदम्-

कऽ एं भंते ! गिरगंधा पणत्ता ! गोयमा ! पंच गिरगंधा
पणत्ता । तं जहा-पुलाए, वजसे, कुसीले, गिरगंधे,
सिणाए ।

(गिरगंधं चि) निर्गताः सवाह्याज्यन्तरग्रन्थादिति निर्ग्रन्थाः
साधवः, एतेषां च प्रनिपन्नसर्वविरतीनामपि विचित्रचारित्र-
मोहनीयकर्मकृत्योपशमाऽऽदिकृतो भेदोऽवसेयः । तत्र-(पुलाए
चि) पुलाको निःसारो धान्यकणः, पुलाकवत्पुलाकः संयम-
सारापेक्षया, स च संयमवानपि मनाक् तमसारं कुर्वन् पु-
लाक इत्युच्यते । (वजसे चि) वकुशं शवत्र, कर्बुरमित्यन-
र्थान्तरम्, ततश्च वकुशसंयमयोगाद्वाकुशः । (कुसीले चि) कु-
त्सितं शीघ्रं चरणमस्येति कुशीलः । (गिरगंधे चि) निर्गतो ग्र-
न्थान्मोहनीयकर्मोऽऽद्यादिति निर्ग्रन्थः । (सिणाए चि) स्ना-
त इव स्नातो घातिकमलक्षणमद्यपदलकालनादिति । ज० २५
श० ६ उ० ।

तत्रो गिरगंधा एोसषोवज्जा पणत्ता । जहा-पुलाए,
गिरगंधे, सिणाए । तत्रो गिरगंधा सष-णोसषोवज्जा
पणत्ता । तं जहा-वजसे, पणसेवणाकुसीले, कसाय-
कुसीले ।

(तत्रो इत्यादि) निर्गता ग्रन्थात् सवाह्याज्यन्तरादिति निर्ग्र-
न्थाः संयताः, 'नो' नैव, संज्ञायामाहाराऽऽद्यभिलाषरूपायां, पू-
र्वानुभूतस्मरणानागतचिन्ताद्वारेणोपयुक्ता ये ते नोसंज्ञोपयुक्ताः,
तत्र पुलाको ब्रह्मपुजाविनाऽऽदिना संयमासारताकारको व-
क्ष्यमाणलक्षणः, निर्ग्रन्थ उपशान्तमोहः, क्षीणमोहो वेति । स्नात-
को घातिकर्ममत्तकाश्रयानावाप्तशुद्धानस्वरूपः । तथा त्रय एव
संज्ञोपयुक्ताः, नोसंज्ञोपयुक्ताश्चेति संकीर्णस्वरूपाः, तथा स्वरूप-
त्वात् । तथा चाऽऽह-(सन्न नोसंज्ञोवज्जा चि) मंज्ञा चाहाराऽऽ-
दिविषया, नोसंज्ञा च तदभावलक्षणम् । संज्ञानोसंज्ञे, तयोरुप-
युक्ता इति विग्रहः । पूर्वहस्वता प्राकृतत्वादिति । तत्र वकुशः श-
रीरोपकरणविभूयाऽऽदिना सवत्रचारित्रपटः, प्रतिसेवनया मूल-
गुणाऽऽदिविषयया कुत्सितं शीघ्रं यस्य स तथा । एवं कपायकु-
शील इति । स्था० ३ ता० २ उ० । घ० २० । घ० । पं० भा० ।
पं० चू० । दर्श० । (पुलाकाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने)

(६) एते पुलाकाऽऽद्यः पञ्च निर्ग्रन्थविशेषा एमि संयमा-
ऽऽदिरनुगमविकल्पैः साध्या भवन्ति-

पणवण वेय रागे, कण चरित्त पणिवेवणा एणणे ।

तित्थे लिंग सरीरे, खित्ते काळे गति संजमणिकासे ॥१॥

जोगुवओग कसाए, लेसा परिणाम वंयवेदे य ।

कम्मोदीरण ठवसं-पजहस सप्पा य आहारे ॥ २ ॥

जव आगरिसे कालं-तरेय समुघाय खेत्त फुसणा य ।

जावे परिणामे खलु, अप्पावहुयं णियंठाणं ॥ ३ ॥

ज० २५ श० ६ उ० ।

(७) तत्र वेदद्वारे-

पुलाए णं भंते ! किं सवेयए होज्जा, अवेदए होज्जा ! गोयमा !
सवेयए होज्जा, एो अवेदए होज्जा । जऽ सवेदए होज्जा
किं इत्थीवेदए होज्जा, पुरिसवेदए होज्जा, पुरिसणपुंसगवेयए
होज्जा ! गोयमा ! णो इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए
होज्जा, पुरिसणपुंसगवेयए होज्जा । वजसे णं भंते ! किं
सवेयए होज्जा, अवेदए होज्जा ! गोयमा ! सवेदए होज्जा,
एो अवेदए होज्जा । जऽ सवेदए होज्जा किं इत्थीवेयए
होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, पुरिसणपुंसगवेयए होज्जा !
गोयमा ! इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, पुरिस-
णपुंसगवेयए होज्जा । एवं पणसेवणाकुसीले वि । कसाय-
कुसीले णं भंते ! किं सवेयए पुच्छा ! गोयमा ! सवेयए
वा होज्जा, अवेदए वा होज्जा । जऽ अवेदए होज्जा किं
ठवसंतवेदए होज्जा, खीणवेदए होज्जा ! गोयमा !
उवसंतवेदए वा होज्जा, खीणवेदए वा होज्जा । जऽ स-
वेदए होज्जा किं इत्थीवेदए होज्जा पुच्छा ! गोयमा ! ति-
सु वि जहा वजसे । गिरगंधे णं भंते ! किं सवेदए पुच्छा !
गोयमा ! एो सवेदए होज्जा, अवेदए होज्जा । जऽ अ-
वेदए होज्जा किं उवसंतवेदए होज्जा, खीणवेदए वा होज्जा
पुच्छा ! गोयमा ! उवसंतवेदए वा होज्जा, खीणवेदए वा
होज्जा । सिणाए णं भंते ! किं सवेयए होज्जा ! जहा गिरग-
ंधे तहा सिणाए वि, एवरं एो उवसंतवेदए होज्जा, खी-
णवेदए होज्जा ।

पुलाकवकुशप्रतिसेवनाकुशीलानामुपशमकपकश्रेणयोरजावात् ।
(नो इत्थीवेयए चि) स्त्रियाः पुलाकवज्जरेजावात् । (पुरिसन-
पुंसगवेयए चि) पुरुषः सन्न यो नपुंसकवेदको वदितकत्वाऽऽ-
दिजावात् । (वेदए वा होज्जा, खीणवेदए वा होज्जा चि) सू-
क्ष्मसंपरायगुणस्थानकं यावत्कपायकुशीलो भवति, स च
प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणेषु सवेदः, अनिवृत्तिवादेरे तूपशान्तेषु क्षी-
णेषु वा वेदेष्ववेद म्यात्, सूक्ष्मसम्पराये चेति । (नियंठे
णमित्यादि) (उवसंतवेयए वा होज्जा, खीणवेयए वा होज्जा
चि) श्रेणिद्वये निर्ग्रन्थत्वभावादिति । (सिणाए णमित्यादि)
(णो उवसंतवेदए होज्जा, खीणवेदए होज्जा चि) वृषकश्रेण्या-
मेव स्नातकत्वभावादिति ।

(८) रागद्वारे-

पुलाए णं भंते ! किं सरागे होज्जा, वीयरगे होज्जा !

गोयमा ! सरागे होज्जा, एो वीयरगे होज्जा, एवं० जाव

कसायकुसीले । णियंते णं भंते ! किं सरागे होज्जा पुच्छा ?
गोयमा ! णो सरागे होज्जा, वीयरगे होज्जा । जइ वीय-
रागे होज्जा किं उवसंतकसायवीयरगे होज्जा, खीणकसा-
यवीयरगे होज्जा ? गोयमा ! उवसंतकसायवीयरगे होज्जा,
खीणकसायवीयरगे होज्जा । सिणाते एवं चेव, शवरं णो
उवसंतकसायवीयरगे होज्जा, खीणकसायवीयरगे होज्जा ।
(पुत्ताए ण जंते ! किं सरागे सि) सरागः सकपायः ।

(८) कल्पद्वारे-

पुत्ताए णं भंते ! किं त्रियकप्पे होज्जा, अट्ठियकप्पे होज्जा ?
गोयमा ! त्रियकप्पे वा होज्जा, अट्ठियकप्पे वा होज्जा ।
एवं जाव सिणाए । पुत्ताए णं जंते ! किं जिणकप्पे होज्जा,
थेरकप्पे होज्जा, कप्पातीते होज्जा ? गोयमा ! णो
जिणकप्पे होज्जा, थेरकप्पे होज्जा, णो कप्पातीते होज्जा ।
वउसे णं जंते पुच्छा ? गोयमा ! जिणकप्पे वा होज्जा,
थेरकप्पे वा होज्जा, णो कप्पातीते होज्जा । एवं पडिसेवणा-
कुसीले वि । कसायकुसीले णं पुच्छा ? गोयमा ! जि-
णकप्पे वा होज्जा, थेरकप्पे वा होज्जा, कप्पातीते वा
होज्जा । णियंते णं पुच्छा ? गोयमा ! णो जिणकप्पे
होज्जा, णो थेरकप्पे होज्जा, कप्पातीते होज्जा । एवं
सिणाए वि ॥ ४ ॥

(किं त्रियकप्पे इत्यादि) आचेत्तक्याऽऽदिषु दशसु पदेषु प्रथमप-
ञ्चमतिर्यकरसाधवः स्थिता एवाऽवश्यं तत्पालनादिति । तेषां
स्थितकल्पः, तत्र वा पुत्ताको भवेत् । मध्यमतीर्यकरसाधवस्तु तेषु
स्थिताऽस्थिताश्च स्थितास्थिताश्चेत्यन्यकल्पः, तेषां तत्र
वा पुत्ताको भवेत् । एवं सर्वेऽपि । अथवा-कल्पो जिनकल्पः, स्थ-
विरकल्पश्चेतद् द्विधेति । तमाश्रित्याऽऽह- (पुत्ताए णं भंते ! किं
जिणकप्पे इत्यादि) (कप्पातीते ति) जिनकल्पस्थविरकल्पाभ्या-
मन्यत्र । (कसायकुसीले णमित्यादि) (कप्पातीते वा होज्जा सि)
कल्पातीते वा कपायकुशीलो भवेत्, कल्पातीतस्य उग्रस्थतीर्य-
करस्य सकपायत्वादिति । (नियंते णमित्यादि) (कप्पातीते
होज्जा सि) निर्ग्रन्थ कल्पातीत एव भवेत्, यतस्तस्य जिनकल्प-
स्थविरकल्पधर्मा न सन्तीति ।

(९) चरित्रद्वारे-

पुत्ताए णं जंते ! किं सामाइयसंजमे होज्जा, छेओवट्ठाव-
णियसंजमे होज्जा, परिहारविसुद्धियसंजमे होज्जा, सुहुमसं-
परायसंजमे होज्जा, अहक्खायसंजमे होज्जा ? गोयमा !
सामाइयसंजमे होज्जा, छेओवट्ठावणियसंजमे होज्जा, णो
परिहारविसुद्धियसंजमे होज्जा, णो सुहुमसंपरायसंजमे
होज्जा, णो अहक्खायसंजमे होज्जा । एवं वउसे वि । एवं
पडिसेवणाकुसीले वि । कसायकुसीले णं पुच्छा ? गोय-
मा ! सामाइयसंजमे वा होज्जा० जाव सुहुमसंपरायसंजमे
वा होज्जा, णो अहक्खायसंजमे होज्जा । णियंते णं

पुच्छा ? गोयमा ! णो सामाइयसंजमे वा होज्जा० जाव णो
सुहुमसंपरायसंजमे वा होज्जा, अहक्खायसंजमे वा होज्जा ।
एवं सिणाते वि ॥ ५ ॥

चरित्रद्वारं व्यक्तमेव ।

(१०) प्रतिसेवनाद्वारे-

पुत्ताए णं भंते ! किं पमिसेवए होज्जा, अपमिसेवए
होज्जा ? गोयमा ! पमिसेवए होज्जा, णो अपमिसेवए
होज्जा । जइ पडिसेवए होज्जा, किं मूलगुणपमिसेवए
होज्जा, उत्तरगुणपमिसेवए होज्जा ? गोयमा ! मूलगुण-
पमिसेवए होज्जा, उत्तरगुणपमिसेवए होज्जा, मूत्रगुणपडि-
सेवमाणे पंचएहं अणासवाणं अस्मयरं पडिसेवेज्जा, उत्तर-
गुणपमिसेवमाणे दसविहस्म पच्चक्खाणस्म अस्मयरं पमि-
सेवेज्जा । वउसे णं पुच्छा ? गोयमा ! पमिसेवए होज्जा,
णो अपमिसेवए होज्जा । जइ पमिसेवए होज्जा किं मूत्र-
गुणपडिसेवए होज्जा, उत्तरगुणपडिसेवए होज्जा ? गो-
यमा ! णो मूत्रगुणपडिसेवए होज्जा, उत्तरगुणपमिसेवए
होज्जा । उत्तरगुणपमिसेवमाणे दसविहस्म पच्चक्खाणस्स
अस्मयरं पमिसेवेज्जा । पमिसेवणाकुसीले जहा पुत्ताए ।
कसायकुसीले पुच्छा ? गोयमा ! णो पमिसेवए होज्जा ।
एवं णियंते वि । एवं सिणाते वि ॥ ६ ॥

(पमिसे-) समयप्रतिकूलार्थस्य सज्जलनकथायोदया-
त्सेवकः प्रतिसेवकः, संयमविराधक इत्यर्थः । (मूत्रगुणपमि-
सेवए सि) मूलगुणा प्राणातिपातविरमणाऽऽद्य, तेषां प्रातिकू-
ल्येन सेवकः मूलगुणप्रतिसेवकः । एवमुत्तरगुणप्रतिसेवकोऽपि,
नवरमुत्तरगुणाः दशविधप्रत्याख्यानरूपाः । (दसविहस्स
पच्चक्खाणस्स सि) तत्र दशविध प्रत्याख्यानम्, 'अणागतमइ-
कत कोडीसहिय' इत्यादिप्राग्वाक्यान्तस्वरूपम् । अथवा-
" नवकारपोरिसीए " इत्याद्यावश्यकप्रसिद्धम् । (अस्मयरं
पमिसेवेज्जा सि) एकतर प्रत्याख्यान विराधयेदुपलक्षणत्वा-
च्चास्य पिएडविशुद्धादिविराधकत्वमपि सम्भाव्यत इति ।

(११) ज्ञानद्वारे-

पुत्ताए णं भंते ! कइसु णाणेषु होज्जा ? गोयमा ! दोसु
वा तिसु वा होज्जा, दोसु होज्जमाणे दोसु आनिणिबो-
हियणाणसु अणाणेषु होज्जा, तिसु होज्जमाणे तिसु
आभिणिबोहियणाणसु अणाणओहिणाणेषु होज्जा ।
एवं वउसे वि । एवं पमिसेवणाकुसीले वि । कसाय-
कुसीले णं पुच्छा ? गोयमा ! दोसु वा तिसु वा चउसु वा
होज्जा । दोसु होज्जमाणे दोसु आनिणिबोहिय-
णाणसु अणाणेषु होज्जा । तिसु होज्जमाणे तिसु आ-
निणिबोहियणाणसु अणाणओहिणाणेषु होज्जा, अ-
हवा तिसु आभिणिबोहियणाणसु अणाणमणपज्जवणा-
णेषु होज्जा, चउसु होज्जमाणे चउसु आनिणिबोहि-
यणाणओहिणाणमणपज्जवणाणेषु होज्जा । एव णियं-

ते वि । सिणाते एं पुच्छा ? । गोयमा ! एगम्मि केवल-
णाणेसु होज्जा । पुलाए ण भंते ! केवइयं सुयं अहि-
ज्जेज्जा ? । गोयमा ! जहसेण एवस्स पुव्वस्स ततियं आ-
चारवत्थुं, उक्कोसेण एव उवाइं अहिज्जेज्जा । वउस णं
पुच्छा ? । गोयमा ! जहमेणं अट्ठ पवयणमायाओ, उक्कोसण
दस पुव्वाइं अहिज्जेज्जा । एवं पडिसेवणाकुसीद्वि । व ।
कसायकुसीद्वे णं पुच्छा ? । गोयमा ! जहमेणं अट्ठ पवयण-
मायाओ, उक्कोसेण चउदम उवाइं अहिज्जेज्जा । एवं
णियंते वि । सिणाते एं पुच्छा ? । गोयमा ! मयवतिरित्ते
होज्जा ॥ ९ ॥

आग्निनिबोधिकाऽऽदिज्ञानस्वावाद् ज्ञानविशेषभूत श्रुत वि-
शेषेण चिन्तयन्नाह- (पुलाए ण भंते ! केवइयं सुयमित्यादि)
(जहमेण अट्ठ पवयणमायाओ ति) अष्टप्रवचनमातृपालनरूप-
त्वाच्चारित्रस्य, तद्वतोऽष्टप्रवचनमातृपरिज्ञानेनावश्य भाव्य,
ज्ञानपूर्वकत्वाच्चारित्रस्य, तत्परिज्ञानं च श्रुतादतोऽष्टप्रवचन-
मातृप्रतिपादनपर श्रुत वकुशस्य जघन्यतोऽपि भवताति । तच्च
“ अष्टएह पवयणमाईण ” इत्यस्व यद्विचरणसूत्रं तत्सम्भा-
व्यते । यत्पुनरुत्तराध्ययनेषु प्रवचनमातृप्रतिपादननामक्रमध्यय-
नं, तद् गुरुत्वादिशिष्टतरश्रुतत्वाच्च न जघन्यत- सम्भवतीति
बाहुल्याऽऽश्रय चेद् श्रुतप्रमाणं, तेन न मापतुषाऽऽदिना व्यभि-
चार इति ।

(१२) तीर्थद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं तित्थे होज्जा, अतित्थे होज्जा ? ।
गोयमा ! तित्थे होज्जा, एणो अतित्थे होज्जा । एवं वउसे
वि । एवं पडि वणाकुमीद्वे वि । कमायकुमीद्वे पुच्छा ? ।
गोयमा ! तित्थे वा होज्जा, अतित्थे वा होज्जा । जइ
तित्थे होज्जा किं तित्थयरे होज्जा, पत्तेयवुच्छे होज्जा ? ।
गोयमा ! तित्थयरे वा होज्जा, पत्तेयवुच्छे वा होज्जा ।
एव णियंते वि । एवं सिणाते ॥ ८ ॥

(कसायकुसीलेत्यादि) कपायकुशीलवृक्षस्थावस्थायां
तीर्थकरोऽपि स्वादतस्तदपेक्षया तीर्थव्यवच्छेदे च तदन्योऽ-
प्यसौ स्यादिति, तदन्यापेक्षया च “ अतित्थे वा होज्जा ति ” इ-
त्युच्यते । अत एवाऽऽह— “ जदि तित्थे होज्जा, किं तित्थयरे
होज्जा ” इत्यादि ।

(१३) लिङ्गद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं सल्लिगे होज्जा, अण्णल्लिगे हो-
ज्जा, गिहिल्लिगे होज्जा ? । गोयमा ! दव्वल्लिगं प-
रुच्च सल्लिगे वा होज्जा, अण्णल्लिगे वा होज्जा । जा-
वल्लिगं परुच्च णियम सल्लिगे होज्जा, एवं जाव सि-
णाए । ॥ १० ॥

लिङ्गं द्विधा, द्रव्यज्ञावभेदात् । तत्र ज्ञावलिङ्गं ज्ञानाऽऽदि, एतच्च स्व
विद्वमेव, ज्ञानाऽऽदिभावस्याहंतामेव भावात् । द्रव्यलिङ्गं तु द्वे-
धा, न्वलिङ्गपरविद्वज्ज्ञेदात् । तत्र स्वलिङ्गं रजोहरणाऽऽदि । पर-
लिङ्गं च द्विधा—कुनीर्यिकलिङ्गं, गृहस्थलिङ्गं चेत्यत आह—(पु-

लाए णं भंते ! किं सल्लिगे इत्यादि) त्रिविधलिङ्गेऽपि प्रवेद
द्रव्यलिङ्गानपेक्षत्वाच्चरणपरिणामस्येति ।

(१४) शरीरद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं कइसु सरीरेसु होज्जा ? । गोयमा ! तिसु
ओरास्त्रियतेयाकम्मएसु होज्जा । वउसे णं भंते ! पुच्छा ? ।
गोयमा ! तिसु वा चउसु वा होज्जा, तिसु होज्जमाणे
तिस ओरास्त्रियतेयाकम्मएसु होज्जा । चउसु होज्जमाणे
चउस ओरास्त्रियवेरव्वियतेयाकम्मएसु होज्जा । एवं
पडिसेवणाकुमीद्वे वि । कमायकुसीद्वे पुच्छा ? । गोयमा !
तिसु वा चउसु वा पंचसु वा होज्जा । तिसु होज्जमाणे
तिसु ओरास्त्रियतेयाकम्मएसु होज्जा, चउसु होज्जमाणे
चउसु ओरास्त्रियवेरव्वियतेयाकम्मएसु होज्जा । पंचसु हो-
ज्जमाणे पंचसु ओरास्त्रियवेरव्वियआहारगतेयाकम्मएसु
होज्जा । णियंते, सिणाओ य जहा पुलाओ ॥ १० ॥

शरीरद्वारं व्यक्तम् ।

(१५) क्षेत्रद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं कम्मचूमीसु होज्जा ? । गोयमा ! जम्म-
णसंतिजावं पडुच्च कम्मचूमीए होज्जा, णो अकम्मचूमीए
होज्जा ? । वउसे णं पुच्छा ? । गोयमा ! जम्मणसंतिजावं पडुच्च
कम्मचूमीए होज्जा, एणो अकम्मचूमीए होज्जा । साहरणं
परुच्च कम्मचूमीए होज्जा, अकम्मचूमीए वा होज्जा । एवं
पजाव सिणाए ॥ ११ ॥

(पुलाए ण भंते ! किं कम्मचूमीए इत्यादि) (जम्मणसंतिभाव प-
डुच्च ति) जन्म उत्पादः, सद्भावश्च त्रिविक्रितक्षेत्रादन्यत्र, तत्र वा
जातस्य, तत्र चरणज्ञावे नास्ति न्वम्, एतयोश्च समाहारद्वन्द्वोऽनन्त-
त्पतीत्य पुलकः कर्मचूमी भवेत्, तत्र जायते, विहरति च तत्र-
वेत्यर्थः । अकर्मचूमी पुनरसौ न जायते, तज्जातस्य चारित्रा-
भावात् । न च तत्र वर्तते, पुलाकद्वन्द्वौ वर्तमानस्य देवाऽऽदिभिः
संहर्तुमशक्यत्वात् । वकुशसूत्रे—(नो अकम्मचूमीए होज्जा ति)
अकर्मचूमी वकुशो न जन्मतो जवति, स्वकृतविहारतश्च, पर-
कृतविहारतस्तु कर्मचूमीयमकर्मचूमीयां च सम्भवतीत्येतदे-
वाऽऽह—(साहरणं पडुच्चेत्यादि) इह च संहरणं क्षेत्रान्त-
रात्क्षेत्रान्तरे देवाऽऽदिभिर्नयनम् ।

(१६) कालद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं ओमप्पिणीकाले होज्जा, उस्मप्पिणी-
काले होज्जा, एणो ओसप्पिणी णो उस्सप्पिणीकाले होज्जा ? ।
गोयमा ! ओसप्पिणीकाले वा होज्जा, उस्सप्पिणीकाले
वा होज्जा, एणो ओमप्पिणी णो उस्मप्पिणीकाले वा होज्जा ।
जइ ओमप्पिणीकाले होज्जा किं सुममसुसमाकाले
होज्जा १, सुममाकाले होज्जा २, सुममदुस्समाकाले
होज्जा ३, दुस्ममसुसमाकाले होज्जा ४, दुस्ममाकाले
होज्जा ५, दुस्ममदुस्ममाकाले होज्जा ६ ? । गोयमा !
जम्मणं परुच्च णो सुममसुसमाकाले होज्जा ?, णो

सुसमाकाक्षे होज्जा २, सुसमदुस्समाकाक्षे वा होज्जा ३, दुस्समसुसमाकाक्षे वा होज्जा ४, एणो दुस्समाकाक्षे होज्जा ५, एणो दुस्समदुस्समाकाक्षे होज्जा ६ । संतिजावं पडुच्च एणो सुसमसुसमाए होज्जा १, एणो सुसमाए होज्जा २, सुसमदुस्समाए होज्जा ३, दुस्समसुसमाए होज्जा ४, दुस्समाए होज्जा ५, एणो दुस्समदुस्समाए होज्जा ६ । जदि उस्सप्पिणीकाले होज्जा किं दुस्समदुस्समाकाले होज्जा १, दुस्समाकाले होज्जा २, दुस्समसुसमाकाक्षे होज्जा ३, सुसमदुस्समाकाले होज्जा ४, सुसमाकाले होज्जा ५, सुसमदुस्समाकाले होज्जा ६ ? । गोयमा ! जम्मणं पडुच्च एणो दुस्समसुसमाकाक्षे होज्जा १, दुस्समाकाक्षे होज्जा २, दुस्समसुसमाकाले वा होज्जा ३, सुसमदुस्समाकाले वा होज्जा ४, एणो सुसमाकाक्षे वा होज्जा ५, एणो सुसमसुसमाकाक्षे वा होज्जा ६ । संतिजावं पडुच्च एणो दुस्समदुस्समाकाले होज्जा १, एणो दुस्समाकाक्षे होज्जा २, दुस्समसुसमाकाक्षे होज्जा ३, सुसमदुस्समाकाक्षे वा होज्जा ४, एणो सुसमाकाक्षे होज्जा ५, एणो सुसमसुसमाकाक्षे होज्जा ६ । जइ एणो ओसप्पिणी एणो उस्सप्पिणीकाक्षे होज्जा किं सुसमसुसमापद्धिजागे होज्जा १, सुसमापद्धिजागे होज्जा २, सुसमदुस्समापद्धिभागे होज्जा ३, दुस्समसुसमापद्धिभागे होज्जा ४ ? । गोयमा ! जम्मणं संतिभावं पडुच्च एणो सुसमसुसमापद्धिजागे होज्जा १, एणो सुसमापद्धिजागे होज्जा २, एणो सुसमदुस्समापद्धिजागे होज्जा ३, दुस्समसुसमापद्धिभागे होज्जा ४ । वडसे णं जंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! ओसप्पिणीकाक्षे वा होज्जा, उस्सप्पिणीकाक्षे वा होज्जा, एणो ओसप्पिणीकाक्षे वा होज्जा, एणो उस्सप्पिणीकाक्षे वा होज्जा । जइ ओसप्पिणीकाक्षे होज्जा किं सुसमसुसमाकाक्षे वा होज्जा पुच्छा ? । गोयमा ! जम्मणं संतिभावं पडुच्च एणो सुसमसुसमाकाक्षे होज्जा १, एणो सुसमाकाले होज्जा २, सुसमदुस्समाकाक्षे होज्जा ३, दुस्समसुसमाकाक्षे वा होज्जा ४, दुस्समाकाक्षे वा होज्जा ५, एणो दुस्समदुस्समाकाले होज्जा ६ । साहरणं पडुच्च अणयरे समाकाक्षे जदि ओसप्पिणीकाक्षे होज्जा किं दुस्समदुस्समाकाले होज्जा ? । गोयमा ! जम्मणं पडुच्च एणो दुस्समदुस्समाकाक्षे होज्जा, जहेव पुलाए । संतिभावं पडुच्च एणो दुस्समदुस्समाकाक्षे होज्जा । एवं संतिभावेण वि जहा पुलाए० जाव एणो सुसमसुसमाकाले होज्जा । साहरणं पडुच्च अणयरे समाकाले होज्जा, जहा एणो ओसप्पिणी एणो उस्सप्पिणीकाले होज्जा पुच्छा ? । गोयमा ! जम्मणं संति-

भावं पडुच्च एणो सुसमसुसमापद्धिभागे होज्जा । जहेव पुलाए० जाव दुस्समसुसमापद्धिभागे होज्जा । साहरणं पडुच्च अणयरे पद्धिजागे होज्जा, जइ वडसे, एवं पडिसेवणाकुसीले वि । एवं कसायकुसीले वि । णियंठो, सिणाओ य जहा पुलाए; एवरं एएसिं अण्भहियं साहरणं जाणियव्वं; सेसं तं चेव ॥ १२ ॥

त्रिविध कालोऽवसर्पिण्यादि । तत्राऽऽद्यद्वय भरतैरावतयो, तृतीयस्तु महाविदेहहैमवताऽऽदिषु । (सुसमदुस्समाकाले वा होज्जा स्ति) आदिदेवकाले इत्यर्थः । (दुस्समसुसमाकाले वेति) चतुर्थे अरके इत्यर्थः । उक्तात्समाख्यायाऽन्यत्राऽसौ जायते । (संतिभावं पडुच्चेत्यादि) अवसर्पिण्यां सद्भाव प्रतीत्य तृतीयचतुर्थपञ्चमाऽऽरकेषु भवेत्, तत्र चतुर्थारके जातः सन्पञ्चमेऽपि वर्तते, तृतीयचतुर्थारकसद्भावस्तु तज्जन्मपूर्वक इति । (जइ उस्सप्पिणीत्वादि) उस्सर्पिण्यां द्वितीयतृतीयचतुर्थेऽवरकेषु जन्मतो भवति, तत्र द्वितीयस्वाऽन्ते जायते, तृतीये तु चरणं प्रतिपद्यते, तृतीयचतुर्थयोस्तु जायते, चरणं च प्रतिपद्यत इति । सद्भावं पुनः प्रतीत्य तृतीयचतुर्थयोरेव तस्य सत्ता, तयोरेव चरणप्रतिपत्तेरिति । (जइ एणो ओसप्पिणीत्वादि) (सुसमसुसमापद्धिभागे स्ति) सुसमसुसमाया प्रतिभागः सादृश्यं यत्र काले स तथा । स च देवकुत्तरकुत्तुपु । एव सुसमाप्रतिभागो हरिर्वर्षरम्यकवर्षेषु, सुसमदुस्समाप्रतिभागो हैमवतैरयवतेषु, दुस्समसुसमाप्रतिभागो महाविदेहेषु । (नियंठो, सिणाओ य जहा पुलाए स्ति) एतौ पुलाकवद्वक्तव्यौ । विशेष पुनराह- (नवर एएसिं अण्भहियं साहरणं जाणियव्वं स्ति) पुलाकस्य हि पूर्वोक्तयुक्त्या साहरणं नास्त्येतयोश्च तत्सम्भवतीति कृत्वा तद्वाच्यं, साहरणद्वारेण च यस्तयो सर्वकालेषु सम्भवोऽसौ पूर्वसंहृतयोर्निर्ग्रन्थक्यातकत्वप्राप्तौ छद्मव्यः, यतो नापगतवेदानां साहरणमस्तीति । यदाह-“ समणीमवगयवेव, पडिहारपुलायमप्पमत्तं च । चोहलपुण्वि आहा-रगं च न य को इ संहरइ ॥ १ ॥ ” स्ति ।

(१७) गतिद्वारे सौधर्माऽऽदिका देवगतिरिच्छाऽऽद्यस्तङ्के-
दास्तवायुश्च पुलाकाऽऽदीनां निरूप्यते-

पुलाए णं भंते ! कालगए समाणे कं गतिं गच्छइ ? । गोयमा ! देवगतिं गच्छइ । देवगतिं गच्छमाणे किं जवणवासीसु उववज्जेज्जा, वाणमंतरेसु उववज्जेज्जा, जोइसियवेमाणिएसु उववज्जेज्जा ? । गोयमा ! एणो जवणवासीणो-
वाणमंतरेणो जोइसियवेमाणिएसु उववज्जेज्जा । वेमाणिएसु उववज्जमाणे जहण्णेणं सोहम्मे कप्पे, उक्कोसेणं सहस्सारे कप्पे उववज्जेज्जा । वडसे णं एवं चेव, एवरं उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे । पडिसेवणाकुसीले जहा वडसे । कसायकुसीले जहा पुलाए, एवरं उक्कोसेणं अणुत्तरविमाणेसु य । णियंठे णं जंते ! एवं चेव, जाव० वेमाणिएसु उववज्जमाणे अजहण्णमणुक्कोसं अणुत्तरविमाणेसु उववज्जेज्जा । सिणाए णं भंते ! कालगए समाणे कं गतिं गच्छति ? । गोयमा ! सिद्धगतिं गच्छति । पुलाए णं भंते !

देवसु उववज्जेज्जाणे किं इंदत्ताए उववज्जेज्जा, तायत्तीस-
गत्ताए उववज्जेज्जा, लोगपालत्ताए उववज्जेज्जा, अहमिं-
दत्ताए उववज्जेज्जा ? गोयमा ! अविराहणं पमुच्च ई-
दत्ताए उववज्जेज्जा, सामाणियत्ताए उववज्जेज्जा, तायत्ती-
सगत्ताए उववज्जेज्जा, लोगपालत्ताए उववज्जेज्जा, एो
अहमिंदत्ताए उववज्जेज्जा । विराहणं पमुच्च अण्यरेसु
उववज्जेज्जा । एवं वउसे वि । एवं पमिसेवणाकुसीले वि ।
कसायकुसीले पुच्छा ? गोयमा ! अविराहणं पमुच्च ईदत्ताए
वा उववज्जेज्जा० जाव अहमिंदत्ताए उववज्जेज्जा । विराह-
णं पडुच्च अण्यरेसु उववज्जेज्जा । णियंठे पुच्छा ? गोयमा !
अविराहणं पडुच्च एो इंदत्ताए उववज्जेज्जा० जाव एो
लोगपालत्ताए उववज्जेज्जा, अहमिंदत्ताए उववज्जेज्जा । वि-
राहणं पडुच्च अण्यरेसु उववज्जेज्जा । पुलागस्स एं भंते !
देवलोगेसु उववज्जेज्जास्स केवइयं कालं ठिई पसत्ता ? ।
गोयमा ! जहसेणं पडिओवमपुहत्तं, उकोसेणं अट्टारससाग-
रोवमाइं । वउसस्स एं पुच्छा ? गोयमा ! जहसेणं
पडिओवमपुहत्तं, उकोसेणं वावीसं सागरोवमाइं ।
एवं पडिसेवणाकुसीलस्स वि । कसायकुसीलस्स पु-
च्छा ? गोयमा ! जहसेणं पडिओवमपुहत्तं, उकोसे-
णं तेत्तीसं सागरोवमाइं । णियंठस्स पुच्छा ? गोयमा !
अजहसमणुकोसं तेत्तीसं सागरोवमाइं ॥ १३ ॥

तत्र च-(अविराहणं पमुच्च स्ति) अविराधना ज्ञानाऽऽदीनाम् ।
अथवा लब्धेरनुपजीवनादनस्तां प्रतीत्य अविराधकाः सन्त
इत्यर्थः । (अण्यरेसु उववज्जेज्जा स्ति) भवनपत्यादीनामन्य-
तरेषु देवेषूपपद्यन्ते, विराधितसयमाना भवनपत्याद्युत्पादस्यो-
क्तत्वात् । यच्च प्रागुक्तम्-“ वेमाणिएसु उववज्जेज्जा स्ति ” तत्सं-
यमाविराधकत्वमाश्रित्यावसेयम् ।

(१८) संयमद्वारे संयमस्थानानि, तेषां चालपत्वाऽऽदि चिन्त्यते-
पुलागस्स एं भंते ! केवइया संजमट्टाणा पणत्ता ? गोयमा !
असंखेज्जा संजमट्टाणा पणत्ता । एवं० जाव कसायकु-
सीलस्स । णियंठस्म एं भंते ! केवइया संजमट्टाणा
पणत्ता ? गोयमा ! एगे अजहसमणुकोसए संजमट्टा-
णे पसत्ते । एवं सिणायस्स वि । एसि एं भंते !
पुलागवउसपमिसेवणाकसायकुसीले एं णियंठसिणा-
याणं संजमट्टाणाणं कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया वा ? ।
गोयमा ! सव्वत्थेवे णियंठस्स सिणायस्स एगे अज-
हसमणुकोसए संजमट्टाणे । पुलागस्स संजमट्टाणा
असंखेज्जगुणा । वउसस्स संजमट्टाणा असंखेज्जगुणा । प-
मिसेवणाकुसीलस्स संजमट्टाणा असंखेज्जगुणा । कसाय-
कुसीलस्स संजमट्टाणा असंखेज्जगुणा ॥ १४ ॥

तत्र-(पुलागस्सेत्यादि) संयमश्चारित्र, तस्य स्थानानि
दुष्प्रकर्षाप्रकर्षकृता भेदाः संयमस्थानानि, तानि च प्रत्येक स-

र्वाऽऽकाशप्रदेशाग्रगणितसर्वाऽऽकाशप्रदेशपरिमाणपर्यवोपेता-
नि प्रवृत्ति, तानि च पुलाकस्यासङ्ख्येयानि भवन्ति, विचित्रत्वा-
च्चारित्रमोहनीयकयोपशमस्य । एवं वावत्कषायकुशीलस्य ।
(एगे अजहसमणुकोसए संजमट्टाणे स्ति) निग्रन्थस्यैकं स-
ंयमस्थानं भवति, कषायाणामुपशमस्य कथस्य चाविचित्रत्वेन शु-
द्धेरकविधत्वादेकत्वादेव च तदजघन्योत्कृष्टं, बहुष्वेव जघन्यो-
त्कृष्टजावसद्भावादिति । अथ पुलाकाऽऽदीनां परस्परतः संयम-
स्थानाल्पबहुत्वमाह-(एसि णमित्यादि) सर्वेभ्यः स्तोकां स-
र्वस्तोक निग्रन्थस्य स्नातकस्य च संयमस्थानं, कुतो यस्मादेकं
किंनूतं तदित्याह-(अजहसेत्यादि) एतच्चैवं शुद्धेरकविध-
त्वात्, पुलाकाऽऽदीनां तूक्तक्रमेणासंख्येयगुणानि तानि कयोप-
शमवैचित्र्यादिति ।

(१६) अथ निकर्षद्वारम्-तत्र निकर्षः सन्निकर्षः पुलाकाऽऽदीनां
परस्परेण संयोजनं, तस्य च प्रस्तावनार्थमाह-

पुलागस्स एं भंते ! केवइया चरित्तपज्जवा पणत्ता ? गो-
यमा ! अणंता चरित्तपज्जवा पणत्ता । एवं० जाव सिणाय-
स्स । पुलाए एं भंते ! पुलागस्स सट्टाणसण्णगासेणं च-
रित्तपज्जवेहिं किं हीणे, तुद्धे, अब्भहिए ? गोयमा ! सिय ही-
णे, सिय तुद्धे, सिय अब्भहिए । जइ हीणे अणंतभागहीणे
वा, असंखेज्जभागहीणे वा, संखेज्जभागहीणे वा, संखेज्ज-
गुणहीणे वा, असंखेज्जगुणहीणे वा, अणंतगुणहीणे वा ।
अइ अब्भहिए अणंतभागमब्भहिए वा, असंखेज्जभागम-
ब्भहिए वा, संखेज्जभागमब्भहिए वा, संखेज्जगुणमब्भ-
हिए वा, असंखेज्जगुणमब्भहिए वा, अणंतगुणमब्भहिए वा ।
पुलाए एं भंते ! वउसस्स परट्टाणसण्णगासेणं चरित्त-
पज्जवेहिं किं हीणे, तुद्धे, अब्भहिए ? गोयमा ! हीणे,
एो तुद्धे, एो अब्भहिए अणंतगुणे । एवं पडिसेवणा-
कुसीले वि । कसायकुसीलेणं समं छट्ठाणवडिए जहेव
मट्टाणे । णियंठस्स जहा वउसस्स । एवं सिणायस्स वि ।
वउसे एं भंते ! पुलागस्स परट्टाणसण्णगासेणं चरित्त-
पज्जवेहिं किं हीणे, तुद्धे, अब्भहिए ? गोयमा ! हीणे,
एो तुद्धे, अब्भहिए, अणंतगुणमब्भहिए । वउसे एं भं-
ते ! वउसस्स सट्टाणस्स सण्णगासेणं चरित्तपज्जवेहिं
पुच्छा ? गोयमा ! सिय हीणे, सिय तुद्धे, सिय अब्भ-
हिए । जइ हीणे छट्ठाणवडिए । वउसे एं भंते ! पमिसेव-
णाकुशीलस्स परट्टाणसण्णगासेणं चरित्तपज्जवेहिं किं हीणे
छट्ठाणवडिए ? एवं कसायकुसीलस्म वि ? वउसे एं भंते !
णियंठस्म परट्टाणसण्णगासे एं चरित्तपुच्छा ? गो-
यमा ! हीणे, एो तुद्धे, एो अब्भहिए अणंतगुणहीणे ।
एवं सिणायस्म वि । पमिसेवणाकुशीलस्स एवं चेव ।
वउसस्स वत्तव्वया जाणियव्वा । कसायकुसीलस्स स-
ण्णगासेणं एस चेव वउसवत्तव्वया, एवर पुलाएण वि
समं छट्ठाणवडिए । णियंठे एं भंते ! पुलागस्स परट्टा-

सप्तसिगासेणं चरितपञ्जवेहिं पुच्छा ? । गोयमा ! णो हीणे, णो तुल्ले, अन्नहिण, अणंतगुणमन्नहिण। एवं जाव कसायकुसीदस्स । णियंठे णं भंते ! णियंठस्स सप्तसिगासे-
णं पुच्छा ? । गोयमा ! णो हीणे, तुल्ले, णो अन्नहिण । एवं सिणायस्स वि । सिणाए णं भंते ! पुलागस्स परट्ठाण-
सप्तसिगासेणं, एवं जहा णियंठस्स वत्तव्वया, तहा सि-
णायस्स वि जाणियव्वा० जाव सिणाए णं भंते ! सिणा-
यस्स मट्ठाणमणिगगासेणं पुच्छा ? । गोयमा ! णो हीणे,
तुल्ले, णो अन्नहिण ॥

(पुलागस्सेत्यादि) (चरितपञ्जव सति) चरित्रस्य सर्वविरति-
रूपपरिणामस्य, पर्यंवा भेदाच्चरित्रपर्यंवा, ते च बुद्धिगता अविजा-
गपलितचेदाः, विषयकृता वा । (सट्ठाणसप्तसिगासेण ति) स्वमात्मी-
य सजातीय स्थानं पर्यवाणामाश्रयः स्वस्थान पुलाकाऽऽदेः
पुलाकाऽऽदिरेव, तस्य सन्निकर्षं संयोजन स्वस्थानसन्निकर्षं,
तेन । (किं हीणे ति) विशुद्धसमस्थानसम्बन्धित्वेन वि-
शुद्धतरपर्यंवापेक्षया अविशुद्धतरसमस्थानसम्बन्धित्वेनाविशु-
द्धतरः पर्यंवा हीना, नयोगात्साधुरापि हीनः । (तुल्ले ति) तुल्य-
शुद्धिकपर्यंवायोगात्तुल्यः । (अन्नहिण ति) विशुद्धतरपर्यंवा-
योगादभ्यधिकः । (सिय हीणे ति) अशुद्धसमस्थानवर्तित-
त्वात् । (सिय तुल्ले ति) एकसमस्थानवर्तितत्वात् । (सिय
अन्नहिण ति) विशुद्धतरसमस्थानवर्तितत्वात् । (अणत-
भागहीणे ति) किलासद्भाषस्थापनया पुलाकस्योत्कृष्टसम-
स्थानपर्यंवाग्रदश सहस्राणि १००० । तस्य सर्वजीवानन्तकेन श-
तपरिमाणतया कल्पितेन भागे हृते लब्धं शतम् १०० । द्वितीयप्र-
तियोगिपुलाकचरणपर्यंवाग्रं नव सहस्राणि नवशताधिकानि
६६०० । पूर्वभागलब्धं शत, तत्र प्रक्षिप्त जातानि दश सहस्राणि,
ततोऽसौ सर्वजीवानन्तकनागहारलब्धेन शतेन हीन इत्यनन्त-
भागहीनः । (असखेज्जभागहीणे व ति) पूर्वोक्तकल्पितपर्याय-
राशेर्दशसहस्रस्य (१००००) लोकाऽऽकाशप्रदेशपरिमाणेना-
सङ्ख्येयकेन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन भागे हृते लब्धा द्वि-
शती, द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्यंवाग्रं नव सहस्राण्यष्टौ
च शतानि ६७०० । पूर्वभागलब्धा च द्विशती, तत्र प्रक्षिप्ता
जातानि दश सहस्राणि, ततोऽसौ लोकाऽऽकाशप्रदेशपरिमाणा-
ऽसङ्ख्येयकभागहारलब्धेन शतद्वयेन हीन इत्यसङ्ख्येयभागही-
नः । (सखेज्जभागहीणे व ति) पूर्वोक्तकल्पितपर्यायरशेर्द-
शसहस्रस्य (१००००) उत्कृष्टसङ्ख्येयकेन कल्पनया दशक-
परिमाणेन भागे हृते लब्ध सहस्रम् । द्वितीयप्रतियोगिपुलाक-
चरणपर्यंवाग्रं नव सहस्राणि ६००० । पूर्वभागलब्धं च सहस्रं
तत्र प्रक्षिप्त, जातानि दश सहस्राणि, ततोऽसौ उत्कृष्टसङ्ख्येयकभा-
गहारलब्धेन सहस्रेण हीन इति सङ्ख्येयभागहीनः । (सखेज्ज-
गुणहीणे व ति) किलैकस्य पुलाकस्य चरणपर्यंवाग्रं कल्पनया
सहस्रदशक, द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्यंवाग्रं च सहस्रं,
तन्मोत्कृष्टसङ्ख्येयकेन कल्पनया दशकपरिमाणेन गुणकारेण
हीनोऽनभ्यस्त इति सङ्ख्येयगुणहीनः । (असखेज्जगुणहीणे
व ति) किलैकस्य पुलाकस्य चरणपर्यंवाग्रं कल्प-
नया सहस्रदशक, द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्यंवाग्रं च
द्विशती, ततश्च लोकाऽऽकाशप्रदेशपरिमाणेनासङ्ख्येय-
केन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन गुणकारेण गुणितो द्विशति-

को राशिर्जायते दशसहस्राणि, स च तेन लोकाऽऽकाशपरि-
माणासङ्ख्येयकेन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन गुणकारेण हीन
इति असङ्ख्येयगुणहीनः । (अणंतगुणहीणे व ति) किलैकस्य
पुलाकस्य चरणपर्यंवाग्रं कल्पनया सहस्रदशकं, द्वितीयप्र-
तियोगिपुलाकचरणपर्यंवाग्रं च शतम् । ततश्च सर्वजीवान-
न्तकेन कल्पनया शतपरिमाणेन गुणकारेण गुणितः शतिको
राशिर्जायते दशसहस्राणि, स च तेन सर्वजीवानन्तकेन
कल्पनया शतपरिमाणेन गुणकारेण हीन इत्यनन्तगुणहीनः ।
एवमन्यधिकपदस्थानकशब्दार्थोऽप्येभिरेव भागापहारगुण-
कारैर्व्याख्येयः । तथाहि—एकस्य पुलाकस्य कल्पनया दश
सहस्राणि चरणपर्यंवमान, तदन्यस्य नवशताधिकानि नव स-
हस्राणि, ततो द्वितीयापेक्षया प्रथमोऽनन्तजागाभ्यधिकः ।
तथा यस्य नवसहस्राण्यष्टौ च शतानि पर्यंवाग्रं, तस्मात्प्रथ-
मोऽसङ्ख्येयजागाधिकः, तथा यस्य नव सहस्राणि चरणप-
र्यंवाग्रं, तस्मात्प्रथमं सङ्ख्येयभागाधिकं, तथा यस्य चरणपर्यंवा-
ग्रं सहस्रमानं, तदपेक्षया प्रथमं सङ्ख्येयगुणाधिकं, तथा यस्य
चरणपर्यंवाग्रं द्विशती, तदपेक्षयाऽऽद्योऽसङ्ख्येयगुणाधिकं, तथा
यस्य चरणपर्यंवाग्रं शतमानं, तदपेक्षयाऽऽद्योऽनन्तगुणाधिकं
इति । (पुलाए ण भंते ! वत्तसस्सेत्यादि) (परट्ठाणसप्तसिगा-
सेण ति) विजातीययोगमाश्रित्येत्यर्थः । विजातीयश्च पुला-
कस्य वकुशाऽऽदिः, नत्र पुलाको वकुशाद् हीनः, तथाविधवि-
शुद्ध्यभावात् । (कसायकुसीलेण सम छट्ठाणवडिण जहेव स-
ट्ठाणे ति) पुलाकः पुलाकापेक्षया यथाऽनिहितः, तथा
कषायकुशीलापेक्षयाऽपि वाच्य इत्यर्थः । तत्र पुलाकः कषाय-
कुशीलास्तीनो वा स्यादविशुद्धसमस्थानवृत्तित्वात्, तुल्यो वा
स्यात्समानसंयमस्थानवृत्तित्वात्, अधिको वा स्याच्छुद्धत-
रसमस्थानवृत्तित्वात् । यतः पुलाकस्य, कषायकुशीलस्य च स-
र्वजघन्यानि संयमस्थानान्यथ, ततस्तौ युगपदसङ्ख्येयानि तानि
गच्छतः, तुल्यार्थवसानत्वात्, नन पुलाको व्यवच्छिद्यते, हीनपरि-
णामत्वात्, व्यवच्छिद्यते च पुलाके कषायकुशील एकक एवा-
न्ययेयानि संयमस्थानानि गच्छति, शुभतरपरिणामत्वात्,
ततः कषायकुशीलप्रतिसेयनाकुशीलवकुशा युगपदसङ्ख्येयानि
संयमस्थानानि गच्छन्ति, ततश्च वकुशो व्यवच्छिद्यते, प्रतिसे-
वनाकुशीलकषायकुशीलावसङ्ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छतः,
ततश्च प्रतिसेयनाकुशीलो व्यवच्छिद्यते, कषायकुशीलस्त्वस-
ङ्ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छति, ततः सोऽपि व्यवच्छिद्यते,
ततो निर्ग्रन्थस्नातकाचेक संयमस्थानं प्राप्नुत इति । (नियड-
स्स जहा वत्तसस्स ति) पुलाको निर्ग्रन्थादनन्तगुणहीन
इत्यर्थः, चिन्तितः पुलाकोऽवशेषैः सहाथ वकुशश्चिन्त्यते—(वड-
से णमित्यादि) वकुशः पुलाकादनन्तगुणाभ्यधिक एवाविशुद्ध-
तरपरिणामत्वात्, वकुशात्तु हीनाऽऽदिर्विचित्रपरिणामत्वात्, प्र-
तिसेवनाकषायकुशीलाज्यामपि हीनाऽऽदिरेव, निर्ग्रन्थस्नातका-
भ्यां तु हीन एवेति । (वत्तसस्स वत्तव्वया जाणियव्व ति) प्रति-
सेवनाकुशीलस्तथा वाच्यो, यथा वकुश इत्यर्थः । कषायकुशी-
लोऽपि वकुशवच्चाच्यः, केवलं पुलाकाद्वकुशोऽन्यधिक एवांकः,
सकषायस्तु पदस्थानपतितो वाच्यो हीनाऽऽदिरित्यर्थः, त-
त्परिणामस्य पुलाकापेक्षया हीनसमाधिकस्वभावत्वादिति ।

(२०) अथ पर्यंवाधिकारात्तेषामेव जघन्याऽऽदिभेदानां पुला-
काऽऽदिसंबन्धनामल्पत्वाऽऽदिं प्रकृत्यग्राह-

एयसि णं भंते ! पुलागस्स वत्तसपत्तिसेवणाकुनीलक-

सायकुसीद्वणियंठसिणाताणं जहएणुकोमगाणं चरित्तप-
ज्जवाणं कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा !
पुलागस्स कसायकुसीद्वस्स एएसि णं जहएणा चरित्तप-
ज्जवा दोएह वि तुद्धा सव्वत्थोवा पुलागस्स उकोसगा
चरित्तपज्जवा अणंतगुणा । वउसस्स, पडिमेवणाकुसीद्वस्स
य । एएसि णं जहएणा चरित्तपज्जवा दोएह वि तुद्धा
अणंतगुणा । वउसस्स उकोमगा चरित्तपज्जवा अणंतगु-
णा । पडिमेवणाकुसीद्वस्स उकोसगा चरित्तपज्जवा अणं-
तगुणा, कमायकुसीद्वस्स उकोमगा चरित्तपज्जवा अणं-
तगुणा; णियंठस्स, मिणायस्स य एएसि णं अजहएणु-
कोसगा चरित्तपज्जवा दोएह वि तुद्धा अणंतगुणा ॥ १५ ॥

(२१) योगद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा ? ।
गोयमा ! सजोगी होज्जा, णो अजोगी होज्जा । जइ सजो-
गी होज्जा किं मणजोगी होज्जा, वउजोगी होज्जा, काय-
जोगी होज्जा ? । गोयमा ! मणजोगी वा होज्जा, वउजोगी वा
होज्जा, कायजोगी वा होज्जा । एवं० जाव णियंठे । सिणाए णं
पुच्छा ? । गोयमा ! सजोगी वा होज्जा, अजोगी वा होज्जा ।
जइ सजोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा ? ; सेसं जहा पुद्दा-
गस्स ॥ १६ ॥

इहायोगी जैलेशीकरणे ।

(२२) उपयोगद्वारे—

पुद्दाए णं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा, अणगारोव-
उत्ते होज्जा ? । गोयमा ! सागारोवउत्ते होज्जा, अणगा-
रोवउत्ते होज्जा । एवं जाव० सिणाए ॥ १७ ॥

टीका सुगमत्वान्न विहिता ।

(२३) कपायद्वारे—

पुद्दाए णं भंते ! किं सकसायी होज्जा, अकमायी होज्जा ? ।
गोयमा ! सकसायी होज्जा, णो अकसायी होज्जा । जइ
सकसायी होज्जा से णं जंते ! कइसु कसाएसु होज्जा ? ।
गोयमा ! चउसु कोठमाणमायादोभेसु होज्जा । एवं वउमे
वि । एवं पडिमेवणाकुसीद्वे वि । कसायकुसीद्वे णं पुच्छा ? ।
गोयमा ! सकमायी होज्जा, णो अकमायी होज्जा । जइ
सकमायी होज्जा से णं भंते ! कइसु कसाएसु होज्जा ? ।
गोयमा ! चउसु वा तिसु वा दोसु वा एगम्मि वा होज्जा ।
चउसु होज्जमाणे चउसु संजलणकोठमाणमायादोभेसु हो-
ज्जा । तिसु होज्जमाणे तिसु संजलणमाणमायादोभेसु हो-
ज्जा । दोसु होज्जमाणे दोसु संजलणमायादोभेसु होज्जा ।
एगम्मि होज्जमाणे एगम्मि संजलणलोभेसु होज्जा । णियं-
ठे णं पुच्छा ? । गोयमा ! णो सकसायी होज्जा, अकमायी
होज्जा । जइ अकसायी होज्जा किं उवसंतकसायी होज्जा,

खीणकसायी होज्जा ? । गोयमा ! उवसंतकसायी वा
होज्जा, खीणकमायी वा होज्जा । सिणाए एवं चेव, णवं
णो उवसंतकसायी होज्जा, खीणकसायी होज्जा ॥ १८ ॥

(सकसायी होज्जंति) पुलाकस्य कपायाणां क्षयस्योपश-
मस्य वा भावात् । (तिसु होज्जमाणे इत्यादि) उपशमश्रे-
ण्यां क्षयकश्रेण्यां वा संज्वलने क्रोधे उपशान्ते क्षीणे वा,
शेषेषु त्रिषु, एवं माने विगते द्वयोर्मायायां तु विगतायां सूक्ष्म-
सम्परायगुणस्थानके एकत्र लोभे भवेदिति ।

(२४) लेख्याद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं सलेस्से होज्जा, अलेस्से होज्जा ? ।
गोयमा ! सलेस्से होज्जा, णो अलेस्से होज्जा । जइ सले-
स्से होज्जा, से णं भंते ! कइसु लेस्सासु होज्जा ? । गोयमा !
तिसु वि मुक्कलेस्सासु होज्जा । तं जहा—तेउलेस्साए,
पम्हलेस्साए, सुक्कलेस्साए । एवं वउसस्स वि । एवं
पडिमेवणाकुमीले वि । कसायकुसीद्वे पुच्छा ? । गोय-
मा ! सलेस्से होज्जा, णो अलेस्से होज्जा । जइ
सलेस्से होज्जा से णं जंते ! कइसु लेस्सासु होज्जा ? । गो-
यमा ! छेलेस्सासु होज्जा । तं जहा—कएदलेस्साए० जाव
सुकलेस्साए । णियंठे णं पुच्छा ? । गोयमा ! सलेस्से होज्जा,
णो अलेस्से होज्जा । जइ मलेस्से होज्जा से णं जंते !
कइसु लेस्सासु होज्जा ? । गोयमा ! एगाए सुक्कलेस्साए
होज्जा । सिणाए पुच्छा ? । गोयमा ! सलेस्से वा होज्जा,
अलेस्से वा होज्जा । जइ सलेस्से होज्जा से णं जंते !
कइसु लेस्सासु होज्जा ? । गोयमा ! एगाए परमसुकलेस्साए
होज्जा ॥ १९ ॥

(तिसु वि सुक्कलेस्सासु त्ति) भावलेख्यापेक्षया प्रशस्तासु
तिसु पुलाकाऽऽयस्त्रयो भवन्ति । कपायकुशीद्वस्तु पदस्वपि
सकपायमेवाऽऽश्रित्य “पुव्वपडिवस्सओ पुण अस्सयरीए हेस्साए”
इत्येतदुक्तमिति सम्भाव्यते । (एकाए परमसुकलेस्साए त्ति)
शुक्लव्यानतृतीयमेदावसरे या हेइयासा परमशुक्ला, अन्वदा
तु शुक्लैव, साऽपीतरजोवशुक्लहेइयाऽपेक्षया स्नातकस्य पर-
मशुक्लेति ।

(२५) परिणामद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं बहुमाणपरिणामे होज्जा, किं हीय-
माणपरिणामे होज्जा, अवट्टियपरिणामे होज्जा ? । गोयमा !
बहुमाणपरिणामे वा होज्जा, हीयमाणपरिणामे वा होज्जा,
अवट्टियपरिणामे वा होज्जा । एवं० जाव कमायकुसीद्वे ।
णियंठे णं पुच्छा ? । गोयमा ! बहुमाणपरिणामे होज्जा, णो
हीयमाणपरिणामे होज्जा, अवट्टियपरिणामे होज्जा । एवं
सिणाए वि ॥

(बहुमाणपरिणामेत्यादि) तत्र वर्द्धमानः शुद्धेरुत्कर्षं गच्छन्,
हीयमानस्त्वपकर्षं गच्छन्, अवस्थितस्तु स्थिर इति । तत्र निर्ध-

म्भो हीयमानपरिणामो न ज्ञाति, तस्य परिणामहानौ कपा-
यकुशीलव्यपदेशात् । स्नातकस्तु हानिकारणाभावात् हीयमान-
परिणामः स्यादिति ।

(२६) परिणामाधिकारादेवेदमाह-

पुलाए णं भंते ! केवड्यं काळं वहुमाणपरिणामे होज्जा ? ।
गोयमा ! जहएणं एक समयं, उक्कोसेणं अतो मुहुत्तं । केव-
ड्यं कालं हीयमाणपरिणामे होज्जा ? । गोयमा ! जहएणं
एकं समयं, उक्कोमेणं अतो मुहुत्तं । केवड्यं कालं अवड्डिय-
परिणामे होज्जा ? । गोयमा ! जहएणं एकं समयं, उ-
क्कोमेणं सत्त समयं । एवं जाव कसायकुमीले वि । णियंठे
एणं भंते ! केवड्यं काळं वहुमाणपरिणामे होज्जा ? । गोयमा !
जहएणं अतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं अतो मुहुत्तं । केवड्यं कालं
अवड्डियपरिणामे होज्जा ? । गोयमा ! जहएणं एकं समयं,
उक्कोसेणं अतो मुहुत्तं । सिणाए णं भंते ! केवड्यं कालं वहु-
माणपरिणामे होज्जा ? । गोयमा ! जहएणं अतो मुहुत्तं,
उक्कोसेणं नि अतो मुहुत्तं । केवड्यं कालं अवड्डियपरिणामे
होज्जा ? । गोयमा ! जहएणं अतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं देसू-
णाई पुव्वकोडी ॥ २० ॥

(पुलाए णमित्यादि) तत्र पुत्राक्तो वर्द्धमानपरिणामकाले
कपायविशेषेण बाधिते तस्मिन्समयैकाऽऽदिक समयमनुजवन्ती-
त्यत उच्यते—जघन्येनैकं समयमिति । (उक्कोसेण अतो मुहु-
त्तं ति) एतत्स्वभावत्वाद्धर्मानपरिणामस्येति । एव वकुशप्रति-
स्तेवनाकुशीलकपायकुशीलेष्वपि, नवर वकुशाऽऽदीना जघन्यत
एकसमयता मरणादपीष्टा, न पुन पुलाकस्य, पुलाकस्य पुत्रा-
कत्वे मरणाभावात् । स हि मरणकाले कपायकुशीलत्वाऽऽदिना
परिणमति, यश्च प्राक् पुलाकस्य कालगमन, तद् भूतभावापेक्षये-
ति । निर्ग्रंथो जघन्येनोत्कर्षेण चान्तमुहूर्तं वर्द्धमानपरिणामः स्या
त्, केवलज्ञानोत्पत्तौ परिणामान्तरभावात्, अवस्थितपरिणामः
पुन निर्ग्रन्थस्य जघन्यत एक समय मरणात्स्यादिति ।
(सिणाए णं भंते ! इत्यादि) स्नातको जघन्येतराभ्यामन्तमु-
हूर्तं वर्द्धमानपरिणाम, शैलेश्यां तस्यास्तत्प्रमाणत्वात् । अ-
वस्थितपरिणामकालेऽपि जघन्यतस्तस्यान्तमुहूर्तम् । कथम् ?
उच्यते—य केवलज्ञानोत्पादान्तरमन्तमुहूर्तमवस्थितपरिणामो
भूत्वा शैलेशीं प्रपद्यते तदपेक्षयेति । (उक्कोसेण देसूणाई पुव्व-
कोडी ति) पूर्वकोट्यायुषः पुरुषस्य जन्मतो जघन्येन नवसु
वर्षेष्वतिगतेषु केवलज्ञानमुत्पद्यते, ततोऽसौ तद्नां पूर्वकोटी-
मवस्थितपरिणाम शैलेशीं यावद्विहरति, शैलेश्या च वर्द्धमान-
परिणामः स्यादित्येव देशोनामिति ॥

(२७) बन्धद्वारे-

पुलाए णं भंते ! कड कम्मपगडीओ बंधइ ? । गोयमा !
आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ बंधइ । वउसे पुच्छा ? ।
गोयमा ! सत्तविहवंधए वा अट्टविहवंधए वा सत्त वं-
धमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ बंधइ, अट्ट-
विहवंधमाणे एणं पुच्छा ? । गोयमा ! एणं वेयणिज्जं कम्मं वंधइ । सि-
णाए णं पुच्छा ? । गोयमा ! एणं वेयणिज्जं कम्मं वंधइ ॥ २१ ॥

५११

सत्तविहवंधए वा, अट्टविहवंधए वा, अट्टविहवंधए वा, सत्तवंध-
माणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ बंधइ, अट्ट वंध-
माणे एणं पुच्छा ? । गोयमा ! एणं वेयणिज्जं कम्मं वंधइ । सि-
णाए णं पुच्छा ? । गोयमा ! एणं वेयणिज्जं कम्मं वंधइ ॥ २१ ॥

(आउयवज्जाओ सि) पुत्राकस्याऽऽयुर्वन्धो नास्ति, तद्वन्धा-
ध्यवसायस्थानानां तस्याभावाद्दिति । (वउसे इत्यादि) त्रि-
भागाऽऽद्यवशेषाऽऽयुषो हि जीवा आयुर्वन्धन्तीति । त्रिभाग-
याऽऽदौ तत्र वन्धन्तीति कृत्वा वकुशाऽऽदयः सप्तानामष्टानां वा
कर्मणां बन्धका जवन्तीति । (अट्टविहवंधए इत्यादि) कपायकुशी-
लो हि सूक्ष्मसपरायत्वे आयुर्न वन्धाति, अप्रमत्तान्तत्वात् त-
द्वन्धस्य, मोहनीय च यादरकपायोदयाभावान्न वन्धातीति शे-
षाः पडेवेति । (एणं वेयणिज्जं ति) निर्ग्रन्थो वेदनीयमेव
वन्धाति, बन्धहेतुषु योगानामेव सद्भावात् । (अवधए व सि)
अयोगी बन्धहेतूना सर्वेषामज्ञावादबन्धक एवेति ॥

(२८) वेदनद्वारे-

पुलाए णं भंते ! कड कम्मपगडीओ वेदेइ ? । गोयमा ! णि-
यमं अट्ट कम्मपगडीओ वेदेइ, एवं जाव कसायकुमीले वि ।
णियंठे एणं पुच्छा ? । गोयमा ! मोहणिज्जवज्जाओ सत्त क-
म्मपगडीओ । सिणाए णं पुच्छा ? । गोयमा ! वेयणिज्ज-
आउयवज्जाओ चत्तारि कम्मपगडीओ वेदेइ ॥ २२ ॥

(मोहणिज्जवज्जाओ सि) निर्ग्रन्थो हि मोहनीय न वेदयति,
तस्योपशान्तत्वात् क्षीणत्वाद् वा । स्नातकस्य तु घातिकर्मणां
क्षीणत्वाद्देदनीयाऽऽदीनामेव वेदनमत उच्यते—(वेयणिज्जेत्यादि)

(२९) उदीरेणाद्वारे-

पुलाए णं भंते ! कड कम्मपगडीओ उदीरेइ ? । गोयमा !
आउयवेयणिज्जवज्जाओ ठ कम्मपगडीओ उदीरेइ ।
वउसे एणं पुच्छा ? । गोयमा ! सत्तविहउदीरेए वा,
अट्टविहउदीरेए वा, अट्टविहउदीरेए वा, सत्तविहउदी-
रेमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ उदीरेइ,
अट्टविहउदीरेमाणे परिपुण्णाओ अट्ट कम्मपगडीओ उ-
दीरेइ, अट्टविहउदीरेमाणे आउयवेयणिज्जवज्जाओ ठ
कम्मपगडीओ उदीरेइ । पडिसेवणाकुमीले एव चैव । कसाय-
कुमीले पुच्छा ? । गोयमा ! सत्तविहउदीरेए वा, अट्टविह-
उदीरेए वा, अट्टविहउदीरेए वा, पंचविहउदीरेए वा, सत्त-
विहउदीरेमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ उ-
दीरेइ, अट्टउदीरेमाणे परिपुण्णाओ अट्ट कम्मप-
गडीओ उदीरेइ, छ उदीरेमाणे आउयवेयणिज्जवज्जाओ
छ कम्मपगडीओ उदीरेइ । पंच उदीरेमाणे आउयवेयणिज्ज-
मोहणिज्जवज्जाओ पंच कम्मपगडीओ उदीरेति । णियंठे

एणं पुच्छा ?। गोयमा ! पंचविहउदीरए वा, दुविहउदीरए वा, पंच उदीरेमाणे आयवेयणिज्जमोहणिज्जवज्जाओ पंच कम्मपगमीओ उदीरेइ, दो उदीरेमाणे णामं च गोयं च उदीरेइ । सिणाए एणं पुच्छा ?। गोयमा ! दुविहउदीरए वा, अ-एदीरए वा, दो उदीरेमाणे णामं च गोयं च उदीरेवि । २३ ।

(आयवेयणिज्जवज्जाओ चि) अयमर्थः- पुलाक आयुर्वेदनीयप्रकृतीर्नोदीरयति, तथाविधाध्यवसायस्थानाभावात्, किं तु पूर्वं ते उदीरेयं पुलाकतां गच्छति, एवमुत्तरत्रापि यो याः प्रकृतीर्नोदीरयति स ताः पूर्वमुदीर्य वकुशाऽऽदितां प्राप्नोति, स्नातकः सयोग्यवस्थायां तु नामगोत्रयोरेवोदीरकः, आयुर्वेदनीये तु पूर्वोदीरणे एव, अयोग्यवस्थायां त्वनुदीरक एवेति ।

(३०) 'उवसंपज्जहसि' द्वारे-

पुलाए णं जंते ! पुलायत्तं जहमाणे किं जहति, किं उवसंपज्जइ ?। गोयमा ! पुलायत्तं जहति, कसायकुसीलं वा असंजमं वा उवसंपज्जइ । वउसे णं जंते ! वउसत्तं जहमाणे किं जहति, किं उवसंपज्जइ । गोयमा ! वउसत्तं जहति, पण्डिसेवणाकुसीलं वा कसायकुसीलं वा असंजमं वा संजमासंजमं वा उवसंपज्जइ । पण्डिसेवणाकुसीले णं जंते ! पुच्छा ?। गोयमा ! पण्डिसेवणाकुसीलत्तं जहति, वउसं वा कसायकुसीलं वा असंजमं वा संजमासंजमं वा उवसंपज्जइ । कसायकुसीले पुच्छा ?। गोयमा ! कसायकुसीलत्तं जहति, पुलायं वा वउसं वा पण्डिसेवणाकुसीलं वा णियंठं वा असंजमं वा संजमासंजमं वा उवसंपज्जइ । णियंठे णं पुच्छा ?। गोयमा ! णियंठत्तं जहति, कसायकुसीलं वा सिणात वा असंजमं वा उवसंपज्जइ । सिणाए णं पुच्छा ?। गोयमा ! सिणायत्तं जहति, सिच्छगतिं उवसंपज्जइ ॥ २४ ॥

उपसम्पपुसम्पत्ति' प्राप्तिः । (जहसि चि) हानं त्यागः, उपसंपच्च हानं च उपसंपन्नान्, किं, पुलाकत्वाऽऽदि त्यक्त्वा, किं, कषायत्वाऽऽदिकमुपसम्पद्यते इत्यर्थः । तत्र (पुलाए णमित्यादि) पुलाक' पुलाकत्व त्यक्त्वा संयतः कषायकुशील एव जघति, तत्सदृशसमस्थानतस्तद्भावात् । एवं यस्य यत्सदृशानि संयमस्थानानि सन्ति, स तद्भावमुपसम्पद्यते, मुक्त्वा कषायकुशीलाऽऽदीन् । कषायकुशीलो हि विद्यमानस्वसदृशसमस्थानकान्पुलाकाऽऽदिजावानुपसम्पद्यते, अविद्यमानसमानसमस्थानकं च निर्ग्रन्थजावम, निर्ग्रन्थस्तु कषायित्वं वा स्नातकत्वं वा याति, स्नातकस्तु सिद्धयत्येवेति । निर्ग्रन्थसूत्रे-“कसायकुसीलं वा, सिणायं वा ।” इह भावप्रत्ययलोपात्कषायकुशीलत्वमित्यादि दृश्यम् । एवं पूर्वसूत्रेष्वपि । तत्रोपशमनिर्ग्रन्थः श्रेणीतः प्रच्यवमानः सकषायो जघति, श्रेणीमस्तके तु मृतोऽसौ देवत्वेनोत्पन्नोऽस्यतो भवति नोसंयतास्यतो, देवत्वे तदभावात् । यद्यपि च श्रेणिपतितोऽसौ संयतास्यतोऽपि भवति, तथाऽपि नासाविहोक्तः, अनन्तरतया तदजात्रादिति ।

(३१) सङ्गाद्वारे-

पुलाए णं जंते ! किं सणोवउत्ते होज्जा, एणो सणो-

वउत्ते होज्जा ?। गोयमा ! एणो सणोवउत्ते होज्जा । वउसे णं भंते ! पुच्छा ?। गोयमा ! सणोवउत्ते होज्जा, एणो सणोवउत्ते होज्जा । एवं पण्डिसेवणाकुसीले वि । एवं कसायकुसीले वि । णियंठे, सिणाए य जहा पुलाए ॥ २५ ॥

(सणोवउत्ते चि) इह संज्ञा आहाराऽऽदिसंज्ञा, तत्रोपयुक्तः कथञ्चिदाहाराऽऽद्यभिष्वङ्गवान् संज्ञोपयुक्तः, नो संज्ञोपयुक्तस्तु आहाराऽऽद्युपभोगेऽपि तत्रानभिषक्तः, तत्र पुलाकनिर्ग्रन्थस्नातका नो संज्ञोपयुक्ता भवत्याहाराऽऽदिष्वनभिष्वङ्गात् । ननु निर्ग्रन्थस्नातकावेवं युक्तौ, घीतरागत्वात्, न तु पुलाकः, सरागत्वात्, नैवं, न हि सरागत्वे निरभिष्वङ्गता सर्वथा नास्तीति वक्तुं शक्यते, वकुशाऽऽदीनां सरागत्वेऽपि निःसङ्गताया अप्रतिपादितत्वात् । चूर्णिकारस्त्वाह-“नो सणो नाणसणो चि ।” तत्र च पुलाकनिर्ग्रन्थस्नातका नो संज्ञोपयुक्ता ज्ञानप्रधानोपयोगवन्तो न पुनराहाराऽऽदिसंज्ञोपयुक्ताः । वकुशाऽऽद्यस्तूमयथाऽपि तथाविधसमस्थानस्वभावादिति ।

(३२) आहारकद्वारे-

पुलाए णं भंते ! किं आहारए होज्जा, अणाहारए होज्जा ?। गोयमा ! आहारए होज्जा, एणो अणाहारए होज्जा । एवं जाव णियंठे । सिणाए णं पुच्छा ?। गोयमा ! आहारए वा होज्जा, अणाहारए वा होज्जा ॥ २६ ॥

(आहारए होज्जा चि) पुलाकाऽऽदिनिर्ग्रन्थान्तस्य विग्रहगत्यादीनामनाहारकत्वकारणानामज्ञावादाहारकत्वमेव । (सिणाए इत्यादि) स्नातकः केवलिसमुग्धाते तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेष्वयोग्यवस्थायां चानाहारकः स्यात्, ततोऽन्यत्र पुनराहारक इति ।

(३३) जवद्वारे-

पुलाए णं भंते ! कइ जवग्गइणाइं होज्जा ?। गोयमा ! जहएणेणं एकं जवग्गइणं, उक्कोसेणं तिप्पि । वउसे णं पुच्छा ?। गोयमा ! जहएणेणं एकं, उक्कोसेणं अट्ठ । एवं पण्डिसेवणाकुसीले वि । एवं कसायकुसीले वि । णियंठे जहा पुलाए । सिणाए णं पुच्छा ?। गोयमा ! एकं ॥ २७ ॥

(पुलाए णमित्यादि) पुलाको जघन्यत एकस्मिन् भवग्रहेण भूत्वा कषायकुशीलत्वाऽऽदिकं संयतत्वान्तरमेकशोऽनेकशो वा तत्रैव भवे जवान्तरे वाऽत्राप्य सिद्ध्यति, उत्कृष्टस्तु देवाऽऽदिभवान्तरिनान् ग्रीन् भवान् पुलाकत्वमवाप्नोति । (वउसेत्यादि) इह कश्चिदेकत्र भवे वकुशत्वमवाप्य कषायकुशीलत्वाऽऽदि च सिद्ध्यति, कश्चित्तेकत्रैव वकुशत्वमवाप्य जवान्तरेषु तदन्यान्येव सिद्ध्यतीत्यत उच्यते- (जहएणेणं एकं भवग्रहणं उक्कोसेणं अट्ठ चि) किलाऽष्टौ भवग्रहणान्युत्कर्षतया चरणमात्रमवाप्यते, तत्र कश्चित् तान्यष्टौ वकुशतया पर्यन्तिमभवे सकषायत्वाऽऽदियुक्त्या, कश्चित् प्रतिभव प्रतिसेवनाकुशीलत्वाऽऽदियुक्त्या पूरयतीत्यत उच्यते- (उक्कोसेणं अट्ठ चि)

(३४) अथाऽऽकर्षद्वारम्-

पुलागस्स णं भंते ! एगजवग्गइणिया केवइया आगरिसा पणत्ता ?। गोयमा ! जहएणेणं एको, उक्कोसेणं तिप्पि । वउसस्स णं पुच्छा ?। गोयमा ! जहएणेणं एको, उक्कोसे-

एवं सयगसो । एवं पमिसेवणाकुसीले वि । कसायकुसीले
एवं चेव । शियंठस्स एं पुच्छा ? गोयमा ! जहण्णेणं ए-
को, उक्कोसेणं दोषि । सिणातस्स एं पुच्छा ? गोयमा !
एक्को । पुत्तागस्स एं भंते ! एणाजवग्गहणिया आगरि-
सा पम्पत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं दोषि, उक्कोसेणं सत्त ।
वउसस्स एं पुच्छा ? गोयमा ! जहण्णेणं दोषि, उक्कोसेणं
सहस्सगसो । एवं जाव कसायकुसीलस्स । शियंठस्स एं
पुच्छा ? गोयमा ! जहण्णेणं दोषि, उक्कोसेणं पंच । सिणा-
तस्स एं पुच्छा ? एो एक्को वि ॥ २७ ॥

तथाऽऽकर्षणमाकर्षः, चारित्रस्य प्राप्तिरिति । (एगभवग्गहणिय
त्ति) एकभवग्रहणे ये भवन्ति । (सयगसो स्ति) शतपरिमा-
णेनेत्यर्थः । शतपृथक्त्वमिति ज्ञावना । उक्तं च-“तिगहसहस्स-
पुहत्तं, सयपुहत्तं च होइए स्ति ।” (उक्कोसेण दोषि स्ति) एक-
त्र जवे वारद्वयमुपशमश्रेणिकरणापुपशमनिग्रन्थत्वस्य द्वा-
वाकर्षाविति । (पुत्तागस्सेत्यादि) (नाणाभवग्गहणिय स्ति)
नानाप्रकारेषु भवग्रहणेषु ये जवन्तीत्यर्थः । (जहण्णेण दोषि
स्ति) एक आकर्षे एकत्र भवे, द्वितीयोऽन्यत्रेत्येवमनेकत्र भवे
आकर्षो स्याताम् । (उक्कोसेण सत्त स्ति) पुलाकत्वमुत्कर्ष-
तस्त्रिषु भवेषु स्यात्, एकत्र च तदुत्कर्षतो वारत्रय जव-
ति । ततश्च प्रथमभवे एक आकर्षोऽन्यत्र च जवद्वये त्रयस्त्रय
इत्यादिभिर्विकल्पैः सप्त ते भवन्तीति । (वउसस्सेत्यादि) (उ-
क्कोसेण सहस्सगसो स्ति) वकुशस्याष्टौ भवग्रहणान्युत्कर्षत
ठकानि, एकत्र च भवग्रहणे उत्कर्षत आकर्षशतपृथक्त्वमुक्तम्,
तत्र च यदाऽष्टास्वपि भवग्रहणेपूत्कर्षतो नव प्रत्येकमाकर्षशतानि
जवन्ति, तदा नवानां शतानामष्टाभिर्गुणनात्सप्त सहस्राणि शत-
द्वयाधिकानि भवन्तीति । (नियठस्सेत्यादि) (उक्कोण पच
स्ति) निग्रन्थस्योत्कर्षतस्त्रीणि भवग्रहणान्युक्तानि, एकत्र च
भवे द्वावाकर्षावित्येवमेकत्र द्वावन्यत्र च द्वावपरत्र चैक कृपक-
निग्रन्थत्वाकर्षे कृत्वा सिद्ध्यतीति कृत्वोच्यते पञ्चेति ।

(३५) कालद्वारे-

पुत्ताए णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जह-
ण्णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतो मुहुत्तं । वउसे णं
पुच्छा ? गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं देसूणाइं पु-
व्वकोफी । एवं पमिसेवणाकुसीले वि । कसायकुसीले वि एवं
चेव । शियंठे णं पुच्छा ? गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं, उ-
क्कोसेणं अंतो मुहुत्तं । सिणाए णं पुच्छा ? गोयमा ! जहण्णे-
णं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेण देसूणाइं पुव्वकोफी । पुत्तागस्स
णं भंते ! कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं एक
समयं, उक्कोसेणं अंतो मुहुत्तं । वउसा णं जंते ! पुच्छा ?
गोयमा ! सव्वच्छं, एवं जाव कसायकुसीला । शियंठा जहा
पुत्तागा । सिणाता जहा वउसा ॥ २८ ॥

(पुत्ताए णमित्यादि) (जहण्णेण अंतो मुहुत्तं ति) पुलाकत्व
प्रतिपन्नोऽन्तर्मुहूर्त्तापरिपूर्तो पुलाको न त्रियते, नाऽपि प्रतिपत-
तीति कृत्वा जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमित्युच्यते, उत्कर्षनोऽप्यन्तर्मुहूर्-
त्तमेतत्प्रमाणत्वादेतत्स्वभावस्येति । (वउसेत्यादि) (जहण्णे-

णमेकं समयं ति) वकुशस्य चरणप्रतिपत्त्यनन्तरसमय एव म-
रणसंज्ञावदिति । (उक्कोसेण देसूणा पुव्वकोडि स्ति) पुर्व को-
ट्यायुपोऽष्टवर्षान्ते चरणप्रतिपत्ताविति । (नियठे णमित्यादि)
(जहण्णेण एकं समयं ति) उपशान्तमोहस्य प्रथमसमयसम-
न्तरमेव मरणसम्भवात् । (उक्कोसेण अंतो मुहुत्तं ति) नि-
ग्रन्थाकाया एतत्प्रमाणत्वादिति । (सिणायेत्यादि) (जहण्णेण अ-
ंतो मुहुत्तं ति) आयुष्कान्तिमान्तर्मुहूर्त्तं केवलतोत्पत्तावन्तर्मुहूर्त्तं
जघन्यत स्नातककाल स्यादिति । पुलाकाऽऽदीनामेकत्वेन काल-
मानमुक्तम् । अथ पृथक्त्वेनाऽऽह- (पुत्तागस्स णमित्यादि) जघ-
न्येनैकं समयमिति । कथम् ? एकस्य पुलाकस्य योऽन्तर्मुहूर्त्तका-
लस्यान्त्यसमयेऽन्यपुत्ताकत्व प्रतिपन्न इत्येवं जघन्यत्वविवक्षायां
द्वयो पुलाकयोरेकत्र समये सद्भावो, द्वित्वे च जघन्य पृथक्त्व
भवतीति । (उक्कोसेण अंतो मुहुत्तं ति) यद्यपि पुलाका उत्कर्षत
एकदा सहस्रपृथक्त्वपरिमाणा प्राप्यन्ते, तथाऽप्यन्तर्मुहूर्त्तत्वात्त-
दद्धाया बहुत्वेऽपि तेषामन्तर्मुहूर्त्तमेव तत्काल, केचन बहूनां
स्थितौ यदन्तर्मुहूर्त्तं तदेकपुलाकस्यत्यन्तर्मुहूर्त्तान्महत्तरमित्य-
वसेयम् । वकुशाऽऽदीनां तु स्थितिकाः सर्वाद्धा, प्रत्येक तेषां ब-
हुस्थितिकत्वादिति । (नियठा जहा पुत्ताग स्ति) । तच्चैवम्-ज-
घन्यत एक समयम्, उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तमिति ।

(३६) अन्तरद्वारे-

पुत्तागस्स णं जंते ! केवइयं कालं अंतरं होइ ? गोयमा !
जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कादं । अणंताओ
ओसप्पिणीउस्सप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अवहं पो-
गलपरियट्ठं देसूणं, एवं जाव शियंठस्स । सिणायस्स णं
पुच्छा ? एत्थि अंतरं । पुत्तागा णं जंते ! केवइयं कादं अंतरं
होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेण संखेज्जाइं
वासाइं । वउसाणं जंते ! पुच्छा ? गोयमा ! एत्थि अंतरं,
एवं जाव कसायकुसीलाणं । शियंठाणं पुच्छा ? गोयमा !
जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा । सिणायाणं जहा
वउसाणं ॥ ३० ॥

(पुत्तागस्स णमित्यादि) तत्र पुलाकः पुलाको भूत्वा किय-
ता कालेन पुत्ताकत्वमापद्यते ? उच्यते-जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं
स्थित्वा पुनः पुलाक एव भवति, उत्कर्षतः पुनरनन्तेन का-
लेन पुलाकत्वमाप्नोति । कालानन्त्यमेव कालतो नियमयद्वा-
ह- (अणताओ इत्यादि) इदमेव क्षेत्रतोऽपि नियमयद्वाह-
(खेत्तओ इति) स चानन्तः काल क्षेत्रतो मीयमानः किं
मानः, इत्याह- (अवहंमित्यादि) तत्र पुत्तापरवर्त एव श्रूयते-
क्विल केनाऽपि प्राणिना प्रतिप्रदेश त्रियमाणेन मरणैर्यावता
कालेन लोकः समस्तोऽपि व्याप्यते, तावता क्षेत्रतः पुत्ता-
परावर्तो भवति । स च परिपूर्णोऽपि स्यादत आह-अपार्कमप-
गताद्धम्, अर्कमात्रमित्यर्थः । अपार्कोऽप्यर्द्धत पूर्णः स्यादत आह-
(देसूण ति) देशेन जागेन न्यूनमिति । (सिणायस्स नत्थि
अतर स्ति) प्रतिपाताभावात् । एकत्वापेक्षया पुलाकत्वाऽऽदीना-
मन्तरमुक्तम् । अथ पृथक्त्वापेक्षया तदेवाऽऽह- (पुत्ताया णमि-
त्यादि) व्यक्तम् ।

(३७) समुद्रातद्वारे-

पुत्तागस्स णं जंते ! कइ समुग्गाया पम्पत्ता ? गोयमा ! ति-

सि समुग्राया पष्पत्ता । तं जहा-वेयणासमुग्राए, कमाय-
समुग्राए, मारणंतियसमुग्राए । वडसस्स णं भंते ! पुच्छा ?
गोयमा ! पंच समुग्राया पष्पत्ता । तं जहा-वेयणाममुग्राए,
० जाव तेयासमुग्राए । एवं पन्निसेवणाकुमीद्वे वि । कसायकु-
मीद्वस्म पुच्छा ? गोयमा ! छ समुग्राया पष्पत्ता । तं जहा-वे-
यणासमुग्राए, ० जाव आहारगममुग्राए । णियंतस्म णं
पुच्छा ? गोयमा ! णत्थि एको वि । सिणायस्स णं पुच्छा ?
गोयमा ! एगे केवलिसमुग्राए पष्पत्ते ॥ ३१ ॥

(कमायसमुग्राए इत्यादि) चारित्रवतां संवलनकपायोदय-
सम्भवेन कपायसमुद्रातो भवतीति । (मारणंतियसमुग्राए
त्ति) इह च पुलाकस्य मरणाभावेऽपि मार्गान्तिकसमु-
द्रानो न विरुद्ध, समुद्रातागिदृत्तस्य कपायकुशीलत्वाऽऽदिपरि-
णामे सति मरणाभावात् । (नियंतस्स त्ति) (नऽत्थि एको वि
त्ति) तथास्वभावत्वादिति ।

(३८) अथ क्षेत्रद्वारम्-

पुलाए णं भंते ! द्वोगस्स किं संखेज्जङ्गागे होज्जा, अ-
मंखेज्जङ्गागे होज्जा, संखेज्जेसु जागेसु होज्जा, असंखे-
ज्जेसु जागेसु होज्जा, सव्वलोए होज्जा ? गोयमा ! एो सं-
खेज्जङ्गागे होज्जा, असंखेज्जङ्गागे होज्जा, एो मंखे-
ज्जेसु जागेसु होज्जा, असंखेज्जेसु जागेसु होज्जा, एो स-
व्वलोए होज्जा । एवं ० जाव णियंटे । सिणाय णं पुच्छा ?
गोयमा ! एो संखेज्जङ्गागे होज्जा, असंखेज्जङ्गागे
होज्जा, एो संखेज्जेसु जागेसु होज्जा, असंखेज्जेसु जागेसु
होज्जा, मव्वलोए वा होज्जा ॥ ३२ ॥

तत्र क्षेत्रमवगादनाक्षेत्रं, तत्र (असंखेज्जङ्गभागे होज्ज त्ति)
पुलाकशरीरस्य लोकसङ्ख्येयजागमात्रावगादित्वात् । (सि-
णाय णमित्यादि) (असंखेज्जङ्गभागे होज्ज त्ति) शरीरन्धो द-
एकपाटकरणकाले च लोकसङ्ख्येयजागवृत्ति, केवलशरीरा-
ऽऽङ्गीनां तावन्मात्रत्वात् । (असंखेज्जेसु भागेसु त्ति) अधिकर-
णकाले बहुल्लोकस्य व्याप्तत्वेन स्तोकरस्य चाव्याप्तयोक्त-
त्वाल्लोकस्यासङ्ख्येयेषु भागेषु स्नातको वर्तते, लोकापूरणे च
सर्वलोके वर्तते इति ॥ ३२ ॥

(३६) स्पर्शनाद्वारे-

पुलाए णं भंते ! मव्वत्तांगस्म किं संखेज्जङ्गभागं फुसड,
अमंखेज्जङ्गभागं फुमड, एवं जहा ओगाहणा जणिया, तहा
फुसणा वि भाणियच्चा ० जाव सिणाय ॥ ३३ ॥

स्पर्शना क्षेत्रवध्नवर क्षेत्रमवगादमात्रं, स्पर्शना त्ववगादस्य
तत्प्राप्तेर्वर्तिनश्चेति विशेषः ॥ ३३ ॥

(४०) भावद्वारे-

पुलाए णं भंते ! कयरम्मि जावे होज्जा ? गोयमा ! ख-
ओवसमिए जावे होज्जा, एवं ० जाव कमायकुमीद्वे । णियंटे
पुच्छा ? गोयमा ! उवममिए वा, खडए वा जावे होज्जा ।
मिण्णाय पुच्छा ? गोयमा ! खडए जावे होज्जा ॥ ३४ ॥
भावद्वार व्यक्तमेव ।

(४१) परिमाणद्वारे-

पुलाया णं जंते ! एगसमएणं केवइया होज्जा ? गोयमा !
पन्निवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि, सिय एत्थि । जह-
षेणं एको वा दो वा तिप्पि वा, उक्कोमेणं सयपुहत्तं । पुव्व-
पन्निवएणए पडुच्च सिय अत्थि, सिय एत्थि । जड अत्थि
जहषेणं एको वा दो वा तिप्पि वा, उक्कोसेणं सहस्मपु-
हत्तं । वडमा णं भंते ! एगसमएणं पुच्छा ? गोयमा ! पडि-
वज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि, सिय णत्थि । जड अत्थि
जहएणं एको वा दो वा तिप्पि वा, उक्कोसेणं सयपुहत्तं ।
पुव्वपन्निवएणए पडुच्च जहषेणं कोमिसयपुहत्तं, उक्कोमेण
वि कोडिसयपुहत्तं । एवं पन्निसेवणाकुमीद्वे वि । कसाय-
कुमीद्वानं पुच्छा ? गोयमा ! पडिवज्जमाणए पडुच्च सिय
अत्थि, सिय एत्थि । जड अत्थि जहषेणं एको वा दो वा
तिप्पि वा, उक्कोमेणं कोमिसहस्सपुहत्तं । पुव्वपन्निवएणए
पडुच्च जहएणं कोडिसहस्सपुहत्तं, उक्कोमेण वि कोडि-
सहस्मपुहत्तं । णियंटा णं पुच्छा ? गोयमा ! पन्निवज्जमाणए
पडुच्च सिय अत्थि, सिय एत्थि । जड अत्थि जहएणं
एको वा दो वा तिप्पि वा, उक्कोमेणं वावडं सत्तं, अट्टमयं
खवगाणं चउपएणं उवसमगाणं । पुव्वपन्निवएणए पडुच्च
सिय अत्थि, सिय एत्थि । जड अत्थि जहषेणं एको वा
दो वा तिप्पि वा, उक्कोसेणं सतपुहत्तं । सिणाय णं पुच्छा ?
गोयमा ! पन्निवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि, सिय एत्थि ।
जड अत्थि जहएणं एको वा दो वा तिप्पि वा, उक्को-
सेणं अट्टमयं । पुव्वपन्निवएणए पडुच्च जहषेणं कोडिपु-
हत्तं, उक्कोसेण वि कोमिपुहत्तं ॥ ३५ ॥

(पुलाया णमित्यादि) ननु सर्वसंयतानां कोटिसहस्रपृथ-
क्त्वं श्रूयते । बह तु केवलानामेव कपाकुशीलानां तदुक्तं, ततः
पुलाकाऽऽदिमानानि ततोऽतिरिच्यन्त इति कथं न विरोधः ?
उच्यते-कपायकुशीलानां यत्कोटिसहस्रपृथक्त्वम्, तद् द्विवाऽऽदि-
कोटिसहस्ररूपं कल्पयित्वा पुलाकवकुशाऽऽदिसहस्रत्वा तत्र प्र-
वेक्ष्यते, ततः समस्तं संयतमानं यदुक्तं, तन्नातिरिच्यत इति ।

(४२) अल्पबहुत्वद्वारे-

एएसि णं भंते ! पुलागवडसपन्निसेवणाकुमीलकमायकु-
मीलणियंतसिणाताणं कयरं कयरं ० जाव विसेमाहिया वा ?
गोयमा ! सच्चत्थोवा णियंत, पुलागा संखेज्जगुणा, सि-
णाया संखेज्जगुणा, वडसा संखेज्जगुणा, पन्निसेवणाकु-
मीला संखेज्जगुणा, कसायकुमीला संखेज्जगुणा ॥ ३६ ॥

(सच्चत्थोवा णियंत त्ति) तेषामुत्कर्षतोऽपि शतपृथक्त्वम-
वस्थत्वात् । (पुलागा संखेज्जगुण त्ति) तेषामुत्कर्षतः सहस्रपृ-
थक्त्वमवस्थत्वात् । (सिणाया संखेज्जगुण त्ति) तेषामुत्कर्षतः
कोटिपृथक्त्वमानत्वात् । (वडसा संखेज्जगुण त्ति) तेषामुत्कर्ष-
तः कोटिशतपृथक्त्वमानत्वात् । (पडिसेवणाकुमीला संखेज्जगु-

एषि) कथमेतत्, तेषामप्युत्कर्षतः कोटिशतपृथक्त्वमानतयोक्त-
त्वात्, सत्यम्, किन्तु वकुशानां यत्कोटिशतपृथक्त्वं तद् द्वित्राऽऽदि-
कोटिशतमानं, प्रतिसेविनां तु कोटिशतपृथक्त्वं चतुःषट्कोटिश-
तमानमिति न विरोधः । कषायिणां तु सख्यातगुणत्वं व्यक-
मेव, उत्कर्षतः कोटिसहस्रपृथक्त्वमागतया तेषामुक्तत्वादिति ।
भ० २५ श० ६ उ० । उ० । ['अणगारधम्म' शब्दे प्र० भा०
२७६ पृष्ठे, 'समणधम्म' शब्दे च कान्यादिनिर्ग्रन्थधर्मो दृश्यः]

(४३) चत्तारिणिगंगा पणत्ता । तं जहा-रायणिए समणे
णिगंगे महाकम्मे महाकिरिए अणायवी असमिए धम्मस्स
अणाराहए जवइ १, रायणिए समणे णिगंगे अप्पकम्मे
अप्पकिरिए आयावी समिए धम्मस्स आराहए जवइ २,
ओमरायणिए ममणे णिगंगे महाकम्मे महाकिरिए अण-
यावी असमिए धम्मस्स अणाराहए जवइ ३, ओमरा-
यणिए समणे णिगंगे अप्पकम्मे अप्पकिरिए आयावी स-
मिए धम्मस्स आराहए भवइ ४ ।

निर्गता बाह्यान्तरग्रन्थाद् निर्ग्रन्थाः साधवः, रत्नानि भावतो
ज्ञानाऽऽदीनि, तैर्व्यवहरतीति रात्रिक, पर्यायज्येष्ठ इत्यर्थः, श्रमणो
निर्ग्रन्थो, महान्ति गुरुणि स्थित्यादिभिस्तथाविधप्रमाणेऽऽद्य-
जिव्यद्वयानि कर्माणि यस्य स महाकर्मा । महती क्रिया का-
यिक्यादिका कर्मवन्धहेतुर्यस्य स महाक्रिय, न आतापयति
आतापनां शीताऽऽदिसहनरूपां करोतीत्यनातापी, मन्त्रद्वत्वा-
दिति । अत एवासमित' समितिभिः । स चैवभूतो धर्मस्याना-
राधको भवतीत्येकः । अन्यस्तु पर्यायज्येष्ठ एवाल्लपकर्मा बहु-
कर्माऽल्लपक्रिय इति द्वितीयः । अन्यस्तु अवमो बहु पर्याये-
ण रात्रिकोऽवमरात्रिकः । स्या० ४ श० ३ उ० । निर्गतो मोह-
नीयकर्मलक्षणाद् ग्रन्थादिति निर्ग्रन्थः । निर्ग्रन्थभेदे, भ० २५
श० ६ उ० । प्रव० ।

(४४) स च पञ्चविधः प्रथमसमयाऽऽदिः-

णियंते पंचविहे पणत्ते । तं जहा-पढमसमयणियंते, अपढ-
मसमयणियंते, चरिमसमयणियंते, अचरिमसमयणियंते,
अहासुहुमणियंते णामं पंचमे ।

निर्गतो ग्रन्थान्मोहनीयाऽऽख्यानिर्ग्रन्थः क्रीणाकषाय उपशान्त-
मोहो वा, कालितसकलघातिकर्ममलपटलत्वात् । स्या० ५
श० ३ उ० ।

(४५) तओ ठाणा णिगंगाण वा णिगंगीण वा अहियाए
असुहाए अक्खमाए अणित्सेयसाए अणगुणामियत्ताए
भवइ । तं जहा-कूअणया, ककरणया, अवज्जाणया । तओ
ठाणा णिगंगाण वा णिगंगीण वा हियाए सुहाए खमाए
णित्सेयसाए, अणगुणामियत्ताए भवइ । तं जहा-अकूयणया,
अककरणया, अणवज्जाणया ।

"तओ" इत्यादि स्पष्टम् । किन्तु अहिताय अपथ्याय, असुखाय
दुःखाय, अक्षमाय अयुक्तत्वाय, अनि-श्रेयसाय अमोक्षाय, अना-
नुगामिकाय न शुभानुबन्धायेति । कूजनता आर्तस्वरकरणम्,
ककरणता शब्दोपभ्यादिदोषोद्भावनगर्मप्रलपनम् । अपथ्यान-

ता आर्तैरौद्ग्राह्यायित्वमिति । उक्तविपर्ययसूत्रं व्यक्तमेव । स्या० ३
श० ३ उ० । (निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनामेकत्र सवसनं 'संवास'
शब्दे निषेत्स्यते)

निर्ग्रन्थशब्दस्यविषयसूची-

- (१) निर्ग्रन्थशब्दव्याख्यायामहिरण्यसुवर्णकपदोपादानेन
बाह्यान्तरपरिग्रहशून्यत्वं निर्ग्रन्थस्य लक्षणमुक्तम् ।
- (२) क्रोधाऽऽदेर्निर्गमानिर्गमाभ्यां कृपकश्रेणिमुपकल्प्य
निर्ग्रन्थविचारः ।
- (३) ये कषायैमुंका निर्ग्रन्थास्तेषां कषायाणां कृयकरणायो-
द्यतत्वेन निग्रहपरमत्वं प्रसाध्य, सतामपि कषाया-
णामसत्कल्पनाकरणात् सरागसयतत्वेन निर्ग्रन्थ-
त्वाभिधानम् ।
- (४) निर्ग्रन्थनिकेपे नामस्थापनाद्व्यभावानां मध्ये अव्य-
स्थागमनोऽगमज्जेन निर्ग्रन्थत्रैविध्यं प्रकृत्य, शरी-
ररमव्यशरीराऽऽदिप्ररूपणम् ।
- (५) पुलाकवकुशकुशीद्विनिर्ग्रन्थस्ततकभेदेन पञ्चविधनि-
र्ग्रन्थस्वरूपं निरूप्य, निर्ग्रन्थानां नोसङ्गोपयुक्तत्वेन पु-
लाकाऽऽदिभेदत्रयप्ररूपणानन्तरं संज्ञानोसङ्गोपयु-
क्तत्वेन वकुशाऽऽदिभेदत्रयप्ररूपणम् ।
- (६) पुलाकाऽऽदयः पञ्च निर्ग्रन्थविशेषा यैः साध्या भव-
न्ति, तेषां निरूपणाय चारुगाथा ।
- (७) वेदद्वारेपुलाकाऽऽदीनां स्त्रीपुंनपुंसकवेदत्वप्ररूपणम् ।
- (८) रागद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सरागवीतरागत्वविचारः,
तथा कल्पद्वारे तेषां स्थितकल्पाऽऽदिविवेकः ।
- (९) चरित्रद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सामायिकच्छेदोपस्था-
पनीयाऽऽदिविमर्शः ।
- (१०) प्रतिसेवनाद्वारे प्रतिसेवकाप्रतिसेवकाऽऽदिविचारः ।
- (११) ज्ञानद्वारे पुलाकाऽऽदीनामभिनिबोधिकश्रुतावधिज्ञा-
ननिरूपणम् ।
- (१२) तीर्थद्वारे पुलाकाऽऽदीनां तीर्थातीर्थविचारः ।
- (१३) लिङ्गद्वारे पुलाकाऽऽदीनां अव्यभावलिङ्गं प्रतीत्य
सल्लिङ्गान्यलिङ्गप्ररूपणम् ।
- (१४) शरीरद्वारे पुलाकाऽऽदीनामौदारिकवैक्रियाऽऽहारका-
ऽऽदिनिरूपणम् ।
- (१५) क्षेत्रद्वारे पुलाकाऽऽदीनां जन्मास्तिभावं प्रतीत्य, क-
र्मभूत्यकर्मभूमिप्ररूपणम् ।
- (१६) कालद्वारे पुलाकाऽऽदीनामवसर्पिण्युत्सर्पिणीकाद्या-
भिधानम् ।
- (१७) गतिद्वारे पुलाकाऽऽदीनां देवगत्यादिनिरूपणम् ।
- (१८) संयमद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सयमस्थाननिदर्शनम् ।
- (१९) निकर्षद्वारे पुलाकाऽऽदीनां चरित्रपर्यवान्त्यं प्ररूप्य,
परस्परेण हीनतुल्याभ्यधिकत्वकथनम् ।
- (२०) पर्यवाधिकारात् तेषामेव जघन्याऽऽदिज्ञेदानां पुला-
काऽऽदिसवन्धिनामरूपत्वाऽऽदिप्ररूपणम् ।
- (२१) योगद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सयोग्ययोगित्वं प्रसाध्य,
मनोवाक्काययोगित्वप्रसाधनम् ।
- (२२) उपयोगद्वारे पुलाकाऽऽदीनां साकारानाकारोपयुक्त-
त्वविचारः ।
- (२३) कषायद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सकषायाकषायत्वं प्ररू-
प्य, क्रोधमानमायालोभाऽऽदीनां विमर्शः ।

- (२४) लेश्याद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सत्वेत्यावेष्टयत्वं निरूप्य, कृष्णशुक्लाऽऽदिशेष्टानिरूपणम् ।
 (२५) परिणामद्वारे पुलाकाऽऽदीनां वर्द्धमानदीयमानावस्थितपरिणामत्वप्रदर्शनम् ।
 (२६) परिणामाधिकारादेव जघन्योत्कर्षाऽऽदिभेदेन काल-निरूपणम् ।
 (२७) बन्धद्वारे पुलाकाऽऽदीनां कर्मप्रकृतिबन्धविचारः ।
 (२८) वेदनद्वारे तेषामेव कर्मप्रकृतिवेदविमर्शः ।
 (२९) वदीरणाद्वारे तेषामेव कर्मप्रकृत्युदीरणाऽध्यवसायः ।
 (३०) उपसपत्नानद्वारे पुलाकाऽऽदीनां पुलाकत्वाऽऽदित्या-गोपादाननिरूपणम् ।
 (३१) संज्ञाद्वारे पुलाकाऽऽदीनां संज्ञोपयुक्तनोसंज्ञोपयुक्तत्व-विचारणम् ।
 (३२) आहारकद्वारे पुलाकाऽऽदीनामाहारकानाहारकत्व-प्ररूपणम् ।
 (३३) भवद्वारे पुलाकाऽऽदीनां भवग्रहणनिरूपणम् ।
 (३४) आकर्षद्वारे जघन्योत्कर्षभेदेनाऽऽकर्षविमर्शः ।
 (३५) कालद्वारे पुलाकाऽऽदयः कियच्चिर भवन्तीति प्रति-पादनम् ।
 (३६) अन्तरद्वारे जघन्योत्कर्षतः तेषामेवान्तरनिरूपणम् ।
 (३७) समुद्धातद्वारे तेषां समुद्धातविचारः ।
 (३८) क्षेत्रद्वारे सख्येयासख्येयसर्वद्वोकाऽऽदिभवनभावना ।
 (३९) स्पर्शनाद्वारं सख्येयासख्येयभागेन स्पर्शनप्रतिपाद-नम् ।
 (४०) भावद्वारे पुलाकाऽऽदीनां कायोपशमिकाऽऽदिभाव-विचारः ।
 (४१) परिमाणद्वारे तेषामेव परिमाणनिर्देशः ।
 (४२) अल्पबहुत्वद्वारे पुलाकाऽऽदीनामल्पबहुत्वनिर्देशनम् ।
 (४३) निर्ग्रन्थानां प्रकारान्तरेण चातुर्विध्यम् ।
 (४४) प्रथमाप्रथमचरमाचरमसमयथासूक्ष्मनिर्ग्रन्थाऽऽदि-भेदेन पञ्चविधत्वम् ।
 (४५) कूजनताकर्करणताऽपध्यानताऽऽदिभेदेन निर्ग्रन्थानां, निर्ग्रन्थीनामसुखत्वाऽऽदि प्ररूप्य, तद्वैपरीत्येन सु-खत्वाऽऽदिनिरूपणम् ।

नैर्ग्रन्थ-न० । निर्ग्रन्थानामिदं नैर्ग्रन्थम् । विशेष० । आव० ।
 आर्हते प्रवचने, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । आ० म० ।

णिगंथधर्म-निर्ग्रन्थधर्म-पु० । निर्गतो बाह्याभ्यन्तररूपो ग्र-न्थोऽस्यास्तीति निर्ग्रन्थः, स चाऽसौ धर्मश्च निर्ग्रन्थधर्मः ।
 श्रुतचारित्र्याऽऽख्ये क्लान्त्यादिके वा सर्वज्ञोक्ते धर्मः, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

णिगंथपावयण-नैर्ग्रन्थपावचन-न० । निर्ग्रन्थानां साधूनामिदं नैर्ग्रन्थः, प्रावचनमिति प्रकर्षेणाभिविधिनोच्यन्ते जीवाऽऽदयो यस्मिन्निति प्रावचनम् । जैनाऽऽगमे, “ऽणमेव णिगंथे पावयणे सन्ने अष्टे, सेसमण्डे ।” आव० ४ अ० । स्था० । आ० चू० ।
 णिगंथी-निर्ग्रन्थी-स्त्री० । निर्ग्रन्थः साधुः, तेषामिय निर्ग्रन्थी । साध्याम्, स्था० २ ठा० १ उ० ।

सा चतुर्विधा-

चत्तारि णिगंथीओ पसुत्ताओ । तं जहा-रायणिया स-मणी णिगंथी० जाव आराहिया जवइ ४ ।

निर्ग्रन्थसूत्रवत् । स्था० ४ ठा० ३ उ० । (निर्ग्रन्थ्या अधिकारा य-थास्थानमुक्ताः, वक्ष्यन्ते च । यथा ‘गहण’ शब्दे तृतीयभागे ८५९ पृष्ठे पतन्त्याः प्रस्खलन्त्या ग्रहणमुक्तम्)

नवरामिद-

छहिं ठाणेहिं णिगंथे णिगंथिं गिण्हमाणे वा अवलंबमाणे वा नाइकमइ । तं जहा-खित्तचिच्चं, दित्तचिच्चं, जक्खाइट्ठं, उम्मायपत्तं, उवसगपत्तं, साहिगरणं । ६ ठा० ए उ० ।
 (क्लिप्तचित्ताऽऽदीनां प्ररूपणा ‘खित्तचित्त’ आदिशब्देषु द्रष्टव्या)

चउहिं ठाणेहिं णिगंथे णिगंथिं आल्लवमाणे वा संलव-माणे वा णाइकमइ । तं जहा-पंथं पुच्छमाणे, पंथं देसमाणे, असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दलयमाणे वा, द-वावेमाणे वा ।

“चउहिं” इत्यादि स्फुटं, किंतु आल्लपत्तीषत्प्रथमतया वा जल्पन्, संलपन् मिथो ज्ञापणेन, नातिक्रामति न लङ्घयति निर्ग्रन्थाचारम्-“एगो एगतिथए सद्धि, नेव चिठे न संलवे ।” विशेषतः साध्या इत्येवं रूपं, मार्गप्रश्नाऽऽदीनां पुष्टाऽऽलम्बनत्वादिति । तत्र मार्गे पृच्छन् प्रश्ननीयसाधर्मिकगृहस्थपुरुषाऽऽदीनामभावे-हे आर्ये ! कोऽस्माकमितो गच्छता मार्गः ? इत्यादिना क्रमेण, मार्गे वा तस्या देशयन्-धर्मशीले ! अयं मार्गस्ते इत्यादिना क्रमेण, अशनाऽऽदि च ददद्-धर्मशीले ! गृहाणेदमशनाऽऽदीत्येवं, तथाऽशनाऽऽदि दापय-न्-आर्ये ! दापयाम्येतत् तुच्यम्, आगच्छेह गृहाऽऽदावित्यादिवि-धिनेति । स्था० ४ ठा० १ उ० । (निर्ग्रन्थैर्निर्ग्रन्थिकाजिञ्च सह कायो-त्सर्गो न कार्यः, इति ‘ठाण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६६५ पृष्ठे उक्तम्)

सचेला निर्ग्रन्थी, अचेलाश्च निर्ग्रन्थः सह सवसतः-

पंचहिं ठाणेहिं समणे णिगंथे अचेले सचेलियाहिं णिगंथीहिं सद्धि संवसमाणे णाइकमइ । तं जहा-खित्त-चित्ते समणे निर्ग्रन्थे निर्ग्रन्थेहिं अविज्जमाणेहिं अचेल-ओ सचेलियाहिं निर्ग्रन्थीहिं सद्धि संवसमाणे नाइकमइ । एवमेणं गमणं दित्तचित्ते, जक्खाइट्ठे, उम्मायपत्ते, नि-गंथीपक्कावियए समणे निर्ग्रन्थेहिं अविज्जमाणेहिं अ-चेले सचेलियाहिं निर्ग्रन्थीहिं सद्धि संवसमाणे णा-इकमइ ॥

अचेलः क्लिप्तचित्तत्वाऽऽदिना क्लिप्तचित्तः शोकेन, तत्प्रतिजागर-काः साधवो न विद्यन्ते, ततो निर्ग्रन्थिकाः पुत्राऽऽदिकमिव तं सगोपायन्तीति न ततोऽप्यसावाज्ञातिक्रामति । इत्तचित्तो हर्षातिरेकात्, यक्काऽऽविष्टो देवाधिष्ठितः, उन्मादप्राप्तो वाताऽऽ-दिक्कोभात् । निर्ग्रन्थिकया कारणवशात् पुत्राऽऽदि प्र-व्राजितः, स च बालत्वाच्चेतो महानपि वा तथाविधवृक्-त्वाऽऽदिनेति । स्था० ५ ठा० २ उ० । (अथ निर्ग्रन्थीनां मासकल्पविहारवक्तव्यताया सर्वा वक्तव्यता)

से गामंसि वा० जाव रायहाणिसि वा सपरिक्खेवंसि अवाहिरियंसि कप्पइ निर्ग्रन्थीण हेमंतगिम्हासु दो मासा वत्थए ॥ ७ ॥

अस्यापि व्याख्या प्राग्बत्, नवरमबाहिरिके क्षेत्रे कल्पते निर्ग्रन्थीनां हेमन्तग्रीष्मेषु द्वौ मासौ वस्तुमिति ।

अथ भाष्यविस्तरः-

एमेव क्रमो नियमा, निगंथीणं पि होऽ नायवो ।

जं इत्थं णाणत्तं, तमहं वोच्चं समासेण ॥१२०॥

एष एव निर्ग्रन्थसुत्रोक्तः “ एवञ्चा सिक्खापय, ” इत्यादि-
क. क्रमो नियमाभिर्निगंथीनामपि ज्ञातव्यो भवति । यत्पुनरत्र वि-
हारधारे नानात्व, तदहं वक्ष्ये समासेन ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

निगंथीणं गणहर-परुवणा खेत्तमगणा चेव ।

वसही विधार गठ-स्स आणणा वारण चेव ॥१२०॥

भत्तङ्गण ए य विही, पडिणी ए जिक्खनिगमे चेव ।

निगंथाणं मासो, कम्हा तासिं दुवे मासा ॥१२०॥

निर्ग्रन्थीनां यो गणधरो गच्छवर्त्तापक, तस्य प्ररूपणा कर्त्तव्या । तत क्षेत्रस्य सयतीप्रायोग्यस्य मार्गणा प्रत्युपेक्ष-
णा वक्तव्या । ततस्तासा योग्या वसतिर्विचारचूम्निश्च, सयती-
गणधरस्यानयना, ततो वारको वधुघटस्वरूपं, तदनन्तरं भक्ता-
र्थन समुद्देशनम्, तस्य त्रिविधवस्था, ततः प्रत्यनीककृतोप-
वतो यथा निवारण, ततो भिक्षायां निर्गम, ततो निर्ग्रन्थानां क-
स्मादेको मासः?, तासां च कस्माद् द्वौ मासौ? एतानि द्वाराणि
वक्तव्यानीति द्वारगाथाच्यसमुदायार्थः । (अत्र गणधरवक्त्रेण
'गणहर' शब्दे तृतीयभागे ८२० पृष्ठे समुक्तम्)

अथ क्षेत्रमार्गणाद्वारमाह-

खित्तस्स उ पमिलेहा, कायव्वा होऽ आणुपुव्वीए ।

किं वच्चई गणहरो, जो चरई सो तणं वहइ ॥१२१॥

क्षेत्रस्य सयतीप्रायोग्यस्य, आनुपूर्व्या “ युष्मगवमामंतण ”
इत्यादिना पूर्वोक्तक्रमेण, प्रत्युपेक्षणा गणधरेण कर्त्तव्या । अथ
किं केन हेतुना गणधरः स्वयमेव क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय व्रजति? ।
उच्यते-यो वक्षीवर्त्ताऽऽदिश्रारि चरति, स एव तृणभार वहति,
यो निर्ग्रन्थीगणस्याधिपत्यमनुभवति, स एव सर्वमपि तच्चि-
न्ताजस्मुच्छति ।

आह-सयत्य. किमर्थं न गच्छन्ति?, इत्युच्यते-

संजडगमणे गुह्या, आणादी सज्जणिपेसिपेह्वणया ।

लोभे तुच्छा आसिया-वणा य एमाङ्गो (भवे)दोसा ॥१२१॥

यदि सयत्य. क्षेत्र प्रत्युपेक्षितु गच्छन्ति. तत आचार्यस्य चतु-
गुरव, आङ्गाऽऽद्यश्च दोषाः । यथा शकुनिका पक्षिणी इत्येनस्य
गम्या भवति (पेसि सि) यथा वा मांसपेशिका, आम्रपेशि-
का वा सर्वस्याऽप्यजिह्वपणीया, तथा एता अपि । अत एव
(पेह्वणय सि) विषयार्थिना प्रेर्यन्ते । तथा तुच्छास्ता, ततो येन
तेनाप्याहाराऽऽदिलोभेनोपप्रलोभ्य 'आसियावण' अपहरण
तासां क्रियते, एवमादयो दोषा भवन्ति ।

इदमेव भावयति-

तुच्छेण वि लोज्जिज्जइ, जरुयच्छाऽऽहरणनिगमिसहेणं ।

शंतनिमंतणवहणे, चेइयरूढाण अक्खिवणं ॥१२१॥

तुच्छेनाल्पाऽऽहारवस्तवादिना स्त्री लोभ्यते, अत्र च भृगुकच्छ

प्राप्तेन निवृत्तिश्रावणेनोदाहरणम् । कथमित्याह-“णत सि”वखा-
णि, तैर्निमन्त्रणां कृत्वा, वहने प्रवहणे चैत्यवन्दनार्थमारूढानां
सयतीनामाक्षेपणमपहरण कृतमिति । “ जहा जरुअच्छे आग-
तुगवाणियओ, स च निज्यसद्धो सजईओ रुववईओ ददत्तूण क-
वरुसद्धुत्तण पमिवहो । ताओ सस्स वीसमियाओ । गमणकात्ते
पवत्तिणि विअवेइ-वहणद्वाराणमगलद्वारा पमिलेहणं करेमि, तो
सजईओ पछवेह, अम्हे वि अणुगहिआ होज्जामो । तओ पट्ट-
विया । तत्य गया कवरुसहेण भणति-पढम वहणे चेइयाइं
वदह, तो पडिलेहणं करेमि सि । ताओ जाणति-अहो ! वि-
वेको । तओ येइयवदणत्थमारूढाणं पयद्विय वहणं जाव
आसियावियाओ ” ।

एएहि कारणेहिं, न कप्पई संजईण पमिलेहा ।

गंतव्व गणहरेणं, विहिणा जो वसिओ पुर्वि ॥१२१॥

एतै कारणै सयतीना क्षेत्रप्रत्युपेक्षा कर्त्तुं न कल्पते, कैः
पुनस्तर्हि प्रत्युपेक्षणायां गन्तव्यमित्याह-गन्तव्य गणधरेण
विधिना, कः पुनर्विधिरित्याह-य पूर्वमत्रैव मासकल्प प्रकृते
स्थविरकाटिपकविदारद्वारे वर्णितः ।

आह-कीदृशं क्षेत्र प्रत्युपेक्षणीयम्?, उच्यते-

जत्थाहिर्वई सूरु, समणाणं सो य जाणइ विसेसं ।

एतारिसम्मि खेत्ते, समणाणं होइ पमिलेहा ॥१२१॥

जहियं दुस्सीलजणो, तकरसावयभयं च जहिं नत्थि ।

निप्पच्चवायखेत्ते, अज्जाणं होइ पमिलेहा ॥१२१॥

यत्र ग्रामाऽऽकावधिपतिर्नागिकाऽऽदिकः शूरः चौरवरटाऽऽदिजि-
रनभिभवनीय इत्यर्थः । स च श्रमणानां साधूनां विशेष जानाति-
यथेदृशममीपां दर्शने व्रतम्, ईदृशश्च समाचारः, एतादृशे क्षेत्रे
साध्वीयोग्ये श्रमणानां प्रत्युपेक्षणा भवति । तथा यत्र दुःशी-
लजनस्तस्करश्चापदभय वा यत्र नास्ति, ईदृशे निष्प्रत्यपाये
क्षेत्रे आर्यिकाणां प्रायोग्ये प्रत्युपेक्षणा कर्त्तव्या भवति ।

अथ वसतिद्वारमाह-

गुत्ता गुत्तदुवारा, कुलपुत्ते मत्तमंत गंजरीरे ।

भीयपरिस मइविण, ओजासण चित्ता दाणे ॥१२१॥

गुप्ता वृत्त्या, कुल्येन वा परिक्रिता, गुप्तद्वारा कपाटद्वयोपेत-
द्वारा, यस्यां च शय्यानरः कुलपुत्रकः । कथञ्चुत. १-सत्त्ववान्
न केनापि क्रोध्यते, मइवपि च प्रयोजन कर्त्तुमध्यवस्यति ।
गम्भीरो नाम-सयतीनां परुषाऽऽद्याचरण दृष्ट्वाऽपि विपरि-
णाम न याति । तथा भीता चकिता पर्वत् यस्य स भीतपर्वत्,
आक्षेपसारतया यस्य बृकुटीमात्रमपि दृष्ट्वा परिवारः सर्वोऽ-
पि जयेन कम्पमानस्तिष्ठति, न च कचिदन्याये प्रवृत्तिं करोति ।
मार्दवमस्तब्धता, तद्विद्यते यस्य स मार्दविकः, एवविधो यदि
कुलपुत्रको भवति । ततः [ओभासणसि] सयतीनामुपाश्रय-
स्यावभाषण कर्त्तव्यम् । श्रवभाषिते च यद्यसावुपाश्रयमनु-
जानीते, ततो जण्यते [चित्तण सि] यथा स्वकीयाया दुहितु,
स्तुषाया वा चिन्ता करोषि, तथा यद्येतासामपि प्रत्यनीका-
ऽऽद्युपलर्गरूपे चिन्तां कर्त्तुमुत्सहसे, ततोऽत्र स्थापयाम' । स
प्राऽह-वाढ करोमि चिन्ता, पर कथ पुनः सरक्कणीया? । ततो-

* पुस्तकान्तरे-'थमिलआसणचारगमरुलपणिणीयवारणया'
इति पाठः ।

ऽमित्रातयम्-यथा किङ्गाकिणी स्वहस्तेन परहस्तेन वा उपदू-
यमाणे रक्ष्येते, तथैता अपि यथात्ममानुषैः, परमानुषैर्वा उपदू-
यमाणा रक्षसि, तत एता रक्षिता भवन्तीति । यद्येव प्रतिपाद्यो-
पाश्रयस्य दानं करोति, ततः स्थापनीयाः ।

अथाप्रतिपद्यमाने स्थापयन्ति, ततश्चत्वारो गुरुकाः-

अन्याऽऽचार्याभिप्रायेणामुमेवार्थमाह-

घणकुट्टा सकवामा, सागारियमात्रभागिलिपेरंता ।

निष्पञ्चवाय जोगा, वित्थिनपुरोहडा वसही ॥१२१॥

घनकुट्ट्या पक्षेष्टकाऽऽदिमयजित्तिका, सकपाटा कपाटोपेतद्वारा,
सागारिकसत्कानां मातृभगिनीनां गृहाणि पर्यन्ते पार्श्वतो यस्याः
सा सागारिकमातृभगिनी गृहपर्यन्ता । साधायामनुक्तोऽपि गृहश-
ब्दो छप्यः । निष्प्रत्यपाया दुर्जनप्रवेशाऽऽदिप्रत्यपायरहिता,
विस्तीर्ण 'पुरोहर्' गृहपश्चाद्भागो यस्यां सा विस्तीर्णपुरोहडा,
एवंविधा वसतिः संयतीनां योग्या ।

नासन्न-नातिदूरे, विहवापरिणयवयाण परिवेसे ।

मज्जत्यऽवियाराणं, अकुतुहलजावियाणं च ॥१२२॥

विधवाश्च ता परिणतवयसश्च धविरस्त्रियः, तासां, तथा
मध्यस्थानां कन्दर्पाऽऽदिजावविकलानामविकाराणां गीताऽऽदिवि-
काररहितानाम्, अकुतुहलानाम्-सयत्यो भोजनाऽऽदिक्रियां कथं
कुर्वन्तीति कौतुकवर्जितानां, भावितानां साध्वीसामाचारीवासि-
तानां सबन्धि यत्प्रतिवेष्टम प्रत्यासन्नगृहं, तत्र नाविदूरे
सयतिप्रतिश्रयो ग्राह्यः ।

अथान्याऽऽचार्यप्रतिपाद्यशय्यातरस्वरूपमाह-

जोड्यमहत्तराऽऽदी, बहुसयणो पिन्नओ कुलीणो य ।

परिणतवओ अभीरू, अणजिगाहिओ अकूतुहली १२३ ।

कुत्तपुत्त सत्तमंतो, जीयपरिस भदओ परिणओ अ ।

धम्मड्डी य विणीतो, अज्जासेज्जायरो जणिओ ॥१२४॥

यो भोगिकमहत्तराऽऽदिर्दुस्वजनो बहुपाक्षिकः, तथा प्रेरकः
पङ्काऽऽदीनां स्वगृहे प्रविशन्तीनां निवारकः, कुलीनः, परिणत-
वयाश्च प्रतीतः, अभीरुरूपेण महत्यपि कार्ये न विज्ञेति, कथ-
मेतत् कर्तव्यमिति ? अनभिगृहीत आभिग्रहिकमिथ्यावरहि-
तः, अकुतुहली संयतीनां भोजनाऽऽदिदर्शने कौतुकवर्जितः ।
यस्तु कुत्तपुत्रकः, सत्त्ववान् न केनाप्यभिमवनीयः, भीतपर्यत्
प्राग्वत्, जघ्रकः शासने बहुमानवान्, परिणतो वयसां मत्या
वा, धर्मार्थी धर्मश्रद्धालुः, विनीतो विनयवान् । एष आर्याणां
शय्यातरो जणितस्तीर्थकरैः । गतं वसतिद्वारम् । वृ० १ उ० ।
('वसहि' शब्दे विशेषविधिः)

अथ विचारद्वारमाह-

अणोवायमसंलोगा, अणोवाया चेव होड संलोगा ।

आवायमसंलोगा, आवाया चेव संलोगा ॥१२५॥

अनापाता असंलोगा. १, अनापाताश्चैव संलोगा. २, आपा-
ता असंलोगाः ३, आपाता. संलोगाश्चेति ४ । चतस्रो विचा-
रभूमयः ।

एतासु संयतीनां विधिमाह-

बीयारे बहि गुरुगा, अंतो वि य तइयवज्जिते चेव ।

तइय विजत्थ पुरिसा, उव्वेति वेसित्थियाओ य ॥१२६॥

यदि 'पुरोहरे' विद्यमाने सयत्यो ग्रामाद् बहिर्विचारभूवं गच्छ-
न्ति, ततश्चतुर्थपि स्थिरुलेषु प्रत्येक चतुर्गुरुकाः, अन्तरेऽपि
च ग्रामाज्यन्तरे पुरोहताऽऽदौ आपातासंलोकवर्णनं तृतीयस्थ-
रिडलं वर्जयित्वा शेषेषु त्रिषु स्थिरुलेषु गच्छन्तीनां त एव
चत्वारो गुरुकाः । तृतीयेऽपि स्थिरिडले यत्र पुरुषा वेश्या-
स्त्रियश्चोपयन्ति आपतन्ति, तत्र चत्वारो गुरुकाः । यत्र तु
कुत्तजानां स्त्रीणामापातो जवति तत्र गन्तव्यम् ।

किं पुनः कारणं प्रथमाऽऽदीनि स्थिरुल्लानि तासां नानु-

जायन्ते ? उच्यते-

जत्तो दुस्मीला खलु, वेसित्थिनपुंसहेट्ठेतिरिच्छा ।

सा उ दिसा पणिकुट्टा, पढमा विइया चउत्थी य ॥१२७॥

(जत्तो च्ति) यस्यां दिशि दुःशीलाः परदारान्निगामिनः
पुरुषाः, तथा वेश्याः स्त्रियो, नपुंसकाश्च (हेट्ठ च्ति) अधो ना-
पिताः, तिर्यञ्चश्च वानराऽऽदयः आपतन्ति, सा तु सा पुनर्दिग्,
प्रथमा द्वितीया चतुर्थी च प्रतिपिद्धा, प्रथमाऽऽदीनि स्थिरि-
लानीत्यर्थः ।

अथैनामेव निर्युक्तिगाथां व्याचष्टे-

चारभयोरुमिठा, मोदगतरुणा य जे य दुस्सीला ।

उब्भामित्थी-वेसी-अपुमेसु उव्वेति उ तदद्वा ॥१२८॥

चारभटा राजपुरुषा, घोटोअेटा, मियेटाः गजपरिवर्तकाः, सो-
लास्तुरगचिन्तानियुक्ताः । एवमादयो ये तरुणाः सन्तो दुःशीला,
ते प्रथमद्वितीययोः स्थिरुलयोरनापानत्वादेकान्तमिति कृत्वा
उद्भ्रामकस्त्रीषु वा वेश्यासु वा (अपुमेसु च्ति) नपुंसकेषु
वा पूर्वप्राप्तेषु, तदर्थं तेषामुद्भ्रामकस्त्रीप्रभृतीनां प्रतिसेवनार्थ-
मायान्तीति ।

चतुर्थे तु स्थिरुले संलोकत्वादेते दुःशीलाऽऽदयः संयती-

वर्गान् पश्येयुः, संयतीवर्गेण वा ते दृश्येरन्नित्यतस्त-

दपि निषिध्यते-

हिठ उवासणहेडं, ऐगाऽऽगमणम्मि गहण उडाहो ।

वानरमयूरहंसा, ढाला सुणगादितेरिच्छा ॥१२९॥

अधस्तादुपासनमध्ये लोचकर्म, तस्मैतोरधो नापिते पूर्वप्राप्ते
लब्धनेकेषां मनुष्याणां मध्ये लोचकर्मकारापकर्मणामागम-
ने सति यद्युदीर्णमोहास्ते संयतिं गृह्णन्ति, ततो ग्रहणे उ-
डाहो जवति, तथा वानरमयूरहंसा, छगलाः, शुनकाऽऽदयश्च
तिर्यञ्चस्तत्राऽऽयाताः संयतीमुपसर्गयेयुः ।

यत एवं ततः किमित्यत आह-

जइ अंतो वापाओ, बहिया तासि तइय अणुआया ।

सेसा णाणुआया, अज्जाण वियारज्जुमीओ ॥१३०॥

यद्यन्तरे ग्रामाज्यन्तरे व्याघातः पुरोहडाऽऽदेरजावः, नतो ब-
हिस्तासां तृतीया विचारभूमिरापानासंलोककरूपाऽनुज्ञाता, तत्रा-
ऽपि स्त्रीणामेवाऽऽपातो ग्राह्यो, न पुरुषाणां, शेषा विचारभूमयो-
ऽनापातासंलोकऽऽद्या आर्यिकाणां नानुज्ञाता । गतं विचार-
द्वारम् । वृ० १ उ० । ('वसहि' शब्दे रात्रौ मात्रकयतना)

अथ संयतीगच्छुम्याऽऽनयनमिति द्वारमाह-

पणिलेहियं च खेत्तं, मंजइवग्गस्स आणणा होइ ।

निकारणम् मगओ, कारणे समगं च पुरतो वा ॥१२२॥
एव वसतिविचारमूल्यादिविधिना प्रत्युपेक्षितं च सयतीप्रायो-
भ्यं क्षेत्र, ततः सयतीवर्गस्याऽऽनयनं तत्र क्षेत्रे भवति । कथम् ?
इत्याह-निकारणे निर्जये, निराबाधे वा सति साधवः पुरतः
स्थिता, सयत्यस्तु मार्गतं पृष्ठतः स्थिता गच्छन्ति, कारणे तु
समकं वा साधूना पार्श्वतः, पुरतो वा साधूनामग्रतः स्थिताः
सयत्यो गच्छन्ति ।

निष्पन्नत्रायसंबन्ध-विभाविणं गणहरऽप्यविदं तदपि ।

तेणादिनप सत्ये-ए सद्धि कयकरणसहिते वा ॥१२३॥

निष्प्रत्यपाये सयतीनां ये सबन्धिनः स्वज्ञातीयाः, भाविताश्च
सम्यक्परिणतजिनवचना निर्विकाराः सयता, तैः सह गण-
धर आत्मद्वितीयः, आत्मतृतीयो वा सयतीर्विवक्षितं क्षेत्रं नय-
ति । अथ स्तेनाऽऽदिभ्यः वर्त्तते, ततः सार्धेन सार्द्धं नयति, यो
वा सयतः कृतकरणं षडुशास्त्रेण सहितं सयतीस्तत्र नयति,
स च गणधरात्स्वयं पुरतः स्थितो गच्छति, सयत्यस्तु मार्गतः
स्थिताः ।

अत्रैव मतान्तरमुपन्यस्य दुषयन्नाह-

उजयट्टाइनविट्ट, मा पेले वातिणि तेण पुरतेगे ।

तं तु न जुज्जइ अविणय, विरुद्ध उभयं च जयणाए ॥१२४॥

एके मूरयो घुवने उजय कायिकीसङ्गे, नदर्यम् आदिशब्दादपरास्मि-
न् वा कचित्प्रयोजने विनिविष्टमुपविष्टं सन्तं सयनं प्रतिनी मा प्रे-
रयतु, इत्यनेन हेतुना नयत्यं पुरतो गच्छन्ति । अत्राऽऽचार्य आह-
तत्तु यदुक्तं, न युज्यते, कुतः ? इत्याह-पुरतो गच्छन्तीनां तासाम-
विनयः साधुषु न जायते, लोकविरुद्धं चैव परिस्फुटं ज्ञाति-अहो !
महेलाप्रधानमासां दर्शनं, यत एवमतो मार्गतं स्थिता एव ता ग-
च्छन्ति, उजय च कायिकीसङ्गरूपं यतनया कुर्यात् । का पुनर्य-
तना ? इति चेदुच्यते-यत्रैकः कायिकीं सङ्गां वा व्युत्सृजति, तत्र
सर्वेऽपि तिष्ठन्ति, तथान्धितोश्च तान् दृष्ट्वा सयत्योऽपि नाग्रतः
समागच्छेयुः, ता अपि पृष्ठतः एव शरीरचिन्तां कुर्वन्तीति । गतं
गच्छस्याऽऽनयनमिति द्वारम् ।

अथ वारकद्वारमाह-

जहियं च अगारिजणो, चोक्खवन्तूतो मुईममायारो ।

कुम्मुहददरणं, वारगनिकदेवणा भणिया ॥१२५॥

यस्मिंश्च ग्रामाऽऽवागारीजनोऽविरतिकालोक्तः, चोक्तभूतः शु-
चिसमाचारश्च वर्त्तते, तत्र वारकग्रहणं निर्ग्रन्थीभिः कर्त्तव्यम् ।
अथ न कुर्वन्ति, ततश्चत्वारो गुरवः । यच्च प्रवचनोद्वाहाऽऽदिकं,
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । यत एवमतं कुटुम्बे घटकएठके शृङ्गण
चीवरदर्दरेण पिहितस्य वारकस्य निक्षेपणाज्जिता ज्ञाति ।

थीपडिवच्छे लवस्मए, उस्मग्गपदेण सवसंतीओ ।

वच्चति काडजूमि, मत्तगहत्याण आयमणं ॥१२६॥

उत्सर्गपदेन सयतीभिः स्त्रीप्रतिवच्छे उपाश्रये बस्तव्यमिति
कृत्वा तत्र सवसन्त्यो यदा कायिकीं भूमिं व्रजन्ति, तदा मात्र-
कहस्तावारकं हस्ते गृहीत्वा व्रजन्ति, तासामगारीणां प्रत्ययो
जायते-एताः कायिकीं कृत्वा पश्चादाचमनं करिष्यन्ति, अहो !
शुचिमाचारा इति । तत्र च गतास्तासामदर्शनीच्युता आच-
मनं कुर्वन्ति ।

स च वारको अन्तर्लिप्तः कर्त्तव्यः, कुतः ? इत्यत आह-
उक्खं विसुयावेउं, पणगस्स य संजवो अलित्तम्मि ।
संदंते तसपाणा, आवज्जणतक्कणाऽऽदीया ॥१२७॥

वारकोऽलित्तः सन्, किम् ? (विसुयावेउं ति) शोषयितुं उक्खं
दुःखकरो भवति, अलित्ते च पानकजावितत्वात् पानकस्य सज्ज-
समूर्जनं भवति, अलित्तश्च वारकः पानके प्रक्षिते सति स्यन्दते
परिगृह्यति, स्यन्दने च त्रसप्राणिनः कीटिकामक्षिकाऽऽद्यः स-
मागच्छेयुः । (आवज्जणं ति) यदनन्तकायनिकायविकलद्विष्टेषु
सघट्टनाऽऽदिकमापद्यते, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । (तक्कणाई य-
त्ति) ततो वारकान् पानकेन परिमलति मक्षिका पतन्ति, तासां
प्रसनार्थं गृहकोकिला धावति, तस्या अपि प्रक्षरणार्थं मार्जा-
रीत्येव तर्कणम्, तदाद्यो दोषा प्रवेयुः ।

यत्र पुनः कायिकीभूमौ सागारिकं भवति, तत्रैव यतना-
सागारिए परंमुह-दगसदमसंफुमंतिओ णेतं ।

पुलएज्ज *मा य तरुणी, तो अच्छदवं तु जा दिवसो ॥१२८॥

सागारिके सति परादमुखीभूय कायिकीं कृत्वा नेत्रं जगम-
सस्पृशन्त्यो दकशब्दं पानकप्रक्षालनानुमापकं कुर्वते, तथा तरु-
ण्यः स्त्रियः किमत्रास्ति पानकं, न वेति जिज्ञासया मा प्रहो-
कन्तामिति हेतोस्तस्मिन्वारके तावदच्छमकलुषं छुव पानकं प्र-
क्षिप्तं तिष्ठति, यावद्विवसं, ततः सन्ध्यासमये तत्पानकं पिबन्ति ।
गतं वारकचारम् ।

अथ भक्तार्थनाविधिचारमाह-

मंरुद्धिगणस्सऽसती, वज्जा व तरुणीसु अहिपततीसु ।

पत्तेयकमदज्जण-मंरुद्धिथेरी उ परिवेसे ॥१२९॥

यद्यसागारिकं, ततो मण्डपस्थानं समुद्दिशन्ति, अथ मण्डपभूमिः
सागारिकबहुला, ततो मण्डपस्थानस्यासति, वज्जायां प्रणयेन
तरुणीष्वभिपतन्तीषु तत्रैरणिकमध्यमधः प्रस्तीर्य तस्योपरि
सौत्रिकं तत्राप्यलावुपात्रकाणि स्थापयित्वा प्रत्येकं कमठकेषु
भुज्जने, प्रवर्त्तिनीं च पूर्वाभिमुखा धुरि निविशते, तत एका म-
ण्डलिस्थविरा यमलजननी सहोदरा सर्वास्तामपि परिवेष-
येत्, आत्मनोऽपि योग्यमात्मीये कमठके प्रक्षिपेत् ।

ओगाहिमाइविगई, समज्जाणं करेइ जत्तिया समणी ।

तासि पच्चयहेतुं, अण्हिक्खछा अकल्लहो अ ॥१३०॥

अवगाहिमं पक्षाक्षम्, आदिशब्दाद् घृताऽऽदिकाश्च विकृतीः,
यावत्यः श्रमण्यः, तावतः समभागान्, मण्डलिस्थविरा करो-
ति । किमर्थम् ? तासां श्रमणीनां प्रत्ययार्थम्, तथा- [अण्हिक्खछा
स्ति] अनधिकस्त्रादनार्थं, सर्वासमप्यधिषमसमुद्देशनार्थम्, अकल-
हश्चैव भवति, असंख्यं न ज्ञवतीत्यर्थः ।

ताश्च समुद्देशमुपविशन्ति इत्यं ब्रूने-

निव्वीइए विइयार्ड, विगईओ लंवणा वए विइया ।

अएण गिज्जायं विलिया, अज्ज अहं देह अन्नासिं ॥१३१॥

एका द्वादि सख्याविकृतयो मुक्तज्ञाः, शेषाणां प्रत्याख्यानम्, अपरा
प्रणति-अथ मामेतावन्तो लम्बना कवला, इत ऊर्द्धं नियमः ।
अन्याऽभिधत्ते-अद्याहमन्नग्लाना, ग्लानपथुपिनमन्नं मया भो-
क्तव्यमित्येव प्रतिपन्नाभिप्रहा । तदपरा ब्रूने-अद्याहमाचारि-
का, कृता चामन्नप्रत्याख्याना, अत इदं विकृत्यादिकमन्यासा प्रय-

* “दशो नियच्छ” ॥ ८ । ४ । १८१ ॥ इत्यादिना ‘पुलप’ आदेशः ।

चक्रेत, एवं समुद्दिश्य पानकेनाऽऽचमनं कुर्वन्ति, प्रवर्तिन्याः कम-
ष्ठकं चुट्टका निर्लेपयन्ति, ततः सर्वास्वपि समुद्दिष्टासु मण्ड-
लीषु स्थविरा समुद्दिशति ।

एवविधं दृष्ट्वा किं जघति ? इत्याह-

दद्वूण निहुयवासं, सोयपयत्तं अलुक्ष्मत्तं च ।

इन्दियदमं च तासिं, विणयं च जणो इमं भणइ ॥१२३॥

तासां सयतीनां निभृतवास विक्रयाऽऽदिविरहेण निर्व्यापा-
रतयेवाऽवस्थान, शौचप्रयत्न वारकग्रहणाऽऽदिरूपम्, अलु-
क्ष्मत्व च विकृत्यादिप्रत्याख्यानाभिधातम्, इन्द्रियदमं च
श्रोत्राऽऽदीन्द्रियनिग्रहण, विनय प्रवर्तिन्यादिषु अच्युत्थाना-
ऽऽदिरूप, दृष्ट्वा जनो लोक इदं ब्रवीति-

सच्चं तवो य सीलं, अणहिक्खाओ अ एगमेगस्म ।

जइ वंजं जइ सोयं, एयासु परं ण अन्नासु ॥१२४॥

बाहिरमत्तपरिबुद्धा, सीलसुगंधा तवोगुणविमुक्ता ।

धन्नाणं कुत्तुप्पन्ना, एआ अ वि होज्ज अम्हं पि ॥१२५॥

सत्यं वाक्कर्मणोरविसंवादिता, तपोऽनशनाऽऽदि, सीलं सुस्वभाव-
ता, अनधिकस्वादश्चाविषमभोजनम्, एकैकस्या परस्परममूषात्,
तथा यदि ब्रह्मचर्यं यदि शौचं शुचिसमाचारता। एतानि सत्या-
ऽऽदीनि, यदि परमेतासु सयतीषु दृश्यन्ते, नान्यासु शाक्याऽऽदि-
पाखण्डिनीषु, ततो यद्यप्येता बाह्यमन्त्रेन परिक्रिस्ता, तथापि शी-
घ्रेण सुगन्धा, तपोगुणैरनशनाऽऽदिभिः, यद्वा-तपसा प्रतीतेन, गु-
णैश्चोपशमाऽऽदिभिर्विशुद्धा, धन्यानां कुलोत्पन्नाः, एता येषां कुले
उत्पन्नास्तेऽपि धन्या इति भावः । अपि. समावनाया संजा-
व्यते । किमर्थः ? यदस्माकमपि जगिनी, दुहिता च एतादृश-
स्वकुलोज्ज्वलनकारिण्यो जघेयुः ।

एवं तत्थ वसंतो-णुवसंतो सो य सिं अगारिजणो ।

गिण्हंति य संमत्तं, मिच्छत्तपरंमुहो जाओ ॥१२६॥

एवं तत्र वसन्तीनां तासामगारीजन उपशान्तः प्रतिबुद्धः,
ततो मिथ्यात्वपराङ्मुखो जातः सन् सम्यक्त्वं गृह्णाति, च-
शब्दादेशविरतिं वा, कश्चित्तद्गुणग्रामरञ्जितमनाः सर्वविरति-
मपि प्रतिपद्यते । गतं जिकार्यनाविधिद्वारम् ।

अथ प्रत्यनीकद्वारमाह-

तरुणीण अभिद्वणे, संवरितो संजतो निवारेड ।

तह वि य अठायमाणे, सागारिओ तत्थुवाञ्जइ ॥१२७॥

तरुणीनां सयतीनामभिद्वणे प्रत्यनीकेन विधीयमाने सति
संवृतः सयतीविषाऽऽच्छादितः संयतो निवारयति, तथाऽपि चा-
तिष्ठति तस्मिन् सागारिक शय्यातरः, तत्रोपमर्गं, तमुपालजने ।

एतामेव निर्युक्तिगाथां भावयति-

गणिणीणऽकहेणं गुरुगा, सा वि य न कहेड जइ गुरुणं तु ।

सिट्ठम्मि य ते गंतु, अणुसद्धी मित्तमाईहि ॥१२८॥

कश्चित्तरुणो विषयलोलुपतया सयतीनामुपपन्नं कुर्यात्, त-
तस्तत्क्षणादेव ताभिः प्रवर्तिन्याः कथनीयम्, यदि न कथय-
न्ति, ततश्चत्वारो गुरवः । सा च प्रवर्तिनी यदि गुरुणां न कथ-
यति, तदा चतुर्गुरवः, आज्ञाऽऽदयश्च दोषाः, तस्मात्कथयितव्य-
म्, ततः शिष्टे कथिते ते आचार्यास्तस्याविरतिकस्य पार्श्वे ग-

त्वा साध्वीशीलभङ्गस्य दारुणविपाकतासृचिकामनुशिष्टिं दद-
ति । यद्युपरमते ततः सुन्दरम् । अथ नोपरमते, ततो या-
नि तस्य मित्राणि, आदिशब्दाद्ये वा भ्रात्रादयः स्वजनास्तेषां
निवेद्यम्, तैः प्रज्ञापिते यदि स्थितः, ततो लष्टम् ।

तह वि य अठायमाणे, वसन्ता भेसिति तह वि य अठंते ।

अमुगत्य घरे पज्जह, तत्थ य वसन्ता वतिणिवेसा ॥१२९॥

तथाऽप्यतिष्ठति तस्मिन् प्रत्यनीके, वृषभा गच्छस्य शुजाशुज-
कार्यचिन्तानियुक्ताः, तं प्रत्यनीकं ज्ञापयन्ति, तथाऽप्यतिष्ठति
यस्तरुणः कृतकरणः स सयतीनेपथ्यं कृत्वा तस्य सकेतं प्रय-
च्छति, यथा-अमुकत्र गृहे ममागच्छत, ततो वृषभा व्रतिनी-
वेषं परिधाय तेन साधुना सह तत्र गत्वा प्रत्यनीकस्य
शिखां कुर्वन्ति, तथाऽप्यनुपशान्ते तस्मिन् सागारिकस्य निवे-
द्यते, तेनोपपन्नं यदि स्थितः, ततः सुन्दरम् ।

अथ नास्ति तदानीं सान्निहितः-

सागारिण असंते, किञ्चकरे भोडयस्स व काहिति ।

असत्थ ठाणे णितो, खेत्तस्सऽसती सति णिवे वा ॥१३०॥

सागारिके असंनिहिते कृत्यकरस्य ग्रामचिन्तानियुक्तस्य ज्ञो-
गिकस्य ग्रामस्वामिनः कथयति, तेन शासितोऽपि यदि नोप-
रमते, ततः सयतीरन्यत्र स्थाने क्षेत्रे नयन्ति । अथ नास्ति सय-
तीप्रायोग्यमपरं, स्वयं वा सयता ग्लानाऽऽदिकार्यव्यापृता न
शक्नुवन्ति क्षेत्रान्तरं गन्तु, ततो नृपस्य दण्डिकस्य निवेद्यते, स
प्रत्यनीकमुपपन्नं निवारयति । गतः प्रत्यनीकद्वारम् । वृ० १
स० । नि० चू० । ("गोयरचरिया" शब्दे तृ० भा० ९७६ पृष्ठे
भिक्षाविधिरुक्तः)

अथ निर्ग्रन्थीनां मासः । कस्मात्तासां द्वौ मासाविति

द्वारं व्याख्यायते-शिष्यः पृच्छति-किं निर्ग्रन्थी-

नामन्यधिकानि महाव्रतानि, येन तासां

द्वौ मासौ, निर्ग्रन्थानामेक मासमे-

कत्र वस्तुमनुज्ञायते ? सुरि-

राह-

जइ वि य महव्वयाई, निर्गन्धीणं न होंति अहियाई ।

तह वि य निच्चविहारे, हवंति दोसा इमे तासिं ॥१३१॥

यद्यपि च निर्ग्रन्थीनां महाव्रतानि नाधिकानि भवन्ति, तथाऽ-
पि नित्यविहारे मासे मासे क्षेत्रान्तरं सक्रमणे, इमे दोषा-
स्तासां भवन्ति ।

मंसाऽपेसिसरिसा, वसही खेत्तं च उद्धमं जोगं ।

एएण कारणेणं, दो दो मासा अवरिसासु ॥१३२॥

मांसाऽऽदिपेशीसदृशाः सत्यं, सर्वस्याप्यभिलषण्यत्वात्,
तथा तासां योग्या वसतिर्द्वैतभा, क्षेत्रं च नत्प्रायोग्योपेतं उ-
ल्लेख्यं, ततो यथोक्तगुणविकलाया वसतो दोषपट्टे वा क्षेत्रे
स्थाप्यमानानां बहवः प्रवचनविराधनाऽऽदयो दोषा उपपद्यन्ते ।
एतेन कारणेन तासामवर्षासु वर्षावासं विमुच्य द्वौ द्वौ
मासावेकत्र वस्तुमनुज्ञायते ।

अथ द्वयोरुपरि वसन्तीनां दोषान्, द्वितीयपदं चोप-

दर्शयति-

दुएहं उवरि दसंती, पायच्छित्तं च होंति दोसा य ।

विडयपयं च गिलाणे, वसती जिकखं च जयणाए ॥१३३॥

द्वयोर्मासयोरपरि वसन्ति, ततः प्रायश्चित्त, दोषाश्च भवन्ति, द्वितीयपदं च श्लाने च सति वसति, तत्र च यतनया प्रही-
तव्यम् । भावार्थो निर्ग्रन्थानामिव छद्मः ।

मासावाससम्-
से गामांसि वा० जाव रायहाणिंसि वा परिक्रवेवंसि वा

बाहिरियंसि कपपः निगमणीं हेपंतगिम्हासु चत्तारि मा-
सा वत्थए, अंतो दो मासे, बाहिं दो मासे, अंतो वसमा-
णीं अंतो निक्खायरिया, बाहिं वसमाण्णिं बाहिं
भिक्षायरिया ॥ ए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवर सबाहिरिके क्षेत्रे अन्नद्वौ
मासौ, बहिर्द्वौ मासावित्येव चतुरो मासान् निर्ग्रन्थानां वस्तु
कल्पत इति ।

अथ ज्ञाप्यम्-

एसेव क्रमो नियमा, सपरिक्रवेवे सबाहिरीयम्पि ।

नवरं पुण नाणत्तं, अंतो बाहिं चउम्मामा ॥१२६७॥

एष एव पूर्वसूत्रोक्तः क्रमो नियमात् सपरिक्रमे सबाहिरिके
क्षेत्रे वसन्तीनां सयतीनां द्रष्टव्यः, नवर पुनर्नानात्वं विशेषो-
ध्यम्-अन्तरभ्यन्तरे, बहिर्बाहिरिकायामेवमुभयोश्चत्वारो मा-
साः पूरणीयाः ।

चउएहं उवरि वसंती, पायच्छित्तं च होंति दोसा य ।

नाणत्तं असईए तु, अंतो वमही बाहिं चरइ ॥१२६८॥

चतुर्णां मासानामुपरि यदि सबाहिरिके क्षेत्रे सयती
वसति, तदा तदेव प्रायश्चित्तं, त एव दोषाः, द्वितीयमपि तदेव
मन्तव्यम्, नानात्वं विशेषः, पुनर्बाहिरिकाया वसते, शय्यातर-
स्य वा यथोक्तगुणस्यासत्यत्वात्, अन्तः प्राकाराभ्यन्तरे, (वसहि-
त्ति) वसतौ पूर्वस्यामेव स्थिताः, बहिर्बाहिरिकायां चरन्ति
भिक्षाचर्यामदन्ति ।

जोगवसहीए असई, तत्थेव त्रिया चरंति बाहिं तु ।

पुव्वगहिणं विगिचिय, तत्तो विय मत्तगादी वि ॥१२६९॥

बहिः सयतीयोग्याया वसतेरजावे, तत्रैवाभ्यन्तरोपाश्रये
स्थिताः सत्यो बहिश्चरन्ति, पूर्वगृहीतः शौचकनूणमगलाऽऽदि-
परित्यज्य ततः एव बाहिरिकाया मात्राऽऽदीनप्यानेतव्यानि,
न केवलं निकेत्यादिशब्दार्थः ।

श्रुतमहन्नाऽऽदिविषया सामाचारी, क्षेत्रकात्वाऽऽदिविषया चा-
स्ति । स्थविरकल्पकानामिव छद्मः । तदेवमुक्तं आर्यिकाणा-
मपि मासकल्पविधिः । वृ० १ उ० । (निर्ग्रन्थानां दूरेत परि-
हरणीयत्वं 'वस' शब्दे वक्ष्यते)

विनिगम-निर्गम-पु० । निर्गमनं निर्गमः, कुतः सामायिकं निर्ग-
तमित्येवमादिरूपे निर्गमने, विशेषः । अनु० । आ० म० ।

निर्गमस्य षड्विधो निकेपः-

नामं ठवणा दविणं, खेत्ते काळे तद्देव जावे य ।

एसो उ निगमस्म य, निक्खेवो उव्विहो होइ ॥१२७३॥

नामस्थापनानिर्गमौ नामाऽऽवश्यकाऽऽयुक्तानुसारेण ज्ञावनीयौ ।
छद्माद् छव्यस्य वा निर्गमः, क्षेत्रात्क्षेत्रस्य वा, कात्वात्कात्वा

वा, भावाद्भावस्य वा निर्गम इत्यादि वाच्यम् । इति नियुक्ति-
माथासक्येपार्थः ॥ १२३३ ॥

विस्तरार्थं तु भाष्यकारः प्राऽऽह-

दव्वाओ दव्वस्स व, विणिगमो दव्वनिगमो सो य ।

तिविहो सच्चिच्च, तिविहाओ संजवो नेओ ॥ १२३४ ॥

छव्याद् छव्यस्य वा निर्गमो छव्यनिर्गमः । स च सच्चित्ताऽऽदि-
छव्यमवन्धित्वात् सच्चित्ताऽऽदिल्लिखिधः । तस्य च त्रिविधस्य
सच्चित्ताऽऽदिल्लिखिधादेव सच्चित्ताऽऽदेर्छव्यात्संज्ञवत्त्वादो ज्ञेयः
इति ॥ १२३४ ॥

तथाहि-

पजवो सच्चित्ताओ, जूमेरं कुरपयंगवप्फाई ।

किमिगब्जसोणियाई, मासाओ थीसरीराओ ॥ १२३५ ॥

किमिघुणघुणचुसाई, दारुओ जं व निगमं जत्तो ।

दव्वं विगप्पवसओ, जह सव्जावोवयारेहिं ॥ १२३६ ॥

सच्चित्ताद् जूमिछव्यात्सच्चित्तद्रव्यस्याङ्कुरस्य प्रभवो निर्गमो
ज्ञातव्यः, मिश्रस्य तु पतङ्गद्रव्यस्य, तस्य हि पक्षाऽऽदिप्रदेशा अ-
चित्ताः, शेषे तु सच्चित्तमिति मिश्रता । अचित्तस्य तु वाष्प-
द्रव्यस्य । तदेव सच्चित्तात्सच्चित्ताऽऽदिल्लिखिधस्य निर्गम इत्युक्तम् ।
अथ मिश्रात्स्त्रीशरीरद्रव्यात्सच्चित्तद्रव्यस्य कृमेर्निर्गमो वेदित-
व्यः, मिश्रस्य तु गर्जद्रव्यस्य मिश्ररूपस्य, तत्र न केशाऽऽदीना-
मचित्तत्वात्, शेषस्य तु मचित्तत्वान्मिश्रताः, अचित्तस्य तु
शोणितद्रव्यस्य । मिश्रात्सच्चित्ताऽऽदेर्निर्गम इत्यपि भावितम् ।
अचित्तद्रव्यादाख्यः काष्ठात्मचित्तस्य कृमिद्रव्यस्य निर्गमः, मि-
श्रस्य तु घुणस्य, पतङ्गवदस्यापि मिश्रत्वात्, अचित्तस्य तु
घुणचूर्णस्य घुणाऽऽकृष्टरूपेण तद्रव्यवनिवहस्येत्यर्थः । अचित्ता-
त्सच्चित्ताऽऽदेः निर्गम इत्यपि गतम् । तथा-'जं व' इत्यादि 'यद्वा-
छव्य यस्माद् छव्यादिकल्पवशात् मानसकल्पनासमारोपा-
द्यथा सद्भावेन सद्भूतप्रकारेण, उपचारेण वा निर्गमः,
सोऽपि छव्यान्निर्गमो छव्यनिर्गम उच्यते । तत्र यथा सद्भावेन
विकल्पवशाद्यथा दुःखाऽऽदिछव्यात् घृताऽऽदिद्रव्यस्य निर्गमः ।
अत्र हि भूमे "संमूर्जजचटकन्यायेन" दुग्धात् घृताऽऽ-
दिनिर्गमो न दृश्यत इति 'विकल्पवशात्' इत्युच्यते, दु-
ग्धस्य च दधिघृताऽऽदिभावेन परिणामिकारणता समीक्ष्यते,
इत्येतावता यथा सद्भावेनेत्यभिधीयते । उपचारेण तु रूपकाऽऽ-
देर्छव्याद्भोजनाऽऽदेर्निर्गम इत्यादि सर्वे यथासमवमन्यदपि स्व-
बुद्ध्याभ्युह्य वक्तव्यमिति ॥ १२३५ ॥ १२३६ ॥

क्षेत्रनिर्गममाह-

खित्तस्स विनिगमणं, सरुवओ नऽत्थि तं जमकिरियं ।

खेत्ताओ खेत्तम्पि वि, हविज्ज दव्वाडनिगमणं ॥ १२३७ ॥

उवयारओ खेत्तस्स य, विनिगमो दोगनिक्खुडाण व ।

लद्धं विनिगमं ति य, जह खेत्त राउत्ता उ च्ति ॥ १२३८ ॥

यथा छव्यस्यापि क्वचित्कल्पनया निर्गम उच्यते, न तु
स्वरूपतः, एव क्षेत्रस्याऽपि स्वरूपेण कुतोऽपि निर्गमो नास्ति,
तस्याऽक्रियत्वेन तदयोगात् । क्षेत्रात्पुनः निर्गमोऽस्ति, यथा
आयुःक्षयाऽऽदिसमये ऊर्द्धाधोलोकाऽऽदिक्षेत्रादेवनारकद्रव्या-
ऽऽदेर्निर्गमः । क्षेत्रेऽपि धान्याऽऽदेर्निर्गमो छद्मः, न तु क्षेत्रस्य

स्वरूपेण निर्गमः । किं सर्वथा नास्ति ? इत्याह-उपचारतः कल्पनामात्रेण, क्षेत्रस्यापि निर्गम समस्त्येव, यथा लोक-क्षेत्राण्यकुटा निर्गता इति; तेषां स्वरूपेणाऽवस्थितानां निर्गमक्रियाभावेऽपि निर्गता इव निर्गता इति निर्गमोपचारः । तथा ह्यथ विनिर्गत क्षेत्र राजकुत्रात्, निर्गम जरताऽऽदिकेन्द्रं दुःपमाऽऽदिकालाद् दुर्भिक्षाऽशिवऽऽदेवेत्यादीति ॥ १५३७ ॥ १५३८ ॥

कावनिर्गममाह-

कावो वि दव्वधम्मो, निक्किरिओ तस्स निगमो पजवो ।
ततो चिय दव्वाओ, पजवऽ कावे व जं जम्मि १५३९
उवयारओ व सरुओ, विणिगमओ णिगमओ य ततोऽहं ।
अहवा उकाळाओ, नरो व वालाडकाळाओ ॥ १५४० ॥

कालोऽपि वर्तनारूपो द्रव्यधर्म एव । स च स्वरूपेण निष्क्रिय, ह्यव्यद्वारेणैव तत्क्रियाप्रवृत्तेः । तस्य च तत् एव स्वाश्रयभूताद् अव्याप्तिर्गमः प्रभव उत्पत्तिः । यथा-हरिताऽऽदिक यस्मिन् वर्षाऽऽदिके कावे प्रभवत्युत्पद्यते स कावनिर्गम इति । अथवा-उपचारतोऽपि कालनिर्गमो, यथा-शरत्समयोऽसौ निर्गत आविर्भूतः, ततो वा शरत्कालाद्, दुष्कालाद्वा निर्गतो निस्तीर्णोऽहं वालाऽऽद्यवस्थातो वा नरो निर्गम इत्याद्युपचारतः कावनिर्गम इति ॥ १५३९ ॥ १५४० ॥

अथ भावनिर्गममाह-

जावो वि दव्वधम्मो, ततो चिय तस्स निगमो पजवो ।
दव्वस्म व भावाओ, विणिगमो भावओऽवगमो १५४१ ।
रूवाडपोगळाओ, कसायनाणादओ य जीवाओ ।
निति पजवंति ते वा, तेहिंतो तव्विओगम्मि १५४२ ।

भावोऽपि कालवद् द्रव्यधर्म एव । तस्य च ततो ह्यव्याद् यो निर्गम प्रजव स भावनिर्गम, ह्यव्यस्य वा जावनिर्गमो भावनिर्गमः । क. ? इत्याह-जावतो जावमाश्रित्य यो ह्यव्यस्यापगमो विनाशः । इदमुक्त भवति-यदा ह्यव्य पूर्वपर्यायेण विनश्यति, अपूर्वपर्यायेण तूत्पद्यते, तदा पूर्वपर्यायात्प्राक्तनभावाद् ह्यव्यस्य निर्गतत्वाद्वाजावनिर्गमो भावनिर्गम इत्युच्यते । तथा रूपाऽऽद्यो भावा पुञ्जलह्यव्यात्, कपायज्ञानाऽऽद्यश्च जीवाभिर्गच्छन्ति प्रजवन्तीति भावाना निर्गमो भावनिर्गम उच्यते । (ते वा तेहिंतो त्ति) अथवा ते पुञ्जलजीवाऽऽद्यः पदार्थास्तेभ्यो रूपाऽऽदियः कपायाऽऽदिभ्यश्च भावेभ्यस्तद्वियोगे प्राक्तनजावविनाशे निर्गच्छन्तीति भावेभ्यो निर्गमो भावनिर्गम इत्युच्यते इति । तदेव विनयेमतव्युत्पादनार्थमभिहितं पद्विधो निर्गमः ॥ १५४१ ॥ १५४२ ॥

इदानीं प्रकृते यावता प्रयोजन तदुपदर्शयितुं प्रशस्तभावनिर्गमस्वरूपं तावद्दर्शयन्माह-

तस्य पसत्थं मिच्छु-चम्भाणाविरुज्जावनिगमणं ।

जीवस्स संभवन्ति य, जं सम्पत्तादओ ततो ॥ १५४३ ॥
तत्रानन्तरोक्ते जावनिर्गमे प्रशस्तं शुभं निर्गमनम् । किम् ? इत्याह-मिथ्यात्वाऽज्ञानाविरतिलक्षणप्रशस्तजावात् अग्निगमन नि सरण जीवस्य । किमिति ? इत्याह-यद्यस्मात्सजवन्त्येव ततो मिथ्यात्वाऽऽद्यप्रशस्तजावनिर्गमाज्जीवस्य मुक्तिपदप्राप्तिहेतवः सम्यक्त्वाऽऽद्यो गुणा इति ॥ १५४३ ॥

जघत्वेवं, प्रस्तुते केन प्रयोजनम् ? इत्याह-

एत्थ उ पसत्थभाव-प्पसूडमेत्तं विसेसओऽहिगयं ।

अपसत्थावगमो वि य, सेसा वि तदंगजावाओ १५४४

इह च प्रक्रमे सामायिकाध्ययन प्रस्तुतम् । तच्च कायोपशमिके भावे वर्तते । अत इह तस्यैव प्रशस्तकायोपशमिकजावस्य या प्रसृतिर्महावीरात् तन्निर्गमरूपा, तस्यैव विशेषतोऽधिकृतमधिकारः । तथाऽप्रशस्तमिथ्यात्वाऽऽदिविषयौदयिकजावस्य योऽपगमो विनाशस्तेनापि चाधिकारः, तदपगमाजावे प्रशस्तजावप्रसृतेरेवायोगादिति । शेषास्तु निर्गमज्ञेदास्तदङ्गभावेन प्रशस्तजावनिर्गमकारणतयाऽऽनन्तरेण पारम्पर्येण वा कोऽपि कश्चिद् व्याप्रियत इतीह निर्दिष्टा इति ॥ १५४४ ॥

तदङ्गत्वमेव ह्यव्याऽऽदीनां दर्शयति-

वीरो दव्वं खेत्तं, महसेणवणं पमाणकावो य ।

भावो य भावपुरिसो, समासओ निगमंगां ॥ १५४५ ॥

यतो ह्यव्यात्सामायिक निर्गतं, तद् ह्यव्यमत्र श्रीमन्महावीरो मन्व्यः, यस्मिँश्च क्षेत्रे तन्निर्गतं, तदिह महसेनवनमवगन्तव्यम् । कालस्तु प्रथमपौरुषीलक्षणः प्रमाणकालः । भावस्तु जावपुरुषो वक्ष्यमाणलक्षणः । एतानि समासतः संक्षेपनः सामायिकस्य निर्गमाङ्गानीति ॥ १५४५ ॥

एतदेव दर्शयति-

सामइयं वीराओ, महसेणवणे पमाणकावे य ।

जावपुरिसा हि जावो, विणिगमओ वक्खमाणोऽयं १५४६ ।

गतार्था, नवरं श्रीमन्महावीरजीववृत्तणान्जावपुरुषादय वक्ष्यमाणविस्तरस्वरूपः सामायिकवृत्तणो भावो विनिर्गतः, इह च कायोपशमिके भावे वर्तमानत्वात् " सामायिकलक्षणो जावः " इत्युक्तम् ॥ १५४६ ॥

अथ महावीरलक्षणस्य ह्यव्यस्य निर्गमं तावदभिधित्सुराह-
इच्चेवमाड सव्व, दव्वाहीणं जओ जिणस्सेव ।

तो निगमणं वोत्तुं, वोच्चं सामाज्यस्स तओ ॥ १५४७ ॥

इत्येवमादिक क्षेत्रकालनिर्गमनाऽऽदिकं सामायिकाध्ययनाऽऽवश्यकश्रुतस्कन्धाऽऽचाराऽऽदिकं वा सर्वमपि यतो यस्माद् द्रव्यस्य महावीरलक्षणस्याधीनम्, ततस्तस्यैव महावीरजिनस्य निर्गमनमुक्त्वा, ततः सामायिकस्य निर्गमनं वक्ष्ये इति ॥ १५४७ ॥

ननु महावीरजिनस्यापि निर्गमनं कथं वक्तव्यम् ? इत्याह-

मिच्छुत्ताडतमाओ, म निगमओ जह य केव्वं पत्ता ।

जह य पसूय ततो, सामइयं तं पवक्खामि ॥ १५४८ ॥

तमिति तदेतत्सर्वं प्रवक्ष्यामीति गार्थः ॥ १५४८ ॥ विशेषः ।

अत्र वक्ष्यमाणो भावः सामायिकवृत्तणः, एतच्च सर्वं भगवन्महावीरलक्षणह्यव्याधीनमतस्तस्यैव प्रथमतो मिथ्यात्वाऽऽदियो निर्गममभिधित्सुराह-

पंथं किर देसित्ता, सादूणं अढविपिण्णट्ठाणं ।

संमत्तपदमत्तंभो, वोधव्वो वक्खमाणस्स ॥ १५४९ ॥

पन्थानं, किलेत्याप्तवादे, देशयित्वा कथयित्वा, साधुन्यः, सूत्रे पट्टे प्राकृतत्वात् । (अरुवि त्ति) प्राकृतत्वादेवात्र सप्तम्या लोपः । अट्ठया प्रथो विप्रनष्टेभ्य परिस्रष्टेभ्यः, पुनस्तेभ्य एव वे-

शनां श्रुत्वा सम्यक्त्व प्राप्त एव सम्यक्त्वप्रथमलाभो बोद्ध-
व्यो वर्तमानस्येति गाथाऽङ्कारार्थः ॥१४॥

भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम्—“अवरविदेहे एगमि
गामे वलाहिओ, सो य रायाऽऽपसेण सगराणि गहाय दाखनिमि-
त्त मदारुवि पविष्ठो । इतो य साहुणो मग पवत्रा सत्थेण स-
म वञ्चति, सत्थे आवासिए जिक्ख पविट्ठा, सत्थो गतो, ते म-
गतो पदाविया अयाणता छुट्ठा, मूढादिसा पथ अयाणता
तेण अरुविपथेण मज्झएहदिवसकाले तएदाए बुहाए य अप-
रद्धा तं देसं गया, जत्थ सो सगडसनिवेसो । सो य ववाहिओ
ते पासित्ता महत्त संवेगमावन्नो भणइ-अहो । इमे साहुणो अ-
देसिया तवस्सिणो अरुविमणुप्पविट्ठा । तेसि सो परममत्तीए
विठल असणं पाणं दाकण आह-एह भगव !, जेण पथे समव-
तारेमि; पुरतो संपत्थितो, ताहे ते वि साहुणो तस्सेव मग्गेण
अणुगच्छति, ततो गुरु तस्स धम्म कहेउमारद्धो, सो तस्सुव-
गतो, ततो पंथ समोयारित्ता नियत्तो । ते पत्ता सदेस । सो पुण
अविरयसम्मदिट्ठी काल काकण सोहम्मे कप्पे पलिओवमच्छि-
ओ देवो जातो ।”

एतदेवोपप्रदर्शयन् गाथाद्वयमन्तर्भाव्यकृदाह—

अवरविदेहे गाम-स्स चित्तगो रायदारुवणगमणं ।

साहू निक्खनिमित्तं, सत्था हीणे ताहिं पासे ॥१५॥

दाणऽन्न पंथनयणं, अणुक्कं प गुरुण कहण सम्पत्तं ।

सोहम्मे उववन्नो, पलियाउ सुरो महिट्ठीओ ॥१६॥

अपरविदेहे ग्रामस्य चिन्तकः, (रायदारुवणगमणमिति) अत्र
निमित्तशब्दलोपो द्रष्टव्यः—राजदारुनिमित्त तस्य वनगमन, स
साधून् निक्कानिमित्त सार्थाद् अणान् तत्र दृष्टवान्, ततोऽनुक-
म्पया परमभक्त्या दानमन्नपानस्य, नयन प्रापण पथि, तदन-
न्तरं गुरोः कथन, ततः सम्यक्त्वप्राप्ति, तत्प्रभावान्मृत्वाऽसौ
सौधर्मलोके उत्पन्नः पत्योपमायुः सुरो महर्द्धिक इति ।

लङ्घूण य सम्पत्तं, अणुक्कंपाए सो सुविट्ठियाणं वि ।

भासुरवरवोदिधरो, देवो वेमाणो जातो ॥१७॥

स ग्रामचिन्तकः सुविहितानामनुकम्पया परमभक्त्या तेभ्यः
सम्यक्त्व लब्ध्वा भासुरा दीप्तिमतीं वरां प्रधानां बोद्धि त-
त्तुं धारयतीति भास्वरवरवोन्दिधरः, देवो वैमानिको जातः ।
इति निर्युक्तिगाथाऽर्थः ॥१५२॥

चङ्कण देवलोका, इह चेव य भारहम्मि वासम्मि ।

इक्खागुकुले जातो; उसजसुयसुतो मरीड ति ॥१८॥

ततो देवल्लोकात् स्वायु क्षेपे च्युत्वा इहैव भारते वर्षे इद्वा-
कुकुले जात उत्पन्न ऋषजसुतसुतो मरीचिः, ऋषभपौत्र इत्यर्थः ।
यतश्चैवमतः—

इक्खागुकुले जातो, इक्खागुकुलस्स होड उप्पत्ती ।

कुलगरवंसेत्तीए, जरहस्स सुओ मरीड ति ॥१९॥

इद्वाकूणां कुलमिद्वाकुकुलं, तस्मिन् जात उत्पन्नो, भरतस्य
सुतो मरीचिरिति योगः । तत्र सामान्येन ऋषभपौत्रत्वाभिधाने
संतीद विशेषाभिधानमदुष्टमेव, सामान्याभिधाने सति सर्व-
त्रापि विशेषाभिधानस्य दर्शनात् । स च इद्वाकुकुले जात,
कुलकरा (वक्ष्यमाणवृक्षणाः) तेषां वशं प्रवाहः, तस्मिन्ननिक्रान्ते,
५१४

यतश्चैवमत इद्वाकुकुलस्य भवति उत्पत्तिर्वाच्येति शेषः ।
॥१५३॥ आ० म० १ अ० १ खएम् । आ० चू० (कुलकरवक-
व्यता 'कुलगर' शब्दे तृतीयभागे ५६२ पृष्ठे समुक्ता)

णिगमग-निर्गमक-पु० । प्रस्थाने, वृ० १ उ० ।

णिगमण-निर्गमन-न० । अपक्रमणे, निस्सरणे, पलायने, व्य०
१ उ० । निस्सरणमार्गे, ज्ञा० २ भु० १ अ० । (गच्छान्निर्गत्यो-
पसपदविधिः 'उवसपया' शब्दे द्वितीयभागे १००५ पृष्ठे उक्तः)

णिगय-निर्गत-त्रि० । निःसृते, ज्ञा० १ भु० १ अ० । उक्त० ।
न० । नि० । अभिनिष्क्रान्ते, आ० म० १ अ० १ खएम् । रहि-
ते, सथा० । पञ्चा० । अविद्यमाने, सथा० १ ठा० । प्रतिपातिते,
स० ६ अङ्ग । “ उक्तमुहे निगयजीहनेचे । ” निर्गतजिह्वनेत्रान् ।
उक्त० ११ अ० “ णिगयगदता । ” निर्गता अग्रदन्ता यस्य स
निर्गताग्रदन्तः । ज्ञा० १ भु० ८ अ० । स्थानान्तरप्राप्त्या नि-
श्चितेऽनिश्चिते गमने, भ० १४ श० १ उ० ।

णिगह-निग्रह-पु० । अनाचारप्रवृत्तिनिषेधने, नि० १ भु० १
वर्ग १ अ० । ज्ञा० । अन्यायकारिणां दण्डे, आव० ६ अ० । ग० ।
भ० । रोधे, म० ७ श० ६ उ० । इन्द्रियनोऽन्द्रियनियन्त्रणे, उ-
क्त० १७ अ० । आ० चू० ।

णिगहजुत्त-निग्रहयुक्त-त्रि० । इन्द्रियकषायाणां निग्रहसम-
र्थे, वृ० ४ उ० ।

णिगहट्ठाण-निग्रहस्थान-न० । वादकाले वादी प्रतिवादी वा
येन निगृह्यते तन्निग्रहस्थानम् । सूत्र० १ भु० १२ अ० । वादि-
वञ्चनार्थके प्रतिज्ञाहान्यादौ न्यायपरिज्ञापिते पदार्थे, सथा०
१ ठा० ।

णिगहदोस-निग्रहदोष-पु० । निग्रहस्थलाऽऽदिना पराजय-
स्थानरूपं दोषभेदे, सथा १० ठा० ।

णिगहप्पहाण-निग्रहप्रधान-न० । अनाचारप्रवृत्तिनिषेधप्रधा-
ने, नि० १ भु० १ वर्ग १ अ० । औ० ।

णिगहसमत्थ-निग्रहसमर्थ-पु० । जितेन्द्रिये, तरुणाऽऽदीनां वा
सयतीरुपसर्गयतां खरएटाऽऽदिना शिक्षाकारणदङ्के, वृ० १ उ० ।

णिगहिय-निगृहीत-त्रि० । वादे पराजिते, “सो वादी णिग-
हितो, पच्चा सावगेहि गोट्टामाहितो धरितो ।” आ० म० २ अ० ।

णिग्गा-देशी-हरिद्रायाम्, दे० ना० ४ वर्ग २५ गाथा ।

णिग्गाहि-[ण]-निग्गाहिण-निगृह्णाति मनोजवेन वशीकरोती-
ति निग्गाही । निग्रहणशीले उक्त० ४ अ० ।

णिगिण-देशी-निर्गते, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

णिगुण-निर्गुण-त्रि० । निर्गतगुणे, प्रश्न० ३ आश्न० द्वार । उ-
त्तरगुणापेक्षया निर्मर्यादेः, सथा० ३ ठा० २ उ० । भ० । उत्तरगुणवि-
कले, ज० २ वक्त्र० । सथा० । गुणव्रतरहिते, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।
तीक्ष्णाऽऽदिगुणाभावात् (दशा० ६ अ०) क्षान्त्यादिगुणाभावाद्
गुणविकले, रा० । भ० ।

णिगुणवंज-निर्गुणब्रह्मन-न० । योगाऽऽदिरहिते आत्मनि, स-
त्त्वरजस्तमोरूपगुणरहिते ब्रह्मणि, अष्ट० ८ अष्ट० ।

णिगूढ-निर्गूढ-त्रि० । स्थिरतया स्थापिते, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

णिगोह-न्यग्रोध-पु० । वटवृक्षे, अनु० । स्था० । स० । जी० ।

णिगोहपरिमंडल-न्यग्रोधपरिमण्डल-न० । न्यग्रोधवत्परिम-
ण्डल यस्य तत्रग्रोधपरिमण्डलम् । कर्म० ६ कर्म० । प्रज्ञा० ।
जी० । नाभेरुपरि न्यग्रोधवन्मण्डले, आद्यसस्थानयुक्तत्वेन वि-
शिष्टाऽऽकारे द्वितीयसस्थाने, अनु० । यथा न्यग्रोध उपरिसंपूर्णा-
वयवोऽधस्तनभागे पुनर्न तथा, तथेदमपि नाभेरुपरि विस्तरव-
हुव शरीरवृक्षलोक्तप्रमाणजागमधस्तु हीनाधिकप्रमाणमिति ।
स्था० ६ ठा० । प० सं० । कर्म० ।

णिगोहपरिमण्डल-न्यग्रोधपरिमण्डलनामन्-न० । न्यग्रो-
धपरिमण्डलनिबन्धने नामकर्मज्ञेदे, कर्म० १ कर्म० ।

णिगध-देशी-कुशले, दे० ना० ४ वर्ग ४ गाथा ।

णिग्याय-निर्घात-पु० । वैक्रियाज्ञानप्रपाते, जी० १ प्रति० । प्र-
ज्ञा० । विद्युत्प्रपाते, जी० १ प्रति० ४ उ० । साम्रे निरम्बे वा ग-
गने व्यन्तरकृते महागर्जितध्वनौ, स्था० १० ठा० । आव० । नि०
चू० । निर्जरणे, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

णिग्याय-निर्घातन-न० । निराधिक्येन घातो निर्घातः । निर्ज-
रणे, आ० चू० ५ अ० ।

णिग्यायण-निर्घातनार्थ-पु० । निर्घातननिमित्ते, “ पावाणं
कम्माण णिग्यायणाय । ” आव० ५ अ० । निर्घातनमुच्छेदः, स
एवार्थः प्रयोजन तस्मै । ध० २ अधि० ।

णिगिण-निर्घृण-त्रि० । न विद्यते घृणा पापजुगुप्सावक्त्राणा
यत्र स निर्घृणः । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । न विद्यते घृणा पापजुगु-
प्सा यस्य सः । प्रव० २७४ द्वार । प्रश्न० । निर्दये, ज्ञा० १ श्रु० ६
अ० । आव० । “ मो दीर्घो वा ” ॥ ८ । ३ । ३७ ॥ इति सवुद्धौ वा
दीर्घः । ‘ रे रे णिगिणया । ’ । प्रा० ३ पाद ।

णिगिणता-निर्घृणता-स्त्री० । निर्दयतायाम्, पञ्चा० १० विव० ।

णिगिणम-निर्घृणमति-त्रि० । परस्य द्रव्यादविरते, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

णिग्येउ-निगृहीतुम्-अव्य० । निरुध्येत्यर्थे, “ पुत्रपयस्तेन स-
कितो णिग्येउ । ” नि० चू० १ उ० ।

णिग्योर-देशी-निर्दये, दे० ना० ४ वर्ग ३९ गाथा ।

णिग्योस-निर्घोष-पु० । नितरा घोषो निर्घोषः । तं० । आव० ।
महाप्रयत्नोत्पादिते शब्दे, प्र० ६ श० ३३ उ० । महाशब्दे, क-
ल्प० ५ क्षण । रा० । आ० म० । विपा० । महाध्वनौ, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । जी० । आचा० । ज्ञा० । रा० ।

णिघट्ट-निघाट्ट-पुं० । नामसङ्ग्रहे, कल्प० २ क्षण । कोशे,
औ० । नामकोशे, “ णिघट्टल्लङ्गाण सगोवगाण चरएह वेयाणं । ”
नि० १ श्रु० १ वर्ग ५ अ० । कल्प० ।

णिघस-निकप-पु० । कपपट्टगतायां कपितसुवर्णरेखायाम्,
अनु० । नि० चू० । आ० म० । म० । च० प्र० । प्रश्न० । कप-
पट्टके, सर्वेषामभिधानानामागमो निकपः । हेमरजतकल्पजीवा-
ऽऽदिपदार्थपरिज्ञानहेतुत्वात् कपपट्टकः । अनु० ।

णिचय-निचय-पु० । द्रव्योपचये तन्निमित्ताऽऽपादितकर्मनिचये,

सूत्र० १ श्रु० १० अ० । आचा० । रा० । औ० । शूकराऽऽदिसंघा-
ते, पि० । संचये, ओ३० ।

णिचिक्खि-निश्चिक्खि-पुं० । कर्दमाभावे, व्य० ६ उ० ।

णिचिय-निचित-त्रि० । निचिरे, अनु० । प्रश्न० । रा० । स्था० ।
औ० । म० । निचिरुतरचयमापन्ने, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

णिच्च-नित्य-त्रि० । शाश्वते, उक्त० १७ अ० । आव० । सं-
घा० । सर्वदावस्थायिनि, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।
उत्पत्तिविनाशरहिते, प्रव० १ द्वार । अविनाशधर्मिणि, स्था० ।
ध० । अविचलितस्वभावे, दश० १ अ० । अव्यवच्छिन्नरूपे,
विशे० । अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५
उ० । स्था० । दश० । अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावतया कूटस्थ-
नित्यत्वेन व्यवस्थापिते, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । ध्रुवे,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । औ० । सर्वकाले, रा० । कल्प० । जी० ।
व्य० । प्रश्न० । सर्वदेत्यर्थे, संघा० । जं० । प्रश्न० । रा० ।
स्था० । सूत्र० । उक्त० । “ रागदोसे य जे पावे, पावकम्मपव-
त्तणे । जे जिकखू रुमई णिच्च, से न अत्थइ मरुत्ते ॥ १ ॥ ” उक्त० ३१
अ० । “ णिच्च नीयकम्मोवजीविणो । ” नित्य सदा नीचान्यध-
मजनोचितानि कर्माण्युपजीवन्ति तैर्वृत्ति कुर्वन्ति ये ते तथा ।
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

णिच्चउग्राह-निश्चयोद्ग्राह-पुं० । निश्चयनयोपन्यासे, “ तेना-
ऽऽदौ निश्चयोद्ग्राहो, नगनानामपहस्तितः । रसायनीकृतविष-
प्रायोऽसौ न जगद्धितः ” ॥ ७९ ॥ निश्चयनयोद्ग्राहो निश्चय-
नयोपन्यासः । नयो० ।

णिच्चंधकारतमस-नित्यान्धकारतमस-न० । नित्यमेवान्धकार-
तमस येषु ते तथा । मेधावच्छिन्नाम्बरतलकृष्णपक्षरजनीवत्
तमोवहलेषु नरकेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

निच्चपरदार-नित्यपरदार-पु० । प्रतिक्रमणसूत्रमध्ये आविकाः
“ निच्चपरदारगमणविरईओ । ” इत्यादिषाठं कथयन्त्युत
“ निच्चं कापुरिसगमणविरईओ । ” इत्यादि चेति प्रश्ने, उत्त-
रम्-प्रतिक्रमणसूत्रपाठस्तु आरुआविकाणां सदृश एव ज्ञायते,
येनैतद्वृत्तौ स्त्रिय प्रति परपुरुषवर्जनमुपलक्षणाद् अष्टव्यमिति
व्याख्यातमस्तीति । ३५ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

णिच्चच्छाणिय-नित्यच्छाणिक-त्रि० । नित्य सर्वदा कृणा उत्सवा
यत्राऽसौ नित्यच्छाणिकः । सार्वदिकोत्सवयुक्ते, ज्ञा० १ श्रु०
४ अ० ।

णिच्चतद्विच-नित्यतद्विच-त्रि० । सदैव तत्परे, पञ्चा० १७ विव० ।

णिच्चकुक्खिय-नित्यकुक्खित-त्रि० । सदा दुःखाऽऽकुले, तं० ।

णिच्चदोस-नित्यदोष-पु० । अविनाशिदोषे, स्था० । तथा नित्यो
यो दोषोऽभयानां मिथ्यात्वाऽऽदिरनाद्यपर्यवसितत्वात्, स दोषः
सामान्यापेक्षया विशेषः । अथवा-सर्वथा नित्ये वस्तुनि अभ्यु-
पगते यो दोषो बालकुमाराऽऽद्यवस्थाजाचाऽऽपत्तिलक्षणः, स-
दोष सामान्यापेक्षया दोषविशेष इति । स्था० १० ठा० ।

णिच्चपिण-नित्यपिण-पु० । निमन्त्रितस्य नित्य गृह्यतो ग्राह्ये
पिण्णे, प्रव० २ द्वार ।

णिच्चजत्त-नित्यजत्त-न० । अनवरतभोजने, पञ्चा० ६ विव० ।

णिच्चभक्तिय-नित्यभक्तिक-पु० । नित्यमेकाशनिनि सायौ, क-
ल्प० ९ क्षण ।

णिच्चभाव-नित्यज्ञाव-पुं० । सर्वदा सद्भावे, पञ्चा० ६ विव० ।

णिच्चर-कथ-धा० । दुःखकथने, “दुःखेर्णिच्चरः” ॥ ८ । ४ । ३॥ इति दुःखविषयस्य कथेर्णिच्चर इत्यादेशः । ‘णिच्चरइ’ दुःख कथयतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

णिच्चत्त-मुच्-धा० । दुःखमोचने, “दुःखेर्णिच्चत्तः” ॥ ८ । ४ । ३॥ इति दुःखविषयस्य मुचेर्णिच्चत्ताऽऽदेशः । ‘णिच्चत्तइ’ दुःखं मुञ्चतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

निश्चल-त्रि० । “ह्रस्वात् थय-श्च-त्स-प्सामनिश्चले” ॥ ८ । २ । २१ ॥ इति अभागस्य चो न, अनिश्चलेतिपर्युदासात् । प्रा० २ पाद । अचले, उत्त० ५ अ० । “उअ णिच्च-ल्लिप्पटा, भिसिणीपत्तम्मि रेहइ वलाया ।” प्रा० २ पाद । गमागमाऽऽदिरहिते, ज्ञा० १ शु० २ अ० । रा० ।

णिच्चलपय-निश्चलपद-न० । मोक्षे, प० व० ४ द्वार । रा० ।

णिच्चवाय-नित्यवाद-पुं० । नित्यैकान्तवादे, स्या० ।

णिच्चमदण-नित्यस्पन्दन-त्रि० । नित्यस्त्रवणशाले सततवाहिनि, कल्प० ६ कण ।

णिच्चमति-नित्यस्मृति-स्त्री० । सार्वदिकस्मरणे, पञ्चा० १ विव० । प्रा० ।

णिच्चसहाय-नित्यसहाय-पु० । अवस्थितसहाये, व्य० ६ उ० ।

णिच्चसुह-नित्यसुख-त्रि० । सदा सौख्ये, आव० ६ अ० ।

णिच्चाणिच्च-नित्यानित्य-त्रि० । स्थितिभवनभङ्गरूपापेक्षया नित्ये, भवनभङ्गरूपापेक्षयाऽनित्ये, स्या० १ ठा० ।

सर्वस्यैव वस्तुन उत्पादव्ययप्रैव्ययुक्तता । इत्यत्र प्रमाणम्-

“असतो नास्थि पसुई, होउज व जइ होउ खरविसाणस्स । न य सव्वहा विणासो, सव्वुच्छेयप्पसगाओ ॥ १६६ ॥ तोऽवन्थियस्स केणइ, विलओ धम्मणेण जवणमन्नेण । सव्वुच्छेओ न मओ, सववहारोवरोहाओ” ॥ १६६ ॥ अन्यत्र विवृतम् । विशेष० । (सादिश्रुतप्रकरणेऽप्येतत्)

णिच्चालोक-नित्यालोक-पु० । चतुःषष्टितमे महाग्रहे, “दो णिच्चालोया ।” स्या० २ ठा० ३ उ० । कल्प० । सु० प्र० । च० प्र० । नित्यमालोक उद्द्योतो यत्रेति । सर्वकालमुद्द्योतमाने, कल्प० ३ क्षण ।

णिच्चिद-निश्चिन्त-त्रि० । “अथ क्वचित्” ॥ ८ । ४ । २६१ ॥ इति शौरसेन्यां तस्य द् । चिन्ताविकल्पे, प्रा० ४ पाद ।

णिच्चुज्जोय-नित्योद्द्योत-पु० । पञ्चषष्टितमे महाग्रहे, “दो णिच्चुज्जोया ।” स्या० २ ठा० ३ उ० । कल्प० । च० प्र० । सु० प्र० ।

णिच्चुविग-नित्योद्विग्न-त्रि० । सदाऽप्रशान्ते, दश० ५ अ० २ उ० । सदाऽदासीने, अष्ट० २२ अष्ट० ।

णिच्चेच-निश्चेष्ट-त्रि० । व्यापाररहिते, ज्ञा० १ शु० २ अ० ।

णिच्चेयणय-निश्चेतनक-त्रि० । चैतन्यवर्जिते शरीरे, त० ।

णिच्चोअ-नित्यर्तुका-स्त्री० । नित्य सदा, न ग्यहमेव ऋतु रक्तप्रवृत्तिलक्षणो यस्या सा नित्यर्तुका । सदा रजस्वलायाम्, सा च गर्भं न धरते । स्या० ५ ठा० १ उ० ।

णिच्चोयग-नित्योदक-त्रि० । प्रचुरजले, कल्प० ६ क्षण ।

णिच्छय-नैश्चयिक-पु० । निश्चये भवो नैश्चयिको नयः । निश्चयनये, विशेष० । ज० ।

णिच्छक-देशी-त्रि० । निर्द्वजे, वृ० १ उ० । धृष्टे, व्य० ५ उ० । अनवसरङ्गे, ज्ञा० १ शु० २ अ० ।

णिच्छय-निश्चय-पु० । निराधिक्ये चयन चयः पिरमीजवनमधिकश्चयो निश्चय । अनु० । निराधिकश्चयो निश्चय । सामान्ये, आ० चू० १ अ० । परमार्थे, प० व० ३ द्वार । पञ्चा० । आ० म० । आव० । सूत्र० । औ० । अवश्यङ्करणाच्युपगमे तत्त्वनिर्णये, भ० २ श० ५ उ० । आ० म० । सूत्र० । ज्ञा० । नियमे, अव्यभिचारे, निश्चयपरिच्छेदे, सम्म० ३ काण्ड । इन्धमेवेदं विधेयमित्येवरूपनिर्णये, भ० १८ श० २ उ० ।

णिच्छयकहा-निश्चयकथा-स्त्री० । अपवादे, “अपवादो णिच्छयकहा भवति ।” ऋजुसूत्राऽऽदिभिः बुद्धनये । क्रियमाणायां कथायाम्, नि० चू० ५ उ० ।

णिच्छयगोचर-निश्चयगोचर-पु० । निश्चयविषये, द्रव्या० ८ अध्या० ।

णिच्छयणय-निश्चयनय-पु० । तत्त्वनयमते परिणामवादे, पञ्चा० १३ विव० । व्यास्तिकनये, सम्म० ३ काण्ड । ऋजुसूत्राऽऽद्यास्तु चत्वारो निश्चयनया । वृ० ४ उ० । (निश्चयनयस्वरूप ‘णय’ शब्देऽस्मिन्नेव जागे १८९२ पृष्ठे प्रतिपादितम्)

निश्चयव्यवहारयोः पार्थक्यम्-

निश्चयाद् व्यवहारेण, कोपचारविशेषता ? ।

मुख्यवृत्तिर्यदैकस्य, तदाऽन्यस्योपचारता ॥ २१ ॥

(निश्चयेति) निश्चयाद् निश्चयनयाद् व्यवहारेण सहोपचारविशेषता काऽस्ति ? । व्यवहारविषये उपचारोऽस्ति, निश्चये च उपचारो नास्त्येतावद्विशेषता । यदैकनयस्य मुख्यवृत्तिर्गृह्यते, तदा परनयस्योपचारवृत्तौत्तरायाति । रत्नाकरवाक्ये स्याद्वादरत्नाकरे च प्रसिद्धमस्ति-“स्वस्यार्थसत्यत्वस्याभिमानोऽखिलनयानामन्योऽन्य वर्तते, फलात् सत्यत्व तु सम्यग्दर्शनयोग एवास्ति ।” एव च प्रकृतमर्थं व्याख्यायते-निश्चयनयाद् व्यवहारनयेन सहोपचारविशेषता काऽस्ति ? । या उपचारविशेषता वर्तते, तां दर्शयति-यदैकस्य कस्यचिन्नयस्य मुख्यता मुख्यभावो वर्तते, तदाऽन्यस्याऽन्यनयस्य उपचारता गौणत्व भवतीति ज्ञेयम् । यथाहि-निश्चयेन आत्मेति शब्द एतस्य निश्चयार्थस्तु-“असख्यातप्रदेशी निरञ्जनोऽनन्तज्ञानाऽऽदिगुणोपेतो नित्यो विद्युः कर्मदोषैरमङ्गतः सिरु इव देहे उपलभ्यते ।” तदाऽस्य व्यवहारेणोपाधिकस्य जरुशरीराऽऽदेः सङ्गतस्यौदायिकाऽऽदिभावापगतनरनैरयिकाऽऽदिभावस्पर्शतोऽपि गौणत्व प्राप्तते । अथ च ‘अतति सातत्येन गच्छति तांस्तान्पर्यायानित्यात्मा ।’ ससारस्यो देहाऽऽदिसगतो जन्ममरणजरारयौवनाऽऽदिक्लेशमनुभवमान प्रत्यक्षप्रमाणेन व्यवहाराऽऽदेशाद् देवो मनुष्यो नारकास्तिर्यक् च कथ्यते, तत्र सिद्धत्वस्य गौणत्वम् ॥ २२ ॥

अथ पुनस्तदेव प्रतिपादयति-

तेनेदं भाण्यमदिष्ट, ग्रहांतव्यं विनिश्चयम् ।

तत्त्वार्थं निश्चयो वक्ति, व्यवहारा जनोदिनम् ॥ २३ ॥

(तेनेति) तेन कारणेनेदं विनिश्चय निश्चयव्यवहारयोर्लक्षणं, भाष्यसदिष्टं विशेषाऽऽवश्यकनिरूपितं, ग्राहीनव्यमवधारणीयम् । अथ निश्चयव्यवहारयोर्लक्षणमाह-निश्चयो निश्चयनयः, तत्त्वार्थयुक्तिसिद्धमर्थं, वक्ति कथयति । पुनर्व्यवहारो व्यवहारनयो, जनोदित लोकाभिमतग्राहित्वं वक्ति । यतो लोकाभिमतमेव व्यवहारः, तस्य ग्राहकप्रमाणं न भवति, प्रमाणं तु तत्त्वार्थग्राहकमेवास्ति । तथापि प्रमाणस्य सकलतत्त्वार्थग्राही निश्चयनयः, एकदेशतत्त्वार्थग्राही व्यवहारश्चायं विवेकः । निश्चयनयस्य विषयत्वम्, अथ च व्यवहारनयस्य विषयत्वमनुभवसिद्धं भिन्नमेवाऽऽस्ते । यथा सविकल्पकज्ञानं नष्टप्रकारताऽऽदिकमन्यवादिनो जिज्ञमेवाऽऽमनन्तीति हृदये विमर्शनीयम् ॥ ३३ ॥

अथोपचारं निर्दिशति-

बाह्यस्याऽऽन्तरत्वं यद्, बहुव्यक्तेरनेदता ।

यच्च द्रव्यस्य नैर्मल्य-मिति निश्चयगोचराः ॥५४॥

(वाह्येति) यद् बाह्यस्य बाह्यार्थस्याऽभ्यन्तरत्वमन्तरङ्गत्वं वर्तते, तदपि गोचरम्, निश्चयविषयमित्यर्थः । यथा “समाधिर्नन्दनधैर्यो, दम्भोलि. समता सभा । ज्ञान महाविमान च, वासवश्रीरिय” पुनः ॥ १ ॥ ” इत्यादिपुनरुक्तीकाध्ययनाऽऽद्यर्थोऽप्येव ज्ञावनीयः । अथ पुनर्वर्तुष्यत्वेरनेकविधेऽपस्याभेदता भेदराहित्य, तदपि निश्चयविषयम् । यथा-“एगे आया” इत्यादि सूत्रम्, तथा वेदान्तदर्शनमपि शुद्धसग्रहनयाऽऽदेशरूप. शुद्धनिश्चयनयार्थः समतिग्रन्थे कथितः । (स चास्मिन्नेव भागे १८९१ पृष्ठे दर्शित) तथा पुनर्वर्तुष्यस्य पदार्थस्य यन्मैल्यं तदपि निश्चयविषयम्, नैर्मल्यं तु त्रिमलपरिणतिः बाह्यनिरपेक्षपरिणाम, सोऽपि निश्चयनयाऽर्थो बोद्धव्यः । यथा-“ आया सामाह्य, आया सामाह्यस्स अठे । ” एवमेते अभ्यन्तरत्वाऽऽद्यो निश्चयगोचरा एव । यथा यथा रीत्या लोकातिक्रान्तोऽर्थोऽवाप्यते, तथा तथा रीत्या निश्चयनयस्य जेदा भवन्ति । तस्माच्च लोकोत्तरार्थभावना समायातीति ज्ञेयम् ॥ २४ ॥ छान्दा० ८ अध्या० ।

णिच्छ-निर्जर-पु० । “ च्छिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोराद्य-
द्वितीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति चतुर्थस्य भास्य ब. । गि-
रिपतत्प्रस्रवणे, प्रा० ४ पाद् ।

णिच्छह्-त्रिद्-धा० । छेदने, “ त्रिर्दुहाव-णिच्छह्-निष्क्रोर-
 णिव्वर-णिल्वर-वृरा. ” ॥ ८ । ४ । १२४ ॥ इति णिच्छह्णाऽऽदे-
 शः । णिच्छह्, छिद्, त्रिनासि । प्रा० ४ पाद ।

णिच्छद्विषय-निश्चल्लिङ्ग-प्रि० । वस्तीरहिते, बृ० १ उ० ।

णिच्चाय-निष्छाय-त्रि० । गतश्रीके, झा० ३ शु० ३ अ० ।
विशोजे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

णिच्छिद्-निश्चिद्-त्रि० । स्थगितरन्ध्रे, दर्श० ४ तत्त्व । ज्ञ० ।

णिच्छिन्न-निश्चिन्न-त्रि०। रूपाऽऽदिव्यावृत्ते पृथक्कृतै, विशेष०।

णिच्छिद्य-निश्चित-त्रि० । अवश्य जाविति, स० ६ अङ्ग । नि-
श्चयवति, द्वा० १ अ० २ अ० । प्रश्न० । अमंगये, स० ११ अङ्ग ।

णिचुभण-निचुनण-न० । तिष्काशने, व्य० ८ उ० । “अस-
स्वमिणिचुनणे ।” नि० चू० १ व० ।

णिच्छन्-देशी-निर्देशे, दे० ना० ४ वर्ग ३७ गाथा ।

णिच्छूद-निष्ठ्यूत-न० । निष्ठीवते, विशे० । आ०म० । "केनाप्फु-

रणाऽऽद्यैः ॥ ७ । ४ । १५८ ॥ इति चङ्कृतशब्दस्य निच्यूटा-
ऽऽदेश प्रा० ४ पाद । उत्तिष्ठते, लुक्ताज्झन च । वाच० । “सो
परिव्वायगो हीलिज्जतो णिच्यूदो ।” आ०म० १ अ० १ खारु ।

णिचूहणा-निक्षोभणा-स्त्री० । निःसरास्माद् गेहादिति प्र-
त्सने, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

गिच्छेय-निश्चेय-त्रि० । निश्चीयत इति निश्चेयः । अथवाकर-
णाये, रा० ।

एच्छोमृत्ता-निगोद्य-भ०५०। प्राप्तमर्थं त्याजयित्वेत्यर्थे, प्र०
१५ श० । पुरुषान्तरसम्बन्धिहस्ताऽऽद्यवयवतो वियोजयित्वे-
त्यर्थे, भ० १५ श० । सम्बन्धान्तरसंबद्धहस्ताऽऽदौ गृहीत्वा
बलात् क्षिप्तवैत्यर्थे, स्था० ५ ठा० १ उ० । उपा० ।

णिच्छोरणा-निष्क्योटना-स्त्री० । त्यजास्मदीयवत्त्वाऽऽदी-
त्यादिरूपे भर्त्सने, भ० १५ श० । ज्ञा० ।

णिच्छोन्नण-निच्छोत्तन-न० । त्वगपनयने, “अगादाणं णि-
च्छोत्तेऽ, णिच्छोन्नन वा साहज्यः ।” ‘णिच्छोत्तेति’ त्वचमपनय-
ति, महामणिं प्रकाशयति इत्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

णिजुद्ध-नियुद्ध-न० । सर्वसन्धिविज्ञानपूर्वकं युद्धे, नि०
चू० १२ उ० । औ० । झा० ।

शिज्ज-देशी-सुते, दे० ना० ४ वर्ग २५ गाथा ।

णिज्जप्पपाणभोयण-निर्याप्यपानभोजन-न० । क० स० ।
 निर्यापनाकारकेषु दुर्बलेषु पानभोजनेषु, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।
 णिजरट्ठया-निर्जरार्थता-स्त्री० । ममाऽप्येतान् वाचयतः कर्म-
 निर्जरा विपुला भविष्यतीति प्रयोजने, “उग्गाइट्ठयाण णिज्ज-
 रट्ठयाण पज्जवजाणं” । आ० म० १ अ० १ खएरु । स्था० ।

णिज्जरट्ठि[ण]-निर्जरार्थिन्-^१वि० । कर्मकृत्यकामे, प्रति० ।
 णिज्जरण- निर्जरण-न० । यतनोपयोगिज्ञानदर्शनविशुद्धते,
 औ० । दाने च, " णिज्जरणं भवन्ध्यायं । " ह्य० ७ उ० ।

एिज्जरमाण-निर्ज्जरयत्-प्रि० । निजंरां कुवाणें, म० १८ श० ३
च० ।

णिज्जरा-निर्जरा-स्त्री० । निर्जरणं निर्जरा । कर्मकृये, ब्राव० ३
अ० । पञ्चा० । स्था० । दर्श० । श्रोघ० । आचा० । कर्मणां
जीवप्रदेशेज्यः परिश्रुतने, स्था० १० ठा० । कात्स्न्येनानुसमयं
विशेषकर्मविपाकहान्या परिश्रुतने, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।
कर्मपुङ्गवशादने, सुत्र० १ श्रु० ५ अ० । ब्राव० । स्था० । नाशे,
आ० । कर्मणोऽकर्मताभवने, स्था० २ ठा० ४ उ० । विशरणे
परिश्रुतने स्था० १ ठा० । अपचये, कर्म० ।

एगा पिज्जरा ।

निर्जरणं निर्जरा, विशरणं परिशटनमित्यर्थः । सा चाष्टविध-
कर्मापेक्षयाष्टविधाऽपि, द्वादशविधतपोजनितत्वेन च द्वादशवि-
धाऽपि, अकामछुत्पिपासाशीताऽऽनपदशमशकसहनब्रह्मचर्य-
धारणाऽऽद्यनेकविधकारणजनितत्वेनाऽनेकविधाऽपि, सूत्र्यतो व-
स्त्राऽऽदेर्भावतः कर्मणामेवं द्विविधाऽपि वा, निर्जरा सामान्यादे-
कैवेति । ननु निर्जरामोक्षयोः क प्रतिविशेषः ? उच्यते-देशतः
कर्मकयोः निर्जरा, सर्वतस्तु मोक्ष इति । स्था० १ ठा० ।
अनु० । स० ।

अधुना यद्गुणवशाज्जीवानां यावती निर्जरा, तामाह-

एयगुणा पुण कमसो, असंखगुणणिज्जरा जीवा । [८३]

एते प्रागुपदिशिताः सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरत्यादयो गुणा धर्मा येषां ते एतद्गुणाः, जीवा इत्युत्तरेण संबन्धः । कथम् ? इत्याह-पुनरिति पुनः शब्दो गुणश्रेणिस्वरूपापेक्षया व्यतिरेकार्थः । क्रमशो यथोत्तरं क्रमेण, अनख्यातगुणिता निर्जरा कर्मपुञ्जपरिशाटरूपा येषां तेऽसख्यातगुणनिर्जरा, जीवाः सत्त्वाः, भवन्तीति शेषः । तत्र सम्यक्त्वगुणा जीवाः स्तोकापुञ्जनिर्जरकाः, ततो देशविरता असंख्येयगुणनिर्जरा, ततः सर्वविरता असंख्येयगुणनिर्जरा, ततोऽनन्तानुबन्धिविसंयोजका असंख्येयगुणनिर्जराः, ततो दर्शनकूपका असंख्येयगुणनिर्जरा, ततो मोहशमका असंख्येयगुणनिर्जरा, तत उपशान्तमोहा असंख्येयगुणनिर्जराः, ततः कूपका असंख्येयगुणनिर्जरा, ततः क्लृप्तमोहा असंख्येयगुणनिर्जरा, ततः सयोगिकैवलिनोऽसंख्येयगुणनिर्जरा, ततोऽप्ययोगिकैवलिनोऽसंख्येयगुणनिर्जरा. (८३) कर्म० ५ कर्म० १० ॥ (देशेन सर्वेण चाऽऽत्मा निर्जरयतीति 'आता' शब्दे द्वितीयभागे १६६ पृष्ठे उक्तम्) (भक्तप्रत्याख्याननिर्जरा भवतीति ' भक्तपञ्चकक्षाण ' शब्दे वक्ष्यते) " जीवा एं चञ्हि ठाणेहिं अट्ट कम्मपगडीआं णिज्जरेसु, णिज्जरिति णिज्जरिस्सति । " कर्मणोऽकर्मकत्वभवनमिति । इह च देशनिर्जयैव ग्राह्य, सर्वनिर्जरायाश्चतुर्विंशतिदण्डके असम्भवात्, क्रोधाऽऽदीनां च तदकारणत्वात्, क्रोधाऽऽदित्यस्यैव तत्कारणत्वादिति । स्या० ४ ठा० १ उ० ।

ज्ञानी शीघ्रं कर्म क्षपयति । तत्र निर्जराद्वारमाह-

जं अन्नाणी कम्मं, खंवइ बहुयाइं वासकोढीहिं ।

तं नाणी चिहिं गुत्तो, खवेइ क्कसासमित्तेणं ॥

यदज्ञानी जीवो नैरयिकाऽऽदिभवेषु वृत्तमानो बह्विभ्रवर्षकोटीभिः कर्म क्षपयति, तत्कर्म ब्रान्तिं त्रिषु मनोवाक्यापेषु गुप्तं, समुच्छासमात्रेणापि कालेन क्षपयति । वृ० १ उ० । कर्मनिर्जराहंतो बुभुक्षाऽऽदिसहने, स्या० ४ ठा० ४ उ० । (वैयावृत्यमहानिर्जराहेतुरित्यतिशयानां प्रसङ्गे 'अइसेस' शब्दे प्र० भा० ३० पृष्ठे आवेदितम्)

यो महावेदनं स महानिर्जर-

जीवा एं भंते ! किं महावेयणा महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ? गोयमा ! अत्येगइया जीवा महावेयणा महानिज्जरा, अत्येगइया जीवा अप्पनिज्जरा, अत्येगइया जीवा अप्पवेयणा महानिज्जरा, अत्येगइया जीवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा । से केणट्ठेणं ? गोयमा ! पडिमापक्खिण्णए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे, उट्ठसत्तमासु पुढवीसु नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा, सेक्केमिपक्खिण्णए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे, अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा । ज० ६ श० १ उ० ।

से एणं भंते ! जे महावेयणे से महानिज्जरे, जे महा-

णिज्जरे से महावेयणे, महावेयणस्स य अप्पवेयणस्स य से सेए जे पसत्थनिज्जराए ? । हता गोयमा ! जे महावेयणे० एवं चेव । उट्ठसत्तमासु णं जंते ! पुढवीसु नेरइया महावेयणा ? । हंता ! महावेयणा । ते एं भंते ! समणेहिं तो निगंथेहिं तो महानिज्जरातरागा ? । एणो इणट्ठे समट्ठे । से केणं अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जे महावेयणे० जाव पसत्थनिज्जराए ? । गोयमा ! से जहानामए छुवे वत्था मिया-एगे वत्थे कइमरागरत्ते, एगे वत्थे खजणरागरत्ते, एएमि णं गोयमा ! दोएह वत्थाणं कयरे वत्थे दुधोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुपरिकम्मतराए चेव; कयरे वा वत्थे सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव, जे वा से वत्थे कइमरागरत्ते, जे वा से वत्थे खंजणरागरत्ते ? । जगवं ! तत्थ एं जे से कइमरागरत्ते से णं वत्थे सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, दुपरिकम्मतराए चेव ? । एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक्खणीकयाइं सिद्धिीकयाइं खिद्धीकयाइं जवंति, संपगाढं पि य एं ते वेयणं वेयमाणा एणो महानिज्जरा नो महापज्जवसाणा जवंति, से जहा वा केइ पुरिसे अहिगराणि आउट्ठेमाणे महया महया सहेणं महया महया योसेणं महया महया परंपराघाएणं णो संचाएइ, तीसे अहिगरणीए अहावायरे पोग्गळे परिसात्तिचए एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं० जाव नो महापज्जवसाणां भवंति । जगवं ! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव ? । एवामेव गोयमा ! । समणाणं निगंथाण अहावायराइं कम्माइं सिद्धिीकयाइं निद्धियाइं कमाइं विपरिणामियाइं खिप्पामेव विद्धत्थाइं भवंति, जावइयं तावइयं पि य एं ते वेयणं वेयमाणा महानिज्जरा महापज्जवसाणा भवंति, से जहानामए केइ पुरिसे सुक्क तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिज्जजा, से नूणं गोयमा ! । से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खिज्जजे समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ ? । हता ! मसमसाविज्जइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निगंथाणं अहावायराइं कम्माइं० जाव महापज्जवसाणां जवंति । से जहानामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवट्ठांसि उदगविंजु० जाव हता ! विट्ठंसमागच्छइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निगंथाणं० जाव महापज्जवसाणा जवंति, से तेणट्ठेणं जे महावेयणे से महानिज्जरे० जाव निज्जराए ।

(से एणं भंते ! जे महावेयणे इत्यादि) महावेदन उपसर्गाऽऽदिसमुद्भूतविशिष्टपीड, महानिर्जरो विशिष्टकर्मकय, अनयोश्चान्योन्याऽविनाभूतत्वाविर्भावनाय-“जे महानिज्जरे इत्यादि” प्रत्यावर्त्तनमित्येक. प्रश्न । तथा-महावेदनस्य चाल्पवेदनस्य च

मध्ये स धेयान् यः प्रगस्तनिर्जराकः कल्याणानुबन्धनिर्जर इ-
ति, एष च द्वितीयः प्रश्नः । प्रश्नता च काकुपाठाऽवगम्या । हन्तेत्या-
द्युत्तरम् । इह च प्रथमप्रश्नस्योत्तरे महोपसर्गकाले जगवान्म-
हावीरो ज्ञातः, द्वितीयस्याऽपि स एवोपसर्गानुपमर्गावस्थाया-
मिति । यो महावेदनः स महानिर्जर इति यदुक्तं, तत्र व्यभि-
चार शङ्कमान आह—(गृहीत्यादि) (दुधोयतराए च्छि) दुष्क-
रतरधावनप्रक्रियम्, (दुवामतराए च्छि) दुर्वाभ्यतरक दुस्त्या-
ज्यतरकवृद्धम्, (दुण्णारिकम्मतराए च्छि) कष्टकर्त्तव्यतेजो-
जननभङ्गकरणाऽऽदिप्रक्रियम् । अनेन च विशेषणत्रयेणाऽपि दु-
र्विशोध्यमित्युक्तम् । (गाढीकयाइं ति) आत्मप्रदेशे सह गाढ-
बद्धानि, सणसूत्रगाढबद्धसूत्रीकलापवत् । (चिक्कणीकयाइं ति)
सूत्रमकर्मस्कन्धानां सरसतया परस्पर गाढसम्बन्धकरणतो
दुर्भेदीकृतानि, तथाविधमूर्तिपरवत् । (सिद्धिहीकयाइं ति)
श्रुतीकृतानि निधत्तानि, सूत्रयद्वाग्नितत्त्वलोहशलाकाकलाप-
वत् । खिद्धीजूनानि असुभूतिव्यतिरिक्तोपायान्तरेण क्षपयि-
तुमशक्यानि, निष्काचितानीत्यर्थः । विशेषणत्रयपेनाप्येतेन दु-
र्विशोध्यानि जवन्तीत्युक्तं भवति । एव च एवमेवेत्याद्युपनय-
वाक्यं सुघटनं स्यात् । यतश्च तानि दुर्विशोध्यानि स्युस्ततः
(सपगाढमित्यादि) (नो महापज्जवसाणा जवन्ति । सि) अनेन
महानिर्जराया भजावस्य निर्वाणाज्जावद्वत्तुं फलमुक्तमिति
नाप्रस्तुतत्वमस्याऽऽशङ्कनीयमिति । तदेवं यो महावेदनः स म-
हानिर्जर इति विशिष्टजीवापेक्षमवगन्तव्यम्, न पुनर्नारकाऽऽदि-
क्लिष्टकर्मजीवापेक्षम् । यदपि यो महानिर्जरः स महावेदन इ-
त्युक्तं, तदपि प्रायिकम् । यतो भवत्ययोगी महानिर्जरो, महावेद-
नस्तु भजनयेति । (अहिगरणि च्छि) अधिकरणी, यत्र लोह-
कारा अयोधनेन लोहानि कुट्टयन्ति । (आउट्टेमाणे च्छि) आ-
कुट्टयन् (सहेण ति) अयोधनघातप्रभवेन ध्वनिना, पुरुषदृक्क-
तिरूपेण वा । (घोसेण ति) तस्यैवानुनादेन । (परंपरायाएण
ति) परम्परानिरन्तरता, तत्प्रधानो घातस्तारुनं, परम्पराघा-
त, तेन उपर्युपरि घातेनेत्यर्थः । (अहावायरे च्छि) स्पृष्टप्र-
कारात् । एवमेवेत्याद्युपनये—“गाढीकयाइं ” इत्यादिविशेषण-
चतुष्केण दुष्परिशाटनीयानि भवन्तीत्युक्तं भवति । (सुधो-
यतराए इत्यादि) अनेन सुविशोध्य जवन्तीत्युक्तं स्यात् । (अ-
हावायराइं ति) स्पृष्टनरस्कन्धान्यसाराणीत्यर्थः । (सिद्धिही-
कयाइं ति) श्रुतीकृतानि, मन्दविपाकीकृतानि । (निष्ठियाइं
कयाइं ति) नि सत्ताकानि विहितानि । (विपरिणामियाइं ति)
विपरिणाम नीतानि स्थितिघातरसघाताऽऽदिभिः, तानि च
क्षिप्रमेव विध्वस्तानि भवन्ति, एभिश्च विशेषणैः सुविशोध्यानि
भवन्तीत्युक्तं स्यात् । ततश्च (जावज्जयमित्यादि) । भ० ६३०१७० ।

या वेदना सा निर्जरा-

से णूणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेय-
णा ! णो इण्णहे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जा
वेयणा न सा निज्जरा, जा निज्जरा न सा वेयणा ! गो-
यमा ! कम्मवेयणा, णो कम्मनिज्जरा, से तेणट्ठेणं गोय-
मा ! जाव न सा वेयणा । नेरइया णं भंते ! जा वेयणा सा
निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा ! णो इण्णहे समट्ठे । से
केणट्ठेणं एवं वुच्चइ-नेरइयाणं जा वेयणा न सा निज्जरा,
जा निज्जरा न सा वेयणा ! गोयमा ! नेरइयाणं कम्मवे-

यणा णो कम्मनिज्जरा, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव न सा
वेयणा, एवं जाव वेमाणियाणं । से नूणं जंते ! जं वेदंसु तं
निज्जरिंसु, जं निज्जरिंसु तं वेदंसु ! णो इण्णहे समट्ठे । से
केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ-जं वेदंसु नो तं निज्जरिंसु, जं
निज्जरिंसु नो तं वेदंसु ? गोयमा ! कम्म वेदंसु, नो कम्म
निज्जरिंसु, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो तं वेदंसु । नेरइया
णं जंते ! जं वेदंसु, तं निज्जरिंसु, एवं नेरइया वि । एवं
जाव वेमाणिया । से नूणं जंते ! जं वेदंति तं निज्जरंति, जं
निज्जरंति तं वेदंति ! णो इण्णहे समट्ठे । से केणट्ठेणं एवं
वुच्चइ जाव नो तं वेदंति ! गोयमा ! कम्म वेदंति, नो कम्म
निज्जरंति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो तं वेदंति । एवं
नेरइया वि जाव वेमाणिया । से नूणं जंते ! जं वेदिस्सति,
तं निज्जरिस्संति, जं निज्जरिस्संति तं वेदिस्संति ! णो
इण्णहे समट्ठे । से केणट्ठेणं जाव णो तं वेदिस्संति ! गोय-
मा ! कम्म वेदिस्संति, नो कम्म निज्जरिस्संति । से तेण-
ट्ठेणं जाव नो तं निज्जरिस्संति । एवं नेरइया वि
जाव वेमाणिया । से नूणं भंते ! जे वेदणासमए
से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए से वेदणासमए !
णो इण्णहे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-
जे वेदणासमए न से निज्जराममए, जे निज्जराममए न
से वेदणासमए ! गोयमा ! जं समयं वेदंति नो तं समयं
निज्जरंति, जं समयं निज्जरंति नो तं समयं वेदंति; अणम्मि
समए वेदंति अणम्मि समए निज्जरंति, अण्णे से वेदणासमए
अण्णे से निज्जरासमए, से तेणट्ठेणं जाव न से वेदणास-
मए । नेरइया णं भंते ! जे वेदणासमए से निज्जरासमए,
जे निज्जराममए से वेदणासमए ! णो इण्णहे समट्ठे ।
से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-नेरइयाणं जे वेदणासमए
न से निज्जराममए, जे निज्जरासमए न से वेदणासमए !
गोयमा ! नेरइया णं जं समयं वेदंति नो तं समयं निज्जरं-
ति, जं समयं निज्जरंति नो तं समयं वेदंति, अणम्मि समए
वेदंति अणम्मि समए निज्जरंति, अण्णे से वेदणासमए
अण्णे से निज्जरासमए, से तेणट्ठेणं जाव न से वेदणासमए ।
एवं जाव वेमाणियाणं ।

(कम्मवेयण च्छि) उदय प्राप्त कर्म वेदना, धर्मधर्मिणोरभेद-
विवक्षणात् । (नो कम्म निज्जर च्छि) । कर्माभावो निज्जरा, त-
स्या एवस्वरूपत्वादिति । (नो कम्म निज्जरिंसु च्छि , वेदितरस
कर्म नो कर्म तन्निर्जरितवन्त, कर्मभूतस्य कर्मणो निर्ज-
रणासम्भवादिति । भ० ७ श० ३ उ० । (कियता तपसा कि-
यती निर्जरा जवन्तीति 'अण्णल्लाय' शब्दे प्रथमभागे ४४४ पृ-
ष्ठे ऋष्यम्) (परिणामानुसारेण निर्जरेति 'अहंसेस' शब्दे प्र०
भागे २५ पृष्ठे गतम्) (सम्यक्त्व विना निर्जरा नास्तीति व-
क्ष्यते 'सम्मत्त' शब्दे) "गणवारणमगिलाए, कुणमाणे गिज्ज-

रेति कम्माडं । अथेय णिज्जरावे, तस्मात् तू णिज्जरा होति ॥१॥” इत्युक्तवक्त्रे अनुज्ञारूपेऽर्थे, प० भा० । क्रियावादिनामक्रियावादिनां च मिथ्यादृशां सकामनिर्जरा भवति, न वा? यदि सकामनिर्जरा, तर्हि ग्रन्थाक्षराणि प्रसाधानीति प्रश्ने, उत्तरम्-क्रियावादिनामक्रियावादिनां च केषाञ्चित्सकामनिर्जराऽपि ज्वरतीत्यवसीयते, यतोऽकामनिर्जरा मुक्तर्षतो व्यन्तरेष्वेव । बालतपस्विना चरकाऽऽदीनां तु ब्रह्मज्ञोक्तं यावदुपपातं प्रथमोपाद्वाऽऽदातुं कोऽस्तीति, तदनुसारेण पूर्वोक्तानां सकामनिर्जरेति तत्त्वम् । २४८ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

णिज्जरापेहि [ए]-निर्जराऽपेक्षिन्-त्रि० । निर्जरणं निर्जरा कर्मणामात्यन्तिकं कृत्यं, तामपेक्षते-कथं ममाऽसौ स्यादित्यभिलपतीति निर्जराऽपेक्षी । उक्त० २ अ० । कर्मकथममीप्सौ, उक्त० २ अ० ।

निर्जराप्रेक्षिन्-त्रि० । निर्जरां प्रेक्षितुं शीघ्रमस्येति निर्जराप्रेक्षी । निर्जरातत्त्वज्ञे, “ मज्झिमो णिज्जरापेही, समादिमणुपावप । ” आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

णिज्जरापोगल्ल-निर्जरापुल्ल-पुं० । निर्जराकर्मदलिके, भ० १८ श० ३ उ० ।

णिज्जरानावणा-निर्जराभावना-स्त्री० । निर्जरानस्त्वपर्यालोचने, (प्रव०) अथ निर्जरानावना-

“ ससारहेतुभूतायाः, यः कृत्यः कर्मसंततेः ।
निर्जरा सा पुनरेधा, सकामाकामजेदतः ॥ १ ॥
भ्रमणेषु सकामा स्या-दकामा शेषजन्तुषु ।
पाकः स्वतः उपायाच्च, कर्मणां स्यात् यदाभवत् ॥ २ ॥
कर्मणां न कृत्यो भूया-दित्याशयवतां सताम् ।
वितन्वता तपस्यादि, सकामा शमिनां मता ॥ ३ ॥
एकेन्द्रियाऽऽदिजन्तूनां, सन्नानरहिताऽऽत्मनाम् ।
शीतोष्णवृष्टिदहन-च्छेदभेदाऽऽदिभिः सदा ॥ ४ ॥
कष्टं वेदयमानानां, यः शाट् कर्मणां भवेत् ।
अकामनिर्जरामेता-मामनन्ति मनापिण ॥ ५ ॥
तपःप्रभृतिभिर्वृद्धिं, व्रजन्ती निर्जरा यतः ।
ममत्वं कर्म ससार, ह्ययात्तां भावयेत्ततः ॥ ६ ॥ ”
प्रव० ६७ द्वार ।

णिज्जराहेउ-निर्जराहेतु-पुं० । क० स० । कर्मकृत्यकारणे, व० स० । कर्मकृत्यजनके, पञ्चा० १२ विव० ।

णिज्जरिज्जमाण-निर्जीयमान-त्रि० । नितरामपुनर्जावेन क्रीयमाणे कर्मपुल्ले, भ० १ श० २ उ० । स्था० ।

णिज्जरिय-निर्जरित-त्रि० । सर्वथा कृत्यं नीते, त० । “ णिज्जरियजरामरणं, वदित्ता जिणवरं महावीरं । ” वन्दित्वा काय-वाग्मनोभिः स्तुतिं विधाय जिनां रागद्वेषाऽऽदिजयनशीलाः सामान्यकेवलिनः, तेषु तेज्यो वा चरः प्रधानातिशयापेक्षया श्रेष्ठो जिनवरस्तम् । त० ।

णिज्जवग-निर्यापक-पुं० । निर्यापयति तथा करोति यथा गुर्वपि प्रायश्चित्तं शिष्यो निर्वाहयतीति निर्यापकः । स्था० ८ ठा० । प्राकृतत्वादूपनिषत्तिः । ध० २ अधि० । पञ्चा० । असमर्थस्य प्रायश्चित्तिनः प्रायश्चित्तस्य स्वरूपं करणेन निर्वा-

हके, भ० २५ श० ७ उ० । स हि तथा प्रायश्चित्तं दत्ते यथा परो निर्वाहदुमलं भवतीति । स्था० १० ठा० । नेदानीं निर्यापका सन्तीति । न० । व्य० १ उ० ।

यदप्युक्तं निर्यापका व्यवच्छिन्ना इति, तदीपि न तथा, कथमिति चेदत आह-निर्यापकं निर्याप्यमाणाः । इदं द्विविधा निर्यापका स्तथा-आत्मनः, परस्य वा । उभयानप्याह-

पादोवगमे णिणि, उविहा खलु होंति आयनिज्जवगा ।

निज्जवगा य परेण उ, जत्तपरिणाएँ बोधव्वा ॥

आत्मनिर्यापकाः खलु द्विविधा भवन्ति । तद्यथा-पादपोपगमे, इङ्गिनीमरणे च । परेण पुनर्निर्यापका भक्तपरिहारायां बोधव्या । व्य० १० उ० । निर्निश्चितं यापयति प्रायश्चित्तविधिषु याप्यमात्रोच्चकं करोति निर्वाहयतीति यावदिति निर्यापः, अच्-प्रत्ययः । अपराधकारी यथोक्तं प्रायश्चित्तं कर्तुमसमर्थो यथा यथा निर्वाहयति तथा तथा तदुचितप्रायश्चित्तप्रदानतः प्रायश्चित्तं कारयति स निर्यापक इति भावः । व्य० १ उ० ।

णिज्जवणा-निर्यापणा-स्त्री० । निराधिक्येन यान्ति प्राणिनः प्राणास्तेषां निर्यानां निर्गच्छता प्रयोजक निर्यापणा । अष्टाविंश-गोणहिसायाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । प्रश्नार्थव्याख्यानस्य निगमने, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । “ णिज्जवणा, पञ्चवजासो णिगमण ति । ” (२९३२) निर्यापना तु दापनादर्शिनस्यैवार्थस्य प्रत्याभ्यासः प्रत्युच्चारणं निगमनम् । विशेषः (‘ णमोक्कार ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८३४ पृष्ठे व्याख्यातम्) मामासिततया निर्दोषत्वेन निश्चयने, व्य० १ उ० । नि० चू० ।

णिज्जाअ-देशी-उपकारे, दे० ना० ४ वर्ग ३४ गाथा ।

णिज्जाण-निर्याण-न० । यान्ति तदिति यानम्, “ कृत्यव्युदो बहुलम् ” ॥३१३१३॥ इति (पाणिनि) वचनात्कर्मणि व्युद् । निरुपमं यान निर्याणम् । ईषत्प्राग्भाराऽऽग्ये मोक्षपदे, आव० ४ अ० । ज्ञा० । भावे व्युद् । ससारतपलायने, आ० चू० ४ अ० । अनावृत्तिगमने, औ० आचा० स्था० मरणकाले शरीराभिर्गमः, स्था० ३ ठा० ४ उ० । नगराभिर्गमः, स्था० ३ ठा० ४ उ० । पुरस्य निर्गमनमार्गः, सू० प्र० ४ पाहु० । च० प्र० । “ रायादियाणं णिगमट्ठाणं णिज्जाणिया, णगरगमे वा ज पियं त णिज्जाणं । ” नि० चू० ८ उ० ।

णिज्जाणकहा-निर्याणकथा-स्त्री० । राजकथाभेदे, स्था० ४ ठा० २ उ० । (व्याख्या ‘ रायकहा ’ शब्दे छप्या)

णिज्जाणमग-निर्याणमार्ग-पुं० । निर्याणस्य मोक्षपदस्य मार्गो निर्याणमार्गः । विशिष्टनिर्याणप्राप्तिकारणे, “ इणमेव णिगमं पावयणं णिज्जाणमगं णिव्वाणमगं । ” आव० ४ अ० ध० । ज्ञा० । सिद्धिक्लेशगमनोपाये, भ० ६ श० ३३ उ० । निर्याणस्य मरणकाले शरीरिणः शरीराभिर्गमस्य मार्गो निर्याणमार्गः । पादाऽऽदिके, स्था० ।

पंचविहे जीवस्स णिज्जाणमगे पणत्ते । तं जहा-पाए-हिं, उरूहिं, उरेणं, सिरेणं, सव्वगेहिं । पाएहिं णिज्जाणमाणे निरयंगामी भवइ, उरूहिं णिज्जाणमाणे तिरियंगामी भवइ, उरेणं णिज्जाणमाणे मण्णयंगामी भवइ, सिरेणं णिज्जाणमाणे देवगामी भवइ, सव्वगेहिं णिज्जाणमाणे सिद्धिगतिपज्जवसाणे पणत्ते ।

व्यक्तं, किन्तु निर्याणं मरणकाणे शरीरिण. शरीरान्निर्गमः, तस्य मार्गो निर्याणमार्गः पादाऽऽदिकः, तत्र-(पार्पहि) पादाज्वां मार्गभूताभ्यां कारणताऽऽपन्नाभ्यां जीवः शरीरान्निर्यातीति शेषः । एवमूरुभ्यामित्यादावपि । अथ क्रमेणास्य निर्याणमार्गस्य फलमाह- पादाज्वां शरीरान्निर्यान् जीवो (निरयगामि ति) प्राकृतत्वाटनुस्वार इति, निरयगामी भवति । एवमन्यत्रापि । सर्वाणि च तान्यङ्गानि च सर्वाङ्गानि, तैर्निर्यान् सिद्धिगतिः पर्यवसानं ससरणपर्यन्तो यस्य स सिद्धिगतिपर्यवसानं प्रज्ञप्त इति । स्था० ५ ठा० ३ उ० । देवानामुत्तरणमार्गस्तु सौधमैशानाऽऽदीनां कल्पानां मध्यतः, तत्र सौधमैन्द्रः स्वकीयात्पालकाद् विमानादुत्तरन्नुत्तरेणोत्तरति, ईशानेन्द्रस्तु स्वविमानात्पुष्पकादुत्तरन् दक्षिणेनोत्तरति । ज० २६ श० २ उ० ।

णिज्जाणियलेण-नैर्याणिकलयन-न० । नगरनिर्गमग्रहे, ज० १३ श० ६ उ० ।

णिज्जाणिया-निर्याणिकी-स्त्री० । निर्याणक्रीडायाम्, नि० चू० ८ उ० ।

णिज्जायमग-निर्यामक-पु० । प्रापके, विशेषे । कर्णधारे, औ० । समुद्रे प्रवहणनेतरि, व्य० ३ उ० । आ० म० । आव० । विशेषे । आ० क० । रा० ।

सम्प्रति प्रपञ्चेनार्हतां गुणानुपदर्शयन्नाह-

अरुवीएँ देसयत्तं, तद्देव निज्जामगा समुदस्मि ।

छक्कायरक्खणट्ठा, महगोवा तेण वुच्चंति ॥ २९९९ ॥

आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । आचा० । ('णमोक्कार' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १-३६ पृष्ठे व्याख्या समुक्ता) उत्तमार्थाऽऽराधकस्य गुणोत्कीर्तनेनोपबृंहके, दर्श० ४ तत्त्व ।

पावैति जहा पारं, सम्मं निज्जामगा समुदस्स ।

भवजलहिस्स जिण्डा, तद्देव जम्हा अतो अरिहा ॥ ३०० ॥

प्रापयन्ति नयन्ति यथा येन प्रकारेण पारं पर्यन्तं, सम्यक् शोभनेन विधिना, निर्यामकाः प्रतीताः समुद्रस्य, तथैव भवजलध्रेर्भवसमुद्रस्य, पारं जिनेन्द्राः प्रापयन्ति, यस्मादेवमतस्तस्मादहं नमस्कारस्य । एष सत्केपार्थः । पुनरेवम्-“ एत्थ-णिज्जामगा दुविहा । तं जहा-द्ववणिज्जामगा, भावणिज्जामगा य । ” (आ० म०)

तत्र यथा जलधौ कालिकावातरहिते अनुकूले गर्जजवाते निपुणनिर्यामकसहिता निश्चिताः पोता ईप्सितं पत्तनं प्राप्नुवन्ति, एवम्-

मिच्छत्तकालियावा-यविरहिणं समत्तगज्जपवाए * ।

एगसमएण पत्ता, मिच्छिवसट्ठिपट्ठणं पोया ॥

मिथ्यात्वमेव कालिकावातो मिथ्यात्वकालिकावातः, तेन रहिते प्रवाग्भोधौ, तथा सम्यक्त्वमेव गर्जज प्रवातो यत्र स तथा तस्मिन्, एकस्मयेन प्राप्ताः सिद्धिवसतिपत्तनं पोता जीवयोधिस्थाः, अर्हन्निर्यामकोपकारात् ।

ततो यथा सायान्त्रिकः सार्थः प्रसिद्धनिर्यामकं चिरगतमपि यात्रासिद्धयर्थं पूजयति, एव ग्रन्थकारोऽपि मिच्छिपत्तन

* प्रतिकूलवायुः कालिकावातः । अपरोत्तरस्या शुद्धविदिग्वातो गर्जजवातः ।

प्रस्थितोऽभीष्टयात्रासिद्धये निर्यामकरत्नेन्यस्तीर्थकृद्भ्यः स्तवचिकीर्षयेदमाह-

निज्जामगरयणाणं, अमूढनाणमइकअधाराणं ।

वंदामि विषयपणतो, तिविहेण तिदंरुविरयाणं ॥

निर्यामकरत्नेभ्योऽर्हद्भ्यः, अमूढज्ञाना यथावस्थितज्ञानाः, मननमतिः संवित्, सैव कर्णधारो येषां ते तथाविधा, तेभ्यो नन्दे विनयप्रणतस्त्रिविधेन त्रिदशगुणविरतेभ्यः-“ शपाऽऽदिभिर्बहुलम् ॥ (?) ” इति चतुर्थी । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

णिज्जाय-निर्यात-त्रि० । निश्चयेनापगते, आव० ६ अ० ।

णिज्जायकारण-निर्यातकारण-त्रि० । निश्चयेन यातमपगतं कारणं प्रयोजनं यस्मिन्नसौ निर्यातकारणः । अपगतप्रयोजने, आव० ६ अ० । ज्ञा० ।

णिज्जायमाण-निर्यत्-त्रि० । निर्याणकारके, “ पार्पहि णिज्जायमाणे निरयगामी जवइ । ” स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

णिज्जायरुवरयय-निर्यातरूपरजत-त्रि० । निर्गतसुवर्णरूप्ये, द्वा० २६ द्वा० । “ णिज्जायरुवरयय गिहिजोगपरिवज्जय जे से भिक्खू । ” दश० ६ अ० ।

णिज्जास-निर्यास-पुं० । स्नेहे, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । रसे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

णिज्जिण-निर्जीर्ण-त्रि० । क्रीणे, म० १ श० १ उ० । क्रीणर-सीकृते, म० १२ श० ४ उ० ।

णिज्जियसत्तु-निर्जितशत्रु-त्रि० । पराजितशत्रौ, रा० । सूत्र० ।

णिज्जियमत्तुसेण-निर्जितशत्रुसेन-त्रि० । स्ववशीकृतविपक्वपतिसैन्ये, वृ० १ उ० ।

णिज्जीव-निर्जीव-न० । निर्जीवकरणे, हेमाऽऽदिधातुमारणे, रसेन्द्रस्य सूच्छांप्रापणे च । एतच्च एकसप्ततितमा कला । जं० २ वक्ष० । ज्ञा० । औ० । स० ।

णिज्जुत्त-निर्युक्त-त्रि० । खचिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । निश्चयेनाऽऽधिक्येन साधु वा आदौ वा युक्ताः सयुक्ता निर्युक्ताः । निर्युक्तिव्यवस्थापितेषु, आ० म० १ अ० १ खण्ड । निश्चयेन प्ररूपिते, आ० म० २ अ० ।

णिज्जुत्ति-निर्युक्ति-स्त्री० । निर्युक्तानामेव सूत्रेऽर्थानां युक्तिः परिपाट्या योजनम्, निर्युक्तयुक्तिरिति वाच्ये युक्तशब्दोपाधि-र्युक्तिः । दश० १ अ० । स० । ओघ० । निश्चयेनार्थप्रतिपाटिका युक्तिर्निर्युक्तिः । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । सूत्र० । जडवाहुस्वामि-कृते व्याख्यानग्रन्थे, विशेषे । व्याख्योपायभूते सत्पदप्रकरणताऽऽदौ, अनु० ।

साम्प्रतं निर्युक्तिस्वरूपाभिधानार्थमाह-

निज्जुत्ता ते अत्या, जं वद्धा तेण होइ निज्जुत्ती ।

तह वि य इच्छवेई, विभासिउं मुत्तपरिवारी ॥ १०८९ ॥

यद्यस्मात्सूत्रे निश्चयेनाऽऽधिक्येन साधु वा आदौ वा युक्ताः सयुक्ता निर्युक्ता एव सन्तस्ते श्रुताभिधेया जीवाजीवाऽऽद्योऽर्था अनया प्रस्तुतनिर्युक्त्या वद्धा व्यवस्थापिताः व्याख्याता इति यावत् । तेनेय भवति निर्युक्तिः । निर्युक्तानां सूत्रे प्रथममेव सब-क्षानां सतामर्थानां व्याख्यारूपा युक्तियोजनं निर्युक्तयुक्तिरिति

प्राप्ते शाकपार्थिवाऽऽदिदर्शनाद् युक्तलक्षणस्य पदस्य लोपाश्रित्युक्तिरिति भवति । ननु यदि प्रथममेव सूत्रेऽर्थाः संबद्धा एव सन्ति, तर्हि किमिति ते निर्युक्त्या व्याख्यायन्ते, संबद्धानां स्वयमेव विनेयवर्गेणावबुध्यमानत्वात् । तत आह—(तद् वि येत्यादि) यद्यपि सूत्रे संबद्धा एवार्थाः सन्ति, तथाऽपि तान् सूत्रे निर्युक्तानपि अर्थान्, विभाषितुं व्याख्यातुं, सूत्रपरिपाटीं सूत्रपद्धतिं, एषयतीव एषयति प्रयोजयति । इयमत्र भावना—अप्रतिबुध्यमाने श्रोतरि गुरुं तदनुग्रहार्थं सूत्रपरिपाट्येव विभाषितुमेषयति—“इच्छत इच्छत मां प्रतिपादयितुम्” इत्यादि प्रयोजयतीति । क्वचित् सूत्रपरिपाटीमिति पाठः । तत्रैव व्याख्या-शिष्य एव सूत्रपरिपाटीमनवबुध्यमानो गुरुमिच्छायां प्रवर्तयति—“इच्छत इच्छत मम विभाषितुं व्याख्यातुं सूत्रपरिपाटीम्” इति । व्याख्या च निर्युक्तिरतः पुनर्योजनरूपा निर्युक्तिरित्यमदोषायैति । आ० म० १ अ० १ खएक ।

विस्तरतो व्याख्यातुं भाष्यकारः प्राऽऽह—

जं निच्छयाऽऽज्जुत्ता, सुत्ते अत्था इमीएँ वक्खाया ।

तेनेयं णिज्जुत्ती, णिज्जुत्तत्थाऽज्जिहाणाओ ॥१०८६॥

यद्यस्मात्सूत्रे निश्चयेनाऽऽदिशब्दादाधिक्येन, आदौ साधु वा युक्ता सवक्का निर्युक्ता एव सन्तोऽर्था अनया निर्युक्त्या व्याख्याताः, तेन तस्मात्कारणादियं निर्युक्तार्थाऽभिधानान्निर्युक्तानां युक्तियुक्तशब्दलोपाश्रित्युक्तिर्भवति ॥ १०८६ ॥

अथ प्रथमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

सुत्ते निज्जुत्ताणं, निज्जुत्तीए पुणो किमत्थाणं ।

निज्जुत्ते वि न सव्वे, कोड अवक्खाणिए मुणइ ॥१०८७॥

ननु सूत्र एव निर्युक्तानां निबद्धानां सतामर्थानां तद्व्याख्यानार्थं क्रियमाणया निर्युक्त्या किं पुनः कार्यम् ? न किञ्चिदित्यर्थः । ये हि सूत्रे एव विद्यमानार्थाः सन्ति, तान्स्वत एव विनेयवर्गो ह्यास्यति, अतस्तद्विभाषणप्रवृत्ता वृथैव निर्युक्तिरिति भावः । अत्रोत्तरम्—(निज्जुत्ते वीत्यादि) सूत्रे निर्युक्तानपि सतः सर्वानप्यर्थान् कोऽपि तथाविधप्रज्ञापाटवराहितः शिष्यो निर्युक्त्याऽव्याख्याताश्च मुणति नाश्वबुद्धत इति ॥ १०८७ ॥

ततः किम् ? इत्याह—

लो सुयपरिवानि च्चिय, इच्छवेड तमणिच्छमाणं पि ।

निज्जुत्ते वि तदत्थे, वोत्तुं तदणुगहट्ठाए ॥ १०८८ ॥

ततः श्रुतपरिपाट्येव सूत्रपद्धतिरेव विभाषितुमनिच्छन्तमपि त निर्युक्तिकर्तारमाचार्यं तस्य सूत्रस्यार्थस्तदर्धान् सूत्रे निर्युक्तानप्यनवबुध्यमाने श्रोतरि तदनुग्रहार्थं तान् वक्तुमेषयतीव एषयति प्रयोजयति, अतस्तानाचार्यो निर्युक्त्या विज्ञापते, इति तस्याः साफल्यमिति ॥ १०८८ ॥

अत्र दृष्टान्तमाह—

फल्लयल्लिहियं पि मंखो, पढइ पजासइ तहा कराऽऽईहिं ।

दाणइ य पइत्तयुं, सुहवोहत्थं तह इहं पि ॥१०८९॥

यथा मङ्ग फलके नानाप्रकारं लिखितमपि वस्तु ग्रन्थतः पठति, अर्थतश्च प्रज्ञापते—व्याचष्टे, शलाकाऽङ्गुल्यादिना च बाह्यगोपालाङ्गनाऽऽदिमुग्धप्रबोधनार्थं प्रतिवस्त्वपरजन्माऽऽचीर्णं कर्मविपाकाऽऽदिकं दर्शयति । यथा—अन्यजन्मनया भर्त्ता साट्टिकया वञ्चितस्तेनास्या ईदृशो मातङ्गकुलजन्माऽऽदिको विपाकः, अनया च जर्तृभिरे प्राधूर्णके समायाते मुखमाटिको दस्त आसी-

द्, अनया तु सत्यपि विज्रवे भिक्षाचरेष्वागच्छत्सु सदैव नास्ति नास्तीत्यावेद्योद्घुष्ट, तेनेदृश ईदृशश्च दुःखविपाको जात इत्यादि । तथाऽत्रापि श्रोतृवैचित्र्यं पश्यन् सर्वानुग्रहप्रवणबुद्धिराचार्यः सूत्रे निर्युक्तानप्यर्थान्निर्युक्त्वा विभाषते इति ॥ १०८९ ॥

अथवा—निर्युक्तिगाथोत्तरार्कमन्यथा व्याख्यायते ।

कथम् ? इत्याह—

अहवा सुयपरिवानी, सुओवएसोऽयमेव जदवस्सं ।

सोयव्वं निसंस्किय—सुयविणयत्थं सुवोहं पि ॥१०९०॥

अथवा—श्रुतपरिपाटी श्रुतस्य विधिः श्रुतस्योपदेशोऽयमेव यदवश्यं सुबोधमपि श्रुतं ति-शङ्कितत्वेतोर्विनयोपचारायै च सुमुश्रुभिः श्रोतव्यम् । अत एवभूता सूत्रपरिपाटी यद्यपि सूत्रे निर्युक्ता एवार्थाः सन्ति, तथाऽपि विभाषितुं व्याख्यातयितुमेषयति प्रयोजयतीत्येषोऽत्र भावार्थः स्वयमेवावगन्तव्य इति ॥ १०९० ॥

“सूत्रपरिपाटीम्” इति पाठान्तरं क्वचित् । तत्राऽऽह—

इच्छह विजासिजं मे, सुयपरिवानिं न सुहु बुज्जामि ।

नातिमई वा सीसो, गुरुमिच्छावेइ वोत्तुं जे ॥१०९१॥

‘वा’ इत्यथवा, नातिशयेन मतिर्यस्यासौ नातिमतिर्मन्दमतिः शिष्यो गुरुमाचार्यम् (इच्छावेऽस्ति) एषयति प्रयोजयति वक्तुम्, ‘जे’ इत्यलङ्कारार्थः । कथं वक्तुमेषयति ? इत्याह—(इच्छह विजासिजं मे स्ति) इच्छत इच्छत विभाषितुं मम श्रुतपरिपाटीं सूत्रपद्धतिं, नाहमेतां सुष्टु बुद्धे—प्रथममेव निर्युक्तत्वेन सतोऽप्येतदभिधेयानर्थान्मन्दमतित्वाद् भवद्भिरव्याख्यातान्नाह सम्यग्-गवगच्छामीत्यर्थः । अथ वा—प्रक्रमादेवेह निर्युक्तिं प्रयोक्त्रो विवक्ष्यते, ततश्चेत्यमक्रयोजना—यद्यपि सूत्रे निर्युक्तत्वेन सन्त एवार्थास्तथाऽपि तानप्रतिबुध्यमानः श्रोता यदैव वक्ति—नाति-मतिर्मन्दमतिरह सदर्थामपि सूत्रपरिपाटीं सुष्टु न बुध्य सम्यग्-नावगच्छामि, अत इच्छतेच्छत प्रज्ञो । एता मम विभाषितुमिति । तदित्यं वदति तस्मिन् श्रोतरि निर्युक्तिरेव गुरुं सूत्रपरिपाटीं वक्तुमेषयति प्रयोजयति—इच्छतेच्छतास्मै मदानुभावायैतां विभाषितुम् । ततो निर्युक्तिद्वारेणैव तस्य शिष्यस्य गुरुस्तां विभाषत इति । ‘तदेव निज्जुत्ता ते अत्था’ इत्यादिप्राक्तननिर्युक्तिगाथा व्याख्याता ॥ १०९१ ॥ विशेषः । न० । आव० । औ० । आचा० ।

णिज्जुत्तिअणुगम—निर्युक्त्यनुगम—पु० । निर्युक्तिर्नामस्थापनाऽऽदिप्रकारैः सूत्रविज्रजनेत्यर्थः, तद्रूपोऽनुगमस्तस्या वाऽनुगमो व्याख्यान निर्युक्त्यनुगमः । अनुगमभेदे, (अनु०)

स च त्रिविधः—

से किं तं णिज्जुत्तिअणुगमे ? णिज्जुत्तिअणुगमे तिविदे पणत्ते । तं जहा—निकखेवनिज्जुत्तिअणुगमे, उवग्घायनिज्जुत्तिअणुगमे, सुत्तफासियनिज्जुत्तिअणुगमे ।

निकेपो नामस्थापनाऽऽदिजेदजिज्ञ, तस्य तद्विषया वा निर्युक्तिः पूर्वोक्तशब्दार्था निकेपनिर्युक्तिः, तस्वा वाऽनुगमो निर्युक्तिर्निर्युक्त्यनुगमः । तथा उपोद्घातेन व्याख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्या विधिसमीचीकरणमुपोद्घातनिर्युक्तिः, तद्रूपस्तस्या वा अनुगम उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमः । तथा सूत्र स्पृशतीति

सूत्रस्पर्शिका, सा चासौ निर्युक्तिः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः । सूत्र-
निकेपनिर्युक्त्यनुगमाऽनुगतो वक्ष्यते च । इदमुक्तं भवति-
अत्रैव प्रागावश्यकसामायिकाऽऽदिपदानां नामस्थापनाऽऽदि-
निकेपद्वारेण यद्वाख्यानं कृतं, तेन निकेपनिर्युक्त्यनुगमोऽनुगतः
प्रोक्तो द्रष्टव्यः । अनु० । उक्त० । आ० म० । सघा० । विशेष० ।

एतदेव निर्युक्तिप्रैविध्यं प्राप्यकारोऽप्याह-

निज्जुत्ती ति विगप्पा, नासो-वग्घायसुत्तवक्खाणं ।

णिकखेवस्साणुगया, उद्देसाऽऽदिहवग्घाओ ॥९२॥

निर्युक्तिस्त्रिविकल्पा त्रिभेदा । कथम् ? इत्याह- (नासोवग्घाय-
सुत्तवक्खाणं ति) न्यासो नामाऽऽदिनिकेप, उपोद्घातः शास्त्रो-
त्पत्तिः, सूत्रं प्रतीतम्, तेषां व्याख्यानम्-निकेपनिर्युक्तिः, उपोद्घा-
तनिर्युक्तिः, सूत्रस्पर्शिका निर्युक्तिश्चेत्यर्थः । तत्र निकेपनिर्यु-
क्तिरनुगता अनुक्रान्ता-पूर्वमेवोक्तेति यावदिति, अत्रैव प्रागा-
वश्यकसामायिकाऽऽदिपदानां नामस्थापनाऽऽदिनिकेपद्वारेण य-
द् व्याख्यानं कृतं, तेन निकेपनिर्युक्तिरनुगता प्रोक्ता, द्रष्टव्येत्यर्थः ।
उपोद्घातनिर्युक्तिस्तुद्देशनिर्देशाऽऽदिभिर्द्वाैरैव गन्तव्येति ॥९२॥

तान्येवोद्देशाऽऽदीनि द्वाराण्याह-

उद्देसे निदेमे, य निग्गमे खेत्त काल पुरिसे य ।

कारण पच्चय दक्खण, नए समोयारणाऽणुमए ॥९३॥

किं कउविह कस्स कहिं, केसु कहं केचिरं हवऽ कालं ।

कऽ संतरमविरहियं, जवागरिमफोसणनिरुत्ती ॥९४॥

इदं गाथाद्वयमपि पुरस्ताद्विस्तेरण व्याख्यास्यते ॥ ९३ ॥
॥ ९४ ॥ विशेष० ।

श्रुतज्ञाने सर्वा निर्युक्तीः संगृह्याऽऽह-

ते वंदिजण सिरसा, अत्थपुहुत्तस्स तेहिं कहियस्स ।

सुयनाणस्स भगवतो, णिज्जुत्तिं कित्तियिस्सामि ॥१०२॥

तान् अनन्तरोक्तान् तीर्थकराऽऽदीन्, शिरसा, उपलक्षणत्वाद्
मनःकायाभ्यां च, वन्दित्वा, किम् ? निर्युक्तिं कीर्तयिष्यामि, क-
स्य ? अर्थपृथक्त्वस्य, अर्थार्थक्यश्चिद्विभक्तत्वात् सूत्रं पृथक् उच्य-
ते, प्राकृतत्वाच्च पृथगेव पृथक्त्वम्, अर्थस्तु सूत्राभिधेयः प्रती-
त एव, अर्थश्च पृथक् चार्थपृथक्त्वम्, समाहारो द्वन्द्वः, तस्य, श्रुत-
ज्ञानविशेषणमेतत्; सूत्रार्थोभयरूपस्येत्यर्थः । तैस्तीर्थकरगणधरा-
ऽऽदिभिः, कथिनस्य प्रतिपादितस्य, कस्य ? इत्याह-श्रुतज्ञानस्य
भगवतः, स्वरूपाऽभिधानमेतत् । सूत्रार्थयोः परस्परं नियोजनं
संवन्धनं निर्युक्तिः, ताम्, कीर्तयिष्यामि प्रतिपादयिष्यामि ।

ननु किमशेषश्रुतज्ञानस्य ? न, किन्तु श्रुतविशेषाणामावश्य-

काऽऽदीनाम् । अत आह-

आवस्सयस्स दसका-दियस्स तह उत्तरज्झमायारे ।

सूयगमे निज्जुत्तिं, वोच्छामि तद्दा दसाणं च ॥१०४॥

कप्पस्स य णिज्जुत्तिं, ववहारस्स य परमनिज्जणस्स ।

सूरियपल्लत्तीए, वोच्छं इमिभासियाणं च ॥१०५॥

एएसिं निज्जुत्तिं, वोच्छामि अहं जिणोवप्पेणं ।

आहणहेउकारण-पयानिवहमिणं समासेणं ॥१०६॥

आवश्यकस्य, दशवैकालिकस्य, तथा-भामा सत्यभामेत्याद्याविव-
पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्-“उत्तरज्झ” इति । उत्तराध्य-

यनग्रहणम् । ततोऽयमर्थः-उत्तराध्ययनाऽऽचारयोः । तथा-सूत्र-
कृते-सूत्रकृताङ्गविषयां निर्युक्तिं वक्ष्ये । तथा-दशानां च दशाशु-
तस्कन्धस्य । तथा-कल्पस्य । तथा-व्यवहारस्य च परमनिपुण-
स्य । अत्र परमग्रहणं मोक्षाङ्गत्वात्, निपुणग्रहणं त्वव्यसकत्वात् ।
न खल्वयं व्यवहारो मन्वादिप्रणीतव्यवहार इव व्यसकः, “सख-
पइआ खु ववहारा” इति वचनात् । तथा-सूर्यप्रज्ञप्तेर्वक्ष्ये । तथा-
श्रुतिभाषितानां च देवेन्द्रस्तवाऽऽदीनाम् । अनेकशः क्रियाभिधा-
नं शास्त्रान्तरविषयत्वात् समासव्यासरूपत्वाच्च शास्त्राऽऽरम्भ-
स्येत्युच्यते । एतेषां श्रुतविशेषाणां, निर्युक्तिं वक्ष्याम्यहं जिणो-
वेशेन, न तु स्वमनीषिकया । कथं भूताम् ? इत्याह-आहरणहेतुका-
रणपदनिवहाम्, इमामन्तस्तत्त्वनिष्पन्नां, समासेन संक्षेपेण । तत्र
साध्यसाधनान्वयव्यतिरेकप्रदर्शनमाहरणम्, दृष्टान्त इति भावः ।
साध्ये सत्येव ज्ञवति, साध्याभावे च न ज्ञवत्येव साध्यधर्मान्वय-
व्यतिरेकज्ञानो हेतुः । हेतुमुल्लङ्घ्य प्रथमं दृष्टान्तं अभिधानं न्वाय-
प्रदर्शनार्थम्, क्वचिद्धेतुमनाभिधाय दृष्टान्तं एवाच्यते । यथा-गति-
परिणामपरिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपपत्त्यङ्गो धर्मास्तिका-
यो, मत्स्याऽऽदीनां सलिलमिव । तथा क्वचिद्धेतुरेव केवलोऽभि-
धीयते, न दृष्टान्तः, यथा-मटीयोऽयमश्वो, विशिष्टचिह्नोपलब्ध-
न्यथाऽनुपपत्तेः । तथा च निर्युक्तिकारेणान्यथायि-“जिणवयणं
सिद्धं चियं, भन्नइ कथं उदाहरणं । आसज्जउ सोयार, हेऊ वि
कहचिं भण्णेज्जा ॥१॥” इति । कारणमुपपत्तिमात्रम्, यथा-निरुप-
ममुखः सिद्धः, ज्ञानानावाधकप्रकर्षात् । नात्राविद्वदङ्गनाऽऽदि-
लोके प्रतीतः । साध्यसाधनधर्मानुगतो दृष्टान्तोऽस्ति । आहर-
णं च हेतुश्च कारणं च आहरणहेतुकारणानि, तेषां पदान्याहरण-
हेतुकारणपदानि, तेषां निवहः सङ्घातो यस्यां निर्युक्तौ सा तथा-
विधा, ताम् ॥१०४॥१०५॥१०६॥ आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

णिज्जुत्तिगार-निर्युक्तिकार-पुं० । चतुर्दशपूर्वधरे श्रीजम्बाहौ,
तेन हि सर्वा निर्युक्तयः कृताः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
निर्युक्तिकारिणः पूर्वधरा भवन्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-निर्युक्ति-
कारिणश्चतुर्दशपूर्वविदो ज्ञवन्तीति ज्ञायत इति । ११५ प्र० ।
सेन० १ उल्ला० ।

णिज्जुद-निर्युद्ध-त्रि० । निष्काशिते, व्य० २ उ० । “णिज्जुदपदु-
छा सा भण्णे” सा निर्युद्धा निष्काशिता सती साधूनामुपरि प्र-
द्वेषयायात् । वृ० २ उ० । पूर्वगताऽदृष्ट्य विरचिते, दश० १
अ० । प० व० “सत्तेकगई सत्त वि, णिज्जुदई महापरिष्सा-
ओ ।” आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । उज्जितप्राये, वृ० १ उ० ।

णिज्जुह-निर्युह-पुं० । गवाक्षे, व्य० १ उ० । नोत्रे, दे० ना० ४
वर्गं २८ गाथा ।

णिज्जुहग-निर्युहक-त्रि० । पूर्वगतोद्भूतार्थविरचनाकर्त्तरि,
दश० १ अ० । द्वारोपरितनपूर्वविनिर्गतदारुणि, न० । प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

णिज्जुहगय-निर्युहगत-त्रि० । गवाक्षगते, व्य० १ उ० ।

णिज्जुहणा-निर्युहणा-स्त्री० । निष्काशनायां, कर्मशत्रूणामा-
त्मनगरान्निर्वासनायाम्, “मद्व्ययउच्चारणं णिज्जुहणा ।”

पा० । गच्छात् सघाद् वा निष्काशनायाम्, व्य० १ उ० ।

तिद्वयुसविभागमित्तो, वि जस्स अमुभे न विज्जए जावो ।
निज्जुहणाऽरिहो सो, सेसे णिज्जुहणा नऽतिथि ॥ व्य० १ उ० ।

यस्य गच्छान्तिर्युद्धस्य तिलतुषविभागमात्रोऽपि निर्युद्धोऽहमि-
त्युभो भावो न विद्यते, स निर्युद्धणाया अहो योग्यः । शेषस्य
एतद्गुणविकलस्य निर्युद्धणा, नास्ति न कर्त्तव्येन्यर्थः । वृ० १ उ० ।
णिज्जूहित्-निर्युहितुम्-अव्य० । अपाकर्तुमित्यर्थे, व्य० । अ-
धुना-“णिज्जूहित्” इति व्याचिरुपासुराह-निर्युद्धणा नाम-वै-
बावृत्त्यस्याकरणा, यदि वा वस्तुतः दोषाभावे यत्स्थान न ददाति
एषा निर्युद्धणा । वैबावृत्त्याकरणाऽऽदिना यत्तस्य तपोऽकरणं सा
निर्युद्धणेति भावः । व्य० २ उ० । (ग्लानपाराञ्चिताऽऽदीना नि-
र्युद्धणा स्वस्वस्थाने दृष्ट्या) परित्यागे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।
णिज्जूहित्यव-निर्युहितव्य-त्रि० । ताम्बूलिकपत्रदृष्टान्तेन स-
चादृ बहिः कर्तव्ये, कल्प० ६ क्षण ।

णिज्जोअ-देशी-प्रकरे, दे० ना० ४ वर्ग ३३ गाथा ।

णिज्जोग-निर्योग-पुं० । परिकरे, झा० १ शु० १ अ० । यथा
पात्रनिर्योगः । वृ० ३ उ० ।

णिज्जोमी-देशी-रउमौ, दे० ना० ४ वर्ग ३१ गाथा ।

णिज्झर-त्ति-धा० । क्ये, “ केणिज्झरो वा ॥ ८ । ४ । २० ॥
इति क्यतेणिज्झराऽऽदेशो वा । ‘ णिज्झरइ, ’ पक्के-‘ जिज्झइ । ’
प्रा० ४ पाद ।

निर्जर-पु० । न० । रलोपः । “ द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ” ॥ ८ ।

। २ । ए० ॥ इति झकारोपरि जकार । प्रा० २ पाद । उदक-
स्य स्रवणे, भ० ५ श० ७ उ० । स्यन्दने, झा० १ शु० १ अ० ।
ओनाऽऽदिविवरेषु, अनु० । जीर्णे, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

णिज्जाअ-देशी-निर्दये, दे० ना० ४ वर्ग ३७ गाथा ।

णिज्जापत्ता-निर्ध्याय-अव्य० । निपूर्वो ध्या दर्शनार्थः । नि-निर्
वा ध्यात्वा । “ ध्यागोर्जागौ ” ॥ ८ । ४ । ६ ॥ इति ध्या ज्यस्य
लज्जऽऽदेशः । दृष्टेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद । प्रलोकेत्यर्थे, आचा० १
शु० ५ अ० ४ उ० । निश्चयेन ध्यात्वा चिन्तयित्वेत्यर्थे, आचा०
१ शु० १ अ० ६ उ० ।

निर्ध्यात्-त्रि० । दर्शनानन्तरमतिशयेन चिन्तयति, त्रि० ।
स्था० ए ठा० ।

णिज्जाएमाण-निर्ध्यायत्-त्रि० । पश्यति, प्रेक्षमाणे, “आलोप-
माणे णिज्जाएमाणे ।” आचा० २ शु० ३ चू० १ अ० ।

णिज्जोरु-छिद्-धा० । फलाऽऽदीनां वृक्षाऽऽदेरिव विश्लेषणे,
“ णिज्जोरुइ । ” पक्के-छिन्दइ, छिनत्ति । प्रा० ४ पाद ।

णिज्जोमत्ता-निर्तोपयित्-त्रि० । पूर्वोपचितकर्मणां क्षपके,
आचा० । ‘ णिज्जोमत्ता का अरती, के आणं दे ? ’ पूर्वोपचितक-
र्मणां निर्तोपयिता क्षपक, क्षपयिष्यति वा, तृजन्तमेतल्लुङ्गन्त वा ।
कर्मक्षपणाद्येतस्य च धर्मध्यायिनः शुक्लध्यायिनो वा महायोगी-
श्वरस्य निरस्तससारसुखं खविकल्पाऽऽभासस्य यत्स्यात्त-
दृश्यति-“ का अरई के आणं दे ? ” इष्टाप्रतिविनाशोत्थो मानसो
बिकारो रतिः, अजिलयितार्थावाप्तावानन्दः । योगिचित्तस्य
तु धर्माशुक्लध्यानावेशावष्टं ध्येयान्तरावकाशस्वारत्यानन्दयो-
रुपादानकारणाभावादनुष्ठानमेवेत्यतोऽपदिश्यते-केयमराति-
नाम ? को वाऽऽनन्द इति ? नास्त्येवेतरजनलुप्तोऽयं विकल्प
इति । आचा० १ शु० ३ अ० ३ उ० ।

णिष्टंक-देशी-टङ्कच्छिन्ने, विपमे च । दे० ना० ४ वर्ग ५० गाथा ।

णिष्टंकि-निष्टङ्कित-त्रि० । निर्धारिते, अष्ट० ३२ अष्ट० । स्था० ।

निष्टङ्कितं प्रायश्चित्तम्-

तत्त एणं जेसु ठाणेसु जत्त जत्त जावड्यं पच्छित्तं तमेव नि-
ट्ठंकिं जसुड । से भयव ! केणमट्ठेणं भसुड-जहा एणं तमेव नि-
ट्ठंकिं जसुड ? । गोयमा ! अणंतराणंतरक्रमेणं इमे पच्छित्त-
सुत्ता-अणेगे भवसत्ता चउगइंसारवारगाओ वप्पुट्ठणि-
काइयत्तुविमोक्खघोर [पारप्प] पावकम्मनिगमाइं सच्चुत्तिज्ज-
ण अचिरा विमुत्तिहिंति, इह अहिगारो विहाणं च गोयमा !
विहग इवापरिवुद्धो वज्जेत्ता नाणदंभणचरित्ताणणामगा
घोरपरीसहोवसग्गाइं च जिणंतो उग्गाजिग्गहपडिमाए रा-
गदोसेहिं दूरतो विमुक्को रोहऽट्ठज्जाणविबज्जिओ य वि-
ग्गहासु य असतो जो चंदणेण वाहुं आडिपड वासिणा-
वज्जो तत्तत्थो संथुणड, जो य निदड, समजावो होज्ज दु-
एहं पि, एवं अणिगूहियवत्तविरियपुरिसकारपरक्कमे समत-
णमणिलेडुक्कंचणो वेको परिच्चत्तकलत्तणामो पच्छित्तसुयं
अणेगसुयं अणेगगुणगणाइन्सस दढव्वयच (प) रिच्छस्स
एगंतं जोगस्मेव विवक्खिए पएसे चउकन्नं पन्नवेयव्वं, णो
उकन्नं पन्नवेयव्वं, तथा य जस्स जावडएण पायच्छित्तेणं परम-
विसोही जवेज्जा, तं तस्स एणं अणुयत्तणाविरहिणं धम्मके-
रसिएहिं वयणेहिं जह्मडिये अणुणाहियं, तावड्यं च पाय-
च्छित्तं पयच्छेज्जा, एणं अट्ठेणं एवं वुच्चड-जहा एणं गो-
यमा ! तमेव निट्ठंकिं पायच्छित्तं भन्नइ । महा० ७ अ० ।

णिष्टवाणिया-निष्ठापनिका-स्त्री० । परिसमाप्तिकारिकायाम्,
यथा पक्षस्य पञ्चदशी, अमावस्या च । उ० ४ पाद ।

णिष्ठवय-निष्ठापक-पु० । समाप्तिकारके दिवसे, आव० ६
अ० ।

णिष्टविंसु-निष्ठापितवत्-त्रि० । निष्ठापितवति, ज० २६ श० १ उ० ।

णिष्टविय-निष्ठापित-त्रि० । समाप्तिते, प० व० २ द्वार ।

णिष्टवियअट्ठमदहाण-निष्ठापिताष्टमदस्यान-त्रि० । निष्ठापि-
तानि त्रय नीतानि अष्टौ मदस्थानानि मानमेदा-जातिकुलरूप-
बललाभधुनतपोविजवमदाख्या येनासौ निष्ठापिताष्टमदस्थान ।
कीणमदे, ग० १ अधि० ।

णिष्ठा-निष्ठा-स्त्री० । पर्यवसाने, सूत्र० १ शु० १५ अ० । समाप-
ने, आव० २ अ० । सारे सद्भावे, आ० चू० १ अ० । “ एवा-
णि द्वाणि णिट्ठं पत्ताणि कम्मसिक्खो । ” आ० चू० १ अ० ।
णिष्ठाण-निष्ठान-न० । निष्पत्तौ, नि० चू० १ उ० । निष्ठापितेऽत्र ।
स्था-छ्युद् । जकाऽऽद्यष्टोपलेचने दध्यादौ व्यञ्जने, सर्वगुणोपेते,
दश० १ अ० । वाच० ।

णिष्ठाणकहा-निष्ठानकथा-स्त्री० । विकथामेदे, स्था० ४ ठा० २
उ० । (व्याख्या ‘ भक्तकहा ’ शब्दे वक्तृयते)

णिष्ठाभासि [ण]-निष्ठाभाषिण-त्रि० । सावधारणभाषिणि,
आचा० १ शु० १ चू० ४ अ० १ उ० । निशस्य भाषिणि,
आचा० २ शु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

णिट्टिक-नैट्टिक-त्रि० । सर्वधर्मप्रकर्षपर्यन्तवर्तिनि, प्रश्न० ३
सम्ब० द्वार ।

णिट्टिय-निट्टित-त्रि० । निष्ठां गते कृतस्वकार्ये, झा० १ शु० १
अ०। मोक्षे, परिसमाप्ते, आचा० १ शु० ५ अ० ६ उ०। व्य० । निःस-
त्ताके, म० ६ श० १ उ० । कथं गते, ध० ३ अधि० । कालगते,
शु० २ उ० । आ० म० । सिद्धे प्रशनाऽऽदौ, आचा० २ शु० १
चू० १ अ० ६ उ० ।

निट्टितशब्दार्थमाह-

असणाऽऽईण चउएह वि,आमं जं साहुगहणपाठगं ।
तं निट्टियं वियाणसु, ॥

अशनाऽऽदीनां चतुर्णामपि मध्ये यदाममपरिणतं सत् सा-
धुप्रहणप्रायोग्यं कृतं, प्रासुकीकृतमित्यर्थः; तं निट्टितं विजानी-
त । पि० ।

णिट्टियद्व-निट्टितार्थ-त्रि० । विषयसुखनिष्पिपासे, आचा० १
शु० ६ अ० ४ उ० । निट्टितः समापितोऽर्थः प्रयोजनं यस्य स
निट्टितार्थः । आचा० १ शु० ५ अ० ६ उ० । कृतकृत्ये, सूत्र० १
शु० १५ अ० । प्रज्ञा० । आ० म० ।

णिट्टियद्वि [ण्]-निट्टितार्थिन्-त्रि० । निट्टितो मोक्षस्तेनार्थी ।
मुमुक्षौ, आचा० १ शु० ५ अ० ६ उ० ।

णिट्टुअ-कूर्-धा० । सञ्चाले, “करेः खिरज्जरपञ्जरपञ्जरणि-
ञ्चलणिट्टुआ.” ॥ ८ । ४ । १७३ ॥ इति करेणिट्टुआऽऽदेशः ।
‘णिट्टुअञ्,’ क्षरति । प्रा० ४ पाद ।

णिट्टुर-निट्टुर-त्रि० । नि-स्था-उरच् । “क-ग-ट-र-त-द-
प-श-प-स-क-पामूर्ध्व लुक्” ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति षलुक् ।
प्रा० २ पाद । मार्दवानुगते, ग० १ अधि० । प्रस्तरे, ग० २
अधि० । यथा हेकाप्रधाना भाषा निट्टुरा, अशक्यप्रतीकारतया
दुर्ज्ञेया ज्ञाया निट्टुरा । रा० । आचा० ।

णिट्टुल-निट्टुर-त्रि० । “हरिहःऽऽदौ लः” ॥ ८ । १ । २५४ ॥
इति रस्य ल० । अमृदुनि, प्रा० १ पाद ।

णिट्टुवण-निट्टीवन-न० । नासिकामुखेन परित्यागे, दर्श० १
तत्त्व । कासित्येष्माऽऽदिप्रक्षेपणे, दश० २ अ० । “निट्टुव-
णाऽ ति” निट्टीवनाऽऽदौ इह साधवो द्विधा-गच्छगताः, ग-
च्छनिर्गताश्च । तत्र ये गच्छनिर्गतास्ते नियमादनिट्टीवकाः, औ-
पमार्हिकमल्लाऽऽशुपकरणासम्भवात् । गच्छगता अपि ये वि-
धिना निट्टीव्यन्ति ते अनिट्टीवका एव, न प्रायश्चित्तविषया ।
अविधिना खेत्तुमल्लके निट्टीवने दण्डक इव सप्तमङ्गाः, दण्डक
इवैव चाऽऽशेषे प्रत्येक लघुमासः । उत्तरेषु त्रिषु प्रत्येकं रात्रिदि-
वपञ्चकम्, सप्तमङ्गवर्तिनस्त्वनिट्टीवका एव, विधिना निट्टी-
वनात् । उपरितनेष्वपि च त्रिषु मङ्गेषु यदि भूमौ निट्टीव्यति,
तदा मासलघु । यच्च निट्टीवने प्राणिनां परित्यापनाऽऽशुपजायते
तन्निषण्णं च तस्य प्रायश्चित्तम् । आदिशब्दात्कण्ठ्यनपरिग्र-
हः । कण्ठ्यनेऽपि हि दण्डक इव सप्तमङ्गकम्, तथैव च प्राय-
श्चित्तविधिः । व्य० १ उ० । निट्टीवनकर्तरि, स्था० ५ ठा०
१ उ० । विशेषः ।

णिट्टुहिअ-देशी-युक्कने, दे० ना० ४ वर्ग ४१ गाथा ।

णिट्टुह-देशी-स्तोत्रे, दे० ना० ४ वर्ग ३३ गाथा ।

णिट्टु-देशी- पिशाचे, दे० ना० ४ वर्ग २५ गाथा ।

णिमाद-ललाट-न० । “पकाङ्गारललाटे वा” ॥ ८ । १ । ४७॥
इत्यादेरत इषं वा । “ललाटे च” ॥ ८ । १ । २५७ ॥ इत्यादे-
र्लक्ष्मण । ‘णिमादं’ । प्रा० १ पाद । भावे, तं । उत्त० । मली-
के, जी० ३ प्रति० ४ उ० । जं० ।

णिणाय-निनाद-पुं० । नितरां नादो महान् घोषः । जी० ३
प्रति० ४ उ० । महति घोषे, कल्प० ५ कण । झा० । निर्घोषे,
आ० म० १ अ० २ क्षएम् । प्रतिध्वनौ, जं० ३ वक्त्र० । प्रश्न० ।

णिण-निम्र-त्रि० । “मन्त्रोर्णः” ॥ ८ । २ । ४२ ॥ इति मन्-
भागस्य णः । नीचे, प्रा० २ पाद । “णिणेषु य आससा पया ।”
नीचभूमिजागे, उत्त० १२ अ० । शुष्कसरः प्रभृतौ, जं० १५ श० ।

णिणक्खु-त्रि० । निस्सारयतीत्यर्थे, “बहिहा वा णिणक्खु ।”
आचा० २ शु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

णिणगा-निम्रगा-स्त्री० । नद्याम्, नीचैर्गामिनि, त्रि० । प्रज्ञा०
१ पाद ।

णिणय-निर्णय-पुं० । निश्चये, आ० म० १ अ० १ क्षएम् । प्र-
माकाने, विशेषः ।

णिणार-निर्नगर-त्रि० । नगरनिष्क्रान्ते, “अप्येगइय णिणारे
करेहिंति ।” जं० १५ श० ।

णिणामिया-निर्नामिका-स्त्री० । ईशानकल्पोपपन्नस्य ललि-
ताङ्गनाम्न ऋषजदेवाऽऽष्टमजवर्जीवस्वयंप्रभानाम्नां देव्याम्,
कल्प० ७ कण । आ० म० । आ० चू० । तत्कथा ऋषभस्वामिनः
भेषांसेन ‘उत्सभ’ शब्दे द्वितीयभागे भवाष्टककथनावसरे
११३३ पृष्ठे गता ।

णिणमेस-निर्निमेष-त्रि० । अचेष्टे, म्रियमाणे, तद्वत्प्रवचनका-
र्यानुपयोगिनि, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

णिणेह-निस्नेह-त्रि० । स्नेहरहिते, “जइ ससिणेही तो मुखइ,
अह जीवइ णिणेह ।” प्रा० ४ पाद ।

णिणहया-नैहविकी-स्त्री० । ब्राह्मणिपिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । स० ।

णिणहग-निहव-पुं० । निहवतेऽपलपन्ति अन्यथा प्ररूपयन्तीति
निहवा । स्था० ७ ठा० । आ० म० । मिथ्यात्वाभिनिवेशा-
ज्जिनोक्तार्थस्यापलापकेषु जमाख्यादिषु, विशेषः । त्यक्तसम्यग्-
ज्ञेनेषु, व्य० १ उ० ।

ते च सप्त-

समणस्स णं जगवओ महावीरस्म तित्थंसि सत्त पव-
यणणिणहगा पणत्ता । तं जहा-बहुरया, जीवपएसिया, अ-
व्वत्तिया, सामुच्छेइया, दोक्किरिया, तेरासिया, अवच्चिया ।

“समणेत्थादि” कण्ठ्यम्, नवर प्रवचनमागमं निहवतेऽपल-
पन्त्यन्यथा प्ररूपयन्तीति प्रवचननिहवाः प्रज्ञाता जिनैस्तत्र ।
(बहुरयं च) एकेन समयेन क्रियाऽध्यासितरूपेण व-
स्तुनोऽनुत्पत्तेः प्रभूतसमयैश्चोत्पत्तेर्बहुषु समयेषु रताः सक्ता
बहुरताः, दीर्घकालव्यवसूतिप्ररूपिण इत्यर्थः । १ । तथा
जीवः प्रदेश एव येषां ते जीवप्रदेशास्त एव जीवप्रदेशिकाः ।
अथवा-जीवप्रदेशो जीवाभ्युपगमतो विद्यते येषां ते,
तथा, चरमप्रदेशजीवप्ररूपिण इति हृदयम् २ । तथा अन्य-

कमस्फुट वस्तु अभ्युपगमतो विद्यते येषां ते अव्यक्तिकाः,
संयताऽऽद्यवर्गमे सदिग्धवृक्ष इति भावना ३ । तथा-समुच्छे-
द' प्रसूत्यनन्तरं सामस्त्येन प्रकर्षणं च च्छेदः समुच्छेदो घिना-
शः, समुच्छेदं भुवत इति सामुच्छेदिका', कृष्णकृतिकजावप्ररूप-
का इत्यर्थः ४ । तथा द्वे क्रिये समुदिते द्विक्रिय, तदधीयते
तद्वेदिनो वा द्वैक्रियाः, कालान्नेदेन क्रियाद्वयानुभवप्ररूपिण
इत्यर्थः ५ । तथा-जीवाजीवनोजीवभेदात् त्रयो राशयः समा-
हृताः त्रिराशि, तत्प्रयोजनं येषां ते त्रैराशिका, राशित्रयाऽऽख्या-
पका इत्यर्थः ६ । तथा-स्पृष्ट जीवेन कर्म न स्कन्धबन्ध-
बद्धमवच्छ, तदेवामस्तीत्यव्यक्तिकाः, स्पृष्टकर्मविपाकप्ररूपका
इति हृदयम् ७ । स्था० ७ ठा० । विशेषः ।

निहवकारिणां नामान्याह-

एएसि णं सत्तएहं पवयणणिहगाणं सत्त धम्मायरिया
होत्था-जमाली, तिस्सगुत्ते, आमादे, आसामित्ते, गंगे,
उल्लुए, गोष्ठामाहिह्वे । स्था० ७ ठा० । नि० चू० । विशेषः ।
(एषां व्याख्या स्वस्वस्थाने)

अथ येन्यो ये निहवा. समुत्पन्नास्तदेतदाह-

बहुरय जमालिप्रभवा, जीवपएसा य तीसगुत्ताओ ।
अव्वत्ताऽऽसाढाओ, सामुच्छेयाऽऽसमित्ताओ ॥२३०१॥
गंगाओ दोकिरिया, उल्लुगा तेरासियाण उप्पत्ती ।
थेरा य गोष्ठामाहिह्व, पुठमवच्छं पख्वेति ॥ २३०२ ॥
बहुरता जमालिप्रभवा, जमादेराचार्यात्प्रभव उत्पत्तिर्येषां ते
जमालिप्रभवा १ । जीवप्रदेशा' पुनस्तिष्ठगुत्तादुत्पन्ना. २ ।
मव्यक्ता आपादात् ३ । सामुच्छेदा अश्वमित्रादिति ४ ।
गङ्गाद् द्वैक्रिया ५ । पहलुकात् त्रैराशिकानामुत्पत्तिः ६ ।
स्थविराश्च गोष्ठामाहिह्व स्पृष्टमवच्छ प्ररूपयन्ति ७ । 'कर्म' इति
गम्यते । "परुविसु वा" इति पाठान्तरं वा । ततो गोष्ठामाहिह्व-
द्विक्रिया जाता इति सामर्थ्याज्जयत इति ॥ २३०१ ॥ २३०२ ॥
येषु स्थानेष्वेते समुत्पन्नास्तानि क्रमेणाऽऽह-
एएसि णं सत्तएहं पवयणणिहगाणं सत्त उप्पत्तिनगरे
होत्था । स्था० ७ ठा० । आ० क० ।

तद् यथा-

सावत्थी उसभपुरं, सेयविआ मिहिल उल्लुगातीरं ।
पुरमंतरंजि दसउर, रहवीरपुरं च नयरई ॥ २३०३ ॥
आवस्ती, ऋषभपुर, श्वेतविका, मिथिला, उल्लुगातीरं,
पुरमन्तरंजिका, दशपुर, रथवीरपुर चेति । एतान्यष्टौ नगरा-
णि निहवानां यथायोगमुत्पत्तिस्थानानि बोद्धव्यानि । अष्टम
नगरं स्वयल्लिङ्गमात्रेणापि भिन्नानां सर्वापलापिनां महामि-
थ्यादृशां वक्ष्यमाणानां वोढिकनिहवानां बाधवार्थमुत्पत्ति-
स्थानमुक्तमिति ॥ २३०३ ॥

अथ भगवतः समुत्पन्नकेवलज्ञानस्य परिनिर्वृत-

स्य च क. कियता कालेन निहव. समुत्पन्न. ?

इत्येतत्प्रतिपादयन्नाह-

चोदस सोदस वासा, चोदा वीसुत्तरा य दोन्नि सया ।
अट्टावीसा य छुवे, पंचेव सया य चोयाला ॥२३०४॥
पंचसया चुलसीओ, छुच्चेव सया नवुत्तरा होंति ।

५१७

नाणुप्पत्तीएँ छुवे, उप्पन्ना निवुए सेसा ॥ २३०५ ॥
चतुर्दश वर्षाणि । तथा-षोडश वर्षाणि । तथा-(चोदा वीसु-
त्तरा य दोन्नि सय ति) चतुर्दशाधिके द्वे शते, विंशत्युत्तरे च
द्वे शते, वर्षाणामिति गम्यते । तथा-अष्टाविंशत्यधिके च द्वे
शते, तथा पञ्चैव शतानि चतुर्धत्वारिंशदधिकानि, पञ्च शता-
नि चतुरशीत्यधिकानि, षट् चैव शतानि नवोत्तराणि भवन्ति ।
एतावता व्यवधानकालेन ज्ञानोत्पत्तेरारभ्याऽऽद्यौ द्वौ निहवौ स-
मुत्पन्नौ । शेषास्तु षट् भवन्ति । श्रीमन्महावीरे निर्वृते निर्वाणका-
लादारभ्य उक्तशेषेण यथोक्तेन व्यवधानकालेनोत्पन्नाः । इदमु-
क्तं भवति-श्रीमन्महावीरस्य केवलोत्पत्तेश्चतुर्दशभिर्वर्षैरति-
क्रान्तैर्वहुरता. समुत्पन्ना. । पोरुशन्निर्वर्षैर्व्यतिक्रान्तैः जीवप्रदे-
शाः समुत्पन्ना. । प्रगवत एव निर्वाणकालाच्छेषेण चतुर्दशाधि-
कवर्षशतद्वयाऽऽदिना कालेनातिक्रान्तेन शेषा अव्यक्ताऽऽद्यो
निहवा. समुत्पन्ना इति ॥ २३०४ ॥ २३०५ ॥ विशेषः । आ० क० ।
आ० चू० । आ० म० । (एषां प्रत्येकं विस्तृतव्याख्या स्वस्वस्थाने)
(वोढिकस्य च सूत्रानुक्तस्याष्टमनिहवस्य व्याख्या 'वोन्नि' शब्दे वक्ष्यते)

सप्रति निहववत्त्वयतां निगमयन्नाह-

एवं एए कहिया, ओसप्पिणिए उ णिएहगा सत्त ।

वीरवरस्स जगवतो, सेसाणं पवयणे नऽत्थि ॥२६१॥

एवमुक्तेन प्रकारेणैतेऽनन्तरोदिता. कथिताः प्रतिपादिता अ-
स्यामवसर्पिण्यां निहवाः सप्त । अष्टमस्तु वोढिकः, तुशब्दः
समुच्चये । वीरवरस्य भगवतः प्रवचने तीर्थे । शेषाणां तु ती-
र्थकृतां प्रवचने (नऽत्थि ति) प्राकृतत्वाद् नास्तन् निहवाः ।

तत्र-

मोत्तूणमेसिमैकं, सेसाणं जावजीविया दिट्ठी ॥

एकैकस्स य एत्तो, दो दो दोसा मुण्येव्वा ॥२६१॥

मुक्त्वा, एषामेकं गोष्ठामाहिह्व निहवाधम, शेषाणां जमालिप्रभृ-
तीनां प्रत्याख्यानमङ्गीकृत्य यावज्जीविका दृष्टिरासीत् । न ते प्रत्या-
ख्यान गोष्ठामाहिह्व इवापरिमाणमनुवन्निति भावना । आह-प्रक-
रणादेवेदमवसीयते किमर्थमस्योपन्यासः ? । उच्यते-प्रतिदि-
वसोपयोगिनः प्रत्याख्यानस्यातीवोपयोगित्वान्मा कश्चित्तथैव
प्रतिपद्येत, ततो ज्ञाप्यते-निहवानामपि प्रत्याख्यानविषये इय-
मेव दृष्टिरिति । (एत्तो ति) प्राकृतत्वादमीषां मध्ये एकैकस्य
निहवस्य द्वौ द्वौ दोषौ ज्ञातव्यौ, मुक्त्यैकमिति वर्तते ।
तथाहि-बहुरता जीवप्रदेशिकान् प्रत्युच्युर्भवन्तो हान्यां कार-
णाभ्या मिथ्यादृष्टयः । तत्रैकमिदं यद्वदथ-एकप्रदेशो जीव
इति, द्वितीय क्रियमाण कृतमिति । जीवप्रदेशिका अपि ब-
हुरतान् प्रत्यपादिपुर्ण्यमपि कारणद्वयेन मिथ्यादृष्टयः ।
एक तावदिदं यद्वदथ-क्रियमाणमकृत जीवप्रदेश न जीव
इति प्रतिपद्ये । एव शेषाणामपि परस्परं भावनीयम् । गोष्ठा-
माहिह्वमधिकृत्य पुनरेकैकस्य त्रयो दोषा । तथाहि-बहुरतान्
प्रति गोष्ठामाहिलोऽब्रवीत्-कारणत्रयाद्भवन्तो मिथ्यादृष्टयः ।
तथैकमिदं यत्कृत कृतमिति ब्रूथ, द्वितीय प्रतिप्रदेशवत् कर्म,
तृतीय यावज्जीव प्रत्याख्यानमिति । बहुरता अपि त प्रत्यवोचन्-
प्रवानपि कारणत्रयाद् मिथ्यादृष्टिः । एक तावदिदं यत् क्रियमाण
कृतमिति वदति, द्वितीय स्पृष्टमवच्छ कर्म, तृतीयमपरिमाण प्र-
ख्यानमिति । एव सर्वान् प्रति योजनीयम् । अन्ये त्वाद्यु.-एकै-

कस्य द्वौ द्वौ दोषौ एवं वेदितव्यौ-एकं तावत्स्वयं विप्रतिपन्नाः,
द्वितीयं परानपि व्युद्ग्राहयन्तीति ।

नन्वेता दृष्टयः ससाराय, आहोस्विदपवर्गाय ? इत्या-
शङ्कानिवृत्त्यर्थमाह-

सत्तेया दिङ्दीओ, जाइजरामरणगञ्जवसहीणं ।

मूत्रं संसारस्स उ, हवंति णिगंधरूवेण ॥२६१६॥

सप्ताप्येता दृष्टयो, वोटिकास्तु मिथ्यादृष्टय एवेति न तद्विचारः ।
जातिजरामरणगर्भवसतीनामिति । जातिप्रदण नारकाऽऽदिप्रसू-
तिप्रदे चरितार्थमिति गर्भवसतिग्रहणमदुष्टम् । मूलकारणं, भव-
न्तीति योगः । मा चूत्सद्भाविनीनां जातिजरामरणगर्भवसती-
नां मूलमिति प्रत्ययः, तत आह- (ससारस्स उ इति) संसर-
णं संसारस्ति यद्भनरनारकामरभवानुचूतिरूपः प्रदीर्घः, तस्यैव, तु-
द्वाब्दस्यावधारणत्वात् । केन रूपेणेत्याह- निर्गन्धरूपेण ।

अथैते निहृवाः किं साधवः, उत तीर्थान्तरीयाः, आहोस्विद् मि-
थ्यादृष्टयः ? उच्यते-न साधवः, यतः साधूनामेकस्याप्यर्थाय य-
त्कृतमशनाऽऽदि तच्छेषाणां न कल्पते, नैव निहृवानाम् ।

तथा चाऽऽह-

पवयणनीद्वयाणं, जं तेसिं कारियं जहिं जत्थ ।

भज्जं परिहरणाए, मूत्रे तह उत्तरगुणे य ॥ २६१७ ॥

(नीहृयं चि) देशीवचनमकिञ्चित्कारार्थं । ततः प्रव-
चने पारमेष्ट्वरे यथोक्तक्रियाकलाप प्रत्यकिञ्चित्कारणाम् ।
अथवा- (नीहृयं चि) आर्षत्वाद् निहृत, तत्र प्रवचन
निहृतमपलपितं यैस्ते प्रवचननिहृताः । सुखाऽऽदिदर्शनाद्
निष्ठान्तस्य पाक्षिकः परनिपातः । तेषाम्, यदशनाऽऽदि,
तेषामुपभागोय कारितं यद् यस्मिन् काले यत्र क्षेत्रे, तद्भाज्य
विकल्पनीयम् । परिहरणे कदाचित्पारिह्रियते, कदाचिन्नेति । यदि
लोको न जानाति-यथैते साधुभ्यो भिक्षास्तदा परिह्रियते,
अथ जानाति, तदा न परिहारः । अथवा-परिहरणा नाम
परिजोगः । तथा चोक्तम्-“ परिहरणा उवभोगो परिभोगो । ”
ततः कदाचित्परिभुज्यते, कदाचिन्नेति निहृवत्वपरिज्ञाने यु-
ज्यते, शेषकालं नेति । कथम्भूतं तत् अशनाऽऽदि तन्निमित्तं का-
रितमित्यत आह-मूत्रे मूलगुणविषयम्, आधाकर्माऽऽदि, तथोत्त-
रगुणे उत्तरगुणविषयं च, क्रीतकृताऽऽदि, ततो नैते साधवो, नापि
शूद्रस्थाः, नाप्यन्यतीर्थ्याः, यतस्तदर्थाय कृतमेकान्तेन कल्प्य-
मेष भवति । अत्र तु जजना ततो व्यक्ता एवेति ।

आह-यद्वोटिकानां कारितं, तत्र का वार्ता ? उच्यते-

मिच्छादिङ्दीयाणं, जं तेसिं कारियं जहिं जत्थ ।

सव्वं पि तयं सुद्धं, मूले तह उत्तरगुणे य ॥ २६१८ ॥

तेषां मिथ्यादृष्टीनां वोटिकानामुपभोगाय यत्कारितमशनाऽऽदि
गृहस्यै कारितं मूले मूलगुणविषयमुत्तरगुणे उत्तरगुणविषयं,
तत्सर्वमपि शुद्धं कल्पनीयमिति भावः ॥ २६१८ ॥ आ० म०
१ म० २ खण्ड । (निहृवाः परलोकस्याऽऽराधका, अनाराधका
वा ? इति ' आराहग ' शब्दे द्वितीयभागे ३०२ पृष्ठे गतम्)
आचार्यापलापिनि, वृ० १ उ० ।

निहृवणार विवृणोति-

सुत्तत्थतदुभयाइं, जो धेत्तुं निहृवे तमायरियं ।

लहुया गुरुया अत्थे, गेरुनायं अबोही य ॥

यः सूत्रार्थतदुभयानि कस्यचित्पार्श्वे गृहीत्वा तमाचार्यं नि-
हृते अपलपति-अपर कमपि विद्याभ्यासतमाचार्यमुद्दिशति ।
अथवा श्रूयात्-मया स्वयमेवाज्युषा श्रुतं निर्णीतं, केवलं तैर्वा-
चनाऽऽचार्यैः मम दिग्मात्रमेव दत्तमिति । अत्र च यदि सूत्रा-
ऽऽचार्यं निहृते, तदा चत्वारो लघुकाः, अर्थे मर्थदायकमा-
चार्यं निहृवानस्य चत्वारो गुरुकाः, तदुभयाऽऽचार्यमपलपत-
स्तदुभयं प्रायश्चित्तमिति । अत्र च गेरुकः परिप्राजकः, तस्य
क्वातं दृष्टान्तः । (वृ०) (स च ' अणिहृवण ' शब्दे प्रथम-
भागे ३३४ पृष्ठे द्रष्टव्यः) “ अयमत्थोवणओ-जहा सो एहा-
विय विज्जायरिय निहृवेतो ओहावण पत्तो, एवं अणे वि अ-
प्पगास पि वायणायरिय निहृवेता इह लोप चेव बहूयं
समणसावगार्हण हीलणिज्जा भवति, देवयाहि य उव्विज्जति
चि । ” (अबोही य चि) परलोके अबोधिफलं कर्म गुरुनिहृव-
कोऽर्जयति, पथविधस्य (श्रुतं) न दातव्यम् ।

यत आह-

उवहयमइविष्ठाणे, न कहेयव्वं सुयं व अत्थो वा ।

न मणी य सयसहस्सो, आविसइ कोत्थु जासस्स ॥

मतिः स्वस्वाज्ञाविकी, विज्ञानं च गुरुपदेशजं, मतिविज्ञाने, ते
उपदत्ते दूषिते यस्य स उपहतमतिविज्ञानो गुरुनिहृतः ।
कथमिति चेदुच्यते-इह तावद् गृहस्था अपि मिथ्यादृष्टयस्त-
स्वातस्वयतिकराविवेकविकलाः, ऐहिकफलार्थमर्थशास्त्र धनु-
र्वेदाऽऽदि यस्य सकाशे शिक्षितवन्तस्ते यावज्जीव गुरु प्रति-
पद्यमानाः सर्वस्यापि लोकस्य पुरतः स्थायन्ते, न पुनः क-
दाऽपि कस्यापि पुरतो निहृवते । स पुनः सर्वज्ञशासनप्रतिप-
न्नोऽप्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पश्रुतदायकानपि परमगुरुन् निहृते
इत्यतोऽसौ तेभ्योऽप्यधमत्वादुपहतमतिविज्ञानोऽजिधीयते ।
एवंविधे शिष्ये न कथयितव्यम्, श्रुतं वा सूत्रम्, अर्थो वा तदजि-
धेयः । अमुमेवार्थं प्रतिवस्तूपमया रुद्धयति- (न मणी इत्यादि)
(कोत्थु चि) आर्षत्वात् कौस्तुभो नाम मणिः शतसहस्रो लक्ष-
सूक्तो भासस्य शकुन्ताऽऽद्यस्य पक्षिणो गलके नाऽविश-
ति, अयोग्यत्वात् । एवमस्यापि गुरुनिहृतोत्तरत्यन्तापात्रतस्य
श्रुतेरत्र प्रदानमनुचितमिति न विधेयम् । वृ० १ उ० । कर्म० ।
नि० चू० । अपलापे, आव० ४ अ० । सूत्र० ।

णिहृव-निहृ-था० । अपलपने, “ उवर्णस्यावः ” ॥ ८ । ४ ।
२३६ ॥ इत्युवर्णस्याऽऽवादेशः । ‘ णिहृवइ, ’ निहृते । प्रा० ४
पाद । अपलपति, वृ० १ उ० ।

निहृव-पुं० । ‘ णिहृग ’ शब्दार्थे, स्था० ७ ठा० ।

णिहृवण-निहृवन-पुं० । अपलपने, प्रव० ६ द्वार (आचा-
र्यापलपनेन का गतिरिति ‘ अणिहृवण ’ शब्दे प्रथमभागे ३३४
पृष्ठे उक्तम्) (आचार्यापलपने प्रायश्चित्तं ‘ णिहृग ’ शब्देऽ-
नुपदेमेव गतम्) अपहतधनाऽऽदिपरधनापदाऽऽदिकं यैरप-
हृते न प्रकाशयति ते निहृवनाः । अपहारगोपनच्छत्रप्रयोगेषु,
विपा० १ शु० २ अ० ।

णितंव-नितम्ब-पुं० । पर्वताऽऽदेः फटके, स्त्रीकटेः पश्चाद् जागे
च । “ णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितवे । ”
ज० ४ वक्क० ।

श्रुतिश्रोमाण-नित्यावमान-३० । नित्यमवमान प्रवेशः स्वप-
क्षपरपक्षयोर्बेषु तानि तथा । सर्वदा जिज्ञूषां गोचराय कृतप्र-
वेशेषु कुक्षेषु, आचा० । नित्यलाजात् तेषु स्वपक्षः सयतवर्गः, प-
रपक्षोऽपरभिक्षाचरवर्गः सर्वो भिक्षार्थे प्रविशेत् । आचा० २
श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

श्रुतिय-नित्य-३० । भ्रुवे, सतते, नि० चू० ।

जे निक्खु श्रुतियं वंदइ, वंदंतं वा साइज्जइ ॥४७॥

जे भिक्खु श्रुतियं पसंसइ, पसंसंतं वा साइज्जइ ॥४८॥

‘जे श्रुतिय’ द्वे सूत्रे, श्रुतिमवच्छाणातो श्रुतियो ।

गाहा-

जं पुव्वं श्रुतियं खलु, चउव्विहं वणिणयंतु वितियम्मि ।

तं आलं वणरहितो, सेवतो होति श्रुतिश्रो ॥५२॥

इव्वस्सेत्तकालजावा एतं चउव्विह इहेव अज्जयणे वितिउ-
इसे वणिणय, तं निक्कारणे सेवतो श्रुतिश्रो भवति । नि० चू०
१३ उ० ।

श्रुतियपिण-नित्यपिण-पु० । मया एतावद्वातव्यं, भवता तु
नित्यमेव प्राप्नोमि नित्यमप्राप्नोमि पिण्णे, स्या० १० उ० ।

नित्यपिण्ड न गृहीयात्-

से निक्खु वा भिक्खुणी वा गाहावडकुलं पिण्णवायपनि-
याप पविसित्तुकामे से जाइं पुण कुलाइं जाणेज्जा-इमेसु
खलु कुल्लेसु श्रुतिपि पिण्णे दिज्जति, श्रुतिपि अगपिण्णे
दिज्जति, श्रुतिपि जाए दिज्जइ, श्रुतिपि अवहृभाए दि-
ज्जइ, तहप्पगाराइं कुलाइं श्रुतियाइं श्रुतिश्रोमाणाइं णो
जत्ताए वा पाणाए पविसेज्ज वा, श्रुतिखमेज्ज वा । एयं
खलु तस्स भिक्खुस्स वा भिक्खुणीए वा सामगियं, जं
सव्वेइहिं समिते सहिते सयाजुए त्ति वेमि ।

स भिक्षुर्यावद् गृहपतिकुल प्रवेशुकामः । स तच्छब्दार्थे, स च
वाक्यार्थोपन्यासार्थः । यानि पुनरेवज्जुतानि कुलानि जानीयात् ।
‘तद्यथा-इमेसु कुल्लेषु, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे । नित्यं प्रतिदिन
पिण्ण पोषो दीयते, तथाऽप्रपिण्ड’ शाल्यादिनाऽऽदे प्रथ-
ममुद्धृत्य भिक्षार्थं व्यवस्थाप्यते, सोऽप्रपिण्डः, नित्यं जागो-
ऽरूपोपो दीयते । तथा-नित्यमपार्थभाग पोषचतुर्थभागः ।
तथाप्रकाराणि कुलानि, नित्यानि नित्यदानयुक्तानि, नित्यदा-
नादेव (श्रुतिश्रोमाणा इति) नित्य (श्रोमाण स्ति) प्रवेश स्व-
पक्षपरपक्षयोर्बेषु तानि तथा । इदमुक्तमवति-नित्यलाभात्तेषु
स्वपक्ष सयतवर्गः, परपक्षोऽपरभिक्षाचरवर्गः, सर्वो भिक्षार्थे
प्रविशेत्, तानि च बहुच्यो दातव्यमिति तथाभूतमेव पाक
कुर्युः, तत्र च षड्वायबधः । अल्पे च पाके तदन्तरायः कृतः
स्यात् । इत्यतस्तानि नो भकार्यं पानार्थं वा प्रविशेन्निष्क्रामेद्वे-
ति । सर्वोपसंहारार्थमाह- (एयमित्यादि) एतदिति यदादेरा-
रभ्योक्तं, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारार्थः । एतत्तस्य भिक्षो सा-
मग्र्य समग्रता, यदुद्गमोत्पादनग्रहणैषणासयोजनाप्रमाणाङ्गा-
लधूमकारणैः सुपरिशुद्धस्य पिण्णस्योपादानं क्रियते, तद् ज्ञा-
नाऽऽचारसामग्र्य, दर्शनचारित्र्यतपोवीर्याऽऽचारसंपन्नता चेति ।
अथ वैतत्सामग्र्य सूत्रेणैव दर्शयति-यत्सर्वार्थं सरसविर-
साऽऽदिभिराहारगतैः, यदि वा-रूपरसगन्धस्पर्शगतैः, समितः,

सयत इत्यर्थः । पञ्चजिर्वा समितः, शुभेतिरेषु रागद्वेषरहित इ-
ति यावत् । एवमभूतश्च सह हितेन वर्तत इति सहितः । स-
हितो वा ज्ञानदर्शनचारित्र्यैरेवम्भूतश्च सदा युतस्तेन सयमयु-
क्तो भवेदित्युपदेशः । ब्रवीमीति । जम्बूनामान सुधर्मस्वामी-
इमाह-भगवतः सकाशात् भुत्वाऽहं ब्रवीमि, न तु स्वेच्छयेति ।
शेष पूर्ववदिति । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । (अत्र
वक्तव्यम्- ‘अगपिण्ड’ शब्दे प्रथमभागे १६५ पृष्ठे उक्तम्)

नित्यपिणो न भोक्तव्यः-

जे भिक्खु श्रुतियं पिण्णं जुजइ, जुजंतं वा साइज्जइ ॥३२॥

जे निक्खु श्रुतियं अवहं जुजइ, भुजंतं वा साइज्जइ ॥३३॥

जे भिक्खु श्रुतियं जागं भुजइ, भुजंतं वा साइज्जइ ॥३४॥

जे निक्खु श्रुतियं उवहृजागं जुजइ, भुजंतं वा साइज्जइ ॥३५॥

पिणो भक्ष्यो, अवहो तदहो, तस्स अरु जागो विभागः,
त्रिजागहं उवहृभागो ।

गाहा-

एसेव गमो नियमा, श्रुतिपि पिणम्मि होतव्वहे य ।

जागे य तस्सुवहे, पुव्वे अवरम्मि य पदम्मि ॥५५॥

जो गमो श्रुतिपि अगपिण्डे भणितो, सो चेव गमो पिण्डादि-
पसु चउसु वि सुत्तेसु उस्सगाववाएण भाणियव्वो ।

सुत्रार्थप्रतिपादनार्थं पिण्णगाहा-

पिणो खलु जत्तहा, अवहृपिणो उ तस्म जं अहं ।

तस्सऽहं जागमादी, तस्सहमुवहृजागो उ ॥ २२३ ॥

गतायैव । नि० चू० २ उ० ।

श्रुतियवास-नित्यवास-पु० । नित्यमवस्थानाद् नित्यः । नि-
त्यवासिनि, अनुवर्चवर्षासु प्रमाणाधिकवासे, नि० चू० ।

जे निक्खु श्रुतियं वासं वसइ, वसंतं वा साइज्जइ ॥३६॥

उदुबद्धवासासु अतिरिक्तं वसतः श्रुतियवासो भवति ।

इदानीं निर्युक्तिमाह-

दव्वे खेत्ते काळे, जावे श्रुतियं चउव्विहं होति ।

एतेसिं णाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ २२४ ॥

इव्वस्सेत्तकालभावेसु श्रुतिय चउव्विह, एतेसिं जं नानात्वं
विशेष, तमानुपूर्व्या वक्ष्ये ।

सयोगचतुष्कभङ्गप्रदर्शनार्थमाह-

दव्वेण य खेत्तेण य, श्रुतियाश्रुतिपि चउक्कभयणा उ ।

एमेव कालभावे, दुयस्स व उए समोतारो ॥ २२५ ॥

इव्वतो श्रुतिपि, खेत्ततो श्रुतिपि, एव चउजगो कायव्वो ।
तत्थ पढमभगभावणा सथारगाइव्वानि कालदुगातीताणि,
तम्मि चेव खेत्ते परिजुजतो श्रुतिश्रो जवति । पढमजगो सथार-
गादिदव्वानि कालदुगातीता अणम्मि खेत्ते च परिजुजति ।
ततियजगो श्रुतिय पणुष । चउत्थजगो सुषो । एव कालजावे-
सु वि चउजगो कायव्वो । कालश्रो वि श्रुतिपि, भावश्रो वि श्रुति-
पि । तत्थ पढमजगो कालदुगातीत च सति सङ्घादिसु
जावपण्णिसो पढमजगो, कालदुगातीत वसति, ण सङ्घादिसु

रागपडिबद्धो विनियमंगो । कालदुगनिमातस्स त्रिन सङ्घातिसु
भावपक्खिबद्धो ततियमंगो, चतुर्थः शून्यः, (दुवस्स व पुवे समो-
तारो चि) कालभावदुअस्स दव्वखेत्तपुए समोतारः ।

गाहा-

कावो दव्वोतरती, जस्म व दव्वस्स सो तु पज्जाओ ।

भावो खेत्ते जम्हा, वासादी सुन्नपन्नत्थ ॥ २२६ ॥

कालो दव्वे समोतरति, जम्हा सो दव्वपज्जातो, एत्थ दव्व-
कावो चउमंगो भावेयव्वो । भावो खेत्ते समोतरति, जम्हा एगा-
ङ्गु भावपक्खिबद्धो जवति । एत्थ वि खेत्ते भावेसु चउमंगो
भावेयव्वो । खेत्तकालचउमंगो इमा भावणा-तस्मि य खेत्ते मा-
सातीतं वसति पढममंगो, चरिमं उडुवद्धितं जत्थ मासक-
प्पट्ठिया तत्थेव वासंतियाणं वितियमंगो, अन्त्यकावप्राप्तेरिति ।
अस्मं भाग पक्खिबद्धं वा संक्रमतस्स स खेव, भिक्खुयारि-
याए ततियमंगो, चतुर्थः शून्यः ।

जो दव्वणितिओ सो इमे पडुअ । गाहा-

परिसानिमपरिसानी, संथाराऽऽद्वागुविहमुवधिम्मि ।

दगल्लगमरक्खमल्लग-मत्तगमादीसु दव्वम्मि ॥ २२७ ॥

संथारो दुविहो-परिसाडी, अपरिसाडी य । आहारे तेसु
खेव कुलेत्तु गेएहति । दुविहो उवही-आहितो, उन्नगाहितो य ।

पासवणखेत्तसप्पातिणिमित्तया । गाहा-

कावदुगातीताई, संथारादीणि मेवमाणा उ ।

एसो उ दव्वणितिओ, पुष्पे अंतो वहि णितो ॥ २२८ ॥

एने संथारगादि दव्वे कालदुगातीनं अपरिहरतो णितिओ
जवति, स वाहिगियंसि वा खेत्तं अतो मासकप्पे पुष्पे ते खेव
संथारगादी वहि णितो दव्वणितिओ जरणति ।

इदंणि खेत्तणितिओ-

ओवासे संथारे, विहारउच्चारउवधिफलगामे ।

एगरादिदेसरजे, वसमाणे खित्तनो णितिए ॥ २२९ ॥

संथारगोवासे. अहवा संथारो पृथक् परिगृह्यते, विहारो
सज्जायचूमी, उच्चारो सण्णाभूमी, कुत्रगामादि ण मुंचति, पुनः
पुनस्तेष्वेव विहरति । एस खेत्तणितिओ ।

इदंणि कावणितिओ-

चाउम्पासा उवरि, एगट्टाणे वसंति जे जिकख ।

बुद्धिनिमिने अमती, वसमाणे कालतो णितिए ॥ २३० ॥

उदुवासकालातीतं वसंतो कावणितिओ, बुद्धिणिमित्तं वसंतो
बहुकालेण वि णितिओ ण जवति । बुद्धकार्यपरिसमाप्तौ उपरि-
ष्टाद्वसन् निनिओ भवति ।

इदंणि भावणितिओ-

ओवासे संथारे, भत्ते पाणे परिगट्टे सट्टे ।

मेहेसु संथयेसु य, पक्खिबद्धे चावतो णितिए ॥ २३१ ॥

जे मेहा ण नावत्प्रजनि, पूर्वापरेण संथवेण संयुताओ
घासादिसु सव्वेसु राग करंतो भावपक्खिबद्धो भवति ।

गाहा-

वसही ए एग्मा खलु, होहिति अण्णत्थ एव संथारो ।

एत्थं जत्तमणुत्तम-सट्टा मेहादि वा एत्थि ॥ २३२ ॥

अण्णत्थ एरिसा वसही णत्थि त्ति रागं करंति, एवं संथारग-
मत्तपाणसट्टसेहाऽऽदिसु वि ।

इदंणि दव्वखेत्तकालभावेसु पक्खिबद्धं भवति-

उक्कोसोवधिफट्टए, देसे रज्जे य वुट्टवासे य ।

लहुगा भावे गुरुगा, सेसे पण्णं च लहुगो तु ॥ २३३ ॥

दव्वं पकुच्च उक्कोसोवहिण फलए य चउलहुआ । खेत्तं
पकुच्च देसे रज्जेसु चउलहुमा । कावं पकुच्च वासातीते वु-
ट्टवासातीते य चउलहुया । रागेण जावे सव्वत्थ चउगुरुगा ।
संथारगवज्जेसु तणेसु मगलपत्थारपट्टलपसु य पण्णं । सेसे
दव्वादिएसु प्रायशो मासलहुयं ।

गाहा-

सुत्तण्णिवातो णितिए, चतुर्विधे मामियं जाहिं लहुगं ।

उच्चारितसरिसाई, सेसाई विगोवणचाए ॥ २३४ ॥

चउव्विहे दव्वादि णीयते, जत्थ मासलहुं तत्थ सुत्तण्णिवातो,
सेसा पक्खिच्चा शिष्यस्य विगोवणट्टा भणिता, कारणभो पुष
दव्वादिचउव्विहं पि णितियं वसेज्ज ।

ते इमे कारणं दुविहा-

अमिवे ओमोयरिए, रायदुट्टे जए व आगादे ।

गेवस उच्चिमट्टे, चरित्ते सज्जाडए असनी ॥ २३५ ॥

यदि असिबं वट्टति अतो कालदुगातीतं पि एगक्खेत्ते वसेज्ज ।
यदि ओमरायदुट्टोहियजए वा आगादे वसेज्ज, आगादे वा
गेवसे वसेज्ज, उच्चिमट्ट परियरगा वा वसेज्जा, वहिया चरगादिसु
चरित्तदोसा अतो वसेज्जा, यदि वा सज्जाओ ण सुज्झति, अतो
सज्जायणिमित्तं वसेज्ज । असती वा यदि मासकप्पओमा ण,
तन्थेव वसेज्ज ।

चोदगाऽऽह-एगखेत्ते कावदुगातीतं वसमाणा कहं सु-
द्धचरणा ? । आचार्याऽऽह-

एगक्खेत्तण्णिवासा, कालातिकंतचारिणो जंति ।

सुद्धचरणणाणा खलु, विसुद्धमालंबणं जेणं ॥ २३६ ॥

एगखेत्ते कालदुगातिकंतं पि वसमाणा, तहा वि णिरनियारा,
जतो विसुद्धमालंबणावत्तवी, ज्ञानाऽऽवरणाऽऽक्य चाऽऽलंबण ।

किं च-

आणाए अमुक्कवुरा, गुणवुट्टी जेण णिज्जरा तेणं ।

मुक्कधुरस्स ए मुण्णिणो, मोधी संविज्जति चरित्ते ॥ २३७ ॥

आणत्ति तित्थकरवयणं, जहा तित्थकरवयणातो णितिय ण वस-
ति, तहा तित्थकरवयणाओ खेव कारणं णितिय वसति, स एवं
आणाए संजमे अमुक्कधुरो खेव, अमुक्कधुरस्स णियमा णाणाऽऽ-
दिगुणपरिवुट्टी, जेण य तस्म गुणपरिवुट्टी नेण णिज्जरा विउ-
टा भवति, जो पुण तप्पकिपक्खे वट्टति, तस्स सोही चरित्तस्स
ए विज्जति ।

इदंणि गतोऽप्यर्थः स्फुटतरः क्रियते-

गुणपरिवुट्टिणिमित्तं, कावतीते ण होति दोसा तु ।

जत्थ तु पहितो एाणी, ठविज्ज तदियं न विहरेज्जा ॥ २३८ ॥

कालाओ दुगातिकंतं ज्ञानादिगुणपरिवुट्टिणिमित्तं वसतो न
क्षोप । जत्थ पुण यदि विहरतो णाणादीण हाणी दवेज्ज, ण
तत्थ विहरेज्ज इत्यर्थः । नि० चू० २३० ।

नित्यवासफलम्-ननु किमित्येवमुपदिश्यते-यावता मासकल्पे-
न विहरतामवश्यंभावेव जीवोपमर्दः, सूत्रार्थोजयहानिरपि जा-
यते, मार्गगमनभ्रमसंभवाद्परिचितजनादुपयोगिभक्तपानाऽऽद्य-
संप्राप्तेर्वा चातपित्ताऽऽदिदोषादात्मविराधनासंभवाच्च प्रत्यक्तं
दोष एव दृश्यते इति । प्रयोगश्चात्र-अयुक्तमिदं मासाऽऽदिविहा-
रेण ग्रामानुग्रामभ्रमणमिति पक्वम् । सयमाऽऽत्मविराधनाहेतुत्वा-
दिति हेतुः । तथाविधकष्टसाध्यसाधनानुष्ठानादिति दृष्टान्तः । य-
द्यत्सयमाऽऽत्मविराधनाहेतुभूतमनुष्ठानं तत्तत्सयमवतामनार-
म्भणीयमेव, यथा कृष्यादिसावधानुष्ठानम्, तथाभूतं चेदं मास-
कल्पाऽऽदिना ग्रामानुग्रामभ्रमणमित्युपनयः । अतो न युक्तमिदं-
मिति निगमनम् । न चास्य हेतोरसिद्धत्वाऽऽदिदोषोद्भावनाऽपि
कर्तुं शक्यते, पूर्वमेव सूत्रार्थोजयसंयमाऽऽत्मविराधनायाः संप्रपञ्च
प्रतिपादितत्वात् । अन्यच्चैकत्र निवासे गुण एव दृश्यते-यतो मा-
र्गगमनाज्जावात्समस्तजीवोपमर्दाभावे सयमवृत्तिरुपजायते ।
व्यायामाभावात्प्रासुक्यैषण्योचितभक्तपानलाभसंभवाच्च चात-
पित्ताऽऽदेः दोषाज्जावादात्मविराधनाऽपि न भवति । तथाऽऽचार्य-
निवासपुस्तकाऽऽद्यविकलपठनकारणकलापसंभवाच्च सूत्रार्थोज-
यवृत्त्या शिष्या दीप्ता भवन्ति । उक्तं च-"आरोग्यबुद्धिविनयो-
द्यमशास्त्राणां, पञ्चाऽऽन्तरा जगति पाठगुणा भवन्ति । आचा-
र्यपुस्तकनिवाससदायवल्भा, बाह्याश्च पञ्च पठनं परिवर्त्य-
न्ति ॥ १ ॥ " अन्यच्चागमोऽप्येवमेव व्यवस्थितः । यतः-" पञ्च
समिया तिगुत्ता, उज्जुत्ता सजमे तवे चरणे । वाससय पि
वसता, मुण्णिणो आराहगा भणिया ॥ १ ॥ " इत्याद्यनेकगुणक-
लापोपेतत्वाद् नित्यवासस्य, युक्तमेव तत्करणमिति मन्तव्यम् ।
एव व्यवस्थितेऽपि यदन्यथापरिकल्पनं, तत्कदाग्रहग्रहगृहीतव-
चनमिवापकर्षणोपमिति स्थितम् ।

अत्रोच्यते-यत्तावत्प्रतिपादिनम्-'मासाऽऽदिविहारे' इत्यादि-
ना पृथिव्यादिमर्दाऽऽदिना सयमाऽऽदेर्विराधनेति दूषणकदम्ब-
कम् । तद् नित्यवासेऽपि समानमेव । यतो विहारपरिहारेण
सर्वदैकत्र निवासवतां प्रासुक्यैषण्यवसतिज्ञानाभावाद् गृ-
हस्था इवाऽऽश्रयाभावेपु मुक्तसमस्तजीवोपमर्दाऽऽद्य-
स्वयग्रहकरणकारणानुमोदनाऽऽदौ प्रवर्तन्ते । ततश्चैषण्या-
मपि जीविकायाणामाकुल्यापि विराधनोत्पद्यते । ततश्च प्रा-
णातिपात (विरमण) महाप्रतजङ्गनिरर्थकताया अपि शिरस्तु-
ण्मुण्मुण्नाऽऽदेर्वैयर्थ्यं स्यात् । अन्यच्चैकत्र निवासे प्रतिदिनमाहा-
राऽऽदिदानवन्दनाऽऽदिप्रतिपत्त्योपगृहीतानां साधूनामनादिभ-
वाच्यासवशवर्तिनां प्रतिबन्धाऽऽद्यः सम्भवन्ति । उक्तं च-
पडिबधो लहुयत्त, न जणुवयारो न देसविज्ञान । नाऽऽ-
णाराहणमेप, दोसा अविहारपक्खम्मि ॥ १ ॥ ततश्च
प्रतिबन्धात्सबन्ध, संबन्धाच्चित्तविप्लुति, चित्तविप्लुतेरका-
र्यप्रवृत्तिरिति । एव वाऽतिस्फुटतरा सयमविराधना-यदा च चि-
त्तविप्लुत्या प्रेरितः स्त्रीसेवाऽऽदौ प्रवर्तते, तदा न केवलं प्रथमव-
तभङ्गः, अपि तु पञ्चानामपीति । तथाहि-रमणीरमणमना. सके-
तस्थाने व्रजभागच्छन् वा क यास्यसि, कुतो वा प्रत्यावृत्तः ? इति
केनचित्प्रेरितोऽलीकशत्रोत्तरदानाय वक्ति-उदरमाधा मेऽस्ति,
ततः शरीरचिन्तायै गमिष्यामि, तां वा कृत्वा समागत, इति वदतो
मृषावादः । स्वाम्यादिजिरननुज्ञातमतो निषेवतोऽश्वाऽऽदानम् ।
तस्मैहाव तु प्राणातिपातमैषुनपरिग्रह (विरमण) घनजङ्गोऽपि
स्त्रीपरिग्रहकरणाद्भवति । अन्यच्च-सूत्रार्थोजयहानिरपि तद्वशग-
स्य । तथा-समस्तानां कषावाणां वृत्तिरुपजायतेऽनुरागवशात्

स्य, तदसंप्राप्तौ ज्वराऽऽद्युन्मादसंभवादात्मविराधना । प्रवचनो-
पघातश्च-यथैते भवेतभिक्त्वो वदन्ति-चेलाञ्जलमपि प्रमादायाः
संबन्धिनमस्माभिः परित्यज्येत, व्यापारः पुनरेतेषामीदृशः । प्रयो-
गश्चात्र-भवभ्रमणजीरुणां गृहीतव्रतयतीनां समस्तानर्थनिबन्धनो
नित्यवास इति अयुक्त एवेति पक्वम् । समस्तप्रमादनिबन्धनत्वा-
दिति हेतुः । गृहवासवदिति दृष्टान्तः । यद्यत्प्रमादनिबन्धनं
तत् तद् पुनर्यतीनामयोग्यम्, यथा-गृहवासनिषेधनम्, प्रमादनि-
बन्धनश्चायमित्युपनयः । ततोऽयुक्तोऽयमिति निगमनम् । न
चास्य हेतोरसिद्धताऽऽदिदोषोद्भावना विज्ञावयितुं शक्यते,
पूर्वोक्तयुक्तेरतिप्रतीतत्वात् । यथोक्तम्-आगमोऽप्येवमेवेत्यादि,
तस्यायुक्ततरनमत्वाद् वक्तुर्महानिर्धर्मता चाऽऽवेदिता भवति ।

यतस्तत्राय प्रक्रमः-

"जो होज्ज उ असमत्थो, रोगेण व पेत्थिओ भुसियदेहो ।

सव्वमवि जहा भणिय, कयाइ न तरेज्ज काउ जे" ॥ १ ॥

अस्या ज्ञावार्थः-यः स्यादसमर्थो विकृष्टनपश्चरणाऽऽदिना, रोगे-
ण च, राजभयाऽदिना प्रेरितः स्वाभाविकशक्तेश्च व्याधितः, तथा
भुषितदेहो जराऽतिव्याप्तत्वाद्शक्तिनिविष्टः । किं बहुनोक्तैर्नैवमा-
दिकारणैः सर्वमपि यथाजणितं यथाऽऽगमे प्रतिपादितं क्रियाऽ-
नुष्ठानं, कदाचनोऽपि यदि कथञ्चिद्, विधातुं, (न तरेज्ज सि) न
शक्नुयादिति । 'जे' इति पादपूरणे निपात इति गाथाऽर्थः ।

तदा किं प्राप्ताऽऽलम्बन इव समस्तमपि त्यजेदेवेत्याह-

"सो वि य निययपरक्कम-ववसायधिइवलं अगूहंतो ।

मोत्तूण कूरुचारिय, जयई जइ तो अवस्स जई" ॥ १ ॥

अस्या व्याख्या-सोऽपि च पूर्वोक्तकारणैः सकलशक्तिरहितोऽपि
निजपराक्रमव्यवसायधृतिबलमगोपयन् कूटचरितं मुक्त्वा, यत-
ते यदि शक्तिपराक्रमोचितं विधत्ते, तदा यतिरेवाऽसौ, सुसाधु-
रेवेति, न पुनरन्योऽसाधुरित्यर्थः । तत इत्थनूतस्यापि युक्तसय-
मानुष्ठानस्यागत्यैवेति काकाऽऽवेदितम्, समर्थस्य पुनः का
वार्ता ? इति गाथाऽर्थः ।

अतो हेतोर्नित्यवासमपि समस्तानर्थवीजजूनं विदधाना य-
दीत्थनूता प्रवन्ति, तदैवाऽऽराधना, नान्यथेत्यावेदयन्निर्दं
गाथात्रयमाह-

"निम्मम निरहकारा, उज्जुत्ता नाणदंसणचारित्तम्मि ।

एगक्खेत्ते वि ठिया, खवैति पोराणयं कम्म ॥ १ ॥

जियकोहमाणमाया, जियलोहपरीसहा य जे धीरा ।

वृद्धावासे वि ठिया, खवैति पोराणयं कम्म ॥ २ ॥

पञ्चसमिया तिगुत्ता, उज्जुत्ता सजमे तवे चरणे ।

वाससय पि वसता, मुण्णिणो आराहगा जणिया" ॥ ३ ॥

सुगम चेदम्, नवरमस्य विवरणं विदधताऽप्राज्ञिहितम्-किमिदमे-
कार्थिकगाथात्रयम् ? उच्यते-अत्यादरण्यापनपरम् । आदरश्चा-
त्र सकलशक्तिरहितत्वाद् जङ्गावन्नहीनतया चाऽऽगमनिषिद्धम-
पि नित्यवासं कुर्वन् यदि यथाशक्त्योच्छच्छ्रुति-निर्ममत्वाऽऽदि-
विशेषणयुक्तो भवति, तदैवाऽऽराधको, नान्यथेत्यावेदितमिति ।

आगमनिषेधश्चेतः सूत्रादेवावसीयते-

"साहेउ अछमासे, वासासु सुभूमिओ निवा जति ।

परषत्तरुद्धे वि पुरे, हावतो मासकण्ण तु ॥ १ ॥

कात्ताइदोसओ जइ, तदच्चओ एस कीरई नियमा ।

सज्जेण तह वि कीरइ, सयारग "याईहि" ॥ २ ॥

वृद्धावासे पि, न यथाकथञ्चिदेव, कुशलं काशावलम्बनतो-
ऽप्यवसेयः ।

यत आगमवचनमेवं व्यवस्थितम्-

"क्षेत्रेण अरुजोयण, कालेण जाव जिक्खवेत्तं ति ।

क्षेत्रेण य कालेण य, जाणसु सपरक्कमं थेरं ॥१॥ "

अस्या अयं भावार्थः-यदि जङ्घावलहीनताऽऽदिकारणैः प्रजा-
तोत्थितः प्रस्तुतभिक्षाचरवेलायामर्ह्योजनं गन्तु शक्नोति,
तदा सपराक्रमत्वादिहारमेव कार्यते, न नित्यवासम् ।

यत आह-

"क्षेत्रेण अरुगाउय, कालेण जाव जिक्खवेत्तं ति ।

क्षेत्रेण य कालेण य, जाणसु अपरक्कमं थेरं ॥१॥ "

एवं पुनश्चक्रमणरहितत्वाभित्यवासं यतनया कार्यते ।

सा चेय लेशतः-

"मासे माने वसही, तण्डगलार्हं य अन्न गेरहंति ।

मिक्खायारियवियारा, जहिं रिया तत्थ नऽआसु ॥१॥ "

अस्या इयमक्षरगमनिका-वातोक्तेकोपद्रुतोऽपि सूच्यतेऽऽदिरो-
गाऽऽप्रातनुजङ्घावलहीनतया ज्ञानाऽऽदिप्रहणकारणेन वा नि-
त्यवासं कुर्वाणो मासे मासे अन्या वसति, तृणरुगलाऽऽदीनि
चान्यानि गृह्णाति, भिक्षा च नान्यविभागे, विचारश्च बहिर्भूमिर्यत्र
विभागे स्थितास्तत्रैव, नान्यत्रेति गाथार्थः ।

वसत्यादिविभागसंप्राप्तौ किं कर्तव्यमित्याह-

"अछाप जाव एक्कं, करेति भागं असथरगगामं ।

अछाप थिय वसहिं, विनजनी जाव मूलवसहीए" ॥१॥

अस्या अयं भावार्थः-(अछाप चि) याद तृणरुगलाऽऽदिवि-
भागेन स्थातुं शक्नोति, तदैकमेव ग्राममष्टमसप्तपष्टाऽऽदिहीयमा-
नभागेः प्रकुर्वन् यावत्सकलमपि ग्राममेकैव विभागेन वि-
धाय वसति चान्यान्यां गृह्णाति, तदभावे एकस्यामपि स्थितः सं-
स्तरकं यतीना विधत्ते, मा चित्तशुद्धेरभावे पापबन्धः स्यादिति ।
सतस्तच्छुद्धिनिमित्तमागममर्यादापरिपादनार्थं चानयात यु-
क्त्या तिष्ठति, तत आराधको भवतीति गाथाऽर्थः ।

यत्पुनः पूर्वमेवविधं प्रतिपादितम्-मासकल्पाऽऽदिना विहरतः सं-
यमाऽऽन्मविराधना, सूत्रार्थोभयहानिरपीति । तदज्ञानविजृम्भित-
म् । नहि विदितपरमार्थाः संविग्ना मोक्षसुखाजिलापिण एवंविध-
परमपुरुषाऽऽलेखितं सकलशास्त्रप्रतिपादित परमनिर्जराकारण-
मेकान्ततः प्रजावनाकारणं समस्तभव्यप्राणित्राणक्रममुदितोदित-
मासकल्पविहारमतिदुष्करमवीरपुरुषाणामेवंविधाऽऽवम्बनजा-
लपरिकल्पनया दूषयन्ति । तथाहि-यत्तावत्प्रतिपादितम् अवश्य
मार्गे गतानां पृथिवीकायाऽऽदीनां विराधना संयमविराधना,
सा न संभवति । यत ईर्यासमितिसमिता साधवो ज्वन्ति । यत
वक्तुम्-"जुगमेततरदिछी, पय पयं चक्खुणा विसोहंतो । अव्व-
क्खित्ताऽऽव्वत्तो, इरियासमिओ मुणी होइ ॥१॥" अथ मार्गे कापि
सचेतनाया मिथ्याया म्रुव समव, कापि च इरितायाः संभवो
भविष्यति, ततोऽवश्यभाविनी विराधनेति । न । तत्रावश्यंजा-
विगमनसंभवे शास्त्रेऽप्यनुज्ञानात्, केवलमत्र प्रायश्चित्तशुद्धेऽ
निर्दोष एवेति । यच्चैर्यायुक्तस्यापि चङ्क्रमणरुना विराधनाऽव-
श्यभाविनीति भवता सभावितम् । तत्राऽपि न दोषत्वोऽप्यस्ति ।
यतः-

"उच्चालियम्मि पाए, इरियासमियस्म संकमट्ठाए ।

आवज्जेज्ज कुलिगी, मरेज्ज तं जोगमासज्ज ॥१॥

न दु तस्स तन्निमित्तं, वंथो सुहुमो वि देसिओ समए ।

अणवज्जो उवओणे-ण सव्वभावेण सो जम्हा ॥२॥ "

इत्यतस्तेषां भगवतां परमसयमिनां धीरपुरुषचरितानुगा-

मिनां परीषहोपसर्गद्विचोरस्थलानां मासकल्पविहारिणां ना-
स्त्येव संयमबाधागन्धोऽपि । यच्च-परिभ्रमेत्यादिनाऽऽन्मविरा-
धनेत्युक्तम् । तदपि सुखधीबन्धनं व्यतिरिच्यान्यदृ न साधयति ।
यतः प्रायः प्राणिनां रोगशोकभयभोगाऽऽदयः पूर्वोपात्तक्रमव-
सतः संजवन्ति, न यथाकथञ्चित्, तत्पुनर्नित्यवासेऽपि समानम् ।
यदि पुनरेतदुच्यते-विशेषतो बाह्यकारणकलापमासाद्य तदुद्-
यमासादयति, तदा तस्याङ्गीकृतत्वादवश्यवेद्यत्वादात्मविराध-
नाऽपि न भवति । यतोऽवश्यवेद्यकर्मणां केनाऽपि त्राणं कर्तुं न
शक्यते, भवत्येवद्यत्वादेव । यच्चोक्तम्-अपरापरग्रामनगराऽऽदि-
गमने अपरिचितजनसकाशादुचितप्रकृपानादेरसंभवे वातपि-
त्ताऽऽदिक्रोमः स्यादिति । तदपि बालप्रलापकल्पम् । यतो मृत-
प्रहणकासे तदङ्गीकृतमेव लाजालाभाऽऽदिकम् । यतः सर्वदैव सा-
धुनामयमाशयविशेष-"लाभालाजे सुखे दुःखे, जीविने मरणे
तथा । स्तुतौ निन्दाविधाने च, साधवः समचेतसः" ॥ १ ॥
अन्यच्चाऽपूर्वापूर्वग्रामनगराऽऽदौ विहार विदधतां शिष्योपधि-
भावकप्रतिबोधाऽऽहाराऽऽदेर्बिशेषतो लाजः सम्भवति, विशेषदे-
शनाश्रवणाद्विशेषतो भावसम्भवादिति । तथाहि-लोकेऽप्येव-
मेव दृश्यते-देशान्तराऽऽयातप्राचूर्णकस्य सविशेषस्तानविलेप-
नवीरप्रदानपर्युपास्तिवचनश्रवणाऽऽदेस्तथैव दर्शनादिति; नित्य-
वासिनां पुनः सर्वाऽभाव एव, असकृदायातप्राचूर्णकस्येव । उक्तं
च-"अतिपरिचयादवज्ञा, भवति विशिष्टेऽपि वस्तुनि प्रायः ।
लोकः प्रयागवासी, कूपे स्नानं सदा चरति" ॥ १ ॥ आगमेऽ-
प्यज्ञाणि-"पडिबन्धो लहुयत्त," इत्यादि । यदपि प्रतिपादितम्-
सूत्रार्थोभयहानिः स्यादिति । तदपि मिथ्यात्वनिमिरावगुणित-
चेतसो वञ्चना । यतो न हि विहारवतां संयमस्वाध्यायाऽऽद्यनुष्ठानं
व्यतिरिच्यान्यन् कर्तव्यमस्ति । य. पुनर्विहारे वस्तुपरिकर्मणादौ
तद्याघात उद्भावितः, सोऽङ्गीकृत एव, यत. सूत्रार्थोभयहान्यासो-
ऽपि संयमाऽऽद्यनुष्ठाननिमित्तमेव विधीयते, न जनरञ्जनार्थम् । यत
एतदुच्यते-"निबम्मि य सज्जाओ ।" अन्यच्च-"पैशाचिकमाख्या-
नं, श्रुत्वा गोपायनं च कृत्वाऽह्नाः । संयमयोगैरात्मा, निरन्तरं व्या-
पृतः कार्यः ॥१॥" इति । यदपि सुगन्धद्विबन्धनार्थं किञ्चित्प्रयोग-
श्चेति जल्पितम् । तदपि न विदुषा मनागम्यसुखमुत्पादयति ।
साक्षात्तेतोरसिक्ताऽऽङ्गनाऽऽलिङ्गितत्वाभ्रोत्सहने मासकल्पाऽऽ-
द्युचितविहारनिषेधव्यापारान्तरं प्रति, अनेकोपपत्तिजिर्मासकल्प-
विहारस्य संयमं प्रति श्रवणनया समर्थितत्वादिति । अतः खि-
तमिदम्-मोक्षार्थं प्रहीतदीक्षेण संयमार्थिना मासकल्पाऽऽदिना
विहर्तव्यमिति । अस्यार्थस्यान्वयव्यतिरेकाभ्यामुपदेशमालाभि-
धायकेन भगवता धर्मदासगणिनाऽपि तथैव समर्थितत्वात् ।

तथा च तत्त्वम्-

"कारणनीयावासे, सुदुत्तरे उज्जमेण जइय्वं ।

जइ ते संगमथेरा, सपाडिदेरा तथा आसि" ॥१॥

अस्यायमङ्गार्यः-कारणे हीनजङ्घावृत्तवृत्तणे, नित्यवासः-
कारणनित्यवासः, कारणनित्यवासे सुदुत्तरमतिशयेन यति-
तन्वमुद्यमेनाप्रमादेनेत्यर्थः । यथा-ते भगवन्त आगमप्रमिकाः
संगमस्थविरसुरयः सप्रातिहार्या अप्रमत्ताऽऽदिगुणगणाऽऽवर्जि-
तदृश्यतया देवैरपि स्तूयन्ते, तदा, यदाऽसौ भगवान् वृ-
वासमगमत्, आसीद् भूयादिति गाथाऽर्थः । दर्श० ४ तत्त्व ।

जाहे वि अ परितंता, गामाऽऽगरनगरपट्टणमरुता ।

तो केइ निअयवासी, संगमथेरं बवडंति ॥ ११ ॥

यदाऽपि च परिभ्रान्ताः, सर्वथा भ्रान्ता इत्यर्थः । किं कुर्वन्तः सन्तः ? ग्रामाऽऽकरपत्तनाऽऽद्यन्तः सन्तः । ग्रामाऽऽदीनां स्वरूपं प्रसिद्धमेव । ततः केचन नष्टनाशका नित्यवासिनः, न तु सर्वे एव । किम् ? संगमस्थविरमाचार्यैः, व्यपदिशत्यालम्बन-तयेति गाथाऽर्थः ॥ ११ ॥

कथम् ?-

संगमथेरायरिभो, सुदु तवस्सी तहेव गीअत्थो ।

पेहिता गुणदोसं, नितियावासं पवन्नो उ ॥ १२ ॥

इयं चान्यकर्तृकी गाथा सोपयोगा च निगदसिद्धा । कः पुनः संगमस्थविरः, इत्यत्र कथानकम्-“कोल्लहपुरे नगरे संगमथेरा झुन्निकल्लत्तेण साहार्हि विसज्जिया । ते त नगरं नवदा काळण अंघावलपरिहीणा विहरंति । नगरदेवया किर तेसि उवरि पस-आ । तेसि सीसो दत्तो नाम आहिंदिउं चिरेण कालेण उदत्ता-हो आगथो । सो तेसि पडिस्सए न पविसति निययवासि ति काउ । भिक्खावेलाए उग्गाहियं हिंदिता सकिसस्सति, कुंटो-अयं सक्कुत्ताणि न दापंति । एगत्थ सेट्टिकुले रेवईए गदीओ दागथो । छम्मासा रोवतस्स आयरिपहिं चप्पुडिया कया । मा रोव । घाणमतरीए मुक्को । तेहिं तुट्ठेहिं पमिलामिया जहि-च्छिण्ण । सो विसाज्जिओ । आयरिया सुहर हिंदिऊण अंतं पत गाढायागया समुदिहा । आवस्सयआलोचनाए आयरि-या जणति-आलोपहि । सो भणति-तुज्जेहिं सम हिंदिओ ति । ते भणति-धातिपिंडो ते भुत्तो ति । जणति-मम अतिसुहुमाणि पाससि ति पइट्ठो । देवयाए अहरसे वास, मंधकार च विउ-न्वियं । एस हीलेइ ति । आयरिपहिं जणिओ-एहि । सो जणइ-अंधयारो ति । आयरिपहिं अगुली दाइया पज्जलिया आउट्ठो आलोप ति । आयरिया वि नवभागे पारिकहिंति । एवमय पुट्ठा-ऽऽलंबणो ए होइ, सव्वेसि मद्धम्माणमालंबण ति” ॥ १२ ॥

आह च-

ओमे सीसपवासं, अप्पनिवंधं अजंगमत्तं च ।

न गणंति एगखित्ते, गणंति वासं निअयवासी ॥ १३ ॥

‘ओमे’ छुम्भिके, शिष्यप्रवासं शिष्यगमन, तथा तस्यैवाप्र-तिबन्धमनजिष्वङ्गमज्जमत्व च वृद्धत्वं, चशब्दाच्चैव के-अविभागजननं च । इदमालम्बनजालं न गणयन्ति नापेक्षन्ते, नाऽऽलोचयन्तीत्यर्थः । किं तु एकक्षेत्रे गणयन्ति वास, नित्यवा-सिनो मन्दधियः । इति गाथाऽर्थः ॥ १३ ॥ आव० ३ अ० घ० २० ।

णितियावाऽ(ण)-नित्यावादिन्-त्रि० । नित्यो मोक्षो यत्र गतानां पुनरागमनाऽऽदि नास्ति । नित्यतयाऽवस्थितिर्यत्रास्ति तन्निषेध-प्ररूपके, दशा० ६ अ० । “णितिया सव्वभावा मगुलीण ।” उपा० ६ अ० ।

णित्त-नेत्र-न० । नयने, लोचने, स्था० १० ठा० ।

णित्तन्न-निस्तन्न-त्रि० । अनिवृत्ते, “तेण णित्तल मणिरय-ण अस्सादेति ।” म० १५ झ० ।

णित्तिरमिअ-देशी-बुटिते, दे० ना० ४ वर्ग ४१ गाथा ।

णित्तिरढी-देशी-निरन्तरं, दे० ना० ४ वर्ग ४० गाथा ।

णित्तुप-निस्तुप-त्रि० । अचोष्णके, अवधारिते, दृ० १ उ० ।

णित्तुस-निस्तुप-त्रि० । तुषराहिते, तद्वद्विशुद्धे च । प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार ।

णिसेय-निस्तेजस्-त्रि० । गनकान्तौ, नि० १ भु० १ वर्ग १ अ० । निर्वीर्ये, म० ९ श० ३३ उ० ।

णित्थरण-निस्तरण-न० । पारप्रापणे, ज० ३ वक्त० । “जर-णित्थरणसमत्था ।” आ० म० १ अ० २ खएक । ज० ।

णित्थरिज्जंत-निस्तीर्यमाण-त्रि० । पर्यन्ते प्राप्यमाणे, सथा० ।

णित्थाण-निस्थान-त्रि० । स्थानभ्रष्टे, झा० १ भु० १८ अ० ।

स्थानवर्जिते, विपा० १ भु० ३ अ० ।

णित्थारग-निस्तारक-त्रि० । पारगे, “णित्थारगपारगा हीहा ।”

इति बन्दक प्रति गुरुवचनम् । निस्तारकाः ससारसमुद्रात्, प्रा-णिनां प्रतिज्ञाया वा पारगाः । ससारसमुद्रतीरगामिनो भवत यूयमित्याशौचवचनम् । पा० । ध० ।

णित्थारणा-निस्तारणा-स्त्री० । पारप्रापणायाम्, जं० ३ वक्त० ।

(‘परिहार’ शब्दे सयमे सीदतां सयतानां निस्तारणा घट्यते)

णिंदसण-निदर्शन-न० । कथञ्चिद् गृह्यतः । अच्युपगच्छतः

परानुकम्पया निश्चयेन पुन पुनर्दर्शने, स्था० १० ठा० । अनु० । ग० । उत्त० ।

णिंदमिय-निदर्शित-त्रि० । नितरामनुज्ञाते, बो० ६ विष० ।

कथञ्चिद् गृह्यतः । परयाऽनुकम्पया निश्चयेन पुन पुनर्दर्शिते, ग० २ अधि० । अनु० ।

णिंदरिसण-निदर्शन-न० । निश्चयेन दर्श्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिक

एवार्थे इति निदर्शनम् । दृष्टान्ते, दश० १ अ० ।

णिदा-निदा-स्त्री० । निदान निदा । प्राणिहिंसा नरकाऽऽदिदुःख-

हेतुरिति ज्ञाननोऽपि, यद् वा साधूनामायकर्म न कल्पते इति परिज्ञानवतोऽपि जीवानां प्राणव्यपरोपणे, पि० । नियतं दानं शुद्धिर्जीवस्य ‘दैप्’ शोधने इति वचनाद्, निदा । ज्ञाने, आज्ञे, तद्युक्ता वेदनाऽपि निदा । आभोगवत्यां वेदनायाम्, म० १६ श० ५ उ० ।

णिदाह-निदाय-निरां दह्यतेऽत्र । नि-दह-घञ् । न्यङ्कादि-

त्वात् कुत्वम् । चण्णे, घर्मे, घर्मकाक्षे च । वाच० । लोकोत्तररीत्या आवणाऽऽदिगणनया एकादशे लौकिकरीत्या ज्येष्ठाऽऽख्ये मासे, आव० ५ अ० ।

निदाह-पुं० । अधिको दाहो निदाहः । असाधारणदाहे, आव० ५ अ० ।

णिंदजाण-निजाध्यान-न० । निजापरतन्त्रस्य ध्यानं निजाध्या-

नम् । स्त्यानं निज्या महिषमांसभक्षि-मोदकाभिलाषिहस्ति-दन्तोत्पाटकारि-प्राक्कुम्भकारत्वाच्चस्तमृतिपाण्ड्रोदनवत् सा धुमस्तकत्रोटि-वटशखाभेदि-साधूनामिव छुर्ध्याने, आतु० ।

णिदक्खय-निजाक्षय-पुं० । स्वापप्रमोक्षे, निजाक्षयेण सुप्तोऽ-पि बुध्यते । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

णिदह-निर्दग्ध-पुं० । सीमन्तकप्रज्ञाश्ररकेन्द्रकात्पूर्वस्यामाव-

लिफायामेकविंशेऽपक्रान्तनरके, स्था० ५ ठा० २ उ० । ‘माया’ शब्दे उदाहार्यमाणाया रणायाम्, स्त्री० । महा० २ चू० ।

णिदहमज्ज-निर्दग्धमध्य-पुं० । सीमन्तकमध्यादुत्तरस्यामाव-

लिफायामेकविंशेऽपक्रान्तमहातरके, स्था० ६ ठा० ।

णिदङ्गावत्त-निर्दग्धाऽऽवर्त-पुं० । सीमन्तकाऽऽवर्तात् पश्चिमा-
यामेकविंशेऽपक्रान्तमहानरके, स्या० ६ ठा० ।

णिदङ्गोसिद्ध-निर्दग्धावशिष्ट-पुं० । सीमन्तकावशिष्टादक्षिणस्या-
मावलिक्कामेकविंशेऽपक्रान्तमहानरके, स्या० ६ ठा० ।

णिदय-निर्दय-त्रि० । निष्करुणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । निष्क-
पे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । निर्घृणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

णिदर-निर्दर-पुं० । कन्दरायाम्, हैमेऽभिधानचिन्तामणौ ।

णिदलण-निर्दलन-न० । मर्दने, आचा० १ शु० १ म० ४ व० ।

णिदह-विगल-धा० । वि-गल । “ विगलेः धिप्प-णिदहौ ”
॥८॥ ४ । १७५॥ इति विगलतेर्णिदहाऽऽदेशः । ‘णिदह’ । पक्षे-
‘विगल’ । विगलति । प्रा० ४ पाद ।

णिदा-निद्रा-स्त्री० । ‘द्रा’ कुत्सायां गतौ । नियतं छाति कुत्सित-
त्वमविस्पष्टत्वं गच्छति चैतन्यमनयेति निद्रा । “ पिदभिदादि-
ज्योऽह ” ॥३॥ १०४॥ इति अहप्रत्ययः । स्वाभावस्थाविशेषे,
कर्म० ६ कर्म० । प्रव० । पा० । प० सं० । उक्त० । स्या० ।

मुहपनिबोहा णिदा, ... [११]

सुखेनाकृच्छ्रेण नखच्छोटिकामात्रेणाऽपि प्रतियोधो जागरणं
स्वप्नतुर्यस्यां स्वाभावस्थायी सा सुखप्रतियोधा निद्रा, तद्विपाक-
वेद्या कर्मप्रकृतिरपि कारणे कार्योपचाराभिद्रेत्युच्यते । कर्म० १
कर्म० । अनु० । प्रज्ञा० । निद्रा पञ्चविधा-निद्रा १, निद्रानिद्रा २,
प्रवक्षा ३, प्रवक्षाप्रचला ४, स्यान्निद्रा ५ इति । वृ० ४ उ० ।
स० । (आसां पृथक् पृथक् व्याख्या तत्तच्छब्दे)

णिदाऽऽदिचक्र पनिसिद्धकाक्षे आथरमाणस्स पच्छिन्नं प्रणति-

दिवसे णिमि पढे चरिमे, चतुक आसेवणे लहमासो ।

आणऽणवत्तुद्धादो, विराधणा णिदुद्धी य ॥ १३४ ॥

दिवसतो चउसु वि जामेसु, णिसा रात्री, ताप पढमजा-
मे, चरिमे वा जामे, चउक्कं णाम-णिदा, णिदाणिदा, पयला,
पयलापयला । आसेवणं णाम-एतासु घट्टति । तत्थ से प-
त्तेगं चउसु वि मासलहु । णिदाए दोएह वि लहुं, अति-
णिदाए कालगुरु । पयलाए तवगुरु । अतिपयलाए दोहि वि
गुरु । सुवताण य इमे दोसा-भगवता पनिसिद्धेसु जसो आ-
णाभगो कसो जवति, आणाजगेण य चरणजगो । जतो भणि-
यं-“आणाए धिय चरणं, तभगे जाण किं न भगं तु ?” भण-
धम्यदोसो य-एगो पडिसिद्धकालेसु सुवतो, अणो वि त वट्टु
सुवति, “एगेण कयमकजं, करेति तप्पयया अणो ।” उद्धाहो य
भवति-दिवसे सुवतो य दिदो असज्जएहि चितयति-जादे
एस णिक्खित्तमज्जायज्जाणजोगो सुवति, तादे तप्पिज्ज-
ति-रातो रतिकित्तो, एव उद्धाहो भवति । अहवा प्रणति-
ण कम्म, ण धम्मो, अदो सुववत्त । विराधणा-सुत्तो आली-
धणगे ढज्जेजा । णिदुद्धी य । यत उक्तम्-“पञ्च वर्द्धन्ति कौन्ते-
य !, सेव्यमानानि नित्यशः । आलस्य मैथुनं निद्रा, क्रुधा क्रोधश्च
पञ्चमः ॥१॥” नि० चू० १ व० । वृ० । (उदकनीरे निद्रापञ्चक-
करणनिषेधो ‘ उगतीर ’ शब्दे घट्ट्यते)

उग्रस्थो निद्रानि, प्रचलायतीत्याह-

ऊउपत्ये णं भंते ! मण्णे निदाएज्ज वा, पयलाएज्ज वा ? !

हंता ! निदाएज्ज वा, पयलाएज्ज वा, जहा इसेज्जा तदा,
णवरं दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स उदणं निदाएज्ज वा,
पयलाएज्ज वा, से णं केवलिस्स नत्थि, अणं तं चेव ॥

“ऊउपत्ये” इत्यादि । (णिदाएज्ज व च्चि) निद्रां सुखप्रतियोधा-
लक्षणां, कुर्यात् निद्रायेत् । (पयलाएज्ज व च्चि) प्रचलां ऊर्द्ध-
स्थितनिद्राकरणलक्षणां, कुर्यात् प्रचलायेत् । भ० ५ श० ४ व० ।

नितरां व्रान्ति गच्छन्ति कुत्सितामवस्थामिदामुत्र चानयेति
निद्रा । तद्वशाद् प्रदीपनकाऽऽदिषु विनाशमिहैवानुभवन्ति ।
धर्मकार्येष्वपि शून्यमानसत्वान्न प्रवर्तन्ते इति । आक्कि-
सङ्कोचनरूपायाम्, सुत्र० २ शु० २ अ० । सुसतायाम्, वत्त०
४ अ० । आ० म० । “ जागरिता धर्मीण, अधम्मियाणं च
सुत्तिया सेया । वच्छाहिवभगिणीए, अकहिंसु जिणो जयंती-
ए ॥२०६॥ ” (इति ‘ जागरिया ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १४४
पृष्ठे, ‘ जयती ’ शब्दे च १४१६ पृष्ठे चिन्तितम्)

णिदाण-निद्राण-त्रि० । सुसप्रमत्ते, प्रति० ।

णिदाणिदा-निद्रानिद्रा-स्त्री० । निद्रातोऽतिशायिनी निद्रा नि-
द्रानिद्रा । मयूरव्यसकाऽऽदित्वान्मध्यमपदलोपी समास । कर्म०
१ कर्म० । शाकपार्थिवाऽऽदित्वान्मध्यमपदलोपी वा समासः ।
स्या० ६ ठा० । दुष्प्रबोधायां स्वाभावस्थायाम्, कर्म० ।

निद्रानिद्रास्वरूपमाह-

... , णिदाणिदा य दुक्खपडिबोहा । [११]

दुःखेन कष्टेन बहुजिघौलनाप्रकारैरत्यर्थमस्फुटतरीभूतचै-
तन्यत्वेन प्रतियोधो यस्यां सा दुःखप्रतियोधा । कर्म० १
कर्म० । प्रव० । तस्या हि चैतन्यस्यात्यन्तमस्फुटतरीभूतत्वाद्
बहुजिघौलनाप्रकारैः प्रबोधो भवत्यतः सुखप्रबोधनिद्रातोऽस्या
अतिशायिनीत्व, तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि निद्रानिद्रा ।
प्रव० २१६ द्वार । कर्म० । प० सं० । वत्त० । नि० चू० । स्या० ।
प्रज्ञा० । प्रव० । स० ।

णिदापमाय-निद्रापमाद-पुं० । क० स० । प्रमादकारणीभूत-
निद्रायाम्, “ निद्राशीलो न धुत नाऽपि विस्त, बन्धुं शक्नो ही-
यते चैव ताच्याम् । ज्ञानछव्याजावतो दुःखजागी, लोकद्वेते
स्यादतो निद्रयाऽऽलम् ॥१॥ ” इति । स्या० ६ ठा० ।

णिदामत्त-निद्रामत्त-त्रि० । निद्राऽभिच्रुते, आव० ५ म० ।

णिदायण-निद्रायण-न० । निरणस्य स्वाभावस्थायाम्, वृ० ३ व० ।

णिदारिय-निर्दारित-त्रि० । विस्फारिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
निष्कासिते, “ निदालियग्गजोदे । ” उपा० २ म० ।

णिदिद-निर्दिष्ट-त्रि० । कथिते, विशेष० । त० । प्रतिपादिते,
दर्श० ३ तत्र । आव० । दर्शिते, पञ्चा० ३ विध० ।

णिदुद्धिया-निर्दुग्धिका-स्त्री० । दुग्धरहितायाम्, तं० ।

णिदेस-निर्देश-पुं० । निर्देशनं निर्देशः । विशेषाभिधाने, यथा
आवश्यके सामायिकमिति । अनु० । आ० म० । “ सामाज्यं ति
निदेसो च्चि । ” (तत्स्वरूपम् ‘ उद्देश ’ शब्दे द्वितीयभागे ७५६
पृष्ठे उक्तम्) (निर्देशनिकेपोऽपि तत्रैवोक्तः)

यकाभ्यां चोद्देशनिर्देशाभ्यामिदाधिकारस्तदाह-

ओदइओ खइओ च्चि व, नाणं चरणं ति जावनिदेसो ।

यथा षट्जीवनिष्ठा, आचार इत्यादौ निर्दिष्टार्थवशाद्निर्देशः,
तथाऽत्रापि सावयविरमणद्वक्कणनिर्दिष्टनपुसकार्थवशात्सामा-
यिकम्, इति नपुसकनिर्देशः, यथा वा मनु, अक्षपाद इ-

स्यादौ निर्देशकवशाज्निर्देशः, तथाऽत्रापि योषित्पुरुषनपुंसकवक्त्र-
णत्रिविधनिर्देशकवशात् तदेव सामायिकं स्त्रीपुनपुंसकं भवति ।
इत्यादित्रिविधनिर्देशकवशाद् नन्दसहितामनुकापिस्त्रीयाऽऽदि-
वत् त्रिष्वपि लिङ्गेषु सामायिकस्य निर्देशप्रवृत्तिः, यथा—‘सामा-
यिक स्त्री’ इत्यादि ॥ १५०६ ॥

अथ प्रकारान्तरेणापि लोकव्यवहारोपदर्शनेन प्रकृतं सम-
र्थयन्नाह—

जह वा घमाजिहाणं, घटसहो देवदत्तसहो ति ।

उभयमविरुद्धमेवं, सामर्थ्यं नगमनयस्स ॥ १५१० ॥

इयं च गाथा—यथा वा देवदत्ताऽऽदिना घटाऽऽदिशब्दे
समुच्चारिते इत्यादिना व्याख्यातैवेति ॥ १५१० ॥

“निर्दिष्ट सगहो य व्यवहारो” (१५०५) इत्येतद्व्याख्यातुमाह—

अत्याज चिय वयणं, लहइ सरूवं जओ पईवो व्व ।

तो संगहववहारा, जणंति निर्दिष्टवसगं तं ॥ १५११ ॥

यतो यस्मादर्थो देव वाच्याद् घटाऽऽदे. सकाशाद्वाचकं वचनं
स्वरूपमात्मलाभं लभते, नान्यथा, यथा प्रदीपः । प्रदीपो हि प्रका-
श्यमेवार्थं प्रकाशयन् प्रदीपो जणयते, यदि तु प्रकाश्य वस्तु न
स्यात् तदा किमपेक्षोऽसौ प्रदीपः स्यात् ? । तस्माद्यथा प्रका-
श्यादेवार्थात्प्रदीप आत्मलाभं लभते, तथा वाच्यादेवार्थाद् वच-
नमात्मस्वरूपमाप्नोति । ततस्तस्मात्संग्रहव्यवहारनयो निर्दिश्यते
इति निर्दिष्ट वाच्य वस्तु तद्वशगतं तदधीनमेव तद्वचनं जणतो
यूनः । वाच्य चेह सामायिकशब्दस्य साव्यविरतिरूपः, तद-
न्विधेयोऽर्थः । स च रूढितो नपुंसकनया प्रसिद्ध इति । अतः सा-
मायिकस्य नपुंसकलिङ्गतामेव संग्रहव्यवहारावभ्युपगच्छतः ।
अथवा सामायिकवतां सत्त्वानां स्त्रीपुनपुंसकत्वात् तत्परि-
णामान्यत्वेन च सामायिकार्थस्य स्यादिरूपत्वाद्वाच्यवशे-
न त्रिलिङ्गताऽपि सामायिकस्य संग्रहव्यवहारनयमतेन छे-
द्येति ॥ १५११ ॥

प्रकारान्तरेणापि निर्दिष्टवशाज्निर्देशं समर्थयन्नाह—

अहवा निर्दिष्टस्य-स्स पज्जओ चैव तं सधम्म व्व ।

तत्पञ्चयकारणओ, धम्मस्म रूवाइ धम्म व्व ॥ १५१२ ॥

अथवा तद्वचनं निर्दिष्टार्थस्य वाच्यवस्तुन पर्याय एव,
तत्प्रत्ययकारणत्वात्—वाच्यार्थप्रतीतिहेतुत्वात्, यथा तस्यैव निर्-
देशस्य घटाऽऽदेरन्ये सत्त्वानाऽऽद्यो धर्माः । इह यद्यस्य प्र-
त्ययकारणं तत्तस्य स्वपर्यायः, यथा घटस्य रूपाऽऽद्यः, वचनं
च वाच्यार्थस्य प्रत्ययकारणम्, अतस्तत्पर्यायः, पर्यायश्च पर्या-
यिणोऽधीन एवेति युक्तो निर्देशवशाज्निर्देश इति ॥ १५१२ ॥

स्यादेतदलिङ्गोऽयं हेतुः, एतत्प्रत्ययकारणत्वाच्च-
नस्य, इत्येतन्निराकरणार्थमाह—

वयणं विन्नाणफलं, जइ तं जणिए वि नत्थि किं तेणं ?

अन्नत्यपच्च वा, सव्वत्य वि पच्चओ पत्तो ॥ १५१३ ॥

अन्विधेयमंकरो वा, वत्तरि पच्चओऽगमिहिए वि ।

तम्हा निर्दिष्टवसा, नपुंसगं वेति सामर्थ्यं ॥ १५१४ ॥

अर्थविज्ञानफलं हि वचनं, यदि भणितेऽप्युदीरितेऽपि वचने
(तति) तदर्थविज्ञानं, नास्ति न प्रवति, तर्हि कण्ठोष्ठशो-
भमात्रविधायिना किं तेनोक्तेन, निष्फलत्वात् ? । स्यादेतच्च—

च्यादर्थोदन्यत्र वक्तृवक्त्रेऽर्थे विज्ञानजनयिष्यति वचनम्,
ततश्च विज्ञानफलं च तद्विष्यति, वाच्येऽर्थे विज्ञानं च न
जनयिष्यति, तथा च सति वाच्यार्थपर्यायो वचनं न भविष्य-
तीत्याशङ्क्याऽऽह—(सव्वत्येत्यादि) यदि हि वाच्यमर्थं विहाय
वक्तृवक्त्रेऽर्थान्तरे प्रत्यय वचनं जनयेत्सर्वविशेषेणैव सर्वत्रा-
ऽर्थे प्रत्ययः प्राप्तः, न वा कचिदप्यर्थेऽसौ भवेत्, आविशेषा-
दिति—अतत्पर्यायत्वेऽपि तत्प्रत्ययहेतुत्वे सर्वत्राऽसौ प्रवेत्,
नवा कचिन्नवेदिति भावः । स्यादेतद्वचनाच्चरि प्रत्ययो
भवत्येव, यथाऽनेनेदमभिहितमिति, तत्किमुच्यते—“अहं तं भ-
णिणं वि नत्थि किं तेणं ?” इति । इत्याशङ्क्याऽऽह—“अभिधेय-
संकरो वेत्यादि ।” अथ वा वाच्यादर्थोदन्यत्र प्रत्ययेऽभ्युपगम्य-
माने सर्वत्राऽपि प्रत्ययो न भवेदित्येको दोष उक्तः । अथ दो-
षान्तरमभिधित्सुराह—(अभिधेयसंकरो वेत्यादि) यदि हि
वक्तृवक्त्रेऽपि वचनात्तत्र प्रत्ययोऽभ्युपगम्यते, हन्त ! तर्हि
वक्तृवदनभिहितानि खरोष्ठेऽङ्गकाऽऽदीनि बहुनिवस्तूनि स-
न्ति, ततो वक्तृवक्त्रेषामपि श्रोतुः प्रत्यये सत्यन्विधेयानां सर्व-
ेषाम्, अभिधेयेन वा घटाऽऽदिना सह वक्त्रादीनामन्येषां
सङ्करः, एकस्यां श्रोतृप्रतीतौ साङ्कर्यं युगपत्तदाकारसकमण
प्राप्नोति, न चैतदस्ति, एकस्माद्वचनादेकस्यैव प्रतिनियतस्य
घटाऽऽद्याकारस्य संवेदनादिति । तस्मादन्विधेयपर्याय एव
वचनम्, तत्प्रत्ययकारणत्वात् । अतो निर्दिष्टमिह सामायि-
कशब्दस्यार्थरूपं सामायिकं रूढितो नपुंसकम्, तद्व-
शात्सामायिकशब्दः संग्रहव्यवहारयोर्नपुंसकलिङ्गवृत्तिः । अ-
थवा—सामायिकवत् स्त्रीपुनपुंसकत्वात्, तत्परिणामान्य-
त्वाच्च सामायिकार्थस्य त्रिलिङ्गतामपि संग्रहव्यवहाराव-
भ्युपगच्छतः । ततो निर्दिष्टस्य सामायिकार्थस्य त्रिलिङ्गता-
ज्निर्देशवशादपि सङ्ग्रहव्यवहारमतेन सामायिकस्य त्रिलिङ्ग-
ताऽपि प्रवति, यथा—‘सामायिक स्त्री’ इत्यादि । एतच्च स्वय-
मेव द्रष्टव्यम् ॥ १५१३ ॥ १५१४ ॥

“निर्देशगमुज्जुसुओ” (१५०५) इति व्याचिख्यासुराह—

उज्जुसुओ निर्देशग-वसेण सामाईयं विणिहिंसइ ।

वयणं वत्तुरहीणं, तत्पज्जाओ य तं जम्हा ॥ १५१५ ॥

उज्जुसुवनयो निर्देशकवशेनाभिधातुपारतन्त्र्येण सामायिकं
निर्दिशति, यदेव निर्देशकस्य लिङ्गं, तदेव सामायिकस्यासौ म-
न्यते, यथा—‘सामायिक स्त्री’ इत्यादि, वचनस्य वक्त्रधीन-
त्वात्, तत्पर्यायत्वाच्च, विज्ञानवादिति ।

अथ वचनस्य वक्त्रधीनत्वे युक्तिमाह—

करणत्तणओ मण इद, सपज्जयाओ घटाऽऽरूबमिव ।

साहीणत्तणओ वि य, सधणं व वत्तो वयंतस्स ॥ १५१६ ॥

वदत एव सवन्धिवच, इति पर्यन्ते प्रतिज्ञा । अत्र सदृष्टान्ता-
न् हेतूनाह—करणत्वात्, मनोवत्, तथा—स्वपर्यायत्वात्, घटाऽऽ-
दे रूपाऽऽदिवत्, तथा—स्वाधीनत्वात्, स्वधनवदिति ॥ १५१६ ॥

युक्त्यन्तरमाह—

तह सुत्तुत्ताओ, तस्मैवाणुगहोवघायाओ ।

तस्स तयमिदियं पि व, इहारा अकयाऽऽगमो होज्जा ॥ १५१७ ॥

तस्यैव वक्तृवत्तत्त्व इति पक्षः, वचनस्य सूक्तत्ववृत्तत्वा-
भ्यां वक्तुरेवानुग्रहोपघातदर्शनात् । इह यस्य यन्निमित्तावनु-

ग्रहोपघातौ तस्य तदात्मीयम् यथा देवदत्ताऽऽदेरिन्द्रियम्, दृश्यते वचनसूक्तत्वदुरुक्तत्वाज्यां वक्तुरनुग्रहोपघातौ, तस्मात्तस्याऽऽत्मीयम् । विपर्यये बाधकमाह-इतरथा अन्यथा वचनस्य वक्तुरसंबन्धित्वे तस्याऽनुग्रहोपघातयोरुक्तताभ्यागम एव स्यादिति ॥ १५१७ ॥

अत्र परः प्राऽऽह-

निर्दिष्टस्य वि कस्मचि, नष्टव्यायाड्यो तयं जुचं ।

ते तस्स सकारणओ, इहरा थाणुस्स वि हवेजा ॥१५१८॥

ननु न केवलं निर्देशकस्य, किं तु निर्दिष्टस्याप्यभिधेयस्यापि कस्याचित् तस्कराऽऽदेर्वचनापुपघाताऽऽदयो दृश्यन्ते, यथा- 'वध्यता, हन्तां चाय तस्करः', 'मुच्यतां चायमित्याद्युक्ते तस्य विषयाऽऽद्यत्वेरुपघाताऽऽदयोऽप्युक्त एवोपलभ्यन्ते । अतस्तद्दर्शनाभिर्दिष्टस्यापि संबन्धि तद्वचनं वक्तुं युज्यते । अत्रोत्तरमाह-(ते इत्यादि) ये दृष्टानिष्टवचनश्रवणात्तस्कराऽऽदे निर्दिष्टस्यानुग्रहाऽऽदयो दृश्यन्ते, ते तस्य स्वकीयश्रवणेन्द्रियमनपुण्यपापाऽऽदिकात्कारणादेव मन्तव्याः ; न त्विष्टानिष्टवचनोक्तिमात्राद्, अन्यथा भोत्राऽऽदिकरणविकल्पानां स्थापनादीनामपि तदुक्तिमात्रात् भवेयुरिति ॥ १५१८ ॥

वक्तृधर्मत्वमेव वचनस्य हेत्वन्नरोक्तेः समर्थयन्माह-

सरनामोदयजाणियं, वयणं देहो व वत्तुपज्जाओ ।

तं नाभिधेयधम्मो, जुत्तमजावाभिहाणाओ ॥१५१९॥

'वक्तृपर्यायो वचनम्' इति प्रतिज्ञा, स्वरूपनामकर्मोदयजन्यत्वात्, इह यन्नामकर्मोदयजन्यं तत्तस्यैव वक्तुर्देवदत्ताऽऽदेः पर्यायः, यथा तस्यैव देहः, नामकर्मोदयजन्यं च वचनं, तस्मात्तस्यैव वक्तुः पर्यायः । तत्तस्मान्न वचनमभिधेयधर्मो युक्तम्, किं त्वभिधातुरेव । उपचयमाह-अभावस्यापि वचनेनाभिधानात् । इदमुक्तं भवति-अभावोऽपि दिवचनेनाभिधीयते, न च वचनं तद्वर्त्म इति वक्तुं शक्यते, अभावस्यासत्त्वात्, यदि च वचनं तद्वर्त्म स्यात्, तदा सोऽपि भावः स्यात्, वचनाऽऽश्रयत्वात्, देवदत्ताऽऽदिवदिति ॥१५१९॥

यस्यापि च घटाऽऽदिशब्दाभिधेयस्य घटाऽऽदेर्जावस्य वचनं, तत्प्रत्ययकारणत्वाद्वर्त्मत्वेनाभ्युपगम्यते, तत्रापि पृच्छ्यते । किम् ?, इत्याह-

जावम्मि वि संवद्धं, तपसंवद्धं व तं पगासेज्जा ।

जइ संवद्धं तिहुयण-वावि च्ति तयं पगासेउ ॥१५२०॥

भावेऽपि घटाऽऽदिके वचनाभिधेये पृच्छामो भवन्तम्-तद्वचनं तत्र भावे किं संवद्धं सत्त भावः प्रकाशयति, आहोस्विदसंवद्धम् ?, इति । यदि संवद्धं, तर्हि "चउर्हि समणर्हि लोगो, भासाए निरंतरं तु होइ फुमो ।" (३७६) इत्यादिवचनात् त्रिभुवनव्यापित्वात्तत्र समस्तमपि पदार्थजातं प्रकाशयतु, संबद्धत्वाविशेषादिति ॥ १५२० ॥

अथासवर्क प्रकाशयति, तत्राऽऽह-

निर्विषाणत्तणओ, नासंवद्धं तयं पईवो व्व ।

भासयउ अमवद्धं, अह तो सव्वं पगासेउ ॥१५२१॥

नासवर्कं तत्पदार्थान् प्रकाशयति । कुनः ?, इत्याह-निर्दिष्टानत्वात्, विज्ञानादन्यत्वे सत्यसंबन्धत्वादिति भावः । अथ च

हेतुः । प्रदीपवदिति दृष्टान्तः । विज्ञानमसंबन्धमपि वस्तु प्रकाशयति, न च वचनं विज्ञानरूपम्, अतो नासवर्कमर्थं प्रकाशयति, प्रदीपवद् । अथासंबन्धमपि तद्वस्तु प्रकाशयति, तर्हि सर्वमपि प्रकाशयतु, असंबद्धत्वाविशेषात् । तस्माद्वाच्यप्रत्ययकारणत्वेन तस्मिन् वचनमिति ॥ १५२१ ॥

आह-ननु क वचनमर्थादात्मलाभं दृजते, प्रदीपवद्, अतः कथमिदं वक्तुरेवेत्येते?, इत्याह-

जइ वि वयणिज्ज वत्ता, वज्जऽऽनंतरनिमित्तमासं ।

वत्ता तह वि पहाणो, निमित्तमव्वभंतरं जं सो ॥१५२२॥

इह यद्यपि वचनीयं वक्ता च यथासंख्यं बाह्यमन्यन्तरं च वचनस्य सामान्यं निमित्तं कारणम्, तथाऽपि वक्ता प्रधानः । कुनः ?, इत्याह-यद्यस्मादनन्तरं प्रत्यासन्नं निमित्तमसौ । तस्माद्वचनस्य वक्त्रधीनत्वात्, यदेव वक्तुर्लिङ्गं तदेव सामायिकस्य ऋजुसूत्रनयमनेन लिङ्गमिति स्थितम् ॥ १५२२ ॥

"उभयसरिच्छं च सदस्स ।" (१५०५) इत्येतद्व्याचिख्यासुराह-

सदो समाणजिगं, निर्देसं जणइ विमरिसमवत्थुं ।

उवउचो निर्दिद्धा, निर्दिस्साओ जओऽणओ ॥१५२३॥

शब्दप्रधानो नयः शब्दो निर्देशं वचनमिच्छति । किंविशिष्टम्?, इत्याह-समानलिङ्गं निर्देश्यनिर्देशकयोस्तुल्यमेव लिङ्गमसाविच्छतीत्यर्थः । विसदृशं त्वसमानलिङ्गं निर्देशमघटमानकत्वादेवस्तुत्वेनैव मन्यते । कुनः ?, इत्याह-उपयुक्तः निर्देश्येऽपि तान्तं करणो निर्देशः यद् यस्माद्विदेश्यादनन्योऽजिन्नः । इदमुक्तं भवति वक्तुस्त्रिभिर्ज्ञवतोऽपि पुमानमभिधेयतः पुनिर्देश एव, स्त्रियं प्रतिपादयत स्त्रीनिर्देश एव, नपुंसकं निर्दिशतो नपुंसकनिर्देश एव, वाच्ये उपयुक्तस्य वक्तुर्वाच्यत्वादभिधेयत्वादिति ॥ १५२३ ॥

तथा चाऽऽह-

थी निर्दिमउ जउ पुमं, थी चेव तओ जओ तदुवउचो ।

थीविष्ठाणाणओ, निर्दिद्धममाणलिगो चि ॥१५२४॥

स्त्र्यादेः समानलिङ्गं स्त्र्यादिकं निर्दिशत स्त्र्यादिनिर्देश इति तावद्विकलं प्रतीतमेव । यद्यपि च पुमान् कर्ता स्त्रियं कर्मनाऽऽपन्नां निर्दिशति । यथा-वासवदत्ते ! इदमित्ये विधेहीनि, तदपि तकोऽसौ निर्देशः पुरुषः स्वयमेव भवति । कुतः ?, इत्याह-यतो यस्मात्तदुपयुक्तं स्त्र्युपयुक्तं स्त्रीविज्ञानादासवदत्ताऽध्यवसायादनन्योऽजिन्नः सन्निर्दिष्टया स्त्रिया समानलिङ्गः पुरुषो भवति । ततश्च यदा पुरुषो नपुंसकमभिधेयते, तदाऽपि निर्दिष्टसमानलिङ्गत्वात् नपुंसकमेवाऽसौ । एव स्त्रियां नपुंसके च निर्देशे निर्दिष्टसमानलिङ्गता योजनीयेति ॥ १५२४ ॥

ननु कथं स्त्रीविज्ञानादनन्यः स पुरुषोऽपि स्वयमेव भवति, न पुरुषोऽपि स्यात् ?, इत्याह-

जउ स पुमं तो नत्थी, अह थी न पुमं न वा तदुवउचो ।

जो थीविष्ठाणमओ, नो थी सो सव्वहा नत्थि ॥१५२५॥

यदि स निर्देशः पुमान्, नतो न स्त्री-न खल्वसौ स्त्र्युपयोगवानित्यर्थः । अथासौ स्त्र्युपयोगोपयुक्तत्वात् स्त्रीत्यभ्युपगम्यते, तर्हि न पुमान्-न पुंस्त्वेनायमेष्ट्यः, किं तु स्त्र्युपयोगोपयुक्तत्वात् स्त्र्येवासौ मन्तव्य इत्यर्थः । अथ नैव, तर्हि न वा न खल्वसौ, त-

तुपयुक्तं रुपयुक्तः, तदुपयुक्तस्य सर्वत्रैव पुस्तकविरोधात् । किं बहुना ? य खीविज्ञानमयं रुपयोगोपयुक्तोऽपि न खी, किं तु पुमाखपुसकं वा, स एवम्भूतं पदार्थः सर्वथा नस्ति-असन्नेत्र, खरविषाणवदिति ॥ १५२५ ॥

अर्थानुपयुक्तः स्त्रिय भाषमाणोऽपि पुरुषो भविष्यति, इत्याशङ्क्याऽऽह-

जासड वाऽणुवउत्तो, जड अन्नाणी तत्रो न तव्वयणं ।
निदेमो जेण मयं, निच्छियदेसो त्ति निदेसो ॥ १५२६ ॥

यदि वा उच्यते मवना-अनुपयुक्तोऽसौ पुरुषः स्त्रियं ज्ञापते-
ऽतो न स्त्रीरूपतां प्रतिपद्यते । तदयुक्तम्, यत एव सति तत्रो-
ऽसावनुपयुक्तभाषकोऽज्ञानी, उपयोगशून्यत्वात्, घटाऽऽदिवत्, ततश्च न तद्वचनं निर्देशः, उपयोगपूर्वकत्वाभावात्, उन्मत्ताऽऽदि-
वचनवत् । कुत ? इत्याह-येनैतन्मतं सम्मतं विपश्चिताम् । कि-
म् ? इत्याह-उपयोगपूर्वकतया निश्चित्य देशनं ज्ञापणं देशो
निर्देशः । अथवा-निश्चितो देशो भाषणं यत्रासौ निर्देशो भव्य-
ते । न च निरुपयोगभाषकस्यैवं सम्भवतीति ॥ १५२६ ॥

एतदेव भावयति--

सो जड नाणुवउत्तो-ऽणुवउत्तो वा न नाम निदेमो ।
निदेमोऽणुवउत्तो, य वेड सडो न तं वत्तुं ॥ १५२७ ॥

हन्त ! स यदि निश्चितदेशो निर्देशोऽभ्युपगम्यते, तर्हि तद्वान् दे-
वदत्ताऽऽदिर्नाऽनुपयुक्तो युज्यते । अथानुपयुक्तोऽसौ, तर्हि न तस्य
निर्देशः, निश्चितज्ञानपूर्वकत्वात्तस्य । किं बहुना ? निर्देशः, अनु-
पयुक्तश्च तद्वानित्येवंभूतं यन्मतं तच्च उच्यते योऽवस्त्वेव भूते, विरुद्ध-
त्वात्, अत्रेतेन आत्मा, अत्रावयणः शब्दः, इत्यादिवदिति ॥ १५२७ ॥

अथोपसहरन्नाह-

तम्हा जं जं निदि-सड तदुवउत्तो स तम्पओ होइ ।
वत्ता वयणिज्जाओ, अण्णो त्ति समाणत्तिगो सो ॥ १५२८ ॥
तस्मादेतच्छब्दनयमनस्य तात्पर्यं, यः पुरुषाऽऽदिर्वक्ता यं यं
रूपादिकमर्थं तदुपयुक्तः रूपाण्युपयुक्तो निर्दिशति वक्ति, स
तन्मयो वाच्यार्थाऽऽत्मको भवति । कुत ? इत्याह-वक्ता वा-
च्योपयुक्तो वचनीयादन्य एव ज्ञवतीति कृत्वा । ततो वक्तृवच-
नीयसमानलिङ्गोऽयमस्य निर्देश इति स्थितम् ॥ १५२८ ॥

प्रकृतमुपदर्शयन्नाह-

सामाओवउत्तो, जीवो सामाइयं सयं चेव ।
निदिमइ जओ सव्वो, समाणत्तिगो स तेणेव ॥ १५२९ ॥

इह प्रस्तुते सामायिके निर्देश्य उपयुक्तो निर्देश जीवः सा-
मायिकमेव, भवतीति शेषः । नतश्चाऽसौ सामायिक निर्देशश्च
स्वकमेवाऽऽत्मानमेव निर्दिशति । कुत ? इत्याह-यतो यस्मा-
त्स्त्रीपुनपुसकरूपः सर्वोऽप्यसौ निर्देशः तदुपयुक्तत्वात् तेनैव
निर्देश्येन सामायिकेन समानलिङ्गो ज्ञवति, सामायिकार्थस्य
रूढितो नपुसकत्वात्, स्त्रियाः, पुंसो, नपुसकस्य वा सामायि-
कमभिधानस्य नपुसकलिङ्गनिर्देश एव भवतीति । आह-
यदि पुनर्नावस्य द्वैविध्यान्निर्देश्यनिर्देशकोभयवशतोऽपि निर्दे-
शः स्यात् तर्हि को दोषः ? । तथाहि-द्विविधो भावोऽर्थस्य
विज्ञान, परिणतिश्च, भावाजिधायिनश्च शुद्धनयाः । तत्र यदा
पुमानुपयुक्तं सामायिकं नपुसकमाह, तदा वक्तुर्नपुसकविज्ञा-
नान्यत्वाच्चपुसकनिर्देशोऽस्तु, निर्देशश्च मुखरोमाऽऽदिरूपपुरुष-

परिणतिमयत्वात् पुंनिर्देशोऽपि भवत्विति । अत्रोच्यते-भाष-
स्य द्वैविध्ये सत्यपि वस्तुनो विज्ञानमेवेहोपयोगरूपमधिक्रि-
यते, न पुनस्तत्परिणतिः, विज्ञानरूपस्यैवेह निर्देशस्याजिप्रेत-
त्वात् । आह-ननु शब्दोऽपि पुद्गलद्रव्यरूपो, निर्दिश्यत इति कृ-
त्वा निर्देश एवोच्यते, तत्किमिति तदुपयोगरूप एव निर्दे-
शोऽधिक्रियते । नैतदेव, शब्दस्य द्रव्यमात्रत्वात्, ज्ञानलक्ष-
णभाषग्राहिणश्च शब्दनयाः । अत एव पुरुषपरिणतेः सत्यपि
भावत्वे न तस्या इह ग्रहणम्, किं तु विज्ञानरूप एवात्र निर्-
देशो गृह्यते । तत्रैतत्स्यात्, शब्दप्रधान एव हि शब्दनयः,
तत्कथमिह शब्दरूपो निर्देशो नेष्यते ? । तदयुक्तम्, भाषा-
र्थापरिज्ञानात् । शब्दनयो हि शब्दादेवार्थज्ञानमभ्युपगच्छति, त-
द्भावभावित्वात्तस्य । एव च सति शब्दस्य ज्ञानकारणत्वात्,
कारणस्य च द्रव्यत्वात्, द्रव्यस्य च ज्ञावशून्यत्वात्, शब्दन-
यस्य च भावग्राहित्वाद् न शब्दमात्रप्रधानता युक्तेति । अ-
त्रापरस्त्वाह-ननु यद्युपयुक्तो वक्ता यमर्थमाह, तद्वशाज्निर्देश
इष्यते, ततो निर्देश्यवशाज्निर्देश इति प्राप्तम्, एवं च सति
सग्रहव्यवहारयोः शब्दनयस्य च को विशेषः ? । अत्रोच्यते-
संग्रहव्यवहारयोरुपयुक्तस्यानुपयुक्तस्य वा वक्तुरात्मनिरपेक्षो-
ऽजिधेयमात्रवशाच्छब्दमात्रमेव निर्देशः, इह तु बाह्यवस्तुप्रत्य-
यमात्रमुरीकृत्य य उपयोगमन्तस्मादन्यत्वाद्निधातुर्जावस्यो-
पयोगरूपं स्वरूपमेव निर्देशोऽङ्गीक्रियते । आह-यथेवम्, अ-
जुसूत्रादस्य को विशेषः, तस्याऽपि हि निर्देशकवशाद् निर्देशः,
स एवेहाप्यापन्नः ? । अत्राप्युच्यते-अजुसूत्राभिप्रायेणाऽनु-
पयुक्तस्यापि वक्तुः शब्दमात्रं निर्देशः, अत्र तु वाच्योपयो-
ग एव निर्देश इति विशेषः, इत्यलं प्रसङ्गेनेति ॥ १५२९ ॥

तदेव नयमतान्यजिधाय सम्यग्मिथ्याविभागमाह-

इह सव्वनयमयाई, परिच्छिमयाई समुदियाई तु ।

जइ एं वज्जऽवन्तर-निदेसनिमित्तसंगाही ॥ १५३० ॥

इत्येवमुक्तप्रकारेण सर्वाण्यपि नैगमाऽऽदिनयमतानि परीक्षवि-
पयाण्यन्योन्यनिरपेक्षतया एकैकांशग्राहीणि, अतो मिथ्यारू-
पत्वात् तास्यप्रमाणमिति प्राव । समुदितानि पुनस्तान्येवाऽ-
न्योन्यसापेक्षतया सपूर्णवस्तुग्राहित्वाज्ज्ञेन मतं भवति । कथ-
म्भूतं जैनं मतम् ? इत्याह-(वज्जेत्यादि) बाह्याऽऽभ्यन्तरा-
णि निर्देशस्य वचनस्य शब्दस्य निमित्तानि संग्रहीतुमभ्युपग-
न्तु शीलं यस्य तद् बाह्याऽऽभ्यन्तरनिर्देशनिमित्तसंगाहि । तत्र
बाह्याभ्यन्तराणि घटपटशकटाऽऽदीनि, आभ्यन्तराणि तु स्वरना-
मकर्मोदयतात्वादिकरणप्रयत्नादीनि निर्देशस्य निमित्तानि रू-
पव्यानि । समस्ततत्सामग्रीजन्यनिर्देशाभ्युपगमपरत्वेन सम्यग्-
रूपत्वाज्ज्ञेन मतं प्रमाणमितीह भावार्थः । आह-बाह्यो
घटाऽऽदिरर्थः शब्दस्य कथं निमित्तम्, सव्वन्नाज्ञावात् ? ।
तदयुक्तं, शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकसंयन्धस्य विद्यमानत्वात् ।
यद्यर्थस्य शब्दो वाचकः, तर्ह्यगृहीतसकेतस्यापि मेघच्छा-
ऽऽदेरसावर्थं प्रतिपादयेदिति चेत् । नैवम्, कर्मक्षयोपशमस-
व्यपेक्षस्यैव तस्य तत्प्रतिपादकत्वात्, क्षयोपशमस्य च मङ्गेता-
ऽऽदिसापेक्षत्वात् । न हि प्रदीप प्रकाशक इत्येतावन्मात्रेणैवा-
न्याऽऽदीनामप्यर्थं प्रकाशयति । ननु यदि क्षयोपशमापेक्ष शब्दो-
ऽर्थं प्रकाशयति, तर्हि सकेतकरणेऽपि तदप्रकाशनप्रसङ्गः, न
चेतदन्ति, गृहीतसङ्केतानामविगानेनार्थप्रतिपत्तिदर्शनात्, ततः
किमन्तर्गढकल्पक्षयोपशमकल्पनेन ? तदयुक्तम्, तथाहि-केपा-

चिञ्चरुमनीनां शास्त्रव्याख्यानाऽऽदौ विषमपटवाक्येषु विशिष्टक्योपशमाजवात्सकेतोऽपि कर्तुं न शक्यते, अन्ये तु सत्करणेऽपि नार्थे प्रतिपद्यन्ते । यदपि केषाञ्चिदपूर्वम्लेच्छभाषाऽऽदिश्रवणेऽकृतसंकेतानामपि ऊगित्येव कथमप्यर्थप्रतिपत्तिर्दृश्यते, तत्रापि क्योपशमस्यैवातिपटुत्वं हेतुः । तस्मात्कर्मक्योपशमऽऽदिसामग्रीसव्यपेक्षः शब्दो वाचकः, अर्थस्तु वाच्यः, इति शब्दार्थयोर्वैच्यवाचकभावलक्षणः सञ्जन्ध इति । तदेव व्याख्याता " कुविह पि नेगमनओ । " (१५०५) इत्यादि गाथा, तद्व्याख्याने च व्याख्यातमुपोद्घातनिर्युक्तिद्वारगाथाद्वयस्य द्वितीय द्वारम् ॥ १५३० ॥ विशेषः । आ० म० । निर्देशन निर्देशः । कर्माऽऽदिकारकशक्तिनिरनधिकस्य द्विकार्यमात्रस्य प्रतिपादने, "निर्देशे पदमा होइ ।" निर्देशे प्रथमा विभक्तिर्भवति । यथा-स वा अय चाऽऽस्ते, अह वा आसे । स्था० ८ ठा० । अनु० । प्रश्निते कार्ये नियतार्थे, उत्तरे, ज० ३ श्र० १ उ० । निर्देशो हि प्रथमतः कायप्रयोगेण भाषाख्यायादाय पञ्चाङ्गाकूपर्यासिकरणप्रयोगतो विधीयते । ज्यो० १ पाठः । हेतुदृष्टान्तोपदर्शनेन स्पष्टनरीकरणे, न० । उत्सर्गापचादाभ्यां प्रतिपादने, उत्त० १ अ० ।

गिदेसदोस-निर्देशदोष-पुं० । उचितनिर्देशाकरणरूपे सूत्रदोषे, अनु० । न च यत्र निर्दिष्टपदानामेकवाक्यता न क्रियते, यथेददेवदत्त स्यादयामोदन पचतीत्यभिधातव्ये पचतीति शब्दनाजिधत्ते । अनु० । विशेषः । निर्देशदोषो नाम यत्र वस्तुपर्यायवाचिनः पदार्थस्यार्थान्तरपरिकल्पनाऽऽश्रयणम् । यथा-द्रव्यपर्यायवाचिनां सत्ताऽऽदीनां छायादर्यान्तरपरिकल्पनमूलकस्य । आ० म० १ अ० २ खण्डः ।

गिदेसवत्ति [ए] -निर्देशवर्तिन-त्रि० । आज्ञावर्तिनि, " गिदेसवत्ती पुन जे गुरुण । " दश० ९ अ० २ उ० ।

गिदीत्य-निर्दोष्य-न० । निर्भये, व्य० ४ उ० । स्वस्थे, व्य० ७ उ० ।

गिदीम-निर्दोष-त्रि० । निर्वच्ये, पञ्चा० ७ विव० । "अलियमुवघायजाणिय ।" इत्यादिद्वित्रिशत्सूत्रदोषरहिते, स्था० ७ ठा० । आ० म० । अनु० । हिंसाऽऽदिदोषरहिते, अनु० । समस्तोक्तानुक्तदोषविप्रमुक्ते, विशेषः । दोषस्याभावे, व्य० १ उ० । अप्रायश्चित्ते, नि० चू० १ उ० । (व्याख्या 'सुत्त' शब्दे वक्ष्यते)

गिद्ध-स्निग्ध-पुं० । सयोगे सति सयोगिना बन्धकारणे रसः प्रेदे, " एगे गिद्धे । " स्था० १ ठा० । पुञ्जलद्रव्याणां मिथः सयुज्यमानानां बन्धनिबन्धने तैलाऽऽदिस्थिते रसे, अनु० । कर्म० । आचा० । सस्नेहे, त्रि० । ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । आच० । स० । " डाञ्चं ओसढ रसिय मणुणण गिद्ध लुक्ख । " आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ५ उ० । रात्रिभोजनाज्यङ्गसूत्रयोर्यद् गृहाऽऽदिकं तैलवर्जितमस्त्रं भवति तदेव स्निग्धमुच्यते । वृ० ५ उ० । अरुद्धे, कल्प० २ क्षण । जीत० । औ० । प्रज्ञा० । ज० । कान्ते, प्रश्न० ४ आश्र० चार । त० । औ० । "गिद्धतेभा ।" स्निग्ध मनोहर तेजो यासां ता स्निग्धनेजस । जी० ३ प्रति० ४ उ० । "गिद्धपाणिलेहा ।" वनखण्डाऽपेक्षया स्निग्धा पाणौ रेखा यासां ता । जी० ३ प्रति० ४ उ० । प्रश्न० । जी० ।

गिद्धअ-देशी-अविभिन्नगृहे, दे० ना० ४ वर्ग ३८ गाथा ।

गिद्धत-निर्धर्म-त्रि० । नितरामग्निसंयोगेन यद् ध्मात् विशो-धितम् । जी० ३ प्रति० ४ उ० । औ० । दग्धमले, औ० । त० । प्रश्न० ।

गिद्धधस-निर्धन्धस-पुं० । प्रवचनोपघातनिरपेक्षे, आव० ३ अ० । निर्दये, दे० ना० ४ वर्ग ३७ गाथा ।

गिद्धच्छवि-स्निग्धच्छवि-स्त्री० । स्निग्धा च कान्तिमती उ-विस्त्यक् । कान्तत्वचि, " सुवचनवने सुकुमारया य, गिद्धच्छ-वी । " वृ० ३ उ० ।

गिद्धण-निर्धन-त्रि० । "सर्वत्र त्ववरामचन्द्रे" ॥७१२७६॥ इति रत्नोप । " द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्व " ॥८१२७०॥ इति ढकाराऽऽगमः । प्रा० २ पादः । गोमहिष्यादिरहिते, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

गिद्धस्य-निर्वान्यक-त्रि० । धान्यकणविवर्जिते, त० ।

गिद्धफासणाम[ण]-स्निग्धस्पर्शनामन्-न० । स्पर्शनामभेदे, यद्दद्याज्जन्तुशरीरं घृताऽऽदिवत् स्निग्धं भवति तत् । कर्म० १ कर्म० ।

गिद्धमण-निर्धमन-न० । काले, जलनिर्गममार्गे, स्था० ५ ठा० १ उ० । 'खाव' इति देशप्रसिद्धम् । त० । "कुणालाप गिद्धमण-मूले वसही वरिसायावे देवयाणुकपेण न वरिसः ।" आ० म० १ अ० २ खण्डः । ऋद्धिरससातगौरवैर्युक्तत्वेन मृत्वा यक्तत्वमुपागते आर्यमद्ववाचार्ये, आव० ४ अ० । गृहजलप्रवाहे, दे० ना० ४ वर्ग ३९ गाथा (आर्यमद्वकथा 'अज्जमगु' शब्दे प्रथमभागे २११ पृष्ठे गता)

गिद्धमाअ-देशी-अविभिन्नगृहे, दे० ना० ४ वर्ग ३८ गाथा ।

गिद्धम्म-निर्धर्म-त्रि० । निर्गतो धर्मात् शुनचारित्रलक्षणादिति निर्धर्मः । प्रश्न० १ आश्र० चार । धर्मादपकान्ते, प्रश्न० १ आ-श्र० द्वार । अविभिन्नगृहे, दे० ना० ४ वर्ग ३८ गाथा ।

निर्धमन्-त्रि० । निर्गतो धर्मो यस्य । असयतीचृते, व्य० १० उ० । पार्श्वस्थाऽऽदिपु, नि० चू० १ उ० । एकमुखयायिनि, दे० ना० ४ वर्ग ३५ गाथा ।

गिद्धारुण-निर्घाटन-न० । निष्कालने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

गिद्धारण-निर्धारण-न० । निर्धृ-णिच-ल्युट् । जातिगुण-क्रियासंज्ञाणि समुदायादेकदेशस्य पृथकरणे, यथा " नराणां क्वत्रिय शूरः " इत्यादौ नररूपसमुदायात् क्वत्रियजातेरेकदेशस्य शूरत्वेन पृथकरणम् । वाच० । आचा० ।

गिद्धुणे-निर्दूय-अव्य० । प्रस्फोट्येत्यर्थे, " अणिस्सिए स-णिद्धुणे धुम्मले । " दश० ७ अ० ।

गिद्धूम-निर्धूम-त्रि० । धूमरहिते, "गिद्धूमं च गामं, महिलाशू-त्रं च सुन्नय दद्दु ।" निर्धूमं ग्रामं दृष्ट्वा अतीव भिक्षाप्रस्ताव इति ज्ञायते । आ० म० १ अ० २ खण्डः ।

गिद्धूमग-निर्धूमक-पुं० । अपवृत्तलक्षणेभेदे, यत्प्रभावतो राज्यमनु-शासति रन्धनीयमेव न भवति । व्य० ३ उ० ।

गिद्धूय-निर्धूत-त्रि० । अपनीते, रा० ।

अर्थ कथातो ज्ञेय-

"आसीत्प्रतिष्ठानपुरे, श्रेष्ठी नागवसु पुरा ।

नागश्रीः श्रेष्ठिनी तस्य, नागदत्तस्तु नत्सुत ॥ १ ॥

निर्विषकामजोग' सन्, व्रतमादत्त सोऽन्यदा ।

जिनकल्पिकसत्कार, दृष्ट्वाऽवादीद् गुरूनिदम् ॥ २ ॥

जिनकल्पं करिष्येऽह-मप्याचार्यैर्निवारितः ।

स्वयं स्वीकृत्य तं चक्रे, प्रतिमां व्यन्तरौकसि ॥ ३ ॥

सम्पद्गृहा देवतया, मा चिनइत्यवसाविति ।

स्त्रीरूपेणोपहाराऽऽद्य, गृहीत्वाऽऽगत्य तत्र सा ॥ ४ ॥

अर्चित्वा व्यन्तरं स्माऽऽद, गृहाण क्षणकोद्धृतम् ।

प्रदृश्यभोज्य गृहीत्वा तत्, स्वादित्वा प्रतिमां स्थित ॥ ५ ॥

अतीसारोऽस्य सजातो, देवताऽऽस्यद् गुरोरिदम् ।

साधून् प्रेष्याऽऽनयत् स, देवताऽकथयत्पुन ॥ ६ ॥

दद्यात् विल्वगिरं दत्तं, स्वस्थोऽभूच्छिञ्चितस्ततः ।

पुनरेतन्न कर्तव्य, गता निष्प्रतिकर्मता ॥ ७ ॥ आ० क० ।

स० । आचा० ।

शिपिमियार-निष्प्रतीकार-त्रि० । अचिकित्स्ये, प्रश्न०४ सम्ब०
द्वार ।

शिपिमित्रवत्-निष्प्रतिपक्ष-त्रि० । बाधकरहिते, स्या० ।

शिपिस्त-निष्पन्न-त्रि० । सिद्धे, पञ्चा० ८ विद्य० ।

शिपिस्तजोग-निष्पन्नयोग-पु० । योगविशेषे, यो० ।

तद्विद्धं चेदम्-

"दोषव्यपाय परमा च वृत्ति-

रौचित्ययोगः समता च गुर्वी ।

चैराऽऽदिनाशोऽथ शतम्भरा धी-

निष्पन्नयोगस्य तु चिह्नमेतत् ॥ १ ॥ यो० १३ विव० ।

शिपिस्तमेऽणीय-निष्पन्नमेदनीक-पु० । निष्पन्ना, क्रोऽर्थ १-नि-
ष्पन्नसर्वशस्या मेदिनी यत्र स तथा । शस्यनिष्पत्तिकाले, "णि-
ष्पन्नमेऽणीयसि कावसि य मुन्यपक्वीन्निपसु जणवपसु ।" क-
ल्प० ४ क्षण ।

शिपिस्त-निष्पन्न-त्रि० । स्वभावतः पत्ररहिते, व्व० १ उ० ।

शिपिस्त-निष्पत्ति-स्त्री० । निष्पादने, व्य० १ उ० । सिद्धौ, स्था० ६

डा० । विशेषः । गच्छवासे गुणोऽयमपि-"णिपत्तिसंताणो" नि-
ष्पत्तिः सद्गुणत्वेन शिष्यसंस्थिः । फलसन्तानसाधनसमर्थधा-
न्यनिष्पत्तिस्तुल्य, ततः सन्तान शिष्यप्रशिक्षाऽऽदिवशः ससारग-
र्तगताङ्घ्रिवर्गस्य निर्गमनसोपानपरम्परारूपः । पञ्चा० १८ विव० ।

शिपिस्त-निष्पन्न-पु० । प्रमारहिते, "देवे चइस्सामीति जाणइ
विमाणाभरणाइ शिपिभाइ पासित्ता ।" विमानाऽऽभरणाना नि-
ष्पन्नत्वमौत्पातिक तच्चक्षुर्विभ्रमरूपं वा । स्था० ३ डा० ३ उ० ।

शिपिस्त-निष्पन्न-त्रि० । बाह्याऽऽज्यन्तरपरिग्रहरहिते,
उत्त० १४ अ० । क्वचिद्विद्यमानस्वीकारे, उत्त० १४ अ० ।

शिपिस्त-निष्पत्ताक-पु० । जरते वर्षे भविष्यति चतुर्दशे ती-
र्थकरे, स० । ती० ।

शिपिस्त-निष्पाण-त्रि० । उच्छ्वासाऽऽदिरहिते, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

शिपिस्त-निष्पाव-पु० । वृद्धाऽऽख्ये धान्यभेदे, "शिपिवाई
धम्मा, गधे वाङ्गपलकुलसुणाऽऽई ।" इति धान्येषु निष्पाव-
पुत्राकधान्यम् । वृ० ५ उ० । ज० ५० । स्था० । ज० । दश० ।

आचा० । सत्रिभागकाकण्या त्रिभागोन्मुञ्जाद्वयेन वा निवृत्ते
प्रतिमाने, अनु० ।

निष्पाप-त्रि० । पापरहिते, वाच० ।

शिपिस्त-निष्पिपास-त्रि० । पिपासायास्तृष्णाया निर्गते
निष्पिपास । निस्पृहे, उत्त० १६ अ० । निराकाङ्क्षे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । नि स्नेहे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

शिपिस्त-निःस्पृह-त्रि० । उच्छादिते, प्रा० २ पाद । समस्तपर-
भावागमितापरहिते, अष्ट० ११ अष्ट० ।

शिपिस्त-निष्पिपान-न० । निश्चयेन पीरने, आचा० १ श्रु०
४ अ० ४ उ० ।

शिपिस्त-निष्पुंसन-न० । "क-ग-ट-ड-न-द-प-श-ष-
स-ऋ-पामूर्ध्वं लुक्" ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति षलुक् । "अनादौ
अपाऽऽदेशयो द्वित्वम्" ॥ ८ । २ । ८६ ॥ नो लु । स्फोटने, प्रा०
१ पाद ।

शिपिस्त-निष्पुरुषनाटक-न० । निर्गता रहिता । पुरुषा
यस्मिन्नाटके तन्निष्पुरुषनाटकम् । केवलस्त्रीपात्रमये नाटके,
सङ्गा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

शिपिस्त-निष्पुत्राक-पु० । आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां जरते
वर्षे भविष्यति वलदेवजीवे चतुर्दशे तीर्थकरे, ती० २० कल्प ।
प्रव० । स० । ति० ।

शिपिस्त-निष्पन्द-त्रि० । य० स० । "स्प-स्पयो फ" ॥ ८ । २ ।
५३ ॥ इति स्पस्य फ । प्रा० २ पाद । हस्ताऽऽद्यवयवचलनर-
हिते, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । अन्त० । "उअ शिपिस्तनिष्पदा,
जिसिणीपत्तस्मि रेहइ वत्ताआ ।" प्रा० २ पाद ।

शिपिस्त-निष्पन्न-त्रि० । परिनिष्ठिते, विशेषे । "भयवया क-
हित निष्पन्नो ।" आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

शिपिस्त-देशी-निर्दये, दे० ना ४ वर्ग ३७ गाथा ।

शिपिस्त-निष्पाद्य-अव्य० । निर्माप्येत्यर्थे, पञ्चा० ७ विव० ।

शिपिस्त-निष्पादित-त्रि० । योग्यतामापादिते, आचा० १ श्रु०
८ अ० १ उ० । "ताहे तस्मि दिवसे समयसइस्सेण तत्त नि-
ष्पादितं चित्तेइ ।" आ० म० २ अ० ।

शिपिस्त-निष्पादन-न० । करणे, आसेवने, आच० ४ अ० ।

शिपिस्त-निष्पाव-पुं० । "स्प-स्पयो फ" ॥ ८ । २ । ५३ ॥ इति
स्पभास्य फ । प्रा० २ पाद । वल्लुनामके धान्यभेदे, ज० २ वक्र० ।

शिपिस्त-निष्फटित-त्रि० । निष्काशिते, आ० म० १ अ० २
खण्ड । नि सारिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० । अपहृते, स्था० ३
डा० ४ उ० ।

शिपिस्त-निष्पेष-पु० । "स्प-स्पयो फ" ॥ ८ । २ । ५३ ॥ इति
स्पस्य फ । "द्वितीयतुर्थयोरुपरि पूर्व" ॥ ८ । २ । ६० ॥ इति
फस्योपरि प । प्रा० २ पाद । सघर्षे, वाच० । शब्दनिर्गमे, दे०
ना० ४ वर्ग २६ गाथा ।

गिवंध-निबन्ध-पुं० । नि-बन्ध-घञ् । काव्यविशेषे दैवत्वेन प्रति-
श्रुते वस्तुनि, "निबन्धो छव्यमेव" इति स्मृतिः । "अस्मापि-

यरो य पुत्तनेहेण अणुजाणंति, नेच्छं निवधे वि कए, कहं सुचिररक्खिय वय भजामि ? । ” आ० ४ अ० ।

शिवंधण-निवन्धन-न० । निवन्धतेऽनेनात्र वा ल्युट् । हेतौ, वाच० । विशेष० । आद्यमन्त्रे, विशेषः । वीणायास्तन्त्रीनिवन्धनोर्ध्वभागे च । भावे ल्युट् । चन्धने, वाच० ।

शिवंधणवियोग-निवन्धनवियोग-पुं० । निमित्तविरहे, द्वा० २५ द्वा० ।

शिवद्ध-निवद्ध-त्रि० । निर्गमिते, स० १ अ० ।

शिवोद्विजमाण-निवोदयमान-त्रि० । निमज्जमाने, प्रश्न० ३ आ० १० द्वार ।

शिव्वल-निर्वल-त्रि० । निर्गतं वलं सामर्थ्यं यस्येति निर्वलम् । निःसारे, आ० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

शिव्वलासय-निर्वलाशक-पुं० । निर्वलं निस्सारमन्त्रप्रान्ताऽऽदिकं यद् व्यय, तदशकस्तद्भोजी । अभिग्रहविशेषेण वल्लचणकाऽऽदिमात्रभोजिनि, आ० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

शिव्वद्विय-निर्वलित-त्रि० । शुक्लाशुद्धस्वरूपे, विश्ले० ।

शिव्वंजण-निर्वंजन-न० । पक्वान्नोत्तीर्णदग्धघृते, ध० ३ अधि० । प्रश्न० ।

शिव्वज्ज-देशी-उद्याने, दे० ना० ४ वर्ग ३४ गाथा ।

शिव्वज्ज-निर्जर्तन-न० । अरे दुष्टकर्मकारिन्नपसर दृष्टिमा-र्गादित्यादिरूपे (प्रश्न० २ आ० १० द्वार) आक्रोशविशेषे कटुक-वचने, प्रश्न० ३ आ० १० द्वार । अहुत्यादिना तर्जने, नि० चू० १ उ० ।

शिव्वज्ज-निर्भर्तना-स्त्री० । न त्वया मम प्रयोजनमित्यादि-परपत्रवचने, भ० १५ श० ।

शिव्वज्ज-निर्जय-त्रि० । इहसोकाऽऽदिमसज्जयाविप्रमुक्ते, आ० ४ अ० । प्रश्न० । गतजीके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । आ० म० । अविद्यमानराजाऽऽदिजये, प्रश्न० ३ सम्य० द्वार । भयरहिते, यत्र भयं न विद्यते । “ शिव्वज्ज जत्थ चोरभयं नत्थि ” । नि० चू० १ उ० ।

शिव्वज्ज-निर्भजना-स्त्री० । निश्चिता भजना निर्भजना । नि-श्चिते भागे, औ० । “ द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ” ॥ ८ । २ । ६० ॥ इति ऋकारोपरि वः । प्रा० २ पाद ।

शिव्वज्ज-निर्जर-न० । नि शयेण भरो भारोऽत्र । अतिमात्रे तद्-युक्ते, त्रि० । वाच० । “ मेघो य शिव्वमरं वरिसइ । ” आ० म० १ ध० २ खण्ड ।

शिव्वज्ज-निर्जिघ्रमाण-त्रि० । नितरामतिशयेन भिद्यमा-ने, जी० ३ प्रति० ४ उ० । जं० । प्रावल्याभावेनाधो विदार्य-माणे, “ अहं जते ! कोट्टपुमाणं वा० जाव केतपुमाणं वा अ-णुवायंसि उच्चिज्जमाणं शिव्विज्जमाणं वा । ” म० १८ श० २ उ० । जं० ।

शिव्व-निभ-त्रि० । सदृशे, जं० ३ वक्त्र० । उत्त० । औ० ।

शिव्व-निभङ्ग-पुं० । गात्राणां भञ्जने, प्रश्न० १ आ० १० द्वार ।

शिव्व-निभेत्त-निभेत्ता-न० । उदाहरणमात्रे, नि० चू० ५ उ० ।

शिव्व-निभाल-धा० । दर्शने, सुरा० । “ संघावारनिवेसे निजालेहि । ” भा० म० १ अ० २ खण्ड । आ० १० ।

शिव्वेद्वण-देशी-न० । गृहे, “ सोमलच्छीनिमेत्तण । ” कट्टप० ३ कण ।

शिव्व-न्यस्-धा० । नि-अस् । स्थापने, “ न्यसो शिव्वणुमौ ” ॥ ८४१६६ ॥ इति न्यस्यतेऽस्माददेशः । ‘ शिव्वः । ’ न्यस्यति । प्रा० ४ पाद ।

शिव्वतणा-निमन्त्रणा-स्त्री० । विषयोपभोगं प्रति प्रार्थने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । भोगोपभोगं प्रति अभ्युपगमकरणे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । अनु० । आ० १० । औ० । अगृहीतेनाशनाऽऽदिनाऽहं जवदर्थमगनाऽऽद्यानवामीत्येव भूतायां (ध० २ अधि०) भक्तितः प्रार्थनायाम्, पञ्चा० १२ विव० । स्था० । जीत० । नि० चू० । ध० । भ० ।

अथ निमन्त्रणायाः सामाचार्याः स्वरूपम्-

सज्जायाहुवाओ, गुरुकिच्चे सेसगे असंतम्पि ।

तं पुच्छिऊण कज्जे, सेसाण शिव्वतणं कुज्जा ॥ ३८ ॥

(सज्जायाहुवाओ चि) साध्यायध्यानाऽऽदिकरणपरिश्रान्तः सन् गुरुकृत्ये रत्नाऽऽधिककार्ये विश्रामणावस्त्रपरिकर्माऽऽदौ, शेषके कृतावशेषे, असत्यविद्यमाने, किम् ? अत आह-तं गुरु-म्, पृष्ट्वा यदुताऽहं साधुनिमित्तं भक्ताऽऽद्यानवामीत्यापृच्छ्य, कार्यं ऋक्तपानकाऽऽदिप्रयोजने, तद्विषयमित्यर्थः । शेषाणां गुरुव्य-तिरिक्तानाम् निमन्त्रणमामन्त्रणं भवदर्थं भक्ताऽऽद्यानवामीत्येव-सक्तणम्, कुर्याद्विदध्यादिति गाथाऽर्थः ॥ ३८ ॥

किमित्येवं सदा व्यापृतेनैवाऽऽसितव्यमित्यत आह-

दुल्लहं खलु माणुयत्तं, जिणवयणं वीरियं च धम्मम्पि ।

एयं लद्धूण सया, अपमाओ होऽ कायवो ॥ ३९ ॥

दुर्लभं खलु दुष्प्रापमेव, मनुजत्व मानुषत्वम् । तथा-जितवच-नमर्हन्मतं, वीर्यं चोत्साहश्च, धर्मे चारित्र्यमविषये, चण्डः पदत्रयेऽपि दुर्लभत्वसन्धनार्थः । किं चातः, एतन्मनुजत्वाऽऽदि-त्रयम्, लब्ध्वा प्राप्य, सदा सर्वदा, अप्रमादो धर्मकार्येष्वना-लस्यम्, जवानि स्यात्, कर्तव्यो विधेयः । इत्यतः स्वाध्यायाऽऽ-दिशिखे न निमन्त्रणा कार्येति गाथाऽर्थः ॥ ३९ ॥

दुर्गततरणायररय-एगहणतुल्लं जडं किच्चं ति ।

आयतिफलमद्भुवना-हणं च शिव्वणं मुण्येयव्वं ॥ ४० ॥

दुर्गतस्य दरिद्रस्य रत्नाकरे विचित्रमाणिक्योत्पादस्थाने प्रा-प्तस्य यद्भूतग्रहणं माणिक्योपादानं, तेन यत्तुल्यं सहजमभिला-षोपरमाभावसाधर्म्यात्तदुर्गततरणाकररत्नग्रहणतुल्यम् । किं त-दित्याह-यतीनां साधूनाम्, कृत्यं कर्त्तव्यं स्वाध्यायवैयावृत्याऽऽदि । यथा हि दुर्गतस्य रत्नाकरे गतस्य रत्नग्रहणे इच्छाया अविच्छे-दो भवति, एवं साधोश्चरणमधिगतस्य वैयावृत्याऽऽदिषु साधु-कृत्येष्वनवच्छिन्ना वाञ्छा स्यादिति दुर्गततरणाकररत्नग्रहणतुल्यं यतिकृत्यमित्युक्तम् । इति शब्दप्रयोगं दर्शयिष्यामः । तथा आयताधागामिकाले, परमवे इत्यर्थः । फलं साध्यमस्ये-त्यायतिफलम् । पाठान्तरेण-आयतफलं मोक्षफलम् । तथा-अधुवाणि नश्वराणि साधनानि मानुष्यक्तेजसाद्यादीनि यस्य तदधुवसाधनम् । चण्ड-समुच्चयार्थः । इत्येतन्निपुणं स-म्यक् ‘ मुण्येयव्वं ति ’ ज्ञातव्यम् । ज्ञातं च तदैव स्याद्यदा सततं तत्राऽप्रमादो विधीयते । इति गाथाऽर्थः ॥ ४० ॥

गुरुमापृच्छ साधुनिमन्त्रणा कार्येत्युक्तम्, अथ तमनापृ-
च्छैव प्रत्यासन्नताऽऽदिकारणात् साधवो
निमन्त्रितास्तदा को विधिः ? इत्याह-

इयोरैसं परिक्रिते, गुरुपुच्छाए णिओगकरणं ति ।
एवमिणं परिसुच्छं, वेयावच्चे तु अकए वि ॥ ४१ ॥

इतरेषामपि गुर्वपेक्षया शेषसाधूनामपि, आक्षिप्ते उपन्यस्ते
निमन्त्रणे, गुरुपुच्छाया रत्नाधिकप्रभस्य, नियोगकरणमवश्य-
तया विधानम्, युक्तमिति शेषः । इदमुक्तं भवति-वद्यपि शेष-
साधुविषया निमन्त्रणोपन्यस्ता, तथाऽपि न तद्वचनादेव प्रवर्ति-
तव्यम्, अपि तु गुरुपुच्छाऽवश्यं विधेयेति । इति शब्दो वाक्यार्थ-
समाप्तौ । कस्मादेवमित्याह-एवमुक्तन्यायेन गुरुप्रभपूर्वत्वत्तणे-
न, इदं शेषसाधुनिमन्त्रण, परिशुद्धमेव निर्दोषमेव, भवतीति ग-
म्यम् । “सो विदिना व” इत्यादिपूर्वोक्तप्रामाण्यात् । ननु यदि
पृष्ठे गुरुवार्थेलाभो वा न ज्ञेयस्तदा प्रकाऽऽदेरसंपादनेन नि-
मन्त्रणस्य निष्फलत्वात् कथं परिशुद्धताऽस्येत्याह-वैयावृथे
प्रकाऽऽदिदाने, तुशब्द एवकारार्थो योजित एव । अकृतेऽप्य-
विहितेऽपि, आस्तां विहिते । भावनस्तस्य कृतत्वात्, गुर्वाज्ञाक-
रणस्यैव च महाफलत्वात्, गुरोरपि पुष्टाऽऽलम्बनतस्तन्निषेध-
नाञ्च यथाकथञ्चित् । क्वचित् “वेयावच्चे तु” इति पठ्यते । तत्र
वैयावृथमेव तन्निमन्त्रणमिति प्रक्रमः, अकृतेऽपि वैयावृथे ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ४१ ॥ पञ्चा० १२ वि० ।

णिमंतेमाण-निमन्त्रयत्-त्रि० । निमन्त्रणं कुर्वाणे, “तत्रो पच्छा
तस्स गिदे णिमंतेमाणस्स अणिमंतेमाणस्स ।” आचा० २ भु०
१ चू० २ अ० ३ उ० ।

णिमंसू-देशी-तकणे, दे० ना० ४ वर्ग ३२ गाथा ।

णिमग्ग-निमग्न-त्रि० । अधोजलगमनानि कुर्वाणे, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार । पट्ठाऽऽद्यवसन्ते, औ० । आ० म० ।

णिमग्गजला-निमग्नजला-स्त्री० । निमज्जत्यस्मिन् तृणाऽऽदि-
कमलस्रिष वस्तुजातमिति निमग्नम्, बहुलवचनादधिकरणे कप्र-
त्ययः । निमग्नं जलं यस्यां सा तथा । तमिस्सगुहाया मध्ये
वदन्त्यां नद्याम्, ज० ३ वत्त० । आ० चू० ।

णिमज्जग-निमज्जक-पु० । वानप्रस्थभेदेषु, ये क्षानार्थं निमग्ना
एव क्षणं तिष्ठन्ति । नि० १ भु० ४ वर्ग १ अ० । औ० । म० ।

णिमज्जण-निमज्जन-न० । जलप्रवेशे, ग० २ अधि० । भू० ।

णिमिअ-स्थापित-त्रि० । “केनाप्फुष्ठाऽऽद्यः” ॥ ८५ ॥ १२५॥
इति स्थापितस्य निमिअदेशः । न्यस्ते, प्रा० ४ पाद ।

णिमित्त-निमित्त-न० । हेतौ, कारणे, विशेषे । सहकारिकार-
णे, निमित्तकारणे च । सूत्र० २ भु० २ अ० । अष्ट० । उपष्ट-
भकारणे, विशेषे । आ० म० । व्य० । द्वे शब्दस्य निमित्ते ।
तद्यथा-व्युत्पत्तिनिमित्तं, प्रवृत्तिनिमित्तं च । यथा गोशब्द-
स्य । तथाहि-गोशब्दस्य व्युत्पत्तिनिमित्तं गमनक्रिया, गच्छ-
तीति गौरिति व्युत्पादनात् । तेन च गमनेनैकार्थिसमवायतया
बहुपक्षकित सास्नाऽऽदिमत्त्व, तत्प्रवृत्तिनिमित्तं, तेन गच्छति,
अगच्छति वा गोपिण्डे गोशब्दं प्रवर्तने, उभययामप्यवस्थायाम्
प्रवृत्तिनिमित्तभावात् । अश्वाऽऽदौ तु न प्रवर्तते, यथोक्त-
रूपस्य प्रवृत्तिनिमित्तस्य तत्राभावात् । व्य० १ उ० । प्रयोजने,
५२१

फले, सचा० १ अधि० १ प्रस्ता० । अतीतानागतवर्तमानवस्तुप-
रिज्ञानहेतौ ज्ञानविशेषे, प्रब० ७३ द्वार ।

निमिअमाह-

तिविहं होइ निमित्तं, तीयपट्ठपन्नऽणागयं चेव ।
तेण न विणा उ नेयं, नज्जइ तेणं निमित्तं तु ॥

त्रिविधं भवति निमित्तम् । तद्यथा-अतीत, प्रत्युत्पन्नम्,
अनागतं च । कालत्रयवर्तिताज्जाभाऽऽदिपरिज्ञानहेतुश्चुमा-
मणिप्रभृतिकः, शास्त्रविशेष इत्यर्थः । कुत ? इत्याह-तेन वि-
धक्कितशास्त्रविशेषेण, विना हेतुं ज्ञाभालाभाऽऽदिकं, न ज्ञायत
इति लाभाऽऽदिज्ञाननिमित्तत्वाभिहितमुच्यते । एतानि कौ-
तुकाऽऽदीनि य आजीवति स तत्तदार्जीवको मन्तव्य इति ।
भू० १ उ० । आ० म० । आवा० । ग० । प० व० । ध० । दर्श० ।

जे जिक्खू तीतं निमित्तं करेइ, करतं वा साइज्जइ ॥७॥
जे जिक्खू पणुप्पसं निमित्तं वागरइ, वागरतं वा साइज्जइ ॥८॥
जे जिक्खू अणागयं निमित्तं करेइ, करतं वा साइज्जइ ॥९॥
जे जिक्खू पणुप्पसं निमित्तं वागरति-भागमस्स काले ज्ञा-
नादि वागरेति ।

छन्विह णिमिअ इमं-

लाभाद्याभं सुहृदु-कखं जीवितमरणऽतीतवज्जाइ ।

गिहिअस्यतित्थियाण व, जे भिक्खू वागरिज्जा णं ॥८५॥

लाजालाज सुह दुक्ख जीवित मरण । एतानि छु अतीतका-
लवज्जाणि वागरेति, वट्टमाणे एस्से चेत्यर्थः । गिहीण, अस्थिति-
थियाण वा जो वागरेज्ज भिक्खू, सो आणादी दोसा पावेज्ज ।

छन्विहवट्टमाणप्रदर्शनार्थं गाथा-

पट्टविओ मे अमुओ, वज्जति ण लज्जति व तस्सिमा वेद्धा ।
मीमं सा दुक्खी हं, सुही ति अमुअं व ते दुक्खं ॥ ८३ ॥

अमुगो मया अमुगसमीव पेलितो लाजणिमित्त, सो तत्थ तं ल-
जेज्ज वा, णो वजेज्जा ? अथवा इमा तस्स आगमणवेला, सो वज्ज-
लाजो अवच्छलाभो वा आगच्छति, ण वा ? सीमं सद्धा वा कोइ
पुच्छेज्ज-किमहं सुही, दुक्खी वा ? अहवा-वट्टमाणकाले चेव
वागरेति-इमं ते सारिरं दुक्खं, माणसं वा वट्टति ।

गाथा-

जीवति मओ चि वा सं-कितम्पि एगतरगस्स णिदेसे ।

एवं होइति तुज्जं, तस्स व ज्ञाभाऽऽदयो एस्सो ॥८४॥

कोइ विदेसत्थो ण एज्जति-जीवति, मतो वा ? एरिसे सकि-
ते पुच्छितो एगतराणिदेसं करेज्ज, एव वट्टमाणे, एस्से वा
जस्स पुच्छिज्जति सो पक्खस्सो, परोक्खो वा । पक्खस्सो भण-
ति-तुज्जं एस्सकाले एव होइति-लाजो, अलाजो वा, सुह,
दुक्ख वा, जीविय, मरण वा । परोक्खे-तस्स एस्से काले इमो
लाजो, अलाभो वा, सुह, दुक्ख, जीवित, मरण वा जविस्सइ ।

जीवइ चि जणिते गाथा-

आणंदं अपरिहय, संखमिकरणं च उभयथा होति ।

खिन्नादिमरणकोट्टण, अधिकरणमणागए वा वि ॥८५॥

आणंदं अपरिहयं करोति, वर्त्तमानक इत्यर्थः । मतो चि भणिते
सखडिकरणं करोज्ज । एव उज्जयहा अविधे अधिकरणदोसो
भवति । अहवा-मनो चि भणिते खिन्नचित्तो भवे, मरति

वा, उरसिरकुट्टणादि वा करेज्ज, मितकिञ्चकरणेसु वा अधिकरणं जवे । अहवा-अणागते णिमित्ते वागरेते एते स्मिन्नचित्ता-
ऽऽदिया दोसा जवति ।

ज च णिमित्तवद्वेण कज्जसंघणं करेज्ज-

उच्छादो विसीदंते. अगंतुकामस्स होति गणं तु ।

अधिकरणधिराकरणं, कयविक्रयसांणियत्ती य ॥ ८६ ॥

अणागतणिमित्तवागरणेण कज्जे विसीदतस्स उच्छादो कतो जवति, लाभत्थिणो परदेसा अगंतुकामस्स अवस्सं ते लाभो भविस्सति त्ति गमणं करोति । किसिमादिअधिकरणेसु विसीदतस्स अवस्सं तुदो जविस्सति त्ति वागरिण अधिकरणे स्थैर्यं भवति । अहवा-परदेसं गंतुकामस्स इहेव लाभो भविस्सति त्ति धिराकरणं भवति, इमं किण्णादि, इतो कम्ममारभातो साणियत्ता इमस्मिं कम्मारेजे पयट्टसु, एवं ते लाभो भविस्सति, एव अधिकरणदोसा ।

एवमापसदोसा-

आएमविसंवादे, पओसनिच्छुजणमादि वोच्छेओ ।

अधिकरणं अस्सेण व, उच्छादो अणस्सवादो य ॥ ८७ ॥

आएसे य विसंवादि पदोसं गच्छेज्ज, वसही वा णिच्छुमे-
ज्ज, आहारादिवसदीण वा वोच्छेदं करेज्ज, अस्सेण वा निमि-
त्तिण सक्कि अधिकरणं भवे, अस्सेण वा निमित्तिण संवादि-
ते साधूण अणस्सवादो जवति, उच्छादो य भवेज्ज ।

गाहा-

नियमा तिकाव्विसए, नेमित्ते छुव्विहे भवे दोसो ।

सयमेव वट्टमाणे, उजए वा तत्थिमं णातं ॥ ८८ ॥

णियमा अवस्सदोसो जवति तिकालविसए-अतीते, वट्टमा-
णे, एस्से य । छुव्विहे लाभदिप सयमेव वर्त्तमानकाले आदेसे
दोसो भवति, उभयमिति-अप्पणो, परस्स वा । तत्थिमं णातं
दृष्टान्त इत्यर्थः ।

गाहा-

आकंपिया निमित्ते-ए जौडणी जौतिए चिरगनम्मि ।

पुव्वभणितं कहेती, आगतो रुटो य वज्जवाए ॥ ८९ ॥

एगो णिमित्तो, तेण जौतिणी गामसामिणी आकंपिना-अवि-
संवानिणिमित्तेण आउट्टिना । अस्सया सा जौतिणी जौतियं
चिरगतं पुच्छति-कया सो भौतिओ आगच्छति ? । तेन
कहियं-अमुगदिणे अमुगवेलाए आगच्छति । सो य आग-
तो । ताहे तस्स णेमिच्चियपुव्वभणितं इत्थमादिपरियणो
सव्वं कहेति । तस्मिं कहिते सोऽतीसाखुजावेण रुटो बलवाए
सपुच्छति ।

गाहा-

दाराऽऽजोगण एगा-गिआगमो परियणस्म पव्वोणी * ।

पुच्छा य खमणकहणं, सादीयंकार सुविणादी ॥ ९० ॥

कोहो वज्जवा गव्वं, च पुच्छितो भणति पंचपुडाऽऽसो ।

फाट्टण दिट्ठे जतिणे-व तो तुहं अवितहं कति वा ? ॥ ९१ ॥

सती असती वा मेदारा, तस्स आजोगण एगागी आगतो पे-

च्छति-सव्वपरियणो पव्वोणीए णिग्गतो । अमागतिया पव्वोणी ।
तेण पुच्छिय-कहं ते णायं ? । तेहिं कहियं-एरिसो तारिसो अम-
गो णेमिच्चिओ, तेण कहितं । सो तं बोद्धिरत्तं णिमित्तं पुच्छति ।
तेण वि से सुविणादि सादीयंकारं णिमित्तं अवितहं कहियं ।
सो जौतिओ कुवितो पुच्छति-एस्स बलवा गव्विणी, एतीए किं
जविस्सति ? । तेण भणियं-पंचपुडो आसो जविस्सति । तेण त-
वखणा चेव फाट्टविया दट्ठो । ताहे भौतिओ जणति-जं एव
ण होज्जा, तो तुहं पेट्टं फालियं होतं । एवं अवितहणेमिच्चिया
कति जविस्सति ? । जम्हा एने दोसा तम्हा ण वागेज्ज ।

गाहा-

असिवे ओमोयरिए, रायट्टे जए व गेलखे ।

अप्पाणरोहए वा, जयणाए वागरे भिक्खू ॥ ९२ ॥

एतोहिऽसंथरंतो, पणगादीकम्मइच्छित्तो संतो ।

एस्मेव पनुपसं, च भणति जदेसु उवउत्ते ॥ ९३ ॥

एतेहिं कारणेहिं असंथरंतो पणपरिहाणीए जाहे आहा-
कम्मं अक्कंतो, ताहे पुव्वं अतीतं णिमित्तं वागरेति भइ-
गेसु अतीतं उवउत्तो, पच्छा आगमिस्सं पनुप्पणं । नि०
चू० १० उ० । अतीतानागनवर्त्तमानानामतीन्द्रियभावानाम-
धिगमे निमित्तं हेतुर्यद्वस्तुजातं तन्निमित्तं, तदभिधायकशास्त्रा-
ण्यपि निमित्तानीत्युच्यन्ते इति । जौमाऽऽदिलक्षणशास्त्रेषु, स्या० ।
“ अट्टविहे महानिमित्ते पप्पत्ते । तं जहा-भोमे, उप्पाए, सुवि-
णए, अतलिवस्से, अंगे, सरे, लक्खणे, वंजणे । ” स्या० ८
वा० । आच० । प्रव० । वृ० । (भौमाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्थाने)
(विस्तरार्थिना तु अट्टविद्या नाम ग्रन्थो वीक्षणियः । प्रकृपितं
चैतद् ‘अंगविज्ञा’ शब्दे प्र० भागे ३६ पृष्ठे) वाक्प्रशस्तशकुना-
ऽऽदिकेषु, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । चूनामणिप्रभृतौ निमित्तक-
पुरुषे, स्या० ६ वा० । दश० । आचा० । औ० ।

णिमित्तकारण-निमित्तकारण-न० । पटस्य निमित्तं तन्तव एव
कारणं निमित्तकारणम्, तदव्यतिरेकेण पटानुत्पत्तेः । तथा च
तन्तुजिर्विना न भवति यतः, तथा तद्गततानाऽऽदिचेष्टाव्यति-
रेकेणापि न भवति, तस्याश्च चेष्टाया वेमाऽऽदि कारणम् ।
अन्यद्व्यकारणमेवे, आ० म० १ अ० २ ज्ञाणं । आ० चू० ।

णिमित्तणिप्पस-निमित्तनिप्पस-त्रि० । चिह्निनिप्पस्रे करण-
निप्पस्रे, “ चिधणिप्पस्रं ति, करणणिप्पस्रं ति, णिमित्तणिप्पस्रं
ति वा पण्डं । ” आ० चू० १ अ० ।

णिमित्तपिंड-निमित्तपिण्ड-पु० । निमित्तमहुपुप्रश्नाऽऽदि, तद-
वाप्तो निमित्तपिण्डः । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । अती-
तानागतवर्त्तमानकालेषु लाजाऽऽदिकथने भिक्षार्थं कुर्वता उ-
त्पादनादोपसर्पकेण गृहीतपिण्डे, ध० ३ अधि० । जीत० ।

अथ तद्भोजननिपेध-

जे भिक्खू णिमित्तपिण्डं भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ ॥ ९४ ॥

तीतमणागतवट्टमाणत्थाणोपलब्धिकारणं णिमित्तं भणति
जो तं पडजित्ता असणाऽऽदिमुप्पादेति, सो णिमित्तेहिं पिंडो
भणति, आणादिया य दोसा, चउलहु च से पच्छित्तं ।

भिक्खू णिमित्तपिण्डं, कहेज्ज सज्जं तु अहव सातिज्जे ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १४२ ॥
नियमा निकालविसए, ऐमित्ते उव्विहे जवे दोसो ।
सयमेव वट्टमाणे, उज्जए वा तत्तिप्रमं णातं ॥ १४३ ॥
कंठा । तिविधो कालो-अतीतो, वट्टमाणो, आगमिस्सो । एकेकं
उव्विह णिमित्तं पउजति । तत्थ इमे उभे-लान्न, अलाम,
सुहं, दुहं, जीविय, मरण । एगम्मि पउत्ते णियमा संजमाय-
परोभया दोसा भवति । एत्थ तीत अप्पदोसतर, ततो आग-
मिस्स बहुदोसतर, ततो पमुप्पण बहुदोसतर ।

तत्थ पमुप्पणे इम उदाहरण-

आकंपिया णिमित्ते-ए जोइया भोइए चिरगयम्मि ।
पुव्वभणितं कहेती, आगतो रुठो य वलवाए ॥ १४४ ॥
इमा मइवाहुकया गाहा ।

एतीए इमाओ दो वक्खणगादाओ-

दाराऽऽजोयए एगा-गिआगमो परियणस्म पव्वोणी ।
पुच्छा य खमणकहणं, सादीयंकार सुविणादी ॥ १४५ ॥
कोहो वरुवा गव्वं, च पुच्छितो भणति पंचपुंडाऽऽसो ।
फाल्लण दिट्ठे जति ऐ-व तो तुहं अवितहं कति वा ? ॥ १४६ ॥
एगम्मि गामे ओसरणो णिमित्ता अत्थति, तत्थ जो गाम-
भोतिओ सो पवसितो, तस्य य जा भोइणी, सा तं णेमिस्सिय
णिमित्तं पुच्छति । ताहे तेण सा अविनइणिमिस्सेण आकपिया ।
अण्णदा सा न पुच्छति । तेण कहियं-कल्ल अमुगवेत्ताए एति ।
सो वि जोइओ चित्ते-सव्व इहेव उट्ठेउ एगागी जामि दारा-
भोगेण चि गवेसामि-किं वभिचार वभिचरति, ण वा ? ।
तस्सागमणवेत्ताए य सव्वो परियणो पव्वोणीए णिग्गतो ।
अग्गगतिए एति, सो य दिट्ठो, सागते कए पुच्छइ-कह
भे णात ? । तेण जणिय-खमगो णेमिस्सी, तेण कहिय । आगतो घर
कल्लसितमणसा एस वभिचारि चि जुत्तुचरे णेमिस्सी सहा-
यितो, कहेति णिमित्तं, तेण ज किंचि पुव्वजणिय, भुत्त वा, अणु-
भूत वा सुविणादिगत त सव्व संस्कारेहि कहित । एव कहिने
वि कोव ण मुचति । ततो रुठो पुच्छति-एतीए वडवाए किं
गव्वे चि । णेमिस्सिणा उव्वओगेण जणिय-किसोरो पच-
पुडो । ततो रुठो काळ ण पमिच्छति चि जणति-फाडेह
उदए । से फाकिय दिट्ठो । ततो भणाति-जति एय णिमित्तं एव
ण भवति, तो तुज्ज पोट्ट फाकिय होंतं । एरिसा अवितइणि-
मिस्सी केसिया भविस्सति ? । जतो वभिचरति णिमित्ता, गउम-
त्थपओगा य वितहा भवति, अधिकरणादओ य दोसा
आयपरोभयसमुत्था, संकाऽऽदिया य इत्थीसु दोसा, अतो ण
णिमित्तं वागरेयव्व ।

अववादेण वागरेयव्व । गाहा-

असिवे ओमोयरिए, रायदुट्ठे भए व गेलखे ।

अच्छाण रोहए वा, जयणाए वागरे चिकवू ॥ १४७ ॥

असिवादिकारणेहि सुट्ठउवउत्तो तीताइणिमित्तं वागरेति,
जाहे पणगपरिदाणीए चउलहु पत्तो । नि० चू० १३ उ० ।

णिमित्तमाए(सि(ण)-निमित्तदेशिन्-पु० । निमित्तमतीताऽऽदि-
जेदभिन्नमादिशति य स तथा । नैमित्तिकसाधौ, प० व० ४ द्वार ।

निमित्ताऽऽदेशिनमाह-

तिविह निमित्तं एके-क उव्विह जं तु वन्नियं पुत्ति ।

अजिमाणाजिनिवेसा, वागरियं आसुरं कुणइ ॥

त्रिविधमतीताऽऽदिकालत्रयविषय यत्पूर्वमिदं वाऽऽभियोगिकभा-
वनायां वर्णित, तदेकैकं षड्विधं लाजालाभमुखदुःखजीवित-
मरणविषयभेदात्पदप्रकारम् । आह-आजियोगिकभावनानिवन्ध-
नतया पूर्वमिदमुक्तम्, अतः कथमिदमिदं भाविष्यत इत्या-
ह-अभिमानाभिनिवेशादहङ्कारतीव्रतया व्याकृतं प्रकटितमेत-
न्निमित्तमासुरीं भावनां करोति, अन्यथा त्वाजियोगिकी मतिः ।
उ० १ उ० ।

णिमित्तलक्षण-निमित्तलक्षण-न० । विज्ञानहेतौ निमित्त-
शास्त्रे, विशेष० ।

अथ निमित्तलक्षणं विवृण्वन्नाह-

द्वक्खिज्जं सुज्जासुभ-मणेण तो दक्खणं निमित्तं ति ।
जोमाइ तदहविहं, तिकालविसयं जिणाजिदियं ॥ १४८ ॥

ब्रह्मयते विज्ञायते यस्माच्छुजाशुभमनेन ततो निमित्तमपि
लक्षणम् । तच्चाष्टविधमष्टप्रकारम् । उक्तं च-“ ज्ञोमसुमि-
णऽनद्विक्ख, दिव्व अगसरलक्खणं तह य । वल्लणमट्ठविह
अल्लु, निमित्तमेव मुणेयव्व ॥ १ ॥ ” इति । भौमाऽऽदिस्व-
रूपं च ग्रन्थान्तरादवसेयम् । इदं चाष्टविधमपि निमित्तं
प्रत्येकमतीतानागतवर्तमानरूपकालत्रयविषयं जिनैरभिहित-
मिति ॥ २१६३ ॥ विशेष० । आ० चू० ।

णिमित्तसंयोग-निमित्तसंयोग-पु० । कारणसाहित्ये, “ शुभो
निमित्तसंयोगो, पञ्चकोदयतो मतः । ” (१८) शुभं प्रशस्तो नि-
मित्तसंयोगः सद्व्योगाऽऽदिसम्बन्धः, सद्व्योगाऽऽदीनामेव नि-
श्चेयसाधननिमित्तत्वात् । (१८) । द्वा० २१ द्वा० ।

णिमित्तसुद्धि-निमित्तशुद्धि-स्त्री० । शुभहेतुवस्तुशुद्धौ, यथा-
श्रावकव्रतग्रहणे तत्कालोच्छ्रितशङ्खपणवाऽऽदिनिनादश्रवणपू-
र्णजम्भभृङ्गारवध्वजचामराऽऽद्यवह्नीकनशुभगन्धाऽऽघ्राणाऽऽ-
दिस्वभावाः । घ० २ अधि० ।

णिमित्ताजीविया-निमित्ताजीविका-स्त्री० । त्रैकालिकद्वाला-
लाभाऽऽदिविषयनिमित्तोपात्ताऽऽहाराऽऽद्युपजीवने, स्था० ४ ठा०
४ उ० ।

णिमित्तलण-निमीलन-न० । नि-मील-लुट् । “ प्रादेर्मौल्ले ” ॥ ८ ।
४ । २३२ ॥ इति अन्त्यस्य द्वित्वं वा, द्वित्वे ह्रस्वो वा । अक्लि-
संकोचे, प्रा० ४ पाद ।

णिमीलण-निमीलन-न० । ‘णिमित्तलण’ शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

णिमेण-देशी-स्थाने, दे० ना० ४ वर्ग ३७ गाथा ।

णिमेल-देशी-दन्तमांसे, दे० ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

णिमेद्धा-देशी-धनपाद्वे, दे० ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

णिमेस-निमेष-पु० । अक्लिनिमीलने, भ० १४ श० १ उ० । आ०
म० । स्वाभाविकचक्षुर्निमीलनकाले, वाच० ।

णिम्मदग-निर्मदक-पु० । चौरनिशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

णिम्मदिय-निर्मदित-त्रि० । दक्षिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

णिम्मम-निर्मम-त्रि० । निर्गतं ममत्वं बाह्याऽऽभ्यन्तरेषु वस्तुषु यस्मादसौ निर्ममः । सूत्र० १ भु० १० अ० । ममत्वरहिते, संघा० । आव० । पं० भा० । प्रज्ञा० । आ० म० । घृष्टपात्राऽऽदिषु म-मत्वरहिते, उत्त० १९ अ० । अस्यां जारतन्मौ उत्सर्पिण्यां भविष्यति सुलसाजीवे पञ्चदशे तीर्थकरे, प्रव० ४६ द्वार । ती० । ति० । स० ।

णिम्ममजाव-निर्ममजाव-पुं० । आकालं सकलपरिग्रहोपादानशून्यचिदानन्वैकमूर्तिकशुक्लाऽऽत्मस्वजावानुभवजनिते निर्ममत्वे, द्वा० १७ द्वा० ।

णिम्मल-निर्मल-त्रि० । स्वाभाविकाऽऽगन्तुकमलरहिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० । तं० । प्रज्ञा० । आ० म० । जं० । रा० । विमले, औ० । प्रश्न० । कठिनमलरहिते, भ० २ श० ए उ० । स० । औ० । विगुणे, द्वा० १ भु० १ अ० । स्वच्छे. कल्प० ३ कृण । म० । घट्टिनीघटिते, “ मट्टा घटा नीरया निम्मला निष्पंका ” प्रज्ञा० २ पद । पूर्ववत्कर्मविनिर्मुक्ते च्यमलवर्जिते सिद्धे, औ० । ब्रह्मलोके पक्षां विमानप्रस्तदानां चतुर्थे, स्था० ६ ठा० । निर्गतो मलो यस्मात् । ५ घ० वी० । कतके, तस्य हि सबन्धाद् जलमलनाशकत्वं प्रसिद्धम् । वाच० ।

णिम्मज्जज्जपुष्प-निर्मलज्जपूर्ण-त्रि० । निर्मलेन जज्ञेन भूते, कल्प० ३ कृण ।

णिम्मलफलिह-निर्मलस्फटिक-पुं० । विमले स्फटिकमणौ, “ निर्मलस्फटिकस्येव, निर्मलं रूपमात्मनः । अयस्तोपाधिसयन्धो, जरुस्तत्र विमुह्यति ” ॥ ६ ॥ अष्ट० ४ अष्ट० ।

णिम्मज्जबोद्धवंत-निर्मलबोधवत्-त्रि० । विमलबोधसंपन्ने, पो० ३ वित्र० । निर्मलबोधस्तु-“ निर्मलबोधोऽप्येवं, शुश्रूषाभावसंभवो ज्ञेयः । शमगर्जनाद्ययोगात्, श्रुतचिन्ताज्ञावनासारः ॥ ” पो० ४ विव० ।

णिम्मल्ल-निर्माद्य-न० । देवोच्छिष्टे देवार्चाद्यन्वे, वाच० । तार्थाऽऽदिगतसप्रभावप्रतिमाशेषे, पि० ।

भोगविण्णं दब्बं, णिम्मल्लं विंति गीयत्था ।

यज्जिनविम्बाऽऽरोपितं सद्धिच्छायीभूतं विगन्धिजंजातं दृश्यमानं च निःश्रीकतया न भग्यजनमन प्रमोदहेतुः, तन्निर्माद्यं भ्रुवन्ति बहुश्रुताः । सङ्गा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

निर्मल्य-न० । निर्मलपरिणतौ, छव्या० ८ अध्या० ।

णिम्मव-निर्मा-धा० । निर् + मा । विरचने, निष्पादने, “ निर्मेर्निष्माण-निम्मवौ ” । ८ । ४ । १६ । इति निर्पूर्वस्य मिमीते. णिष्माण-निम्मवाऽऽदेशौ । णिष्माणेऽ । णिम्मवऽ । निर्मिमीते । प्रा० ४ पाद । कर्मणि यङ् । निर्माप्यन्ते । परिसमाप्तिं नीयमाने, पं० सू० १ सूत्र ।

णिम्मवइत्ता-निर्मापयितु-त्रि० । सफलतापर्यन्तकार्यनेतारि, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

णिम्मह-गम्-धा० । गतौ, “ गमेर्दश्चञ्चाण्वज्जाघजसोक्कुसाक्कुस-पञ्चडु-पञ्चन्द-णिम्मह-णी-णीण-णीबुक्क-वट्ठरम्जपरिअल्ल-वोल्-परिमल-णिरिणास-णिवदावसेदावहरा. ” ॥ ८ ॥ ४ ॥ १६२ ॥ इति सूत्रेण गमेर्णिम्महाऽऽदेशः । “ णिम्महऽ ” गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

णिम्मदियारागरोस-निर्मथितारागरोष-त्रि० । निराकृतप्रीतिद्वेषे, जीवा० १ अधि० ।

णिष्माण-निर्मा-धा० । विरचने, निष्पादने, प्रा० ४ पाद । निर्माण-न० । उत्तरकरणे, विशेष० ।

णिष्माणणाम [ण]-निर्माणनामन्-न० । सर्वजीवशरीरावयवनिष्पादके अङ्गोपाङ्गकर्मणि, आचा० १ भु० २ अ० १ उ० । कर्म० । पं० सं० । उत्त० । प्रव० ।

अंगोवंगणियमणं, णिष्माणं कुण्डसुत्तहारसमं । [४७]

निर्माणं निर्माणनामाङ्गोपाङ्गनियमनम्, अङ्गप्रत्यङ्गानां प्रतिनियतप्रदेशव्यवस्थापनं, करोति विदधाति, अतः सूत्रधारसमसूत्रभृत्कल्पम् । यदुदयाज्जन्तुशरीरेष्वङ्गोपाङ्गानां प्रतिनिधितस्यानवृत्तिता भवति, तत्सूत्रधारकल्पं निर्माणनामेत्यर्थः । तदभावे हि तदभूतककल्पैरङ्गोपाङ्गनामाऽऽदिभिर्निर्बर्तितानामपि शिरउदराऽऽदीनां स्थानवृत्तेरनियमः स्यात् । (४७) कर्म० १ कर्म० ।

णिष्माय-निर्मात-पुं० । निष्पन्ने, वृ० ६ उ० । परिनिष्ठामुपागते, व्य० १ उ० । पञ्चा० । विशिष्टाभ्यासवति, कल्प० ३ कृण । सूत्रार्थतदुभयके, “ आयरियाण सगासे, अमुयत्तेवं तु णिष्माया । ” व्य० ३ उ० ।

णिष्मावित्त-निर्मापयितव्य-त्रि० । कर्त्तव्ये, (सूत्र०) “ पंचमहन्भूया अणिम्मिया अणिष्माविष्ठा अकडा णो कित्तिमा ” । सूत्र० २ भु० १ अ० ।

णिम्मिय-निर्मित-त्रि० । निवेशिते, षपा० ७ अ० । ज्ञा० । न्यस्ते, ज्ञा० १ भु० १ अ० । निष्पादिते, सूत्र० २ भु० १ अ० । कृते, स्था० ८ ठा० । मौ० ।

णिम्मियवाइ [ण]-निर्मितवादिन्-त्रि० । निर्मितमीश्वरब्रह्मपुरुषाऽऽदिना कृतं लोकं वदतीति निर्मितवादी । ईश्वरकृतलोकावादिदक्षणे अक्रियावादिनि, (स्था०)

“ आसीदिद तमोभूत-मप्रज्ञातमलकृणम् ।

अप्रतर्क्यमाविज्ञेयं, प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ १ ॥

तस्मिन्नेकार्णवीचुते, नष्टे व्याघरजङ्गमे ।

नष्टामरनरे चैव, प्रणष्टोरगराक्षसे ॥ २ ॥

केवलं गङ्गरीभूते, महाभूतविवर्जिते ।

अचिन्त्याऽऽत्मा विद्युस्तत्र, शयानस्तप्यते तपः ॥ ३ ॥

तत्र तस्य शयानस्य, नात्रे. पद्म विनिर्गतम् ।

तरुणरविमण्डलनिभ, इयं काञ्चनकर्णिकम् ॥ ४ ॥

तस्मिन्पद्मे भगवान्, दण्डी यज्ञोपवीतसयुक्तः ।

ब्रह्मा तत्रोत्पन्न-स्तेन जगन्मातरः सृष्टाः ॥ ५ ॥

अदितिः सुरसङ्घानां, दितिरसुराणां मनुर्मनुष्याणाम् ।

विनता विहङ्गमानां, माता विश्वप्रकाराणाम् ॥ ६ ॥

कद्रुः सरीसृपाणां, सुलसा माता तु नागजातीनाम् ।

सुरभिश्चतुष्पदाना-मिला पुनः सर्वजीवानाम् ” ॥ ७ ॥ इति ।

प्रमाणयति चासौ-बुद्धिमत्कारणकृतं ज्ञानं, संस्थानवशात्, घटवदित्यादि । अक्रियावादिता चास्य न कदाचिदनीदृशं जगदिति वचनादङ्गप्रिमभ्रुवनस्याकाप्रिमतानिषेधात् । न चेभ्यराऽऽदिकर्तृकत्व जगतोऽस्ति, कुलालाऽऽदिकारकवैयर्थ्यप्रसङ्गात् । कुलालाऽऽदिवेश्वराऽऽदेर्बुद्धिमत्कारणस्यानीद्वरताप्रस-

क्यात् । किञ्च-ईश्वरस्याशरीरतया कारणाभावात् क्रियास्वप्रवृ-
त्तिः स्यात् । सशरीरत्वे च तच्छरीरस्यापि कर्त्रन्तरेण जाव्यम्,
एव चानवस्थाप्रसङ्ग इति । स्या० ८ ठा० । ('इस्सर' शब्दे
द्वितीयजागे ६३६ पृष्ठे चैतन्मतं परीक्षितम्)

णिमिस्सवद्धी-निर्मिश्रवद्धी-स्त्री० । नाह्वयेऽनन्तरस्वजनवर्गे,

पद् निर्मिश्राणि-

माया पिया य जाया, भगिणी पुत्तो तद्देव धूया य ।

एसा अणंतरा खलु, णिमिस्सा होति वद्धी उ ॥

माता, पिता, भ्राता, भगिनी, पुत्रा, दुहिता च । एषा खल्व-
न्तरा जवति वद्धी । व्य० १० उ० ।

णिम्मूल-निर्मूल-त्रि० । उच्छिन्नमूले, " णिम्मूलुल्लुण्णकणो-
ठनासिका जिह्वद्वयपाया । " प्रश्न० १ आश्र० द्वार । " णि-
म्मूलितंतफुरफुरतविगलमम्महयविगयगाढदिप्पहारमुच्छिन्न-
रुनतविभलविलावकलुणो । " निर्मूलितानि विकृष्टितो बहि-
रुतानि अन्त्राणि उदरमध्यावयवविशेषा येषा ते तथा ।
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

णिम्मूलण-निर्मूलन-न० । कये, द्वा० २६ द्वा० ।

णिम्वेअ-देशी-गते, वे० ना० ४ वर्ग ३४ गाथा ।

णिम्वेअ-निर्मर्याद-त्रि० । परस्त्रीपरिहाराऽऽदिमर्यादाविलोपि-
त्वात् (रा० । दशा०) लोककुलाऽऽद्यपेक्षया (स्या० ३ ठा०
२ उ०) अविद्यमानकुलाऽऽदिमर्यादे, ज० २ वक्क० । ज० । प्र-
तिपन्नाऽपरिपालके, स्या० ३ ठा० १ उ० ।

णिम्मोअ-निर्मोक-पु० । कञ्चुके, "कञ्चुक्" इति ख्याते सर्प-
त्वचि, विशेष० । " सेसस्स व निम्मोओ । " प्रा० २ पाठ ।

णिम्मोयणी-निर्मोचनी-स्त्री० । निर्मोके कञ्चुके, " जहा य
भोई तणुय जुयगो, णिम्मोयणि हिच्च पलेइ मुत्तो (३४) "
उत्त० १४ अ० ।

णिय-निज-त्रि० । आत्मीये, सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० । क-
र्म० । अष्ट० ।

णियजाऽवच्छेदद्विधा-ऽणंतसो ... । [७१]

यका यका प्रकृतयो यस्या मूत्रप्रकृतौ पतिना विद्यन्ते तासां
सैव मूलप्रकृतिर्निजजातिर्विज्ञेया । तथा तथा निजनिजमूलप्र-
कृतिरूपया निजजात्या यत्नलब्ध प्राप्त दलिकाग्रम् । (७१)
कर्म० ५ कर्म० ।

णियइ-निकृति-स्त्री० । मायायाम्, तत्प्रच्छादनायें मृपावचने
च । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । स० ।

नियति-स्त्री० । नियमन नियति । यथाभवने, सूत्र० १ शु० १
अ० ३ उ० । अत्रयभाष्युदये सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० ।

सा च पदार्थानामव्ययतया यथाभवने प्रयोजककर्त्रीति ।
स्था० ४ ठा० ४ उ० । आचा० ।

अथ नियतिवादिगोशाखानां मतानीह दृश्यन्ते-

आधायं पुण एगेसिं, उववष्ठा पुढो जिया ।

वेदयति मुहं दुक्खं, अणुवा लुपंति ठाणओ ॥१॥

पुन शब्दः । पूर्वाऽऽदिभ्यो विशेष दर्शयति-नियतिवादिनां पुनरे-
क्षेपमेतदुच्यते । अत्र चाविवक्षितकर्मका अपि अकर्मका
५२२

जवन्तीति श्यानेर्धातोर्जावे निष्ठाप्रत्ययः, नद्योगे कर्त्तरि षष्ठी । त-
तश्चायमर्थः-तैर्नियतवादिभि पुनरिदमाख्यात, तेषामयमाशय
इत्यर्थः । तद्यथा-उपपन्ना युक्त्या घटमानका इत्यनेन च पञ्च-
भूततज्जीवनच्छरीरवादितमपाकृत भवति । युक्तिस्तु क्षेत्रतः
प्राग्दर्शितैव, प्रदर्शयिष्यते च । पृथक् पृथक् नारकाऽऽदिजन्तुषु श-
रीरेषु चेत्यनेनाऽप्यात्माऽद्वैतवादनिरासोऽवसेय । के पुनस्ते पृ-
थगुपपन्नास्तदाह-जीवाः प्राणिनः सुखदुःखजोगिन । अनेन च
पञ्चस्कन्धातिरिक्तजीवाभावप्रतिपादकबौद्धमताऽपक्षेपः कृतो
छष्ट्यः । तथा ते जीवाः पृथक् पृथक् प्रत्येकदेहे व्यवस्थिताः
सुखदुःख च वेदयन्त्यनुभवन्ति । न वयं प्रतिप्राणिप्रतीतं
सुखदुःखानुभव निहुमहे । अनेन चाऽकर्तृवादिनो निरस्ता
भवन्ति । अकर्तृयविकारिण्यात्मनि सुखदुःखानुभवानुपपत्तेरि-
ति भावः । तथेदं दस्मान्निर्नाऽपलप्यते । (अदुवति) अथवा-ते
प्राणिनः सुखदुःख चानुभवन्ति, विलुप्यन्ते उच्छिद्यन्ते, स्वायु-
ष प्रचयाव्यन्ते, स्थानात्स्थानान्तरं सक्ताम्यन्त इत्यर्थः । तत-
श्चोपपातिकत्वमप्यस्माभिस्तेषां न निषिध्यते । इति श्लोकार्थः ॥१॥

तदेव पञ्चभूतास्तिवाऽऽदिवादनिरासं कृत्वा यच्चैर्निय-

तिवादिभिराश्रीयते, तच्छ्रोत्रोक्तद्वयेन दर्शयितुमाह-

न तं सयं कं दुक्खं, कओ अन्नं कं च णं ? ।

मुहं वा जइ वा दुक्खं, सेहियं वा असेहियं ॥ २ ॥

सयं कं न अणेहिं, वेदयति पुढो जिया ।

संगइअं तं तहा तेसिं, इहमेगेसि आहियं ॥ ३ ॥

यत् तै प्राणिभिरनुभूयते सुख, दुःख, स्थानविलोपन वा, न
तत्स्वयमात्मना पुरुषकारेण कृत निष्पादित दुःखमिति, कार-
णे कार्योपचाराद् दुःखकारणमेवोक्तम् । अस्य चोपलक्षण-
त्वात् सुखाऽऽद्यपि ग्राह्यम् । ततश्चेदमुक्तमवति-योऽयं सुखदु-
खानुभवः स पुरुषकारकृतकारणजन्यो न भवतीति । तथा
कुतोऽन्येन कालेश्वरस्वजावकर्माऽऽदिना च कृत भवेत् ? णमि-
त्यलङ्कारे । तथाहि-यदि पुरुषकारकृत सुखाऽऽद्यनुभूयेत नन
सेवकवणिक्कर्षकाऽऽदीना समाने पुरुषकारे सति फलप्राप्तिस-
दृश्य, फलप्राप्तिश्च न भवेत् । कस्याचित्तु सेवाऽऽदिव्यापाराजा-
वेऽपि विशिष्टफलावाप्तिर्दृश्यत इत्यसौ न पुरुषकारात्किञ्चि-
दासाद्यते, किं तर्हि नियतेरेवेत्येतच्च द्वितीयश्लोकान्तेऽभि-
धास्यते । नापि काञ्च कर्त्ता, तस्यैकरूपत्वाज्जगति फलवैचि-
यानुपपत्तेः । कारणभेदे हि कार्यभेदो भवति, नाज्ञेदे । तथा
ह्यमेव हि भेदो जेदहेतुर्वा घटने, यजुत विरुद्धधर्माध्यास, का-
रणभेदश्च । तथेश्वरकर्तृकऽपि सुखदुःखे न भवत । यथाऽ-
सावीश्वरो भूतोऽमूर्तो वा ? । यदि मूर्तस्ततः प्राकृतपुरुषस्येव
सर्वकर्तृत्वाभावः । अथाऽमूर्तस्तथा मत्स्याकाशस्येव सुतरां
निष्क्रियत्वम् । अपि च-यद्यसौ रागाऽऽदिमात्रस्ततोऽस्मदाद्य-
व्यतिरेकाद्विश्वस्याकर्तृत्वम् । अथाऽसौ विगतरागः, ततस्तत्कृत
सुजगदुद्भवेऽश्वरदरिद्राऽऽदिजगद्वैचित्र्यं न घटां प्राञ्चति, ततो
नेश्वर कर्त्तृति । तथा-स्वजावस्यापि सुखदुःखाऽऽदिकर्तृत्वानु-
पपत्तिः । यतोऽसौ स्वजाव पुरुषाद्विन्नोऽभिन्नो वा ? । यदि
भिन्नः, न पुरुषाऽऽश्रिते सुखदुःखे कर्तृत्वम्, तस्मान्निजत्वादिति ।
नाप्यभिन्नोऽभेदे पुरुष एव स्यात्तस्य चाकर्तृत्वमुक्तमेव । ना-
ऽपि कमेण सुखदुःखं प्रति कर्तृत्व घटने । यतस्तत्कर्म पुरुषा-
द्विन्नमभिन्नं वा भवेत् ? । अजिज्ञ चेत्पुरुषमात्रताऽपत्तिः कर्म-

ण, तत्र चोक्तो दोषः । अथ भिन्न तत्किम्-सचेतनम्, अचेत-
नं वा ? । यदि सचेतनम्, एकस्मिन् कार्ये चैतन्यद्वयाऽऽपत्तिः ।
अथाऽचेतनम्, तथा सति कुतस्तस्य पापाण्यखण्डस्येवास्वन-
न्वस्य सुखदुःखोत्पादनं प्रति कर्तृत्वम् ? , इत्येतच्चोत्तरत्र व्या-
मेन प्रतिपादयिष्ये, इत्यलं प्रसङ्गेन । तदेव सुखं सैद्धिकं
सिद्धावपवर्गवृत्तयां जव, यदि वा दुःखम्-अमातो-
दयलक्षणमसैद्धिकं सांसारिकम् । यदि बोभयमप्येतत्सुख
दुःख वा अकृच्छनाऽद्वनाऽऽद्युपभोगक्रियासिद्धौ भव, तथा
कशातारुनाङ्गनाऽऽदि सिद्धौ भव सैद्धिकम् । तथाऽनै-
द्धिकं सुखमान्तरमानन्दरूपमाकस्मिकमनवधारितवाह्यनिमि-
त्तम् । एवं दुःखमपि वरशिरोऽर्निशूलाऽऽदिरूपमहोत्थमसैद्धि-
कम् । तदेतदुभयमपि, न स्वयं पुरुषकारेण कृतं, नाप्यन्येन के-
नचित् कालाऽऽदिना कृतं, वेदयन्त्यनुभवन्ति, पृथक् जीवाः प्रा-
णिन इति । कथं नहि तत्तेषामभूदिति नियतिवादी स्वाभि-
प्रायमाविष्करोति (सगञ्जति) सम्यक् स्वपरिणामेन गति-
र्यस्य यदा यत्र यत्सुखदुःखानुभवः, सा सङ्गतिर्नियतिः, तस्यां
भवं साङ्गतिकम् । यतश्चैव न पुरुषकाराऽऽदिकृतं सुखदुःखाऽऽ-
द्यतस्तत्तेषां प्राणिना नियतिकृतं साङ्गतिकमित्युच्यते । इहा-
स्मिन् सुखदुःखानुभवादे, एकेषा वादिनामास्यातम्, तेषाम-
यमन्युपगमः ।

तथा चोक्तम्-

“ प्राप्तव्यो नियतिवद्वाऽऽश्रयेण योऽर्थः,
सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा ।
चूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने,
नाज्ञाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ शु०
१ अ० २ उ० ।

ये नियतिवादिनस्ते ह्येवमाहुः-नियतिर्नाम तत्त्वान्तरमस्ति,
यद्वशादेते जावाः सर्वेऽपि नियतेनैव रूपेण प्रादुर्भावमनुव्रते,
नान्यथा । तथाहि-यद्यदा यतो जवति तत्तदा तत् एव नियतेनैव
रूपेण जवदुपलभ्यते । अन्यथा कार्यभावव्यवस्था, प्रतिनियत-
रूपव्यवस्था च न जवेत्, नियामकाज्ञावात् । तत् एव कार्यनैय-
त्यतः प्रतीयमानामेना नियतिं को नाम प्रमाणपथकुशलो वाधि-
तुं कमते ? , मा प्रापदन्त्यत्रापि प्रमाणपथव्याघातप्रसङ्गः ।

तथा चोक्तम्-

“ नियतेनैव रूपेण, सर्वे भावा भवन्ति यत् ।
ततो नियतिजा ह्येते, तत्स्वरूपानुबोधतः ॥ १ ॥
यद्यदेव यतो यावत्, तत्तदेव तत्तत्तथा ।
नियतं जायते न्यायात्, क एनां वाधितुं कम ? ” ॥ २ ॥ न० ।
एव श्लोकद्वयेन नियतिवादिमतमुपन्यस्यास्योत्तरदानायाऽऽह-
एवमेयाणि जपता, वाला पंथियमाणिणो ।
निययानिययं मंतं, अयाणंता अबुद्धिया ॥ ४ ॥

एवमित्यनन्तरोक्तस्योपप्रदर्शने, एतानि पूर्वोक्तानि नियतिवादा-
ऽऽश्रितानि वचनानि । जलन्तोऽग्निदधनो, वाद्या अज्ञाः सदस-
द्विवेकविकृता अपि मन्तः, परिमृतमानिन आत्मानं परिमृतं मन्तु
शीघ्रं येषां ते तथा । किमिति त एवमुच्यन्ते ? , इत्येतदाह-यत
(निययानिययं सनमिति) सुखाऽऽदिकं किञ्चिन्नियतिकृतमव-
श्यंजाव्युदयप्रापितं, तथाऽनियतमात्मपुरुषकारेश्वराऽऽदिप्रापितं
सद्, नियतिकृतमवैकान्तेनाऽऽश्रयन्त्यतोऽज्ञानानां सुखदुःखाऽऽ-
दिकारणम्, अबुद्धिका बुद्धिरहिता जवन्तीति । तथाहि-आर्हतानां

किञ्चित्सुखदुःखानि नियतित एव भवन्ति, तत्कारणस्य कर्मणः
कस्मिंश्चिदवसरेऽवश्यंजाव्युदयसद्भावान्नियतिकृतमित्युच्यते ।
तथा किञ्चिन्नियतिकृतं च पुरुषकालेश्वरस्वज्ञावकर्माऽऽदिकृतं,
तत्र कथञ्चित्सुखदुःखाऽऽदेः पुरुषकारसाध्यत्वमप्याश्रयते ।
यतः क्रियात फलं भवति, क्रिया च पुरुषकाराऽऽयत्ता प्रव-
र्तते । तथा चोक्तम्-“ न देवमिति सचिन्त्य, त्यजेदुद्यममात्मनः ।
अनुद्यमेन कन्तैलं, तिलेभ्यः प्राप्नुमर्हति ? ॥ १ ॥ ” यत्तु समा-
ने पुरुषव्यापारे फलवैचित्र्यं दूषणत्वेनोपन्यस्ते, तददूषणमेव ।
यतस्तत्रापि पुरुषकारवैचित्र्यमपि फलवैचित्र्ये कारणं जवति ।
समाने वा पुरुषकारे यः फलाज्ञावः कस्यचिद्भवति, सोऽष्ट-
प्लवः । तदपि चास्माभिः कारणत्वेनाऽऽश्रितमेव । (सूत्र०)
(कालकर्तृत्वाविचारः ‘ काल ’ शब्दे तृतीयभागे ४६१ पृष्ठे,
गत) तथेश्वरोऽपि कर्ता । आत्मैव हि तत्र तत्रोत्पत्तिद्वारेण स-
कलजगद्व्यापनाशीश्वरः । तस्य सुखदुःखोत्पात्तेकर्तृत्वं सर्ववा-
दिनामविगानेन सिद्धमेव । यश्चात्र मूर्तामूर्ताऽऽदिदूषणमुपन्य-
स्तं, तदेवंभूतेश्वरसमाश्रयणे दूरोच्छेदितमेवेति । स्वभावस्या-
ऽपि कथञ्चित्कर्तृत्वमेव । तथाहि-आत्मन उपयोगलक्षणत्वम-
संख्येयप्रदेशत्वम् । पुद्गलानां च मूर्तत्वं धर्माधर्मास्तिकाय-
योर्गतिस्थित्युपपन्नकारित्वममूर्तत्वं चेत्येवमादिस्वज्ञावाऽऽपा-
दितम् । यदपि चाऽऽतन्व्यतिरेकाऽऽव्यतिरेकरूपं दूषणमुपन्यस्तं,
तददूषणमेव । यतः-स्वभाव आत्मनोऽव्यतिरेकः । आ-
त्मनोऽपि च कर्तृत्वमन्युपगममेव, तदपि स्वभावाऽऽपादितमे-
वेति । तथा कर्माऽपि कर्तृ भवत्येव । तस्मिन् जीवप्रदेशे स-
हान्योन्यानुबेधरूपतया व्यवस्थितं कथञ्चिच्चाऽऽत्मनोऽभिन्नं,
तद्वशाच्चाऽऽत्मा नरकतिर्हमनुस्यामरभवेपु पर्यटन् सुखदुःखा-
ऽऽदिकमनुभवतीति । तदेवं नियत्यनियत्योः कर्तृत्वे युक्त्युप-
पन्ने सति नियतेरेव कर्तृत्वमन्युपगच्छन्तो निर्मुक्तिका भव-
न्तीत्यवसेयम् ॥ ४ ॥

तदेव युक्त्या नियतिवादं दूषयित्वा तद्वादिनाम-
पायदर्शनायाऽऽह-

एवमेगे उ पासत्या, ते जुज्जो विप्पगब्भिया ।

एवं उवादिआ संता, ए ते पुक्खविमोक्खया ॥ ५ ॥

(एवमेगे उ इत्यादि) एवमिति पूर्वाम्युपगमसंसूचकम्,
सर्वस्मिन्नपि वस्तुनि नियतानियते सत्येके नियतमेवाऽव-
श्यंजाव्येव कालेश्वराऽऽदिनिराकरणेन निर्हेतुकतया निय-
तिवादमाश्रिता । तुरवधारणे । त एव नान्ये । किंविशिष्टाः
पुनस्ते ? , इति दर्शयति-युक्तिकदम्बकाद् बहिस्तिष्ठन्तीति पार्श्व-
स्था, परलोकक्रियापार्श्वस्था वा । नियतिपक्षसमाश्रयणा-
त्परलोकक्रियावैयर्थ्यम् । यदि वा-पाश इव पाशः, कर्मवन्धन-
म् । तच्चेह युक्तिविकलनियतिवादप्ररूपणम्, तत्र स्थिता. पा-
शस्था. । अन्येऽप्येकान्तवादिन कालेश्वराऽऽदिकारणिका पा-
श्वस्था, पाशस्था वा रूष्ट्या इत्यादि । ते पुनर्नियतिवादमा-
श्रित्यापि, चूयो विविधं वशेषेण वा प्रगाढमता वाष्ट्योपग-
ता परलोकसाधकासु क्रियासु प्रवर्तन्ते । धाष्ट्याऽऽश्रयणं तु
तेषां नियतिवादाऽऽश्रयणे सत्येव । पुनरपि तत्प्रतिपत्तिनी-
पु क्रियासु प्रवर्तनादिति । ते पुनरेवमन्युपस्थिता परलोकमा-
धकासु क्रियासु प्रवृत्ता अपि सन्तो नाऽऽमदुःखमोक्षका,
असम्यक्प्रवृत्तत्वात्मानं दुःखाद्विमोचयन्ति । गता निय-
तिवादिनः । सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० । आचा० । अकस्मा-

इवतीत्यनुपार्यधादिमत चात्यन्तोपयुक्तत्वात् किञ्चिद्विचार्यते-
अकस्मादिति किं किंशब्दस्य हेतुपरतया हेत्वभावभवनपर-
म् उत-“अमानोना प्रतिपेधे” इति स्मरणाभिप्रेयार्थकस्य किं-
शब्दस्य क्रियासंबन्धसंभवाद् भवनानावपरम् ? किं वा-किं-
शब्दस्य स्वभिन्नपरतया, अलीकान्निधनपरतया वा स्वहेतुकत्व-
परम्, अलीकहेतुकत्वपर वा ? अथवा-अकस्मादिति स्वभावा-
दित्यर्थे कूटतया स्वभावादेव कादाचित्कमित्यर्थक ? एतेषु
पञ्चसु नैकोऽपि प्रकारो युक्तः, नियतावधिकार्यदर्शनात् । अनि-
यतावधित्वे, निरवधित्वे वा कादाचित्कत्वस्वभावव्याकोपात् ।
तत्स्वभावाद्ये च सहेतुकत्वस्याऽऽवश्यकत्वात् । तदुक्तमुच्यते-
“हेतुच्युतिनिषेधो न, स्वानुपाऽऽख्यविधिर्न च । स्वभाववर्णना
नैव-मवधेर्नियतत्वन ॥१॥” इति । अथाऽऽकाशत्वाऽऽदीनां कादा-
चित्कत्ववत् कादाचित्कत्वमपि न सहेतुकत्वसाधकमिति चेत् ।
न । आकाशत्वाऽऽदीनां सर्वत्र सत्त्वे आकाशाऽऽदित्वात्वाभावप्र-
सङ्गान् । न त्वस्वभावत्व च यमिग्राहकमानसिद्धमिति हेतुं विनाऽपि
शानियमस्तेषामिति । अथैव कादाचित्कत्वमपि घटाऽऽदिस्वभा-
त्वादेव हेतुं विनाऽपि गमनाऽऽदिव्यावृत्तमस्त्विति चेत् । न । का-
दाचित्कत्वस्यावधिनियतत्वात् । सन्त्यवधयो, न त्वपेक्ष्यन्त इति
चेत् । न । नियतपश्चाद्भावित्वस्यैवापेक्षार्थत्वात् । अन्यथा गर्दभा-
द् धूम इत्यपि प्रतीयेत, तन्नित्यतत्वेऽपि तद्गगनोपकाराजनकस्य
कथं तच्छेतुत्वमिति चेत् ? । उपकारो हि कार्यमिति नद्गतकार्य-
हेतुत्वस्य तच्छेतुत्वेऽनन्तरत्वात् । अन्यथोपकारहेतुत्वाच्चोपकारेऽ-
प्युपकारान्तरस्वीकारेऽनवस्थाऽऽपत्तेः, नहि घटादिति नियतत्व
कपालाऽऽदावेव, न तन्ताविति । कुत घातं चेत् ? स्वभावादिति गृ-
हाण । अथ तथापि ग्राहकाभावात्तदसिद्धिः, न च धूमाऽऽदौ व-
ह्यादेरन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वज्ञानसचिव बह्यादिप्रत्यक्षमेव
हेतुहेतुमन्त्रावग्राहक, धूममात्रेऽन्वयव्यतिरेकज्ञानासम्भवात् । य-
त्किञ्चिद् धूमे रासभाऽऽदरेऽपि तथा ज्ञानात् रासभाऽऽदरेऽर्थजिचा-
रज्ञानात् तद्गृह इति चेत् । न । बह्यादेरपि व्यभिचारशङ्कासामा-
न्यादिनि । धूमाऽऽदर्थिनो बह्यादौ प्रवृत्तिश्च सभावनयैवोपपद्यत
इति परमतमिति चेत् । न । सामान्यव्यभिचारानुगतागुरु (ग्रह)
विशेषान्तरानुपस्थितिदशाया यत्किञ्चिद् धूमबह्योस्तद्गृहसाम-
न्या एव बहिर्धूममात्रे तद्ग्राहकत्वात् सति लाघवज्ञाने व्य-
भिचारशङ्काया अप्रतिषेधकत्वात् । रासभाऽऽदौ तु व्यभिचार-
निर्णय एव । असति तन्निर्णये तत्र धूमहेतुत्वग्रहेऽपि भ्रमत्वमेव,
ग्राह्याभावात् । “अनन्यथासिद्धनियतपूर्ववर्तित्वं हि हेतुत्वम्”
तथा च-बह्यादेरवधिच्युतस्य धूमाऽऽदिनियतपूर्ववर्तित्वादनन्य-
थासिद्धत्वाच्च तद् दुर्निवारम् । यागाऽऽष्टाऽऽदौ स्वर्गाऽऽदिनिष्ठ-
कार्यतानिरूपितकारणताग्रहश्चावच्छेदकविनिर्माणेण शब्दानु-
मानाऽऽदिनैव तत्प्रामाण्यस्यापि तत्र व्यवस्थापितत्वात् । तृणाऽ-
रणिमण्यादीनां वह्निकारणताग्रहेऽपीयमेव रीतिः, तृणत्वेन व्य-
भिचारज्ञानस्य तेनैव रूपेण कारणताग्रहविरोधित्वात्, अवच्छे-
दकौटासीन्येन तृणत्वसमानाधिकरणकारणताग्रहे विरोधाभा-
वात् । अवच्छेदकरूपानुपस्थितौ कथमवच्छेदकारणताग्रहः ?
कारणताया ससबन्धिकपदार्थत्वेन तत्प्रत्यक्षे सवन्धिज्ञानस्य
कारणत्वादिति चेत् । न । “अयं घटः” इति समवायप्रत्यक्षे व्यभिचा-
रात् । अथ येन समवायत्वाऽऽदिना रूपेण ससबन्धिकता,
तेन रूपेण तत्प्रत्यक्षे तस्य हेतुत्वान्न व्यभिचार इति चेत् । न ।
तथाऽपि ससबन्धिकताऽवच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेन हेतुत्वमि-
त्यत्र सवन्धिमात्रवृत्तित्वस्यैवावच्छेदकपदार्थत्वात् । प्रकृते चैव

वह्नियव्यक्तिस्तृणजन्येति कारणताप्रत्यक्षस्यापि तृणकार्यताऽऽ-
श्रयभाववृत्त्येतद्वह्नित्वप्रकारकज्ञानसाध्यत्वसंभवात् । यद्वा-इयं
वह्निस्तृणजन्येति प्रत्यक्षस्य एतद्वह्नित्वावच्छिन्नकार्यताऽवगा-
हित्वे व्यवच्छेदकत्वांशे भ्रमत्वेऽपि कार्यतांशे प्रमात्वान्न
कोऽपि दोषः । (१२४) नयो० । सम्म० ।

णियऽकम्-नियतिकृत-त्रि० । अवश्यभाव्युच्यप्रापिते, सूत्र० १
श्रु० १ अ० २ उ० ।

णियऽकम्-निकृतिकर्मन्-न० । निकृतेर्मायायाः कर्म निकृति-
कर्म । एकोनविंशे गौणचौथे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

णियऽपष्ठाण-निकृतिप्रज्ञान-त्रि० । निकृतिर्माया, तद्विषये प्र-
ज्ञानं यस्य स तथा । ग्लानः प्रतिचरणीयो मा भवत्विति ग्लान-
वेपमह करोमीत्येवमादिविकल्पवति, स० । “महे नियऽपष्ठाणे,
कलुषाउल्लेख्यसा । अप्रणो य अवोहीह, महामोह पकुर्व्वह ॥१॥”
स० ३० सम० ।

णियऽपव्यय-नियतिपर्वत-पुं० । नियत्या नैयत्येन पर्वता निय-
तिपर्वता । नियतपर्वतेषु, यत्र वाणमन्तरा देवा देव्यश्च जवधा-
णीयत्वेन वैक्रियशरीरेण प्रायः सदा रममाणा अवतिष्ठन्त इ-
ति । जी० ३ प्रति० ४ उ० । रा० ।

णियऽवाड[ण]-नियतिवादिन्-पुं० । सर्वभावानां नियतिकृत-
त्ववादिनि, न० । (‘णियऽ’ शब्दे चैषा मतमनुपदमुपपादितम्)

णियटिय-नियन्त्रित-त्रि० । नितरां यन्त्रितं नियन्त्रितमिति । नि-
यते प्रतिज्ञातदिनाऽऽदौ ग्लानत्वाऽऽद्यन्तराज्ञावेऽपि नियमात्कर्त्त-
व्ये प्रत्याख्यानभेदे, न० । एतच्च प्रथमसहनिनामेवेत्यन्यथायि
च । स्था० १० ठा० ।

मासे मामे अ तवो, अमुगो अमुगदिवसम्मि एवञ्चो ।

हृष्टेण गिह्याणेण व, कायव्वो जाव उस्सासो ॥१०॥

मासे मासे च तप, अमुकोऽमुकदिवसे, एतावत्पष्ठाऽऽदि,
हृष्टेन नीरोगेण, ग्लानेन वा अनीरोगेण, कर्तव्य, यावदुच्छ्वासो
यावदायुरिति गाथासमासार्थः ॥१०॥

एअं पच्चक्खाणं, णियंटिअ धोरपुरिसपन्नत्त ।

जं गिएहंतऽणगारा, अणिसिअप्पा अपक्खिअ ॥११॥

एतत्प्रत्याख्यानमुक्तस्वरूप, नियन्त्रितं धीरपुरुषप्रकृत तीर्थकर-
गणधरप्ररूपित, यद् गृहहन्ति प्रतिपद्यन्तेऽनगराः साधवः,
अनि स्मृताऽऽत्मानोऽनिदाना अप्रतिवद्धाः क्षेत्राऽऽदिष्विति
गाथासमासार्थः ॥ ११ ॥ आव० ६ अ० ।

हृष्टेण गिह्याणेण व, अमुगतवोऽमुगदिणम्मि नियमेण ।

कायव्वो ति णिअटिअं, पच्चक्खाणं जिणा विति ॥एए॥

हृष्टेन नीरोगेण, ग्लानेन वा सरीरेण, अमुक तप पष्ठाष्टमाऽऽदि,
अमुकस्मिन् दिने, नियमेन निश्चयेन, मयेति शेषः । (कायव्वो
सि) कर्त्तव्य, प्राकृतत्वात् पुसा निर्देश, नियन्त्रितमिदं प्रत्या-
ख्यान, जिनां भुवते । इदं च प्रत्याख्यानं न सर्वकालं क्रियते, किं
तर्हि, नियतकालमेव ।

तथा चाऽऽह-

चउदसपुव्विमु जिणक-प्पिएसु पढमम्मि चैव संघयणे ।

एत्र वोच्छिन्नं चित्र, घेरा वि तया करेसी य ॥६॥
चतुर्दशपूर्वेषु चतुर्दशपूर्वधरेषु जिनकल्पकेषु, प्रथम एव
सहनने वज्रमृषभनाराचाजिघेये, एतन्नियन्त्रितप्रत्याख्यान, व्य-
वच्छिन्नमेव । अत्राऽऽह-ननु तस्मिन्नापि काले चतुर्दशपूर्वधराऽऽद्य
एव कृतवन्तः, स्थविरैस्तु न कृतमेवेदमित्याह--(घेरा वि त-
या करेसी य) स्थविरा अपि तदा पूर्वधराऽऽदिकाले, अकार्षुः,
चशब्दादन्येऽप्यस्थविरा. प्रथमसहनिन इति । प्रव० ४ द्वार ।
भ० । आ० चू० । आव० ।

णियंठ-निर्ग्रन्थ-पु० । निर्गता ग्रन्थात्सवाह्याभ्यन्तरादिति निर्ग्र-
न्थाः । साधुषु, ते पञ्चधा-पुलाकः, वकुशः, कुशीलः, निर्ग्रन्थः,
स्नातकश्चेति । तत्र निर्ग्रन्थः निर्गतो मोहनीयकर्मलक्षणोद् ग्र-
न्थादिति निर्ग्रन्थः । ध० ३ अधि० । भ० । (सर्वेऽप्येते 'णिग्गय'
शब्देऽस्मिन्नेव जागे २०३४ पृष्ठे प्रतिपादिताः)

णियंठे पंचविहे पसुत्ते । तं जहा-पठमसमयणियंठे, अप-
ठमसमयणियंठे, चरिमसमयणियंठे, अचरिमसमयणियंठे,
अहासुहुमनियंठे णामं पंचमे ॥

“ णियंठे ” इत्यादि सुगमम् । नवरम् अन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणाया
निर्ग्रन्थाद्धायाः प्रथमे समये वर्त्तमान एक, शेषेषु द्वितीयः,
अन्तिमे तृतीयः, शेषेषु चतुर्थः, सर्वेषु पञ्चम इति विवक्षया
भेदः पपामिति । स्था० ५ गा० ३ उ० । दरिद्रे, उच०
१२ अ० ।

णियंठिपुत्त-निर्ग्रन्थपुत्र-पु० । पेढालविद्याधरेण सुज्येष्ठाजि-
भानायां साक्ष्यामुत्पादिते सत्यकौ, स्था० १० गा० ।

तद्वृत्त चेत्यम्-

“ सत्यकि. खेचरः कोऽसौ, तदुत्पत्तिर्निगद्यते ॥ (३०)

चेटकस्यैव सुज्येष्ठा, सुताऽऽसीत्प्राव्रजञ्च सा ।

उगश्रयाङ्गणे नित्य, कायोत्सर्गं ददाति च ॥ ३१ ॥

इतः परित्राद् पेढालो, विद्यासिद्धौ नभश्चर ।

तनय ब्रह्मचारिण्या, विद्यां दातु निरीकते ॥ ३२ ॥

कायोत्सर्गस्थितां दृष्ट्वा, सुज्येष्ठां ब्रह्मचारिणीम् ।

कृत्वा स धूम्या व्यामोह, वीर्यं तस्यां न्यवेशयत् ॥ ३३ ॥

जाते गर्जेऽतिशयिजिन्, ख्यातमन्या न विक्रिया ।

अथैधत आद्वगृहे, तत्सूनुर्वन्धितु प्रष्टुम् ॥ ३४ ॥

सयतीभिः समयात, कावसदीपकस्तदा ।

अप्राक्कान्मे कुतो भीति, स्वाभ्याख्यत्सत्यकोरित ॥ ३५ ॥

तत्पार्श्वेऽथ स गत्वोचे, त्व रे ! मा मारयिष्यसि ? ।

इत्युदित्वा दृढादात्म-पादयोस्तमपात्यत् ॥ ३६ ॥

वयस्योऽथ परित्राजा, हृत्वा विद्याः स शिक्षिनः ।

रोहिणीं साधयन् पञ्च, भवान् स मारितस्तथा ॥ ३७ ॥

पृष्ठे परमासशेषाऽऽयुः, मिच्छन्तीं तां स नेष्टवान् ।

सप्तमे च भवे तां स, साधनायोपचक्रम ॥ ३८ ॥

शवं चित्तास्थं प्रज्वाल्य, तस्योपर्याङ्गचर्म च ।

विस्तार्य वामाङ्गुष्ठेन, तत्र तज्ज्वलनावधि ॥ ३९ ॥

तस्य सक्रम्यमाणस्य, कालसदीपकस्तदा ।

चिक्षेपाऽऽगत्य फाष्टानि, सप्तगत्रे गते ततः ॥ ४० ॥

देवता स्वयमेत्योचे. विघ्नमेतस्य मा कृया ।

सिद्ध्याभ्यस्याहमूचे त, कस्मिन्नाङ्गे विशामि ते ? ॥ ४१ ॥

तेनादश्यंलक, तत्राऽविशत्तत्राभवद्विलम् ।

सा तुष्टा तद् व्याधान्नेत्रं, स त्रिनेत्रोऽथ विधुतः ॥ ४२ ॥

धर्षिताऽनेन साध्वीति, पेढालस्तेन मारितः ।

ततो रुद्राभिधः सोऽभू-त्काव सदीपक ततः ॥ ४३ ॥

सिधांसौ तत्र सोऽनश्य-दूर्द्धाधः स तमन्वगात् ।

सोऽथो विकृत्य त्रिपुर, पाताले लावणेऽनशत् ॥ ४४ ॥

दग्ध्वा तन्मारयित्वा त, स विद्याचक्रवर्त्यभूत् ।

सर्वोस्तीर्थकृतो नत्वा, प्रिसन्धं नास्थपूर्वकम् ॥ ४५ ॥

रमते सोऽथ शकस्तं, महेश्वराभिध व्यधात् ।

स विप्रद्वेषतस्तेषां, विध्वंसयति कन्यकाः ॥ ४६ ॥

अन्तःपुरीजिर्भूपानां, स्वस्त्रीभिरिव खेदति ।

तस्य शिष्यद्वय जङ्गे, नन्दी नन्दीश्वरस्तथा ॥ ४७ ॥

स पुष्पकविमानेन, नभसा सर्वतोऽभ्रमत् ।

अन्यदोज्जयिनीपुर्यां, चरमप्रद्योतभूभुज ॥ ४८ ॥

अन्तःपुरं विदध्वसे, शिवा देवीं विनाऽखिलम् ।

सोऽथ दधौ विनाइयोऽय, दुर्धरः खेचरः कथम् ? ॥ ४९ ॥

तत्रैवाऽऽसीदुमा नाम, गणिका रूपशालिनी ।

दृष्ट्वाऽऽयान्तं महेशं सा, धूपं त प्रत्युदक्षिपत् ॥ ५० ॥

सोऽन्यदाऽवातरत्तत्र, तस्या इन्तेऽभ्युज्जयम् ।

स्मेरं च मुकुत्रं चेशः, स्मेरहस्तमवाहयत् (?) ॥ ५१ ॥

मुकुत्रं साऽर्पयन्त्यूने, योग्योऽसि त्वममूढशः ।

न स्मेरकमलप्रायाः, मादृशाः पुनरीक्षसे ॥ ५२ ॥

तदुकिरञ्जितस्तत्र, तथा सार्द्धमुवा सः ।

एकान्ते साऽन्यदाऽप्राप्ती-द्विद्या. स्युर्नान्तिके कदा ? ॥ ५३ ॥

सोऽवदन्मैथुनाऽऽमङ्गे, तथा राज्ञो न्यवेद्यत ।

राजोचेऽसौ तदा मार्य-स्त्व रक्षया प्रत्ययाय च ॥ ५४ ॥

पत्र तदुदरे दत्त्वा, सङ्गेन च्छेदितं जटैः ।

मार्यां त्वियमपात्युक्त्वा, प्रच्छन्नां स्थापिता भट्टाः ॥ ५५ ॥

मारितस्तैस्तदासक्त-स्तथा सह स खेचरः ।

ततो नन्दीश्वरस्ताभि-विद्याभिः समधिष्ठितः ॥ ५६ ॥

शिलां व्योम्नि विकृत्योच्चै-र्हा हताश ! हनिष्यसे ।

तमथाऽक्रमयद्भीतो, राजाऽऽरुपटशटकः ॥ ५७ ॥

सोऽवदच्चेदिदं युष्म-भेतद्रूपं पुरे पुरे ।

विद्याप्याऽऽयतनेऽर्च्ये, ततो मुखामि नान्यथा ॥ ५८ ॥

तत्प्रपेदे नरेन्द्रोऽथ, सर्वत्रापि व्यापयत् ।

तत्प्रासादान्महोच्छ्वाया-नेतस्योत्पत्तिरीदृशी” ॥ ५९ ॥ आ० क० ।

स चोत्सर्पिण्यां जगत्प्रदीपो नाम तीर्थकरो जविष्यति ।

प्रव० ३६ द्वार । वीरजिनाऽनगारभेदे, भ० ।

स च नारदपुत्रेण पृष्टं पुङ्गवान् व्याकरोदित्युच्यते-

तेणं काव्रेणं तेणं समणं जाव परिसा पणिगया । तेणं
काव्रेणं तेणं समणं समणस्म भगवओ महावीरस्स अंते-
वामी णारयपुत्ते णामं अणगारे पगडभदए० जाव विहरइ ।
तेणं कालेणं तेणं समणं समणस्स० जाव अंतेवामी
नियंठिपुत्ते णामं अणगारे पगडभदए० जाव विहरइ । तए
णं से नियंठिपुत्ते अणगारे जेणामेव नारयपुत्ते अणगारे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता नाग्यपुत्त अणगारे एवं
वयासी-मव्वे पोगगइ त्ति अज्जो ! किं मअट्ठा, समज्जा,
सपएमा ? उदाहु-अणट्ठा, अमज्जा, अपएसा ? अज्जो ! चि

नारयपुत्ते अणगारे नियंतिपुत्तं अणगारं एवं वयासी-
सव्वे पोग्गला मे अज्जो ! सअह्मा, समज्जा, सपएसा; नो
अणह्मा, अमज्जा, अपएसा । तए ण से नियंतिपुत्ते अण-
गारे नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी-जइ णं ते अज्जो !
सव्वे पोग्गला सअह्मा, समज्जा, सपएसा, नो अणह्मा,
अमज्जा, अपएसा । किं दव्वादेसेणं अज्जो ! सव्वपोग्गला
सअह्मा, समज्जा, सपएसा; नो अणह्मा, अमज्जा, अ-
पएसा । खेत्तादेसेणं अज्जो ! सव्वपोग्गला सअह्मा०
तहेव चेव; कालादेसेणं तं चेव, भावादेसेणं अज्जो ! तं
चेव । तए णं से नारयपुत्ते अणगारे नियंतिपुत्तं अणगा-
रं एवं वयासी-दव्वादेसेण वि मे अज्जो ! सव्वपोग्गला
सअह्मा, समज्जा, सपएसा; नो अणह्मा, अमज्जा, अपएसा ।
खेत्ताएसेण वि, कालाएसेण वि, जावाएसेण वि ।
तए णं से नियंतिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं एवं
वयासी-जइ णं अज्जो ! दव्वाएसेणं सव्वपोग्गला सअह्मा,
समज्जा, सपएसा; नो अणह्मा, अमज्जा, अपएसा । एवं ते
परमाणुपोग्गले वि असहे, समज्जे, सपएसे; णो अणहे, अम-
ज्जे, अपएसे । जइ णं अज्जो ! खेत्ताएमेण वि सव्वपोग्गला
सअह्मा, समज्जा, सपएसा० जाव एवं ते एगपएसोगादे वि
पोग्गले सअहे, समज्जे, सपएसे । जइ णं अज्जो ! कालाएसेणं
सव्वपोग्गला सअह्मा, समज्जा, सपएसा । एव ते एगसमयट्ठिए
वि पोग्गले सअहे, समज्जे, सपएसे । तं चेव जइ णं अज्जो !
जावाएमेणं सव्वपोग्गला सअहे ३, एवं एगगुणकालए वि
पोग्गले सअहे ३ तं चेव, अह ते एवं न भवति, तो ज वयासि
दव्वाएसेण वि सव्वपोग्गला सअह्मा, समज्जा, सपएसा; नो
अणह्मा, अमज्जा, अपएसा । एवं खेत्ताएसेण वि, कालाए-
सेण वि, भावाएसेण वि । तं णं मिच्छा । तए णं से नार-
यपुत्ते अणगारे नियंतिपुत्तं अणगारं एवं वयासी-नो
खलु एयं देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं जाणामो, पासामो । जइ णं
देवाणुप्पिया ! नो गिलायंति परिकहितए, त इच्छामि णं
देवाणुप्पियाण अंति एयमट्ठं सोच्चा निमम्म जाणितए ।
तए णं से णियंतिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं एवं
वयासी-दव्वाएसेण वि अज्जो ! सव्वपोग्गला सपएमा वि,
अपएसा वि अणता; खेत्ताएसेण वि एवं चेव, कालाएसेण
वि, जावाएसेण वि एवं चेव ॥

(दव्वादेसेण ति) द्रव्यप्रकारेण, द्रव्यत इत्यर्थः । परमाणुत्वा-
ऽऽद्याधित्वेति यावत् । (खेत्तादेसेण ति) एकप्रदेशावगाहत्वा-
ऽऽदिनेत्यर्थः । (कालादेसेण ति) एकाऽऽदिसमयस्थितिकत्वेन ।
(भावादेसेण ति) एकगुणकालकत्वाऽऽदिना । (सव्वपोग्गला स-
पएसा वीर्यादि) इह च यत्सविपर्ययसार्वाऽऽदिपुल्लविचारे
प्रक्रान्ते सप्रदेशा अप्रदेशा एव ते प्ररूपिता, तत्तेषां प्ररूपणे
सार्धत्वाऽऽदि प्ररूपितमेव जवतीति ह्येत्यवसेयम् । तथाहि-

सप्रदेशा सार्धाः, समध्या वा । इतरे त्वनर्धाः, अमध्याश्चेति ।
(अणत त्ति) तत्परिमाणज्ञापनपर तत्स्वरूपाभिधानम् ।

अथ द्रव्यतोऽप्रदेशस्य क्षेत्राऽऽद्याधित्वाप्रदेशाऽऽदित्व
निरूपयन्नाह--

जे दव्वओ अपएसे से खेत्तओ नियमा अपएसे; काल-
ओ सिय सपएसे, सिय अपएसे; भावओ सिय सपएसे,
सिय अपएसे ।

(जे दव्वओ अपएसे इत्यादि) यो द्रव्यतोऽप्रदेशः परमाणु ,
स च क्षेत्रतो नियमादप्रदेशो, यस्मादसौ क्षेत्रस्यैकत्रैव प्रदेशोऽ-
वगाहने, प्रदेशद्वयाऽऽद्यवगाहे तु तस्याप्रदेशत्वमेव न स्यात् ।
कालतस्तु यद्यसावेकसमयस्थितिकत्वादाऽप्रदेशोऽनेकसमय-
स्थितिकस्तु सप्रदेश इति । जावत पुनर्यथैकगुणकालकाऽऽदि-
स्तदाऽप्रदेशो, द्विगुणकालकाऽऽदिस्तु सप्रदेश इति निरूपितो
द्रव्यतोऽप्रदेशः ।

अथ क्षेत्रतोऽप्रदेश निरूपयन्नाह--

जे खेत्तओ अपएसे-से दव्वओ मिय सपएसे, मिय
अपएसे; कालओ जयणाए, भावओ जयणाए, जहा खेत्त-
ओ एवं कालओ, जावओ । जे दव्वओ सपएसे-से खेत्तओ
सिय सपएसे, सिय अपएसे । एवं कालओ, जावओ वि ।
जे खेत्तओ सपएसे-से दव्वओ नियमा सपएसे, कालओ
भयणाए, जावओ जयणाए, जहा दव्वओ तहा कालओ,
जावओ वि ।

(जे खेत्तओ अपएसे इत्यादि) यः क्षेत्रतोऽप्रदेशः स
द्रव्यतः स्यात्सप्रदेशः, द्रव्यगुणाऽऽदेरप्येकप्रदेशावगाहित्वात् ।
स्यादप्रदेशः, परमाणोरप्येकप्रदेशावगाहित्वात् । (कालओ
जयणाए त्ति) क्षेत्रतोऽप्रदेशो यः स कालतोऽप्रदेशो यः स कालतो
प्रजनया अप्र-
देशाऽऽदिर्वाच्यः । तथाहि-एकप्रदेशावगाह एकसमयस्थिति-
कत्वादप्रदेशोऽपि स्यादनेकसमयस्थितिकत्वाच्च सप्रदेशोऽपि
स्यादिति । (भावओ भयणाए त्ति) क्षेत्रतोऽप्रदेशो योऽसा-
वेकगुणकालकाऽऽदत्वादप्रदेशोऽपि स्यादनेकगुणकालकाऽऽदि-
त्वाच्च सप्रदेशोऽपि स्यादिति । अथ कालाप्रदेशः, भावाप्रदेश
च निरूपयन्नाह-(जहा खेत्तओ, एव कालओ, भावओ त्ति)
यथा क्षेत्रतोऽप्रदेश उक्तः, एव कालतो जावतश्चासौ वाच्यः ।
तथाहि-(जे कालओ अपएसे, से दव्वओ सिय सपए, सि-
य अपएसे) एव क्षेत्रतो, भावतश्च । तथा-(जे भावओ अ-
पएसे से दव्वओ सिय सपएसे, सिय अपएसे) एव क्षेत्रतः,
कालतश्चेति । उक्तोऽप्रदेशः । अथ सप्रदेशमाह-(जे दव्वओ
सपएसे इत्यादि) अयमर्थः यो द्रव्यतो द्रव्यगुणाऽऽदित्वेन सप्र-
देशः, स क्षेत्रतः स्यात्सप्रदेशो ह्यादिप्रदेशावगाहित्वात्, स्या-
दप्रदेश एकप्रदेशावगाहित्वात् । एव कालतो, भावतश्च । तथा-यः
क्षेत्रतः सप्रदेशो ह्यादिप्रदेशावगाहित्वात् स द्रव्यतः सप्रदेश
एव, द्रव्यतोऽप्रदेशस्य द्विप्रदेशावगाहासम्भवात् । कालतो,
जावतश्चासौ द्विधाऽपि स्यादिति । तथा यः कालतः सप्रदेशः,
स द्रव्यतः क्षेत्रतो, भावतश्च द्विधाऽपि स्यात् । तथा यो भा-
वतः सप्रदेशः, स द्रव्यक्षेत्रकालैर्द्विधाऽपि स्यादिति सप्रदे-
शसूत्राणां जावार्थ इति ।

मधेयामेव द्रव्याऽऽदितः सप्रदेशाप्रदेशानामल्पबहुत्वविभाग-
माह—

एषि एं भंते ! पोगगलाणं द्वादेमेणं खेत्तादेमेणं कालादे-
सेणं भावादेसेणं सपएसाणं अपएसाणं य कयरे कयरे अप्पा
वा, वहुया वा, तुह्या वा, विसेसाहिया वा ? । नारयपुत्ता ! मन्व-
त्थेवा पोगगला जावादेमेणं अपएसा, कालादेसेणं अपएसा
असंखेज्जगुणा; द्वादेमेणं अपएसा अमंखेज्जगुणा; खेत्ता-
देमेणं अपएसा असंखेज्जगुणा, खेत्तादेमेणं चेव सपएसा
अमंखेज्जगुणा; द्वादेमेणं सपएसा विसेसाहिया; काला-
देसेणं सपएसा विसेसाहिया; भावादेमेणं सपएसा विसे-
साहिया । तए एं से नारयपुत्ते अणगारे नियंतिपुत्तं अण-
गारं वंदइ, नमंमइ, नमंमइत्ता एयमइं सम्मं विणएणं जुज्जो
जुज्जो खामेइ, खामेइत्ता संजमेणं जाव विदइ ॥

“ एषि एं ” इत्यादि सूत्रसिद्धं, नवरम् अस्यैव सूत्रोक्ताल्प-
बहुत्वस्य भावनार्थं गाथाप्रपञ्चो वृद्धोक्तोऽभिधायते—

“ वोच्छं अप्पावहुय, दवे खेत्ताऽदजावओ यावि ।

अपससप्पएसा-ण पोगगलाण समासेण ॥ १ ॥

दवेण परमाणू, खेत्तेणगणएसमोगादा ।

कालेणगसमइया, अपएसा पोगगला होंति ॥ २ ॥

भावेण अपएसा, एगगुणा जे हवति वज्जाइ ।

ते षिय थोवा ज गुण-वाहुल्ल पायसो दवे ” ॥ ३ ॥

वर्णाऽऽदिनिरित्यर्थः ।

अथे प्रायेण द्वादिगुणा अनन्तगुणान्ताः कालकत्वाऽऽदयो
प्रवन्ति, एकगुणकालकाऽऽदयस्त्वल्पा इति ज्ञातः ।

“ एत्तो कालापसे-ण अप्पएसा भवे असखगुणा ।

किं कारणं पुण भवे, जणइ परिणामवाहुल्ला ? ” ॥ ४ ॥

अयमर्थः—यो हि यस्मिन् समये यद्वर्णगन्धरसस्पर्शसङ्घातजे-
दसूक्ष्मत्ववाद्गत्वाऽऽदिपरिणामान्तरमापन्नः, स तस्मिन् समये
तदपेक्षया कालतोऽप्रदेश उच्यते । तत्रैकमयस्थितिरित्यन्ये,
परिणामाश्च बहव इति प्रतिपरिणाम कालाप्रदेशसम्भवात्त-
द्वद्बहुत्वमिति ।

एतदेव भाव्यते—

“ जावेण अपएसा, जे ते कालेण होंति डुविहा वि ।

डुगुणाऽऽदओ वि एव, भावेण जावइणतगुणा ” ॥ ५ ॥

भावतो येऽप्रदेशा एकगुणकालकत्वाऽऽदयो प्रवन्ति,
ते कालतो द्विविधा अपि प्रवन्ति; सप्रदेशाः, अप्रदेशा-
श्चेत्यर्थः । तथा भावेन द्विगुणाऽऽदयोऽपि अनन्तगुणान्ता एव-
मिति द्विविधा प्रवन्ति ।

ततश्च—

“ कावप्पएसायाणं, एव एकैकओ भवइ रासी ।

एकैकगुणगण-स्मि एगगुणकालयाईसु ” ॥ ६ ॥

एकगुणकालकाऽऽदिषु गुणस्थानकेषु मध्ये एकैकस्मिन् गु-
णस्थानके कालाप्रदेशानामेकैको राशिर्भवति । ततश्चानन्तत्वाद्
गुणस्थानकराशीनामनन्ता एव कालाप्रदेशराशयो भवन्ति ।

अथ प्रेरक—

“ आहाऽणंतगुणत्तण-भेव कालापएसायाणं ति ।

जमणतगुणट्टाणे-सु होंति रासी षि डु अणंत ” ॥ ७ ॥

(एवमिति) यदि प्रतिगुणस्थानक कालाप्रदेशराशयोऽभि-
धीयन्त इति ।

अत्रोत्तरम्—

“ जणति एगगुणाण वि, अणतभागस्मि जं अणंतगुणा ।

तेणासंखगुण चिचय, भवति नाणसगुणियत्तं ” ॥ ८ ॥

अयमभिप्राय—यद्यप्यनन्तगुणकालत्वाऽऽदीनामनन्ता राशय-
स्तथाऽप्येकगुणकालत्वाऽऽदीनामनन्तभाग एव ते वर्तन्ते इति,
न तद्वहारेण कालाप्रदेशानामनन्तगुणत्वम्, अपि त्वसङ्घातगु-
णत्वमेवेति ।

“ एव ता प्रावमिणं, पडुच्च कालापएसाया सिद्धा ।

परमाणूपोगगलाइसु, दवे षि डु एस चेव गमो ” ॥ ९ ॥

एवं तावद्वाचवर्णाऽऽदिपरिणाममिममुत्कृष्टमेकाऽऽद्यतन्तगुण-
स्थानवर्तिनमित्यर्थः । प्रतीत्य कालाप्रदेशकाः पुद्गलाः सिद्धाः
कालाप्रदेशभावाः पुद्गलाः सिद्धाः प्रतिष्ठिता द्रव्येऽपि द्रव्यपरि-
णाममप्यङ्गीकृत्य परमाणवादिव्येक एव भावपरिणामोक्त
एव गमः । व्याख्या—

“ एमेव होइ खेत्ते, एगपएसावगाहणाईसु ।

ठाणतरसकंति, पडुच्च कासेण मगगया ” ॥ १० ॥

एवमेव अव्यपरिणामवद्भवति, क्षेत्रे क्षेत्रमधिकृत्य, एकप्रदेशा-
वगाढाऽऽदिषु पुद्गलभेदेषु स्थानान्तरगमन प्रतीत्य कालेन
कालाप्रदेशानां मार्गणा, यथा क्षेत्रत एवमवगाहनाऽऽदितोऽपी-
त्येतदुच्यते ।

“ सकोय विकोयं पि डु, पडुच्च ओगाहणाइ एमेव ।

तह सुदुमवायरधारे-परयसदाइपरिणामं ” ॥ ११ ॥

अवगाहनायाः सहकोचं विकोचं च प्रतीत्य कालाप्रदेशा-
स्यु । तथा सूक्ष्मवाद्गत्वादिपरिणामान्तरमापन्नं कर्माऽऽदिपरिणामं
च प्रतीत्येति ।

“ एवं जो सव्वो षिय, परिणामो पोगगलाण इइ समए ।

तं त पडुच्च एसि, कालेणं अप्पएसात्तं ” ॥ १२ ॥

(एसि ति) पुद्गलानामित्यर्थः ।

“ कासेण अप्पएसा, एवं भावा पपसएहिंतो ।

होंति असंखेज्जगुणा, सिद्धा परिणामवाहुल्ला ॥ १३ ॥

एत्तो द्वादेसे-ण अप्पएसा हवति संखगुणा ।

के पुण ते परमाणू, कइ ते वहुय चि तं सुणसु ? ॥ १४ ॥

अणुसंखेज्जपपसिया, असंखज्जणतप्पसिया चेव ।

चउरो चिचय रासी पो-गगलाण लोए अणतानं ॥ १५ ॥

तत्थाऽणतेहिंतो, सुत्तेण तप्पएसिएहिंतो ।

जेण पपमट्टाप, मणिया अणवो अणतगुणा ” ॥ १६ ॥

अनन्तेभ्योऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धेऽन्य प्रदेशार्थनया परमाणवो-
ऽनन्तगुणाः सूत्रे उक्ताः । सूत्र चेदम्—“ सव्वत्थोवा अणंतपप-
सिया खधा दव्वहुयाए ते चेव, पपसट्टयाए अणंतगुणा, पर-
माणूपोगगला दव्वठपपसट्टयाए अणंतगुणा, संखेज्जपपसिया
खधा दव्वहुयाए संखेज्जगुणा, ते चेव पपसट्टयाए असंखेज्ज-
गुणा, असंखेज्जपपसिया खधा दव्वहुयाए असंखेज्जगुणा, ते
चेव पपसट्टयाए असंखेज्जगुणा चि । ”

“ संखेज्जइमे भागे, संखेज्जपपसिया ण वट्टंति ।

नवरमसंखेज्जपप-सियाण भागे असंखइमे ” ॥ १७ ॥

संख्येयतमे भागे संख्यातप्रदेशिकानामसंख्येयतमे भागे सं-
ख्यातप्रदेशिकानामणवो वर्तन्ते, उक्तसूत्रप्रामाण्यादिति ।

“ सइवि अ सखेज्जपप-सियाण तेसि असंखजागसे ।

बाहुल्ल साहिज्जह, पुममवसेसाहि रासीह ” ॥ १८ ॥

संख्यातप्रदेशिकानन्तप्रदेशिकाग्निधानाज्यामिह च सख्या-
तप्रदेशिकराशे. सख्यातभागवृत्तित्वात्तेषां स्वरूपतो बहुत्व-
मवगम्यते, अन्यथा तस्याप्यसख्येयभागेऽनन्तभागे वा तेऽज-
विष्यन्निति ।

“ जेणेकरासियो भिय, असंखजागे न सेसरासीणं ।

तेणसखेज्जगुणा, भणवो कालापपसेहि ” ॥ १९ ॥

न शेषराशयोरित्यस्याप्रमथं -अनन्तप्रदेशिकराशेरनन्तगुणा-
स्ते, सख्यातप्रदेशिकराशेस्तु संख्यातभागे सख्यातभागस्य च
विवक्षया नात्यन्तमल्पताऽन. कालत सप्रदेशेष्वप्रदेशेषु च
वृत्तिमतामणुनां बहुत्वात्कालाप्रदेशानां च सामायिकत्वेना-
त्यन्तमल्पत्वात्कालाप्रदेशेभ्योऽसख्यातगुणत्व इत्याप्रदेशाना-
मिति ।

“ एत्तो असंखगुणिया, हवति खेत्ता पपसया समए ।

ज ते ता सव्वे च्चिय, अपपसा खेत्तओ अणवो ॥ २० ॥

दुपएसियाइपसु वि, पपसपरिवृत्तिपसु ठाणेसु ।

लग्गइ एकेको च्चिय, रासी खेत्तापपसाण ॥ २१ ॥

एत्तो खेत्तापसे-ण चव सपपसया असंखगुणा ।

एगपपसोगाडे, मोत्तु सेसावगाइणया ॥ २२ ॥

ते पुण दुपएसोगा-इणाइया सव्वपोगगला सेसा ।

ते य असखेज्जगुणा, अबगाहणठाणबाहुल्ला ॥ २३ ॥

दव्वेण हौति एत्तो, सपपसा पोगगला विससेइया ।

कालेण य भावेण य, एमेव जवे विससेइया ॥ २४ ॥

भावाइया वुट्ठी, असंखगुणिया जमपपसाण ।

तो सपपसियाण, खेत्ताइविसेसपरिवुट्ठी ” ॥ २५ ॥

एतद्भावना च वक्ष्यमाणस्यापनातोऽवसेया ।

“ मीसाण सकम पइ, सपपसा खेत्तओ असंखगुणा ।

जाणिया सट्टाणे पुण, थोव भिय ते गहेयव्वा ” ॥ २६ ॥

मिश्राणामित्यप्रदेशसप्रदेशानां मीलितानां सक्रमं प्रति अप्रदे-
शेभ्य सप्रदेशेष्वल्पबहुत्वविचारसक्रमे क्षेत्रतः सप्रदेशा-
असख्येयगुणा, क्षेत्रतोऽप्रदेशेभ्यः सकाशात् स्वस्थाने पुन-
केवलसप्रदेशचिन्तायां स्तोका एव ते क्षेत्रतः सप्रदेशा इति ।
एतदेवोच्यते-

“ खेत्तेण सपपसा, थोवा दव्वसभावओ आइया ।

सपपसऽप्पाबहुय, सट्टाणे अत्थओ एव ” ॥ २७ ॥

अर्थत इति व्याख्यानोपेक्षया ।

“ पढम अपपसाण, बीय पुण होइ सपपसाण ।

तइय पुण मीसाण, अपपबहु अत्थओ तिप्पि ” ॥ २८ ॥

अर्थतो व्याख्यानद्वारेण ग्रीक्यल्पबहुत्वानि भवन्ति । सूत्रे
त्वेकमेव मिश्राल्पबहुत्वमुक्तमिति ।

“ ठाणे ठाणे वहुइ, जावाइण जमपपसाणं ।

त चिय भावाइण, परिभस्सइ सपपसाणं ” ॥ २९ ॥

यथा किल कल्पनया लक्षं समस्तपुङ्गवा, तेषु प्राक्काल-
रूपक्षेत्रतोऽप्रदेशाः क्रमेण एकद्विपञ्चदशसहस्रमङ्गला, सप्र-
देशास्तु नवनवत्यष्टनवतिपञ्चनवतिनवतिसहस्रसङ्ख्या, ततश्च
भावाप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशेषु सदस्र वर्द्धते, तदेव प्राक्सप्रदेशो-
भ्यः कालसप्रदेशेषु हीयत इत्येवमन्यत्रापीति ।

“ अइवा खेत्ताइण, जमपपसाण हायप कमसो ।

तं चिय खेत्ताइण, परिवहुइ सपपसाण ॥ ३० ॥

अवरोप्परप्पसिक्का, वुट्ठी हाणी य होइ दोइहं पि ।

अपपससपपसा-ण पोगगलाण स लक्खणओ ॥ ३१ ॥

ते चव य ते चउहिं वि, जमुवचरिज्जंति पोगगला डुविहा ।

तेण च वुट्ठी हाणी, तेसि अओअससिक्का ॥ ३२ ॥ ”

चतुर्भिरिति भावकालाऽऽदिग्निरुपचर्यन्त इति विशेष्यन्ते ।

“ एपसि रासीण, निदरिसणम्मि णं भणामि पच्चक्ख ।

वुट्ठीए सव्वपोगगल, जाव तावाण लक्खओ ” ॥ ३३ ॥

कल्पनया यावन्तः सर्वपुङ्गवास्तावन्तो लक्का इति ।

“ एक्क च दो य पच य, दस य सहस्साइ अपपसाणं ।

प्रावाइण कमसो, चउएह वि जहोवइट्टाण ॥ ३४ ॥

णउई पत्ताणउई, अट्टाणउई तहेव नवनउई ।

एवइयाइ सहस्सा-ई सपपसाण विवरीय ॥ ३५ ॥

एपसि जहसभव-मत्थोवणय करिज्ज रासीण ।

संभावओ य जाणे-ज्ज ते अण्णते जिणामिहिप ” ॥ ३६ ॥

अ० ५ इ० ८ उ० ।

णियंतिया-नैर्ग्रन्थिकी-स्त्री० । निर्ग्रन्थो भगवोस्तस्येयं नैर्ग्रन्थि-
की । तीर्थकरकृतायाम्, “ज उन्न तन्न वत्तव्व, एसा आणा नि-
यठिया । ” सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । द्वि० ।

णियंसण-निवसन-न० । परिधाने, औ० । उत्त० । जीवा० ।

णियंसणा-निदर्शना-स्त्री० । “अभवद्वस्तुसंबन्ध उपमा परि-
कल्पिता, निदर्शना” इति मम्मटोक्ते, असम्बन्धे सम्बन्धरूपातिश-
योक्तिलक्षणे वा अर्थालङ्कारभेदे, प्रति० ।

णियंसित्ता-न्युष्य-अव्य० । परिधायेत्यर्थे, “ देवदूतजुगल
नियसित्ता अगेहिं वरेहि य मल्लेहि य अणेइ । ” जी० ३ प्रति०
२ उ० । रा० ।

णियग-निजक-पु० । स्वकीये पुत्राऽऽदौ, पञ्चा० १० विव० नि० ।
स्वजने, नि० चू० २ उ० । आत्मीये बान्धवे, सुहृदि च । आ०
चा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

णियगपरिवाल-निजकपरिवार-पु० । आत्मीयपरिवारे, “णि-
यगपरिवालेण सकिं सपरिवुणे । ” रा० । औ० ।

णियच्छइत्ता-नियम्य-अव्य० । अवश्यतया प्राप्येत्यर्थे, सूत्र०
१ श्रु० १ अ० १ उ० । निश्चयेनावतीत्यर्थे युक्त्वेत्यर्थे, सूत्र० १
श्रु० १ अ० २ उ० ।

णियजोगपवित्ति-निजयोगप्रवृत्ति-स्त्री० । आत्मीयमनःप्रवृत्तौ,
“अण्णे णियजोगपवित्तीओ य । ” निजयोगानामाचार्यसत्कमन-
प्रवृत्तीनां प्रवृत्तिः प्रवृत्तिर्निजयोगप्रवृत्तिः । पञ्चा० २ विव० ।

णियट्टपाइअहिगार-निवृत्तप्रकृत्यधिकार-पु० । आधिधार्मि-
के बोधिसत्त्वे, ध० १ अधि० ।

णियट्टमाण-निवर्त्तमान-त्रि० । व्यावर्त्तमाने, आचा० १ श्रु०
६ अ० ४ उ० ।

णियट्टि-निवृत्त-स्त्री० । ‘वृत्तु’ वर्तने इत्यस्य निपूर्वस्य क्तिनि
निवर्त्तनं निवृत्तिः । त्यागे, प्रतिक्रमणे, आव० ।

सा च षोढा । यत माह-

नामं ठवणा दविण, खेत्ते काले तहेव जावे य ।

एमो अ णियट्टीए, निक्खेवो क्खिहो होइ ॥

तत्र नामस्थापने गताधे, छव्यनिवृत्तिस्तापसाऽऽदीनां हलकृ-
ष्टाऽऽदिनिवृत्तिरित्याद्याखिलो भावार्थः स्वबुद्ध्या प्रकृत्यो, यावत्प्र-
शस्तजावनिवृत्त्येहाधिकारः । आव० ४ अ० । भावनिवृत्तिः प्र-
तिक्रमणम् । आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

इदानीं निवृत्तौ दृष्टान्तः-

" एकत्र नगरे शाला-पतिः शालासु तस्य च ।
धूर्ता वसन्ति तेष्वेको, धूर्तो मधुरगीः सदा ॥१॥
कुविन्दस्य सुता तस्य, तेन सार्द्धमयुज्यत ।
तेनोचे साऽथ नश्यामो, यावद्वेत्ति न कश्चन ॥२॥
तयोचे मे भयस्याऽस्ति, राजपुत्री तथा समम् ।
सकेतोऽस्ति यथा छाभ्यां, पतिरेकः करिष्यते ॥३॥
तामप्यानय तेनोचे, साऽथ तामप्यचालयत् ।
सदा प्रयूये महति, गीतं केनचनाऽप्यदः ॥४॥"
"जरं फुट्ठा कणिआरया, चूअय ! अहिमासयम्मि घुट्टम्मि ।
तुह न खम फुट्ठेउ, जइ पच्चता करिति डमराइ * ॥१॥"
श्रुत्वैव राजकन्या सा, दध्यौ चूतमहानरुः ।
उपालब्धो वसन्तेन, कणिकारोऽधमस्तह ॥ ५ ॥
पुष्पिता यदि किं युक्त, तयोत्तम ! ततस्तथा ।
अधिमासघोषणा किं, न श्रुतेत्यस्य गी शुभा ॥ ६ ॥
चेत्कुविन्दी करोत्येव, कस्यैव किं मयाऽपि तत् ॥
निवृत्ता सा मिषादन्न-करणो मेऽस्ति विस्मृत ॥ ७ ॥
राजसूः कोऽपि तत्राऽह्नि, गोत्रजैस्त्रासितो निजै ।
ततस्तन शरणीचक्रे, प्रदत्ता तेन तस्य सा ॥ ८ ॥
तेन इवशुरसाहाय्या-निर्जित्य निजगोत्रजान् ।
पुनर्लज्जे निज राज्य, पट्टगङ्गी बभूव सा ॥ ९ ॥
निवृत्तिर्ह्येतोऽभाणि, भावे चोपनय पुनः ।
कन्यास्थानीया मुनयो, विप्रया धूर्तसनिभाः ॥ १० ॥
यो गीतिगानाऽऽचार्योप-देशात्तेभ्यो निवर्त्तते ।
सुगतेर्भाजन स स्याद्, दुर्गतेस्त्वपरः पुनः ॥ ११ ॥
"द्वितीयोऽप्यत्र दृष्टान्तो, छव्यभावनिवर्त्तने ।
क्वचिद् गच्छे यदा साधुः, क्रमो ग्रहणधारणे ॥ १ ॥
इत्याचार्याः पाठयन्ति, तदादरपरायणाः ।
सोऽन्यदोदितदु कर्मा, निर्गच्छामीति नि सृतः ॥ २ ॥
तदा च तरुणा शूरा, साभिमानमिदं जगुः ।
मङ्गलार्थं च तत्साधु, सोपयोगः स शुश्रुवान् ॥ ३ ॥
"तरिअव्वा य पर्याअिआ, मरिअव्व वा समरे समत्थपणं ।
असरिसजणउल्लावा, न हु सहिअव्वा कुलपसूरण ' ॥ १ ॥

सूक्त चैतन्केनाप्युक्तम्-

" लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्या-

मत्यन्तशुक्लदयामनुवर्त्तमाना ।

तेजस्विनः सुगमसूतपि सत्यजन्ति,

सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम्" ॥ १ ॥

गीत्यर्थकश्चायम्-

स्वामिसमानिताः केऽपि, सुमटाः प्राप्तकीर्त्तयः ।

रणाद्भग्नाः प्रणश्यन्तो, निजपक्षयशोऽर्थिनः ॥ २ ॥

रुचिरे केनचिन्नैव, नष्टाः शोभिष्यथ क्वचित् ।

* न क्रम न युक्त, प्रत्यन्ता नीचका, रुमराणि विप्लवरूपाणि,
शेष स्पष्टम् ।

ततः प्रतिनिवृत्तास्ते, परानीकमज्जयन् ॥ ३ ॥

प्रष्टुममानितास्तेऽथ, शोभन्ते मम समन्ततः ।

एव गीतार्थमाकर्ण्य, साधुरेवं व्यचिन्तयत् ॥ ४ ॥

रणस्थानीया प्रयज्या, जग्मोऽहं विदितोऽधुना ।

अष्टोऽयमिति हीक्षिष्ये, जनेरसदृशरपि ॥ ५ ॥

ततः प्रतिनिवृत्तोऽभूद्, दृढधर्मो विशेषतः ।

आलोचनप्रतिक्रान्तो, गुरोरिच्छामपूरयत्" ॥ ६ ॥

आ० क० आव० । आ० चू० । आ० चू० । समकालप्रतिप-
न्नानां जीवनानामव्यवसायनेत्रे, स० १४ सम० । क्रीणमोहाव-
स्थायाम्, सूत्र० १ थु० ११ अ० ।

णियट्टिवायर-निवृत्तिवादर-पु० । निवृत्तिप्रधानो वादरो वा-
दरसपरायो निवृत्तिवादरः । स० १४ सम० । ऋषकश्रेण्यन्त-
गते क्षीणदर्शनसप्तके अपूर्वकरणेऽऽत्यसत्तमगुणस्थानवर्तिनि
जीवप्रामे, आव० ४ अ० । "इदानीं नियट्टि-जत्रा जीवो
मोहणिज्ज कम्म खयेति वा, उवसमेति वा, तदा अप्प-
मत्तसजतस्स अणतरपमत्ततरेसु अऽऽज्जवमाणछाणेसु वट्ट-
माणो दसणमोहणिज्जे कम्मे खयेति, उवसामिने वा० जाव
हासरनिअरतिनोगभवउगुंछाण उदयवोच्छेदो न भवति,
ताव सो भगव अणगारो अतोमुहुत्तकाल नियट्टिस्ति भवति॥"
आ० चू० ४ अ० । कर्म० । ("अपुव्वकरण" शब्दे प्रथमभागे
६११ पृष्ठे विस्तर उक्तः)

णियट्टि-निकृति-स्त्री० । नितरां करणं निकृतिः । आदरकर-
णेन परवञ्चने, पूर्वकृतमायाप्रच्छादनार्थं मायान्तरकरणे, भ०
१२ श० ५ उ० । प्रश्न० । आव० । म० । आकारवचनाऽऽच्छा-
दने, व्य० ४ उ० । वक्कवृत्त्या कुक्कुचाऽऽदिकरणेन दम्भप्रधान-
घणिकुश्रोत्रियसाध्वाकारेण परवञ्चनार्थं गलकर्त्तकानामिवाव-
स्थाने, सूत्र० २ थु० २ अ० । दशा० । आ० म० । ज्ञा० । स्या० ।
त० । वक्कवृत्त्या कुक्कुचाऽऽदिकरणे, अधिकोपचारकरणेन
परवञ्चने, (इत्यन्ये) मायाप्रच्छादनार्थं मायान्तरकरणे,
(इत्यन्ये) ज्ञा० १ थु० १८ अ० । मायायाम्, आव० ५
अ० । सूत्र० । व्य० । दशा० ।

णियट्टिद्वया-निकृतिमत्ता-स्त्री० । निकृतिवञ्चनार्थं चेष्टा, माया-
प्रच्छादनार्थं मायान्तरमित्येके । अत्यादरकरणेन परवञ्चनमि-
त्यन्ये । तद्वत्ता । भ० ८ श० ८ उ० । निकृतिश्च वञ्चनार्थं काय-
चेष्टाऽऽद्वयधाकरणलक्षणाभ्युपचारलक्षणं वा, तद्वत्ता । निकृतौ,
स्था० ४ टा० ४ उ० ।

णियमिमार-निकृतिमार-त्रि० । मायाप्रधाने, पं० व० ३ द्वार ।

णियण-निदान-न० । निर्दहने, " नित्यणाऽलुण्णमदण-वा-
चारे बहुविहे दिया काव ।" थु० १ उ० ।

णियणिय-निजनिज-त्रि० । स्वकीयस्वकीये, पञ्चा० २ विव० ।

णियणियकाद-निजनिजकाद-पु० । आत्मीयाऽऽत्मीयकात्वे,
प० व० १ द्वार ।

णियणियतित्य-[निजनिजतीर्थ-न० । स्वकीयस्वकीयप्रवचना-
वमरे, पञ्चा० ६ विव० ।

णियत-नियत-त्रि० । निश्चिते, विशेषे । सूत्र० । उक्त० । प्रति-
नियतस्वरूपे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । परिच्छिन्ने, आव० ४

अ० । परिमिते, विशेषे । शाश्वते, आब० ४ अ० । एकरूपत्वात्
(स्था० ५ उ० ३ उ०) शाश्वतत्वात् सर्वकालमवस्थिते,
ज० ४ वक्र० ।

णियत्त-निवृत्त-त्रि० । अपरते, “परिगृह्यारभनियतदोसा ।”
उत्त० १४ अ० । “निवृत्ता जीवितास्तेऽत्र, सर्वेऽप्यन्ये पुनर्मृ-
ताः । (५)” आ० क० ।

णियत्तण-निवर्तन-न० । भूमिपरिमाणविशेषे, उत्त० १ अ० ।
आगमने, आब० ४ अ० ।

णियत्तणसयय-निवर्तनशतक-न० । निवर्तन भूमिपरिमाण-
विशेषो देशविशेषप्रसिद्धः, ततो निवर्तनशत कर्षणीयत्वेन
यस्याऽस्ति तन्निवर्तनशतकम् । निवर्तनशतकर्षके हवे,
“पंचहिं हलसपदिं णियत्तणसययण हलेण अवसेस
खेत्तवत्तु पञ्चक्खामि ।” उपा० १ अ० ।

णियत्तणिय-निवर्तनिक-न० । निवर्तन क्षेत्रमानविशेषः, तत्प-
रिमाण निवर्तनिकम् । निवर्तनमात्रे, निजतनुप्रमाणे, (इत्यन्ये)
“णियत्तणियमडहं आदिदेत्ता सलेहणाभूसण्णाभूसियस्स ।”
म० ३ श० १ उ० ।

णियत्तभाव-निवृत्तभाव-त्रि० । निवृत्तपरिणामे भट्टाध्यव-
साये, “सुहुमो वि कम्मबधो, न दोह उ नियत्तजावस्स ।”
व्य० २ उ० ।

णियत्तमाण-निवर्तमान-त्रि० । प्रत्यावर्तने, “गुरुणा नियत्तमा-
णे ।” व्य० १ उ० ।

नियत्ति-निवृत्ति-स्त्री० । निवर्तने, “असज्जे नियत्ति च, स-
ज्जे य पवत्तण ।” उत्त० ३१ अ० ।

णियत्य-निवसित-त्रि० । परिदिते, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

णियदोसपज्जणीय-निजदोसप्रत्यनीक-त्रि० । स्वकीयरागा-
ऽऽदिदूषणप्रतिपक्षे, पञ्चा० १० विव० ।

णियद्विय-न्यदित-त्रि० । नितरामदिते, अनुगते, “अट्टनिय-
द्वियचित्ता ।” औ० । सू० प्र० ।

णियबुद्धि-निजबुद्धि-स्त्री० । स्वकीयभियाम्, पञ्चा० १०
विव० ।

णियम-नियम-पुं० । नियमन नियमः । दर्श० ५ तत्र । अभि-
ग्रहे, निरोधे, प० चू० । व्रते, सथा० । अभिग्रहविशेषे,
सथा० । पञ्चा० । ज्ञा० । औ० । रुच्यक्षेत्रकालभावेनाभिग्र-
हप्रहणे, उपा० ७ अ० । सथा० । महाव्रताऽऽदिरूपे, (सूत्र०
१ शु० ३ अ० २ उ०) विरमणे, सथा० । आ० म० । पिएरु-
विशुद्धादिके उत्तरगुणे, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । स० ।
शौचाऽऽदिके योगिपरिभाषितेऽर्थे, द्वा० ।

नियमाः शौचसन्तोषौ, स्वाध्यायतपसी अपि ।

देवताप्राणिधान च, योगाऽऽचार्यैरुदाहृताः ॥ २ ॥

(नियमा इति) शौच शुचित्वम् । तद् द्विविधम्-बाह्यम्, आभ्य-
न्तरं च । बाह्य-मृज्जलाऽऽदिभिः कायप्रक्षालनम्, आभ्यन्तर-मैत्र्या-
दिभिश्चित्तमलप्रक्षालनम् । सन्तोष-सन्तुष्टिः । स्वाध्याय-प्रणव-
पूर्वाणां मन्त्राणां जपः । तप-रुच्यचान्द्रायणाऽऽदि । देवताप्र-
णिधानमीश्वरप्राणिधान, सर्वक्रियाणां फलनिपेक्षनयेश्वरसम-

पण्यसङ्क्षणम् । एते योगाऽऽचार्यैः पतञ्जलयादिभिर्नियमा उदाह-
ताः । यदुक्तम्—“शौचसन्तोषतप स्वाध्यायेश्वरप्राणिधानानि
नियमाः ।” इति । (२-३२) द्वा० २२ द्वा० । इन्द्रियाऽऽदिद-
मने, न० । “अक्रोधो गुरुशुभ्रषा, शौचमाहारलाघवम् ।
अप्रमादश्चेति ॥” द्वा० ७ द्वा० । यदाहुर्भागवताः—“उपव्रतानि
नियमाः ॥” द्वा० ७ द्वा० । निश्चये, अव्यभिचारे, विशेषे । प्रव० ।
अवश्यभावनायाम्, सूत्र० १ शु० १३ अ० । पञ्चा० । आ० ।
अवश्यकर्तव्यताऽङ्गीकारे, पञ्चा० १ विव० । अवश्यकरणे,
स० ६ अङ्ग० । नियोगे, पञ्चा० ७ विव० । नियम पूर्वमीमांसो-
क्तः-पक्षतः प्राप्तस्य इतरपक्षव्युदासेन एकतरपक्षे व्यवस्था-
पनम्, यथा—‘वीहीनवहन्ति ।’ अत्र वितुषीकरणसाधनभूतस्य
नखाऽऽदेरवहननस्य वा उभयो प्राप्तौ अवघात इव प्रवृत्तिर्व्यव-
स्थाप्यते । व्रते, “नियमस्तु स यत् कर्मा-नित्यमागन्तुसाधनम्”
इत्युक्तेऽनित्ये आगन्तुकसाधने उपवासाऽऽदौ कर्मणि, शौचा-
ऽऽदिषु च । वाच० । (विस्तरस्तु वाचस्पत्ये रुष्टव्यः)

णियमत्रो-नियमतस्-अव्य० । नियोगेनेत्यर्थे, पञ्चा १० विव० ।

णियमण-नियमन-न० । सयमे, “उद्देसस्मि चउत्थे, समा-
सवयणेण नियमण भणिय ।” (२) आचा० नि० १ शु०
४ अ० १ उ० । कारणे, आचा० १ शु० २ चू० ५ अ० ।
बन्धने, सूत्र० १ शु० ७ अ० । उपरमे, “अदत्तपरदारनियमणे-
हि ।” आतु० ।

णियमणिष्पकप-नियमनिष्पकरूप-न० । नियमेनावश्यभावेन नि-
ष्पकरूपमविचल निरतिचार यत्तत्तथा । निरपवादे, व्रतान्तर
सापवादमापि स्याद्, ब्रह्मचर्ये तु निरपवादमेव । “ए य किञ्चि
अणुप्राय ।” इत्युक्तेः । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

णियमपपहण-नियमप्रधान-त्रि० । विचित्रैरभिग्रहविशेषैरुक्त-
मे, ते वा नियमा उत्तमा यस्य तस्मिन्, रा० ।

णियमसाधग-नियमसाधक-त्रि० । नियमेन कार्यकारणाव्यभि-
चारिणि, प० सू० ४ सूत्र ।

णियमारक्विय-नियमारक्षिक-पुं० । राक्षः सर्वप्रकृत्यो निय-
माद् रक्षति स नियमारक्षिकः । श्रेष्ठिनि, नि० चू० ४ उ० ।

णियमिय-नियमित-त्रि० । अवधृते, विशेषे ।

णियय-निजक-त्रि० । आत्मीये, आब० ३ अ० ।

नियत-त्रि० । शाश्वते, सूत्र० १ शु० ८ अ० । “णियया सव्वमा-
वा मगुलीण ।” नियता सर्वज्जावा यैर्यथा भवितव्य ते तथैव
प्रवन्ति, न पुरुषकारवत्तादन्यथा कर्तुं शक्यन्ते इति । उपा० ६
अ० । “णिययाऽणियया भिक्खा-यरिआ पाणन्नत्तेवाड ॥” भिक्षा-
चर्या नियता-कदाचिदाभिग्रहिकी, अनियता-कदाचिदनाजि-
ग्रहिकी । ” [बु० १ उ० ।

णिययचारि [ण]-नियतचारिन्-त्रि० । अप्रतिबद्धविहा-
रिणि, सूत्र० १ शु० ७ अ० ।

णिययपरिणाम-निजकपरिणाम-पुं० । स्वाजिप्राये, “णिय-
यपरिणामा ।” स्वाजिप्रायान् । जीवा० २८ अधि० ।

णिययपञ्चय-नियतपर्वत-पुं० । क० स० । सदा भोग्यत्वेनाव-

स्थितेषु पर्वतेषु, येषु देवा देव्यश्च त्रयधारण्यैव वैक्रियशरीरेण प्रायः सटा रममाणा अवतिष्ठन्ते । रा० । जी० ।

गिययपिम्-नियतपिम्-पु० । मया एतावदातव्य, प्रवता तु नित्यमेव ग्राह्यमित्येव नियततया गृह्यमाणे पिम्ने, स्था० १० रा० । (नियतपिम्निषेधः ' गितियपिम् ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०६७ पृष्ठे दृश्यते)

गिययवयणिज्ज-निजकवचनीय-त्रि० । स्वांशपरिच्छेदे, " गिययवयणिज्जसद्धा, सव्वनया वियालणे भोहा । " सम्म० १ कारम् ।

गिययवास-नियतवाम-पु० । विहारकाले विहारमकृत्वा एकत्र वामे, " जाहे वि अपरितता, गामागरनगरपट्टणमरुता । तो केह निययवासी, मगमथेर चवइसति ॥ ११ ॥ " आव० ३ अ० । (' गितियवास ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०६७ पृष्ठे दृश्यते) " भवयमणियतविहार, गिययविहार ण ताव साहूण । कारणनीयावास, जो सेवे तस्स का चत्ता ? " ॥ १॥ महा० ४ अ० ।

गिययाणियय-नियताऽनियत-त्रि० । अवश्यमनवश्यभाविति, " निययानियय सत, अयाणता अबुद्धिआ । (४) " सुखाऽऽदिक किञ्चिन्नियतिकृतमवश्यभाव्युद्यप्रापित, तथाऽनियतमात्मपुरुषकारेभ्वराऽऽदिप्रापित सद् नियतकृतमेवैकान्तनैवाऽऽश्रयन्त्यतोऽजानानाः । सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० ।

गिययानिप्पायउज्जयविहारि [ण्]-निजकाभिप्रायोद्यतविहारिन्-त्रि० । स्वमतसुविदिते, जी० १ प्रति० ।

गिययावाम-नियतवास-पु० । ' गिययवास ' शब्दार्थे, आव० ३ अ० ।

गियय-निगरु-न० । लोहमये " वेनी " इतिख्याते पादयोर्विन्धने, औ० । " नियत्तेहि य दक्षा पिदिया य । " आ० म० १ अ० २ खणम् । सूत्र० ।

गियलिङ्गि [ण्]-निजलिङ्गिन्-पु० । स्वमतवेपिणि, जीवा० ३५ अधि० ।

गियय-निगरु-पु० । अष्टाशीतिमहाग्रहाण त्रय पञ्चाशत्तमे महाग्रहे, " दो नियल्ला । " स्था० २ रा० ३ उ० । च० प्र० । निज-पु० । महाग्रहे, स्था० २ रा० ३ उ० । च० प्र० ।

गियविहव-निजविभव-पु० । स्वकीयविभूतौ, पञ्चा० ६ विव० ।

गियसत्ति-निजशक्ति-स्त्री० । स्वसामर्थ्ये, द्वा० १५ द्वा० ।

गियसमय-निजसमय-पु० । स्वकीयावसरे, पञ्चा० ९ विव० ।

गियसिस्सखंधचदिय-निजशिष्यस्कन्धचटित-त्रि० । साध्वशाऽऽरूढे, जीवा० २१ अवि० ।

गियाडय-निकाचित-त्रि० । नियमिते, सूत्र० १ भु० ए अ० ।

गियाग-नियाग-पु० । नितरां यजन याग पूजायस्मिन् सोऽय नियाग । मोक्षे, तत्रैव नितरां पूजा सम्भवात् । उक्त० १ अ० । अष्ट० । समये च । कार्ये कारणोपचारात् । सूत्र० २ भु० १ अ० । आचा० ।

नित्य-पु० । आमन्त्रितपिम्ने, " जे नियाग ममायति, कीयमुद्देसियाहरु । वहते समणुजाणति, इय वुत्तं मदेसिणा ॥ ४६ ॥ " दश० ६ अ० । " उद्देसिय कीयगड, नियाग अभिहडाणि य । "

इति अनाचरितेषु परिगणनात् । तत्र नियागमित्यामान्त्रितस्य पिण्डग्रहण नित्य, न त्वनामन्त्रितस्य । दश० ३ अ० ।

गियागट्टि [ण्]-नियागाधिन्-त्रि० । नियागो मोक्षस्त्यर्गो वा तर्धिनि, सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० । मोक्षाधिनि, उक्त० ५ अ० । " एवमेव गियागट्टी, धम्ममाराहगा वय । " सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० ।

गियागपक्खिण-नियागप्रतिपन्न-त्रि० । यजनं यागो, नियतो निश्चितो वा यागो नियागो मोक्षमार्गः, सङ्गताध्वर्युत्वाक्तेतोः सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्याऽऽत्मकतया गत सङ्गतमिति त नियागं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याऽऽत्मकं मोक्षमार्गं प्रतिपन्नो नियागप्रतिपन्नः । मोक्षमार्गस्य सम्यग्दर्शनाऽऽदेरनुष्ठानादि, (आचा०), " गियागपक्खिणे अमाय कुवमाणे वियाहिण । " आचा० १ भु० १ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

गियाण-निदान-न० । निश्चितं दान निदानम् । अप्रतिष्ठास्तस्याऽवश्यमुद्यपेक्षे तीव्रकर्मवन्धे, आ० चू० ४ अ० । नि० चू० ।

अतिय अणिदाणओ ती-उम्भेओ तेण परिहर णिदाणे ।

ते पुण तुल्लातुल्ला, मोहणियाणा दुपक्खे वि ॥ ३२० ॥

णिदाण णाम-ज पमुच्च मोदणिज्जं उदिज्जति । त जहा-इदसद्धा-ऽऽदि । उक्त च- " दव्व खेत काल, भाव च भव तदा समासज्ज । तस्स समासुद्धिद्वो, उदओ कम्मस्स पचविहो ॥ १॥ " (दुपक्खे वि ति) " इत्थीण पुरिसाण य तुल्ला । " नि० चू० १५ उ० । दिव्यमानुषकृद्भिसदर्शनश्रवणाभ्या तदभिलाषाऽनुष्ठाने, आव० ४ अ० । स्वर्गमर्त्याऽऽदिक्किप्रार्थने, आतु० । स्था० । भोगप्रार्थनायाम्, व्य० १ उ० । स्था० । निदायते लूयते कानाऽऽद्याराधनालताऽऽनन्दरसोपेतमोक्षफला येन परशुनेव देवेन्द्राऽऽदिगुणैर्दिप्रार्थनाऽध्यवसानेन तन्निदानम् । स्था० १० रा० ।

नव निदानानि-

तेण कालेणं तेणं समणं रायगिहे नामं णगरे होत्था । वसओ । गुणसिलए चेडए रायगिहे णगरे सेणिए णामं राया होत्था । रायवसओ । एवं जहा उववातिए० जाव चेल्लणाए सद्धिं विहरति ।

(तेण कालेणमित्यादि) व्याख्या प्राग्वत् । (सेणिए ति) श्रेणिको नाम राजा (होत्थ ति) अजवत्, आसीदित्यर्थः । (रायवसओ ति) राजवर्णक - " महयाहिमवतमहतमलयमदरमहिंदसारे, अचतविमुद्धरायकुलवसप्पसूए, निरंतर रायलक्खण- निराइयगमगे, बहुजणवहुमाणपूइए, सव्वगुणसमिद्धे ॥ " (औ०) इत्यादिको वाच्यः । तस्य देवी समस्तान्तपुरप्रधाना भार्या सकलगुणसमन्विता चेल्लणा नाम्नी । तस्या वर्णको यथा औपपातिकनाम्नि ग्रन्थेऽभिहितस्तथाऽप्राऽभिधातव्य । स चायम्- " सुकुमालपाणिपाया, अहीणपडिपुन्नपच्चिदियसरीरा, सक्खणवजणगुणोववेया, माणुग्माणपमाणपडिपुससुजायसव्वगसुदरगीण । " (औ०) इत्यादिको वाच्यः । " जाव ति " यावत्करणात्-चेल्लणाए सद्धिं अणुरत्ते इठे सद्धफरिसे रसरूपगधे पचविहे माणुस्सए कामभोगे पच्चणुभवमाणे विहरइ । " इति-पदकदम्बकपरिग्रहः, विस्तरव्याख्यौपपातिकानुसारेण वाच्या, नेह विस्तरभिया प्रतन्यते ।

तए णं से सेणिए राया अणया कयाइ एहाए कयव-

लिकम्पे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सिरसा कंठे मालाकने
आविष्ममाणिसुवक्षे कप्पियहारऽच्छहारतिसरयपालवपलं-
बमाणकडिसुत्तयसोभे पिण्णगेवेज्जे अंगुलजुगं जाव क-
प्परुक्खप चव अन्नकियविचूसिते णरिंदे सकोरेंटमद्वदामेणं
उत्तेणं धरिज्जमाणेणं जाव ससि व्व पियदंसणे नरवडे,
जेणेव बाहिरिया उवछाणसात्ता जेणेव सीहासणे तेणेव
उवागच्छड, तेणेव उवागच्छत्ता सीहासणवरमि पुरत्था-
ज्जिमुहे निसीयति, निसीइत्ता कोरुंबियपुरिसे सदावेइ, स-
दावेइत्ता एवं वयासी-गच्छह णं तुज्जे देवाणुप्पिया ! जाइं
इमाइं रायगिहस्स नगरस्स बहिया । तं जहा-आरामाणि य,
उज्जाणाणि य, आपसणाणि य, आययणाणि य, देवकुला-
णि य, सज्जाओ य, पवाओ य, पणियसालाओ य, जाण-
सालाओ य, सुधाकम्मंताओ य, वाणिज्जकम्मंताओ य,
कट्टकम्मंताओ य । जे तत्थ वणमहत्तरया चिट्ठंति, ते एवं
वयह-एवं खलु देवाणुप्पिया ! सेणिए राया भिजिसारे
आणवेइ-जया णं समणे जगवं महावीरे आदिगरे-
जाव . . . पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं दूइ-
ज्जमाणे सुइं सुहेणं विहरमाणे संजमेणं तवसा अप्पाणं
जावेमाणे इहेव उ विहरज्जा, तथा णं तुज्जे समणस्स जग-
वतो महावीरस्स अहापमिस्सुं ओगहं जाणेह, अवधारेत्ता
सेणियस्स रत्तो जिजिसारस्स एयमट्ठं णिवेदेह ।

(तते णं से सेणिए इत्यादि) ततोऽनेकमल्लयुद्धव्यायामा-
ऽऽदिकरणान्तरं स पूर्वनिर्दिष्ट श्रेणिको राजा, अन्यदाऽ-
न्यस्मिन्नवसरे, कदाचित् (एहाते इत्यादि) स्नानं कृ-
तवान्, ततोऽनन्तरं कृतं वदिकर्म येन स्वगृहदेवतानां स
तथा, कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव प्राबुद्धिस्तानि पु.स्वप्नाऽऽदि-
विधातार्थमवश्यकरणीयत्वाद्येन स तथा । अन्ये त्वाहु-
“ पायच्छित्तं चि ” पादेन पादे वा किंस्तो दृग्दोषपरिहारार्थं
पादक्षिप्तः, कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तश्चानौ इति विग्रहः । तत्र
कौतुकानि मणीतिलकाऽऽदीनि, मङ्गलानि तु दध्यक्षतुर्वाङ्कुरा-
ऽऽदीनि । (सिरसा कंठे मालाकने चि) शिरसा कण्ठे च माला
कृता धृता येन स तथा । क्वचित्-“ सिरसि एहाए कंठे
मालाकने ” इति पाठः । तत्र शिरसि स्नात । ननु पूर्वमपि
“ एहाए चि ” उक्तं, तर्हि किमर्थं भूयोऽपि-“ सिरसि एहाए
चि । ” पुनरुक्तप्रसङ्गात् ? उच्यते-स्नातः सामान्यतोऽपि क-
ण्ठस्नात उच्यते, अतः पुनरुपादानं, तस्मिन् दिने विशेषतः उ-
क्तम्-शिरसि स्नात, द्वितीयं पदं सुबोधम् । (आविष्ममाणिसु-
वक्षे चि) आविष्कृ परिहितम् । (कप्पियेत्यादि) कल्पिता-
नीष्टानि रचितानि च हाराऽऽदीनि कटीसूत्रान्तानि यस्य । तानि
च सुरुतशोभान्याभरणानि यस्य स तथा । पिण्णप्रेष्यक ।
यावत्करणात्-“ अंगुलिजुगलद्वयकयाभरणे, नाणामणिक्कण-
गरयणवरकडगतुडियथभियभुण, अहियरूवसस्सिराए, कुरु-
ल्लारज्जोतिताणणो मउडदित्तसिराए, हारोच्छयसुकयरइयवत्थे,
मुहियापिमङ्गगुविए, पालवपलवमाणसुकयपमउत्तरिजे, नाणा-

मणिकणगरयणविमलमहरिदनिउणोचियमिसिमिसंतविरइय-
सुसिलिष्ठविसिष्ठवआविष्कवीरवलए किं बहुणा । ” इतिपद-
कदम्बकपरिग्रहः । (कप्परुक्खप चव चि) कल्पवृक्ष एव ।
(अलकियविचूसिप चि) अन्नकृतो मुकुटाऽऽदिभिः (विभू-
मिय चि) वस्त्राऽऽदिभिरिति । नराणामिन्द्रो नरेन्द्रः (सकोरें-
टेत्यादि) सकोरिएटानि कोरिएटानिधानकुसुमस्तवकवन्ति मा-
ल्यदामानि पुष्पस्रजो यत्र तत्तथा, एवविधेन उत्रेण भ्रिय-
माणेन, शिरसीत्यध्याहारः । यावत्करणात्-“ सेयवरचाम-
राहि मंगलजयसदकयालोए, अणेगगणनायगदंडनायगराईस-
रतववरमारुवियमतिमहामतिगणगदोवारियअमच्चचेरुपीढमह-
णगरनिगमसेठिसेणावतिसत्थवाहदूयसधिवावसद्धि सपरिबु-
डे, धवलमहामेहनिगए इव गहगणदिप्पतरिक्खतारागणाण
मज्जे ” (औ०) इति पदकदम्बकग्रहः । शशीव प्रियदर्शनो नरप-
तिर्यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला आस्थानमरुपो, यत्रैव सिंहासनं,
तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरे पूर्वाभिमुखः सनिषीद-
ति, निषद्य कौटुम्बिकपुरुषान् नृपाधिकारिणः पुरुषान् शब्द-
यति आमन्त्रयति, आमन्त्रयैवमवादीत्-गच्छत । एमिति वा-
क्याद्यद्वारे । यूय देवानां प्रियाः सरस्वत्तमावा ! यानि इमानि
अनन्तरं वक्ष्यमाणस्वरूपाणि, राजगृहस्य नगरस्य बहिर्भवन्ति
इति शेषः । तद्यथा-(आरामाणीत्यादि) आरमन्ति येषु मा-
धवीवतानुहाऽऽदिषु दम्पत्यादीनि ते आरामाः, प्राकृतत्वान्नपु-
सकत्वम् । उद्यानानि पुष्पाऽऽदिमृकसंकुलान्युत्सवाऽऽदौ बहु-
जनभोग्यानि, आवेशनानि येषु द्योका आविशन्ति तानि वाऽय-
स्कारकुम्भकाराऽऽदिस्थानानि, आयतनानि देवकुलपार्श्वपवर-
का, देवकुलानि प्रतीतानि, सभा आस्थानमरुपाः, प्रपा उदक-
दानस्थानानि, पर्यशालाः पर्यगृहाणि, पर्या पणा । यानशा-
ला यत्र यानानि निष्पाद्यन्ते । सुधाकर्मान्तानि यत्र सुधापरिकर्म
क्रियते । वाणिज्यकर्मान्तानि यत्र वाणिज्यार्थं बहवो मिलन्ति
लोकाः । एव काष्ठकर्मान्तानि यत्र काष्ठानि क्रयार्थं, जलार्द्धभ-
वनभिया वा यत्र सनिकृष्टास्तिष्ठन्ति । उपलक्षणत्वात्-दर्भ-
ध्वजस्त्रयानरथगृहान्तानि द्रष्टव्यानि । चशब्दः सर्वत्रापरापर-
भेदसूचकः । तत्र ये वनमहत्तरका, वनमुपलक्षणमाविशना-
ऽऽदीनामाज्ञाता अत्यर्थं ज्ञाता अधिपतिर्वेन प्रसिद्धास्तिष्ठन्ति,
तान् एवं वदत । किं तदित्यादि-(एव खल्वित्यादि) एवममुना
प्रकारेण, खल्वित्यवधारणे, अहो देवानां प्रियाः ! श्रेणिको राजा
(भिजिसारे चि) भिम्भा भेरी, सैव सारा प्रधाना यस्यासौ
जिम्भसारः । तदाख्यानमेव कुमारभावे-“ अगिणा धरे परिस्ते
सेणिएण यज्जिभेय घेत्तुण णिगगतो । अवसेसा कुमारा आभरण-
गादि । पिउणा पुच्छिया । सव्वेहिं कडिय-जेहिं जंणीय । सेणिएण
भणिय-मए भिभण । णीया । सेणियो पिउणा भणितो-तुज्जं किं
एस सारो ? तेण जणिय-आम ति । ततो से रम्भा जिभासारो णाम
कय । ” शेषं ज्ञातचरमेव । (आणवेइ चि) आज्ञापयति । किं तदि-
त्याह-(जया णमित्यादि) यदा, एमिति वाक्यालङ्कारः । श्रमणो
भगवान्महावीर आदिकर । यावत्करणात्-“ तित्थगरे सय-
सवुद्धे पुरिसुत्तमे पुरिससीहे० ” (औ०) इत्यादिकः समस्तोऽपि
औपपातिकग्रन्थप्रसिद्धो जगद्वर्षको वाच्यः, स चातिगरी-
यानिति न लिख्यते, केवलमौपपातिकग्रन्थादवसेयः । सप्ता-
प्तुकामो मोक्षं प्रति तदनुकूलव्यापारवान् । पुनः (पुव्वाणुपुव्वि
चि) पूर्वानुपूर्व्यां, नाज्ञानुपूर्व्यां चेत्यर्थः । (सचरमाणे चि) चरन्
सचरन् । एतदेवाऽऽह-(गामाणुगामं दूइज्जमाणे चि) ग्रामश्च

प्रतीतोऽनुग्रामश्च विवक्षितग्रामानन्तरं ग्रामो ग्रामानुग्रामं, त क-
चन् गच्छन् एकस्माद् ग्रामादनन्तरं ग्राममनुल्लङ्घयामित्यर्थः ।
अनेनाप्रतिबद्धविहारमाह, तत्राप्यौत्सुक्यभावमिति । (सुहं
सुहेणं विहरमाणे नि) अत एव सुखं सुखेन शरीरस्वेदाभा-
वेन, सयमवाधाभावेन च विहरन् स्थानात् स्थानान्तरं गच्छ-
न्, ग्रामाऽऽदिषु वा तिष्ठन्, संयमेन तपसा आत्मानं जावयन्
वासयन्, इहैव अथैव नगरे, उकारोऽस्लाक्ष्णिकः, विहरेदाग-
च्छेत्, तदा यूय श्रमणस्य जगवतो महावीरस्य यथाप्रतिरूपं चि-
रन्तनसाध्ववग्रहसदृशमवग्रहमनुजानीध्वम् अनुदध्वम् । अ-
नुजानीय श्रेणिकस्य राक्षो भिम्भासारस्य हि एतमर्थं निवेदयध्वम् ।

तते एं ते कोडुं वियपुरिमा सेणिएणं रत्ना भिजिसारेणं
एवं वुत्ता समाणा हट्टं जाव हियया कयं जाव एवं मामि !
त्ति आणाए विणएणं पमिसुणेंति, पडिसुणेत्ता सेणियस्स
अंतियाओ णिक्खमंति, णिक्खमिक्का रायगिहं एणर मज्जं
मज्जेणं णिग्गच्छंति, णिग्गच्छित्ता जाडं इमाडं रायगिहस्म
वहिया-आरामाणि यं जाव जे तत्थ महत्तरया अन्नया
चिडंति, ते एवं वदंति-० जाव सेणियस्स रणो एयमट्टं पियं
निवेदिज्जा, पियं भे जवतु । दोच्चं पि एवं वदित्ता जामेव दिसिं
पालव्चूता तामेव दिसिं नगरस्स परिगता । तेणं काळेणं
तेणं समएणं समणे जगवं महावीरे आदिकरे० जाव गामा-
णुगामं दूइज्जमाणे० जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरति । तए एं
रायगिहे एणरे सिंघारुमतिचउक्कचच्चरं जाव परिमा
णिग्गया० जाव पज्जुवामेति । तते एं जेणेव महत्तरया तेणेव
उवागच्छति, तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं ति-
क्खुचो वंदति, नमंसति, वंदित्ता नमंसित्ता एणं गोयं पुच्छति,
पुच्छित्ता एणमगोत्ताए धारेति, एणमगोत्ताए धारेतिक्का एगं-
तनो मिद्धति, एगंततो मिद्धित्ता एगतमवक्कमति, एगतमवक्कमिक्का
एवं वदासी-जस्स एं देवाणुप्पिया ! सेणिए राया जिजमारे
दंसणं कंखति, जस्म एं देवाणुप्पिया ! सेणिए राया दंसणं
पत्थेति० जाव अजिलसति, जस्म एं देवाणुप्पिया ! सेणिए
राया एणमगोत्तस्स वि मवणताए हट्टुट्टा० जाव जवति, से
णं समणं भगवं महावीरे आदिकरे तित्थकरे० जाव सव्वष्णु
सव्वदरिसी पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे
सुहं सुहेणं विहरति । इहमागते इहसंपत्तिए० जाव अप्पाणं
जावमाणे सम्भं विहरइ; तं गच्छइ एं देवाणुप्पिया ! से-
णियस्स रत्तो एयमट्टं निवेदमो-पियं भे जवतु त्ति कट्टु
एयमट्टं अस्समस्स पडिसुणेंति, अस्समस्स पमिसुणेत्ता
जेणेव रायगिहे नगरे तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवाग-
च्छित्ता रायगिहं नगरं मज्जं मज्जेणं जेणेव सेणियस्स रत्तो
गिहे, जेणेव सेणिए राया तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवा-
गच्छित्ता सेणियं रायं करयद्वपरिगाहियं० जाव जएणं
विजएणं वद्धावेंति, वद्धावित्ता एवं वयासी-जस्स एं

सामी ! दंसणं कंखइ० जाव, से एं समणे जगवं महावीरे
गुणसिद्धए चेडए० जाव विहरइ । तेणं देवाणुप्पियाणं पियं
निवेदमो-पियं भे जवतु । तेणं से मेणिए राया तेमिं
पुरिसाणं अंतिए एयमट्टं सोच्चा णिमम्म हट्टुट्टा० जाव
हियए सीहामणाओ अञ्जुट्टेति, अञ्जुट्टित्ता जहा कोणि-
ए० जाव वंदति, एयममति, वंदित्ता एयममिक्का ते पुरिसे स-
कारेति, सम्माणेति, सकारेत्ता सम्माणेत्ता विपुलं जीवि-
यारिहं पीतिदाणं दलयति, पमिविसज्जेति, पडिविसज्जेत्ता
एणरगुत्तिए सदावेति, एणरगुत्तिए महावित्ता एवं वया-
सी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! रायगिहं नगरं सार्वभितर-
वाहिरियं आमियसम्मज्जितोवदित्तं० जाव पच्चप्पिणं-
ति । तेणं से सेणिए राया वद्धवाडयं सदावेति, महावेत्ता
एवं वयामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हयगवरहजोह-
कलियं चाठरंगियं मेणं सखाहेट्टं जाव से वि पच्चप्पिणंति ।
तते एं से मेणिए राया जाणसालियं सदावेति, जाणसा-
लियं महावेत्ता एवं वदामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !
धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्टवेह, उवट्टवेत्ता मम
एयमाणत्तिय पच्चप्पिणाहि । तते एं ते जाणसादिए से-
णिएणं रत्ता एवं वुत्ते समाणे हट्टं जाव हियए जेणेव
जाणमाला तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवागच्छित्ता
जाणसादं अणुपविसति, जाणमालं अणुपविसित्ता जा-
णग पच्चुवेक्खति, जाणगं संपमज्जति, जाणगं संपमज्जित्ता
दूमं पवीणेति, दूमं पवीणेत्ता जेणेव वाहणसादं ते-
णेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता वाहणसालं अणुप्प-
विसति, वाहणसादं अणुप्पविसित्ता वाहणां पच्चुविवरति,
वाहणां संपमज्जेत्ता वाहणां अफ्फाद्धेति, वाहणां अफ्फा-
लित्ता वाहणां णीणेति, णीणेत्ता ईसी पमीणेति, ईसी पमी-
णेत्ता वाहणां सालं करेति, वाहणां वरभंरुमंमितां
करेत्ता जाणगं जोएति, जाणगं जोएतिक्का वट्टमं गाहेति,
वट्टमं गाहेत्ता पणवलट्ठिपउयधरसम अरहयति, अरहयित्ता
जेणेव सेणिए राया तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवागच्छि-
त्ता० जाव एव वदामी-जं तए सामी ! धम्मिए जाणप्पवरे
आडट्टा जदं तव आरुहाहि । तते एं से सेणिए राया जिजमारे
जाणसालियस्स अंतिए एयमट्टं सोच्चा णिमम्म हट्टुट्टा०
जाव मज्जणघरं अणुपविसति० जाव कप्परुक्खए चेव अलं-
कितचित्तविचुमिए णरिंदे० जाव मज्जणघरातो पमिणिकख-
मति, पमिणिकखमिक्का जेणेव चिद्धणा देवी, तेणेव उवाग-
च्छति, तेणेव उवागच्छित्ता चेद्धणं देवि एवं वदासी-एवं
खलु देवाणुप्पिए ! समणे जगवं महावीरे आदिकरे ति-
त्थगरे० जाव पुव्वाणुपुव्वि० जाव संजमेणं अप्पाणं जावे-

माणे विहरइ । तं महाफणं देवाणुप्पिए ! तहारूवाणं अरइंता-
ण० जाव त गच्छामो देवाणुप्पिए ! समणे जगवं महावीरे
वंदामो, एमंसामो, मकरेमो, सम्माणेमो, कल्लाणं मंगलं देवयं
चेइयं पज्जुवासामो । एतेणं इह भवे य परभवे य हियत्ताए
सुहाए खमाए निस्सेयसाए० जाव आणुगामियत्ताए जवि-
स्सति । तते णं सा चिद्धणा देवी सेणियस्स रणो अंतिए
एयमं सोच्चा निसम्म दृष्टुत्ता० जाव पणिसुणेति, पणिसु-
णेत्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवाग-
च्छित्ता एहाया कयवलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता
किते (?) वरपायपत्तणेउरमणिमेहत्ताहाररइयविहियकरुगर-
कुगणावन्निकंठमुरयतिसरयवन्नयहेमसुत्तकुंरुज्जोइताण-
णा रयणमणिज्जुमियंगी चीणसुयवत्थपरिहिया दुगुद्धसुकुमा-
द्वकंतरमणिज्जुत्तरिज्जा सव्वोउयसुरजिक्कुसुमसुंदरायित-
पलवंतसोहतकंतविकतविकसंतचित्तमाला वरचदणचच्चि-
ता वराजरणज्जुमियंगी कालागरुधूवधूविता ससिरीस-
मावेसा बहूई खुज्जाहिं चित्तातियाहिं० जाव महत्त-
रगवदपरिक्खित्ता जेणेव बाहिरिया उवत्ताणसाला जे-
णेव सेणिए राया तेणेव उवागच्छति । तते णं से से-
णिए राया चिद्धणाए देवीए सच्चि धम्मियं जाणप्पवर
दुरुहति, सकोरटमद्वदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं उववा-
इयगमएणं० जाव पज्जुवासति । एवं चिद्धणा वि० जाव मह-
त्तरगपरिक्खित्ता जेणेव समणे जगवं महावीरे, तेणेव उवाग-
च्छति, तेणेव उवागच्छित्ता समणं जगवं महावीरं वंदति, न-
मसति, सेणियराय पुरतो काउं ठिया चेव० जाव पज्जुवासति ।
तते णं समणे जगवं महावीरे सेणियस्स रणो भिभिसारस्स
चिद्धणाए देवीए सच्चि तीसे महति महालयाए परिभाए वति-
परिसद्वदेवपरिमहअणेगसयाए० जाव धम्मो कहिनो, परिसा
पडिगता, सेणिए राया पणिगए । तत्थ एं अत्थेगतियाणं
निग्गंथाण य निग्गंथीण य मेणियं रायं चिद्वलणं देविं पासि-
त्ता एं इमेयारूवे अज्जत्थिए० जाव संकप्पे समुप्पज्जित्था-
अहो एं सेणिए राया महिहिए० जाव महासक्खे, जे एं एहते
कयवन्निकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सव्वालंकारविभू-
सिते चेद्धणाए देवीए सच्चि उरालाई जोगभोगाई जुजमाणे
विहरइ । ए मेदिठ्ठे देवा देवलोमंसि, सक्खं खलु अय देवो ।
जति इमस्स तवनिमवंचचेरफलविसेसे अत्थि, वयमवि
आगमिस्साइ एताइ उरालाई एतारूवाइ माणुस्सगाई भो-
गभोगाई जुजमाणे विहरामो, से तं साहु । अहो एं चिद्वल-
णा देवी महिहिया० जाव महसक्खा, जा ए एहाया कयव-
न्निकम्मा० जाव सव्वालंकारविज्जूसिया सेणिएणं रत्ता स-
च्चि उरालाई० जाव माणुस्सगाई जोगजोगाई जुजमाणी
विहरति । ण मे दिट्ठाओ देवीओ देवलोमंसि, सक्खं खलु

इयं देवी । जइ इमस्स सुचारियस्स तदनियमवंभचेरवासस्स
कल्लाणे फलवित्तिविसेसे अत्थि, वयमवि आगमिस्साइ
इमाइ एयारूवाइ उरालाई० जाव विहरामो, से तं साहुणी ॥

(तते णमित्यादि) व्यक्त, तवरम् एवमुक्ताः सन्नो (हठतु-
ट्टा इत्यादि) दृष्टुत्ता, अतीव तुष्टा इति जाव । अथवा-दृष्टा
नाम विस्मयमापन्ना-यथा अहो ! भगवद्भार्तानिवेदनार्थमस्मा-
कमादिशतीति । तुष्टा, तोष कृतवन्त-यथा भव्यमचूद्यद-
स्मान् नगरवार्ता जिज्ञासुः श्रेणिको राजा आदिशति । वाच-
त्करणात्-“ चित्तमाणदिया पीइमणा ” इत्यादिपदकदम्बक-
परिग्रहः । (अकरार्थमात्रबोधिका टीकेत्युपेक्षता)

तत्र प्रथमम्-

अज्जो ! त्ति समणे जगवं महावीरे बहवे णिगंथा य णि-
गंथीओ य आमंतित्ता एवं वदासी-सेणियं रायं चेद्वलणं
देविं पासित्ता इमेयारूवे अज्जत्थिते० जाव समुप्पज्जित्था-
अहो एं सेणिए राया महिहिए० जाव से तं साहु । अहो एं
चिद्धणा देवी महिहिया सुंदरा० जाव से तं साहुणी । से एणं
अज्जो ! अत्थे समहे ? इंता ! अत्थि । एव खलु समणाउसा !
एए धम्मे पणत्ते, इणामेव णिगंथे पावयणे० जाव अणुत्तरे
पणिसुणे केवद्धे संसुद्धे एयाउए सद्धकत्तणे सिद्धिमग्गे नि-
व्वाणमग्गे णिज्जाणमग्गे अवितहमविमंभिसव्वज्जुक्खप्पही-
णमग्गे इत्थं णिया जीवा भिज्जंति, बुज्जंति, मुच्चंति, परिनि-
व्वायति, सव्वदुक्खाणमंतं करंति । जस्स एं धम्मस्स णिगंथे
सिक्खाए उवद्धिते विहरमाणे पुरा दिगिंठाए पुरा पिवासाए
पुरा वातातवंहिं पुरा पुट्ठे विरूवेहिं परीसहोवसग्गेहिं उदि-
क्खकामजाते यावि विहरेज्जा, से य परक्कमेज्ज, से य परक्कममाणे
पासेज्जा-जे इमे उग्गपुत्ता महामा[मा]जया, जोगपुत्ता महामा-
जया, तेसि णं अष्ठतरस्स अतिजायमाणस्स वा निज्जायमाण-
स्स वा उज्जओ तेसि पुरतो महं दासीदासकिंकरकम्मकरपुरि-
सा पदातपरिक्खित्तं उच्चं भिगारं गहाय णिगच्छंति । तया-
एंतरं च एं पुरतो महा आसा आसवरा, पिड्डओ तेसि एं
णागा णागवरा, पिड्डतो रथा रथसंगिद्वी, मे उद्धए सेयउत्ते
अब्भुगतभिगारे पग्गहियताल्लिंवेडे वीयमाणसेयचामरवा-
लवीयणाए अज्जिक्खणं २ अज्जिजाति य णिज्जाति य
सप्पभा सपुव्वापरएहं एहाए कयवन्निकम्मे० जाव सव्वा-
लंकारचूसिए महति महालयाए कूणागरमालाए महति
महाद्वयंसि सीहासणंसि दुहओ विव्वोयणं दुहओ० जाव
सव्वरातिएणं जोतिणीसि जायमाणेणं इत्थीगुम्ममंपरि-
वुणे महताऽऽहतनट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुमियघणमुडगम-
द्वलपकुप्पनाडयरवेण उरालाइ माणुस्सगाई जोगजोगाई
जुजमाणे विहरति । तस्स ए एगमवि आणवेमाणस्स० जाव
चत्तारि पंच अणुत्ता चेव अब्भुत्ते-जण देवाणुप्पिया ! किं
करेमो, किं आहरामो, किं उवणेमो, किं आचिडामो, किं मे हिण-

एच्छितं, किं जे आनगस्स सदति, जं पासित्ता णिगंथे णि-
दाणं करोति-जइ इमस्स तवनियमवंभवेरवामस्स तं चेव
जाव माहु । एवं खलु समणाउसो ! णिगंथे णिदाणं किंचा
तस्स आणाओइय अपन्निकंते कालमासे कालं किंचा अणु-
त्तरेसु देवओएसु देवत्ताए उववत्तारो जवंति । महिहिणसु
जाव चिरड्ढितीए, से णं तथा देवेषु जवति महिहिणं जाव
चिरड्ढितीए, ततो देवओगा आउक्खणं ठितिकखणं
अणंतरं चयं चउत्ता जे एमे उगपुत्ता महामाउया, तेसि
णं अणुत्तरंसि कुलंसि पुमत्ताए पच्चायंति, से णं तत्थ
दारए जवति, सुकुमालपाणिपाएण जाव सुखे । तते णं से
दारए उम्मुक्कवाज्जजावे विणयपरिणतमेत्ते त्ति जोव्वणमणु-
प्पत्ते समयमेव पेत्तियं दायं पडिउज्जंति । तस्स णं अति-
जायमाणस्स वा० जाव पुरतो महं दासी दास० जाव किं भे
आसगस्स सदति । तस्म णं तहप्पगारस्स पुरिसस्स जातस्स
तहारूवे समणे वा उभतो कल्लं केवल्लिपसुत्तं धम्ममाइक्खे-
ज्जा ! हुंता ! आउक्खेज्जा । एवं संपडिसुणेज्जा ! एणो इण्ठे
समट्ठे । से जगवं ! महिच्छे महारम्भे महापरिगहे अहम्मिणं
जाव आगमे मा णं दुह्वजवोहिणं यावि भवति । ते एवं खलु
समणाउसो ! तस्स निदाणस्स इमेयारूवे पावए पन्नविवागे,
जं एणो संचाएति केवल्लिपसुत्तं धम्मं पन्निगुणित्तए ॥१॥

कचिद् “महामाउगा” इति पाठः, तत्र महती शीलरूपाऽऽदियुक्ता
माता येषां ते महामातृका इति । एव भोगपुत्राः, आदिदेवाश्च-
स्थापितगुरुवशजपुत्राः । उपलक्षणं चैतत्-राजेद्वाकुलौरवना-
गाऽऽदीनाम् । प्रकृतमाह-(नेसि णमित्यादि)तेषामुग्रपुत्राऽऽदीना-
मन्वतरस्य (अतिजायमाणं त्ति) आगच्छतो वहि प्रदेशात् स्वगृह
प्रति (निजायमाणं त्ति) निर्गच्छन्त स्वगृहाऽऽदेवहि-प्रदेशं प्रति ।
कथमित्याह-उभयतस्तेषाम् उग्रपुत्राऽऽदीनां (पुरतो महमित्या-
दि) पुरतोऽग्रतो महान्तो ये दास्यश्चेत्यो, दासाश्चेष्टका, किङ्कराः
प्रतिकर्म प्रभोः पृच्छापूर्वकारिणः, कर्मकरास्तदन्यथाविधा, ते
च ते पुरुषाश्चेति समासः । पदात् पदातिसमूहः, तैः परिक्रिस्त
परिवृतं यत्तत्तथा । एवविधं उग्र, भृङ्गार च (गदाय निगच्छ-
ति) इत्यनेनास्य प्रभुत्वमावेदितं भवति । (तथा णमित्यादि)
ततोऽनन्तरं पुरतोऽग्रतो महान्तो बृहत्तमा भवन् । तुरङ्गाः,
(आमवरं त्ति) अश्ववरा अश्वानां मध्ये प्रधानाः, (नागं त्ति)
नागा हस्तिनः, नागवरा, नागानां प्रधानाः । एव पृष्ठतो रथाः
(रथसंगोल्लि त्ति) रथसमुदायः । (से णमित्यादि) सोऽनिर्दि-
ष्टनामा । उद्धृतं तच्छ्रुतः । तथा (अनुगमयभिगारे त्ति) अ-
भ्युक्तोऽभिमुखमुद्गत उत्पाटितो भृङ्गारो यस्य स तथा ।
(पगहियतालिवेटे त्ति) प्रगृहीत तालवृन्तं यं प्रति तथा ।
वीज्यमाना श्वेतचामरवास्यजनिका यं प्रति स तथा । (अभि-
कल्लणं २ त्ति) भूयो भूयः, एकवचनं निर्गमनसमयमङ्गीकृत्य तदे-
षामाह । कथम्भूतास्ते ?-(सप्पमा इति) सती शोभना प्रमा का-
न्तिर्येषां ते सत्प्रभाः । (सपुञ्जवरणमित्यादि) सह पूर्वेण पूर्वादि
कर्तव्येनापरेण वाऽपरादि कर्तव्येन । यदि वा पूर्वं यत्क्रियतेऽप्रा-
ऽऽदिकं, तथाऽपरं च यत्क्रियते विलेपनभोजनाऽऽदिकं, तेन सह

धनं त इति सपूर्वापरम् । इदमुक्तं भवति-यद्यदा प्राच्यंते, तत्तदा
संपद्यते, इत्यभिधानपितार्थप्राप्तमेव दर्शयितुमाह-(एदानीं इत्या-
दि) व्यक्तार्थम् । कृतवर्तिकर्मा यावत्करणात् । (कवे माहाकवे
त्ति) कण्ठे कृतमात्रम् । (कप्पियं त्ति) कल्पितश्चासौ माहा प्रधानो
मुकुलितः कमलमञ्चिनो मुकुटश्च स तथा पिद्यते यस्य स कल्पि-
तमात्रामुकुलमुकुटः । (वग्धारितेत्यदि) प्रसन्नचित्तं धोणिमूत्रं ममृदा-
मकलापश्च येन स तथा । अहतं मूलिकाऽऽद्यनुग्रहतं यदक्ष तप-
रिहितं येन स तथा । (चंदणोक्किणगानसरीरे त्ति) चन्दनेन प्रतीते-
न उत्कीर्णमिवोत्कीर्णं, गात्राणि शरीरं च यस्य स तथा, एवावधम् ।
(महति महाअयाप इत्यादि) महत्यामुच्चायां, महाअयायां वि-
स्तीर्णया, कूटाकारशाखायां, कूटस्येव या पर्वतशिखा तस्या
च्चाऽऽकारो यस्याः सा कूटाऽऽकारा, यस्या उपरि आच्छादनं शि-
खराऽऽकारं सा कूटाऽऽकारेति भावः । कूटाऽऽकारा चसौ शाखा च
कूटाऽऽकारशाखा । याद् वा कूटाऽऽकारेण शिखराकृत्योपलक्षिता
शाखा कूटाऽऽकारशाखा । उपलक्षणं चैतत्-प्रामादाऽऽदीनाम् ।
कूटाऽऽकारशाखाग्रदणं निजन्तवात्प्रधानतो गवृत्तिकारणत्वा-
त् । (महति) महालये शयनीये (दुह्वतो) उन्नयनः, उन्नौ शिरोऽन्त-
पादान्तावाधित्य । (विजोयणि त्ति) उपधानं यत्तथा तस्मिन् ।
(दुह्वतो त्ति) उन्नयनः, उन्नते मध्ये तन भिन्नत्वाद् गर्भारं च
महत्त्वोन्नतं गर्भारं तत्र । (यस्यो त्ति) वर्णकग्रहणात् “गगापु-
लिणवालुयाश्रवदानसालिसए ” इत्यादिपदकदम्बकपरिग्र-
हः । (सव्वराति त्ति) सर्वरात्रिकेण ज्योतिषपदीपरूपेण ध्याव-
मानेन जाज्वल्यमानेन (इत्थो गुम्भं त्ति) स्त्रीगुहमेन युवतिजनेन
सार्द्धमपरपरिवारेण सपरिवृतो वेष्टितः, तथा (महया हयेत्या-
दि) महता, रवेणेति योगः । (अहय इति) आख्यानकप्रतिबद्धानी-
ति वृद्धाः । अथवा-अहतानि, आहतानि, अव्याकृतानीति भावः ।
नाट्यगीतवादितानि च, तन्त्री वीणा, तन्ना हस्ततालाः, ताला कां-
सिका, मुद्रितानि शेषतूर्याणि, तथा घनो घनसदृशो ध्वनिः सा-
मर्थ्यात् यो मृदङ्गो मर्दलः, पटुना दक्षपुरुषेण, प्रवादितः, तत ए-
तेषां पदानां द्वन्द्वः । तेषां यो रवस्तेन, उदारान् प्रधानान् २ मानु-
ष्यसंबन्धीन् । शेषव्याख्या प्राग्वत् । (तस्सेत्ति) तस्य कचित्
प्रयोजने समुत्पन्ने सत्येकमपि पुरुषमाज्ञापयतो, यावच्चत्वारः
पञ्च वा पुरुषा अनुका एव समुपतिष्ठन्ते । ते च किं कुर्वाणाः ? ए-
तद्व्ययमाणं जगुः । तद्यथा-भगाऽऽज्ञापय, हे स्वामिन् ! धन्या वयं
येन भवताऽप्येवमादिश्यन्ते, किं कुर्मः इत्यादि (आहरामो त्ति)
आनयामः, (किं उवणेमो त्ति) सदपि किमुपनयामः । किमातिष्ठा-
मोऽन्नाऽऽदिपचनक्रियारूपम् (किं भे) किं युष्माकं हृदयेऽस्ति, तथा
किं च (जे) युष्माकमास्यस्य स्वदत्ते स्वादु प्रतिभाति ।
यदि वा यदेव भवदीयस्याऽऽस्वस्य स्वदति नदेव वयं कुर्मः ।
प्रस्तुतमाह-य पूर्वोक्तस्वरूपं पुरुषम् (पासेत्ता) इष्ट्वा निर्ग्रन्थो
निदानं करोति । “जइ इमस्सेत्यादि” पूर्ववत् । (एव सत्त्वित्यादि)
एवमनन्तरोक्तप्रकरणे, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! निर्ग्रन्थो निदानं
कृत्वा (तस्स त्ति) तस्य निदानरूपस्थानस्य, अनालोच्य गुरु-
णामतिचारजातमानवेद्य, एवमप्रतिक्रम्य पुनः करणेनाऽनन्यु-
त्थाय (अकरणयाप त्ति) क्रियते इति करणं, तस्य भावः कर-
णता, तथा, अनन्युत्थाय । (अहारिहमिति) यथाऽई प्रायाश्चेत्ता-
पनयनयोग्यं तपःकर्म निकाचित्ताऽऽदिकपापच्छेदकत्वात् पाप-
च्छिन्तः प्रायश्चित्तविशोधकत्वाद्वा प्रायश्चित्तम् । अप्रतिपद्य प्रवे-
यकानां मध्ये अन्यतमेषु देवेषु देवतया उपपत्तारो भवन्ति ।
कथञ्चूतेष्वित्याह-(महिहिणसु) इत्यादि प्राग्वत् । नवरं

चिरा प्रचृतकासभाविनी स्थितिर्येषां ते चिरस्थितिकाः, ततो-
ऽनन्तरं व्यवधानाभावेन (आउक्खणमित्यादि) आयु-
क्षयेण आयुर्दलिकनिर्जरेण, स्थितिक्षयेण आयु कर्मणः स्थि-
निर्जरेण भवक्षयेण देवजवनिबन्धनचृतकर्मणा गत्यादीना
निर्जरेणेति । अनन्तरं देवजवसबन्धनां चय शरीरम् (ज-
इत्त चि) त्यक्त्वा (पुमत्ताए चि) पुरुषत्वेन, प्रत्यायान्ति । स
तत्र दारको भवति, कुमारक इत्यर्थः । कथम्भूत इत्याह-
(सुकुमालेत्यादि) सुकुमारौ पाणी पादौ च यस्याऽसौ
सुकुमारपाणिपादः । यावत्करणात्-“ अहीणपमिपुणपचि-
दियसरीरे, लक्खणवज्जणगुणोववेए ” इत्यादिपदसमूहो
रूपव्यः । तत्र अहीनानि स्वरूपतः पूर्णानि या सस्या,
पुण्यानि वा पुतानि पञ्चेन्द्रियाणि यत्र तथा तदेवचिध
शरीर यस्य स तथा, तम् । (लक्खणवज्जणगुणोववेया) लक्खण-
नि स्वस्तिकाऽऽदीनि, व्यञ्जनानि मपीतिलकाऽदीनि, तेषां यो
गुणः प्रशस्तता, तेनोपपेतो युक्तो यः स तथा, तम् । (ससिसो-
म्माकार कतं पियदसण) शशिवत् सौम्याऽऽकार कान्त कमनी-
यमत एव प्रिय रूपूणां दर्शन रूप यस्य स, तम् । (चिनयप-
रिणयमेत्ते चि) विज्ञ एव विज्ञक, स चासौ परिणतमात्रश्च,
कलादिष्विति गम्यते । विज्ञक परिणतमात्रः । (जोव्वण चि)
यौवनमेव यौवनकमनुप्राप्तं स्वयमेव पैतृक दायशब्देन धन
प्रतिपद्यते, आत्मायत्त करोति । शेष व्यक्तम् । (धम्ममाइक्खेज्जा
चि) धर्ममकथयत् । (एव सपमि चि) एव सप्रतिशृणुयात् ।
नायमर्थः समर्थ, अभविकोऽयोग्यः स तस्य धर्मस्य
श्रवणनायै, पतान्निदानस्यैतदेव फल, यत्केवलप्रज्ञस धर्म भोतु
न समर्थो जवति, नवरम् (पावए फलविवागे चि) पापक-
फलविपाकः । इति प्रथम निदानस्वरूपम् ॥ १ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पणुत्ते । तं जहा-इणमेव
निगंथे पावयणे० जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करोति । जस्स
णं धम्मस्स णिगंथीए सिक्खाए उवड्डिया विहरमाणा
पुरा दिगिंछाए उदिक्खकामजाया विहरेज्जा, सा य परक-
मेज्जा, सा य परक्कमेमाणी पासेज्जा-से जा इमा इत्थिया
जवति एगा एगजाता एगाजरणादिपिहाणा तेद्वपेला
इव सुसंगोपिता, चेद्वपेला इव सुसंपरिगहिया रयणकरं-
रुगसमाणा । तेसि णं अतिजायमाणीए वा निजायमाणीए
वा पुरतो महं दासी दासा चेव० जाव किं भे आसगस्स
सदति, जं पासित्ता णं णिगंथा णिदाणं करंति-जति
इमस्स सुसंपगहियस्स तवनियम० जाव भुंजमाणी विह-
रामि, तं साहुणी । एवं खलु समणाउसो ! णिदाणं किच्चा
तस्स ठाणस्स अणालोइयऽपडिक्कंता कालमासे कालं कि-
च्चा अणत्तरेसु देवद्वोगेसु देवत्ताए उववचारो भवति । म-
हिहिण्णसु० जाव सा णं तत्थ देवे जवति० जाव भुंज-
माणे विहरति । सा णं ताओ देवद्वोगातो आउक्खणं ज-
वक्खणं ठितिक्खणं अणंतरं चयं चइत्ता जे इमे उग-
पुत्ता महामाउया, जोगपुत्ता महामाउया, एतेसि णं अणत्तरं-
सि दारियत्ताए पच्चायाति, सा णं तत्थ दारिया भवति ।

सुकुमाल० जाव सुखा । तते णं तं दारियं अम्मापियरो उ-
म्मुक्कवालजावं विणयपरिणयमेत्तं जोव्वणगमणुपत्तं पकि-
रूवेणं पुज्जेण पडिक्खस्स भत्तारस्स भारियत्ताए दल-
यंति, मा णं तस्स जारिया भवति, एगा एगजाता इट्ठा कं-
ता० जाव रयणकरंडगसमाणा, तीसे० जाव अतिजायमाणी-
ए वा पुरतो महं दासी दास० जाव किं भे आसगस्स सदति ।
तीसे णं तहप्पगाराए इत्थियाए तहारूवे समणे वा उजतो
कालं केवलपिणत्तं धम्ममाइक्खेज्जा ? । इन्ता ! आइक्खे-
ज्जा । ते णं जंते ! पडिमुणिज्जा ? । एो इण्ठे समट्ठे । अज-
विया णं सा तस्स धम्मस्य सवणयाए, सा च जवति म-
हिच्चा महारंभा महापरिगहा० जाव दाहिणगामि-
णेरइए आगमिस्सए उद्वज्जवोहिण यावि भवति । एवं
खलु समणाउसो ! तस्स णिदाणस्स इमेयारूवे पावए फ-
लविवागं जं णो संचाएति केवलपिणत्तं धम्मं पमिसुणे-
त्तए ॥ २ ॥

छितीये किमपि लिखने-“ एगे ” इत्यादि । एका स्वरूपतः,
एकजाता नज्जातीयान्यसपत्नीवर्जिता । (एकाभरणा इति)
एकाभरणानि एकजातीयदेमरूप्यरत्नाभरणानि, पिधानानि
च वस्त्राणि यस्याः सा तथा । पुनः कथंभूताः, इत्याह-(तेल्ल-
पेला इव इत्यादि) तैलपेटा सौराष्ट्रप्रसिद्धो मृन्मयतैलस्य भा-
जनविशेषः । स च भङ्गभयाल्लोटनभयाच्च सुष्ठु संगोप्यते । एवं
साऽपि । चेलपेटा इव सुसंपरिगृहीता । चेलानि वस्त्राणि तेषां
पेला पोद्दलिका इव सुसंपरिगृहीता, सुरकिना इत्यर्थः । (रय-
णेत्यादि) रत्नकरणकसमाना बहुमूल्यतया यत्नेन रक्षिता ।
शेष कथ्यम् । (दारियत्ताए चि) पुत्रीतया (पकिरूवेण
सुज्जेण) प्रतिकूपेण स्वरूपत उभयकुलोचितेन विवाहमा-
लनदानरूपेण शुद्धेन कन्यासदृशरूपेण, प्रतिकूपस्य धय-
प्रभृतिगुणसमेतस्य भर्तुर्भार्या, तथा ददति । एतस्य निदानस्यै-
तत्फलं यत्केवलिभाषितधर्मश्रवणं न प्राप्नोति ॥ २ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पणुत्ते । तं जहा-इण-
मेव निगंथे पावयणे० तदेव चेव । जस्स णं धम्मस्स णिगंथे
सिक्खाए उवड्डिते विहरमाणे पुरा दिगिंछाए० जाव से य
परक्कमेमाणे पासिज्जा, इमा इत्थिया जवति, एगा एग० जाव
किं जे आसगस्स सदति, जं पासित्ता निगंथे णिदाणं करोति-
दुक्खं खलु पुमत्तणए, जे इमे उगपुत्ता महामाउया, जोग-
पुत्ता महामाउया । एतेसि ण अणत्तरेसु उवावएसु महासम-
रसंगामेसु ठच्चावयाई सत्थाई उरसि चेव पडिस्संवेदेति, तं
दुक्खं खलु पुमत्तणए, इत्थित्तणयं साहु । जति इमस्स तव-
नियमवंधनकरासस्स फलवित्तिविसेसे अत्थि, वयमवि
आगमे, से णं० जाव से तं साधु । एवं खलु समणाउसो ! निगंथे
णिदाणं किच्चा तस्स ठाणस्स अणालोइयअपडिक्कंता काल-
मासे कालं किच्चा अणत्तरेसु० जाव से णं तत्थ देवे जवति,
महिहिण्ण० जाव विहरति, मे णं ताओ देवद्वोगाओ आउक्ख-

एणंजाव अणतरसि कुलंसि दारियत्ताए पचायाति० जाव तेणं तं दारियं० जाव चारियत्ताए ददयंति, मा एं तस्म जा-रिया भवति, एगा एगंजाव तदेव सर्वं भाणियन्वं, तीसे एं अत्थि जायमाणिए वा०जाव किं भे आसगस्स सदति? तीसे एं तहपगाराए इत्थिगाए एतारूवे समणे वा माहणे वा० जाव पणिसुणिज्जा । एणो इण्ठे समठे । अभविया एं सा तस्स धम्मस्स सवणताए, सा य जवति महिच्छा० जाव दाहिएगामिए णेरइए आगमे, सा ण दुद्धभबोहिए यावि जवति । तं एवं खलु समणाउसो ! तस्स णिदाणस्स ड्मे-यारूवे पावए फलविवागे जवति, जं णो संचाएति केव-लिपसत्तं धम्मं पणिसुणेत्तए ॥ ३ ॥

तृतीये किमपि लिख्यते-(दुक्खं खलु इत्यादि) दुःखं कष्टं पुरुषत्वे । तदेवाऽऽह-(से त्ति) 'से' शब्दोऽथशब्दः । अथशब्द-श्रेह वाक्योपक्षेपो भवति-(उच्चावपसु त्ति) उच्चा महत्प्रभु-प्रारम्भिताः, अवचास्तथाविधनीचपुरुषप्रारम्भितास्तेषु, समर-संग्रामाविहैकार्यौ, उच्चावचानि शस्त्राणि सशरतोमराऽऽ-दीनि । (उरसि त्ति) वक्रसि एव पतन्ति । उपलक्षणं चैतन् शेषाङ्गानाम् । अतः स्त्रीत्वं साधु सम्यग्(उजयो कसु त्ति)उजयोः आचणार्थम् । अस्याऽपि निदानस्यैवविध फलं, यन्न केवलप्रणीतं धर्मं श्रोतुमाप्नोति ॥ ३ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पणत्ते । तं जहा-इणमेव णिगंथे पावयणे, सेसं तं चेव०जाव जस्म एं धम्मस्स णि-गंथी सिकखाए उवट्ठिता विहरमाणी पुरा दिगिंछाए पुग० जाव उदिसकामजाता यावि विहरेज्जा, सा य परक्कमेज्जा, सा य परक्कमेमाणी पासेज्जा-जे ड्मे उगपुत्ता महामाउया, भोगपुत्ता महामाउया० जाव किं भे आसगस्स सदति? जं पामित्ता एं णिगंथी णिदाणं करोति-दुक्खं खलु पुमत्तणए से, जे इमे भवन्ति-उगपुत्ता, मम एएणं उवागएसु महामपर-संगामेसु उगं वहाय सत्याऽएसिं पणिवेइति, नं दुक्खं खलु पुमत्तणए, एं इत्थित्तणए०साहु । जइ इमस्स० जाव अत्थि वयमवि आगमिस्माणं इमेयारूवाइं उरालाइं इत्थिभोगाडं जुंजमाणे विहरिस्सामि, से तं साधु । एवं खलु समणा-उसो ! णिगंथा णिदाणं किच्चा तस्स ठाणस्स अणालो-इत्ता० जाव अपणिकंता कादमासे कालं किच्चा अणयरे-सु देवज्ञोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति । से णं देवतोया-ओ आउक्खएणं अणतरं वयं चइत्ता से जे इमे जवन्ति उगपमुहा, तेसिं अणयरंमि कुलंसि दारियत्ताए पचाया-ति । तए एं तेसिं अम्मापियरो तदेव०जाव किं जे आस-गस्स सदइ ? अह एं भंते ! तहपगाराए इत्थिगाए तहारू-वे समणे वा उजओ कालं केवलपसत्तं धम्मं आइक्खे-ज्जा ? हुंता ! आइक्खेज्जा । मे तं भंते ! पणिसुणिज्जा ? णो

इण्ठे समठे । अजविया एं सा तस्स धम्मस्स सवणयाए, सा य भवइ महिच्छा० जाव दुद्धजबोहिए यावि जवति । तं एवं खलु समणाउसो ! तस्स णिदाणस्स इमयारूवे पा-वए फलविवागे केवलपसत्तं धम्मं पणिसुणेज्जा, एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पणत्ते, इणमेव निगंथं० जाव अंतं करेइ । जस्स एं धम्मस्स निगंथं सिकखाए उवट्ठिया विहर-माणं पुरा दिगिंछाए०जाव उदिसकामजाता यावि विहरेज्जा०जाव सा य परक्कमेमाणी पासेज्जा, मे जे इमे जवन्ति उगपु-त्ता महामाउया, तेसिं एं अणयरस्म अतिमाणा वा० जाव किं च भे आसगस्स सदइ ? जं पामित्ता णिगंथी णिदाणं करे-इ-दुक्खं खलु इत्थित्तणए दुस्संचाराइं गमंतराइं० जाव सं-निवेसंतराइं, से जहाणामए अंनपेसिया ति वा, अंवाडगपेसिया ति वा, मंसपेसिया ति वा, माउलिगपेसिया ति वा, उच्छुखंडिया ति वा, संवडियाफालिया ति वा बहुजणस्स आसादणिज्जा पत्थणिज्जा पच्छाणिज्जा पीहाणिज्जा अभिज्जसणिज्जा, एवामेव इत्थिया वि बहुजणस्म आसादणिज्जा०जाव अजिज्जसणि-ज्जा । तं दुक्खं खलु इत्थित्तणए, पुमत्तणए माधु । जइ इमस्स त-वनियमस्स०जाव साहु । एवं खलु समणाउसो ! निगंथी णि-दाणं किच्चा तस्म ठाणस्स अणालोइयमपणिकंता कादमासे कालं किच्चा अणतरेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववत्तारो जवन्ति, महिच्छिए०जाव चइत्ता जे ड्मे उगपुत्ता तदेव दारए० जाव किं जे आसगस्स सदति ? तस्स एं तहापगारस्स पुरिसजात-स्स०जाव अभविए एं से तस्स धम्मस्स सवणताए, से य जवति महिच्छे० जाव दाहिएगामिए० जाव दुद्धजबोहिए यावि जवति, एवं खलु०जाव पणिसुणिज्जा ॥ ४ ॥

चतुर्थे किमपि लिख्यते-(दुक्खं खलु इत्थित्तणए) दुःखं कष्टं स्त्रीत्वे । तदेवाऽऽह-(दुस्संचारा इति) दुःसंचारा ग्रामाः, उ-गंमा इत्यर्थः । शब्दव्याख्या प्राग्भवत् । (से जहाणामए) 'से' अथ यथानामम् । (मंसपेसिय त्ति) मांसपेशिका मांसखण्डः, आभ्रपेशिका च वृष्टाऽपि सती सुखं करोति । एवं मातु-लिङ्गपेशिका । मातुलिङ्गो नाम बीजपूरकः (उच्छुखंडिय त्ति) शकुलपूरिका शकुलपूररूपा । (संवलियाफालिय त्ति) शाकपत्री वृक्षविशेषः, नल्फालिका पलाशरूपा । (बहुजणस्सेत्या-दि) बहुजनस्य बहुलोकस्य आस्वादीनीया ईषत्स्वादनयोग्या भवन्ति, प्रार्थनीया तथाभूतसहायजनेभ्यः सकाशाद्याचनीया । (अजिज्जसणिज्जा इति) अजिज्जपणीया आजिमुख्येन कमनीया । (एवामेव त्ति) एवामेवाऽकारोऽवाक्यणिक् । (अजविए त्ति) अजविकोऽयोग्यः स तस्य धर्मस्यऽश्रद्धानतया, स च जवति-महेच्छ, एतस्य निदानस्यैतत्फलं यन्न केवलप्रज्ञस धर्मं श-क्नोति श्रद्धानुं, परं शृणोति इति विशेषः ॥ ४ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पणत्ते । तं जहा-इणमेव नि-गंथं पावयणं०तदेव, जस्म एं धम्मस्स निगंथो वा निगंथी-ए वा सिकखाए उवट्ठिविए वि विहरमाणे पुरा दिगिंछा०जाव

इदिकामजोगे विहरंज्जा, सिय परक्कमेज्जा, मे य परक्कपमाणे
माणुस्सेहिं कामजोगेहिं निव्वेयं गच्छेज्जा, माणुस्सगा खलु
कामजोगा अधुवा अणिया असासता सटणपटणविच्छंसण-
धम्मा उच्चारपासवणखेलमंघाणगवतपित्तमुक्कसोणियममु-
क्कवा दुरूवउस्सामनिस्सासदुरूवमुत्तपुरीसपुष्पा वंतासवा
पित्तासवा खेलासवा पच्छा पुरं च एं अवस्सं विप्पजहणि-
ज्जा, संति खलु अत्य देवा देवलोगंसि ते णं तत्थ अस्सोसिं
देवाणं देवीओ अभिजुजिय २ परियारेंति, अप्पणा चेव
अप्पणां विउव्वित्ता २ परियारेंति, जति इमस्स तव० जाव तं
चेव सव्वं जाणियव्व० जाव वयमवि आगमेस्माणं इमां एता-
रूव इं दिव्वाइं जोगजोगाइं जुंजमाणे विहरामो, से तं साहु ।
एव खलु समणाउमो ! निर्गंथा वा निर्गंथी वा निदाणं
किच्चा तस्म ठाणस्म अणाओइय अपाकिक्के काज्जमासे
कालं किच्चा अस्सयरेसु देवत्ताए उव्वत्तारो जवन्ति, तं
जहा महिहिणसु० जाव मे, ते एं अणं देवं अणं देविं
सं चेव० जाव परियारेंति, से एं ताओ देवलोगाओ तं
चेव पुमत्ताए० जाव किं जे आसगस्स सदति? तस्म ए त-
इप्पगार्स्स पुरिसजातस्म इमेयारूवे समणे वा माहणे वा०
जाव पडिसुणिज्जा । इंता पडिसुणिज्जा । से ण सदहेज्जा,
रोएज्जा । एो इण्डे समडे । अजविणं णं से तस्स धम्मस्म
सदहणताए से य जवति महिच्छे० जाव दाहिणगामिण-
णेरइए आगमेस्माए दुद्धभवांहिए यावि जवति । एवं खलु
समणाउमो ! तस्म णिदाणस्स इमेयारूवे पावए फल-
विवागे जं एो संचाएति केवद्विपम्वत्तं धम्मं सदइति
वा ॥ ९ ॥

पञ्चममेव विवृणोति-(माणुस्सणहिं इत्यादि) मानुष्यकेषु काम-
भोगेषु निर्वेद वैराग्यं गच्छेत् । तदेवाऽऽह-(माणुस्सगा इति) इह
कामभोगग्रहणे तदाध्यात्मानं स्त्रीपुरुषशरीराण्यपि गृहीतानि ।
(अधुवा इत्यादि) अधुवा. चक्ष्वा, अनियता अनेकस्वरूपा, अशा-
स्त्रता. प्रतिकूलं परिणामान्तराया, शठनपतनविध्वंसधर्माण,
पताहकुलभावाः, उच्चारप्रश्रवणश्लेष्मसिद्धाणका, पतदूरा इ-
त्यर्थः । वान्तपित्तकरणशीला, शुक्रशोणितसमुद्भवाः उत्प-
त्तिर्येषां ते शुक्रशोणितसमुद्भवाः । (दुरूवउस्सासनिस्सासा)
दुरूवेण पूतिकपुरुवेण पूक्षाः । इह दुरूवं विरूपम्, वान्तमाश्रयन्ति
धान्ताश्रवाः, एव पित्ताश्रवाः, पश्चात् मरणसमयानन्तरं, पूर्व-
जराया आगमात् च, अवश्यमविनश्य नियन्ता, अवश वा, वि-
प्रजह्यात्, सन्ति विद्यन्ते च, खल्वित्यवधारणेऽत्र देवा देवलो-
के (ते ए तत्थ अस्सोसिमित्यादि) तदेवत्वोत्पन्ना निर्ग्रन्था.
तत्र देवल्लोके अन्येषां देवानां सयन्धिनीर्देवाः. (अभिजुजिय २)
अभियुज्य २ वशीकृत्य २ आश्लिष्य वा, परिचारयन्ते परिभुज्यते ।
(अप्पणा चेव अप्पणां नि) आत्मनैव आत्मानं, स्त्रीपुरुषरूप-
तया विक्रयेत्यर्थः । शेषं सुषोधार्यम् ॥ ५ ॥

एव खलु समणाउमो ! मए धम्मे पणुत्तो तं जहा-तं चेव
से य परक्कपमाणे माणुस्सणसु कामभोगेसु निव्वेदं गच्छे-

ज्जा, माणुस्सगा खलु कामभोगा अणिया तदेव० जाव संति
उहं देवा तं च लोगंसि ते एं तत्थ अस्सोसिं अजदेविं
अभिजुजिय २ परियारेंति, अप्पणा वीयाए देवीए अभिजुं-
जिय २ परियारेंति, अप्पणामेव अप्पणा विउव्विय परिया-
रेंति । इमस्स तव० जाव तं चेव सव्वं० जाव से एं सदहिं-
ज्जा, पत्तिएज्जा, रोएज्जा । एो इण्डे समडे । अस्सरुई रुइमा-
याए से य जवति से, जे इमे आरणिण्या आवसडिया गामं-
तिया कएहरइस्सिया एो बहुमंजता एो बहुपनिविरता स-
व्वपाणचूतजीवसत्तेसु अप्पणा विरता अप्पणा सव्वामोसाइं
एव विप्पकिव्वेदेति-अहं ए हंतव्वो, अस्से हंतव्वो, अहं न अ-
ज्जवियव्वो, अन्ने अज्जवियव्वो, अहं ण परितावेयव्वो, अ-
न्ने परितावेयव्वो, अहं ए परिनेतव्वो, अन्ने परिधेतव्वो,
अहं ए अवइयेयव्वो, अस्से अवइयेयव्वो, एवामेव इत्थिका-
मेहिं च मुच्छिता गिच्छा गहिया अज्जोववणा जाव-
वासाइं चउपंचक्कमत्तयाइं भोगजोगाइं जुंजित्ता तेहिं जिया
कालमासे काजं किच्चा अस्सतराइं आसुराइं किव्विसि-
याइं ठाणाइं उव्वत्तारो जवन्ति, ते ततो विप्पमुच्चमाणा
जुज्जो एज्जमूयत्ताए तमूयत्ताए य पच्चायंति, तं एवं खलु
समणाउमो ! तस्म णिदाणस्स० जाव एो संचाएति केव-
द्विपम्वत्तं धम्मं सदइति च वा ॥ ६ ॥

(किं तु अस्मद्वै सि) अन्यत्र जैनधर्मोक्तिरिक्ते स्थाने रुचिर-
भिलाषा यस्याः सा चान्यरुचि पररुचि, रुचिमात्रया धर्मश्रद्धा-
रूपया स च जवति, ये चामी वक्ष्यमाणा भवन्ति-(आरक्षिय
सि) अरण्ये वसन्त्यारण्यकाः, तापसा कन्दमूलफलाऽऽहारा,
तनः केचन वृक्षमूले वसन्ति । तथा-(आवसहिय सि) आ-
वसथिका, अवसथास्तापसाश्रया उटजाऽऽदयः, तत्र वसन्ती-
ति आवसथिकाः । (गामतिया इति) ग्रामाऽऽदिकमुपजीवन्तो
ग्रामस्यान्ते समापे वसन्तीति ग्रामान्तिका । तथा-(कएहरइ-
स्सिया इति) कचिच्छास्त्रिकास्ते एते न बहुसयता न सर्वसावधानुष्ठाने
भोगनिवृत्ता । एतदुक्तं भवति-न बाहुल्येन त्रसेषु दास्य समार-
भन्ति विदधति, एकेन्द्रियोपजीविनस्त्वविगानेन तापसाऽऽद्यो
भवन्ति इति । तथा न बहुपनिविरता न सर्वेष्वपि प्राणाति-
पातविरमणाऽऽदिव्रतेषु वर्तन्ते, किं तु ह्येत कतिपयव्रति-
नो, न भावनो, मनागपि तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनस्याज्ञावात् ।
सम्यक्त्वविना न तदनुष्ठानमपि लोभन, सम्यक्त्वमेव मूल स-
र्वस्याऽपि विरत्यादेरित्यभिप्रायः । इत्येतदेव. एवमर्वावयितुमाह-
(सव्वपाणेत्यादि) ते ह्यारण्यकाऽऽदयः सर्वप्राणभूतसत्त्वे-
भ्य आत्मना स्वतो विरता, तदुपमर्शकाऽऽरम्भादविरता इत्यर्थः ।
तथा ते पाश्चात्यैरुकाः आत्मता स्वतो बहूनि सत्यामृषानूतानि
वाक्यान्वेव वक्ष्यमाणानीत्यविशेषेण प्रयुज्जन्तो 'विप्पकिव्वेदेति'
विप्रतिबुधते इत्यर्थः । यदि वा-सत्यान्यापि तानि प्राण्युपम-
र्शकत्वेन मृषानूतानि सत्यामृषाण्येवं ते प्रयुज्जन्तो नि दर्शयन्ति ?
तद्यथा-"अहं ब्राह्मणत्वाद्देवाऽऽदिजैर्न हन्तव्यं, अन्ये तु शूद्र-
त्वाद्धन्तव्याः" । तथादि नृकाक्यम्-"शूद्र व्यापाद्य प्राणायामं

जयेत्" । तथा "लुप्तसंस्थानामनस्थिकानां शकटभरमपि व्यापाद्य
ब्राह्मणं नोजयेत्" इत्यादि । अपर चाऽऽह- "वर्णोत्तमत्वाभ्राज्ञापयि-
तव्यः, अन्ये त्वाज्ञापयितव्याः । अहं न परितापयितव्यः, अन्ये तु प-
रितापयितव्याः ।" तथा "अहं वेतनाऽऽदिना कर्मकारणाय न ग्राह्यो-
ऽन्ये तु शूद्रा ग्राह्याः" इति । किं बहुनोक्तेन- "नाहमपक्षावयितव्यो
जीवितव्यात्, अन्ये त्वपक्षावयितव्याः" इति । तदेव तेषां परपीडो-
पदेशः । नतो न मूढतयाऽन्यद्वदन्नापि नामशतावृत्तानामात्मज्ञ-
रिणां विषमदृष्टीनां प्राणातिपातविरनिरूपवतमस्ति । अप्य चो-
पपक्षकणाधेत्वान्मृपावादादत्ताऽऽदानविरमणाभावोऽप्यायोऽयः ।
अधुना त्वनादिभवाभ्यासद् दुस्त्यजत्वेन प्राधान्यात् मृगैव्या-
ब्रह्माधिकृत्याऽऽह- (एवमेवेत्यादि) एवमेव पूर्वोक्तैर्नैव कारणत्वे-
नातिमृद्वत्याऽऽदिना परमार्थमजानानास्ते तार्थिकाः स्त्रीप्रयानाः
कामाः स्त्रीकामाः । यदि वा- स्त्रीपुंकांमेषु चशब्दात्तेषु मूर्च्छिता गृ-
ह्याः, ग्रथिता अध्युपपन्नाः । अत्र चात्यादररूपाप्रत्ययं प्रभूतपर्याय-
ग्रहणम् । एतच्च स्त्रीषु शब्दाऽऽदिषु प्रवर्तनं प्रायः प्राणिनां प्रधानं
सत्कारणम् । तथा चोक्तम्- "मूलमेयमहम्मस्त्वं" इत्यादि । इह
च स्त्रीसङ्गाऽऽसक्तव्यावश्यमायिनो शब्दाऽऽदिविषयाऽऽनक्तिरि-
ति, अत्र स्त्रीकामग्रहणम् । नत्र चाऽऽसक्ता यावन्तं काश्चमासते,
तत्सूत्रेणैव दर्शयति- यावद्वर्गाणि चतुः पञ्चपर्यन्तकानि । अयं च
काश्चो गृहीतः । एतावत्कालोपादानं च प्राथिकम्, प्रायस्तीर्थिका
अनिकान्तवयस एव प्रवर्जन्ति, तेषां चैतावानेव काश्चः समाव्यते ।
यदि वा मध्यग्रहणात्तत ऊर्ध्वमधश्च गृह्यते । तद्दर्शयति- तस्मा-
च्चापेन कालादलयरतो भूयस्तरतो वाऽपि कालो भवति । तत्र च
ते त्यक्त्वाऽपि गृह्यासं, लुक्-वा भोगजोगानिति, स्त्रीभोगं सत्य-
वश्यं शब्दाऽऽदयो जोगभोगास्तान् लुक्त्वा ते च जोगेभ्यो जिता
इति, न च जोगेभ्यो विनिवृत्ताः, यतोऽस्ताध्याह्ननयनजानव-
ध्वात्सन्ध्यविरतिपरिणामरहिताः, ते चैवभूतपरिणामाः स्वा-
युषः क्षये कालमासे कालं कृत्वाऽन्यत्रेभ्यस्तुरिकेषु कि-
ल्विकेषु स्थानेषु उत्पादयितारो भवन्ति । ते ह्यज्ञानतपसा
मृता अपि किल्विषयिकेषूपरस्थाने, तस्मादपि स्थानादायुषः कृ-
याद्विप्रसुख्यमानाश्च्युताः किल्विषयबहुतास्तः कर्मशेषेणैवैवद्
मूका एवमूकाः, तद्भावेनोत्पद्यन्ते किल्विषयस्थानाद् च्युत-
मन्त्रनन्तरमये वा मानुषत्वमवाप्य ययैकोऽन्यकभाग्नवत्येव-
मेयामव्यक्तवाक् समुत्पद्यत इति । तथा (तमुयत्ताप चि)
तमस्त्वेनात्यन्तान्वयतमस्त्वेन ज्ञानावृत्ततया वा, तथैल-
मूकत्वेनाऽपि गतवाच इह प्रत्यागच्छतीति । शेषं
प्रतीतम् ॥ ६ ॥

एवं खलु समणाऽसौ ! मय धर्मे पक्षत्ते० जाव माणुस्मगा
खलु कामजोगा अधुवा तदेव संति उहं देवा देवज्ञोयंसि
असं देवं असं च देविं अजिजुंजिय अजिजुंजिय परिया-
रेंति, णो अप्पणा चैव अप्पणं विउव्विय विउव्विय परि-
यारेंति- जति इमस्स तवनियमं० जाव तं चैव० जाव एवं खलु
समणाऽसौ ! निगंथे वा निगंथी वा णिदाणं किच्चा अणा-
लोडय तचैव० जाव विहरति, से णं भवं अन्नं भवं देवं असं
देविं णो अदेवेणं अभिजुंजिय अभिजुंजिय परियारेंति,
नो अप्पणा चैव अप्पणं वेउव्विय वेउव्विय परियारेंति,
से णं ताथो देवज्ञोमातो आउक्खएणं तदेव वत्तव्व, एवरं

हंता सदहेज्जा, पत्तिएज्जा, रोएज्जा । से णं सीलव्वयगुणवे-
रणपच्चक्खाणपोसहोववासाइं पक्खिज्जेज्जा ! णो इण्हे
समहे । से णं दंमणसावए जवति, अभिगयजीवाजीवे अट्ठिमि-
जापेमाणुरागरत्ते सेसे अण्णिहे, से णं एतारूवेणं विहरेणं
विहरमाणे बहूंसं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउण्ड, बहूंसं
समणोवासगपरियागं पाउणिच्चा कालमामे काश्चं किच्चा
अण्णतरेसु देवलोगेसु देवत्ताए उव्वत्तारो भवंति ।
एवं खलु समणाऽसौ ! तस्म णिदाणस्स इमेयारूवे पावफ-
लविवाए, जं णो संचाएति सीलव्वतगुणपोसहोववासाइं
पक्खिज्जेत् ॥ ७ ॥

सप्तमे किमपि लिख्यते- " एवरं " इति विशेषः । (हता
सदहेज्जा इति) अहं वेत्, प्रतीयेत्प्रतीतिं विद्म्यात्, रोचयेत्
चेतसि सम्यक्कतया जानीयात् (सीलव्वय चि) प्राग्वत् । प्र-
तिपद्येन अङ्गीकुर्यात् ? । गुरुराह- नायमयं, समर्थो नायमर्थो
युक्त्योपपन्नं, स हि दर्शनश्रावको भवति । दर्शनं नाम-स-
म्यक्त्व, तदाश्रित्येत्यमिप्रायः । (अभिगयेत्यादि) अत्र व्याख्या-
स्यते । एवमुक्तः स बहूनि वर्षाणि अत्रणोपासकपर्यायं पाव-
यति, केउलेनाऽपि सम्यक्त्वेन श्रावको जवत्येव, क्रियायामपि
तस्यैव प्रधानतरत्वात् ॥ ७ ॥

एवं खलु समणाऽसौ ! मय धर्मे पक्षत्ते, तं चैव सव्वं०
जाव से य परक्कममाणे दिव्वमाणुस्मगा कामजोगा अधुवा
० जाव विप्पज्जाणिज्जा, दिव्वा वि खलु कामजोगा अधुवा
अणिनिया असासता वज्जावयणयम्मा पुणरागमणिज्जा
पच्छा पुव्वं च णं अवस्मं विप्पज्जहणिज्जा, जति इमस्स
तवनियममं० जाव आगमेस्साणं जइ इमे भवंति उग्ग-
पुत्ता महापाडया० जाव पुमत्तए पव्वायंति । तत्तय णं समणो-
वासए जविस्सामि अट्ठिगतजीवाजीवा० जाव फासुयएस-
णिज्जेणं अमणपाणखाडमसाडमेणं पक्खिजापेमाणे विह-
रिस्सामि, से तं सावु । एवं खलु समणाऽसौ ! निगंथो
वा निगंथी वा णिदाणं किच्चा तस्स ठाणस्स अणालो-
डय० जाव देवज्ञोएसु देवत्ताए उव्वत्तारो जवति । एवं खलु समणा-
हंता सदहेज्जा, से णं सीलव्वय० जाव
पोसहोववासाइं पक्खिज्जेज्जा, से णं मुक्के जवित्ता अगा-
राओ अणगारियं पव्वएज्जा ! णो इण्हे समहे । से णं सम-
णोवासए जवति अट्ठिगतजीवाजीवे० जाव पटिल्लाजेमाणे
विहरति, से णं एतारूवेणं विहरमाणे बहूणि वासाणि
समणोवासगपरियागं पाउणिच्चा, बहूंसं समणोवासगपरियागं
पाउणिच्चा आवाहंसि उप्पसं वा हंता ! पच्चक्खाएड, हं-
ता ! बहूंसं जत्ताइं अणसणाए ठेदड, ठेदेइत्ता आओ-
डयपक्कितं समाहिपत्ते काश्चमासे काश्चं किच्चा अण्णतरेसु
देवज्ञोएसु देवत्ताए उव्वत्तारो जवति । एवं खलु समणा-

सो ! तस्मिन् निदानस्म इमेयारूवे एवं फलविवागो जं
णो संचाएति सव्वतो सव्वत्ताए मुदे जविता आगाराओ
अणगारियं पव्वइत्तए ॥ ८ ॥

अष्टमे किमपि लिख्यते-(तत्थ णं) तत्र पुत्राऽऽदिषु अहं भ्रम-
णोपासको नृयासं, विशिष्टोपदेशार्थं भ्रमणानुपास्ते सेवते इति
भ्रमणोपासकः । स च भ्रमणोपासनतः (अहिगतजीवाजीवे
इत्यादि) अधिगतौ सम्यग्विज्ञानौ जीवाजीवौ येन स तथा ।
यावत्करणात्-“ उवलरूपपुत्रपावे ” इत्यादिपदकदम्बकसग्रह ।
उपलब्धे यथाऽवस्थितस्वरूपेण विज्ञाते पुण्यपावे येन स उप-
सम्पद्यपुण्यपापः, आश्रवानां प्राणान्तिपाताऽऽदीनां सवरस्य प्राणा-
तिपाताऽऽदिप्रत्याख्यानरूपस्य निर्जेरायां कर्मणां देशनो निर्जे-
रणस्य क्रियाणां कायिक्या जीनामधिकरणानां सङ्गाऽऽदीनां बन्ध-
स्य कर्मपुल्लजीवप्रदेशान्योऽन्याऽऽगमरूपस्य मोक्षस्य सर्वा-
ऽऽत्मना कर्मापगमरूपस्य कुशलः सम्यक्परिज्ञाता, आश्रवम-
घरनिर्जेराक्रियाधिकरणबन्धमोक्षकुशल । एतेन चास्य ज्ञान-
संपन्नतोक्ता । (असहेजे इति) अविद्यमानसहाय कुतीर्थि-
कप्रेरितसम्यक्त्वाविचलनं प्रति न परसाहाय्यमपेक्षते इति
भावः । तथा चाऽऽह-(देवासुरनागसुवन्नजकखरक्खसकिन-
रकिपुरिसगवडगधन्वमहोरगाइपीहि देवगणेहि निग्गयाओ
पावयणाओ अणतिक्कमणिजे) देवा वैमानिका असुरकुमा-
रा नागकुमारा राक्षसकिन्नरकिम्पुरुषा व्यन्तरभेदा (गरुड
सि) गरुडचिह्नाः सुवर्णकुमारा गन्धर्वमहोरगाश्च व्यन्तरा,
तैः (अणतिक्कमणिजे इति) अनतिक्रमणीया अत्राक्षणीया ।
एव चैतत् । यतः-(निग्गये पावयणे निस्सकिप इत्यादि) नि-
ग्रन्थे प्रावचने नि संशय (निक्कखिप सि) दर्शनान्तराकाङ्-
क्षारहितः । (निव्वित्तिगिच्छे) फलं प्रति नि शङ्कः । (वृच्छे)
अर्थश्रवणं (गहियछे) प्रदीतार्थोऽवधारणं (पुच्छियछे)
प्रष्टार्थः, सांशयिकार्थप्रश्नकरणात् । (अहिगयछे सि) अधिग-
तोऽर्थो येन स तथा । अधिगतार्थो वा, अर्थावधारणात् ।
(विणिच्छियछे सि) विनिश्चितार्थः, एव पर्याप्तोपलम्भात् । अत
एव-(अट्टिमिजापेस्माणुरगरत्त सि) अस्मीति च कीकसा-
नि । ‘ मिजा च ’ तन्मन्ववर्ती धातुविशेष अस्मिभिर्ज्ञास्नाः
प्रेमानुरागेण सर्वज्ञप्रवचनप्रीतिलक्षणकुसुम्भाऽऽदिरागेण रक्ता
इव रका य स तथा । केनोद्धेस्तेत्यत आह-(प्रयमाज्जमो ! नि-
ग्गये पावयणे अट्टे अयं परमद्वे, सेसे अणछे सि) अयमिति प्रा-
कृतत्वादिदम् । (आउसो सि) आयुष्मन्निति पुत्राऽऽदेरामन्त्रण-
म् । (सेने सि) शेष निर्ग्रन्थप्रवचनेनानिरिक्त धनयान्यकलत्र-
पुत्रमित्रकुप्रवचनाऽऽदिकम्, अनर्थोऽनर्थकारणत्वात् इति । (उ-
च्छियफालिदे सि) उच्छ्रितोच्छ्रितमुन्नत स्फटिकमिव स्फटिक
चित्तं यस्यासौ उच्छ्रितस्फटिक, मौनीन्द्रप्रवचनावाप्या प-
रितुष्टमना इत्यर्थः । एषा वृक्षव्याख्या । अपरे त्वाहु-उच्छ्रि-
तोऽग्न्याऽस्यानादपनाय ऊर्द्धीकृतो न तिरश्चान कटे पश्चाद्भा-
गादपनीत इत्यर्थः । उत्सृतो वा अपगतः परिघोऽग्न्या गृहद्वारे-
यस्याः सा, व्युत्सृतपरिघो वा-भौदार्यातिरेकतोऽतिशयदानदा-
यित्वेनानुकम्पया भिक्षुकप्रवेशार्थमनगलितगृहद्वार इत्यर्थः ।
(अवगयपुवारे) अप्रावृत्तद्वारः भिक्षुकप्रवेशार्थं कपाटानाम-
पि पश्चात्करणात् । वृक्षानां तु जावनावाक्यमेव । सम्यग्दर्श-
नलाभे सति न कस्माच्चित्पापणिडकादिभेति, शोभनमार्गपरि-
ग्रहणे वद्व्याटितशिरास्तिष्ठतीति भावः । (चियत्तेवरघ-

रपवेसे इति) (चियत्तो सि) लोकानां प्रतीतं पवान्तपुरे वा
गृहे वा प्रवेशो यस्य स तथा, अतिधार्मिकतया सर्वत्राऽनाश-
ङ्कनीय इत्यर्थः । (चियत्ते सि) नाप्रीतिकरोऽन्तःपुरगृहयोः
प्रवेश शिष्टजनप्रवेशन यस्य स तथा, अनीर्ष्याह्वनाप्रतिपा-
दनानन्तरं चेत्थ विशेषणमिति । अथ वा (चियत्तो सि)
त्यक्तोऽन्तःपुरगृहयोः परकीययोर्यथाकथञ्चित्प्रवेशे येन स
तथा । (चाउहसछमिअमावसापुसमासिणीसु पडिपुसपो-
सहमणुपावेमाणे सि) चतुर्दशी पूर्वविधिना प्रणीता, अष्टमी
च, तयोः अमावास्यासु मासाद्धोक्तपर्वत्वेन प्रत्याख्याना-
सु, पौर्णमासीषु च पूर्णमासत्वेन पूर्णचन्द्रोदयत्वेन मासान्तप-
र्वसु प्रसिद्धासु, एवंभूतेषु धर्मदिवसेषु शुद्धतिशयेन प्रतिपूर्णा
यः पौषधोऽवतामिग्रद्विशेषः, तं प्रति पूर्णमाहारशरीरसंस्कारो
ब्रह्मचर्यव्यापाररूप पौषधमनुपालयन्, सपूर्णश्रावकधर्ममनुच-
रति । तदनेन विशिष्ट देशत्रारित्रनावदितं भवति । (समणे
निग्गये फासुएसणिजेण अमणपाणसाइमेण वत्थपमिग्गहक-
वलपायपुच्छणेण) अत्र वत्थ प्रतीतम्, पतद्भक्तपानं वा गृह-
णतीति पतद्भह । लिहाऽऽदित्वादच् प्रत्ययः । पात्रपादप्रेक्षन-
क रजोहरणम् । (ओसहेमेनजेण नि) औषधमेकद्रव्याऽऽश्रयं
यत्समुदायरूपम् । अथवौषधं त्रिफलाऽऽदिभैषज्यम् (पमिहारि-
एण पीठफणमसेज्जामयारएण पीठान्नेमाणे सि) प्रतिहरः प्र-
त्यर्पणं प्रयोजनमस्येति प्रातिहारिक, पीठमासनं, फलकमवष्ट-
म्भनार्थं काष्ठविशेषः, शय्या वशति, शयनं च यत्र प्रसारित-
पादः सुष्यते, सस्तारको लघुनरशयनमेव । (वडुहिं सीलव-
यगुणवेरमणपच्चकणपोसहोववासेहि आहापारगहिं अप्पाणं
भावेमाणे सि) शीघ्रवर्तमानं अणुवर्तमानं, गुणा गुणवर्तमानं, वि-
रमणानि रागाऽऽदिविरतिप्रकाराः, प्रत्याख्यानानि नमस्कारस-
हिताऽऽदीनि, पौषधोपवासो विशेषतोऽऽद्यादिदिनेषूपवसनमा-
दाराऽऽदित्याग इत्यर्थः । (विहरिस्सामि सि) विचक्षिप्ये । कचि-
देतानि पदानि अननुगमेनापि दृश्यन्ते । तान्यपि अनेन व्या-
ख्याऽनुक्रमेण वाच्यानि । (से ण मुने इत्यादि) स मुणो
मन्तकज्ञोचनेन भूत्वा, (आगाराओ सि) अगैर्हृमदपदादिभि-
निवृत्त, तन्मात् निष्क्रम्यतीति शेषः । अनगारिता साधुना प्रव-
जेत् प्रतिपद्येत, शेष व्यक्तम् । (से णमित्यादि) स पूर्वोक्तनिदान-
कृता यथाशक्ति सदनुष्ठान विधा उत्पन्ने वा कारणे अनुत्पन्ने वा
भक्तप्रत्याख्यायानालोचि तत्क्रान्तः समाधिप्राप्तं सन् काल-
मासे कालं कृत्वा अन्यतरे च उत्पद्यते इति । एतानि चा-
भिगतजीवाऽऽदिकानि पः नेतव्यानि । तद्यथा-
यस्मादभिगतजीवाजीवः, यस्मादुपपन्न-
ध्रुपुण्यपापस्तस्मादुच्छ्रितमना, एवमुच्छ्रितमना सन् श्रावकध-
र्मं साधुधर्मं वा प्रकाशयन् विहरति । अष्टमीचतुर्दश्यादिषु
पौषधोपवासाऽऽदिपारणकेषु साधून् प्रासुकेन प्रतिलाभयते ।
एतन्निदानस्यैतत्फलं, यज्ज्ञानत्रापि कटुकविपाकान् विषयान्
विदाय न चारित्र्यं प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥

एवं खलु समणउमो ! मए धम्मं पप्पत्ते० जाव से य
परक्कममाणे दिव्वमाणस्सएहिं कामभोगेहिं निव्वेयं गच्छे-
ज्जा, माणुस्सगा खलु कामभोगा अधुवा० जाव विप्पजह-
णिज्जा दिव्वा वि खलु कामभोगा अधुवा० जाव पुणराग-
मणिज्जा, जति इमस्स तव नियम० जाव वयमवि आगमेस्सा-
णं जाई इमाई अंतकुत्ताणि वा, तुच्छकुलाणि वा, दुरिदकु-

साणि वा, किविणकुत्राणि वा, भिक्खवागकुत्राणि वा, वंभकुत्राणि वा । एसि णं अणतरसि कु-
लंमि पुमत्ताए पच्चापंति, एएहिं मे आतापरिया-
एसु णीहमे भविस्मति, से तं साधु । एवं समणाओ खलु सो
णिगंये नियाणं किच्चा तस्म ठाणस्स अण्णादोडयअपनि-
कंते सव्वं तं चेवण जाव से णं मुंडे भविता आगाराओ
अणगारियं पव्वडजा, मे णं तेणेव जवग्गहणेणं सिज्जे-
ज्जण जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेज्जा । एो इण्णट्ठे समट्ठे ।
से णं जवड सेसे जे अणगारा भवंतो इरियासमिताण जाव
वंचनचारी, ते णं विहाणेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं साम-
मपरियागं पाउणंति, बहूइं वासाइं साममपरियागं पाउ-
णिता आवाहंसि उप्पणंसि वा जाव जत्तं पच्चाइक्खिताण
जाव कालमासे कालं किच्चा अणतरसु देवदोगेसु देवत्ताए
उववत्तारो जवंतीति । ते एवं समणाउसो ! तस्म णि-
दाणस्म इमेयारूवे पावए फलविवागं, जं एो संचाएति
तेणेव जवग्गहणेणं सिज्जेज्जाण जाव सव्वदुक्खाणं अंतं
करेज्जा ॥ ए ॥

नयमे किमपि लिख्यते-(अंतकुलाणि य चि) जघन्यकुला-
नि, अन्यवर्णत्वात् प्रान्तकुलानि तुच्छकुलानि स्वल्पकुटुम्बानि
हरिडकुलानि सर्वथा निर्धनकुलानि कृपणकुलानि सत्यपि
विजवेऽन्ताव नि सत्त्वानि भिक्षुशीलानि भिक्षुककुलानि जि-
क्कामात्रोपजीवीनि, ब्राह्मणकुलानि प्रनीतानि । एतेषामन्यतरस्मि-
न् कुत्रे पुस्त्वेन प्रत्यागमिष्यामि, यत एनेभ्यः कुत्रेभ्यः ममाऽऽ-
त्मपर्यायेषु निःसारितो जविष्यति, प्रवज्याजिप्राये संजाते न
कोऽपि मां प्रतिबन्धको जविष्यतीति हृदयम् । (से णं तेणेव चि)
स तस्मिन् भवग्रहणे नतः प्रवज्याऽपि सिद्धयेत् । पदव्याख्या
पूर्ववत् । " अणगारा " इत्यादि व्यक्तम् । यावत्करणात्-"भा-
सासमिए एसणासमिए" इत्यादिपदानि द्रष्टव्यानि । (सुद्वे-
स्यादि) सुपु हुन चित्त घृताऽऽदि यत्राऽसौ सुदुतो घृताऽऽदि-
तर्पितः, स चासौ हुताशनश्च वहिस्तद्वत्तेजसा ज्ञानरूपेण तप-
स्तेजसा वा ज्वलन् दीप्यमानः । शेष सुबोधम् । एतन्निदा-
नस्यैतत्फलं यत्र शक्नोति कर्मकृतं विधाय मोक्षगमनं प्रतीति-
तितात्पर्यमिति नवमम् ॥ ६ ॥

एव खलु समणाउसो ! मए धम्मो पापत्ते । तं जहा-इणमेव
निगंयेण जाव से परक्कमेज्जा, अण्णदिस्सकामजाए सव्वकाम-
विरते मव्वरागविरते सव्वसंगातीते सव्वसिण्णेहातिकंते स-
व्वचारित्तएणं परिवुडे तस्म णं भगवंतस्स अण्णत्तरेणं णाणे-
णं अण्णत्तरेणं दंमणेणं जाव परिनिव्वाणमग्गेणं अप्पाणं
भावेमाणस्स अणंते अण्णत्तरे निव्वाणाए निरावरणे कसिणे
पणिपुण्णे केवलवरणाणदंसणे समुप्पज्जेज्जा । तते णं से
जगव अरहा जवति जिणे केवली सव्वसू सव्वदरिमी स-
देवमणुयासुराए जाव बहूइं केवलपरियागं पाउणंति, बहूइं
केवलपरियागं पाउणिता अप्पणो आउसेमं आजोएति,
आपोएत्ता भत्तं पच्चक्खाइत्ता बहूइं भत्ताइं अणसणाए

छेदेति, बहूइं भत्ताइं अणमणाए छेदिता ततो पच्चा
चरिमेहिं ऊमासनीसासेहिं सिज्जति जाव सव्वदुक्खाणं
अंतं करोति, तं एवं खलु समणाउसो ! तस्म अण्णि-
णस्स इमेयारूवे कल्लाणफलविवागे, जं तेणेव जवग्गहणेण
सिज्जति जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करोति । तते णं
ते बहवे णिगंयाओ निगंथीओ य समणस्स जगव-
ओ महावीरस्स अंतिए एवमट्ठं सोच्चा णिसम्म समणं
जगवं महावीरं वंदंति, नमंनति, वंदित्ता नमंस्सि
तस्म ठाणस्म आलोपंति, पडिकमंति जाव अहारिहं
पायच्छित्तं तवोक्कमं पडिवज्जंति ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे रायगिरे
नगरे गुणमिलए चेऽए बहूणं समणाणं बहूणं समणीणं
बहूणं सावयाणं बहूणं मावियाणं बहूणं देवाणं बहूणं
देवीणं सदेवमणुयासुराए परिणाए पज्जगते एवं आइक्ख-
ति, एवं भासति, एवं पस्सेति, आयातिट्ठाणे णाम अज्जो !
अज्जयणे सअट्ठं सदेउअं सकारणं मुत्तं च अत्थं च
तत्तुभयं च जुज्जो उवदरिसेति चि वेमि ॥ १० ॥

(अण्णदिणकामजाने चि) अनुदीर्घः कामजातः कामगमः
(सव्वकामविरतेति) सर्वकामविरक्तः सर्वसङ्गातीतः सर्वस्ते-
दानिक्रान्तः सर्वचारित्वेन सर्वधर्मानुष्ठायित्वेन परिकृतः,
तस्य जगवत (अण्णत्तरेण णाणेण ति) ज्ञानं मत्यादि, तद्-
पेक्षया अनुत्तर प्रधानं तेन । यावत्करणात्-"दसणेण चरित्ते-
ण " इत्यादिपदानि द्रष्टव्यानि । (परिनिव्वाणमग्गेण ति)
परिनिर्वाण कपायदादोपशमनमार्गेण आत्मानं भावयतो घास-
यतः, अनेनाऽऽत्मैव प्रधानमोक्षाङ्गमित्युक्तम् । (अण्णे इत्यादि)
अनन्तमनन्तार्थविषयाद्या अनन्तमन्तरहितमपर्यवसितत्वात् ।
अनुत्तरं सर्वोत्तरं सर्वोत्तमत्वात् । निर्व्याघातं कटकुडशद्य-
प्रतिहतत्वात् । निगवरणं क्लायिकत्वात् । कृत्स्नं सक-
लार्थग्राहकत्वात् । प्रतिपूर्णं सकलस्वांशसमन्वितत्वात् रा-
काचन्द्रवत् । केवलमसहायम्, अत एव वरं प्रधानं ज्ञानं च
दर्शनं च ज्ञानदर्शनम् । ततः पूर्वपदाभ्यां कर्मधारयः । समुत्पद्य-
ते सकलावरणक्षयादाविर्भवति । [तने णमित्यादि] ततः स
भगवानर्हन् जिनः केवली च जवति सर्वज्ञः सर्वदर्शी च सर्व-
विशेषाणां सामान्यस्य च प्रथमद्वितीयाऽऽदिसमयेषु अवबोध-
मान सदेवमनुजासुराया जन्तुसन्तति । यावत्करणात्-"सव्व-
जावे जाणन्नाणे" इत्यादि द्रष्टव्यम् । भावानिति पर्यायान् उत्पा-
दस्यतिव्ययलक्षणान् जानाति यथावदवगच्छन् विहरत्यास्ते
[अप्पणो आउसेसं ति] आत्मानमायुशेषं पश्यति । शेष सुबो-
धम् । अथोपसहस्रकामो जगवानिदमाह-[एवं खल्वित्यादि]
एव पूर्वोक्तप्रकारेण दे श्रमण । हे आयुष्मन् ! तस्यानिदानस्या-
यमेतद्रूपः कल्लाणं शुभं फलविपाकं वृत्तिविशेषः । किं तदि-
त्याह तेनैव भवग्रहणेन सर्वदुःखानामन्तं करोति । इति श्रुत्वा यस्ते
कृतवन्तस्तदाह-[तते णमित्यादि] सुबोधम् [तस्स चि]
स्थानस्थानन्तरोक्तस्थानस्य निदानरूपस्याऽऽज्ञोचयन्ति । स्वम-
नीयिकापनिहाराय भगवान् भद्रवाहुस्वामी प्राऽऽह-[तेष काले-
णमित्यादि] राजगृहे गुणशिखालये समवसरणावसरे श्रमणा-

ऽऽदिसुरान्तपरिषन्मध्यवर्षी, एवमाख्यातीति यथोक्तं कथयति, एवं प्रापते चाप्योगेन, एवं प्रकापयति अनुपाहितस्य फलं प्रदर्शयति, एव प्रकूपयति । किं तदित्याह--(आयातिदृष्टाणे ति) आयातिर्नाम उत्तरकालस्तस्य स्थानं पश्चिममभिधानम् । हे आर्याः ! अभ्ययन [सञ्चालित्वादि] व्याख्यातार्थम् । इति ज्ञवीमीति पूर्ववत् । दशा० १० अ० । (मध्यस्थस्य केवलं वस्तुस्वभावपरस्य निदानमपि अनिदानमेवेति प्रथमप्रागे २३६ पृष्ठे ' अष्टज्ज्ञान ' शब्दे उक्तम्)

भिज्जा णिदाणकरणे मोक्खमग्गस्स परिमथु, सन्वत्थ जगवया अणिदाणया पसत्था ।

'भिज्ज' ति लोभः, तेन यन्निदानकरणं चक्रवर्तीन्द्राऽऽदिभू-
द्धिप्रार्थनं, तन्मोक्षमार्गस्य सम्यग्दर्शनाऽऽदिरूपस्य परिमन्थुरार्त-
व्यानरूपत्वात् । भिज्जाग्रहणाद्यत्पुनरलोभस्य भवनिर्वेदमार्गानु-
सारिताऽऽदिप्रार्थनं, तत्र मोक्षमार्गस्य परिमन्थुरिति दर्शित-
मिति । स्वा० ६ ठा० । ननु तीर्थकरत्वाऽऽदिप्रार्थनं न राज्याऽऽ-
दिप्रार्थनवद् दुष्टम्, अतस्तद्विषयं निदानं मोक्षस्य परिमन्थुर्न
प्रविश्यति ? । नैवम् । वत आह--(सन्वत्थेत्यादि) सर्वत्र तीर्थ-
करत्वचरमदेहत्वाऽऽदिविषयेऽपि, आस्तां राज्याऽऽदौ, अनिदा-
नता अप्रार्थनमेव, भगवता समग्रैश्वर्याऽऽदिमता श्रीमन्महावी-
रस्वामिना (पसत्थ ति) प्रशंसिता श्लाघिता । एष सूत्रार्थः ॥ (वृ०)

अथ निदानकरणमाह-

अनियाण निव्वाणं, काज्जणमुवट्ठितो भवे लहुओ ।

पावति धुवमायातिं, तम्हा अणियाणता सेया ॥२५७॥

अनिदानं निदानमन्तरेण साध्यं निव्वाणं भगवद्भिः प्रवृत्तं, नतो
यो निदानं करोति, तस्य तत्कृत्वा पुनर्निदानकरणेनोपस्थितस्य
लघुको मासः प्रायश्चित्तम् । अपि च-यो निदानं करोति, स यद्य-
पि तेनैव भवग्रहणेन सिद्धिं गन्तुकामः, तथापि ध्रुवमवश्यमा-
याति पुनरेवाऽऽगमनं प्राप्नोति, तस्मादनिदानता श्रेयसी ।

इदमेव व्याचष्टे-

इहपरलोगनिमित्तं, अवि तित्यकरत्तचरिमदेहत्तं ।

सन्वत्थेसु जगवता, अणिदाणत्त पसत्थं तु ॥२५८॥

इहलोकनिमित्तमिहैव मनुष्यलोके-अस्य तपसः प्रभावेण च-
क्रवर्त्यादिभोगानहं प्राप्नुयामिहैव भावविपुलान् जोगानासाद-
येयमितिरूप, परलोकनिमित्तं मनुष्यापेक्षया देवभवाऽऽदिक- प-
रलोकः, तत्र महर्षिक इन्द्रसामानिकाऽऽदिरहं भूयासमित्यादि-
रूप, सर्वमपि निदानं प्रतिबिद्धम् । किं बहुना ? तीर्थकरत्वेन आ-
हृत्येन युक्तं चरमदेहत्वं मे ज्ञानान्तरे भूयादित्वेतदपि नाऽऽशम-
नीयम् । कुतः ? इत्याह-सर्वार्थेष्वप्यैहिकाऽऽमुष्मिकेषु प्रयोजनेषु
अजिष्वङ्गविषयेषु भगवता अनिदानत्वमेव प्रशस्तं श्लाघितम्,
तुशब्द एवकारार्थः । स च यथास्थानं योजितः । (वृ०)

आह-निदाने किमिति द्वितीयपदं नोक्तम् ? उच्यते-नास्ति,

कुतः ? इति चेदत आह-

जा साहं वणसेवा, तं वीयपय वयंति गीयत्था ।

आहं वणरहिंयं पुण, निसेवणं दप्पियं वेति ॥२६६॥

या सालम्बनसेवा या ज्ञानाऽऽद्यात्मनयुक्ता प्रतिसेवा, तां
द्वितीयपदं गीतार्था वदन्ति, आलम्बनरहिता पुनर्निषेवणा प्रति-
सेवा दपिका भुवते-तच्चाऽऽलम्बनमनिदानकरणे किमपि तद्वि-

द्यते--" सन्वत्थ अनियाणया जगवया पसत्था " इति वचनात् ।
अथ भोगार्थं विधीयमानं निदानं तीव्रविपाकं भवतीति कृत्वा
मा क्रियतां, यत्पुनरमुना प्रणिधानेन निदानं करोति-माम् । मे
राजाऽऽदिकुले उत्पन्नस्य भोगाभिष्वक्तस्य प्रव्रज्या न प्रावि-
श्यतीत्यतो दरिद्रकुलेऽहमुत्पद्येयम्, तत्रोत्पन्नस्य भोगाभि-
ष्वङ्गो न भविष्यति, एव निदानकरणेऽदोषः ? ।

सुरिराह-

एवं सुनीहरो मे, होहिति अप्प त्ति तं परिहरंति ।

इदि हु णेच्छंति भवं, भववोच्छित्तिं विमग्गंता ॥२६७॥

एवमवधारणे, किमवधारयति-दरिद्रकुले उत्पन्नस्य मे ममा-
ऽऽत्मा असयमात् सुनिर्हर्. सुनिर्गमो भविष्यति-सुखनैव सय-
ममङ्गीकरिष्यामीत्यर्थः । इतीदृशमपि यन्निदानं, तदपि साधवः
परिहरन्ते । कुतः ? इत्याह-' इदीति ' नोदकाऽऽमन्त्रणे, हरिति
यस्मादर्थः । हे सौम्य ! यस्मान्निदानकरणेन भवानां परिवृत्ति-
र्भवति, सर्वोऽपि च प्रव्रज्याप्रयत्नोऽस्माकं भवव्यवच्छित्तिं
कर्तुमिति विविधैः प्रकारैर्मार्गयन्तः साधवो भव नेच्छन्ति ।

अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन छदयति-

जो रयणमण्येयं, विक्किज्जप्पेण तत्थ किं साहु ? ।

दुग्गयभवमिच्छते, एसो चिय होति दिट्ठतो ॥२६८॥

योऽनर्थमिन्द्रनीलमरकताऽऽदिकं रत्नमल्पेन स्वल्पमूल्येन काचा-
ऽऽदिना विक्रीणीयात्तत्र किं साधु किं माम् ? शोभनम् ? न किञ्चि-
दित्यर्थः । दुर्गतभवः दरिद्रकुलोत्पत्तिमिच्छत एव एव दृष्टान्त उ-
पनेतव्यो भवति । तथाहि-अनर्थरत्नस्थानीयं चारित्र्यं, निरुप-
मानन्ताऽऽनन्दमयमोक्षफलसाधकत्वात्, काचशकलस्थानीयो
दुर्गतभवः, तुच्छत्वात्, नतो यच्चारित्र्यविक्रयेण तत्प्रार्थनं करोति,
स मन्दप्राग्योऽनर्थरत्नं विक्रीय काचशकलं गृह्णातीति मन्तव्यम् ।

अपि च-

संगं अणिच्छमाणो, इह परल्लोए य मुच्चति अवस्सं ।

एसेव तस्स संगो, आसंसति तुच्छयं जं तू ॥२६९॥

इहलोकविषयं परलोकविषयं च सङ्गं मुक्तिपदप्रतिपक्षभूतम्
अभिष्वङ्गमनिच्छन्नवश्यं मुच्यते कर्मविमुक्तो भवति, कः पुन-
स्तस्य सङ्गः ? इत्याह-एव एव तस्य सङ्गो यन्मोक्षाऽऽख्यविपु-
लफलदायिनः । तपसः तुच्छकं फलमाशस्ते प्रार्थयति ।

तद्रूपोऽपि निदानस्यैव पर्यायकथनद्वारेण दोषमाह-

बंधो त्ति श्रियाणं ति य, आससजोगो य होति एगट्ठा ।

ते पुण्ण वोहिहेऊ, बंधावचया भवे वोही ॥२७०॥

बन्ध इति वा, निदानमिति वा, आशसाधोग इति वा एका-
र्थानि पदानि प्रवृत्तिः । ते पुनर्बन्धाऽऽद्यो न बोधिहेतवो न ज्ञा-
नाऽऽद्यव्याप्तिकारणं प्रयन्ति, किं तु ये बन्धावचया, कारणे का-
र्षोपचारात्कर्मबन्धस्यापचयहेतवोऽनिदानताऽऽद्यः, तेज्यो
बोधिर्भवति ।

आह-यदि नाम साधवो भव नेच्छन्ति, ततः कथं देवलोक-
वृत्तयन्ते इत्यर्थः ? उच्यते-

नेच्छति भवं समणा, सो पुण्ण तेमिं जवे एमेहिं तु ।

पुव्वतवसंजमेहिं, कम्म त चावि संगेण ॥२७१॥

श्रमणाः साधवो नेच्छन्त्येव भवं, परं स पुनर्भवो देवत्वरूप-
स्नेहाममीभिः कारणैर्भवेत् । तद्यथा-पूर्वं वीनरागापेक्षया प्राची-
नावस्थाभावि यत्तपस्तेन सरागावस्थाजाविना तपसा साधवो
देवलोकेप्स्यन्ते इत्यर्थः । एव पूर्वसयमेन सरागेण सामाधि-
काऽऽदिचारित्र्येण साधूनां देवत्व भवति । कुत इत्याह-(कम्म
नि) पूर्वतपस्यमावस्थायां हि देवगतिप्रभृतिक कर्म ष्यते,
ततो भवति देवपूपातः । एतदपि कर्म केन हेतुना ष्यते?,
इति चेदत आह-तदपि कर्म सङ्गेन सज्जलनक्रोधाऽऽदिरूपेण
ष्यते । वृ० ६ च० ।

कित्तिवन्दियमहिंया, जे ए दोगस्स उत्तमा मिष्सा ।

आरुगवोहिंलाहं, समाहिंवरमुत्तमं दिंतु ॥६॥

उत्तम सर्वोत्कृष्ट, ददतु प्रयच्छन्तु । आह-किमिदं निदान-
नम्, उत नेति? । यदि निदानम्, अहमनेन, सूत्रप्रतिपिच्छत्वा-
त् । न चेत्, सार्थकमनर्थक वा? । यथायः पक्क, तेषां
रागाऽऽदिमत्त्वप्रसङ्गः, प्रार्थनाप्रवृत्ते प्राणिनि तथादानात् । अथ
चरम, तत आरोग्याऽऽदिदानविकला एते इति जानानस्या-
पि प्रार्थनायां मृदावादप्रसङ्ग इति? । अत्रोच्यते-न निदा-
नमेतत्, तल्लक्षणयोगात्, छेपामिष्वङ्गमोहगर्जं हि तत्, तथा
तन्त्रप्रसिद्धत्वात् धर्माय हीनकुलाऽऽदिप्रार्थन मोहः, अत-
केतुत्वात्, ऋष्यमिष्वङ्गतो धर्मप्रार्थनाऽपि मोहः, अतस्ते-
कत्वादेव । तीर्थकस्त्वेऽप्येतदेवमेव प्रतिपिद्धमिति । अत एव
एनाववाधकृदेतत्, तथेच्छाया एव तद्विघ्नचूतत्वात्, तत्प्रधान-
तथेतरत्रोपसर्जनबुद्धिभावात् अतस्त्वदशनमेतत्, महदपायसा-
धनम् अविशेषज्ञता हि गहिता-पुथग्जनानामपि सिद्धमेतत्,
योगिवुद्धिगम्योऽयं व्यवहारः, सार्थकानर्थकचिन्तायां भाव्य-
मेतत्, चतुर्थजापारूपत्वात् । तदुक्तम्-

“ ज्ञासा असच्चमोसा, णवर जत्तीएँ भानिया एमा ।

ण हु खीणपेज्जदोसा, देति समाहिं च वोहिं च ॥ १ ॥

तप्पत्थणाएँ तह विच, ण मुसावाओ वि एत्थ विरणेओ ।

तप्पणिहाणाओ चिचय, तग्गुणओ हदि फलभावा ॥ २ ॥

चिंतामणिरयणादिहिं, जहा उ भव्वा समीहिय वत्थु ।

पावति तह जिणेहिं, तीस रागादभावे वि ॥ ३ ॥

वत्थुसहाओ एमो, अठ्ठवर्चितामणी महाजागो ।

थोऊण नित्थयरे, पाविज्जं वोहिंलाभो चि ॥ ४ ॥

जत्तीएँ जिणवराण, खिज्जती पुव्वसचिचा कम्मा ।

गुणपगरिसवहुमाणो, कम्मवणदवाणलो जेण ॥ ५ ॥ ”

एतदुक्तं भवति-यद्यपि ते भगवन्तो वीनरागात्वारोग्याऽऽदि
न प्रयच्छन्ति, तथाऽप्येवविधवाक्यप्रयोगतः प्रवचनाऽऽराध-
नतया सन्मार्गवर्तिनो महासत्त्वस्य तत्सत्तानिबन्धनमेव तदु-
पजायत इति गार्थः ॥ ६ ॥ ल० ।

भर्त्ताएँ जिणवराणं, खिज्जती पुव्वसचिचा कम्मा ।

आरियणमुकारेणं, विज्जा पंता य सिज्जति ॥६॥

भक्त्याऽन्तःकरणाऽऽदिप्रणिधानलक्षणया, जिनवराणां तीर्थ-
करणा, सवन्निबन्धा हेतुज्ञतया, किम्?, क्षीयन्ते क्य प्रतिपद्यन्ते,
पूर्वसञ्चितानि अनेकभवोपात्तानि, कर्माणि ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदी-
नि, इत्थं स्वभावत्वादेव तद्भक्त्येति । अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमाह ।
तथाहि-आचार्यनमस्कारेण विद्या, मन्त्राश्च सिद्ध्यन्ति, तद्भक्ति-
भूत सत्त्वस्य शुभपरिणामत्वात् तत्सिद्धिप्रतिबन्धककर्मक्या-
दिनि भावना । अयं गार्थाऽर्थः ॥ ५ ॥

अतः साध्वी तद्भक्तिर्वस्तुतोऽनिवृत्तिप्रसाधः-

कत्वादारोग्यबोधिभाभाऽऽदेरापि तन्निवृत्त्य-

त्वात्तथा चाऽऽह-

भर्त्ताएँ जिणवराणं, परमाणु खीणपेज्जदोसाणं ।

आरुगवोहिंलाहं, समाहिंमरणं च पावति ॥ ६० ॥

भक्त्या जिनवराणां, किंविशिष्टया?, परमया प्रधानया, ज्ञावभ-
क्त्येत्यर्थः । क्षीणप्रेमछेपाणां जिनानां, किम्?, आरोग्यबोधिभाभं
समाधिमरणं च प्राप्नुवन्ति प्राणिन इति । इयमत्र भावना-जि-
नभक्त्या कर्मक्यः, ततः सकलकल्याणावाप्तिरित्याह-समाधि-
मरणं च प्राप्नुवन्तीत्येतदारोग्यबोधिज्ञानस्य हेतुत्वेन दृष्टव्यम्,
समाधिमरणप्राप्तौ नियमत एव तत्प्राप्तेरिति गार्थाऽर्थः ॥ ६० ॥

साम्प्रत बोधिभाभप्राप्तावपि, जिनभक्तिमात्रादेव पुनर्बोधि-

भाभो जविष्यत्येव किमनेन वर्तमानकाललुप्परेणा-

नुष्ठानेन?, इत्येववादिनमनुष्ठानगमादिनं सत्त्वम-

धिकृत्यौपदेशिकमिदं गार्थाद्वयमाह-

..... ।

..... ॥६१॥

लद्धिद्विअं च वोहिं, अकरितोऽणागयं च पत्त्यनो ।

अन्नंदाइं वोहिं, लब्धिसि कयरेण मुद्धेण ॥ ६२ ॥

(लद्धिद्विअं च सि) स्वर्गां च प्राप्तां च वर्तमानकालिकां बोधिं
जिनधर्मप्राप्तिमकुर्वन्निति कर्मपराधीनतया सदनुष्ठानेन सफ-
लामकुर्वन्, अनागतां चाऽऽप्येत्यामन्या च प्रार्थयन् किं दृश्यसि?,
यथा-त्वं हे विह्वल ! जडप्रकृते ! इमं चान्यां च बोधिमाधिकृत्य
किं “लुक्किहिं” इति देशीवचनतो भ्रूयसि, न भविष्यतीत्य-
र्थः । तथा लब्धां च बोधिमकुर्वन्नागतां च प्रार्थयन् (अन्नंदाइं
ति) निपातः, असूयायाम्, अन्ये तु व्याचक्रते-अन्यामिदानीं
बोधिं, किं लप्स्यसे कतरेण मूढ्येन? इयमत्र भावना-बोधिज्ञाने
सति तप संयमानुष्ठानपरस्य प्रेत्य चासनावशात्तत्प्रवृत्तिरेव
बोधिज्ञानोऽभिधीयते, नदनुष्ठानरहितस्य पुनर्वासनाज्ञावात् कथं
तत्प्रवृत्तिरिति बोधिज्ञानानुपपत्तिः? । स्यादेतत्, एवं सत्याद्य-
स्य बोधिलाभस्यासंभव एव उपन्यस्तयासनाज्ञावात् अनादि-
मसारे राधावेधोपमानेनानाभोगत एव कथञ्चित्कर्मक्यतस्त-
दवाप्तिरिति । एतदेवेदितमेवोपोद्धात इत्यलं विस्तरणेति
गार्थाद्वयार्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

तस्मात्सति बोधिलाभे तप संयमानुष्ठानपरेण भवितव्यं, न
यत्किञ्चित्चैत्याद्यालम्बन चेतस्याधाय प्रमादिना भवितव्यमिति,
तपस्यमोद्यमवतश्चैत्याऽऽदिषु कृत्याविराधकत्वात् । तथा
चाऽऽह-

चेइयकुलगणसंघे, आयरियाणं च पवयेणं सुए अ ।

सव्वेसु वि तेण कथं, तवसंजममुज्जमेतेणं ॥ ६३ ॥

चैत्यकुलगणसङ्घेषु, तथा आचार्याणां च, तथा प्रवचनश्रुतयोश्च,
किम्?, सर्वेष्वपि तेन कृतं, कृत्यमिति गम्यते । केन?, तप सयमोद्य-
मवता साधुनेति । तत्र चैत्यान्यर्हत्प्रतिमालक्षणानि, कुत्र विद्याध-
राऽऽदि, गण कुत्रसमुदायः, सङ्घ समस्त एव साधवादिसङ्घात ।
आचार्याः प्रतीना, चशब्दादुपाध्यायाऽऽदिपरिग्रहः । जेदाभिधानं
च प्राधान्यरूपापनार्थम् । एवमन्यत्रापि दृष्टव्यम् । प्रवचनं द्वाद-
शाङ्गमपि सूत्रार्थतदुभयरूपं, श्रुत सूत्रमेव । चशब्दः स्वगता-

अनेकजैदप्रदर्शनाथः । एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु तेन कृतं कृत्यम्, य-
तप -संयमोद्यमवान् वर्तते । इयमत्र भावना-अय हि नियमाद् ज्ञा-
नदर्शनसपञ्चो भवत्ययमेव च गुरुज्ञाघवमाहोच्य चैत्याऽऽदिकृत्ये-
षु सम्यक् प्रवर्तते । यथैहिकाऽऽमुष्मिकगुणवृद्धिर्भवति, त्रिषरी-
तस्तु कृत्येऽपि प्रवर्तमानोऽप्यत्रिवेकादकृत्यमेव संपादयत्यत्र
बहु वक्तव्यमिति गाथार्थः ॥६३॥ आच० २ अ० । प० सू० । (प्र-
णिधानलक्षण 'पणिहाण' शब्दे वक्ष्यते) ("जय वीरगय जग-
गुरु, होउ मम तुह पनावओ जयव । भवणिव्वेओ मगाणुना-
रिया इट्ठफव्वसिद्धी ॥३३॥" इति प्रणिधानसूत्र "चेइयवदण"
शब्दे तृतीयभागे ॥३२० पृष्ठे उक्तम्) ("एतो श्विय ण णियाणं,
पणिहाण वोहिपत्थणासरिस । सुहजावहेउजावा, वेय उहराऽ-
पविच्छी उ" ॥ ३० ॥ इत्यपि तत्रैव ॥३२१ पृष्ठे व्याख्यातम्)

यदुक्त प्रणिधानं निदानं न प्रवर्तीत्यस्यार्थस्य साधकं प्रमा-
णं दर्शयन्नाह-

मोक्खवंगपत्थणा इय, एण णियाणं तदुच्चियस्म विषेयं ।
सुत्ताणमडत्तो जह, वोहीए पत्थणा माणं ॥ ३६ ॥

मोक्षाङ्गानां निर्वृतिकारणानां प्रार्थना आश्रया । अथवा-मो-
क्षाङ्गं चासौ प्रार्थना चेति मोक्षाङ्गप्रार्थना । इति एषा "ज-
य वीरगय (३३)" इत्याद्यन्तरोक्तप्रकारा, अनेन च तीर्थ-
करत्वं मे नृयादित्यादिकाया रागाऽऽकुलमानसकृताया प्र-
धाङ्गभूताया व्युदासः । 'न' नैव, निदानमार्त्तध्यानविशेषो
भवतीति, विज्ञेय ज्ञातव्यमिति प्रतिज्ञा । कुतः ? इत्याह-त-
दुच्चितस्य प्रणिधानोचितस्य, प्रमत्तसयतान्तस्य गुणस्थानिन
इत्यर्थः । सूत्रानुमतित आगमानुज्ञातत्वात् । अप्रमत्तसयताऽऽदे-
हिं तत्सूत्रं नानुमन्यते, तस्यानभिष्वङ्गत्वाद्, तदन्यस्य त्वनुम-
न्यते, साऽभिष्वङ्गत्वाद्, विशिष्टप्रणिधानस्य निरभिष्वङ्गतादेतु-
त्वादिति । अनेन च हेतुरुक्त । यथेति दृष्टान्तसूचनार्थः । बोधेवो-
धिलाभस्य, प्रार्थनाऽऽशसेति, मानं प्रमाणम् । इदमनुमानलक्षण
प्रणिधानस्य निदानत्वाभावसाधकत्वमिति । प्रयोगश्चास्यैवम्-
यत् सूत्रानुमतं मोक्षाङ्गप्रार्थनं, तन्निदानं न भवति, यथा
बोधिप्रार्थनम्, सूत्रानुमतं चेदमधिकृतं मोक्षाङ्गप्रार्थनमिति
गाथाऽर्थः ॥ ३६ ॥

नन्वमोक्षाङ्गानां प्रार्थनं निदानं, तीर्थकरत्वं तु मोक्षाङ्गम्,
अनस्तस्यापि प्रार्थनाप्रतिषेधो यो दशाश्रुत-
स्कन्धेऽभिहितो नासौ युक्तः, इत्याशङ्क-
क्याऽऽह-

एवं च दसाऽऽईसुं, तित्थयरम्मि वि णियाणपडिसेहो ।
जुत्तो जवपक्खिक्कं, सान्निस्संगं तयं जेण ॥ ३७ ॥

एव चानेन च पूर्वोक्तेन प्रकारेण मोक्षाङ्गप्रार्थनाया एवानिदा-
नताप्रतिपादनलक्षणेन, दशाऽऽदिषु दशाश्रुतस्कन्धप्रवृत्तिषु +,
आदिशब्दाद् ध्यानशतकाऽऽदिपरिग्रहः * । तीर्थकरेऽपि भवप्रवर्तन-
भीतजननिर्वाणनगरगमनसार्थवाहकत्वे जिनेऽपि विषये, आस्तां
संसाराऽऽवर्त्तपातनिमित्तज्ञानरूपनिष्ठाऽऽदौ । निदानस्य "अमु-
तो धर्मात्तीर्थकरो नृयामम्" इत्येव प्रार्थनस्य प्रतिषेधो विधेय-
तया निषेधो निदानप्रतिषेधः । किमित्याह-युक्तं सङ्गतो वर्तते ।
केन कारणेनेत्याह-जवप्रतिषेधं संसारानुपक्रम, येन यस्मात्कार-
णात् । [नयं ति] तत् तीर्थकरत्वप्रार्थनं भवप्रतिषेधमेव । कु-
+ २१०४ पृष्ठेऽत्र स विषय उक्तः * आचर्यकसूत्रस्य ध्यानशतकम् ।

तः, इत्याह-यतः सान्निष्कं रागोपेतम् । यतस्तीर्थकरस्तत्कस्या-
मरवरनिर्मितसमवसरणकनककमलप्रमुखविज्रवस्य दर्शनात्
श्रवणाद्वा संजाततदभिलाषः कोऽपि विकल्पं करोति, प्रवञ्च-
मणतोऽप्यह तीर्थकरो भूयासमिति गाथार्थः ॥ ३७ ॥

एतस्यैव सामिष्वङ्गताविपर्यये दोषाभावमाह-

जं पुण णिरभिसंसंगं, धम्मा एसो अणेगसत्तहिओ ।
णिरुवमसुहसंजणओ, अपुण्वचितामणीकप्पो ॥ ३८ ॥

ता एयाणुड्डाणं, हियमणुवहयं पहाणभावस्स ।

तम्मि पवित्तिसखुवं, अत्थापत्तीए तमडुट्ठं ॥ ३९ ॥ (युग्मम्)

[ज पुण च्छि] सामिष्वङ्गतावत् उष्टमेव, यत्पुनस्तीर्थकरत्वप्रा-
र्थनं निरभिष्वङ्गं रागाभावेन विहितं, तत् अदुष्टमिति सवन्धः ।
निरभिष्वङ्गतामेव तस्याऽऽह-धर्मात् कुशलानुष्ठानरूपादहंद्वा-
त्सल्याऽऽदे सकाशाद्धर्मोयं वा भव्यानाम् एष तीर्थकरः, भवतीति
गम्यम् । किम्भूतः ? अनेकसत्त्वहितं निखिलजगज्जन्तुजातपर-
मवान्धव । कथम् ? यतो निरुपमसुखसजनकं अनुपमाऽऽनन्द-
सपादको, निर्वाणहेतुत्वात् । अत एवापूर्वचिन्तामणिकल्पः
चिन्तातिक्रान्तसुखाविधायित्वादिति । [ता इति] यस्मादनेक-
सत्त्वहितत्वाऽऽदिविशेषणस्तीर्थकरस्तस्माद्, एतस्य तीर्थकर-
स्यानुष्ठानं सत्त्वमेदेशनाऽऽदिकमेतदनुष्ठानम् । किमित्याह-हित
पथ्यम्, इष्टार्थसाधकत्वात् । किम्भूतम् ? अनुपहतमप्रतिघातम् ।
उह स्थाने इति शब्दो द्रष्टव्यः । ततश्च इति प्रधानज्ञाघस्य एव-
म्भूतप्रवराध्यवसायस्य देहिनः, किम्भूत तीर्थकरत्वप्रार्थन-
मित्याह-तस्मिन् धर्मदेशनाऽऽदिजिज्ञानुष्ठाने, प्रवृत्तिस्वरूपं प्रव-
त्तनस्वभावम् । ननु तीर्थकरोऽह भवेयमित्येतस्य प्रार्थनस्य
तीर्थकरवृत्तिकत्वात् कथमिदं धर्मदेशनाप्रवर्त्तनस्वभावम् ?
इत्यत आह-अर्थापर्याया न्यायनः । यद्यपि तत्प्रार्थनं साक्षात्ती-
र्थकरत्ववृत्तिकं, तथाऽप्यर्थापर्याया धर्मदेशनाऽऽदावेव वर्त्तते,
तीर्थकरत्वप्रार्थनाकारेण धर्मदेशनाऽऽदिजिज्ञानुष्ठानस्यैव हिता-
ऽऽदिविशेषणस्य प्रार्थितत्वादिति तीर्थकरत्वप्रार्थनमदुष्टं, न
दूषणवदिति गाथाद्वयार्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पञ्चा० ४ विव० ।

(" जाईपराइओ खलु, कासि नियाण तु हत्थिणपुरम्मि ।

चुलणीए बभदत्तो, उववसो नल्लिणगुम्माओ ॥ १ ॥ " (उत्त० १३
अ०) इति निदानकरणे ब्रह्मदत्तोदाहरणं 'वनदत्त' शब्दे वक्ष्यते)
(लोपद्याः पूर्वभावे निदानकरणं 'दुवई' शब्देऽप्रे वक्ष्यते) स्वर्गा-
वाप्त्यादिलक्षणेऽर्थे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । आकाङ्क्षायाम्,
सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । कारणे, वृ० १ उ० । विशेषः । सूत्र० । उ-
त्थानकारणे, वृ० १ उ० । उत्पादने, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
णियाणंजाण-निदानध्यान-न० । प्राकृतत्वादनुस्वारः । नन्दि-
षेणगङ्गदत्तसम्भूतसौपद्यादीनामिव स्वर्गमर्त्याऽऽदिऋद्धिप्रार्थ-
नध्याने, आतु० ।

णियाणकरण-निदानकरण-न० । चक्रवर्तीन्क्षाऽऽदिप्रार्थने,
स्था० ३ उ० ४ उ० ।

णियाणकारि (ण्)-निदानकारिण्-त्रि० । निदानकरणश्रीवे,
"नियाणकारी सग तु कुरुते उद्धदेहिय ।" स्था० ६ उ० ।

णियाणमयग-निदानमृतक-पु० । निदानं कृत्वा घालतपश्चर-
णाऽऽदिमत्त्वेन मृतेषु, औ० ।

णियाणमरण-निदानमरण-न० । मरणभेदे, स्था० ६ उ० ।
(व्याख्याऽस्य 'मरण' शब्दे वक्ष्यते)

गियाणसल्ल-निदानशब्द-न०। निदानं देवाऽऽदिभूतानां द-
शनश्रवणाज्यामितो ब्रह्मचर्याऽऽदेरनुष्ठानान्ममैता भूयासुरित्य-
धवसाय, तदेव शब्दम् । स० ३ सम० । अधिकरणानु-
मोदनाभिदानशब्दम् । शब्दभेदे, आच० ४ अ० । “ दिवं वा
मानुषं वा विभवं पासित्त्वं सोऽङ्गं वा निदानस्तु उपपत्ती
भवेज्जा, तेण किं भवति ? । उच्यते-“ सणियाणस्स चरित्तं न
घट्टति । कस्मात् ?, अधिकरणानुमोदनात्, तत्थोदाहरणं यम-
दत्तो । ” आ० चू० ४ अ० ।

गियामित्ता-नियम्य-अव्य० । नियन्तेत्यर्थे, (सूत्र०) “उव-
सग्गा गियामित्ता, आमोक्खाए परिव्वए । ” सूत्र० १ शु० ३
अ० ३ उ० ।

गियावाड(ण्)-नियतवादिन्-पुं० । नियतं नित्यं वस्तु वदति यः
स तथा । एकान्तनित्यवादिन्यक्रियावादिनि, स्था०। नित्यो लोको,
आविर्भावतिरोभावमात्रत्वात् उत्पादविनाशयो, तथाऽमृतोऽ-
नुत्पादाच्छत्रिपाणस्येव, सतश्चाविनाशात् घटवत्, न हि सर्व-
था घटो विनष्टः, कपात्ताऽऽद्यवस्थामि तस्य परिणतत्वात्, नासां
चापारमार्थिकत्वाद्, मृत्तमामान्यस्यैव पारमार्थिकत्वात्, तस्य
चाविनष्टत्वादिति । अक्रियावादी चायम्, एकान्तनित्यस्य स्थिरै-
क्यपतया सकलक्रियाविलोपाज्युपगमादिति ॥७॥ स्था० ८ ठा० ।

गियुद्ध-नियुद्ध-न० । मल्लयुद्धे, ज० २ वक्त्र० ।

गियोग-नियोग-पुं० । नियतो निश्चितो वा योगः सम्यग् इति
नियोगः । यथा घटशब्देन घटस्यैव प्रतिपादनं, न पटाऽऽदेरिति ।
अनुयोगे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । व्यापारे, उक्त० ३ अ० ।
सूत्र० । आ० म० । अवश्यतायाम्, पौ० १ विव० । मोक्षमार्गे,
सत्संयमे च । सूत्र० १ शु० १६ अ० । (विशेष ‘गिओग’ शब्दे-
ऽस्मिन्नेव जागे २०१८ पृष्ठे गत)

गियोगपडिवन्न-नियोगप्रतिपन्न-त्रि० । नियोगो मोक्षमार्गः, स-
त्संयमो वा, न सर्वाऽऽत्मना भावतः प्रतिपन्नो नियोगप्रतिपन्नः ।
मोक्षमार्गप्रतिपन्ने, सूत्र० १ शु० १६ अ० ।

गियोचित-नियोजित-त्रि० । “ चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्य-
योरान्यद्वितीयौ ” ॥ ८॥ ३२५ ॥ इति तृतीयस्याऽऽद्यम् । व्या-
पारिते, प्रा० ४ पाद ।

गियोजित-नियोजित-त्रि० । “ नादियुज्योरन्येषाम् ” ॥ ८॥ ४ ।
३२७ ॥ इति चूलिकापैशाचिकेऽन्येषामाचार्याणां मते तृतीयस्य
प्रथमो न । व्यापारिते, प्रा० ४ पाद ।

गिर-निर्-अव्य० । भृशार्थे, उक्त० १ अ० । निश्चये, आधिक्ये,
उक्त० ६ अ० ।

गिरइ-निर्द्धृति-स्त्री० । राक्षसे, मूलाधिष्ठातृदेवतायाम्, “ दो
निरई । ” स्था० २ ठा० ३ उ० । ज० ।

गिरओवम-निरयोपम-त्रि० । नरकोपमे नरकतुल्ये, दश०
१ श्रू० । प्रश्न० ।

गिरंकुम-निरङ्कुश-त्रि० । गुर्वाङ्गाऽऽद्यतिचारिणि, ग० २
अधि० । बाधशून्ये अनिघाये च । वाच० ।

गिरंग-देशी-शिरोऽवगुण्ठने, दे० ना० ४ वर्ग ३१ गाथा ।

गिरंजण-निरञ्जन-त्रि० । रञ्जनं रागाऽऽद्युपरञ्जनं, तेन शून्य-
त्वान् (कल्प० ६ कृष्ण । ज्ञा०) रञ्जनं रागाऽऽद्युपरञ्जनं, तस्मा-

भिर्गतः । स्था० १० ठा० । रागाऽऽदिमुक्ते, “ संखो इव निरं-
जणे । ” स्था० १ ठा० ।

गिरंतर-निरन्तर-त्रि० । निर्गतमन्तरात्, निर्गतमन्तरं वा बन्मा-
त् । निविभे, निरवधौ, निश्चिद्वे च । वाच० । सतते, नैरन्तर्ये,
विशे० । रा० । अविश्रामे, सूत्र० १ शु० ५ अ० २ उ० । प्रज्ञा० ।
स्था० । “ निरन्तरायलक्ष्मणविराड्यंशुवर्गो । ” नैरन्तर्येण
राजदत्तकैश्चक्रस्वस्तिकाऽऽदिभिर्विराजितान्यङ्गानि शिरःप्रभृ-
तीन्युपाङ्गानि चाहुःत्यादीनि यस्य स तथा । स्था० २ ठा० १ उ० ।

गिरंतरिय-निरन्तरिक-त्रि० । निर्गताऽन्तरिका ब्रह्मन्तररूपा
येषां ते निरन्तरिकाः । ब्रह्मन्तररहितेषु, रा० । “ गिरंतरियध-
णकवामा भित्ती । ” रा० । निर्गताऽन्तरिका ब्रह्मन्तररूपा यया-
स्तौ निरन्तरिकौ, अत एव घनौ कपाटौ यस्य तन्निरन्तरिकघ-
नकपाटम् । जी० ३ प्रति० ४ उ० । ज० ।

गिरंवर-निरम्बर-पुं० । निर्गतमम्बरं येभ्यस्ते निरम्बराः । जि-
नकल्पिकाऽऽदिषु, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

गिरंस-निरंश-पुं० । निरवयवे, विशे० ।

गिरक्-देशी-चोरे, स्थिते, पृष्ठे च । दे० ना० ४ वर्ग ४६ गाथा ।

गिरगिमरण-निरगिनशरण-पुं० । निर्गतमग्नेः पावकाच्छरणं
शीताऽऽदिपरित्राणं यत्र । अथवा-निर्गते स्वीकाराभावाद्गिश-
रणे बहिमवने यत्रासौ निरगिनशरणः । पा० । अग्निशरणरहिते,
“ इमस्स धम्मस्स गिरगिसरणस्स सपक्खालियस्स । ” अ०
३ अधि० ।

गिरट्ट-निरर्थ-त्रि० । निप्रयोजने, उक्त० १ अ० । “ गिरट्टसोया
परितावमेइ । ” निरर्थः शोको यस्याः सा निरर्थशोका । उक्त०
२० अ० ।

गिरट्टग-निरर्थक-न० । अर्थं प्रयोजनं, तदभावो निरर्थः, तदेव
निरर्थकम् । प्रयोजनाऽभावे, “ गिरट्टगम्मि विरमो, मेहुणाओ
सुससुनो । ” (४२) उक्त० २ अ० ।

गिरणुकंप-निग्नुकम्प-त्रि० । दयांशवर्जिते, तं० । सूत्र० । नि-
शुके, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

निरनुकम्पमाह-

जो न परं कंपंतं, दडूण न कंपए कदिणजावो ।

एसो उ गिरणुकंपो, अणु पच्छाजावजोएणं ॥

यस्तु परं कृपाऽऽस्पदं कुतश्चिद् भयात्कम्पमानमपि दृष्ट्वा कठि-
नजाव सन् न कम्पते, एष निरनुकम्पः । कुतः ?, इत्याह-अनु-
शब्देन पञ्चाङ्गाववाचकेन यो योगः संबन्धः, तेन । किमुक्तं प्रव-
ति ?-अनु पश्चाद् उ खितं सत्त्वकम्पनादनन्तरं यत्कम्पनं सा
अनुकम्पा, निर्गता अनुकम्पा यस्मादिति निरनुकम्प उच्यते ।
श्रू० १ उ० ।

गिरणुतावि [ण]-निरनुतापिन्-पुं० । अपञ्चास्तापिनि, जी-
त० । सेवितेऽप्यकृत्ये मनागपि न पश्चात्तापभाक् । प्रव०
२७४ द्वार ।

गिरणुबंधग-निरनुबन्धक-त्रि० । अनुबन्धरहिते, द्वा० २२ छा० ।

गिरणुबंधोस-निरनुबन्धोप-पुं० । क० स० । व्यवच्छिन्न-
सन्ताने रागाऽऽदौ, पौ० १२ विव० ।

णिरति-निरति-स्त्री० । देवानन्दायाम्, कल्प० ६ कृष्ण ।

णिरत्य-निरस्त-त्रि० । निष्काशिते, व्य० ८ उ० ।

णिरत्यग-निरर्थक-न० । सत्यार्थाभिष्क्रान्ते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । वर्णक्रमसत्यार्थरहिते, उक्त० १८ अ० । निर्देशवति, आ० म० १ अ० २ खण्ड । यत्र वर्णानां क्रममात्र निर्देशमात्रमुपलभ्यते, न त्वर्थः । यथा-अत्रार्थ इत्यादि । विशेषः । अनु० । निष्प्रयोजने, द्वा० १६ द्वा० । यस्य वाऽवयवेष्वर्थो न विद्यते । यथा-क्रित्य, कवित्यः, वाग्जनः । वृ० १ उ० ।

णिरप्प-देशी-पृष्ठे, उद्धृष्टे च । दे० ना० ४ वर्ग ४६ गाथा ।

स्या-धा० । गतिनिवृत्तौ, “ स्थष्टा-थक्-चिट्ट-निरप्पा ” ॥ ८ । ४ । १६ ॥ इति तिष्ठतेनिरप्पाऽऽदेशः । ‘निरप्प’ । तिष्ठति । प्रा० ४ पाद ।

णिरभिग्रह-निरजिग्रह-त्रि० । निर्गता अभिग्रहा येन्यस्ते निरजिग्रहाः । अभिग्रहरहितेषु केवलसम्यग्दर्शेषु, आच० ६ अ० ।

णिरभिराम-निरजिराम-त्रि० । अरमणीये, “ पहसितवीहणकणिरभिरामे । ” प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

णिरभिसंग-निरजिष्वङ्ग-त्रि० । सङ्गरहितत्वे, पञ्चा० ६ विव० । सर्वाऽऽशसाविप्रमुक्ते, पं० व० १ द्वार । मिथ्यादृष्टिव्यवहारेषु बाह्यद्रव्ये च निस्पृहे, पञ्चा० २ विव० ।

णिरय-निरय-पु० । निर्गतमविद्यमानमयमिष्टफलं दैव कर्म सातवेदनीयाऽऽदिरूप येन्यस्ते निरयाः । कर्म० ५ कर्म० । स्था० । निर्गतमयं शुभमस्मादिति निरयः । स्था० ४ ठा० १ उ० । सीमन्तकाऽऽदिषु नरकेषु, कर्म० १ कर्म० । स्था० । प्रश्न० । आच० । (सर्वा वक्तव्यता ‘णरग’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६०४ पृष्ठादारब्ध १९३५ पृष्ठपर्यन्त स्थिता) निर्गता अयाच्छ्रुभादिति निरयाः । नारकेषु, स्था० १० ठा० । आच० ।

निरत-त्रि० । सके, दश० १० अ० । स० ।

णिरयगइ-निरयगति-स्त्री० । निरये नरके वा गतिर्निरयगति, निरयश्चासौ गतिश्चेति वा निरयगतिर्निरयप्रापिका वा गतिर्निरयगतिः । स्था० ५ ठा० ३ उ० । निर्गता अयाच्छ्रुभादिति निरया नरका, ते गतिर्गम्यमानत्वाद्, निरयो नरकस्तद्गतिर्नाम कर्मोदयसपाद्यो नारकत्वलक्षण पर्यायविशेषो वेति निरयगतिः । गतिभेदे, स्था० १० ठा० ।

णिरयगोचर-निरयगोचर-पु० । य० स० । नरकवर्तिनि जीवे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

णिरयदंसि [ण]-निरयदर्शिन् निरय स्वरूपतो वेत्यनर्थपरित्यागरूपत्वाद् ज्ञानस्य, परिहरति च । समानमपि पश्यति, परिहरति च, निरयदर्शी । नरकनिष्ठानवेत्तरि, “ जे मारदसी से निरयदसी, जे निरयदसी से तिरियदसी । ” आच० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

णिरयपत्यरु-निरयप्रस्तट-पु० । नरकप्रस्तरे, प्रज्ञा० ३ पद ।

णिरयपरिमामंत-निरयपरिमामन्त-पुं० । नरकपारिपाश्वे, म० १३ श० ६ उ० । निरयवासानां पार्श्वे, म० १३ श० ४ उ० ।

णिरयपाल-निरयपात्र-पु० । नरकपालेषु पद्माधार्मिकेषु, स्था० ४ ठा० १ उ० । (नरकपालकर्तव्य ‘णरग’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १९१२ पृष्ठे दर्शितम्)

णिरयरोग-निरयरोग-पु० । नरकरोगे, “ पणकोडि अट्टसठी, ५२८

दृक्छा नवनवइसहसपचसया । चुलसीअहिवा रोगा, उट्टे तह सत्तमे नरए ॥१॥ ” इय गाथा क्वास्ति?, प्रथमाऽऽदिनरकेषु च कियन्तो रोगा प्रवन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-इय गार्थैतत्पाठरूपा ग्रन्थे दृष्टाऽपि न स्मर्येत, एतद्भाषार्थरूपाऽनुवर्त्तते । यथा-“ रोगाण कोडीओ, हवति पचेव दृक्छ अरुसठी । नवनवइसहस्साइ, पंचसया तह य चुलसीइ ” ॥१॥ एते रोगा अप्रतिष्ठाने नरकावासे नित्याः, अन्यत्रापि च संभवन्ति यथायोगम् । ततश्च यस्मिन्नरक-भवे एतावन्तो रोगाः क्षयहेतवस्तस्मिन् धर्मे एव सार इत्याद-रणीयः सर्वशक्त्येत्युपदेशरत्नाकरे पञ्चविंशत्यधिकैकशतपञ्चमितपुस्तके एकाशीतितमपत्रे । २७ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

णिरयवास-निरयवास-पु० । नरकरूपे वासे, “ णिरयवास-गमननिधणो । ” निरयो नरकः, स एव वासो निरयवासः, तत्र गमन तदेव निधन पर्यवसान यस्य स निरयवासगमननिधन-स्तत्फल इत्यर्थः । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

णिरयविग्रहगइ-निरयविग्रहगति-स्त्री० । निरयाणां नारकाणां विग्रहात् क्षेत्रविभागानतिक्रम्य गतिर्गमनं निरयविग्रहगतिः । स्थितिनिवृत्तिलक्षणाया मृजुवक्ररूपायां विदायोगतिकर्मापाद्यायां वा गतौ, स्था० १० ठा० ।

णिरयविभक्ति-निरयविभक्ति-स्त्री० । नरकप्रविभागे, तदर्थके सूत्रकृतोऽध्ययने च, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

णिरयवेयणिज्ज-निरयवेदनीय-न० । निरये वेद्यतेऽनुभूयते यन्निरययोग्य वा यद् वेदनीयमत्यन्ताशुभनामकर्माऽऽदि, असातवेदनीय वा । नरकगतिनामकर्मणि, “ णेरइए णिरयवेयणिज्ज-सि कम्मसि । ” स्था० ४ ठा० १ उ० ।

णिरयावलिया-निरयावलिका-स्त्री० । आवलिकाप्रविष्टनरकेषु, “ णिरयावलियासु निरयपथडेसु । ” प्रज्ञा० ३ पद । व० व० । यत्राऽऽवलिकाप्रविष्टा इतरे च नरकाऽऽवासा प्रमद्वतस्तदु-गामिनश्च नरास्तिर्यञ्चो वा चर्यन्ते, ता निरयावलिकाः, एकस्मिन्नपि ग्रन्थे वाच्ये बहुवचन शब्दशक्तिस्वाभावाद्, यथा पञ्चाला इत्यादि । न० । पा० । अन्तर्दृष्टाऽऽदीना दृष्टिवाद-पर्यन्तानां पञ्चानामुपादगानामुपाङ्गरूपे कल्पिकाऽऽदिपञ्चवर्गा-ऽऽत्मकश्रुतस्कन्धे, तत्र पञ्च वर्गाः पञ्चानामुपाङ्गानि । तथाहि-अन्तर्दृष्टाऽऽत्म्य कल्पिका १, अनुत्तरोपपातिफदशाङ्गस्य क-ल्पावतसिका २, प्रश्नव्याकरणस्य पुष्पिका ३, विपाकश्रुतस्य पुष्पचूलिका ४, दृष्टिवादस्य दृष्टिदशा ५ । ज० १ वक्र० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था । रिच्छगुणसिलए चेडए । वन्नओ । असोगवरपायवे पुढविसि-लापट्टए । तेणं कात्तेणं तेणं समएणं समएणस जगवओ महावीरस्म अंतेवासी अज्जमुहम्मस्म नामं अणगारे जाति-संपन्ने जहा केसी० जाव पंचहिं अणगारमएहिं सप्पिं सं-परिवुक्के पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे जेणव रायगिहे नगरे० जाव अहापमिरुवं उगहं उगिणिहत्ता संजमेणं० जाव विहरति । परिसा निगया । धम्मो कहिओ । परिसा पडिगया । तेणं कात्तेणं तेणं समएणं अज्जमुहम्मस्म अणगारस्स अंते-वासी जवूणाम अणगारे समचउरंसठाणमंठिए० जाव सं-खित्तविपुल्लतेयलेस्से अज्जमुहम्मस्स अणगारस्स अदूर-सामंते उहु जाणू० जाव विहरति । तए णं मे जगवं जवू०

जाव सहेण जाव पञ्जुवासमाणे एवं वयासी-उवंगाणं भंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं के अहे पणत्ते ?! एवं खलु जंजू ! समणेणं जगवया० जाव संपत्तेणं एवं उवंगाणं पंच वग्गा पणत्ता । तं जहा-निरयावलिआओ, क-प्पवर्मेमियाओ, पुप्फियाओ, पुप्फचूलियाओ, वणिह-दमाओ । जइ ए जंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं उवंगाणं पंच वग्गा पणत्ता । तं जहा-निरयावलिआओ जाव वणिहदसाओ । पढमस्स एं भंते ! वग्गस्स उवंगाणं निरयावलिआणं समणेण भगवया० जाव संपत्तेणं कइ अज्ज-यणा पणत्ता ?! एवं खलु जंजू ! समणेणं उवंगाणं पढमस्स वग्गस्स निरयावलिआणं दस अज्जयणा पणत्ता । तं जहा-“काळे सुकाले” मह-काळे, कएहे सुकएहे तह म-हाकएहे । वीरकएहे बोधव्वे, रामकएहे तहेव अडमए । पिउमेणकएहे नवमे, दसमे महसेणकएहे उ ॥ ”

जगवता उपाद्धानां पञ्च वर्गाः प्रकृताः । वर्गोऽध्ययनसमु-दायः । तद्यथेत्यादिना पञ्च वर्गान् दर्शयति- (निरयावलिआओ कप्पवर्मेमियाओ पुप्फियाओ पुप्फचूलियाओ वणिहदसाओ च्छि) प्रथमवर्गो दशाध्ययनाऽऽत्मकः प्रकृतः । अध्ययनदश-कमेवाऽऽह-“काले सुकाले” इत्यादीनां मातृनामजिस्तदपत्या-ना पुत्राणां नामानि । यथा-काल्या अयमिति कालः कुमारः । एव सुकाल्याः, महाकाल्याः, कृष्णाया, सुकृष्णायाः, महा-कृष्णायाः, वीरकृष्णायाः, रामकृष्णाया, पितृसेनकृष्णा-या महासेनकृष्णाया अयमित्येव पुत्रनाम वाच्यम् । इह काल्या अपत्यमित्याद्यर्थः प्रत्ययेनोत्पाद्यः काल्यादिशब्दे-ष्वपत्येऽर्थे एतत्प्रत्ययः । कावस्तु कालाऽऽदिनाम्ना सिद्धेरेव वाच्यः । कालः १, तदनु सुकाल २, महाकाल ३, कृष्ण ४, सु-कृष्ण ५, महाकृष्ण ६, वीरकृष्ण ७, रामकृष्ण ८, पितृसेन-कृष्ण ९, महासेनकृष्ण १० दशमः । इत्येवं दशाध्ययनानि निरयावलिकानामके प्रथमे वर्गे इति । नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । (निरयावलिकाद्वितीयवर्गवक्तव्यता ‘कप्पवर्मेमिया’ श-ब्दे तृतीयजाने २३५ पृष्ठे गता)

तच्चस्स एं जंते ! वग्गस्स उवंगाणं पुप्फियाणं के अहे पणत्ते ?! एवं खलु जंजू ! समणेणं जाव संपत्तेणं पुप्फि-याणं दस अज्जयणा पणत्ता । तं जहा-“चदे सूरुसुके, बहुपुत्तिय पुण्णजेहे माणिभदे य । दत्ते सिवे वलियाए, अ-णादिए चेव बोधव्वा ॥१॥ ” नि० १ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

जइ एं जंते ! समणेणं जगवया उक्खेवओ जाव दस अज्जयणा पणत्ता । तं जहा-“मिरि हरि यिति किन्ती, बुद्धीलच्छी य होइ बोधव्वा । इलदेवी सुरदेवी, रसदेवी गंधदेवी य ॥१॥ ”

जइ एं भंते ! समणेणं भगवया० जाव संपत्तेणं उवंगाणं चउत्तस्स वग्गस्स पुप्फचूलाणं दस अज्जयणा पणत्ता ।

पंचमस्स एं भंते ! वग्गस्स उवंगाणं वणिहदमाणं समणे एं जगवया० जाव संपत्तेणं के अहे पणत्ते ?! एवं खलु जंजू !

समणेणं भगवया० जाव दुवालस अज्जयणा पणत्ता । तं जहा-“निसदे अजि दइ चदे, पगती जुति दसरहे ददरहे य । महाधणू मत्तधणू, दसधणू नाम सए ॥१॥ ” नि० १ श्रु० ५ वर्ग १ अ० ।

एवं खलु जंजू ! समणेणं जगवया महा० जाव निक्खेवओ । एवं मेसा वि एकारस अज्जयणा नेयव्वा, संगहणीअणु-सारेण अहीणमइरित्तं एकारमसु वि निरयावलिआसुयक्खओ सम्पत्तो, सम्पत्ताणि उवंगाणि, निरयावलिआउवंगे एं एगे सुयक्खओ, पंच वग्गा पंचसु दिवसेसु उद्दिस्संति । तत्थ चउसु वग्गेसु दस दस उद्देसगा, पंचमगे वारस उद्देसगा निरया-वलिआसुयक्खओ सम्पत्तो । नि० १ श्रु० ५ वर्ग १ अ० ।

इह ग्रन्थे प्रथमवर्गो दशाध्ययनाऽऽत्मको निरयावलिआनामकः । द्वितीयवर्गो दशाध्ययनात्मकः, तत्र च कल्पावतसिका इत्याख्या अध्ययनानाम् । तृतीयवर्गोऽपि दशाध्ययनाऽऽत्मकः, पुष्पिकाश-ब्दाजिधेयानि च तान्यध्ययनानि । तत्राऽऽद्ये चन्द्रज्योतिष्केन्द्रव-क्तव्यता । द्वितीयाध्ययने सूर्यवक्तव्यता । तृतीये शुक्रमहाग्रहवक्त-व्यता । चतुर्थाध्ययने बहुपुत्रिकादेवीवक्तव्यता । पञ्चमेऽध्ययने पूर्णभद्रदेववक्तव्यता । षष्ठे माणिजद्रदेववक्तव्यता । सप्तमे प्राञ्ज-विकवन्दनागतगङ्गदत्तनामकदेवस्य द्विसागरोपमस्थितिकस्य वक्तव्यता । अष्टमाध्ययने शिवगृहपतिमिथिलावास्तव्यस्य देवत्वेनोत्पन्नस्य द्विसागरोपमस्थितिकस्य वक्तव्यता । नवमे च हस्तिनापुरवास्तव्यस्य द्विसागरोपमाऽऽयुक्ततयोत्पन्नस्य देव-स्य नामकस्य वक्तव्यता । दशमाध्ययने ‘अणादि-य’ गृहपतेः काकन्दीनगरीवास्तव्यस्य द्विसागरोपमाऽऽयुक्त-तयोत्पन्नस्य देवस्य वक्तव्यता । इति तृतीयवर्गे अध्ययनानि । चतुर्थो वर्गोऽपि दशाध्ययनात्मकः, श्री-ह्री-धृति-कीर्ति-बुद्धि-लक्ष्मी-इलादेवी-सुरादेवी-रसादेवी-गन्धदेवीतिवक्तव्यताप्र-तिवक्षाध्ययनाऽऽत्मकः । तत्र श्रीदेवीसौधर्मकटपोपन्ना जगव-तो महावीरस्य नाट्यविधिदारकविकुर्वणया प्रदर्श्य स्वस्थानं जगाम, प्राग्भवे राजगृहे मुदर्शनगृहपतेः प्रियजाराया अङ्गजा भूया नाम्न्यऽभवत्, न केनापि परिणीता, पतितस्तनी जाता, चरकपरिवर्जिता वरयितृप्रस्येदिता जर्वाऽपरिणीताऽनूत् । सुगमं सर्वं यावच्चतुर्थवर्गं समाप्तम् । पञ्चमे वर्गे बह्निदशाभिधानद्वा-दशाध्ययनानि प्रकृतानि-“निसदे” इत्यादीनि । प्रायः सर्वोऽपि सुगमः पञ्चमवर्गः । नि० १ श्रु० ३ वर्गः ।

गिरयावास-निरयावास-पु० । आवसन्ति येषु, ते आवासाः, निरयाश्च ते आवासाश्च निरयाऽऽवासाः । नरकाऽवासेषु रत्नप्रभाऽऽदिषु । म० ।

नरकाऽऽवाससख्या-

इमीसे एं भंते ! रयणप्पजाए पुहवीए कइ निरयावास-मयसहस्सा पणत्ता ?! गोयमा ! तीसं निरयावासमयमहस्सा पणत्ता । गाहा-“तीमा य पणवीसा, पण्णरस दसेव

* प्रथमपृथ्यां ३० लक्षनरकावासाः । द्वितीये २५ लक्षमिता । तृतीये १५ लक्षमिता । चतुर्थे १० लक्षमिताः । पञ्चमे ३ लक्ष-मिताः । षष्ठके पञ्चूना एकलक्षमिताः । सप्तमे ५ पञ्च । इति नाथार्थः ॥२७२॥ सग्रहणी ।

य सयसहस्मा । तिस्रेणं पचूणं, पंचेव अणुत्तरा गिर-
या ॥ १७२ ॥ ” ज० १ ज० ४ उ० ।

(इयं गाथा ‘ गण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७०२ पृष्ठे
वर्णिता)

दोच्चाए णं पुढवीए पणवीमं गिरयावाससयसहस्सा प-
सत्ता । स० २५ सम० ।

रयणप्पभाए णं पुढवीए तीसं गिरयावाससयसहस्सा प-
सत्ता । स० ३० सम० ।

पदमपंचमठ्टिसत्तमासु चउसु पुढवीसु चोत्तीसं गिरया-
वाससयसहस्सा पणत्ता । स० ३४ सम० ।

वितियचउत्थीसु दोसु पुढवीसु पणतीसं गिरयावाससय-
सहस्सा पसत्ता । स० ३९ सम० ।

चउसु पुढवीसु एकचत्तालीसं गिरयावाससयसहस्सा
पसत्ता । तं जहा-रयणप्पभाए, पंकप्पभाए, तमाए, तमतमाए ।

(चउसु इत्यादि) क्रमेण सूत्रोक्तासु चतसृषु प्रथमचतुर्थ-
षष्ठसप्तमीषु पृथिवीषु त्रिंशतो दशानां च नरकलक्षणानां
पञ्चोनस्य चैकस्य पञ्चानां च नरकाणां जावाद्यथोक्तसख्या-
स्ते ज्वन्तीनि । स० ४० सम० ।

पदमचउत्थपंचमासु पुढवीसु तेयालीसं गिरयावाससयस-
हस्सा पणत्ता । स० ४२ सम० ।

पदमत्रिंश्यासु दोसु पुढवीसु पणपन्नं गिरयावाससयस-
हस्सा पणत्ता । स० ४९ सम० ।

पदमदोच्चपंचमासु तिसु पुढवीसु अट्ठावन्नं गिरयावाससय-
सहस्सा पसत्ता । स० ५७ सम० ।

चउत्थवज्जासु छसु पुढवीसु चोवत्तरिं गिरयावाससय-
सहस्सा पणत्ता । स० ७४ सम० ।

चउरासी गिरयावाममयसहस्सा पणत्ता ॥

चतुरशीतिस्थानके किमपि विख्यते-चतुरशीतिनरकलक्षा-
ण्यमुना विभागेन-“तीसा य पणवीसा, पणवरस दसेव तिन्नि
य इवति । पचूणसयसहस्स, पंचेव अणुत्तरा गिरया ॥१॥ ”
स० ८४ सम० ।

इमीसे णं रयणप्पजाए पुढवीए केवइयं खेत्तं ओगाहेत्ता
केवइया गिरयावासा पणत्ता ? । गोयमा ! इमीसे णं
रयणप्पजाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्मवाहत्ताए
उवरि एणं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठा चेगं जोयण-
सहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टसत्तरिजोयणसयसहस्से, एत्थ
णं रयणप्पजाए पुढवीए एरइयाणं तीसं गिरयावासस-
यसहस्सा भवंतीति मक्खाया, ते णं गिरयावासा अंतो
वट्ठा वाहिं चउरंसा० जाव असुजा गिरया । स० ।

गिरवकख-निरवकाह्ण-त्रि० । वाञ्छारहिते, उक्त० ३० अ० ।

गिरवकंख [ण्]-निरवकाह्ण-त्रि० । परित्यक्तभोगे, इत्थं
१ श्रु० ६ अ० ।

गिरवग्गह-निरवग्रह-पु० । विशृङ्खले, को० ।

गिरवच्च-निरपत्य-त्रि० । अविद्यमानशिष्यसन्तौ, स० ७१
सम० । शिष्यसन्तानरहिते, कल्प० ८ क्षण । “ .. तिथ्यसुह-
म्मातो, निरवच्चा गणहरा सेसा । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

गिरवज्ज-निरवद्य-त्रि० । असावद्ये, “ से संजए समक्खाए,
निरवज्जाहार जे विऊ । ” दश० ५ अ० १ उ० ।

गिरवज्जवत्थुविसय-निरवद्यवस्तुविषय-त्रि० । निरवद्य साव-
द्यपरिहारेण यच्चस्तु धर्मगत नद्विषयो यस्य । असावद्यविषयके,
षो० ३ विव० ।

गिरवयक्ख-निरपेद्ध-त्रि० । निर्गताऽपेक्षा परप्राणविषया, पर-
लोकाऽदिविषया वा यस्मिन्नसौ निरपेक्षः, निरवकाह्णो वा । प्रश्न०
१ आश्र० द्वार । परप्राणापेक्षावजिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

निरवकाह्ण-त्रि० । आकाङ्क्षावर्जिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

गिरवयव-निरवयव-त्रि० निरशे, विशे० ।

गिरवराहि (ण्)-निरपराधिन्-त्रि० । अकृतापराधे, “ निरव-
राही तो देवया । ” आव० ६ अ० ।

गिरवद्वंभ-निरवलम्ब-त्रि० । निरालम्बने, यत्र न पतद्भिः कि-
ञ्चिदवाप्यते । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गिरवलाव-निरपलाप-त्रि० । अन्यस्मैऽकथके, “ केरिसगस्स,
मूढे आलोयव्व ? , निरवलावस्स, जो अन्नस्स न कहेति ! ”
आव० ४ अ० । निरपलाप स्यान्नान्यस्मै कथयेदित्यर्थः ।
स० ३२ सम० ।

दंतपुरे दंतवक्त्रो, सच्चवई मोहले अणवरण ।

धणमित्ते धणसिरीए, पउमसिरी चेव दढमित्ते ॥७॥

“ दंतपुरे नगरे दंतवक्त्रो राया, सच्चवर्ता देवी, तीसे दौहलो-कहं
दंतमए पासाए अभिरमेज्ज त्ति ? । रायाए पुच्छिय-दंतनिमित्त ।
घोसाविय रत्ता-जहा राचिय मोह्ल देमि, जो न देश, तस्स राया
विणास करेइ । तथेव नगरे धणमित्तो नाम वाणियओ । तस्स
दो भारियाओ-धणसिरी महती, पउमसिरी महारिया वि पि
यतरी य त्ति । अन्नया सवत्तीणं जेडणे धणसिरी भणइ-किं तुमं
एवं गव्विया?, किं तुज्जममाओ अदिय?, जहा सच्चवतीए तहा ते
किं पासाओ कीरेज्जा? । सा भणइ-जइ न कीरइ, तो अह न जीवेमि
त्ति उवरते वार वधित्ता ठिया । वाणियओ आगओ पुच्छइ-कहिं
पउमसिरी? दासीहिं कहिअ । तथेव अतिगओ पसाएइ, तहा वि
न पसीयति-जइ नत्थि न जीवामि । तस्स मित्तो दढमित्तो नाम,
सो आगतो । तेण पुच्छिय सव्व कहेइ । भणइ-कीरउ, मा इमीए
मरंतीए तुमं पि मरिज्जासि, तुम मरंते अहं पि । रायाए य घो-
साविय, तो पच्छन्न कायव्व, ताहे सो दढमित्तो पुल्लिदगपाउग्गा-
णि-मणी य, अलत्तग, ककण च गहाय अडिअि गओ । दता लद्धा,
पुजो कओ, तेण पिग्गाण मज्जे वधित्ता सगड मरेत्ता आणी-
या, नगरं पवेसिज्जतेसु वसमेण तणपिडगा कहिया । ततो ख-

न त्ति दंतो पडिओ, नगरगुत्तिपहिं दिट्ठो, गहिओ, रायाए उव-
णीओ, वज्जो भाणिज्जइ । धणमिच्चो सोल्लण आगओ । रायाए
पायपहिओ विन्नेवइ-जहा एए मए आणाविया । सो पुच्छिओ
अणइ-महमेय न याणामि, को त्ति ? एव ते अपरोप्पर भणति ।
रायाए सवधसाविया पुच्छिया, अजओ दिन्नो, परिकहिय । पूइ-
त्ता विसज्जिया । एव गिरिवत्तावेण होयव्वं आयरिएण । वितिओ
वि-एणेण एगस्स हत्थे भाण वा किंचि दिस्स, अंतरा पणिय ।
नत्थ भाणियव्वं-मम दोसो, इयरेण वि मम त्ति ।" आव० ४ अ० ।

गिरिवमेस-निरवशेष-त्रि० । समग्रे, अनु० । आच० । समस्ते,
भ० १४ श० ३ उ० । संपूर्णे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । सर्व-
स्मिन्, आ० म० १ अ० २ खण्ड । विशेष० । पञ्चा० ।

गिरिवमेसपञ्चकखाण-निरवशेषप्रत्याख्यान-न० । सर्वांश्शन-
पानत्यागाद् निरवशेषे प्रत्याख्याने, ध० २ अधि० ।

इदानीं निरवशेषमाह-

सव्वं असणं सव्वं, च पाणगं खाइमं पि सव्वं पि ।

वोसिरइ साइमं पि हु, सव्वं जं तं निरवसेसं ॥१०॥

'अश' जोजने, अश्रयत इत्यशनमोदनमण्डकमोदकसज्जकाऽऽ-
दि । पीयत इति पान, कर्मणि द्युद् । खजूरकाक्षापानाऽऽदि ।
खादन खादो, भावे घञ् । खादेन निर्वृत्तम्-"भावादिमन्" ॥६॥
४।२॥ इति इमनि खादिम नालिकेरफलाऽऽदि, गुडधानाऽऽदि-
क च । स्वदन स्वादः, तेन निर्वृत्त, तथैव इमनि स्वादिमम् ।
पलाफलकपूर्ववद्भूगीफलहरीतकीनागराऽऽदि । ततश्च सर्वम-
शनं, सर्व पानकं, खादिमं च सर्वमपि व्युत्सजति परित्यजति
स्वादिममपि सर्वं यत्, निरवशेषं तद्विज्ञेयमिति । प्रव० ४ द्वार ।
भ० । "विथरत्थो-जो पुण असणस्स सत्तरसविहस्स वो-
सिरइ, पाणगस्स अणेगविहस्स खरुपाणगादियस्स वा, इमं
अणेगविह-फलमाइ, साइम अणेगविह-मधुमादि, तं सव्वं
जो वोसिरइ । एन निरवसेस ।" आव० ६ अ० ।

गिरिवसेससव्वय-निरवशेषसर्वक-न० । निरवशेषव्यक्तिसमा-
श्रयेण सर्वं निरवशेषसर्वकम् । यथा अनिग्निषाः सर्वे देवाः, न
हि देवव्यक्तिरनिमित्तत्वं काचिद् व्यजिचरतीत्यर्थः । स्या० ४
ता० २ उ० ।

गिरिवाय-निरपाय-त्रि० । अपायेभ्यो निर्गते, षो० ८ विव० ।

गिरिवेक्ख-निरपेक्ष-त्रि० । पुत्रदारधनधान्यदिरण्याऽऽदिकमन-
पेक्षमाणे, सूत्र० १ श्रु० ए अ० । अनपेक्षे, आव० ४ अ० । अपेक्षा-
रहिते, ध० ३ अधि० । वृत्तिनिरूपहे, पञ्चा० ४ विव० । जी० ।
उत्त० । वालाऽऽदिषु चिन्तारहिते, व्य० ३ उ० । आचार्यस्य
शिष्ये, प्रतीच्छकैश्च सर्वं कर्त्तव्यं, ये तु न कुर्वन्ति, ते निरपेक्षा
इति । (एतच्च "अस्सेस" शब्दे प्रथमभागे २७ पृष्ठे उक्तम्)
द्विविधा । साधवः-सापेक्षाः, निरपेक्षाश्च । "गिरिवेक्खा जि-
णाइया, ते सरीरगच्छादिगिरिवेक्खत्तणओ गिरिवेक्खा ।"
नि० चू० २० उ० । निरभिघ्नापे निरभिष्वङ्गे, "पक्खी पत्तं
समादाय, निरवेक्खो परिव्वए ।" उत्त० ६ अ० ।

गिरिवेक्खजइधम्म-निरपेक्षयतिधर्म-पु० । गच्छनिर्गतसाधुध-
र्मे, (ध०)

साम्प्रत निरपेक्षयतिधर्मप्रस्तावनाय तद्योग्यतामाह-

प्रमादपरिहाराय, महासाधर्म्यसंभवे ।

कृतार्थानां निरपेक्ष-यतिधर्मोऽतिसुन्दरः ॥८३॥

महासामर्थ्यम्-आद्यसहननत्रययुक्ततया, वज्रकुर्यसमानधृ-
तितया च कायमनसोः शक्तिः, तस्य संज्ञये विद्यमानत्वे, प्र-
मादपरिहाराय प्रागुक्ताष्टविधप्रमादत्यागाय, कृतार्थानां कृतकृ-
त्यानामाचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदकलक्षणपदप-
ञ्चकयोग्यतया शिष्याणां निष्पादनेन निष्ठितार्थानामित्यर्थः, नि-
रपेक्षयतिधर्मो गच्छनिर्गतयतिधर्मोऽतिसुन्दरोऽतिशयेन श्रे-
यान्, प्रमादजयार्थं कृतकृत्यानामाचार्याऽऽदीनामयमतिश्रेष्ठ इत्य-
र्थः । अत्रेदमवधेयम्-निरपेक्षा यतयो-जिनकल्पिकाः, शुद्धपा-
रिहारिकाः, यथालन्दिकाश्च । धर्म० ४ अधि० । (जिनक-
ल्पिकाऽऽदयः पृथक् पृथक् स्वस्वस्थाने रूढव्याः)

गिरिहंकार-निरहंकार-त्रि० । महङ्काररहिते, उत्त० १६ अ० ।
रागद्वेषरहिते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

गिरिहंकरण-निरधिकरण-त्रि० । गुरुतराऽऽरम्भवर्जिते, पञ्चा०
१ ए विव० ।

गिरिहंकरण [ण]-निरधिकरणिन्-त्रि० । निर्गतमधिकर-
णमस्मादिति निरधिकरणी । समासान्तविधिः (इन्) । अधिक-
रणदूरवर्तिनि, भ० १६ श० १ उ० ।

गिराअ-देशी-प्रगटे, ऋजौ, रिपौ च । दे० ना० ४ वर्ग ५० गाथा ।

गिराकिच्च-निराकृत्य-अव्य० । अपनीयेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ११
अ० । परित्यज्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । "ततो
वायं गिराकिच्च, ते जुज्जो विप्पगग्गिए ।" सूत्र० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

गिरागस-निराकर्ष-पुं० । आकृष्यत इति आकर्षो, न विद्यते आ-
कर्षो यस्य स निराकर्षः । छविणरहिते, "किप्पे निरागसाण,
गुत्तिकरो काहितो राया ।" नि० चू० २ उ० ।

गिरागारपञ्चकखाण-निराकारप्रत्याख्यान-पु० । निर्गतं महत्त-
राऽऽद्याकाराक्षिराकारम्, तच्च प्रत्याख्यानं चेति । अनाकारप्रत्या-
ख्याने, निराकारेऽऽप्यनाभोगसदसाकाररूपाऽऽकारद्वयस्याऽ
वश्यज्ञावान्महत्तराऽऽद्याकारवर्जनाऽऽश्रयणम् । ध० २ अधि० ।

गिराणुकप-निरनुकम्प-त्रि० । प्राकृतत्वाद् दीर्घः । अनुकम्पार-
हिते, पं० व० ४ द्वार ।

गिरातंक-निरातङ्क-त्रि० । नीरोगे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।
औ० । त० ।

गिराद-देशी-नष्टे, दे० ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

गिरावाह-निरावाध-त्रि० । सर्वशारीरकमानसिकबाधाविवर्जि-
ते, दर्श० ४ तत्त्व । अष्ट० स्वाऽऽयत्ताऽऽनन्दरूपत्वात् । (स्या०
१० ता०) बाधारहिते, आव० ४ अ० ।

गिराभिराम-निरजिराम-त्रि० । अभिरमणीये, प्रश्न० २ आश्र०
द्वार ।

गिरामगंध-निरामगन्ध-त्रि० । निर्गतोऽपगत आमोऽविशोधि-
कोट्याख्य, तथा गन्धो विशोधिकोटिरूपो यस्मात् स भवति
निरामगन्धः । मूलोत्तरगुणभेदमिच्छां चारित्रक्रियां कृतवति,
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । "से सव्वदंसी अनिचूय नाणी, गिराम-
गन्धे धिइमं तिनप्पा । (५)" सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । 'गिरामगन्धे
सपरिवर्जता ।' आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

शिरामय-निरामय-त्रि० । नीरोगे, दश० ४ अ० । निर्मलपरमा-
स्मानुभवे, अष्ट० १० अष्ट० । "मतीव निरामया नो ब्रह्मो वा-
तो निस्तरहः ।" भा० म० १ अ० २ खण्ड ।

गिरामिस-निरामिष-त्रि० । विषयाऽऽदिपदार्थे, उक्त० । "सामिसं कुललं दिस्त, बज्जमाण गिरामिस । आमिस सव्वमुज्जिता, विहरिस्सामो गिरामिसा ॥ ४६ ॥" निष्क्रान्त आमिपाद् गृहिहेतोरभिलषितविषयान्निर्गतं वा आमिपमस्वेति । उक्त० पार्श्वे १४ अ० ।

णिरायास-निरायास-त्रि० । अखेदकारणे, प्रश्न० ४ सम्ब०
द्वार ।

इतिरारंज-निरारम्भ-त्रि० । निगंत आरम्भादसत्क्रियाप्रवर्त-
नलक्षणाभिरारम्भः । आरम्भरहिते, वृत्त० २ अ० ।

शिराज्ञं-निरात्म-त्रि० । ज्ञानाऽऽद्यात्मस्वरहिते, व्य० ४३० ।

शिराश्रवण-निराश्रम्बन-त्रि० । प्राणायामऽऽश्रम्बनीयश्चस्तुवर्जिते, ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० । “ गयणमिव शिराश्रवणो । ” गयणमिव निराश्रम्बनो, न कुक्ष्यामाऽऽश्रवणमिव इति प्राचः । स्था० ९ वा० । ऐहिकाऽऽमुष्मिकाऽऽश्रसारहिते, “ इममि लोप परते य दोस्तु वि न विज्जह बंधयं जस्त किंचि वि, से हु निराश्रवणे । ” आचा० २ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

गिरालं वणया-निरालम्बनता-श्री० । निर्गत आलम्बनादाध-
यणीयाद् गच्छकुटुम्बकाऽऽदेरिति निरालम्बनस्तद्भावो निराल-
म्बनता । आश्रयानपेक्षत्वेऽविनयभेदे, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

पिराक्षोय-निराक्षोक-त्रि० । निर्गताऽऽत्तोके, “निराक्षोयाओ
द्विताओ कारिमाणे ।” नि० १ अ० १ वर्ग १ अ० ।

गिरावकंखि [ण्]-निरावकाङ्खिण्-त्रि० । निष्पृष्टे, “ नि-
 क्खम्म गेहाउ गिरावकख्वा, काय विळ सेज्ज नियाणढिन्ने । ”
 निरावकाङ्खी काय शरीर व्युत्सृज्य निष्प्रतिकर्मतया चि-
 कित्त्वाऽऽदिकमकुर्वन् निश्चिनिदानो भवेत् । सूत्र० १ थु०
 १० अ० ।

गिरावयव-निश्चकाङ्क्ष-त्रि० । निरपेक्षे, प्रश्न०३ आश्र० द्वार ।

गिरावरण-निरावरण-न० । क्षायिकत्वात् (श्रौ० । प्र० ।
दशा०) समस्ताऽऽवरणरहिते, कल्प० १ कृण ।

गिरास-निरास-त्रि० । परित्यागे, प्रतिक्रमे, वधे, निष्कासने,
वाच० । आ० म० ।

निराश-पु० । क्रीणमनोरथे, घृ० ६ उ० । प्रश्न० ।

गिरासंस-निराशंस-त्रि० । इहपरब्रह्मकाऽऽशसाविप्रमुक्ते, आच०
४ अ० । ऐहिकाऽऽमुष्मिकाऽऽशसाराहिते, आच० २ अ० ४
च० १ अ० ।

णिरासवहुल-निराशवहुल-त्रि० । आशाऽभावप्रचुरे, प्रश्न० ३
आश्र० छार ।

गिरासव-निराश्रव-त्रि० । कर्माऽऽदानराहिते, प्रश्न०३ सम्ब०
द्वार ।

एरित्र-देशी-अविशेषिते, दे० ना० ४ वर्ग २८ गाथा ।

पिरिंक-देशी-नते, दे० ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

णिर्दिष्टाया-स्त्री० । निरिन्धन-न० । प्राकृते स्वार्थिक स्त्रीत्व-
म् । धूमस्येव कर्मन्धनविमोचने, भ० ७ श० १ त० ।

णिरिक्षण-निरीक्षण-न० । आद्योक्तने, सङ्ख्या० १ अधि० १
प्रस्ता० । आद्य० ।

णिरिक्खणा-निरीक्षणा-स्त्री० । प्रत्युपेक्षणायाम्, ओघ० ।

णिरिक्खय-निरीक्षित-त्रि० । आलोकिते, “उप्पसुणाण-
दसणधरोहिं तेलुक्कनिरिक्खयमहियपूइण्हिं ।” तत्र निरीक्षिता
मनोरथपरम्परासम्पत्तिः स भवति निश्चयः समुत्थसम्मदविकासि-
त्त्वोच्चनैराद्वोक्षिताः । न० ।

णिरिग्घ-निली-नि - लीइ । धा० । निलयने, " निलीङ्घेर्णि-
लीअ-णिलुक्क-णिरिग्घ-लुक्क-लिक-ह्लिका. " ॥ ८ । ४ । ५५ ॥
इति निलीङ्घो णिरिग्घाऽऽदेशः । 'णिरिग्घइ' पङ्के-'निलिज्जइ'
निलीयते । प्रा० ४ पाद ।

णिरिणास-गम्-धा० । गमने, “ गमेरई अइच्छाणुवज्जावज्जसो-
क्कुसाक्कुस-पच्चङ्कु-पच्छद-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्क-पदअ-
रम्म-परिअल्ल-वोल-परिअल्ल-णिरिणास-णिवहावसेहावह-
रा. ” ॥ ८।४। १६२ ॥ इति सूत्रेण गमेर्णिरिणासाऽऽदेशः ।
‘णिरिणासइ’ गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

नश्-धा० । अदर्शने, “नशेरिणिस-णिवहावसेह-पमि-
सा-सेहावहरा” ॥८४॥ १७८ ॥ इति नशेरिणिसाऽऽदे-
श । ‘णिरिणिसइ’ । नश्यति । प्रा० ४ पाद ।

पिप्-धा० । पेपणे, “ पिपेर्णिञ्वह—णिरिणास-णिरिणञ्ज-
रोञ्च-चङ्हा ” ॥ ८ । ४ । १८५ ॥ इति पिपेर्णिरिणासाऽऽदेश ।
'णिरिणासइ' । पिनष्टि । प्रा० ४ पाद ।

णि रिरिण्ज्ज-पिष्-धा० । पेयणे, “पिपेर्णिञ्वह-णिरिणास्-णिरि-
 णिज्ज-रोञ्च-चङ्ढाः” ॥८५ । ४ । १८५ ॥ इति पिष्धातोर्णिरि-
 णिज्जाऽऽदेशः । ‘णिरिणिज्जह’ । पितृष्टि । प्रा० ४ पाद ।

पिरुंभइत्ता--निरुध्य--अव्य० । सन्मार्गे व्यवस्थाप्येत्यर्थे, सूत्र०
१ अ० ४ अ० २ च० । दश० ।

प्रतिबन्धे, सूत्रं १ अ० ५ अ० १ उ० ।

णिरुच्चार-निरुच्चार-प्रि० । प्राकारस्योद्ध्वजनप्रवेशनिर्गमव-
जिते, पुरीषविसर्गार्थं जनानां बहिर्निर्गमनरहिते, ज्ञा० १ शु० ८
अ० । निरुद्धपुरीषोत्सर्गैः, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

ऐरुच्छाह-निरुत्साह-त्रि० । सखपरिवर्जित, ज० २ वक्ष० ।
निरुद्यमे, ग० १ अधि० ।

णिरुज-निरुज-न० । रुजानामजायो निरुजम् । रोगाणामभावे,
पञ्चा० १६ विव० ।

णि रुजसिखतव-निरुजशिखतपस्-न० रुजानां रोगाणामभावो
निरुज, तदेव शिखेव शिखा प्रधान फलतया यत्राऽसौ निरुज-
शिखः, स एव तपः । पञ्चा० १६ विव० । आरोग्यार्थं तपोभेदे,
(प्रव०)

निरुजशिख तप प्राऽऽह-

एवं निरुजसिखो वि हू, नवरं सो होइ सामले पक्खे ।

तस्मि य आहिओ कीरड्, गिलाणपढिजागरणनियमो । ५५६।

रुजानां रोगाणामभावो निरुजं, तदेव प्रधानफलाविवक्षया
शिखेव शिखा चूला यत्राऽसौ निरुजशिखः, तपोविशेषः ।
सोऽप्येवमेव सर्वाङ्गसुन्दरतपोवदृष्टनिरुपवासैराचाम्लपारण-
कैर्लघ्व्य । नवरं केवलं स निरुजशिखस्तपोविशेषः, श्यामत्वे
कृष्णपक्षे प्रवति, अधिकश्च तत्र क्रियते ग्लानप्रतिजागरण-
नियमः, ग्लानो मया पथ्याऽऽदिदानतः प्रतिचरणीय इत्येवं-
रूपप्रतिज्ञाग्रहणमित्यर्थः । शेष तु जिनपूजाऽऽदिकं तथैवेति ।
प्रव० २७१ द्वार ।

गिरुद्धाऽ (ए)-निरुत्थायिन्-त्रि० । प्रयोजनेऽपि न पुनः
पुनस्तथानशीलः । उक्त० १ अ० । निमित्तं विनाऽनुत्थापके, उक्त०
३ अ० ।

गिरुत्त-निरुत्त-न० । अभिधानाकरानुसारतो निश्चितार्थस्य
वचने भणने, अनु० । अनुयोगे सूत्रव्याख्यायाम्, (वृ०)

सम्प्रति अनुयोगमधिकृत्य निरुत्तद्वारमाह-

निच्छिद्यमुत्त गिरुत्तं, तं पुण सुत्ते य होइ अत्ये य ।

सुत्ते उवरि वोच्छ, अत्यगिरुत्तं इमं तत्थ ॥

निश्चिनमुत्तं निरुत्तम् । तच्च द्विधा- सूत्रस्यार्थस्य च । तत्र सूत्र-
स्योपरि “ नैरुत्तियाणि तस्स उ ” इत्यादिना ग्रन्थेन वक्ष्ये ।
अर्थनिरुत्तं पुनरिदं वक्ष्यमाणम् ।

तदेव विवक्षुः प्रथमतस्तद्विषयान् दृष्टान्तान्

वक्तव्यान् सूचयति-

आणु वायरे य उंरिय, पस्सुया चेव अब्जपडले य ।

वत्तिणै चउक्कजंगो, निरुतादी वत्तणी च जहा ॥

अनुयोगे अणुत्वे वादरत्वे च दृष्टान्तो वक्तव्यः, अनुयोगे उ-
रिड्वापत्रकदृष्टान्तः, उपरुका मुखा । भाषायां प्रतिश्रुतदृ-
ष्टान्तः । विभाषायामत्रपटलः । वार्तिके चत्वारो भङ्गाः, तत्र
मङ्गदृष्टान्तः । तथा-निरुक्ताऽऽदीनि । यथा वर्तमानस्वाम्याख्या-
तवान् तथा किमृषभाऽऽदयोऽपि, उतान्यथा ? । उच्यते-तथेति,
केवलज्ञानस्य तुल्यत्वात्, यथा वर्तनी मार्गः स सर्वजनपदेषु
प्रमाणत एवैव भवति । वृ० १ उ० । विशेषः । पदप्रज्ञाने,
पदव्युत्पत्तिरूपे टीकाऽऽदौ, कल्प० २ कृण । शब्दनिरुक्त-
प्रतिपादके वेदाङ्गे, औ० । आ० म० । अनु० । आ० । सर्वज्ञै-
रुपादेयतया नितरामुक्ते, प्रश्न० ३ सम्य० द्वार । निश्चये, दे०
ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

गिरुत्ति-निरुत्ति-स्त्री० । निश्चिता उक्तिर्निरुक्तिः । विशेषः ।
भा० म० । निर्वचनं निरुक्तिः । क्रियाकारकभेदपर्यायैः शब्दार्थ-
कथने, विशेषः । आ० म० । आ० सू० ।

गिरुत्तिय-नैरुत्तिक-न० । निरुक्ते भव नैरुत्तम् । निरुक्तवशेना-
र्थप्रतिपादके नामनि, (अनु०) “ से किं तं गिरुत्तिय ? । मह्यां
शेते महिय । भ्रमति चरतीति भ्रमर । मुहुर्मुहुर्वचतीति
मुसहम । कपेरिव लम्बते कपित्थम् । चिच्छं करोति खल्ल च
प्रवति चिक्खल्लन । ऊर्द्धकर्ण उल्लूकः । खस्य माला मेखला ।
सेत्तं गिरुत्तिय । ” अनु० ।

गिरुद्ध-निरुद्ध-त्रि० । आच्छादिने, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।
भावते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । परिगलिते, आचा० १ श्रु०

४ अ० ३ उ० । विवक्षितदिगमननिवारिते, झा० १ श्रु० १ अ०
जलचरजीवविशेषे, कल्प० ३ कृण ।

गिरुद्धजोग-निरुद्धयोग-पुं० । चतुर्थे शुक्लध्यानभेदे, सूत्र० १
श्रु० ६ अ० ।

गिरुद्धपमा-निरुद्धप्रज्ञ-त्रि० । निरुद्धाऽऽच्छादिता ज्ञानाऽऽवर-
णाऽऽदिना कर्मणा प्रज्ञा ज्ञानं यस्य सः । अज्ञानप्रकाशे, सूत्र०
१ श्रु० ८ अ० ।

गिरुद्धपरियाय-निरुद्धपर्याय-पुं० । निरुद्धो विनाशित पर्या-
यो यस्य स निरुद्धपर्यायः । व्य० ३ उ० । पश्चात्कृतत्वेन पूर्व-
पर्यायनिरोधात् तद्वैवस्विकपर्याये, (“ निरुद्धपरियाय समणे
णिग्गथे कप्पड ताद्विसं आयरियउवज्जायसाए । ” इति सूत्रम-
‘ उद्देस ’ शब्दे द्वितीयभागे ८०३ पृष्ठे व्याख्यातम्)

गिरुद्धबुद्धि-निरुद्धबुद्धि-त्रि० । निरुद्धा सशयकोटीकृता बु-
द्धिर्येषां ते निरुद्धबुद्धिकाः । संशयितेषु, वृ० ३ उ० ।

गिरुद्धवासपरियाय-निरुद्धवर्षापर्याय-पुं० । निरुद्धो विनाशि-
तो वर्षापर्यायो यस्य स निरुद्धवर्षापर्यायः । अनेकवर्षापर्याये,
व्य० ३ उ० । नि० चू० । (“ तिस्सि य जस्स अपुष्सा, वासा पुष्से-
हिं वा तिहिं तं तु । वासेहिं निरुद्धेहिं, लक्खणजुत्तं पसस-
ति ॥ १॥ ” इति ‘ उद्देस ’ शब्दे द्वितीयभागे ८०५ पृष्ठे व्याख्यातम्)

गिरुद्धाउय-निरुद्धायुष्क-न० । परिगलिते आयुष्के, “ इमं
गिरुद्धाउय सपेहाए । ” आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

गिरुद्ध-निरुद्ध-न० । ‘ गिरुद्ध ’ शब्दार्थे, पञ्चा० १६ विव० ।

गिरुद्धसिखतव-निरुद्धशिखतव-न० । ‘ गिरुद्धसिखतव ’
शब्दार्थे, पञ्चा० १७ विव० ।

गिरुद्धी-देशी-मकराऽऽकृतिग्राहे, दे० ना० ४ वर्ग २७ गाथा ।

गिरुद्धक्रम-निरुद्धक्रम-पुं० । निर्गत उपक्रमान्निरुद्धक्रमः । अपव-
र्तनाकरणाभिर्गते अनुभागे, भ० । तत्र मरणविषयाऽऽयुषि सप्तजि-
रुद्धभिर्वा कर्षेगंवाभिव मरुषु जलगण्डवग्रहणरूपैर्यत्पुद्गलोपा-
दान तदनिदृढमपवर्तयितुमशक्यतया निरुद्धक्रममुच्यते । उक्त०
५ अ० । उपक्रमणाज्ञावे, भ० २० श० १० उ० ।

गिरुद्धक्रमभाव-निरुद्धक्रमभाव-पुं० । अनुपक्रमणीयत्वे कर्मणा-
मवश्यवेद्यस्वभावत्वे, पञ्चा० ३ विव० ।

गिरुद्धक्रमाउ-निरुद्धक्रमायुप-त्रि० । अकालमरणरहिते, आ० ।
आ० म० । यदा ह्यसुमान् स्वायुषस्त्रिजागत्रिभागे वा जघन्यत
एकेन द्वाभ्यां चोत्कृष्टनः सप्तजिरुद्धभिर्वा वर्षैरन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणेन
कात्रेनाऽऽन्मप्रदेशरचनानाकिकान्तर्वर्त्तिन आयुष्कर्मवर्गणा-
पुल्लान् प्रयत्नविशेषेण विधत्ते तदा निरुद्धक्रमाऽऽयुर्भवति ।
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । विपा० ।

गिरुद्धकय-देशी-अकृते, दे० ना० ४ वर्ग ४१ गाथा ।

गिरुद्धकिट्ट-निरुद्धकिट्ट-त्रि० । स्वगतशोकाऽऽद्युपकेशवियुक्ते,
ज० २५ श० ७ उ० । “ इहस्स एवगद्धस्स गिरुद्धकिट्टस्स
जनुणो । ” अनु० ।

गिरुद्धक्रेम-निरुद्धक्रेम-पुं० । शोकाऽऽदिबाधावर्जिते, स्या० ७
वा० । “ गिरुद्धक्रेसे परिआपा ” ‘ निरुद्धक्रेमः पर्यायः ’ इति पभि-

रेवोपकलेषु रहितः प्रज्यापर्यायोऽनारम्भी कुचिन्तावर्जितः
श्लाघनीयो विदुषामित्येव चिन्तनीयम् । दश० १ चू० ।

गिरुवगारि[ण्]-निरुपकारिन्-त्रि० । निरुपकर्तुं शीलमस्येति ।
निरुपकारकारके गुर्वादिकार्येष्वप्रवर्तके, आ० म० १ अ० १
अण् ।

गिरुवगहया-निरुपग्रहता-स्त्री० । गन्धादिरहितपङ्कवद् ध-
र्मास्तिकायाज्ञावेन तज्जनितगत्युपष्टम्भाभावे, स्था० ४ ता० ३ उ० ।
गिरुवचरिय-निरुपचरित-त्रि० । उपचारेणाऽऽत्मनोऽसबन्धि-
नि, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० ।

गिरुवडाणि[ण्]-निरुपस्थानिन्-त्रि० । निर्गतमुपस्थानमुद्यमो
यस्य स निरुपस्थानी । सर्वज्ञपणीतसदाचाराऽनुष्ठानविकले,
आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

गिरुवद्व-निरुपद्व-त्रि० । अविद्यमानराजाऽऽदिकृतोपद्वे,
श्रौ० । ज्ञा० । रा० । रोगाऽऽदिकृतरहिते, न० । उपद्वो नाम-अ-
शिव, गलरोगाऽऽदिक वा । तस्याज्ञावो निरुपद्वम् । उपद्ववा-
भावे, न० । “ गिरुवद्व च खेमं च होहिनि । ” वृ० ४ उ० ।
अज्ञिवाऽऽद्युपद्ववर्जिते, वृ० १ उ० ।

गिरुवम-निरुपम-त्रि० । सकलोपमाऽतीते, दर्श० ५ तत्त्व । उपमा-
रहिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० । त० । आव० । “ गिरुवमपि क्रिय-
गसिरा । ” निरुपम पिपिरुकेव वचुंशत्वेन पिपिरुकायमानमप्र-
शिर शिरोऽग्र येषां ते तथा । तं० ।

गिरुवमसुहसंगय-निरुपमसुखमङ्गत-त्रि० । निरुपमाऽऽख्येना-
विद्यमानाऽऽक्षेपेण सङ्गत इति समासः । असयोगिकाऽऽनन्दयुके,
प० स० १ द्वार ।

गिरुवयरिय-निरुपचरित-त्रि० । ‘ गिरुवचरिय ’ शब्दार्थे,
ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० ।

गिरुवद्वेव-निरुपद्वेप-त्रि० । छव्यतो निर्मलदेहत्वाद् भावतो
बन्धहेत्वभावात् निर्गत उपलेपो यस्मादिति निरुपद्वेपः । स्था०
९ ता० । छव्यतो निर्मलदेहे, जावतस्तु कर्मबन्धहेतुलक्षणोपले-
परहिते, श्रौ० । कल्प० । ज्ञा० । प्रश्न० । स० । द्वेपरहिते, औ० ।
स्नेहवर्जिते, प्रश्न० ४ सम्य० द्वार ।

निरुपलेप दृष्टान्तैर्भावयति-

गिरुनलेवे-कंसपाई इव मुक्तोए, संखो इव गिरंजणे,
जीवे इव अप्पुहियगई, गगणमिव गिरालं वणे, वाउ व
अप्पुविव्जे, सारयसल्लिं व सुच्छहियए, पुक्खरपत्तं व
गिरुवद्वेवे, कुम्भो इव गुत्तिदिए, खग्गिसिण्ण व एगजाए,
विहग इव विप्पमुक्के, नारंदपक्खी इव अप्पमत्ते, कुंजरो
इव सौमीरे, वमभो इव जायथामे, सीहो इव लुच्छरिसे
मंदरो इव अप्पकंपे, सागरो इव गम्भीरे, चंदो इव सोमले-
से, सूरु इव दित्तेए, जच्चकणं व जायख्वे, वसुंधरा इव
सव्वफासविसहे, सुहुयहुयासण इव तेयसा जलंते ।
नत्थि एं तस्स भगवंतस्स कत्थइ पढिवंधे जवइ ।

“ निरुपलेपो छव्यजावमलापगमेन, तत्र छव्यमल-शरीरसम्भवः,
जावमल-कर्मजनितः । अथ निरुपद्वेपत्व दृष्टान्तैर्द्वयति-कां-

स्यपात्रीव मुक्तं तोयमिव स्नेहो येन स तथा, यथा कां-
स्यपात्र तोयन न लिप्यते, तथा भगवान् स्नेहेन न लिप्यते
इत्यर्थः । तथा शङ्ख इव निरञ्जन, रञ्जनं रागाऽऽद्युपरञ्जन तेन
शून्यत्वात् । जीव इव अप्रतिहतगति, सर्वत्रास्त्वितिविहारि-
त्वात् । गगनमिव निरावम्बन, कस्याप्याधारस्यानपेक्षणात् ।
वायुरिव अप्रतिवह, एकस्मिन् स्थाने काप्यवन्थानाभावात् ।
शारदसखिलमिव शुद्धदय, कालुष्याकलङ्कितत्वात् । पुष्कर-
पत्र कमलपत्र, तद्वन्निरुपलेपः, यथा कमलपत्रे जललेपो न
लगति, तथा भगवतः कर्मलेपो न लगनीत्यर्थः । कूर्म इव गुप्ते-
न्द्रियः । खड्गविषाणमिव एकजातः । यथो-खड्गिनः श्वापदवि-
शेषस्य विषाण शृङ्गमेक जवति, तथा भगवानपि, रागाऽऽदि-
ना सहायेन च रहितत्वात् । विहग इव विप्रमुक्तः, मुक्तप-
रिकरत्वात् अनियतनिवासाच्च । नारण्डपक्वीव अप्रमत्तः,
भारण्डपक्वियो किलैक शरीरम् । यतः-“ एकोदरा पृथ-
ग् प्रीवा-स्त्रीपदा मर्त्यभाषिणः । नारण्डपक्विणुस्तेषां, मृति-
निर्गमफलेच्छया ” ॥ १ ॥ ते चात्यन्तम् अप्रमत्ता एव जीव-
न्तीति तदुपमा । कुञ्जर इव शौएमीरः कर्मशत्रून् प्रति शूरः,
वृषभ इव जातस्थामा जातपराक्रम, स्वीकृतमहाव्रतभारो-
द्धनं प्रति समर्थत्वात् । सिंह इव दुर्धर्षः, परीषहाऽऽदिश्वापदैर-
जयत्वात् । मन्दर इव मेरुरिव अप्रकम्पः, उपसर्गवातैरच-
क्षितत्वात् । सागर इव गम्भीरः, हर्षविषादकारणसङ्गावेऽपि
अविकृतस्वभावत्वात् । चन्द्र इव सौम्यलेश्यः, शान्तत्वात् ।
सूर्य इव दीप्ततेजाः । छव्यतो देहकान्त्या, भावतो ज्ञानेन
जात्यकनकमिव जातं रूपं स्वरूपं यस्य स तथा । यथा
किल कनक मलज्वलनेन दीप्तं भवति, तथा जगवतोऽपि
स्वरूप कर्ममलविगमेन अतिदीप्तमस्तीति भावः । वसुंधरा इव
पृथ्वीव सर्वस्पर्शसहः, यथा हि शीतोष्णाऽऽदि सर्वे पृथ्वी
समतया सहते, तथा भगवानपि । सुष्ठु हुनो घृताऽऽदिभिः सिं-
क एवविधो यो हुताशनोऽग्निस्तद्वत्तेजसा ज्वलन् । नास्त्यय
पक्ष-यत्तस्य भगवतः कुत्रापि प्रतिबन्धो भवति, तस्य
जगवतः कुत्रापि प्रतिबन्धो नास्तीति भावः । कल्प० ६ कण ।

गिरुवसग-निरुपसर्ग-पुं० । जन्माऽऽद्युपरसर्गरहिते मोक्षे, प्र-
ति० । आव० । आचा० । आ० चू० । राजगुणभेदे, यतः सकले-
ऽपि देशे मारिडमराऽऽद्युपरसर्गोऽसम्भवः । व्य० ३ उ० ।

गिरुवसगवत्तिया-स्त्री० । निरुपमर्गप्रत्यय-पुं० । जन्माऽऽद्युप-
सर्गाभावेन निरुपसर्गो मोक्षस्तत्प्रत्ययः । “ वत्तिया ति ” आर्ष-
त्वात् । मोक्षनिमित्ते, “ अरिहतचेत्र्याण करेमि काउस्सग
गिरुवसगवत्तियाए बोहिलाहवत्तियाए । ” घ० २ अधि० ।
ल० ।

गिरुवहय-निरुपहत-त्रि० । वाताऽऽद्यनुपहते, भ० ७ अ० १ उ० ।
ज्ञा० । उक्त० । त्रिकारविरहिते, श्रौ० । रा० । ज्वराऽऽदिदशाऽऽद्यु-
पद्वरहिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० । रोगाऽऽदिभिरनुपहते, प्र-
श्न० ४ आश्र० द्वार । “ गिरुवहयचदत्तलपचिदियवहु ति । ”
निरुपहतानि अविद्यमानवाताऽऽद्युपघातानि उदात्तानि उत्तमव-
र्णाऽऽदिगुणानि अत एव दृष्टानि मनोहराणि पञ्चापोन्द्रियाणि
पट्टानि च स्वविषयग्रहणदक्षाणि यत्र तत्तथा । भ० ए श०
३३ उ० ।

गिरुवहि-निरुपधि-त्रि० । उपधिश्च, मायेत्यनर्थान्तरम् । अर्थे

च क्रोधाऽऽद्युपलक्षण, ततश्च निर्गता उपधादयः सर्व एव क-
षाया येभ्यस्ते निरुपधय । निष्कषायेषु, “हेउचिभच्छी निरुवहि-
जियाण अवहेण य जियति ॥ १४४ ॥” दश० १ अ० ।

गिरुवार-ग्रह-धा० । ग्रहेण, “ग्रहो वल्ल-गेह-हर-पङ्क-निरुवा-
राहि-पच्छुआः” ॥ ८ । ४ । २०६ ॥ इति ग्रहेनिरुवाराऽऽदेशः ।
“निरुवारइ” । गृह्णाति । प्रा० ४ पाद ।

गिरुसाह-निरुसाह-त्रि० । सदनुष्ठाननिरुचमे, सूत्र० १ ध्रु०
४ अ० १ उ० ।

गिरुविअ-निरूपित-त्रि० । आलोच्य कथिते, “चिद्धकण्णि-
रुविअं ।” धृक्कविनिरूपितम् । प्रा० २ पाद ।

गिरुविजण-निरूप्य-अव्य० । आलोच्येत्यर्थे, पञ्चा० ८ विव० ।
गिरुवियव्व-निरूपयितव्य-त्रि० । आलोचनीये, पञ्चा० ११
विव० ।

गिरुह-निरुह-पु० । विरचने, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

गिरेय-निरेजस्-त्रि० । निष्प्रकम्पे, अ० ५ श० ७ उ० । कल्प० ।
निश्चले, नि०चू० २० उ० । सैजसां निरेजसां च पुङ्गलानां का-
यस्थितिरुक्ता । ज० २५ श० ४ उ० ।

गिरेयण-निरेजन-त्रि० । निश्चले, औ० । प्रज्ञा० । निष्प्रकम्पे,
आव० ५ अ० ।

गिरोदर-निरोदर-त्रि० । विकृतोदररहिते, जी० ३ प्रति० ४
उ० । तुच्छोदरे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

गिरोह-निरोध-पु० । निरोधन निरोधः । प्रलयकरणे, “उउ-
मत्थाण ऊण, जोगनिरोहो जिणाण च ।” आव० ४ अ० । आ०
क० । अशेषकर्मक्षये, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० । निश्चयेन धरणे,
आव० ४ अ० ।

मुत्तगिरोहे चक्खुं, वच्चगिरोहेण जीवियं जहति ।

चह्णगिरोहे कोढ, गेहन्नं वा भवे तीसु ॥ ६६३ ॥

मूत्रनिरोधे विधीयमाने चक्षुरपहन्यते । वर्चं पुरीष, तस्य
निरोधेन जीवित परित्यजति, अचिरादेव मरण भवतीत्यर्थः ।
ऊर्ध्वं वमन, तस्य निरोधे कुष्ठ भवति, श्लान्यं वा सामान्यतो
मान्य त्रिष्वपि मूत्रपुरीषवमनेषु निरुध्यमानेषु भवेत् । वृ० ३
उ० । प्रकाशप्रवृत्तिनियमरूपविधाते, स च निरोधोऽभ्यासाद्
वैराग्याच्च भवति । तदुक्तम्-“अन्यासवैराग्याज्या तन्निरोधः ।”
ज्ञा० २३ द्वा० ।

गिरोहपरिणाम-निरोधपरिणाम-पुं० । चित्तस्य तथाविधस्यै-
र्यविशेषे, द्वा० । व्युत्थाननिरोधसंस्कारयोरभिभवप्रादुर्भावाभ्यां
निरोधक्षणचित्तान्वयो निरोधपरिणाम इति । द्वा० २३ द्वा० ।

गिलज्ज-निर्लज्ज-त्रि० । लज्जाराहिते, “इ निज्ज! समोसर ।”
प्रा० २ पाद ।

गिलाज्जिमा-पुं० । स्त्री० । -निर्लज्जिमन-पुं० । निर्लज्जस्य भावो
निर्लज्जिमा । “वैमाज्जल्याशा. स्त्रियाम्” ॥ ८१ । ३५ ॥ इति वा स्त्रि-
यां प्रयोगः । “एसा निलज्जिमा, एस निलज्जिमा” । ल-
ज्जाराहित्ये, प्रा० १ पाद ।

गिल्लय-निल्लय-पु० । गृहे, उक्त० ३२ अ० । को० । त० ।

गिल्लयण-निल्लयन-न० । वसतौ, नयानां निल्लयनौपम्यम् । वि-
शे० । (वसतिदृष्टान्तः ‘णय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८२ प्रष्टे
प्ररूपितः)

गिल्लार-ल्लार-न० । भावे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

गिल्लित-निल्लियमान-त्रि० । नीमाऽऽद्याभ्ययति, रा० । निधि-
शमाने, औ० ।

गिल्लिज्जमाण-निल्लियमान-त्रि० । अपनयति, धान्यशुद्धि कु-
र्वाणे, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । सवाधन कुर्वति, सूत्र० १ ध्रु० ४
अ० २ उ० ।

गिल्लिअ-निल्लि-धा० । निल्लयने, “निल्लिङ्गो गिल्लिअ-गिल्लिअ-
गिल्लिअ-लुक्-ल्लिअ-टिहक्का” ॥ ८ । ४ । ५५ ॥ इति निपूर्वस्य
ल्लिङ्गो ‘गिल्लिअ’ आदेशः । ‘गिल्लिअइ’ । निल्लियते । प्रा० ४ पाद ।

‘गिल्लिअ-देशी-विरते, “विष्णामेव गिल्लिअको ।” आ०म० १ अ० १
खण्ड । अन्तर्हिते, द्वा० १ ध्रु० ८ अ० । निल्लिअको निल्लिअ । आ०क० ।

निल्लि-नि-ल्लि-धा० । निल्लयने, “निल्लिङ्गो गिल्लिअगिल्लिअ-
क्क०-” ॥ ८ । ४ । ५५ ॥ इत्यादिसूत्रेण निल्लिङ्गो गिल्लिअऽऽदे-
शः । ‘गिल्लिअइ’ । निल्लियते । प्रा० ४ पाद ।

तुरू-धा० । प्रोटने, “तुमेस्तोर-तुट्ट-खुट्ट-खुडोल्लुक्-गिल्लिअ-
ल्लुकोल्लुरा” ॥ ८ । ४ । ११६ ॥ इति तुमेणिल्लुक्काऽऽदेशः । “गिल्लिअइ” ।
तुमति । प्रा० ४ पाद ।

गिल्लिअ-देशी-पतद्ग्रहे, दे० ना० ४ वर्ग ३१ गाथा ।

गिल्लिअण-निल्लिअण-न० । नितरां द्वाञ्चनमङ्गावयवच्छेदः, गवा-
दिकर्णकम्यत्रशृङ्गपुच्छच्छेदनासावेधाङ्गनस्य एडनत्वगदाहाऽऽद्युप-
पृष्ठगालनाऽऽदिरूपे (ध० २ अधि०) छेदनव्यापारे, वल्लीवर्द्धतुर-
ङ्गाऽऽङ्गीनां वर्धितकरणे, ध० २० । प्रश्न० । आ० चू० । प्रव० ।
“नासावेधोऽङ्गन पुच्छ-च्छेदन पृष्ठगालनम् । गोकर्णकम्यलच्छे-
दो, निल्लिअणमूर्द्धितम् ॥ १ ॥” तत्राऽङ्गन गवाश्वाऽऽङ्गीनां
चिह्नकरणं, मुष्कोऽण्मस्तस्य छेदन वर्द्धितकीकरणं, अस्मिन्
जीवबाधा व्यक्तैव । अ० २ अधि० ।

गिल्लिअणकम्म-निल्लिअणकर्मन्-न० । निल्लिअणमेव कर्म जी-
विका निल्लिअणकर्म । गोमहिष्यादीनां नासावेधे, गवाश्वाऽऽङ्गी-
नां वर्धितकरणे, प्रव० ६ द्वार । आ० । उपा० । पञ्चा० । आव० ।
एतच्च कर्मत उपभोगपरिभोगवर्तिना कर्माऽऽदानहेतुरतीचार
पवेति वर्ज्यम् । ध० २ अधि० ।

गिल्लिअण-मुच्-धा० । “मुच्चेच्छुद्धावहेरु-मेल्लोस्सिक्क-रेअव-
णिल्लुअ-धम्मारा” ॥ ८ । ४ । १११ ॥ इति मुच्चेणिल्लुअऽऽदे-
शः । ‘गिल्लिअइ’ । मुञ्चति । प्रा० ४ पाद ।

गिल्लज्ज-निर्लज्ज-त्रि० । लज्जाराहिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

गिल्लस-उल्लस-उत्-लस-धा० । उल्लसने, लसिते, “उल्लसे-
रुसत्रोमुम्भ-गिल्लस-पुलभाअ-गुज्जोह्वारोआ” ॥ ८ । ४ । २०२ ॥
इति उत्पूर्वस्य लसयानोः गिल्लसाऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद ।

गिल्लसिअ-देशी-निर्गने, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

गिल्लालिय-निल्लालित-त्रि० । प्रसारिते, द्वा० १ ध्रु० १ अ० ।
विवृतमुखाद् निःसारिते, द्वा० १ ध्रु० ८ अ० । वपलपाषमाने,
कल्प० २ कण ।

गिल्लुर-छिद्-धा० । द्वैधीकरणे, “छिदेडुंहाअ-गिल्लुर-नि-
ज्जोर-गिल्लुर-गिल्लुर-लुरा” ॥ ८ । ४ । १२४ ॥ इति छिदे-
णिल्लुराऽऽदेशः । ‘गिल्लुरइ’ । छिनत्ति । प्रा० ४ पाद ।

शिवेव-निर्लेप-त्रि० । चेतनस्य सकलपरजावसयोगाज्रावे-
न व्याप्यव्यापकग्राहककर्तृत्वभोक्तृत्वाऽऽदिशक्तीनां स्वभावाव-
स्थाने, अष्ट० । चेतनस्य सकलपरभावसयोगाभावेन व्या-
प्यव्यापकग्राहककर्तृत्वभोक्तृत्वाऽऽदिशक्तीनां स्वभावावस्था-
न निर्लेपः । नामनो निर्लेप-अभिधाषाऽऽत्मकजीवाजीवा-
नाम् । स्थापनानिर्लेप-निर्ग्रन्थाऽऽकाराऽऽदि । द्रव्यनिर्लेपः-
कांस्यपात्राऽऽदिस्तद्व्यतिरिक्तः । शेषस्तु पूर्ववत् । भावनिर्लेप-
जीवाजीवभेदात् । अजीवा धर्माधर्माऽऽकाशाऽऽदि । जीवस्तु
समस्तविजावाभिष्वङ्गरहितः मुक्ताऽऽत्मा । नयैस्तु स्वयपरिग्र-
हाऽऽदिष्वस्ति । नैगमेन सग्रहेण जीवो जात्याऽस्ति, व्यवहा-
रेणास्ति स्वयतस्यागी । शब्दनयेन सम्यग्दर्शनसम्यग्ज्ञानप-
रिच्छिन्नपरजावपरित्यागी तस्मिन्निभूतात् धनस्वजनोपकरणात्
तेष्वनासक्तः । समभिरुदनागरिहन्ताऽऽदिप्रशस्तनिमित्तैर्बहुतरै-
परिमाणैरलितत्वात् क्षीणमोहो जिनः केवली चास्ति । एवमूतेन
सिद्धः, सर्वपर्यायैरलितत्वात् । वाचनान्तरे तु-नैगमास्ति, अ-
शत्यागी नैगमाऽऽकाररूपेण सग्रहेण सम्यग्दर्शनी सत्तया आ-
त्मानं सर्वथा विभक्त्यात् । व्यवहारेण तच्चूड्याऽपान्तरा-
गाऽऽदिष्वेत्यागात् । ऋतुवृत्तस्तु नस्मिन्निष्ठाऽऽदिस्वरक्तत्वेना-
वग्रभनात् । शब्दत अनिसधियजवीर्यबुद्धिपूर्वकोपयोगस्य रागा-
ऽऽदिषु अपरिणमनात् । समभिरुदतः सर्वचेतनाया सर्ववीर्यस्य
विभावाऽऽश्लेषरहितत्वात् । एवमूतत पूर्वान्यासचक्रभ्रमाऽऽ-
दिमवोपग्राहिसर्वपुञ्जसङ्गारहितस्य सिद्धस्य निर्लेपत्वम् । पुन-
र्निकेपत्रये नयचतुष्टयम्, भावनिकेपे पर्यायालितत्वेनाऽन्तिमनय-
त्रयम् । इति तत्त्वार्थबृत्तराशयः । अत्र भावसम्यक्साधकनि-
र्लेपाधिकारः-

संसारे निवसन् स्वार्थ-सज्जः कज्जलवेशमनि ।
लिप्यते निखिलो लोको, ज्ञानसिद्धो न लिप्यते ॥१॥
नाऽहं पुञ्जभावानां, कर्त्ता कारयिता च न ।
नानुमताऽपि चेत्यात्म-ज्ञानवान् लिप्यते कथम् ? ॥२॥
क्षिप्यते पुद्गलस्कन्धो, न क्षिप्ये शुद्गलैरहम् ।
चित्रव्योमाञ्जनेनेव, ध्यायन्निति न क्षिप्यते ॥३॥
लिप्तताज्ञानसंपात-प्रतिघाताय केवलम् ।
निर्लेपज्ञानमग्नस्य, क्रिया सर्वोपयुज्यते ॥४॥
तपःश्रुताऽऽदिना मत्तः, क्रियावानपि क्षिप्यते ।
भावनाज्ञानसंपन्नो, निष्क्रियोऽपि न लिप्यते ॥५॥
अलिप्तो निश्चयेनाऽऽत्मा, लिप्तश्च व्यवहारतः ।
शुद्ध्यत्यलिप्तया ज्ञानी, क्रियावान् लिप्तया दृशा ॥६॥
ज्ञानक्रियासमावेशः, सहैवोन्मीलने द्वयोः ।
चुम्बिकाक्षेदतस्त्वत्र, नवेदेकैकमुख्यता ॥ ७ ॥
सज्ञानं यदनुष्ठानं, न क्षिप्तं दोषपङ्कतः ।
शुद्धबुद्धस्वभावाय, तस्मै भगवते नमः ॥८॥

अष्ट० ११ अष्ट० । विगतलेपे, ज० ६ श० ७ उ० । “सेपले खीणे
नीरप णिम्मल्ले णिट्ठिण्णि शिवेव अवहमे विसुद्धे भवइ ।” अस्य-
न्तसंश्लेषात् तन्मयतागतबालाग्रापहारादपनीनमित्यादिगत-
धान्यलेपकोष्ठगारवद् निर्लेपः । भ० ६ श० ७ उ० । अनु० ।
जी० । लेपरहिते पृथुकाऽऽदौ, आव० ४ अ० ।

शिवेव-निर्लेप-पु० । रजके, व्य० १ उ० । “रायगिहे सेणिओ
राया, तेण खोमजुयल णिल्लेवगस्स दिन्न ।” आ० चू० ४ अ० ।
शिवेव-निर्लेप-न० । मलस्याभावे मलच्छोदने, व्य० १
उ० । नि० चू० । निर्लेपे, “उवत्तणणिल्लेवणपीइते ।” ओ-
ध० । द्विविधानि शरीराणि-वस्त्राणि, मुक्तानि चेति । भ० ७ श०
४ उ० । (तेषां निर्लेपनमपि ‘सरीर’ शब्दे वक्ष्यते)

शिवेव-निर्लेखन-न० । ईषच्छुष्कस्योद्वर्त्तने, आचा० २
श्रु० १ चू० ३ अ० २ उ० ।

शिवोद-निर्लोचन-त्रि० । विगतलोभे, उत्त० ८ अ० । प्रतिबो-
ध्य तेन भगवता निर्लोभचूडामणिना प्रवाजिता । ती० ३५ कल्प ।

शिव-नृप-पु० । राजनि, नि० चू० २ उ० । “दशवेइथासमो
नृप ।” आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । दण्डिके, वृ० १ उ० ।

शिव-नृपति-पु० । राजनि, व्य० १ उ० ।

शिवइता-निपतित-त्रि० । अवतरीतरि, स्था० ४ उ० ४ उ० ।

शिवइय-निपतित-त्रि० । उपरि पतिते तथा सत् यत् पीरुय-
ति तन्निपतितम् । त्वग्विषे दृष्टिविषे वा विषभेदे, न० । स्था० ४
उ० ४ उ० । अधोलम्बमाने, “समुच्छिपइ वा, शिवपइ वा ।”
आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

शिवलुपय-निपातोत्पात-पु० । निपातपूर्वक उत्पातो यत्र स
निपातोत्पातः । नाट्यभेदे, यत्र पूर्वं निपतन्ति, तत उत्पतन्ति ।
आ० म० १ अ० १ खण्ड । ज० ।

शिवकर-नृपकर-पु० । राजहस्ते, पञ्चा० १८ विव० ।

शिवकरलुयाकिरियार्जयणा-नृपकरलूताक्रियायतना-स्त्री० ।
नृपकरे राजहस्ते लूता वातिको रोगविशेषो नृपकरलूता, तस्या
उपशमे क्रिया चिकित्सा मन्त्रापमार्जनाऽऽदिका, तस्यां या
यतना प्रयत्नः, सा तथा । राजहस्तलूताचिकित्साप्रयत्ने,
पञ्चा० १८ विव० ।

शिवदृष्ट-निवर्त्तन-न० । निवृत्तौ मार्गनिवर्त्तनस्थाने, ज्ञा० १
श्रु० २ अ० ।

शिवरुण-निपतन-न० । अधःपतने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

शिवदिक्कण-निपत्य-अव्य० । अधः पतित्वेत्यर्थे, “शिवदिक्कण
लेणेसु पय पिय करेह मे जयव ! पसाय ।” दर्श० ३ तत्त्व ।

शिवमिय-निपतित-त्रि० । नीचैः पतिते, “सव्वगेहिं शिवमि-
या ।” आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

शिवस-निवन्-त्रि० । शपिते, आव० ४ अ० । लुप्ते, सथा० ।
त्वग्वर्तिते, वृ० १ उ० ।

निपन्न-पु० । “धम्म सुक्कं च दुवे, न वि जायइ न वि अ
अट्टरुइइ । एसो काउस्सग्गो, शिवसओ होइ नायव्वो ॥१॥”
इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे, आव० ५ अ० ।

शिवसणिवस-निपन्ननिपन्न-पु० । “अट्ट रुइ च दुवे, आयइ
आणाई जो शिवसो उ । एसो काउस्सग्गो, शिवसणिवसणिवसो
नाम ॥१॥” इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे, आव० ५ अ० ।

शिवसण्णस्मिय-निपन्नात्तिसत-पु० । “धम्म सुक्कं च दुवे,
आयइ आणाई जो शिवसो उ । एसो काउस्सग्गो, होइ

शिवसुरिसयो नाम ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे,
आव० ५ अ० ।

शिवत्तमाण-निवर्त्तमान-त्रि० । प्रत्यावर्त्तमाने, " गुरुगा शिव-
त्तमाणे । " व्य० १ उ० ।

शिवत्ति-निवृत्ति-स्त्री० । बन्धने, स्था० ४ उ० १ उ० । निष्प-
त्तौ, स्था० ४ उ० ४ उ० ।

शिवपनिमा-नृपप्रतिमा-स्त्री० । राज्ञ आकारे, " संगामे शिव-
पनिम, देवी काकण जुञ्जति रणम्भि । " व्य० १ उ० ।

शिववस-नृपवश-पु० । नरेशवशे, जीवा० १२ अधि० ।

शिवविष्टि-नृपविष्टि-स्त्री० । राजविष्टौ, व्य० २ उ० ।

शिवमण-निवसन-न० । परिधाने, ज्ञा० १ शु० ८ उ० । विशि-
ष्टरचनारचिते परितः परिधाने, अनु० । " महिलिअ शिवसणे-
ण । " अनु० ।

शिवह-निवह-पुं० । सङ्घाते, विशेषे । आ० म० ।

गम-धा० । गतौ, " गमेरई-अञ्छाणुवज्जावज्जसोककुसा-
क्कुन-पच्चट्ट-पच्चन्द-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्क-पदअ-र-
म्भ-परिअल्ल-वोअ-परिअल-णिरिणास-शिवहावसेहावहरा । "
॥ ८ । ४ । १६१ ॥ इति सूत्रेण गमधातोर्णिवहाऽऽदेशो वा ।
' शिवहह ' । पत्ते- ' गच्छइ ' । गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

नश्-धा० । अदर्शने, " नशेर्णिरिणास-शिवहावसेह-पमिसा-
सेहावहरा । " ॥ ८ । ४ । १७८ ॥ इति सूत्रेण शिवहाऽऽदेशः ।
' शिवहह ' । नश्यति । प्रा० ४ पाद । समृद्धौ, दे० ना० ४ वर्ग २६
गाथा ।

शिवभ-देशी-स्वेदे, दे० ना० ४ वर्ग ३४ गाथा ।

शिवार्[ण]-निपातिन्-त्रि० । निपातितुं शीलमस्येति निपातीति
विगृह्य णिनि । निपातनं वा निपातः, सोऽस्यास्तीति निपाती ।
भ्रष्टे, अथ पतिते, सयमादसयमं प्राप्ते, " जे पुव्वुछाई णो
पच्छा शिवार्दे, जे पुव्वुछाई पच्छा शिवार्दे, जे णो पुव्वुछाई प-
च्छा शिवार्दे । " आचा० १ शु० ५ अ० ३ उ० ।

शिवार्देष्टा-निपात्य-अव्य० । लगयित्वेत्यर्थे, " जाणु धरणि-
तवंसि निद्वट्टु शिवार्देष्टा । " जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

शिवार्ण-निपान-न० । जलपानस्थाने, वृ० ३ उ० ।

शिवार्ण-निपात-पु० । निपातनं निपातः । आचा० १ शु० ५
अ० ३ उ० । पतने, ज्ञा० १ शु० १ अ० । विनाशे, पि० । निवेश-
ने, प्रश्न० २ आश्न० द्वार । नितरां पातो निपातः । सयोगे,
" आयवस्स शिवार्णं । " उक्त० २ अ० । तत्तदर्थद्यो-
तनाय तेषु तेषु निपाततीति निपातः । प्रश्न० २ सम्ब० द्वार ।
" निपात एकाजनाइ " ॥ ११११४ ॥ " चादयोऽस्तत्वे । ११४१७ ॥
इति निपातेतिसङ्गितेषु द्योतकत्वेनापरिमितार्थेषु चाऽऽदिषु,
विशे० । ज्ञा० । आ० म० । मरणे, वाच० ।

निवात-त्रि० । वायुप्रवेशरहिते, भ० ७ श० ८ उ० । ज्ञा० ।
" तंसिप्येगे अणगारा, हिमवाए शिवार्णमेसंति । " शीतार्दिना
निवातमेवयन्ति-घट्टशालाऽऽदिवसतीर्वातायनाऽऽदिरहिताः ।
आचा० १ शु० ६ अ० २ उ० ।

शिवार्णगंभीर-निवातगंभीर-त्रि० । निवातविशाले, यद् हि
गृहाऽऽदिक वातरहितमपि महद् भवति तत्तथा । भ० ७ श०
८ उ० ।

शिवार्ण-निपातन-न० । गर्ताऽऽदिप्रक्षेपणे, प्रश्न० २ आश्न०
द्वार । सूत्र० । व्याकरणप्रसिद्धे आदेशाऽऽगमाऽऽध्ये समुदाया-
ऽऽदेशे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

शिवार्णसरणप्पईव-निवातशरणप्रदीप-पुं० । निर्गतवातगृहे-
कदेशस्थदीपे, " जं पुण सुनिष्पकं, शिवार्णसरणप्पईवमिष
चित्त । " आव० ४ अ० ।

शिवार्णसरणप्पईवज्जाण-निवातशरणप्रदीपध्यान-न० । वा-
तवर्जितगृहदीपज्वलने, " शिवार्णसरणप्पईवज्जाणमिव शि-
ष्पकपे । " प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

शिवार्ण-निवारण-न० । नितरां वारण निवारणम् । प्रतिष्ठा-
ते, ज० ६ श० ३३ उ० । नितरां वार्यते निषिध्यतेऽनेन शीताऽऽ-
तपाऽऽदीनीति निवारणम् । सौधाऽऽदिके तथाविधे गृहे, वस्त्राऽऽ-
दौ च । उक्त० २ अ० । " न मे निवारणं अत्थि, उचितं णं न विज्झई ।
अइ तु अग्निं सेवामि, इह भिक्खू न चित्तए ॥ ७ ॥ " उक्त० २ अ० ।

शिवार्ण-निवारक-त्रि० । मैवं कार्पोरित्येवं निषेधके, ज्ञा० १
शु० १६ अ० । नि० ।

शिवार्ण-निवारित-त्रि० । प्रतिषिद्धे, आव० ४ अ० ।

शिवार्ण-निवास-पु० । निवसने श्रुमिन्नागे, नि० १ शु० १ व-
र्ग १ अ० ।

शिवार्ण-निविष्ट-त्रि० । अध्युपपन्ने, आचा० १ शु० ४ अ० ३
उ० । सूत्र० । ज्ञा० । जीवप्रदेशेषु, भ० १३ श० ७ उ० । तीव्रानु-
भावजनकनया स्थिते कर्माशे, प्रज्ञा० २ पद । ज० ।

निविष्ट-त्रि० । लब्धे, उपात्ते, " योव बहु शिवार्णम् " इत्यादौ नि-
विष्टशब्दस्य द्वाभार्थस्य दर्शनात् । स्था० ५ उ० २ उ० ।

शिवार्णकप्पट्टि-निविष्टकट्टपस्यति-स्त्री० । कट्टपशास्त्रोक्तसा-
धुसामाचारीभेदे, स्था० ५ उ० २ उ० । (व्याख्या ' कप्पट्टि '
शब्दे तृतीयजागे २३३ पृष्ठे दर्शिता)

शिवार्ण-निविष्ट-त्रि० । ' डो तः ' ॥ ७११२०२१ इत्यस्य कादा-
चित्कत्वात्तस्य ल० । प्रा० १ पाद । सान्धे, वाच० ।

शिवार्ण-निवृत्ति-स्त्री० । आरम्भनिवर्त्तने, " न मांसजकणे
दोषो, न मद्ये न च मैथुने । प्रवृत्तिरेषा चूतानां, निवृत्तिस्तु
महाफला " ॥ १ ॥ सूत्र० १ शु० ८ अ० । " नियमविद्वणस्स,
परदारगमस्स च । अणियत्तस्स भवे वधो, शिवार्णीए महाफ-
लं ॥ सुघेवाणं (?) निवृत्तिं जो, मणसा वि य विराहए । मो
मओ दुग्गइ गच्छे, मेघमाला जहज्जिया ॥ " महा० ६ अ० ।

शिवार्णपहाण-निवृत्तिप्रधान-त्रि० । आरम्भान्तरनिवर्त्तनसारे
बहुतरसत्त्वघातनिवर्त्तनसारे, पञ्चा० ७ विव० ।

शिवुष्टि-निवृष्ट-त्रि० । नितरां वृष्टे, " पवुठो देव ति वा निबुडो
देव ति वा णो वए । " आचा० २ शु० १ च० ४ अ० १ उ० ।

शिवुष्टिता-निर्वृष्ट-अव्य० । हापयित्वेत्यर्थे, " दिवससेत्तस्स
शिवुष्टिता रणिणस्सेत्तस्स अभिवुष्टिता चार चरति । "
सू० प्र० १ पाद ।

शिवचर्या--निर्वेष्टयत्--त्रि० । हापयति, सू० प्र० । " धिक्ख-
भवुंति शिवचर्या अट्टारसजोयणा परिखयुंति शिवचर्या शिव-
चर्या । " सू० प्र० २ पादु० ।

शिवचर्या--निर्वृद्धि-स्त्री० । वातपित्ताऽऽदिभिः शरीरोपचयहानौ,
स्था० । निरुशब्दस्याभावार्थत्वाद्, निरुदरा कथ्येत्यादित्रुत् । " दोरद
गम्भत्याण निवृद्धी पम्भत्ता । त जहा-मणुस्साण चैव, पचिदि-
यतिरिक्खजोयियाण चैव । " स्था० २ ठा० ३ उ० ।
" तिहि ठाणेहि जीवाण शिवचर्या परणत्ता । त जहा-उट्ठाए,
अहोए, तिरियाए । " स्था० ३ ठा० २ उ० । वृद्धभावे, सू० प्र०
१२ पादु० ।

शिवचर्या--निवृत्त-त्रि० । " निवृत्तवृन्दारके वा " ॥ ७ । १ ।
१३२ ॥ इति श्रुत उत्त्वम् । प्रवृत्तिविमुखे, प्रा० १ पाद ।

शिवचर्या--निवेद्य-अव्य० । गुर्वदेरास्याप्येत्यर्थे, पञ्चा० १५
चिव० ।

शिवचर्या--निवेदन न० । गुरोः प्रत्यर्पणे, विशेष० । यथा--" जवदी-
योऽय किङ्कर, यूय मे जवोदधिनिमग्नस्य नाथा । " इत्येव समर्प-
णम् । पञ्चा० १ चिव० ।

शिवचर्यापिर्न-निवेदनापिर्न-पु० । यक्षाऽऽदिभ्यो निवेद्यमाने
पिर्न, नि० चू० ।

के निक्खू शिवचर्यापिर्न जुंज, जुंजंतं वा साइज्ज । १८७ ।

आवाइय, अणोवाइय वा ज पुसमहमाणिभदसव्वाणजक्ख-
महुमिमादियाण निवेदिज्जति, सो शिवचर्यापिडो । सो य
जावहो-साहुणिस्साकनो, अणिस्साकडो य । णिस्साकनं
गेहहत्तस चउगुरुग, अणिस्साकने मासलहु, आणादिया य
होसा ।

गाहा-

सव्वाणमाइयाणं, उविहो पिमो निवेयणाओ य ।

णिस्साए अणिस्साए, णिस्साए आणमादीणि ॥ २०६ ॥

सव्वाणादिया जे अरहतपक्खिया देवता, ताण जो पिडो नि-
वेदिज्जति, सो उविहो-णिस्साकनमणिस्साकनो य । णिस्सा-
कन गेहहत्ते आणादिया ।

इमेण विधिणा णिस्साकड करोति । गाहा-

वरुणं करेउ आहा, समणाणत्थं उवक्खमं जोत्तुं ।

सहाकर उवेति य, णिस्सापिर्नमि सुत्तं तु ॥ २०७ ॥

दाणरुसद्धो वा शिवचर्यावरुवदेसं कातु साधूण देति, आ-
धाकम्म उवित च । अहवा-जाव साहु अत्थति, ताव ओवा-
निय देमो, सुदं साहु गिरहति, एत्थ ओसक्खणीसजायउवियग-
होसा । जया वा साहु आगमिस्सति, तदा दाहेमो । एत्थ ओस-
क्खणीसजायउवियदोसा सहाकर साहु णिस्साए वा कर
साहु णिस्सा वा उवेति, एत्थ उवियगदोसो केवतो । एस णिस्सा-
कनो, एत्थ सुत्तणिवातो, इमो अणिस्सातो कनो साहु होउ वा,
मा वा, देवता ते पुव्वपवत्त उवेति, सा य उवितो साहु य प-
चाए सो कप्पति ।

णिस्साकनो वि कप्पति इमेहि कारणेहि-

असिवे ओमोयरिए, रायदुडे भए व गेलम्मे ।

अप्पाणरोहए वा, जयणा गहणं तु गीयत्ये ॥ २०८ ॥

पणगपरिहाणो ते गिरहति, जहा वा अगीतअपरिणामगा ण
जाणति तहा गीयत्या गेएहति । " नि० चू० ११ उ० ।

शिवचर्या--निवेश-पु० । नि-आधिक्येन वेशो निवेश । प्रवेशो,
नि० चू० ४ उ० । स्थापने, स्था० ६ ठा० । यत्र प्रभूतानां
भाणानां प्रवेशस्तादृशे स्थाने, वृ० । " शिवचर्या सत्थाऽऽजत्ता
वा । " निवेशो नाम-यत्र सार्थ आवामित, आदिग्रहणेन प्रामो
धा, अन्यत्र प्रस्थित. सन् यत्रान्तरा समधिवसति, यात्रायां चा-
गतो लोको यत्र तिष्ठति । एष सर्वोऽपि निवेश उच्यते । वृ०
१ उ० ।

शिवचर्या--निवेश्य-अव्य० । अवधार्येत्यर्थे, " इत्थीण चित्त-
सि निवेशइत्ता, दट्ठु चवस्से समणे तवस्सी । " उच०
३२ अ० ।

शिवचर्या--निवेशन-न० । स्थाने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
एकद्वारे पृथक्परिक्रिते अनेकगृहे, आच० ४ अ० । यथा एक-
निष्क्रमणप्रवेशानि द्वादीनि गृहाणि । वृ० १ उ० ।

शिवचर्या--निवेश्य-अव्य० । प्रवेश्येत्यर्थे, " अप्पणो अगुत्ताए
शिवचर्या ण जीहरइ । " नि० चू० ३ उ० ।

शिवचर्या--निवेश्य-त्रि० । स्थापनीये, " परलोगे चित्त शि-
वेशियव्व असासय जीविय । " आ० म० १ अ० १ खएड ।

शिवचर्या--देशी-ककुदे, दे० ना० ४ वर्ग ४७ गाथा ।

शिवचर्या--देशी-अवतारणे, दे० ना० ४ वर्ग ४० गाथा ।

शिवचर्या--गाढ-त्रि० । अत्यर्थे, " शीघ्राऽऽदीनां बहिष्ठाऽऽद्य " ॥ ८
। ४।४२२ ॥ इति गाढस्य शिवचर्या । " विहवे कस्स थिरत्तणव्वे,
जोव्वणि कस्स मरट्ठ । सो लेखमउ पठाविअइ, जो वग्गइ णि-
व्वट्ठ ॥ ११ " प्रा० ४ पाद ।

शिवचर्या--निर्वर्तक-त्रि० । कर्तरि, आच० ४ अ० । करणे, विशेष० ।

शिवचर्या--निर्वर्त्य-अव्य० । जीवप्रदेशेभ्यः शरीर पृथक्कृत्ये-
त्यर्थे, स्था० २ ठा० ४ उ० । (देशेन सर्वेण वाऽऽत्मा शरीरं
निर्वर्त्य निर्यातीति, 'आता' शब्दे द्वितीयभागे २०१ पृष्ठे उक्तम्)

शिवचर्या--निर्वर्तित-त्रि० । कृत, स्था० १ ठा० । " असथडा
ति वा, बहुणिव्वट्ठियफला ति वा, बहुसज्जुवा ति वा । " आचा० २
श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० । प्रश्न० ।

शिवचर्या--नू-धा० । पृथग्भवने । " पृथक्स्पष्टे शिवचर्या " ॥ ८।४।६२ ॥
इति पृथग्भूते स्पष्टे च कर्तरि श्रुवो शिवचर्यादेशः । " शिवच-
र्या " । पृथग्भवतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद । नग्रे, दे० ना० ४ वर्ग
२७ गाथा ।

शिवचर्या--निर्वर्ण-त्रि० । विस्फोटकाऽऽदिकृतकृतरहिते, ज०
२ वक्क । औ० । जी० ।

शिवचर्या--निर्वृत्त-त्रि० । निर्वर्तिते, स्था० ६ ठा० । अतिक्रान्ते,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

शिवचर्या--निर्वर्तनता-स्त्री० । निष्पत्तौ, " तन्नो निष्पत्तण-
या तन्नो परिचाइणत्ता । " प्रज्ञा० ३४ पद ।

शिवचर्या--निर्वर्तना-स्त्री० । इन्द्रियाणां निष्पादनायाम्, उ-
च० ३ अ० ।

गिर्वत्तणाहिगरणिकिरिया-निर्वर्तनाधिकरणिक्रिया-स्त्री० ।
निर्वर्तनमसि शक्तितोमराऽऽदीनां निष्पादन, तदेवाधिकरणक्रिया । आधिकरणिक्रियाः क्रियाया भेदे, भ० ३ श० ३ उ० । स्था० ।
निष्ठानयने, स्था० २ ठा० १ उ० ।

गिर्वत्ति-निर्वृत्ति-स्त्री० । वस्तुनः करणे, “ अन्नोन्नसमाहाण,
जमिह करणं न गिर्वत्ती । ” विशेष० । निर्वर्तनं निर्वृत्तिर्निष्पत्तिः । निष्पत्तौ, भ० ।

निर्वृत्तिचेदा-

कडविहा एं भंते ! जीवणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा !
पंचविहा जीवणिव्वत्ती पणत्ता । त जहा-एगिंदियजीवणिव्वत्ती० जाव पंचिंदियजीवणिव्वत्ती । एगिंदियजीवणिव्वत्ती
एं भंते ! कडविहा पणत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा पणत्ता ।
तं जहा-पुढवीकाइयएगिंदियजीवणिव्वत्ती० जाव वणस्म-
इकाइयएगिंदियजीवणिव्वत्ती । पुढवीकाइयएगिंदियजीव
णिव्वत्ती एं भंते ! कडविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा
पणत्ता । तं जहा-मुहुमपुढवीकाइयएगिंदियजीवणिव्वत्ती
य, वादरपुढवीकाइयएगिंदियजीवणिव्वत्ती य । एवं एएणं अ-
जिझावेण भेदो-जहा वहुगवंधे तेयगसररीरस्स० जाव सव्व-
फसिच्चअणुत्तरोववाइयकप्पातीतवेमाणियदेवपंचिंदियजी-
वणिव्वत्ती एं भंते ! कडविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा
पणत्ता । तं जहा-पज्जत्तगसव्वफसिच्चअणुत्तरोववाइय०
जाव देवपंचिंदियजीवणिव्वत्ती य, अपज्जत्तगसव्वफसि-
च्चअणुत्तरोववाइय० जाव देवपंचिंदियजीवणिव्वत्ती य ।
कडविहा एं भंते ! कम्मणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा !
अट्टविहा कम्मणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-णाणावर-
णिज्जकम्मणिव्वत्ती० जाव अंतराइयकम्मणिव्वत्ती । णेर-
इया एं भंते ! कडविहा कम्मणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा !
अट्टविहा कम्मणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-णाणावरणि-
ज्जकम्मणिव्वत्ती० जाव अंतराइयकम्मणिव्वत्ती य । एवं०
जाव वेमाणियाणं । कडविहा एं भंते ! सरीरणिव्वत्ती प-
णत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा सरीरणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-
ओराद्वियसरीरणिव्वत्ती० जाव कम्मगसररीरणिव्वत्ती ।
एवइया एं भंते ! एवं चेव । एवं० जाव वेमाणियाणं, एवरं
णायवं जस्स जइ सरीराणि । कडविहा एं भंते ! सव्वि-
दियणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा सव्वि-
दियणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-मोडंदियणिव्वत्ती० जाव
फासिंदियणिव्वत्ती । एवं ऐरइया० जाव थणियकुमारा ।
पुढवीकाइयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! एगा फासिंदियणिव्व-
त्ती पणत्ता । एवं जस्स जइ इंदियाणि० जाव वेमाणिया-
णं । कडविहा एं भंते ! जामाणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोय-
मा ! चउव्विहा ज्ञासाणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-सच्चना-

साणिव्वत्ती, मोसज्ञासाणिव्वत्ती, सच्चामोसज्ञामाणिव्व-
त्ती, असच्चामोसज्ञासाणिव्वत्ती । एवं एगिंदियवज्जं जस्स
जा ज्ञासा० जाव वेमाणियाणं । कडविहा एं भंते ! मण-
णिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! चउव्विहा मणणिव्वत्ती
पणत्ता । तं जहा-सच्चमणणिव्वत्ती० जाव असच्चामोसम-
णणिव्वत्ती । एवं एगिंदियवज्जं विगाडिंदियवज्जं० जाव वे-
माणियाणं । कडविहा एं भंते ! कसायणिव्वत्ती पण-
त्ता ? । गोयमा ! चउव्विहा कसायणिव्वत्ती पणत्ता ।
तं जहा-कोहकसायणिव्वत्ती० जाव होजकसायणिव्वत्ती ।
एवं० जाव वेमाणियाणं । कडविहा एं भंते ! वप्पाणिव्वत्ती
पणत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा वप्पाणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-
कालवप्पाणिव्वत्ती० जाव मुक्किवप्पाणिव्वत्ती । एवं णिर-
वसेसं० जाव वेमाणियाणं । एवं गधणिव्वत्ती दुविहा०
जाव वेमाणियाणं । रसणिव्वत्ती पंचविहा० जाव वेमाणि-
याणं । फासणिव्वत्ती अट्टविहा० जाव वेमाणियाणं । कड-
विहा एं भंते ! संठाणणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! छ-
व्विहा संठाणणिव्वत्ती पणत्ता ? । तं जहा-समचउरससं-
ठाणणिव्वत्ती० जाव हुंरुसंठाणणिव्वत्ती । ऐरइयाणं पु-
च्छा ? । गोयमा ! एगा हुंरुसंठाणणिव्वत्ती पणत्ता । अ-
सुरकुमाराणं पुच्छा ? । गोयमा ! एगा समचउरससंठाण-
णिव्वत्ती एवं० जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइयाणं पु-
च्छा ? । गोयमा ! एगा मसुरचंदसंठाणणिव्वत्ती पणत्ता ।
एवं जस्स जं संठाणं० जाव वेमाणिया । कडविहा एं भं-
ते ! सप्पाणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! चउव्विहा सप्पा-
णिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-आहारसप्पाणिव्वत्ती० जाव
परिगहसप्पाणिव्वत्ती । एवं० जाव वेमाणिया । कडविहा
एं भंते ! द्वेस्साणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! छव्विहा
लेस्साणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-कएहद्वेस्साणिव्वत्ती० जाव
सुकलेस्साणिव्वत्ती । एवं० जाव वेमाणिया जस्स जइ द्वेस्सा-
ओ तस्स तत्तिया ज्ञाणियव्वा । कडविहा एं भंते ! दिट्ठि-
णिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! तिव्विहा दिट्ठिणिव्वत्ती
पणत्ता । तं जहा-सम्मदिट्ठिणिव्वत्ती, मिच्छादिट्ठिणिव्वत्ती,
सम्मामिच्छादिट्ठिणिव्वत्ती । एवं० जाव वेमाणिया, जस्स
जइ विहा दिट्ठी । कडविहा एं भंते ! णाणणिव्वत्ती पणत्ता ? ।
गोयमा ! पंचविहा णाणणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-
आज्जिणिवोहियणाणणिव्वत्ती० जाव केवद्वणाणणिव्वत्ती ।
एवं एगिंदियवज्जं० जाव वेमाणिया जस्स जइ णाणा ।
कडविहा एं भंते ! अप्पाणणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा !
तिविहा अप्पाणणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-मइअप्पाणणि-
व्वत्ती, मुअअप्पाणणिव्वत्ती, विजंगणाणणिव्वत्ती । एवं

जस्स जइ० जाव वेमाणिया । कइविहा एं भंते ! जोग-
णिव्वत्ती पणत्ता !। गोयमा ! तिविहा पणत्ता । त जहा-
मणजोगणिव्वत्ती, वइजोगणिव्वत्ती, कायजोगणिव्वत्ती । एवं
० जाव वेमाणिया जस्स जइविहो जोगो । कइविहा एं भंते !
उवओगणिव्वत्ती पणत्ता !। गोयमा ! दुविहा उवओगणि-
व्वत्ती पणत्ता । तं जहा-सागारोवओगणिव्वत्ती, अणागा-
रोवओगणिव्वत्ती । एवं० जाव वेमाणिया ।

अत्र सप्रहर्षागाथे वाचनान्तरे-

“जीवाणं णिव्वत्ती, कम्मप्पगमी (णिव्वत्ती) सरीरणिव्वत्ती ।
संविदियाणिव्वत्ती, जासा य मणे कसाया य ॥ १ ॥

वण्णे गंधे रसे फासे, संठाणविही य होइ वोधव्वो ।

हेस्सा दिट्ठी णाणे, उवओगो होइ जोगे य ॥ २ ॥

(कइविहेत्यादि) निर्वर्तन निर्वृत्तिर्निष्पत्तिर्जीवस्यैकेन्द्रियाऽऽ-
द्वितया निर्वृत्तिर्जीवनिर्वृत्तिः । (जहा चङ्गवधे तेयगसरीरस्स
त्ति) यथा महल्लवन्धाधिकारेऽष्टमशतकनवमोद्देशकाभिहिते ते-
ज शरीरस्य बन्ध उक्त, एवमिह निर्वृत्तिर्वाच्या, सा च तत् ए-
व दृश्येति । पूर्वं जीवापेक्षया निर्वृत्तिरुक्ता, अथ तत्कार्यतत्त्वमपे-
क्षया तामाह- (कइविहेत्यादि) (कसायणिव्वत्ति चि) क-
सायवेदनीयपुद्गलनिर्वर्तनम् । (जस्स ज सठाण ति) तत्राका-
यिकानां स्तिबुकसस्थान, तेजसां सूचीकत्वापसस्थान, वायूना
पताकासस्थान, वनस्पतीनां नानाऽऽकारसस्थान, विकलेन्द्रिया-
णां दुररुम्, पञ्चेन्द्रियतिरश्चां, मनुष्याणां च पर्यव्यन्तराऽऽदीनां
समचतुरस्रसस्थानम् । भ० १९ श० ८ उ० ।

णिव्वत्तिय-निर्वर्तित-त्रि० । बन्धयोग्यतया निष्पादिते, स्था०

१० ठा० । सामान्येनोपाजिते, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

णिव्वमित्र-देशी-परिभुक्ते, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

णिव्वय-निर्वर्त-त्रि० । अविरते, स्था० ३ ठा० १ उ० । प्राणा-
तिपाताऽऽद्यनिवृत्ते, स्था० ३ ठा० २ उ० । अणुवतरहिते, ज्ञा०
१ श्रु० ८ अ० ।

णिव्वयण-निर्वचन-न० । निरुक्तौ, विशेष० । शब्दार्थकथने,
आ० म० १ अ० २ खण्ड । व्याकरणे, स्था० १० ठा० ।

णिव्वलिअ-देशी-जलधौते, प्रविगणिते, विघटिते च । दे०
ना० ४ वर्ग ४१ गाथा ।

णिव्वह-पिप्-धा० । पेषणे, “ पिपेर्णिव्वह-णिरिणास-णिरिण-
ज्ज-रोञ्ज-चट्ठा. ” ॥ ८ । ४ । १८५ ॥ इति पिपेर्णिव्वहाऽऽदेशः ।
‘णिव्वहइ ।’ पिनिष्टि । प्रा० ४ पाद । ‘ णिव्वहेपज्जा ।’ निर्वह-
येत्, असारतामापादयेत् । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

णिव्वहण-देशी-विवाहे, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

णिव्वा-विश्रम-वि-धम । धा० । विरामे, श्रमान्ते, स्वास्थ्ये,
“ विश्रमेणिव्वा ” ॥ ८ । ४ । ५९ ॥ इति चिपूर्वस्य श्रमधातोर्णि-
व्वाऽऽदेशः । ‘ णिव्वाइ ।’ पक्षे-‘ वीसमइ ।’ विश्राम्यति ।
प्रा० ४ पाद ।

णिव्वाघाडम-निर्व्याघातिम-त्रि० । व्याहनन व्याघातः पर्वताऽऽ-
दिस्खलनम्, तेन निर्वृत्त व्याघातिमम् । “ भावादिमन् ” ॥ ६ ।
४३१

४ । २१ ॥ इति इमन्प्रत्ययः । निर्व्याघातिम व्याघातान्निर्गतम् ।
स्वाभाविके, च० प्र० १८ पाहु० १ पाहु० । सू० प्र० ।

णिव्वाघाय-निर्व्याघात-अव्य० । व्याघातस्याज्ञावो निर्व्याघा-
तम् । व्याघाताज्ञावे, प्रज्ञा० २ पद । “ णिव्वाघाएण पन्नरसक-
म्मभूमीसु ।” प्रज्ञा० २ पद । धरणीधराऽऽदिभिः प्रतिहतत्वात्
(स्था० ६ ठा०) कटकुड्याऽऽद्यप्रतिहतत्वाद् व्याघातरहिते
केवलज्ञाने, औ० । दशा० ।

णिव्वाण-निर्वाण-न० । निर्वृतौ, विशेष० । उक्त० । पञ्चा० ।

आ० चू० । सूत्र० । आत्मस्वास्थ्ये, आ० चू० ४ अ० । आचा० ।
आव० । कर्मकृतधिकाररहितत्वे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
सकलसतापरहितत्वे, औ० । सर्वद्वन्द्वोपरतिभावे, सूत्र० १
श्रु० १ अ० १ उ० । सकलकर्मविरहजे सुखे, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । सकलकर्मकृते आत्मनिके सुखे, औ० । अशेषक-
र्मकृतरूपे (सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा०) मोक्षे, ध० २
अधि० । प्रश्न० । आतु० । सूत्र० । परमपदे, पो १५ विव० ।
घातिकर्मचतुष्टयरूपेण कर्मकृतेण केवलज्ञानावाप्तौ, सूत्र० १
श्रु० ११ अ० । मोक्षपदशेषे कर्मकृत्यरूपे ईषत्प्राग्गाराऽऽख्ये भू-
भागोपर्यवस्थितक्षेत्रखण्डे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मोक्षसिद्धि -

ते पव्वडए सोळं, पढासो आगच्छई जिणसयासं ।

वच्चापि ए वंदामी, वदित्ता पज्जुवासामि ॥ १९७२ ॥

सुगमा ॥ १९७२ ॥

ततः किमित्याह-

आजहो य जिणेणं, जाइजराभरणविप्पमुक्केणं ।

नामेण य गोत्तेण य, सव्वएणु सव्वदरिसीणं ॥ १९७३ ॥

तथैव ॥ १९७३ ॥

आभाष्य ततः किमुकोऽसावित्याह-

किं मन्ने एणेव्वाणं, अत्थी नत्थि सि संसओ तुज्ज १ ।

वेयपयाण य अत्थं, न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ १९७४ ॥

हे आयुष्मन् ! प्रज्ञासत्त्वमेव मन्यसे किं निर्वाणमस्ति, न वा?,
इति । अथ च सशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रवणनिबन्धन । तानि
चामूनि वेदपदानि-“ जरामर्यं वैतत्सर्यं यदग्निहोत्रम् ।” तथा-
‘ सैवा गुहा दुरवगाहा ।’ तथा-“ द्वे ब्रह्मणी परमपर च ।” तत्र
“ परसत्यं ज्ञानमनन्तरं ब्रह्मेति ” एतेषां चायमर्थस्तव चेतसि वर्त-
ते-यदेतदग्निहोत्रं तज्जरामर्यमेव यावज्जीव कर्तव्यमिति । अग्नि-
होत्रक्रिया च नूतनवधहेतुत्वाच्चलरूपा । सा च स्वर्गफलैव स्या-
न्नापवर्गफला । ‘ यावज्जीवम् ’ इति चोक्ते कालान्तरनास्ति, यत्राप-
वर्गहेतुभूतक्रियाऽन्तराऽऽस्मिन् । स्यात्तस्मात्साधनाज्ञावान्मोक्षा-
भावः । ततश्चेत्यादिकानि किल मोक्षाभावप्रतिपादकानि । शेषाणि
तु तदस्तित्वसूचकानि, यतो गुहाऽत्र मुक्तिरूपा, सा च ससारा-
भिनन्दिनां दुरवगाहा, दुःप्रवेशात् । तथा-परं ब्रह्म सत्यं मोक्षः,
अनन्तरं तु ब्रह्मज्ञानमिति ततो मोक्षास्तित्व नास्तित्वं च वेदपद-
प्रतिपादितमवगम्य तव सशयः । तत्रैषां वेदपदानामर्थं त्वं न
जानासि, यतस्तेषामयमर्थो वक्ष्यमाणलक्षण इति ॥ १९७४ ॥
युक्तिमपि ओक्षाभावप्रतिपादने प्रभासाध्यवसितां दूषयितुं
जगवान्प्रकटयितुमाह-

सच्चासि किं द।वस्स व, नासो निव्वाणमस्स जीवस्स १ ।

पुत्रस्वस्वयाऽरूपा, किं होज्ज व से सत्रोऽवत्था ? ॥१६७॥
मायुप्पन् । प्रभास । त्वमेव मन्यसे-किं ढोपस्येवास्य जीवस्य
नासो ध्वंस एव निर्वाणम् ? । यथाऽऽहुः सौगतविशेषाः केचित् ।

तद्यथा--

“दीपो यथा निवृत्तिमभ्युपेतो,
नैवावर्ति गच्छति नान्तरिकम् ।
दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्,
स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ १ ॥
जीवस्तथा निवृत्तिमभ्युपेतो,
नैवावर्ति गच्छति नान्तरिकम् ।
दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्,
क्लेशक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ २ ॥ इति ।
किं वा यथा जैनाः प्राऽऽहुः तथा निर्वाणं भवेत् ? किं तद्वित्याह-
सतो विद्यमानस्य जीवस्य विशिष्टा कान्तिद्वयस्था । कथं-
सूताः, रागद्वेषमदमोहजन्मजरारोगाऽऽदिदुःखक्षयरूपा । उक्तं च-
“ केवलसविदर्शन-रूपाः सर्वातिदुःखपरिमुक्ताः । मोदन्ते मुक्ति-
गताः, जीवाः क्लीणाऽऽन्तरारिगणाः ॥१॥ ” इति ॥१६७॥

प्रकारान्तरेणापि संशयकारणमाह--

अहवाऽनाऽत्तणओ, खस्स व किं कम्मजीवजोगस्स ? ।

अविओगाओ न जवे, संसारजाव एव ति ॥१६७६॥

अथवा त्वमेवं मन्यसे-नूनं संसाराभाव एव न जवेत् ।
कुतः ? , अवियोगाद्वियोगायोगात् । कस्य ? , कर्मजीवयोः
सयोगस्य । कुतः ? , अनादित्वात्, स्वस्येव । इह
यथोरनादिः सयोगस्तथोर्वियोगो नास्ति, यथा जीवाऽऽ-
काशयोः । अनादिश्च जीवकर्मणोः सयोगः । ततो वियोगानु-
पपत्तिः । ततश्च न संसाराभावः । तथा च सति कुतो मोक्षः ? ,
इति ॥ १६७६ ॥

अथ प्रत्यासत्तेरेवानन्तरोक्तस्यैव प्रतिविधा-
नमाह-

पक्खिज्ज पंक्खिओ इव, विओगमिह कम्मजीवजोगस्स ।

तमणाइणो वि कंचण-धाळण व णाणकिरियाहिं ॥१६७७॥

(अणाइणो वि ति) अनादेरपि जीवकर्मसयोगस्य (तमिति)
त्वं प्रतिपद्यस्व वियोगं, बन्धमोक्षवादे मयिरुक्त्वत् । कयोरि-
व यो वियोगः ? , काञ्चनधातुपापाण्योरिव । किं निर्हेतुक एव
जीवकर्मणोर्वियोगः ? , न, इत्याह-ज्ञानक्रियाभ्याम् । इदमुक्तं भव-
ति- नायमेकान्तो यदनादिसयोगो न भिद्यते, यतः काञ्चनधातु-
पापाण्योरनादिरपि संयोगोऽभ्यासिसंपर्केण विद्यत एव, तद्व-
जीवकर्मसयोगस्याऽपि सम्यग्ज्ञानक्रियाभ्यां वियोग म-
यिरुक्त्वत् त्वमपीह प्रतिपद्यस्वेति ॥ १६७७ ॥

अथ प्रकारान्तरेणाऽपि मोक्षाभावप्रतिपादकं प्रभा-
साजिप्रायं भगवान् प्रकटयितुमाह-

जं नारगाऽजावो, संसारो नारगाऽजिणो य ।

को जीरो तं मन्नासि, तन्नासे जीवनासो ति ॥१६७८॥

यद्यस्मान्नारकतिर्यगरामरभाव एव नारकाऽऽदित्वमेव संसार
दृश्यते, नान्यः, नारकाऽऽदिपर्यायभिन्नश्च कोऽन्यो जीवः ? , न
कोऽपीत्यर्थः । नारकाऽऽदिजावादन्यत्वेन कदाचिदपि जीवस्यानु-
पपन्नमिति भावः । ततस्तत्राशे नारकाऽऽदिभावरूपसंसारनाशे

जीवस्य स्वस्वरूपनाशात्सर्वथा नाश एव भवति, ततः कस्याऽ-
सौ मोक्षः ? । इति त्व मन्यसे ? ॥ १६७८ ॥

तदेतदयुक्तम् । कुतः ? , इत्याह-

न हि नारगाऽपज्जा-यमेत्तनामम्मि मच्चहा नासो ।

जीवद्वस्स मओ, मुदानासे व हेमस्स ॥१६७९॥

कम्मकओ संसारो, तन्नामे तस्स जुज्जण नासो ।

जीवत्तमकम्मकथं, तन्नासे तस्स को नासो ? ॥१६८०॥

नारकतिर्यगादिरूपेण यो जावः स जीवस्य पर्याय एव, न च
पर्यायमात्रनाशे पर्यायिणो जीवद्वयस्यापि सर्वथा नाशो मतः,
कथञ्चित्तु भवत्यपि । न हि मुद्राऽऽदिपर्यायमात्रनाशे हेमनः
सुवर्णस्य सर्वथा नाशो दृष्टः । ततो नारकाऽऽदिसंसारपर्याय-
निवृत्तौ मुक्तिपर्यायान्तरोत्पात्ते जीवस्य, मुद्रापर्यायनिवृत्तौ क-
र्णपूरपर्यायान्तरोत्पत्तिरिव सुवर्णस्य, न किञ्चिद्विरुध्यत इति ।
ननु यथा कर्मणो नाशे संसारो नश्यति, तथा तन्नाशे जीव-
त्वस्यापि नाशान्मोक्षाभावो भविष्यति ? एतदप्यसारम् । कुतः ? ,
इत्याह-(कम्मकओ इत्यादि) कर्मकृतः कर्मजनितः संसारः,
ततस्तन्नाशे कर्मनाशे तस्य संसारस्य नाशो युज्यत एव, कारणा-
जावे कार्याजावस्य सुप्रतीतत्वात् । जीवत्व पुनरनादिकालप्रवृ-
त्तत्वात्कर्मकृतं न जवत्यतस्तन्नाशे कर्मनाशे तस्य जीवस्य को
नाशः ? , न कश्चित् । कारणव्यापकयोरेव कार्यव्याप्यनिवर्तकत्वा-
त्, कर्म तु जीवस्य न कारणं, नापि व्यापकमिति भावः ।
॥ १६७९ ॥ १६८० ॥

इतश्च जीवो न विनश्यति; कुतः ? , इत्याह-

न विगागणुव्वंजा-दागासं पि व विणासधम्मो सो ।

इह नासिणो विगारो, दीसड्कुंजस्स वाऽवयवा ॥१६८१॥

न विनाशधर्मा जीव इति प्रतिज्ञा । विकारानुपपन्नमिति
हेतुः । इह यो विनाशी तस्य विकारो दृश्यते । यथा मुद्गराऽऽदिष्वस्तस्य
कुम्भस्य कपाललक्षणा अवयवाः, यस्त्वावि-
नाशी न तस्य विकारदर्शनम्, यथा आकाशस्येति । ततो
मुक्तस्य जीवस्य नित्यत्वान्नित्यो मोक्ष इति ॥ १६८१ ॥

स्यान्मतिः, तर्हि प्रतिकृणध्वंसो मोक्षो मा भूत्,-

काळान्तरविनाशी तु भविष्यति, कृतकत्वात्, घट-

वत् । तदयुक्तम्, घटप्रध्वंसाज्जावेनानै-

कान्तिकत्वादिति दर्शयन्नाह--

कालंतरनासी वा, घमो व्व कयगाडओ मई होज्जा ।

नो पच्चंसाभावो, जुवि तद्धम्मा वि जं निच्चो ॥१६८२॥

अत्र प्रेयं परिहार चाऽऽह-

अणुदाहरणमजावो, खरसिं पं पि व मई न तं जम्हा ।

कुंजविणासविसिद्धो, जावो चिय पोगगल्लमओ सो ॥१६८३॥

यद्वा-कृतकत्वं मोक्षस्याभ्युपगम्योक्तम्, इदानीं तदेव तस्य
नास्तीति सोदाहरणमुपदर्शयन्नाह-

किं वेगंतेण कथं, पोगगल्लमेत्तविलयम्मि जीवस्स ।

किं निव्वत्तियपाहियं, नभसो यदपेत्तविलयम्मि ॥१६८४॥

अनुमानान्पुनरपि मुक्तस्य नित्यत्वं साधयति-

दव्वामुत्तत्तणओ, मुत्तो निच्चो नभं व दधत्तया ।

नणु विभुयाइपसंगो, एवं सइ नाणुमाणाओ ॥१६८५॥

नित्यो मुक्ताऽऽत्मा, द्रव्यत्वे सत्यमूर्तत्वात्, (द्रव्यतय चि) यथा द्रव्यत्वे सत्यमूर्तत्वात् नभः । आह-नन्वनेन दृष्टान्तेन व्याप-
कत्वाऽऽद्यपि सिध्यति जीवस्य । तथाहि-विभुर्व्यापक सर्वगतो जीवः, द्रव्यत्वे सत्यमूर्तत्वात्, यथा नभः । तदेतन्न । कुतः ?
सर्वगतत्वबाधकानुमानसद्भावात् । तथाहि-त्वकपर्यन्तदेहमात्र-
व्यापको जीवः, नत्रैव तद्गुणोपलब्धेः, स्पर्शनवत्, इत्यनुमानाद्
बाध्यते सर्वगतत्व जीवस्य । एव " न बध्यते, नापि मुच्यते
जीवः, द्रव्यत्वे सत्यमूर्तत्वात्, नभोवद् " इत्याद्यपि दूषण, " द-
ध्यते पुण्यपापकर्मणा जीवः, दानहिंसाऽऽदिक्रियाणां सफलत्वा-
त्, कृष्यादिक्रियावत्, तथा विघटते सम्यगुपायात्कोऽपि जी-
वकर्मसयोगः, सयोगत्वात्, काञ्चनधातुपाषाणसंयोगवद् " इत्याद्यनुमानात्परिहर्तव्यमिति ॥ १६८५ ॥

अथवा-किमेकान्तेन यथाऽऽग्रहैर्मोक्षस्य नित्यत्वं साध्यते,
सर्वस्यापि वस्तुन परमार्थतो नित्यानित्यरूपत्वात् ? उक्तटा-
नुक्तकटपर्वायविशेषविवक्षामात्रेणैव हि ' केवलम् ' इत्यादिव्यप-
देश इति दर्शयन्नाह-

को वा निचगाहो, सर्वं चिय विभवभंगविष्मदयं ।

पञ्जायंतरमेत-प्यणादनिच्चाववपसो ॥ १६८६ ॥

अथ कथञ्चिदनित्यत्वेऽपि मोक्षस्य न किञ्चिद् नः कृत्यत इति
भावः । इह " कालान्तरनाली वा घडो व " इत्यादिगाथा ' प्रा-
गपि पृष्ठगणधरे बन्धमोक्षविचारे व्याख्याता एव । ततो यदिह
न व्याख्यात, तत्ततो (ग्रन्थतो)-ऽवगन्तव्यमिति ॥ १६८६ ॥

अथ प्रथमपक्षे यदुक्तम्- ' किं दीवस्स व नासो निष्वाण '
 (१६८५) इत्यादि । तत्रोत्तरमाह-

न य सर्वहा विणासो-ऽणलसस परिणामो पयस्मेव ।

कुंभसस कवाद्याण व, तहाविगारोवज्जंजाओ ॥ १६८७ ॥

न प्रदीपानलस्य सर्वथा सर्वप्रकारैर्विनाशः, परिणामत्वात्,
पयसो दुग्धस्येव । अथवा-यथा मुञ्जराऽऽद्याहतस्य कपालतया
परिणतस्य घटस्य, यथा, वा चूर्णिकृतानां कपालानाम् । कुनो
न सर्वथा विनाशः ? इत्याह-तथा तेन रूपान्तरप्रकारेण विका-
रस्य प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणोपलब्धमादिति ॥ १६८७ ॥

अथ प्रेर्य, परिहार चाऽऽह-

जड सर्वहा न नासो-ऽणलसस किं दीसए न सो सक्खं ?

परिणामसुहुमयाओ, जलयविगारंजणरज व ॥ १६८८ ॥

यदि सर्वथाऽनलस्य न नाशस्तर्हि विध्यातानन्तरं किमित्य-
सौ साक्षात्त इत्यते ? । अत्रोत्तरमाह-(परिणामेत्यादि) वि-
ध्याते प्रदीपेऽनन्तरमेव तामसपुञ्जलरूपो विकारः समुपपन्न्यत
एव, चिर चासौ पुरस्ताद्यत्रोपलभ्यते, तत्सूक्ष्मसूक्ष्मतरपरि-
णामजावात् । तथाहि-विशीर्यमाणस्य जलदस्यापि य कृ-
ष्णाभ्रपुञ्जलविकारः स परिणामसौक्ष्म्यान्नोपलभ्यते । तथाऽञ्ज-
नस्यापि पवनेन ह्रियमाणस्य यदुत्कृष्टरज चर्द्ध्यते, तदपि प-
रिणामसौक्ष्म्यान्नोपलभ्यते, न पुनरसत्वादिति ॥ १६८८ ॥

चित्ररूपश्च पुञ्जलपरिणाम इति दर्शयन्नाह-

होऊण इदियंतर-गज्जा पुणरिदियंतरगहणं ।

खंथा एंति न एंति य, पोगगत्रपरिणामया चित्ता ॥ १६८९ ॥

इह सुवर्णपत्रलवणसुएगीदरीतकीचित्रकगुणाऽऽद्यः स्कन्धा-
पूर्वामिन्द्रियान्तरग्राह्याश्चक्षुरादीन्द्रियविषया भूत्वा पुनर्द्रव्यहे-

प्रकालाऽऽदिसामान्यन्तर प्राप्य पुञ्जलपरिणामवैचित्र्या-
दिन्द्रियान्तरग्रहण स्पर्शनरसनाऽऽदीन्द्रियग्राह्यतामायान्ति ।
तथाहि-सुवर्णं पत्रीकृतं चक्षुर्ग्राह्यं भूत्वा शोधनार्थ-
मन्नौ प्रक्षिप्तं भस्मना मिलितं सत्स्पर्शनेन्द्रियग्राह्यता-
मेति, पुनः प्रयोगेण भस्मन पृथक् कृतं चक्षुर्विषयता-
मुपगच्छति । लवणसुएगीदरीतकीचित्रकगुणाऽऽद्योऽपि प्राक्
चक्षुरिन्द्रियग्राह्या भूत्वा पश्चात्सूपाऽऽद्यन्ते बह्वैषधसमुदाये च
काथचूर्णाववेहाऽऽदिपरिणामान्तरमापन्ना सन्तो रसनेन्द्रिय-
संवेद्या भवन्ति । कर्पूरकस्तूरिकाऽऽदीनामपि पुञ्जलाश्चक्षुर्ग्राह्या
अपि वायुना दूरमुपनीता घ्राणसंवेद्या भवन्ति । योजननवकासु
परतो गतास्तथाविध काञ्चित्सूक्ष्मपरिणाममापन्ना नैकस्याऽ-
पीन्द्रियस्य विषयतां प्रतिपद्यन्ते इति । अन्यथा दिशाऽन्याऽपि
पुञ्जलपरिणामता चित्रा भावनीयेति ॥ १६८९ ॥

अथास्यैव पुञ्जलपरिणामवैचित्र्यस्य प्रस्तुते योजनार्थमाह-

एगोदियगज्जा, जह वा दव्वादयो तहा गेया ।

होउं चक्खुगज्जा, घाणिदियगज्जयामेति ॥ १६९० ॥

वायुः स्पर्शनेन्द्रियस्यैव ग्राह्यः, रसो रसनस्यैव, गन्धो घ्राण-
स्यैव, रूपं चक्षुष एव, शब्दस्तु श्रोत्रस्यैव ग्राह्यः । तदेव यथा
वायवादयः पुञ्जला एकैकस्य प्रतिनियतस्येन्द्रियस्य ग्राह्या भू-
त्वा पश्चात्परिणामान्तरं किमप्यापन्ना इन्द्रियान्तरग्राह्या अपि
भवन्तीति स्वयमेव गम्यते । तथा प्रस्तुता अपि प्रदीपगता
आग्नेयाः पुञ्जलाश्चक्षुर्ग्राह्या भूत्वा पश्चाद्विध्याते तस्मिन् प्रदीपे
त एव तामसीजूनाः सन्तो घ्राणेन्द्रियग्राह्यतामुपयान्ति, तत्कि-
मुच्यते ? - " किं दीसए न सो सक्खं ति " (१६८८) । ननु घ्राणे-
न्द्रियेणोपलभ्यते एव विध्यातप्रदीपविकार इति ॥ १६९० ॥

यद्येव, ततः प्रस्तुते किमित्याह-

जह दीवो निष्वाणो, परिणामंतरमिओ तहा जीवो ।

भसइ परिनिष्वाणो, पत्तोऽणावाहपरिणाम ॥ १६९१ ॥

यथाऽनन्तरगेकस्वरूपपरिणामान्तरं प्राप्तं प्रदीपो ' निर्वाण '
 इत्युच्यते, तथा जीवोऽपि कर्मविरहितकेवलामूर्तजीवस्वरूपभा-
वलक्षणमवाधं परिणामान्तरं प्राप्तो निर्वाणो निर्वृत्तिं प्राप्त उ-
च्यते । तस्माद् दुःखाऽऽदिक्रियरूपा सतोऽवस्था निर्वाणमिति
स्थितम् ॥ १६९१ ॥

तर्हि शब्दाऽऽदिविषयोपभोगाज्जावाप्तिः सुख एवायमिति चेत् ।

नैवम् । कुतः ? इत्याह-

मुत्तस परं सौक्खं, णाणाणावाहओ जहा मुणिणो ।

तप्पम्मा पुण विरहा-दावरणाऽऽवाहहेऊणं ॥ १६९२ ॥

मुक्तस्य जन्तोः परं प्रकृष्टमकृत्रिमममिथ्याजिमानज स्वाभाविक
सुखमिति प्रतिज्ञा । (णाणाणावाहउं सि) ज्ञानप्रकर्षे सति ज-
न्मतराव्याधिमरणेष्टवियोगारतिशोककुत्पिपासाशीतोष्णकामक्रो-
धमदशाद्यवृत्तपारगद्वेषाचिन्तौत्सुक्याऽऽदिनि शेषावाधविर-
हितत्वादिति हेतुः । तथाविधप्रकृष्टमुनेरिव । यथोक्तावाधरहि-
तानि काष्ठादीन्यपि वर्तन्ते, परं तेषां ज्ञानाभावात् सुखम्, अत-
स्तद्व्यवच्छेदार्थं ज्ञानग्रहणम् । कथं पुनरसौ प्रकृष्टज्ञानवान्,
आवाधरहितश्च ? इत्याह-(तच्छमेत्यादि) तच्छर्मा प्रकृष्टज्ञानाना-
वाधवान् मुक्ताऽऽत्मा । कुतः ? विरहाद्-अभावात् । केषाम् ?
आवरणहेतूनामावाधहेतूनां च । एतद्वक्तुं भवति-क्षीणनि-

शेषाऽऽवरणत्वात् प्रकृष्टज्ञानवानसौ, वेदनीयकर्माऽऽदीनां च सर्वेषामप्याबाधहेतूनां सर्वथाऽपगमात्सर्वाऽऽबाधरहितोऽयमिति । प्रयोगः-स्वाभाविकेन स्वेन प्रकाशेन प्रकाशवान्मुक्ताऽऽत्मा, समस्तप्रकाशाऽऽवरणरहितत्वात्, तुहिनांशुवत् । तथा चाऽऽह-
“स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या ज्ञावशुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञान, तदावरणमभवत् ” ॥१॥ इति । तथा-अनावाधसुखो मुक्ताऽऽत्मा, समस्ताबाधहेतुरहितत्वात्, ज्वराऽऽद्यपगमे स्वच्छाऽऽतुरवत् । तथा चोक्तम्-“सव्याबाधाभावात्सर्वज्ञत्वाच्च भवति परमसुखी । व्यावाधाज्ञावोऽत्र, स्वच्छस्य ह्यस्य परमसुखम् ” ॥१॥ इति ॥ १६६२ ॥

अपरस्त्वाद-

मुक्तो करणाभावा-दक्षाणी खं व नानु विरुद्धोऽयं ।

जमजीवया वि पावऽ, एत्तो चिय भणऽ तन्नाम । १६६३ ।

नन्वज्ञानी मुक्ताऽऽत्मा, करणाभावाद्, आकाशवत् । अत्राऽऽचार्यः प्राऽऽह--ननु धर्मिस्वरूपविपरीतसाधनाद्विरुद्धोऽयं हेतुः । तथाहि-अनेनैतदपि सिध्यति-अजीवो मुक्ताऽऽत्मा, करणाभावात्, आकाशवत् । अत्र परः सोत्कर्षं जगति-(तन्नाम चि) नामैतदभ्यनुक्षायाम्-अस्त्वेतत्, न न किमपि क्ष्यते ? । न हि मुक्ताऽऽत्मनामजीवत्वेऽस्माक, किञ्चिन्नश्यति, येन हेतोर्विरुद्धता प्रेर्यमाणा शोभेत । अत्राऽऽह कश्चित्-ननु मुक्तस्याजीवत्वमार्हतानामप्यनिष्टमेव, तनश्चैतद् दूषणमाचार्येणाऽपि परिहर्तव्यमेव, यच्चाऽऽत्मनोऽपि दूषणसमापतति तत्कथं परस्यैवैकस्योद्भाष्यते ? । सत्यमेतत् । किन्तु परशक्तिपरीक्षार्थं प्रेर्यमाचार्यः कृतवान्, कदाचित्तोभाद् विगलितप्रतिज्ञः परोऽत्रापि प्रतिविधाने स्खलितस्तूष्णीं विदध्यात् । परमार्थतस्तु जीवस्याऽजीवत्व कदाचिदपि न प्रवत्येव ॥ १६६३ ॥

कुतः ? इत्याह-

दब्बाऽमुत्त सहा-वजाइओ तस्म दूरविपरीयं ।

न हि जञ्चंतरगमणं, जुत्त नजसो व्व जीवत्त ॥ १६६४ ॥

तस्य मुक्ताऽऽत्मनो हि यस्मात् कारणात् युक्तमिति सवन्धः । किं तत्र युक्तम् ? इत्याह-एकस्या जीवत्वलक्षणया जातेयं-जीवत्वलक्षण जात्यन्तरं तत्र गमनं जात्यन्तरगमनं, तत्र युक्तम् । कथञ्चुत जात्यन्तरम् ? इत्याह-दूरमत्यर्थं विपरीतं दूरविपरीतम् । कस्या दूरविपरीतम् ? इत्याह--(सहावजाइओ चि) जीवत्वलक्षणयाः स्वाभाविकी स्वभावभूता जातिः स्वभावजातिः, तस्याः । किंवत् या स्वभावजातिः ? इत्याह-उपमानप्रधानत्वान्निर्देशस्य, छव्याऽमूर्तत्ववदिति छव्यत्ववदमूर्तत्ववच्चेत्यर्थः । स्वभावजातेर्दूरविपरीतं सत् कस्य यथा किं न युक्तम् ? इत्याह-नभस इव जीवत्वम् । इदमत्र हृदयम्-छव्यत्वम्, अमूर्तत्व च जीवस्य तावत्स्वभावभूता जातिः, तस्याश्च यद् दूरविपरीतं जात्यन्तरमछव्यत्वम्, अमूर्तत्व च, तत्र गमनं तस्य कस्यामप्यवस्थायां न भवति । एव जीवत्वमपि जीवस्य स्वभावञ्चैव जानि, ततस्तस्या अपि स्वभावजातेयं दूरविपरीतमजीवत्वलक्षण जात्यन्तरं तत्र गमनं मुक्तावस्थायामपि तस्य न युज्यते । न ह्यजीवस्य सतो नजसः कदाचिदपि जीवत्वाप्राप्तिर्भवति । तस्मान्मुक्तो जीवो यथाऽऽख्य मूर्तश्च न भवति, तद्विपक्षस्वभावत्वात् ; एव जीवस्वाभाव्यादजीवोऽप्यसौ कदाचिदपि न भवति ; अन्यथा नज परमाणादीनामपि स्वस्वभावत्यगेन वैपरीत्याप्याऽतिप्रसङ्गादिति ।

अत्राऽऽह-यद्येवं, तर्हि यद्भवतैवोक्तम्-“अजीवो मुक्ताऽऽत्मा, करणाभावाद्, आकाशवद्” इति, तत्कथं नेतव्यम् ? । अत्रोच्यते-परस्य प्रसङ्गाऽऽपादनमेव तदस्माभिः कृतम्, नत्करणे च कारणमुक्तमेव, न पुनरनेन हेतुना मुक्तस्याजीवत्व सिध्यति, प्रतिबन्धाभावात् । तथाहि-यदि करणैर्जीवत्व कृतं प्रवेत्, यथा दहनेन धूम, व्यापकानि वा जीवत्वस्य करणानि यदि भवेयुः, यथा शिशपाया वृक्षत्वम्, तदा करणनिवृत्तौ भवेज्जीवत्वनिवृत्तिः, यथाऽऽश्विबृक्षत्वनिवृत्तौ धूमशिशपात्वयोः, न चैतदस्ति । जीवस्यानादिपारिणामिकभावरूपत्वेनाकृतकत्वात् । व्याप्यव्यापकभावोऽपीन्द्रियाणां शरीरेणैव सह युज्यते, उन्नयस्यापि पौद्गलिकत्वात्, न तु जीवत्वेन, जीवस्यामूर्तत्वेनात्यन्तं तद्विलक्षणत्वात् । तस्मात्करणनिवृत्तावप्यनिवृत्तमेव मुक्तस्य जीवत्वमिति ॥ १६६४ ॥

आह-यद्येवम्, ‘अज्ञानी मुक्ताऽऽत्मा, करणाभावाद्, आकाशवद्’ इत्यत्र धर्मिस्वरूपविपरीतसाधनाद् या हेतोर्विरुद्धतोद्भाविता, सा न भवद्भिरपि परिहृता, अतस्तत्रान्यन्किमप्युत्तरमुच्यतामित्याशङ्क्याऽऽह-

मुक्ताऽऽभावओ नो-वलच्छिमितिदियाई कुंजो व्व ।

उवलंजदाराणि उ, ताई जीवो तनुवलच्छा ॥ १६६५ ॥

तनुवरमे वि सरणओ, तव्वावारे वि नोवलंजाओ ।

इंदियजिओ आया, पंचगवक्खोवलच्छा वा ॥ १६६६ ॥

अनयोर्व्याख्या पूर्ववत्, केवलं प्रस्तुते ज्ञावार्थं उच्यते-यदीन्द्रियाण्युपलब्धिमन्ति भवेयुस्तदा तन्निवृत्तावप्युपलब्धिनिवृत्तिर्भवेत्, न चैतदस्ति, अन्वयव्यतिरेकाभ्यां जीवस्योपलब्धिमन्त्वनिश्चयादिति ॥ १६६५ ॥ १९६६ ॥

स्वभावचूतं च ज्ञान जीवस्य, इति कथं करणनिवृत्तौ मुक्तस्य तन्निवर्तत इति दर्शयन्नाह-

नाणरहिओ न जीवो, सरूवओऽणु व्व मुत्तिभावेणं ।

जं तेण विरुद्धमिदं, अत्थि य सो नाणरहिओ य । १६६७ ॥

यद्यस्माज्ज्ञानरहितो जीव कदाचिदपि न भवति, ज्ञानस्य तत्स्वरूपत्वात्, यथा मूर्तिज्ञानेन रहितोऽणुर्न भवति, तेन तस्मात्कारणाद्विरुद्धमेतद्-“अस्ति चासौ मुक्तो जीवः, अथ च स ज्ञानरहितः” इति । न हि स्वरूपस्याज्ञाने स्वरूपवतोऽवस्थानं युज्यते, तद्व्यतिरिक्तस्य तस्यासत्त्वात्, तथा चानन्तरमेवोक्तम्-“न हि जञ्चंतरगमणं, जुत्त नजसो व्व जीवत्त । ” (१६६४) इति ॥ १६६७ ॥

पराभिप्रायमाशङ्क्यैतदेव समर्थयन्नाह-

किह सो नाणसरूवो, नाण पच्चखाणुभूओ नियण ?

परदेहम्मि वि गज्जो, मपवित्तिनिवित्तिङ्गिगाओ । १६६८ ॥

ननु कथमसौ जीवो ज्ञानस्वरूप इति निश्चीयते ? । अत्रोत्तरमाह-नन्वित्यक्तमाया, ननु निजे देहे तावत्प्रत्यक्षानुभवादेव ज्ञानस्वरूपो जीव इति विज्ञायते, इन्द्रियव्यापारोपरमेऽपि तद्व्यापारोपलब्धार्थानुस्मरणात्, तद्व्यापारेऽपि चान्यमनस्कतायामनुपलब्धत्वात्, अदृष्टाश्रुतानामपि चार्थानां तथाविधकयोपशमपाटवात्कदाचिद् व्याख्यानावस्थायां चेतसि स्फुरणात् । एतच्च स्वसंवेदनसिद्धमपि भवतः प्रष्टव्यतां गतम् । तथा-

स जन्तुः परदेहेऽपि ज्ञानस्वरूपे एवेति ग्राह्यः । कुतः ? ,
तथाविधप्रवृत्तिनिवृत्तिविकल्पादिति ॥ १६९८ ॥

अपि च मुक्तावस्थानित्वाऽऽपादने महान् विपर्यासः;
कुतः ? , इत्याह-

सत्त्वाऽऽवरणावगमे, सो मुच्यरो भवेज्ज सूरौ व ।

नम्मयजावाभावा-दष्टाणित्तं न जुत्तं से ॥ १७०० ॥

सेन्द्रियो जन्तुर्देशतोऽप्यावरणकृते तावत्तारतम्येन ज्ञानयुक्त
एव भवति, यस्य त्वनीन्द्रियस्य सर्वमप्यावरण क्रीण, स नि शे-
षाऽऽवरणापगमे शुक्लतर एव भवति-सपुण्ड्रज्ञानप्रकाशयुक्त एव
भवतीत्यर्थः, यथा समस्ताभ्याऽऽवरणापगमे सम्पूर्णप्रकाशमय
सूर्यः, ततस्तन्मयभावस्य प्रकाशमयत्वस्य करणाभावेना-
भावाद्देतो. 'से' तस्य मुक्तस्य यदज्ञानित्वं प्रेर्यते ज्ञवता,
तत्र युक्तम्, आचारकाभावे तस्यैव प्रकर्षवतो ज्ञानप्रकाशस्य स-
द्भावादिति ॥ १६९९ ॥

तदेव सति किमिह स्थितम् ? , इत्याह-

एवं पगासमइओ, जीवो छिदावजासयत्ताओ ।

किंचिम्पेत्तं जासइ, छिदाऽऽवरणप्पईवो व ॥ १७०० ॥

सुबहुयतरं वियाणइ, मुत्तो सव्वप्पिहाणविगमाओ ।

अवणीयघरो व नरो, विगयाऽऽवरणप्पईवो व ॥ १७०१ ॥

तदेव सति सर्वदा प्रकाशमयः प्रकाशस्वभाव एव जीवः,
केवल ससार्यवस्थाया उद्यस्थः किञ्चिन्मात्रमवभासयति,
क्रीणाक्रीणाऽऽवरणच्छिदैरिन्द्रियच्छिदैश्चावभासनात्, सच्छि-
दकुटकुट्याऽऽद्यन्तरितप्रदीपवदिति । मुक्तस्तु मुक्तावस्थायां
प्राप्तो जीवः सुबहुतरं विजानाति-यदस्ति तत्सर्वं
प्रकाशयतीत्यर्थः, सर्वविधानविगमात्--सर्वाऽऽवरणकृया-
दित्यर्थः । अपनीतसमस्तगृहः पुरुष इव, विगतसम-
स्तकुटकुट्याऽऽद्यावरणप्रदीप इव वेति । यो हि सच्छिदाऽऽव-
रणान्तरितः स्तोकं प्रकाशयति, स नि शेषाऽऽवरणापगमे सु-
बद्धेव प्रकाशयति, न तु तस्य सर्वथा प्रकाशाभाव इति भावः ।
तस्मात् "मुत्तस्स पर सोक्ख, नाणाणावाइओ" (१६६२)
इत्यादि स्थितम् ॥ २००० ॥ २००१ ॥

अथाद्यापि मुक्तस्य सुखाभाव पश्यन् परः प्राऽऽह-

धुष्मापुष्पकयाइ, जं मुहडुक्खाई तेण तन्नासे ।

तन्नासाओ मुत्तो. निस्सुहडुक्खो जहाऽऽगासं ॥ १७०२ ॥

अहवा निस्सुहडुक्खो, नभ व देहिदियादभावाओ ।

आधारो देहो चिय, जं मुहडुक्खोवलप्पीणं ॥ २००३ ॥

पुण्यात्सुखमुपजायते, पापाश्च दुःखमिति भवतामपि सम्मत,
तेन तस्मात् तयोः पुण्यपापयोः कारणचूतयोर्नाशे सुखदुःख-
यो कार्यरूपयोर्नाशान्नि सुखदुःख एव मुक्ताऽऽत्मा प्राप्नोति, तत्-
कारणाज्जावात्, आकाशवदिति । अथवा नि सुखदुःखोऽसौ, देहे-
न्द्रियजावात्, न भवत्, यद् यस्माद्देह एव, तथेन्द्रियाणि च सुख-
दुःखोपलब्धीनामाधारो दृश्यते, न पुनर्देहाभावे सुखदुःखे दृ-
श्येते, नापीन्द्रियाभावे ज्ञान काप्युपपन्नयते । तत सिद्धस्य क-
थं तदभावात्तानि श्रद्धयन्ति ? , इति ॥ २००२ ॥ २००३ ॥

अत्रोत्तरमाह-

पुष्पफलं दुक्खं चिय, कम्मोदयओ फलं व पावस्स ।

नणु पावफले वि समं, पच्चक्खविरोहिया चेव ॥ १७०४ ॥
चक्रवर्तिपदलाभाऽऽदिक पुण्यफल निश्चयतो दुःखमेव, कर्मो-
दयजन्यत्वात्, नरकत्वाऽऽदिपापफलवत् । परः प्राऽऽह-ननु
पापफलेऽपि समानमिदम् । तथाहि-अत्रापि वक्तुं शक्यत एत-
त्-उक्त पापफल दुःखत्वेनाज्जित परमार्थतः सुखमेव, कर्मो-
दयजन्यत्वात्, पुण्यफलवत्, एव च वदतां प्रत्यक्षविरोधिता,
स्वसर्वेशसुखदुःखयोर्वैपरीत्येन सविशयभावादिति ॥ २००४ ॥

जगवानाह-

जत्तो चिय पच्चक्खं, सोम्म ! सुहं नत्तिय दुक्खमेवेदं ।

तप्पडियारविभत्तं, तो पुण्णफलं ति दुक्खं ति ॥ १७०५ ॥

सौम्य ! प्रभास ! यत एव दुःखे अनुभूयमाने कस्याप्यविप-
र्वस्तमते. सुखं प्रत्यक्षं नास्ति, सुखानुभवः स्वसंविदितो न वि-
द्यते, अत एवास्माभिरुच्यते-दुःखमेवेदम् इति, यत् किमप्यत्र
ससारचक्रे अक्चन्दनाङ्गनासंभोगाऽऽदिसमुत्थमपि विद्यते,
तत्सर्वं दुःखमेवेत्यर्थः । केवलं तस्याङ्गनासंभोगाऽऽदिविषयौ-
त्सुक्यजनितारतिरूपस्य दुःखस्य प्रतीकारोऽङ्गनासंभोगाऽऽदि-
कस्तत्प्रतीकारस्तेन तत्प्रतीकारेण दुःखमपि साद्विभक्तं मूढैर्भे-
देन व्यवस्थापितं तत्प्रतीकाररूप कामिनीसंभोगाऽऽदिकं
पामाकण्ड्यनाऽऽदिवत्सुखमध्यवसितम्, शूलाऽऽरोपणशूलशि-
रोवाधाऽऽदिव्याधिवन्धवधाऽऽदिजनितं तु दुःखमिति । रमणी-
संभोगचक्रवर्तिपदलाभाऽऽदि सुखं स्वसंविदितं दुःखमिति व-
दतां प्रत्यक्षविरोध इति चेत् । तदयुक्तम् । मोहमूढप्रत्यक्षत्वात्त-
स्य, तल्लभौत्सुक्यजनितारतिरूपदुःखप्रतीकाररूपत्वाद् दुःखे-
ऽपि तत्र सुखाध्यवसायः, पामाकण्ड्यनाऽऽपथ्याऽऽहारपरिभोगा-
ऽऽदिवत् ।

तथा चोक्तम्-

"नग्नः प्रेत इवाऽऽविष्टः, कणन्तीमुपगृह्यताम् ।

गाढाऽऽयासितसर्वाङ्गः, स सुखी रमते किल ॥ १ ॥

औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा,
किलइनाति सव्वपरिपालनवृत्तिरेव ।

नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय,

राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवाऽऽतपत्रम् ॥ २ ॥

भुक्ता श्रियः सकलकामदुष्टास्ततः किं ? ,
सप्रीणिताः प्रणयिनः स्वयमेवस्ततः किम् ? ।

दत्तं पदं शिरसि विद्विषता ततः किं ? ,

कल्पस्थितं तनुभृता तनुजिस्ततः किम् ? ॥ ३ ॥

इत्थं न किञ्चिदपि साधनसाध्यजातं,

स्वप्नेऽजालसदृशं परमार्थगूढम् ।

अत्यन्तनिर्वृतिकरं यदपेतवाद्यं,

तद् ब्रह्म वाञ्छन्तं जना यदि चेतनाऽस्ति ॥ ४ ॥ इत्यादिना ।

"पुष्पफलं ति दुक्खं ति ।" यत एवमुक्तप्रकारेण दु-
ःखेऽपि सुखाभिमानः, तस्मात्पुण्यफलमपि सर्वं तत्त्वतो दु-
ःखमेवेति ॥ २००५ ॥

एतदेव प्रपञ्चयति-

विसयसुहं दुक्खं चिय, दुक्खपडियारओ तिगिच्छ व ।

तं मुहमुवयाराओ, नो उवयारो विणा तच्चं ॥ १७०६ ॥

विषयसुखं तत्त्वतो दुःखमेव, दुःखप्रतीकाररूपत्वात्, कुष्ठगण्ठा-
शौरोगकाथपानच्छेदनदम्भनाऽऽदिविचिकित्सावत् । यद्य् लोकं

तत्र सुखव्यपदेशः प्रवर्त्तते, स उपचारात् । न चोपचारस्तथ्यं पारमार्थिकं विना कापि प्रवर्त्तते, माणवकाऽऽदौ सिद्धाऽऽद्युप-
चारवदिति ॥२००६॥

ततः किमित्याह-

तम्हा जं मुत्तमुहं, तं तच्चं दुक्खसंखएऽवस्सं ।

मुण्णिणोऽणावाहस्म व, शिप्पडियारप्पसूईओ ॥२००७॥

तस्माद्यन्मुक्तस्य सवन्धि तदेव सुखं तथ्यं निरुपचारितम् । कु-
तः ? स्वाभाविकत्वेन निष्प्रतीकाररूपस्य तस्य प्रसूतेरुपपत्तेः ।
कथम् ? अवश्यम् । क सति ? दुःखसङ्गये । सांसारिकं हि
सर्वं पुण्यफलमपि दुःखरूपतया समर्थितं, ततः पापफलम्,
इतरञ्च सर्वं दुःखमेवेहास्ति, नान्यत्, तच्च मुक्तस्य क्लीणम्, अत-
स्तत्सङ्गये अवश्यं तया यत् तस्य निष्प्रतीकार स्वाभाविकं
निरुपमं सुखमुत्पद्यते, तदेव तथ्यम् । कस्वेव ? विशिष्टज्ञानव-
तोऽनावाधस्य मुनेरिव ।

उक्तं च-

“ निजितमदमदनानां, वाक्कायमनोविकाररहितानाम् ।
विनिवृत्तपराशाना-मिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ” ॥१॥ इति ॥२००७॥

अथवा प्रकारान्तरेणापि मुक्तस्य तथ्यसुखसंभवमाह-

जह वा नाणमओऽयं, जीवो नाणोवघाऽ चावरणं ।

करणमणुगहकारिं, सव्वाऽऽवरणक्खए सुच्छी ॥२००८॥

तह सोक्खमओ जीवो, पावं तस्सोवघाऽयं नेयं ।

पुष्पमणुगहकारिं, सोक्खं सव्वक्खए सयद्धं ॥२००९॥

यथा वाऽनन्तज्ञानमयोऽसौ स्वरूपेण जीवः । तद्दीयज्ञानस्य
च मत्पावरणाऽऽदिकमावरणमुपघातकं मन्तव्यम् । करणानि
त्विन्द्रियाणि तज्ज्ञानस्य, सूर्याऽऽतपस्य तदाचारकमेघपटल-
च्छिद्राणीवोपकारकाणि । सर्वाऽऽवरणक्षये तु ज्ञानशुद्धिर्नि-
र्मलता सर्वथाऽवभासकत्वलक्षणं भवति । प्रकृतयोजनामा-
ह-तथा तेनैव प्रकारेण स्वरूपेण स्वाभाविकानन्तसौख्यमयो
जीवः, तस्य च सुखस्यैवोपघातकारकं पापकर्म विज्ञेयम् ।
पुण्यं त्वनुत्तरसुरपर्यन्तसुखफलं तस्य स्वाभाविकसुखस्या-
नुग्रहकारकम् । ततः सर्वाऽऽवरणापगमे प्रकृष्टज्ञानमिव स-
मस्तपुण्यपापक्षये सकलं परिपूर्णं निरुपचारितं निरुपमं स्वा-
भाविकमनन्तं सुखं भवति सिद्धस्येति ॥ २००८ ॥ २००९ ॥

अन्येन वा प्रकारेण मुक्तस्य तस्य सुखसम्भवमाह-

जह वा कम्मक्खयओ, सो सिच्छाऽपरिणई लभइ ।

तह संसाराईयं, पावऽ ततो चिय मुहं ति ॥ २०१० ॥

यथा वा सकलकर्मक्यादसौ मुक्ताऽत्मा सिद्धत्वाऽऽदिपरिण-
तिं व्रभते, तत एव सकलकर्मक्यात् संसारातीतं वैषयि-
कसुखाद्विलक्षणस्वरूपं निरुपमं तथ्यं सुखं प्राप्नोति । एतेन
यदुक्तम्-“ क्लीणपुण्यपापत्वेन कारणान्नावाञ्चि सुखदुःखो
मुक्ताऽऽत्मा, म्योभवत् ” इत्येतदपि प्रत्युक्तं द्रष्टव्यम्, ‘ कारण-
भावात् ’ इत्यस्य हेतोरसिद्धत्वात्, सकलकर्मक्षयनक्षणकारण-
जन्यत्वेन सिद्धसुखस्य सकारणत्वादिति ॥ २०१० ॥

यदुक्तम्-“ आधारे देहो च्चिय, जं सुदुक्खोवल्लकीणं ”
(२००३) इति; तत्राऽऽह-

सायाऽसायं दुक्खं, तन्विरहम्मि य मुहं जओ तेणं ।

देहिंदिएसु दुक्खं, सोक्खं देहिंदियाभावे ॥ २०११ ॥

ननु यत्पुण्यफलं सात सुखतया लोकव्यवहारनो रूढं, त-
त्सर्वं दुःखमेवेत्यनन्तरमेव समर्थितम् । असातं तु पापफल-
त्वाग्निर्विधादं दुःखमेव । एवं च सति सर्वं दुःखमेवास्ति सं-
सारे, न सुखम् । तच्च दुःखं सिद्धस्य सर्वथा क्लीणम् । अत-
स्तद्विरहे यद्यस्मात्सिद्धस्य स्वाभाविकं, निरुपमम्, अनन्तं च यु-
क्तिसिद्धमेव सुखं, तेन तस्मात्कारणात् पारिशेष्यन्यायात् सं-
सारिणामेव जीवानां देहेन्द्रियेष्वधारभूतेषु यथोक्तस्वरूपं
दुःखम्, सुखं तु देहेन्द्रियाणां पव, सिद्धस्य क्लीणनिःशेषसुख-
दुःखत्वेन तस्य तत्र युक्तिसिद्धत्वादिति ॥ २०११ ॥

अथवा देहेन्द्रियाभावे सुखाभावलक्षणो दोषस्तस्य प्रवतु ब’,
किमित्याह-

जो वा देहिंदियजं, मुहमिच्छऽ तं पमुच दोसोऽयं ।

संसाराईयमिदं, धम्मंतरमेव सिद्धिसुहं ॥ २०१२ ॥

यो वा कश्चित् संसारजिनन्दी मोहमूढः परमार्थादर्शी विषया-
मिषमात्रगृहो देहेन्द्रियजमेव सुखं मन्यते, न तु सिद्धिसुखं,
तस्य तेन स्वप्नेऽप्यदर्शनात्, तस्य चादिनः संसारविपके मोक्षे
प्रमाणतः साधिते सति “ नि सुखं, सिद्धं, देहेन्द्रियाभावात् ”
इत्ययं दोषो भवेत्, न त्वस्माकं संसारातीतं पुण्यपापफल-
सुखदुःखाभ्यां सर्वथा विलक्षणं धर्मान्तरभूतमेवानुपममक्षयं
निरुपचारितं सिद्धिसुखमिच्छतामिति ॥ २०१२ ॥

अत्र प्रेर्यमाशङ्क्य परिहरन्माह-

कह नणु मेयं ति मई, नाणाणावाहउ चि नणु जणियं ।

तदण्णिवं णाणं पि य, चैयणधम्मो चि रागो व्व ॥२०१३॥

अत्रैवंभूता मतिः परस्य भवेत्-नन्विच्छन्ति भवन्तः सि-
द्धस्य यथोक्तं सुखं, किन्तु नेच्छामात्रतो वस्तुसिद्धिः, अपि तु
प्रमाणतः; ततो येन प्रमाणेन तत्सिद्ध्यति तद्वक्तव्यम् । अनु-
मानेन तदनुमीयत इति चेत्, तर्हि केनानुमानेन तदनुमेयम्-
अनुमीयत इत्यर्थः ? इत्याह-“ नाणाणावाहउ चि नणु भणियं
ति । ” ननु भणितमत्रार्थं प्रागनुमानं सिद्धस्य प्रकृष्टं सुखं, ज्ञा-
नत्वे सत्यनावाधत्वाद्, मुनिवदिनि । पुनरपि परः प्राऽऽह-य-
द्येवं तर्ह्यनित्यं सुखं ज्ञानं च सिद्धस्य, चेतनधर्मत्वात्, रागव-
दिति ॥ २०१३ ॥

अथवा देत्वन्तरमाह-

कयगाइभावओ वा, नाऽऽवरणाऽऽवाहकारणाजावा ।

उप्पायट्ठिज्जंग-स्सहावओ वा न दोसोऽयं ॥२०१४॥

अथवाऽनित्ये सिद्धस्य सुखज्ञाने, तप प्रभृतिकष्टानुष्ठानेन
क्रियमाणत्वात्, आदिशब्दाद्भूतप्रादुर्भावात्, घटवदिति ।
अत्रोत्तरमाह-“ नावरणेत्यादि । ” न सिद्धस्यानित्ये ज्ञानसुखे ।
कुतः ? आवरणं चाऽऽवायश्चाऽऽवरणाऽऽवाधौ, तयोः कारणं
हेतुस्तस्याजावात्, आकाशवदिति । इदमुक्तमभवति-सिद्धस्य
ज्ञानं सुखं च यद्यपगच्छेत् तदा स्यादनित्यम्, अपगमश्च ज्ञा-
नस्याऽऽवरणोदयात्, सुखस्य त्वाधाहेतुचृतादसातवेदनीयो-
दयाऽऽदिकारणाद्भवेत्, आवरणवेदनीयाऽऽदीनि च मिथ्यात्वा-
ऽऽदिभिर्वैयर्थ्यहेतुभिर्विध्यन्ते, ते च सिद्धस्य न विद्यन्ते, अतस्तद-
भावाद् नाऽऽवरणाऽऽवाधाकारणसद्भावः, तदजावाच्च न सिद्धस्य

ज्ञानसुखापगम, तदसत्त्वे च तयोः सदाऽवस्थितत्वात् कथमनित्यत्वम् ? । न च चेतनधर्माः सर्वेऽप्यनित्या प्रवृत्तिः, जीवगतद्रव्यत्वामूर्तत्वाऽऽदिज्ञिर्व्यभिचारात् । 'ततश्च चेतनधर्मत्वात्' इत्यनैकान्तिको हेतुः; तथा -कृतकत्वाऽऽदिरप्यनैकान्तिकः, घटप्रभवसाभावेन व्यभिचारात् । अस्मिन्साध्यम्, सिद्धस्य ज्ञानसुखयोः स्वाभाविकत्वेन कृतकत्वाऽऽद्ययोगात् । आवरणाऽऽन्नाधारणाभावेन च तत्तिरोज्ञावमात्रमेव निवर्तते, न पुनस्ते क्रियेते, घटाऽऽदिवत्, नाप्यभूते प्रादुर्भवतः, विद्युदादिवत्, येन तयोरनित्यत्वं स्यात् । न हि घनपटलापगमे चन्द्रज्योत्स्नायाः सूर्यप्रभाया वा तिरोज्ञावमात्रनिवृत्तौ कृतकत्वम्, अनृतप्रादुर्भावो वा वक्तुं युज्यत इति ।

अथ तेनाऽऽविर्भूतेन विशिष्टेन रूपेण कृतकत्वादनित्ये सिद्धस्य ज्ञानसुखे, प्रतिक्षणं च पर्यायरूपतया ज्ञेयविनाशे ज्ञानस्य विनाशात्, सुखस्यापि प्रतिसमयं परापररूपेण परिणामादे-तयोरनित्यत्वमुच्यते, तर्हि सिद्धसाध्यतेति दर्शयति--“उपपाय-द्विह” इत्यादि । इत्थमात्माऽऽकाशघटाऽऽदिरूपस्य सर्वस्यापि घस्तुस्तोमस्य स्थित्युत्पादप्रलयस्वाभाव्याज्युपगमात्सिद्धसु-खज्ञानयोरपि कथञ्चिदनित्यत्वाद् नायं तदनित्यत्वाऽऽपत्ति-लक्षणोऽस्माकं दोष इति ॥ २०१४ ॥

तदेव जीवस्य सदवस्थालक्षणं निर्वाण, निवृत्तस्य च निरु-
पमसुखसद्भाव युक्तितः प्रसाध्य चेदोक्तद्वारेणापि
तत्साधनार्थमाह-

न ह वै सशरीरस्त, पियऽपियावहतिरेवमादि व जं ।
तदमोक्त्वे नासम्मि व, सोक्त्वा ज्ञावम्मि व न जुत्तं ॥ २०१५ ॥

“न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपदतिरस्ति ।” “अश-
रीर वा वसन्त प्रियाप्रिये न स्पृशत” इति च यद्वेदोक्त, तद-
प्यमोक्ते मोक्षाभावे-जीवकर्मणोर्वियोगेऽनज्युपगम्यमाने इत्यर्थः ।
तथा-“मनिरपि न प्रज्ञायते” इति वचनाद् मुक्तावस्थायां सर्वथा
नाशे वा जीवस्याऽज्युपगम्यमाने, सत्त्वे वा मुक्ताऽऽत्मन सुखा-
भाव इत्यमाणे न युक्तः प्राप्नोति-अज्युपगमविरोधस्तत्वेत्य-
र्थः । अनेन हि वाक्येन किञ्च यथोक्तो मोक्षः, मुक्तौ च नि-
ष्कर्मणो जीवस्य सत्त्वं, निरुपमसुखं च तस्य, एतानि त्रीण्यपि
अभ्युपगम्यन्ते । एतच्च पुरस्ताद्व्यकीकृतिरूपेण । ततोऽस्य त्रि-
तयस्य निषेधः कुर्वतस्तत्राज्युपगमविरोध इति भावः ॥ २०१५ ॥

अत्राऽऽद्यन्तपक्षौ परिहृत्य मध्यगत जीवनाशपक्षसज्जविन-
मज्युपगमविरोध परिहर्तुं तावत्परः प्राऽऽह-

नटो असरीरो चिय, सुहृद्वखाइं पियऽपिआइं च ।
ताइं न फुसंति नटं, फुडमसरीरं ति को दोमो ॥ २०१६ ॥

“न ह वै” इत्यादिवेदवाक्यस्य किञ्च परोऽमुमर्थं मन्यते-
शरीरं सर्वनाशेन नष्टं खगविषाणकल्प एवाच्यते, तमेवच-
तमशरीरं नष्टं प्रियाप्रिये सुखदुःखे यत्र स्पृशतः, तत्स्फुटमेव
बुध्यत एवेदम्, नष्टस्य सुखदुःखस्पर्शायोगात्, अशरीरशब्देन
च जीवनाशाभिधानात् । एवचूते चास्य वाक्यस्यार्थं मुमुक्षोर्जी-
वस्य निर्वाणप्रदीपस्येव सर्वनाशमभ्युपगच्छतां कोऽस्माकम-
भ्युपगमविरोधलक्षणो दोषः ? , न कश्चिदधीति पराजिप्राय इ-
ति ॥ २०१६ ॥

अत्र प्रभासस्य भगवान् बोधान्यधात्वमवगम्य, एतेषां चेद-
पदानां यथाऽवस्थितमर्थं व्याचिख्यासुराह-

वेयपयाण य अत्थं, न सुहु जाणसि इमाणं तं सुणसु ।
असरीरव्वणसो, अधणो व्व सओ निसेहाओ ॥ २०१७ ॥
न निसेहओ य अन्न-म्मि तव्विहे चव पच्चओ जेण ।
तेणासरीरगहणे, जुत्तो जीवो न खरसिंगं ॥ २०१८ ॥

आयुष्मन् ! प्रभास ! न केवलं युक्तिः, वेदपदानाममीषामर्थं
च त्वं सुष्ठु न जानासि, ततस्तं शृणु--“न ह वै” इत्यादि-
पूर्वार्थं सुगमत्वाद्वा गाथाद्वये न व्याख्यात, तदपि सुखे-
प्रतिपत्त्यर्थं व्याख्यायते--“न” इति निपातो निषेधार्थः ।
‘ह वै’ इत्येतदपि निपातद्वयं हिशब्दार्थत्वाद्यस्मादर्थः । सह
शरीरेण वर्त्तत इति सशरीरो जीवस्तस्य सशरीरस्येत्यत्र
एवकारो द्रष्टव्यः । ततश्चायमर्थः-यस्मात् सशरीरस्य जी-
वस्य प्रियाप्रिययोः सुखदुःखयोरपदतिर्विधातोऽन्तरं नास्ति,
न त्वशरीरस्य ; तस्मादशरीरं शरीररहितं मुक्त्यवस्थायां व-
सन्तं लोकान्तास्थितं जीव प्रियाप्रिये सुखदुःखे न स्पृशतः ।
इदमुक्तं भवति-यावदयं जीव सशरीरः, तावत् सुखेन दुःखे-
न वा अन्यतरेण कदाचिदपि न मुच्यते । अशरीरस्त्वसौ
क्षीणवेदनीयत्वात् सुखदुःखाभ्यां कदाचिदपि न स्पृश्यत इति ।
एवभूते चास्य वाक्यस्यार्थं सति योऽयमशरीरव्यपदेशः, असौ
सत एव विद्यमानस्यैव जीवस्य मुक्त्यवस्थायां विधीयते, न तु
सर्वथा नष्टस्य । कुत ? , इत्याह-निषेधात्, इह यो यस्य निषेधः
स तस्य सत एव विधीयते, न त्वसतः, यथाऽध्वन इति, अत्र सत
एव देवदत्तस्य धननिषेधो विधीयते, न त्वसतः खरविषाणस्य ।
आह--न विद्यते शरीरं यस्येत्येव निषेधादन्यपदार्थं जीव
एव कथं प्रतीयते ? , इत्याह--“न निसेहओ य” इत्यादि व्या-
ख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेः पर्युदासवृत्तिना नञा निषेधो नञ्-
निषेधस्तस्मान्ननिषेधात् कारणात् सशरीरादन्यस्मिन्तद्विध
एव शरीरसदृशे कस्मिन्निषेधपदार्थे संप्रत्ययो विज्ञेयः, यथा
“न ब्राह्मणोऽब्राह्मणः” इत्युक्ते ब्राह्मणसदृशं कृत्रियाऽऽदिरेष
गम्यते, न तु तुच्छरूपो भावः । उक्तं च--“न निवयुक्तमन्यस-
दृशाधिकरणे लोके तथाहर्धगतिः” इति । इह च शरीरस-
दृशोऽशरीरो जीव एव गम्यते, द्वयोरप्युपयोगरूपत्वेन सह-
शत्वात् । न चेदं शरीरं सादृश्यवाचकं, तस्य जीवेन सह
क्षीरनीरन्यायतो लोलीभूतत्वेनैकत्वादिति । तदेव येन यस्मा-
त् कारणात् न निषेधादन्यस्मिन्तद्विध एवाव्यपदार्थं सम्प्र-
त्ययो भवति, तेन तस्मात्कारणात्, ‘अशरीरं वा वसन्तम्’
इत्यत्राशरीरग्रहणे जीव एवाशरीरो युज्यते, न तु खरविषाणं
तुच्छरूपोऽभाव इत्यर्थः । तदेवमशरीरमिति व्याख्यातम् ।
॥ २०१७ ॥ २०१८ ॥

इदानीं “वा वसन्तम्” इत्येतद्व्याचिख्यासुराह-

जं व वसंतं संतं, तमाह वासदओ सदेहं पि ।

न फुसेज्ज वीपरागं, जोगिणमिद्वेयरविसेसा ॥ २०१९ ॥

यस्मात्वाशरीरं, कथंभूतम् ? , वसन्तं लोकाग्रे निवसन्तं, ति-
ष्ठन्तमिति यावत् । अनेन वसनविशेषणं तमशरीरशब्दवाच्यम-
र्थं सन्तं विद्यमानमाह, न त्वसद्भूतं, वसनस्य सत्कर्मत्वात् ।
तस्मात्कथं जीवनाशरूपं निर्वाणं स्यात् ? , न केवलमशरीरमुक्तं,

किं तु वाशब्दात् सदेहमपि सशरीरमपि वीतराग क्रीणोपशम-
मोहयोगिनं परमसमाधिमन्त भवस्थमपि न स्पृशेयुः । के ?
इष्टेतरविशेषाः, सुखदुःखभेदा इत्यर्थः ॥ २०१६ ॥

प्रकारान्तरेणापि “वाव सन्तम्” इत्येतद्व्याचिख्यासुराह-
वाव त्ति वा निवाओ, वासदत्थो जवंतमिह संतं ।

बुज्झाऽव त्ति व संतं, नाणाडविमिद्वमहवाऽह ॥ २०२० ॥

वा इत्यथवा-‘वाव’ इत्यय शब्दो निपातः, स च वाशब्दा-
र्थः । न तश्चाशरीरं सन्तं जवन्तं मुक्तौ विद्यमानं जीवं प्रियाप्रिये
न स्पृशत, वाशब्दात् सशरीरमपि वीतरागं न ते स्पृशत । य-
दि वा वसन्तमित्यन्यथा व्याख्यायते-“बुज्झाऽव त्ति वेत्या-
दि” । ‘वा’ इत्यथवाऽयमर्थः । “वाव संतं ति ।” रक्षण-
गतिप्रीत्यादिष्वेकोनविंशतावर्षेष्ववधातुः पठ्यते । गत्यर्थाश्च
धातवो ज्ञानार्था अपि भवन्ति । ततश्चाह-विनेय ! त्वमेवं बु-
ध्यस्व । किं तदित्याह-अशरीरं सन्तं मुक्तवस्थायां विद्यमानं
जीवम्, अथवा ज्ञानाऽऽदिभिर्गुणैर्विशिष्टं सन्तमित्याह-मूने,
प्रियाप्रिये न स्पृशतः । वाशब्दात् सशरीरमपि वीतरागमिति
तथैवेति ॥ २०२० ॥

आह-नन्वेवमक्षरकुट्या मयाऽपि स्वाभिप्रायसिद्धये

व्याख्यानान्तरं कर्तुं पार्यत एव, न हीय भव-

तैव केवलेन क्रेण्या प्रदीता, इत्यभिप्रा-

यवतः परस्य मतमाशङ्क्य प-

रिहरन्नाह-

न वसंतं अवसंतं, ति वा मई नासरीरगहणाओ ।

फुसणाविसेसणं पि य, जओ मयं संतविसयं ति ॥ २०२१ ॥

“अशरीर वाऽवसन्तं” इत्यत्र लुप्तस्य अकारस्य दर्शनात्
न वसन्तमवसन्तं क्वाप्यतिष्ठन्तमिति व्याख्यानतो नास्ति मु-
क्यवस्थायां जीव, क्वाप्यवसनात्, अस्त्वादेव च नामु प्रिया-
प्रिये स्पृशत इति परस्य मनिर्भवेत् । तदेतन्न । कुत ? इत्याह-
अशरीरग्रहणात् । एतदुक्तं भवति-न विद्यते शरीरं यस्येत्यत्र
पर्युद्धाननिषेधात् पूर्वोक्तयुक्त्या मुक्तवस्थायामशरीरो जीवो
गम्यते, इत्यतोऽत्राऽकारप्रत्येयव्याख्यानं कर्तुं न पार्यते, अश-
रीरग्रहणान्मुक्तौ जीवसिद्धेः । किञ्च-“प्रियाप्रिये न स्पृशत ”
इति यदशरीरस्य स्पृशनाविशेषणं, तदपि यस्मात् सच्चिपयमेव
मतं, तस्मान्न मुक्तौ जीवस्याभावः । यदि ह्यशरीरशब्दस्य जी-
वानावो वाच्ये स्यात्तदा तं प्रियाप्रिये न स्पृशत इति विशे-
षणमनर्थकं स्यात् । न हि “बन्ध्यापुत्र प्रियाप्रिये न स्पृशत.”
इति विशेष्यमाण विराजते । तस्मान्मुक्तवस्थो जीव एवाश-
रीरशब्दवाच्य, न पुनस्तद्वाच । ततो नाकारप्रत्येयव्याख्यानं
युज्यत इति । तदेवम् “अशरीरं वा वसन्तम्” इत्यनेन जीवका-
र्मणशरीरवियोगलक्षणस्य मोक्षस्य मुक्तजीवसत्त्वस्य चाभि-
धानात्तन्निषेधं कुर्वन्तस्तवाभ्युपगमविरोध एवेति ॥ २०२१ ॥

एवमपि मुक्तस्य सुखाभावलक्षणं तृतीयपक्षमप्रतिविहितमे-
वोत्पद्यन् परः प्राऽऽह-

एवं पि होज्ज मुत्तो, निस्सुहङ्गुखत्तणं तु तदवत्थं ।

वं नो पियऽपियाडं, जम्हा पुण्णेरकयाडं ॥ २०२२ ॥

नाणावाहत्तणओ, न फुमंति वीयरगदोसस्म ।

तस्स पियमपियं वा, मुत्तमुहं को पसंगोऽत्य ? ॥ २०२३ ॥

पवमप्युक्तप्रकारेण मुक्तो जीवो भवेदित्यकामैरज्युपगतम-
स्माभिः, तथा च सति जीवस्य कर्मवियोगलक्षणो मोक्षः, तत्र
जीवसत्त्वं च सिद्धम् । यत्तु निःसुखदुःखत्वं सिद्धस्य मया प्रेरि-
तं, तत् “प्रियाप्रिये अशरीरं न स्पृशतः” इति वचनात् तदव-
स्थमेव । अत्रोत्तरमाह-तदेतन्न, यस्मात्पुण्यपापकर्मजनिते एव
जीवानां प्रियाप्रिये सांसारिकसुखदुःखे जवत, ते च त क्रीण-
नि शेषपुण्यपापकर्माण सकलसंसारार्णवपारप्राप्तं मुक्ताऽऽत्मानं
न स्पृशत इत्युत्तरगाथायां सबन्धः । न चैतावता तस्य नि सुख-
त्वमिति स्वयमेव रूप्यम् । कुतः ? इत्याह-(नाणेत्यादि)ज्ञानत्वे
सत्यनावाधरूपत्वादित्यर्थः । यच्च तद् मुक्तस्य सुखं मुक्तसुखं
स्वाभाविकं निष्प्रतीकार निरुपमं च । “मुत्तस्स पर सोक्ख,णा-
णावाहओ जहा मुण्णिणो” (१९९२) इत्यादिना प्रागेव सा-
धितं, न तस्य वीतरागद्वेषस्य मुक्ताऽऽत्मनो न प्रियं न पुण्यजनि-
तं सुखं भण्यते, न चाप्रियं न पापजनितं दुःखं भण्यते, किं त्वे-
ताभ्यां सर्वथा विलक्षणम्, अकर्मजनितत्वेन स्वाभाविकत्वा-
त्, निष्प्रतीकाररूपत्वात्, निरुपमत्वात्, अप्रतिपातित्वाच्चेति ।

अथ “को पसंगोऽत्य त्ति” “अशरीरं प्रियाप्रिये न स्पृशत.”
इत्युक्ते कोऽत्र मुक्ताऽऽत्मनि मुक्तसुखाभावप्रसङ्गः, न कश्चिदित्य-
र्थः । पुण्यपापजनितप्रियाप्रिययोरजावे तस्य सुतगमेव भावात् ।
तस्मात् “न ह वै सशरीरस्य” इत्यादिवेदपदैर्यथोक्तनीत्या जीव-
कर्मणशरीरविरहितक्षणे मोक्षः, मुक्तावस्थस्य च जीवस्य सत्त्व-
म्, तथा “अशरीरं प्रियाप्रिये न स्पृशतः” इत्यतोऽपि वचनात्
पुण्यपापक्षयसमुत्थं स्वाभाविकम्, अप्रतिपाति सुखं चास्व इत्ये-
तत् त्रितयं सिद्धम् । अत एतदनभ्युपगच्छतस्तवाभ्युपगमविरोध
इति स्थितम् । यदपि-“जरामयं वैतत् सर्वं यदग्निहोत्रम्”
इत्येतस्माद्वाक्यान्मोक्षहेतुक्रियाऽऽरम्भयोग्यकालाभावान्मोक्षा-
भाव शङ्कसे । तदप्युक्तम्, तदर्थपरिज्ञानात् । तस्य ह्ययमर्थः-
यदेतदग्निहोत्रं तस्मावजीवं सर्वमपि कालं कर्त्तव्यं, वाशब्दात्
मुमुक्षुर्जिर्मोक्षहेतुभूतमप्यनुष्ठानं विधेयमिति । इत्येव वेदपदोक्त-
द्वारेण युक्तिभिश्च प्रसाधितो मोक्षः । विन्नश्च प्रज्ञासस्य तत्स-
शयः ॥ २०२२ ॥ २०२३ ॥

ततः किं कृतवानसावित्याह-

छिन्नम्मि संसयम्मी, जिणेण जरमणविप्पमुक्केण ।

सो ममणो पव्वडओ, तिहि ओसइखंदिगसएहिं ॥ २०२४ ॥

व्याख्या पूर्ववदिति ॥ २०२४ ॥ विशेषः । सिद्धसुखे, कर्म० ५ कर्म० ।
(स्त्रीनिर्वाणचर्चा, प्रकीर्णकवार्ताश्च ‘मोक्ष’ शब्दे सप्रा-
हिष्यन्ते) विद्यापने, आ० ४ अ० । (तीर्थकृतां निर्वाणं
‘तित्थयर’ शब्दे वक्ष्यते) निर्वाणप्रधानैककारणत्वाभिर्वाणम् ।
प्राणातिपातनिवृत्तौ, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । दुःखकथने, दे०
ना० ४ वर्ग ३३ गाथा ।

शिव्याणंग-निर्वाणाद्ग-न० । मुक्तिकारणे, पञ्चा० १६ वि० ।

शिव्याणगमणकाद-निर्वाणगमनकाद-पु० । मोक्षगमनप्रत्या-
सन्नसमये, दर्श० ४ तत्त्व ।

शिव्याणगमणपञ्चवसाणफल-निर्वाणगमनपर्यवसानफल-

त्रि० । निर्वाणगमन मुक्तिप्राप्ति पर्यवसाने आनुपद्विकसुरमनु-
जसुखानुभवपर्यन्ते फलं यस्यासौ निर्वाणगमनपर्यवसानफ-
लः । पा० । निर्वाणगमन मोक्षगमनमेव पर्यवसानं परमार्थ-
रूप फलं यस्य स तथा । मोक्षहेतौ, घ० । “असप्पिहिस-

चयस्स शिव्वाणगमणपञ्चवसाणफलस्स इमस्स धम्मस्स । ”
ध० २ अधि० ।

शिव्वाणगमण-निर्वाणनगर-न० । निर्वाणपुरे, द० प० । “ ध-
म्म जिणपसुत्त, सम्मभिण सद्दहामि तिविहेण । तसथावरचू-
अद्विय, पय निव्वाणनगरस्स ॥ १ ॥ ” द० प० ।

शिव्वाणपय-निर्वाणपद-न० । निष्कर्मताहेतुपदे, अष्ट० ५ अष्ट० ।

शिव्वाणपसाहण-निर्वाणप्रसाधन-न० । मोक्षसाधने, पं० व०
३ द्वार ।

शिव्वाणपुर-निर्वाणपुर-न० । ईषत्प्राग्गाराऽऽख्ये सिद्धिपत्तने,
आव० ४ अ० । दर्श० ।

शिव्वाणजावि [ण्]-निर्वाणभाविन्-त्रि० । निर्वाणे जवि-
ष्यतीति निर्वाणभावी । भव्ये, विशेष० ।

शिव्वाणभूय-निर्वाणभूत-त्रि० । असावधानुष्ठानचृते, सूत्र० ।

“ शिव्वाणभूय य परिव्वण्जा । ” अस्यायमर्थः - यथा हि निर्वृतौ
निर्वाणपारत्वात् कस्यचिदुपघाते न वर्तते, एव साधुरपि साव-
धानुष्ठानरहितः परि समन्ताद् व्रजेदिति । सूत्र० १ भु० १० अ० ।

शिव्वाणमग्न-निर्वाणमार्ग-पु० । निर्वृतिर्निर्वाण, सकलकर्मक-
यजमात्यन्तिक सुखमित्यर्थः । निर्वाणस्य मार्गो निर्वाणमार्गः ।
परमनिर्वृतिकारणे, आव० ४ अ० । ध० । आतु० । सिद्धिकेवा-
चासिपथे, उपा० २ अ० । सकलकर्मविरहजसुखोपाये, ज० ६
श० ३३ उ० ।

शिव्वाणमहावारु-निर्वाणमहावाट-पु० । सिद्धिमहागोस्थान-
विशेषे, उपा० ७ अ० ।

शिव्वाणमहोयस-निर्वाणमहौजस-पु० । परव्रते वषे जविष्यति
सप्तमे तीर्थकरे, ति० । प्रव० ।

शिव्वाणवा[ण्]-निर्वाणवादिन्-पु० । निर्वाण सिद्धिकेवाऽऽ-
ख्य कर्मव्युत्पन्नकृण स्वरूपतस्तदुपायप्राप्तिहेतुतो वा वदितुं
शीलं येषां ते तथा । निर्वाणपथदेशके, “ पक्खीसु वा गेद्वे वे-
णुदेवे, शिव्वाणवादीणिह णायपुत्ते । ” (२१) । सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

शिव्वाणवीय-निर्वाणवीज-न० । मोक्षसुखयोर्हेतौ सूत्र० १
भु० १२ अ० ।

शिव्वाणसादण-निर्वाणसाधन-न० । स्त्री० । परमपदप्रापके,
सुखसाधने च । पौ० १५ विव० । स्त्रिया ऊष् । “ निर्वाणसा-
धनीति च, फलदा तु यथार्थसंज्ञाजि । ” (१०) निर्वाण साधय-
तीति निर्वाणसाधनी । मनोयोगसारायाम्, पौ० ९ विव० ।

शिव्वाणमिद्धा-निर्वाणशिला-स्त्री० । उज्जयन्तशैले नेमिनाथ-
शिलायाम्, “ कदपकप्परागा, कुगईविह्वणनेमिनाहस्स । शि-
व्वाणशिला नामे-ण अत्थि भुवणम्मि विक्खाया ॥ ११ ॥ ” ती०
३ कल्प ।

शिव्वाणसुह-निर्वाणसुख-न० । निर्वाणमशेषकर्मकृत्यस्तद-
चासौ वा विशिष्टकोशप्रदेशः । तेन तत्र वा सुखं निर्वाणसुखम् ।
मोक्षसुखे, आचा० १ भु० ३ अ० १ उ० ।

शिव्वाणसेट्ट-निर्वाणश्रेष्ठ-त्रि० । मोक्षप्रधाने, सूत्र० १ भु० ६
अ० ।

शिव्वाणाऽऽवेस-निर्वाणाऽऽवेश-पु० । मोक्षाऽऽवेशे, “ यथाप्र-
काश यादन्तः, ससाराऽऽवेशहेतवः । तावन्तस्तद्विपर्यासा,
निर्वाणाऽऽवेशहेतवः ॥ १॥ ” सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

शिव्वाणि [ण्]-निर्वाणिन्-पु० । अतीतायामुत्सर्पिण्यां
जाते भरतक्षेत्रजे द्वितीये तीर्थकरे, प्रव० ७ द्वार ।

शिव्वाणी-निर्वाणी-स्त्री० । श्रीशान्तिनाथस्य शासनदेव्याम्,
प्रव० २७ द्वार । सा च कनकशशिः पद्माऽऽसना चतुर्भुजा पु-
स्तकोत्पलयुक्तदक्षिणपाणिध्या, कमण्डलुकमञ्जुकवितवामक-
रद्वया च । प्रव० २७ द्वार ।

शिव्वाव-निर्वाप-पु० । शाकघृताऽऽदिपरिमाणे, नि० चू० १ उ० ।

शिव्वावकहा-निर्वापकथा-स्त्री० । एतावन्तस्तत्र पक्षाभेदाः,
व्यञ्जनभेदा वेति भक्तकथायाम्, स्था० ४ टा० १ उ० ।

शिव्वावण-निर्वापण-न० । विध्यापने, दश० ४ अ० । अभा-
वाऽऽपादने, दश० ८ अ० ।

शिव्वावार-निर्वापार-त्रि० । व्यापारान्निर्गतो निर्वापारः ।
निरारम्भे, उक्त० ६ अ० । परिहृतकृषिपशुपाट्याऽऽदिक्रिये,
उक्त० ६ अ० ।

शिव्वाविज्जण-निर्वाप्य-भव्य० । विध्याप्येत्यर्थे, नि० चू०
१ उ० ।

शिव्वाविय-निर्वापित-त्रि० । शीतलीकृते, शा० १ भु० १३ अ० ।

निर्वाप्य-अव्य० । दाहजयाद्विध्यात विधायेत्यर्थे, “ प-
ज्जालिया शिव्वाविया । ” दश० ५ अ० १ उ० ।

शिव्वाह-निर्वाह-पु० । व्यवस्थापने, द्वा० ११ द्वा० ।

शिव्वाहण-निर्वाहन-न० । निःसारीकरणे, सूत्र० १ भु० १४
अ० । पञ्चा० ।

शिव्विड-निर्वृति-स्त्री० । मथुरानाथस्य पर्वतकनूपस्य सुताया-
म्, यया राधावेधकृत्कुमारो भर्तृत्वेन वृत इति । पञ्चा० १४
विव० ।

शिव्विड्य-निर्विकृतिक-न० । विकृतिप्रत्याख्यानं, प्रव० ।

निर्विगतिक-न० । मनसो विकृतिहेतुत्वाद् विगतिहेतुत्वाद् वा
विकृतयो विगतयो वा यत्र तद्विनिर्गतिक, निर्विगतिक वा ।
विकृतिप्रत्याख्यानं, प्रव० । निर्विकृतिके अष्टौ नव वा आकारा
भवन्ति । यथा- “ शिव्विड्य पञ्चकल्पा अष्टत्यऽणाभोगेण
सहसारागरेण लेवालेवेण गिहत्थससठेण उक्खित्तविवेगेण
पमुच्च मक्खिण्ण पारिद्धावणियागारेण महत्तरागारेण
सव्वसमादिवत्तियागारेण वोसिरइ । ” (प्रव०) आकारा-
पूर्ववद् व्याख्येयाः, नवर (पमुच्च मक्खिण्ण नि) प्रती-
त्य सर्वथा रूपा अणुकाऽऽदिकमपेक्ष्य, प्रकृत स्नेहितमीषत्सौ-
कुमार्योत्पादनाद् प्रकृण्णविशिष्टसादुतायाश्चाभावाद् प्रकृ-
तमिव यद्वर्तते तत्प्रतीत्य प्रकृतं प्रकृतानास इत्यर्थः । इह चायं
विधिः-यद्यद्वद्व्या घृताऽऽदि गृहीत्वा मण्डकाऽऽदि प्रकृतं, तदा
कल्पते निर्विकृतिकस्य, धारया तु न कल्पते, इति व्युत्पत्तिवि-
कृतीः परिहरति । इह च यासु विकृतिषु चकित्तविवेक सज्जति,
तासु नवाऽऽकारा, अन्यासु चव्रूपासु अष्टौ । ननु निर्विकृतिक
पवाऽऽकारा अभिहिता, विकृतिपरिमाणप्रत्याख्यानं तु कृत आ-
कारा भवगम्यन्ते ? । उच्यते-निर्विकृतिरूपग्रहणे सति विकृतिपरि-

माणप्रत्याख्यानस्यापि सग्रहो भवति, यतस्तत्रापि त एव तथैवाऽऽकारा भवन्ति । यथा एकाग्रनकस्य, पौरुष्या- पूर्वाद्धस्य च सूत्रे आकारा अभिधाधिरे, परं छाशानकस्य, सार्द्धपौरुष्या अपाद्धस्य च प्रत्याख्यानस्य त एव प्रवर्तन्तीति प्रत्याख्यान सूत्रानभिहितमपि भवति, अप्रमादवृद्धेः सर्वत्र संज्ञवादिष्यदोषः ।

ननु निर्विकृतिके, विकृतिपरिमाणे वा प्रत्याख्याने काष्ठौ, क वा नव आकारा भवन्ति ? इत्याह-

नवणीओगाहिमगे, अद्वदहिपिसियघयगुने चैव ।

नव आगारा एसि, सेसदवाणं च अट्टेव ॥ २०७ ॥

नवनाने प्रकृणके, अवगाहिमके च पक्षाक्षे, अद्वदधिपिषि- तघृतगुडे चैव । अद्वप्रदण सर्वत्र सम्बन्धनीयम् । नव च आ- काराः (एसि नि) अमीषा विकृतिविशेषाणां भवन्ति । शेषाणां तु द्रवरूपाणामष्टैवाऽऽकाराः । अयमभिप्राय- यत्रोक्तिसविवे- कोऽद्वरूपाणा नवनीतगुणाऽऽदीनां कर्तुं शक्यते, तत्र नवाऽऽ- काराः, द्रवरूपाणा तु विकृतीनामुद्धर्तुमशक्यानामष्टावाकारा इति । प्रव० ४ द्वार । आव० नि० ।

आकारा -

पंचेव य खीराऽऽई, चत्तारि दहीणि सपि नवणीए ।

चत्तारि अ तेह्नाई, दो विअने फामिए दुन्नि ॥ १८॥

महुपुगगद्नाई तिन्नि उ. चलचलओगाहिमं तु जं पकं ।

एएमि संसटं, बुद्धामि अहाणुपुव्वीए ॥ १९॥

इदं विकृतिस्वरूपप्रतिपादक गाथाद्वय गतायंमेव । अधुना एत- दाकारा व्याख्यायन्ते-तथा-“ अणाभोगसदसाकारा तहेव, ले- वानेवो पुण जहाऽऽयविलो तहेव दृष्टवो । गिहत्थससट्ठो बहु वत्तवो चि गाहाहिं भण्ण ।

ताओ पुण इमाओ-

खीरदहीविअमाणं, चत्तारि उ अंगुलाई संसटं ।

फाणियतेह्वघयाणं, अंगुलमेगं तु संसटं ॥ ६०॥

महुपुगगद्वरसयाणं, अद्वगुल्यं तु होऽ संसटं ।

गुलपुगगलनवणीयं, अद्वामल्यं तु संसटं ॥ ६१ ॥

गिहत्थमलद्वस्स इमो विदी-खीरेण कुसणिओ कूरो जइ वज्जइ, तस्स जइ कुडगस्स ओयणाओ चत्तारि अंगुलाणि दुक्क, ताहे नि- विगज्यस्स कप्पइ, पचमं चाऽऽरद्ध विगती य, एव दधिसम वि, वियडस्स वि, केसु वि विसपसु वियमेण मीसिज्जइ ओयणो, ओगाहिमओ वा फाणियगुलस्स तेह्वघयाण य । एपहि कुसणिए जइ अंगुल उवरि अत्थइ, तो वट्ठइ, परेण न वट्ठइ । महस्स, पोमा- लरसगस्स य अरुगुलेण संसट्ठ होइ, पिडगुलस्स पुगलस्स नवणीयस्स अद्वामलगमेस मनट्ठ । जइ बहुणि एयपमाणाणि कप्पइ, एग पि बहु न कप्पइ । इति गाथाद्वयार्थ ॥ ६१ ॥ उक्खित्तविवेगो जइ । आयविले जं उद्धरिचं तीरइ, सेसेसु नत्थि, परुच्च मक्खियं पुण-जइ अंगुलीए गहाय मक्खेइ तेह्वेण वा घण्ण वा, ताहे निविगज्यस्स कप्पइ, अह धा- राए वुज्जइ, मणाग पि न कप्पइ ।

इयानि पारिठावणियागारो-सो पुण एगासणएगट्ठाणाइसा- धारणो चि कट्ठु विसेमेण परुविज्जइ, इति तन्निरुपणार्थमाद-

आयविह्वमणायं-विले चउत्थाइवालवुद्धसहू ।

असदू अणहिंमिअए, पाहुणगनिमतणा बलिआ ॥ ६२॥

विदिगहिअं विहिजुत्तं, उच्चरिअं जं जवे असणमाई ।

त गुरु णाणुष्ठायं, कप्पइ आयंविज्जाईणं ॥ ६३ ॥

चउरो अ होंति भंगा, पढमे जंगम्मि होइ आवलिआ ।

इत्तो अ तइअजंगे, आवलिआ होइ नायव्वा ॥ ६४ ॥

यद्वाऽत्रान्तरे प्रवृद्ध इव चोदकः पृच्छति-भट्टो ! तावद्भवता “ एगासणएगट्ठाणगआयविलचउत्थइउठमणिविह्वएसु प- रिट्ठावणियागारो वन्निओ, न पुण जाणामि केरिसस्स साहुस्स पारिठावणियं दायव्व, न दायव्व वा ? आयरिओ मणइ-(आय- विल्लमणायविले गाहा) पारिठावणियाभुंजणे जोग्गा साहु दुविहा-आयविलगा, अणायविलगा य । आयंविलग- विरहिआ-एगासणेगट्ठाणचउत्थइउठमनिविह्वइपज्जवसा- णा दसमभत्तिगादीण मडलिए उवरिए पारिठावणियं न कप्पइ दाउ, तेसि पेज्ज, उएहयं वा टिज्जइ । अवि य-नेसि देवया व होज्ज-एगो आयविह्विओ, एगो चउत्थजत्तिओ होज्ज । कयरस्स दायव्व ? चउत्थजत्तियस्स । सो दुविहो-वाल्लो, बुद्धो य । वाल्लस्स य दायव्व । वाल्लो दुविहो-सदू, असदू य । असदूस्स दायव्व । असदू दुविहो-हिंमियगो, अहिंमियगो य । हिंमियस्स दायव्व । हिंमियओ दुविहो-वत्थव्वगो, पाहुणगो य । पाहुणगस्स दायव्व । एव ताव चउत्थजत्ते वाल्लो असदू अहिंमिओ पाहुणगो पारिठावणिय भुज्जाविज्जइ । तस्स असइ वाल्लो असदू हिंमिओ वत्थव्वो । तस्स असति वाल्लो असदू अहिंमिओ पाहुणगो । तस्स असति वाल्लो असदू अहिंमिओ वत्थव्वो । एवमेतेण क- रणोवाएण चउहिं एपहिं सोल्लस आवलिया भंगा भासियव्वा । तत्थ पढमभगियस्स दायव्व, तस्सासति विनियस्स दायव्व, न- स्सासइ तइयस्स । एवं० जाव चरिमस्स दायव्व । पठरपारिठाव- णियाए वा सव्वेसि दायव्व । एव आयविह्वियस्स छुट्ठभत्तियस्स सोल्लस भगा विजासा । एव आयविह्वियस्स अट्ठमजत्तियस्स सो ल्लस जगा । एव आयविह्वियस्स निविगइयस्स सोल्लस भंगा, नव- र आयविलियस्स दायव्व । एवं आयविह्वियस्स एकासणियस्स सोल्लस भगा । एव आयंविलियस्स एगट्ठाणियस्स सोल्लस जंगा । एवमेव आयंविह्विउक्खेवगसजोगेसु सव्वमेण उद्धउई आवलि- या भवति । आयविलिगउक्खेवगो गओ ॥ एगो चउत्थभत्तिओ, एगो उट्ठभत्तिओ, एत्थ वि सोल्लस, नवर उट्ठभत्तियस्स दायव्व । एव चउत्थजत्तियस्स अठमभत्तिअस्स वि सोल्लस जगा । एगो एगासणिओ, एगो एगट्ठाणिओ, एगट्ठाणियस्स दायव्व, एत्थ वि सोल्लस । एगो एगासणिओ, एगो निविगइओ, एगासणि- यस्स दायव्व, एत्थ वि सोल्लस । एगो एगट्ठाणिओ, एगो निवि- गइओ, एगट्ठाणियस्स दायव्व, एत्थ वि सोल्लस जाय चि गाथार्थः । ६२ । त पुण पारिठावणियं जहाविधिए गदिय विधिजुत्त सेसं च तेसि टिज्जइ । तत्र (विधिगहियं विधिमुत्त गाहा) विदिगहिय नाम-अलुक्केण उगामिय प- च्चा मरुवीए कम्पयरग (च्छेद) मोहस्सएण वा विदीए जुल, एवविध पारिठावणिय । जाहे गुरु मणइ-अज्जो ! इम पारिठाव- णिय उच्छाकारेण जुज्जाहि चि, ताहे से कप्पति वदणं दाउ स- दित्तावेठ भोत्तव्व ति । एत्थ चउमंगविजासा । ६३ । (चउरो य होंति गाहा) विदिगहिय विहिजुत्त १, विदिगहियं अविहिमुत्त २, अविदिगहिय विहिजुत्त ३, अविदिगहिय अविदिमुत्त ४ । तत्थ पढमभंगो-जिक्ख साधू टिंजति, तेण य अलुक्केण वाहिं सजोवणादोसेण विण्णजडेण ओहारिय भत्तपाण, पच्छा म-

हलीए पयरगच्छेदो तिसु विधीए समुद्दिष्टं । एवविह पुव्वव-
न्नियाण आवलियाण कप्पइ समुद्दिस्सिओ । १ । इधार्णिवितिय-
भंगो तहेव-विधीए गहियं, भुत्त पुण कागसियालादिदोसदुठं,
एव अविधीए जुत्त । तत्थ जइ उव्वरु, न उच्छिज्जइ, न कप्पइ,
छुद्धिमाई दोसा हवति । परिस जो देइ, जो य भुज्जइ, दोण्ह वि-
विवेगो कीरइ, अपुण कारए वा उव्वट्ठियाणं पचकल्लाण्यं
दिज्जइ । २ । इधार्णि तइयज्जगो-तत्थ अविहिगहिय वीसु २
उच्छोन्नगादि दब्बाणि भाणियव्वाणि । कत्थ पुरुगस्मिन् पडिग्गहे
वियेस्से-एय मे भोत्तव्व ति, आगतो पच्छा मड्ढीए, रायणिपण
समरस काठं मरुद्धीए विहीए समुद्दिष्टं । एवविहे ज उव्व
रिय, त पारिष्ठावणियागार आवलियाण विहिभुत्त ति काउ
कप्पइ । ३ । चउत्थभंगे आवलियाण न कप्पइ भोत्तु, ते चेव
पुव्ववन्निया दोसा । एवमेव ज्ञापपच्चक्खणाण भणिय ति गा-
याधं ॥ ६४ ॥ आवा० ६ अ० ।

अथ यदुक्त ' निविड्यए अट्ट नय य आगारा (१०) '

इति, तद्विभागदर्शनायाऽऽह-

णवण।ओगाहिमए, अइवदहिपिनिमयगुद्धे चेव ।

एव आगारा तेमि, सेसदवाणं च अट्टेव ॥ ११ ॥

नवनीत च प्रक्षणम् । अवगाहेन स्नेहबोलनेन निर्वृ-
त्तमवगाहिमम्, तदेवावगाहिमक पक्षाश्च तच्चेति नवनी-
ताऽवगाहिमकम्, तत्र । तथाऽअञ्जव कठिन यद्धिपि-
शिनघृतगुड प्रतीतस्वरूप तत् तथा । समाहारद्वन्द्वगर्भ-
कर्मधारयपदमिदम् । तथाऽअञ्जवदधिपिशितघृतगुरुमेव । चै-
वशब्दौ समुच्चयावधारणार्थौ । दर्शित एव चाऽनयोः प्रयोगः ।
किमित्याह-नवाऽऽकारा जवन्ति । एतेपूत्तिस्तविवेकस्य सभ-
वात् । तथाहि-भक्तस्योपरि नवनीत दधिपिशिताऽऽदीनि चाञ्जव
मुक्त, तदुत्क्रियमाण कठिनत्वेन सर्वथा विवेचयितुं शक्यमत-
स्तत्ससृष्टमपि भक्त भुञ्जानस्य " उक्खिस्तविवेगेण " इत्येत-
दाकारबलाद् न भङ्गः । एव तावदाकारनवकसभव उक्तः ।
अथ तदष्टकसमवसाह-तेषां दध्यादीनां विकृतिविशेषाणाम् ।
पूर्वमद्रवशब्देन विशेषितत्वादिह द्रवाणामिति विशेषण द्रष्ट-
व्यम् । तथा शेषा प्रागुक्तनवनीताऽऽदिव्यतिरिक्ता विकृतिविशे-
षा, ते च ते द्रवाश्च श्रुत्या ज्ञेयते निक्षिप्ताः सन्त सर्वथा विवेकु-
मशक्या शेषरूपाः, तेषां शेषरूपाणां मद्याऽऽदीनाम् । चशब्द-
समुच्चये । सम्यन्धिति प्रत्याख्यान इति गम्यते । किमित्याह-अट्टे-
व, न तु नव भवन्त्याकाराः । इह च विकृत्यन्तरप्रत्याख्यानमपि
निर्विकृतिकमुच्यते । तेन या मद्यदुग्धतैलाऽऽदीनां प्रत्याख्यानं क-
रोति, तस्योत्क्रियविवेकोच्चारण नाऽर्थवत्, दध्यादिप्रत्याख्यातुः पु-
नरर्थवत्, तद्विवेकस्य सज्जवादिति भावना । इदं च वस्तुविचार-
मात्रमेव । यतो दुग्धाऽऽदिकमपि प्रत्याचक्षणेनोत्क्रियविवेक उ-
च्चारणीय एव, भगवतीयोगवादिना गृह्यससृष्टाऽऽदिवदिति ।
अन्ये त्वादु-वचनप्रामाण्याच्चाश्चरणीय एवेति । एते चैवम्-" नि-
विगड्य पञ्चक्खाइ अणुत्थणाजोगेण सहसागारेण वेवावेवेणं
गिहत्थममठेण उक्खिस्तविवेगेण पुरुच्च मक्खिणएण पारि-
ट्ठावणियागारेण मइसरामारेण सव्वसमाहिवीत्तयागारेण वो-
सिरइ । " व्यक्तम् । नवर गृहस्थससृष्टस्य निर्विकृतिकं प्रति
विशेषप्रत्याख्यानमिदम्, गृहस्थेन स्वप्रयोजनाय दुग्धेन संसृष्ट
ओदनो, दुग्ध यदि तमतिक्रम्योत्क्रियतश्चत्वार्यङ्गुलानि यावत्

उपरि वर्तते, तदा तद् दुग्धमविकृतिः, पञ्चमाङ्गुलाऽऽरम्भे तु
विकृतिरेव । अनेन न्यायेनान्या अपि ।

तत्रोक्तम्-

" खीरदहीवियडाणं, चत्तारि उ अंगुलाई ससट्ठं ।

फाणियतेल्लघयाण, अंगुलमेग तु ससठ्ठ ॥ ६० ॥

महुपोग्गलरसयाण, अस्सगुद्वयं तु हाइ संसठ्ठ ।

गुलपोग्गलणवणीयं, अदामलयं तु ससट्ठ ॥ ६१ ॥ " (आवा० नि०)

फाणिय काकव । पुद्दलरसको मांसरसः । पुद्दलं मांसम् ।

आर्द्धमद्यक तु पीतुमयूर इति सम्प्रदाय इति ।

(पुरुच्च मक्खिणएण ति) प्रतीत्य सर्वथा रूक्कं मण्डकाऽऽदिक-

मपेक्ष्य प्रक्षित स्नेहितम्, ईषत्सौकुमार्योत्पादनात्, प्रक्षणकृत-

विशिष्टस्वादुताया अभावाच्च प्रक्षितमिव यद्वर्तते तत्प्रतीत्य

प्रक्षित, प्रक्षिताभास इत्यर्थः । तस्मात्प्रतीत्य प्रक्षितादन्यत्र नि-

र्विकृतिकम् । इह च पञ्चम्यर्थे तृतीयेति । इह चाय विधि-

यद्यहगुद्व्या तैलाऽऽदि गृहीत्वा मण्डकाऽऽदि प्रक्षित, तदा कल्प-

ने निर्विकृतिकस्य, धारया तु न कल्पते । व्युत्पत्तिरिति विकृति

त्यजतीत्यर्थः । इह सूत्रे-" निविड्यए अट्ट नव य आगारा "

(१०) इत्येव निर्विकृतिकस्यैव प्रत्याख्यानतयाऽनिधानेऽपि

विकृतिपरिमाणप्रत्याख्यानमपि न दुष्टम्, अप्रमादवृद्धिहेतु-

त्वात् । अत एव सूत्रे " चउव्विह पि आहारं " इत्येव पाठेऽपि

द्विविधाऽऽहारस्य त्रिविधाऽऽहारस्य च पौरुष्यादिप्रत्याख्यानम-

दुष्टमेवमेकाशनकस्य पौरुष्याः परिमार्द्धस्यैव च सूत्रेऽनिधाने-

ऽपि द्वाशनकस्य सार्द्धपौरुष्या अपार्द्धस्य च प्रत्याख्यानमदुष्ट-

मिति केचित्, अप्रमादवृद्धेर्द्वाशनकाऽऽदिष्वपि संज्ञवात् । आ-

कारा अपि य एवैकाशनकाऽऽदिषु त एवेतरेष्वपि न्याय्याः, अश-

नाऽऽदिशब्दसास्यात्, विकृतिपरिमाणद्विविधाऽऽद्याहारपौरुष्या-

दिप्रत्याख्यानेऽपि विवेति । न च वाच्यमभिप्रदप्रत्याख्यानानि द्वाश-

नकाऽऽदीनि, ततस्तेषु चत्वार एवाऽऽकारा भविष्यन्ति, एकाश-

नाऽऽदिभिस्तुल्ययोगकमेत्वादितरेषामिति । अन्ये तु मन्यन्ते-एव

हि प्रत्याख्यानमर्यादा न काचित्स्यात् । तत एकाशनकाऽऽदी-

न्येव प्रत्याख्यानानि । एकाशनकाशकस्तु सार्द्धपौरुष्या वा यावद्

युशुक्षुर्ग्रन्थिसहितमेव तदुपरि प्रत्याख्यातीति गायार्थः ॥ ११ ॥

अथाऽऽकाराः किमर्थमिहाभिधीयन्ते ? इत्यत्राऽऽह-

वयजंगो गुरुदोसो, थोवस्स वि पालणा गुणकरी तु ।

गुरुलाघवं च एयं, धम्मस्मि अत्रो उ आगारा ॥ १२ ॥

व्रतभङ्गो नियमभङ्गः । किमित्याह-गुरुर्महान् दोषो दुष्णम-

शुभकर्मवन्धाऽऽदिरूपो यस्मिन्नसौ गुरुदोषः, भगवदाज्ञाविराध-

नात् । तथा स्तोत्रस्याप्यल्पस्याप्याकाराऽऽश्रयणतो व्रतस्यास्ती

महतः । पालनाऽऽराधना । गुणकरी तु कर्मनिर्जरात्कृणोपका-

रकारिण्येव, विशुक्कुशलपरिणामरूपत्वात् । तथा गुरु च

सार, श्रुतु चसारं, तयोर्भावो गुरुलाघवम् । तच्च ज्ञेयं ज्ञात-

व्यं भवति । एवेत्याह-धर्मे चारित्रधर्मे । तथाहि-उपवासे कृतेऽ-

पि सजातासमाधेरौषधाऽऽदिदानतः समाधिसपादने निर्जरा-

गुणो गुरुर्भवति, इतरथा पुनरल्प इति विमर्शनीयम् । एका-

न्ताग्रदस्य प्रचूतापकारकारित्वेनाऽशोजनत्वात्, यत एवमतोऽ-

स्मात्कारणात् । तुशब्द पूरणार्थः । आकारा अपवादा प्र-

त्याख्याने क्रियन्ते इति । इदमुक्तं भवति-कृतप्रत्याख्यानस्यापि

गुरुलाघवचिन्तया समाध्याद्यर्थमाहारस्यावश्यं ग्रहणमुचितं

मतः कृताऽऽकारत्वेनाप्यपि व्रत सम्यक् पालितं भवति, अकृता-

कारतायां तु महदपि तद्वत् भवति । पालनाभङ्गौ चार्थानर्थ-
करावित्याकाराः समाश्रयणीया भवन्तीति गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥
उक्त आकारविधिः । पञ्चा० ५ विव० । द० प्र० । प० व० ।

अथ येषु निर्विकृतिकं प्रायश्चित्तं, तान्याह-

इत्तरठविण् सुहुमे, ससणिष् सरक्खपक्खिण् चैव ।

मीसपरंपरठविया-इ बीयाइएसु वाऽविगई ॥ ४३ ॥

इत्तरस्थापनायां सुद्धमप्राभृतिकायां सस्मिन्धमप्रकृते सरज-
स्कप्रकृते च मिश्रपरम्परस्थापिनाऽऽदिषु, मिश्रा-सचित्ताचित्त-
रूपा पृथिव्यक्षेत्रजोवायुप्रत्येकानन्तवनस्पतिप्रसा, तेषु परम्परं
न्यवहितं निक्षिप्तम् । आदिशब्दात्पिहितसद्वत्तर्दितानि,
तेषु (बीयाइएसु व च्छि) प्रत्येकबीजे च चित्तबीजेषु वाऽन-
न्तरपरम्परनिक्षिप्तपिहितसद्वत्तर्दितेषु बीजान्मिश्र च अवि-
कृतिपरित्यागप्रायश्चित्तमित्यर्थः । वाशब्दाच्च-

“ उक्तायवगहत्था, समणट्ठा निष्खिण्णु ते चैव ।

घट्टती गाहती, आरंजती इ सट्ठाण ” ॥ १ ॥ इत्यपि ज्ञेयम् ।

अस्यार्थः—षट्कायव्यग्रहस्ता श्रमणार्थमुत्थाय षट्कायान्
श्रुति निक्षिप्य पुनस्तानेव घट्टयन्ती तत्सघट्ट कुर्वाणा
गाहमाना विलोडनेन इतस्ततो विक्षेपणेन अगाढ गाढं
चापरितापयन्ती आरम्भमाणा षट्काथोपपन्न कर्माऽऽरम्भ
कुर्वती दात्री यदि ददाति, ततो प्रहीतुः साधोः स्व-
स्थान प्रायश्चित्तं भवति । अयमग्निप्राय—जीतकल्पे य-
स्यापराधस्य यत्प्रायश्चित्तमुक्तमस्ति, तत्तस्य स्वस्थानं,
ततश्च दायाः पृथिव्यक्षेत्रजोवायुप्रत्येकवनस्पतिसंघट्टाऽऽगाढप-
रितापोपपन्नान् कुर्वन्त्या, सकाशाद् प्रहीतुः निर्विकृतिपुरिमै-
काशनाचामास्तानि, अनन्तवनस्पतिविकलेन्द्रियसंघट्टाऽऽदीन्
कुर्वन्त्या. पार्श्वादादातुः पुरिमैकाशनाचामास्तक्षपणानि, पञ्चे-
न्द्रियसंघट्टाऽऽदीन् कुर्वन्त्या. प्रायश्चित्तग्राहकस्य एकाशना-
चामास्तक्षपणैककट्याणकानि प्रायश्चित्तं भवतीत्यर्थः । उक्त
षट्चत्वारिंशदोषप्रायश्चित्तम् । मूलकर्मप्रायश्चित्तं त्वष्टमप्राय-
श्चित्तमध्ये मणित्यते ॥ ४३ ॥

इहानन्तर सूत्रगाथायां निर्विकृतिप्रायश्चित्तमुक्तं, ततस्तत्प्र-
स्तावाद्यदपि निर्विकृतिशोध्यमाह-

सहसाऽणाभोगेण व, जेषु पक्खिमणमभिदियं तेषु ।

आजोगेण वि बहुमो, अइप्पमाणे य निविगई ॥ ४४ ॥

सहसाऽणाभोगेण प्रागुक्तस्वरूप, सहसाऽणाभोगेण वा वासितचि-
त्तेषु स्थानकेषु प्रतिक्रमणार्हं प्रायश्चित्तमभिहितं, तेषु स्थानकेषु
मध्ये आभोगेनापि, कोऽर्थः ? जानन्नपि बहु स पुनर्यदासंघते, अतृ-
प्यन् मतिमात्र वा तदेवाऽऽसेवते तत्र सर्वत्र निर्विकृतिकं प्राय-
श्चित्तम् ॥ ४४ ॥ जीत० निर्गता घृताऽऽदिविकृतित्रयो यः स नि-
र्विकृतिकः । स्या० ५ टा० १ उ० । विनिर्गतविकृतिपरिभोगे,
इश० । “ अमज्जमसासि अमच्छरी अ, अज्जिक्खण नि-
विगइ गया य । (९) ” दश० २ च० । निर्गताघृताऽऽदिविकृ-
तिके, औ० । इधि गृहस्थैरोदनाऽऽदिना ससृष्टं तद्दिने प्रहरा-
नन्तर निर्विकृतिकं भवति, तथा दुग्धमपि राद्धकूरपृथुकाऽऽ-
दिना ससृष्टं निर्विकृतिकं भवति, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-कू-
रमिश्र दधि करम्बरूपं ज्ञायते, तद् घटिकाद्वयादनु निर्विकृतिकं
भवति । यच्च दधि दुग्धं वा “ दुद्धं दहि चउरगुत्त ” इत्य-
नुसारेण कूराऽऽदिभिर्धं विधीयते, तद्वास्यावचूरिवचनात्पर्युपितं

सद् निर्विकृतिकं भवतीति । प्र० ७७ । सेन० ३ उल्ला० । भाव-
कस्य निर्विकृतिकप्रत्याख्यानं यतिवद् निर्विकृतिकं कल्पते, न
वेति प्रश्ने, उत्तरम्-यतिनां श्रावकाणां च मुख्यवृत्त्या निर्वि-
कृतिकं न कल्पते, कारणे तु कल्पते, एवविधान्यकराणि
शास्त्रे सन्ति, तस्मात् श्रावः कदाचिन्निर्विकृतिकप्रत्याख्यानं
करोति, तस्य न कल्पते, बह्वनपसि तु कल्पते, कारणत्वात्,
एकान्तेन निषेधो ज्ञातो नास्ति, यतिनां तु पर्वाऽऽदिषु पुनः पु-
नस्तत्प्रत्याख्यानकरणात्कल्पते इति । ४५२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
बहुतरे दुग्धे दधि वा यत्राल्पतरान् तन्दुलान् प्रक्षिपति, तद्
दुग्धं तदधि वा निर्विकृतिकं भवति, न वेति प्रश्ने-उत्तरम्-
“ दहिखीरवहुअप्पतडुव ” इति भाष्यगाथावचनादल्पतन्दुवप्र-
क्षेपेऽपि तद् दुग्धं तदध्यपि निर्विकृतिकं भवतीति ज्ञायते इ-
ति । ४५७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । श्रावणामाचाम्लमध्ये निर्वि-
कृतिकमध्ये च उष्णोदकं प्रासुकं च वारि शुद्ध्यति, न वेति प्र-
श्ने, उत्तरम्-उत्तरयमपि शुद्ध्यति । ४७६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

णिविगप्प-निर्विकटप-पु० । नि.सन्दिग्धे, ग० २ अधि० । गत-
शङ्के, ग० २ अधि० । “ अस्थि च्छि निविगप्पो । ” दश० ४
अ० । निष्क्रान्ताशेषजैदस्वरूपे, सम्म० १ काण्ड ।

णिविगिच्छ-निर्विचिकित्स-न० । निर्गता विचिकित्सा नि-
र्विचिकित्सा, तस्य भावो निर्विचिकित्स्यम् । फलं प्रति सङ्गेहा-
करणे, उत्त० २८ अ० ।

निर्विचिकित्स-त्रि० । विचिकित्सा मतिविज्ञमो, निर्गता विचि-
कित्सा यस्मादसौ निर्विचिकित्सः । साधेव जिनदर्शनं, किं
तु प्रवृत्तस्यापि सतो ममास्मात्पन्न भविष्यतीति वा, न वा, कृ-
पावशाऽऽदिक्रियासूभयथाऽप्युपलब्धेरिति कुविकल्पपरहिते, ध० ।
न ह्यविकल्प उपाय उपेयवस्तुपरिप्रापको न भवतीति सजात-
निश्चये, ध० १ अधि० । ग० । प्रव० । व्य० । विचिकित्सारूपा-
ऽतिचाररहितसम्यक्त्वे, दश० ३ अ० । फलं प्रति नि.शङ्के,
दशा० १० अ० ।

णिविगिय-निर्विकृतिक-न० । ‘ णिविध्य ’ शब्दार्थे, प्रव०
२ द्वार ।

णिविग्य-निर्विघ्न-अव्य० । विघ्नान्नावे, “ सीसपविच्छिनिमि-
त्त, निविग्यत्थ च । ” अनु० ।

णिविद्व-निर्विष्ट-त्रि० । आसेवितविवक्षितचारित्रे अनुपारि-
हारिके, स्या० ३ टा० ४ उ० । अनु० । उचिते, दे० ना० ४ वर्ग
३४ गाथा ।

णिविद्वक्पट्टि-निर्विष्टकल्पस्थिति-स्त्री० । निर्विष्टा-आसे-
वितविवक्षितचारित्राऽनुपारिहारिका इत्यर्थः । तत्कल्पस्थितिः ।
स्थितिभेदे, स्या० ३ टा० ४ उ० । निर्विष्टकायिके (तद्विषय-
के) यथा प्रतिदिनमायाममात्रनया जिज्ञा तथैवेति । उक्तं च-
“ कल्पठिया वि पइदिण, करंति एमेव चायामा । ” स्या० ३
टा० ४ उ० ।

णिविद्वकाड्य-निर्विष्टकायिक-पुं० । निर्विष्ट-आसेवित-प्रस्तु-
ततया विशेष, कायो येषां ते निर्विष्टकायाः, न एव स्वार्थे क-
प्रत्ययोपादानाभिर्विष्टकायिका, तद्भेदाद्विद्वदपि (चारित्रमपि)
निर्विष्टकायिकम् । अनु० । विशेष । धृ० । निर्विशमानकानुच-

रकेषु, भ० २५ श० ७ उ० । प० सं० । आसेवितविवर्तितचारि-
रिक्कायिकेषु, तद्व्यव्यतिरेकास्चारिभेदे च । कर्म ४ कर्म० ।
(“ परिहार ” शब्दे चैषां व्याख्या वक्ष्यते)

णिविषय-निर्विषय-त्रि० । विषये, जीत० । “ जो पत्तिय पि
चित्ते, इच्छा सो को न णिविषयो ? ” आचा० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।
णिविषयचार-निर्विषयचार-त्रि० । चरण चारोऽनुष्ठान, निर्वि-
षय चारो निर्विषयचार, सोऽस्यास्तीति निर्विषयचारी । विज्ञे,
“ से णिविषयचारी अ रते पयासु । ” आचा० १ भु० ५ अ०
३ उ० ।

णिविषयवरा-निर्विषयवरा-स्त्री० । निर्विषया वरा. परिणेतारो य-
स्या. सा निर्विषयवरा । वरवर्जितायाम्, ज्ञा० २ भु० १ वर्ग ।

णिविषयाण-निर्विज्ञान-त्रि० । बलीबर्दयत् (आच० ५ अ०)
विज्ञाष्टानरहिते, त० ।

णिविवर्ति-निर्वृति-स्त्री० । कर्णशकुलिकाऽऽवाकारे द्वये-
न्द्रियभेदे, विशेष० न० । निर्वृतिराभ्यन्तरबाह्यभेदाद् द्विधैव । नि-
र्वर्त्यत इति निर्वृति । केन निर्वर्त्यते ? कर्मणा । तत्रोत्प्रेषाद्गु-
हासङ्गचेयभागप्रतानानां बुद्धानामात्मप्रदेशानां प्रतिनियतच-
क्रुरादीन्द्रियसंस्थानेनावस्थिता वृत्तिरभ्यन्तरा निर्वृतिः । तेष्वे-
वाऽऽमप्रदेशेष्विन्द्रियपदेशभाक्त्वा यः प्रतिनियतसंस्थानो
निर्माणनाम्ना पुञ्जलविपाकिना चर्ककिसस्थानीयेन आरचित क-
र्णशकुलयादिविशेष, अङ्गोपाङ्गनाम्ना च निष्पादित इति वा-
ह्यनिर्वृतिः । आचा० १ भु० २ अ० १ उ० । स्था० ।

णिविवर्तितलक्षण-निर्वृतिलक्षण-त्रि० । सर्वसावद्ययोगोपर-
मस्वभावे, पा० । इयत्ताऽवगमरूपे, अनु० ।

णिविद्वगुञ्ज-निर्विजुगुप्स-त्रि० । जुगुप्सरहिते, विद्वज्जुगुप्सा-
नाममन्यक्त्वातिचाररहिते, ध० १ अधि० ।

णिविष्क-देशी-सुतोत्थिते, निराशे, उद्धटे, नृशसे च । दे०
ना० ४ वर्ग ४७ गाय ।

णिविज्ञाग-निर्विज्ञाग-त्रि० । ज्ञागरहिते, ज्ञागा. परमाणवः ।
दर्श० ५ तत्त्व ।

णिविव्यार-निर्विकार-त्रि० । निर्गतो विकार कामोन्मादलक्ष-
णो यस्यादसौ निर्विकारः । विकाररहिते, “ इमस्मिन् धम्मस्स
णिविव्यारस्स निव्वितिलक्खणस्स । ” पा० । इन्द्रियमनोवि-
काररहिते, ध० ३ अधि० । कोपाऽऽदिविकाररहिते, सथा० ।

णिविव्यारसमाहि-निर्विकारसमाधि-पु० । आलम्बने देशका-
लधर्मावच्छेद विना धर्ममात्राऽवज्ञासित्वेन ज्ञावनायाम्, समा-
धिभेदे, ज्ञा० १० ज्ञा० ।

णिविवस-निर्विष-त्रि० । विषरहिते, “ णिविवस पपुर मंस । ”
ओ० ।

णिविवसंत-निर्विशत्-त्रि० । समस्त प्रवेशयति, अपरिचुञ्ज-
माने, अनासेवमाने, स्था० ५ ज्ञा० १ उ० ।

णिविवमणकप्प-निर्विशानकल्प-पु० । निर्विशमानकल्पस्थितौ,
प० भा० ।

इयार्णि णिविवसणकप्पो-

, अहुणा वोच्चाणि णिविवसणकप्पं ।

जह निव्विमांति समणा, सम्मं तु गुरुवएमेणं ॥

णाणं च दंसण वा, तथा चरित्तं समितिगुत्तीओ ।

एकासीतिपदेहिं, णिविवस-णिव्वेसणाकप्पो ॥

छुव्विहकप्पाऽऽदीया, वायालं ताओ पंचवीसाए ।

मेलीणा उ भवंती, एकासीती भवे भेदा ॥

णव्वर छुव्विहकप्पे, वीसतिकप्पे य णामउवणाओ ।

मोत्तुं सेसा सव्वे, एकासीती तु मेलीणा ॥

एवं सव्वेसिम्मी, णिविवसमाणस्स णिविवसणकप्पो ।

एतोसिं पुण कतरो, महिद्धिओ होइ सव्वेसिं ॥ प० ज्ञा० ।

(नाण च दंसण च गाहा) नाणे च दंसणपभावणेषु
य तवजुत्तयाए य पचविहचरित्तजुत्तयाए य समिग्गुत्तीहि
य उवउत्तयाए अणुपाल्लेति एयासीऽपएहि । कयरे पुण एका-
सीइकप्पा ? उच्यते-उव्विहकप्पस्स वीसइविहकप्पस्स य
नामउवणाकप्पो अ वि नेऊण सेला उव्विह-सत्तविह-दस-
विह-वीसविहा वायालीस चि एगठ मेलिया एकासीइकप्पा
होति । एए सम णिविवसमाणस्स णिव्वेसकप्पो भवइ ।
एस णिविवसणकप्पो । प० चू० ।

णिविवसमाण-निर्विशमान-पु० । परिहारविशुद्धिकल्प वहमा-
नेषु, स्था० ६ ज्ञा० । भ० ।

णिविवसमाणकप्पट्टिड-निर्विशमानकल्पस्थिति-स्त्री० । निर्वि-
शमाना ये परिहारविशुद्धितपोऽनुचरन्ति, पारिवारिका इत्यर्थः,
तेषां कल्पे स्थितिः । परिहारकल्पस्थितौ, स्था० । यथा
ग्रीष्मशीतवर्षाकालेषु क्रमेण तपो जघन्य चतुर्थपष्टाष्टमाऽऽदि,
मध्यम पष्टाऽऽदीनि, उत्कृष्टमष्टमाऽऽदीनीति, पारणे चायामम् ।
एव पिण्णेषणाससके चाद्ययोगग्रह एवेति पञ्चसु पुनरेकया
भक्तमेकया च पानकमित्येव द्वयोरभिग्रह इति ।

उक्त च-

“ दम अठ दस उठ, अठेव य उठ चउरो य ।

उक्कोसमज्जिमज्ज-अगा उ वासासिसिरगिम्हे ॥ १ ॥

पारणगे आयाम, पचसु गहो दोसुअग्निग्गहो जिक्का ॥ ”

स्था० ३ ज्ञा० ४ उ० । पञ्चा० ।

णिविवसमाणय-निर्विशमानक-पु० । विवर्तित (परिहार) त-
पोविशेषाऽऽसेवके, प्रव० ६६ द्वार । कर्म० । प० सं० । माधौ,
तद्व्यतिरेकास्चारिभेदे च । विशेष० । अनु० । वृ० । (अत्र ‘परि-
हार’ शब्दे वाच्यः)

णिविवसय-निर्विषय-त्रि० । विषयाभिलापरहिते, उच० १४
अ० । शब्दाऽऽदिविषयरहिते, उच० पाई० १४ अ० । निर्गोचरे,
अनर्थके, “ वड्मेत्त णिविवसय, दोसा य मुसति विज्ञेय । ”
पञ्चा० १२ विव० । दशान्निष्कान्ते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । “ पुत्त-
दारे य णिविवसए करेड । ” आ० प्र० १ अ० २ सएड ।

णिविवसी-निर्विषी-स्त्री० । मद्दौषधिभेदे, ती० ६ कल्प ।

णिविवसेम-निर्विशेष-त्रि० । विशेषवर्जिते, त० । अपवादोत्स-
र्गज्येष्ठेतराऽऽदिविशेषरहिते, त० ।

णिवुञ्ज-निर्वृत-त्रि० । नि-वृ-क्त । “ उट्त्वाटो ” ॥ ७ । १ ।

१३१ ॥ इत्यादेर्द्धं उच्यते । प्रा० १ पाद । कोष्ठाऽऽद्यपगमने-

न शीतीभूते, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । निर्वाणं गते, प्रव० ३३ द्वार । स्वस्थाऽऽत्मनि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

शिववृद्ध-निर्वृति-स्त्री० । “उदत्वादौ” ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इत्या-
दिषु शब्देष्वादेर्न उत्त्वम् । प्रा० १ पाठ । ज्ञा० । मनःस्वास्थ्ये,
प्रश्न० २ आश्र० चार । समाधौ, न० । सुखे, आ० म० २
अ० । सामान्यसुखे, आव० ४ अ० । महादुर्भिक्षे वज्रसेनेन प्रवा-
जितस्य जितदत्तश्रावस्य सह प्रव्रजिते पुत्रे, यनो निर्वृति-
नाम्नो शाखा निगन्ता । कल्प० ८ कण । निर्वृतिकुलीनगी-
लाङ्गाऽऽचार्येण प्रथमद्वितीययोरङ्गयोष्टीका कृता । आचा० १
श्रु० ए अ० ४ उ० । मथुरायां पर्वतकराजस्य सुतायाम्, आ०
म० १ अ० २ खण्ड । आव० ।

शिववृद्धकर-निर्वृतिकर-त्रि० । निर्वृतिनिर्वाण सकलकर्ममलाप-
गमनेन स्वस्वरूपज्ञाभतः परमस्वास्थ्यं, तद्धेतुः सम्यग्दर्शनाऽऽ-
द्यपि कारणे कार्यापचाराभिर्वृति । तत्करणशीलो निर्वृतिकरः ।
प्रज्ञा० १ पद । सर्वकर्मकयभावकरे, त० । सुखोत्पादके, रा० ।

शिववृद्धपद-निर्वृतिपथ-पु० । निर्वृतेर्मोक्षस्य पन्थाः । “ऋक्पू-
रन्धू, पथामानके” ॥ ५ । ४ । ७४ ॥ इति समासान्तोऽच्प्रत्य-
यः । मोक्षमार्गे, वाच० ।

शिववृद्धपदसासण्यं, जयइ सया सव्वभावदेमण्यं [२४]

निर्वृतेर्मोक्षस्य पन्था सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि । तथा
चाऽऽह जगवानुमास्वातिवाचकः-“सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि
मोक्षमार्गः” इति निर्वृतिपथः । “ऋक्पू पथपोऽए” ॥ ७ ।
३ । ७६ ॥ (इमं) इति समासान्तोऽच्प्रत्ययः । यद्यपि निर्वृति-
पथशब्देन ज्ञानाऽऽद्वित्रयमभिधीयते, तथाऽपीह सम्यग्दर्श-
नचारित्रयोरत्र परिग्रहः, ज्ञानस्योत्तरत्र विशेषेणाभिधानात् ।
निर्वृतिपथस्य शासनम्-क्षिप्यतेऽनेनेति शासनं प्रतिपादकं
निर्वृतिपथशासनम् । ततः “कश्च” इति प्राकृतलक्षणात्
स्वार्थे कः प्रत्ययः, निर्वृतिपथशासनकम् । न० ।

शिववृद्धपुर-निर्वृतिपुर-न० । सिद्धिपुरे, आ० म० १ अ० २
खण्ड ।

शिववृद्ध-निर्वृति-त्रि० । शीतीभूते, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३
उ० । निर्वाणमनुप्राप्ते, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । मुक्तिपदवीम-
धिरुद्धे, व्य० २ उ० । “निर्वृते कालमाकस्त्री, एव केवलिणो
मयः ।” निर्वृतेकपायौपशमाच्छीतीभूत काल मृत्युकावं याव-
दज्जिकाहेत् । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । निवारणे, भ० ५ श०
४ उ० ।

शिववृद्धमाण-निर्वृत्-त्रि० । जन्ममरणाऽऽदिजले नितरां निम-
ज्जति, उपा० ७ अ० ।

शिववृद्ध-निर्वृति-त्रि० । निष्ठाकृते, “निर्वृद्धे चितिमिरे विसुद्धे
त्ति ।” ज० ४ श० ४ उ० ।

शिववृद्ध-देशी-गृहपश्चिमाङ्गणे, दे० ना० ४ वर्ग २ ए गाथा ।

शिववृद्ध-निर्वृद्ध-पुं० । गृहकदेशविशेषे, जी० ३ प्रनि० ४ उ० ।

शिववृद्धत-निर्वृष्टयत्-त्रि० । निर्जरयति, विचटयति, “द्वेण
य भावेण य, निर्वेष्टतो चउद्गमन्नयरः” विशेषः । हापयति,
आ० म० १ अ० २ खण्ड । सुवक्तानि कुर्वति, आचा० २ श्रु०
१ चू० ३ अ० २ उ० ।

शिववृद्ध-देशी-नग्ने, दे० ना० ४ वर्ग २ ए गाथा ।

शिववेय-निर्वेद-पुं० । विरागे, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
उत्त० । संसारवैराग्ये, वृ० ३ उ० । संसारादुद्विग्नतायाम्,
उत्त० १ अ० । ज० । दश० । संसाराद् विरक्ततायाम्, उ०
२९ अ० ।

निर्वेदफलम्-

शिववेयं भंते ! जीवे किं जणयइ ? शिववेयं दिव-
माणमतेरिच्छिणम् कामजोगेसु निवेयं हव्वमागच्छइ,
सव्वविमणसु विरज्जइ, सव्वविसणसु विग्गममाणे आरंज-
परिगहपरिचायं करेइ, आरंजपरिगहपरिचायं करेमाणे
मंसारमगं वोच्छिइइ, सिद्धिमगपक्खिन्ने य जवइ ॥१॥

इतः प्रभृति सर्वत्र सुगमत्वाच्च प्रश्रव्याख्या । निर्वेदेन सामा-
न्यतः संसारविषयेण कदाऽऽसौ त्याज्य इत्येवंप्रकारेण दिव्यमा-
नुषतैरश्वेषु, सुत्रत्वात् कप्रत्ययो, यथासंज्ञव देवाऽऽदिसवन्धिषु
कामभोगेपूतकूपेषु निर्वेदं हव्वमागच्छति, यथाऽलमेतैरनर्थ-
हेतुभिरिति, यथा च सर्वविषयेषु विरज्यतेऽशेषजन्ताऽऽदि-
विषयं विरागमाप्नोति, विरज्यमानस्तेष्वारम्भः प्राण्युपमदंको
व्यापारस्तत्परित्याग करोति, विषयार्थत्वात् सर्वारम्भाणाम्, तत्प-
रित्यागं कुर्वन् संसारमार्गं मिथ्यात्वाविरत्यादिरूपं व्यवच्छि-
नत्ति, तस्यागवत् एव तस्वत आरम्भपरित्यागसंभवात्, तद् व्य-
वस्थितौ च सुप्राप्य एव सिद्धिमार्गः सम्यग्दर्शनाऽऽदिरिति
सिद्धिमार्गप्रतिपन्नश्च भवति ॥२॥ उत्त० पाई० २६ अ० ।

“जरगो निरिक्खजोणी, कुमाणुसत्तं च निवेओ ।” नरक-
स्तिर्यग्योनिः । कुमाणुत्व च निर्वेद इति । दश० ३ अ० ।
अनु० । अष्ट० । मोक्षाभिलाषे, प्रव० १४ द्वार । ध० । विषयेष्व-
नजिष्वङ्गे, ध० २ अधि० । जुगुप्सायाम्, आचा० १ श्रु० २ अ०
४ उ० । सूत्र० ।

शिववेयण-निर्वेदन-न० । समर्पणे, द्वा० १२ द्वा० । दर्श० ।

शिववेयणी-निर्वेदनी-स्त्री० । निर्वेद्यते संसाराऽऽदेर्निर्विणः
क्रियते श्रोताऽनयेति निर्वेदनी । स्था० ४ ठा० २ उ० । दश० ।

निर्वेदनीकया चतुर्विधा-

शिववेयणीकहा चउव्विहा पणत्ता । तं जहा-इह-
द्वोगदुच्चिष्सा कम्मा इहलोगदुहफलविवागसंजुत्ता भवंति,
इहलोगदुच्चिष्सा कम्मा परलोगदुहफलविवागसंजुत्ता भवंति ।
परलोगदुच्चिष्सा कम्मा इहलोगदुहफलविवागसंजुत्ता भवं-
ति, परलोगदुच्चिष्सा कम्मा परलोगदुहफलविवागसंजुत्ता
भवन्ति । इहलोगदुच्चिष्सा कम्मा इहलोगदुहफलविवागसं-
जुत्ता न्वन्ति, इहलोगदुच्चिष्सा कम्मा परलोगदुहफलवि-
वागसंजुत्ता भवंति । एवं चउजंगो ।

इह लोके दुःखीर्णानि चौर्याऽऽदीनि कर्माणि क्रिया, इहलोके दु-
स्त्रमेव कर्मदुमजन्यत्वात् फलं दुःखफलं, तस्य विपाकोऽनु-
भावो दुःखफलविपाकः, तेन संयुक्तानि दुःखफलविपाकसंयु-
क्तानि न्वन्ति, चौराऽऽदीनामिवेत्येका । एवं नारकाणामिवेति द्वि-
तीया । आगर्माद् व्याधिदाग्निघातिभूतानामिवेति तृतीया । प्रा-
क्कृताशुभकर्मोत्पन्ना नारकप्रायोग्यं यन्त्रां काकगृहाऽऽदी-

नामिव चतुर्थीति । “इहलोए सुचिन्न” इत्यादि चतुर्भङ्गी तीर्थ-
करदानटातु १ सुसाधु २ तीर्थकर ३ देवभवसतीर्थकराऽऽदी-
नामिव ज्ञावनीयेति । स्था० ४ टा० २ उ० ।

निर्वेदनीमाह-

पापाणं कम्माणं, असुभविवागो कट्टिज्जए जत्थ ।

इह य परत्थ य होए, कहा उ णिवेयणी नाम । २०७ ।

पापानां कर्मणां चौर्याऽऽदिकृतानामसुभविपाकः दारुणपरिणा-
मः कथ्यते यत्र यस्या कथायामिह च परत्र च लोके-“इहलो-
के कृतानि कर्माणि इहलोक एवादीर्यन्ते ” इत्यनेन चतुर्भङ्गी-
कामाह । कथा तु निर्वेदनी नाम-निर्वेद्यते भवादनया श्रोतेति
निर्वेदनी । एष गाथाऽङ्गरार्थः । भावार्थस्तु वृद्धाविवरणाद-
वसेयः ॥२०७॥

तच्चेदम्-“इयाणि णिवेयणी । सा चउव्विहा । त जहा-इह-
लोए दुच्चिष्सा कम्मा इहलोए चेव दुहविवागसजुत्ता भ-
वति स्ति । कह ? जहा चोराण पारदारियाण, पवमाइ । एसा
पदमा णिवेयणी । इयाणि विइया-इहलोए दुच्चिष्सा कम्मा
परलोए दुहविवागसजुत्ता जवति । कह ? जहा नेरव्याण
अन्नमि भवे कय कम्म णियजवे फल देइ । एसा विइया णि-
वेयणी गया । इयाणि तइया-परलोए दुच्चिष्सा कम्मा इहलोए
दुहविवागसजुत्ता भवति । कह ? जहा बालप्पभित्तिमेव अतकु-
लेसु उप्पन्ना लयकोदाऽऽदीहि रोगेहि दारिद्रेण य अभिज्जूया
दीसति । एसा तइया णिवेयणी । इयाणि चउत्था णिवेयणी-प-
रलोए दुच्चिष्सा कम्मा परलोए चेव दुहविवागसजुत्ता जवति ।
कह ? जहा पुट्ठिं दुच्चिष्सेहि कम्मेहि जीवा समासनुडेहि
पक्खीहि उववज्जति । तओ ते नरयपाउग्गाणि कम्माणि
असपुष्पाणि ताणि ताए जानीए पूरिति, पूरिण नरयभवे
वेदति । एसा चउत्था निवेयणी गया । एव इहलोगो पर-
लोगो वा पणवय पमुच्च भवति, तत्थ पणवयस्स मणुस्स-
भवो इहलोगो, अवसेसाओ तिपिण वि गर्हओ परलोगो
स्ति गाथान्नावार्थः ।

इदानीमस्या एव रसमाह-

द्योवं पि पमायकयं, कम्मं साहिज्जई जहिं नियमा ।

पउरासुहपरिणाम, कहाइ णिवेयणीइ रसो ॥ २०८ ॥

स्तोकमपि प्रमादकृतमल्पमपि प्रमादजनितं कर्म वेदनी-
याऽऽदि (साहिज्जइ स्ति) कथ्यते यत्र नियमान्निग्रमेन । किंवि-
शिष्टमित्याह-प्रचुराशुजपरिणाम, बहुतीव्रफलमित्यर्थः । यथा
यशोधराऽऽदीनामिति । कथाया निर्वेदन्या रस एव निश्चन्दः ।
इति गाथाऽर्थः ॥ २०८ ॥ दश० ३ अ० । द्वा० । औ० ।

णिवेस्स-देश-निर्दये, दे० ना० ४ वर्ग ३७ गाथा ।

णिवेस्स-निर्वेश-पु० । लाभे, स्था० ५ ग० २ उ० ।

णिवोदव्व-निर्वोदव्व-त्रि० । निर्वाह्ये, आच० ४ अ० ।

णिवोदग-निर्वोदक-न० । गृहच्छानप्रान्तगलिते जले, गूदप-
टलान्तोत्तार्णे जले, पि० । आ० क० ।

णिस-निश-पु० । वृद्धविशेषे, उक्त० पाइ० १ अ० । नृशरान्
शसति हिनस्तीति नृशस । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

णिसंत-निशान्त-त्रि० । नितरां शान्तो निशान्तः । अत्यन्त
मन्दीभूते, आ० म० १ अ० १ खरु । श्रुते, अवगते, आचा० २
श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० । निशमिते श्रुते, भ० ६ श० ३३ उ० ।
निःसञ्चरवेद्यायाम्, वृ० ३ उ० । राज्यवसाने दिवसे, दश० ए
अ० १ उ० । ज्ञा० । अवधारिते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

णिसंस-नृशंस-त्रि० । शूरकर्मणि, वृ० ३ उ० । शूकावर्जिते,
प्रश्न० १ मम्ब० द्वार ।

णिसग-निसर्ग-पु० । निसर्जन निसर्गः । निसृष्टौ, मोक्षे, विशेषः
स्वभावे, उक्त० २८ अ० । स्था० । भाव० । आ० चू० ।
आ० म० । प्रज्ञा० । व्य० । सथा० । नि० चू० ।

णिसगकिरिया-निमर्गक्रिया-स्त्री० । निसर्जनक्रियायाम्, आच० ।

णिसगवलरागया-निसर्गवलरागता-स्त्री० । प्रकृत्या स्थिर-
रागतायाम्, प० व० ३ द्वार ।

णिसगचेयणाजुत्त-निमर्गचेतनायुक्त-त्रि० । निसर्गा सहजा
या चेतना तया युक्तः । सहजचेतनायुक्ते, “निसर्गचेतनायुक्तो,
जीवोऽरूपी ह्यवेदकः ।” इत्यादि १० अ० ।

णिसगरुड-निमर्गरुचि-पुं० । निसर्गः स्वभावः, तेन रुचिर्जित-
प्रणीततत्त्वान्निलाषरूपा यस्य स निसर्गरुचिः । प्रज्ञा० १ पद ।
निसर्गा रुचिर्निसर्गतो वा रुचिरिति निसर्गरुचिः । स्वभावत
एव तत्त्वश्रद्धाने, ज० २५ श० ७ उ० । सम्यक्त्वज्ञेदे, स्था० १०
ग० । ध० । भूतार्थेन सह समस्या जीवाजीवाऽऽदिनवपदार्थ-
विषयिणी रुचिर्निसर्गरुचिः । ज्ञूतार्थेनेत्यस्य भूतार्थत्वेनेत्यर्थः,
ज्ञावप्रधाननिर्देशात्; सद्वृत्तार्था अमी इत्येवरूपेणेति यावत् ।
वस्तुतो भूतार्थेनेत्यस्य शुद्धनयेनेत्यर्थः । ध० २ अधि० ।

न्युत्थेणाधिगया, जीवाऽजीवा य पुष्पपावं च ।

सहसंमइयाऽऽसवसं-वरो य वेएऽ एस णिस्सग्गो ॥ २॥

जो जिणदिट्ठे जावे, चउव्विदे सहहाइ सयमेव ।

एमेव णऽगुह त्ति य, णिस्सगरुड त्ति णायव्वो ॥ ३॥

‘न्युत्थेण’ इति भावप्रधानो निर्देशः । ततोऽयमर्थः-भूतार्थत्वेन
समुद्भूता अमी पदार्था इत्येवरूपेण यस्याऽधिगताः परिज्ञाना
जीवाऽजीवाः पुण्यपापमाश्रवसबरः, चशब्दाद् बन्धाऽऽदय-
श्च । कथमधिगताः १, इत्याह- (सहसंमइया इति) आर्षन्वा-
द्विभक्तिवोपाच्च सह सम्मत्या सहाऽऽत्मना या सङ्गता मति सा
सहसंमतिः, नया । किमुक्तं भवति?-परोपदेशनिरपेक्षया जाति-
स्मरणप्रतिभाऽऽदिरूपया मत्या न केवलमधिगता, किं तु तान्
जीवाऽऽदीन् पदार्थान् वेदयतेऽनुरोधयति च तत्त्वरूपतया आ-
त्मसात्परिणामयति चेति भावः । एष निसर्गो निमर्गरुचिर्नि-
र्ज्ञेय इति शेषः ॥ २ ॥ अमुमेवार्थं स्पष्टतरमभिव्यक्तुराह-
(जो जिणदिट्ठे भावे इत्यादि) यो जिनदृष्टान् ज्ञावान् द्रव्य-
क्षेत्रकालज्ञावभेदतो नामाऽऽदिज्ञेदतो वा चतुर्विधान् स्वयमे-
वोपदेशनिरपेक्षं श्रद्धयाति । केनोद्धेत्वेन श्रद्धयाति ? तत्त आह-
एवमेव एतज्जीवाऽऽदि यथा जिनैर्दृष्टं, नान्यथेति । चः समुच्चये ।
एष निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥ ३ ॥ प्रज्ञा० १ पद । आ० चू० ।
ध० । उक्त० । ग० । स्वभावत एव तत्त्वश्रद्धे, मौ० ।

णिसगसम्मत-निर्गसम्पत्त्व-न० । निसर्गसम्पत्त्वस्य-
 षत्वभेदे, आ० चू० । “णिसगो नाम सभावो, जहा साव-
 गपुत्तननुयाणं कुलपरंपरागत निसगस भवति; जहा वा
 सयचूरमणमत्थाणपमिमासविनाणि साहुमावयाणि य पठ-
 माणि मच्छरा वा ददूण मा णं खओवसमेण निसगसम्मतं
 भवति । तम्मूलं च देवलोगमण तेसि जवति चि ।” आ०
 चू० १ अ० ।

णिसजा-निषद्या-स्त्री० । निषदनं निषद्या । आसने, प्रव० ६७ द्वार ।
 म० । उपवेशने, व्य० ४ उ० । उपवेशनविशेषे, स्था० । सा च पञ्चधा-
 तत्र यस्यां समं पादौ पुतौ च स्पृगतः सा समपादपुता १ । यस्यां
 तु गोरिवोपवेशन सा गोनपिचिका २ । यत्र पुताभ्यामुपविष्टः सन्
 एक पादमुत्पाट्याऽऽसने सा हस्तिशुलिका ३ । पर्यङ्काऽर्धपर्यङ्का
 च प्रसिद्धा ४-५ । स्था० ५ ठा० १ उ० । “पद्विकनिसेज्जा य, सिणाणं
 सो भवज्जणं ।” निषद्या च गृहे एकानेकरूपा अनाचारः । दश०
 ६ अ० । निषीदन्त्यस्यामिति निषद्या । त्रीपशुपरकविचर्जिते
 स्वाध्यायभूम्यादौ, उक्तं १ अ० ।

णिसद-निसृष्ट-त्रि० । परेणोत्सदकक्षिते, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।
 दत्ते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ५ उ० । ज्ञा० ।

णिसद-निषध [ह]-पु० । नितरां सहते स्कन्धे पृष्ठे वा समारो-
 पितं नारमिति निषध । चं० प्र० ४ पादु० । “निषधे घो दः ”
 ॥ ८ । १ । १२६ ॥ इति निषधे धस्य द । प्रा० १ पाद । वली-
 वद्धे, सू० प्र० ४ पादु० । वलदेवस्य रेवत्यामुत्पन्ने पुत्रे, नि० ।
 जति णं भंते ! समणेणं जाव दुवायस अज्जवणा पसत्ता ।
 पदमस्स णं भंते ! उक्खेवओ । एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं
 तेण समणं वारवई नाम नगरीं होत्या; दुवायसजोयणाऽऽ-
 यामा० जाव पच्चक्खं देवलोयज्या पासादीया दरिसणि-
 ज्जा अभिस्सुवा पमिस्सुवा । तीमे णं वारवई नगरीए व-
 हिया उत्तगपुरच्छिमे दिनिजाए एत्य णं रेवईए णामं
 पव्वए होत्या, तुंगे गगणतलण्णद्धिहंतसिहरे नाणाविह-
 रुक्खगुत्तगुम्पलतावल्लीपरिगताभिरामे इममियमयूक्कोच-
 सारसकागमयणसात्ताकोड्ढकुत्तोवाचिए तडकरुगविजय-
 रओवभरपव्वतसिहरे पउरे अच्चरगणदेवमघविज्जा-
 हरमिहुणसन्निवित्ते निच्चत्यणए दमारवरवीरे पुरिसते-
 ल्लोक्खवलवगाणं सोमे सुभए पियदमणे मुरूवे पासा-
 दीए० जाव पडिस्सुवे । तस्स णं रेवयगस्स पव्वयस्स अदू-
 रमामंते एत्य णं नंदणवणे नामं लज्जाणे होत्या । स-
 व्वओ य पुप्फ० जाव दरिमणिज्जे । तस्य णं नंदणवणे ल-
 ज्जाणे मुरप्पियस्स जक्खस्स जक्खायतणे होत्या । चिग-
 तीए० जाव बहुजणे आगम्ममत्तेति सुगप्पियं जक्खाय-
 यणं । से ण सुगप्पिए जक्खाययणं एगेणं महता वाणसं-
 देणं सव्वओ समंता मंपरिक्खित्ते जहा पुणज्जे० जाव
 मिलापट्टए, तस्य णं वारवई नगरीए कएहे नामं वासु-
 देवे राया होत्या० जाव पाणमाणे विहरति । से णं तस्य

समुद्विजयपामोक्खाणं दसएहं दसाराणं, वलदेवपामो-
 कखाणं पंचएहं महावीराणं, उगसेणपामोक्खाणं सोलसएहं
 राईसरसहस्साणं पज्जुष्पामोक्खाणं अहुट्ठाणं कुमार-
 फोणीं सव्वया सच्छ । उ हंतसाहस्साणं वीरमेण-
 पामोक्खाणं एकवीमाए वीरसाहस्सीणं, रुपिणिपामोक्खा-
 णं सोलसएहं देवीसहस्साणं, अणंगमेणापामोक्खाणं अ-
 णेगाणं गणियासहस्साणं अनेभिं च बहूणं राईसरसत्य-
 वाहपानिर्देणं वेयङ्गिगिगिसगरमेरागस्स दाहिणभूरहस्स
 आहेवच्चं० जाव विहरति । तस्य णं वारवई वलदेवे नामं
 राया होत्या, महता० जाव रज्जं पासाएमाणे विहरति ।
 तस्स णं वलदेवस्स रओ रेवई नामं देवी होत्या, सुकुमात्ता०
 जाव विहरति । तते णं सा रेवती देवी अन्नदा कदां त-
 सि तारिसगंसि सयणिज्जंसि० जाव सीहं सुमिणे पास-
 चा एवं सुमिणंदसणपरिकहणं, कलाओ जहा महावलस्स
 पन्नासओ दोतो पन्नासा रायवरकन्नगाणं एगदिवसेणं
 पाणिं नवरं निमडे नामं० जाव लपिं पासादं विहरति ।
 तेणं कालेणं तेणं समणं अरहा अरिचनेमी आदिकरे
 दसधणुं वसओ० जाव समोमरिते । परिसा निगया । तते
 णं से कएहे वासुदेवे इमीने कहाए लच्छे समाणे हट्ट-
 तुट्टे कोहुवियपुरिसं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयामी-खि-
 प्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सभाए सुहम्माए समुदाणियं जे-
 रिं नावेहि । तते णं मे कोहुवियपुरिमे० जाव पडिसुणित्ता
 जेणेव सई सुणेइ, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
 समुदाणिय जेरिं महता महता सदेणं ताडेंति । तते णं
 तीमे सामुदाणियाए जेरीए महता महता सदेणं ता-
 द्वियाए समाणी समुद्विजयपामोक्खा दस दमारा देवी-
 ओ जाणियव्वाओ० जाव अणंगसेणापामोक्खा अणे-
 गा गणियासहस्सा, अने य वडवे राईसर० जाव सत्यवाहप-
 भिओ एहाया० जाव पायच्छित्ता सव्वालंकारविज्जु-
 सिया जहाविभवड्हिसकारसमुदणं अपंगडया हयगया०
 जाव पुरिमवग्गुरा परिक्खित्ता जेणेव कएहे वासुदेवे
 तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता कतव्व० कएहं वासुदेवं
 विजएणं वच्चावेति । तते णं से कएहे वासुदेवे कोहुविए
 एवं वयामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अभिमकं द-
 त्तिकप्पे हयगयरह० जाव पच्चप्पिणंति । तते णं से कएहे
 वासुदेवे मज्ज एवंग० जाव दुरूहे अट्टमंगलगा, जहा कूणिओ,
 सेयवरचामरेहिं उच्छुवमाणेहिं उच्छुवमाणेहिं समुद्वि-
 जयपामोक्खेहिं दसहिं दमागहिं० जाव मत्यवाइणित्तीहिं
 मद्धि संपरिवुमे नव्वट्ठि० जाव रेवणं वागवईणगरं मज्जं
 मज्जेणं, सेसं जहा कूणिओ० जाव पज्जुवासति । तते णं

तस्म निसदस्स कुमारस्स उप्पि पासायवरगयस्स तं
महतो जणसदं च जहा जमात्ती० जाव धम्मं सोच्चा निसम्म
चंदड, नमंसइ, नमंसइत्ता एवं वयासी-सदहापि एं जंते !
निगगंयं पावयणं जहा चित्तो० जाव सावगधम्मं पडिवज्जति,
पडिवज्जेत्ता पडिगते । तेणं काळेणं तेणं समएणं अरहा
अरिद्धनेमिस्स अतेवामी वरदत्ते नामं । अणगारे उराले०
जाव विहरति । तेण से वरदत्ते अणगारे निमदं कुमारं
पासति, पासित्ता जातसहे० जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी-
अह णं जंते ! निसदे कुमारे इहे इट्ठरूवे कंते कंतरूवे, एव
पिण मणुअए मणामे मणामरूवे सोमे सोमरूवे पियदंसणे
सुरूवे, निसदे एं जंते ! कुमारे अयमेयारूवे मणुयइहि-
किष्ठा लद्धा किष्ठा पत्ता पुच्छा ? जहा सूरियाजस्म । एवं
खलु वरदत्ता ! तेणं काळेण तेणं समएणं इहेव जंबुदीवे
दीवे नारहे वासे रोहीरुए नाम नगरे होत्या । रिद्धेह-
वन्ने उज्जाणे मणिदित्तस्स जक्खस्स जक्खाययणे । तत्थ णं
रोहीरुए नगरे महव्वन्ने नामं राया, पउमावई देवी । अन्नदा
कयाइं तांसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सीहे सुमिणे, एवं
सुमिणं जाणियव्वं जहा महव्वलस्स, नवरं वीरंगतो नामं
वत्तीसतो दोतो वत्तीमाए रायवरकन्नगाणं पाणि० जाव
ओगिज्झमाणे ओगिज्झमाणे पाउसवरिसात्तमरयहेमंत-
गिम्हवसंत ढप्पि उज्ज जहा विज्जेव समाणे २ इहे रिद्धे
० जाव विहरति । तेणं, काळेणं तेणं ममएणं सिद्धत्थे नामं
आयरिया जातिसंपन्ना, जहा केसी, नवरं बहुस्सुया बहुप-
रिवारा जेणेव रोहीरुए नगरे, जेणेव मेहवन्ने उज्जाणे,
जेणेव मणिदत्तस्स जक्खस्स जक्खाययणे, तेणेव उवागतं
अहापक्खि० जाव विहरति । परिसा निग्गया । तते णं तस्म
वीरंगतस्स कुमारस्स उप्पि पासायवरगयस्स त महता जणसदं
च, जहा जमात्ती य, निगगते धम्मं सोच्चा, नवरं देवाणुपिया !
अम्मापियरो आपुच्छामि, जहा जमाली तहेव निकखतो०
जाव अणगारे जाए० जाव गुत्तवज्जयारी । तते एं से वीरंगते
अणगारे सिद्धत्थाण आयरियाणं अतिए सामाइयमाइया-
इ० जाव एक्कास्स अगाइं अट्ठिज्जति, अट्ठिज्जित्ता बहूइं० जाव
चउत्थ० जाव अप्पाणं जावेमाणे बहुपक्खिपुष्पाइं पणयाली-
सं वासाइं सामप्पपरियागं पाउणिज्जा दो मासियाए संझेह-
णाए भंलेहिता अत्ताणं कुसित्ता सवीनं भत्तसइं अ-
णमणे छेदिता आलोइय समाहिपत्ते कालमासे कालं कि-
च्चा वज्जलोए कप्पे मणोरमविमाणे देवत्ताए उववन्ने । तत्थ
णं अप्पेगडयाणं देवाणं दसमागगेवमाइं ठिई पप्पत्ता ।
तत्थ ण वीरंगयस्स देवस्स दस सागरोवमाइं ठिई पप्प-
त्ता । मे एं वीरंगते देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खए०

जाव अणंतरं चयं चइत्ता इहेव वारवईए नयरीए वज्जदेवस्स
रन्नो रेवईए देवीए कुच्छिसि पुत्तत्ताए उववन्ने । तते एं सा
रेवनी देवी तांसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सुमिणदंसणं०
जावुप्पि पासायवरगते विहरति । तं एवं खलु वरदत्ता ! णि-
सदेणं कुमारेणं अयमेयारूवे उराले मणुयइही लच्छा पत्ता
अभिममप्पागया । पज्जु णं भंते ! निसदे कुमारे देवाणुपियाण
अतिए० जाव पव्वडत्तए ? ! इंता । पज्जु से एवं भंते ! वरदत्ते
अणगारे० जाव अप्पाणं जावेमाणे विहरति । तते एं अरहा
अरिद्धनेमी अन्नदा कयाइं वारवतीओ नगरीओ० जाव
बहिया जणवयविहारे निसदे कुमारे समणोवासए जाए
अज्जिततजीवाजीवे० जाव विहरति । तते एं से निसदे कु-
मारे अन्नदा कयाइं जेणेव पोसहमाला, तेणेव उवाग-
च्छड, उवागच्छित्ता० जाव दम्भसंथारोवगते एं विहरति ।
तते एं तस्स निसदस्स कुमारस्स पुव्वरत्तावरत्तधम्मजाग-
रियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अव्वन्नत्थिए-धन्ना ण ते गा-
मागरनगर० जाव संनिवेसा, जत्थ णं अरहा अरिद्धनेमी
विहरइ । धन्ना एं ते रईसर० जाव सत्थवाहप्पभित्तिओ, जे एं
अरिद्धनेमि वंदंति, नमंसंति० जाव पज्जुवासंति । जति एं
अरिहा अरिद्धनेमी पुव्वानुपुत्तिं नंदणवणे विहरेज्जा,
तेणं अरिहं अरिद्धनेमी वंदिज्जा० जाव पज्जुवासिज्जा । तते
एं अरिद्धनेमी निसदस्स कुमारस्स २ अयमेयारूवे अव्व-
न्नत्थिए० जाव वियाणित्ता अट्टारसहिं समणसहस्सेहिं० जाव
नंदणवणउज्जाणे, समोमरिता । परिसा निग्गया । तते एं
निसदे कुमारे इमीसे कहाए द्वाच्छे समाणे हट्ठ० चाउग्य-
टेणं आसरहेण गते, जहा जमात्ती० जाव अम्मापियरो
आपुच्छित्ता पव्वइए अणगारे० जाव गुत्तवज्जयारी ।
तते णं से निसदे अणगारे अरिहंतो अरिद्धनेमिस्स तहा-
रूवाण येराणं अतिए सामाइयमाइयं एक्कास्स अंगाइं
अट्ठिज्जति, अट्ठिज्जित्ता बहूइं चउत्थच्छट्ठ० जाव विचि-
त्ताहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं जावेमाणे बहुपक्खिपुष्पाइं
नव वासाइं सामन्नपरियागं पाउणंति, वायालीमाइं
भत्ताइं अणसणं छेदेति, आलोइयपक्खित्ते समाहि-
पत्ते आणुपुव्वीए कालगते । तते एं से वरदत्ते अणगारे नि-
सदं अणगार काळगते जाणित्ता जेणेव अरहा अरिद्धनेमी,
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता० जाव एव वयासी-एवं खलु
देवाणुपियाणं अंतेवामी णिसदे णामं अणगारे पगतिज-
इगे० जाव विणीओ, से एं जंते ! निसदे अणगारे काळमासे
काळं किच्चा कहिं गए, कहिं उववन्ने ? । तते एं से अ-
रहा अरिद्धनेमी वरदत्तं अणगार एव वयासी-एवं खलु
वरदत्ता ! मम अंतेवामी निसदे नाम अणगारे पगज्जइगे० जा-

व विणीए मम तहारूवाणं थेराणं अंतिए सामाड्याइं एका-
रम अंगाईं अहिजेत्ता बहुपमिपुष्पाइं नव वासाईं सामस-
परियागं पाडणिच्ता वायालीसं जत्ताइ अणमणाए ठेदिच्ता
आलोडयपमिकंते समाहिपत्ते काडमासे काडं किच्चा उहुं
चंदिमसूरियगहगणनक्खत्तताराख्वाणं सोहम्मीसाणं० जाव
अच्छुते तिस्सि य अट्टारसुत्तरगेविज्जविमाणावाममते वीती-
वड्त्ता सव्वट्ठमिच्छि विमाणे देवत्ताए उववन्ने । तत्थ एं देवाणं
तेत्तीसं सामरोवमाइं ठिई पसुत्ता । तत्थ एं निमहस्स देव-
स्म तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पसुत्ता । से एं भंते ! निसदे
देवयाओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिडक्ख-
एणं अणंतर चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिति, कहिं उववज्जि-
हिति ? । वरदत्ता ! इहेव जवुदीवे दीवे महाविदेहे वामे उच्चाए
नगरे विमुद्धपिइवमे रायकुले पुत्तत्ताए पच्चायाहिति । तने णं
मे उम्भुक्कवालभावे विस्सायपरिणमितजोव्वणगमणुप्पत्ते
तहारूवाणं थेराणं अंतिए केवडं बोहिं बुज्जित्ता आगारा-
ओ अणगारियं पव्वहिति । से एं तत्थ अणगारे जविस्सति
हरियासमिणं जाव वंभयारी । मे एं तत्थ वहुहिं चउत्तय-
ड्डड्डमदसमपुवालसेहिं मासड्डमामखमणेहिं विचिच्चेहिं त-
वोक्कमेहिं अप्पाणं जावेमाणे वहुडं वासाईं सामसपरियागं
पाडणिस्मति पाडणिच्ता, मामियाए संजेहणाए अत्ताणं
जूमिहिति भूमित्ता, सट्ठिधत्ताइं अणसणाए ठेदेति । ज-
स्मड्डाए कीरति अणगारजावे मुंरुभावे अएहाणाए० जाव
अदंतधावणअत्यत्तए अणोवाटणाए फल्लसेज्जा कट्टमेज्जा
केमड्डोण वंभचेरवासी परावरपवेने लप्पावड्डडे उच्चावया य
गामकंठकया अदियासिज्जति, तमहं आराहिति, आराहित्ता
चरमेहिं उस्मासेहिं णिस्सामेहिं सिज्जिहिति, बुज्जिहिति
० जाव मव्वपुक्खाणमंत करेति ।

नि० १ शु० ५ वगं १ अ० । आ० म० । वि० १० । प्र० १० ।
वपंधरपर्वतभेदे, सा० ७ ठा० । स० । रा० ।

निपथ पर्वत कास्तीति पृच्छति-

कहिं एं भंते ! जवुदीवे दीवे णिसदे णामं वास-
हरपव्वए पसुत्ते ? । गोयमा ! महाविदेहस्म वामस्म
दक्खिणं हरिवासस्स उत्तरेणं पुरच्छिमलवणसमु-
हस्स पच्चच्छिमेणं पच्चच्छिमलवणसमुहस्स पुरच्छिमे
एत्थ णं जम्बुदीवे दीवे णिमहे णामं वामहरपव्वए पसुत्ते,
पार्श्वपरीणायए उदीणटाहिणयित्थिगो, दुहा लवणसमुहं
पुट्टे पुरच्छिमिह्वाए० जाव पुट्टे चत्तारि जोअणसयाइं उहुं
उच्चतेण चत्तारि गाउअसयाइ उव्वेहेणं सोल्लस जो-
अणमहस्साइं अट्ट य वाहल्ले जोअणसए दोसि अ
एगूणवीमडभाए जोअणस्म विक्खंभेणं तस्स वाहा
पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं वीसं जोअणसहस्साइं एगं च पणहं

जोअणसयं दुसि अ एगूणवीमडभाए जोअणस्स अण-
जागं च आयामेणं तस्स जीवा उत्तरेण० जाव कणवडं
जोअणसहस्साइं एगं च षण्णं जोअणसयं दुसि अ ए-
गूणवीमजाए जोअणस्स आयामेणं तस्स धणं टाहिणेण
एगं जोअणसहस्सं चउवीसं च जोअणमहस्साइं तिस्सि अ
वायाल्ले जोअणसए एव य एगूणवीमडभाए जोअणस्स
पक्खिणेणं रुअगसंठणसंठिए सव्वतवणिज्जमए अत्थे उ-
जओ पासिं दोहिं पडमवरवेइआहिं दोहि अ वणसंमेहिं०
जाव संपरिक्खित्ते णिसहस्स एं वासहरपव्वयस्स उप्पि
वहुमपरमणिज्जे जूमिजागे पसुत्ते० जाव आमयंति, सयंति ॥

“कहिं णं” इत्यादि प्रश्नसूत्र व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे महाविदेहस्य
दक्षिणस्या हरिवर्षस्योत्तरस्यां पौरस्त्यलवणोदस्य पश्चिमायां
पश्चिमलवणोदस्य पश्चिमायां पश्चिमलवणसमुहस्य पूर्व-
स्यामवन्तरे जम्बुद्वीपे निपथो नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः,
प्राचीनप्रतीचीनेत्यादि प्राग्वत् । चत्वारि योजनशतान्युद्धो-
च्चत्वेन, चत्वारि गव्यूनशतान्युद्धेन, स्रुप्रवेशेन मेरुवर्जम-
मयकेंद्रगिरीणां स्वोच्चत्वचतुर्थीशेनोद्धेतत्वात् पौरुशयो-
जननदम्भाणि द्विचत्वारिंशानि द्विचत्वारिंशदधिकानि अष्टौ
च योजनशतानि द्वौ च एकोनविंशतिभागौ योजनस्य
विष्कम्भेण महाहिमवतो द्विगुणविष्कम्भमानत्वात् । अथ
वाहाऽऽदिसूत्रत्रयमाह—(तस्स वाहा इत्यादि) (तस्स
जीवा इत्यादि) अत्र यावत्पडात्—“ पार्श्वपरीणायया
उडओ लवणसमुहं पुट्टा पुरच्छिमिह्वाए लवणसमुहं जाव
पुट्टा । ” इति ग्राह्यम् । (तस्स धणुमित्यादि) एव सूत्रानु-
सारेण व्याख्येयम् । अथ निपथमेव विशेषणैर्विशिनष्टि—(रुअ-
ग इत्यादि) अत्र यावत्पडात्—“ सव्वओ समंता ” इति ग्रा-
ह्यम्, शेषं प्राग्वत् । अथास्य देवकीमायोग्यत्वं वर्णयन्नाह—
(णिसह इत्यादि) अत्र यावत्पडात् आलिङ्गपुष्कराऽऽवपदक-
ट्ठम्वक बोध्यम् । ज० ४ वक्क० । स० । (तन्मव्यवर्त्तिचिकित्स-
ह्वात् शीतोदा नदी प्रव्यूहेति वक्तव्यता ‘ तिगिच्छदह ’ शब्दे
वक्तव्यते) (निपथकूटानां ‘ कूरु ’ शब्दे तृतीयभागे ६२१ पृष्ठे
वक्तव्यतोक्ता)

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चड-णिसदे वासहरपव्वए, णि-
सदे वासहरपव्वए ? । गोयमा ! णिमहे एं वासहरपव्वए व-
हवे कूरा णिसहमंठाणसंठिआ उसजसंठाणसंठिआ णिसदे
अउच्छेदेवे महिह्वाए० जाव पल्लिओवमड्डिए परिवमड । मे
तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चड-णिसदे वासहरपव्वए, णि-
सदे वामहरपव्वए ॥

(से केणट्ठेण) इत्यादि व्यक्तम् । नवरं निपथे वर्षधरपर्वते
बहुनि कूटानि निपथसंस्थानमस्थितानि । नत्र नितरा सदते
स्कन्धे पृष्ठे वा समागोपितभारमिति निपथो वृषभः, पृथोदराऽऽ-
दित्यादिपरुपसिद्धि । तत्संस्थानसम्पत्तानि । एतदेव पर्यायान्त-
रेणाऽऽह-वृषभसंस्थितानि, निपथश्चात्र देव आधिपत्यं परिपा-
लयति, तेन निपथाऽऽकारकूटयोगादिपथदेवयोगाद्वा निपथ
इति व्यवहियते इति । ज० ४ वक्क० । स्या० । “ दो णिसदा । ”
स्या० १ ठा० २ व० ।

शिसढकूड-निषधकूड न० । निषधपर्वताधिष्ठातृदेवनिवासोपेतं
(स्था० ६ ठा०) निषधवर्षधरपर्वतस्य द्वितीये कूटे, स्था०
२ ठा० ३ उ० । ज० ।

शिसढदह-निषधदह-पु० । मन्दरस्य दक्षिणेन देवकुरुषु महा-
ह्वरे, स्था० । इह च देवकुरुषु निषधवर्षधरपर्वतादुत्तरेणाष्टौ
योजनानां शतानि चतुस्त्रिंशदधिकानि योजनस्य चतुरश्र
सप्तभागान्तिकस्य शीतोढाया महानद्याः पूर्वापरकूलयोर्वि-
चित्रकूटाभिधानौ योजनसहस्रोच्छ्रितौ मृशे सहस्राऽऽयामवि-
ष्कम्भाधुपरि पञ्चयोजनशताऽऽयामविष्कम्भौ प्रासादमणिमतौ
स्वसमाननामदेवनिवासभूतौ पर्वतौ स्त, नतस्ताभ्यामुत्तरतोऽ
नन्तरोदितान्तर शीतोदामहानदीमध्यजागवती दक्षिणोत्तरतो
योजनसहस्रमायतः पूर्वापरतः पञ्चयोजनशतानि विस्तीर्ण-
वेदिकावनखण्डपरिक्रिस्तौ दशयोजनाचगाढो नानाम-
णिमयेन दशयोजननालेनार्द्धयोजनबाहुल्येन योजनविष्क-
म्भेणार्द्धयोजनविस्तीर्णया क्रोशोच्छ्रितया कणिकया युक्तेन
निषधाभिधानदेवनिवासभूतजवनजासितमध्येन तदर्धप्रमाणा-
ष्टोत्तरशतसहस्रपद्मैस्तद्व्येषां च सामानिकाऽऽदिदेवनिवा-
सभूतानां पद्मानामनेकज्ञैः समन्तात्परिवृतेन महापद्मेन
विराजमानमध्यभागो निषधो महादहः । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

एतदेव सूत्रकार आह—

कहि एं भंते ! देवकुराए कुराए शिसढदहे एणं दहे प-
सुत्ते । गोयमा ! तेमिं चित्तविचित्तकूणां पव्वयाणं उत्त-
रिह्वाओ चरिमंताओ अट्ट चोत्तीसे जोअणसए चत्तारि
अ सत्तभाए जोअणस्स अवाहाए सीओदाए महान्दए
बहुमज्जदेसभाए एत्थ एं शिमढदहे एणं दहे पसुत्ते । एवं
आ चेव नीलवंतउत्तरकुरुचदेरावयमाद्ववंताणं वत्तव्वया, सा
चेव शिसढदेवकुरुसूरसुत्तसविज्जुप्पभाणं एयव्वा, रायहाणी-
ओ दक्खिण्णं ति ।

(कहि ण इत्यादि) एवमुक्ताऽऽलापकानुसारेण यैव नीलवडुत्त-
रकुरुचन्दैरावतमालयवतां पञ्चानां छहाणामुत्तरकुरुषु वक्तव्य-
ता, सैव निषधदेवकुरुसूरसुत्तसविज्जुप्रभनामकानां नेतव्या,
एतदीयाधिपसुराणां राजधान्यो मेरुतो दक्षिण इति शेषः ।
जं० ४ वक्र० ।

शिसस-निषस-त्रि० । स्थिते, उत्त० २० अ० । आच० । उपविष्टे,
स्था० ५ ठा० २ उ० । ज्ञा० । उत्त० । आच० । निविष्टे, ज्ञा० १
श्रु० ८ अ० । निमग्नं, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

शिमस-निषस-पु० । “ सवरआसवदारो, अवावाहे अ-
कट्टए देसे । काऊण थिर ठाण, ठिओ शिससो शिवओ वा ॥१॥ ”
इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे, आव० ५ अ० ।

शिससशिसस-निषसनिषस-त्रि० । “ अट्ट रुद च दुवे, जायइ
जाणाइ जो शिसओ उ । एसो काउस्सगो, शिमसनिस्ससगो
नाम ॥१॥ ” इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे, आव० ५ अ० ।

शिमसोस्मिय-निषणोत्सुत-पुं० । “ धम्म सुक च दुवे, आ-
यइ जाणाइ जो शिसओ अ । एसो काउस्सगो, शिससुसि-
ओ होइ नायव्वो ॥१॥ ” इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे, आव० ५
अ० ।

शिसमेत-निशमयत्-त्रि० । आकर्णयति, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

शिसम्प-निशम्य-अव्य० । ज्ञात्वेत्यर्थे, आच० १ श्रु० १ चू०
१ अ० १ उ० । अवगम्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । निश्चि-
त्येत्यर्थे, आच० १ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० । अवधार्येत्यर्थे,
स्था० ३ ठा० ३ उ० । हृदयेनाऽवधार्येत्यर्थे, कल्प० ३ कण ।
स्था० । तं० । ज्ञा० । सूत्र० । आच० ।

शिसम्पभासि [ण]-निशम्यभाषिण-त्रि० । अत्वरितभाषि-
णि, आच० १ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० । पूर्वोत्तरेण पर्यालो-
च्य जापके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

शिसह-निषध-त्रि० । ‘शिसढ’ शब्दार्थे, च० प्र० ४ पाद० ।

शिसहकूड-निषधकूड-न० । ‘शिसढकूड’ शब्दार्थे, स्था० ९ ठा० १

शिसहदह-निषधदह-पुं० । ‘शिसढदह’ शब्दार्थे, स्था० ५
ठा० २ उ० ।

शिसा-निशा-स्त्री० । नितरां इयति व्यापारान् । शो-क० । रात्रौ,
हरिद्रायाम्, मेपाऽऽदिराशिषु च । वाच० । वृ० ५ उ० ।

शिसाकप्प-निशाकल्प-पु० । रात्रौ छात्राणां मात्रके मोक्षं
गृहीत्वाऽऽचमने, गीतार्थाऽऽचीर्णत्वादस्य कल्पत्वम् । वृ० ५ उ० ।
(‘मोय’ शब्दोऽत्र वीक्ष्यः)

शिसापामाण-निशापाषाण-न० । मुक्ताऽऽदिद्वन्द्वनशिलायाम्,
उपा० २ अ० ।

शिसामिअ-देशी-श्रुते, दे० ना० ४ वर्ग २७ गाथा ।

शिसामित्ता-निशम्य-अव्य० । आकर्ण्येत्यर्थे, उत्त० २ अ० । नि-
शम्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । आच० । अवधार्येत्यर्थे, आ-
च० १ श्रु० ८ अ० ३ उ० ।

शिसाय-देशी-सुप्तप्रसुते, दे० ना० ४ वर्ग ३५ वर्ग ।

शिसाओढ-निशालोढ-न० । शिलापुत्रके, उपा० २ उ० ।

शिसिअर-निशाचर-पु० । “ इ’ सदादौ वा ” ॥ ८ । १ । ७२ ॥
इत्यात इत्वम् । “निसिमरो, निसिअरो ।” प्रा० १ पाद । “स्व-
रस्योद्वृत्ते ॥ ८ । १ । ८ ॥ इति न सन्धि । प्रा० १ पाद ।
रात्रिचरे, रात्रिसे, वाच० ।

शिसिक्किय-निषिच्य-अव्य० । अग्नाविन्धनाऽऽदिप्रतिषेधेत्यर्थे,
आच० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

शिसिज्जा-निषद्या-स्त्री० । निषदनानि निषद्याः उपवेशनप्रका-
रेषु, (स्था०)

पंच शिसिज्जाओ पाणत्ताओ । तं जहा-उक्कुत्तुया, गो-
दोहिया, समपायपुया, पलियंका, अण्णपलियंका ।

निषदनानि निषद्या उपवेशनप्रकाराः, तत्राऽऽसनलग्नपुतः पा-
दाभ्यामवस्थित उत्कुटुकस्तस्य या सा उत्कुटुका । तथा--
गोदोहन गोदोहिका तद्वद् या असौ गोदोहिका । तथा-समौ
समतया भूतभौ पादौ च पुतौ च यस्या सा समपादपुता ।
तथा-पर्यङ्का जिनप्रतिमा, तामिव या पश्चासनमिति रुढा ।
तथा अर्धपर्यङ्का ऊरावेकपादनिवेशनलक्षणेति । स्था० १ ठा० १
उ० । “शिसिज्जं च गिहत्तरे । निषद्यां चाऽऽसनम् । सूत्र० १

श्रु० ९ अ० । आ० म० । “तिहमन्नयरागस्स, निसिज्जा जस्स कप्पय । जराय अजिन्नयस्स, वादियस्स नवस्सिणो ॥१॥” दश० ६ अ० । जीत० । प्रणिपत्य पृच्छायाम्, गौतमस्वामिना निषद्या-
श्रयेण चतुर्दश पूर्वाणि गृहीतानि । विशेष० । निषीदन्यस्यामि-
ति निषद्या । पादप्रोच्छन्नके, जीत० । ध० । रजोहरणोपकरण-
भेदे, सा च द्विधा-सौत्रिकी, और्णिकी चेति । वृ० ३ उ० ।

पायस्स पनोयारो, दुनिसिज्जतिपट्टपोत्तिरयहरणं ॥ [३०]

तथा रजोहरणस्य सत्के द्वे निषद्ये । तद् यथा-बाह्या, आभ्यन्तरा-
च । इह सप्रतिदशिकाऽऽदिभि सह या दण्डिका क्रियते, सा सूत्र-
नीत्या केवलैव भवति, न (?) सदशिका । तस्या निषद्यात्रयम् । तत्र
या दण्डिकाया उपरि एकहस्तप्रमाणाऽऽयामा तिर्यग्वेष्टकत्रयपृष्ठ-
त्वा कम्बलीखारूपा सा आद्या निषद्या, (नि) तस्याश्चाग्रे दशिका
सम्बध्यन्ते । तां च सदशिकामग्रे रजोहरणशब्देनाऽऽचार्यो ग्रही-
ष्यति, ततो नासाविह ग्राह्या । द्वितीया त्वेनामेव निषद्यां तिर्यग्
यद्गुमिवैष्टकैरावेष्टयन्ती किञ्चिदधिकहस्तप्रमाणाऽऽयामा हस्त-
प्रमाणमात्रपृष्ठत्वा वस्त्रमयी निषद्या, सा आभ्यन्तरा निष-
द्योच्यते । तृतीया तु तस्या एवाऽऽभ्यन्तरनिषद्यायास्तिर्यग्वेष्ट-
कान् कुर्वन्ती चतुरङ्गुलाधिकैकहस्तमाना चतुरस्रा कम्बलमयी
भवति । सा च उपवेशनोपकारित्वाद्यधुना पादप्रोच्छन्नकमिति
रूढा, सा बाह्या निषद्येत्यभिधीयते । मिलित च निषद्यात्रय
दण्डिकासहित रजोहरणमुच्यते । ततो रजोहरणस्य सत्के द्वे
निषद्ये इति न विरुध्यते । पि० । निषीदन्यस्यामिति निषद्या ।
उपाश्रये, पं० स० ४ द्वार ।

णिमिज्जापट्टग-निषद्यापट्टक-पु० । रजोहरणनिषद्यायाम्, ओ-
घ० ।

णिसिज्जापरिसह-निषद्यापरिपह-पु० । निषद्या च उपाश्रय
उच्यते, निषीदन्यस्यामिति निषद्येति व्युत्पत्तिवलात्, सैव
परिपह । इमशानोद्यानसत्रागारगिरिगुहाऽऽदिषु स्त्रीपशूपरु-
कविवर्जितेषु अनभ्यस्तपूर्वेषु निवसत सर्वत्र स्वेच्छियज्ञानप्र-
काशपरीक्षिते प्रदेशे नियमानुष्ठानमधितिष्ठतः सिंहव्याघ्राऽऽ-
दिविविधभाषणध्वनिश्रवणतोऽसजातजयस्य चतुर्विधोपसर्ग-
सहनेन मोक्षमार्गादप्रच्यवने, प० स० ४ द्वार ।

णिसिज्जारयण-निषद्यारचन-न० । उचितभूमावक्कगुरुनिषद्या-
करणे, प० व० ४ द्वार ।

णिमिद्ध-निसुष्ट-त्रि० । निर्गते, रा० । प्रदत्ते, आचा० १ श्रु० ८
अ० २ उ० । वृ० । स्वामिनोत्सङ्कलिते, आचा० २ श्रु० १ चू० २
अ० १ उ० । निसुष्टो नाम यस्य शय्यातरेण प्रवेशोऽनुज्ञात ।
वृ २ उ० ।

णिसिद्ध-देशी-सन्तुष्टे, दे० ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

णिसिद्ध-निषिद्ध-त्रि० । निवारिते, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

णिसिद्धजोग-निषिद्धयोग-त्रि० । निरुद्धसद्व्यापारे, पञ्चा०
१२ विव० ।

णिसिद्धप्प [ण]-निषिद्धाऽऽत्मन्-पु० । निषिद्धो निवारितः
सावद्ययोगेज्य आत्मा स्वभावो येन स निषिद्धाऽऽत्मा । पञ्चा०
१२ विव० । निषिद्धो मूलगुणोत्तरगुणातिचारेज्य आत्मा येन
स निषिद्धाऽऽत्मा । निरतिचारे सुसयते, आ० म० १ अ० २
खण्ड ।

णिसिय-निशित-त्रि० । तीक्ष्णे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ १ उ० ।

णिसियर-निशाचर-पु० । पिशाचाऽऽदौ व्यन्तरे, ओघ० ।

णिसिरणा-निसर्जना-स्त्री० । दाने, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ०
१० उ० । निक्षेपणे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्था० । इयाणि णिसिरणा
दुविधा-दोइया, दोउत्तरिया य । तत्थ लोइया णिसिरणा निवि-
धा-सदसा, पमाएण, अणाभोगेण य । एवाइएण जोगेण किञ्चि
सदसा णिसरति, पंचविधपमायऽऽनतरेण पमसो णिसरति ।
एगंतविस्सती अणाभोगो, तेण णिसरति ।” नि० चू० ४ उ० ।

णिसीऽत्ता-निषद्य-अव्य० । उपविश्येत्यर्थे, स्था० ३ गा० २ उ० ।

निषीदयितु-त्रि० । उपवेष्टरि, “सेहे रातिणियस्स सपक्ख
निसीइत्ता जवति ।” दशा० २ अ० ।

णिसीऽयव-निषत्तव्य-त्रि० । सदंशकभूमिप्रमार्जनाऽऽदि-
न्यायेनोपवेष्टव्ये, भ० २ श० १ उ० ।

णिसीढ-निशीथ-न० । अप्रकाशे, नि० चू० ३ उ० ।

णिसीयंत-निषीदत्-त्रि० । उपविशति, ज० १३ श० ६ उ० ।

णिसीयण-निषीदन-न० । उपवेशन, स्था० ७ गा० । व्य० ।
नि० चू० । पि० । औ० ।

णिसीयमाण-निषीदत्-त्रि० । उपविशति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

णिसीरिज्जमाण-निसृज्यमान-त्रि० । क्षिप्यमाणे, भ० ८ श०
७ उ० ।

णिसीह-निशीथ-न० । “निशीथपृथिव्योर्वा” ॥ ८ । १ । २१६ ॥ इ-
ति यस्य हो वा । प्रा० १ पाद । अप्रकाशे, नि० चू० ३ उ० ।
मध्यमरात्रौ, तद्वद्बहुचतु यदध्ययन तन्निशीथम् । आचाराङ्ग-
पञ्चमचूडायाम्, पा० । न० ।

पच्छन्नं तु निसीहं, निसीहनामं जहऽज्जयणं ।

प्रच्छन्नं तु निशीथनामकमभ्ययनमिति । अथवा-निशीथं गुप्ता
र्थमुच्यते । यथा-अग्रायणीये वीर्यपूर्वे अस्ति नास्ति प्रवादे च
पाठः-“जत्थेगो दीवायणे जुजइ तत्थ दीवायणसयं जुजइ ।
जत्थ दीवायणसयं जुजइ तत्थेगो दीवायणो भुजइ । तथा-
जत्थेगो दीवायणो हम्मइ तत्थ दीवायणसयं हम्मइ । जत्थ दी-
वायणसयं हम्मइ, तत्थेगो दीवायणो हम्मइ ।”

तथा चासुमेवार्थमजिवातुकाम आह-

अग्गेणीयम्मि जहा, दीवायण जत्थ एगो तत्थ सयं ।-
जत्थ सयं तत्थेगो, हम्मइ वा जुजई वा वि ॥

अक्षग्गमनिका सुप्रतीता । इमालापकद्वय सम्प्रदायप्रती-
तार्थमिति गुप्तार्थत्वाज्जिशीथमिति । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
आ० चू० । निशीथ च कुन सिद्धमित्यत आह-“निसिह नव-
मापुव्वा, पच्चक्खाणस्स तव्यवत्थूओ । आयारनामधेज्जा, वी-
सम्मा पाहुडा ठेया ॥१॥” व्य० १ उ० । प्रकृत्यो निशीथ, स
च प्रत्यास्थानपूर्वस्य यत्तुनीयं वस्तु तस्याऽपि यदाचाराऽऽप्य
विशतितम प्राभूतम् । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

इयाणि णिसीहं ति दार-

णामं ठवणणिमीहं, दव्वे खेत्ते य काव्वे जावे य ।
एसो उ णिसीहस्स, णिवखेवो छव्विहो होइ ॥६॥

कटा । णामउवणा गता । दव्वणिसीह दुविधं-आगमओ, णोआगमओ य । आगमओ जाणए अणुवउत्ते । णोआगमओ जाणगभवसररीरवइरिच ।

त चिमम्-

दव्वणिसीहं कतगा-दिएसु खेत्तं तु कएहतमुणिरया ।
कावाम्मि होति रची, जावणिसीहंतिमं चेव ॥ ६८ ॥

अवतीति अव्ययम्, णिसीहमप्रकाशम् । कतको णाम-रुक्खो, तस्स फल, तं कलुसेदए पक्खिप्पइ, तओ कलुस हेछा ठा-यति, त दव्वणिसीह, सच्छ उवरि, त अनिसीह । गय द-व्वणिसीह । खेत्तनिसीहं-खेत्तमागास, तु पूरणे, (कएइ इति) कएहरानीओ, ता अणेण भगवईसुत्ताणुसारेण खेया-“कति ण भंते ! कएहराईओ पण्णत्ताओ ? । गोयमा ! अट्ट कएहराईओ पण्णत्ताओ । कदि एं जते ! ताओ अठ कएहरानीओ पण्णत्ताओ ? । गोयमा ! उप्पि सणकुमारमहिंदाण कप्पाण, हेठि व-भन्नोके कप्पे रिट्ठे विमाणपत्थमे, एत्थ ण अक्खडागसमचउर-ससअणसठियाओ अठ कएहराईओ पण्णत्ताओ ॥” (तमु चि) तमुक्काओ, सो य दव्वओ आउक्काओ । सो अणेण भगवती-सुत्ताणुसारेण णेओ-“तमुक्काए ण भते ! कदि समुट्ठिए, कदि णिट्ठिए ? । गोयमा ! जवुदीवस्स दीवस्स वहिया तिरियमसं-खेजे दीवसमुदे वातीवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स वाहिरि-ल्लाओ वेइयताओ अरुणोदयं, समुद वायालीस जोयणसह-स्साठ ओगाहत्ता, उवरिद्धाओ उज्जलताओ एगपदेसियाए सेढीए, एत्थ तमुक्काए समुट्ठिए सत्तरस एकवसे जोयणस. ते उट्ट उप्पत्तिता, तनो पच्चा वित्थरमाणे २ सोइम्मीसाण-सणकुमारमहिंदे चत्तारि वि कप्पे आवरेत्ता ए चिट्ठति, उट्ट पि ए० जाव वज्जोए कप्पे रिठविमाणपत्थमे सपत्ते, एत्थ तमुक्काए णिट्ठिते । तमुक्काए ए जते ! किसिठिने पण्णत्ते ? । गोय-मा ! अहे मद्धगसठिते उप्पि कुक्कुडपजरसठाणसठिते ॥” (णि-रया इति) एरगा, ते य सीमतगादि । एए कएहतमुणिरया अप्पगासित्ता खेत्तणिसीह भवति । खेत्तणिसीह गत । इदार्णि कावणिसीह- कालणिसीहं रात्री । गत कावणिसीह । इदार्णि भावणिसीह- जवण जाव, णिसीहमप्पगास, भाव एव णिसीह जावणिसीह । त दुविह-आगमओ, णोआगमओ य । आगमओ जाणए उवउत्ते, णोआगमओ इम चेव पकप्पउज्ज-यण, जेण सुत्तथतट्टभएहि अप्पगास, एव अवधारणे इति ।

कोऽर्थः ?-निसीयसहपठीकरणत्थ वा भणति-

जं होति अप्पगासं, तं तु णिसीहं ति लोगसंसिद्धं ।

जं अप्पगासधम्म, अस्सं पि तयं निसीह ति ॥ ६९ ॥

जमिति अणिहिठ, होति भवति, मप्पगासमिति अधिकार, ज-कारणिहेसे तगारो होइ, सहस्स अवधारणत्थे तुगारो, मप्पगा-सनयणस्स णिरणयत्थे णिसीह ति, लोगे विसिट्ठ णिसीह अ-प्पगास । जहा कोइ पवसिमो पओसे आगओ, परेण वित्थिए दिणे पुच्छिओ-कट्ठे क वेलमागओ सि ? भणति-णिसीहे च्छि, रा-जावित्थर्थ । न केवल लोकसिद्धमप्पगास णिसीह ज अप्प-गासधम्म, अन्न पि, त णिसीह । अक्खरत्थो कठो । उदाहरण-जहा लोइया रहस्ससुत्ता, विज्जा, मता, जोगा य अपरिणयाण ए पगासिज्जति । अहवा-दव्वस्सकावभावणिसीहा अणुदा वक्खणिउज्जति-दव्वणिसीह जाणगभवसररीरातिरिच कत-

गफल, जम्हा तेण कलुसुदयपक्खिप्पेण मन्नो णिसीयति, उदगादपगच्छतीत्यर्थः । तम्हा तं चेव कतगफल दव्वणिसीह । खेत्तणिसीह-बहि दीवसमुदादिया, लोगा य, जम्हा ते पप्प जी-वपुग्गलाण तमभावो अवगच्छति । कावणिसीह-अहो, त पप्प रातीतमस्स णिसीयण भवति । भावणिसीह-

अट्टविहकम्मपंको, णिसीयते जेण तं णिसीह च्छि ।

अहवऽपहा विसेसो, सुइं पि जं नेति अस्सेसि ॥ ७० ॥

अट्ट च्छि सखा, विही भेओ, क्रियत इति कर्म, पट्टो-दव्वे, भावे य । दव्वे उदगच्छणी, भावे णाणावरणातीणि पको, सो भाव-पंको णिसीयते जेण । तस्स भावपकस्स णिसीयणा तिविहा-खओ, उवसमो, खओवसमो य । (जेण च्छि) करणभूतेण, तं णि-सीयं भवति, त चिम अज्झयण । जम्हा जहुत्त आयत्तमाणस्स अठविहकम्मगठो वियाराइति, तेणिम णिसीह । चोदग आइ-जइ कम्मक्खवणस्स सामत्थाओ इम पि णिसीध, एव सव्वउ-ज्झयणाण णिसीहत्तं भवति च्छि ? । गुरु भणति-आम । किं पुण अविसेसा सव्वउज्झयणा कम्मक्खवणममुत्था ? । इह अज्झ-यणे विसेसो । विसेसो णाम भेओ । को पुण विसेसो ? । इमो- (सुइं पि जं नेति अस्सेसि) सुतिं सवण सोइडिओववन्दी, जम्हा कारणा, ए इति पत्तिसेहे, एति आगच्छति, प्राप्नोतीत्यर्थः । (अस्सेसि ति) अगीत अइपरिणामो, अतिपरिणामगाण ति वक्खसेस । किं पुण कारण तेसिम सुइं पि णागच्छति ? । सुण-इदमज्झयण अववाय-बहुल । ते य अगीयत्थादिदोसज्जुत्तत्ता विणस्सेज्ज, तेण णाग-च्छति । अवि पदत्थसजावणे । किं सभावयति ?-जति अगीया-ण, अस्साहुपरावत्तयताण वि सवण पि ण भवति । कओ उहे-सवायणत्थसवणाणि एव सजावयति ? । अहवऽपहागाहा सम-वतारिज्जति-अप्पगासणिसीहसहसामणवक्खणओ । सीसो पुच्छति-लोगुत्तरलोगणिसीहाण को पत्तिविसेसो ? । उच्यते-“अट्टविहकम्मपको गाहा ।” अक्खरत्थो सो चेव । उवस-हारो इमो-जइ वि होइगारणमादीणि णिसीहाणि. तइ वि कम्मक्खवणसमत्थाणि ण भवतीति अविसेसे विसे-सो भणितो । किं च-ताणि गिहत्थपासडीण ए सुतिमा-गच्छति । इम पुण सुतिं पि जं ण एति अस्सेसि, अस्से गि-हत्थऽपत्तिट्ठिया अ वि सपक्खा, गीयपासमीण वि । ” नि० सू० १ उ० ।

नृसिंह-पु० । पुरुषांसिहे, पुरुषोत्तमे, वो० १६ विव० ।

णिसीहकप्प-निशीथकल्प-पु० । निशीथाध्ययनमर्यादायाम्, (प० मा०)

इयार्णि णिसीहकप्पो-

... .., णिसीहकप्पं अतो वोच्छं ।

चउहा णिसीहकप्पो, सहहणाऽणुपादण गहण सोही ।

सहहणा वि य पुविहा, ओहनिसीहे विजागे य ॥

ओहे ति इत्थकम्मं, कुणमाणो रागमल्लिया दोमा ।

गिएहणमादिविजागे, अहवोघो होति उस्सगो ॥

अहवा होतु विभागो, सव्वं चेद न सहहतस्स ।

सहहणाए कप्पो, होति अकप्पो पुण इमो हु ॥

मिच्छत्तस्सुदएणं, ओसन्नविहारताइसहहणा ।

गणधरमेर ओहं, ए मदहति जो णिनीहं तु ॥
 ओमन्नाण विहारं, सदहती सुविहिताण गणमेरं ।
 एो मदहती जो खलु, एस अकप्पो तु सदहणो ॥
 जाणि भणित्ताणि सुत्ते, पुव्वावरवाहिताणि वीसाए ।
 ताणि अणुपावयंतां, सव्वाण निसीहकप्पो तु ॥
 मुत्तत्थतदुभयाणं, गहणं बहुमाणविणयमच्छेरं ।
 चोदमपुव्विणिवद्धो, पक्कप्पगहियम्मि गणधारी ॥
 तिविहो य पक्कप्पधरो, मुत्ते अत्थे य तदुभए चेव ।
 सुत्तधर होदु तडओ, वित्तिओ वा होति गणधारी ॥
 तिणिपंचपणगच्छकं, अट्ठग नवगं च जस्स उव्वज्जं ।
 उव्वणाकरणं दाणं, च मो हु सोही विद्याणाहि ॥
 णाणादीणं तियगं, पणग ववहारो होति पचविहो ।
 वित्तियपणगं च पंच य, छक्क पुण होति छक्काया ॥
 आलोयणारिहणुणे, अट्ठ तु अहवा विमोहि अट्ठविहा ।
 आलोयणगादीयं, सूत्रं त जाणनी जो उ ॥
 आजोयणमादीयं, अणवडं तं तु एवविह होति ।
 पागपिने तमहवा, दमविह होती च सदेणं ॥
 उव्वणा रोयणकरणं, सफझा मामा करेत्तु जो जाणे ।
 सो होति दाणअरिहो, तव्विवगीओ अणगिहो तु ॥
 किं पुण तं नायव्वं, पायच्छित्तं तु पुच्छए नीसो ।
 भस्सति एमेण विहिणा, दायव्व तं तहा कवसो ॥
 ओहेण तु सट्ठाणं, सट्ठाणविजागताए वित्तियारो ।
 पच्छित्तपुरिमहेत्तु, किं ति ए संती चरणमादी ? ॥
 ओहे सट्ठाणं ति य, जह चतुगुरु होति रायपिम्मि ।
 सट्ठाणविभागे पुण, ईसरमादी मुण्यव्वो ॥
 जह वा करकम्मम्मि उ, ओहेण होति मासगुरुं तु ।
 होति विजागपसंगो-उदिट्ठादीओ मुण्यव्वो ॥
 पुरिसज्जात णातुं, व डिज्जए जं च जारिमं वत्तु ।
 गुरुमादि वत्तियदोव्वज्ज-हट्ठगिलाणाऽऽदि ज जोगं ॥
 होक्क कारणणिका-रणे य जयणादिसेविओ जह तु ।
 तां देति किं निमित्तं, पच्छित्तं विज्जते सुणसु ॥
 “ पायच्छित्ते असंतम्मि, चरित्तं तु न चिट्ठं ।
 चरित्तम्मि असंतम्मि, नित्ये ए सचरित्तया ॥
 नित्यम्मि य अमंतम्मि, णिव्वाणं तु ए गच्छं ॥
 णिव्वाणम्मि असंतम्मि, सव्वा दिक्खा णिरत्तियया ॥”
 एवं णिसीहकप्पो, चउहा तू वप्पिनो समामेणं । प० भा०

(चउहा गाहा) “मो निसीहकप्पो चउविहो-सदहणया, आ-
 यरणया, गहणविसोही, मोहिकप्पो य । मदहणया उविहा-
 ओहे, विभागे य । ओहे ति हत्यकम्मं करेमाणस्स तन्निष्फणो
 दोसो । विभागो गेहणादयो । अहवा-ओहो उस्सगो,
 विभागो अववादो । (मिच्छत्तस्सुट्ठणं गाहा) जो पुण

मिच्छत्तोदण न सदहइ, ओसन्नविहारपसग चेव करेइ,
 तस्स दोससंकमया भवइ । तेण बहुदोससकमो गणधर-
 धारधरोघो ति । गणं धारवन्तीति गणधरा, धरा मेरा,
 मर्यादा इत्यर्थः । मेराए ओघ, तं गणधरमेरधरोघं, न
 सदहइ जो निसीहं तु अणुपावणाए (गाहा जाणि ज-
 णियाणि) जाणि भणित्ताणि वीसएहि उदेसएहि निसीहस्स
 पुव्वावरवाहगाइ ति अववादेण उस्सगो वाहिओ, तां अणु-
 पालेइ, ते अणुपालणा । (गाहा सुत्तथ) गहणविहगहणे सुत्त-
 त्थतदुभयाणं बहुमाणविणयण चोदस्सपुव्वनिबद्ध अच्छेरंति
 मसमाणेण सो गणपरियट्ठी भवइ । (गाहा तिविहो य) सो-
 हिकप्पो ति तिविहो पक्कप्पधरो सुत्तत्थतदुभयां, सो गण-
 परियट्ठी, तदुभयवज्जगाणं पुण अत्थधरो गणपरियट्ठी, (तिस्सि)
 तिस्सि जो जाणइ नाणदसणचरित्तं, (पंच इति) पंच महव्वया-
 णि । अहवा-पंचिदियाणि, पायच्छित्तं जाव पंचिदियाण ।
 अहवा-पणं नाणदरिसणचरित्ततवसंजमाइ जो जाणइ सो प-
 रियट्ठी । (उक्क ति) रायजोयणज्जाइ वयाइ (अठ्ठगत्ति) आलोय-
 णारिहाइ जाव मूत्रं अठ्ठविह पायच्छित्तं । (तवग इति) अणवट्ठ-
 पणवमाइ । एयाइ णाणइ जन्सुव्वलज्जाणि मो जाणइ विसोही,
 पायच्छित्तकरणदाण च । (गाहा ओहेण तु) ओहो नाम-अवि-
 सेसिय, तेण ओहेण सपायच्छित्तं पडिसेवणागणंइ जहा
 रायपिने चउगुरुगा, एए सट्ठाणे ति विभाएण ईसरतलवराइ,
 अन्ने वि होति दोसा आकिन्नगुम्माइ । पायच्छित्तकरण पुण
 पुरिसज्जाइ परिच्छिज्जण, हेउ च ममिक्खिज्जण, किं निमि-
 त्तं पमिसेविय ? कारणे अकारणे ति जयणा वा समक्खियं ।
 किं निमित्तं पायच्छित्तं दिज्जइ ? पायच्छित्तं सोहिकारणं ।
 (गाहा पायच्छित्तं) पायच्छित्ते य असते पमिसिद्धमेव । एस
 निसीहकप्पो” । प० चू० ।

उदाणि आयरिओ सिस्सि णाणं च इमं णिसीहऽज्जयणं हि-
 ययम्मि धिरं भवउ ति णिकायणत्थ इम इम जणइ । गाहा-
 चउहा णिसीहकप्पो, मदहणऽऽयणगहणसोही य ।
 मदहण बहुविहा पुण, ओहाणिमाहे विजागे य ॥३८१॥
 अहवा ज एयं पचमचुलाए वुत्त सव्व तं एय समासतो च-
 उविह । जतो जप्पति-(चउगाहा) ओहे, विभागे य ।

एक्केज्जा अणेगविहा इमा । गाहा-

ओहणिसीहं पुण हो-ति पेदियासुत्तमो विभागो उ ।
 उस्सग्गुववाओ ज, अववाओ होति उ विजागो ॥३८२॥

ओघ समान, मामान्यमित्यनर्थान्तरम् । त च णिसीहपेदि-
 याणामणिप्पसो णिक्खेवो, उग्गहणादित्यर्थः । विभजन वि-
 भाग, विस्तर इत्यर्थः । स वीसाए उदेसएहि जो सुत्तसगहो,
 सुत्तथो य । अहवा उस्सगो ओहो, तस्यापवादः विजागः ।

अहवा-

उस्सगो वा ओहो, आणादिमंगमो विजागो उ ।
 वत्थुं पप्प तिजागां, अवसिट्ठाऽऽवज्जणा होति ॥३८३॥

सुत्ते सुत्ते जं उस्सगदरिसणं तं ओहो होउ, जं पुण सुत्ते
 सुत्ते अणोणवत्थुमिच्छत्तविराहणाविभागदरिसण, सो वि-
 जागो । अहवा-आयरियादिपुरिसवन्नुभेदेण ज मणियं सो
 विभागो, जो पुण अवसिठा आवत्ती सो ओहो ।

अहवा-

पमिसेहो वा ओहो, तकरणाऽऽणाड होड वित्यारो ।

आयासंजमभडया, तस्स य भेदो बहुविक्कपा ॥ ३८४ ॥

ण कप्पइ स्ति काउ ज ज पडिसिद्ध सो सव्वो ओहो ।
तस्स पमिसिद्धस्स करणाणुष्सा जा आणादिणो य
भेडा, एस सव्वो वित्थरो स्ति विभागो । स वित्थरो पुणो
भाणियव्वो, णिक्कारणअविधिपडिसेवणणियमा भाणाजगो,
अणवत्था य, मिच्छत्त च । ण जहा बादी तहा कारि स्ति
विराहणाए आयसजमविराहणाओ भयणिज्जा कया वि प्रवं-
ति, ण वा । जहा करकम्मकरणे आयविराहणा जयति, ण वा ।
अजमेण णियमा भवति । पमत्तस्स य पदमाणस्स य आय-
विराहणा । तस्सेव पाणाइवायसपत्तीए णो संजमविराहणा ।
एव (तस्सि स्ति) विराहणाए भेदा । एव बहुविगप्पा ।
अण्णप्रकारा उवउज्ज जाणियव्वा । एव विभागो ।

गाहा-

अहवा सुत्तनिवाओ, ओहो अन्थाओ होति वित्यारो ।

अविसेसो स्ति व ओहो, जो तु विसेसो स वित्यारो ॥ ३८५ ॥

जे भण्णिता उ पकप्पे, पुव्वावरवाहिता भवे सुत्ता ।

सो तह समायरतो, सव्वो आयरणक्कपो उ ॥ ३८६ ॥

सुत्तमेत्तप्रतिवक्क, जहा-पदमसुत्ते करकम्मकरणे मासगुरु । एस
ओहो । सेसो अत्थो, जहा-पदमपोरिसीए करकम्मकरणे मूल
वित्तिर भेदो, नत्तिर उगुरु, चउत्थीए चउगुरु, पञ्चमीए मासगुरु ।
एस विभागो । एव पदमसुत्ते । एव चेव सव्वसुत्तेसु । जो
अणुवादी अत्थो सो सव्वो विभागो । अहवा-ज दव्वा-
दिपुरिसाविलेसेण अविसेसिज्जति सो ओहो; दव्वादिपुरिस-
विसिष्ठ पुण सव्व वित्थरे णेयव्व । वुत्त सछाणसद्वहत्तस्स
सद्वहणक्कपो । नि० चू० २० उ० ।

णिमीहकरणा-निशीथकरण-न० । रहस्यसुत्रार्थे, विशेष० ।

साम्प्रतमनिशीथनिशीथयोरेव स्वरूपप्रतिपादनार्थमाह-

चूयाऽपरिणयविगए, च सद्वकरणं तहेवमनिर्साहं ।

पच्छन्नं तु निशीहं, निशीहनामं जहऽज्जयण ॥

चूतमुत्पन्नम्, अपरिणत नित्य, विगत विनष्टम्, भूतापरिणतविग-
तम् । समाहारत्वादेकवचनम् । किमुकम्भवति ?-“उप्पण्णो वा,
विगमेइ वा, भुवेइ वा” इत्यादि । किंविशिष्टमित्यादि । शब्दकरण
शब्दः क्रियते यस्मिन् तत् शब्दकरणम् । आ० म० १ अ० २
अ० ३ । (‘करण’ शब्दे तृतीयभागे ३६८ पृष्ठे व्याख्या)

गिसीहगंथ-निशीथग्रन्थ-पु० । प्रकल्पशास्त्रे, जी० १ प्रति० ।

गिसीहचुष्मि-निशीथचूर्णि-खी० । निशीथाऽध्ययनव्याख्यायां
चूर्णिग्रन्थे, नि० चू० । मा च चूर्णि जिनदासगणिमहत्तरेण
कृता । विशतितमोद्देशे “ जे भिक्खू मासिथ ” इत्यादिसुत्राणां
विशेषव्याख्या तु चन्द्रसूत्रिणा कृता । तथाहि-

“ प्रणम्य वीरं सुरवन्दितक्रम,

विशुद्धशुद्धाऽखिलनष्टकलमपम् ।

गुरुस्तथा निर्मलशुद्धिकारिणो,

विशुद्धतत्त्वान् जगते हितैषिणः ॥ १ ॥

“विशोद्देशे श्रीनिशीथस्य चूर्णो,

दुर्गं वाक्य यत्पद वा समस्ति ।

स्वस्मृत्यर्थं तस्य वक्ष्ये सुबोधार्थं ।

व्याख्यां काञ्चित्महुरुज्योऽवबुद्ध ॥ २ ॥

आदौ मासिकपदमिह, तत्प्रस्तावात्समागता मासाः ।

तानव वीकृत्याऽऽदौ, व्याख्या प्रारभ्यते चात्र ॥ ३ ॥ ”

नि० चू० २० उ० ।

इदानीं चूर्णिकारो यदर्थं मया चूर्णिं कृता इत्येतदा-
विष्करोति-

“ जो गाहासुत्तथो, चेवंविधपागमो फुरुपदत्थो ।

रहतो परिभासाए, साहण अणुमाहऽछाए ॥ १ ॥ ”

“जो गाहा” इत्यादिगाथाशब्देन भाष्यं गाथानिबद्धत्वादि-
धीयते, ततो गाथा च, सुत्र च, तयोरर्थ इति विग्रहः । (पागमो
त्ति) प्राकृत, प्रकटो वा, पदार्था वस्तुभावा यत्र स तथा, परि-
भाष्यतेऽर्थोऽनयेति परिभाषा चूर्णिरुच्यते ।

अधुना चूर्णिकारः स्वनामकथनार्थं गाथायुग्ममाह-

“ तिचउपणऽडुमवग्गा, तिपणतितिगअक्खरा चेव ।

तेसिं पदमततिपहिं, तिउसरजुएहिं णाम कय जस्स ॥ १ ॥

गुरुदिण च गणित, महत्तरत्त च तस्स तुहेहिं ।

तेण कएसा चुएणी, विसेसनामा निसीहस्स ॥ २ ॥ ”

“ ति चउ ” इत्यादि । वर्गा इह ‘अ-क-च-ट-त-प-य-श-
वर्गा’ इति वचनात् स्वराऽऽदयो हकारान्ता आह्याः । तदिह
प्रथमगाथया जिनदास इत्येवरूप नामाभिहितम् । द्वितीयगा-
थया तदेव विशेषयितुमाह-“ जिणदासगणिमहत्तर इति । ”
तेन रचिता चूर्णिरियम् ।

“ सम्यक्कृतयाऽऽभ्यासभवा-दत्रोक्त यत्तदुत्सृज्यम् ।

मतिमान्धाद्या किञ्चि-त्तच्छेद्य श्रुतधरैः कृपाकृत्तैः ॥ १ ॥

श्रीशालभञ्जसूरीणां, शिष्यैः श्रीचन्द्रसूरिभिः ।

विश्वकोद्देशके व्याख्या, दृष्ट्वा स्वपरहेतवे ॥ २ ॥

वेदाश्वरुद्रयुक्ते ११७४, विक्रमसंवत्सरे तु सृगशीर्षे ।

माघसितवाद्दश्यां, समर्थितेय रवौ वारे ॥ ३ ॥ ” नि० चू०
२० उ० । (‘चदसूरि’ शब्दोऽत्र वीक्ष्यः)

गिसीहचूला-निशीथचूला-खी० । आचाराङ्कस्य पञ्चमचूला-
रूपे निशीथाध्ययने, नि० चू० १ उ० ।

आचाराङ्के विमुक्तिचूलाऽन्तरं निशीथचूलिका । तत्संय-
ध-
आयम्-

“ नमिऊणऽरिहतानं, सिद्धाण कम्मचक्रमुक्काण ।

सयणलियेइविमुक्का-ण सव्वसाहण भावेण ॥ १ ॥

सविसेसाऽऽयरजुत्त, काउ पणाम च अत्थदायिस्स ।

पज्जुणसमासमए-स्स चरणकरणाणुपालस्स ॥ २ ॥

एव कयप्पणामो, पक्कप्पमाणस्स विवरण वत्ते ।

पुव्वाऽऽयरियकयं चिय, अहं पि तं चेव उ विसेसे ॥ ३ ॥

भणिया विमुत्तिचूला, अहुणाऽवसरो गिसीहचूलाए ।

को सवधो तस्सा, भम्भइ इणमो णिसामेहि ॥ ४ ॥ ”

एववंभचेरमइओ, अट्टारसपदसहस्सिओ वेदो ।

हवइ य सपंचचूलो, बहु आयारो पयगणेण ॥ १ ॥

ब्रह्मचरणयोरुत्पत्तिनिमित्त साधनार्थं वा शस्त्रपरिक्षाऽऽदी-
नि उपधानश्रुतावसानानि नवाऽध्ययनान्यभिहितानि । जम्हा
णव एताणि वजचेराणि, तम्हा णववमचेरमइओ इमो चि,
जहा-मिस्मओ घडो, ततुमओ पमो, एव एववमचेरम-

इओ आयारो । सो य अज्जयणसंस्त्राणेण एवज्जयणो । पयप-
रिमाणेण अठारसपयसहस्सिओ वेओ-अठ य दस य अ-
ठारस, अठारसे ति सखा, पज्जय इति पय, त च अत्यपरिच्छे-
यवायग पयं भवति, सहस्स ति गणिताभिहाणेण चउत्थ ठाणं
जवति जहासंख-एगं, दह, सय, सहस्स ति । स एवाऽऽयारो अठार-
सपयसहस्सिओ वेओ भवति । कइम?—विद ज्ञाने, अस्य धा-
तो. घञ्प्रत्ययान्तस्य वेद इति रूप जवति । अतस्तं विदन्ति, तेन
विदन्ति, तस्मि वा विदन्तीति वेदो भवति । सीसो भणति-कि-
मेत्थिमायारो, उत अस्स पि से अत्थि किंचि । अतो भणति-
“इवति य सपचचूलो ” इवति जवति इति जणित होति,
चशब्दो चूलाणुकरिमाणे, सहेति युक्तः, पच इति संस्त्रावायगो
सहो, (चूला इति) चूल ति वा अग ति वा सिहर ति वा एग-
ट्ट । सा य छुविह-जहा दसवेयालिप भणिया तहा जाणिय-
न्वा । ताओ य पुण इमाओ पच चूलाओ-पिमेसणादि जाव उ-
भगदपडिमा, ताव पडमा चूला । वितीया-सन्निकगा । तइया-
भावणा । चउत्था-विमोत्ती । पचमी-आयारपकप्पो । एताहिं
पचचूलाहिं सहिओ आयारो बहु भवति, णवज्जयणोहिं नो
बहुतरो भवति । (पयगणेण ति) अठारसपयगसहस्सेहिं नो प-
चचूलापहिं सहितो पयगणेण बहुतरो भवति ति । अइवा-
णवज्जयणा पडमचूलासहिता बहु भवति, अठारसपयसह-
स्सा पडमचूलापदेहिं सहिता बहुतरा य पयगणेण भवति । एवं
क्रमवृद्ध्या नेय, जाव पचमी चूला । अइवा-सपचचूलो सु-
त्तपयगणेण मूलगथाओ बहु जवति, अत्यपयगणेण बहुतरो भव-
ति । अइवा-बहुवहुतरपदेहिं सेसपदा सूचिता भवति । ते य इमे-
बहुनम-बहुतरतम-बहुवहुतरतम इति । अओ जप्पति-णववज्ज-
रमइओ आयारो अठारसपयसहस्सिओ पडमचूलज्जयणसुत्त-
त्यपदेहिं जुत्तो बहु भवति । पडमचूलासहितो मूलगथो दुइय-
चूलज्जयणसुत्तत्यपदेहिं जुत्तो बहुतरो भवति । एव ततियचू-
लाए वि बहुतमो भवति । पडमचूलासहितो मूलगथो दुइयचू-
लज्जयणे सुत्तत्यपदेहिं जुत्तो बहुतमो भवति (?) । एव तति-
यचूलाए वि बहुतमो जवति । चउत्थीए वि बहुततरतमो भवति ।
पचमीए वि बहुवहुतरतमो भवति । (पयगणेण ति) पदानामग्र प-
दाग्र, पदाग्रेणेति पठपरिमाणेनेत्यर्थः । स एवं पयगणेण बहुवहु-
तरो भवति । एवं सबयगाहासूत्रे व्याख्याते चोदग आइ-नवध-
भवेरमइए आयारे वक्खाते आयारगाणुजोगारभकाले संव-
धार्थमिदमेव गाथासूत्र प्रागुपदिष्ट, प्रथमचूलातश्च द्वितीयचूला-
या अनेनैव गाथासूत्रेण सबन्ध उक्तो जवति । एव द्वितीयचूला-
त. तृतीयचूलायाः, तथा तृतीयचूलात. चतुर्थचूलाया, च-
तुर्थचूलातश्च पञ्चमचूलाया सयन्ध उक्त एव जवति । एवं
सति प्रागुक्तस्य सबन्धगाहासूत्रस्येह पुनरुच्चारण किमर्थ-
म् ? आचार्य आह-पुव्वभणिय तु ज एत्थ भणति, तत्थ
कारण अत्थि-पमिसेहअणुष्ठाकारण, विसेसोवल्लभो वा । सी-
सो पुच्छति-कम्म पमिसेहो, कह वा अणुष्ठा, किं वा कारण,
को वा विसेसोवल्लभो ? आचार्य आह-तत्र प्रतिपेध चतुश्चू-
लात्मके आचारे यत्प्रतिपिक्कं त सेवतस्स पच्छित्त भवति
ति काल, किं सेवमाणस्स भणति ? सूत्रम्-“जे भिक्खु हत्थ-
कम्म करेति, करंत वा सातिज्जति ” एवमादीणि सुत्ताणि ।
एस पमिसेहो । अत्येण कारण प्राप्य तमेव अणुजाणति, त
जयणाए पडिसेवतो सुत्तो, अजयणाए स पायच्छिन्ती । कारण-
मणुष्ठा जुगधं गता । अवसेसोवल्लभो इमो-आइलाओ चचारिचू-

लाओ कमेणेव अहिज्जति, पंचमी चूला आयारपकप्पो ति
वासपरियागस्स आरेण न दिज्जति ति, वासपरियागस्स वि
अपरिणामगस्स अतिपरिणामगस्स वा न दिज्जति । आयारप-
कप्पो पुण परिणामगस्स दिज्जति । एतेण कारणेण सबधगा-
हा पुनरुच्चार्यते । अइवा बहु अतीतकालत्वात् प्रागुक्तसंबन्ध-
स्य विस्मृति स्यात्, अतस्तस्य प्रागुक्तसंबन्धस्य स्मरणार्थं
प्रागुक्तमपि सबन्धगाहासूत्रमिह पुनरुच्चार्यते । नि० चू० १ उ० ।

णिसीहज्जयण-निशीथध्ययन-न० । आचाराङ्गस्य निशीथा-
ख्यपञ्चमचूलिकायाम्, आचा० १ भु० १ अ० १ उ० । आ० चू० ।

णिसीहपेठिया-निशीथपीठिका-खी० । निशीथचूर्णिचूमिका-
याम्, नि० चू० । सुत्तथो पेठियाए देओ, न वा ? कस्स दे-
ओ, कस्स वा ण देओ इति ? अइवा-कहितो सुत्तथो पेठियाए
णिसीहियपेठियाए, सुत्तथो व्याख्यातो । सो पुण णिसीहपेठि-
काए सुत्तथो कस्स देओ, कस्स वा न देओ ? इति भणति ।
जेसि ताव ण देओ, ते ताव भणामि-

अबहुस्सुते वि पुरिसे, जिणएरइस्से पईणविज्जत्ते ।

णिस्माणपेहए वा-ऽसंविगो दुव्वलचरित्ते ॥ ४६५ ॥

बहु भुय जस्स सो बहुस्सुतो । सो तिविहो-जहणो, मज्जि-
मो, उक्कोसो । जहणो जेण पकप्पज्जयण अधीत । उक्कोसो चो-
इसपुव्वधरो । तम्मज्जे मज्जिमो । एत्थ जहणे वि ताव ण पमिसे-
हो । न बहुस्सुतो अबहुस्सुतो, येन प्रकटपाध्ययनं नाधीतमित्यर्थः ।
तस्य निशीथपीठिका न देया । अइवा-अबहुस्सुतो येन हेट्टिल्ल-
सुत्त ण सुयं, सो अबहुस्सुतो जप्पति । (पुरिसे ति) पुरिसो तिवि-
हो-परिणामगो, अपरिणामगो, अइपरिणामगो य । एत्थ अपरि-
णामगअतिपरिणामगाण पमिसेहो । भिष्ण रहस्स जम्मि वि पु-
रिसे सो जिष्णरहस्सो, रहस्स ण धारयतीत्यर्थः । इह रहस्स अ-
ववातो भणति । त जो अगीताण कहेति सो भिण्णरहस्सो ।
पइष्ठाविज्जत्तण वा करेति, जस्स वा तस्स वा कइयति । आदी
अदिठभावाण सावगाण जाव कइयति । णिस्साण णाम-आ-
लंबणं, त पेहेति प्रार्थयति, अववातपेहि ति वुत्त भवति । त
अववायपदं णिक्कारणे वि सेवतीत्यर्थः । ण सविगो असवि-
गो, पासत्थादि ति वुत्त भवति । दुव्वलो चरित्ते दुव्वलचरित्तो,
विणा कारणेण मूलुत्तरगुणपमिसेवण करोतीत्यर्थः ॥ ४६५ ॥
नि० चू० १ उ० ।

णिसीहिया-निशीथिका-खी० । अल्पतरकाविकायां वसतौ,
भ० १४ श० १० उ० । आ० चू० । निशीथिकानिक्षेपः-तत्र
नामनिष्पन्ननिक्षेपे निशीथिकेति नाम, अन्य च नामस्थापना-
द्व्यक्षेत्रकालभावै पस्विधो निक्षेपः । नामस्थापने पूर्ववत् ।
द्रव्यनिशीथम्-आगतो इशरीरजव्यशरीरव्यातिरिक्त यद्
द्रव्य प्रच्छन्नम् । क्षेत्रनिशीथ तु-ब्रह्मलोकरिष्टविमानपार्थ-
वर्तिन्यः कृष्णराजयो, यस्मिन् वा क्षेत्रे तद् व्याख्यायने ।
कालनिशीथं-कृष्णरजन्यो, यत्र वा काले निशीथ व्याख्यायत
इति । जावनिशीथ-नो आगत इदमेवाध्ययनम्, आगमैकदेश-
त्वात् गतो नामनिष्पन्नो निक्षेप । आचा० १ भु० २ चू० २ अ० ।

अथाऽऽचाराङ्गस्य द्वितीयसप्तैकके निशीथिकागमनम्-

पठयं मे भिक्खु वा जिकखुणी वा अभिकंखति णिसी-
हियं गमणाए, से जं पुण णिसीहियं जाणेजा-सअंरं

सपाणं० जाव मक्कडासंताणयं, तद्वप्पगारं णिसीहियं अफा-
सुयं अणेषाणिज्जं लाभे संते णो वेतिससामि ॥

साम्प्रतं सुत्रानुगमे सुत्रसुधारणीयम् । तच्चेदम्-(से इत्यादि)
स भावमिच्छुर्यदि वसतेरुपहताया अन्यत्र निशीथिकां स्वा-
भ्यायचूर्मिं गन्तुमभिकाङ्क्षेत, तां च यदि साक्षां यावत्ससन्ता-
मकां आनीयात्ततोऽप्राप्तुकत्वात्र परिगृहीयादिति । किं च-
निशीथिकायामन्योऽन्याक्रिया-

से जिकखु वा भिक्खुणी वा अभिक्खेइ णिसीहियं गम-
णाए, से जं पुण णिसीहियं जाणेज्जा-अप्पपाणं अप्पवीयं
० जाव मक्कडासंताणयं तद्वप्पगारं णिसीहं फासुय एस-
णिज्जं लाभे संते वेतिससामि, एवं सेज्जागमेणं णेयव्व०
जाव उदयपसूयाए त्ति ॥

(से इत्यादि) स जिकखुपाण्डाऽऽदिकां गृहीयादिति । एवम-
न्यन्यपि सुत्राणि शब्दावबोधेयानि यावद्यत्रोदकप्रसूतानि क-
न्दाऽऽदीनि स्युस्ता न गृहीयादिति ।

तत्र गतानां विधिमधिकृत्याऽऽह-

जे तत्थ पुव्वमा वा तिवग्गा वा चउवग्गा वा पंचवग्गा अभि-
संधारेइ णिसीहियं गमणाए, ते णो अस्समसुस्स कायं आ-
हिंगेज्जा वा, विहिंगेज्जा वा, पुंवेज्जा वा, दंतेहिं वा णहेहिं
वा अचिंदेज्ज वा, एवं खलु तस्स जिकखुस्स वा भिक्खु-
णीए वा सामग्गियं जं सव्वट्ठेहिं सहिए समिए सदा
जएज्जा. सेयमिणं मणेज्जा मि चि वेमि ॥

(जे इत्यादि) ये तत्र साधवो निषेधिकाचूर्मौ द्वित्राऽऽद्याग-
च्छेयुः, ते नान्योऽन्यस्य काय शरीरमासिद्धेयुः, परस्पर गात्रस-
स्पर्शं न कुर्युरित्यर्थः । नापि विविधमनेकप्रकार यथा मोहो-
दयो भवति तथा विलिङ्गेयुरिति । तथा कन्दर्पप्रधाना वक्त्र-
संयोगाऽऽदिका क्रिया न कुर्युरित्येतस्य भिक्षोः सामग्र्य-
यवसौ सर्वार्थैरशेषप्रयोजनैरामुष्मिकैः सहित समन्वित-
स्तथा समितः पञ्चभिः समितिभिः, सदा यावद्रायुस्तावत्
संयमानुष्ठाने यतेनैतदेव च भेष इत्येव मन्येतेति प्रवीमी-
ति पूर्ववत् । निशीथिकाऽऽध्ययनं द्वितीयम् । आचा० २ ध्रु० २
च्यु० १ अ० ।

नैषेधिकी-स्त्री० 'विध' गत्यामित्यस्य निपूर्वस्य घञि निषेधः ।
प्राणातिपाताऽऽदिनिवृत्ति प्रयोजनमस्या नैषेधिकी । प्राणातिपा-
तनिवृत्तायां तन्वाम्, ध० १ अधि० । आव० । उक्त० । निषेधो
शमनाऽऽदिव्यापारपरिहार, स प्रयोजनमस्या, तमर्हतीति वा नै-
षेधिकी । वृ० २ उ० । जीन० । निपीदन्स्थाने, जी० ३ प्रति० ४
उ० । रा० निषेध प्रमादेज्य आत्मनो व्यावर्तन, तत्र जवा नैषे-
धिकी । ग० २ अधि० । निषेधेन निवृत्ता नैषेधिकी । व्यापारा-
न्तरनिषेधरूपाया सामाचार्याम्, आश्रये प्रविशतो (स्या०
१० ता०) वसतिप्रवेशे निषिद्धोऽह गमनक्रिययेति भगने, वृ०
१ उ० । ध० । रा० । आ० म० । निषेधेनासमृत्तगात्रचेष्टानि-
वारणेन निवृत्ता तत्प्रयोजना च या शर्याऽऽदिप्रवेशक्रिया सा
नैषेधिकी । पञ्चा० १२ वि० । सामाचारीभेदे, पञ्चा० ।

साम्प्रत नैषेधिकीमाह-

एवोग्गहप्पवेसे, णिसीहिया तह णिसिद्धजोगस्म ।

एयस्सेसो उचिओ, इयरस्स ए चैव नत्थि त्ति ॥२१॥

एवमुक्तेनाऽऽवश्यकीयन्यायेन ज्ञानाऽऽदिकार्यलक्षणेन, अवग्रह-
प्रवेशे शर्याऽऽदिप्रवेशने, नैषेधिकी सामाचारीविशेषो भवति ।
तथेत्यवग्रहप्रवेशापेक्षया विशेषणान्तरसमुच्चयार्थः । तच्चेदम्-
निषिद्धयोगस्येति । अथवा-तथाऽऽगमन्यायेन, निषिद्धयोगस्य
निरुद्धासद्व्यापारस्य । कस्मादियमस्येत्याह-एतस्य निषि-
द्धयोगस्य, एष नैषेधिकीशब्दस्यान्वर्थयोगो, नैषेधिकीशब्दो-
च्चार इत्यन्ये, उचितः सगतः । विपर्ययमाह-इतरस्यानिषि-
द्धयोगस्य पुन, नैव उचित एष इति प्रकृतम् । चशब्दः पुनरर्थः ।
स च सम्बन्धित एव । कस्मान्नोचित इत्याह-नास्तीति न वि-
द्यते अन्वर्थ इति कृत्वा । इति गाथाऽर्थः ॥२१॥

अथ कस्मादवग्रहप्रवेशे नैषेधिकी विधेयेत्यत आह-

गुरुदेवोग्गहचूर्मी-ए जत्तओ चैव होति परिजोगो ।

इट्फलसाहगो सइ, अणिट्फलसाहगो इहरा ॥२२॥

गुरुदेवावग्रहचूर्म्या आचार्यदेवाधिदेवाऽऽश्रयभुवः, यत्नत एव
आशातनापरिहारप्रयत्नेनैव, चैवशब्दोऽवधारणे । भवति
वर्तते परिभोगः । स च किंभूतः, इत्याह-इष्टफलसाधक-
ईप्सितार्थनिष्पादक, कर्मकृत्यहेतुरित्यर्थः । स कृतसर्वदा । उ-
क्तव्यतिरेकमाह-अनिष्टफलसाधकः, कर्मबन्धहेतुरित्यर्थः । इत-
रथाऽन्यथा, अप्रयत्नत इत्यर्थः । गुरुदेवावग्रहचूर्मेः परिजोग इति
प्रकृतम् । तत्र गुर्ववग्रहस्वरूपमावश्यकोऽभिहितम् । यथा-
“आयप्पमाणमेत्तो, चउहिंसि होइ उगहो गुरुणो ।” इति ।
देवावग्रहस्तु न क्वापि ग्रन्थे दृष्ट, केवल भण्यमानः स्तुतः ।
यथा-“सत्थोगहो य तिविदो, उक्कोसजहन्नमज्जिमो चैव । उ-
क्कोसो सट्ठिहत्थो, जहणण नव सेस विच्चालो ॥ १ ॥” इति
गाथाऽर्थः ॥ २२ ॥

देवाऽऽवग्रहचूर्मेरेव प्रयत्नपरिजोग्यतां समर्थयन्नाह-

एत्तो ओसरणाऽऽदिषु, दंसणमेत्ते गयाऽऽदिओसरणं ।

सुवइ चेइयमिहरा-इएणु सुस्सावगाणं पि ॥२३॥

(एत्तो त्ति) यतो गुर्वावग्रहचूर्मेः प्रयत्नपरिजोग इष्टफलसा-
धको भवतीतोऽस्मात्कारणात्, अवसरणाऽऽदिषु जिनसमवस-
रणप्रभृतिषु विषयभूतेषु, तेषामित्यर्थः । पष्ठार्थत्वात्सत्प्रत्या ।
आदिशब्दात्समवसरणसम्बन्धिमहेन्द्रध्वजचामरतोरणाऽऽदि-
परिग्रहः । दर्शनमात्रे दृष्टिमात्र एव सति, गजाऽऽद्यपसरण गजा-
श्वशिविकाप्रभृतिज्यो देवावग्रहगमनप्रवहणेज्योऽवतरण प्रव-
त्तविशेषवृत्तणम्, श्रूयते आकर्ण्यते प्रवचने तेषु तेष्वारण्यान-
केषु, तथा चैत्यशिखराऽऽदिकेषु जिनभवनशिखरकलसध्वजप्र-
भृतिषु, एषामित्यर्थः । दर्शनमात्र इति वर्तने । सुश्रावकाणाम-
पि श्रमणोपासकविशेषाणामपि, समवसरणजिनभवनाऽऽदि-
षु प्रवेष्टुकामानामिति गम्यते । सुसाधूना पुनर्गुर्वावग्रहप्रवे-
शे प्रयत्नो विधेय इत्यर्थसमुच्चयार्थोऽपिशब्दः । सुश्रावकग्रह-
ण चेतरेषामुक्तविधेरन्यथात्वसम्बोधदर्शनार्थम् । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ २३ ॥

अथ यस्य नैषेधिकी भावतो भवति, तमज्जिधित्सुगाह-

जो होइ निसिद्धप्पा, णिसीहिया तस्स जावतो होइ ।

अणिमिद्धस्म उ एसा, वऽमेत्तं चैव दृष्ट्वा ॥ २५ ॥

य. प्राणी, जवति स्यात्, निषिद्धो निवारितः सावद्ययोगेभ्य आत्मा स्वभावो येन स निषिद्धाऽऽत्मा । नैपेधिकी चकनिर्वचना, तस्य प्राणिनः, जवतः परमार्थतः, जवति स्यात् । अथो-क्तविपर्ययमाह-अनिषिद्धस्य तु अनिवृत्तस्य पुनः, सावद्या-दिति गम्यते । एसा नैपेधिकी, वाद्मात्रं वागेव केवला, निरर्थकेत्यर्थः । भवति स्यात्, दृष्ट्वाऽवसेया । इति गाथा-ऽर्थः । पञ्चा० २२ विव० ।

साम्प्रतं नैपेधिकीं प्रतिपादयन्नाह-

सेज्जं ठाणं च जहिं, चेण्ड तहिं निसीहिया होइ ।

जम्हा तत्थ निमिद्धो, तेणं तु निसीहिया होइ ॥

शरते अस्यामिति शय्या-शयनस्थानं, तां शय्यां शयनस्थानं चेति स्थानमूर्द्धस्थानं, कायोत्सर्ग इत्यर्थः । यत्र चेतयते 'चित्ती' संज्ञाने । अनुनवरूपतया विज्ञानानि, वेद्यत इत्यर्थः । अथवा-चेतयते करोति, धातूनामनेकार्थत्वात् । शयनक्रियां च कुर्व-ता निश्चयतः शय्या कृता भवति, ततश्च यत्र स्वपिनीत्यर्थः । चशब्दो बीराऽऽसनाऽऽद्यनुक्तसमुच्चयार्थः । अथ वा तुश-ब्दार्थे दृष्टव्यः, स च विशेषणार्थः । किं विगिनशीति चेत् ? उच्यते-प्रतिक्रमणाऽऽद्यशेषकृतावश्यक. सन् अनुज्ञातो गुरुणां शय्यां स्थानं च यत्र चेतयते, तत्र एवविधस्थितिक्रियाविशिष्टे स्थाने नैपेधिकी जवति, नाऽन्यत्र । किमित्यत आह-यस्मात्तत्र निषिद्धोऽसौ, नेन कारणेन नैपेधिकी भवति, निषेधाऽऽत्मकत्वा-त्तस्या इति । पाठान्तरं वा-"सेज्जं ठाणं च जया, चेते तड्या निसीहिया होइ । जम्हा तया निसीहा, निसेहमड-या य सा जेण ॥१॥" इत्युक्तार्थत्वात्तुगमैव । अनेन ग्रन्थेन मू-लगाथया आवश्यकीं निर्गच्छन् यां च आगच्छन् नैपेधिकीं करोति, व्यञ्जनमेतद् द्विधेत्येतत् स्थितिरूपनैपेधिकीप्रतिपाद-नं व्यञ्जनभेदनिबन्धनमधिकृत्य व्याख्यातम् ।

साम्प्रतममुमेवार्थमुपसंजिहीर्षुराह भाष्यकारः-

आवसिमयं च नितो, जं च अयंतो निनीहियं कुण्ड ।

मेज्जानिमीहियाए, निसीहियाअभिमुहो होइ ॥

आवश्यकीं निर्गच्छन् नैपेधिकीं करोति, तदेतद् व्याख्यात-मिति शेषः । उपलक्षणमेतत् । ततः सह तृतीयपादेन व्य-ञ्जनमेतद् द्विधेत्यनेनेति दृष्टव्यम् । साम्प्रतमर्थं पुनर्भवति, स एव गाथाऽवयवार्थः । प्रतिपाद्यने । तत्र इत्यमेक एवार्थो भवति । यस्मान्नैपेधिक्यपि नावश्यकत्वं व्यापारगोचरता-मनीत्य वर्तते, ततः समययोगानुपासनायाशेषपरिज्ञानार्थं चेत्यमाह-(सेज्जानिमीहियाए, निसीहियाअभिमुहो होइ इति) शर्येव नैपेधिकी शय्यानैपेधिकी, तस्यां शय्यानैपे-धिक्यां विषयभूतायाम्, किं शरीरमपि नैपेधिकीत्युच्यते ?, इ-त्यन आह-शरीरनैपेधिक्या कारणचूतया आगमनं प्रत्यभि-मुख, ततः सवृत्तगात्रैः साधुभिर्भवितामिति सङ्गां करोति, ततोऽवश्यकत्वं व्यापाररूपत्वाद् नैपेधिक्यप्यावश्यकीत्येक एवार्थः ।

एतदेव सुव्यक्तं ज्ञायति-

जो होइ निमिद्धऽप्पा, निसीहिया तस्य भावतो होइ ।

अनिमिद्धस्स निमिहिया, केवलमेत्तं हवः सद्दो ॥

यो भवति निषिद्धाऽऽत्मा-निषिद्धो मूलगुणोत्तरगुणातिचारेभ्य आत्मा येनेति समासः । नैपेधिकी । तस्य निषिद्धाऽऽत्मनो, भावतः परमार्थतो, भवति । न निषिद्धोऽनिषिद्ध उक्तेभ्य एवातिचारेभ्यः, तस्याऽनिषिद्धस्य अनुपयुक्ततया गच्छतो नैपेधिकीशब्दमात्र-मेव केवलं भवति, न भावतः । आह-यदि नामैवं, तत एक-र्थतायाः किमायातम् ?, उच्यते-निषिद्धाऽऽत्मनो नैपेधिकी भवतीत्युक्तम् ।

स च-

आवस्सयाम्मि जुत्तो, नियमनिसिद्धो चि होइ नायव्वो ।

अहवा वि निसिद्धऽप्पा, नियमा आवस्सए जुत्तो ॥

आवश्यकं मूलगुणोत्तरगुणानुष्ठानरूपे, युक्तः (नियमनिसिद्धो चि होइ नायव्वो इति) नियमेन निषिद्धो नियमनिषिद्ध इत्येवं भवति ज्ञातव्यः । आवश्यकोऽपि चाऽऽवश्यकयुक्तस्यैवेत्यत एकार्थता । अथवेति प्रकारान्तरदर्शनार्थः, अपिशब्दस्य व्यव-हितः सम्बन्धः । निषिद्धाऽऽत्माऽपि नियमादावश्यकं युक्तो, यतोऽप्येकार्थतेति । पाठान्तरम्-"अहवा वि निसिद्धऽप्पा, सिद्धाणं अतिर्यं जाइ ।" इति । अस्यायमर्थः-तदेवं तावत् क्रियाया अ-भेदेन एकार्थता उक्ता, इह तु कार्याभेदेनैकार्थतोच्यते । अथ-वेति प्रकारान्तरे, निषिद्धाऽऽत्माऽपि सिद्धानामन्तिक समीपं याति गच्छति । अपिशब्दादावश्यकयुक्तोऽप्यतः कार्याभेदादे-कार्थता । आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । उक्त० । निषे-धेन स्वाध्यायव्यतिरिक्तशेषव्यापारप्रतिषेधेन निर्वृत्ता नैपेधिकी । स्वाध्यायमात्रनिमित्ते स्थाने, व्य० १ उ० ।

तत्र का नैपेधिकी, का वाऽमिश्रया ?, इति व्याख्यानयति-

ठाणं निनीहिय चि य, एगट्ठं जत्थ ठाणमवेगं ।

चित्तेति निसिद्धियं वा, मुत्तऽत्यनिसीहिया सा उ ॥

सज्जायं काज्जणं, निमीहियातो निमि चिय उव्वेति ।

अजिवासिजं जत्थ निसि, उव्वेति पातो तडं सेज्जा ॥

तिष्ठन्ति स्वाध्यायव्यापृता अस्मिन्निति स्थानम् । निषेधेन स्वाध्यायव्यतिरिक्तशेषव्यापारप्रतिषेधेन निर्वृत्ता नैपेधिकी । ततः स्थानमिति वा नैपेधिकी वा (एगट्ठमिति) एकार्थम्, छावप्येतौ तुल्यार्थाविति भावः । व्युत्पत्त्यर्थस्य द्वयोरप्यविशिष्टत्वात् । तत्र यत्र स्थानमेव स्वाध्यायनिमित्तमेक, न तु ऊर्ध्वं स्थानं, त्वग्वर्त्तन-स्थानं वा । चेतयन्ति निशि रात्रौ, दिवा वा, सा सूत्रार्थहेतुभूता नैपेधिकी । एतेनास्मिन् या नैपेधिक्ययुक्ता सा सूत्रार्थप्रायोग्या नैपेधिकी प्रतिपत्तव्या, न तु कालकरणप्रायोग्या नैपेधिकी प्र-तिपत्तव्या । किमुक्तं भवति ?-यस्या नैपेधिक्यां दिवा स्वाध्यायं कृत्वा दिवैव, यदि वा निशि च स्वाध्यायं कृत्वा निश्ये-व, निशायामवश्यं नैपेधिकीतो वसन्तिमुपयन्ति, सा नै-पेधिकी, यस्यां पुनर्नैपेधिक्यां दिवा निशायां वा स्वाध्यायं कृत्वा रात्रिमुपित्वा प्रातर्वसन्तिमुपयन्ति (तडं इति) तका अजिशय्या अजिनिषेधेति भावः । व्य० १ उ० । सोपलवेतरा-यां स्वाध्यायभूमौ, स० २१ सम० । ज्ञा० । स्थ० । "सिज्जा निसीहियाए य, सनावन्नो य गोयरे ।" शय्यायां वसतो नैपेधि-क्यां स्वाध्यायभूमौ शय्यैव वाऽसमञ्जसनिषेधाग्नैपेधिकी, तस्यां समापन्न । दश० ५ अ० २ उ० । स्वाध्यायकरणे, उक्त० २६ अ० । शवपरिष्ठापनचूमो, अनु० । शृङ्गाऽऽदिव्यापारपरिहारे, सङ्ग० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

णिसीहियापरिसह-नैषेधिकीपरिषह-पुं० । निषेधन निषेध-
पापकर्मणां गमनाऽऽदिक्रियायाश्च, स प्रयोजनमस्या नैषेधिकी,
इमशानाऽऽदिस्वाध्यायाऽऽदिभूमिर्निषेधेति यावत् । सैव च परिष-
हो नैषेधिकीपरिषह । उक्त० २ अ० । नैषेधिकी स्वाध्यायभूमि-
शून्यागाराऽऽदिरूपा, तत्परिषहण च तत्रोपसर्गोऽत्रासः । अ० ८
श० ८ उ० । निषद्यापरिषहे, यथा-“ इमशानाऽऽदौ निषद्यायां,
स्व्यादिकण्टकवर्जिते । उपसर्गाननिष्टेष्टान्, निरीहो निभयः
सहेत् ॥१॥ ” ध० २ अधि० । “ इमशानाऽऽदिनिषद्यास्तु, स्व्यादि-
कण्टकवर्जिते । उपसर्गाननिष्टेष्टा-नैकोऽजोरस्पृहः क्षमेत् ॥१॥ ”
भा० म० १ अ० १ खण्डः ।

एतदेव सूत्रकार आह-

सुसाणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले व एगमो ।

अकुक्कुओ निसीएजा, न य वित्तासए परं ॥ २० ॥

(सुसाणे इति) शवानां शयनमस्मिन्निति इमशान, तस्मिन्
पितृवने, श्वभ्यो हितमिति वाक्ये “ सगवादिभ्यो यद् ” ॥५॥
१।२ ॥ इत्यत्र “ शुन संप्रसारण दीर्घत्वम् । ” (वा०) इति
वचनतो यति संप्रसारणे दीर्घत्वे च शून्यम्, तच्च त-
द्गार च शून्यागार, तस्मिन् वा । वृश्च्यत इति वृत्त, तस्य
मूलमधो भूभागो वृत्तमूल, तस्मिन् वा, एक उक्तरूपः, स एवै-
कक, एको वा प्रतिमाप्रतिपत्त्यादौ गच्छतीत्येकग, एक वा क-
र्ममाहित्यविगमतामोक्त गच्छति तत्प्राप्तियोग्यानुष्ठानप्रवृत्ते-
र्यातीत्येकग, अकुक्कुचोऽशिष्टचेष्टारहितो, निषीदेत् तिष्ठेत्,
न च नैव, विव्रासयेत् परम् अन्यम् । किमुक्त भवति ?-“ पण्डित-
पण्डितजिज्ञया मसाणे, नो भायए भयजेरवाइ दिस्स । विविह-
शुणतवोरए य निष्ण, सरीर चाजिकखए स भिक्खु ॥ ” इत्याग
ममनुस्सरन् इमशानाऽऽदावप्येककोऽप्यनेकभयानकोपलम्भेऽपि
न स्वय सविभीयाद्, न च विकृतस्वरमुखविकाराऽऽदिभिरन्येषां
भयमुत्पादयेत् । यद्वा-(अकुक्कुए सि) अकुक्कुचः कुष्टादिवि-
राधनाजयात्कर्मबन्धहेतुत्वेन कुत्सितदस्तपादाऽऽदिभिरस्यन्-
मानो निषीदेत् । न च विव्रासयेत् वित्तोभवेत्, परमुन्दुराऽऽदि ।
मा भूदस्यम इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

तत्र च तिष्ठतः कदाचिदुपसर्गोत्पत्तौ यत्कृत्य तद्वाह-

तत्थ से अत्थमाणस्स, उवसग्गाऽभिधारए ।

सकाजीओ न गच्छेज्जा, उड्डित्ता अन्नमासणं ॥ २१ ॥

तत्रेति इमशानाऽऽदौ ‘ से ’ तस्य तिष्ठतः । तथा च-
‘ अत्थमाणस्स सि ’ आसीनस्य, उप सामीप्येन सृज्यन्ते तिर्य-
ग्मनुष्यामरैः कर्मवशेनाऽऽत्मना वा क्रियन्त इत्युपमर्गा, तेऽ-
भिधारयेयुः, अन्तर्भावितेवार्थत्वादभिधारयेयुरिव । कोऽर्थः ?-
उत्कटतयाऽत्यन्तोत्सिकारिपुवदभिमुखीकुर्वुरिव । यथैते सङ्घा-
वय, तत्प्रशुणीभूयाऽजिसुखे स्थेयमिति । यद्वा-सोपस्कारत्वा-
त् सूत्राणाम्, उपसर्गा सज्वेयुस्ततस्तानभिधारयेत् । किमेते
ममाचक्षितचेतसः कर्तुमलमिति चिन्तयेत् । पठ्यते च-“ उव-
सग्गाभय ज्वे । ” इति सुगमम् । शङ्काजीत इति । तत्कृतापका-
रशङ्कातो भीतस्त्रस्तो न गच्छेन्न यायादुत्थाय । कोऽर्थः ?-त-
त्स्थानमपदाय अन्यदपरम्, आस्यतेऽस्मिन्नित्यासन स्थान-
मिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ उक्त० पादं ३ अ० ।

एक्खंतो मयपुरओ, कुरुदत्तओ गओ य साएए ।

पण्डितियस्म कुटिया, अग्गी सीमम्मि जाव्वेति ॥४॥ उक्त० नि० ।
निष्क्रान्त प्रव्रजितो गजपुरात् कुरुदत्तसुतो, गतश्च साकेन-
म्, प्रतिमास्थितस्य (कुटिय ति) हृतगवेषका, अग्निं शिरसि
ज्वालयन्तीति गाथाऽङ्कारार्थः । प्राचार्यस्तु वृद्धसम्प्रदायादवसे-
यः । उक्त० ३ अ० ।

अथ कुरुदत्त (सुत) साधुकथा-अत्र नैषेधिकीपरिषहः ।
कोऽर्थः ? यथा ग्रामाऽऽदिषु अप्रतिषेधेन चर्यापरिषहः सह-
नीयः, तथा शरीरेऽप्रतिषेधेन नैषेधिकीपरिषहः सहनीयः ।
नैषेधिकी नाम शरीरमित्यर्थः । अथ कथा-हस्तिनागपुरे इभ्य-
पुत्रः कुरुदत्त (सुत) नामा प्रव्रजितः विहरन् क्रमात् साके-
तपुराददूरप्रदेशे प्रतिमायां स्थित । तत्र चरमपौरुष्यां गोधना-
पहारिणश्चौराः समायाताः, तत्पृष्ठे त्वारित गताः, पश्चाद्
गोस्वामिनः समायानाः । तैश्चौरमार्गस्वरूपे पृष्ठे स यतिः स
किञ्चिद् ब्रूते । ततः संजातकोपैस्तैः शिरसि मृत्पात्रिं कृत्वा-
ऽङ्गाराः किंताः, स यतिर्मेनागनपसृतः ता वेदनामधिसहमानः
सिक्कि गतः । उक्त० २ अ० ।

णिसीहियारय-निशीधिकारत-त्रि० । स्वाध्यायध्यायिनि, आ-
चा० २ श्रु० १ सू० ३ अ० ।

णिसीहियासत्तिकय-निशीधिकासत्तैकक-न० । आचाराङ्ग-
स्य द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य सत्तैककस्याष्टमाध्ययनस्य द्वितीये
निशीधिकाप्रतिपादकेऽध्ययने, आचा० २ श्रु० २ सू० । स्था० ।
णिसुअ-देशी-भुते, दे० ना० ४ वर्ग २७ गाथा ।

णिसुंभ-निशुम्भ-पुं० । पञ्चमे प्रतिवासुदेवे, प्रव० २११ द्वार ।
ति० । भाव० । पातिते, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

णिसुंजण-निपातयत्-त्रि० । भूमौ पातयति, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० १ उ० ।

णिसुंजा-निशुम्जा-स्त्री० । घलेर्बैरोचनेन्द्रस्य पञ्चानामग्रम्-
हिष्याम्, स्था० ४ टा० २ उ० । ज्ञा० । (अस्याः पूर्वोत्तरजन्मकथा
‘ अगमाहिंसी ’ शब्दे प्रथमभागे १७० पृष्ठे उक्ता)

णिसुह-निपातित-त्रि० । “ केनाप्फुष्ठाऽऽद्यः ” ॥ ८ । ४ ।
२७५ ॥ इति निपातितशब्दस्य निशुह्वाऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद ।

णिसुह-नम्-धा० । नतौ, भाराऽऽक्रान्तेर्नमेणिंसुह इत्यादेशः ।
‘ णिसुहइ ’ । भाराऽऽक्रान्तो नमतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

णिसुणिज्जण-निश्रुत्य-अव्य० । श्रवणं कृत्वेत्यर्थः, जीवा० १ अधि० ।

णिसेज्जा-निषद्या-स्त्री० । स्त्रीवसतौ, स्त्रीभिः कृतायां माया-
याम्, “ तद्वा समणा ण समैति आयहियाए सखिसेज्जाए । ”
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । पण्यशालायाम्, इष्टे, कुच्छकट्टा-
याम् । वाच० । ‘ णिसेज्जा ’ शब्दार्थे च । प्रव० ६७ द्वार ।

णिसेय-निषेक-पुं० । कर्मपुत्रलानां प्रतिमयानुज्ञावरचनायाम्,
स्था० ६ टा० । आचा० । गर्भोधाने, “ निषेकाऽऽदि इमशानान्त-
म् । ” इति मनुः । वाच० ।

णिसेविथ-निषेवित-त्रि० । आसेविते, आ० म० १ अ० १
खण्डः । आधिते, उक्त० २० अ० ।

णिसेह-निषेध-पुं० । ‘ विष ’ गत्यामस्य निपूर्वस्य घञि निषेधन
निषेधः । भाव० ३ अ० । निवारणायाम्, पञ्चा० ११ विव० ।

शिशुहण-निषेधन-न० । वारणे, आ० म० १ म० २ खण्ड ।

शिशुहणा-निषेधना-स्त्री० । वारणायाम्, आ० १ अ० ।

शिशुहिया-नैषेधिकी-स्त्री० । निषिध्यन्ते निराक्रियन्तेऽस्यां कर्मणीति नैषेधिकी निर्वाणभूमिः । "कृत्यल्युटोऽन्यत्रापि" इत्यत्रापिग्रहणवत्ताद् ल्युट् । यदि वा निषेधे सकलकर्मनिराकरणलक्षणे जवा नैषेधिकी । मुक्तिगतौ, उच० १० अ० । शवपरिष्ठापनाजुमौ, ग० २ अधि० । निर्पादनस्थाने, चारकूटसमीपे नि-
तम्बे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

शिशुफल-निष्फल-त्रि० । " सप्तोः संयोगे सोऽग्रीष्मे " ॥ ८ ॥ ४।
२७६ । इति सकारसंयोगे स एव । प्रा० ४ पाद । फलरहिते,
प्रा० ४ पाद ।

शिशुसंक-निःशङ्क-त्रि० । निर्दये, इहपरलोकाऽऽशङ्कारहिते, व्य०
१० उ० । शङ्काया अभावो निःशङ्कम् । संशयाभावे, पञ्चा० ९
विव० । निर्गता शङ्का देशसर्वशङ्कारूपा यस्य स निःशङ्कः ।
सूत्र० २ शु० ७ अ० । आचा० । शङ्कारहिते, उच० १९ अ० ।
निर्मरे, दे० ना० ४ वर्ग ३२ गाथा ।

शिशुसंक्रिय-निःशङ्कित-त्रि० । शङ्कनं शङ्कितं शङ्का, निर्गतं शङ्कि-
तं यस्मादसौ निःशङ्कितः । देशसर्वशङ्कारहिते, व्य० १ उ० ।
दश० । ध० । ग० । नि० चू० । उच० । स्था० । निःसंशये, रा० ।
शङ्कनं शङ्कितं देशतः सर्वतश्च शङ्काऽऽत्मकम् । तस्याभावो
निःशङ्कितम् । उच० २७ अ० । प्रव० । संशयाभावे नि-
संदेहे, औ० ।

शिशुसंग-निःसङ्ग-त्रि० । बाह्याभ्यन्तरसङ्गरहिते, आ० म० १
अ० १ खण्ड । उच० । पुत्रकलत्रमित्रधनधान्यद्विरण्यसुवर्णाऽऽ-
दिसकलसम्बन्धविकले, पा० । आ० ।

शिशुसंचार-निःसंचार-त्रि० । द्वारापद्मरैजंनप्रवेशनिर्गमवर्जि-
ते, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

शिशुसंत-निःशान्त-त्रि० । नितरामतिशयेन शान्त उपशमो
घातः । क्रोधपरिहारेण बहिष्प्रशान्ताऽऽकारतया निःशा-
न्तः । उच० १ अ० । अत्यन्तमन्दभूते, रा० ।

शिशुसंधि-निःसंधि-त्रि० । निर्विवरे, " निःसंधिवारचिरहि-
या । " प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

शिशुसंस-निःसंस-त्रि० । श्लाघारहिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

शिशुसंसय-निःसंसय-त्रि० । संदेहाभावे, "ततो णिज्जीवं नि-
स्संसयं मुणिकण । " आ० म० १ अ० १ खण्ड । सूत्र० ।

शिशुसप्त-निःमङ्ग-त्रि० । नष्टसङ्के, सूत्र० १ शु० ५ अ०
१ उ० ।

शिशुस्यर-निःस्वकर-न० । स्वकर्मानादिसम्बन्धत्वात्तदपन-
यनसमर्थानि निःस्वकराणि । कर्मविश्लेषकेषु, आचा० २ शु०
४ चू० १ उ० ।

शिशुसरण-निःसरण-न० । पलायने, व्य० १ उ० । निर्गमे,
स्था० ४ ठा० २ उ० ।

शिशुसरणण्दि [ण्]-निःसरणान्दिन्-त्रि० । नि सरणेन
निर्गमेण नन्दति यो, नदिर्वा यस्य स निःसरणनन्दी । प्राशू-

र्णकशिष्याऽऽदीनामात्मनो वा गच्छाऽऽदेर्निर्गमेण प्रसवे पुङ्गव-
जाते, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

शिशुसरिअ-देशी-स्त्रस्ते, दे० ना० ४ वर्ग ४० गाथा ।

शिशुसल्ल-निःशङ्क-त्रि० । मिथ्यादर्शनाऽऽदिशब्दरहिते, स०
६ सम० । आ० म० । उच० ।

शिशुसह-निःसह-त्रि० । नितरामशक्ते, स० ६ अङ्क० ।

शिशुसा-निःश्रा-स्त्री० । रागे, व्य० १ उ० । पक्षपाते, व्य० ३ उ० ।
उपसंपदि, व्य० ४ उ० । आश्रयणे, म० ३ श० २ उ० ।

शिशुसाठाण-निःश्रास्यान-न० । अवलम्बनस्थाने, उपग्रहदे-
तौ, स्था० ।

धम्मं णं चरमाणस्स पंच शिसाठाणा पसत्ता । तं जहा-
छक्काया, गणो, राया, गाहावई, सरिं ।

धर्मं श्रुतचारित्ररूपं, णमित्यलङ्कारे, चरतः सेवमानस्य, पञ्च
निःश्रास्थानान्यवलम्बनस्थानानि, उपग्रहदेतव इत्यर्थः । षट्-
कायाः पृथिव्यादयः, तेषां च संयमोपकारिता आगमप्रसिद्धा ।

तथादि-पृथिवीकायमाश्रित्योक्तम्-

" ठाणनिसीयतुयट्ठण-उच्चारणं गहणनिक्खेवे ।
घट्ठगमलगतत्तेवो, एमाइ पओयणं बहुहा ॥ १ ॥ "

अपकायमाश्रित्य-

" परिसेयपियणहत्था-इधोयणे धीरधोयणे चेष ।
आयमणभाणधुवणे, एमाइ पओयणं बहुहा ॥ २ ॥ "

तेजस्कायस्प्रति-

" ओयणवंजणपाणग-आयामुत्तिणोदगं च कुम्मासा ।
मगलगसरक्खसुज्ज-पिण्णलमाई य उवओगो ॥ ३ ॥ "

वायुकायमभि-

" दण्ण वत्थिणा वा, पओयणं होज्ज बाउणा मुणिणो ।
गेलणम्मि वि होज्जा, सच्चित्तमसिं परिहरेज्जा ॥ ४ ॥ "

घनस्पर्ति प्रति-

" संधारपायदंरुग-ओमियकण्णायपीढफत्तगाई ।
ओसहमेसज्जाणि य, एमाइ पओयणं तरुसु ॥ ५ ॥ "

असकाये पञ्चेन्द्रियतिरश्च आश्रित्योक्तम्-

" चम्मइद्विदन्तहरो-मसिगममिलाणन्नगणगोमुत्ते ।
ओइहिमाज्जाणं, पच्चिद्विदितिरियपरिमोणे ॥ ६ ॥ "

एवं विकलेन्द्रियमनुष्यदेवानामप्युपग्रहकारिता वाच्या ।
तथा गणो गच्छ, तस्य चोपग्राहिता-" एगस्स कम्मो धम्मो,"
इत्यादिगाथापूगाद्वसेया ।

तथा-

" गुरुपरिवारो गच्छो, तत्थ वसन्ताण निज्जरा विउला ।
विणयाउ तहा सारण-माईहिं न दोसपनिवत्ती ॥ ७ ॥ "

अन्नभावेकस्नाप, जागति तर्हि पयदंतो ।

नियमेण गच्छवासी, असंगपयसाहने नेओ ॥ ८ ॥ " इति । ।
तथा राजा नरपति, तस्य धर्मसहायकत्वं दुष्टेभ्यः साधुरस-
णात् ।

उक्तं च लौकिकै-

धुज्जलोकाऽऽकुत्ते लोके, धर्मं कुयुं कथं हि ते ? ।

कान्ता दान्ता अहन्तार-अज्जाता ताअ रक्कति ॥ १ ॥ "

तथा-

" अगजके दि लोकेऽस्सिन्, सर्वतो विहते भयात् ।
रक्षार्थमस्य संयस्य, राजानमसृजत्प्रभुः ॥ २ ॥ " इति ।

तथा गृहपतिः शय्यादाता, सोऽपि निष्ठास्थानम्, स्थानदानेन संयमोपकारित्वात् ।

यदुक्तम् -

“ धृतिस्तेन दत्ता मतिस्तेन दत्ता,
गतिस्तेन दत्ता सुख तेन दत्तम् ।
गुणश्रीसमालिङ्गनेऽन्यो वरेऽन्यो,
मुनिभ्यो मुदा येन दत्तो निवासः ” ॥ १ ॥

तथा--

“ जो देह उवसयं जह-वराण तवनियमजोगजुत्ताण ।
तेषु दिक्षा वत्थ-ऽक्षपाणसयणासणविगप्प ” ॥ १ ॥ इति ।
तथा शरीर कायः, अस्य च धर्मोपग्राहिता स्फुटैव ।

यतोऽवाचि-

“ शरीर धर्मसयुक्त, रक्षणीय प्रयत्नतः ।
शरीरात् भवते धर्मः, पर्वतात्सलिलं यथा ” ॥ १ ॥ इति ।

प्रवर्ति चात्राऽऽर्या-

“ धर्मं चरतः साधो-लोकं निश्चापदानि पञ्चैव ।
राजा गृहपतिरपरः, षट्काया गणशरीरे च ” ॥ १ ॥
इति । शेषं दुर्गमम् । स्था० ५ ग्रा० ३ उ० ।

गिस्ताण-निश्चाण-न० । आलम्बने, “ गिस्ताणपेदि स्ति अव-
चातपेदि स्ति बुद्धं जवति । ” नि० चू० १ उ० । प्रश्न० ।

गिस्माणपय-निश्चाणपद-न० । निश्चायते मन्दश्रद्धाकैरासेव्य-
ते इति निश्चाण, तच्च तत्पदं च निश्चाणपदम् । अपवादे, वृ० १ उ० ।

गिस्सार-निःसार-त्रि० । सारवर्जिते प्रज्जलिप्रायगुणधान्ये,
स० ६ अङ्ग । सारो हि विषयगणरसतत्प्राप्तौ तृप्तिस्तदभा-
वाच्चि सारम् । तथाविधसाररहिते, आचा० १ श्रु० ३ अ० २
‘ उ० । जीर्णे, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० । वेदवचनाऽऽदिवत्तथा-
विधयुक्तिरहिते परिक्लृप्तगुणे, अनु० । विशेष० । यत्र सारोऽर्थो
न विद्यते अस्थि चर्म शिवापृष्ठं वृक्ष इति । वृ० १ उ० ।

गिस्सारय-निस्सार[वत्]-त्रि० । निर्गत एकान्ततः सारश्चा-
रित्राऽऽख्यो यस्य स निःसारः । यदि वा निर्गतस्य सारो नि-
सारः, स विद्यते यस्याऽसौ निःसारवान् । साररहिते, “ गिस्सा-
रप होइ जहा पुद्गाए । ” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

गिस्सारिय-निःसारित-त्रि० । सयमाच्छयाविते, विषयोन्मु-
खतामापादिते, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

गिस्सावयण-निश्चावचन-न० । निश्चाया वचन निश्चावचनम् ।
आहरणतद्देशभेदे, स्था० । कमपि सुशिष्यमाह्वय्य यद-
न्यप्रश्नोद्धार्य वचन निश्चावचनं, तद्यत्र विधेयतयोच्यते त-
दाहरणं निश्चावचनम्-यथा असहनात् विनेयान् मार्दवसम्प-
न्नमन्यमालम्ब्य किञ्चिद् ब्रूयात्, गौतममाश्रित्य प्रगवानिवेति ।
तथाहि-किल गौतम तापसाऽऽदिप्रव्रजितानां केवलोत्पत्तावनु-
त्पन्नकेवलत्वेनाधृतिमन्तं चिरससृष्टोऽसि गौतम !, चिरपरि-
चितोऽसि गौतम !, मा त्वमधूर्तिं कार्षीरित्यादिना वचनसदो-
हेनानुशासयताऽप्येऽप्यनुशासिता, तदनुशासनार्थं दुर्गमपत्र-
काध्ययनं च प्रणिन्ये इति । उक्तं च-“ पुच्छाएँ कोणिओ ख-
सु, निस्सावयणस्मि गोयमस्सामी । ” स्था० ४ ग्रा० ३ उ० ।

गिस्सिचमाण-निस्सिञ्चत्-त्रि० । दत्त्वोद्वरितं प्रक्षिपति, “ उ-
स्सिचमाणे वा निस्सिचमाणे वा आमज्जमाणे वा पमज्जमाणे
वा । ” आचा० १ श्रु० १ चू० ६ अ० ६ उ० ।

गिस्सिचिय-निःषिच्य-अव्य० । तद्भाजनाद्ग्रहितं हव्यमन्यञ्च
भाजने कृतेत्यर्थे, दश० ५ अ० १ उ० ।

गिस्सिय-निःश्रित-त्रि० । ‘ श्रिज् ’ सेवायाम् । आ० चू० ४ अ० ।
निश्चयेन श्रितः सवद्धो निःश्रितः । अध्युपपन्ने, सूत्र० १ श्रु० २
अ० ३ उ० । सवद्धे, प्रवृत्ते, प्रतिबद्धे, सूत्र० १ श्रु० १०
अ० । प्रश्न० । लिङ्गप्रमिते, स्था० ६ ग्रा० । सम्म० ।
आश्रिते, स्था० १० ग्रा० । स० । सूत्र० । आसक्ते, सूत्र०
१ श्रु० १ अ० १ उ० । भावे क० । रागे, आहाराऽऽदिविप्सायाम्,
स्था० ७ ग्रा० । निश्चा राग, निश्चा सजाताऽस्येति निश्चितः । रक्ते,
सर्वाऽऽशसायुक्ते, शिष्यत्वाऽऽदिप्रतिपन्ने, स्था० ५ ग्रा० २ उ० ।
निःसृत-त्रि० । निर्गते, स्था० ७ ग्रा० । आचा० । “ तं चियं
सरुवओ ज, अणिसिस्सियम्मि चि । ” तमेव लिङ्गनिश्चया जानानो
निःसृतं मुणतीत्युच्यते । विशेष० ।

गिस्मील-निःशील-त्रि० । निर्गतशुभस्वभावे दुःशीले, स्था० ३
ग्रा० १ उ० । सुस्वभाववर्जिते, स्था० ३ ग्रा० २ उ० । गताऽऽ-
चारे, ज० २ वक्त्र० । समाधानरहिते, म० १२ श० ८ उ० । अ-
पगतशुभस्वभावे, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० । महाव्रताणुव्रतविकले,
म० ७ श० ६ उ० । ब्रह्मचर्यपरिणामाज्ञावात् (दशा० ५ अ०)
गृहस्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (निःशीलानां त्रैविध्यं
‘ लोग ’ शब्दे वक्ष्यते)

तत्रो गणा गिस्सीलस्स गिन्वयस्स गिग्गुणस्स गिस्मे-
रस्स गिप्पच्चखाणपोसहोववासस्स गरहिया भवंति । त-
जहा-अस्सिं लोए गरहिए भवइ, उववाए गरहिए जवइ,
आयाइगरहिए जवइ । तत्रो गणा ससीलस्स सन्वयस्स
सगुणस्स समेरस्स सपच्चखाणपोसहोववासस्स पसत्था
भवंति । तं जहा-अस्सिं लोगे पसत्थे भवइ, उववाए
पसत्थे जवइ, आयाए पसत्थे भवइ ॥

(तत्रो गणा इत्यादि) त्रीणि स्थानानि निःशीलस्य सा-
मान्येन शुभस्वभाववर्जितस्य, विशेषतः पुनर्निर्वृतस्य प्राणा-
तिपाताऽऽद्यनिर्वृत्तस्य निर्गुणस्योत्तरगुणापेक्षया, निर्मर्यादस्य
लोककुलाऽऽद्यपेक्षया, निःप्रत्याख्यानपोषधोपवासस्य गर्हितानि
जुगुप्सितानि भवन्ति । तद्यथा- (अस्सिं ति) विभक्ति-
परिणामादयः लोकः ‘ इदं जन्म ’ गर्हितो भवति, पापप्रवृत्त्या
विवर्जितजुगुप्सितत्वात् । तथा उपपातोऽकामनिर्जराऽऽदिजनितः
फिल्विषाऽऽदिदेवभवो नारकभवो वा, उपपातो देवनारकाणा-
मिति वचनात्, स गर्हितो भवति, फिल्विषाज्जियोग्याऽऽदिरूपतये-
ति, आजातिस्तस्मात् व्युत्स्योदृत्तस्य वा कुमानुषत्वतिर्यक्त्वा-
रूपा गर्हिता, कुमानुषाऽऽदित्वादेवेति । उक्तविपर्ययमाह- (तत्रो
इत्यादि) निगदसिद्धम् । स्था० ३ ग्रा० २ उ० ।

गिस्सेणि-निःश्रेणि-स्त्री० । अवतरण्याम्, प्रश्न० १ आश्र-
द्वार । आचा० ।

गिस्सेयस-निःश्रेयस-न० । निश्चित श्रेयः प्रशस्यम् ।
स्था० ३ ग्रा० ४ उ० । कल्याणे, स्था० ६ ग्रा० । कर्म-
क्षयहेतुत्वात् (आचा० १ श्रु० ७ अ० ४ उ०) अज्युद-
यप्राप्तौ, उक्त० ए अ० । निश्चितकल्याणे मोक्षे, दशा० ४ अ० ।
मोक्षे, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । स्था० १ औ० । न० । दशा० ।

आ० म० । ध० । म्या० । आभलपितविषपावाप्याऽन्युदये,
उत्त० ८ अ० ।

गिस्सेयसिय-नैःश्रेयसिक-त्रि० । नि श्रेयसं विषदमोक्षमिच्छ-
तीति नैःश्रेयसिकः । भ० १५ श० । नि श्रेयस मोक्ष, तत्र नियुक्त
एव नैःश्रेयसिक । मोक्षयोग्ये मोक्षाधिनि, प्रति० । भ० ।

गिस्सेस-निःशेष-त्रि० । सम्पूर्णे, दश० ९ अ० २ उ० ।

गिस्सेमकम्पमुक्त-निःशेषकर्ममुक्त-त्रि० । क्षीणसकलकर्मणि,
पञ्चा० २ विव० ।

गिह-निज-त्रि० । सदृशे, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

निह-त्रि० । निहन्यते निहः । निपूवाद्धन्ते कर्मणि रु । आचा०
१ शु० २ अ० ३ उ० । मायिनि, सूत्र० १ शु० ६ अ० । क्रोधाऽऽ-
दिभिः पीकिने सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० । निहन्यते प्राणिनः
कर्मवशात् यस्मिन् तन्निहम् । आघातस्थाने, सूत्र० १ शु० ५
अ० २ उ० ।

स्निह-त्रि० । स्निह्यते श्लिष्यते अष्टप्रकारेण कर्मणा इति स्निहः ।
रागवति, आचा० १ शु० ४ अ० ३ उ० । रागद्वेषयुक्ते, आचा०
१ शु० ५ अ० ३ उ० । ममत्वसाहिते, सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० ।

गिहद्दु-निर्हत्य-अव्य० । पृथक् कृत्वेत्यर्थे, “ बहु आद्वय मस
पडिभाएत्ता गिहद्दु दलएज्जा । ” आचा० २ शु० १ चू० १
अ० १० उ० ।

निहत्य-अव्य० । स्थापयित्वेत्यर्थे, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

गिहद्दु-निघृष्ट-त्रि० । कृतनिघर्षे, “ तद्दिअसणिहृष्टाणम । ”
प्रा० २ पाद ।

गिहण-निधन-न० । विनाशे, सम्म० १ काण्ड । पर्यगते, द-
श० ४ तत्त्व । “ तच्चेव गिहणमुवगतो । ” आ० म० १ अ० १
खण्ड । “ गिहणाहि रागदोसमद्धे । ” कल्प० ५ क्षण । कूले, दे०
ना० ४ वर्ग २७ गाथा ।

गिहणिमु-निहतवत्-कितवनि, आचा० १ शु० ६ अ० ३ उ० ।

गिहत्त-निघत्त-न० । निधान निहित वा निघत्त, भावे कर्मणि
कप्रत्यये निघाननात् । उद्धर्तनापवर्तनावर्जितशेषकरणानामयो-
ग्यत्वेन कर्मणाऽवस्थापने, स्था० ४ ठा० २ उ० । भ० । निषिक्ते,
निषेकश्च प्रतिनमयवहुहीनहीनतरस्य दलिकस्यानुभवनायै
रचना (स० । स्था० । सूत्र०) निश्चिने, प्रमाणे, निकाचिते,
“ मागइस्म णं जोयणस्स अछणुसहस्साऽ निघत्ते पणत्ते । ”
स्था० ८ ठा० ।

गिहत्ति-निघत्ति-स्त्री० । उद्धर्तनापवर्तनावर्जितशेषकरणाऽयोग्य-
त्वेन व्यवस्थापने, क० प्र० १ प्रक० ।

गिहम्-निहम्-धा० । गतौ, ‘ गिहम्मइ ’ । ‘ गीहम्मइ । ’
‘ आहम्मइ । ’ ‘ पहम्मइ । ’ इत्येते तु हम्मगतावित्यस्यैव भ-
विष्यन्ति । गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

गिहय-निहन-त्रि० । मारिते, “ जक्खा हु वेयावमियं करेति,
तम्हा उ एए गिहया कुमारा । ” (३२) उ० १२ अ० । नि-

अयेन हन्यते इति निहतः । जावरिपुभिरिन्द्रियकषायकर्म-
भिर्हन्यमाने, आचा० १ शु० ४ अ० ३ उ० ।

गिहयकंटय-निहतकाण्टक-त्रि० । निहता मारणात्काण्टका दा-
यादा यत्र राज्ये तत् तथा । मारितदायादे, स्था० ९ ठा० ।

गिहयरय-निहततरजम्-त्रि० । निहतं रजो जूय उत्थानासम्भ-
वाद् यत्र तन्निहततरजः । शान्तरजसि, रा० । “ अप्पेगतिया
देवा गिहयरय णट्टरयं भट्टरयं उवसतरय पसंतरयं करेति । ”
निहतं रजो यस्यां सा निहततरजास्तां, तत्र निहतत्वं रजसः क-
णमात्रमुत्थानाभावेनाऽपि सम्भवति । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
रा० ।

गिहयसत्तु-निहतशत्रु-त्रि० । निहता रणाङ्गणे पतिताः शत्रवो
यत्र तन्निहतशत्रु । हतशत्रुके, “ ओहयसत्तु गिहयसत्तु मबि-
यसत्तु निजियसत्तु । ” रा० । स्था० । सूत्र० ।

गिहुव-कम्-धा० । इच्छायाम्, “ कमेणिहुवः ” ॥ ८ । ४ । ४४॥
कमेः स्वार्थे एयन्तस्य गिहुवेत्यादेशः । ‘ गिहुवइ ’ । ‘ कामेइ । ’
प्रा० ४ पाद ।

गिहम-निकष-पु० । “ निकष-स्फटिक-चिकुरे हः ” ॥ ८ । १ ।
॥ ८६॥ इति कस्य हः । प्रा० १ पाद । “ शपो. स. ” ॥ ८१ । २६०॥
इति पस्य स । प्रा० १ पाद । कपपट्टकरेखायाम्, प्रज्ञा० १७
पद २ उ० । वल्मीके, दे० ना० ४ वर्ग २५ गाथा ।

गिहा-निहा-स्त्री० । निहन्यन्ते प्राणिनः संसारे यया सा निहा,
मायायाम्, सूत्र० १ शु० ८ अ० ।

गिहाअ-देशी-स्वेदे, समूहे च । दे० ना० ४ वर्ग ४९ गाथा ।

गिहाण-निधान-न० । रत्नाऽऽदौ, स्था० ५ ठा० १ उ० ।
अनु० । निक्षिप्ते, “ दब्बे निहाणमाई । ” दश० ८ अ० ।

गिहाय-निधाय-अव्य० । व्यवस्थाप्येत्यर्थे, सन्निधि कृ-
त्ये, सूत्र० १ शु० ७ अ० । परित्यज्येत्यर्थे, सूत्र० १ शु० १३ अ० ।

गिहार-निहार-पु० । निर्गमे प्रमाणे, स्था० ८ ठा० ।

गिहालेउ-निजाहय-अव्य० । सम्यग्विचित्रोक्त्येत्यर्थे, ग० १ अधि० ।

गिहि-स्त्री० । पुं० । निधि-पु० । निनरां धीयते स्थाप्यते
स्मिन् स निधिः । प्राकृते “ वेमाञ्जल्याद्या. स्त्रियाम् ” ॥ ८१ ।
इति वा स्त्रीत्वम् । प्रा० १ पाद । विशिष्टरत्नसुवर्णाऽऽदि-
भाजने, स्था० ।

पंच गिही पणत्ता । तं जहा-पुत्तगिही, मिते, गिही,
सिप्पगिही, धनगिही, धनगिही ।

तत्र निधिरिय निधिः, पुत्रश्चासौ निधिश्च पुत्रनिधिर्द्वयोप-
कत्वेन पित्रार्निर्वाहहेतुत्वात्, अत एव स्वभावेन च तयोरान-
खरत्वाच्च । अत्रोक्त परै - “ जन्मान्तरफल पुण्य, तपोद-
मुद्भवम् । सन्तति शुद्धवज्या हि, परब्रह्म च दर्शण ॥ १॥ ” इति ।
तथा मित्र सुदृढञ्च तन्निधिश्रेति मित्रनिधिरर्थकामस-
त्वेनाऽऽनन्दहेतुत्वात् । तदुक्तम् - “ कुतस्तस्यास्तु राज्यश्री, कुत-
स्तस्य भृगेकृणा । दम्य शूरं विनीतं च, नास्मि मित्र विचक्र-
णम् ” ॥ १॥ शिल्पं चित्राऽऽदिविज्ञानं, तदेव निधिः शिल्पनिधिः ।
एतच्च विद्योपलक्षणं, तेन विद्या निधिरिव पुरुषार्थसाधनत्वात् ।

अत्रोक्तम्—“ विद्यया राजपूज्य स्यात्, विद्यया कामिनोप्रेयः ।
विद्या हि सर्वज्ञोक्तस्य, वशीकरणकर्मणम् ” ॥१॥ इति ।
तथा धननिधिः कोशः । धान्यनिधिः कोष्ठाऽगारमिति । अनन्तरं
निधिरुक्तः, स च द्रव्यतः पुत्राऽऽदिः । भावतस्तु कुशवानुष्ठानरूप
ग्रहः । स्था० ५ ता० ३ उ० । भास्करागारे, झा० १ शु० ३ अ० ।

महापुरुषाणां चक्रवर्तिनां सबन्धि निधिप्रकरणमाह—

एगमेगे णं महानिही नवनवजोयणाई विखंजेणं पण्त्ते ।
एगमेगस्स णं रणो चाउरंतवक्कवाट्टिस्स नव महानिहीओ
पण्त्ताओ । तं जहा—

नैसपेपे पंहुए पि—गत्ते य सव्वरयणे महापठमे ।

काले य महाकाले, माणवगमहानिही संखे ॥ १ ॥

“एगमेगे” इत्यादि सुगमम् । नवरं—

नैसपाम्मि निवेसा, गामागरनगरपट्टणाणं च ।

दोणमुहमंवाणं, खंधाराणं गिहाणं च ॥२॥

इह निधानतन्नायकदेवगोरभेदविवक्षया नैसर्पो देवः, तस्मि-
न्सन्नि, तत इत्यर्थः । निवेशाः स्थापनानि अभिनवग्रामा-
ऽऽदीनामिति । अथवा—चक्रवर्तिराज्योपयोगिद्रव्याणि सर्वा
एष्यपि नवसु निधिष्ववतरन्ति, नवनिधानतया व्यवहियन्त
इत्यर्थः । तत्र ग्रामाऽऽदीनामभिनवानां पुरातनानां च ये स-
न्निवेशा निवेशनानि, ते नैसर्पनिधौ वर्तन्ते, नैसर्पनिधितया
व्यवहियन्त इति भावः । तत्र ग्रामो जनपदप्रायलोकाधिष्ठित,
आक्रमो यत्र सन्निवेशो द्रवणाऽऽशुत्पद्यते, न करो यत्रास्ति
तत्रकर्म, पत्तन देशीस्थान, द्रोणमुख जलपथस्थलपथयुक्तम्,
मडम्बमविद्यमानप्रत्यासन्नावास, स्कन्धावार कटकनिवेश,
गृह भवनमिति ॥ २ ॥

गणियस्स य वीयाणं, माणम्मणस्स जं पमाणं च ।

वणस्स य वीयाणं, उप्पत्ती पंहुए जणिया ॥३॥

गणितस्य दीनाराऽऽदिपूगफलाऽऽदिलक्षणस्य, चकारस्य
व्यवहितसम्बन्धः, स च दर्शयिष्यते । तथा वीजानां तन्निबन्ध-
नभूतानां, तथा मान सेटिकाऽऽदि, तद्विषय यत्तदपि मानमेव,
धान्याऽऽदिमयमिति भावः । तथोन्मान तुलाकर्षाऽऽदि, तद्वि-
षय यत्तदप्युन्मान, खण्डगुणाऽऽदि धरिममित्यर्थः । ततो द्वन्द्व-
समाहारः कार्यः । ततस्तस्य च किमित्याह—यत्प्रमाण, चकारो
व्यवहितसम्बन्ध एव, तथैव दर्शयिष्यते । तत्पाण्डुके भणित-
मिति लिङ्गपरिणामेन सम्बन्धः । तथा धान्यस्य ब्रीह्यादेर्वी-
जानां च तद्विशेषाणामुत्पत्तिश्च या सा पाण्डुके पाण्डुकनिधि
विषया, तद्व्यापारोऽयमिति भावः । जणितोक्ता जिनाऽऽदि-
भिरिति ॥ ३ ॥

सव्वा आजरणविही, पुरिसाणं जा य होइ महिवाणं ।

आमाण य हत्थीण य, पिगल्यणिहिम्मि सा जणिया । ४।
कएत्था ॥ ४ ॥

रयणाई सव्वरयणे, चउदस पवराई चक्कवाट्टिस्म ।

उप्पज्जंति य एगि—दियाई पंविदियाई च ॥ ५ ॥

अकरघटनैवम्—रत्नान्येकेन्द्रियाणि चक्राऽऽदीनि सप्त, प-
ञ्चेन्द्रियाणि, सेनापत्यादीनि सप्त, उत्पद्यन्ते भवन्ति, यानि

चक्रवर्तिनस्तानि सर्वाणि सर्वरत्ने सर्वरत्ननामनि निधौ छष्ट-
व्यानीति ज्ञाव ॥ ५ ॥

वत्थाण य उप्पत्ती, निप्पत्ती चेव सव्वजत्तीणं ।

रंगाण य धोवाण य, सव्वा एसा महापठमे ॥ ६ ॥

वस्त्राणां वाससां योत्पत्तिः सामान्यतो, या च विशेषतो
निष्पत्तिः सिद्धिः सर्वजत्तीनां सर्ववस्त्रप्रकाराणां, सर्वा वा
जक्तय प्रकारा येषा तानि तथा, तेषाम् । किंचूतानां वस्त्राणा-
मित्याह—रङ्गाणां रङ्गवतां, रक्तानामित्यर्थः । धौतानां शुक्लस्व-
रूपाणां, सर्वैवेषा महापठे महापञ्चनिधिविषया ॥ ६ ॥

काले काद्वष्णाणं, नव्वपुराणं च तीसु वासेसु ।

सिप्पसयं कम्माणि य, तिन्नि पयाए हियकराई ॥ ७ ॥

काले कालनामनि निधौ, कालज्ञानं कालस्य शुभाशुभरूप-
स्य ज्ञानं वर्तते, ततो ज्ञायत इत्यर्थः । किंचूतमित्याह—नवीन-
वस्तुविषय नव्य, पुरातनवस्तुविषय पुराण, चशब्दाद्वर्तमान-
वस्तुविषय वर्तमान, (तीसु वासेसु चि) अनागतवर्षत्रयवि-
षयमतीतवर्षत्रयविषय चेति । तथा—शिल्पशत कावनिधौ
वर्तते, शिल्पशत च घट १ लोह २ चित्र ३ वस्त्र ४ नापित ५
शिल्पानां प्रत्येकं विंशतिभेदत्वादिति । तथा कर्माणि च कृषि-
वाणिज्याऽऽदीनि, कालनिधाविति प्रक्रमः । एतानि च त्रीणि
कालज्ञानशिल्पकर्माणि, प्रजाया लोकस्य हितकराणि निर्वा-
हाभ्युद्यदेतुत्वेनेति ॥ ७ ॥

लोहस्स य उप्पत्ती, होइ महाकाले आगराणं च ।

रूपस्स सुवणस्स य, माणिमुत्तसिलप्पवादाणं ॥ ८ ॥

लोहस्य चोत्पत्तिर्महाकाले निधौ भवति वर्तते, तथा आक-
राणां च लोहाऽऽदिसत्त्वानामुत्पत्तिराकरी करणलक्षणा, एवं
रूप्याऽऽदीनामुत्पत्तिः सम्बन्धनीया । केवल मणयश्चन्द्रकान्ता-
ऽऽदयः, मुक्ता मुक्ताफलानि, शिला- स्फटिकाऽऽदिका, प्रवा-
दानि विदुमाणीति ॥ ८ ॥

जोहाण य उप्पत्ती, आवरणणां च पहरणां च ।

सव्वा य जुप्पणीई, माणवए दंरुनीई य ॥ ९ ॥

योधानां शूरपुरुषाणां योत्पत्तिरावरणानां सनाहानां प्रहर-
णानां खड्गाऽऽदीनां, सा युक्तीतिश्च व्यूहरचनाऽऽदिलक्षणा, मा-
णवके निधौ निधिनायके वा जवति, ततः प्रवर्तत इति भावः ।
दण्डेनोपलक्षिता नीतिर्दण्डनीतिश्च सामाऽऽदिश्चतुर्दिधा । अत
एवोक्तमावज्यके—“ सेसा उ दडनीई, माणवगनिहीउ होइ
भरहस्स । ” ॥ ९ ॥

एट्टविहि णामयविही, कव्वस्स चउव्विहस्स उप्पत्ती ।

संखे महानिहिम्मी, तुमियंणाणं च सव्वेसि ॥ १० ॥

नाट्य नृत्य, तद्विधित्करणप्रकारो, नाटक चरितानुसारि-
नाटकलक्षणेपेत, तद्विधिश्च, इहपदच्ये द्वन्द्व । तथा का-
व्यस्य चतुर्विधस्य धर्मार्थकाममोक्षलक्षणपुरुषार्थप्रतिबद्धप्र-
त्यस्य १, अथवा संस्कृतप्राकृतापभ्रंशसर्कोणभाषानिबद्धस्य
२, अथवा—समविषमाद्धसमवृत्तवृत्ततया गद्यतया चेति ३,
अथवा—गद्यपद्येयचीर्णपदभेदबद्धस्येति ४ । उत्पात्तिः प्रभवः
शब्दे महानिधौ जवति, तथा तूर्योद्गाणां च मृदङ्गाऽऽदीनां
सर्वेषामिति ॥ १० ॥

चकटपड्याणा, अद्रुस्मेदा य नव य विखलंजे ।

वाग्सदीहा मंजू-ससंठिया जाएहवीड मुहे ॥११॥

चक्रेश्वरसु प्रतिष्ठान प्रतिष्ठा अवस्थान येषां ते तथा । अष्टौ भोजनान्युत्सेध उच्छ्रयो येषां ते तथा । नव च, योजनानोति गम्यते । विष्कम्भे विस्तरे, निधय इति शेषः । द्वादश योजना-नि दीर्घा, मञ्जूपा प्रतीता, तत्संस्थितास्तत्संस्थानाः, जाह्नव्या गङ्गाया मुखे भवन्तीति ॥ ११ ॥

बेरुलियमणिकवाडा, कणगमया विविहरयणपदिपुष्पा ।

ससिसूरचकलकखण-अणुसमजुगवाहुवयणा य ॥१२॥

वैदूर्यमणिमयानि कपाटानि येषां ते तथा; मयशब्दस्य वृत्त्या उत्कर्षतेति-कनकमया सौवर्णा, विविधरत्नप्रतिपूर्णाः प्रती-ताः, शशिसूरचक्राऽऽकाराणि वक्रणानि चिह्नानि येषां ते तथा, अनुसमा अविपमा. (जुग च्ति) यूप, तदाकारा वृत्त-त्वादीर्घत्वाच्च वाहवा द्वारशाखा वदनेषु मुखेषु येषां ते तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारये शशिसूरचकलकणानुसमयुग्वा-हुवदना इति । चः समुच्चये ॥ १२ ॥

पञ्चिओवमडिड्या, निहिसरिणामा य तेसु खलु देवा ।

जेसि ते आवासा, अक्रया आहिबच्चं च ॥१३॥

(निहिसरिनाम च्ति) निधिभिः सदृक् सदृक् नाम येषां दे-वानां ते तथा, येषां देवानां ते निधय आवासा आधया, कि-ञ्चुताः-अक्रया अक्रयणीयाः सर्वदैव तत्सम्बन्धित्वात्, आधि-पत्यं च स्वामिता च तेषु, येषां देवानाम्, इति प्रक्रमः ॥ १३ ॥

एष ते नवनिहिओ, पञ्चयधणरयणसंचयसमिष्ठा ।

जे वममुवगच्छंती, सव्वेसिं चक्रवट्टीणं ॥ १४ ॥

एष ते गाहा कण्ड्या ॥ १४ ॥ स्या० ६ ठा० । प्रव० । स० । आ० म० । ति० । आ० चू० ।

तत्राऽऽदिप्रमाणव्यवस्थापने, भ० ३ श० ७ उ० । निधिरिव निधिः । सम्यक्त्वे, यथा हि निरवधिनिधिव्यतिरेकेण महार्ह-मणिमौक्तिककनकाऽऽदि ख्य न प्राप्यते, तथा सम्यक्त्वमहा-निधानानधिगतौ चारित्रधर्मवित्तमपि निरुपमसुखसम्पादक न प्राप्यते । प्रव० १४८ द्वार । ध० । विशे० । निधान निधिः । निक्षेपे, निधिनिक्षेपो न्यासो विरचना प्रस्तारः । स्थापनेति प-र्यायाः । तथा च-लौकिके निधेदादं निहितमिदमित्यत्र नि-पूर्वस्य धातो निक्षेपार्थत्वप्रसिद्धेः । अनु० ।

णिहित-निहित-त्रि० । नि धा-क । “सेवाऽऽदौ वा” ॥ ७ । २ ।

एए ॥ इति तद्वित्वं वा । पक्षे ततो लोपः । प्रा० २ पाद । निक्षेपे, पञ्चा० १० विव० ।

णिहिय-निहित-त्रि० । ‘णिहित’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

णिही-स्त्री० । अनन्तजीववनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

णिहु-स्निहु-स्त्री० । औषधिभेदे, जी० १ प्रति० ।

णिहुअ-निजृत-त्रि० । “उदत्वादौ” ॥ ८ । १ । १३१ ॥ ऋ-

तु इत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत उत्त्वम् । प्रा० १ पाद । तदर्थमनु-शुके, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । निर्व्यापारे, वृ० ३ उ० । निश्चये, उक्त० १६ अ० । असम्प्रान्ते, कायस्थित्या उच्यते, “तेसि सो निहुओदंतो, सव्वज्जयसुहावहो” दश० ६ अ० । निर्व्या-पारे, तूष्णीके, सुरते च । दे० ना० ४ वर्ग ५० गाथा ।

णिहुआ-देशी-स्त्री० । कामितायाम्, दे० ना० ४ वर्ग २६ गाथा ।

णिहुइंदिय-निजृतेन्द्रिय-त्रि० । अनुद्धतेन्द्रिये, दश० १ अ० ।

णिहुण-देशी-व्यापारे, दे० ना० ४ वर्ग २६ गाथा ।

णिहुअ-देशी-न० । सुरते, दे० ना० ४ वर्ग २६ गाथा ।

णिहेलण-न० । निद्रय-पु० । “गोणाऽऽक्षयः” ॥ ८ । २ ।

१७४ ॥ इति निलयस्थाने निहेलणाऽऽदेशः । आलये, गृहे, प्रा० २ पाद । गृहे, जघने च । दे० ना० ४ वर्ग ५१ गाथा ।

णिहोड-नि-वृ-पत्-णिच्-धा० । निवारणे, पानने च । “नि-वृत्योर्णिहोः” ॥ ७ । ४ । २२ ॥ निवृगः पतेच्च एयन्तस्य णिहोडेत्यादेशः । ‘णिहोमइ’ निवारेइ । निवारयति । पातय-ति वा । प्रा० ४ पाद । व्य० ।

णिहोमिय-निपातित-त्रि० । अधःकृते, दर्श० ३ तत्त्व ।

णी-गम्-धा० । गतौ, “गमेरई-अश्चक्राणवज्जावज्जसोक्कु-साक्कुस-पञ्चदु-पञ्चद-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्-पद्म-र-म्भ-परिभल्ल-वोल-परिभल-णिरिणास-णिबहावसेहावह-राः” ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति सूत्रेण गमधातोर्ण्यदेशः । ‘णीइ’ । गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

णीआरण-देशी-न० । वलिघट्याम्, दे० ना० ४ वर्ग ४३ गाथा ।

णीइ-नीति-स्त्री० । नये, स्था० ७ ठा० । अनु० । मर्यादाया-

म, पं० चू० । नीयते परिच्छिद्यते एकदेशविशिष्टोऽर्थ आभि-रिति नीतयः । नैगमाऽऽदिनयेषु, स्था० २ ठा० २ उ० । कुलक-राणां हकाराऽऽदिषु दण्कनीतिषु, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

(ताश्च ‘कुलगर’ शब्दे तृतीयभागे ५६३ पृष्ठे दर्शिताः) राजनीतौ, “तिविडा नीई पणत्ता । त जडा-सामे, दंमे, भे-प ।’ तत्र सामनीते पञ्च, दण्कस्य त्रयो, जेदस्य, उपप्रदानस्य च पञ्च पञ्च कामन्दकाऽऽदिषु प्रसिद्धाः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । त्रिपा० । प्रयोगश्चासामेवम्-“उत्तमं प्रणिपातेन, शूर भेदेन योजयेत् । नीचमल्पप्रदानेन, सम तुल्यपराक्रमै” ॥ १ ॥

स्था० ३ ठा० ३ उ० । सग्रामनिर्गमप्रवेशे, आ० क० ।

णीइकोविय-नीतिकोविद-पुं० । लोकनीतिचतुरे, उक्त० २१ अ० ।

णीछूट-निष्ठूत-न० । निष्ठीवने, न० ।

णीजूहग-निर्यूहक-न० । द्वारपार्श्वविनिर्गतदारुके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

णीजूहयंतर-निर्यूहकान्तर-न० । निर्यूहकं द्वारपार्श्वविनिर्गत-दारु, तयोऽन्तरे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

णीड-नीरु-न० । पक्षिणामावासस्थाने, प्रा० १ पाद ।

णीण-गम्-धा० । गतौ, “गमेरई-” ॥ ७ । ४ । १६२ ॥ इत्यादिसूत्रेण गमधातोर्ण्यदेशः । ‘णीणइ’ । गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

णीणिज्जाण-गम्यमान-त्रि० । नीयमाने, “णीणिज्जमाण पे-हाण ।” आचा० १ श्रु० २ चू० ४ अ० ।

णीणित-गमित-त्रि० । निर्व्यूडे धाडिते, नि० चू० १ उ० ।

णीणिया-नीनिका-स्त्री० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

णीततर-नीचतर-त्रि० । अतिशयेन नीने, नि० चू० १ उ० ।

णीम-नीप-पु० । “ नीपाऽऽपीने नो वा ” ॥ ८ । १ । २३४ । ह-
त्यनेन यस्य मः । णीमो । णीवो । कदम्बे, प्रा० १ पाद ।

णीय-नीच-त्रि० । अत्यन्तावनतकन्धरे, उक्त० १ अ० । उच्च-
विपरीते, स्था० ३ उ० ४ उ० । अपूर्ण्ये, अ० ३ श० १ उ० ।
निम्ने, नि० चू० १ उ० । नीचैः स्थाने, मालाऽऽदौ, उक्त० १ अ० ।
नित्य-त्रि० । सदाऽवस्थायिनि, स्था० १० ठा० ।

नीने-त्रि० । स्वस्थान प्रापिते, स्था० १ शु० १६ अ० उक्त० सूत्र० ।

णीयच्छन्द-नीचच्छन्द-त्रि० । अनुभूताभिप्राये, स्था० ३ उ०
४ उ० ।

णीयजण-नीचजन-त्रि० । जात्यादिहीने जने, प्रश्न० २ आश्र०
द्वार । “ णीयजणसिखिणो लोमगरहणिज्जा । ” प्रश्न० २
आश्र० द्वार ।

णीयचण-नीचत्व-न० । गुणाधिकान् प्रति नीचभावे, दश०
ए अ० ३ उ० ।

णीयद्वार-नीचद्वार-त्रि० । नीचनिर्गमप्रवेशे, दश० ५ अ० १
उ० । निम्नमुखे गृहे, पञ्चा० १३ त्रि० ।

णीयद्वार-नीजक-पु० । स्वस्वातीये, “ णीयद्वारं य मया दि-
रिचित्यसज्जमाहिगारे । ” व्य० ४ उ० । आत्मीये, व्य० २ उ० ।

णीयागोय-नीचैर्गोत्र-न० । सर्वजनविगीते गोत्रकर्मभेदे, सूत्र०
२ शु० १ अ० । कर्म० । नीचैर्गोत्रमपूज्यत्वनिवन्धनमिति क-
र्मभेदे, स्था० १ उ० । यदुदयान्महाधर्मोऽप्रतिरूपो बुद्ध्यादिस-
मन्विनोऽपि पुमान् विशिष्टकुलाभावात् लोकाभिन्नां प्राप्नोति ।
कर्म० १ कर्म० । नीचैर्गोत्रोद्भवे वर्णपलदसम्भूते, सूत्र० २
शु० १ अ० ।

णीयावास-नित्यवास-पु० । विहारकाक्षेऽप्येकत्र वासे, आ० चू०
३ अ० ।

णीयाविति-नीचैर्वृत्ति-त्रि० । नीचैर्वृत्तिवर्तनं यस्य स तथा ।
अनुच्चवृत्तौ, व्य० १ उ० ।

णीयासण-नीचासन-न० । नीचमासन नीचासनम् । गुरुणां
नीचतरोपवासे, नि० चू० १ उ० ।

णीर-नीर-न० । पानीये, दर्श० १ तत्र ।

णीरगी-देशी-शिरोऽवगुण्ठने, दे० ना० ४ वर्ग ३१ गाथा ।

णीरञ्ज-मञ्ज-धा० । आमर्दने, “ मञ्जेर्मय-सुसुम् मूर-सूर-
सूड-विर-परिरञ्ज-करञ्ज-नीरञ्जा । ” ॥ ८ । ४ । १०६ ॥ इति
मञ्जेर्नीरञ्जाऽऽदेशः । “ नीरञ्जइ । पक्षे-मञ्जइ । प्रनाकि ।
प्रा० ४ पाद ।

णीरय-नीरजसू-त्रि० । निर्गत रजो यस्य । अनु० । आगन्तुकर-
जोरहितत्वात् (स० । औ०) सहजरजोरहितत्वात् (ज० १
चक्र० । औ० । स्था०) न्वाजाविकरजोरहितत्वात् (प्रज्ञा० २
पद । जी०) निर्मले, सूत्र० १ शु० १ अ० ३ उ० । अ० । वध्यमा-
नकर्मबन्धनैस्त्यक्ते, वध्यमानकर्मरहिते, पा० । घ० । आ० म० ।
नीरद-पु० । मेघे, वाच० ।

णीरव-आ-क्षिप-धा० । आ-क्षिप् । आक्षेपे, “ आक्षिपेर्णीरव । ”
॥ ८ । ४ । १४५ ॥ इत्याहपूर्वस्य क्षिपेर्णीरव । “ णीरवइ । ”
“ अक्षिखवइ । ” आक्षिपति । प्रा० ४ पाद ।

बुभुक्-धा० । भोक्तुमिच्छायाम्, “ बुभुक्ते वाज्योर्णीरव वोज्जौ ”

॥ ८ । ४ । ५ ॥ इति बुभुक्तेर्णीरवाऽऽदेशः । ‘ णीरवइ । ’ बुभु-
क्खइ । बुभुक्ते । प्रा० ४ पाद ।

णीरोग-नीरोग-त्रि० । आरोग्ये, स्था० १० ठा० । रोगवर्जिते,
ज्ञा० १ शु० १ अ० । ग्लान्याभावे, वृ० ३ उ० । औ० ।

णीरोगय-नीरोगक-त्रि० । रोगवर्जिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
रा० ।

णील-निर्-मृ-धा० । निर्गमने, “ निस्सरतेर्णील-नील-धाम-
वरहाभाः ” ॥ ८ । ४ । ७९ ॥ इति निस्सरतेर्णीलाऽऽदेशः । नी-
लइ । नीसरइ । निस्सरति । प्रा० ४ पाद ।

नील-त्रि० । ईषत्सुन्दररूपे, कृष्णे, वर्णविशेषे, स्था० १ ठा० ।
तद्युक्ते, “ एगे णीले । ” नील्यादिवद् नीलवर्णपरिणते, प्रज्ञा०
१ पद । “ णीने णीलोभासे । ” वनखण्डे, हरितत्वमतिक्रान्ता-
नि कृष्णत्वमसंप्राप्तानि पत्राणि नीलानि, तद्योगाद्वनखण्डा
अपि नीलाः । रा० । मरकतमणौ, जी० ३ प्रति० ४ उ० । त० ।
जं० । ज्ञा० । पञ्चविंशतिनमे महाप्रदे, कल्प० ६ क्षण । “ दो
णीला । ” स्या० २ ठा० ३ उ० । सू० प्र० । चं० प्र० । “ एगे
णीले । ” स्या० १ ठा० । औ० ।

णीलकंठ-नीलकण्ठ-पु० । शक्य देवेन्द्रस्य महिषानिकाधि-
पतौ, स्या० ४ ठा० १ उ० ।

णीलकंठी-देशी-वाणवृक्षे, दे० ना० ४ वर्ग ४२ गाथा ।

णीलकण्ठीर-नीलकरवीर-पु० । नीलवर्णपुष्पे करवीराऽऽख्ये
वृक्षभेदे, रा० ।

णीलकूम-नीलकूट-न० । नीलवर्णधरपर्वतकूटे, स्या० २ ठा०
३ उ० ।

णीलकेशी-नीलकेशी-स्त्री० । कृष्णकेश्यां तरुणायाम्, व्य० ४ उ० ।

णीलगुफा-नीलगुहा-स्त्री० । स्वनामग्याते उद्याने, यत्र मुनि-
सुवतनामा तीर्थकरो निष्क्रान्तः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

णीलगुलिपा-नीलगुटिका-स्त्री० । नील्या गुटिका नीलगुटि-
का । गुटीरूपे नीलपदार्थे, “ णीलगुलिपा गवदप्यगासा । ” जी०
३ प्रति० ४ उ० । रा० ।

णीलणाम-नीलनामन्-न० । यदुदयाज्जन्तुशरीर मरकताऽऽदि-
वस्त्राणि भवति । तस्मिन् नामकर्मभेदे, कर्म० १ कर्म० ।

णीलपत्त-नीलपत्र-त्रि० । नीलवर्णपत्रोपेते, प्रज्ञा० १ पद ।

णीलपाणि-नीलपाणि-त्रि० । नीलः, कारुण्यद्वाप इति गम्यते ।
पाणौ येषां ने नीलपाणयः । नीलवर्णकारुण्यद्वस्ते, रा० ।

णीलपत्र-नीलपत्र-त्रि० । नीलवर्णे, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

णीलफल-नीलफल-त्रि० । “ शुष्कनीलफलस्वाङ्ग-नांना-
पक्षाक्षपेशज्ञा । आलिसुपच्युतप्राज्य-प्रवेह्यज्जनाहता ” ॥ १ ॥
आ० क० । नीलं फलं यस्याः । जम्बूवृक्षे, वाच० ।

णीलवंधुजीव-नीलवन्धुजीव-त्रि० । नीलवर्णपुष्पे वृक्षविशे-
षे, रा० ।

णीलमट्टिया-नीलमृत्तिका-स्त्री० । नीलवर्णमृत्तिकायाम्, शृङ्ग-
पृथ्वाकायभेदे, आचा० ।

णीलरत्तपीअसुकिं-नीलरत्तपीतशुक्ल-त्रि० । नीलरत्तपी-
तशुक्लवर्णमनोहरे, कल्प० ३ क्षण ।

णीललेखा-नीललेखा-श्री० । वर्णतो नीलवाशोकगुलिकावै-
द्व्येन्दनीलवायपिच्छाऽऽदिजमवर्णैः, रसनो मरिचपिप्पलीनाग-
राऽऽदिममधिकनररसैः, गन्धतो मृगतुङ्गशरीराऽऽदिसमाधक-
तरगन्धैः, स्पर्शतो जिह्वाऽऽदिममधिकतरककशस्पर्शैः सकल-
प्रकृतिनिष्पन्नैर्नीलद्रव्यैर्जनितवाशीलोऽपि लेखाऽऽत्मप-
रिणतिरिति । लेखाभेदः, पा० । स्था० ।

शीलवंत-नीलवत्-पु० । उत्तरकुलपु स्वनामख्याने हृदे, तद्वा-
सिनि नागकुमारदेवे च । जं० ४ वक्त्र० । जी० । (' उत्तरकुल ')
शब्दे द्वितीयभागे ७६१ पृष्ठे वक्तव्यतोका) मन्दरस्य पर्वत-
स्य जट्टशालवने द्वितीये दिग्हास्तकूटे, जं० ।

एवं शीलवंतदिनाहृत्यकूटे मन्दरस्य दाहिणपुच्छिमेण
पुरच्छिमिन्नाए सीआए दक्षिणैण, एअस्स वि नीलवंतो
देवो रायहाणी दाहिणपुच्छिमेण ॥

(एवमिति) पश्चोत्तरन्यायेन नीलवाशाम्नादिगृह्णिकृतः मन्द-
रस्य दक्षिणपूर्वस्यां पौरस्यः याः शीतोदाया दक्षिणस्या तनोऽय
प्राच्यजितमवनाऽऽनेयप्रासादयोर्मध्ये ज्ञेयः । एतस्य ऽपि नील-
धान् देवः प्रभु, तस्य राजधानी दक्षिणपूर्वस्यामिति । जं० ४
वक्त्र० । द्वि० । स्था० । वर्षधरपर्वतभेदे, जं० ।

कहि एं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे शीलवंते णामं वानहरप-
व्वए पावुत्ते ? गोयमा ! मद्राविदेहस्म वासस्म उत्तरेणं
रम्मगवासस्म दक्षिणैणं पुरच्छिमन्ननममुहस्स पच्चच्छि-
मेणं पच्चच्छिमन्नवणसमुहस्म पुरच्छिमेणं एत्य एं जंबु-
द्वीवे दीवे शीलवंते णामं वासहरपव्वए पव्वत्ते, पाईणपकी-
णायए उदीणदाहिणवित्तिये, णिनहवत्तव्वया शीलवं-
तस्म भाण्णिअव्वा, णवरं जीवा दाहिणेणं धणु उत्तरेणं, तस्य
केनरीदहो णामदहो, एत्य एं सीआ मद्राण्डे पव्वुदा समा-
णी उत्तरकुंरं एज्जमाणी उत्तरकुंरं एज्जमाणी जमगपव्वए
शीलनतउत्तरकुंरं देरावतम लवंतद्वं अ रुदा विजयमाणी
विभयमाणी चउरामीए सल्लिखानयमहस्सेहिं आपूरेमाणी
आपूरेमाणी जदनान्नवणं एज्जमाणी जदनान्नवणं एज्जमाणी
मंदरं पव्वयं देहिं जोअणेहिं अनंपत्ता पुरच्छाभिमुद्दी परा-
वत्ता नमाणी अहे मात्तवंतवक्खारपव्वयं दात्तायिथा मं-
दस्म पव्वयस्म पुगच्छिमेणं पुव्वविदेहं वामं दुविदा
भयमाणी दुविदा जयमाणी एगमेगाओ चक्काट्टि-
विजयाओ अट्टावीनाए अट्टावीनाए सल्लिखामहस्सेहिं
आपूरेमाणी आपूरेमाणी पंचहिं सल्लिखामहस्सेहिं व-
त्तीमाए अ सल्लिखामहस्सेहिं नमगा अ अहे विजयस्म दा-
रस्म जगई दात्तात्ता पुरच्छिमेणं जवणसमुहं नमपेइ, अ-
वसिद्धं तं चेव, एव पारिकंवा वि उत्तराभिमुद्दी णेअव्वा ।
एवमिमं णागत्तं गंधावडव्वेअरुपव्वयं जोअणे अनंपत्ता
पंचच्छाभिमुद्दी आवत्ता ममाणी अवसिद्धं तं चेव, पव्वहे मुहं
अ, जहा हरिकंवा सल्लिख ।

क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे नीलवाशाम्ना वर्षधरपर्वतः प्रह-
स ? उत्तरतुत्रं व्यक्तम् । नवरं रम्यकक्षेत्रं महाविदेहभ्यः परं
युगिमनुजाऽऽश्रयभूतमस्ति, तस्य दक्षिणतः, अयं च निषध-
न्युरिति तत्साम्येन लाघवं दर्शयति- (णिनह इत्यादि) निषध-
कक्ष्यता नीलवतोऽपि मणितया, नवरमस्य जीवा परम आया-
मो दक्षिणत उत्तरतः क्रमेण क्रमेण जगत्या चक्रत्वेन म्यूनान्त-
रत्वात् धनुः पृष्ठनुत्तरतः । अत्र केसरिद्रो नाम रुद्रः । अ-
स्माच्च शीता मदानदी प्रव्यूदा सती उत्तरकुलं इयती १
पणिगच्छन्ती २ यमकपर्वतौ नीलवत्तुत्तरकुलचक्रैरावतमात्य-
वध्रामकान् पञ्चाऽपि रुद्राश्च द्विधा विभजती २ चतुरशीत्या
सल्लिखसहस्रैरापूर्यमाणा २ भद्रशालवनमियूती २ आगच्छन्ती
२ मन्दर पर्वतं द्वाभ्यां योजनाभ्यामसंप्राप्ता पूर्वाभिमुखी परावृ-
त्त्या सती माल्यवद्वक्त्रस्कारपर्वतमधो विधाय मेरोः मन्दरस्य
पूर्वस्यां पूर्वमद्राविदेहं वासं द्विधा विभजन्ती २ एकैकसाक्षक-
र्तिविजयादष्टाविंशत्या २ सल्लिखसहस्रैरापूर्यमाणा २ आत्मना
सह पञ्चजिनैर्दीवकैर्द्वीविंशत्या च सल्लिखसहस्रैः समग्रा अद्यो
विजयस्य द्वारस्य जगतीं विधाय पूर्वस्यां लवणसमुद्रमुपैति ।
अवशिष्टं प्रवहत्यासत्वाऽऽदिकं तदेवेति निषधनिर्गतशीतोदाप्र-
करणोक्तमेव । अथः सार्वेवोत्तरतः प्रवृत्तां नारीकान्तामातदिश-
नि- (एवं पारिकंवा इत्यादि) एवमुक्तन्यायेन नारीकान्ताऽपि
उत्तराभिमुखी नेतव्या । कोऽर्थः ? यथा नीलवति केसरिद्रहा-
दक्षिणभिमुखी शीता निर्गता, तथा नारीकान्ता तु नगराभिमुखी
निर्गता । तर्हि अस्याः समुद्रप्रवेशोऽपि तद्वदेवेत्याशङ्क्यमान-
माह-नवरमिदं नानात्वं गन्धपातिनं वृत्तवैताल्यार्चनं योज-
नेनाऽनमस्याता पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सती इत्यादिकमव-
शिष्टं सर्वं तदेव, हरिकान्तासल्लिखावद्वक्तव्यम् । तद्यथा-“ र-
म्मगवास दुहा विभयमाणी २ उप्पसुत्तए सल्लिखसहस्सेहिं
समगा अहे जगई दात्तात्ता पञ्चच्छिमेण लवणसमुद्रं सम-
पेइ ति । ” अत्र चाऽवशिष्टपदसमूहे प्रवहमुत्तव्यामाऽऽदिकं न
चिन्तिन, समुद्रप्रवेशावधिकर्म्येवाऽऽज्ञापकस्य दर्शनात्, तेन तत्
पृथगाह-प्रवहे च मुखे च यथा हरिकान्तासल्लिखा । तथाहि-
प्रवहे पञ्चविंशतियोजनानि विष्कम्भेण अर्क्ययोजनमुद्वेधेन, मुखे
२५० योजनानि विष्कम्भेण ५ योजनान्युद्वेधेन, यस्मात्तं हरि-
सल्लिखां विहाय प्रवहमुखोद्वेहरिकान्ताऽतिदेश उक्तस्तद् हरि-
सल्लिखाप्रकरणेऽपि हरिकान्ताऽतिदेशस्योक्तत्वात् । जं० ।

अथास्य नामनिबन्धनं पृच्छामाह-

से केणऽद्वेणं भते ! एवं वुच्च-शीलवंते वानहरपव्वए
शीलवंते वामद्वपव्वए ? गोयमा ! नीले शीललोभासे शी-
लवंते आत्तप्रदेवे महिद्विणं जाव परिवसइ, सव्ववंसल्लि-
आमए शीलवंतेण जाव णिचेति ।

“ से केणऽद्वेणं ” इत्यादि प्रश्नं प्राग्वत् । उत्तरसूत्रे चतुर्थो
वर्षधरगिरिर्नीलो नीलवर्णवान् नीलवर्षमानो नीलप्रकाश
आसन्न वस्त्वन्त्यदपि नीलवर्णमयं करोति, तेन नीलवर्णयोगा-
शीलवान्, नीलवांश्च यत्र महर्द्धिको देवः पटयोरमस्थितिको
यावत् परिव्रज्यमानः तेन तत्रोपाह्वयं नीलवान् । अथवाऽस्मै सर्ववै-
द्व्येस्तनयः, तेन वैद्व्यैरस्तनयस्य कनीलमणियोगात्नीलः, शेषं
प्राग्वत् । जं० ४ वक्त्र० । म्या० । स० । (' कूड ' शब्दे तृतीयभागे
६२६ पृष्ठे कूटान्युक्तानि) । “ दो शीलवंता ” स्था० २ ठा० ३ ठा०

शीलवंतकूम-नीलवत्कूट-न० । नीलवद्वयं चरपवंतस्य द्विती-
ये कूटे. म्या० २ ग० ३ उ० । ज० । " दो शीलवंतकूडा । "
म्या० २ ग० ३ उ० ।

शीलवंतदह-नीलवदह-पुं० । उत्तरकुरुषु विचित्रचिषकूट-
पर्वतसमवक्यताभ्यां यमकाभिधानाभ्यां स्वसमाननामदे-
वाऽऽवासाभ्यां पर्वताभ्यामन्तरे महाहरे, स्था० ५ ग० २ उ० ।
ज० । (' उत्तरकुरा ' शब्दे द्वितीयजागे ७५६ पृष्ठे वक्तव्योक्ता)
शीलवंतदहकुमार-नीलवदहकुमार-पुं० । नीलवदहस्या-
धिपतिनामकुमारे श्वेदे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

शीलवणि-नीलवणि-स्त्री० । प्रत्याख्यानजेद, सेन० येन दीक्षा-
ग्रहणार्थं नीलवणिप्रत्याख्यानं कृतं भवति, तस्य दीक्षाप्र-
हणानन्तरं कल्पते, न वाऽ, इति प्रश्ने-उत्तरम्-यदि प्रत्याख्या-
नकरणवेलातामेव कार्यतं प्रवति-यदीक्षाग्रहणाऽनन्तरं नील-
वणिः कल्पते, तदा कल्पते, नान्यथेत । ४५६ प्र० । सेन० ३ उ-
द्गा० । नीलवणिप्रत्याख्यानानां तद्विनियमकरीपाकप्रमुख
कल्पते, न वाऽ, इति प्रश्ने, उत्तरम्-परम्परया तत्कल्पनप्रवृत्ति-
र्दृश्यत इति । ९३ प्र० । सेन० ४ उद्गा० ।

शीला-नीला-स्त्री० । " अजातेः पुंसः " ॥ ८ । ३ । ३२ ॥
इति अजातिवाचिनो नीलशब्दस्य स्त्रियां ऊर्वा, नीली । नी-
ला । प्रा० ३ पाद । नीलवेत्रेय्यायाम्, स० । उ० । जम्बूद्वीपे म-
न्दरस्योत्तरेण रकायां महानद्यां सङ्गतायां महानद्याम्, स्था०
१० ग० ।

शीलाभास-नीलाभास-पुं० । पर्वविशतिनमे महाप्रदे, " दो
णीलाभासा । " स्था० २ ग० ३ उ० । चं० प्र० । सू० प्र० ।
कल्प० ।

शीलासौ-नीलाशोक-पुं० । नीलश्रीः सौ अशोकश्च नीला-
शोकः । नीलपुष्पाशोकवृक्षे, रा० । उत्त० । शुकपरित्राजकजे-
तु. सुवर्णश्रेष्ठेन आवासचूनाया सुगन्धिकापुष्पां वहिरुधाने,
ज्ञा० १ शु० ५ अ० ।

शीली-नीली-स्त्री० । गुत्रिकायाम्, ज्ञा० १ शु० १६ अ० । जी० ।
रा० । ज० । गुच्छवनस्याभेदे, प्रश्ना० १ पद । आद्रे स्त्रीत्व-
विशिष्टेऽर्थे, " तद्देवांसहिओ पक्काओ, निलियाओ कुवाइया " ।
दश० ७ अ० ।

शीलीराग-नीलीराग-पुं० । नीलयाः सम्बन्धी रागो यस्य स
नीलीरागः । नीलीरके, " नीलीराग खलु, दुमहर्त्यो सरमा-
सिया । " द्य० ३ उ० ।

शीलुक-गम्-घा० । गनौ, " गमेरई-अच्छाणुवज्जावज्जसो-
ककुसाककुस-पञ्चदु-पञ्चन्द-णिम्मद-णी-णीण-णीलुक-प-
दअ-रम्म परिअल्ल-घोल-परिअल्ल-णिरिणास-णियहावसेहा-
चहरा " ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति सूत्रेण गम्ल्यातोणीलुकाऽऽदे-
शः । ' णीलुकई ' पक्षे ' गच्छइ ' । प्रा० ४ पाद ।

शीलुपल-नीलोत्पल-न० । " ह्रस्वः सयोगे दीर्घस्य " ॥ ८ ।
१ । ८४ ॥ इति ओकारस्योकारः । प्रा० १ पाद । कुवलये,
ज० १ वक्र० । इन्दीवरे, सौगन्धिके, नीलवर्णे कुमुदे च । वाच० ।
" णीलुपलगवदगुलिया । " उपा० २ अ० ।

शीलुपलकयापेक्ष-नीलोत्पलकृताऽऽपीन-त्रि० । नीलोत्प-
लकृतशेखरे, उपा० ७ अ० ।

शीलुपलवण-नीलोत्पलवन-न० । इन्दीवरकानने, तं० ।

शीलोत्ताम-नीलावभास-त्रि० । मयूरगलवदवभासमाने,
श्री० । रा० ।

शीव-नीप-पुं० । कदम्बे, श्री० । वृक्षविशेषे, ज्ञा० १ शु० ६
अ० । आ० म० ।

शीवार-नीवार-पुं० । शूकराऽऽदीनां पशूनां बध्यस्थानप्रवे-
शनचूने जहयविशेष, सूत्र० १ शु० १५ अ० । ब्रीहिविशेषक-
णदाने, सूत्र० १ शु० ३ अ० २ उ० ।

शीवि-नीवि-स्त्री० । मूत्रघने, पौ० ६ विव० । कटिचक्रबन्धे,
वाच० ।

शीस-निस्स-त्रि० । " लुप्त-य-र-व-श-प-सां श-प-सां दीर्घः " ।
॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति दीर्घः । निर्घने, प्रा० १ पाद ।

शीसंद-निस्यन्द-पुं० । परिगलपरिस्त्रावे, " णवमपुञ्चणी-
मदे । " पं० भा० । विन्दौ, कर्म० १ कर्म० ।

शीसंपाय-देशी-परिध्यान्ते, दे० ना० ४ वर्ग ४२ गाथा ।

शीनद-निमृष्ट-त्रि० । विमुक्ते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । बहिर्नि-
ष्काश्य निवेदिने, यस्य याचकाऽऽदेरर्थाय निष्काशितस्तस्मै
प्रदत्ते, वृ० २ उ० ।

शीमणिआ-देशी निःश्रेण्याम्, दे० ना० ४ वर्ग ४३ गाथा ।

शीसर-रम्-घा० । क्रीडायाम्, " रमे सखुदु-खेडुग्माव-कि-
लिकिञ्च-कोट्टुम-मोह्याय-णीसर-वेल्ता. " ॥ ८ । ४ । १६८ ॥
इति सूत्रेण रमेर्णीसराऽऽदेशः । ' णीसरइ ' पक्षे-रमइ । रमते ।
प्रा० ४ पाद ।

निस्-मृ-घा० । निस्सरणे, ' णीसरइ ' । निःसरति । प्रा० ४ पाद ।

शीसरण-निस्मरण-न० । फेह्नने, व्य० ४ उ० ।

शीमद्व-निःशल्य-त्रि० । मायादर्शननिदानशल्यरहिते, संथा० ।

शीसवग-निश्चात्रक-पुं० । कर्मनिर्जरके, आ० म० १ अ० १
खण्ड । विशेष ।

शीमवमाण-निश्चययत्-त्रि० । कर्माणि निर्जरयति, आ० म० १
अ० २ खण्ड ।

शीससंत-निःउवमत्-त्रि० । " निश्चसेज्जह् " ॥ ८ । ४ । १०१ ॥

इति ऊहाऽऽदेशाभावे शतरि रूपम् । प्रा० ४ पाद । निःश्वासान्
मुञ्चति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । प्राकृते-शानजपि । " ऊसस-
माणे वा, णीमसमाणे वा, कासमाणे वा, ठीयमाणे वा । " आचा०
२ शु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

शीसमउच्छमियसम-निःश्वमितोच्छसितसम-न० । मानम-
तिक्रामटो गाने, स्था० ७ ग० ।

शीमसिय-निःश्वसित-न० । नि श्वसन नि श्वसितम् । नं० अ-
धःश्वसिते, आव० ५ अ० । विशेष । आ० म० । ख० । काम-
क्रीडायाम् श्वाससमुद्भवे, ज्ञा० १ शु० ए अ० । श्वासमो-
क्षणे, घ० २ अधि० ।

शीसद-निस्सद-त्रि० । " लुप्त-य-र-व-श-प-सां श-प-सां दीर्घः " ।
॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति सवोपे दीर्घः । नितरां सहिष्णौ, प्रा० १ पाद ।

णीसा-निश्चा-स्त्री० । पीपण्याम् " दगवारण पिहिय, णी-
साए पीपण्य वा । " द्य० ५ अ० १ उ० ।

णीहार-नीशार-पुं० । निजरां शीर्ष्येने हिमानिलविश्रानेन वा ।
नि-शृ-घम् दीर्घः । हिमानिलनिवारणे प्रावरणे, काणपटे च ।
घाच० । मण्डपे, दे० ना० ४ वगं ४२ गाथा ।

णीसाम-निःश्वास-पुं० । निः-श्वस्-वज्-रलुक् । “ कुंकि नि-
रः ” ॥ ८ । १ । ६३ ॥ इतिरेफलोपे सति ङन ईकारः । “ शी-
सासो । ” प्रा० १ पाद । अथ श्वासे, आ० चू० ५ अ० । श्वास-
मोक्षणे, तं० (के जीघाः कियता काहेन नि श्वसन्तीति 'घ्राण'
शब्दे द्वितीयभागे १०५ पृष्ठे उक्तम्) सख्येवाऽत्रालिकापरिमिते
प्राणाऽपरनामके कालविशेषे, कर्म० ४ कर्म० ।

णीमाद्य-निःश्वासक-त्रि० । नि श्वसतीति नि श्वासक । आ-
नप्राणपर्याप्तिगतिनिष्पन्न, आ० म० १ अ० २ खण्ड । विशेष० ।

णीनित्त-निष्पित्त-त्रि० । “ लुप्तय-र-व-श प-मां श-प-सां
दीर्घे ॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति पलोपे आदेः स्वरस्य दीर्घः । कृत-
निष्पेके, प्रा० १ पाद ।

णीसीसिअ-देशी-नित्रांसिते, दे० ना० ४ वगं १४२ गाथा ।

णीनियन-निःश्रेयन-न० । निश्चितकल्याणे, जी० ३ प्रति०
४ उ० ।

णीहृद्-निर्हृत्य-अव्य० । निःमायैत्यर्थे, आचा० २ शु० १
चू० ६ अ० २ उ० ।

णीहृन्-निर्हृत-त्रि० । निर्गमे, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० १
उ० । निष्क्रान्ते, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

णीहृमिया-निर्हृतिका-स्त्री० । अन्यत्र नीयमाने सागारिकरू-
पे, वृ० २ उ० ।

णीहम्म-नि-हम्म-धा० । गनौ, 'णीहम्मइ' 'गच्छन्' मच्छ-
ति । प्रा० ४ पाद ।

णीहर-निर्-तृ-धा० । घटिगमने, “ निःसरेणीहरनीलवारुव-
रहाडा । ” ॥ ८ । १४ । ७६ ॥ इति निःसरनेनीहराऽऽदेशः । “ णीहर-
इ ” । पत्ते- 'णीसरइ' । प्रा० ४ पाद ।

निर्-हृ-धा० । पुरीषोत्सर्जने, 'णीहरइ' निर्हरति । पुरीषो-
त्सर्ज करोति । उपनगंवशादयमर्थः । प्रा० ४ पाद ।

णीहरण-निर्हरण-न० । निर्गमे, नि० १ शु० १ वगं १ अ० । अ-
पनयने, सूत्र० २ शु० २ अ० । परित्यागे, नि० चू० १ उ० ।
आचा० ।

णीहारिअ-देशी-शब्दे, दे० ना० ४ वगं ४२ गाथा ।

णीहृत्तिप्-निर्हृतेम्-अव्य० । निष्क्रान्तिमित्यर्थे, भ० ५
शा० ४ उ० । विशेषयितुमित्यर्थे, आ० ७ अ० । विशेष० ।

णीहरिय-निर्हृत्य-अव्य० । निष्क्रान्तिमित्यर्थे, नि० चू० ९ उ० ।

णीहार-निर्हार-पुं० । मृत्रपुरीषोत्सर्जने, स० ३४ सम० ।

णीहारचारण-नीहारचारण-पुं० । नीहारमवष्टन्याप्यायिक-
जोषणीडामज्जयति गतिमसङ्गां कुर्वति चारणभेदे, प्रव० ६८
हार । ग० ।

णीहारण-निर्हारण-न० । निस्सारणे, स्था० २ शा० ४ उ० ।

णीहारि-(ण्)-निर्हारिन्-त्रि० । व्यापिनि, “ जोषणणीहारि-
णा लरेण । ” योजननिर्धारिणा योजनव्यापिना शब्देन । आ०
म० १ अ० २ खण्ड । योजननिर्धारिणा योजनव्यापिना शब्देन । स० ३४ सम० ।

प्रवले, आ० म० १ अ० २ खण्ड । घोषवति, घण्टाशब्दवच्छब्द-
भेदे, स्था० १० शा० ।

णीहारिम-निर्हारिम-न० । निर्हारेण निर्वृत्तं यत्तन्निर्हारिमम् । प्र-
तिश्रये यो प्रियते तस्यैतत् कलेवरस्य निर्हारणात् निर्हारिमम् ।
पादोपगमनमरणभेदे, ज० २ शा० १ उ० । ('मरण' शब्दे व्या-
ख्या वक्ष्यते) दूर विनिर्गमनशीले, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
रा० । शा० ।

णीहुय-निहुन-त्रि० । अपलपिते, देशी । मकिञ्चित्करे, “ पव-
यणीहुयाण । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

णु-नु-अव्य० । निश्चये, प्रति० । धिनके, विशेष० । सूत्र० । आ०
चू० । विकल्पे, अनुनये, अतीते, प्रवने, हेतौ, अपमाने, अपदेशे,
अनुतापे च । वाच० ।

णुकार-नुकार-पुं० । लुगितिशब्दकरणे, “ अप्पेगइया देवा लु-
कारं करेति । ” (लुकार ति) लुकारशब्दं कुर्वन्ति । रा० ।

णुम-न्यस्-धा० । न्यासे, स्थापने, “ न्यस्तो णिम-णुमौ ” ॥ ८ ।
४ । १६६ ॥ इति न्यस्यनेणुमाऽऽदेशः । 'णुमइ' । न्यस्यति । प्रा०
४ पाद ।

छादि-धा० । गटने, “ छदेणैणुम-नूम-सन्नुम-ढकौम्वा-ल-प-
व्वालाः ” ॥ ८ । ४ । २१ ॥ इति छदेण्यन्तस्य णुमाऽऽदेशः ।
'णुमइ' । पत्ते-गच्छइ । प्रा० ४ पाद ।

णुमज्जण-निमज्जन-न० । “ द्विन्योरत् ” ॥ ८ । १ । ९४ ॥ इति
इत उत्त्वम् । अथोद्गमने, प्रा० १ पाद ।

णुमन्न-निमन्न-त्रि० । “ द्विन्योरत् ” ॥ ८ । १ । ९४ ॥ इति इत-
उत्त्वम् । भुज्जिने, प्रा० १ पाद ।

निषण्-त्रि० । “ उभो निषखे ” ॥ ८ । १ । १७४ ॥ इतिनिषख-
शब्दे भादेः स्वस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सहोमादेशः । “ णुम-
खो ” । “ णिमखो ” । उपविष्टे, प्रा० १ पाद ।

णुव्व-प्रकाश-धा० । प्रकाशने, “ प्रकाशेणुव्वः ” ॥ ८ । ४ । ४५ ॥
इति प्रकाशेण्यन्तस्य णुव्वेत्यादेशः । 'णुव्वइ' । प्रकाशयति ।
प्रा० ४ पाद ।

णुणं-नूनम्-अव्य० । निश्चिने, वृ० १ उ० । चत्त० । सूत्र० ।
म० । द्वा० । ज्ञा० । उपमाने, अवधारणे, तर्के, प्रश्ने, हेतौ, ज०
२ शा० ६ उ० ।

णुम-ग्रादि-धा० । छादने, “ छदेणैणुम-नूम-सन्नुम-ढकौम्वा-
ल-पव्वालाः ” ॥ ८ । ४ । २१ ॥ इति छदेण्यन्तस्य लूमादेशः ।
“ णुमइ । ” “ गच्छइ । ” गटयति । प्रा० ४ पाद । “ माहु णुमप
तरुणी । ” माहु समाच्छादयेतरुणी । वृ० १ उ० ।

ठन्न-न० । अवनमने, गाढनमसे, ज० १ शा० ८ उ० । प्रच्छे-
गिरिगुहाऽऽदिके, सूत्र० १ शु० ३ अ० ३ उ० । आचा० । प्रच्छाद-
ने, प्रश्न० १ अश्र० द्वार । गटने, मायायाम्, सूत्र० १ शु० १
अ० ४ उ० । कर्मणि, आचा० १ शु० ८ अ० ८ उ० । सूत्र० ।
स० । परवञ्जनार्थे निम्नताया निम्नत्वानस्य च आश्रयणे, ज०
१२ शा० ५ उ० । भिन्ने, नि० चू० ११ उ० ।

णूमगिह-वृत्तगृह-न० । वृक्षप्रधाने गृहे, आचा० २ शु० १ चू०
३ अ० ३ उ० । भूमिगृहे, नि० चू० १२ उ० ।

णुदा-देशी-शायायाम्, दे० ना० ४ वगं ४३ गाथा ।

ये-ऐ-अव्य० । 'जे' इति निपातः । पूरणे, जी० ७ अधि० ।

अस्मान्-ङि० । "अम्हे-अम्हो-अम्ह-जे शसा" ॥ ८ । ३ । १०८ ॥

इति शसा सहितस्याऽस्मदो 'जे' इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद । नि० च० ।

मया-तृ० । "मि-मे-ममं-ममप-ममाह-मह-मप-मयाह-णे टा"

॥ ८ । ३ । १०६ ॥ इति सूत्रेण टाविशिष्टस्याऽस्मदो 'ये' इत्यादेशः । 'ये कम्' मया कृतम् । प्रा० ३ पाद ।

अस्माकम्-ष० । "जे-णो-मज्ज-अम्ह-अम्ह-अम्हे-अम्हो-अ-

म्हाण-ममाण महण-मज्जाण आमा" ॥ ८ । ३ । ११४ ॥ इति सूत्रेण आमासहितस्याऽस्मदो 'जे' इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

खेउङ्-देशी-अङ्गावे, दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

खेउणिग-नैपुणिक-न० । 'खिउणिग' शब्दार्थे, अनुप्रवादपूर्वगते स्वनामख्याते वस्तुनि, आ० म० १ अ० २ खण्ड । विशेषः ।

खेउत्त-नैपुण्य-न० । आक्षेप्याऽऽदिकत्वायाम्, दश० ६ अ० २ उ० । आव० ।

खेउर-नूपुर-न० । ऊकारस्यैकार । पादाऽऽजरणे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । "खुडिववरणेउरचलणमालिया" औ० । आ० म० । द्विन्द्रियजीवजेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

खेउण-नीत्वा-अव्य० । "युवर्णस्य गुणः" ॥ ८ । ४ । २३७ ॥

इति युवर्णस्य गुण । गमयित्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

खेग-नैक-त्रि० । न एक नैकम् । नाय नञ्, किं तु न इति । प्रभूते, आ० म० १ अ० २ खण्ड । बहुके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । सूत्र० । विशेषः ।

खेगम-नैगम-पु० । निगमा वणिज, तेषां स्थान नैगमम् । वणिजाऽऽवासे, आचा० २ भु० १ चू० १ अ० २ उ० । वाणिजके, भ० १८ श० २ उ० । कल्प० । वृ० । सामान्यविशेषग्राहकत्वात्तस्यानेकेन ज्ञानेन मिनोति परिच्छिन्नतीति नैगमः । अथवा निगमा निश्चितार्थबोधा, तेषु कुशलो भवो वा नैगमः । अथवा-नैको नमोऽर्थमार्गो यस्य स प्राकृतत्वेन नैगमः । निगमेषु वाऽर्थबोधेषु कुशलो भवो वा नैगमः । स्या० ३ ठा० ३ उ० । नैकम-पु० । नैकमनैमहासत्तासामान्यविशेषज्ञानैर्मिमीते मिनोति वा नैकम् । अथवा नैके गमाः पन्थानो यस्य स नैकगमः । (पृषोदरादित्वात् रूपसिद्धिः) स्या० ७ ठा० । अनु० । अष्ट० । ग० । नयजेदे, आ० म० ।

व्युत्पत्तिः-

खेगेहिं माणेहिं, मिण्ड चीं खेगमस्म ऐरुत्ती ।

सेसाणं तु नयाणं, लक्खणमिणमो सुणह वोच्छं ॥

न एक नैक, नाय नञ्, किं तु न इति । अनुस्वार इति न भवति (?) प्रभूतानीत्यर्थः । ततो नैकमनैमहासामान्यापान्तरसामान्यविशेषाऽऽदिविषयै प्रमाणैर्मिमीते परिच्छिन्नान्ति वस्तुजातमिति नैगमः । "पृषोदराऽऽद्य" ॥ ३ । २ । १५५ ॥ इतीष्टरूपनिष्पत्तिः । तथा चाऽऽह-इति इय, नैगमस्य निरुक्तिः निर्वचनम् । उपलक्षणमेतत् । तेनाऽन्यथाऽपि नैगमशब्दव्युत्पत्तिः परिभाषनीया । तद्यथा-निश्चितो गमो निगमः परस्परविकसामान्याऽऽदिवस्तुग्रहणम्, स एव प्रज्ञाऽऽदेराकृतिगणतया स्वार्थिकात्प्रत्ययविधाना नैगमः । यदि वा-निगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते इति निगमा, तेषु भवो योऽभिप्रायो नियतपरिच्छेदरूप ५४०

स नैगमः । अथवा-नैके गमा यस्यासौ नैगमः । पृषोदराऽऽदित्वात् ककारस्य लोपः । बहुविधवस्त्वन्युपगमपर इत्यर्थः । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

नैगमनयशब्दार्थं तावदाह-

खेगाइं माणाइं, सामन्नोभयविमेषणाणाइं ।

जं तेहि मिण्ड तो खे-गमो णओ खेगमाणो ति ॥ २१८६ ॥

न एक नैक, प्रभूतानीत्यर्थः, नैकानि, किं तु प्रभूतानि यानि मानानि सामान्योभयविशेषज्ञानानि । तत्र समानानां भावः सामान्य, सत्तालक्षणम्, उजयं सामान्यविशेषोभयरूपमपान्तरालसामान्यं वृक्षत्वगोत्वगजत्वाऽऽदिकम्, विशेषास्तु नित्य-रूपवृक्षत्वोऽन्त्यस्वरूपा व्यावृत्त्याकारबुद्धिहेतवः, तेषां सामान्योभयविशेषाणां ग्राहकाणि ज्ञानानि सामान्योभयविशेषज्ञानानि, तैर्यस्यात् मिनोति, मिमीते वा, ततो नैगमः । अत एव नैकमानो नैकपरिच्छेदः, किं तु विचित्रपरिच्छेद इति ॥ २१८६ ॥

नैगमनयस्यैव व्युत्पत्त्यन्तरमाह-

खोगत्यनिबोधा वा, निगमा तेषु कुमहो जवो वाऽयं ।

अइवा जं नेगमो-उगमपहो खेगमो तेषं ॥ २१८७ ॥

'वा' इत्यथवा, निगमा भव्यन्ते । के ? । लोकार्थनिबोधा-अर्थो जीवाऽऽद्य, तेषु नितरामनेकप्रकारा बोधा निबोधा लो-कस्यार्थनिबोधा लोकार्थनिबोधा । तेष्वेवविधेषु निगमेषु जवः कुशलो वाऽयमिति नैगमः । अथवा-अन्यथा व्युत्पत्ति-गम्यतेऽनेनेति गम पन्थाः, नैके गमाः पन्थानो यस्याऽसौ नैकगमः, वक्ष्यमाणनीत्या बहुविधान्युपगमपरत्वाद् नैकमार्गः । निरुक्तविधिना च ककारलोपान्नैगम इति ॥ २१८७ ॥

कथञ्च पुनरय, कथं चानुगन्तव्यः ? इत्याह-

सो कमविसुद्धभेओ, लोपसिद्धिवसओऽणुगन्तव्वो ।

विहिणा निलयणपत्थय-गामोवम्माइं संमिद्धो २१८८ ॥

स नैगमनयः क्रमेण परिपाठ्या विशुद्धा विशेषवन्तो भेदा प्रकारा यस्य स क्रमविशुद्धभेदः । तथाहि-आद्यभेदोऽस्य निर्विकल्पमहासत्ताऽऽद्यकेवलसामान्यवादित्वात्सर्वाविशुद्धः ; गोत्वाऽऽदिसामान्यविशेषवादी तु द्वितीयभेदो विशुद्धाविशुद्धः, विशेषवादी तु तृतीयभेदः सर्वविशुद्धः । विशेषः । (दृष्टान्ता 'णय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८७६ पृष्ठे द्रष्टव्याः)

खेगविद्ध-नैकविध-त्रि० । नानाप्रकारे, नि० चू० १ उ० ।

खेचइय-नैचयिक-पु० । निचयेन सचयेनार्थाद् धान्यानां ये व्यग्रहरन्ति ते नैचयिका । धान्यव्यापारिषु, व्य० ४ उ० ।

खेच्छंत-अनिच्छत्-त्रि० । अनमिलयति, व्य० २ उ० ।

खेच्छिय-नेच्छित-त्रि० । न इच्छितं नेच्छितम् । दृष्टाया अविषयीकृते, जी० ।

खेच्छियकामगामिणो ते मणुयमणा ।

नेच्छितकामगामिन न इच्छितमिच्छाविषयीकृतं नेच्छितं, नायं नञ् किं तु नशब्दः, इत्यत्राऽऽदेशाज्जाव । यथा-नैके द्वेषस्य पर्याया इत्यत्र नेच्छितमिच्छाया अविषयीकृतं कामं स्वेच्छया गच्छन्तीत्येव शीला नेच्छितकामगामिन, ते मनुजाः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । ज० ।

गोहूर-नेहूर-पुं० । अनार्यदेशभेदे, तत्रत्यमनुष्ये च । प्रश्न० १
आश्र० चार । प्रश्ना० ।

गोहूर-नीरु-न० । “ नीरुपीठे वा ” ॥ ८ । १ । १०६ ॥ इतीत
पत्व वा । ‘नेरु’ । ‘नीड’ । पक्षिणामावासस्थाने, प्रा० १ पाद ।

गोमाली-देशी-शिरोभूषणभेदे, दे० ना० ४ वर्ग ४३ गाथा ।

गोहूर-नीरु-न० । “ सेवाऽऽदौ वा ” ॥ ८ । २ । ६६ ॥ इति
द्वित्वम् । प्रा० २ पाद । पक्षिणामावासस्थाने, प्रा० २
पाद । नीरे, दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

गोहूरिया-देशी-भास्वपदोज्ज्वलदशम्यां जाते कस्मिंश्चिदु-
त्सवविशेषे, दे० ना० ४ वर्ग ४५ गाथा ।

गेत्त-नेत्र-न० । नयन्त्यर्थदेशमर्थक्रियासमर्थमर्थमाविर्भावयन्ति
इति नेत्राणि । चक्षुरादिष्विन्द्रियेषु, आचा० १ शु० ४ अ० ४ उ० ।
अक्षिणि, “ वाङ्मयर्थवचनाद्याः ” ॥ ८ । १ । ३३ ॥ इति वा नपुं-
सकत्वम्, पक्षे स्त्री । प्रा० १ पाद । “ दो गेत्ता । ” प्रश्ना० १८
पद । “ उद्धमुडे णिगायजीहणेत्ते । ” उक्त० १२ अ० । मन्थदण्डा-
ऽऽकर्षणरज्जौ, उपा० २ अ० । वस्त्रभेदे, वृक्षमूले, रथे, जटायाम्,
नाड्याम्, शलाकायाम्, प्रापयितरि, नयनसाधने, प्रवर्तके
च । वाच० ।

गेत्तसूल-नेत्रशूल-न० । नेत्रपीडायाम्, ज्ञा० १ शु० १३ अ० ।

गेम-नेम-पु० । भूमिभागादूर्ध्वं निष्कामति प्रदेशे, ज० १ वक्त्र० ।
ज० । रा० । आ० म० । नेमशब्दो देश्यः । कार्ये, पि० । अवधौ,
काले, अर्धे, प्राकारे, कैतवे, गर्तनाट्ये, अन्यस्मिन्नित्यर्थे च ।
अर्द्धार्थेऽन्य सर्वनामना । वाच० ।

गेमि-नेमि-पु० । चक्रस्य बाह्यपरिधौ, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
सूत्र० । न० । “ सुकयनेमिजतकस्मान् । ” भ० ए श० ३३ उ० ।
चक्रधारायाम्, स्था० ३ ठा० ३ उ० । धर्मचक्रस्य नेमिवशेभिः ।
अस्यामवसर्पिण्यां जाते द्वारिणो नीर्थकरे, कल्प० ७ कण ।
स० । आ० चू० । आव० । ध० । प्रव० । नेमिचरित्रे सर्वसाधूनां
छादशाऽऽवर्त्तवन्दनं कृष्णो ददौ इत्युक्तमस्ति, न त्वष्टादश-
सहस्राणामिति तदुक्तीर्लौकिकी, शास्त्रीया वेति । यदि शा-
स्त्रीया तदा कथं तदुपपात्तिः, “ पयच्छिन्नाण च तद्वत् तु । ”
इतिवचनात्सर्वेषां च पदस्थत्वाभावात् । यदि सर्वेषां पद-
स्थत्वं तदा ते कस्मिन् पदे स्थिताः, इति प्रश्ने, उत्तरम्—
यथा नेमिचरित्रे तथाऽऽवश्यकवृत्त्यादावपि सर्वेषां साधूनां द्वाद-
शाऽऽवर्त्तवन्दनमुक्तमस्ति, सर्वशब्देन चाष्टादशसहस्रस्य
समागतैवेति द्वारिका । किं च-सर्वेषामिति पद विवक्षित-
सर्वपर, तेन पदस्थानामेव वन्दनकप्रदान संज्ञायते, पदस्थे-
ष्वपि ये गुरुनिकटस्थास्ते कथं तद्वापयन्तीनि विचारेण
सर्वं समञ्जनमेवेति । २३१ प्र० । तथा श्रीकल्पसूत्रे श्रीनेमि-
श्चत्वारिंशत्सहस्राण्यार्या उक्ताः सन्ति, नेमिचरित्रे त्वेव-
म्—“ विना च कनकवर्ती, रोहिणीं देवकीं तथा । पत्न्योऽपि
प्रावजन् स्वामि-सन्निधौ सकला अपि ॥ १ ॥ ” वसुदेवदि-
ग्व्यामपि द्वाप्तसहस्राण्यपि वसुदेवपत्न्यः श्रीनेमिपार्श्वे
प्रव्रज्य मोक्षं गताः । अन्या अपि सहस्रशः कृष्णाऽऽदिपत्न्यः
नेमिपार्श्वे प्रव्रजिताः सन्तीति कथं सगच्छते, तथा सर्वेषामपि
तीर्थकृतां आद्विधाः साधुमाध्वीसख्या कल्पसूत्रोक्ताऽपि सदे-
हमावहतीति प्रश्ने, उत्तरम् तीर्थकृतां पार्श्वे ये सम्यक्त्वला-
भपूर्वकं देशविरत्यादि प्रतिपन्न, त एव तीर्थकृत्परिवारमध्य

गङ्गनीयाः, नान्ये इति न कोऽपि शङ्काऽवकाश इति ।
२३२ प्र० । अथ पत्न्यासहर्षचन्द्रगणिकृतप्रश्नास्तदुत्तराणि च
यथा-श्रीजिनेन्द्राम्बा जिनेन्द्रप्रसवनानन्तरमपत्यं प्रसूते, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-एकान्तो ज्ञातो नास्ति । नेमिनाथाऽऽदीनां
रथनेमाऽऽदेर्लघुभ्रातृनया प्रतीतत्वादिति । ४१६ प्र० । नेमि-
नाथस्यैकादश गणधरा एकविंशतिस्थानके कथिताः, कल्पसूत्रे
त्वष्टादश, तत्कथमिति प्रश्ने, उत्तरम्-तावत् एकविंशति-
स्थानके तथा सप्तविंशस्थानकप्रवचनसारोद्धाराऽऽवश्यकऽऽ-
दिग्रन्थेषु च कथिताः सन्ति । कल्पसूत्रे तु नेमिनाथस्याष्टादश
गणधरा इत्यादि यदन्तरं पतति तन्मतान्तरं हेयमिति । ४४८
प्र० । सेन० ३ उद्धा० । (‘अरिष्टनेमि’ शब्दे प्रथमजगते ७६२
पृष्ठे कथोक्ता) (‘रदणेमि’ शब्दे विस्तृता कथा, राजीमति-
रथनेमिसम्वादश्चाभिधास्यते)

गेमिचन्द-नेमिचन्द्र-पुं० । वि० स० १२०० मिते विद्यमाने वैरस्वा-
मिशिष्ये सागरेन्दुस्वामिशुरौ, अयमाचार्यः तर्कशास्त्रेऽतीव
कुशल आसीत् । जै० ६० ।

गेमित्तकारण-नैमित्तिकारण-न० । निमित्तस्येदं नैमित्त, तदेव
कारणं नैमित्तकारणम् । नैमित्तिककारणे, आ० म० १
अ० २ खण्ड । विशेषः ।

गेमित्तिय-नैमित्तिक-न० । निमित्तमतीताऽऽदिपरिज्ञानोपायशास्त्र-
म्, तदेव नैमित्तिकम् । कूटपर्वताऽऽदौ, पापश्रुते, स्था० ६ ठा० ।
निमित्तं त्रैकादिक लाभालाभप्रतिपादक शास्त्र, तद् वेत्यधीते वा
नैमित्तिक । ध० २ अधि० । अष्टाङ्गनिमित्तसम्पन्ने, नि० चू०
१ उ० । प्रव० । दश० । आचा० ।

गेमिपदिरुवग-नेमिप्रतिरूपक-न० । नेमिश्चक्रधारा, तद्योगा-
श्चक्रमपि नेमिस्तत्प्रतिरूपकम् । वृत्ततया तत्सदृशम् । वृत्तस्था-
ने, भ० १४ श० ६ उ० ।

गेय-ज्ञेय-त्रि० । ज्ञायन इति ज्ञेयम् । ज्ञानविषये, नि० चू० १
उ० । ज्ञानक्रियाविषये परिच्छेदे, व्य० १ उ० । विशेषः । ज्ञातव्ये,
आव० ४ अ० । पञ्चा० ।

गेयव-नेतव्य-त्रि० । संवेदनविषयतां प्रापणीये, उक्त० १ उ० ।

गेया-नेतृ-त्रि० । नयनशीलो नेता, नयतेस्ताच्छीलिकस्तृत् ।
सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० । प्रणायके, सूत्र० १ शु० १ अ० २
उ० । स० ।

गेयाउय-नैयायिक-पुं० । न्यायेन चरति नैयायिकः । न्यायाऽ-
बाधिते, आ० चू० ४ अ० । न्यायायुगले, औ० । न्यायनिष्ठे, उक्त० २
अ० । सूत्र० । न्यायमनतिक्रान्ते, दशा० ए अ० । न्यायोपपन्ने,
उक्त० ३ अ० । सूत्र० । गौतमशास्त्रज्ञे आक्षेपादे, पुं० । ते च
प्रमाणप्रमेयाऽऽदीनां पदार्थानामन्वयव्यतिरेकपरिज्ञानाग्नि श्रेय-
साधिगम इति व्यवस्थिताः । सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । नयन-
शीलो नैयायिकः, न्याये वा ज्ञो नैयायिकः । मोक्षगमके, ज्ञा० १
शु० १ अ० । ध० । भ० । आव० । मोक्षनयनशीले, “ नैयाउय
सुश्रक्त्राय, उवादाय समीदप । ” नयनशीलो नेता, नयतेस्ता-
च्छीलिकस्तृत् । स चाऽत्र सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याऽऽत्मको
मोक्षमार्गः । ध्रुवचारित्र्यरूपो वा धर्मो मोक्षनयनशीलवान् गृह्य-
ते; मार्गे धर्मं वा मोक्षं प्रति नेतारं सुष्ठु तीर्थकराऽऽदिजिरा-
ख्यातं स्वाख्यातं तमुपादाय गृहीत्वा सम्यक् मोक्षाय चेष्टते
ध्यानाध्ययनाऽऽद्युद्यमं विवर्त्ते । सूत्र० २ शु० ८ अ० ।

ऐरइय-नैरयिक-पु० । निर्गतमविद्यमानमयामिष्टफलं येज्यस्ते
निरयाः, तेषु जवा नैरयिकाः । क्लिष्टसर्वविशेषेषु, स्था० ।
“तिविहा ऐरइया पणत्ता । त जहा-कतिसचया, अकतिसच-
या, अवसव्वगसचया, एवं एगिदियवज्जा० जाव वेमाणि-
या” (एवमिति) नारकवच्छेपाभ्यतुर्विंशतिवण्डकोका वाच्याः,
एकेन्द्रियवर्जाः, यतस्तेषु प्रतिसमयमसङ्गघाता अनन्ता वा अक-
तिशब्दवाच्या एवोत्पद्यन्ते, न त्वेकः, सङ्गघाता वा इति ।

आह च-

“अणुसमयमसखिज्जा, सखिज्जाओ य निरियमणुया य ।
एगिदिएसु गच्छे, आरा ईसाणदेवा य ॥ १ ॥

एगो असखभागो, वट्टर उव्वट्टणोववायम्मि ।

एगनिगोए णिच्चं, एव सेसेसु वि स एव चि ॥ २ ॥

स्था० ३ उा० १ उ० । दशा० । नरकभवमनुप्राप्तेषु जन्तुषु, दशा०
१ चू० । रत्नशर्कराऽऽदिमहातमः पृथ्वीपर्यन्तनरकाऽऽवासिषु,
आचा ० १ शु० १ अ० ६ उ० । प्रज्ञा० । जी० । सूत्र० । उत्त० ।
स्था० । (नैरयिकसिद्ध्यादिकोऽधिकारः ‘णरग’ शब्देऽसि-
धेव भागे १६०४ पृष्ठे उक्तः) (‘अहुणोववण्ण’ शब्दे
प्रथमनागे ८८६ पृष्ठेऽत्रत्या सर्वा वक्तव्यता गता) (नै-
रयिकाणाम् अन्तर, कालस्थितिः, ज्ञान, दृष्टिः, समुद्रघातश्चे-
त्येवमादयोऽन्तराऽऽदिशब्देषु, जीवशब्दे च पुद्गलभेदादिश्च-
लितकर्मनिर्जरेणाऽऽदि च सर्वे विलोक्यम्)

नैरयिकानाह-

नेरइया सत्तविहा, पुढवीसू सत्तसू भवे ।

(पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेए सुणेह मे)

रयणाज्ज सकराभा, वाहुयाभा य आहिया ॥ १५७ ॥

पंकाजा धूमाजा, तमाजा तमतमा तहा ।

इति ऐरइया एए, सत्तथा परिकित्तिया ॥ १५८ ॥

होगस्स एगदेसम्मि, ते सव्वे उ वियाहिया ।

एत्तो कालविज्जागं तु, तेसिं वोच्छं चउव्विहं ॥ १५९ ॥

संतंई पप्प णाईया, अपज्जवसिया वि य ।

ठित्तिं पमुच्च सादीया, सपज्जवसिया वि य ॥ १६० ॥

सागरोवपमेगं तु, उक्कोसेणं वियाहिया ।

पढमाए जहन्नेणं, दसवाभसहस्सिया ॥ १६१ ॥

तिन्नेव सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।

दोच्चाए उ जहन्नेणं, एगयं सागरोवमं ॥ १६२ ॥

सत्तेव सागरा ऊ, उक्कोमेण वियाहिया ।

तइयाए जहन्नेणं, तिन्नेव सागरोवमा ॥ १६३ ॥

दससागरोवमा ऊ, उक्कोमेणं वियाहिया ।

चउत्थीए जहन्नेणं, सत्तेव सागरोवमा ॥ १६४ ॥

सत्तरस सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।

पंचमाए जहन्नेण, दसेव सागरोवमा ॥ १६५ ॥

वावीस सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।

छट्ठीए य जहन्नेणं, सत्तरम सागरोवमा ॥ १६६ ॥

तेत्तीससागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।

सत्तमाए जहन्नेणं, वावीसं सागरोवमा ॥ १६७ ॥

जा चेव य आउठिई, ऐरइयाणं वियाहिया ।

सा तेसिं कायठिई, जहएणुकोसिया जवे ॥ १६८ ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहण्यं ।

विजडम्मि सए काए, ऐरइयाणं तु अंतरं ॥ १६९ ॥

एतेसि वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।

संगाणदेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १७० ॥

चतुर्दशसूत्राणि-नैरयिकाः सप्तविधाः सप्तप्रकाराः, किमिति?,
यतः, पृथिवीषु सप्तसु। (भवे चि) भवेयुः, ततस्तद्देहात्तेषां स-
प्तविधत्वमिति ज्ञाव । का. पुनस्ताः सप्तत्याह-(रयणाज्ज चि)
रत्नानां वैडूर्याऽऽदीनामाभा स्वरूपतः प्रतिभासनमस्या-
मिति रत्नाभा, इत्थ चैतत्तत्र रत्नकाण्डस्य प्रवनपतिभवानां
च विविधस्तनवतां सम्भवात् । एव सर्वत्र, नवरं शर्करा ऋक्ष-
पाषाणशकलरूपा । तदाह-(धूमाजे चि) यद्यपि तत्र धूमास-
भवस्तथापि तदाकारपरिणतानां पुद्गलानां सम्भवात्, तमो-
रूपत्वाच्च तम-प्रभा, प्रकृष्टतरतमत्वाच्च तमस्तमा । इतीत्यमुना
पृथिवीसप्तविधस्वरूपेण प्रकारेण नैरयिका एते सप्तधा प-
रिकीर्तिताः । “लोगस्स” इत्यादि सूत्रद्वयं क्षेत्रकालाभिधायि
प्राग्वत् । सादिसपर्यवसितत्वं द्विविधस्थित्यभिधानद्वारतो भाव-
यितुमाह-(सागरोपममेगं तु) उत्कृष्टेन व्याख्याता, प्रथमायां
प्रकमाभरकपृथिव्यां, जघन्येन दशवर्षसहस्राणि यस्यां सा
दशवर्षसहस्रिका, प्रस्तावादायुःस्थितेनैरयिकाणामितीहोत्तरसू-
त्रेषु च छद्मव्यम् । त्रीण्येव (सागरं चि) सागरोपमानि, तु-
पुरणे, उत्कृष्टेन व्याख्याता । द्वितीयायाम्-(जहन्नेण चि) उत्तरत्र
तुशब्दस्य पुनःशब्दार्थस्य जिनक्रमत्वेनेह सवन्धाज्जघन्येन
पुनरेक सागरोपमम् सप्तैव सागरोपमानि तूत्कृष्टेन व्याख्याता ।
तृतीयायां जघन्येन पुनस्त्रीण्येव सागरोपमाणि । दश सागरोप-
माणि तूत्कृष्टेन व्याख्याता । चतुर्थ्यां जघन्येन सप्तचतुःसागरो-
पमाणि, सप्तदशसागरोपमाणि तूत्कृष्टेन व्याख्याता । पञ्चम्यां जघ-
न्येन दश चैव तु सागरोपमानि, द्वाविंशतिसागरोपमानि तूत्कृष्टे-
न व्याख्याता । षष्ठ्यां जघन्येन सप्तदश सागरोपमानि, त्रयस्त्रिंश-
त्सागरोपमाणि तूत्कृष्टेन व्याख्याता । सप्तम्यां नरकपृथिव्यां
जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमाणि आयु स्थितिरुक्ता । काय-
स्थितिमाह-या चेति, चशब्दो वक्तव्यतान्तरापन्यासे, एवेति
भिन्नक्रमः, चः पुनरर्थः, ततो यैव च पुनरायुःस्थितिनैरयिकाणां
व्याख्याता (से चि) एवकारस्य गम्यमानत्वात्सैव तेषां काय-
स्थितिः । जघन्योत्कृष्टा भवेदित्य चैतत् उद्बुद्धाना पुनस्तत्रै-
वानुपपत्तेः । ते हि तत् उद्बुद्ध्य गर्भजपर्याप्तकः सख्येयवर्षायुष्वे-
वोपजायते । यत उक्तम्-“एरगतो उव्वट्टा, गम्मे पज्जत्तसख-
जीवीसु । णियमेण होइ वासो, हक्कीण उ सभवो वुच्छ” ॥ १ ॥
अन्तराभिधानाभिधायि सूत्रद्वयं प्राग्वत्, नवरमन्तर्मुहूर्तं जघन्य-
मन्तर यदाऽन्यतरनरकादुद्बुद्ध्य कश्चिज्जीवो गर्भजपर्याप्तक म-
त्स्याऽऽदिपूतपद्यते, तत्र चातिसकिलष्टाध्ववसायोऽन्तर्मुहूर्तमायुः
प्रतिपाद्य मृत्वाऽन्यतमनरक एवोपजायते, तदा लभ्यते इति
भावनीयमिति चतुर्दशसूत्रार्थः । उत्त० पाई० ३६ अ० ।
(नैरयिकाणां स्थितिः ‘ठिई’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७१७ पृष्ठे गता)
ऐरइयत्ता-नैरयिकता-स्त्री० । नैरयिकत्वे नैरयिकभावे, स्था०
४ डा० ४ उ० ।

शेरड्यावास-नैरयिकावास-पुं० । नैरयिकाणामावासचमौ, जी०
१ प्रति० । स्था० ।

शेरड-नैरुक्ती-स्त्री० । निरुक्तीर्देवताऽस्या नैरुक्ती । भ० ७ अ०
१ उ० । स्था० । पूर्वस्याः पश्चिमायाश्चान्तरालविदिशि, आ०
म० १ अ० २ खण्ड । विशेष० । स्था० ।

शेरप्प-नैरात्म्य-न० । आत्मराहित्ये, शौद्धोदनीयाः पुनरेव-
माहुः-नैरात्म्यज्ञातानां । न० ।

शेरुक्त-नैरुक्त-न० । अभिधानान्तरानुसारतो निश्चितार्थस्य व-
चनं प्रणनं निरुक्तं, तत्र भवं नैरुक्तम् । निरुक्तवशेनाऽर्थान्निधा-
यके नामनि, यथा मह्यां शेते महिष इत्यादि । अनु० । निरु-
क्तशब्दाविदि, पु० । व्य० ७ उ० ।

शेल-नैल-न० । नीलीविकारे, म० १ श० १ उ० । प्रज्ञा० ।

शेलच्छ-पाण्डित-पु० । “ गोणाऽऽद्यः ” ॥ ८ । २ । १७४ ॥ इ-
ति पण्डितशब्दस्य शेलच्छाऽऽदेशः । प्राप्ते, प्रा० २ पाद । पण्डे,
दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

शेलिच्छ-देशी-कूपतुल्यायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

शेष्य-नैतिक-धि० । नीतिकारिणि, व्य० १ उ० ।

शेषच्छ-देशी-अवतारणे, दे० ना० ४ वर्ग ४० गाथा ।

शेष्य-नैपथ्य-न० । वेपे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । आ० म० ।
शौ० । रा० । स्त्रीपुरुषाणां वेपे, स्था० ४ ठा० २ उ० । प-
रिधानाऽऽदिरचने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । केशचीवरसमारचने,
दृश्य० ४ तत्र । नि० । शौ० । निर्मलवेपे, ज्ञा० १ श्रु० १६
अ० । स्था० ।

शेषाड्य-नैपातिक-न० । निपतत्यर्हदादिपदानामादिपर्यन्तेषु
इति निपातः । निपाते भवं नैपातिकम् । “ अस्यात्माऽऽदिच्य
इकण् ” ॥ ६ । ३ । ७८ ॥ इति अस्यात्माऽऽदित्वादिकण् । यदि वा
निपात एव नैपातिकम् । निपातसङ्के पदे, विशेष० । आ० म० ।

शेषाल-नेपात-पु० । देशभेदे, नेपालनामा ऋषभदेवपुत्र आ-
सीत्तत्राज्यभूतो देशोऽपि नेपालः । आव० ४ अ० । कल्प० ।
आ० चू० ।

शेषजपूया-नैवेद्यपूजा-स्त्री० । घृतदधिक्षुधाऽदिनानाव्यञ्जन-
रससमग्राऽऽहारस्य जिनानां पुर चपटौकने, “ घयदहियना-
णावजणरससमग पयदिण जिणण पुरओ ढाऊण भसीप स-
मसीण नोयणं कायव्व । ” दृश्य० १ तत्र । (अत्र दृष्टान्तो दर्श-
नशुद्धिप्रश्लाघवसेयः ।)

शेषज-नैपद्य-पु० । समपुतनयोपविष्टे, प्रच० ६७ द्वार । निप-
द्यादति, पञ्चा० १० विव० ।

शेषजिय-नैपद्यिक-पुं० । निपद्यया चरके, निपद्योपविष्टे, वृ० ।
निपद्याः पञ्च भवन्ति-

पंचेव निमिज्जाओ, तासिं विज्जासा उ कायव्वा ।

निपद्याः पञ्चैव भवन्ति, तामां विज्जापा फलं व्या । सा चैयम-
निपद्या नामोपवेशनविशेषाः, ता पञ्चविधाः । तद्यथा-समपाद-
पुता, गोनिपद्यिका, हस्तिशुषिरुका, पर्यन्ता, घर्षपर्यन्ता चेति ।
तत्र यस्यां समौ पादौ पुनौ च स्पृशतः सा समपादपुता, यस्यां तु
गोत्रिषोपवेशनं सा गोनिपद्यिका, यत्र तु ताभ्यामुपविष्टैकं पा-
दमुत्पाटयति सा हस्तिशुषिरुका । पर्यङ्का प्रतीता । अर्द्धपर्यङ्का

च यस्यामेकं जानुमुत्पाटयति, एवंविधनिपद्यया चरन्तीति नैप-
द्यिकाः । वृ० ५ उ० । सूत्र० । स्था० । आचा० ।

शेषस्थिया-नैसृष्टिकी-स्त्री० । निसर्जनं निसृष्ट, केषणमित्यर्थः ।
तत्र भवा नैसृष्टिकी, निसृजतः कर्मबन्धरूपायां निसर्गेरूपायां
वा क्रियायाम्, स्था० २ ठा० १ उ० । “ शेषस्थिया
किरिया छविदा पणत्ता । त अदा-जीवशेषस्थिया चेष,
अजीवशेषस्थिया चेष । ” राजाऽऽदिसमादेशाद्युद्-
कस्य यस्याऽऽदिभिर्निसर्जनं सा जीवशेषस्थिकीति, यत्र
कारणाऽऽदीनां धनुरादिभिः सा अजीवशेषस्थिकीति । अथ-
वा-गुर्वादौ जीव शिष्य पुत्र वा निसृजतो ददत एका, अजीवं
पुनरेषणीयमकपानाऽऽदिकं निसृजतो ददतोऽन्येति । स्था० २
ठा० १ उ० । आ० चू० ।

शेषस्थी-देशी-वणिकसचिवे, दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

शेषप-नैसर्प-पु० । निधानभेदे, तदभेदविवक्षया देवभेदे च ।
स्था० । “ शेषपमि निवेसा, गामागरनगरपट्टणानं च । दोण-
मुहमहंवाणं, संधारणं गिहाणं च ॥ १ ॥ ” स्था० ९ ठा० ।
(‘ गिहि ’ शब्दे ऽस्मिन्नेव भागे २१५१ पृष्ठे व्याख्यातम्)

शेषर-देशी-रघौ, दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

शेषाय-निषाद-पुं० । निषादन्ति स्वरा यस्मात्स निषादः । स्व-
रविशेषे, “ निषादन्ति स्वरा यस्मा-निषादस्तेन हेतुना । सर्वा-
न्नातिभवत्येव, यदादित्योऽस्य दैवतम् ॥ १ ॥ ” स्था० ७ ठा० ।

शेष-स्नेह-पु० । “ क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ”
॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति स्लुक् । प्रा० १ पाद । मोहोदयजे
प्रीतिविशेषे पुत्राऽऽदिष्वत्यन्तानुरामे, आनु० । जीत० । तै-
लाऽऽदिगतस्ते, यद्ववशाद् दाहानुकूल्यम् । वाच० ।

शेषजाण-स्नेहध्यान-न० । स्नेहो मोहोदयजः प्रीतिविशेषः । पु-
त्राऽऽदिष्वत्यन्तानुरागः । मरुदेवीसुनन्दादरप्रकामात्राऽऽदीनामि-
व दुर्ध्याने, आनु० ।

शेषपचय-स्नेहप्रत्यय-न० । स्नेहनिमित्ते, क० प्र० १ प्रक० ।
शेषपचयफड्ग-स्नेहप्रत्ययस्पर्धक-न० । स्नेहप्रत्ययं स्नेहनि-
मित्तमेकैकस्नेहाविभागवृत्तानां पुत्रवर्गणानां समुदायरूपं स्पर्-
धक स्नेहप्रत्ययस्पर्धकम् । स्नेहनिमित्ते स्पर्धके, क० प्र० १
प्रक० ।

शेषफड्गपरुवणा-स्नेहस्पर्धकप्ररूपणा-स्त्री० । प्रयोगेण गृ-
हीतानां पुत्रवाना स्नेहमधिकृत्य स्पर्धकप्ररूपणायाम्, क० प्र०
१ प्रक० ।

शेषालु-स्नेहवत्-प्रि० । “ आद्विल्लोह्वाल-वन्त-मनेत्ते-मणा-
मतोः ” ॥ ८ । २ । १५९ ॥ इति मत्वर्थे आहु । स्निग्धे, प्रा०
२ पाद ।

शेषतुप्पियगत्त-स्नेहोत्प्रेषितगात्र-प्रि० । स्नेहस्नेहितशरीरे,
विपा० १ श्रु० १ अ० ।

शो-नो-अव्य० । अवधारणे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । निषेधे,
विशे० । सूत्र० । आ० म० । भ० । सर्वनिषेधे, न० । देशनिषे-
धे च । दृश्य० १ अ० । आचा० । विशेष० । उच० । व्य० ।
“ नो कण्ठ आमपलम्बो ” इति सुत्रे नोकारशब्दस्यैव प्राधान्यं
करोति-“ नोकारो खलु देस, पादिसदयई पकप्पिजा ” नोशब्दः

प्रायो देशप्रतिषेधे वर्तते । यथा नो घट इत्युक्ते घटैकदेशः कपात्ताऽऽदिकः प्रतीयते, एवमत्रापि नोकारो देश प्रतिषेधयति ।
॥ १ उ० । कल्प० । “नो घमो घमेगदेशो, तद्विवरीय च ज ह्वं ।” नोकारो देशप्रतिषेधक, तदन्यभावसूचको वा । यथा-नो घट इत्युक्ते घटैकदेशः कपात्ताऽऽदिकोऽवयवः, तद् विपरीतमभ्यद् छव्य पटाऽऽदिकम् । ॥ १ उ० । साहचर्ये, कर्म० १ कर्म० ।
॥ ओअखरसंबन्ध-नोअकरसंबन्ध-पु० । अकरसम्बन्धादितरो नोअकरसम्बन्धः । अकरसंबन्धभिन्ने, स्था० २ ठा० ३ उ० ।
॥ ओअजीव-नोऽजीव-पु० । अजीवत्वरहिते, नयो० ।

जीवो वा जीवदेशो वा, प्रदेशो वाऽप्यजीवगः ।

अन्यैव दिशा ज्ञेयो, नोअजीवपदादपि ॥ ४४ ॥

(जीवो वेति) अन्यैवोक्त्यैव दिशा नोअजीवपदादपि नो-शब्दस्य सर्वनिषेधकत्वे जीवो जीवपदार्थो वा बोध्यः, तस्य देशनिषेधकत्वे चाजीवदेशो वाऽजीवगः अजीवाश्रितः प्रदेशो वा । “अमानोनाः प्रतिषेधे” इत्यनुशासनतोल्येऽपि ससर्गाभावोऽन्योन्याज्जावश्च नञोऽर्थः । नोशब्दस्य त्वभाव एकदेशो वा, तत्र चान्वयिताऽवच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वतदेकदेशत्वाऽऽदि व्युत्पत्तिबललभ्यमिति सिद्धान्तपरिभाषेति निर्गर्हः ॥ ४४ ॥ नयो० ।

॥ ओअमण-नोअमनस्-न० । अविचक्षितमन्वन्धिविशेषे मनो-मात्रे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

॥ ओअवयण-नोअवचन-न० । वचनमात्रे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

॥ ओआउज्जसद्-नोआतोद्यशब्द-पु० । आतोद्यादितरो नो-आतोद्यशब्दः । स्था० २ ठा० ३ उ० । “ नोआउज्जसद् दु-विहे पणत्ते । त जहा-भूसणसद्दे चेव, नो भूसणसद्दे चेव । ” स्था० २ ठा० ३ उ० । (स्वस्थाने व्याख्या)

॥ ओआगम-नोआगम-पु० । आगमस्याभावे, आगमस्यैकदेशे, आगमेन सह मिश्रणे च । नोशब्दस्य त्रिष्वप्यर्थेषु वर्तमानत्वात् । आ० म० १ अ० १ खएरु । पदार्थाऽपरिज्ञाने, तं० । ध० । अनु० ।

॥ ओआगास-नोआकाश-न० । आकाशादन्यस्मिन् धर्मा-स्तिकायाऽऽदौ, स्था० २ ठा० १ उ० ।

॥ ओइन्द्रिय-नोइन्द्रिय-न० । मनसि, साहचर्यार्थत्वाच्चोशब्दस्यार्थपरिच्छेदकत्वेनेन्द्रियाणां सदृशमिति तत्सहचरमिति । स्था० ६ ठा० । म० ।

॥ ओइन्द्रिय-नोइन्द्रियार्थ-पु० । नोइन्द्रियस्य विषये, स्था० ।
॥ ओआरिकाऽऽदित्वार्थपरिच्छेदकत्ववत्तत्र धर्मद्वयोपेतमिन्द्रियं, तस्यौदारिकाऽऽदित्वधर्मलक्षणदेशनिषेधान्नोइन्द्रिय मनः, साहचर्यार्थत्वाद्वा नोशब्दस्यार्थपरिच्छेदकत्वेनेन्द्रियाणां सदृशमिति तत्सहचरमिति वा नोइन्द्रिय मनः, तस्यार्थो विषयो जीवाऽऽदिनोइन्द्रियार्थ इति । स्था० ६ ठा० ।

॥ ओउत्तासग-नोउच्छ्वासक-पु० । उच्छ्वासपर्याप्तिविकले, “शे-रह्या दुविहा पणत्ता । त जहा-उत्तासगा चेव, नो उत्तास-गा चेव, जाव० वेमाणिया । ” स्था० २ ठा० २ उ० ।

॥ ओएगिन्द्रिय-नोएकेन्द्रिय-पु० । प्रसाऽऽदिषु, आव० ४ अ० ।

॥ ओकम्म-नोकर्मन्-न० । मनोवचनकायाऽऽत्मकेषु कर्मसु, छव्या० १३ अध्या० । आ० चू० ।

॥ ओकसाय-नोकपाय-पु० । कपायैः सहचरा नोकपायाः । हास्याऽऽदिषु, ते च नव, हास्याऽऽद्य. षट्, प्रयो वेदा । अत्र नोशब्दः साहचर्यवाची । एषां हि केवलानां न प्राधान्यमस्ति, किं तु कपायैरन्तानुबन्ध्यादिभिः सहोदय यान्ति, तद्विपाकसदृशमेव वि-पाक दर्शयन्ति, बुधग्रहवदन्यससर्गमनुवर्तन्ते इति भावः । कपायोद्दीपनाद् वा नोकपायाः । उक्तं च-“ कपायसहवर्तित्वात्, कपायप्रेरणादपि । हास्याऽऽदिनवकस्योक्ता, नोकपायाकपायता ” ॥ १ ॥ कर्म० १ कर्म० । प० स० । आ० ।

॥ ओकसायमोहणिज्ज-नोकपायमोहनीय-न० । नोकपायरूपे मो-हनीयकर्मणि, तच्च द्विविधम्-हास्याऽऽदिषु, वेदत्रिक च । कर्म० १ कर्म० ।

॥ ओकसायवेयणिज्ज-नोकपायवेदनीय-न० । नोकपायतया वेद्य-ते यत्कर्म तन्नो कपायवेदनीयम् । वेदनीयकर्मज्ञेदे, स्था० ।

नवविहे नो कसायवेयणिज्जे कम्मे पणत्ते । तं जहा-इ-त्थीवेए, पुरिसवेए, नपुंसगवेए, हासे, रड, अरड, जए, सोगे, दुगुंछा ।

नोशब्दः साहचर्यार्थः, कपायैः क्रोधाऽऽदिभिः सहचरा नो कपायाः, केवलानां नैषां प्राधान्यं, किं तु यैरन्तानुबन्ध्यादिभिः सहोदयं यान्ति, तद्विपाकसदृशमेव विपाकमादर्शयन्तीति, बुध-ग्रहवदन्यससर्गमनुवर्तन्ते । एव च नो कपायतया वेद्यते यत्कर्म तन्नो कपायवेदनीयमिति । स्था० ९ ठा० ।

॥ ओकेवलणाण-नोकेवलज्ञान-न० । “ ओकेवलणाणे दुविहे प-णत्ते । त जहा-ओहिणाणे चेव, मणपज्जवणाणे चेव । ” स्था० २ ठा० १ उ० ।

॥ ओगार-नोकार-पु० । निषेधार्थके नोऽन्यकारे, विशेषः ।

॥ ओगुण-नोगुण-पु० । गुणेभ्यो क्लिपञ्च यत्र नो जवति तन्नो गुण-म । अयथार्थे, अनु० ।

से किं त नोगुणे ? । नोगुणे अकुंतो सकुंतो अमुगो समुगो अमुहो समुहो अलालं पलाल अउल्लिया सउल्लिया नोपलं अउल्लि चि पल्लसो अमाडवाहए माडवाहए अवीअवावए वीअवावए नोउदगोवईए उदगोवे । सेत्तं नोगुणे ।

(से किं त नोगुणे इत्यादि) गुणनिष्पन्न यत्र नो भवति त-न्नो गुणम्, अयथार्थमित्यर्थः । (अकुने सकुते इत्यादि) अविद्य-मान कुन्तोऽस्य ग्रहणविशेष एव (सकुतं चि) पक्षी प्रोच्यत इ-त्ययथायंता । एवमविद्यमानमुद्रोऽपि कर्पूराऽऽद्याधारविशेषः स-मुद्ग, अहुल्याभरणविशेषमुद्गारहितोऽमुद्ग तथा समुद्रो जलराशि (अलाल पलाल ति) इह प्रकृष्टा लाला यत्र तत्प्र-लाल वस्तु, प्राकृते पलालमुच्यते । यत्र तु पलालाभावस्तत्क-थं तृणविशेषरूप पलालमुच्यत इति प्राकृतशैलीमङ्गीकृत्यात्रा-ऽयथार्थता मन्तव्या । सस्कृते तु तृणविशेषरूप पलालं निर्य-त्पन्निकमेवोच्यते इति न यथार्थाऽयथार्थचिन्ता समभवति । (अउल्लिया सउल्लिय चि) अत्रापि कुलिकाजिः सह वर्तमानै-व प्राकृते ‘ सउल्लिय चि ’ प्रणयते, या तु कुलिकारहितैव पक्षिणी सा कथं “ सउल्लिय चि ” ?, एवमिहापि प्राकृतशै-

लीमेवाङ्गीकृत्याप्यथार्थता । संस्कृते तु शकुनिकैव साऽजिधी-
यते इति कुतस्तच्चिन्तासम्भव इति । एवमन्यथाऽप्यविरोधतः सु-
धिया भावना कार्या । पल मांसमनश्चापि पलाश इत्यादि
तु सुगमम् । नवरं मातृवाहकाऽऽदयो विकशेन्द्रियजीवविशेषाः ।
“सेत्त नोगुणे च्छि” निगमनम् । अनु० ।

णोजीव-नोजीव-पुं० । जीवाजीवव्यतिरिक्ते पदार्थे, आ० चू० १
अ० । आ० म० । विशेष० । स्था० । (जीवाजीवव्यतिरिक्त रा-
श्यन्तरमस्तीति ‘तेरासिय’ शब्दे चक्ष्यते)

नोजीव इति नोशब्दे-ऽजीवः सर्वनिषेधके ।

देशप्रदेशौ जीवस्य, तस्मिन् देशनिषेधके ॥ ४३ ॥

(नो इति) नोजीव इतिशब्दवाच्ये नोशब्दे सर्वनिषेधके वि-
वक्षितेऽजीव एव । देशनिषेधके तु नोशब्दे आश्रीयमाणे दे-
शनिषेधस्य देशाभ्यनुज्ञानान्तरीयकत्वाज्जीवस्य देशप्रदेशावेव
नोजीवशब्दव्यपदेश्यावभ्युपगन्तव्यौ ॥ ४३ ॥ नयो० ।

णोणाणायार-नोज्ञानाचार-पुं० । ज्ञानाचाराभावे, “ णोणा-
णायारे दुविहे पण्णत्ते । त जहा-दंसणायारे चेव, णोदसणायारे
चेव । ” स्था २ ठा० ३ उ० । (स्वस्वशब्दे व्याख्या)

णांतस-नोत्रस-पुं० । त्रसा न भवन्तीति नोत्रसा । आहाराऽऽ-
दिषु, आव० ४ अ० ।

णोतहा-नोतथा-अव्य० । अन्यथाऽपीतिशब्दस्यार्थे, स्था० ४
ठा० २ उ० ।

णोदंसणायार-नोदर्शनाचार-पुं० । नोदर्शनाऽऽचारआरित्राऽऽ-
दि । “ दुविहे णोदसणायारे पण्णत्ते । तं जहा-चरित्तायारे चेव,
नोचरित्तायारे चेव । ” स्था० २ ठा० ३ उ० । (स्वस्वस्थाने व्याख्या)

णोदिय-नोदित-त्रि० । प्रेरिते, गमनाजिमुखीकृते, ज्ञा० १ शु०
६ अ० ।

णोपरमाणुपांगद-नोपरमाणुपुङ्गव-पुं० । स्कन्धेषु, स्था०
२ ठा० ३ उ० ।

णोवक्षपासपुट्ट-नोवक्षपार्धस्पृष्ट-पुं० । नोबद्धा । किं तु पार्ध-
स्पृष्टा इत्येकपदनिषेधे श्रोत्रेन्द्रियज्ञानगोचरा । एकपदनिषेधे
श्रोत्रेन्द्रियग्रहणगोचरेषु, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

णोभासासह-नोभाषाशब्द-पुं० । अव्यक्तशब्दे, भाषाशब्दादि-
तरो नोभाषाशब्दः । “ णोभासासहे दुविहे पण्णत्ते । त जहा-
आउज्जसहे चेव, णोआउज्जसहे चेव । ” स्था० २ ठा० ३ उ० ।
(स्वस्वस्थाने व्याख्या)

णोभिउरधम्म-नोभिदुरधर्म-पुं० । स्वत एव नो भिद्यत इति
नोजिदुरधर्मम् । सुदधर्मे स्था० २ ठा० ३ उ० ।

णोन्मणमह-नोत्पणशब्द-पुं० । भूषणशब्दव्यतिरिक्ते, भूषणं
नृपुराऽऽदि । “ नोभूषणसहे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-तालसहे
चेव, लत्तियासहे चेव । ” स्था० २ ठा० ३ उ० । (स्वस्वस्थाने
व्याख्या)

णोमाउयापय-नोमातृकापद-न० । मातृकापदव्यतिरिक्ते अप-
राधपदे, “ नोमाउयं पि दुविह, पंच पइअग च वोधवं । ”
व्था० २ अ० । (अपराधपदव्याख्यानम् ‘अवराहपय’ शब्दे
प्रथमभागे ७१८ पृष्ठे छप्यम्)

णोमाद्विया-नवफालिका-स्त्री० । “ आत् पूतर-वदर-नवमा-
लिका-नवफालिका-पूगफले ” ॥ ८१ ॥ १७० ॥ इति उत आत्वम् ।

प्रा० १ पाद । “ नेवार ” इति स्याते सुगन्धपुष्पप्रधाने वृक्षभेदे,
ज० १ वक्र० । ज्ञा० । जी० ।

णोलङ्गा-देशी-चञ्चौ, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

णोलङ्गा-देशी-चञ्चौ, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

णोलङ्गा-क्षिप्-धा० । प्रक्षेपणे, “ क्षिपेर्गलत्थाङ्कञ्च-सोल्ल-पेण्णो-
ल्लङ्गुल्लङ्ग-परी-घत्ताः ” ॥ ८१ ॥ ४ ॥ १४३ ॥ इति क्षिपेर्णोऽङ्गा-
देशः । ‘ णोल्लङ्ग ’ । क्षिपति । प्रा० ४ पाद ।

णोल्लिय-नोदित-त्रि० । प्रेरिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

णोसुमण-नोसुमनस्-त्रि० । अपहतमनःसङ्कल्पे, आव० ३ अ० ।

णोसुयकरण-नोश्रुतकरण-न० । ‘ करण ’ शब्दे व्याख्याते करण-
भेदे, विशेष० । (श्रुतकरणव्याख्या ‘ करण ’ शब्दे तृतीयभागे
३६८ पृष्ठे गता)

णोहृद्विया-नवफालिका-स्त्री० । “ आत् पूतर-वदर-नवमा-
लिका-नवफालिका-पूगफले ” ॥ ८१ ॥ १७० ॥ इति उत आ-
त्वम् । प्रा० १ पाद । अचिरोत्पन्नफालिकायाम्, वाच० ।

एहं-एहं-अव्य० । नि० । पादपूरणे, वृ० १ उ० । आ० म० ।
वाक्यालङ्कारे, कल्प० ६ कृष्ण ।

एहवण-स्नपन-न० । जलकालने, नि० चू० १ उ० । सौभा-
ग्यपुत्राऽऽद्यर्थे वध्वादेर्मज्जने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

एहाअ-स्नात-त्रि० “ सूक्ष्म-श्न-ष्ण-स्न-ह-ह-दणां एहः ”
॥ ८१ ॥ २ ॥ ७५ ॥ इति स्नभागस्य स्काराऽऽक्रान्तो हकार ।
कृतस्नाने, प्रा० २ पाद । सामान्यतः कृतस्नाने, दशा १० अ० ।
“ एहाया कयबलिकम्मा । ” ज्ञा० १ शु० २ अ० ।

एहाण-स्नान-न० । देशतः सर्वतो वा शरीरस्य प्रकालने, व्य०
१० उ० । उक्त० । आ० म० ।

अथ भावकस्य स्नानविधिः-

सम्यक् स्नात्वोचिते काले. संस्नाप्य च जिनान् क्रमात् ।

पुष्पाऽऽहारस्तुतिजिश्च, पूजयेदिति तद्विधिः ॥ ६१ ॥

चित्तिरूपनककुन्धाद्यससक्तवैषम्यशुभिराऽऽदिदोषाऽद्वेषितभूमौ
परिमितवस्त्रपूतजलेन संपातिमसत्स्वरक्षणाऽऽदियतनारूपः । उ-
क्तं च दिनकृत्ये-“ तसाऽऽह्जीवरहिण, भूमिजागे विसुक्कप ।
फासुपणं तु नीरेण, इअरेण गलिणण उ ॥ १ ॥ ” “ काळण वि-
हिणा एदाण, ” इति । तत्र विधिना परिमितोदकसंपातिमसत्स्वर-
क्षणाऽऽदियतनयेति तद्वृत्तिलेशः । पञ्चाशकेऽपि-“ जृमीपेहण-
जलज्जा-णणाइ जयणा उ होइ एहाणणाओ । एत्तो विसुक्कमाओ,
अणुहवसिक्को अिअ बुदाण ॥ १ ॥ ” व्यवहारशास्त्रे तु-“ नगना-
नं. प्रोपिताऽऽयात, सचेत्तो भुक्तभूषितः । नैव स्नायादनुमज्ज्य,
वन्धून् कृत्वा च मङ्गलम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि । स्नानं च अव्यमा-
वाच्या द्विधा-तत्र अव्यस्नानं जलेन शरीरकासनम् । तच्च
देशतः सर्वतो वा, तत्र देशतो मलोत्सर्गदन्तध्रावनजिह्वक्षे-
सनकरचरणमुक्ताऽऽदिकालनगणमूयकरणाऽऽदि, सर्वतस्तु स-
र्वशरीरकासनमिति । तत्र च मलोत्सर्गो मौनेन निरवद्या-
ईस्थानाऽऽदिविधिर्नैवोचितः । यतः-

“ मूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं, मेषुन स्नानजोजनम् ।

सन्ध्यादिकर्म पूजा च, कुर्याज्जापं च मौनवान् ॥ १ ॥ ”

विवेकविज्ञासेऽपि-

“मौनी वस्त्राऽऽवृत्तः कुर्याद्-द्दिनसन्ध्याद्वयेऽपि च ।
उदक्मुखः शङ्कुमूत्रे, रात्रौ याम्याननः पुनः ॥ १ ॥” इति ।

दन्तधावनमपि-

“अवकाऽग्रन्थिसत्कूर्चं, सुदमाग्र च दशाङ्गुलम् ।
कनिष्ठाऽग्रसमस्थौल्य, ज्ञातवृक् सुचूमिजम् ॥ १ ॥
कनिष्ठिकाऽनामिकयो-रन्तरे दन्तधावनम् ।
आदाय दक्षिणां दष्टा, वामां वा सस्पृशस्तवे ॥ २ ॥
तस्मिन्मानसः स्वस्थो, दन्तमांसव्यथा त्यजन् ।
उत्तराभिमुखः प्राची-मुखो वा निश्चलाऽऽसनः ॥ ३ ॥”
इत्यादिनीतिशास्त्रोक्तविधिना विधेयम् ।

गरहृषोऽपि-

“अभावे दन्तकाष्ठस्य, मुखशुद्धिविधिः पुनः ।
कार्यं द्वादशगरहृषै-र्जिह्वोल्लेखस्तु सर्वदा ॥ १ ॥”
इति विधिना कार्योऽप्रत्याख्यानिना, प्रत्याख्यानिनस्तु दन्त-
धावनाऽऽदि विनाऽपि शुद्धिरेव, तपसा महाफलत्वात्, इदं च
द्रव्यस्नानं वपुःपावित्र्यसुखकरत्वाऽऽदिना भावशुद्धिहेतुः । ध०
२ अधि० । (स्नानदोषः ‘अणायार’ शब्दे प्रथमभागे ३११
पृष्ठे, ३१४ पृष्ठे च शीतोदकाऽऽदिभिः पादाऽऽदिप्रधावने दोषप्रा-
यश्चित्ते उक्ते)

ततो देशस्नानं सर्वस्नानं वा सेवतस्स आणामणवत्यमि-
च्छन्तविराहणा भवति । एहाणे इमे दोषा-

छकायाण विराधणा, तत्पदिवधो य गारव विचृसा ।

परिमहजीरुत्त पि य, अविसासो चैव एहाणमि ॥ ॥ ६ ॥

एहायतो छज्जीवणिकाए वहति, एहाणे पम्बिबधो भवति,
पुनः पुनः स्नातीत्यर्थः । अस्नातसाधुशरीरेभ्य निर्मलशरी-
रोऽहमिति गौरव कुरुते, स्नान एव विभूषाऽलङ्कार इत्यर्थः । अ-
एहाणपरीसहाउ वीदेति, त त जिनातीत्यर्थः । लोगस्साविश्र-
भणीयो भवति । एते स्नानदोषा उक्ता । नि० चू० २ उ० ।

स्नानाष्टकम्-पूजाऽऽदि स्नानपूर्वकमिति स्नाननिरूपणायाऽऽह-

छव्यतो भावतश्चैव, द्विधा स्नानमुदाहृतम् ।

बाह्याभ्यात्मिक चेति, तदन्यैः परिकीर्त्यते ॥ १ ॥

छवति गच्छति तास्नानं पर्यायानिति छव्यम्-पुफलाऽऽदि, त-
स्माद् छव्यात् छव्यतो जललक्षणं करणभूतम् १, देहदेशलक्षणं
वा शोधनीयम् २, मनोलक्षणं वाऽपमेयं, छव्यमाश्रित्येत्य-
र्थः ३, अथवा-द्रव्यतोऽपरमार्थतो छव्यशब्दस्याप्राधान्यार्थत्वा-
त् ४, अथवा-छव्यतो भावस्नानकारणत्वेन कारणार्थत्वाद्
द्रव्यशब्दस्य ५ । तथा-भवनं भाव-परिणामः, तस्माद्भावतः
शुभधानलक्षणं करणभूतम् १, उपयोगभावाऽऽत्मकजीवलक्षणं
वा शोधनीयम् २, अथवा-औदयिकजावकारणभूतकर्ममलल-
क्षणमपनेतव्यं, लक्षणं करणभूतजावमाश्रित्येत्यर्थः ३, भावतः
परमार्थतो जवति ४ । चशब्दः समुच्चये । एवकारोऽवधारणे ।
एव चानयोः प्रयोगः-छव्यतो भावत एव । ततश्च छव्यभा-
वज्ज्ञेदेनैव द्विधा द्विप्रकारः, नामाऽऽदिभेदेन तु चतुर्धाऽपि केवल-
मिदं चतुःप्रकारत्वं स्नानस्य नाश्रितम्, नामस्थापनयोः प्ररूप-
णामाश्रययोगित्वात् । न हि स्नानस्य नामस्थापने जिननाम-
स्थापने इव प्रमोदहेतुत्वेन पूजागोचरत्वेन च सोपयोग इति ।
अथवा-एवकारो द्विधेत्यनेन सबद्धाने, तथा छव्यतो जावत-
श्चेति । एव द्विधैव स्नानमुदाहृतं, न तु सप्तधा ।

यथाऽऽहुरेके-

“सप्त स्नानानि प्रोक्तानि, स्वयमेव स्वयंभुवा ।
द्रव्यभावविशुद्धयर्थ-मृषाणां ब्रह्मचारिणाम् ॥ १ ॥
आग्नयेय वारुणं ब्राह्मं, वायव्यं दिव्यमेव च ।
पार्थिवं मानसं चैव, ज्ञानं सप्तविधं स्मृतम् ॥ २ ॥
आग्नयेयं भस्मना ज्ञानं-मवगाह्य तु वारुणम् ।
आपोतृष्णामयं ब्राह्मं, वायव्यं तु गर्वां रजः ॥ ३ ॥ (मन्त्र-
स्नानमित्यर्थः)

सूर्यरूपं तु यद् दृष्टं, तद्दिव्यमृषयो विदुः ।
पार्थिवं तु मृदा स्नानं, मनः शुद्धिस्तु मानसम् ॥ ४ ॥”
इति सप्तविधस्नानकथनं ह्यनर्थकम्, यतो यद् बाह्यमलङ्कार-
नप्रत्यक्षं तत्सर्वं छव्यस्नानमेव । यथाऽऽन्तरमलोन्मूलनायात्,
तद्भावस्नानम् । यत्पुनरन्यथाविधं तद्स्नानमेव । न च गोर-
जसा मन्त्रेण वा मलापनयनमुपलभ्यत इति । अतः सुष्ठुच्यते
द्विधैव । अथवा-छव्यतो द्विविधैव, जावतश्च द्विविधैव इत्येव
द्विधाशब्दप्रयोगः । द्विविधं च प्रधानाऽप्रधानभेदात् । तच्च दर्श-
यिष्यत इति । छव्यतो भावतश्चैवमिति पाठान्तरे तु, एवकार
उपप्रदर्शनार्थः । तेन एवमनेन प्रकारेण द्विधा स्नानं शुची-
करणमुदाहृतं तत्त्ववेदिभिरभिहितम् । अत्रार्थे परेषामप्यविप्र-
तिपत्तिमुपदर्शयन्नाह-वहिर्ज्ञेयं बाह्यं शारीरम्, अध्यात्मे मनसि
भयमाध्यात्मिकं, मानसमित्यर्थः । चशब्दः समुच्चयार्थः । इति
रूपप्रदर्शने । एव चानयोः प्रयोगः-बाह्यामिति, आध्यात्मिकमिति
च । तदतिक्रमेण द्रव्यस्नानं जावस्नानं च, अन्यैरिति जैन-
व्यतिरिक्ततार्थिकविशेषैः, परिकीर्त्यते संशब्दयते इति ॥ १ ॥

तत्र छव्यस्नानप्रतिपादनायाऽऽह-

जलेन देहदेशस्य, क्षणं यच्चुष्टिकारणम् ।

प्रायोऽन्यानुपरोधेन, द्रव्यस्नानं तदुच्यते ॥ २ ॥

जलेनाभिसा, न भस्माऽऽदिभिः, तैर्हि द्रव्यस्नानमपि न भवति,
मलाऽऽद्यपनयनासमर्थत्वात्तेषाम्, “गन्धलेपापहं शौचम्” इति
स्नानलक्षणाच्च, देहदेशस्येति शरीरत्वग्लक्षणावयवस्य ।
इह च देहग्रहणेन सत्त्वस्नानेन देवार्चनं कार्यमिति मतम्-
पाकृतम्, जलाच्चस्नानां स्नानतयाऽप्रतीतेः ।

देशस्येत्यनेन तु ये मन्यन्ते-

“एका लिङ्गे गुदे लिङ्ग-स्तैश्चैकत्र करे दश ।

उजयो सप्त विक्रियाः, मृदः शुक्रौ मनोषिमिः ॥ १ ॥

एतच्छौचं गृहस्थानां, द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

त्रिगुणं वानप्रस्थानां, यतीनां च चतुर्गुणम् ॥ २ ॥” इति ।

ते उपहसिता भवन्ति । न हि तैरेव शौचं प्रति प्रयत्न-
वद्भिरपि लिङ्गगुदाऽऽद्यन्तभागस्य शौचं कर्तुं शक्यं, किं तु
त्वष्टमात्रस्यैव, न च कर्णनासाऽऽदीनामेव शौचं तैर्विधीयते, न
चैतान्यशुचीनि न भवन्तीति, क्षणं मुहूर्तं यावन्न प्रभूतकालं,
यदिति स्नानं, शुद्धिकारणं मलविलयहेतुः, प्रायो बाहुद्वयेन,
प्रायोग्रहणात्तथाविधरोगप्रस्तस्य क्षणमपि शुद्धिकारणं न भव-
तीति दर्शितम् । कुत पुनः क्षणमेव शुद्धिकारणम् १, इत्यत आह-
अन्यस्य प्रकालितमलापेक्षयाऽपरस्य मलस्याऽनुपरोधोऽनिरो-
धोऽप्रतिषेधोऽन्यानुपरोधः, तेनान्यानुपरोधेन हेतुना, न हि स्ना-
नं मलाऽऽश्रयस्वभावत्वाच्चरारस्य मलान्तरमुपरोधुं शक्नोतीति
तदित्येवविधं स्नानम्, किमित्यत आह-छव्याण्युक्तलक्षणां
नीराऽऽद्याधित्य स्नानं छव्यचूतं वा स्नानं छव्यस्नानमुच्य-

एहाण

तेऽजिधीयते, स्नानलक्षणविद्धिः । अन्ये तु प्रायोऽन्यानुपरो-
धेनेत्येतदित्य व्याचक्षणे-प्रायो बाहुल्येनान्येषां जलस्वरूपा-
तिरिक्तानां प्राणिनामनुपरोधोऽव्यापादनं प्रायोऽन्यानुपरोधः,
तेनेति ॥ २ ॥

अथैतस्यैव कर्तृवशात् प्रधानाऽप्रधानतां दर्शयन्नाह-

कृत्वेदं यो विधानेन, देवताऽतिथिपूजनम् ।

करोति मलिनाऽऽरम्भी, तस्यैतदपि शोजनम् ॥ ३ ॥

कृत्वा विधाय, इदमन्तरोदितं द्रव्यस्नानं, य इति तदधिकार-
वान् धार्मिकः, विधानेन धार्मिकजनोचितस्नानविधिना "भूमी-
पेहणजलत्रा-णणाइ जयणा उ होइ एहाणाओः" इत्येवंरूपेण,
ततः किमित्याह-देवताऽनन्तरविवेचनस्वरूपमहादेवलक्षणा,
अतति सततमप्रतिबद्धविहारिनया गच्छतीत्यतिथिः, अविद्य-
माना वा तिथिः, उपपन्नत्वाद्दुस्त्वाऽऽद्यश्च यस्येत्यातिथिः-स-
म्भारगनिरतो यतिः । उक्तं च- "तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्ता
येन महात्मना । अतिथिं त विजानीया-च्छेषमज्यागतं बिभुः"
॥१॥ इति । तयोः पूजनमुच्यते तत्कारणं देवताऽतिथिपूजनं, त-
त्करोति विधत्ते । द्वितीयव्याख्यानपक्षे तु-विधानेन देवताऽतिथि-
जनं करोतीत्येव सम्यग् कार्यं । कोऽसावित्याह-मलिनाऽवद्य-
मव्युक्त आरम्भो व्यापारो मलिनाऽऽरम्भः, सोऽस्यास्तीति म-
लिनारम्भी, सावद्ययोगाऽऽद्यनिवृत्तौ गृहस्थ इत्यर्थः । कुनीर्थिकशि-
क्षणानिप्रायप्रवणं चेद विशेषणं, तच्चित्रकणं चैवम-हे कुनीर्थिका !
यदि यय मलिनाऽऽरम्भमस्तदा युष्माकमिदं द्रव्यस्नानकर्तुमु-
चितं, नान्यथा । यथा ह्यस्य विशुद्धभावहेतुत्वेन प्रशस्यता, स च
विशुद्धो भावो निर्मलाऽऽरम्भाणां सदैवास्तीति किमेतेनेति ? त-
स्येति देवताऽतिथिपूजनकर्तुर्मलिनाऽऽरम्भेण, एतदपि न के-
वलं वक्ष्यमाणस्वरूप भावस्नानं शुभपरिणामरूपत्वाच्छोभनमेत-
दपि द्रव्यस्नानमपि शोभनं साधुः, सत्यपि सावद्यत्वे प्रायो
मददर्पाऽऽदिहेतुत्वे च शुभभावहेतुत्वात् तस्येति विशे-
षणात्तद्व्यस्य त्वशोभनमेव तदिति सिद्धं भावशुद्धिनिमि-
त्तत्वादिति ॥ ३ ॥

शोभनमिदमित्युक्तं नत्समर्थनार्थमाह-

जावशुद्धिनिमित्तत्वा-तथाऽनुजवसिद्धिः ।

कथञ्चिदोषभावेऽपि, तदन्यगुणजावतः ॥ ४ ॥

प्रायोऽध्यवसायः, तच्छुद्धिर्निर्मलता, तस्या निमित्तं कारणं, तस्य
भावो भावशुद्धिनिमित्तत्वं, तस्मादेतदपि शोभनमिति प्रकृतम् ।
न चास्य भावशुद्धिहेतुत्वमसिद्धमित्याह-तथा तेनैव प्रकारेण
भावशुद्धिनिमित्ततयैव योऽनुभवः स जवेदनन्तरस्य या सिद्धिः
प्रतीतिः सा तथाऽनुभवसिद्धिः, तस्यास्तथाऽनुजवसिद्धितः ।
अथ द्रव्यस्नानं जावशुद्धिनिमित्तमपि सदकायिकायिकाऽऽ-
दिजात्रहिसादोपपत्तिरत्वाद्शोभनमेवेत्याशङ्क्याऽऽह--क-
थञ्चित् केनापि प्रकारेणापकायिकाऽऽदिविराधनालक्षणेन, दोष-
भावेऽपि हिंसालक्षणावद्यनद्वावेऽपि, न केवलं दोषाजवे
इत्यपिशङ्क्यार्थः । तस्मात्किंसाऽऽदिदोषाद्योऽन्यो गुणः स-
म्यग्दर्शनशुद्धिलक्षणः, स तदन्यगुणस्तस्य भावो लाभ-
स्तदन्यगुणभावः, तस्मात्तदन्यगुणजावतः । आह च-"पूयाप-
कायवहो, पम्पिकुट्टो सो उ किं तु जिणपूया । सम्मत्तसुद्धिहेत-
स्ति जावणीया उ णिरवजा" ॥ १ ॥ यस्मान्न पूजार्थं तत्पूजा-
ऽङ्गत्वात्तदन्यपदेशमर्हतीति । इह च हेतुप्रयोग एवम-ऊ-

व्यस्नानमपि शोभनं, जावशुद्धिनिमित्तत्वात् । यद्यद्भावशुद्धिनि-
मित्तं तत्तच्छोभनम्, यथा चैत्यवन्दनम्, जावशुद्धिनिमित्तं च
द्रव्यस्नानं, तस्माच्छोभनमिति । अथायमसिद्धो हेतुरित्यशो-
च्यते-यद्यथाऽनुभूयते तत्तथा प्रतिपत्तव्यम्, यथा विचित्रं
सुखाऽऽदिसन्वेदनम्, अनुभूयते च भावशुद्धिनिमि-
त्ततया द्रव्यस्नानं, तस्माद्भावशुद्धिनिमित्तं तदिति ।
अथ कथञ्चित् सटोपत्वात्कथं शोभनत्वमस्य ? इत्यत्रोच्यते-
यद्यद्विशिष्टतरगुणान्तरोत्पत्तिहेतुस्तत्तदोषसद्भावेऽपि शोभनम्,
यथा भ्रमपङ्काऽऽदिदोषोपेतमपि तृङ्गिच्छेदाऽऽदिविशिष्टतर-
गुणहेतुकूपखननम्, विशिष्टसम्यग्दर्शनशुद्ध्यादिगुणहेतुश्च द्र-
व्यस्नानमिति ॥ ४ ॥

यदि जावशुद्धिनिमित्तत्वाच्छोजनं द्रव्यस्नानं, तर्हि करोति
मलिनाऽऽरम्भीति कस्मादभिहितम् ? मलिनाऽऽरम्भणोऽपि त-
थैव तस्य शोभनत्वादित्याशङ्क्याऽऽह-

अधिकारिवशाच्छास्त्रे, धर्मसाधनसंस्थितिः ।

व्याधिप्रतिक्रिया तुल्या, विज्ञेया गुणदोषयोः ॥ ५ ॥

अधिकारोऽस्यास्तीत्यधिकारी योग्यानुष्ठाता, तस्य वशोऽपेक्षा-
धिकारी वशस्तस्मात्, न यथाकथञ्चिदित्यर्थः । शास्त्रे सुनिश्चि-
ताऽऽप्ताऽऽनमे, धर्मसाधनयोः प्रस्तुतयोर्द्रव्यस्नानभावस्नानल-
क्षणयोः, संस्थितिः सम्यग् व्यवस्था धर्मसाधनसंस्थितिः ।
किंरूपेणमित्याह-व्याधिप्रतिक्रिया तुल्या रोगचिकित्साव्य-
वस्था समाना, विज्ञेया सदगुरूपदेशादर्थभिरवसेया । कयो-
र्विषया ? इत्याह-गुणदोषयोः, गुणदोषावाधित्वेत्यर्थः ।
इयमत्र भावना-यथाऽऽनुरवशाद् व्याधिचिकित्सा गुणकरी,
दोषकरी च, तथा मलिनाऽऽरम्भीतरलक्षणानुष्ठातृवशाद्
द्रव्यस्नानरूपे धर्मसाधने गुणदोषकरे, द्रव्यस्नानं मलि-
नाऽऽरम्भेण एव गुणकरं, नेतरस्येति हृदयम् । यतो मलि-
नाऽऽरम्भी देवतोद्देशेन स्नानाऽऽदावधिकारी, न त्वितरः ।
केचित्तुनवदन्ति-मलिनाऽऽरम्भ्यपि नेहाधिकारी, यस्माद् व-
क्ष्यति अयमेव ग्रन्थकारः-"धर्मार्थं यस्य वित्तेहा, तस्या-
ऽनीहा गरीयसी । प्रकालनाद्धि पद्धस्य, दूरादस्पर्शनं वरम्"
॥ १ ॥ इति । अनेन धर्मार्थं सावद्यप्रवृत्तिर्निषिद्धा, तथा शु-
द्धाऽऽगमैर्यथाज्ञातमिति वक्ष्यति, अनेन च पुष्पत्रोदनाभावो दे-
वसङ्गन्धारामाभावश्च दर्शित इति । न चायं सम्यगुद्गापः,
यतः स्नानं विधेयतया देवाचनार्थमुपदिष्टमेव । यदाह-"तथ
सुष्णां दुहा वि हु, द्रव्ये एहाण सुद्रव्येण" इति । अथ
प्रासङ्गिकः स्नानापेक्षोऽयमुपदेशो, न तु देवतोद्देशिकः । एत-
दपि न सङ्गतम् । एव हि यदा कदाचित्स्नानतो जवेत् तदा दे-
वाचनं कुर्यादित्युपदिष्टं स्यात्, न नित्यकृत्यतया । नित्यकृत्यं
चैतत् । आह च-"वदति चेज्याङ्गं, तिक्कात्तं पूइण विहिणा उ"
इति । यच्चोक्तम्-धर्मार्थमित्यादिना धर्मार्थो सावद्यप्रवृत्तिर्निषि-
द्धा, नत् सत्यं, केवलं स निषेधः सधैरविरतापेक्षया, तदधिकारेऽस्य
श्लोकस्याधिकृतत्वात् । गृहस्थापेक्षया तु सावद्यप्रवृत्तिर्विशेषो-
ऽनुज्ञात एव । यदाह-"दध्वरथे कूवदिचतो" इति । तथा वा-
णिज्याऽऽदिसावद्यप्रवृत्तिरपि काचित् कस्यचित् दुष्टा, विषयवि-
शेषप्रवृत्त्यात्तदपत्त्येन पापकृत्यगुणयोजनान्नेतुत्वात्, यथा सका-
शस्य, सकाशश्चायको हि प्रमादाद्भक्तिचैत्यद्रव्यो नियतज्ञाभा-
न्नरायाऽऽदिक्लिष्टकर्माच्चिरं पर्यटितदूरन्तससारकान्तारोऽनन्त-
कालास्तुधमनुप्यभवो दुर्गतनगरशिरश्चररूपः पारगतसमी-

पोपलधस्वकीयपूर्वभववृत्तान्तः पारगतोपदेशतो दुर्गतत्वनिब-
न्धनकर्मकपणाय, “यदहमुपार्जयिष्यामि ह्यस्य तद् ग्रासाऽऽच्छाद-
मवर्जं जिनाऽऽयतनाऽऽदिषु नियोज्ये,” इत्यजिग्रह गृहीतवान्,
कावेन च निर्वाणमवाप्तवानिति । अथ युक्त सत्काशस्यैतत्, तथै-
व तत्कर्मक्रयोपपत्तेः, न पुनरन्यस्य । नैवम् । सर्वथैवाशुभस्वरूप-
स्यापारस्य विशिष्टनिर्जराकारणत्वायोगादिति । यत्तु-“शुक्लाऽऽग-
मैर्यथात्वाभम्” इत्यादि । तत्र स्वयं पुष्पत्रोटननिषेधनपरं, किं
तु पूजाकालोपस्थिते मालिके दर्शनप्रभावनादेतोर्वणिक्कला न
प्रयोक्तव्येत्यस्यार्थस्य व्यापनपरम्, इतरथा-“सुखं दुःख-
मनारी, जगद्गुरुणो सिद्धवारकुसुमेहि । पूयापणिहाणेण, उव-
धश्चा तियत्तलोगमि ॥ १ ॥” (पञ्चा०) न हि तथा बधालाभ,
भ्यायोपात्तचित्तेन वा तानि गृहीतानीति । तथा चैत्यसम्ब-
न्धितया ग्रामाऽऽदीनां प्रतिपादनात्ताऽऽग्रामाऽऽद्यभावः प्रोक्तः ।

यदाह-

“चोए च्छेद्याण, रूपसुवन्नाइ गामगावाइ ।

लग्गतस्स हु मुणिणो, तिकरणसुद्धी कइं नु जवे ? ॥१॥

भन्नइ पत्थ विजासा, जा एयाइ सय वि मग्गेजा ।

न हु तस्स हुज्ज सुद्धी, अइ कोइ हरेज्ज एयाइ ॥२॥

सव्वथामेण तहिं, सधेण होइ लमियव्व तु ।

सचरिच्चीण एय, सव्वेसिं होइ कज्ज तु ॥३॥”

तदेव मलिनाऽऽरम्भिणो धर्मार्थं स्नानाऽऽदिकमविरुद्धमिति
स्थितम् । ननु यतिरत्र कस्मात्ताधिकारी, यतः कर्मवृत्तयो व्या-
धिरैको द्वयोरपि यतिगृहस्थयोरतस्तत्त्विकित्साऽपि पूजाऽऽदि-
लक्षणं समैव भवति, ततो यद्येकस्याधिकारः, कथं नापरस्य ?
अथ “स्नानमुद्धत्तनाऽभ्यङ्ग, नस्तकेशाऽऽदिसंस्क्रियाम् । गन्ध-
माल्यं च धूपं च, त्यजन्ति ब्रह्मचारिणः” ॥ १ ॥ इति वचनाद्
यतः स्नाने, नत्पूर्वकत्वाद्देवार्चनस्य तस्मिंश्च, नाधिकारः, नैवम्,
भूयार्थस्यैव तस्य निषेधात् । अथ सावयनिवृत्तोऽसाविति तत्र
नाधिकारी । ननु यदि यतिः सावयान्निवृत्तस्ततः को दोषः, यत्स्ना-
नं कृत्वा देवताऽर्चनं न करोति ? । यदि स्नानपूर्वकदेवताऽर्चने
सावययोगः स्यात्, तदाऽसौ गृहस्थस्याऽपि तुल्य इति, तेनापि
न कर्त्तव्यं स्यात् । अथ गृहस्थः कुटुम्बाऽऽद्यर्थेऽपि सावये प्रवृ-
त्तः, तेन तत्रापि प्रवर्तताम्, यतिस्तु तत्राप्रवृत्तत्वात्कथं स्नाना-
ऽऽदौ प्रवर्तते इति ? । ननु यद्यपि कुटुम्बाऽऽद्यर्थं गृही सावये
प्रवर्तते, तथाऽपि तेन धर्मार्थं तत्र न प्रवर्तितव्यं स्यात्, यतो
नैकं पापमाचरितमित्यन्यदप्याचरितव्यं स्यात् । अथ कूपोदा-
हरणात् पूजाऽऽदिजनितमारम्भदोषं विशोध्य गृही गुणान्तर-
मासादयतीति युक्तं गृहिणः स्नानपूजाऽऽदि । ननु यथा गृहिणां
कूपोदाहरणात्स्नानाऽऽदि युक्तम्, एव यतेरपि तद् युक्तमेव ।
एव च कथं स्नानाऽऽदौ यतिर्नाधिकारीति पूर्वपक्षः ? ।

अत्रोच्यते-यतयो हि सर्वथा सावयव्यापाराविवृत्ताः, ततश्च
कूपोदाहरणेनाऽपि तत्र प्रवर्तमानानां तेषामवयवमेव चित्ते स्फु-
रति, न धर्मः, तत्र सदैव शुभध्यानाऽऽदिभिः प्रवृत्तत्वात् । गृह-
स्थास्तु सावये स्वभावतः सततमेव प्रवृत्ताः, न पुनर्जिनार्चना-
ऽऽदिद्वारेण स्वपरोपकाराऽऽत्मके धर्मे, तेन तेषां तत्र प्रवर्तमा-
नानां स एव चित्ते लगति, न पुनरवयवमिति कर्तृपरिणामव-
शादधिकारेतरौ मन्तव्याविति । स्नानाऽऽदौ गृहस्थ एवाधि-
कारी, न यतिरिति । आगमोऽप्येव व्यवस्थितः ।

यदाह-

“छज्जीवकायसज्जमो”, दव्वत्थपे सौ विरुज्जप कसिणो ।

तो कसिणो सज्जमविड, पुप्फार्थं न इच्छति ॥१॥

अकसिणपवत्तगाण, विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो ।

ससारपयणुकरणे, दव्वत्थपे कूवदिठतो ॥२॥”

तथा ह्यव्यस्तवरूपत्वात् पूजायाः, तस्य च भावस्तवहेतुत्वा-
त् प्रधानत्वाच्च यतीनां न ह्यव्यस्तवेऽधिकारः । अत एव सा-
माधिकस्थः आचकोऽप्यनधिकारी, तस्याऽपि सावयनिवृत्ततया
भावस्तवाऽऽरूढत्वेन श्रमणकल्पत्वात् । अत एव गृहिणोऽपि
प्रकृत्या पृथिव्याद्युपमर्दनभीरोर्यतनावतः सावये सक्रेपरुचेर्यति-
क्रियाऽनुरागिणो न धर्मार्थं सावयाऽऽरम्भप्रवृत्तिर्युक्ता । यदाह-
“असदारमपवत्तो, जं च गिही तेण तेसि विज्जेया । तन्निव्वित्ति-
फलं चिच्च, एसा परिजावणीयमिण ॥ १ ॥” न चायमनन्त-
रोदितोऽसदारम्भप्रवृत्तः, तत्कथं तस्य तन्निवृत्तिफलत्वेन स्ना-
नाऽऽदौ सावयाऽऽरम्भप्रवृत्तिर्युक्ता, अनः स्थितमिदं न सर्वं
एव सर्वत्राधिकारी, किं तु य एवैकत्राधिकारी, स एवान्यत्रान-
धिकारीति ॥ ५ ॥

अथ भावस्नानप्रतिपादनायाऽऽह-

ध्यानाम्भसा तु जीवस्य, मदा यच्छुद्धिकारणम् ।

मलं कर्म समाश्रित्य, भावस्नानं तदुच्छेत्ते ॥ ६ ॥

ध्यानं शुभचित्तैकाग्रनालक्षणं धर्माऽऽदि, तदेवाम्भो जघ्नं, तद्
ध्यानाम्भस्तेन तुल्यं पुनरर्थं, यत् स्नानं, शुद्धिकारणं निर्मलत्व-
हेतुः, तद्भावस्नानमुच्यते इति सम्यग्धः । प्रकालनीयप्रदर्श-
नायाऽऽह-मलं मालिन्यनिबन्धनं, कर्म ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिक-
क्षणं, समाश्रित्याऽङ्गीकृत्य, भावान् ध्यानाऽऽदीनाश्रित्य भावतो
वा परमार्थतः स्नानं भावस्नानं, तदित्येवभूतमुच्यते तत्स्वरूप-
विद्धिरभिधीयत इति ॥ ६ ॥

अस्यैव कारकभेदेनोत्तमस्वरूपनामाह-

ऋषीणामुत्तमं हेतु-निर्दिष्टं परमर्षिभिः ।

हिंसादोषनिवृत्तानां, व्रतशीलविवर्द्धनम् ॥ ७ ॥

पश्यन्ति यथावद् वस्तिवति ऋषयो मुनयस्तेषां, हिंसादोषवधा-
रणार्थं, तेन ऋषीणामेवोत्तमं प्रधानमेतद्भावस्नानं निर्दिष्टं प्रति-
पादितं, परमर्षिर्जिर्मुनिपुङ्गवै, सर्वज्ञैरित्यर्थः । ऋषीणामुत्तममिति
विशेषणसामर्थ्यादप्येषा त्वनुत्तममेव तदिति सिद्धं तेषाम्, विशि-
ष्टधर्मध्यानाभावादिति । अथवा-ऋषीणामुत्तममेतदेवेत्येवमव-
धारणं दृश्यम् । ततश्चोत्तमत्वात्तदेव तेषां विधेयम् । ननु दे-
वार्चनार्थं द्रव्यस्नानमपि, किञ्चूतानामृषीणामित्याह-हिंसा प्र-
मत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं, सैव दोषो दूषणं हिंसादोषः, ततो नि-
वृत्ता उपरता ये ते तथा, तेषां हिंसादोषनिवृत्तानाम्, न तु ऋष-
य एवविधा एव भवन्तीति विशेषणमिदमनर्थकम्, नैवम्, हेतु-
तया सोपन्यासात् । ततश्च ऋषीणामुत्तममिदं हिंसादोषनिवृत्त-
त्वादिति वाक्यार्थः स्यात् । किञ्चूतमिदमित्याह-व्रतानि महा-
व्रतानि, शीलं च समाधिः, अथवा-व्रतानि मूलगुणाः, शीलमु-
त्तरगुणाः, तेषां विशेषेण वर्द्धनं वृद्धिकारणं व्रतशीलविवर्द्धनं,
भावस्नानं हि धर्मशुक्लध्यानरूपं, तच्चैतद्विवर्द्धनं भवत्येवेति ॥७॥

उपसहरन्नाह-

स्नात्वाऽनेन यथायोगं, निःशेषमवर्जितः ।

ज्यूो न लिप्यते तेन, स्नातकः परमार्थतः ॥ ८ ॥

स्नात्वा शौचं विधाय, अनेन भावहेतुद्रव्यस्नानेन, भावस्नाने-

न च यथायोगं यथामन्वयं कृत्यस्तानेन मलिनाऽऽरम्भो, जाव-
स्तानेन चेतः नि शेषमलवर्जितः, पारम्पर्येण साक्षाच्च सकल-
कर्ममलमुक्तो भवतीति शेषः । शेषकरणं विना एककर्तृकत्वा-
भावात् कत्वाप्रत्ययो न स्यादिति, शेषः-कृत इति । एवंभूतश्च
सन् नृपः पुनरपि, न लिप्यते नोपदिह्यते, तेन कर्ममलेन, एवं च
स्नातक स्नातः, परमार्थतो वस्तुवृत्त्या भवति, स्नानान्तरस्ना-
तस्तु परमार्थस्नानो न भवति, विवर्जितमत्रविगमाभावात्,
पुनर्मलोपलेपनाच्चेति । ततो हे कुनीर्थिकाः ! यदि यूयमक्षेपेण
परमार्थतः पारमार्थिकस्नातका भवितुमिच्छथ, तदा भावस्ना-
नेनैव स्नात, मा कृत्यस्तानेन, मलिनाऽऽरम्भाणामेव तस्यो-
क्तवादिति हृदयम् । अथ चैवं व्याख्या-स्नात्वा अनेनेत्यनन्त-
रोक्तजावस्तानेन, यथायोगं यथायुक्ति, नि.शेषमलवर्जितः सन्
नृपो न लिप्यते, तेन, कोऽसावित्याह-स्नातकः परमार्थतः पार-
मार्थिकस्नातक इत्यर्थः । इह च कत्वाप्रत्ययो कटिवशादि-

ति ॥ ८ ॥ अष्ट० २ अष्ट० । वर्षान. प्रतिनियतदिग्धसभाविनि
जगवत्प्रतिमायाः स्नाने पर्वविशेषे, वृ० १ उ० ।

एहाणमल्लिया-स्नानमल्लिका-स्त्री० । स्नानयोग्ये मल्लिकाविशे-
षे, जी० ३ प्रति० । जं० ।

एहारु-स्नायु-न० । अस्थिबन्धनाशिरायाम्, तं० । आचा० ।

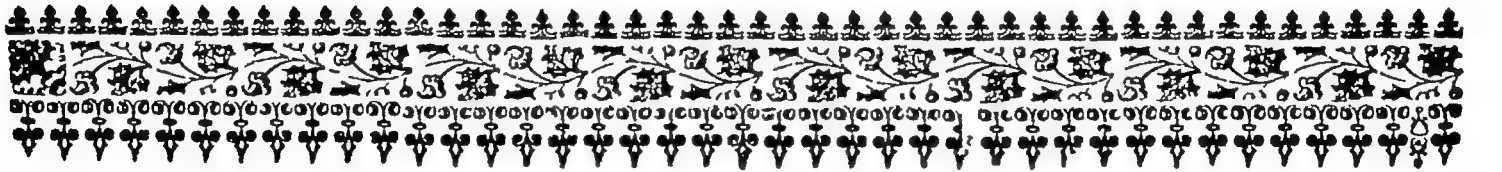
एहावित्र-नापित-पु० । "निम्बनापिते सपहं वा" ॥ ८ ॥ १ ।
२३० ॥ इति नस्य एहः । 'एहावित्रो,' 'नावित्रो' । कुरोपजी-
विनि, प्रा० १ पाद ।

एहावित्रपसेवय-नापितप्रसेवक-पुं० । नक्षशोधकपुराऽऽदि-
जाजने, उत्त० २ अ० ।

एहसा-स्तुषा-स्त्री० । पुत्रवध्वाम, "आणंदपुरे महामो, एहसा-
प सम सवासं काळण ।" आ० म० १ अ० २ सपड ।

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय—कलिकालसर्वज्ञकटप-
श्रीमद्भट्टारक—जैनश्वेताम्बराऽऽचार्यश्रीश्री १००० श्री
विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'
ण (न) कारादिशब्दसङ्ख्यानं समाप्तम् ।

तकार

त-त-पुं । 'तक' हसने, सहने वा डप्रत्ययः, डिश्वाट्टिलोपः ।

चौरे, अमुने, पुच्छे, क्रोमे, म्नेच्छे, ग्ले, सुगालपुच्छे च । तरुणे, पुण्ये, स्त्री० । न० । वाच० । "तकारः पुंसि सजागे, निश्चये विश्वरे समे । (४१) धातुवादे विधौ क्रोधे, ता कृपायां स्त्रियां मता ॥" भाष्य०-एका० । "तः प्रेते निष्कण्डे शान्ते, पौनःपुन्ये चये च तः ।" इति विश्वदेव०-एका० । तच्छब्दनिर्देशे, नि० चू० । यथा-"से गामसि वा" इत्यादि । नि० चू० २० उ० ।

तअणवत्पुत्र-तदन्यवस्तुक-पु० । 'तयणवत्पुत्र' शब्दार्थे, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

तआणि-तदानीम्-अव्य० । तस्मिन् काले तदानीम् । "पानीयाऽऽदिष्वित् ॥ ८ । १ । १०१ ॥ इति ईकारस्येत् । प्रा० १ पाद । तदेत्यर्थे, वाच० ।

तइय-तृतीय-त्रि० । त्रयाणां पूरण । त्रि-तीव-संप्रसारणम् । वाच० । "पानीयाऽऽदिष्वित् ॥ ८ । १ । १०१ ॥ इतीकारस्येकार । प्रा० १ पाद । त्रयाणां पूरणे, येन त्रित्वस्य पूर्णते तस्मिन् पदार्थे, वाच० । आ० म० । नि० चू० ।

तइयंग-तृतीयाङ्ग-न० । स्थानाङ्गे, प्रति० ।

तइया-तृतीया-स्त्री० । चन्द्रमण्डलस्य तृतीयकलायां सूर्यमण्डलप्रवेशनिर्गमान्यतरूपक्रियाऽऽत्मिकायां तिथौ, वाच० । स्वनामख्यातायां विजयकौ, "विविक्तक्रियासाधकतम करण, तस्मिन्स्तृतीया । अनु० । "तइया करणमि कया, भाणिय च कय च तेण च मएवा ।" तृतीया करणे, क० । यथेत्वाह-भाणित वा कृत वा, केनेत्याह-तेन वा मया वेति । अत्र यद्यपि कर्तृणि तृतीया प्रतीयते, तथापि विवक्षाधोनिवात् कारकप्रवृत्ते, तेन मया वा कृत्वा भाणित कृत वा, देवदत्तेनेति गम्यत इति । एव कारणविषयताऽपि न दुःस्पतीति वक्ष्यामः । तत्र तु बहुश्रुता विदन्तीति । अनु० ।

तइलपत्तिधारणायग-तैलपात्रीधारकज्ञातग-त्रि० । तैलपात्रीधारकस्य तद्रूप वा यद् ज्ञातमुदाहरण तद्गत प्राप्तोऽपाया-वगमजनिताप्रमत्तातिरेकसाधर्म्याच्च स तथा । तैलपात्रीधारकवदप्रमत्ते, पञ्चा० १४ विव० ।

तइस-तादृश-त्रि० । तस्यैव दर्शनमस्य । वाच० । "अतां ड-हसः" ॥ ८ । ४ । ४०३ ॥ इति अपभ्रंशे तादृशशब्दस्य दादेरवयवस्य डित्सङ्गक 'अइस' इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । तथा-विधेऽर्थे, वाच० ।

तउ-त्रपु-न० । अग्निं दृष्ट्वा प्रपते लज्जते इव लज्जया स्त्रीमवासीति वा । सोसके वक्त्रे, वाच० । प्रस० ५ सम्भ० द्वार । स० ।

उत्त० । तसत्रपु पाठ्यन्ते, पाठ्यमाना आर्ततर रारटन्ति । सूत्र० १ भु० ५ अ० २ उ० । 'त्रपुक' शब्दोऽप्यत्र । प्रश्न ५ संव० द्वार । सूत्र० । प्रज्ञा० । औ० ।

त्वत्-तव-पञ्च० । ५० । "डसिडम्भ्यां तव-तुज्ज-तुध" ॥ ८ । ४३७२ ॥ अपभ्रंशे युष्मदो डसिडसो रूपे । प्रा० ४ पाद ।

तनुआगर-त्रपुकाकर-पुं० । यत्र त्रपुकं ध्मायते । त्रपुकध्माप-नस्थाने, स्था० ८ ठा० । नि० चू० ।

तनुम-त्रपुष-न० । प्रपतेः क्तिप् । त्रप्-उष दाहै, क-क० । कर्क-टावृत्ते गौराऽऽदिवात् ऊष् । 'स्त्रीरा' इति ख्याते वृक्षे, वाच० । यल्लविशेषे, आचा० १ भु० १ अ० ५ उ० । व्य० । प्रज्ञा० । पत्राणि एतेषामेकज्जावाधिष्ठानानि, पुष्पाण्यनेकज्जावाऽऽमका-नि । प्रज्ञा० १ पद ।

तउसमिजिया-त्रपुषमिजिका-स्त्री० । श्रीन्ध्रिज्यावाविशेषे, जी० १ प्राते० ।

तए-ततस्-अव्य० । तस्मादित्यर्थे, उत्त० १ अ० ।

तओ-ततस्-अव्य० । शौरसेनीमागधीविषये एव दः, प्राकृते तु न दः । प्रा० १ पाद । तस्मादित्यर्थे, वाच० ।

तं-तत्-अव्य० । बहुव्रीहिकारादन्यस्यापि वृज्जनस्य मकारः । "मोऽनुस्वारः" ॥ ८ । १ । २३ ॥ इति मकारस्यानुस्वारः । प्रा० १ पाद । "त वाक्योपन्यासे" ॥ ८ । २ । १७६ ॥ तं इति वाक्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् । "तं तिअलवित्तमोक्ख ।" प्रा० २ पाद । तस्मादित्यर्थे, भ० १५ इ० । विपा० । तदिति निर्देशे, आव० ४ अ० । प्रक्रान्तपरामर्शेति, त्रि० । आचा० १ भु० २ अ० १ उ० । अनु० । "तं जहा-सासमसाओ तिविहा पक्खचा । तं जहा-जाणिया, अजाणिया, दुब्बिअढा जाणिया ।" तद्यथेत्युदाहरणोपदर्शनार्थे, न० । आचा० । भनु० । स्था० । तद्यथेति वाक्योपन्यासार्थे, आचा० १ भु० ५ अ० ५ उ० । आव० । सूत्र० ।

तं-देशी-पृष्ठे, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तं-देशी-कविकावाङ्मये, शिरोविहीने, स्वराधिके च । दे० ना० ५ वर्ग १९ गाथा ।

तंरुव-ताएरुव-न० । नृत्ये, जी० ३ प्राति० ४ उ० । "अप्पेगइ-या तरुवैति" । आ० म० १ अ० १ खएरु । ताएरुवरूपं नृत्यं कुर्वति, रा० ।

तंहुल-ताहुल-पु० । तमि-रुलत् । धान्याऽऽदिसारे, निस्तुपे धान्याऽऽदौ, तण्डुलीयशके च । विरुद्धे, पुं० । स्त्री० । टाप् । वाच० । घ० । आ० म० । वृक्षविशेषे, 'टावरु' इति गुर्जरभाषा । स० । "आसी य पाणिधसी, तिमियतहुलपवालपुमभोई ।" तण्डुलशब्देन औषध्य उच्यन्ते । आव० १ अ० ।

तंत-तन्त्र-न० । आ० म० १ अ० १ खएड । शास्त्रे, पञ्चा० ९ विव० । आ० चू० । आ० म० । विद्यायाम्, स्था० ८ ठा० । सिद्धा-न्ते, प० व० ४ चार । पष्ठ्यां स्त्रीकन्यायाम्, कल्प० ७ कण । "सुसं-प्रणियं तत, भणिज्जए तम्मि व जमथो ।" 'तनु' विस्तारे तन्यते विस्तार्यते यद्यस्मादनेनास्मादस्मिन् वाऽर्थ इति तन्त्र-म् । अथवा तन्यते विशिष्टरचनया तदेव विस्तार्यते इति तन्त्र-सुत्रमेवोच्यते । विशेषः ।

तान्त-त्रि० । कायेन खेदवति, झा० १ शु० ८ अ० । "सता तता
परितता ।" खेदवाचका एते । नि० १ शु० १ वर्ग १ अ० ।

तंतंतर-तन्त्रान्तर-न० । दर्शनान्तरे, पञ्चा० १० विव० ।

तंतजुति-तन्त्रयुक्ति-स्त्री० । आगमाऽऽश्रितोपपत्तौ, पञ्चा० ४
विव० । शास्त्रीयोपयुक्तौ, पञ्चा० ६ विव० ।

तंतही-देशी-कर्मवे, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तंतय-तन्त्रज-त्रि० । तन्त्रं वेमाविद्येयन्यञ्चनिकाऽऽदि, तस्मा-
ज्जातं तन्त्रजम् । वस्त्रे, कर्मवे च । उच० २ अ० ।

तंतव-तन्त्र-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

तंताणुमार-तन्त्रानुमार-पुं० । ज्ञात्मानुसारे, पो० १२ विव० ।

तंतिय-तान्त्रिक-त्रि० । तन्त्रीवादन गिल्पमस्येति तान्त्रिकः ।
तन्त्रीवादनशिल्पोपजीविति, अनु० ।

तंती-तन्त्री-स्त्री० । वीणायाम्, जी० ३ प्रति० ४ उ० । आ०
म० कल्प० । आचा० । औ० । रा० । जं० । सू० प्र० । 'तंती' ता-
न्यो ज्ञयन्ते । अनु० । वीणाविशेषे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । "त-
तीतलतावतुक्रिय ।" तन्त्री वीणा, तलतालो हस्ततालः, तालः
कंसिका, बुटिनानि वादित्वाणि । जी० ३ प्रति० ४ उ० । "ततीत-
लतावतुक्रियवाइयरवेण ।" तन्त्री वीणा, तलाहस्तताला, कसि-
कास्तलतावा वा हस्ततावा, नीतवादिप्रतीते, तेषां यो रव-
स तथा तेन । भ० ६ श० ३३ उ० । गुरूच्याम्, देहशिरायाम्,
रज्ज्याम्, नदीभेदे, युवतीभेदे च । वाच० ।

तंतीमम-तन्त्रीमम-त्रि० । वीणाऽऽदितन्त्रीशब्देन तुल्ये, स्या०
७ डा० ।

तंतु-तन्तु-पुं० । तन्मते भवोऽनेनेति तन्तुः । भवतृणायाम्,
उच० २ अ० । तुरीवेमाऽऽदी, ज० ६ श० ३ उ० ।

तंतुखोली-देशी-कायकतन्त्रोपकरणे, दे० ना० ५ वर्ग ७ गाथा ।

तंतुगय-तन्तुगत-त्रि० । तन्तोस्तुरीवेमाऽऽदेरपनीतमात्रे, भ० ६
श० ३ उ० ।

तंतुगय-तन्त्रोक्त-त्रि० । तुरीवेमाऽऽदेरुत्तीर्णे, भ० ७ श०
३ उ० ।

तंतुय-तन्तुज-त्रि० । तन्तुभ्यो जातं तन्तुजम्, वस्त्रे, कर्मवे च ।
उच० २ अ० ।

तंतुवरु-तन्तुवट-पुं० । गन्धप्रधानवनस्पतिविशेषे, ख० प्र० ।

तंतुवाय-तन्तुवाय-पुं० । कुविन्दे, प्रव० २ द्वार । आ० म० ।
कल्प० । प्रज्ञा० । अनु० ।

तंतुवायसाझा-तन्तुवायसाझा-स्त्री० । कुविन्दशाखायाम्, भ०
१५ श० ।

तंतोयार-तन्त्रावनार-पुं० । तन्त्रे आगमे अवतारः प्रवेशः । आ-
गमप्रवेशे, घ० १ अधि० ।

तंतुगुज्जाण-तन्तुकोद्यान-न० । आवस्त्या नगर्या बहिरुद्याने, य-
ज्ञ कोष्ठकं चेत्यम् । आ० चू० १ अ० ।

तंतुल-तन्तुल-पुं० । धान्ये, तन्तुलवाहान् मुनाकि । तं० ।

तंतुलच्छिषाग-तन्तुलच्छिषाक-त्रि० । तन्तुलप्रमाणकयुद्धैः क-
ण्डिते, औ० ।

तंतुलपिष्ट-तन्तुलपिष्ट-न० । अमाशस्योपहततन्तुलकुशे, नि०
चू० ४ उ० ।

तंतुलमच्छ-तन्तुलमत्स्य-पुं० । मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० प्रज्ञा० ।
तंतुलवेयालिय-तन्तुलवैचारिक-न० । तन्तुलानां वर्षशताऽभ्यु-
पगुरुप्रतिदिनभोग्यानां सङ्ख्याविचारेणोपलक्षितं तन्तुलवै-
चारिकम् । श्रीवीरहस्तदीक्षितमुनिविरचिते नन्दीसूत्रोक्तग्रन्थ-
विशेषे, तं० ।

निज्जरियजरामरणं, बंदिता जिणवरं महावीरं ।

बुद्धं पयस्यगमिणं, तंतुलवेयालियं नाम ॥१॥

ननु कियन्ति प्रकीर्णकानि, कथं तेषां चोत्पत्तिः ? । उच्यते-“न-
दी १, अणुभोगदारा २, देविदृष्ट्यो ३, तंतुलवेयालियं ४, चंदा-
विज्ञप ५ ।” इत्यादीनि श्रीनन्दिसूत्रोक्तानि काक्षिकोत्काक्षिकभेद-
भिन्नानि चतुरशीतिसदृशसंख्यानि प्रकीर्णकान्यभवन् श्रीशृणु-
भस्वामिनः । कथम् ? ऋषभस्य चतुरशीतिसदृशप्रमाणाः अमणा
आसीरन्, तैरेकैकस्य विरचितत्वात् १ । एवं संख्येयानि प्रकी-
र्णकसदृशाणि आसीरन् जिनाऽऽदीनां मध्यमजिनानां यस्तु
यावन्ति जवन्ति तस्य तावन्ति प्रथमानुयोगतो वेदितव्यानि २ ।
चतुर्दशप्रकीर्णकसदृशाणि आसीरन् वर्द्धमानस्वामिनः ३ ।
इति तेषां मध्ये श्रीवर्द्धमानस्वामिस्वद्वस्तदीक्षितेनैकेन साधु-
ना विरचितमिदं तन्तुलवैचारिकप्रकीर्णकं, तस्य व्याख्या क्रि-
यते इति । (निज्जरिय च्छि) निज्जरितं सर्वथा कथं नीतं जरा च
वृद्धत्वं, मरणं च पञ्चत्वं जरामरणम् । यद्वा-जरया वृद्धभावेन,
जरायां वृद्धभावे वा मरणं येन स निज्जरितजरामरणं, तं वन्दित्वा
कायवामनोभि स्तुतिं विधाय जिना रागद्वेषाऽऽदिजयनशीलाः
सामान्यकेवलिनस्तेषु तेभ्यो वा वरः प्रधानातिशयापेक्षया श्रेष्ठो
जिनवरस्त जिनवरम् । (तं०) महेश्वरसौ वीरश्च कर्मविदारण-
साहिष्णुमहावीरस्तम्, (बुद्धं नि) वन्द्ये जणिष्यामि, प्रकीर्णकं
श्रीवीरहस्तदीक्षितमुनिविरचितं नन्दीसूत्रोक्तं ग्रन्थविशेषमिदं
प्रत्यक्षं तन्तुलानां वर्षशताऽभ्युपगुरुप्रतिदिनभोग्यानां सं-
ख्याविचारेणोपलक्षितं तन्तुलवैचारिकं नामेति ॥ १ ॥ (तं०)

अथात्रोक्त निरूपयन्ति-

आहारो वस्मासो, संधिभिरात्रो य रोमकूवाई ।

पित्तं रुहिरं सुक्कं, गणियं गणियप्पहाणेहि ॥ १६ ॥

अत्र प्रकीर्णके जीवानां गर्भे आहारस्वरूपम्, गर्भे उच्छ्वासप-
रिमाणम्, शरीरे सन्निस्वरूपम्, शरीरे शिराप्रमाणम्, वपुषि
रोमकूपाणि, पित्तम्, रुधिरम्, शुक्रम् । चशब्दान्मुहूर्त्तोऽऽदि-
कन् । एतत्पूर्वोक्तं गणितं सख्याप्रमाणतो निरूपितं, कै ?
गणितप्रधानैस्त्रीयं करणधराऽऽदिभिः ॥ १६ ॥ तं० ।

तंतुल्लिज्ज-तन्तुलीय-आकविशेषे है० । वाच० ।

तंतुलेज्ज-तन्तुलीयक-पुं० । हरितवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १
पद । आचा० ।

तन्तुलेयक-पुं० । हरितवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तंव-ताम्र-न० । तम्-रक्त-दीर्घश्च । प्राकृते-“ह्रस्वः सयोगे”
॥ ७ ॥ १ । ८४ ॥ इति सूत्रेणाऽऽदेर्ह्रस्वः । प्रा० १ पाद । “स्वस्य

धोऽनमस्त-स्तम्भे " ॥ ८ । २ । ४५ ॥ अत्रासमस्तस्तम्भे इ-
त्युकेस्तस्य यः । " ताम्राऽऽमेम्भे " ॥ ८ । २ । ५६ ॥ इति स-
युक्तस्य मयुक्तो बकारः । प्रा० २ पाद । धातुविशेषे, प्रज्ञा० १
पद । उत्त० । सूत्र० । " तवपायाणि वा, तउपायाणि वा, सुवष्पा-
पायाणि वा । " ग० २ अधि० । अरुणे, पु० । ओ० । तद्वति, त्रि० ।
वाच० । शुद्धे, प्रश्न० ४ सम्ब० चार ।

तंबकिमी-देशी-इन्द्रगोपे, दे० ना० ५ वर्ग ६ गाथा ।

तंबकुमुप-देशी-कुरवके, दे० ना० ५ वर्ग ६ गाथा ।

तंबचून्न-ताम्रचूर्न-पु० । ताम्रा चूर्ना यस्य । कुक्कुटे, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । " सोचेऽत्यगाढाद्ययामो, रात्रेस्तावदन परम् ।
ताम्रचूडनादर्वा-क्याचिद्विद्यया यदि " ॥ १८ ॥ ती० ७ कल्प ।

तंबटकरी-देशी-शेफालिकायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तंबणह-ताम्रनख-त्रि० । ताम्रा इव रक्ता नखा करुहा यासां
तास्ताम्रनखाः । ताम्रसदृशोदितनखवति, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

तंबणिष्णह-ताम्रस्निग्धनख-त्रि० । ताम्रा अरुणा स्निग्धाः
कान्तिमन्तो नखा येषां ते तथा । कान्तिमदरुणनखे, प्रश्न० ४
आश्र० द्वार ।

तंबरत्ति-देशी-गोधूमेषु, कुङ्कुमच्छायायां च । दे० ना० ५ वर्ग ५
गाथा ।

तंबलित-ताम्रलिप्त-पु० । देशभेदे, काचिस्तिन्धुनाम्रलितको-
कणाऽऽदिके देशेऽधिका दशमशका भवन्ति । सूत्र० १ श्रु० २
अ० १ उ० ।

तंबा-देशी-गयि, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तंबागर-ताम्राकर-पु० । ताम्रध्मापनस्थाने, यत्र ताम्र ध्मायते ।
स्था० ८ उ० । यत्र ताम्रमुत्पद्यते । ताम्रोत्पत्तिस्थाने, नि० चू०
५ उ० ।

तंबाय-ताम्राक-पु० । स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र भक्षिकापुर्या आ-
गते धीरमगवति नन्दिषेणः पार्श्वपत्नीयो भट्टाहतः स्वर्जगा-
मः । आ० क० । आ० चू० ।

तंबिग-देशी-गोधूमेषु, कुङ्कुमच्छायायां च । दे० ना० ५ वर्ग
५ गाथा ।

तंबूलीद्व-ताम्बूलीद्व-न० । नागवह्निपत्रे, अनेकशकलीकृत-
करमर्दितप्रहरमात्रधृतताम्बूलीद्व सचित्तमचित्त धेति प्रश्ने,
उत्तरम्-पतादशपत्रस्याचिन्तीमवने व्यवहारो नास्तीति । १९६
प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

तंबेरी-देशी-शेफालिकायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तंबोल-ताम्बून्-न० । " ओत्त कूष्माण्डो-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-
ताम्बून्-गुरुवी-मूले " ॥ ८ । १ । १२४ ॥ इति ऊत श्रोत् ।
प्रा० १ पाद । नागवह्नीद्वले, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।
पञ्चा० । पत्रपूगस्त्रिदशदिकाकृत्यकाऽऽदिस्वादिमे, ध० २
अधि० । प्रव० । अनु० ।

तंबोली-ताम्बूनी-स्त्री० । नागवह्न्याम्, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
ज० । कन्प्रत्ययोऽप्यत्र, लोमसिका त्रपुसिका ताम्बूलिका इ-
त्येवमादिका बह्व्यः । व्य० ए उ० ।

तंबोलीमंदवग-ताम्बूलीमण्डपक-पु० । ताम्बूली नागवह्नी
तन्मया मण्डपका । नागवह्नीमयमण्डपे, रा० । जी० ।

तंस-व्यस-त्रि० । " एग तसे । " निस्त्रोऽस्यो यस्मिन् तत् व्य-
सम् । स्था० १ उ० । " वक्राऽऽदावन्तः " ॥ ८ । १ । ७६ ॥ इ-
त्यनुम्धारः । प्रा० १ पाद । " न दीर्घानुस्वारात् " ॥ ८ । २ ।
ए२ ॥ इत्यनुम्वागात्परम्य सस्य द्वित्वनिषेधः । प्रा० २ पाद ।
शृङ्गाटकफलवत् त्रिकोणे, अनु० । " रहस्से वष्टे तसे चचर-
सः । " अनु० ।

तकार-तकार-पुं० । 'त' इत्येवरूपे वर्णे, आव० ४ अ० ।

तवक-तक्र-न० । दध्यवयवरूपे, वृ० १ उ० । " तक्ककुमेणाद-
रणः । " नि० चू० १ उ० ।

तत्क-त्रि० । ईदृशं, अनु० ।

तर्क-पु० । नकंज तर्कः । स्था० १ उ० । सशयादूर्ध्वं भवितव्य-
ताप्रत्यये, सदर्थपर्यायोचनाऽऽत्मके भवितव्यमत्र स्थाणुना
पुरुषेण वत्येवरूपे कानाविशेषे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । स-
भवत्पदार्थास्तित्वाध्यवसायरूप ऊहे, आचा० १ श्रु० ५ अ०
६ उ० । विमर्शे, स्था० ६ उ० । विचारे, दश० १ अ० । प-
र्यालोचने, आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० ।

तर्कमपि कारणगोचरस्वरूपे प्ररूपयन्ति-

उपलब्धमानुपलब्धसम्भव त्रिकाहीकलितसाध्यसाधनसंब-
न्धाऽऽद्यालम्बनमिदमस्मिन् सत्येव जवतीत्याद्याकार संवे-
दनमूहाऽपरनामा तर्कः ॥ ७ ॥

उपलब्धमानुपलब्धमात्रा प्रमाणमात्रेण ग्रहणाग्रहणाभ्यां सभव
उत्पत्तिरस्येति कारणकीर्तनम् । त्रिकालीकलितयोः कालत्रयी-
वर्तिनोः साध्यसाधनयोर्मध्यगमकयोः सवन्धोऽविनाभावो व्या-
प्तिरित्यर्थः । स आदिर्यस्याशेषदेशकालवर्तिवाच्यवाचकसम्ब-
न्धस्याऽऽलम्बनगोचर यस्य तत्तथेति विषयाऽऽविष्करणम् । इ-
दमस्मिन् सत्येव भवतात्यादिशब्दादिदमस्मिन्नसाति न भवत्येवे-
त्याकारः, साध्यसाधनसवन्धाऽऽलम्बनम्, एवजातीयः शब्द
एवजातीयस्यार्थस्य वाचकः, सोऽपि तथाभूतस्तथाभूतस्य वाच्य
इत्याकार वाच्यवाचकजात्याऽऽलम्बनं च संवेदनमिहोपादीय-
त इति स्वरूपप्रतिपादनम् । एवञ्च यद्वदनं स तर्कः कीर्त्यते, ऊह
इति च भ्रान्तिरन्तरात् । ये तु तायागता प्रामाण्यमूहस्य नोदा-
चकिरे । तेषामशेषज्ञान्यत्वपातः काऽऽपत्तिः । आः ! किमिदमका-
शकूपमाकाशस्वरोद्गमरमजिर्धीयते । कथं हि तर्कप्रामाण्यानुप-
गममात्रेण दशमसमञ्जसमापनीयधेतुः ? । शृणु-आवयामि
किञ्च । तर्कप्रामाण्ये तावन्नानुमानस्य प्राणाः, प्रतिबन्धप्रतिप-
त्युपायापायात् । तदभावेन प्रत्यक्षस्याऽपि । प्रत्यक्षेण हि पदा-
र्थान् प्रतिपद्य प्रमाणा प्रवर्तमानं कृत्रिमं सवादादिदं प्रमा-
णमिति, अन्यत्र तु विसवादादिदमप्रमाणमिति व्यवस्थाप्र-
न्यामावधीयात् । न खलु उर्णात्तमात्रेणैव प्रमाणाप्रमाणविवे-
कं कर्तुं शक्यं, तद्वशायां मुमयो सौसदृश्यात् । सवाद-
विसवादापेक्षायां च तन्निश्चये निश्चित एवानुमानोपनिपा-
नः । न चेद् प्रतिबन्धप्रतिपत्तौ तर्कस्वरूपोपायापाये । अनुमा-
नाध्यक्षप्रमाणाभावे च प्रामाणिकमानिनस्ते कौतन्कुनी प्रमेय-
व्यवस्थाऽपीत्यायाता त्वदीयदृश्यस्येव सर्वेभ्यः शून्यता । साऽ-
पि वा न प्रप्नोति । प्रमाणमन्तरेण तस्या अपि प्रतिपद्युमश-

कथत्वादिति । अहो ! महति प्रकटकप्रसकटे प्रविष्टोऽयं तपस्वी किं नाम कुर्यात् ? अथ—“धूमाधीर्बह्विज्ञान, धूमज्ञानमधीन्त-यो । प्रत्यक्षानुपपन्नभाज्या-मिति पञ्चजिरन्वयः” ॥ १ ॥ निर्णे-ष्यते । अनुपलम्बोऽपि प्रत्यक्षविशेष एवेति प्रत्यक्षमेव व्याप्ति-तात्पर्यपर्यालोचनञ्चातुर्यव्ययम्, तत् किं तर्कोपक्रमेणेति चेत्, ननु प्रत्यक्ष तावन्नियतधूमाग्निगोचरतया प्राक् प्रावृत्तम् । तद्यदि व्याप्तिरपि तावन्मात्रैव स्यात्तदाऽनुमानमपि तत्रैव प्रवर्ततेति कुतस्त्य धूमान्महीधरकन्धराऽधिकरणाऽऽशुशुक्कणिलक्षणम् । तद्वलाद् धूमवान् विकल्पः सार्वत्रिकी व्याप्तिः पर्याप्नोति निर्णे-तुमिति चेत्, को नामैव नामस्त तर्कविकल्पस्योपलम्भानुपल-म्भसम्भवेन स्वीकारात्, किन्तु व्याप्तिप्रतिपत्तावयमेव प्रमाण कर्त्रीकरणीयः । अथ तथा प्रवर्तमानोऽयं प्राक् प्रवृत्तप्रत्य-क्षव्यापारमेवाजिमुखयतीति तदेव तत्र प्रमाणमिति चेत्, तर्ह्य-नुमानमपि द्विजग्राहे प्रत्यक्षस्यैव व्यापारमामुखयतीति तदेव वैश्वानरवेदने प्रमाणम्, नानुमानमिति किं न स्यात् ? अथ कथमेव वक्तुं शक्यम् । लिङ्गप्रत्यक्षं हि लिङ्गगोचरमेव, अनुमानं तु साध्यगोचरमिति कथं तत्तद्व्यापारमामुखयेत्, तर्हि प्रत्यक्षं पुरोवर्तिस्वल्पज्ञेयज्ञेयमेव । तर्कविकल्पस्तु साध्यसाधनसामान्यावमर्शमनीपीति कथं सोऽपि तद्व्यापारमु-द्दीपयेत् । अथ सामान्यमामान्यमेव, असत्त्वादिति कथं तत्र प्रव-र्तमानस्तर्कः प्रमाणं स्यादिति चेत्, अनुमानमपि कथं स्यात् ? तस्यापि सामान्यगोचरत्वाद्यभिचारात् । “अन्यत् सामान्य-लक्षणं सोऽनुमानस्य विषयः” इति धर्मकार्तिना कीर्तिनात् । तत्त्वतोऽप्रमाणमेवैतद्, व्यवहारेणैवास्य प्रामाण्यात्, सर्व एवा-यमनुमानानुमेयव्यवहारो बुद्ध्यारूढेन धर्मधर्मिन्यायेनेति वच-नादिति चेत्, तर्कोऽपि तथाऽस्तु । अथ नायं तर्क व्यवहा-रेणापि प्रमाणम्, सर्वथा वस्तुनस्पर्शपराद्मुखत्वादिति चेत्, अनुमानमपि तथाऽस्तु । अवस्तुनिर्भासमाप परम्परया पदा-र्थे प्रतिवन्शात् प्रमाणमनुमानमिति चेत्, किं न तर्कोऽपि ? अवस्तुत्व च सामान्यस्याद्याऽपि केशरिकिशोरवक्त्रक्रोडदंष्ट्राऽङ्गुराऽऽकर्षयमाणमस्ति । महशपरिणामरूपस्यास्य प्रत्यक्षा-ऽऽदिपरिच्छेद्यत्वादिति तत्त्वत एवानुमानम्, तर्कश्च प्रमाणं प्र-त्यक्षवदिति पाषाणरेखा ॥ ७ ॥

अत्रोदाहरन्ति-

यथा यावान्कश्चिच्छूमः स सर्वो वह्नौ सत्येव भवतीति तस्मिन्नसत्यसौ न जवत्येव ॥ ८ ॥

अत्राऽऽद्यमुदाहरणमन्वयव्याप्तौ, द्वितीयं तु व्यतिरेकव्याप्तावि-ति ॥ ८ ॥ रत्ना० ३ परि० ।

तक्कणवित्ति-तर्कणवृत्ति-न० । नटनग्राऽऽचार्याऽऽदीनां कृपण-कुले, स्था० ८ ठा० ।

तक्कणा-देशी-ब्रह्मचार्याम्, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तक्कम्मसेवि (ण्)-तत्कर्ममेविन्-पु० । भैयुनमासेव्य वीर्यनिसर्गे सति यः श्वान इव वेदोत्कटतया जिह्वावेहेनाऽऽदिनिन्द्यकर्मणा सुखमात्मनो मन्यते स तथा । गलितश्चसदृशस्खलिङ्गलेहनक-र्तारि, ध० ३ अधि० । वृ० । प० भा० । प० चू० ।

तक्कर-तस्कर-पु० । तदेव चौर्यं कुर्वन्तीत्येव शीघ्राः । कृ-अच् । नि० । औ० । परस्मैपदहरे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आव० । ज्ञा० । रा० । नि० चू० । आ० चू० । दमनकवृक्षे, पृक्षाशके च । स्त्रियां ङीप् । वाच० ।

तक्करट्टाण-तस्करस्थान-न० । शून्यदेवकुलाऽगाराऽऽर्द्धा, ज्ञा० १ थु० २ अ० ।

तक्करत्तण-तस्करत्व-न० । नवमे गौणेऽदृष्टाऽऽदाने, प्रश्न० ३ आ-श्र० द्वार ।

तक्करपत्रोग-तस्करप्रयोग-पु० । तस्कराश्चौराः, तेषां प्रयोगः सं-हरणक्रियायां प्रेरणमज्यनुज्ञात तस्करप्रयोगः, तान् प्रयुक्ते-हरत यूयमिति । स्थूत्रकाश्चादानविरते द्वितीयेऽतिचारे, आव० ३ अ० । पञ्चा० । आ० । ध० २० ।

तक्कलि-तर्कारी-स्त्री० । वनस्पतिभेदे, प्रश्न० १ पद । आचा० । भ० । जयन्तीवृक्षे, वाच० ।

तक्कली-तर्कारी-स्त्री० । ‘तक्कलि’ शब्दार्थे, प्रश्न० १ पद ।

तक्कलीमत्यय-तर्कारीमस्तक-न० । तर्कारीमध्यवर्तिनि गर्भे, आ-चा० २ थु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

तक्कलीमीमय-तर्कारीशीर्षक-न० । तर्कारीस्तवके, आचा० २ थु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

तक्का-तर्का-स्त्री० । स्वकीयविकल्पनायाम्, सूत्र० १ थु० १ अ० २ उ० । वितर्के, स्वमतिपर्यालोचने, सूत्र० १ थु० १३ अ० । “एषा तक्का ।” तर्को विमर्शः । अपायात्पूर्वा ईहाया उत्तराः प्रायः शिरःकण्डूयनाऽऽदयः पुरुषधर्मा इह घटन्त इति सम्प्र-त्ययरूपाः, ङैकत्वं तु प्रागिव । स्था० १ ठा० ।

तक्काजास-तर्काजाम-पु० । तर्कलक्षणराहिते तर्कवद्भास-माने, रत्ना० ।

तर्काऽऽभासमादर्शयन्ति-

अमत्यामपि व्याप्तौ तद्वज्जासस्तर्काजासः ॥ ३५ ॥

व्याप्तिरविनाभावः ॥ ३५ ॥

उदाहरन्ति-

स श्यामो मैत्रातनयत्वादित्यत्र यावान्मैत्रातनयः स श्यामः इति यथा ॥ ३६ ॥

न हि मैत्रातनयत्वेहेतोः श्यामत्वेन व्याप्तिरस्ति, शाकाऽऽद्याहा-रपरिणतिपूर्वकत्वात् श्यामतायाः । यो हि जनन्युपलुक्तशाका-ऽऽद्याहारपरिणतिपूर्वकस्तनयः स एव श्याम इति सर्वाङ्गेपेक्ष-यः प्रत्ययः स तर्क इति ॥ ३६ ॥ रत्ना० ६ परि० ।

तक्कु-तर्कु-पु० । कृत्-उ-नि० । ‘तेक्’ इति श्याते यन्त्रे, वाच० । “कौसुभैस्तन्तुभिस्तर्कु-सपर्किभिरथापरा ।” आ० क० ।

तक्ख-तक्ख-धा० । तनूकरणे, च्वादि० । पक्षे स्वादि०-पर०-सक०-वेट् । “तक्केस्तच्छ-चच्छ-रम्प-रम्फा ।” ॥ ८ । ४ । १९४ ॥ तक्केरेने चत्वार आदेशा वा भवन्ति । ‘तच्छइ’, ‘चच्छइ’, ‘रम्पइ’, ‘रम्फइ’ । पक्षे-‘तक्खइ’ । प्रा० ४ पाद । मर्त्सने तु-सत-ज्ञानि । वाच० ।

तक्कन-पु० । तक्क-कनिच् । त्वष्टरि, विश्वकर्माणि च । वाच० । तक्खण-तक्कण-न० । तस्मिन्नेव क्षणे, “तक्खणश्चोलुग-धुव्वज्जसरीरलावणसुष्णनिच्छाप ।” तत्क्षणेमेव प्रव्रजामीति-वचनश्रवणक्षणे एव श्रवणं ग्लानं दुर्वज्जं च शरीरं यस्याः सा तथा । लावण्येन शून्या लावण्यशून्या, निश्चाया निष्प्र-ज्ञा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः । भ० ६ श० ३३ उ० ।

तत्त्वमात्र-तद्ग-त्रि० । तनूकुर्यति, अनु० ।

तत्त्वय-तत्तक-पु० । तत्त-ण्वल् । कश्यपस्य सुते नागभेदे,
वाच० । आव० । विश्वकर्माणि सर्वकौ, वाच० ।

तत्त्वसिला-तत्तशिला-स्त्री० । वहलीदेशे बाहुबलेनंगर्याम्,
आ० म० १ अ० १ खण्ड । कल्प० । आचा० । आ० चू० ।

तगर-तगर-पु० । गृ-अच्, तस्य क्रोमस्य गरः । 'टगर' इति
ख्याते वृक्षे, वाच० । गन्धद्रव्यविशेषे, प्रश्न० ५ सब० द्वार ।
सूत्र० । ज्ञा० । रा० । ज० । जी० । " अगतरगरचांआकुमु-
ष । " अनु० ।

तगर-तकार-पुं० । तच्छब्दघटकस्यानुकरणं 'त' इति । ततः
कारप्रत्ययः । निर्देशे, नि० चू० १ उ० ।

तगुण-तद्गुण-पु० । " अन्त्यव्यञ्जनस्य " ॥ ८ । १ । ११ ॥
इति दकारलोपः । समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षायामन्त्यत्वमन-
न्त्यत्वं च तेनोभयमपि भवति । प्रा० १ पाद । अलङ्कारके अ-
र्थालङ्कारभेदे, वाच० ।

तग-देशी-सूत्रे, कङ्कणके, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तगुण-पु० । ' तगुण ' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

तच्च-तथ-न० । तथा तत्र साधु यत् । वाच० । " ह्रस्वात् थ्य-अ-
त्स-ण्मासनिश्चले " ॥ ८ । २ । २१ ॥ तथ्ये चोऽपि भवति । इति
थकारस्य चकारः । प्रा० २ पाद । चकारस्य द्वित्वम् । अवि-
तथ्ये, सत्थ्ये, तथ्वरूपे, उक्त० २० अ० । जी० । आचा० । तद्वति,
त्रि० । वाच० ।

तच्चक्रमपठत्-तथ्यकर्मसंप्रयुक्त-त्रि० । तथ्यानि सत्यफला-
न्यव्यभिचारितया कर्माणि क्रियास्तत्सपदा तत्समृद्ध्या यः प्र-
युक्तः स तथा । नस्मिन् लब्धफले, उक्त० ३ अ० ।

तच्चावाइ(ण्)-तथ्यवादिन्-पु० । कौशाम्बोराजस्य शतानीकस्य
धर्मपाठके, आ० क० । आ० चू० । आ० म० ।

तच्चावाय-तच्चवाट-पु० । तथ्यानि वस्तूनामैदम्पर्याणि तेषां वा-
दस्तत्त्ववादः । दृष्टिवादे, स्था० १० ठा० ।

तथ्यवाद-पु० । तथ्यो वादस्तथ्यवादः । दृष्टिवादे, स्था०
१० ठा० ।

तच्चित्त-तच्चित्त-त्रि० । तस्मिन् भगवत्तत्त्वे चित्तं भावो मनो
येषां ते तच्चित्ता, सामान्योपयोगापेक्षया वा तच्चित्ता । औ० ।
तास्मिन्नेव आवश्यकं चित्तं सामान्योपयोगरूपं यस्येति तस्मिन्
विवक्षिते भावमनोयुक्ते, सामान्योपयुक्ते च । ग० २ अधि० ।
अनु० । विपा० ।

तच्छ-तद्-धा० । तनूकरणे, ज्वादि० । पक्वे-स्वादि० पर०-स-
क०-वेद् । " तक्षेन्नच्छ-चच्छ-रम्प-रम्फा. " ॥ ८४१६४ ॥ इति
तच्छाऽऽदेशः । ' तच्छइ ' प्रा० ४ पाद । " कर्षेति करकरर्हि,
तच्छ्रुति परोपर सुर्हि ति । " तक्षयन्ति सर्वशो देहावयवा-
पनयनेन तनून् कारयन्ति । सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

तच्छण-तद्गण-न० । क्षुराऽऽदिना त्वचस्तनूकरणे, विपा० १
शु० १ अ० । सूत्र० । वास्या काष्ठस्येव देहकर्तृरूपे शरीरद-
ण्डे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । ज्ञा० ।

तच्छसिद्धा-तद्गशिला-स्त्री० । वहलीदेशे बाहुबलेनंगर्याम्,
यत्र बाहुशिलाविनिर्मित धर्मचक्रम् । नी० ४३ कल्प । प्रति० ।
तच्छिद-देशी-कराद्ये, दे० ना० ५ वर्ग ३ गाथा ।

तच्छ्रय-तद्गयित्वा-अव्य० । बास्यादिना तक्षणं कृत्वेत्यर्थे,
सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० ।

तज्ज-तज्ज-त्रि० । तस्माज्जातं तज्जम् । तच्छब्दविवक्षितादुत्प-
न्ने, पो० ७ विश्व० ।

तर्ज-धा० । तर्जने, ज्वादि०-पर०-सक०-सेद् । तर्जति । अत-
र्जीत् । क्षुरादि०-आत्म०-सक०-सेद् । तर्जयते । अतर्जत ।
वाच० ।

तज्जण-तर्जन-न० । शिरोऽहुल्यादिस्फोरणतो ह्यास्यसि रे-जा-
ल्म ! इत्यादिभणने, औ० । त० । प्रश्न० । ज्ञा० । आचा० ।

तज्जमाण-तर्जत्-त्रि० । ह्यास्यथ रे यन्मम इदं वचनं दत्स्वे-
त्येव जीषयति, विपा० १ शु० १ अ० ।

तज्जाइय-तज्जातिक-त्रि० । तस्माज्जातिरुत्पत्तिर्यस्य सः । त-
ज्जाइये, सूत्र० १ शु० ४ अ० २ उ० ।

तज्जाइय-तज्जातीय-त्रि० । अजिज्ञातीये, आव० ४ अ० ।
आचा० ।

तज्जाय-तज्जात-त्रि० । तस्माद् विवक्षितात् सकाशाज्जातं त-
ज्जातम् । तदुत्पन्ने, दशा० ३ अ० । स्था० ।

तज्जायदोसे मज्जंगदोसे, पस्यारदोमे परिहारदोमे ।

सत्तत्त्वणकारणहेतुदोसे, मंकापणं निगमवत्पुद्गले ॥ १ ॥

" तज्जाय " इत्यादि वृत्तम् । एते हि गुरुशिष्ययोर्वादिप्र-
तिवादिनोर्वा वादाश्रया इव लक्ष्यन्ते । तत्र तस्य गुर्वदि-
र्ज्ञानं जातिः प्रकारो वा जन्मकर्माऽऽदिलक्षणं तज्जातं, तदेव
दूषणमिति कृत्वा दोषस्तज्जातदोषस्तथाविधकुलाऽऽदिना
दूषणमित्यर्थः । अथवा-तस्मात्प्रतिवाद्यादे सकाशाज्जातः क्षो-
भान्मुखस्तज्जाऽऽदिलक्षणो दोषस्तज्जातदोषः । (शेषोऽन्यत्र)
दशविधदोषाणां मध्ये प्रथमे दोषभेदे, स्था० १० ठा० ।

तज्जायमंसट्चरग-तज्जातसंमृष्टचरक-त्रि० । तज्जातेन देय-
व्याविरोधिना यत्ससृष्टं हस्ताऽऽदि तेन दीयमानं यश्चरति
तस्मिन्, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

तज्जाया-तज्जाता-स्त्री० । तुल्यजातीयक्रियमाणायाम् परिष्ठाप-
नायाम्, भाव० ४ अ० ।

तज्जिय-तज्जित-न० । एकोनविंशतितमे वन्दनदोषे, वृ० ।

एकोनविंशतिदोषमाह-

एष विकृप्पसि ए पसीयसि, कट्टसिषो चेव तज्जितं एयं ।
सीसंगुलिमादीहि व, तज्जेति गुरुं पणिवयते ॥

काष्ठघटितशिवदेवताविशेष इवाऽवन्ध्यमानो न कुप्यसि, तथा-
वन्ध्यमानोऽप्यविशेषज्ञतया न प्रसीदसीत्येव तर्जयन् निर्जर्जयन्
यत्र वन्दते तत्तज्जितम् । यदि च मेलोपक्रमे वन्दनक मां दा-
पयस्तिष्ठसाचार्य ! पर ह्यास्यते तत्रैकाकिन इत्यभिप्रायवान्
यदा शीर्षेणाहुल्या वा प्रवेशिनीलक्षणया गुरु प्रक्षिपतन् वन्द-
मानस्तर्जयति, तदा तज्जितम् । वृ० ३ उ० ।

तज्जीवतच्छरीर-तज्जीवतच्छरीर-न० । म चाऽसौ जीवश्च
तज्जीवः कायाऽऽकारो जूनपारणामस्तदेव शरीरम् । जीवश-
रीरयोरेक्ये, सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० ।

तज्जीवतच्छरीरवाङ् [ण]-तज्जीवतच्छरीरवादिन-त्रि० । ना-
स्तिकविशेषे, सूत्र० ।

साम्प्रतं तज्जीवतच्छरीरवादिमतं पूर्वपक्ष्यशाह-

पक्षे अं कसिणे आया, जे वाला जे अ पंदिआ ।

संति पिछा न ते संति, नऽत्ये मत्तोववाडया ॥ ११ ॥

तज्जीवतच्छरीरवादिनामयमन्युपगमः-यथा पञ्चन्यो जूतेज्यः
कायाऽऽकारपरिणतेभ्यश्चैन्यमुत्पद्यते, अभिव्यज्यते च, एकैक
शरीरं प्रति प्रत्येकमात्मन कृत्स्नाः सर्वेऽप्यात्मान एवमवस्थि-
ताः । ये वाला अज्ञा, ये च पाँरुताः सद्मद्विवेकज्ञाः, ते सर्वे
पृथग् व्यवस्थिताः । न ह्येक एवाऽऽत्मा सर्वव्यापित्वेनाभ्युपगन्त-
व्यः । बालपरिमनःऽऽद्यावभागप्रसङ्गात् । ननु प्रत्येकशरीराऽऽश्रय-
त्वेनाऽऽत्मवहुत्वमार्हतानामपीष्टमेवेत्याशङ्क्याऽऽह-सन्ति विद्य-
न्ति यावच्छरीरं विद्यन्ते, तदभावे तु न विद्यन्ते । तथाहि-काया-
ऽऽकारपरिणतेषु जूतेषु चैतन्याऽऽविर्भावो जवति जूनसमुदाय-
विद्यमाने च चैतन्यापगमो, न पुनरन्यत्र गच्छेत्तन्यमुपलक्ष्यते ।
तदेव दर्शयति-(पिछा न ते संति) प्रेत्य परलोकः न ते
आत्मानः सन्ति विद्यन्ते, परलोकानुयायी त्वात्मा शरीराद्भिन्नः
स्वकर्मफलभोक्ता न कश्चिदात्माऽऽत्यः पदार्थोऽस्तीति भावः ।
किमित्येवमन आह-(नऽत्ये सत्तोववाडया) अस्तिशब्दस्ति-
कृतप्रतिरूपको निपातो बहुवचने कृष्टव्यः । तदयमर्थः-न
सन्ति न विद्यन्ते, तदभावे तु न विद्यन्ते; मत्त्वाः प्राणिन उपपा-
त्तेन निवृत्ता औपपातिका जवाद्भावान्तरगामिनो न भवन्तीति
ह्यन्यर्थः । तथाहि तदागम-"विज्ञानघन एवैतेज्यो जूतेभ्यः"
समुत्पाद्य ताम्येवानु विनश्यतीति, न प्रेत्य सज्ञा अस्तीति ।
ननु प्रागुपन्यस्तज्जीववादिनोऽस्य च तज्जीवतच्छरीरवादिनः
कौ विशेषः ? इत्यत्राच्यते-जूनवादिनो जूनान्येव कायाऽऽ-
कारपरिणतानि धावनवद्वगनाऽऽदिकां क्रियां कुर्वन्त्यस्य तु
कायाऽऽकारपरिणतेभ्यो जूतेज्यश्चैन्याऽऽत्य आत्मोत्पद्यते-
भजिव्यज्यते च, तेभ्यश्चाभिन्न इत्यर्थं विशेषः ॥ ११ ॥

एवं च धर्मिणोऽभावाद्धर्मस्याप्यभाव इति दर्शयितुमाह-

नऽत्ये गुणे च पावे वा, नऽत्ये लोए इतो परे ।

सरीरस्म विणानेणं, विणामो होइ देहिणो ॥ १२ ॥

पुण्यमभ्युदयप्राप्तिलक्षणं, तत्पिरीतं पापम्, एतदुत्तममपि न
विद्यते, आत्मनो धर्मिणोऽज्ञावात् । तदज्ञावाच्च नान्तोतोऽस्मा-
ल्लोकात् परोऽन्यो लोको यत्र पुण्यपापानुभव इति । अत्रार्थे सू-
त्रकारः कारणमाह-शरीरस्य कायस्य विनाशेन जूनविघट-
नेन, देहिन आत्मनोऽप्यभावो भवति, यतो न पुनः शरीरे
विनष्टे तस्मादात्मा परलोकं गत्वा पुण्य पापं वाऽनुभवतीत्यतो
धर्मिण आत्मनोऽभावात्तद्धर्मयोः पुण्यपापयोरप्यभाव इति ।
अस्मिन्त्रार्थे बहवो दृष्टान्ता सन्ति । तथा-यथा जलबुद्बुदो
संलान्तिरेकेण नाऽपरः कश्चिद्विद्यते, तथा जूनव्यतिरेकेण नाऽ-
परः कश्चिदात्मेति । तथा च यथा कदलीस्तम्भस्य बहिस्त्व-
रीपनयने क्रियमाणे त्वहमात्रमिव सर्वे नाऽन्तः कश्चित्मारो-
ऽस्त्वेवं जूनसमुदाये विघटति सति तावन्मात्रं विहाय नान्तः-

सारजूनः कश्चिदात्माऽऽत्य पदार्थ उपलभ्यते । यथा वा जलात्
अभ्युदयमनद्रूपमपि चक्रवर्त्तुमुत्पादयति, एवं जूनसमुदायोऽ-
पि विशिष्टक्रियोपेतो जीवभ्रान्तिमुत्पादयतीति । यथा च स्वप्ने
बहिर्मुक्ताऽऽकारतया विज्ञानमनुजृयत, भ्रान्तरेणैव ब्रह्ममर्थम्, ए-
वमात्मानमन्तरेण तद्विज्ञानं जूनसमुदाये प्रादुर्भवतीति । तथा
यथाऽऽदर्शो स्वच्छत्वात्प्रतिबिम्बतो बहिःस्वनोऽप्यर्थोऽन्तर्गतो
लक्ष्यते, न चाऽसौ तथा । यथा च ग्रीष्मे भौमेनोष्मणा
परिस्पन्दमाना मरीचयो जलाऽऽकारं विज्ञानमुत्पादयन्ति, एव-
मन्येऽपि गन्धवनगराऽऽद्यः स्वस्वरूपेणाऽनयाज्ञाना अपि तथा
प्रतिज्ञासन्ते, तथाऽऽत्माऽपि जूनसमुदायाऽऽकारपरिणतो सत्यां
पृथगन्येव तथा भ्रान्तिं ममुत्पादयतीति । अमीषां च दृष्टान्तानां
प्रतिपादकानि केचित्सूत्राणि व्याचक्षते । अस्माभिस्तु सूत्रा-
ऽदर्शो चिरन्तनटीकायां चादृष्ट्वाभ्राद्विज्ञानानीति ॥ ननु च अत्र
जूनव्यातिरिक्तः कश्चिदात्मा न विद्यते, नत्तुने च पुण्यापुण्ये न,
तत्कथमेतद्वद्विचित्रं घटते ? । तथा-कश्चिदात्माऽप्येवो दृष्टिः-
ऽन्यः सुजगोऽगो दुर्गमः सुखी दुःखी सुरुषो मन्दरूपो व्या-
धितो नीरोगीत्येवप्रकारा विचित्रता किंविच्यते ? । अत्रोच्य-
ते, स्वभावात् । तथाहि-कुर्वन्निच्छलाशकले प्रतिमा रूपं विद्यते,
तच्च कुङ्कुमागरुचन्दनाऽऽदिविद्येपनानुजोगमनुभवति, धूपाऽऽद्या-
मोद च, अन्यास्मिस्तु पापाणस्तृणेषु पादकालनाऽऽदि क्रियते, न च
तयोः पापाणस्तृणयो शुभाशुभे स्तः, यदुदयात्स तादृगवस्था-
विशेष इत्येवंस्वभावाज्जगद्वैचित्र्यम् । तथाचोक्तम्-'कण्टक-
स्य च तीक्ष्णत्व, मयूरस्य विचित्रता । वर्णाश्च ताम्रचूडानां,
स्थितावेन भवन्ति हि ॥ १ ॥' इति । तथावच्छरीरवादिमतं
गतम् ॥ १२ ॥ सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० ।

साम्प्रतं तज्जीवतच्छरीरवादिनो मन निराचिकीर्तुराह-

जे ते उ वाडणो एवं, लोए तेभिं कओ सिया ? ।

तमाओ ते तपं जंति, मंदा आरंभनिस्सिया ॥ १४ ॥

ये तावच्छरीराऽऽत्यतिरिक्ताऽऽत्मवादिनः एव पूर्वोक्तयुक्त्या
भूताव्यतिरिक्तमात्मानमभ्युपगन्तवन्तस्ते निराक्रियन्ते-तेषां लो-
कस्तुर्गतिभवरूपः सुजगदुर्गमसुरूपकुक्षेडचरदारिरुचादिग-
त्या जगद्वैचित्र्यरूपः कुतः स्यात् ? । आत्मानस्त्रीकारे पुण्य-
पापानावे कथं विश्ववैचित्र्यमित्यर्थः ? ते च नास्तिकास्तम-
सोऽज्ञानरूपात्तत्रो यान्ति ज्ञानाऽऽवरणाऽऽवृताः पुनर्ज्ञानाऽऽवर-
णरूपं तमं प्रविशन्ति । अथवा-सद्विवेकप्रभ्यसित्वात्तमो दुःखं,
तस्मात्तमो महादुःखं यान्ति, यतस्ते मन्दा जमा परलोकनिर-
पेक्षत्वाच्चाऽऽरम्भनिश्चिनाः । (सूत्र० दी० १ भु० १ अ० १ उ०)
तत्र यच्चैस्तावदुक्तम् । यथा-न शरीराद्भिन्नोऽस्त्यात्मेति । तद-
सगतम् । यतस्तत्प्रसाधकं प्रमाणमस्ति । तच्चेदम-विद्यमानक-
र्तृकमिदं शरीरम्, आदिमत्प्रतिनियताऽऽकारकत्वात्, इह यद्य-
दादिमत्प्रतिनियताऽऽकारं तत्तद् विद्यमानकर्तृकं दृष्टम् । यथा
घटः, यच्चाविद्यमानकर्तृकं तदादिमत्प्रतिनियताऽऽकारमपि
न भवति, यथाऽऽकाशम् । आदिमत्प्रतिनियताऽऽकारस्य च स-
कर्तृत्वेन व्याप्तेः व्यापकनिवृत्तौ व्याप्यन्यं विनिवृत्तिरिति
सर्वत्र योजनीयम् । तथा विद्यमानाधिष्ठातृकानिन्द्रियाणि,
करणत्वात्, यद्यदिह करणं तत्तद् विद्यमानाधिष्ठातृकं दृष्ट-
म्, यथा-दण्डाऽऽदिकमिति । अधिष्ठानारमन्तरेण करणत्वा-
नुपपत्तिः, यथाऽऽकाशस्य । हृषीकाणां चाधिष्ठाताऽऽत्मा, म च
तेज्योऽन्य इति । तथा विद्यमानाधिष्ठातृकमिदमिन्द्रियविषय-

कदम्बकम्, आदानाऽऽदेयसद्भावात् । इह यत्र यत्राऽऽद्यानाऽऽ-
देयसद्भावस्तत्र तत्र विद्यमान आदाता ग्राहको दृष्टः । यथा
सदंशकाऽयःपिरुयोस्तदभिन्नोऽयस्कार इति । यथात्रेन्द्रियै-
करणैर्विषयाणामादाना ग्राहकः स तद्विज्ञ आत्मेति । तथा वि-
द्यमानभोक्तृकमिदं शरीरं, भोग्यत्वात्, ओदनाऽऽदिवत् । अत्र च
कुलात्ताऽऽदीनां मूर्तत्वानन्यत्वसहनत्वदर्शनादात्माऽपि तथैव
स्यादिति धर्मविशेषविपरीतसाधनत्वेन विरुद्धा शङ्का न
विधेया । संसारिण आत्मनः कर्मणा महान्यान्यानुबन्धतः क-
थञ्चिन्मूर्तत्वाऽऽद्यच्युपगमादिति । तथा यदुक्तम्—“नास्ति स-
त्त्वं औपपातिकम् ।” इति । तदप्युक्तम् । यतस्तद्वर्जातबाल-
कस्य यः स्तनान्निलाषः सोऽन्याभिलाषपूर्वकः, अभिलाषत्वात्,
कुमाराभिलाषवत् । तथा बालविज्ञानमन्यविज्ञानपूर्वक, विज्ञान-
त्वात् कुमारविज्ञानवत् । तथा हि—यद्वर्जातबाःसकोऽपि यावत्स
पवाय स्तन इत्येव नावधारयति, तावन्नोपरतदितो मुखमर्य-
ति स्तने इत्यतोऽस्ति बालके विज्ञानलेशः । स चान्यविज्ञानपू-
र्वकः । तथाऽन्यद् विज्ञानं भवान्तरविज्ञानं, तस्मादस्ति सत्त्वं औ-
पपातिकम् इति । तथा यद्विहितम्—“विज्ञानघन पदैतेभ्यो भूने-
ज्यः समुत्थाय तान्येवानु विनश्यतीति ।” तत्राप्ययमर्थः—वि-
ज्ञानघनो विज्ञानपिण्ड आत्मा भूनेज्य इत्यायेति प्राक्तन-
कर्मवशात्तथाविधकायाऽऽकारपरिणते भूतसमुदाये तद्व्याप्तेन
स्वकर्मफलमनुज्य पुनस्तद्विनाशे आत्माऽपि तदनु तेनाऽऽकारे
ण विनश्यत्परपर्यायान्तरेणोत्पद्यते, न पुनस्तैरेव सह विन-
श्यतीति । तथा यदुक्तम्—धर्मिणोऽज्ञावात्तकर्मयोः पुण्यपा-
पयोरभाव इति । तदप्यनमीचीनम् । यथा धर्मी तावन्नन्त-
रोक्तिकदम्बकेन साधितः, तत्सिद्धौ च तद्धर्मयोः पुण्यपापयो-
रपि सिद्धिरवसेया, जगद्वैचित्र्यदर्शनाच्च । यत्तु स्वभावमा-
श्रित्योपलक्षकल दृष्टान्तत्वेनोपन्यस्तः, तदपि तद्भौतिककर्मवशा-
देव तथा तथा सवृत्त इति दुर्निवारः पुण्यापुण्यसद्भाव इति ।
येऽपि बहवः कदलीस्तम्भाऽऽदयो दृष्टान्ता आत्मनोऽभावसाध-
नोपन्यस्ता, तेऽप्यभिहितनीत्याऽऽत्मनो भूतव्यतिरिक्तस्य पर-
लोकाध्यायिनः सार्वभूतस्य साधितत्वात् केवलं भवतो वाचाल-
ता प्रशयापयन्ति । इत्यतमतिप्रसङ्गेन । शेषं सुत्रं विव्रियतेऽधुनेति-
तदेवं तेषां भूतव्यतिरिक्ताऽऽत्मनिहव्यादीनां योऽयं लोकश्च-
तुर्गतिकससारो जवाद् भवान्तरगतिलक्षणं प्राक् प्रसाधितं सु-
भगदुर्भगसुरूपमन्तरूपेश्वरदारिद्र्याऽऽदिगत्या जगद्वैचित्र्यल-
क्षणश्च, स एव ज्ञातो लोकस्तेषां कुतो भवेत् ? । कयोपपत्त्या घ-
टेत् ? ; आत्मनोऽनभ्युपगमाच्च किञ्चिदित्यर्थः । ते च नास्ति-
काः परलोकाध्यायिजीवाऽनन्युपगमेन पुण्यपापयोश्चाभावमा-
श्रित्य यत्किञ्चनकारिणोऽज्ञानरूपात्तमसः सकाशादन्यत्तमो
यान्ति—नूयोऽपि ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकं मद्भरं तमः सचि-
न्मन्तीत्युक्तं भवति । यदि वा तम इव तमो दुःखसमुदायेन स-
द्विद्वेकप्रध्वलितत्वाद् यातनास्थानम् तस्मादेव ज्ञानात्तमसः पर-
तरं तमो याति । सप्तमनरकपृथिव्यां रौरवमहोरौरवकाशम-
हाकाशाप्रतिष्ठानाऽऽख्य नरकाऽऽवासं यान्तीत्यर्थः । किमिति ? ।
यतस्ते मन्दा जमा मूर्खा सत्यपि युक्त्युपपन्ने आत्मन्यसदभि-
निवेशात् तदभावमाश्रित्य प्राण्युपमर्दकारिणि त्रिवर्जिननि-
न्दिते आरम्भे व्यापारे नक्षयं नितरां चाश्रिताः सद्यः पुण्य-
पापयोरजाव इत्याश्रित्य परलोकनिरपेक्षयाऽऽस्मिन्निभिता इति ।
सूत्र० १ भू० १ अ० १ उ० ।

तं जहा—उहं पादतला, अहं केमगमत्यया, तिरियं तय-
परियते जीवे, एम आयापज्जवे कभिणे, एम जीवे जीवति,
एम मए णो जीवड, मरीरे धग्माणे धरड, विण्हम्मि य
णो धरड, एयं त जीवियं जवति, आदहणाए परोहिं निज्जड,
अगणिज्जामिए सरीरे कवोतवन्नाणि अट्ठीणि भवंति, आ-
संदोपंचमा पुरिसा गामं पच्चागच्छंति, एवं अमंते अनंविज्ज-
माणे, जेसि [तं असंते अनंविज्जमाणे] तेनिं तं सुयक्खायं
भवति । अन्नो भवति जीवो, अन्नं सरीरं, तम्हा ते एवं नो वि-
पक्खिदंति—अयमाउसो ! आया दीहे ति वा, हस्से ति वा, प-
रिमंन्ने ति वा, वट्ठे ति वा, तंमे ति वा, चउरंने ति वा, आयते
ति वा, छलंमिए ति वा, अट्ठंमे ति वा, किएहे ति वा, एणीळे
ति वा, लोहियहालिदप्पुकिन्ने ति वा, सुविनगंथे ति वा, उ-
विगंथे ति वा, तिच्चे ति वा, कहुए ति वा, कसाए ति वा,
अंविन्ने ति वा, महुरे ति वा, कक्खणे ति वा, मउए ति वा,
गुहए ति वा, लहुए ति वा, साए ति वा, उसिणे ति वा,
निष्से ति वा, लुक्खे ति वा, एवं असंते असविज्जमाणे
जेनिं तं सुयक्खायं जवति—अन्नो जीवो, अन्नं सरीरं,
तम्हा ते णो एवं उवडवन्ति ॥ १५ ॥

तद्यथा—ऊर्ध्वमुपरि पादतलात्, अधश्च केशाग्रमस्तकान्, तिर्यक्
च त्वरूपयन्तो जीवः । एतदुक्तं भवति—यदेतैश्चर्यैर, स एव
जीवो, तेनस्माच्चर्यैराह्वयतिरिक्तोऽस्त्वात्मेत्यतस्तत्प्रमाण एव
भवत्यसावित्येव च कृत्यैव आत्मा योऽयं कायोऽयमेव च तस्या-
ऽऽत्मनः पर्ययः, कृत्स्नः सम्पूर्णः पर्यायोऽवस्थाविशेषः, तस्मिन्
कायात्मन्यवाप्ते तदव्यापारेकात् जीवोऽप्यवाम एव भवति ।
एव च कायो यावन्तं कालं जीवेद्विकृत आस्ते, तावन्तमेव
कालं जीवोऽपि जीवतीत्युच्यते, तदव्यापारेकात् । तथैव कायो
यदा मृतो विकारजायमवति, तदा जीवोऽपि न जीवति, जीव-
शरीरयोरेकाऽऽत्मकत्वात् । यावद्दिदं शरीरं पञ्चभूताऽऽत्मकम-
व्यङ्गं धरति, तावदेव जीवोऽसीति । तस्मिन् विनष्टे सत्येकस्यापि
भूतस्यान्यथाजाये विकारे सति जीवस्याऽपि तदात्मनो वि-
नाशः, तदेव यावदेतच्छरीरं वातपित्तश्लेष्माऽऽधारं पृथ्वमावा-
दप्रच्युतं तावदेव नज्जीवस्य जीवितं भवति । तस्मिन् विनष्टे
तदात्मा जीवोऽपि विनष्ट इति कृत्या आह्वनायाऽऽसमन्ताद्-
हनार्थं इमंशानाऽऽदौ नायने, यतोऽमौ तस्मिन् शरीरेऽग्नि-
आपिते कपोतवर्णान्यन्धामि केवलमुपलभ्यन्ते, न तदतिरिक्तो-
ऽपरः कश्चिद्विकारः समुत्पद्यते, यत आत्मास्ति त्वशङ्का स्या-
त् । ते च तद्वान्धवा जघन्यनोऽपि चन्वारः । आसन्दी मञ्चकः,
स पञ्चमो येषां ते आसन्दीपञ्चमा पुरुषा, तं कायमग्निना ध्माप-
यित्वा पुनः स्वग्रामं प्रत्यागच्छन्ति । यदि पुनस्तत्राऽऽत्मा निज-
शरीराद्विज्जः स्यात्तत्र शरीराग्निरिच्छन् दृश्येत । न चोपलभ्यते,
तस्माज्जावस्तदेव शरीरमिति स्थितम् । नद्वयमुक्तानां ताऽसौ
जीवोऽसन्निविद्यमानस्तत्र तिष्ठन् गच्छन्सत्वेद्यमानो येषामयं
पक्षस्तेषां तत्स्वात्मानं भवति, येषां पुनरन्यो जीवोऽन्यच्छरी-
रमेव नूतोऽप्रमाणक एवाभ्युपगमस्तस्मात्ते स्वयमूहा प्रवर्त-
माना एवमिति चक्ष्यमाणं तेनैव विप्रतिवेद्यन्ति जानन्ति ।

तद्यथा-आयुष्मन् ! शरीराद् बहिरभ्युपगम्यमानः किंप्रमाणक-
स्यादिति वाच्यम् । तत्र किं दीर्घं शरीरात्प्राशुरं, उत ह्रस्वोऽ-
द्भुष्ट्यामाकनपुत्राऽऽदिपरिमाणो वा ? तथा सन्धानानां परि-
मण्डलाऽऽदीनां मध्ये किंनस्थानं, तथा कृष्णाऽऽदीनां वर्णानां
मध्ये कतमवर्णवर्ती, तथा किंगन्धः, पक्षां रसानां मध्ये कतम-
सवर्ती ? तथाऽऽना स्पर्शानां मध्ये कतमो व स्पर्शो वर्तते ?
तदेव सन्धानवर्णगन्धरसस्पर्शान्यरूपतया कथमप्यसावगृह्य-
माणोऽनन्तसौ तथाऽपि केनाऽपि प्रकारेणावबोधमानोऽपि वे-
षा तन्म्वारुत भवति । यथाऽन्यो जीवोऽन्यच्छरीरकामत्ययं प-
क्षस्तस्मात्पृथगावबोधमानत्वात्ते शरीरात्पृथगात्मवादिनो नैव व-
क्ष्यमाणनीत्याऽऽत्मानमुपब्रजन्ते ॥ १५ ॥

से जहाणामए केड पुरिसे कोसीओ असिं अभिनिव्व-
ट्ठित्ता णं उवदंभेज्जा-अयमाउमो ! अमी, अयं कोसी, एव-
मेव णत्थि केड पुरिसे अज्जिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंभेज्जारो-
अयमाउमो ! आया, इयं सरीर । से जहाणामए केड पुरिसे
मुजाओ इभियं अज्जिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंभेज्जा-अयमाउ-
मो ! मुंजे इयं इभियं, एवमेव नत्थि केड पुरिसे उवदंभेज्जारो-
अयमाउमो ! आया, इयं मरीर । से जहाणामए केड पुरिसे
मंमाओ अट्ठि अज्जिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंभेज्जा-अयमाउ-
मो ! मंसे, अयमट्ठी, एवमेव नत्थि केड पुरिसे उवदंभेज्जारो-
अयमाउमो ! आया, इयं सरीर । से जहाणामए केड पुरिसे
करय नाओ आमलक अज्जिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंभेज्जा-अ-
यमाउमो ! करतंजे, अयं आमलए, एवमेव णत्थि केड पुरिसे
उवदंभेज्जारो-अयमाउमो ! आया, इयं सरीर । से जहाणामए
केड पुरिसे दडिओ नवनीयं अभिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंभेज्जा-
अयमाउमो ! नवनीयं, अयं तु दडी, एवमेव णत्थि केड पुरि-
से जाव सरीर । से जहाणामए केड पुरिसे तिजेठितो तिद्धं
अभिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंभेज्जा-अयमाउमो ! तेलं, अयं
पिन्नाए, एवमेव जाव सरीर । से जहाणामए केड पुरिसे
इववुत्तो खोतरमं अभिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंभेज्जा-अयमा-
उमो ! खोतरमे, अयं खोए, एवमेव जाव सरीर । से जहा-
णामए केड पुरिसे अरणीतो अग्गिं अज्जिनिव्वट्ठित्ता ण उ-
वदंभेज्जा-अयमाउमो ! अरणी, अयं अग्गी, एवमेव जाव
सरीर । एवं असते असंविज्जमाणे जेसिं त सुयक्खायं जव-
ति-तं जहा-अओ जीवो, अन्नं सरीर, तम्हा ते मिच्छा । १६ ।
तद्यथा नाम कश्चित्पुरुष कोशतः परिवारादसिं खड्गमज्जिनिर्व-
र्त्य समाकृष्यान्वेषामुपदर्शयेत् । तद्यथा-अयमायुष्मन् ! असिः ख-
ड्गोऽत्र च कोश परिवारः, एवमेव जीवशरीरयोरपि नास्त्युपदर्श-
यिता । तद्यथा-अयं जीव, इदं च शरीरमिति, न चास्त्येदमुपदर्श-
यिता कश्चिदतः कायात्र मित्रो जीव इति । अस्मिंश्चार्थे बहवो
दृष्टान्ताः सन्तीत्यतो दर्शयितुमाह । तद्यथा वा-कश्चित्पुरुषो
मुञ्जात् तृणविशेषात् (इसिय ति) तद्वर्तमानं शलाकां पृथक्-
कृत्य दर्शयेत् । तथा मानादस्थि, तथा करतलादामलकम्;
तथा दध्मो नवनीतम्, तिष्ठेभ्यस्तैलमिति, तथेको रस, तथाऽरणी-

तोऽग्निमज्जिनिर्वर्त्य दर्शयेत् । एवमेव शरीराद् जीवमिति न चा-
स्त्येवमुपदर्शयिताऽतोऽस्त्यात्मा, शरीरात्पृथगसंवेद्यमानश्चे-
ति । प्रयोगश्चात्र-सुखदुःखजाकु परलाकयायी नास्त्यात्मा, तिव-
शश्चिद्यमानेऽपि शरीरके पृथगनुपपन्नध्वे, घटाऽऽत्मवत्, व्यतिरे-
कण च कोशखड्गवत् । तदेव युक्तिभिः प्रतिपादितोऽप्यात्मा भवे-
त्, येषां पृथगात्मादिना स्वदर्शनानुरागादेतत्स्वाख्यातं भवति ।
तद्यथा-अन्यो जीव परलोकानुयायी अमूर्तोऽन्यश्च तद्भववृत्ति
मूर्तिमच्छरीरमेतच्च पृथक् नोपलभ्यते । तस्मात्तान्मध्या-यै- कै-
श्चिदुच्यते यथाऽस्त्यात्मा परलोकानुयायीति ॥ १६ ॥

से इता तं ढण्ह, खण्ह, थण्ह. ढड्ह, पय्ह, आलुंण्ह,
विंलुंण्ह, सहासकारेह, विपगमुनह, एतावं ताव जावे, ए-
त्थि परलोए रा, ते णो एवं विप्पनिवेदंति-तं जहा-किरियाइ
वा अकिरियाइ वा सुकमेइ वा दुक्कमेइ वा कट्ठाणेइ वा
पावण्ह वा साहुइ वा असाहुइ वा भिद्धाइ वा अभि-
द्धाइ वा निरण्ह वा अनिरण्ह वा, एवं ते विरूवरूवे-
हिं कम्मममारंजेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारभंति
भोयणाए ॥ १७ ॥

एतदध्यवसायी च स लोकायतिकः स्वतः प्राणिनामेकैक-
याऽऽदीनां हन्ता व्यापादको भवति, प्राणानिपाते दोषामा-
वमभ्युपगम्याऽन्येषामपि प्राणयुष्मात्कारेणामुपदेशं ददाति ।
तद्यथा-प्राणिनः खड्गाऽऽदिना घातयत, पृथिव्यादिकं खनते-
त्यादिसुगमम् । यावदेतावानेव शरीरमात्र एव जीवस्ततः
परलोकोऽज्ञावाचास्ति परलोकोऽतस्तदज्ञावाचं यथेष्टमा-
सत । तथा चोक्तम्-“ पिव खाड च साधु शोभने !, यद-
तात वरगात्रि ! तन्न ते । न हि भीरु ! गत निवर्त्तने, समुदय-
मात्रमिदं कोऽवरम् ” ॥ १८ ॥ तदेवं परलोकयायिनो जीवस्याऽ-
भावाच्च पुण्यपात्रे स्त, नापि परलोक इत्येव येषां पक्षस्ते लो-
कायतिकास्तज्जीवतच्छरीरवादिनो, नैवेनद्वयमाण प्रतिवेदयन्ति
अभ्युपगच्छन्ति । तद्यथा-क्रिया वा सदनुष्ठानाऽऽत्मिकाम्, अ-
क्रिया वा असदनुष्ठानरूपाम् । एव नैव ते विप्रतिवेदयन्ति-
यदि हि आत्मा नत्किंवावाच कर्मणो भोक्ता स्यात्ततः पापभ-
यात्सदनुष्ठानचिन्ता स्यात्, तदभावाच्च सत्क्रियादिचिन्ताऽपि दू-
रोन्सारतैव । तथा सुकृतं दुष्कृतं वा कल्याणमिति पापमिति
वा साधुकृतमसाधुकृतमित्यादिका चिन्तैव नास्ति । तथाहि-
सुकृतानां कल्याणविपाकिनां साधुतयाऽवस्थानं, दुष्कृतानां च
पापविपाकिनामसाधुत्वेनावस्थानमेतदुभयमपि सत्यात्मनि त-
त्फलभुजि सम्भवति, तदभावाच्च कुतोऽनर्थकौ हिताहितप्राप्ति-
परिहारो स्याताम् ? । तथा सुकृतेन कल्याणेन साध्वनुष्ठानेनाशे-
पकर्मकृत्तृरूपसिद्धिः, तथा दुष्कृतेन पापानुबन्धना असा-
ध्वनुष्ठानेन नरको, नरके वा तिर्यक्नरामरणतिलक्षण स्यादित्ये-
वमात्मिका चिन्तैव न जयेत्, तदाधारस्याऽऽत्मसद्भावस्याननु-
पगमादिति भावः । पुनरपि लोकायतिकानुष्ठानदर्शनायाऽऽह-
(एव ते ज्ञ्यादि) एवमनन्तरोकेन प्रकारेण ते नास्तिका आ-
त्माभाव प्रतिपाद्य विरूप नानाप्रकार रूप स्वरूप येषां ते,
तथा कर्मसमारम्भा सावधानुष्ठानरूपाः पञ्चधातमांसभक्षण-
सुरापाननिर्वाञ्चनाऽऽदिका, नैरेवचतैर्नानाविधैः कर्मसमारम्भैः
कृषीवञ्चानुष्ठानाऽऽदिजिर्विरूपकान् कामभोगान् समारजन्ते
समाददति तदुपजोगार्थमिति ॥ १७ ॥

साम्प्रतं तज्जीवतच्छरीरवादिमतमुपसाजिघृक्षुः प्रस्ता-
धमारचयन्नाह-

एवं चेगे पागन्धिया णिक्खम्म मामगं धम्मं पन्नवेति, नं
सद्दमाणा तं पत्तिमाणा तं रोयमाणा साहु सुयक्खाए
समणे ति वा माहणे ति वा कामं खलु आउमो ! तुमं पूयया-
मि । तं जहा-अमणेण वा पाणेण वा खाइमेण वा साइमेण
वा वत्थेण वा पणिग्गहेण वा कंबलेण वा पायपुंछुणेण
वा, तत्थेगे पूयणाए समाजहिंसु, तत्थेगे पूयणाए नि-
काइंसु ॥ १७ ॥

मूर्तिमत् शरीरादन्यदमूर्तं ज्ञानमात्मन्यनुभूयते, तस्य चामूर्ते-
नैव गुणिना ज्ञान्यमतः शरीरात्पृथग्भूतं आत्माऽमूर्तो ज्ञानवत्त-
द्वाधारभूतोऽस्तीति । न चात्माऽभ्युपगममन्तरेण तज्जीवनच्छ-
रीरवादिनः किञ्चिद्विचार्यमाणं मरणमुपपद्यते । दृश्यन्ते च तथा-
भूत एव शरीरे स्त्रियमाणा मृताश्च । कुतः समागतोऽहं, कुत्र
चेदं शरीरं परित्यज्य यास्यामि ? तथेव मे शरीरं पुराणं कर्मेत्यध-
माधिका शरीरात्पृथग्भावेनाऽऽत्मनि सप्रत्यया अनुभूयन्ते । त-
देवमपि स्वानुभवसिद्धेऽप्यात्मनि एके केचन नास्तिकाः । पृथक्
जीवास्तित्वमश्रद्धानाः प्रागदिभक्ताः प्रागल्भ्येन चरन्ति, धृष्ट-
तामापन्ना अभिदधति । तद्यथा-अथमात्मा शरीरत्पृथग्भूतं
स्यात्तत् सस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शान्यतमगुणोपेतं स्यात् । न
च ते चराकाः स्वदर्शनानुरागान्धतमसाऽऽवृत्तदृष्टय एतद्विद-
न्ति । तथा-मूर्त्तस्यायं यमो, नामूर्त्तस्य, न हि ज्ञानस्य सस्था-
नाऽऽदयो गुणा सभाव्यन्ते । न च तत्तदजावेऽपि नास्तीत्येवमा-
त्माऽपि सस्थानाऽऽदिगुणरहितोऽपि विद्यत इति । एव युक्तियुक्त-
मप्यात्मानं धाष्टर्धानाभ्युपगच्छन्ति । तथा निष्क्रम्य च स्वद-
र्शनविहितां प्रव्रज्यां गृहीत्वा नाऽन्यो जीवः शरीराद्विद्यत इ-
त्येव यो धर्मो मदीयोऽयमित्येवमभ्युपगम्य स्वतोऽपरेषां च नं
तथाभूत धर्मे प्रतिपादयन्ति, यद्यपि लोकायतिकानां नास्ति दी-
क्षाऽऽदिक, तथाऽप्यपरेण शाक्याऽऽदिना प्रव्रज्याविधानेन प्र-
व्रज्य पश्चाद्भोकायतिकमधीयानस्य तथाविधपरिणतेस्तदेवा-
भिरुचितमतो मामकोऽयं धर्मः स्वयमभ्युपगच्छन्त्यन्येषां च प्र-
ज्ञापयन्ति । यदि वा नीलपटाऽऽद्यभ्युपगन्तुं कश्चिददस्त्येव प्रव-
्रज्याविशेष इत्यदोष इति । साम्प्रतं तत्प्रतिज्ञापितशिष्यव्या-
पारमाधिकृत्याऽऽह- (तं सद्दमाणे इत्यादि) तं नास्तिकवाद्यु-
पन्यस्त धर्मे विषयिणामनुकूलश्रद्धानां स्वमतावतिशयेन रो-
चयन्तस्तथा प्रतिपादयन्तोऽवितथभावेन गृह्णन्तस्तथा तत्र क्वचि-
कुर्वन्तस्तथा साधु शोभनमेतद्यथा स्वाख्यात यथाऽवस्थितो
प्रवतो धर्मोऽन्यथा सति हिंसाऽऽदिष्वप्रवर्तमानं परलोकम-
यात्सुखसाधनेषु मानमयाऽऽदिष्वप्रवृत्तिं कुर्वन्तो मनुष्यजन्मफ-
लवर्जिता भवेयुः । ततः शोभनमकारि भवता हे श्रमण ! ब्राह्म-
ण ! इति वा यद्यं तज्जीवतच्छरीरधर्मोऽस्माकमावेदितः,
काममिष्टं तदस्माकं धर्मकथनम् । खलुशब्दो वाक्पादङ्कारे ।
हे आयुष्मन् ! त्वया धयमभ्युपगता कार्पाटिकैस्तीर्थिकैर्विचि-
ता मयुरिति । तस्मादुपकारिणं त्वां भवन्तं पूजयाम्यऽहमपि
कञ्चिदायुष्मतो जगवत्, प्रत्युपकारं करोमि । तदेव दर्शयति ।
तद्यथा- (असणेत्यादि) सुगमम् । यावत्पदपुञ्जकमिति ।
तत्रैके पूर्वोक्त्या पूजया पूजायां वा (समाजहिंसु चि) समा-

धृताः प्रह्वीभूतास्ते राजानः पूजां प्रति प्रवृत्तास्तदुपदेष्टारो
वा पूजामध्युपपन्नाः सन्तस्तं राजादिकं स्वदर्शनप्रतिपन्नमेके
केचन स्वदर्शनस्थित्या हिताहितप्राप्तिपरिहारेषु निकाचि-
तवन्तो नियमिनवन्तः । तथाहि-भवतेदं तज्जीवतच्छरीरमित्यभ्युपग-
न्तव्यमन्यो जीवोऽन्यच्च शरीरमित्येतत् परित्याज्यम्, अनुष्ठा-
नमपि एतदनुपमेतद्विधेयमित्येवं निकाचितवन्त इति ॥ १८ ॥

पुत्रमेव तेसिं णायं जवति-समणा जविस्सामो अण-
गारा अकिंचणा अपुत्ता अपसू परदत्तजोडणो भिक्खु-
णो पावं कम्मं णो करिस्सामि समुद्धिए ते अप्पणो अ-
प्पानिविरया जवंति, सयमाइयंति, अन्ने वि आदियावेंति,
अन्ने पि आयंतं तं समणुजाणंति, एवमेव ते इत्थिकामभो-
गेहिं मुच्छिया गिच्छा गदिया अज्जोववन्ना लुब्धा राग-
हंसवसट्ठा ते णो अप्पाण समुच्छेदेंति, ते णो परं समु-
च्छेदेंति, णो अस्साइ पाणाइं जूताइं जीवाइं सत्ताइं समु-
च्छेदेंति, पहीणा पुव्वसंजोगं आयरियं मगं असंपत्ता
इति ते णो द्वाए णो पाराए अंतरा कामजोगेसु विस-
न्ना इति पढमे पुरिमजाए तज्जीवतच्छरीरए ति आ-
हिए ॥ १९ ॥

तत्र ये भागवताऽऽदिकं लिङ्गमभ्युपगता पश्चाद्भोकायतग्रन्थ-
श्रवणेन लोकायताः स्ववृत्ताः, तेवामादौ प्रव्रज्याग्रहणकाल एवै-
तत्परिज्ञातं भवति । तद्यथा-परित्यक्तपुत्रकलत्रा श्रमणा यतयो
जविष्याम, अनगारा गृहरहिता, तथा निष्किञ्चनाः किञ्चन रु-
च्यं तद्रहिताः, तथाऽपशवो गोमहिष्यादिरहिताः, परदत्तजोडिनः
स्वतः पचनपाचनाऽऽदिक्रियारहितत्वात्, भिक्षुणशीला जिक्कवः,
कियद्व्रज्यते-अन्यदपि यत्किञ्चित्पापं सावद्यं कर्मानुष्ठानं तत्सर्वं
न करिष्यामीत्येवं सम्यगुत्थानेनोत्थाय पूर्वं पश्चाद्भोकायतिक-
मुपगता आत्मनः स्वतः कर्मभ्योऽप्रतिविरता भवन्ति । विरत्य-
भावेऽपि यत्कुर्वन्ति तद्दर्शयति । पूर्वं सावद्याऽऽरम्भान्नवृत्तिं वि-
धाय नीलपटाऽऽदिकं च लिङ्गमास्थाय च स्वयमात्मना सावद्य-
मनुष्ठानमाददते स्वीकुर्वन्ति, अन्यान्यप्यादापयन्ति ग्राहयन्ति,
अन्यमप्यादानं परिग्रहं स्वीकुर्वन्तं समनुजानन्ति । एवमेव पूर्वो-
क्तप्रकारेण स्त्रीप्रधानाः स्त्रियोपलक्षिता वा, काम्यन्त इति कामा,
हृज्यन्त इति जोगास्तेषां सातचद्वहृतयाऽजितेन्द्रियाः सन्तः, ते-
षु कामजोगेषु मूर्तिता एकीभावतामापन्ना गृह्णाः काङ्क्षन्वन्तो
प्रथिता अवबद्धा अभ्युपपन्ना आधिक्येन भोगेषु, लुब्धा राग-
द्वेषार्ता रागद्वेषवशगा कामजोगान्धा वा, त एव कामभोगेषु
आश्रवबद्धाः सन्तो नात्मानं ससारात्कर्मपाशाद्वा समुच्छेदय-
न्ति मोक्षयन्ति, नाऽपि परं सदुपदेशदानतः कर्मपाशावपाशितं
समुच्छेदयन्ति कर्मबन्धात् त्रोटयन्ति, नाप्यन्यान् दशविधप्राणव-
स्तिनः प्राणान् प्राणिनः, तथा चाऽभूवन् भवन्ति जविष्यन्ति च मू-
तानि, तथा वा आयुष्कधारणाज्जीवास्तान्, तथा सत्त्वास्तथाविध-
वीर्यान्तरायकृयोपशसाऽऽपादितवीर्यगुणोपेतास्तान् समुच्छे-
दयन्ति, असदभिप्रायप्रवृत्तत्वात् । ते चैवविधास्तज्जीवतच्छ-
रीरवादिनां लोकायतिका अजितेन्द्रियतया कामजोगावसक्ताः
पूर्वसयोगात्पुत्रदाराऽऽदिकात्प्रहीणाः प्रवृष्टाः, आराद् यानाः
सर्वहेयधर्मस्य इत्यर्थो मार्गः सदनुष्ठानरूपः, तमसप्राप्ता इ-
त्येव पूर्वोक्त्या नीत्या पेहिकाऽऽमुष्मिकलोकद्वयसदनुष्ठानश्च

अन्तराष्ट्र एव भोगेषु त्रयस्यास्तिष्ठन्ति । न विवाकानं पाण्डुरी-
कोत्तेपणाऽऽदिकं कार्यं प्रमादयन्तीति । अयं च प्रथमा पुरुष-
स्तज्जीवनच्छरीरवादी परित्यक्त इति ॥ १६ ॥ सूत्र० १ शु०
४ म० २ उ० ।

तज्जमाप-तर्जयत्-त्रि० । ज्ञास्यथ रे । यन्ममेदं वचनं वत्स्वत्येव
भीषयति, विपा० १ शु० १ अ० ।

तडाग-तमाग-पुं० । तम-नि० । “चूलिकापैशाचिके तृतीयतु-
र्थयोराद्यद्वितीयौ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति चूलिकापैशाचिके
भाषायां ङकारस्य टकारः । औ० ।

तटाक-पुं० । तटमकति । ‘अक’ वक्रगतौ, अण्, तडागे, जडा-
शयभेदे, वाच० ।

तटाक-पु० । तारुण्ये आह्वयते तटोऽनेन । ‘तम्’-आकन् । नि० ।
जलाऽऽशयभेदे, तडागे च । वाच० ।

तट्टिया-तट्टिका-स्त्री० । घोट्टकानां भ्रमोपकरणभेदे, आचा० १
शु० २ म० ५ उ० ।

तट्टी-देशी-वृत्तौ, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तट्ट-तटस्थ-त्रि० । तस्मिन् तिष्ठतीति तटस्थः । तस्मिन् स्थिते,
आचा० १ शु० १ अ० ३ उ० ।

तट्ट-न० । घट्टिने, सूत्र० १ शु० ३ अ० ।

तट्टा-त्वट्ट-पुं० । चित्राननत्राधिष्ठानरि देवे, अनु० । “दो
तट्टा ।” स्था० २ उ० ३ उ० । जं० । पा० । त्वष्टुरपत्ये, वृष्टा-
सुरे, पुं० । संज्ञानाम्नां सूर्यपत्न्याम्, स्त्रीयां ङीप् । त्वष्टादे-
वताधिष्ठातृचित्राननक्षेत्रे, वाच० ।

तट्ट-तट्ट-त्रि० । तट्ट-अच् । वाच० । कूट्रे, आचा० १ शु० २
अ० ३ उ० । नि० चू० । समोपवर्तिनोऽन्युन्नतप्रदेशे, रा० । न-
यास्तीरे च । अमरमते-स्त्रियां ङीप् । वाच० ।

तट्ट-धा० । उट्ट्याये, ऋदि० । वाच० ।

तट्ट-धा० । आदितौ, वाच० ।

तट्ट-धा० । विस्तृतौ, तना०-उज्ज०-सक०-छेद् । वाच० । “त-
नेस्तन-तट्ट-तट्ट-विरुद्धा ।” ॥ ८ । ४ । १३७ ॥ इति तन-
यानोस्तन इत्यादेशः । तट्ट । पङ्के-तण्ड । प्रा० ४ पाद् ।

तट्टना-तट्टना-स्त्री० । आठव्याम्, जं० १ वक्त० । आठलि-
भुक्ते, दे० ना० ५ वर्ग ५ गाथा ।

तट्टनाकुसुम-तट्टनाकुसुम-न० । आठलीपुष्पे, जी० ३ प्र-
ति० ४ उ० । आ० म० ।

तट्टनण-स्फुट-न० । स्फुटने, “तट्टनरुस्त भजंति भज्जणे
कलंजुवालगा पट्टे ।” (नरुतमि चि) स्फुटतः । सूत्र० १ शु० ५
अ० १ उ० ।

तट्टनंत-तट्टनन्-त्रि० । तट्टनन्त्येवञ्चानि विदधाने, आ० १
शु० ५ अ० ।

तट्टनन्-देशी-परितट्टनन्ति, दे० ना० ५ वर्ग ९ गाथा ।

तट्टनन्-देशी-कृजिते, दे० ना० ५ वर्ग ७ गाथा ।

तट्टनन्-तट्टनन्-पुं० । तट्टनन्त्ये, “अगममहेसु वा तट्टा-
गमहेसु वा ददमहेसु वा ।” आचा० २ शु० १ चू० १ अ०
३ उ० ।

तट्टनन्-तट्टनन्-स्त्री० । विस्तारितविद्युति, औ० ।

तट्टनन्-तट्टनन्-स्त्री० । तट्टनन्त्ये, चुरा०-तट्ट-नि०-द्वयः ।
वाच० । विद्युति, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

तट्टी-तट्टी-स्त्री० । “मो लः” ॥ ८ । १ । ३०३ ॥ इति कचिच्च
भवत्येवञ्चकैर्मस्य लो न भवति । प्रा० १ पाद् । नञ्-ङीनां नटे-
षु, नि० चू० १ उ० । विच्छिन्नद्वयायाम्, “आउत्ते रीयाती, त-
मिसंकमउत्तदिसंथारे ।” नि० चू० १ उ० ।

तट्ट-तट्ट-न० । नरन्तीति तट्टाति औणादिको नक्कहस्त्वन् च ।
उत्त० २ अ० । “अतोऽत्” ॥ ८ । १ । १२६ ॥ इति आदेश-
कारस्याऽत्वम् । प्रा० १ पाद् । कुशाऽऽदौ, आचा० १ शु० १
अ० ३ उ० । सूत्र० । जं० । उत्त० ।

से किं तं तणा । तणा अणगाविडा पणत्ता । तं जडा-

“सेमिय गंतिय होत्तिय, दण्णकुम्भे पण्ण य पोरुत्ता ।

अज्जुण असादण रो-दियंति सुयवेण् स्त्रीरुत्तं ॥ १ ॥

एरंहे कुरुविदे, करकण् सुंत्तं तटा विभंग् य ।

महुरतण्ण लुरय निप्पव, वोधवे मुंकलितणे य ॥ २ ॥”

जे यावत्ते तट्टणगारा । सेत्तं तणा । प्रज्ञा० १ पद् ।

दर्भवारणाऽऽदौ, दश० ८ म० । आचा० । कुशवर्षकाऽऽदौ,
सूत्र० १ शु० ६ अ० । कुशज्जुकाजुनाऽऽदौ, जी० १ प्रति० ।
दर्भाऽऽदौ, प्रज्ञा० १ पद् । दर्भकुशाऽऽदौ, म० १५ श० । “कुन च
जूरं तणकचमिगि ।” उत्त० १२ अ० । कुशदर्भवर्षकाजुनसुर-
भिकुलविन्दाऽऽदौ, आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० । “तण्ण” नक्षत्रे,
धा० । वाच० । उत्पले, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तट्ट-धा० । विस्तृतौ, तना० । उपकारे, वाच० ।

तणग-तणक-न० । तणविशेषे, सूत्र० २ शु० २ अ० ।

तणगण-तणग्रहण-न० । तणानां त्रीदिवज्ञाणाऽऽदौनां प्रदहं
तणग्रहणम् । त्रीदिवज्ञाणाऽऽदौनां, प्रज्ञा० ६१ द्वार ।

तणग-तणग्र-न० । तणस्योपरितने पृथिते भुगे, नि० चू० १ उ० ।

तणग्र-तणग्रह-न० । दर्भाऽऽदितृणमये अद्वे, व्य० ४ उ० ।

तणच्छाट-तणच्छाट-स्त्री० । संकुच्छाटायाम्, अनु० ।

तणच्छाट-तणस्यान-न० । दर्भाऽऽदितृणशाखायाम्, यत्र दर्भा-
ऽऽदौनि स्थाप्यन्ते । नि० चू० १ उ० ।

तणपणग-तणपणवक-न० । तणानि च पञ्चोपयोगीनि । घ०
२ अधि० ।

तणपणं पुण जणियं, जिणेहिं जियरागदोमपोहेहिं ।

सालीवीठीकोदव-रालयऽनेतणाहिं च ॥ ६७२ ॥

तणपणं पुनर्जणिनं जिनैर्जितरागद्वेषमोहैर्यथा शालित्रीदि-
ककोदवरावकलंयन्तीनि तणानि पत्रालप्रायाणि अरण्ये अर-
ण्यविषयाणि च । तत्र शालयः कलमशास्त्रिप्रभृतयः, त्रीदिवः
पट्टिकाऽऽदयः, कोदवो धान्यविशेषः प्रतीतः, रावकः कहुविशे-
षः, आरण्यतणानि श्यामाकप्रमुखाणि ॥ ६८२ ॥ प्रव० ८२ द्वार ।
जी० । दश० । पा० । आच० । नि० चू० । वृ० । (तणपणका-
ऽऽदिषु दोषाः, तथा प्रायश्चित्तं च ‘कुसिर’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१६७५ पृष्ठे गतम्)

तण्णफास-तृणस्पर्श-पुं० । तृणानां कुशाऽऽदीनां स्पर्शः । आ-
चा० १ भू० ए अ० २ उ० । सप्तदशतमे परोषदे, प्रश्न०
१ सं० ६४ । आचा० । उक्त० ।

तण्णफामपरीसह-तृणस्पर्शपरीषह-पुं० । तरन्तीति तृणाति वा
भौणादिको नक्षप्रत्ययो, ह्रस्वत्व च । तेषां स्पर्शस्तृणस्पर्शः, स
एव परीषहस्तृणस्पर्शपरीषहः । उक्त० २ अ० । अशुषिरतृणस्य
दर्माऽऽदे. परिभोगोऽनुज्ञानो हि गच्छनिर्गतानां, गच्छवासिनां
यतीनां च, तत्र येयं शयनमनुज्ञानं ते तान् दर्मान् भूमावीष-
हार्हताऽऽदियुक्त्यामास्तोर्य संस्तारोत्तरपट्टौ च दर्माणामुपरि
विधाय शेरते । चौरापहतोपकरणो वाऽन्तर्जीर्णत्वात् प्रतनु-
संस्तारकपट्टो वा तदुपरि शेते, तत्र च शयानस्य यद्यपि क-
ठिनीदणामगैस्तृणैरत्यन्तरीमा समुपजायते, तथापि परुष-
दर्माऽऽदितृणस्पर्शं सम्यक् सहेतेति । प्रव० २६ द्वार । आच० ।
कादाचित्कतृणग्रहणे तत्संस्पर्शजन्यदुःखाधिसहने, भ० ८ श०
८ उ० । प्रव० । तथा चोक्तम्-“अहताल्पाणुचेलत्वे, कादा-
चित्क तृणाऽऽदिषु । तत्संस्पर्शोद्भव दुःखं, सहेदिच्छेद् न ता-
न्मुदू ॥ १ ॥ ” भा० म० १ अ० २ ख० । “अभुताल्पाणुचे-
लत्वे, सस्तृणेषु तृणाऽऽदिषु । सहेत दुःखं तत्स्पर्श-भवमि-
च्छेन्न तान्मुदू ॥ १ ॥ ” ॥ १ ॥ १ ॥ ३ अधि० ।

एतदेव सूत्रकृदप्याह-

नच्चा उपपद्यं दुःखं, वेयणाए उहाडिए ।

अदीणो यावप पन्नं, पुटो तत्तयऽडियासए ॥ ३२ ॥

तेगिच्छं नाभिनेदंजा, सचिक्खऽत्तगवेमए ।

एवं खु तस्स सामंखं, जं न कुज्जा न कारवे ॥ ३३ ॥

अचेलगस्स लुहस्स, संजयस्म तवस्सिणो ।

तणेसु सयमाणस्स, होज्जा गायत्रिराहणा ॥ ३४ ॥

अचेलकस्य रुक्कस्य सयतस्य तपस्विन इति प्राग्वत् । तर-
न्ति तृणानि दर्माऽऽदीनि तेषु, शयानस्य, उपलक्षणत्वादासी-
नस्य वा भवेत्, गात्रस्य शरीरस्य विराधना विदारणा गात्रवि-
राधना, अचेदकत्वाऽऽदीनि तु तपस्त्रिविशेषणानि, मा भूत्सचे-
लस्य तृणस्पर्शसंज्ञवेनारुक्कस्य, तत्संज्ञवेऽपि स्निग्धत्वेनास-
यतस्य च शुषिरहरिततृणोपादानेन तथाविधगात्रविराधना-
या असंभव इति ।

ततः किमित्याह-

आयवस्स निवाएणं, तिउला हवइ वेयणा ।

एतं नच्चा न सेवंति, तंतुजं तणतज्जिया ॥ ३५ ॥

आतपस्य घर्मस्य नितरा पातो निपातः, तेन (तिउल षि)
सुत्रत्वात्तोदिका । यद्वा-अन् प्रस्तावाद् मनोवाक्कायान् विजा-
घितत्वाच्छुराऽऽदीनां दलन्तीव स्वरूपचलनेन त्रिदुष्टा ।
पाठान्तरतस्तु-अतुला विपुला वा, भवति वेदना । एव च
किमित्याह-एतदन्तरात्, पाठान्तरत एव, छात्वा न सेवन्ते
न जजन्ते, आस्तरणायेति गम्यते । तन्तुज्यो जात तन्तुजम्,
पथ्यने च-(तनय ति) तत्र तन्त्र वेमविशेषणन्यञ्जनिकाऽऽदि,
तस्माज्जातं तन्त्रजम्, उभयत्र वस्त्र, कम्बलो वा, तृणैस्तर्जिता नि-
र्मलसितान्मृणतर्जिता । किमुक्तं भवति?-यद्यपि तृणैरत्यन्ताविलि-
खितशरीरस्य रावाकिरणमपेक्षसमुत्पन्नखेदवशात् । कृतचार-
निक्षेपरूपेण पीडोपजायते, तथाऽपि-

“प्रदीप्ताङ्गारकल्पेषु, वज्रकुण्डलैश्च सन्निधु ।

कूजन्तः करुण केचित्, दहन्ते नरकाग्निना ॥ १ ॥

अग्निभोता. प्रधावन्तो, गत्वा वैतरणीं नदीम् ।

शीतनोयामिमां ज्ञान्वा, क्लाराम्भासि पतन्ति ते ॥ २ ॥

क्लारदग्धशरीराश्च, मृगवेगोत्थिता पुन ।

अग्निपत्रवन यान्ति, ज्ञायायां कृतबुद्धयः ॥ ३ ॥

शक्यसिप्रासकुनैश्च, खड्गनोमरपाट्टिशैः ।

विध्यन्ते कृपणास्तत्र, पतद्भिर्वातकम्पितैः ॥ ४ ॥ ”

इत्यादिका इतराश्च नरकेषु परवशेन मयाऽनुज्ञा चेष्टना, त-
त्क्रियतायम्?, ज्ञ्यांश्च द्वाभः स्ववशस्य सम्यक् सहन इति
परिभावनातो न तत्परिजिहीर्षया वस्त्र कम्बलाऽऽदिकमुपाद-
दते । जिनकलिकापेक्ष चैतत्, स्थविरकलिकाश्च सापेक्षसम-
त्वात् मेवन्तेऽप्येति सुप्रार्थः । उक्त० २ अ० ।

अत्र सस्तारद्वारमनुमरन् “विषत्ता जवति वेयणा” इति

सूत्रसूत्रेनमुदाहरणमाह-

सावत्थीए कुमारो, भदो सा चारिओ ति वेरज्जे ।

खारेण तच्छियगो, तण्णफामपरमहं विसहे ॥ ५२ ॥ उक्त० नि० ।

आवन्त्यां कुमारो जह, स चारिकश्चर इति वैराज्ये कारणेन
तकिताङ्ग तृणस्पर्शपरीषह (विसह षत्) विषहेते, सेति शेष ।
इति गाथाय ॥ ५२ ॥ भावार्थस्तु सप्रदायादवसेय । स चायम्-
“सावत्थीए नयरीए जियसत्तुरत्तो पुत्तो भदो नाम, सो
निविषसकामभोगो तहारूवाण धेराणमातिप पव्वनिनो, कावेण
एगल्लविहारपमिमं पडिबन्नो, सो विहरतो वइरज्जे चारिओ
त्ति काळण गहितो, सो य पनावेकण खारेण तच्छिओ, सो
दग्गेहि वेदज्जं मुक्को, सो दग्गेहि होडियममीतिपहि दुक्खा
तिज्जंनो सम्म सहति ।” एव शेषसाधुभिरपि सम्यक् सोदव्य-
स्तृणस्पर्शपरीषहः । उक्त० २ अ० ।

तण्णफामपरीसहविजय-तृणस्पर्शपरीषहविजय-पुं० । तृणस्पर्-
शपरीषहविजये, प० स० । स चैवम्-गच्छवासिना गच्छनिर्ग-
तानां वा शुषिरस्य दर्माऽऽदेस्तृणस्य परिभोगः समनुज्ञातो
भगवता, तत्र येयां दर्माऽऽदितृणानामुपरि शयनमनुज्ञात
स्वगुरुभि, तेषां दर्माऽऽदितृणानामुपरि सस्तारकोत्तरपट्टौ
निधाय शेरते । अथवा-चौरापहतोपकरणो यदि वाऽनिजा-
णतया व्यपगतसस्तारकोत्तरपट्टो दर्माऽऽदितृणान्यास्तोर्य शेते,
तत्र वचृणस्पर्शसम्यगभिसहनं स तृणस्पर्शपरीषहविजय ।
प० स० २ द्वार ।

तण्णजाग-तृणचार-पुं० । तृणभारके, भ० ८ श० ए उ० । व-
ध्यमानतृणसमूहे, वाच० ।

तण्णमुदिआ-देशी-अहगुलीयके, दे० ना० ५ वर्ग ९ गाथा ।

तण्णय-तनय-पुं० । तनोति कुलम् । तन्-कयन् । पुत्रे, उहितरि,
चक्रकुल्यायाम, लतायाम, घृतकुमार्या च । स्त्री०-टाए । वाच० ।
आ० म० ।

तण्णरासी-देशी-प्रसारिते, दे० ना० ५ वर्ग ६ गाथा ।

तण्णवणस्सइ-तृणवनस्पति-पुं० । वादरवनस्पतिजेदे, प्र० ७
श० ६ उ० ।

तण्णवणस्सइकाइय-तृणवनस्पतिकारिक-पुं० । तृणवदनस्प-
तयस्तृणवनस्पतयः । स्था० १० टा० । वादरवनस्पतिकारि-
कजेदे, भ० ७ श० ६ उ० ।

दमाविहा तणवणस्सइकाडया पणत्ता । तं जहा-मूले, कंदे,
अजाव पुप्फे, फले, बीए ॥

(ठसेत्यादि) तणवणस्सत्तयस्तृणवनस्सत्तयः, तृणमाधर्म्यं
च वाटरत्वेन, तेन सूक्ष्माणं न दशविधत्वमिति । मूलं जटाः
कन्दः स्कन्धाऽधोवर्ती । यावत्करणात्-“ खंधे ” इत्यादीनि
पञ्च छष्ट्यानि । तत्र स्कन्धः स्युर्मिति यत्प्रतीतं, त्वक्
बल्कः, शाला शाखा, प्रवालमङ्कुरः, पत्रं पर्णं, पुष्पं कुसुमं, फलं
प्रतीतं, बीजं मिज्जेत दशस्थानकाधिकार एव । स्या० १० ठा० ।

इदमपरमाह-

तिविहा तणवणस्सइकाडया पणत्ता । तं जहा-संखेज्जजी-
विया, असंखेज्जजीविया, अण्णंजीविया ॥

(तिविहेत्यादि) तृणवनस्पतयो, वादरा इत्यर्थः । संख्यात-
जीविका-सङ्ख्यातजीवाः, यथा नालिकावक्कुसुमानि, जात्यादी-
नीत्यर्थः । असङ्ख्यातजीविका-यथा निम्बः प्राऽऽदीनां मूलकन्द-
स्कन्धत्वकृन्नास्त्राप्रवाद्याः, अतन्तजीविका-पनकाऽऽदय इति ।
इह प्रज्ञापनासूत्राण्यतीत्यम्-

“जे केइ नाहिय, वच्चा, पुप्फा मखेज्जजीविया ।

णिड्डया अण्णंजीवा, जे यावन्ने नहाविहा ॥ १ ॥

पउमुप्पन्ननड्डिण, णं, सुभगसोर्गाधियाण य ।

अग्गिदकौकणारुं, सयवत्तनहस्सवत्ताण ॥ २ ॥

विट वाहिरपत्ता, य कन्निया चेव एगजीवस्स ।

अविमतरगा पत्ता, पत्तेयं केसर भिजा ॥ ३ ॥

तथा-

“लिव व जंतु कोमं-यसालअंकोलपीडुनल्लूया ।

सल्लइमोयइमालुय-वउअपलासे करंजे य ” ॥ ४ ॥ इत्यादि ।

“एएसि ण मूत्ता वि अमंखिज्जजीविया कंटा, वि, खडा वि, न-
या वि, माला वि, पवाला वि, पत्ता पत्तेयजीविया, पुप्फा अण-
गजीविया, फट्ठा एगड्डिय ति । ” अतन्तरं वनस्पतय उक्ताः, ते
च जलाऽऽश्रया वह्नयो ज्वन्तीनि । स्या० ३ ठा० १ उ० ।

वनस्पतिमेव प्ररूपयन्नाह-

चउविहा तणवणस्सइकाडया पणत्ता । तं जहा-अग-
वीया, मूत्तवीया, पोरवीया, खंधवीया ॥

(चउविहेत्यादि) वनस्पति प्रतीत, स एव कायः शरीरं
येषां ते वनस्पतिकाया, त एव वनस्पतिकायिकाः, तृणप्रकारा
वनस्पतिकायिकास्तृणवनस्पतिकायिका, वादरा इत्यर्थः ।
अग्र बीज येषां ते अग्रबीजाः कोरएटकाऽऽदयः, अग्रे
वा बीजं येषां ते अग्रबीजा ब्रह्मादयो, मूलमेव बीजं
येषां ते मूत्रबीजा उत्पलकन्दाऽऽदयः, एवं पर्वबीजा इ-
न्द्रादयः, स्कन्धबीजाः शङ्खक्यादयः, स्कन्धः शुड-
मिति । एतानि च सूत्राणि नान्यव्यवच्छेदनपराणि,
तेन बीजरुहसम्पूर्यनजाऽऽदीनां नामावो नन्तव्यः, सूत्रान्तर-
विरोधादिनि । अतन्तरं वनस्पतिजीवानां चतुःस्थानकमुक्तम् ।
स्या० ४ ठा० १ उ० ।

पंचविहा तणवणस्सइकाडया पणत्ता । तं जहा-अगवी-
या, मूत्तवीया, पोरवीया, खंधवीया, वीयरुहा ।

(तणवणस्सइ ति) तृणवनस्पतयो वाटरवनस्पतयोऽग्रवी-
जाऽऽदयः क्रमेण कोरएटका उत्पलकन्दा वशाः शङ्खक्यो जटा
एवमादयः । व्याख्यात चैतदप्राग्विहेति । स्या० ५ ठा० २ उ० ।

अविहा तणवणस्सइकाडया पणत्ता । तं जहा-अग-
वीया, मूत्तवीया, पोरवीया, खंधवीया, वीयरुहा, संमु-
च्छिमा ।

तृणवनस्पतिकायिका वादरा इत्यर्थः । मूलबीजा उत्पलक-
न्दाऽऽदय इत्यादि व्याख्यातमेव; नवर संमुखिमा दग्धजुमौ बी-
जासत्वेऽपि ये तृणाऽऽदय उत्पद्यन्ते, यथा अधिकृताभ्ययनावतारं
प्ररूपिता जीवाः । स्या० ६ ठा० ।

तणवरं-देशी-उड्डे, दे० ना० ५ वर्ग ७ गाथा ।

तणविटय-तृणवृन्तक-पु० । श्रीन्द्रियजीवविशेषे, प्रज्ञा० १
पद । जी० ।

तणवेटय-तृणवृन्तक-पुं० । ‘ तणविटय ’ शब्दाद्यं, प्रज्ञा० १
पद । जा० ।

तणसूत्र-तृणशूक-पुं० । न० । तृणाग्रे, म० ८ श० ६ उ० ।

तणसोह्विया-तृणसोह्विका-स्त्री० । मल्लिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० । जं० ।

तणसोह्वी-देशी-मल्लिकायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ६ गाथा ।

तणहार-तृणहार-पुं० । श्रीन्द्रियजीवविशेषे, जी० १ प्रति० ।
उत्त० । प्रज्ञा० ।

तणु-तनु-स्त्री० । “ स्वराणां स्वराः प्रायोऽपन्नशे ” ॥ ८ । ४ ।

३२ए ॥ इति अपन्नशे स्वरस्य स्वर एव । प्रा० ४ पाद । देहे,
आव० ४ अ० । कर्म० । प्रव० । तं० । आ० म० । मूत्तौ, वाच० ।
सूक्ष्मे, त्रि० । कल्प० २ कृण । प्रह्न० । तं० । औ० । स० ।
अल्पे, विरहे, कृशे च । स्त्रियां वा ङीप् । तन्वी । तनु । वाच० ।
लघुपरिमाणे, न० । जी० ३ प्रति० ।

तणुअ-तनुक-त्रि० । तनुरेव तनुकः । कृशे, आव० ५ अ० ।
स्वरूपेण कृशे, पञ्च० १६ विव० । स्तोके, जीत० । सुजरे, म०
१५ श० । लघुसुजरे, ज्ञा० १ श्रु० १२ अ० ।

तनुज-त्रि० । तनुः शरीर, तस्माज्जातस्तनुजः । उत्त० १४ अ० ।
शरीराद्युत्पत्ते, उत्त० १४ अ० ।

तणुअंत-तन्वन्त्र-न० । सूदनान्त्रे, “ तणुयंते तेण पासवणे प-
रिणमइ । ” तेन प्रस्रवणं मूत्रं परिणमति । तं० ।

तणुअट्ट-तन्वष्ट-न० । तनुशब्देनोपलक्षितमष्टकम्-“ तणुवंगा-
गिस्संघयणजाइगइखगपुव्वी ” इति गाथाऽवयवेन प्रतिपादिते
अष्टके, कर्म० । “ तणुअट्ट-” (१६) तनुशब्देनोपलक्षित-
मष्टकम् “ तणुवंगागिस् संघयण जाइ गइ खगइ पुव्वी ” (३)
इति गाथाऽवयवेन प्रतिपादितं तन्वष्टकम् । तत्र तनवस्त्वैजस-
कामेणयोरपरावर्तमानास्तु प्रतिपादितत्वात् शेषा औदारिकवै-
क्रियाऽऽहारकरूपास्तिस्रः । उपाङ्गानि त्रीणि, आकृतयः षट्, सं-
हननानि षट्, जातयः पञ्च, चतस्रो गतयः, खगतिद्वयम्, आनु-
पूर्वाचतुष्कमिति । तन्वष्टकशब्देन च त्रयस्त्रिंशत्प्रकृतयो गृह्य-
न्ते । (१६) कर्म० ५ कर्म० ।

तणुई-तन्वी-स्त्री० । ईपत्प्राग्गारायास्तृतीये नाम्नि, स्या० ८ ठा० ।

तणुकायकिरिय-तनुकायक्रिय-त्रि० । तन्वी उच्छ्वासनि श्वा-
साऽऽदिलक्षणा कायक्रिया यस्य स तथा । सूक्ष्मोच्छ्वासनि-
श्वासाऽऽदिलक्षणव्यापारवति, आव० ४ अ० ।

तणुग-तनुक-न० । शरीरे, जं० ३ वच० । सूक्ष्मे, जं० ३ वच० ।

तणुजोग-तनुयोग-पु० । तनोति विस्तारयत्यात्मप्रदेशानस्या-
मिति तनुरौदारिकाऽऽदिशरीर, तथा सहकारिकरणजूनया यो-
गस्तनुयोगः । तनुविषयो वा योगस्तनुयोगः । कर्म० ४ कर्म० ।
कार्यिके योगे, न मनोवाग्द्वयानुपादानं करोति सकार्यिको
योगः । “किं पुन तणुसरजे-अ नेण मुचइ स शास्त्रो ओगो । म-
चइ स माणसीओ, तणुजोगो चव य विभत्तो ॥१॥” विशेष० ।

तणुणमिय-तनुनमित-त्रि० । तनु कृश नत नम्र तनुनतम् । ई-
पञ्चमे, जं० २ वक्त० ।

तणुणाम-तनुनाम-न० । तनोति जन्तुरात्मप्रदेशान् विस्तारय-
ति यस्यां सा तनु, तज्जनकं कर्मापि तनु, सैव नाम तनुनाम ।
शरीरनाम्न, कर्म० १ कर्म० ।

तणुणिह-तनुनिह-त्रि० । तन्वीं स्तोका निह्रा यस्येति । अल्प-
निह्रणशीले, वृ० १ उ० ।

तणुतणुड-तनुतन्वी-स्त्री० । अतितनुत्वात्तनुतनुः । ईपत्राग्भा-
रायाश्चतुर्थे नाम्नि, स्था० ८ ठा० ।

तणुपणम-तनुपञ्चक-न० । औदारिकवैक्रियाऽऽहारकतैज-
सकर्मफलकणे, प्रव० ११ए द्वार ।

तणुवर्गणा-तनुवर्गणा-स्त्री० । तनुनामौदारिकाऽऽदिशरीराणां
भेदाभेदपरिणामाभ्या योग्यत्वाभिमुक्तास्तनुवर्गणा । अथवा-
षड्यमाणमिश्रस्कन्धाचितस्कन्धद्वयस्य तनुर्देहः शरीर मूर्ति-
रिति यावत्, तद्योग्यत्वाभिमुक्ता वर्गणा तनुवर्गणा । द्वयवर्ग-
णाभेदे, आ०म० १ अ० १ खण्ड । (तद्वक्तव्यता 'वर्गणा' शब्दे)

तणुचू-तनुचू-पु० । शरीरादुत्पन्ने पुत्रे, आ० क० । दुहितरि,
स्त्री० । देहजातमात्रे, त्रि० । वाच० ।

तणुमाण-तनुमान-न० । शरीरप्रमाणे, प्रव० १ द्वार ।

पढमाए पुढवीए, नेरइयाणं तु होइ उच्चत्तं ।

सत्तत्रणु तिन्नि रयणी, उवेव य अंगुला पुना ॥ए१॥

सत्तमपुढवीए पुण, पंचेव धणुस्मयाइ तणुमाणं ।

मज्झिमपुढवीसु पुणो, अण्णेमहा मज्झिमं नेयं ॥ए२॥

अवगाहते जीवोऽस्यामवगाहना, तनु, शरीरमित्येकोऽर्थः । सा
द्विधा-भवधारणीया, उत्तरवैक्रिया च । प्रवे नारकाऽऽदावायु-
समार्ति यावदनवरत धार्यतेऽसाविति मवधारणीया । स्वाभा-
विकशरीरग्रहणोत्तरकाल कार्यविशेषमाश्रित्य विविधा क्रियत इ-
त्युत्तरवैक्रिया । एकैकाऽपि च द्विधा-जघन्या, उत्कृष्टा च । तत्र प्रथम
तावत् प्रतिपृथिव्युत्कृष्टा अवधारणीयाऽवगाहना प्रोच्यते-प्रथमायां
रत्नप्रभाया पृथिव्या नारकाणामुत्कर्षतो अवधारणीयावगाहनोच्च-
त्व सप्तधनूपि, तिस्रो रत्नय, त्रयो हस्ता इत्यर्थः । पमेव चाहुलानि
पूर्णानि, उत्सेधाहुत्वेन सपादैकत्रिशक्त्या इति भावः । सप्तमपृथि-
व्या पुनः पञ्चैव धनु शतान्युत्कर्षतो नारकाणां तनुमान शरीरो-
च्छ्रय, मध्यमपृथिवीषु शर्कराप्रमाऽऽद्यासु तम प्रजापर्यन्तासु पु-
नर्मध्यम प्रथमसप्तमपृथिवीनारकतनुमानयोर्मध्यवर्ति अनेकधा
पूर्वपूर्वपृथिवीषु उत्तरोत्तरपृथिवीषु द्विगुण २ तनुमानमुत्कर्षतो
ज्ञातव्यम् । तथाहि-रत्नप्रभानारकतनुमानात् द्विगुण शर्क-
राप्रभाया पञ्चदश धनूपि द्वौ हस्तौ द्वादशाहुलानि देहमानम् ।
एव बालुकाप्रभायामेकत्रिशदधनूपि एको हस्तः । पञ्चप्रजायां
द्वाषष्टिधनूपि द्वौ हस्तौ । धूमप्रभायां पञ्चविंश धनुशतम् । त-

म-प्रजायां सार्वे द्वे धनु शते । तमस्तम-प्रभायां पञ्चैव धनुः-
शतानीति । प्रव० १७६ द्वार ।

तणुय-तनुक-त्रि० । अग्रभागे, श्लक्ष्णे (विशेषः) प्रतरे, आ० १
श्रु० ८ अ० । सुदमे, वाच० ।

तनुज-पु० । तनु शरीरं तस्माज्जातस्तनुजः । उच० १४ अ० ।

पुत्रे, दुहितरि, स्त्री० । देहजातमात्रे, त्रि० । वाच० ।

तणुयर-तनुतर-त्रि० । अनिशयेन तनुस्तनुतरः । अतिसूक्ष्मे-
गत्तिकापत्रादपि तनुतरः । आ०म० १ अ० २ खण्ड ।

तणुरागत-तनुरागान्त-पुं० । सूक्ष्मसंप्रगायगुणस्थानकान्ते, क०
प्र० १० प्रक० ।

तणुन्न-तनुल-त्रि० । तनुं शरीर सुखस्पर्शतया वाति अनुगृह्णा-
तीति तनुलम् । तनुसुखाऽऽदौ, जं० २ वक्त० ।

तणुवाय-तनुवात-पु० । तनुश्वासौ वातश्च तनुवातः । स्था० ३
ठा० ४ उ० । घनवानस्याध स्थायिनि विरहपरिणामोपेते वाक्-
रवायुकायिकनदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । पि० । स्था० ।

तणुवापवलय-तनुवातवलय-न० । तनुवातः स एव वज्रयमि-
व वलय कटकम् । स्था० ३ ठा० ४ उ० । वादरवायुकायिकभे-
दे, प्रज्ञा० २ पद ।

तणुर्-तन्-स्त्री० । तन-उ-स्त्रियां वा ङीप् । वाच० । “तन्वी-
तुल्येषु” ॥ ८ । २ । ११३ ॥ इति अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं उकारः ।
प्रा० २ पाद । कृशायाम्, वाच० ।

तणुमरीर-तनुशरीर-न० । सूक्ष्मशरीरे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तणुय-तनुज-पु० । पुत्रे, आ० क० । दुहितरि, स्त्री० । देहजा-
तमात्रे, त्रि० । वाच० ।

तणुण-तणुण-अव्य० । “तादर्थ्ये केहिं तेहिं-रेसि-रेसि तणेणाः”
॥ ८ । ४ । ४२५ ॥ इत्यपञ्चशे तादर्थ्ये द्योत्ये ‘तणेण’ इति निपा-
तः । प्रा० ४ पाद ।

तणेण-देशी-तृणप्रकारे, दे० ना० ५ वर्ग ३ गाथा ।

तणु-तर्ग-पु० । वत्से, जी० १ प्रति० ।

तार्ग-पु० । तृणसबन्धिनि, “ किञ्ची सकायसत्यं, किञ्ची पर-
काय तदुभयं किञ्ची । (१४) ” किञ्चिच्चरं स्वकाय एव अग्नि-
काय एव अग्निकायस्य । तद्यथा-तार्णोऽग्निः । पार्णोऽग्निश्चरम् ।
आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

तणुय-देशी-आर्से, दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तणुिह-तणुिह-त्रि० । तदाश्रिते, आचा० १ श्रु० १ अ० २ अ० १ उ० ।

तणुिहवेसण-तणुिहवेशन-त्रि० । सदा तणुिहासिति, “ तत्पर-
कारे तस्सरणी तणुिहवेसणे ” तणुिहवेशनः सदा गुरुकुलानिवा-
सी । आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

तणुिहजाण-तृणाध्यान-न० । तृणाः तृणापरीपहोदयस्तस्या
ध्यानम् । तृणार्तस्य मार्गे गच्छतो जनकसाधुसहितस्य सुदृढक-
स्येव तृणाध्याने, आनु० ।

तणुिह-तृणा-स्त्री० । तर्पस्त्वृणा । अभिलाषे, स्था० २ ठा०
३ उ० । उच० । प्रश्न० । घ० । पुद्गलभोगपिपासायाम्, अष्ट० १
अष्ट० । औ० । आव० । उच० । सुत्र० । अनुचितवाञ्छायाम्,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । तृणापरीपहोदये, आनु० ।

तएहागेही-तृणागृहि-स्त्री० । तृणा च प्राप्तद्रव्यस्याव्यये-
च्छा,गृहिश्चाप्राप्तस्य प्राप्तिवाञ्छा,तद्धेतुकं चादत्ताऽऽदानमिति
तृणागृहिरुच्यते । गौणे अदत्ताऽऽदाने, प्रश्न० ३ भाष० द्वार ।

तएहातिअ-तृणादित-त्रि० । पिपासिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तएहाऽनिदय-तृणाऽभिहत-त्रि० । तृणाभिहते, जी० ३ प्रति० ।

तत-तत-न० । वीणाऽऽदिके, स्था० ४ टा० ४ उ० । प्रश्न० ।

जं० जी० आचा० । “तत वीणाऽऽदिकं ज्ञेयं, धितं पटहाऽऽदि-
कम् ।” ज० ५ श० ४ उ० । मृदङ्गपटहाऽऽदिके, जी० ३ प्रति०
४ उ० । रा० । आ० म० । वीणापटहाऽऽदिजनिते शब्दे, धनः
शुभिरश्नति व्यपादश्यते । “तते दुविहे पणत्ते । तं जहा-घणे
चेव, सुसिरे चेव ।” स्था० २ टा० ३ उ० । आ० चू० ।

ततगइ-ततगति-स्त्री० । ततस्य आननगराऽऽदिकं गन्तुं प्रवृत्तत्वेन
तच्चाप्राप्तत्वेन तदन्तरालपथे वर्त्तमानतया प्रसारितक्रमतया च
विस्तारं गतस्य, ग तस्ततगति । गतिप्रवादज्ञे, म० ७ श० ७ उ० ।
तज्ञति-स्त्री० । ततो वा अवधिभूतग्रामाऽऽदेनगराऽऽदौ गतिः ।
प्राकृतत्वेन ‘ततगइ’ । गतिप्रवादभेदे, म० ७ श० ७ उ० । “से किं
तं ततगतिः ? । ततगति जेण जगाम वा० जाव सन्निवेस वा
संपठिए असपत्ते अंतरापदे य वट्टइ । से तं ततगति ।”
प्रज्ञा० १६ पद ।

ततगति-ततगति-स्त्री० । ‘ततगइ’ शब्दार्थे, म० ८ श० ७ उ० ।

तत्त-तत्त-न० । परमार्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । उक्त० ।
पं० व० । परमार्थजाते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । यथाऽवस्थि-
तलोकस्वजावे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । यथाऽवस्थिनव-
स्तुम्बरूपपरिच्छेदे, स्था० । परस्पगनिरपेक्षसामान्यविशेषाऽऽ-
त्मके (आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ०) जीवाजीवगुण्यपापाऽऽश्र-
यवन्मन्वरनिर्जराभोक्ताऽऽत्मके, तथा धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गलजी-
वकालाऽऽत्मके स्वये, नित्यानित्यस्वजावे सामान्यविशेषाऽऽत्म-
केऽनाद्यपयंवसानचतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके च । सूत्र० १ श्रु०
५ अ० ।

अमूनि नव तत्त्वानि-

जियअजियपुन्नपावा-ऽऽसवसंवस्वमुक्खानिउजरणा(१५)

जीवअ, अजीवअ पुण्यं च, पापं च, आश्रयअ, मन्वरअ, बन्ध-
अच, मोक्षअ, निर्जरण च निर्जरा, एतानि नव तत्त्वानि । (कर्म०)

जीवाजीवतत्त्वे-

“जीवाऽजीवा पुत्रं, पावाऽऽसवसंवरो य निर्जरणा ।
बंधो मुक्खो य नहा, एव नत्ता हुति नायवा ॥ १ ॥
एगविहडुविहतिविहा, चउविह पचलुविह जीवा ।
वेयणनसइयेहिं, वेयगइकरणकापहिं ॥ २ ॥
एगिंदिय सुहुमियरा, वितिउसत्तीअसन्निपचिदी ।
अपजत्ता पजत्ता, चउदसमेया अहव जीवा ॥ ३ ॥
पणथावर सुहुमियरा, परित्तवणमन्निअसन्निविगलतिगं ।
इय सोलस अपजत्ता, पजत्ता जीववत्तीमा ॥ ४ ॥
धम्माधम्मागामा, य दव्वदंत्तपपसओ तिविहा ।
गइणणअगहगुणा, कालो य अरुविणो दसहा ॥ ५ ॥
संवा देसपएमा, परमाणु पुगला चउद रवी ।
जीव विणा अचेयण, अक्षिरिया सव्वगय वामं ॥ ६ ॥

कालो माणुमहोए, जियधम्माधम्म लोयपरिमाण ।

सव्वे दव्व द्ढा, कालविणा अत्थिकाया य ॥ ७ ॥

धम्माधम्मागामा, कालो परिणामिए इहं भाये ।

उदयपरिणामिए पु-गला च मव्वेसु पुण जीवा ॥ ८ ॥”

पुण्यतत्त्वम्-

“निरिगसुगउ उच्चं, माय परघायभायमुज्जोयं ।

जिणकसासनिमाण, परिणिवइसमचउरम ॥ ९ ॥

तसदम चउवआई, सुरमणुडुग पचनणु उवगतिगं ।

अगुरुलहु पदमसगई, वायाअं पुअपगईओ ॥ १० ॥”

पापतत्त्वम्-

“नाणंतराय पण पण, नव बाए नियअमायमिच्छत्तं ।

थावरदस नरयतिग, कमायपणवीस तिरियडुग ॥ ११ ॥

चउजाई उवघायं, अपदमसघयणसगइमंवाणा ।

घण्णाअसुभचउरो, घासीई पावपगमीओ ॥ १२ ॥”

आश्रयतत्त्वम्-

“इंदिय कसाय अव्वय, किरिया पण चउर पंच पणवीसा ।

जोगतिग वायाला, आसवमेया इमा किरिया ॥ १३ ॥

काईय अइयरणीया, पाठसिया पारितावणी किरिया ।

पाणाववायरजिय, परिगहिया मायवत्ती य ॥ १४ ॥

मिच्छाईसणवित्ती, अप्पच्चक्खण दिट्ठि पुठी य ।

पाकुच्चिय सामतो-वणीय नेसत्थि साइत्थी ॥ १५ ॥

आणवणि वियारणिया, अणभोगा अणवकखपइया ।

अप्पा पओग समुदा-ण पिउज्जोसेरियावहिया ॥ १६ ॥”

सवरतत्त्वम्-

“भावण चरित्त पारिसह, समिई जइधम्म मुत्ति वारस उ ।

पंच दुव्वीसा पण दस, तिय संवरमे रसगवन्ना ॥ १७ ॥

निर्जराबन्धतत्त्वम्-

“वारसविहं तवो नि-उज्जरा उ अहवा अकामसक्कामा ।

पयइ तिई अणुताग-प्पएसमेया चउदववो ॥ १८ ॥

सतपयपरुवणया, दव्वपमाणं च खित्त फुलणा य ।

कालो अतरभागा, भावऽऽवहू नवह मुक्खो ॥ १९ ॥

जिण अजिण तित्त्य तित्था, गिहिसनसल्लिगत्थीनरनपुंसा ।

पत्तेयसयवुद्धा, विवुक्खोद्विक्कणिक्का य ॥ २० ॥”

इति मोक्षतत्त्वम् । इत्युक्तं संक्षेपतो नव तत्त्वस्वरूपम् । कर्म०
१ कर्म० । दर्श० । आ० । आचा० । (विशेषतो व्याख्यानं स्व-
स्वशब्दे) (साङ्ख्यमते तु तत्त्वानि पञ्चविंशतिस्तानि “सं-
ख” शब्दे दर्शयिष्यन्ते)

नव सव्वजावपयत्त्या पणत्ता । तं जहा-जीवा, अजीवा,
पुण्यं, पापं, आसवो, संवरो, निर्जररा, बंधो, मुक्खो ।

(नव सव्वजावपयत्त्यादि) सव्वजावेन परमार्थेन, अनुपचारेणेत्यर्थः । पदा-
र्था वस्तूनि सव्वजावपयत्त्याः । तद्यथा-जीवा- सुखं दुःखं सन्धानोप-
योगलक्षणम् । अजीवास्तद्विपरीताः, पुण्यं प्रकृतिरूपं कर्म, पापं
तद्विपरीतं कर्मैव, आश्रयते गृह्णतेऽनेनेत्याश्रय, शुभाशुभकर्माऽऽ-
दानहेतुरिति भावः । संवर आश्रयनिरोधो गुण्यादिभिः, निर्-
जरा विद्याकात्तपसो वा कर्मणां देशन- कृपणाद्, बन्ध आश्रयै-
राप्तस्य कर्मण आत्मना संयोगो मोक्षः, कृत्स्नकर्मकृया-
दात्मनः स्वात्मन्यवस्थानमिति । ननु जीवाजीवव्यतिरिक्ताः
पुण्याऽऽदयो न सन्ति, तथायुज्यमानत्वात् । तथाहि-पु-
ण्यापापे कर्मणी, बन्धोऽपि तदात्मक एव, कर्म च पुद्गल-

परिणामः, पुद्गलाश्चाजीवा इति, आश्रयस्तु मिथ्यादर्शनाऽऽदिरूप-
परिणामो जीवस्य, स चाऽऽत्मान, पुद्गलौश्च विरहस्य कोऽन्यः?,
सवरोऽप्याश्रयनिरोधवत्क्षणो देशसर्वभेद आत्मन परिणामो
निवृत्तिरूप, निर्जरा तु कर्मपरिशादौ जीवः कर्मणां यत्पार्थक्यमा-
पादयति स्वशक्त्या, मोक्षोऽप्यात्मा समस्तकर्मविरहित इति ।
तस्माज्जीवाजीवौ सद्भावपदार्थाविति वक्तव्यम् । अत एवोक्तमिदं-
व-“उदत्तिं च ण लोपत सव्व दुप्पडियार। त जहा-जीव जेव,
अजीव जेव ति?” अत्रोच्यते-मृत्यमेतत्किन्तु यावेव जीवाजीवप-
दार्थौ सौमान्येनोक्तौ, तावेवेह विशेषतो नवधोक्तौ, सामान्य-
विशेषाऽऽत्मकत्वाद् वस्तुन, तथेह मोक्षमार्गे शिष्य प्रवर्त्तनीयो,
न संग्रहाभिधानमात्रमेव कर्त्तव्यम् । स च यदैवमाख्यायते-यदु-
ताऽऽश्रयो, बन्धो वा, बन्धद्वाराऽऽयाते च पुरायपापे मुख्यानि त-
त्त्वानि ससारकारणानि, सवरनिर्जरे च मोक्षस्य, तदा ससार-
कारणत्यागेनेतरत्र प्रवर्त्तते, नाऽन्यथेत्यतः पदकोपन्यासः, मु-
ख्यसाध्यख्यापनार्थं च मोक्षस्येति । स्था० ६ ग० ।

तप्त-त्रि० । अनुष्ठिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । उष्णे, स्था०
८ ग० । त० । सतापे, औ० । सतप्ते, “ तत्ततवाणिजकणगव-
एणा । ” औ० ।

तत्तओ-तत्त्वतस्-अव्य० । परमार्थवृत्तौ अने० १ अधि० ।

तत्तंत-तत्त्वान्त-न० । आत्माऽऽदितत्त्वप्रसिद्धिरूपे, द्वा० २३ द्वा० ।

तत्तगोयर-तत्त्वगोचर-त्रि० । तत्त्वविषये, द्वा० २१ द्वा० ।

तत्तचित्ता-तत्त्वचिन्ता-स्त्री० । परमार्थचिन्तायाम्, पञ्चा० १
विव० ।

तत्तजला-तप्तजला-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मेरोः पूर्वस्यां दिशि शी-
ताया महानद्या दक्षिणभागस्थिताया स्वनामस्यातायामन्तर्न-
द्याम्, स्था० ३ ग० ४ उ० । “ दो तत्तजलाओ । ” स्था० २
ग० ३ उ० । ज० ।

तत्तजिज्ञासा-तत्त्वजिज्ञासा-स्त्री० । ज्ञातुमिच्छा जिज्ञासा, त-
त्त्वविषया ज्ञानेच्छा तत्त्वजिज्ञासा । तत्त्वविषयकज्ञानेच्छायाम्,
षो० १६ विव० ।

तत्तक्षाण-तत्त्वज्ञान-न० । ऊहाऽपोहविशुद्धमिदमित्यमेवेति
निश्चये, ध० १ अधि० ।

तत्तणिणिणीसु-तत्त्वनिर्णिणीषु-पु० । तत्त्व प्रतिष्ठापयिषौ,
स्वीकृतधर्मव्यवस्थापनार्थं साधनदूषणाभ्यां शब्दाऽऽदे कथञ्चि-
न्नित्यत्वाऽऽदिरूप तत्त्व प्रतिष्ठापयितुमिच्छौ तत्त्वनिर्णिणीषौ,
रत्ना० ।

अथ तत्त्वनिर्णिणीषोः स्वरूप निरूपयन्ति-

तथैव तत्त्व प्रतितिष्ठापयिषुस्तत्त्वनिर्णिणीषुः ॥ ४ ॥

तथैव स्वीकृतधर्मव्यवस्थापनार्थं साधनदूषणाभ्याम्, शब्दाऽऽ-
दे कथञ्चिद् नित्यत्वाऽऽदिरूप तत्त्वम्, प्रतिष्ठापयितुमिच्छुस्तत्त्व-
निर्णिणीषुरित्यर्थः ॥ ४ ॥

अस्यैवाङ्गैयत्तावैचित्र्यहेतवे भेदावुपदर्शयन्ति-

अथ च द्वेधा-स्वात्मनि परत्र चेति ॥ ५ ॥

(अयमिति) तत्त्वनिर्णिणीषु, कश्चित्त्वत्तु सदेहाऽऽद्युपहतचेतो-
वृत्तिः स्वाऽऽत्मनि तत्त्व निर्णेतुमिच्छति, अपरन्तु परानुग्रहैकर-
सिक्ततया परत्र तथा, इति द्वेधाऽसौ तत्त्वनिर्णिणीषुः । सर्वोऽपि
५४६

च धात्वर्थः करोत्यर्थेन व्याप्त इति स्वाऽऽत्मनि परत्र च तत्त्वनि-
र्णय चिकीर्षुरित्यर्थः । अथ पर प्रति तत्त्वनिर्णिणीषोरप्यस्य त-
न्निर्णयोपजनने जयघोषणामुद्धोषयन्त्येव सत्त्वा इति चेत्, ततः
किम् ? जिगीषुता स्यात् इति चेत्, कथं यो यदनिच्छुः स त-
दिच्छुः परोक्तिमात्राद् भवेत् ? तत्किं नाऽसौ जयमश्नुते ? वा
दमश्नुते । न च तमिच्छति च, अश्नुते चेति किमपि कैतव तवेति
चेत्, स्यादेव, यद्यनिष्टमपि न प्राप्येत । अवलोकयन्ते चानि-
ष्टान्यप्यनुकूलप्रतिकूलदैवोपकारिपदानि जनैरुपजुज्यमानानि
शतशः फलानि । तदिदमिह रहस्यम्-परोपकारैकपरायणस्य
कस्यचिद्वादिवृन्दारकस्य परत्र तत्त्वनिर्णिणीषोरानुषङ्गिक फल
जय, मुख्य तु परतत्त्वावबोधनम् । जिगीषोस्तु विपर्यय इति ।

स्वाऽऽत्मनि तत्त्वनिर्णिणीषुमुदाहरन्ति-

आद्यः शिष्याऽऽदिः ॥ ६ ॥

(आद्य इति) स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिणीषुरित्यर्थः । आदिग्रहणा-
दिहोत्तरत्र च स ब्रह्मचारिसुहृदादिरादीयते ॥ ६ ॥

परत्र तत्त्वनिर्णिणीषुमुदाहरन्ति-

द्वितीयो गुर्वाऽऽदिः ॥ ७ ॥

(द्वितीय इति) परत्र तत्त्वनिर्णिणीषु ॥ ७ ॥

द्वितीयस्य भेदावभिधत्ति-

अयं द्विविधः-क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च ॥ ८ ॥

(अयमिति) परत्र तत्त्वनिर्णिणीषुर्गुर्वादि, ज्ञानाऽऽवरणीयस्य
कर्मण क्षायोपशमेन निवृत्त ज्ञान मतिश्रुतावधिमन पर्यायरू-
प व्यस्त समस्त वा यस्यास्ति स तावदेक, द्वितीयस्तु तस्यैव
कृयेण यज्जनित केवलज्ञान तद्वान् । तदेव चत्वारः प्रारम्भ-
काः-जिगीषुः, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिणीषु, परत्र तत्त्वनिर्णि-
णीषुश्च क्षायोपशमिकज्ञानशालिकेवद्विनाविति । तत्त्वनिर्णि-
णीषोर्हि ये भेदप्रभेदा प्रदर्शिताः, न ते जिगीषो सर्वेऽपि
सभवन्ति । तथाहि-न कश्चिद्विपरिचदात्मान जेतुमिच्छति ।
न च केवली पर पराजेतुमिच्छति, वीतरागत्वात् । गौडद्व-
विडाऽऽदिभेदस्तु नाङ्गनियमभेदोपयोगी, प्रसज्यति चानन्त्य-
म्, इति पारिशेष्यात् क्षायोपशमिकज्ञानशाली परत्र जिगी-
षुर्भवतीत्येकरूप एवाऽसौ न भेदप्रदर्शनमर्हति । यौ च परत्र
तत्त्वनिर्णिणीषोर्भेदावुक्तौ, न तौ द्वावपि स्वाऽऽत्मनि तत्त्वनिर्णि-
णीषो सज्जवत, निर्णीतसमस्ततत्त्वज्ञानशालिन केवलिनः स्वा-
ऽऽत्मनि तत्त्वनिर्णयेच्छाऽनुपपत्ते, इति पारिशेष्यात् क्षायोपश-
मिकज्ञानवानेव स्वाऽऽत्मनि तत्त्वनिर्णिणीषुर्भवतीत्यसावप्येकरूप
एवेति । रत्ना० ८ परि० ।

तत्तप्तु-तत्त्वज्ञ-त्रि० । तत्त्व सकलपर्यायोपेतसकलवस्तुस्वरूप
जानातीति तत्त्वज्ञ । वस्तुतत्त्ववेदिनि, पञ्चा० १ विव० । सर्व-
ज्ञे, आव० १ अ० ।

तत्तप्तुपुष्टि-तत्त्वज्ञपुष्टि-स्त्री० । तत्त्वस्याविसवाद्स्थाने हितोपदे-
शे, षो० ८ विव० ।

तत्ततव-तप्ततपस्-त्रि० । तापिततपस्के, आर्यसुधर्माणमुपक्रम्य-
“ उगगतवे दित्ततवे तत्तनवे । ” तप्त तापित तपो येन स तप्त-
तपा । तेन तत्तपस्तप येन कर्माणि सन्ताप्यन्ते, तेन न च तप-
सा स्वात्मा तपोरूप सतापिनो, यतोऽन्यस्यास्पृश्यमिव जात-
म् । आद्य० । नि० । भ० । ल० । रा० । सू० प्र० । ज्ञा० ।

तत्तत्राणिज्ज-तप्तपनीय-न० । तत्सुवर्णं, "तप्तवर्णज्जस-
कामो ।" प्रज्ञा० १ पद ।

ब्रह्मवैवर्त-तन्त्र-तपोधन-त्रि० । तप्तमनुष्ठितं तप एव धनं य-
स्य स तप्ततपोधनः । पञ्चाग्न्यादितपोविशेषेण निष्टप्तदेहे,
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

वचतेह्य-तप्ततैल-न०। तप्त च तप्तैलं च । वष्णुतैले, स०११ अङ्क ।

तत्तत्ति-तत्त्वप्ति-स्त्री। जीवाऽऽदीनां स्वरूपोपलब्धे, षो० (?)।

सत्तय-तत्त्वार्थ-पुं० । युक्तिसिद्धेऽर्थे, द्रव्या० न अध्या० ।

तत्तत्प्रत्यक्षद्वाराण-तत्त्वार्थश्रद्धान-न० । तत्त्वार्थानां सर्वविदुषदि-
ष्टतया पारमार्थिकानां जीवाऽऽदिपदार्थानां श्रद्धानमेवमेतद्वेति
प्रत्ययः, तत्रेव वा भावतोऽर्थानां श्रद्धान तत्त्वार्थश्रद्धानम् । “त
त्तत्प्रत्यक्षद्वाराण, सम्मत्तन्मगद्गो र्ण एयस्मि” । पञ्चा०१ विव०
(एतद्व्यवहृवकथना “सम्मत्तं शब्दे वक्ष्यते)

तत्तदंग-तत्त्वदर्शन-न० । परमार्थावलोकने, छा० २५ द्वा० ।

तत्तदं सि (ण्) - तत्त्वदर्शिन् - त्रि० । मेधाविनि, आचा० १ ध्रु० ३
अ० २ उ० । तत्त्वावलोक्तकर्तारि, सूत्र० १ ध्रु० १५ अ० ।

तत्तदिष्टि-तत्तद्वृष्टि-स्त्र० । तत्तं वस्तुनू जीवे जीवत्वमनन्त-
चैतन्यरूपम्, अजीवे अचैतन्यस्वरूप, तत्र यथार्थावबोधयुक्तौ,
अष्ट० ।

रूपे रूपवती दृष्टि-दृष्ट्या रूपं त्रिमुह्यति ।

मज्जत्यात्मनि नीरूपे, तच्चदृष्टिस्त्वरूपिणी ॥ १ ॥

अमवादी बहिर्दृष्टि-भ्रमच्छाया तदीक्षणम् ।

अभ्रान्तस्तद्वदृष्टु, नास्या शंते सुखाशया ॥ ५ ॥

ग्रामाऽऽरामाऽऽति मोहाय, यद् दृष्टं बाह्यया दृशा ।

तत्त्वदृष्ट्या तदेवान्तर्नीतं वैराग्यसंपदे ॥ ३ ॥

वाह्यदृष्टेः सुभासार-घटिता जाति मुन्दरी ।

तच्चदृष्टेस्तु सा साक्षात्, विष्णुवपिठरोदरी ॥ ४ ॥

लावण्यन्नद्वरीपूँ, वपुः पश्यति बाह्यदृग् ।

तच्चदृष्टिः श्वकाकानां, नक्षत्रं कृषिकुलाऽऽकुलम् ॥ ५ ॥

गजारवैर्नृपभवनं, विस्मयाय वहिर्दृशः ।

तत्राश्वेभवनात् कोऽपि, भेदस्तत्त्वदृशस्तु न ॥ ६ ॥

जस्पता केशजोचेन, वपुर्धृतमल्लेन वा ।

महान्तं बाह्यङ्गं वेत्ति, चित्साम्राज्येन तत्त्ववित् ॥ ७ ॥

न विकाराय विश्वस्यो-पकारायैव निर्मिताः ।

स्फुटकारुण्यपयूष-वृष्टयस्तत्त्वदृष्टयः॥८॥अष्ट० १६अष्ट० ।

तत्तदेष्टा-तत्त्वदेष्टृ-पु० । तत्त्वं सकलपर्यायोपेतसकलवस्तुस्वरूपं तद्विशतीति तत्त्वदेष्टा । तत्त्वोपदेष्टरि, ध० १ अधि० ।

तत्तथ्यम् ज्ञोणी-तत्त्वधर्मयोगि-स्त्री० धृत्यादिके, धृतिः श्रद्धा सु-
खादिविदिषा विहंसिरिति तत्त्वधर्मयोगय । “धिइसक्यासुहवि-
विदिस-ज्ञेया ज पायसो न जोणि नि ।” पञ्चा० ४ विव० ।

वचनवृत्ति-तत्त्वप्रवृत्ति-स्त्री० । तत्त्वानुष्ठाने, पौ० ।

कस्मात्पुनस्तत्राद्वेषः क्रियत इत्याह-

अद्वेषो जिज्ञासा, शुश्रूषा श्रवणबोधमीमांसाः ।

परिशुद्धा प्रतिपत्तिः, प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी तत्त्वे ॥ १४ ॥

अद्वेयोऽप्रतीतिपरिहारः तत्त्वविषयस्तत्पूर्विका ज्ञातुमिच्छा जिज्ञासा
तत्त्वविषया ज्ञानेच्छा तत्त्वजिज्ञासा तत्पूर्विका बोधाम्नःभोनसः
सिराकल्पा, श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा तत्त्वविषयैव । तत्त्वशुभ्रयानिब-
न्धन श्रवणमाकर्णन तत्त्वविषयमेव । बोधोऽवगमः परिच्छेदो वि-
चकितार्थस्य श्रवणनिबन्धनस्तत्त्वविषय एव, मीमांसा सद्विचार-
रूपा बोधानन्तरभाविनी तत्त्वविषयैव । श्रवणं च बोधश्च मीमां-
सा च श्रवणबोधमीमांसा । परिशुद्धा सर्वतो भावविशुद्धा प्र-
तिपत्तिर्मीमांसात्तरकालभाविनी निश्चयाऽऽकारा परिच्छिन्ति-
रिडमित्यमेवेति तत्त्वविषयैव । प्रवर्त्तन प्रवृत्तरनुष्ठानरूपा
परिशुद्धप्रतिपत्त्यनन्तरभाविनी तत्त्वविषयैव, प्रवृत्तिशब्दो द्वि-
राचर्यते, तेनाथमर्थो ज्ञदति-तस्यै प्रवृत्तरष्टमिरङ्गैर्निर्वृत्ताऽष्टा-
ङ्गिकी, एजिरद्वेयाऽऽदिभिरष्टमिरङ्गैस्तत्त्वप्रवृत्ति सपद्यते,
तेनाऽऽगमास्तरे मूलागमैकदेशज्ञते न द्वेयः कार्य इति ॥ १४ ॥
पो० १६ विव० ।

तत्तत्कामुअ-तत्तत्प्राशुक-त्रि० । तत्तं मत्प्राशुकं त्रिदण्डोद्धृत
तत्तत्प्राशुकम् । त्रिदण्डोद्धृतं तत्तं जज्ञाऽऽदौ, “उत्तिणोदगं
तत्तत्कामुअ, पडिगादिज्ञ संजय ।” दश० ५ अ० ।

तत्तत्त्रिंशद्-तत्त्रिंशद्-प्र० । तत्त्वं वेत्तीति तत्त्रिंशद् । जीवा-
जीवाऽऽदिवस्तुविज्ञातरि, थ० ३ अधि० । परमार्थबिद्धि, नि० १
अ० १ वर्ग १ अ० ।

तत्तवेऽ [ण्]-तत्त्ववेदिनू-पुं० । तत्त्वज्ञानिनि, आचा० । सारो हि विषयगणस्य तत्प्राप्तौ तृप्तिः, तद्भावाच्चि.सार., तं दृष्ट्वा ज्ञानी तत्त्ववेदी न विषयाभिज्ञाप विद्ध्यद्, न केवलं मनुष्याणां, देवानामपि विषयसुखाऽऽस्पदमन्त्य जीवितमिति दर्शयति-“ उववाय चवण णच्चा । ” उपपातं जन्म, व्यवर्तनं पातः, तच्च ज्ञात्वा न विषयसङ्गोन्मुखो भवेदिति । यतो निःसारो विषयग्रामः, समस्त ससारो वा, सर्वाणि च स्थानान्यशाश्वतानि । सारासारवेत्तरि, आचा० १ भू० ३ अ० २ उ० ।

तत्तत्रोहविहाङ्गी-तत्त्वबोधविधायिनी-स्त्री० । अभयदेवविर-
चितायां स्वनामख्यातायां सम्मतितोकायाम्, “ प्रद्युम्नचरो
शिष्येण, तत्त्वबोधविधायिनी । एषा चाभयदेवेन, सम्मतवि-
धृति कृता ” ॥१॥ सम्म० ३ काण्ड ।

तत्तरसासाय-नत्वरसाऽऽस्वाद-पुं० । तर्धे परमार्थे रस आम-
किहेतुस्तस्याऽऽस्वादस्तत्वरसाऽऽस्वादः । परमार्थाऽऽसक्तिदे-
त्वास्वादे, नि० १ ध्रु० १ वर्ग १ अ० ।

तत्तलोहपह-तप्तलोहपथ-पु० । तप्तं सोहमयमार्गे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

तत्तसंग्रहि-तत्त्वसंग्रहि-स्त्री० । तत्त्वसंदर्शने, पौ० १५ विध० ।

तत्तत्संवेद्य-तत्त्वसंवेदन-न०। तत्त्वं परमार्थं, तत्तन्मयक प्रवृत्त्या-
द्युपहृतत्वेन विद्यते यस्मिंस्तत्। ज्ञानभेदे, द्वा० ६ द्वा०। सभ्य-
ज्ञाने, प० सु० ४ सूत्र०। हा०।

तत्तत्समजोऽभूय-तप्तममज्योतिर्जुत-त्रि० । तप्तेन तापेन समा
तृत्या ज्योतिषा यद्विना भूता जाना या सा तत्तत्समज्योति-
र्भूता । तावत्तद्वशवद्विजाते, म० १० श० ५ उ० ।

तत्त्वसुत्र-तत्त्वश्रुति-स्त्री० । तत्त्वश्रवणे, द्वा० ।

ततः किमस्याह—

पुण्यबीजं नयत्येवं, तत्त्वश्रुत्या सदाशयः ।

जवकाराम्ननस्त्यागाद्, वृद्धिं मधुरवारिणा ॥ २१ ॥

एवं धर्मस्य प्राप्तेभ्योऽप्यधिकत्वप्रतिपत्त्या, तत्रोत्सर्गप्रवृत्त्या, तत्त्वश्रुत्या तथा तत्त्वश्रवणेन, मधुरवारिणा, सदाशयः शोभन-परिणामः, जवलक्ष्यस्य क्षाराम्नसस्त्यागात्, पुण्यबीजं वृद्धिं नयति । यथा हि मधुरोदकयोगतस्तन्माधुर्यानिवगमेऽपि बीजं प्ररोहमादत्ते, तथा तत्त्वश्रुतेरचित्यसामर्थ्यात्तत्त्वविषय-स्पष्टसविशेषभावेऽपि अतत्त्वश्रवणत्यागेन तदयोगात् पुण्यश्रु-द्धिं स्यादेवेति भावः ॥ २१ ॥

तत्त्वश्रवणतस्तीव्रा, गुरुभक्तिः सुखाऽऽवहा ।

समापस्यादिभेदेन, तीर्थकृद्दर्शनं ततः ॥ २२ ॥

(तत्त्वश्रुति) तत्त्वश्रवणतः, तीव्रा उत्कटा, गुरौ तत्त्वश्रावयितरि, प्रतिकारार्थत्वेन प्रतिपत्तिः, सुखावहोभयलोकसुखकरी, ततो गुरुभक्ते समापस्यादिभेदेन तीर्थकृद्दर्शनं भगवत्साक्षात्कारल-क्षणं जवति । तदुक्तम्—“गुरुभक्तिप्रभावेन, तीर्थकृद्दर्शनं मतम् । समापस्यादिभेदेन, निर्वाणैकनिबन्धनम्” ॥ १ ॥ समापत्तिरत्र ध्यानजस्पर्शना भण्यते, आदिना तन्नामकर्मयन्धविपाकतद्भा-षापर्युपपत्तिपरिग्रहः ॥ २२ ॥ द्वा० २२ द्वा० ।

तत्त्वसुसूसा-तत्त्वश्रुत्या-स्त्री० । तत्त्वश्रवणेच्छायाम्, द्वा० २२ द्वा० ।

तत्त्वाण्युद्बुद्धोद्भूत-तत्त्वानिर्वृत्तभोजित्व-न० । ततः च तदनि-र्वृत्त चात्रिदण्डोद्भूतं च उदकमिति विशेषणान्यथानुपपत्त्या गम्यते तद्भोजित्वमिति । असत्त्वोदकभोजित्वे, ग० २ अधि० ।

तत्त्वाण्युद्बुद्ध-तत्त्वानुरूपत्व-न० । पञ्चदशतमे सत्यवचना-तिशेषसम्प्राप्ते, तत्त्वानुभोजित्वं विवक्षितवस्तुस्वरूपानुसा-रिता । ग० ।

तत्तात्त्वचङ्गरकराद्व-तत्त्वातत्त्वव्यतिकरकराद्व-त्रि० । तत्त्व-चातस्व च तत्त्वातस्वे, तयोर्व्यतिकरो व्यतिकीर्णता मिथया स्व-भावविनिमयः तत्त्वातत्त्वव्यतिकरः, तेन कगातो भयङ्करः । तत्त्वेऽन्तत्त्वामिनिवेशोऽतस्वे तत्त्वामिनिवेश इत्येवरूपेण सजा-यमानव्यतिकरेण भयङ्करः, स्या० ।

तत्तात्त्वभास-तत्त्वान्यास-पु० । परमार्थान्यासे, षो० १३ विव० ।

तत्तात्त्वभिवेश-तत्त्वानिनिवेश-पु० । तत्त्वज्ञाने, षो० । “गुरु-भक्तिः परमभक्त्या, विधौ प्रयत्नस्तथा धृतिः करणे । तद्व्याख्याऽऽ-सिध्दवण, तत्त्वामिनिवेशपरमफलम् ॥ १ ॥” षो० १० विव० । वस्तुस्वरूपनिर्णयातिशये, पञ्चा० ६ विव० ।

तत्तात्त्वगोलकप-तत्त्वगोलककटप-त्रि० । तत्त्वगोलकपिण्डसदृशे, “तत्तात्त्वगोलकप्यो, परमसजीवो निवारियन्मसरो । (२८१)” आ० ।

तत्तात्त्वगोल-तत्त्वगोलक-पु० । परमार्थप्रकाशे, द्वा० २४ द्वा० ।

तत्ति-तृप्ति-स्त्री० । प्राणौ, स्या० १ ग० । सन्तोषे, आनु० । बु-

ह्मकाऽऽद्युपशमवृत्तणायाम्, विशेष० ।

तत्ति-स्त्री० । सारायाम्, “गणतत्तिविष्णुमुक्ताः” गणस्य ग-णस्य या तत्ति सारा, तथा विप्रमुक्ताः । ष्य० १ उ० । चिन्ता-याम्, प्रति० ।

तत्ति-तत्त्विक-पुं० । न० । वास्तवे, द्वा० १६ द्वा० । आ० म० ।

“महाव्रतिसहस्रेषु, धरमेको हि तत्त्विकः । तत्त्विकस्य सङ्घं पात्रं, न भूतो न भविष्यति ॥ १ ॥” अतस्तत्त्विकाय पात्रा-ऽऽदिकं देयम् । ध० २ अधि० ।

तावत्-त्रि० । “अस्ति यं गहिर्य तत्ति यं त्रियं, सेसं नदुं, ततो नो सिं धरं ।” आ० म० १ अ० २ खण्ड । ‘तत्ति’ तत्त्व-न्मात्रमेव कार्यम् । व्ययहारे, नि० चू० १२ उ० ।

तत्तिजोग-तत्त्विकयोग-पु० । कनापि नयेन मोक्षबोजनफले, द्वा० १६ द्वा० ।

तत्तिधम्मपत्ति-तत्त्विकधर्माप्ति-स्त्री० । तत्त्विकस्याभ्यासशु-द्धस्य तत्त्वान्यासिकमात्रस्य धर्मस्याहिंसाऽऽदेराप्तिरुपपत्तिः । भङ्ग्यासशुद्धस्याहिंसाऽऽदेरुपलब्धौ, द्वा० १० द्वा० ।

तत्तिह-तृप्तिपत्-त्रि० । तृप्तिर्विद्यते यस्य स तदस्यास्यसि-धिति मनुष्यः । “आल्लिखल्लोदल्लान्न-वन्त-मन्तेचेर-मणा-मनोः” ॥ ८ । १ । १५९ ॥ इति मनुष्यः स्थाने इल्लोऽऽदेशः । प्रा० दुष्टिद० २ पाद । तृप्ते, कटप० ६ कृष्ण । तत्परे, दे० ना० ५ वर्ग ३ गाथा ।

तत्तिवऽऽजवसाण-तत्तीव्राध्यवसान-त्रि० । तस्मिन्नेवाऽऽवश्य-के तावत्प्रारम्भकालादारभ्य प्रतिलक्ष्णं प्रहर्षयात्रि प्रयत्नविशेष-लक्षणमध्यवसानं यत्तु स तथा । तस्मिन्, ग० २ अधि० ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २० गाथा ।

तत्ती-तार्तीयिक-त्रि० । तृतीयमेव तार्तीयिकम् । स्वार्थे टीकणप्रत्ययः । ध० २ अधि० । त्रयाणां पूरणे, येन त्रित्वसंख्या पूर्यते तस्मिन् पदार्थे, वाच० ।

तत्तु-तत्र-अव्य० । “यत्र तत्रयोस्त्रस्य निदेत्यवत्तु” ॥ ८५॥ ४०४॥ इति तत्रशब्दस्य त्रित्संज्ञकोऽतु इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । तन्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।

तत्तुभिह-देशी-सुरते, दे० ना० ५ वर्ग ६ गाथा ।

तत्तु-तत्र-अव्य० । तस्मिन् कालाऽऽदौ, तत्र तस्मिन्नित्यर्थे, वा-च० । स्या० । अनु० । प्रन० । वाक्योपन्यासार्थे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । निर्धारणार्थे च । दश० १ म० । ‘तहि’ शब्दार्थे च । प्रा० १ पाद ।

तत्तु-न० । तत्र साधुः यत् । सत्ये, वाच० । विशेष० । द्वा० । निरुपचरिते, मुख्ये च । विशेष० ।

स्तब्ध-त्रि० । परमाधर्मिकदेवपरस्परोदीरितदुःखसंपातज-यात् त्रासमुपपन्ने, जी० १ प्रति० । स्या० ।

वस्त-त्रि० । भीते, द्वा० १ श्रु० १ अ० ।

तत्तावाड-ए-तत्त्ववादिन-पु० । ‘तत्तावाड (ए)’ शब्दार्थे, आ० क० ।

तत्तुन-दृष्टा-अव्य० । “ऋतोऽत्” ॥ ८ । १ । १२६ ॥ उदेत्तदोस्तः । दृश्य तः । “दूनत्थूनौ प्ठ” ॥ ८ । ४ । ३१३ ॥ इति प्ठस्थाने दूनत्थून इत्यादेशः । त्रिलोफ्येत्यर्थे, प्रा० दु० ४ पाद ।

तत्-तत्-त्रि० । लोकत्रयव्यापिनि, किञ्चन्तत्वेन प्रायशो हलन्त-त्वादेतादृशाः प्राकृते न प्रयुज्यन्ते । जै० मा० ।

तद्वस्त्र-तदाख्य-त्रि० । तेन अर्थेन आख्या येषां ते तदाख्याः ।

अहिंसके, नि० चू० २० उ० ।

तद्वज्रवसाण-तद्व्यवसान-त्रि० । तस्यामेवाध्यवसानं भोगकिया प्रयत्नविशेषरूप यस्य स तस्मिन् । तद्व्यवसिते, विपा० १ श्रु० २ अ० । अनु० ।

तद्वज्रवसित-तद्व्यवसित-त्रि० । तस्मिन्नेव विवक्षिते आचश्यक्ये अध्यवसित क्रियासपादनविषयमस्येति तद्व्यवसितः । तद्विषयकाध्यवसाययुक्ते, ग० २ अधि० । अनु० ।

तद्वृद्ध-तदर्थ-पुं० । तस्मै अर्थस्तदर्थः । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । तत्प्राप्तौ, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

तद्वृद्धोवज्र-तदर्थोपयुक्त-त्रि० । तस्य (विवक्षितस्य) आवश्यकस्यार्थस्तदर्थः, तस्मिन्नुपयुक्तस्तदर्थोपयुक्तः । अनु० । तत्प्राप्तये उपयोगवति, विपा० १ श्रु० १ अ० । ग० । तदभिधेयोपयुक्ते, औ० ।

तद्व्यवचन-तदन्यवचन-न० । वचनभेदे, स्था० । तस्माद्विवक्षितघटाऽऽदेरन्यः पटाऽऽदिः, तस्य वचनं तदन्यवचनं, घटापेक्षया पटवचनवत्, नोअवचनमज्जननिवृत्तिर्वचनमात्रं किं तथाऽऽदिवदिति । अथवा-स शब्दव्युत्पत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टोऽर्थोऽनेनोच्यते इति तद्वचनं, यथार्थनामित्यर्थः । ज्वलनतपनाऽऽदिवत् । तथा तस्माच्छब्दव्युत्पत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टादन्यः शब्दप्रवृत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टोऽर्थः, उच्यतेऽनेनेति तदन्यवचनमयथार्थमित्यर्थः । स्था० ३ ग० ३ उ० ।

तद्विषयकरण-तद्विषयकरण-त्रि० । तस्मिन् भगवत्पिपितानि करणानिन्द्रियाणि शब्दरूपाऽऽदिषु श्रोत्रचक्षुरादीनि यैस्ते तद्विषयकरणे । औ० । ग० । तस्मिन्नेवाऽऽवश्यक्ये यथोचितव्यापारनियोगेनार्पितानि नियुक्तानि येन स तद्विषयकरणः । सम्यग्व्याख्यानन्यस्तोपकरणे, ध० । तस्यामेवार्पितानि दौकितानि करणानि इन्द्रियाणि येन स तथा तस्मिन् । दौकितेन्द्रिये, ध० २ अधि० ।

तदाभास-तदाज्ञास-पुं० । तत्सदृशे, पञ्चा० ४ विव० ।

तदाहार-तदाधार-त्रि० । ते पृथिव्यादय आधारो येषां ते तदाधाराः । तत्राऽऽहितेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तदाहार-पु० । तानेव पृथिव्यादीन् आहारयन्तीति तदाहारः । तद्वक्तृके, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तदुजयन्तिय-तदुजयन्तित-त्रि० । वृहत्परलोकहिते, पं० भा० ।

ततो-ततस्-अव्य० । तस्मादित्यर्थे, प्रा० १ पाद ।

तदो-ततस्-अव्य० । “ तौ दो तसो वा ” ॥ ८ । २ । १६० ॥ इति तसः प्रत्ययस्य वा तौ दो इत्यादेशौ । तस्मादित्यर्थे, प्रा० १ पाद ।

तदिअचय-देशी-नृत्ये, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।

तदिअस-देशी-अनुदिवसे, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।

तदिअसिअ-देशी-अनुदिवसे, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।

तदिअह-देशी-अनुदिवसे, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।

तद्देम-तद्देश-पु० । तस्य देशस्तद्देशः । उदाहरणदेशे, दश० १ अ० ।

तदास-तदोप-पुं० । तस्योदाहरणस्यैव दोषो यस्मिन् तद्वदोपः । उदाहरणदोषे, दश० १ अ० ।

त्वग्दोष-त्रि० । कुष्ठिनि, औ० । श्वेतकुष्ठिनि, पि० । स च त्वग्दोषो द्वाज्यां प्रकाराभ्यां भवति । तथा-“ सदंतमसदंतं, अस्स-दिणसित्तमरुत्तपसुत्ती । किमिपुं रसिगा वा, पस्सदति तत्थिमा जयणा ” ॥ १॥ व्य० ६ उ० । (इहं गाथा ‘ वगडा ’ शब्दे एगवगमावसरे व्याख्यास्यते)

तद्विषय-तद्विषय-त्रि० । न० । तस्मै हितं तद्विषयमित्यन्वयाभिधायका ने प्रत्ययास्ते तद्विता । यथा गोज्यो हितो गव्यो देश इत्यादि । प्रश्न० २ सम्ब० द्वार । आ० चू० । तेभ्यो विग्रहस्थ-तत्तत्प्रकृतीनां स्वविशिष्टतया प्रयोगेभ्यो हितः । व्याकरणोक्ते प्रत्ययभेदे, वाच० ।

तद्विषय-तद्विषय-न० । तद्विताज्जातं तद्वितजम् । इह तद्वित-शब्देन तद्वितप्राप्तिहेतुभूतोऽर्थो गृह्यते, तत्रायम्, यत्रापि “ तुन्नाप तनुवाए ” तद्वितप्रत्ययो न दृश्यते, तत्रापि तद्वेतुचतुर्थस्य विद्यमानत्वात्तद्वितजं सिद्धं भवति । अनु० । ज्ञावप्रमाणभेदे, अनु० ।

से किं तं तद्विषय ? तद्विषय अद्विष्टे पपात्ते । तं जहा-
“ कम्मे सिपे सिद्धोए, संजोगे समीवए अ संजूहे ।

इस्सरिण् अववेण य, तद्वितणामं तु अद्विहं ” ॥ १॥

(से किं तं तद्विषय इत्यादि) तद्विताज्ज्ञानं तद्वितजम् । इह तद्वितशब्देन तद्वितप्राप्तिहेतुभूतोऽर्थो गृह्यते । तत्रायम्, यत्रापि “ तुन्नाप तनुवाए ” तद्वितप्रत्ययो न दृश्यते, तत्रापि तद्वेतुचतुर्थस्य विद्यमानत्वात्तद्वितजं सिद्धं भवति । “ कम्मे गहा ” पाठसिद्धः, नवरं श्लोकः श्लाघा, संयुथो ग्रन्थरचना, एते च कर्मशिल्पाऽऽद्योऽर्थोस्तद्वितप्रत्ययस्योत्पत्तिसौमिचीभवन्तीत्येतद्भेदात्तद्वितजं नामाष्टविधमुच्यते इति ज्ञाव ।

से किं तं कम्पनामे ? । कम्पनामे अनेगविहे पाणत्ते । तं जहा-तणहारए, कट्टहारए, पत्तहारए, दोसिए, सोत्तिए, कप्पासिए, भंरुवेआलिए, कोट्टालिए । सेत्तं कम्पनामे ।

तत्र कर्मतद्वितज (दोसिए, सोत्तिए इत्यादि) दुष्य परायमस्येति दोषिकः । सूत्र परायमस्येति सौत्रिकः । शेष प्रतीतम् । नवरं भारुविचारः कर्मास्येति ज्ञाणवैचारिकः, कौलालानि मृद्धारकानि परायमस्येति कौलालिकः । अत्र कापि “ तणहारिए ” इत्यादिपाठो दृश्यते ॥ तत्र कश्चिदाह-नन्वत्र तद्वितप्रत्ययो न कश्चिदुपलभ्यते, तथा वद्व्यमाणेष्वपि “ तुन्नाप तनुवाए ” इत्यादिषु नाय दृश्यते, तत्किमित्येवभूतनाम्नामिहोपन्यासः ? । अत्रोच्यते-अस्मादेव सूत्रोपन्यासात्तृणानि इरति वहनीत्यादिकः कश्चिदाद्यव्याकरणदृष्टस्तद्वितोत्पत्तिहेतुभूतोऽर्थो दृष्टव्यः, ततो यद्यपि साक्षात् तद्वितप्रत्ययो नास्ति, तथाऽपि तद्वितोत्पत्तिनिवन्धनचूतमर्थमाश्रित्येह तद्विदेशो न विरुध्यते । यदि तद्वितोत्पत्तिहेतुरर्थोऽस्ति, तर्हि तद्वितोऽपि कस्माद्वितपद्यत इति चेत् ? लोके इत्यमेव रुढत्वादिति ब्रूमः । अथवा-अस्मादेवाऽऽद्यमुनिप्रणीतसूत्रआपकादेव जानीयास्तद्वितप्रत्यय पवामी केचित्प्रतिपत्तव्या इति ।

अथ शिल्पतद्वितनामोच्यते-

से किं तं सिप्पणामे ? । सिप्पणामे अनेगविहे पपात्ते । तं जहा-वत्थिए, तंतिए, तुण्णाए, तंतुवाए, पट्टकारे, उपट्टे, वरुडे, मुंजकारे, कट्टकारे, उत्त-

कारे, बंभकारे, पोत्यकारे, चित्तकारे, दंतकारे, दोषकारे ।
सेत्तं सिप्पनामे ।

वस्त्रं शिल्पमस्येति वास्त्रिकः, तन्त्रीवादन शिल्पमस्येति तान्त्रिकः । “तुन्नाए ततुवाए ” इत्यादि प्रतीतम् । आक्षेपपरिहारौ तूकावेव । यदिह पूर्वं चक्रभिद् वाचनाविशेषे प्रतीतं नाम दृश्यते, तद्देशान्तररूढितोऽवसेयम् ।

अथ श्लाघातद्धितनामोच्यते-

से किं तं सिलोअणामे ? सिलोअणामे अणेगविहे पणत्ते ।
तं जहा-समणे, माहणे, सव्वातिही । सेत्तं सिलोगणामे ।

(समणे इत्यादि) श्रमणाऽऽदीनि नामानि श्लाघ्याऽर्थेषु साध्यादिषु रूढान्यतोऽस्मादेव सूत्रनिबन्धनात् श्लाघ्यार्थास्तद्धितानां, तदुत्पत्तिहेतुमर्थमात्रं वाऽत्रापि प्रतिपत्तव्यम् ।

सयोगतद्धितनाम-

से किं तं संजोगनामे ? संजोगनामे अणेगविहे पणत्ते । तं जहा-रखो ससुरए, रखो जमाउए, रखो साद्वे, रखो दूते, रखो जगिणीवई । सेत्तं संजोगनामे ।

राज्ञः इवशूर इत्यादि । अत्र संबन्धरूपः सयोगो गम्यते । अत्रापि चास्मादेव ज्ञापकात्तद्धितनामता, चित्रं च पूर्वगत शब्दप्राभृत अप्रत्यक्षं च, अतः कथमिह भावनास्वरूपमस्मादशुः सम्यगवगम्यते ।

समीपतद्धितनाम-

से किं तं समीवणामे ? समीवणामे अणेगविहे पणत्ते । तं जहा-गिरिसमीवे एगं गिरिणगरं, विदिसिसमीवे एगं विदिसिणगरं, वेनायसमीवे एगं वेनायणगरं, एगरायसमीवे नगरं एगरायणगरं । सेत्तं समीवणामे ।

गिरिसमीवे नगरं गिरिनगरम् । अत्र “अदूरभवश्च ” ॥ ४ । २ । ७० ॥ (पाणि०) इति अण् न ज्ञवति, गिरिनगरमित्येव प्रतीतत्वात्, विदिशाया अदूरजघनगरं वैदिशम् । अत्र तु “अदूर-जघश्च ” ॥ ४ । २ । ७० ॥ इति (पाणि०) अण् भवत्येव, इत्थं रूढत्वादिति ।

संयूयतद्धितनाम-

से किं तं संजुहनामे ? संजुहनामे अणेगविहे पणत्ते । तं जहा-तरंगवङ्कारे, मलयवङ्कारे, अच्चाणसङ्कारे, विंदु-कारे । सेत्तं संजुहनामे ।

(तरंगवङ्कारे इत्यादि) तद्धितनामता चेहोत्तरत्र च पूर्ववद्भावनीया ।

ऐश्वर्यतद्धितनाम-

से किं तं ईसरिअनामे ? ईसरिअनामे अणेगविहे पणत्ते । तं जहा-ईसरे, तद्वारे, मंडविण, कोडुविण, इव्भे, सेट्टी, सत्यवाहे, मेणावई । सेत्तं ईसरिअनामे ।

(राईसरे इत्यादि) इह राजाऽऽदिशब्दनिबन्धनमैश्वर्यमेव गन्तव्यं, राजेश्वराऽऽदिशब्दार्थास्त्वैव पूर्वं व्याख्यात एव ।

अपत्यतद्धितनाम-

से किं तं अवच्चनामे ? अवच्चनामे अणेगविहे पण-

त्ते । तं जहा-अरिहंतमाया, चक्रवट्टिमाया, वज्रदेवमाया, वामुदेवमाया, रायमाया, मुणिमाया, वायगमाया । सेत्तं अवच्चनामे ॥

(तित्थयरमाया इत्यादि) तीर्थकरोऽपत्यं यस्याः सा तीर्थकरमाता । एवमन्यत्रापि सुप्रसिद्धेनाऽप्रसिद्धं विशिष्यते । अतः तीर्थकराऽऽदिजिर्मातरो विशेषिताः । तद्धितनामत्वभावना तथैव । गत तद्धितनाम । अनु० ।

तद्धियय-तद्धितज-न० । ‘तद्धियय’ इतिशब्दार्थे, अनु० ।

तद्धून-दृष्टा-अव्य० । “दूनत्थूनौ दूः ” ॥ ८ । ४ । ३१३ ॥ इति दूस्थाने दून इत्यादेशः । “ऋतोऽव” ॥ ८ । ११२६ ॥ ऋदतो दोस्तः दस्य तः । प्रा० ४ पाद । विलोक्येत्यर्थे, वाच० ।

तपागच्छ-तपागच्छ-पुं० । घोरतप कारित्वेन तपाविरुद्धप्रासाज्जगच्चन्द्रसूरेः प्रतिष्ठिते गच्छे, तपा इतिशब्दस्तत्तार्थको देशी-प्रसिद्धः । यथा तत्काले विरुद्धतया प्राप्तस्तथैव सर्वैरेव विद्वद्भिर्व्यवहियते । केचिषु ‘तपोगच्छ’ इति शुरुसस्कृतमपि व्यवहरन्ति । जै० ३० ।

तपोरिह-तपोई-न० । प्रायश्चित्तभेदे, जीत० ।

साम्प्रत भावाऽऽदिविषय तपोई प्रायश्चित्तमाह-

इद्विगिज्ञाणा जाव-म्मि दिज्ज हट्टस्स न उ गिज्ञाणस्स ।
जावइय वा विसहइ, तं दिज्ज सहिज्ज वा कालं ॥ ६७ ॥

भावे भावत, कश्चिदालोचनाप्राही हृष्टो नीगेग समर्थः । कश्चिद् ग्लानो रोगी शक्तिविकल इत्येतद्विचार्य (दिज्ज हट्टस्स न उ गिलाणस्स) तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् हृष्टस्य जीतोक्तादधिक्रमपि दद्यात्, ग्लानस्य तु न दद्यात्, जीतोक्तादूनं वा दद्यात् । यावन्मात्रं वा विपहतं कर्तुं शक्नोति, तत्प्रायश्चित्तं तावन्मात्रं दद्यात्, कालं वा सहेत-यावना प्रगुणो भवति तावत्प्रतीक्ष्य रोगनिवृत्तौ समर्थस्य दद्यादित्यर्थः । उक्तो जावः ॥ ६८ ॥

सप्रति सप्रपञ्च पुरुषद्वारमाह-

पुरिसा गीयाऽगीया, सहाऽसहा तह सहाऽसहा केइ ।
परिणामाऽपरिणामा, अऽपरिणामा इ वत्थुणं ॥ ६९ ॥

इहाऽऽलोचनाप्राहिण पुरुषा किंस्वरूपाः ? इति प्रथममेवाऽऽचार्यैर्विचार्य, ततस्तदपेक्षया प्रायश्चित्तं दातव्यम्, ते च बहु-प्रकाराः । तद्यथा-गीतार्था अधिगताऽऽचारप्रकल्पाऽऽदिनिशीथान्तश्रुताः । तद्विषये त्वगीता अगीतार्थाः । सहा-सर्वप्रकारैः समर्थः, असहा असमर्थः । तथा केचित्-शठा मायाविन, अशठा सरक्षाऽऽत्मानः, परिणामका अपरिणामका अतिपरिणामकाश्च त्रस्तुष्टुसर्गापवादरूपेषु विषये । एते च परिणामकाऽऽदयस्त्रयोऽपि पूर्वमदूरे “वेयाश्मसहइओ” इति गाथाया विवरणे व्याख्याताः, अतो नात्र पुनः प्रतन्यन्त इति ॥ ६९ ॥

तह धिसंघयणोजय-संपन्ना तदुभएण हीणा य ।

आयपरोजयनोभय-तरगा तह अएणतरगा य ॥ ७० ॥

तथा धृतिसहननोभयसंपन्नाः, तदुभयेन हीनाश्च । इह जङ्घ-चतुष्टयं सम्भवति-तत्र धृत्या संपन्ना इत्येकः । सहननेन संपन्ना इति द्वितीयः । उभयेन धृतिसहननाऽऽख्येन संपन्ना इति तृतीयः । तदुभयेन हीनाश्चेति चतुर्थः । तथा-आत्मपरोभयानुभयतरका

इति । अत्रापि चतुर्भेदाः - आत्मानुग्रहक तः, परोपष्टम्भकारे
वैयावृत्य, तयोर्द्वयोरपि समर्थाः, पर ये तप एव कुर्वन्ति, न धै-
र्यावृत्य, ते-आत्मतरकाः, (स्वार्थेऽत्र कः प्रत्ययः) न परतरका
इत्याद्या जङ्गः । ये तु वैयावृत्यमेव कुर्वन्ति, न तपः, ते-अन्यतरकाः,
नात्मतरका इति द्वितीयः । ये तूभयमपि कुर्वन्ति, ने तु उभयतर-
का इति तृतीयः । ये पुनरुभय न कुर्वन्ति ते नोजयतरका इति
चतुर्थः । तथा (अष्टतरग चि) अन्यतरका - ये तपोवैयावृत्ययो-
रन्यतरदेकमेव कर्तुं शक्नुवन्ति, नोजयकरणक्रमा इत्यर्थः ॥७०॥

कल्पद्विधादभो वि य, चउरो जे चयरा ममवलाया ।
सावेक्खेयरजेया-दओ य जे ताण पुरिमाण ॥७१॥

कल्प सततासेवनीयः समाचारः ।

स चाय दशधा-

“आचेवुक्कोद्देमिय-मिज्जायररायपिडकिइकस्से ।

वयजेट्टपडिक्कमणे, मासे पज्जोसवणकणो ” ॥६॥ (पञ्चा०
१७ विव०)

अस्या व्याख्या-न विधत्ते चेन्न वल्लं यस्याऽसावचेलकः, तस्य
भाव आचेलकर, सचेलत्वे चायमचेलकव्यपदेशः ।

तथा चान्यत्रापि दृश्यते-

“जह जन्मवगाहनो, बहुचेलो वि लिरवेट्टियकडिल्लो ।

जन्मइ नरो अचेलो, तह मुणओ सतचेलो वि ॥ २६०० ॥

तह थोवजुन्नकुच्छिय-चेलेहि वि भन्नए अचेलु ति ।

जह तुरसत्तिप । अप्यय, मे पोत्ति नगिया वत्तो २६०१ । (विशे०)

उद्देशेन साधुसकलपेन वृत्तमौद्देशिकम् आध्यात्मिकम्, शययया
घसत्या तरति भयाम्भोधिमिति शययातरः, राजा नृपः, तयोः
पिएमो भक्ताऽऽदिरु - शययानगपिएमो, राजपिएरुच्च ।
इहौद्देशिकाऽऽदीनां त्रयाणामपि परिहारोऽवसेयः । कृति-
कर्म ज्येष्ठानुक्रमेण वन्दनकथनम्, व्रतानि पञ्च महाव्रतानि,
ज्येष्ठः-वर्षशतदीक्षिताया अपि साध्या अद्यतनडाकिनोऽपि
स धुंगरीयान् । प्रतिक्रमण प्रतीतम्, मासः मासकल्पः, परि
संवधाऽवसानमेकत्र निवासो निरुक्तिवशात्पर्युषणा, इति ।

एतस्मिन् दशविधे कल्पे स्थिताः कल्पस्थिताः प्रथमचर-
मजितमाधवः, ते आदावयवचूना येनाते कल्पस्थिताऽऽद्यः ।
कल्पस्थिताऽऽद्यः-‘कल्पस्थितपरिणतकृतयोगितरमाणः ख्याः ।’
तत्र कल्पस्थिता कथिता एव, परिणता परिणतं परिपाकमात्र
जीवेन सह प्राप्तिकीभाव चारित्र्येयां ते, कृतयोगिनः चतुर्थ-
षष्ठाष्टमाऽऽदितपोभिः परिकर्मितशरीराः “तस्मात्तस्मिन्” । “शके-
श्चय-तर नीर-पारा ” ॥ ८. ४ । ८६ ॥ इत्यनेन प्राकृतलक्षण-
सूत्रेण शक्यातो नराऽऽदेशे कृते शक्नुवानाः, शक्तिसुलभां
कुर्वाणा इत्यर्थः । ये एते चत्वारः सप्रतिपक्ताः समाख्याताः क-
थिताः कलरास्यताद्विषय वन्तरे-अकल्पस्थितापरिणतकृतयोग-
तरमाणाऽऽख्या, अकल्पस्थिता मध्यमद्विविधाः तजिनमाधवो,
महाविदेहजाश्च, एते हि दशविधस्थितकल्पमध्यात् शययानर-
पिएमो ज्ञानचतुर्थ्यामपुनरुज्येष्ठ-वृत्तिकर्मकरणाऽऽद्येषु चतुर्षु
स्थिताः, शेषेषु षट्सु पुनरस्थिताः । ते ह्येतानि पदं स्थानानि गु-
णानुशोभ्यमाश्लेष्य कदाचित्कानिचित् कुर्वन्ति वा, न वेति । अ-
परिणताऽऽद्यस्तु परिणताऽऽदिविपरीता (सावेक्खेयरजेयाद-
ओ य जे इति) जे इतिपादपूरणे । कल्पस्थिता कलरास्थिताऽऽद्यो-
ऽष्टावपि द्विविधाः-सापेक्षा गच्छवासिनो, निरपेक्षा जितकालि-

काऽऽद्यः । (ताण पुरिसाण) इत्यनेन गाथायां सम्बध्यते ।
सा चैव गाथा-

जो जह सत्तो बहुतर-गुणो व तस्साहियं पि दिज्जाहि ।
हीणस्स हीणतरगं, हासिज्ज व सच्चहणस्स ॥ ७२ ॥

तेषां पुरुषाणां कल्पस्थिताऽऽदीनां सापेक्षनिरपेक्षज्ञेयानां प्रा-
ग्भाषाद्वयोल्लेखार्थाऽऽदीनां च मध्याद् यो यथा शकः तपः कर्तुं
क्रमः, बहुतरगुणो वा धृतिसहननसपन्नः परिणतः कृतयोगी
आत्मपरतपो वा भवेत्, तस्याधिकमपि जीतोक्तादितिरिकमपि
दद्यात् । हीनस्य धृतिसहननऽऽदिरहितस्य हीनतर जीतोक्ताद-
ल्पतरं दद्यात्, सर्वहीनस्य सामस्येनाक्रमस्य, सर्वमपि तपः क्षप-
णात् ह्यासेत्, न किमपि तस्य दद्यात्, मिथ्यादुष्कृतेनैव तस्य
शुक्रादेष्टेत्यर्थः ।

पुनः पुरुषविशेषानेवाऽऽह-

इत्थं पुण वट्टतरगा, भिक्खु ति अकयकरणाऽणभिगया या
जं-तेण जीयमट्टम-भत्तं तं निविगार्हयं ॥ ७३ ॥

अत्र पुनर्बहुतरा बहुभेदाः, आचार्योपाध्यायकृतकरणगीतार्थस्ति-
राऽऽद्याः, भिक्खु साधव इति, अकृतकरणास्त्रयोभिरपरिकर्मित-
शरीराः, अनजिगताश्चाऽगीतार्थाः । चशब्दादस्थिराः । एतेषां च
सर्वेषां यथाऽहं सूक्ष्मवाटरातिचारऽऽदिना यज्जीत जीतदानव-
त्रिविकृत्याद्यष्टमभक्तान्, हेयमिति शेषः । यद्वा-यन्त्रेणैतद् हेयमि-
त्यर्थः । इदं चात्र गाथान्ते यन्त्रकस्य पञ्चम्या दार्घ्यपङ्के पञ्चि-
मातुपूर्व्या तपो गृहीतम् एतदीयश्च तपोविशेषः सर्वोऽपि यन्त्रके-
ण स्पष्टीभवति । ततस्तस्याय लेखनविधिः कथ्यते-इह टीर्धेण
पङ्क्तिरचनायां त्रयोदश गृहाणि स्थाप्यन्ते । पृथुत्वेन धाच्यपङ्क्तौ
पञ्चदश गृहाणि । द्वितीयतृतीयपङ्क्तयोश्चतुर्दश, चतुर्थपञ्चमप-
ङ्क्तयोश्चतुर्दश, षष्ठसप्तमपङ्क्तयोर्द्वादश, अष्टमनवमपङ्क्तयोरे-
कादश । दशमैकादशपङ्क्तयोर्द्वादश, द्वादशत्रयोदशपङ्क्तयोर्नवगृहा-
णीति । अत्र चाऽऽद्याया पृथुपङ्क्तेरपरि निरपेक्षः स्थाप्यते, द्वितीया-
या आचार्यः कृतकरणः, तृतीयाया आचार्योऽकृतकरणः, चतुर्थ्या
उपाध्यायः कृतकरणः, पञ्चम्या उपाध्यायोऽकृतकरणः, षष्ठ्या
गीतार्थः स्थिर कृतकरणो जिह्वः सप्तम्या गीतार्थः स्थिरोऽकृ-
तकरणो भिक्खुः अष्टम्या गीतार्थोऽस्थिर कृतकरणो जिह्वः, नव-
म्या गीतार्थोऽस्थिरोऽकृतकरणो भिक्खुः, दशम्या अगीतार्थः स्थिरः
कृतकरणः, एकादश्या अगीतार्थः स्थिरोऽकृतकरणः, द्वादश्या
अगीतार्थोऽस्थिरः कृतकरणः, त्रयोदश्या उपरि अगीतार्थोऽस्थि-
रोऽकृतकरणो भिक्खुरिति स्थापयित्वा पृथुत्वेन प्रथमायां पङ्क्तौ
निरपेक्षस्याधो गृहद्वये शून्यं स्थाप्यम्, यतस्तयोः पाराञ्चिकान-
वस्थाप्ये न भवतः । ते च जिनकल्पिकस्य न सम्भवन्, तस्य हि
स्वभावैवैव निरपेक्षत्वात् । अथ तयोः शून्ययोरधस्त्वयोदशसु
गृहेषु मूलच्छेदपरुगुरुपदलघुचतुर्गुरुचतुर्लघुमासगुरुमासलघु-
भिन्नमासविंशतिकपञ्चदशकदशकपञ्चकानि स्थाप्यन्ते, द्विती-
यायां पङ्क्तौ पाराञ्चिकाऽऽदीनि दशकान्तानि, तृतीयायामनव-
स्थाप्याऽऽदीनि पञ्चकान्तानि, चतुर्थ्यामनवस्थाप्याऽऽदीनि
दशकान्तानि, अष्टम्यां षेडाऽऽदीनि दशकान्तानि, नवम्यां
परुगुर्वादीनि पञ्चकान्तानि, दशम्यां परुगुर्वादीनि दशका-
न्तानि, एकादश्यां परुलषवादीनि पञ्चकान्तानि, द्वादश्यां
परुलषवादीनि दशकान्तानि, त्रयोदश्यां चतुर्गुर्वादीनि पञ्चका-
न्तानि स्थाप्यन्ते ।

॥ एतेन पुरुषविभागेन

तपोरिह

(२१७)
अभिधानराजेन्द्रः ।

तपोरिह

[illegible]

अत्रैव ज्ञावना--यत्राऽपराधे कृतकरणाऽऽचार्यस्य पारा-
श्रिकं, तत्रैवापराधे अकृतकरणाऽऽचार्याऽऽदीनां दीर्घपक्षि-
क्रमेणानवस्थाप्याऽऽदीनि प्रायश्चित्तानि भवन्ति । तथा यत्रा-
पराधे कृतकरणाऽऽचार्यस्याऽनवस्थाप्य, तत्रैवाऽपराधे शेषाणां
सर्वेष्वपि प्रायश्चित्तानीत्येव सर्वदीर्घपक्षिषु ज्ञावना कार्या ।
उक्त-सप्रपञ्च पुरुषधारम् ।

सम्प्रति सेवनामाह-

आउट्टियाऽ दप्प--पमायकप्पेहि वा निमेविज्जा ।
द्वं विंत्तं कात्तं, भावं चाऽऽसेवए पुरिसो ॥७४॥

आकुट्टिकया-उपेत्य सावधकरणोत्साहाऽऽत्मिकया, दर्पप्रमाद-
कल्पैर्वा, दर्पो धावनद्वेषनवल्गनाऽऽदिक. हास्यजनकवचनाऽऽदि-
र्घा दर्परूपो वा प्रमादो रात्रौ चाप्रतिलेखनाप्रमाजनाऽऽद्यनुपयुक्त-
ता, कल्पः करणे दर्शनाऽऽदिचतुर्विंशतिरूपे सति गीतार्थस्य कृ-
तयोगिन उपयुक्तस्य यतनयाऽऽधाकर्माऽऽधानरूप, तैरेतैश्चतुर्भिः
प्रतिसेवनाकूपैरासेवक. पुरुषो निपेवेत प्रतिसेवेत, द्रव्यमाहारा-
दिकं किञ्चिदशुचमप्याददीत, क्षेत्र विन्नमरुम्बाऽऽदिक स्तोकोत्तो-
काऽऽश्रय साङ्ख्ययोजनद्वय यावदविद्यमानवसतिप्रदेश यत्र सम्पू-
र्णा जिज्ञा न लभ्यते, कावो दुर्भिक्षाऽऽदिर्व्यत्र सर्वथाऽज्ञाऽऽदि न प्रा-
प्यते, त प्रतिसेवेत । अयमाश्रय-साधुना महति क्षेत्रे कावे च गत्वा
स्थेयम्, आकुट्टिकाऽऽदिभिर्हि सर्वं विन्नमरुम्बाऽऽदिक क्षेत्र दुष्काव-
से प्रतिसेवमान-संयमाऽऽत्मविराधने प्राप्नुयात् । भाव च हृष्टग्रा-
न्त्वाऽऽदिक प्रतिसेवेत, आकुट्टिकाऽऽदिजिरहितामौषधाऽऽदिकं
मुक्त्वा ग्लानत्वाऽऽदिक ज्ञावमुत्पादयेदित्यर्थः । उक्ताः स्वरूपतः
प्रतिसेवनाः ।

तासां प्रायश्चित्तमाह-

जं जीयदाणमुत्तं, एयं सव्वं पमायसहियस्स ।
इत्तु चिय ठाणंतरं-मेणं वहित्तु दप्पवत्तो ॥ ७५ ॥

यज्जीतदान जीनव्यवहारे तपोदानमुक्तम्, एतत्सर्वं प्राय. प्र-
मादसहितस्य, प्रमादप्रतिसेवना प्राग्गाथाविवरणव्याख्यातक-
व्याऽऽदिसेवना भणिता । इत एव प्रमादप्रतिसेवकप्रायश्चित्ता-
हेक स्थानान्तर वर्चयेद् दर्पवत् । अयमर्थः-प्रमादप्रतिसेवनया
भिन्नमासलघुनासगुरुमासचतुर्लघुचतुर्गुरुपदलघुषट्गुरुणामा-
पचौ निर्विकृतिकपुरिमाद्धैकासनाऽऽचामासलचतुर्थपञ्चाऽऽख्यं
तपो दीयते, दर्पप्रतिसेवाकारिणस्तु भिन्नमासाऽऽदीनामापचौ
सत्यां स्थानान्तरवृद्धिः कार्या, निर्विकृतिकं मुक्त्वा पुरिमार्का-
ऽऽदीनि दशमान्तानि तपांसि देयानीति ॥

आउट्टियाऽ ठाणं-तरं व सट्ठाणमेव वा दिज्जा ।

कप्पेण पक्कमणं, तत्तुभयमहवा विणिहिदं ॥ ७६ ॥

आकुट्टिकाप्रतिसेवायां साधोः स्थानान्तरं वा दद्यात्, दर्प-
प्रतिसेवाकारिणः सकाशात् स्थानवृद्ध्यादिक तपःस्थानं वित-
रेत्, दर्पासेविनो हि जिन्नमासाऽऽद्यापचौ पुरिमार्काऽऽदीनि द-
शमान्तानि दीयन्ते । अस्य त्वेकासनाऽऽदीनि द्वादशान्तानि दे-
यानि । स्वस्थानमेव वा दद्यात् । इहाऽऽपत्तिरूपं प्रायश्चित्तं स्वस्था-
नमुच्यते, यथाऽऽकुट्टिकया पञ्चेन्द्रियवधे मूलम्, अन्यत्रापि चाऽऽ-
कुट्टिकया यत्रापराधे यद्विन्नमासाऽऽदिकमुक्तं, तत्तत्र स्वस्थानं,
तद्देवाऽऽकुट्टिकाप्रतिसेवनां दद्यादित्यर्थः ॥ कल्पेन कल्पप्रतिसेव-
नया प्रतिसेवितो प्रतिक्रमणं मिथ्याऽऽकृतं प्रायश्चित्तम् । अ-

यवा-तदुभय आलोचनामिथ्याऽऽकृतोऽयं प्रायश्चित्तं विनि-
दिष्टम् ।

इदं चोक्तस्वरूपं प्रायश्चित्तं परिणामानुरूपे-
णैव दद्यादित्याह-

आलोयणकात्तम्मि वि, संकेसविमोहिभावओ नात्तं ।

हीणं वा अहियं वा, तम्पेत्त वा वि दिज्जादि ॥७७॥

आलोचनाकावेऽपि कमप्यपराधविशेषं यः सर्वथा न प्रका-
शयति कथयति, कथयन्नप्यर्द्धं कथितं वा करोति, स संक्षिप्त-
परिणाम इति ज्ञात्वा तस्याधिकमपि दद्यात्, यः पुन. सवेगमु-
पगतो निन्दागर्हाऽऽदिभिर्विशुद्धपरिणाम, तस्य हीनमपि दद्यात्,
यः पुनर्मध्यस्थपरिणामः, तस्य तन्मात्रमेव दद्यात् ।

उक्तमेवार्थं द्रव्यमाह-

इय दव्वाडं बहुए, गुरुसेवाए य बहुतरं दिज्जा ।

हीणतरे हीणतरं, हीणतरे वा वि जोसु त्ति ॥७८॥

इत्यमुना प्रकारेण द्रव्याऽऽदौ द्रव्यक्षेत्रकावजावाऽऽख्ये प्रतिसेविते
बहुगुणिते प्रचुरदोषवत्त्वेन सर्वथा वा विपरीतलक्षणया वा
बहुदोषे गुरुसेवाया गुरुतराया प्रतिसेवायां कृताया बहुतर प्रा-
यश्चित्तं दद्यात् । हीनतरेऽष्टपदोषे द्रव्याऽऽदिके प्रतिसेविते
हीनतरमल्पतर वा प्रायश्चित्तं दद्यात् । ततोऽपि हीनतरे
हीनतराद् हीनतर यावत् सर्वहीने इत्यल्पदोषे द्रव्याऽऽदौ अ-
त्यल्पीयस्यां सेवायाम् । (भोसु त्ति) क्षेत्रणात् हासः कार्यः,
सर्वस्तोक तपो देयमित्यर्थः ।

कुत्रापि च सर्वथाऽपि हासः क्रियते, इति प्रतिपाद-
यमाह-

जोसिज्जऽ सुवहुं पि हु, जीएणंऽन्नं तवारिदं वहत्तो ।

वेयावच्चगरस्स उ, दिज्जऽ साणुगदतरं वा ॥ ७९ ॥

इह जीतेनाऽऽद्यक गुरुजिर्वितीर्णं परमासाऽऽदिक तपो बहतः
पञ्चकेष्वपि द्विवसेषु गतेष्वन्यथातुर्मासिक पाणमासिक वा त-
पोर्हं च समापन्नं, ततस्तत् क्षिप्यते सुबहुकमपि हास्यते,
सर्वथाऽपि तत्तस्य न दीयते इत्यर्थः । वेयावृत्त्यकरस्य च सा-
नुग्रहतरे वा दीयते । कोऽर्थ-यावन्मात्र तपस्तप्यमानः स वेया-
वृत्त्य कर्तुं शक्नोति, तस्य तावन्मात्रमेव तपो दीयते, नाधिकम् ।
एष सप्रपञ्चस्तपोऽर्हप्रायश्चित्तविधिः । जीतो ।

तप्प-तप्प-पु० । नदीप्रवाहेण प्लाव्यमाने दूरादानीयमाने काष्ठ-
समुदाये, आ० म० १ अ० १ सएम् । प्रज्ञा० । उहुपके, ज० ११
श० १० उ० । विशेष० । न० । आ० चू० ।

तप्पविषय-तत्पाक्षिक-त्रि० । तेषां विवक्षितानां सविग्नानां
पक्वस्तत्पक्व, तत्र भवस्तत्पाक्षिकः । व्य० १ उ० । तस्य
प्रयोजनेषु सहाये, भ० ३ श० ७ उ० ।

तप्पज्ज-तात्पर्य-न० । तत्परस्य भावः, प्यञ् । वक्तुरिच्छायाम्,
अभिप्राये, तत्परतायां च । आचा० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

तप्पाडिबद्ध-तत्प्रतिपक्ष-पुं० । तद्विरुद्धे, यथा-परिणतप्रतिपक्षा
अपरिणताः । नि० चू० १ उ० ।

तप्पाडिबद्ध-तत्प्रतिबद्ध-त्रि० । तदभाविनि, यो० १ विष० ।

तप्पडिरुवगववहार--तत्प्रतिरूपकव्यवहार--पु० । तेन प्रतिरूप-
कं सदृश तत्प्रतिरूपक, तस्य विविधमवहरण व्यवहारः प्रक्षे-
प तत्प्रतिरूपकव्यवहारो यद्यत्र घटते ब्रीदिघृताऽऽदिषु पल-
जीयशाऽऽदे प्रक्षेपे, तत्प्रतिरूपेण वशाऽऽदिना व्यवहरणे त-
त्प्रतिरूपकव्यवहारः । स्थूलादक्षाऽऽदानविरतेश्चतुर्थेऽतिचारे,
आ० । पञ्चा० । ध० । भाव० ।

तप्पदमया--तत्प्रथमता--स्त्री० । तेषां विवक्षितानाम् (भ० ए श०
३३ उ०) अणुवताऽऽदीनां प्रथम तत्प्रथम, तद्भावस्तत्प्रथम-
ता । तस्याम्, उक्त० १ अ० । प्रथमे कल्पे, कल्प० २ कृण ।

तप्पण--तर्पण--न० । उपकरणे, स० ३० सम० । शक्तौ,
प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । स्नेहाऽऽदौ शरीरवृद्धये, विपा० १ शु० १
अ० । स्नेहद्रव्यविशेषैर्बृद्धये, क्वा० १ शु० १३ अ० ।

तप्पणालोमिय--तर्पणाऽऽलोमित--न० । सक्तत्वालोमने, जवा-
ऽऽद्यालोमितसक्तौ, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

तप्पमाण--तर्पमाण--त्रि० । क्षरति, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । स० ।

तप्पर--तत्पर--त्रि० । तद्रूपतया वर्त्तमानेऽन्यस्मिन्, यथा पर-
माणोरपरः परमाणुः । आचा० २ शु० २ चू० ६ अ० । आसक्ते,
आचा० १ शु० १ अ० ७ उ० ।

तप्पागारसंस्थित्य--तत्प्रकारसंस्थित--त्रि० । अधोमुखसरावाऽऽ-
कारसंस्थिते, भ० ११ श० १० उ० । आ० चू० ।

तप्पुरक्खार--तत्पुरस्कार--पु० । तस्याऽऽचार्यस्य पुरस्करण पु-
रस्कार । सर्वकार्येष्वग्रत स्थापने, आचा० १ शु० ५ अ० ४ उ० ।
तमाचार्यं सर्वकार्येषु पुरस्करोतीति तत्पुरस्कार । आचार्या-
नुमत्या क्रियाऽनुष्ठायिनि, त्रि० । आचा० १ शु० ५ अ० ६ उ० ।

तप्पुरिस--तत्पुरुष--पु० । द्वितीयाऽऽदिविभक्त्यन्तपदानां स्वनाम-
ख्याते समासे, यथा तीर्थे काक इवाऽऽस्ते तीर्थकाक । "ध्वाङ्क्वे-
णाऽऽक्षेपे ॥ २ । १ । ४२ ॥ इति (पाणि०) सप्तमीतत्पुरुष । अनु० ।

से किं तं तप्पुरिसे ? तप्पुरिसे अणेमविहे पाणत्ते । तं
जहा--तिर्ये कागो तित्यकागो, वणे हत्थी वणहत्थी,
वणे वराहो वणवराहो, वणे महिसो वणमहिसो, वणे म-
यूरो वणमयूरो । सेत्तं तप्पुरिसे ॥

तीर्थे काक इवाऽऽस्ते तीर्थकाक । "ध्वाङ्क्वेणाऽऽक्षेपे" ॥ २ । १ ।
४२ ॥ इति (पाणि०) सप्तमीतत्पुरुष । केष स्पष्टम् । अनु० ।

तवज्जित्य--तज्जक्तिक--त्रि० । तत्र भक्ति सेवा बहुमानो वा
येषा ते तज्जक्तिका । तत्सेवके, भ० ५ श० ७ उ० ।

तवभवमरण--तज्जवमरण--न० । तस्मै भवाय मनुष्याऽऽदे सतो म-
नुष्याऽऽदावेव वद्धाऽऽयुषो यन्मरण तत्र तज्जवमरणम् । इदं
च नरतिरश्चामेव ज्ञवति । बाह्यमरणजदे, भ० २१ श० १ उ० ।
स० । स्था० । प्रव० ।

तत्स्वरूपम्--

मोत्तुं अकम्मभूमग--णरतिरिए सुरगणे य णेरइए ।

सेसाणं जीवाणं, तवजवमरणं तु कोसिं च ॥ १५ ॥

(मोत्तुं गाहा) मुक्त्वा अपहाय, कान् ? (अकम्मभूमगणरति-
रिए ति) सूत्रत्वादकम्मभूमजाश्च ते देवकुरुत्तरकुर्वादिपूतप-
त्तया नरतिरश्च इव अकम्मभूमिजनरतिर्यश्च, तान्, तेषां द्वि तज्ज-
५४८

वानन्तरं देवेष्वेवोत्पाद, तथा सुरगणांश्च सुरनिकायान् । किमु-
क्तं ज्ञवति?--चतुर्निकायवर्तिनोऽपि देवान्, निरयो नरक, तन्मिन्
भवा निरयिका । इहाऽपि चशब्दानुवृत्तेस्तांश्च, मुक्त्वेति स्व-
न्ध । तेषां देवानां च तज्जवानन्तरं निर्येद्वानुष्येवोत्पत्तेः । शेपा-
णामेतद्वारितानां कर्मभूमिजनरतिरश्चां, जीवानां प्राणिनां तज्ज-
वमरण, तेषामेव पुनस्तत्रोत्पत्तेस्तद्वि यस्मिन् जने वर्त्तने जन्तु-
स्तज्जवयोग्यमेवाऽऽयुर्वद्धा पुनस्तद्वयेण म्रियमाणस्य भवति,
तुशब्दस्तेषामपि सख्येयवर्षाऽऽयुषामेवेति विशेषव्यापकः,
असख्येयवर्षाऽऽयुषा हि युगद्वधार्मिकत्वात्कर्मभूमिजानामिव
देवेष्वेव उत्पादः, तेषामपि न सर्वेषां, किं तु केषाञ्चिद् तज्जवा-
त्पादानुरूपमेवाऽऽयुः कर्मापचित्तामिति गार्थार्थ ।

मोत्तुण ओहिमरणं, आवी वीभाइअं तु तं चेव ।

सेसा मरणा सव्वे, तवभवमरणे य णायव्वे ॥ १६ ॥

अत्रान्तरे प्रत्यन्तरेषु (मोत्तुण ओहिमरण) इत्यादि गार्था
दृश्यते, न चास्या भावार्थं सम्यगवबुध्यते, नापि चूर्णीकृता-
ऽसौ व्याख्याता । उक्त० पाई० ५ अ० ।

तवभारिय--तज्जार्य--त्रि० । तस्य सोमस्य भार्या इव भार्या अ-
त्यन्तवश्यत्वात्पोषणीयत्वाच्चेति तज्जार्य । दासे, ज० ३ श० ७ उ० ।

तज्जारिक--त्रि० । तज्जारो येषां वोढव्यतयाऽस्ति ते तज्जारिका ।
दासे, भ० ३ श० ७ उ० ।

तवजावणाजाविय--तज्जावनाभावित--त्रि० । तस्याऽऽवश्यकस्य
भावना अव्यवच्छिन्नपूर्वपूर्वतत्सत्कारस्य तदनुष्ठानरूपतया
जावित । तज्जादभावेन परिणताऽऽवश्यकानुष्ठानपरिणामे, अनु० ।
विपा० । ग० ।

तवजूम--तज्जौम--त्रि० । तस्यामेव भूमौ भवस्तज्जौमः । तद्भूमि-
वास्तव्यलोकपरिचिते, वृ० १ उ० ।

तम--पुं०--तमस्--न० । तमयति स्नेदयति जनलोचनानीति त-
म । औणाऽऽदिकोऽसुन् । उक्त० १ अ० । "समदामशिरोऽनभः"
॥ ७ । १ । ३२ ॥ इति प्राकृते पुस्त्यम । प्रा० १ पाद । अन्धका-
रे, औ० । आचा० । कृष्णचतुर्दश्या, रजन्यां वा तेजोऽव्याभावे,
वृ० १ उ० । नि० चू० । मोहे, औ० । अज्ञाने, ध० २ अधि० । स्या० ।
मिथ्याज्ञाने, स्था० ४ ठा० २ उ० । वरुस्पृष्टनिधत्ते ज्ञानाऽऽवरणीये
निकाचिते, आव० ५ अ० । अक्कायपरिणामस्वरूपेऽन्धका-
रे, स्था० ४ ठा० २ उ० । तमिस्से, स० । आत्मनो वैरपीडाऽऽदौ,
प्रव० ७२ द्वार । द्रव्याभावरूपान्धकारे, पो० १५ विव० ।
सम्म० । शोके, दे० ना० ५ वर्ग १ गार्था ।

तमण--देशी-धुद्धौ, दे० ना० ५ वर्ग २ गार्था ।

तमतम--तमस्तम--पु० । तमस्तमा सप्तमनरकपृथ्वी, तस्यामुत्पन्ना
नारका अपि तमस्तमा, उपचारात् । यद्वा--तमस्तमा विद्यते
येषां ते तमस्तमा । "अभ्राऽऽदिभ्य" ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इत्यप्र-
त्यय । सप्तमनरकपृथिवीनारकेषु, कर्म० ५ कर्म० ।

तमतमग--तमस्तमग--पु० । सप्तमपृथ्वीनारके, "तमतमगो अ-
इक्षिप, समच्च लभिय तस्मि बहुगद्धं । मण्यदुगस्सुकोत्त,
सवज्जगिसमस्स वधत्ते ॥ १६० ॥" प० सं० ५ द्वार । प्रश्न० ।

तमतमप्पभा--तमस्तमप्रभा--स्त्री० । तमसः प्रभा यस्याः सा । स-
प्तमनरकपृथिव्याम्, अनु० । प्रज्ञा० ।

भावान्तरोपलम्भे सत्येष संभवी, कुम्भाभावोपलम्भवत् । न च प्रचुरतरतिमिरनिकरपरिकरितापवरकोदरे स्वरतलाऽऽदिमा-
त्रस्याप्युपलम्भ संभवति, तत्कथं तदनुभूतिर्जवेत् ? । कथं वा प्रदीपाऽऽदिप्रभाप्राग्ज्वरप्रोज्ज्वलमन्तरेणास्योपलम्भः ? , कु-
म्भाऽऽद्यजावो हि तदभाव एवानुभूयमानो दृष्टः, तत्कथमेव
न्यायमुद्गातिरूपो न कृतः स्यात् ? । अथ यो भावो यावता
सामग्र्येण गृह्यते तदभावोऽपि तावदेव तेन तद्विहाऽऽलोकास्य
स्वातन्त्र्येणाऽऽलोकान्तरमन्तरेणैव ग्रहणमाहोक्तिम्, इति
तदभावस्याऽपि तर्किक न स्यात् ? , इति चेत् । अहो !
पीतविषस्याप्यमृतोद्गारः, एव च दत्ता त्वयैव तमसि द्रव्य-
ताव्याहारात् । किमिदमीदृशमिच्छजाहमिति चेत् ? ।
इदमीदृशमेवेन्द्रजाहमाहोक्त्यताम्—आलोकः किञ्च चक्षुषा
सयोगात् गृह्यते, यदि च तदभावस्याऽपि तत्सामग्र्येणैव
ग्रहणं स्यात्, तदा तस्याऽपि ग्रहणे चक्षुःसयोगसद्भावादाया-
ता ह्यवताऽऽपत्तिः, सयोगस्य गुणत्वेन तदवृत्तित्वात् । अ-
थासंयुक्तोऽप्ययं प्रेक्ष्यते, तदा कथं यो भावो यावतेत्याद्यं मृ-
पोद्यं न स्यात् ? ; कथं वा चक्षुषः प्राप्यकारिताप्रवादः सुपपादः
स्याद् ? । विशेषणविशेष्यजावसंबन्धवन्धुरस्यान्धकारस्य अ-
दृश्यादयमदोष इति चेत्, कतमस्यैव विशेषणम् ? । न शरीरस्य,
तदन्यत्रापि प्रतिभासनात् । नाऽपि भूतलकलशकुट्याऽऽदेः,
तत एव । तर्हि भवतु नजस इति चेत् । तदशस्यम् ; एतस्य त-
द्विशेषणविशेष्यभावेन कदाचिदप्रतिभासनात् । तन्नैतदभाव-
तास्वाकृतिरानुभविकी भव्या ।

नाऽप्यानुमानिकी, यतः कतमोऽत्र हेतुराख्यायते संख्यावता ?-
किं भाववैलक्षण्येन लक्ष्यमाणत्वं, भावविलक्षणसामग्रीसमु-
त्पाद्यत्वम्, असत्येवाऽऽलोके तत्प्रतिभासनम्, आलोकग्रहणसा-
मग्र्या गृह्यमाणत्वम्, तिमिररूपोत्पादककारणाभावः, ह्य-
गुणकर्मातिरिक्तकार्यत्वम्, आलोकविरोधित्वं, भावरूपनाप्र-
सावकप्रमाणजावो वा ? , इत्यष्टपक्षी राक्षसीव त्वत्पक्षजद्वय-
प्रक्षेपविचक्षणोपतिष्ठते । तत्र न तावदाद्यः पक्षः, केमङ्कुरः,
'कुम्भोऽयं स्तम्भोऽयम्' इति हि यथा कुम्भाऽऽदयो भावा वि-
धिसुखेन प्रत्यक्षेण प्रेक्ष्यन्ते, तथेदं तम इति तमोऽपि, अभाव-
रूपनायां तस्य प्रतिषेधमुखेन प्रत्ययः प्रादुर्भ्यात् । यथा कुम्भो-
ऽत्र नास्तीति । ननु नाशप्रध्वसाऽऽदिप्रत्यया विधिसुखेनाऽपि
प्रवर्तमाना दृश्यन्ते । नैवम्, नाशऽऽदिशब्दानामेव भावप्रतिषे-
धाभिधायकत्वात्, अन एव हि कुम्भस्य प्रध्वंस इति सोपप-
दानामेवा प्रयोगोपपत्तिः । यदि तु तम प्रवृत्तिशब्दा अपि त-
त्समानार्थतामाविष्मिरन्, तदानीं कुम्भस्याभाव इतिवदालो-
कस्य तम इत्यपि प्रोच्येत, न चैवं कश्चिच्चिपिचिदपि प्रव-
क्ति । अथाऽऽलोकाभावे सकेतितस्तम-शब्दो, नाभावमात्रे, ततो
न तथाव्यपदेश इति चेत् । नैवम्, यदि ह्यन्यकाररूपोऽभावोऽपि
विधिसुखेन वीक्ष्येत, तदानीं किमन्यदेतस्य भाववैलक्षण्येन
लक्ष्यमाणत्वं स्यात् ? । यतो हेतुसिद्धिर्भवेत् ।

अथ भावविलक्षणसामग्रीसमुत्पाद्यत्वं हेतुः, तथाहि-समवा-
य्यसमवायिनिमित्तकारणकलापव्यापाररूपाभावोत्पादिका सा-
मग्री, नैव तमसीय समगस्त । तदशस्तम, यतः किमिदं स-
मवायिकारणनाम्ना त्वमास्नासीः ? । यत्र कार्यं समवेतमुपपद्यते
तदिति चेत् । तदसम्भूतसमवायस्य निरन्तरसुदृढगोष्ठीषु गौ-
रवार्हत्वात् ; तत्प्रसाधकत्वाज्जितस्य 'इह तन्तुषु पटः' इ-
त्यादिप्रत्ययस्याप्रसिद्धेः, 'पटे तन्तवः' इत्यादिरूपस्यास्या-

ऽऽबाधगोपालं प्रतिनित्वात्, सिद्धौ वा इह भूतले घटाभा-
व इत्यजावप्रत्ययेन व्यभिचारात् । सबन्धमात्रपूर्वताप्रसा-
धने सिद्धसाधनात्, अविश्वभावमात्रनिमित्ततया तदङ्गी-
कारात् । एकान्तैकस्वरूपत्वेन चाऽस्यैकवस्तुसमवायसम्भवे
समस्तवस्तुसमवायस्य, विनश्यदेकवस्तुसमवायाभावे सम-
स्तवस्तुसमवायाभावस्य वा प्रसङ्गात् । तत्तदवच्छेदकभेदात्
तदुपपत्तौ तस्याऽपि कथञ्चिन्नेदाऽऽपत्तेः, अनेकपुरुषावच्छिन्नप-
र्पदादेरपि तावत्स्वभावभावेन कथञ्चिन्नेदात् । अप्रच्युतानुत्प-
न्नस्थिरैकरूपतया चाऽस्याऽऽकाशसामान्यादेतादृशवस्तुसमाभि-
तत्वमेव भवेत्, न तु कार्यवस्तुसमाश्रितत्वम् । तत्तत्सहकारि-
कारणकलापोपनिपातप्रभावात् कार्यसमवायस्वीकारोऽपि स-
निकारः, तत्स्वभावप्रभावप्रतिबद्धानां तेषामपि सदा सन्नि-
धानप्रधानत्वात्, तथा चास्तामिता समवायिकारणाकिंवदन्ती ।
तदमत्रै किमसमवायिकारणम् ? , समवायिकारणप्रत्यासन्न-
त्व हि तल्लक्षणम्, तदसत्त्वे कथमेतत् स्यात् ? । तथा च त-
च्छेषचूतस्य निमित्तकारणस्याऽपि का व्यवस्था ? । सन्तु वा
कारणान्यमूनि, तथाऽपि यथाकथञ्चिदाहोकाकलापस्योत्पादः,
तथा नमसोऽपि भविष्यति, किमर्हच्चिचिरचर्चानाभिव्यपासितु श-
क्यते ? । किमस्योत्पादकमिति चेत् । आहोकास्य किमिति वाच्य-
म् ? । तेजोऽणव इति चेत् । अस्याऽपि तमोऽणव एव सन्तु ।
सिद्धास्तावत् नैजसास्तेऽविवादेन वादिप्रतिवादिनोरिति चेत् ।
तामसा अपि तद्वदेव किं न सेत्स्यन्ति ? , इति त्यज्यतामाग्रहः ।
असत्येवाऽऽलोके तत्प्रतिभासनमप्यसम्भूतम्, न हि यस्मिन्-
सत्येव यत् प्रतिभासते तत् तदभावमात्रमेव भवति, असत्ये-
व व्यवधाने प्रतिभासमानैर्घटाऽऽदिभिर्व्यभिचारात् । कथं च नै-
वं प्रतिबन्धकेऽसत्येव समुत्पद्यमानस्य स्फोटस्याऽपि तदभा-
वमात्रता स्यात् ? । अथ स्फोटो दाहकाऽऽत्मकतया स्पर्शनप्रत्य-
क्षेणाऽनुभूयते, अभावमात्रतायां हि तस्य नेयमौपपत्तिकी स्या-
त्, तर्हि तमोऽपि क्षेत्रेन तेनेव प्रत्यक्षेण प्रेक्ष्यमाण कथमभा-
वस्वभाव भवेत् ? ॥

अथाऽऽलोकग्रहणसामग्र्या गृह्यमाणत्वं हेतुः, तथा च शङ्कर-
न्यायभूषणो- 'यो हि भावो यावत्या सामग्र्या गृह्यते, तदभावो-
ऽपि तावदेव, इत्यालोकग्रहणसामग्र्या गृह्यमाण तमस्तदभाव
एवेति ।' तदपि न किञ्चित्, तमोग्रहणसामग्र्या गृह्यमाण-
स्याऽऽलोकस्यैव तदभावताप्रसङ्गेनाज्ञैकान्तिकत्वात्, घटपटयो-
र्वा समानग्रहणसामग्रीकतया परस्पराभावत्वप्रसङ्गात् ॥

अथ तिमिररूपोत्पादककारणाभावो हेतुः, तथा च श्रीधरः-
तम-परणवः स्पर्शवन्तः, तद्वहिता वा ? । न तावत् स्पर्शव-
न्तः, स्पर्शवतस्तत्कार्यरूपस्य कश्चिदप्यनुपलम्भात् । अदृष्ट-
व्यापाराभावात् स्पर्शवत्कार्यरूपस्याज्ञारम्भका इति चेत् । रूप-
वन्तो वायुपरमाणवोऽदृष्टव्यापारधैगुण्याद् रूपवत् कार्यं नार-
मन्ते इति किं न कल्प्येन ? , किं वा न कल्पितमेकजातीयमेव
परमाणोरदृष्टोपप्रदाच्चतुर्धा कार्याणि जायन्त इति ? । कार्यै-
कसमधिगम्याः परमाणवो यथा कार्यमुश्रीयन्ते, न तद्विलक्षणाः,
प्रमाणजावादिति चेत् । एवं तर्हि तामसा परमाणवोऽप्यस्पर्-
शवन्तः कल्पनीयाः, तादृशाश्च कथं तमोऽव्ययमारजेरन् ? । अ-
स्पर्शवत्त्वस्य कार्यरूपव्यापारम्भकत्वेनाऽव्यभिचारोपलम्भात् ।
कार्यदर्शनात् तदनुगुण कारणं कल्प्यते, न तु कारणवैकल्येन
दृष्टकार्यविपर्ययो युज्यत इति चेत् । न वयमन्यकारस्य प्रत्य-
र्थिनः, किन्त्वारम्भानुपपत्तेः, नीलममात्रप्रतीक्षे द्रव्यमिदं न

भवतीति ब्रूम इति । नैतदुपपत्तिपद्वीं प्रतिपद्यते, यतः स्पर्श-
वन्त एव तामसाः परमाणवः प्रोच्यन्ते । यत्पुनस्तत्रोपादेशि-
स्पर्शवतस्तत्कार्यद्रव्यस्य क्वचिदप्यनुपलम्भादिति । तदसत्यम्,
शीतस्पर्शवतस्तमोद्रव्यस्यैव तत्कार्यस्य दर्शनात् । तत्र स्प-
र्शसद्भावे किं प्रमाणम् ? इति चेत् । तदभावे किं प्रमाणम् ?
इति वाच्यम्, न हि तत्प्रतिषेधकप्रमाणमन्तरेणाऽस्पर्शवत्त्वात्
कार्यद्रव्यानारम्भस्त्वया प्रसाधयितुं शक्यते, अस्माकं तु तत्स-
द्भावे प्रमाणाभावेऽपि तावद् न काचित् कृतिः । न च नास्त्येव
सत्, प्रत्यक्षस्यैव सद्भावात् । तथाहि-दिवा दिवा करकरावाऽऽत-
पप्रपातोपतप्तवपुषः पथिकान्तमिस्त्रासन्तममशैत्यसपर्कात् प्र-
मोदन्ते, न च तापाभावमात्रसूत्रित एव तेषां प्रमोदः, प्रतीति-
बाधात्, नन्मात्रनिमित्तो हि घटोऽत्र नास्तीतिवत् तापः सप्र-
ति नास्तीति प्रतिषेधमुख एव प्रत्ययः प्रादु स्यात्; न तु सप्र-
ति शीतलीभूतं मे शरीरमिति विधिमुखः; तथात्वे हि तमोऽ-
भावमात्रसूत्रित एवायमालोकप्रत्यय इत्यपि वावदूकस्य वदतो
वदनं न वक्षीभवेत् । अथान्धकारनिवन्धनत्वे शैत्यस्पर्शप्रत्य-
यस्य निविमतरघटितकपाटसपुटे गवलकुवलयकलकण्ठीक-
ण्ठकाण्ठकृष्णान्धकारैर्कार्णवीच्युते कारागारे क्लिप्तस्य पुंसः सु-
तरां तत्प्रत्ययो ज्ञेयः, इति चेत् । तापाभावनिमित्तता-
यामपि सुतरां स किं तत्र न स्यात् ? तत्रात्यन्त तापाभा-
वसम्भवात् । नस्माद् मन्दमन्दसमीरलहरिपरिचय एव जल-
स्पर्शस्यैव तत्स्पर्शस्याऽप्यजिग्यसौ हेतुः, न चासौ तत्रास्ती-
ति न तत्र तत्प्रतीतिः प्रादुर्भवति । अनुमानतोऽपि तत्र
स्पर्शप्रतीतिः, तथाहि-तम स्पर्शवद्, रूपवत्त्वात्, पृथ्वावत् । न
च रूपवत्त्वमसिद्धम्, अन्धकारः कृष्णोऽयमिति कृष्णाऽऽकार-
प्रतिज्ञासात् । ननु यदि तिमिर इयामरूपपरिकलितकलेवर
स्यात् तदाऽवश्य स्वप्रतिभासे आलोकमपेक्षेत, कुवलयकोकि-
लतमालाऽऽदिकृष्णवस्तुनामालोकापेक्षवीक्षणत्वादिति चेत् ।
तद् नाऽकलङ्कम्, उलूकाऽऽदीनामालोकमन्तरेणापि तत्प्रतिभा-
सात् । अथाऽस्मदादिप्रतिभासमपेक्ष्येन पुच्यते । तदपि न पेश-
लम्, यतो यद्यपि कुवलयोऽऽदिकमालोकमन्तरेणाऽऽलोकयितुं
न शक्यतेऽस्मदादिभिः, तथाऽपि तिमिरमालोकयिष्यते, विचि-
त्रत्वाद् भावानाम्, इतरथा पीतावदाताऽऽदयोऽपि तपनोयमु-
क्ताफलप्रमुखानां लोकनिरपेक्षवीक्षणा इति प्रदीपचन्द्राऽऽदयो-
ऽपि प्रकाशान्तरमपेक्षेरन् । इति सिद्धं तमो रूपवत् । तथा
तमो रूपवत्, काण्यैवत्वेन प्रतीयमानत्वात्, कुवलयवत्, इत्य-
तोऽपि तत्र रूपवत्त्वसिद्धिः, न खल्वरूपं कुम्भाभावाऽऽदिकृष्णा-
ऽऽद्याकारेण कदाचित् प्रतीयमानमालोकिनम्, इति रूपवत्त्व-
सिद्धौ च सिद्धं स्पर्शवत्त्वम् । तथा च तामसपरमाणूनां कार्य-
द्रव्याऽऽरम्भप्रतिषेधोपन्यस्तमस्पर्शवत्त्वं स्वरूपासिद्धम्, पर-
स्य तामसपरमाणूनामसिद्धेरश्रयासिद्धि चेति स्थितम् ॥

द्रव्यगुणकर्मातिरिक्तकार्यत्वमपि न हेतुः, द्रव्यातिरिक्तकार्य-
त्वस्य तस्मिन्सिद्धत्वेनैकदेशासिद्धताऽऽपत्तेः । तत्प्रासिद्धिर्हि
तस्याभावरूपतया, अन्यतो वा कुनोऽप्यभिधीयते ? । नाऽऽद्य
पक्वः, परस्पराऽऽश्रयप्रसङ्गात्-अभावरूपतासिद्धौ हि तस्य
द्रव्यातिरिक्तकार्यत्वासिद्धिः, ततोऽपि सेति । अन्यहेतुनस्तत्सि-
द्धौ तु स एवास्तु, किमनेन सिद्धोपस्थायिना कृतकभक्ति-
भृत्येनेव कर्तव्यम् ? ॥

आलोकविरोधित्वमपि न साधीयः, न हि यो यद्विरोधी स

तदभावस्वभाव एव, वारिवैश्वानरयोः परस्पराभावमात्रताऽऽ-
पत्तेः । अथ सदानवस्थानलक्षणो विरोधस्तिमिरस्याऽज्ञावस्व-
भावासाक्षौ साधनत्वेनाऽभिप्रेतः, न वध्यघातकभावः, स च
भावाभावयोरेव सम्भवी, न पुनर्घोरपि भावयोः, तदिहाऽऽलो-
कानवकाशे सत्येव समुज्जृम्भमाणस्यान्धकारस्याऽज्ञावरूपतैव
श्रेयसी, कुम्भाज्ञाववदिति चेत् । तदपवित्रम् । अत्राऽपि वध्यघा-
तकज्ञावस्यैव ज्ञावात्, घनतरातिमिरपूरिते पथि प्रसर्पता प्रदीप-
प्रज्ञाप्राग्भारेण तिमिरनिकुरम्बाऽऽडम्बरविडम्बनात् ।

ज्ञावरूपताप्रसाधकप्रमाणाभावोऽप्यसिद्धः, तत्प्रसाधकानुमा-
नसद्भावात् । तथाहि-भावरूपं तमः, घनतरानिकरलहरिप्रमुख-
शब्दैर्व्यपदिश्यमानत्वात्, आलोकवत् । न चाऽसिद्धिः सा-
धनस्य ।

तथाहि-

“ रदः सङ्केतस्थो घनतरतमः पुञ्जपिहिते,
वृथान्मेप चक्षुर्मुहुरूपदधान पथि पथि ।
षट्कारादरूपादपि निभृतसंप्राप्तरमणी-
ज्जमभ्राम्यद्बाहुर्दमदमिकयोत्ताम्यति युवा ॥ १ ॥
पर्यन्तो दिवसस्तटीमयमदत्यस्ताचक्षस्यांशुमान्,
सप्रत्यङ्कुरितान्धकारनिकरैर्लम्बावका घोरभूत ।
पह्य-तविंश वेहमनः प्रियसखि ! द्वारस्थद्वीतोरण-
स्तम्भाऽऽलम्बितबाहुवह्नि ! रुदती किं त्वं पथः पश्यसि ? ॥ २ ॥
तिमिरलहरीगुर्वीमुर्वी करोतु विकस्वरां,
हरतु नितरा निद्रामुद्रा क्षणाद् गुणिना गणात् ।
तदपि तरणे ! तेजःपुञ्जः प्रियो न ममैष ते,
किमपि तिरयन् ज्योतिश्चक्रे स्वजातिविराजितम् ॥ ३ ॥ ”

श्रौपचारिक एवाऽयं तत्र तद्व्यपदेश इति चेत् । नैवम्,
एतदभावरूपताप्रसिद्धिं विना घनतराऽऽदिव्यपदेशस्य भावरू-
पमुखार्थबाधाविरहेण तस्यौपचारिकत्वायोगात्; तथात्वेऽपि
वा तस्य तमो भावरूपतैव प्रसिध्यति, न खलु कुम्भाऽऽद्यज्ञा-
वस्थताप्रकारोपचारगोचरचारितामास्तिष्ठते । तत्र सादृश्याऽऽ-
द्युपचारकारणाज्ञावात् । तथा-नाभावरूपं तमः, प्रागभावाऽऽ-
द्यस्वभावत्वात्, व्योमवत् । न चाऽयमपि हेतुरसिद्धः । तथा
हि-आलोकस्य प्रागज्ञावः, प्रध्वसाभावः, इतरेतराभावः, अ-
त्यन्ताज्ञावो वा तमो भवेत् ? आद्ये-एकस्य, अनेकस्य वाऽयं
तत्स्यात् ? । न तावदेकस्याऽऽलोकस्य प्रागभावस्तमः, प्रदी-
पाऽऽलोकैरेव प्रमाकराऽऽलोकैनाऽपि तस्य निवर्त्यमानत्वात्,
यस्य हि यः प्रागभावः स तेनैव निवर्त्यते, यथा षट्प्रागज्ञा-
वः पटेनैव । नाप्यनेकस्य, एकेन निवर्त्यमानत्वात्, षट्प्रागभावव-
देव । न च वाच्यं प्रत्यालोक स्वस्वनिवर्तिनीयस्य तमसो भेदा-
त् प्रदीपाऽऽदिना निवर्तितेऽपि तमोविशेषे पूषाऽऽदिनिवर्तनीयं
तमोऽन्तरं तदा तदज्ञावात् निवर्तते, इत्येकेन निवर्त्यमानत्वा-
दिति हेतुरसिद्ध इति, प्रदीपाऽऽदिनिवर्तिततमसि प्रदेशे दिनक-
राऽऽदिनिवर्तनीयस्य तमोऽन्तरस्योपलब्धिबलक्षणप्राप्तस्यानुपल-
ब्धेः, सम्प्रतिपन्नवत् । यदि चेत् प्रागज्ञावस्वभावः स्यात्, त-
दा प्रदीपप्रभाप्रवन्धप्रध्वसेऽस्योत्पत्तिर्न स्यात्, अनादित्वात्
प्रागभावस्य । नाप्यालोकस्य प्रध्वसाभावस्तमः, निवर्त्यमान-
त्वात्, तस्यैव प्रागभाववत् । नापीतरेतराभावः, तस्य प्रसृतेऽ-
पि प्रचण्मे मर्तिणीये तेजसि सद्भावेन तमिस्त्रायामिव वा-
सरेऽपि तमः प्रतीतिप्रसङ्गात् । नाऽप्यालोकस्यात्यन्ताज्ञावस्तमः,

तस्य स्वकारणकलापोपनिपातकाले समुत्पद्यमानत्वात् । इति पक्षाप्रकेनाऽप्यव्ययमानत्वाद्वा अनुमानक्याप तमसोऽभावरूपता-स्वीकृतिः ॥ एतत्सकलमपि प्रायेण छायायामपि समानमिति यथा-समव योज्यम् । विशेषतश्चेतद्वाच्यताप्रसिद्धिः परिपाटिप्राप्तस्या-द्यादरत्नाऽऽकरादवधारणीया । यत्पुनरत्राचि-तमसि सचरतः पुंसः प्रतिषन्धः स्यादित्यादि, तद्विखलमालोकेऽपि समानमि-ति स एव प्रतिविधास्यतानि किमतिप्रयत्नेन तत्राऽस्माकम् । इति सिद्धे तमस्काये कथ्ये । (२१) रत्ना० २ परि ।

अथ तमस्कायानां संस्थानम्-

तमुक्काय एं भंते ! कहिं ममुट्टिए, कहिं मंनिट्टिए ? गोय-मा ! जंबुदीवस्स दीवस्स बहिया तिरियममंखेज्जे दीवस-मुहे वीड्वडत्ता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिद्धाओ वंड्यं-ताओ अरुणोदयं समुहं वायालीमजोयणसहस्साणि ओ-गाहिता उवरिद्धाओ जंजंताओ एगणसियाए सेढीए तत्थ यं तमुक्काय समुट्टिए सत्तरम एकवीने जोयणमए उहं उप्पडत्ता तओ पच्छा तिरियं पवित्तरमाणे पवित्तरमाणे सोहम्मीसाणसणकुमारमाहिंटे चचारि वि कपे आवरत्ता एं उहं पि य एं जाव वंचलाए कपेऽरिद्धविमाणपत्यमं संपण्णे, एत्थ एं तमुक्काय संनिट्टिए ॥

(एगणसियाए ति) एक एव, न ह्यादय औत्तराध्वर्यं प्रति प्र-देशो यस्या सा तथा, तथा, ममभिचित्तनयेत्यर्थः । न च वाच्यम्-एकप्रदेशप्रमाणयेति असंख्यातप्रदेशावगाहस्वभावत्वेन जीवानां तस्यां जीवावगाहाभावप्रसङ्गात् तमस्कायस्य च स्त्विषुकाऽऽ-काराण्कायिकजीवाऽऽत्मकत्वाद् वादव्यमानस्य च प्रतिपाद-यिष्यमाणत्वादिति । (एत्थ एं ति) प्रज्ञापकाऽऽलेख्यलिखितस्या-रुणोदयसमुद्राऽऽदेरधिकरणतोपदर्शनार्थमुक्त्यात् ॥

तमुक्काय एं भंते ! किं संट्टिए ? गोयमा ! अहे मद्दग-मूलमंठिए, उरियं कुक्कुडगपंनरगसंठिए पण्णत्ते ॥

अथः अवस्तान्मल्लकमूलसंस्थितं शृगवृक्षवस्थानः सम-जलान्तम्योपरि सप्तदशयोजनशतान्येकविंशत्याधिकानि यावद-लयसंस्थानत्वात् ।

अथ तमस्कायस्य नामान्याह-

तमुक्काय एं भंते ! केवडयं विक्खंजेणं केवडयं परि-क्खेवेणं पण्णत्ते ? गोयमा ! डुविहे पण्णत्ते । तं जहा-मंखे-ज्जवित्थमे य, असंखेज्जवित्थमे य । तत्थ एं जे से मंखेज्जवि-त्यमे, से एं संखेज्जाइं जोयणमहस्साइं विक्खंजेणं अमं-खेज्जाइं जोयणसहस्साइं पण्णत्ते । तत्थ एं जे से असंखेज्जवित्थमे, से एं असंखेज्जाइं जोयणमह-स्साइं विक्खंजेणं असंखेज्जाइं जोयणमहस्साइं पण्णत्ते ॥ तमुक्काय एं भंते ! के महालए पण्णत्ते ? गोयमा ! अयं एं जंबुदीवे दीवे सव्वदीवममुद्धानं सव्व-रुभंतराए जाव परिकखेवे एं पण्णत्ते, देवे एं मदिट्टिए जाव महाणुजावे णामेव २ ति कट्टु केवलकपं जम्बुदीवं दीवं नि-हिं अच्छानिवाएहिं तिसत्तलुत्तो अणुपरियट्टिचा एं द-

व्यमागच्छेज्जा, मे एं देवताए व उक्केट्टाए तुगियाए जाव देवगडए वीड्वयमाणे जाव एकाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्केसेणं छम्पामे वीड्वएज्जा, अत्येगडए तमुक्कायं वीड्वएज्जा, अत्येगडए तमुक्कायं नो वीड्वएज्जा, ए महालए एं गोयमा ! तमुक्काय पण्णत्ते । अत्थि एं भंते ! तमुक्काय गेहाइ वा, गेहवणाइ वा ? एं इगड्ढे समड्ढे । अत्थि एं जंते ! तमुक्काय गामाड वा जाव सन्नि-वेसाड वा ? एं इण्डे समड्ढे । अत्थि एं भंते ! तमुक्काय उराद्धा वत्ताडया संसेयं ति वा, मंखुच्छं ति वा, मंवांमं ति वा । हंता अत्थि । तं भंते ! किं देवो पकरेड, अयुरां पकरेड, ना-गो पकरेड ? गोयमा ! देवो वि पकरेड, अयुरां वि पकरेड, नागो वि पकरेड । अत्थि एं भंते ! तमुक्काय वादं य-णियसहे वादरविज्जुयाए ? हंता अत्थि । तं भंते ! किं देवो पकरेड ? तिखि वि पकरेड । अत्थि एं भंते ! तमुक्काय वादरे पुदवीकाए वादरं अगणिकाए ? एं इण्डे, एणऽसत्थि विग्गहगडसमावन्नेणं । अत्थि एं भंते ! तमुक्काय चंदिमसूरिय-गहगणएकवत्तताराख्खा ? एं इण्डे ममडे, पण्णिपस्मओ पुण अत्थि । अत्थि एं भंते ! तमुक्काय चंदाजाड वा, सु-राभाड वा ? एं इण्डे समड्ढे, कादूमणिया पुण सा । तमु-क्काय एं भंते ! केरिसए वषेणं पण्णत्ते ? गोयमा ! का-ले कालोजामे गंजीरलोमहरिमजणणे जीमे उत्तामणए परमकिण्डे वषेणं पण्णत्ते, देवे वि एं अत्येगडए जेणं तप्पदमयाए पामित्ता एं खुब्भाएज्जा, अहे एं अभिममा-गच्छेज्जा, तओ पच्छा सीह सीहं तुरियं तुरियं खिप्पा-मेव वीड्वएज्जा ॥

(केवडयं विक्खमेणं ति) विस्तारेण । कचिद्-“ आयामवि-क्खमेणं ” इति दृश्यते । तत्र चाऽऽयाम उच्यते । (सखेज्ज-चित्थडे इत्यादि) संख्यातयोजनविस्तृत, आदित आरज्य ऊर्ध्वं संख्येययोजनानि यावत्, ततोऽसंख्यातयोजनविस्तृत उपरि तस्य विस्तारगामित्वेनोक्तत्वात् । (असंखेज्जाइं जोयणसह-स्साइं परिकखेवेण ति) संख्यातयोजनविस्तृतत्वेऽपि तम-स्कायस्यासंख्याततमद्वीपपरिकेपतो बृहत्तत्वात्परिक्षेपस्या-संख्यातयोजनसहस्रमाणात्वम्, आन्तर्गवहिः परिकेपविनागस्तु नोक्तः, उभयमप्यसंख्याततया तुल्यत्वादिना । (देवे खमि-त्यादि) अयं किमप्यर्थमिदं देवस्य महत्त्वादिक विशेषणमि-त्याह (जाय इणामेवेत्यादि) इह यावच्छब्द एतदप्यर्थः, यतो देवस्य महत्त्वादि विशेषणानि गमनमामर्थप्रकर्षप्रतिपादना-भिप्रायेणैव प्रतिपादनानि । (णामेव २ ति कट्टु ति) इदं गमनमेवमानं शीघ्रत्वाऽऽवेदकचप्पुटिकारूपहस्तव्यापारोपदर्श-नपरम्, अनुस्र गऽश्रवणं च प्रकृतत्वाद्, द्विवचनं च शब्दत्वा-निशयोपदर्शनपरं इति रूपदर्शनार्थः । कृत्वा विधायेति । (के-वलकपं ति) केवलज्ञानकला, परिपूर्णमित्यर्थः । कृत्वा कला तु-केवन-संपूर्णः कलाय इति कला, स्वकायकरणसमर्थो बस्तुरूप इति यावत् । केवलत्वाऽसौ कलायेति केवलकला-

स्मम् । (निर्हि अचङ्गानिवापहिं नि) निसृजश्चण्डिकाभ-
रित्यर्थः । (तिमन्तु तो ति) त्रिगुणाः सप्त त्रिमस्र, त्रिमस्रवा-
रान् त्रिमस्रकृत्, एकविंशतिवारानित्यर्थः । (हवन् नि) शी-
घ्रम् (मध्येगम्यमिन्द्रादि) सत्त्वानयोजनमान व्यतिव्रजेत्, इतर
तु नेति । (उराला यलाहय चि) महान्तो मेघा (सस्य ति
ति) संस्तेदन, समूर्च्छन, वर्षण च (वायवज्जुयाप ति) इह
न वादरेजस्कायिका मन्तव्याः, इदं तेषां निषेधमाणात्वात्,
किं तु देवप्रभायजानता भागवरा पुत्रलास्र इति । (णऽण-
रथ (वगहगहसमाधकेण नि)न इति योऽय निषेधो वादरपृथि-
षानिजसोः सोऽन्यत्र (वमहगतिस्मापन्नान् विमहगत्यैव वादरे
ते भवन् । पृथिवी हि व दरा रक्षप्रभ ऽऽद्यास्त्रासु पृथिवीषु गि-
रिषिमानेषु च, नेजानु मनुजकेषु पक्षेति, तृतीया चेह पञ्चम्य-
र्थे प्राकृतत्वादिति । (पक्षिपरसओ पुण भात्ये चि) परिपार्थ-
तः पुनः सन्नि तमस्कायस्य चन्द्राऽऽद्य इत्यर्थः । (क दून्णि-
या पुण सा इति) ननु तत्पार्थेयचन्द्राऽऽदीनां सद्भावात्तत्प्रजा-
पि तत्राऽस्ति ? सत्यम्, केवल कमत्मान दूषयति तमस्काय-
परिणामेन परिणमनात्कदूषणा, सैव कदूषणिका । दीर्घना च
प्राकृतत्वात्, अतः सत्यप्यभावसनीति । (काले चि) कृष्णः (का-
लो जासे चि) कातोऽपि कश्चित् कुतोऽपि कातो नावभासत
इत्यत आह-कालावजास । कालदीप्तिर्वा, (गतीरलोमहरिस-
जणणे चि) गम्भीरहन्मौ भीषणत्वाद्देमहर्षजननइवेति ग-
म्भीरलोमहर्षजननः । रोमहर्षजनकत्वे हेतुमाह- (भीमे चि) गी-
ष्मः । (उचासण्ण चि) उत्कम्पहेतु । निगमयन्नाह- (परमेया-
दि) यत ए सम एराऽऽह- (देवे वि णमिन्द्रादि) (नपदमया-
य चि) दर्शनप्रथमतायाम् । (खुन्नापञ्ज चि) स्कन्नीयात् जु-
म्हेत्, (अहे णमिन्द्रादि) अथैन तमस्कायमभिसमागच्छेत् प्र-
विशेत्तनो भयात् । (सीह सीह नि) कायगतेरतिथेगेन (तु-
रिचं तुरिय नि) मनोगतेरतिथेगात् किमुक्त भवति ?-क्षिप्रमेव
(वीरेषपञ्ज चि) व्यतिव्रजेदिति । ज० ६ श० ५ उ० ।

तमुक्कायस्म णं चत्तारि णामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-त-
मेइ वा, तमुक्कायेइ वा, अंधकारेइ वा, महंधकारेइ वा । तमु-
क्कायस्म णं चत्तारि णामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-दोगंध-
यारेइ वा, लोगतममेइ वा, देवंधयारेइ वा, देवतमसेइ वा ।
तमुक्कायस्म णं चत्तारि णामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-वाय-
फलिहेइ वा, वायफलिहखोजेइ वा, देवारखेइ वा, देववूहेइ वा ।
तमुक्काए णं चत्तारि कप्पे आवरित्ता चिड्डे । तं जहा-सो-
हम्पीसाणं सणकुमारमाहिं ।

(तमुक्कायेत्यादि) सूत्रवत् सुगमम् । नवरं तमसोऽप्यकायप-
रिणामस्वरूपस्य, ऽन्धकारस्य काय प्रचयस्तमस्कायो, यो ह्यस-
त्त्वाननमस्यारुण्यवराभिधानप्रीपस्य बाह्यभेदिकान्तादरुणोदा-
भय समुद्र द्विवर्षादिशद्याजनसहस्राण्यवगाहोपरितनात् ज-
लान्तादेकप्रदेशिकया श्रेण्या समुत्थित मसदशैकविंशत्यधि-
कानि योजनयानानि कर्द्धम-पश्य तनस्तिर्यग्भिस्तृणन् सौधर्मा-
ऽऽदन् चतुरो दे गलां कानावृन्धोद्धमि ब्रह्मलोकस्य गिष्टविमान-
प्रसन्न मप्राप्त, तस्य नामान्यव नामधेयानि तम इति तमोरूपत्वा-
द्, इति रूपद्वयत, वा विकल्पा, तमोमात्ररूपताऽभिधायकान्य-
थानि चत्वारि नामानि । तथा पराणि चत्वार्येवार्थान्निजनमो-
यताभिधायकानीति लोके भयमवान्धकारो सान्योऽस्तीदृशः ।

इति लोकान्धकारः, देवान्, मप्यन्धकारोऽमौ, तच्छरीरप्रभाया
अपि तत्राप्रजामनाग्नि देवान्धकारः । अत एव ते वज्रवतो
प्रयेन तत्र नश्यन्तीति श्रुतिरिति । तथाऽन्यानि चत्वारि का-
र्याऽऽश्रयाणि-वानस्य परिदहनत् परिघोऽर्गला, परिघ इव प-
रिघा, वानस्य परिघा वातपरिघः, तथा वात परिघवत् लोभयति
हनमार्गं करानीति वातपरिघोभ, वात एव वा परिघन्तं लो-
जयति यस्य तथा । पाठान्तरेण-वातपरिघोभ इति । कर्वाचिदेव-
परिघो देवपरिघोभ इति चाऽऽद्यपदद्वयस्थाने पठ्यते । देवाना-
मरणमिष बलवद्भयेन नाशनस्थानत्वाद्यः स देवारण्यमिति ।
देवानां व्यूहः सागराऽऽदिः साहस्रामिकव्यूह इव यो दुर-
धिगमत्वात्स देवव्यूह इति । तमस्कायस्वरूपप्रतिपादनायैव
(तमुक्काए णमित्यादि) सूत्रं गतार्थम् । किं तु सौधर्माऽऽदी-
नाऽऽवृणोत्यसौ, कुक्कुटपञ्जरसत्त्वानसत्त्वितस्य तस्य प्रति-
पादनात् । उक्तं च- " तमुक्काए णं भते ! किं सठिप पणत्ते ।
गोयमा ! अहे मल्लगमूनसठिप, उठिं कुक्कुटपजरसठिप
पणत्ते । " इति । स्या० ४ शा० २ उ० ।

अथ पृथिव्यप्कायपर्यायतां पृथिव्यप्कायौ जीवपुत्र-
रूपाविति तत्पर्यायतां प्रश्रयन्नाह-

तमुक्कायस्म णं भते ! कइ नामधेज्जा पणत्ता ? गोयमा !

तेरस नामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-तमेइ वा, तमुक्काएइ वा,
अंधकारेइ वा, महंधकारेइ वा, दोगंधकारे वा, लोगतमि-
स्सेइ वा, देवंधकारेइ वा, देवतमिस्सेइ वा, देवारखेइ वा, देव-
वूहेइ वा, देवफलिहेइ वा, देवपडिक्खोजेइ वा, अरुणोदपइ
वा समुदे । तमुक्काए णं भते ! किं पुढविपरिणामे, जीव-
परिणामे, आउपरिणामे, पोगगलपरिणामे ? गोयमा ! नो पुढ-
विपरिणामे, आउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पोगगलप-
रिणामे वि । तमुक्काए णं जंते ! सव्वे पाणा जूया जीवा सत्ता
पुढविकाइयत्ताएण जाव तसकाइयत्ताए उववएणपुव्वा ? !
इंता । गोयमा ! अमइ अणुवा अणंतलुत्तां, एो चेव णे
वादरपुढविकाइयत्ताए, वादरअगणिकाइयत्ताए ॥

(तमेइ वा इत्यादि) तमः, अन्धकाररूपत्वात्, इति एतद्, वा
विकल्पार्थः, तमस्काय इति वा, अन्धकारराशिरूपत्वात्,
अन्धकारमिति वा; तमोरुपत्वात्, महाअन्धकारमिति वा; महा-
तमोरुपत्वात्, लोकान्धकारमिति वा, लोकमध्ये तथाविध-
स्यान्यस्यान्यकारस्याऽभावात्, एव लोकतमिस्त्रमिति वा, देवा-
न्धकारमिति वा; देवानामपि तत्रोद्गोताभावेनान्धकाराऽऽत्म-
भावात् । एव देवतमिस्त्रमिति वा; देवाऽऽरण्यमिति वा, वज्र-
वदेवभयापन्नयतां देवानां तथाविधारण्यमिष शरणभूतत्वात्,
देवव्यूह इति वा, देवानां दृतेयत्वाद् व्यूह इव चक्राऽऽदिव्यूह
इव देवव्यूहः, देवपरिघ इति वा, देवानां जयोत्पादकत्वेन गम-
नविघातहेतुत्वात्, देवप्रतिशोभ इति वा, नत्कोभहेतुत्वात्, अ-
रुणोदक इति वा समुद्रः अरुणोदकममुद्रः, जज्ञविकारत्वादि-
ति । पूर्वं पृथिव्यादेस्तमस्कायशब्दवाच्यता पृष्टा, अथ पृथिव्य-
प्कायपर्यायता पृथिव्यप्कायौ जीवपुत्ररूपाविति तत्पर्यायतां
प्रश्रयन्नाह (तमुक्काए णमिति) वादरवायुनस्पतय वसाश्चत-
त्रोत्पद्यन्ते, अण्कारे ननुत्पत्तिस्मन्नवाद्, न त्वितरेऽस्वस्थानत्वा-
त् । अत उक्तम्- (नो चेव ण इत्यादि) ज० ६ श० ५ उ० ।

देवास्तमस्कायं कुर्वन्ति-

जाहे एं जंते ! ईसाणे देविदे देवराया तमुक्कायं काउं कामे जवड, से कहमिदाएँ पकरेति ? । गोयमा ! ताहे चे-
ष णं ईसाणे देविदे देवराया अभिभतरपरिमाए देवे सदा-
वेड, तए एं ते अभिभतरपरिसगा देवा मदाविया समा-
णा, एवं जहेव सकस्स० जाव तए एं ते आजिओगिया
देवा सदाविया समाणा तमुक्कायिण देवे सदावेति । तए एं ते
तमुक्कायिया देवा सदाविया समाणा तमुक्कायं पकरेति, एवं ख-
हु गोयमा ! ईसाणे देविदे देवराया तमुक्कायं पकरेड ! अ-
त्थि एं जंते ! असुरकुमारा देवा तमुक्काय पकरेति ? । हंता
अत्थि । किंपत्तिं एं भंते ! असुरकुमारा देवा तमुक्कायं
पकरेति ? । गोयमा ! किङ्कारतिपत्तिं वा-पाडिणोयविमोदण-
ट्टयाए गुत्तीमंरक्खणहेओ वा अप्पणो वा सरीरपच्छा-
यणट्टयाए एवं खहु गोयमा ! असुरकुमारा देवा तमुक्कायं
पकरेति, एवं जाव वेमाणिया ।

(जाहे णं इत्यादि) (तमुक्कायं चि) तमस्कायकारिणः ।
(किङ्कारतिपत्तिं चि) किङ्कारुपा रतिः । अथवा-कीडा च
खेलन, रतिश्च निधुवनं क्रोमारतिः, सैव, न एव वा प्रत्यय का-
रणं यत्र तत्क्रोमारतिप्रत्ययम् । (गुत्तीमंरक्खणहेओ चि) गोप-
नीयव्यसरक्षणहेतोर्वेति । भ० १४ श० २ उ० ।

तमुपत्त-तमस्व-न० । जात्यन्वतायाम्, अत्यन्ताज्ञानाऽऽवृत्ता-
याम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

तमोक्सिय-तमःकापिक-त्रि० । तमासि कपितुं शीलं येषां ते त-
मःकापिणः, न एव तमःकापिकाः । पराविज्ञानाः क्रिया, कुर्वन्तु,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

तम्ब-ताम्र-न० । ' तंब ' शब्दार्थे, प्रा० १ पाठ ।

तम्भण-तम्भनम्-त्रि० । तस्य देवदत्ताऽदेस्तासिन् घटाऽऽऽदौ
मनस्तन्मन । मनोविशेषे, स्या० ३ शा० ३ उ० । तस्मिन्नेव म-
नोविशेषोपयोगरूपं यस्य स तथा । तस्मिन् विशेषोपयुक्ते, अनु०
ग० । तद्विषयकव्यमनोयुक्ते, विपा १ श्रु० २ अ० ।

तम्भय-तम्भय-त्रि० । तेषां विवक्तितानामनन्तानिद्वणवनस्पाति-
गणानां विकारास्तन्मयाः । तद्विकारेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तम्भयता-तम्भयता-स्त्री० । तत्परतायाम्, यो० १२ विव० ।

तम्मिच-तन्मात्र-न०-त्रि० । तदेव तन्मात्रम् । मयूरव्यसृकाऽऽदि-
त्वात् समासः । तदात्मके, सा मात्रा यस्मिन् । " तस्मिन्तस्मि-
न् तन्मात्रा, तेन तन्मात्रता स्मृता । तन्मात्राण्यविशेषाणि, अ-
विशेषास्ततो हि ते ॥ १ ॥ न शान्ता नापि घोरस्ते, न मूढा-
श्चाविशेषिणः । " इत्युक्तेषु सादृश्योक्तेषु पञ्चसु शब्दाऽऽदिक-
रणोन्नेषु भूनेषु, वान० । पञ्च तन्मात्राणि । तद्यथा-गन्धरस-
रूपस्पर्शशब्दतन्मात्राऽऽख्यानि, तत्र गन्धतन्मात्राद् पृथिवी
गन्धरसरूपस्पर्शवती, रसतन्मात्रादापो रसरूपस्पर्शवत्यः, रू-
पतन्मात्रात्तेजो रूपस्पर्शवत्, स्पर्शतन्मात्राद्वायुः स्पर्शवान् ।
शब्दतन्मात्रादाकाशं गन्धरसरूपस्पर्शवद्विस्तृतमुत्पद्यत इति ।
सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

तम्मियय-तन्मात्रज-न० । शब्दाऽऽदीनि यानि पञ्च तन्मात्राणि
सूक्ष्मसंज्ञानि, तेभ्यो जातमुत्पन्नं तन्मात्रजम् । मम्बराऽऽदिषु,
स्या० २ शा० १ उ० ।

तम्मुत्ति-तन्मुक्ति-स्त्री० । तेन विवक्तितेन उक्ता सर्वसङ्केत्यो
विरतिर्मुक्तिस्तन्मुक्तिः । तदुक्तसर्वसङ्केत विरतौ, आचा० १ श्रु०
५ अ० ४ उ० ।

तम्मेच-तन्मात्र-त्रि० । ' तम्मिच ' शब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ०
१ उ० ।

तम्मेयय-तन्मात्रज-न० । ' तम्मियय ' शब्दार्थे, स्या० २
शा० १ उ० ।

तम्भोत्ति-तन्मुक्ति-स्त्री० । ' तम्मुत्ति ' शब्दार्थे, आचा० १ श्रु० २
अ० ४ उ० ।

तम्भिर-न० । देवी-ताम्रस्यार्थे, प्रा० २ पाठ ।

तय-तत-न० । ' तत ' शब्दार्थे, स्या० ४ शा० ४ उ० ।

तयक्खाय-त्वक्खाद-पुं० । त्वचं व ह्यवक्कं खादतीति त्वक्खादः ।
त्वग्मक्कं घुणाऽऽदौ, स्या० ४ शा० १ उ० । त्वक्कल्याऽसारभो-
करि, सार्धौ च । दर्श० १ अ० ।

तयषावत्सुक-तदन्यवस्तुक-पुं० । तस्मात्परोपन्यासाद्वस्तुनो-
ऽन्यदुत्तरजूनं वस्तु यस्मिन्नुपन्यासोपनये स तदन्यवस्तु-
कः । उपन्यासोपनयोडाहरणनेदे, (स्या०) तस्मात्परोपन्यस्ता-
द्वस्तुनोऽन्यदुत्तरजूनं वस्तु यस्मिन्नुपन्यासोपनये स तदन्यव-
स्तुकः । यथा जघ्रे पतितानि जघ्रचरा इत्युक्ते, एतद्विघटनाय प-
तनऽन्यदुत्तरमाह-यानि पुनः पातयित्वा सादति नयति वा
तानि किं भवन्ति, न किञ्चिदित्यर्थः, अयमपि ज्ञापकनया ज्ञात-
मुक्त, अथवा यथारूढमेव ज्ञातमेव । तथाहि-न जघ्रस्थलप-
तितानि पत्राणि जलचराऽऽदिसत्त्वा संभवन्ति, मनुष्याऽऽद्याश्चि-
तानोव । अयमज्ञिप्रायः-यथा जलाऽऽद्याश्चित्वाजलचराऽऽदि-
तया तानि सम्पद्यन्ते, तथा मनुष्याऽऽद्याश्चित्तया मनुष्याऽऽदि-
भवयूकाऽऽदितयाऽपि सम्पद्यन्ताम्, आश्रितत्वस्याविशेषात्,
न च तानि तथाभ्युपगम्यन्त इति जलाऽऽदिगतानामपि
जलचरत्वाऽऽद्यसंभव इति । स्या० ४ शा० ३ उ० । क-
ञ्चिदाह-यस्य वादिनोऽन्यो जीवः, अन्यच्च शरीरमिति त-
स्यान्यशब्दस्याविशिष्टत्वात्तयोरापि तद्वाच्याविशिष्टत्वेनैकत्व-
प्रसङ्ग इति तस्य जीवशरीरापेक्षया तदन्यवस्तूपन्यासेन प-
रिहारः कर्तव्यः । कथम् ? । नन्वेवं सति सर्वजावानां परमा-
णुष्यणुकघटयटाऽऽदीनामेकत्वप्रसङ्गः । अन्यः परमाणुरन्यो
द्विप्रदेजिक इत्यादिना प्रकारेणाऽन्यशब्दस्याऽविशिष्टत्वात्तेषां
तद्वाच्यत्वेनाविशिष्टत्वादिति । तस्मादन्यो जीवोऽन्यच्छरीर-
मित्येतदेव शोचनमित्येतद् व्ययानुयोगे, अनन चेतयोरप्याकौ-
प, तत्र चरणकरणानुयोगेन मांसभक्षण इत्यादावेव कुप्रादे
तदन्यवस्तूपन्यासेन परिहारः । कथम् ? । " न हि स्यात्सर्वाणि
चूतानि " इत्येतदेवं विरुध्यत इति । लौकिक तु तस्मिन्नेवादा-
हरणे तदन्यवस्तूपन्यासेन परिहारः । " जहा जाणि पुण पक्कि-
कण पाडिकण कोड खाइ वा गेइ वा ताणि किं इवन्ति सि । "
दश० १ अ० ६ उ० ।

तयप्यमाणमित्त-त्वक्प्रमाणमात्र-न० । तिस्रुपात्रिजागमावे, त-
त्त्वाशनस्य घटते । वृ० ६ उ० ।

तयप्पमाणमेत्त-त्वक्प्रमाणमात्र-न० । 'तयप्पमाणमेत्त' शब्दा-
र्थे, वृ० ६ उ० ।

सया-त्वक्-स्त्री० । तृणवनस्पतिकारिकभेदे. स्या० ८ पा० ।

बल्ल्याम, जी० ३ प्रति० ४ उ० । रा० । बाल्यवत्के, स्या० ४ पा०

१ उ० । 'तणुप्रो निखल्लुतो, अमोणिओ केवल तयालगो ।'

आव० ५ अ० । त्वांगवासार भोक्तव्यमित्यर्थसूचकत्वात् त्वग्

चच्यते, दशवैकालिकस्य द्रुमपुष्पिकाऽध्ययने दश० । उक्त च

परममुनेभि - "चत्तारि घुणा पणत्ता । त जहा-तयक्खाप, उ-

ल्लिक्खाप, कटक्खाप, सरक्खाप । एवमेव चत्तारि भिक्खुगा

पणत्ता । त जहा-तयक्खाप०" इत्यादि । कलाऽसारजोक्तु

कमेतदमङ्गीकृत्य वज्रनार तपो प्रवति । दश० १ अ० ।

सयाणंतर-तदनन्तर-न० । तस्मादव्यवहितोत्तरे, रा० ।

सयाणुग-तदनुग-त्रि० । तदनुगन्तरि, " विचरीयपक्षसचूयं,

अन्न वसं नयाणुग ।' सूत्र० १ अ० १ अ० ४ उ० ।

सयामुद्-त्वचामुख-पु० । मुखकारिणि, कल्प० ३ कृण ।

सयामंत-त्वग्गत-त्रि० । त्वाग्गतये यस्याऽभौ । विशिष्टत्वक शा-

स्त्रिनि, रा० ।

सयाविम-त्वग्विष-पु० । त्वच्चि विष यस्य स त्वग्विष । प्राकृत-

त्वात् 'तयाविसो । त्वीक रन्पजेदे, जी० १ प्रति० ।

सयाहार-त्वगाहार-पु० । त्वदमात्ताऽऽहारकवानप्रस्थाधिशेषे,

औ० ।

तर-तर-पु० । तरतीति तरः । स्या० ५ पा० १ उ० । "ऋवर्ण-

स्या० " ५ ८ । ४ । १३४ ॥ इति ऋधानोरन्त्यस्य ऋवर्णस्यार

इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । सतरणकन्तरि, तग्गव्दो महादोष-

प्रदर्शने, यथा कृष्णः, कृष्णतर इत्यादि । नि० चू० १ उ० ।

शक-धा० । 'शक सामर्थ्ये, "शकेश्वर-तर-तीर-पारा" ॥ ८॥

४॥ ६॥ इति शक्नोतेर्वा 'तर' इत्यादेशः । 'तरड' । प्रा० ४ पाद ।

तरस्-न० । वेगे, बले च । औ० ।

तरग-तग्ग-पु० । तृ-अङ्ग-अच् । वायुना जलस्य सचाशनेन ति-

र्थगूष्वाऽऽदिप्लवने, वाच० । कल्लोले, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

अष्ट० । कल्प० । वीचिषु, ज० २ वक्० । औ० । ह्रस्वकल्लो-

ले, क० १ अ० ८ अ० । औ० ।

तरंगण्डण-तरङ्गनन्दन-पु० । स्वनामख्याते राक्षि, यस्य रति-

तग्गानामा जार्था, रतितरङ्गिणीनामा छुहिता । दर्श० ३ तत्त्व ।

तरंगमात्रि [ण्]-तग्गमात्रिन्-पु० । समुद्रे, को० ।

तरंगवड-तरङ्गवती-स्त्री० । स्वनामख्यातायां नायिकायाम्, तर-

ङ्गवतीयकव्यताप्रतिबद्धे कथं प्रथे, दश० ३ अ० । आ० म० ।

तरग-तग्ग-त्रि० । तरन्तीति तरास्त एव तरका । पारगन्तु-

पु (स्या०)

चत्तारि तरगा पणत्ता । तं जहा-समुद् तरामी एगे समु-

दं तरड, समुद् तरामी एगे गोपयं तरड, गोपयं तरामी एगे

गोपय तरड, गोपयं तरामी एगे समुद् तग्ग ४ ।

चत्तारि तरगा पणत्ता । तं जहा-समुद् तरित्ता णाममेगे

समुद् विसीयड, समुद् तरित्ता णाममेगे गोपय विसीयड,

गोपयं तरित्ता एगे ४ ॥

५५०

(चत्तारि तरगत्याद) व्यक्तम्, न्वर तर तीति तरास्त
तरका, समुद् समुद्रवत् दुरतर संधिगत्यादिक कार्यं
गामि करोमीत्येवमभ्युपगम्य तत्र समर्थत्वादक समुद् न
ति, तदेव समर्थयतीत्येक । अन्यन्तु तदभ्युपगम्यासमर्थत्व
ज्ञापक तत्कल्प देशविरत्यादिकमल्पतम तरति, निवाह
तीति । अन्यस्तु गोपदप्रायमभ्युपगम्य वीर्यातिरेकात्समुद्
प्रायमाप साधयतीति । चतुर्थे. प्रतीतः । समुद्रप्राय कार्यं
गित्वा निवाह्य समुद्रप्राये प्रयोजनात्तरे विपीडिति, न त
वाहयति, तत्रिवत्वात् तयोऽश्मस्येति । एवमन्ये प्रथ इति ।
स्या० ४ पा० ४ उ० ।

तरच्छ-तग्ग-पु० । व्याघ्रविशेषे, प्रति० । प्रश्न० । प्रज्ञा० । भ० ।
स्त्रिया तरङ्गी । प्रज्ञा० ११ पद ।

नरण-तरण-न० । लङ्घने सूत्र० १ अ० १ अ० निस्तारणे, नि० चू०

१ उ० । पारगमने सूत्रे च । आ० चू० । तरण चडका णामादिपदि ।

णामदुवणाओ गताओ । दवतरणे निमि तरिज्जति । तं जहा दव-

तरओ दवतरण, दवतरयव्वय । तस्य दवतरओ पुरिमाऽऽदी,

दवतरण उहुवादि, दवतरयव्वं णदीसमुद्मगाऽऽदि । एव जाध-

तरणे वि. णवर भावतरओ जीवो, भावतरण णाणाऽऽदि, भावन-

रियव्वय ससारो चडव्वहा । एव सव्वनमपि तरति । आ० चू० १ अ०

तरमट्ट-देशी-प्रपुच्छादे, दे० ना० ५ वर्ग ५ गाथा ।

तरतम-तरतम-त्रि० । न्यूनाधिकभावान्वितेऽर्थे, तारतम्येन वर्त-

मान घात शारीरकभाष्यम् । वाच० । " तरतमजोगजुत्तेहिं

जालयपरोहिं अणुष्ममिव अणुप्पडत्त पिच्छुड ।' कल्प० ३ कृण ।

तरमल्लिहायण-तग्गल्लिहायन-त्रि० । तरो वेगो, बल वा । तथा

'मल-मल्ल' धारणे । तत्रश्च तरो मल्ल धारको वेगाऽऽदि-

धारको, हायन सवसररो वर्तते येषा ते तरमल्लिहायना ।

गौवनवत्सु, औ० । (?)

तरमाण-तरत्-त्रि० । समर्थे, नि० चू० १ उ० । जी० ।

तरस्त्रियमड-तग्गितमति-स्त्री० । विसस्थुलबुद्धौ, जी० १ प्रति० ।

तग्ग-देशी-मांसे, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तरिअव्व-तग्गितव्य-त्रि० । निवाहः, "तरिअव्वं घ पडिअ,

मरिअव्व वा समरे समतेण ।" आव० ८ अ० । उमुपे, दे०

ना० ५ वर्ग ३ गाथा ।

तरित्तए-तरीतुम्-अव्य० । लक्षयितुमित्यर्थे, प्रति० ।

तरिया-तरिका-स्त्री० । वृद्ध्यादेर्विकृतेऽवयवे, " पक्कगयं

घयकिट्ठी, पक्कोमहि उवरि तरियसाणि च ।" ध० २ अधि० ।

तरु तरु-पु० । तृ उ गुणः । वाच० । क ग-च-ज-न-द-प-य-वां प्रा-

यो बुक्क ॥ ८॥ १ । १७३ ॥ इह सरादसंयुक्तस्यानादेगित्यनो-

ऽनादेरित्यस्याधिकाराद्धुर् न । प्रा० १ पाद । वृत्ते दश०

१ अ० ।

तरुण-तरुण-त्रि० । जन्मपर्यायेण पुरुषवर्षाण्यारभ्य यावच्च-

त्याग्निशब्दाणि तावत्तरुण । व्य० ३ उ० । इत्युक्तकाले प्रय-

ज्जमानयामि, भ० १३ श० १ उ० । सूत्र० । ग० । उत० ।

नूतने, कल्प० ३ कृण । औ० । 'तरुणविवाकरकग्हि ।' औ० ।

विशिष्टवर्णाऽऽदिगुणोपदेशमनवे वस्तुन, जी० ३ प्रति० २ उ० ।

तरुणग-तरुणक-त्रि० । स्तनस्थे, सूत्र० १ भु० ३ म० ४ उ० ।
अजिनवे, भ० १५ श० ।
तरुणदिवाकर-तरुणदिवाकर-पुं० । अजिनवेदिताऽऽदिभ्ये,
आच० ४ अ० । अन्न० ।
तरुणधम्म-तरुणधर्म-त्रि० । अविपकर्याये, नि० चू० १९ उ० ।
तारुण्ये वर्माने, आ० म० १ अ० २ अण् ।
तिहाऽऽरेण सपाणं, होड पकपाभि तरुणधम्मा उ ।
पंचण्ड दमाकणे, नरा व जो नत्तिओ कालो ॥
वचपथयमधिकृत्य निरुणां समानां वर्णानामेणां क व-
र्तमानः प्रकरो निद्याथाऽऽययने तरुणधर्मा अविपकर्यो जो न-
वति, पञ्चाना वर्णानामर्वाक वर्तमानस्तु (दमाकणेति) उ-
पलक्षणत्वाद् शाकवपयवहाराणां तरुणधर्मा ज्ञातव्यो यस्य वा
सूत्रकृताऽऽदे भूयस्य, यो यावाद् काक्षो व्यवहाराययने दश-
मादशके भणित, तस्य तावत् कालमसमापयन् तरुणधर्मा
भवति । यथा-“ कपाड चउवासपारयायसमयस्स नि । यस्स
सुमण्ड नाम अंगं उद्दिमिच्छे ” इत्यादि । वृ० १ उ० ।
तरुणपरिकम्प-तरुणपारकर्म-न० । रोगप्रस्तस्य सतस्तरुण-
स्य वचत्रिवृद्धिकरणे, व्य० ४ उ० ।
तरुणपञ्ज-तरुणपञ्ज-३० । खरतरगच्छीये जिनकुगलसुरिशि-
ये, अनेन पिकनसंवत् १४११ मिते श्रावकप्रतिक्रमणविद्यण
नाम ग्रन्थे, रचिनः । ज० ६० ।
तरुणिया-तरुणिका-स्त्री० । अपरिपक्वयाम्, आच० २ भु० १
चू० १ अ० ।
तरुणीर्षादुष्म-तरुणीप्रतिकर्म-न० । एनदेकत्रिंशत्तमकक्षा-
मेदे, युवतीनां वर्णाऽऽदिवृत्तव्यायां सङ्गमात्क्रियायाम्, ज० २
वल्ग० । ज्ञा० । औ० ।
तरुणीपरिकम्प-तरुणीपरिकर्म-‘ तरुणीपरिकम्प ’ शब्दार्थे,
ज० ० वक्० ।
तरुतिगिच्छा-तरुचिन्तिमा-स्त्री० । वृक्षाणां रोगप्रतीकारलक्ष-
णे एकोनपञ्चाशत्पुरुषकक्षामेदे, कल्प० ७ कृण ।
तरुपक्वंशोन्नय-तरुक्षन्धोन्नक-त्रि० । तरुपक्वे तरुपात्रे आ-
त्मानमाद्भोलयन्ति ये ते तथा । तरुपक्षान्धोन्ननात्पातेन मृतेषु,
औ० ।
तरुपण-तरुपतन-न० । पिण्डवृद्धऽऽदितकनारुह्य उत्पत्य पत-
ने, नि० चू० ११ उ० । ज० ।
तरुपतण्डाण-तरुपतनस्यान-न० । यत्र सुमूर्ध्व एवानशनेन
तरुवत्पनिनास्तिष्ठति, तरुयो वा यत्र पतन्ति । तथाभूने स्थाने,
आच० २ भु० २ चू० ३ अ० ।
तज्ञ-तज्ञ-पुं० । हस्तवले, ज० १ वक्० । नि० चू० । आ० म० ।
जी० । पणिगटानामधोभागे, ज्ञा० १ भु० १ अ० । न० । हम्ने,
स्था० ८ ठा० । च० प्र० । ज्ञा० । औ० । कन्त्ययथाऽऽपत्र । आ०
म० १ अ० । खण् । मध्यखण्डे, स्था० ८ ठा० । अधोभागे,
ज्ञा० १ भु० १ अ० । प्रतिष्ठाने, “ तन्मगनिनगड्डडल । ”
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । दम्बनाले, रा० । ज्ञा० । दशा० । अति-
दाघे ताज्ञानिधाने वृत्ते, ज्ञा० १ भु० ८ म० । जी० । आ० म० ।
तालो वृक्षमत्र भव ताज्ञम् । नावृक्षफले, व्य० १ उ० । आ-
मेशे, शरयाया च । दे० ना० ५ वर्ग १६ गाथा ।

तलअण्ट-भ्रम-धा० । “ समोपगटिञ्ज-दुण्डुल-दण्डल-चक-
म-भम्मरु-भम्मरु-भम्मरु-तलअण्ट अण्ट-ऊप-भुम-भुम-
कुम-कुम-दुम-दुम-परी-पराः ” ॥ ८ । ४ । १६१ ॥ इति
समधानाः ‘ तलअण्ट ’ इत्यादेश । ‘ तलअण्ट ’ । प्रा० ४ पाद ।
चलने, टिवा०-पर०-सक०-सेद् । सम्यग्, अन्नमीत् वाच० ।
तलअण्ती-देशी-कूपे, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।
तलओमा-स्त्री० । गुञ्जमेदे, ‘ तेओमा ’ इति गुञ्जदेशे प्रसिद्ध-
म् । प्रज्ञा० १ पत्र ।
तलन-तलजुगलवाहु-तलयमलयुगलवाहु-त्रि० । तलौ तालयु-
लौ तयोर्ममत्वे युगनं श्रेणिकयुगलं तलयमलयुगलं, तद्वत्
भतिमरलौ पावरी वाहु यस्य सः । तलवृक्षमदशानिसग-
पावराई, रा० । ज० । तलयमलयुगलपरिधिमवाहु । तलौ
तालवृक्षौ तयोर्ममत्वे समश्रेणिकं युगलं द्वय परिध्यागता,
तन्निनो तत्सदृशौ दीघसरलपीनत्वाऽऽदिना वाहु यस्य सः ।
म० १४ श० १ उ० ।
तलण-तलन-न० । सुकुमारिकाऽऽदेरिव भ्रातृभर्जने, प्रश्न० १ आ-
ध० द्वार । अग्रां होदेन भर्जने, टिवा० १ भु० ३ अ० ।
तलताज्ञ-तलताल-पुं० । हस्तताज्ञे, कल्प० १ कृण । सू० प्र० ।
च० प्र० । कल्प० । ज्ञा० । ज० । हस्तकेशिकयोः, कल्प० ४
कृण । च० प्र० ।
तलपत्त-तालपत्र-न० । तालाजिधानवृत्तपर्ये, ज्ञा० १ भु० १७ अ० ।
तलपूज-देशी-शाल्याम, दे० ना० ५ वर्ग ९ गाथा ।
तलभंगय-तलजङ्का-पुं० । बाह्यावरणावशेषे, जी० ३ प्रति० ४
उ० । आ० ।
तलवत्त-देशी-करणाऽऽवरणविशेषे, वराहे च । दे० ना० ५ वर्ग
२१ गाथा ।
तलवर-तलवर-त्रि० । परितुष्टनरपतिप्रदत्तपट्टवन्धविनृषिते रा-
जस्यानीये, स्था० ए ठा० । औ० । पञ्चा० । प्रज्ञा० । म० । जी० ।
कल्प० । ज० । रा० । अन्न० । ज्ञा० । अनु० । वृ० ।
तलविट-तालवृन्त-न० । ‘ वाऽऽययोत्तलतादावनातः ’ ॥ ७ । १ ।
६९ । इत्याकारव्याख्यम् । पते-तलविण्टम् । प्रा० १ पाद ।
ताज्ञ करतले वृन्तं बन्धनमस्य, ताज्ञस्येव वृन्तमस्य वा व्यजने,
वाच० ।
तलवैट-तालवृन्त-न० । ‘ तलविट ’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।
तलमारिअ-देशी-गात्रिते, दे० ना० ५ वर्ग ९ गाथा । नात्रिके,
दे० ना० ५ वर्ग ६ गाथा ।
तलाअ-तलाग-पुं० । “ डो ल. ” ॥ ८ । १ । २०२ ॥ इति डस्य ल ।
प्रा० १ पाद । पुरुषाऽऽदिकृते जज्ञाऽऽश्रयविशेषे, प्रश्न० ४ संघ०
द्वार । प्रज्ञा० । औ० । अनु० । अ० म० । आच० । आच० । रा० ।
तलाग-तराग-पुं० । ‘ तलाअ ’ शब्दार्थे, प्रश्न० ४ संघ० द्वार ।
तलार-देशी-नगरलक्षके, दे० ना० ५ वर्ग ३ गाथा ।
तलिण-तलिन-न० । प्रलले, औ० ।
तलिम-तल्प-न० । शयनीये, ज्ञा० १ भु० १६ अ० । कुट्टिमे,
शययागाम्, गृहार्थचूम्भाम्, वासमयने च । दे० ना० ५ वर्ग
२० गाथा ।

तलिमा

तलिमा-तलिमा-खी० । त्र्यंवाचनेने, न० । आ० म० ।

तल्लिय-तल्लित-त्रि० । स्नेहपक्षे, नि० १ श्रु० १ धर्म १ अ० । नि० च० ।

तल्लिया-तल्लिका-खी० । उपानहि. श्रु० ।

तल्लियाउ रत्नगमणे, कण्ड तेणे य मावए असहू ।

पुन ता विचवणीए, ब च्छी पुण चिन्वन्वया ॥

तल्लिकाः कमलिका, नाश्च रात्रौ गमने काटकरक्षणार्थं पङ्खु
 बध्यन्ते, सार्थवशाद्वा पन्थानं मुक्त्वा नम्रयेन गच्छन्तां स्नेहज-
 येन, इवापदभयेन च स्वस्तिन गमयमाने । इवाऽपि बध्यन्ते, अम-
 हिष्णुः सुकुमारपादः, स कण्टकसंरक्षणार्थं क्रमणिकाः
 पादयोर्बन्धनानि । ताश्च प्रथममेकतल्लिका, नदप्राप्तौ यावच्च-
 तुम्भल्लिका अपि गृह्यन्ते । पुटकानि खल्लनकानि, नानि शीतेन
 पादयोर्विचर्चिकासु विपादिकासु स्फुटतां बध्यन्ते । यधोः
 पुनस्तल्लिकाऽऽदीनां चिह्नानां वृद्धिदानानां सहटन नदर्थं गृह्यन्ते ।
 श्रु० १ उ० । ध० । द्य० । नि० च० । मोघ० ।

तल्लुण-तल्लुण-त्रि० । प्रत्यये क्वा० १ श्रु० १६ अ० । प्रवर्द्धमान-
 यगमि. आ० म० १ अ० २ खण्ड । १० ।

तल्ल-३शे-पट्टवले, वरणाऽऽबे तुणे, श्रव्यायां च । ६० ना० ५
 धर्म १ एण गाथा ।

तल्लत्र-तल्लज-पुं० । तुल्यविशेषे, प्रश्न० ३ सम्य० द्वार ।

तल्लक-पुं० । सुरादिशेषे, ज० २ वक्ष० ।

तल्लरु-देशी-श्रव्याम, ६० ना० ५ धर्म २ गाथा ।

तल्लिच्छ-देशी-तत्परे, ६० ना० ५ धर्म ३ गाथा ।

तल्लेस्स-तल्लेरय-त्रि० । तत्रैव लेख्या शुभपरिणामरूपा यस्य
 स । ग० २ अधि० । अतु० । लेख्या हि हृष्णऽऽदिहृष्यवा-
 चिष्यजनित आत्मपरिणामः । तदिष्यलेख्यायुते, विपा० १ श्रु०
 २ अ० ।

तव-पुं० । तपस्-न० । "स्तनमदामशितेऽनभः" ॥ ८ । १ । ३२ ॥

इति प्राकृते पुंस्यम् । प्रा० १ पाद । तप्यतेऽनेनेति तप । तापयति
 अप्रप्रकार कर्मेति तपनेनैषाऽऽदिहृष्योऽसुप्रत्ययः । आ० म० १ अ०
 २ खण्ड । तापयति कर्म ददतीति तप । पञ्च० १६ विध० ।
 स० । तापयन्ते रसाऽऽदधन्तः कर्माणि वा अनेनेति तप । ध०
 ३ अधि० । आ० म० । रसरुधिरमानमेदोऽस्थिजलाशु-
 क्राण्येन तप्यन्ते, कर्माणि वाऽशुमानित्यतस्तपोनामनिरु-
 क्षम् । स्था० ५ ता० १ उ० । अतुर्थाऽऽदिष्यमासान्ते (स्था०
 ६ ता०) अनशनाऽऽदी, अश्न० ४ खण्ड द्वार । भाव० ।
 सप्त० । सूत्र० । न० । रा० । सथा० । दश० । प्रव० । मज्ज-
 महाजलप्रतिमासु, उत० ३० अ० ।

तपोनिक्षेप -

निवेवो उ तवम्मी, चउविहो वुविहो उ होऽद्वम्मि ।

आगम-नोआगमआं, नोआगमतो य सो तिविहो ॥ ४३ ॥

जाणगसीरजविए, तव्वडरिते य पचतवमार्ड ।

भावम्मि होऽद्विहो, वडतो अविभरो चेव ॥ ४४ ॥

मगगईयं दुएह वि, पुवुहु हडो चउकनिकवेवो ।

पगयं तु भावमगे, जिद्धिगईए उ नायव्व ॥ ४५ ॥

वुविहो उ मगइ वा, निज्जइ वा जम्ह एत्थ अउत्थ

तम्हा एयऽऽज्जयण, तवमगगइ ति न.यव्वं ॥ ४६ ॥

गाथान्वृष्टयं प्रावृष्टयं (पञ्चतवमाहति) पञ्चतव.

अनयो यत्र चतसृष्वपि दिक्षु चत्वारोऽनयः । पञ्चतवश्च
 एव । तल्लोके प्राप्तिरूमादिशब्दाल्लोकप्रतीतमभ्यदपि वृत्त
 प्रभृति तपो गृह्यते. उच्यते चास्याह्वानमलमलनत्वेन त
 विधयुक्तान् इत्यात् नथातावे प्रकमासपो बाह्यमाभ्यन्तरे चा
 य बध्यमाणस्वरूप, तथा (पुवुहु हडो ति) पूर्वो मो
 गतिनामकेऽध्ययने उदिष्ट कथितः पूर्वोदिष्टः (भावमग ति
 सुऽऽप्यथाह्वयमगं मुक्तिपथेन तपोकोऽह्वानदर्शनचा
 रित्राविनाभावित्वाद्भावतपसः । उत० पाई० ३० अ० ।

नामनिर्मुक्तिमाह-

जहा उ पावयं कम्मं, रागदोससमज्जियं ।

खवेड तवमा निक्खू, तमेगगमणो सुण ॥ १ ॥

यथा येन प्रकारेण जिश्रुप्तपमा रागद्वेषसमार्जितं रागद्वेषा-
 भ्यामुपाजितं कर्म क्षपयति, तुशब्दः रादपुरणे । त तपोमार्गम्,
 एकाग्रमनाः सावधानचित्तः सन्त्य शृणु-हे जम्भ-धामिन् !
 अहं वदामीति सम्बन्धः, अनाश्रवेण किल कर्मक्षयः कथ्यते ॥ १ ॥

पाणिवहमुमावाए-अदत्तमेहुणपग्गिहा विरओ ।

राईभोयणविरओ, जावो होऽअणामओ ॥ २ ॥

हे शिष्य ! इदृशो जीवो निराश्रवो जवति, कीदृशः, पाणियध-
 मृगायादादत्तमैथुनपरिग्रहादिरतां रहितः, पुना रात्रभोजनवि-
 रतः, एतादृशोऽनाश्रवो भवति ॥ २ ॥

पुनरनाश्रवो यथा भवात् नमाह-

पंचमनिओ तिगुत्तो, अकसाओ जिह्दिओ ।

आमारवो य निस्महो, जावो हऽअणामवो ॥ ३ ॥

कादृशो, जीवः पञ्चभिः समितिभिः समितः सहितः पञ्चममि-
 त, पुनस्तिस्मृभुसंज्ञिगुप्त, पुनरकपायः कपायराहित पुनर्जि-
 तैर्निष्ठय वशोऽहोर्निष्ठय, पुनरगायध ऋक्षिरमसाताऽऽदिगर्वर-
 हित, पुनर्नि शल्य मायाानदानमिषादर्शनशल्यैस्त्रिभिः रहितः,
 एतादृशोऽनाश्रवो जवति ॥ ३ ॥

पञ्चविधोऽनाश्रवश्च यथा कथयति, तथा वदति-

एएणि तु विवचासे, रागदोससमज्जियं ।

खवेड जं जहा निक्खू, तमेगगमणो सुण ॥ ४ ॥

हे शिष्य ! यथा येन प्रकारेण भिक्षुः साधुरेनेषा पूर्वोक्तानां प्राणा-
 निपादमृगावादादत्तमैथुनपरिग्रहरात्रभोजनविरतिलक्षणानां वि-
 वृतानां तथा समितिगुप्त्यादिलक्षणानामनाश्रवकारणानां वि-
 पर्याने वैरीत्ये प्राणिवधमृगावादादत्तमैथुनपरिग्रहरात्रभोज-
 नमभिम्यभावगुप्त्यजाननेवो सति रागद्वेषादयं समर्जित स-
 ज्जिन पापकर्म क्षपयति, तं प्रकारमेकाग्रमना एकाचित्तः स-
 न्त्य शृणु ॥ ४ ॥

अत्र दृष्टान्तमाह-

जहा महातल्लागसर, मभिरुदे जत्तागमे ।

उस्सिचणए तवणाए, कमेणं मोसणा भवे ॥ ५ ॥

यथा महातल्लाकस्य महाजल्लाऽऽश्रयस्य जल्लाऽऽगमे पानीयाऽऽ-
 गमनमार्गे साक्षरुदे सम्यक्प्रकारेण संबुजे सति (उस्सि-

तव

चणाप (सं) उत्तिष्ठन्त्या कर्तुं अग्रघट्टाऽऽदिना कर्त्तुंऽऽकपे-
णया, तपनेन रविर्किरणऽऽदिना संतापेन व्रमेण शोषण
जलन्य शोषणं जवेद, नवीनजलाऽऽगमनमार्गो निरुध्यते,
पूर्वजज्ञं च निष्कास्यत, जलहृदो रिक्तः स्यात्, इति भाव ॥५॥

अथ वार्त्तान्तिकमाह-

एवं तु मंजयस्साऽवि, पादकम्मनिगमवे ।

चदकांरिसचियं कम्मं, तवमा निज्जरिज्जड ॥ ६ ॥

एवमुक्ता प्रकरणे, पापकर्मनिगमवे सांत पापकर्मणां प्रा-
णिदधाऽऽद्यानां निरोधे सति, मयनस्यापि साधोरपि, तपसा
हृदशोधनेन, जवकोटिस्तचित कर्म निजीयते, आधिक्येन क्य
नीयते । अत्र कोटाग्रहण बहुत्वोपलक्षण, कोटानियमस्य
असंभवात् ॥ ६ ॥ उक्तं ३० अ० ।

तप ६ आभ्यन्तरं, ६ बाह्यम्-“ दुविहे तवे पसुत्ते । तं जहा-
धाहिरिप य, अहिमतिरिप य । से किं तं वाहाहण तवे ? । वा-
हिरिप तवे ठविहे पसुत्ते । तं जहा-“ अणसण, कणोयरिया,
भिधवायरिया रसपिञ्जाओ । कायकिहेसो पडिमलीणया ।”
भ० २५ श० ९ उ० । ध० । औ० । दश० । स० । आ० म० । स्या० ।
पञ्चा० । आ० चू० । आचा० । न० । उक्तं । जी० । (अनश-
नाऽऽदीनां व्याख्या सूक्तस्थाने, “तेणं तवेण तेण एगादश्च कूमा-
ह्व” तपोज्य नेजस्तप एव, तेन तेजोलेष्यया । भ० १५ श० ।

दु खदेतुत्वात्तपो न कायमिति केपाडिचन्मतनिरासः ।

वैराग्ययुक्तेन तपो विधेयमतो वैराग्याष्टकान्तरं तपोऽष्टक-
मारज्यते ; तत्रापि परमतमाशङ्कमान आह-

दुःखाऽऽत्मकं तपः केचिन्मन्यन्ते तत्र युक्तिमत् ।

कर्मोदयस्वरूपत्वा-द्विधीवर्गऽऽदिदुःखवत् ॥ ७ ॥

दु खमसुखमात्मा स्वजायो यस्य तद् दुःखाऽऽत्मक, किं तत् ?
तपोऽनशनाऽऽदिरूपमिति कृत्या, केचिदनधिगतपारगताऽऽगमग-
भांथा, मन्यन्ते अभ्युपगच्छन्ति । इति तपो, न नैव, युक्तिम-
त् उपपत्त्या लङ्घन न, मोक्षाङ्गं तप एव न समवती, त यावत् ।
अथ दुःखाऽऽत्मकमपि सत्कस्मात् मोक्षाङ्गमित्याह-कर्मोदयस्व-
रूपत्वादिनि । कर्मोदयोऽसातवेदनीयाऽऽदि कर्मविपाक. स्वरूपं
स्वजायो यस्य तत्तथा तद्वायस्त्वेव तस्मात् । तथाहि-जवमन्य-
शनाऽऽदिषु कृतिपपासाऽऽदयः परिपहा, ते च वेदनीयकर्मोदय-
सपाद्या आगमे ध्यन्ते, इति वेदनीयकर्मोदयाऽऽत्मकमनशनाऽऽ-
दि कर्मोदयस्वरूपत्वाच्च न मोक्षाङ्गं तत्किञ्चिदित्याह-वनीयवर्ग-
ऽऽदिदुःखवत्-गवदिगतासातमिव । प्रयोगश्चेवम्-यत्कर्मोदय-
स्वरूप, न तन्मोक्षाङ्ग, यथा गवांस्तद् दुःखं, कर्मोदयस्वरूपं च तप,
तस्मात् मोक्षाङ्गमिति स्थितम् । अथ च श्लोकार्थं इमां
पञ्चवस्तुवशाधामुपजीव्य मयाऽभिहित -“ एषण जपि केहं
णोऽणसणाहं दुहं ति मोषकम् । कम्मविचागत्तणओ, भणत्त
यय पि पडिसुद्ध ॥ १ ॥ ” इति ॥

अथ दुःखरूपस्यापि तपसो मुक्तिरभ्युपगमे पर एव
प्रसङ्गमाह-

सर्व एव च दुःखेव, तपस्वी मंप्रमज्यते ।

विशिष्टस्तद्विशेषेण, सुधनेन धनी यथा ॥ ८ ॥

सर्व एव निरवशे एव यः कश्चिद् दुःखी दुःखवान्, चशब्दो
दूषणा-तरममुच्यते, एवं दुःखाऽऽत्मकस्यापि तपसो युक्तिमत्त्वा-
भ्युपगमे सात, स तपस्वी तपोयुक्त, सप्रसज्यते प्राप्नोति, अत-

शनाऽऽदिदुःखस्य, व्याध्यादिदुःखस्य च दुःखत्वाविशेषान् दुः-
खाऽऽत्मकस्य तपसोऽभ्युपगमं च दुःखस्यैव तपस्येनाभ्युपग-
मादिति भावः । तथा विशिष्ट प्रधानतर तपस्वी प्रमज्यते इति
प्रक्रमः कनेत्याह-नाद्विशेषेण हेतुना । क इव कनेत्याह-सुधनेन
प्रचुरधनेन, धनी महाधना, यथा येन प्रकारेणेति ॥ ८ ॥

अथ सर्व एव दुःखी तपस्वी प्रसज्यतां, को दोषः ? आह-

मदातप स्यनश्चैवं, त्वन्नीत्या नारकाऽऽदयः ।

शममौख्यप्रधानत्वाद्, योगिनस्त्वतपस्विनः ॥ ९ ॥

महानपस्विनः विशिष्टतपोधना, प्रसज्यन्ते इति गम्यते, चकारो
दोषान्तरसमुच्चये, एवमुक्तप्रकारया, त्वन्नीत्या जवमन्यायेन दुःखी
तपस्वी अभ्युपगमवृत्तयेनेति भावः । नारकाऽऽदयो नैर्गयिकाऽऽद-
य, तेषां महादुःखितत्वात्, शशब्दात्मदावेदनाऽभिभूतान्तया-
देः परिग्रहः । शम-स एव सौख्यं शममौख्यम् । यदाह-“तणमं-
थारनिमसुणे, वि सुणिवरा भट्टरागयमोहो । ज पावव मुत्तिसुहं,
कत्तो नं चक्कयट्ठी वि ?” ॥ १ ॥ शमसौख्य प्रधानं यपां ने नेन वा प्र-
धाना ये ते तथा, तद्भावेत्त्वत्त्व. तन्माच्छमसौख्यप्रधानत्वाद्,
दुःखितत्वादित्यर्थः । योगिनः समाधिमन्त, तुशब्द पुनरर्थः अ-
नपान्वन. भतपोधना दुःखाऽऽत्मकतपसोऽज्ञावांशत जावना
त्वन्नीत्या प्रसज्यन्ते इति प्रकृतमेवेति ॥ ९ ॥

पर एव स्वपक्व निगमयन्माह-

युक्त्यागमवर्हिर्नृत-मतस्याज्यमिदं बुधैः ।

अशसध्यानजननात्, प्राय आत्माऽऽकारकम् ॥ १० ॥

युक्तिश्चोपपत्त, आगमश्चाऽऽसत्त्वचन, ताभ्यां बाहर्भूत तदननुपाति
तद्वाधिनं युक्त्यागमवर्हिर्भूत, तत्र युक्तिवर्हिर्नृतना प्रागुदार्शि-
ता । आगमवर्हिर्नृतता चैवमवगन्तव्या-“भाविर्वाजणवयणाणं,
ममत्तरहिवाण नऽथि उविसेसो अत्ताणमि परमि य, ना व-
ज पीरमुज्जं वि” ॥ १ ॥ अनशनाऽऽदौ तु स्वकायपीमा प्रतीतै-
वेति । अत इति, यस्मादनन्तरोदितदुषणोऽेतमत एतस्मादेतो-
रत्याज्य त्यागाहमिदमनशनाऽऽदि दुःखाऽऽत्मक तप । कैरत्याह-
बुधैर्युक्त्यागमवर्हिर्नृत, न तैर्लोककृत्या प्रवर्त्तितव्यं तवान् बुध-
त्वाभावप्रसङ्गादिति हृदयम् । तथा, ऽऽत्माऽऽकारक स्वस्यानर्थानव-
न्वनामद, कुत ? अशस्तध्यानजननान् अप्रशस्ताध्वयसायोत्पा-
दकत्वात्, प्रायो बाह्व्येन, उत्पद्यते हि भोजनाऽऽद्यभावे अप्रशस्तं
ध्यानम् । यदाह-“ आहारवर्जिते देहे, धातुक्षोभ प्रजायते । तत्र
चाऽधिकमन्त्रोऽपि, चित्तभ्रश समदुते ॥ १ ॥ ” इह च प्रायो-
ग्रहणात् श्रीमन्महावीराऽऽदाभिर्भारपरिहागो दर्शित इति,
अतोऽपि त्याज्यमेव बुधैरिति प्रक्रम इति पूर्वपक्वः ॥ १० ॥

अत्र बुधैरुत्तरमाह-

मनःन्द्रिययोगाना-महानिश्चेदिता जिनैः ।

यतोऽत्र तत्कथं न्वस्य, युक्ता स्याद् दुःखरूपता ? ॥ ११ ॥

पूर्वपक्वत्वादिना यदुक्तम् दुःखाऽऽत्मक तपो न युक्तिमत्, कर्मोदय-
स्वरूपं वात तत्र दुःखऽऽत्मकमिति विशेषण तपसो न सिद्धमिति
तावदावश्यमिति कथम् ? मनश्च चित्तमिन्द्रियाणि च करगानि,
योगाश्च प्रत्युपेक्षणाऽऽदयः संयमव्यापारा मनःन्द्रिययोगा, तेषां
महानिश्चनावाचना, चोदितः अजिहिता । अथवा-चशब्दः समु-
च्चये, तेनानुष्ठानता च, उदिता उक्ता, जिनैस्तीर्थकरै, यतो यस्मा-
त्कारणात्, अत्र तपासः । यदाह-

“ सो ह्यु नचो कायवो, जग मणोऽमगलं न विन्दे ।

जग न इद्विद्वाणी, जग य जोगा न ह्यार्यात् ” ॥ ११ ॥

तथा—

“ ता जह न देहपीला, न यावि चुयमससोणियत्त तु ।

जह धम्मजाणघुह्णी, तदा इम होइ कायव्व ॥ २ ॥ ”

तदिति तस्मात्कारणात्, कथं केन प्रकारेण? न कथञ्चिदित्यर्थः ।
नु इति धितर्के, अस्य तपसः, युक्ता उपपन्ना, स्याद्भवेत्, दुःख-
रूपता असुखस्वभावता । तदेव दुःखाऽऽत्मकत्वं तपसोऽसिद्धिः,
तदसिद्धावयुक्तिमस्वमप्यसिद्धमित्युक्तमिति ॥ ५ ॥

ननु देहपीडाकरत्वेनाऽनशनाऽऽदीनां दुःखस्वरूपत्व-

मनुभूयमानमपि कथमसिद्धमिति व्यपदिश्य-

त इत्याह-

याऽपि चानशनाऽऽदिभ्यः, कायपीडा मनाक् क्वचित् ।

व्याधिक्रियासमा साऽपि, नेष्टसिद्ध्याऽत्र बाधनी ॥ ६ ॥

(याऽपीनि)अनशनाऽऽदिभ्य उक्तन्यायेन तावद् देहपीडा न भव-
त्येव, याऽपि चानशनाऽऽदिभ्य उपवासाऽऽदिभ्यः, आदिशब्दा-
दूनोदरताऽऽदेः सकाशात्, कायपीडा शरीरबाधना, न तु
मनःपीडा, मनाक् स्वल्पा, क्वचिद्देशे काले वा, न पुनः सर्वत्र
सर्वदा सा सम्भवति । उक्तन्यायप्रवृत्तस्य साऽपीति इह दृश्यते
नासावपि न बाधनी, न वा बाधिका, न मनसो दुःखदा । किं-
मित्यत आह-इष्टसिद्ध्या वाञ्छितार्थसाधनात्, अत्र प्रव-
चने, किंविधाऽसावित्याह-व्याधिक्रियासमा रोगचिकित्सा-
तुल्या । यथा हि रोगचिकित्सायां मनाक् देहस्य पीडा सत्यपि
न बाधिका, आरोग्यसिद्धेः, एव तपस्यपि देहपीडाभावाऽऽ-
रोम्यसंसिद्धेर्न भावतो बाधिकेति ज्ञावनेति ॥ ६ ॥

इष्टार्थसिद्धौ देहपीडाया अदुःखरूपतां दृष्टान्तेन समर्थयन्नाह-

दृष्टा चेष्टार्थसंसिद्धौ, कायपीडा ह्यदुःखदा ।

रत्नाऽऽदिवणिगादीनां, तद्वदत्रापि जाव्यताम् ॥ ७ ॥

न केवलमस्माभिरेवेहोपन्यस्ता, दृष्टा च लोके अवलो-
किता, इष्टार्थसंसिद्धावजिप्रेतप्रयोजनप्राप्तौ सत्यां, कायपीडा
देहवाधा, दिग्दृष्टः स्फुटार्थः, अदुःखदा न पीडाकारिणी,
केषामिन्याह-रत्नानि मरकताऽऽदीनि, आदिर्येषां वस्त्रसुव-
र्णाऽऽदीना तानि तथा तेषां, वणिग् वाणिजको रत्नाऽऽ-
दिवणिक, स आदिर्येषां कृषीबलाऽऽदीनां ते तथा तेषां, रत्नाऽऽ-
दिवणिगादीनाम् । तत किमित्याह-तेषामिव वणिगादीनामिव
तद्वत्, अत्रापि अनशनाऽऽदितपोविषयेऽपि जाव्यता निपुणधिया
पर्यालोच्यताम् । तथाहि-रत्नसुवर्णवसनाऽऽदिवणिक्कृषीवशा-
ऽऽदीनां समीहितार्थसंसिद्धिबद्धनिश्चयानाम् अपारपारावारा-
वतारकान्तारनिस्तरणधरणीकर्षणाऽऽदिविविधव्यापारपराय-
णानां कुत्पिपासा-श्रमाऽऽदिजनितदेहपीडा न मनोविधुरताऽऽधा-
यिनी, एव साधूनामपारसंसारसागरमचिरादुत्तनीषूणामनश-
नोनोदरताऽऽदितपोजनिस्तदेहपीडा न मनोवाधाविधायिनीति ॥

इह पुनर्विशेषसम्प्रदाय केचिदेवमूचुः-

किञ्च कोऽपि दरिद्रवाणिजको दूरदेशान्तरं गत्वा कथं कथम-
पि रत्नान्युपाजितवान्, चिन्तितवांश्च-कथमहमेतानि महामूल्या-
नि सर्वाऽऽशासम्पादकानि महारत्नानि चौरव्याकुलमरण्य नि-
स्तीर्य खनगरं गत्वोपजोगं नेष्यामि ? ततस्तेनोत्पन्नवृक्षिना ता-
न्येकत्र स्थाने निहितानि, काचाऽऽदिसकलानि च पोट्टलिकायां
बद्धानि । सा च दूरमात्रे निवृत्ता । ततश्चौरपक्षिमध्येनाऽहो !
रत्नवणिजको गच्छतीत्येव महता शब्देन व्याहरणमवमतिक्का-
मति स्म । ततो मार्गे पल्लीषु च ये जनाः, ते तं वीक्ष्य ससन्नम-मागत्य निभालयन्ति स्म । अपश्यश्च काचाऽऽदिशकलानि, अव-
धीरितवन्तश्च ग्रहगृहीतोऽयमिति विभावयन्तः । ततः पुनरपि
तथैव निवृत्तः, तत्रापि यैः पूर्वं न वीक्षित आसीत्, ते तथैव
वीक्षितवन्तोऽथावधीरितवन्तश्च । एव पुनरपि असावरण्यमध्ये-
न गतवान् । ततस्तृतीयवेद्यायामतिपरिचितत्वादवधीरितस्त-
स्करजनेन । ततोऽसौ निश्चितवान्-न मां कोऽपि अत्राऽऽरण्यमार्गे
स्वल्पयिष्यति । इति निश्चित्य रत्नानि गृहीत्वा शीघ्रं तदुपयोगाय
वाञ्छितपुरप्राप्तावरणयात्तन्निर्वाहणे चातीवैत्सुक्येनाऽनवरत
महाप्रयाणकैः कुत्पिपासाश्रमाऽऽदीन् भवतो नृवसोऽप्यवगणय-
न् गन्तुं प्रवृत्तः । बहुतरमार्गमलिलङ्घितः सन् पिपासाऽग्निचूना
भावयामास-अहो ! अहमद्य नह्यं विना श्रिये, न च रत्नोपभौ-
गभाजन भवामीत्येव भावयता मरणभयजीतेन रत्नोपभौ-
गाऽऽकाङ्क्षिणा दृष्टं सरं पङ्कप्रायपानीयं पङ्कमग्नमृगाऽऽदिकडेक्-
रपूयकृमिजालव्याकुलं विव्रीनमतिदुर्गन्धं विरसतुच्छजलम् ।
दृष्ट्वा च गन्धमजिघ्रता रसमनास्वादयता दुष्करकरणा कु-
र्वता अक्षिणी निर्मील्याञ्जलिभिस्तत् पीतवान्, परं स्वा-
स्थ्यं नागमत्, तदुपपृम्भितश्च क्षीणपिपासादु खोदकेपेणदुष्टं
प्राप्तः, रत्नोपयोगस्तु खेति । उपनयस्तु प्रागुक्त एवेति ॥ ७ ॥

तदेव दुःखाऽऽत्मकतां तपसो व्युदस्य कर्मोदय-

स्वरूपतां व्युदस्यन्नाह-

विशिष्टज्ञानमवेग-शमसारमतस्तपः ।

ज्ञायोपशमिकं ज्ञेय-मव्यावाधसुखाऽऽत्मकम् ॥ ८ ॥

विशिष्टाः प्रधानाः सम्यग्दर्शनविशेषितत्वात्-ज्ञानं च तत्त्वसं-
वेदनं, सवेगश्च संसारमयः, मुक्तिमार्गाज्जिज्ञाषिता वा, शमश्च कथा-
येन्द्रियमनसां निरोधः, ज्ञानसवेगशमाः, विशिष्टाश्च ते चेति कर्म-
धारयः । त एव सारोऽन्तर्मर्जो यस्य, तैर्वा सारयत्तत्तथा । ज्ञानाऽऽ-
दिसारमेव तपस्तपो भवति, नेतरदृष्टपक्षत्वात् । यदाह-“सद्भि-
वाससहस्ता” गाहा । “उज्जीवकायब्रह्मा” गाहा । अत इति ।
यस्मादुक्तयुक्तेरदुःखाऽऽत्मकमत एतस्मात्तेतोस्तपोऽनशना-
दि । किमित्याह-क्षयेण उदीर्णचारित्र्यमोहनीयकर्मणश्चेदेन सह
उपशमस्तस्यैव विपाकापेक्षया विष्कम्भितोदयत्वं क्षयोपशमः,
तत्र भव ज्ञायोपशमिकम्, ज्ञेयं ज्ञातव्यम् । न पुनः कर्मोदयस्व-
रूपम् । तथा अविद्यमाना व्यावाधा अविरतिजनिता अनन्तरा
पारम्पर्यकृता वा ऐहिक्य पारत्रिका वा यस्मिंस्तदव्यावाधः,
तच्च तत्सुखं च तदेवाऽऽत्मा स्वजावो यस्य तदव्यावाधसुखा-
ऽऽत्मकं प्रशमसुखाऽऽत्मकसिद्धसुखानुकारीत्यर्थः । अनेन च
श्लोकेन तपसोऽकर्मोदयस्वरूपत्वमसुखत्वरूपत्वं वाऽऽवेदितम् ।

उक्तं चैतदन्यत्रापि-

“ जं इय इमं न दुक्खं, कम्मविवागो वि सव्वहा नेव ।

खाउक्खसमिपं ज्ञात्ते, एयं हि जिणागमे भणिय ॥ १ ॥

खंताइसाहुधम्मे, तवगहणं सो खओवसमियस्मि ।

प्रावस्मि विणिहिट्ठो, दुक्खं चोपइ मे सव्व ॥ २ ॥ ”

एतेन च तपसो दुःखरूपत्वकर्मोदयस्वरूपत्वपरिहारेण सर्व एव
दि दुःखेवमित्यादिश्लोकद्वयाजिहितं तपोदूषणं सर्वं परिहृतम-
वगन्तव्यम्, दुःखस्वरूपत्वाऽऽश्रयत्वात्तस्येति । अन्ये त्विद-
मष्टकमेव व्याचक्षते-दुःखाऽऽत्मकं, दुःखमेवेत्यर्थः । तप
केचिन्मन्यन्ते, तदेव दुःखाऽऽत्मकतपोमननं न युक्तिमत् । कुत
इत्याह-कर्मोदयस्वरूपत्वाद् दुःखस्य । किंवदित्याह-वलीवर्दा-
ऽऽदिदुःखवत्, तपसश्च ज्ञायोपशमिकत्वादिति । इहैव दूषणा-

न्तराभिधानायाऽऽह-सर्व एव चेत्यादि श्लोकद्वयम् । अथवा दुः-
खाऽऽत्मकं तपः केचिन्मन्यन्ते कर्मोदयस्वरूपत्वाद् वर्णावर्द्धा-
ऽऽदिशब्देन विशेषितत्वाद् दृष्टान्तस्येति सद्धेतुरेवाय वृत्तौऽय,
शास्त्राऽऽदिमत्वात्, ग्रामवृत्तवदित्यादिवदिति । अत्राऽऽचार्य
आह-तन्न युक्तिमोदति । कुत इत्याह-सर्व एव चेत्यादि श्लो-
कद्वयम् । इह चशब्दो यस्मादर्थे ऋष्टव्य । आचार्य एवोभ-
यत्र परस्योपदेशमाह-युक्त्यागमेत्यादि । इदमिति तपसो दुः-
खाऽऽत्मकत्वमनन, शेष तु श्लोकचतुष्टय पूर्ववदेव, नवर "म-
नश्चिद्वययोगानामहानिश्चोदिता जिनैः," इत्यत्र चशब्दः पूर्वोक्त-
युक्त्यपेक्षया युक्त्यन्तरसमुच्चयार्थो ऋष्टव्य इति ॥ ८ ॥ हा०
११ अष्ट० ।

तपश्चान्द्रायणं कृच्छ्रं, मृत्युघ्नं पापसूदनम् ।

आदिधार्मिकयोग्यं स्या-दपि लौकिकमुत्तमम् ॥ ११ ॥

तप इति । लौकिकमपि लौकमिच्छमपि, अपिलौकोत्तरं समु-
च्चिनोति, उत्तम स्वभूमिकोचितशुभाध्यवसायपोषकम् । द्वा०
१२ द्वा० । यो० वि० ।

ज्ञानसारीय तपोऽष्टकम्-

ज्ञानमेव बुधाः प्राहुः, कर्मणां तापनात्तपः ।

तदाभ्यन्तरमेवेष्टं, बाह्यं तदुपवृद्धकम् ॥ १ ॥

आनुस्रोतसिकी वृत्ति-वर्त्तानां सुखशीलता ।

प्रातिस्रोतसिकी वृत्ति-ज्ञानिनां परमं तपः ॥ २ ॥

धनार्थिनां यथा नास्ति, शीततापाऽऽदि दुःमहम् ।

तथा भवविरक्तानां, तत्त्वज्ञानार्थिनामपि ॥ ३ ॥

सदुपायप्रवृत्तानां-मुपेयमधुरत्वंतः ।

ज्ञानिनां नित्यमानन्द-वृद्धिरेव तपस्विनाम् ॥ ४ ॥

इत्थं च दुःखरूपत्वा-त्तपो व्यर्थमिति च्छताम् ।

बौद्धानां निहता बुद्धि-बौद्धाऽऽनन्दाऽपरिज्ञयात् ॥ ५ ॥

यत्र ब्रह्मजिनार्चा च, कषायाणां तथा हतिः ।

सानुबन्धा जिनाऽऽज्ञा च, तत्तपः शुद्धमिष्यते ॥ ६ ॥

तदेव हि तपः कार्यं, दुर्ध्यानं यत्र नो जवेत् ।

येन योगा न ह्रीयन्ते, क्षीयन्ते नेन्द्रियाणि वा ॥ ७ ॥

मूलेत्तरगुणश्रेणि-प्राज्यमाम्नाज्यसिद्ध्यै ।

वाह्यमाज्यन्तरं चेत्यं, तपः कुर्यान्महामुनिः ॥ ८ ॥ अष्ट०

३१ अष्ट० ।

(' भिक्षुणा ' शब्दे तेषां चतुर्विधं तपो वक्ष्यते) (कियताऽन-
शनेन कियती निर्जरा भवतीति ' अष्टशलाय ' शब्दे प्रथ-
मभागे ४४४ पृष्ठे ऋष्टव्या)

प्रकीर्णकनपांसि-

एमो वारसभेओ, सुत्तनिवद्धो तवो मुण्येव्वो ।

एयविसेमो उ एमो, पडएणगोऽणेगभेउ त्ति ॥ ४ ॥

इह तप शब्दस्य प्राकृतत्वेन पुष्टिद्वनिर्देशः । एतदनन्तरं
द्वादशभेदमुज्येपा भेदानां मीलनत्वात् । सूत्रनिवरु शान्तोक्तम्,
तपस्तपस्या (मुण्येव्वो त्ति) ज्ञानव्यम् । एतद्विशेषस्तु अनन्त-

रोक्ततपोभेद एव (इमो त्ति) इदं वक्ष्यमाण तपः प्रकीर्णकं
व्यक्तित' सूत्रनिवरुम्, न त्रिश्रुप्रतिमाऽऽदिवत्सुत्रे निबद्धमि-
त्यर्थः । न चोत्सूत्रत्वमस्य, द्वादशभेदतपस्यन्नर्भावात् । त-
च्चाऽनेकभेदमनेकविधाऽऽलम्बनत्वात् । इतिशब्द समाप्तौ ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ४ ॥

प्रकीर्णकमेव तपो दर्शयन्नाह-

तित्थयरणिग्गमाई, सव्वगुणपसाहणं तवो होइ ।

भव्वाणं हिओ णियमा, विसेसओ पढमठाणीणं ॥ ५ ॥

तीर्थकरनिर्गमाऽऽदि येन तपसा तीर्थकरा निक्रान्ताः; आदि-
शब्दार्थीकरज्ञाननिर्वाणाऽऽदिग्रहः । किंभूतमिदमित्याह सर्वगु-
णसाधकं तीर्थकरनिर्गमनाऽऽद्यालम्बनस्य शुभभावाप्रकर्षरूपत्वे-
न पेदलौकिकाऽऽद्युपकारकारित्वात् । तपो भवतीति व्यक्तम् । अत-
एव भव्यानां हित नियमादिति व्यक्तम् । विशेषतः पुनः
प्रथमस्थानिनामव्युत्पन्नबुद्धीनां हितत्वादेव निरालम्बनतयाऽपि
शुभभावप्रकर्षसज्जत्वात् सर्वमपि हितमेवेति गाथाऽर्थः ॥ ५ ॥
पञ्चा० १६ विव० ।

चान्द्रायणाऽऽदितपः-

चंदायणाऽ य तहा, अणुलोमविद्धोमओ तवो अवरो ।

जिक्खाकवलाण पुढां, विषेओ बुद्धिहाणीहि ॥ १८ ॥

चन्द्रायणमिव चन्द्रायण, तदादि च, आदिशब्दाद्ब्रह्मसमाह-
डासर्वतोभ्रक्षरत्नावर्धकनकावलेकावलीसिहनिष्कीर्णितव्या-
ऽऽचास्त्ववर्द्धमानगुणरत्नसंघत्तरसप्तसप्तमिकाऽऽदिचतुष्टयक-
ल्याणकाऽऽदितपसामागमप्रसिद्धानां ग्रहः । तथेति वाक्यान्तरो-
पक्षेपार्थो गाथाऽऽदौ इदम् । अनुलोमविद्धोमतो गतप्रत्यागत्या,
तपोऽपरमन्यत् । कथम्?, भिक्षाकवदानां प्रतीतानां, पृथग्जे-
देन, विज्ञेयो ज्ञेयो बुद्धिदानिभ्यामिति गाथाऽऽर्थः ॥ १८ ॥
पञ्चा० १६ विव० ।

रोहिण्यादितपः-

अणो वि अत्थि चित्तो, तहा तहा देवयाणिओएण ।

मुच्छजणाणं हिओ खलु, रोहिणिमाई मुण्येव्वो ॥ २३ ॥

अन्यदपि, अस्ति विद्यते, चित्रम्, तप इति गम्यते । तथा
तथा तेन तेन प्रकारेण लोकरूढेन, देवतानियोगेन देवतोद्दे-
शेन मुग्धजनानामव्युत्पन्नबुद्धिलोकानां, हित खलु पथ्यमेव,
विशयाज्यासरूपत्वात् । रोहिण्यादिवदेवतोद्देशेन यत्तत्रोहि-
ण्यादि । (मुण्येव्वो त्ति) ज्ञातव्यम् । पुष्टिद्विता च सर्वत्र प्राकृत-
त्वादिति गाथाऽर्थः ॥ २३ ॥

देवता एव दर्शयन्नाह-

रोहिणि अंवा य तहा, मंडउणिण्या सव्वसंपयासोक्खा ।

सुयसतिमुरा काली, मिच्छाईया तहा चेव ॥ २४ ॥

रोहिणी १ अम्वा २, तथा-मन्दपुणिका ३, (सव्वसंपयासो-
क्ख त्ति) सर्वसप्त ४, सर्वसौख्या चेत्यर्थः ५ । (सुयसतिमुरा
त्ति) श्रुतदेवता ६, शान्तिदेवता चेत्यर्थः ७ । " सुयदेवयसति-
मुरा " इति वा पाठान्तरम्, व्यक्तं च । काही ८, सिद्धायि-
का ९, इत्येता नवदेवताः । तथा चैवेति समुच्चयार्थः । " सवाइया
चेव " त्ति पाठान्तरमिति गाथाऽर्थः ॥ २४ ॥

ततः किमित्याह-

एमाडेवयाओ, पणुच अवजमगा उ जे चित्ता ।

णाणादेसपसिद्धा, ते सर्वे चैव होइ तवो ॥ २५ ॥

एवमादिदेवता. प्रतीत्यैतदाराधनयेत्यर्थः । (अवकसग चि) अपवसनानि अवजोषणानि त्रा । तुः पूरणे । ये चित्रा नानादेशप्रसिद्धास्ते सर्वे चैव भवन्ति तप इति स्फुटमिति । तत्र रोहिणीतपो रोहिणीनक्षत्रादिनोपवासः सप्तमासाधिकसप्तवर्षाणि यावत् । तत्र च वासुपूज्यजिनप्रतिमाप्रतिष्ठा पूजा च विधेयेति । तथा वाह्य (अम्बा) तप पञ्चसु पञ्चमीष्वेकाशनाऽऽदि विधेयम् । नेमिनाथाम्बिकापूजा चेति । तथा श्रुतदेवतातप एकादशस्वेकादशापूषवासो मौनव्रत श्रुतदेवतापूजा चेति । शेषाणि तु रुढितोष्वसेयानीति गाथाऽर्थः ॥ २५ ॥

अथ कथं देवतोद्देशेन विधीयमानं यथोक्तं तपः स्यादि-

त्याशङ्क्याऽऽह-

जत्य कसायणिरोहो, बंजं जिणपूयणं अणसणं च ।

सो सर्वो चैव तवो, विसेसओ मुच्छलोयम्मि ॥ २६ ॥

यत्र तपसि कसायनिरोधो ब्रह्म जिनपूजनमिति व्यक्तम् । अनशनं च भोजनत्यागः । (सो सि) तत्सर्वं भवति तपो विशेषतः मुग्धलोके । मुग्धलोको हि तथा प्रथमतया प्रवृत्तः सन्नत्यासात्कर्मकयोद्देशेनाऽपि प्रवर्तते, न पुनरादित एव तदर्थं प्रवर्तितुं शक्नोति, मुग्धत्वादेवेति । सद्बुद्धयस्तु मोक्षार्थमेव विहितमिदमिति बुद्ध्यैव वा तपस्यन्ति । यदाह-“ भोक्तार्यैव तु घटते, विशिष्टमतिरुक्तम्. पुरुष । ” इति । मोक्षार्थघटना चाऽऽगमविधिनैव । आलम्बनान्तरस्यानाभोगहेतुत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ २६ ॥

न चेदं देवतोद्देशेन तपः सर्वथा निष्फलमैहिकफलमेव वा, चरणहेतुत्वादिपीति चरणहेतुत्वमस्य दर्शयन्नाह-

एवं पन्निवत्तीए, एत्तो मग्गाणुसारिजावाओ ।

चरणं विहितं बहुओ, पत्ता जीवा महाभागा ॥ २७ ॥

एवमित्युक्तानां साधर्मिकदेवतानां कुशलानुष्ठानेषु निरुपसर्गत्वाऽऽदिहेतुना, प्रतिपत्त्या तपोरूपोपचारेण; तथा इत उक्कपात्कपायाऽऽदिनिरोधप्रधानात्तपसः । पाठान्तरेण-एवमुक्तकरणेन मार्गानुसारिजावात् सिद्धिपथानुकूलाध्यवसायाच्चरणचारित्र्यम्, विहितमाप्तोपादिष्ट, बहव प्रभूताः, प्राप्ता अधिगता, जीवासत्त्वाः, महाभागा. महानुभावा इति गाथाऽर्थः ॥ २७ ॥

तथा-

सव्वंगसुंदरो तह, णिरुजसिहो परमजूसणो चैव ।

आयडजणगो सोह-गकप्परुक्खो तहऽसो वि ॥ २८ ॥

पडिओ तवोविसेसो, अस्सेहि वि तोहि तेहि सत्थेहि ।

मग्गपन्निवत्तिहेउं, हांदि विण्णयाणुगुप्पेणं ॥ २९ ॥

सर्वाङ्गानि सुन्दराणि यतस्तपोविशेषात्स सर्वाङ्गसुन्दरः । तथेति समुच्चये । रुजानां रोगाणामभावो निरुज, तदेव शिखेव शिखा प्रधान फलतया यत्राऽसौ निरुजशिख । तथा परमायुक्तमानि ज्ञषणान्याभरणानि यतोऽसौ परमभूषण । चैवेति समुच्चये । तथा आयतौ आगामिकालेऽभीष्टफलजनयति करोति योऽसावायतिजनकः । तथा-सौभाग्यस्य सुजगताया सपादने कटपवृक्ष इव यः स सौभाग्यकल्पवृक्षः । तथेति समुच्चये । अन्योऽप्यपरोऽपि उक्ततपोविशेषात् ॥ २८ ॥ किमित्याह-पठितोऽर्थात्तपोविशेषस्तपोभेदः, अन्यैरपि ग्रन्थकारै,

तेषु तेषु शास्त्रेषु, नानाग्रन्थेष्वित्यर्थः । नन्वयः पठितोऽपि साभिष्वङ्गत्वात्तु मुक्तिमार्ग इत्याशङ्क्याऽऽह-मार्गप्रतिपत्तिहेतु शिवपथाऽऽश्रयणकारणम् । यच्च तत्प्रतिपत्तिहेतुः स मार्ग एवोपचारात्, कथमिदमिति चेदुच्यते-हन्दीत्युपप्रदर्शने । विनेयानुगुण्येन शिष्यायसत्त्वानुरूप्येण भवन्ति हि केचित्ते विनेया ये साभिष्वङ्गानुष्ठानप्रवृत्ताः सन्तो निरभिष्वङ्गमनुष्ठानं लज्जन्ते इति गाथाद्वयार्थः ॥ २९ ॥ पञ्चा० १९९ विव० ।

अथैते तपोविशेषा आगमे नोपलज्जन्त इत्याशङ्कां परिहरन्नाह-

चित्तं चित्तपयजुयं, जिण्णिदवयणं असेससत्तहियं ।

परिसुच्छमेत्थ किं तं, जं जीवाणं हियं णऽत्थि ॥ ३० ॥

चित्तमद्भुतमनेकातिशयान्निधानत्वादङ्गानङ्गाऽऽदिभेदत्वाद्वा चित्रमनेकविधम् । तथा चित्रपदयुतं नानाविधार्थप्रतिपादकान्निधानयुक्तम्, जिनेन्द्रवचनं जिनेश्वराऽऽगमः, अशेषसत्त्वहितं समस्तप्राण्युपकारकं, ज्ञानानुसारेण मार्गप्रतिपत्त्युपायप्रतिपादनपरत्वात् । परिशुद्ध कपच्छेदतापविशुद्ध सुवर्णमिव निर्दोषम् । एवं चात्रास्मिन् जिनवचने किं तद्यज्जीवानां हितं नास्ति ? सर्वमपि जीवानां हितमस्तीत्यत इदं तपः परिदृश्यमानाऽऽगमेऽनुपलब्धमानमप्युपलब्धमिवावगन्तव्यं, तथाविधजनहितत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ ३० ॥

तथा-

सव्वगुणपसाहणं मो, नेओ तिहिं अट्टमेहिं परिसुच्छो ।

दंसणणाणचरित्ता-ए एस रेसिम्मि सुपसत्थो ॥ ३१ ॥

सर्वगुणप्रसाधनं सकलगुणाऽऽवह इति पर्यायस्तपोविशेषः । 'मो' निपातः पूरणार्थः । ज्ञेयोऽवसेयः, त्रिजिण्णमैरुपवासत्रयलक्षणैः, परिशुद्धोऽनवद्यः, दर्शनज्ञानचरित्राणां प्रतीतानाम्, एषोऽयम् । (रेसिम्मि चि) निमित्तं, सुप्रशस्तोऽतिशयशुभः । तत्रैकमष्टमं दर्शनगुणशुद्धये, एवमपरद्वयं द्वयपरिशुद्धये इति गाथाऽर्थः ॥ ३१ ॥

अथ सर्वाङ्गसुन्दराऽऽदितपस्तु सनिदान एव प्राणी प्रवर्तते, ततो न न्याय्यान्येतानीत्याशङ्कापरिहारार्थमनिदानतामेषु प्रवृत्तस्य दर्शयन्नाह-

एएसु वट्टमाणो, जावपवित्तीए वीयजावाओ ।

सुच्छाऽऽसयजोगेणं, अणियाणो जवविरागाओ ॥ ३२ ॥

एतेष्वनन्तरोक्ततपस्तु प्रवर्तमानो व्याप्रियमाणो जीवः । “ एतेषु बहुमाणा ” इति पाठान्तरः, व्यक्तं च । कया ? जावप्रवृत्त्या बहुमानसारक्रियया, अनिदान इति योगः । कुत इत्याह-बीजभावात् बोधिबीजविकलस्य देहिनो बोधिबीजजननेन । एतदेव कथमित्याह-सुच्छाऽऽसययोगेन शुभाध्यवसायसम्बन्धेन । शुभाध्यवसायादि बोधिबीजं स्यात् । अनिदानो निदानरहितः स्यात् । तथा-भवविरागात्ससारनिर्वेदाद्यत्किञ्च भवविरागाऽऽदिनिमित्तं तन्निदानं न भवति बोद्ध्यादिप्रार्थनमिव, प्रवविरागाऽऽदिहेतवश्चोक्ततपासि केषाञ्चिदतो निर्निदानानि, इति गाथाऽर्थः ॥ ३२ ॥

निर्निदानत्वादेवैतेषां निर्वाणाङ्गतामाचार्यान्तरमतेनाऽपि दर्शयन्नाह-

विसयमरुवऽणुवंधे-हि तह य सुद्धं जओ अणुहाणं ।

णिव्वाणंग भणियं, अस्सेहि वि जोगमग्गम्मि ॥ ३३ ॥

एयं च विसयमुक्तं, एगंतेणैव जं तत्रो जुत्तं ।

आरोग्यबोहिलाभा-इपत्थणाचित्तुत्वं ति ॥ ४३ ॥

विषयो गोचर उक्ततपसामावृत्तनीयस्तीर्थकरनिर्गमाऽऽदि-स्वरूपमुक्ततपसामेव स्वभाव आहारत्यागव्रतचर्यजिनपूजासाधुदानाऽऽदिवक्त्रणः, अनुबन्धश्च तत्परिणामाव्यवच्छेदतः प्रकर्षयायिता, अतस्तेषु विषयस्वरूपानुबन्धेषु । तथा चेति समुच्चये । शुद्धं निरवयं, यतो यस्मात्कारणाद्, अनुष्ठानं क्रिया, निर्वाणाङ्ग मुक्तिकारणम्, भाणितमुक्तम्, अन्यैरपि तन्त्रान्तरीयैः, किं पुनर्जिनैः, योगमार्गेऽध्यात्मशास्त्रपथे । अतो विषयाऽऽदिशुद्धतयैतेषां निर्वाणाङ्गत्वाभिनिर्दानतेति हृदयमिति ॥ ४२ ॥ एतच्च एतत्पुनरनन्तरोक्तं तपः, विषयशुद्धं निर्दोषगोचर, सकलदोषमोषिजिनपतिविषयत्वात् । एकान्तेनैव सर्वथैव, यद्यस्मात्ततः तस्माद्वेतोर्युक्तं सङ्गतम्, प्रार्थनागर्भमपीदं तपः । कुतः?, इत्याह-आरोग्यबोधिजात्राऽऽदीनाम्-“ आरोग्यबोहिलाजं, समाहिषरमुत्तमं दितु” इति । एवंरूपा या प्रार्थना याञ्चा, तत्प्रधानं यच्चित्तं मनस्तेन तुल्यं समानं यत्तदारोग्यबोधिजात्राऽऽदिप्रार्थनाचित्तुत्वं, इति कृत्वा । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ४३ ॥

एवमनन्तरोक्तं तपो निर्निदानमिति व्यवस्थापितमथोपादि-श्लाह-

जम्हा एसो सुद्धो, अणियाणो होइ जावियमईणं ।

तम्हा करेह सम्मं, जह विरहो होइ कम्माणं ॥ ४४ ॥

यस्मात्कारणात्, (एसो च्छि) इदमनन्तरोक्तं तपः, शुद्धं निर्दोषम्, प्रवति स्यात् । किंभूतं सदित्याह-अनिदानं प्रागुक्तयुक्त्या निर्दानवर्जितम् । केषामिदमेवंविधमित्याह-भावि-तमतीनां सदागमवासितमानसानाम्, तस्मात्कारणात्, कुरुत विधत्त । एतदेवेति गम्यम्, सम्यग् भावशुद्ध्या । एतदेव व्यक्ततरमाह-यथा येन प्रकारेण, विरहो विनाशो, भवति जायते, कर्मणां ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनाम् । (४४) पञ्चा० १६ विव० प्रव० । सांवत्सरिकपात्रिकाष्टमीज्ञानपञ्चमीरोहिणीतपांमि येन यावज्जीवमुच्चारितानि प्रवन्ति, स रोहिण्या अग्रतः पृष्ठतो वा आगमने पष्ठकरणशक्त्यज्ञावे किं करोतीति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र सर्वथा पष्ठकरणशक्त्यज्ञावे यत्तपः प्रथममागच्छति तत्तपः प्रथमं करोति, स्थित तु पश्चात्कृत्वा प्रापयतीति । ३४ प्र० । ही० ४ प्रका० । रोहिणीदिनाऽऽराधकानां काचिद् मिथ्यामतिर्न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-रोहिणीदिनाऽऽराधकानां मिथ्यामतिर्ज्ञाता नास्ति । ६ प्र० । ही० १ प्रका० ।

तपस्तथा कर्त्तव्यं यथा शरीरशान्तिर्न स्यात्-

तवसो अ पिवासाई, संतो वि न दुक्खरूवगा णेआ ।

जं ते खयस्स हेऊ, निदिट्ठा कम्मवाहिस्स ॥ १० ॥

तपसश्च पिपासाऽऽद्य- सन्तोऽपि भिक्षाऽऽनाऽऽदौ न दुःखरूपा ज्ञेया । किमित्यत्राऽऽह-यद् यस्मात्ते पिपासाऽऽद्य- क्तयस्य हेतवो निर्दिष्टा भगवद्भिः कर्मव्याधेरिति गाथाऽर्थः ॥ १० ॥

तथाहि-

वाहिस्स य खयहेऊ, सेविज्जंता कुणंति धिइमेव ।

करुगाई वि जणस्सा, ईसि दंसितगाऽऽरोगं ॥ ११ ॥

व्याधेरपि कुष्टाऽऽदे- क्तयहेतव- सेव्यमानाः कुर्वन्ति धृतिमेव

कटुकाऽऽद्योऽपि जनस्य ईषदृश्यन्त आरोग्यम्, अनुभव-सिद्धमेतदिति गाथाऽर्थः ॥ ११ ॥

किमेष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः-

इअ एए चिअ मुणिणो, कुणंति धिइमेव सुद्धभावस्स ।

गुरुआणासंपादण-चरणाइ सयं निदंसंता ॥ १२ ॥

(इय) एवमेवैव कुदादयो मुनेः कुर्वन्ति धृतिमेव, न तु दुःखं, शुद्धभावस्य रागाऽऽदिविरहितस्य, किं दर्शयन्तः सन्तः?, गुर्वाङ्गासंपादनचरणादि स्वयं निदर्शयन्त इति गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥

ण य ते वि होति पायं, अविअप्पं धम्मसाहणमस्स ।

न य एगंतेणं चिय, ते कायव्वा जत्रो जणियं ॥ १३ ॥

न च तेऽपि प्रवन्ति प्रायः क्षुदादयः, अविकल्पं मानृस्थानविर-देण धर्मसाधनमतेः प्रवर्जितस्य धर्मप्रभावादेव, न त्रैकान्ते-नैव ते क्षुदादयः कर्त्तव्या मोहोपशमाऽऽदिव्यतिरेकेण यतो भ-णितमिति गाथाऽर्थः ॥ १३ ॥

किं तदित्याह-

सो हु तवो कायव्वो, जेण मणोऽमंगलं न चितेइ ।

जेण न इंदियहाणी, जेण य जोगा ण हायंति ॥ १४ ॥

तद्वि तपः कर्त्तव्यमनशानाऽऽदि, येन मनोऽमङ्गलमसुन्दरं न चिन्तयति, शुभाध्यवसायानिमेत्तात्कर्मक्षयस्य । तथा येनेन्द्रिय-हानिः, तदज्ञावे प्रत्युपेक्षणाऽऽद्यभावात्, येन च योगाश्चक्रवाल-सामाचार्यन्तर्गताः व्यापारा न हीयन्त इति गाथाऽर्थः ॥ १४ ॥

देहे वि अपमिबद्धो, जो सो गहणं करेइ अन्नस्स ।

विहिआणुछाणमिणं, ति कह तत्रो पावविसत्रो च्छि ॥ १५ ॥

देहेऽप्यप्रतिबद्धो यः विवेकात्स ग्रहणं करोत्यन्नस्यैदनाऽऽदे-विहितानुष्ठानमिति, न तु लोभाद्, यतश्चैवमतः कथमसौ पाप-विषय इति?, नैव पापविषयः, एतेन कथं न पापविषय इत्ये-तत्प्रयुक्तमिति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

किं च-

तत्थ वि अधम्मभाणं, न य आसंसा तत्रो अ सुहमेव ।

सव्वमियमाणुछाणं, सुहाऽऽवहं होइ विन्नेअं ॥ १६ ॥

तत्रापि चान्दप्रहणादधर्मध्यानं सूत्राऽऽज्ञासंपादनात्, न चाश-सा, सर्वत्रैवामिष्वक्कनिवृत्तेः । यतश्चैव ततश्च सुखमेव, तत्राऽपि सर्वं वस्त्रपात्राऽऽदि (इयं) एवमुक्तेन न्यायेन सूत्राऽऽज्ञास-पादनाऽऽदिना अनुष्ठानं साधुसवन्धि सुखाऽऽवह, भवति विज्ञेयमिति गाथाऽर्थः ॥ १६ ॥ प० व० १ द्वार । “ जहेव पायच्छित्ता ण पविसंति, तहा ससत्तीए तवो कम्मं णाणुट्ठेइ, तत्रो चउगुणं चउगुण पायच्छित्तं । ” महा० १ चू० ।

पर्वसु तपो न करोति-

संते वलवीरियपुरिसयारपरकमे अट्टमिचाउसीनाणपंच-मीपज्जोसवणचाउम्मासिण्णं चउत्थऽट्टमकट्टे ण करेज्जा खत्राणं कप्पं णायइ चउत्थं कप्पं परिचविज्जा पुवाज्जसं । महा० १ चू० ।

“ णो पूयणं तवसा आवहेज्जा । ” (१७) नापि तपसा पूजन-सत्कारमावहेत्, न पूजनसत्कारनिमित्तं तपः कुर्यादित्यर्थः । य-दि वा-पूजासत्कारनिमित्तत्वेन तथाविधार्थत्वेन वा महताऽपि केनचित्तपो मुक्तिहेतुकं न नि-सारं कुर्यात् । तदुक्तम्-“ परलो-

काधिक धाम, तप श्रुतमिति द्वयम् । तदेवार्थित्वनिर्लुप्त-सार
तृणलघायते ॥ १ ॥ (२७) सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

चतुर्विधमाजीविकानां तपः--

आजीवियाणं चतुर्विधे तत्रे पण्यते । तं जहा-उगगतवे,
घोरतवे, रसनज्जूहण्या । जिह्वादिपक्षिमंलीण्या ।

(आजीवियाण इत्यादि) आजीविकानां गोशालकशिष्याणाम्,
अथ तपोऽष्टमाऽऽदि, कचन-“उरमिति” पाठः । तत्र उर शोभनम् ।
बहलोकाऽऽद्याशसारहितत्वेनेति घोरमात्मनिरपेक्ष (रसनज्जू-
हण्या) घृताऽऽदिरसपरित्याग जिह्वेन्द्रियप्रतिसत्त्वीनता मनो-
ज्ञानोद्देशाहारेषु रागद्वेषपरिहार इति; आर्हतानां तु द्वादश-
धेति । स्या० ४ ग० २ उ० ।

पर्युषणायामष्टमाऽऽदि तपोऽष्टम्य कर्तव्यमिति । कल्प० १ कृण ।
बाह्यतपसि, आ० क० । (कथाऽन्यत्र) शरीराऽऽदि त्रिविध तप । कै-
श्चित्तु शरीराऽऽदिभेद त्रिविधमप्युच्यते । यदुक्त गुरुगुणपट्वि-
शिकावृत्तौ-कैश्चित्तपस्त्रिविध शरीराऽऽदिभेदमप्युच्यते ।

यथा-

“ देवातिथिगुरुप्राङ्-पूजनं शौचमार्जवम् ।

ब्रह्मचर्यमहिंसा च, शारीर तप उच्यते ॥ १ ॥

अनुद्वेगकर वाक्यं, सत्य प्रियहित च यत् ।

स्वाध्यायाज्यसनं चैव, वाङ्मय तप उच्यते ॥ २ ॥

मनःप्रसादः सौम्यत्व, मैत्रिमात्मविनिग्रहः ।

भावसशुक्तिरित्येतद्, मानस तप उच्यते ॥ ३ ॥

शारीराद्वाङ्मय सार, वाङ्मयान्मानसं शुभम् ।

जघन्यमध्यमोत्कृष्ट-निर्त्रराकारण तप ॥ ४ ॥ ”

सात्त्विक, राजस, तामसमिति वा त्रिविधम् ।

यथा-

“ तपश्च त्रिविधं क्षेत्र-मफलाऽऽकाङ्क्षिभिरनरैः ।

अरुया परया तप्त, सात्त्विक तप उच्यते ॥ १ ॥

सत्कारमानपूजाऽर्थं, तपो दम्भेन चैव यत् ।

क्रियते तदिह प्रोक्त, राजस चलमधुवम् ॥ २ ॥

मूढग्रहेण यच्चाऽऽत्म-पीडया क्रियते तप ।

परस्योच्छेदनार्थं वा, तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३ ॥ ” (१०१ गाथा)

ग० २ अधि० । तपःफल व्यवदानम्-“ तवे वोदानफले । ”

स्या० ३ ग० ३ उ० ।

संयमवान् साधुस्तपो निरत स्यात्, अतस्तत्फलं प्रश्नपूर्वकमाह-

तवेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । तवेणं वोयाणं जण-
यइ ॥ २७ ॥

हे भगवन् ! तपसा कृत्वा जीवः किं फलं जनयति ? गुरुराह-
हे शिष्य ! तपसा जीवो व्यवदानं जनयति, पूर्ववत्कर्मापगमनेन
विशेषेण शुद्धिं जनयति ॥ २७ ॥ अतः २६ अ० ।

से जयवं ! किं उद्धुद्धमदसममुवावसऽद्धमासमासे० जाव णं
उद्धमासखण्णई णं अवंतधोरवीरुगकट्टसुद्धकरे संजमजयणे
विपुले सुमहंते वि उ कायकेसे कए णिरत्थगे हवेज्जा ? । गो-
यमा ! ए णिरत्थगे हवेज्जा । से जयवं ! केण अट्टेण ? । गो-
यमा ! जओ णं खरुद्धमहिसगोणादओ वि संजमजणा विउद्धे
अकामनिज्जराए सोहम्मकप्पाडसु चयंति, तओ विभाग-
खण्ण चुए समाणे निरयाऽऽदिमु संसारमणुससरेज्जा; तहा
य दुग्गंयामिज्जविट्ठीणस्वारपित्तेज्जसिजपट्ठेवज्जसय-

दुग्गणिचिच्चिच्चित्ते रुहिरचिच्चित्ते दुद्धस्मणिज्जवीजत्थ-
तिमिसंधयारगंतुच्चियणिज्जगम्भपावमजम्भजरागरणाइअ-
ण्णसारारमाणमे मुच्चसुधोरदारुणदुक्खाणमेव भायणं भ-
वंति, ण उणं मंजमजयणाए विणा जम्भजरागरणाऽऽइएहिं
घोरपयंरुमहारुद्धदारुणदुक्खाणं णिद्धवणमेगंतियमवंतियं
जवेज्जा, एतेण मंजमजयणावियत्ते सुमहंते वि उ कायकेसे
पक्कमय गोयमा ! निरत्थगे भवेज्जा । महा० २ च० ।

“ इमेण वा सुचरितव्रतनियमव्रजचेरवासेण ” इत्याशिसार-
हितेन तपः कर्तव्यमिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । यस्मिन् प्रति-
सेविते निर्विकृताऽऽदिषामासपर्यवसानं तपो दीयते तत्तपोऽहं-
त्वात्तप इति । व्य० १ उ० । निर्विकृतिकाऽऽदिके तपसि, औ० ।
अश्विन्यस्वाध्यायमध्ये कृततपसो दिनत्रयम्, अथवा-द्वादशदि-
नान्युपधानालोचनायामन्यालोचनायां वा न समायान्तीति प्रश्ने,
उत्तरम्-सप्तम्यादिदिनत्रयगणनायां नायान्तीति । १२२ प्र० । सेन०
२ उल्ला० । पक्षोपवासरोहिणीपञ्चम्यादिनेषु बहुवर्षाऽऽचरितेषु
कदाचिद्विष्मृत्या महाकारणाऽऽदिना वा पक्षोपवासाऽऽदिदिने उ-
पवासाभवेन पक्षोपवासाऽऽदि तपो मूलतो यति, किं वा यथोक्त-
वर्षमासजवनानन्तरं तत्तपः करणाऽऽदिना निष्ठां नीयत इति प्रश्ने,
उत्तरम्-विष्मृत्यादिना तपोऽदनाज्ञाने तत्रोपवासाभवेन द्विती-
यदिने दण्डनिमित्तं तत्तपः कार्यम्, समाप्तौ च वर्तमानं विधे-
यमित्यङ्गराणि श्राद्धविधौ सन्ति, महाकारणे तु तपोदिने तपः
करणं महत्तराऽऽद्याकरेणान्तर्भवतीति । १६७ प्र० । सेन० २
उल्ला० । तपःपधानेषूह्यमानेषु विशिष्टस्थानकाऽऽदि तपः कर्तुं
शुच्यति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-तत्तपः प्रायः कर्तुं न शुच्यती-
ति, १८५ प्र० । सेन० २ उल्ला० । अथ ५० विद्याविजय-
गणिकप्रश्नस्तदुत्तरं च । यथा चैत्राऽऽश्विनास्वाध्यायदिनेषु य-
त्तपः कृतं स्यात्तत्तपो रोहिण्यालोचनाऽऽदिषु समेति, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-सप्तम्यादिदिनत्रयकृतं तत्तपः श्राद्धोचनायां न
गण्यते, रोहिण्यादि तथाविधमवद्वत्तपसि तु गण्यते, न तु
सर्वत्रेति । २०० प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तपसा निकाचितक-
र्मणां क्रयो भवति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-निकाचितानामपि
कर्मणां तपसा क्रयो भवतीति श्रीतत्त्वार्थसूत्रप्रवृत्त्यादावु-
क्तमस्तीति । ४६ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

नवअ-देसो-व्यापृते, दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तवआचार-तपआचार-पुं० । आचारभेदे, तप आचारो द्वाद-
शविधः । उक्तं च-“ वारसविहम्मि वि तवे, अज्जितरवा-
हिरे कुसलदिट्ठे । अगिद्वार्ये अण्णजीवी, नाश्वो सो तवाऽऽया-
रो ” ॥ ११ ॥ इति । स्या० २ ग० ३ उ० ।

तवकरण-तपःकरण-न० । तपसोऽनशनाऽऽदिषाह्याज्यन्तरभेद-
भिन्नस्य करणं कृतिस्तपःकरणम् । अनशनाऽऽदीह्याज्यन्तर-
भेदभिन्नस्य तपसः कृतौ, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

तवगुण-तपोगुण-पुं० । अनशनाऽऽदौ, स्या० ६ ग०

तवग-तवर्ग-पुं० । तकाराऽऽदिवर्णपञ्चके, रा० ।

तवगपविजति-तवर्गप्रविभक्ति-न० । तकारथकारदकारध-
कारनकारन्त्येवरूपे प्रविभक्तिनामकेऽष्टादशे नाट्यविधौ, रा० ।

तवचरण-तपश्चरण-न० । तपोविधाने तपसि च कृते धृतिं क-
रोति नार्तध्यानम् । अनु० । चयमानुष्ठाने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ०

१ उ० । तपश्चरणं ब्रह्मचर्याऽऽदि, तत्फलमप्युपचारात्तपश्चरण-
म् । स्वर्गसंभवे भोगजाने, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

तत्रचरणचरियणिवद्ध-तपश्चरणचरितानिवद्ध-न० । दिव्ये
नाट्यविधौ, रा० ।

तत्रचरणि[ण्]-तपश्चरणिन्-त्रि० । तपस्विनि, “ नाणाद्रीओ
जीवइ, अहं सुहुमो अहं इमो मुण्येयवो । साहज्जतो एग, वच्चइ
एसो तवच्चरणी ॥ १ ॥ ” स्या० ५ ठा० ३ उ० ।

तत्रण-तपन-पु० । तपतीति तपनः । रघौ, अनु० । पि० रुचक-
शिखरतत्रे पूर्वस्यां दक्षिणस्या च दिशि तृतीयं कूटे, द्वी० ।

तत्रणंशु-तपनवन्शु-न० । पु० । बुद्धे, रत्ना० ६ परि० ।

तत्रणिज्ज-तपनीय-न० । आरत्तसुवर्णे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
त० । भ० । औ० । ज० । सुवर्णविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
त० । ओ० । स० । रा० । ज० । सु० प्र० । ज्ञा० । “ तत्रणिज्ज-
वालुयापत्थडे । ” तपनीयमयः । बालुकाः सिकता, नासा प्रस्त-
टः प्रस्तारो यस्मिंस्तत्तथा । जी० ३ प्रति० ४ उ० । रा० । “ त-
त्रणिज्जवूनगा । ” तपनीयस्तपनीयमयो ‘ लवूनगो ’ दास्य मग्नि
ममागे प्राङ्गणे लम्बमानो मण्डनविशेषो गोलकाऽऽकृतिर्येषां
तानि । जी० ३ प्रति० ४ उ० । रा० । “ तत्रणिज्जाभरणजुसणावि-
राइअमुचग । ” कल्प० २ कण ।

तत्रणिज्जकुरु-तपनीयकृत-पु० । जम्बूद्वीपे रुचकपर्वतस्य द्वि-
तीयस्मिन् कूटे, स्या० ८ ठा० ।

तत्रणियमणरुक्ख-तपोनियमज्ञानवृद्ध-पु० । ज्ञावृद्धे, आ०
म० १ अ० १ खण्ड । (अस्मिन्नाहरणम् ‘ सुय ’ शब्दे वक्ष्यते)

तत्रणी-देशी-भक्षणयोग्ये, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तत्रतेण-तपःस्तेन-पु० । कृपकरूपकल्पे, कश्चित्केनचित् पृष्टस्त्व-
मस्मै कृपक इति ? तदा स पूजाऽऽद्यर्थमाह-अहम् । अथवा व-
क्ति-साधव एव कृपका । अथवा-तूष्णीमास्ते । दश० ५ अ०
२ उ० ।

तत्रधण-तपोधन-त्रि० । तप एव धनं यस्य स । तपोधनवति,
उत्त० १८ अ० ।

तत्रप्पणिमा-तपःप्रतिमा-स्त्री० । तपसाऽऽमृतलनायाम्, वृ० १
उ० । (‘ जणकाप्पय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १४६६ पृष्ठे एतत्स्व-
रूपम्)

तत्रप्पहाण-तपःप्रधान-त्रि० । तपसा प्रधाने उत्तमे, शेषमुनि-
जनापेक्षया, तपो वा प्रधान यस्य तस्मिन्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
नि० । रा० ।

तत्रवल-तपोवल-त्रि० । यदनेकभवार्जितमनेकदुःखकारण मि-
काचिनकर्मग्रन्थि क्षपयति तस्मिन्, स्या० १० ठा० ।

तत्रवल्लिय-तपोवल्लिक-पु० । तपसा बलिकस्तपोवल्लिक । त-
पसा वल्लिष्ठे, महताऽपि तपसा यो न क्लाम्यति, यत्र तत्र वा स्व-
ल्पे प्रयोजने तपः कल्पिष्यामि इति विचिन्त्य प्रतिसेवते । यदि
वा-पारमार्थिके तपसि दृष्टे वदति-समर्थोऽहमन्यदपि तप-
कर्तुं तदपि मे देहीति । तस्मिन् तपोवल्लिके मूलपर्याये, व्य०
१ उ० ।

तत्रज्ञानणा-तपोभावना-स्त्री० । प्रशस्तभावनाभेदे, वृ० १ उ० ।
तत्रमय-तपोमद-पुं० । तपःप्रधानो मदस्तपोमद । मदस्थानत्रे-
दे, स्या० १० ठा० । स० ।

तत्रय-तत्रक-न० । सुकुमारिकाऽऽदितलनजाजने, विपा० १ श्रु०
३ अ० ।

तत्रविणय-तपोविनय-पुं० । विनयभेदे, दश० ।

तपोविनयमाह-

अवणेऽ तवेण तमं, उवणेऽ अ सग्ग मोक्खमप्पाणं ।

तत्रविणयनिच्छियमई, तत्राविणीओ ठवड तम्हा ॥ ८५ ॥

अपनयति तपसा तमाऽज्ञानम्, उपनयति च स्वर्गं मोक्षमा-
त्मानं जीवम्, तपोविनयनिश्चितमनिर्यस्मादेवविधस्तपोविनी-
तो भवति तस्मादिति गाथाऽर्थः ॥ ८५ ॥ दश० ६ अ० ।

तत्रमंजम-तपःमंजम-पु० । तापयति तपस्तत्प्रधानं सयम-
स्तपःसयमः । चारित्रसामाधिक्ये, विशेषः । तपः अशनोदरता-
ऽऽदि तत्प्रधानं सयमस्तपःसयमः । अशनोदरताऽऽदिप्रधाने
सयमे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

तत्रसजमप्पहाण-तपःसंयमप्रधान-पु० । तपः बाह्याभ्यन्तरं
द्वादशप्रकारः, तथा सयमः सप्तदशभेदः । पञ्चाऽऽश्रवविरमणा-
ऽऽदिलक्षणं, नाभ्यां प्रधानास्तपःसयमप्रधानाः । तपःसंयमा-
ज्या प्रधाने, “ तत्रसजमप्पहाणा, गुणधारी जे वयंति सम्भा-
व । ” सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

तत्रमजममुज्जय-तपःसंयमोद्यत-पु० । तपोऽनशनाऽऽदि संयम-
स्त्वसविधः, मकारोऽन्नाकृष्टिकः, ततस्तपःसयमयोरुद्यतस्तपः-
नयमोद्यतः । तपःसयमाभ्यामुद्यते, दश० ३ तत्त्व ।

तत्रमंजमरय-तपःसंयमरत-पु० । ज्ञावसाधौ, औ० ।

तत्रमहि-तपःसमाधि-पु० । तपसि बाह्याऽऽभ्यन्तरभेदाजिज्ञे-
यथाशक्ति निरन्तरं प्रवृत्तिस्त्वपःसमाधिस्तस्मिन्, प्रव० १०
द्वार । दश० ।

तपःसमाधिमाह-

चउविहा खलु तत्रसमाही भवड । नं जहा-नो इहलो-
गद्वयाए तत्रमहिद्विजा, नो परलोगद्वयाए तत्रमहिद्विजा,
नो किंचित्त्वन्नमदामिलोगद्वयाए तत्रमहिद्विजा, नऽन्नत्थ
निज्जगद्वयाए तत्रमहिद्विजा चउत्तं पयं जवड ।

जवड अ इत्य निद्वोगो-

चतुर्विधः खलु तपःसमाधिर्भवति । तद्यथेत्युदाहरणोपन्या-
सार्थः । नेह श्लोकार्थमिहश्लोकनिमित्तं लब्ध्यादिवाऽऽह्वया त-
पोऽनशनाऽऽदिरूपमधिनिष्ठेन् कुर्याद्धर्मिलवत् । तथा न पर-
लोकार्थं ज-मान्तरभोगनिमित्तं तपोऽधिनिष्ठेद्ब्रह्मदत्तवत् । एव
न कीर्तिवर्णशब्दलाघाऽर्थमिति । सवदिद्वयापी साधुवादः की-
र्त्तिः । एकदिद्वयापी वर्णः । अद्विद्वयापी शब्दः । तत्स्थान
एव इलाघा, नैतदर्थं तपोऽधिनिष्ठेत् । अपि तु नान्यत्र निर्जरा-
र्थमिति न कर्मनिर्जरामेका विहाय तपोऽधिनिष्ठेत् । अक्रामः
सन् यथा कर्मनिर्जरेव फलं भवति तथाऽर्थातिष्ठेदित्यर्थः ।
चतुर्थं पदं जवानि । भवति चात्र श्लोक इति पूर्ववत् ।

स चायम-

विबिद्गुणतवोर ए य निचं, जवड निरासए निज्जरद्विष्ट ।

तवसा धुण्ड पुराणपावग, जुत्ता मया तवसमाहि ॥४॥

विधिधुणुणतपोरतो हि निन्यमनशनाऽऽद्यपेक्षयाऽनेकगुण य-
त्तपस्तद्धत एव सदा भवति, निगाशो नि प्रत्याश इहलोकाऽऽ-
दिषु निजैराधिकः कर्मनिजैराथी, स एवभूतस्तपसा यिद्यु-
क्तेन धुनोत्यपनयति, पुराणपाप चिरन्तन कर्म, न च न ब-
लनात्येव युक्तः सदा तप-समाधाविति सूत्रार्थः । दश० ६
अ० ४ व० ।

तवसामायारि (ण्)-तपःसामाचारिन्-पु० । पात्रिकाऽऽदिषु
तप कर्म स्वय करोति, पर च कारयति, भिक्षाचर्या स्वयमनु-
तिष्ठति, पर च तस्यां नियुक्ते, इति तप सामाचारी । तस्मिन्,
प्रव० ६५ द्वार ।

तप-सामाचारीमाह-

पात्रिखण्डे पोसद्विष्टं, कारेति तवं मयं करेति य वा ।

निजस्वायगियाँ तहा, निज्जुंजति परं सयं वा वि ॥

पात्रिके अर्द्धमासे सर्वाणि, पौषधिकेषु च अष्टम्यादिषु पर्वसु
पर तप कारयति, स्वयमपि च करोति, तथा भिक्षा-
चर्यायां पर नियुक्त, प्रयोजनमपेक्ष्य स्वयमपि भिक्षाचर्या
गच्छति ।

सर्वस्मि वारसविष्टे, निज्जुंजड परं मयं च उज्जुत्तो ।

गणसामाचारीए, गणं विसीयंत चोएति ॥

सर्वस्मिन् द्वादशविधे तपसि यथायोग पर नियुक्ते, स्वय सर्व-
त्र यथाशक्ति उद्युक्त । व्य० १० उ० ।

तवमिच्छ-तपःमिच्छ-पु० । तपसा लिखे सिद्धमेष्टे, (आ० म०)

सप्रति तप सिद्धप्रतिपादनार्थमाह-

न किंलिम्पड जो तवसा, सो तवमिच्छो दृढपहारि व्व ।

सो कम्मक्खयमिच्छो, जो सव्वक्खोणकम्ममो ॥

न क्लाम्यति न क्लम गच्छति य सत्यस्तपसा बाह्याभ्यन्तरेण
स एवभूतस्तप सिद्ध, अज्ञानित्वाद् दृढप्रहारिवदिति गा-
थाऽङ्गार्थः । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

भावार्थः कथानकादवसेयः । तत्त्वदम्-

" धिग्जातिरेको दुर्दान्तो, दुर्विनात पुरे कच्चित् ।

स्थानाग्निभारितो दुष्ट-श्रौरणर्त्तो भ्रनन् यथौ ॥ १ ॥

चौरसेनापनिस्त च, पुण्डुवृक्षा प्रपन्नवान् ।

मृने तस्मिन् स एवाऽज्ञात्, चौरसेनापनिस्ततः ॥ २ ॥

दृढप्रहारी नाम्नाऽभूद् दृढप्रहारक स यत् ।

सनेन, सोऽन्यथाऽऽयासाद्, ग्राममेक विबुधितुम् ॥ ३ ॥

तत्रैको नि स्वविप्रांभू-द्विस्तरूपै स मार्गिनः ।

याचित्वाऽज्ञतदुग्धाऽऽदि, परमाक्षमपाचयत् ॥ ४ ॥

स्वय स्नानकृते साऽगा-चचौर एकस्तु तद्गृह ।

प्रविष्ट पायसस्थालि-मपहत्य जगाम स ॥ ५ ॥

रुदन्ति किमिच्छन्त्या-रुधन् पितुः पायस हनम् ।

दधावे सोऽथ रोषेण, चौराणां निजिचृत्तया ॥ ६ ॥

अनेकोस्तस्करास्तत्र, परिधेण जघान सः ।

चौरसेनापनिर्ग्राम-मधेऽज्ञतेन चान्ततम् ॥ ७ ॥

इति कोऽप्येव मच्चौरान्, सङ्ग्रामकृष्य धावित ।

तत्रागादन्तरे धेनु-स्तामहजय तं द्विजम् ॥ ८ ॥

तद्वाहणी तमूचेऽथ, किं कृतं निष्कृप ! न्वया ? ।

साऽपि व्यापादिना तेन, तद्वर्जोऽपि चिन्धा कृत ॥ ९ ॥

प्रस्फुरन्तं तमालोक्ष्य, कदवाऽन्याभवत्तदा ।

हा हा चक्रे मया पाप, का भविष्यति मे गतिः ? ॥ १० ॥

दिग्भिरुपाययोचुन्तं, पापाश्मानपि मारय ।

पित्रोरजावतो ज्ञावी, मृत्पुटोरिदमनोऽपि नः ॥ ११ ॥

तदाकर्ण्य विशेषेण, स निर्वेद परं गतः ।

इतः पापात्कथ मुक्तिः, स्यान्मे साधूनयैकत ॥ १२ ॥

दृष्टास्ते धर्ममाचख्युः, सर्वपापापहारकम् ।

प्रतिबुद्ध परिव्रज्य, जगृहे कान्त्यनिग्रहम् ॥ १३ ॥

यावत्कर्म स्मरत्येन-सावन्मोर्ध्व मया न च ।

हील्यमानो हन्यमान-स्तत्रैव विजहार सः ॥ १४ ॥

तत्कृतानुपसर्गाश्चो-धिमेहे स्वकृत स्मरन् ।

दृढप्रहारी भूत्वा स, कर्मशत्रून्पि प्रति ॥ १५ ॥

पद्मभिर्मानैस्तप-शस्त्रै-स्तत्कर्मोन्मूल्य सर्वथा ।

उत्पाद्य केवलज्ञानं, तप-सिद्धौ बभूव सः ॥ १६ ॥ आ० क० ।

तवसूर-तपःशूर-पु० । तपोधारे, स्था० ४ उ० ३ उ० । " तव-
सुरा अणगारा । " सथा० ।

तवमोसिय-तपःशोषित-पि० । तपसा शोषमुपगते, व्य० २ व० ।

तवस्मि [ण्]-तपस्विन्-पु० । त्रि० । तपोऽस्यास्तीति तपस्वी ।

तपः सयमतपस्तस्मिन् विद्यमाने, व्य० १ उ० । तपोऽस्यास्ती-

ति तपस्वी, तपो विदुष्टाविदुष्टरूप विद्यते येषां ते तपस्विनः ।

प्रव० ६६ द्वार । विदुष्टमष्टमप्रकृतिक तपो विद्यते येषां ते तप-

स्विनः । प्रव० १४८ द्वार । ध० । नि० चू० । विदुष्टाऽऽदितपश्चरण-

कारिषु, प्रव० ४ द्वार । कपके, म० ८ श० ८ उ० । वृ० । स्था० ।

मासकपकाऽऽदिषु, आ० क० । स्था० । चतुर्थतकाऽऽदिकारिणि,

प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार । प्रश्नन्ततपोयुक्ते, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

अनशनाऽऽदितपोविचित्रयुक्तेषु सामान्यसाधुषु, ज्ञा० १ श्रु० ८

अ० । साधौ, मूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । उत्त० । कीणदेहे,

वृ० १ उ० । अष्टमाऽऽदिकपके, नि० ७५ श० ७ उ० । निष्टसदेहे,

सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । प्रशस्यतपोऽन्यते भिक्षौ, उत्त० २

अ० । जिगेन्ध्ये, औ० । तपो बाह्याऽऽभ्यन्तरकर्मैर्न्यनदहनज्व-

लनकलामनवरतनुमध्यानवृत्तमस्ति यस्य स तपस्वी । स्था०

२ उ० ४ उ० ।

तवायार-तपश्चाचार-पु० । द्वादशविधतपोविशेषानुष्ठिते (स०

१ अङ्ग) आचारमेष्ट, ' वारसविष्टमि वि तवे सविमतरधा-

हिरे कुसलदिष्टे । अगिलाएँ अणजोवी, नायवो सो तवायारो

॥ १ ॥ " ध० २ अर्ध० । तपश्चाचारस्तु द्वादशविध, बाह्या-

भ्यन्तरतप पट्टद्वयेदात् । तत्र ' अनशनमृतोदरता, वृत्ते स-

क्षेपण रसत्याग । कायक्लेशः संक्षी-नर्तात बाह्य तपः प्रोक्तम्

॥ १ ॥ " ध० १ अर्ध० ।

इयानि तवायारो भस्मति-

दुविध तवपरूवणया, संठाणाऽऽगेवणा तमकरैते ।

सव्वत्थ होनि द्वादुगो, (न) क्षीणविण्यऽ, म, ज्ञाय मोत्तुण्ड १

वागसविधमि वि तवे, सविजतरवाहिरे कुसलदिष्टे ।

अगिलाएँ अणजोवी, नायवो सो तवायारो ॥ ४५ ॥

दुविहतवे च्ति-वाहिरो, अविमनरो य । वाहिरो उविहो-अ-

णसण, ओमोयारिया, भिक्खापरिसखाण, रसपरिच्चाओ,

तवायार

कायकिलेसो, पमिसंखीणता य । अग्निमतरो ढविहो-पायच्छि-
सं, विणश्रो, वेयावरुचं, सज्जाश्रो, विरस्सगो, जाणं चेति ।
दुविहा तवस्स य परुवणा कायव्वा । परुवणा णाम पणवणा ।
सा य जहा डुमपुण्णियपढमसुत्ते, तहा दळ्वा । इदं तु प-
च्छिचेणऽहिकारो, त जणति-सग ठाण सछाणं, सछाणस्स
आरोवणां सछाणारोवणा, तमिति तवो सवज्जति, अकारो
पमिसेहे, करेति भावरंतेत्यर्थः । अकारेण य पमिसिच्छे, अणाच-
रणं अणाचारं, तस्स य सट्ठाणं, तं च इमं-“सव्वत्थ होइ लहु-
गो ।” सव्वत्थेति । सव्वेसु पदेसु अणसणाऽऽदिसु सत्तिपुरिस्सका-
रपरकमे विज्जमाणे तवमकरेत्तस्स मासलहु, अइपसत्तं वक्खण-
मिति काठ उछाणं करेइ, सखीणविणयसज्जायपया तिष्ठि, मोचू-
ण । पडिसंखीणया दुविहा-दव्वपमिसंखीणया, भावपमिसंखीणया
य । इतिपसुपंगुमसंसत्ता हाति दव्वम्मि । भावपडिसंखीण-
ता दुविहा-इंदियपडिसंलीणया, णो इंदियपमिसंलीणया । इंदि-
यपमिसंलीणया पचविहा-सोइंदियाऽऽदि । नोइंदियपमिसंखी-
णया चउविहा-कोहाऽऽदि । एतेसु पमिसंलीणेण जवियव्वं ।
जो ण भवति, तस्स पच्छित्त भस्सति । इत्थिस्सत्ताए चउगुरुं,
तिरिच्छिपुरिसेसु चरित्तविराहणाणिप्फसं चउगुरुं । पु-
रिसेसु चउलहुगं । सोयचक्खुरसफासेसु रागे चउगुरुं ।
एतेसु चैव दोसे चउलहुगं । घाणेंदियरागेण गुरुगो, दोसेण
लहुगो । कोहे माणे य हु, मायाए मासगुरुगो, लोहे हु ।
पमिसंखीणया गता । अथ विणश्रो जणति-आयरियस्स वि-
णयं ए करेति चउगुरुं, ववज्जायस्स हु, भिक्खुस्स मा-
सगुरु, खुडुगस्स मासलहु । विणश्रो गवो । सज्जाश्रो भ-
स्सति-सुत्तपोरिस्सि ण करेति मासलहु, अत्थपोरिस्सि ए क-
रेति मासगुरु । सीसो पुच्छति-तवस्स कह आयारो, कहं वा
अणाधारो भवति ? । आयरिओ जणति-(वारसविहम्मि वि
तवे गाहा) कुसलो दव्वे य, भावे य । दव्वे दव्वला,
भावे कम्मवा वा । तेहि भावकुसलोहि दिठे तवे अगिलाए
त्ति अगिलाणमाणो मनोवाक्काएहि अज्जरणमाणेत्यर्थः । अणा-
जीवि च्छि-ण आजीवी अणाजीवी, अणाससीत्यर्थः । आसंसणं
इहपरलोगेसु । इदलोगे वर मे सिलाया भविस्सति । लोगो य
आवटो वत्थपत्तअसणादिमेसज्ज दाहिति । परलोगे इन्दसा-
माणिगाऽऽदि, रायाऽऽदि वा भविस्सामि । सेसं कंठं । नि०
चू० १ उ० ।

अथ तपआचारदर्शनायाऽऽह-

वारसविहम्मि वि तवे, सग्मितरवाहिरे कुसलादिठे ।

अगिलाए अणाजीवी, णायव्वो सो तवायारो ॥१६॥

द्वादशविधेषु द्वादशभेदेऽप्यास्तां तदेकदेशे, तपसि तपस्या-
यां, कामर्णलक्षणाभ्यन्तरदेहस्यैव तापनात्प्रायः सम्यग्दृष्टि-
जिरेव वा तपस्तथा प्रतीयमानत्वाद्वाभ्यन्तरं प्रायश्चित्ताऽऽदि
पोढा । तथा बाह्यदेहस्याऽपि तापनान्मिथ्यादृष्टिजिरपि वा तप-
स्तथा प्रतीयमानत्वात् बाह्यमनश्नाऽऽदि पोटैव । सहाभ्यन्तरेण
बाह्य सान्म्यन्तरबाह्यं तत्र, कुशवदष्टे निपुणोपलब्धे, सर्वज्ञ-
प्ररूपित इत्यर्थः । भगवान्या अवेदेन, अनाजीवी तस्यैव त-
पसोऽनुपजीवकं मन्, यो जीव, प्रवर्त्तत इति शेषः । ज्ञात-
व्यो ज्ञेयः, स जीव तपआचारः तपसि तपोरूपो वाऽऽचारो
व्यवहारस्तपआचारः, आचारतद्वतोरभेदादिति गाथाऽर्थः ॥२६॥
पञ्चा० १५ वि० ।

तवारिह-तपोऽर्ह-न० । निर्विकृतिकाऽऽदितपःशोधे (स्था०
१० गा०) पष्ठे प्रायश्चित्तभेदे, स्था० ८ गा० । प्रव० । अथ तपोऽर्ह-
प्रायश्चित्तविषयः-तत्र तपोऽर्हं वक्तव्यम्-ततश्च रात्रिन्दिवप-
ञ्चकादारभ्य रात्रिदिवपञ्चकाऽऽदिबुद्ध्या तावन्नेयं, यावत् पणमा-
साः, तत्र येषु स्थानेषु रात्रिन्दिवपञ्चकं तपः कान्युपदर्शयति-

दंमगहनिकखेवे, आवसियाए निसीहियाए य ।

गुरुणं च अप्पणामे, पंच उ रांडिया हंति ॥ १७६ ॥

दण्डं गुरुप्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयतीत्येको भङ्गः, न प्रत्युपेक्षते
प्रमार्जयतीति द्वितीयः, न प्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयतीति तृतीयः,
प्रत्युपेक्षते प्रमार्जयतीति चतुर्थः । तत्राऽऽद्येषु त्रिषु भङ्गकेषु
पञ्चादनुपूर्व्या यथोत्तरं तपः कालविशेषतो लघुमासः । प्रत्येकं
प्रायश्चित्तम् । चतुर्थे चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा-दुष्प्रत्युपेक्षते दुः-
प्रमार्जयति १, दुष्प्रत्युपेक्षते सुप्रमार्जयति २, सुप्रत्युपेक्षते
दुष्प्रमार्जयति ३, सुप्रत्युपेक्षते सुप्रमार्जयति ४ । अत्रार्थेषु
त्रिषु भङ्गकेषु पञ्चादनुपूर्व्या यथोत्तरं तपः कालविशेषितानि
पञ्चरात्रिन्दिवानि प्रायश्चित्तम्, चतुर्थे भङ्गे शुद्धो विधिना प्रवृत्तः ।
इहाऽऽद्यात्मनो भङ्गका मासलघुप्रायश्चित्तविषयाः प्रस्तावाङ्क-
काः, यतो वक्ष्यमाणेषु प्रायश्चित्तेषु द्रष्टव्याः । यथा दण्डकग्रह-
णेऽभिहितं तथा दण्डकनिकेपेऽपि वक्तव्यं, नवर निकेपे अव-
स्ताद् चूमेरुपरि च दण्डसिरासपरकविषया भित्तिप्रदेशे प्रमा-
र्जना कर्त्तव्या । तथा वसतेर्निगच्छन् यथावश्यकं न करोति,
वसतौ प्रविश्य नैषेधिकीम्, तत आवश्यककारणाभैषेधिकया
अकरणे च प्रत्येकं प्रायश्चित्तं रात्रिन्दिवपञ्चकं, तथा (गुरुण
च अप्पणामे इति) अत्र प्रणामग्रहण इस्तोत्सेधाऽऽदेरुपलक्षणं,
ततोऽप्यमर्थ-अवश्यकरणीयप्रयोजनवशतः स्वोपाश्रयाद् बहि-
र्विनिर्गतो भूयः प्रतिश्रये प्रविशन् ‘नमो स्रमासमणाणं’ इति न
वृत्ते प्रणामं वा न करोति, नापि हस्तस्थानाकाणिकत्वेऽपि इ-
स्तोत्सेधम, तदा प्रायश्चित्तं रात्रिन्दिवपञ्चकम् ॥ १२६ ॥

बैटियगहनिकखेवे, निट्टीवण आयवाउ छांयं व ।

यंमिह्वकाएभोमे, गाभो रांडिया पंच ॥ १७७ ॥

संस्तारकवेषटलिकाया ग्रहणे, निकेपे च प्रत्येकं दण्ड इव स-
प्तभङ्गकं, तत्रापि दण्डक इवाऽऽद्येषु त्रिषु भङ्गकेषु पञ्चादनु-
पूर्व्या यथोत्तरं तपः कालविशेषतः प्रत्येकं लघुमासः, उत्तरेषु
त्रिषु भङ्गकेषु प्रत्येकं रात्रिन्दिवपञ्चकं, सप्तमे तु भङ्गे शुद्धः ।
(निट्टीवणा इति) निट्टीवनाऽऽद्यैः । इह साधवो द्विधा-गच्छगताः,
गच्छनिर्गताश्च । तत्र ये गच्छनिर्गतास्ते नियमादनिट्टीवकाः, औ-
पग्रहिकमस्रकाऽऽद्युपकरणासंभवात् । गच्छगता अपि ये वि-
धिना निट्टीव्यन्ति, ते अनिट्टीवका एव, न प्रायश्चित्तविषया ।
अविधिना सेल्लमल्लके निट्टीवने दण्डक इव सप्तभङ्गा, दण्डक
इवैव चाऽऽद्येषु प्रत्येकं लघुमासः, उत्तरेषु त्रिषु प्रत्येकं रात्रि-
न्दिवपञ्चकं, सप्तमभङ्गवर्तिनस्त्वनिट्टीवका एव, विधिना नि-
ट्टीवनात् । उपरितनेष्वपि च त्रिषु भङ्गेषु यदि प्रमौ निट्टीव्य-
ति तदा मासलघुः । यच्च निट्टीवने प्राणिनां परितापनाऽऽद्युप-
जायते, तन्निष्पन्नं च तस्य प्रायश्चित्तम् । आदिशब्दात्कण्डूय-
नपरिग्रहः । कण्ठयनेऽपि हि दण्डक इव सप्तभङ्गकं, तथैव च
प्रायश्चित्तविधिः । तथा वस्त्राऽऽदिकमातपात् ज्ञायां, ज्ञायाया
वा आतप सकामयत् न प्रत्युपेक्षते, न प्रमार्जयतीत्यादयः पू-
र्ववत्सप्त भङ्गाः । पूर्ववदेव वाऽऽद्येषु पट्यु भङ्गकेषु प्रायश्चित्त-

विधिः, सप्तमे तु भङ्गे शुद्धः । (यन्निष्ठेत्यादि) मागे व्रजन् अस्थ-
एरुलात् स्थण्डिले, स्थण्डिलात् अस्थारुले, तथा कृष्णजुमा-
त् प्रदेशात् नीलजुमौ, नीलजुमेर्वा कृष्णजुमप्रदेशे । एव शेषवर्ण-
ेष्वपि प्रत्येकं योजनीयम् । अथ अध्वनो ग्रामे ग्रामप्रवेशे, ग्रा-
माद्वा अध्वनि सक्रामन् पादौ न प्रत्युपेक्षते, न प्रमाजयती-
त्यादयो द्रष्टव्य इव प्रत्येकं सप्तजङ्गाः, षट्षु भङ्गकेषु प्रायश्चि-
त्तविधानं, सप्तजङ्गके तु शुद्धः ।

सम्प्रति द्वाघवमपेक्षमाणश्रेयार्दमपि प्रायश्चित्तमधैव विषये
प्रतिपादयति-

एप्सिं अष्टयरं, निरंतरं अतिचरेज्ज तिक्रुतो ।

निकारणमगिलाणे, पंच ठ रांडिया खेरो ॥ १२८ ॥

एतेषामनन्तरोदितानां रात्रिन्दिवापञ्चकप्रायश्चित्तविषयाणां स्था-
नानामन्यतरत् स्थानमगलानो निष्कारणं यो निरन्तरमनच-
रेत् त्रिक्रुत्वस्त्रीन् वारान् तदा तत्पर्यायस्य च्छेदः क्रियते, प-
ञ्चरात्रिन्दिवानि । उपलक्षणमेतत्-येष्वनन्तरोदितेषु स्थानेषु
मासलघुकानि प्रायश्चित्तान्युक्तानि, तेषामन्यतरत्स्थानमगलानो
निष्कारणं यदि निरन्तरं त्रीन् वारानतिष्ठति, तदा तत्पर्याय-
स्य छेदो मासिक इति दृष्टव्यम् ।

सम्प्रति मासिकानि प्रायश्चित्तानि विजणिपुराह-

हरियाले हिंगुलप, मणोसिला अंजणे य लोणे य ।

भीसगपुढविकाए, जह उदउद्धे तहा मामो ॥ १२९ ॥

यथा उदकाद्यै तथेति वचनादेवमत्र प्रतिपत्तव्यम्-यथा
उदकाद्यै उदकप्राप्तये करे मात्रके वा भिक्षा गृह्णतः प्राय-
श्चित्तं लघुमास, तथा हरितालहिङ्गुलकमनशिला प्रती-
ता । अञ्जनं सौवीराञ्जनाऽऽदि, त्वणं समुद्राऽऽदि, एते
सचित्तपृथिवीकायभेदाः । उपलक्षणमेतत्-तेन शुक्लपृथिव्युपगे-
रुक्त्रणिंकासेटिकासौराष्ट्रिकादयोऽपि सचित्तपृथिवीकाय-
भेदाः प्रतिपत्तव्याः । तथा मिश्रकं सचित्ताऽचित्तरूप
कदंमाऽऽदिहरितालाऽऽदिर्वा पृथिवीकाय, एतेष्वपि । कि-
मुक्तं भवति ?-एतैरपि प्रत्येकं चक्रिते करे मात्रके वा भिक्षा-
माददानस्य लघुमास । एतत्पुनः सम्प्रदायादवसातःयम्-
सचित्तमिश्रपृथिवीरजोगुह्णने सचित्तमिश्रोदकस्निग्धे वा करे
मात्रके वा भिक्षामुपाददानस्य पञ्च रात्रिन्दिवानि । उक्तं च-
“सप्तणिके सप्तरक्षे पणमिति ।” तथा वनस्पतिकार्यो
द्विविधः-परीतोऽनन्तकायश्च । एकैकस्य त्रयो भेदाः-पिष्ट, कुक्कुसा, उत्कुट्टितश्च । पिष्ट, कुक्कुसाश्च प्रतीताः । उत्कुट्टित-
श्चिञ्चनकाऽऽदि । तत्र विविधैरपि सचित्तमिश्रपरीत्तवनस्प-
तिकायैः ससृष्टे करे मात्रके वा भिक्षां गृह्णतो वा लघुमासः ।
अनन्तसचित्तमिश्रवनस्पतिकायैस्त्रिविधैरपि ससृष्टे गुरुमासः,
पुरं कर्मणि पश्चात्कर्मणि च केचिद्वाहुर्धुमास इति, परे च-
त्वारो लघव इति । उक्तं च कल्पसूत्रेण-“पुरकर्मपञ्चक्रमेहिं
चउल्लुहः” इति ॥ १२६ ॥

मज्झायस्म अकरणे, काउस्सग्गे तहा अपमिलेहा ।

पोसहियतये य तहा, अवंदणे वेडयाणं च ॥ १३० ॥

स्वाध्यायस्य वाचनाऽऽदेरकरणे, सामान्यतो मासनिष्पन्न
प्रायश्चित्तमिति योगः । अत्रेयं भावना-सूत्रपौरुषीं न करोति
मासलघु । हे सूत्रपौरुष्यावकुर्वतो द्वौ लघुमासौ । तिसृ-
ष्या सूत्रपौरुषीणामकरणे त्रयो लघुमासाः । चतुष्टयामपि
५५३

सूत्रपौरुषीणामकरणे चतुर्मासलघु । (काउस्सग्गे इति) अकरणे
इति अत्राप्यनुवर्तते, आवश्यक इतिवत् कारयोत्सर्गस्य सूत्र
सप्तमी, पष्ठोसप्तम्योरर्थं प्रत्येदेदात् (?) । अकरणे सामान्यतो
मासनिष्पन्न प्रायश्चित्तमिति सर्वत्रापि योजनीयम् । भावना
त्वत्रापीयम्-आवश्यकं एकं कारयोत्सर्गं न करोति मासलघु ।
द्वौ न करोति द्विमासलघु । त्रीन् कारयोत्सर्गान् न करोति त्रिमा-
सलघु । सकत्रमेवाऽऽवश्यकं न करोति, प्रावरणप्रावृत्तो वा
वन्दनकानि आवश्यकं न ददाति, दोषैरुपेतानि वा ददाति
प्रायश्चित्तं मासलघु । नवरयत्र माया तत्र मासगुरु । तथा-(अप-
मिलेहा इति) विभक्तेरत्र दोषः प्राकृतत्वात् । अप्रत्युपेक्षायाः,
अकरणे सामर्थ्यादवसीयते । तत्रोपधिद्विधा-औधिक, औपग्र-
हिकश्च । औधिकस्त्रिधा-जघन्यो, मध्यमः, उत्कृष्टश्च । तत्र
जघन्यश्चतुर्धा । तद्यथा-मुखपोसिका, पात्रकेसरिका, गोच्छ-
गो, पात्रस्थापनं च । उक्तं च-“मुखपोत्ती, पात्रकेसरिया, गोच्छ-
गो, पात्रद्वयणं च । एतच्चउव्विहो जह्णो” इति । मध्यमः पद्धिश्च,
तद्यथा-पट्टवानि, रजस्त्राण, पात्रबन्ध, चोलपट्ट, मात्रक,
रजोहरणं च । आह च-“पट्टलाई रयत्ताण, पत्तावेधो य
चोवपट्टो य । मत्तग रयहरणं वि य, मज्झिमगो उव्विहो
नेत्रो” ॥ १ ॥ उत्कृष्टश्चतुर्विधः, तद्यथा-पट्टग्रहस्त्रय कल्पा ।
उक्तं च-“उक्कोसो चउव्विहो, पमिगहो तिन्नि पच्छागा”
इति । आर्थिकाणामप्युपधिरौधिकस्त्रिविधः, तद्यथा-जघन्यो,
मध्यमः, उत्कृष्टश्च । तत्र जघन्यश्चतुर्विधो मुखपोसिकाऽऽदिरूप
प्रागुक्तः । मध्यमस्त्रयोदशविधः । तद्यथा-पात्रबन्ध १ रजोहर-
ण २ पट्टलानि ३ रजस्त्राण ४ मात्रक ५ कमठक ६ श्रव
ग्रहानन्तक ७ पोष्ट ८ अर्द्धोरुक् ९ बल्लनिका १० कञ्चुक ११
अवकङ्की १२ वैकङ्की १३ ।

उक्तं च-

“पत्तावधार्इया, चउरो ते चेव पुव्वनिहिद्धा ।

मत्तो य कमठक वा, तह ओगहऽणतग चेव ॥ १ ॥

पट्टो अर्द्धोरु च्चिचय, वल्लणिय तह कञ्चुगे य ओगच्छी ।

वेगच्छी तेरसमा, अज्जाण होइ नायव्या ॥ २ ॥”

उत्कृष्टोऽप्यविधः, तद्यथा-पट्टग्रहस्त्रय कल्पा, अभ्यन्तरनिवस-
नी, वह्निनिवसनी, सघाटी, स्कन्धकरणी च । “उक्कोसो अट्ट-
विहो, चउरो ते चेव पुव्वदिष्ठा जे साहूण, अन्ने य इमे चउरो-
अन्तिनरगियसणी, पाहिनियसणी, सघाडी, स्कन्धकरणी य” इति ।
औपग्राहिकोऽपि साधूनामार्थिकाणां च त्रिविधः । तद्यथा जघ-
न्यो, मध्यमः, उत्कृष्टश्च । तत्र पीठनिषथा-दण्डकप्रमार्जनी-म-
गलकपिप्पलकमूचीनखरदनिकाऽऽदिर्जघन्यः, मध्यमो दण्ड-
कपञ्चकोन्मरपञ्चवणखेलमल्लकाऽऽदिरूप आर्थिकाणामधि-
को वारका, उत्कृष्टोऽङ्का मस्तारक एकाङ्गिक इतरो वा,
द्वितीयपदे पुस्तकपञ्चक, फलकं च । “अक्खा सधारो वा, दु-
विहो एगगिओ व इयरो वा । विज्यपय पोत्थपणग, फल्लग तह
होइ उक्कोसो ॥ १ ॥” तत्रोत्कृष्टमुपधि यदि यथाकालं न प्रत्यु-
पेक्षते चतुर्मासलघु, मध्यम यदि न प्रत्युपेक्षते तदा मास-
गुरु । जघन्यं न प्रत्युपेक्षते पञ्चरात्रिन्दिवानि, दोषैः प्रत्युपेक्षते
मासलघु । (पोसहियतवे य तहा इति) पोषदध्यानीति पोष-
धम्-अष्टमीपाक्षिकाऽऽदि । पोषधे भव पौषधिक, तद्यत् त-
पश्च पोषधिकतपः, तस्मिन्, क्रियमाणे इति सामर्थ्याद्व्यन्यते ।
सामान्यतो मासनिष्पन्न प्रायश्चित्तमिति योजना । तद्यथा-अ-
ष्टम्या चतुर्थं न करोति मासलघु, पाक्षिके चतुर्थं न करोति

मासगुरु, चतुर्मासके अष्टमाकरणे चतुर्मासवधु सांवत्सरिके अष्टमे न करोति चतुर्मासगुरु । तथा एतेष्वेवाष्टमीपाक्षिकाऽऽदिषु चैत्यानां जिनविम्बानां, चशब्दाद् ये अन्यस्यां वसन्तो सुसाधवस्तेषामप्यवन्दने मासवधु । तथा ये चैत्यभवनस्थिता वैकालिकं कालं प्रतिक्रम्य अकृते आवश्यकं प्रमाते च कृते आवश्यकं यदि चैत्यानि न वन्दन्ते, तेषामपि मासवधु । उक्तं चास्यैव व्यवहारस्य चूर्णौ-“ एषसु चैव अट्टमिमादीसु चैश्याइ साहुणो साहुणी वा जडनाए वसहीए ठिया, ते न वंदनि मामलधु । जइ चैश्यघरे ठिया वेयालिक कालं पनिकना अकए आवस्सए गोसे य कए आवस्सए चैश्य न यदति मासवधु । ” इति ।

साम्प्रतमेनामेव गार्थां व्याचिख्यासुः प्रथमतो “ सज्झायस्सं अकरणे ” इत्येतद् व्याख्यानयति-

मुत्तत्थपोरिमीणं, अकरणे मासो उ होऽ गुरुलघुगो ।

चाउकालं पोरिसि-उवायणं तस्स चउलहुगा ॥ १३१ ॥

सूत्रार्थपौरुषयोः-सूत्रपौरुष्याः, अर्थपौरुष्या इत्यर्थः । अकरणे यथाक्रमं गुरुमासो, लघुमासः । अर्थपौरुष्या हि प्रकाऽऽदिविशिष्टसामर्थ्यपेक्षा सूत्रायत्ता च । सूत्रपौरुष्या त्वजिनवदीक्षितेनाऽपि जडमतिनाऽपि च यथाशक्ति अवश्यं कर्तव्या । सूत्रभावे सर्वस्याप्यभावादतः सूत्रपौरुष्या अकरणे मासगुरु । अर्थपौरुष्या अकरणे मासलघु । द्वयोः सूत्रपौरुष्योरकरणे द्वौ लघुमासौ । तिसृणां पौरुष्याणामकरणे त्रयो लघुमासा इति सामर्थ्यात्प्रतिपत्तव्यम् । (चाउकालमिति) चतु कालं दिवारात्रिगतप्रथमचरमप्रहरणेषु चतुषु कालेषु सूत्रपौरुष्यैवपानयनो ग्रंथयतोऽकुर्वत इत्यर्थः । चतुषु लघुकाश्चत्वारो बहुमासाः ।

सम्प्रति ‘ काउस्सगो ’ इति व्याख्यानयति-

जड लस्मगो न कुण्ड, तस्मान्मा निसणाए निवणे य ।

मव्वं चेवावस्मं, न कुण्ड तदियं चउलहुं ति ॥ १३२ ॥

आवश्यकं प्रमाते वैकालिके वा यावनः कायोत्सर्गात्त करोति तावन्तो मासान्तस्य प्रायश्चित्तम् । एकं चेन्न करोति, एको लघुमासः । द्वौ न करोति द्वौ लघुमासौ । त्रीन् करोति त्रयो लघुमासाः । तथा निपण उपविष्टो, निपन्नं पतित, सुप्त इत्यर्थः । चशब्दात् प्रावरणप्राप्तो वा यथावश्यकं करोति तदा सर्वत्र मासवधु । यदि पुनः सर्वमेवाऽऽवश्यकं न करोति तदा चतुर्लघु-चत्वारो लघुनामाः प्रायश्चित्तम् ।

अधुना “ अपडिलेदाइ ति ” व्याचष्टे-

चाउम्मासुक्कामे, मासे मज्जे य पंच उ जडने ।

उवाहिसस अपेहाए, एमा खलु होइ आरवणा ॥ १३३ ॥

चक्रष्टे उक्तस्य प्रागुक्तस्वरूपस्य उपधेरपेक्षायामप्रत्युपेक्षायां चत्वारो लघुमासाः । मध्ये मध्यमस्योपधेरप्रत्युपेक्षायां लघुमासः । जघन्ये जघन्यस्य पञ्चरात्रिदिवानि । एमा खलु भवति आरोपणा प्रायश्चित्तं प्रत्युपेक्षायामिति ।

सम्प्रति “ पोमहियतवे य ” इति व्याख्यानयति-

चउच्छऽट्ठमकरणे, अट्टमिपक्खचउमासवरिसे य ।

लहु गुरु लहुना गुरुगा, अवन्दणे चेइ-साहुण ॥ १३४ ॥

अत्र यथासंख्येन पदशोभना । सा चैवम्-अष्टम्यां चतुर्थस्याऽ-

करणे मासवधु । पक्के पाक्षिके चतुर्थस्याऽकरणे मासगुरु । चतुर्मासे अष्टमस्याऽकरणे चत्वारो लघुमासाः । सांवत्सरिके पष्ठस्याऽकरणे चत्वारो गुरुमासाः । तथा एतेषु चाऽष्टम्यादिषु दिवसेषु चैत्यानाम्, अन्यवसातिगतस्तु साधूनां वाश्वन्दने प्रत्येकं मासवधु ।

सम्प्रति द्वाघवार्यमत्रैव देहाइ प्रायश्चित्तमाह-

एतेसु तिगाणेसु, जिकसू जो वट्ठए पमाएण ।

सो मासियं ति लुगड, उग्गायं वा अणुग्गायं ॥ १३५ ॥

एतेष्वनन्तरादितेषु स्थानेषु (ति सि) त्रीन् वारान् यो मिश्रः प्रमादेन वर्तते, प्रमादेनैषां स्थानानामन्यतरस्त्रिन् वारान् अनिचरति, स मासिकं सामान्यतो मासनिष्पन्नं देहमुद्धातं लघु, अनुद्धानं गुरुकं लगति प्राप्नोति । यत्र यावन्तो मासा द्वयवो गुरवो वा तपः प्रायश्चित्तं, तत्र तावन्तो मासा द्वयवो गुरवो वा छेद इति यावत् ।

सम्प्रति शेषाणि यानि चातुर्मासिकानि पारमासिकानि वा प्रायश्चित्तानि, ये वा भण्तिताः छेदाः, यानि च मूला-नवस्थितपाराश्चित्तानि, तदेतत्सर्वमेकगाथया

विवजुराह-

छकाए चउसु लहुगा, परिच लहुमा य गुरुग साहारे ।

संघट्टणपरितावण, लहुगुरुगऽतिवायणे मूलं ॥ १३६ ॥

पट्कायाः पृथिव्यप्तेजीवायुवनस्पतिव्रतसकायरूपाः । तेषां मध्ये चतुषु पृथिव्यप्तेजीवायुरूपेषु संघट्टनाऽऽदिनिर्लघुकाः प्रायश्चित्तं, परीत्ते प्रत्येकवनस्पतिकार्येऽपि च लघुकाः, साधारे अनन्त-वनस्पतिकार्यिके संघट्टनाऽऽदिषु गुरुकाः । तथा द्वीन्धियाऽऽदीनां संघट्टने परितापने च यथायोगं लघुका गुरुकाश्च प्रायश्चित्तम् । अतिपातने विनाशे मूलम् । इयमत्र भावना-पृथिवीकायं संघट्टयति मासलघु, परितापयति मासगुरु, अपघातयति जीविताद् व्यपरोपयतीत्यर्थः; चतुर्लघु । एवमपका-ये तेजस्काये वायुकाये प्रत्येकवनस्पतिकार्ये च द्रष्टव्यम् । उक्तं च-“ छकायाऽऽदिम चउसू, तइ य परिचमिन् होति वणकाए । लहु गुरु मासो चउलहु, संघट्टणपरितावणुद्धवणे ॥ १३७ ॥ ” पतत्प्रायश्चित्तमेकैकस्मिन् दिवसे संघट्टनाऽऽदिकरणे; यदि पुनर्द्वौ द्वौ दिवसौ पृथिव्यादीन् संघट्टयति तदा मासगुरु, परितापयति चतुर्लघु, जीविताद् व्यपरोपयति चतुर्गुरुकं, त्रीन् दिवसान् निरन्तरं पृथिव्यादि संघट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, अपघातयति पञ्चलघु, निरन्तरं परितापने पञ्चलघु, अपघावणे पञ्चगुरु, पञ्चदिवसाभिरन्तरं पृथिव्यादीनां संघट्टने पञ्चलघु, परितापने पञ्चगुरु, अपघावणे मासिकच्छेदः । पञ्चदिवसाभिरन्तरं संघट्टने पञ्चगुरु, परितापने मासिकच्छेदः, अपघावणे चतुर्मासिकच्छेदः । सप्तदिवसाभिरन्तरं पृथिव्यादीनां संघट्टने मानिकच्छेदः । अपघावणे पाणमासिकः । अष्टौ दिवसाभिरन्तरं पृथिव्यादीनां संघट्टने चातुर्मासिकच्छेदः । परितापने पाणमासिकः । अपघावणे मूलम् । उक्तं च-“ दोहि दिवमेहि मानगुरए आद्वेत्ता चउगुरए गतिं जाव अर्छाहि संघट्टयति । ” अनन्तवनस्पतिकार्यिक संघट्टयति मासगुरु । परितापयति चतुर्गुरु । अपघातयति चतुर्गुरु । द्विदिवसाऽऽदिनिरन्तर-संघट्टनाऽऽदिपूतगैर्कैकस्थाने वृद्धिः, ततः सप्तभिर्दिवसैर्मूलम् । द्वीन्धियं संघट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, अ-

पञ्चावयति पञ्चषु । अत्र आदिदिवसं निम्नतरं संघट्टनाऽऽदि-
षु परभिर्दिवसैर्मूलम् । त्रीन्द्रिय संघट्टयति चतुर्गुरु, परिता-
पयति पञ्चलघु, अपञ्चावयति षड्गुरु । अत्र पञ्चजिर्दिवसैर्मु-
लम् । चतुरिन्द्रिय संघट्टयति षड्गुरु, परितापयतः षड्गुरु,
अपञ्चावयतो मासिकच्छेदः । अत्र चतुर्भिर्दिवसैर्मूलम् । चतुरि-
न्द्रिय संघट्टयति षड्गुरु, परितापयतः षड्गुरु, अपञ्चावयतो
मासिकच्छेदः । अत्र चतुर्भिर्दिवसैर्मूलम् । पञ्चेन्द्रियं संघट्टयतः
षड्गुरु, परितापयतश्छेदः, अपञ्चावयतो मूलम् । अत्र द्वयोर्दिव-
सयोरनवस्थाप्य, त्रिषु दिवसेषु पाराञ्चितमिति । व्य० १ उ० ।
तपोऽर्हमभिधीयते-

निर्वीणं पुरिमट्टे-गभत्तमायं विलं चऽणागादे ।

पुरिमाई खमणंतं, आगादे एवमत्ये वि ॥ २३ ॥

इह तपोऽर्हप्रायश्चित्ते ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोवीर्याऽऽचारपञ्चकश-
सातिचारचक्रमात्रोच्यम्, तत्राऽऽद्यो ज्ञानाऽऽचारस्यातिचारे ज्ञाना-
चारातिचारः, सोऽष्टविधः । तद्यथा-अकाङ्क्षे स्वाध्यायकरण काक्षा-
तिचारः १ । श्रुतमधिजिज्ञासोर्जातिमदावधेपेन गुरुषु, विनयो वन्द-
नाऽऽदिरूपचारः, तस्याप्रयोजन, हीन वा विनयातिचारः २ । श्रुते
गुरौ वा बहुमानो दाई प्रतिबन्धविशेष, तस्याऽऽकरण बहुमानाति-
चारः ३ । उपधानमाचामाग्नाऽऽदितप्सा योगविधान, तस्याकर-
णमुपधानातिचारः ४ । यत्पार्श्वे श्रुतमधीतं त निहनेऽपलपति अ-
भ्यं वा युगप्रधानमात्मनोऽध्यापक निर्दिशति, स्वयं वाऽधीत-
मित्याचष्टे, एष निहवर्नाभिधानातिचारः ५ । व्यस्यते अर्थो-
ऽनेनेति व्यञ्जनमागमसूत्र, तन्मात्राङ्कविन्दुभिरुत्तमतिरिक्त
वा करोति, संस्कृत वा विधत्ते, पर्यायैर्वा विदधाति । यथा-"ध-
म्मो मंगलमुक्किट्टु " इत्यादिस्थाने-" पुंश्च कल्लणमुक्कोसं, दया
सवरनिज्जेरोति " व्यञ्जनातिचारः ६ । आगमपदार्थस्यान्यथापरि-
कल्पनमर्थातिचारः । यथा आचारसूत्रेऽवन्त्यध्ययनमर्थे "आव-
न्ती केन्ना भोगसि विपरामुसतीति । " यावन्तः केचित्
लोकेऽस्मिन् पापरिमलोके विपरामुशन्तीति प्रस्तुतेऽर्थेऽन्योऽर्थः
परिकल्प्यते-"आवति दोइ देसो, तत्थ उ अरहट्ठुवजा केवा ।
घटिमासपनिहियाहि, तं लोगो विपरामुसइ । " ७ । यत्र च
सूत्रार्थो द्वावपि विनश्यते, स तदुजयातिचारो यथा-

" धम्मो मंगलमुक्किट्टो, अहिंसा गिरिमत्थप ।

देवा वि त नमसति, जस्स धम्मो सया मती ॥ १ ॥

आहागमेसु रधति, कट्टेसु रहकारओ ।

रत्तो भत्तसिणो जत्थ, गहमो जत्थ टीसइ ॥ २ ॥ "

अथ च महीयानतिचारो, यतः सूत्रार्थोभयनाशे मोक्षाभावः, स-
द्भावे दीक्षावैयर्थ्यमिति । एष चाष्टविधोऽपि ज्ञानाचारातिचारो
द्विधा-ओघतो, विज्ञागतश्च । तत्र विभागत उद्देशकाध्ययनश्रुत-
कन्याङ्गेषु विषये प्रमादिनः प्रमादपरस्य काक्षातिक्रमणाऽऽदि-
ष्वष्टसु ज्ञानाऽऽचारातिचारेषु जानेषु क्रमशः क्रमेण तपो निर्विकृ-
तिक, पुरिमार्यैकजके आचाम्ल च, अनागादे दशवैकाङ्गिकाऽऽ-
दिके श्रुते उद्देशकातिचारे, अकाक्षपाठाऽऽदिके निर्विकृतिकम, अ-
ध्ययनातिचारे पुरिमार्यैक, श्रुतस्कन्धातिचारे एकमक्रम, अज्ञा-
तिचारे आचामाम्लमित्यर्थः । आगादे तूत्तराध्ययनमगवत्यादि-
के श्रुते, एतेषु निचारस्थानेषु पुरिमार्याऽऽदि क्रणान्तमेव तपो
भवति, एतद्विभागतः प्रायश्चित्तमुक्तम् । जीत० । (एतच्च ' अ-
श्वार ' शब्दे प्रथमज्ञाने ८ पृष्ठेऽपि व्याख्यानम्)

छेयाऽमसहस्रो, मित्राणो परियायगन्धिवस्तऽदि य ।

छेयाऽयाण वि तत्रो, जीएण गणाहिक्खणो य ॥ ५६ ॥
यच्छेद न भद्वधाति, भणति च त्रतपर्याये दिनपञ्चकाऽऽद्यौ जिह्वे
किं मदीयं छिन्न, सम्पूर्णकर्णनासिकाऽऽद्यवयव एव तावदहम्
सि, तस्य च्छेदाऽऽद्यभ्रदानपरस्य (मित्राणो सि) यद्विद्यमाने
त्रतपर्याये न संतप्यते, यथा-कष्टं मम पर्यायश्छिन्न इति । य-
द्वा-अन्येषां लघूनामप्यहमतिलघूयान् जात इति तस्य मृदोः,
यश्च पर्यायगर्वितो दीर्घपर्यायत्वात् जिह्वेऽपि पर्याये अन्येऽन्ये-
ऽन्यधिकपर्याय एव; न न्यूने पर्याये, न च पर्यायच्छेदाद् कि-
मेति, तस्य पर्यायगर्वितस्य । अपि चेति समुच्चये । एतेषां
मुद्दिष्टानां वेदमापन्नानामपि, आदिशब्दान्मूलानवस्थाप्यपा-
राञ्चिकान्यथोपपन्नानां, तथा गणाधिपतेराचार्यस्य, चशब्दा-
स्तुल्यगणसंघाद्विधानां च, जीतेन जीतव्यवहारमतेन, तप एव
दीयते । अत्राऽऽह-दीयतां नाम वेदाऽऽद्यभ्रदालुप्रभृतीनां वेदा-
ऽऽद्यापत्तावपि तपः, आचार्याऽऽदीनां तु कथमिति ? अत्रोच्यते-
अनेकविधा शिष्याः परिणामकापरिणामका, अनिपरिणामकाः,
शैक्षा उच्छृङ्खलाश्चेति । तत्रोत्सर्गे उत्सर्गापवादं चापवादं य-
था जणित ये अद्वयत्याचरन्ति च ते परिणामका, ये पुनस्त-
र्गमेव अद्वयत्याचरन्ति, अपवाद तु न अद्वयति, नाचरन्ति वा,
नेऽपरिणामका, ये चापवादमाचरन्ति नोत्सर्गे, तेऽतिपरिणाम-
काः, शैक्षा नयदीक्षिताः, उच्छृङ्खला उच्छृङ्खला, एषामपरिणामि-
काऽऽदीनामिमे मा निन्दनीया लाघवज्जाजोऽभूवन्निस्त्राचार्याऽऽ-
दीनामपि त एव दीयन्ते, न वेदाऽऽद्य इति । जीत० । (' जीय-
ववहार ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १५१३ पृष्ठे, ' तपोरिह ' शब्दे
२१८५ पृष्ठे चावशिष्टं कृष्यम्)

तविय-तप्त-त्रि० । " शंपंततवज्जे वा " ॥ ८ । २ । १०५ ॥ इति
तप्तस्य सयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं ङकारः । प्रा० २ पाद । उ-
ष्णे, स्या० ८ ग० । " आऽवचतेयसा तविया खणलवदिव-
साओ परिणमति । " स्या० ५ ग० ३ उ० ।

तत्रोक्तम्-तपःकर्म-त० । तस्यैवाऽष्टप्रकारस्य कर्मणो यद्व-
स्पृष्टनिधत्तनिकाचितवस्यस्याऽपि निर्जराहेतुभूतं बाह्याभ्य-
न्तरभेदेन द्वादशप्रकारं तपः कर्मोच्यते । आचा० १ श्रु० २ अ०
१ उ० । निर्मिकृतिकाऽऽदिनि (स्या० २ ग० १ उ० । स० । औ०)
महालयाऽऽदिनि (अन्त० ८ वर्ग० ३ अ०) तपःक्रियायाम्,
स्या० ४ ग० ३ उ० ।

तत्रोक्तम्गमिया-तपःकर्मगमिका-ख्य० । तपःकर्मवक्तव्य-
तार्याधिकारानुगतायां ग्रन्थपरूनौ, स० ।

तत्रोगुणपहान-तपोगुणप्रधान-त्रि० । पृष्ठाष्टमाऽऽदितपोधनव-
ति, दश० ४ अ० ।

तत्रोपमगगर्ग-तपोमार्गगति-ख्य० । उत्तराध्ययनानां त्रिशततमे-
ऽध्ययने, उत्त० २६ अ० । स० ।

दुविहृतत्रोपमगर्ग, वञ्जिज्जइ जम्ह एत्थ अज्जयणो ।

तम्हा एयऽज्जयण, तत्रमगगर्ग चि नायवं ॥ ४६ ॥

द्विविधं तपो बाह्यमाभ्यन्तरं च, तदेव मार्गो भावमागं, तत्फल-
चूता च गतिः सिद्धिगतिः । द्विविधनपामार्गगतिर्ज्ञेयते यस्माद्-
बाध्ययने तस्मादेतदध्ययनं तपोमार्गगतिरिति ज्ञातव्यम्, अभि-
धानोपचारादिति भावः । उ० पा० ३० अ० ।

तवोमय

तवोमय-तपोमद-पुं० । अहमेव विहृतपोविधायी नापि तपसा
ज्ञानिसुपगच्छामीत्येवरूपे मदे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
“पन्नामय चेतवोमयं च, शिन्नामप गोयमयं च भिक्खू ।”
सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

तवोवहाण-तपउपधान-न० । विशिष्टतपोविशेषे, सूत्र० १ श्रु०
६ अ० । तपःकर्मणि, “टाण तवोवहाणं, लरीरसकारमो जहा-
सत्ति ।” पञ्चा० ९ विव० । अनियन्त्रिते तपसि, श्रुतोपचारत-
पसि च । स० ६ अङ्ग ।

तवोवहाणादिय-तपउपधानादिक-त्रि० । तपःकर्मशरीरसत्-
कारप्रभृतिकाऽऽदौ, “कयमत्थ पसणेणं, तवोवहाणादिया वि-
णियसमप । अणुरुवं कायवा, जिणाण कल्लाणवियहेसु ।”
॥ २६ ॥ पञ्चा० ६ विव० ।

तवोसमाचारिसमाहिर्नवुस-तपःसामाचारिसमाधिसंवृत-पुं० ।
तपसोऽनशनाऽऽद्यात्मकस्य सामाचारी समाचरणम् । यद्वा-
तपश्च सामाचारी च तत्कृतो वक्ष्यमाणस्वरूपः समाधिश्च चे-
तसः स्वास्थ्यं, तैः संवृतो निरुद्धाऽऽथ च तपःसामाचारिसमा-
धिसंवृतः । यद्वा-तपःसामाचारिसमाधिजिः संवृतः स्वरूपः यस्य
स तथा । तपसः समाचरणेन समाधिना च निरुद्धाऽऽथवे,
उत्त० १ उ० ।

तव्वरित्तमिच्छादंमणवत्तिया-तद्व्यतिरिक्तमिथ्यादर्शनप्रत्य-
या-स्त्री० । तस्मात् कृतातिरिक्तमिथ्यादर्शनाद्व्यतिरिक्तं मिथ्या-
दर्शनं नास्त्वेवाऽऽमेत्यादिमत्तरूप प्रत्ययो यस्याः सा तथा,
तस्याम्, स्था० २ टा० १ उ० ।

तव्वत्पुय-तद्वस्तुक-पुं० । तदेव परोपन्यस्तसाधनं वस्त्विति
उत्तरभूत वस्तु यस्मिन् उपन्यासोपनये स तद्वस्तुकः । अ-
थवा-तदेव परोपन्यस्तं वस्तु तद्वस्तु, तदेव तद्वस्तुकः, तद्युक्त
उपन्यासोपनयोऽपि तद्वस्तुकः । उपन्यासभेदे, स्था० । यथा
कश्चिद्वाह-समुद्रतटे महान् वृक्षोऽस्ति, तच्छाखा जलस्थ-
लयोरुपरि स्थिता, तपत्राणि च यानि जले निपतन्ति तानि
जलचरा जीवा भवन्ति; यानि च स्थले तानि स्थलचरा
इति । अन्यस्तदुपन्यस्तमेव तरुपत्रपतनवस्तु गृहीत्वा त-
दुक्तं विद्यद्वयति-यदुत यानि पुनर्मध्ये, तेषां का वातैर्येतद्
पपत्तिमात्रमुत्तरभूतं तद्वस्तुकं उपन्यासोपनयः, ज्ञातत्वं चास्य
ज्ञाननिमित्तत्वात् । अथवा-यथाहमेव ज्ञातमेतत् । तथा ह्येवं प्र-
योगोऽस्य-जलस्थलपतितपत्राणि न जलचराऽऽदिसत्त्वाः सज-
वन्ति, जलस्थलमध्यपतितपत्रवत् । तन्मध्यपतितपत्राणां हि
जलस्थलपतितपत्रजलचरत्वाऽऽदिप्राप्तिवज्जलरूपप्रसङ्गः, न
सोमयरूपाः सत्त्वा अच्युपगता इति । अथवा-नित्यो जीवोऽमूर्-
तत्वादाकाशवदित्युक्ते आह-अनित्य एवास्तु मूर्तत्वात्कर्मव-
दिति । स्था० ४ टा० ३ उ० ।

तव्वत्पुवणास-तद्वस्तुपन्यास-पुं० । उपन्यासभेदे, दश० १ अ० ।

तव्वत्पुवमि पुरिसो, मव्वं जमिजण सादइ अपुव्वं । (८४)

तद्वस्तुके, तद्वस्तुपन्यासे इत्यर्थः । पुरि शयनान् पुरुषः । सर्वं
जान्त्वा सर्वमाहिगज्य, किम्?, कययति, अपूर्व, वर्तमाननिर्देशः
पूर्ववदिति गाथादलार्थः । जावार्थं कथानकाद्वचमेयः । तच्चेदम्-
“एगमि देवकुल कप्पमिया मिलिता भणति-केण भे भमंतेहि

किंचि अच्चेरियं दिठं ? । तत्थ एगो कप्पडिगो भणइ-मप दि-
ट्ठं ति । जइ पुण एत्थ समणोवासओ नऽत्थि, तो साहेमि । तओ
सेसेहि भणिय-णत्थिऽत्थ समणोवासओ । पच्चा सो जणति-
मप हिमनेण पुव्ववेतालीए समुदस्म तमे रुक्खो महतिम-
हंतो दिठो । तस्सेगा साहा समुदे पव्वट्ठिया, एगा य थले । त-
त्थ जाणि पत्ताणि जले पमंति, ताणि जव्वचराणि सत्ताणि
हवति, जाणि थले, ताणि थव्वचराणि हवति । ते कप्पमिया
भणंति-अहो ! अच्चेरिय देवेण भट्टारएण णिमियं ति । तत्थेगो
सावगो कप्पमिओ । सो भणति-जाणि अद्धमज्जे पमंति,
ताणि किं इवंति ? । ताहे सो खुदो जणति-मया पुव्वं चेव
भणितं । जइ सावओ नऽत्थि तो कहेमि । एतेणं तं चेव
परुणवत्थुमदिक्खिदाहरिय ।” एवं तावल्लौकिकमिदं चोक्त-
न्यायाल्लोकोत्तरस्यापि सूचकम् । तत्र चरणकरणानुक्रमेण य-
कश्चिद्विनेयः कञ्चनासद्ग्राह गृहीत्वा न सम्यग्भवन्ते, स खलु
तद्वस्तुपन्यासेनेव प्रज्ञापनीयः । यथा कश्चिद्वाह-“न मांसभ-
क्षणे दोषो, न मद्ये न च मैथुने । प्रवृत्तिरेषा भूतानां, नि-
वृत्तिस्तु महाफला ॥ १ ॥” इदं च किञ्चिदमेव प्रयुज्यते, प्रवृ-
त्तिमन्तरेण निवृत्तेः फलान्नावाप्तिर्विषयत्वेनासम्भवाच्च, तस्मा-
त्फलनिवन्धननिवृत्तिनिमित्तत्वेन प्रवृत्तिरप्यदुष्टेवेति । अत्रो-
च्यते-इह निवृत्तेर्महाफलत्वं किं दुष्टप्रवृत्तिपरिहाराऽऽत्मकत्वेन,
आहोस्विददुष्टप्रवृत्तिपरिहाराऽऽत्मकत्वेनेति ? । यथायं पक्षः-
कथं प्रवृत्तरदुष्टत्वम् ?, अथापरस्ततो निवृत्तेरप्यदुष्टत्वाच्च निवृ-
त्तेरपि प्रवृत्तिरूपाया महाफलत्वप्रसङ्गः, तथा च सति पूर्वापर-
विरोध इति ज्ञावना । उच्यते-तु य एवमाह- एकान्तनित्यो
जीवः, अमूर्तत्वादाकाशवदिति । स खलु तदेवामूर्तत्वमाश्रित्य
नस्योत्प्रेषणाऽऽशवानित्ये कर्मण्यपि तावद्वक्तव्यः । कर्मांमूर्त-
मनित्य चेत्ययं वृद्धदर्शनेनोदाहरणदोष एव, यथाऽऽन्वेयां सा-
धर्म्यसमा जातिरिति । दश० १ अ० ।

तव्वयण-तद्वचन-न० । तस्य विवक्षितार्थस्य घटाऽऽदेवचन
प्रणन तद्वचनं, घटार्थापेक्षया घटवचनवत् । वचनभेदे, स्था०
३ टा० ३ उ० ।

तस-त्रम-पुं० । त्रसन्ति उष्णाऽऽद्यभितप्ताः सन्तो विवक्षितस्थाना-
दुद्विजन्ते गच्छन्ति च गद्याऽऽद्यान्नेवनार्थं स्थानान्तरमिति त्रसाः,
अनया च व्युत्पत्त्या त्रसास्त्रसनामकर्मोदयवर्तिन एव परिगृ-
ह्यन्ते, न शेषाः । अथ च शेषैरपीह प्रयोजनं, नत एव व्युत्पत्ति-
त्रसन्ति अत्रिसन्धिपूर्वकमनामिन्धिपूर्वकं वा ऊर्ध्वमधस्तिर्धक्षु
चक्षन्तीति त्रसा । तेजोवायुपु, द्वीन्द्रियाऽऽदिषु च । जी० १ प्रति० ।
त्रसन्तीति त्रसाः । द्वीन्द्रियाऽऽदिषु, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । जं० ।
सू० प्र० । स्था० । पं० सं० । आचा० । आवा० । स० । द्वीन्द्रिया-
ऽऽदिद्रव्यादिषु, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । द्वित्रिचतुःपञ्चे-
न्द्रियेषु पर्याप्तापर्याप्तभेदनिष्ठेषु, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
त्रसनामकर्मोदयतस्त्रस्यन्तीति त्रसा । द्वीन्द्रियाऽऽदिषु, स्था० २
टा० १ उ० । सूत्र० । तेजोवायुपु, द्वीन्द्रियाऽऽदिषु, नि० चू० १२
उ० । सूत्र० । द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियेषु, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
त्रस्यन्ति ताराऽऽद्युपतताश्चाराऽऽदिकं प्रत्यमिसंपन्तीति त्रसाः ।
द्वीन्द्रियाऽऽदिषु, उत्त० ५ अ० । कुन्ध्यादिषु, पा० । दर्शप्रभृतिषु,
सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । त्रसन्भारकृतेन कर्मणा समुत्पन्ना नन्तः
सामान्यमज्ञया प्राणा अप्युच्यन्ते, तथा विशेषतः ‘त्रस’ मयच-
लनयोरितं धात्वर्थानुगमाद्, भयचलनाच्चासुपेतेषु, सूत्र० २ श्रु०

७ अ० । प्रत्यन्तीति प्रसा. तेजोवायुरूपा विकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात्प्रधा । सूत्र० १ सु० ६ अ० ।

तिविहा तसा पञ्चत्ता । तं जहा-तेउकाइया, वाउकाइया, उराहा तसा पाणा ।

प्रत्यन्तीति प्रसा सचलनधर्माणः, तत्र तेजोवायव्यो गति योमात्प्रसा उदाराः स्थूलास्त्रसा इति प्रसनामकमोदयवर्तित्वात् प्राणा इति व्यकोच्चासाऽऽदिप्राणयोगाद् द्वीन्द्रियाऽऽद्यस्तेऽपि गतियोगात् प्रसा इति । स्या० ३ उ० २ उ० ।

सम्प्रति औदारिकप्रसानाह-

से किं तं उराहा तसा पाणा । उराहा तसा पाणा चउ-
विहा पञ्चत्ता । तं जहा-वेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया,
पंचिंदिया ।

(से किं तमित्यादि) अथ के ते औदारिकास्त्रसाः । सूरिराह-
औदारिकास्त्रसाश्चतुर्विधाः प्रज्ञा । तथा-द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रिया
चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया । तत्र द्वे स्पर्शरसनरूपे इन्द्रिये येषां
ते द्वीन्द्रियाः । त्रीणि स्पर्शरसनघ्राणरूपाणि इन्द्रियाणि येषां
ते त्रीन्द्रियाः । चत्वारि स्पर्शरसनघ्राणचक्षुरूपाणि इन्द्रियाणि
येषां ते चतुरिन्द्रियाः । पञ्च स्पर्शरसनघ्राणचक्षुश्चोत्ररूपाणि
इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः । जी० १ प्रति० ।

इदानीं प्रसाधिकारे एतदाह-

से जे पुण इमे अलेगे बहवे तसा पाणा । तं जहा-अं-
इया, पोयया, जराउया, रसया, संसेइमा, संमुच्छिमा, उम्भिया,
उववाइया ॥

(से जे पुण इमे इति) ' से ' शब्दोऽयं शब्दार्थः । असा-
व्युपन्यासार्थः । " अथ प्रक्रियाप्रज्ञानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्र-
तिवचनसमुच्चयेषु " इति वचनात् । अथ ये पुनरमी चा-
स्त्राऽऽदीनामपि प्रसिद्धाः, अनेक द्वीन्द्रियाऽऽदिभेदेन बहव
एकैकस्यां जातो प्रसा प्राणिनः-प्रत्यन्तीति प्रसा प्राणा
उच्चासाऽऽद्य एषां विद्यन्ते इति । तद्यथा (अइया
इत्यादि) एष खलु पष्ठो जीवन्तिकायः प्रसकाय प्रो-
च्यते इति योगः । तत्राण्डाज्जाता अण्डजा, पक्षिपृहकोकि
लाऽऽद्य । पोता एव जायते इति पोतजा । " अन्य-
स्वपि दृश्यते " ॥ ३ । २ । १०१ । इति इत्येतयो जनेरिति
वचनात्; ते च इस्तिवत्पुलीचर्मजलूकाप्रभृतयः । जरायुवष्टिता
जायन्ते इति जरायुजाः । गोमहिषज्जाऽविक्रमनुष्याऽऽद्य । अ-
त्रापि पूर्ववदुप्रत्ययः । रसाज्जाता रसजा, तकाऽऽरनालदधिनी-
मनाऽऽदिषु पायुर्कृम्याकृतयोऽति सूक्ष्मा भवन्ति । सस्वेदाज्जाता
इति सस्वेदजा मत्कुणयूकाशनपादिकाऽऽद्य । समूर्च्छनाज्जा-
ताः समूर्च्छनजा, शलनपिपीलिकामक्रिकाशालूकाऽऽद्य ।
उद्भेदाज्जन्म येषां ते उद्भेदाः । अथवा-उद्भेदनमुक्त्वा उद्भिज्ज-
न्म येषां ते उद्भिज्जाः; पतङ्गखड्गरीटपागिस्त्राऽऽद्य । उप-
पाताज्जाता उपपातजा । अथवा-उपपाते भवा औपपातिका,
देवा नारकाश्च ।

एतेषामेव वक्तुणमाह-

जेमि केमि चि पाणाणं अजिक्तं पमिक्तं संकुचियं
पवारियं स्यं भंतं तसियं पत्ताइयं आगडगडविष्ठाया ॥

येषां केपाञ्चित्सामान्येनैव प्राणिनां जीवानामजिकान्त, भव-

नीति वाक्यशेषः । अभिक्रमणमभिक्रान्त, भावे निष्ठप्रत्ययः ।
प्रज्ञापक प्रत्यभिमुख क्रमणमित्यर्थः । एव प्रतिक्रमण प्रतिक्रा-
न्त, प्रज्ञापकाप्रतीप क्रमणमिति भावः । सकोचन संकुचिन,
गात्रसकोचकरणम् । प्रसारण प्रसारित, गात्रविनतकरणम् ।
रचण रत, शब्दकरणम् । भ्रमण भ्रान्तम्, इतश्चेतश्च गमनम् ।
प्रसन प्रस्त, तु खादुद्वेजनम् । पत्तायन पत्तायित, कुनश्चिन्नाशनम् ।
तथा आगते कुनश्चित् फवचित्, गतेश्च कुनश्चित्फवचिदे-
च, (विष्ठाया इति) विज्ञानार । आह-अभिक्रान्तप्रतिक्रान्ता
भ्यां नाऽऽगतिगत्यो क्वचिद्भेद इति किमर्थं भेदेनाभिधानम् ?
उच्यते-विज्ञानविशेषख्यापनार्थम् । एतदुक्तं भवति-य एव
विजानन्ति, यथा-चयमभिक्रमाम, प्रतिक्रमामो वा, न एव प्रणा,
न तु वृत्तिं प्रत्यभिक्रमणवन्तोऽपि वल्ल्यादय इति । आह-एव-
मपि द्वीन्द्रियाऽऽदीनामत्र सत्त्वप्रसङ्गः, अभिक्रमणप्रतिक्रमण-
भावेऽप्येव विज्ञानाभावात् । नैतदेवम् । हेतुसज्ञाया अवग-
र्भपूर्वकमिव ज्ञायात् उष्णमुष्णाद्या ज्ञायां प्रति तेषाम-
भिक्रमणाऽऽदिज्ञावान् । न चैव वल्ल्यादीनामभिक्रमणाद्योष्य-
ज्ञायाः प्रवृत्तेरिति कृत प्रसङ्गेन ।

अधिकृतप्रसभेदानाह-

जे य कीरुपअंगा, जा य कुंयुपिपल्लिया, मव्वे वेइंदि-
या, सव्वे तेइंदिया, सव्वे चउरिंदिया, सव्वे पंचिंदिया, सव्वे
तिरिक्खजोणिया, सव्वे नेरइया, मव्वे मण्णया, सव्वे देवा,
सव्वे पाणा परमहम्मिया ।

(जे य इत्यादि) ये च कीटपरङ्गा इत्यत्र कीटा कृमयः, " ए-
कग्रहणे तज्जातीयग्रहणम् " इति द्वीन्द्रिया शब्दाऽऽद्योऽपि गृह्य-
न्ते । पतङ्गा शलजा । अत्रापि पूर्ववच्चतुरिन्द्रिया भ्रमराऽऽद्य-
योऽपि गृह्यन्ते इति । तथा याश्च कुन्धुपपीलिका इति, अनेन
त्रीन्द्रिया सर्व एव गृह्यन्ते । अन एवाऽऽह-सर्वे द्वीन्द्रियाः क-
स्यादय, सर्वे त्रीन्द्रिया कुन्ध्यादय, सर्वे चतुरिन्द्रियाः पत-
ङ्गाऽऽद्य । आह-ये च कीटपतङ्गा इत्याद्यादुद्देशव्यत्ययः किमर्थ-
म् ? उच्यते-विचित्रा सूत्रगात, अनन्तरः क्रम इति ज्ञापनार्थम् ।
सर्वे पञ्चेन्द्रिया सामान्यतः । विशयत पुन सर्वे तिर्यग्यायना
गवादय, सर्वे नारका रत्नप्रजानारकाऽऽदिभेदानां, सर्वे
मनुजा कर्मदुमिजाऽऽद्य, सर्वे देवा जवतवास्यादय । सर्व-
शब्दश्चात्र परिशेषभेदानां प्रसत्त्वख्यापनार्थः । सर्व एवैते प्र-
सा, न त्वेकन्द्रिया इव प्रसा, स्यावराश्च इति । उक्तं च-" पृ-
थिव्यम्बुवनस्पतयः स्थावरा, तेजोवायुर्द्वीन्द्रियाऽऽद्यश्च प्रसा । "
इति । सर्वे प्राणिनः परमधर्माण इति । सर्वे एते प्राणिनो द्वी-
न्द्रियाऽऽद्य पृथिव्यादयश्च परमधर्माण इति । अत्र परम सुख
तद्धर्माण-सुखधर्माण, सुखान्निलाणि इत्यर्थः । यतश्चैवमि-
त्यनो दुःखोत्पादपरिजिहीर्षया एतेषा पञ्चा जीवन्तिकायानां
नैव स्वयं दारुणं ममारभेतेति योगः ।

पष्ठ जीवन्तिकाय निगमयन्नाह-

एमो खलु छट्ठो जीवन्तिकाओ तमकाओ त्ति पवुच्च ।

एष खल्वनन्तरोदित कीटाऽऽदि पष्ठो जीवन्तिकायः, पृथि-
व्यादिपञ्चकापेत्या पष्ठत्वमस्य । प्रसकाय इति प्रोच्यते प्रव-
र्णोच्यते, सर्वैरेव तीर्थकरणधरैरिति प्रयोगार्थः । प्रयोगश्च
विद्यमानकर्तृकमिदं शरीरम्, आदिमप्रतिनित्यताऽऽकारत्वात्

तम

घटवत् । आह-इह असकायनिगमनमनजिधायास्थाने सर्वे प्राणिनः परमधर्माण इत्यनन्तरसूत्रमबन्धिसूत्राभिधान किमर्थम् ? उच्यते-निगमनसूत्रव्यवधानवदर्थान्तरेण व्यवधानख्यापनार्थम् । तथाहि-असकायनिगमनसूत्रावसानो जीवाभिगमः, अवान्तरेऽजीवाभिगमाधिकारः, तदर्थमभिधाय चारित्रधर्मो धत्तव्यः । दश० ४ अ० ।

त्रय-आ० । गतौ, ग्रहे, निषेधे च । चुरा०-उभ०-सक०-सेट् । असयति । असयने । अतिवसत् । वाच० । भये, ज्वादि० फणा०-पर०-अक०-सेट् । वाच० । "असेर-वोज्ज-वज्जा" ॥ ८ । ४ । १९८ ॥ असेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति । 'डरइ', 'वोज्जइ', 'वज्जइ' । पक्षे-तसइ । प्रा० ४ पाठ ।

तसकाय-त्रयकायिक-पु० । असनशीलास्त्रसाः, त्रसाः कायाः शरीराणि येषां ते असकायाः, त्रसकाया एव त्रसकायिकाः । दश० ४ अ० । जङ्गमप्राणिनि, स० ३ सम० ।

तसकाय-त्रयकाय-पु० । असनामकर्मोदयात्रस्यस्तीति त्रसाः, तेषां कायो राशिस्तसकायः । स्या० २ उ० १ उ० । असनशीलास्त्रसाः, त्रसा कायाः शरीराणि येषां ते त्रसकायाः । जङ्गमजीवमेते, स० १० सम० । "तसकाए दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-भवसिद्धिण चैव, अजवसिद्धिण चैव ।" स्या० २ उ० १ उ० । (ध्यायया स्वस्वस्थाने)

अथ त्रयकायोद्देशमाह-

बलकाए दाराइ, ताई जाई इति पुढवीए ।

नाणत्तओ विहाणे, परिमाणवभोगसत्ये य ॥ ५१ ॥

असन्तीनि त्रसाः, तेषां कायः, तस्मिन्, तान्येव दाराणि जवन्ति, यानि पृथिव्या प्रतिपादितानि । नानात्व विधानपरिमाणोपभोगशस्त्रद्वारेषु, चशब्दाल्लक्षणं च प्रतिपत्तव्यमिति ।

तत्र विधानद्वारमाह-

दुविहा खदु तसर्जीवा, लब्धितमा चैव गतितसा चैव ।

लद्धी य तेडवाऊ, तेणऽहिगारो इहं नत्ति ॥ ५२ ॥

(दुविहेत्यादि) द्विविधा द्विभेदा, खदुरवधारणे, त्रसत्वं प्रति द्विभेदत्वमेव-त्रसनात् स्पन्दनात् त्रसा, जीवनात् प्राणधारणाजीवा । त्रसा एव जीवास्त्रसजीवाः-लब्धित्रसा, गतित्रसाश्च । लब्धी तेषां जीवायु त्रसौ लब्धित्रस्तत्त्वज्ञानात् । लब्धित्रसा ज्ञायामिहाधिकारो नास्ति, तेजसोऽजिहितत्वाद्, वायोश्चाजिथास्यमानत्वात्, अतः सामर्थ्याद् गतित्रसा एवाधिक्रियन्ते ।

के पुनस्ते कियद्देहा इत्याह-

नेरइयतिरियमण्णया, सुरा गटनमा चडाविहा एए ।

पज्जत्ताऽपज्जत्ता, नेरइयाई उ नायव्वा ॥ ५३ ॥

(नेरइयेत्यादि) नारकाः-गलशर्कराऽऽदिमहातम पृथ्वीपर्यन्त-नरकवामिनः सप्तभेदाः, तिष्ठन्तीति-द्विविचतु पञ्चेन्द्रिया, मनुष्या-समूर्धनजा, गर्भव्युत्क्रान्तयश्च, सुरा-भवनपतिव्यन्तरइयोतिष्कधर्मानिका, एते गतित्रसाश्चतुर्विधा, नामकर्मोदयाभिनिर्वृत्तगतिताजाकृतित्रसत्वम् । एते च नारकाऽऽदयः पर्याप्तापर्याप्तज्ञेन द्विविधा भवन्ति तत्र पर्याप्ति पूर्वोक्तैव पोद्दा, तथा यथासंभव निष्पन्ना पर्याप्ता, तद्विपरीतास्वपर्याप्तका अन्तर्मुहत्तकावर्गिनः ।

इदानीमुत्तरभेदानाह-

तिविहा तिविहा जोणी, अमा पोया जराजया चैव ।
वेइंदिय नेइंदिय, चउरो पंचिंदिया चैव ॥ ५४ ॥

(तिविहेत्यादि) अत्र हि शीतोष्णमिश्रभेदात्, तथा-सचित्ताचित्तमिश्रभेदात्, तथा-सवृत्तविवृत्ततदुभयभेदात्, तथा-स्त्रीपुंनपुंसकभेदाच्चेत्यादीनि बहूनि योनीनां त्रिकाणि सजवन्ति, तेषां सर्वेषां समग्रार्थं त्रिविधा त्रिविधेति वाचा निर्देशः, तत्र नारकाणामाद्यास्तु तिसृषु जूमिषु शतैव योनिः, चतुर्णामुपरितननरकेषु शीता, अधस्तननरकेषूष्णा, पञ्चमीषष्टी-सप्तमीषण्यैव, नेतरे, गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यङ्मनुष्याणामशेषदेवानां च शीतोष्णा योनिर्नेतरे, द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियसम्मूर्धनज-तिर्यङ्मनुष्याणां त्रिविधाऽपि योनिः-शीता, उष्णा, शीतोष्णा चेति । तथा-नारकदेवानामचित्ता, नेतरे, द्वीन्द्रियाऽऽदिसम्मूर्धनजऽच्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां सचित्ताचित्तमिश्रयोनिर्नेतरे ... (?) । तथा-देवनारकाणां सवृत्ता योनिर्नेतरे, द्वित्रिचतुरिन्द्रियसम्मूर्धनजऽच्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां विवृता योनिर्नेतरे, गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यङ्मनुष्याणां सवृत्तविवृता योनिर्नेतरे । तथा-नारका नपुंसकजऽच्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां विवृता योनिर्नेतरे । गर्भयोनय एव तिर्यञ्चस्त्रिविधाः स्त्रीपुंनपुंसकयोनय, मनुष्या अप्येव त्रैविध्यज्ञाज, देवाः स्त्रीपुंनयोनय एव, तथा पर मनुष्ययोनेस्त्रैविध्यम् । तद्यथा-कूर्मोन्नता । तस्यां चार्हतचक्रवर्त्यादिसत्पुरुषाणामुत्पत्तिः । तथा-शङ्खाऽऽवर्ता । सा च स्त्रीरत्नस्यैव, तस्यां च प्राणिनां सभवो नास्तीति न निष्पत्तिः । तथा-वशीपत्रा । सा च प्राकृतजनस्येति । तथा परं त्रैविध्यं नियुक्तिकुद्दर्शयति । तद्यथा-अणुजाः, पोतजाः, जरायुजाश्चेति । तत्राण्डजा पट्यादयः, पोतजा वल्गुलगजक-लजाऽऽदयः, जरायुजा गोमहिर्षामनुष्याऽऽदयः । तथा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियभेदाच्च ज्ञियन्ते । एवमेते त्रिविधास्त्रसा योन्यादिभेदेन प्ररूपिता ।

एतद्योनिस्त्राहियो गाथाः-

' पुढविदगअगणिमारुय-पत्तेयनिओयजीवजोणीणि ।

सत्तग सत्तग सत्तग, सत्तग ढस चोइस य ढक्खा ॥ १ ॥

विगलिदिणसु दो दो, चउरो चउरो य नारयसुरेसु ।

तिरिया सत्तऽछनव य, पणवीसा एगिंदिया ॥ २ ॥

होति चउरो, चोइस मण्णयाण लक्खाइ ॥ "

एवमेते चतुरशीनियोनिलक्का भवन्ति ।

तथा कुलपरिमाणम्-

' कुलकोमिसयमहस्सा, वत्तीसऽछऽछ नव य पणवीसा ।

एगिंदिय विनिइंदिय, चउरिंदिय हरियकायाण ।

अट्टत्तेरम वारस, ढस नव चैव कोमिलक्खाइ ॥ १ ॥

जलयरपक्खिचउण्य-उग्गुयपरिसणजीवारण ।

पणवमिं ढवीस, च सयसहस्सां नारयसुराण ॥ २ ॥

वारस य सयसहस्सा, कुलकोमीण मण्णस्साण ॥ ३ ॥

एगा कोडाकोडी, सत्ताणउं च सयसहस्साइ ।

पन्नास च सहस्सा, कुलकोडीण मुण्येयव्वा ॥ ४ ॥

अङ्कत - १९५५०००००००००००० सकटकुलसग्रहोऽयं यो-
क्तव्यः । आचा० २ शु० २ अ० ६ उ० ।

से किं तं तसकाडया ? तसकाडया चञ्चलविहा पस्यता । त
जहा-बेडदिया, तेडदिया, चञ्चलदिया, पंचिंदिया । से किं तं
बेडदिया ? बेडदिया अण्णगन्धि पस्यता । एवं जहेव पस्य-
णाए तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव सव्वडसिच्छगा दे-
वा । सेनं अण्णत्तरोववाइया, मेत्तं पंचिंदिया, सेत्तं तसकाडया ॥

उक्ता प्ररूपणा । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

तदनन्तर लक्षणद्वारमाह-

दंसलानाणचरित्ते, चरियाचरिए य दाण्डाजे य ।

उवजोगजोगवीरिए, इदियविसए य द्दक्षीए ॥ ५५ ॥

उवजोगजोग अज्जव-साणे वीरुं च द्दद्धिउदई य ।

अट्टविहोदय लेसा, सप्पा उस्मसे कमाए य ॥ ५६ ॥

(दसणेत्यादि) दर्शन सामान्योपलब्धिरूप, चक्षुरचक्षुरव-
धिकेवलाऽऽख्य, मन्यादीनि ज्ञानानि स्वपरपरिच्छेदिनो जीवस्य
परिणामा ज्ञानाऽऽवरणाविगमव्यक्तस्तत्त्वार्थपरिच्छेदाः साकायि-
कच्छेदोपस्थाप्यपरिहारविशुद्धिसुद्धमसम्पराययथाख्यातानि, चा-
रित्र चारित्राचारित्र देशविरतिस्थूलप्राणातिपाताऽऽदिनिवृत्ति-
वक्ष्य श्रावकाणाम्, तथा दानलाभभोगोपभोगवीर्या श्रोत्रचक्षु-
र्ग्राणरसनस्पर्शनाऽऽख्या देशव्यवस्थितानि चारिण्यो
लक्षणं जवन्ति । तथोपयोग साकारोऽनाकारश्चाऽप्यनुर्जदं, योगो
मनोवाक्कायाऽऽख्यस्त्रिधा, अध्यवसायाश्चानेकविधाः सुद्धाः मन-
न परिणामसमुत्था, विश्वगुप्यगन्धर्वादीनामुत्था प्रादुर्भावाः क्षी-
रमध्वास्त्रवाऽऽख्य, ज्ञानाऽऽवरणाऽऽद्यन्तरायावसानकर्माष्टकस्य
स्वशक्तिपरिणाम उदय, त्रैश्या कृष्णाऽऽदिज्ज्ञेदा अशुजाः शुजाश्च
कषाययोगपरिणामविशेषसमुत्था, सङ्गास्त्वाहारमपपरिग्रह-
मैवुनाऽऽख्या । अथवा-दशभेदा अमन्तरोक्ताश्चतस्रः, क्रोधाऽऽद्या-
श्चतस्रः, तथौवसङ्गा, लोकसङ्गा च । उच्छ्वासनि श्वासौ प्राणापा-
नौ, कषायाः-कष ससार, तस्यायाः क्रोधादयोऽनन्तानुबन्ध्यादि
भेदात् षोडशविधाः । एतानि गाथाद्वयोऽन्यस्तानि द्वीन्द्रिया-
ऽऽदीनां लक्षणानि यथासमवयवगन्तव्यानीनि, नैवविधलक्षण-
कलापसमुच्चयो घटाऽऽदिष्वस्ति, तस्मात्तत्राचैतन्यमध्यव-
स्यन्ति विद्वांसः ।

अनिहितलक्षणकलापोपसजिहीर्षया तथा परिमाणप्रति-
पादनार्थं गाथामाह-

द्वक्खणमेयं चेव उ, पयरस्स असंखभागभेत्ता ते ।

निक्खमणे य पवेसो, एगा वीया वि एमेव ॥ ५७ ॥

(लक्षणमित्यादि) तुशब्दः पर्याप्तवचनं, द्वीन्द्रियाऽऽदिजी-
वाना लक्षणं लिङ्गभेतावदेव दर्शनाऽऽदिपरिपूर्णं, नान्यदधिक-
मस्तीति । परिमाणं पुनः क्षेत्रतः सञ्चितलोकप्रतरासख्येयजा-
गवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणास्त्रसकायपर्याप्तका । एते च बादरतेज-
स्कायपर्याप्तकेभ्योऽसख्येयगुणा, त्रसकायपर्याप्तकेभ्यस्त्रसका-
यिकापर्याप्तका असख्येयगुणा, तथा कालतः प्रत्युत्पन्नत्रस-
कायिकाः सागरोपमलक्षपृथक्त्वसमयराशिपरिमाणा जघन्य-
पदे, उक्तपदेऽपि सागरोपमलक्षपृथक्त्वपरिमाणा एवेति ।
तथा चागमः-“पशुपन्ना तसकाड्या केवतिकालस्स निह्ने-
वा सिया ? गोयमा ! जहन्नपप सागरोपमसयसहस्सपुहत्तस्स,
चक्कोसपदे वि सागरोपमसयसहस्सपुहत्तस्स ।” उद्धर्तनोपपा-
तौ गाथाशकलेनाभिधाति-निष्क्रमणमुद्धर्तनं, प्रवेश उपपातः,

जघन्यनैको द्वौ त्रयो वा, उक्तपृष्ठतस्त्वेवमेवेति-प्रतरस्यासख्येय-
भागप्रदेशपरिमाणा एवेत्यर्थः ।

साम्प्रतमविरहितप्रवेशनिर्गमाज्यां परिमाणविशेषमाह-

निक्खमपवेसकाले, समयार्ह एत्थ श्रावणियभागो ।

अतोमुद्धत्त विरहो, उदहिसइस्साई जे दोष्मि ॥ ५८ ॥

(निष्क्रमेत्यादि) जघन्येन अविरहिताः सन्ततास्त्रसेषु उत्प-
त्तिनिष्क्रमो वा जीवानामेक समय द्वित्रित्वेत्यादि, (?) उक्तपृष्ठेना-
श्रावणिका असंख्येयजागमात्र कादं, सततमेव निष्क्रमः प्रवेशो
वा एकजीवाङ्गाकरणेनाविरहश्चिन्त्यते गाथापश्चिमाद्धेन विरहः
सातत्येनावस्थानम्, एकजीवो हि प्रसभावेन जघन्यतोऽन्त-
र्मुहूर्तमासित्वा पुनः पृथिव्याद्येकेन्द्रियेषूपपद्यते, प्रकषेणाधिकं
सागरोपमसहस्रद्वय त्रसभावेनावतिष्ठते सन्तमिति । उक्तं
प्रमाणद्वारम् ॥

साम्प्रतमुपभोगशस्त्रवेदनाद्वारत्रयप्रतिपादनायाऽऽह-

मंसार्दी परिजोगो, सत्थं सत्थाइयं अण्णेगविहं ।

सारीरमाणसावेय-णा य दुविहा बहुविहा य ॥ ५९ ॥

मांसचर्मकेशरोमनखपिच्छदन्तस्नाय्विधाविषाणाऽऽदिभिस्त्रस-
कायसवन्धिजिरूपजोगो जवति, शस्त्रं पुनः शस्त्राऽऽदिकमिति
खड्गनोमरकुरिकाऽऽदि तदादिर्यस्य जलानद्याऽऽदेस्तच्छ-
स्त्राऽऽदिकमनेकविधं स्वकायपरकार्योभयव्यभावभेदनिष्ठ-
मनेकप्रकारं त्रसकायस्येति । वेदना चात्र प्रसङ्गेनोच्यतेसा
च शरीरसमुत्था, मनःसमुत्था च द्विविधा यथासमवयव ।
तत्राऽऽद्या-शब्दशलाकाऽऽदिभेदजनितेतरप्रियविप्रयोगाप्रिय-
सप्रयोगाऽऽदिकृता । बहुविधा च ज्वरातीसारकासइवासजग-
न्दरशिरोरोगशूलगुदाकीलकाऽऽदिसमुत्था तीव्रेति ।

पुनरप्युपभोगप्रपञ्चातिधित्सयाऽऽह-

मंसस्म केड अट्टा, केई चम्पस्म केड रोमाणं ।

पिच्छाणं पुच्छाणं, दंताणऽट्टा वडिज्जति ॥ ६० ॥

केई वहंति अट्टा, केड अण्णचा पसंगदोसेणं ।

कम्मपसंगपसत्ता, वंधति हणंति मारंति ॥ ६१ ॥

मांसार्थं मृगशृङ्काऽऽद्यो बध्यन्ते, चर्मार्थं चित्रकाऽऽद्य, रोमार्थं
मृषिकाऽऽद्य, पिच्छार्थं मयूरशृङ्कापिषुरुकाऽऽद्य, पुच्छार्थं च-
र्मार्थादयः, दन्तार्थं वारणवराहाऽऽद्य । बध्यन्त इति सर्वत्र सव-
ध्यते । तत्र केचन पूर्वोक्तप्रयोजनमुद्दिश्य हन्यन्ते, केचित्तु प्रयोज-
नमन्तरेणाऽपि क्रौर्या हन्यन्ते । तथा परे प्रसङ्गदोषाद् मृगशृङ्ग-
किसेपुलेलुकाऽऽदिना तदन्तरालव्यवस्थितानेकफोतकपिञ्जल-
शृङ्गसारिकाऽऽद्यो हन्यन्ते । तथा कर्म कृष्याद्यनेकप्रकार, तस्य
प्रसङ्गेऽनुष्ठानम्, तत्र प्रसक्ततास्त्राणि सन्तस्त्रसकायिकान्
बहून् प्रणति, रज्ज्वादिना बध्नुन्ति, कशलकुटाऽऽदिभिस्तापयन्ति,
मारयन्ति प्राणैर्वियोजयन्तीति ।

एवविधानाऽऽदिचारकलापमुपवर्ण्य सकल-

निर्युक्त्यर्थोपसहारायाऽऽह-

सेसाइं दाराइं, ताइं जाइ हवंति पुढवीए ।

एव तमकायम्पी, निज्जुत्ती कित्थिया एसा ॥ ६२ ॥

(सेसा इत्यादि) उक्तव्यतिरिक्तानि शेषाणि द्वाराणि, तान्येव
यानि पृथ्वीस्वरूपसमधिगमे निरूपितानि, अत एवमशेषद्व-

राभिधानात्रसकाये निर्युक्तिः कीर्तितैषा सकला भवतीत्यव-
गन्तव्येति ।

साम्प्रत सुवानुगमेऽस्त्वहिताऽऽदिसुणोपेतं सूत्र-
मुच्चारणीयम् । तच्चेदम्-

संतिमे तसा पाणा । तं जहा-अंढया, षोयया, जराड्या,
रसया, मंसेयया, संमुच्छिन्ना, उविभयया, उववाड्या ॥६३॥

सन्ति विद्यन्ते अस्यन्तीति प्रसाः प्राणिनो द्वीन्द्रियाऽऽदयः ।
ते च कियद्देहाः किंप्रकाराश्चेति दर्शयति-तद्यथेति वाक्यो-
पन्यासार्थः । यदि वा-तत्प्रकारान्तरमर्थतो यथा भगवत्स-
म्बहितं तथाऽहं भवामीति । (आचा०) एवमेतस्मिन्-
ष्टविधे जन्मानं सर्वे असजन्तवः ससारिणो निपतन्ति, नैतद्
व्यतिरेकेणान्ये सन्ति । एते चाष्टविधयोनिभाजोऽपि स-
र्वलोकाप्रतीता बालाङ्गनाऽऽदिजनप्रत्यक्षप्रमाणसमाधिगम्याः,
' सन्ति ' चानेन शब्देन त्रैकालिकमस्तित्वं प्रतिपाद्यते
प्रसानाम् ।

न कदाचिदेतैर्विरहितः संसारः संभवतीत्येतदपि
दर्शयति-

एम संसारं चि पवुच्चइ, मंदस्स अविद्याणओ निज्जाइत्ता,
पण्डेहिच्चा पत्तेयं परिनिव्वाणं सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं
नूयाणं सव्वेसिं जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं असायं अप-
रिनिव्वाणं महम्मयं दुक्खंति वेमि ॥ २ ॥

एव अणुजाऽऽदिप्राणिकलापः संसारः प्रोच्यते, नास्तोऽन्यस्त्र-
सानामुत्पत्तिप्रकारोऽस्तीत्युक्तं भवति । कस्मै पुनरप्राप्तविधजु-
तग्रामे उत्पत्तिर्भवतीत्याह-(मदस्साविद्याणओ) मन्दो द्विधा-
व्यजावभेदात् । तत्र ह्यमन्दोऽतिस्थूलोऽतिक्षुद्रो वा, जावमन्दो-
ऽप्यनुपचितबुद्धिः, कुशास्त्रयासितबुद्धिर्वा । अयमपि सद्वुक्ते-
र्जावादुवाल एव । इह भावमन्देनाधिकार-मन्दस्येति वाक्यस्यावि-
शिष्टबुद्धेः, अत एवाविजानतो हिताहितप्राप्तिपरिहारशून्यमनस-
इत्येषोऽनन्तरोक्तः संसारो भवतीति । यद्येवं ततः किमित्याह-
(निज्जाइत्तेयादि) एवमिमं तसकायमार्गं बालाङ्गनाऽऽदिप्रसिद्ध-
निश्चयेन ध्यात्वा निर्व्याय, चिन्तयित्वेत्यर्थः । क्त्वाप्रत्ययस्यात्तर-
क्रियापेक्षया ब्रवीमात्युत्तरक्रिया सर्वत्र योजनीयेति पूर्ववत् । म-
नसाऽऽलोच्य ततः प्रत्युत्क्राण भवतीति दर्शयति-(पण्डेहिच्चा
ति) प्रत्युपेक्ष्य दृष्ट्वा यथावदुपलभ्येत्यर्थः । किं तदिति दर्श-
यति-प्रत्येकमित्येकमेकं तसकायं प्रति परिनिर्वाणं सुखं, प्रत्ये-
कमुत्तमाजं सर्वेऽपि प्राणिनो नान्यद्दीर्घमन्य उपभुङ्क्ते सुख-
मित्यर्थः । एष च सर्वप्राणियमं इति दर्शयति-मव्वेसा प्राणि-
नां द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां, तथा सर्वेषां जूतानां प्रत्येकमाधारण-
सूक्ष्मवाद्पर्याप्तकापर्याप्तकतरूणांमिन्, तथा सर्वेषां जीवानां
गर्भव्युत्क्रान्तिकनमूर्तनजौपपातिकपञ्चेन्द्रियाणां, तथा सर्वेषां न-
स्वानां पृथिव्याद्येकेन्द्रियाणामिति । इह च प्राणाऽऽदिशब्दानां
यद्यपि परमार्थतोऽभेदः, तथापि उक्तन्यायेन जेदो द्रष्टव्यः । उक्तं
च-"प्राणा द्वित्रिचतुःप्रोक्ता, जूतास्तु नरच. स्मृताः । जीवा प-
ञ्चान्द्रया प्रोक्ता, शेषाः सत्त्वा उदीरताः" ॥ १ ॥ इति । यदि
वा-शब्दव्युत्पात्तद्वारेण समभिरुद्धनयमतेन जेदो द्रष्टव्यः । त-
था-सननप्राणधारणात्प्राणाः, कावप्रयजावनाद् भूताः, त्रिका-
लजीवनात् जीवाः, सदाऽस्तित्वात्सत्त्वा इति । तदेवं विचि-

न्त्य प्रत्युपेक्ष्य च यथा सर्वेषां जीवानां प्रत्येकं परिनिर्वा-
णं सुखं, तथा प्रत्येकमसातमपरिनिर्वाणं महाभयं दुःखमहं
ब्रवीमि । तत्र दुःखयतीति दुःखम, तद्विशेष्यते-किंविशिष्टम-
सातमसातवेद्य कर्म, सविपाकजमित्यर्थः । तथा-अपरिनिर्वाण-
मिति-परिनिर्वाणं समन्तात् सुखं, न परिनिर्वाणमपरिनिर्वाणं,
समन्तात् शरीरमनःपीडाकरमित्यर्थः । तथा-महाभयमिति-म-
हच्च तद्भयं च महाभयं, नाऽतः परमन्यदस्तीति महाभयम् ।
तथाहि-सर्वेऽपि शरीरमानसाच्च दुःखादुद्विजन्ते प्राणिन-
इति । इतिशब्द एवमर्थः । एवमहं ब्रवीमि सम्यगुपलब्धतत्त्वो-
यत्प्रागुक्तमिति ।

एतच्च ब्रवीमीत्याह-

तमंति पाणा पदिसो दिसासु य, तत्थ तत्थ पुढो पास
आतुरा परितावंति संति पाणा पुढो सिया ॥

(प्रसंतीत्यादि) एवविधेन चासानाऽऽदिविशेषणविशिष्टेन
दुःखेनाग्निभूतास्त्रस्यन्त्युद्विजन्ति, प्राणा इति प्राणिनः, कुत पु-
नरुद्विजन्तीति दर्शयति-प्रगता दिक् प्रदिग्विदिश इत्यर्थः ।
ततः प्रदिश सकाशादुद्विजन्ति । तथाहि-प्राच्यादिषु च दिक्
व्यवस्थितास्त्रस्यन्ति, पूताश्च प्रज्ञापकविधिभक्ता दिशोऽनु-
दिशश्च गृह्यन्ते, जीवव्यवस्थानश्रवणात् । ततश्चायमर्थः प्रति-
पादितो जवति काश्चा, न काचिदिगनुदिग्वा. यस्यां न
सन्ति प्रसाः, तस्यग्नि वा यस्यां इति, कोशिकारकीटव-
त् । कोशिकारकीटो हि दिग्भ्योऽनुदिग्भ्यश्च विभ्यदात्मसर-
क्कार्थं वेष्टन करोति शरीरस्येति । भावदिगपि न काचित्ता-
दृश्यस्ति, यस्यां वर्तमानो जन्तुर्न तस्येत्, शरीरमानसाभ्यां
दुःखाभ्यां नवत्र नरकाऽऽदिषु जङ्मयन्ते प्राणिनोऽनस्त्रासपरिग-
तमनसः सर्वदाऽवगन्तव्याः । एव सर्वत्र दिक्चतुर्विक्चु च
प्रसाः सन्तीति गृह्यामः । दिग्विदिक्व्यवस्थितास्त्रस्यन्ती-
त्युक्तम् । कुत पुनस्त्रस्यन्ति?, वस्मात्तदारम्भवद्भिस्ते व्यापाद्यन्ते,
किं पुनः कारणं ते तानारभन्त इत्याह-(तत्थ तत्थेत्यादि) तत्र
तत्रतेषु तेषु कारणेषूपपन्नेषु वक्ष्यमाणेष्वर्वाजितशोणिताऽऽदिषु
च पृथग्विजिज्ञेपु प्रयोजनेषु, पश्येति । शिष्यचोदना किं तत्प-
श्येति दर्शयति-मासजकणाऽऽदिगृह्णा आतुरा अस्वस्थमनसः
परि समन्तात्तापयन्ति पीडयन्ति नानावधवेदनोत्पादनेन प्रा-
णिव्यापादनेन वा तदारम्भमणस्त्रासामिति, येन केनचिदारम्भेण
प्राणिनां संतापन भवतीति दर्शयन्त्याह-(संतीत्यादि) सन्ति
विद्यन्ते प्रायः सर्वत्रैव प्राणा प्राणिन पृथक् विजिज्ञा द्वित्रि-
चतुःपञ्चेन्द्रियाऽऽश्रिताः पृथिव्याद्याश्रिताः । एतच्च ज्ञात्वा
निरवद्यानुष्ठायिना मवितव्यमित्यनिप्रायः ।

अग्रे पुनरन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति

दर्शयन्त्याह-

लज्जमाणा पुढो पास अणगारा मां चि एगे पवयमाणा ज-
मिणं विरुवस्सुवेहिं सत्थेहिं तमकायममारंजेणं तमकाय-
सत्थं ममारंजमाणा अणे अणेगस्सुवे पाणे विहिंसति, तत्थ
खलु जगत्तया परिणणा पवेडया-इमस्म चेव जावियस्म
परिवंदणमाणणपूयणाए जाईमरणमोचणाए दुक्खपरि-
घायहेडं, मे मयमेव तमकायमत्थं समारंभति, अणेहिं वा
तसकायमत्थं समारंजावेइ, अणणे वा तमकायसत्थं समार-

जमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए, तं से अबोहीए, से तं संबुज्जमाणे आयाणीयं समुद्धाए सोच्चा भगवओ अणगाराणं अंतिए, इहमेगेसिं णायं भवति-एम खलु गंधे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एम खलु णरए इच्छत्थं गदिए होए जम्मि णं विरुवरूवेहिं सत्थेहिं तसकायसमारंभेणं तसकायसत्थं समारजमाणे अस्से अणेरूवेण पाणे विहिंसति ।

पूर्ववद् व्याख्येय, यावत् “अस्से अणेरूवेण पाणे विहिंसइ च्छि ।”

यानि कानिचित्कारणान्युद्दिश्य च स बन्धः क्रियते,

तानि दर्शयितुमाह-

से बेमि अप्पेगे अच्चाए हणंति, अप्पेगे अजिणाए वहंति, अप्पेगे मंसाए वहंति, अप्पेगे सोणियाए वहंति, एवं हिययाए, पित्ताए, वसाए, पिच्छाए, पुच्छाए, वात्ताए, सिंगाए, विसाणाए, दंताए, दाढाए, णहाए, एहाउणाए, अट्टाए, अ-डिमिजाए, अट्टाए, अण्डाए, अप्पेगे हिंसिसु मे च्छि वा वहंति, अप्पेगे हिंसंति मे च्छि वा वहंति, अप्पेगे हिंसिसंति मे च्छि वा वहंति, एत्थ सत्थं समारभमाणस्स इच्चेते आ-रंजा परिष्साया जवंति ।

(से बेमीत्यादि) तदहं ब्रवीमि-यदर्थं प्राणिनस्तदारम्भप्रवृत्तौ व्यापाद्यन्त इति । अप्पेकेऽर्चायै भवन्ति, अपिरुत्तरापेक्षया समुच्चयार्थः । एके केचन तदर्थित्वेनाऽऽतुरा, अर्चयतेऽसात्राहा-रालङ्कारैरित्यर्चा देहः, तदर्थं व्यापादयन्ति । तथाहि-लक्षणवत्पुरुषमक्षतमव्यङ्ग व्यापाद्य तच्छरीरेण विद्यामन्त्रसाधनानि कुर्वन्ति, उपयाचित वा यच्छन्ति दुर्गाऽऽदीनामग्रन । अथवा-विषयेन भक्षितं, स हस्तिन मारयित्वा तच्छरीरे प्रक्षिप्यते, यश्चाद्विष जीर्यति । तथा अजिनार्थं चित्रकव्याघ्राऽऽदीन् व्यापादयन्ति । एव मासशोणितहृदयपित्तवसापिच्छपुच्छवातशृङ्गविषा-खदन्तदघ्नानखस्त्राश्वस्थयस्त्रिमिञ्जाऽऽदिष्वपि वाच्यम्, मांसार्थं शूकराऽऽदयः, त्रिशूलाऽऽद्वेयार्थं शोणितं गृह्णन्ति, हृदयानि साधका गृहीत्वाऽऽश्रन्ति, पित्तार्थं मयूराऽऽदयः, वसार्थं व्याघ्रमकरवरा-हाऽऽदयः, पिच्छार्थं मयूरगृध्राऽऽदयः, पुच्छार्थं रोज्जाऽऽदयः, वा-त्तार्थं चमर्यादयः, शृङ्गार्थं रुक्मरूपादयः, तत्किल शृङ्ग पवित्रमि-ति याज्ञिका गृह्णन्ति, विषाणार्थं इस्त्यादयः, दन्तार्थं शृङ्गालाऽऽदयः, तिमिरापहत्वात्तदन्तानां, दघ्नाऽर्थं वराहाऽऽदयः, नखार्थं व्या-घ्राऽऽदयः, स्नाय्वर्थं गोमहिष्यादयः, अस्थर्थं शङ्खशुक्यादयः, अस्थिमिञ्जार्थं महिषवराहाऽऽदयः । एवमेके यथोपदिष्टप्रयोजन-कलापापेक्षया भवन्ति । अपरे तु कृकत्रासगृहकोकिलाऽऽदीन्विना प्रयोजनेन व्यापादयन्ति । अन्ये पुनः- (हिंसिसु मे च्छि) हिंसि-तवानेषोऽस्मत्स्वजनान् सिंहः सर्पोऽत्रा, अतो भवन्ति, मम वा पी-त्वां कृतवानित्यतो भवन्ति । तथा चान्ये वर्तमानकाल एव हिनस्ति अस्मान् सिंहोऽन्यो वेति भवन्ति । तथा अन्ये-अस्मानय हिंसिष्यतीत्यनागतमेव सर्पाऽऽदिकं व्यापादयन्ति ।

एवमनेकप्रयोजनोपन्यासेन हननं प्रसविषयं प्रदर्श्य, उद्देश-

कार्थमुपसजिहीर्षुराह-

एत्थ सत्थं असमारभमाणस्म इच्चेते आरंभा परिष्साया

जवंति, तं परिष्साय मेहावी एव सत्थं तसकायसत्थं समारंभे-ज्जा, एवऽस्सेहिं तसकायसत्थं समारंभवेज्जा, एवऽस्से तस-कायसत्थं समारभते समणुजाणेज्जा, जस्सेते नसकायसमारं-जा परिष्साया भवंति, से हु मुणी परिष्सायकम्मे च्छि बेमि ॥ ६ ॥

(एत्थ सत्थमित्यादि) प्राग्ब्रह्मचर्यम् । यावत्स एव मुनिस्त्रस-कायसमारम्भविशतत्वात् परिष्कातकर्मत्वात् प्रत्याख्यातपापक-र्मत्वादिति ब्रवीमि । जगत्त त्रिलोकबन्धो परमकेयवाऽऽलो-कसाक्षात्कृतसकलश्रुवनप्रपञ्चस्योपदेशादिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । (तसकायस्य प्रतिसेवना ' परमसेवना ' शब्दे वक्ष्यते)

तसचउक-त्रसचतुष्क-न० । त्रसप्रवृत्त्योपलक्षितं चतुष्कं त्रसच-तुष्कम् । त्रसवादर्पर्याप्तप्रत्येकमिति प्रकृत्योपलक्षितं चतुष्के, कर्म० १ कर्म० ।

तसण-त्रमन-न० । पञ्चायने, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । स्पन्दने आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

तसणवग-त्रसनवक-न० । त्रसप्रकृत्या उपलक्षितं नवकं त्रस-नवकम् । त्रसवादर्पर्याप्तप्रत्येकस्थिरश्रुजसुजगसुखराऽऽदेयलक्ष-णे, कर्म० २ कर्म० ।

तसणाम[ण]-त्रमनामन-न० । त्रसन्ति उष्णाऽऽद्यजितसाः सन्तो विवक्षितस्थानादुद्विजन्ते, गच्छन्ति च छायाऽऽद्यासेवनार्थं स्थाना-न्तरमिति त्रसाः, तत्पर्यायविपाकवेद्यं कर्म त्रसनाम । त्रसगतनि-बन्धने नामकर्मणि, कर्म० १ कर्म० । प० स० । प्रव० । यदुद-याच्चलनं स्पन्दनं भवति । आ० । कर्म० ।

वित्तिचउपणिदियतमा, वायरओ वायरा जिया थुत्ता ।

नियनियपज्जत्तिजुया, पज्जत्ता लच्छिकरणेहि ॥ ४८ ॥

त्रस्यन्ति उष्णाऽऽद्यमितसाः सन्तो विवक्षितस्थानादुद्विजन्ते, गच्छन्ति च छायाऽऽद्यासेवनार्थं स्थानान्तरमिति त्रसाः, तत्प-र्यायविपाकवेद्यं कर्मापि त्रसनाम । तत्त्रसनात् त्रसनामोदया-जीवा- (वित्तिचउपणिदिय च्छि) इन्द्रियशब्दस्य प्रत्येक यो-गाद् द्वे इन्द्रिये स्पर्शनरसनलक्षणे येषां ते छीन्द्रियाः, शहस्रच-न्दनकपर्दकजलूकाकृमिगणभोलकपूतरकाऽऽदयो जवन्ति । त्री-णि स्पर्शनरसनघ्राणलक्षणातीन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः, युकामत्कुणगर्दभेन्द्रगोपककुन्धुमत्कोटकाऽऽदयः । चत्वारि स्पर्श-नरसनघ्राणचक्षुर्वक्त्राणीन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः, मत्ति-काश्रमरमशकवृश्चिकाऽऽदयः । पञ्च स्पर्शनरसनघ्राणचक्षु ओत्र-रूपाणीन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः, मत्स्यमकरहरिहरिणसा-रसराजइसनरसुरनारकाऽऽदयो जवन्तीति । यदुदभाजीवास्त्र-सा द्वित्रिचतुः पञ्चेन्द्रिया भवन्ति तत्त्रसनामेत्यर्थः । (४८) कर्म० १ कर्म० ।

तसतिग-त्रसत्रिक-न० । त्रसवादर्पर्याप्ताऽऽख्ये त्रिके, कर्म० २ कर्म० ।

तसदसग-त्रसदशक-न० । त्रसनामाऽऽदिनामकर्मोत्तरप्रकृतिद-शके, (कर्म०)

तमवायरपज्जत्तं, पत्तेयथिरं सुभं च मुत्तगं च ।

सुमराऽऽज्जजं तस-दसगं यावरदमं तु उमं ॥ ४९ ॥

नामशब्दस्येहापि संवन्धात्-वसनाम, वादरनाम, पर्याप्तनाम, प्रत्येकनाम, स्थिरनाम, शुभनाम, शुभगनाम । चशब्दौ समुच्चये । सुस्वरनाम, आदेयनाम (जसंति) यशःकीर्तिनाम इत्येवं वस-शब्देनोपलक्षित प्रकृतिदशकम्, वसदशकमुच्यते इति शेषः । कर्म० १ कर्म० ।

तसरेणु-वसरेणु-पु० । अस्यनि पूर्वाऽऽदिवातप्रेरितो गच्छति यो-रेणुः स वसरेणुः । रेणुजिः परिमिते प्रमाणविशेषे, प्रव० २५४ द्वार । उयो० । भ० । ज० । स्था० । अनु० । कियन्तिः परमाणु-भिस्त्रसरेणुर्जयतीति प्रहने, उत्तरम्-अमन्तसूक्ष्मपरमाणुजि-रेको व्यवहारपरमाणुर्जायते, अष्टव्यवहारपरमाणुभिरेका उत्-शृङ्खला जायते, ताभिरेष्टाभिरेका शृङ्खलाशृङ्खला जायते, ताभिरेष्टाभिरेक ऊर्ध्वरेणुर्जायते, एभिरेष्टाभिरेकस्त्रसरेणुर्जायते, एतावता-कांश्यः चतुःसहस्रैः परणवत्यधिकैर्व्यवहारपरमाणु-भिरेकस्त्रसरेणुर्जायते इत्यर्थः । ४८२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

तसवास्या-वसपादिका-स्त्री० । श्रीन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

तसवीसड-वसविंशति-स्त्री० । त्रसेनोपलक्षिता विंशतिस्त्रसविं-शतिः । वसदशकस्यावरदशकद्वये, कर्म० १ कर्म० ।

तसासि(ण्)-वसासिन्-त्रि० । पिपीलिकाऽऽदिसंहितोदनमन्त्रके, नि० चू० १ उ० ।

तसिअ-वस्त-त्रि० । वस्तनं वस्तम् । तु खोद्वेजने, दश० ४ अ० । परमाधार्मिकदेवपरस्परदीरितदुःखसपातभयात् वस-मुपपन्ने, जी० ३ प्रति० २ उ० । भ० । शुष्के, दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तस्मि[ण्]-तस्मिन्-त्रि० । तस्य सजा तत्संज्ञा-तज्ज्ञानम्, तद्वान् तत्संज्ञी । आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । विवक्तिज्ञा नोपयुक्ते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

तस्सेवि[ण्]-तस्सेविन्-पु० । ये दोषा आलोचयितव्यास्तस्सेवी यो गुरुस्तस्य पुरतो यदालोचनम् । तस्सेवितकणे आलोचना-दोषे, स्था० १० गा० ।

तह-तथा-अव्य० । तेन प्रकारेण तथा प्रकारे याच् । वाच० । 'वाऽव्ययोत्खातादावदान' ॥ ८१ । ६७ ॥ इत्यत्र विकल्पेन । प्रा० १ पाठ । उक्तपरामर्शे, कल्पः १ कृण । पाठपूरणे, नि० चू० १ उ० ।

तथ्य-न० । तथा तत्र साधु यव । सत्ये, वाच० । सदर्थभि-धायित्वे, त्रि० । (सूत्र०)

णामतहं उवणतहं, दव्वतहं चैव होड भावतहं ।

दव्वतहं पुण जो ज-स्म सभावो होति दव्वस्स ॥२४॥

(णामतहमित्यादि) अस्माध्ययनस्य याथातथ्यमिति नाम । तच्च यथाशब्दस्य भावप्रत्ययान्तस्य भवति । तत्र यथाशब्दो-ल्लङ्घनेन तथाशब्दस्य निक्षेप कर्तुं निर्युक्तिकारस्यायमजिप्राय-द्वह यथाशब्देऽयमनुवादे वर्तने, तथाशब्दश्च विधेयार्थः । त-त्तथा-यथेदं तथैवेदं भयता विधेयमित्यनुवादविधेययोश्च वि-धेयार्थ एव प्रधानभावमनुभवतीति । यद्वि वा याथातथ्यमिति तस्यमतस्तदेव निरूप्यते इति । तत्र यथाज्ञानस्तथं यथावस्थि-

तवस्तुता । तन्नामाऽऽदिभिश्चतुर्धा । तत्र नामस्थापने सुगमे । उच्यतथ्यं गाथापश्चाद्धेन प्रतिपादयति-तत्र उच्यतथ्यं पुनर्यो यस्य सचित्ताऽऽदेः स्वभावो, उच्यप्राधान्याद्यस्य स्वरूपम् । तद्यथा-उपयोगलक्षणो जीवः, कठिनलक्षणा पृथिवी, ऊचलक-णा आप इत्यादि । मनुष्याऽऽदेर्वा यो यस्य मार्दवाऽऽदिस्वभावः, अचित्तद्रव्याणां च गोशीर्षचन्दनकम्बलरक्षाऽऽदीनां द्रव्याणां स्वभावः । तद्यथा-"उहरे करेह सीयं, सीए उणहत्तण पुण ज-वेह । कवलरयणाऽऽदीणं, एस सहावो मुयेयव्वो" ॥ १ ॥

भावतथ्यमधिकृत्याऽऽह-

जावतहं पुण नियमा, णायव्वं छव्विहम्मि जावम्मि ।

अहवा वि नाणदंसण-चरित्तविणपण अज्जप्पे ॥२५॥

(भावतहमित्यादि) भावतथ्यं पुनर्नियमतोऽवश्यभावतया षड्विधे औदयिके भावे ज्ञातव्यम् । तत्र कर्मणामुदयेन निर्वृत्त औदयिकः कर्मोदयाऽऽपादितो गस्याद्यनुभवलक्षणः, तथा कर्मो-पशमेन निर्वृत्त औपशमिकः कर्मानुदयलक्षण इत्यर्थः । तथा कयाज्जातः क्षायिकोऽप्रतिपातिज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणः । तथा-क्षयादुपशमाच्च जातः क्षायोपशमिको देशोदयोपशमलक्षणः । परिणामेन निर्वृत्तः परिणामिको जीवाजीवभव्यत्वाऽऽदिलक्षणः । पञ्चानामपि भावानां द्विकाऽऽदिसंयोगाद्विषयन् सान्निपातिक इति । यदि वा-अध्यात्मन्यान्तरचतुर्धा भावतथ्यं उच्यते । तद्यथा-ज्ञानदर्शनचारित्रविनयतथ्यमिति । तत्र ज्ञानतथ्य म-त्यादिकेन ज्ञानपञ्चकेन यथास्वमवितथो विषयोपलम्भः । दर्श-नतथ्य शङ्काऽऽद्यतिचाररहित जीवाऽऽदितत्त्वश्चक्षानम् । चारित्र-तथ्य तु तपसि द्वादशविधे संयमे सप्तदशविधे सम्यगनुष्ठानम् । विनयतथ्य, द्विचत्वारिंशद्भेदजिज्ञे विनये ज्ञानदर्शनचारित्रतप उपचारिकरूपे यथायोगमनुष्ठान, ज्ञानाऽऽदीनां तु वितथाऽसे-वनेनाऽतथ्यमिति । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

तहकार-तथाकार-पुं० । तथाशब्देन तथेत्येवभूत पदमभिधी-यते, तत्तथैतस्य कारः करणम् । पञ्चा० १२ विव० । गुरोः पार्श्वे वाक्य श्रुत्वा गुरु प्रति इदं कथन-यद्गर्वाङ्गुक्त तत्तथैव-तथाऽस्तु, इति करण तथाकारः । उत्त० २६ अ० । गुर्वादिषु श्रुवाणेषु यथाऽऽदिशत यूय, तथैवेति जणनरूपे सामाचारीभेदे, वृ० १ उ० । तथाकरण तथाकारः, स च सूत्रप्रहनगोचरः । यथा भवद्भिरुक्त तथेदमित्येवंस्वरूपे सामाचारीभेदे, आ० म० १ अ० २ खपरम् । आ० चू० । जीत० । उत्त० । स्था० ।

साम्प्रतं तथाकारो यस्य दीयते, तत्प्रतिपादनार्थमाह-

कप्पाकप्पे परिणि-ट्ठियस्म णाणेषु पंचसु ठियस्स ।

संजमतवद्दुग्गस्स उ, अविगप्पेणं तहकारो ॥ १४ ॥

कल्पो विधिः, आचार इत्यर्थः । अकल्पश्च आविधिः । अथवा-कल्पो जिनकल्पस्थविरकल्पाऽऽदिः, अकल्पस्तु चरकाऽऽदिदीक्षा । अथवा-कल्प्य ग्राह्यम्, अकल्प्यमितरत् । ततः समाहारद्वन्द्वा-त्कल्पाकल्पः, कल्प्याकल्प्यं वा । तत्र परिनिष्ठितस्य ज्ञाननिष्ठां प्राप्तस्य, अनेन च ज्ञानसंप्रदुक्ता । तथा तिष्ठन्ति मुमुक्षवो येषु तानि स्थानानि महाव्रतानि तेषु, पञ्चस्विति स्वरूपविशेषणम् । यतो न तान्येकादीनि भवन्ति, यत्रागपि चत्वारि तान्युच्यन्ते तत्रापि वस्तुतः पञ्चैवेति । स्थितस्याऽऽधितस्य, अनेन च मूलगुण-संपत्तिरुक्ता । तथा-सयमं प्रत्युपेक्षोपेक्षाऽऽदि, तथा-तपस्या-

नशनाऽऽदि,ताभ्यामाख्य' परिपूर्णः,स एव सयमतपश्चात्प्रकः,
तस्य,अनेन चोत्तरगुणसपत्तिरुक्ता । तुशब्द एवकारार्थः । तस्य
किमित्याह--अविकल्पेन निर्विकल्पं तदीयवचनेऽवितथत्वाच्च-
कामकुर्वणेनेत्यर्थः । तथाकारो-यथा यूय वदथ, तथैवैतदि-
त्यर्थसमुच्चकस्तथेतिशब्दप्रयोगः, कार्य इति गम्यमिति गा-
थाऽर्थः ॥ १४ ॥

अथ तथाकारस्यैव विषयाभिधानायाऽऽह-

वायणपनिमुण्णाए, उवसे सुचअड्कहणाए ।

अवितहमेयं ति तहा, अविगप्पेणं तहकारो ॥ १५ ॥

वाचनाया सूत्रदानस्य प्रतिभवेना भवणं वाचनाप्रतिभवेना,
तस्यां, तथाकार' प्रयोक्तव्य इति योनः । इदमुक्तं भवति-
वाचनां प्रयच्छति सांत गुरौ सूत्रग्राहिणा तथाकार. कार्यः ।
तथोपदेशे सामान्येन सामाचारीप्रतिभवे । तथा सूत्रार्थकथना-
या, व्याख्यान इत्यर्थः । अवितथं सत्यम्, एतद् यद्युय ब्रूथेति
वायपनपर',तथेति समुच्चयार्थः, सूत्रार्थकथनापदस्याऽऽदौ द्रष्ट-
व्यः । अविकल्पेन निःसंदेहेन सता तथाकारस्तथेतिशब्द-
प्रयोगः कार्यो भवतीति शेष इति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

य पुनरेवविधो गुरुर्न भवति,तत्र को विधिरित्याह-

इयरम्मि विगप्पेणं, जं जुत्तिखमं तहिं ए सेसम्मि ।

संविग्गपाक्खिण वा, गीए सव्वत्थ इयरे-ण ॥ १६ ॥

इतरस्मिन् कल्पकल्पपरिनिष्ठिताऽऽदिविशेषणविशिष्टादन्य-
स्मिन् गुरौ प्रज्ञापयति सति विकल्पेन भजनया, तथाकार
कार्य इति प्रक्रमः । तामेव भजनां दर्शयति-यद्वस्तु यु-
क्तिक्रमम उपपत्तिसह तेन प्रज्ञापित, तस्मिन् वस्तुनि त
थाकारो विधेय, न शेषे अयुक्तिक्रमे । इदं प्रकारान्तर-
माह-संविग्ग. सवेगवन्तः सुसाधव,तेषां पाक्षिक पक्षग्राही
सविग्गपाक्षिक । " सुच सुसाधुधम्म, कहेइ निंदइ य नि-
ययमायार । सुतवस्सियाण पुरओ, हवइ य सच्चोमराय-
णिओ ॥ १ ॥ " इत्यादिवक्त्रणवृत्तिः । पार्श्वस्थाऽऽदिस्तस्मिन् ।
वाशब्दः प्रकारान्तरव्योतनार्थः । गीते-पदेऽपि पदसमुदायो-
पचाराद् गीतार्थे विषयभूते, तदन्यस्य त्वज्ञातत्वेन
वचनवैतथ्यसम्भवात् । सर्वत्र वस्तुनि युक्तिक्रमे तदक्रमे वा ते-
नोच्यमाने इतरेणोत्सर्गापेक्षयाऽन्येनापवादेनेत्यर्थः । अथवा-
(इयरे) इतरस्मिन्नगीतार्थे, न नैव,तथाकार. कार्य इति प्रक्रम
इति गाथाऽर्थः ॥ १६ ॥

अथ कल्पकल्पपरिनिष्ठिताऽऽदिगुणे गुरावक्षीणरागाऽऽदित्वेन
सविग्गपाक्षिके चासत्क्रियत्वेन वितथोपदेशसज्जवात्र तथाकार.
कार्य इत्येतद् दूषयन्माह-

संविग्गोऽणुवएसं, ए देइ दुब्भासियं कमुविवागं ।

जाणंतो तम्मि तहा, अतहकारो ठ मिच्छुत्तं ॥ १७ ॥

सविग्गो भवभीरुर्गुरु, अनुपदेशम्, नज कुत्सार्यत्वेन कुत्सि-
तोपदेशमागमबाधितार्थांशुशासनम्,न ददाति परस्मै न करोति,
तहाने सविग्गत्वहानिप्रसङ्गात् । किंचूत. सन्नित्याह-दुर्ज्ञात-
भनागमिकार्थोपदेश,कटुविपाक दारुणफल दुरन्तससाराऽऽवह,
मरीचिभवे महावीरस्येव जानन्नवबुद्धमान, को हि पश्यन्ने-
वात्मान कूपे प्रक्षिपतीति, यस्मादेव ततस्तस्मिन् सविग्गे क-
ल्पकल्पपरिनिष्ठिताऽऽदिगुणे सदगुरौ गीतार्थे,संविग्गपाक्षिके च

* प्रज्ञापयति सति,तथेति निर्विकल्पम्, अतथाकारस्तथाकारस्या-
प्रयोग । तुशब्द एवकारार्थः । तस्य चैव प्रयोगः-मिथ्यात्वमेवा-
सम्यग्दर्शनमेव, मिथ्यात्वहेतुकत्वात्तस्य, न हि मिथ्यात्वं विना
निश्चितशुद्धप्रकरणकत्वेऽपि प्रज्ञापके तथाकार न प्रयुज्यते इति गा-
थाऽर्थः ॥ १७ ॥ पञ्चा० १२ विव० ।

तहच-तथार्च-त्रि० । अवस्थितचित्तवृत्तिके, "उद्धवाओ तदवा-
मो,जे धम्मदु वियागरे ।" तथाचूता सम्यक्दर्शनप्राप्तियोग्यार्चा
वेद्यान्त.परिणतिरकृतधर्माणामिति । यदि वा-अर्चा मनुष्यश-
रीर,तदप्यकृतधर्मबीजानामार्यक्रेत्रसुकुलोत्पत्तिसकलोद्भ्रियसा-
मन्यादिरूप दुर्लभ भवति; जन्तूनां धर्मरूपमर्थं व्याकुर्वन्ति ये,
धर्मप्रतिपत्तियोग्या इत्यर्थः । तेषां तथाभूताऽर्चा सुदुर्लभा भव-
ति । सूत्र० १ शु० १५ अ० ।

तदण्ण-तथाज्ञान-न० । यथा वस्तु तथा ज्ञानं यस्य तत्तथा-
ज्ञानम् । सम्यग्दृष्टिजीवन्त्ये, तस्यैवावितथज्ञानत्वात् । यथैव
यद् वस्तु तथैव ज्ञानमवबोध. प्रतीतिर्धस्मिस्तत्तथाज्ञानम् । घ-
टाऽऽदिदृश्ये, स्था० १० टा० । यथा प्रचक्ष्णीयार्थे प्रष्टव्यस्य ज्ञान
तथैव पृच्छकस्यापि ज्ञान यत्र प्रश्ने स तथाज्ञान. । जानत्प्रश्ने, स
च गौतमाऽऽदेर्यथा "केवइयकावे ए जते ! चमरचंचारायहाणी-
विरहिया उववापणमित्रादिरिति । " स्था० ९ टा० ।

तहप्पओग-तथाप्रयोग-पु० । तथाशब्दस्य प्रयोगे, " तह चि
पमोगो नाम ज-एवमेत अवितहमेत जाहे त तुज्जे वदह, इच्छे-
तस्स अत्थस्स संपच्चयत्थ सविसए तह चि सद पउजति । "
आ० चू० १ अ० ।

तहप्पगार-तथाप्रकार-पु० । पूर्वोक्तप्रकारे, आचा० १ शु० १
चू० १ अ० १ उ० । नि० चू० । एवंप्रकारे, जी० १ प्रति० ।
ज० । पूर्वोक्तस्वरूपे, कल्प० १ कण ।

तहय-तथाच-अव्य० । तथेति चिनोति च चिञ् चयने । पूर्वो-
क्तार्थदृढीकरणे, वाच० । समुच्चये, पञ्चा० २ विव० ।

तहरी-देशी-पङ्क्तितायां सुरायाम्, दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तहद्विया-देशी-गोवाटे, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।

तहा-तथा-अव्य० । तेन प्रकारेण,प० च० ४ द्वारा.कल्प० । विशेषः ।

तथाप्रकारे, वाच० । सास्ये, अभ्युपगमे, पृष्ठप्रातिवाक्ये, समुच्च-
ये, निश्चये च । वाच० । न० । आनन्तर्ये, न० । आ० म० । अव-
धिज्ञानेन सहास्य कृष्णस्थत्वाऽऽदिज्ञि सारूप्यप्रदर्शने,आ० म०
१ अ० १ खण्ण । समुच्चयनिर्देशावधारणसादृश्यप्रेष्येषु, दश०
१ अ० । वाक्योपक्षेपे, स च वाक्यस्याऽऽदौ दृश्यः । पञ्चा० ६
विव० । प्रहृष्टानन्तरे, विशेषः । यथाशब्देनानूद्यमानस्य विधे-
यस्यार्थे, तद्यथा-यथेद तथैवेदम् । सूत्र० १ शु० १३ अ० ।
पूर्वोक्तार्थे, सूत्र० २ शु० ६ अ० । दृढाध्यवसानप्रकारसाह-
चर्योपदर्शनार्थे, आव० ४ अ० । दर्श० ।

तहां-तस्मात्-" सर्वाऽऽदेहेहेही " ॥ ८ ॥ ४ । ३५५ ॥ इति
अपभ्रंशे सर्वाऽऽदेस्कारान्तात्परस्य छसेही इत्यादेश । प्रा० ४
पाद ।

तहाकप्प-तथाकल्प-त्रि० । तथाऽऽचारे, द्वा० ३ द्वा० ।

तहाकार-तथाकार-पु० । तीर्थकरत्वं केवलज्ञानं च गते, सूत्र०
१ शु० १२ अ० ।

तहागय-तथागत-पुं० । तथा तेन यथावस्थितपदार्थोपलम्भाः
ऽऽत्मकेन प्रकारेण गतं ज्ञानमेवामिति तथागताः । सू० ३ उ० ।
तथाऽपुनरावृत्त्या गतास्तथागताः । सू० १ श्रु० १५ अ० । अथवा-
तथैवापुनरावृत्त्या गतं गमनं येषां ते तथागताः । यदि वा-य-
थैव ज्ञेयं तथैव गतं ज्ञानं येषां ते तथागताः । आचा० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० । अथवा-तथागतानि यथावस्थितानि तथैवावितथं
जानन्ति, न विमङ्गलानि इव विपरीतं पश्यन्ति । तेषु, सू० १
श्रु० १२ अ० । देवत्वाऽदिप्रकारमापन्नेषु, म० १७ श० २ उ० ।
यथोक्तानुष्ठायिषु (सू० १ श्रु० २ अ० २ उ०) सिद्धेषु, स-
र्वेषु च । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

तहाजुच-तथायुक्त-त्रि० । सेवकगुणोपेततया चचिते, जी० ३
प्रति० ४ उ० ।

तहाभूय-तथाभूत-त्रि० । एवंप्रकारं प्राप्ते, “अहं णं स होई
बल्लो तो सति तहाभूति” । सू० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

तहारूप-तथारूप-त्रि० । तथा तत्प्रकारं रूपं स्वभावो नेपथ्या-
ऽऽदिर्वा यस्य स तथारूपः । दानोचिते, स्था० ३ गा० १ उ० ।
उचितस्वभावे, म० १ गा० ५ उ० । भक्तिदानोचितपात्रे, म० ५
श० ५ उ० । अविज्ञातव्रतविशेषे, न० । म० १५ श० ।

तहाविद्य-तथाविद्-पुं० । तथारूपमनुष्ठानं विदन्तीति तथा-
विदः । श्रुतिताऽऽचारकुशले, निपुणे, तद्विदि सर्वज्ञे, पुं० । सू०
१ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

तहाविद्-तथाविध-त्रि० । तत्प्रकारे, “तं तहाविदं पेच्छ” ।
आ० म० १ अ० २ खण्ड । नि० चू० ।

तहाहि-तथाहि-अव्य० । निपातसमुदायः । घ० ३ अधि० । त-
था च हि च इन्द्रः । निदर्शने, प्रसिद्धमेवेत्यर्थे, वाच० । उक्त-
स्योपदर्शने, घ० ३ अधि० । अने० ।

तहि-तत्र-अव्य० । “त्रपो दिहत्याः” ॥ ८ । २ । १६१ ॥ इति
अप्यत्ययस्यैते त्रय आदेशाः । प्रा० २ पाद । तस्मिन्नित्यर्थे,
वाच० । जं० । प्रअ० ।

तहिय-तथाच-अव्य० । तथेति चिनोति-चिह्नचयने पूर्वोक्ता-
र्थरहीकरणे, वाच० । उक्तप्रकारमापन्ने, मात्रयाऽप्यन्यूनाधिके,
उत्त० ६ अ० । प्रअ० ।

तथ्य-त्रि० । परमार्थभूते सत्ये, सू० १ श्रु० १४ अ० ।

तहोववत्ति-तथोपपत्ति-स्त्री० । तथैव साध्यसंभवप्रकारेण इ-
थोपपत्तिस्तथोपपत्तिः । अर्थात् सत्येव साध्ये हेतोरुपपत्तिस्त-
थोपपत्तिः । यथा कृशानुमानयं पाकप्रदेशः, सत्येव कृशानुम-
न्ने धूमवत्त्वस्योपपत्तेः । हेतुप्रयोगजदे, रत्ना० ६ परि० ।

ता-तस्मात्-अव्य० । “तस्मात्ताः” ॥ ८ । ४ । २७८ ॥ इति
शौरसेन्यां तस्माच्छब्दस्य ता इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । पञ्चा० ।

तावत्-अव्य० । नत्परिमाणस्य । नि० । “यावत्तावज्जी-
वितावर्तमानावष्टावारकदेवकुष्ठैवमेव वः” ॥ ८ । १ । २७१ ॥
इति सस्वरस्य वकारस्य लोपः । प्रा० १ पाद । प्रस्तुतार्थप्रद-
शब्दे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । सू० । तच्छब्दस्य प्रथमैकवच-
नेऽपि स्त्रियां ‘ता’ इति । अस्यमातीत्युक्तेः “किं यच्छोस्यमामि”
॥ ८ । ३ । ३३ ॥ इति कर्त्तव्यं भवति । प्रा० ३ पाद ।

ताअ-तात-पुं० । तन-क-दीर्घत्वं च । वाच० । मागध्यां दत्त्वं,
प्राक्ते नकारलोपः । प्रा० १ पाद । जनके, उत्त० १४ अ० ।
पुत्रे, सू० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । प्रद्वन० । अनुकम्प्ये, पूज्ये च ।
त्रि० । वाच० ।

ताऽ (ए । तापि (यि) न्-त्रि० । ‘तप’ गतौ णनिप्रत्ययः । मोक्षं
प्रति गमनशीले, सू० २ श्रु० ६ अ० । तायते रत्नानि दुर्गतेरात्मान-
मेकेन्द्रियाऽऽदिप्राणिनो वाऽवश्यमिति तार्था (?) । उत्त० ८ अ० ।
तापः स्वदृष्टमार्गोक्तिः, तद्वान् तापी । सुपरिज्ञातदेशतया विने-
यपाद्यपितरि, द्वा० २७ द्वा० । दश० । तपनं तापः, स विद्यते य-
स्यासौ तापी । तस्मिन्, सू० १ श्रु० १५ अ० । आव० ।

त्रायिन्-त्रि० । मनोवाक्कायगुप्तिभिः कृतकारितानुमतिभि-
र्वाऽऽत्मानं त्रातुं शीलमस्येति त्रायी, जन्तूनां सङ्पदेशदान-
तस्त्राणकरणशीले, सू० १ श्रु० १४ अ० । आसन्नभयानां
आणकारणे, सू० २ श्रु० ६ अ० । आत्मनः परेषां च त्राण-
शीले, सू० २ श्रु० ६ अ० । विजिज्ञोपदेशदानादपरेषा त्रा-
णभूते, (सू० १ श्रु० १ अ०) संसारसागरात्प्राणिपूगपाल-
के, (पञ्चा० १६ वि० ।) धर्मकार्याऽऽदिना संसारदुःखेभ्य-
स्त्राणकर्त्तरि, दश० २ अ० ।

ताडा-दंष्ट्रा-स्त्री० । “चूलिकापैशाचिके तत्र यतुर्थबोराद्यद्विती-
यौ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इह कचिन्नाह्निकस्त्रापीत्युक्तेर्दाडा
इत्यस्य स्थाने ताडा इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । दन्तभेदे, द-
न्तपङ्क्तिद्वयप्रान्तस्थार्यां द्विगुणाकृतायां दन्तावली च । वाच० ।

तारुण-तादन-न० । उरगशिर कुट्टनकेसलुञ्चनाऽऽदिषु, आव०
४ अ० । गुणने, स्था० १ गा० ।

ताडत्य-ताडस्थ-न० । तटस्थत्वे, पार्श्ववर्त्तित्वे, अष्ट० ३२
अष्ट० ।

ताडिअ-तारुयित्वा-अव्य० । तारुनं कृत्वेत्यर्थे, उत्त० १९ अ० ।

ताडिअय-देशी-रोदने, दे० ना० ४ वर्ग १० गाथा ।

तारुज्जमाण-ताड्यमान-त्रि० । कुल्याऽऽद्यमिवाताऽऽदिना
तारुनां प्राप्यमाणे, सू० २ श्रु० १ अ० ।

ताण-त्राण-त्रि० । शरणे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । सू० ।
अष्ट० । विशेष० । स्था० । अनर्थप्रतिवातहेतौ, कल्प० २ कृष ।
अनर्थप्रदिनने, अर्थसंपादने च । न० । तं० ।

वित्तं पसवो य नाइओ, तं बाझे सरणं ति मन्नइ ।

एते मम तेषु वी अहं, नो ताणं सरणं न विज्जइ ॥ ६ ॥

(वित्तमित्यादि) वित्तं-धनधान्यहिरण्याऽऽदि, पशवः-करितु-
रगगोमहिष्यादयः, आतव-स्वजना मातापितृपुत्रकलत्राऽऽद्यः,
तदेव वित्ताऽऽदिकं बाधोऽङ्गं शरणं मन्यते । तदेव दर्शयति-ममै-
ते वित्तपशुजातयः परिजोमे उपयोक्ष्यन्ते । तेषु चाजिनपादन-
संरक्षणाऽऽदिना शेषोपद्रवनिराकरणेन परिहारेणाऽहं भवामी-
त्येवं बाधो मन्यते । न पुनर्जानीते-यदर्थं धनमिच्छति तच्छ-
रिरमशाश्वनामिति । अपि च-“रिच्छा सदावतरत्मा, रोगज-
राजंगुर इयमरीरं” । तथा-“मातापितृमहस्याणि पुत्रार-
शनानि च । प्रतिजन्मनि वर्तन्ते, कस्य माता पिताऽपि
वा ? ॥ १ ॥ एतदेवाऽऽह-नो नैव, वित्ताऽऽदिकं संसारे क-

यमपि त्राण जवति, नरकाऽऽदौ पततो नाऽपि रागाऽऽदिनो-
पभूतस्य क्वचिच्छरण विद्यते इति ॥ १६ ॥ सूत्र० १ श्रु० २
अ० ३ उ० ।

तान-पु० । ततायां तन्व्याम, “ताणा एगुणपणासं ।” तत्र पद-
जाऽऽदयः स्वराः प्रत्येक सप्तभिस्तानैर्गीयन्त इत्येवमेकोनपञ्चा-
शत्तानाः सप्ततन्त्रिकायां वीणायां भवन्ति । अनु० ।

ताद-तात-पु० । ‘ताअ’ शब्दाद्यैः, प्रा० १ पाद ।

तादत्तिय-तादात्विक-त्रि० । यः किमप्यस्मच्चिन्त्य उत्पन्नमर्थं
व्येति स तादात्विक । अविचारेणार्थनाशके, ध० १ अधि० ।

तादत्थ-तादर्थ्य-न० । तदर्थज्ञावे, आ० ।

ताम-तावत्-अव्य० । “यावत्तावतोर्वाऽऽदेः म उं मर्हि” ॥ ८।४।४०६ ॥
इत्येते त्रय आदेशाः । ताम ताड-तामर्हि । प्रा० ४ पाद । साकल्ये,
अवधौ, माने, अवधारणे, प्रशसायाम्, पदान्तरे, वाक्यभूषणे,
तदेत्यर्थे च । तत्परिमाणवति, त्रि० । स्त्रिया डीप् । तावती ।
वाच० ।

तामर-देशी-रम्ये, दे० ना० ५ वर्ग १० गाथा ।

तामरस-तामरस-न० । पद्मे, प्रज्ञा० १ पद । स्था० । कल्प० ।
ताम्रे, स्वर्णे, धुस्तूरे, द्वादशाक्षरपादके छन्दोजेदे च । वाच० ।
सुहृते, दे० ना० ५ वर्ग १० गाथा ।

तामलिचि-ताम्रलिप्ति-स्त्री० । जम्बूद्वीपे जारतवर्षे स्वनामख्या-
ताया नगर्याम्, यत्र मौर्यपुत्र ईशानदेवेन्द्रजीवो गृहपतिरासी-
त् । भ० ३ श० १ उ० । वक्षाना आर्यजनपदाना राजधान्याम्,
प्रज्ञा० १ पद । प्रथ० । सूत्र० । आचा० ।

तामलिचिया-ताम्रलिप्तिका-स्त्री० । स्थविराज्ञोदासान्निर्गत-
स्य गोदासगणस्य प्रथमशास्त्रायां, कल्प० ८ क्षण ।

तामली-तामली-पु० । ताम्रलिप्तिनगरीवास्तव्ये ईशानदेवेन्द्र-
जीवे मौर्यपुत्रे गृहपतौ, भ० ।

तेणं काद्वेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्वीवे दीवे जारहे
वामे तामलिचि नामं नयरी होत्था । वसुओ । तस्य णं
तामलिचि नयरीए तामली नामं मौरियपुत्ते गाहार्ह
होत्था । अहे दित्तेण जाव बहुजणस्स अपरिचूए यावि
होत्था । तए ण तस्म मौरियपुत्तस्म तामलिस्स गाहावडस्स
असुया कयाइ पुवरत्तावरत्तकावसमयसि कुट्टुवजागरियं
जागरमाणस्म इमे एयारुवे अवजत्थिएण जाव समुप्पामे-
अत्थि ता मे पुरा पोराणाणं सुचिष्माण सुपरिकताण सुभाणं
कट्ठाणाणं कमाणं कम्माणं कट्ठाणफट्ठविचिचिमेमो, जेणाहं
हिरसेण वट्ठामि, सुवसेण वट्ठामि, धणेणं वट्ठामि, धण्णेणं
पुत्तेहिं च पसूहिं वट्ठामि, विउलधणकणगरयणमाणि-
मोत्तियसंखसिद्धपवालरत्तरयणमतसारसावएजेणं अईव
अईव अभिवट्ठामि, त किं णं अह पुरा पोराणाणं सुचि-
एणाणं जाव कडाणं कम्माणं एगंतमो कखयं उवेहमाणे
विहरामि, तण जाव अहं हिरएणेणं वट्ठामि जाव अईव

अईव अभिवट्ठामि० जाव च मे मित्तनाइनियगसंबंधि-
परियणो आढाइ, परियाणाड, सक्कारेड, सम्माणेइ, कल्लाणं
मंगलं देवयं विणएणं चेइयं पज्जुवामेड, ताव ता मे मेय कल्ल
पाउप्पभायाए रयणीएण जाव जलंते सयमेव दारुमय परि-
ग्गहं करेत्ता विउलं असणं पाणं खाडमं साडमं उवक्खडा-
वेत्ता मित्तणाइनियगसयणसंबंधिपरियणं आमंतेत्ता त मि-
त्तणाइनियगसयणसंबंधिपरियणं विउल्लेणं असणपाण-
खाडमसाडमेण वत्थगधमद्वालंकारेण य सक्कारेत्ता सम्मा-
णेत्ता तस्सेव मित्तणाइनियगमंबंधिपरियणस्स पुरओ
जेट्टपुत्त कुरुवे ठावित्ता तं मित्तनाइनियगमंबंधिपरियणं
जेट्टपुत्तं च आपुच्छित्ता सयमेव दारुमयं पडिग्गहं गहाय
मुंढे जवित्ता पाणामाए पव्वज्जाए पव्वडत्तए । पव्वडए
वि य ण समाणे डमं एयारुवं अजिग्गहं अजिगिहडस्मा-
मि-कप्पड मे जावज्जीवाए ठट्ठं ठट्ठेणं अनिक्खित्तेण
तवोकम्मेणं उहं वाहाओ पगिज्जिय पगिज्जिय सुगभि-
मुहस्स आयावणज्जमीए आयावेमाणस्म विहरित्तए, छट्ठस्म
वि य णं पारणयंसि आयावणज्जमीओ पचोरुजित्ता सय-
मेव दारुमयं पडिग्गहं गहाय तामलिचि नयरीए उच्च-
नीयमज्झिमाडं कुलाडं घरसमुदाणस्स जिकखायरियाए
अहेत्ता सुप्पोदणं परिग्गहेत्ता त तिमत्तखुत्तो उदएण
पक्खालेत्ता तओ पच्छा आहारं आहारित्तए त्ति कट्टु एव
सपेहेड, सपेहेडत्ता कट्ठं पाउप्पजायाए जाव जलंते सयमेव
दारुमयं पडिग्गहं कारेड, कारेडत्ता विउल असणं पाणं
खाडमं साडमं उवक्खवावेड, उवक्खवावेडत्ता तओ
पच्छा एहाए कयवलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सु-
च्छप्पावेसाड मंगल्लाइ वत्थाडं पवरपरिहिए अप्पमहग्ग्यात्तर-
णालकियसरारे जोयणवेलाए भोयणमडवमि सुहामण-
वरगए, तए णं मित्तणाइनियगमयणसंबंधिपरियणेण सच्छि-
तं विउल असणं पाणं खाडमं साडमं आमाएमाणे वीमा-
एमाणे परिसाएमाणे परिभुजेमाणे विहरड । जेमिय
जुचुत्तरागए वि य ण समाणे आयंते चोक्खे परमसुडंज्जए
तं मित्तण जाव परियण विउल्लेणं वत्थगधमद्वालंकारेण य
सक्कारेड, सक्कारेडत्ता तस्मेव मित्तणाइनियगसयणसंबंधिपरियणस्स पु-
रओ जेट्टपुत्त कुरुवे ठावेड, ठावेडत्ता तं मित्तणाइनियगसय-
रियणं जेट्टपुत्तं च आपुच्छड, आपुच्छडत्ता मुंढे भवित्ता पा-
णामाए पव्वज्जाए पव्वडत्तए । पव्वडए वि य णं समाणे
इम एयारुवं अजिग्गहं अभिगिहड-कप्पड मे जावज्जी-
वाए ठट्ठं ठट्ठेणं जाव आहारित्तए त्ति कट्टु डमं एयारुवं
अभिग्गहं अजिगिहड, अभिगिहडत्ता जावज्जीवाए उहं
ठट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उहं वाहाओ पगिज्जिय

पगिज्जिय सूरभिमुहे आयावणजूमि ए आयावेमाणे विह-
रड, उट्टस्स वि य णं पारणयंसि आयावणभूमि ए पञ्चोरु-
इड, पञ्चोरुइत्ता मयंपव दारुमय पन्निगहं गढाय तामलि-
ची ए नयरी ए उच्चनीयमज्जिमाडं कुलाडं घरसमुयाणस्स भि-
क्खायारिया ए अरुड, अरुइत्ता सुच्छायणं पन्निगहेइ, पन्निग-
हेइत्ता तिसत्तखुत्तो उदएणं पक्खालेइ, पक्खालेइत्ता तओप-
च्छा आहारं आहारेइ । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्च-पाणा-
मा ए पव्वज्जा ? । गोयमा ! पाणामा ए णं पव्वज्जा ए पव्व-
इ ए ममाणे जं जत्य पामड, तं इदं वा खंदं वा रुहं वा
मिवं वा वेममाणं वा अज्जं वा कोट्टकिरियं वा रायं वा
पजाव सत्थवाहं वा काकं वा साणं वा पाणं वा उच्चं
पामड, उच्चं पणामं करेइ, नीयं पामड, नीयं पणामं करेइ,
जं जटा पामड, तस्म तद्वा पणामं करेइ, से तेणट्ठेणं जाव
पव्वज्जा । त ए णं से तामली मोरियपुत्ते तेणं उरालेणं वि-
पुलेणं पयत्तेणं पग्गहिणं वालतवोकम्भेणं सुके जुक्खे
जाव धमणिसंत ए जा ए यावि होत्था । त ए णं तस्स ता-
मलिस्स वालतवस्सिस्स अस्सया कयाडं पुव्वरत्तावरत्त-
कालसमयंसि अणिच्चजागरियं जागरमाणस्स इमेयारुवे
अव्वज्जित्य ए चित्ति ए जाव समुप्पज्जित्या-एवं खलु अहं
इमेणं उरालेणं विपुत्तेणं जाव उदत्तेणं उत्तमेणं महा-
णुभागेणं तवोकम्भेणं सुके जुक्खे जाव धमणिसंत ए
जा ए, तं अत्थि जा मे उट्ठाणे कम्भे वट्ठे वाग्गि पुरिस-
कारपरकमे ताव ता मे सेयं कट्ठं जाव जलते तामलि-
ची ए नगरी ए दिट्ठाजट्ठे य पासंढत्ये य गिहत्थे य पुव्व-
मंगति ए य पच्छाभंगति ए य परियायसंगति ए य आपु-
च्छित्ता तामलिची ए नयरी ए मज्जं मज्जेणं निगगच्छि-
त्ता पाओगकुनियमाडीयं उवगरणं दारुमयं च पन्निग-
हयं एगते एनेचा तामलिची ए नगरी ए उत्तरपुरच्छिमे
दिमीभा ए नियत्तणियमंरुत्तं आलिहिच्चा संलेहणाजूम-
णाजूसियस्म भत्तपाणपनियाडक्खियस्म पाओवगयस्स
कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्त ए त्ति कट्ठ एव मंपहेइ,
मपेहेइत्ता कट्ठं जाव जजंते जाव आपुच्छड, आ-
पुच्छत्ता तामली एगते एनेइ जाव भत्तपाणप-
नियाडक्खि ए पाओवगमणं निवस्से । तेणं कालेणं तेणं
समएणं वल्लिचंचा गयहाणी अणिंदा अपुरोहिया
यावि होत्था । त ए णं ते वल्लिचंचारायहाणि वत्यन्वया
वहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य तामलि वालतव-
स्सिं आहिणा आहोवति, आहोयंतित्ता अणममं सदा-
वेंति, महावेंतित्ता एवं वयानी-एवं खलु देवाणुप्पिया !
वल्लिचंचा रायहाणी अणिंदा अपुरोहिया, अम्हे णं देवा-

णुप्पिया ! इंदाहीणा इंदाहिड्डिया इंदाहीणकज्जा, अवं
च णं देवाणुप्पिया ! तामली बालतवस्सी तामलिची ए
नयरी ए वहिया उत्तरपुरच्छिमे तिसीजा ए नियत्तनियमं-
रुत्तं आलिहिच्चा संलेहणाभूमणाजूसि ए भत्तपाणपनि-
याडक्खि ए पाओवगमणं निवस्से, तं मेयं खलु देवाणुप्पिया !
अम्हं तामलि बालतवस्सि वल्लिचंचा ए रायहाणी ए त्रि-
प्पकप्पं पकरावेत्त ए त्ति कट्ठ अणममणस्स अंति ए एय-
महं पडिमुणेंति, पडिमुणेंतित्ता वल्लिचंचा ए गयहाणी ए
मज्जं मज्जेणं निगगच्छंति, जेणव रुयइंदे उप्पायपव्वर,
तेणव उवागच्छंति, वेउव्वियममुग्घाएणं समोहणंति
पजाव उत्तरवेउव्वियाइं रुवाडं विजुव्वंति त्ति विजु-
व्वंतित्ता ता ए उक्किट्ठा ए तुरिया ए चवला ए चंभा ए
जयणा ए ठेया ए साहा ए सिग्गा ए दिव्वा ए उट्ठया ए
देवर्गि ए तिरियं असंखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्जं
मज्जेणं जेणव जंजुदीवे दीवे जेणव भारहे वामे
जेणव तामलिची ए नगरी ए जेणव तामली मोरियपुत्ते, तेणव
उवागच्छंति, उवागच्छंतित्ता तामलिस्म बाद्धतवास्सिस्स
उप्पि सपक्खि सपडिडिनिं ठिच्चा दिव्वं देविहिं दिव्वं दे-
वजुनिं दिव्वं देवाणुजावं दिव्वं वत्तीसडविह नट्टविहिं उ-
वदंमंति, उवदंमंतित्ता तामलि बाद्धतवास्सिं तिकखुत्तो आ-
याहिणपयाहिणं करति, वंदंति, नमंसंति, नमंसंतित्ता एवं
वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे वल्लिचंचारायहा-
णी वत्यन्वया वहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य देवा-
णुप्पिया ! वंदामो, नमंनमो जाव पज्जुवामामो, अम्हा-
णं देवाणुप्पिया ! वल्लिचंचा रायहाणी अणिंदा अपुरो-
हिया, अम्हे य ए देवाणुप्पिया ! इंदाहीणा इंदाहिड्डिया
इंदाहीणकज्जा, तं तुव्वे णं देवाणुप्पिया ! वल्लिचंचाराय-
हाणि आदह, परियाणह, सुमरह, अणं बंधेह, निहाणं
पकरेह, त्रिप्पकप्पं पकरेह । त ए णं तुव्वे कालमासे
कालं किच्चा वल्लिचंचारायहाणी ए उववज्जिस्सह, त ए णं
तुव्वे अम्हं इंदा जविस्सह, त ए णं तुव्वे अम्हेहिं स-
च्छि दिव्वाडं भोगभोगाडं जुंजमाणा विहरिस्सह । त ए
णं मे तामली बालतवस्सी तेहिं वल्लिचंचारायहाणि वत्य-
व्वेहिं वट्ठेहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं य देवीहिं य एवं वुत्ते
समाणे एयमट्ठ नो आदाड, नो परियाणड, तुसिणी ए सं-
चिच्छड । त ए णं ते वल्लिचंचारायहाणि वत्यन्वया वहवे असु-
रकुमारा देवा य देवीओ य तामलि मोरियपुत्तं दोच्चं पि
तच्चं पि तिकखुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेइत्ता
जाव अम्हं च णं देवाणुप्पिया ! वल्लिचंचा गयहाणी
अणिंदा जाव त्रिप्पकप्पं पकरेह, जाव दोच्चं पि त-

बं पि एवं वृत्ते समाने ० जाव तुसिणीए संचिद्धः । तए
 एं ते बलिचंचारायहाणिवत्यव्वया बहवे असुरकुमारा दे-
 वा य देवीओ य तामलिना बालतवस्सिणा अणादाइ-
 ज्जयाणा अपरियाज्जमाणा जामेव दिसिं पाउञ्ज्या तामेव दि-
 सिं पडिगया । तेणं काळेणं तेणं समएणं ईसाणे कप्पे
 अण्णिदे अपुरोहिणं यावि होत्था । तए णं से तामली
 बालतवस्सी बहुपण्णिपुम्माइं सड्ढिं वाससइस्साइं परियाणं
 पाउणिता दो मासियाए संलेहणाए अत्ताणं ऊसिता
 सर्वां नत्तसयं अणमणाए वेदिता काळमामं कालं
 किच्चा ईसाणे कप्पे ईसाणवदिसए विमाणे उववायस-
 भाए देवसयणज्जंमि देवदूमंतरियं अंगुलस्स असंखे-
 ज्जाइजागंमत्तीए ओगाहणाए ईसाणे देविंदे विरहि-
 कालसमयासि ईसाणदेविंदत्ताए उववस्से । तए णं से ई-
 साणे देविंदे देवराया अहुणोववस्से पंचविहाए पज्ज-
 चीए पज्जत्तिभावं गच्छः । तं जहा-आहारपज्जत्तीए ०
 जाव जासामणपज्जत्तीए । तए णं बलिचंचारायहाणिव-
 त्यव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य तामलिना बाल-
 तवस्सि काळगयं जाणिता ईसाणे य कप्पे देविंदत्ताए उ-
 ववस्स पाणिता आसुरुत्ता कुविआ चंडाकिया मिसिमिमे-
 माणा बलिचंचाए रायहाणीए मज्जं मज्जेणं निग्गच्छंति,
 निग्गच्छंतिता ताए उकिट्टाए ० जाव जेणव जारहे वासे जेण-
 व तामलिनी नयरी जेणव तामलिस्म बालतवस्सिस्म सरी-
 रए, तेणव उवागच्छंति, उवागच्छंतिता वामे पाए सुंवेणं वं-
 थंति, वंथंतिता तिक्रमुत्तो मुहं उहुइति, उहुइतिता तामलि-
 चीए नयरीए सिंघाडगतियचउक्कचच्चरचउम्मुहमहापठ-
 हेसु आकट्टविकट्टिं करेमाणा महया महया सहेणं उग्घो-
 सेमाणा उग्घोमेमाणा एवं वयासी-मे केणं जो ता-
 माली बालतवस्सी सयंगडियडिगे पाणापाए पव्वजाए
 पव्वडए, केस णं से ईसाणे कप्पे ईसाणे देविंदे देवराया
 ति कट्टु तामलिस्स बालतवस्सिस्म सरीरयं हीलेति, निंदति,
 खिसंति, गरहंति, अवमप्पति, तज्जिति, तालिति, परिवहेति,
 पव्वहति, आकट्टविकट्टिं करेति, हीलेत्ता ० जाव आकट्ट-
 विकट्टिं करेत्ता एगंते एहंति, एरुंतिता जामेव दिसिं पाउ-
 ञ्ज्या तामेव दिसिं पडिगया । तए णं ते ईसाणकप्पवासी
 बहवे वेमाणिया देवा य देवीओ य बलिचंचारायहाणिवत्य-
 व्वएहिं बहूहिं असुरकुमारोहिं देवेहिं य देवीहिं य तामलिस्स
 बालतवस्सिस्म सरीरयं हीलिज्जमाणं निंदिज्जमाणं खिसि-
 ज्जमाणं ० जाव आकट्टविकट्टिं कीरमाणं पासंति, पासंति-
 ता आसुरुत्ता ० जाव मिसिमिमेमाणा जेणव ईसाणे दे-
 विंदे देवराया तेणव उवागच्छंति, उवागच्छंतिता कर-

यलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु ज-
 एणं विजएणं वद्धावेंति, वद्धावेंतिता एवं वयासी-एवं
 खल्लु देवाणुप्पिया ! बलिचंचारायहाणिवत्यव्वया बहवे अ-
 सुरकुमारा देवा य देवीओ य देवाणुप्पिये कालगए जाणत्ता
 ईसाणे य कप्पे इंदत्ताए उववस्से पासेत्ता आसुरुत्ता ० जाव
 एगंते एरुंति, एरुंतिता जामेव दिसिं पाउञ्ज्या तामेव दि-
 सिं पडिगए । तए णं से ईसाणे देविंदे देवराया तेहिं ईसा-
 णकप्पवासीं बहूणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य
 अत्रिए एयमट्टं सोच्चा निसम्म आसुरुत्ते ० जाव मिसिमिमे-
 माणे तत्थेव सयणिज्जवग्गए तिवलियं भिज्जिं णिमाळे
 साहट्टु बलिचंचारायहाणिं अहे सपक्खिं सपक्खिदिसिं सप-
 भिज्जोएइ, तए णं सा बलिचंचा रायहाणी ईसाणेणं देविंदे-
 णं देवरया अहे सपक्खिं सपक्खिदिसिं समजिलोइया स-
 माहा तेणं दिव्वप्पभावेणं इंगाज्जन्त्या मुम्मुरभूया छारि-
 ज्ज्या तत्तकवेल्लयज्ज्या तत्ताममजोइज्ज्या जया यावि हो-
 त्था । तए णं ते बलिचंचारायहाणिवत्यव्वया बहवे असुर-
 कुमारा देवा य देवीओ य तं बलिचंचारायहाणिं इंगालज्ज्यं
 ० जाव ममजोइज्ज्यं पासंति, पासंतिता जीया उत्तत्या त-
 निया उव्विग्गा संजायज्जया सव्वओ समंता आयावंति,
 परिधावति, परिधावंतिता अलमणस्स कायं समतुरंगेमा-
 णा चिट्ठति । तए णं ते बलिचंचारायहाणिवत्यव्वया व-
 हवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य ईसाणं देविंदं देवरायं
 परिकुवियं जाणिता ईसाणस्स देविंदस्स देवरएणो तं दि-
 व्वं देविहिं दिव्वं देवजुतिं दिव्वं देवाणुजावं दिव्वं तेयले-
 स्स असहमाणा सव्वे सपक्खिं सपक्खिदिमिं ठिच्चा कर-
 यलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु ज-
 एणं विजएणं वद्धावेंति, वद्धावेंतिता एवं वयासी-अहो
 णं देवाणुप्पियाहिं दिव्वा देविहिं ० जाव अजिसममागया,
 तं दिट्ठा णं देवाणुप्पियाणं दिव्वा देविहिं ० जाव लप्पा प-
 ता अजिसममागया खामेमो णं देवाणुप्पिया !, खमंतु मं
 देवाणुप्पिया !, खमंतुपरिहंतु णं देवाणुप्पिया !, नाइज्जो भु-
 ज्जो एवं करणयाए चि कट्टु एयमट्टं सम्मं विणएणं जुज्जो
 जुज्जो खामंति; तए णं से ईसाणे देविंदे देवराया तेहिं बलि-
 चंचारायहाणिवत्यव्वेहिं बहूहिं असुरकुमारोहिं देवेहिं य
 देवीहिं य एयमट्टं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामिए म-
 माणे तं दिव्वं देविहिं ० जाव तेयलेस्मं पडिसाहरइ, तप्प-
 भिइं च णं गोयमा ! ते बलिचंचारायहाणिवत्यव्वया
 बहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य ईसाणं देविंदं
 देवरायं आहंति ० जाव पज्जुवासंति; ईसाणस्स य दे-
 विंदस्स देवरया आणाववायवयणनिंदेसे चिंठति ।

एवं खलु गोयमा ! ईसाणेणं देविदेणं देवरक्षा सा दिव्वा
देविही० जाव अभिसमसागए । ईसाणस्स एं जंते ! देवि-
दस्स देवरखो केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ? । गोयमा !
साडरेगाडं दोसागरोवमाणि ठिई पणत्ता । ईसाणे एं भंते !
देविदे देवराया ताओ देवलोगाओ आडक्खणं० जाव
कहिं गच्छहिंति कहिं उववज्जिहिंति ? । गोयमा ! महा-
विदेहे वासे सिज्जिहिंति० जाव अतं काहिंति । भ० ३
श० १ उ० ।

तामस-तामम-पु० । तमसि अन्धकारे अविद्यागुणे वा रतं
अण् । सपे, उलूके, खले च । तमसा गुणभेदेन निर्वृत्तम्, अण् ।
साङ्ख्योक्ते तमोजन्ये अहङ्काराऽऽदौ, त्रि० । तमसः राहोरपत्य-
म्, अण् । राहुसुतेषु ज्योतिषोक्तेषु केतुषु, तमसा व्याप्ता, अण् ।
डीप् । रात्रौ, जटामास्या, तमोऽधिक्राया स्त्रियां च । वाच० ।
अज्ञानपरिणामे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

तामिस्स-तामिस्स-न० । तमिस्समस्त्यस्मिन्, अण् । साङ्ख्योक्तेऽ-
ष्टादशविधे विपर्ययरूपाज्ञानभेदे, वाच० । स्या० । भोगेच्छा-
प्रतिघातजे क्रोधे, तमिस्सा चारिणि राक्षसे च । अन्धकारमये
नरकभेदे, न० । वाच० ।

तामोतर-दामोदर-पुं० । “चूलिकापैशाचिके तृतीयचतुर्थयो-
राद्यद्वितीयौ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति चूलिकायां पैशाच्यां च
दकारस्य तकारः । प्रा० ४ पाद । “तदोस्त” ॥ ८ । ४ । ३०७ ॥
इति पैशाच्यां दस्य त० । प्रा० ४ पाद । विष्णौ, वाच० ।

ताय-तात-पु० । पितरि, भ० ३३ श० ए उ० ।

तायचीसग-त्रयस्त्रिंशत्-खी० । अयधिकायां त्रिंशति, प्र० ३
श० १ उ० । प्रज्ञा० ।

त्रायस्त्रिंश-पु० । इन्द्राणां पूज्ये महत्तरकल्पे, उपा० २ अ० ।
स्था० । कल्प० ।

तेणं काळेणं तेणं समएणं वाणियगामे णामं णयरे
होत्था । वएणओ-इप्पव्वासए चेए सामी समोसडे०
जाव परिमा पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समण-
स्स जगवओ महावीरस्स जेफे अंतेवासी इंदज्जूं णामं
अणगारे० जाव उहुजाणू० जाव विहरड । तेणं काले-
णं तेणं समएणं समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतेवासी
सामहत्थी णामं अणगारे पगइभदए जहा रोहे० जाव उहुं-
जाणू० जाव विहरड । तए णं मे सामहत्थी अणगारे
जायसहे० जाव उट्टाए उट्टेत्ता जेणेव जगवं गोयमे ते-
णेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता भगवं गोयमं तिव्वुत्तो०
जाव पज्जुवामेमाणे एवं वयासी-अत्थि एं भंते ! चम-
रस्स एं असुरिंदस्स असुरकुमाररखो तायचीसगा देवा ? ।
एवं खलु मामहत्थी ! तेणं काळेणं तेणं समएणं इहेव
जंबुदीवे दीवे भारहे वासे कायंदी णामं णयरी होत्था ।
वएणओ । तत्थ एं कायंदीए णयरीए तायचीस सहाया

गाहावडं समणोवासगा परिवसंति, अट्ठा० जाव अपरिज्ज-
या अभिगयजीवाजीवा उववज्जपुष्पावा, वप्पओ० जाव
विहरंति । तए एं ते तायचीसं सहाया गाहावडसमणोवास-
गा पुत्तिं उग्गा उग्गविहारी संविग्गा संविग्गविहारी भवि-
त्ता तओ पच्चा पासत्था पासत्थविहारी ओमसा ओसस-
विहारी कुभीला कुसीदाविहारी अहाच्छंदा अहाच्छंदवि-
हारी बहूडं वासाडं समणोवासगपरियागं पाडणंति, पा-
डणत्तिता अद्धमासियाए संलेहणाए अत्ताणं जूमति, भू-
संतित्ता तीसं जत्ताइं अणसणाए ठेदंति, छेदंतिता तस्स
ठाणस्म अणालोडयपडिक्कता काळमामे कालं किच्चा चम-
रस्स असुरिंदस्स असुररखो तायचीसगा देवत्ताए उवव-
सा । जप्पजिडं च एं जंते ! कायदगा तायचीमं सहाया
समणोवासगा चमरस्स असुरिंदस्स असुररखो तायचीसग-
देवत्ताए उववसा, तप्पजिडं च एं जंते ! एवं वुच्चड-चम-
रस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररखो तायचीसगा देवा २ ? ।
तत्थ ए भगवं गोयमे सामहत्थिणा अणगारेणं एव वुत्ते
समाणे संकिए कंखिए वितिगिंठिए उट्टाए उट्टेड, उट्टेड-
त्ता सामहत्थिणा अणगारेणं सप्पिं जेणेव समणे जगवं
महावीरे, तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता समणं जगवं
महावीरं वंदड, नमंसड, नमंसडत्ता एवं वयासी-अत्थि एं
भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररखो तायचीसगा देवा ? ।
हंता अत्थि । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चड-एवं तं चेव
सव्वं भाणियव्वं० जाव तप्पभिडं च एं एवं वुच्चड-चमरस्स
असुरिंदस्स असुररखो तायचीसगा देवा ? । नो इणट्ठे
समट्ठे । एव खलु गोयमा ! चमरस्स एं असुरिंदस्स अ-
सुरकुमाररखो तायचीसगा देवाणं सासए नामभेजे
पएणत्ते; जं न कदाइ नामी, न कदाइ न जवड० जाव
णिच्चे अव्वोच्चित्तिनयट्ठयाए अप्पे चयंति, अएणे उव-
वज्जंति । अत्थि एं जंते ! वलिस्स वडरोयणिंदस्स वडरो-
यणरखो तायचीसगा देवा ? । हंता अत्थि । से केणट्ठेणं जंते !
एवं वुच्चड-वलिस्स वडरोयणिंदस्स० जाव तायचीसगा दे-
वा ? । एवं खलु गोयमा ! तेण काळेण तेणं समएणं ड-
हेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे विजेले णामे सन्निवेसे हो-
त्था । वएणओ । तत्थ ए विजेले सन्निवेसे जहा चमर-
स्म० जाव उववएणा । तप्पजिडं च एं जंते ! ते विभेद-
गा तायचीसं सहाया गाहावडं समणोवासगा वलिस्स व-
डरोयणिंदस्स सेसं तं चेव० जाव णिच्चे अव्वोच्चित्तिणयट्ठ-
याए अप्पे चयंति, अप्पे उववज्जति । अत्थि एं भंते ! धर-
णस्स नागकुमारिंदस्स नागकुमाररखो तायचीसगा देवा ? ।
हंता अत्थि । से केणट्ठेणं० जाव तायचीसगा देवा ? । गोय

मा ! धरणस्स नागकुमारिदस्स नागकुमाररखो तायत्तीसगाणं
देवाणं सानए नामधेज्जे पण्णत्ते । जंन कदाइ नासी० जाव
अण्णे चयंति, अण्णे उववज्जंति । एवं जूयाणंदस्स वि, एवं०
जावमहाघोसस्म वि । अत्थि एं जंते ! सकस्स देविदस्स
देवरखो पुच्छा ? । हंता अत्थि । से केणट्टेणं भंते ! ० जाव
तायत्तीसगा देवा ! । एवं खलु गोयमा ! नेणं कालेणं तेणं
समएणं इहेव जंबुदीवे दीवे जारहे वासे बालाए णां स-
न्निवेसे होत्था । वल्लओ । तत्थ एं बालाए सन्निवेसे ताय-
त्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा, जहा चमरस्स० जाव
विहरंति । तए एं ते तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवा-
सगा पुंवि पि पच्छा वि उग्गा उग्गविहारी संविग्गा संविग्ग-
विहारी बहूइ वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणंति, पाउ-
णंतिता मासियाए सलेहणाए अत्ताणं जूमित्ता सडिं भ-
त्ताइ अणसणाए छेदंति, छेदंतिता आलोइयपक्किता
समाहिपत्ता कालमासे काव्वं किच्चा० जाव उववणा । ज-
प्पभिइं च ए भंते ! ते बालाए तायत्तीसं सहाया गाहावई
समणोवासगा, सेसं जहा चमरस्स ० जाव अण्णे उववज्जंति ।
अत्थि एं जंते ! ईसाणस्स देविदस्स देवरखो एवं जहा
सकस्स, णवरं चंपाए णयरीए० जाव उववणा । जप्पभिइं
च एं भंते ! ते चंपिच्चा तायत्तीसं सहाया, सेसं त चेव
० जाव अण्णे उववज्जंति । अत्थि एं भंते ! सणकुमारस्म दे-
विदस्स देवरखो पुच्छा ? । हंता अत्थि । से केणट्टेणं ? ।
जहा धरणस्स नहेव, एवं० जाव पाणयस्स, एवं अच्चुय-
स्स ० जाव अण्णे उववज्जंति ।

(तेखमित्यादि) (तायत्तीसग ति) त्रयस्त्रिंश मन्त्रि-
कल्पाः । (तायत्तीस सहाया गाहावइ ति) त्रयस्त्रिंशत्प-
रिमाणाः सहाया परस्परं साहाय्यकारिणो गृहपत्यं कु-
टुम्बनायकाः (उग्ग ति) उग्गा उदात्ता भावत (उग्ग-
विहारि ति) उदात्ताऽऽचारा सदनुष्ठानत्वात् (सविग्ग नि)
सविग्गा भोक्तृ प्रति प्रचलिता, ससारमीरवो वा (सवि-
ग्गविहारि ति) सविग्गविहार सविग्गानुष्ठानमस्ति येषां
ते तथा । (पासन्थ ति) ज्ञानाऽऽदिवहिर्वातिनः (पासन्थविहा-
रि ति) आकाल पार्श्वस्थसमाचाराः । (ओसन्नि ति) अ-
वसन्ना इव श्रान्ता इवावसन्ना आलस्यादनुष्ठानासम्यक्क-
यात् (ओसन्निविहारि ति) आजन्मशिक्षिताचारा इत्यर्थः ।
(कुसील ति) ज्ञानाऽऽद्याचारविरोधनात् । (कुसीलविहारि
ति) आजन्मापि ज्ञानाऽऽद्याचारविरोधनात् । (अहाच्छद ति)
यथाकथञ्चिन्नाऽऽगमपरतन्त्रतया छन्दोऽभिप्रायो बोध प्रवच-
नार्थेषु येषां ते यथाच्छन्दाः । ते चैकदापि भवन्तीत्यत आह-
(अहाच्छदविहारि ति) आजन्मापि यथाच्छन्दा पवेति ।
(नप्पभिइं च ण ति) यत्प्रवृत्ति त्रयस्त्रिंशत्सख्योपेतास्ते आ-
वकास्तत्रोत्पन्नास्तत्प्रवृत्ति च पूर्वमिति । भ० १० श० ४ उ० ।

ताय-तात-पु० । ' ताअ ' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

तायय-तातक-पु० । स्वार्थे कन् । पितरि, उत्त० २ अ० ।

तार-तार-पु० । स्वार्थे णिच्-अच् । प्रेरणे णिच् । करणाऽऽदौ वा
घञ् । वानरभेदे, शुद्धमुक्तायां प्रणवे, देवीप्रणवे, ह्रींकारणे,
वाच० । ज्ञा० । गीयतां मूर्धनमभिप्रेतुं स्वर उच्चैस्तरो जवति-
स्थानक च द्वितीय तृतीय वा समधिरोहति-इत्येवरूपे शिरो-
जातभवन्तो, रा० । नक्षत्रे, नेत्रमध्यस्थकनीनिकायां च । न० ।
स्त्री० । रूप्ये, न० । अत्युच्चनादे, अत्युच्चे, निर्मले च ।
त्रि० । महाविद्याभेदे, बालिपत्न्या, बृहस्पतिभार्याया च ।
स्त्री० । वाच० ।

तारग-तारक-न० । तारयत्यगाधात् संसारपयोधेयौगिनमित्य-
न्वर्थिकया सकृया तारकमुच्यते । विवेकजे ज्ञाने, द्वा० १६
द्वा० । कल्प० । रा० । स० । द्वितीये प्रतिवासुदेवे, पु० । प्रव०
२११ द्वार । ति० ।

तारगगइ-तारकग्रह-पुं० । तारकाऽऽकारा ग्रहास्तारकग्रहाः ।
नवग्रहे, तत्र च चन्द्राऽऽदित्यराहूणां तारकाऽऽकारत्वादन्ये पद-
तथोक्ताः । " छ तारगगहा पण्णत्ता । त जहा-सुक्के, बुधे, बहस्सई,
अगारए, सणिच्चरे, केक । " (सुक्के ति) शुक्र, (बहस्सई ति)
बृहस्पतिः । अङ्गारको मङ्गलः, (सनिच्चरे ति) शनैश्चर इति ।
स्था० ६ ग० ।

तारगा-तारका-स्त्री० । पुण्यमद्रस्य यक्षेन्द्रस्य यक्षराजस्य तुर्या-
यामग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ग० १ ग० । (अस्याः पूर्वोत्तरभवकथा
' अग्रमहिषि' शब्दे प्र० भा० १७१ पृष्ठे उक्ता) अष्टाशीतिग्रहाणां,
सर्वतारकाणां च मण्डलानि कति सन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-यथा
चन्द्रसूर्ययोर्मण्डलानां सख्याऽऽदिविचारः शास्त्रे उपलब्धयत,
न तथा परग्रहाणां, तथा तारकाणां मण्डलान्यवस्थितान्येव
भवन्ति, न तु चन्द्रसूर्यमण्डलवद्विनियतानीति । २२३ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । ज्योतिषि नक्षत्रे, अणु० ३ वर्ग १ अ० । सूत्र० ।
अश्विन्यादिनक्षत्रेषु, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

तारगा-ताराग्र-न० । तारापरिमाणे, च० प्र० १ पादु । सू०
प्र० । प० स० । (तच्च ' णक्खत्त ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७७१
पृष्ठे उक्तम्)

तारण-तारण-पु० । तारयत्यनेन त्र्युद् । मेलके, ६० वर्षमध्ये
" शस्त्र भवति सामान्य, तारणे सुरवन्दिते " इत्युक्ते वत्सर-
भेदे च । तारयितरि, त्रि० । वाच० । तीर्थभेदे, तारणे विश्व-
कोटिशिलाया श्रीअजित । ती० ४३ कल्प ।

तारत्तर-देशी-मुहूर्ते, दे० ना० ५ वर्ग १० गाथा ।

तारय-तारक-त्रि० । तारगशब्दार्थे, द्वा० २६ द्वा० ।

तारवई-तारवती-स्त्री० । समारपुरराजवन्धुमारस्य अङ्गारव-
तीभार्याया जातया दुहितरि, आ० चू० ४ अ० ।

तारा-तारा-स्त्री० । स्वनामख्याताया सुग्रीवभार्यायाम्, त-
स्याश्च क्रते सशमोऽपृत् । (प्रश्न०) तथाहि-किष्कि-
न्धापुरे बालिसुग्रीवाभिधानावादित्यारथामि वानस्य विद्याध-
रस्य सुतौ वानरविद्याचरौ विद्याधरौ बभूवतु । तत्र-" अहि-
माणेण य वानो, दाऊणियरम्म त निय रज्ज । मिळो कय-
पवज्जो, सुग्गावो कुणइ पुण रज्ज ॥ १ ॥ " तस्य भार्या तारा-
ऽभिधाना च । ततः कश्चित्त्वेनराधिप साहसगत्यभिधानस्ता-

रापरिजोगलालसः सुग्रीवरूप विधायान्तःपुर प्रविवेश । तथा च चिह्नं प्रत्यभिज्ञाय निवेदितो जम्बुवदादिमन्त्रिमण्डलस्य । तच्च सुग्रीवद्वयमुपलक्ष्य किमिदमाश्चर्यमिति विस्मय जगाम । ततश्च-“निष्कारिण्या य दोषि वि, पुरश्चो ते मतिवगवयणेण । जुज्जति मच्चरेण य, वलितो एस अक्षियसुग्रीवो ॥ १ ॥” ततश्चासौ सत्यसुग्रीवो हनुमदभिधानस्य महाविद्याधरराजस्य नत्वा निवेदयति स्म । स त्वागत्य तयोर्विशेषमजानन्न-कृतोपकारः स्वपुरमगमत् । ततश्च लक्ष्मणविनाशितखर-दूषणस्रवन्धिनि पाताललङ्कापुरे राट्यावस्थ राममेवमालोक्य शरणं प्रपन्नः । ततस्तेन सह गतः सखदमणो रामः किष्किन्धा-पुरे स्थितो बहिः । कृतश्च सुग्रीवेण बाहुशब्दः, तमुपश्रुत्य समागतो-ऽसावलीकसुग्रीवो रथाधिरूढो रणरसिकः सन् । तयोर्विशेष-मजानन् तद्वल च रामश्च स्थित उदासीनः । कदर्थिनः सुग्रीव इत-रेण । रामस्य गत्वा निवेदित सुग्रीवेण-देव ! तव पश्यतोऽप्यहं कदर्थितः । तेन रामेणोक्तम्-कृतचिह्नं पुनर्युज्यस्व । ततोऽसौ पुन-र्युज्यमानो रामेण शरप्रहारेण पञ्चत्वमापादितः । सुग्रीवश्च ता-रया सह जोगान् वुज्जते । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । दर्श० । ज्योतिष्कजेदे, स्था० ५ ठा० १ उ० । स० । ज्योतिर्वि-मानरूपे, कृत्तिकाऽदिषु च नक्षत्रेषु, (ताराप्रमाणं ‘रुक्खत्त’ शब्दे चाऽस्मिन्नेव भागे १७७१ पृष्ठे, ‘चद’ शब्दे तृतीय भागे १०६४ पृष्ठे उक्तम्)

“अ पंच तिन्नि एग, चउ तिग रस वेय जुयल जुयलं च । इदिय एग एग, विसयगि उ समुद् वारसग ॥ १ ॥ चउरो तिय तिय पच य, सत्त वे वे भवे तिया तिन्नि । रिक्खे तारपमाणं, जइ तिहितुल्ल हय कज्ज ॥ २ ॥” इति । इह वैकस्यानकानुरोधान्नक्षत्रत्रयस्य ताराप्रमाणमुक्तं, शेषनक्ष-त्राणां तु प्रायोऽग्रेतनाध्ययनेषु तद्वद्वयति, यस्तु क्वचिद्विस्वा-दस्ताराप्रमाणस्य तथाविधप्रयोजनेषु तिथिविशेषस्य नक्षत्रवि-शेषयुक्तस्याशुभत्वसूचनार्थत्वेनोक्तगाथयोर्मनान्तरनूतनान्न वा-धक इति । स्था० १ ठा० । “तारारूवे चलेज्जा ।” स्था० ३ ठा० १ उ० । अश्विन्यादिनक्षत्रेषु, (सूत्र०) नक्षत्रे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

तिहिं ठाणेहिं तारारूवे चलेज्जा-विकुञ्चभाणे वा, परि-यारेमाणे वा, ठाणाओ वा ठाणं संकपमाणे तारारूवे चलेज्जा ॥

(तिहिं इत्यादि) (तारारूवे चि) तारकमात्रम्, (चलेज्जा) स्वस्थान त्यजेत्, वैक्रिय कुर्वद्वा (परिचारेमाणे वा) मैथुना-र्थं सरम्भयुक्तमित्यर्थः । स्थानकाद्विक्रमात् स्थानान्तरं मक्रामद् गच्छदित्यर्थः । यथा धातकीखान्ताऽऽदि मेरु परिहरदित्यर्थः । अथवा क्वचिन्महर्द्धिके देवाऽऽद्यै चमरवर्द्धिकियाऽऽदि कुर्वति सति तन्मार्गदानार्थं चलेदिनि । उक्तञ्च-“तत्थ ए जे से वा-याऽए अतरे से जइजेण दोन्नि छावठिजोयणसए, उक्कोसेण वारसजोयणसहस्साऽ ।” इति । तत्र व्याघातिकमन्तरं महर्द्धिक-देवस्य मार्गदानादिति । स्था० ३ ठा० १ उ० । परशुराममारिनस्य कार्तवीर्यस्य भार्यायामष्टमचक्रवर्तिनः सुभूमस्य मातरि, आ० म० १ अ० २ खण्ड । स० । आव० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरे रक्तानदीसङ्गतायां महानद्याम्, स्था० १० ठा० । योगदृष्टि-भेदे, ठा० ।

ताराया तु मनाक् स्पृष्टं, दर्शनं नियमाः शुभाः ।

अनुद्वेगो हिताऽऽस्मिन्ने, जिज्ञासा तत्त्वगोचरा ॥ १ ॥

(तारायामिति) तारायां पुनर्दृष्टौ मनागोपत् स्पृष्टं मिश्रापे-क्षया दर्शनं शुभाः प्रशस्ता नियमा वक्ष्यमाणा इच्छाऽऽदि-रूपाः । तथा-हिताऽऽस्मिन्ने पारलौकिकप्रशस्तानुष्ठानप्रवृत्तिस-क्लोऽनुद्वेगः । तथा-तत्त्वगोचरा तत्त्वविषया, जिज्ञासा ज्ञातुमि-च्छा । अद्वेपत एव तत्प्रतिपत्त्यानुगुण्यात् ॥ १ ॥

नियमाः शौचसन्तोषौ, स्वाध्यायतपसौ अपि ।

देवताप्रणिधानं च, योगाऽऽचार्यैरुदाहृताः ॥ २ ॥

(नियमा इति) शौचं शुचित्वं, तद् द्विविधम्-बाह्यम्, आन्त्यन्त-रं च । बाह्यं मृज्जलाऽऽदिभिः कायप्रकाशनम्, आन्त्यन्तरं मैत्राऽऽदिभिश्चित्तमवप्रकाशनम् । सन्तोषः सन्तुष्टिः, स्वाध्यायः प्रणवपूर्वाणां मन्त्राणां जपः, तपः कृच्छ्रचान्द्रायणाऽऽदि, देवता-प्रणिधानमीश्वरप्रणिधानम्-सर्वक्रियाणां फलनिरपेक्षतयेश्वरस-मर्पणवृत्तकृणम् । एते योगाऽऽचार्यैः पतञ्जल्यादिभिर्निर्दिष्टा उदा-हृताः । यदुक्तम्-“शौचसन्तोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः ।” (२-३२) इति ॥ २ ॥

शौचभावनया स्वाङ्ग-जुगुप्साऽऽन्यैरसङ्गमः ।

सत्त्वशुद्धिः सौमनस्यै-काग्र्याऽऽसजययोग्यताः ॥ ३ ॥

(शौचेति) शौचस्य ज्ञावनया स्वाङ्गस्य स्वकायस्य कारण-रूपपर्यालोचनद्वारेण जुगुप्सा घृणा भवति, “अर्शुचरयं कायो नात्राऽऽग्रहः कर्तव्यः ।” इति । तथा चान्यैः कायवर्द्धिरसङ्गमस्तत्स-पर्कपरिवर्जनमित्यर्थः । यः किल स्वयमेव कायं जुगुप्सते, तत्तद्-चयदर्शनात्, स कथं परकीयैस्तथाभूतैः कायैः संसर्गमनुभ-वति ? तदुक्तम्-“शौचात् स्वाङ्गजुगुप्सा परैरसमर्गः ।” (२-४०) इति । तथा सत्त्वस्य प्रकाशसुखाऽऽत्मकस्य, शुद्धी रजस्तमोभ्या-मनजिभवः । सौमनस्य खेदाननुभवेन मानसी प्रीतिरैकाग्र्य नि-यते विषये चेतसः स्थैर्यम्, अक्काणामिन्द्रियाणां जयो वि-षयपराङ्मुखानां स्वात्मन्यवस्थान, योग्यता चात्मदर्शने विवे-कख्यातिरूपे समर्थत्वम् । एतावन्ति फलानि शौचभावनयैव प्र-वन्ति । तदुक्तम्-“सुसत्त्वशुद्धिसौमनस्यैकाग्र्येन्द्रियजयाऽ-त्मदर्शनयोग्यत्वानि चेति ।” (२-४१) ॥ ३ ॥

सन्तोषादुत्तमं सौख्यं, स्वाध्यायादिदृष्टदर्शनम् ।

तपमोङ्गाक्षयोः सिद्धिः, समाधिः प्रणिधानतः ॥ ४ ॥

(सन्तोषादिनि) सन्तोषात् स्वभ्यस्ताद् योगिन उत्तमम-तिशयित सौख्यं भवति, यस्य बाह्येन्द्रियप्रभवं सुखं शतशेना-पि न समम् । तदाह-“सन्तोषादुत्तमं सुखलाभः ।” (२-४२) स्वाध्यायात् स्वभ्यस्तादिदृष्टदर्शनं जप्यमानमन्त्राभिप्रेतदेवतादर्श-नं भवति । तदाह-“स्वाध्यायादिदृष्टदेवतासप्रयोगः” (२-४४) तप-सः स्वभ्यस्तात् क्लेशाऽऽद्यशुचिक्रयद्वाराऽङ्गाक्षयोः कायेन्द्रि-ययोः सिद्धिः, यथेत्थमगुत्वमहत्त्वाऽऽदिप्राप्तिसूक्ष्मव्यवहितविप्र-कृष्टदर्शनसामर्थ्यलक्षणोत्कर्षः स्यात् । यथोक्तम्-“कायेन्द्रिय-सिद्धिरशुचिज्ञायात् तपसः ।” (२-४३) प्रणिधानात् ईश्वरप्रणि-धानात् समाधिः स्याद्, ईश्वरजक्त्या प्रसन्नो हीश्वरोऽन्तरायरू-पान् क्लेशान् परिहृत्य समाधिमुद्योध्यतीति । यथोक्तम्-“स-माधिसिद्धिरीश्वरप्रणिधानादिति ।” (२-४५) तप स्वाध्यायेश्वरप्र-णिधानानां त्रयाणामपि च शोभनाध्यवसायलक्षणत्वेन क्लेशका-र्यप्रतिबन्धद्वारा समाध्यनुकूलत्वमेव ध्रूयते । यथोक्तम्-“तप-

स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि क्रियायोगः ” (२-१) “ समाधिभाव-
नार्थं क्लेशतनूकरणार्थमेति । ” (२-२) ॥ ४ ॥

विज्ञाय नियमानेता-नेवं योगोपकारिणः ।

अत्रैतेषु रतो दृष्टौ, जवेदिच्छाऽऽदिकेषु हि ॥ ५ ॥

(विज्ञायेति) एतान् शौचाऽऽदीन् नियमान् एवं स्वाकृष्टगुप्ताऽऽ-
दिसाधनत्वेन योगोपकारिणः समाधिनिमित्तान् विज्ञाय । अत्र
तारायां दृष्टावेषेषु इच्छाऽऽदिकेषु हि नियमेषु रतो भवेत्, तथा-
ज्ञानस्य तथारुचिहेतुत्वात् । तदत्र काचित् प्रतिपत्तिः प्रद-
र्शिता ॥ ५ ॥

जवत्यस्यामविच्छिन्ना, प्रीतियोगकथासु च ।

यथाशक्त्युपचारश्च, बहुमानश्च योगिषु ॥ ६ ॥

(भवतीति) अस्यां दृष्टावविच्छिन्ना भावप्रतिबन्धसारतया
विच्छेदरहिता, योगकथासु प्रीतिर्भवति, योगिषु भावयोगिषु,
यथाशक्ति स्वशक्त्यौचित्येनोपचारश्च आसाऽऽदिसपादनेन,
बहुमानश्चाभ्युत्थानगुणगानाऽऽदिना । अयं च द्युरूपकृपातपु-
ण्यविपाकाद् योगवृत्तिलाभान्तरशिष्टसमतत्त्वकुक्षोपकृष्टवहा-
न्यादिफल इति ध्येयम् ॥ ६ ॥

भयं न जवजं तीव्रं, हीयते नोचिता क्रिया ।

न चानाभोगतोऽपि स्या-दत्यन्तानुचितक्रिया ॥ ७ ॥

(भयमिति) भवज ससारोत्पन्न तीव्रं जयं न प्रवर्तते, तथा-
अशुभाऽप्रवृत्तेरुचिता क्रिया क्वचिदपि कार्यं न हीयते, सर्वत्रैव
धर्माऽऽदरात् । न चानाभोगतोऽप्यज्ञानादप्यत्यन्तानुचितक्रिया
साधुजननिन्दाऽऽदिका स्यात् ॥ ७ ॥

स्वकृत्ये विकले त्रासो, जिज्ञासा सस्पृहाऽधिके ।

दुःखोच्छेदार्थिनां चित्रे, कथताधीः परिश्रमे ॥ ८ ॥

(स्वकृत्य इति) स्वकृत्ये स्वाचारे कायोत्सर्गकरणाऽऽदौ, विकले
विधिहीने, त्रासो “ हा ! विराधकोऽहम् ” इत्याशयवृत्तः, अधिके
स्वचुम्बिकापेक्षयोत्कृष्टे आचार्याऽऽदिकृत्ये, जिज्ञासा-कथमेतदेव
स्यात् ? इति सस्पृहाऽजिलाषसहिता । दुःखोच्छेदार्थिनां ससार
क्लेशजिहासूनाम्, चित्रे नानाविधे, परिश्रमे तत्तन्नीतिप्रसिद्धक्रि-
यायोगे, कथताधीः कथजावबुद्धिः । कथं नानाविधा मुमुक्षुप्रवृ-
त्ति कात्स्न्येन ज्ञातुं शक्यत इति । तदाह-“ दुःखरूपो जवः
सर्व, उच्छेदोऽस्य कुतः कथम् ? चित्रा सतां प्रवृत्तिश्च, सा शेषा
ज्ञायते कथम् ? ॥ १ ॥ ” ॥ ८ ॥

नास्माकं महती प्रज्ञा, सुमहान् शास्त्रविस्तरः ।

शिष्टाः प्रमाणमिह त-दित्यस्यां मन्यते सदा ॥ ९ ॥

(नेति) नास्माकं महती प्रज्ञाऽविसवादिनी बुद्धिः, स्वप्र-
ज्ञाकल्पिते विसवाददर्शनात् । तथा-सुमहानपारः शास्त्रस्य
विस्तरः, तत्तस्मात् शिष्टाः साधुजनसमताः प्रमाणमिह प्र-
स्तुतव्यतिकरे, यत्तैराचरितं तदेव यथाशक्ति सामान्येन कर्तुं
शक्यत इत्यर्थः । इत्येतदस्यां दृष्टौ, मन्यते सदा निरन्त-
रम् ॥ ९ ॥ द्वा० २२ द्वा० ।

ताराचंद-ताराचन्द्र-पु० । आवस्तीराजराजकुमारे, ध० २० ।

तत्कथा चैवम्-

अत्थि पुरी सावर्था, नेवऽत्थि इह पुरी मम सरिच्छा ।

जिणगिद्विषयचलन-चलेण इय कदइ जा निष्ठ ॥ १ ॥

तथ य पणमिरनरवर-वररणपहापहासिकमकमलो ।

आश्वराहो नमे-ण पत्थिवो अत्थि सुपसिद्धो ॥ २ ॥

ताराचंदो तस्सा-सि नंदणो नंदणो गुणतरुण ।

वररायलक्खणधरो, रुवेण विजियरइनाहो ॥ ३ ॥

सो बालकालो वि हु, पव्वज्जागहणयद्धपरिणामो ।

इयगयधणसयणाऽऽसु, चिट्ठइ पन्निवधपन्निमुक्को ॥ ४ ॥

न कुणइ जलाइकेलिं, न य दूसइ क पि फरुसभासाप ।

न इसइ न चेष विववइ, न य वाहइ पवरकरितुरगे ॥ ५ ॥

सइ पसुकोविण्णिदि वि, मित्तेहि सम रमेइ न कया वि ।

मत्तावकारबिले-वणाऽऽइववहार णो कुणइ ॥ ६ ॥

अइसयविसयविरत्त, कया वि कुमरं निपवि नरनाहो ।

तम्मणबामोहकए, जुवरायपए तय ठवइ ॥ ७ ॥

नियपुत्तरज्जविग्घ, चिततीए सवत्तिजणणीए ।

हण्णत्थ तस्स रहे, भक्खजुयं कम्मण दिअ ॥ ८ ॥

तो तस्स जायमग, विहुरमसार दुग्गुणिज्ज च ।

तयण्ण घणसोगभरिओ, कुमरो इय चितए चित्ते ॥ ९ ॥

रोगभरविहुरियाणं, अधणाण सयणपरिभवइयाणं ।

जुज्जइ मरण देसं-तरे व गमणं सुपुरिसाणं ॥ १० ॥

ता मह सण पि न स्रमं, विणट्ठदेहस्स निवसित इत्थ ।

निअं दुज्जणकरअ-गुलीहि दसिज्जमाणस्स ॥ ११ ॥

इय चित्तिज्जण सणियं, अवगणित परियण स रयणीए ।

नीहरिअ गेहाओ, पुव्वदिसाभिमुहमुदो चत्तिओ ॥ १२ ॥

मंड व्व मंदमद, सो गच्छंतो कमेण विमणमणो ।

समेयगिरिसमीवे, पत्तो पगम्मि नयरम्मि ॥ १३ ॥

गयणऽगगल्लगअइच-गसिगपव्वमारुक्कादिसिपसर ।

तत्तो समेयगिरिं, सणिय सणिय स आरुढो ॥ १४ ॥

विहियकरचरणसुद्धी, सरसाओ गहिय सरससरारिद्धे ।

आजियाइजिणिदे पू-इरण भत्तीइ इय शुणइ ॥ १५ ॥

जय आजियनाह ! अइसयसणाह !

जय संभव ! समियभवऽग्गिदाह !

अभिनदण ! नदियभवियनियर !

मह सुमइ सुमइजिणेस ! वियर ॥ १६ ॥

जय पट्ट ! पउमप्पह ! अरुणकति !

जय देव ! सुपास ! पयासकित्ति !

चंदप्पह ! चदसुकतदंत !

देवाहिदेव ! जय पुण्णदत्त ! ॥ १७ ॥

जय सीयत्त ! सीत्थियसुद्धचरण !

सिज्जस ! सुरासुरपणयचरण !

जय विमल ! विहियवच्छुरियदाण !

जय देव ! अणत्त ! अणननाण ! ॥ १८ ॥

जय धम्म ! पयासियसुद्धधम्म !

सिरिसत्ति ! विहियजयसत्तिकम्म !

जय कुयु ! पमथियमोदमल्ल !

अरनाह ! पणासियसयलसल्ल ! ॥ १९ ॥

जय मल्लि ! मत्थियरागारिवार !

मुणिसुव्वय ! सुव्वयधरणसार !

जय जय नमि ! नमियसुरिदवग !

सिरिपास ! पयासियमुक्खमग्ग ! ॥ २० ॥

इय शुणिय जिणेसर नमिरसुरेसर,

मत्तिन्नरनिम्भरमणेण ।

तुण्ड भिवनदणु बहुपुलइयतणु,

जा पिच्छद दसदिसि खणिण ॥ २१ ॥
 ता ससहरकरसुदर-पसरंतमहंतकतिदिप्यतं ।
 ईसि ओणमियतणुं, चरणभरेण व अकृतं ॥ २२ ॥
 दिट्ठामुहवियसु-पपन्नवकरनदमऊहरज्जुहिं ।
 नरयाऽवडनिवमियजं-तुजायमागरिसयन व ॥ २३ ॥
 कणयाचलनिचलचल-एअंगुलीविमलपहनदमिसेण ।
 फुडपयरुतं पि व ख-तिपमुहदसविहसमणधम्मं ॥ २४ ॥
 गिरिकंदरगयमुस्स-गसंविं सो निप वि मुणिमेग ।
 परमपमोयकविओ, पत्तो मुणिवरसमीवमि ॥ २५ ॥
 तो लक्खिनीरनिहिणो, जियसुरतरुक्कामधेणुमादप्यं ।
 मुणिणो से पयजुयल, सिरसा तुठो परामुसइ ॥ २६ ॥
 अइ मुणिमाहप्पेण, तक्काहं चिय पणहु विव रोगो ।
 ताराचंदो जाओ, अभहिहियसुसुवक्कधरो ॥ २७ ॥
 तं मुणिणो माहप्प, जा चिच्छ ददत्तु विमिहओ कुमरो ।
 ता विज्जाहरजुयलं, गयणतलाओ समोसरिय ॥ २८ ॥
 हरिसवसवियसियऽच्छं, पणमिय चलणुपपन्न च से मुणिणो ।
 अगणियगुणगणममत्वं, थोउ निसन्न महीपीढे ॥ २९ ॥
 कुमरेण तओ भणियं, कत्तो तुम्हाण इह समागमणं ? ।
 केण य कज्जेण तओ, वुत्त विज्जाहरेण इम ॥ ३० ॥
 वेयकुगिरिवराओ, मुणिमेयं नतु वयमिह पत्ता ।
 कुमरेणुत्त को प-स मुणिवरो आह इय खयरो ॥ ३१ ॥
 आसी इह वेयहे, राया वरखयरविसरनमियकमो ।
 घणवाहणु त्ति नामे-ण नामियासेसरिउचक्को ॥ ३२ ॥
 अन्नदिणे जम्ममरण-रोगकारणयभीमभवभीओ ।
 सो सुचिरप्पदढो मो-ह वल्लिमुत्तरिय खणेण ॥ ३३ ॥
 जरचीवर व चइउ, रज्जं सज्जो गहेवि पव्वज्ज ।
 अणवरय मासखमणे, करेइ सो एस मुणिवसदो ॥ ३४ ॥
 इय पजाणिय ते खयरा, मुणिं च नमिउ गया सत्ताणमि ।
 हरिसियदियओ कुमरो, जत्तीए इय मुणिं थुणइ ॥ ३५ ॥
 जय जय मुणिं ! खयरि-दविदवदियपयारविदज्जुग ! ।
 प्रवडुहहुयवहसंत-त्तसत्तपीठसवरिससम ! ॥ ३६ ॥
 निज्जियतिहुयणजणमयण-सुहरुभडवायभजणपवीर ! ।
 अइउन्नरोगजरस-णदपनिचवणवरगरु ॥ ३७ ॥
 एव थुणिय मुणिंदं, जा किंचि वि विअविस्सए कुमरो ।
 ता उस्सग्ग पारे-वि मुणिवरो गयणमुप्पइओ ॥ ३८ ॥
 तो विमिहओ कुमरो, नमिय जिणे गिरिवराउ ओयरिओ ।
 गच्छतो य कमेणं, रयणउरं नयरमणुपत्तो ॥ ३९ ॥
 तत्थ य चिरकालपरुद-गाढपणएण चालमिसेण ।
 कुरुचदेण स दिओ, ऊडि त्ति तह पच्चमिन्नाओ ॥ ४० ॥
 आल्लिगिऊण गाढ, ससंभमं पुच्छिओ इमो तेण ।
 अच्छरियमिणं कत्तो, वयंस ! तुह इत्थ आगमणं ? ॥ ४१ ॥
 कत्थ व इत्थिकालं, सावत्थीओ विणिक्खामिस्सा णं ।
 प्रसिओ सि कइ व संपइ, पुणो नवगो तुम जाओ ॥ ४२ ॥
 ताराचंदेण तओ, सावत्थीनिग्गमाउ आरब्भ ।
 तपपुरओ परिकहिओ, सन्नो वि हु निययवुत्ततो ॥ ४३ ॥
 कुमरेण वि तो पुछ, कहेसु कुरुचद ! मिच्छ ! नियवत्त ।
 किं इत्थ तुहाऽऽगमणं, गमणं च पुणो कहिं होदि ! ॥ ४४ ॥
 कइ वा ताओ निवसइ, अवि कुसलं सयत्तरायचक्कस्स ।
 सावत्थी सुत्था सा, सगामपुरजणवया धणियं ? ॥ ४५ ॥

कुरुचदेण भणियं, रायाऽऽएसेण इत्थ रयणपुरे ।
 अहमागओऽमिह संपइ, सावत्थीए गमिस्सामि ॥ ४६ ॥
 कुसलं च रायचक्क-स्स तइ य नयरीइ जणवयज्जुयाप ।
 तुह दुसहविरहदुहियं, ञ्क मुत्तु नवरि निवइ ॥ ४७ ॥
 जप्पमिह तं न दिओ, तप्पमिह निवेण पेसिया पुरिसा ।
 तुज्ज पत्तिनिमित्त, सव्वत्थ न चेव त लद्धो ॥ ४८ ॥
 तो रयणपुरागमणं, जायं मे वहुफत्तं महाजाग ! ।
 जं लद्धो तुममिहिं, पुणणेदि अतक्कियागमणो ॥ ४९ ॥
 तो पसिय वहुं नरवर-नदण ! नियदं सणा मयरसेण ।
 निव्वावसु पिउदियय, दुस्सदविरहदवतवतवियं ॥ ५० ॥
 इय सप्पणयं मिच्छे-ण पत्थिओ निवसुओ समं तेण ।
 पिउकारियरइसोहं, सावत्थि नयरिमणुपत्तो ॥ ५१ ॥
 पणओ य जणयचवणे, समयमि निवेण पुच्छिओ कुमरो ।
 मूवा आरब्भ निय, वुत्तंत जाव साहेइ ॥ ५२ ॥
 ता विजयसेणसूरी, समोसदो तत्थ मूरिपरिवारो ।
 तव्वदणवनियाए, कुमारजुत्तो निवो पत्तो ॥ ५३ ॥
 नमिय मुणिं उच्चिय-छाणासीणे निवमि कइइ गुरु ।
 मंथिज्जमाणजलनिदि-उद्दामसरेण धम्मकइं ॥ ५४ ॥
 इह जरजंमणसविल, बहुमच्छरमच्छकच्छभाऽऽइअ ।
 उल्लमिरकोववरुवा-हुयवहजालोविउप्पिच्छ ॥ ५५ ॥
 भाणगिरिदुग्गमतं, मायावल्लीवियाणअग्गुविल ।
 अक्खोदलोहपाया-वपरिगयं मोहआवत्त ॥ ५६ ॥
 अन्नाणपवणपिक्खियसं-जोगविओगरगिरनरग ।
 जइ भवजलनिहिमेय, तरिउ इच्छेह भवियजणा ! ॥ ५७ ॥
 ता सदसणदढगा-ढबधण सुद्धजावगुरुफवइ ।
 उद्धुरसंवरसरु-इसयलद्धिइं अइअणय ॥ ५८ ॥
 वेरगमगलग्ग, दुत्तवत्तपवणजाणियगुरुवेग ।
 सन्नाणकलधारं, सरेह चारित्तवरपोयं ॥ ५९ ॥
 इय सुणिय निवो निरव-ज्जचरणगहणुज्जुओ भणइ सूरि ।
 काऊण रज्जसुत्थं, पदु ! तुह पासे गहेमि वयं ॥ ६० ॥
 मा पडिबंघं खणमपि, काही नरनाइ ! इय मुणिंदेण ।
 वुत्तमि महीनाहो, पमुइयदियओ गओ सगिहं ॥ ६१ ॥
 नासेसमंतिसाम-तमंरुव पुच्छिऊण सच्छमई ।
 ताराचंदकुमारं, रज्जे अहिंसिचिही जाव ॥ ६२ ॥
 तो विणओणयतणुणा, कयअजविणा पर्यपिय तेण ।
 वयगहणानुन्नाए, ताय ! पसाय कुण ममावि ॥ ६३ ॥
 जं संसारसमुदो, रुदो उद्दामदुक्खकल्लोलो ।
 न विणा चरणतरु तोरइ तरिउं अइदुरंतो ॥ ६४ ॥
 तो रक्षा पमिभणियं, जुत्तमिणं वच्छ ! नायत्तताण ।
 किं तु कमागयमेयं, रज्ज पालेसु कइ वि दिणे ॥ ६५ ॥
 न य विक्कमसज्जुत्ते, पुत्ते पच्छा उचित्तु रज्जभर ।
 कल्लणवल्लिजलकु-ल्लुतुल्लिदक्खं गहिज्ज तुमं ॥ ६६ ॥
 इय भणिय वत्ता वि इमं, राया रज्जे उचित्तु गिरेहउ ।
 सिरिविजयसेणपासे, दिक्खं वेमाणियसु गओ ॥ ६७ ॥
 अह ताराचंदनिवो, निच्छं वयगहणसुद्धपरिणामो ।
 पइसमयमुत्तरुत्तर-मणोरइसए विचित्ततो ॥ ६८ ॥
 कारतो जिणजवणे, सया वि जिणपवयण पमावंतो ।
 अणुक्कपादाणाऽऽसु, जइविहणेण वट्ठेणो ॥ ६९ ॥
 नियगिहसमीवकारिय-पोसहसालाइ पोसहुज्जुत्तो ।
 सच्चरियसु पयट्ठं, अणुमोयंतो य धम्मजण ॥ ७० ॥

बहुनयपमाखगमज-गसगय गुरुविचारभारसहं ।
 निसुणतो पुन्वावर-अधिकरु सारासिद्धतं ॥ ७१ ॥
 रज्जधरअभावाओ, रज्जमणाहं विमुमुमचयतो ।
 अप्पजले मीणो इव, दुहेण गेहम्मि निवसतो ॥ ७२ ॥
 बाहिरविच्छाई चिय, चिततो रज्जरठवाधार ।
 कालेण मरिउ जाओ, अरुणयकणे पवरदेवो ॥ ७३ ॥
 तत्तो अबिय बिदेहे, निवपुत्तो होउ गहियसामन्न ।
 सवत्थ वि होऊण, अरुणदुत्तो सिव गमिही ॥ ७४ ॥
 इति ज्ञात्वा ताराधिपतिरुचिरोचिष्णुयशो,
 मुदा ताराचन्द्रादितिपतिलकस्याऽस्य चरितम् ।
 अरकद्विष्टास्तस्वजनधनदेहप्रजृतिषु,
 स्फुट धत्त स्वान्त शिवमुखकरे शुरुचरणे ॥ ७५ ॥ अ० २०
 ७२ गाथा ।

नारापह-तारापथ-पुं० । नभासि, अनु० ।

तारिम-तारिम-त्रि० । तरणयोग्ये, सुप्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।
 दश० ।

तारिस-तादृश-त्रि० । “दशः क्पिटक्सक.” ॥ ८ । १ । १४२ ॥
 इति दशेर्धातोर्धृतो रिरादेश । प्रा० १ पाद । तथाविधेऽर्थे,
 वाच० । उक्त० । प्रश्न० । आ० म० । पाण्डवचरित्रे घोरुशसर्गे.
 ऽष्टादशश्लोके-“त्रैकेभ्यस्तादृशाः स्त्रिय । (१८)” इत्यत्र तादृशा
 इति शब्दे आप्रत्यय कथमानीतः, टकप्रत्ययस्यात्राऽऽगमने ई-
 पप्रत्ययस्यैवोक्तत्वादिति प्रश्ने, उत्तरम-टकप्रत्ययान्तात्तादृशश-
 ब्दादीपप्रत्ययसदृजावेऽपि तादृश इति क्विन्ताद्भागुर्याचार्यमते-
 नाऽऽपप्रत्ययाऽऽगमने रूपसिद्धिरिति न कोऽपि दोषः । ६४ प्र० ।
 सेन० १ उल्ला० ।

तारुण्य-तारुण्य-न० । यौवने, उक्त० ३२ अ० ।

ताल-ताल-पुं० । तलनं तालं । नि० चू० १२ उ० । वृक्कविशे-
 पे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

अथ तालपद विवृणोति-

नामं उवणा दविष, ताडो जावे य होइ नायव्वो ।

जो नविओ सो ताडो, दव्वे मूलुचरणुणेषु ॥

नामताल, स्थापनाताल, अव्यतालः, भावतालश्च भवति
 ज्ञातव्यः । तत्र नामस्थापने लुप्ते । अव्यतालः पुनरयम- (जो भ-
 विओ सि) य खलु भव्यो जावतालपर्यायः, स च त्रिधा-
 एकभविको, बद्धाऽऽयुष्क, अभिमुखनामगोत्रश्च । तत्रैकभवि-
 को नाम-यो विवक्षितभवानन्तर तालत्वेनोत्पत्स्यते । बद्धाऽऽयु-
 ष्को-येन तालोत्पत्तिप्रायोग्यमायु कर्मयद्धम् । अग्निमुखनामगो-
 त्र पुनः-विपाकोदयाभिमुखतालसवन्विनामगोत्रकर्मा ताल-
 त्वेनोत्पत्स्यता विवक्षितजीवप्रदेशः । यद्वा-द्रव्यतालो द्विवि-
 ध-मूलगुणनिवर्तितः, उत्तरगुणनिवर्तितश्च । तत्र स्वायुषः
 परिज्ञायादपगतजीवो यः स्कन्धाऽऽदिरूपस्तालः स मूलगुणानि
 वर्तितः । यस्तु काष्ठचित्रकर्माऽऽदिष्वातिवर्तितः स उत्तरगुण-
 निवर्तितः । एष द्रव्यतालः ।

सम्प्रति भावतालमाह-

भावम्मि होति जीवा, जे तस्स परिगहे समक्खाया ।

बीओ वि य आदेसो, जो तस्स वि जाणओ पुरिसो ॥

भावे जावविषयस्तान्ते ये जीवास्तस्य तालस्य परिग्रहे
 मूलकन्दाऽऽदिगतास्ते सर्वेऽपि समुदिताः सन्तो जावताल इति
 समाख्याता ; नोऽगमन इति भावः । द्वितीयोऽप्यत्राऽऽदेशोऽस्ति
 यस्तस्य तालस्य विज्ञायकस्त्वज्जियुक्त पुरुषः सोऽपि भावताल
 उच्यते, आगमत इत्यर्थः । अत्र च नोऽगमतो भावतालेना-
 धिकारः, तस्य सबन्धि यत्फलं तदिह तालशब्देन प्रत्येतव्यम् ।
 वृ० १ उ० । म० । आ० म० । प्रज्ञा० । स्था० । भ० । औ० ।
 प्रश्न० । ज्ञा० । बलयाऽऽस्यवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
 आचा० । कसिकापरपर्याये वाद्यविशेषे, औ० । आचा० ।
 आ० म० । जं० । ज्ञा० । स्था० । इस्तताक्षे, दश० २ अ० ।
 स्था० । कसिकाऽऽदिशब्दविशेषे, स्था० ७ ठा० । वादित्रसमुदा-
 ये, नि० चू० १२ उ० । आजीवकोपासकभेदे, म० ८ श० ५ उ० ।
 तालउरु-तालपुट-न० । तालमात्रव्यापत्तिकरे उपविषे, उक्त०
 १६ अ० । दश० । आ० म० ।

तालजंघ-तालजङ्घ-पुं० । तालो वृक्कविशेषः, स च दीर्घस्कन्धो
 भवति, ततस्तालवज्जङ्घे यस्य स तथा । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।
 स्वनामस्थाने राजनि, यो हि ब्राह्मणेषु विक्रान्तः सन् विननाशः ।
 ध० १ अधि० ।

तालजम्भय-तालजम्भय-पुं० । तालनन्दनगरवास्तव्ये स्वनामख्या-
 ते राजनि, तस्य तमाललता भार्याऽऽसीत् । दर्श० १ तत्र ।
 शत्रुञ्जयपर्वते, ती० १ कल्प । तालो वृक्कविशेषो ध्वजा यस्य
 सः । बलदेवे, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

तालण-तामन-न० । चपेटाऽऽदिना निश्चोटने, उपा० ७ अ० ।
 चपेटाऽऽदिदने, औ० । कुट्टने, प्रश्न० १ आध्र० द्वार ।
 अन्त० । औ० । आ० म० । पञ्चा० ।

तालपल्लव-तालपल्लव-पुं० । आजीवकोपासकभेदे, म० ८
 श० ५ उ० ।

तालपिसाय-तालपिशाच-पुं० । तालो वृक्कविशेषः, तदाकारो
 दीर्घत्वाऽऽदिसाधर्म्यात्पिशाचो राक्षस तालपिशाचः । दीर्घतरं
 पिशाचे, स्था० १० ठा० । ज० । आ० म० । व्य० । ज्ञा० ।
 आ० क० । पिशाचभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तालपुरु-तालपुट-न० । ‘तालउरु’ शब्दार्थे, उक्त० १६ अ० ।

तालफली-देशी-दास्याम, दे० ना० ५ वर्ग ११ गाथा ।

तालमथय-तालमस्नक-न० । तालमध्यचर्तिनि गर्जे, आचा० २
 श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

तालमाण-तालमान-स्त्री० । तालमानपरिज्ञानाऽऽत्मके कालजे-
 दे, कल्प० ७ क्षण ।

तालमूलय-तालमूलक-न० । तालमूलाऽऽकारे अधः पृथुनि उपरि
 च सूद्धमे लयने, कल्प० ६ क्षण ।

तालविण्ट-तालवृन्त-न० । ‘वृन्ते एट.’ ॥ ८ । २ । ३१ ॥ इति
 न्तस्य एट । प्रा० २ पाद । व्यजने, आचा० १ श्रु० १ अ० ७
 उ० । अणु० । दश० । द्विपुटाऽऽदिव्यजने, प्रश्न० १ आध्र० द्वार ।
 दश० । ज्ञा० । मयूरपिच्छकृतव्यजने, आचा० २ श्रु० १ चू० १
 अ० ७ उ० ।

तालसंवुड-तालमंपुट-पुं० । पवनेरितशुक्तालपत्रसचये, सू-
 त्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

तालमम-तादसम-न० । यत्परस्परऽऽहतहस्ततालस्वरानुवृ-
त्तिर्भवति तत्तादसमम् । स्वरभेदे, स्था० ७ ग्रा० ।

तादहल-देशी-शाल्यम्, दे० ना० ५ वर्ग ७ गाथा ।

ताला-तदा-अव्य० । “ ऊर्माहे-माहा-इआ काले ” ॥ ८ । ३ ।

६५ ॥ इति तच्छब्दात्कालेऽभिधेये ऊं स्थाने आहे आहा इति
भित्तौ, इमा इति च आदेशा वा जयन्ति । तस्मिन् काले, प्रा० ३
पाद । लाजेषु, दे० ना० ५ वर्ग १० गाथा ।

ताद्वायर-ताद्वायर-त्रि० । तालैर्वाद्यविशेषैश्चरन्तीति तालाच-
राः । (दीर्घत्व प्राकृतत्वात्) नि० चू० १५ उ० । ताद्वायरानेन
प्रेक्षाकारिणि, औ० । प्रश्न० । ज० । विपा० । आ० । प्रज्ञा० ।
नटनर्तकाऽऽदिषु, वृ० ३ उ० ।

ताद्वायरकर्म-ताद्वायरकर्म-न० । प्रेक्षककर्मविशेषे, झा० १
श्रु० १३ अ० ।

तालिअण्ट-आमि-धा० । त्रम्-णिच् । “ भ्रमेस्तानिभण्टतमा-
मौ ” ॥ ८ । ४ । ३० ॥ इति भ्रमतेत्यन्तस्य ‘तालिअण्ट’ इत्या-
देशः । भ्रमतां प्रेरणे, प्रा० ४ पाद ।

तालवृन्त-पु० । व्यजने, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

तालित-ताड्यमान-त्रि० । चपेटाऽऽदिभिः पीरुयमाने, झा० १
श्रु० १६ अ० ।

तालिज्जंत-ताड्यमान-त्रि० । चपेटाऽऽदिभिः पीरुयमाने, आ०
चू० १ उ० ।

तालिय-तालिक-पुं० । तालेन करतलेन निवृत्त-ठक् ।
चपेटे, वाच० ।

तालित-त्रि० । आहते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

ताली-ताली-स्त्री० । वाद्यभेदे, आ० चू० १ अ० । तालेन त-
न्निर्वासेन निवृत्ता-भण् । (ताली) तालजातसुरायाम्, त-
ल-एयन्तात् अच् । गौरा०-ङीप् । वृत्तभेदे, तालमूल्याम्,
आढक्याम्, तालीशपत्राऽऽख्ये वृत्ते, तालकोट्टाटनयन्त्रे, कु-
ञ्जिकायां च । तालप्रल्लयाम्, व्यक्तरपादके छन्दोभेदे च ।
वाच० ।

तालु-तालु-न० । तरन्त्यनेन वर्णाः । तृ-बुण्, रस्य लः । जि-
ह्वेन्द्रियाधिष्ठाने स्थानभेदे, वाच० । प्रज्ञा० । झा० ।

तालुग्यारणी-तालोद्घाटनी-स्त्री० । तालोद्घाटनकारिकायां
विधायाम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

तालुजिम्भ-तालुजिह्व-पु० । तालु पव जिह्वा यस्य । कुम्भी-
रे, तस्य जिह्वाशून्यत्वेऽपि तालुनैव रसाऽऽस्वादनात् ।
वाच० । प्रश्न० ।

तावूर-देशी-फेने, कपित्थतरौ, दे० ना० ५ वर्ग २१ गाथा ।

ताव-तावत्-अव्य० । तत्परिमाणस्य । त्रि० । “ अन्त्य-
व्यञ्जनस्य ” ॥ ८ । १ । ११ ॥ इत्यन्त्यव्यञ्जनस्य तकारस्य लोपः ।
प्रा० १ पाद । प्रस्तुतार्थप्रदर्शके, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
आ० चू० । सूत्र० । साकल्ये, अवधौ, माने, अवधारणे, प्रश-
सायाम्, पक्षान्तरे, वाक्यभूषणे, तदेत्यर्थे च । “ भर्ताऽपि तावत्

ऋथकैशिकानाम् ” इति रघुः । तत्परिमाणवति, त्रि० । स्त्रिया
ङीप् । तावती । वाच० ।

ताप-पु० । तप-घञ् । संतापे, वाच० । छे. आव० ४ अ० ।
सूर्याणामेव तापः, चन्द्रस्य तु प्रज्ञासः । “ चत्वारि सूरिया
तविंसु वा, तवेति वा, तविस्मति वा । चत्वारि च वा पभासिंसु
वा, पभासिति वा, पभासिस्संति वा ” इत्यवभासस्य पार्थक्ये-
नोक्तेः । स्था० ४ ग्रा० २ उ० ।

तावइय-तावत्क-त्रि० । तत्परिमाणवति, ज० १८ श्रु० ४ उ० । आ० म० ।

तावंचण-तावचण-पुं० । तावति काले, ज० १५ श्रु० ।

तावक्खेत्त-तापक्वेत्त-न० । तपनं तापः सूर्यकिरणस्पर्शजनितः प्र-
काशाऽऽत्मकः परितापः, तदुपलक्षितं क्षेत्रं तापक्षेत्रम् । यमोप-
लक्षिते क्षेत्रे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । मण् ।

मसप्रति नापक्वेत्तसंस्थितिमभिधातुकामः प्रथमतस्तद्विषयं
प्रश्नसूत्रमाह-

ता कदं ते तावक्खेत्तसंठिती आहिता ति वदेज्जा ? । तत्थ
खलु इमाओ सोद्वस पमिवत्तीओ पणत्ताओ । तत्थ एं एगे
एवमाहंसु-ता गेहसंठिया तावक्खेत्तसंठिती पणत्ता, एगे
एवमाहंसु । ? । एवं जाव बालगपोत्तियासंठिया
तावक्खेत्तसंठिती पणत्ता । एगे पुण एवमाहंसु-
जस्संठिते जंबुद्दीवे दीवे तस्संठिते तावक्खेत्तसंठिती प-
णत्ता, एगे एवमाहंसु । ए । एगे पुण एवमाहंसु-ता जस्सं-
ठिए भारहे वासे तस्संठिता तावक्खेत्तसंठिती पणत्ता, एगे
एवमाहंसु । ?० । एवं उज्जाणसंठिया । ?१ । निज्जाणसं-
ठिता । ?२ । एगतो णिसहसंठिता । ?३ । दुहतो णिसहसं-
ठिता । ?४ । सेणगसंठिता, एगे एवमाहंसु । ?५ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता सेणगपिड्डसंठिता तावक्खेत्तसंठिती पणत्ता,
एगे एवमाहंसु । ?६ । वयं पुण एवं वटामो-ता उप्पीमुहकलबु-
आपुप्फसठिता तावक्खेत्तसंठिती पणत्ता । अंतो संकुमा बाहिं
वित्थमा, अंतो वट्टा बाहिं पिधुला, अंतो अंकमुहसंठिता बाहिं
सत्थिमुहसंठिता । उभतो पासेणं तीसे दुवे वाहाओ अवट्ठिता-
ओ भवंति । पणतालीसं पणतालीसं जोयणसहस्साइं आया-
मेणं । दुवे य एं तीसे वाहाओ अणवट्ठिताओ जवंति । तं जहा-
सव्वब्भंतरिया चेव वाहा, सव्वबाहिरिया चेव वाहा । तत्थ
को हेतू ति वदेज्जा ? । ता अयं एं जंबुद्दीवे दीवे जाव परिकखे-
वेणं ; ता जया एं सूरिए सव्वब्भंतरं मंरुलं उभसंकासिता चारं
चरति, तथा एं उप्पीमुहकलबुआपुप्फसठिता तावक्खेत्त-
संठिती आहिता ति वदेज्जा । अतो संकुमा बाहिं वित्थमा,
अतो वट्टा बाहिं पिधुला, अंतो अंकमुहसंठिता बाहिं
सत्थिमुहसठिया । दुहतो पासेणं तीसे तदेव जाव स-
व्वबाहिरिया चेव वाहा । तीसे एं सव्वब्भंतरिया वाहा मं-
दरपव्वयंते णं एव जोयणसहस्साइं चत्वारि य उलमीते
जोयणसता एव य दसजागे जोयणस्स परिकखेवेणं आ-

हिता ति वदेज्जा । ता से णं परिकखेवविसेसे कुतो आहि-
ता ति वदेज्जा ?। ता जे णं मंदरस्स पव्वयस्स परिकखेवे णं
तं परिकखेवं तिहि गुणिता दसहिं छेत्ता दसहिं भागेहिं
हीरमाणे, एस णं परिकखेवविसेसे आहिता ति वदेज्जा ।
तीसे णं सव्ववाहिरिया बाहा हवणसमुदतेणं चउणउ-
तिं जोयणसहस्साइं अट्ठ य अट्ठसट्ठे जोयणसते चत्तारि य
दसभागे जोयणस्स परिकखेवेणं आहिता ति वदेज्जा । ता
एस णं परिकखेवविसेसे कुतो आहिता ति वदेज्जा ?। ता जे णं
जंबुदीवस्स दीवस्स परिकखेव, तं परिकखेवं तिहि गुणिता
दसहिं छेत्ता दसहिं भागेहिं हीरमाणे, एस णं परिकखेवविसेसे
आहिता ति वदेज्जा । तीसे ण तावक्खेत्ते कतियं आयामेणं
आहितेति वदेज्जा ?। ता अट्ठत्तरिं जोयणसहस्साइं तिष्ठि य
जोयणसए तेतीसे जोयणतिजागे च आयामेणं आहितेति
वदेज्जा ।

(ता कहं ते इत्यादि) ' ता ' इति पूर्ववत् । कथं भगवन् !
त्वया तापक्वेत्रसंस्थितिराख्याता इति भगवान् वदेत् ?। एवमुक्ते
प्रगवानेतद्विषये यावत् परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः, तावतीरुप-
दर्शयति- (तत्प्रेत्यादि) तत्र तस्यां तापक्वेत्रसंस्थितौ विषये ख-
त्विमाः षोडश प्रतिपत्तयः परतीर्थिकाज्युपगमरूपाः प्रकृताः ।
तद्यथा-तत्र तेषां षोडशानां परतीर्थिकानां मध्ये एके एवमाहु-
(गेहसठियं चि) गेहस्येव वास्तुविद्याप्रसिद्धगृहस्येव संस्थितं
संस्थानं यस्याः सा तथा तापक्वेत्रसंस्थितिः प्रकृता । अत्रैवोपसं-
हारमाह- (एगे एवमाहुसु १ । एवमाहु-जाव बालगपोत्तियासठिया
तावक्खेत्तसठिई पन्नत्ता इति) एवमनन्तरोक्तेन प्रकारेण, च-
न्द्रसूर्यसंस्थितिगतेन प्रकारेणेत्यर्थः । गृहसंस्थिताया ऊर्द्धं
तावक्खेत्तं यावद् बालगपोत्तिकासंस्थिता प्रकृता इति । तच्चै-
वम्-“ एगे पुण एवमाहुसु-गेहावणसठिया तावक्खेत्तसठिई
पन्नत्ता, एगे एवमाहुसु २ । एगे पुण एवमाहुसु-पासायस-
ठिया तावक्खेत्तसठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुसु ३ । एगे पुण ए-
वमाहुसु-गोपुरसठिया तावक्खेत्तसठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहु-
सु ४ । एगे पुण एवमाहुसु-पिच्छावरसठि- तावक्खेत्तसठिई
पन्नत्ता, एगे एवमाहुसु ५ । एगे पुण एवमाहुसु-बलीसठिया
तावक्खेत्तसठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुसु ६ । एगे पुण एवमाहुसु-
इस्मियतलसठिया तावक्खेत्तसठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुसु ७ ।
एगे पुण एवमाहुसु-बाहगपोत्तियासठिया तावक्खेत्तसठिई
पन्नत्ता, एगे एवमाहुसु ८ । ” अत्र सर्वेष्वपि पदेषु विग्रहभावना
प्रागिव कर्तव्या । (एगे पुण इत्यादि) एके पुनरेवमाहु- (ज-
स्सठियं चि) यत्संस्थितं संस्थानं यस्य स यत्संस्थितो जम्बूद्वीपो
द्वीपस्तत्संस्थिता तदेव जम्बूद्वीपगतसंस्थितं संस्थानं य-
स्याः सा तथा तापक्वेत्रसंस्थितिः प्रकृता । अत्रोपसहार- (एगे
एवमाहुसु ९) (एगे पुण एवमाहुसु) एके पुनरेवमा-
हु-यत्संस्थितं भारतं वर्षं तत्संस्थिता तापक्वेत्रसंस्थितिः
प्रकृता । अत्र विग्रहभावना प्रागिव वेदितव्या । अत्रोपसहार-
(एगे एवमाहुसु १०) एवमुक्तेन प्रकारेण उद्यानसंस्थिता
तापक्वेत्रसंस्थितिरपरेषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-“ एगे
पुण एवमाहुसु-उज्जाणसठिया तावक्खेत्तसठिई पन्नत्ता, एगे-

एवमाहुसु ११ ” अत्र उद्यानस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा
तथेति विग्रहः ११ । (निज्जाणसठियं चि) निर्वाणं पुरस्य
निर्गमनमार्गं तस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा । अप-
रेषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-“ एगे पुण एवमाहुसु-
निज्जाणसठिया तावक्खेत्तसठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुसु १२ । ”
(एगतो निसहसठियं चि) एकतो रथस्य एकस्मिन् पार्श्वे
यो नितरां सहते स्कन्धे पृष्ठे वा समारोपितं प्रारमिति निषट्ठो
बलीवर्ध, तस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा एकतो निषट्ठसं-
स्थिता । अपरेषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-“ एगे पुण
एवमाहुसु-एगतो निसहसठिया तावक्खेत्तसठिई पन्नत्ता, एगे
एवमाहुसु १३ । ” (उहतो निसहसठियं चि) अपरेषामभि-
प्रायेणोभयतो निषट्ठसंस्थिता वक्तव्या, उभयतो रथम्योऽप्ययोः
पार्श्वे यौ निषट्ठौ बलीवर्धौ, तयोरिव संस्थितं संस्थानं यस्याः
सा तथा । सा चैव वक्तव्या-“ एगे पुण एवमाहुसु-उहतो निस-
हसठिया तावक्खेत्तसठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुसु १४ । ”
(सेणगसठियं चि) इयेनकस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा
तथा, अपरेषामभिप्रायेणाभिधातव्या । सा चैवम्-“ एगे पुण
एवमाहुसु-सेणगसठिया तावक्खेत्तसठिई पन्नत्ता, एगे एवमा-
हुसु १५ । ” (एगे पुण इत्यादि) एके पुनरेवमाहु- इयेनकपृष्ठस्येव
संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा तापक्वेत्रसंस्थितिः प्रकृता ।
अत्रोपसहारमाह- (एगे एवमाहुसु १६) । तदेवमुक्ताः षोडशा-
ऽपि प्रतिपत्तयः, एताश्च सर्वा अपि मिथ्यारूपाः, अत एता व्युदस्य
भगवान् स्वमतमिहमुपदर्शयति- (वयं पुण इत्यादि) वयं पुन-
रुपसंकेतलङ्घनाः केवलज्ञानेन यथाऽवस्थितं वस्तुपलभ्य, एवं
वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः । तमेव प्रकारमाह- (उर्द्धंमुदेत्यादि)
ऊर्द्धंमुखकलम्बुकापुष्पसंस्थिता ऊर्द्धंमुखस्य कलम्बुकापुष्प-
स्येव नालिकापुष्पस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा,
तापक्वेत्रसंस्थितिः प्रकृता, मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिः । सा कथं
भूतेत्यत आह-अन्तर्मेरुदिशि सकुचा सकुचिता, वहिर्लवण-
समुद्रदिशि विस्तृता । तथा अन्तर्मेरुदिशि वृत्ता वृत्तार्धव-
याऽऽकारा, सर्वतो वृत्तमेरुगतान् ग्रीन् द्वौ वा दशजानानभिध्या-
प्य तस्या व्यवस्थितत्वात्, वहिर्लवणदिशि पृथुना मुत्कलजा-
वेन विस्तारमुपगता । एतदेव संस्थानकथनेन स्पष्टं स्पष्टयति-
(अतो अकमुहसठिया बाहिं सत्थिमुहसठियं चि) अन्तर्मेरु-
दिशि अङ्ग पद्मासनोपविष्टस्योत्सङ्गरूप आसनबन्धः, तस्य
मुखमग्रभागेऽर्द्धबलयाऽऽकारस्तस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः
सा तथा । वहिर्लवणदिशि स्वस्तिकमुखसंस्थिता । स्वस्तिक-
मुप्रतीतः, तस्य मुखमग्रभागः, तस्यैवातिविस्तीर्णतया संस्थितं
संस्थानं यस्याः सा तथा । (उज्जओ पासेणं चि) उज्जयपार्श्वेन
मेरुपर्वतस्योभयो पार्श्वयोस्तस्यास्तापक्वेत्रसंस्थितेः सूर्यभेदेन
द्विधा व्यवस्थिताया प्रत्येकमेकैकभावेन ये द्वे घाटे, ते आयामेन
जम्बूद्वीपगतमायामभिध्यावस्थिते भवतः । साचैकैका आया-
मतः किं प्रमाणा, इत्याह-पञ्चचत्वारिंशत् पञ्चचत्वारिंशत् यो-
जनसहस्राणि ४५००० तस्यास्तापक्वेत्रसंस्थितेरेकैकस्या द्वे च
बाहे अनवस्थिते जवतः । तद्यथा-सर्वाभ्यन्तरा, सर्वबाह्या च ।
तत्र या मेरुसमीपे विष्कम्भमधिकृत्य बाह्या सा सर्वाभ्यन्त-
रा, या तु लवणदिशि जम्बूद्वीपपर्यन्ते विष्कम्भमधिकृत्य बा-
ह्या सा सर्वाबाह्या । आयामश्च दक्षिणोत्तराऽऽयततया प्रतिपत्त-
यो, विष्कम्भः पूर्वापराऽऽयततया । एवमुक्ते सति भगवान् गौतमः

स्वशिष्याणां स्पष्टावबोधनार्थं भूयः पृच्छति-(तथेत्यादि)
तत्र तस्यामेवंविधायामनन्तरोदितायां वस्तुव्यवस्थायां को
हेतुः का उपपत्तिरिति भगवान् वदेत् ? । एवमुक्ते भगवानाह-
(ता अयं णमित्यादि) इदं जम्बूद्वीपवाक्यं पूर्ववत् परिपूर्णं
स्वयं परिभाषनीयम् । (ता जया णमित्यादि) तत्र यदा सूर्यः
सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, तदा "उक्तीमुहकलं-
त्रुयापुष्क" इत्यादि प्राग्वद्भाष्येयम् । यावत्सर्वाभ्यन्तरा याहा,
सर्ववाह्या च बाहा । (तीसे णमित्यादि) तस्यास्तापक्षे-
प्रसंस्थिते. सर्वाभ्यन्तरा बाहा मेरुपर्वतान्ते मेरुपर्वतसमीपे,
सा च परिक्षेपेण मन्दरपरिक्षेपगततया नव योजनसहस्राणि
चत्वारि योजनशतानि परुशीतानि परुशीत्वधिकानि नव च
दश भागा योजनस्य १४८६६, आख्याता मया इति वदेत् ।
एवमुक्ते भगवान् गौतमः प्रश्नयति-(ता से णमित्यादि) 'ता'
इति प्राग्वत् । स तापक्षेत्रसंस्थिते. परिक्षेपविशेषो मन्दरप-
रिरयपरिक्षेपेण विशेषः कुतः कस्मात्कारणादेवंप्रमाण आ-
ख्यातः, नोनोऽधिको वेति वदेत् ? । भगवानाह-(ता जे णमि-
त्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । यो, णमिति वाक्यालङ्कारे । मन्दरस्य
मेरो. पर्वतस्य परिक्षेपपरिरयो गणितप्रसिद्धः, तं परिक्षेपं त्रि-
भिर्गुणयित्वा तदनन्तरं च दशभिर्विश्रवा विजज्य । अथ कस्मा-
देवं क्रियत इति चेष्ट्यते-इह सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानः
सूर्यो जम्बूद्वीपगतस्य चक्रवाहस्य यत्र तत्र प्रदेशे तत्तच्चक्रवा-
लक्षेत्रप्रमाणानुसारेण त्रीन् दशभागान् प्रकाशयति । एतच्च प्रा-
गेवोक्तम् । सम्प्रति च मन्दरसमीपे तापक्षेत्रे चिन्ता क्रियमाणा
वर्तते, ततो मन्दरपरिरयसुखावबोधार्थं प्रथमतस्त्रिभिर्गुण्यते,
गुणयित्वा च दशभिर्विजज्यत इति, दशभिश्च भागैर्ह्यमाणे
यथोक्तं मन्दरसमीपे तापक्षेत्रपरिमाणमागच्छति । तथाहि-म-
न्दरपर्वतस्य विष्कम्भो दशसहस्राणि १०००० । तेषां वर्गो दश
कोट्य १०००००००० । तासां दशभिर्गुणने कोटिशतम्—
१०००००००००० । अस्य वर्गमूलानयने लब्धानि एकत्रिंशत्सह-
स्राणि पदशतानि किञ्चिन्वृत्तत्रयोविंशत्यधिकानि, परं व्यवहा-
रः परिपूर्णानि विवक्ष्यन्ते ३१६२३ । एष राशिस्त्रिभिर्गुण्यते,
जातानि चतुर्नवतिहस्राणि अष्टौ शतानि एकोनसप्तत्यधि-
कानि ६४८६९ । एतेषां दशभिर्भागद्वारे लब्धानि नव योजनसह-
स्राणि चत्वारि शतानि परुशीत्यधिकानि नव च दश भागा
योजनस्य; तत एष एतावाननन्तरोदितप्रमाण. परिक्षेपविशेषो
मन्दरपरिरयपरिक्षेपविशेषस्तापक्षेत्रसंस्थितेराख्यात इति वदे-
त् स्वशिष्येभ्यः । अयं चार्थोऽन्यत्राप्युक्त- "मन्दरपरिरयरासी,
तिगुणो दसभाइयम्मि जं वडं । तं होइ तावक्खेत्त, अम्मितर-
मंरुवे रविणो ॥ १ ॥ " तदेव सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमाने
सूर्ये मन्दरसमीपे तापक्षेत्रसंस्थिति. सर्वाभ्यन्तरबाहाविष्कम्भ-
परिमाणमुक्तम् । इदानीं लवणसमुद्रादिषु जम्बूद्वीपपर्यन्ते या स-
र्ववाह्या बाहा, तस्या विष्कम्भपरिमाणमाह-(तीसे णमित्या-
दि) तस्यास्तापक्षेत्रसंस्थितेर्लवणसमुद्रान्ते लवणसमुद्रसमीपे
सर्ववाह्या बाहा सा परिक्षेपेण जम्बूद्वीपपरिरयपरिक्षेपेण चतु-
र्नवतियोजनसहस्राणि अष्टौ च अष्टयष्ट्यधिकानि योजनशता-
नि चतुरश्र दशभागान् योजनस्य १४८६६, यावदाख्याता
इति वदेत् । अत्रैव स्पष्टावबोधनाय प्रश्नं करोति-(ता एस
णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । स एतावान् परिक्षेपविशेषस्ता-
पक्षेत्रसंस्थिते कुतः कस्मात् कारणादाख्यात, नोनोऽधिको
वेति वदेत् ? । भगवानाह-(ता जे णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् ।

यो जम्बूद्वीपस्य परिक्षेपपरिरयो गणितप्रसिद्धः, तं परिक्षेपं त्रि-
भिर्गुणयित्वा तदनन्तरं दशभिर्विश्रवा दशभिर्विजज्य; अत्रार्थे
कारण प्रागुक्तमेवानुसरणीयम् । दशभिर्भागे द्वियमाणे यथोक्तं
जम्बूद्वीपपर्यन्ते तापक्षेत्रपरिमाणमागच्छति । तथाहि-जम्बूद्वी-
पस्य परिक्षेपस्त्रीणि वक्राणि, चोमश सहस्राणि, द्वे शते, सप्तविं-
शत्यधिके ३१६२२७, त्रीणि गव्यूनानि ३ अष्टाविंशं धनुःशतं
१२८, त्रयोदश अङ्गुलानि १३ एकमङ्गुलम् १, एतावता च यो-
जनमेकं किञ्च किञ्चिन् न्यूनमिति व्यवहारः, तत् परिपूर्णं विव-
क्ष्यते, ततो द्वे शते अष्टाविंशत्यधिके वेदितव्ये ३१६२२८, एतत्
त्रिभिर्गुण्यते, जातानि नव वक्राणि, अष्टाचत्वारिंशत्सहस्राणि, षट्
शतानि चतुरशीत्यधिकानि ६४८६६, एतेषां दशभिर्भागो द्वियते,
लब्ध यथोक्तं जम्बूद्वीपपर्यन्ते सर्ववाह्याया बाहाया विष्कम्भप-
रिमाणम् । तत (एस णमित्यादि) एष एतावाननन्तरोदितप्रमाण.
परिक्षेपविशेषो जम्बूद्वीपपरिरयपरिक्षेपविशेषस्तापक्षेत्रसंस्थि-
तेराख्यात इति वदेत् । उक्तं चैतदन्यत्रापि-"जम्बूद्वीपपरिरय,
तिगुणे दसभाइयम्मि जं वडं । तं होइ तावक्खेत्त, अम्मितर-
मंरुवे रविणो ॥ १ ॥ " तदेव जम्बूद्वीपे तापक्षेत्रसंस्थितेः
सर्वाभ्यन्तरायाः सर्ववाह्याया बाहाया विष्कम्भपरिमाणमु-
क्तम् । सम्प्रति सामस्त्येनाऽऽयामतस्तापक्षेत्रपरिमाणं जिज्ञासु-
स्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-(ता से णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् ।
तापक्षेत्रमायामतः सामस्त्येन दक्षिणोत्तराऽऽयततया क्रियार्त्कि-
प्रमाणमाख्यातम्, इति वदेत् ? । भगवानाह-(ता अट्टत्तरिमि-
त्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, अष्टसप्ततियोजनसहस्राणि त्रीणि यो-
जनशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनत्रिभागं च
यावत् आयामेन दक्षिणोत्तराऽऽयततया आख्यातमिति वदेत् ।
तथाहि-सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानस्य सूर्यस्य तापक्षेत्रं
दक्षिणोत्तराऽऽयततया मेरोरारभ्य तावद्वर्तते यावच्चवणसमु-
द्रस्य पष्ठो प्रागः । उक्तं च-

" मेरुस्स मज्झभागा, जाव लवणसमुद्रस्स लुम्भागो ।

तावाऽऽयामो एसो, सगडुक्खीसंविओ नियमा ॥ १ ॥ "

अत्र-(एसो इत्यादि) एष तापो नियमात् शकटोर्ध्वसं-
स्थितम्, शेषं सुगमम् । तत्र मेरोरारभ्य जम्बूद्वीपपर्यन्ते
यावत् पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि लवणस्य विस्तारो द्वे
योजनलक्षे तयोः पष्ठो भागस्त्रयस्त्रिंशद्योजनसहस्राणि त्रीणि
योजनशतानि, त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनस्य च त्रिभागः,
तत उज्जयमीलने यथोक्तमायामत्राणां भवति । इह सर्वा-
भ्यन्तरे मण्डले वर्तमानस्य सूर्यस्य लक्ष्म्या अभ्यन्तरे प्रविशति,
मेरुणा प्रतिस्खल्यते, यदि पुनर्न प्रतिस्खल्यते, ततो मेरोः सर्व-
मध्यभागगतं प्रदेशमवधीकृत्याऽऽयामतो जम्बूद्वीपस्य पञ्चाशत्
योजनसहस्राणि प्रकाशयेत् । अत एवेत्य जम्बूद्वीपस्य पञ्चाशत्
तं योजनसहस्राणि प्रकाशयानि संज्ञायन्ते, सर्वाभ्यन्तरेऽपि
मण्डले वर्तमाने सूर्ये तापक्षेत्रस्याऽऽयामप्रमाणं ज्योतिष्करण-
कम्बुदीकायां श्रीपादविससुरिभिः ज्योतिषियोजनसहस्राणि
त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनस्य च त्रिभाग इत्युक्त-
म् । युक्तं चैतत्संज्ञावनया तापक्षेत्राऽऽयामपरिमाणम्, अन्यथा
जम्बूद्वीपमध्ये तापक्षेत्रस्य पञ्चचत्वारिंशत्सहस्रपरिमाणान्युप-
गमे यथा सूर्यो बहिर्निष्क्रामति तथा तत्रातिबद्ध तापक्षेत्र-
मपि, ततो यदा सूर्यः सर्ववाह्या मण्डलमुपसंक्रम्य चारं च-
रति, तदा सर्वथा मन्दरसमीपे प्रकाशो न प्राप्नोति । अथ च

तदाऽपि तत्र मन्दरपरिरयपरिक्षेपेण विशेषपरिमाणमग्रे वक्ष्यते, तस्मात्पादद्विसमूरिव्याख्यानमप्यभ्युपगन्तव्यमिति । तदेव सर्वा-
न्यन्तरमण्डलमधिकृत्य तापक्षेत्रसंस्थितिरुक्ता । सू० प्र० ४
पादु० । च० प्र० । (अत्र 'अधकार' शब्दः प्रथमजागे १०५
पृष्ठे वीक्ष्य)

जंबुद्वीवे णं दीवे सूरिया केवतिअं खेत्तं उहुं तवंति,
केवतिअं खेत्तं अहे तवति, केवतिअं खेत्तं तिरिअं तवं-
ति । ता जंबुद्वीवे णं दीवे सूरिया एगं जोयणसत्तं उहुं त-
वंति, अट्टारस जोयणमताडं अथे य तवंति, सीताद्वीसं जो-
यणसहस्राडं दुब्बि य जोयणसते तिसट्ठे एगवीसं च स-
ट्ठिजागे जोयणस्स तिरियं तवंति ॥

(ता जंबुद्वीवे णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । जम्बूद्वीपे कि-
यत्प्रमाणं क्षेत्रं सूर्यावृद्धं तापयत प्रकाशयतः । कियत्क्षेत्रमधः,
कियत्क्षेत्रं तिर्यग्, पूर्वजागे अपरभागे चेत्यर्थः । भगवानाह-
(ता इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यो प्रत्येकं
स्वविमानादूर्ध्वमेकं योजनशतं तापयत प्रकाशयतः । अध-
स्तापयतोऽष्टादशयोजनशतानि । एतन्नाथो लौकिकग्रामापेक्षया
द्रष्टव्यम् । तथाहि-अथोलौकिकग्रामा समतलभूमागवधीकृत्या-
थो योजनसहस्रेण व्यवस्थिता, तत्राऽपि सूर्यप्रकाशः प्रसरति, ततः
समतलभूजागस्याधो योजनसहस्रं, तदूर्ध्वं चाष्टौ योजनशता-
नीत्युन्नयमालने अष्टादश योजनशतानि । तिर्यक् स्वविमानात्पू-
र्वजागे अपरभागे च प्रत्येकं तापयत सप्तचत्वारिंशद्योजन-
सहस्राणि, द्वे योजनशते, त्रिषष्टे त्रिषष्ट्यधिके, एवविंशति च
षष्टिजागान् योजनस्य ४७२६३३ ॥ सू० प्र० ४ पादु० ।

तावक्खेत्तदिसा-तापक्षेत्रदिशा-स्त्री० । तपन तापः सूर्यकिरण-
स्पर्शजनितः प्रकाशाऽऽत्मकः परितापः, तदुपपन्नकितं क्षेत्रं तापक्षे-
त्र, तदेव दिक् । अथवा-तापयतीति तापः सविता, तदनुसारेण
क्षेत्राऽऽत्मिका दिक् तापक्षेत्रदिक् । भा० म० १ अ० २ खण्डः ।
विशे० । तापः सविता, तदुपपन्नकितं दिक् तापक्षेत्रदिक् । पूर्वाभि-
धानायां दिशि, सा चाऽनियता । यत उक्तम्- " जेसि जत्ते सू-
रो, उदेऽतेसि तई इवइ पुव्वा । तवक्खेत्तदिसाओ, पयाहिण
सेसयाओ सा " ॥१॥ इति । स्या० ३ भा० २ उ० ।

तावण-तापन-न० । अग्निना हस्तपादाऽऽदीनामुष्णीकरणे,
नि० चू० १ उ० ।

तावणिज्ज-तापनीय-त्रि० । तापसहे, म० १५ श० ।

तावदिसा-तापदिशा-स्त्री० । तापयतीति ताप आदित्यः, त-
दाश्रिता दिक् तापदिक् । सूर्यतापितायां दिशि, मण्ड० । आचा० ।
तावस-तापस-पु० । तापोऽस्यास्तीति तापसः । दश० २ अ० ।

तापप्रधानस्तापसः । दश० १० अ० । सनपस्के वनवासिनि पा-
स्त्रिण्डविशेषे, दर्श० १ तत्त्व । वृ० । पि० । अनु० । आचा० ।
श्रमणभेदे, स्या० ५ भा० ३ उ० । माठरगोत्रस्याऽऽर्थशान्तिश्रे-
णिकस्य शिष्ये, कल्प० ८ कृष्ण ।

तावसावसह-तापसावसथ-पु० । तापसमठे, म० ११ श० ६ उ० ।

तावमुद्धि-तापशुद्धि-स्त्री० । विधिप्रतिषेधनद्विषयाणां जीवा-
ऽऽदिपदार्थानां च स्याद्वादपरीक्षया याथात्म्येन समर्थने तापशु-
द्धिभेदे, ध० । " उभयनिबन्धनभाववादस्तापः " इति । उभयो
कषच्छेदयोरनन्तरमेवोक्तरूपयोर्निबन्धन परिणामि । किमि-
त्याह-तापोऽन्न श्रुतधर्मपरीक्षाधिकारे, इदमुक्तं भवति-
५५६

यत्र शास्त्रे द्रव्यरूपतयाऽप्रच्युतानुत्पन्न, पर्यायाऽऽत्मक-
तया च प्रतिक्षणमपरापरस्वभावाऽऽस्कन्दनेनाऽनित्यस्वभावो
जीवाऽऽदिरवस्थाप्यते स्यात्तत्र तापशुद्धिः । यतः परिणामिन्ये-
वाऽऽत्माऽऽदौ तथाविधाशुद्धिपर्यायनिरोधेन ध्यानाध्ययनाऽऽद्य-
परशुद्धिपर्यायप्राप्तावभावादुक्तलक्षणः कषो, बाह्यचेष्टाशुद्धिश्च-
णश्च छेद उपपद्यते, न पुनरन्यथेति । ध० १ अधि० ।

इदं तापविधिमाह-

जीवाऽऽज्ञाववाओ, जो दिट्ठेडाहि णो खलु विरुद्धो ।

बंधाऽऽसाहगो तह, एत्थ इमो होइ तावो त्ति ॥ ८० ॥

जीवाऽऽदिभाववादो जीवाजीवाऽऽदिपदार्थवादः, यः कश्चिद्, द-
ष्टेष्टाभ्यां वक्ष्यमाणान्या, न खलु विरुद्धः, अपि तु युक्त एव, व-
न्धाऽऽदिसाधकस्तथा निरुपचरितवन्धमोक्षव्यञ्जकः, अत्र श्रुत-
धर्मे एव जवति ताप इति गाथाऽर्थः ॥ ८० ॥

एएण जो विसुद्धो, सो खलु ठवेण होइ सुद्धो त्ति ।

एएणं चासुद्धो, सेमेहि वि तारिमो नेओ ॥ ८१ ॥

एतेन जीवाऽऽदिभाववादेन यो विशुद्धः स खलु तापेन भवति
शुद्धः, स एव नान्य इति । एतेन चाशुद्धः सन् शेषयोरपि क-
षच्छेदयोस्तादृशो ज्ञेयः, न तत्त्वतः शुद्ध इति गाथाऽर्थः ॥ ८१ ॥

इहोवादाहरणमाह-

संतासंते जीवे, णिच्चाणिच्चायणेगधम्मे अ ।

जह सुहबंधाया, जुज्जति न अस्सहा नियमा ॥ ८२ ॥

सदसद्रूपे जीवे स्वरूपपररूपाभ्यां नित्यामित्याऽऽद्यनेकधर्मिणि
च द्रव्यपर्यायाभिधेयपरिणामाऽऽद्यपेक्षया यथा सुखबन्धाऽऽद्यः
सुखाऽऽद्योऽनुभूयमानरूपा बन्धाऽऽद्योऽभ्युपगता युज्यन्ते
घटन्ते नान्यथाऽन्येन प्रकारेण नियमाद् युज्यन्त इति गाथाऽ-
र्थः ॥ ८२ ॥

एतदेवाऽऽह-

संतस्म सरुवेणं, पररुवेणं तहा असंतस्स ।

हंदि विसिद्धत्तणओ, होंति विसिद्धा सुहाइआ ॥ ८३ ॥

सतो विद्यमानस्य स्वरूपेणाऽऽत्मनियतेन, पररूपेणान्यान्यस-
वन्धिना तथा असंत स्वरूपेणैवाविद्यमानस्य, न च स्वमत्त्वमे-
वान्यासत्त्वम्, अभिन्ननिमित्तत्वे सदसत्त्वयोर्विरोधात् । तथाहि-
सत्त्वमेवासत्त्वमिति व्याहृतम् । न च तत्त्वमस्ति, स्वसत्त्वासत्त्व-
वदसत्त्वे तत्त्वप्रसङ्गादिति पररूपसत्त्वधर्मक स्वरूप-
सत्त्वविशिष्टं भवति, अन्यथा वैशिष्ट्यायोगात्, तदा हन्दि विशिष्ट-
त्वात्तदुक्तेन प्रकारेण भवन्ति विशिष्टा स्वयं वेद्या सुखाऽऽद्य,
आदिशब्दाद् एव बन्धाऽऽदिपरिग्रह इति गाथाऽर्थः ॥ ८३ ॥

विक्षेपे बाधामाह-

इहरा सत्तामिच्छा-इजावओ कह विमिद्धया तेमि ।

तयभावमि तयत्थे, हंत पयत्तो महामोहो ॥ ८४ ॥

इतरथा यथा स्वरूपेण सत्तया पररूपेणाऽपि भावे, सत्तामा-
त्राऽऽदिज्ञावात्, आदिशब्दादसत्त्वमात्रग्रह इति । कथं विशिष्टता
प्रत्यात्मवेद्यतया तेषां सुखाऽऽदीनां, तदभावे विशिष्टसुखाऽऽद्य-
ज्ञावे, तदर्थो विशिष्टसुखाऽऽद्यर्थो, हन्त प्रयत्न क्रियाविशेषो,
महामोहोऽसंभवप्रवृत्त्येति गाथाऽर्थः ॥ ८४ ॥

निच्चो वेगसहाओ, महावज्जयमि कह ण सो छुक्खे ।

तस्सुच्छेयनिमित्त, अमंजवाओ पयट्ठिजा ॥ ८५ ॥

नित्योऽप्येकस्वभावाः स्मरतया, स्वभावभूते आत्मभूते, कथं न्वसौ
नित्यः स न दुःखे । किमित्याह-तस्य दुःखस्योच्छेदनिमित्तं वि-
नाशाय, असंभवाद्धेतोः प्रवर्त्तत, कथं नैवेति गाथाऽर्थः ॥८५॥

एगतनिच्चओ वि अ, संभवसमणंतरं अभावाओ ।

परिणामहेतुविरहा, असंजवाओ उ तस्स च्छि ॥८६॥

एकास्तनित्योऽपि च निरन्वयोऽनन्तरः सजवसमनन्तरमुत्प-
त्त्यनन्तरमभावादविद्यमानत्वात्, परिणामिकहेतुविरहात्, तथा-
भाविकारणाभावेनासंभवाच्च कारणात्, तस्येत्येकान्तानित्यस्य
स कथं प्रवर्त्तत?, नैवेति गाथाऽर्थः ॥८६॥

एतदेव समर्थयन्नाह-

ण विसिद्धकज्जजावो, अण्णैअविसिद्धकारणत्ताओ ।

एगंतऽभेयपक्खे, निअमा तह जेयपक्खे अ ॥ ८७ ॥

न विशिष्टकार्यभावो न घटाऽऽदिकार्योत्पादो न्याय्योऽनतीतवि-
शिष्टकारणत्वात्, अनतिक्रान्तनियतकारणत्वादित्यर्थः । एका-
न्ताऽभेदपक्षे, कार्यकारणयोर्नित्यत्वपक्ष इत्यर्थः । नियमादव-
श्यमेव नेति, तथा भेदपक्षे च कार्यकारणयोरेकान्तानित्यत्व-
पक्षे चेति गाथाऽर्थः ॥ ८७ ॥

उभयत्र निदर्शनमाह-

पिंनो पडो व्व ए घमो, तप्फन्नमण्डअपिंरुजावाओ ।

तयईअत्ते तस्म उ, तहभावा अन्नयाइत्तं ॥ ८८ ॥

पिण्डवत्पटवदिति च दृष्टान्तौ, न घटस्तत्पत्र पिण्डफ-
मेति प्रतिज्ञा, अनतीतपिण्डभावत्वादसमानत्वाद् भेदपक्षे पट-
वत्, तदतीतत्वे घटस्य पिण्डातीनतायां, तस्यैव तथाभावात्
पिण्डस्यैव घटरूपेण भावात्, अन्वयाऽऽदित्वमन्वयव्यतिरे-
कत्वं वस्तुन इति गाथाऽर्थः ॥ ८८ ॥

अतः सदसन्नित्यानित्याऽऽदिरूपमेव वस्तु, तथा चाऽऽह-

एवंविहो उ अप्पा, मिच्छत्ताईहिं वधई कम्मं ।

सम्मत्ताऽऽईएहिं उ, मुच्चइ परिणामजावाओ ॥ ८९ ॥

एवविध एव सन्नात्मा सदसन्नित्यानित्याऽऽदिरूप- मिथ्या-
त्वाऽऽदिभिः करणभूतैर्वैध्नाति कर्म ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदि, स-
म्यक्त्वाऽऽदिभिस्तु करणभूतैर्मुच्यते । कुत इत्याह-परिणाम-
भावात्परिणामत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ ८९ ॥

सकमुवजोगो चेवं, कहं चि एगाहिकरणजावाओ ।

इहरा कत्ता भोत्ता, उभयं वा पावइ मया वि ॥ ९० ॥

स्वकृतोपभोगोऽप्येव परिणामिन्यात्मनि कथञ्चिदेकाधिकरण-
भावाच्चित्रस्वभावतया युज्यते । इतरथा नित्याऽऽद्येकस्वभा-
वनायां कर्ता, भोक्ता, उभय वा । वाशब्दादनुभय वा, प्राप्नोति
सदाऽपि, कर्ताऽऽद्येकस्वभावत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ ९० ॥

एतदेव ज्ञाययति-

वेणइ जुवाणकयं, वुरूहो चोराइफलमिहं कोइ ।

ण य सो तओ ण अओ, पक्खखाईपसिच्छीओ ॥ ९१ ॥

वेदयते अनुभवति युवकृतं, तरुणकृतमित्यर्थः, वृद्धश्चोयाऽऽदि-
फल बन्धनाऽऽदि, इह, कश्चिद्, लोकसिद्धमेतत् । न चाऽसौ वृ-
द्धस्ततो यूनो नाऽन्यः, किं त्वन्य, प्रत्यक्षाऽऽदिप्रसिद्धे कार-
णादिति गाथाऽर्थः ॥ ९१ ॥

ण य णाऽण्णो मोहं, किं पत्तो पावपरिणवसेण ।

अण्णुद्वसंधाणाओ, लोगाऽऽगमसिद्धिओ चेव ॥ ९२ ॥

न च नान्यः किं त्वन्योऽपि (?) कथमित्याह-सोऽह किं प्राप्तो
बन्धनाऽऽदि पापपरिणतिवशेन चौर्यप्रभवेण अनुभवसन्धाना-
त्सोऽहमित्यनेन प्रकारेण, लोकाऽऽगमसिद्धिश्चैव-सोऽयमिति
लोकसिद्धिः, तत्पापफलमित्यागमसिद्धिरिति गाथाऽर्थः ॥ ९२ ॥

इय मण्णुआइभवकयं, वेअइ देवाइभवगओ अप्पा ।

तस्सेव तहानावा, सव्वमिणं होइ उववणं ॥ ९३ ॥

एव वृद्धवन्मनुष्याऽऽदिजवकृतं पुण्याऽऽदि वेदयते अनुभवति
देवाऽऽदिजवगत-सन्नात्मा जीव इति, तस्यैव मनुष्याऽऽदेस्तथा-
भावाद् देवाऽऽदित्वेन भावात्, सर्वमिदं निरुपचरित स्वकृतभो-
गाऽऽदि भवत्युपपन्नं, नान्यथेति गाथाऽर्थः ॥ ९३ ॥

एगंतेण उ निच्चो-ऽणिच्चो वा कहं णुवेअई सकइ ।

एगसहावत्तणओ, तयणंतरनासओ चेव ॥ ९४ ॥

..... ॥ ९४ ॥

जीवसरीराणं वि हु, जेआऽजेओ तहोवलंभाओ ।

मुत्तामुत्तत्तणओ, पिकम्मि पक्खेअणाओ अ ॥ ९५ ॥

जीवशरीरयोरपि भेदाभेदः, कथञ्चिद् भेदः, कथञ्चिदभेद इत्य-
र्थः । तथोपलम्भात्कारणान्मूर्तामूर्तत्वात्तयोरन्यथायोगाभावात्
स्पृष्टे शरीरे प्रवेदनाच्च, न चामूर्तस्यैव स्पृष्टं इति गाथाऽर्थः ॥ ९५ ॥

उजयकमोभयजोगा, तयजावाओ अ होइ नायवो ।

बंधाऽऽविसयभावा, इहरा तयसंजवाओ अ ॥ ९६ ॥

उभयकृतोभयभोगात्कारणात्, तदभावाच्च जोगाज्ञावाच्च,
जवति ज्ञातव्यः जीवशरीरयोर्भेदः, बन्धाऽऽदिविषयज्ञावा-
त्कारणादितरथैकान्तभेदाऽऽदौ तदसंभवाच्च बन्धाऽऽद्यस-
ंभवाच्चेति गाथाऽर्थः ॥ ९६ ॥

एतदेव प्रकटयन्नाह-

एत्थ सरीरेण कं, पाणवहासेवणाए जं कम्मं ।

तं खलु चित्तविवागं, वेणइ भवंतरे जीवो ॥ ९७ ॥

अत्र शरीरेण कृतं, कथमित्याह-प्राणवधाऽऽसेवनया हेतुभूत-
या यत् कर्म तत् खलु चित्तविपाकं सद्देदयते भवान्तरे-
ऽन्यजन्मान्तरे जीव इति गाथाऽर्थः ॥ ९७ ॥

न उ तं चेव सरीरं, णरगाऽऽइसु तस्स तह अजावाओ ।

भिन्नकमवेअणम्मो, अइप्पसंगो वज्जा होइ ॥ ९८ ॥

न तु तदेव शरीरं येन कृतमिति । कुतः?, इत्याह-नरकाऽऽदिषु
तस्य शरीरस्य तथाऽभावादिति । भिन्नकृतवेदनाऽभ्युपगम्यमा-
नेऽतिप्रसङ्गोऽनवस्थारूप- ब्रह्माद्भवतीति गाथाऽर्थः ॥ ९८ ॥

एवं जीवेण कं, कूरमणपयट्टण जं कम्मं ।

तं पइ रोइविवागं, वेणइ भवंतरेसरीर ॥ ९९ ॥

एव जीवेन कृतं, तत्प्राधान्यं, कूरमणं प्रवृत्तेन यत्कर्म पापाऽऽदि
तत्प्रति तन्निमित्तं रौद्रविपाकं तीव्रवेदनाकारित्वेन वेदयते
जवान्तरशरीरं, तथाऽनुभवादिति गाथाऽर्थः ॥ ९९ ॥

ण उ केवलओ जीवो, तेण विमुक्कस्स वेयणाऽजावा ।

ण य सो चेव तयं खलु, लोगाऽऽविरोहभावाओ ॥ १०० ॥

न तु केवलं जीवो वेदयते, तेन शरीरेण विमुक्तस्य सत वेद-
नाऽज्ञावात्कारणात्, न च स एव जीवस्तच्छरीरमिति लोका-
ऽऽदिविरोधनावात्, आदिशब्दात्समयग्रह इति गाथाऽर्थः ॥ १०० ॥

एवं चित्र देहवहे, उवयारे वा वि पुण्यपावाइ ।

इहारा घनाइभंगा-इनायओ नेव जुजंति ॥१०१॥

एवमेव जीवशरीरयोर्भेदाभेद एव, देहवधात्सत्काराद् वा देहस्य पुण्यपापे प्रवतः, इतरथैकान्तभेदाद् घटाऽऽदिभङ्गाऽऽदि-
ज्ञातत. घटाऽऽदिविनाशकरणोदाहरणेन, नैव युज्येते पुण्यपापे
इति गाथाऽर्थः ॥ १०१ ॥

अन्युच्चयमाह-

तयभेअम्मि अ नियमा, तन्नासे तस्स पावई नासो ।

इय परलोआजावा, बंधाईणं अजावो य ॥ १०२ ॥

तदभेदे च जीवशरीराभेदे च नियमात्तन्नासे देहनाशे तस्य
जीवस्य प्राप्नोति नाशः । (इय / एव परलोकाभावात्कारणात्
बन्धाऽऽदीनामपि प्रस्तुतानामभाव एवेति गाथाऽर्थः ॥ १०२ ॥

देहेणं देहम्मि अ, उवयायाणुग्गहेहिं बंधाई ।

ए पुण अमुत्तो मुत्त-स्स अप्पणो कुणइ किंची वि ॥१०३॥

... किञ्चिदपि, मुक्तकल्पत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १०३ ॥

अकरितो अ ए वज्जइ, अउप्पसंगा सदेव बंधाओ ।

तम्हा भेअजेण, जीवसरीराण बंधाई ॥ १०४ ॥

अकुर्वन्न न बध्यते न्यायत इत्याह-अतिप्रसङ्गान्मुक्ते सदैव भा-
षाद्वन्धस्य, अकर्तृत्वाविशेषाद्, यत एव तस्माद्भेदाभेदे जात्यन्त-
राऽऽत्मके जीवशरीरयोर्बन्धाऽऽदयो, नान्यथेति गाथाऽर्थः ॥ १०४ ॥

तथा-

मोक्खो वि अ बप्पस्स य, तयजावे स कह कीस वा ए सया ।

किं वा हेज्जीहिं तहा, कहं च सो होऽ पुरिसत्थो ॥१०५॥

मोक्षोऽपि च बप्पस्य सतो भवति, तदभावे बन्धाभावे स कथ
मोक्षः, नैव, किमिति वा न सदाऽसौ, बन्धाभावाविशेषात्, किं वा
हेतुजित्स्थिता यथाऽऽदिजि., कथ च स भवति पुरुषार्थोऽयत्न-
सिद्धत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १०५ ॥

यत एवम्-

तम्हा बप्पस्स तओ, बंधो वि अणाइमं पवाहेणं ।

इहारा तयभावम्मी, पुवं चित्र मोक्खसंसिद्धी ॥१०६॥

तस्माद् बद्धस्यैवासौ मोक्षो, बन्धोऽप्यनादिमान् प्रवाहेण सन्त-
त्या, इतरथैवमनङ्गीकरणेन, तदभावे बन्धाभावे सति, पूर्वमेवाऽऽ-
वावेव मोक्षसंसिद्धिः, तद्रूपत्वात्तस्येति गाथाऽर्थः ॥ १०६ ॥

अत्राऽऽह-

आणुअवत्तमाणो, बंधो कयमो चि णाइमं कह णु ।

जह य अईओ कालो, तहाविहो तह पवाहेण ॥ १०७ ॥

अनुभूतवर्त्तमानो जावो बन्धः कृतक इति कृत्वा स एवभूतो-
ऽनादिमान् कथ नु ? प्रवाहतोऽपीति भावः । अत्रोत्तरम्-यथै-
वातीतः कालस्तथाविधः-अनुभूतवर्त्तमानभावोऽप्यनादिमान्,
नथा प्रवाहेण बन्धोऽप्यनादिमानिति गाथाऽर्थः ॥ १०७ ॥

उपपत्तिमाह-

दीसइ कम्मावचओ, संजवई तेण तस्स विगमो वि ।

कणगमलस्स व तेण उ, मुक्को मुक्को चि नायव्वो ॥१०८॥

दृश्यते कर्मावचयः कार्यद्वारेण, सज्जवति तेन कारणेन तस्य
कर्मणो विगमोऽपि, सर्वथा कनकमलस्येति निदर्शन, तेन
कर्मणा मुक्तः सर्वथा मुक्तो ज्ञातव्य इति गाथाऽर्थः ॥ १०८ ॥

एमाइ जाववादो, जत्थ तओ होइ तावसुद्धो चि ।

एस उवाएओ खलु, बुद्धिमया धीरपुरिसेणं ॥१०९॥

एवमादि भाववादः पदार्थवादो यत्राऽऽगमेऽसौ प्रवति ताप-
शुक्लः तृतीयस्थानसुन्दर इति, एष उपादेयः खल्वेष एव नान्यः,
बुद्धिमता प्राक्तेन धीरपुरुषेण स्थिरेणेति गाथाऽर्थः ॥ १०९ ॥ पं०
घ० ४ द्वार ।

ताविया-तापिका-स्त्री० । कटादिकायाम्, आ० म० १ म० २
खण्ड ।

तास-त्रास-पुं० । उद्वेगे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । ज्ञा० ।

तामन-त्रासन-त्रि० । क्रोभाऽऽदिविहङ्गकारकत्वात्त्रा- ,

१ आश्र० द्वार । त्रासजनके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । नि० चू० ।
आ० म० ।

तासी-त्रासी-त्रि० । स्वयं व्रतनः परानपि त्रासयतीति त्रासी ।

व्रस्ते, अन्यत्रासकरे च । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

ताहं-ताह-अव्य० । आमन्त्रणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

ताहे-तदा-अव्य० । तस्मिन् काले ङाच् । तस्मिन् काले इत्यर्थे,
वाच० । म० । प्रा० ।

ति-इति-अव्य० । पदात्परस्य इतिशब्दस्य ति इत्यादेशो प्रव-
ति । उपमाभूतवस्तूनां परिसमाप्तौ, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
प्रश्न० । एवार्थे, उक्त० १ अ० ।

त्रि-व० । त्रि० तृ-ङि । त्रित्वसख्याविशिष्टे, स्त्रियां तिस्रादेशः ।

तिस्र इत्यादि । वाच० ।

तिअसीस-त्रिदशेश-पुं० । “ लुक् ” ॥ ८ । ११० ॥ इति स्व-

रस्य स्वरे परे बहुल लुक् । प्रा० १ पाद । देवराजे, वाच० ।

तिउरुण-त्रिउरुटन-न० । त्रिज्यो मनोवाक्कायेभ्योऽशुभेभ्यो सु-
कौ, सूत्र० १ शु० १५ अ० ।

तिउदय-त्रिपुटक-पुं० । मातृवकप्रसिद्धे धान्यविशेषे, घ० २
अधि० । प्रव० ।

तिउल-त्रितुल-त्रि० । त्रीन् मनोवाक्कार्यास्तुल्यत्यजिज्जवति था सा

त्रितुला । मनोवाक्कायतोदके दुःखहेतौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

ज० । ज्ञा० । स्था० ।

तोदक-त्रि० । सूत्रत्वात्तोदकः । मनोवाक्कायतोदके दुःखहेतौ,
उक्त० २ अ० ।

त्रिदल-त्रि० । त्रीन् प्रस्तावान्मनोवाक्कायान् विमाषितप्यन्त-
त्वाच्चुराऽऽदीनां दलतीव स्वरूपचलनेन त्रिदलः । मनोवाक्का-
यतोदके दुःखहेतौ, उक्त० २ अ० ।

तिऊम-त्रिकूट-पुं० । ‘ तिकूट ’ शब्दार्थे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

तिथ्योय-ज्योजस्-न० । त्रिजिरादित एव कृतयुगमाहोपरिव-

र्त्तिजिरोजो विषमराशिविशेषज्योज । ज० १८ श० ४ उ० ।

विषमराशिविशेषे, यो हि राशिश्चतुष्पापहारेणापह्नियमाण-

स्त्रिपर्यवसितो भवति स ज्योज इति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

मितप्रदेशासु दिक्कु, स्त्री० । सर्वासां दिशां प्रत्येकं ये प्रदे-

शास्ते चतुष्केणापह्नियमाणास्त्रिकावशेषा प्रवन्तीति कृत्वा

तत्प्रदेशाऽऽत्मिकाश्च दिश आगमसङ्ख्या ज्योज शब्देनाभिधीय-
न्ते । आचा० १ शु० १ अ० १ उ० ।

तित्तिण-तित्तिण-पुं० । तित्तिणो नाम यः स्वल्पोऽपि केनचि-
त्साधुनाऽपराधोऽनवरतं पुनस्तं ऊपग्रास्ते स तित्तिणः । त-
स्मिन्, व्य० १ उ० । प्रव० । कन्प्रत्ययोऽप्यत्र । अत्राभे सति खे-
दायत्किञ्चनाभिधायी, स च खेदप्रधानत्वात्तित्तिणिको भव-
ति । स्था० ६ उ० । “ तित्तिणिप एसणासमिइस्स परिमथू । ”
तित्तिणिको हि सुन्दरमादाराऽऽदिकं गवेपयन्नेपणासमितेः
परिमन्थुर्भवतीति । वृ० ६ उ० ।

व्यासार्थं प्रतिद्वारमभिधित्सु प्रथमतस्तित्तिणिकद्वारं व्याचष्टे-
दज्झंतं टिवरुदा-रुयं व दिवसं पि जो तिमितिडेइ ।

अह दव्वतित्तिणो भा-वओ उ आहारुवहिसिज्जाए ॥

तिम्बुरुकदारुकं तिम्बुरुकवृक्काष्टमग्नौ प्रक्षिप्तं, तद् दह्यमानं
सद् यथा प्रट्टवटिति कुर्वदास्ते, एव यो गुत्रादिभिः खरगिटतः
सपूर्णमपि दिवसं “ तित्तिणित्तिडेइत्ति ” अनुकरणशब्दत्वात्प्रट्ट-
वटयते, मम संमुखमिदमिदं च जल्पितमेजिरिति भूपत्रास्ते
इति भावः । अथैव ह्यव्यतित्तिणिकः । भावतस्तु तित्तिणिकः
त्रिविधः । तद्यथा-आहारे, उपर्यौ, शय्यायां चेति । पुनरेकैको
द्विविधः-अन्तःसंयोजनया, बहिःसंयोजनया च ।

तत्रोभयथाऽप्याहारातित्तिणिकं तावदाह-

अंतो वहि संजोअणो, आहारे वाहि खीरदधिमाई ।

अंतो उ होति तिविहा, जायणो हत्थे मुदे चैव ॥

आहारविषया संयोजना द्विविधा-अन्तः, बहिश्च । तत्र बहि-
स्तावद्भाव्यते-कश्चित्साधुर्निकामटन् कीरं वा दधि वा लब्ध्वा
रसगृह्णतया कलमशास्त्रिप्रज्ञातिकमोदनं चिरगोचरचयकरणेना-
प्युत्पाद्य यत्तेनैव क्षीराऽऽदिना सार्धमुपाश्रयाद् बहिः संयोजय-
ति, आदिशब्दात् परमात्राऽऽदिकं वा लब्ध्वा घृतस्रण्डाऽऽदिना
बहिरेव स्थितः सन् यद् योजयति, एषा बहिः संयोजना । अन्तस्तु
प्रतिश्रयाज्यन्तरे पुनः संयोजना त्रिविधा भवति । तद्यथा-जा-
जने, हस्ते, मुखे चैव । तत्र भाजनविषया-यत्र भाजने कलम-
शास्त्रोदनस्तत्र दुग्धदध्यादि प्रक्षिपति । हस्तविषया-मण्णक-
पुष्पलिकाऽऽदिना गुडशर्कराऽऽदि हस्तस्थितं वेष्टयित्वा मुखे प्र-
क्षिपति । मुखविषया-पूर्वं मण्डकाऽऽदि मुखे प्रक्षिप्य ततः श-
र्कराखण्डाऽऽदि प्रक्षिपति । एवविधां द्विविधामप्याहारसंयोजनां
लोभाभिज्ञानतया कुर्वन् यदा यदा संयोजनीयवस्तुयोगं न
ब्रूते तदा तदा तित्तिणिकत्वं करोतीत्याहारतित्तिणिक उ-
च्यते ।

अथोपश्रिययातित्तिणिकावतिदिशति-

एमेव उवहिसिज्जा, गुणोवगारी उ जस्स जं होइ ।

सो तेण जोजयंतो, तदजावे तित्तिणो होइ ॥

एवमेवोपश्रिययोरपि संयोजनायां भावना कार्या । सा चे-
यम्-उपधिसंयोजनाऽपि द्विविधा-बहिः, अन्तश्च । तत्र बहिःसं-
योजना-उत्कृष्टं कल्पं लब्ध्वा चोलपट्टकमप्युत्कृष्टमुत्पादयति;
आर्णिकं वा कल्पं सुन्दरं लब्ध्वा तदनुरूपमेव सौत्रिकमुत्पा-
दयति; उत्पाद्य च, तदुभयपरिभोगेण संयोजयति । अन्तः स
योजना पुनः-विज्ञापार्थं श्वेतकम्बल्यां कृष्णद्वारकसीवित्तिनां द-
दातीत्यादि । शय्या प्रतिश्रयः, तस्य संयोजनाऽपि द्विविधा-बहिः,
अन्तश्च । ततः बहिःसंयोजना-अकपाटमुपाश्रयं लब्ध्वा कपाट-

ज्यां संयोजयति । अन्तःसंयोजना-शोजनार्थं प्रतिश्रय गोमयमृ-
दादिना लिम्पति, सेटिकया वा धवलयति । अधवा-शय्या-
शब्देन संस्तारक उच्यते, ततश्च सुन्दरतरं संस्तारकं लब्ध्वा
यदुत्तरपट्टमपि तदनुरूपमुत्पाद्य परिभुङ्क्ते, सा बहिःसंयोजना ।
यत्पुनः सुकुमारस्पर्शार्थं विज्ञापार्थं वा सुन्दरया जङ्गया संस्तार-
कं प्रस्तृणाति सा अन्तःसंयोजना । तदेव यदुपध्यादिकं यस्य
साधोगुणोपकारि विज्ञायाऽऽदिगुणोपयोगि भवति, स तेन विव-
क्षितेन वस्तुना सार्धं तदेव वस्तु योजयन् मीलयन्,
तदभावे विवक्षितवस्तुयोगाभावे तित्तिणिको भवति-“ हा !
नास्त्यमुकं वस्तु अत्र स्थण्डिलप्राये सनिवेशे ” इत्यादि
उत्पत्तीत्यर्थः । वृ० १ उ० । नि०चू० (अपवादं तित्तिणिकत्वं
' कप्प ' शब्दे तृतीयजागे २३० पृष्ठे गतम्)

तित्तिणी-तित्तिणी-स्त्री० । यत्र तत्र वा स्तोकेऽपि कारणे कर-
करावणे, व्य० १ उ० ।

तिन्दुक-तिन्दुक-पुं० । बहुबीजकफलप्रधाने वृक्षविशेषे, प्रज्ञा०
१ पद । आचा० । प्रव० । वाराणस्यां तिन्दुकवृक्षप्रधाने उद्याने,
आ०म० १ अ० २ खण्ड । तत्र गण्डीतिन्दुकनामा यक्षो वसति ।
उत्त० १२ अ० । ती० । स्था० । आवस्त्यां नगरमण्डले पुरपरिस-
रे तिन्दुकवृक्षप्रधाने उद्याने, उत्त० २३ अ० । आ० क० । विशेषेण
चैत्यविशेषे, ति० । आवस्त्यां नगरचैत्ये, स्था० ७ उ० । श्री-
न्द्रियजीवविशेषे, उत्त० ३६ अ० ।

तिन्दूस-तिन्दूस-पुं० । बहुबीजकफलप्रधाने वृक्षविशेषे, प्रज्ञा०
१ पद । स्वार्थे कन्प्रत्ययोऽप्यत्र । आ० क० ।

तिन्दूसय-तिन्दूसक-पुं० । कन्दुके, स्था० १ शु० १८ अ० । क्री-
डाविशेषे, “ सत्पं व तरुवरम्मी, काउ तिन्दूसए य निमं व । ”
आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

तिकंरुग-त्रिकारुग-त्रि० । कण्ठत्रययुक्ते, “ सयं सहस्त्राण उ-
जोयणाणं, तिकरुगे पंडगवेजयते । ” मेरु-श्रीणि कण्ठान्यस्ये-
ति त्रिकारुगः, तद्यथा-भौमं, जाम्बूनदं, वैडूर्यमिति । सूत्र० १
शु० ६ अ० ।

तिकुट्ट-त्रिकुत्वस्-अव्य० । त्रीन् कृत्वेत्यर्थे, भ० २ श० १ उ० ।

तिकट्टय-त्रिकट्टक-न० । त्रयाणां कट्टनां समाहारत्रिकट्टक-
ट्टक एव त्रिकट्टकम् । शुण्ठीभरिचपिप्पल्यात्मके कट्टत्रयसमाहा-
रे, उत्त० ३४ अ० । अनु० ।

तिकरणभावसुद्ध-त्रिकरणजावशुद्ध-त्रि० । त्रिविधेन त्रिप्रका-
रेण करणेन मनोवाक्यायतनक्षणेन सुविशुद्धे, मनसाऽप्यसंयमान-
जिज्ञाषाद् भावेन च परिणामेन विशुद्ध इहलोकाऽऽद्याशसावि-
प्रमुक्तत्वात् त्रिकरणजावशुद्धः । तस्मिन्, व्य० ३ उ० ।

तिकरणसुद्ध-त्रिकरणशुद्ध-न० । मनोवाक्यायतनक्षणेन करणत्रय-
स्य दायकसंबन्धिनो विशुद्धतायाम्, विपा० २ शु० १ अ० ।

तिकूड-त्रिकूट-पुं० । त्रीणि कूटान्यस्य । लङ्कापुरसन्निहिते सुवे-
लाऽऽख्ये पर्वते, स्था० ४ उ० २ उ० । “ दो तिकूना । ” स्था० २
उ० ३ उ० । ती० । जम्बूद्वीपे मेरुपर्वतस्य पूर्वसिन्धु जागे शी-
ताया महानद्या दक्षिणस्यां दिशि प्राये वत्सकारपर्वते, स्था० ।

तिकोहि-त्रिकोहि-स्त्री० । त्रिकोट्याम्, चन्द्रावृत्तौ-“ सिद्धे भो-
पयत्रो ” इत्यादिवृत्तव्याख्याने त्रिकोदिपरिशुद्धत्वेन प्रख्याता

वे, तत्र कोटिशब्दस्य कोऽर्थः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-सूत्रार्थतदु-
पयरूपा, कषच्छेदतापलक्षणपरीक्षात्रयरूपा वा तिस्रः कोट्यः
संभाव्यन्ते । २६० प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

तिकोमिपरिशुद्ध-त्रिकोटिपरिशुद्ध-त्रि० । रागद्वेषमोहत्रयपरि-
शुद्धे, षो० ।

मध्यमबुद्धेस्त्वैर्यो-समितिप्रभृतित्रिकोटिपरिशुद्धम् (९)

त्रिकोटिपरिशुद्धम्-रागद्वेषमोहत्रयपरिशुद्धम् । अथवा-ति-
स्रः कोट्यो हनन-पचन-क्रयणरूपाः कृतकारितानुमतिजनेन
भूयन्ते, ताभिः परिशुद्धम् । अथवा-कषच्छेदतापकोटित्रयपरि-
शुद्धम् । षो० २ विष० ।

तिकोण-त्रिकोण-त्रि० । त्रयः कोणा यस्य । त्रिकोटियुक्ते पदार्थे,
स्था० १ ग० । ज्योतिषोक्ते लग्नात्पञ्चमनवमस्थाने, न० ।
“ त्रिकोणगान् गुरुः पश्यन् । ” वाच० । शृङ्गाटके, स्था० ५
ग० १ उ० ।

तिक्ख-तीक्ष्ण-त्रि० । तिज्-क्स्न-दीर्घश्च । गुरुके, अतिपाति-
नि च । व्य० १ उ० । परुषे, भ० १६ श० ३ उ० । वेगवति,
जं० २ वक्त्र० । मरणे, युद्धे, विषे, दौहे शस्त्रे, शीघ्रे, सामुद्र-
सवणे, मुष्कके, चषके, उग्रे रसे च । न० । तद्वति, त्रि० । स-
वकारे, श्वेतकुशे, कुन्दुरके, ज्योतिषोक्ते आर्क्षश्रेष्ठप्राज्येष्टामूल-
नक्षत्रे च । पुं० । तीव्रे, आत्मत्यागिनि, निराश्रये, मुमुक्षौ, यो-
गिनि च । पुं० । वाच० ।

तिक्खतुला-तीक्ष्णतुला-स्त्री० । धृतेद्विकायाम्, कल्प० ६ कृष्ण

तिक्खालिअ-देशी-तीक्ष्णीकृते, दे० ना० ५ वर्ग१३ गाथा ।

तिक्खुत्त-त्रिःकृत्वम्-अव्य० । त्रीन् वारान् कृत्वेत्यर्थे, विपा० १
भु० १ अ० । दशा० । स्था० । नि० चू० । रा० । प्रति० । कल्प० ।
आ० म० । नि० । औ० ।

तिग-त्रिक-न० । रथ्यात्रयमीलकस्थाने, वृ० १ उ० । जी० ।
भ० । कल्प० । औ० । ज्ञा० । अनु० । आ० म० । पा० । सूत्र० ।

त्रिकनिकेपज्ञापनार्थमिदमाह-

नामं उवणा दविण्, खेत्ते काले य गणण भावे य ।

एसो उ खलु तिगस्स य, निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥१०॥

नामत्रिकम्, स्थापनात्रिकम्, अव्यत्रिकम्, क्षेत्रत्रिकम्, काव-
त्रिकम्, गणनात्रिकम्, भावत्रिकं चेति, एष खलु त्रिकस्य नि-
क्षेप सप्तविधो भवति । नामस्थापनात्रिके गतार्थे ।

अव्यत्रिकं ज्ञानव्यशरीरव्यतिरिक्तं ज्ञापयति-

दव्वे सच्चित्तादी, सच्चित्तं तत्थ होइ तिविहं तु ।

दुपद चतुप्पद अपदं, परुवणा तस्स कायव्वा ॥११॥

अव्यत्रिकं सच्चित्ताचित्तमिश्रभेदात् त्रिविधा । तत्र सच्चित्तत्रि-
कं भूयस्त्रिविधं भवति । तद्यथा-द्विपदत्रिकम्, चतुष्पदत्रिकम्,
अपदत्रिकम् । तस्य च सप्तभेदस्याऽपि प्ररूपणा कर्त्तव्या । सा च
यथा सच्चित्तैकैकस्य कृता तथैवावगन्तव्यम् ।

परमाणुमादियं खलु, अच्चित्तं मीसगं च मालादी ।

तिपदेस तदोगाढं, तिषि वि दोगा उ खेत्तम्मि ॥१२॥

(परमाणु चित्ति) आदिशब्दाद् द्विप्रदेशिकत्रयं यावदनन्तप्र-
देशिकत्रयम्, एतदचित्तत्रिकं द्रष्टव्यम्, मिश्रत्रिकं तु मालात्रयं
॥६०

मन्तव्यम् । तत्र हि पुष्पाणि सच्चित्तानि, सूत्रमचित्तमिति वृ-
त्त्वा । आदिग्रहणेन सालङ्कारपुरुषत्रयमित्यादि गृह्यते ।
अत्रयम्-त्रय आकाशप्रदेशाः (तदोगाढं ति) तेषु वा
आकाशप्रदेशेषु अवगाढं अव्यं क्षेत्रत्रयम्, त्रयो वा लोका
लोकतिर्यग्लोकोद्धेलोकलक्षणा क्षेत्रत्रयमुच्यते ।

तिसमय तद्वितिगं वा, काव्वतिगं तीयमातिणो चेव ।

भावे पसत्थमितरं, एक्केकं तत्थ तिविहं तु ॥१३॥

कालत्रयं प्रत्यप्रसमय (?) (तद्वितिगं व चित्ति) त्रिसमयस्थिति
कं वा अव्यं कालत्रयम् । अथवा-अतीतानागतवर्त्तमानकाल
एव कालत्रयम्, भावत्रयं प्रशस्तमप्रशस्तं चेति द्विधा ।
त्रिविधम्-तत्र ज्ञानम्, दर्शनम्, चारित्र्यं चेति प्रशस्तम् ।
मिथ्यात्वमज्ञानमविरातश्चेत्यप्रशस्तम् । अविरतिरपि हस्तक-
र्ममैथुनरात्रिभक्तप्रतिसेवाज्रेदादिह प्रस्तावे त्रिविधा । व्याख्या-
तत्रय इति पदम् । वृ० ४ उ० ।

तिगतिगभेद-त्रिकत्रिकनेद-त्रि० । त्रिकं त्रिकं भेदानां यस्य स
त्रिकत्रिकनेदः । प्रत्येकं त्रिविधे, दर्श० ५ तत्त्व ।

तिगरणमुद्ध-तिकरणमुद्ध-त्रि० । त्रीणि च तानि करणानि च
मनःप्रभृतीनि त्रिकरणानि, तैः शुद्धो निर्दोषस्त्रिकरणानि वा
शुद्धानि सर्वदोषरहितानि यस्य स त्रिकरणमुद्धः । निरवद्ययोग-
प्रवृत्ते, अथवा-करणकारणानुमतिरूपसावद्ययोगविरते, पा० ।

तिगरवगुरुया-त्रिगौरवगुरुता-स्त्री० । ऋद्धिरससानगौरवे,
ध० ३ अधि० ।

तिगिच्छ-चिकित्स-पुं० । किञ्जल्यके, स्था० १० ग० । वैद्ये, व्य०
५ उ० । दशमकल्पे देवानां विमानविशेषे, स० २० सम० ।

तिगिच्छग-चिकित्सक-त्रि० । रोगप्रतीकारकर्तारि, स्था० ।

अथाऽऽत्माचिकित्सकान् भेदतः सूत्रत्रयेणाऽऽह-

चत्तारि तिगिच्छुगा पएणत्ता । त जहा-आयतिगिच्छिण्
छाममेगे, णो परतिगिच्छिण् । परतिगिच्छिण् छाममेगे
णो आयतिगिच्छिण् । एवं चउभंगो ४ ।

“ चत्तारि ” इत्यादि कण्ठ्यम् । नवर व्रण देहे क्षतं स्वयं करोति
रुधिराऽऽदिनिर्गलनार्थमिति व्रणकरो ‘नो’ नैव व्रणं परिमृशती-
त्येवं शीघ्रो व्रणपरिमर्शित्येकः, अन्यस्त्वन्यकृतं व्रणं परिमृशति
न च तत्करोतीति । एव भावव्रणमतिचारद्वक्त्रं करोति, कायेन
च तदेव परिमृशति पुन पुनः संस्मरणेन स्पृशति । अन्य-
स्तु तत्परिमृशतीत्यभिलाषा च करोति कायतः ससा-
रमयाऽऽदिजिरिति । व्रणं करोति, न च तत्पट्टवन्धाऽऽदिना
सरत्तति । अन्यस्तु कृतं सरत्तति, न च करोति । भावव्रणं
त्वाश्रित्यातिचारं करोति, न च तं सानुवन्धं भवन्तं कुशीला-
ऽऽदिसर्गतभिदानपरिहारतो रक्षति एकः, अन्यस्तु पूर्वकृता-
तिचारं निदानपरिहारतो रक्षति, न च न करोति । (नो) नैव
व्रणं संरोहयत्यौषधदानाऽऽदिनेति व्रणसरोही । ज्ञावव्रणापेक्षया
तु नो व्रणसरोही प्रायश्चित्ताप्रतिपत्तेः, व्रणसरोही पूर्वकृताति-
चारप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या नो व्रणकरोऽपूर्वातिचाराकारित्वादि-
ति । स्था० ४ ग० ४ उ० ।

तिगिच्छा-चिकित्सा-स्त्री० । चिकित्सनं चिकित्सा । रोगप्रतीका-
ने, रोगप्रतीकारोपदेशे च । प्रच० सा द्विविधा-सूक्ष्मा, यादरा च ।

तत्र सूक्ष्मा औषधविधिवैद्यज्ञापनेन । वादरा स्वयंचिकित्साकरणेन, अन्यस्मात्कारणेन च । तत्र कश्चिज्जराऽऽदिरोगाऽऽक्रान्तो गृही भिक्षाऽऽद्यर्थं गृहे साधुं प्रविष्टं दृष्ट्वा पृच्छति-जगवन् ! एतस्य मदीयव्याधेर्जानीये कमपि प्रतीकारमिति ? । स प्राऽऽह-भोः श्रावक ! यादृशस्तवाऽयं रोगस्तादृशो ममाऽप्येकदा सजात आसीत् । स चामुकेनौषधेन ममोपशमं गत इति । एवं चाहस्य गृहस्थस्य रोगिणो भैषज्यकरणाजिप्रायोत्पादनादौषधसूचनं कृतम् । अथवा रोगिणा चिकित्सां पृष्ठो वदति-“ किमहं वैद्यो, येन रोगप्रतीकारं जाने ? ” इति । एवं चोक्ते रोगिणोऽनभिज्ञस्य सतोऽस्मिन् विषये वैद्यं पृच्छेति सूचनं कृतमिति सूक्ष्मचिकित्सा । यदा तु स्वयं वैद्यीभूय साक्षादेव वमनचिरेचनकाथाऽऽदिकं करोति, कारयति वा अन्यस्मात्तदा वादरा चिकित्सेनि । एवमुपकृतो हि प्रमुदितो गृही मम भिक्षां प्रहृष्टां दास्यतीति यतिरिमां द्विविधामपि कुरुते, न चैव तुच्छपिण्डकृते व्रतिनां कर्तुमुचितम्, अनेकदोषसन्नयात् । तथाहि-चिकित्साकरणकावे कन्दफनमूलाऽऽदिजीववधेन काथकधनाऽऽदिपापव्यापारकरणादस्यमो जवेत् । तथा-नीरुक्कृतो गृहस्थः तप्तायोगोलकसमानः प्रगुणीकृतदुर्बलान्धव्याघ्रवदनेकजीवघातं कुर्यात् । तथा यदि देवदुर्योगात्साधुना चिकित्स्यमानस्याऽपि रोगिणो व्याधेराधिक्यं जायते, तदा कुपितस्तत्पुत्राऽऽदिराकृष्य राजकुलाऽऽदौ ग्राहयेत् । तथाऽऽहाराऽऽदिव्युध्वा एते इत्यमित्य च वैद्यकाऽऽदि कुर्वन्ति, इति प्रवचनमालिङ्ग्य स्यादिति ॥ ६ ॥ प्रव० ६७ छार । पि० । पञ्चा० । विशेष० । छव्यौषधाऽऽद्युपयोगतः पीनोपशमे, आच० १ शु० ए अ० ४ उ० । ग० । चिकित्सया पिण्डोत्पादनम् । उत्पादनादौषभेदे, स्था० ३ उ० ४ उ० । पञ्चा० ।

चउव्विहा तिगिच्छा पसुत्ता । तं जहा-विज्जा, ओस-हाई, आउरे, परियारण ४ ।

“चउव्विहा” इत्यादि कण्ठ्यम् । नवर चिकित्सा रोगप्रतीकारस्तस्याश्चातुर्विध्यं कारणभेदादिति ।

एतत्सुत्रसम्वादकमुक्तमपरैरपि-

“जिपग्ग्याण्युपस्थाता, रोगी पादचतुष्टयम् ।
चिकित्सितस्य निर्दिष्टं प्रत्येकं तच्चतुर्गुणम् ॥ १ ॥
दत्तो विज्ञातशास्त्रार्थो, दृष्टकर्मा शुचिर्निषक् ।
बहुकल्प बहुगुणं, सम्पन्नं योग्यमौषधम् ॥ २ ॥
अनुरक्तः शुचिर्दक्षो, बुद्धिमान् परिचारकः ।
आढ्यो रोगी जिग्म्वश्यो, ज्ञापकः सत्त्ववानपि ” ॥३॥ इति ।
इयं छव्यरोगचिकित्सा ।

प्रावरोगचिकित्सा त्वेवम्-

“ निव्विगइ निव्वलोमे, तवउव्वट्ठणमेव उव्वामे ।
वेयावच्छाईरुण-ममालिकण्डियाऽऽहरण ॥ १ ॥ ” इति ।
निर्वलं वल्लाऽऽदि, अवममूनम्, उच्छामो भिक्षाभ्रमणम्, आहि-
गरुन देशेषु, मारुली सूत्रार्थयोः (कण्ठिष्या) श्रेष्ठिवधूरिति ।
स्था० ४ उ० ४ उ० ।

जे भिक्खू तिगिच्छापिंरं जुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ ॥६॥

रोगावणयण तिगिच्छा, त जोग करेति गिहिस्स । तस्स आ-
णादिणो दोसा, चउलहु च पच्छिन्न ।

जे चिक्खु तिगिच्छपिंरं, जुंजेज्ज सयं तु अहव सातिजे ।

सो आणा अणवत्तं, मिच्छुत्तविराडणं पावे ॥१७०॥
नि० चू० १३ उ० ।

चिकित्साद्वारमाह-

भणइ य नाहं विज्जो, अहवा वि कहेइ अप्पणो किरियं ।

अहवा वि वेज्जयाए, तिविह तिगिच्छा मुण्येयवा ॥

इह चिकित्सा रोगप्रतीकारो, रोगप्रतीकारोपदेशो वा विव-
क्षिता । ततः साधूनधिकृत्य त्रिविधा त्रिप्रकारा चिकित्सा
ज्ञातव्या । तद्यथा-केनापि रोगिणा रोगप्रतीकारे साधुः पृष्ठः
सन्नाह-किमहं वैद्य ? , एतावता च किमुक्तं भवति ?-वैद्यस्य
समीपे गत्वा चिकित्सा प्रष्टव्या, इत्यबुधबाधनादेका चिकित्सा ।
अथवा रोगिणा पृष्ठः सन्नेवमाह-ममाप्येवविधो व्याधिरासीत्,
स चामुकेन जेषजेनोपशान्तिमगमत्, एषा द्वितीया चिकित्सा ।
अथवा-वैद्यतया वैद्यीभूय साक्षात् चिकित्सां करोति, एषा
तृतीया । इहाऽऽद्ये द्वे चिकित्से सूक्ष्मे, तृतीया तु बादरा ।

तत्राऽऽद्यां व्याचिख्यासुराह-

चिक्खाइगओ रोगी, किं विज्जोऽहं ति पुच्छिओ भणइ ।

अत्थावत्तीएँ कया, अबुहाण बोहणा एवं ॥

भिक्षाऽऽदौ भिक्षाऽऽदिनिमित्तं गतः सन् (रोगी इति) अत्र
तृतीयार्थे प्रथमा, रोगिणा पृष्ठः सन्नाह-किमहं वैद्यो येन
कथयामि ? । एव चोक्ते सति अर्यापत्या सामर्थ्यात्, अबुधानां-
'वैद्यस्य पार्श्वे गत्वा चिकित्सा कार्यते' इत्यजानतां, बोधना
मनन्तरोक्तस्यार्थस्य ज्ञापना कृता भवति ।

द्वितीयां व्याख्यानयति-

एरिसयं चियं पुक्खं, जेसज्जेण अमुणेण पउणं मे ।

सहसुप्पज्जं व रुयं, वारेमो अट्ठमाईहिं ॥

एतादृशमेव दुःखं दुःखकारणचूतं गण्डाऽऽदि, अमुकेन भै-
षजेन प्रगुणं नष्टवेदनमभूत् । तथा वयं सहस्रोत्पन्नामकस्मा-
दुत्पन्नां रुजमष्टमाऽऽदिभिर्वारयामः । “तत्थोप्पन्नं रोगं, अट्ठेण
निवारणं” इत्यादिपरममुनिवचनप्रामाण्यात् । तस्मात् प्रवता-
ऽपि तथा कर्तव्यमिति भावः ।

तृतीयां चिकित्सां प्रपञ्चयितुमाह-

संमोधणं संमणणं, नियाणपरिवज्जणं च जं तत्थ ।

आगंतु-धाउखोजे, य आमए कुणइ किरियं तु ॥

आगन्तुके धातुकोमे च सूचनात्सूत्रमिति कृत्वा धातुकोभजे च
आमये रोगे समुत्पन्ने सति तत्र याक्तियां करोति । तद्यथा-सशो-
धनं हरीतक्यादिदानेन, पित्ताऽऽद्युपशमनं सशमनं, तथा नि-
दानपरिवर्जनं रोगकरेण परिवर्जनं च । एषा तृतीया चिकित्सा ।

अत्र दोषानाह-

अस्संजमजोगाणं, पसाधणं कायघाओ अयगोलो ।

उव्वव्वग्वाऽऽहरणं, अब्भुदए गेएणुहाहो ॥

असंयमयोगानां सावधव्यापाराणां प्रसाधनं सातत्येन प्रवर्त-
नमिदं चिकित्साकरणं, ततो गृहस्थस्तत्सायोगोलकसमानः, तत-
स्तेन नीरोगीभूतेन ये कायघाता यावज्जीवं प्रवर्त्यन्ते, ते सर्वे-
ऽपि साधुचिकित्साप्रवर्तिता इति । चिकित्साकरणं सातत्ये-
नासयमयोगानां निबन्धनम् । तथा चात्र दुर्बलव्याघ्रदृष्टा-

स्तः। यथा-अटव्यामन्धो भक्ष्यमप्राप्तुवन् दुर्बलो व्याघ्रः केनाप्या-
न्यापनयनाय चिकित्सते, चिकित्सितः सन् प्रगुणीभूतः प्रथमत-
स्तस्यैव वैद्यस्य विघात करोति। ततः शेषाणो धृता जीवानाम् ।
एवमेवोऽपि गृहस्थः साधुना चिकित्स्यमानः साधोः संयमप्रा-
णान् हन्ति, शेषांश्च पृथिवीकायाऽऽदीनिति । यदि पुनः क-
थमपि चिकित्स्यमानस्यापि तस्यातिशयेन रोगस्योदयः प्रादु-
र्भावो भवति, ततोऽहमेनातिशयेन रोगीकृत इति संजातको-
पो राजकुलाऽऽदौ ग्राह्यति; तथा च सति उद्धाहः प्रवचनस्य
माद्विन्यमिति । पि० ।

इमं वितियपदं-

असिन्वे ओमोयरिण्, रायदुष्टे नए व गेलखे ।

अप्पाणरोहए वा, जयणाए कारए जिक्खु ॥१७६॥

नि० चू० १३ उ० ।

जे जिक्खु आरोगियपडिकम्मं करेइ, करंतं वा साडज्जइ । ४० ।

आरोगो णिक्खवहयसरीरो, मा मे रोगो जविस्सति ति अणा-
गय चैव रोगपरिकम्मं करोति, तस्स चउलहु अणाऽऽदिया य
दोसा ॥४०॥

जे जिक्खु आरोगे, कुज्जा हि अणागयं तु तेगिच्छं ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराडणं पावे ॥ ७६ ॥

गतार्था ।

इमेहि कारणेहि अववादेण कुज्जा-

विहरणवायणआवा-सगाण मा मे वयाण वा पीढा ।

होज्जाहि अकीरते, कप्पति हु अणागतं काठ ॥ ७७ ॥

विहरण जाव मासकप्पो ए पूरति ताव करेमि, मा मासकप्पे
एस्ये विहरणस्स वाघातो भविस्सति, रोगे ॥ उत्पन्ने मा वा-
यणाए वग्धाओ भविस्सइ, विविधाण वा आवासगजोगाण
रोगमुप्पस्ये कम असहमाणेहि हरितादिच्छेदण अस्सं वा किं वि
गिहणट्ठा वताइयार करेज्जा, तो अणागयं रोगपकम्मं कज्जति ।

जनो भस्यति-

अमुओ अमुगं कालं, कप्पति वाही ममं ति णं एणुं ।

तप्पसमणी उ किरिया, कप्पति इहरा बहु हाणी ॥७८॥

ममं जप्पसरीरस्स अमुगो वाही अमुगे काले अवस्समु-
प्पज्जति, तस्स रोगस्स अणागय चैव किरिया कज्जति,
(इहर सि) उप्पसुरोगे किरियाए कज्जमाणेए बहु दोसा, दो-
सबहुत्ताओ य संजमहाणी भवति ।

अणागयं कज्जमाणे इमे गुणा-

अप्पपरअणायासो, न य कायवहो न यावि परिहाणी ।

न य चमदणा गिहीणं, एहवेज्ज-रिणेण दिट्ठं तो ॥७९॥

अणागते रोगपरिकम्मे कज्जमाणे अप्पणो परस्स य अणायासे
भवति । कमेण फासुण कज्जमाणे कायबधो ए प्रवति ।
ण य सुत्तथे आवस्सगाण परिहाणी भवति । अणागत जहा-
साभेण सणिय कज्जमाणे गिहीण चमदणा ए भवति । किं च-
उविक्खितो वाही दुच्छेज्जो प्रवति । जहा रुक्खो अकुराव-
त्याए एहवेज्जो भवति, विवह्रितो पुण जायमूलो महास्सधो
कुहामेण वि दुच्छेज्जो । रिण पि अप्पमत्तओ सुच्छे-
स्स, ववठिय दुगुणचउगुण दुच्छेज्ज । एव वाही वि अणागत सु-

च्छेज्जो पच्छा दुच्छेज्जो । जो सुत्तथेसु गदियथो, गहणसमे-
त्थो य जो गच्छेवमादकारी, कुलगणसयकज्जेसु य पमाणं,
तस्स एसा विधी ।

जो पुण अस्सो पुरिसो तस्स इमा विधी-

जो पुण अपुव्वगहणे, उवग्गहे वा अपव्वत्तो एसि ।

असहु उत्तरकरणे, तस्स जहिच्छाण उ णियोगो ॥८०॥

अभिणवाणं सुत्तथाणं गहणे असमत्थो, साधुवग्गस्स वा घ-
त्थपायभक्षपाणओसदमेसज्जादि, एतेहि उवग्गदं काठं अस-
मत्थो । उत्तरकरणं-तवो, पायच्छिन्नं वा, तत्थ वि असहु । ए-
रिसस्स पुरिसस्स इच्छाण णिओगो अवस्समणायं कायव्वं
ति । नि० चू० १३ उ० ।

नच्चा उप्पइयं पुक्खं, वेयणाए दुहठिए ।

अदीणो थावए पन्नं, पुट्ठो तत्थऽदियासए ॥ ३२ ॥

तेगिच्छ नाजिनंदेज्जा, संचिक्खत्त-गवेसए ।

एयं खु तस्स सामणं, जं न कुज्जा न कारवे ॥ ३३ ॥

चिकित्सा रोगप्रतीकाररूपां नाभिनन्देन्नानुमन्येत, अनुम-
तिनिषेधाच्च दूरापास्ते करणकारणे, समीक्ष्य-स्वकर्मफलमेव
तद्भुज्यत इति पर्यालोच्य । यद्वा-(सचिक्खत्ति) “ अर्चा स-
धिहोपौ बद्धम् ” इत्येकारलोपे “ सचिक्खे ” समाधिना तिष्ठे-
त्, न कूजनकर्करायिनाऽऽदि कुर्यात्, आत्मान चरित्राऽऽत्मान,
गवेषयति मार्गयति-कथमयं मम स्यादित्यात्मगवेषक । किमि-
त्येवमत आह-एतदनन्तरमभिधास्यमानं, (खुत्ति) जलु, स
च यस्मादर्थः, ततो यस्मादेतत्तस्य श्रमणस्य, श्रमणस्य श्रमण-
ज्जावो, यन्न कुर्यान्न कारयेत् । उपलक्षणत्वान्नानुमन्येत, प्रक्रमा-
श्चिकित्सां; जिनकल्पिकाऽऽद्येपेक्षं चेतत् । स्थविरकल्पिकापे-
क्षया तु ‘ जन्म कुज्जा ’ इत्यादौ सावधमिति गम्यते । अयमत्र
जावः-यस्मात्करणाऽऽदिभिः सावद्यपरिहार एव श्रमणस्य, साव-
द्याश्च प्रायशश्चिकित्सा, ततस्तान् न अभिनन्देत्, एतदप्यौत्सर्गि-
कम्, अपवादतस्तु सावद्याऽऽप्येषामियमनुमतैव । यदुक्तम्-“ का-
दं अभिस्ति अदुवा अहीह, नवोविहाणेण व उज्जमिस्स । गण व
णीतो य विसारइस्स, साहबसेवी समुवेति मोक्ख ॥ १ ॥ ”
इति सूत्रार्थः । उक्तं पाई० २ अ० । (‘ गिहितिगिच्छा ’ शब्दे
तु० भागे ८६७ पृष्ठे गृहचिकित्सानिषेधो द्रष्टव्यः) चिकित्सा
श्रीजगत् ऋषमस्योपदेशात्प्रवृत्ता । आ० म० १ अ०
१ सएम् ।

तिगिच्छापिण-चिकित्सापिण-पुं० । चिकित्सां वमनविरेचन-
वस्तिकर्माऽऽदि कारयतो वैद्यमैपज्याऽऽदि सूचयतो वा पिणमा-
र्थं चिकित्सापिणः । चिकित्सया पिणोत्पादनम् । उत्पादना-
दोषभेदे, ध० ३ अधि० । आचा० ।

तिगिच्छासंहिया-चिकित्सासंहिता-स्त्री० । चिकित्साशास्त्रे
श्लोकस्थाननिदानशारीरचिकित्सितकल्पसङ्कायां मूलसहि-
तायाम्, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

तिगिच्छासत्थ-चिकित्साशास्त्र-न० । आयुर्वेदे, स्था० ८ ठा० ।

तिगिच्छि-पुष्परजस्-न० । “ गोणाऽऽदयः ” ॥ ८ । २ ।
१७४ ॥ इति पुष्परज शब्दस्य ‘ तिगिच्छि ’ इति निपातः ।
प्रा० २ पादः । देशीशब्दो वा । पुष्परजसि, ज० ४ वक्त्र० द्वि० ।

तिगिच्छिकूड-तिगिच्छिकूड-पुं० । चमरस्य उत्पानपर्वते, भ० २ श० ४ उ० । स्था० । (तत्कथ्यता 'चमर' शब्दे तृतीयभागे १११३ पृष्ठे उक्ता) "दो तिगिच्छिकूडा ।" स्या० २ वा० ३ उ० ।

तिगिच्छिदह-तिगिच्छिदह-पुं० । तिगिच्छिः पौष्परजः, तत्प्रधानो हृदस्तिगिच्छिदह । निवधवर्षधरपर्वतमध्ये हृदे, जम्बूमन्दरस्य दक्षिणे तृतीयहृदे, ज० ।

तस्मिन् बहुममरमणिज्जस्म जूमिभागस्म बहुमज्ज्जस्म-जाए पत्य एं मं एगं तिगिच्छिदह एणं दहे पणत्ते । पाई-एणपनीणायए, उदीणदाहिएवित्तिषो, चत्तारि जोअण-सहस्माइं आयापेणं, दो जोअणसहस्माइं विक्खंजेणं, द-स जोअणसहस्माइं उव्वेहेणं, अच्चे माहे रययमयकूले । तस्स णं तिगिच्छिदहस्स चउहिंसि चत्तारि तिमोवाणपानिखवगा पएणत्ता । एवंजाव आयापविक्खंभविहूणा जा चेव महा-पउमदहस्स वत्तव्वया, मा चेव तिगिच्छिदहस्स वि वत्त-व्वा । तं चेव पउमदहस्समाणं अट्ठो० जाव तिगिच्छिदहणाइं थिइअच्चेदेवी पलिओवमट्ठिई अ परिवसइ । से एयट्ठेणं गोयमा । तिगिच्छिदह । तस्मिन् णं तिगिच्छिदहस्स दक्खि-णिज्जेणं तोरणेणं हरिमहाणई पवूहा समाणी सत्त जोअण-सहस्माइं चत्तारि अ एकवीसे जोअणसए एणं च एगूणवी-सइं भागं जोअणस्स दाहिणाजिमुही पव्वएणं गंता मह-या धरुमुहपमिच्छिणं० जाव साइरेणं चउजोअणसइएणं पवाएणं पव्वइ । एवंजा चेव हरिकंताए वत्तव्वया, सा चेव हरिएवि णेयव्वा । जिब्बियाए कुंरस्म दीवस्स जवणस्स तं चेव पमाणं, अट्ठो वि भाणिअव्वो,० जाव अहे जगइं दालइत्ता छप्पएणाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा पुरिच्छिं लवणसमुइं समपेइ, तं चेव पवहे अ मुहमूले अ पमाणं उ-व्वेहो अ जो हरिकंताए० जाव वणसंमसंपरिविखत्ता ॥

(तस्स णमित्यादि) तस्य बहुसमरमणीयस्य जूमि-भागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्रान्तरे महानेक- तिगिच्छिः पौष्परजः, तत्प्रधानो हृदस्तिगिच्छिदहो नाम हृदः प्रकृतः । प्राकृते पुष्परजःशब्दस्य 'तिगिच्छि' इति निपातः । देशी-शब्दो वा । अन्यत्सर्वे प्रागनुसारेणेति । मयास्यातिप्रदेश-सूत्रेण भोपानाऽऽदिवर्णनायाऽऽह- (तस्स णमित्यादि) तस्य तिगिच्छिदहस्य चतुर्दिक्षु चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रकृतानि । एवमित्यं प्रकरणे हृदवर्णके क्रियमाणे यावच्छब्दो-ऽत्र कात्स्न्यत्राच्यव्ययम्, तेन यावत्परिपूर्णयैव महापद्मदहस्य वक्तव्यता आयापविष्कम्भविहीना, सैव तिगिच्छिदहस्य वक्त-व्या । एतदेव व्यक्त्या आचष्ट- (तं चेव इत्यादि) तदेव महापद्मदहगतमेव पद्मानां धृतिदेवीकमलानां प्रमाणम्-एककोटीविंशतिषट्पञ्चाशत्सहस्रैकशतविंशतिरूपम्, अन्यथा-ऽत्र पद्मानामायापविष्कम्भरूपप्रमाणस्य महापद्मदहगतपद्मे-भ्यो द्विगुणत्वेन विरोधापातात्, हृदस्य च प्रमाणमुद्वेधरूपं बो-ध्यम्, आयापविष्कम्भयोः पृथगुक्तत्वादिति । अर्धस्तिगिच्छि-दहस्य वाच्यः । स चैवम्- "से केण्ठेणं जंते । एवं वुच्चइ-ति-

गिच्छिदहे तिगिच्छिदहे ।" इत्यादिप्राकृतसूत्रानुसारेण वाच्यं, यावत्तिगिच्छिदहवर्णमानि उत्पलाऽऽदीनि धृतिश्चात्राघपत्यं परिपालयति । "से तेण्ठेण" इत्यादि प्राग्वत् । ज० ४ ध० ।

तिगिच्छिय-चिकित्मक-पुं० । 'किन' रोगापनयने, स्वार्थे सन्, एवम् । रोगापनयनकर्तरि चैद्ये, वाच० । स्था० ए० ठा० ।

तिगिच्छी-देशी-कमलरजसि, दे० ना० ५ वर्गे १२ गाथा ।

तिगुण-त्रिगुण-न० । त्रयाणां गुणानां समाहारः । सांख्योक्ते प्रधाने, त्रिभिर्गुण्यते 'गुण' संस्थाने, घञ् । त्रिभिर्गुणिते, त्रि० । वाच० । अनु० । ज० ।

तिगुणकर्म-त्रिगुणोत्कर्ण-त्रि० । त्रिगुणं त्रीन् वारान् यावदु-त्पाद्यत्वेन कण्ठनं गण्डनं येषां ते त्रिगुणोत्कर्णाः । त्रीन् वारान् कण्ठते, पि० ।

तिगुत्त-त्रिगुत्त-त्रि० । तिसृज्जिरट्ठालकोच्छ्रवकशतघ्नीसंस्थानी-याऽऽदिभिर्मनोगुण्यादिगुप्तिभिर्गुत्तम् । मयूरव्यंसकीऽऽदित्वात् समासः । उच० ६ अ० । मनोवाक्कायकर्मजिगुत्ते, घ० २ अधि० । दश० । पं० सू० । आत्र० । स० । गुप्ताऽऽत्मनि, स्था० ६ ठा० । त्रिस्रो गुप्तयो यत्र तत् त्रिगुत्तम्-मनसा सम्यक् प्राणिहितो, वाचा-ऽस्त्वाहितान्यद्वाराण्युत्तरन्, कायेनाऽऽवर्त्तानविराधयन् वन्दनं करोति । प्रव० २ द्वार । दश० । मनोवाक्कायगुप्ते, अर्थात् अकु-शलमनोवाक्कायप्रवृत्तिनिरोधिनि, एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणमिति न्यायात् कुशलमनोवाक्कायोद्भापके. आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

तिगोण-त्रिकोण-त्रि० । त्रयः कोणा यस्य । त्रिकोटियुक्ते पदार्थे, वाच० । मा० म० ।

तिग्ग-तिग्ग-न० । 'तिज्'-मग् । जस्य ग० । तीक्ष्णे, तद्धति, त्रि० । वाच० । पं० स० ।

तिग्घ-त्रिघ्न-न० । त्रिगुणिते, घ० २ अधि० ।

तिघरंतरिय-त्रिगृहान्तरिक-पुं० । त्रीणि गृहानि अन्तरं भिक्षा-ग्रहणे येषां ते त्रिगृहान्तरिकाः । एकत्र गृहे भिक्षां गृहीत्वाऽप्य-जिग्रहविशेषाद् गृहत्रयमतिक्रम्य पुनर्जिज्ञां गृह्णति, न निर-न्तरं, दिनद्वयान्तरं वा । तेपु, औ० ।

तिचक्ख-त्रिचक्षुष्-पुं० । उत्पन्नज्ञानदर्शनधरे अमये मादने, स्था० ३ वा० ४ उ० ।

तिच्छन्धिय-त्रिच्छटित-त्रि० । त्रीन् वारान् छटिते, स० । औ० ।

तिट्ठाणकरणमुच्छ-त्रिस्थानकरणमुच्छ-त्रि० । त्रीणि स्थाना-नि उर-प्रवृत्तानि, तेषु करणेषु क्रियायां शुद्धं त्रिस्थानकरणं उ-च्यते । तस्मिन्, तद्यथा- " उर शुद्धं, कण्ठशुद्धं, शिरोविशु-द्धं च । तत्र यदि उरसि स्वरः स्वभूमिकानुसारेण विशालो भवति, ततः चरोविशुद्धम् । स एव यदि कण्ठे वर्तितो भवति अस्फुटितश्च, ततः कण्ठविशुद्धम् । यदि पुनः शिरः प्राप्तः सन् सानुवासिको भवति, ततः शिरोविशुद्धम् । यदि वा यत् उरः-कण्ठशिरोभिः श्लेष्मणाऽऽयाकुलितैर्विशुद्धिर्गीयते, तत् उरः-कण्ठशिरोविशुद्धत्वात् त्रिस्थानकरणविशुद्धम् । रा० ज० । जी० ।

तिणय-त्रिनयिक-न० । त्रिनयोपेतं सूत्रं, यानि त्रैराशिकमत-मवलम्ब्य ख्यास्तिकाऽऽदिनयत्रिकेण चिन्त्यन्ते । न० ।

तिणय-त्रिनत-त्रि० । मध्यपार्श्वद्वयलक्षणस्थानत्रयेऽवनते, भ० ३ श० ६ उ० । जी० ।

तिणसूय-तृणशूक-पु० । न० । तृणाग्रे, भ० १५ श० ।

तिणहृत्थय-तृणहस्तक-न० । तृणपुलके, भ० ३ श० ३ उ० ।

तिणाम-त्रिणाम-न० । त्रिनेत्रे नाम्नि, तच्च-“से किं त तिणामे ?। तिणामे निभिहे पञ्चत्ते । त जहा-दव्वणामे, गुणणामे, पञ्जवणा-मे अ । ” अनु० । “ त पुण णाम निविह. इत्थी पुरिसे गपु-सगे चेव । ” अनु० । (एषा त्रयाणां प्ररूपणा ‘लिंगतिय’ शब्दे दृष्ट्या)

तिणिस-तिनिश-पु० । वृक्षविशेषे, दश० ६ अ० । जी० । नि० चू० । औ० । स्था० । ज्ञा० । मधुपदत्रे, दे० ना० ५ वर्ग ११ गाथा ।

तिणु-तृण-न० । “स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रशे” ॥ ८४३२६ ॥ इति ऋकारस्याने इकारोऽकारश्च भवति । तणु । तिणु । प्रा० १ पाद । नमाऽऽदौ, खटे च । वाच० ।

तिष्ठ-तीर्ण-त्रि० । अतिक्रान्ते, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । पारं गते, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । तीर्थकृत्य, “तिष्ठाण तारयाण । ” रा० । तार्ण इव तीर्ण, ससारमागरामति गम्यते । औ० । तीर्णवत्ती-र्णं विशुद्धसम्यग्दर्शनाऽऽदद्याभाङ्गवाणंमिति गम्यते । दश० १० अ० । विशेष० । उक्त० । कल्प० । द्वा० । ज्ञानदर्शनचारित्रपा-तेन भवार्णव तीर्णवन्तस्तीर्णाः । ल० । सर्वभावज्ञास्तीर्णा परम-दुस्तरम् (आ० म० १ अ० १ खारु । स० । जी०) ससारसाग-र, भाविनि जूनवदुपचारात्तीर्णा । आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० । सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रपोतेन भवार्णव तीर्णवन्तस्तीर्णाः, न चैषां तीर्णानां पारगतानामावर्तं सम्भवति, तदभावे मुक्त्यसिद्धे, एव च न मुक्तः पुनर्भवे जवतीति तीर्णव्यसिद्धि । ध० २ अधि० । एते चाऽऽवर्त्तकाद्वकारणवादिमिरन्ताशिष्यैर्भावनोस्तीर्णाऽऽद्य एवे-ष्यन्ते, “काल एव कृत्स्न जगदावर्त्तयतीति” वचनात् । एतांश्चरा-सायाऽऽह-“तीर्णेभ्य तारकेभ्य । ” ज्ञानदर्शनचारित्रपोतेन ज-वाणव तार्णवन्तस्तीर्णाः, नैतेषां जीविताऽऽवर्त्तवज्जवावर्त्त, नि-बन्धनाभावात्, न ह्यस्याऽऽयुक्तान्तरवज्जवाधिकारान्तर, तज्जावे-त्यन्तमरणवद् मुक्त्यसिद्धेः, नत्सिद्धौ च तद्भावेन जवनाभाव, हेत्वभावात्, न हि मृतस्तद्भावेन जवति, मरणजावविरोधा-त्, एतेन ऋतवावर्त्तनिर्दर्शनं प्रत्युक्तं, न्यायानुपपत्तेः, तदावृ-त्तौ नदवस्थाभावेन परिणामान्तरायोगात्, अन्यथा तस्याऽऽवृ-त्तिरित्युक्तम्, तस्य तदवस्थानिवन्धनत्वात् । अन्यथा तदहेतु-कत्वोपपत्तेः, एव न मुक्तः पुनर्भवे भवति, मुक्तविवरोधात्, सर्वथा भवाधिकारनिवृत्तिरेव मुक्तिरिति, तद्भावेन जावत-स्तीर्णाऽऽदिसिद्धिः । (१८) व० ।

तिष्ठमंसार-तार्णसमार-त्रि० । लङ्घितमवोदधौ, पा० ।

तिहृ-तृणा-त्री० । “सुद्धम-अ ण-स्न-हृ हृ-द्वणां गृह्” ॥ ८ । २ । ७५ ॥ इति णकाराऽऽक्रान्तो हकार । प्रा० १ पाद । पि-पासायाम्, स० ५१ सम० ।

तित्तिख-तित्तिह-त्रि० । तित्तिक्ते सङ्गने इति तित्तिक्म् । परीषदाऽऽदिनि, स्था० ४ ग० १ उ० ।

तित्तिखण-तित्तिक्षण-न० । अधिसहने, स्था० ६ ग० ।

तित्तिखमाण-तित्तिक्माण-त्रि० । अधिसहति, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

तित्तिक्खा-तित्तिक्खा-त्री० । सहने, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । क्रमायाम्, उक्त० १ अ० । ज्ञा० । आचा० । कुदादिपरीषहोप-निपातसहिष्णुतायाम्, द्वा० १७ द्वा० । परीषहोपसर्गसहनरू-पायां क्षान्तौ, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । परीषहोपसर्गाऽऽदिदु खवि-शेषसहने, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । परीषदभेदे, परीष-हाऽऽदिजये तित्तिक्का कार्या । आव० ४ अ० । क्रमा, तित्तिक्का, क्रोधनिरोध इत्येकार्था । आ० चू० ४ अ० । उपा० । परीषहा-ऽऽदिजये, स० ३४ सम० ।

तित्तिक्काद्वारमाह-

“ इदपुरिर्मिददत्ते, वावीससुआ सुरिददत्ते अ ।

महुराण जिअसत्तु, सयवरो निवुईए उ ॥ १ ॥

आग्गिअए पव्वयए, वडली तह सागरे अ बोधव्वे ।

एगदिवसेण जाया, तत्थेव सुरिददत्ते अ’ ॥ २ ॥

(कथा मनुष्यजन्मदृष्टान्तेषु दृष्ट्या)

सुरेन्द्रदत्तकुमारस्य उच्यते तित्तिक्काजावे उपनय-.

“ साधुकल्पः कुमारोऽत्र, कथायाश्चाश्लिकाऽऽद्यः ।

द्वाविंशतिकुमारास्तु, सुदुर्गन्ता परीषदा ॥ १ ॥

रागद्वेषौ पदाती तौ, वेध्या राधाऽक्षितारका ।

विशिष्टाऽऽराधना ज्ञेया, सिद्धिर्निवृत्तिदारिका ” ॥ २ ॥ आ० क० । आव० । आ० चू० । (‘इददत्त’ शब्दे द्वितीयजने, ५३८ पृष्ठे वृत्तम्)

तित्ति-तिक्त-पु० । श्लेष्माऽऽदिदोषदन्तरि निम्बाऽऽद्याश्रिते र-सविशेषे, तथा च भिषकशास्त्रम्-“ श्लेष्माणमरुचिं पित्तं, तृष कृष्टं विष उवरम् । हन्यात्तिको रसो बुद्धे, कर्ता मात्रोपसेवितः ” ॥ १ ॥ अनु० । ज० । कर्म० । “ एगे तित्ति । ” स्था० १ ग० । निम्बाऽऽदिवर्त्तिकरसोपेते, त्रि० । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । त० । ज्ञा० । उक्त० । प्रज्ञा० । भ० । वरुणद्रुमे कटुजे, पु० । वाच० ।

तित्तिग-तिक्तक-पु० । तिक्त-सज्ञायां कन् । जूनिम्बे, (चिराता) चिरानिके, कृष्णखदिने, निम्बे, इहुदीवृ हे, तिकार्थे, वाच० । दश० । नि० चू० । पटोले, कटुनुम्याम्, स्त्री० । टाप् । वाच० ।

तित्तिणाम (ण)-तिक्तनामन्-न० । रसनामभेदे, यदुदयाज्जी-वशरीर निम्बाऽऽदिवर्त्तिकं जवति । कर्म० १ कर्म० ।

तित्तिरसणाम-तिक्तरमनाम-न० । रसनामभेदे, यदुदयवशा-ज्जन्तुशरीरेषु तिको रसो भवति । यथा निम्बाऽऽदीना तत्ति-करसनाम । प० स० ३ द्वार । कर्म० ।

तित्तिऽज्ञाजय-तिक्काज्ञावुक-त्री० । कटुकनुम्यके, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

तित्तिविसारण-तिक्कविसारण-न० । उज्जयन्तपर्वताऽऽसन्ने स्थ-लविशेषे, “ गिरिवरमासन्नतिअ, अणीय तित्तिविसारण नाम । सिलबद्धगाढपीठे, वे लक्खा तत्थ दम्माण । १ । ” ती० ३ कल्प । तित्ति-तृप्ति-त्री० । प्राणौ, विज्ञे० । प्रश्न० । अष्ट० ।

पीत्वा ज्ञानामृतं जुक्त्वा, क्रियासुरद्वताफलयम् ।

साम्यताम्बूत्रमामाद्य, तृप्तिं याति परां मुनिः ॥ १ ॥

स्वगुणैरेव तृप्तिश्चे-दाकालमत्रिनश्वरी ।

ज्ञानिनो विषयैः किं तै-र्यैर्भवेत् तृप्तिरित्वरी ॥ २ ॥

या शान्तैकरसाऽऽस्वादा-ज्ज्वेत्तृप्तिरतीन्द्रिया ।

सा न जिह्वेन्द्रियद्वारा, परस्मादस्वादानापि ॥३॥
 समारे स्वप्नवन्मिथ्या, तृप्तिः स्यादाजिमानिकी ।
 तथ्या तु त्रान्तिशून्यस्य, साऽऽत्मवैर्यविपाककृत् ॥४॥
 पुङ्गवैः पुङ्गवास्त्वृप्तिं, यान्त्यात्मा पुनरात्मना ।
 परतृप्तिममारोपो, ज्ञानिनस्तत्र युज्यते ॥५॥
 मधुराऽऽज्यमहाशाका-ग्राह्येऽवाह्ये च गोरमात् ।
 परब्रह्मणि तृप्तिर्या, जनास्तां जानतेऽपि न ॥६॥
 विषयोर्भिषोद्गारः, स्यादतृप्तस्य पुङ्गवैः ।
 ज्ञानतृप्तस्य तु ध्यान-सुखोद्गारपरम्परा ॥७॥
 सुखिनो विषयाऽतृप्तः, नेन्द्रोपेन्द्राऽऽदयोऽप्यहो ! ।
 भिक्षुरेकः सुखी लोके, ज्ञानतृप्तो निरञ्जनः ॥८॥
 अष्ट० १० अष्ट० ।

तित्ति-तावत्-अव्य० । तत्परिमाणमस्य । त्रि० । वाच० ।
 “ यत्तदेतदोत्तोरित्ति अतल्लुक् च ” ॥ ८ । १ । १५६ ॥ इति
 तल्लुक्त्वात् परस्य तावदेतदोः परिमाणार्थस्य ‘ इत्तिअ ’ इ-
 त्यादेशो भवति । प्रा० १ पाद । साकल्ये, अवधौ, तत्परिमा-
 णवति, त्रि० ।

नित्तिकंखि (ण्)-तृप्तिकाङ्क्षिण-त्रि० । तृप्तिवाञ्छुके, अष्ट०
 ६ अष्ट० ।

नित्तिर-नित्तिरि-पुं० । “ तित्तिरौ रः ” ॥ ८ । १ । ६० ॥ इति
 तित्तिरशब्दे रस्येतोऽङ्गवति । प्रा० १ पाद । पक्षिविशेषे, सुत्र०
 २ श्रु० २ अ० । प्रश्न० । उपा० । प्रज्ञा० ।

नित्तिरकरण-नित्तिरिकरण-न० । तित्तिरिमुद्दिश्य यत्र कि-
 ञ्चित्क्रियते तथा यत्र स्थाप्यते एवंभूते स्थाने, आचा० ।

नित्तिरलक्षण-नित्तिरिद्वय-न० । तित्तिरिस्वरूपप्रतिपाद-
 के ग्रन्थविशेषे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

नित्ती-देशी-सारे, दे० ना० ५ वर्ग ११ गाथा ।

तित्थ-तीर्थ-न० । तीर्थतेऽनेनेति तीर्थम् । अव्यतो नद्यादीनां
 समोऽनपायश्च ज्ञानागो, ज्ञेयताऽऽदिप्रवचन वा । ज्ञावतीर्थं तु
 सङ्गः । स्था० १ उ० । आ० म० । आ० ।

अथ तीर्थशब्दार्थमाह-

तित्थं ति पुव्वभणियं, संघो जो नाणचरणसंघाओ ।

इह पव्वणं पि तित्थं, तत्तोऽणत्थंतरं जेण ॥ १३८० ॥

तीर्थतेऽनेनेति तीर्थं पूर्वमेवावाप्युक्तम् । किमित्याह-सङ्गः ।
 किंविशिष्टः?, ज्ञानदर्शनचारित्र्यगुणसङ्घातः । इह तु प्रवचनमपि
 तीर्थमुच्यते यस्मात् । ततः सङ्घानात्तदपि श्रुतज्ञानरूपत्वादन-
 र्थान्तरमेवति ॥ १३८० ॥ विशेषः ।

सप्रति तीर्थनिरूपणायाऽऽह-

नामं उव्वणा-तित्थं, ढव्वतित्थं चैव जावतित्थं च ।

एकेकं पि य एत्तो-ऽणोवविहं होऽ नायव्व ॥

(नामं ति) नामतीर्थं, स्थापनातीर्थं, अव्यतीर्थं, भावतीर्थं
 च ॥ एत्तो (ति) नामाऽऽदिनिक्षेपमात्रकरणादनन्तरमेकैकं नाम-
 तार्थाऽऽदि अनेकविधं भवति ज्ञातव्यम् । तत्र नामतीर्थमनेक-

विधं, जीवाजीवविषयाऽऽदिभेदात् । स्थापनातीर्थं साकारा-
 नाकारभेदात् । अव्यतीर्थमागमाऽऽदिभेदात् ।

तत्र कशरीरभव्यशरीरतीर्थप्रतिपादनार्थमाह-

दाहोवसमं नण्हा-वुच्छेयण मलपवाहणं चैव ।

तिहिं अत्योहिं निजुत्त, तम्हा तं ढव्वतो तित्थं ॥

इह कशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त आगमतो नोआगमतो वा
 अव्यतीर्थं मागधवरदामाऽऽदि परिगृह्यते, बाह्यादाहाऽऽदेरेव तत्
 उपशमसङ्गावात् । तथा चाऽऽह-दाहोपशममिति । दाहो बाह्यः
 संतापः, तस्य उपशमो यस्मिन् तद् दाहोपशमम् । (नण्हावुच्छे-
 यण ति) तृप्तं पिपासायाः । वेदन, जलसघातेन तदपनयात्,
 तथा मलो बाह्योऽङ्गसमुत्थः, नस्य प्रवाहण-प्रवाह्यतेऽनेनेति
 प्रवाहणं, जलेन तस्य प्रक्षालनत्वात् । एव त्रिभिरर्थं करणनूतै-
 र्नियुक्त निश्चयेन युक्तं प्ररूपितम् । यदि वा-प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थं
 तृतीया । त्रिष्वर्थेषु नियोजनं यस्माद् बाह्यादाहाऽऽदिविषयमेव
 तस्मात् मागघाऽऽदि अव्यनस्तोर्थं, मोक्षसाधकत्वाज्जावात् ।

संप्रति ज्ञावतीर्थमधिकृत्याऽऽह-

कोहम्मि उ निग्गहिण, दाहस्सोवसमणं इवइ तत्थं ।

लोहम्मि उ निग्गहिते, तण्हाए ठेयणं होऽ ॥

अट्ठविहं कम्मरयं, बहुएहिं भवेहिं संचियं जम्हा ।

तवमंजमेण वज्जइ, नम्हा तं भावतो तित्थं ॥

इह भावतीर्थमपि आगमतोआगमभेदोऽनेकप्रकारं, तत्र नो
 आगमतो भावतीर्थं क्रोधाऽऽदिनिग्रहसमर्थं प्रवचनमेव गृह्यते ।
 तथा चाऽऽह-क्रोधे एव निगृहीते दाहस्य द्वेषानलजातस्या-
 न्तः प्रशमनं जवति तस्य निरुपचरित, नान्यथा । तथा लोत्र एव
 निगृहाते (तण्हाए ठेयणं होति ति) तृपोऽभिष्वङ्गलक्षण-
 स्य वेदन व्यपगमो भवति । तथाऽऽष्टविधमष्टप्रकारं कर्मैव
 जीवानां रञ्जनात् कम्मरजः, बहुभिर्भवे, संचित तपःसयमेन
 बाध्यते शोध्यते यस्मात्तस्मात्तत्प्रवचनं ज्ञावतीर्थम् ।

दंसणनाणचरित्त-म्मि निजुत्तं जिणवरोहिं सव्वेहिं ।

एएण होऽ तित्थं, एसो अण्णो वि पज्जाओ ॥

दर्शनज्ञानचारित्र्येषु नियुक्तं नियोजित सर्वैः ऋषभाऽऽदि-
 मिः, जिनवरैस्तीर्थकृद्भिर्यस्मादित्थंभूतेषु त्रिष्वर्थेषु नियुक्तं त-
 स्मात्तत्प्रवचनं भावतीर्थम् । अथवा-यन कारणेनेत्यज्ञानेषु त्रि-
 ष्वर्थेषु नियुक्तमेतेन कारणेन प्रवचनं भावतस्त्रिस्थम्, एष त्रिस्-
 लक्षणस्तीर्थशब्दापेक्षयाऽन्यः पर्यायः । आ० म० द्वि० २ अ० ।

अथ तीर्थशब्दार्थमाह-

तिज्जइ जं तेण तहिं, तओ व तित्थं तयं च ढव्वम्मि ।

सरियाईणं भागो, निरवायो तम्मि य पसिद्धे ॥ १०५६ ॥

तरिया तरणं तरिय-व्वं च सिद्धाणि तारओ पुरिसो ।

बाहोमुवाऽ तरणं, तण्णिज्जं निन्नयाईयं ॥ १०२७ ॥

यद् यस्मात्तीर्थते दुस्तर वस्तु नेन तस्मिन्सतो वेत्यनर्ह्यर्थमुच्य-
 ते । तच्च नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्विधम् । तत्र नामस्थापने
 सुगमे । अव्ये द्रव्यभूतमप्रधानचतु सरित्ममुखाऽऽदीनां निरपा-
 यः कोऽपि नियतो भागः प्रदेशस्तीर्थमुच्यते । तस्मिन् प्र-
 सिद्धे सिद्धे सत्यस्याऽऽपेक्षिकशब्दत्वादेतानि नियमात्सिध्यन्ति ।

कानि १, इत्याह-तरिता पुरुषः, तरणं बाहुदुपाऽऽदि, तरणीय तु निम्नगाऽऽदिकमिति ॥ १०२७ ॥

कथ पुनरिदं द्रव्यतीर्थमित्याह-

देहादितारयं जं, वज्रमलावणयणाश्मत्तं च ।

रोगताऽणञ्चित्य-फलं च तो द्व्यतित्थं तं ॥ १०२८ ॥

यस्मादिदं देहाऽऽदिकमेव द्रव्यमात्रं तारयति-नद्यादिपरकु-
क्षमात्रं नयति, न पुनर्जीवं संसारसमुद्रस्य मोक्षलक्षणं परकूत्रं
प्रापयति, अतोऽप्रधानत्वाद् द्रव्यतीर्थम् । तथा बाह्यमेव मलाऽऽ-
दिद्रव्यमात्रमपनयति, न त्वन्तरङ्गं प्राणानिपाताऽऽदिजन्मकर्म-
मलम् । तथा-अनैकान्तिकफलमेवेदं नद्यादितीर्थं, कदाचिदनेन
नद्यादेस्तरणात्, कदाचित्तु तत्रैव मज्जनात् । तथाऽनात्यन्तिक-
फलं चेदम् । तथाहि-एकदाऽनेन तीर्थमपि नद्यादिकं पुनरापि च
तीर्थत इत्यनात्यन्तिकफलत्वम् । आत्मना चाऽस्य नद्यादिती-
र्थस्य द्रव्यमात्रत्वेनाप्रधानत्वात् सर्वत्र द्रव्यतीर्थत्व भावनाय-
मिति ॥ १०२८ ॥

इह केषाञ्चित्तममाशङ्क्य परिहरन्नाह-

इह तारणाऽऽदिकलयं, ति एहाणपाणाऽवगाहणाऽऽर्हं ।

जवतारयं ति केई, तं नो जीवोपघायाओ ॥ १०२९ ॥

सूणंगं पि व तमुद्-इत्तं व न य पुएहकारणं एहाणं ।

ए य जडोरागं न मं-एणं व कामंगभावाओ ॥ १०३० ॥

इह केचित्तीर्थिका मन्यन्ते-नद्यादे सर्वान्ध द्रव्यतीर्थं किल ज्ञा-
नपानावगाहनाऽऽदित्रिविधवदासेव्यमानं भवतारकं संसार-
महामकराऽऽद्यप्रपञ्चं भवत्येव । कुतः १, तारणाऽऽदिकप्रमिति
कृत्वा-शरीरसतारण-मलकालन-तृरुच्यवच्छेद-दाहोपशमाऽऽ-
दिफलत्वादित्यर्थः । अनेन चाध्यक्षसमीकितदेहतारणाऽऽदिकत्वे-
न परोक्षस्यापि संसारतारणफलस्यानुमीयमानत्वादिति भावः ।
तदेतन्नोपपद्यते, स्नानाऽऽर्हं जीवोपघातहेतुत्वात्, पर्णासिधे-
नुगूलाऽऽदिवदिति । एतदुक्तं भवति-जीवोपघातहेतुत्वाद् दुर्ग-
तिफला एव स्नानाऽऽद्यः, कथं नु जवतारकास्ते भवेयुः, सूना-
वध्यन्म्यादीनामपि भवतारकत्वप्रसङ्गादिति १ । इतश्च-नद्या-
दि तीर्थं भवतारकं न जवति, सूनाङ्गत्वात्-सूनाप्रकारत्वात्,
उदुपघाताऽऽदिवदिति । न च पुण्यकारणं स्नानं, नापि यतिजनयो-
ग्यं तत्, कामाङ्गत्वात्, मरणवत्, अन्यथा ताम्बूलभक्षणपुष्प-
न्धनदेहाऽऽदिधूपनाभ्यञ्जनाऽऽदयोऽपि च भुजङ्गाऽऽदीनां पुण्यहे-
तवः स्युः । न च देहतारणाऽऽदिमात्रफलदर्शनेन विशिष्टं भवता-
रणाऽऽदिकं फलमुपपद्यते, नियामकाभावात्, प्रत्यक्षवैकृतप्रा-
ण्युपमर्दबाधितत्वाच्च, इत्याद्यभ्यूहं स्वधियाञ्च दोषजालमजि-
धानीयमिति ॥ १०२९ ॥ १०३० ॥

अथ परो धूयात्किमित्याह-

देहोवगारि वा ते-ण तित्थमिह दाहनासणाऽऽर्हं ।

महुमज्जमंवेस्माऽऽ-दओ वि तो तित्थमावन्नं ॥ १०३१ ॥

यदि प्रेरको मन्येत-जाह्वीजलाऽऽदिकं तीर्थमेव, दाह-
नाशपिपासोपशमाऽऽदिभिर्देहोपकारित्वात् । अत्रोच्यते-एव
सति ततो मधुमयमांसवेद्याऽऽदयोऽपि तीर्थमापद्यन्ते, तेषामपि
देहोपकारित्वाविशेषादिति । उक्तं द्रव्यतीर्थम् ॥ १०३१ ॥

अथ ज्ञावतीर्थमाह-

भावे तित्थं संघो, सुयविहियं तारओ तर्हि माह ।

नाणाऽऽदित्यं तरणं, तरियवं जवसमुद्राऽयं ॥ १०३२ ॥

प्रागे भावविषयं, श्रुतविहितं श्रुतप्रतिपन्नं, संघस्तीर्थं, तथा
च भगवत्यामुक्तम्-"तित्थं जेतं ! तित्थं, तित्थयरे तित्थं ! ।
गोयमा ! अरहा ताव नियमा तित्थकरे, तित्थं पुण चाउव-
ओ समणसघो । "इति । इह च तीर्थसिद्धौ तारकाऽऽर्हो नि-
यमादाकिप्यन्त एव । तत्रेह संघं तीर्थं तद्विशेषभूत एव तारकः
साधुः, ज्ञानदर्शनचारित्र्यैकं पुनस्तरणं, तरणीयं तु जवसमुद्रः ।
इह च तीर्थतारकाऽऽदीनां परस्परतो-अन्यता, अनन्यता च
विवक्षावशतो योक्तव्या । तत्र सम्यग्दर्शनाऽऽदिपरिणामाऽऽत्मक-
त्वात् संघः तीर्थं, तत्रावतीर्णानामवश्यं भवोदधितरणात् । त-
द्विशेषभूतत्वात् तदन्तर्गत एव साधुस्तरिता, सम्यग्दर्शनाऽऽद्य-
नुष्ठानात् । साधकतमत्वेन तत्करणरूपतामापन्नं ज्ञानाऽऽदिप्रयं
तु तरणम् । तरणीयं त्वौदयिकाऽऽदिभावपरिणामाऽऽत्मकः
संसारसमुद्र इति ॥ १०३२ ॥

कस्मात् पुनः संघो ज्ञावतीर्थमित्याह-

जं नाणदंसणचरि-त्तभावओ तत्त्विवक्खभावाओ ।

भवजावओ य तारे-इ तेण तं जावओ तित्थ ॥ १०३३ ॥

यद् यस्मात्तारयति पारप्रापयति तेन तत् सघलक्षणं भावत-
स्तार्थमिति स्वयं । कुतस्तारयतीत्याह-तद्विपक्षभावादिति-
तेषां ज्ञानदर्शनचारित्र्याणां विपक्षो-अज्ञानमिथ्यात्वाऽविरमणानि
तद्विपक्षः, तद्विपक्षो भावो जीवपरिणाम-तद्विपक्षभावः, तस्मा-
त्तारयति । कुतः १, इत्याह-ज्ञानदर्शनचारित्र्यभावतः ज्ञानाऽऽ-
द्यात्मकत्वादित्यर्थः । यो हि ज्ञानाऽऽद्यात्मको जवति सोऽज्ञा-
नाऽऽदिजावात्परं तारयत्येवेति ज्ञावः । न केवलमज्ञानादभिभा-
वात्तारयति । तथा भवभावतश्च तारयति, जवः संसारस्तत्र
भवनं भावस्तस्मादित्यर्थः । यस्मात्स्वयं ज्ञानाऽऽदिभावाऽऽत्मकः,
तथाऽज्ञानाऽऽदिभावाद्भवभावाच्च भव्यास्तारयति, तस्मादसौ
संघो भावतीर्थमिति तात्पर्यम् ।

उक्तं च-

"रागाऽऽद्यम्भा" प्रमादन्यसनशतचलद्द्विधैकल्लोवमालः,

क्रोधेर्ष्यावारुचाग्निर्मुक्तिजननमहानक्रवकौघरौहः ।

तृष्णापातालकुम्भो जवजलधिरय तीर्थते येन तूर्णं,

तद् ज्ञानाऽऽदिस्वभाव कथितमिह सुरेन्द्रार्चितैर्भावतीर्थम् ॥ १॥" इति ॥ १०३३ ॥

उपपत्त्यन्तरमाह-

तद् कोहलोदकम्मम-यदाहताहामलावणयणाई ।

एगंतेणऽञ्चंतं, च कुणइ सुद्धिं जवोवाओ ॥ १०३४ ॥

तथा क्रोधश्च, लोभश्च, कर्म च, तन्मयास्तत्स्वरूपा ययासख्यं
ये दाहतृष्णामला । क्रोधो हि जीवानां मनःशरीरसंसारस-
न्तापजनकत्वाद्दाहः, लोभस्तु विजवविषयपिपासाऽऽविभावेक-
त्वात् तृष्णा, कर्म पुनः पवनाद्भूतशुद्धणरजोवत्सर्वतोऽवगु-
ण्ठनेन माखिन्त्यहेतुत्वाद् मलः, अतस्तेषां क्रोधलोभकर्ममयानां
दाहतृष्णामलानां यदेकान्तेनात्यन्तं चापनयनानि करोति ।
तथा कर्मकचवरमलिनाद्भवौघात् संसारापारस्त्रीरप्रवादात्
परकूलं नीत्वा शुद्धिं कर्ममलापनयनलक्षणं यतः करोति,
तेन तत्सङ्घलक्षणं भावतस्तीर्थमिति पूर्वसम्बन्धः । अपर-
मपि नद्यादितीर्थं तुच्छानैकान्तिकानात्यन्तिकदाहतृष्णामलाप-

तिद्वय

अथवा प्राकृते “तिथ” इत्युक्ते त्रिस्थामित्येतदपि लज्यते,
इत्येतद्वाहः ।

दाहोत्रसमाऽऽहु वा, जं तिसु थियमहव दंमणाऽऽहु ।

तो तित्य संघो चिय. उजयं व विमेषणविसेस्सं ॥१०३५॥

अथवा यद्यस्माद्यथोक्तडाहोपशमतृष्णाच्छेदमलङ्कालनरूपेषु,
यदि वा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यलक्षणेषु त्रिष्वर्थेषु स्थितं तत्-
स्त्रिस्थसंघ एव, उभय वा संघत्रिस्थतिवृत्तणविशेषणाविशेष्य-
रूपं ह्ययं त्रिस्थम् । इदमुक्तं भवति-किं त्रिस्थ ?-संघ, कश्च
संघ ?-त्रिस्थ, नान्य, इत्येवं विशेषणविशेष्ययोरुभयं सद्बुलितं
त्रिस्थमुच्यत इति ॥ १०३५ ॥

अथवा प्राकृते 'नित्य' इत्युक्ते अर्थमित्यपि लभ्यते, इत्येतद्दर्श-
यन्नाह-

कोहगिगडाहममणा-दञ्चो व ते चेव जस्स तिणत्त्या ।

होइ नियत्यं तित्थ, तमत्थमदो फलत्थोऽयं ॥ १०३६ ॥

क्रोधाग्निद्राहोपशमलोभतृष्णाद्व्यवच्छेदकर्ममलकालनलङ्घना-
स्त एवानन्तरोक्तास्त्रयोऽर्था फलरूपा यस्य तद्व्यर्थं, तच्च सद्य
एव, तद्व्यतिरिक्त ज्ञानाऽऽदित्रयं वा इत्यर्थं प्राकृते तित्थमुच्यते ।
अर्थशब्दश्चायं फलार्थो मन्तव्यः । इदमुक्तं जवति-भगवान् संघः,
तद्व्यतिरिक्तज्ञानाऽऽदित्रयं वा महातरुविव भव्यैर्निषेव्यमाणं
क्रोधाग्निद्राहशमनाऽऽदिकांस्त्रीनर्थान् फलत्यतस्तद्व्यर्थमुच्यत
इति ॥ १०३६ ॥

अथवा वस्तुपर्यायोऽत्रार्थशब्द इत्याह-

अहंवा सम्मदंमण-नाणचरित्तइ तिणिण जस्सइत्या ।

तं तित्यं पुत्रोऽय-मिह अत्यो वत्युपज्जाओ ॥१०३७॥

अथवा सम्यग्दर्शनाऽऽद्यस्त्रयोऽर्था यस्य तत्पर्यम्, अर्थशब्दश्चा
प्र वस्तुपर्याय, त्रिवस्तुकमित्यर्थः। तच्च मध्य एव, तदव्यतिरिक्त-
त्वात्, त एव वा सम्यग्दर्शनाऽऽद्यस्त्रयोऽर्था समाहृताः अर्थे,
संख्यापूर्वत्वात्, स्वार्थत्वाच्च द्विगोरिति ॥ १०३७ ॥

तदेवं सद्यो जावतस्तीर्थे, त्रिस्थं, त्र्यर्थं वेति प्रतिपाद्य साम्प्र-
तमिदमेव जैनं तीर्थमग्निप्रेतार्थसाधकं, नान्वदिति प्रमाणतः
प्रतिपाद्यन्नाह-

इह सम्प्रसङ्गाणो-वद्वद्विकिरियामभावञ्चो जडणं ।

तित्यमजिप्पेयफलं, सम्मपरिच्छेयक्रिय न्व ॥ १०३८॥

इह जैनमेव तार्थमज्जिप्रेतार्थसाधकमिति प्रतिज्ञा, सम्यग्भ्रष्टा-
नोपलब्धिव्यक्रियासम्भावत्वात्, सम्यग्भ्रष्टानज्ञानचारित्र्याऽऽत्मक-
त्वादित्यर्थः । इह यत् सम्यक्भ्रष्टानोपलब्धिव्यक्रियाऽऽत्मकं
तद्विष्टार्थसाधकं दृष्टं, यथा सम्यग्परिच्छेदवती रोगा-
पनयनक्रिया, यच्चेष्टार्थसाधकं न भवति, तत् सम्यग्भ्रष्टा-
नोपलब्धिव्यक्रियाऽऽत्मकमपि न ज्ञवति, यथेन्मत्तप्रयुक्तक्रिया,
तथा च शेषनीर्यानि । ऽदमुक्तं भवति-यथा कस्यार्वाक्षिपुण्यै-
शस्य सम्यग् रोगाऽऽदिस्वरूप विज्ञाय विशुद्धध्वजानवत् आतुर-
स्य सम्यगौषधप्रयोगाऽऽदिक्रियां कुर्वतोऽभिप्रेतार्थसिद्धिर्जा-
यते, एव जैनतीर्यादपीति ॥ १०३८ ॥

अन्यतीर्थान्यप्येवविधानि जविष्यान्त? , नेत्याह-
नाभिष्येयफलाडं, तयंगायियन्नत्तत्रो कुतित्याडं ।

त्रियज्ञनयत्तणत्रो च्विय, त्रियज्ञाहं त्रियज्ञकिरिय व्व । १०३॥

सृजताऽऽजिप्रणीतानि कुतीर्यानि नाजिप्रेतफलानि। कुतः?, इत्याह-
(नयगेत्यादि) तस्याजिप्रेतार्थस्याङ्गानि नदङ्गानि सम्यग्ज्ञानाऽऽसी-
नि कारणानि, तद्विकवत्वात्तद्वहितत्वात्, नर्यावकवत्वाच्च विक-
व्यानि तानि। सर्वैरेव ह्येकैकांगग्रादिभिर्नयैर्मिलितैः सपूर्णमन-
न्तधर्माऽऽत्मक वस्तु निश्चीयते; शेषतीर्थानि त्वेकद्व्यादिनय-
मात्रमतावन्नमित्वेन समग्रनयविकलान्येवेति तानि नयविक-
लानि, ततो न सम्पूर्णाभिप्रेतफलस्य साधकानीत्यर्थः, वि-
कलक्रियावदिति; यथा जिषक्प्रतीच्चारकाऽस्तुरौषधाऽऽद्यन्यतरा-
ङ्गविकला क्रिया न सपूर्णाऽजिप्रेतफलसाधनी, तथा कुती-
र्यान्यपीति । तदेवं यथोक्तप्रकारेण व्यवज्ञावतीर्थप्ररूपणा
कृता ॥ १०३९ ॥

अथ प्रकारान्तरेण तत्प्रख्यणं कर्तुमाह-

अहव मुहोतारुत्ता-रणाड दन्वे चउव्विहं तित्तं ।

एवं चिय जावम्मि वि, तत्थाऽऽमयं सरक्खाणं । १०४० ।
तत्त्वणियाणं वीयं, विसयसुहकुमत्यजावणाधणियं ।

तद्वय च ब्रह्मियाणं, चरिमं जज्ञं सिवफलं तु ॥१०४॥

इह द्रव्यतीर्थे चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा-सुखावनारं सुखोत्तारम्, सुखावतारं दुःखतारम्, दुःखावतारं सुखोत्तारम्, दुःखावनारं दुःखतारम् ।। एव भावतीर्थेऽपीय चतुर्जङ्गी दृष्टव्या । इह च यत्र सुखेनैवावनरन्ति प्रावशन्ति प्राणिनस्तत्सुखावतारम्, सुखेनैव यत उत्तरन्ति-सुखेनैव यद् मुञ्चन्तीत्यर्थः, तत्सुखोत्तारम्; इत्याद्यजङ्गवर्तितीर्थे जायते । एवमन्यत्रापि । एतच्च सरजस्कानां शैवानां सम्बन्धि वेदितव्यम् । तथाहि-रागद्वेषकपायेन्द्रियपरिपहोपसर्गमनोवाङ्मयजयाऽऽदिद्वक्त्रणस्य तथाविधदुष्करकष्टानुष्ठानस्य तै क्रियमाणस्यादर्शनात्, यथा कथञ्चित्स्वरूपतयाऽपि च तैर्ब्रतपरिपाञ्चनस्याभिधानात्सुखेनैव प्राणितस्तद्दीक्षां प्रतिपद्यन्ते, इति तर्त्तीयस्य सुखावतारता । तच्छास्त्रेषु च न तथाविधाऽऽवासकस्वजावा काचिन्निपुणा युक्तिरास्त, यद्वासितान्तरात्मा पुमांस्तद्दीक्षां न परित्यजेत् । किं च-“ शैवो द्वादश वर्षाणि, व्रत कृत्वा तत परम् । यद्यशक्तस्त्यजेद्वापि, यागं कृत्वा व्रतेश्चरे ॥१॥ ” इत्यादिना दीक्षात्यागस्य तैर्निर्दोषतयाऽऽभिधानात्सुखेनैव तद्दीक्षां जन्तवः परित्यजन्ति, इति तर्त्तीयस्य सुखोत्तारतेति १ । द्वितीयभङ्गवर्ति तीर्थे (तव्वर्णियाणं ति) सुगतानां संबन्धि मन्तव्यम् ।

तथाहि-

“मृद्धी शय्या प्रातरुन्याय पेया,

भक्तं मध्ये पानकं चाऽपराह्णे ।

आद्याखण्ड शर्करा चार्चरात्रे,

मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्ट ॥ १ ॥”

"मणुष्य भोयण भोच्चा, मणुष्य सयणाऽऽत्मणं ।

मणुषसि अगारसि, मणुन्न भायए सुणी ॥ १ ॥ ”

इत्यादेस्त्रैरभिधानतो विषयसुखसिद्धेस्तत्तीर्थस्य सुखावतारता ।
तथा-कुशाखोक्तनिपुणयुक्तिभिस्त्रीव्रवासनोत्पादाद्, धनत्यागे च
तैर्महत संसारदण्डाऽऽदे प्रतिपादनात्, तत्तममीपगृहीतव्र-
तस्य दुष्परित्याज्यत्वाच्चतीर्थस्य दुरुत्तरता । इमां च युक्तिं मा-
न्यकार स्वयमेव किञ्चिदाह-“विसयसूह” इत्यप्रदिगतार्थम् २।

दुःखावतारं सुखोत्तारमिति तृतीय बोधिकाणां दिगम्बराणा-
म । तत्र नाम्नादेर्लज्जाऽऽदिहेतुत्वेन दुरभ्यवसेयत्वात्तत्तीर्थस्य
दुःखावतारता । अनेषणीयपरिजोगकषायबाहुल्याऽऽदेस्तद-
समञ्जसदर्शनात्, नाम्नादेर्भातिवृज्जनीयत्वेन तत्पराजग्नानां
तत्तीर्थस्य सुखोत्तारतेति ३ । दुःखावतार दुरुत्तारमिति चरम
चतुर्थे मोक्षफलम् । जैनानां साधूनां रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीषहो-
पसर्गाऽऽदिजयस्य, तथाऽप्रमत्ततया समितिगुप्तिशिरोलुञ्चना-
ऽऽदिकष्टाऽनुष्ठानस्य दर्शनात् तत्तीर्थस्य दुःखावतारता । सुशा-
स्त्रोक्तनिपुणयुक्तिभिस्तीव्रनरासनोत्पादनात्, अतत्यागे चाति
मदतः ससारऽऽदिदण्डस्याभिधानात्तत्तीर्थस्य दुरुत्तारता । ४।
अन्ये तु सुखोत्तारतां दुरुत्तारतां च सर्वत्र मुक्तिप्राप्तिमाश्रित्य
व्याचक्षते, तत्र सरजम्कानां स्वल्पेनैवैश्वरोक्तानुष्ठानेन किल
मुक्तिप्राप्त्यभ्युपगमात्सुखोत्तार तीर्थं, सुखेनैवास्माद्भवाण्यवमुत्त-
रन्तीति व्युत्पत्तेः । शाक्यानां तु दुरवापविशिष्टध्यानमार्गाद्
योगिज्ञानोत्पत्त्यादिक्रमेण मुक्तिप्राप्त्यभ्युपगमाद् दुःखावतारता ।
'दुःखेनास्मात्ससारमुत्तरन्ति' इति कृत्वा । बोधिकाणां तु भि-
न्नाशुद्ध्यादीनां गौणत्वेनाभ्युपगमात्सामान्यलक्षणनिर्ग्रन्थत्वमात्रा-
देव मुक्त्यभ्युपगमात्सुखोत्तारता । साधूनां तु पूर्वोक्तकष्टानु-
ष्ठानाद् मुक्त्याभ्ययणाद् दुरुत्तारता । अवतारपक्षे तु सर्वत्र
पूर्वोक्तैव भावना, इत्यलं विस्तरेणेति ॥ १०४० ॥ १०४१ ॥

अत्र प्रेरकः प्राऽऽह-

ननु जं दुहावयारं, दुखोत्तारं च तं दुर्गहगम् ।

लोयमि पूयं जं, सुहावयारं सुहृत्तारं ॥ १०४२ ॥

ननु यद् दुःखावतारं च दुरुत्तारं च तीर्थं तद् दुरधिगम्यम्,
एवचूतं च जैनतीर्थं भवद्भिः प्रतिपादितम् । एतच्चायुक्तम्, एव-
चूततीर्थस्य तरणक्रियाविधानित्वेनानिष्टार्थप्रसाधकत्वात्, लो-
कप्रतीतिबाधितत्वाच्च । तथा चाऽऽह-लोके हि यत्सुखावतार
सुखोत्तारं च तीर्थं, नत्पूजितं तदेवोपादेयम्, तरणक्रियाशुक्-
ल्येनेष्टार्थप्रसाधकत्वात् । तस्मात् प्रथम एव जङ्ग. श्रेयान्, इति
प्रेरकाऽभिप्राय इति ॥ १०४२ ॥

अत्रोत्तरमाह-

एवं तु दृक्चित्थं, जावे दुखं हियं ह्यभइ जीवो ।

मिच्छत्तऽणाणऽविरई-विसयसहभावणाणुगओ ॥ १०४३ ॥

पडिवसो पुण कम्मा-णुजावओ जावओ परमसुखं ।

किह मोच्छिड जाणंतो, परमहियं दुह्वहं च पुणो ॥ १०४४ ॥

सत्यम्, द्रव्यतीर्थमेवमेवेष्यते यथैव त्वं ब्रूये, तस्य सुखप्राप्तत्वा-
त्, सुखेनैव च मुच्यमानत्वादिति । भावतीर्थं तु नैवम्, तस्य
मोक्षहेतुत्वेन जीवानां परमहितत्वात् । यच्च मोक्षहेतुत्वेन हित
तद् दुःखं जन्मते जीव-मदता कष्टेन तज्जीवः प्राप्नोतीत्यर्थः । क-
थंभूतो यस्मादेव जीवः?, इत्याह-(मिच्छत्त इत्यादि) यस्मा-
दनादिकालालीनमिथ्यात्वाज्ञानाविरतिविरयसुखभावनाऽनुगतो
जीवः, तस्मादित्थंभूतस्य जीवस्यानन्तसंसारदुःखव्यवच्छेदहे-
तुत्वाग्नि-सीमनि-श्रेयसावाप्तिनिबन्धनत्वाच्च परमहितं जाव-
तीर्थमितिदुरवापत्वात् पूर्वोक्तकष्टानुष्ठानयुक्तत्वाच्च दुःखावता-
रम्, तथा-दुरुत्तारं च । कुत?, इत्याह-(पडिवसो इत्यादि)
शुभकर्मपरिणत्यनुभावतः पुनः कथमपि परमसुखं भावतीर्थं
भावतः परमार्थतः प्रतिपन्नो जीवः 'परमहितं दुर्लभं च
२६२

पुनरपि 'एतज्ज्ञानमपि कथं तु नाम तन्मोक्षयति?'-कथं
तत् उत्तरिष्यति?, न कथञ्चिदित्यर्थः । अतो दुरुत्तारता
तस्येति । किञ्च-सद्वैद्यप्रयुक्तकर्कशक्रियोदाहरणतश्च भावती-
र्थस्य दुःखावतारोत्तारता भावनीया ॥ १०४३ ॥ १०४४ ॥

कथम्?, इत्याह-

अऽकखरं व किरियं, रोगी दुखं पवज्जए पढमं ।

पडिवसो रोगकखय-मिच्छंतो मुंचए दुखं ॥ १०४५ ॥

इय कम्मवाहिगहिओ, संजमकिरियं पवज्जए दुखं ।

पडिवसो कम्मकखय-मिच्छंतो मुंचए दुखं ॥ १०४६ ॥

गाथाद्वयमपि सुबोधम् ॥ १०४५ ॥ १०४६ ॥ विशेषः । (ज-
म्बूदीपतीर्थवक्तव्यता 'जम्बूदीप' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३७४
पृष्ठे गता)

तित्थं जंते ! तित्थं, तित्थगरे तित्थं ? । गोयमा ! अरहा
ताव नियमा तित्थगरे, तित्थं पुण चाउववणाऽस्ये समण-
संघे । तं जहा-समणा, समणीओ, सावया, सावि-
याओ य ।

(तित्थं भते ! इत्यादि) तीर्थं सहस्ररूपं जदन्त ! (तित्थं ति)
तीर्थशब्दवाच्यम्, उत तीर्थकरस्तीर्थं तीर्थशब्दवाच्यम्?, इति
प्रश्नः । अत्रोत्तरम्-अहं न तीर्थकरस्तावत्तीर्थप्रवर्त्तयिता, न तु
तीर्थम् । तीर्थं पुनः (चाउववणाऽस्ये समणसंघे ति) चत्वारो
वर्णा यत्र स चतुर्वर्णः, स चासावाकीर्णश्च क्षमाऽऽदिगुणैर्व्या-
प्तश्चतुर्वर्णाऽऽकीर्णः । क्वचित्-"चउववणे समणसंघे" इति
पठ्यते, तच्च व्यक्तमेवेति । भ० २० श० ८ उ० । ('आणा' शब्दे
द्वितीयभागे ११६ पृष्ठे तीर्थविचारो द्रष्टव्यः) "भूर्धुवःस्वस्त्र-
यीतीर्थं, यत्किञ्चिन्नाम विद्यते । तत्सर्वमेव दृष्टं स्यात्, पु-
ण्डरीकऽभिवन्दिते ॥ १ ॥" ती० १ कण्ठ । तीर्थं तससारस-
मुच्चोऽनेनेति तीर्थम् । रा० । पञ्चा० ल० । आ०म० । स० । आ०
चू० । ससारसागरं तरन्ति येन तत्तीर्थम् । न० । "द्वितीयतु-
र्ययोरुपरि पूर्व" ॥ ७ । २ । ए० ॥ इति द्वितीयस्योपरि प्रथमः ।
प्रा० २ पाद । "ह्रस्वः सयोगे" ॥ ८ । १ । ७४ ॥ इति दीर्घस्य
ह्रस्वः । प्रा० १ पाद । प्रवचने, आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ०
चू० । ससारमागतरारणकारणत्वाज्ज्ञानाऽऽदौ, स० ३० सम० ।
तडागाऽऽदावतारमार्गः, स्था० १० ठा० श्रीवीरतीर्थं कियत्का-
लं यावद् भवतीति प्रश्ने, उत्तरम्-"जम्बूदीपे दीवे जारहे वासं
इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पिमा ! ण केवनिअ तित्थ अ-
णुसज्जिस्सह ?" इति जगवतीसूत्रस्थविशतितमज्ञानकाष्ठमो-
हेशकानुमारेणैकविंशतिसहस्रवर्षाणि यावत् श्रीवीरतीर्थं प्रय-
तिष्यते । किञ्च-"तित्थं भते ! तित्थं, तित्थगरे तित्थं ? । गोयमा !
अरहा ताव नियमा तित्थगरे, तित्थं पुण चाउववणाऽस्ये समणस-
ंघे । तं जहा-समणा, समणीओ, सावया, साविआओ य ।" इति
जगवत्यां "दुप्पसहते चरणं, जणिअ ज जगवया इह खेत्ते । आ-
णाजुत्तेणमिण, ण होइ अहुण ति वामोहो" ॥ ११ ॥ इत्युपदेशपदव-
चनाद् दुःखप्रहान्तं यावच्चात्र प्रविष्यतीति । १०प्र० । सेन० ३ उ-
ल्ला० । अश्रुत्वाकेवलिनस्तीर्थं भवन्ति, तीर्थविच्छेदे वा भवन्ति?,
तथा पान्तिक्सूत्रवृत्तावतीर्थेऽन्तर्ककेवलिनो चूत्वा सिद्ध्यन्ति,
भगवत्यां च नवमशतके तदाश्रित्य "तत्पक्खियसावयस्स तत्प-
क्खियसावियाए वा" इत्यत्र धम्मोपदेशं न दत्ते एक प्रश्नज्ञात-

मेकं च मुक्तयेत्यभिप्रायेणाश्रुत्वाकेवलिनस्तीर्थे एव भवन्ति ? अन्यच्चाश्रुत्वाकेवलिनः पञ्चदशभेदाभिधानां सिद्धानां मध्ये कान्मिन् भेदे समायान्ति ? तैनेनद्विपये सर्वं सविस्तरं प्रमाद्य-मिति प्रश्ने, उत्तरम्-अश्रुत्वाकेवलिनः श्रीभगवतीमूर्तवृत्त्यनुमानेन तीर्थे एव भवन्ति, नार्तीर्थे । पालिकसूत्रवृत्तौ तु अतीर्थसिद्धाधिकारे एने उक्ता(न)मन्तीति, तथा तीर्थसिद्धाऽऽदिमध्ये यथामभवमवतरन्तीति । ३८२ प्र० । सेन० ३ उद्गा० । तीर्थे यश्चालिकेराऽऽदि छत्र्य मानिन, नदेव मुख्यतेऽन्यद्वेति प्रश्ने, उत्तरम्-श्रीशङ्खेश्वराऽऽदितीर्थे मूर्तवाधना यदेव मानितमभूत्तदेव मुख्यते, कारणे तु यथाऽऽदेय न भवति तथा कर्त्तव्यमिति । ४४२ प्र० । सेन० ३ उद्गा० । जं० । (तीर्थस्य प्रभावका. 'प्रभावग' शब्दे वक्ष्यन्ते) (ऊर्ध्वश्लोकाऽऽदिषु शाश्वताशाश्वनतीर्थानि 'चेद्य' शब्दे तृतीयभागे १२४२ पृष्ठे उक्तानि) (जरतस्य राज्ञो वरदातीर्थगमनं 'भरद्' शब्दे वक्ष्यते)

त्रिस्य-न० । त्रिषु वा क्रोधाग्निदाहोपशमाभतृणानिराम-कर्ममलापनयनवृत्तयेषु ज्ञानाऽऽदिलक्षणेषु वा अर्थेषु निष्ठन्ती-नि त्रिस्यम् । मध्ये, प्राकृतत्वात् 'तित्थ ।' स्या० १ ठा० ।

उर्थ-न० । त्रयो वा क्रोधाग्निदाहोपशमाऽऽदयोऽर्था फलानि यस्य तत्तयर्थम् । अथवा-त्रयो ज्ञानाऽऽदयोऽर्था वस्तूनि यस्य तत्तयर्थम् । मध्ये, स्या० १ ठा० ।

तित्थग्र-तीर्थकर-पु० । 'तित्थयर' शब्दार्थे, विशेष० ।

तित्थकर-तीर्थ (ङ्) कर-पु० । तीर्थमुक्तवृत्तं तत् कुर्वन्त्यानु-लोम्येन हेतुत्वेन तच्छ्रीव्रतया वेति तीर्थकराः । अत्रानुस्वारः प्राकृतत्वात् । पा० । " तीर्थाच्चैके " इति वचनात् स्वप्रत्यये तीर्थगत्वाद् मुम् । न० । शान्त्यु, पा० । (तीर्थकरस्य सर्वा वक्ष्यता 'तित्थयर' शब्दे २२४७ पृष्ठतो वक्ष्यते)

तित्थकरणा-तीर्थकरज्ञात-न० । जिनोदाहरणे, पञ्चा० १ विव० ।

तित्थग्र-तीर्थकर-पु० । 'तित्थयर' शब्दार्थे, विशेष० ।

तित्थजत्ता-तीर्थयात्रा-छी० । तीर्थगमने, ध० ।

अथ तीर्थयात्रास्वरूपम्-

तत्र तीर्थानि श्रीगुरुज्योत्स्नयन्ताऽऽदीनि । तथा-तीर्थकुञ्ज-न्मदीक्षाज्ञाननिर्वाणविहारचुम्बयोऽपि प्रभूतभक्ष्यस्य शुभजाव-संपादकत्वेन जवाभ्योनिवितारणात्तीर्थान्युच्यन्ते । तेषु मद्द-शनविशुद्ध्यर्थं विधायवज्जिनानुद्दिश्य महोत्सव तीर्थयात्रा । तत्राऽयं विधिः-प्रथमं मुख्यवृत्त्या ब्रह्मव्रतकाऽऽहारपादचारा-ऽऽद्यभिग्रहान् प्रतिपद्यते, सत्यामपि वाहनसामग्र्यां पादचरणा-ऽऽद्युचिन्तमेव । यतः -"एकाहारी दर्शन-धारी यात्रासु ज्ञायन-कारी । सच्चित्तपरीहारी, पदचारी ब्रह्मचारी च ॥ १ ॥ " ततो राजानमनुज्ञापयति, प्रगुणीकरोति च यथाशक्ति शुक्तिविशिष्टान् यात्रार्थं देवाऽऽलयान्, कारयति च विविधपटमण्यरूपप्रौढकटा-दाऽऽदिचक्रसरोवराऽऽदीन्, सज्जयति शकटाऽऽद्यनेकवि-धिविवाहनानि, निमन्त्रयते च स बहुमान श्रीगुरुं सह स्वजनवर्गं च, प्रवर्तयत्यमारम्भं, करोति चैत्याऽऽदीं महापूजाऽऽदिमहोत्स-वम्, ददाति दीनाऽऽदिभ्यो दानम्, प्रोत्साहयति निराधारेभ्यो विमवाहनाऽऽदिदानविषयोद्घोषणापूर्वम्, आह्वयति कवचा-ङ्गकाऽऽद्युपस्कारार्पणाऽऽदिसमानपूर्वमनेकोद्भटनदानं, प्रगु-

णयति च गतिनृत्यवाद्याऽऽदि, ततः करोति शुभेऽहि प्रसा-नमङ्गलम्, तत्र सकलममुदायं विशिष्टजोड्यताम्बूलाऽऽदि-जि. परिजोड्य परिधाय च डुकूलाऽऽदिभविषापयति सुप्र-तिष्ठमिष्टपूज्यभागवत्तरनरेभ्यः सङ्गृह्णित्यतिव्रकम्, विद-धानि सहपूजामहम्, मार्गे च सम्पक् सहस्रजातनां कुर्वन् प्रतिग्रामं प्रतिपुरं च चैत्येषु स्नात्रपूजाध्वजप्रदानचैत् परि-पाठ्याद्यतुच्छोत्सव जीर्णोद्धाराऽऽदिचिन्तां च विदधन् तीर्थे प्राप्नोति । तद्दर्शने च रत्नमौक्तिकाऽऽदिवर्कपलपनेऽसितमोद-काऽऽदिलम्जनिकाऽऽदि कुरुते । तीर्थे चाष्टप्रकाराऽऽदिमहापूजा-विधिस्नात्रमालोद्धाटनघृतधाराप्रदाननवाङ्गजिनपूजनडुकूला-ऽऽदिमयमहाध्वजप्रदानरात्रिजागरणगीतनृत्याऽऽद्युत्सवकरण-तीर्थोपवासपष्टाऽऽदिनपोविधानविविधफलभाज्याऽऽदिवस्तु-ढौकनपरिधायनिकामोचनविचित्रचन्द्रोदयवन्दनदीपतश्चतुर्थो-तिकेसरचन्दनागुरुपुष्पचङ्गेरिकाऽऽदिसमस्तपूजापकरणप्र-दाननवदेवकुलिकाऽऽदिविधायनसूत्रधाराऽऽदिसत्करणतीर्था-ज्ञानकनिवारणतीर्थरक्कममाननतीर्थदायप्रवर्तनसाधर्मिक-वात्सल्यगुरुसंघपरिचयपनाऽऽदिभाके-मार्गणदीनाऽऽद्युचितदानाऽऽदिनक्त्यानि कुरुते । एव यात्रां कृत्वा प्रौढप्रवेशो-त्सवे. स्वगृहमागतो देवाऽऽह्वानाऽऽदिमह विधाय सर्वस्य ज्ञो-जनाऽऽदिसत्कारपूर्वकं विसर्ज्य वर्षाऽऽदि यावत्तीर्थोपवा-साऽऽदिकरणाऽऽदिना दिनमाराधयति । इति तीर्थयात्राविधिः । यात्रा च कल्याणकदिवसेषु विशेषलाजकरी । यतः पञ्चाशके नवमविवरणे-

" ता रक्षाक्षमाणाऽ वि, एते उ दिणे परुष कायव्वं ।
जं एसो चिय विसत्रो, पहाणमो तीर्थे किरियाए ॥ १ ॥ "

तथा-

" संवच्छरचाउम्मा-सिपसु अट्टादियासु अ तिहीसु ।
सव्वायरेण वृग्गड, जिणवरपूत्रातवगुणेषु " ॥ १ ॥
इत्यागमप्रामाण्यादेवपि दिवसेषु विशेषज्ञाभकरी ज्ञेया । यात्रायाश्च दर्शनशुद्ध्यङ्गत्वात्प्रयत्नः श्रेयानेव । यतः-

" दंसणमिदं मोक्खग, परम पयस्स अट्टहाऽऽयारो ।
निस्सकादी भणित्रो, पभावण तो जिणिदेहि ॥ १ ॥
पवरा पभावणा ऽह, असेसजावम्मि तोए सभावा ।
जिणजत्ता य तयंग, ज पवर तपयसासोऽय " ॥ २ ॥
ध० २ अधि० । (तीर्थयात्रायां पापकर्मयोगो भवति न वेति विचारः. 'आणा' शब्दे द्वितीयभागे १२० पृष्ठे कृतः)

तित्थिगिगार-तीर्थनिकार-पु० । शासनसकोचे, स्या० ।

तथा चाहुराजाविकनयानुसारिण -

" ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् ।
गत्वाऽऽगच्छन्ति जूयोऽपि, भव तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥ " स्या० ।
केपाञ्चित्तस्यामपि कर्मक्यानन्तरं मोक्षावाप्तौ तथाऽपि स्वतीर्थनिकारदर्शनतः पुनरपि संसाराऽभिगमनं भवतीति-माशङ्क्याऽऽह-

अकुर्वन्तो एव णत्थि, कम्मं नाम विजाणइ ।

(अकुर्वन्तो इत्यादि) नस्य अशेषक्रियारहितस्य यो-गप्रत्ययाभावात्किमप्यकुर्वन्तोऽपि, नच प्रत्यग्र, कर्म ज्ञानाऽऽ-चरणीयाऽऽदिकं, नास्ति न जयति, कारणाभावात्कार्याभाव इति कृत्वा, कर्माभावे च कुन संसाराभिगमनम्, कर्मकार्यत्वात्ससार-स्य, नस्य चोपरताशेषद्वन्द्वस्य स्वपरकल्पनाभावाद् रागद्वेषर-

हितनया स्वदर्शननिकाराभिनिवेशोऽपि न भवत्येव । सूत्र० १
श्रु० १५ श्रु० ।

तित्थपवत्तण-तीर्थप्रवर्तन-न० । तीर्थप्रवर्तने, उत्सर्पिणी-
कावे चरमतीर्थकृतस्तीर्थे कियत्कालं प्रवर्तिष्यतीति प्रश्ने,
उत्तरम्-पञ्चमाङ्गे विंशतितमशतकेऽष्टमोद्देशे श्रीशृङ्गजिनके-
वत्तपयाय यावदुत्सर्पिणीकाले चरमतीर्थकृतस्तार्थं प्रवर्तिष्य-
तीत्युक्तमस्तीति । ५० प्र० । संन० १ उद्देशा० ।

तित्थपवत्तणचरिणिवद्ध-तीर्थप्रवर्तनचरित्रनिबद्ध-न० ।
नाट्यभेदे रा०। अमणस्य भगवतो महावीरस्य चरमपूर्वमनुष्य-
मव-चरमच्यवन-चरमगर्भमहरण-चरमभरतकृपावसापिणी-
तीर्थङ्करजन्माऽजिषक-चरमबाधनाथ-चरमयौवन-चरमकाम-
भोग-चरमनिष्क्रमण-चरमनपद्मचरण-चरमज्ञानोत्पाद-चरम-
तीर्थप्रवर्तन-चरमपरिनिर्वाणनिबद्धं चरमचरमनिबद्धं नाम
द्वाविंशतमं नाट्यविधमुपदर्शयति । रा० ।

तित्थपवित्तिहेउत्त-तीर्थप्रवृत्तिहेतुत्व-न० । तीर्थं चतुर्विधम-
णमह्वं प्रवचनं वा, तस्य प्रवृत्तिरदिच्छेदेन स्थिति, तस्या हेतुत्व
कारणत्वम् । तीर्थप्रवर्तकनायाम् ध० ३ अधि० ।

तित्थभेय-तीर्थजेद-त्रि०। तीर्थान तीर्थं नृनदेवछोण्यादीनि भि-
नानि द्विधा करोति तद्व्यवसायं तत्परिकरभेदेनेति ती-
र्थभेदः । श्रु० १ श्रु० २ श्रु० ३ श्रु० ४ तीर्थमोषके तत्करे, तीर्थं (भेद)
मोचके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

तित्थमाट्टिया-तीर्थमृत्तिका-स्त्री० । तीर्थमृत्तिकायाम्, रा० ।

तित्थयग-तीर्थकर-पु० । तीर्थं भवेदाधिरनेन अस्मात् अ-
स्मिन्निति वा तीर्थं वक्ष्यमाणस्वरूपम्, नत्करणशीलः " कुजो
हेतुताच्छील्यो- " ॥ ३ । २ । २० ॥ इत्यादिना (पाणि०) टप्र-
त्यये तीर्थकरः । अहंति, विशेषे० ।

(१) तीर्थकरशब्दासिद्धिमाह-

अणुलोपहेउत्तच्छी-लया य जे जावतित्थमेयं तु ।

कुव्वंति पगासंति य, ते तित्थयरा हियत्यकरा ॥ १०४९ ॥

हेतुताच्छील्यानुलोम्यतो ये भावतीर्थमेतत्कुर्वन्ति, गुणन प्रका-
शयन्ति च, ते तीर्थकराः । तत्र हेतौ-सद्धर्मनार्थकरणहेतव " कुजो
हेतुताच्छील्योऽनुलोम्येषु " ॥ ३ । २ । २० ॥ इत्यादिना (पाणि०)
टप्रत्ययविधानान्तीर्थकराः । यथा यशस्करी विद्यत्यादि ।
ताच्छील्ये-कृतार्थाऽपि तीर्थकरनामकर्मोदयतः समग्रप्राणि-
गणानुक्रमपापरतया च सद्धर्मतार्थदेशकत्वात्तीर्थकराः, भरता-
ऽऽदिके प्रथमनरनाथकुलकराऽऽदेवदिति । आनुलोम्ये-स्त्री-
पुरुषबालवृद्धस्थविरकल्पिजिनकलिरकाऽऽदनामनुरुपोत्स-
र्गापवाददेशनया अनुलोमसद्धर्मतीर्थकरणात् तीर्थकराः, यथा-
वचनकर इत्यादि । एवमृतास्तीर्थकराः, अत एव सर्वासुम-
तां दितस्य मोक्षार्थस्य कृष्णाद्वितार्थकराः । (१०४७) विशेषे० ।
तीर्थं ससारसमुद्रोऽनेनेति तीर्थम्-द्वादशाङ्गं प्रवचनं, तदा-
धारं सद्यो वा, तत्करणशीलास्तीर्थकराः । वृ० २ वृ० । तीर्थ-
मुक्तकण, तत्कुर्वन्त्यानुलोम्येन हेतुत्वेन तच्छीलतया चेति ती-
र्थकराः । आह च-" अणुलोमहेउत्तच्छी-लया य जे जावतित्थमे-
यं तु । कुव्वंति पगासंति य, ते तित्थयरा हियत्यकरा " ॥ १०४९ ॥
(विशेषे०) इति । स्था० १ डा० । तीर्थं ससारसमुद्रोऽनेनेति तीर्थं,

तच्च प्रवचनाऽऽधारः चतुर्विधः सङ्गः, प्रथमगणधरो वा, तत्क-
रणशीलास्तीर्थकराः । ध० २ अधि० रा० । जी० । तीर्थमेव धर्मः,
तस्याऽऽदिकर्तारस्तीर्थकराः, अथवा-तीर्थानामादिकर्तारान्ती-
र्थकराः । तथा च प्रत्येकशः सुतीर्थानामादिकर्तारस्तीर्थकराः ।
आ० चू० ५ म० । सङ्करणशीलत्वाद् दुःखवनारुद्धोत्तररू-
पपरमनीर्थकरणशीलाः तीर्थकाराः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

(२) तत्र च तीर्थकरणशीलास्तीर्थकराः अचिन्त्यप्रभावमहा-
पुण्यसङ्गिततन्त्रमकर्मवपाकतः, तस्याऽन्यथा वेदनायागात्, तत्र
येनह जीवा जन्मजरामरणसलिलं मिथ्यादर्शनाविरतिगम्भीरं
महाजीवणकषायपातालं सुदुर्लङ्घ्यमोहाऽध्वनैरौघं विचित्रदु-
खौघदुष्टं पदं रागद्वेषपवनावक्रोभितं सयोगवियोगवीचीयु-
क्तं प्रबलमनोरथवेलाऽऽकुन सुदीर्घं ससारसागरं तरन्ति तत्ती-
र्थमिति, एतच्च यथावस्थितसकलजीवाऽऽदिपदार्थप्ररूपवत्, म,
अत्यन्तानवधान्याविज्ञातचरणकरणाक्रियाधारं त्रैलोक्यगतशुद्ध-
धर्मसंपद्युक्तमहासत्त्वाऽऽश्रयम्, अचिन्त्यशक्तिसमन्विताविसंवा-
दिपरमबोद्धित्यकल्पप्रवचनं, सह्या वा, गिराधारस्य प्रवचनस्य
अनभवात् । उक्तं च-" नित्यं भवे । नित्यं, नित्यगरे तित्थं ?
गोयमा । अरहा ताव नियमा नित्यकरे, तित्थं पुण चात्रवशा स-
मणमयो । " ततश्चैतदुक्तं भवति-घ । तिकर्मकृते ज्ञानकैवल्ययागा-
त् तीर्थकरनामकर्मोदयतस्तत्त्वज्ञावनया आदित्याऽऽदिप्रकाश-
निदर्शनतः शास्त्रार्थप्रणयनाद्, मुक्तकैवल्ये तदसम्भवेनाऽऽगमा-
नुपपत्तेः, भव्यजनधर्मप्रवर्तकत्वेन परम्परानुप्रदकरास्तीर्थकरा
इति तीर्थकरत्वसिद्धिः । (४) डा० । तरन्ति येन संसारसागर-
मिति तीर्थं प्रवचनं, तदव्यतिरेकाच्चेह सद्यस्तीर्थम्, नत्करण-
शीलत्वात्तीर्थकराः । ज० १ श० १ वृ० । ख० । न० । " क-ग-
च-ज-त-द-प-य-त्रां प्रायो वृद्ध " ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति कलापः ।
प्रा० १ पाद । " अवर्णो यधुति " ॥ ८ । १ । १८० ॥ इत्यकार-
स्थाने यकारः । कचित्कस्य ग । प्रा० १ पाद । द्वादशाङ्गप्रणाय-
केषु जिनेषु, प्रश्न० ४ सूत्र० द्वार । तीर्थमेव धर्मः, तस्याऽऽदि-
कर्तारस्तीर्थकराः, स्वतीर्थानामादिकर्तारः तीर्थकराः । आ०
चू० १ अ० । सत्त० । दर्श० । (तीर्थकृतानामतिशयाः ' अइसेस'
शब्दे प्रथमभागे ३१ पृष्ठे छष्ट्या) (जिनानां परस्परं मोक्षा-
न्माल्लस्वान्तराणि प्रथमभागे अतर' शब्दे ६६ पृष्ठे निरूपितानि)

(३) तीर्थकृतानामचेतत्वे सयमविराधनाऽऽद्यो दोषाः कथं
न भवन्ति ? इत्यत्राऽऽह-

निरुपमधिदसंघयणा, चउदाणाऽइमयसत्तसंपन्ना ।

अच्छिदपाणिपत्ता, जिणा जियपरिसहा सव्वे ॥ १९८१ ॥

तम्हा नहुत्तदोसे, पावंति न वत्थपत्तरहिया वि ।

तदसाहणं ति तेसिं, तो तग्गहणं न कुव्वंति ॥ १९८२ ॥

तह वि गहिण्वत्त्या, सवत्थतित्तोवएसणत्थं ति ।

अन्नित्तिक्खमंति सव्वे, तम्मि चुएऽवेत्तया होति ॥ १९८३ ॥

यस्माज्जिनास्तीर्थकराः सर्वेऽपि निरुपमधृतिसंहननाद्व्यस्यव-
स्थायां चतुर्ज्ञानाः, अतिशयसत्त्वसंपन्नाः, तथा-अच्छिद्रः पाणिरेव
पात्रं येषां ते अच्छिद्रपाणिपात्राः, जितसमस्तपरीपहाश्च । (तद्
चित्) तस्माद् वस्त्राभावे ये सयमविराधनाऽऽद्यो दोषाः प्रोक्ता-
स्तान् यथोक्तान् दोषान् ते वस्त्रपात्ररहिता अपि न प्राप्नुवन्ति,
इत्यनस्तद्व्याऽऽदिकं न साधनमन साधकं सयमस्य तेषां ती-
र्थकराणाम् । (तो चित्) तस्मादकिञ्चित्करत्वात् तस्याऽऽत्मगतस-

यमस्यानुपकारिणो वस्त्राऽऽदेष्टव्यं न कुर्वन्ति तीर्थकरा इति । ननु यदि ते वस्त्राऽऽदेष्टव्यं न कुर्वन्तीत्युच्यते, तर्हि "सर्वे विष्णुदूते-ण णिभाया" (१०२२) इत्यादि विरुध्यन्ते, इत्याशङ्क्या-ऽऽह (तह वीत्यादि) यद्यपि तत्समस्यानुपकारि वस्त्रम्, तथा-पि सर्वस्वमेव तीर्थे "सर्वस्वा एव साधवस्तीर्थे चिरं भविष्यन्ति" इत्यस्यार्थस्योपदेशनं ज्ञापनं तदर्थं गृहीतैकवस्त्राः सर्वे-ऽपि तीर्थकृतोऽभिनिष्क्रामन्तीति । तस्मिन् च वस्त्रे व्युते कापि पतिते अचेलका वस्त्ररहितास्ते भवन्ति, न पुनः सर्वदा । ततः "अचेलकाश्च जिनन्द्रा" इत्यैकान्तिकं यदुक्तम्, तद्भवतोऽन-भिज्ञत्वसूचकमेवेति भावः ॥ ७५१ ॥ १२५० ॥ १२५२ ॥ विशेषः । (एतदन्यत् 'अचेलग' शब्दे प्रथमभागे १८८ पृष्ठे गतम्) (तीर्थकरविषयकमाश्रयम् 'अच्छेर' शब्दे प्रथमभागे २०० पृष्ठे गतम्) (तीर्थकृतानामनवस्थितसमाचारत्वम् 'अद्वियकप्प' शब्दे प्रथमभागे २५५ पृष्ठे गतम्)

(४) अनुत्तरोपपातिकमुत्तरः-

बाविससहस्र नवसय, उसहस्म अणुत्तरोववाइमुणी ।
नेमिस्त साल पास-स्त वार वीरस्म अट्टसया ॥ १२६६ ॥
ते सेसाणमणाया, (१२७०) ॥

ऋषभस्य जिनस्य द्वाविंशतिसहस्राणि, तदुपरि नवशतानि २१६०० । नेमिनाथस्य षोडशशतानि १६०० । पार्श्वजिनस्य द्वादशशतानि १२०० । ज्ञाननन्दनस्य वीरस्य अष्टौ शतानि ८०० श्रेयाः । निशेषजिनानां ते च सिद्धास्ताऽऽदि-स्त्वक्षत्वाश्लोकाः ॥ सप्त० १२३ द्वार ।

(५) तीर्थपातनामष्टादश दोषा इमे न भवन्ति-

पंचेव अंतराया, मिच्छत्तमनाणमविरई कामो ।

हासछण रागदोसा, निहाऽऽहारस इमे दोसा ॥ १२७२ ॥

पञ्चान्तरायाः-दान १ लाज २ वीर्य ३ जोगो-४ पभोगविषयाः-५; मिथ्यात्वम् ६ अज्ञानम् ७ अविरतिः ८ कामो जोगेच्छा ९; हास्यम् १० रतिः ११ अरतिः १२ शोकः १३ भयं १४ जुगुप्सा १५; रागः १६ द्वेषः १७ निहा १८ चैते दोषाः ॥ सप्त० १२५ द्वार ।

प्रकारान्तरेणाप्यष्टादश दोषानाह-

हिंसाऽऽतिगं कीला, हासाऽऽपंचमं च चउकसाया ।

मयमच्छरअन्नाणा, निहा पिम्मं ऽअ व दोसा ॥ १२८३ ॥

हिंसा १ मृगवादः २ अदत्तादानं ३; क्रीडा ४, हास्य ५ रतिः ६ अरतिः ७ शोकः ८ भयं ९; क्रोधः १० मानः ११ माया १२ मोहः १३; मदः १४ मत्सरः १५ अज्ञानम् १६, निहा १७ प्रेम १८ इति या दोषाः, एषां रहितास्तार्थकराः ॥ सप्त० १२६ द्वार ।

(६) अतिग्रहा-

तेसि अभिगहा द-व्वमाड वीरस्मिमे अहिया ॥ (१२९०)

अचियत्तगिहाऽवसणं, निच्चं वोसट्टकाएँ मोणेणं ।

पाणीपत्तं गिहिऽवं-दणं अभिगहपणगमेयं ॥ १२९१ ॥

तेषां चतुर्विंशतिजिनानां बहुवोऽतिग्रहा रूढ्यक्षेत्रकालभाव-मेवभिन्ना क्रियाः । वीरजिनस्य इमे वक्ष्यमाणा अधिका भव-न्ति । तानाह-अप्रीतिमदगृहे मया वासो न कार्यः १, नित्य मया व्युत्पृष्टकायेन विहर्तव्यम् २, मौनेन स्थेयम् ३, करपा-क्षेण मया जोक्तव्यम् ४, गृहिवन्दनं गृहस्थचिनयोऽभ्युत्थाना-

ऽऽदिर्न कार्यः ५ । एते पञ्च वीरस्याधिका अभिग्रहाः ॥ सप्त० ७२ द्वार । आ० म० । कल्प० ।

(७) आदेशसख्या-

अंगाइसू अवच्छा, नाणीहिं पयासिया य जे ते य ।

आएसा वीरस्म य, पंचसयाऽऽशगहऽन्नेमि ॥ २७१ ॥

कुरुकुरुदाण नरओ, वीरगुह्णेण चाद्विओ मेरू ।

तह मरुदेनी सिद्धा, अचंतं थावरा होउं ॥ २७२ ॥

बलयागारं मोत्तुं, सयंभूरमणम्मि सब्बआगारो ।

मीणपउमाण एवं, बहुहाऽऽएसा सुअअवच्छा ॥ २७३ ॥

अङ्गोपाङ्गाऽऽदिसूत्रेष्ववच्छा न ग्रथिता ये भावाः पदार्थाः ज्ञा-निजि. प्रकाशिताश्च ते आदेशा उच्यन्ते; ते च श्रीवीरस्य पञ्चशतानि भवन्ति । मन्येषां जिनानां प्रयोविंशतिमितानाम-नेकधा । के ते आदेशा इत्याशङ्क्यायां कांश्चिदादेशान् दर्शय-ति । यथा-कुरुटाकुरुटयोर्नरकगतिः १ । तथा वीरेण अरुगु-ष्टेन मेरुपर्वतश्चालितः २ । तथा मरुदेवी ऋषजजननी अनादि-वनस्पतिभ्य उद्धृत्य मोक्तं गता, सा हि अनन्तकायादागत्य प्रत्येकभवे कदलीवनस्पतित्वेन समुत्पद्य ततो मृत्वा मरुदेवी जाता । ततश्चान्तकृत्कवलीज्यु सिद्धा ३ । तथा बलयाऽऽकारं मुक्त्वा स्वयंभूरमणसमुद्रे मत्स्यानां कमलानां च सर्वेऽप्या-कारा जवन्ति ४ । इत्याद्यादेशाः सूत्रेष्ववच्छाः । एवमन्येऽपि वि-ज्ञेयाः ॥ सप्त० १२६ द्वार । आव० । आ० चू० । आ०म० ।

(८) षडावश्यकम्-

सामडयचउविसत्थय-वंदणपभिकमणकाउसगा य ।

पच्चक्खाणं जाणियं, जिणेहिं आवस्सयं उट्ठा ॥ १२९५ ॥

तं दुएह सइ दुकालं, डयरणं कारणे ऽओ मुणिणो ।

पढमियरवीरतित्थे, रिउजम-रिउपन्न-वक्कजना ॥ १२९६ ॥

सामायिकचतुर्विंशतिस्तवन्दनप्रतिक्रमणकायोत्सर्गरूप ष-डावश्यकं प्रथमान्तिमजिनयोस्तीर्थे सन्ध्यासमये प्रातःसमये च प्रतिदिनं द्विवारं भवति, ऋजुजमवक्कजमत्वाभुनीनाम्, इतरेषां द्वाविंशतिजिनां तीर्थे कारणे प्रतिक्रमणं भवति, मुनी-नामृजुप्राकृत्वात् ॥ सप्त० १३७ द्वार । वृ० । कल्प० ।

(९) आहारः-

सर्वे सिमुणो अमय, उत्तरकुरुफले गिहे उसहो ।

सेमाउ ओयणार्ई, जुंजिमु विसिद्धमाहारं ॥ १३४ ॥

सर्वे जिना वाट्यावस्थायां वर्तमाना अमृतमङ्गुण्यस्त बु-भुजिरे, अमृत उत्तरकुरुद्रवानि फलानि गृहवासे बुभुजे, प्रयो-विंशतिजिना गृहवासे शाल्यादिमनोज्ञाऽऽहारं बुभुजिरे, व्रतप्र-दणे कृते सति सर्वे तीर्थपा उक्तमाऽऽदिदोषरहितमाहारं कृ-तवन्तः ॥ सप्त० ७२ द्वार । आ० चू० । आव० । वृ० ।

(१०) जन्मावसरे इन्द्रकृत्यान्याह-

तत्र शक्रस्याऽऽसनचक्षणा-

तए णं तस्म सक्कस्म देविदस्स देवरहो आसणं चलइ । तए णं से सक्केण जाव आसणं चलिअं पासइ, पासइत्ता ओहिं पउंजइ, पउंजित्ता जगवं तित्थयरं ओहिणा आचोएइ, आ-चोएइत्ता इहत्तुइचित्ते आणंदिए पीऽमणे परममोमणस्सिए हरिसवमविसप्पमाणइअए धाराइयकयंबकुमुमचंचमाइइ-

व कससिअरोमक्वे विअसिअवररुमलनयणवयणे पचत्ति-
यवरकडगतुमिअकेजरमउडकुंरुअहारविराज्यवत्थे पालं-
पलंबमाणघोअंतत्तमणधरं ससंजमं तुरिअं चवत्तं सुअरिंदे
सीहामणाओ अब्भुत्तेइ, अब्भुत्तेइत्ता पायपीढाओ पचो-
रुइ, पचोरुइत्ता वेरुलिअवरिअरिअंजणनिउणोचि-
अमिनिमिसित्तमणिमयणमंभियाओ पाज्याओ उम्मुअइ,
उम्मुअइत्ता एगसाअं उत्तरासंगं करेइ, करेइत्ता अं-
जत्तिमजत्तिअग्गदत्थे तित्थयराभिमुहे सत्तट्ठपयाइं अणु-
गच्छइ, अणुगच्छत्ता वाम जाणुं अंचेइ, अंचेइत्ता
दाहिणजाणुं धगणितलंसि साट्ठु तिकखुत्तो मुष्ठाणं
धरणितत्तांसि निवेसइ, निवेमिन्ता ईसिं पच्चुल्लमइ,
पच्चुल्लमइत्ता करुगतुडिअथभिआओ नुआओ सा-
हरइ, साहरइत्ता करयत्तपरिगहिअं सिरसावत्तं मत्थ-
ए अंजात्तिं कट्ठु एवं बयासो-णमोउत्थु णं अरि-
इंताणं जगवताणं आडगराणं तित्थयराणं सयंमंबु-
ष्ठाणं पुरिसुत्तमाणं पुरिससीहाणं पुरिसवरपुंरुआ-
णं पुगिसवरगंवहत्थीणं लोउत्तमाणं लोगणाहाणं
लोगहिआणं लोगपईवाणं लोगपज्जोअगराणं अभय-
दयाणं चक्खुदयाणं मग्गदयाणं सरणदयाणं जीवद-
याणं बोहिदयाणं धम्मदयाणं धम्मदेसयाणं धम्म-
नायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरंतचक्कट्ठाणं दीवो
ताणं सरण गई पइट्ठा अप्पडिहयवरणाणंदंसणधराणं
विअट्ठउमाणं जिणाणं जावयाणं तिण्णाणं तारयाणं
बुष्ठाणं बोहयाणं मुत्ताणं मोअगाणं सव्वन्नूणं सव्वद-
गिआणं सिवमयत्तमरुअमणंतमक्खयपव्वावाहमपुणरावि-
त्ति सिद्धिगइणामधेयं ठाणं संपत्ताणं णमो जिणाणं
जिअभयाणं णमोउत्थु णं भगवओ तित्थयरस्स आइ-
गरस्संजाव संपाविउकामस्स वंदामि णं जगव ! तं तत्थ-
गयं इहगए, पासउ मे भयवं ! तत्थगए इहगयं ति कट्ठु वंदइ,
वंदिता मीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे सप्पिमएणे । तए णं
तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरएणो अयमेयारूवेण्जाव सं-
कप्पे समुप्पज्जित्था-उप्पएणे खट्ठु जो ! जंबुदीवे दीवे जगवं
तित्थयरे, त जीयमेयं तीअपच्चुप्पएणमणागयाणं सक्काणं
देविंदाणं देवराईणं तित्थयराणं जम्मणमहिमं करेत्तए,
त गच्छामि णं अहं पि भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं
करेमि त्ति कट्ठु एवं संपेहेइ, संपेहेइत्ता हरिणेगमेसिं
पायत्ताणीयाहिवई देव सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-
त्तिप्पामेव जो देवाणुप्पिआ ! सजाए सुहम्माए मेघोघरसि-
अगभीरमहुरयरसइं जोअणपरिमंरुलं सुघोसं सुस्सर घंटं ति-
क्खुत्तो उल्लाहेमाणा उल्लाहेमाणा महया महया सदेणं उ-

ग्घोमेमाणे उग्घोमेमाणे एव वयाहि-आणावइ णं भो ! सक्के
देविंदे देवराया-“ गच्छइ णं भो ! सक्के देविंदे देवराया
जंबुदीवे दीवे जगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेत्तए;
तं तुब्जे वि णं देवाणुप्पिआ ! सव्विहीए सव्वजुईए सव्वव-
त्तेणं समुदएणं सव्वायरेणं सव्वविजुईए सव्वविजुसोए
सव्वसंजमेणं सव्वणारुएहिं सव्वारोहेहिं सव्वपुप्फगंधम-
द्वालकारविजासाए मव्वादेव्वतुटिअसइसप्पिणाएणं म-
हया इहीएण्जाव रवेणं णिययपरिवारसंपरिवुत्ता मगाई २
जाणविमाणवाइणाइ दुरुढा समाणा अकात्तपरिहीणं चेव
सक्कस्सं जाव अतिअं पाउब्जवइ ” ।

(११) आदेशानन्तर ‘ हरिनैगमेवी ’ यत्करोति तदाह-

तए णं से हरिणेगमेवी देवे पायत्ताणीयाहिवई सक्केणं
देविंदेणं देवगणा एवं वुत्ते समाणे इट्ठुट्ठुण्जाव एवं देवो !
त्ति आणाए विणएण वयण पमिसुणेइ, पमिसुणेइत्ता
सक्कस्स अंतियाओ पमिणिकखमइ, पमिणिकखमइत्ता जे-
णेव सभाए सुहम्माए मेघोघरमिअगंभीरमहुरयरसइं जो-
अणपरिमंरुला सुघोसा घंटा. तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छ-
इत्ता तं मेघोघरसिअगंभीरमहुरयरसइं जोअणपरिमंरुलं
सुघोसं घंटं तिकखुत्तो उल्लाहेइ ।

(१२) घण्टास्वरेण यदभूत्तदाह-

तए णं तीसे मेघोघरमिअगंभीरमहुरयरमदाए जोअणप-
रिमरुलाए सुघोसाए घटाए तिकखुत्तो उल्लात्तिआए स-
माणीए सोहम्मे कप्पे अणोहिं एगूणेहिं वत्तीसविमाण-
वाससयसहस्सेहिं अळाई एगूणाई वत्तीस घंटामयसहस्साई
जमगसमगं कणकणाराव काउं पयत्ताइ पि हुत्था ।

उल्लालनानन्तर यदजायत तदाह-(तए णं तीसे मेघोघरसि-
अगभीरमहुर इत्यादि) तत उल्लालनानन्तरं तस्यां मेघोघर-
सिनगम्भीरमधुरतरशब्दाया योजनपरिमणरुद्धायां सुघोपायां
घण्टायां त्रि कृत्व उल्लालितायां सत्यां सौधर्मे कल्पे अन्येषु
एकोनेषु द्वाविंशदधिमानरूपा ये आवासा देवावासस्थाना-
नि तेषां शतसहस्रेषु । अत्र सप्तम्यर्थे तृतीया । अन्यान्येकोना-
नि द्वाविंशद् घण्टाशतसहस्राणि (जमगसमग) युगपत् कण-
कणाराव कर्तुं प्रवृत्तान्यप्यभवत् । अत्रापिशब्दो भिन्नक्रमत्वात्
घण्टाशतसहस्राण्यपि इत्येव योजनीयः ।

(१३) अथ घण्टानादतो यत् प्रवृत्तं तदाह-

तए णं सोहम्मे कप्पे पासायविमाणनिकखुत्ताऽऽवन्नि-
असदघंटापमिसुआसयसहस्ससंकुले जाए यावि होत्था ॥

(तए णमिन्यादि) ततो घण्टानां कणकणारावप्रवृत्तेरनन्तर
सौधर्मे कल्पे प्रासादानां विमानानां वा ये निष्कृता गम्भीरप्र-
देशाः, तेषु ये आपतिता सप्राप्ताः शब्दाः शब्दवर्गणापुद्गलाः,
तेजयः समुत्थितानि यानि घण्टाप्रतिधुतानां घण्टासवन्धि-
प्रतिशब्दानां शनसहस्राणि तैः सङ्कुतो जातश्चाप्यनृत् ।

किमुक्तं भवति?—घण्टायां महता प्रयत्नेन ताकितायां ये वि-
निर्गताः शब्दपुद्गलाः, तत्प्रतियातवशनः सर्वासु दिक्षु विदि-
क्षु च दिव्यानुभावतः समुच्छलितैः प्रतिशब्दैः सकलैऽपि सौ-
धर्मः कल्पो बधिर उपजायत इति । एतेन द्वावशयोजनेभ्यः स-
मागतशब्दः श्रोत्रग्राह्यो भवति, न परतः, ततः कथमेकत्र ता-
कितायां घण्टायां सर्वत्र तच्छब्दभूतिरुपजायत इति यदुच्यते,
तदप्राकृतमेवावसेयम्, सर्वत्र दिव्यानुभावतस्तथाकृपशब्दो-
च्छलने यथोक्तदोषासंभवात् ।

(१४) देवास्मिन्तयन्ति—एव शब्दमये सौधर्मे कल्पे संजाते
पदातिपतियदकरोत्तदाह—

तए णं तेसिं सोहम्मकप्पवासीणं बहूणं देवाण य देवीण
य एगंतरइप्पत्तणिच्चपमत्तविसयसुहमुच्छियाणं सुस्सरघंटार-
सिअविउल्लबोलतुरिअचवन्नपरिवोहएकए समाणे घोसण-
कोज्जलदिक्खकप्पएगगच्चिउवउत्तमाणमाणं से पायत्ता-
णीआहिउदेवेतंसि घंटारवंसि निसंतपसंतंसि समांसि तत्थ
तत्थ तहिं तहिं देसे महया महया सहेणं उग्घोमेमाणे उग्घो-
सेमाणे एवं बयासी-इत ! सुणंतु णं जवंतो बहवो सोहम्मकप्प-
वामी वेमाणिआ देवा देवीओ ओ सोहम्मकप्पवणो णो
वयणं, हिअसुहत्थं आणवेइ णं भो ! सक्के, तं चेवण जाव
अंतिअं पाउब्भवह ॥

(तए णमित्यादि) ततः शब्दव्याप्त्यनन्तरं तेषां सौधर्मक-
ल्पवासिनां बहूनां वैमानिकानां देवानां देवीनां च, एकान्ते रतौ
रमणे प्रसक्ता आसक्ता, अन एव नित्यप्रमत्ता विषयसुखेषु मू-
र्छिता अभ्युपपन्ना । ततः पदत्रयस्य पदद्वयमीक्षनेन कर्मधारयः ।
तेषां, सुन्वरा या 'पङ्क्तिरथन्यायेन' सुघोषा घण्टा, तस्या रसितं,
तस्माद्विपुलः सकलसौधर्मदेवलोककुक्षिम्भरि—यो बोलः
कांक्षाहल, तेन । अत्र तृतीयालोपः प्राकृतत्वात् । त्वरितं शीघ्रं
चपले सप्तम्रे प्रतिबोधने कृते सति आगामिकाक्षसंज्ञाव्यमाने
घोषणे कुतूहलेन—किमिदानीमुद्घोषणं प्रविष्यतीत्यात्मकेन,
दत्तौ कर्णौ यैस्तैस्तथा । एकाग्रं घोषणश्रवणैकविषयं चित्तं
येषां ते तथा । एकाग्रचित्तत्वेऽपि कदाचिन्नोपयोगः स्याच्छा-
स्त्रस्यावस्थावशादत आह—उपयुक्तमानसाः शुश्रूषितवस्तुग्रहण-
पटुमनसाः । ततो विशेषणसमासः । तेषाम् । स पदात्यनीकाधिपति-
दैवस्तस्मिन् घण्टारवे नितरां शान्तोऽत्यन्त मन्दमृतः, ततः प्र-
कर्षेण सर्वात्मना शान्तः प्रशान्तः । ततश्चिन्नप्रकट इत्यादाविव
विशेषणसमासः । तस्मिन् सति तत्र तत्र तस्मिन् २ देशे
महता महता शब्देन तारम्बरेण उद्घोषयन् उद्घोषयन्
एवमवादीत् । किमवादीदित्याह—(इत ! सुणंतु णमित्यादि) हन्त !
इति इपे, स च स्वस्वामिनाऽऽदिष्टत्वाद् जगद्गुरुजन्ममहक-
रणार्थकप्रस्थाने समारम्भाच्च शृण्वन्तु भवन्तो बहवः सौध-
र्मकल्पवासिनो वैमानिका देवा देव्यश्च सौधर्मकल्पपतेरिव
बचन, हित अन्तर्गतकल्याणाऽऽवहं, सुख तद्भवसवन्धि तदर्थ-
माप्तापयति भो देवा ! शक्र, तदेव हेयं यत् प्राक्सूत्रे शक्रेण
हरिनैगमेपिपुर उद्घोषयितव्यमादिष्टं, यावत् प्रादुर्भवत ।

(१५) अथ शक्राऽऽदेशानन्तरं यदेव जात तदाह—

तए णं ते देवा य देवीओ य एअमहं मोचा इत्तुट्ठण
जाव हिअया अप्पेगइया वंदणवत्तिअं, एवं पूअणवत्ति—

अं, सक्कारवत्तिअं, सम्माणवत्तिअं, दंसणवत्तिअं, कोज्ज-
हलवत्तिअं, अप्पेगइया सकस्स वयणमनुवट्टमाणा, अप्पे-
गइया अस्समणं मित्तमाणवट्टमाणा अप्पेगइया जीअमेयं
एवमादि त्ति कट्ठण जाव पाउब्भवन्ति ॥

(तए णमित्यादि) ततस्ते देवा देव्यश्च एतमनन्तरोदितमर्थं
श्रुत्वा इत्तुट्ठा यावत्पूर्ववशविसर्पदधृदयाः । अपिः संज्ञावनाया-
स, एकका. केचन वन्दनमभिवादनं प्रशस्तकायवाहमनःप्रवृत्तिरू-
पं तत्प्रत्ययं तदस्मान्निस्त्रिभुवनजट्टारकस्य कर्त्तव्यमित्येव निमि-
त्तम् । एवं पूजनप्रत्ययं—पूजन गन्धमाल्याऽऽदिभिः समभ्यर्चनम् ।
एव सत्कारप्रत्ययं—सत्कारः स्तुत्यादिभिर्गुणोष्वातिकरणम् । सं-
मानो मानसप्रीतिविशेषः, नत्प्रत्ययः दर्शनमदृष्टपूर्वस्य जिनस्य
विलोकनं तत्प्रत्ययं, कुतूहलं तत्र यत्नेनास्मत्प्रवृत्त्या किं कर्त्तव्य-
मित्यात्मकम्, नत्प्रत्ययम्, अप्येकका. शक्रस्य वचनमनुवर्त्तमानाः,
न हि प्रनुवचनमुपेक्षणीयमिति भृत्यधर्ममनुश्रयन्तः । अप्येकका अ-
न्यमन्यं मित्रमनुवर्त्तमानाः, मित्रगमनानुप्रवृत्ता इत्यर्थः । अप्येक-
का जीतमेतद् यत् सम्यग्दृष्टिदैर्जिनजन्ममहे यतनीयम् । एव-
मादीत्यादिकमागमननिमित्तमिति कृत्वा चित्तेऽवधार्य, यावच्छ-
ब्दाव "अकालपरिहीणं चेव सकस्स देविदस्स देवरसो" इति
प्राह्मस् । अन्तिकं प्रादुर्भवन्ति ।

(१६) इन्द्रः पालकमादिशति—अथ शक्रस्येति कर्त्तव्यमाह—

तए णं से सक्के देविदे देवराया ते वेमाणिण देवे अ देवीओ
अ अकालपरिहीणं चेव अतिअं पाउब्भवमाणे पासइ,
पासइत्ता इट्ठे पालयं णामं आजिओगिअं देवं सदावेइ, स-
दावेइत्ता एवं बयामी—खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! अप्पे-
गखंजसिअविट्ठं वीव्वट्ठिअसालभंजिआकल्लिअं ईहामिअउ-
सजतुरगणरममरविहगवाव्वगकिस्सररुमरभचमरकुंजरवण-
लयपउमलयभनिचित्तं खंजुगयवडरवेइआपरिगयाजिरामं
विज्जाहरजमलजुअलजंतजुत्तं पि वः अचीसहस्समालिणीअं
रूवगसहस्समकलिअं भिसमाणं भिज्जिसमाणं चक्खुव्वोअण-
त्तेसं सुहफासं सस्सिरीअरूवं चल्लचल्लिअमहुरमणहरसरं
सुहकंतं दरिसणिज्जं णिउणोचिअमिसिमिसितमाणिरयण-
घंटिआजाव्वपरिक्खित्तं जोयणसहस्सवित्थिअं पंचजोअ-
णसयमुन्विष्णं मिग्घतुरिअजइणं णिव्वाहिं दिव्वं जाणवि-
माणं विउव्वाहि, विउव्वाहिता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणाहि ।

(तए णं इत्यादि) ततः स शक्रो देवेन्द्रो देवराजा तान् बहू-
न वैमानिकान् देवान् देव्यश्च (अकालपरिहीणं चेवेति) पूर्ववत् ।
अन्तिकं प्रादुर्भवत उपतिष्ठमानान् पश्यति । इट्ठा च—“ इट्ठ ”
इत्येकदेशेन सर्वोऽपि हर्षाऽऽलापको प्राह्यः । पालकं नाम विमा-
नविकुर्वणाधिकारिणमाजियोगिकं देवं शब्दयति, शब्दयित्वा
च एवमवादीत् । यदवादीत्तदाह—(खिप्पामेव चित्ति) इदं यानवि-
मानवर्णकं प्राग्वत् । नवरं योजनशतसहस्राविस्तीर्णमित्यत्र
प्रमाणाद्ब्रह्मनिष्पन्नं योजनलक्षं हेयम् । ननु वैक्रियप्रयोगजनि-
तत्वेनोत्सन्नाह्मणनिष्पन्नत्वमप्यस्य कुतो नेति चेत्? “नगपुड-
विविमाणाऽसु पमाणंगुलेणं तु” इति वचनादस्य प्रमाणा-
ह्मणनिष्पन्नत्वं शुक्तिमद् ‘पुटविविमाणाह’ इति वचनं

शाश्वतविमानापेक्षयेति वाच्यम् । अस्योत्सेधाद्बहुप्रमाणनिष्पन्न चेद् जम्बूद्वीपान्तःसुखप्रवेशनीयत्वेन नन्दीश्वरविमानसको-
चनस्य वैयर्थ्याऽऽपत्तेः । तथा श्रीस्थानाङ्गे चतुर्थाध्ययने “चत्तारि
लोगे समा पक्षत्ता । त जहा-अपइछाणा गरण जंबुद्वीवे द्वीवे
पालए जाणविमाणे सव्वट्टसिक्के महाविमाणे ।” इत्यत्राऽपि पा-
क्षकविमानस्य जम्बूद्वीपाऽऽदिभिः प्रमाणतः समत्वं प्रमाणाद्बहु-
निष्पन्नत्वेनैव संभवतीति दिक् । तथा-पञ्चशतयोजनोच्चं शी-
घ्रत्वरितजघनम्, अतिशयेन वेगवदित्यर्थः । निर्वादि प्रस्तुतकार्य-
निर्वहणशीलम् । पश्चात् पूर्वपदेन कर्मधारयः । एवविधद्विष्यं वा-
नविमानं विकुर्वस्व, विकुर्व्यं च एतामाह्वसि प्रत्यर्पय-कृतक-
स्यो निवेद्य इत्यर्थः ।

(१७) पालकस्तथैव करोति वर्णकयुक्तं विमानम्--

तदनु यदनुनिष्ठति स्म पालकस्तदाह-

तए णं से पालए देवे सक्केणं देविदेणं देवरक्षा एवं वुत्ते
समाणे हट्टुट्टुं जाव वेउन्विअसमुग्घाएणं समोहणिच्चा त-
हेव कोइ । तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स तिदंतिओ
तिसोवाणपडिरूवगा वणओ । तेसि णं पडिरूवगाण पुर-
ओ पत्तेअं पत्तेअं तोरणवणओ जाव पडिरूवा । तस्स णं
जाणविमाणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे नूमिजागे, से जहा-
णामए आलिंगपुक्खरेइ वा० जाव दीविअचम्पेइ वा अ-
णेगसंकुकीअकमहस्सवितते आवरुपव्वावरुसेढी सुत्थि-
अमोवत्थिअवच्छमाणदूसमाणवमच्छंदमगरंदजारमारफुद्धाव-
ह्विपउमपत्तसागरतरंगवसेतलयपउमद्वयजक्किचित्तेहिं सत्था-
एहिं सप्पजेहिं समरीएहिं सउज्जोएहिं णाणाविहंपव-
वण्णेहिं मणीहिं उवसोभिए । तेसि णं मणीणं वण्णे गंधे फासे
अ जाणिअव्वे, जहा रायप्पसेणइज्जे ॥

(तए णं से पालए देवे सक्केणमित्यादि) ततः स पालको दे-
वः शक्तेन देवेन्द्रेण देवराज्ञा एवमुक्तः सन् दृष्टो यावद्वैक्रिय-
समुद्घातेन समवहत्य तथैव करोति, विमानं रचयतीत्य-
र्थः । अथ विमानस्वरूपवर्णनायाऽऽह- (तस्स णमित्यादि) इति
सूत्रद्वयी व्यक्ता । अथ तद्भूमिभाग वर्णयन्नाह- (तस्स ण इत्या-
दि) इदं प्राग्बद्ध्यम्, नवर मणीनां वर्णो गन्धः स्पर्शश्च ज-
णितव्यो, यथा राजप्रसीये द्वितीयोपाङ्गे । अत्राऽपि जगतीप-
श्वरवेदिकावर्णनं मणिवर्णाऽऽदयो व्याख्याताः, ततोऽपि वा
बोधव्याः ।

(१८) नूमिभागवर्णनम्-अथ प्रेक्षागृहमण्यवर्णनायाऽऽह-

तस्स णं नूमिजागस्स बहुमज्जदेसजाए पिच्छापरमंरुवे
अणेगसंभसयसप्पिविह्वणओ जाव पडिरूवे, तस्स उ-
ओए पउमद्वयाभत्तिचित्ते जाव सव्वतवणिज्जमए जाव
पडिरूवे ।

(तस्स णमित्यादि) यावच्छब्दप्राह्यं, व्याख्या च
यमकराजधानीगतसुधर्मासजाऽधिकारतो क्रेया । उपरिभा-
गवर्णनायाऽऽह- (तस्स उल्लोए इत्यादि) तस्योल्लोच उप-
रिभागपद्मलतान्त्रिकचित्रः, यावत् सर्वात्मना तपनीयम-
यम्, प्रथमयावच्छब्देन अशोकलताभक्तिचित्र इत्यादि प-
रिग्रहः । द्वितीययावच्छब्दात् “दसम” इत्यादिविशेषणग्रहः ।

अत्र राजप्रसीये सूर्याभयानविमानवर्णकेऽकपाटकसूत्रं दृश्यते,
परं बहुचेतस्त्राऽऽदर्शेषु अदृष्टत्वात् लिखितम् ।

(१९) अथात्र मण्डपमणिपीठिकावर्णनायाऽऽह-

तस्स णं मंरुवस्स बहुसमरमणिज्जस्स नूमिजागस्स बहु-
मज्जदेशभागांसि महं एगा मणिपिठिया अट्टजोअणाइ
आयामविवक्खेणं, चत्तारि जोअणाइ बाह्वेणं, सव्वम-
णिमयी । वणओ । तीए उवरि महं एगे सिंहासणे । वणओ ।
तस्सुवरि महं एगे विजयवृम्मे सव्वरयणामए । वणओ । त-
स्स मज्जदेसजागे एगे वहरामए अंकुसे, एत्थ णं महं एगे
कुंभिमुत्तादामे, से णं तदप्पुच्चत्तप्पमाणामित्तेहिं चउहिं अ-
ट्टकुंजिकेहिं मुत्तादामेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते ।
ते णं दामा तवणिज्जलंबूमगा सुवणपयरगमंमिआ णाणा-
मणिरयणविविहहारऽरुहारउवसोनिआ समुदया ईसि
अणमणं संपत्ता पुव्वाएहिं वाएहिं मंदं मंदं एइज्जमाणा
एइज्जमाणा जाव निव्वुक्करेणं ते पएसे आपूरेमाणा
आपूरेमाणा जाव अईव उवसोभेमाणा अईव उवसोभे-
माणा चिडंति ।

(तस्स णमित्यादि) व्यक्तम् । (तीए उवरि इत्यादि) एतद्-
व्याख्या विजयद्वारस्थप्रकटकप्रासादगतविहासनसूत्रवदवसे-
या । (तेणमित्यादि) इदं सूत्रं प्राक् पश्चरवेदिकाजालवर्णके
व्याख्यातमिति ततो बोध्यम् । अत्र प्रथमयावत्पदात्-“ वेइ-
ज्जमाणा २ पलवमाणा २ पञ्चदमाणा २ उरालेण मणुक्खेणं म-
णदरेण कणमणण ” इति सग्रहः । च्छितीययावत्पदात्-“ सि-
रोए ” इति ग्राह्यम् ।

(२०) सप्रत्यत्राऽऽस्थाननिवेशनप्रक्रियामाह--

तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुर-
च्छिमेणं, एत्थ णं सक्कस्स चउरासीए सामाणिअ-
साहस्सीणं चउरासीइज्जहासणसाहस्सीओ, पुराच्छि-
मेणं अट्टाहं अगमहिंसीणं, एवं दाहिणपुराच्छिमेणं
अवन्तरपरिसाए दुवालसएहं देवसाहस्सीणं, दाहि-
णेणं मज्जिमाए परिसाए चउदसएहं देवसाहस्सीणं,
दाहिणपच्चच्छिमवाहिरपरिसाए सोलसएहं देवसा-
हस्सीणं, पच्चच्छिमेणं सत्ताहं अणीआहिंविणं, तए
णं तस्स सीहासणस्स चउदिहिं चउएहं चउरासीणं
आयरक्खदेवसाहस्सीणं, एवमाइ विभासिअव्वं, सूरिआज-
गमेणं जाव पच्चप्पिणति ॥

(तस्स ण इत्यादि) तस्य सिंहासनस्य पाक्षकविमानमध्यभाग-
वर्णिनोऽपरोक्षरायां वायव्यामुत्तरस्याम्, उत्तरपूर्वायामैशान्याम्,
अत्रान्तरे शक्रस्य चतुरशीते सामानिकसहस्राणां चतुरशीति-
भक्षासनसहस्राणि, उक्तदिक्त्रये चतुरशीतिभक्षासनसहस्रा-
णीत्यर्थः । पूर्वस्यां दिश्यष्टानामग्रमहिषीणामष्टज्जासनानि ।
एव दक्षिणपूर्वायामग्निकोणेऽभ्यन्तरपर्वदः संवन्धिनां द्वादशानां
देवसहस्राणां द्वादश भक्षासनसहस्राणि, दक्षिणस्यां मध्यमा-

याः पर्वदश्चतुर्दशानां देवसहस्राणां चतुर्दश भद्रासनमहस्राणि,
दक्षिणपश्चिमायां नैर्ऋतकोणे वाह्यपर्वदः पोरुशानां देवसहस्रा-
णां पोरुश ज्ञासनसहस्राणि, पश्चिमायां सप्तानामनीकाधिपती-
नां सप्त ज्ञासनानीति । (तप णमित्यादि) ततः प्रथमवयस्यस्था-
पनानन्तरं द्विताये वलये तस्य सिंहासनस्य चतुर्दिशि चतसृणां
चतुरशीतानां चतुर्गुणीकृतचतुरशीतिसंख्याकानाम्, आत्तरक्तक-
देवसहस्राणां पदत्रिंशत्सहस्रधिकतृत्तप्रयमितानामात्तरक्तक-
देवानामित्यर्थः । तावन्ति ज्ञासनानि विकुर्वितानीत्यर्थः । एवमा-
दिविभाषितव्यमित्यादि वक्तव्यं, सूर्याभगमेन यावत्प्रत्यर्पयति ।
यावत्पदात् सद्ब्रह्मयाम्-“ तस्स ए दिवस्स जाणविमाणस्स
इमेयारुवे वप्पावासे पप्पत्ते । से जहाणामए अइरुगयस्स वा
इमेतिअवालसुरअस्स वा खाइरंगिलाण वा रत्ति पज्जुलि-
आणं वा जवावणस्स वा केसुअवणस्स वा पारिजायवणस्स
वा सव्वओ समंता सकुसुमिअस्स भवे एयारुवे सिआ ।
णो ण्णठे समठे । तस्स ण दिवस्स जाणविमाणस्स इत्तो इट्ठ-
तराप चव० ४ वप्पे पप्पत्ते, गधो फासो अ, जहा मण।णं । तओ
ण से पालए देवे त दिव्वं जाणविमाणं विउव्वित्ता जेणेव सक्के
देविदे देवराया नेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता सक्के देविदे
देवराय करयत्तपरिगहिय सिरसावत्तं मत्थए अज्जहिं कइट्ठ
जएण विजएणं वक्कावेइ, वक्कावेइत्ता तमाणत्तिअं । ” इति ।

अत्र व्याख्यातस्य दिव्यस्य यानविमानस्यायमेतद्रूपो वर्ण-
व्याप्तः प्रकृतः । स यथानामकोऽचिरोक्तस्य तत्कालमुदि-
तस्य हैमन्निकस्य शिशिरकालसवन्धिनो बालसूर्यस्य खा-
दिराङ्गाराणां वा (रत्तिमिति) सप्तम्यर्थे द्वितीया । रात्रौ
प्रज्वालितानां जपावनस्य किञ्चुकवनस्य वा, पारिजाताः क-
ल्पद्रुमाः, तेषां वनस्य वा सर्वतः समन्तात् सम्यक् कुसु-
मितस्य । अत्र शिष्यः पृच्छति-भवेदेतद्रूप-स्यात् कथञ्चित् ?
सुरिराह-नायमर्थः समर्थः । तस्य दिव्यस्य यानविमानस्य
इत इष्टतरक एव, किं तत् इष्टतरक इत्यादि प्राग्वत् । गन्धः,
स्पर्शश्च यथा प्रागुपनीनामुक्तस्तथेति ।

(२१) शक्रक्रिया-

तए णं से सक्के जाव हिट्ठहिअए दिव्वं जिण्णिंदाजिगमणजु-
गं सव्वाव्वांकारजूसिअं उत्तरवेउव्विअं रूवं विउव्वइ, वि-
उव्वत्ता अट्ठहिं अगमहिमीहिं मपरिवाराहिं णट्ठाणीएणं
गंधव्वाणीएणं य सच्चि तं विमाणं अणुप्पयाहिणीकरे-
माणे अणुप्पयाहिणीकरेमाणे पुव्विद्वेणं तिसोवाणेणं पु-
रूइइ, पुरूइइत्ता जाव सीहासणंसि पुरत्याजिमुहे स-
प्पिसप्पे ॥

(तप णमित्यादि) ततः स शक्र इत्यादि व्यक्तं, दिव्यं प्रधानं,
जिनेन्द्रस्य जगत्त्रयोऽजिगमनायाभिमुखगमनाय, योग्यमुचित-
यादृशेन वपुषा सुरसमुदायसर्वातिशायिभ्योर्भवति, तादृशेने-
त्यर्थः । सर्वालङ्काररूपितम्-सर्वैः शिरःश्रवणाऽऽद्यवृत्तकारैर्विभू-
षितम्, उत्तरवैक्रियशरीरत्वात् । स्वाज्ञाविक्रयैक्रियशरीरस्य तु
आगमने निरलङ्कारतयैवोत्पादश्रवणात् । उत्तरभवधारणीय-
शरीरापेक्षया चोत्तरकायभाविवैक्रियरूपं विकुर्वते, विकुर्व्य चा-
ऽष्टाजिरग्रमहिमीभिः सपरिवाराजिः प्रत्येकं प्रत्येकं पोरुशदेवी-
सहस्रपरिवारपरिवृताभिर्नाट्यानीकेन गन्धर्वानीकेन च सार्द्धं
न विमानमनुप्रदक्षिणीकुर्वन् अनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वदिक्पथेन
चा१

त्रिमोपानेनाऽऽरोहति, आरुह्य च । यावच्छ्रुतात्-“जेणेव सीहा-
सणे नेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता” इति ग्राह्यम् । सिंहासने
पूर्वाजिमुखः सन्निपद्य इति ।

(२२) अथाऽऽस्थानं सामानिकाऽऽदिभिः यथा पूर्यते तथाऽऽह-
एवं चैव सामाणिया वि उत्तरेणं तिमोवाणेणं दुरू-
हित्ता पत्तेअं पत्तेअं पुव्वणत्थेसु भद्दासणेसु णिमीअंति,
अवसेसा य देवा देवीओ अ दाहिणेद्वेणं तिसोवाणेणं
दुरूहित्ता तहेव० जाव णिसीयंति ॥

“ एवं चैव इत्यादि ” व्यक्तम् । नवरम् अवशेषाश्चाज्यन्तर-
पर्यदादयः ।

(२३) प्रस्थापनाक्रमः-अथ प्रतिष्ठासोः शक्रस्य पुरः
प्रस्थापिनां क्रममाह-

तए णं तस्स मक्कस्म तंसि पुरूठस्स इमेऽट्ठ मंगलगा पुर-
ओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ । तयणंतरं च णं पुष्पकलस-
भिगारदिव्वा य च्छत्तपकागा सचामरा दंसणरइअआलो-
अदरिसणिज्जा वाउडूअविजयवेजयती अ समूसिआ गग-
णतलमणुलिहंती पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिआ । तयणं-
तरं च णं छत्तभिगारं, तयणंतरं च णं वइरामयवट्ठइमं-
विअसुसिलिडपरिघट्टमट्टसुपइडिणं विभिडे अणेगवरपंचव-
प्पकुडभीसहस्सपरिमंदिआ निरामवाउडूअविजयवेजयंतीप-
डागाछत्ताइच्छत्तकलिणं तुंगे गयणयत्तमणुलिहंतिमिहरे
जोअणसहस्समूसिणं महइ महात्तए महिदज्जए पुरओ
अहाणुपुव्वीए संपत्थिए । तयणंतरं च णं सरूवनेवत्थपरि-
कथिअसुसज्जा सव्वाव्वांकारविजूसिआ पंचअणीआ पंच-
अणीआहिइणो जाव संपट्ठिआ । तयणंतरं च णं वइवे
आजिओगिआ देवा य देवीओ अ सएहिं सएहिं विजवेहिं०
जाव णिओगेहिं सक्कं देविदं देवरायं पुरओ अ मग्गओ
अ पासओ अ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ । तयणंतरं च णं
वइवे सोहम्मकप्पवासी देवा य देवीओ अ सव्विह्णीएणं
जाव पुरूठा समाणा मग्गओ अ जाव संपट्ठिआ । तए
णं से सक्के ते पंचाणीअपरिक्खित्तेणं० जाव महिदज्जएणं
पुरओ पक्कज्जमाणेणं चउगसीए सामाणिअ० जाव परि-
वुक्के सव्विह्णीएणं जाव रवेणं सोहम्मकप्पस्स मज्जं म-
ज्जेणं तं दिव्वं देवहिं० जाव उव्वदंसेमाणे उव्वदंसेमाणे
जेणेव सोहम्मकप्पस्स उत्तरिद्वे निज्जाणमग्गे, तेणेव उ-
वागच्छइ, उवागच्छत्ता जोअणसयमाहस्सीएहिं विगगेहिं
उव्वयमाणे उव्वयमाणे ताए लुकिट्ठाए जाव देवगईए वीईव-
यमाणे वीईवयमाणे तिरियमसांखिज्जाणं दीवसमुदाणं मज्जं
मज्जेणं जेणेव णदीसरवरे दीवे जेणेव दाहिणपुरच्छिभिळे
रइकरपव्वए तेणेव उवागच्छइ, एवं जा चैव सूरि-
आभस्स वत्तव्वया, एवरं सकाहिगारो वत्तव्वो,

जाव त दिव्यं देवर्हिं ० जाव दिव्यं जाणविमाणं पदिमाह-
रमाणे पदिमाहग्माणे ० जाव जेणेव भगवओ तित्थयरस्स
जम्माणणगरे जेणेव जगवओ तित्थयरस्स जम्माणनवणे,
तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतिता जगवओ तित्थयरस्स
जम्माणभवणं तेणं दिव्वेणं जाणविमाणेणं तिक्खुतो आ-
याहिणं पयाहिणं करेड, करेड्ता भगवओ तित्थयरस्स ज-
म्माणजेणेवने उतरपुरात्तमनस्सिणे जिमीजागे चउरंगुलमसंपत्तं
धरणिअलं तं दिव्वं जाणविमाणं उवेड. उवेड्ता अट्ठाह
अगमहिंसीहिं अणीएहिं गंधवाणीएण य नट्टाणीएण
य सक्कि ताओ दिव्वाओ जाणविमाणो पुराच्छमिद्धेणं
तिमोवाणपदिस्वरूपं पचोरुहइ । तए णं सकस्स देविंदस्स
देवरओ चउरासीइं सामाणिअमाहस्सीओ जाणविमाणो
उत्तरिद्धेणं तिमोवाणपदिस्वरूपं पचोरुहति, अवमेमा देवा
य देवीओ अ ताओ दिव्वाओ जाणविमाणो दाहिणि-
ल्लेण तिमोवाणपदिस्वरूपं पचोरुहति ॥

(तए णं तस्स इत्यादि) एतद्व्याख्या जरतचक्रिणोऽथोध्या-
प्रवेशाधिकारतो ज्ञेया । (तयणमित्यादि) तदनन्तरं कृतब्रह्मा-
रम् । समाहारादं कथञ्चावः । कुत्र च “वेकस्मिन्नामिन्नविमलदम्”
इत्यादिवर्णकयुक्तं भरतस्याथोध्याप्रवेशाधिकारतो ज्ञेयम् । भृङ्गा-
रश्च विशिष्टवर्णकचित्रोपेतः । पूर्वं च भृङ्गारस्य जलपूर्णत्वेन कथ-
नात्, अयं च जलरितत्वेन विवक्षित इति न पोनरुक्त्यम् । तद-
न्तरं वज्रमयो रत्नमयः । तथा वृत्तं वसुंलं, नष्टं मनोह्रं, सम्यक्त-
संस्थानमाकारो यस्य स तथा । तथा-सुश्लेष्माऽऽपञ्चावयवो, म-
सृण इत्यर्थः । परिपृष्टं स्वशाणया पाषाणप्रतिमावत् । मृष्टं
इव मृष्टः सुकुमारशाणया पाषाणप्रतिमेव, सुप्रतिष्ठितो, न तु
तिथ्यकपतितनया वक्रः । तत एनेषा पदद्वयपदद्वयमालनेन कथ-
धारयः । अत एव शेषध्वजेभ्यो विशिष्टोऽतिशायी, तथाऽनेकानि
वराणि पञ्चवर्णानि कुम्भानां वसुपताकानां सहस्राणि तैः परिम-
ण्डितोऽलङ्कृतः, स चासावभिरामश्चेति । वातोद्धूतैर्यादिविशे-
षणद्वयं व्यक्तम् । तथा गगनतलमम्बरतलमनुल्लिखत् सस्पृशत्
शिक्षणमग्नमागो यस्य स तथा । योजनसहस्रमुत्तृत्तं. ३१ एवा-
ह- (महइ महालप इति) अनिशयेन महान्, महेन्द्रध्वजः, पुर-
तो यथाऽनुपूर्व्या सप्रस्थित इति । (तयणमित्यादि) तदन-
न्तरं स्वरूपं स्वकर्मानुसारि नेपथ्यं वेषं परिकथितं परिगृही-
तो यैस्तानि । तथा (सुनज्जानि) पूर्णसामग्राकतया प्रगुणानि
सर्वोत्तमविभूषितानि पञ्चानीकानि, पञ्चानीकाधिपतयश्च
पुरतो यथानुपूर्व्या सप्रस्थितानि (तयणतरं च णमित्यादि)
तदनन्तरं बहव आभियोगिका देवाश्च देव्यश्च स्वकैः २ विभयैर्य-
थास्वकर्मापचितैर्विभयैः सपत्तिजि, यावच्छब्दात्स्वकैः २ रूपै-
र्यथा स्वकर्मापचितैरुत्तरैर्विभयैर्यथा स्वकैः स्वकैः नियोगैरु-
पकरणैः शक्रदेवेन्द्रदेवराजपुरतश्च मार्गतश्च पृष्ठतः पार्श्व-
तश्च उभयोर्धयानुपूर्व्या यथावृद्धक्रमेण सप्रस्थिताः । (तयणतरं
च णमित्यादि) तदनन्तरं बहव सौधर्मकलपवासिनो देवाश्च दे-
व्यश्च सर्वैर्द्व्या, यावत्करणदिन्दस्य हरिर्नैगमेपिण पुर स्वाङ्ग-
सिधिविषयकः प्रागुक्त आलापको प्राह्यः तेन स्वानिरेयानविमानवा-
हनानि आरुढा सन्तो मार्गतश्च यावच्छब्दात् पुरतः पार्श्वतश्च

शक्रस्य संप्रस्थिताः । अथ यथा शक्रः सौधर्मकलपवासि-
या चाऽऽह- (तयणमित्यादि) ततः स शक्रस्तेन प्रागुक्त
अभिः सग्राहकैरनैकैः परिक्रितेन सर्वतः परिवृतेन,
सर्वो महेन्द्रध्वजवर्णको प्राह्यः । महेन्द्रध्वजेन पुरतः प्रकृ-
तानागम्यमाणेन चतुरश्रतया सामानिकसदृशः, यावत्
“चउरासीहिं चउरासीहिं आयरक्खदेवमाहस्सीहिं”
प्राह्यम् । परिवृतः सर्वैर्द्व्या, यावच्छब्देन । यावत्करणात्-
“तुरिआप” इत्यादि प्रागुक्तं प्राह्यम् । सौधर्मस्य कलपस्य मध्य-
ता दिव्यां देवर्हिं, यावच्छब्दात् “दिव्यं देवजुह दिव्यं
भाव” इति प्रह । सौधर्मकलपवासिनो देवान्-
यत्रैव सौधर्मस्य कलपस्यान्तराहो निर्याणमार्गो निगमनो-
न्धी पथस्त्वैवोपागच्छति । यथा वरायता नागराणां विवाहो-
त्सवस्फानिदर्शनार्थं राजपथे यात, न तु गथादां, तथाऽयमपि ।
एतेन समप्रदेवलोकाऽऽवारयतपृथिवीप्रतिष्ठितविमाननिरुद्ध-
मार्गत्वेन तस्मिन्तः सचरणाभावेन मध्य मध्येनेति “उत्तरिद्धे
णिजाणमगे” इत्युक्तमिति ये आहुः, ते आगमसामर्थ्य-
युक्तसादृत्यं च प्रष्टव्याः । उपागत्य च योजनशतसाहस्र-
कैर्योजनलङ्काप्रमाणैर्विग्रहे. क्रमैरिव गन्तव्यद्वेजातिक्रमरूपैः ।
एतेन स्थावरस्वरूपस्य विमानस्य पदव्यासरूपा क्रमा. कथं
जवेयुरिति शङ्का निरस्ता । अवपतन् अवपतन् तथा चोत्क-
ष्टा । यावत्करणात् “तुरिआप” इत्यादिप्रह । देवगत्या
व्यतिव्रजन् ३ निर्यगसख्येयानां द्वीपसमुद्राणां मध्य मध्ये-
न यत्रैव नन्दीश्वरद्वीपा यत्रैव तस्यैव पुण्ड्रमध्यभागे दक्षि-
णपूर्वे आग्नेयकोणवर्ती रतिकरपर्वतस्त्वैवोपागच्छति । इदं
च स्थानाङ्कऽऽद्याशयेनोक्तम् । अन्यथा प्रवचनमारोहाराऽऽदि-
पु पृथ्यमानानां पूर्वाऽऽद्यज्जनागारिवादिभ्यश्च स्थितवापीन्द्रद्व-
यान्तराले वहिःकोणयोः प्रत्यासत्तौ प्रत्येक द्वयद्वयभावेन ति-
ष्ठतामष्टानां रतिकरपर्वतानां मध्ये त्रिनिगमनाविरहात् कनरो-
रतिकरपर्वतो दक्षिणपूर्वं स्यादिति । ननु सौधर्मदिवतरतः श-
क्रस्य नन्दीश्वरद्वीप एवाऽवनरणं युक्तिमत्, न पुनरनख्येयद्वीप-
समुद्रातिक्रमेण तत्रागमनामित्युच्यते, निर्वाणमार्गस्याऽसख्या-
ततमस्य द्वीपस्य वा समुद्रस्य वा उपरिस्थितत्वेन सम्भाव्य-
मानत्वात्तथाऽवनरणम् । तत्र नन्दीश्वराभिगमनेऽनख्यानद्वीप-
समुद्रातिक्रमणं युक्तिमदेवेति । अत्र दृष्टान्तसूत्रम् (एवञ्जा चेव
त्ति) एवमुकरीत्या येव सूर्याजस्य चकव्यता, यथा सूर्याजः सौ-
धर्मकलपादवनीर्षिस्तथाऽयमप्यतिथ्यं । नवरमय जेदः शक्रा-
धिकारो वक्तव्यः, सौधर्मैन्द्रनाम्ना सर्वं वाच्यम् । (० जाव
त दिव्यं) इत्यादि प्रायो व्यक्तं, नवरमय प्रथमयाव-
च्छब्दो “दिव्यं देवजुह दिव्यं देवणु राव” इति
पदद्वयग्राही । अस्य चायमर्थः-दिव्यां देवर्हिं परिवारसंपद-
स्वविमानवर्जसौधर्मकलपवासिदेवविमानानां मेतौ प्रेषणात्,
तथा दिव्या देवशक्ति शराऽऽभरणाऽऽदिहासेन, तथा दिव्य दे-
वानुभाव देवगतिह्रस्वाऽऽपादनेन, तथा दिव्य यानविमान पाश-
कनामक जम्बूद्वीपपरिमाणान्यूनविस्तराऽऽयामकरणेन, प्रतिसह-
रन् प्रतिसहरन् सक्षिपन् सक्षिपन्ति । तृतीययावच्छब्दात्-
“जेणेव जनुदावे दीवे जेणेव भारहे वास” इति प्राहक । ननु
पूर्वं त्रिमोपानप्रतिरूपकेणोत्तरं. शक्रस्योक्तोऽपराभ्यां केया-

सुत्तार इत्याह-“ तए णं सक्कस्स देविदस्स देवरत्तो ” इ-
त्यादि व्यक्तम् ।

(२४) अथ शक्रः किमकार्षीदित्याह-

तए णं से सक्के देविदे देवराया चउरासीए सामाणिअ-
साहस्सीएहिं ण जाव सद्धिं संपरिवुणे सव्विहीएण जाव दुब्बु-
भिणिग्गोसणाइयरवेणं जेणेव भगवं तित्थयरमाया य, ते
णेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता आलोए चैव पणामं करेइ,
कोइत्ता जगवं तित्थयरमाया ज जगगानिं-
मिंणमात्तु ते रयणकुच्छिधारिण !, एवं जहा दिसा-
कुमारीओ जाव धमा सि पुमा सि त कयत्ता मि अ-
हं देवाणुपिए ! सक्क णामं देविदे देवराया भगवओ
तित्थयरस्स जम्पणमादिमं करिस्सामि, तेण तुम्भेहिं ए
जीडव्वं ति कट्ठु ओमोवणिं दलपइ, दलइत्ता तित्थ-
यरपडिहव्वं विउव्वइ, विउव्वइत्ता तित्थयरमा-
उआए पामे उडइ, उव्वइत्ता पंचनक्के विउव्वइ, विउ-
व्वित्ता एगे सक्के जगवं तित्थयरं करयलपुडंणं गि-
एहइ, एगे सक्के पिहओ आयवत्तं धरेइ, पुवे सक्का उजओ
पासिं चमस्सखवं करेति, एगे सक्के पुरओ वज्जपाणं पकइइ ।

“ तए ण से सक्के देविदे देवराया चउरासीए ” इत्यादि
कण्ठ्यम् । यावत्पदनग्राह्यं तु पूर्वसूत्रानुसारेण बोध्यम् । यदवा-
दीत्तदाह-(णमोऽथु ते इत्यादि) नमोऽस्तु तुभ्यं इत्युक्तिधारि-
कः । एवप्रकारं सूत्रं यथा दिक्कुमार्य आहुः, तथाऽवादीदित्यर्थः ।
यावच्छ्रुत्वादिदं ग्राह्यम्-“ जगण्णैवदाए चक्खुणो अमुत्त-
स्स सव्वजगजीववज्जलस्स हिअकरमगदेसियस्स वारिदिवि-
भुप्पत्तस्स जिणस्स णाणिस्स नायगस्स बुद्धस्स बोहगस्स
मव्वलोगणादस्स सव्वलोगमगलस्स णिम्ममस्स पवरकुल्लस्स-
मुप्पमवस्स जाव्वत्तिअस्स ज सि होगुत्तमस्स जणणी ति । ”
क्रियत्यर्थेनमित्याह-धन्याऽसि पुण्याऽसि त्वं कृतार्थाऽसि, अहं
देवानुप्रिये ! शक्रो नाम देवन्द्वा देवराजा भगवतस्तार्थिकरस्य
जन्ममदिमां करिष्यामि । तेन युष्माभिर्न जेतव्यमिति कृत्वा अव-
स्वापिनीं ददामि, सुते मेरुं नीते सुतविरहाऽऽर्त्ता मा दुःख-
भागभूदिति दिव्यनिष्ठाया निद्राणां करोतीत्यर्थः । दत्त्वा च
तार्थिकरस्य मेरुनेतव्यजगवतः प्रतिरूपकं जिनसदृशं रूपं वि-
कुर्वति, अस्मासु मेरुनेषु जन्ममद्वयापुलित्यग्रेषु आसन्नपुत्रदे-
वतया कुतूहलाऽऽदिना हृत्निष्ठा सती मा इय प्रस्ता भवत्वि-
नि भगवद्रूपाभिर्विशेषं रूपं विकुर्वतीत्यर्थः । विकुर्य च तार्थ-
करमातुः पार्श्वे स्थापयति, स्थापयित्वा च पञ्च शक्रान् विकुर्वति,
आत्मना पञ्चरूपो भवतीत्यर्थः । विकुर्य च तेषां पञ्चानां मध्ये
एकः शक्रो भगवन्तं तार्थिकरं परमशुचिना सरसगोशीर्षवन्द-
नश्लेप्तं, धूपवासितेनेति शेषः । करतल्लयोरुद्धेयोर्यवस्थितयोः
पुटं संपुटं, शुकिकासंपुटमिवेत्यर्थः ; तेन गृह्णाति । एकं शक्रं
पृष्ठं आतपत्रं उत्र धरति । द्वौ शक्रावुजयो पार्श्वयोश्चमरो-
रूपकुरुत । एकः शक्रः पुरतो वज्रपाणिः सन् प्रकर्षति-निर्गम-
यति, अस्मानमिति शेषः । अग्रतः प्रवर्त्तत इत्यर्थः । अत्र च

मत्तापि सामानिकाऽऽदिदेवपरिवारे यद्विन्दस्य स्वयमेव प-
रुपविकुर्वणं, तत् त्रिजगद्गुरोः परिपूर्णसेवालिप्सुत्वेनेति ।

(२५) मेरुगमनम्-

अत्र यथा शक्रो विवर्त्तितस्थानमाप्नोति तथाऽऽह-

तए णं से सक्के देविदे देवराया अण्णेहिं बहूहिं भवणव-
इवाणमंतजोऽसव्वेमाणि एहिं देवेहिं देवाहिं अ सद्धिं सं-
परिवुणे सव्विहीएण जाव ताए उकिट्ठाएण जाव वी-
इवगुणामे-
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सिंहासणवरगए पुरत्था-
भिमुदं सद्धिमण्णे ।

तए ण मे सक्के इत्यादि) ननः स शक्रो देवन्द्वा देवराजा अन्यैर्दे-
वभिर्मेव न पतिवाणमन्तराद्योतिष्कवैर्मानैर्देवैर्देवाभिश्च सार्द्धं
संपरिवृतः सव्वैर्देवैः ; यावत्तु कृष्ट्या । यावत्तु कृष्ट्या-“ तुरि-
आए ” इत्यादिग्रहः । वर्तितवज्रं व्यतिवज्रं यत्रैव मन्दरपर्व-
तो यत्रैव च पण्डकवनं यत्रैव चाभिषेकशिला यत्रैव चाऽभिषे-
कसिंहासनं, तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च सिंहासनवरगतः पू-
र्वभिमुखः (सद्धिमण्ण इति) पालकविमानं च गृहीतस्वामिक-
स्य स्वस्वामिनः पादचारित्वेन तमनुव्रजतां देवानामप्यनुपयो-
गित्वादभिषेकशिलायां यावदनुव्रजद्यूदिति सजाव्यते ।

(२६) ईशानेन्द्रावसरः-

तेणं कावेणं तेणं समणं ईमाने देविदे देवराया सूत-
पाणी वमजवाइणे सुदिदे उत्तरउड्डोगादिर्वडं अह्मावीम-
विमाणाममममहस्मादिर्वडं अरयंवरवत्थधरे एवं जहा
सक्के, इमं णाणत्तं-महाघोसा घंटा, लहुरक्कमो पायत्ताणीया-
दिर्वडं, पुप्फओ विमाणकारी, दाहिणिद्धे णिज्जाणभूमी,
उत्तरपुरच्छिमिद्धो रइकरपव्वओ, मंदरे समोसरिओ जाव
पज्जुवासड ॥

(तेणं कावेणमित्यादि) तस्मिन् काले सम्भवज्जिनजन्मके,
तस्मिन् समये दिक्कुमारकृत्यान्तरीये, न तु शक्राऽऽगमनानन्त-
रीये, सर्वेषामिन्द्राणां जिनकल्याणकेषु युगपदेव समागमनाऽऽ-
रम्भस्य जायमानत्वात् । यत्तु सूत्रे शक्राऽऽगमनानन्तरीयमीशा-
नेन्द्राऽऽगमनमुक्तं, नत् क्रमेणैव सूत्रबन्धस्य सम्भवात् । ईशानो
देवन्द्वा देवराजा शूलपाणिवृषभवाहनं सुरेन्द्रं उत्तराखंडलोका-
धिपतिं, मेरोरुत्तरतोऽस्यैवाधिपत्यात् । अष्टाविंशतिविमाना-
वासशतमदस्त्राधिपतिं, अरजांसि निर्मलानि अम्बराणि वस्त्रा-
णि, स्वच्छतयाऽऽकाशकल्पानि वसनानि धरति यः स तथा । एवं
यथा शक्रः सौधमेन्द्रस्तथाऽयमपि । इदमत्र नानात्वं विशेष-
महाघोषा घण्टा, लघुपराक्रमनामा पडात्यनीकाधिपतिः, पु-
ष्पकनामा विमानकारी, दक्षिणा निर्याणभूमिः, उत्तरपार्श्वस्थो
रनिकरपर्वतः, मन्दरे समवसृतः समागतः । यावत्पदात्-
“ भगवन्तं तित्थयरं तित्थयरमायरं तिकुवुत्तो आयाहिणपया-
दिणं करेइ, करित्ता वटइ, णमसइ, वाटत्ता णममत्ता णमाम-
णं णादूरे सुम्भसमाणे णमसमाणे अभिमुहं विणणं पज्ज-
लित्तंम् । ” इति पयुपास्वे ।

अथानिदेशेनावशिष्टानां सनत्कुमाराऽऽदीन्द्राणां वक्तव्यमाह-
एवं अवसिद्धा वि इंदा जाणियन्वा० जाव अच्चुओ ।

इमं णाणत्तं-

“ चउरासीऽ असीऽ, वाभत्तारि सत्तरी अ मट्ठी अ ।

पष्ठा चत्तालीना, तासा बीणा दनसहस्मा ॥ १ ॥ ”

एए सामाणिआणं ।

“ वत्तीसऽऽत्तालीना, वारस अट्ठ चउरो सयसहस्मा ।

पष्ठा चत्तालीसा, उच्च सहस्सा सहस्मारे ॥ १ ॥

आणयपाणयकप्पे, चत्तारि सयाऽऽरणऽच्चुए तिणि ॥ ”

एए वेमाणियाणं ।

इमे जा विमाणकारी देवा । तं जहा-

“ पालए पुप्फे सोमण-से मिरिवच्चे अ णंदिआवच्चे ।

कामगमे पीडगमे, मणारमे विमोक्षे सव्वओज्जे ” ॥ १ ॥

सोहस्मगाणं मणकुमारगाणं बंभलोगाणं महासुकयाणं
पाणयगाणं इंदाणं सुधोमा घंटा, हरिणगमेसी पायत्ताणी-
आहिर्वई, उत्तरिद्धा णिज्जाणज्जी, दाहिणपुरच्छिमिद्धे रड-
करपव्वए; ईमाणगाणं माहिंदज्जंतगसहस्मारअच्चुअगाण
य इंदाणं महाधोमा घंटा, लहुपरक्कमां पायत्ताणीआहिर्वई,
दक्खिणिद्धे णिज्जाणमग्गे, उत्तरच्छिमिद्धे रडकरपव्वए,
परिसाआं णं जहा जीवाजिगमे आयरक्खा सामाणिअचउ-
गुणा सव्वोसिं जाणविमाणा सव्वोसिं जोयणसयस-
हस्मवित्थिस्सा उच्चत्तेणं सत्तिमाणप्पमाणमहिंदज्जया स-
व्वोसिं जोअणसाहस्मिआ सकवज्जा मंदरं समोअरंति०
जाव पज्जुवाभति ।

(एव अवसिद्धा वि इत्यादि) एव सौधमैशानेन्द्रीत्या अव-
शिष्टा अपि इन्द्रा वैमानिकानां जणितव्या, यावदच्युतेन्द्र ए-
कादशद्वादशकल्पाधिपतिरिति । (विमानाऽऽदिसह्या सामा-
निकाऽऽदिसह्या च तत्तच्छब्दे)

(२९) चमराऽऽदीनामागमनम्-

तेणं कालेणं तेणं समएणं चमरे असुरिंदे असुरराया च-
मरंचाए रायहाणीए मभाए सुहम्पाए चमरंसि सीहास-
णंमि चउमट्ठीए सामाणिअसाहस्मीहिं तायत्तीमाए ता-
य-
सीमेहिं चउहिं लोगपाज्जेहिं पंचहिं अगमहिंसीहिं सपरि-
वाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणी-
आहिर्वईहिं चउहिं चउमट्ठीहिं आयरक्खसाहस्मीहिं अणेहि
अ जहा सक्के, णवर इमं णाणत्तं-दुमो पायत्ताणीआहिर्वई,
ओधस्सग घंटा वि णं पष्ठांम जोअणसहस्माई नहिंद-
ज्जओ पंच जोअणमयाई, विमाणकारी आजिओगिओ
देवो, अवसिद्धं त चेव० जाव मंदरे समोसरइ, पज्जुवासइ ॥

बली-

तेणं कालेणं तेणं समएणं बली असुरिंदे असुरराया

एवमेव, णवरं मट्ठी सामाणिअमाहस्मीओ, चउगुणा आ-
यरक्खा, महादुमो पायत्ताणीआहिर्वई, महाओहस्सरा
घंटा, सेणं तं चेव परिसाओ जहा जीवाजिगमे ।

धरण-—

तेणं कालेणं तेणं समएणं धरणे तदेव णाणत्तं, छ मापा-
णिअमाहस्मीओ, अ अगमहिंसीओ, चउगुणा आयर-
क्खा, मेघस्मरा घंटा, भदमेणो पायत्ताणीआहिर्वई, विमाणं
पणवीस जोअणसहस्माहिं, माहिंदज्जओ अट्ठाइज्जाई जो-
अणसयाई ।

भवनवासिनः—

एवमसुरिंदवज्जिआणं जवणवासिंदंदाणं, णवरं असुरा-
ओधस्मरा घंटा, णागाणं मेघस्मरा, सुवष्ठाणं हसस्मर-
विज्जुणं कौवस्सरा, अग्गीणं मंजुस्मरा, दिनाणं मंजुधोमा,
उट्ठीणं सुस्मरा, दीवाणं महुरस्सरा, वाऊणं णंदिस्सरा
यणियाणं णंदिधोमा, चउमट्ठी मट्ठी खज्जु ऊच्च महस्माओ
असुरवज्जाण सामाणिआओ, एए चउगुणा आयरक्खाओ
दाहिणिज्जाणं पायत्ताणीआहिर्वई भदमेणो, उत्तरिद्धाणं
दक्खो ॥

वाणमन्तरा-—

वाणमन्तराजोऽसिआणं अज्जो ! एवं चेव, णवरं चत्तारि अ-
सामाणिअमाहस्मीओ, चत्तारि अगमहिंसीओ, सोद्वस-
आयरक्खमहस्सा विमाणा, जोअण-हस्सं माहिंदज्जया,
पणवीसं जोअणसयं घंटा, दाहिणाणं मंजुस्मर, उत्तराणं
मंजुधोसा, पायत्ताणीआहिर्वई विमाणकारी अ आभि-
ओगा देवा ।

उद्योतिष्काः—

जोशमिआण सुस्मरा सुस्मरणिग्घोसाओ घंटाओ, मंदरे
समोमरण० जाव पज्जुवासंति ।

घण्टासु चायं विशेष-चन्द्राणां सुस्वरा, सूर्याणां सुस्वरानि-
घोषा, सर्वेषां च मन्दरे समवसरणं वाच्यम्, यावत् पर्युपासते ।
यावच्छब्दप्राप्त्य तु प्राग्दर्शनं ततो ज्ञेयम् । एतदुल्लेखस्त्वयम्-
“ तेण कालेण तेण समएण चेदा जोशसिंदा जोहस्सरायाणो
पत्तअ २ चउहिं सामाणिअसाहस्सीहिं चउहिं अगमहिंसीहिं
निहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणीआहिर्वईहिं
सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं एवं, जहा वाणमन्तरा,
एव सुरा वि । ” नन्वउल्लेखे चन्द्राः सूर्या इत्यत्र बहुव-
चन किमर्थम् ? प्रस्तुतकर्मणि एकस्य सूर्यस्य चन्द्रस्य
चाधिकृतत्वात्, अन्यथेन्द्राणां चतुःपट्टिसङ्ख्याकत्वव्याघाता-
त् । उच्यते-जिनकल्याणकाऽऽदिषु दश कल्पेन्द्रा विशतिर्भवन-
वार्त्मान्द्रा द्वाविंशद् व्यन्तरेन्द्रा, एते व्यक्तितः, चन्द्रसूर्यौ तु जा-
त्यपेक्षया; तेन चन्द्राः सूर्या असङ्ख्याता अपि समायान्ति,
के नाम न कामयन्ते सुवनजहारकाणां दर्शनम् । यत्तु
शान्तिचरित्रे श्रीमुनिदेवसुरिकृतश्रीशान्तिदेवजन्ममहवर्णने-
“ उद्योतिष्कनायकौ पुष्प-दन्तौ सङ्ख्यातिगाविति । देमाद्रिमा-
क्षियन्ते स्म, चतुःपट्टिः सुरेश्वराः ” ५१ ॥

तए णं से अचुए देविदे देवगया मह देवाहिंवे आभि-
ओगे देवे सदावेड, मदावेडत्ता एवं वयामी-खिप्यामेव भो
देवाणुपिया ! महत्थ महग्गं महारिहं विजुं तित्थपग-
जिमेअं उवट्ठेद्वे । तए णं ते इड्डनुट्ठां जाव पणिउगित्ता
उत्तरपुगच्छिपं दिसीभागं अक्कपंति, अक्कपतित्ता वे-
उवियसमुग्याएणं जाव समोहणित्ता अट्ठमहस्स मो-
वसिअकलमाणं, एवं रूपमयाणं मणिपयाणं सुवण-
रूपमयाणं सुवणमणिमयाणं रूपमणिमयाणं सुवणरु-
पमणिमयाणं अट्ठमहस्सं जेमिज्जाणं अट्ठमहस्सं वे-
णकलमाणं, एवं मिगागणं आयंसाणं थाज्जाणं पा-
मोणं सुपड्डगाणं चित्ताणं रयणकरंरुगाणं वायकर-
गाणं पुप्फचंगेरीणं, एवं जहा सूरिआभस्स सव्वचं-
गेरीओ मव्वपड्डगाः विमेनिअंतरां भाणिअव्वाडं
सीहासणउत्तवामरंत्तनमुगणं जाव सरिमव्वरमुगना-
लिअं जाव अट्ठमहस्सं कुरुचुआण विउवं, वि-
उवित्ता माहाविए विउविए अ कजसें जाव कडुचुए
अ गिएहत्ता जेएव खीरोदए समुदे तेणेव आगम्म
खीरोदगं गिएहंति, गिएहंतिता जाइं तत्थ उप्पझाईं
पउमाडं जाव सहस्सपत्ताइं ताडं गिएहंति, एव
पुक्खरोदाओ जाव भरहेरवयाणं मागडाईणं तित्थायं
उदगं मट्ठिअं च गिएहंति, गिएहंतिता, एवं गंगा-
ईणं महाणं जाव चुट्ठहिमव्वेनाओ सव्वतुअरे सव्व-
पुप्फे सव्वगंधे सव्वमद्धे जाव सव्वोसहीओ सिद्धत्यएहिं
गिएहंति, गिएहंतिता पउमहदो दहोदगं उप्पझादीणि अ ।
एवं सव्वकुलपव्वएसु वट्ठेअहेसु मव्वमहदहेसु सव्ववसेसु
सव्वचक्कवट्ठि वजएसु वक्खारपव्वएसु अंतरणंएसु विजा-
सिज्जा जाव उत्तरकुरुसुं जाव सुदंनणज्जहमाज्जवणे सव्व-
तुअरे जाव सिद्धत्यए अ गिएहंति । एवं णंदणवणाओ
सव्वतुअरे जाव निद्धत्यए अ मरसं च गोसीमव्वदणं दिव्वं
च सुमणदामं गेहंति । एवं सोमणमपंडगवणाओ अ सव्व-
तुअरे जाव सुमणदामं दहरमलयसुगंधिणं गंधे अ गिएहं-
ति, गिएहंतिता एगओ मिलंति, मिअंतिता जेएव सार्पी
तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतिता तं महत्थं जाव तित्थ-
यराभिमेअं उवट्ठेवेति ॥

यावलोमहस्सकपट्टकानामिमामि च वस्तुनि सूर्याभाजिपे-
कोपयागवस्तुजः सङ्ख्ययैव तुत्यानि, न तु गुणेनेत्याह विशे-
पिनतराणि । (अ०) ननु मेरुतो ऽमिपेकाद्भूतवस्तुप्रदणाय च-
सन्नन्ते देवास्तदप्रहणोपयोगियस्तुजातं कलशभृङ्गाराऽऽदिकं
गृह्णन्तु परंतदनुयोगियावच्छब्दोदप्रविष्टं सिंहासनचामरा-
ऽऽदिकं तैलसमुद्राऽऽदिकं च कथं गृह्णन्तीति चेत् ? उच्यते-
विकुर्यणासुवस्यापिदेशेन प्रहणसूत्रस्यानिदिष्टत्वादेतत्सुवपा-

ठस्यान्तर्गतत्वेऽपि ये प्रहणोच्चितास्त एव गृहीतः इति बाध्यम्
योग्यतावशं विधाय प्रतिपत्ते । यच्च धूपककुचुकानां तत्र
तत् कलशभृङ्गाराऽऽदिदेवदस्तधूपनार्थमिति । अथवा
साक्षादुपदर्शितस्य धूपककुचुकानां प्रहणस्य नैरर्थक्याऽऽपत्तेः ।
अथ प्रस्तुतं सूत्रं गृहीत्वा च यानि तत्र कीरोद उत
पद्मानि, यावत्सहस्रपत्राणि निगृह्णन्ति । यावत्पदात् कुमुदा
दिप्रहः । एवमनया रीत्या पुष्करोदात् तृतीयममुक्तात् उद ।
दिकं गृह्णन्ति । यत्तु कीरोदगद्विनिवृत्तैर्वारुणीवर्मनरा मुक्तापुष्क-
रोदे जलं गृहीतं, तद्वारुणीवर्वाणिऽप्राप्तात्वादिनि संभाव्यमि-
ति । यावच्छब्दान्-“समयसिते” इति श्रुत्याम् । तेन समयक्रे-
मनुष्यक्रेमे भरनैरावनयो प्रस्तावात् पुष्कर-
मागधाऽऽदीनां तैर्यानामुक्तं मृत्तिकां च गृह्णन्ति ।
मये केष्वप्यपुष्करवर्ग्योपाकंसत्कानां गङ्गाऽऽदीनां
म् । आदिशब्दान्-सर्वमज्ञानदीप्रहः । यावत्पदात् उदकमुत्पन्न-
दमृत्तिकां च गृह्णन्ति । कुट्टहिमव्वन सर्वां तुवराण्(?) तवायद्-
व्याणि आमलकाऽऽदीनि, सर्वाणि जानिमेदेन पुष्पाणि, सर्वां
गन्धान् वानाऽऽदीन्, सर्वाणि माद्यानि प्रथिताऽऽदिजडाभ्यानि,
सर्वा महोपधी राजहसीप्रमुखा, सिसृधकांश्च सर्वेषां गृह्णन्ति,
गृहीत्वा च पद्महृदाद् हृदोदकमुत्पलानि च गृह्णन्ति । एव शु-
द्धहिमव्वन्यायेन सर्वेष्वप्यवस्थाकारित्वेन कुट्टकरा पर्वताः ।
मध्यपदलोपे कुलपर्वता हिमाचलाऽऽदयः, तेषु वृत्तवैताल्लेषु, सर्व-
महाहृदेषु पद्महृदाऽऽदिषु, सर्वेषु सर्वेष्वप्यवस्थाकारित्वेन कुट्टा-
ऽऽदिषु चक्रस्कारपर्वतेषु गजदन्ताऽऽदिषु मात्यवदादिषु सर-
लाऽऽकृतिषु च चित्रकूटाऽऽदिषु, तथाऽऽन्तरनदीषु प्राहावत्या-
दिषु, विभाषेन वदेत्, पर्वतेषु तु तुवरादीनां, रुहेष्वपलाऽऽदीनां
कर्मक्रेतेषु मागधाऽऽदितीर्थोदकमृतां, नदीष्वदकोजयतदमृतां प्रह-
णं वक्तव्यमित्यर्थः । यावत्पदादेव कुरुपरप्रहः । तेन कुरुव्ये च-
त्रविचित्रगिरियमकगिरिकाञ्चनगिरिहृदशकेषु यथासमं
वस्तुजातं गृह्णन्ति । यावत्पदान्-पुष्करवर्ग्योपाकंस्य पूर्वार्कमेव
भरुशलवने नन्दने सौमनसवने पारुक्कवने च सर्वतुवराऽऽ-
दीन् गृह्णन्ति । तथा नम्यैवापराद्धे अननैव क्रमेण वस्तुजातं
गृह्णन्ति । नतो धातकीखण्डपूर्वापराद्धयोर्मरताऽऽदिस्थानेषु वस्तु-
प्रहो वाच्यः । ततो जम्बूद्वीपेऽपि तदप्रहस्तथैव वाच्यः । कि-
यन्पर्यन्तमित्याह-सुदर्शनो जम्बूद्वीपगतो मेरुस्तस्य भद्रशास्त्र-
वने सर्वतुवराण्, यावन् सिद्धार्थकांश्च सरस च गोशीर्षं च
न्दन दिव्यं च सुमनोदामप्रथिनपुष्पाणि गृह्णन्ति । एव सौम-
नसवनात् । सूत्रपाठे पञ्चमीलोपः प्राकृतत्वात् । पारुक्कवनाच्च
सर्वतुवराण्, यावत् सुमनोदामददरमलयसुगन्धिकान् गन्धा-
न्, ददरमलयौ चन्दनोत्पात्तस्नानिजूनौ, तेन नष्टद्वय चन्दनम-
पि “तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः” इति म्यायेन ददरमलयशब्दाभ्या-
मभिधीयते । ततो ददरमलयनामके चन्दने तयोः सुगन्ध-
परमगन्धो यत्र तान् ददरमलयसुगन्धिकान् गन्धान् वाना-
न् गृह्णन्ति । गृहीत्वा च इतस्तनो निष्क्रीर्णा आभियोग्यदेवा
एकत्र मिलन्ति । मिलित्वा च यथैव स्वामी तत्रैवोपागच्छ-
न्ति । उपागत्य च तं महार्थं, यावच्छब्दात्-महार्थं महार्थं ति-
पुलभितं प्रदत्तम् । तीर्थकराजिपेक तीर्थकराजिपेकयोग्यं की-
रोदकाऽऽद्युपस्करमुपस्थापयन्ति उपनयन्ति, अच्युतेऽस्य सम्-
पत्तिरिति कुर्वन्तीत्यर्थः ।

(२८) अच्युतेन्द्रो यदकरोत्तदाह-

तए णं से अचुए देविदे देवराया दसहिं सामाणिअ

साहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीमएहिं चउहिं लोगपालेहिं
तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणीयाहिर्व-
हिं चत्तात्तीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीहिं सक्किं संपरिबुदे
तेहिं साजाविएहिं विउव्विएहिं अ वरकमत्तपइट्ठाणेहिं सुर-
भिवरवारिपणिपुष्पेहिं चंदणकयवच्चाएहिं आविष्ककंठगु-
णेहिं पत्तमप्पत्तपिहाणेहिं करयत्तसुकुमारपरिगहिएहिं अ-
ट्टसहस्सेणं सोवप्पिआणं कलसाणं जाव अट्टसहस्सेणं
जोमेज्जाणं जाव सव्वोदएहिं सव्वमट्टिआहिं सव्वतुअरेहिं
पजाव सव्वोसहीहिं सिद्धत्थएहिं सव्विह्वीए जाव रवेणं
महया महया तित्थयराजिसेएणं अभिसिंचति ।

यावच्छब्दात्-“ सव्वजुए ” इत्यारज्य “ उडुहिनिग्गोस-
नाइअ ” इत्यन्तं प्राह्यम् । महता महता तीर्थकराभिषेकेण,
अत्र करणे दुर्गता । कोऽर्थः ?-येनाभिषेकेण तीर्थकरा अभिषि-
क्यन्ते, तेनेत्यर्थः । अत्राभिषेकशब्देनाभिषेकोपयोगिकीरोदादि-
जल क्षेयम्, अभिषिञ्चत्यभिषेकं करोतीत्यर्थः ।

(२५) इच्छाऽऽद्यो यत्कुर्वन्ति तदाह-

तए णं सामिस्स महया महया अजिसेआंसि वट्टमाणं-
सि इंदाइआ देवा उत्तचामरकत्तसधूवकमुच्चुअपुप्फगंधं
जाव हत्थगया दडुतुट्टं जाव वज्जसूत्रपाणी पुरओ
चिहंति पंजत्तिउमा । एवं विजयाणुमारेणं जाव अप्पे-
गइआ देवा आसित्तमंज्जिओवत्तित्तसित्तमुइसम्मत्तर-
त्थंतराऽऽवणवीहिअं करेति जाव गंधवट्टिजुअं । अप्पे-
गइआ हिरस्सवासं वासंति । एवं सुवत्तरयणवड-
आभरणपत्तपुप्फकत्तवीअमत्तगंधवत्तं जाव चुत्तवामं वासं-
ति । अप्पेगइया हिरस्सविहिं भाइति, एवं जाव चुत्तविहिं भा-
इति । अप्पेगइआ चउव्विहं वज्जं वाएति । तं जहा-ततं ?,
विततं २, घणं ३, कुमिरं ४ । अप्पेगइआ चउव्विहं गेअं गायं-
ति । तं जहा-उक्खित्तं ?, पायत्तं २, मंदाइयं ३, रोइआवसाणं
४ । अप्पेगइआ चउव्विहं एट्टं एत्तंति । तं जहा-अंविअं १,
वुअं २, आरजहं ३, भसोत्तं ४ । अप्पेगइआ चउव्विहं अभिण-
य अज्जिणयंति । तं जहा-दिहत्तिअं १, पम्पिस्सुअं २, सामप्पो-
वणिवाइअं ३, लोमज्जावमाणिअं ४ । अप्पेगइआ वत्तीसइ-
विहं दिव्वं एट्टविहिं उवदंमेति । अप्पेगइआ ओप्पायं निवायं,
निवाओप्पायं, सक्कुचिअपसारिअं जाव जंतसंभंतणामं दि-
व्वं नट्टविहिं उवदंसंतीति । अप्पेगइआ तंरुवेति, अप्पेगइआ
त्तासेति, अप्पेगइआ पीणंति । एवं वुक्कारेति, अप्फोडेति, वग्गे-
ति, सीहणायं णयंति । अप्पेगइया सव्वाइं करेति । अप्पेगइआ
इयहेसिअं करेति । एवं हत्थिगुत्तुगुत्ताइअ, रहयणघणाइअं ।
अप्पेगइया तिमि वि । अप्पेगइआ उच्छोलेति, अप्पेगइया
पच्छोलेति, अप्पेगइया निवइं छिंदंति, पायदहरयं करेति, जूमिच-
वेरं दत्तयंति । अप्पेगइआ महया सदेणं रवेनि, एवं संजोगा

वि जासिअव्वा । अप्पेगइआ हकारेति; एवं पुकारेति, थकारे-
ति, ओवयंति, उप्पयंति, परिवयंति, जज्जंति, तवंति, पयवंति,
गज्जंति, विज्जुआयंति, वासेति । अप्पेगइआ देवुकंत्तिअं क-
रेति । एवं देवा कहकहगं करेति । अप्पेगइआ दुहुत्तुहुगं क-
रेति । अप्पेगइआ विकिअज्जूपाइं रुवाइ विउव्वित्ता प-
णत्तंति, एवमाइ विभाएज्जा, जह विजयस्सं जाव सव्वओ
समंता आहावेति, परिधावेति ॥

अथाऽभिषेकनिगमनपूर्वकमाशीर्वादसूत्रमाह-

तए णं से अच्चुंदे सपरिवारे सामिं महया अजिसेए-
णं अभिसिंचइ, अजिसिंचत्ता करयत्तपरिगहिएअं जाव
मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वच्चावेइ, वच्चावेइ
त्ता ताहिं इट्ठाहिं जाव जयजयसइं पंजंति, पंजंतिता
पजाव पम्हलसुकुमात्ताए सुरभीए गंधकासाइए गायाइं वू-
हेइत्ता एवं जाव कप्परुक्खगं पि व अलंकियविज्जुमिअं
करेइ, करेइत्ता जाव एट्टविहिं उवदंसेइ, उवदंसेइत्ता
अच्छेहिं सएहेहिं रययमएहिं अच्छरसतंहुत्तेहिं भगव-
ओ सामिस्स पुरओ अट्टमंगत्तगे आलिहइ । तं जहा-

“ दप्पणं जहासणयं, वच्चामाण वरकत्तम मच्छ सिरिवच्चा ।
सोत्थिअ पंदावत्ता, लिहिआ अट्टऽट्टमंगत्तगा ” ॥१॥

लिहिज्जण करेइ उवयारं, किं ते पारुलमात्तिअचंपगअ-
सोगपुन्नागचूअमंजरिणवमात्तिअवजलतिट्ठयकणवीरकुंद-
कुज्जगकोरटपत्तदमणगवरसुराभिगंधगंधिअस्स कयग्गहगहि-
अकरयत्तपन्नट्टविप्पमुक्कस्स दसप्पवत्तस्स कुत्तुमाणिअरस्स,
तत्थ चित्तं जाणस्सेहप्पमाणमित्तं ओहानिकरं करेइ, करेइत्ता
चंदप्पजरयणवडरवेरुत्तिआविमलदंढं कंचणमणिरयणभात्ति-
चित्तं कालागुरुपवरकंदुरुक्कतुरुक्कधूवगंधुत्तमाणुविद्धं च धू-
मवट्टिं विणिम्मुअंतं वेरुत्तिअमयं कमुच्चुअं पगाहित्तु प-
यए णं धूवं टाळण जिणवरिंदस्स सत्तऽट्टपयाइं ओसरित्ता
दसंगुलिअं अंजलिं करिअ मत्थयांसि पयओ अट्टसयविसु-
द्धगंधजुत्तेहिं महावित्तेहिं अपुणरुत्तेहिं अत्थजुत्तेहिं संशुण-
इ, संशुणइत्ता वामं जाणुं अवेइ, अवेइत्ता जाव करयत्त-
परिगहिएअं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं बयासी-एमोऽत्थु ते
सिक्ख ! बुक्ख ! णीरय ! समण ! समाहिअ ! समत्त ! समजोगि !
सत्तज्जण ! णिब्बजय ! णीरागदोस ! णिम्मम ! णिस्संग !
णीसत्त ! माणसूरण ! गुणरयणसीलसागर ! अणत्त ! अप्प-
मेय ! भविअ ! धम्मवरचाउरंतचक्कथ्ठी ! एमोऽत्थु ते अर-
हओ त्ति कट्टु वंदइ, एमंसइ, एमसइत्ता एत्तासत्ते एाइदूरे
सुस्सममाणे जाव पज्जुवासइ ।

(तए णमित्यादि) ततः सोऽच्युतेन्द्र सपरिवारः स्वामिनम-
मन्तरोक्तस्वरूपेण महता महता अतिशयेन महता अभिषेकेणा-

अभिषिञ्चति. निगमनसूत्रत्वात् पौनरुक्त्यत् । अभिषिञ्च्य च क-
रतत्परिगृहीतं, यावत्पदसंप्राप्ता प्राप्नोत् । मस्तके भजलि कृत्वा
जयेन विजयेन प्रागुक्तस्वरूपेण वर्द्धयत्याशिषं प्रयुञ्जे, वर्द्धयित्वा
च ताभिर्विशिष्टगुणोपेतानि रिरिष्टाभिः श्रोतॄणां चत्वनमाभिर्या-
वत्करणात्-“कंताहि पिआहि मणुषाहि वग्गुहि” इति
प्राह्यम् । अत्र व्याख्या च प्राप्नोत् । यागिर्जयजयशब्दप्रयु-
ञ्जे, संप्रमे द्विवचनं जयशब्दस्य । अत्र जयेन विजयेन वर्द्धयित्वा
पुनर्जयविजयशब्दप्रयोगो, मङ्गलवचने पुनरुक्तिर्न दोषायेत्यभि-
हितम् । अथाजिरेकोत्तरकाशीनं कर्तव्यमाह-(पञ्जिज्ञा इत्यादि)
प्रयुज्य च । यावच्छ्रुत्-“तत्पदमयाप” इति प्राह्यम् ।
अत्र व्याख्या-तेष्वान्येकोत्तरकाशीनकर्तव्येषु प्रथमतया आ-
द्यत्वेन पदमलमुकुमारया सुरज्या गन्धकापयिकया गन्धकया-
ध्वज्यपरिकर्तितया, लघुशाटिकेति गम्यम् । गात्राणि कृतयनि,
यवमुक्तप्रकारेण, यावत् कल्पवृक्षमिवालङ्कृतं वस्त्रालङ्कारेण आ-
भूषणालङ्कारेण विभूषितं करोति । यावत्करणात्-“लुहिता स-
रसेण गोसासचंदणेणं गायार्हं मणुलिपइ, अणुलिपइत्ता
नासानीसासवायवोज्जं चक्खुइरं वक्खरिसज्जुस हयलालाण-
सवाइरेण धवत्तं कणगख चअनकम्मं देवदूसज्जुअन्नं निमंनावेइ,
निमंसावेइत्ता” इति प्राह्यम् । अत्र व्याख्या प्राप्नोत् । नवर देव-
दूष्ययुगलं परिधानोत्तरीयरूपं निवासयति, परिधावयतीति कृ-
तेत्वा च । यावत्करणात्-“सुमिण्डामं पिण्डवेइ” इति प्राह्य-
म् । नाट्यविधियुगलं शीयति । उपदर्श्य च अच्ये, नृद्वै-
रजतमयैरच्छरसतएकुपैः भगवतः स्वामिनः पुरतोऽष्टाष्टमङ्ग-
लकान्यालिञ्चति । तद्यथा-“दधणे” इति पद्यं सुगमम् ।
मङ्गलोद्घोषनोत्तरकृत्यमाह-(विहिङ्गुणं सि) अनन्तराकांक्ष-
यमङ्गलानि लिखित्वा करोत्युत्तराभित्यासारभ्य कङ्कच्छुत्तग्रह-
णपर्यन्तं सूत्रं चक्रत्तपूजाधिकारलिखितव्याख्यातो व्याख्ये-
यम् । ततः प्रयतः सन् यथा बालनट्टारकस्य धूपधूमाकुले
अग्निणी न भयतस्तथा प्रयत्नवान् धूपं दत्वा जिनवरेन्द्राय ।
सुप्ते पृष्ठी आर्पित्वात् । अङ्गपूजार्थं प्रत्यासेदृषा मया निरुद्धो
जगवद्भूतमार्गोऽहो मा परेषां दर्शनामृतपानविस्तकारी
ह्यमिति सप्ताष्टानि पदान्यपस्य दशाङ्गुलिक मस्तकेऽ-
भजलि कृत्वा प्रयतो यथास्थानमुदात्ताभ्यदिश्वरोच्चार्य प्रयत्न-
वानष्टनैरष्टोत्तरशनप्रमाणैर्विशुद्धेन ग्रन्थेन पात्रेन युक्तमहावृ-
त्तैर्महाकावैर्यथा महाचारत्रैरुत्तरैर्युक्तैश्चमत्कारिव्यङ्ग्य-
युक्तैः संस्तौति । संस्तुत्य च वामजनुम् अञ्चति उत्पाटयति,
अञ्चित्वा च यावत्पदात्-“दादिण जाणुं धरणिअलंसि निवा-
मेइ” इति प्राह्यम् । अत्र व्याख्या प्राप्नोत् । करतत्परिगृहीतं
मस्तकेऽभजलि कृत्वा एवं वर्द्धयमाणमवादीत् । यदवादीत्तदाह-
(नमोऽस्तु ते सिद्धं बुद्धं ० इत्यादि) नमोऽस्तु ते तुज्यं हे सिद्ध !
एवं बुद्ध्यादिपदानि सबन्धनीयानि । तत्र हे बुद्ध ! ज्ञाततत्त्व ! हे
नीरजः कर्मरजोरहित ! हे श्रमण ! तपस्विन् ! हे समाहित ! अना-
कुलितचित्त ! हे समाप्त ! कृतकृत्यत्वात् । अथवा-सम्यक् प्रका-
रेणाऽऽत ! अधिसत्त्वादिवचनत्वात् । हे समयोगिन् ! कुशल-
मनोवाक्काययोगित्वात् । शव्यकर्त्तन ! निर्मेय ! नारागद्वेष !
निर्मम ! निस्मद्वग ! निर्लेप ! निःशय ! (मानमूर-
ण !) मानमर्दन ! गुणेषु रत्नमुत्कृष्टं यच्छीलं ब्रह्मचर्यं तस्य
सागर ! अनन्तज्ञानाऽऽत्मकत्वात् । अप्रमेय ! प्राकृत-
ज्ञानपरिच्छेद ! मशीरजीवस्वरूपस्य उग्रस्थे परिच्छेदमश-
क्यत्वात् इति । अथवाऽप्रमेय ! भगवद्गुणानामनन्तत्वेन

सत्त्वातुमशक्यत्वात् । भव्य ! मुक्तिगमनयोग्य ! अत्यासक्त-
भवनिर्द्धत्वात् । धर्मेण धर्मरूपेण चरेण प्रधानेन भावचक्रत्वात्
चतुरन्नेन चतुर्गत्यन्तकारिणा चक्रेण चर्त्तन इत्येवंशीलः, तस्य
सम्बोधनं हे धर्मवरचतुरन्तचक्रवर्तिन् ! नमोऽस्तु तुज्यम्
अर्द्धेन जगत्पूज्याय, इति कृतेति संस्तुत्य, वर्द्धते, नमस्त्यती-
त्यादि सूत्रं प्राप्नोत् । यथात्र विशेषणवर्णकस्याऽऽद्यो ‘नमोऽस्तु
ते’ इत्युक्त्वा पुनरपि ‘नमोऽस्तु ते’ इत्युक्तं, तत्र पुनरुक्तये, प्रत्युक्त
साधनाय, यतो जगत्त्रयप्रतिस्त्रोतधारिणिणो जगत्त्रयपतेस्तत्त-
दसाधारणैकैकविशेषणविभाषनात् समुद्भूतप्रणामपरिणामेन
हरिणा प्रतिविशेषणं ‘नमोऽस्तु ते’ इति न प्रयुक्तमिति । इमानि
च सर्वाणि विशेषणानि भव्यपदवर्जानि ‘जाविनि भूतवज्रप-
चागन् ।’ अन्यथाऽभिप्रेकसमये जिनानामेतादृशविशेषणम-
युक्तम्, असंज्ञवादिति ।

(३०) अथावशिष्टानामिन्द्राणां वक्तव्यं लाघवादाह-

एवं जहा अच्युअस्म तद्वा० जाव ईमाणस्म भाणिअ-
व्वं । एवं भवणवद्वाणमंतरजोऽमिआ य सूरपज्जवमाणा
सएणं सएणं परिवारेणं पत्तेअं पत्तेअं अभिसिचंति । तए
णं ईसाणे देविदे देवराया पंच ईसाणे विजव्वइ, विजव्वइत्ता
एगे ईसाणे जगवं तित्ययरं करयत्तंसपुण्णं गिएहइ, गिएहइ-
त्ता साहासणवरगए पुरत्यानिमुहे सखिसिधो; एगे ईसा-
णे पिह्मओ आयवत्तं धरेइ; उव्वं ईसाणा उभओ पासिं चा-
मरुत्तेवं करेति; एगे ईसाणे पुरओ सूत्तपाणीं चिह्मइ ।

(एवं जहा इत्यादि) एवमुक्तविधिना यथाऽच्युतेन्द्रस्याभ्य-
भिषेककृत्यं तथा प्राणतेन्द्रस्य यावदीशानेन्द्रस्यापि भणित-
व्यं, शक्राभिषेकस्य सर्वतश्चरमत्वात् । एवं भवनपतिव्यन्तरज्यो-
तिष्काभ्येन्द्राः सूर्यपर्यवसानाः स्वकेन १ परिवारेण सह प्रत्ये-
कं प्रत्येकमभिषिञ्चन्ति । (तए णमित्यादि) ततस्त्रिषष्टीन्द्राभि-
षेकानन्तरमिशानो देवेन्द्रो देवराजा पञ्चेशानान् विकुर्वति, एक
ईशानं पञ्चधा भवति । एतदेव विभजति-तत्र एक ईशानो-भ-
गवन्तं तीर्थकरं करतलसम्पुटेन गृह्णाति, गृहीत्वा च सिंहा-
सनवरगतं । पूर्वाभिमुखः सन्निवस्य । एक ईशानं पृष्ठतः आ-
तपत्रं धरति । द्वावीशानावुभयोः पार्श्वयोः चमरोत्केपं कुरुत ।
एक ईशानः पुरतः शूलपाणिं स्तिष्ठत्यूर्ध्वं स्थो जवति ।

(३१) अथावशिष्टशक्रस्याभिषेकावसरः-

तए णं से सके देविदे देवराया आभिआगे देवे सहावेइ,
सहावेइत्ता एमां वि तह चैव अजिसेआणमादिसइ, ते वि
तह चैव उव्वणेति । तए णं से सके देविदे देवराया जगवओ
तित्ययरस्म चउदिसिं चत्तारि धवलवसभे विजव्वइ, सेए
संखदत्ताविमन्ननिम्पन्नदधिधणगोखीरफेणरययणिगरप्पगा-
से पासाइए ढरसणिज्जे अजिरुवे पमिरुवे । तए णं तेमिं
चउएहं धवलवसजाणं अट्ठहिं मिगेहिं तो अट्ठतोयधाराओ
णिग्गच्छंति । तए णं ताओ अट्ठतोयधाराओ उहं वेहासं
समुप्पयंति, समुप्पयंतिता एगओ मिट्ठायंति, मिलायंतिता-
जगवओ तित्ययरस्स मुदाणंसि निवयंति । तए णं से सके

देविंदे देवराया चउरासीई सामाणिअमाहस्मीहिं० एअ-
स्स वि तेहव अजिसेओ जाणिअव्वो० जाव ' एमोऽत्थु
ते अरहो ' ति कहु वंदइ, एममइ० जाव पज्जुवामइ ।

सम्प्रत्ययप्रपाणिः शक्रो यदकरोत्तदाह- (तप णमि-
त्यादि) तत ईशानेन्द्रेण जगवतः करसंपुटग्रहणानन्तरं
स शक्रो देवेन्द्रो देवराजा आभियोग्यान् देशान् शब्दय-
ति, शब्दयित्वा च एषोऽपि तथैवाऽच्युतेन्द्रवशमभिवेक-
विषयिकाप्राप्तिं ददाति, तेऽप्याभियोग्यास्तथैवाऽच्युते-
न्द्राभियोग्यदेवा इवाभिवेकवस्तुन्युपनयन्ति । अथ शक्रः किं किं
चकारेत्याह- (तप णमित्यादि) ततोऽभिवेकसाम्युपनयनान-
न्तरं स शक्रो देवेन्द्रो देवराजा भगवतस्तीर्थकरस्य चतु-
र्दिशि चतुरो भवशृष्वजान् विकुर्वति । श्वेतान् । श्वेतत्वमव-
लम्बयति-शङ्खस्य दलं चूर्णं विमलनिर्मलोऽन्यन्तानमलो यो
बधिघनो दधिपिण्डो बद्धधोत्यर्थः । गोकर्णफनः प्रतीतः, र-
जननिकरोऽपि । एतेषामिव प्रकाशो येषां ते तथा, तान् (पा-
साइए इत्यादि) प्राग्वत् । तदन्तरं किमित्याह- (नर णमि-
ति) ततस्तेषां चतुर्णां भवलवृषभानामष्टयं शृङ्गेभ्योऽष्टौ
तोयधारा निगच्छन्ति । ततस्ना अष्टौ तोयधारा ऊर्ध्वं विहाय-
सि उत्पतन्ति ऊर्ध्वं चलन्ति, उत्पत्य च एकतो मिलन्ति,
मिलित्वा च जगवनस्तीर्थकरस्य मूर्ध्नि निपतन्ति । अथ शक्रः किं
कृतवानित्याह- (तप णमिति) ततः स शक्रो देवेन्द्रो देवरा-
जा चतुरशीत्या सामानिकसहस्रैस्त्रयस्त्रिंशता त्रयस्त्रिंशकैर्योव-
त् सपरिवृतस्त्रैः स्वाभावकैर्बुद्धिकलशैर्महता तीर्थकरा-
भिवेकेणानिषिञ्चति इत्यादिमृशोकाभिवेकाविधिं शक्रस्याऽ-
च्युतेन्द्रवदस्तीति । साधवमाह- एतस्याऽपि तथैवाभिवेको भ-
णितव्यः । कियदन्त इत्याह- यावन्नमोऽस्तु तेऽर्हते इति कृत्वा
बन्दते, नमस्यति, नन्वा यावत् पर्युपास्ते इति ।

(३२) अथ कृतकृत्य शक्रो जगवतो जन्मपुरप्रापणायोपक्रमते-

तप णं से मक्के देविंदे देवराया पंच मक्के विज्जवइ, वि-
ज्जवइत्ता एगे सक्के जगव तित्थयरं करयलपुमेणं गिएइइ,
एगे सक्के पिड्डओ आयवत्तं धोइ, दुवे सक्का उजओ पांसि
चाप्पस्सत्वेवं करेति, एगे मक्के पज्जपाणी पुरओ पकइइ । तप
एणं से सक्के चउरासीई सामाणिअसाहस्मीहिं० जाव अणे-
हि अ भवणवइवाणमंतरजोऽसवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिं
अ सच्चि संपरिवुमे सव्विहोए० जाव एाऽअरवेणं ताए
उकिह्वाए० जाव जेणव जगवओ तित्थयरस्स जम्मणणयरं,
जेणव जम्मणभवणे, जेणव तित्थयरमाया, तेणव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता भगवं तित्थयरं माउए पाने उवेइ, उवेइत्ता
तित्थयरपक्खिगं पभिसाहरइ, पभिसाहरइत्ता ओसोवणिं
पभिसाहरइ, पभिसाहरइत्ता एगं महं खोमजुअलं कुंडल-
जुअलं च भगवओ तित्थयरस्स उस्सीसगमूत्ते उवेइ, उवेइ-
त्ता एगं महं सिरिदामगं तवणिज्जइवसग सुवसापरग-
मंदिअं एाणामणिरयणविबिहारउवसोहिअसमु-
दयं जगवओ तित्थयरस्स उल्लोअंसि निक्खिवइ, तं एं भगवं

तित्थयरं अणिमिमाए दिट्ठोए पेहमाणे पेहमाणे सुहं
सुहेणं अभिरममाणे चिहइ ।

(तप णमित्यादि) प्राग्वत् । अथ जन्मनगरप्रापणाय सूत्रम्-
(तप णमिति) ततः स शक्रः पञ्चरुपावकुर्व-
णानन्तरं चतुरशीत्या सामानिकनवसैर्योवत् संपरिवृतं
सर्वज्ञं यावन्नादितरत्रेण तयोत्कृष्टा दिव्यया देवरा-
या कर्णमज्जन् व्यनिमज्जन् यैव भगवतस्तीर्थकरस्य
जन्मनगरं, यैव च जन्मभवनं, यैव तीर्थकरमाता, तत्रैवोपग-
च्छति । उपागत्य च जगवन्तं तीर्थकरं मातुः पार्श्वे स्थापयति ।
स्थापयित्वा च तीर्थकरप्रतिबिम्बं प्रतिसहरति । प्रतिसहृत्
चावस्वापिनीं प्रतिसहरति । प्रतिसहृत् चक्रं महत् कौमयो-
र्दुकूनयोयुगलं कुण्डलयुगलं भगवतस्तीर्थकरस्योक्तीर्व-
कमूने स्थापयति । स्थापयित्वा च एक महान्तं श्रीदाम्ना-
शोभावाहिविवरत्नमालानां गण्डं गोलं वृत्ताऽऽकाशत्वात् ।
काण्डं वा समूहं, श्रीदामगणं श्रीदामकाणं वा, जग-
वनस्तीर्थकरस्येच्छां निरूपयत्यवब्रवीतीति क्रियायोगः ।
तपनीयेत्यादि सूत्रं प्राग्वत् । नानामाणुरत्नानां ये विविध-
हारार्कहारास्त्रैरुशोभित समुद्रायः परिकरो यस्य तत् तथा ।
अमयं-श्रीनयो रत्ननाशास्त्रया प्रथयित्वा गोलाकारेण
कृता यथा चन्द्रगोपके मय्यकुम्बनकता प्रापिता, हारार्क-
हाराश्च परिकरकुम्बनकनाम् । उक्तस्वरूपकुम्बनकविधाने प्रयो-
जनमाह- (तप णमिति प्राग्वत्) भगवांस्तीर्थकरो निर्निमेषया
दृष्ट्याऽप्यादरेण प्रेक्ष्यमाणः प्रेक्ष्यमाणः सुखं सुखेतामिरममा-
णो रतिं कुर्वन्तिष्ठति ।

(३३) अथ वैश्रवणद्वारा शक्रस्य कृत्यमाह-

तप एं मे मक्के देविंदे देवराया वेसमणं देवं महावेइ, स-
हावेइत्ता एवं वयामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! वत्तीसं
हिरण्णकोनीओ वत्तीसं सुवण्णकोनीओ वत्तीसं रयणको-
दीओ वत्तीसं एण्दाइ वत्तीसं जहाइं सुभगे सुभ-
गरुवजोवणत्तावणे अ भगवओ तित्थयरस्स जम्म-
णणवणंसि साहरहि, साहराहिता एअमाणत्तिअं
पच्चप्पिणाहि । तप एं से वेसमणे देवे सक्केणं० जाव
विणएणं वयणं पडिमुणेइ, पडिमुणेइत्ता जंजए देवे
सहावेइ, सहावेइत्ता एवं वयामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !
वत्तीसं हिरण्णकोनीओ जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्म-
णभवणंसि साहरइ, एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणाह । तप एं ते
जंजगा देवा वेसमणेणं देवेणं एवं वुत्ता समाणा हइतुइ०
जाव खिप्पामेव वत्तीसं हिरण्णकोनीओ जाव जगवओ
तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहरति, साहरंतिता जेणव
वेसमणे देवे तेणव० जाव पच्चप्पिणांति । तप एं से वेसमणे
देवे जेणव देविंदे देवराया० जाव पच्चप्पिणइ ॥

(तप णमित्यादि) ततः स शक्रो देवेन्द्रो देवराजा वैश्रवणमु-
त्तरादिकपालं देव शब्दयति, शब्दयित्वा चैवमवादीत्-किप्रमेव
भो देवानुमियाः! द्वात्रिंशत् हिरण्यकोटी, द्वात्रिंशत् सुवर्णकोटी,

द्वात्रिंशत् नन्दानि वृत्तलोहाऽऽसनानि, द्वात्रिंशत् भद्राणि मद्राऽऽसनानि, सुभगानि शोभनानि, सुजगयौवनलावण्यानि रूपकाणि यत्र तानि तथा । सूत्रे पदव्यत्यय आर्पत्वात् । अः समुच्चये । भगवत्स्तीर्थकरस्य जन्मनवने सहराऽऽनयेत्यर्थः । संहृत्य च एनामाहतिं प्रत्यर्पय । ततः स वैश्रमणो देवः शक्रेण, यावत्—“ देविदेणं देवराणा एव धुत्ते समाणे ढठुठुचि-
त्तमाणदि ए एव देवो ! तइ त्ति आणाए । ” इति ग्राह्यम् । विन-
येन वचनं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य च जृम्भकान् तिर्यग्लोके वै-
राध्यद्वितीयश्रेणिवासित्वेन तिर्यग्लोकगतनिधानाऽऽदिदेविनः
शब्दयति, शब्दयित्वा चैवमवादात् । शेषमनुवादसूत्रत्वात्
सुबोधम् ।

(३४) अथास्मासु स्वस्थानं प्राप्तेषु निःसोदर्यनौर्द्वयाधिके
भगवति मा दुष्टं दुर्दष्टं निक्षिपन्तिवत्युदघोषणा—

तए णं से सक्के देविदे देवराया अग्निआगे देवे सहावेड,
सहावेइत्ता एवं वयासी-खिण्णामेव भो देवाणुप्पिया ! ज-
गवओ तित्थयरस्स जम्मणय्यरंसि मिघारुगणजाव महा-
पहेसु महया महया सहेणं जग्घोमेमाणे जग्घोमेमाणे एवं
वदह-इंद ! सुणंतु जवतो वहवे जवणवड्वाणमंतरजोडसवे-
माणिया देवा य देवीओ अ, जे एं देवाणुप्पिया ! तित्थयरस्स
तित्थयरमाउए वा असुभं मणं पधारेइ, अज्जगमंजरिआ इव
सयवा मुक्काणं फुट्टु त्ति कट्टु घोसणं घोमेह, घोसेइत्ता ए-
अमाणत्तिअं पच्चप्पिण्ह । तए णं ते अग्निआगे देवा जाव
एवं देवो ! त्ति आणाए पडिसुणति, पडिसुणंतिच्चा सक्कस्स
देविदस्स देवरणो अतिआओ पडिणिक्खमंति, पडिणिक्ख-
मंतिच्चा खिण्णामेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणय्यरंसि
मिघारुगण जाव एवं वयासी-इंद ! सुणंतु जवतो वहवे
जवणवड्वाण जाव जे ए देवाणुप्पिया ! तित्थयरस्स जाव
फुट्टिहि त्ति कट्टु घोमणं घोसति, घोसंतिच्चा एअमाण-
त्तिअं पच्चप्पिणंति ॥

तदुपायार्थमाह—(तए णमित्यादि) ततो वैश्रमणेनाऽऽज्ञाप्रत्यर्प-
णानन्तरं स शक्रः देवेन्द्रो देवराजा अभियोग्यान् देवान् शब्द-
यति, शब्दयित्वा चैवमवादात्—क्षिप्रमेव भो देवानुप्पिया ! भग-
वत्स्तीर्थकरस्य जन्मनगरे शृङ्गाटकं यावन्महापथेषु मह-
ता महता शब्देन उद्धोषयन्त उद्धोषयन्त एव वदत—‘इंत’ इति
प्राभवत् । शृण्वन्तु भवन्तो वहसो भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवै-
मानिका देवाश्च देव्यश्च, योऽनिर्दिष्टनामा देवानां प्रिय ! इति
सबोधनं, भवन्तां मध्ये तीर्थकरस्य तीर्थकरमातुर्वोपर्थशुभं मनः
प्रधास्यति दुष्टं सकल्पयति, तस्य आर्यकमञ्जरिकेव—आर्यको
घनस्पतिविशेषो, यो लोके “ आजड ” इति प्रसिद्धः, तस्य म-
ञ्जरिका इव मूर्द्धा शनधा स्फुटतिवति कृत्वेत्युक्त्वा घोषणं घो-
षयत, घोषयित्वा चैतामाहसिकां प्रत्यर्पयत इति ॥

(३५) अष्टादिका—

तए णं ते वहवे जवणवड्वाणमंतरजोडसवेमाणिया देवा
भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करोति, करोतिच्चा जेणव
पांदीसरवरदीवे तेणव उवागच्छंति, उवागच्छंतिच्चा अहा-

दियाओ महामहिमाओ करोति, करोतिच्चा जायेव दिसिं
पाउञ्जुआ तामेव दिसिं पमिगया ॥

अथ निगमनसूत्रमाह—(तए णमिति) ततस्ते बहवो भवन-
पत्यादयो देवा भगवत्स्तीर्थकरस्य जन्ममहिमानं कुर्वन्ति, कृ-
त्वा च सिद्धममीहितकार्यं मङ्गलार्थं यत्रैव नन्दीश्वरवरद्वीप-
स्तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्याष्टादिकामहामहिमा अष्टदिननि-
र्घत्तनीयोत्सवविशेषान् कुर्वन्ति, यदुवचनं चात्र सौधमेन्द्रा-
ऽऽदिभिः प्रत्येकं क्रियमाणत्वात् । अथ यस्येन्द्रस्य यस्मि-
न् अञ्जनगिरौ येषु च दधिमुखागिरिषु तल्लोकपालानामष्टादि-
काधिकारः स ऋषभदेवनिर्वाणाधिकारे उक्त इति नात्र
लिख्यते । जं० ५ वक्र० ।

(३६) इन्द्रसंख्या—

जवणिंद बीस वंतर-पहु दुनीसं च चंदसूरा दो ।
कप्पसुरिंदा इस इय, हरि चउसडिंति जिणजम्मे ॥१०४॥

भवनपतीनां विंशतिरिन्द्राः २० । व्यन्तराणां प्रभव इन्द्राः द्वा-
त्रिंशच्च ३२ । द्वौ चन्द्रसूर्यौ २ । द्वादशकल्पानां देवलोकाणां दश
सुरेन्द्राः १० । इति इन्द्राः चतुष्टयश्चतु संयुक्ता षष्टिर्यन्ति-
आगच्छन्ति जिनजन्मनि । इति गाथाऽर्थः ॥ १०४ ॥ सप्त०
३५ चार । आ० चू० । जं० ।

(३७) उपदेशः—

से वेमि जे य अतीता, जे य पडुप्पणा, जे य आगमिस्सा
अरिइत्ता भगवता सव्वे ते एवमाडक्खंति, एवं जासंति, एव
पामुव्वेति, एवं परुव्वेति—सव्वे पाणां जाव सत्ता ण इंतव्वा,
ए अजावेयव्वा, ण परिघेतव्वा, ण परितावेयव्वा, ए ओइ-
वेयव्वा, एस धम्मे धुवे णिति ए सासए समिच्च लोगं खे-
यन्नहिं पवेइए, इति एवं मे जिकखु विरते पाणातिवायतो जाव
परिगहातो एो दंतपक्खाद्वेणेणं दंतं पक्खाद्वेज्जा, णो अ-
जणं, एो वमणं, एो धूवणे, एो तं परिआविएज्जा ॥४९॥

सोऽहं ब्रवीम्येतन्न स्वमनीषिकतया, किं तु सर्वनीर्थकराऽऽह-
येनि दर्शयति—(जे अतीता इत्यादि) ये केचन तीर्थकृन् ऋ-
षभाऽऽदयोऽतीता, ये च विदेहेषु वर्त्तमानाः सीमन्धराऽऽदयो, ये
चागामिन्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यन्ति ब्रह्मनाभाऽऽदयोऽहन्तोऽम-
रासुरनरेश्वराणां पूजार्हाः, जगन्तः पेश्वर्याऽऽदिगुणकलापोभिताः,
सर्वेऽप्येवं ते व्यक्तवाचा आख्यान्ति प्रतिपादयन्ति । एवं सदेव-
मनुजायां पर्वदि भाषन्ते स्वत एव, न यथा वीक्षानां बोधिस-
त्त्वप्रभावात् कुमुदादिदेशत इत्येवं प्रकर्षेण ज्ञापयन्ति हेतुदाह-
रणाऽऽदिभिः, एव प्ररूपयन्ति नामाऽऽदिभिः, यथा सर्वे प्राणा न
हन्तव्या इत्यादि । एष धर्मः प्राणिरक्षणलक्षणः प्राण्यावर्णि-
तस्वरूपो ध्रुवोऽवश्यंजायी, नित्यः ज्ञान्यादिरूपेण शाश्वत
इत्येव चाभिसेम्य, केवलज्ञाननावबोधक्य लोकं चतुर्दशरज्ज्वा-
त्मकं, खेदहृत्स्तीर्थकृन् प्रवेदितः काथित इत्येवं सर्वे ज्ञात्वा स
मिच्छुर्विदितवेद्यो विरतः प्राणातिपाताद्, यावत्परिग्रहादिति ।
एतदेव दर्शयितुमाह—(एो दंत इत्यादि) इह पूर्वोक्तमहाव्रतपा-
वनार्थमनेनोत्तरगुणाः प्रतिपादयन्ते । तत्रापरिग्रहो निष्किञ्च-
नः स साधुनो व्रतप्रक्षालनेन कदम्बाऽऽदिकाद्येन हस्तान् प्र-
क्षालयेत्, तथा नो अञ्जनं सौवीराऽऽदिकं विभूषार्थमङ्गुली-

दद्यात्, तथा नो धमनविरेचनाऽऽदिका क्रियाः कुर्यात्, तथा नो शरीरस्य, स्वीयवस्त्राणां वा धूपनकुर्यात्, नापि कासाऽऽद्यपनयनार्थं त धूमयोगवर्तिनिष्पादितमापिबेदिति । ४६ । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आच० । आ० म० ।

धर्मोपायस्य देशका इत्येतद् व्याचिख्यासुराह-
धर्मोवाओ पवयण-महवा पुवाइँ देसया तस्स ।

सव्वजिणाय गणहरा, चोदमपुव्वीः - जे जस् । ॥

धर्मोपायो नाम प्रवचनं, तदन्तरेण धर्मस्यासम्भवात् । अथवा-पूर्वाणि । तस्य धर्मोपायस्य देशकाः सर्वजिनानां गणधराः, तेषां मूलसूचकत्वात् । अथवा-ये यस्य तीर्थकृतश्रुतदशपूर्विणस्ते धर्मोपायदेशकाः, परिपूर्णश्रुततया तेषां यथाऽवस्थितवस्तुदेशकत्वात् ।

सामाज्याऽऽइया वा, वयजीवनिकायभावणा पढमं ।

एसो धम्मोवाओ, जिणेहिँ सव्वेहिँ उवइँफो ॥

वाशब्दः प्रकारान्तरताद्योतनार्थः । अथवा-या प्रथम व्रतजीवनिकायभावना महाव्रतविषयपरूजीवनिकाययथावस्थितपरिज्ञानसम्यक्श्रुतानसरक्षणध्यवसायरूपा भावना, सामाजिकाऽऽदिका रागद्वेषपरिहारेण समभावाऽऽदिका, एष धर्मोपायः, तमन्तरेण सम्यक्चारित्र्यरूपधर्मासम्भवात् । इत्थम्भूतश्च धर्मोपायो जिनेः सव्वैरप्युपदिष्टः, ततो धर्मोपायस्य देशकास्त एव जिना इति । अ० म० १ अ० १ खण्ड ।

(३८) उपकरणसख्या-

पत्तं पत्तावधो, पायट्ठवणं च पायकेसरिया ।

परुत्ताइँ रयत्ताण, च गोच्छओ पायनिज्जोगो ॥१७८॥

तिवेव य पच्छागा, रयहरणं चेव होऽ मुदपुत्ती ।

बार जिणकप्पियाणं, थेराण समत्तकप्पिट्ठो ॥१७९॥

साध्वीनां पञ्चविंशत्युपकरणानि-

ओग्गहऽणंगपट्ठो, अप्पोरुय चत्ताणिया य वोधव्वा ।

अग्गितरवाहिनिय-सणी अ तह कंचुए चेव ॥१८०॥

उक्कच्छिय वेक्कच्छिय-संधाकी खंथगरणि उवगरणा ।

पुव्विद्व्व तेर कमढग-सहिया अज्जाण पणवीसं ॥१८१॥

(गाथार्थः द्वि० भागे 'उवगरण' शब्दे १०६१ पृष्ठे प्ररूपितः)

सप्त यात्रोपकरणानि, सप्त देहोपकरणानि, एतानि साधूना व्यविरकल्पिकानाम् । छादश जिनकल्पिकानां, साध्वीनां पञ्चविंशत्युपकरणानि । सत्त० १२ए द्वार ।

(३९) उपसर्गः-

उवसग्गा पासस्स य, वीरस्स य न उण सेसाणं । (१६९)

उपसर्गा देवमनुजाऽऽदिकृता श्रीपार्श्वनाथस्य, वीरजिनस्य च संजाताः, न पुन शेषाणां द्वाविंशतिजिनानाम् । अयं जावार्थ - श्रीऋषमवीरवर्जानां द्वाविंशतिजिनानां प्रमादो नाभूत्, श्रीपार्श्ववीरवर्जानां द्वाविंशतिजिनानामुपसर्गा नाभूवन् । सत्त० ८६ द्वार । आ० चू० । कल्प० । आव० । वृ० ।

(४०) उत्सेधाङ्गुलेनात्माङ्गुलेन च देहमानं जिनानां कथ्यते-
पण धणुमय पन्नऽट्ठसु, दस पणसु पणऽट्ठसु य धणुहहणा ।

नवकर सत्तुस्सेहो, आयगुलि वीससय मव्वे ॥ १३१ ॥

चर धणु वारस्स डुगं, उसशायगुलपमाणं गेगुत्तयं ।

तेणुमहो विससयं, वारंगुलहाणि जा सुविही ६ ॥१३२॥
वीसंसत्तुअगुत्तहा-णि जावऽणतो तयऽक्क जा नेमी ।
सगवीससा पासे, वीरे गवीसं सपन्नासा ॥१३३॥

तत्रोत्सेधाङ्गुलेन ऋषभजिनः पञ्चशत (५००) धनुर्देहमानः १ । (पन्नऽट्ठसु ति) ततः पञ्चाशद्धनुर्हानिः क्रियते अष्टसु जिनेषु । यथा-अजितः सार्द्धचत्वारि धनुः शनानि (४५०) देहमानः २ । सम्भवः चतुःशत (४००) धनुर्देहमानः ३ । अभिनन्दनः (३५०) सार्द्धत्रिंशच्छतधनुर्देहमानः ४ । सुमतिः (३००) त्रिंशच्छतधनुर्देहमानः ५ । पद्मप्रभः (२५०) सार्द्धद्विशतधनुर्देहमानः ६ । सुपार्श्व (२००) द्विशतधनुर्देहमानः ७ । चन्द्रप्रभ (१५०) सार्द्धशतधनुर्देहमानः ८ । सुविधि (१००) शतधनुर्देहमानः ९ । (दस पणसु ति) दशधनुर्हानिः पञ्चसु जिनेषु क्रियते । यथा-शतलः (६०) नवतिधनुर्देहमानः १० । श्रेयांसः (८०) अशीतिधनुर्देहमानः ११ । वासुपूज्यः (७०) सप्ततिधनुर्देहमानः १२ । विमलः (६०) षष्टिधनुर्देहमानः १३ । अनन्त (५०) पञ्चाशद्धनुर्देहमानः १४ । (पणऽट्ठसु य ति) अष्टसु जिनेषु पञ्चधनुर्हानिः क्रियते । यथा-धर्म (४५) पञ्चचत्वारिंशद्धनुर्देहमानः १५ । शान्ति (४०) चत्वारिंशद्धनुर्देहमानः १६ । कुन्त्यजिन (३५) पञ्चत्रिंशद्धनुर्देहमानः १७ । अर (३०) त्रिंशद्धनुर्देहमानः १८ । मद्भि (२५) पञ्चविंशतिधनुर्देहमानः १९ । मुनिसुव्रत (२०) विंशतिधनुर्देहमानः २० । नमि (१५) पञ्चदशधनुर्देहमानः २१ । नेमि (१०) दशधनुर्देहमानः २२ । (नवकर ति) नवकरदेहमानः पार्श्वजिनः २३ । (सत्तुस्सेहो ति) सत्तुस्सेहो सप्तहस्तो अतो वीर २४ । सत्त० ४६ द्वार । " पासे ण अरहा पुरिसा-दाणीयस्स वज्जरिसहसमचउरसं नवरयणिओ उट्ठ उच्चत्तेण होत्था । " स्था० ६ ठा० । (आयगुलवीस सय सव्वे ति) आत्माङ्गुलैः सर्वे जिनाश्चतुर्विंशतिरपि विंशत्यधिकशताङ्गुलप्रमाणदेहा क्षेया । इति गाथाऽर्थः । सत्त० ५० द्वार । प्रमाणाङ्गुलैर्जिनानां देहमानमाह-तत्र उत्सेधाङ्गुलघटितानि चत्वारि धनूषि, तथा एकधनुषो द्वादशांशाः क्रियन्ते, तादृशांशाधिकमृषभदेवस्याऽऽत्माङ्गुलं तथा प्रमाणाङ्गुलमपि ज्ञवति । तेनाङ्गुलेन ऋषभो विंशत्यधिक शत भवति । एतावता ऋषभदेहमानम् (१२०) अङ्गुलम् १ । (वारगुलहानि जा सुविहि ति) ततो द्वादशाङ्गुलहानिः क्रियते, यावत् सुविधिर्नवमजिनो भवति । यथा अजितस्याष्टोत्तशतम् (१०८) अङ्गुल देहमानम् २ । सम्भवस्य (६६) पणवत्यङ्गुलानि ३ । अभिनन्दनस्य (८४) चतुरशीत्यङ्गुलम् ४ । सुमते (७२) द्विसप्तति ५ । पद्मप्रभस्य (६०) षष्टि ६ । अष्टचत्वारिंशत् (४८) सुपार्श्वस्य ७ । चन्द्रप्रभस्य (३६) पञ्चत्रिंशत् ८ । सुविधे (२४) चतुर्विंशत्यङ्गुलम् ९ । (वीससत्तुअगुत्तहा-णि जावऽणतो ति) विंशत्यङ्गुलाङ्गुलच्छिद्धानि । क्रियते यावदनन्तः । शीतलजिनादारभ्यानन्तं यावत् प्रमाणाङ्गुलद्विकेन, तथैकस्य प्रमाणाङ्गुलस्य पञ्चाशद्भागा क्रियन्ते, तत्र तादृशे विंशतिभागे द्वाविंशति क्रियते, यथा-शीतलस्य २१ एकविंशतिरङ्गुलानि, तथा एकस्य प्रमाणाङ्गुलस्य पञ्चाशद्भागा क्रियन्ते, तादृशविंशतिहीने तादृशाः त्रिंशद्भागा देहमानम् १० । श्रेयांसस्य १६ एकोनविंशत्यङ्गुलानि दशांशाः पञ्चाशाः ५० देहमानम् ११ । वासुपूज्यस्याङ्गुलाः १६ षोडश ४० अशाः पञ्चाशाः ५० । १२ । विमलस्याङ्गुलाः १४ चतुर्दश २० विंशत्यशा १३ । अनन्तस्याङ्गुला १२ द्वादश

१४ । (तयश्च जा नेमि चि) नदृष्टहानिर्यावन्नेमि । धर्मस्य १० दशाङ्गुलाः ४० चत्वारिंशत्यंशाः १५ । शान्ते ६ नवाङ्गुलाः ३० त्रिंशदंशाः १६ । कुन्धुनायस्याङ्गुला ८ अष्टौ २० विंशदंशाः ५० पञ्चांशाः १७ । अरनाथस्य ७ सप्ताङ्गुलाः १० दशांशाः ५० पञ्चांशाः १८ । महिनायस्य परुङ्गुलाः १९ । मुनिसुव्रतस्य ४ चत्वार्यङ्गुलाः ४० चत्वारिंशदंशाः ५० पञ्चांशाः २० । नेमे ३ त्र्यङ्गुलाः ३० त्रिंशदंशाः २१ । नेमे २ द्व्यङ्गुल विंशदंशाः ५० पञ्चांशाः २२ । (सगवीसंसा पासे चि) पाश्वस्य २७ सप्तविंशत्यंशाः ५० पञ्चांशाः २३ । (विरेणवीसं ति) वीरस्यैकविंशत्यंशाः २४ । (सपञ्चास चि) एकाङ्गुलस्य पञ्चाशदंशाः क्रियन्ते तादृशा एकविंशत्यंशाः श्रीवीरस्य द्वेदमानम् । एष पञ्चाशदंशः शीतलजिनादारज्य वीरजिनं यावद् ज्ञेयः । सच ५१ द्वार ।

(४१) चतुर्विंशतिजिनानामवधिज्ञानमुनिसख्या-

अह ओहिनाणि नवर्द्ध, चउनवर्द्ध णएणवड अट्टणवर्द्ध ।

एयाइ सयाइ तओ, इगार दस नव अडसहस्सा । १५५॥

चुलसी विसयरि सट्ठी, चउपन्नऽनयाञ्च तह य तेयाञ्चा ।

छत्तीसं तीससया, पणवीं ङ्खीस वावीसा ॥ २५६ ॥

अफार मोञ्च पनरम, चउरम तेरस सया अवधिनाणी ।

लक्खेक तित्तिससह-स्स चतारि सयाइं सव्वंके ॥ २५७ ॥

ऋषभस्यावधिज्ञानमुनयो नवतिशतानि १, एवं सर्वत्र क्रमेण जिनानामवधिज्ञानमुनिसख्या ज्ञेया । तथाहि-चतुर्नवतिशतानि २, पञ्चवतिशतानि ३, अष्टनवतिशतानि ४ । (तउ । च) एकादशसहस्राणि ५, द्वादशसहस्राणि ६, नवसहस्राणि ७, अष्टौ सहस्राणि ८ (चुवसी ति) चतुर्जानि शतानि ९, द्विसप्ततिशतानि १०, पण्डितानि ११, चतु पञ्चाशच्छतानि १२, अष्टचत्वारिंशच्छतानि १३ तथा त्रिचत्वारिंशच्छतानि १४, षट्त्रिंशच्छतानि १५, त्रिंशच्छतानि १६, पञ्चविंशतिशतानि १७, पण्डितशतानि १८, द्वाविंशतिशतानि १९, अष्टादशशतानि २०, पौनःपुन्यशतानि २१, पञ्चदशशतानि २२, चतुर्दशशतानि २३, त्रयोदशशतानि २४ । एते चतुर्विंशतिजिनानामवधिज्ञानमुनयः । सर्वेषामङ्गानां परिगणनमीदृशे १२३४०० एकं वक्तुं त्रयस्त्रिंशत् सहस्राणि चत्वारिंशतानि भवन्ति । सच ० ११८ द्वार ।

(४२) कल्पशोभिमाह-

पुरिमस्स दुव्विसुज्जो, चरमस्स य दुरणुपात्तणो कणो ।

मज्झिमगाणं जिणाणं, सुविसुज्जो मुहणुपालणो ॥ १५१ ॥

प्रथमतीर्थकृतनीनां कल्प आचारो दुर्विशोध्य दुर्वोध्यः, दुःखेन बोध्यते इति दुर्वोध्यः । चरमजिनस्य दुःखेन पाल्यते । मध्यमकानां जिनानां द्वाविंशतिजिनानां सुखेनावबोध्यः, सुखेन अनुपाल्यः । सच ० १२७ द्वार । आ० म० । कल्प० । स्या० ।

पंचहिं ठाणेहिं पुरिमपच्छिमगाणं जिणाणं दुग्गमं भवइ ।

तं जहा-दुआडक्खं, दुव्विभजं, दुप्पस्सं, दुतित्तिक्खं, दुरणु-

चरं । पंचहिं ठाणेहिं मज्झिमगाणं जिणाणं दुग्गमं जवइ । तं

जहा-दुआडक्खं, सुविभजं, सुपस्सं, सुतित्तिक्खं, सुणुचरं ।

सुगमञ्चाय, नवरं पञ्चसु स्थानकेषु आख्याताऽऽदिक्रियाविशेष-

लक्षणेषु पुरिमा भरनैरावनेषु चतुर्विंशतिरादिमा.. ते च पाश्चि-

मकाश्चरमाः पुरिमपश्चिमकाः, तेषां जिनानामर्हतां (दुग्गमं ति) दुःखेन गम्यत इति दुर्गमं, भावसाधनोऽयम्, कृच्छ्रवृत्तिरित्यर्थः । तद्वति, विनेयानामृजुजडत्वेन, वक्रजडत्वेन च । तानि चेमानि-तद्यथेत्यादि । इदं चान्यान, विभजनं, दर्शनं, तित्तिकणमनुचरणं चेत्येवं वक्तव्येऽपि येषु स्थानेषु कृच्छ्रवृत्तिर्भवति, तानि तद्योगात् कृच्छ्रवृत्तीन्येवोच्यन्ते इति कृच्छ्रवृत्तिद्योतक-दुःशब्दविशेषितानि कर्मसाधनशब्दाभिधेयान्याख्यानाऽऽदीनि । विचित्रत्वात् शब्दप्रवृत्तेराह-(दुआडक्खमित्यादि) तत्र दुःखेय कृच्छ्राख्येयं वस्तुतत्त्वं विनेयानां महावचनाऽऽद्योपप्रबोध्यत्वेन भगवतामायाम्भोत्पत्तेरिति । एवमाख्याने कृच्छ्रवृत्तिरुक्ता । एवं विभजनाऽऽदिष्वपि ज्ञावनीया । तथा-आख्यातेऽपि तत्र दुर्विभजं कष्टविभजनीयम्, ऋजुजडत्वाऽऽदरेव तद्वति-ति, दुःशक शिष्याणां वस्तुन चस्य विज्ञागेनावस्थापनमित्यर्थः ; दुर्विभावमित्यत्र पाठान्तरे-दुर्विभाव्यं, दुःशका विज्ञावना कर्तुं तस्येत्यर्थः । तथा-(दुप्पस्सं ति) दुःखेन दृश्यत इति दुर्दर्शमुपपत्तिर्दुःशकं शिष्याणां प्रतीतावारोपयितुं तत्त्वमिति भावः । (दुतित्तिक्खं ति) दुःखेन तित्तिकते सह्यत इति दुःस्तित्तिकं परीपहाऽऽदि दुःशकं परीपहाऽऽदिकमुत्पन्न तित्तिकयितुं शिष्यं तत्प्रति कर्मां कारयितुमिति भाव इति । (दुरणुचरं ति) दुःखेनानुचर्यनेऽनुष्ठीयत इति दुरनुचरमन्तर्भूतकारितार्थत्वेन दुःशकमनुष्ठापयितुमित्यर्थः । अथवा-तेषां तीर्थे दुःखेय दुर्विभजमाचार्याऽऽदीनां वस्तुतत्त्वं स्वशिष्यान् प्रति आत्मनाऽपि दुर्दर्शं दुस्तित्तिकं दुरनुचरमित्येवंकारितार्थं विमुच्य व्याख्येयम्, तेषामपि ऋजुजडाऽऽदित्वादिति । मध्यमानां तु सुगममकृच्छ्रवृत्ति, तद्विनेयानामृजुप्राकृत्येनाल्पप्रयत्नेनैव बोधनीयत्वाद्विहितानुष्ठाने सुखप्रवर्तनीयत्वाच्चेति । शेष पूर्ववन्नवरमकृच्छ्रार्थविशिष्टना आख्यानाऽऽदीनां वाच्या । स्या० ५ डा० १ उ० ।

(४३) कर्मव्यावर्णन, वेदनं वा-

नो जज्या तित्थयरो, सो तइया अप्पणम्मि तित्थम्मि ।

वन्नेइ तवोक्कम्मं, उवहाणमुगम्मि अज्जयणे ॥ १ ॥ आचा० नि० ।

यो यदा तीर्थकृत्तुपपद्यते स तदाऽऽत्मीये तीर्थे आचारार्थप्रणयनावसानाध्ययने स्वतः कर्म व्यावर्णयति, इत्ययं स च तीर्थकृतां कल्पः । इह पुनरुपधानभुताख्यं चरममध्ययनममृतं, अत उपधानभुतमित्युक्तमिति । आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

उदाहृ धीरे ते फासे पुटोऽहियासए से पुव्वं पेयं पच्छा पेयं भिउरथम्मं विच्छंसणथम्मं अधुवं अणित्तिअं अभासयं चयोवचइयं विपरिणापथम्मं पासह, एवंरुवं संधिं समुवे-ठमाणस्स एकायतणरयस्स इहविप्पमुक्कस्स एत्थि मगे विरतस्स चि वेमि ।

तीर्थकैरप्येतद्वचरूपृष्ठनिधत्तनिकाचनावस्थाऽऽयातं कर्मावश्यवेद्यं, नान्यथा तन्मोक्षः, अनोऽन्येनाप्यसानावेदनीयोदये सनत्कुमारदृष्टान्तेन मयैवैतत्सोदयमित्याकलय्य नोद्विजितव्यम् । आचा० १ शु० ५ अ० २ उ० ।

(४४) कुमारवासकालमान जिनानाम्-

वीसऽडारस पनरस, मद्धुवालस दसेव सद्धमगा ।

पण अट्ठाईं लक्खा, पुव्वसहस्स पण पणवीसं ॥ १६ ॥

समलक्खा ङगवीसं, उर पनर सद्धसत्त सद्धदुगं ।

तो सहसा पणवीसा, पाणवचवीस इगवीसं ॥१३७॥
वाससयं मल्लिजिणे, पणसयरी पंचवीस तिन्नि सया ।
वासाई तीस तीस, कुमरत्तं ॥१३८॥

लक्षशब्दः पूर्वशब्दश्चाष्टमजिन यावत्प्रत्येकमभिसवध्यते ।
विंशतिवृक्षपूर्वाणि १ । अष्टादशलक्षपूर्वाणि २ । पञ्चदशलक्ष-
पूर्वाणि ३ । सार्द्धद्वादशलक्षपूर्वाणि ४ । दशैव लक्षपूर्वाणि ५ ।
सार्द्धसप्तपूर्ववृक्षाणि ६ । पञ्चलक्षपूर्वाणि ७ । सार्द्धचिल्ल-
पूर्वाणि ८ । पञ्चाशत्सहस्रपूर्वाणि ९ । पञ्चविंशतिसहस्रपूर्वाणि
१० । (समवक्खा इगवीसं ति) एकविंशतिलक्षपूर्वाणि ११ ।
अष्टादशवर्षलक्षाणि १२ । पञ्चदशलक्षवर्षाणि १३ । सार्द्धसप्तवर्ष-
लक्षाणि १४ । सार्द्धद्विवर्षलक्षाणि १५ । (तो त्ति) ततः पञ्चविंश-
तिवर्षसहस्राणि १६ । पादोनचतुर्विंशतिवर्षसहस्राणि १७ ।
एकविंशतिवर्षसहस्राणि १८ । (वाससयं ति) मल्लिजिने
वर्षशतम् १९ । पञ्चसप्ततिवर्षशतानि २० । पञ्चविंशतिवर्ष-
शतानि २१ । त्रीणि वर्षशतानि २२ । वर्षाणि त्रिशत् २३ ।
पुनर्वर्षाणि त्रिशत् २४ । एव क्रमेण सर्वेषां जिनानां
कुमारत्वे ज्ञेयम् । सत्त० ५४ द्वार । आ० म० । “ पञ्च
तिथ्यर कुमारवाममज्जे वसित्ता मुने जाव पञ्चव्या ।
नं जहा-वासुपुज्जे, मल्ली, अरिदुनेमी, पासे, वीरे । ” स्था० ५
ठा० ३ उ० ।

केवलज्ञाननक्षत्राणि व्यवननक्षत्रवद् भावनीयानि, व्यवन-
नक्षत्राण्यग्रे वक्ष्यन्ते । सत्त० ८८ द्वार ।

(४५) केवलतोत्पत्तिस्थानानि-

वीरोसहनेमीणं, जंजियवहिपुरिमतालज्जिते ।

केवलणुणुपत्ती, सेसाणं जम्मठानेसु ॥ १८९ ॥

वीरस्य जृम्भिकाग्रामाद् बहिः केवलतोत्पत्तिः १ । ऋषभस्य
पुरिमतालनगरे २ । नेमिजिनस्य उज्जयन्ते देवतकाचक्षे ३ ।
शेषाणां जिनानां जन्मस्थानेषु जन्मनगरीषु केवलज्ञानोत्प-
त्तिर्जाता । सत्त० ६० द्वार । आ० म० ।

(४६) केवलतपः-

अष्टमभक्तमिम कए, नाणमुसहमल्लिनेमिपामाणं ।

वसुपुज्जस्स चठत्थे, सेसाणं ठडभक्तवे ॥ १९० ॥

ऋषभस्य मल्लि १ नेमि २ पाण्डव ३ जिनानां अष्टमभक्ते तपसि
कृते सति केवलज्ञानमुत्पन्नम् । वासुपूज्यस्य १२ चतुर्थनप-
सि । शेषाणामेकोनविंशतिजिनानां षष्ठभक्ततपसि केवलमुत्प-
न्नम् । सत्त० ६४ द्वार । आ० म० ।

(४७) केवलमासास्तित्थयश्च-

फग्गुणिगारसि किएहा, सुद्धा एगारसी य पोसस्स ।

कत्तियवहुद्धा पंचमि, पोसस्स चउदसी धवला ॥ १९० ॥

चित्तेगारसिपुन्निम, तह फग्गुणकिएहद् द्वि सत्तमिया ।

सुद्धा कत्तियतड्या, पोसम्मि चउदसी बहुला ॥ १८१ ॥

माहेऽमावसि सियविय, पोसे मासम्मि धवलच्छट्ठी य ॥

वेमाहसामचउदसि, पोसे पुन्निमनवमि सुद्धा ॥ १८२ ॥

सियचित्ततड्य कत्तिय, वारसि एगारसी य मग्गसिरे ।

फग्गुणवारसि सामा, मग्गम्मि इगारसी अमद्धा ॥ १८३ ॥

आसोअमावसी चि-त्तवहुद्धचउथी विसाहसियदसमी ।

केवलमासा य ऽमे, भाणिया पुव्व व उरुरासी ॥ १८४ ॥
श्रीऋषभाऽऽदीनां क्रमेण केवलज्ञानोत्पत्तिमास्तित्थय । तथा-
हि-फाल्गुनमासस्य कृष्णैकादश्यां केवलज्ञानमृषभस्य जातम्
॥ १ ॥ पौषस्य शुक्लैकादश्यामजिनस्य । २ । कार्तिकमासस्य
कृष्णपञ्चम्यां स० ३ । पौषस्य शुक्लचतुर्दश्यामभिनन्दनस्य
४ । चैत्रशुक्लैकादश्यां सुम० ५ । चैत्रस्य पूर्णमास्यां पञ्च०
६ । फाल्गुनकृष्णषष्ठ्यां सुपा० ७ । फाल्गुनकृष्णसप्तम्यां
चन्द्र० ८ । कार्तिकमासस्य शुक्लचतुर्थायां सुवि० ९ । पौषे
कृष्णचतुर्दश्यां शीत० १० । माघे अमावास्यायां श्रेया० ११ ।
माघश्वेतद्वितीयायां वासु० १२ । पौषे मासे धवलषष्ठ्यां विम०
१३ । वैशाखस्य श्यामचतुर्दश्यामनन्त० १४ । पौषे पूर्णिमा-
यां ध० १५ । पौषे उरुनवम्यां शान्ति० १६ । चैत्रस्य श्वे-
ततृतीयाया कुन्थु० १७ । कार्तिकस्य श्वेतद्वादश्यामर० १८ ।
मार्गशीर्षे श्वेतैकादश्यां मल्लि० १९ । फाल्गुनस्य श्याम्
द्वादश्यां मुनिसुव० २० । मार्गशीर्षविमलैकादश्यां नमि० २१ ।
आश्विनमासस्यामावास्यायां नेमि० २२ । चैत्रमासस्य श्याम-
चतुर्थ्या पार्श्व० २३ । वैशाखश्वेतद्वादश्यां वीर० २४ । एते
चतुर्विंशतिजिनानां केवलमासा ऽऽद्यो भाणिताः । सत्त० ८७
द्वार । आ० म० । केवलनक्षत्रराशयः व्यवनकल्याणकवत् ।
सत्त० ८९ द्वार ।

(४८) केवलवृक्षाः-

एगगोह सत्तवण्णो, साव पिआलो पियंगु उत्ताहो ।

सिरिसो नागो मल्ली, पिलखु-तिडुयग-पारुलया ॥ १८७ ॥

जंबू अमत्थ दहिव-न्न नदि तिलगा य अंबग असोगो ।

चंपग वउसो वेतस, धायड सावो य णाणतरु ॥ १८८ ॥

न्यग्रोधवृक्षस्याथ ऋषभजिनस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । १ ।
एव प्रतिजिन प्रतिवृक्ष क्रमेण योजना वाच्या । सप्तपर्णः २ ।
(साव पिआलो पिअगु उत्ताहो) शाव ३ । प्रियाल ४ । प्रियङ्गुः
५ । कुत्राभवृक्षः ६ । (सिरिसो नागो मल्ली) सिरिषः ७ । नाग-
नामा ८ । मल्लीवृक्ष ९ । (पिलखु-तिडुयग-पारुलया) पिलङ्गु-
वृक्षः १० । तिडुयकः ११ । पाटलिका १२ । इति गार्थः ।
॥ १८७ ॥ (जंबू अमत्थ दहिवन्न) जम्बू १३ । अश्वत्थ १४ ।
दधिपर्ण १५ । (नदी तिलगा य अंबग असोगो) नन्दिवृक्ष १६ ।
तिलकः १७ । आम्रकः १८ । अशोक १९ । (चंपग वउसो
वेतस) चम्पकः २० । वकुशः २१ । वेतस २२ । (धायड
सावो अ णाणतरु) धानकीवृक्ष २३ । शालश्च २४ । एते
चतुर्विंशतिर्ज्ञानतरवः । इति गार्थाः ॥ १८८ ॥ सत्त० ६२
द्वार । सुव० । स० ।

केवलज्ञानवृक्षप्रमाणम्-

ते जिणतणुवारगुणा, चेइयतरुणो वि नवरि वीरस्स ।

चेइयतरुवरि सालो, एगारसधणुहपरिमाणो ॥ १८९ ॥

(ते जिणतणुवारगुणा) ते वृक्षाः भगवत शरीरात् द्वादश
गुणा जवन्ति । (चेइयतरुणो वि त्ति) चैत्यवृक्षा अपि पताव-
त्प्रमाणा भवन्ति । (नवरि वीरस्स । चेइयतरुवरि सालो त्ति)
पतावान् विशेषः-यद्वीरस्य चैत्यवृक्षोपरि शाववृक्षो जवति, स
कथम्भूतः ?-(एगारसधणुहपरिमाणो त्ति) एकादशधनुः प-
रिमाणः-। चैत्यतरुणां प्रमाणमत्र प्रसङ्गादुक्तमिति गार्थाऽर्थः ।
॥ १८९ ॥ सत्त० ६३ द्वार ।

चैत्यतरुणां विशेषतः प्रमाणम्-

वत्तीसाई धणुई*, चेड्यरुक्खो य वट्टमाणस्म ।
णिच्चोउगो असोगो, ओच्छसो सालरुक्खेणं ॥ ३३ ॥
तिष्ठेव गाउआई, चेड्यरुक्खो जिणस्स उसजस्स ।
सेसाणं पुण रुक्खा, सरीरओ वारमगुणा उ ॥ ३७ ॥
सच्चत्ता सपकागा, सवेइया तोरणेहिं उववेया ।
सुरअसुरगरुलमहिया, चेड्यरुक्खा जिणवरणं ॥ ३८ ॥

(निच्चोउगो ति) नित्यं सर्वदा ऋतुरेव पुष्पाऽऽदिकादो यस्य स नित्यर्तुकः (असोगो ति) अशोकान्जिघानो यः समवसर-
णमिमध्ये भवति । (ओच्छसो सालरुक्खेणं ति) अवच्छन्नः
प्राज्ञवृक्षेति । अत एव वचनादशोकस्योपरि शाद्वृक्षोऽपि क-
प्रश्चिदस्तीत्यवर्नीयत इति ॥ ३६ ॥ (तिष्ठेव गाउआई गाहा)
ऋषभस्वामिनो, चादगुणा इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ (सवेइय ति) वे-
दिकायुक्ताः । एते चाशोकाः समवसरणसम्बन्धिनः सम्भाव्यन्त
इति ॥ ३८ ॥ स० ।

(४६) अथ ज्ञानवनान्याह-

उमहस्म य सगरमुहे, उजुवालुयनइतरुमि वीरस्स ।
मेसजिणाणं णाणं, उप्पणं पुण वयवणेषु ॥ १८६ ॥

(उमहस्स य सगरमुहे ति) ऋषभस्य केवलज्ञानं शकट-
मुखोद्याने उत्पन्नम् १ । (उजुवालुयनइतरुमि वीरस्स ति)
ऋजुवालुकानदीतटे श्रीवीरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् २ । (सेस-
जिणाणं णाणं, उप्पणं पुण वयवणेषु ति) पुन शब्दस्य जि-
घ्रकमत्वात् शेषजिनानां पुनर्गतवनेषु केवलज्ञानमुत्पन्नमिति
॥ १८६ ॥ सत्त० ६१ द्वार ।

(५०) केवलवेला-

नाणं उसहईणं, पुव्वएहे पच्छिमएिह वीरस्म ॥ (१८७)

(पुव्वएहे) ऋषभाऽऽदीनां त्रयोविंशतिजिनानां केवलज्ञान
पूर्वाह्ने प्रथमप्रहरे समुत्पन्नम् । (पच्छिमएिह वीरस्स) पश्चिमप्र-
हरे वीरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । सत्त० ९५ द्वार ।

(५१) अथ जिनानां गृहस्थकाल-केवलिकालमानमाह-

जइजुगं कुमरनिवइ-क्कीकालेहिं होइ गिहिकादो ।
वयकालाओ केवलि-कादो छउमत्थकालूणो ॥ १८८ ॥

यथायोग्यं कुमारकावन्नुपतिकालचक्रिकालैरेकीकृतैः गृहस्थ-
कालो भवति । व्रतकालात् गृहस्थकाव ऊन क्रियते, या-
चानवशिष्यते तावान् केवलिकालो भवति । इति गाथाऽर्थः
॥ १८८ ॥ सत्त० १४३ । १४४ द्वार ।

सम्प्रति केवलिपर्यायो वक्तव्यः, स च आमण्यपर्यायात् गृह-
स्थपर्यायापगमे स्वयमेव ज्ञेय इति पूर्वोक्तमेव आमण्यपर्याय
स्मारयति-

उमभस्म पुव्वलक्खं, पुव्वंगुणमज्जियस्स तं चेव ।

चउरगूणं लक्खं, पुणो पुणो जाव सुविहिं ति ॥

ऋषभस्य भगवत्-आमण्यपर्यायमेक पूर्ववृक्षम् । अजिन-
स्वामिनस्तदेव एक पूर्ववृक्षमेकेन पूर्वाह्नेन न्यूनम् । पूर्वा-
ह्ने नाम चतुरशीतिवर्षवृक्षाणि । अत ऊर्ध्वं चतुरह्नेन पूर्ववृक्ष पु-

* मतान्तरेणैतत् सभाव्यते ।

न पुनस्तावद्वक्तव्यं यावत्सुविधिः । तद्यथा-सज्जननाथस्य व्र-
तपर्याय एकं पूर्ववृक्षं चतुर्भिरङ्गैरुनम् । अजिनन्दनस्य एक
पूर्ववृक्षमष्टजिः पूर्वाङ्गैरुनम् । सुमतिनाथस्य एक पूर्ववृक्षं द्वा-
दशभिः पूर्वाङ्गैरुनम् । पद्मप्रभस्य एक पूर्ववृक्षं पोरुशभिः पू-
र्वाङ्गैर्हीनम् । सुपार्श्वस्यैक पूर्ववृक्षं विंशत्या पूर्वाङ्गैर्हीनम् ।
चन्द्रप्रभस्यैक पूर्ववृक्षं चतुर्विंशत्या पूर्वाङ्गैर्हीनम् । सुविधि-
नाथस्यैक पूर्ववृक्षमष्टाविंशत्या पूर्वाङ्गैर्हीनम् ।

सेसाणं परियाओ, कुमारवासेण सहियओ भणितो ।

पत्तेयं पि य पुव्वं, सीसाणमणुगहट्टाए ॥

शेषाणां शीतलस्वामिप्रभृतीनां पर्यायः पूर्वं कुमारवासेन स-
ह जणितः, प्रत्येकमपि च, किमर्थमुभयथाऽपि भणित इति चे-
दत आह-शिष्याणामनुग्रहाय मन्दमतीनामपि शिष्याणां बु-
द्धौ सम्यक् प्रतिस्फुरतु । आ० म० १ अ० १ खण्ड । सत्त० ।

केवलमानमाह-

वीसमहस्सा उसहे, वीसं वावीस अहव अजियस्स ।

पनरम चउदस तेरस, वारस इकारस दसेद ॥ ३५३ ॥

अद्धऽहम सत्तेव य, छ स्सट्ठा छच्च पंच सट्ठा य ।

पंचेव अद्धपंचम, चउ सदसा तिन्नि य सया य ॥ ३५४ ॥

वत्तीस सया अहवा, वावीससयाई हुंति कुंयुस्स ।

अट्ठावीसं वावी-स तह य अठारस सयाई ॥ ३५५ ॥

सोलस पन्नर दस सय, सत्तेव सया हवंति वीरस्स ।

एवं केवलिनाणं, ॥ ३५६ ॥

केवलानां विंशतिसहस्रा ऋषभे वृषजजिनस्य । विंशतिः
सहस्रा अजिनजिनस्य । अथवा मतान्तरेण द्वाविंशतिः सहस्रा
अजितनाथस्य । श्रीसम्भवस्य पञ्चदश सहस्राः । श्रीअभिनन्दन-
स्य चतुर्दश सहस्राः । श्रीसुमतेस्त्रयोदश सहस्राः । श्रीपद्मप्रभ-
स्य द्वादश सहस्राः । श्रीसुपार्श्वस्य एकादश सहस्राः । श्रीचन्द्र-
प्रभस्य दशैव सहस्राः । श्रीसुविधिजिनस्य अर्द्धाष्टमाः सहस्राः,
सप्त सहस्रा पञ्चशताधिका इत्यर्थः । श्रीशीतलजिनस्य सप्त
सहस्रा । श्रीश्रेयांसस्य षट् सहस्रा सार्द्धा सपञ्चशता इत्यर्थः ।
श्रीवासुपुज्यस्य षट् सहस्राः । श्रीविमलजिनस्य पञ्च सहस्राः,
सार्द्धाः सपञ्चशता इत्यर्थः । श्रीअनन्तजिनस्य पञ्चैव सह-
स्राः । श्रीधर्मजिनस्य अर्द्धपञ्चमाः सहस्राः, चत्वारः सहस्राः
सपञ्चशता इत्यर्थः । श्रीशान्तिनाथस्य चत्वारः सहस्राः शतत्रया-
धिकाः । श्रीकुन्थुजिनस्य द्वाविंशच्छतानि, सहस्रत्रय शतद्व-
याधिकमित्यर्थः । अथवा मतान्तरेण द्वाविंशतिशतानि, सहस्र-
द्वय शतद्वयाधिकमित्यर्थः । श्रीअरजिनस्य अष्टाविंशति-
शतानि, सहस्रद्वयं शताष्टकाधिकमित्यर्थः । श्रीमल्लिजिनस्य
द्वाविंशतिशतानि, सहस्रद्वयं शतद्वयाधिकमित्यर्थः । श्रीमुनि-
सुवत्तस्य अष्टादश शतानि, सहस्रमेकमष्टशताधिकमित्यर्थः ।
श्रीनमिजिनस्य पोरुश शतानि, सहस्रमेकं पञ्च-
मित्यर्थः । श्रीनेमिजिनस्य पञ्चदश शतानि, सहस्रमेकं पञ्चशता-
धिकमित्यर्थः । श्रीपार्श्वजिनस्य दश शतानि, सहस्रमित्यर्थः ।
श्रीवीरजिनस्य च सप्तशतानि । एतत्पूर्वोक्तं यथाक्रमं सर्वती-
र्थकृतां केवलमानम् । प्रव० २१ द्वार ।

सर्वेषामेव तीर्थकृतां सिद्धगतिः सर्वार्द्ध एक लक्ष पदसप्त-
तिसहस्राणि शतमेकम् । १७६१०० । आ० १ अ० ।

(५२) अधुना गणधारमाह-

चुलसीड पण्णवई, उ नरं सांझसुत्तर सयं च ।
सत्तऽहियं पणनउई, तेणउई अट्टसीई य ॥
एक सीई छाव-त्तरी य छावट्टि सत्तवन्ना य ।
पन्ना तेयालीसा, उचीसा चेव पणतीसा ॥
तेचीसऽट्टावीसा, अट्टारस चेव तह य सत्तरसा ।
एकारस दस नवगं, गणाण माणं जिणिदाणं ॥

भगवत आदितीर्थकरस्य चतुरशीर्तिर्गणाः । गणो नामेह एक-
चाचनाऽऽचारक्रियास्थानां समुदायो, न कुलसमुदाय इति पूर्वसू-
र्यः । अजितस्वामिन पञ्चनवतिर्गणाः । सम्भवनाथस्य द्व्यु-
त्तर शतम् । अभिनन्दनस्य षोडशोत्तर शतम् । सुमतिनाथस्य
परिपूर्ण शतम् । पद्मप्रभस्य सप्ताधिक शतम् । सुपार्श्वस्य प-
ञ्चनवतिः । चन्द्रप्रभस्य त्रिनवतिः । सुविधिस्वामिनोऽष्टाशीतिः ।
शीतलस्य एकाशीतिः । श्रेयांसस्य षट्सप्ततिः । वासुपूज्यस्य
षट्षष्टिः । विमलस्य सप्तपञ्चाशत् । अनन्तजिनस्य पञ्चाशत् ।
धर्मस्य त्रिचत्वारिंशत् । शान्तिनाथस्य षट्षष्टिः । कुण्डुनाथ-
स्य षट्षष्टिः । अरजिनस्य त्रयस्त्रिंशत् । मल्लिस्वामिनोऽ-
ष्टाविंशतिः । मुनिसुव्रतस्वामिनोऽष्टादश । नमिनाथस्य सप्तद-
श । अरिष्टनेमेरेकादश । पार्श्वनाथस्य दश । वर्द्धमानस्वामिनो
नव । आ० म० १ अ० १ खएन । "समणस्स भगवओ महावीरस्स नव
गणा होत्था । त जहा-गोदासगणे, उत्तरवलियस्स य गणे, उदेह-
गणे, चारणगणे, उट्ठवाइयगणे, विस्सवाइयगणे, कामिद्धिय-
गणे, माणवगणे, कोडियगणे ।" (स्था० ९ उ०) एतज्जिने-
न्द्राणामृषभाऽऽदीनां जिनाना यथाक्रमं गणानां मान परिमाण-
म् । आ० म० १ अ० १ खएन । सत्त० ।

(५३) सप्रति गणधरप्रतिपादनार्थमाह-

एकारस उ गणहरा, वीराजिणिदस्स सेसयाणं तु ।
जावइया जस्स गणा, तावइया गणधरा तस्स ॥

गणधरा नाम मूलसुत्रकर्तार, ते च तस्य एकादश,
गणास्तु नव, द्वयोर्युगद्वयोरैकैकवाचन क्रियास्यत्वात् ।
शेषाणां तु जिनवरेन्द्राणां यस्य यावत् गणास्तस्य तावन्तो
गणधराः, प्रतिगणधर भिन्नभिन्नाः । ऽऽचारक्रियास्थत्वात् ।
आ० म० १ अ० १ खएड । प्रव० । "पासस्स खं अरइओ
पुरिसादाणीयस्स अठ गणा अठ गणहरा होत्था । त जहा-
सुभे, अज्जघोसे, वसिड्डे, बभयारी, सोमे, सिरिधरे, वीरिए,
भइजसे ।" यस्त्रावश्यके तूभयेऽपि दश भूयन्ते, "जावइया
जस्स गणा, तावइया गणहरा तस्स" इति वचनात्, तदिहा-
स्पृत्वाऽऽदिकारणमपेक्ष्य द्वयोरविवक्षणमिति सभाव्यते ।
स्था० ८ उ० ।

(५४) अथ सर्वेषां जिनानां गर्भस्थितिमाह-

ए चउत्थ नवम वारस, तेरस पन्नरस सेस गम्भउई ।
मासा अरु नव तउवरि, उसहाइकमेणिमे दिवसा ॥७५॥
चउ पणवीसं उइणि, अरुवीसं छच्च उच्चिगुणवीमं ।
सग छवीसं छ च्छ य, वोसिगवीसं उ उवीसं ॥७६॥
उ पण अठ सत्त अट्ट य, अट्टऽट्ट उ सत्त हुंति गव्वदिणा(७७)
(उ चउत्थ नवम वारस तेरस पन्नरस सेस गम्भउई चि)
७६७

द्वितीयश्चतुर्थश्चनवमश्चद्वादशश्चत्रयोदशश्चपञ्चदशश्चशेषजि-
नेषु गर्भस्थितिः (मासा अरु नव चि) द्वितीयाऽऽदि-
षु जिनेषु मासा अष्टौ । शेषजिनेषु नव मासाः । (त-
उवरि चि) तेषां मासानामुपरि (उसहाइकमेणिमे दिवसा)
ऋषभाऽऽदिषु क्रमेण इमे वक्ष्यमाणा दिवसा ज्ञेयाः । इति गाथा-
र्थः ॥७५॥ (चउ पणवीसं उइणि) दिनानीति सर्वत्र गम्यम् ।
चत्वारि १ षट्षष्टिः २ षट् ३ (अडवीसं छच्च उच्चिगुण-
वीसं) अष्टाविंशतिः ४ षट् च ५ षट् ६ एकोनविंशतिः ७
(सग उवीसं उ च्छ य) सप्त ८ षट्षष्टिः ९ षट् १० षट् च
११ (वीसिगवीसं उ उवीसं) विंशतिः १२ एकविंशतिः १३
षट् १४ षट्षष्टिः १५ । इति गार्थः ॥७६॥ (उ पण अरु
सत्त अठ य) षट् १६ पञ्च १७ अष्टौ १८ सप्त १९ अष्ट च २०
(अठऽट्ट उ सत्त हुंति गव्वदिणा) अष्टौ २१ अष्ट २२ ५
२३ सप्त २४ भवन्ति गर्भदिनानि जिनानां गर्भस्थितयः । वंथ
सत्त० २० द्वार । णि
साः
का-

(५५) गृहवासे ज्ञानानि-

मइसुयओहिदिनाणा, जाव गिहे पच्छिमज्जवाओ ॥७७॥
मतिश्रुतावधिज्ञानलक्षणानि त्रीणि ज्ञानानि सर्वेषां जिनानां
भवन्ति, पश्चिमभवादारभ्य यावन्त काष्ठ गृहे गृहवासे ति-
ष्ठन्ति । सत्त० ४५ द्वार ।

(५६) तीर्थकरगोत्राणि वंशाश्च-

गोयमगुत्ता हरिवं-ससज्जवा नेमिसुव्वया दो वि ।

कासवगुत्ता इक्खा-गुवसजा सेस वावीसा ॥ १०६ ॥

श्रीनेमिसुनिसुव्वतौ द्वौ गौतमगोत्रौ हरिवंशसम्भवौ च । शेषा ती-
र्थपा द्वविंशति काश्यपगोत्रा इववाकुवशजाश्च । सत्त० ३७
द्वार । कल्प० । आव० ।

(५७) चतुर्दशपूर्विणः-

चउदसपुव्वि-सहस्सा, चउरो अरुऽड्डमाणि य सयाणि ।
वीसऽहिय सत्ततीसा, इगवीससया य पन्नासा ॥ ३६२ ॥
पन्नरस चउवीससया, तेवीसमया य वीससय तीसा ।
दो सहस पन्नरस सया, सयचउदस तेरससयाइ ॥ ३६३ ॥
मय वारस इकारस, दस नव अट्टेव छच्च सय सयरा ।
दसऽहिय छवेव सया, छच्च मया अट्टसट्टऽहिया ॥ ३६४ ॥
सयपच अरुपंचम, चउरो अरुऽहिय तिन्नि य सयाइ
उसभाजिणिदाणं, चउदसपुव्वीण परिमाणं ॥ ३६५ ॥

तत्राऽऽदिजिनस्य चतुर्दशपूर्विणां चत्वारः सहस्राः,
अर्धमाणि च शतानि, पञ्चाशदधिकानि सप्तशता-
नीत्यर्थः । श्रीअजितजिनस्य विंशत्यधिकसप्तविंशच्छतानि ।
श्रीसंभवजिनस्य एकविंशतिशतानि पञ्चाशदधिकानि । श्री-
अभिनन्दनस्य पञ्चदशशतानि । श्रीसुमनेश्वरविंशतिशतानि ।
श्रीपद्मप्रभस्य त्रयोविंशतिशतानि । श्रीसुपार्श्वस्य विंशतिश-
तानि त्रिंशदधिकानि । श्रीचन्द्रप्रभस्य द्वौ सहस्रौ । श्रीसु-
विधेः षट्षदशशतानि । श्रीशीतलस्य शतानि चतुर्दश ।
श्रीश्रेयांसस्य त्रयोदशशतानि । श्रीवासुपूज्यस्य द्वादशशतानि ।
श्रीविमलजिनस्य एकादशशतानि । श्रीअनन्तजिनस्य दशश-
तानि । श्रीधर्मस्य नवशतानि । श्रीशान्तेरष्टैव शतानि । श्रीकु-

न्योः पद्मशतानि सप्तत्यधिकानि । श्रीशरजिनस्य दशाधिकानि
पदेव शतानि । श्रीमल्लजिनस्य पद्मशतानि अष्टपञ्चदश्याधिकानि ।
श्रीमुनिसुव्रतस्य शतानि पञ्च । श्रीनमेश्वरारि शतानि पञ्चाश-
दधिकानि । श्रीनेमेश्वरारि शतानि । श्रीपार्श्वजिनस्य त्रीणि श-
तानि पञ्चाशदधिकानि । श्रीवीरजिनस्य च त्रीणि शतानि । इदं
पूर्वोक्तमृपमाऽऽदिजिनेन्द्राणां क्रमेण चतुर्दशपूर्वपरिमाणम् ।
प्रव० ३३ द्वार । “समणस्स णं जगवओ महावीरस्स तिन्निस्सया
चोहसपुब्बीणं अजिणाणं जिणसंकासाण सव्वक्खरसन्निवा-
ईणं जिणो इव अवितहं वागरमाणाणं उक्कोसिया चउह-
सदुव्विसंपया होत्था ।” स्था० ३ गा० ४ उ० ।

(५७) श्रावकसंख्या चतुर्विंशतितीर्थकराणाम्-

पठमस्म तिन्नि लक्खा, पंच सहस्सा पुल्लक्खजा मंती ।
लक्खोवरि अरुनउई, तेणउई अट्ठमीई य ॥ ३६२ ॥
तिण्णासी छावत्तरि, सत्तावन्ना य तह य पन्नामा ।
जीएगुणतीम नवासी, इगुणामी पन्नरसउवेव ॥ ३६७ ॥
अथ चिचय महस्म चउरो, महस्स नउई सहस्म संतिसम ।
ततो एनो लक्खो, उवरि गुणसीय चुलसी य ॥ ३६७ ॥
तेयासी वावत्तरि, मत्तरि इगुणत्तरी य चउसट्ठी ।
एगुणसट्ठिसहस्सा, य सावगाणं जिणवराणं ॥ ३६९ ॥

तत्र प्रथमजिनस्य श्रावकाणां तिस्रो लक्षाः पञ्चसहस्राऽधि-
काः । श्रीअजिताऽऽदिजिनानां, यावत् शान्तिजिनस्तावत्तत्कृदयं
श्रावकानां, द्विलक्षोपरि च यदधिकं भवति तन्निवेद्यते । तत्र तृती-
यगाथावर्ति ‘सहस्स त्ति’ पदस्य सर्वत्राभिसंख्यात् अष्टनव-
तिःसहस्रा, कोऽर्थः ?-अजितजिनस्य लक्षद्वयमष्टनवतिसहस्रा-
धिकमित्यर्थः । श्रीसंभवस्य लक्षद्वयं त्रिनवतिसहस्राधिक-
मित्यर्थः । श्रीअमिनन्दनस्य लक्षद्वयमष्टाशीतिसहस्राधिक-
मित्यर्थः । श्रीसुमतेः लक्षद्वयमेकाशीतिसहस्राधिकमित्यर्थः ।
श्रीपद्मप्रभस्य लक्षद्वयं पद्मसप्ततिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीसु-
पार्श्वस्य लक्षद्वयं सप्तपञ्चाशत्सहस्राधिकमित्यर्थः । चन्द्र-
प्रभस्य लक्षद्वयं पञ्चाशत्सहस्राधिकमित्यर्थः । सुविघेल-
कद्वयमेकोनविंशत्सहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीशीतलस्य लक्ष-
द्वयं नवाशीतिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीश्रेयांसस्य लक्षद्व-
यमेकोनाशीतिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीवासुपूज्यस्य लक्षद्व-
यं पञ्चदशसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीविमलजिनस्य लक्ष-
द्वयमष्टसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीअनन्तजिनस्य लक्षद्वयं प-
दसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीधर्मस्य लक्षद्वयं चतुर्भिः सह-
स्रैरधिकमित्यर्थः । श्रीशान्तेः ‘लक्षद्वयं नवतिसहस्राधिक-
मित्यर्थः । ततः श्रीशान्तिनाथादनन्तरं कुण्डप्रभृतितीर्थ-
कृतां महावीरपर्यन्तानामेकं लक्षं श्रावकानां, लक्षोपरि च
यत्संख्यास्थानं तदुच्यते, यथा—एकोनाशीति’ श्रीकुण्डोः, ल-
क्षमेकोनाशीतिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीशरजिनस्य लक्षमेकं
चतुरशीतिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीमल्लेर्वैक्रमेकं त्र्यशीतिसह-
स्राधिकमित्यर्थः । श्रीमुनिसुव्रतस्य लक्षमेकं द्विसप्ततिसह-
स्राधिकमित्यर्थः । श्रीनेमेश्वरमेकं सप्ततिसहस्राधिकमित्यर्थः ।
श्रीनेमेश्वरमेकं सप्ततिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीपार्श्वस्य लक्ष-
मेकं चतुःपञ्चसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीवीरजिनस्य च लक्षमे-
कोनपञ्चसहस्राधिकमित्यर्थः । इति जिनवरेन्द्रचतुर्विंशते स-

धन्विनां श्रावकाणां मानं क्रमेण ज्ञातव्यम् । प्रव० २४ द्वार ।

(५९) अथ चक्रित्वकावः-

तत्रो तित्थगरा चक्रवट्टी होत्था । तं जहा-संती,
कुंयु, अरो ।

अत्रोक्तम्-“संती कुंयु अ अरो, अरिहंता चेव चक्रवट्टी य ।
अवसेसा तित्थयरा, मडल्लिआ आसि रायाणो ” ॥१॥इति शा-
न्तिकुण्डवराजिनानां चक्रित्वं, शेषजिनानां नास्ति चक्रित्वम् ।
स्था० ३ गा० ४ उ० । सत्त० ।

(६०) अथ चारित्रम्-

सामाज्यचारित्तं, ठेओवट्ठावणं च परिहारं ।

तह सुहुममंपरायं, अहस्साइं पंच चरणाई ॥ २८२ ॥

दुहं पण अराणं, तिन्नि उ सामाज्यसुहुमऽहक्खाया ।

(२७३)

तत्र प्रथमं सामाजिकचारित्रम् १। द्वितीयं ठेदोपस्थापनीयम् २।
तृतीयं परिहारविशुद्धिकम् ३। चतुर्थं सुहुमसंपरायम् ४। पञ्चमं
यथाख्यातम् ५। एतानि पञ्च चारित्राणि प्रवर्त्तयति गायार्थः ॥२७॥
अष्टमवीरयोस्तीर्थे पञ्च चारित्राणि पूर्वोक्तानि भवन्ति । इत-
रेषां मध्यमद्वाविंशतिजिनानां त्रीणि चारित्राणि भवन्ति । तन्ना-
मानि-सामाजिक १ सुहुमसंपराय २ यथाख्यातानि ३ । सत्त०
१३० द्वार ।

(६१) च्यवननक्षत्रमृपमाऽऽदीनाम्-

उत्तरसाढा रोहिणि, मियसीस पुणव्वम् महा चित्ता ।

वड्माहऽणुराहा मू-ल पुव्व सवणो सयभिमा य ॥ ६९ ॥

उत्तरभद्र रेवड, पुस्स जरणि कत्तिया य रेवड य ।

अस्सिणि सवणो अस्सिणि, चित्त विसाहुत्तरा रिक्खा ६६

अष्टमजिने उत्तराषाढा नक्षत्रम् १ । एवं सर्वत्र जिननामानि
क्रमेण योज्यानि । रोहिणी २ मृगशीर्षम् ३ पुनर्वसु ४ मघा ५
चित्रा ६ विशाखा ७ अनुराधा ८ मूलम् ९ पूर्वाषाढा १०
श्रवणः ११ जनभिषक् १२ उत्तराषाढपद १३ रेवती १४
पुष्य १५ जरणी १६ कृत्तिका १७ रेवती १८ अश्विनी १९
श्रवण २० अश्विनी २१ चित्रा २२ विशाखा २३ उत्तराषाढा
२४ एतानि नक्षत्राणि । सत्त० १५ द्वार ।

(६२) अथ च्यवनकल्याणकतिथयो मासाश्च-

वड्ढाऽसाढचउत्थी, मुप्फा वड्साहतेरसी कमसो ।

फग्गुणअट्ठमि वड्मा-हचउत्थि सावणियवीया य ॥ १९ ॥

माहस्म कमिणउट्ठी, जह-ड्ठमि चित्तमासपंचमिया ।

फग्गुणनवमी वड्सा-हउत्थि तह जिट्ठउट्ठी य ॥ ६० ॥

जिट्ठमि मुप्फनवमी, ततो वड्माहवारसी मुप्फा ।

सावणकसिणा सत्तमि, विमाहमिय भदकिहा य ॥ ६१ ॥

सावणकसिणा नवमी, फग्गुणमियवीय फग्गुणचउत्थी ।

सावणअस्मिणि पुत्तिम, कत्तियवड्ढला दुवाळमिया ॥ ६२ ॥

असिया चित्तचउत्थी, अमाढमियउट्ठि चवणमासाई ।

इत्थऽन्नत्थ वि पयं, अभणियमाहिगारओ नेयं ॥ ६३ ॥

ज्यूभाविस्सजिणाणं, पुव्वणुपुव्वीएँ वट्टमाणं ।
पच्छाणुपुव्वियाए, कल्लणातिथी य अन्नुत्त ॥६४॥

ऋषभस्य च्यवनकल्याणके आषाढकृष्णचतुर्थी । १ । अजि-
तजिनस्य वैशाखशुद्धत्रयोदशी २ । फाल्गुनशुद्धाष्टमी सत्रवस्य
३ । वैशाखचतुर्थी अभिनन्दनस्य ४ । आवणशुक्लद्वितीया
सु० ५ । माघस्य कृष्णपष्टी पञ्च० ६ । भाद्रपदकृष्णाष्टमी
सु० ७ । चैत्रकृष्णपञ्चमी चन्द्र० ८ । फाल्गुनकृष्णा नवमी
सु० ९ । वैशाखकृष्णपष्टी शीत० १० । ज्येष्ठकृष्णपष्टी श्रेयां०
११ । ज्येष्ठशुक्लनवमी वासु० १२ । वैशाखशुद्धद्वादशी विमल०
१३ । आवणकृष्णसप्तमी अनन्त० १४ । वैशाखश्वेतसप्तमी धर्म०
१५ । भाद्रपदकृष्णसप्तमी शान्ति० १६ । आवणकृष्णनवमी
कुन्धु० १७ । फाल्गुनसितद्वितीयाऽरजि० १८ । फाल्गुनसि-
तचतुर्थी मल्लि० १९ । आवणपूर्णिमा मुनिसु० २० । अश्विनपू-
र्णिमा नमि० २१ । कार्तिककृष्णद्वादशी नेमि० २२ । चैत्रकृ-
ष्णचतुर्थी पार्श्व० २३ । आषाढश्वेतपष्टी वीरजिनस्य २४ ।
अत्रान्यत्रापि प्रकट साक्षादित्यर्थः । यदभणित नदधिकारनो
ज्ञेयमिति । भूततीर्थपा केवलज्ञानिप्रवृत्तयः, भविष्यजिना पञ्चा-
नाज्ञाऽऽद्य, तेषामन्योन्य कल्याणकतिथयः पूर्वानुपूर्व्या जवे-
युः । यथा हि याः कल्याणकतिथय जूनकाले प्रथमजिनस्य
केवलज्ञानिन, ता एव भविष्यजिनकाले पञ्चानाभस्येति । प्रका-
रान्तरमाह-वर्तमानजिना ऋषभाऽऽद्यस्तेषां जूनजिनापेक्षया
भविष्यजिनापेक्षया च तिथयः पश्चानुपूर्व्या भवेयुः । सत्त०
१४ द्वार । आव० ।

(६३) ऋषभाऽऽदीनां क्रमतो च्युतिराशयः-

धणु वसह मिहुण मिहुणो, मीहो कन्ना तुला अली चेवा
धणु धणु मयरो कुंभो, दुसु मीणो ककरो मेसो ॥ ६७ ॥
विस मीण मेस मयरो, मेसो कन्ना तुला य कन्ना य ।
इय चवणरिक्खरासी, जम्मे दिक्खाएँ नाणे वि ॥ ६८ ॥

धनुः १ । वृष २ । मिथुनम् ३ । मिथुनम् ४ । सिंहः ५ । कन्या ६ ।
तुला ७ । वृश्चिक ८ । धनुः ९ । धनुः १० । मकरः ११ । कुम्भ
१२ । मीनः १३ । मीन १४ । कर्कट १५ । मेषः १६ । वृषः १७ ।
मीनः १८ । मेषः १९ । मकरः २० । मेषः २१ । कन्या २२ ।
तुला २३ । कन्या २४ ऋषभाऽऽदीनां क्रमतश्च्युतिराशयः ।
जन्मकल्याणके, दीक्षाकल्याणके, केवलज्ञानकल्याणकेऽप्ये-
त एव नक्षत्रराशयो भवन्ति । सत्त० १६ द्वार ।

(६४) च्यवनवेला-

चुइवेला निसिअळ्ळं, जिणाण एमेव एगसमयम्मि ।

चुइमासाइवियारो, भरहेरवणसु स च्वेव ॥ ६९ ॥

(चुइवेला निसिअळ्ळं जिणाणं एति) च्यवनवेला अर्द्धरात्रौ
जिनानाम् । (एमेव एगसमयम्मि एति) एवमेव उक्तरीत्या एक-
स्मिन् समये (चुइमासाइवियारो एति) च्यवनमासाऽऽदिवि-
चार (भरहेरवणसु स च्वेव एति) जरतैरवतेषु स एव, यत्
च्यवनमासाऽऽदि ऋषभाऽऽदीनामुक्तं तदेव सर्वभरतैरवतेषु
जिनानां समयोऽपि स एव भवति यथा भरतकेत्रे, तथैव त-
स्मिन् समये तस्मिन्नक्षत्रे तस्यां वेलायाम् परवतकेत्रेऽपि सैव
वेला भवति । इति गाथाऽर्थः ॥ ६९ ॥ इति सर्वेषां जिनानां
च्यवनवेला । सत्त० १७ द्वार ।

(६५) ऋषस्थकालमानं सर्वजिनानां कथ्यते-

वाससहस्सं वारस, चउदस अट्टार वीसवरिसा य ।

मासा उन्नव तिन्नि य, चउ तिग दुगमिक्कग दुगं चा ॥ १७३ ॥

तिय दुग इक्कग सोल्लस, वासा तिन्नि य तहेवऽहोरत्तं ।

मासिक्कारस नवगं, चउपप्पादिणाइं चुत्तसीइं ॥ १७४ ॥

पक्खऽहिय सट्टवारस, वासा छउमत्थकात्तपरिमाणं ॥ १७५ ॥

ऋषभस्य ऋषस्थकालमानं वर्षसहस्रम् १ । एव क्रमेण द्वादश
वर्षाणि २ । चतुर्दशवर्षाणि ३ । अष्टादशवर्षाणि ४ । विंशति-
वर्षाणि ५ । षड्मासाः ६ । (" चंदपपत्ते ण अरहा उम्मासा उउ-
मत्थे होत्था । " स्था०) नवमासाः ७ । त्रयो मासाः
८ । चत्वारो मासाः ९ । त्रयो मासाः १० । द्वौ मासौ १
एको मासः १२ । द्वौ मासौ १३ । त्रीणि वर्षाणि १४ । द्वे वर्षे
१५ । एक वर्षम् १६ । षोडश वर्षाणि १७ । न च वर्षाणि
१८ । एकमहोरात्रम् १९ । एकादश मासाः नव मासाः
२१ । चतु पञ्चाशद्दिनानि २२ । चतुरशीति २३ । पक्षा-
धिकसार्द्धद्वादशवर्षाणि २४ । इति क्रमात् ऋषां जमानती-
र्थपानाम् । सत्त० ८४ द्वार । त्रीण्यहोरात्राणि २५ । द्वादश वर्षा-
णि २४ । इति मतभेदः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

(६६) ऋषस्थतपोमानम्-

उगं च तवोकम्मं, विसेसओ वट्टमाणस्स ॥ १७६ ॥

वयदिणमेग पुत्तं, उमासियं वीययं पणदिणुणं ।

नव चउमासिय दु तिमा-सिया अट्टाज्जमासिया दुन्नि १७६

उ दुमासिय दु दिवह्य-मासिय वारस तहेगमासीया ।

वावत्तरऽच्छमासिय, पक्खिमा वारऽच्छमेहिं च ॥ १७७ ॥

दो चउ दस खमणेहिं, निरंतरं जइमाइपडिमतिगं ।

दुसयगुणतीस छट्ठा, पारण्या तिसयगुणवन्ना ॥ १७८ ॥

(उगं च तवोकम्मं एति) उग्रं च तपःकर्म सर्वेषां जिन-
वराणाम् (विसेसओ वट्टमाणस्स एति) विशेषतो वर्द्धमा-
नस्य, वीरजिनस्य सर्वेभ्योऽपि जिनेभ्योऽधिकतरमुग्रं तप-
तेषां कर्माभावादिति ज्ञावः । श्रीवीरतप प्रमाणमाह-
(यदिण एति) व्रतदिन, यस्मिन् दिने व्रतं गृहीतं
दिनमुपोषितवानित्यर्थः । (एग पुत्तं उमासिय एति)
एकं पूर्णं पाणमासिकं कृतम् १ । (वीययं पण-
दिणुणं एति) द्वितीयपाणमासिकं पञ्चदिनैरुक्तं विहितम् २
(नव चउमासिय दु तिमासिय एति) स्वामिना नव चातु-
र्मासिकानि कृतानि, द्वे त्रैमासिके कृते, (अट्टाज्जमा-
सिया दुन्नि एति) द्वे सार्द्धद्विमासिके कृते ॥ १७६ ॥ (उ दु-
मासिय दु दिवह्य-मासिय एति) षड् द्विमासिकानि द्वे सार्द्ध-
मासिके कृते । (वारस तहेगमासीया) तथैकमासिकानि मास-
कृपणानि द्वादश । (वावत्तरऽच्छमासिय एति) द्विसप्ततिरर्द्धमा-
सकृपणानि । (पक्खिमा वारऽच्छमेहिं च) प्रतिमा द्वादश विहिता
अष्टमज्जकैः, च पादपुरणे ॥ १७७ ॥ (दो चउ दस खमणेहिं)
द्वाभ्यां चतुर्जिदंशभिश्चोपवासैः (निरंतरं जइमाइपडिमति-
गं) अन्तररहितं पारणकरहितं जइमहाभच्छसर्व-
तो जइ प्रतिमात्रिकं कृतमिति । (दुसयगुणतीस छट्ठा) द्वे
शते एकोनत्रिंशदधिके षष्ठ्यभक्तानि विहितानि । (पारण्या ति-

सयगुणवन्ना) 'पक्षाधिकसाहस्रदशवर्षैः' क्षीणि शतान्येकोन-
पञ्चाशत् ३४६ पारणकानि विहितानि । इति गाथाऽर्थः ॥१७८॥
सत्त० ६४ द्वार ।

(६७) तीर्थकरयत्ना -

जक्खा गोमुह महज-क्ख तिमिह ईसर सत्तुवुरु कुमुपो ।
मायंगो विजयाऽजिय, वंभो मणुओ सुरकुमारो ॥३७९॥
ठम्मह पायाल किन्नर, गरुडो गंधव्व नह य जक्खिदो ।
कूवर वरुणो जिउमी, गोमेहो वामण मयंगो ॥३८०॥

यक्षा भक्तिदक्षास्तीर्थकृतामिमे-यथा प्रथमजिनस्य गोमुखो
यक्षः सुवर्णवर्णो गजवाहनश्चतुर्भुजो वरदाक्षमालिकायुक्तद-
क्षिणपाणिद्वयो, मातुलिङ्गापाशकान्वितवामपाणिद्वयश्च । अजि-
तनाथस्य महायक्षाजिधो यक्षश्चतुर्मुख इयामवर्णः करीन्द्रवा-
हनोऽष्टपाणिनैरदमुज्जराक्षसूत्रपाशकान्वितदक्षिणपाणिचतुष्टयो, वी-
जपूरकाजयाङ्कुशशक्तियुक्तवामपाणिचतुष्कश्च । श्रीसम्भवजि-
नस्य त्रिमुखो नाम यक्षस्त्रिवदनस्त्रिनेत्रः इयामवर्णो मयूर-
वाहनः षड्भुजो नकुलगदाजययुक्तदक्षिणकरकमलत्रयो, मा-
तुलिङ्गापाशकसूत्रवामपाणिपद्मत्रयश्च । श्रीअभिनन्दनस्य ई-
श्वरो यक्षः इयामकान्तिगजवाहनश्चतुर्भुजो मातुलिङ्गाक्षसू-
त्रयुक्तदक्षिणकरकमलद्वयो, नकुलाङ्कुशान्वितवामपाणिद्वयश्च ।
श्रीसुमतेस्तुम्बुर्यक्षः श्वेतवर्णो गरुडवाहनश्चतुर्भुजो वरद-
शक्तियुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, गदानागपाशयुक्तवामपाणिद्वयश्च ।
श्रीपद्मप्रभस्य कुसुमो यक्षो नीलवर्णः कुरङ्गवाहनश्चतुर्भुज फ-
लाभययुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, नकुलाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिद्वयश्च ।
सुपार्श्वस्य मातङ्गो यक्षो नीलवर्णो गजवाहनश्चतुर्भुजो विष्टव-
पाशयुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, नकुलाङ्कुशयुक्तवामपाणिद्वयश्च । श्री-
चन्द्रप्रभस्य विजयो यक्षो हरितवर्णस्त्रिदोचनो हसवाहनो
द्विभुजः कृतदक्षिणहस्तचक्रो, वामहस्तधृतमुज्जराक्ष । श्रीसुविधि-
जिनस्याऽजितो यक्षः श्वेतवर्णः कूर्मवाहनश्चतुर्भुजो मातुलिङ्गाक्ष-
सूत्रयुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, नकुलकुलकलितवामपाणिद्वयश्च ।
श्रीशीतलस्य ब्रह्मा यक्षश्चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः श्वेतवर्णः पद्मासनाऽष्ट-
भुजो मातुलिङ्गाक्षसूत्रपाशकाभययुक्तदक्षिणपाणिचतुष्टयो, नकुल-
गदाङ्कुशक्षसूत्रयुक्तवामपाणिचतुष्टयश्च । श्रीश्रेयांसस्य मनुजो
यक्षो, मतान्तरेण ईश्वरो, धवलवर्णस्त्रिनेत्रो वृषजवाहनश्चतुर्भुजो
मातुलिङ्गाक्षगदायुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, नकुलकाक्षसूत्रयुक्तवामपा-
णिद्वयश्च । श्रीवासुपूज्यस्य सुरकुमारो यक्षः श्वेतवर्णो हसवाहन-
श्चतुर्भुजो वीजपूरकवाणान्वितदक्षिणकरद्वयो, नकुलकधनुर्भुक्-
वामपाणिद्वयश्च । श्रीविमलस्य परमुखो यक्षः श्वेतवर्णः शिखि-
वाहनो द्वादशभुजः पञ्चचक्रपाणखड्गपाशकाक्षसूत्रयुक्तदक्षि-
णपाणिपद्मो, नकुलचक्रधनु फलकाङ्कुशाभययुक्तवामपाणिप-
द्मश्च । श्रीअनन्तस्य पातालो यक्षस्त्रिमुखो रक्तवर्णो मकरवाहनः
षड्भुजः पद्मखड्गपाशयुक्तदक्षिणपाणित्रयो, नकुलफलकाक्षसू-
त्रयुक्तवामपाणित्रयश्च । श्रीधर्मस्य किन्नरो यक्षस्त्रिमुखो रक्त-
वर्णः कूर्मवाहनः षड्भुजो वीजपूरकगदाजययुक्तदक्षिणपाणि-
त्रयो, नकुलपद्माक्षमालायुक्तवामपाणित्रयश्च । श्रीशान्तिनाथस्य
गरुडो यक्षो वराहवाहनः क्रोडवदनः इयामरुचिश्चतुर्भुजो
वीजपूरकपद्मान्वितदक्षिणकरद्वयो, नकुलाक्षसूत्रयुक्तवामपाणि-
द्वयश्च । श्रीकुन्योर्गन्धर्वयक्षः इयामवर्णो हंसवाहनश्चतुर्भुजो
वरदपाशकान्वितदक्षिणपाणिद्वयो, मातुलिङ्गाङ्कुशाधिष्ठितवाम-
करद्वयश्च । श्रीअरजिनस्य यक्षेन्द्रो यक्षः पण्मुखास्त्रिनेत्रः इयाम-

वर्णः [शङ्ख]शिखिवाहनो द्वादशभुजो वीजपूरकपाणखड्गमुज्ज-
रापाशकाजययुक्तदक्षिणकरपद्मो, नकुलधनु फलकाङ्कुशाक्ष-
सूत्रयुक्तवामपाणिपद्मश्च । श्रीमद्विजिनस्य कूवरो यक्षश्च-
तुर्मुख इन्द्रायुधवर्णो गजवाहनोऽष्टभुजो वरदपरशुशूलाभययु-
क्तदक्षिणपाणिचतुष्टयो, वीजपूरकशक्तिसुज्जराक्षसूत्रयुक्तवामपा-
णिचतुष्टयश्च । अन्ये कूवरस्थाने कुवेरमातुः । श्रीमुनिस्वत-
स्य वरुणो यक्षश्चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः सितवर्णो वृषवाहनो जटामु-
कुट्जपितोऽष्टभुजो वीजपूरकगदापाणशक्तियुक्तदक्षिणकरक-
मलचतुष्को, नकुलपद्मधनु परशुयुतवामपाणिचतुष्टयश्च । श्री-
नमिजिनस्य वृकुटिर्यक्षश्चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः सुवर्णवर्णो वृषभवा-
हनोऽष्टभुजो वीजपूरकशक्तिसुज्जराजययुक्तदक्षिणकरचतुष्टयो, न-
कुलपरशुवज्राक्षसूत्रयुक्तवामकरचतुष्टयश्च । श्रीनेमिजिनस्य
गोमेधो यक्षस्त्रिमुखः श्यामकान्तिः पुरुषवाहनः षड्भुजो मातु-
लिङ्गाक्षसूत्रचक्रान्वितदक्षिणकरत्रयो, नकुलशूलशक्तियुक्तवामपा-
णित्रयश्च । श्रीपार्श्वजिनस्य वामनो यक्षो, मतान्तरेण पार्श्वनामा,
गजमुख चरगकणामणिरुतशिराः इयामवर्णः कूर्मवाहनश्चतुर्भु-
जो वीजपूरकोरगयुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, नकुलशृङ्गयुक्तवामपा-
णियुगश्च । श्रीवीरजिनस्य मतङ्गो यक्षः इयामवर्णो गजवा-
हनो द्विभुजो नकुलयुतदक्षिणभुजो, वामकरधृतवीजपूरकश्च ।
प्रव० २६ द्वार ।

(६८) तीर्थकरदेव्यः-

देवीओ चक्केमणि, अजिआ दुरितारि कालि महकाली ।
अचुय संता जाळा, सुतारयाऽसोय सिरिवच्छा ॥३७९॥
पवर विजयंऽकुमा प-न्नग ति निव्वाण अचुया धरणी ।
वड्ढट्ठुत्त गंधा-रि अंन पउमावई सिद्धा ॥३८०॥

तत्राऽऽध्याजिनस्य चक्रेश्वरी देवी, मतान्तरेणाऽप्रतिचक्रा,
सुवर्णवर्णा गरुडवाहनाऽष्टकरा वरदवाणचक्रपाशयुक्त-
दक्षिणपाणिचतुष्टया, धनुर्वज्रचक्राङ्कुशयुक्तवामपाणिचतुष्टया
चेति । श्रीअजितस्याजिना देवी गौरवर्णा द्योहासनाधिरूढा च-
तुर्भुजा वरदपाशकाधिष्ठितदक्षिणकरद्वया, वीजपूरकाङ्कुशाङ्कु-
कृतवामपाणिद्वया च । श्रीसम्भवस्य दुरितारिदेवी गौरवर्णा
मेघवाहना चतुर्भुजा वरदाक्षसूत्रभूषितदक्षिणभुजद्वया, फला-
जयान्वितवामकरद्वया च । श्रीअभिनन्दनस्य काली नाम देवी
इयामकान्तिः पद्मासना चतुर्भुजा वरदपाशाधिष्ठितदक्षिणकर-
द्वया, नागाङ्कुशाङ्कुलवामपाणिद्वया च । श्रीसुमतेर्महाकाली
देवी सुवर्णवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा वरदपाशाधिष्ठितदक्षिण-
करद्वया, मातुलिङ्गाङ्कुशयुक्तवामपाणिद्वया चेति । श्रीपद्मप्रभ-
स्याऽच्युता, मतान्तरेण इयामा, देवी इयामवर्णा नरवाहना चतु-
र्भुजा वरदवाणान्वितदक्षिणकरद्वया, कार्मुकाभययुक्तवामपाणि-
द्वया च । श्रीसुपार्श्वस्य शान्ता देवी सुवर्णवर्णा गजवाहना च-
तुर्भुजा वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणकरद्वया, शूलाभययुक्तवामहस्त-
द्वया च । श्रीचन्द्रप्रभस्य ज्वाला, मतान्तरेण वृकुटि, देवी पीत-
वर्णा वरालकाख्यजीवविशेषवाहना चतुर्भुजा खड्गभूषितदक्षि-
णकरद्वया, फलकपरशुयुतवामपाणिद्वया च । श्रीसुविधेः सु-
तारा देवी गौरवर्णा वृषजवाहना चतुर्भुजा वरदाक्षसूत्रयुक्तद-
क्षिणभुजद्वया, फलाङ्कुशाङ्कुलवामपाणिद्वया च । श्रीशीतल-
स्य अशोका देवी नीलवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा वरदपाशयुक्त-
दक्षिणपाणिद्वया, फलाङ्कुशयुक्तवामपाणिद्वया च । श्रीश्रेयांसस्य
श्रीवासा देवी, मतान्तरेण मानवी, गौरवर्णा सिद्धवाहना चतु-

भुजा वरदमुद्रान्वितदक्षिणकरद्वया, कलशाङ्कुशयुक्तवामकर-
द्वया च । श्रीवासुपूज्यस्य प्रवरा देवी, मतान्तरेण चरणा,
श्यामवर्णा तुरगवाहना चतुर्भुजा वरदशक्तियुक्तदक्षिणकरयु-
गा, पुष्पगदायुतवामकरद्वया च । श्रीविमलस्य विजया, मता-
न्तरेण विदिता, देवी हरितालवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा बाण-
पाशयुक्तदक्षिणकरद्वया, धनुर्नागयुतवामपाणिद्वया च । श्रीअ-
नन्तजिनस्य अक्रुशा देवी गौरवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा पद्मा-
शयुक्तदक्षिणपाणिद्वया, फलकाङ्कुशयुक्तवामकरद्वया च । श्रीध-
र्मस्य पद्मगा देवी, मतान्तरेण कन्दर्पा, गौरवर्णा मत्स्यवाहना
चतुर्भुजा उत्पलाङ्कुशयुक्तदक्षिणपाणिद्वया, पद्माभययुतवामपा-
णिद्वया च । श्रीशान्तिनाथस्य निर्वाणा देवी कनकरुचि पद्मा-
सना चतुर्भुजा पुस्तकोत्पलयुक्तदक्षिणपाणिद्वया, कमण्डलु-
कवितवामकरद्वया च । श्रीकुन्धोरच्युता देवी, मतान्तरेण
लाभिधाना, कनकचर्मवर्मयूरवाहना चतुर्भुजा बीजपूरकशूल-
ान्वितदक्षिणपाणिद्वया, भुशुण्णपद्मान्वितवामपाणिद्वया च ।
श्रीअरजिनस्य धारणी देवी नीलवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा
मातुलिङ्गोत्पलयुक्तदक्षिणपाणिद्वया, पद्माक्षसूत्रान्वितवा-
मपाणिद्वया च । श्रीमल्लिजिनस्य वैरोठ्या देवी कृष्ण-
वर्णा पद्मासना चतुर्भुजा वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणपाणिद्वया,
बीजपूरकशक्तियुक्तवामपाणिद्वया चेति । श्रीमुनिसुव्रतस्य अ-
श्रुता देवी, मतान्तरेण नरदत्ता, कनकरुचिर्भद्रासनारूढा च-
तुर्भुजा वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणभुजद्वया, बीजपूरकशूलयुक्तवा-
मकरद्वया च । श्रीनमिजिनस्य गन्धारी देवी श्वेतवर्णा ह-
सवाहना चतुर्भुजा वरदखड्गयुक्तदक्षिणकरद्वया, बीजपूरककुन्त-
कलितवामकरद्वया च । श्रीनेमिजिनस्य अम्बा देवी कान्तरुचि-
सिंहवाहना चतुर्भुजा आम्रलुम्बिपाशयुतदक्षिणकरद्वया, चक्रा-
ङ्कुशाऽऽसक्तवामकरद्वया च । श्रीपाश्वजिनस्य पद्मावती देवी
कनकवर्णा कुक्कुटसर्पवाहना चतुर्भुजा पद्मपाशान्वितदक्षिणक-
रद्वया, फलाङ्कुशाधिष्ठितवामकरद्वया च । श्रीवीरजिनस्य सि-
द्धार्थिका देवी हरितवर्णा सिंहवाहना चतुर्भुजा पुस्तकाभय-
युक्तदक्षिणकरद्वया, बीजपूरकवीणाजिरामकरद्वया चेति । अत्र
सूत्रकारेण यक्षाणां देवीनां च केवलानि नामान्येवामहिता-
नि, न पुनर्नयनवदनवर्णाऽऽदिस्वरूप निरूपितम्, अस्मान्निस्तु
शिष्यहिताय निर्वाणकलिकाऽऽदिशास्त्रानुसारेण किञ्चित्तीय-
मुखवर्णप्रहरणाऽऽदिस्वरूप निरूपितमिति । प्रव० २७ द्वार ।

(जन्मवेला २२ । जन्मनक्षत्राणि २३ । जन्मराशयः २४ इति
द्वारत्रिक व्यवनवत्)

(६९) तीर्थकरजन्मनगर्यः—

, जम्मस्म इमा ठ नयरीओ ।

इक्खागचूमऽउज्जा, सावत्थी दो अउज्ज कोमंबी ।

वाणारसि चंदपुरी, कायंदी भद्विजपुर च ॥ ६३ ॥

सीहपुर चंप कंपि—ह्वऽउज्ज गयणपुर ति-गयपुर मिहिला ।

रायगिह मिहिल सूरिय—पुग वाणारसि य कुरुपुरं ॥ ६४ ॥

अङ्वाकुन्मि १ । अयोध्या नगरी २ । धावस्ती ३ । द्वयोरयोध्या-

अयोध्या नगरी ४ । अयोध्या नगरी ५ । कौशाम्बी ६ । वाराणसी ७ ।

चन्द्रपुरी ८ । काकन्दी ९ । भद्विजपुरम् १० ॥ सिंहपुरम् ११ ।

चम्पा १२ । काम्पिल्यपुरम् १३ । अयोध्या १४ । रत्नपुरम् १५ ।

त्रिषु गजपुरम्-गजपुरम् १६ । गजपुरम् १७ । गजपुरम् १८ ।
मिथिला १९ । राजगृहम् २० । मिथिला २१ । सौर्यपुरम् २२ ।
वाराणसी २३ । कुण्डपुरम् २४ । जिनानां क्रमेण जन्मनगराणि ।
सत्त० २७ द्वार । आ० म० ।

(७०) अथ तीर्थकरजन्मदेशाः कथ्यन्ते—

दुसु कोसला कुणाला, दुसु कोसल वच्छ कासि पुत्रो य ।

सुन्न मलय सुन्नङ्गा, पंचाला कोसला सुन्नं ॥ ६१ ॥

तिसु कुरुविदेहमगहा, विदेह कोसल कासि तह पुत्रो ।

देसा इमे जिणाणं, जम्मस्म ॥ ६२ ॥

(दुसु कोसला कुणाल ति) द्वयो जिनवरयो-कोशलादेशः १ ।
२ । कुणालदेशः ३ । (दुसु कोसल वच्छ कासि पुत्रो य ति)
द्वयो. पुन -कोशला ४ । ५ । वच्छदेशः ६ । काशीदेशः ७ । पूर्व-
देशश्च ८ । (सुन्न मलय सुन्नङ्गा ति) पुरातनग्रन्थेष्वप्राप्यमाण-
त्वेनाप्रसिद्धत्वात् शून्यमित्यर्थः ९ । मलयदेशः १० । शून्य प्राग्व-
त् ११ । अङ्गदेशः १२ । (पंचाला कोसला सुन्न ति) पञ्चाला
१३ । कोशला १४ । शून्य प्राग्वत् १५ । इति गार्थः । ६१ ॥
(तिसु कुरुविदेहमगहा ति) त्रिषु कुरुदेशः १६ । १७ । १८ । वि-
देहदेशः १९ । मगधदेशः २० । (विदेह कोसल कासि तह पु-
त्रो ति) विदेहदेशः २१ । कुशा (व) तदेशः २२ । काशीदेशः २३ ।
तथा पूर्वदेशः २४ । (देसा इमे जिणाण ति) इमेऽनन्तरोक्ता
देशाः क्रमेण चतुर्विंशतिजिनानाम् ॥ ६२ ॥ सत्त० २७ द्वार ।

(७१) तीर्थकरजन्ममासाऽऽदि—

इतो उमहाऽऽदि जिणा—ण जम्ममासाऽ वुच्छामि (७७)

चित्तवहुलऽहमी सिय—माहऽहमि मग्गचउदसी माहे ।

सियविय वेमाहऽहमि, कत्तियगे कसिणवारमिया । ७८ ।

जिट्ठसिय पोसकसिणा, य वारसी मग्गपंचमी चैव ।

कसिणा य माहफग्गुण—वारमि फग्गुण चउदसिया । ७९ ।

माहस्म सुद्धतऽया, तह वऽसाहम्मि तेरसी कसिणा ।

माहसियतऽय जिह्मे, कसिणा तेरसि विमाहचउदसिया । ८० ।

सियमग्गदसमि—गारसि, वहुलऽहमि जिह्मावणे मामे ।

सावणसियपंचमि पो—सकमिणदममि मिअचिचतेरसिया ॥

इतो गर्भस्थितिकथमानन्तरम्, ऋषमाऽऽदीनां जन्ममासाऽऽदि व-
द्ये । तद्यथा—चैत्रवहुलाष्टमी ऋषजजिनस्य जन्म १ । श्वेतमाघाष्टमी
२ । मार्गशीर्षसितचतुर्दशी ३ । माघसितद्वितीया ४ । वैशाखसिता-
ष्टमी ५ । कार्तिककृष्णद्वादशिका ६ । ज्येष्ठस्य सितद्वादशी ७ । पौ-
षस्य कृष्णा द्वादशी ८ । मार्गशीर्षकृष्णपञ्चमी ९ । माघकृष्णा द्वा-
दशी १० । फाल्गुनकृष्णा द्वादशी ११ । फाल्गुनकृष्णचतुर्दशी १२ ।
माघसिततृतीया १३ । वैशाखकृष्णत्रयोदशी १४ । माघसि तृतीया
या १५ । ज्येष्ठकृष्णत्रयोदशी १६ । वैशाखकृष्णचतुर्दशी १७ । मार्ग-
शीर्षसितदशमी १८ । मार्गशीर्षकादशी कृष्णा १९ । ज्येष्ठमासच-
हुलाष्टमी २० । श्रावणवहुलाष्टमी २१ । श्रावणश्वेतपञ्चमी २२ । पौ-
षकृष्णा दशमी २३ । चैत्रश्वेतत्रयोदशी २४ । इति क्रमेण जन्म-
मासपङ्कतिथयः । सत्त० २७ द्वार ।

(७२) अथ जन्मारकानाह—

सखिज्जकाद्वरुवे, तस्यऽरयंते उसहजस्मो । (८२)

अजियस्स चउत्थारय-मज्जे पच्छे संभवाऽऽईणं ।

तस्संस्ते अराईणं, जिणाण जम्मो तहा मुक्खो ॥८३॥

(सखिजकावृत्ते, तत्र्यश्यते उसहजम्मो ति) सख्यातकालरूपे तृतीयारकपर्यन्ते ऋषभाजिनजन्म, मोक्षश्च ज्ञेय इति गाथार्थः । (अजियस्स चउत्थारयमज्जे ति) अजितजिनस्य चतुर्थारकमध्ये जन्म, मोक्षश्चाभूत् । (पच्छे संभवाऽऽईणं ति) पञ्चिमाहं सम्भवाऽऽदीनां सप्तदशजिनपर्यन्तानां जन्म, मोक्षश्चाभूत् । (तस्संस्ते अराईणं) तस्य तुर्यारकस्यान्ते अराऽऽदिजिनानां वीरपर्यन्तानां सप्तजिनानां जन्म, मोक्षश्चाभूत् । (जिणाण जम्मो तहा मुक्खो) एव सर्वजिनानां जन्म, मोक्षश्च । सत्त० २५ द्वार ।

अथ जन्मारकाणां शेषकावमाह-

जम्माउ ङ्गुणनउई-पक्खनिजाउअमियमरयसेमं ।

पुरिमंतिमाण नेअं, तेणऽहियमिमं तु सेसाणं ॥८६॥

अजियस्स अयरकोमी, लक्खा पन्नास, वीस दस एगो ।

कोमिसहस दस एगो, कोमिसयं कोमि दस एगा ॥८७॥

वायालसहस्सूणं, इय नवगे अट्टगे पुणो इत्तो ।

पणसट्टिलक्खचुलमी-सहसऽहियं होइ वरिसाणं ॥८८॥

अयरमयं ङायाला, सोलनसगतिनि पल्लियभागतिगं ।

पल्लियस्स एगपाओ, वरिसाणं कोमिसहसो य ॥८९॥

तिसु चुलमिसहस्सऽहिया, पणसट्टिङ्गारपंचलक्खा य ।

चुल्लसि सहस्सा तो स-ह दुमय पामस्स अरसेसं ॥९०॥

(जम्माउ ङ्गुणनउई-पक्खनिजाउअमियमरयसेस ति) जन्मत एकोननवति (८९) पक्खनिजायुर्मितमरकशेषम् (पुरिमंतिमाण नेअं ति) प्रथमान्तिमयोजिनयोर्ज्ञेयम् । अयं भावः-एकोननवतिपक्का चतुरशीतिलक्खपूर्वाणि च श्रीऋषभदेवस्य तृतीयारकशेष ज्ञेयम् । कोऽर्थः ?-श्रीऋषभदेवस्य जन्मत तृतीयारकमध्ये एतावान् कालोऽवशिष्यत इति । तथा-एकोननवतिपक्का द्वाप्तसन्निवर्षाणि च श्रीवीरस्य जन्मतोऽरकस्य शेष ज्ञेयम् । श्रीवीरस्य जन्मत चतुर्थारकमध्ये एतावान् कालोऽवशिष्यत इत्यर्थः । (तेणऽहियमिमं तु सेसाणं ति) तोभिन्नकमत्वात् शेषाणां मध्यच्छाविंशतिजिनानां तु, तेन निजायुषा अधिकमिदं वक्ष्यमाणमरकशेष ज्ञेयमिति गाथार्थः ॥८६॥ (अजियस्स अयरकोमी लक्खा पन्नास ति) अजितस्य जन्मत द्वाप्तसति (७२) लक्षपूर्वपर्यन्तं “वायालसहस्सूणं इय नवगे” इत्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात् द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरुनाश्च पञ्चाशत्पक्का सागरकोट्य चतुर्थारकशेष ज्ञेयम् । एव शीतलजिन यावद् निजायु प्रक्षेपपूर्वकं द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्राऽपनयनपूर्वकं च चतुर्थारकशेष वाच्यम् । २ (वीस दस एगो ति) विंशतिकोटिलक्का ६० लक्षपूर्वाधिकं ३ । दशकोटिलक्काः ५० लक्षपूर्वाधिकं ४ । एककोटिलक्काः ४० लक्षं ५ । (कोमिसहस दस एक्को ति) दशकोटिसहस्रा ३० लक्षं ६ । एककोटिसहस्र २० लक्षं ७ । (कोडिमय कोमि दस एग ति) कोटिशत १० लक्षं ८ । दशकोट्य २ लक्षं ९ । एका कोटी १ लक्षं १० । सागराणामिति सर्वत्र गम्यम् । इति गाथार्थः ॥ ८७ ॥ “वायालसहस्सूणं, इय नवगे” इत्यनन्तरां नवके अ-

जितजिनादारज्य शीतलजिन यावद् द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरेतदरकशेषमूनं क्रियते । (अट्टगे पुणो इत्तो ति) इतोऽनन्तरमष्टके पुन (पणसट्टिलक्खचुलमीसहसऽहियं होइ वरिसाणं ति) पञ्चपट्टिलक्खचतुरशीतिवर्षसहस्राधिकं भवति, अग्रे वक्ष्यमाणमिति शेष इति गाथार्थः ॥ ८८ ॥ (अयरसय ति) अन्तरात् सागरशनम् । भावना चैवम्-श्रेयांसस्य जन्मतः निजायुरधिकं पञ्चपट्टिलक्का (६५) चतुरशीति (८४) सहस्रवर्षादधिकं चैकं सागरशतं चतुर्थारकशेष ज्ञेयम् । एवमरजिन यावन्निजायुः प्रत्ययपूर्वकं, पञ्चपट्टिलक्खचतुरशीतिसहस्रवर्षप्रक्षेपपूर्वकं च ज्ञावनीयम् । (ङायाल ति) पदचत्वारिंशत् सागराणि ७२ लक्षां १२ । (सोलस सग तिनि पल्लियभागतिगं ति) पोरुशसागराणि ६० लक्षां १३ । सप्तसागराणि १० लक्षां १४ । त्रीणि सागराणि (?) लक्षां १५ । पल्लियभागतिक पाटोनपल्लयम् १ लक्षं १६ । (पल्लियस्स एगपाओ ति) पल्लयैकपादं चतुर्थांशं निजायु (ए५) सहस्राधिकं १७ । (वरिसाणं कोमिसहसो य ति) वर्षाणां कोटिसहस्र (८४) सहस्रश्चेति १८ गाथार्थः ॥ ८९ ॥ (तिसु चुलमिसहस्सऽहिय ति) त्रिषु जिनेष्वनन्तरं भणियमाणेषु चतुरशीतिसहस्राधिकाः (पणसट्टिङ्गारपंचलक्खा य ति) लक्षशब्दस्य प्रत्येकं योगात् पञ्चपट्टिलक्काः श्रीमद्विजिनस्य जन्मतः चतुरशीतिसहस्रवर्षाधिका ५५००० निजायुरधिकाश्च पञ्चपट्टिलक्काः ६५ वर्षाणि चतुर्थारकशेषमिति नमिजिन यावद्भावना कार्या १६ । एकादशलक्का ३० सहस्रं २० । पञ्चलक्काश्च १० सहस्रं २१ । (चुल्लसिहस्स ति) चतुरशीतिसहस्राणि वर्षाणि १ सहस्रं २२ । (तो सह दुमय ति) ततः सार्धं द्वे शते (पासस्स अरसेस ति) श्रीपार्श्वनाथस्य अरकशेष ज्ञेयं वर्षशताधिकम् २३ । इति गाथार्थः ॥ ९० ॥ चतुर्विंशतिजिनानां जन्मारकाणां शेषकावः । सत्त० २६ द्वार ॥

(७३) अथ तीर्थप्रसिद्धजिनजीवानाह-

उमहे मराऽपमुहा १, सिरिवम्मनिवाऽया सुपासजिणे ७ ।

हरिसेणविस्मभूइ, मीयलतिथाम्मि १० जिणजीवा ॥३४॥

सेयंसे सिरिकेऊ, तिविष्ठमरुभूइअमियतेयधणा ।

वसुपुजे ११ नंदणनं-उसंखसिद्धत्थसिरिवम्मा ॥३५॥

सुवते ऐरावणनारय-नामा ९० नेमिम्म कण्हपमुहा य २२ ।

पासे अंवरुसच्चइ-आणंदा २३ वीरे सेणियाई य ॥३६॥

सेणिय सुपास पोडिन्न, उदाड सखे ददाउ सयगे य ।

रेवड सुलसा वीर-स्स वच्छतित्यत्तणा नव उ ॥ ३७ ॥

(उसहे मराऽपमुहा) ऋषभे मरीचिप्रमुखा १ । (सिरिवम्मनिवाऽया सुपासजिणे) श्रीवर्मनृपाऽऽदिकाः सुपार्श्वजिने ७ (हरिसेणविस्मभूइति) श्रीशीतलनाथतीर्थे हरिषेणविश्वज्जनी जिनजीवौ ज्ञेयौ इति गाथार्थः ॥३४॥ (मेयने सिरिकेऊ) श्रेयासतीर्थे श्रीकेतुनामा (तिविष्ठमरुभूइअमियतेयधणा) त्रिविष्टमरुचूत्यमिततेजोधननामानः ११ (वसुपुजे नंदणनंउसंखसिद्धत्थसिरिवच्छा) वासुपूज्यजिनतीर्थे नन्दनन्दसहस्रसिद्धार्थश्रीवर्माभिधा १२ इति गाथार्थः ॥३५॥ (सुवते ऐरावणनारयनामा) मुनिस्सुवते ऐरावणनारयनामानौ ९० । (नेमिम्म कण्हपमुहा य) नेमितीर्थे कृष्णप्रमुखाश्च २२ । (पासे अंवरुसच्चइआणंदा) पार्श्वतीर्थे अश्वडसत्यक्यानन्दनामानः २३ । (वीरे सेणियाई य)

श्रीवीरतीर्थे श्रेणिकाऽऽद्यो जिनजीवा ज्ञेयाः । इति गार्थार्थः ॥ ३६ ॥
(सेणियसुपास्रपोट्टिलउदाऽसखे त्ति) श्रेणिक. १ सुपार्थ २
पोट्टिव ३ उदायिनामा ४ सखनामा ५ । (द्वाव सयगे)
द्वयायु. ६ शतकौ च ७ (रेवइ सुलसा) रेवती ८ सुलसाना-
मन्यौ ९ (वीरस्स बद्धतित्थत्तणा नव उ) श्रीवीरस्य तीर्थे पते नव
जीवा बद्धतीर्थकूपदा इति गार्थार्थः ॥ ३७ ॥ सत्त० १६६ द्वार ।

(७४) भविष्यतीर्थकरा.-

जंबुदीवे णं दीवे जारहे वासे आगमिस्साए उस्सप्पिणी-
ए चठवीसं तित्थगरा भविस्संति । तं जहा-

“ महापउमे सूरदेवे, सुपासे य सयंपजे ।

सव्वाणुज्जूं अरहा, देवगुत्ते य होक्खइ ॥ १ ॥

उदए पेठावपुत्ते य, पोट्टिवे सतकित्तिए ।

मुणिसुव्वए य अरहा, सव्वजावविज्ज जिणो ॥ २ ॥

अममे णिकसाए य, निप्पुलाए य निम्ममे ।

चित्तउत्ते समाही य, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ ३ ॥

संवरे अणियट्ठी य, विवाए विमले तहा ।

देवोववाए अरहा, अणंतविजए इय * ॥ ४ ॥

एए वुत्ता चउव्वीसं, भरहे वासम्मि केवली ।

आगमिस्सेण होक्खति, धम्मतित्थस्स देसगा” ॥ ५ ॥ स० ।

महाविदेहविजयेषु विहरत्सु केवलजिनेषु गृहस्थेष्वन्येषां जि-
नाना जन्माऽऽदि स्यात्, किं वा तन्मोक्षगमनान्तरमिति प्रश्ने,
उत्तरम्- महाविदेहविजयेषु विहरत्सु केवलजिनेषु गृहस्थेषु
वाऽन्येषां जिनाना जन्माऽऽदि न स्यादिति । प्र० २ । ही० २ प्रका० ।

(७५) अथ युगान्तकृद्भूमिकामाह-

साहूण सिद्धिगमणं, असंखअडचउतिसंखपुरिस जा ।

संजायमुसहनेमी-पासं उतिमसेसमुक्खाओ ॥ ३२३ ॥

(साहूण सिद्धिगमण) साधूना मुनीना सिद्धिगमन मोक्षगम-
नम् (असंखअडचउतिसंखपुरिस जा, संजाय ति) असंख्याप्रचतु-
स्त्रिसंख्यपुरुष यावत् सजातम् । कस्मादित्याह- (उसहनेमिपास-
निमसेसमुक्खाओ) ऋषयर्षिपार्श्वान्तिमशेषाणा मोक्षात् । इय
मत्र योजना- श्रीऋषयस्य मोक्षात् असंख्यपुरुषान् यावत् सा-
धूना सिद्धिगमन सजातम् १ । अर्धमेरुष्टौ पुरुषान् यावत् साधू-
ना सिद्धिगमन सजातम् २२ । (“ अरहओ ण अरिद्वेनेमिस्स जाव
अठमाओ पुरिसजुगाओ जुगतगरुभूमी जुवासपरियाए अत-
मकासी । ” स्या० ८ ग० । “ उसजेण अरहा कोसलिएण इ-
मीसे उस्सप्पिणीए नवहिं सागरोवमकोकाकोडीहिं वाइक्कताहिं
तित्थे पवत्तिप । ” स्या० ९ ग०) श्रीपार्श्वस्य मोक्षात् चतुर-
पुरुषान् यावत् साधूना सिद्धिगमन सजातम् १२३ । शेषाणामजि-
ताऽऽदीना नमि (२१) पर्यन्तानां जिनानां मोक्षात् (वि) ? स-
ख्यातपुरुषान् यावत्साधूना सिद्धिगमन सजातमिति गार्थार्थः ॥
७४ ॥ ३२३ ॥ सत्त० १५८ द्वार । “ समणस्स ण भगवओ म-
दावीरस्स जाव तच्चाओ पुरिसजुगाओ जुगतगडचुमी । ”
स्या० ३ ग० ३ उ० ।

(७६) स्थितिकल्प -

दसहा दुएहं जणिओ, चउहा अनेसि ठिडकणो (२८७)

* प्रवचनसारोद्धाराऽऽदौ यन्नामभेद उपलभ्यते, तन्मतान्तरेण ।

दशधा दशप्रकारेण स्थितिकल्पः प्रथमः चरमः २४ जिनयोस्तीर्थे
जणितः । अन्येषां द्वाविंशतिजिनानां चतु प्रकारो जणितः ।
सत्त० १३५ द्वार । (विशेषार्थिना ‘ कप्प ’ शब्दस्तृतीयभागे
२२५ पृष्ठे धिलोकनीयः)

(७७) तत्त्वसख्या-

जीवाऽऽई नव तत्ता, तिन्निऽहवा देव-गुरु-धम्मा (२८३)

सव्वेसि जिय-अजिया, पुन्नं पावं च आसवो वंधो ।

संवर निज्जर मुखो, पत्तेयमणेगहा तत्ता ॥ २८४ ॥

सर्वेषां जिनानां शासने जीवाऽऽदीनि नव तत्त्वानि । अथवा-
त्रीणि तत्त्वानि देवगुरुधर्मरूपाणि भवन्ति । (२८३) सर्वेषां जि-
नानां तीर्थे जीवाऽजीवौ, पुण्य, पाप च, आश्रय, धन्धा, संवर,
निर्जरा, मोक्षः । एतानि नव तत्त्वानि प्रत्येकमनेकधा भवन्ति ॥
सत्त० १३१ द्वार । आ० म० ।

(७८) अथ तीर्थप्रवृत्तिकाल प्रोच्यते-

इगतित्था जा तित्थं, वीयस्सुप्पज्जए य ता नेओ ।

पुव्विद्वतित्थकाओ, दुसमत पुण चरिमित्थं ॥ २९० ॥

केवलिकालेण जुओ, इगस्स वीयस्स तेण पुण हीणो ।

अंतरकालो नेओ, जिणाण तित्थस्स कालो वि ॥ २९१ ॥

उमहस्स य तित्थाओ, तित्थं वीरस्स पुव्वद्वक्खइदियं ।

अयरेगकोमिकोडी, वावीससहस्सवासूणा ॥ २९२ ॥

(इगतित्था जा तित्थं, वीयस्सुप्पज्जए य ता नेओ । पुव्विद्वति-
त्थकाओ) एकस्य तीर्थकृतस्तीर्थार्थात् यावद् द्वितीयतीर्थकृतस्तीर्थ-
मुपपद्यते तावत्काल पूर्वतीर्थकृतस्तीर्थकालो ज्ञेयः । (दुसमत
पुण चरिमित्थं) दुःपरमान्त पुनश्चरमतीर्थम्-पञ्चमाऽऽरक-
पर्यन्त यावत् श्रीवीरजिनस्य तीर्थमिति गार्थार्थः ॥ २९० ॥
(केवलिकालेण जुओ इगस्स त्ति) एकस्य विवर्तितजि-
नस्य केवलिकालेन युत (वीयस्स तेण पुण हीणो)
द्वितीयस्य तदग्रेऽनस्य जिनस्य पुनस्तेन केवलिकालेन हीनो
रहित (अंतरकाओ त्ति) एनादृशोऽन्तरकाल एव (नेओ
जिणाण तित्थस्स काओ वि त्ति) जिनाना तीर्थस्यापि काळा
ज्ञेयः । तथाहि- श्रीऋषयजिनयोरन्तरकाळ पञ्चाशद्वत्तको-
टिसागराणि । स च श्रीऋषयस्य केवलिकालेन वर्षसहस्रो-
नपूर्वद्वत्तमानेन युत श्रीअजितस्य केवलिकालेन द्वादशव-
र्षानपूर्वाङ्गानैकपूर्वद्वत्तमानेन हीनश्च क्रियते । तथा च
द्वादशवर्षानपूर्वाङ्गानैव पूर्वलक्षणानि वर्षसहस्रोर्नैकपूर्वद्वत्ता-
धिकानि च पञ्चाशद्वत्तकोटिसागराणि जातानि । एतावता
काळ ५० लक्षकोटिसागर ८३९६०१२ वर्षाधिक श्रीऋषयस्य
तीर्थं प्रवृत्तमित्यर्थः । एव पार्श्वजिन यावद्भावना कार्या । इति
गार्थार्थः ॥ २९१ ॥ (उमहस्स य तित्थाओ तित्थं वीरस्स
त्ति) ऋषयस्य च तीर्थार्थं वीरस्य तीर्थं (पुव्वद्वक्खइदियं त्ति)
पूर्वद्वत्ताधिकमधिक (अयरेगकोमिकोडी) सागरैककोटाको-
टी (वावीससहस्सवासूणा) द्वाविंशतिसहस्रवर्षाणा भवति ।
तथाहि- ऋषयस्य केवलिकपर्याय वर्षसहस्रोर्नमेक पूर्वलक्ष, ततो
नवाशीतिपक्षेषु व्यतीतेषु तृतीयारक परिसमाप्तः । ततो
द्विचत्वारिंशत्सहस्रवर्षानेक सागरकोटाकोटिप्रमाणं चतुर्था-
रको व्यतीतः । तदनु च एकविंशतिसहस्रवर्षप्रमाणं पञ्चमारकः ।
सर्वेषां पिप्पलीकरणे च नवाशीतिपक्षाधिकेन पूर्वद्वत्तत्वाविका

द्वाविंशतिवर्षसहस्रैश्च न्यूना सागराणाम् एका कोट्यकोटि-
र्भवति । श्रीऋषभस्य तीर्थात् श्रीवीरस्य तीर्थम् एतावता
कालेन परिसमाप्तमिति तात्पर्यमिति गाथाऽर्थः ॥ २१२ ॥ इति
तीर्थप्रवृत्तिकालः । सत्त० १०१ द्वारः ।

(७६) तीर्थकरकल्याणतपः-

" इअस्तीअवट्टमाणा-ऽणागयच्चवीसजिण्वरिंदाण ।
ओसप्पिणिउस्सप्पिणि-ज्जा ए अणुलोमपडिलोमा ॥ १ ॥
संगाइअमद्विलया, पच्चसु भरहेसु परवयपणगे ।
कल्लाणयमासतिही-उ सासया न य विदेहेसु ॥ २ ॥
इगजत्तिनिविअआमा-खमणमिगडुतिचउपचकल्लाणे ? ।
अ सखेवतवेणं, आराहह पचकल्लाणे ॥ ३ ॥
विथरओ उवउत्त, चुडजम्मेसु करिज्ज पत्तेअ ।
जिणवप्पेण तवसा, दिक्खाइतिगसु आराहे ॥ ४ ॥
सुमइत्थ निच्चजत्ते-ण णिगओ ब्रासुपुज्ज चउधेणं ।
पासो मल्ली विअ अ-छमेण सेसा उ छेणं ॥ ५ ॥
अछमजत्ततम्मी, नाणमुसज्जमहिन्नेमिपासाण ।
वसुपुज्जस्स चउत्थे-ण उछजत्तेण सेसाण ॥ ६ ॥
चउदसमेणं उसभो, वीरो उछेण मासिप पत्ते ।
निद्धवयस्मी सुमई-सुववासो निच्चभत्ते वि ? ॥ ७ ॥
काउ कल्लाणतव, उल्लमण जो करिज्ज विहिपुव्व ।
जिणपहआराहणओ, परमपय पावए स कमा ॥ ८ ॥
चुडजम्मदिक्खकेवल-सिवाइ कल्लाणवाइ पचेव ।
सव्वजिणाणं उ पुणो, वीरस्स सगव्वहरणाइ ॥ ९ ॥
इहखित्तभवजिणाण, जो आराहेइ पचकल्लाण ।
तेदसखित्ततिकालिअ-अरिहाण उवासिणा तेण ? ॥ १० ॥
पणकल्लाणयकप्प, जवीण पुरियमणिट्टसरुप्प ।
जो पढइ सुणइ भव्वो, सयवरा तस्स सिद्धिसिरी ॥ ११ ॥
ती० ५० कल्पः । प्रव० ।

(८०) तीर्थकरणप्रयोजनम्-

ननु सर्वोऽपि प्रेक्षावान् फलार्थी प्रवर्तते, अन्यथा प्रेक्षाव-
त्तात्ततिप्रसङ्गः । ततोऽसौ तीर्थं कुर्वन्नवश्यं फलमपेक्षते ।
फलं चापेक्षमाणोऽस्मादत्र इव व्यक्तमर्वातरागः । तद्व्युक्तम् ।
यतः तीर्थकरः स एव जवति, यस्तीर्थकरनामकर्मोदयसम-
न्वितः, न हि सर्वेऽपि भगवन्तो वीतरागास्तीर्थप्रवर्तनाय प्रव-
र्तन्ते । तीर्थकरनामकर्मैव तीर्थप्रवर्तनफलम् । ततो जगवान् वी-
तरागोऽपि तीर्थकरनामकर्मोदयतः तीर्थप्रवर्तनसम्भावः सवि-
नेव प्रकाशमुपकार्योपकारानपेक्षं तीर्थं प्रवर्तयतीति न काश्चि-
द्दोषः ।

उक्तं च-

" तीर्थप्रवर्तनफलं, यत्प्रोक्तं कर्म तीर्थकरनाम ।
तस्योदयात् कृतार्थोऽप्य-हंस्तीर्थं प्रवर्तयति ॥ १ ॥
तत्त्वान्नाद्यादेव, प्रकाशयति भास्करो यथा लोकम् ।
तीर्थप्रवर्तनाय, प्रवर्तते तीर्थकर एवम् ॥ २ ॥ "

ननु तीर्थप्रवर्तनं नाम प्रवचनार्थप्रतिपादनं, प्रवचनार्थं चेद्
भगवान् प्रतिपादयति, तर्हि नियमादसर्वज्ञः, सर्वस्यापि वक्तु-
रसर्वज्ञतयोपलभ्यात् । तथा चात्र प्रयोगः-विवाहितः पुरुषः
सर्वज्ञो न भवति, वक्तृत्वात्, रथ्यापुरुषवदिति । तदसत् ।
सान्निध्यव्यतिरेकतया हेतोरनैकान्तिकत्वात् । तथाहि-वचनं न
सर्ववेदनेन सह विरुद्धमेतत्, अतीन्द्रियेण सह विरोधानिश्च

यात् । द्विविधो हि विरोधः-परस्परपरिहारलक्षणः, सहानव-
स्थानलक्षणश्च । तत्र परस्परपरिहारलक्षणे तादात्म्यप्रतिषेधः,
यथा घटपटयोः । न खलु घटः पटाऽऽत्मको भवति, नापि
पटो घटाऽऽत्मको जवति । " न सत्ता सत्तान्तरमुपैति " इति
वचनात् । ततो(ना)ऽनयोः परस्परपरिहारलक्षणो विरोधः । एव
सर्वेषामपि वस्तूनां भावनीयम्, अन्यथा वस्तुमाङ्ग्यप्रसक्तेः ।
यस्तु सहानवस्थानलक्षणो विरोधः, स परस्परबाध्यबाधक-
भावसिद्धौ सिद्ध्यति, नान्यथा । यथा-वाहिशीतयोः । तथा
हि-विषाक्षिते प्रदेशे मन्दमन्दमभिज्वलनवति वह्नी शीत-
स्यापि मन्दमन्दभावः । यदा पुनरत्यर्थज्वालातिविमुञ्चति
वह्निस्तदा सर्वथा शीतस्याज्ञाव इति जवत्यनयोर्विरोधः ।

उक्तं च-

" अधिकलकारणमेकं, तदपरभावे यदाऽऽभवन्न भवेत् ।
जवति विरोधः स तयोः, जीतहुताशाऽऽत्मनोर्दृष्टः ॥ १ ॥ "

न चैत्र वचनसवेदनयोः परस्पर बाध्यबाधकभावः, न हि सवे-
दने तारतम्येनोत्कर्षमासादयति वचस्वितायाः नारतम्येनापकर्ष-
उपलभ्यते, तत्कथमनयोः सहानवस्थानलक्षणो विरोधः । अथ
सर्ववेदी वक्ता नोपलब्ध इति विरोध उद्घुष्यते । तद्व्यु-
क्तम् । अत्यन्तपरोक्षो हि जगवान्, ततः कथमनुपलम्बमात्रेण
तस्याभावनिश्चयः, अदृश्यविषयस्यानुपलम्बस्याज्ञावनिश्चायक-
त्वायोगात् ।

आह च प्रज्ञाकरगुप्तः-

" बाध्यबाधकभावः कः, म्यानां नर्भुक्तिसविद्धौ ? ।
तादृशाऽनुपलब्धेश्च-दुच्यतां सैव साधनम् ॥ १ ॥
अनिश्चयकरं प्रोक्तं-मीदृजानुपलम्बनम् ।
तत्रात्यन्तपरोक्षेषु, सदसत्ताविनिश्चयैः ॥ २ ॥ " न० ।

(८१) तीर्थोच्छेदकालः-

पुरिमंऽतिमअट्टऽट्टं-तस्मै तित्थस्स नत्थि वुच्छेओ ।
मज्झिम्भएसु सत्तसु, एत्थिकाञ्चं तु वुच्छेओ ॥ ४३५ ॥
चउजागो चउजागो, तिन्नि य चउजाग पल्लिय-चउजागो ।
तिन्नेव य चउजागा, चउत्थभागो य चउभागो ॥ ४३६ ॥
इह हि चतुर्विंशतेस्तीर्थकृतां त्रयोविंशतिरेवान्तराणि भवन्ति ।
यथा-चतसृणामहगुलीनां त्रीण्येवान्तराणि, तत्र पूर्वेषु श्रीऋष-
जाऽऽदिजिनाऽऽदीनां सुविधिपर्यन्तानां नवानां तीर्थकृतां सव-
न्धिषु अष्टसु, अन्तिमेषु च शान्तिनाथाऽऽदीनां महावीरान्तानां
नवानां जिनानां सवन्धिषु अष्टम्वन्तरेषु तीर्थस्य चतुर्वर्णस्य
भ्रमणसङ्ख्यस्य नास्ति व्यवच्छेदः । (मज्झिम्भएसु च्छि) मध्यवर्त्तिषु
पुनः सुविधिप्रभृतीनां शान्तिनाथपर्यन्तानां तीर्थकृतान्तरेषु स-
प्तसु एतावन्मात्रं वक्ष्यमाणं कालं चावर्त्तीर्थस्य व्यवच्छेदः । तदे-
वाऽऽह-(चउजागेत्यादि) सुविधिशीतलयोरन्तरे पल्लोपमस्य
चतुर्भागीकृतस्य एकश्चतुर्भागस्तीर्थव्यवच्छेदोऽहं धर्मवात्ता-
ऽपि तत्र नष्टेत्यर्थः । तथा-शीतलश्रेयांसयोरन्तरे पल्लोपमस्य
चतुर्भागस्तीर्थव्यवच्छेदः । तथा श्रेयांसवासुपूज्ययोरन्तरे
पल्लोपमसवन्धिनस्त्रयश्चतुर्भागास्तीर्थव्यवच्छेदः । तथा वा-
सुपूज्यविमलजिनयोरन्तरे पल्लोपमस्य चतुर्भागस्तीर्थव्य-
वच्छेदः । तथा विमलानन्तजिनयोरन्तरे पल्लोपमसव-
न्धिनस्त्रयश्चतुर्भागास्तीर्थव्यवच्छेदः । तथाऽनन्तधर्मयोर-
न्तरे पल्लोपमस्य चतुर्भागस्तीर्थव्यवच्छेदः । तथा धर्मशान्ति-

नाथयोरन्तरे पल्योपमचतुर्भागस्तोत्रव्यवच्छेदः । इति सर्वांगेण
भागमीलने त्रीणि पल्योपमानि एकचतुर्भागहीनानि जातानि ।
प्रव० ३६ द्वार ।

एषु णं जंते ! तेवीसाए जिणंतरे कस्स कहिं कालियसु-
यस्स वोच्चेदे पम्भत्ते ? । गोयमा ! एषु णं तेवीसाए जि-
णंतरेसु पुग्मिपच्छिमएसु अट्ठसु अट्ठसु जिणंतरेसु एत्थ
णं कालियसुयस्स अवोच्चेदे पम्भत्ते । मज्झिमएसु सत्तसु
जिणंतरेसु एत्थ णं कालियसुयस्स वोच्चेदे पम्भत्ते । स-
व्वत्थ वि णं वोच्छिप्पे दिट्ठिवाए ॥

कस्य जिनस्य सम्बन्धिनः कस्मिन् जिनान्तरे, कयोर्जिनयोर-
न्तरे, कालिकभ्रुतस्यैकादशाङ्गीरूपस्य व्यवच्छेदः प्रज्ञप्तः, इति
प्रश्नः । उत्तर तु—(एषु णमित्यादि) इह च कालिकस्य व्यव-
च्छेदोऽपि पृष्ठे यदपृष्ठस्याव्यवच्छेदस्याभिधानं तद्विपक्षपक्षे स-
ति विवक्षितार्थबोधनं सुकरं प्रवर्तयति कृत्वा कृतमिति । (मज्झि-
मएसु सत्तसु ति) अनेन ' कस्स कहिं ' इत्यस्योत्तरमवसे-
यम् । तथाहि—मध्यमेषु सप्तस्वित्युक्ते सुविधिजिनतीर्थस्य सुवि-
धिश्रीतजिनयोरन्तरे व्यवच्छेदो बभूव, तदव्यवच्छेदकालश्च
पल्योपमचतुर्भागः । एवमन्ये षट् जिनान्तराणि
वाच्यानि । केषल व्यवच्छेदकालः सप्तस्वित्येवमवसेयः—

“ चउभागो चउभागो, तिप्पि य चउभाग पल्लियमेग च ।

तिप्पेव य चउभागा, चउत्यभागो य चउभागो ॥ १ ॥ ” इति ।

(एत्थ ण ति) एतेषु प्रज्ञापकेनोपदर्शमानेषु जिनान्तरेषु
कालिकभ्रुतस्य व्यवच्छेदः प्रज्ञप्तः । दृष्टिवादपेक्षया त्वाह—(स-
व्वत्थ वि ण वोच्छिप्पे दिट्ठिवाए ति) सर्वत्रापि सर्वेष्वपि जि-
नान्तरेषु, न केवलं सप्तस्वेव कचित्, कियन्तमपि कालं व्यव-
च्छिन्नो दृष्टिवाद इति । भ० १० श० ८ उ० ।

(८२) अथ प्रसङ्गात् द्वादशचक्रिनामान्याह—

चकी भरहो सगरो, मघव-सणकुमर-संति-कुण्ड-अरा ।

सुजूम-महपउम-हरिसे-ण-जयनिवा वंजदत्तो य ॥ ३४७ ॥

चकी-भरत १, सगरनामा २, चक्रिशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्य-
ते । मघवा ३, सनत्कुमार ४, शान्तिः ५, कुण्ड ६, अरनामा ७,
(सुभूममहपउमहरिसेण ति) सुभूमनामा ८, महापद्म ९, हरिषेणः
१० (जयनिवा वंजदत्तो य) जयनृप ११, ब्रह्मदत्तश्च १२ । इति
गाथार्थः ॥ ३४७ ॥

अथ नववासुदेवनामान्याह—

विण्हु ति विट्ठु कुविट्ठु, सयसु पुरिसुत्तमे पुरिससीहे ।

तह पुरिसपुंरुरीए, दत्ते लक्खमण काहे य ॥ ३४८ ॥

(विण्हु ति विट्ठु कुविट्ठु सयसु पुरिसुत्तमे पुरिससीहे) विष्णु-
त्रिपृष्ठः १, द्विपृष्ठः २, स्वयम्भू ३, पुरुषोत्तम ४, पुरुषसिंहः ५, तथा
पुरुषपुण्डरीकः ६, दत्तनामा ७, लक्ष्मणनामा ८, कृष्णश्च ९ ।
इति गाथार्थः ॥ ३४८ ॥

अथ बलदेवनामान्याह—

हरिजिह्वायरो नव, बलदेवा अयल-विजय-जहा य ।

सुप्पहसुदसणाऽऽणं-दनेदणा रामवलभदा ॥ ३४९ ॥

(हरिजिह्वायरो) विष्णुनां जेष्ठभ्रातरः (नव बलदेवा)
नवसख्या वज्रदेवा भवन्ति । अचलनामा प्रथमः १, विजयनामा
४६९

द्वितीय २, भद्रनामा तृतीय ३, च पादपूरणे । (सुप्पहसुदस-
णाऽऽणदणदण ति) सुप्रज्ञनामा चतुर्थ ४, सुदर्शननामा
पञ्चम ५, आनन्दनामा षष्ठ ६, नन्दननामा सप्तमः ७ । (रा-
मवलभदा ति) रामनामाऽष्टमः ८, बलजयनामा नवमः ९ ।
इति गाथार्थः ॥ ३४९ ॥ पद्य ८ । प्रव० ।

त्रिषष्टिशलाकापुरुषमानमाह—

चउपन्नुत्तमपुरिसा, इह एए होंति जीवपन्नासं ।

नवपक्खिण्हो जुआ, तेसट्ठिमलागपुरिस जने ॥ ३५० ॥

(चउपन्नुत्तमपुरिसा, इह एए होंति जीवपन्नासं ति) एते
चतुर्विंशतिजिनाः २४, द्वादश चक्रिण १२, नव वासुदेवाः
ए, नव बलदेवाश्चेति चतु पञ्चाशत् ५४ उत्तमपुरुषा इह जग-
ति भवेयुः । एते सर्वेऽप्युत्तमपुरुषाः सभूय पञ्चाशज्जीवा ।
यतः—शान्तिकुण्डभराः जिनाश्चक्रिणोऽपि जाता, तथा श्रीवी-
रजीवस्तु त्रिपृष्ठनामा वासुदेवोऽपि जात इति । (नव पडि-
विण्हो जुआ ति) ते चतु पञ्चाशत् उत्तमपुरुषा नवप्रतिविष्णु-
त्रियुताः । (तेसट्ठिमलागपुरिस भवे) त्रिषष्टि शलाकापुरु-
षा भवन्ति । शलाकापुरुषा इति कोऽर्थः ?—शलाका इव
रेखा इव पुरुषाः शलाकापुरुषा, न कोऽप्यन्यपुरुष ईदृशः
चतु पष्टितमः । इति गाथार्थः ॥ ३५० ॥

अथ प्रतिवासुदेवनामान्याह—

ते आसगीवे तारए, मेरए महकुदेवे निसुंभे य ।

वलि पहलाए तह रा-वणे य नवमे जरासंधो ॥ ३५१ ॥

अश्वग्रीवः १, तारक २, मेरक ३, मधुकैटज ४, निशुम्भकः
५, (वलि पहलाए तह रा-वणे अ नवमे जरासंधो) वलिः ६,
प्रह्लादः ७, तथा रावणश्च ८, नवमो जरासन्धः ९ । इति गा-
थार्थः ॥ ३५१ ॥

अथ कस्य तीर्थे के चक्रिवासुदेवबलदेवा

जातास्तानाह—

कादाम्मि जे जस्स जिणस्स जाया,

ते तस्स तित्थम्मि, जिणंतरे जे ।

नेया उ तेऽतीअजिणस्म तित्थे,

निर्णहिं नामेहिं कमेण एवं ॥ ३५२ ॥

(कादाम्मि जे जस्स जिणस्स जाया ते तस्स तित्थम्मि
ति) यस्य जिनस्य काले जिनतीर्थे वर्तमाने ये जाताः ते
चक्रिवासुदेवाऽऽद्य तस्य तीर्थे कथ्यन्ते, (जिणंतरे जे, नेया उ
तेऽतीअजिणस्स तित्थे) जिनान्तरे ये जातास्तेऽतीतजि-
नस्य तीर्थे ज्ञेयाः । (निर्णहिं नामेहिं कमेण एवं) निजैर्नामजिः
क्रमेण एव वक्ष्यमाणरीत्या । इति गाथार्थः ॥ ३५२ ॥ इद-
मुपजातिच्छन्दः ।

दो तित्थेस सचकि, अट्ठ य जिणा, तो पंच केगीजुया,

दो चकाहिं, तिन्नि चकिअ जिणा, तो केसि चकी हरी ।

तित्थेसो इग, तो सचकि-अ जिणो केसी मचकी जिणो,

चकी, केसवसंजुओ जिणवरो, चकी अ, तो दो जिणा ३५३

(दो तित्थेस सचकि अट्ठ य जिणा तो पंच केगीजुया) द्वौ
तीर्थेऽपि सचक्रिणौ चक्रवर्त्तिसहितौ, नतोऽष्ट जिना, तत पञ्च-
वासुदेवयुना पञ्च जिनाः । (दो चकाहिं तिन्नि चकिअ जि-
णा, तो केसि चकी हरी) द्वौ ननश्चक्राश्रिपौ, नतस्त्रयः चक्रि-

णो जिनाश्च । ततो वासुदेवः, ततश्चक्री, ततो वासुदेवः । (ति-
त्येसो इगु तो सचक्रिअ जिणो केसि चि) तीर्थेश एक,
ततः सचक्री जिनः, ततो वासुदेवः, सचक्री जिनः । (चक्री, केस-
वमजुओ जिणवरो, चक्री अ, तो दो जिणा) चक्री, केशवसयुतो
जिनवरः, ततश्चक्री, ततो द्वौ जिनौ । इति गाथार्थः ॥ ३५३ ॥
सत्त० १७० द्वार ।

जिनचक्रवर्तिकेशवानां विवरणग्रन्थ-

तीर्थकर.	चक्रवर्ती	वासुदेव.
ऋषभस्वामी	भरतचक्रवर्ती	०
अजितस्वामी	सगरचक्रवर्ती	०
शभचस्वामी	०	०
अजिनन्दन.	०	०
सुमतिनाथः	०	०
पद्मप्रभः	०	०
सुपार्श्वनाथः	०	०
चन्द्रप्रभ.	०	०
सुविविनाथः	०	०
शीतलनाथ.	०	०
श्रेयांसनाथः	०	त्रिपृष्ठ
वासुपूज्यः	०	द्विपृष्ठ
विमलनाथः	०	स्वयं
अनन्तनाथ.	०	पुरुषोत्तम
धर्मनाथ.	०	पुरुषसिंहः
०	मघवा चक्रवर्ती	०
०	सनतकुमारश्चक्री	०
शान्तिनाथ.	शान्तिरेव	०
कुन्धुनाथ.	कुन्धुरेव	०
अरनाथः	अर पव	०
०	०	पुरुषपुण्डरीकः
०	सुचमचक्री	०
०	०	दत्त
महिनाथ.	०	०
मुनिसुव्रत.	महापद्मचक्री	०
०	०	लक्ष्मण
नमिनाथः	हरिषेणचक्री	०
०	जयचक्री	०
नेमिनाथ	०	कृष्ण
०	ब्रह्मदत्तचक्री	०
पार्श्वनाथ.	०	०
वर्द्धमान.	०	०

(८३) तीर्थकरनामान्याह-

जंबुद्वीवे दीवे चारहे वासे चउवीसं तित्यगरा होत्या । तं
जहा-उसज अजिअ संभव अजिणंदण सुमइ पउमप्पज
सुपास चदप्पज सुविहि (पुप्फदंत *) सीयल सिजंस वा-
सुपुज्ज विमल अणंत धम्म संति कुंयु अर महि सुणिसुव्वय
णमि नेमि पास वहुमाणो य ॥ स० । (तीर्थकर्ता मातृपितृ-
विचारोऽग्रे करिष्यते)

(चक्रवर्तिनां सर्वा वक्तव्यता 'चक्रवट्टि' शब्दे तृतीयभागे
१०६६ पृष्ठतो द्रष्टव्या)

वलदेववासुदेवपितरः-

जंबुद्वीवे एं दीवे भारहे वासे नववलदेवनववासुदेवपितरो
होत्या । तं जहा-

“ पयावई य वजो, सोमो रुदो सिवो महिसरो य ।
अग्निसीहो य दसरहो, नवमो भणिओ य वसुदेवो ” ॥ ४६ ॥

वासुदेवमातरः-

जंबुद्वीवे एं दीवे चारहे वासे एव वासुदेवमायरो होत्या ।
तं जहा-

“ मियावई उमा चेव, पुहवी सीया य अंधिया ।
लच्छिमई सेसमई, केकई देवई तहा ॥ ५० ॥ ”

वलदेवमातरः-

जंबुद्वीवे एं दीवे चारहे वासे एव वलदेवमायरो होत्या ।
तं जहा-

“ भदा तह सुभदा य, सुप्पजा य सुदंसणा ।
विजया वेजयंती य, जयंती अपराजिया ॥ ५१ ॥
एवमीया रोहिणी य, वलदेवाण मायरो ” ।

दशारमरुलानि-

जंबुद्वीवे एं दीवे चारहे वासे एव दशारमरुला होत्या ।
तं जहा-उत्तमपुरिसा मज्झिमपुरिसा पहाणपुरिसा ओयसी
तेयंसी वचंसी जसंसी ढायंसी कंता सोमा सुजगा पियदस-
णा मुरुआ सुहसीला सुहाजिगम्मसव्वजणणयणकंता ओ
हवला अतिवला महावला अनिहता अपराइया सत्तुमहणा
रिपुमहस्समाणमहणा साण्णकोसा अमच्छरा अचपला अ-
चमा मियमंजुअपलावहसियगंभीरमधुरपणिपुससच्चवयणा
अव्वजुवगयवच्छला सरसा लक्खणवजणणुणोववेआ
माण्णमाणपमाणपणिपुससुजायसव्वगसुंदरंगा समिसोम्मा-
गारकंतपियदंसणा अमरिससा पयहदंढप्पयारा गंभीरद-
रिसणिज्जा ताव्वओव्विप्फगरुलकेऊ महाधणुविकहुया
महासत्तसागरा दुप्फरा धणुप्फरा धीरपुरिसा जुप्फकित्ति-

* “ ऋषभो वृषभः, श्रेयांश्च श्रेयांसः, स्यादन्तजिदनन्तः ।
सुविधिस्तु पुष्पदन्तः, मुनिसुव्रतसुव्रतौ तुल्यौ ॥ २९ ॥
अरिष्टनेमिस्तु नेमिः, वीरश्चरमतीर्थकः ।
महावीरो वर्द्धमानो, देवायौ ज्ञातनन्दनः ॥ ३० ॥ ”
इत्यभिधानचिन्तामणौ पर्यायवाचका ।

पुरिसा विउलकुलसमुन्भवा महारयणविहारगा अरुभ-
रहसामी सोमा रायकुलवंसतिलया अजिया अजियरहा
हउमुसद्वकणकपाणी संखचकगयसत्तिनंदगधरा पवरुज्ज-
सुकंतविमद्वगोत्थुजतिरीरुधारी कुंमलउज्जोड्याणणा पुं-
रीयणयणा एकावद्विकंतलगियवच्छा सिरिवच्छमुद्वंणणा
वरजसा सव्वोडयसुरजिकुसुमरचितपलंबसो जंतकंतविकसं-
तचित्तवरमाद्वरइयवच्छा अद्वसयविजत्तद्वखणपसत्थ-
सुंदरविरइयगमंगा मत्तगयवरिंदलाद्वियविक्रमविलसियगई
सारयनवत्थणियमहुरगंभीरकुंचनिम्भोसंडुजिस्सरा कडि-
सुत्तगनीलपीयकोसेज्जवाससा पवरदित्तेया नरसीहा न-
रवई नरिंदा नरवसहा मरुयवसभकपा अरुजहिंयरायतेय-
लच्छीपदिप्पमाणा नीलगपीयगवसणा दुवे दुवे रामकेसवा
भायरो होत्था । तं जहा-तिविहु यं जाव काहे । अयलो०
जाव रामे य अपच्छिमे ।

बलदेववासुदेवानां पूर्वभवनामानि-

एएसि एं एवएहं बलदेववासुदेवाणं पुव्वजविद्या नव
नामधेज्जा होत्था । तं जहा-

“ विसज्जूं पव्वमए, धणदत्त समुदत्त इसिवाले ।
पियमित्त ललियमित्ते, पुणव्वसू गगदत्ते य ॥ ५२ ॥

एयाइं नामाई, पुव्वजवे आसि वासुदेवाणं । ”

“ एत्तो बलदेवाणं, जहकमं कित्तइस्सामि ॥ ५३ ॥

विसनंदी य सुवधू, सागरदत्ते असोग लल्लिए य ।

वाराह धम्मसेणे, अपराइए रायलल्लिए य ॥ ५४ ॥ ”

एतेषा पूर्वभवधर्माऽऽचार्याः-

एएसि एं नवएहं बलदेववासुदेवाणं पुव्वजविद्या नव ध-
म्मायरिया होत्था । तं जहा-

“ संजूए य सुजदे, मुदंसणे सेय काहेहं गंगदत्ते अ ।

मागर समुदनामे, दुमसेणे णवमिए होइ ॥ ५५ ॥

धम्माऽऽयरिया किंती-पुरिसाणं वासुदेवाणं ।

पुव्वभवे एआसिं, जत्थ नियाणाई कासी य ॥ ५६ ॥ ”

एतेषा निदानभूमय-

एएसि एं नवएहं वासुदेवाणं पुव्वजवे नव नियाणज्जूमी-
ओ होत्था । तं जहा-महुरा० जाव हत्थिणाउर च ।

निदानकारणानि-

एतेसि एं नवएहं वासुदेवाणं नव नियाणकारणा होत्था ।
तं जहा-गाभी जूए० जाव माउआ ।

एतेषां प्रतिशत्रवः-

एएसि एं नवएहं वासुदेवाणं नव पमिसजू होत्था । तं
जहा-आसगीवे० जाव जरासंधे० जाव सचकेहिं ।

के क यान्तीत्याह-

“ एको य सत्तमीए, पंच य छट्ठीए पंचमीएको ।

एको य चउत्थीए, काहो पुण तच्चपुढवीए ॥ ५७ ॥

अणिदाणकमा रामा, सव्वे वि य केसवा नियाणकमा ।
उड्ढगामी रामा, केसव सव्वे अहोगामी ॥ ५८ ॥

अद्वंतकमा रामा, एगो पुण वंजलोयकप्पमि ।

एको से गव्ववसही, सिज्जिस्मइ आगमिस्सेणं ॥ ५९ ॥ ”

(जबुहीवेत्यादि) दशाराणां वासुदेवानां मण्डलानि बलदेववा-
सुदेवद्वयद्वयलक्षणाः समुदाया दशारमण्डलानि, अत एव “दुवे
दुवे रामकेसव चित्ति” वक्ष्यति । दशारमण्डलान्यतिरिक्तत्वाच्च
बलदेववासुदेवानां दशारमण्डलानीति पूर्वमुद्दिश्यपि दशार-
मण्डलव्यक्तिचूतानां तेषां विशेषणार्थमाह-तद्यथेत्यादि ।
तद्यथेति बलदेववासुदेवस्वरूपोपन्यासाऽऽरम्भार्थः । केचित्तु
दशारमण्डला इति । तत्र दशाराणां वासुदेवकुलीनप्रजानां मण्ड-
ना शोभाकारिणो दशारमण्डलाः । उत्तमपुरुषा इति । तीर्थकरा-
ऽऽदीनां चतुःपञ्चाशत्, उत्तमपुरुषाणां मध्यवर्तित्वाद् मध्यमपु-
रुषाः, तीर्थकरचक्रिणां प्रतिवासुदेवानां च बलाऽऽद्यपेक्षया मध्य-
वर्तित्वात् । प्रधानपुरुषास्तात्कालिकपुरुषाणां शौर्याऽऽदिभिः प्र-
धानत्वात्, ओजस्विनो मानसयलोपेतत्वात्, तेजस्विनो दीप्तश-
रीरत्वात्, वर्चस्विन शरीरबलोपेतत्वात्, यशस्विन पराक्रम
प्राप्यप्रसिद्धिप्राप्तत्वात् । (आयसि चित्ति) प्राकृतत्वात् आयावन्तः
शोभायमानशरीराः, अत एव कान्ताः कान्तियोगात्, सौम्या
अरौद्राऽऽकारत्वात्, सुजगा जनवल्लभत्वात्, प्रियदर्शनाः नकु-
प्यरूपत्वात्, सुरूपा समचतुरस्रसंस्थानत्वात्, शुभ सुख वा
सुखकरत्वात् शीघ्र स्वभावो येषां ते शुजशीलाः सुखशीला वा,
सुखेनाभिगम्यन्ते सेव्यन्ते ये शुजशीलत्वादेव ते सुखाभिगम्याः,
सर्वजननयनानां कान्ता अभिवाद्या ये ते तथा । ततः पदद्वयस्य
कर्मधारयः । ओजबला प्रवादयन्नाः, अव्यवच्छिन्नयत्नत्वात् ।
अतिबला, शेषपुरुषबलानामतिक्रमात् । महाबलाः प्रशस्तवत्ताः,
अनिहता निरुपक्रमाऽऽयुष्कत्वात्, युद्धे भूम्यामपातित्वात् अ-
पराजिताः, तैरेव शत्रूणां पराजितत्वात् । एतदेवाऽऽह-शत्रुमर्द-
ना, तच्छरीरतत्सैन्यकदर्शनात् । रिपुसहस्रमानमथनाः, तद्वाञ्छि-
तकार्यविघटनत्वात् । सानुक्रोशाः, प्रणतेष्वद्रोहकत्वात् । अमत्सराः,
परगुणवत्त्वस्याऽपि ग्राहकत्वात् । अचपला मनोवाकायस्थैर्याध ।
अचपला निष्कारणप्रवृत्तकोपरहितत्वात् । मिते परिमिते मञ्जुवः
कोमलः प्रलापश्चाऽऽलापो हसित च येषां ते मितमञ्जुवप्रज्ञापह-
सिताः, गम्भीरमदर्शितरोपतोपशोकाऽऽदिविकार मेघनादवज्रा
मधुर श्रवणसुखकर प्रतिपूर्णमर्थप्रतीतिजनक सत्यमवितथं
वचन वाक्य येषां ते तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । अ-
भ्युपगतवत्सला, तत्तन्मर्थनशीलत्वात् । शरण्यास्त्राणकरणे सा-
धुत्वात् । वक्राणानि मानाऽऽदीनि, वज्रस्वस्तिकचक्राऽऽदीनि वा, व्य-
ञ्जनानि तिलकमयाऽऽदीनि, तेषां गुणा महर्किप्राप्त्यादयः, तैरु-
पेताः शर्कराऽऽदिदर्शनादुपपेता युक्ता वक्रणव्यञ्जनगुणोपपेता ।
मानमुदकछोणपरिमाणशरीरता, कथम् ? उदकपूर्णया छोण्यां
निविष्टे पुरुषे यज्जल ततो निर्गच्छति तद्यदि छोणप्रमाण स्या-
त्तदा स पुरुषो मानप्राप्त इत्यभिधीयते । उन्मानमर्द्धभारपरि-
माणता, कथम् ? तुलाऽऽरोपितस्य पुरुषस्य यद्यर्द्धभारस्तौल्यं
ज्वति तदाऽऽसानुन्मानप्राप्त उच्यते । प्रमाणमष्टोत्तरशतमहगु-
लानामुच्चयः । मानोन्मानप्रमाणैः प्रतिपूर्यमन्यून, सुजातमागभा-
धानात् पालनविधिना, सर्वाङ्गसुन्दर निखिलव्यवप्रधानमद्गु-
शरीर येषां ते तथा । शशिवत् सौम्याऽऽकारमरौद्रमयीभक्त

* शर्कराऽऽदिगणस्थत्वात् ।

वा कान्तं दीप्तं प्रियं जनानां प्रमोदोत्पादकं दर्शनं रूपं ये-
षां ते तथा । (अमरिस्सणं ति) अमस्सुणाः प्रयोजनेष्वनलसाः,
अमर्षणा वा अपराधिष्वपि कृतज्ञाः । प्रकाशं उत्कटो
दण्डप्रकारं आश्लाविशेषो वा येषां ते तथा । अथवा-प्रचरुणो
दुःसाध्यसाधकत्वाद्दण्डप्रचारः सैन्यविचरणं येषां ते तथा । ग-
म्भीरा अश्रद्धयमाणान्तर्दृष्टित्वेन दृश्यन्ते ये ते गम्भीरदर्शनी-
याः । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । प्रचारुदण्डप्रचारेण ये ग-
म्भीरा दृश्यन्ते । तथा तावो वृक्षविशेषो ध्वजा येषां ते तालध्व-
जा बलदेवाः । उद्विक्त उच्चिन्नो गरुडलक्षितः केतुध्वजो येषां ते
उद्विक्तगरुडकेतवो वासुदेवाः । तालध्वजाश्च उद्विक्तगरुडकेतवश्च
तालध्वजोद्विक्तगरुडकेतवः । महाधनुर्विकर्षकाः, महाप्राणत्वाद्
महासंश्रवणक्षेत्रज्ञस्य सागरा इव सागरा आश्रयत्वान्महासंश्र-
वसागरा । दुर्द्धरा रणाङ्गणे-तेषां प्रहरता केनाऽपि धन्विना
धारयितुमशक्यत्वात् । धनुर्धरा कोदण्डप्रहरणाः । धीरेष्वेवैते
पुरुषा पुरुषकारवन्तो, न कातरेष्विति धीरपुरुषा । युद्धजनिता
या कीर्तिस्तत्प्रधाना । पुरुषा युद्धकीर्तिपुरुषाः । विपुलकुलस-
मुद्भवा इति प्रतीतम् । महारत्नं वज्रं तस्य महाप्राणतया विघट-
का अङ्गुष्ठनर्जनीभ्या चूर्णका महारत्नविघटकाः, वज्रं हि अ-
धिकरण्यां धृत्वा अयोधनेनाऽऽस्फोटयते, न च मिथ्यते, तदेव
जिह्मन्तीति दुर्भेदं तदिति । अथवा महुनीया आरचना साग-
रशटकव्यूहाऽऽदिना प्रकारेण सिसग्रामयिषोर्महासैन्यस्य, तां
रणरङ्गरसिकतया महावज्रतया च विघटयन्ति विधोजयन्ति ये
ते महारचनाविघटकाः । पाठान्तरेण तु-महारणविघटकाः । अ-
र्द्धज्वरतस्वामिनः । सौम्या नीरुजः । राजकुलवशतिलकाः । अजि-
ता । अजितरथाः । हृद्यमुशलकणकपाणयः । तत्र हृद्यमुशवे प्रती-
ते, ते प्रहरणतया पाणौ इस्ते येषां ते बलदेवाः । येषां तु कण-
का बाणाः पाणौ ते शार्ङ्गधन्वानो वासुदेवाः । शङ्खश्च पाञ्चज-
न्याभिधानः, चक्रं तु सुदर्शननामकं, गदा च कौमोदकीसञ्ज्ञा
लकुटविशेषः, शक्तिश्च त्रिशूलविशेषः, नन्दकश्च नन्दकाभिधानः
खड्गः, तान् धारयन्तीति शङ्खचक्रगदाशक्तिनन्दकधराः वासुदे-
वाः । प्रवरो वरप्रभावयोगात्, उज्ज्वलः शुक्लत्वात् स्वच्छतया वा,
सुकान्तः कान्तियोगात् । पाठान्तरे-सुकृतः सुपरिकर्मित्वात् ।
विमलो मलवर्जितत्वात्, (गोन्धुमं ति) कौस्तुभाभिधानो यो
मणिविशेषस्त, (तिरीमं ति) किरीटं च मुकुटं धारयन्ति ये ते ।
तथा कुण्डलोदयोतितानना । पुण्डरीकवस्त्रयने येषां ते तथा ।
एकावली आभरणविशेषः, सा कण्ठे श्रीवायां लगिता विद्युम्बि-
ता सती वक्षसि वरसि वर्तते येषां ते एकावलीकण्ठलगित-
वक्षसः । श्रीवत्साभिधानः सुष्ठु लाञ्छनं महापुरुषत्वसूचकं व-
क्षसि येषां ते श्रीवत्सलाञ्छनाः । त्रयशसः, सर्वत्र विख्यात-
त्वात् । सर्वतृकानि सर्वतुसम्भवानि सुरभीणि सुगन्धीनि
यानि कुसुमानि तैः सुरचिता कृता या प्रलम्बा आप्रपदी-
ना (सोभतं ति) शोभमाना कान्ता कमनीया विकसन्ती
फुल्लन्ती चित्रा पञ्चवर्णा वरा प्रधाना माला स्रक् रचिता
निहिता, रतिश वा सुलकारिका, वक्षसि येषां ते सर्वतृकसुर-
भीकुसुमरचित्रप्रलम्बशोभमानकान्तविकसच्चित्रवरमालारचि-
तवक्षसः । तथा अष्टशतसंख्यानि विभक्तानि विविक्तरूपाणि
यानि लक्षणानि चक्राऽऽदीनि तैः प्रशस्तानि मङ्गल्यानि सुन्द-
राणि च मनोहराणि विरचितानि विहितानि (अंगमगं ति)
अङ्गोपाङ्गानि शिरोऽदगुल्यादीनि येषां तेऽष्टशतविजकलक-

णप्रशस्तसुन्दरविरचिताङ्गोपाङ्गाः । तथा मत्तगजवरेन्द्रस्य यो
ललितो मनोहरो विक्रमः सञ्चरणं तच्छिद्वसिता सजातवि-
लासा गतिर्गमनं येषां ते मत्तगजवरेन्द्रललितविक्रमविवसि-
तगतयः । तथा शरदि भवः शारदः, स चासौ नवस्तनितं रसितं
यस्मिन्निर्घोषे स नवस्तनितः, स चेति समासः । स चासौ मधुरो
गम्भीरश्च यः क्रौञ्चनिर्घोषः पक्षिविशेषनिनादः, तद्वद् दुन्दुभि-
स्वरवच्च स्वरो नादो येषां ते शारदनवस्तनितमधुरगम्भीरक्रौ-
ञ्चनिर्घोषदुन्दुभिस्वराः । इह च शरत्काले हि क्रौञ्चा माद्यन्ति,
मधुरध्वनयश्च भवन्तीति शारदग्रहणम् । तथा पीतपानीयेन श-
ब्दप्रवृत्तौ तद्गङ्गादमनोज्ञता तस्य स्यादिति नवस्तनितग्रहणम्,
स्वरूपोपदर्शनार्थं मधुरगम्भीरग्रहणमिति । तथा कटीसूत्रमाभ-
रणविशेषः, तत्प्रधानानि नीलानि बलदेवानां, पीतानि वासुदे-
वानां कौशेयकानि वल्लविशेषचूटानि चासांसि वसनानि
येषां ते कटीसूत्रकनीलपीतकौशेयवाससः । प्रवरदीप्तनेजसो
वरप्रभावतया वरदीप्तनया च । नरसिंहा विक्रमयोगात् । नरप-
तयः तन्मायकत्वात् । नरेन्द्राः परमैश्वर्ययोगात् । नरवृषजा उद-
क्षिप्तकार्ये जारनिर्वाहकत्वात् । मरुदृषभकटपाः देवराजोप-
माः, अभ्यधिकं शेषराजेभ्यः राजतेजोलक्ष्म्या दीप्यमानाः ।
नीलकपीतकवसना इति पुनर्मणनं निगमनार्थम् । कथं ते नवे-
त्याह-(दुवे डुवे इत्यादि)पवं च नववासुदेवनववलदेवा इति ।
(तिविडुं यं ति) यावत्करणात्-

“ विण्डु तिविडुं डुविडुं यं, सयं नृ पुरिसुत्तमे पुरिससीहे ।

तद्व पुरिसपुडरीप, दत्ते नारायणे करहे ॥ १ ॥

अयले विजयं जदे, सुपुत्रे यं सुदर्शनं ।

आनन्दे पण्डणे पडमे, रामे यावि अपच्छिन्ने ॥ २ ॥ इति ।

(किञ्चीपुरिसाणं ति) कीर्त्तिप्रधानपुरुषाणामिति ।

“ महुरा यं कणगवत्पू, सावत्थी पोयणं च रायगिहं ।

कायं दी कोसवी, मिहिलपुरी इत्थिणपुरं च ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ गावि जुप संगामे, तद्व इत्थिपराहो रंगे ।

जजाणुराग गोठी, परइन्ही माउयाई यं ॥ १ ॥ इति ।

तथा-

“ अस्सग्मावे तारपे, मेरपे महुकेदभे निसुभे यं ।

वलि पहलाए तद्व रा-वणे यं नवमे जरासथो ॥ १ ॥ ”

“ एए सलु पमिसवू, किञ्चीपुरिसाणं वासुदेवाणं ।

सव्वे वि चक्कजोही, सव्वे वि हया सचक्केहि ॥ २ ॥

अणियाणकडा रामा, सव्वे वि यं केसवा नियाणकडा ।

उट्टुगामी रामा, केसव सव्वे अट्टोगामी ॥ ३ ॥ इति ।

(आगमिस्सेणं ति) आगमिष्यता कालेन । “ आगमिस्साणं ति ”
पाठान्तरम् । आगमिष्यतां भविष्यतां मध्ये सेत्स्यन्तीति । स० ।

(८४) तीर्थोत्पात्तिः-

तेवीसाए पढमे, वीए वीरस्स पुणं सपोसरणे ।

संघो? पढमणहरो, सुयं च इत्थियं समुत्पन्नं ॥ २०६ ॥

त्रयोविंशतिजनानां प्रथमसमवसरणे तीर्थं समुत्पन्नम्, वीरस्य
पुनर्द्वितीये समवसरणे तीर्थं समुत्पन्नम् । तीर्थं नाम प्रवचनं,
तच्च निराधारं न भवति, तेन साधुमाध्वीश्रावकश्राविकारूपः
चतुर्वर्णः सद्यः । तथा प्रथमगणधर आद्यगणभृत्, श्रुत द्वादशा-
ङ्गीरूपम्, एतत्त्रयरूपं तीर्थं समुत्पन्नम् । सत्त० १०० द्वार ।
आ० म० ।

(८५) निर्गमनकाल प्रतिपादयन्नाह-

पासो अरिष्टनेमी, सेजंसो सुमति मङ्गिनाथो य ।

पुत्राह्ने निखंता, मेसा पुण पच्छिमएहम्मि ॥२१०॥

पार्श्वनाथोऽरिष्टनेमिः, श्रेयासः, सुमतिर्मङ्गिनामा, पते पञ्च तीर्थकृतः पूर्वाह्ने निष्क्रान्ताः। शेषाः पुनः श्रीश्रृङ्गपञ्चस्वामिप्रभृतयः पश्चिमाह्ने निष्क्रान्ताः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

(८६) दर्शननामानि, तदुत्पात्तिं चाऽऽह-

जड्ढं सङ्गं संखं, वेअतिअनादिआण बुद्धाणं ।

वड्सेसिआण वि मयं, इमाई सग दरिसणाई कमा ॥३३६॥

तिन्नि उसहस्स तित्थे, जायाई सीयलस्स ते दुन्नि ।

दरिसणमेगं पास-स्स सत्तमं वीरतित्थम्मि ॥ ३४० ॥

(जड्ढं सङ्गं संखं) जैन १ शैव २ साङ्ख्य ३ (वेअतिअनादि-आण बुद्धाणं) वेदान्तिकानां मत ४ नास्तिकानां मत ५ बौद्धा-नां मतम् ६ (वड्सेसिआण वि मयं) वैशेषिकानामपि मतम् ७, (इ-माई सग दरिसणाई कमा) इमानि सप्त दर्शनानि क्रमादनुक्रमेण भवन्तीति गाथाऽर्थः ॥३३६॥ (तिन्नि उसहस्स तित्थे जाया-ई ति) पूर्वगाथान्त्यवर्त्तिकमशब्दस्येह सचन्धादाद्यानि त्रीणि दर्शनानि ऋषभजीर्थे जातानि ३ । (सीयलस्स ते दुन्नि) शीतलस्य तीर्थे ते छे दर्शने, तदग्रे चतुर्थपञ्चमे जाते ५, (दरिसणमेगं पासस्स) एक तदग्रेतन षष्ठ दर्शन पार्श्वस्य तीर्थे ६, (सत्तमं वीरतित्थम्मि) सप्तम दर्शन वीरतीर्थे सजा-तमिति गाथाऽर्थः ॥ ३४० ॥ सत्त० १६८ द्वार ।

दीक्षानक्षत्राणि व्यवनवत् । सत्त० ६० द्वार ।

(८७) व्रतपर्यायः-

उसभस्स पुव्वलक्खं, पुव्वंगूणमज्जियस्स तं चेव ।

चउरंगूणं लक्खं, पुणो पुणो जाव सुविहि ति ॥

(अस्मिन्नेव शब्दे २२६४ पृष्ठे पूर्वकेवलपर्याये व्याख्यातैषा)

पणवीसं तु सहस्सा, पुव्वाण सीयलस्स परियायो ।

लक्खाई एकवीसं, सिज्जसज्जिणस्स वासाणं ॥

चउपन्नं पन्नारस, ततो अद्धमाई लक्खाइ ।

अद्धाज्जाई ततो, वाससहस्साई पणवीसं ॥

तेवीसं च सहस्सा, सयाणि अद्धमाणि य हवन्ति ।

इगवीसं च सहस्सा, वाससकणा य पणपन्नं ॥

अद्धमा सहस्सा, अद्धाज्जाई सत्त य सयाई ।

सयरी विचत्तवासा, दिक्खाकालो जिणिंदाणं ॥

पञ्चविंशतिः पूर्वाणां सहस्राणि शीतलस्य पर्याया व्रतपर्यायः । श्रेयांसजिनस्य वर्षाणां लक्षाण्येकविंशतिः । वासुपूज्यस्य च-तुष्पञ्चाशद्वर्षलक्षाणि । विमलनाथस्य पञ्चदशवर्षलक्षाणि । ततोऽनन्तरमनन्तजितोऽर्चाष्टमानि, सार्द्धानि सप्तवर्षलक्षाणि व्रतपर्यायः । धर्मनाथस्यार्धतृतीयानि वर्षशतसहस्राणि । शा-न्तिनाथस्य पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि । कुण्डुनाथस्य त्रयोविंश-वर्षसहस्राणि शतानि चार्चाष्टमानि । अरस्वामिन एकविंशति-वर्षसहस्राणि । मङ्गिनाथस्य वर्षशतानि पञ्चपञ्चाशद्वर्षसह-स्राणि । मुनिसुव्रतस्वामिनोऽर्चाष्टमानि वर्षसहस्राणि । नमि- ५७०

नाथस्यार्धतृतीयानि वर्षशतानि । अरिष्टनेमे सप्त शतानि । पार्श्वनाथस्य सप्ततिवर्षाणाम् । वर्द्धमानस्वामिनो द्वाचत्वारिं-शत् । एष यथाक्रमं जिनेन्द्राणामुपमाऽऽदीनां दीक्षाकालो व्रतपर्यायः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

दीक्षातरुः-

..... , णिक्खंताऽमोगतस्तद्वे सव्वे । (१९७)

सर्वे २४ जिना अशोकतरोरधो निष्क्रान्ताः । सत्त० ६८ द्वार ।

(८८) सप्रति यो येन तपसा निष्क्रान्तस्तदग्निधिसुराह-

सुमइत्थ निच्चभत्ते-ण निगनो वासुपुज्ज (जिणो) चोत्थेण ।

पासो मङ्गी वि य अ-द्धमेण सेसा उ छट्ठेण ॥ ३८७ ॥

सुमातिरत्र-अस्यामवसर्पिण्यां चतुर्विंशतितार्थकृतसु मध्ये नि-त्यभक्तेनानवरतभक्तेन निष्क्रान्तः । वासुपूज्यो जिनश्चतुर्थेन, ए-केनोपवासेनेत्यर्थः । पार्श्वनाथो मद्विरपि चाष्टमेन त्रिभिरुपवा-सैः । शेषास्तु रूपभस्वामिप्रभृतयः षष्ठेन द्वाभ्यामुपवासाभ्यां निष्क्रान्ताः । आ० म० १ अ० १ खण्ड । ती० । स० ।

(८९) दीक्षापरिवारः-

एगो भगवं वीरो, पासो मङ्गी य तिहिं तिहिं मएहिं ।

जगवं पि वासुपुज्जो, गहिं पुरिससएहिं निक्खंतो ३८५ ॥

उग्गाणं जोगाण, रायप्पाणं च खत्तियाणं च ।

चउहिं सहसेहिं उसहो, मेसा उ सहस्सपरिवारा ॥ ३८६ ॥

तत्र एको भगवान् वीरो वर्द्धमानस्वामी प्रव्रजितः, न केनाऽपि सह तेन व्रतं गृहीतामित्यर्थः । पार्श्वनाथो, भगवांश्च मद्विर-भिस्त्रिभिः शतैः सह व्रतमग्रहीत् । अत्र च मद्विरस्वामी स्त्रीणां पुरुषाणां च प्रत्येकं त्रिभिस्त्रिभिः शतैः सह प्रव्रजितः, ततो मि-द्वितानि पदं शतानि भवन्ति । यत्सूत्रे त्रिजिं शतैरित्युक्तं तत्र केवला स्त्रिय पुरुषा वा गृहीता, द्वितीयः पुन पक्षं सन्नपि न विवक्षित इति सम्प्रदायः । स्थानाङ्गटीकायामप्युक्तम्-मद्विरजि-न स्त्रीशतैरपि त्रिजिरिति । जगवानपि वासुपूज्यः पद्मिः पुरुष-शतैः सह निष्क्रान्तः, ससारकान्तराग्निरागतः, प्रव्रजित इति यावत् ॥ ३८५ ॥ (“ वासुपुज्जे ण अरहा गहिं पुरिससएहिं मुडे जवित्ता । ” स्था० ६ वा०) उग्राणामारककस्थानीयानां, भोगानां गुरुप्रायाणां, राजन्यानां मित्रप्रायाणां, कृत्रियाणां सामन्ताऽऽदी-नां सर्वसङ्ख्यायां चतुर्जिं सहस्रैः सह रूपभजिनः प्रथमो जिनो निष्क्रान्तः, व्रतं जग्राहेत्यर्थः । शेषास्तु वीरपार्श्वमद्विरवासुपूज्य-नाभेयव्यतिरिक्ता जिना अजिताऽऽद्य एकोनविंशतिः, सहस्रप-रिवारा पुरुषसहस्रसदिना प्राप्ताजिपुरिति ॥ ३८६ ॥ प्रव० ३१ द्वार । आ० म० । स० । सत्त० ।

(९०) दीक्षापुरम्-

उसजो अ विणीयाए, वारवडेए अरिष्ठवरणेमी ।

अवसेसा तित्थयरा, निक्खंता जम्मजूमीसु ॥

रूपभस्वामी जगवान् विनीतायां नगर्यां निष्क्रान्तः, द्वारव-त्यामरिष्टनेमि, अवशेषा अजितस्वामिप्रभृतयस्तीर्थंकरा नि-ष्क्रान्ता जन्मजूमिषु; यत्र जातास्तत्र निष्क्रान्ता इति ज्ञावः । आ० म० १ अ० १ खण्ड । स० । सत्त० ।

दीक्षासमये मन पर्यवधानम्-

..... , जायं च चउत्थ मण्णाणं ॥ (१९८)

दीक्षायां गृहीतायां तस्मिन् समये सर्वेषां जिनानां चतुर्थं मनःपर्यवज्ञानं जातम् । सत्त० ७१ द्वार ।

(७१) दीक्षामासादय-
जम्भं व मासपक्खा, नवरं सुवयस्स सुद्धफगुणिओ ।

नमिवीराण वयम्पी, कसिणा आसाढमगसिरा ॥ २४६ ॥
अत्तमि नवमी पुत्तिम, दुदसि नवमि तेरसीतिगं ठट्ठी ।
वारासि तेरसि पनरसि, चउत्थि चउदसि य तेरसिया ॥ २४७ ॥
चउदसि पंचमिगारसि, एगारसि वारासिय नवमि ठट्ठी य ।
एगारमि दसमि तिही, वयम्मि उरुरामि पुव्वं व ॥ २४८ ॥

व्रतमासाऽऽदिनक्षत्राणि राशयश्च कथ्यन्ते । (जम्भं व मास-
पक्खं च) जन्मवद् मासपक्का-जन्मकल्याणके ये मासाः पक्षाश्च
कथिताः, दीक्षाकल्याणकेऽपि त एव ज्ञेया इत्यर्थः । (नवरं ति)
एतावान् विशेषो ज्ञेयः- (सुवयस्स सुद्धफगुणिओ चि) सुव-
तस्य मुनिसुव्रतस्य व्रते फाल्गुनिको मासः । (नमिवीराण वयम्मि
चि) नमिजिनवीरजिनयोर्व्रते (कसिणा आसाढमगसिर चि)
कृष्णावाषाढमार्गशीर्षौ, तत्र नमिजिनस्य व्रते कृष्ण आषाढ-
मासः । श्रीवीरजिनस्य व्रते कृष्णो मार्गशीर्षमासः । इति गाथा-
र्थः ॥ २४६ ॥ (अट्ठमि नवमी पुत्तिम) अष्टमी, नवमी, पूर्णिमा
(दुदसि नवमि तेरसी तिगं ठट्ठी) द्वादशी, नवमी, त्रयोदशी
त्रिकम्, षष्ठी (वारासि तेरसि पनरसि) द्वादशी १० त्रयोदशी
११ अमावास्या १२ (चउत्थि चउदसि य तेरसिया) चतुर्थी
१३ चतुर्दशी च १४ त्रयोदशिका १५ । इति गाथार्थः ॥ २४७ ॥
(चउदसि पंचमिगारसि) चतुर्दशी १६ पञ्चमी १७ एकादशी
१८ (एगारसि वारासि नवमि ठट्ठी) एकादशी १९ द्वादशी २०
नवमी २१ षष्ठी च २२ (एगारसि दसमि तिही) एकादशी २३
दशमी २४ तिथिः । (वयम्मि उरुरामि पुव्वं व चि) व्रते नक्षत्र-
राशयः पूर्ववत् । “ इयं चवणरिक्खरासी, जम्मे दिक्ख्वा विणाणे
वि ” इति पूर्वमुक्तत्वात् ये व्यवसमये नक्षत्रराशयो, व्रतेऽपि
त एव ज्ञेयाः । इति गाथार्थः ॥ २४८ ॥ सत्त० ५९ द्वार ।
दीक्षाराशिश्चयवनवत् । सत्त० ६१ द्वार ।

दीक्षालिङ्गम्-

न उ नाम अन्नलिङ्गे, न य गिहिलिङ्गे कुर्त्तिगे वा ॥

सर्व एव तीर्थकृतस्तीर्थकरलिङ्ग एव निष्क्रान्ताः, न तु नाम
अन्यलिङ्गे, गृहिलिङ्गे, कुलिङ्गे वा । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
(अन्यलिङ्गाऽऽद्यर्थोऽन्यत्र)

दीक्षालोचमुष्टि-

कयपंचमुष्टिओआ, उसहो चठमुष्टिकयओओ । (२५०)

कृतपञ्चमुष्टिओचास्त्रयोविंशतिजिना, ऋषभ. चतुर्मुष्टि-
कृतलोचो जातः । सत्त० ६६ द्वार ।

दीक्षावनानि-

उसजो सिद्धत्यवण-म्मि वासुपुज्जो विहारगिहगम्मि ।

धम्मो य वप्पगाए, नीलगुहाए मुणी नाम ॥

आसमपयम्मि पासो, वीरजिणिदो य नायसंढम्मि ।

अवसेसा पव्वड्या, सहसंववणम्मि उज्जाणे ॥

ऋषभ-ऋषजस्वामी सिद्धार्थवने उद्याने निष्क्रान्त, वासुपूज्यो
विहारगृहके विहारगृहकाभिधाने उद्याने, धर्मो धर्मस्वामी
जगवान् वप्रगाथा वप्रगाभिधाने उद्याने । तथा च वक्ष्यति-

“ सेसाण केवलाइ, जेसुज्जाणेसु पव्वड्या । ” एव नीलगुहा-
यां नीलगुहाभिधाने उद्याने मुनिनामा मुनिसुव्रतनामा तीर्थ-
करो निष्क्रान्तः । तथा आश्रमपदे आश्रमपदभिधाने उद्याने
पार्श्वनाथो निष्क्रान्तः, वीरजिनेन्द्रो ज्ञातस्वप्नं ज्ञातस्वप्नाभि-
ने उद्याने । अवशेषा अजितस्वामिप्रभृतयस्तार्थिकराः सहस्रा-
म्रवणे निष्क्रान्ताः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

यस्मिन्वयसि निष्क्रान्तास्तदभिधित्सुराह-

वीरो अरिद्धनेमी, पासो मट्ठी य वासुपुज्जो अ ।

पढमवए पव्वड्या, सेसा पुण मज्झिमवयम्मि ॥

वीरो महावीर, अरिष्टनेमि, पार्श्वनाथो, मद्धिर्वासुपूज्य इत्येते
पञ्च तीर्थकृतः प्रथमवयसि कुमारत्वलक्षणे प्रवजिताः । शेषाः
पुनः ऋषभस्वामिप्रभृतयो मध्यमे वयसि यौवनलक्षणे वर्त-
मानाः प्रवजिताः । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

(९९) दीक्षाशिविका-

एएसि चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं सीयाओ
होत्था । तं जहा-

“ सीया सुदंसणा सु-प्पभा य सिद्धत्थ सुप्पसिद्धा य ।

विजया य वेजयंती, जयंति अपराजिया चेव ॥ १४ ॥

अरुणप्पज चंदप्पभ, सूरप्पज अगिसप्पजा चेव ।

विमट्ठा य पंचवट्ठा, सागरदत्ता य एगदत्ता य ॥ १५ ॥

अजयकरा निव्वुडकरि, मणोरमा तह मणोहरा चेव ।

देवकुर उत्तरकुरा, विसाल चंदप्पभाई य ॥ १६ ॥

एआओ सीआओ, सव्वेसिं चेव जिणवरिदणं ।

सव्वजगवच्छुद्धाणं, सव्वोत्तयसुखयच्छावाए ॥ १७ ॥

पुत्ति ओस्सित्ता मणु-जेहिं सा हट्ठरोमकूवेहिं ।

पच्छा वहंति सीयं, असुरिंदसुरिंदनागिंदा ॥ १८ ॥

चलचवलकुंदलधरा, सच्छंदविकुव्वियाभरणधारी ।

सुरअसुरवंदिआणं, वहंति सीअं जिणिंदाणं ॥ १९ ॥

पुरओ हवंति देवा, नागा पुण दाहिणम्मि पासम्मि ।

पच्चच्छिमेण अमुरा, गरुड्ठा पुण उत्तरे पासे ॥ २० ॥

(सव्वोत्तयसुखयच्छावाए चि) सर्वतुंकया सर्वेषु शरदादिषु
ऋतुषु सुखदया गायया प्रभया आतपाजावलक्षणया वा, युक्ता
इति शेषः । तथा- (सा हट्ठरोमकूवेहिं ति) सा शिविका
यस्यां जिनोऽध्यारुद्धः, हट्ठरोमकूपैरुद्धुषितरोमभिरित्यर्थः ।
तथा (चलचवलकुंदलधर चि) चलाश्च ते चपलकुण्ड-
लधराश्चेति वाक्यम् । तथा स्वच्छन्देन स्वरुच्या विकुर्वितानि
यान्याभरणानि मुकुटाऽऽङ्गीनि तानि धारयन्ति ये ते तथा । असु-
रेन्द्राऽऽद्य इति योगः । (गरुड चि) गरुडध्वजा सुपर्णकुमारा
इत्यर्थः । स० । सत्त० ।

(६३) अथ षट्पञ्चाशद्विकुमारोत्थानान्याह । विकुमारिका
नाम-विकुमारजवनपतिविशेषजातिजा देव्य -

मेरुअहउद्धोया, चउदिसि रुयगाउ अट्ठ पत्तेअं ।

चउ विदिसिमज्जरुयगा, डती छप्पन्न दिसिकुमरी ॥ १०१ ॥

(मेरुअहउद्धोय चि) मेरोरधोलोकात् १, ऊर्ध्वलोका-

त् २ । तत्र अधोलोके गजदन्तगिरिचतुष्टयस्याधस्तादष्टानां दिक्कुमारीणां भवनानि सन्ति । एतच्च सामान्यमात्रेणैव स्थानमुक्तम् । विशेषेण तु सप्रदायगम्यम् । तथा ऊर्ध्वलोके मेरोरुपरि नन्दनवने अष्टौ कूटानि सन्ति । तेषामुपरि अष्टानां दिक्कुमारीणां भवनानि सन्ति । (चउदिसि रुयगात् चि) चतुर्दिग्वर्तिरुचकात् रुचकाद्देविकचतुष्टयादित्यर्थः । (अठ पत्तेय ति) एतेभ्यः षट्स्यन्तकेभ्यः प्रत्येकमष्टावष्टौ समागच्छन्ति । एवमष्टचत्वारिंशद् दिक्कुमार्यो जाताः । (चउ विदिसिमज्जरुयग चि) चतस्रो विदिकुरुचकात्, रुचकगिरिविदिगुण्य इत्यर्थः । चतस्रो मध्यरुचकान्तात् रुचकद्वीपमध्यादित्यर्थः । (इती उपपन्न दिसिकुमरी) आगच्छन्ति एव षट्पञ्चाशद् दिक्कुमार्यः । इति गार्थार्थः ॥ १०१ ॥ सत्त० ३३ द्वार ।

अधोलोकवासिन्योऽष्टकुमार्यः -

जया णं एकमेके चक्रवट्टिविजए जगवतो तित्थयर स-
मुप्पज्जति, तेणं कालेण तेणं समएण अहोलोगवत्थव्वाओ
अठ दिसाकुमारीओ महत्तरिआओ सएहिं सएहिं कूमेहिं
सएहिं सएहिं जवणेहिं सएहिं सएहिं पासायवमैसएहिं प-
त्तेअं पत्तेअं चउहिं सामाणिअसाहस्सीहिं चउहिं महत्त-
रिआहिं सपरिवाराहिं सत्तहिं अणीणहिं सत्तहिं अणी-
आहिर्वहिं सोलसएहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अस्सेहि अ
वह्निं वाणमंतरेहिं देवेहिं देवीहि अ सद्धि संपरिवुहाओ
महयाहयणट्टीअवाइअ० जाव जोगभोगां जुंजमाणी-
ओ विहरंति । त जहा-

“भोगंकरा ? भोगवई २, सुजोगा ३ जोगमाजिनी ४ ।
तोयधाराए विचित्ता य ६, पुप्फमाला ७ अणिदिया” । ७१ ।

(तेण कालेण इत्यादि) तस्मिन् काले सज्जवजिनजन्म-
के भरतैरावतेषु तृतीयचतुर्थारकलक्षणे, महाविदेहेषु चतुर्था-
रकप्रविभागलक्षणे, तत्र सर्वदाऽपि तदाद्यसमयसदृशकालस्य
विद्यमानत्वात् । तस्मिन् समये सर्वत्राप्यर्द्धरात्रलक्षणे, ती-
र्थकराणां हि मध्यरात्र एव जन्मसंभवात् । अधोलोकवास्त-
व्या, चतुर्णां गजदन्तानामध समभूतत्वाद् नवशतयोजनरू-
पा तिर्यग्लोकव्यवस्था विमुच्य प्रतिगजदन्त द्विजिजावेन
तत्र भवनेषु वसनशीलाः । यत्तु गजदन्तानां षष्ट्यष्टमकूटेषु
पूर्वं गजदन्तसूत्रे आसा वास प्ररूपित, तत्र क्रोमायमागमन
हेतुरिति, आसामपि चतुःशतयोजनाऽऽदिपञ्चशतयोजनाऽऽदि-
पञ्चशतयोजनपर्यन्तोच्चत्वगजदन्तगिरिगत पञ्चशतिककूटग-
तप्रासादावतंसकवासित्वेन नन्दनवनकूटगतमेघङ्कुराऽऽदिदिक्कु-
मारीणामिन्द्रोर्ध्वलोकवासित्वाऽऽपत्तिः । अथ प्रकृत प्रस्तुत-
अष्टौ दिक्कुमार्यो दिक्कुमारा भवनपतिजातीया, महत्त-
रिका स्ववर्गेषु प्रधानतरिका, स्वकेषु स्वकेषु कूटेषु गजद-
न्ताऽऽदिगिरिवर्तिषु, स्वकेषु स्वकेषु प्रवनेषु प्रवनपतिदेवाऽऽवा-
सेषु, स्वकेषु स्वकेषु प्रासादावतंसकेषु स्वस्वकूटवर्तिक्रीडाऽऽ-
वासेषु । सूत्रेषु च सप्तम्यर्थे तृतीया प्राकृतत्वात् । प्रत्येकं प्रत्येकं
चतुर्भि सामानिकानां दिक्कुमारिभ्यश्चतुर्विधमवाऽऽदिकदे-
वाना सहस्रै, चतस्रिभ्यश्च महत्तरिकाभिर्दिक्कुमारिकानुत्पत्तिवि-
भवाऽऽदिभिस्ताभिरनतिक्रमणीयवचनाभिश्च स्वस्वपरिवारस-

हिताभिः, सप्तभिरनीकैर्दस्यैश्चरथपदातिमहिषगन्धर्वनाट्यरू-
पैः, सप्तभिरनीकाधिपतिभिः, पौरुशजिरात्मरक्षकदेवसहस्रैरि-
त्यादिक सर्वे विजयदेवाधिकार इव व्याख्येयम् । ननु कासाञ्चि-
दिक्कुमारीणां युक्त्या स्थानाङ्गे पर्योपमस्थितेर्मणनात् समा-
नजातीयत्वेनासामपि तथाचूतायुष सजाव्यमानत्वाद् प्रवन-
पतिजातीयत्व सिद्धम्, तेन भवनपतिजातीयानां वानमन्तरजा-
तीयपरिकर. कथं सगच्छते ? । चच्यते-एतासां महार्द्धिकत्वेन
ये आकाकारिणो व्यन्तरास्ते ग्राह्या इति । अथवा-वानम-
न्तरशब्देनाऽत्र वनानामन्तरेषु चरन्तीति यौगिकार्थसश्रय-
णाद् भवनपतयोऽपि वानमन्तरा इत्युच्यन्ते । उभयेषामपि
प्रायो वनकूटाऽऽदिषु विहरणशीलत्वादिति सम्भाव्यते । तच्च
तु बहुश्रुतगम्यमिति सर्वं सुस्थम् । अथैतासां नामान्याह-
(त जहा इत्यादि) तद्यथा-“जोगंकरा” इत्यादि । रूपकमे-
तत् कथ्यम् ।

एतासामासनानि चलन्ति-

तए णं तासिं अहोलोगवत्थव्वाणं अट्टएहं दिसाकुमारी-
णं महत्तरिआणं पत्तेअं पत्तेअं आसणाऽ चहंति । तए णं
ताओ अहोलोगवत्थव्वाओ अट्ट दिसाकुमारीओ महत्तरि-
आओ पत्तेअ पत्तेअं आसणाऽ चलिआइं पासति, पा-
सित्ता ओहिं पउजति, पउंजित्ता जगव तित्थयर ओहिणा
आजोएंति, आजोएत्ता अस्समसं सदावेति, सदावेत्ता
एवं वयासी-उप्पसे खट्ठु जो ! जवुदीवे भयव तित्थयरे,
तं जीयमेअं-तीअपच्चुप्पसमणगयाणं अहोलोगवत्थव्वा-
णं अट्टएहं दिसाकुमारीमहत्तरिआणं जगवओ तित्थयर-
स्स जम्मणमहिम करित्तेए, तं गच्छामो णं अम्हे वि भग-
वओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेमो चि कट्ठु एवं वय-
ति, वहत्ता पत्तेअ पत्तेअं आभिओगिए देवे सदावेति,
सदावेत्ता एवं वयासी ॥

अथैतास्त्रेव विहरन्तीषु सतीषु किं जातमित्याह-(तए ण-
मित्यादि) ततस्तासामधोलोकवास्तव्यानामष्टानां दिक्कुमा-
रीणां महत्तरिकाणां प्रत्येक प्रत्येकमासनानि चलन्तीति ।
अथैता. किं किमकार्षुर्दित्याह-(तए णमित्यादि) तत आ-
सनप्रक्रमणान्तर ता अधोवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमार्यो मह-
त्तरिका प्रत्येक प्रत्येकमासनानि चक्षितानि पश्यन्ति, दृष्ट्वा
चाऽवधिं प्रयुज्जन्ति, प्रयुज्य भगवन्त तीर्थकरमवधिना आ-
भोगयन्ति, आभोग्य च अन्यमन्य शब्दयन्ति, शब्दयित्वा च
एवमवादिषु । यद्वादिपुस्तकाह-(उप्पसे इत्यादि) उत्पन्न
खलु भो ! जम्बूद्वीपे प्रगवास्तीर्थङ्कर, तज्ज्ञातमेतत्कट्टप एयोऽती-
तप्रत्युत्पन्नानागतानामधोलोकवास्तव्यानामष्टानां दिक्कुमारी-
महत्तरिकाणां भगवतो जन्ममहिमां कर्तुं, तन्नच्छामो वयमपि
भगवतो जन्ममहिमां कुर्म इति कृत्वा, धातूनामनेकार्थत्वा-
न्निश्चित्य मनसा एवमनन्तरोक्तं वदन्ति, उदित्वा च प्रत्येकं
प्रत्येकमाजियोगिकान् देवान् शब्दयन्ति, शब्दयित्वा चैव-
मवादिषु ।

किमवादिपुर्दित्याह-

खिण्णमेव जो देवाणुप्पिआ ! अण्णखंनमयससिखिदे

लीलट्टिअ० एवं विमाणवषओ भाणिअवो० जाव जोअण-
वित्थिषे दिव्वे जाणविमाणे विउव्वेह, विउव्वित्ता एअ-
माणत्तिअं पच्चप्पिण्ह । तए णं ते आनिओगा देवा अणे-
गखंभसय० जाव पच्चप्पिण्हंति ।

(क्षिप्पामेव इत्यादि) भो देवानुप्रियाः ! त्विप्रमेवा-
ऽनेकस्तम्भशतसन्निविष्टानि लीलास्थितशालजम्बिकानी-
त्येवमनेन क्रमेण विमानवर्णको जणितव्यः । स चायम्-
“ईदमिगजसमतुरगणरमगरविहगबालकिन्नररुसरभचमर-
कुजरवणलयपठमलयभस्तिचित्ते खभुगयवरवइरवेइआपरि-
गयाभिरामे विज्जाहरजमक्षुअलजतजुत्ते विव अर्धसहस्स-
माद्विणीए रुवगसहस्सकव्विए भिसमाणे जिम्भिसमाणे च-
क्खुल्लोअणवेसे सुहफासे सस्सिरीअरुवे घटाचव्वियमहुरम-
णहरसरे सुभे कते दरिसणिजे णिवणोचियमिसिमिसंतम-
णिरयणघटिआजालपरिक्खित्ते । ” कियत्पर्यन्तमित्याह-
यावद्योजनविस्तीर्णानि दिव्यानि यानायेष्टस्थाने गमनाय वि-
मानानि, अथवा यानरूपाणि वाहनरूपाणि विमानानि या-
नविमानानि, विकुर्वत-वैक्रियशक्त्या संपादयत, विकुर्वित्वा
एतामाज्ञां प्रत्यर्पयत । अथ यानवर्णकव्याख्या प्राग्वद् ज्ञेया,
तोरेणाऽऽटिवर्णकेषु एतद्विशेषणस्य व्याख्यातत्वात् । ततस्ते
किं चक्रुरित्याह-(तए णमित्यादि) ततस्ते आभियोगिका
देवा अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टानि यावदाज्ञां प्रत्यर्पयन्ति ॥

अथैताः किं कुर्वन्तीत्याह-

तए णं ताओ अहोलोगवत्थव्वाओ अट्ट दिसाकुमा-
रिमहत्तरिआओ पत्तेअं पत्तेअं चउहिं सामाणिअसा-
हस्सीहिं चउहिं महत्तरिआहिं० जाव अछेहिं वहुहिं
देवेहिं देवीहि अ सद्धिं संपरिवुमाओ ते दिव्वे जाणवि-
माणे दुरूहंति, दुरूहित्ता सव्विणीए सव्वजुड्ढे घणमुड्ढ-
गपणवपवाडअरवेणं ताए उकिट्ठाए० जाव देवगईए जेणेव
भगवओ तित्थयरस्स जम्भणणगरे जेतोव तित्थयरस्स ज-
म्भणजवणे, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भगवओ ति-
त्थयरस्स जम्भणजवणं तेहिं दिव्वेहिं जाणविमाणेहिं
तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेति, करित्ता उत्तरपुर-
च्छिमे दिसीजाए ईसिं चउरंगुल्लमसंपत्ते धरणिअले ते
दिव्वे जाणविमाणे ठव्वित्ति, ठव्वित्ता पत्तेअं पत्तेअं च-
उहिं सामाणिअसाहस्सेहिं० जाव सद्धिं संपरिवुमाओ
दिव्वेहितो जाणविमाणेहितो पच्चोरुहंति, पच्चोरु-
हित्ता सव्विणीए० जाव णाडएणं जेणेव भगवं ति-
त्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छं-
त्तिता भगवं तित्थयरमायरं च तिक्खुत्तो आयाहिण-
पयाहिणं करेति, करित्ता पत्तेअं पत्तेअं करयलपरिग-
हिअं सिरमावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी ।

“तए णं ताओ ” इत्यादि । ततस्ता अधोलोकवास्तव्या अष्टौ
दिक्कुमारीमहत्तरिका ; हठनुष्ठेत्याद्येकदेशदर्शनेन सपूर्ण आ-
द्यापको प्राद्वः । स चायम्-“हट्टुट्टुचित्तमाणदिआ पीअमणा प-

रमसोमणस्सिआ इरिसवसविसप्पमाणहिअया विअसिअवर-
कमलनयणपचसिअवरकमगतुमिअकेऊरमउडकुडवदारविरा-
यंतरइअवच्छा पाववपव्वमाणघोव्वंतभूसणधरा ससज्जं तुरि-
अं चवल सीहासणाओ अचुत्तेति, अब्भुत्तिता पायपीढाओ
पच्चोरुहति, पच्चोरुहित्ता ” इति । प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्भिः
सामानिकसहस्रैः चतसृभिश्च महत्तरिकाभिर्यावदन्यैर्बहुभिर्दे-
वैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृता, तानि दिव्यानि यानविमानान्या-
रोहन्ति । आरोहेणोत्तरकाले येन प्रकारेण सूतिकाशुद्धमुपति-
ष्ठन्ते तथाऽऽह-(उरुदित्ता इत्यादि) आरुह्य च सर्वैर्द्व्यां सर्व-
द्युत्या धनमृदङ्गं मेघवद्गम्भीरध्वनिकं मृदङ्गपणवो मृत्पटहः,
उपलक्षणमेतत्तेनान्येषामपि तूर्याणां संग्रहः । एतेषां प्रवादितानां
यो रवस्तेन तथा उत्कृष्टया, यावत्करणात्-“तुरिआप
चवलाए ” इत्यादि पदसंग्रहः प्राग्वत् । देवगत्या यत्रैव
भगवतस्तीर्थकरस्य जन्मनगर यत्रैव च तीर्थकरस्य जन्मजवनं
तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च भगवतस्तीर्थकरस्य जन्म-
मवनं तैर्दिव्यैर्यानविमानैस्त्रिंश्व आदक्षिणप्रदक्षिणां कुर्वन्ति,
धीनं वारान् प्रदक्षिणयन्तीत्यर्थः । त्रिप्रदक्षिणीकृत्य च
उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे ईशानकोणे ईषच्चतुरङ्गुलमसंप्राप्तानि
धरणीतले तानि दिव्यानि यानविमानानि स्थापयन्तीति ।
अथ यच्चक्रुस्तदाह- स्थापयित्वा च प्रत्येकं प्रत्येकम्, अष्टा-
वपीत्यर्थः । चतुर्भिः सामानिकसहस्रैर्यावत् सार्द्धं संप-
रिवृता दिव्येभ्यो यानविमानेभ्यः प्रत्यवरोहन्ति, प्रत्यव-
रुह्य च सर्वैर्द्व्यां, यावच्छब्दात् सर्वद्युत्यादिपरिग्रहः । कि-
यत्पर्यन्तमित्याह-“ संग्रपणवभेरिअल्लिरिअरमुहिहुड्ढकमुरज-
मुङ्गडुडुहिनिग्योसनाइएणं ति । ” यत्रैव भगवांस्तीर्थकर-
स्तीर्थकरमाता च तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च भगवन्तं
तीर्थकर तीर्थकरमातरं च त्रिः प्रदक्षिणयन्ति, त्रिः प्रदक्षिणी-
कृत्य च प्रत्येकं प्रत्येकं करतलपरिगृहीतं शिरस्यावर्त्तं मस्तके
अञ्जलिं कृत्वा, एवं वक्ष्यमाणमवादिषुः ।

तदाह-

णमोऽत्थु ते रयणकुच्छिधारिए ! जगप्पईवदीविए ! सव्वज-
गमंगलस्स चक्खुणो अ मुत्तस्म सव्वजगजववच्छलस्स
हिअकारगमगदेसिअवागिहिंविजुप्पभुस्स जिणस्स णा-
णिस्स नायगस्स बुद्धस्स बोहगस्स सव्वलोगनाहस्स निम्म-
मस्स पवरकुलसमुम्भवस्स जाईए स्वत्तिअस्स जं सि लोगु-
त्तमस्म जणणी, धप्पा मि, तं कयत्ता सि, अम्हे णं देवाण-
प्पिए ! अहोलोगवत्थव्वाओ अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरि-
आओ जगवओ तित्थयरस्स जम्भणमहिमं करिस्सामो,
तेण तुज्जेहिं ण जइअव्वं ति कट्टु उत्तरपुरच्छिमं दि-
सीजागं अवक्कमंति ।

(नमोऽत्थु ते इत्यादि) नमोऽस्तु ते तुभ्यं, रत्नं भगवत्कणं
कुक्कु धरतीति रत्नकुक्षिधारिके । अथवा-रत्नगर्भावक्रमंभा-
रकत्वेनाऽपरस्त्रीकुक्षिभ्योऽतिशायित्वेन रत्नरूपां कुक्षिं धर-
तीति; शेषं तथैव । तथा जगद्धर्तृजनानां सर्वमावानां प्रकाश-
कत्वेन प्रदीप इव प्रदीपो जगवान्, तस्य दीपके, सर्वजगन्मङ्ग-
लभूतस्य चक्षुरिव चक्षुः सकलजगद्भावदर्शकत्वेन तस्य, च-
समुच्चये । चतुश्च द्रव्यजावजेदान्यां विधा, तत्राऽऽद्य भाव-

चक्षुरसहकृतं नार्थप्रकाशकं, तेन प्रावचक्षुषा जगवानुपमीयते, तच्चाभूत्समिति । ततो विशेषमाह-मूर्तस्य मूर्तिमतः, चक्षुर्ग्राह्येत्यर्थः । सर्वजगज्जीवानां वत्सत्त्वस्योपकारकस्याऽकार्यं विशेषणद्वारेण हेतुमाह-हितकारको मार्गो मुक्तिमार्गं सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपः, तस्य देशिका उपदेशिका, दर्शिकेत्यर्थः । तथा विज्वा सर्वभाषाऽनुगमनेन परिणमनात् सर्वव्यापिनी, सकलश्रोतृजनहृदयसक्रान्ततात्पर्यार्था, एवविधा वागृद्धिर्वाक्सपत्, तस्याः प्रभु स्वामी, सातिशयवचनलाब्धिक इत्यर्थः । तस्य । तथाऽत्र विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् । जिनस्य रागद्वेषजेषु, ज्ञानिनः सातिशयज्ञानयुक्तस्य, नायकस्य धर्मवरचक्रवर्तिनः, बुद्धस्य विदिततत्त्वस्य, बोधकस्य परेषामवेदिततत्त्वस्य, सकललोकनाथस्य सर्वप्राणिवर्गस्य बोधिबीजाऽऽद्यानसरक्कणाभ्यां योगक्षेमकारित्वात् । निर्ममस्य ममत्वरहितस्य, प्रवरकुलसमुद्भवस्य, जात्या कृत्रियस्य, एवविधिविख्यातगुणस्य लोकोत्तमस्य, यथमासि जननी, तत्त्व धन्याऽसि पुण्यवत्यसि, कृतार्थाऽसि, वयं हे देवानुप्रिये ! अधोलोकवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिका, भगवतो जन्ममहिमां करिष्यामः, तेन युष्माभिर्न भेतव्यम्-असम्भ्राव्यमानपरजनाऽऽपातेऽस्मिन् रहस्थाने इमा विसदृशजातीयाः किमिति शङ्काऽऽकुलं चेतो न कार्यमित्यर्थः । (ति कट्टु उत्तरपुरचिन्म दिसीभागमित्यादि) इति कृत्वा प्रस्तावादिदमुक्त्वा, ता एवोत्तरपौरस्य दिग्भागमपक्रामन्ति ।

अथैतासामितिकर्त्तव्यमाह-

अवक्कमिच्चा वेउव्वियसमुग्घाएण समोहणंति, समोहणित्ता संखिज्जाइं जोअणाइं दंमं निसिरति, निसिरित्ता तं जहा रयणाएण जाव संवट्ठगवाए विउव्विति, विउव्वित्ता तेणं सिवेणं मउएणं अणुद्धूएणं जूमित्तवमिउकरणेणं मणहरेणं सव्वोउअसुरहिकुसुमगंथाणुवासिएणं पिंमिनोहारिमगधुप्पूरेणं तिरिअं पवाइएणं भगवओ तित्थयरस्स जम्मणजवणस्स सव्वओ समंता जोअणपरिमंरुत्तं, से जहाणामए कम्मयरदारए सिआणजाव तहेव ज तत्थ तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा कयवरं वा असुडमचोक्खं पूडअं उव्विभंगं, त सव्वं आहुणिअ आहुणिअ एगंते एमंति, एडित्ता जेणैव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य, तेणैव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमायाए अ अदूरसामंते आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठति ।

अपक्रम्य च वैक्रियसमुद्घातेन समवघ्नन्ति, समवहत्य च सख्यातानि योजनानि दण्म निस्सृजन्ति, निस्सृज्य च किं ता कुर्वन्ति?, तदेवाऽऽह-तद्यथा रत्नानाम् । यावत्पदात्-“वश्राण वेरुलिआण लोहिअक्खण मसारगल्लान हसगञ्जान पुल्लयाण सोगधिआण जोडेरसाण अज्जणान पुल्लयाण रयणाण जायरुवाण अकाण फल्लिहाण रिट्ठान अहावायरे पुग्गत्ते परिसाडिइ, अहासुहुमे पुग्गत्ते परिआपड, उच्च वि वेउव्वियसमुग्घाएण समोहणंति, समोहणित्ता ।” इति पदसग्रहः । एतत्सविस्तरव्याख्या पूर्वं भरताभियोगिकदेवानां वैक्रियकरणाधिकारे कृता, तेन ततो ग्राह्या ।

वाक्ययोजनार्थं तु किञ्चिद्विष्यते-तेषां रत्नानां वादरान् पुञ्जान् परिशास्य सुद्धमान् पुञ्जान् गृह्णन्ति, पुनर्वैक्रियसमुद्घातपूर्वकं सवर्त्तकवातान् विकुर्वन्ति । बहुवचनं चात्र चिकीर्षित-कार्यस्य सम्यक्सिध्यर्थं पुनः पुनर्वातविकुर्वणाज्ञापनार्थम् । विकुर्व्यं च तेन तत्कालविकुर्वितेन, शिवेनोपसृवरहितेन, मृदुकेन भूमिभर्षिणा मारुतेन अनुदूतेन अनूद्धचारिणा, भूमितलविमलकरणेन मनोहरेण सर्वतुकानां परमशुभसम्भवानां सुराजकुसुमानां गन्धेनानुवासितेन, पिण्डमः पिण्डमः सन् निर्हारो नातिदूरं विनिर्गमनशीलो यो गन्धः, तेन उद्धुरेण, वल्लिष्टेनेत्यर्थः । तिर्यक् प्रवातेन तिर्यक् वातुमारब्धेन, भगवतस्तीर्थकरस्य जन्मभवनस्य सर्वतो दिक्षु समन्ताद्विदिक्षु योजनपरिमण्डलम्, “से जहाणामए कम्मयरदारए सिआण जाव” इत्येतन्मूर्त्तिकदेशसूचितदृष्टान्तिकसूत्रान्तर्गतं “तहेव” इति दार्ष्टान्तिकसूत्र-बलादायातेन समार्जयतीतिपदेन सहान्वययोजना कार्या ।

तथेदं दृष्टान्तसूत्रम्-

“ से जहाणामए कम्मयरदारए सिआ तरणे वल्लं जुगव जुवाणे अण्णायके थिरऽभगहत्थो ददपाणिपाए पिठतरोरपरिणए घणनिचिअवद्विअवट्ठखधे चम्मेठगदुहणमुठिअसमाहयानिचिअगत्ते उरस्सवलसमण्णाय तलजमलजुअलपरिघवाहू वघणपवणजइणपमहणसमत्थे ठेए दक्खे पठे कुसले मेहावी निउणसिण्णोवगए एग महत्त सत्तागहत्थग वा दडसपुच्छाणि वा वेणुसिद्धाणिग वा गहाय रायंगण वा रायतेउरं वा देवकुल वा सम वा पव वा आराम वा उज्जाण वा अतुरिअमचवल्लमसभत्त निरतर सुनिठण सव्वओ समता सपमज्जिज्ज चि ।”

स यथानामको यत्प्रकारनामकः कर्मकरदारकः स्याद् भवेत् । आसन्नमृत्युर्हि दारको न विशिष्टसामर्थ्यभागो भवतीत्याह-तरुणः प्रवर्त्तमानवयः । स च बलहीनोऽपि स्यादित्यत आह-वल्लवान् । काष्ठोपद्रवोऽपि विशिष्टसामर्थ्यविभूतेरुत्थित आह-युगं सुपमद्वयमाऽऽदिकाह, सोऽदुष्टो निरुपद्रवो विशिष्टवल्लहेतुर्यस्यास्त्यसौ युगवान् । एवविधश्च को जवति?, युवा यौवनवयसः, ईदृशोऽपि ग्लानः सन् निर्बलः भवत्यतः-अल्पातङ्कः, अल्पशब्दोऽत्राभाववचनः, तेन निरातङ्क इत्यर्थः । तथा स्थिरं प्रस्तुतकार्यकरणेऽकम्पोऽग्रहस्तो हस्ताग्रं यस्यासौ तथा।दृढं निर्विकृतरचयमापन्नं पाणिपादं यस्य स तथा । पृष्ठं प्रतीतम्, अन्तरे पार्श्वरूपे, उरुः सक्थिनी, एतानि परिणतानि परिनिष्ठितानि गतानि यस्य स तथा, सुखाऽऽदिदर्शनात् पान्तिकं कान्तस्य परनिपातः, अहीनाङ्ग इत्यर्थः । घननिष्ठिनौ निविडतरचयमापन्नौ वल्लिताविव वल्लितौ, हृदयाग्निमुखौ जातावित्यर्थः । वृत्तौ स्कन्धौ यस्य स तथा । तथा चर्मपटकेन चर्मपरिणद्धकुट्टनोपकरणविशेषेण वृधनेन घनेन, मुष्टिकया च मुष्ट्या समाहताः सन्तस्ताडिताः सन्तो ये निचिता निविडीकृता प्रवहणप्रेष्यमाणवस्त्रप्रन्धिकाऽऽदयः, तद्वद्गात्रं यस्य तथा । उरसि भवमुरस्यमीदृशेन धलेन समन्वागतः-अन्तरोऽसाहवीर्ययुक्तः । तत्रौ तावद्वृत्तौ, तयोर्ममत्वं समश्रेणिकं यद्युगलं द्वयं, परिघभागत्वा, तन्निभे तत्सदृशे दीर्घसरलपीनत्वाऽऽदिना वाह्यं यस्य स तथा । दृढघने गर्तोऽद्वैतक्रमे, प्लवने मनाक् विक्रमवति गमने, जवनेऽतिशीघ्रगमने, प्रमर्दने कठिनस्याऽपि वस्तुनश्चूर्णेने समर्थः । क्लृप्तं कलापपरिमतः-दक्कः कार्यणामविलम्बितकारी, प्रष्टो वाग्मो, कुशलं सम्यक्क्रियापरिज्ञानवान्, मेधावी सकृत्श्रुतदृष्टकर्मज्ञः, निपुणशिल्पोपगत-निपुण यथा भवत्येव शिल्पक्रियासु कौशलमुपगतः ।

प्राप्त, एकं महान्तं शलाकहस्तक सरित्पणाऽऽदिशलाकासमुदा-
य, सरित्पणाऽऽदिशलाकामयां सम्मार्जनीमित्यर्थः । वाशब्दो वि-
कल्पार्थः । दण्डसर्पुसर्पुं दण्डयुक्तां सम्मार्जनीं, वेणुशलाकिकां
वशशलाकानिर्वृत्तां सम्मार्जनीं गृहीत्वा राजाऽङ्गण वा, राजा-
ऽन्तःपुर वा, देवकुलं वा, सजां वा-पुरप्रधानानां सुखं निवे-
शनहेतुमण्डपिकामित्यर्थः । प्रपां वा पानीयशालाम्, आराम
वा दम्पत्येनगराऽऽसन्नरतिस्थानम्, उद्यानं वा क्रीडार्थाऽऽगत-
जनानां प्रयोजनाभावेनोद्धावलम्बितयानवाहनाऽऽद्याश्रयभूत
सरुखण्डम्, अत्वरितमचपलमसम्प्रान्तम्, त्वरायां चापल्ये सम्प्रमे
वा सम्यक्कचवराऽऽद्यपगमासंभवात् । नत्र त्वरा मानसौत्सुक्यं,
चापल्य कायौत्सुक्यम्, सम्प्रमश्च गतिस्खलनमिति । निरन्तर,
न तु अपान्तरालमोचनेन, सुनिपुणमल्पस्याप्यचोक्तस्यापसा-
रणेन संप्रमार्जेयेदिति ।

अथोक्तदृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकयोजनायाऽऽह-तथैवेता अपि
योजनपरिमण्डलं योजनप्रमाणं वृत्तक्षेत्रं संप्रमार्जयन्तीति ।
यत्तत्र योजनपरिमण्डले, तृणं वा पत्रं वा काष्ठं वा कचवरं वा
अशुचि अपवित्रम्, अचोक्तं मलिनं, पूतिकं दुरभिगन्ध, तत्सर्वमा-
धूय आधूय संचाल्य संचाल्य, एकांते योजनपरिमण्डलादन्यत्र,
पर्यन्त्यपनयन्ति, अपनीय-अर्थात् सर्वसत्त्ववानोपशमविधाय
च, यत्रैव जगवास्तीर्थकरः, तीर्थकरमाता च तत्रैवोपागच्छन्ति,
उपागत्य च भगवन्तीर्थकरस्य तीर्थकरमातुश्च नातिदूरामन्त्रे
आगायन्त्यः-आ ईषत् स्वरेण गायन्त्यः प्रारम्भकाले मन्द्रस्वरेण
गायमानत्वात्, परिगायन्त्यो गीतप्रवृत्तिकालानन्तरं तारस्व-
रेण गायन्त्यस्तिष्ठन्ति ।

अथोद्धूलोकवासिनीनामवसरः-

तेणं कोद्वेणं तेणं समणं उद्धूलोगवत्यव्वाओ अट्ट
दिसाकुमारीमहत्तरियाओ सण्हि सण्हि कूमेहि स-
ण्हि सण्हि भवणेहि मण्हि सण्हि पामायवडेंसण्हि
पत्तेअं पत्तेअं चउहिं मामाणिअसाहस्मीहिं एवं तं चे-
व पुव्ववसिअण जाव विहरति ।

“ तेण कालेण ” इत्यादि व्यक्तं, नवरम् ऊद्धूलोकवासित्वं
चासां समभूतत्वात् पञ्चशतयोजनोच्चनन्दनवनगतपञ्चशति-
काऽष्टकूटवासित्वेन ज्ञेयम् । नन्वोद्धूलोकवासिनीनां गजदन्तगि-
रिगतकूटाष्टके यथा क्रीडानिमित्तको वासः, तथैतासामप्यत्र
जव्रिप्यतीति चेद्, मैवम्, यथाऽथोद्धूलोकवासिनीनां गजदन्तगि-
रीणां गन्धभवनेषु वासः ध्रुयते, तथैतासामश्रूयमाणत्वेन तत्र
निरन्तरं वासः, नतश्चोद्धूलोकवासित्वम् ॥

ताश्चैमा नामतः पञ्चवर्धेनाऽऽह-

तं जहा-

“ मेहंकरा मेहवर्द्ध, सुमेहा महमाञ्जिणी ।

सुवच्छा वच्छमिता य. वारिमेणा वज्राहगा ” ॥ १ ॥

मेघदकरा, मेघवती, सुमेघा, मेघमालिनी, सुवत्सा, वत्समित्रा,
चः समुच्चये । वारिमेणा, वज्राहका ।

अथ नामां यद् वक्तव्यं तदाह । आसनानि चलन्ति-

नण एणं नामि उद्धूलोगवत्यव्वाणं अट्टाहं दिसाकुमारीम-
हत्तरियाणं पत्तेअं पत्तेअं आमणां चउति । एवं तं चेव
पुव्ववसिअ भाणिअव्वण जाव अम्हे एणं देवाण्णपिण ! उ-
द्धूलोगवत्यव्वाओ अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरियाओ जगव-

ओ तित्थगरस्म जम्मणमहिमं करिस्सामो, तेणं तुव्वेहिं
एण जाऽअव्वं ति कट्टु उत्तरपुरच्छिमं दिमीभागं अव्वकमंति,
अव्वकमितां जाव अव्वभवदलए विउव्वंति, विउव्वित्ता
ण जाव तं निहययं णट्टयं भट्टयं पसंतरयं उवसंतरयं करे-
ति, करेत्ता खिप्पामेव पच्चुवममंति, एवं पुप्फवड्ढंसि पुप्फ-
वास वामंति, वामित्तां जाव काञ्जागुरुपवरं जाव मुरव-
राभिगमणजोगं करेति, करेत्ता जेणेव भयवं तित्थयरं, तित्थ-
यरमाया य, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता जाव
आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ।

“ तए णं तासि उद्धूलोगवत्यव्वाणं ” इत्यादि व्यक्तम्, नव-
रं तदेव पूर्ववर्णितं भणितव्यं, कियत्पर्यन्तमित्याह- (० जाव
अम्हे णमित्यादि) अत्र यावच्छब्दोऽवधिवाचको, न तु संग्रा-
हकः । (अव्वकमितां जाव ति) अत्र यावत्पदात् “ वेउव्वि-
असमुग्धाएणं समोहणति, समोहणित्तां जाव दोच्च पि वे-
उव्वियसमुग्धाएणं समोहणंति, समोहणित्ता । ” इति बोध्यम् ।
अभ्रवादलकानि विकुर्वन्ति, अभ्रे आकाशे वा पानीयं तस्य
दलकानि अभ्रवादलकानि, मेघानीत्यर्थः । (विउव्वित्तां जाव ति)
अत्र यावत्करणादिह दृश्यम्-

“ से जहाणामए कम्मयरदारएण जाव सिप्पोवगए एणं
महत्तं दगवारणं वा दगकुमर्यं वा दगधालग वा दगकलसं
वा दगभिगारं वा गहाय रायंगणं वा ० जाव उज्जाण वा
समता आवारिसिज्जा, एवमेव ता अवि उद्धूलोगवत्यव्वाओ
अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरियाओ अव्वभवदलए विउव्वित्ता खिप्पा-
मेव पतणतणायंति, पतणतणाइत्ता खिप्पामेव पविज्जुआयति,
पविज्जुआइत्ता भगवओ तित्थगरस्म जम्मणभवणस्स सव्वओ
समता जोअणपरिमंरुल णच्चोअगं नाज्मट्ठिअं पविरल-
पफुसिअ रयरएणविणासण दिव्वं सुरभिगंओदयवासं वासंति । ”
अत्र व्याख्या-स यथा कर्मदारक इत्यादि प्राग्वद् व्या-
ख्येयम्, एक महान्तं दकवारकं वा मृत्तिकामयजल-
भाजनविशेषं, दककुम्भकं वा जलघटं, दकसालकं वा कांस्या-
दिमय जलपात्रं, दककलशं वा, दकभृङ्गारं वा गृहीत्वा राजा-
ङ्गणं वा यावदुद्यानं वा आवर्षेण समन्तात् सिञ्चेत् । “ ए-
वमेव ता अवि उद्धूलोगवत्यव्वाओ ” इत्यादि प्राग्वत् । किप्र-
मेव (पतणतणायति ति) अत्यन्तं गर्जन्तीत्यर्थः । गर्जित्वा च
(पविज्जुआयति ति) प्रकर्षेण विद्युतं कुर्वन्ति, कृत्वा च भ-
गवन्तीर्थकरस्य जन्मभवनस्य सर्वतः समन्ताद्योजनपरिम-
ण्डले क्षेत्रे यावत्, अत्र नैरन्तर्ये चितीया, निरन्तरं योजनपरि-
मण्डले क्षेत्रे इत्यर्थः । नात्युदक नातिमृत्तिकं यथा स्यात्तथा
प्रकर्षेण यावन्तो रेणवः स्यगिता भवन्ति, ताघन्मात्रे-
णोत्कर्षेणेति जावः । उक्तप्रकारेण विरलानि घनेतराणि, घन-
भावेन कर्ममम्मवात्, प्रस्पृष्टानि प्रकर्षवन्ति स्पर्शनानि, म-
न्द्रस्पर्शनसन्नेरेणुस्थगनासम्भवात्, यस्मिन् वर्षे उत्प्रविरल-
प्रस्पृष्टम्, अतएव रजसां शृङ्गणरेणुपुङ्गवानां च स्पृष्टतममेतत्-
पुङ्गवानां विनाशनं, दिव्यमतिमनेहर सुरभिगन्धोदकवर्षे वर्षे-
न्ति, वर्षित्वा च । अथ प्रस्तुतसूत्रमनुश्रियते, तद् योजनपरि-
मण्डले क्षेत्रे, निहन्तं रजः कुर्वन्तीति योगः । निहतं भूय उत्थाना-
भावेन मन्दीकृतं रजो यत्र तत्तथा । तत्र निहन्तं रजसां
क्षणमात्रमुत्थानाभावेनाऽपि सज्जवति तत् आह-नष्टरजं नष्टं
सर्वथा श्रद्धशीलूत रजो यत्र तत्तथा । तथा अष्ट वातोद्धूततथा

योजनमात्राद् दूरत क्षिप्त रजो यत्र तत्तथा । अत एव प्रशान्त सर्वथाऽऽसदिव रजो यत्र तत्तथा । अस्यैवाऽऽत्यन्तिकतः ख्यापनार्थमाह-उपशान्त रजो यत्र तत्तथा कुर्वन्ति, कृत्वा च क्षिप्रमेव प्रत्युपशान्त्यन्ति, गन्धोदकवर्षणाश्रितचर्चन्त इत्यर्थः । अथासा तृतीयकर्त्तव्यकरणावसर-एव गन्धोदकवर्षणानुसारेण पुष्पवार्दलकेन पुष्पवर्षकवार्दलकेन, प्रकृतत्वात् तृतीयार्थे सप्तमी । पुष्पवर्षे वर्षन्तीति ।

अत्रैवमित्यादिवाक्यसूचितमिदं सूत्रं ज्ञेयम्—

“तच्च पि वेडविवयसमुद्गाएण समोहणति, समोहणित्ता पुष्प-
घटलप विउव्वति, से जहाणामए मालागारदारएण जाव सि-
णोवगए एग मह पुष्पज्जिअ वा पुष्पपरुवग वा पुष्पचगेरिअं
वा गहाय रायगणं वा० जाव समता कयगहगहिअकरयत्तप-
न्नठविषमुक्केण दसकवसेण कुसुमेण पुष्पपुजोवयारकस्त्रि-
अ करेज्जा, एवमेव ता अवि उल्लोखगवत्थवाओ जाव पुष्पवह-
क्षए विउव्वित्ता सिण्णामेव पतणतणायति०, जाव जोअणपरि-
मरुव जल्यथलयजासुरप्पज्जयस्स विट्ठास्स दसकवसेस्स
कुसुमस्स जाणुस्सेहपमाणमित्त वास वासति ” । ३।

अत्र व्याख्या-तृतीयवार वैक्रियसमुद्घातेन समवव्रन्ति । कोऽ-
र्थः ?-सर्वतः कवातभिकुर्वणार्थं हि यद् वेलाद्वयमपि वैक्रियसमु-
द्घातेन समवहनन, तत्किलैकम्, एवमनुवार्दलकविकुर्वणार्थं
द्वितीयम्, इदं तु पुष्पवार्दलकविकुर्वणार्थं तृतीयम् । समवहत्य च
पुष्पवार्दलकानि विकुर्वन्ति, स यथानामको माहाकारपुत्र, अ-
स्यैव प्रस्तुतकार्ये व्युत्पन्नत्वात् । स्याद्यावाग्निपुणशिल्पोपगतः,
एका महती पुष्पवाधिका वा, छाद्यते उपरि स्थग्यते इति ग्राधेव
छाधिका, पुष्पैर्भूता छाधिका पुष्पवाधिका तां, पुष्पपटलक वा
पुष्पाऽऽधारभाजनविशेषः, पुष्पचक्षुरिक्का वा प्रतीताम् । यावत्
समन्तात् रतकवहे या पराहमुखी, तस्याः सुमुखीकरणाय
केशेषु ग्रहण कचग्रहण, तत्प्रकारेण गृहीत, तथा करतलादिप्र-
मुक्त सत् प्रप्रष्ट करतलप्रप्रष्टविप्रमुक्त, प्राकृतत्वात् पद-
व्यत्ययः, ततो विशेषणसमासः । तेन कचग्रहगृहीतक-
रतलप्रप्रष्टविप्रमुक्तेन दशार्धवर्णकेन पञ्चवर्णेन कुसुमेन, जा-
त्यपेक्षया एकवचनम्, कुसुमजातेन, पुष्पपुजोपचारो वलि-
प्रकारः, तेन कलित कुर्यात्, एवमेता अपि ऊर्द्धलोकवास्त-
व्या अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः । “पुष्पवहलप विउव्वित्ता”
इत्यादिश्च योजनपरिमण्डलान्तं प्राग्वद् व्याख्येयम् । वाक्ययो-
जना तु-योजनपरिमण्डलं यावत् दशार्धवर्णस्य कुसुमस्य वर्षे
वर्षन्तीति । कथञ्चूतस्य कुसुमस्य ? जलजस्थलजनासुरप्रभू-
तस्य-जलज पद्माऽऽदि, स्थलज विचकिट्ठाऽऽदि, भास्वर दीप्यमानं
प्रभूतमनिप्रचुरम् । ततः कर्मधारयः । भास्वर च तत् प्रभूत च भास्-
रप्रभूतम्, जलजस्थलज च तद् भास्वरप्रभूत च तत् तथा । तथा
वृन्तस्यायिनः-वृन्तेनाथोभागवर्त्तिना तिष्ठतीत्येवशित्य, तथा वृ-
न्तमधोभागे पत्राण्युपरीत्येव स्थानशीलस्येत्यर्थः । कथञ्चूत व-
र्षम्, जान्ववधिक उच्चाधो जानूत्सेध, नस्य प्रमाणं द्वात्रिंशदद्दु-
वक्त्रण, तेन सदृशी मात्रा यस्य स तथा तद्वात्रिंशदद्दुवक्त्रानि चै-
वम्-चरणस्य चत्वारि, जह्वायाश्चतुर्विंशति, जानुतश्चत्वारि ।
एवमेव सामुद्रिके चरणावसानस्य लक्षणत्वात् ।

वर्षित्वा च कियत्पर्यन्तोऽयमेवमित्यादिवाक्यसूचितम्—
असग्रह इत्याह—यावत् “कालागुरुपरं स्ति ।” अत्र
यावच्छब्दोऽवधिवाची । (० जाव सुरवराभिगमणजोगा
ति) अत्र यावत्करणत्—“कुडुरुक्तुरुक्तुङ्गभक्तधूव-

मधमघतगघुङ्गुआभिराम सुगधवरगाधित्र गधवट्टिभूअ दि-
व्व ।” इतिपर्यन्तसूत्रं ज्ञेयम् । तत् कालागुरुप्रभृतिधूपधूपितम्,
धूपाद्यापकव्याख्या प्राग्वत् । अत एव सुरवराभिगमनयोग्यम्-
सुरवर इन्द्रस्तस्याभिगमनायाऽवतरणाय योग्यः, कुर्वन्ति, कृत्वा
च यत्रैव भगवांस्तार्थकरस्तार्थकरमाता च, तत्रैवोपागच्छन्ति,
उपागत्य च, यावच्छब्दात्—“भगवओ तित्थयरमायाए य अदुर-
सामते ” इति ग्राह्यम् । आगायन्त्य परिगायन्त्यस्तिष्ठन्तीति ।

अथ रुचकवासिनीदिक्कुमारीवक्तव्ये प्रथमं पूर्वरुचकस्थानाम-
ष्टानां वक्तव्यतामाह—

तेणं काळेणं तेणं समएणं पुरच्छिमेअगवत्थव्वाओ अट्ट
दिसाकुमारीमहत्तरिआओ सएहिं सएहिं कूणहिं तहेव०
जाव विहरति । तं जहा—

“णंदुत्तरा य णंदा, आणंदा णंदिवद्धणा ।

विजया य वेजयंती, जयंती अपराजिता ॥ १ ॥”

संसं तं चेव० जाव तुव्वेहिं ण भाइअव्वं ति कट्टु जगवओ
तित्थयरस्स तित्थयरमायाए अ पुरच्छिमेण आयंमहत्य-
गयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ।

(तेण कालेण तेण समएण इत्यादि) तस्मिन् काळे तस्मिन्
समये पौरस्त्यरुचकवास्तव्या पूर्वदिग्गजागवर्त्तिरुचककूटवा-
सिन्याऽष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः स्वकेषु स्वकेषु कूटेषु तथैव
यावद्विहरन्ति । तद्यथा-मन्दोत्तरा, च. समुद्येय । नन्दा, आनन्दा,
नन्दिवर्चना, विजया । च. पूर्ववत् । वैजयन्ती, जयन्ती, अपराजि-
ता, इत्येता नामतः कथिता । शेषमासनप्रकम्पावधिप्रयोग-
भगवद्दर्शनपरस्परहानस्वस्वाजिगोमिककृतयानविमानविकुर्व-
णाऽऽदिकं तथैव, यावद्युष्माभिर्न भेतव्यमिति कृत्वा भगव-
तस्तार्थकरस्य तार्थकरमातुश्च पूर्वरुचकसमागतत्वात् पूर्वतो
हस्तगत आदर्शो दर्पणो जिनजनन्योः शृङ्गाराऽऽदिविलो-
कनाऽऽद्युपयोगी यासा तास्तथा, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृ-
तत्वात् । आगायन्त्य परिगायन्त्यस्तिष्ठन्तीति ॥ अत्र रुचकाऽऽ-
दिस्वरूपप्रकरणेयम् एकादेशेन एकादेशे, द्वितीयादेशेन त्रयोदशे,
तृतीयादेशेन एकविंशे रुचकद्वीपे बहुमध्ये वलयाऽऽकारो रुच-
कशैलश्चतुरशीतियोजनसहस्राण्युच्चः, मूले १००२२, मध्ये ७०२३,
शिखरे ४०२४ योजनानि विस्तीर्णः, तस्य शिरसि चतुर्थे सहस्रे
पूर्वदिशि मध्ये सिद्धायतनकूटः, उभयोः पार्श्वयोश्चत्वारि च-
त्वारि दिक्कुमारीणां कूटानि, नन्दोत्तराऽऽद्यास्तेषु वसन्तीति ।

अथ दक्षिणरुचकवासिनीनां कर्त्तव्यम्—

तेणं काळेणं तेणं समएणं दाहिणरुअगवत्थव्वाओ अट्ट
दिसाकुमारीमहत्तरिआओ तहेव० जाव विहरंति । तं जहा—

“समाहारा सुप्पञ्छा, सुप्पवुद्धा जसोहरा ।

लच्छीमई सेमवई, चित्तगुत्ता वसुधरा ॥ १ ॥”

तहेव० जाव तुव्वेहिं न जाइअव्वं ति कट्टु जगवओ
तित्थयरस्स तित्थयरमायाए अ दाहिणेणं भिगारहत्यगया-
ओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ॥

सम्प्रति दक्षिणरुचकवास्तव्या इति पूर्ववद्, रुचकशिरसि
दक्षिणदिशि मध्ये सिद्धायतनकूटम्, तदुभयतश्चत्वारि चत्वारि
कूटानि तत्र वासिन्य इत्यर्थः । अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः
तथैव यावद्विहरन्ति । तद्यथा-समाहारा, सुप्रज्ञा, सुप्रबुद्धा,

यशोधरा, लङ्कमीवती, शेषवती, चित्तगुप्ता, वसुन्धरा । तथैव यावद्युष्मामिर्न भेतव्यमिति कृत्वा जिनजनन्योर्दक्षिणदिगागत-
त्वाद्दक्षिणदिग्भागे जिनजननीस्तपनोपयोगिजलपूर्णकलशह-
स्ता आगायन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्तीति ॥

साम्प्रत पश्चिमरुचकस्थानां वक्तव्यमाह-

तेणं कालेणं तेणं समएणं पच्चिम्मरुअगवत्थव्वाओ
अण्ण दिसाकुमारीमहत्तरिआओ सएहिं सएहिं जाव वि-
हरंति । तं जहा-

“इन्द्रादेवी सुरादेवी, पुढवी पञ्चमावई ।

एगणासा एवमिआ, भदा सीआ य अट्टमी ॥१॥ ”

तदेव जाव तुव्भाहिं ए भाइअव्वंति कट्टु जाव जगवओ
तित्थयरस्स तित्थयरमाउए अ पच्चिच्छमेणं ताव्विअट्ट-
हत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ।
“तेण कालेण” इत्यादि सर्वे तथैव, नवर पश्चिमरुचकवास्तव्या-
पश्चिमदिग्भागावर्त्तिरुचकवासिन्य इति । नामान्यासा पद्येनाऽऽह-
इन्द्रादेवी, सुरादेवी, पृथिवी, पद्मावती, एकनासा, नवमिका, भद्रा,
सीता । चः समुच्चये । अप्रमी चेति । कूटव्यवस्था तथैव,
पश्चिमरुचकागतत्वाज्जिनजनन्योः पश्चिमदिग्भागे ताव्वृन्तं
व्यजन तद्धस्तगतास्तिष्ठन्तीति ।

उदीच्या रुचकवासिनीनां कृत्यानि-

तेणं कालेणं तेणं समएणं उत्तरिद्धरुअगवत्थव्वाओ
जाव विहरंति । तं जहा-

“अहंनुमा मिस्सकेसी, पुंरुरीआ य वारुणी ।

हासा सव्वप्पभा चेव, सिरि हिरि चेव उत्तरओ” ॥१॥

तदेव जाव तित्थयरस्स तित्थयरमाउए अ उत्तरे-
णं चामरहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणी-
ओ चिट्ठंति ।

उदीच्यामप्येवमेवेति । नत् सूत्रमाह-“तेण कालेण” इत्यादि व्य-
क्तम् । नवरमुत्तररुचकवास्तव्या उत्तरदिग्भागावर्त्तिरुचकवासि-
न्य । नामान्यासां पद्येनाऽऽह-अलम्बुपा, मिश्रकेशी, पुण्डरीका,
चः प्राग्वत् । वारुणी, हासा, सर्वप्रभा, चेवेति प्राग्वत् । श्रीः, ह्री-
श्चोत्तरतः । कूटव्यवस्था तथैव, उत्तररुचकाऽऽगतत्वाज्जिनजनन्यो-
रुत्तरदिग्भागे चामरहस्तगता आगायन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्ति ।

अथ विदिग्रुचकवासिनीनामागमनाऽवसरः-

तेणं कालेणं तेणं समएणं विदिसिरुअगवत्थव्वाओ
चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरिआओ जाव विहरति । तं
जहा-“चित्ता य चित्तकण्णा, सतेरा सोदामणी ।” तदेव
जाव ए जाइअव्वंति कट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थय-
रमाउए अ चउसु विदिसासु दीविआहत्थगयाओ आ-
गायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ।

‘तेण कालेण’ इत्यादि व्यक्तम् । नवर विदिग्रुचकवास्तव्यास्त-
स्यैव रुचकपर्वतस्य शिरसि चतुर्थे सहस्रे चतसृषु विदिक्षु ए-
कैक कूट, तत्र वामिन्यश्चतस्रो विदिक्कुमार्यो यावद्विहरन्ति ।
इमाश्च स्थानाद्गे विद्युत्कुमारीमहत्तरिका इत्युक्ता इति । एता-
सां चैशान्यादिक्रमेण नामान्येवम्-चित्रा, चः समुच्चये । चित्रक-

नका, शतेरा, सौदामिनी । तथैव यावन्न भेतव्यमिति कृत्वा विदि-
गागतत्वात् भगवतस्तीर्थकरस्य तीर्थकरमातुश्च चतसृषु वि-
दिक्षु दीपिकाहस्तगता आगायन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्तीति ।

अथ मध्यरुचकवासिन्य आगमयितव्या-

तेणं कालेणं तेणं समएणं मज्झिमरुअगवत्थव्वाओ चत्ता-
रि दिसाकुमारीमहत्तरिआओ सएहिं सएहिं कूडहिं तदेव
जाव विहरति । तं जहा-“रूआ रूआसिआ, सुरूवा रूव-
गावई ।” तदेव जाव तुव्भाहिं ए जाइअव्वंति कट्टु जगव-
ओ तित्थयरस्स चउरंगुल्लवज्जणाभिणालं कप्पंति, कप्पेत्ता
विअरगं खणंति, खणित्ता विअरगे णाज्जिं णिहणंति, निह-
णित्ता रयणाण य वडराण य पूरंति, पूरेत्ता हरिआव्विआए पेढं
वणंति, वधित्ता तिदिसिं तओ कयलीहरए विउव्वंति । तए णं
तेसिं कयलीहरणां बहुमज्झदेसजाए तओ चउस्साव्वए वि-
उव्वंति, तए णं तेसिं चउस्साव्वणां बहुमज्झदेसजाए तओ
सीहासणे विउव्वंति; तेसिं एं सीहासणां अयमेआरूवे
वप्पवासे पप्पत्ते, सव्वो वप्पगो जाणिअव्वो ॥

(तेण कालेण इत्यादि) तस्मिन् काले तस्मिन् समये मध्यरुचक-
वास्तव्या मध्यभागवर्त्तिरुचकवासिन्य । कोऽर्थः ?-चतुर्विंशत्यधि-
कचतु सहस्रप्रमाणे रुचकशिरोविस्तारे, द्वितीयसहस्रे चतुर्दि-
ग्वर्तिषु चतुर्षु कूटेषु पुर्याऽऽदिक्रमेण चतस्रस्ता वसन्तीत्यर्थः । श्री-
अभयदेवसुरयस्तु पष्ठाद्भवत्तौ मल्लयध्ययने-“मज्झिमरुअगव-
त्थव्वा” इत्यत्र रुचकद्वीपस्याभ्यन्तरार्द्धवासिन्य इत्याहुः । अत्र
तत्त्वं बहुश्रुतगम्यम् । चतस्रो दिक्कुमारिका यावद्विहरन्ति ।
तद्यथा-रूपा, रूपासिका, सुरूपा, रूपकावती । तथैव युष्माजिर्न
त्रेतव्यमिति कृत्वा भगवतस्तीर्थकरस्य चतुरङ्गगुल्लवर्जनाभिनालं
कल्पयन्ति, कल्पयित्वा च विदरक गतां खनन्ति, खनित्वा च
विदरके कल्पितां नाभिं निधानयन्ति, निधानयित्वा च रत्नैश्च
वज्रैश्च, प्राकृतत्वाद्भिभक्त्यव्यत्ययः । पूरयन्ति, पूरयित्वा च हरि-
तालिकाभिर्दूर्वाभिः पीठं वध्नान्ति । कोऽर्थः ? पीठं वध्ना तदुपरि-
हारितालिकां वपन्तीत्यर्थः । विवरकवचनाऽऽदिकं च सर्वं भग-
वद्वयवस्याऽऽशातनानिवृत्त्यर्थम् । पीठं वध्ना च विदिशि पश्चि-
मावर्जटिकत्रये त्रीणि कदलीगृहाणि विकुर्वन्ति । ततस्तेषां क-
दलीगृहाणां बहुमध्यदेशज्ञाने त्रीणि चतुःशालकानि भवन-
विशेषान् विकुर्वन्ति । ततस्तेषां चतुःशालकानां बहुमध्यदेशज्ञा-
ने त्रीणि सिंहासनानि विकुर्वन्ति, तेषां सिंहासनानामयमेता-
दृशो वर्णव्यासः प्रहस्तः, सिंहासनानां सर्वो वर्णकः पूर्ववद् भ-
णितव्यः ।

सम्प्रति सिंहासनविकुर्वणानन्तरीयकृत्यमाह-

तए णं ताओ रुअगमज्जवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमा-
रीओ जेणेव जयवं तित्थयेर तित्थयरमाया य तेणेव उ-
वागच्छंति, उवागच्छित्ता जगवं तित्थयरं करयल्लसंपुडेणं
तित्थयरमायरं च वाहाहिं गिएहंति, गिएहत्ता जेणेव
दाहिणिल्ले कयलीहरए जेणेव चाउस्साव्वए जेणेव सीहास-
णे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भगवं तित्थ-
यरं तित्थयरमायरं च सीहामणे णिसीआवेति, णि-

सीआवेत्ता सयपागसहस्रपागेहि वेलेहिं अब्जगेति,
अब्जगेत्ता सुरजिणा गंधुवट्टएणं उव्वट्ठति, उव्वट्ठिता
जगवं तित्थयरं करयत्तसंपुडेणं, तित्थयरमायरं च वा-
हासु गिएहति, गिएहत्ता जेणेव पुरच्छिमिल्ले कय-
लीहरए जेणेव चाउस्सालए जेणेव सीहासणा तेणेव
उवागच्छति, उवागच्छिता भगवं तित्थयरं तित्थयर-
मायरं च सीहासणे णिसीआवेति, णिसीआवेत्ता
तिहिं उदएहिं मज्जावेति । तं जहा-गंधोदएणं, पु-
ष्पादएणं, मुद्दोदएणं । मज्जावेत्ता सव्वात्थंकारवि-
जूसिअं करेति, करेत्ता भगवं तित्थयरं करयत्तपु-
रुणं, तित्थयरमायरं च वाहाहिं गिएहति, गिएहत्ता
जेणेव उत्तरिल्ले कयलीहरए जेणेव चउस्सालए जेणेव सी-
हासणे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिता भगवं तित्थयरं
तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीआवेति, णिसीआवेत्ता
आभिओगे देवे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-खि-
प्पामेव जो देवाणुप्पिया ! जुद्धहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ
गोमीसचंदणकट्टाई साहरह । तए णं ते आजिओगा देवा
ताहिं रुअगमज्जवत्थव्वाहिं चउहिं दिसाकुमारीमहत्तरिआ-
हिं एवं वुत्ता समाणा दड्डुट्टा० जाव विणएणं वयणं पणि-
च्छति, पणिच्छिता खिप्पामेव जुद्धहिमवंताओ वासहरपव्व-
याओ सरसाई गोसीसचंदणकट्टाई साहरंति । तए णं ताओ
मज्झमरुअगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरिआ-
ओ सरग करेति, करेत्ता अरणिं घनेति, अरणिं घनेत्ता
स्सरणं अरणिं महिति, महित्ता अग्निं पारिंति, पारि-
त्ता अग्निं संधुक्खेति, संधुक्खेत्ता गोसीसचंदणकट्टे
पक्खिवंति, पक्खिवित्ता अग्निं उज्जाहिति, उज्जाहित्ता
समिहाकट्टाई पक्खिविति, पक्खिवित्ता अग्निहोमं करेति,
करेत्ता जूतिकम्मं करेति, करेत्ता रक्खापोट्टालिअं वं-
धति, वधेत्ता णाणामणिरयणजत्तिचित्ते दुवे पाहाणवट्ट-
गोद्वगे गहाय भगवओ तित्थयरस्स कम्ममूले टिट्ठिआ-
विति, जवउ भयवं पव्वयाउए । तए णं ताओ रुअग-
मज्जवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरिआओ भयवं
तित्थयरं करयत्तपुडेणं तित्थयरमायरं च वाहाहिं गिएहति,
गिएहत्ता जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणजवणे
तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिता तित्थयरमायरं सयाणि-
ज्जंमि णिसीआवेति, णिसीआवेत्ता भयवं तित्थयरं माउए
पामे उविति, उवित्ता अदूरमामे आगायमाणीओ परि-
गावमाणीओ चिट्ठेति ॥

(तए ण ताओ रुअगमज्जवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीओ इ-
त्यादि) ततस्ता रुचकमध्यवास्तव्याश्चतस्रो दिक्कुमारीमहत्तरि-
का, यत्रैव भगवोस्तीर्थकरस्तीर्थकरमाता च, तत्रैवोपागच्छन्ति,

उपागत्य च जगवन्त तीर्थकर करतलसपुटेन, तीर्थकरमातर च
बाहुभिर्गृह्णन्ति-गृहीत्वा च यत्रैव दाक्षिणात्य कदलीगृह, यत्रैव
च चतु-शाख, यत्रैव सिंहासन, तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च
भगवन्त तीर्थकर तीर्थकरमातर च सिंहासने निपादयन्ति-उ-
पवेशयन्ति, निपाद्य च शतपाकैः सहस्रपाकैः शतकृतवोऽपराप-
रौपधोरसेन, कार्पाषाणानां शतेन वा मत्पक्क तच्छतपाकम्, एव स-
हस्रपाकमपि । बहुवचन तथाविधसुरभितैवसग्रहार्थम् । तत्रैव-
भयङ्गयन्ति, तैलमभ्यञ्जयन्तीत्यर्थः । अन्यथैव च सुरभिणा
गन्धद्रव्याणामुत्पलपिष्टाऽऽदीनामुद्भासितचूर्णापिण्डेन गन्धपुष्प-
गोधूमचूर्णापिण्डेन वा उद्घर्तयन्ति, प्रक्षिततैलापनयनं कुर्वन्ति, उ-
द्घर्तय च भगवन्त तीर्थकर करतलसपुटेन तीर्थकरमातर च बाहु-
भिर्गृह्णन्ति, गृहीत्वा च यत्रैव पौरस्य कदलीगृह, यत्रैव चतु-शाख,
यत्रैव च सिंहासन, तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च भगवन्त
तीर्थकर तीर्थकरमातरं च सिंहासने निपादयन्ति, निपाद्य
च त्रिभिरुदकैर्मज्जयन्ति स्नपयन्ति । तान्येव त्रीणि दर्शयति
तद्यथेत्यादिना, गन्धोदकेन कुङ्कुमाऽऽदिमिश्रिणेन, पुष्पोदकेन
जात्यादिमिश्रिणेन, शुद्धोदकेन केवलोदकेन, मज्जयित्वा स-
र्वाङ्गद्वारभूषितौ कुर्वन्ति, मातृपुत्राविति शेषः । कृत्वा च जग-
वन्त तीर्थकर करतलसपुटेन तीर्थकरमातर च बाहुभिर्गृह्णन्ति,
गृहीत्वा च यत्रैवोत्तराह कदलीगृह, यत्रैव च चतु-शाख, यत्रैव
च सिंहासन, तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च जगवन्त तीर्थकर
तीर्थकरमातरं च सिंहासने निपादयन्ति, निपाद्य च आभियो-
गान् देवान् शब्दयन्ति, शब्दयित्वा च एवमवादिषु -क्षिप्रमेव
भो देवानुप्रिया ! जुद्धहिमवतो वर्षधरपर्वताजोशीर्षचन्दनका-
ष्ठानि सहरत-समानयत । ततस्ते आभियोगा देवास्तात्री रुच-
कमध्यवास्तव्याभिश्चतसृभिर्दिक्कुमारीमहत्तरिकाभिरेवमनन्त -
रोक्तमुक्ता आज्ञप्ताः भन्तो दृष्टुमुपाऽत्यादि यावद्विनयेन वचन
प्रतीच्छन्त्यङ्गीकुर्वन्ति, प्रतीप्य च क्षिप्रमेव जुद्धहिमवतो वर्षधरप-
र्वतात् सरसानि गोशीर्षचन्दनकाष्ठानि सहरन्ति । ततस्ता मध्य-
रुचकवास्तव्याश्चतस्रो दिक्कुमारीमहत्तरिकाः शरक-शरप्रति-
कृतितीक्ष्णमुखमग्न्युत्पादक काष्ठविशेषं कुर्वन्ति, कृत्वा च तेनैव
शरकेन सह अरणिं लोकप्रसिद्ध काष्ठविशेषं घटयन्ति-सयोज-
यन्ति, घटयित्वा च शरकेनार्णिं मज्जन्ति, मथित्वा च अग्निं पा-
तयन्ति, पातयित्वा च अग्निं सन्धुक्कन्ति-सन्दीपयन्ति, सन्धुक्क्य
च गोशीर्षचन्दनकाष्ठानि, प्रस्तावात् स्रएरुश कृतानीति बोध्यम्,
यादृशेश्वन्दनकाष्ठैरग्निरुद्दीपित स्यात् तादृशानीति भावः ।
प्रक्षिपन्ति, प्रक्षिप्य च अग्निमुज्ज्वालयन्ति उद्दीपयन्ति, उज्ज्वा-
ल्य च प्रदेशप्रमाणानि हवनोपयोगीनीन्धनानि समिधं, तद्-
पाणि काष्ठानि प्रक्षिपन्ति । पूर्वं हि काष्ठप्रक्षेपोऽग्न्युद्दीपनाय,
अथ च रक्षाकरणायेति विशेषः । प्रक्षिप्य च अग्निहोमं कुर्वन्ति,
कृत्वा च भूतेर्मस्मन्-कर्म क्रिया, तां कुर्वन्ति, येन प्रयोगेण
न्धनानि भस्मरूपाणि भवन्ति तथा कुर्वन्तीत्यर्थः । कृत्वा च
जिनजनन्यो शास्त्रिन्यादिदृष्टदेवताज्यो दृष्टोपाऽऽदिभ्यश्च र-
क्षाकर्त्री पोष्टविका वध्मन्ति, वध्वा च नानामणिरत्नाना भस्मि-
नाद् यौ विचित्रौ द्वौ पायाणवृत्तगोलकौ, पायाणगोलकावि-
त्यर्थः । गृहीत्वा भगवतस्तीर्थकरस्य कर्णमूत्रे “टिट्ठिआवे-
ति” इत्यनुकरणशब्दोऽयम् । तेन ‘टिट्ठिआवेति’ परस्परप्रतार-
नेन टिट्ठितिशब्दोत्पादनपूर्वकं वादयन्तीत्यर्थः । अनेन हि वाक्-
लीलावशादन्यत्र व्यासक्त जगवन्त वक्ष्यमाणोऽऽशीर्षचनश्रवणे
पटुं कुर्वन्तीति भावः । तथा कृत्वा च, जवतु भगवा-

न पर्वताऽऽयुः, इत्याशीर्वचन ददतीति । तत उक्तमकल-
कार्यकरणानन्तर ता रुचकमध्यवास्तव्याश्रतस्रो दिक्कुमा-
रीमहत्तरिका भगवन्त तीर्थकर करतलपुटेन तीर्थकरमात-
रं च बाहुजिगृह्णन्ति, गृहीत्वा च यत्रैव जगवतस्तीर्थकर-
स्य जन्मजवन, तत्रैवापागच्छन्ति. उपागत्य च तीर्थकर-
मातृशय्यायां निषादयन्ति, निषाद्य च भगवन्तं तीर्थकरं मा-
तुः पार्श्वे स्थापयन्ति, स्थापयित्वा च नातिदूराऽऽसन्ने आगा-
यन्त्य परिगायन्त्यस्तिष्ठन्ति । एतासां च मध्येऽथावधोलोकवा-
सिन्यो गजदन्तगिरीणामधोभवनवासिन्यः । यत्रैतदधिकारसूत्रे-
“ सपदि मपदि कूदेहि ” इति पदम्, तदपरसकलदिक्कुमार्यधि-
कारसूत्रपाठसंरक्षणार्थम्, साधारणसूत्रपाठे हि यथासम्भवं वि-
धिनिषेधौ समाश्रयणीयाविति ऊर्ध्वलोकवासिन्योऽष्टौ नन्दन-
घने योजनपञ्चशतिककूटवासिन्यः, अन्याश्च सर्वा अपि रुचक-
सत्ककूटेषु योजनसहस्रोऽष्टेषु मूले सहस्रयोजनविस्तारेषु शि-
रसि पञ्चशतविस्तारेषु वसन्ति । उक्त पदपञ्चाशद्विक्कुमारी-
कृत्यमिति । ज० ५ ब० ० ।

(६४) देवदूष्याणि-

मन्वे वि एगदूसे-ए णिगया जिणवरा चउज्जीमं ।

सर्वेऽपि भगवन्तोऽतीता अपि जिनवराः चतुर्विंशतिसख्याः,
चतुर्विंशतिरित्यनेन सर्वास्वप्नवसर्पिणीपूतसर्पिणीषु च प्रत्येकं
भरतक्षेत्रे चतुर्विंशतिरेव तीर्थकरा अभूवन्निति ख्यापितम् ।
एकदूष्येण-एकेन वस्त्रेण, निर्गता अज्जिनिष्कान्ताः । तद्यदि भ-
गवन्तोऽप्येकदूष्येण निर्गता इति सोपधयोऽजवन, किं पुन-
स्तन्मतानुवर्तिनः शिष्या न सोपधयः ? । तत्र य उपधिरासे-
चितो भवद्भि स साक्षादेवोक्तः । यः पुनर्विनेयेज्यः स्थविरक-
ल्पिकाऽऽदिभेदभिन्नेभ्योऽनुज्ञातः, स खलु ग्रन्थान्तराद्वसेयः ।
आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

देवदूष्यवस्त्रस्थितिमाह-

सको य लवखमुद्धं, मुरदूमं उवइ मव्वजिणखंधे ।

वीरस्स वरिसमहिंयं, सया वि सेसाण तस्स ठिई । १५८ ।

शकश्च लवखमुद्धं देवदूष्य वस्त्र सर्वजिनस्कन्धे स्थापयति । तत्
श्रीवीरस्य साधिकं वर्षं स्थितम् । उक्तं च कल्पसूत्रे-“सवच्छर
साहिभ्रं मानं जाव चीवरचारी होत्थ सि” मासैकेनाधिक वर्षं
श्रीवीरेण वस्त्रं धृतम् । शेषजिनानां त्रयोविंशतेरपि तीर्थकरां,
सदाऽपि यावज्जीवमपि, तस्य वस्त्रस्य, स्थितिर्ज्ञेयेति । सत्त०
७३ द्वार ।

(वेदमानमुत्सेधाहुलविचारे २२६१ पृष्ठे पूर्वमुक्तम्)

(६५) अथ प्रसङ्ग तीर्थकरप्रतिपादितत्वेन धर्मभेदानाद-

दाणं सीलं च तवो, जावो एवं चउज्जिहो धम्मो ।

सव्वजिणेहिं भणिओ, तहा पुहा सुयचरित्तेहिं ॥ १५९ ॥

सुपात्रे दानं देयम्, त्रिकरणशुद्ध्या जीवं पात्रनीयम्, यथाश-
क्ति तपो विधिवद्विधेयम्, साधुपुरुषेण शुभभावना भावनीया ।
एवं चतुर्विधो धर्मः (सव्वजिणेहिं भणिओ)सर्वजिनैश्चतुर्विंश-
तिजिनैर्नैषितः कथितः । तथा द्विधा धर्मः श्रुतचारित्राज्याम्, एकः
श्रुतधर्मः, द्वितीयश्चारित्रधर्मः । इति गाथाऽर्थः ॥ २९६ ॥
सत्त० ४१ द्वार ।

अथ धर्मप्रसङ्गात् पुण्यमौचित्ये प्रवर्तत इत्यौचित्याष्टकम् ।
पुण्यानुबन्धिपुण्य प्रधानफलतो दर्शयन्माह-

अतः परकर्मप्राणा-द्विज्ञेयं फलमुत्तमम् ।

तीर्थकृत्वं सदैचित्य-प्रवृत्त्या मोक्षसाधकम् ॥ १ ॥

अत अस्मात् पुण्यानुबन्धिपुण्यात् प्रकर्षसप्राप्तावतिप्रकृष्टतां
गताद्विज्ञेय ज्ञातव्यं फलं कार्यमुत्तम प्रधान तीर्थकृत्वं ती-
र्थकरत्वम् । किंस्वरूप तदित्याह-मदा सर्वकालमागर्भावस्याया
औचित्यप्रवृत्त्या यथार्हप्रवर्त्तनेन मोक्षसाधकं निर्वाणप्राप-
कमिति ॥ १ ॥

औचित्यप्रवृत्तिमेवाऽऽप्तस्य सार्वदिकीं दर्शयितुमाह-

सदैचित्यप्रवृत्तिश्च, गर्भादारभ्य तस्य यत् ।

तत्राऽप्यजिग्रहो न्याय्यः, श्रूयते हि जगद्गुरोः ॥ २ ॥

सदा सर्वकालमौचित्यप्रवृत्तिः संगतजावनम्, चशब्द पुनः श-
ब्दार्थः । गर्भादारभ्य गर्भावस्थामवधीकृत्य, तस्येति यः प्रकृष्टपु-
ण्यानुबन्धिपुण्यफलभूतस्तस्य तीर्थकरस्य, भवतीति शेषः । कुत
एतदेव सिद्धमित्याह-यद्यस्मात्कारणात्, तत्राऽऽदिगर्भेऽप्यास्तां
प्रवृत्त्याप्रतिपत्तौ, अभिग्रहः प्रतिज्ञाविशेषो वक्ष्यमाणस्वरूपो,
न्याय्यो न्यायादनपेक्ष, श्रूयते भाकर्ण्यते, हिशब्दो वाक्यालङ्कारे,
जगद्गुरोस्त्रिलोकगौरवार्हस्य महावीरस्येति भावना ॥ २ ॥

किमर्थमसावभिग्रह इत्याह-

पितृद्वेगनिरासाय, महतां स्थितिः सिद्ध्ये ।

इष्टकार्यसमृद्धयर्थ-मेवंभूतो जिनाऽऽगमे ॥ ३ ॥

माता च पिता च पितरौ, तयोरुद्वेगश्च संतापः, तस्य
निरासोऽभावः पितृद्वेगनिरासः, तस्मै पितृद्वेगनिरासाय ।
यतन्ते च महान्तो विश्वस्याऽपि उद्वेगनिरासार्थम्, तेषां तथा-
स्वभावत्वाद्, विशेषतः पुनः पितरोरतिदुःखप्रतीकारित्वात्तयो-
रिति । तथा महता महापुरुषाणां स्थितिसिद्धये व्यवस्थासाध-
नाय । अन्येऽपि महान्तो मातापितृद्वेगनिरासेन प्रवर्त्तन्तामित्ये-
तदर्थमित्यर्थः, प्रधानमार्गानुसारित्वाज्जनस्येति । तथा इ-
ष्टकार्यं वाञ्छितप्रयोजन मोक्षार्थिनां मोक्षोपायभूता प्रवृत्त्या, त-
स्य समृद्धिर्निष्पत्तिरिष्टकार्यसमृद्धिः, तस्यै । इदमिष्टकार्यसमृद्ध-
यर्थमिदं चाभिग्रहः, कुत इति गम्यमानक्रियाविशेषणम्, मोक्षानि-
च्छिहेतोरित्यर्थः । सिद्ध्यति हि मोक्ष उचितप्रवृत्त्या, अनुचितप्रवृ-
त्तिस्तु तादृशं नति । एवम्भूतो वक्ष्यमाणस्वरूप, अभिग्रह इति
योगः । जिनाऽऽगमे आस्रवचने, श्रूयते इति सव्वन्धः । उच्यते चा-
ऽऽवश्यकनिर्मुक्तौ-“ अद सत्तमस्मि मासे, गज्जत्थो चेवऽभि-
माद गहिओ । नाहं समणो होह, अस्मापियरस्मि जीवते ” ॥ १ ॥
इति ॥ ३ ॥

अथवा यथाभूतोऽभिग्रहः श्रूयते, तथाभूतमेवाऽऽह-

जीवतो गृहवामेऽस्मिन्, यावन्मे पितराविमौ ।

तावदेवाधिवत्स्यामि, गृहानहमर्पायतः ॥ ४ ॥

किल भगवान् श्रीमन्महावीरवर्त्मानस्वामी देवभवाच्चयु-
त्वा पूर्वजवोपासनाच्चैर्गोत्राभिधानकर्मशेषवशाद् ब्राह्मणकुल-
ग्रामाभिधाननगरनिवासिष्मृत्पजदत्ताभिधानद्विजातिजायाया दे-
वानन्दाभिधानाया कुक्कुवुत्पन्नः । अथ द्व्यशीतित्रमादिवसे मि-
हासनचलनजनितवाधिप्रयोगपुरन्दरप्रयुक्तदरिर्नैगमेपिनाम्ना
देवेन कृत्रियकुलराजिधाननगरनायकसिद्धार्थाभिधाननरपतिप्र-
धानपत्न्याश्चश्रद्धाभिधानाया गर्भे सक्रमिन् । ततो देवानन्दा-
मुपलब्धचतुर्दशमहास्वप्नापहारां सम्ज्ञावितगर्भसंहारां हृत-
सर्वस्वमिवाशतिशोकसागरनिम्नमावधिनऽवबुद्ध्याऽहो । अस्म-

निमित्तमेवाऽनाख्येयदुःखमवाप्तवत्येवमेषाऽपि त्रिशला मद्-
ङ्गचलनचेष्टानिमित्तमसुखमथ मा प्रापदित्यालोच्य निम्नलो-
ऽचतस्थे । ततोऽसौ निस्पन्दतां गर्भस्यावगम्य गलितो गर्भो ममे-
ति भावनया गाढतरं दुःखसमुदयमगमत् । ततो भगवास्तदु-
खवितोदाय स्फुरति स्म । पर्यालोचयाञ्चकार च-यदुताऽष्टे-
ऽपि मयि मातापित्रोरहो ! गाढ. स्नेह, दृष्टे पुन परिचयादव-
गतगुणप्राप्ते गाढतरोऽसौ भार्वा, ततः प्रव्रजनतो विद्युज्यमाने
शोकातिशयान्महाननन्तस्तापो भविष्यति, ततोऽनयोर्जी-
वतोस्तत्सतापपरिहारार्थमप्रव्रजितेन मया भाव्यमिति सप्तममा-
साऽग्निग्रहं जग्राहेति श्लोकसमुदायार्थः ॥

अक्षरार्थस्त्वयम्-जीवतः प्राणान् धारयतः, पितराविति
योग । गृहवासे गृहस्थतायामस्मिन्नधुनातने, न पुनर्देवा-
ऽऽदिभवंसम्भवेऽपि, यावद् यत्परिमाणमिति पितृजीवन-
क्रियाविशेषणम् । मे मम सवन्धिनाविमौ प्रत्यक्षाऽऽसन्नौ
त्रिशलाभिर्यत्तत्कणौ, न पुनश्चैवपन्नदत्तदेवानन्दास्वरूपौ । ता-
वदेव तत्परिमाणमेव, न पुनरधिक विरतावज्जिष्वङ्गाद्येत्यमु-
क्तमवधारणम्, एतन्नाधिवत्स्यामीति क्रियाविशेषणम् । अधि-
वत्स्यामि अध्यासित्ये, गृहान् गेहम् “गृहशब्दो हि पुंलिङ्गो
बहुवचनान्तोऽप्यस्तीति ।” अथवा-राजत्वाद् बहुगृहाधिपति-
त्वमनेन दर्शितम् । अहमपि न केवलं पितरौ गृहानधिवत्स्येत
इत्यपिशब्दार्थः । इष्टमिच्छा, तदाश्रित्याऽधिष्ठित, इच्छया
स्वच्छन्दतया, न पुनः पारवश्येनेति भावः । ननु तावन्त का-
ल्य चारित्रमोहनीयकर्मविशेषोदये सति तस्य गृहावस्थानम्,
अन्यथा वा ? तत्र यद्याद्य पक्व, तदा कर्मविशेषोदय एव तत्रा-
वस्थानकारण, नाग्निग्रहग्रहण, तत् किं तद्ग्रहणेन ? अथवा-
चारित्रमोहनीयविशेषोदयाभाव इति पक्व । तदप्यसङ्गतम् ।
मोहकर्मविशेषोदयाभावे विरतेरेव भावेन गृहावस्थानासम्भ-
वात् व्यर्थमेवाग्निग्रहकरणम् ? अत्रोच्यते-मोहनीयविशेषोदय-
एव तत्र तस्यावस्थान, किं तु तत्कर्मणः सोपक्रमत्वेन पित्रुद्वे-
गनिरासाऽऽद्यवत्सम्भवाभिग्रहानङ्गीकरणे विरतेरेव भावात् गृ-
हावस्थानहेत्वभिग्रहकरणमसङ्गतम् । उच्यते च सोपक्रमता कर्म-
णाम् । यदाह-“ उदयकलयखलवसमो-वसमा ज चेह कस्मृणो
भणिया । दवं स्त्रिच काय, जव च भाव च त पप ॥१॥ ” इति ।
इहोक्तविशेषणाभिग्रहद्वयज्ञेयं ज्ञावमाश्रित्य चारित्रमोहोदय,
तदज्ञावत्तत्कर्मण च ज्ञावमाश्रित्य तत्तयोपशम इति न व्यर्थ-
मभिग्रहकरणमिति ।

ननूकाग्निग्रहकरणात् पित्रुद्वेगनिरासो महतां च स्थितिसि-
द्धिरिति सङ्गतम्, यत्पुनरिष्टकार्यसमृद्धिरिति, तदसाम्प्रतम्,
गृहावस्थानस्य प्रव्रज्याविरोधित्वादित्यस्यामाशङ्क्यामाह-

इमौ शुश्रूषमाणस्य, गृहानावसतो गुरु ।

प्रव्रज्याऽप्यानुपूर्व्येण, न्याय्याऽन्ते मे जविष्यति ॥ ५ ॥

इमौ प्रत्यक्षाऽऽसन्नौ, गुरु इति सवन्ध । शुश्रूषमाणस्य परि-
चरतो, मे इति योग । तथा-तच्छुश्रूषणार्थमेव गृहान् गेहमा-
वसतोऽधितिष्ठत सतः गुरु मातापितरौ, प्रव्रज्याऽपि चिकीर्षि-
तानगारिताऽपि, आस्ता पित्रुद्वेगनिरासाऽऽदि, आनुपूर्व्येण परि-
पाठ्या, न्याय्या न्यायोपपन्ना, युक्त्यर्थः । अन्ते गुरुशुश्रूषाव-
साने एव, मे मम, भविष्यति सप्तस्यते ॥ ५ ॥

कुत एतदेवमित्याह-

सर्वपापनिवृत्तिर्यत्, सर्वथैषा सतां मता ।

गुरुद्वेगकृतोऽत्यन्तं, नेयं न्याय्योपपद्यते ॥ ६ ॥

सर्वपापनिवृत्तिरशेषसाधनानुष्ठानव्युपरति, यद् यस्मात्सर्वथा
सर्वैः प्रकारैर्निमित्ताभावेनापीत्यर्थः, एषा प्रव्रज्या, सतां विदु-
षा, मता इष्टा, इह तस्मादिति शेषो दृश्यः । तस्माद्गुरुद्वेगकृ-
तो मातापितृचित्तसन्तापकारिण, अत्यन्तमतिशयेन, तत्सबोध-
नपूर्वकं शास्त्रोक्ततत्सबोधनोपायाप्रयोगपूर्वकं वा प्रवृत्तस्य, न
नैव, इयं प्रव्रज्या, न्याय्या युक्ता, उपपद्यते घटते, पितृसतापर-
व्रज्योपायाप्रवृत्तत्वेन निमित्तभावेन तच्चित्तसतापलक्षणपाप-
कारित्वात्तस्येति । परिहर्तव्यश्च तच्चित्तसतापः । यदाह-“अ-
पमिबुज्जमाणे कर्हि वि पमियोहिज्जा अम्मापियरो ।” प्रव्रज्या-
ऽग्निमुखीकुर्वीतेत्यर्थः । “अपडिबुज्जमाणेसु य कम्मपरिणैए
विहेएज्जा जहासत्ति तदुवगरण, तन्नो अणुन्नाए पमिवज्जिज्ज
धम्म ।” अथ नानुजानीतस्तदा “अणुवहे चेव उवहिज्जुत्ते
सिया ।” अल्पायुरहमित्यादिकां माया कुर्यादित्यर्थः । एवमु-
पायप्रवृत्तमपि यदा न मुत्कत्रयत, नदा तौ त्यजेत् । न च तो त्य-
जतस्तच्चित्तसतापेऽपि तस्य दोषः, विशुद्धजावत्वात् । यदाह-
“सव्वहा अपडिबुज्जमाणे वपज्जा अज्जाणे गिलाणओ
सव्वत्थ चागनाएण ।” यथाऽऽवनि ग्लानीभूतयोः पित्रोरौषधार्थं
गच्छतः तत्त्यागोऽस्याग एव भावत, एव तयोः स्वस्या-
न्येषा चोपकाराय प्रव्रजन इति ज्ञातभाषणा । अत एव-“सोय-
णमकदण विह-वण च त दुप्पिस्सओ तन्नो कुणइ । सेवइ ज च
अकज्ज, तेण विणा तस्स सो दोसो ॥१॥ ” इत्यादिकमाक्षि-
प्यैव परिहृतम्-“अभुवगमेण भणिय, न उ विहिचागो पि
तस्स हेउ । सि । सोगाइस्मि वि तेस्सि, मरणे ठ्व विसुद्धचि-
त्तस्स ॥१॥ ” कश्चित् पठ्यते-“सर्वपापनिवृत्तिर्या ।” इति ।
तत्र व्याख्येयम्-सर्वथा सर्वपापनिवृत्तिरेषा सतां मता, गुरु-
द्वेगकारिणश्चात्यन्तं नेयं सर्वपापनिवृत्तिर्याऽप्युपपद्यत इति । ६।
कस्मादेवमित्याह-

प्रारम्भमङ्गलं क्षयाः, गुरुशुश्रूषणं परम् ।

एतौ धर्मप्रवृत्तानां, नृणां पूजाऽऽस्पदं महत् ॥ ७ ॥

प्रारम्भमङ्गलमादिमङ्गलं, हिर्यस्मात्, अस्याः प्रव्रज्यायाः,
गुरुशुश्रूषणं मातापितृपरिचरणं, परं प्रकृतं, भावमङ्गलमित्यर्थः ।
प्रारम्भमङ्गलतैवास्य कुतः ? इत्याह-एतौ गुरु धर्मप्रवृत्तानां
मोक्षहेतुसदनुष्ठानसमुपस्थितानां, नृणां पुसा, नृग्रहणं च प्रधा-
नतया तेषां, न तु तदन्यव्यवच्छेदार्थम् । पूजाऽऽस्पदमर्हणाप-
दम्, महद् गुरुकम् । यदाह-“इह मातापितृपूजा, आमुष्मि-
कयोगकारणं क्लेशः । तदनुशया प्रवृत्तिः, प्रधानदीक्षाविधाना-
र्थम् ॥ १ ॥ ”

पूजाऽऽस्पदत्वमेव समर्थयन्नाह-

स कृतज्ञः पुमान् लोके, स धर्मगुरुपूजकः ।

स शुश्रूषधर्मभाक् चैव, य एतौ प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥

स इति । य एतौ प्रतिपद्यते स एव कृतज्ञः पितृकृतोपकार-
ज्ञाता, पुमान्शर, लोके लौकिकमार्गे, तथा स एव धर्मगुरो-
र्दीक्षाचार्यस्य, पूजकः पूजयिता धर्मगुरुपूजकः, जविष्यतीति
गम्यते । नान्यः । यदाह-“उपकारीति पूज्यः स्याद्, गुरु चाऽऽद्यो-
पकारिणौ । तावप्यर्चयते यो न, स हि धर्मगुरु कथम् ? १ ।” तथा
स इति । स एव शुश्रूषधर्मभाक् निर्होषकुशलधर्मभाजनं प्रवति ।
चशब्दः समुच्चये । एवशब्दोऽवधारणे । तस्य च दर्शितः प्रयोगः ।
य पुमान् एतौ मातापितरौ प्रतिपद्यते सेवनीयोऽङ्गीकरोति ।

दुष्प्रतिकारित्वात्तयोः । आह च-“ दुष्प्रतिकारौ माता-पितरौ स्वामी गुरुश्च लोकेऽस्मिन् । तत्र गुरुरिहामुत्र च, सुदुष्करतरप्रतीकारः ॥ १ ॥ ” ॥ ८ ॥ ॥ १० ॥ २५ अष्ट ॥

(६६) अथ जिननामसामान्यार्थो, विशेषार्थश्च कथ्यते-

वयधुरवहणा उमहो, उमहाऽऽमसुविणलज्जणाओ य ।

रागाऽजिओ अजिओ, न जिया अक्खेसु पिउणंऽवा । ए ।

(वयधुरवहणा उमहो) व्रतरूपा धुरा व्रतधुरा, तद्वहनाद् वृषभः बलीवर्द्ध, तर्हि ईदृशाः सर्वजिना वर्तन्ते, भगवति वृषजे को विशेषः ? इत्याशङ्कायां विशेषार्थमाह- (उमहाऽमसुविणलज्जणाओ य स्ति) जनन्या मरुदेव्या स्वामिन्या चतुर्देशस्वप्नेषु प्रथम वृषभदर्शनात्, च पुन, वृषजलाङ्गनाद्वा वृषभः १ । (रागाऽजिओ अजिओ स्ति) रागाऽऽदिजिरजितो न पराजित इति अजितः २ । एवंविधाः सर्वेऽपि, अजितजिने को विशेषः ? (न जिया अक्खेसु पिउणंऽवा) भगवति गर्भस्थिते न जिता अक्खेसु पाशकक्रीडासु जिनजनकेन अम्भा जिनमाता । इति गाथार्थः ॥ ६ ॥

सुहअइसयसंजवओ, तइओ जुवि पजरसस्संजवओ ।

अभिनंजिइ तुरिओ, हरीहिं हरिणा सया गम्भे ॥ १० ॥

(सुहअइसयसंजवओ तइओ) शुभाऽनिश्चयसंजवतस्तृतीयः ३ । ईदृशाः सर्वे, सभवे को विशेषः ?- (जुवि पजरसस्संजवओ) जुवि पृथिव्यां प्रचुरसस्यस्य बहुधान्यस्य सजवतः संभवजिन ३ । (अभिनंजिइ तुरिओ हरीहिं ति) अजि सामस्येन नन्दते चतुष्पष्टिदेवैर्दे- स्तूयते इति तुर्योऽभिनन्दनः ४ । एवंविधाः सर्वे जिनाः, ततोऽस्व विशेषार्थमाह- (हरिणा सया गम्भे ति) देवेभ्येण सदा गर्भे गर्भस्थे सानि, अभिनन्दते इति पूर्वोक्तेवानुवर्त्तनीयमिति गाथार्थः ॥ १० ॥

सयमवि सुहमइभावा, अंवाड विवायजंगओ सुमई ।

अमलत्ता पडमपहो, पडमपहअंकेसज्जमोहलओ ॥ ११ ॥

(सयमवि सुहमइभावा) स्वयमपि शुभमतेर्भावात्सद्भावत् सुमति ५ (अवाड विवायमगओ सुमई स्ति) अम्बाया विबादभङ्गत् सुमतिरजुडिति जिनस्य सुमतिरिति नाम । अत्रैकः सामान्यार्थः, सर्वजिनसाधारणत्वात्, द्वितीयो विशेषार्थश्चेति सर्वत्रापि ज्ञेयम् । ५ । (अमलत्ता पडमपहो स्ति) अमलत्वात् निर्मलत्वात् पद्मप्रजः ६ (पडमपहअंकेसज्जमोहलओ स्ति) पद्मस्यैव प्रजा यस्यासौ पद्मप्रभः, रक्तवर्णत्वात्, पद्माङ्गत्वात्पद्मप्रजः, तथा स्वामिनि गर्भस्थे जनन्या पद्मशय्याया दोहद् समुत्पन्नः, देवतया पूरितः, अतः पद्मप्रजः ६ । इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

सुहपासो य सुपासो, गम्भे माऊड तणुसुपामचा ।

सियलेस्सो चंदपहो, समिप्पहापाणमोहलओ ॥ १२ ॥

(सुहपासो य सुपासो) शोभनानि पार्श्वानि यस्यासौ सुपार्श्व ७ । (गम्भे माऊड तणुसुपामचा) स्वामिनि गर्भस्थे मातुस्तनुः सुपार्श्व जाता, अतः सुपार्श्वः ७ । (सियलेस्सो चंदपहो स्ति) मितलेश्य शुक्लत्रेयस्तेन चन्द्रप्रभः ८ । (समिप्पहापाणमोहलओ स्ति) जगवन्मातुः चन्द्रप्रभा आशिशुनिस्तत्पानदोहदतो वा चन्द्रप्रजः ८ । इति गाथार्थः ॥ १२ ॥

सुहकिरियाए सुविही, मय पि जणणी वि गन्नकालम्पि ।

जयतावहरो सियओ, अंवाकरफाससमियपिउदाहो ॥ १३ ॥

(सुहकिरियाए सुविही सयं पि स्ति) स्वयमपि शुभक्रियाः करोति यस्मात् कारणात् सुविधिः ए । (जणणी वि गन्नकालम्पि) जिनजनन्यपि गर्भकाले गर्भसमये सुविधि-सा सम्यगाचारे रता जाना अतः सुविधिरिति जिनस्य नाम दत्तम् ६ । (जयतावहरो सियओ स्ति) जगत्तापहरः, अतः शीतलः १० । (अवाकरफाससमियपिउदाहो स्ति) अम्बाया जनन्या करस्पर्शात् समितः जनकदाघज्वरो येन स तथा इति शीतलः १० । इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

सेयकरो सिउजंओ, जणणीए देविसिज्जअकमणा ।

सुरहग्विसुहिं पुज्जो, पिउसमनामेण वसुपुज्जो ॥ १४ ॥

(सेयकरो सिउजंओ) श्रेयस्करः कल्याणकारी, तेन श्रेयांसः ११ । (जणणीए देविसिज्जअकमणा) भगवति गर्भस्थे जनन्या देव्यधिष्ठितशय्याया आक्रमणात् । श्रेयांसदेवताऽधिष्ठिता शय्या पूर्वमचूत् केनाप्याक्रमितुमशक्या, तथा जिनजनन्या गर्भा-नुभावतः सा शय्याऽऽक्रान्ता, श्रेयश्च जातमिति श्रेयांसः ११ । (सुरहग्विसुहिं पुज्जो) सुरैर्देवैर्हरिभिरिन्द्रैर्वसुभिर्देवविशेषैः पूज्यः, स एव वासुपूज्यः १२, (पिउसमनामेण वसुपुज्जो स्ति) पितृसमाननाम्ना वा वासुपूज्यः १३ । इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

विमलो दुहा गयमलो, गम्भे माया वि विमलवुद्धितणू ।

नाणाऽअणंतत्ता-ऽणंतोऽणंतमणिदामसुविणाओ ॥ १५ ॥

(विमलो दुहा गयमलो स्ति) विमलो द्विधा गतमलो बाह्यान्तरमलरहितः, तेन विमलः १३, (गम्भे माया वि विमलवुद्धितणू स्ति) स्वामिनि गर्भस्थिते माता जनन्यपि निर्मलवुद्धिगरीरा जाता इति हेतोर्विमलः १३ । (नाणाऽअणंतत्ताऽणंतो स्ति) ज्ञानदर्शनचारित्राणामानन्त्यतः अनन्तः १४ (अणंतमणिदामसुविणाओ स्ति) अनन्त महत्प्रमाण यन्मणिदाम तत्स्वप्नतो वा अनन्तः १४ । इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

धम्मसहावा धम्मो, गम्भे माया वि धम्मिया अहियं ।

संतिकरणा उ संती, देसे असिबोवसमकरणा ॥ १६ ॥

(धम्मसहावा धम्मो) धर्मस्वभावाद् धर्मजिनः । (गम्भे माया वि धम्मिया अहियं ति) भगवति गर्भस्थिते माता-ऽपि धार्मिकाऽधिक जाता इति हेतोः धर्मजिनः १५ । (संतिकरणा उ संती) शान्तिकरणात् शान्तिः १६ । (देसे असिबोवसमकरणा) तस्मिन् देशे अशिवस्थोपलब्धस्योपशान्तिकरणात् शान्तिः १६ । इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

कुयु ति महीऽ ठिओ, जूमिठिअरयणथूभसुविणाओ ।

वंसाडवुद्धिकरणा, अरो महारयणअरसुविणा ॥ १७ ॥

(कुयु ति महीऽ ठिओ स्ति) कौ पृथिव्यां स्थितवानिति निरुक्तात् कुयु । (जूमिठिअरयणथूभसुविणाओ) जूमिकास्मिन्तत्तत्पुष्प-प्लात् कुयु १७ । (वंसाडवुद्धिकरणा अरो स्ति) वंशाऽऽदिवृद्धिकरणात् अरः १८ । (महारयणअरसुविणा) महारत्नाऽरकस्वप्नादरोऽरजिनः १८ । इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

मोहार्डमज्जजया, मही वरमज्जसिज्जमोहलओ ।

मुणिमुव्वओ नहत्था-जिहो तहऽवा वि तारिसी गम्भे १८ ।

(मोहार्डमज्जजया मही स्ति) मोहाऽऽदिमज्जजयाद् मही, अत्रार्प-त्वादिकारः १९ । (वरमज्जसिज्जमोहलओ स्ति) वरमाद्यशय्यायाः

प्रधानपुष्पशय्याया दोहदाद् वा मल्लि-१६। (मुणिसुव्वओ जहत्था-
ग्भिहो च्ति) मुनिसुव्वतः यथार्थाजिधो यथार्थनामा-मन्यते जग-
तस्त्रिकावावस्थामिति मुनि, सुपु व्रतान्यस्येति सुव्वत, ततो मुनि-
आसौ सुव्वतश्चेति, मुनिवत् सुव्वतो मुनिसुव्वत इति वा २० (तद्दवा
वि तारिसी गग्ने च्ति) तथाऽम्बाऽपि माताऽपि, जगवति गर्जस्थे
सति मुनिवत् सुव्वता जातेति मुनिसुव्वत-२०। इति गायार्थ-॥१८॥

रागाऽऽनामणेणं, गग्ने पुररोहिनामणा उ नमी ।

दुरियतरुचकनेमी-ऽरिहमाणेनेमिसुविणाओ ॥१९॥

(रागाऽऽनामणेण) रागद्वेषाऽऽदिशत्रूणां नामनेन नम्री-
चूनत्वकरणेन नमि । (गग्ने पुररोहिनामणा उ नमि च्ति) गर्मे
पुररोधिनामनामि । अयमर्थः-भगवति गर्भस्थे प्रत्यन्तनृपै-
रवरुद्धे नगरे भगवत्सुपुण्यशक्तिप्रेरितं प्राकारोपरि स्थितां
भगवन्मातरमवलोक्य ते वैरिणो नृपाः प्रणता इति नमि २१।
(दुरियतरुचकनेमि च्ति) दुरितानि पापानि तद्वृषास्तरवस्त-
द्विषये चकनेमि-चक्रधारा, अतो नेमिः । (ऽरिहमाणेनेमिसुवि-
णाओ च्ति) भगवन्मात्रा स्वप्नेऽरिष्टरत्नमयो नेमिर्दृष्टेन “पदै-
कदेशे पदसमुदायात् ” अरिष्टेनेमि २२ । इति गायार्थ-॥१९॥

भावाण पासणेणं, निसि जणणीसप्पपासणा पासो ।

नाणाइधणकुलाऽऽई-ण वच्छणा वद्धमाणो णं ॥२०॥

(भावाण पासणेणं) सकलसंसारवर्तिना भावाना पदार्थानां दर्श-
नेनाऽवलोकनेन पार्श्वे । (निसि जणणीसप्पपासणा पासो च्ति)
निशि रात्रौ जनन्या शस्त्रासमीपे व्रजन् सर्पोऽवलोकित इति पा-
श्वे २३। (नाणाइधणकुलाइण वच्छणा वद्धमाणो च्ति) ज्ञानदर्शन-
चारित्राणा वर्द्धनाद् धनकुलाऽऽदीनां च वर्द्धनतो वर्द्धमान । अत्र
ज्ञानाऽऽदीना वर्द्धनाद् वर्द्धमान इति सामान्यार्थः । कुलधनाऽऽदी-
ना वर्द्धनाद् वर्द्धमान इति विशेषार्थश्च २४। इति गायार्थ-॥२०॥

अथ वीर इति नामापेक्षया सामान्यविशेषार्थमाह-

अह्वा भावारिजया, वीरो दुट्टसुरवामणीकरणा ।

सामन्नविसेसेहिं, कमेण नामत्थदारुग ॥२१॥

(अह्वा भावारिजया वीरो च्ति) अथवा भावारीणामन्तरङ्गाऽऽ-
दीनां जयाद् वीर-२४। (दुट्टसुरवामनीकरण च्ति) आमलकी-
क्रीमायां दुट्टसुरवामनीकरणाद् वीर-२४। (सामन्नविसेसेहिं
चि) सामान्यविशेषाभ्यां कमेणानुक्रमेण (नामत्थदारुग)
नामायेन नामोऽर्थद्विकेन द्वारद्विकेन द्वयमिति गायार्थ-॥२१॥
सप्त-४०-४१ द्वार ।

“एतस्यामवसर्पिण्या-मृषजोऽजितशमवौ ।

अजिनन्दन-सुमति-स्तत पद्मप्रजाजिध ॥ २६ ॥

सुपार्श्वश्चन्द्रप्रभश्च, सुविधिआऽथ शीतल ।

श्रेयासो वासुपूज्यश्च, विमलोऽनन्ततीर्थकृत् ॥ २७ ॥

धर्म-शान्ति कुन्धुरो, मल्लिश्च मुनिसुव्वत ।

नामिनेमि पार्श्वो वीर-अनुर्विशतिरहताम् ॥ २८ ॥

एतस्यमिति वर्तमानायामवसर्पिण्यां दशसागरोपमकोटी-
कोटिप्रमाणार्थां काव्यविशेषे, ऋषति गच्छति परमपदमिति
“ ऋषिवृषिलुसिभ्य-कित् ” ॥ (उणा० ३३१) इत्यभे ऋ-
षभ- । यद्वा-“ ऊर्वावृषभदाञ्जुनमनूद्गवतो जनन्या च चतु-
र्दशाना स्वप्नानामादावृषभो दृष्टेन ऋषभ ॥१॥ परीपहाऽऽ-
दिभिर्न जित इति अजित- । यद्वा-गर्भस्थेऽस्मिन् छूते राज्ञा
जननी न जितेत्यजित- ॥ २ ॥ श सुख भवत्यस्मिन् स्तुते शभ
व । यद्वा-गर्भगतेऽप्यस्मिन्नध्यधिकसस्यसभवात् सभवोऽपि
४७३

॥३॥ अभिनन्द्यते देवेन्द्राऽऽदिभिरित्यभिनन्दन । सुज्यादित्वाद्-
नत् । यद्वा-गर्भात्प्रभृत्येव अभीक्ष्ण शक्रेणाऽभिनन्दनादभि-
नन्दनः ॥ ४ ॥ शोभना मतिरस्य सुमति । यद्वा-गर्भस्थे जन-
न्याः सुनिश्चिता मतिरज्जुदिति सुमति ॥ ५ ॥ निष्पङ्कतामङ्गी-
कृत्य पद्मस्येव प्रभाऽस्य पद्मप्रभ । यद्वा-पद्मशयनदोहदो मा-
तुर्देवतया पूरित इति, पद्मवर्णश्च भगवानिति वा पद्मप्रभ ॥६॥
॥ २६ ॥ शोभनौ पार्श्वोवस्य सुपार्श्व । यद्वा-गर्भस्थे भगवति
जनन्यपि सुपार्श्वोऽनूदिति सुपार्श्व ॥ ७ ॥ चन्द्रस्येव प्रभा
ज्योत्स्ना सौम्यवेद्याविशेषोऽस्य चन्द्रप्रभ । तथा गर्भस्थे
देव्या चन्द्रपानदोहदोऽभूदिति चन्द्रप्रभ ॥ ८ ॥ शोभनो वि-
धिर्विधानमस्य सुविधि । यद्वा-गर्भस्थे जगवति जनन्यप्ये-
वमिति सुविधि ॥ ९ ॥ सकलसत्त्वसन्तापहरणात् शीतल ।
तथा गर्भस्थे जगवति पितु-पूर्वोत्पन्नाऽचिकित्स्यपित्तदाहो
जननीकरस्पर्शादुपशान्त इति शीतल ॥ १० ॥ श्रेयांसावसा-
वस्य श्रेयांस, पृषोदराऽऽदित्वात् । यथा-गर्भस्थेऽस्मिन् केना-
प्यनाक्रान्तपूर्वा देवताऽधिष्ठितशय्या जनन्याऽऽक्रान्तेति श्रेयो
जातमिति श्रेयांस- ॥ ११ ॥ वसुपूज्यनृपतेरय वासुपूज्य ।
यद्वा-गर्भस्थेऽस्मिन् वसु हिरण्य, तेन वासवो राजकुल
पूजितवानिति । वसवो देवविशेषा, तेषां पूज्यो वा वसुपूज्य,
प्रज्ञाऽऽद्यपि वासुपूज्य ॥ १२ ॥ विगतो मलोऽस्य, विमलज्ञाना-
ऽऽदियोगाद्वा विमल । यद्वा-गर्भस्थे मातुर्मतिस्तनुश्च विमला
जातेति विमल- ॥ १३ ॥ न विद्यते गुणानामन्तोऽस्यानन्त,
अनन्तजिदेकदेशो वा अनन्त, “ भीमो जीमसेन- ” इति
न्यायात् । स चासौ तीर्थकृच्च अनन्ततीर्थकृत् ॥ १४ ॥ २७ ॥
दुर्गतौ प्रपतन्त सत्त्वसद्वात धारयतीति धर्म । तथा गर्भस्थे
जननी दानाऽऽदिधर्मपरा जातेति धर्म ॥ १५ ॥ शान्तियोगात्
तदात्मकत्वात् तत्कर्तृकत्वाच्चाऽय शान्ति- । तथा गर्भस्थे
पूर्वोत्पन्नाऽशिवशान्तिरभूदिति शान्ति- ॥ १६ ॥ कु- पृथ्वी त-
स्यां स्थितवानिति कुन्धु, पृषोदराऽऽदित्वात् । तथा-गर्भस्थे
भगवति जननी रत्नानां कुन्धुराशि दृष्टवतीति कुन्धु ॥ १७ ॥
“ सर्वो नाम महासत्त्व, कुब्जे य उपजायते । तस्याग्निवृ-
क्ष्ये वृद्धै-रसावर उदाहृत- ॥ १ ॥ ” इति वचनादर । तथा-
गर्भस्थे भगवति जनन्या स्वप्ने सर्वरत्नमयोऽरो दृष्ट इत्यरः
॥ १८ ॥ परीपहाऽऽदिमल्लजयान्निरुक्तामल्लि । तथा-गर्भस्थे भ-
गवति मातु सुरभिकुसुममात्यशयनीयदोहदो देवतया पूरित
इति मल्लि- ॥ १९ ॥ मन्यते जगतस्त्रिकावावस्थामिति मुनि,
“ मनेरुदेतौ चास्य वा ” ॥ (उणा० ६१२) इति इप्रत्यये
उपान्त्यस्योत्व, शोभनानि व्रतान्यस्य सुव्वत, मुनिआसौ सु-
व्वतश्च मुनिसुव्वत । तथा-गर्भस्थे जननी मुनिवत् सुव्वता
जातेति मुनिसुव्वत- ॥ २० ॥ परीपहोपसर्गाऽऽदिनामनात् “ नमे-
स्तु वा ” ॥ (उणा० ६१३) इति विकल्पेनोपान्त्यस्येकाराभावप-
क्षे नमि । यद्वा-गर्भस्थे भगवति परचक्रनृपैरपि प्रणति-
कृतेति नमि ॥ २१ ॥ धर्मचक्रस्य नेमिवन्नेमि, नेमीतीघ्नन्तो-
ऽपि दृश्यते । यथा-“ वन्दे सुव्वतनेमिनौ । ” इति ॥ २२ ॥ स्पृ-
शति ज्ञानेन सर्वभावानिति पार्श्वे । तथा-गर्भस्थे जनन्या
निशि शयनीयस्थयाऽन्धकारे सर्पो दृष्ट इति गर्जानुज्ञावोऽयमिति
मत्वा पश्यतीति निरुक्तात् पार्श्वे, पार्श्वोऽस्य वैयावृष्यकरो
यक्, तस्य नाथ पार्श्वनाथ, “ भीमो जीमसेन ” इति न्यायाद्
वा पार्श्वे ॥ २३ ॥ विशेषेण ईरयति प्रेरयति कर्माणीति वीर-
॥ २४ ॥ इत्यभिधानचिन्तामणौ श्रीहेमचन्द्रसूरय ।

निशिभक्तम्-

मूलगुणेषु छुहं, सेसाणुत्तरगुणेषु निमि भुत्तं (२८७)
द्वयोजिनयोः ऋषभवीरयोः २४ शासने, मूलगुणेषु निशि
भोजनप्रत्याख्यानम्, (सेसाणुत्तरगुणेषु निमि भुत्तं) शेषाणां
डाविंशतिमितानां जिनानामुत्तरगुणेषु निशि भोजनप्रत्याख्या-
नम् । सत्त० १३४ द्वार ।

प्रकीर्णकानि-

... .. सवेसि पडन्नगा ससीसकया ।

नियनियसीसपमाणा, नेया..... (२७०)

सर्वेषां जिनानां प्रकीर्णकानि स्वशिष्यकृतानि प्रवन्ति नि-
जनिजशिष्यप्रमाणानि, येषां जिनानां यावन्तः शिष्यास्तेषां
तावत्प्रमाणानि प्रकीर्णकानि ग्रन्थविशेषा ज्ञेयाः । सत्त०
१२४ द्वार ।

(२७) पञ्चकल्याणकम्-

पञ्चमपपन्ने णं अरहा पंच चित्ते होत्था । तं जहा-चित्ताहिं
चुए, चइत्ता गम्भं वक्कते, चित्ताहिं जाए, चित्ताहिं मुंढे जवि-
त्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए, चित्ताहिं अणंते
अणुत्तरे णिव्वाघाए निरावरणे कसिणे पणिपुत्ते केवल-
वरणाणदंसणे समुपपन्ने, चित्ताहिं परिनिव्वए ॥ १ ॥

पुप्फदत्ते णं अरहा पंच मूले होत्था । मूलेणं चुए, चइत्ता
गम्भं वक्कते एवं चेव ।

एएणं अभिजावेणं इमाओ गाहाओ अणुगंतवाओ-

“ पञ्चमपपन्ने चित्ता, मूले पुण होइ पुप्फदत्तस्स ।

पुव्वाऽसाढा सीयद्व-स्स उत्तरा विमलस्स जइवया ॥ १ ॥

रेवइ य अणंतजिणो, पूसो धम्मस्स भंतिणो भरणी ।

कुंयुस्स कत्तियाओ, अरस्स तह रेवइओ य ॥ २ ॥

मुणिमुव्वयस्स सवणो, आसिणि नमिणो य नेमिणो चित्ता ।

पासस्स विसाहाओ, पंच य हत्थुत्तरे वीरो ॥ ३ ॥ ”

समणे जगव महावीरे पंच हत्थुत्तरे होत्था । तं जहा-हत्थु-
त्तराहिं चुए, चइत्ता गम्भं वक्कते, हत्थुत्तराहिं गम्भाओ ग-
व्जं साहरइ, हत्थुत्तराहिं जाए, हत्थुत्तराहिं मुंढे भवित्ता
० जाव पव्वइए, हत्थुत्तराहिं अणंते अणुत्तरे ० जाव के-
वलवरणाणदंसणे समुपपन्ने ।

पञ्चमपपन्ने ऋषभवीरयोः २४ शासने, मूलगुणेषु निशि
भोजनप्रत्याख्यानम्, (सेसाणुत्तरगुणेषु निमि भुत्तं) शेषाणां
डाविंशतिमितानां जिनानामुत्तरगुणेषु निशि भोजनप्रत्याख्या-
नम् । सत्त० १३४ द्वार ।

स्वावरणक्षयात्, कटकुमुद्याऽऽद्यावरणाभावाद्वा, कृत्स्नं सकलप-
दार्थविषयत्वात्, परिपूर्णं स्वावयवपेक्षयाऽस्त्येकं पौर्णमासी-
चन्द्रविम्बवत् । किमित्याह-केवलं ज्ञानान्तरासहायत्वात्,
संशुद्धत्वाद्वा । अत एव वर प्रधान केवलवरं, ज्ञानं च विशेषा-
वभासं, दर्शनं च सामान्यावभासं ज्ञानदर्शनं, तच्च तच्चैति
केवलवरज्ञानदर्शनं, समुत्पन्नं जातम्, चैत्रशुक्लपञ्चदश्याम् । तथा
परिनिवृत्तो निर्वाण गतः, मार्गशीर्षवहुलैकादश्याम् । आदेशा-
न्तरेण फाल्गुनवहुलचतुर्थ्यामिति ॥ (एव चेव चित्ति) पञ्चम-
पपन्ने पुष्पदन्तसूत्रमप्यख्येतव्यम्, एवमनन्तरोक्तस्वरूपेण ।
एतेनानन्तरत्वात्प्रत्यक्षेणाज्जिलापेन सूत्रपाठेनेमास्तिस्रः सूत्र-
संग्रहणिगाथा अनुगन्तव्या अनुसर्त्तव्याः शेषसूत्राज्जिलाप-
निष्पादनार्थम् । (पञ्चमपपन्नेत्यादि) तत्र पञ्चमपपन्ने चित्रान-
कृत्र च्यवनाऽऽदिषु पञ्चसु स्थानकेषु भवतीत्यादिगाथाक्षराद्यो
वक्ष्यन्ते, सूत्राभिलाषस्त्वाद्यसूत्रद्वयस्य साक्षाद्दर्शित एव । इत-
रेषां त्वेवम्-“सीयले ण अरहा पंच पुव्वासाढे होत्था । त जहा-
पुव्वासाढाहिं चुए, चइत्ता गम्भं वक्कते, पुव्वासाढाहिं जाए ।”
इत्यादि । एवं सर्वाण्यपीति । व्याख्या त्वेवम्-पुष्पदन्तो नवम-
तीर्थकर आनतकल्पादेकोनविंशतिसागरोपमस्थितिकात् फा-
ल्गुनवहुलनवम्यां मूदनकृत्रे च्युतः, च्युत्वा काकन्दीनगर्यां
सुरावराजजार्यायाः रामाभिधानाया गम्भत्वेन व्युत्क्रान्तो
मूदनकृत्रे मार्गशीर्षवहुलपञ्चम्यां जातः, तथा मूढ एव ज्ये-
ष्ठशुद्धप्रतिपदि, मतान्तरेण-मार्गशीर्षवहुलषष्ठ्या, निष्क्रान्तः ।
तथा मूल एव कार्तिकशुद्धतृतीयायां केवलज्ञानमुत्पन्नम् । तथा-
ऽश्वयुजः शुद्धनवम्याम्, आदेशान्तरेण-वैशाखवहुलषष्ठ्या, नि-
वृत्त इति । तथा शीतलो दशमाजिनः प्राणतकल्पाद्विंशतिसाग-
रोपमस्थितिकाद्वैशाखवहुलषष्ठ्यां पूर्वाषाढानकृत्रे च्युतः, च्यु-
त्वा च भद्रिपुरे ददरयनृपतिजार्याया नन्दायाः गम्भतया व्यु-
त्क्रान्तः, तथा पूर्वाषाढास्वेव माघवहुलद्वादश्यां जातः, तथा
पूर्वाषाढास्वेव माघवहुलद्वादश्यां निष्क्रान्तः, तथा पूर्वाषाढा-
स्वेव पौषस्य शुद्धे, मतान्तरेण-वहुलषष्ठ्या, चतुर्दश्यां ज्ञानमुत्पन्न-
म्, तथा तत्रैव नकृत्रे श्रावणशुद्धपञ्चम्या, मतान्तरेण-श्रावणव-
हुलचितीयायां, निवृत्त इति । एवं गाथात्रयोक्तानां शेषाणा-
मपि सूत्राणां प्रथमानुयोगपदानुसारेणोपयुज्य व्याख्या कार्या ।
नवरं चतुर्दशसूत्रेऽभिज्ञापविशेषोऽस्तीति तद्दर्शनार्थमाह-(स-
मणे इत्यादि) हस्तोपलक्षिता उत्तरा हस्तोत्तरा, हस्तो बोत्तरो
यासां ता हस्तोत्तरा उत्तराफाल्गुन्यः, पञ्चसु च्यवनगर्भहरणा-
ऽऽदिषु हस्तोत्तरा यस्य स तथा, गर्भोत् गर्भस्थानात् । (गर्भ-
ति) गर्जे गर्भस्थानान्तरे संहतो नीतो, निवृत्तस्तु स्वातिनक्षत्रे
कार्तिकामावास्यायामिति । स्था० ५ भा० १ उ० ।

(६८) पर्यायान्तकृद्चुम्भि-

तेसिं चिय नाणाओ, मुणीण गयकम्मयाण सिद्धिगमो ।

अंतमुहुत्ते छुतिचउ-वरिसेसुं इगदिणांसु ॥ ३२४ ॥

तेषामृषभनेमिपार्श्वान्तिमशेषाणां केवलज्ञानाद् मुनीनां ग-
तकर्मकाणां सिद्धिगमो मोक्षममन सजातम् । ऋषभजिनस्य
केवलतोत्पत्त्यनन्तरमन्तर्मुहूर्तेन मोक्षमार्गश्चलितः । प्रथमभगवति
मरुदेवी स्वामिनी मोक्ष गता १ । नेमिजिनस्य केवलज्ञानाद्वर्ष-
द्वयादनन्तरं मोक्षमार्गश्चलितः २ । पार्श्वजिनस्य केवलज्ञान-
ानन्तरं वर्षत्रयेण मोक्षमार्गश्चलितः ३ । वीरजिनस्य केवलज्ञाना-
दनन्तरं वर्षचतुष्टयादनन्तरं मोक्षमार्गश्चलितः ४ । वक्तव्यति-

रिक्जिनानां विंशतिपारगतानामिकादिनाऽऽदिषु मोक्षमार्गश्च-
लितः ५ । इति गार्थः ॥ ३२४ ॥ सप्त० १५९ द्वार ।

अथ प्रतिक्रमणसंख्या-

देसिय-राइय-पक्खिय-चउमासिय-वच्छरीयनामाओ ।

दुएहं पण पक्खिमणा, मज्झिमगाणं तु दो पढमा । ३७६ ।

दैवसिक-रात्रिक-पाक्षिक-चातुर्मासिक-सांवत्सरिकमामन-
(दुएह पण पक्खिमणा) द्वयोजिनयोः प्रथमचरमजिनयोः
पञ्चाऽपि प्रतिक्रमणानि भवन्ति । (मज्झिमगाणं तु दो पढम
सि) मध्यवर्तिनां द्वाविंशतिजिनानां शासने द्वे प्रथमे प्रतिक्र-
मणे दैवसिकरात्रिकद्वयणे भवतः, नान्य इति गार्थः । ३८६ ।
सप्त० १३३ द्वार ।

प्रथमगणधरनामानि-

एएसि चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं पढमसीसा
होत्था । तं जहा-

“ पढमेऽत्थ उसज्जसेणे, वीए पुण होइ सीहसेणे य ।

चारुरु वज्जणाभे, चमरे तह सुव्वए विदग्गे य ॥ ३९ ॥

दिखे बाराहे पुण, आणंदे गोथुजे मुच्चूमे य ।

मंदरे जसे अरिठ्ठे, चकाउहसंवकुंजअजिणए य ॥ ४० ॥

इदकुंभे य मुंजे, वरदत्ते अज्जदिष्ठा इंदजूई य ।

उदितोदितकुल्लवंसा, विसुक्खवंसा गुणेहि उव्वेया ।

तित्थपवत्तयाणं, पढमा सिस्सा जिणवराणं ॥ ४१ ॥ ”

पुणरुरीको वृषजसेनाऽपरनामा १, सिंहसेनः २, चारुरुः ३,
वज्जनाभः ४, चमरगणिः ५, सुव्वतः (मतान्तरेण प्रद्योतनः) ६,
विदर्भः ७, दत्तः ८, बाराहः ९, आनन्द (मतान्तरेण पद्मनन्दः) १०,
कौस्तुभ (कृतार्थः) ११, सुभूमः (सुधर्मा) १२, मन्दरः १३, यशोध-
र १४, अरिष्टः १५, चक्रायुधः १६, साम्बः १७, कुम्भः १८, अभिनयः
(भिषज) १९, इन्द्रकुम्भ (मल्ली) २०, कुम्भः २१, वरदत्त २२, आर्यद-
त्तः २३, इन्द्रभूतिः २४ । एतानि प्रथमगणधराणां नामानि * । स० ।

प्रथमप्रवर्तिन्यः-

एएसि एं चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं पढमसिस्सा-
णी होत्था । तं जहा-

“ वज्जी फग्गु सामा, अजिया तह कासवी रई सोमा ।

सुमणा वारुणि सुजसा, धारणि धरणी धरा पढमा । ४२ ॥

अज्जा सिवा मुई दा-मणी य रक्खी य वंथुवई ।

पुण्णवई अनिहा ज-क्खदिअ तह पुण्णचूला य ॥ ४३ ॥

चंदणसहिअ पवत्तणि, चउव्वीसाणं जिणवरिंदाण ॥ ”

तत्र ब्राह्मी, फल्गु, श्यामा, अजिता, काश्यपी, रति, सोमा,
सुमना, वारुणी, सुलसा (सुयशाः) धारिणी, धरणी, धरा, पद्मा,

* “ सिरिउसहसेण पडुसी-इसेण चारुरु वज्जनाहऽपञ्चा ।

चमरो पज्जोयविय-व्मदिअपडुणो वराहो य ॥ ३०६ ॥

पउनद कयत्थो वि य, सुहम्ममंदरजसा अरिठ्ठो य ।

चक्काउह सबो कुं-म भिसह मल्ली य सुभो य ॥ ३०७ ॥

वरदत्त अज्जदिष्ठा, तहिंदभूई य गणहरा पढमा । ” प्रव० ८ द्वार ।

इति प्रवचनसारोकाराऽऽदौ नामनेदोऽपि ।

इति प्रथमगाथया चतुर्दशप्रवर्तिनीनामानि । आर्या, शिवा,
श्रुतिः (शुभा) इमिनी (अञ्जुका) रक्ती (भावितात्मा) धन्धुम-
तिनामा, पुष्पवती, अनिला (अमिला) यक्कदा (यक्षिणी) तथा
पुष्पचूला, चः समुच्चये, चन्दनासहितास्तु एताः प्रवर्तिन्यः ।
प्रव० ६ द्वार ।

प्रथमप्रावकाः-

सेयंस नंद सुज्जो, संखो उसहस नेमिपईणं । (५१८)

श्रीशृङ्गस्य प्रथमः प्रावकः श्रेयांसनामा १ । नेमिजिनस्य
नन्दः २ । पार्श्वस्य सुद्योतः ३ । शङ्खो वीरस्य ४ । शेषाणां विं-
शतिजिनानामप्रसिद्धाः, पुरातनग्रन्थेष्वनिबन्धनात् । सप्त०
१०५ द्वार ।

प्रथमप्राविकाः-

साहि सुभदा महसु-व्वया सुनंदा य सुलसा य ॥ (५१८)

ऋषजस्य सुजद्रा १ । नेमेः महासुव्वता २ । पार्श्वस्य सुनन्दा ३ ।
वीरस्य सुलसा ४ । अन्येषामप्रसिद्धाः, ग्रन्थेष्वनिबन्धनात् ।
सप्त० १०६ द्वार ।

प्रत्येकबुद्धमुनिसंख्या-

नियनियसीसपमाणा, नेया पत्तेअबुद्धा वि । (५१०)

प्रत्येकबुद्धा अपि मुनयो निजनिजशिष्यप्रमाणा ज्ञेया । सप्त०
१२५ द्वार । (‘मुणि’ ‘साहु’ शब्दे विशेषः)

(प्रमाणाहुवम् ‘अगुल’ शब्दे प्रथमज्ञाणे ४४ पृष्ठे निरूपितम्)

प्रमादः-

वीरुसहाण पमाओ, अंतमुहुत्तं तहेवऽहोरत्तं । (१७९)

वीरस्यान्तर्मुहूर्त्तमात्रं प्रमादो जातः । ऋषजस्याऽहोरात्रं जातः ।
अन्येषां प्रमादो नास्ति । सप्त० ८५ द्वार ।

परीषदाः-

उदिता परीसहा सिं, पराइया ते य जिणवरिंदेहि ।

उदिताः परीषदाः शीतोष्णाऽऽद्य एषा भगवतां तीर्थकृताः,
परं ते परीषदाः सर्वैरपि जिनवरेन्दैः पराजिताः । गत परीषद-
द्वारम् । आ० म० १ अ० १ खण्डः ।

(६६) अथ जिनप्रातिहार्याण्याह-

कंकेल्लि कुसुमवुट्ठी, दिव्वज्जुणिचामरासणाइं च ।

जावत्तयभेरि (दुंदुहि) षत्तं, जिणाण इय पाणिहेराइं । २०८ ।

(कंकेल्लि कुसुमवुट्ठी ति) जिनशरीराद् द्वादशगुण कङ्कोलि-
पादपः, अशोकाऽपरपर्यायः १ । पञ्चवर्णकुसुमानां वृष्टिः २ । (दिव्व-
ज्जुणि चामरासणाइं च) दिव्यध्वनिः ३, श्वेतचामराणि ४, स्वर्ण-
रत्नाऽऽदिमयसिंहासनम् ५ । (जावत्तयभेरि दुंदुहि ति) जावत्तय
मौलिपृष्ठे भामण्डलम् ६, त्रैलोक्यभित्तिनामा चापविशेषः ७ ।

(कुत्त) छत्रमातपत्रं जिनमस्तकोपरि ८ । (जिणाण इय पाणि-
हेराइं) जिनानामेतानि प्रातिहार्याण्युक्तानीति गार्थः ॥ २०८ ॥
सप्त० ६९ द्वार ।

(तीर्थकराणां पारणकालो, पारणकाल्याणि च ‘उसह’ शब्दे
क्षितीयभागे ११३३ पृष्ठे निरूपितानि)

(१००) पारणदायकाः-

एएसि एं चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं पढमभि-
क्खादायारो होत्था । तं जहा-

“ सिज्जंस वंभदत्ते, सुरिंदत्ते य इंदत्ते य ।
पउमे य सोमदेवे, माहिंदे सोमदत्ते य ॥ २६ ॥
पुस्से पुणव्वसू पुण, एण्द सुण्दे जए य विजए य ।
तत्तो य धम्मसीहे, सुमित्त तह वग्यसीहे अ ॥ २७ ॥
अपराजिएँ विससेणे, बीसइमो होइ उमभसेणो य ।
दिस्से वरदत्त धस्से, बहुल्लो तह आणुपुवीए ॥ २८ ॥
एए वि सुच्छलेमा, जिणवरजत्तीइ पंजाव्विउमाओ ।
तं काज्जं तं समयं, पम्पिज्जेइ जिणवरिंदे ” ॥ २९ ॥

श्रेयांसः १, ब्रह्मदत्तः २, सुरेन्द्रदत्तः ३, इन्द्रदत्तः ४, पद्मः ५, सोमदेव ६, माहेन्द्रः ७, सोमदत्त ८, पुष्यः ९, पुनर्वसु १०, नन्द ११, सुनन्दः १२, जय १३, विजय १४, धर्मसिंहः १५, सुमित्र १६, व्याघ्रसिंह १७, अपराजितः १८, विश्वसेनः १९, ऋषभसेनः २० (पाठान्तरे-ब्रह्मदत्तः २०) दिग्धः २१, वरदत्तः २२ (पाठान्तरे वरदित्त २२) धन्यः २३, बहुलब्राह्मणः २४। एते आनुपूर्व्यां जिनानां प्रथमजिज्ञासादारो ज्ञेयाः । स० ।

पारणदायकगतिः-

अट्ट य तव्ववसिप्पा, सेसा तम्मि उ भवे व तट्ट वा ।
मिज्जिस्मंति सगासे, जिणाण पम्पिज्जपव्वज्जा ॥ २६७ ॥
अष्टौ प्रथमदातारः तस्मिन्नेव भवे मोक्षं गताः, शेषाः षोडशजिनप्रथमदातारः तस्मिन्नेव भवे तृतीयं वा प्रवे जिनानां समीपे प्रतिपन्नप्रवर्ज्याः सन्तः सेत्स्यन्ति मोक्षं यास्यन्तीति । सत्त० ७७ द्वार ।

पारणदायकदिव्यपञ्चकम्-

पण दिव्वा जल्लुसुमा-ए बुद्धि वसुहारा चेल्लउक्खेवो ।
उण्डुहिण्णुणी सुराणं, अहो सुदाणं ति घोसणया ॥ २६८ ॥
(विवरणं तु 'उसह' शब्दे द्वितीयजाने ११३३ पृष्ठे गतम्)

तत्र पारणदायकवसुधारावृष्टिः-

सव्वेमि पि जिणाण, जहियं लप्पा उ पढमज्जिक्खा उ ।
तहियं वसुधाराओ, सरीरमेत्ता उ बुद्धाओ ॥ २६९ ॥
सर्वेषामपि जिनानां यत्र प्रथमभिक्षा लब्धा, तत्र वसुधारा (सरीरमेत्ता उ च्छि) पुरुषमात्रा उच्चत्वेन देवैर्वृष्टा । स० । सत्त० ।

समृद्धवालसकोडी, सुवन्नवुद्धीइ होइ उक्कोसा ।

लक्ख्वा महुव्वाल्लम, जहन्निया होइ वसुहारा ॥ २६९ ॥
सार्द्धाद्दशकोटिस्वर्गवृष्टिश्च भवति उत्कृष्टा, सार्द्धाद्दशलक्षाणि जघन्यका भवति वसुधारा ॥ २६९ ॥ सत्त० ८० द्वार ।

जिनानां पारणकपुराण्याह-

हत्थिणपुरं अउज्जा, सावत्थी तह अउज्झ विजयपुरं ।
वंचत्थलं च पारुल्लि-मंड तह पउमसंमं च ॥ २७० ॥
मेयपुरं रिष्ठपुरं, मिच्छत्थ महापुरं च धन्नकम् ।
तह वच्छमाण सोमाण-स मंदिरे चैव चक्रपुरं ॥ २७१ ॥
रायपुरं तह मिहिला, रायगिहं तह य होइ वीरपुरं ।
वारवई कोवकम्, कुल्लागं पारणपुरां ॥ २७२ ॥

हस्तिनापुरम् । पाठान्तरे-गजपुरम् १ । अयोध्या २ । श्रावस्ती ३ । अयोध्या ४ । विजयपुरम् ५ । ब्रह्मस्थलम् ६ । पाटलिस्तम्भम् ७ । तथा पद्मनगरे नगरम् ८ । श्वेतपुरम् ९ । रिष्ठपुरम् १० ।

सिद्धार्थपुरम् ११ । महापुरम् १२ । धान्यकडम् १३ । वर्द्धमानपुरम् १४ । सौमनस्यम् १५ । मन्दिरपुरम् १६ । चक्रपुरम् १७ ॥ राजपुरम् १८ । मिथिला १९ । राजगृहम् २० । वीरपुरम् २१ । द्वा-
रवती २२ । कोपकडं नगरम् २३ । कुल्लागः सन्निवेशः २४ । एतानि जिनानां पारणकपुराणीत्यर्थः । सत्त० ७६ द्वार ।

(१०१) तीर्थकरपितृनाम-

अंजुदीवे एं दीवे भारहे वासे इमीसे एं ओसप्पिणीए
चउवीसं तित्थगराणं पियरो होत्था । त जहा-

“ णाभी य जियसत्तू य, जियारी संवरे वि य ।

मेहे धरे पडेटे य, महसेणे य खत्तिए ॥ ५ ॥

सुग्गीवे दढरहे विएहू, वसुपुज्जे य खत्तिए ।

कयवम्मा सीढमेणे, भाणूय विस्ससेण य ॥ ६ ॥

सूरे सुदंमणे कुंभे, सुमित्ते विजए समुद्विजए य ।

राया य आससेणे, सिच्छत्थे चिय खत्तिए ॥ ७ ॥

उदितोदितकुलवंमा, विसुच्छवंमा गुणेहिं उववेया ।

तित्थप्पवत्तयाणं, एए पियरो जिणवराणं ॥ ८ ॥ ”

नाजि १, जितशत्रु २, जितारिः ३, संवरः ४, मेघ ५, धर ६, प्रतिष्ठ ७, महासेन ८, सुग्रीवः ९, दढरथः १०, विष्णुः ११, वसुपुष्यः १२, कृतवर्मा १३, सिंहसेन १४, भानु १५, विश्वसेनः १६, सूरः १७, सुदर्शनः १८, कुम्भः १९, सुमित्र २०, विजयः २१, समुद्रविजयः २२, अश्वसेनो राजा २३, सिद्धार्थ २४। एते क्रमेण चतुर्विंशतिरहंताः पितरः कृत्रिया राजानः । स० ।

तीर्थकरपितृणां गतिः-

नागेसुं उसज्जपिआ, सेसाणं सत्त हंति ईसाणे ।

अट्ट य सणकुमारे, माहिंदे अट्ट बोधव्वा ॥ २७० ॥

नागेषु नागकुमारेषु ज्वनपतिद्वितीयनिकायवर्त्तिषु सुरेषु श्रीऋषभनाथपिता नाजिनामा, गत इति ज्ञेयः । तथा शेषा-
णामजितनाथप्रभृतीनां चरुप्रज्ञानानां सप्तानां पितरो ज्वन्ति
गता ईशाने द्वितीयदेवलोके । सैकान्तिकास्तु-श्रीअजिनस्वा-
मिपितृजिनशत्रोर्मुक्तिगमनमाचक्षते, अनुयोगद्वाराऽऽदौ तथैव ज-
णनात् । यद्वाह श्रीहेमसुरि -

“ राजा बाहुवलिः सूर्य-यशाः सोमयशा अपि ।

अन्येऽप्यनेकशः केऽपि, शिवं केऽपि दिवं ययु ॥ १ ॥

जितशत्रु शिवं प्राप, सुमित्रस्त्रिदिव गतः ॥ ”

इति योगशास्त्रे, त्रिपष्टिचरितेऽपि च ।

तथा सुविधिप्रज्जर्तनीनामष्टौ च पितरः सनत्कुमारे तृतीयदेव-
लोके । तथा कुन्धुप्रमुखाणामष्टौ पितरो माहेन्द्रे चतुर्थदेवलो-
के गता वोक्तव्याः । प्रव० ११ द्वार ।

(१०२) पूर्वप्रवृत्तिकालः-

पुव्वपवित्ति जिणाण, असंखकालो इहासि जा कुंघ ।

पामं जा संखिज्जो, वरिमसहस्मं तु वीरस्स ॥ २७१ ॥

ऋषभाऽऽदीनां पूर्वप्रवृत्तिकाल एवम-अप्यज्ञादारभ्य कुन्धु-
जिन यावत् असंख्यातकालमासीत् पूर्वप्रवृत्तिः । अराजिना-
दारभ्य पार्श्वनाथपर्यन्तं संख्यातकालः पूर्वप्रवृत्तिः । वीरस्य
सहस्रवर्षपर्यन्तं पूर्वप्रवृत्तिरासीत् । सत्त० १६२ द्वार ।

पूर्वविच्छेदकालमानम्-

एमेव छेयकालो, नवरं वीरस्स वीसममसइसा ।

पासस्त नत्थि सो वा, सेससुयपावेत्ति जा नित्थं ॥३२८॥

एवमेव पूर्वरीत्या छेदकालोऽपि ज्ञेयः । श्रीऋषभस्यासख्यात-
काल यावत्पूर्वव्युच्छेदः । एव कुण्डुजिन यावद् ज्ञेयम् । ततो-
ऽरजिनस्य सख्यातकाल यावत् पूर्वव्युच्छेदः । एव पार्श्वनाथ
यावद् ज्ञेयम् । नवर वीरस्य विशतिवर्षसहस्राणि पूर्वव्युच्छेदः ।
श्रीपार्श्वनाथस्य स पूर्वव्युच्छेदकालो वा नास्ति । अत्र विकल्प-
केषाञ्चिदाचार्याणां मतमाश्रित्यावसेय । शेषश्रुतप्रवृत्ति याव-
त्तीर्थम् । अयमर्थः-यावद् यस्य तीर्थङ्करस्य तीर्थं तावत्काल
पूर्वव्यतिरिक्ता श्रुतप्रवृत्तिरिति गाथायै । सप्त० १६३ द्वार ।

(१०३) पूर्वभवनिरूपणम्-

(ऋषभस्याष्टौ पूर्वभवाः ' उसह ' शब्दे द्वितीयभागे ११३३
पृष्ठे कथिताः)

चन्द्रप्रज्ञस्य सप्त भवाः-

सिरिवम्मनिवो सोह-म्मसुरवरो अजियसेणचकी य ।

अच्युयपहु पडमनिवो, य वेजयंते य चंदपहो ॥ २३ ॥

प्रथमे भवे श्रीवर्मनामा राजा १ । द्वितीयजने सौधर्मदेवलो-
के देवः २ । तृतीयभवेऽजितसेननामा चक्रवर्ती ३ । तुर्यजने
अच्युतेन्द्र ४ । पञ्चमभवे पद्मनामा नृपः ५ । षष्ठ्यभवे द्वितीया-
नुत्तरविमाने वैजयन्ते देवो जातः ६ । सप्तमभवे चन्द्रप्रभना-
म्नाऽष्टमतीर्थपः ७ ।

शान्तिनाथस्य द्वादश भवाः-

सिरिसेणो अजिनंदिय, जुयल्ल सुरा अभियतेयमिरिविजया ।

पाणय वल्ल हरि तो हरि, नरए खयरऽच्चुए दो वि ॥ २४ ॥

वज्जाउह सहसाउह, पिउसुय गेविज्ज तए नवमे वा ।

मेहरहददरहा तो, सव्वहे संति गणहारी ॥ २५ ॥

प्रथमजने-श्रीवर्णो राजाऽच्युतः, तस्याभिनन्दिता राज्ञी १ । (जु-
यल्लत्ति) द्वितीयभवे उत्तरकुण्डेनैव द्वावपि युगलिनौ जातौ २ ।
(सुरत्ति) तृतीये सौधर्मकल्पे देवः ३ । (अभियतेय सिरिविजय-
त्ति) तुर्यजने जिनजीवोऽमिततेजोनामा विद्याधरो जातः, प्रिया-
जीव श्रीविजयो राजा जातः ४ । (पाणयत्ति) पञ्चमे प्राणतनाम्नि
दशमे देवल्लोके द्वावपि देवौ जातौ ५ । (वल्लहरित्ति) षष्ठ्यभवेऽ-
स्मिन् जम्बुद्वीपपूर्वविदेहमध्यस्थे रमणीयाख्ये बिजये सुनगायां
नगर्यां जिनजीवो वल्लभो जातः । प्रियाजीवो वासुदेवो जातः
६ । (तो इति) ततः हरिनरके गतः । ततो नरकादुद्धृत्य (खयर-
त्ति) खवरौ द्वावपि विद्याधरौ, संजमं लाल्वा सप्तमे भवे अच्युते
गतौ ७ ॥ २४ ॥ (वज्जाउहत्ति) ततोऽष्टमभवे जिनजीवो वज्जायु-
धगजा जातः, स्त्रीजीवः तस्य सहस्रायुधनामा पुत्रो जातः ८ ।
(गेविज्जत्ति) ततो नवमे प्रैवेयके द्वावपि देवौ जातौ । मतान्तरे-
तृतीये प्रैवेयके देवौ जातौ ९ । (मेहरहत्ति) दशमभवे ततश्च्यु-
तौ तस्मिन् जम्बुद्वीपे प्राग्विदेहविभूषणे पुष्कलावतीविजये पु-
ण्डरीकिण्या नगर्यां जिनजीवो मेघरथः, प्रियाजीवो ददरथः,
एव द्वावपि भ्रातरौ जातौ १० । (सव्वहेत्ति) एकादशजने ततो
द्वावपि भ्रातरौ सयमं लाल्वा सम्यक्सयमं प्रपाल्य सर्वार्थसि-
द्धे विमाने देवौ सम्भूतौ ११ । (सतिगणहारित्ति) द्वादशे भवे
भगवान् शान्तिनाथः, पूर्वभवप्रियाजीवो सर्वार्थसिद्धविमानात्
च्युत्वा भगवन् पुत्रत्वेन जातः, भगवतः चक्रवर्तित्वे सेनानीर-
भूत्, ततः पश्चात् सजमं लाल्वाऽऽद्यगणधरो जातः १२ ।

५७४

मुनिसुवतस्य नव भवाः-

सिवकेउ सुहम्मसुरे, कुवेरदत्त तियकपि वज्जकुंरुल्लओ ।

वंभे सिरिवम्मनिवो, अवराई सुव्वओ नवमे ॥ २६ ॥

प्रथमजने शिवकेतुनामा राजा १ । द्वितीयभव सौधर्मे देवः २ ।
तृतीयजने कुवेरदत्तनामा नृपः ३ । तुर्यजने तृतीयकल्पे सनत्कु-
मारे देवः ४ । पञ्चमजने वज्रकुण्डसनामा राजा ५ । षष्ठे जने
ग्रहनाम्नि पञ्चमदेवल्लोके देवो जातः ६ । सप्तमभवे श्रीवर्मरा-
जा जातः ७ । अष्टमेऽपराजितनाम्नि तुर्यानुत्तरं विमाने देवः
८ । नवमे भवे मुनिसुवतजिनः ९ ।

नेमिनाथस्य नव भवाः-

धणधणवड सोहम्मे, चित्तगई खेयरो य रयणवई ।

माहिदे अवराड्य, पीडमई आरणे तत्तो ॥ २७ ॥

सुपड्डो संखो वा, जसमई भज्जाऽवराड्यविमाणे ।

नेमिजिणो राईमई, नवमजने दो वि सिच्छा य ॥ २८ ॥

प्रथमभवे-धननामा राजाऽच्युतः, तस्य धनवती राज्ञी १ । द्वितीये
भवे सौधर्मे कल्पे द्वावपि देवौ जातौ २ । तृतीयजने चित्रग-
तिनामा विद्याधरो, राज्ञीजीवो रत्नवती प्रिया ३ । तुर्यभवे द्वा-
वपि माहेन्द्रे देवल्लोके देवौ जातौ ४ । पञ्चमभवे अपराजितो
राजा, प्रीतिमती राज्ञी ५ । षष्ठे जने आरणदेवल्लोके द्वावपि
देवौ जातौ ६ ॥ २७ ॥ सप्तमभवे सुप्रतिष्ठः, मतान्तरे-शहस्र-
नामा राजा बभूव, धनवतीजीवो यशोमती भार्या जाता ७ ।
अष्टमभवे अपराजितनाम्नि तुर्यानुत्तरविमाने देवौ जातौ ८ ।
नवमभवे भगवान् श्रीनेमिजिनः, पत्नीजीवः राजीमती जाता
ए । तदनन्तरं द्वावपि सिद्धौ मोक्षं गतौ ॥ २८ ॥

पार्श्वस्य दश भवाः-

कमठमरुनूजाया, कुक्कुरुअहि हत्थि नरएँ सहसारे ।

सप्प खयरिंद नारएँ, अच्युयसुर सवर नरनाहो ॥ २९ ॥

नारएँ गेविज्जसुरो, सीहो निवई य नरए पाणयगे ।

कंठो विप्पो पासो, संजाया दो वि दसमभवे ॥ ३० ॥

प्रथमे जने-कमठमरुभूतिनामानौ भ्रातरौ जातौ, तत्र मरुभूतिना-
मा भगवज्जीवः १ । द्वितीयभवे कमठजीवः कुक्कुटाहिजातः, जिन-
जीवो हस्तिजातः २ । तृतीयजने कमठो नरके गतः, जिनजीवः स-
हस्रारेऽष्टमदेवल्लोके गतः ३ । चतुर्थजने कमठजीवः सर्पो जातः,
जिनजीवो विद्याधरेन्द्रोऽच्युतः ४ । पञ्चमभवे कमठजीवो नैरयिको
जातः, जिनजीवोऽच्युते देवो जातः ५ । षष्ठ्यजने कमठजीवः श-
वरः भिल्लोऽजनिः, जिनजीवो नरनाथो वज्रव ६ ॥ २९ ॥ सप्तमभ-
वे कमठजीवो नरके गतः, जिनजीवो प्रैवेयके सुरो जातः ७ । अ-
ष्टमजने कमठजीवः सिंहो जातः, पार्श्वजीवो नृपतिर्जातः ८ । नव-
मे भवे कमठजीवो नरके नारको जातः, पार्श्वजीवः प्राणतनाम्नि
दशमे देवल्लोके देवो जातः ९ । दशमे जने कमठजीवः कण्ठना-
मा विप्रोऽच्युतः, मरुभूतिजीवः पार्श्वनाथनामा त्रयोविंशतितमो
जिनो जातः १० । एव सन्तौ द्वावपि दशमभवे ॥ ३० ॥ सप्त० १६४ ।

(वीरस्य सप्तविंशतिजवा " वीर " शब्दे चक्ष्यन्ते)

सप्ततिशतस्थाने वीरस्याष्टाविंशतिभवा निरूपिताः, तत्र देवा-
नन्दोदरात् २७ सप्तविंशतिः, त्रिशलोदरादष्टाविंशतितमः ।

शेषजिनानां जवा -

सत्तएहमिमे जणिया, पयमभवा तेसि मेसयाणं च ।

तडयभवदीवपमुहं, नायवं वक्खमाणाओ ॥ ३४ ॥

सप्तजिनानामिमे भणिताः प्रकटभवा, तेज्य. सप्तजिनेभ्य
शेषाणामनुक्तभवानां सप्तदशजिनानां तृतीयभवद्वीपप्रवृत्तिं ज्ञेय
वक्ष्यमाणाद् ग्रन्थात् । अयं प्राव'-क्षेपजिनानां त्रयो जवा
अधिकाराद् ज्ञेयाः । तथा पूर्वजवद्वीपक्षेत्रविजयाऽऽदिकथ-
नेन, पूर्वजवनामकथनेन च प्रथमजवो ज्ञेयः १, पूर्वभवदे-
वलोककथनेन च द्वितीयो जवो ज्ञेयः २, तृतीयस्तु जिन-
भवः ३, इति सर्वेषां जिनानां पूर्वभवा उक्ताः । सत्त० १
द्वार । ('मल्ली' शब्दे मल्लिनाथस्य त्रयो भवा वक्ष्यन्ते)

(१०४) अथ पूर्वभवगुरव. सर्वेषां जिनानां प्रतिपाद्यन्ते-

वयसेणो अग्दिमणो, संभंतो विमलवाहणो य तद्वा ।

सीमंधर पिट्टियामव, अरिदमण जुगधर गुरू य ॥ ४७ ॥

सव्वजगणंदगुरू, संथाहो वज्जदत्त वयनाहो ।

तद् सव्वगुत्तनामे, चित्तरहो विमलवाहणओ ॥ ४८ ॥

घणरह संवर तद् सा-हुमंवरो तद् य होड वरधम्मो ।

तद् य सुनंदो नंदो, अइजस दामोदरो य पुट्टिलओ ४९

वज्जसेन १ । अरिदमन. २ । सभ्रान्त ३ । विमलवाहन ४ ।

सीमंधर ५ । पिहिताश्रव. ६ । अरिदमन. ७ । युगंधरः ८ ।

सर्वजगदानन्दः ९ । सस्ताय १० । वज्जदत्तः ११ । वज्जनाज

१२ । सर्वगुप्त. १३ । चित्ररथ १४ । विमलवाहनकः १५ ।

घनरथः १६ । संवर. १७ । साहुमवरः १८ । तथा च जवति

वरधर्म. १९ । सुनन्दः २० । नन्द २१ । अतिथशाः २२ ।

दामोदरः २३ । पोडिलकः २४ । सत्त० ६ द्वार ।

पूर्वभवयु -

धम्मस्स मज्झिमाज्ज, सेसाण्णकोसयं तमिमं । (५६)

तित्तीसं तित्तीसं, गुणतीसं दुमु तितीस इगतीसं ।

अरुवीमं तित्तीसं, गुणवीसं वीस वावीसं ॥ ५७ ॥

वीसऽचारस वीस, वत्तीमं कमेण पंचसु तितीसं ।

वीस तितीमं वीमं, वीसऽयरा पुव्वजवत्ताज्ज ॥ ५८ ॥

धर्मनाथस्य मध्यमाऽऽयुः । शेषजिनानामुक्तप्रक्रमेव तदिदं

वक्ष्यमाणम् ॥ ५६ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सागराणि १ । त्रयस्त्रिंशत्साग-

राणि २ । एकोनत्रिंशत् साग० ३ । द्वयो - त्रयस्त्रिंशत्साग० ४ ।

त्रयस्त्रिंशत्साग० ५ । एकत्रिंशत्साग० ६ । अष्टाविंशति साग० ७ ।

त्रयस्त्रिंशत्साग० ८ । एकोनविंशति साग० ९ । विंशति साग०

१० । द्वाविंशति साग० ११ ॥ ५७ ॥ विंशति साग० १२ । अष्टाद-

श साग० १३ । विंशति साग० १४ । द्वाविंशत्साग० १५ ।

क्रमेण पञ्चसु-त्रयस्त्रिंशत् साग० १६ । त्रयस्त्रिंशत् साग० १७ ।

त्रयस्त्रिंशत् साग० १८ । त्रयस्त्रिंशत् साग० १९ । त्रयस्त्रिं-

शत्साग० २० । विंशति साग० २१ । त्रयस्त्रिंशत् साग० २२ ।

विंशति साग० २३ । विंशति सागराणि २४ । इति जिनानां

पूर्वभवयु । सत्त० १३ द्वार ।

पूर्वभवक्षेत्राणि--

वारम पुव्वविदेहे, तिन्नि कमा जरह एरवणं भरहे ।

पुव्वविदेहे तिन्नि य, मल्लिऽवरविदेहे पण भरहे ॥ ३६ ॥

मज्झिममेरुनगाओ, धायऽपुक्खग्गयाऽ जरहाडं ।

खित्ताऽ पुव्वखंने, खंडवियारो न जंनुम्मि ॥ ३७ ॥

ऋषजाऽऽद्याः द्वादश जिना पूर्वमहाविदेहे जाता १२ ।
त्रीणि क्रमात्-जरते १३, एरवते १४, पुन. भरते १५ ज्ञेयाः ।
शान्ति १६, कुन्धु १७, अरः १८, एते त्रयोऽपि जिना पूर्वमहावि-
देहे ज्ञेयाः । मल्लिः पश्चिममहाविदेहे १९ । मुनिसुव्रत. २०,
नमि २१, नेमि. २२, पार्श्व २३, वर्द्धमान २४, एते पञ्चापि
भरते ज्ञेयाः । मध्यममेरु. सुदर्शननामा, तस्मात् घातकीखण्डभ-
रताऽऽदीनि पुष्करार्द्धभरताऽऽदीनि च क्षेत्राणि पूर्वखण्डे । अत्रायं
भाव'-घातकीखण्डः, पुष्करार्द्धद्वीपश्च श्पुकारगिरिभ्यां विभक्तौ
स्त तेनोभयोरपि द्वौ द्वौ खण्डौ जवतः, एक पूर्वखण्डोऽपर.
पश्चिमखण्डश्च । ततोऽत्र यानि तीर्थकृता पूर्वजवक्षेत्राणि भरता-
ऽऽदीनि तानि सर्वाण्यपि पूर्वखण्डसवन्धीनि, न तु पश्चिम-
खण्डसम्वन्धीनीति । ननु तर्हि जम्बूद्वीपगतक्षेत्राणि किंखण्ड-
सवन्धीनीत्याह-खण्डविचारो जम्बूद्वीप नास्ति, तत्र कस्यापि
भाजकस्याज्ञावादिति । सत्त० ३ द्वार ।

पूर्वजवक्षेत्रादिशा-

विमलो धम्मो मुणिसु-व्वयाड पण आसि मेरुदाहिणओ ।

मेरुत्तरओऽणंतो, सीओयादाहिणे मल्ली ॥ ३८ ॥

सीयाए उत्तरओ, षसहस्रमडसुविहिमंति कुयुजिणा ।

सेसा ढस दाहिणओ, इय पुव्वजवम्मि खित्तिदिसा ॥ ३९ ॥

विमलः, धर्मश्चैतौ द्वौ, मुनिसुव्रत, नमि, नेमिः, पार्श्वः, वर्द्ध-
मान, एव च पञ्च जिना, एते सर्वे सप्त जिना मेरुतो दक्षिणत
आसन् । अनन्तोऽनन्तजिज्जिन ऽ मेरुत्तरत आसीत् । सी-
तोदानद्या दक्षिणपार्श्वे श्रीमल्लिजिन ९ । सीतानद्या उत्तरतः
ऋषभः १०, सुमनि. ११, सुविधिः १२, शान्तिः १३, कुन्धु-
१४, एते जिनाः समुत्पन्ना पूर्वभवे । शेषा स्थिता ये दश
जिनास्ते दक्षिणस्यां दिशि जाताः । इति सर्वेषां जिनानां पूर्व-
भवक्षेत्रादिशः । सत्त० ४ द्वार ।

पूर्वभवजिनहेतु -

पढमचरिमेहिं पुट्टा, जिणहेज्ज वीस ते य इमे ॥ (५०)

प्रथम.-ऋषभ, चरमो-वीर, ताभ्या स्पृष्टा जिनहेतवो
विंशति, यैर्हेतुजि जिनो भवति । ते च इमे वक्ष्यमाणा जवे-
यु. । सत्त० १० द्वार । आ० क० ।

तानेव हेतूनाह-

अरिहंतसिद्धपवयण-गुरुयेरवहुस्सुए तवस्मीसु ।

वच्छल्लया य एसिं, अभिक्खनाणोवओगे अ ॥ ३१२ ॥

अत्र तिस्रो गाथा तत्र प्रथमगाथायामशौ कारणान्युक्तानि, द्वितीया-
यां नव, तृतीयायां त्रीणि । तत्र प्रथमगाथाव्याख्या अशोकाऽऽद्यष्ट-
महाप्रातिहार्याऽऽदिरूपां पुत्रामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तीर्थकरा, अपगत-
सकलकर्माशा. परमसुखिन एकान्त कृतकृत्या मिद्धाः, प्रव-
चन द्वादशाङ्ग, तदुपयोगानन्यत्वात् सद्यो वा प्रवचनम्, गृणन्ति
यथावस्थितशास्त्रार्थमिति गुरवो धर्मोपदेशाऽऽदितातार, स्थ-
विरा जातिश्रुतपर्यायजेदजिज्ञा. । तत्र जातिस्थविराः-वर्षपष्टिप्र-
माणा । श्रुतस्थविरा-समवायाङ्गधारिण । पर्यायस्थविरा-विं-
शतिवर्षवतपर्याया । बहु प्रचूत श्रुत येषां ते बहुश्रुता, बहुश्रुत-
त्वमापेक्षिक प्रतिपत्तव्यम् । श्रुत च त्रिधा-सूत्रन, अर्थत, उ-
भयतश्च । नत्र सूत्रवरेभ्योऽर्थवरा. प्रधाना, तेभ्योऽप्युभयवरा.
प्रयाना इति । विचित्रमनशनाऽऽदिजेदभिन्न तपो विद्यते येषां
ते नपस्विन सामान्यसाधवः । अर्हन्तश्च सिद्धाश्च प्रवचन च

गुरुवश्च स्थविराश्च बहुश्रुताश्च तपस्विनश्च अर्हत्सिद्धप्रव-
चनगुरुस्थविरवहुश्रुततपस्विन । सुत्रे च “बहुस्तु” इत्यत्र
एकार प्राकृतत्वाद्याक्षिपिक । तेषु । (पतिं ति) प्राकृतत्वात्स-
म्यर्थे षष्ठी । तत एतेषु सप्तसु स्थानेषु वत्सलभावो वत्स-
लता अनुराग ७, यथाऽवस्थितगुणोत्कीर्तन नदनुरूपोपचार-
लक्षणात्तीर्थकरनामकर्मबन्धकारणमिति शेष । तथा-अभी-
क्षणमनवरत ज्ञानोपयोगो ज्ञाने व्याप्रियमाणता ८ । इदमष्टम
कारणम् ॥ ३१२ ॥

दसणविणए आव-स्सए अ सीलवणए निरइयारो ।

खणद्ववतवच्चियाए, वेयावच्चे समाही य ॥ ३१३ ॥

द्वितीयगाथाव्याख्या-दर्शन सम्यक्त्व, विनयो ज्ञानाऽऽदिवि-
नय । स च प्रागुक्तो वक्ष्यमाणो वा, दर्शन च विनयश्च दर्शन-
विनयम्, समाहारद्वन्द्व, तस्मिन् । आवश्यकमवश्यकर्तव्य प्र-
तिक्रमणाऽऽदि, तस्मिन् । शीलानि च व्रतानि च शीलव्रतम्, अ-
त्रापि समाहारद्वन्द्व । तस्मिन् । तत्र शीलान्युत्तरगुणा, व्र-
तानि मूलगुणा । एतेषु निरतिचार सन्, तीर्थकरनामकर्म
बन्धातीति क्रियायोगः । एतावता पञ्च कारणान्युक्तानि । तथा-
क्षणद्ववे तपसि त्यागे वैयावृत्ये च समाधिस्तीर्थकर-
नामकर्मबन्धकारणम् । तत्र क्षणद्ववग्रहणमशेषकालविशेषोप-
लक्षणम्, क्षणद्ववाऽऽदिषु कालविशेषेषु निरन्तर सवेगभाव-
नातो ध्यानाऽऽसेवनतश्च समाधि क्षणलवसमाधिः । तथा-त-
पसि बाह्याऽऽभ्यन्तरज्ज्दभिन्ने यथाशक्ति निरन्तर प्रवृत्ति-
स्तपःसमाधिः । त्यागो द्विधा-ऊच्यत्याग, भावत्यागश्च ।
ऊच्यत्यागो नाम-आहारोपधिष्येऽऽदीनामप्रायोग्याणा परि-
त्याग, प्रायोग्याणा च यतिजनेभ्यो दानम् । भावत्याग-को
धाऽऽदीनां विवेक, ज्ञानाऽऽदीनां च यतिजनेभ्यो वित-
रणम् । एतस्मिन् द्विविधेऽपि त्यागे सूत्रानतिक्रमेण यथाशक्ति
निरन्तर प्रवृत्तिस्त्यागसमाधिः । वैयावृत्य दशविधम् । तद्य-
था-आचार्यवैयावृत्यम् १, उपाध्यायवैयावृत्यम् २, स्थविरवैया-
वृत्यम् ३, तपस्विवैयावृत्यम् ४, श्रान्तवैयावृत्यम् ५, शैक्वकवैयावृ-
त्यम् ६, साधर्मिकवैयावृत्यम् ७, कुलवैयावृत्यम् ८, गणवैया-
वृत्यम् ९, सहवैयावृत्यं चेति १० । एकैक त्रयोदशविधम् ।
तद्यथा-भक्तदानम् १, पानदानम् २, आसनप्रदानम् ३, उप-
करणप्रत्युपेक्षा ४, पादप्रमार्जनम् ५, वस्त्रप्रदानम् ६, भोजनप्र-
दानम् ७, अश्वनि साहाय्यम् ८, दुष्टस्तेनाऽऽदिभ्यो रक्षणम्
९, वशतौ प्रविशतां दण्डकग्रहणम् १०, कायिकामात्रकसम-
र्पणम् ११, सज्जामात्रकसमर्पणम् १२, श्लेषमात्रकसमर्पणं चेति
१३ । एतेषु वैयावृत्यभेदेषु यथाशक्ति निरन्तर प्रवृत्तिर्वै-
यावृत्यसमाधिः ।

अपुव्वनाणगहणे, सुयभत्ती पवयणे पहावणया ।

एहिं कारणेहिं, तित्थयरत्तं लहइ जीवो ॥ ३१४ ॥

तृतीयगाथाव्याख्या-अपूर्वस्या पूर्वस्य ज्ञानस्य निरन्तर
ग्रहणमपूर्वज्ञानग्रहणमष्टादश तीर्थकरनामकर्मबन्धकारणम् ।
एकोनविंशतितम श्रुतजकिः श्रुतविषय बहुमानम् । विंशतितम
प्रवचने प्रभावना यथाशक्ति प्रवचनार्थोपदेशदानाऽऽदिरूपा ।
परिणतन्तरोक्तं कारणैस्तीर्थकरत्वं लभते जीव ।

एतानि च कानिचित् कारणानि सूत्रकार एव स्वयं व्याचष्टे-

सधो पवयणमित्थं, गुरुणो धम्मोवएसयाईया ।

सुत्तथोभयधारी, बहुस्तुया हुंति विक्खाया ॥ ३१५ ॥
जार्डिमुयपरियाए, पडुच्चयेरो तिहा जहकमेण ।

सद्धीवरिमो समवा-यधारओ वीसवरिसो य ॥ ३१६ ॥

भत्ती पुआ वस-प्पयडण वज्जणमवसवायस्स ।

आसायणपरिहारो, अरिहंताईण वच्छद्वं ॥ ३१७ ॥

नाणुवओगो भिक्खं, दंसणमुच्ची अ विणयमुच्ची अ ।

आवस्सयजोएसु, सीलवएसुं निरइयारो ॥ ३१८ ॥

सवेगभावणाज्जा-ए मेवणं खणद्ववाइकाळेसु ।

तवकरण जइजणसं-विभागकर्मजहसमाही ॥ ३१९ ॥

वेयावच्चं दसहा, गुरुमाईण समाहिजणणं च ।

किरियादारेण तहा, अपुव्वनाणस्स गहणं तु ॥ ३२० ॥

आगमवहुमाणो वि य, तित्थस्स पभावण जहासत्ती ।

एहिं कारणेहिं, तित्थयरत्तं समज्जिणई ॥ ३२१ ॥

“सधो पवयण” इत्यादि गाथासप्तकव्याख्यातार्थं चैतत्तत्त्वः नवरं
स्थविरबहुश्रुतयोर्गाथाऽनुलोभ्याद्व्यतिक्रमनिर्देशः । तथा-तृ-
तीय (३१७) गाथाया भक्तिरान्तरो बहुमानविशेष, पूजा यथौ-
चित्येन पुष्पफलाऽऽहारवस्त्राऽऽदिभिर्गुणैश्च, वर्णस्य श्लाघायाः
प्रकटन प्रकाशन, वर्जन परिहरणमवर्णवाटस्य अश्लाघाया,
आशातनाया वक्ष्यमाणायाः परिहारो वर्जनम् । एतद्वर्द्धा-
दीनां सप्ताना वात्सल्य वत्सलता । तथा षष्ठ (३२०) गाथायां
वैयावृत्यं क्रकदानाऽऽदिक्रियाद्वारेण गुर्वादीनां समाधिजन-
नम् । तत्पुनर्दशधा पूर्वोक्तप्रकारेण । यद्वा-शीलव्रताभ्यामे-
कमेव कारणं कृत्वा समाधिरिति जिज्ञमेव तीर्थकरगोत्रव-
न्धस्थानं विवक्ष्यते । ततो वैयावृत्यं दशधा गुर्वादीनां, तथा
तेषामेव क्रियाद्वारेण समाधिजननं कार्यकरणद्वारेण स्व-
स्थनाऽऽपादनमिति । तथा-ऋषभनाथेन वर्द्धमानस्वामिना
च पूर्वभवे एतान्यनन्तरोक्तानि सर्वाण्यपि स्थानान्यासेवि-
तानि, मध्यमेषु पुनरजिनस्वामिप्रभृतिषु द्वाविंशतितीर्थकरेषु
केनाप्येक, केनापि त्रीणि, यावत्केनाऽपि सर्वाण्यपि स्था-
नानि स्पृष्टानि । एतच्च तीर्थकरनामकर्म मनुष्यगतावे-
व वर्तमानं । पुरुषः स्त्री नपुंसको वा तीर्थकरमवात् पृष्ठत-
स्तृतीयभव प्राप्य चटुनारजने । आह-तीर्थकरनामकर्मणो ज-
घन्यत उत्कर्षनश्च बन्धस्थितिरन्तःसागरोपमकोटाकोटीप्रमा-
णा, ततः कथमुक्त तीर्थकरमवात् प्राक् तृतीयजवे बध्यत इति ? ।
नैप दोषः । द्विविधो हि बन्ध-निकाचनारूपः, अनिकाचनारू-
पश्च । तत्र अनिकाचनारूपस्तृतीयजवात् प्राक् सुतरामपि जवति,
जघन्योऽप्यन्तःसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणत्वात् । निकाचना-
रूपस्तु तीर्थकरजवात् प्राक् तृतीयजवे एक, “त च कह वेइज-
इ, अगिलाए धम्मदेसणाऽऽदीहिं । वज्जइ त तु भयवओ, इय
भवो सक्कवत्ता ण” ॥१॥ इति वचनप्रामाण्यात् । तत्र निकाचि-
तमवन्धफलम्, इतरसु उभयथाऽपि, निकाचनारूपश्च बन्धस्तृती-
यमवादारस्य तावत्प्रवर्तते यावत्तीर्थकरजवे अपूर्वकरणस्य
सस्येयभागा, तत ऊर्ध्वं व्यवच्छेदः, केवलज्ञानोत्पत्तौ च अष्टम-
हाप्रतिहार्याऽऽदिरूपे सुरेन्द्रकृते पूजोपचारे सति सदेवमनुजासु-
रायां परिषदि श्लानिपरिहारेण धर्मदेशनया श्रुतचारित्ररूप-
धर्मप्ररूपणलक्षणया चतुस्त्रिंशता देहसौगन्ध्यादिभिरतिशये,
पञ्चविंशता वृक्षवचनातिशयेस्तद्व्यत इति । प्रथमं १० द्वार ।

पूर्वभवद्वीपाः--

जंबूधातुपुक्खर-दीश चउ चउ जिणाण पुव्वजवे ।
धातु विमलाड तिगे, जंबू मंतिप्पमुहनवगे ॥ ३५ ॥

ऋषनाऽऽदिचतुर्णां जिनानां पूर्वभवे जम्बूद्वीप आसीत् ।
सुमत्यादीनां चतुर्णां जिनानां पूर्वभवे धातकीखण्ड आसीत् ।
सुविध्यादिचतुर्णां जिनानां पूर्वभवे पुष्करद्वीप आसीत् १२ ।
विमलाऽऽदीनां त्रयाणां जिनानां पूर्वभवे धातकीखण्डद्वीप
आसीत् १५ । शान्त्यादिनवजिनानां पूर्वभवे जम्बूद्वीप आसीत्
२४ । इति पूर्वभवद्वीपाः । सप्त० २ द्वार ।

पूर्वभवनामानि--

एएसि चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं पुव्वजवया
णामधेया होत्था । तं जहा--

“ पढमेऽस्य वड्डणाभे, विमले तह विमलवाहणे चव ।
तत्तो य धम्मसीहे, सुमित्त तह धम्ममित्तं य ॥ ११ ॥
सुदरवाहु तह दी-इवाहु जुगवाहु लब्धवाहु य ।
दिप्पे य इंददत्ते, सुंदर माहिंदए चव ॥ १२ ॥
सीहरहे मेहरहे, रूपी अ सुदंसणे य बोधव्वा ।
तत्तो य नदणे खवु, सीहगिरी चव वीस डमे ॥ १३ ॥
अदीणसत्तु संखे, सुदंसणे नंदणे य बोधव्वे ।
डमिमे ओसप्पिणिए, तित्थकराणं तु पुव्वभवा ॥ १४ ॥

जिनानां पूर्वभवनामानि क्रमेण यथा-वज्रनाजः १ । विमलः
२ । विमलवाहन ३ । धर्मसिंहः ४ । सुमित्र ५ । धर्ममित्रः ६ ।
सुन्दरवाहु ७ । दीर्घवाहु ८ । जुगवाहु ९ । लब्धवाहु १० ।
दिप्प ११ । इन्ददत्तः १२ । सुन्दरः १३ । माहेन्द्र १४ । सिंह-
रथ १५ । मेघरथः १६ । रूपी १७ । सुदर्शन १८ । नन्दनः
१९ । सिंहगिरिः २० । अदीनशत्रु २१ । शदखः २२ । सुदर्शन
२३ । नन्दनः २४ । पूर्वभवे जिनानामेनानि नामानि वभूवुरिति ।
स० । सप्त० ।

पाठान्तरे-वज्रनाजः १ । विमलवाहन २ । विपुलवज्र ३ । महा-
वज्र ४ । अतिवज्र ५ । अपराजित ६ । नन्दिपेण ७ । पद्मः ८ ।
महापद्मः ९ । पुनरपि पद्मः १० । नलनीशुल्ल ११ । पद्मोत्तरः १२ ।
पद्मसेनः १३ । पद्मरथः १४ । अतिदृढरथः १५ । मेघरथः १६ ।
मिहावहः १७ । धनपातिः १८ । वैश्रवणः १९ । श्रीवर्मा २० ।
सिद्धार्थः २१ । सुप्रतिष्ठ २२ । आनन्दः २३ । नन्दनः २४ ।

पूर्वजवनगर्गः--

पुंडरिगिणी सुसीमा, सुजापुरी रयणसंचया नेया ।
चउगतिगम्मि महापुरि, रिट्ठा तह भदिलपुरं च ॥ ४२ ॥
पुंरिगिणि खग्गिपुरी, तहा सुसीमा य वीयसोगा य ।
चंपा तह कोसंबी, रायगिहाऽउज्ज अहिच्छत्ता ॥ ४३ ॥
चतुष्कत्रिके एतानि नगरीनामानि ज्ञेयाति । तथा च-ऋषज १,
सुमति ५, सुविधिः ६, एते त्रयो जिनाः पुण्डरीकिण्या पूर्वभवे
जाताः । अजितः २, पद्मप्रभः ६, शीतलः १०, एते त्रयो जिनाः सु-
सीमायां जाताः । समवः ३, सुपार्श्व ७, श्रेयांसः ११, एते त्रयो
जिनाः सुजापुर्यां जाताः । अजिनन्दन ४, चन्द्रप्रभः ८, वासुपुज्यः
१२, एते जिनास्त्रयो रत्नसंचयायां जाताः । विमल १३ महापुर्या-

म् । अनन्तजिनः १४ रिष्टनगर्याम् । धर्मः १५ भदिलपुरे जातः ।
शान्तिः १६ पुण्डरीकिण्यां जातः । कुन्धुजिनः १७ ख-
ड्गिपुर्याम् । अरजिन १८ सुसीमायां पुर्याम् । मल्लिजिनः १९
वीतशोकायाम् । मुनिसुवतः २० चम्पायाम् । नमिः २१
कौशाम्भ्याम् । नेमिजिनः २२ राजगृहे । पार्श्वजिनः २३ अयो-
ध्यायाम् । वीरः २४ अहिच्छन्नानमर्यां पूर्वभवे जातः ।
सप्त० ६ द्वार ।

पूर्वजवराज्यम्--

जंबुद्वीवे णं दीवे डमीमे ओसप्पिणीए तेवीसं तित्थंकरा
पुव्वे मंगलिरायाणो होत्था । तं जहा-अजित संजव
अजिणंदणं जाव पासो वच्चाणो य । उसजे णं अरहा
कोसलिए पुव्वजवे चक्कट्टी होत्था । स० २३ सम० ।

पूर्वजवविजयाः--

पुक्खलवड्डं य वच्चा, रमणिज्जा मंगलावड्डं कमसो ।
नेआ जिणचउगतिमे, जिणतियगे खित्तनामाओ ॥ ४४ ॥
पुक्खलवड्डं आवत्तो, वच्चा सल्लिवावड्डं जिणचउके ।
मुणिसुव्वयाऽपणगे, विजया खित्ताण नामेणं ॥ ४५ ॥

जिनानां चतुष्कत्रिके क्रमश एते विजया ज्ञेया । यथा पुष्कला-
वतीविजयः-प्रथमे, पञ्चमे, नवमे । वच्छाविजयो- द्वितीये, षष्ठे,
दशमे । रमणीयाख्यविजयः-तृतीये, सप्तमे, एकादशे । मङ्गला-
वतीविजयः-चतुर्थे, अष्टमे, द्वादशे । एव द्वादशजिनानां विजयाः
कथिताः । (जिणतियगे खित्तनामाओ त्ति) जिनत्रिके-विमलः
१३ अनन्तः १४ धर्मश्चेति १५ त्रिके क्षेत्रनामतो विजया ज्ञेयाः ।
तेषां विजयाभावात्तत्स्थाने भरतैरावतभरतरूपाणि पूर्वोक्ता-
नि क्षेत्राण्येव ज्ञेयानीति भाव इति गाथार्थः ॥ ४० ॥ ततः
शान्तिः कुन्धुरो मल्लिश्चेतिरूपे जिनचतुष्के क्रमेण पुष्क-
लावत्याद्या विजयाः । यथा-पुष्कलावतीविजयः षोडशजिने
१६ । आवर्तविजयः सप्तदशे जिने १७ । वच्छाविजयोऽष्टादशे
जिने १८ । सल्लिवावतीविजयः एकोनविंशतितमे जिने १९ ।
(मुणिसुव्वयाऽपणगे त्ति) मुनिसुव्रताऽऽदिपञ्चके-मुनिसुव्रतो
नमिर्नेमि पार्श्वो वीरश्चेतिरूपे (विजया खित्ताण नामेण त्ति)
क्षेत्रनाम्ना विजया ज्ञेयाः । एतेषां पञ्चानामपि भरतक्षेत्रस-
म्भवेन विजयाभावात्तत्स्थाने क्षेत्राणामेव नामानि ज्ञेयानीति
भावः ॥ ४१ ॥ सप्त० ५ द्वार ।

ऋषज १, सुमति ५, सुविधिः ६, एतेषां पूर्वभवे पुष्कलावती-
विजयः । अजितः २, पद्मप्रभः ६, शीतलः १०, एतेषां वच्छा-
विजयः । समवः ३, सुपार्श्व ७, श्रेयांस ११, एतेषां रमणीया-
ख्यविजयः । अभिनन्दनः ४, चन्द्रप्रभः ८, वासुपूज्यः १२,
एतेषां पूर्वभवे मङ्गलावतीविजयः । विमलः १३, अनन्तः
१४, धर्मः १५, एतेषां क्षेत्रनामतो विजया ज्ञेयाः, तेषां वि-
जयाभावात्, तत्स्थाने भरतैरावतरूपाणि पूर्वोक्तानि क्षे-
त्राण्येव ज्ञेयानि । शान्तिजिनः १६ पुष्कलावतीविजये । आ-
वर्तविजये कुन्धुजिनः १७ । अरजिन १८ वच्छाविजये ।
मल्लिजिनः सल्लिवावतीविजये १९ । मुनिसुव्रतः २०, नमिः
२१, नेमि २२, पार्श्वः २३, वीर २४, एतेषां क्षेत्रनाम्ना
विजया ज्ञेयाः, भरतक्षेत्रे विजयाभावात् तत्स्थाने क्षेत्राणा-
मेव नामानीति ।

पूर्वभवस्वर्गाः-

सन्वटं तद् विजयं, सत्तमगेविजयं दुसु जयंतं ।
नवमं षट् गेवि-जयं तत्रो वेजयंतं च ॥ ५४ ॥
आणय पाणय अच्युय, पाणय सहसार पाणयं विजयं ।
तिसु सन्वटं जयंतं, अवराइय पाणयं चैव ॥ ५५ ॥
अवराइय पाणयगं, पाणयगमिमे य पुव्वभवसग्गा (५६)
सर्वार्थसिद्धनामक विमानसृषभजिने १ । एवं सर्वत्र जि-
ननामपूर्वक योज्यम् । तथा विजय विमानम् २ । सत्तमग्रेव्य-
कम् ३ । द्वयोः-जयन्तम् ४, जयन्तम् ५ । नवमग्रेव्यकम् ६ ।
षष्ठग्रेव्यकम् ७ । वैजयन्तम् ८ ॥ ५४ ॥ आनतः ६ । प्राणतः
१० । अच्युन ११ । प्राणतः १२ । सहसार १३ । पुन प्राणतः
१४ । विजयमनुत्तरविमानम् १५ । त्रिषु जिनेषु सर्वार्थसिद्धम्
१६, सर्वार्थसिद्धम् १७, सर्वार्थसिद्धम् १८ । जयन्त विमानम् १९ ।
अपराजितविमानम् २० । प्राणतदेवलोको २१ ॥ ५५ ॥ अपराजित-
विमानम् २२ । प्राणतनामा दशमदेवलोको २३ । प्राणतको २४ ।
एते जिनाना पूर्वभवस्वर्गा ज्ञेयाः ॥ सत्त० ११ द्वार ।

पूर्वभवसूत्राणि-

जंबुद्वीवे एं दीवे इमीसे एं उस्सप्पिणीए तेवीमं तित्थ-
गरा पुव्वजवे एकारसंगिणो होत्था । तं जहा-अजित
संजव अभिणंदण सुमई० जाव पासो वरुमाणो य ।
उसजे णं अरहा कोसद्विण चोदसपुव्वी होत्था । स०
२३ सम० ।

तत्र श्रुतलाभद्वारमाह-

पदमस्त वारसंगं, सेसाणिकारसंगसुयलंजो ॥

प्रथमस्य भगवत श्रुषभस्वामिनः पूर्वभवे श्रुतलाभः परि-
पूर्णं द्वादशाङ्गम् । अवशेषाणामजितस्वामिप्रभृतीनामेकादशा-
ङ्गानि । यस्य च यावान् पूर्वभवे श्रुतलाभः, तस्य तावान् ती-
र्थकरजन्मन्यपि अनुवर्तते । आ० म० १ अ० १ ख० ५ ।

(१०५) फणकारणानि, फणानप्याह-

इग पण नव य सुपासे, पासे फण तिन्नि सग इगार कमा ।

फणिसिज्जासुविणाओ, फणिदजत्तीए नऽजेसु ॥ १२७ ॥

(इग पण नव य सुपासे चि) एक, पञ्च, नव च फणा सुपा-
श्वे सत्तमजिने, (पासे फण तिन्नि सग इगार चि) पार्श्वे
नाथे फणाख्य ३, सत्त ७, एकादश च (कम चि) क्रमात् ।
(फणिसिज्जासुविणाउ चि) फणिशय्यास्वप्नात् श्रीसुपाश्वे
जिने फणा, यतो गर्भस्थे भगवति जननी एकफणे पञ्चफणे
नवफणेऽपि च नागतद्वये स्वप्नमध्ये स्वा सुप्ता ददर्श ।

यत उक्त श्रीहेमाऽऽचार्यकृतसुपाश्वचरित्रे-

“ सुप्तामेकफणे पञ्च-फणे नवफणेऽपि च ।

नागतद्वये ददर्श स्वां, देवी गर्भे प्रवर्त्तिनि ॥ १ ॥

पृथ्वा देव्या तदा स्वप्ने, दृष्ट तादृग् महोरगम् ।

शक्रोऽपि चक्रे भगवन्मूर्द्ध्नि चञ्चलमिवापरम् ॥ २ ॥

तदादि चानूत्समव-सरणेऽप्यपरेष्वपि ।

नाग एकफण पञ्च-फणे नवफणोऽथवा ॥ ३ ॥ ” इत्यादि ।

(फणिदजत्तीए इति) फणिरुद्रभक्त्या श्रीपार्श्वेनाथे । यत फणो-
५७५

न्द्रो धरणः श्रीपार्श्वे पूर्वजवोपकारित्वाद्दीव भक्तिमानिति कार-
णात् फणा भवन्ति । (नञ्जेसि ति) अन्येषां द्वाविंशतिजिनाना न
भवन्ति । इति गार्थः ॥ १२७ ॥ सत्त० ४३ द्वार ।

फलदायकाः-

आरुगं वोहिझाभं, समादिवरमुत्तमं च मे दितु ।

किं खु दु णिदाणमेतं, ॥

ए इति वितर्के, किमिदं निदानं कीरति ? । उच्यते- जा-
सा पत्थ जवति । त जधा- (भासा असञ्चमोसा गाधा) सा
असञ्चमोसा पुवावसविहा । तथ जा जायणी सा एसा ता-
हुणो ससारविमोक्खत्थ ज्ञत्ति । “ ण दु खीणपेज्जदोसा, दैति
समाधि व बोधि वा । ” आह-जदि न पसीदति, न वा दैति,
खो किं नमस्कारो कीरति ? । उच्यते-जधा अग्गी न त्सति,
न वा दैति, तह वि जो सीतपरिगनो सो अतियति, सो य स-
कज्ज निष्पाणति, एव ते वि खीणरागदोसमोहा न किञ्चि वि
दैति, न वा त्सति, जो पुण पणमति, सो अतियतमत्थ लज्जति ।
उक्तं च- “ चन्द्र दृष्ट्वा यथा तोय, ” इति श्लोक । अतिययज्जर्तेहि
ते वि आरोग्गादीया लाजा लम्भति, जम्हा एतेसि एते गुणा
तेण परमा भत्ती कातव्वा । ” आ० चू० २ अ० । (वरुस्पृष्टकर्म
‘ सांगसार ’ शब्दे वक्ष्यते)

(१०६) अथ बलवर्णनम्-

निवईहिं वला वल्लिणो, कोमिसिलुक्खेवसत्तिणो हरिणो ।

तहुगुणवला चकी, जिणा अपरिमियवला सव्वे ॥ १२८ ॥

हरिससयठेयत्थं, वीरेणं पयमिपं वल्लं निययं ।

मेरुगिरिकंपणेणं, हेउअजावा न सेसेहिं ॥ १३० ॥

(निवईहिं वला वल्लिणो चि) नृपतिभ्यो १ वला बलदेवा य
लिनो वल्लिष्ठाः २ । “ निवईहिं ” इत्यत्र प्राकृतत्वात्पञ्चम्यर्थे नृ-
तीया । (कोमिसिलुक्खेवसत्तिणो हरिणो चि) कोटिशिला-
त्पाटनशक्तिमन्तो हरयो वासुदेवाः ३ । (तद्दुगुणवला चकि
चि) तत्तस्माद्वासुदेवबलाद् द्विगुणबलाश्चक्रिण चक्रवर्त्तिनः ४ ।
(जिणा अपरिमियवला सव्वे चि) जिनाः सर्वेऽपि अपरि-
मिनवलाः, अनन्तबला इत्यर्थः । अत्र चक्रादीनां बलप्रमाण
प्रसङ्गात् कथितमिति गार्थः । १२८ । (हरिससयच्छेयत्थ
ति) इन्द्रसशयच्छेदनार्थम् । (वीरेण पयमिपं वल्लं नियय नि)
श्रीवीरेण प्रकटितं वल्लं निजकम् । केन प्रकटितम् ? मेरुपर्वतक
म्पनेन । (हेउअजावा न सेसेहिं ति) हेत्वभावाद् न शेषे
शेषजिने प्रकटितं, यत किमपि बलप्रकटने हेतुर्नानृत्, अता
न प्रकाशितमिति गार्थः ॥ १३० ॥ सत्त० ४८ द्वार ।

प्रथमान्तिमयोस्तीर्थकरयो शरीरमाने भिन्नत्व, बले च
भिन्नत्व नास्ति, तत्कथम् ? , इति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रथमा-
न्तिमाजिनयो शरीरमानभेदेऽपि न बले भेदः । “ अपरि-
मियवला जिणवर्दिदा ” इत्यागमप्रामाण्यादविशेषेणाऽन-
न्तबलवत्त्वमवसायते । १ प्र० इ० २ प्रका० ।

(१०७) अथ जिनभक्तानां राक्षानां नामान्याह-

जरहसगरामियसेणा, य मित्तविरिओ य सच्चविरिओ य ।

तह अजियसेणराया, दाशविरिय मयवराया य ॥ १२९ ॥

जुव्वविरिय सीमंधर, तिविट्ठविण्ह उविट्ठ अ मयच् ।

पुरिसुत्तमविण्णु पुरि-ससीह कोणालयनिवो य ॥२२१॥
निवङ्कुवेर सुभूमा-ऽजिय विजयमहो य चक्किहरिसेणो ।
काहो पसेण सेणिय, जिणाय जिनजत्तरायाणो ॥२२२॥
विचीइ सङ्गवारस, लक्खे पीईए दिति कोडीओ ।
चक्की कणयं हरिणो, रययं निवई सहसलक्खे ॥२२३॥
जत्तिविहवाणुरुव, अन्ने वि य दिति इन्मआईया ।
सोऊण जिणाऽऽगमणं, निउत्तमानिउत्तएसुं वा ॥२२४॥

(भरहसगरमियसेणा य) ऋषजशासने भक्तनृपो जगतः १।
एवं सर्वत्र जिननामपूर्वक भक्तनृपनामानि वाच्यानि । सगरः
२ । मृगसेनश्च ३ । (भित्तविरिओ य सच्चविरिओ य) मित्र-
वीर्यश्च ४ । सत्यवीर्यश्च ५ । (तह अजियसेणराया) तथा-
अजिनमेनो राजा ६ । (दानविरिओ मघवराया य) दानवीर्य
७ । मघवराजा ८ चेति गार्थः ॥ २२० ॥ (जुद्धविरि-
ओ सीमधर ति) युद्धवीर्यः ८ । सीमन्धरः १० । (ति विह-
विण्णु दुविह अ संयभू) त्रिपृष्ठविण्णुः ११ । द्विपृष्ठश्च १२ ।
स्वयभू वासुदेवः १३ । (पुरिसुत्तमविण्णु पुरिससीह ति)
पुरुषोत्तम वासुदेवः १४ । पुरुषसिंह वासुदेवः १५ । (को-
णालयनिवो य) कोणालकनृपश्च १६ । इति गार्थः ॥ २२१ ॥
(निवङ्कुवेरसुभूमा) कुवेरनामा नृपतिः १७ । सुभूमनामा
१८ । (अजियविजयमहो य चक्किहरिसेणो) अजित १९ ।
विजयमहश्च २० । चक्किहरिसेण २१ । (काहो पसेण से-
णिय ति) कृष्णः २२ । प्रसेनजित् २३ । श्रेणिकः २४ । (जि-
णाय जिनभत्तरायाणो) जिनानामतिजिनभक्ता राजानो ज-
वन्तीति गार्थः ॥ २२२ ॥ (विचीइ सङ्गवारस लक्खे पी-
ईइ दिति कोडीओ) सार्द्धद्वादशलक्षणि वृत्त्या ददति, प्रीत्या
सार्द्धद्वादशकोटीर्ददति । (चक्की कणयं) चक्रिण एनावत्कन-
क ददति । (हरिणो रययं) वासुदेवा एतावत् रजत दद-
ति । (निवई सहसलक्खे) नृपतय सामान्यराजानं स-
हस्राणि लक्षणि च क्रमेण वृत्त्या प्रीत्या च ददतीति गार्था-
र्थः ॥ २२३ ॥ (भत्तिविहवाणुरुव) भक्तिविभवानुरूपम् । (अ-
न्ने वि य दिति इन्मआईया) अन्नेऽपि ददति इत्यश्रेष्ठिसेना-
पत्यादयः । (सोऊण जिणाऽऽगमणं) श्रुत्वा जिनागमनं जि-
नानामागमनं (निउत्तमणिउत्तएसुं वा) मकारस्यालक्षणिक-
त्वाद् नियुक्तपुरुषेषु वा, अनियुक्तपुरुषेषु वा । इति गार्थः
॥ २२४ ॥ सत्तं १०७ द्वार ।

(१०८) मनःपर्यवज्ञानिन -

..... , सन्ने मणणाणि एगलक्खा य ।

पणयाळीससहस्सा, पंचसया डगनवइअहिया ॥२२५॥

सर्वेषां तीर्थकृतामेकीकृता सन्तः मनःपर्यवज्ञानिन एक-
लक्षाश्च (पणयाळीससहस्सा) पञ्चचत्वारिंशत्सहस्राणि
(पंच सया डगनवइअहिया) एकनवत्यधिकपञ्चशतानि १४-
५५९१, सर्वेषां जिनाना मनःपर्यवज्ञानिसंख्या । सत्तं १७
द्वार ।

वारसहस्स तिण्णं, सयमह्मा सत्त पंच य दिवहं ।

एगदस सह छस्मय, दस सइमा चउमया सङ्गा ॥२२६॥

दससहसा तिन्नि सया, नव दिवह सया य अडसहसा य ।

पंचसय सत्तसहसा, सुविहिजिणे सीयत्ते चेव ॥२२७॥
छसहस्स दोएहमिचो, पंच सहस्सा य पंच य सयाइ ।
पंचसहस्सा चउरो, सहस्स सय पंच यऽञ्जहिया ॥२२८॥
चउरो सहस्स तिन्नि य, तिन्नेव सया हवन्ति चालीसा ।
सहमज्जुगं पंचसया, इगवन्ना अरजिणिदस्स ॥ ३६० ॥
सत्तरसयाऽपन्ना, पंच दस सया य वार सय सङ्गी ।
सहसो सय अण्डऽड्डम, पंचेव सया उ वीरस्स ॥३६१॥

“ वारससहस्स ” इत्यादिगाथापञ्चकम् । त्रयाणामृष-
भाजितसजवनाम्ना तीर्थकृतां द्वादश द्वादश मनःपर्यवज्ञा-
निसहस्राणि, परमाऽऽदिजिनस्य सार्द्धमसशताधिकानि; अ-
जिनस्य पञ्चशताधिकानि, शम्भुजिनस्य सार्द्धशताधि-
कानि । तथा श्रीअभिनन्दनस्य मनःपर्यवज्ञानिनामेकादश सह-
स्राणि सार्द्धषट्शताधिकानि । श्रीसुमनेर्दशसहस्राणि सार्द्ध-
चतुःशताधिकानि । श्रीपद्मप्रज्ञस्य दशसहस्राणि शतत्रयाधि-
कानि । श्रीसुपार्श्वस्य नव सहस्राणि सार्द्धैकशताधिकानि । श्रीच-
न्द्रप्रभस्य अष्टौ सहस्राणि । श्रीसुविधिजिनस्य सप्तसहस्राणि
पञ्चशताधिकानि । शीतलेऽप्येतावन्त एव । श्रेयांसजिनस्य, श्री-
वासुपूज्यजिनस्य च पद् पद् सहस्राणि । (उचो ति) इतोऽनन्तरं
विमलजिनस्य पञ्च सहस्राणि पञ्चशताधिकानि । अनन्तजिनस्य
पञ्चसहस्राणि । श्रीधर्मस्य चत्वारि सहस्राणि पञ्चशताधिकानि ।
श्रीशान्तिजिनस्य चत्वारि सहस्राणि । श्रीकुन्धोत्थीणि सहस्राणि
चत्वारिंशदधिकशतत्रयाधिकानि । श्रीअरजिनस्य सहस्रदि-
कनेकपञ्चाशदधिकपञ्चशताऽन्यधिकम् । श्रीमल्लोः सप्तदश-
शतानि पञ्चाशदधिकानि । श्रीमुनिसुव्रतस्य पञ्चदशशतानि । श्री-
नमिजिनस्य द्वादशशतानि पण्यधिकानि । श्रीनेमरेके सहस्रम् ।
श्रीपार्श्वजिनस्य शतान्यर्द्धप्रमाणानि, सार्धानि सप्त शतानीत्यर्थः ।
श्रीवीरजिनस्य च पञ्चैव शतानीति । प्रव० २२ द्वार ।

(महाव्रतानि पञ्च प्रथमान्तिमतीर्थकृतो, चत्वारि मध्यमानां
द्वाविंशतेरिति ‘ गौयमकेसिज ’ शब्दे तृतीयभागे ६६० पृष्ठे
स्पष्टीकृतम्)

(१०९) तीर्थकरमातृनामानि--

जम्बुदीवेणं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए चउ-
वीसे तित्थगराणं मायरो होत्था । तं जहा-

“ मरुदेवि विजय सेणा, सिद्धत्था मंगला सुमीमा य ।

पुहवी लक्खण रामा, नंदा विण्णु जया सामा ॥२२९॥

सुजसा सुव्वय अउरा, सिरिया देवी पन्नावई पडमा ।

वप्पा सिवा य वामा, तिसव्वा देवी य जिणमाया ॥२३०॥

जगवत् ऋषभस्वामिनो माता मरुदेवी । अजितस्वामिनो
विजया । शम्भुनाथस्य सेना । अभिनन्दनस्य सिद्धार्थः ।
सुमतिनाथस्य मङ्गला । पद्मप्रभस्य सुसीमा । सुपार्श्वस्य
पृथिवी । चन्द्रप्रभस्य वक्त्राणा । सुविधस्वामिनो रामा ।
शीतलस्य नन्दा । श्रेयांसस्य विष्णुः । वासुपूज्यस्य जया ।
विमलस्य श्यामा । अनन्तजिनस्य सुयशा । धर्मनाथस्य सु-
व्रता । शान्तिनाथस्य अचिरा । कुन्धुनाथस्य श्रीः । अरस्वा-
मिनो देवी । मल्लिजिनस्य प्रभावती । मुनिसुव्रतस्य पद्मा ।
नमिनाथस्य वप्रा । अरिष्टनेमे शिवा । पार्श्वनाथस्य वामा ।
वर्द्धमानस्वामिनस्त्रिशला । प्रव० ११ द्वार ।

तीर्थकरमातृगतिः—

अट्टएहं जणणीओ, तित्थयराणं तु हूति सिद्धाओ ।

अट्ट य सणकुमारे, माहिंदे अट्ट बोधवा ॥ ३२७ ॥

अष्टानां तीर्थकृतमृषभाऽऽदीनां चन्द्रप्रभान्तानां जनन्यो मात-
रो प्रवन्ति सिद्धाः, तदनु सुविध्यादीनां शान्तिनाथपर्यन्तानाम-
ष्टौ जनन्यः सनत्कुमारे तृतीये देवलोके गता, तथा कुन्धु-
प्रभृतीनां श्रीमहावीरान्तानामष्टौ जनन्यो माहेन्द्रचतुर्थदेवलो-
के गता योक्तव्या इति । प्रव० १२ द्वार ।

(११०) मोक्षाऽऽसनम्—

वीरोसहनेमीणं, पलियं कं सेसयाण उस्सगो ।

पालियं कासणमाणं, सदेहमाणा तिज्जागूणं ॥ ३२६ ॥

वीरः १, ऋषभ २, नेमि ३, एतेषां जिनानां पर्यङ्काऽऽसनम् । शे-
षजिनानामुत्सर्ग आसनम्, मोक्षगमने इति शेषः । पर्यङ्काऽऽसन-
मान तु स्वदेहमानात् तृतीयभागो यदा क्रियते, तदा पर्यङ्का-
ऽऽसनमान भवतीति । सत्त० १५१ द्वार ।

मोक्षस्थानानि—

अट्टावयचंपुज्य—पावासम्पेयसेलसिहरेसु ।

उसभ वसुपुज नेमी, वीरो सेसा य सिद्धिगया ॥

अष्टापदचम्पोज्जयन्तपापासम्पेतशैलशिखरेषु यथाक्रममृषभो
वासुपूज्योऽरिष्टनेमिर्वीरो भगवान्, शेषाश्च तीर्थकृतः सिद्धि-
गता । अष्टापदे ऋषभस्वामी सिद्धिमगमत् । चम्पाया वा-
सुपूज्यः । उज्जयन्तेऽरिष्टनेमि । भगवान्महावीरः पापायाम् ।
शेषा अर्जितस्वामिप्रभृतयः सम्पेतशैलशिखरे इति । आ० म०
१ अ० १ खण्ड । प्रव० । पञ्चा० ।

(मोक्षतपः) अधुनाऽन्तक्रियाद्वारावसरः । सा चान्तक्रिया
निर्वाणलक्षणा, सा कस्य केन तपसा क जाता कि-

यत्परिवृतस्य चेत्येतदभिहितसुराह—

निव्वाणमंतकिरिया, सा चोदसमेण पढमनाहस्स ।

सेसाण मासिएणं, वीरजिणिदस्स षट्ठेणं ॥

सा च निर्वाणलक्षणा अन्तक्रिया प्रथमनाथस्याऽऽदितीर्थकृत-
अतुर्दशकेन श्रुतिरुपवासैरभूत् । शेषाणामर्जितस्वामिप्रभृतीनां
पार्श्वनाथपर्यन्तानां द्वाविंशतेस्तीर्थकृतां मासिकेन तपसा, मा-
सोपवासैरेत्यर्थः, अन्तक्रियाऽभवत् । भगवतो वीरजिनोऽस्य
पुनः षष्ठेन-द्वाभ्यामुपवासाभ्याम् । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

मोक्षनक्षत्राण्याह—

अजिई मिगसिर अदा, पुस्स पुणव्वसु य चित्त अणुराहा ।

जिह्वा मूलं पुव्वा—साढा धणिवुत्तराजदा ॥ ३११ ॥

रेवइ रेवइ पुस्सां, भरणी कत्तिय य रेवई जरणी ।

सवणऽस्सिए चित्त विसा—ह साइ जिणमोक्खणक्खत्ता ३१२

ऋषभस्याभिजिज्ञक्षत्रे निर्वाणम् १ । एव सर्वत्र । मृगशिरः-

२ । आर्द्रा ३ । पुष्यः ४ । पुनर्वसु ५ । चित्रा ६ । अनुराधा ७ ।

ज्येष्ठा ८ । मूलम् ९ । पूर्वाषाढा १० । धनिष्ठा ११ । उत्तराभा-

द्रपदा १२ ॥ ३११ ॥ रेवती १३ । रेवती १४ । पुष्यः १५ ।

जरणी १६ । कृत्तिका १७ । रेवती १८ । भरणी १९ । अवण-

२० । अश्विनी २१ । चित्रा २२ । विशाखा २३ । स्वाति २४ ।

पतानि जिनानां क्रमेण मोक्षनक्षत्राणि । सत्त० १४८ द्वार ।

मोक्षपरिवारः—

एगो जयवं वीरो, तेत्तीसाएँ सह निव्वुओ पासो ।

छत्तीसेहिं पचहिं, सएहिं नेमी उ सिद्धिगतो ॥

पंचहिं समणसएहिं, मट्ठी संती उ नवसएहिं तु ।

अट्टसएणं धम्मो, सएहिं छीहिं वासुपुज्जजिणो ॥

सत्तसहस्साऽणंतइ—जिएस्स विमलस्स छस्सहस्साइ ।

पंचसयाइ सुपासे, पउमाने तिसि अट्ट सया ॥

दसीहिं सहस्सेहुसजो, सेसा उ सहस्सपरिवुडा सिद्धा ।

वीरो भगवानेक पकाको सन् निर्वृतः । त्रयस्त्रिंशता साधु-
जिः सह निर्वृतः पार्श्वनाथः । पञ्चजिः शतैः, पद्विंशैः—पद्विं-
शदधिकैः सह सिद्धिं गतो नेमिरिष्टनेमिः । पञ्चजिः श्र-
मणशतैः सह परिनिर्वृतो महिस्वामी । नवभिः शतैः परिवृतः
शान्तिनाथः । अष्टभिः शतैर्धर्मः । पद्भिः शतैर्वीरपूज्यजिनः
सिद्धिं गतः । अनन्तजितो जिनस्य निर्वाणं गच्छतः सप्तसहस्राणि
परिवारः । विमलनाथस्य पद सहस्राणि । पञ्चशतानि सुपा-
श्वनाथस्य । पञ्चप्रभस्य त्रीणि अष्टोत्तराणि शतानि । दशजिः
सहस्रैः परिवृतः ऋषभस्वामी निर्वाणमगच्छत् । शेषास्त्वजि-
तस्वामिप्रभृतय उक्तव्यतिरिक्ता प्रत्येक सहस्रपरिवृता सि-
द्धाः । आ० म० १ अ० १ खण्ड । प्रव० ।

मोक्षपथः—

सुमुणिसुसावगरुवो, मुखवपहो रयणतिगसरुवो वा ।

सव्वजिणेहिं भणिओ, [३२५]

सुमुनयः सुआवकास्तद्गो मोक्षपथः, रत्नत्रयस्वरूपो वा ज्ञा-
नदर्शनचारित्र्यरूपो वा मोक्षपथः सर्वजिनैः कथितः । सत्त०
१६० द्वार ।

अथ जिनानां मोक्षमासाऽऽद्य कथ्यन्ते—

माहस्म किएहतेरासि, दोसु सियचित्तपंचमी नेया ।

वइसाहसुद्धअट्टमि, तह चित्ते सुद्धनवमी य ॥ ३०६ ॥

कसिएणा मगइगारसि, फग्गुणजइवयसत्तमी किएहा ।

जइवयसुद्धनवमी, वइसाहे बहुलवीया य ॥ ३०७ ॥

कसिएणा सावणतइया, आसाहे तह य चउदमी सुद्धा ।

आसाढकसिएसत्तमि, सियपंचमि चित्तजिट्ठेसु ॥ ३०८ ॥

जिट्ठे कसिएणा तेरासि, वइसाहे पक्खि मगसियदत्तमी ।

फग्गुणसुद्धवुवात्तासि, किएहा नवमी य जिट्ठस्स ॥ ३०९ ॥

वइसाहअसियदत्तमी, आसाढे सावणेऽट्ठमी सुद्धा ।

कत्तियऽमावसि सिवमा—समाइभाणिया जिणिदाणं ॥ ३१० ॥

(माहस्स किएहतेरासि) माघस्य कृष्णत्रयोदशी ऋषभस्य
निर्वाणे १ । एव सर्वजिनानां नामपूर्वक मोक्षगमनमासाऽऽदि-
वाच्यम् । (दोसु सियचित्तपंचमी नेयं) द्वयोरर्जितशत्रव-
जिनयो चैत्रस्य श्वेनपञ्चमी ज्ञेया २३ । (वइसाहसुद्धअट्ठमि)
वैशाखमासस्य शुक्लाऽष्टमी ४ । (तह चित्ते सुद्धनवमी य) त-
था चैत्रे शुद्धनवमी ५ चेति गायार्थः ॥ ३०६ ॥ (कसिएणा
मगइगारसि) कृष्ण मार्गशीर्षमासस्यैकादशी ६ । (फग्गुणभ-

इवयसत्तमी किएहा) फाल्गुनमासस्य कृष्ण सप्तमी ७ । ज्ञाद्र-
पदमासस्य कृष्ण सप्तमी ८ । (भद्रवयसुवनवमी) भाद्रपदशु-
द्धनवमी ९ । (वइसाहे वहुववीया य) वैशाखे कृष्णद्वितीया १०
चेति गार्थार्थः ३०७ ॥ (कसिणा सावणतइया) कृष्ण-
भावणस्य तृतीया ११ । (आसाढे तह य चउवसी सुद्धा) आ-
षाढे तथा चतुर्दशी शुद्धा श्वेता १२ । (आसाढकसिणसत्तमि)
आषाढस्य कृष्ण सप्तमी १३ । (सियपचमि चित्तजिठेसु) श्वे-
तपञ्चमी चैत्रे १४ । जेठेऽपि श्वेतपञ्चमी १५ । इति गार्थार्थः ।
॥ ३०८ ॥ (जिठे कसिणा तेरसि) ज्येष्ठे कृष्ण त्रयोदशी १६ । (व-
इसाहे पडिव मगसियदसमी) वैशाखे कृष्ण प्रतिपत् १७ ।
मार्गशीर्षस्य श्वेतदशमी १८ । (फगुणसुद्धवालासि) फाल्गु-
नशुद्धद्वादशी १९ । (किएहा नवमी य जिठस्स) ज्येष्ठस्य
कृष्ण नवमी २० चेति गार्थार्थः ॥ ३०९ ॥ (वइसाहअसि-
यदसमी) वैशाखस्य कृष्णदशमी २१ । (आसाढे सावणेऽ-
ठमी सुद्धा) आषाढे शुद्धाऽष्टमी २२ । आषाढेऽपि शुद्धाऽष्टमी २३ ।
(कसियऽमावसि) कार्तिकस्याऽमावास्या श्रीवीरस्य निर्वाणे
२४ । (सिवमासमा इअणिआ जिणिदाण ति) एव सर्वजिने-
न्द्राणां मोक्षमासाऽऽद्यो मणिताः । इति गार्थार्थः ॥ ३१० ॥ स-
त्त० १४७ छार ।

मोक्षराशयः--

मयरो वसहो मिहुणो, दुसु ककड कन्न दुसु अली य धणू ।
धणु कुंजो तिसु मीणो, ककड मेसो वसह मीणो ॥ ३१३ ॥
मेसो मयरो मेमो, तिसु तुल एण उ मुक्खरासीओ । (३१४)
ऋषभजितस्य मोक्षे मकरराशिः १ । एवं सर्वजिनानां नामपूर्वं
मोक्षराशयो वाच्यः । धृपः २ । मिथुनम् ३ । द्वयोः-कर्कटः ४,
कर्कटः ५ । कन्या ६ । द्वयोः जिनवरयोः-अली च वृश्चि-
क ७, वृश्चिकः ८ । धनु ९ । धनुः १० । कुम्भ ११ । त्रिषु
पुनर्जितेषु-मीनः १२, मीनः १३, मीनः १४ । कर्कटः १५ ।
मेघ १६ । धृपः १७ । मीनः १८ ॥ ३१३ ॥ मेघः १९ । मकर
२० । मेघ २१ । त्रिषु जिनेषु-तुला २२, तुला २३, तुला २४ ।
एते तु जिनानां मोक्षराशयः । सत्त० १४९ छार ।

मोक्षविनयः--

... , पंचविहो मोक्खविणओ वि ।
दंमणानाणचरित्ते, तवे य तह ऊवयारिया चेव ।
एसो हु मोक्खविणओ, उहा व गिहिमाणिकिरियरुवो ३२६
दर्शनम्, ज्ञानम्, चारित्र्याणि, तप, उपकारिता च । एष पञ्चवि-
धो मोक्षविनयः । चिन्विधो वा मोक्षविनय-गृहस्थक्रियारूपः,
मुनिक्रियारूपश्च । सत्त० १६१ छार ।

मोक्षवेला-

अवरण्हे मिळि गया, संभवपउमानसुविहिवसुपुज्जा ।
सेसा उमहाड्या, सेयंसंता उ पुव्वण्हे ॥ ३२१ ॥
धम्मअरनमीवीरा-उवरत्ते पुव्वरत्ते ससा (३२२)
अपराहे पश्चिमप्रहरे सिद्धिं गता मोक्षं प्राप्ताः शभवपञ्चम-
सुविधिवसुपुज्याः । शेषाः ऋषभादिशेषासान्ता अष्टौ जिनाः
पूर्वाहे सिद्धिं गताः । धर्मारनमिबीरा अपररात्रे मोक्षं गताः ।
शेषा अष्टौ जिनाः पूर्वरात्रे मोक्षं गताः । सत्त० १५५ छार ।

मोक्षारकशेषकालः-

... 'सरसेसमवि तं तु नियनियाउ विणा । (३२३)
मोक्षारकशेषमपि पूर्ववत् जन्मारकशेषवत् । परन्तु नि-
जनिजायुर्विना अरकशेषमानं प्रवति । तथाहि-ऋषभस्य ज-
न्मारकशेषं चतुरशीतिवत्पूर्वाणि नवाशीतिपक्षाधिकानि त-
न्निजायुर्वा निष्कृत्यते, तदा नवाशीतिपक्षा अवशिष्यन्ते । तत
एतावत् श्रीऋषभस्य मोक्षारकशेष भवति । एव सर्वत्र प्राव-
ना कार्या । सत्त० १५७ छार ।

मोक्षारकाः-

पुव्वं व मोक्खअरया, (३२५)
मोक्षारक पूर्ववत् । " अरका भंस्विज्जकालरुवे " इत्यादिना
प्रोक्त इत्यर्थः । ऋषभस्य तृतीयारके मोक्ष, शेषाणां चतुर्था-
रके । सत्त० १५६ छार ।

मोक्षावगाहनामानम्-

सव्वेसि सिवोगाहण-तिजागळणा नियासणपमाणा ॥
(३१७)
सर्वेषां शिवगतानामवगाहना शरीरमानं तृतीयभागो ना नि-
जाऽऽसनप्रमाणात् भवति । सत्त० १५२ छार ।

(वीराऽऽद्यासनानि 'आसण' शब्दे द्वितीयभागे ४७० पृष्ठे नि-
रूपितानि) (अवगाहना 'श्रोगाहणा' शब्दे तृतीयभागे ७६ पृष्ठे
निरूपिताः)

(१११) अथ राज्यकालमभिधित्सुराह-

तेसट्ठि पुव्वलक्खत्ति, तिपन्न चउवत्त सह छत्तीसा ।
गुणतीस सह इगविस, चउदस सहच्छ अण्डऽण्ड ॥ १३६ ॥
अजिआओ जा सुविही, पुव्वंगा ताविमेऽहिया नेया ।
इग चउ अरु वारस सो-ल वीस चउवीस अरुवीसा ॥ १४० ॥
तो सयलक्ख उ चत्तो, तो मुन्नं तीस पनर पंच तओ ।
सहस पणवीस तत्तो, पाउणचउवीस इगवीमं ॥ १४१ ॥
मुन्न पनर पण तत्तो, तिसुन्न रज्ज च चकिकालो वि ।
(१४२)

(तेसट्ठि पुव्वलक्खत्ति) पूर्वलक्षशब्दस्य दशसु योगात् त्रि-
पष्टिपूर्वलक्षाणि राज्यकाल ऋषभस्य १ । एवं नामग्राह सर्वत्र वा-
च्यम् । (तिपन्न चउ चत्त सह उसीसा) त्रिपञ्चाशत्पूर्वाणि
" अजिआओ जा सुविहीत्यादिना " वक्ष्यमाणत्वात् पूर्वाङ्गेण ए-
केन सहितानि २ । चतुश्चत्वारिंशत्पूर्वलक्षाणि चतु पूर्वाङ्गस-
हितानि ३ । सार्द्धपञ्चत्रिंशत्पूर्वलक्षाणि अष्टपूर्वाङ्गाधिकानि ४ ।
(गुणतीससहइगविस) एकोनत्रिंशत्पूर्वलक्षाणि द्वादशपूर्वाधि-
कानि ५ । सार्द्धैकविंशतिपूर्वलक्षाणि षोडशपूर्वाधिकानि ६ ।
(चउदस सहच्छ अण्डऽण्ड) चतुर्दशपूर्वलक्षाणि विंशति-
पूर्वाङ्गसहितानि ७ । सार्द्धपदपूर्वलक्षाणि चतुर्विंशतिपूर्वाङ्गस-
हितानि ८ । अर्द्ध पूर्वलक्षम् । कोऽर्थः ? पञ्चाशत्पूर्वसहस्राण्यष्टाविं-
शतिपूर्वाङ्गसहितानि ९ । केवलमर्द्धपूर्वलक्षं पञ्चाशत्पूर्वसहस्रा-
णीत्यर्थः १० । इति गार्थार्थः ॥ १३६ ॥ अथ पूर्वोक्तेषु पूर्वेषु पूर्वाङ्ग-
प्रक्षेप्यमाह- (अजिआओ जा सुविही पुव्वंगा ताविमेऽहिया नेय
त्ति) अजितजिनादारभ्य यावत् सुविधिजिनो नवमजिनो
भवति, तावदिमानि वक्ष्यमाणानि पूर्वाङ्गान्यधिकानि ज्ञेयानि ।
तानि दर्शयति- (इग चउ अरु वारस सो-ल वीस चउवीस

अष्टवीसत्ति) एक १, चत्वारि २, अष्टौ ३, द्वादश ४, पञ्चदश ५, विंशति ६, चतुर्विंशति ७, अष्टाविंशति ८ । योजना तु प्रागेव दर्शितेति गार्थः ॥१४०॥ (तो सयवक्ख डुच्चत्ति) ... (?) ततः शून्य राज्याभावः १२ । लक्षशब्दोऽप्येव योज्यते । त्रिंश-
ल्लक्षवर्षाणि १३ । पञ्चदशवर्षलक्षानि १४ । ततः पञ्चलक्षवर्षाणि १५ । (सहस्रपणवीस ततो त्ति) सहस्रशब्दस्य नमिजिन याव-
द्योगः कृतः पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि १६ । (पाणचववीसह-
वीस त्ति) पादोनचतुर्विंशवर्षसहस्राणि १७ एकविंशतिवर्षस-
हस्राणि १८ । इति गार्थः ॥१४१॥ (सुन्न पनर पण ततो) शून्य
राज्याभावः १९, पञ्चदशसहस्राणि वर्षाणाम् २० । पञ्चवर्षसह-
स्राणि २१ । ततः (तिसुन्न रज्ज च चक्किनालो वि) विस्थानेषु
शून्य राज्याभावः २२ । २३ । २४ । राज्यं च एतावन्तं कालं
जिनानाम् । सत्त० ५५ द्वार ।

(११२) अथ रुद्धनामान्याह-

भीमावलि जियसत्तु, रुद्धे विस्सानदो य सुपड्डो ।

अयलो य पुंरुरीओ, अजियधरो अजियनानो य । ३३७ ।

पेडाओ तह सच्चइ, एए रुद्धा इगारसंगधरा ।

उसहाजिअ सुविहाई-अरुजिण सिरिवीरतित्थभवा ३३८

भीमावलिनामा रुद्धः १ । जितशत्रुः २ । रुद्धः ३ । विश्वानन्तः ४ ।
सुप्रतिष्ठः ५ । अचलः ६ । पुण्णरीकः ७ । अजितधरः ८ ।
अजितनाभः ९ ॥ ३३८ ॥ पेडालः १० । सत्याकिः ११ । एते
रुद्धा रुद्धतप कारका महामुनय एकादशाङ्गधरा एकादशा-
ङ्गीपाठका । (उसहाजिअ सुविहाई-अरुजिण सिरिवीरति-
त्थभवत्ति) ऋषभाजितयोः सुविध्याद्यष्टजिनानां श्रीवीरस्य
च तीर्थे भवाः । एवमेकादशानामपि तीर्थकृतां तीर्थेष्वेकादशा-
पि रुद्धा । ते च ऋषभशासने भीमावलिनामा जातः १ ।
अजितशासने जितशत्रुनामा जातः २ । सुविधिशसने रुद्ध-
नामा ३ । शीतलशासने विश्वानन्तनामा ४ । श्रेयासशासने
सुप्रतिष्ठनामा ५ । चासुपूज्यशासने अचलनामा ६ । विमलशा-
सने पुण्णरीकः ७ । अनन्तशासने अजितधरः ८ । धर्मशासने
अजिननाभः ९ । श्रीशान्तिशासने पेडालः १० । वीरतीर्थे सत्य-
कि ११ । एते एकादश रुद्धा जाताः । सत्त० १६७ द्वार ।

अथ जिनवराणां प्रसङ्गाद् गणधराऽऽदिमारुलिकान्ताना-
मुत्तमपुरुषाणां देवानां च रूपवर्णनमाह-

सव्वसुरा जइ रुवं, अंगुष्ठपमाणयं विउव्विज्जा ।

जिणपायगुडं पइ, न सोहए तं जहिं गालो ॥ १२० ॥

गणहरआहारअणु-चरा य जाव एं चक्किवासुवला ।

मंरुलिया जा हीणा, छट्टाणगया नवे सेसा ॥ १२१ ॥

(सव्वसुरा जइ रुवं अंगुष्ठपमाणयं विउव्विज्जा त्ति) सर्वे दे-
वाः सम्भूय यद्येकं रूपमङ्गुष्ठप्रमाणकमङ्गुष्ठमात्रं विकुर्वन्त्यु ।
(जिणपायगुडं पइ त्ति) जिनपादाङ्गुष्ठं प्रति-जिनस्य पादौ
जिनपादौ तयोरङ्गुष्ठः जिनपादाङ्गुष्ठः, त प्रति (न सोहए तं
जहिं गालो) न शोभते तद्रूपं, यथा अङ्गारो, भगवद्गुणैः
तद्गङ्गारसदृशं दृश्यते । इति गार्थाऽर्थः ॥१२०॥ (गणहरआ-
हारअणुचरा य त्ति) गणधराहारकानुत्तराश्च (जाव एं
चक्किवासुवला त्ति) यावद् व्यन्तरचक्रिवासुदेववज्रदेवा (मरु-
लिआ जा हीणा त्ति) मारुलिका यावत् क्रमेण रूपेण हीना
५७६

भवन्ति । यथा जितेभ्यो गणधरा रूपेण हीनाः १ । ततश्चाऽऽहा-
रक शरीरम् २ । ततश्चानुत्तरवासिनः सुराः ३ । ततो नवमाद्यु-
त्क्रमेण प्रैवेयकसुराः, ततो द्वादशाद्युत्क्रमेण कल्पवासिनः-
सुराः, ततो ज्योतिष्कदेवाः, ततो भवनपतिदेवाः, ततो व्यन्त-
रदेवा रूपेण हीनाः ४ । तेभ्योऽपि चक्रिणो रूपेण हीनाः ५ ।
ततो वासुदेवा रूपेण हीनाः ६ । ततो वला वज्रजला रूपेण
हीनाः ७ । ततो माण्डलिका रूपेण हीनाः ८ । (छट्टाणगया
भवे सेसा) वोकाः षट्स्थानगता भवेयुः । इति गार्थाः ॥१२१॥
सत्त० ४७ द्वार ।

(११३) साम्प्रतं द्वाञ्जनान्याह-

वसह गय तुरय वानर-कुंचो कमलं च सत्थिओ चंदो ।

मयर सिरिवच्छगंरय, महिम वराहो य सेणो य ॥ ३७१ ॥

वज्ज हरिणो छगलो, नंदावत्तो य कलस कुम्भो य ।

नीहुप्पल संख फणी, सीहो अ जिणण चिह्णाई ॥ ३७२ ॥

वृषजः १ । गजः २ । तुरगः ३ । वानरः ४ । क्रौञ्चः ५ । कमलं च ६ ।
स्वस्तिकः ७ । चन्द्रः ८ । मकरः ९ । श्रीवत्सः १० । गण्डकः ११ ।
महिषः १२ । वराहश्च १३ । इत्येवम् १४ ॥ ३७१ ॥ वज्रम् १५ । हरिणः
१६ । छगलकः १७ । नन्दावर्त्तश्च १८ । कलशः १९ । कुम्भः २० ।
नीलोत्पलम् २१ । शङ्खः २२ । फणी २३ । सिंहश्च २४ । जि-
नानां नामेयाऽऽदीनां चिह्नानि क्रमेण ज्ञातव्यानीति । प्रव०
२६ द्वार ।

लक्षणद्वारम्-

अधुत्तरो सहस्रो, सव्वेसिं लक्खणाई देहेसु । (१२३)

अधोत्तरसहस्र -अष्टेनाधिकः सहस्रः १००८, सर्वेषां तीर्थपाना
शरीरेषु लक्षणानि भवन्ति । सत्त० ४४ द्वार ।

लोकांतिकदेवैर्वोधनम्-

सव्वे वि सयं बुद्धा, दोगतियवोहिया य जीयं ति ।

(सव्वेसिं परिच्चाओ, संवच्छरियं महादाणं ॥)

सर्व एव तीर्थकृतः स्वयंबुद्धा वर्तन्ते, तथापि लोकांतिक-
देवानामपि स्थिति-युक्तं स्वयंबुद्धानपि भगवतो बोधयन्ति,
ततो जीतमिति कल्प इति कृत्वा लोकांतिकदेवैर्वोधिता स-
न्तो निष्कामन्ति । आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ० चू० ।

अथ वस्त्रवर्णानाह-

पुरिमंतिमतित्थेसुं, ओहनिजुत्तीजणियपरिमाणं ।

सियवत्थं इयराणं, वस्सपमाणेहिं जहल्लच्छं ॥ २७७ ॥

(पुरिमंतिमतित्थेसुं) प्रथमजिनतीर्थे अन्तिमजिनतीर्थे च
(ओहनिजुत्तीजणियपरिमाणं) ओहनिर्गुत्तिसुत्रोक्तपरिमाणम्
(सियवत्थं ति) मितं श्वेतं वस्त्रं क्षेयम् । (इयराणं वस्त्रप-
माणेहिं जहल्लच्छं ति) इतरेषां द्वाविंशतिजिनानां वर्णप्रमाणं
वस्त्रवर्णैर्यथावत् यथाप्राप्तम्, अनियतवर्णमनियतप्रमाणं चेत्य-
र्थः ॥ २७७ ॥ सत्त० १४२ द्वार ।

वर्णं जिनानाम्-

पणमाभवाभुपुज्जा, रत्ता ससिपुण्ड्रत ससिगोरा ।

सुव्वयनेमी काला, पामो मट्ठी पियगाजा ॥ ३८३ ॥

वरतवियकणयगोरा, सोलस तित्थंकरा मुण्णेयव्वा ।

एसो वस्सविज्जागो, चउवीमाए जिणिदाणं ॥ ३८४ ॥

पद्मप्रज्वालसुपूज्यौ जपापुष्पवद्धौ । शशिपुष्पदन्तौ-चन्द्रप्र-
भसुविधी शशिनौरौ चन्द्रचारुची । सुव्रतनेमिनौ इन्दनील-
मणिवत्कालौ । पार्श्वमल्लिजिनौ प्रियङ्गुधामौ, प्रियङ्गु फलि-
नीतरु, तदामौ, नीलावित्यर्थः । वरमकृत्रिम तापित यत्कनकं
तद्वद् गौराः शेषाः पोरुश तीर्थङ्करा ज्ञातव्याः । एष वर्णवि-
भागश्चतुर्विंशतेस्तीर्थकराणामिति । प्रव० ३० द्वार ।

दो तित्थयरा नीलुप्पलसमा वन्नेणं पणत्ता । तं जहा-
मुणिमुव्वणं चैव, अरिद्विणेमी चैव । दो तित्थयरा पियंगुस-
मा वन्नेणं पणत्ता । तं जहा- मद्धी चैव, पासे चैव । दो
तित्थयरा पडमगोरा वण्णेणं पणत्ता । तं जहा-पडमपण्हे
चैव, वासुपुज्जे चैव । दो तित्थयरा चंदगोरा वण्णेणं पणत्ता ।
त जहा-चंदपणे चैव, पुप्फदंते चैव ।

पद्म रकोत्पल तद्वज्रौ, रक्तावित्यर्थः । तथा-चन्द्रगौरौ च-
न्द्रज्वालित्यर्थः । शेष सुगमम् । स्था० २ डा० ४ उ० ।

(११४) अथ तीर्थकृतां पञ्चविंशद् वाग्गुणानाह-

वयणगुणा सग सहे, अत्ये अरुवीस मिलिय पणतीसं ।
तेहिं गुणेहिं मणुसं, जिणण वयणं कमेण इमं ॥ १२०२ ॥
वयणं सक्कयगंभी-रघोसउवयारुदत्तयाजुत्तं ।

परिनायकरं दक्खि-न्नसहियमुव्वणीयारां च ॥ २०३ ॥

सुमहत्थं अन्वाहय-मसंसयं तत्तनिद्वियं सिद्धं ।

पत्थावुचियं पडिहय-परुत्तरं हिययपीडकरं ॥ १२०४ ॥

असुखसाभिकत्वं, अजिजायं अडसिणिच्चमजरं च ।

ससत्ताहापरनिदा-वज्जियमपडन्नपसरजुयं ॥ १२०५ ॥

पयस्सखरपयवक्कं, सत्तपहाणं च कारगाजुयं ।

ठवियविसेसमुयारं, अणेगआईविचित्तं च ॥ १२०६ ॥

परमम्मविग्गमआई-विद्वं वुच्छेयखेयरहियं च ।

अदुयं धम्मत्थजुयं, सत्ताहाणिज्जं च चित्तकरं ॥ १२०७ ॥

(वयणगुणा सग सहे) भगवद्वचनगुणा एते वक्ष्यमाणा भव-
न्ति-तत्र शब्दे गुणा सग । (अत्ये अरुवीस) अर्थेऽष्टाविंशतिः ।
(मिलिअ पणतीस) उभयेऽपि मिलिता पञ्चविंशत् वचनगुणा
भवन्ति । (तेहिं गुणेहिं मणुसं) नैर्गुणैर्मनोऽङ्गम् (जिणण वयण
कमेण इमं) जिनानां वचनं क्रमेणैव वक्ष्यमाणं ज्ञेयम् । कोऽर्थः ?-
अत्र स्फुटगुणा न वक्ष्यन्ते, किं तु तैर्विशिष्ट क्रमेण वचनं वक्ष्य-
तीति गाथार्थः ॥ २०२ ॥ (वयण सक्कयगंभीरघोसउवयारुद-
त्तयाजुत्तं) भगवद्वचनं सस्कृताऽऽदिलक्षणयुक्तम् १, गम्भीरघोष-
युक्तं गम्भीरशब्दोपेतं मेघस्यैव, उपचारयुक्तं प्रामाण्यमित्यर्थः ३ ।
उदासतायुक्तमुच्चैर्वृत्ततायुक्तम् ४ । (परिनायकरं दक्खिअसहि-
यं) प्रतिनायकरं प्रतिरवोपेतम् ५, दक्षिण्यसहितम्, सरस्वत्युक्तं
न तु किञ्चिदपि वक्रम् ६ । (उवणीअरां च) उपनीतरागं च
मातृवकैश्चिदपि ग्रामरागयुक्तम् ७ । एते सप्ताऽपि शब्दापेक्षया
गुणाः । जनिगाथार्थः ॥ २०३ ॥ अथार्थविवजया कथ्यन्ते- (सुम
हत्थं) सुष्ठु महार्थं वृद्धमभिधेयम् ८ । (अन्वाहय) अव्याहृत
पूर्वापरवाक्यार्थाविरुद्धम् ९, (असंसय) सशयरहितमसदि-
ग्धम् १० । (तत्तनिद्वियं) तत्त्वनिष्ठितं विवक्षितवस्तुस्वरूपा-
नुसारि ११ (सिद्धं) शिष्टमभिमतसिद्धान्तोक्तार्थं, वक्तुं शिष्टता-

सूचकं वा १२ । (पत्थावुचिअ) प्रस्तावोचित्त देशकालानुगुणम्
१३ । (पडिहयपरुत्तरं) निराकृतान्योत्तरं परद्रव्यविषयम् १४ । (हि-
अयपीडकरं) हृदयप्रतिकरमिति गाथार्थः १५ ॥ २०४ ॥ (अन्नुअ-
साभिकस्र) मिथः साभिकाङ्गमन्योन्यगृहीतं परस्परं पदानां
वाक्यानां वा सापेक्षतायुक्तम् १६ । (अजिजाय) अभिजात
वक्तुः प्रतिपाद्यस्य वा भूमिकाऽनुसारि १७ । (अडसिणिच्चमज्जरं
च) अतिस्निग्धमधुरं च, घृतगुणाऽऽदिवत् सुखकारि १८ । (सस-
त्ताहापरनिदावज्जिअ) स्वश्लाघापरनिन्दावर्जितमात्मोत्कर्षपरनि-
न्दाविप्रमुक्तम् १९ । (अपडन्नपसरजुयं) अपकीर्णप्रसरयुक्तं सुसं-
वद्धं सत् प्रसरणयुक्तम् । असंवद्धाधिकारत्वातिविस्तरयो-
रभावयुक्तमिति गाथार्थः २० ॥ १२०५ ॥ (पयस्सखरपयवक्कं)
प्रकटाक्षरपदवाक्यं वर्णाऽऽदीनां विच्छिन्नवयुक्तम् २१ ॥ (सत्तप-
हाणं च) सत्त्वप्रधानं च साहसोपेतम् २२ । (कारगाजुअ) कारका-
ऽऽदियुतम्, कारकवचनविक्षाऽऽदियुतं तद्विपर्यासरहितम् २३ ।
(ठविअविसेस) स्थापितविशेषमारोपितविशेष वचनान्तरा-
पेक्षयाऽऽहितविशेषम् २४ । (उअरं) उदारमभिधेयस्याऽर्थस्या-
तुच्छत्वयुतम् २५ । (अणेगआईविचित्तं च) अनेकजातिविचित्रं
जात्या वर्णनीयं वस्तुस्वरूपवर्णनानि तत्संश्रयाद्विचित्रं २६, चः पु-
नरर्थे इति गाथार्थः ॥ १२०६ ॥ (परमम्मविग्गमआईविद्वं वुच्छेयखे-
अरहियं च) परममरहितं परममनुद्धटनस्वरूपम् २७ । विभ्रमा-
ऽऽदिरहितं विभ्रमो वक्रमनसो ज्ञान्तता, स आदियेषां विक्षेपाऽऽ-
दीनां ते विभ्रमाऽऽदिमनोदोषास्तैर्विप्रमुक्तम् २८ । विलम्बरहित-
म् २९ । पदवाक्यवर्णाऽऽदीनां व्युच्छेदरहितं विवक्षार्थसिद्धिं या-
वदव्यवच्छिन्नवचनप्रमेयम् ३० । खेदरहितं च अनायाससमव-
म् ३१ । (अदुयं) अद्रुतमत्यौत्सुक्यरहितम् ३२ । (धम्मत्थजुयं) ध-
र्मार्थयुतं धर्मार्थाभ्यामनपेतम् ३३ । (सत्ताहाणिज्जं च) श्लाघनीयं
च उक्तगुणयोगात् प्रशसनीयम् ३४ । (चित्तकरं) चित्रकरम्
उत्पादितविच्छिन्नकौतूहलम् ३५ । इति गाथार्थः ॥ १२०७ ॥ सत्त०
एव द्वार ।

(जिनवाण्यतिशया 'अस्सेस' शब्दे प्रथमभागे ३२ पृष्ठे दर्शिताः)

(११५) तीर्थकराणां वादिमुनिसख्याप्रतिपादनार्थमाह-

सहस्रसया सुवालस, सहस्र वारस य चउसयऽऽनादिया ।

वारैकारससहसा, दसमहसा वसय पन्नासा ॥ ३४६ ॥

छन्नजई चुन्नसीई, ठहत्तरी सट्ठि अट्ठपन्ना य ।

पन्नासा य सयाणं, सीयाला अहव वायाला ॥ ३४७ ॥

वनीसा वत्तीमा, अट्ठाव्तीमा सयाण चउवीसा ।

विसहसा सोलसया, चउदस वारस दस सयाई ॥ ३४८ ॥

अट्ठसया ठव सया, चत्तारि सयाई हुंति वीरम्मि ।

वाडमुणीण पमाणं, चउवीसाण जिनवराणं ॥ ३४९ ॥

" सहस्रसया " इत्यादिगाथाचतुष्टयम् । प्रथमजिनस्य वादि-
यतीनां द्वादशसहस्राणि सार्वभूतशतानि, पञ्चाशदधिकैः पक्षि-
शतैरधिकानीत्यर्थः । श्रीअजितजिनस्य द्वादशसहस्राणि चतुःश-
ताधिकानि । श्रीशंभवस्य द्वादशसहस्राणि । श्रीअभिनन्दनस्य
एकादशसहस्राणि । श्रीसुमतिजिनस्य दशसहस्राणि पञ्चाशद-
धिकपद्मशतान्याधिकानि " छन्नजई " इत्यादिगाथायामुत्तरार्धव-
त्सि गतानामिति पट सर्वत्र संवध्यते । ततः श्रीपद्मप्रजस्य वादिनां
पञ्चवत्सि शतानाम्, कोऽर्थः ? नवसहस्राणि पद्मशतैरधिकानीति ।

श्रीसुपार्श्वजिनस्य चतुरशीनि, चतुर्नि. शतैरधिका अष्टौ सहस्राणि । चन्द्रप्रज्ञस्य षट्सप्तति शतानाम्, षड् शतैरधिकानि सप्त सहस्राणीत्यर्थः । श्रीसुविधिजिनस्य षष्टि. शतानां, षट्सहस्राणीत्यर्थः । श्रीशीतलजिनस्य अष्टपञ्चाशच्छतानां, पञ्चसहस्राण्यष्टशताधिकानीत्यर्थः । श्रीश्रेयासस्य पञ्चाशन् शतानां, पञ्च सहस्राणीत्यर्थः । श्रीवासुपूज्यस्य सप्तचत्वारिंशच्छतानि, चत्वारि सहस्राणि सप्तशताधिकानीत्यर्थः । (अद्व वायालत्ति) अथवा मतान्तरेण-श्रीवासुपूज्यस्य द्विचत्वारिंशच्छतानि, चत्वारि सहस्राणि शतद्वयाधिकानीत्यर्थः । श्रीविमलजिनस्य द्वात्रिंशच्छतानि, त्रीणि सहस्राणि शतद्वयाधिकानीत्यर्थः । श्रीअनन्तजिनस्य द्वात्रिंशच्छतानि । श्रीधर्मजिनस्य अष्टाविंशति शतानां, सहस्रद्वयमष्टशताधिकमित्यर्थः । श्रीशान्तिनाथस्य शतानां चतुर्विंशति, द्वे सहस्रे शतचतुष्टयाधिके इत्यर्थः । श्रीकुन्धुजिनस्य द्वे सहस्रे । श्रीअरनाथस्य षोडश शतानि, षट्शताधिक सहस्रमित्यर्थः । श्रीमल्लिजिनस्य चतुर्दश शतानि, शतचतुष्टयाधिक सहस्रमित्यर्थः । श्रीमुनिसुव्रतस्य षाडश शतानि, सहस्रमेक शतद्वयाधिकमित्यर्थः । श्रीनमिजिनस्य दश शतानि, सहस्रमित्यर्थः । श्रीनेमिजिनस्य अष्टौ शतानि । श्रीपार्श्वजिनस्य षट्शतानि । श्रीवीरजिनस्य चत्वारि शतानि जवन्ति । इति चादिमुनीनां वादसमरेषु सुरासुरैरप्यजेयानां प्रमाणं चतुर्विंशते-जिनवराणामिति ॥ प्रव० १६ द्वार । स्था० ।

तीर्थकरविवादविषय -

मल्लि नेमि मुत्तुं, तेसिं विवाहो य जोगफला । (१३५)
मल्लिजिनं नेमिजिनं च मुक्त्वा, तेषां द्वाविंशतिजिनानामुक्त-
व्यतिरिक्तानां विवाहश्च जातो भोग्यफलाद्, जोग्यफलकर्मोद-
यादित्यर्थः । सप्त० ५३ द्वार ।

तीर्थकृतां येषु ग्रामनगरादिषु विहार आसीत्तदेवाऽऽह-
मगहारायगिहाऽसु, मुण्यो खेत्तारिणसु विहरिषु ।
उसभो य नेमि पासो, वीरो य अणारिणसु पि ॥
मन्यन्ते स्म जगत समस्तस्यापि त्रिकाक्षवस्थामिति मुनयो
भगवन्स्तीर्थकृत, ते सर्वेऽपि मगधाऽऽदिषु जनपदेषु राजगृहा-
ऽऽदिषु नगरेषु, क्षेत्रायेषु आर्यक्षेत्रेषु, विद्वतवन्तः । इह आर्यक्षेत्र-
चिन्ताया शास्त्रान्तरेषु मगधाऽऽद्यो जनपदा, राजगृहाऽऽदिति
च नगराण्युक्तानीत्यत्रापि " मगहारायगिहाऽसु " इत्युक्तम्,
अन्यथा अप्रभस्वामिन आदितीर्थकरत्वात्तदुत्तरोधेन नगरचि-
न्ताया विनीताऽऽदिवित्युच्येतेति । ऋषजस्वामी, अरिष्टनेमि,
पार्श्वनाथो, वीरश्च भगवानित्येते चत्वारस्तीर्थकृतोऽनार्येष्वपि
क्षेत्रेषु विद्वतवन्तः । भा० म० १ अ० १ क्षरु ।

(११६) वैक्रियकमुनयः -

वेज्ज्वियलद्धीणं, वीससहस्सा य सयत्तगऽम्भिया ।
वीससहस्सा चउसय, इगुणीसमहस्स अट्टसया । ३४२।
इगुणिससहस्स अट्टा-र चउसया सोल्लसहस्स अट्ट सया ।
सतिसय पनरस चउदस, तेरस वारस सहसदसमे । ३४३।
इकारस दस नव अ-ठ सत्त ठ सहस्स एगवन्न सया ।
सत्त सहस्स सतिसया, दुज्जि य सहसा नवसयाइं । ३४४।
दुज्जि सहस्सा पंच य, सहस्स पनरस सयाइं नेमिम्पि ।
इकारससय पासे, सयाइं सत्तेव वीरजिणे ॥ ३४५ ॥

" वेज्ज्वियलद्धीण " इत्यादिगाथाचतुष्टयम् । वैक्रियलब्धि-
मतां नानाविधवैक्रियरूपकरणशक्तानां मुनीनामादिजिनेन्द्रस्य
विंशतिः सहस्राणि, षट्शताभ्यधिकानि । श्रीअजितजिनस्य विं-
शतिसहस्राणि सत्तु शतानि, शतचतुष्टयाधिकानि । श्रीशत्रु-
जिनस्यैकोनविंशति सहस्राणि शताष्टकाधिकानि । श्रीअमिनन्द-
नस्यैकोनविंशति सहस्राणि । श्रीसुमतिजिनस्य चतु शताधिका-
नि अष्टादश सहस्राणि । श्रीपद्मप्रभस्य षोडश सहस्राणि अष्टोत्तर-
शताधिकानि । श्रीसुपार्श्वजिनस्य शतत्रयाधिकानि पञ्चदश सह-
स्राणि । श्रीचन्द्रप्रभस्य चतुर्दश सहस्राणि । श्रीसुविधेस्त्रयोदश
सहस्राणि । श्रीशीतलस्य द्वादश सहस्राणि । श्रीश्रेयासस्यैकादश
सहस्राणि । श्रीवासुपूज्यस्य दश सहस्राणि । श्रीविमलस्य नव-
सहस्राणि । श्रीअनन्तजिनस्याष्टौ सहस्राणि । श्रीधर्मजिनस्य
सप्त सहस्राणि । श्रीशान्तिनाथस्य षट् सहस्राणि । श्रीकुन्धुजि-
नस्यैकपञ्चाशत् शतानि, पञ्चसहस्राण्येकशताधिकानीत्यर्थः ।
श्रीअरजिनस्य सप्त सहस्राणि त्रिभिः शतैरधिकानि । श्रीम-
ल्लिजिनस्य द्वे सहस्रे नवशताधिके । श्रीमुनिसुव्रतस्य द्वे
सहस्रे । श्रीनमिजिनस्य पञ्चसहस्राणि । श्रीनेमिजिनस्य पञ्चदश
शतानि । श्रीपार्श्वजिनस्य एकादश शतानि । श्रीवीरजिनस्य
शतानि सप्तैवेति ॥ प्रव० १८ द्वार ।

आर्यासप्तग्रहप्रमाणमृषमाऽऽदिजिनानाम्-

तिष्ठेव य दक्खाइं, तिणिण य तीसाइं तिन्नि ठचीसा ।
तीसा य ठच्च पंच य, तीसा चउरो य वीसाइं ॥
चत्तारि य तीसाइं, तिणि असीया य तिणि मिच्चो य ।
वीमुत्तरं ठद्धाइं, तिसहस्सइं च दक्खं च ॥
लक्खं अट्ट सयाणि य, वासट्टिसहस्स चउसयसमगा ।
एगट्ठी ठच्च सया, सट्टिसहस्सा मया ठच्च ॥
सट्टि पणपन्न पन्ने-गचत्त चत्ता तहऽट्ठीसं च ।
छत्तीसं च सहस्सा, अज्जाणं सगहो एमो ॥

जगवत् आदितीर्थकरस्याऽऽर्यिकाणां त्रिणि लक्षाणि । अजि-
तस्वामिनस्त्रीणि लक्षाणि, त्रिंशानि-त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि ।
शत्रुवनाथस्य त्रीणि लक्षाणि षट्त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि ।
अमिनन्दनस्य षट् लक्षाणि, त्रिंशानि-त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि ।
सुमतिनाथस्य पञ्च लक्षाणि त्रिंशत्सहस्राधिकानि । पद्मप्रभस्य
चत्वारि लक्षाणि विंशतिसहस्राधिकानि । सुपार्श्वस्य चत्वारि
लक्षाणि त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि । चन्द्रप्रभस्वामिनस्त्रीणि
लक्षाण्यशीतिसहस्रोत्तराणि । सुविधिस्वामिनस्त्रीणि परिपूर्णा-
नि लक्षाणि । (तिन्नि मिच्चो य इति) त्रिलक्षमात्रमायसप्तग्रह इति
गम्यते इत्यर्थः । शीतलनाथस्य विंशत्युत्तरं विंशतिसहस्रा-
धिकं लक्षम् । श्रेयामस्य षट्सहस्राधिकं लक्षम् । वासुपू-
ज्यस्य त्रिसहस्राधिकं लक्षम् । विमलनाथस्य परिपूर्णं
लक्षम् । अनन्तजितो लक्षमेकमष्टौ च शतानि । धर्मनाथस्य
द्वापष्टिसहस्राणि चतु शतसमग्राणि-चतु शताभ्यधिकानि ।
शान्तिनाथस्य एकषष्टि सहस्राणि षट्शतानि । कुन्धुनाथस्य
षष्टि सहस्राणि षट्शतानि । अरनाथस्य षष्टि सहस्राणि ।
मल्लिस्वामिनः पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणि । मुनिसुव्रतस्वामिनः प-
ञ्चाशत्सहस्राणि । नमिनाथस्यैकचत्वारिंशत्सहस्राणि । अरि-
ष्टनेमिश्चत्वारिंशत्सहस्राणि । पार्श्वनाथस्याऽष्टात्रिंशत्सहस्राणि ।

जगवतो वर्द्धमानस्वामिन पद्मत्रिंशत्सहस्राणि । एवमृषजाऽऽदी-
ना जिनानां यथाक्रममार्थिकासग्रहः । आ० म० १ अ० १ खएर ।
सर्वसयतीनां सख्या-

चोत्रालीसं लक्खा, वायालसहस्र चोसयसमगा ।

अज्जाच्छकं एसो, अज्जाणं संगढो कमसो ॥३४१॥

चतुश्चत्वारिंशत्तुक्काणि पद्मचत्वारिंशत्सहस्रैश्चतु शताधिकैः सम-
ग्राणि पूर्णाणि आर्यापद्म च, एष आर्यिकाणा सग्रह इति । प्र०
१ए द्वार ।

अथ मुनिस्वरूपम्-

पढमियरवीगतित्थे, रिउजढ-रिउपन्न-वक्कजमा (७ए३)

प्रथमजिनतीर्थे मुनयः ऋजुजमा, इतरस्मिन् मध्यमजिनतीर्थे
ऋजुप्राज्ञा, वीरतीर्थे मुनयो वक्कजमाः । सप्त० १३६ द्वार ।

सयतप्रमाणम्-

चुलसीइं च सहस्मा, एगं च पुवे य तिप्पि लक्खाइं ।

निप्पि य वीसऽहियाइं, तीसऽहियाइं च तिन्नं ॥

तिन्नि य अह्माइज्जा, दुवे य एगं च सयसहस्साइं ।

चुलसीइं च सहस्सा, विसत्तरिं अट्टसट्ठिं च ॥

छावट्ठिं चोवट्ठिं, वावट्ठिं सट्ठिमेव पन्नासा ।

चत्ता तीसा वीसा, अट्टारस सोलस सहस्सा ॥

चोदस य सहस्साइं, जिणाण जडसीससंगहपमाणं ।

भगवत रूपभस्वामिनश्चतुरशीतिसहस्राणि भ्रमणानाम् ।
एक लक्षम्-अजितस्य । द्वे लक्षे शम्भवनाथस्य । त्रीणि ल-
क्षाणि अभिनन्दनस्य । सुमते त्रीणि लक्षाणि त्रिंशत्सहस्रा-
भ्यधिकानि । पद्मप्रज्ञस्य त्रीणि लक्षाणि त्रिंशत्सहस्राधि-
कानि । सुपार्श्वस्य त्रीणि लक्षाणि । चन्द्रप्रभस्य अर्द्धतृतीया-
नि लक्षाणि । सुविधेठे लक्षे । शीतलस्य एक लक्षम् । श्रेयां-
सस्य चतुरशीतिः भ्रमणानां सहस्राणि । वासुपूज्यस्य द्वा-
स्रतिः सहस्राणि । विमलस्य अष्टपष्टिः सहस्राणि । अनन्त-
जिनस्य पट्पष्टिः सहस्राणि । धर्मेनाथस्य चतु पष्टिः सहस्रा-
णि । शान्तिनाथस्य द्वापष्टिः सहस्राणि । कुन्धुनाथस्य पष्टिः
सहस्राणि । अरुनाथस्य पञ्चाशत्सहस्राणि । मल्लिनाथस्य चत्वारिं-
शत्सहस्राणि । मुनिसुव्रतस्वामिनस्त्रिंशत्सहस्राणि । नमि-
स्वामिनो विंशतिः सहस्राणि । अरिष्टनेमिरेष्टादश सहस्राणि ।
पार्श्वनाथस्य पौरुष सहस्राणि । जगवतो महावीरस्य चतुर्द-
श सहस्राणि । एतद्यतिशिष्यसग्रहप्रमाणं जिनानामृषजाऽऽदी-
नां यथाक्रममवसातव्यम् । आ० म० १ अ० १ खएड ।

एतेषां सर्वसहचामीलनेन यद् भवति तदाह-

अट्ठावीस लक्खा, अरुयालीसं च तट्ट सहस्साइं ।

मन्वेसिं पि जिणाणं, जडण माणं विणिहिट्ठं ॥३३६॥

(अष्टावीसमित्यादि) अष्टाविंशतिर्लक्षाणि अष्टचत्वारिंशच्च तथा
सहस्राणि सर्वेषामपि जिनानां सवन्धिनां यतीनां मानं परि-
माणं विनिर्दिष्टं विनिश्चितमेतच्च ये श्रीजिनेन्द्रैर्निजकरकम-
लेन टीकितान्तेषामेवैकत्र पिण्डिततापरिमाणं, न पुनर्गणधराऽऽ-
दिभिरपि ये टीकितान्तेषामतिवहुत्वादिनि । प्र० १७ द्वार ।

तीर्थकृता सयमनिरूपणम्-

... सं-जमो य पढमंतिमाणं दुविगण्णो ।

मेसाणं साम्पद्मो, सत्तरमंगो य मन्वेसिं ॥

संयमोऽपि सामायिकाऽऽदिरूप प्रयमान्तिमजिनयोर्द्विविक-
ल्पः । इत्थं सामायिक, हेतोपस्थापनीय चेत्यर्थः । शेषाणां
मध्यमानां द्वाविंशतितीर्थकृतां यावत्कथिकमेवैक सामायिक,
न शेष हेतोपस्थापनाऽऽदि, तथाकल्पत्वात् । सप्तदशाक्षः
सप्तदशभेदः, च पुनरर्थः । सर्वेषां तीर्थकृताममृत् । ते च
सप्तदश भेदा अमी-“ पञ्चास्रवाहिरमण, पञ्चेन्द्रियनिग्रहः क-
पायजय । दण्डत्रयविरतिश्चे-तिसयमः सप्तदशभेदः ॥ १ ॥ ”
आ० म० १ अ० १ खएर ।

(११७) इदानीं परित्यागधारमाह-

संवच्छरेण होही, अभिनिक्खमणं तु जिणवरिदाणं ।

नो अत्थसंपयाण, पवत्तए पुव्वसूरम्मि ॥

संवत्सरेण जिनवरेन्द्राणामभिनिष्क्रमणं भविष्यति, ततोऽर्थ-
संप्रदानमर्थस्य सम्यक् तीर्थप्रज्ञावनावुत्था, अनुकम्पावुत्था च,
न तु कीर्तिबुद्ध्या, प्रदानं जनेभ्यः प्रवर्तते पूर्वसूर्य, पूर्वाह्न इत्यर्थः ।

कियत्प्रतिदिवस दीयते ?, इत्याह-

एगा हिरण्णकोनी, अट्ठेव अणूणागा सयसहस्सा ।

सुरोदयमाइयं, दिज्जं जा पायरासाओ ॥

एका हिरण्यस्य कोटी अष्टौ चाऽन्यूनानि परिपूर्णानि शतसह-
स्राणि लक्षाणि इति प्रतिदिवसं दीयते । कथं दीयते ?, इत्याह-
सूर्योदय आदौ यस्य दानस्य तत्सूर्योदयाऽऽदि, क्रियाविशेषण-
मेतत् । सूर्योदयादारभ्य दीयते इति ज्ञाव । कियन्त काळ याव-
दित्याह-प्रातराशात्-प्रातः प्रभाते अशनमाशः, प्रातराशः, त-
स्मात्तमभिव्याप्य, प्रातर्जोजनकालं यावदिति भावः ।

यथा दीयते तथा प्रतिपादयन्माह-

सिंघारुगतिगचउक्क-चचरचउम्मुहमहापहपहेसु ।

दारेसु पुरवराणं, रत्थामुहमज्जकारेसु ॥

शृङ्गाटक नाम-शृङ्गाटकाऽऽकृतिपथयुक्तं त्रिकोणं स्थानम्, त्रिकं
यत्र रथ्यात्रयं मिलति, चतुष्कं चतुष्पथसमाहारः, चत्वरं
यद्दुरथ्यापातस्थानम्, चतुर्मुखं यस्माच्चतसृष्वपि दिक्षु पन्थानो
निस्सरन्ति, महापथो राजपथः, शेष सामान्य पन्था पथः,
तत एतेषां द्वन्द्वः । तथा पुरवराणां द्वारेषु, प्रतोलीष्वित्यर्थः ।
तथा-रथ्यानां मुखानि प्रवेशाः, मध्यकारा मध्य एव, काराश-
ब्दस्य स्वार्थिकत्वात्, रथ्यामुखमध्यकाराः, तेषु ।

किमित्याह-

वरवरिया धोमिज्जं, किमिच्छियं दिज्जं बहुविहीणं ।

सुरसुरदेवदाणव-नरिंदमहियाणं निक्खमाणे ॥

वर याचध्वं वर याचध्वमित्येव घोषणा समयपरिभाषया
वरवरिकोच्यते । सा वरवरिका पूर्वं शृङ्गाटकाऽऽदिषु घोष्यते ।
तत क किमिच्छति ?-यो यदिच्छति तस्य तद्दानं समयपरिभा-
षयैव किमिच्छिकमुच्यते; किमिच्छिकं यथा भवति एवं दीय-
ते । क? इत्याह-सुरैर्धैमानिकस्योत्पिक्कैरसुरैर्भवनपतिव्यन्तरैः, देव-
दानवनरैर्नैगिति । इन्द्रग्रहणं प्रत्येकमजिसच्यते-देवेन्द्रैः श-
क्राऽऽदिभिः, दानवेन्द्रैश्चमरेन्द्राऽऽदिभिः, नरेन्द्रैश्चकवर्तिप्रभृ-
तिभिर्महिनानां भगवतां तीर्थकृतां निष्क्रमणे इति ।

साम्प्रतमेकैकेन तीर्थकृता कियद्दुव्यजान सवत्सरेण दत्त-

मित्येतत्प्रतिपादयन्माह-

तिप्पेव य कोडिसया, अट्ठासीयं ति होति कोदीओ ।

असिं च सयसहस्रा, एयं संवच्छरे दिशं ॥

श्रीण्येव कोटिशतानि, अष्टाशीतिश्च भवन्ति कोटयः, अशीति-
श्च शतसहस्राणि ३८८८००००००, एतावत्प्रमाणमेकैकेन तीर्थ-
कृता सवत्सरे दत्तम् । एतच्च प्रतिदिनदेयं त्रिभिः षष्ठ्यधिकै-
र्वासरशतैर्गुणयित्वा परिभावेनीयम् । आ० म० १ अ० १ ख० १ ।
['दाण' - 'महादाण' शब्देऽस्य महादानत्वं वक्ष्यते, हा-
रिभद्राष्टके, पञ्चाशकेचाऽस्य प्रयोजनं फलं च]

(११८) आविकामावमाह -

पदमस्त पंच द्वाव्वा, चउपन्न सहस्र तयणु पण द्वाव्वा ।
पणयालीस सहस्रा, छ लक्ख छत्तीस सहसा य ॥ ३७० ॥
सत्तावीस सहस्रा-ऽहिय लक्खा पंच पंच लक्खा य ।
सोदससहस्रअहिया, पण द्वाव्वा पंच उ सहस्रा ॥ ३७१ ॥
उवरि चउरो लक्खा, धम्मो जा उवरि सहस तेणवई ।
इगनवई इगहत्तरि, अद्वन अरुयाल छत्तीसा ॥ ३७२ ॥
चउवीसा चउदस ते-रसेव ततो तिलक्ख जा वीरो ।
तउवरि तिनवड इगासी, विसत्तरी सयरि पन्नासा ३७३ ॥
अरुयाला छत्तीसा, इगुणचतुद्वारसेव य सहस्रा ।

सद्धीण माणमेयं, चउवीसाए जिणवराणं ॥ ३७४ ॥

तत्र प्रथमस्याऽऽदिजिनस्य आविकाणां पञ्च द्वाव्वाणि चतुः-
पञ्चाशत्सहस्राधिकानि । तदनु प्रथमतीर्थकरादनन्तरम्-अजि-
तस्य आविकाणां पञ्च लक्षाणि पञ्च चत्वारिंशत्सहस्राधि-
कानि । श्रीशिवस्य पट् द्वाव्वाणि षट्त्रिंशत्सहस्राणि च । अ-
जितन्दनस्य सप्तविंशतिसहस्राधिकानि लक्षाणि पञ्च । सुम-
तिजिनस्य लक्षाणि पञ्च षोडशसहस्राधिकानि । श्रीपद्मप्र-
भस्य लक्षाणि पञ्च पञ्चसहस्राधिकानि । इत उपरि पद्मप्रभा-
दारभ्य धर्मजिन यावत् आविकाणां चत्वारि लक्षाणि । प्रत्ये-
कमुपरि च त्रिनवत्यादीनि सहस्राणि । कोऽर्थः ?-सुपार्श्वस्य
आविकाणां लक्षचतुष्टयं त्रिनवतिसहस्राधिकम् । चन्द्रप्रभस्य
लक्षचतुष्टयमेकनवतिसहस्राधिकम् । सुविधेर्लक्षचतुष्टयमेकस-
प्ततिसहस्राधिकम् । शीतलस्य लक्षचतुष्टयमष्टपञ्चाशत्सहस्रा-
धिकम् । श्रेयासस्य लक्षचतुष्टयमष्टचत्वारिंशत्सहस्राधिकम् ।
वासुपूज्यस्य लक्षचतुष्टयं षट्त्रिंशत्सहस्राधिकम् । विमलस्य
लक्षचतुष्टयं चतुर्विंशतिसहस्राधिकम् । अनन्तस्य लक्षचतुष्टयं
चतुर्दशसहस्राधिकम् । धर्मस्य लक्षचतुष्टयं त्रयोदशसहस्रा-
धिकम् । ततः श्रीशान्तिनाथादारभ्य प्रत्येकं लक्षत्रयं आविका-
णां यावन्महावीरम्, तदुपरि च त्रिनवत्यादीनि सहस्राणि । तत्र
श्रीशान्तेर्लक्षत्रयं त्रिनवतिसहस्राधिकम् । कुण्डोर्लक्षत्रयमेका-
शीतिसहस्राधिकम् । अरजिनस्य लक्षत्रयं द्विसप्ततिसहस्राधि-
कम् । मल्लोर्लक्षत्रयं सप्ततिसहस्राधिकम् । मुनिसुव्रतस्य लक्षत्रयं
पञ्चाशत्सहस्राधिकम् । श्रीनेमोर्लक्षत्रयमष्टचत्वारिंशत्सहस्रा-
धिकम् । श्रीनेमोर्लक्षत्रयं षट्त्रिंशत्सहस्राधिकम् । श्रीपार्श्वस्य लक्ष-
त्रयमेकनवतिसहस्राधिकम् । धीरजिनस्य च लक्ष-
त्रयमष्टादशसहस्राधिकम् । आविकाणां मानमेतत् चतुर्विंश-
तिजिनानाम् । प्रव० २५ द्वार ।

सर्वसख्या-

इगकोडी पणलक्खा, अरुतीससहस्र सद्धीओ ॥ ३४६ ॥

सर्वेषां जिनानां पिरुनीकृता एका कोटिः, पञ्च लक्षाणि, अष्ट-
विंशत्सहस्राणि आविका १०५३८००० । सत्त० ११५ द्वार ।

५७७

(११९) उत्कृष्टजघन्याभ्यां विचरतां तीर्थकृतां सख्यां, तथो-
त्कृष्टजघन्याभ्यां तेषां जन्मसख्या चाऽऽह-

सत्तरिसयमुक्कोसं, जहन्न वीसा य दस य विहरंति ।

जम्म पड उक्कोसं, वीस दस य हुंति हु जहन्ना ॥ ३२९ ॥

सप्तत्यधिकं शतमुत्कृष्टं एककालं तीर्थकृतं समयक्षेत्रे विहर-
न्ति, पञ्चसु भरतेष्वेकैकस्य भावात्, परवत्तेष्वपि पञ्चसु तावतां
भावात्, पञ्चसु महाविदेहेषु प्रत्येकं त्रिंशतिं विजयैः कसिते-
षु तीर्थकृतां षष्ट्यधिकशतस्य सद्भावादेतत्सख्यायाः सम्भव
इति । तथा-जघन्यतो विंशतिस्तीर्थकृत एककालं विहरमाणा
प्राप्यन्ते । तथाहि-जम्बूद्वीपस्य पूर्वविदेहे शीतामहानद्या द्धि-
भागीकृते दक्षिणोत्तरदिग्भागेनैकैकस्य सद्भावाद् द्वौ, अपरवि-
देहे शीतोदाया महानद्या द्विभागीकृते तथैव द्वौ जिनेन्द्रौ, मि-
त्रिताश्चत्वारः, एवमपरद्वीपद्वयसवन्धिमहाविदेहचतुष्टयेऽपि च-
त्वारश्चत्वार इति पञ्चचतुष्ककां विंशतिः, जरतैरावतयोस्तु ए-
कान्तसुप्रमाऽऽदावजाव एव । अन्ये तु सूर्यो दशैव जघन्यतो वि-
हरन्तीति मन्यन्ते, पञ्चानां महाविदेहानां पूर्वापरविदेहयोः
प्रत्येकमेकैकस्य विहरतः सद्भावेन दशानामेव तीर्थकृता प्राप्य-
माणत्वात् । तथा-जन्म प्रति जन्माऽऽश्रितोत्कृष्ट एककालं विहर-
माणजिनविंशतिवद् विंशतिस्तीर्थकृतो भवन्ति । यत सर्वेषा-
मपि तीर्थकृतामर्करात्रसमय एव जन्म, ततो महाविदेहेषु तीर्थ-
कृजन्मसमये भरतैरावतक्षेत्रेषु दिवससद्भावेन तीर्थकृष्टपन्न-
त्वादेतावन्त एव प्राप्यन्ते । ननु महाविदेहवर्तिषु विजयेषु च-
तुष्टयोऽधिकानामपि तीर्थकृतामुत्पत्तेः सम्भावात् कथमुत्कृष्टपदे
विंशतिरेवेति ? उच्यते-इह हि मेरौ पण्डकवने चूडिकायाश्चत-
सृषु पूर्वाऽऽदिषु दिक्षु प्रत्येकं चतुष्टयोजनप्रमाणवाहल्या पञ्चयोज-
नशतप्रमाणाऽऽयामा मध्यभागेऽङ्गुलीययोजनशतप्रमाणविष्क-
म्ना अर्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिताः सर्वश्वेतसुवर्णमयश्चतस्रोऽभिषे-
कशिलाः, तत्र चूडिकायाः पूर्वदिग्भाविन्या पाण्डुकम्बलशिला-
या च तीर्थकराभिषेकसिंहासने । तद्यथा-एकमुत्तरतः, एक द-
क्षिणतः । तत्र ये शीताया महानद्या उत्तरतः कच्छाऽऽदिषु विज-
येषु तीर्थकरा उपजायन्ते, ते उत्तरादे सिंहसने सुरेन्द्रैरभिषि-
च्यन्ते । ये पुनः शीताया महानद्या दक्षिणतो मङ्गलावतीप्रमुखे-
षु विजयेषु उत्पद्यन्ते, ते दक्षिणात्ये सिंहसनेऽभिषिच्यन्ते । तथा
चूडिकायाः पश्चिमदिग्भाविन्या रक्तकम्बलशिखायां च सिंह-
सने । तद्यथा-एकमुत्तरतः, एक दक्षिणतः । तत्र शीतोदाया महान-
द्या दक्षिणतः पश्चाऽऽदिषु विजयेषु तीर्थकरा उत्पद्यन्ते, ते दक्षि-
णात्ये सिंहसनेऽभिषिच्यन्ते । ये तु शीतोदाया महानद्या उत्तर-
तो गन्धिवावतीप्रमुखेषु विजयेषु जायन्ते, ते उत्तरादे सिंहसने ।
तथा चूडिकायाः दक्षिणदिग्भाविन्या मतिपाण्डुकम्बलशिखायां
ये भरतक्षेत्रसमुद्भवास्तीर्थकरास्तेऽभिषिच्यन्ते । उत्तरदिग्भावि-
न्या त्वतिरक्तकम्बलशिखायामैरवतक्षेत्रसमुद्भवास्तीर्थकरा-
स्तेऽभिषिच्यन्ते । सिंहसनानि च सर्वरत्नमयानि सर्वाण्यपीत्ये-
व पञ्चधनुःशताऽऽयामविष्कम्पान्यर्कतृतीयधनुः शतवाहल्या-
नीतिः । ततः समाधिकानिषेकसिंहासनाभावादेव विदेहेषु च-
तुष्टयोऽधिकानां तीर्थकृतामेककालमुत्पत्त्यभाव इति । जघन्यतः
पुनर्दशैव एककालमुत्पद्यन्ते, पञ्चसु भरतेषु पञ्चसु चैरवतेषु
प्रत्येकमेकैकस्य सद्भावात् । जरतैरावतेषु हि जिनजन्मसमये
महाविदेहेषु दिनसद्भावाद्वाधिकानामुत्पत्तिरिति । प्रव० १३-
१४ द्वार ।

(१२०) सर्वायु -

चउरासीड विमत्तरि, सट्टी पष्ठासमेव द्वक्खाडं ।
चत्ता तीसा वीसा, दस दो एगं च पुव्वाणं ॥
चउरासीडं वाव-त्तरी य सट्टी य होड वासाण ।
तीसा य दम य एगं, च एवमेए सयसहस्सा ॥
पंचाणउडसहस्सा, चउरामीडं य पंचपण्णा य ।
तीसा य दस य एगं, मयं च वावत्तरी चेव ॥

प्रगवत आदितीर्थकरस्य सर्वायुश्चतुरशीतिपूर्वाणां लक्षाणि ।
अजितस्वामिनो चासप्तति पूर्वलक्षाणि । शंभवनाथस्य षष्टि
पूर्वलक्षाणि । अभिनन्दनस्य पञ्चाशत्पूर्वलक्षाणि । सुमतेश्चत्वारिंशत् ।
पद्मप्रभस्य त्रिंशत् । सुपाश्वस्य विंशतिः । चन्द्रप्रभ-
स्य दश पूर्वलक्षाणि । सुविश्वेदे पूर्वलक्षे । शीतलस्यैकं पूर्वलक्षम् ॥
श्रेयासस्य चतुरशीतिवर्षसहस्राणि । वासुपूज्यस्य द्विस-
मतिवर्षलक्षाणि । विमलस्य षष्टिवर्षलक्षाणि । अनन्तजित-
स्त्रिशद्वर्षलक्षाणि । धर्मस्य दशवर्षलक्षाणि । शान्तिनाथस्यैकं
वर्षलक्षम् । कुन्थुनाथस्य पञ्चनवतिवर्षसहस्राणि । अरनायस्य
चतुरशीतिवर्षसहस्राणि । महिलस्वामिनः पञ्चपञ्चाशद्वर्षसह-
स्राणि । मुनिसुव्रतस्य त्रिंशद्वर्षसहस्राणि । नमिनाथस्य दश-
वर्षसहस्राणि । अरिष्टनेमेरेक वर्षसहस्रम् । पाश्वेनाथस्यैक व-
र्षसहस्रम् । वर्द्धमानस्वामिनो द्वाप्ततिवर्षाणि । आ० म० १ अ०
१ खएन ।

सामान्यमुनिसंख्या-

गणहरकेवलमणओ-हिपुव्विवेउव्विवाडणं संखं ।

मुणिसखाए सोहिय, नेया सामन्नमुणिसखा ॥ १६७ ॥

गणधरा १, केवलिन २, मनःपर्यवहानिन ३, अवधिज्ञानिनः
४, पूर्वधरा ५, वैक्रियलब्धयो ६, वादिनश्च ७, एतेषां संख्यां
(मुणिसखाए सोहिय नेया सामन्नमुणिसखा) मुनिसख्याया.
“ चुलसिसहसतेव्वक्खा ” इत्याद्युक्तायाः शोधयित्वा निष्का-
स्य सामान्यमुनिसंख्या ज्ञेया । कोऽर्थः ?-यस्य यावन्तो मुनयो
भवन्ति, तेभ्यस्तद्गणधराऽऽद्य पृथक् क्रियन्ते, यावन्तोऽवशि-
ष्यन्ते, तावन्तस्तस्य सामान्यमुनयो भवन्तीति गार्थः ॥ १६७ ॥

एगुणवीस य द्वक्खा, तह द्वासीडं हवंति सहसाडं ।

इगवन्नाअहियाडं, सामन्नमुणीण सव्वगं ॥ १६८ ॥

एकोनविंशतिलक्षाणि (तह द्वासीडं हवंति सहसाडं) तथा
लक्षोपरि परमगोतिसहस्राणि (इगवन्नाअहियाडं) एकपञ्चा-
शदधिकानि (सामन्नमुणीण सव्वगं) एतत् सामान्यमुनीनां
सर्वाग्रं सर्वसंख्या ज्ञेया । अङ्कतो यथा-१९ ८६०५१ । इति
गार्थः । १६८ ॥ सत्त० १२२ द्वार ।

परिमतदर्पगणिकप्रश्नो यथा-तीर्थकराणां चतुर्दशसहस्राऽऽ-
दिका साधुसंख्योक्ता, चतुर्दशपूर्वाद्यः किं तत्संख्यामध्ये ग-
ण्यन्ते, यदि वा ते भिन्नाः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-तीर्थकराणां च-
तुर्दशपूर्वाद्यश्चतुर्दशसहस्राऽभिदिपरिवारसंख्यामध्ये गण्यन्ते,
न चेति प्रश्नमाश्रित्य-

“ गणहरकेवलमणओ-हिपुव्विवेउव्विवाडणं संखं ।

मुणिसखाए सोहिय नेया सामन्नमुणिसखा ॥ १ ॥

एगुणवीस य लक्खा, तह द्वासीडं हवंति सहसाडं ।

इगवन्नाअहियाडं, सामन्नमुणीण सव्वगं ” ॥ २ ॥

तथा--

अठावीसं लक्खा, अमयालीस च तह सहस्साडं ।

सव्वेसि पि जिणाणं, जईण माण विणिहिट्ट ॥ ३ ॥ ”

इति वचनयोरनुसारेण यथोक्तसंख्यामध्ये गण्यन्ते चतुर्दश-
पूर्वाद्य इति सम्भाव्यते ।

तथा-

“ पञ्चाशीतिसहस्राणि, लक्ष सार्द्धशतानि पद् ।

परिवारेऽभवन् सर्वे, मुनयस्त्रिजगद्गुरोः ॥ १ ॥ ”

एतदनुसारेण च श्रीऋषभदेवस्य चतुरशीतिसहस्रसंख्यातो
भिन्ना एव ते इति । यतः सामान्यसाधुविशेषसाधुसंख्यामीव-
नेन यथोक्तसंख्या संज्ञावनया पूर्णमाणाऽस्तीति । तच्च तु स-
र्वविद्वेद्यमिति ॥ ७ प्र० । ही० २ प्रका० ।

सामायिकम्-

वावीसं तित्थयरा, सामाज्यसंजमं उव्वसंति ।

वेओवद्धावणिश्च, वयंति उसजो अ वीरो अ ॥ १० ॥

द्वाविंशतिस्तीर्थकरा मध्यमाः सामायिकसयमम् (उव्वसंति)
उपदिशन्ति । यदैव सामायिकमुच्चार्यते तदैव व्रतेषु स्थाप्यते ।
वेदोपस्थापनिकं पुनर्वदन-ऋषजश्च, वीरश्च । एतदुक्तं भवति-
प्रथमतीर्थकरचरमतीर्थकरतीर्थे हि प्रव्रजितमात्रं सामायि-
कसंयतो जवति तावद्यावच्छ्रपण्डितऽवगमः, एवं हि पूर्वमा-
सीत् । अधुना तु परजीविकायावगमं यावत्, तथा पुनः
सुव्रतोऽर्थतश्चावगतया सम्यगपराधस्यानानि परिहरन्व्रतेषु
स्थाप्यत इत्येवं निश्चितिचारः, साधितिचारः पुनर्मूलस्थानं प्राप्त
उपस्थाप्यत इति ॥ २० ॥ आ० ४ अ० । (विशेषस्तु ‘ कण्ठ’
शब्दे तृतीयभागे १३४ पृष्ठे गतः)

अथ सामायिकसंख्यामाह--

सव्वेहिं चउसमइआ, सम्मसुयदेससव्वविरईहिं ।

भणिया सागरकोमा-कोनीसेसेसु कम्मसे ॥ १७५ ॥

(जणिय च्ति) सर्वैर्जनैः चत्वारि सामायिकानि भणितानि ।
चस्वत्वपुस्त्वनिर्देशस्तु प्राकृतत्वात् । तानि कामिरेत्याह-
(सम्मसुयदेससव्वविरईहिं) सम्यक्त्वश्चतुर्दशसर्वविरति-
भिः सम्यक्त्वसामायिकम्, श्रुतसामायिकम्, देशविरतिसा-
मायिकम्, सर्वविरतिसामायिकं चेति । एतानि कदा भवन्ती-
त्याह-(सागरकोमाकोडीसेसेसु कम्मसे) सागरकोटाको-
टीशेषेषु कर्मसु, जीवानामेत्याहार्यम् । ततश्चायं समुदाया-
र्थः-जीवानामेककोटाकोटीस्थितिकेषु सप्तस्वपि कर्मसु, आयु-
पस्तु स्वभावन एककोटिकमध्यस्थितिकत्वात् चत्वारि सामा-
यिकानि जवन्तीति सर्वैर्जनैर्ज्ञातमिति गार्थः ॥ १७५ ॥ सत्त०
१३२ द्वार । (अस्य स्वरूपं विशेषतः ‘ सामाज्य’ शब्दे वक्ष्यते)

(१७१) आचक्रतसंख्या-

सह्राणं हिंसादिय-अदत्तमेहुणपरिगहणिविचि ।

इय पण अणुव्वयाडं, साहूण महव्वया एए ॥ १७६ ॥

दिसिविरई भोगुवभो-गमाण तहऽणत्यदंरुविरई य ।

ममज्य देसऽवगासिय, पोसह तिहिं मंविजागवया ॥ १७६ ॥

प्रथमं श्राद्धानां सम्यक्त्वपूर्वकं हिंसाऽऽलीकादत्तमैथुनपरि-
ग्रहाणां निवृत्तिं प्रत्याख्यानम् ५ । (इय पण अणुव्वयाडं ति)
एतानि पञ्चाणुव्रतानि, हिंसाऽऽदिभ्यो देशनो निवृत्तिरूपत्वात् ।
(साहूण महव्वया एए च्ति) एतानेव पञ्चापि साधूना महाव-

तानि, हिंसाऽऽदिभ्यः सर्वतो निवृत्तिरूपत्वात् । इति गाथार्थः ।
॥ २७५ ॥ अथ आद्यानां त्रीणि गुणव्रतान्याह—(दिसिविरर्हं भोगुवभो-गमाण तदहं एतद्विरर्हं यत्ति) दिग्विरतिः ६, भोगोपजोगमोनः, तथा अतर्हदहं विरतिश्चेति त्रीणि गुणव्रतानि ।
अथ चत्वारि शिष्यव्रतान्याह—(समग्र्य देसऽवगासिअ पोसह तिहिं सविज्रागवया) सामायिकम् ए, देशवकाशिकम् १०, पौपधः ११, अतिथिसविभागः १२ । एतानि व्रतानि गृहमेधिनो ह्येयानीति गाथार्थः ॥ २७६ ॥ सप्त० १२७ द्वार ।

साधुव्रतसंख्या—

साधुगिहीण वयाङ्, कमेण पण वार पढमचरिमाणं ।

अन्नेसिं चउ वारस, चउत्थपंचमवपगत्ता ॥ २७४ ॥

श्रीश्रृंगभतीर्थे, श्रीवीरस्य तीर्थे च साधूनां पञ्च महाव्रतानि, आद्यानां द्वादश व्रतानि (अन्नेसिं चउ वारस चउत्थपंचमवपगत्ता) अन्येषां द्वाविंशतिजिनानां तीर्थे चत्वारि व्रतानि साधूनां, आद्यानां द्वादश व्रतानि । कस्मात् ? चतुर्थपञ्चमव्रतैकत्वात् चतुर्थपञ्चमव्रतयोरेकत्वाद्भेदात्, परिग्रहप्रत्याख्यानं कृते स्त्रीप्रत्याख्यानं कृतमेव, स्त्रीणामपि परिग्रहरूपत्वात्, परिग्रहमन्तरेणाऽसंभवाच्च ॥ इति गाथार्थः ॥ २७४ ॥ सप्त० १२७ द्वार ।

(१२२) अथ तीर्थकरमातुं चतुर्दश स्वप्नानाह—

गय वसह सीह अजिमे-य दाम ससि दिणयर जयं कुभं ।

पउमसर सागर विमा-ण जवण रयणऽग्नि सुविणाड ॥ ७० ॥

गज १, वृषभ २, सिंह ३, लहम्या अभिषेक ४, (दाम ससि दिणयर जयं कुभं) पुष्पसङ्क ५, चन्द्र ६, दिन करोतीति दिनकरः सूर्यः ७, ध्वज ८, कुम्भ पूर्णकलशः ९, (पउमसरसागरविमाण) पद्मसर १०, सागरः समुद्र ११, विमानम् १२ । (भवणरयणऽग्नि सुविणाड ति) भवनम् १२, रत्नोपचयः १३, निर्धूमाग्निश्चेति १४ स्वप्ना ह्येयाः । इति गाथार्थः ॥ ७० ॥

स्वप्नकारणान्याह—

नरयउवट्टाण डह, भवणं सगच्छुयाण उ विमाणं ।

वीरसहसेसजणणी, निपंसु ते हरिविसहगयाङ् ॥ ७१ ॥

नरकोट्टाताना नरकादागताना जिनाना जननी भव जवन प-इयति, (सगच्छुयाण उ विमाण) स्वर्गाच्छ्रुयताना तु जननी स्वप्ने विमान पइयति । (वीरसहसेसजणणी) जननीशब्द प्रत्येकमभिसवध्यते । वीरजननी १, श्रृंगभजननी २, शेषजिनाना च जनन्य २२, (निअसु ते हरिविसहगयाङ्) ददृशुस्तान् स्वप्नान् सिंह १ वृषभ २ गजा २२ दीन्-वीरजननी पूर्वं सिंह ददर्श, ऋषभदेवस्य जननी पूर्वं वृषभ ददर्श, शेषजिनानां जनन्यः पूर्वं गज ददृशु । इति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

दुनरयकप्पगिविज्जा, हरी अ निरगविमाणएहिं जिणा ।

पढमा चकिं दुनरया, वट्टा चउसुरेहिं चक्खिबला ॥ ७२ ॥

द्विनरकादागता-द्वादशकल्पादागता, त्रैवेयकादागताश्च ह-रयो वासुदेवा भवन्तीति । (निरयविमाणएहिं जिणा) प्रथमद्वितीयतृतीयनरकादागताश्च तीर्थङ्करा जवन्ति । प्रथमनरकादागताश्च क्रिणो भवन्ति । (दुनरया वट्टा) द्विनरकादागताश्च बलदेवा भवन्ति । (चउसुरेहिं चक्खिबला) जवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकासुरेभ्यः समागताश्चक्खिबलभद्रा भवन्तीति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

जिणचकीण य जणणी, नियंति चउदस गयाङ् वरसुविणे ।

सगचउतिइगाइ हरी-बलपमिहरिमंरुलियमाया ॥ ७३ ॥

(जिणचकीण य जणणि स्ति) जिनानां चक्रवर्तिनां च जनन्यः (नियति चउदस गयाङ् वरसुविणे) पइयन्ति चतुर्दश गजाऽऽदीन् प्रधानस्वप्नान् (सगचउतिइगाइ हरी बलपमिहरिमंरुलिश्रमाया) मातृशब्दस्य प्रत्येकं योगात् सप्त हरिमातरः, चतुरो बलदेवमातरः, त्रीन् प्रतिवासुदेवमातरः, एकाऽऽदीन् मण्डलिकमातरः स्वप्नान् पइयन्तीति गाथार्थः ॥ ७३ ॥ सप्त० १८ द्वार ।

स्वप्नविचारका-

पढमस्स पिया इंदा, सेसाणं जयण-सुविणसत्यविज्ज ।

अइ वियारिंसु सुहे, सुविणे चउदस जणणिदिहे ॥ ७४ ॥

प्रथमस्य ऋषभजिनस्य पिता, तथा इन्द्राः स्वप्नान् विचारयन्ति स्म । शेषजिनानां जनका, तथा स्वप्नशास्त्रविदो विप्राः, (अइ वियारिंसु स्ति) प्राकृतत्वाद् विभक्तिलोपाद् अर्थेन विचारयन्ति स्म । कान् ? (सुहे सुविणे स्ति) शुभान् स्वप्नान् चतुर्दशसंख्याकान् । पुन कथं ज्ञूतान् ? (जणणिदिहे स्ति) जननिदृष्टान् मातृभिर्विद्वो-कितान् । सप्त० १९ द्वार । ('वीर' शब्दोऽत्र विलोकनीय)

शेषश्रुतप्रवृत्तिकाव -

... , सेससुअपवित्ति जा तित्थं ॥ ३२८ ॥

शेष इति पूर्वव्यतिरिक्त श्रुतप्रवृत्ति यावत् यस्य तीर्थङ्करस्य तीर्थं तावत्कालं स्थास्यति । सप्त० १६३ द्वार ।

तीर्थकरजीवानां नरके परमाधार्मिककृता पीडा भवति, न वेति ? प्रश्ने, उत्तरम्-अत्राप्येकान्तो ज्ञातो नास्ति । ६ प्र० । ही० ३ प्रका० ।

(१२३) जंबुदीवे णं दीवे लकोसप चोत्तीस तित्थयरा समुप्पज्जंति ।

(लकोसप चोत्तीस तित्थयरा समुप्पज्जंति स्ति) समुत्पद्यन्ते, सम्भवन्तीत्यर्थः, न त्वेकसमये जायन्ते, चतुर्णामेकदा जन्म-संभवात् । तथाहि-मेरौ पूर्वापरशिखातलयोर्द्वे द्वे सिंहासने जवतोऽनो छावेव छावेव अभिषिच्येते, अतो द्वयोर्द्वयोरेव जन्मेति । दक्षिणोत्तरयोः क्षेत्रयोस्तदानीं दिवससद्भावान् भरैतरावतयो-जिनोत्पत्तिः, अर्द्धरात्र एव जिनोत्पत्तेरिति । स० ३४ सम० ।

अरतक्केवेऽतीतोत्सर्पिया जिनेश्वरा -

केवल्लनाणी निव्वा-णि सागरो जिण महाजसो विमल्लो ।

सव्वाणुच्छं सिरिहर, दत्तो दामोयर सुतेओ ॥ २७० ॥

सामिजिणो य सिवासी, सुमई सिवगइ जिणो य अत्थाहो ।

नाह नमीसर अनिलो, जमोहरो जिण कयग्घो य ॥ २७१ ॥

धर्मीसर सुखमई, सिवकर जिण संदणो य संपइ य ।

उतीउस्सपिणिभरहे, जिणेसरे नामओ वदे ॥ २७२ ॥

केवल्लजानो, निर्वाणो, सागरो जिनो, महायशाः, विमलो, नाथसुतेजा । अन्ये सर्वानुनूतिमाहु । श्रीधरो, दत्तः, दामोदरः, सुतेजा, इति प्रथमगाथाया दश । अमिजिन, च. समुच्छये । शिवासी । अन्ये मुनिमुवतमाहु । सुमति १५, शिवगति १४, जिन अस्ताघ १५, नाथ नमीश्वर, अनिलो, यशोधरो जिनः, कृतार्थश्च । द्वितीयगाथायामस्या नव ॥ धर्मीश्वर । केचिज्जिनेश्वरमाहु । शुद्धमति, शिवकरजिनः, स्यन्दनश्च, सम्प्रतिजिनश्च । अतीतोत्सर्पियां भारते जिनेश्वरानेताभ्रामतो वन्देऽहमिति तृ-तीयगाथाया पञ्च जिनाः । प्रव० ७ द्वार ।

पेरवते तीर्थकराः-

जंबुद्वीवे दीवे एरवण् वासे ऽमीसे ओसप्पिणीए चउव्वीसं
तित्थगरा होत्था । तं जहा-

“ चंदाणणं सुचंदं, अग्गीसेणं च नंदिसेणं च ।
इसिदिष्ठं वयहारिं, वंदामो सामचंदं च ॥ ६० ॥
वंदामि जुत्तिमेणं, अजियसेणं तद्देव सिवसेणं ।
बुद्धं च देवसम्मं, सययं निक्खित्तसत्थं च ॥ ६१ ॥
अस्मंजलं जिणवसहं, वंदे य अणंतयं आमियणाणं ।
उवमंतं च धुवरयं, वंदे खलु गुत्तिसेणं च ॥ ६२ ॥
अतिपामं च सुपासं, देवसरवदियं च मरुदेव ।
निव्वाणगयं च धरं, खीणदुहं सामकोट्टं च ॥ ६३ ॥
जियरागमग्गिसेणं, वंदे खीणरयमग्गिउत्तं च ।
वोकासियपिज्जोसं, वारिसेणं गयं सिद्धं ॥ ६४ ॥ ”

जम्बूद्वीपैरवते अस्यामवसर्पिण्यां चतुर्विंशतिस्तीर्थकरा अ-
भूवन्, तांश्च स्तुतिद्वारेणाऽऽह । तद्यथा-(चंदाणणं सुच-
दं, अग्गीसेणं च नंदिसेणं च) कचिदात्मसेनोऽप्यय दृश्यते ।
ऋषिदिक्षं, व्रनधारिणं च वन्दामहे श्यामचन्द्र च ॥ ६० ॥ वन्दे
युक्तिसेनं, कचिदय दीर्घबाहुर्दीर्घसेनो वोच्यते । अजित-
सेन, कचिदय शताऽऽयुरुच्यते । तथैव शिवसेन, कचिदयं
सत्यसेनोऽभिधीयते, सत्यकिश्चेति । बुद्ध चावगततत्त्व च
देवशर्माणं देवसेनापरनामकं, सततं सदा, वन्दे इति प्रकृतम् ।
निक्षिप्तशस्त्रं च, नामान्तरतः श्रेयांसम् ॥ ६१ ॥ (अस्मजलं ति) अस्म-
ज्जलं जिनवृषजं, पाठान्तरेण-न्वयंजलं, वन्दे अनन्तजिनमभि-
तज्ञानिनं, सर्वज्ञमित्यर्थः । नामान्तरेणाऽयं सिंहसेन इति । उपशा-
न्तं च उपशान्तसंज्ञं, धृतरजसं वन्दे खलु गुत्तिसेनं च ॥ ६२ ॥ (अ-
पासं ति) अतिपासं च सुपासं देवेश्वरवन्दितं च मरुदेवं निर्वा-
णगतं च धरं धरसंज्ञं, खीणदुहं च श्यामकोट्टम् ॥ ६३ ॥ (जियं ति)
जितरागमग्निप्रेण, महावेनापरनामकं वन्दे खीणरजसमग्निपुत्रं
च, व्यवहृष्टप्रेमद्वेषं च वारिप्रेणं, गतं सिद्धमिति । स्थानान्तरे
किञ्चिदन्यथाऽप्यानुपूर्वी नाम्नामुपलभ्यते । स० ।

(भविष्यत्तीर्थकरा अस्मिन्नेव शब्दे २२७१ पृष्ठे व्याख्याताः)

अयं तेषां पूर्वभवानाह-

एएमि णं चउव्वीसाए तित्थगराणं पुव्वज्जविआ चउ-
व्वीमं नामधेज्जा जविस्संति । तं जहा-

“ सेणिय सुपाम उदए, पोट्टिअ अणगार तह द्ढाऊय ।
कनिय संखेय तहा, नंदं सुनंदं य मतए य ॥ १ ॥
वोधव्वा देवई य, मच्चं तह वासुदेव वज्रदेवे ।
गेहिणिं सुत्रमा चेवं, तत्तो खलु रेवई चेव ॥ २ ॥
तत्तो हवइ मयाली, बोधव्वे खलु तहा जयात्री य ।
दीवायणे य कएहे, तत्तो खलु नारए चेव ॥ ३ ॥
अबह दारुमणे वा, साई बुद्धे य होइ बोधव्वे ।
जावीतित्थगगणं, एणमाइं पुव्वभविआइ ” ॥ ४ ॥

एतेषां यावत्सख्याक यद् भविष्यति तदाह-

एएमि णं चउव्वीसाए तित्थगराणं पियरो मायरो ज-
विस्संति । चउव्वीसं पढमसीसा भविस्समति । चउव्वीसं
पढमसिस्सणीओ जविस्संति । चउव्वीसं पढमभिकखादा-
यगा जविस्संति । चउव्वीसं चेइयरुक्खा भविस्संति । स० ।

पेरवतवर्षजाविनस्तीर्थकरा -

जंबुद्वीवे एरवण् वासे आगमिस्साए उस्सप्पिणीए चउ-
व्वीसं तित्थगरा भविस्सति । तं जहा-

“ सुमंगळे अ मिद्धत्थे, णिव्वाणे य महाजमे ।
धम्मज्जए य अरहा, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ १ ॥
सिरिचंदे पुप्फकेऊ, महाचंदे य केवली ।
सुयसागरे य अरहा, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ २ ॥
सिप्पत्थे पुष्पघोसे य, महाघोसे य केवली ।
सच्चसेणे य अरहा, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ ३ ॥
सूरसेणे य अरहा, महासेणे य केवली ।
सव्वाणंदे य अरहा, देवउत्ते य होक्खइ ॥ ४ ॥
सुपासे सुव्वए अरिहा, अरहे य सुकोसळे ।
अरहा अणंतविजए, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ ५ ॥
विमळे उत्तरे अरहा, अरहा य महावळे ।
देवाणंदे य अरहा, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ ६ ॥
एए वुत्ता चउव्वीसं, एरवयम्मि केवली ।

आगमिस्सेण होक्खंति, धम्मतित्थस्स देसगा” ॥ ७ ॥ स० ।
(तीर्थकृतां जन्मभूम्यादौ गमनकलं दक्षणजावणां शब्दे वक्ष्यते)
(तीर्थकृतामाशातना ‘आसायणा’ शब्दे द्वितीयभागे ४८० पृष्ठे
निरूपिता) (केवलज्ञानेन ज्ञात्वा स्वयमेव तीर्थं करोतीति
‘सवहाणसुय’ शब्दे द्वितीयभागे १०४६ पृष्ठे उक्तम्)

(१२४) तीर्थकरा यद्यपि कृतकृत्या, तथापि तप कर्म, उपधा-
नश्रुतमुपसर्गसहनं च कुर्वन्ति-

जो जइया तित्थयरो, सो तइया अप्पणम्मि तित्थम्मि ।
वस्सेइ तवोक्कम्मं, उव्वाणसुयम्मि अज्जयणे ॥ १ ॥
सव्वेमिं तवोक्कम्मं, नीरुवसगं तु वप्पिय जिणाणं ।
नवरं तु वज्जमाण-स्म सोवमगं सुण्णयव्वं ॥ २ ॥
तित्थयरो चउनाणी, सुरमहिओ सिज्जियव्वं धुवम्मि ।
अणगूहियवल्लिरिओ, तवोविहाणम्मि उज्जमइ ॥ ३ ॥
किं पुण अवमेसेहिं, दुक्खक्खयकारणेसु विहिण्णि ।
होइ परक्कमियव्वं, सपच्चायम्मि माणस्से ॥ ४ ॥
आचाण नि० १ श्रु० ए अ० ? इ० ।

सर्वेषां तीर्थकृता सदृशानि सूत्राणि-

अत्र शिष्यः प्राऽऽह-

निक्खेवा य निरुत्ता-णि जा य कइणा जवे पगामस्स ।
जह रिसजाइपाऽऽह-सु किमेवं वज्जमाणो वि ? ॥ ७० ॥
ये निक्केपाश्चतुष्कससनाऽऽदयो, यानि च निरुक्तानि सूत्रार्थो-

रन्तरमुक्तानि, या च चतुर्जिनयुगद्वारैः प्रकाशस्यार्थस्य कथ-
ना, चशब्दादेकार्थिकानामपि या कथना । एतानि यथा ऋषभा-
ऽऽद्यस्त्रयोविंशतिस्तीर्थकरा आख्यातवन्तः, तथा किमेव भग-
वान् वर्द्धमानस्वाम्यप्याख्याति, किं वा अन्ययेति ? उच्यते-तथैव ।
ननु ते उच्यते, भगवान् वर्द्धमानस्वामी पुनः सप्तरत्निप्र-
माणं, ततः कथं तथैवाऽऽख्यानम् ? अत आह-

धिःसंघयणे तुह्या, केवलभावे य विसमदेहा वि ।

केवलज्ञानं तं चिय, पञ्चवणिज्जा य चरमे वि ॥२०६॥

यथा विषमदेहा अपि तीर्थकृतः धृतिस्हनने केवलज्ञाने च
तुल्याः, तथा प्ररूपणायामपि तुल्याः । यतश्चरमेऽपि भगवति
वर्द्धमानस्वामिनि तदेव केवलज्ञानं, त एव च प्रज्ञापनीया
भावाः, ये ऋषभाऽऽदीना, ततः कथं न तुल्या प्ररूपणा ? ।

तत्र यो विशेषस्तमुपदर्शयति-

णायऽज्जयणऽऽहरणा, इसिज्जासियमो पइन्नगसुया य ।

एए हुंति अणियया, नियय पुण सेसमुप्पसं ॥२०७॥

ज्ञाताध्ययनेषु यान्याहरणानि दृष्टान्तः, ते हि केचित्त एव
भवेयुर्षु ऋषभाऽऽदिभिरुपन्यस्ता, केचिदन्यथा, ये प्रत्युत्पन्ना
इति । तथा यानि ऋषिजायितानि, प्रकीर्णकक्षुतानि च, एतान्य-
नियतानि-कदाचिद् भवन्ति, कदाचिन्न भवन्ति । यानि च भ-
वन्ति तान्यपि कदाचित्तथार्थयुक्तानि, कदाचिदन्यथाऽर्थोपे-
तानि । शेष पुनरुपपन्न प्रायेण नियतम् ।

आह-क पुनरत्र दृष्टान्तः, यथा वर्द्धमानस्वाम्यपि तथैवा-
ऽऽख्यातीति ? । दृष्टान्तमाह-

जह सव्वजणवएसुं, एक्कं चिय सगरुवत्तिणिपमाणं ।

विसमाणि य वत्थूणी, सगडाईणं तह णिरुत्ता ॥२०८॥

यथा शकटाऽऽदीनाम, आदिशब्दाद् गन्त्यादिपरिग्रहः । यद्यपि
विषमाणि वस्तूनि केषाञ्चित्महान्ति, केषाञ्चित् लुल्लकानि, तथा-
ऽपि सर्वेष्वपि जनपदेषु एकमेव तदा शकटवर्तिन्याः प्रमाणं,
सर्वत्राकाशा चतुर्हस्तप्रमाणत्वात् । तथा निरुक्तानि, उपलक्ष-
णमेतत्, निक्षेपाऽऽदीनि च प्ररूपणामधिकृत्य तुष्ट्यानि ।

आह-नन्वधश्य पूर्वस्थाना, सप्रतिस्थानां च विस्तरस्या-
स्ति विशेष एव, महाप्रमाणानां पूर्वमनुष्याणामप्यप्रमाणा-
नामधुनातनमनुष्याणां विशेषो भवति ।

तत आह-

जइ वि य वत्थू हीणा, पुव्विल्लरहेहिं भंपयरहाणं ।

तह वि जुगम्मि जुगम्पी, सहत्थचउहत्थगा अक्खा ॥२०९॥

यद्यपि पूर्वतनरथेज्यः साम्प्रतरथानां वस्तूनि हीनानि, तथा-
ऽपि युगे युगे सर्वत्राऽऽत्महस्तेन चतुर्हस्तका अक्षा, ततः स-
र्वेष्वपि जनपदेष्वेक शकटवर्तिन्याः प्रमाणम् । तथा यद्यपि
पूर्वकाले महाप्रमाणा मनुष्याः, सप्रतिकाक्षे त्वल्पप्रमाणा, त-
थाऽपि सर्वेषां तद्वेव केवलज्ञानं, तदेव सहननं, त एव च प्रज्ञा-
पनीया भावा इति तुल्या प्ररूपणा ।

ननु पञ्चधनुःशक्तिकप्रभृतीनां महान्तीन्द्रियाणि, तेन तेषां प्र-
भूततरङ्गे विषयोपलम्भविशेषोऽपि स्यात् ।

अत आह-

परिमेहिं जइवि हीणा, इदियमाणउ संपयनराणं ।

तह वि य सिंउवउप्पी, खित्ताविताणेण तुल्ला उ ॥२१०॥

पूर्वेज्य पूर्वकालभाविभ्यः पुरुषेभ्यो यद्यपि साम्प्रतनराणां सम्प्र-
तिमनुष्याणामिन्द्रियमानानि हीनानि, तथाप्यात्माहुलमधिकृत्य
क्षेत्रविभागे तेषां तुल्या उपलब्धिः । तथाहि-श्रोत्राऽऽदीन्द्रियप्रमा-
णश्रोत्राऽऽदीन्द्रियविषयप्रमाणं चात्माहुलतः, तच्च यथा पूर्वमनु-
ष्याणां द्वादशयोजनाऽऽदिक क्षेत्रप्रमाणम्, तथाऽधुनातनमनुष्या-
णामपि । तथा चोक्तम्-“सोऽदियस्स ए जते ! केवए विसए
पञ्चत्ते ? गोयमा ! जहन्नेण अणुलस्स असखिज्जइजागाओ, उ-
क्कोसेण वारसेहिं तो जोयणेहिं ।” इत्यादि । एव हीनाधिक-
शरीरप्रमाणत्वेऽपि केवलज्ञानोपलम्भस्तुल्य एवेति न कश्चिदोपः ।
अन्यच्च-शरीराऽऽश्रितानीन्द्रियाणि, ततः शरीरप्रमाणविषये,
तदाश्रितानामिन्द्रियाणामपि प्रमाणविशेषभावात्तद्विषयक्षेत्रो-
पलम्भविशेषः । वृ० १ उ० ।

(११५) प्रकीर्णकवार्ताः-

तिथ्यरे जगवते, अणुत्तरपरक्रमे अभियनानी ।

तिन्ने सुगइगइए, सिक्खिपहपदेसए वंदे ॥ १०२५ ॥

तीर्थकरान् भगवतोऽनुत्तरपराक्रमानमितज्ञानिनस्तीर्णान् सुग-
तिगतिगतान् सिक्खिपथप्रदेशकान् वन्दे । (आ० म०) ननु ती-
र्थकरानित्यनेनैव भगवत इति गतः, तीर्थकृतमुक्तवृत्तणमङ्गाव्य-
जिचारात्, ततः किमनेन विशेषणेन ? तदयुक्तम् । अस्य नयम-
तान्तरावलम्ब्यपरिकल्पितवृक्षाऽऽदित्तीर्थकरातिरस्कारपरत्वात् ।
तथाहि-न ते वृक्षाऽऽद्य स्वस्वदर्शनरूपतीर्थकारिणोऽपि
तत्त्ववृत्त्या भगवन्तः, यथोक्तसमग्रैश्वर्याऽऽदिगुणकलापायो-
गादिति । (आ० म०) ननु येऽनुत्तरपराक्रमास्तेऽमित-
ज्ञानिन एव, कोधाऽऽदिपरिक्वयोत्तरकाव्यमवश्यमितज्ञानस्य
भावात् । सत्यमेतत् । केवलं ये क्लेशक्षयेऽप्यमितज्ञानं ना-
भ्युपगच्छन्ति । तथा च तद्ग्रन्थ-“सर्वे पश्यतु वा मा
वा, तस्वमिष्टं तु पश्यतु । कीटसङ्ख्यापरिज्ञानं, तस्य नः क्लो-
पयुज्यते ? ॥ १ ॥” इत्यादि । तन्मतव्यवच्छेदफलमिदं विशेष-
णमित्यदोषः । तद्व्यवच्छेदश्चैवम्-सर्वभावपरिज्ञानाभावे
तत्त्ववृत्त्यैकस्याऽपि वस्तुन परिज्ञानायोगात्, सर्वस्याऽपि य-
थायोगमनुवृत्तव्यावृत्तधर्मतया सर्वे सह सव्यपेक्षत्वात् ।
आह च-“एको जावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः स-
र्वथा नेन दृष्टा । सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा, एको भा-
वः सर्वथा तेन दृष्टः ॥ १ ॥” आचाराङ्गेऽप्युक्तम्-“जे एग
जाणइ, से सव्व जाणइ । जे सव्व जाणइ, से एग जाणइ ।”
इति । अथवा-ये स्वसिद्धान्ते छद्मस्ववीतरागास्ते अनुत्तरपरा-
क्रमा भवन्ति, कपायाऽऽदिशत्रूणां क्रमणात्, न त्वमितज्ञानिनः,
केवलज्ञानाभावात् । ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमिदं विशेषणमिति ।
(आ० म०) अनेन ये प्राप्ताऽणिमाऽऽद्यविधैश्वर्यं स्वेच्छाविल-
सनशीलं पुरुष तीर्णं प्रतिपादयन्ति । तथा च तद्ग्रन्थ-“अणि-
माऽऽद्यविधं आ-प्यैश्वर्यं कृतिन सदा । मोदन्ते सर्वजाव-
ज्ञा-स्तीर्णाः परममुत्तरम् ॥ १ ॥” इत्यादि । तद्व्यवच्छेदमाह ।
(आ० म०) सिक्खिपथप्रदेशकान्, अनेनानेकमव्यसस्वोपकारिती-
र्थकरानामकर्मविपाकोदयसमन्वितं भगवता स्वरूपमाह । आ०
म० १ अ० १ खएम् ।

प्रश्नोत्तराणि-

तीर्थकरा एकस्मिन् समये कति सिद्ध्यन्ति ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-
एकस्मिन्समये उत्कर्षतः चत्वारस्तीर्थकराः सिद्ध्यन्तीति सिद्धप-
ञ्चाशिकाऽऽदाहुकमस्तीति । ८६ प्र० । स्मेन० १ उल्ला० । यथाऽज्ञ-
जते श्रीवीरजन्मर्के मन्त्रग्रहः, तथाऽन्यक्षेत्रे तीर्थकृता जन्मर्के

म आगतोऽस्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-दशस्वपि क्षेत्रेषु तीर्थकृ-
तां च्यवनाऽऽतीति कल्याणकान्येकस्मिन्नेव नक्षत्रे जवन्तीत्याग-
मां कृत्वाऽऽत्मग्रहाऽऽदिसंक्रमणं सर्वं समानमेवेति । १३ प्र० ।
सेन० १ उल्ला० । “ वीरस्सायंगुलं दुगुणं ति ” कथं सर्वे जिनाः
विंशत्यधिकशताहुलाः कथिताः, प्रमाणाद्गुणस्य पञ्चाशद्वा-
गसत्कैर्कविंशतिभागदेहमान वीरस्य कथितमस्ति, तेन चो-
त्सेधाद्भुलैकशताष्टपञ्चमानं जायते, विंशतिशतद्विगुणीकरणे
चत्वारिंशदधिकद्विगुणाद्गुलानि स्युः, सार्द्धत्रयहस्तमाने तु
पाश्चात्यमानं विस्ववर्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-“ वीरस्सायंगुलं
दुगुणं ” इत्येतन्नाथावृत्तौ मतवयमस्ति, तत्रानुयोगद्वारचूर्णमि-
प्रायेण धीवीर आत्माद्गुलेन चतुरर्गीत्यङ्गुलप्रमाणश्चतुरर्गा-
निद्विगुणीकरणेऽष्टपञ्चदशधिकशतमुत्सेधाद्गुलानां भवतीति न
किञ्चिदनुपपन्नम्, एतदाश्रित्य विस्तरस्तु सप्रहर्णावृत्तावस्ति ।
११५ प्र० । सेन० १ उल्ला० । तीर्थकृतां त्रयोदशाऽऽदिमवाः प्रथ-
ममस्यस्त्वलाभापेक्षयाऽप्रतिपत्तिसम्यक्स्त्वलाभापेक्षया वा, प्र-
सिद्धमहद्वापेक्षया वा, किं वा प्रकारान्तरेणेति प्रश्ने, उत्तरम्-
आवश्यकताऽऽभिप्रायेण श्रीऋषभाऽऽदितीर्थकृतां त्रयोदशाऽऽ-
दिजवा प्रथमसम्यक्स्त्वलाभापेक्षया गण्यन्ते, न त्वन्यापेक्षये-
ति । १६५ प्र० । सेन० २ उल्ला० । सार्द्धद्वीपद्वये जवन्तीकृत
एकस्मिन् समये तीर्थकृतां कल्पभिषेकाः ?, तथा तत्र कन्यरका
भवन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-सार्द्धद्वीपद्वये जवन्त्येकसमये दश
तीर्थकरा मेरुपञ्चके शकैरभिषिच्यन्ते, उक्तवृत्तस्तु विंशतिः, त-
था तत्र जवन्त्यतश्चत्वारोऽरकाः, उक्तवृत्तस्तु पञ्च भवन्तीति
जायते । ६५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तीर्थकृतां चतुर्दश स्व-
भान् स्फुटान्, चक्रवर्तिजननी त्वस्फुटान् इत्युत्तराणि सन्ति,
प्रयोपो वेति प्रश्ने, उत्तरम्-चक्रवर्तिमाताऽस्फुटान् पठ्यति ।
ननुक्तम्-“ चतुर्दशाप्यमूर्त्त स्वप्नान्, साऽपठ्यत् किञ्चिदन्फु-
टान् । सा प्रभोः प्रमदा सृते, नन्दन चक्रवर्तिनम् ॥ १ ॥ ”
इति वासुपूज्यचरित्रे । १०४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
जनन्या द्विश्चतुर्दशस्वप्ना दृष्टाः, उत एकवारम् ?, इति
प्रश्ने, उत्तरम्-शान्तिनाथजनन्या द्विश्चतुर्दश स्वप्ना दृष्टाः ।
यदुक्तं शत्रुञ्जयमाहात्म्येऽष्टमपर्वणि “ द्विः स्वप्नदर्शनादहं-
हृ-किजन्मसुनिश्चया । रत्नगर्जेन सा गर्जे, वभार शुभदोहदा
॥ ७६ ॥ ” इति । एवमन्यत्रापि । १०७ प्र० । सेन० ३
उल्ला० । भरतैरवततीर्थकृदर्थनिरिकानां तीर्थकृतां कीदृग्
वर्णविभागः ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-पञ्चवर्णान्यतरवर्णरूपो वर्ण-
विभागो ज्ञेयोऽत्रापि पूर्वोक्त एव हेतुरिति । ३५० प्र० । सेन०
३ उल्ला० । यलदेवकण्डेपायनगङ्गाऽऽधारया आगमिष्यच्चतु-
र्विंशतौ तीर्थकृतौ भविष्यन्ति, ते किं नवमगम १ कौन्तेय २
द्वारकादाहकाः ३ श्रीवीरप्रथमश्रावका एव ? अथवा किमन्ये
वेति प्रश्ने, उत्तरम्-शुद्धं श्रीवीरप्रथमश्रावकादन्यस्तीर्थकृत्
श्रीन्यानाङ्गवृत्तचतुकोऽस्ति । द्वैपायनो द्वारिकादाहकोऽन्यो वेति
निर्णयः केवलीगम्यः । कृष्णमना यलदेव आवश्यकनिर्गुणया-
दावागमिष्यच्चतुर्विंशतिकायां कृष्णतीर्थे सेतस्यत्युकोऽस्ति,
तेन यलदेवः कश्चिन्नामान्तरेण जगन्नन्यः । कर्णस्थाने तु शा-
खे कृष्णं प्रोक्तोऽस्ति, सोऽपि नामान्तरेण वेद्योऽन एव
शास्त्रान्तरेः सह त्रिमवाट संभाव्य प्रवचनसारोक्तान्वृत्तिका-
रणाऽपि द्वित्रा एव ज्ञाविनीर्थकृज्जीवा व्यक्ता विवृताः सन्ति,
न त्रयो इति । ३२० प्र० । सेन० ३ उल्ला० । समवसरणस्थ-
स्य तीर्थद्वारस्य श्राद्धा यतयश्च कथं वन्दन्ते ?, इति प्रश्ने,

उत्तरम्-समवसरणस्थस्य तीर्थकृतः श्राद्धा यतयश्च वन्दि-
त्वा यथास्थाने निर्पादन्तीति हारिजद्रथां, परं तद्वन्दनरी-
ति कापि द्विस्त्रिता नास्ति, तस्मादाधुनिकवन्दनरीतिरेव स-
माज्यत इति । ४३६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तीर्थकृतां
जन्मजवनानन्तरं देवाः कियत्प्रमाणां रत्नाऽऽदिवृष्टिं कुर्वन्तीति
प्रश्ने, उत्तरम्-“ वसमे णं श्ररहा कोसद्विष्टं जाव चिष्टइ, ततो
वेसमणो सक्कवयणेणं वत्तीसं हिरस्सकोकीओ, वत्तीसं नटा-
सणाइं, वत्तीसं भद्दासणाइं जगवतो नित्थयरस्स जम्मणभ-
वणम्मि साहरइ । ” इत्यावश्यकवृहद्वृत्ति ७६ पत्रे, एतदनुसा-
रेण, तथा-

“ कुण्णवे जौमयुग्मं चो-च्छीपे मुक्त्वा हरिर्विधात् ।

श्रीदामरत्नदामाह्यमुल्लोचं स्वर्णकण्डुकम् ॥ ४२ ॥

द्वात्रिंशदुत्तरं रूप्य-कोदिवृष्टिं विरच्य स ।

वाढमाद्योपयामासं-ति सुरैराभियोगिकैः ॥ ४३ ॥ ”

इतिकल्पकिरणावलयनुसारेण च, तीर्थकृतां जन्मभवानन्तरं
देवविहिता वृष्टिं द्वात्रिंशद्विरण्यकोटिप्रमाणां जवतीति । ४४४
प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

‘ तित्थयर ’ शब्दस्यविषयसूची—

- (१) तीर्थकरशब्दसिद्धिः ।
- (२) तीर्थकृतां तीर्थकरणशीलत्वम् ।
- (३) तीर्थकृतामचेलत्वेऽपि संयमविराधनाऽऽद्यो दोषा न
भवन्तीति निरूपणम् ।
- (४) तीर्थकृतामनुत्तरोपपातिकमुनिसंख्या ।
- (५) ये तीर्थकरेषु अष्टादश दोषा न भवन्ति तेषां प्ररूपणम् ।
- (६) तीर्थकराणामभिग्रहाः ।
- (७) अङ्गोपाङ्गाऽऽदिष्ववद्धा अपि ये आदेशपदाभिधेयाः
पदार्था ज्ञानिभिः प्रकाशिताः तेषां सङ्ख्यानिरूपणा ।
- (८) तीर्थकराणां तीर्थे परावश्यक यस्मिन् समये क्रियते
तन्निरूपणम् ।
- (९) तीर्थकरा यादृशमाहारं कुर्वन्ति तन्निरूपणम् ।
- (१०) तीर्थकृज्जन्मावसरे शक्रस्याऽऽसनचञ्चनानन्तरमवधिना
तीर्थकरज्जन्मावबुध्य हरिनैगमेप्राज्ञाप्रतिपादनम् ।
- (११) आदेशानन्तरं हरिनैगमेपी यत्कृतवान् तद्वर्णनम् ।
- (१२) हरिनैगमेपि कृतवद्वादानेन यदभ्युत्तन्निरूपणम् ।
- (१३) ततश्च घटानादनो यद् प्रवृत्तं तत्प्रतिपादनम् ।
- (१४) सौधर्मे कलत्रे पदातिपतिकर्तव्यनिरूपणम् । (देवानां
चिन्तनम्)
- (१५) सौधर्मे शक्राऽऽदेशानन्तरं यज्जात तन्निरूपणम् ।
- (१६) इन्द्रो यत् पालकमादिष्टवान् तदुक्तिवर्णनम् ।
- (१७) तदनु यदनुतिष्ठति स्म पादपस्तन्निरूपणम् ।
- (१८) नक्तनप्रेक्षागृहमरूपवर्णनम् ।
- (१९) मारुपमणिप्रीतिकारणवर्णनम् ।
- (२०) आस्थाननिवेशनप्रक्रियाप्रतिपादनम् ।
- (२१) तदनन्तरं शक्रक्रियाप्ररूपणम् ।
- (२२) मामानिकाऽऽदिमिरास्थानस्य पूर्वे प्ररूपणम् ।
- (२३) प्रतिष्ठासो शक्रस्य पुनः प्रस्थापिनां क्रमवर्णनम् ।
- (२४) नतो यदकार्योत् शक्रस्तन्निरूपणम् ।
- (२५) मेरुगमनवर्णनम् ।

- (१६) तत ईशानेन्द्राऽऽगमनावसरः ।
 (१७) चमरवलिधरणभवनवासिवाणमन्वरज्योतिष्काऽऽदी-
 नामागमननिरूपणम् ।
 (१८) नतोऽच्युतेन्द्रो यदकार्षीत्तन्निरूपणम् ।
 (२९) तत्रेन्द्राऽऽद्यो यत्कुर्वन्ति तत्प्रतिपादनम्, ततस्तत्रै-
 धाजिषेकनिगमनपूर्वकमाशीर्वादकरणम् ।
 (३०) अवशिष्टानामिन्द्राणां वक्तव्यता ।
 (३१) तत्रावशिष्टशक्रकृताभिषेकावसरः ।
 (३२) तत कृतकृत्येन शक्रेण भगवतो जन्मपुरप्रापणम् ।
 (३३) वैश्रवणद्वारा शक्रकृत्यप्ररूपणम् ।
 (३४) अस्मासु स्वस्थानं प्रतिपु भगवति मा दुर्दृष्टिं केऽपि नि-
 क्षिपन्तिवति शक्राऽऽहोदघोषणा ।
 (३५) अष्टाहिकामहोत्सवः ।
 (३६) प्रवनपत्यादीनामिन्द्रसख्याप्रतिपादनम् ।
 (३७) तीर्थकरकृतोपदेशं प्ररूप्य ये धर्मोपायस्य देशकास्ते-
 पां प्ररूपणम् ।
 (३८) तीर्थकरप्रसङ्गात् साधूनां द्वादशोपकरणसख्यायां, सा-
 ध्वीनां पञ्चविंशत्युपकरणसख्यायाश्च व्यावर्णनम् ।
 (३९) श्रीपार्श्ववीरतीर्थकरयोरुपसर्गप्ररूपणम् ।
 (४०) उत्सेधाद्गुह्येनाऽऽध्माद्गुह्येन च जिनानां देहमानम् ।
 (४१) चतुर्विंशतिजिनानामवधिज्ञानमुनिसख्यावर्णनम् ।
 (४२) तीर्थकृतां कल्पशोधिः ।
 (४३) तीर्थकृद्भिः कर्मव्यावर्णनं, तैरपि कर्मवेदनं च ।
 (४४) जिनानां कुमारवासकालमानम् ।
 (४५) केवलोत्पत्तिस्थानानि ।
 (४६) जिनानां केवलोत्पादकं तपः ।
 (४७) तीर्थकृतां केवलोत्पत्तिमासतिथीनां प्ररूपणम् ।
 (४८) यस्य वृत्तस्याधो यस्य तीर्थकृतः केवलज्ञानमुत्पन्नं त-
 न्निरूप्य केवलवृत्तप्रमाणनिरूपणम् । तत्राऽपि चैत्यत-
 रूपां विशेषतः प्रमाणकथनम् ।
 (४९) यस्मिन् वने यस्य केवलज्ञानमुत्पन्नं तन्नामनिर्देशः ।
 (५०) यस्यां वेलायां केवलज्ञानमुत्पन्नं तन्निरूपणम् ।
 (५१) जिनानां गृहस्थकाळ-केवलिकालमानं निरूप्य श्राम-
 ण्यपर्यायात् व्रतस्यपर्यायापगमे केवलपर्यायं स्व-
 यमेव ज्ञेयं इति श्रामण्यपर्यायनिरूपणम् । तथा तीर्थ-
 कृता केवलिमानविमर्शः ।
 (५२) तीर्थकृद्गणसख्याप्रतिपादनम् ।
 (५३) तीर्थकृतां गणधराणां सख्याप्ररूपणम् ।
 (५४) जिनानां गर्जस्थितिमानम् ।
 (५५) गृहवासे यावन्ति ज्ञानानि तीर्थकृतां भवन्ति तन्निरू-
 पणम् ।
 (५६) तीर्थकरगोत्राणां, तीर्थकरव्रशानां च वर्णनम् ।
 (५७) तीर्थकृतां चतुर्दशपूर्विणः ।
 (५८) श्रावकसख्या चतुर्विंशतितीर्थकृताम् ।
 (५९) जिनानां चक्रित्वकाळः ।
 (६०) जिनानां सामायिकाऽऽदिचारित्रस्य प्रतिपादनम् ।
 (६१) च्यवननक्षत्रमृषभाऽऽदिजिनानाम् ।
 (६२) च्यवनकल्याणकृतियहच्यवनमासाश्च ।
 (६३) ऋषभाऽऽदीनां क्रमतश्च्युनिराशयः ।
 (६४) जिनानां च्यवनवेला ।

- (६५) सर्वजिनानां व्रतस्यकालमानम् ।
 (६६) तीर्थकृतां वृषस्थतपोमानम् ।
 (६७) तीर्थकरयक्षाणां नामानि ।
 (६८) तीर्थकरदेवीनां नामानि ।
 (६९) तीर्थकरजन्मनगर्यः ।
 (७०) तीर्थकरजन्मदेशः ।
 (७१) तीर्थकरजन्ममासाऽऽदिप्ररूपणम् ।
 (७२) तीर्थकरजन्मारकप्ररूपणानन्तरं जन्मारकाणां शेषका-
 लविचारः ।
 (७३) तीर्थप्रसिद्धजिनजीवप्रतिपादनम् ।
 (७४) भविष्यतीर्थकरवर्णनम् ।
 (७५) युगान्तकृद्भूमिप्ररूपणम् ।
 (७६) तीर्थकृतां स्थितिकल्पः ।
 (७७) सर्वेषां जिनानां शासने तत्त्वसख्या ।
 (७८) तीर्थप्रवृत्तिकालप्रतिपादनम् ।
 (७९) तीर्थकरकल्याणकृतपोविधानम् ।
 (८०) तीर्थकरणप्रयोजनवर्णनम् ।
 (८१) तीर्थोच्छेदकालः ।
 (८२) तीर्थकरप्रसङ्गात् द्वादशचक्रितववासुदेवनवलदेव-
 नामानि, त्रिपष्टिशलाकापुरुषमानम्, प्रतिवासुदेवना-
 मानि, यस्य तीर्थं ये चक्रिवासुदेववलदेवा जातास्तेषां
 च निरूपणम् ।
 (८३) वर्तमानकाळीनचतुर्विंशतितीर्थकरनामानि, बलदेव-
 वासुदेवपितृमातृनामानि, दशारमण्डलानि, वासुदेव-
 बलदेवानां पूर्वभवनामानि, तेषां पूर्वभवधर्माऽऽचार्य-
 नामानि, तन्निदानभूमयः, तन्निदानकारणानि, तेषां प्र-
 तिशत्रुनामानि, तेषां मध्ये ये यत्र यान्ति तन्निरूपणम् ।
 (८४) तीर्थोत्पत्तिप्ररूपणम् ।
 (८५) तीर्थकराणां निर्गमनकाळस्य प्रतिपादनम् ।
 (८६) दर्शननामनिरूपणानन्तरं यस्य तीर्थकरस्य समये यद्
 दर्शनमुत्पन्नं तन्निरूपणम् ।
 (८७) ऋषभाऽऽदितीर्थकृता व्रतपर्यायः, दीक्षातरूपां च
 नामप्रतिपादनम् ।
 (८८) यस्तीर्थकरो येन तपसा निष्क्रान्तस्तदभिधानम् ।
 (८९) यावत्परिवारेण भगवन्तो दीक्षामशिश्रियन्, तन्निरूप-
 णम् ।
 (९०) तीर्थकृता दीक्षापुरम्, दीक्षासमये मनःपर्यवधानोत्प-
 त्ते प्ररूपणम् ।
 (९१) तीर्थकराणां दीक्षामासपक्षतिथिप्रतिपादनम्, दीक्षा-
 लिङ्गम्, दीक्षासमये लोचमुष्टिः, दीक्षावनानि, यस्मि-
 न् वयसि ते निष्क्रान्तास्तन्निरूपणं च ।
 (९२) दीक्षाशिविकाऽऽदिप्रतिपादनम् ।
 (९३) षट्पञ्चाशद्विक्कुमारीनामानि, तासां करणीयनिरू-
 पणं च ।
 (९४) देवदूष्यप्ररूपणम्, देवदूष्यवस्त्रस्थितिमाताऽऽदिनि-
 र्देशः ।
 (९५) प्रसङ्गतस्तीर्थकरप्रतिपादितत्वेन धर्मेन्द्रप्ररूपणं, तथो-
 चित्यादिकं च ।
 (९६) चतुर्विंशतिजिननामसामान्यार्थस्तद् विशेषार्थश्च ।
 (९७) तीर्थकृतां पञ्चकल्याणके नक्षत्रैक्यप्ररूपणम् ।

- (९८) तीर्थकृतां केवलज्ञानानन्तर मुनीनां मोक्षगमनमानम्, प्रतिक्रमणसंख्या, प्रथमगणधरनामानि, प्रथमप्रवर्तिन्य, प्रथमश्रावकाः, प्रथमश्राविका, प्रत्येकबुद्धमुनिसंख्या, तीर्थकृतां प्रमादविचारः, तीर्थकृतां परीपहसहनचिमर्शश्च ।
- (९९) जिनानामष्टमहाप्रातिहार्याणि ।
- (१००) जिनानां प्रथमपारणदायकनामानि, तेषां गतिश्च, पारणदायकार्थं देवकृतदिव्यपञ्चकनामानि, तत्र वसुधाराप्रमाणप्ररूपणम्, जिनानां पारणकपुरनामानि ।
- (१०१) तीर्थकराणां पितृनामानि, पितृणां गतिश्च ।
- (१०२) पूर्वप्रवृत्तिकाल, पूर्वविच्छेदकालमान च ।
- (१०३) सर्वतीर्थकराणां यावन्तः पूर्वजन्मास्तेषु तेषां नामानि ।
- (१०४) तीर्थकृता पूर्वजन्मगुरुवः, तथा तेषां पूर्वजन्मायुः, पूर्वभवक्षेत्राणि, पूर्वभवक्षेत्रदिशा, पूर्वजन्मजिनहेतवो विंशतिविधा, पूर्वभवद्वीपा, पूर्वभवनामानि, पूर्वजन्मनगर्य, पूर्वभवराज्यम्, पूर्वभवविजयाः, पूर्वभवस्वर्गाः, पूर्वभवसुत्राणि, तत्र श्रुतलाभद्वारम् ।
- (१०५) पार्श्वसुपार्श्वयोः फणकारणानि, तेषां फणसंख्या च, जिनानामारोग्याऽऽदिफणदायकत्वविचारः ।
- (१०६) नृपतिवन्नदेववासुदेवचक्रितीर्थकृतां बलतारतम्यप्रतिपादनम् ।
- (१०७) जिनभक्तानां राज्ञा नामानि ।
- (१०८) तीर्थकरमन पर्यवज्ञातिसंख्याकथनम् ।
- (१०९) तीर्थकरमातृनामानि, तासां गतिश्च ।
- (११०) तीर्थकराणां मोक्षाऽऽसन, मोक्षस्थानानि, यावता तपसा तीर्थकृतमोक्षसिद्धिस्तन्निरूपणम्, मोक्षनक्षत्राणि, मोक्षपरिवारः, मोक्षपथः, मोक्षमासपक्षतिथयः, मोक्षराशयः, मोक्षविनयः, मोक्षवेला, मोक्षारकशेषकालः, मोक्षारकप्रतिपादनम्, मोक्षगतानां शरीरमानम् ।
- (१११) तीर्थकृतां राज्यकालमानम् ।
- (११२) तीर्थकृतां रुद्धतप कारकमुनिसंख्या, तत्र प्रसङ्गात् गणधराऽऽदिमाणलिकान्तानां, देवानां च रूपवर्णनम् ।
- (११३) तीर्थकृतां ब्राह्मणानि, तेषां लक्षणद्वारम्, तीर्थकृतसु लोकान्तिकदेवैर्वीर्यम, जिनवस्त्रवर्णानि, जिनानां च वर्णनिरूपणम् ।
- (११४) तीर्थकृतां पञ्चविंशद्वाग्गुणाः ।
- (११५) तीर्थकराणां वादिमुनिसंख्या, तीर्थकृतां विवाहविषयश्च, येषु ग्रामनगरेषु तेषां विहार आसीत् तन्निरूपणम् ।
- (११६) तीर्थकृता वैक्रियकमुनयः, तेषामेवाऽऽर्थिकासग्रहप्रमाणम्, मुनिस्वरूपम्, सयतसयतीप्रमाणम्, तीर्थकृता सयमप्रतिपादनम् ।
- (११७) परित्यागक्षारे जिनैन्द्राणामभिनिष्क्रमणसमये दानविचारः ।
- (११८) जिनश्राविकामानम् ।
- (११९) उत्कृष्टजघन्याभ्यां विचरतां तीर्थकृतां संख्या, तथोत्कृष्टजघन्याभ्यां तेषां जन्मसंख्या च ।

- (१२०) सर्वेषां तीर्थकृतां सर्वायुः, तथा तेषां सामान्यमुनिसंख्या, तीर्थकृतसामायिकोपदेशविचारः, सामायिकसंख्या च ।
- (१२१) श्रावकव्रतसंख्या, साधुव्रतसंख्या च ।
- (१२२) तीर्थकरमातृश्रुतुर्दश स्वप्ना, स्वप्नकारणानि, स्वप्नविचारकाः, शेषश्रुतप्रवृत्तिकाव्य ।
- (१२३) भरतक्षेत्रेऽनीतोत्सर्पिण्यां जिनेश्वरनामानि, ऐरवते तीर्थकराः, भविष्यतीर्थकराणां पूर्वजन्मनामानि, तेषां पितृमातृप्रथमशिष्यप्रथमशिष्याप्रथमभिक्षादायकसंख्या, ऐरवतक्षेत्रजाविनस्तीर्थकराः ।
- (१२४) कृतकृत्या अपि तीर्थकरास्तपःकर्मोपधानश्रुतमुपसर्गसहनाऽऽदिकं कुर्वन्तीति निरूप्य, सर्वेषां तीर्थकराणां सदृशानि सूत्राणीत्यत्र गुरुशिष्ययोः प्रश्नोत्तराणि ।
- (१२५) प्रकीर्णकवार्ता ।

तिथ्यरगंग्रिया-तीर्थकरगणिक-खी० । तीर्थकरैकवक्तव्य-तार्थाधिकारानुगतायां वाक्यपद्धतौ, स० ।

तिथ्यरणाणुपपत्तित्व-तीर्थकरज्ञानोत्पत्तितपस्-न० । स्वनामर्याते चित्रतपसि, पञ्चा० ।

तत्स्वरूपमाह-

तिथ्यकरणाणुप-त्तिसिद्धिश्चो तद्वद्वरो तवो होऽ ।

पुण्वोऽएण विहिणा, कायव्वो सो पुण इमो चि ॥११॥

तीर्थकरज्ञानोत्पत्तिरिति सज्ञा सजाता यस्य तत्तीर्थकरज्ञानोत्पत्तिसंज्ञितम्, पुंस्त्व तु सर्वत्र प्राकृतत्वात् । तथेति समुच्चये, अपरमन्यत्, तपो जवति स्यात् । पूर्वोदितेन विधिना ऋषभाऽऽदिक्रमेण गुर्वाज्ञया विबुद्धक्रियया, मतान्तरणे तन्मसादिनेष्वित्येव लक्षणेन, (कायव्वो चि) कार्यम् (सो पुण चि) तत्पुनः प्रस्तुततपः, (इमो चि) इदं वक्ष्यमाणम्, इति समासौ । इति गाथार्थः ॥१२॥

तदेवाऽऽह-

अष्टमभक्तं तमि य, पासोसहमद्विऽरिद्वेनेमीणं ।

वसुपुज्जस्स चउत्थे-ए छट्ठजत्तेण सेसाण ॥१३॥

(अस्यार्थोऽनुपदमेव 'तिथ्यर' शब्दे २२६३ पृष्ठे केवलतपोनामकेऽधिकाराङ्के गत)

उसजाऽऽयाणमेत्थ, जायाडं केवलाडं एाणाडं ।

एयं कुणमाणो खलु, अचिरेणं केवलमुवेइ ॥१४॥

ऋषभाऽऽदिकानां जिनानाम्, अत्र तपसि कृते, जातान्युत्पन्नानि, केवलानि केवलसंज्ञितानि, ज्ञानानि सवेदनानि । अत एतत् तीर्थङ्करज्ञानोत्पत्तिसंज्ञितं तपः, कुर्वाण, खल्वचिरेण केवलं लभत इति व्यक्तम् । उपैतीति पाठान्तरं चेति ॥१५॥ पञ्चा० १९ वि० ।

तिथ्यरणाम-तीर्थकरनामन्-न० । नामकर्मभेदे, यदुदयवशादष्टमहाप्रातिहार्यप्रमुखाश्रुतस्त्रिशदतिशयाः प्राप्नुवन्ति । कर्म० ६ कर्म० । आ० । प० स० ।

तिथ्येण तिहुयणस्स वि, पुज्जो से उदओ केवल्लिणो(४६)

तीर्थेन तीर्थकरनामकर्मवशात्, त्रिभुवनस्यापि देवमानवदानवलक्षणत्रिवोक्तस्यापि, पूज्योऽप्यर्चनीयो भवति । 'से' तस्य तीर्थकरनामकर्मण उदयो विपाकः केवलिन उत्पन्नकेवलज्ञानस्यैव, यदुदयाज्जीवः सदेवमनुजासुरलोकापूज्यमुत्तमोत्तम तीर्थ

प्रवर्तयति । यदागमः—“तित्थ भते । तित्थ, तित्थयरे तित्थ । गो-
यमा । अरिहा ताव नियमा तित्थकरे, तित्थे पुण चाञ्चले सम-
गसधे पढमगणहरे वा ।” इति परममुनिप्रणीतधर्मतीर्थस्य प्रव-
र्त्तयितृपदमवाप्नोति, तत्तीर्थकरनाम इत्यर्थः । (४६) कर्म० १ कर्म० ।

ननु केवलज्ञानावाप्तौ कृतकृत्यो प्रवान् किमिति धर्मदेशनायां
प्रवर्तत इत्याशङ्क्यायामाह—

वीतरागोऽपि सद्देय-तीर्थकृन्नामकर्मणः ।

उदयेन तथा धर्म-देशनायां प्रवर्त्तते ॥ १ ॥

वीतरागोऽपि विगताभिष्वङ्कोऽपि, सरागः क्लिप्तः प्रव-
र्त्तत इति शब्दार्थः । सद्देयं च सातवेदनीयं, तीर्थकृन्नाम
च सद्देयतीर्थकृन्नाम्नी, ते एव कर्म सद्देयतीर्थ-
कृन्नामकर्म । अथवा-सता शोभनेन धर्मदेशनाऽऽदिना प्रकारेण
यद्देयते तत्सद्देयं, तच्च तीर्थकृन्नामकर्म च, तस्य, उदयेन
विपाकेन, तथा तेन प्रकारेण समवसरणाऽऽदिश्रीसमनुभव-
लक्षणेन, धर्मदेशनायां कुशलानुष्ठानप्रज्ञापनायां, प्रवर्त्तते व्या-
प्रियते इति ॥ १ ॥ हा० ३१ अष्ट० । सम्म० । जी० । ननु सूत्र-
कर्तुः परमाऽपवर्गप्राप्तिः, अपर सध्वानुग्रहः, तदर्थप्रतिपादक-
स्याऽर्हतं किं प्रयोजनमिति चेत् ? उच्यते—न किञ्चित्, कृतकृ-
त्यत्वाद्भवतः । प्रयोजनमन्तरेणार्थप्रतिपादनप्रयासो निरर्थकः
इति चेत् ? न । तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकोदयप्रभवत्वात् ।
उक्तं च—“तच्च कह वेइज्जइ, अगिह्वाए धम्मदेशणाए उ ।”
इति । श्रोतृणामनन्तरं प्रयोजनं विवक्षिताध्ययनार्थपरिज्ञानं,
परं नि श्रेयसं पदं, विवक्षिताध्ययनसम्यग्गर्थावगमः । सयमः,
सयमप्रवृत्त्या सकलकर्मक्षयोपपत्तेः । जी० १ प्रति० । “ज्ञानि-
नो धर्मतीर्थस्य, कर्त्तारं परमं पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भू-
योऽपि, प्रवर्त्तयतीर्थनिकारतः” ॥१॥ (इत्यन्यदीयमतम्) स्था० १
ठा० । आ० म० । प० स० । उक्तं । (तीर्थकृन्नामयन्हेतवः
'तित्थयर' शब्दे २२६४ पृष्ठे निरूपिताः)

तित्थयरणामगोयकम्—तीर्थकरनामगोत्रकर्म—न० । तीर्थक-
रत्वनिवन्धनं नाम तीर्थकरनाम, तच्च गोत्रं च कर्मविशेष एवे-
त्येकवद्भावात् तीर्थकरनामगोत्रम् । अथवा-तीर्थकर इति नाम-
गोत्रमाभिधानं यस्य तत्तीर्थकरनामगोत्रम् । तीर्थकरनामाऽऽ-
ख्ये नामकर्मभेदे, स्था० ।

समणस्स जगवओ महावीरस्स तित्थसि नवहिं जीवेहिं
तित्थकरनामगोयकम्मे निव्वत्तिए । तं जहा—* सेणिएणं,
सुपासेणं, उदाइणा, पुट्टलेणं अणगारेणं, दढाउणा, संखेणं,
सयएणं, सुवसाए सावियाए, रेवईए । एस ए अज्जो कएहे
वासुदेवे रामे वल्लदेवे उदए पेढालपुत्ते पुट्टिले सयए गाहाव-
ई दारुए नियंते सच्चई य णियणीपुत्ते सावियबुद्धे अम्ममे
परिव्वाए, अज्जा वि णं सुपासा पासावच्चेज्जा आगमेस्साए
उस्सपिणीए चाञ्जाम धम्मं पन्नविच्चा सिञ्जिहिंति०
जाव अंतं काहिंति । स्या० ए ठा० ।

तित्थयरणिगमतत्र-तीर्थकरनिर्गमतपस्—न० । स्वनामख्याते
चित्रतपसि, पञ्चा० ।

* श्रेणिको राजा १, सुपाश्वो वर्त्तमानस्वामिपितृव्यः २, उदायी
कृणिकपुत्रः श्रेणिकपौत्रः ३ ।

तत्र तीर्थकरनिर्गमतपः प्रतिपादयस्तदाह—

तित्थयरणिगमो खट्ठु, ते जेण तवेण णिग्गया सव्वे ।
ओसपिणीएँ सो पुण, इमीएँ एसो विणिदिट्ठो ॥ ६ ॥

तीर्थकरनिर्गमे गृहवासाद्यत्कृतं तपस्तत्तीर्थकरनिर्गमं तपः ।
खलुरलङ्कारे । तच्च कीदृशमित्याह—ते तीर्थकरा येन तपसा
निर्गता गृहवासात्सर्वेऽवसर्पिण्याम् (सो पुणं चित्ति) तत्पुन-
स्तपोऽस्या वर्त्तमानायाम् (एसो चित्ति) एतद् वक्ष्यमाणम् ।
(विणिदिट्ठो चित्ति) उक्तमिति गार्थः ॥ ६ ॥

एतदेवाऽऽह—

सुमइ त्य णिच्चभत्ते-ण णिग्गओ वासुपुज्जो (जिणो) चउयेणं ।
पासो मट्ठी वि य अ-इमेण सेसा उ क्खट्टेणं ॥ ७ ॥

सुमतिः पञ्चमजिनः । “त्य” इति पादपरणे निपातः ।
नित्यप्रकेनानवरतभोजनेन, अविहितोपवास इत्यर्थः । निर्गतो
गृहवासान्निष्कान्तः । तथा वासुपुज्यो द्वादशो जिनोऽर्हन् चतु-
र्थेनैकोपवासरूपेण । पार्श्वस्त्रयोविंशतितमः, मल्लिकार्कोनविंश-
तितमः, अष्टमेनोपवासत्रयरूपेण । शेपास्तु विंशतिः पुनः पृष्टे-
नोपवासद्वयरूपेणेति गार्थाऽर्थः ॥ ७ ॥ (एतदेव 'तित्थयर'
शब्दे २२७७ पृष्ठे निष्क्रमणतपः प्ररूपणावसरे व्याख्यातम्)

एताद्विधानविधिमाह—

उसभाइकमेणसो, कायव्वो ओहओ सइ वल्लम्मि ।

गुरुआणापरिसुद्धो, विमुद्धकिरियाएँ धीरेहिं ॥ ८ ॥

ऋषभाऽऽदिक्रमेण नाज्ञेयनिर्गमाऽऽद्यानुपूर्व्या, एष तीर्थकरनि-
र्गमः, कर्त्तव्यो विधेयः, ओद्यतः । सामान्येनोत्सर्गेणेत्यर्थः ।
भूति विद्यमाने, यत्ने शक्ती, तथाविधवलाज्ञावे पुनर्व्यनिक्रमणक-
रणेऽपि न दोष इति भावः । गुर्वीक्ष्या परिशुद्धो निर्दोषस्त-
त्सपादनाद् गुर्वीक्षापरिशुद्धः । तथा-विशुद्धक्रिययाऽनवद्या-
नुष्ठानेन, धीरैः सार्विकैरिति गार्थः ॥ ८ ॥

इहैव मतान्तरमाह—

अस्से तम्मासदिणे—सु वेति द्विगं इमस्स जावम्मि ।

तप्पारणसंपत्ती, तं पुण एयं इमेसिं तु ॥ ९ ॥

अन्ये अपरे सूर्य, तेषामृषभाऽऽदिजिननिर्गमतपसां ये मासा
प्रतीताः, दिनानि च तिथयः, तानि तन्मासदिनानि, तेषु, न भा-
सान्तरातिथ्यन्तरेषु, ध्रुवते तीर्थकरनिर्गमतपः । तथाहि—ऋ-
षभस्वामिनो निष्क्रमणतपोऽङ्गीकृत्य चैत्रमासवहुलाष्टमीदिन-
एव षष्ठं कार्यं, वर्त्तमानस्वामिनश्च मार्गशीर्षवहुलदशमीदिन-
एवेति । एवमन्येषामपीति । तथा लिङ्गं लक्षणम्, अस्य ऋ-
षभाऽऽदिनिर्गमतपसः, भावे सत्सिद्धा, तेषामृषभाऽऽदीनां यस्य
यत्पारणं भोजनमासीत्तस्य संपत्तिः प्राप्तिस्तत्पारणसंपत्तिः, त-
त्पुनः पारणकमेतद्वक्ष्यमाणमेषामृषभाऽऽदीनाम् । तुशब्दः पूरणे ।
इति गार्थः ॥ ९ ॥ पञ्चा० १६ विच० । ('उसह' शब्दे
द्वितीयभागे ११३३ पृष्ठे यावता कालेन भिक्षा वृद्धा, यच्च
पारणकमासीत् तन्निरूपितम्)

तित्थयरत्त-तीर्थकरत्व—न० । अर्हत्त्वे, यो० वि० । आ० म० ।

(तीर्थकरत्वहेतवः 'तित्थयर' शब्देऽनुपदमेव २२९४ पृष्ठे
व्याख्याताः)

तित्थयरदाण-तीर्थकरदान-न० । तीर्थकृद्दीयमाने, वरघोषणा-
यां सत्यां श्रावको, योषिच्च तद्दानं गृहीतं, न वेति प्रश्ने, उत्तर-
रम्-तीर्थकृद्दानसमये ज्ञाताधर्मकथाऽऽदिषु सनाथानाथपथि-
ककार्पटिकाऽऽदीनां याचकानां ग्रहणाधिकारो दृश्यते, न तु
व्यवहारिणाम्, तेन श्रावकोऽपि कश्चिद्यदि याचकीचूय गृह्णाति
तदा गृह्णातु, योपितस्तु प्रापस्तत्राधिकारो न दृश्यत इति । ३७ए
प्र० । सेन० ३ उद्ध० ।

तित्थयरभक्ति-तीर्थकरभक्ति-स्त्री० । परमगुरुविनये, पञ्चा०
१ विव० ।

तित्थयरमाडतव-तीर्थकरमातृतपस्-न० । तीर्थकरमातृपूजायु-
क्तं तपस्तीर्थकरमातृतपः । भाष्येदे सप्तभिरेकाशनकैर्निष्पाद्ये
चित्रतपोजेदे, पञ्चा० १६ विव० ।

तित्थयरमोक्खगमणतव-तीर्थकरमोक्खगमनतपस्-न० । स्वना-
मयथाते चित्रतपसि, पञ्चा० ।

तत्स्वरूपमाह-

तित्थयरमोक्खगमणं, अहावरो एत्थ होइ विन्नेओ ।

जेण परिनिव्वुया ते, महाणुभावा तओ य इमो ॥१५॥

तीर्थकरमोक्खगमन नाम, अध्यान्तरम्, (अवरो चि) अपर-
म्, अत्र तपोऽधिकारे, प्रवर्तते स्यात्, (विन्नेउ चि) विज्ञेयम् ।
येन तपसा, परिनिवृत्ता निर्वाण गता, ते तीर्थकराः, महा-
नुभावा अचिन्त्यशक्तयः, (तओ य इमो चि) तच्च तीर्थकर-
निर्वाणगमनाऽऽख्यं तप, इव वक्ष्यमाणमिति गाथाऽर्थः ॥१५॥

तदेवाऽऽह-

निव्वाणमंतकिरिया, सा चोइसमेण पढमनाहस्स ।

सेसाण मासिणं, वीरजिणिदस्स ठट्ठेण ॥ १६ ॥

निर्वाण निवृत्तिः, अन्तक्रियेति अन्तक्रियाशब्देनोच्यते, साऽन्त-
क्रिया (चोइसमेण चि) चतुर्दशजकेनोपवासपद्धकरूपेण, प्र-
थमनाथस्य ऋष्यजिनस्य, शेषाणामजिताऽऽदीनां मासिकेन
मासोपवासरूपेण, वीरजिनेन्द्रस्य पट्टेनेति व्यक्तमिति गाथाऽर्थः
॥१६॥ पञ्चा० १६ विव० । ('तित्थयर' शब्देऽपि २२ए२ पृष्ठे
गतेयं गाथा) " समणस्स णं जगवओ महावीरस्स अट्टसया
अणुत्तरोववाइयाण गइक्कणाण० जाव आगमेसिभद्धान उक्को-
सिया अणुत्तरोववाइसपया होत्था । " स्था० ८ ठा० (पते 'ति-
त्थयर' शब्दे २२४८ पृष्ठे सर्वेषां तीर्थकृतां व्यक्तेण प्रतिपादिता)

तित्थयरमम-तीर्थकरसम-पु० । सर्वाऽऽचार्यगुणयुक्तया सुध-
र्माऽऽदिवर्त्तीर्थकरकल्पे, ग० ।

तित्थयरसमो सूरि, सम्पं जो जिणमयं पयोसेड ।

आणं अड्कमंतो, सो कापुरिसो न सप्पुरिसो ॥२७॥

स सूरिस्तीर्थकरसमः सर्वाऽऽचार्यगुणयुक्तया सुधर्माऽऽदि-
वर्त्तीर्थकरकल्पो विज्ञेयः । न च वाच्यं चतुर्दशदिनिशयाऽऽदिगु-
णविराजमानस्य तीर्थकरस्योपमा सूरिस्तद्विक्रान्ताऽनुचिता ।
यथा तीर्थकरोऽर्थं भाषते, एवमाचार्योऽप्यर्थमेव प्रापते । तथा यथा
तीर्थकर उत्पन्नकेवलज्ञानो भिक्कुर्थं न हिण्णते, एवमाचार्योऽपि
भिक्षार्थं न हिण्णते, इत्याद्यनेकप्रकारैस्तीर्थकरानुकारित्वस्य स-
(१७) शयित्वस्य परमोपकारित्वाऽऽदेशं व्यापनार्थम्, तस्य व्या-
प्तिः । किं च-श्रीमहानिशीथपञ्चमाध्ययनेऽपि प्रावाऽऽ-
(११८) जिंकरसाम्यमुक्तम् । यथा-"से जयवं । किं तित्थयरस-
(११९) उत्तु
त्तुत्तु

तिअं आणं नाइक्कमिज्जा, उट्ठाहु आयरियसतिअं ? गोयमा । चउ-
विचदा आयरिया जवति । त जहा-नामायरिया, उवणायरिया,
दव्वायरिया, जवायरिया । तत्थ णं जे भावायरिया ते ति-
त्थयरसमा चेव दट्ठवा, तेसि सतिअं आणं नाइक्कमेज्ज चि । "
स क. य. सम्यक् यथास्थित, जिनमतं जगत्प्रभुदर्शन नैगमसं-
ग्रहव्यवहारऋष्यसूत्रशब्दसमजिरुद्धैवभूतरूपनयसप्तकाऽऽत्म-
क, प्रकाशयति प्रव्यानां दर्शयतीत्यर्थः । २७ । ग० १ अधि० ।
तित्थयरसिद्ध-तीर्थकरसिद्ध-पु० । तीर्थकराः सन्तो ये सिद्धा
ऋषभाऽऽदिवर्त्ते तीर्थकरसिद्धाः । सिद्धभेदेषु, पा० । ल० । नं० ।
आ० चू० ।

तित्थयराऽऽणा-तीर्थकराऽऽङ्गा-स्त्री० । जिनोपदेशे, पञ्चा० १६
विव० । " तित्थगराणा मूळं, नियमा धम्मस्स तीर्थे वायाए । किं
धम्मो किमहम्मो, मूढा नेउ वि पारिंति ॥१॥ " दर्श० १ तत्त्व ।
तित्थयराभिमुह-तीर्थकराभिमुख-त्रि० । तीर्थकरसम्मुखे, वृ०
१ उ० ।

तित्थयरी-तीर्थकरी-स्त्री० । स्त्रीत्वविशिष्टे तीर्थकरे, यथा बुद्धी-
महिस्वामिनीप्रभृतिका तीर्थकरी, सामान्यसाध्यादिका वा वै-
दिन्या । यतः सिद्धप्राभृतटीकायामेवोक्तम्-"बुद्धीओ वि मल्ली-
पमुहाओ अन्नाओ य सामन्नसाहुणीपमुहाओ व हुति चि । " न० ।
तित्थराय-तीर्थराज-पुं० । शत्रुजयपर्वते, ती० १ कल्प ।

तित्थसिद्ध-तीर्थसिद्ध-पु० । तीर्थते संसारसामरोऽनेनेति तीर्थ-
म्, यथाऽवस्थितसकलजीवाजीवाऽऽदिपदार्थसार्थप्ररूपक प-
रमगुरुप्रणीत प्रवचनं, तच्च निराधार न भवतीति सद्घः, प्रथ-
मगणधरो वा, तस्मिन्नुत्पन्ने ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः । प्रज्ञा०
१ पद । नं० । ध० । आ० चू० । तीर्थे उक्तवक्षणे सति सिद्धा
निवृत्ता जम्बूस्वाम्यादिवदिति तीर्थसिद्धाः । पा० । तीर्थे
सति सिद्धा निवृत्ता ऋष्यजिनगणधराऽऽदिवदिति तीर्थ-
सिद्धाः । सिद्धभेदेषु, स्था० १ ठा० ।

तित्थसेवण-तीर्थसेवन-न० । तीर्थम् उक्तलक्षणं, तस्य सेवनं
तीर्थसेवनम् । उच्यते तीर्थसेवायाम्, ध० । तीर्थकरनामक-
मनिबन्धनत्वेन प्राधान्यव्यापनार्थम् । तथा-तीर्थे उच्यते जि-
नदीक्षाज्ञाननिर्वाणस्थानम् । यदाह-" जम्म दिक्खा नाण,
तित्थयरण महाणुभावाणं । जत्थ य किर निव्वाण, आगाढं
दसणं होइ ॥ १ ॥ " इति । भावतस्तु ज्ञानदर्शनचारित्र्याऽऽधा-
रः श्रमणसघः, प्रथमगणधरो वा । यदाह-" तित्थ भते !
तित्थ, तित्थयेरे तित्थं ? गोयमा ! अरिहा ताव नियमा तित्थ-
येरे, तित्थे पुण चारव्वसे समणसेधे, पढमणहरे वा । "
इति । तस्य सेवनम् । ध० २ अधि० ।

तित्थाणुसज्जणा-तीर्थानुपज्जना-स्त्री० । जिनशास्त्रानुपज्जना-
याम्, कल्प० ।

जप्पभिडं च णं से खुदाए चासरासी महग्गहे दोवाससह-
स्सट्ठिई समणस्स भगवओ महावीरस्स जम्पनक्खत्तं
संकेते, तप्पजिइं च णं समणाणं निगंथाणं निगंथीण य नो
उदिओदिप पूआसकारे पवत्तइ ॥ १३० ॥ जया णं से
खुदाए भासरासी महग्गहे दोवाससहस्सट्ठिई जाव जम्पन-
क्खत्ताओ विड्कते भविस्सइ, तथा णं समणाणं निगंथाणं
निगंथीण य उदिओदिप पूआसकारे जविस्सइ ॥ १३१ ॥

यतः प्रभृति स कुद्राऽऽत्मा भस्मराशिनामा ग्रहो द्विवर्षसह-
स्रस्थितिः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य जन्मनक्षत्र सक्रान्तः,
ततः प्रभृति श्रमणानां तपस्विनां, निर्ग्रन्थानां साधूनां, निर्ग्रन्थीनां
साध्वीनां च उदितोदित उत्तरोत्तर वृद्धिमान् ईदृश यः पूजा
वन्दनाऽऽदिस्तकारो वस्त्रदानाऽऽदिबहुमानः, स न प्रवर्त्तते । अतः
एव शक्रेण स्वामी विहसत - यत् कृणमायुर्वर्द्धयत, येन भवत्सु
जीवत्सु भवजन्मनक्षत्र सक्रान्तो भस्मराशिग्रहो भवच्छासन पी-
डयितु न शक्यति । ततः प्रभुणोक्तम् - न खलु शक्य । कदाचिद-
पि धृदं चतुर्पूर्व, प्रकीर्णमायुर्जिनेन्दैरपि न वर्द्धयितुं शक्यते, ततो-
ऽवश्यभाविनी तीर्थयात्रा प्राविष्यत्येव, किं तु षडशीतिवर्षा-
युषि कल्किनि कुन्वपतौ त्वया निगृहीते सति वर्षसहस्रद्वये पूर्णे
मज्जन्मनक्षत्राङ्गसंग्रहे व्यतिक्रान्ते च त्वत्स्थापितकल्किपुत्र-
मन्देक्षराज्यादारभ्य साधुसाध्वीनाम् उदितोदितः पूजास्तकारो
भविष्यतीति ॥१३०॥ सूत्रकारा अपि तदेवाऽऽहु - (जया णमि-
त्यादि) यदा च कुद्रात्मा भस्मराशिर्मेहाग्रहः द्विवर्षसहस्रस्थि-
तिकः यावद् भगवद् जन्मनक्षत्राद् व्यतिक्रान्तो भविष्यति, तदा
श्रमणानां निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च उदितोदितः पूजास्तका-
रो भविष्यति । कल्प० ६ कृष्ण ।

से भयव ! केवडएणं काद्रेणं पहे कुगुरुभावी होंति ? ।
गोयमा ! इओ य अरुत्तेरसाह वामसयाणं साङ्गेगाणं
समझंताणं परओ जविंसु । से जयवं ! केणं अट्टेणं ? ।
गोयमा ! तक्काल इहीरससायगारवसगए ममीकारअहकारऽ-
ग्गीए अंतो संपज्जंतवोदी अहमह ति कयमाणेसे अमुणि-
यममयसव्जावे गणी जविंसु, एएणं अट्टेणं । से भयवं ! किं स-
व्वे वि एवंविहे तक्काद्वगणी जविंसु ? । गोयमा ! एंगंतेणं नो
सव्वे, के य पुणं दुरंतपतव्वकखणे अदट्टव्वे णं एगाए जण-
णीए जमगसमग पसूए निम्मेरे पावसीव्वे दुज्जायजम्मे
सुरोदपयंजाणिगहियदूरमहामिच्छदिणी जविंसु । से ज-
यव ! कहं ते समुवलक्खेज्जा ? । गोयमा ! उस्सुत्तउम्मग-
पवत्तणुदिस्सए, अणुमईपव्वएण वा । महा० ७ अ० १ चू० ।

उत्सर्पिण्यामन्तिमजिनस्य तीर्थानुषज्जना-

उत्सर्पिणि अन्तिमजिण-तित्थं सिरिरिसहनाणपज्जाया ।
संखेज्जा जावड्झा, ताव पमाणं धुवं जविही ॥४५५॥

इह श्रीऋषयस्वामिन केवलज्ञानपर्यायो वर्षसहस्रो न प-
कपूर्वलक्षः, नत एवस्वरूपा ज्ञानपर्याया सख्येया यावन्तो
प्रवन्ति तावत्प्रमाणमुत्सर्पिण्यामन्तिमजिनस्य चतुर्विंशतितम-
स्य भद्रकृष्णाम्नस्तीर्थकृतस्तीर्थं ध्रुवं निश्चितं प्राविष्यति । सख्ये-
यपूर्वलक्षणं तत्तीर्थमित्यर्थः । प्रव० २६५ द्वार । दर्श० । ति० ।
(कदा कस्य श्रुतस्य व्यवच्छेद इति तु 'तित्थयर' शब्दे २२७३
पृष्ठे निरूपित)

व्यवच्छेदाधिकारादेवेदमाह-

जंबुदीवे णं भंते ! दीवे जारहे वासे इमीसे उ-
त्सर्पिणीए देवाणुप्पियाणं केवडयं कालं पुव्वगए अ-
णुसिज्जिस्सइ ? । गोयमा ! जंबुदीवे णं दीवे भारहे

वासे इमीसे उत्सर्पिणीए ममं एगं वाससहस्रं पुव्व-
गए अणुसिज्जिस्सइ । जहा णं भंते ! जंबुदीवे दीवे जारहे
वासे इमीसे उत्सर्पिणीए देवाणुप्पियाणं एगं वाससहस्रं
पुव्वगए अणुसिज्जिस्सइ, तहा णं जंते ! जंबुदीवे दीवे
भारहे वासे इमीसे ओसर्पिणीए अवमेसाणं तित्थगराणं
केवडयं कालं पुव्वगए अणुसिज्जिस्सइ ? । गोयमा ! अत्ये-
गड्याणं संखेज्जं कालं, अत्येगड्याणं असंखेज्जं कालं ।
जंबुदीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे उत्सर्पिणीए देवाणु-
प्पियाणं केवडयं कालं तित्थे अणुसिज्जिस्सइ ? । गोयमा !
जंबुदीवे दीवे भारहे वासे इमीसे उत्सर्पिणीए ममं एग-
वीसं वाससहस्रां तित्थे अणुसिज्जिस्सइ । जहा णं भंते !
जंबुदीवे दीवे जारहे वासे इमीसे उत्सर्पिणीए देवाणुप्पि-
याणं एकवीसं वाससहस्रां तित्थे अणुसिज्जिस्सइ, तहा
णं जंते ! जंबुदीवे दीवे जारहे वासे आगमेस्साणं चरमति-
त्थगरस्स केवडयं कालं तित्थे अणुसिज्जिस्सइ ? । गोयमा !
जावडएणं उत्सर्पिणी अरहओ कोसलियस्स जिणपरियाए
तावड्याए संखेज्जां आगमेस्साणं चरमतित्थगरस्स ति-
त्थे अणुसिज्जिस्सइ ।

(जंबुदीवे णमित्यादि) (देवाणुप्पियाणं ति) शुष्माक संवन्धि
(अत्येगड्याणं संखेज्जं कालं ति) पञ्चानुपूर्व्यां पाश्वनाथाऽऽ-
दीनां सख्यातं कालम् । (अत्येगड्याणं असंखेज्जं कालं ति)
ऋषभाऽऽदीनाम् (आगमेस्साणं ति) आगमिष्यतां भविष्यतां
महापद्माऽऽदीनां जिनानाम् । (कोसलियस्स ति) कोशलदेशे
जातस्य । (जिणपरियाए ति) केवलपर्यायः, स च वर्ष-
सहस्रन्यून पूर्वलक्षमिति । भ० २० श० ७ उ० ।

अधुना " "अणुसज्जणा य दस चोदस अट्ट दुप्पसहे " (३३४) इत्यस्य व्याख्यानमाह-

दस ता अणुसज्जती, जा चोदसपुव्वि-पढमसघयणं ।

तेण परेणऽट्टविहं, जा तित्थं ताव बोधव्वं ॥ ३४१ ॥

यावत्प्रथमसहनन, चतुर्दशपूर्वी च, तावद्दशप्रायश्चित्तानि अ-
नुपज्जन्ति स्म । एतौ च प्रथमसहननचतुर्दशपूर्वणौ समकं
व्यवच्छिन्नौ, तयोश्च व्यवच्छिन्नयोरनवस्थाप्य, पाराश्रितं च
व्यवच्छिन्नम् । ततः परेणानवस्थाप्यपाराश्रितव्यवच्छेदाद-
र्वाक, अष्टविधं प्रायश्चित्तं तावदनुपज्जते, अनुवर्त्तमानं बो-
द्धव्यं, यावत्तीर्थव्यवच्छेदकाले च प्रसभो नाम स्मिन्निर्वि-
ष्यति, तस्मिन् कालगते तीर्थं, चारित्र्यं च व्यवच्छेदमयते ।

यदप्युक्तं " दैता वि न दीसति " (३३०) इत्यादि । तत्राऽऽह-
दोसु ण वोच्छिन्नेसुं, अट्टविहं दैतया करेता य ।

न वि केई दीसंती, वयमाणे जारिया चउरो ॥ ३४२ ॥

द्वयोरनवस्थाप्यपाराश्रितयोः, अथवा-प्रथमसहननचतुर्द-
शपूर्वणोः, व्यवच्छिन्नयोरष्टविधं प्रायश्चित्तं दत्तं, कुर्वन्तो वा
केचित्तं दृश्यन्ते, इति वदति परस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो प्रा-
रिता गुरुका मासा ।

दोसु वि वोच्छिन्नेसुं, अट्टविहं देतया करेता य ।

पच्चख दीसंती, जहा तहा मे निसामेहि ॥ ३४३ ॥

द्वयोरन्तिमयोः प्रायश्चित्तयोः प्रथमसहननचतुर्दशपूर्वोर्वा
व्यवच्छिन्नयोरष्टविध प्रायश्चित्त ददत, कुर्वन्तश्च प्रत्यक्षं द-
श्यन्ते यथा, तथा मम कथयतो निशमय ।

पंचेव नियंठा खलु, पुलार्गवकुमा कुसीननिगंथा ।

तह य सिणाय तेसिं, पच्छित्तं जहकमं वोच्छं ॥ ३४४ ॥

पञ्चैव खलु निर्ग्रन्था भवन्ति । तद्यथा-पुलाको, वकुशः, कुशी-
लः, निर्ग्रन्थः, स्नातकश्च । एतेषां च स्वरूप व्याख्याप्रज्ञे-
रतसेयम् । एतेषां प्रायश्चित्त यथाक्रम वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञा पूरयति-

आलोयणपमिकमणे, मीसविवेगे तवे विउस्सगो ।

एए ठ पच्छित्ता, पुत्तागनियंठस्म बोधव्वा ॥ ३४५ ॥

आलोचना, प्रतिक्रमण, मिश्र, विवेक, तपः, व्युत्सर्गः, एतानि
पद प्रायश्चित्तानि पुलाकनिर्ग्रन्थस्य बोधव्यानि ।

वउसपमिसेवगाणं, पायच्छित्ता हवति सव्वे वि ।

थेराण भवे कप्पे, जिणकप्पे अट्टहा होति ॥ ३४६ ॥

वकुशप्रतिसेवकयोर्वकुशस्य, प्रतिसेवनाकुशीलस्य च सर्वा-
ण्यपि दशाऽपि प्रायश्चित्तानि भवन्ति । तौ च वकुशकुशीलौ
स्थविराणां कल्पे भवतः, जिनकल्पे, उपलक्षणमेतत्-यथालन्द-
कल्पे च, तयोः प्रायश्चित्तमष्टधा भवति, अनवस्थाप्यपारा-
श्चिनयोरजावात् ।

आलोयणा विवेगो य, नियंठस्स छुवे जवे ।

विवेगो य मिणायस्स, एमेया पमिवत्तिओ ॥ ३४७ ॥

आलोचनाप्रायश्चित्तविवेकप्रायश्चित्ते निर्ग्रन्थस्य जवतः,
स्नातस्य केवल एको विवेकः । एवमेता पुलाकाऽऽदिषु प्र-
तिपत्तयः ।-

पंचेव संजया खलु, नायसुएण कहिया जिणवरेणं ।

तेसिं पायच्छित्तं, अहकमं कित्तइस्सामि ॥ ३४८ ॥

ज्ञातसुतेन जिनवरेण वर्द्धमानस्वामिना पञ्चैव खलु सयताः
कथिताः, तेषां यथाक्रम प्रायश्चित्त कीर्तयिष्यामि ।

तदेव कीर्तयति-

सामइयसंजयाणं, पायच्छित्तानि छेदमूत्तरहियऽट्ठा ।

थेराण जिणाण पुण, तवंपंतं ठव्विहं होऽ ॥ ३४९ ॥

सामायिकसयताना स्थविराणां स्थविरकल्पिकानां छेदमूत्तर-
हितानि शेषाण्यष्टौ प्रायश्चित्तानि भवन्ति । जिनानां जिनकल्पि-
कानां पुनः सामायिकसयताना तपःपर्यन्तं पद्धिध प्रायश्चित्त
भवति ।

ठेदोवट्ठावणिण, पायच्छित्ता हवंति सव्वे वि ।

थेराण जिणाणं पुण, मूत्तंतं अट्टहा होऽ ॥ ३५० ॥

ठेदोपस्थापनीये सयमे वर्द्धमानाना स्थविराणां सर्वाण्यपि
प्रायश्चित्तानि भवन्ति, जिनकल्पिकानां पुनर्मूलपर्यन्तमष्टधा
भवति ।

परिहारविसुप्पीए, मूलंता अट्ट होंति पच्छित्ता ।

थेराण जिणाणं पुण, ठव्विहं छेयादिवज्ज च ॥ ३५१ ॥

परिहारविशुद्धिके संयमे वर्द्धमानानां स्थविराणां मूलान्तान्य-
ष्टौ प्रायश्चित्तानि भवन्ति । जिनानां पुनश्छेदाऽऽदिवर्जं पद्धिधम् ।

आलोयणा विवेगो य, तइयं तु न विज्जती ।

सुद्धमे य संपराए य, अहक्खाए तदेव य ॥ ३५२ ॥

सूक्ष्मसम्पराये, यथाख्याते च सयमे वर्द्धमानानामालोचना,
विवेक इत्येवरूपे द्वे प्रायश्चित्ते भवतः, तृतीय तु न विद्यते ।

ततः प्रस्तुते किमायातमिति चेदत आह-

वउसपमिसेवया खलु, उत्तरि-ठेया य संजया दोषि ।

जा तित्थऽणुसज्जती, अत्थि हु तेणं तु पच्छित्तं ॥ ३५३ ॥

निर्ग्रन्थचिन्ताया वकुशः, प्रतिसेवकः, प्रतिसेवनाकुशीलः, इत्ये-
तौ द्वौ निर्ग्रन्थौ, सयतचिन्तायाम् इत्वरि-इत्वरसामायिकवान्,
छेदश्चेदोपस्थाप्यश्चेति द्वौ सयतौ, यावत्तीर्थं तावदनुष-
ज्जतोऽनुवर्त्तते, तेन जायते अस्ति सप्रत्यपि प्रायश्चित्तम् ।
व्य० १० उ० । (विशेषविस्तरस्तु 'वोच्छेय' शब्दे वक्ष्यते)
(कलिकराज्ये तीर्थं नष्टप्रायमासीदिति 'कक्कि' शब्दे तृतीय-
जागे १८१ पृष्ठे समुक्तम्)

तित्थाभिमेअ-तीर्याजिपेक-पु० । लौकिकतीर्थस्थाने, औ० ।

तित्थिय-तीर्थिक-त्रि० । अन्यमतीये सम्मतपापे, आचा० १
श्रु० ८ अ० १ उ० ।

तित्थुगालिय-तर्थाज्ञालिक-न० । स्वनामख्याते प्रकीर्णके,
तित्थु० ।

"जयऽससिपायनिम्मल-तिहुअणवित्थिण्णपुरणजसकुसुमो ।
उसभो केवलदंसण-दिवायरो दिठ्ठिदट्ठवो ॥ १ ॥

वावीसइ च निज्जिय-परीसहकसायविग्घसघाया ।

अजिआइया भविया-ऽरविंदरविणो जयति जिणा ॥ २ ॥

जयई सिद्धत्थनरि-द्विमलकुलविपुन्नहलियमयको ।

महिपावससिमहोरग-महिंदमहिओ महावीरो ॥ ३ ॥

नमिऊण समणसंघ, सुनायपरमत्थपायड वियड ।

वोच्छं निच्छययत्थ, तित्थुगालीपे सखेव ॥ ४ ॥

रायगिहे गुणसिलप, जणिथा वीरेण गणहराण तु ।

पयसयसहस्समेय, वित्थरओ वोगनादेण ॥ ५ ॥

अऽसखेव मोत्तु, मोत्तूण पवित्थर अह भणिमो ।

अप्पक्खरं महत्थ, जह भणिय लोगनादेण ॥ ६ ॥

कालो उ अणाईओ, पवाहरुवेण होइ नायवो ।

निहणाविहूणो सो खिय, वारसअगोहिं निदिठो ॥ ७ ॥" तित्थु० ।

"एसा य पयसहस्से-ण वज्जिया समणगधहत्थीण ।

पुठेण य रायगिदे, तित्थुगाली उ वीरेण ॥ १२४५ ॥

सोउ तित्थुगालि, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स ।

पणमह सुगइगयाण, सिद्धाण निट्ठित्ठुण ॥ १२४६ ॥

भइ सव्वजगुज्जो-यगस्स जहं जिणस्स वीरस्स ।

भइ सुरासुरनम-सियस्स भइ धुयरयस्स ॥ १२४७ ॥

गुणभवणगदण ! सुयरय-ण ! भरियदसण ! विसुद्धरत्थागा !

सघनगर ! भइ ते, अक्खरुचरित्तपागारा ! ॥ १२४८ ॥

ज उठ्ठित सुयाओ, अहव गतीए जयोवदेसेण ।

त च विरुद्ध नाउ, सोहेयव्व सुयधरेहिं ॥ १२४९ ॥

मणपरमोहिपुलाए, आहारगखवगउवसमे कप्पे ।

सज्जमतियकेवलिसि-उक्कणा उ जवुम्मि विच्छिन्ना ॥ १२५० ॥

पुव्वाण अणुओगो, सघयण पदम च सहाण ।

सुहुममहापाणाणि य, वोच्छिन्ना धूतमहम्मि ॥ १२५१ ॥
 दसपुत्रा वोच्छिन्ना, सपुत्रा सुरजवम्मि सपत्ते ।
 वयरम्मि महाभागे, सघयण अकनाराय ॥ १२५२ ॥
 वसिदिणोहि कप्पे, पच गहाणी उ कप्पववणा य ।
 नवसयतियणवपहि, वोच्छिन्ना सघअणाए ॥ १२५३ ॥
 तीर्थोद्गालिकासफान्त ।

तेतीस गाहाओ, दोन्नि सयाऊ सहस्समेगं च ।

तित्थुगालियसखा, एसा जणिआ उ अकेण ॥ १२५४ ॥ तित्थु०।

तित्थुएणतिकारग-तीर्थोन्नतिकारक-त्रि०। प्रवचनप्रभावनाका-
 रिणि, पञ्चा० ८ विव० ।

तित्थुदय-तीर्थोदय-पु० । तीर्थकरनामोदये, यतः सयोग्यादौ
 तीर्थकरनामोदयो प्रवति । यदुक्तम्-“उदय जस्स सुगसुर-
 नरवद्भवहेहि पूरओ होइ । त तित्थयर नाम, तस्स विवागो
 हु केवल्लिणो ॥ १ ॥” तत पूर्वोक्तैकचत्वारिंशति तीर्थकरनाम
 लिप्यते, जाता द्विचत्वारिंशत्, सा च सयोगिनि भवतीति ।
 (२१) कर्म० २ कर्म० ।

तित्थेस-तीर्थेश-पु० । तीर्थस्य प्रागुक्तस्य, तदाऽऽधेयस्याऽऽ-
 गमस्य वा, ई बह्मी मदिमान, इयति तत्तदसद्भूतदूषणोद्-
 ओषणै स्वाभिप्रायेण तनूकरोति य स तीर्थेश । तीर्थान्तरीये
 वहिरङ्गापकारिणि, (रत्ना०) तीर्थस्य चतुर्वर्णस्य श्रीश्रम-
 णसङ्कल्पेश स्वामी तीर्थेश । तीर्थकरे, रत्ना० १ परि० ।

तिदम्-त्रिदम्-न० । त्रयाणां दण्डानां समाहारस्त्रिदम् ।
 त्रयाणां दण्डानां समाहारे, औ० । म० ।

तिदंनि-(ण)-त्रिदंनि-पु० । मनोवाक्कायदण्डत्रयपरि-
 ज्ञानार्थं दण्डत्रयधारके वेदान्तावज्ञम्बिधमणभेदे, आ० म० १
 अ० २ खण्ड । सूत्र० । (नमस्कारफले त्रिदंनिमुदाहरण
 'णमोक्कार' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८४४ पृष्ठे गतम्)

तिदसावास-त्रिदशावास-पु० । देवलोके, प्रा० दुढो० ४ पाद ।

तिदिस-त्रिदिश-न० । त्रिस्रो दिशः समाहृतास्त्रिदिक् । दि-
 क्त्रये, रा० ।

तिथ-तथा-अव्य० । “कथ-यथा-तथां थाऽऽदेरेमेमेहेधा डित ”
 ॥ ८ । ४ । ४०१ ॥ इत्यपञ्चशे थादेरवयवस्य डित्सङ्गक ‘ड’
 इत्यादेश । प्रा० ४ पाद । साम्ये, अभ्युपगमे, पृष्टप्रतिवाक्ये, स-
 मुच्चये, निश्चये च । वाच० ।

तिपरिवत्त-त्रिपरिवर्त्त-त्रि० । त्रिभिर्वारैर्वर्त्तनीये, वृ० ३ व० ।

तिपह-त्रिपथ-न० । त्रयाणां पथाः समाहारे, वाच० । अनु० ।

तिपायण-त्रिपातन-न० । “कायवयमणा तिज्जि उ, अहवा देहा
 उ इदिया पाणा । सामिप्ता वायाणे, होयऽतिवाओ य करणे-
 सु ॥ १७४ ॥” इत्युक्तवक्षणे प्राणिविनाशे, पि० । त्रीणि कायवा-
 ज्जमनासि, यद्वा-त्रीणि देहाऽऽयुरिन्द्रियवक्त्राणि । पातन चा-
 निपातो, विनाश इत्यर्थः । अत्र च त्रिधा समासविवक्षा । तद्यथा-
 षष्ठीतत्पुरुष, पञ्चमीतत्पुरुष, तृतीयातत्पुरुषश्च । तत्र षष्ठीत-
 त्पुरुषोऽयम्-त्रयाणां कायवाज्जमनास पातन विनाशन त्रिपातन-
 म् । एतच्च परिपूर्णगर्भजपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणामवसेयम्, ए-
 केन्द्रियाणां तु कायस्यैव केवलस्य, विकलेन्द्रियसमूहमतिर्य-
 ग्मनुष्याणां तु कायवचसोरेवेति । यद्वा-त्रयाणां देहाऽऽयुरिन्द्रि-
 यरूपाणां पातन विनाशन त्रिपातनम् । इदं च सर्वेषामपि तिर्य-
 ग्मनुष्याणां परिपूर्णं घटने, केवलं यथा येषां सम्भवति तथा
 ५८०

तेषां वक्तव्यम्, यथा एकेन्द्रियाणां देहस्यौदारिकस्य आयुपस्ति-
 र्यगायूरूपस्येन्द्रियस्य स्पर्शनोन्द्रियस्य, द्वीन्द्रियाणां देहस्यौ-
 दारिकरूपस्य आयुपस्तिर्यगायुष इन्द्रिययोश्च स्पर्शनरसन-
 वक्त्रयोरित्यादि । पञ्चमीतत्पुरुषस्त्वयम्-त्रिज्यः कायवाज्जमनो-
 ज्यो, देहाऽऽयुरिन्द्रियेभ्यो वा पातन व्यावर्तनमिति त्रिपातनम् ।
 अत्राऽपि त्रिभ्यः परिपूर्णैर्यः कायवाज्जमनोऽयम्, पातन गर्भ-
 जपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणाम्, एकेन्द्रियाणां तु कायादेव केव-
 लात्, विकलेन्द्रियसमूहमतिर्यग्मनुष्याणां तु कायवाज्ज्या-
 मिति, देहाऽऽयुरिन्द्रियरूपेभ्यः पातन सर्वेषामपि परिपूर्णं स-
 म्भवति । तथा तेषां प्रागिव वक्तव्यम् । तृतीयातत्पुरुषः पुन-
 रयम्-त्रिज्जिः कायवाज्जमनोभिर्विनाशकेन स्वसम्बन्धिनि पात-
 न विनाशन त्रिपातनम् ॥ १७४ ॥ (‘आध्यात्म’ शब्दे द्वि० जा०
 २२० पृष्ठेऽपि व्याख्येया) पि० । प्रश्न० । सूत्र० ।

तिपुंज-त्रिपुंज-न० । शुद्धाशुक्लमिश्रपुंजत्रये, विशेषः । “आल-
 वणमलहती, जह सङ्घाण न मुचप इत्थिमा । एव अकयतिपु-
 जी, मिच्छ चिम उवसमी एव ॥ १ ॥” ध० २ अधि० ।

तिपुक्खर-त्रिपुक्खर-न० । त्रीणि पुक्कराणि त्रिपुक्करम् । “सख्या-
 पूर्वो द्विगु ” ॥ २ । १ । ५२ । इति समास । अनु० । “वारा-
 क्रूरास्तिर्यभिजा, नक्कत्र जज्ञपादकम् । जातेऽत्र जारजो योगो, म-
 रणेऽत्र त्रिपुक्करम् ॥ १ ॥” इति ज्योतिषोक्ते योगज्जेदे, पुं० वाच० ।

तिपुह-त्रिपुट-पु० । त्रयः पुटा यस्य । खेसारीकट्वापभेदे, शरे,
 तालकयस्त्रे, गोक्षुरे, हस्तभेदे च । सूक्ष्मैश्यायाम्, मल्लिकायाम्,
 त्रिवृदोषधौ, कर्णस्फोटार्थां, देवीभेदे च । स्त्री० । टाप् ।
 वाच० । ज० ५ वक्त्र० ।

तिपुर-त्रिपुर-पु० । त्रीणि स्वर्गाऽऽदिस्थानानि पुराणस्य । असु-
 रभेदे, वाच० । त्रीणि पुराणि त्रिपुरम् । “सख्यापूर्वो द्विगु ”
 ॥ २ । १ । ५२ ॥ इति समासः । अनु० । पुरत्रयमात्रे, न० वाच० ।

तिप्प-तुप्प-त्रि० । “इत्तुपाऽऽदौ” ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति ऋत
 इत्वम् । प्रा० १ पाद । अतिशयोपभोगेन निवृत्तेच्छे, आचा०
 १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

तुप्-धा० । ज्वा०-आत्म० । करणे, आचा० १ श्रु० २ अ० ५
 उ० । “तिप्पामि वा पीरामि वा ।” (तिप्पामिस्ति) शरीरवत्त ज-
 रामि । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । “तिप्पति ।” सुखाख्यावयन्त्या-
 त्मान, परांश्च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

तिप्पणया-तेपनता-स्त्री० । तिप्पे करणार्थत्वादधुमोचने, म०
 २५ श० ७ उ० । स्या० । शोकातिरेकादेव अधुलालाऽऽदित्तरण-
 प्रापणायाम्, म० ३ श० ३ व० । आतर्ध्यानलक्षणै, सूत्र० १
 श्रु० १ अ० १ उ० । परिदेवने, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । त्रिज्योर्गै-
 परितापे, आ० चू० ४ अ० ।

त्रिपातनता-स्त्री० । त्रिभ्यो मनोवाक्कायेभ्यः पातन त्रिपातन,
 तज्जावस्त्रिपातनता । त्रिपातनजावे, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० ।

तिभाग-त्रिभाग-पु० । तृतीयो जागस्त्रिभाग । मयूरव्यसकाऽऽ-
 दिवास्समासः । तृतीयैऽशे, कर्म० २ कर्म० ।

तिमहुर-त्रिमहुर-न० । त्रीणि मधुराणि समाहृतानि त्रिमहुरम् ।
 “सख्यापूर्वो द्विगु ” ॥ २ । १ । ५२ ॥ इति समासः । अनु० ।
 घृतसिनामाक्षिकरूपे मधुरत्रये, वाच० ।

तिमि-तिमि-पु० । मत्स्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । कल्प० ।
“ अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम, शनयोजनविस्तर । तिमिङ्गिलगि-
लोऽप्यस्ति, तक्रिलोऽप्यस्ति राघवः ॥१॥ ” सूत्र २ श्रु० ३ अ० ।
समुद्रे, वाच० । महामत्स्ये, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तिमिगिल-तिमिङ्गिल-पु० । तिमि मत्स्य गिरति । ‘शृ’ निगर-
णे । खञ्, मुम् च । “ अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम, तथा चास्ति ति-
मिङ्गिलः । ” वाच० । मत्स्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद । मीने, दे० ना०
५ वर्ग १३ गाथा । कल्प० । सूत्र० । जी० । महामत्स्यतमे,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तिमिगिल-तिमिङ्गिल-पु० । महामत्स्ये, सूत्र० २ श्रु०
६ अ० ।

तिमिञ्जाओ-देशी-कश्चिदित्यर्थे, पथिके च । दे० ना० ५ वर्ग
१३ गाथा ।

तिमिण-देशी-आर्द्धाखणि, दे० ना० ५ वर्ग ११ गाथा ।

तिमिर-तिमिर-न० । अन्धकारे, कल्प० ३ कृष्ण । “ जदा क-
यहचउड्सीए रातीए रयरेणुधूमिगा भवनि, तदा तम्मि ति-
मिर भण्णति । अहवा-पितुदण्ण दव्वचक्खिदियस्संतरकरणं
भवति । ” नि० चू० ४ उ० । निकाचिते कर्मणि, ध० २ अ-
धि० । विज्ञानारूपतायाम्, बहलापरिज्ञाने, आ० चू० ५ अ० । पर्व-
नकवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तिमिरिच्छ-देशी-करञ्जहृमे, दे० ना० ५ वर्ग १३ गाथा ।

तिमिद्धा-त्रिमिद्धा-स्त्री० । तूर्यभेदे, औ० ।

तिमिसगुहा-तिमिसगुहा-स्त्री० । वैताल्यगुहायाम्, यया स्वक्ले-
त्राश्चक्रवर्त्ता चिलानक्केच याति । स्था० ९ ठा० । ताश्च भरतैरव-
तवर्षयोर्दोघवैताल्ययोर्द्वे, कच्छाऽऽदिद्वात्रिंशच्चिजयेषु द्वात्रिंश-
दित्येव चतुस्त्रिंशज्जम्बूद्वीपे । (स्था० ८ ठा०) एव धातकीख-
ण्णे, पुष्करार्द्धे च प्रत्येकमष्टपष्टस्तासां प्रमाणम् । स्था० २ ठा०
३ उ० । तत्र कृतमालको देवः । स्था० २ ठा० ३ उ० । स० । ज० ।
आ० क० । (तत्र भरतचक्रिगमन ‘जरह’ शब्दे वक्ष्यते) “ ति-
मिसगुहा अठ जोयणाइ उहु उच्चत्तणेण । ” स्था० ८ ठा० ।

तिमिसगुहाकूट-तिमिसगुहाकूट-पु० । न० । तिमिसगुहाऽधि-
पदेवस्य निवासभूत कूट तिमिसगुहाकूटम् । वैताल्यपर्वतस्य
तृतीये कूटे, ज० १ वक्त्र० । स्था० ।

तिमुह-त्रिमुख-त्रि० । त्रिभिर्मुखैर्युक्ते, प्रव० २६ द्वार ।

तिम्म-तिग्म-न० । तिज्-मक्क, जस्य गः । “ ग्मो वा ” ॥ ८ ।
२ । ६२ ॥ इति ग्मस्य विकल्पेन मकारः । प्रा० २ पाद । तीक्ष्णे,
नहति, त्रि० । वाच० ।

तिय-त्रिक-न० । त्रित्वसख्यायाम्, रा० । आ० म० । त्रिपथ-
युक्ते स्थाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

त्रिज-त्रि० । त्रिभ्यां धातुमूळजीववक्त्रेभ्यो जात त्रिजम् । स-
वस्मिन् वस्तुनि, विशे० ।

तिंकर-त्रिकङ्कर-पु० । स्वनामख्याते कृपके, पि० । (नटुदा-
हरण ‘सुद्धपरिणाम’ शब्दे वक्ष्यते)

तियणाण-त्र्यङ्गान-न० । त्रयाणामज्ञानानां समाहारस्यज्ञानम् ।
मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभद्गज्ञानरूपे, कर्म० ४ कर्म० ।

तियस-त्रिदश-पुं० । तिस्रो दशा जन्मसत्ताविनाशाऽऽख्या,
न तु वृद्धिपरिणामक्षया मर्त्यानामिव दशा येषां ते त्रिदशाः ।
देवेषु, वाच० । आ० म० ।

तियसङ्गो-त्रिदशङ्गो-पुं० । स्वर्गे, वाच० । आ० म० ।

तियसिदणमंसिय-त्रिदशेन्द्रनमस्यित-त्रि० । त्रिदशाः सुमनस-
स्तेषामिन्द्रास्त्रिदशेन्द्रास्तैर्नमस्यितः । देवेन्द्रनते, ग० १ अवि०

तिरयणमाळा-त्रिरत्नमाला-स्त्री० । ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्न-
त्रयमालायाम्, सथा० । “ चारित्तसुद्धसाला, तिरयणमाला
तुमे भव्वा । ” सथा० ।

तिरासि-त्रिराशि-न० । जीवाजीवनोर्जीवभेदाभ्रयो राशयः
समाहृतास्त्रिराशि । राशिप्रये, स्था० ७ ठा० ।

तिरिअजोणि-तिर्यग्योनि-पु० । तिरश्चासुत्पत्तिस्थाने, प्रज्ञा०
१ पद ।

तिरिअंच-तिर्यक्-त्रि० । चतुर्थगतिके तिरश्चां वैक्रियशरीरकरणं
मूलशरीरेण सह सयद्धमसवक्त्रवा स्यादिति प्रश्ने, उत्तरम्-सं-
वक्त्रमसवक्त्रं च भवतीति । पृ३ प्र० । सेन० २ उल्ला० युगलिक-
क्षेत्रतिर्यञ्चः कल्पवृक्षाऽऽहार कुर्वन्त्यन्यद्वेति प्रश्ने, उत्तरम्-गो-
प्रभृतयः कल्पवृक्षाऽऽहार कुर्वन्ति, तथाऽन्यद् धान्यनृणाऽऽदि-
कमपि कुर्वन्ताति सभाव्यत इति । ५६ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

तिरिक्ख-तिर्यक्-त्रि० । ‘अञ्चु’ गतौ । तिरोऽञ्चतीति तिर्यङ्,
तिसरस्तिर्यादेश । प्रज्ञा० १ पद । चतसृणां गतीनां चतुर्थग-
तिमापन्ने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तिरिक्खजोणिय-तिर्यग्योनिक-पु० । तिर्यग्भोके योनय उत्पत्ति-
स्थानानि येषां ते तिर्यग्योनिका । जी० १ प्रति० । स्था० । ‘ ति-
रिक्खजोणिया तिविहा पण्णत्ता । त जहा-इत्थी, पुरिसा, नपुं-
सगा । ’ स्था० ३ ठा० १ उ० ।

तिर्यग्योनिज-पुं० । तिर्यग्भोके योनयस्तिर्यग्योनय, तत्र ज्ञास्ति-
र्यग्योनिजा । जी० १ प्रति० । जीवभेदे, स्था० ८ ठा० । जी० ।
“ तिविहा तिरिक्खजोणिया पण्णत्ता । तं जहा-इत्थी, पुरिसा,
नपुंसगा । ” स्था० ३ ठा० १ उ० । तिर्यक्त्वकारणानि-“ चउ-
हिं ठाणेहिं जीवा तिरिक्खजोणियत्ताए कम्म पगरेति । त जहा-
माइल्लयाए, नियमित्तयाए, अलियवयणेण, कूडतुत्ताकूमा-
णेण । ” स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

तिर्यग्योनिक-त्रि० । तैरिश्चे तिर्यग्योनिकृते, स्था० ४ ठा०
४ उ० ।

तिरिक्खपय(ण्)-तिर्यक्प्रचयिन्-त्रि० । परस्परसमाना-
धिकरणत्वे सति परस्परसमानकालीने, यथा रूपरसाऽऽदयः,
अणुत्वस्थौल्याऽऽदयश्च । नयो० ।

तिरिक्खनूय-तिर्यग्नूत-त्रि० । पशुकल्पे, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

तिरिक्खमामण-तिर्यक्सामान्य-न० । तिर्यगुल्लेखिनाऽनुवृत्ता-
कारप्रत्ययेन गृह्यमाणे, रत्ना० ।

तिर्यक्सामान्यस्य स्वरूपं सोदाहरणमुपदर्शयन्ति-

प्रतिव्यक्ति तुल्या परिणतिस्तिर्यक्सामान्यं, शब्दशब्दो-
याऽऽदिपिण्डेषु गोत्वं यथा ॥ ४ ॥

व्यक्तिं व्यक्तिमधिश्रित्य समाना परिणतिस्तिर्यक्सामान्यं विज्ञे-
यम् । अत्र सौमताः समिरन्ते-गौर्गौरित्याद्यनुगताऽऽकारप्रति-
पत्तेरन्यव्यावृत्तिमात्रेणैव व्यक्तिषु प्रसिद्धेरनवसर एव सदृशप-
रिणामस्वरूपसामान्यस्वीकारः । सर्वतो व्यावृत्तानि हि स्वतन्त्र-
क्षणानि न मनागप्यात्मानमन्येन मिश्रयन्तीति । तदेतन्मरुमरी-
चिकाचक्रोदकाचान्तयेऽङ्गतिपुटप्रसारणम् । यत् इयमन्यव्या-
वृत्तिर्बहिः, अन्तर्वा भवेत् । तत्र खलुमुण्डाऽऽदिविशेषप्रतिष्ठैका-
न्यव्यावृत्तेर्बहिः सद्भावे सामान्यरूपता दुर्निवारा । अन्तरत्वे
तु तस्या कथं बहिरर्थाभिमुख्येनोदलेखः स्यात् ? । नान्तः,
बहिर्वा सेत्यपि स्वाभिप्रायप्रकटनमात्रम् । तथानुत्त ह्यन्यव्या-
वृत्तिस्वरूप किञ्चित्, न किञ्चिद्वा । किञ्चित्चेत्, नूनमन्तर्यबहिर्वा तेन
ज्ञाव्य, तत्र च प्रतिपादितदोषानतिक्रमः । न किञ्चित्चेत्, कथं त-
थाभूतप्रत्ययहेतुः ? । वासनामात्रनिर्मित एवायमिति चेत्, तर्हि
बहिरर्थापेक्षा न भवेत् । न ह्यन्यकारणको भावोऽन्यदपेक्षते, धूमा-
ऽऽदे सखिन्नाऽऽद्यपेक्षाप्रसङ्गात् । किं च-वासनाऽप्यनुभूतार्थवि-
षयैवोपजायते । न चात्यन्तामस्त्वेन त्वन्मते सामान्यानुभवसम्भ-
वः । अपि च-वासना तथाभूत प्रत्यय विषयतयत्पादयेत्, कारण-
मात्रतया वा ? । प्राचि पक्षे सकलविशेषानुयायिनी पारमार्थिकी
परिच्छेद्यस्वभावा वासनेति पर्यायान्तरेण सामान्यमेवाऽजिहित
भवेत् । कारणमात्रतया तु वासनायाः सदृशप्रत्ययजनने विष-
योऽस्य वक्तव्यः, निर्विषयस्य प्रत्ययस्यैवासम्भवात् । न च सदृश-
परिणाम विमुच्यपरस्तद्विषयः सगच्छते, प्रागुदीरितदोषानुप-
ह्णात् । किं च-इयमन्यव्यावृत्तिः स्वयमसमानाऽऽकारस्य, समा-
नाऽऽकारस्य वा वस्तुनः स्यात् । प्राक्तनविकल्पकल्पनायामति-
प्रसङ्गः, कुरङ्गतुरङ्गतरङ्गाऽऽदिष्वपि तत्संज्ञावाऽपत्तेः, तथा च ते-
ष्वनुगताऽऽकारैकप्रत्ययानुपङ्गः । स्वयं समानाऽऽकारस्य तु वस्तु-
नोऽन्युपगमे समुपस्थित एवायमिति सदृशपरिणाम कथं प-
राणुद्यताम् ? । ननु यथा प्रत्यासत्या केचन भावा स्वयं सदृ-
शपरिणाम विवृण्ति, तथैव स्वयमतदात्मका अपि सन्तस्तथा
किं नावजासेरञ्जिति चेत् ? । तदनुचितम् । चेत्तेतरभेदाज्ञावप्रस-
ङ्गात् । यथैव हि प्रत्यासत्या चेत्तेतरस्वज्ञावान् ज्ञावा स्वीकुर्व-
न्ति, तथैव स्वयमतदात्मका अपि सन्तस्तथा किं नावजासे-
रञ्जित्यपि वृषाणस्य ब्रह्माद्वैतवादिनो न वक्त्र वक्ती भवेत् ।
चेत्तेतरव्यतिरिक्तस्य ब्रह्माणोऽस्त्वात्कथमस्य तथावभासन-
म् ? । इत्यन्यत्रापि तुल्यम् । न खलु सदृशपरिणामशून्य स्वतन्त्र-
क्षणमप्यस्ति, यत्तथाऽवभासेत । ननु स्वतन्त्रक्षणस्य विसदृशाऽऽ-
काराऽऽत्मन सदृशपरिणामाऽऽत्मकत्वं विरुध्यते । नैवम् । ज्ञान-
स्य चित्राऽऽकारतावद्विकल्पेतराऽऽकारतावच्चैकस्याऽऽत्म-
कत्वाविरोधात् । ततो व्यावृत्तप्रत्ययहेतुविसदृशाऽऽकारतावद्
वस्तुनः सदृशपरिणामाऽऽत्मकत्वमप्यनुयायिप्रत्ययहेतुः स्वी-
कार्यम् ॥ ४ ॥ रत्ना ० ४ परि ० ।

तिर्यक्सामान्यलक्षणमाह-

तुल्या परिणतिभिन्न-व्यक्तिषु यत्तदुच्यते ।

तिर्यक्सामान्यमित्येव, घटत्वं तु घटेऽपि ॥५॥

यद् निम्नव्यक्तिषु भिन्नप्रदेशविशेषेषु, तुल्या समाना एकरूपा

एकाकारा परिणतिः कथं शक्तिः, तत्तिर्यक्सामान्यमुच्यते ।
यथा-घटेषु घटत्वम्, गोषु शाबलेयाऽऽदिषु गोत्वम्, वश्वेषु
अश्वत्व तिष्ठति सामान्यजननम्, तथा अनेकाऽऽकारघटसदृश-
वपि घटत्वमेवेति तिर्यक्सामान्यमिति । अत्र कश्चिदाह-यद्
घटाऽऽदिभिन्नव्यक्तिषु यथा घटत्वाऽऽदिक सामान्यमेकमेवास्ति,
तथा पाण्डुकुशूत्राऽऽदिभिन्नव्यक्तिषु मृदादिसामान्यमेकमेवास्ति,
तर्हि तिर्यक्सामान्योद्धृतासामान्ययो को विशेषः ? । तत्राऽऽह-
यत्र देशज्जेदेन या एकाऽऽकारा प्रतीतिरुत्पद्यते, तत्र तिर्यक्स-
ामान्यमभिधीयते । यत्र पुनः कावज्जेदेन अनुगताऽऽकारा प्र-
तीतिरुत्पद्यते, तत्र ऊर्द्धतासामान्यमभिधीयत इति । एव सति
दिग्गम्वरानुसारी कश्चिद्वक्ति-पक्षा इव्याणा कावपर्यायरूप ऊ-
र्द्धताप्रचयः, कालविना पञ्चरूपाणामवयवसंघातरूपस्तिर्यक्प्र-
चयश्चास्ति । एव वदतां तेषां मते तिर्यक्प्रचयस्याऽऽधारो घ-
टाऽऽदिस्तिर्यक्सामान्यं भवति । तथा परमाणुरूपप्रचयपर्याया-
णामाधारो भिन्न एव युज्यते, तस्मात्पञ्चरूपाणां स्कन्धदेशप्रदे-
शभावेन एकानेकव्यवहार उत्पादनीयः, परं तु तिर्यक्प्रचय
इति नामान्तरमप्रयोजकः, बाहुकापेपवत्, इति नियमः ॥ ५ ॥
रत्ना ० २ अध्या ० ।

तिरिच्छ-तिरश्चीन-त्रि० । तिर्यक्-स्वार्थं ख० । तिर्यग्गते, “ गत
तिरश्चीनमनूवसारये.” इति माघः । वाच० । आचा० । नि० चू० ।

तिरिच्छमन्तारिमा-तिरश्चीनमन्तारिमा-स्त्री० । लाङ्गवचञ्ज-
गामिन्या नौकायाम्, नि० चू० १ उ० ।

तिरिच्छसंपातिम-तिरश्चीनसंपातिम-त्रि० । तिर्यग्गामिनि, आ-
चा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

तिरिच्छि-तिर्यच्-त्रि० । “तिर्यच्स्तिरिच्छि.” ॥७॥ ३ । १४२॥
इति तिर्यच्छन्दस्य ‘तिरिच्छि’ इत्यादेशः । प्रा० २ पादः ।
वक्रो, वाच० ।

तिरिह-पु० । देशी-तिमिरवृक्षे, दे० ना० ५ वर्ग ११ गाथा ।

तिरिभिअ-देशी-तिमिरयुक्ते, विचिते च । दे० ना० ५ वर्ग
२१ गाथा ।

तिरिड्डी-देशी-वणवाते, दे० ना० ५ वर्ग १२ गाथा ।

तिरिडुग-तिर्यग्द्विक-न० । तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीकपे, कर्म०
५ कर्म० ।

तिरिय-तिर्यक्-त्रि० । चतसृषु गतिषु चतुर्थगतिमापन्ने, सूत्र०
१ श्रु० ३ अ० १ उ० । स्या० । कर्म० । आचा० । औ० । स-
था० । तिर्यग्त्रोके, स्या० ३ वा० ४ उ० । मध्ये, अनु० ।

तीरित-त्रि० । पार प्रापिते, प्रह्न० १ सम्यग्द्वार । अन्नं प्रापि-
ते, व्य० ६ उ० । “ पन्निमा तीरिया किट्टिया । ” तीर पारं नीता
पूर्णेऽपि कदाऽवधौ किञ्चित्कालावस्थानेन । स्या० ७ वा० ।

तिरियंकडु-तिर्यककृत्वा-अव्य० । अपहस्तयित्वेत्यर्थे, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

तिरियगौरवपरिणाम-तिर्यग्गौरवपरिणाम-पु० । आयु परि-
णामज्जेदे, येन आयु स्वभावेन जीवस्य तिर्यग्गतिं गमनशक्ति-
लक्षणपरिणामो भवति । प्राकृतत्वाट्टनुस्वारः । स्या० ६ वा० ।

तिरियगइ-तिर्यग्गति-स्त्री० । तिर्यच्नु तिरश्चा तिर्यक्त्वप्रमाधि-
का गतिस्तिर्यग्गतिः । स्या० ५ वा० ३ उ० । तिरोऽञ्जन्ति गच्छ-

स्तीति तिर्यङ्गः । व्युत्पत्तिनिमित्तं चैतत्, प्रवृत्तिनिमित्तं तिर्यङ्ग-
तिनाम । एते चैकेन्द्रियाऽऽद्यः, तत्तस्तिर्यङ्कु विषये गतिस्तिर्य-
ङ्गति । कर्म० ४ कर्म० । तिर्यङ्गनामकर्मोदयसपाद्ये तिर्यङ्गत्वल-
क्षणे पर्यायविशेषे, स्था० १० उा० । तिर्यङ्कपरिभ्रमणे, च० प्र० ।

कथं सूर्यस्तिर्यङ्क परिभ्रमतीति तनस्तद्विषय प्रश्नसूत्रमाह-

ता कदं ते तिरियगती आहिया ति वदेज्जा । तत्थ खलु
इमाओ अट्ट पन्निवत्तीओ पप्पत्ता । तं जहा-तत्थेगे एव-
माहंसु-ता पुरच्छिमिह्वातो लोयंताओ पातो मरीइसंघाए
आगासंसि उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करेति, ति-
रितं करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि लोगंसि साय मरीइसंघाए
आगासंसि विहंसति, एगे एवमाहंसु ॥ १ ॥

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वातो लोगंतातो पातो
सूरिए आगामातो उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करेति,
करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि लोगतसि सायं सूरिए आगासंसि
विहंसति, एगे एवमाहंसु ॥ २ ॥

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वातो लोगंतातो पातो
सूरिए सयावट्ठाई आगासातो उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं
तिरितं करेति, करेत्ता साय अहे आगासमणुप्पविसइ, अणुप्प-
विसित्ता अहे पन्निआगच्छइ, अहे पन्निआगच्छित्ता पुणरवि
अवरत्तुओ पुरच्छिमिह्वाओ लोयंताओ पातो सूरिए
आगासाओ उत्तिट्ठति, एगे एवमाहंसु ॥ ३ ॥

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वाओ लोगंतातो पातो
सूरिए पुढवियातो उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करे-
ति, करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि लोगंसि सायं सूरिए पुढवि-
कायमि विहंसति, एगे एवमाहंसु ॥ ४ ॥

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वातो लोगंतातो पातो
सूरिए पुढवियातो उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करेति,
करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि लोगमि सायं सूरिए पुढविकायं अणु-
प्पविसति, अणुप्पविसित्ता पुढविअहे पन्निआगच्छति, पन्नि-
आगच्छित्ता पुणरवि अवरत्तुओ पुरच्छिमिह्वातो लोयंतातो
पातो सूरिए पुढवियातो उत्तिट्ठति, एगे एवमाहंसु ॥ ५ ॥

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वातो लोगंतातो पातो
सूरिए आउकायंसि उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करे-
ति, करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि लोगंसि सायं सूरिए आउ-
काए विहंसति, एगे एवमाहंसु ६ ।

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वातो लोगंतातो पातो
सूरिए आउकायंसि उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करे-
ति, करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि सायं सूरिए आउकायं अणुप्प-
विसति, अणुप्पविसित्ता अहे पन्निआगच्छति, अहे पन्निआ-
गच्छित्ता पुणरवि अवरत्तुओ पुरच्छिमिह्वातो लोगंतातो
पातो सूरिए आउकायंसि उत्तिट्ठति, एगे एवमाहंसु ७ ।

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वातो लोगंतातो वट्ठइ

जोयणाई, वट्ठइ जोयणसयाई, वट्ठइ जोयणसट्ठसाई
दूरं उट्ठ उप्पत्तिता एत्थ णं पातो सूरिए आगासातो
उत्तिट्ठति, से णं इमं दाहिणहं लोगं तिरियं करेति,
करेत्ता उत्तरहं लोगं तमेव रातो, से णं इमं उत्तरहं लोगं
तिरितं करेति, करेत्ता दाहिणहं लोगं तमेव रातो, से णं इमाई
दाहिणुत्तरलोगाई तिरितं करेति, करेत्ता पुरच्छिमिह्वातो लो-
गंतातो वट्ठइ जोयणाई तं चेव जाव दूरं उट्ठ उप्पत्तिता, एत्थ
णं पातो सूरिए आगासातो उत्तिट्ठति, एगे एवमाहंसु ८ ।

वयं पुण एवं वयाभो-ता जंबुदीवस्स दीवस्स पाईणपमी-
णायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंरुलं चउव्वीसेणं
सतेणं ठेत्ता दाहिणपुरच्छिमसि उत्तरपच्चच्छिमंसि य च-
उव्वभागमंरुलांसि उमीमे रयणप्पजाए पुढवीए बहुसमरम-
णिज्जातो भूमिजागानो अट्ट जोयणसताड उट्ठ उप्पत्तिता
एत्थ णं पातो दुवे सूरिया आगासातो उत्तिट्ठति, ते णं
इमाई दाहिणुत्तराई जंबुदीवभागाई तिरितं करेति,
करेत्ता पुरच्छिमपच्चच्छिमाई जंबुदीवभागाड तमेव रातो,
ते णं इमाई पुरच्छिमपच्चच्छिमाई जंबुदीवभागाई तिरितं
करेति, करेत्ता दाहिणुत्तराड जंबुदीवभागाई तमेव
रातो, ते णं इमाई दाहिणुत्तराड पुरच्छिमपच्चच्छिमाणि य
जंबुदीवभागाई तिरितं करेति, करेत्ता पुरच्छिमपच्चच्छिमाई
जंबुदीवस्स दीवस्स पाईणपमीणायता० जाव एत्थ णं
पातो दुवे सूरिया आगासातो उत्तिट्ठति ।

(ता कदं ते तिरियगई इत्यादि) अस्यन्यदपि प्रभूत प्रष्ट-
व्यं, परमेतावदेव तावत् पृच्छामि-कथं 'ते' त्वया भगवन् ।
सूर्यस्य तिर्यङ्गनिस्तिर्यङ्कपरिभ्रमणमाख्यातमिति वदेत् । एव-
मुक्तो भगवानेतद्विषये परतीर्थिकप्रतिपत्तिमिथ्याभावोपदर्श-
नाय प्रथमतस्तथा एव प्रतिपत्तीरूपन्यस्यति- (तत्थ खलु इ-
त्यादि) तत्र तस्यां सूर्यस्य तिर्यङ्गतौ तिर्यङ्गतिविषये,
खल्विमा वद्वयमाणस्वरूपा अष्टौ प्रतिपत्तयः परतीर्थिकाभ्यु-
पगमरूपा प्रज्ञता । ता एव क्रमेणाऽऽह- (तत्थेगे इत्यादि) तत्र
तेषां परतीर्थिकानामष्टानां मध्ये एके परतीर्थिका एवमाहुः । 'ता'
इति पूर्ववत्, पौरस्त्यादलोकान्तात्, ऊर्ध्वमिति गम्यते, पूर्वस्यां
दिशीति भावार्थः । प्रातः प्रभातसमये मरीचिसघातः, विकाश
संघात इत्यर्थः । आकाशे उत्तिष्ठति उत्पद्यते । एतेन एतदुक्तं
नवति-नैतद्विमानं, नाऽपि रथो, नापि देवतारूपः सूर्यः, यथाऽपरे
वदन्ति, किं तु किरणसघातं एवैव वर्तुलगोलाऽऽकारो लोकस्वा-
भाव्यात्प्रतिदिवसं पूर्वस्यां दिशि प्रातराकाशे समुत्पद्यते, यतः
सर्वत्र प्रकाशः प्रसरमधिरोहति । स इत्यभूतो मरीचिसघातः,
उपर्युद्यत सन्, एमिति वाक्यालङ्कारे । इमं प्रत्यक्कृत उपलब्ध-
मान तिर्यङ्गलोक तिर्यङ्क करोति । किमुक्तं नवति ?-तिर्यङ्कपरिभ्रम-
न इमं तिर्यङ्गलोकं प्रकाशयतीति, तिर्यङ्कत्वा पश्चिमे लोकान्ते
सायं सान्ध्ये समये तथाजगत्स्वाभाव्यात्स मरीचिसघात
आकाशे विध्वंसते स्वसमुपयाति । एव सकलकाव्यमपि । अत्रैवो-
पसहार - (एगे एवमाहंसु) १ । एके पुनरेवमाहुः - पौरस्त्यादलो-

453

चरनाग वा न प्रकाशयतीति । नत इत्थं यथाक्रममैरा-
चतनारतसूर्यो पूर्वपश्चिमभागौ तिर्यक् कृत्वा यो भारतः
सूर्यः, स उत्तरपश्चिमे मण्डलचतुर्भागे उदयमासादयति । यश्चै-
रावतः, स दक्षिणपौरस्त्ये मण्डलचतुर्भागे जति । एतदेवोप-
दर्शयन्नुपसहारमाह- (ते णमित्यादि) भारतैरावतौ सूर्यौ
प्रथमतो यथाक्रममिमौ दक्षिणोत्तरौ जम्बूद्वीपभागौ, ततो
यथायोग पूर्वपश्चिमौ जम्बूद्वीपभागौ, भारतः पश्चिम भागः,
पौरावतः पूर्वभागमित्यर्थः । तिर्यक् कृत्वा जम्बूद्वीपस्योपरि यद्वा
तद्वा मण्डल चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विस्वा भूयश्च प्राचीनप्र-
तीचीनाऽऽयतया उदीच्यदक्षिणाऽऽयतया च जीवया प्रत्यञ्चया,
द्वारिकया इत्यर्थः । चतुर्भिर्विभज्य यथायोगं दक्षिणपौरस्त्ये
उत्तरपश्चिमे वा मण्डलचतुर्भागे अस्या रत्नप्रमायाः पृथि-
व्या बहुसमरमणीयाद् भूमिजागादूर्ध्वम् अष्टौ योजनशतानि
चत्सुत्यास्मिन्नवकाशे प्रातर्द्यौः सूर्यावाकाशे उत्तिष्ठत उद्ग-
च्छत, य उत्तरभाग पूर्वस्मिन्नहोरात्रे प्रकाशितवान्, स दक्षि-
णपौरस्त्ये मण्डलचतुर्भागे उद्गच्छति । यस्तु दक्षिणभागं
प्रकाशयति स्म, स उत्तरपश्चिमे मण्डले चतुर्भागे । एव सकल-
कालं जगतः स्थिति परिज्ञावनीया । च० प्र० १ पादु० ।

तिर्य्यगिति-तिर्य्यक्त्रिक-न० । तिर्य्यगिति तिर्य्यगानुपूर्वीतिर्य्य-
गाऽऽयुर्लक्षणे, कर्म० १ कर्म० ।

तिरियदिमा-तिर्य्यग्दिशा-स्त्री० । पूर्वोऽऽदिकास्तु दिक्षु, आव० ६
अ० । एताश्चाप्यपि रुचकात्तिर्य्यक्प्रव्युदत्वात्तिर्य्यग्दिश इति व्य-
वहियन्ते । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

तिरियदिसिष्पमाणाडक्रम-तिर्य्यग्दिक्प्रमाणातिक्रम-पुं० । ति-
र्य्यग्दिशि यावत्प्रमाण परिगृहीत तस्यातिलङ्घने, आव० ६
अ० । उपा० ।

तिरियदिसिष्वय-तिर्य्यग्दिग्मत-न० । तिर्य्यग्दिशः पूर्वोऽऽदिका-
स्तासा संवन्धि तास्तु वा व्रतं तिर्य्यग्दिग्मतम् । एतावती दिक्
पूर्वणावगाहनीया, एतावती दक्षिणेनेत्यादि, न परत इत्येवं-
चूते दिग्मते, आव० ६ अ० ।

तिरियदुग-तिर्य्यग्द्विक-न० । तिर्य्यगतिरतिर्य्यगानुपूर्वीद्विके, कर्म०
५ कर्म० ।

तिरियपव्वय-तिरश्चीनपर्वत-पुं० । तिरश्चीन पर्वत तिरश्चीन-
पर्वतम् । गच्छतो मार्गावरोधके पर्वते, म० १४ श० ५ उ० ।

तिरियजित्ति-तिर्य्यगजित्ति-स्त्री० । तिरश्चीनायां प्राकारवरण-
काऽऽदिभिर्चौ, ज० १४ श० ५ उ० । आचा० ।

तिरियद्वोग-तिर्य्यग्द्वोक-पुं० । सातिरेकः सत्तरज्जुप्रमाणोऽयो-
लोकोऽर्ध्वद्वोकयोर्मध्ये अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्तिर्य्यग्भागान-
स्थितत्वात्तिर्य्यग्लोक । स्था० ३ ठा० २ उ० । लोकभेदे, अनु० ।
पुन्वाणुपुन्वी अद्वोद्वोए, तिरियलोए, उद्वोए ।

तयोश्चाधोद्वोकोर्ध्वद्वोकयोर्मध्ये अष्टादश योजनशतानि तिर्य्य-
ग्लोकः, समयपरिज्ञापया तिर्य्यह मध्ये व्यवस्थितो लोकस्ति-
र्य्यग्लोकः । अथवा-तिर्य्यग्द्वोको मध्यमपर्यायः, तत्र च क्षेत्रा-
नुभावात्प्रायो मध्यमपरिणामवन्त्येष द्वयोः समवन्त्यतस्त-
द्यानात्तिर्य्यह मध्यमो लोकस्तिर्य्यग्लोकः । अथवा-स्वकीयोर्ध्व-
द्वोकागात्तिर्य्यभाग एवानिविशालतयात्र प्रधानम्, अतस्तेन
व्यपदेश कृतः, तिर्य्यगुजानप्रयानो लोकस्तिर्य्यग्लोकः ।

उक्त च-

“ मज्जणुभावं खेत्तं, जं तं तिरिय ति वयणपज्जवओ ।

मज्ज तिरियं विसाल, अतो च त तिरियलोगो ति ॥ १ ॥ ”

(वयणपज्जवउ ति) मध्यानुभाववचनस्य तिर्य्यग्ध्वने पर्या-
यतामाश्रित्येत्यर्थः । अनु० । तिर्य्यग्द्वोकविभक्तिस्तु जम्बूद्वीप-
खण्डसमुद्रधातकीखण्डकादोदसमुद्रेत्यादिद्विगुणद्विगुणवृक्षा
द्वीपसागरस्वयम्भूरमणपर्यन्तस्वरूपनिरूपणम् । सूत्र० १ श्रु०
५ अ० १ उ० । आव० ।

तिरियलोगचूला-तिर्य्यग्द्वोकचूला-स्त्री० । तिर्य्यग्लोकस्य चूला
तिर्य्यग्लोकचूला, तिर्य्यग्द्वोकातिक्रान्तत्वात् । अथवा-तिर्य्य-
ग्लोकप्रतिष्ठितस्य मेरोरुपरि चत्वारिंशद्योजना चूला तिर्य्य-
ग्लोकचूला । तिर्य्यग्लोकोपरिज्ञाने, नि० चू० १ उ० ।

तिरियवमइ-तिर्य्यग्वसति-स्त्री० । तिर्य्यग्योनौ, प्रश्न० १ आ-
श्र० द्वार ।

तिरियवाय-तिर्य्यग्वत-पुं० । तिर्य्यगच्छन् यो वाति वातः स
तिर्य्यग्वतः । तिर्य्यग्निमज्जति वायुभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तिरियविगहगइ-तिर्य्यग्विग्रहगति-स्त्री० । गतिभेदे, स्था०
१० ठा० ।

तिरियमंसारविजस्सय-तिर्य्यक्मंसारव्युत्सर्ग-पुं० । संसारव्यु-
त्सर्गभेदे, श्रौ० ।

तिरियसत्त-तिर्य्यक्मस्व-न० । तिर्य्यग्योनिजन्तुषु, पञ्चा० २ विव० ।

तिरिश्च-तिरश्चीन-त्रि० । प्राकृतवक्त्रेण निष्पन्ने ‘तिरिच्छ’ शब्दे
“ वस्य श्रोऽनादौ ” ॥ ८ । ४ । २६ ॥ इति सागव्यामनादौ वर्त्त-
मानस्य छस्य तादव्यश्चकाराऽऽक्रान्तश्चकारो भवति । प्रा० ४
पाद । तिर्य्यग्नवे, वाच० ।

तिरीरु-किरीट-पुं० । न० । शेखरत्नानयुक्ते, श्रौ० । प्रज्ञा० । मुकुटे,
स० । शिरोवेष्टने, वाच० ।

तिरीट-पुं० । वृक्कविशेषे, वृ० २ उ० ।

तिरीरुपट्टग-तिरीटपट्टक-न० । तिरीटो वृक्कविशेषस्तस्य यः पट्टो
वल्कलवृक्कणं, तन्निष्पन्न वा तिरीटपट्टकम् । वृ० २ उ० । वृक्कत्व-
मये वल्के, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

तिरोजाव-तिरोभाव-पुं० । अन्तर्धाने, विशेष० ।

तिरोवई-दंशी-वृक्ष्यन्तरिने, दे० ना० ५ वर्ग १३ गाथा ।

तिरोहिअ-तिरोहित-त्रि० । अन्तर्हिते, आच्छादिते, वाच० ।
आचा० ।

तिल-तिन्न-धा० । गतौ, च्वादि०-पर०-सक०-सेट् । तेद्वति,
अतेलीत् । वाच० ।

तिल-धा० । स्नेहे, तुडा०-पर०-अक०-सेट् । तिलति, अतेली-
त् । वाच० ।

निल-पुं० । स्वनामख्याते धान्यभेदे, “ साली वीही गो-
हुम-जवा कलमसूगिनिलमुगा । ” प्रज्ञा० १ पद । आचा० ।
प्रव० । ज० । आ० क० । विपा० । स्था० । तत्पत्रे च ।
न० । वाच० । वर्णेन तिन्नसदृशकाहे, “ जंपितिल-
कीडगा य च्छि । ” यापिना कालान्तर प्राप्ता ये तिला धान्य-
विशेषास्तद्वद् ये वर्णसाधर्म्याच्चे तथा । शा० १ श्रु० १७ अ० ।

एकत्रिंशे महाग्रहे, सू० प्र० २० पादु० । कल्प० । “दो तिलया ।”
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

तिलकुट्टी-तिलकुट्टी-स्त्री० । तैलविकृतौ विकृतिभेदे, प्रव०
४ द्वार । “ तिलमल्लो तिलकुट्टी, दद्धतिल तहोसहुवरिय ।
लफ्खाइद्वपक, तिल्ल तिल्लमि पचेव ॥१॥ ” ध० २ अधि० ।
तिलग-तिलक-पु० । वृत्ताविशेषे, प्र० १ श० १ उ० । स० । औ० ।
कल्प० । रा० । ज० । य स्त्रीकटाक्षनिरोक्षितो विकसति
तत्पुष्पे, ज० ३ वक्त्र० । विशेषकापरपर्याये ललाटाऽऽमरणवि-
शेषे, औ० । ज० । ज्ञा० । सूत्र० । त० । पुण्ड्रे, स० ७ सम० ।
त० । ज्ञा० । सू० प्र० च० प्र० । प्रथमवासुदेवस्य त्रिपृष्ठस्य प्र-
तिशत्रौ, स० ए सम० । ति० । स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे च ।
प्रज्ञा० १ पद । वसन्तपुरनगरवास्तव्ये स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि,
यस्य सुदर्शना नाम भार्या । पि० । (अस्य ‘पञ्चय’ शब्दे कथा
वक्ष्यते) देवपूजनावसरे तिलक क्रियते, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-
देवपूजावेलाया तिलककरणनिषेधो ज्ञातो नास्त्यात्मीयगच्छे
इति । ७६ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

तिलगकरणी-तिलककरणी-स्त्री० । तिलक. क्रियते यथा सा
तिलककरणी । दन्तमय्या सुवर्णाऽऽत्मिकायां वा शलाकायाम्,
सूत्र० । यथा गोरोचनाऽऽदियुक्तया तिलक. क्रियते । यदि वा
गोरोचनाया तिलक. क्रियते, सा च तिलककरणीत्युच्यते । गो-
रोचनायाम्, अथवा-तिलका. क्रियन्ते पिष्यन्ते वा यत्र सा
तिलककरणी । तिलकपेषणोपकरणे, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ०
१ उ० ।

तिलगरयण-तिलकरत्न-न० । पुण्ड्रविशेषे, ज० १ वक्त्र० । “तिल-
गरयणऽरुचद्विचत्ते ।” तिलकरत्नानि पुण्ड्रविशेषास्तैरर्क-
चन्द्रैश्च चित्राणि नानारूपाणि तिलकार्द्धचन्द्रचित्राणि । जी०
१ प्रति० ।

तिलगसूरि-तिलकसूरि-पु० । वैक्रमीये सवत्सरे १३६० मिते
विद्यमाने हर्षपुरीयगञ्जीये राजशेखरसूरिशिष्ये, जै० ६० ।

तिलगायरिय-तिलकाचार्य-पु० । स्वनामख्याते आचार्ये, येन
प्रख्यादुविरचितस्य यतिजीतकल्पस्योपरि टीका कृता ।
जी० । अयमाचार्य. शिवप्रभसूरिशिष्य, तेन च वैक्रमीये स-
वत्सरे १२९६ मिते आवश्यकालघुवृत्तिर्नाम ग्रन्थो विरचितः;
दशवैकालिकसूत्रटीका, प्रत्येकबुद्धचरित्र, प्रतिक्रमणसूत्रलघु-
वृत्तिश्चेत्यादयो ग्रन्था अप्यनेन कृता । जै० ६० ।

तिलचुन्न-तिलचूर्ण-न० । चूर्णिकाभेदे, “से किं त चुन्नियाभे-
दे ? चुन्नियाभेदे ज ए तिलचुन्नाण वा, मुगचुन्नाण वा ।” प्रज्ञा०
१ पद ।

तिलथन-तिलस्तम्ब-पु० । तिलवृक्षगुल्मे, कुम्भग्रामे तिल-
स्तम्ब दृष्ट्वा गोशालकस्य धीरस्वामिन प्रति तर्ज्वावपृच्छा । भ०
१५ श० । आ० म० । (एतच्च ‘गोसालग’ शब्दे तृती-
यनागे १०१५ पृष्ठे उक्तम्)

तिलपिट्ट-तिलपिष्ट-न० । कुट्टिततिलचये, आचा० २ शु० १
च० १ अ० ७ उ० ।

तिलपीडग-तिलपीडक-त्रि० । तिलयन्त्रवाहनपरे, ठा० ।
वादांश्च प्रतिवादांश्च, वदन्तो निश्चितं तथा ।
तन्वान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीडकवक्रतौ ॥ ५ ॥

तिलपीडकवत् तिलपीडक इव निरुद्धाक्षिसंचारस्तिलयन्त्र-
वाहनपरो, यथा ह्यय नित्य भ्राश्यन्नपि निरुद्धाक्षिनया न तत्प-
रिमाणमवबुध्यते, एवमेतैऽपि वादिनः स्वपक्षाग्निनिवेशाद्वा वि-
चित्र वदन्तोऽपि नोच्यमानतश्च प्रतिपद्यन्ते इति । द्वा० २३ द्वा० ।
तिलपुष्पवस्त्र-तिलपुष्पवर्ण-पु० । चन्द्रमूर्त्यग्रहनक्षत्रतारारूपे
ग्रहभेदे, सू० प्र० २० पादु० । च० प्र० । द्वात्रिंशत्तमे महाग्रहे,
“ दो तिलपुष्पवस्त्रा । ” स्था० १ ठा० । कल्प० ।

तिलभट्ट-तिलजट्ट-पु० । अन्तर्दुष्टग्रणवत्कुथितहृदयाया उन्मत्त-
रामाया. पत्न्यौ, त० ।

तिलमल्ली-तिलमल्ली-स्त्री० । तैलविकृतौ विकृतिभेदे, प्रव० ४
द्वार । य० ।

तिलयसीह-तिलकसिंह-पु० । तालनन्दनामनगरवास्तव्यस्य
तालध्वजनामराजस्य स्वनामख्याते युवराजे, दर्श० १ तत्त्व ।

तिलविगड-तिलविकृति-स्त्री० । तैलविकारे, “ तिलमल्ली १
तिलकुट्टी २, दद्धतिल ३, तहोसहुवरिय ४ । लफ्खाइद्वपक,
तेल्ल ५ तिल्लमि पचेव ॥ १ ॥ ” ध० २ अधि० ।

तिलसंगलिया-तिलमगलिका-स्त्री० । तिलफलिकायाम्, भ०
१५ उ० ।

तिलसक्कुलिया-तिलशङ्कुलिका-स्त्री० । तिलप्रधानाया पि-
ष्टमयपोष्टलिकायाम्, आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० । जी० ।

तिलागणि-तिलाग्नि-पु० । तिला धान्यविशेषा, तेषामवयवा
अपि तिला, तेषामग्निस्तद्ग्रहणप्रवृत्तौ वह्निस्तिलाग्निः । तिलाव-
यवग्रहणप्रवृत्ते वह्निः, स्था० ८ ठा० ।

तिलिविलिय-तिलिविलिक-पु० । जलचरजीवविशेषे, कल्प०
३ कण ।

तिलोग-त्रिलोक-पु० । त्रयो लोका समाहृतास्त्रिलोका । स-
माहृतेषु त्रिषु लोकेषु, न० ।

तिलोगचूर्णामणि-त्रिलोकचूर्णामणि-पु० । त्रिभुवनशिरोरत्न-
कलरे, पञ्चा० ८ विव० ।

तिलोगदंसि (ए)-तिलोकदर्शिन-पु० । त्रिलोकमूर्ध्वाग्रस्तिय-
ग्लक्षण द्रष्टु शीघ्रं येषां ते त्रिलोकदर्शिनः । तीर्थकृत्सु सर्वज्ञेषु,
सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० ।

तिलोगपुञ्ज-त्रिलोकपूज्य-पु० । सुरनराऽऽदिलक्षणभुवनत्रित-
यपूजनीये, पञ्चा० ६ विव० ।

तिलोगमहिय-त्रिलोकमहित-पु० । त्रिलोकमहिते तीर्थकृति,
वृ० । त्रयो लोका समाहृता, समवसरणे त्रयाणामपि सज-
वात् । तथाहि-समागच्छन्ति त्रयव्रता तीर्थकृतां समवसरणे-
ष्वधोलोकवासिनो भवनपतय, तीर्थग्लोकवासिनो वाणमन्त-
रतीर्थग्लोपञ्चेन्द्रियज्योतिष्का, ऊर्ध्वलोकवासिन कल्पोपपन्न-
का देवा, त्रिलोकेन महिता पूजिता, त्रिभिर्वा लोकैर्महिता-
स्त्रिलोकमहिता । वृ० १ उ० ।

तिलोदग-तिलोदक-न० । निस्स्रवचितिलघावनजले, कल्प०
३ अधि० १९ क्षण । तिलैः केनचित्प्रकारेण प्राशुकीकृते उदके,
ग० २ अधि० । स्था० । आचा० ।

तिष्ठ-तैल-न० । तिलस्य विकारः, अण् । “तिष्ठाऽऽदिस्निग्धवस्तु-
नां, स्नेहस्नेहमुदाहृतम् ।” इत्युक्ते तिलसर्पपातलीकुसुम्भानां
स्निग्धवस्तुनां स्नेहरूपे विकारे, वाच० । प्रश्न० । तैल चतुर्धा,
तिलातमीकुसुम्भसर्पभेदात् । स्था० ६ ठा० ।

तिष्ठग-तैलक-त्रि० । तैलविक्रयकारके, वृ० १ उ० । प्रव० ।
तिष्ठोदा-तैलोदा-स्त्री० । शशकाऽऽख्येन धूर्तेन परिकल्पिते वृष्टि-
तिलसमुद्भूते नदीभेदे, नि० चू० १ उ० ।

तिवै-तथा-अव्य० । प्राकृत तथेत्यस्य तिमादेशे, “मोऽनुनासिको
वो वा” ॥ ८ । ४ ३ ए० ॥ इत्यपञ्चशेऽनादौ वर्त्तमानस्यास्युक्तस्य
मकारस्यानुनासिको वकारः । प्रा० ४ पाद । तेन प्रकारेणेत्यर्थे,
वाच० ।

तिवई-त्रिपदी-स्त्री० । मल्लस्येव रङ्गचूम्यां गतिविशेषे, झा० १
शु० १६ अ० । भूमौ पद्मत्रयस्यासे, औ० । मल्ल इव रङ्गचूमौ
त्रिपदीच्छेद करोति । भ० ३ श० २ उ० । हस्तिनां पादवन्धनार्थं
रज्जुभेदे, वाच० ।

तिवर्ग-त्रिवर्ग-पु० । त्रयो वर्गास्त्रिवर्गाः । धर्मार्थकामत्रये,
लोकवेदसमयत्रये, सूत्रार्थतदुभयत्रये च । आ० चू० १ अ० ।
आ० म० । आचा० ।

तिवर्गसाधन-त्रिवर्गसाधन-न० । त्रिवर्गस्य वक्ष्यमाणस्व-
रूपस्य, न त्वेकैकस्य, साधन सेवन त्रिवर्गसाधनम् । त्रिवर्गसे-
वने, ध० ।

अन्योन्यानुपघातेन, त्रिवर्गस्यापि साधनम् । (२३)
त्रिवर्गो धर्मार्थकामाः, तत्र यतोऽभ्युदयनि श्रेयमसिद्धिः
स धर्मः, १ यतः सर्वप्रयोजनसिद्धिः सोऽर्थः २, यत आजि-
मानिकरसानुविद्धा सर्वेन्द्रियप्रीतिः स कामः ३ । ततोऽन्यो-
न्यस्य परस्परस्याऽनुपघातेनाऽऽपीडनेन त्रिवर्गस्याऽपि उक्त-
स्वरूपस्य, न त्वेकैकस्येत्यपिशुद्ध्यर्थं, साधन सेवनम् । त्रिवर्ग-
साधनविकलस्योभयभवप्रपञ्चेन जीवननैरर्थक्यात् । यदाह-
“यस्य त्रिवर्गशून्यानि, दिनान्यायान्ति यान्ति च । स लोहकार-
जस्त्रेव, श्वसन्नपि न जीवति” ॥ १ ॥ तत्र धर्मार्थयोरुपघातेन ता-
दात्विकविषयसुखलुब्धौ वनगज इव को नाम न जवत्यास्पदमा-
पदाम् ? न च तस्य धन, धर्म, शरीर वा; यस्य कामेऽन्यन्ताऽऽस-
क्तिः । धर्मकामातिक्रमात् न मुपाजितं परेऽनुभवन्ति, स्वयं तु पर
पापस्य भाजनं, सिंह इव सित्पुरुषधात् । अर्थकामातिक्रमेण च
धर्मसेवा यतीनामेव धर्मो, न गृहस्थानाम् । न च धर्मवाय-
याऽर्थकामौ सेवेत, बीजभोजिनं कुटुम्बिन इव नास्त्यधार्मिक-
स्याऽऽन्यत्वां किमपि कल्याणम् । सखलु सुखी योऽमुत्र सुखावि-
रोधनेहलोकसुखमनुभवति । तस्मात्तर्मावाधनेन कामार्थयोर्म-
तिमता यतितव्यम् । एवमर्थवाधया धर्मकामौ सेवमानस्य
शृणुाधिकत्वम् । कामवाधया धर्मार्थौ सेवमानस्य गार्हस्थ्य-
जावः स्यात् । एव च तादात्विकमूलहरकस्यैषु धर्मार्थकामाना-
मन्योऽन्यवाधा सुखमैव । तथाहि-यः किमप्यसचित्योत्पन्नमर्थ-
मपव्येति स तादात्विकः १, यः पितृपैतामहमर्थमन्यायेन जह्य-
ति स मूलहरः २, यो भृत्याऽऽत्मपीडयाम्यर्थं सचिनोति, न तु
कचिदपि व्ययते स कदर्यः ३ । तत्र तादात्विकमूलहरोरर्थश्र-
शेन धर्मकामयोर्विनाशान्नास्ति कल्याणम् । कदर्यस्य त्वर्थस-
प्रहो राजदायादतस्कराणां निधिः, न तु धर्मकामयोर्हेतुरिति ।
अनेन त्रिवर्गवाधा गृहस्थस्य कर्तुमनुचितेति प्रतिपादितम् । यदा

तु दैववशाद्वाधा सजवति, तदोत्तरोत्तरवाधायां पूर्वस्य पूर्वस्य
वाधा रक्षणीया । तथाहि-कामवाधायां धर्मार्थयोर्वाधा रक्षणीया,
तयो सतो कामस्य सुकरोत्पादत्वात् । कामार्थयोस्तु बाधायां
धर्मो रक्षणीयः, धर्ममूलत्वादर्थकामयोः । उक्तं च-“ धर्मश्चे-
न्नावसीदेत, कपालेनाऽपि जीवत । आख्योऽस्मीत्यवगन्त-
व्यः, धर्मवित्ता हि साधवः ॥ १ ॥ ” ध० १ अधि० ।

तिवणी-त्रिवनी-स्त्री० । औषधिविशेषे, ती० ६ कल्प ।

तिवरिस-त्रिवर्ष-पु० । स्त्री० । प्रव्रज्यापर्यायेण यस्य त्रीणि व-
र्षाणि न अधिकमित्येष त्रिवर्षो जवति । प्रव्रज्यापर्यायेण त्रिवर्ष-
जाते नवे, व्य० ३ उ० ।

तिवरिसपरियाय-त्रिवर्षपर्याय-पु० । स्त्री० । त्रीणि वर्षाणि प-
र्यायं प्रव्रज्यापर्यायो यस्य स त्रिवर्षपर्यायः । प्रव्रज्यापर्यायेण
त्रिवर्षजाते नवे, व्य० ३ उ० ।

निवालिय-त्रिवलिक-त्रि० । रेखात्रयोपेते, रा० । औ० झा० भ० ।

तिवली-त्रिवली-स्त्री० । वलित्रये, प्रश्न० ३ आथ० द्वार ।
विपा० ।

तिवलीविणीय-त्रिवलीविनीत-त्रि० । तिस्रो वलयो विनीता
विशेषतः प्रापिता यत्र तत् त्रिवलीविनीतम् । वलित्रययुक्ते,
जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

तिवस्सजाय-त्रिवर्षजात-त्रि० । त्रीणि वर्षाणि जानायास्त्रिव-
र्षजाता । “ कालो द्विगोपमेयः ” ॥ ३ । १ । ४९ ॥ इति तत्पु-
रुष । ज्यो० २ पाद० । जन्मतो वर्षत्रयाणि जातानि यस्य स
त्रिवर्षजातः । जन्मतः प्रव्रज्यातो वा त्रिवर्षजाते, त० ।

तिवारखड्गणा-त्रिवारखड्गना-स्त्री० । त्रीन् वारान् यावत्-
प्रतिहतौ, पञ्चा० १२ विव० ।

तिविट्टु-त्रिविन्दु-न० । बिन्दुत्रयसमाहारे, अनु० ।

तिविट्टु-त्रिपृष्ठ-पु० । प्राकृतन्वाटार्पत्वाच्च ‘तिविट्टु’ इति निर्देशः ।
प्रव० २ द्वार । वर्त्तमानप्रथमवासुदेवे, ति० । आ० म० । प्र-
श्न० । आ० क० । कल्प० । भाव० । प्रव० । आ० चू० ।
“ तिविट्टे ण वासुदेवे असीइ धरू उड्ड उच्चत्तेण होत्था । ”
“ तिविट्टे ण वासुदेवे असीइवासससहन्साइ महाराया हो-
त्था । ” स० ८० सम० । त्रिपृष्ठवासुदेवस्य चतुरश्रः । त्रिवर्षसत्ताणि
सर्वाऽऽयुरिति चत्वारि लक्षाणि कुमारत्वे, शेषं तु महाराज्ये
इत्यादि । स० ८० सम० । “ तिविट्टे ण वासुदेवे चवरासीइ
वाससस्यमहन्साइ परमाउय पाइइत्ता अप्पइत्ताणे नरए नेरइ-
यत्ताए उववन्ने । ” (तिविट्टु त्ति) प्रथमवासुदेव श्रेयां-
सजिनकावजातीति, अप्रतिष्ठानो नरक सप्तमपृथिव्यां पञ्चा-
नां मध्यम इति । स० ८८ सम० ।

पुनो पयावऽस्मा, पित्रार्चकुच्छिसजवो जयवं ।

नामेण तिविट्टु ची, आई आसी दमाराणं ॥ १ ॥

अत्र कथा-

“ इहास्ति पोतनपुर, नगर जितसागरम् ।

भूरिभोजिनसशोभि, आवृताखिलजन्तुकम् ॥ १ ॥

राजा रिपुप्रतिशत्रु-यत्प्रतापमहाग्निना ।

आर्षाढा शत्रव सर्वे, ज्वलद्गर्णायुतां ययुः ॥ २ ॥

देव्यास्तस्य च नञायाः, वलदेशः सुतोऽभवत् ।
चतुर्भिः सूचितः स्वप्नै-रचक्षोऽचक्षसौष्ठवः ॥ ३ ॥
मृगावती च पुण्यासीद्, रूपान्तिशयशालिनी ।
जगाम जनकं नन्तु, सोऽङ्घ्रिजनवयौवना ॥ ४ ॥
दृष्ट्वा तामनुरागेण, स्वाङ्गपर्यङ्कगां व्यधात् ।
विषोदु तामथोपाय, चिकीर्षुर्विससज्जं च ॥ ५ ॥
पुरप्रधानान्याहूया-ऽप्राक्षीदेतत्ततो नृप ।
इह यज्जायते रत्न, स्यात्तत्कस्येति कथ्यताम् ॥ ६ ॥
अवोचंस्ते तवैवेति, त्रिरुपादाय तद्वच ।
आनाययत्ततस्तत्रो-द्घोदु राजा मृगावतीम् ॥ ७ ॥
ययुस्ते व्रीडया सर्वे, पुत्रीमपि मृगावतीम् ।
गान्धर्वेण विवाहेन, राजा स्वयमुपायत ॥ ८ ॥
नञा विरक्ता जोगेन्य-स्त्यक्त्वाऽनाचारिणं नृपम् ।
सुतमावाय निर्गत्य, प्रययौ दक्षिणापथम् ॥ ९ ॥
विरचय्याचलस्तत्र, पुरीं माहेश्वरीं नवाम् ।
संस्थाप्य जननीं तत्र, तातोपान्तं ययौ स्वयम् ॥ १० ॥
अग्रे च तत्पितुर्लोकै-र्मौल्यं नाम व्यलोप्यत ।
स्वप्रजाया पतित्वेन, प्रजापतिरिति रितम् ॥ ११ ॥
विश्वभूतिश्च्युतः शुक्रा-न्मृगावत्या अथोदरे ।
कथितः सप्तभिः स्वप्नै-र्विष्णुरित्यवतीर्णवान् ॥ १२ ॥
गुणेष्वहःसु सज्जो, तनुचूर्विष्णुरादिमः ।
त्रिकरमकपृष्ठं (घ) पृष्ठात्, त्रिपृष्ठं (घ) पृष्ठं इति सङ्गितम् ॥ १३ ॥
अशीतिधनुस्त्रिचक्रः, खेदन् भ्रात्रा बलेन स ।
द्विसप्ततिकलाऽभिज्ञः, क्रमाद्यौवनमासदत् ॥ १४ ॥
विशाखभूतिर्जीवश्च, जव भ्रान्त्वाऽथ केशरी ।
जङ्गे तुङ्गागिरौ शङ्ख-पुरदेशनिषूदकः ॥ १५ ॥
प्रतिविष्णुः पृच्छति स्मा-श्वघ्रीवो मे कुतो मृतिः ? ।
भाविनीति निमित्तज्ञः, सोऽप्याचक्षयाविद तदा ॥ १६ ॥
दृष्टस्तेऽभीष्टमनुवेग, यो दूतं धर्षयिष्यति ।
यस्तुङ्गागिरिसिंहं च, देवयैव हनिष्यति ॥ १७ ॥
ततः शङ्खपुरेशाली-नश्वघ्रीवोऽध्यवापयत् ।
वारकेण महीपालान्, तत्प्राणार्थमथाऽऽदिशत् ॥ १८ ॥
राज्ञः प्रजापते पुत्रौ, स शुभाव महीजसौ ।
ततोऽप्यर्थाच्चरन्वेग, दूत तस्मै प्रयुक्तवान् ॥ १९ ॥
तदा प्रजापतेरग्रे, सगीतिरङ्गमागते ।
अकस्मादागतश्चरन्-वेगस्तदङ्गमङ्गदः ॥ २० ॥
अन्युत्तस्थे भूभुजाऽसौ, तदीयस्वामिशङ्कया ।
मन्त्री पृष्ठं कुमारान्या-महयु कोऽयमाह स ॥ २१ ॥
अश्वघ्रीवस्य दूतोऽयः, राजराजस्य हृद्मः ।
गच्छन्त्य निवेद्यो ना-विति तावूचतुर्निजान् ॥ २२ ॥
प्रजापतिस्तमन्येद्यु-र्वर्षसृजत्कृतगौरवम् ।
स्वजटैर्हार्पितौ तौ च, कुमारान्वधावताम् ॥ २३ ॥
तमर्द्धमार्गं प्राप्य स्व-हस्तयोश्चक्रतु सुखम् ।
काकवद् लगुमाऽऽपाते, तत्सहायाश्च नेशिरे ॥ २४ ॥ (?)
ज्ञात्वा प्रजापतिस्तच्च, दूतमानीय त गृहे ।
सत्कृत्योच्चे हृदिनयः, माऽऽख्य कौमारमीशितु ॥ २५ ॥
आमेत्युक्त्वा ययौ दूतं, कृमापते परमप्रतः ।
मत्ताय यातै कथितः सर्वे दूतस्य धर्षणम् ॥ २६ ॥
तद्दूतोऽपि तथैवाऽऽख्य-दलीकान्मा कुपन्नुप ।
अश्वघ्रीवोऽनुशिष्यान्, दूतं प्रेषात्प्रजापते ॥ २७ ॥

गतोच्चे रक्तशालींस्त्व, मिहाकाजाऽऽङ्गयैव स ।
राजोवाच सुनाचेत-त्फन दूतखलीकृते ॥ २८ ॥
अवारकेऽपि यदभू-दादेश शालिरङ्गणे ।
इत्युक्त्वा प्रस्थितं नृप, प्रतिबोध्य गतौ सुतौ ॥ २९ ॥
कियत्कालं कथं सिंहं मन्येऽरक्षन्नुपा इति ।
त्रिपृष्ठपृष्ठैः शिष्टं तै, शालीनां परिचारकैः ॥ ३० ॥
पश्यश्वेभरधैर्वप, कृत्वाऽरक्षन् कृतीश्वरा ।
कर्पणग्रहणं याव-दागता वारकक्रमात् ॥ ३१ ॥
स्थास्यतीयधिर कोऽत्र, त्रिपृष्ठं स्माऽऽह तान् प्रति ।
दर्शयता मम सिंहः स, येनैकोऽपि निहन्मि तम् ॥ ३२ ॥
तुङ्गाऽऽचलगुहाया तै-र्दर्शितं केशरी ततः ।
रथाऽऽरुढौ कुमारौ ता-वयासिष्टामुभौ गुहाम् ॥ ३३ ॥
तां गुहामभितो लोका-श्चक्रुः कलकलाऽऽरवम् ।
तच्च पञ्चाननं भुत्वाऽ-भ्यागाञ्जुस्त्रापराऽऽनतः ॥ ३४ ॥
अहं रथी पत्तिरन्ध्रौ, युक्तो नौ नैव सगरः ।
रथात्ततोऽवततार, त्रिपृष्ठं फलकासिञ्चत् ॥ ३५ ॥
फलकासी मम करे, एष दाढानखाऽऽयुधः ।
तदप्यनुचितं भाति, तत्तावपि मुमोच स ॥ ३६ ॥
दध्यौ तं प्रेक्ष्य सिंहोऽथ, धाष्टर्थादेको यदागमत् ।
यद्यानशस्त्रमुक्तिश्चा-हयुर्हन्मि तदेणवत् ॥ ३७ ॥
विचिन्त्यैव महाकोपा-दजानानो हरिं हरिः ।
दृष्ट्वा फाला करालां स, त्रिपृष्ठोपास्तमापतत् ॥ ३८ ॥
एकेनैव करेणौष्ठा-धरौ धृत्वा हरिं हरिः ।
पाटयामास तं जीर्णं-पट्टाशुकमिव कृणात् ॥ ३९ ॥
पुष्पाऽऽभरणवस्त्रैश्च, वृष्टं देवतया हरौ ।
शौर्येण विस्मितोऽहो-स्तुष्टुवे स स्फुटन्मुखः ॥ ४० ॥
एकाकिना मारितोऽह-मिति सिंह स्फुरस्तदा ।
गौतमजीवस्तत्सुत-स्तमूचे मा स्म खिद्यथा ॥ ४१ ॥
पशुसिंहो मृसिहेन, मारितोऽस्मीति का व्यथा ? ।
प्रातस्तद्वचसा मृत्वा, तुर्योर्व्यां नारकोऽभवत् ॥ ४२ ॥
कुमारावास्तत्कृत्वा, वलितौ नगरं निजम् ।
ग्राम्यैरुच्चे हयग्रीवः, स्वैर तिष्ठ रिपोर्वधात् ॥ ४३ ॥
तन् भुत्वा सोऽथ साशङ्कः, प्रैषीद् दूतं प्रजापते ।
सुतौ प्रेपय मत्पाश्वे, कुर्वेऽमृ यत्पृथग् नृपौ ॥ ४४ ॥
प्रजापतिर्वभाषेऽह-मेष्यामि न सुतौ तु मे ।
दूतोऽवादीद् न चेदेव, सज्जो युद्धाय तद्रथ ॥ ४५ ॥
इत्युक्ते धर्षयित्वा तं, कुमारौ दूतमूचतु ।
यत् शिञ्चितमरे ! कुर्यां, दुर्दान्तोऽद्यापि ते प्रभु ॥ ४६ ॥
दूताऽऽख्यातो हयग्रीवः, सर्वोघेणाऽचलशुधिः ।
त्रिपृष्ठं साचलश्चाष्टौ, रथावर्तेऽमिलत्स्वयम् ॥ ४७ ॥
चभयो सैन्ययोर्युद्धे, जायमानेऽतिनिष्ठुरे ।
दोलाकृदेव तत्काष्ठं, जयवत्सी समाभवत् ॥ ४८ ॥
कृत्वा त्रिपृष्ठोऽश्वग्रीवः, वीक्ष्यानेकजनकयम् ।
युद्धमस्तवावयोरेव, वराकैः किं इतैर्जने ? ॥ ४९ ॥
आह्वाङ्गियुक्तेऽश्वग्रीवः, खिन्नश्चक्रं विमुक्तवान् ।
त्रिपृष्ठोरसि तुष्येन, चक्रं निपतति स्म तत् ॥ ५० ॥
त्रिपृष्ठस्तच्छिरस्तेनै-वाच्छिन्नस्तत्कृणात्तयो ।
पुष्पवृष्टिं कृता देवै-रार्थो विष्णुप्रलाविति ॥ ५१ ॥
तदैव प्रणतौ तौ च, समस्तैरपि राजभिः ।
नरतत्तत्राभ्यासैः, चक्रतुर्लोदया वने ॥ ५२ ॥

मौलौ छत्रमिवाधार्पित्, शिलां कोटिशिखाभिधाम् ।
उत्पाट्य दोष्णैकेनाऽपि, लीढया विष्णुरादिम् ॥ ५३ ॥
सोऽद्यागात्पोतनपुर, लगजित्वरविक्रमः ।
अभिषिक्तो नृपेदैवै-रर्क्षचक्रिपदे ततः ॥ ५४ ॥
एकश गायना, केऽप्य-गायन्निशि हरेः पुरः ।
ताटपक स्माऽऽह मय्येते, विसर्ग्याः शयिते त्वया ॥ ५५ ॥
आमित्यूचे विसृष्टास्ते-ऽनेन सुप्तेऽपि न प्रभौ ।
उत्थितः प्रभुरुचे ताद्, श्रुत्वा तं किं न वारिता ॥ ५६ ॥
सोऽवदक्षीतद्योभेन, तदाकर्ण्योऽकुपन्नुपः ।
तत्कर्णयोः प्रगेऽक्षेत्सी-त्तप्तं प्रपु मृतञ्च स ॥ ५७ ॥
वेद्यं व्यक्ताचयत्कर्मा-ऽस्तातं तेन हरिस्तदा ।
निर्लिश क्रियया स्वात्म्याद्, दुष्कर्मे प्राज्यमार्जयत् ॥ ५८ ॥
महापरिग्रहाऽऽरम्भ-हिमाऽऽद्यै कलुषाऽऽत्मकः ।
चतुरशीत्यदलत्तं, राज्यं कृत्वाऽऽद्यकेशवः ॥ ५९ ॥
मृत्वा सप्तमनरक-पृथ्व्यां नैरयिकोऽभवत् ।
अचलस्तन्त्रियोगाऽऽस्तन्नो मृत्वा शिवं ययौ ॥ ६० ॥ आ० क० ।
नविष्यदष्टमवासुदेवे, ती० २० कटप । स० ।

तिविमी-देशी-पुटिकायाम्, दे० ना० ५ वर्ग १२ गाथा ।

तिविह-तिविध-त्रि० । तिस्रो विधा यस्य स त्रिविधः । आ० म०
१ अ० २ खण्ड । त्रिप्रकारे, व्य० १ उ० । प्रश्न० । ध० । पा० ।
आव० । मनोवाक्कायलक्षणे, कृतकारिनानुमतिलक्षणे च । सूत्र० १
श्रु० २ अ० ६ उ० । (“ तिविहं तिविहेणं पञ्चवक्त्रमि ” इति
'सामाज्य' शब्दे व्याख्यास्यते)

तिविहाऽऽहार-त्रिविधाऽऽहार-पुं० । आहारत्रये, त्रिविधाऽऽ-
हारद्विविधाऽऽहारप्रत्याख्याने आह्वानां पानीयतुर्याऽऽहारौ
किं भक्ष्यौ, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-आह्वानां त्रिविधाऽऽहारद्वि-
विधाऽऽहारप्रत्याख्यानेऽपि पानीयतुर्याऽऽहारौ भक्ष्यौ ज्ञेयौ;
परमय विशेष-येन प्रानस्त्रिविधाऽऽहारप्रत्याख्यानं कृत स्या-
त्तस्यैकाशनाऽऽदिकरणसमये तुर्याऽऽहारं कल्पते, न तु
व्यानानन्तरमिति; पानीय तु उभयत्राप्यचित्तं कल्पते । द्विविधा-
ऽऽहारप्रत्याख्याने तु द्वयोरपि भक्ष्यतया सज्जोऽस्ति, सध्यायां
तु त्रिविधाऽऽहारप्रत्याख्याने पानकाऽऽकारानुच्चारणात् सचि-
त्तमपि पानीय कल्पते, न तु तुर्याऽऽहारः । द्विविधाऽऽहारप्रत्या-
ख्याने तूभावपि भक्षौ समवतश्चति । ५१ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

तिव्व-तीव्र-न० । रौद्रे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । उत्कटे, आ०
म० २ अ० । आव० । दुःसहे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । अ-
त्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । औ० । अमह्ये, सूत्र० २ श्रु०
६ अ० । “ कक्षसा, पगाढा, चडा, दुहा, तिव्वा, दुर्हियास
स्ति ” एकार्थाः । विपा० १ श्रु० १ अ० । गाढे, प्रव० ६ द्वार ।
तीवानुभवगन्धजनिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । नि० चू० ।
प्रवले, द्वा० २१ द्वा० । रौद्रे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
उत्कटे, आ० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । दुर्विपदे, दे० ना० ५
वर्ग ११ गाथा । प्रकृष्टे, स० ११ अ० । निम्बाऽऽदिवत् तिके,
त्रि० । ज० ६ श० ३४ उ० । “ तिव्वे रोगायके पाञ्चनृप । ”
सामान्यस्य ऋगिति मरणहेतौ, ज० १५ श० ।

तिव्वअणुराग-तीवानुराग-पुं० । अत्यन्ताध्यवसाये, ध० २
अधि० ।

तिव्वकसायपरिणङ्-तीव्रकषायपरिणति-स्त्री० । उत्कृष्टानां
वीर्यकालान्तरावस्थायिनां वा क्रोधाऽऽदिकषायाणां परिणामे,
प० चू० ।

तिव्वखिसण-तीव्रखिमन-न० । अत्यर्थनिन्दायाम्, औ० ।
प्रश्न० ।

तिव्वगिष्क-तीव्रगृष्क-त्रि० । अत्यर्थमनुपपन्ने, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

तिव्वगिन्नाण-तीव्रग्लान-त्रि० । आत्यन्तिकव्याधिमति, पञ्चा०
४ विव० ।

तिव्वचरित्तमोहणीय-तीव्रचारित्रमोहनीय-न० । कषायव्यति-
रिक्ते नोकषायलक्षणे मोहनीये कर्मणि, भ० ८ श० ६ उ० ।

तिव्वतरग-तीव्रतरक-न० । अतिशयोक्त्ये, पञ्चा० १५ विव० ।

तिव्वदंसणमोहणिज्ज-तीव्रदर्शनमोहनीय-न० । मिथ्यात्वतया
दर्शनमोहनीये, भ० ८ श० ६ उ० ।

तिव्वपरिणाम-तीव्रपरिणाम-त्रि० । तीव्रो दुःसहः । परिणामः
परिणतिर्येषां ते तीव्रपरिणामाः । दुःसहपरिणतिकेषु, आ०
२ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

तिव्वपात्राजिभूय-तीव्रपापाभिज्ञूत-त्रि० । तीव्रेणानिदारुणेन
पापेन मिथ्यात्वाऽऽदिनाऽभिभूत परतन्त्रीकृतस्तीव्रपापाजिभू-
तः । अतिदारुणेन मिथ्यात्वाऽऽदिना परतन्त्रीकृते, यो० बि० ।

तिव्वजाव-तीव्रभाव-पुं० । गाढसन्निष्ठपरिणामे, पञ्चा० ३
विव० ।

तिव्वरागा-तीव्ररागा-स्त्री० । उत्कटविषयानुबन्धाया भाषाया-
म्, ध० ३ अधि० ।

तिव्ववर-तीव्रवर-त्रि० । अविच्छिन्नोत्कटवैरे, प्रश्न० १ आ-
श्र० द्वार । द्वा० ।

तिव्वसंक्लेश-तीव्रसंक्लेश-पुं० । उत्कृष्टदुष्टपरिणामे, उत्कृष्टदु-
रध्यवसाये, पञ्चा० १६ विव० ।

तिव्वसंवेग-तीव्रसंवेग-पुं० । भृश दुःखज्ञाऽऽकुञ्जवज्रये, व० ।
'तीव्रसंवेगसजातश्रद्धः'-तीव्रसंवेगेन भृश दुःखज्ञाऽऽकुल-
भवजयेन सजाता सम्यगुपज्ञा श्रद्धा श्रद्धान धर्माऽऽदिषु यस्य
स तथा । तं० ।

तिव्वसद-तीव्रशठ-त्रि० । तीव्ररूपसर्गेरभिद्रुते शठानुष्ठाने, सू-
त्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । आत्यन्तिकसदनुष्ठानकरणरुचौ, प-
ञ्चा० ४ विव० ।

तिव्वान्जिताव-तीव्रान्जिताप-त्रि० । दुःसहसन्तापवति, “ ति-
व्वामितावे नरप पण्णत्ते । ” तीव्रो दुःसहः खदिराङ्गारमहारा-
शिनापादनन्तगुणोऽभितापः सतापो यस्मिन् स तथा । सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० । तीव्रकर्मवन्धरूपे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

तिव्वान्जितावि (ण्) -तीव्रान्जितापिन्-त्रि० । तीव्रोऽसह्यो योऽ-
भितापः क्रकचपाटनकुम्भीपाकनसत्रपुपानशाढमल्यालिकुनाऽऽ-
दिरूपः, न विद्यते यस्याऽसौ तीव्रान्जितापी । तीव्रवेदनाऽभिज्ञूते,
सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

तिव्वान्जिलास-तीव्रान्जिलाप-पुं० । अत्यन्ताध्यवसायित्वे,
आ० ६ अ० । उपा० ।

तिव्वुएह-तीव्रोष्ण-त्रि० । अत्युष्णे, आव० ५ अ० ।

तिसंकु-त्रिशङ्कु-पुं० । भीमदयोध्यानिवासद्विचक्रवृक्षस्य श्री-
हरिश्चन्द्रमहानरेन्द्रस्य स्वनामध्याते पितरि, ती० ३७ कल्प ।
तिसंधि-तिसन्धि-त्रि० । आविर्मध्यावसानेषु सन्धिभाषाव
(जी० ३ प्रति० ४ उ०) त्रिषु स्थानेषु सन्धियुक्ते, ज० ३ श०
६ उ० ।

तिसष्टिसलागा-त्रिषष्टिसलाका-स्त्री० । अर्हश्चक्रवर्तिबलदेववा-
सुदेवप्रतिवासुदेवाना त्रिषष्टे पुरुषाणा शलाकारूपे चक्रे, ही०
३ प्रका० ।

तिसप्त-त्रिसंज्ञ-त्रि० । तिस्र आहारजयपरिग्रहरूपाः सज्ञा ये-
षा ते तथा । आहारभयपरिग्रहसज्ञायुक्ते, यो० द्वि० ।

तिसत्तुत्त-त्रिसप्तकुत्वस्-अव्य० । एकविंशतिवारेषु, पि० ।
जी० १ म० ।

तिसमय-त्रिसमयिक-त्रि० । त्रय समयास्त्रिसमय, तथ्यास्ति
स त्रिसमयिक । समयत्रयजाविनि, स्था० ३ उ० ४ उ० ।

तिसमय-त्रिसमय-न० । त्रय समया समाहृतास्त्रिसमयम् । स-
मयत्रयसमाहारे, आ० म० १ अ० १ स्त्रा० ।

तिसमयसिद्ध-त्रिसमयसिद्ध-पु० । सिद्धत्वसमयातृतीयसम-
यवर्तिनि सिद्धे, प्रज्ञा० १ पद ।

तिसमयाऽऽहारग-त्रिसमयाऽऽहारक-पु० । आहार गृह्णाती-
त्याहारकः । त्रय समयाः समाहृतास्त्रिसमय, त्रिसमयमाहारक-
स्त्रिसमयाऽऽहारकः । “व्यासौ” ॥ ३ । १ । ६१ ॥ इति समासः ।
“ नाम नाम्नैकार्थ्ये समासो बहुवचम् ” ॥ ३ । १ । १८ ॥ इति
षा समासः । त्रीन् समयान् यावदाहारके, आ० म० १
अ० १ खण्ड । विशेषः । न० ।

तिसमुद्गाण-त्रिसमुत्थान-त्रि० । त्रिभ्यो धर्मोर्धकामेभ्य समु-
त्थान तद्विषयत्वेनोत्पत्तिरस्येति त्रिसमुत्थानम् । धर्मार्थकाम-
जाते, दश० २ अ० ।

तिसमुद्गत्वापकित्ति-त्रिसमुद्गत्वातकीर्ति-त्रि० । पूर्वदक्षिणा-
परविग्विभागव्यवस्थितत्वात् पूर्वापरदक्षिणास्त्रय समुद्गास्त्रि-
समुद्गम् । उत्तरतस्तु हिमवान्, वैताड्यो वा । त्रिसमुद्गे गत्वाता
कीर्तिर्यस्याऽसौ त्रिसमुद्गत्वातकीर्ति । दक्षिणाद्धर्भरतव्यापि-
कीर्तौ, न० ।

तिसर-त्रिशरस्-न० । त्रीणि शरांसि त्रिशरः । वाच० । शरत्रये,
अनु० । विपा० । राक्षसनेत्रे, ज्वरे, कुबरे, वाच० ।

तिसरग-त्रिसरक-न० । हारविशेषे, औ० । हा० । त० । ज० ।

तिसला-त्रिशला-स्त्री० । सिद्धार्थनरेन्द्रमार्याया महावीरस्वा-
मिनो मातरि, स्था० १० उ० । प्रव० । आचा० । स० । आव० ।
(‘वीर’ शब्देऽस्याः सर्वा वक्तव्यता)

तिसलोगा-त्रिश्लोका-न० । त्रय. श्लोकाश्चन्दोविशेषरूपा आ-
धिक्येन यासु तास्तथा । यथा-“सिद्धाण वुक्काण” इत्याद्येक
श्लोकः । “जा देवाण” इत्यादिको द्वितीयः । “एकौ वि नमो-
कासो” इत्यादिकस्तृतीयः । इत्येवरूपश्लोकत्रयाऽऽत्मिकायां
स्तुतौ, प्रव० ३९ द्वार ।

तिससि-त्रिशिर्ष-पु० । शिखरिपर्वतरूप प्रथमकूटाधिपतौ देवे,
ही० ।

तिसुगंध-त्रिसुगन्ध-त्रि० । त्वेगलाकेसरैस्तुल्ये त्रिजातके, “त्व-
गेलाकेसरैस्तुल्य, त्रिसुगन्ध त्रिजातकम् ।” जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

तिसूल-त्रिसूल-न० । त्रीणि शूलानि शिखाऽप्राणि यत्र । स्वना-
मध्याते अस्त्रभेदे, वाच० । सूत्र० ।

तिसूत्रिया-त्रिसूलिका-स्त्री० । सप्तसूत्रले, सूत्र० १ शु० ५
अ० १ उ० ।

तिसोवाण-त्रिसोपान-न० । त्रयाणां सोपानानां समाहारस्त्रि-
सोपानम् । सोपानत्रये, रा० ।

तिसोवाणपदिरूवग-त्रिसोपानप्रतिरूपक-न० । त्रयाणां सो-
पानानां समाहारस्त्रिसोपानम् । त्रिसोपानानि च तानि प्रतिरूप-
काणि चेति विशेषणसमासः । विशेषणस्य परनिपातः प्राकृत-
त्वात् । सुन्दरे सोपानत्रये, जी० ।

तेसि ण तिसोवाणपदिरूवगाणं अयमेयारूवे वषावासे
पण्णत्ते । तं जहा-वयरामया निम्मा, रिद्धामया पतिट्ठाणा,
वेरुलियामया खजा, सुवन्नरुपमया फलगा, वहरामया संधी,
दोहितरुक्खमईओ सूर्इओ, नाखामणिमया अवन्नवणा अ-
वदवणवाहाओ । जी० ३ प्रति० ४ उ० । (टीका सुगमा)

तिस्तुगुत्त-तिष्णगुप्त-पु० । द्वितीयनिह्वे वसुनामाऽऽचार्यशिष्ये,
विशे० । (अस्य वृत्त ‘ जीवन्पस ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१५५४ पृष्ठे गतम्)

तिदा-त्रिधा-अव्य० । त्रिप्रकारे, अनु० ।

तिहि-तिथि-पु० । स्त्री० । चन्द्रनिष्पादिते अहोरात्रे, च० प्र०
१० पाहु० । पर्वणि, आतु० ।

अथ तिथिस्वरूप, तिथिमान चाऽऽह-

कम्पो निरंसयाए, मामो ववहारकारगो लोए ।

सेसा उ संसयाए, ववहारे दुकरा धित्तु ॥ (सू० प्र० १० पाहु०)

आदित्यकर्मचन्द्रनक्षत्राभिवर्द्धितमासानां मध्ये कर्मसव-
त्सरसबन्धो x मासो निरशतया परिपूर्णत्रिशदहोरात्रप्रमाण-
तया लोके सुखेन व्यवहारको ज्ञवति । तथाहि-हृद्गधराऽऽद्या-
ऽपि बालिशान्त्रिशदहोरात्रान् परिगणय्य मास परिकल्पयति ।
शेषास्तु मासाः सूर्यमासचन्द्रमासाऽऽद्यः साशतया सावय-
धतया व्यवहारे लोकव्यवहारप्रवर्त्तनाविषये लौकिकैर्ग्रहीतुं
दुष्करा, दुस्तेन स्वयं ज्ञातुं शक्यन्ते इत्यर्थः । तथाहि-सूर्य-
मासः सार्द्धानि त्रिशद्विंशतिदिनानि । चन्द्रमास एकोनत्रिशद्विंशतिदि-
नानि, त्रिशद्विंशतिदिनानि । नक्षत्रमास सप्तविंशतिदि-
नानि, एकविंशतिदिनानि । अत्र त्रिषष्टिमासः ।

* ऋतुमासस्य कर्ममास इति नामान्तरम् । उक्तं च-“पस-
त्तु च उउमासो कर्ममासो ... प्रज्जह ॥” व्य० १ उ० ।

x कर्म लौकिको व्यवहारः, तत्प्रधानं सवत्सरं कर्मसव-
त्सरः । ऋतुसवत्सरे । अत्र ‘कर्मसवत्सरः’ शब्दस्तृतीयभागे
३४५ पृष्ठे दृश्यः ।

- तृतीयभागे ‘चन्द्रमास’ शब्दः १०९० पृष्ठे दृश्यः ।

+ चतुर्थभागे ‘अस्त्वत्त’ शब्दः १७६१ पृष्ठे दृश्यः ।

एकत्रिंशद्दिनानि, एकविंशत्युत्तरशत चतुर्विंशत्युत्तरशतभागा-
नां दिनस्य * । न चैतद्द्वालिशा जानते, केवलं चान्द्रो मासोऽस्ति,
तदपेक्षया चिन्त्यमाने परिपूर्णत्रिंशत्तिथ्यात्मकत्वात् लोके
व्यवहारपर्यं चरतीति ।

तिथिपरिमाणज्ञापनार्थमिदमुपक्रम्यते, तत्र तिथिस्वरूपज्ञानार्थं
यन्निमित्ता अहोरात्राः, यन्निमित्ताश्च तिथयस्तदेतत्प्ररूपयति-

सूरस्स गमणमंरुल-विभागनिष्फाड्या अहोरात्रा ।

चंद्रस्स हाणिवुह्नी-कण्ण निष्फज्जए उ तिही ॥

सूर्यस्याऽऽदित्यस्य गमनयोग्यानि यानि मण्डलानि तेषां प्रत्येक
यो विभागो, विशिष्टः समभागतया भाग इत्यर्थः । तेन नि-
ष्पादिता अहोरात्रा । किमुक्तं भवति ?-एकैकास्मिन् मण्डले
यावता कालेन मण्डलाद्धै गमनेन पूरयति तावत्कालप्रमाणे-
नाहोरात्राः ॥ चन्द्रस्य चन्द्रमण्डलस्य पुनः हानिवृत्तिकृतेन
कालपरिमाणेन निष्पद्यते तिथिः । अत्रायं ज्ञापार्थं-चन्द्रम-
ण्डलस्य कृष्णपक्षे यावता काञ्चनैकैक पोरुशभागो द्वापट्टि-
भागचतुष्टयप्रमाणो हानिमुपपद्यते, यावता च कालेन शुक्लपक्षे
एकः पोरुशभागः प्रागुक्तप्रमाणः परिवर्द्धते, तावत्कालप्रमा-
णास्तिथयः । एतावाश्चाहोरात्राणां तिथीनां च परस्पर काञ्च-
विशेषः-अहोरात्रो द्वापट्टिभागपरिच्छिन्नो विधीयते । तस्य
सत्का ये एकपट्टिभागाः, तावत्प्रमाणा तिथिः ।

इहैदमुक्तम्-चन्द्रस्य वृद्धिहानिकृतेन निष्पद्यते तिथिः । तत्र
शिष्याणामुदपादि समोदः-कथं चन्द्रस्य शाश्वतिकतयोपव-
र्धमानस्य, वृद्धिहानी घटेते इति ? । ततः शिष्याणां समोहम-
पनेतुकामो यथोक्तस्वरूपप्ररूपणार्थमाह-

चंद्रस्स नेव हाणी, न वि बुह्नी वा अवट्टिओ चंदो ।

सुकिलजावस्स पुणो, दीसइ बुह्नी य हाणी य ॥

चन्द्रस्य चन्द्रमण्डलस्य स्वरूपतो नैव हानिर्नाऽपि वृद्धिः,
किं त्ववस्थित एव सदा चन्द्रः, चन्द्राऽऽदिविमानानां शाश्वति-
कत्वात् । यद्येव कथं साक्षात् प्रत्यक्षत उपलभ्येते वृद्धिहानी ? ।
तत आह-(सुकिलेत्पादि) शुक्लजावस्य शुक्लतायाः, दर्शनपथप्राप्त-
स्यैव कृता इत्येते वृद्धिर्हानिर्वा, न तु स्वरूपतश्चन्द्रमण्डलम् ।

किमत्र कारणम् ? , अत्र आह-

किण्हं राहुविमाण, हेट्टा चउरंगुलं च चट्टस्स ।

तेणोवह्णइ चंदो, परिवह्णइ वा वि नायव्वो ॥

इह द्विविधो राहुः । तद्यथा-पर्वराहुः, ध्रुवराहुश्च । तत्र यः प-
र्वराहुस्तक्ता चिन्ता क्षेत्रसमासटीकाया कृता । यस्तु ध्रुवराहु-
स्तस्य विमान कृष्णः, तच्च चन्द्रमण्डलस्थाघस्तात् चतुरङ्गु-
लमसंप्राप्तं सत् चारं चरति । तच्च कृष्णपक्षे आत्मीयेन पञ्चद-
शेन भागेन प्रतिदिवसमेकैक भागं द्वापट्टिभागीकृतस्य चन्द्र-
मण्डलस्य सत्का ये चत्वारो भागास्तावत्प्रमाणमावृणोति ।
शुक्लपक्षे च प्रतिदिवसं तावन्तमेकैक भागमात्मीयेन पञ्चदशे-
न [पञ्चदशेन] भागेनापसरत् प्रकटीकरोति । तेन कारणेन चन्द्र-
कृष्णपक्षे अपवर्द्धते दीयते, शुक्लपक्षे परिवर्द्धते इति ज्ञातव्यः ।
किमुक्तं भवति ?-तेन कारणेन चन्द्रमण्डलस्य वृद्धिहानी प्रति-
प्राप्ते, न तु ते तात्त्विक्यौ स्त इति ।

एतदेव स्पष्टं भावयति-

तं रययकुमुयसरिस-प्पहस्स चंद्रस्स राडुभगस्स ।

* प्रथमभागे 'अग्निवृद्धि' शब्दः ७१७ पृष्ठे दृश्यः ।

लोए तिहि चि निययं, भस्सइ हाणीए बुह्नीए ॥

यत एव चन्द्रमण्डलस्य राहुविमानकृताऽऽवरणानावरणजनिते
वृद्धिहानी, तत् तस्मात् कारणात् चन्द्रस्य रजतकुमुदपुष्पतु-
ल्यप्रभस्य रात्रिसुभगस्य रजन्यामतिमनोहारितया प्रतिभास-
नशीलस्य, हानौ वृद्धौ यथोदितस्वरूपाया, यथोदितजागप्रमा-
णायां च लोके तिथिरिति नियतं निश्चितं ज्ञेयते ।

सम्प्रति भागप्रमाणमेव निर्दिष्टिचुराह-

सोन्नमभागे काळ-ए उरुवइ हायते-एत्थ पन्नरसे ।

तत्तिथमेत्ते जागे, पुणो वि परिवह्णइ जोण्हे ॥

उरुपतिं चन्द्रमण्डलमित्यर्थः, पोरुशभागो न राहुदेवः कृत्वा बु-
द्ध्या परिकल्प्य, तथाजगत्स्वाभाव्यात् कृष्णपक्षे, अत्र पक्षे पौड-
गसु जागेषु मध्ये प्रतिदिवसमेकैकभागहानिकरणेन सफले कृ-
ष्णपक्षे पञ्चदश भागान् हापयति । ज्योत्स्न्ये ज्योत्स्नासमन्विते,
शुक्लपक्षे इत्यर्थः, प्रतिदिवसमेकैकभागपरिवर्द्धनेन परिपूर्णपक्षे
तावन्मात्रान्, पञ्चदशसंख्यानित्यर्थः । भागान्, पुनरपि परिव-
र्द्धयति । इयमत्र ज्ञापना-इह चन्द्रविमानं द्वापट्टिसंख्यैर्जागैः प-
रिकल्प्यते, परिकल्प्य च तेषां भागानां पञ्चदशभिर्जागैः ह्रियते,
हृते च भागे क्षब्धाश्चत्वारो द्वापट्टिभागाः, शेषौ द्वौ भागौ तिष्ठतः,
तौ च सदाऽनावृणोति । एषा किञ्च चन्द्रमसः पोरुशीकज्ञापसिद्धिः ।
तत्र कृष्णपक्षे प्रतिपदि ध्रुवराहुविमानं चन्द्रमण्डलस्याधो भागे-
न चतुर्दशमसंप्राप्तं सत् चारं चरदात्मीयेन पञ्चदशेन भागेन
द्वौ द्वापट्टिभागौ सदाऽनावरणस्वभावौ मुक्त्वा शेषद्वापट्टिसत्क-
भागाऽऽत्मकस्य चन्द्रमण्डलस्य सत्कं चतुर्जागाऽऽत्मकं पञ्चदश-
भागमावृणोति । द्वितीयायामात्मीयाज्या (?) पञ्चदशभागाना-
वृणोति । तत्र शुक्लपक्षे प्रतिपदि पञ्चदशभागान् अनावृतान्
करोति, तदा च सर्वाऽऽत्मना परिपूर्णं चन्द्रमण्डलं लोके प्रकटं
भवति । उक्तं च-"कइविहे ण भते । राहु पन्नत्ते ? । गोयमा ! इ-
विहे राहु पन्नत्ते । तज्जहा-धुवराहु य, पव्वराहु य । तत्थ ण जे से
धुवराहु, से ण बहुवस्स पक्खस्स पान्निवए पन्नरसतिभागेण
पन्नरसभागं चद्लोगमावरमाणे आवरणभागे चिच्छ । न जहा-
पढमाए पढम भाग, विड्याए विड्य भागं जाव पन्नरसेसु पन्न-
रस भाग, चरमसमए चदे रत्ते भवइ, अवसेसे समए चदे रत्ते
वा विरत्ते वा भवइ, न चेव सुक्कपक्खस्स उवदसेमाणे उवदसेमा-
णे चिच्छ । तज्जहा-पढमाए पढम भाग, विड्याए विड्य भागं
जाव पन्नरसेसु पन्नरस भाग । " इति । (भ० ११ श० ६ उ०)

तत्र-

कालेण जेण हायइ, सोन्नमजागो य सा तिही होइ ।

तं चेव य बुह्नीए, एव तिहिणो समुत्पत्ती ॥

यावता कालेन कृष्णपक्षे पोरुशो जागो द्वापट्टिभागं सचतुर्भागा-
ऽऽत्मको हायते हानिमुपगच्छति, स एतावान् कालविशेषस्तिथि-
र्भवति । तथा चैव वृद्ध्याऽपि तिथिर्भवति । किमुक्तं भवति ?-या-
वता कालेन शुक्लपक्षे पोरुशजागं प्रागुक्तक्रमेण परिवर्द्धते, ता-
वत्प्रमाणं, कालविशेषस्तिथिरिति अहोरात्रस्य द्वापट्टिभा-
गा, तावत्प्रमाणा तिथिरित्यर्थः । एवविधैर्भगवद्भिस्तीर्थकरग-
णधरैः समुत्पत्तिराख्याता ।

क्रियस्सख्याकास्तास्तिथय इति तत्सङ्ख्यानिरूपणार्थमुपप-
त्तिमाह-

जावइ परिहायइ, भागे वहइ य आणुपुव्वीए ।

तावद्या ह्येति तिद्दी, तेसि नामाणि वोच्छामि ॥

इह यावता कावेनैकश्चन्द्रमण्डलस्य पोरुशो भागो द्वापष्टिभा-
गसत्कचतुर्भागाऽऽत्मक परिहीयते, वर्तत वा, तावत्कालप्रमा-
णा एका तिथिरिति प्रागुपपादितम् । ततो यावतो प्रागान् चन्द्र-
मसो राहुविमान कृष्णपक्षे हापयति, यावतश्च भागानानुपूर्व्या
क्रमेण शुक्लपक्षे परिवर्द्धयति, तावत्प्रमाणा शुक्लपक्षे कृष्ण-
पक्षे च तिथयो भवन्त । तत्र पञ्चदश भागान् कृष्णपक्षे हापय-
ति, पञ्चदशैव प्रागान् शुक्लपक्षे परिवर्द्धयति, ततः पञ्चदश
कृष्णपक्षे तिथयः, पञ्चदश शुक्लपक्षे च । सम्प्रति तासां ति-
थीनां नामानि वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

पारुविग विद्य तस्या, य चउत्थी पंचमी य छट्ठी य ।

सत्तमि अष्टमि नवमी, दसमी एगारसी चेव ॥

वारसि तेरसि चाउ-दसी य निडवणिगा य पन्नरसी ।

किण्हम्मि य जोण्हम्मि य, एसेव विद्दी मुणेयव्वा ॥

कृष्णपक्षे प्रथमा तिथिः प्रतिपद्, द्वितीया द्वितीया, एव यावन्नि-
ष्ठापनिका परिसमाप्तिकारिका पञ्चदशी, अमावास्या इत्यर्थः ।
ज्योत्स्नेऽपि, पक्षे इत्यर्थः । एष एवान्तरोदितो नाम्ना विधिर्ज्ञा-
तव्यः । तद् यथा-प्रथमा प्रतिपद्, द्वितीया द्वितीया, तृतीया
तृतीया । एव यावत् परिसमाप्तिकारिका पञ्चदशी, पौर्णमासी
इत्यर्थः ॥ इह विचित्रो विधिर्नाम्नामागमे मासाऽऽदीनां तिथि-
पर्यन्तानामुक्तः, ततस्तिथिनाम्नां प्रस्तावाद् मासेऽपि विनेय-
जनानुग्रहार्थमुपवर्णयते-इह च एकैकास्मिन् संवत्सरे द्वादश
मासा, तेषां च नामधेयानि द्विविधानि । तद्यथा-लौकिकानि,
लोकोत्तराणि च । तत्र लौकिकान्यमूनि । तद्यथा-श्रावण, भाद्रप-
द्, आश्वयुज, कार्तिक, मार्गशीर्ष, पौष, माघ, फाल्गुन, चैत्र,
वैशाख, ज्येष्ठ, आषाढ इति । लोकोत्तराण्यमूनि । तद्यथा-प्र-
थमं श्रावणे अग्निनन्दितं, द्वितीयं प्रतिष्ठितं प्रतिपत्तव्यं, तृती-
यो विजय, चतुर्थं प्रीतिवर्द्धनं, पञ्चमं श्रेयान्, षष्ठं शिवं,
सप्तमं शिशिरं, अष्टमं हेमवान्, नवमीं वसन्तमासः, दशमं कु-
सुमसमव, एकादशीं निदाघ, द्वादशीं वणविरोहः । तथा चोक्तं
जम्बूद्वीपप्रहसौ-“एगमेगस्स ण भते ! सवच्छरस्स कति
मासा पञ्चत्ता ? । गोयमा ! दुवालस मासा पञ्चत्ता । तेसि ए
दुविदा नामधिज्जा पञ्चत्ता । त जहा-लोइया, लोउत्तरिया य ।
तत्थ लोइया नामा इमे । त जहा-सावणे, भइवणं जाव आसाढे ।
लोउत्तरिया नामा इमे । त जहा-

“अग्निण्हिते पइट्ठे य, विजप पीइवकुणे ।

सेयसे य सिवे चेव, सिसिरे य सहेमव ॥ १ ॥

नवमे वसन्तमासे, दसमे कुसुमसमवे ।

एक्कारसे निदादे य, वणविरोहं य धारसमे । ॥ (ज० ७ वक्क०)

एकैकस्मिन् मासे द्वौ पक्षौ, तयोश्च नामधेये गुणनिष्पन्ने ऋमे ।
तद्यथा-बहुलः पक्षः, शुक्लपक्षश्च । तत्र योऽन्यकारवहुलः पक्षः
स बहुलपक्षः । यस्तु ज्योत्स्नाधवलिततया शुक्लः पक्षः स शु-
क्लपक्षः । उक्तं च-“एगमेगस्स ण भते ! मासस्स कइ पक्खा
पञ्चत्ता ? । गोयमा ! दो पक्खा पञ्चत्ता । त जहा-वहुलपक्खे-
य, सुक्कपक्खेय । ” (ज० ७ वक्क०) एकैकस्मिन् पक्षे पञ्चदश
दिवसाः । तद्यथा-प्रथमं पूर्वाह्णं, द्वितीयं-सिद्धमनोरमं, तृ-
तीयं मनोहरं, चतुर्थं यशोभञ्जं, पञ्चमं यशोधरं, षष्ठं स-

विकामसमृद्धं, सप्तमं इन्द्रमूर्त्ताभिपकं, अष्टमं सौमनसं, नवमो
धनञ्जयः, दशमोऽर्थसिद्धिः, एकादशोऽग्निजातः, द्वादशोऽव्यस-
नः, त्रयोदशः शतञ्जयः, चतुर्दशोऽग्निवेदमः, पञ्चदश उपशमः ।
तथा चोक्तं जम्बूद्वीपप्रहसौ-“एगमेगस्स ण भते ! पक्खस्स
कइ दिवसा पञ्चत्ता ? । गोयमा ! पन्नरस दिवसा पञ्चत्ता । त
जहा-पम्बिवादिवसे, विइयादिवसे जाव पन्नरसीदिवसे ।
एएसि ए भते ! पन्नरसण्ह दिवसाण कइ नामधिज्जा प-
न्नत्ता ? । गोयमा ! पन्नरस नामधेज्जा पञ्चत्ता । त जहा-

“ पुव्वगे १ सिद्धमणो-रमे अ २ तत्तो मणोहरे चेव ३ ।

जसभदे य ४ जसहरे ५, छठे सव्वकामसमिद्धे य ६ ॥ १ ॥

इदमुक्ताभिसिद्धे य ७, सोमणस ८ धणजप य बोधव्वे ९ ।

अत्यसिद्धे १० अग्निजाप ११, अव्वसणे १२ सयजप चेव १३ । २ ।

अग्निवेसे १४ उवसमे १५, दिवसाण नामधिज्जाइ । ”

(ज० ७ वक्क०)

एकैकस्मिन् पक्षे पञ्चदश रात्रयः । तद्यथा-प्रतिपत्तरात्रि,
द्वितीयारात्रि, यावत्पञ्चदशीरात्रि । तासां च रात्रीणां क्रमेणा-
मूनि नामानि । तद्यथा-प्रथमा उत्तमा, द्वितीया सुनक्खत्ता, तृती-
या पेलापत्ता, चतुर्थी यशोधरा, पञ्चमी सौमनसा, षष्ठी श्रीस-
म्भूता, सप्तमी विजया, अष्टमी वैजयन्ती, नवमी जयन्ती, दशमी
अपराजिता, एकादशी इच्छा, द्वादशी समाहारा, त्रयोदशी तेजा,
चतुर्दशी अतितेजा, पञ्चदशी देवानन्दा । तथा चोक्तम्-“एगमेग-
स्स ण जते ! पक्खस्स कइ राईओ पञ्चत्ताओ ? । गोयमा ! पन्नरस-
राईओ पञ्चत्ताओ । त जहा-पम्बिराई, वीयाराई-जाव पन्ना-
रसीराई । एएसि ण भते ! पन्नरसण्ह राईण कइ नामधेज्जा
पञ्चत्ता ? । गोयमा ! पन्नरस नामधेज्जा पञ्चत्ता । त जहा-

“ उत्तमा य सुनक्खत्ता, पेलावत्ता जसोधरा ।

सोमणसा चेव तहा, सिरिसजूया य बोधव्वा ॥ १ ॥

विजया य वैजयती, जयति अपराजिया य इच्छा य ।

समाहारा चेव तहा, तेआ य तहाऽइनेया य ॥ २ ॥

देवानदा राई, रयणीए नामधिज्जाइ । ” (ज० ७ वक्क०)

एकैकस्मिन् पक्षे पञ्चदश तिथयः । ताश्च द्विधा । तद्यथा-दि-
वसतिथयः, रात्रितिथयश्च । तत्र दिवसतिथीनाममूनि नामानि ।
तद्यथा-प्रथमा नन्दा, द्वितीया जट्टा, तृतीया जया, चतुर्थी तुच्छा,
पञ्चमी पूर्णा । ततः पुनरपि-षष्ठी नन्दा, सप्तमी जट्टा, अष्टमी
जया, नवमी तुच्छा, दशमी पूर्णा । ततः पुनरप्येकादशी नन्दा,
द्वादशी जट्टा, त्रयोदशी जया, चतुर्दशी तुच्छा, पञ्चदशी पूर्णा ।
तथा चोक्तं चन्द्रप्रहसौ-“ता कइ ते तिद्दीओ आहिया ति वपज्जा ? ।
तत्थ खलु उमा दुविहा तिद्दी पञ्चत्ता । त जहा-दिवसतिद्दी,
राइतिद्दी य । ता कइ ते दिवसतिद्दी आहिया ति वपज्जा ? । ता
एगमेगस्स पक्खस्स पन्नरस दिवसतिद्दी पञ्चत्ता । त जहा-

“ नदे भदे जप तुच्छे, पुण्णे पक्खस्स पचमी ।

पुणरवि-

नदे भदे जप तुच्छे, पुण्णे पक्खस्स दस्समी ॥ १ ॥

पुणरवि-

नदे भदे जप तुच्छे, पुण्णे पक्खस्स पन्नरसी ।

एव तिगुणा तिगुणा, तिद्दीच सव्वेसि दिवसाण ॥ २ ॥ ”

(च० प्र० १० पाहु०)

यास्तु रात्रितिथयस्तासामेतानि नामानि । तद्यथा-प्रथमा
उग्रवती, द्वितीया जोगवती, तृतीया यशोमती, चतुर्थी सर्वसिद्धा,
पञ्चमी शुभनामा । पुनरपि षष्ठी उमवती, सप्तमी भोगवती,

अष्टमी यशोमती, नवमी सर्वसिद्धा, दशमी शुभनामा । तत पुनरप्येकादशी उपवती, द्वादशी भोगवती, त्रयोदशी यशोमती, चतुर्दशी सर्वसिद्धा, पञ्चदशी शुभनामेति । उक्तं च चन्द्र-प्रज्ञावेव-“ता कह ते रातिही आहिय सि वणजा ? । ता ए-गमेगस्स ण पक्खस्स पन्नरस रातिही पणत्ता । त जहा-“उग्ग-वई भोगवई, जसोवई सव्वसिद्ध सुहनामा ।” पुनरवि-“उग्गव-ई भोगवई, जसोवई सव्वसिद्ध सुहनामा ।” पुनरवि-“उग्गवई भोगवई, जसोवई सव्वसिद्ध सुहनामा । एव तिगुणा पया, तिहीउ सव्वासि षईणं ” ॥ १ ॥ इति । (चं० प्र० १० पाहु०) तदे-वमुक्तानि तिथीनां नामानि, प्रसङ्गतो मासदिवसरात्रीणामपि ।

सप्रति यावदमुद्धर्तप्रमाणा तिथिस्तावत्प्रमाणा तिथि-
प्रतिपादयति-

एउणतीसं पुष्पा, उ मुहुत्ता सोमतो तिही होइ ।

भागा वि य वत्तीसं, वासट्टिकएण छेएणं ॥

सोमतश्चन्द्रमस उपजायते तिथिः, सा च तत उपजायमाना एको-नविंशत्परिपूर्णमुद्धर्ता, एकस्य मुहूर्तस्य द्वापष्टिकेनेन वेदन प्र-विभक्तस्य ऋक्त्वा द्वाविंशद् भागाः । तथाहि-अहोरात्रस्य द्वा-पष्टिभागीकृतस्य सत्का ये एकपष्टिभागाः, तावत्प्रमाणा तिथि-रित्युक्तम् । तत्रैकपष्टिस्त्रिंशता गुण्यते, जानान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि १८३० । एते च किल द्वापष्टिभागीकृतसकल-तिथिगतमुद्धर्तसत्का अशाः, ततो मुहूर्ताऽऽनयनार्थं तेषु द्वापष्ट्या नागो ह्रियते, हने च भागे लब्ध्वा एकोनविंशत्मुहूर्ताः, द्वाविंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य । एतावन्मुहूर्तप्रमाणा तिथिः । एतावता हि कालेन चन्द्रमण्डलगत पूर्वोदितप्रमाणः पोरुशो भागो हर्तुं चोपगच्छति, वर्द्धते वा, तत एतावानेव तिथेः परिमाण-काद्वः । (चं० प्र० १० पाहु०)

साम्प्रतमीप्सितदिने तिथिपरिमाणद्वापनार्थं करणमाह-

तिहिरासिमेव वाव-ट्टीजइं ससेमेगसड्डिगुणं ।

वावट्ट।ए जइए, सेसे अंसा निहिमपत्ती ॥

इंप्सिततिथिराशिद्वापष्ट्या भागैः परिपूर्णहोरात्रा भवन्ति, तत परिपूर्णाहोरात्रपातनार्थं द्वापष्ट्या विभाग क्रियते, वि-भागे च कृते यच्छेषमुपलभ्यते तदेकपष्टिगुण क्रियते, एकैकस्या-स्तिथेर्द्वापष्टिभागीकृताहोरात्रसत्कैकपष्टिभागप्रमाणत्वात् । कृत्वा चैकपष्टिगुण द्वापष्ट्या विभज्यते, द्वापष्ट्या भागैः परिपूर्णस्या-होरात्रस्य पतनाद् द्वापष्ट्या च भागे कृते ये अशा राशेः पश्चा-द्व्यतिष्ठन्ते, सा तिथिपरिसमाप्तिः, तावदशप्रमाणे तस्मिन् दिने तिथिरित्यर्थः । यथा वा कोऽपि पृच्छति-द्वापष्ट्या च भागे कृते-ऽपि युगे प्रथमे चाण्डे सवस्सरे आश्वयुजमासे शुक्लपक्षे पञ्चमी क्रियत्प्रमाणेति ? । तत्र किल तिथिः तावदशप्रमाणा, तस्मिन् दिने तिथिरित्यर्थः । राशिरादित आरभ्य पञ्चमीपर्यवसानोऽ-शीतिसंख्या इत्यशीतिधियते, तस्या द्वापष्ट्या भागो न्हियते, स्थिता । पश्चादष्टादश, ते एकपष्ट्या गुण्यन्ते, जानानि दश-शतानि अष्टानवत्यधिकानि १०६८ । तेषां द्वापष्ट्या भागो न्हि-यते, स्थिता । पश्चात् चतुश्चत्वारिंशदशाः, आगतमेतावदेव प-ष्टिभागप्रमाणा तस्मिन् दिने पञ्चमी तिथिः । एवमन्यत्रापि भा-वनीयम् । (?) ज्यो० ४ पाहु० । चं० प्र० । सु० प्र० । व्य० । आ० म० । आ० चू० । (कावतो ये दिवसा वर्जनीयास्ते ' आलो-यणा ' शब्दे द्वितीयभागे ४९० पृष्ठे दर्शिताः) दिचसेभ्यस्ति-

यथो वलिष्ठा-“ दिवसा उ तिही वलिष्ठा, तिहिष्ठा अ-वियं तु सुच्चई रिक्ख । ” द० प० ।

अथ पञ्चदशतिथिफलमाह-

पमिवाए पमिवत्ती, नत्थि विवत्ती जणंति वीआए ।

तइयाएँ अत्थसिद्धी, विजयणी पंचमी भणिया ॥ ४ ॥

जा एस सत्तमी मा, उ बहुगुणा इत्थ संसओ नत्थि ।

दसमीएँ पत्थियाणं, भवंति निकंटया पंथा ॥ ५ ॥

आरुगमविग्गं खे-मयं च इकारसिं वियाणाहि ।

जे वि हु हुंति अमिच्चा, ते तेरसिपट्ठिओ जिणइ ॥ ६ ॥

चाउदसि पन्नरसिं, वज्जिज्जा अट्ठमिं च नवमिं च ।

छट्ठिं च चउत्थि वा-रमिं च उन्हं पि पक्खाणं ॥ ७ ॥

पढमी पंचमि दसमी-पन्नरसिक्कारसी वि य तहेव ।

एएसु य दिवसेसुं, सेहस्स निफेढणं कुज्जा ॥ ८ ॥

नंदा जहा विजया, तुच्छा पुन्ना य पंचमी होइ ।

मासेण य उच्चारे, इक्किक्का वत्तए नियए ॥ ९ ॥

नंदे जए य पुन्ने य, सेहनिक्खमण करे ।

नंदे भदे सुजहाए, पुन्ने अणसणं करे ॥ १० ॥ द० प० ॥

धर्मकर्माऽऽदिषु तिथिरुदया तिथिरेव ग्राह्या-

तिथिश्च प्रातः प्रत्याख्यानवेलाया या स्यात्सा प्रमाणम्, सूर्यो-दयानुसारैर्नैव लोकैऽपि दिवसाऽऽदिव्यवहारात् । आहुरपि-

“ चाउम्मासिअवरिसे, पक्खिअपंचउठमीसु नायव्वा ।

ताओ तिहिओ जासिं, उदेइ सूरौ न अष्ठाओ ॥ १ ॥

पूआ पक्खखाणं, पडिकमण तइ य निअमगहण च ।

जीए उदेइ सूरौ, तीएँ तिहीए उ कायव्व ॥ २ ॥

उदयमि जा तिही सा, पमाणमिअराएँ कीरमाणीए ।

आणाभगऽणवत्था, मिच्छच्चिराहण पावे ” ॥ ३ ॥

पारासरस्मृत्यादावपि-

“ आदित्योदयवेलायां, या स्तोकाऽपि तिथिर्नवेत् ।

सा संपूर्णेति मन्तव्या, प्रचृता नोदय विना ” ॥ १ ॥

उमास्वातिवाचकप्रघोषश्चैव श्रूयते-

“ कृते पूर्वा तिथिः कार्या, वृद्धौ कार्या तथोचरा ।

श्रीवीरमोक्षकल्याण, कार्यं लोकानुगैरिह ” ॥ १ ॥ इति ।

एव पौषधाऽऽदिना पर्वदिवसा आराध्या इति पर्वकृत्यानि । ध०

२ अधि० । द्वितीयाऽऽदिपञ्चपूर्वा श्राद्धविध्यादिस्वीयग्रन्थाति-

रिक्तग्रन्थे क्वासिं ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-द्वितीयाऽऽदिपञ्चपूर्वा

उपादेयत्वं सविम्वगीतार्थाऽऽचीर्णतया सभाव्यते, अक्षराणि तु

श्राद्धविधेरन्यत्र दृष्टानि न स्मरन्ति । १५ प्र० । “ मासमि पव्ववर्ग,

तिप्पि अ पव्वाइ पक्खमि । ” इति गार्थोक्ता चतुःपूर्वा सर्वश्रा-

द्धानां, किं वा लेपश्राद्धाधिकारवर्णिता ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-

“ मासमि पव्ववर्ग, तिप्पि य पव्वाइ पक्खमि । ” इति गार्थोक्तेव

चतुःपूर्वा सर्वश्राद्धानां सम्भाव्यते, न तु लेपश्राद्धाधिकारोक्ता । १६

प्र० । ही० २ प्रका० । यदा पञ्चमी तिथिस्त्रुटिता भवति तदा तत्तप-

कस्यां तिथौ क्रियते ? पूर्णिमाया च त्रुटिताया कुत्र ? इति प्रश्ने,

उत्तरम्-यदाऽत्र पञ्चमी तिथिस्त्रुटिता भवति, तदा तत्तप-पूर्वस्यां

तिथौ क्रियते, पूर्णिमायां च त्रुटितायां त्रयोदशीचतुर्दश्यो क्रि-

यते, त्रयोदस्यां विस्मृतौ प्रतिपद्यतीति । १७ प्र० । ही० ४ प्रका० । मदा-

विदेहेषु कल्याणकतिथ्यादिकमिदमेव, अन्यद्वा?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-महाविदेहेषु कल्याणकतिथ्यादिकमिदमेवेति न सम्भाव्यते, यदाऽत्रत्यनीर्थकृता व्यवनाऽऽदिकल्याणक, तदा तत्र दिवससङ्ख्यात्, तत्प्रतिपादकान्यङ्कराण्यपि नोपलभ्यन्ते। १७ प्र०। ही० १ प्रका०। तिस्र एव पूर्णिमा पर्वत्वेन समीर्यते, सर्वा अपि घेत्यत्र प्रश्ने, उत्तरम्-“ छन्नं तिहीण मज्जमि, का तिही अज्ज वासरे ?। ” इत्याद्यागमानुसारेणाऽविच्छिन्नवृत्तपरम्परया च सर्वा अपि पूर्णिमा पर्वत्वेन मान्या एवेति। २ प्र०। ही० १ प्रका०। पूर्णिमाऽमावास्यायोर्वृक्षौ पूर्वमौदयिकी तिथिराराध्यत्वेन व्यवहियमाणाऽस्तीति केनचिदुक्तम्, श्रीतानपादा पूर्वतनीमाराध्यत्वेन प्रसादयन्ति, तत्किमिति प्रश्ने, उत्तरम्-पूर्णिमाऽमावास्यायोर्वृक्षौ औदयिक्येव तिथिराराध्यत्वेन विज्ञेया। ५ प्र०। ही० ३ प्रका०। “ छन्नं तिहीण मज्जमि, का तिही अज्ज वासरे ?। ” इत्याद्यागमवाक्यम्, तत्कुत्राऽगमेऽस्ति, स नामग्राह प्रसाद्यः, यतोऽत्र स्तनिका। राजसमक्रमेव घटन्ति, यज्जैनजीर्णग्रन्थमध्ये द्वितीयैकादशीप्रमुखतिथीना चतु पर्वीना मानमाराध्यत्वेन नास्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-“ उन्नं तिहीण मज्जमि, का तिही अज्ज वासरे ?। ” इत्यादि गाथा आद्यदिनकृत्यसूत्रेऽस्ति, तदव्याख्यानं च ८-१४-१५। एताः सितेतरजेदात् षट् तिथय इति। द्वितीयैकादशीप्रमुखतिथीनामकाराणि तु श्रावविधेरन्यत्र न सन्ति, तथा ज्ञानपञ्चम्यङ्कराणि महानिशीथे सन्तीति। १८० प्र०। सेन० ३ उल्ला०। “ बहुसु य तिहीसु य पव्वणीसु या” मदनऽऽदित्रयोदश्यादितिथिषु, भ० ६३०३३३०। तिहिवृद्धि-तिथिवृद्धि-स्त्री०। अष्टम्यादितिथिवृद्धौ अष्टेतन्या आराधन क्रियते, यतस्तद्दिने प्रत्याख्यानवेलायां घटिकाद्विका सा भवति, तावत्या एवाऽऽराधनं भवति, तदुपरि नवम्यादीनां भवनात्, सपूर्णायास्तु विराधनं जातं, पूर्वदिने भवनात्। अथ यदि प्रत्याख्यानवेलायां विलोक्यते, तदा तु पूर्वदिने द्वितयमप्यस्ति, प्रत्याख्यानवेलायां समग्रादिनेऽपीति स्पष्टमाराधनं भवतीति प्रश्ने, उत्तरम्-“ कथे पूर्वा तिथिः कार्या, वृद्धौ कार्या तथोत्तरा। ” इति उमास्वातिवाचकवचनप्रामाण्याद् वृद्धौ सत्यां स्वल्पाऽप्यग्रेतना तिथिः प्रमाणमिति। १८५ प्र०। सेन० ३ उल्ला०। तिही-तिथी-स्त्री०। ‘ तिहि ’ शब्दार्थे, च० प्र० १० पादु०। तिहु-कुतम्-अव्य०। “ कुतस कउ कह तिहु ” ॥ ८। ४। ४१६॥ इत्यपञ्चशे कुतःशब्दस्य ‘ तिहु ’ इत्यादेशः। कस्मादित्यर्थे, प्रा० ४ पाद०। तिहुयण-त्रिभुवन-न०। अधस्तिर्यग्धूर्वलोकभेदे, आव० ४४ प्र०। तिहुयणतिवग-त्रिभुवनतिवग-पु०। श्रीनासिक्यपुरे श्रीजीवितचन्द्रप्रज्ञस्वामिप्रतिमायाम्, ती० ४३ कल्प०। तिहुयणजाणु-त्रिभुवनजानु-पु०। अहिच्छत्रापूजिताया स्वनामख्याताया पार्श्वजिनप्रतिमायाम्, ती० ४३ कल्प०। तीय-अतीत-त्रि०। अतिशयेन इतो गतोऽतीतः, पिधानषट्कारवोप। वर्तमानत्वमतिक्रान्ते, स्था० ३ उ० ४ उ०। पो०। आव०। तीयवयण-अतीतवचन-न०। कृतवानित्येषरूपे षोडशवचनेषु द्वादशे वचने, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० १ उ०। तीर-तीर-पु०। पर्यन्ते, नि० चू० १ उ०। तटे, सूत्र० २ शु० १ अ०। पारे, स्था० ४ उ० १ उ०। प्रवाहात्परकूले, विशेष०। “ द-कनीरस्मि चिद्विजय । ” उदकनीर उदकोपकरणम्। शृ० १ उ०।

शक्-धा०। सामर्थ्ये। स्वादि०-पर०-अक०-अनिट्। “ शके-अय-तर-तीर-पारा ” ॥ ८। ४। ८६॥ इति शक्नोतेस्तीर इत्यादेशः। ‘ तीरह । ’ शक्नोति। प्रा० ४ पाद०। तृ-धा०। तरणे, प्लवने, अभिभवे च। स्वादि०-पर०-सक०-सेट्। “ छ कृन्तु आमीरः ” ॥ ८। ४। २५०॥ इति तृधातोर्न्यस्य ईर इत्यादेशः। ‘ तीरह । ’ तरति। प्रा० ४ पाद०। तीरंगम-तीरङ्गम-त्रि०। तीर गच्छन्तीति तीरङ्गमा, अच्, सु-मागमश्च। पारगामिनि, आचा० १ शु० २ अ० ३ उ०। तीरट्ट-तिरस्थ-त्रि०। सम्यक्त्वाऽऽदिप्राप्ते, ससारपरिमाणात् तटस्थे, दश० २ अ०। तीरट्टि(ण)-तिरार्थिन्-त्रि०। तीर पारं भवार्णवस्यार्थयत इत्येवशीलस्तीरार्थी, तीरस्थापी वा, तीरस्थितिरितिवा प्राकृतत्वात् ‘ तीरणी ’ इति। स्था ४ उ० १ उ०। सूत्र०। भवार्णव-तितीर्षी, दश० १० अ०। तीरहुत्त-तीरजुक्त-पु०। विदेहजनपदेषु, “ इहेव भारदे वासे पुव्वदेसे विदेहो नाम जणवओ, सपश्काले तिरहुत्तदेसो चि जणति । ” ती० १ कल्प०। तीरिचा-तारयित्वा-अव्य०। यावज्जीवमाराभ्येत्यर्थे, कल्प० ए कृण०। तीरिय-तारित-त्रि०। पूर्णेऽपि प्रत्याख्यानकाद्यावधौ किञ्चिदधिककालावस्थानेन तीर नीते, प्रव० ५ द्वार। आचा०। “ एता भिक्खुपडिमा तीरिया भवइ । ” पूर्णेऽपि तदवधौ स्तोककाद्यावस्थानात्तीरिता भवति। दर्श० १ त१व। आ० चू०। समाप्ते, व्य० १ उ०। तीसस्सुहुत्त-त्रिशन्मुहूर्त्त-त्रि०। त्रिशत मुहूर्त्तश्चन्द्रभागो ये-पां तानि तथा। त्रिशन्मुहूर्त्तानि यावश्चन्द्रेण सह युज्यमाननक्षत्रे, स्था० ६ उ०। तीसगुत्त-तिष्यगुप्त-पु०। राजगृहनगरवास्तव्यस्य वसुनामाऽऽचार्यस्य स्वनामख्याते शिष्ये, स च जीवप्रादेशिकानां निह्वानां धर्माऽऽचार्यः। विशेष०। आ० क०। उत्त०। स्था०। आ० म०। आ० चू०। (तद्वक्तव्यता लेशतो ‘ जीवपपसिय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १५५४ पृष्ठे उक्ता) तीसजह-तिष्यभञ्ज-पु०। मातरसगोत्रस्याऽऽयंसभूतविजयस्थविरस्य स्वनामख्याते शिष्ये, कल्प० ८ कृण०। तीसल्लनिसल्ल-त्रिशल्यानिःशल्य-त्रि०। मायानिदानमिथ्यादर्शनरूपशल्यत्रयरहिते, पा०। तीसल्लनिसल्लो (२३) शल्यते बाध्यते प्राणी एभिरिति शल्यानि। ह्यतस्तोमराऽऽदीनि, भावनस्तु मायाऽऽदीनि। निर्गतानि शल्यानि यस्य स नि शल्य। स चैकशल्यापेक्षयाऽपि स्यादित्याह-त्रीणि च तानि शल्यानि च त्रिशल्यानि, तेषु विषये निःशल्य त्रिशल्यानि शल्यः। तत्र मायाशल्यम्-माया निवृत्ति, सैव शल्य मायाशल्यम्। नितरां दायते वृथाने मोक्षफलमनिच्छन्नचर्याऽऽदिमाप्यकुशलकर्मकल्पतरुवनमनेन देवद्व्यादिप्राधनपरिणामनिशितासिनेति निदानं, तदेव शल्य निदानशल्यम्। मिथ्यादर्शनशल्यम्-मिथ्या विपरीत, दर्शनं तत्त्वानवबोधनकरण मिथ्यादर्शनं, तदेव शल्य मिथ्यादर्शनशल्यमिति। (२३) पा०।

तीसा-त्रिंशत्-स्त्री० । “विंशत्यादेर्लुक्” ॥ ८ । १ । २७ ॥ इत्यनुस्वारस्य लुक् । प्रा० १ पाद । “ईर्जिह्रासिद्वित्रिशद्विशनौ त्या” ॥ ८ । १ । ९२ ॥ इति इकारस्येकारः । त्रिरावृत्तदशसंख्यायाम्, प्रा० १ पाद ।

तीसिया-त्रिंशिका-स्त्री० त्रिंशद्वर्षपर्यायायां स्त्रियाम्, व्य० ७८० ।
तु-तु-अव्य० । समुच्चये, विशेषे । नि० चू० । दर्श० । अवधारणे, विशेषे । उक्त० । सूत्र० । दश० । प्रव० । आ० म० । नि० चू० । पञ्चा० विशेषण्ये, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । आचा० । वितर्के, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । आव० । पञ्चा० पूरणे, स्था० ४ ठा० २ उ० । नि० चू० । पञ्चा० । पादपूरणे, पञ्चा० ४ धिव० । नि० चू० । पुनःशब्दार्थे, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । दश० पूर्वमाद्विशेषदर्शने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । एवकारार्थे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । अने० । दर्श० । दश० न० । आ० म० । स्था० । अप्यर्थे, दर्श० १ तत्त्वं । यस्मादर्थे, नि० चू० १ उ० । चशब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । शब्दार्थप्रदर्शने, नि० चू० १ उ० । भेदे, “तु स्याद्भेद-उपधारणे” स्या० । आ० म० । जिघ्रकमे, प्रव० ४ द्वार । अव्ययत्वेनाऽनेकार्थत्वाद् हेतौ, व्य० १ उ० । कारणापेक्षायाम्, नि० चू० १ उ० । तुशब्दो यच्छब्दार्थे द्रष्टव्य । “तेण तु चित्तमचित्ता” तेणं ज त चित्तमचित्तेत्यर्थः । नि० चू० १ उ० । विकल्पदर्शने, नि० चू० १ उ० । परिग्रहे, नि० चू० १ उ० । सादृश्ये, स्या० । अप्रतिषेधे, स्तोकप्रायश्चित्तप्रदानविशेषे, नि० चू० १ उ० । अनेकप्रकारविशेषण्ये, दश० ४ म० । पर्याप्तिवचने, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

तुअर-तुवर-पु० । धान्यविशेषे, ज० १ वक्त० । कपायरत्ने च । तद्वति, त्रि० । आढक्यां, सौराष्ट्रमृत्तिकायां च । स्त्री० । पित्वा-न जीप् । स्वार्थे कन् । तुवरिकाऽऽयत्रैव । वाच० ।

तुं-त्वाम्-त्रि० । “त-तुं-तुमं-तुवं” ॥ ७ । ३ । ६९ ॥ इत्यादिनाऽमा-सहितस्य युष्मद् ‘तुं’ इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।
तव-त्रि० । “त-तुं-ते-तुम्” ॥ ८ । ३ । ६६ ॥ इत्यादिना षष्ठ्ये-कवचनेन कृता सहितस्य ‘तु’ इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।
त्वम्-त्रि० । “युष्मदस्तु” ॥ ८ । ३ । ९० ॥ इत्यादिना सिसहि-तस्य युष्मद् ‘तु’ इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुंग-तुङ्ग-त्रि० । उच्चैस्त्वगुणयुक्ते, स० । ज० । औ० । जी० । कट्टप० । सू० प्र० । उन्नते, औ० । अत्युच्चे, रा० ।

तुंगार-तुङ्गार-पुं० । दक्षिणपूर्वस्या दिग्वाते, आ० म० १ अ० १ खण्ड । भा० चू० ।

तुंगिय-तुङ्गिक-पु० । वस्त्वदेशान्तर्गते स्वनामख्याते ग्रामे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । प्रा० चू० । “जसभइ तुंगिय चेव ।” तुङ्गिकगणे तुङ्गिकापत्यगोत्रे, तं० ।

तुंगिया-तुङ्गिका-स्त्री० । स्वनामख्यातायां नगर्याम्, भ० ।
तुङ्गिकानगरीश्रावकसमुदायवान् दृष्टान्तश्चैवम्-

तीसे णं तुंगियाए नयरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभा-गे पुष्पवर्डए नामं चेडए होत्या । वसुओ । तत्थ णं तुंगियाए नयरीए बहवे ममणोवानया परिवसंति, अद्या दित्ता वित्थि-ष्णविपुलभवणसयणाऽऽनणजाणवाहणाऽऽइष्ठा बहुधणव-हुजायरुवरयया आओगपआंगसंपजत्ता विच्छद्दियावेडल-

भत्तपाणा बहुदासीदासगोमहिमगवेलगप्पज्जया बहुजणस्स अपरिज्जया अभिगयजीवाजीवा उवलप्पपुष्पावा आमव-संवरनिज्जरकिरियादिगरणवंधपमोक्खकुमला असहेज्जे-वासुग्नागमुवसुजवरक्खमकिष्सरकिंपुरिसगरुलंगंधव्वम-होरगादीएहिं देवगणेहिं निग्गंधाओ पावयणाओ अण-तिकमाणज्जा निग्गंधे पावयणे निस्संकिया निक्कंत्तिया निव्वित्तिगिच्छा लप्पट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा अज्जिगयट्ठा विणिच्छियट्ठा अट्ठिमिजपेम्माणुरायरत्ता अयमाउसो ! नि-ग्गंधे पावयणे अट्ठे, अयं परमट्ठे, सेसे अणट्ठे, ऊसियफत्ति-हा अवंगुयत्तुवारा चियत्तंतेउरपरधरप्पवेमा बहूहिं सीलव्व-यगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं चाउदसट्ठमुद्धिपुष्-मासिणीसु पणिपुष्पं पोसहं सम्ममणुपाट्ठेमाणा समणे नि-ग्गंधे फासुपसणिज्जेणं असणपाणखाइममाइमेणं व-त्यपरिगहकंवलपायपुंजणेणं पीठफलगसेज्जासंयारणं ओसहेजेसज्जेणं पढिलाभेमाणा अहापरिगहिएहिं तवो-कम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणा विहरति । तेणं काट्ठेणं तेणं समणं पासावच्चिज्जा थेरा जगवंतो जाइसंपप्पा कुडसंपप्पा वज्रसंपप्पा रुवसंपप्पा विणयसंपप्पा णाणमं-पप्पा दंसणसंपप्पा चरित्तसंपप्पा लज्जाझावसंपप्पा ओयं-सी तेयंसी वच्चंमी जसंसी जियकोहा जियमाणा जियमाया जियलोभा जियनिहा जियइदिया जियपरीसहा जीवियासा-मरणजयसोगविप्पमुक्का बहुस्सुया बहुपरिवारा पंचहिं अण-गारसएहिं सत्थिं संपरितुहा अहाणुपुंवि चरमाणा गामाणु-भामं दूडज्जमाणा सुहं सुहेणं विहरमाणा जेष्सेव तुंगिया नयरी, जेष्सेव पुष्पवर्डए चेडए, तेण्व उवागच्छंति, उवाग-च्छत्ता अहापक्खिं उगहं ओगिएहेत्ता मंजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति ॥

(अस्तु च्छि) आख्या धनधान्याऽऽदिजि. परिपूर्णाः, (दिच्छि च्छि) वीप्ता प्रसिद्धा, इप्ता वा दर्पिताः । (विच्छि च्छि) विपुलमवगणसय-णाऽऽसणजाणवाहणाऽऽइष्ठा) विस्तीर्णानि विस्तारवन्ति विपु-लानि प्रचुराणि भवनानि गृहाणि शयनाऽऽसनयानवाहनैराकी-र्णानि येषां ते तथा । अथवा विस्तीर्णानि विपुलानि भवनानि येषां, शयनाऽऽसनयानवाहनानि वाऽऽकीर्णानि गुणवन्ति येषां ते तथा । तत्र यान गन्ध्यादि, वाहन त्वञ्चाऽऽदि । (बहुधणवहु-जायरुवरयया) बहु प्रभूत धन गणिमाऽऽदिक, तथा यद्देव जात-रूप सुवर्णं रजतं च रूप्यं येषां ते तथा । (आओगपओगसपड-त्ता) आयोगो द्विगुणाऽऽदिवृद्ध्याऽयं प्रदान, प्रयोगश्च कलान्तर, तौ संप्रयुक्तौ व्यापारितौ येस्ते तथा । (विच्छद्दियविडलभत्तपाणा) विच्छादितं विविधमुष्कित, बहुलोकमोजनत उच्छिष्टावशेषसं-भवात् । विच्छादितं वा विविधविच्छिन्तितम्, विपुल भक्त च पानक च येषां ते तथा । (बहुदासीदामगोमहिमगवेलकाश्च प्रभूता येषां ते तथा । गवेलका उरम्माः (बहुजणस्स अपरिभूया) बहुलोकस्था परिभवनीया, “आसव” इत्यादी क्रियाः कायिक्यादिका अधि-

करण गन्त्रीयन्त्रकाऽऽदि । (कुसलं चि) आश्रवाऽऽदीना हेयोपा-
देयतास्वरूपवेदिन (असहज्जेत्यादि) अविद्यमान साहाय्य
परसाहायिकमत्यन्तसमर्थत्वाद्येपा ते असाहाय्या , ते च ते देवा-
ऽऽद्यश्चेति कर्मधारयः । अथवा-व्यस्तमेवेद, तेन असाहाय्या
आपक्षिप देवाऽऽदिसाहाय्यकानपेक्षा, स्वयं कृतं कर्म स्वयमेव
प्रोक्तव्यमित्यदीनमनोवृत्तय इत्यर्थः । अथवा-पाखण्डिभिः प्रार-
ब्धा सम्यक्त्वविचलनं प्रति न परसाहाय्यकमपेक्षन्ते, स्वय-
मेव तत्प्रतिघातसमर्थत्वाज्जिनशासनान्तर्भावितत्वाद्येति, तत्र
देवा वैमानिका (असुराश्चि) असुरकुमारा (नागाश्चि) नागकुमारा,
उभयेऽप्यमी भवनपतिविशेषा (सुवर्णाश्चि) सच्छर्णा ज्योति-
ष्का , यक्षराक्षसकिन्नरकिंपुरुषा व्यन्तरविशेषा (गरुडाश्चि)
गरुडध्वजा सुपर्णकुमारा भवनपतिविशेषा , गन्धर्वा महोरगाश्च
व्यन्तरविशेषा । (अणतिक्रमणुज्ज चि) अनतिक्रमणीया
अचाक्षनीया (बद्धु चि) अर्थध्वनात् । (गहि-
यच चि) अर्थवधारणात् । (पुच्छियच चि) साश-
यिकार्थप्रश्नकरणात् । (अजिगयदु चि) प्रश्ननार्थ-
स्याभिगमनात् । (विणिच्छियच चि) ऐदम्पर्याथस्योपल-
ब्धात् । अत एव (अट्टिमिजपेम्मागुरागरत्ता) अस्थीनि च
क्रीकसानि, मिज्जा च तन्मध्यवर्ती धातुरस्थिमिज्जास्ताः प्रेमा-
नुरागेण सार्वज्ञप्रवचनप्रीतिरूपकुसुम्भाऽऽदिरागेण रक्ता इव र-
क्ता येषां ते तथा । अथवा-अस्थिमिज्जासु जिनशासनगतप्रे-
मानुरागेण रक्ता ये ते तथा । केनोद्धेखेनेत्याह- (अयमावसो ! इ-
त्यादि) अयमिति प्राकृतत्वादिदम् । (आवसो ! चि) आयुष्म-
न्तिति पुत्रऽऽदेरामन्त्रणम् । (सेसे चि) शेषनिर्ग्रन्थप्रवचनव्यति-
रिक्त धनधान्यपुत्रकलत्रमित्रकुसुमचननाऽऽदिकामिति । (ऊसियफ-
लिह चि) उच्छिन्नमुन्नत स्फटिकमिव स्फटिकं चित्तं येषां ते
उच्छिन्नस्फटिका , मौनीन्द्रप्रवचनावाप्त्या परितुष्टमानसा इत्य-
र्थः । इति वृद्धव्याख्या । अन्ये त्वाहु -उत्थितोऽर्गन्तास्थाना-
दपनीयोर्द्ध्वीकृतोऽतिरश्चिनः कपाटपश्चाद्गादपनीत इत्यर्थः ।
परिघोऽर्गन्ता येषां ते उच्छिन्नपरिघाः । अथवा-उच्छिन्नो गृहद्वार-
ादपगत परिघो येषां ते उच्छिन्नपरिघाः । औदार्योतिशयाद्
तिशयदानदायित्वेन जिकृकाणा गृहप्रवेशार्थमनर्गलितगृहद्वारा
इत्यर्थः ॥ (अवगुयदुवारे चि) अप्रावृत्तद्वारा , कपाटाऽऽदिभिर-
स्थगितगृहद्वारा इत्यर्थः । महर्शनत्वाभेन न कुतोऽपि पाख-
ण्डिकाद्विभ्यनिः शोभनमार्गपरिग्रहेणोद्घाटितशिरसस्तिष्ठन्तीति
भावः । इति वृद्धव्याख्या । अन्ये त्वाहु -मिधुकप्रवेशार्थमौदा-
र्यादस्थगितगृहद्वारा इत्यर्थः ॥ (चियत्ततेउरपरघरणवेसा)
(चियत्तो चि) लोकानां प्रीतिकर एवान्तं पुरे वा परगृहे वा
प्रवेशो येषां ते तथा, अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनीयास्त
इत्यर्थः । अन्ये त्वाहु - (चियत्तो चि) नाऽप्रीतिकरोऽन्तं पुरपर-
गृहयोः प्रवेश शिष्टजनप्रवेशनं येषां ते तथा । अनीर्ष्यावृता-
प्रतिपादनपर चेत्थ विशेषणमिति । अथवा- (चियत्तो चि)
त्यक्ताऽन्तं पुरपरगृहयोः परकीययोर्यथाकथञ्चित्प्रवेशो यैस्ते त-
था । (वट्टहि इत्यादि) शीघ्रगतान्यणुव्रतानि, गुणा गुणव्रतानि,
विरमणानि औचित्येन रागाऽऽदिनिवृत्तयः, प्रत्याख्यातानि पारु-
ष्यादीनि, पौषध पर्वदिनानुष्ठानं तत्रोपवासोऽवस्थानं पौषधोप-
वासः । एतेषां द्वन्द्वोऽतस्तैर्युक्ता इति गम्यम् । पौषधोपवास इत्युक्त-
म्, पौषधं च यदा यथाविधं च ते कुर्वन्तो विहरन्ति तद्दृश्य-
श्चाह- (चाउहसेत्यादि) हरोहिष्ठा अमावस्या (पणिपुत्र पो-
सह नि) आहाराऽऽदिभेदाश्चतुर्विधमपि सर्वेन । (वत्थपरिग-

हकवलपायपुच्छणेण चि) । इह पतद्ग्रह पात्र, पादप्रोज्झन,
रजोहरण, पीठमासन, फलकमवष्टम्जनफलक, शय्या वसतिवृ-
हत्सस्तारको वा, सस्तारको बहुतर । एषां समाहारद्वन्द्वोऽ-
तस्तेन । (अहापरिगहिर्पहि चि) यथाप्रतिपन्नैर्न पुनर्हास-
नीतैः । (थेरे चि) श्रुतवृद्धा । (रुचमपन्न चि) इह रूप सुवि-
हितनेपथ्य, शरीरसुन्दरता वा, तेन सम्पन्ना युक्ता रूपसम्प-
न्नाः । (लज्जालाघवसपन्न चि) लज्जा प्रसिद्धा, सयमो वा,
लाघव इव्यतोऽल्पोपधित्व, भावतो गौरवत्यागः । (ओयसी
चि) ओजस्विनो मानसावष्टम्भयुक्ता । (तेयसी चि)
तेजस्विनः शरीरप्रभायुक्ता । (वच्चेसी चि) वचस्विनो
विशिष्टप्रभावोपेता, वचस्विनो वा विशिष्टवचनयुक्ता
(जससी चि) ख्यातिमन्तः । अनुस्वारश्चैतेषु प्राकृतत्वात् ।
(जीवियासामरणभयसोगविष्पमुक् चि) जीविताऽऽशया-
मरणजयेन च विप्रमुक्ता ये ते तथा । इह (?) यावत्करणा-
दिदं दृश्यम्-“ तवप्पहाणा गुणप्पहाणा । ” गुणाश्च सय-
मगुणा , तप सयमग्रहणं चेह तप सयमयोः प्रधानमोक्षाद्गताऽ-
भिधानार्थम् । तथा-“ करणप्पहाणा चरणप्पहाणा ” तत्र करणं
पिण्डविशुद्ध्यादि, चरणं व्रतश्रमणधर्माऽऽदि । (निगहप्पहाणा)
निग्रहोऽन्यायकारिणा दण्डः , (निच्छयप्पहाणा) निश्चयोऽव-
श्यङ्करणाभ्युपगमः , तत्त्वनिर्णयो वा । (महवप्पहाणा अज्जवप्प-
हाणा) ननु जितक्रोधाऽऽदित्वात्तमार्दवाऽऽदिप्रयान्तत्वमवगम्य-
एव तर्किकं मार्दवेत्यादिना ? उच्यते-तत्रोदयविफलतोका, मार्द-
वाऽदिप्रधानत्वे तूट्याभाव एवेति । (लाघवप्पहाणा) लाघव-
क्रियासु वृत्तत्वम् । (सतिप्पहाणा मुत्तिप्पहाणा) (एव विज्जामत-
वेयबभनयनियमसत्त्वसोयप्पहाणा चारुप्पहाणा) सत्प्रज्ञाः ।
(सोही) बुद्धिहेतुत्वेन शोधयः, सुहृदो वा मित्राणि, जीवा-
नामिति गम्यम् । (अणियाणा अप्पुस्सुया अवहिलेस्सा सुसा-
मसरया अच्छिहपसिणवागरण चि) अच्छिद्वाप्यविरलानि
निर्वृणानि वा प्रशब्दाकरणानि येषां ते तथा । (कुत्तियाव-
णज्जु चि) कुत्रिकं स्वर्गमर्त्यपाताललक्षणं भूमिप्रय, तन्म-
म्भव वस्त्वपि कुत्रिकं, तत्सम्पादक आपणो हस्तः कुत्रिकाऽऽप-
ण , तद्वज्रताः समीहितार्थसम्पादनलब्धियुक्तत्वेन सकलगुणो-
पेतत्वेन वा तद्वपमाः । (सद्धि चि) सार्द्धं सहेत्यर्थः । सम्प-
रिवृता सम्यक् परिवारिता, परिकरभावेन परिकरिता
इत्यर्थः । पञ्चभिः श्रमणशतैरेव ।

तएवं तुंगियाए नयरीए मिथारुगतगचउकचचरचउ-
म्मुहमहापहपहेसु ऽजाव एगदिमानिमुहा णिज्जायति, तए
एवं ते समणोवासया ऽमीमे कहाए दण्डा समाणा दण्डु-
हा ऽजाव सदावेति, सदावित्ता एवं वयासी-एवं खलु
देवाणुप्पिया ! पासावच्चेज्जा थेरा जगवंतो जातिमपणा
ऽजाव अहापदिरुवं उग्गह ओगिणिहत्ता संजमेणं तवन्ता
अप्पाण भावेमाणा विहरंति ।

(सिंघारुग चि) शृङ्गाटकफलाऽऽकारं स्थानं, त्रिकं स्थानं
मीढनस्थानम्, चतुष्कं स्थानं चतुष्कमीढनस्थानम्, चत्वरं घ-
तरस्थानमीढनस्थानम्, महापथो राजमार्गः , पथा स्थ-
मात्रम् । यावत्करणात्-“ बहुजणसहेहि वा ” इत्यादिपूर्व-
न्यातमत्र दृश्यम् ।

तं महाफलं खलु देवाणुप्पिया ! तद्वारुवाण थेराणं भगवंता

णं नामगोयस्स वि सवणयाए, किमंग ! पुण्ण अभिगमण-
वन्दणनमसणपडिपुच्छणपज्जुवामणयाए ० जाव गहणयाए;
त गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! थेरे जगवंते वंदामो, एमंसामो
० जाव पज्जुवासामो, एयएणं इहजवे परभवे ० जाव आणुगा-
मियत्ताए भविस्समिं चि कहु अस्समस्स अंतिए एयमहं
पणिसुणेंति, पणिसुणित्ता जेणेव सयाइं गेहाइं, तेणेव उवा-
गच्छंति, उवागच्छत्ता एहाया कयवल्लिकम्मा कयकोउयमं-
गलपायच्छित्ता सुद्धपावेसाइं मंगह्वाइं वत्थाइं पवराइं परि-
हिया अप्पमहग्घाज्जणात्तां कियसरीरा सएहिं सएहिं गेहेहिंतो
पणिनिकखमंति, पडिनिकखमत्ता एगयओ मेलायंति, पाय-
विहारचारेणं तुंगियाए नयरीए मज्जं मज्जेणं निगच्छंति,
निगच्छत्ता जेणेव पुप्फवर्षए नामं चेए होत्था, तेणेव
उवागच्छंति, उवागच्छत्ता थेरे भगवंते पंचविडेणं अज्जि-
गमेणं अज्जिगच्छंति । तं जहा-सच्चित्ताणं दब्बाणं विउस-
रणयाए, अचित्ताणं दब्बाणं अविउसरणयाए, एगसादि-
एणं उत्तरासंगकरणेणं चक्खुप्फासे अजलिपगहेणं मण-
सा एगत्तीकरणेण जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छति,
उवागच्छत्ता तिकखुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेंति ० जाव
तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति । तए णं ने थेरा
जगवंतो तेमिं समणोवासयाणं तीसे य महइ महाल्लियाए
परिमाए चाउज्जामं धम्मं परिकहेति । जहा केमिसामिस्स ०
जाव समणोवासत्ताए आणाए आराहए भवइ ० जाव
धम्मो कहिओ ॥

(पणिसुणेंति चि) अभ्युपगच्छन्ति । (सयाइं ति) स्वकीयानि ।
(कयवल्लिकम्म चि) स्नानानन्तर कृत वल्लिकर्म ये. स्वगृहदे-
वताना ते तथा । (कयकोउयमंगलपायच्छित्त चि) कृतानि
कौतुकमाङ्गलान्येव प्रायश्चित्तानि तु स्वप्नाऽऽदि विधातार्यमव-
श्यकरणीयत्वाद्यैस्ते तथा । अन्ये त्वाहु - (पायच्छित्त चि) पादेन
पादे वा, तुसाश्चकुर्दोपपरिहारार्थं पादच्छुत्ता, कृतकौतुकमङ्गला-
श्च ते पादच्छुत्ताश्चेति विग्रह । तत्र कौतुकानि मपीतिलकाऽऽ-
दीनि, मङ्गलानि तु सिद्धार्थकदध्यक्ततद्वाङ्मुद्राऽऽदीनि । (सुद्ध-
पावेसाइ ति) शुद्धाऽऽत्मानो वेण्याणि वेपोचितानि । अथवा-
शुद्धानि च तानि प्रावेण्यानि च राजाऽऽदिसमाप्रवेशोचितानि
शुद्धप्रावेण्यानि । (वत्थाइ पवराइ परिहिय चि) क्वचित्
दृश्यते । क्वचित् - (वत्थाइ पवरपरिहिय चि) तत्र प्रथमपाठो
व्यक्त, द्वितीयस्तु प्रवर यथा भवतीत्येवं परिहिता प्रवरप-
रिहिता । (पायविहारचारेणं ति) पादविहारेण, न यानविहा-
रेण, यश्चारो गमन स तथा तेन । (अभिगमेण ति) प्रतिपत्त्या
अभिगच्छन्ति समीप गच्छन्ति । (सच्चित्ताणं ति) पुष्प-
ताम्युद्वाऽऽदीनाम् (विउसरणयाए चि) व्यवसर्जनया त्यागेन ।
(अचित्ताणं ति) वस्त्रमुत्तिकानाम् (अविउसरणयाए चि)
अत्यागेन । (एगसामिण ति) अनेकोत्तरीयशट्कानां नि-
वेधार्यमुक्तम् । (उत्तरासंगकरणेण ति) उत्तरासङ्ग उत्तरी-
यस्य देहे न्यासविशेषः । चक्खुस्पर्शं दृष्टिपाते । (एगत्तीकरणेण

ति) अनेकत्वस्यानेकाऽऽत्मन्यनन्तत्वेकत्वकरणमेकालम्बनत्व-
करणमेकत्वोत्करणं, तेन । (ति विहाए पज्जुवासणाए चि) इह
पर्युपासनात्रैविध्यं मनोवाक्यायभेदादिति । (महइमहाल्लियाए
चि) आलप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वाद् महति महत्या । म० २
श० ५ उ० ।

तुंगियायण-तुङ्गिकायन-पु० । तुङ्गिगोत्रापत्ये ऋषौ, क-
ल्प० ८ कृण ।

तुंगी-देशी-रात्रौ, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुंड-तुण्ड-न० । मुखे, विशेष० । आ० क० । पुरोजागे, नि० चू०
“ साय से धूता सगरुस्स तुंमे ठिता ” नि० चू० १ उ० ।
आस्ये, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुंनिक-तुंनिक-पु० । वेलाकूलवास्तव्ये स्वनामख्याते वणि-
जि, आ० क० । (‘ जत्तासिद्ध ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३९-
पृष्ठे कथा)

तुंनार-देशी-मधुरविम्बे, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुंडूअ-देशी-जीणवटे, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुंतुखमिअ-देशी-त्वरायुके, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

तुंद-देशी-उदरे, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुंदपरिमिय-तुन्दपरिमित-त्रि० । उदरभरणव्यग्रे, सूत्र० १०
श्रु० ७ अ० ।

तुंदिद्व-तुन्दिद्व-त्रि० । तुन्दमस्यास्तीति तुन्दिद्वः । यथेप्सित-
भोजनेन वर्द्धितोदरे, उक्त० ७ अ० ।

तुंव-तुम्ब-न० । अलाव्वाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० नि० चू०
अष्टादशे ज्ञानाध्ययने, स० १२ सम० । आव० । शकटनाभ्याम्,
“ जेण कुव्व आयत्त, त पुरिस आयरेण रक्खेज्जा । न हि तुव-
म्मि विण्णु, अरया साहारया होंति ॥ १ ॥ ” आ० म० १ अ० १
अण् । कप्रत्ययोऽपि । अनु० । उक्त० । स्या० ।

तुंवणाय-तुम्बजात-न० । अलावूदृष्टान्तप्रतिपादके पष्ठेऽध्ययने,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आ० चू० । (‘ कम्म ’ शब्दे चैतत् तृती-
यभागे ३३२ पृष्ठे उक्तम्)

तुंवर-तुम्वर-त्रि० । कच्चे आम्रे, “ जह तरुणअंवगरसो, तुंवर-
कविठस्स वा वि जारिस्सओ । (१२) ” उक्त ३४ अ० ।

तुंवरफल-तुम्वरफल-न० । हरीतकीप्रभृतिषु, वृ० १ उ० ।

तुंवणगाम-तुम्बवनग्राम-पु० । स्वनामख्याते ग्रामे. यत्र सु-
नन्दाभिधानां साधाना भार्या मुक्त्वा वनगिरिणा दीक्षा गृही-
ता । कल्प० १ कृण । आ० चू० । आ० म० ।

तुंववीण-तुम्बवीण-त्रि० । तुम्बयुक्ता वीणा येषां ते तुम्बवी-
णाः । तुम्बवीणावादकेषु, जीव० ३ प्रति० ४ उ० ।

तुंववीणिय-तुम्बवीणिक-त्रि० । तुम्बयुक्ताया वीणाया वाद-
के, रा० । आत्रा० । प्रज्ञ० । ज्ञा० । अनु० ।

तुंवसाग-तुम्बशाक-पु० । स्वनामख्याते शाकविशेषे, उक्त०
२ अ० ।

तुंगा-तुम्बा-त्री० । चमरस्य शूलस्य च लोकपालानामग्रमहि-
षीणां चाज्यन्तरपरिपदि, स्था० ३ ठा० २ उ० । चन्द्रस्य सू-

यस्य च सामानिकाग्रमहिषीणां चाभ्यन्तरपरिषदि, स्था०
३ ठा० २ उ० ।

तुवाग-तुम्बाक-न० । त्वङ्मिञ्जान्तर्वर्तिनि, आर्क्षाया तुल-
स्यां च । स्त्री० । दश० ५ अ० १ उ० ।

तुविणी-तुम्बिनी-स्त्री० । वल्लोधिषेवे, आचा० १ शु० १ अ०
५ उ० ।

तुविह्वी-देशी-मधुपटले, उदखले च । दे० ना० ५ वर्ग २३
गाथा ।

तुवी-देशी-अज्ञावाम, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुवुरु-तुम्बुरु-पु० । श्रीसुमतेर्यक्षे, स च श्वेतवर्णो गरुडवाहन-
श्चतुर्भुजो चरदशक्तियुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, गदानागपाशयुक्त-
वामपाणिद्वयश्च । प्रथ० २६ द्वार । शक्रस्य देवेन्द्रस्य गन्धर्वा-
नाकाधिपतौ, स्था० ७ ठा० । तृतीये गन्धर्वे, प्रज्ञा० १ पद । वृ-
क्काविषे, स० ७ सम० ।

तुवेअ-तुम्बेक-न० । ज्ञाताऽध्ययनभेदे, आच० ४ अ० ।

तुच्छ-तुच्छ-त्रि० । असारे, आच० ६ अ० । प० च० । अल्पे,
भ० ६ श० ३३ उ० । प्रश्न० । उन्मत्ते, न तुच्छो भवेन्नोन्माद ग-
च्छेत् । सूत्र० १ शु० १४ अ० । चतुर्थीनवमीचतुर्दशीरूपास्तु ति-
थिषु, च० प्र० १० पादु० । द० प० । सू० प्र० । रिक्ते, स च ऊ-
च्यतो निर्धनो जज्ञाऽऽदिरहितो घटाऽऽदिर्वा, भावतो ज्ञानाऽऽदि-
रहितः । आचा० १ शु० २ अ० ६ उ० । ऊमके, काष्ठहारकाऽऽदौ,
अथवा-“ ज्ञानैवव्ययधनोपेनो, जात्यन्वयवलाञ्छितः । तेजस्वी
मतिमान् ख्यातः, पूर्णस्तुच्छो विपर्ययात् ॥ १ ॥ ” इत्युक्तकृणे
अपूर्णे, आचा० १ शु० २ अ० ६ उ० । अवशुक्के, दे० ना० ५
वर्ग १४ गाथा ।

तुच्छअ-देशी-रञ्जिते, दे० ना० ५ वर्ग १५ गाथा ।

तुच्छकहणा-तुच्छकथना-स्त्री० । अपरिणतदेशनायाम्, पं०
व० ४ द्वार ।

तुच्छकुल-तुच्छकुल-त्रि० । अल्पकुटुम्बे, कल्प० २ कृण । चा-
रडालाऽऽदीना कुले, न० । स्था० ८ ठा० । आ० म० ।

तुच्छग-तुच्छक-त्रि० । अगम्भीरे, पञ्चा० ७ विव० । आ० चू० ।
आ० म० । आचा० ।

तुच्छत-तुच्छत्व-न० । नि सारतायाम्, ज० १८ श० ३ उ० ।

तुच्छय-देशी-रञ्जिते, दे० ना० ५ वर्ग १५ गाथा ।

तुच्छरुव-तुच्छरूप-त्रि० । तुच्छं ह्रीन रूपमाकरो यस्य स तु-
च्छरूपः । ह्रीनाऽऽकारे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

तुच्छुत्ति-तुच्छोक्ति-स्त्री० । तुच्छबुद्धिप्रणीतवचने, छव्या० १४
अध्या० ।

तुच्छोभासि(ण)-तुच्छावभासिन्-त्रि० । तुच्छो घनश्रुताऽऽदि-
रहितोऽत एव तद्विनिर्जकत्वात् तुच्छावभासी । रूपणाम-
पूर्णावभासिनि, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

तुच्छोसहिजकखणया-तुच्छौषधिभक्षणता-स्त्री० । असारा-
णामौषधीना जङ्गलरूपे उपभोगपरिजोगविरतिव्रतस्यानिचारे,
उत्त० १ अ० । उदाहरणम् “ एगो खेचरखणगो, से गाओ खाह,
राया निगाओ, खायत पेच्छह, ततो पारिप इतो खायह, रजा

कोठगेण पोष्ट फाविय, केत्तियाओ खाइयाओ होज्ज ति०, नव-
रि फेण, अन्न न किंचि अत्थि । ” आच० ६ अ० । घ० २० ।
तुज्ज-तुय-न० । घाघभेदे, सू० प्र० १० पादु० ।

तुज्ज-तव त्वद्-त्रि० । “ कसिखस्म्यां तव तुज्ज-तुवाः ” ॥ ८४॥
३७२ ॥ इति कसिखस्म्यां सह युग्मयस्तुज्ज इत्यादेशः । प्रा०
४ पाद ।

तुट्-तुट्-धा० । छेदने, दिवा० । तुदा०-पर०-सक०-सेद् । “ श-
काऽऽदीनां द्विषम् ” ॥ ८ । ४ । ३३० ॥ इति द्विषम् । प्रा० ४
पाद । शुट्यति व्यवच्छिद्यते जीवानां जीवितमिति शेषः । सूत्र० १
शु० २ अ० १ उ० । तुट्यति च्यवते । सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० ।
जीविताच्छ्यवने, सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । प्रोटयेदपनयेत्
आत्मनः । पृथक्कुर्यात्परित्यज्ज्ञा । सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।
तुष्ट-त्रि० । सतुष्टे, उत्त १८ अ० । तोप कृतवति, आ० म० १
अ० १ खएम् । औ० । जी० । ज० । रा० । आचा० । ज्ञा० ।
उत्त० । सन्तोष प्राप्ते, कल्प० १ कृण ।

तुष्टि-तुष्टि-स्त्री० । सतोपे, कल्प० १ कृण । मन प्रसक्तौ, कल्प० ६
कृण । नवधा तुष्टि-प्रकृत्युपादानकालभोगाऽऽख्या, अम्भ स-
लिलौघवृष्टपरपर्यायवाच्याश्चतस्र भाष्यात्मिका, शब्दाऽऽदि-
विषयोपरतयश्चाज्जनरक्षणकयभोगाहिसादोपदर्शनहेतुजन्मान
पञ्च बाह्यास्तुष्टयः, ताश्च पारसुपारपारापारानुत्तमाभ्युत्त
माम्भ शब्दत्रयपदेइया इति । स्या० १५ श्लो० । उत्सवे, नि० १
शु० १ वर्ग १ अ० ।

तुरु-तुरु-धा० । भेदे, तुदा०-पर०-सक०-सेद् । “ तुके-
स्तोड-तुट्-खुट्-खुमोक्खुमोलुक्क-णिगुक्क-लुकोक्खुगः ” ॥
७ । ४ । ११६ ॥ इति 'तुरु'धातोरेते नवाऽऽदेशाः । प्रा० ४ पाद ।

तुमिय-तुटित-न० । तूयै, ज० ३ वक्र० । औ० । स्था० । दिव्य-
तूयै, आ० म० १ अ० १ खएम् । वेणुवीणामृदङ्गाऽऽदिषु आ-
तोषेषु, रा० । पटहाऽदौ, स्था० ८ ठा० । आतोषे, रा० । आ०
म० । जी० । प्रज्ञा० । यादित्रे, ज्ञा० १ शु० १ उ० । कल्प० ।
ततवितततन्त्रीतलतालभिन्नवादित्रे, कल्प० १ कृण । ज० ।
दशा० । म० । औ० । रा० । चतुरशीत्या लक्षैर्गुणिते शुद्धिताङ्गे,
कर्म० ४ कर्म० । ज० । कल्प० । स्था० । अनु० । ज्यो० । जी० । म० ।
बाहुराक्षिकायाम्, स्त्री० । रा० । ज्ञा० । स्था० । आचा० । त० ।
औ० । स० । उत्त० । प्रज्ञा० । ज० । म० । चमरस्य सामानि-
कानामभ्यन्तरपरिषदि, स्था० ३ ठा० २ उ० । “ तुमिय धिगल । ”
इति देशीभाषा । नि० चू० २ उ० ।

तुडियंग-तुडिताङ्ग-न० । चतुरशीत्या लक्षगुणितपूर्वे, स्था० २
ठा० ४ उ० । “ चउरासीह पुव्वसयसहस्साह से एगे तुडिअगे ”
अनु० । ज० । कर्म० । म० । सुपमसुयमायां भरतैरवतयोरकर्म-
भूमिषु च जाविनि कल्पवृक्षे, त० । आच० । जी० । ति० । स० ।
तुडिनानि तूयाणि तत्करणत्वात् तुडिताङ्ग । तूयदायिनि, उक्त
च-“ मसगेसुयमज्ज१, सुदपेज्ज भायणाणि जिगेसु २ । तुमियगे-
सु य सगत-तुमियाई वहुप्पगाराज्ज ३ ॥ ” स्था० १० ठा० ।

तुलगा-देशी-कुञ्जः । तुलगाऽऽद्यतूर्यविषे, दे० ना० ५ वर्ग १६
गाथा ।

तुलगा-तुलगा-त्रि० । सीवनकर्मकर्त्तरि, न० । आचा० ।
आ० चू० । प्रज्ञा० । अनु० । आ० म० ।

तुष्ठाग-तुष्ठाक-त्रि० । ' तुष्ठाग ' शब्दायें, न० ।

तुमिय-तुन्नित-त्रि० । तुन्नकारणे स्वकलाकौशलतः पूरिते छि-
द्रे, वृ० १ उ० ।

तुण्हक-तृणीक-त्रि० । " सेवाऽऽदौ वा " ॥ ८१ ॥ ए६ ॥ इति
ककारस्य विकल्पेन द्वित्वम् । पक्के- ' तुण्हक ' । प्रा० ३ पाद ।
मौनावलम्बिनि, आ० म० १ अ० २ खरु । नि० चू० ।
तूर्णीभावं भजमाने, नि० चू० । " जह गाविष गमूस् कोती
धेसूण नाम तुण्हको । " नि० चू० १ उ० । मृदौ, निश्चले च ।
दे० ना० ५ वर्ग १५ गाथा ।

तुण्ह-देशी-सूकरे, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुद-तोद-पु० । प्रतोदाऽऽदिषु, " रहसि जुत्तं सरयति घालं, आ-
रुस्स विज्जति तुदेण पिठे । " कोप कृत्वा प्रतोदाऽऽदिना
पृष्ठदेशे त नारक परवश नयन्ति । सूत्र० १ शु० ५ अ० २ उ० ।

तुप्प-तुप्प-पुं० । मृतककवेवरं वशाघृताऽऽदिभि परिणामिते, वृ०
१ उ० । नि० चू० । कौतुके, विवाहे, सर्पपे, भ्रुकिते, स्निग्धे, कु-
तुपे च । दे० ना० ५ वर्ग २२ गाथा ।

तुप्पग-तुप्पग-न० । भ्रुकिताग्रे, कल्प० २ क्षण ।

तुप्पोट्ट-तुप्पोट्ट-त्रि० । तुप्पा भ्रुकिता मदनेन वा वेष्टिता शीतर-
क्षादिनिमित्तमोष्ठा येषां ते तुप्पोष्ठाः । भ्रुकितोष्ठेषु ग० २
अधि० । अनु० ।

तुवरी-तुवरी-स्त्री० । मातृवकाऽऽदिप्रसिक्ते धान्यविशेषे, ध०
२ अधि० ।

तुव्व-त्वत्-त्रि० । " तुव्व-तुव्व- " ॥ ८१ ॥ ६७ ॥ इत्यादिना क-
ासना सह युष्मदस्तुव्व इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुव्वतो-त्वत्तः-त्रि० । " तव्व-तुव्व-तुम-तुव्व तुव्वो ऊसौ ॥ ८१ ॥
९६ ॥ इति ङसि परतो युष्मदस्तुव्व इत्यादेशः । एवं ' तुव्व-
तो ' इत्यपि । प्रा० ३ पाद ।

तुव्वमाण-युष्माकम्-त्रि० । " तु-वो-मे-तुव्व-तुव्व-तुव्वमाण- " ॥ ८१ ॥
३ । १०० ॥ इत्यादिना आमासहितस्य युष्मदस्तुव्वमाण इत्यादेशः ।
प्रा० ३ पाद ।

तुव्वे-युयम्-त्रि० । " ने-तुव्वे-तुव्वे- " ॥ ८१ ॥ ९१ ॥ इत्यादिना
जसा सहितस्य युष्मदस्तुव्वे इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुप्प-तव-त्रि० । " तव्व-तु-ते-तुव्व-तुव्व-तुव्व-तुम- " ॥ ८१ ॥ ३ ।

६६ ॥ इत्यादिना पृष्ठेकवचनेन सहितस्य युष्मदस्तुम इत्या-
देशः । प्रा० ३ पाद । बहुवचनोच्चारणयोग्ये तिरस्कारप्रधानै-
कवचनान्ते, सूत्र० १ शु० ६ अ० । " तुमं ति वत्ता भण्ड । "
आव० १ अ० । स्या० ।

तुप्प-त्वया-त्रि० । " मे-दि-दे-ते-तव्व-तव्व तुम तुम- " ॥ ८१ ॥ ६४ ॥
इत्यादिना दासहितस्य युष्मदस्तुम इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुप्प-त्वया-त्रि० । " ने-दि-दे-ते-तव्व तव्व तुम तुम- " ॥ ८१ ॥ ६४ ॥
इत्यादिना दासहितस्य युष्मदस्तुम इत्यादेशः ।
एव ' तुम ' इत्यपि । प्रा० ३ पाद ।

तुप्पतो-त्वत्तः-त्रि० । " तव्व तुव्व-तुम- " ॥ ८१ ॥ ६६ ॥ इत्या-
दिना ङसि परतो युष्मदस्तुम इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुप्पा-त्वया-त्रि० । " मे-दि-दे-ते-तव्व-तव्व तुम तुम- " ॥ ८१ ॥ ६४ ॥

तुप्पा- " ॥ ८१ ॥ ६४ ॥ इत्यादिना दासहितस्य युष्मदः ' तुप्पा '
इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तव-त्रि० । " तव्व-तु-ते तुव्व तुव्व-तुव्व-तुम-तुमे तुमो-तुमा-
- " ॥ ८१ ॥ ३ । ९६ ॥ इत्यादिना पृष्ठेकवचनेन सह युष्म-
दस्तुप्पा इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुप्पाण-युष्माकम्-त्रि० । " तु वो मे-तुव्व-तुव्व-तुव्वमाण-तुवाण-
तुमाण- " ॥ ८१ ॥ ३ । १०० ॥ इत्यादिना आमा सहितस्य
युष्मदस्तुमाण इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुप्पातो-त्वत्तः-त्रि० । " अतो ऊसेडातोमात् " ॥ ८१ ॥ ३२१ ॥
इति पैशाच्यामकारात्परस्य ङसेडितौ ' आतो-आत् ' इत्यादे-
शौ । प्रा० ४ पाद ।

तुप्पे-त्वया-त्रि० । " मे-दि-दे-ते-तव्व-तव्व-तुम-तुम-तुम-तुमे- " ॥ ८१ ॥ ६४ ॥ इत्यादिना दासहितस्य युष्मदस्तुमे इत्यादेशः ।
प्रा० ३ पाद ।

तव-त्रि० । " तव्व-तु-ते तुव्व-तुव्व-तुव्व तुव्व- " ॥ ८१ ॥ ३ । ६६ ॥
इत्यादिना ङसा सहितस्य युष्मदस्तुमे इत्यादेशः । प्रा० ३
पाद ।

तुव्व-त्वया-त्रि० । " तव्व-तु-ते तुव्व- " ॥ ८१ ॥ ६६ ॥ इत्यादिना दास-
हितस्य युष्मदस्तुव्वमित्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुव्वकेर-युष्मदीय-त्रि० । युष्माकमिदम् । वाच० । " इदमर्थ-
स्य केरः " ॥ ८१ ॥ २ । १४७ ॥ इति इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर
इत्यादेशः । प्रा० २ पाद । " युष्मद्यर्थपरे त " ॥ ८१ ॥ २४६ ॥
इति युष्मच्चर्द्धपरे यकारस्य तकारः । प्रा० १ पाद । युष्म-
त्सवन्धिनि, वाच० ।

तुव्वमाण-युष्माकम्-त्रि० । " तु-वो-मे-तुव्व-तुव्व-तुव्वमाण-तुवाण-
तुमाण-तुवाण-तुव्वमाण- " ॥ ८१ ॥ ३ । १०० ॥ इत्यादिना आमा
सहितस्य युष्मदस्तुव्वमाण इत्यादेशः । " क्त्वास्यादेर्णस्वोर्वा "
॥ ८१ ॥ २७ ॥ इति पक्केऽनुस्वारोऽपि । प्रा० ३ पाद ।

तुव्वारिस-त्वादृश-त्रि० । " युष्मद्यर्थपरे तः " ॥ ८१ ॥ २४६ ॥
इति तकारः । " दृशः क्त्वा दृक्सक " ॥ ८१ ॥ १४२ ॥
इति क्त्वा दृक्सक एतदन्तस्य दृशार्थात्तुतो रिरादेशः ।
त्वरसदृशे, प्रा० १ पाद ।

तुव्वे-युयम्-त्रि० । " ने-तुव्वे-तुव्वे- " ॥ ८१ ॥ ९१ ॥ इत्यादिना
जसा सहितस्य युष्मदस्तुव्वे इत्यादेशः । " इमो-व्व-इमो वा "
॥ ८१ ॥ ३ । १०४ ॥ इति वचनात् हकारः । प्रा० ३ पाद ।

तुव्वेचय-यौष्माक-त्रि० । " युष्मदस्मदोऽञ्च एचय " ॥ ८१ ॥ २ ।
१४६ ॥ इति युष्मदः परस्येदमर्थस्याञ्च एचय इत्यादेशः ।
प्रा० २ पाद ।

तुयट्टण-त्वग्वर्तन-न० । शयने, नि० चू० १० उ० । त० । पि० ।
व्य० । दृश० । उत्त० । स्या० । वृ० । सस्तारक प्रस्तीर्य शयने,
वृ० ३ उ० । निपण्याऽऽसीने, ' तुयट्टति ' निपण्या आसते । म० १३
श० ६ उ० ।

तुयट्टियञ्च-त्वग्वर्तित-त्रि० । वामपार्श्वतः परावृत्त्य दक्षिणपार्श्वतः,
दक्षिणपार्श्वतः परावृत्त्य वामपार्श्वतः वा अघतिष्ठमाने, रा० ।

तुयट्टियञ्च-त्वग्वर्तितव्य-न० । कर्चये शयने, म० २ श० १९ च० ।

तुयावइत्ता-तोदायित्वा-अव्य० । तोद कृत्वा 'व्ययामुत्पाद्य' या प्रवज्या दीयते मुनिचन्द्रपुत्रस्य सागरचक्रणेव सा तथा । प्रवज्याभेदे, स्था० ३ ग्रा० २ उ० ।

तुयह-युष्माकम्-त्रि० । " तु-वो-मे-तुयह तुयह-० " ॥ ८ । ३ । १०० ॥ इत्यादिना आमा सहितस्य युष्मदस्तुयह इत्यादेश । प्रा० ३ पाद ।

तुयहे-युयम्-त्रि० । " मे-तुयहे तुयह तुयह-० " ॥ ८ । ३ । ११ ॥ इत्यादिना जसा सहितस्य युष्मदस्तुयहे इत्यादेश । प्रा० ३ पाद ।

तुयहेहिं-युष्माभिः-त्रि० । " मे तुयहेहिं-उज्जेहिं-उम्हेहिं-तुयहेहिं-० " ॥ ८ । ३ । ६५ ॥ इत्यादिना भिसा सहितस्य युष्मदस्तुयहेहिं इत्यादेश । प्रा० ३ पाद ।

तुरत-त्वरमाण-त्रि० । " तुरोऽत्यादौ " ॥ ८ । ४ । १७२ ॥ इति अत्यादौ परतस्त्वरशब्दस्य तुर इत्यादेशः । सम्प्राम्यति, प्रा० ४ पाद । शीघ्रे, त० ।

तुरग-तुरग-पु० । अश्वे, अनु० । कल्प० । औ० । प्रव० । रा० । तुरगा आटव्या महाकायाः पशवः परसरेति पर्याया । ज० ११ ग० ११ उ० ।

तुरगमुह-तुरगमुस-पु० । अनार्यदेशविशेषे, प्रव० २७ द्वार । " कैकयिकीर्यहयमुह-खरमुह तह तुरगमैढयमुहा य । " सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

तुरगमैढग-तुरगमैढक-पु० । धर्मसंज्ञारहिते अनार्यदेशविशेषे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

तुरगारोहणसिक्खा-तुरगारोहणशिक्षा-स्त्री० । तुरगारोहण-विषयकशिक्षाभेदे, कल्प० ७ कृष्ण ।

तुरतुंगव-तुरतुङ्गव-पु० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तुरय-तुग्ग-पु० । 'तुरग' शब्दार्थे, अनु० ।

तुरा-त्तरा-स्त्री० । वेगे, अभीष्टलाभार्थं विद्यम्यासहने च । वाच० । " अन्वरा सर्वकार्येषु, तरा कार्यविनाशिनी । त्वग्मा-णेन मूर्खेण, मयूरो वायसीकृत ॥ १ ॥ " आ० चू० १ अ० ।

तुरिमिणी-तुरिमिणी-स्त्री० । भारतवर्षे स्वनामख्याताया नगर्याम्, दर्श० ३ तत्त्व । " पुरी तुरिमिणी तत्र, जितशत्रुर्नराधिप । भञ्जाङ्गजो द्विजो वृत्तः, कालिकाऽऽचार्यजामिज ॥ १ ॥ " आ० क० । तुरिमिणीनगर्यामुपसर्गकारी तरुणजनो भूपान् हतमथितविप्रारब्ध । वृ० ४ उ० ।

तुरिय-त्वरित-न० । " तुरोऽत्यादौ " ॥ ८ । ४ । ७१ ॥ इति त्वरशब्दस्य 'तुर' इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । शीघ्रे, रा० । आ० म० । प्रश्न० । भ० । अनु० । ज्ञा० । त्वरा नज्जाता अस्य । त्वरायुक्ते, ज० ३ श० २ उ० । ज्ञा० । रा० । जी० । औत्सुक्यवत्याम्, कल्प० २ कृष्ण । आकुत्रे च । वाच० ।

तुर्य-त्रि० । भेरीमृदङ्गपटङ्ककनालतात्राऽऽदिषु, उत्त० २२ अ० । द्वादशप्रकारान्तर्गृह्यसङ्घातः । स चायम्- " भमामकुटन-द्वल-कमवकुट्टरिदुहकसावा । काहलतत्रिमा वम्पो, सखो मणवो य वारभमा ॥ १ ॥ " आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

तुरियगड-त्वरितगति-स्त्री० । मानसौत्सुक्यप्रवर्तितवेगवद्गतौ, म० ३ श० २ उ० । " तुरियगडं स्त्रियगडं । " दिक्षुमारेन्द्रयोर-मितगत्यमितचाहन्सो पौरस्त्ये लोकपात्रे, स्था० ४ ग्रा० १ उ० । म० ।

तुरियज्ञासि (ए)-त्वरितभाषिण-त्रि० । अविवेकज्ञापिणि, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

तुरिया-तुष्टिना-स्त्री० । वादुरक्तिकायाम्, औ० ।

तुरी-देशी-पीने, तृलिकानामुपकरणे, दे० ना० ५ वर्ग २२ गाथा ।

तुरुक्-तुरुष्क-न० । सिंहके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जी० । आ० म० । म० ।

तुरुक्ध्रुव-तुरुष्कध्रुव-पु० । सिंहकलकणे ध्रुवे, उत्त० १ अ० ।

तुरुख-तुरुष्क-न० । सिंहकाजिधाने गन्धध्वजे, स० ३४ सम० । औ० । प्रज्ञा० । ज० । रा० ।

तुल-तुल-धा० । उन्माने । चुरा०-उभ० । पक्षे-च्वादि०-पर०-सक०-सेद् । वाच० । " तुलेरोहाम् " ॥ ८ । ४ । १५ ॥ इति एयन्तस्य तुलेरोहाम् इत्यादेशः । 'ओहाम्' । पक्षे-तुल-५ । प्रा० ४ पाद ।

तुलगा-देशी-काकतालीये, दे० ना० ५ वर्ग १५ गाथा ।

तुलणा-तुलना-स्त्री० । परिच्छेदे, " जहा इमेहिं वमहिं अगे-हिं परलोहिं सुरिओ उट्टेति, तदा न काल तुलेति । " नि० चू० २ उ० । पञ्च तुलना जितकल्पे उक्ता, 'तवेण इत्यादि' । तुलना, भावना, परिकर्म चैकार्था । विशेषे० । व्य० । नि० चू० । प० चू० । व० । स्था० । उत्त० । (द्रव्याऽऽदितुलनया तोल-यित्वैव प्रवाजनीयं शिष्य इति 'पवाजणा' शब्दे वक्ष्यते)

तुलमी-तुलसी-स्त्री० । पत्रिकाविशेषे, प्रव० ४ द्वार । " रुढी आदह खीली, तुलसी तह माउलिगा य । " प्रज्ञा० १ पद । स्था० । पञ्चा० । सरसलनायाम्, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा । गुच्छविशेषे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

तुला-तुला-स्त्री० । औपम्ये, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । " एत तुलमणोसि इह मतिगया दविया नावकत्वति । " का पुनरमौ तुला?, यथाऽऽमान सर्वथा सुनान्निद्रापितया रक्षति, तथा परमपि रक्ष, यथा पर तयाऽऽमानमिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । तोवनदण्डे, वाच० ।

सप्रति तुलामानमाह-

पणतीस दोहपडिया, वट्टा वावत्तरऽगुला दीहा ।

पचपल वरणगरस य, ममायकरणे तुला होड ॥

सुगालिताना पञ्चविंशत्तरयानां लोहपलानामत्यर्थं घनैः कट्टनेन निर्मापता, वृत्ता सुवृत्ता, विषमोद्यत्वाहीना इत्यर्थः । दासस्त्यदुला दीर्घा (पचपल वरणगरस य स्ति) द्वियते येन नद् वरण, वरणमेव वरणरु, येन धृत्वा तोल्यते तदित्यर्थः । तस्य प्रमाणं पञ्च पलानि कर्त्तव्यानि । ततः समायकरणं वरणके तुलायां संयोजिते सति यत्र प्रदेशे तुला द्वियमाणा स-मा भवति, तत्रास्मिन्नपि पक्षे अत्रतः पृष्ठतो वा नना उन्नता वा भवति तत्र प्रदेशे समायकरणे-समतासमागमपरिज्ञान-

निमित्तेरेखाकरणे, तुला परिपूर्णा भवति । तस्यां चैवंभूता-
या तुलायां समकरणीरेखामपहाय शेषा रेखाः पञ्चविंश-
तिर्भवन्ति ।

तथा चाऽऽह-

सव्यगणे तुलाय, लेहाओ पंचवीसई होंनि ।

चत्तारि य लेहाओ, जाओ नंदीपिण्डाओ ॥

तुलायां तौल्यपरिमाणसूचिका सर्वांग्रेण सर्वसङ्ख्यया, रे-
खाः पञ्चविंशतिर्भवन्ति । तासां च पञ्चविंशतिसङ्ख्यानां रे-
खाणां मध्ये या रेखा नन्दीपिण्डा फुल्लिकायुक्ता, ताश्चतस्रो
वेदितव्याः ।

तत्र पञ्चविंशतिमेव रेखा प्ररूपयति-

समकरणि अद्धकरिमा, तत्तो करिसुत्तरा य चत्तारि ।

तत्तो पलुचराओ, जाव य दसग ति लेहाओ ॥

वारमिया पन्नरसी, वीसग एत्तो दसुत्तरा अट्ट ।

एवं सव्यममासो, लेहाणं पन्नवीसं तु ॥

तुलायां प्रथमा रेखा तावत् समकरणी भवति, यत्र प्रदेशे
धरणकसहिता तुला धियमाणा समा जवति तत्र प्रदेशे
समतापरिज्ञानार्थमेका रेखा भवतीत्यर्थः । सा पञ्चविंशतिसङ्-
ख्यागणनेन गण्यते, तस्याः समतापरिज्ञाननिमित्ततया तौल्य-
वस्तुपरिमाणेऽनुपयोगात् । ततः प्रथमा रेखा अर्द्धकर्पा अर्द्ध-
कर्परूपपरिमाणसूचिका जवति । ततः कर्पोत्तरा कर्पाऽऽद्येकैक-
पेष्टद्विसूचिकाश्चतस्रो रेखा भवन्ति । तद्यथा-द्वितीया कर्परूपप-
रिमाणसूचिका, तृतीया द्विकर्पसूचिका, चतुर्थी त्रिकर्पसूचिका,
पञ्चमी चतुर्कर्पसूचिका, पलसूचिकेत्यर्थः । (तत्तो इत्यादि)
ततः पञ्चमरेखात ऊर्द्ध रेखा. पल्योत्तराः, एकैकपलवृद्धिसूचि-
कास्तावदवसेया यावद्दशकमिति दशपलसूचिका रेखा । तद्य-
था-षष्ठी रेखा द्विपलसूचिका, सप्तमी त्रिपलसूचिका, अष्टमी
चतुर्पलसूचिका, नवमी पञ्चपलसूचिका, एकादशी सप्तपल-
सूचिका, द्वादशी अष्टपलसूचिका, त्रयोदशी नवपलसूचिका, च-
तुर्दशी दशपलसूचिका । (वारसेत्यादि) ततः पञ्चदशी रेखा
द्वादशपलसूचिका, षोडशी पञ्चदशपलसूचिका, सप्तदशी विंश-
तिपलसूचिका । (एत्तो दसुत्तरा अट्ट ति) अत ऊर्द्धमष्टौ रेखा
दशोत्तराः, दशकवृद्धा पलपरिमाणसूचिका । तद्यथा-
अष्टादशी रेखा त्रिशत्पलसूचिका, एकोनविंशतितमा च-
त्वारिंशत्पलसूचिका, विंशतितमा पञ्चाशत्पलसूचिका,
एकविंशतितमा षष्टिपलसूचिका, द्वाविंशतितमा सप्तति-
पलसूचिका, त्रयोविंशतितमा अशीतिपलसूचिका, चतुर्विंश-
तितमा नवतिपलसूचिका, पञ्चविंशतितमा पलशत-
सूचिका, शतिके काण्डे पञ्चविंशतितमा रेखा जवतीत्यर्थः ।
एवमुक्तेन प्रकारेण रेखाणां सर्वसमाप्तः सर्वसंकेपः, सर्वसंख-
त्यर्थः । पञ्चविंशतिरिति ।

यदुक्तम्-पञ्चविंशतिरेखाणां मध्ये चतस्रो रेखा नन्दीपिण-
डिका इति, तद्व्याचिख्यासुराह-

पंचसु य पन्नरसगे, नीमग पन्नासगे य लेहाओ ।

नंदीपिण्डिकाओ, मेसाओ लज्जुलेहाओ ॥

पञ्चसु पञ्चदशसु त्रिशति पञ्चाशति च या रेखास्ता नन्दीपिण-
डिका । किमुक्तं भवति ?-पञ्चपलपरिमाणसूचिका, पञ्चदशप-

लपरिमाणसूचिका, त्रिशत्पलपरिमाणसूचिका, पञ्चाशत्पलप-
रिमाणसूचिका, एताश्चतस्रो रेखाः फुल्लिकायुक्ता, शेषा
एकविंशतिसङ्ख्या ऋजव । तदेवमुक्तं तुलास्वरूपम् । ज्यो०
१ पादु० । गृहाणां दाक्षधकाष्टे, पलशते जायते, मेपावधितः
सप्तमे राशौ, वाच० ।

तुलासम-तुलासम-पु० । अरक्तद्विष्टे, यथा तुला समस्थिता
न चाग्रतो न वा पुरतो नमति, सा इवाश्वं रागद्वेषविमुक्तो मा-
नापमानसुखदुःखाऽऽदिषु समः । वृ० ६ उ० । नि० चू० ।

तुल्य-तुल्य-त्रि० । गुणिते, त० । उक्त० ।

तुलेऊण-तौल्ययित्वा-अव्य० । सम्यह निश्चित्येत्यर्थे, वृ० १ उ० ।

तुल्य-तुल्य-न० । सदृशे, औ० । समाने, विशेषे । एककाले,
नं० । प्रज्ञा० ।

तुल्यचरित्त-तुल्यचरित्र-त्रि० । समानसामायिकाऽऽदिसयमे,
वृ० ६ उ० ।

तुल्यद्विष्ट-तुल्यस्थित-त्रि० । परस्परापेक्षया समानाऽऽयुक्ते,
भ० ३४ श० १ उ० ।

तुल्य-तुल्यक-त्रि० । तुल्यमेव तुल्यकम् । समे, ज० १० श०
७ उ० ।

अथ तुल्यताऽभिधानार्थमाह-

रायगिह्णे जाव परिसा पन्निगया, गोयमाऽऽदि । समणे भ-
गवं महावीरे भगवं गोयमं आगमंतेत्ता एवं वयासी-चिरसंमि-
हो सि मे गोयमा !, चिरसंश्रुतो सि मे गोयमा !, चिरपरि-
चितो सि मे गोयमा !, चिरजुसिओ सि मे गोयमा !, चिरा-
ण्णओ सि मे गोयमा !, चिगाण्णवत्तो सि मे गोयमा !, अण-
तरं देवलोए, अण्णतर माण्णस्मए भवे, किं पर मरणा कायस्स
भेदा इतो चुता दो वि तुल्ला एगट्ठा अविसेसमणाणत्ता
भविस्सामो । जहा णं जंते ! एयमट्ठं वयं जाणामो पासामो
तहा ण अण्णत्तराववाडया देवा एयमट्ठं जाणति पासंति ? ।
इता ! गोयमा ! जहा णं वय एयमट्ठं जाणामो पासामो
तहा णं अण्णत्तराववाडया देवा एयमट्ठं जाणति पासंति ।
मे केणट्ठेण जाव पासंति ? । गोयमा ! अण्णत्तराववाडया
णं अण्णंता मणोदव्वग्गणाओ वृद्धाओ पत्ताओ अभिम-
मणागयाओ जवंति, से तेणट्ठेण गोयमा ! एवं वुच्चइ०
जाव पासंति । कइविहे णं जंते ! तुल्लए पणत्ते ? । गोयमा !
ठव्विहे तुल्लए पणत्ते । त जहा-दव्वतुल्लए, खेत्ततुल्लए,
कावतुल्लए, भवतुल्लए, भावतुल्लए, संठाणतुल्लए । से केणंणं
भंते ! एवं वुच्चइ-दव्वतुल्लए, दव्वतुल्लए ? । गोयमा ! परमा-
णुपोगगळे परमाणुपोगगलस्म दव्वओ तुल्ले, परमाणुपोगगळे
परमाणुपोगगलवडरित्तस्म दव्वओ णो तुल्ले । दुपदेमिए खंधे
दुपदेमियस्स खंधस्म दव्वओ तुल्ले, दुपदेमिए खंधे दुपदे-
सियवडरित्तस्स खंधस्म दव्वओ णो तुल्ले । एवं जाव दसप-
एमिए । तुल्लमंखेज्जपण्णिस्सि खंधे मंखेज्जपण्णिमियस्स खंधस्स

द्ववओ तुल्ले । मखेज्जपएसिए खवे संखेज्जपएसियवइरित्तस्स खधस्स द्ववओ णो तुल्ले । एव तुल्लअसंखेज्जपएसिए वि; एवं तुल्लअणतपएसिए वि; मे तेणट्ठेण गोयमा ! एव वुच्चइ-द्ववतुल्लए द्ववतुल्लए । से केणट्ठेण भंते ! एव वुच्चइ-खेत्तुल्लए खेत्तुल्लए । गोयमा ! एगपएसोगाढे पोग्गले एगपएसोगादस्स पोग्गदस्स खेत्तओ तुल्ले, एगपएसोगाढे पोग्गले एगपएसोगादवइरित्तस्स पोग्गदस्स खेत्तओ णो तुल्ले । एवं जाव दसपएसोगाढे; तुल्लसंखेज्जपएसोगाढे वि; एरतुल्लअसंखेज्जपएसोगाढे वि; से तेणट्ठेण जाव खेत्तुल्लए । से केणट्ठेण भंते ! एव वुच्चइ-कालतुल्लए कालतुल्लए । गोयमा ! एगसमयट्ठिइए पोग्गले एगसमयस्स उट्ठयस्स पोग्गदस्स कालओ तुल्ले, एगसमयट्ठिइए पोग्गले एगसमयट्ठिइयवइरित्तस्स कालओ णो तुल्ले । एवं जाव दससमयट्ठिइए; तुल्लमखेज्जसमयट्ठिइए एव चेव; तुल्लअसंखेज्जसमयट्ठिइए वि एवं चेव, से तेणट्ठेण जाव कालतुल्लए । से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ-भवतुल्ल जवतुल्ले ! गोयमा ! एरइए एरइयस्स भवड्डयाए तुल्ले, एरइए एरइयवइरित्तस्स जवड्डयाए णो तुल्ले; तिरिक्खजोणिए एवं चेव; एवं मणुस्से वि; एवं देवे वि; से तेणट्ठेण जाव भवतुल्ले भवतुल्ले । से केणट्ठेण भंते ! एव वुच्चइ-जावतुल्ले जावतुल्ले ! गोयमा ! एगगुणकालए पोग्गले एगगुणकालयस्स भावतुल्ले, एगगुणकालए पोग्गले एगगुणकालवइरित्तस्स पोग्गदस्स भावओ णो तुल्ले । एवं जाव दसगुणकालए तुल्लसंखेज्जगुणकालपोग्गले तुल्लअसंखेज्जगुणकालए वि, एवं तुल्लअणंतगुणकालए वि, जहा कालए एवं णीलए होहियए हाव्हिए सुक्खिलए; एवं सुन्धिगंधे, एवं दुग्धिगंधे, एव तित्ते जाव महुरे; एव कक्खणे जाव लुक्खे, उदए जावे उदयस्स भावस्स भावओ तुल्ले, उदयभाववइरित्तस्स जावओ णो तुल्ले, एव उवसमिए वि । खए खओवसमिए परिणामिए सप्पिवाए भावे सप्पिवाडयस्स भावस्स, से तेणट्ठेण गोयमा ! एवं वुच्चइ-जावतुल्लए भावतुल्लए । से केणट्ठेण भंते ! एव वुच्चइ-सठाणतुल्लए सठाणतुल्लए ? । गोयमा ! परिमरुद्वसठाणे परिमरुद्वस्स संठाणस्स संठाणओ तुल्ले, परिमरुद्वसठाणे परिमरुद्वस्स संठाणवइरित्तस्स संठाणस्स संठाणओ णो तुल्ले । एव वट्टे तमे चउरसे आयए, समचउरंसठाणे समचउरमस्स सठाणस्स संठाणओ तुल्ले, समचउरसठाणे समचउरसस्स संठाणवइरित्तस्स संठाणओ णो तुल्ले; एव परिमरुले वि; एवं जाव हुने । से तेणट्ठेण जाव संठाणतुल्लए संठाणतुल्लए ।

(रायगिहे इत्यादि) तत्र किल भगवान् श्रीमन्महावीर के-

वलज्ञानाप्राप्त्या सखेदस्य गौतमस्वामिन ममाध्वासनायाऽऽत्मनस्तस्य च ज्ञाविर्नी तुल्यता प्रतिपादयितुमाह- (गोयमेत्यदि) (चिरससिष्ठो सि त्ति) चिर बहुकाल यावत्, चिरेवाऽतीने प्रच्युते काले मश्नुष्ये, स्नेहात्मस्वच्छिरसश्नुष्योऽसि जवसि, मे मया मम वा त्व हे गौतम ! (चिरसथुतो सि) चिर बहुकालमतीत यावत्सस्तुत, स्नेहाप्रशसितश्चिरमस्तुत । (एव चिरपरिचिप्पि सि) पुन पुनदंशन्त परिचितश्चिरपरिचिन (चिरजुसिए सि) चिरसेवितश्चिरप्रीतो वा । 'जुपी' प्रातिसेवनयोरिति वचनात् । (चिराणुगओ सि) चिरमनुगतो, ममानुगतिकारित्वात् । (चिराणुवत्ती सि त्ति) चिरमनुवृत्तिरनुकूलवर्तिता यस्यासौ चिरानुवृत्ति । इदं च चिरसश्नुष्यत्वाऽऽदिक काऽऽसीदित्याह- (अणतर देवलोए सि) अनन्तर निर्व्यवधान यथा भवत्येव देवलोके, अनन्तरे देवमवेत्यर्थः । ततोऽपि अनन्तर मनुष्यजन्वे, जात्यर्थत्वादेकवचनस्य देवभवेपु मनुष्यभवेपु चेति द्रष्टव्यम् । तत्र किल त्रिपृष्ठजन्वे भगवतो गौतमः साराधित्वेन चिरसश्नुष्यत्वाऽऽदिधर्मक आसीत् । एवमन्येष्वपि भगवेषु संभवतीति । एव च मयि तव गाढत्वेन स्नेहस्य न केवलज्ञानमुत्पद्यते, भविष्यति च तवाऽपि स्नेहकृते तदित्यधृति मा कृथा इति गम्यमिति । (किं परमणं सि) किं बहुना (परं सि) परतो मरणान्मृत्योः ? किमुक्तं भवति ?-कायस्य जेडाहेतो । (इओ जुय सि) इत प्रत्यक्षाद् मनुष्यभवात् च्युतौ (दो वि सि) द्वावप्यावा तुल्यौ, भविष्याव इति योगः । तत्र तुल्यौ समानजावच्छुतौ, (एगट्टु सि) एकार्थावेकप्रयोजनौ अनन्तसुखप्रयोजनत्वात् । एकसौ वा एकक्रेत्राऽऽश्रितौ सिद्धिक्रेत्रापेक्षयति । (भविसेसमणत्त सि) भविष्येति निर्विशेष यथा भवत्येवमनानात्तौ तुल्यज्ञानदर्शनाऽऽदिपर्यायाविति । इदं च किल भगवता गौतमेन चैत्यवन्दनायाष्टपद गत्वा प्रत्यागच्छना पञ्चदश तापसशतानि प्रवाजितानि समुत्पन्नकेवलानि च श्रीमन्महावीरममवसरणमानीतानि तीर्थप्रणामकरणसमनन्तर च केवलपर्यट्ठि समुपविष्टानि गौतमेन चाविदिततत्केवलतोत्पादव्यातकरेणाभिहितानि-यथा आगच्छन् भो साधव ! जगन्त वन्दस्वमिति । जिननायकेन च गौतमोऽभिहित-यथा गौतम ! मा केवलितनामाशातना कार्या । तनो गौतमो मिश्याहुक्कृतमदात् । तथा यानह प्रवाजयामि तेषां केवलसुत्पद्यते, न पुनमम, तत किं तस्मै नोत्पत्स्यत एवेति विकल्पादधृतिं चकार । ततो जगद्गुरुणा गदितोऽसौ मन ममाधानाय । यथा-गौतम ! चत्वार कटा भवन्ति-सुम्यकटो, विटलकट, चर्मकट, कम्बलकटकश्चेति । एव शिष्या अपि गुरौ प्रतिबन्धसाधर्म्येण सुम्यकटसमाऽऽद्यश्चत्वार एव भवन्ति । ('अज्जवइर' शब्दे प्रथमभागे २१६ पृष्ठे प्रसङ्गादुक्तैषा कथा) तत्र त्व मयि कम्बलकटसमान इत्येतस्यार्थस्य समर्थनाय भगवता तदाऽभिहितमिति । एव भाविन्यामात्मतुल्यताया भगवताऽभिहितायामानिप्रियमश्रुत्यमिति कृत्वा यद्यन्योऽप्येनमर्थं जानाति तदा साधु भवतीत्यनेनाभिप्रायेण गौतम एवाऽऽह- (जहा ण इत्यादि) (एयमट्टु ति) एतमर्थमावयोर्भावितुम्यात्तत्त्वज्ञानम् । (वय जाणामो सि) यय च वय चैन्यकथायादवयम् । तत्र यय केवलज्ञानेन जानीथ, वय तु जवहुपदशात् । तथाऽनुत्तरोपपातिका अपि देवा एतमर्थं जानन्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्- (इता गोयमा ! इत्यादि) (मणाद्वचनगणणाओ लबाओ सि) मनेऽद्वयगुणा लब्धास्तद्विषयावायज्ञानल-

द्विधमात्रापेक्षया (पक्षाश्रोति) प्राप्तान्तद्वयपरिच्छेदतः ।
 (अत्रिसममगागयाश्रोति) अत्रिसममगागतास्तद्वयपर्याय-
 परिच्छेदतः । अयमत्र गर्भार्थः-अनुत्तरोपपातिकदेवा वि-
 शिष्टावधिना मनोद्वयवर्गणा जानन्ति, पश्यन्ति च, तानां
 चावयोरयोग्यवस्थायामदर्शनेन निर्वाणगमन निश्चिन्वन्ति ।
 ननश्चाऽऽवयोर्जावितुल्यतालक्षणमर्थं जानन्ति पश्यन्ति चेति
 व्यपदिश्यत इति । तुल्यताप्रक्रमादेवेदमाह-(कश्चिहेत्यादि)
 तुल्य सम, तदेव तुल्यकम् । (उच्यते तुल्य एति) उच्यते एकाणुका-
 ऽऽवयोर्जावितुल्यकम् । अथवा-उच्यते च तत्तुल्यकं च
 उच्यते अन्तरेणेति द्वयतुल्यक, विशेषणव्यत्ययात् । (खेत्तुल्य एति)
 क्षेत्रत एकप्रदेशावगाढत्वाऽऽदिना तुल्यकं क्षेत्रतुल्यकम् । एव
 शेषाण्यपि, नवरं भवो नारकाऽऽदि, भावो वर्षाऽऽदि, औदयि-
 काऽऽदिर्वा, सन्धान परिमण्डलाऽऽदि । इह च तुल्यव्यतिरिक्त-
 मनुल्य भवतीति तदपीह व्याख्यान्यते । (तुल्यमखेज्जपसि
 एति) तुल्य समाना सत्येया. प्रदेशा यत्र स तथा, तुल्यग्र-
 हणमिह सङ्ख्यातत्त्वस्य सङ्ख्यातज्ञेयत्वात् सङ्ख्यातमात्रेण तु-
 ल्यताऽस्य स्यात्, अपि तु समानसङ्ख्येनेत्यस्यार्थस्य प्रतिपाद-
 नार्थम् । एवमन्यत्रापि । यच्चेह-अनन्तक्षेत्रप्रदेशावगाढत्वमन-
 न्तममयस्थायित्वं च नोक्तं, तद्वगाढप्रदेशानां स्थितिसमयानां
 च पुद्गलानाश्रित्याऽनन्तानामभावादिनि । (भवच्छाए एति)
 जत्र एवायं भवार्थः, तदभावनत्ता, तथा भवार्थतया । (उच्यते
 भावे एति) उच्यते कर्मणा विपाकः, न एवौदयिक क्रियामात्रम् ।
 अथवा-उच्यते निष्पन्न औदयिको भावो नारकत्वाऽऽदिपयांशवि-
 शेपः, औदयिकस्य भावन्य नारकत्वाऽऽदेर्भावो भावसामान्य-
 माश्रित्य तुल्य. सम । (एवं उच्यते एति) औपशमिकोऽप्ये-
 व वाच्यः । तथाहि-“ उच्यते ए जावे उच्यते मियस्स भावस्स
 भावो नो तुल्यत्ति । एवं शेषेष्वपि वाच्यम् । तत्र उपशम उदीर्ण-
 स्य कर्मण क्योऽनुदीर्णस्य विष्कम्भितोदयत्व, स एव औप-
 शमिक क्रियामात्रम् । उपशमेन वा निर्वृत्त औपशमिक स-
 म्यग्दर्शनाऽऽदि । (उच्यते एति) कथः कर्माभाव, स एव क्वायिक,
 कथेन वा निर्वृत्त. क्वायिक केवलज्ञानाऽऽदि । (खश्रोवसमिप
 एति) कथेणोदयप्रसक्तकर्मणो विनाशेन सहोपशमो विष्क-
 म्भितोदयत्व क्योपशमः, स एव क्वायोपशमिक क्रियामात्रमे-
 व । क्योपशमेन वा निर्वृत्त. क्वायोपशमिको मनिज्ञानाऽऽदि. प-
 र्यायविशेषः । नन्वौपशमिकस्य क्वायोपशमिकस्य च क प्रति-
 विशेषः, उच्यते-क्वायोपशमिकविपाकवेदनमेव नास्ति, प्रदेशवेदक
 पुनरन्येव, औपशमिके तु प्रदेशवेदनमपि नाऽस्तीति । (परिणा-
 मिप एति) परिणमन परिणामः, स एव पारिणामिक । (स-
 ष्ठिवाइ एति) सन्निपान औदयिकाऽऽदिभावानां श्रयादिम यो-
 नः, तेन निर्वृत्त साविपानिक । (सट्ठणतुल्ल एति) सन्धान-
 माद्विनिशेषः । तच्च द्वेधा, जावा जीवभेदात् । तत्र अजीवनस्यान
 पञ्चत्रा । तत्र (परिमडलमत्राण एति) परिमण्डल सन्धान वाहि-
 न्ताद् वृत्ताऽऽहार मध्ये शृण्वि यथा बलस्य । तच्च द्वेधा, यनप्र-
 तरभेदात् । (वट्टे एति) वृत्त पारिमग्नवमेवान्त शृण्विगाहन
 यथा तुलालचक्रम् । इदमपि द्वेधा यनप्रतरभेदात् । पुनरेकैक
 द्विधा समसङ्ख्य विषमसङ्ख्यप्रदेशभेदात् । एव अत्र चतुरस्र
 च, नवर अत्र त्रिकोण शृङ्गादस्त्वेव चतुरस्र तु चतुष्काणं, य-

था कुम्भिकाया, आयत दीर्घ यथा वारुण्य । तच्च द्वेधा श्रेण्या-
 यनप्रतराऽऽयनघनाऽऽयतभेदात् । पुनरेकैक द्विधा, समसङ्ख्यप्र-
 देशासमसङ्ख्यप्रदेशभेदात् । इदञ्च पञ्चविधमपि विस्तराप्र-
 योगाभ्या भवति । जीवमस्थानं तु सत्स्थानाभिधाननामकर्मो-
 चरप्रकृत्युदयमम्पाया जीवानामाकारः. तच्च षोढा । तत्राऽऽ-
 यम्-(समचउरमे एति) तुल्याऽऽरोहपरिणाह सम्पूर्णाङ्गाव-
 यवस्वाङ्गुलाष्टशतोच्छ्रय समचतुरस्र, तुल्याऽऽरोहपरिणाहत्वेन
 समन्वात्पूर्णावयवत्वेन च चतुरस्रत्वात्तस्य चतुरस्रत्व सङ्गतमिति
 पर्यायो । (एव परिमडले वि एति) यथा समचतुरस्रमुक्त तथा
 न्यग्रोधपरिमण्डलमपीत्यर्थः । न्यग्रोधो बटवृक्षस्तद्वपरिमण-
 ढं नाजीन उपरि चतुरस्रवृक्षण्युक्तमधश्च तदनु रूप न भवति
 तस्मान्प्रमाणाद्धीनतरमिति । (एवं जाव हुने एति) इह यावत्क-
 रणात्-“ साङ्खुजे वामणे एति ” इत्यम् । तत्र (साङ् एति) सा-
 दीनोऽभितोऽधश्चतुरस्रलक्षणयुक्तमुपरि च तदनु रूप न भवति ।
 (खुज एति) कुञ्ज ग्रीवाऽऽद्यो हस्तपादयोश्चतुरस्रलक्षणयुक्त
 मङ्गितविकृतमव्यम् । (वामणे एति) वामन वृक्षण्युक्तमध्यं
 ग्रीवाऽऽद्यो हस्तपादयोरप्याद्विषकणन्यम् । (हुने एति) हुण
 प्राय सर्वावयवेषु आदिवृक्षणविसत्वादापेतमिति । म० १४
 श० ७ उ० ।

चत्तारि पणमगेणं तुल्ला पणत्ता । त महा-धम्मत्थिकाए,
 अधम्मत्थिकाए, लोगागासे, एगजीवे ।

‘ चत्तारि ’ इत्यादि कण्ठ्यम्, नवर प्रदेशाग्रेण प्रदेशप्रमा-
 णेनेति तुल्य समाना, सर्वेषामेवामसत्त्वात्प्रदेशत्वात् । (लो-
 गागासे एति) आकाशस्यानन्तप्रदेशत्वेन धर्मास्तिकायाऽऽदि-
 भि सहानुल्यताप्रसक्तैर्लक्षणग्रहणम् । (एगजीवे एति) स-
 र्वजीवानामनन्तप्रदेशत्वाद् विवक्षिततुल्यताभावप्रसङ्गादे-
 कग्रहणमिति । स्था० ४ गा० ३ उ० ।

तुव-तव-त्रि० “ त-तु-ने-तुह-तुह-तुह-तुव० ” ॥ ८॥ ३॥ ए१॥
 इत्यादिना टसा महितस्य युष्मदस्तुव इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुवं-त्वाम्-त्रि० “ त-तु-तुम-तुव० ” ॥ ८॥ ३॥ १२॥ इत्यादिना
 अमा सहितस्य युष्मदस्तुव इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुवतो-त्वत्तः-त्रि० “ त-तुव० ” ॥ ८॥ ३॥ ए६॥ इत्यादिना
 डसे. परतो युष्मदस्तुव इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुव-त्वर-धा० । वंगे, ज्वादि०-आत्म०-अक०-सेद् । “ त्वर-
 स्तुवरज्जअरौ ” ॥ ८॥ ४॥ १७०॥ इति त्वरवातो. ‘ तुवर ’ इत्या-
 देशः । प्रा० ४ पाद । कुसुम्भोदकाऽऽदिके, वृ० ३ उ० । वृद्धवि-
 शेपे, औ० । नि० चू० । श्रीमद्विजिनस्य यके, स च चतुर्मुख
 चन्द्रयुधवर्णो गजवाहनोऽष्टभुजो वरदपरशुशूलाभययुक्तदक्षि-
 णपाणचतुष्टयो, वाजपूरकशकिमुद्राङ्गसूत्रयुतवामपाणिचतुष्ट-
 यश्च । प्रव० २६ द्वार ।

तुव-पत्त-तुवरपत्त-त० । पलाशपत्राऽऽदिषु, नि० चू० १ उ० ।

तुव-फल-तुवरफल-त० । हरीतक्यादिषु, नि० चू० १ उ० ।

तुवाण-युष्माकम्-त्रि० । “ तु-वा-जे-तुम्-तुम्-तुम्भाण-
 तुवाण० ” ॥ ८॥ ३॥ १००॥ इत्यादिना आमा सहितस्य युष्मद-
 ‘ तुवाण ’ इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुम-तुष-पु० । कोष्वाऽऽदिषु, स्था० ८ ग० । आचा० । धा-
न्यत्वचि, वाच० ।

तुसमूह-तुषमूह-न० । वीजस्य तुषमूहकणिकायाम्, स्था० ८ ग० ।

तुसागणि-तुषागि-पु० । तुषा० कोष्वाऽऽदयस्तेषामग्निस्तदह-
नप्रवृत्तो वह्निस्तुषागि । कोष्वाऽऽदिदहनप्रवृत्ते वह्नौ, स्था०
८ ग० । जी० ।

तुसार-तुषार-पु० । हिमे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० ।

तुमिणीय-तूष्णीक-त्रि० । मौनिनि, उक्त० २ अ० । वचनरहि-
ते, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । वाचयमे, उपेक्षके, स्था० ३ ग० ३
उ० । तूष्णीं शीले, उक्त० १ अ० । आचा० ।

तुमिय-तुषित-पु० । षष्ठकृष्णराजिमध्यवर्तिसुराजनामलोकान्ति-
कविमानदेवे, भ० ६ श० ५ उ० । स्था० । ज्ञा० । स० । असौ
सज्ञास्तरतो मारुतोऽप्यभिधीयते । प्रच० २६७ द्वार । आ० म० ।

तुसेअजंज-देशी-दाणि, दे० ना० ५ वर्ग १६ गाथा ।

तुमोदग-तुषोदक-न० । ग्राह्यादिधावनजले, कल्प० ए क्षण ।
ग० । स्था० ।

तुह-तव-त्रि० । “तह-तु-ते तुम्ह-तुह०-” ॥ ८ । ३ । ६९ ॥ इत्या-
दिना डसा सहितस्य युष्मदस्तुह इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।
त्वाम्-त्रि० । “त-तु-तुम-तुव-तुह०-” ॥ ८ । ३ । ६२ ॥ इत्या-
दिना अमा सहितस्य युष्मदस्तुह इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुह-तव-त्रि० । “तह-तु-ते तुम्ह-तुह-तुह०-” ॥ ८ । ३ । ६६ ॥
इत्यादिना डसा सहितस्य युष्मदस्तुह इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुहग-तुहक-पु० । कन्दवनम्पतिविशेषे, उक्त० १ अ० ।

तुहतो-त्वत्तः-त्रि० । “तह तुव-तुम-तुह-तुम्हा डसौ” ॥ ८ । ३ ।
६६ ॥ इति पञ्चम्येकवचने परतो युष्मदस्तुह इत्यादेशः । डसे-
स्तु ‘तो’ इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुहाण-युष्माकम्-त्रि० । “तु-वो-भे-तुम्ह-तुम्ह-तुम्हाण-तुवाण-
तुमाण तुहाण०-” ॥ ८ । ३ । १०० ॥ इत्यादिना अमा सहि-
तस्य युष्मदस्तुहाण इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुहार-युष्मदीय-त्रि० । “युष्मदादेरीयस्य मार ” ॥ ८ । ४
४३४ ॥ इत्यपञ्चशे युष्मदादिभ्यः परस्य ईषप्रत्ययस्य डार
इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद ।

तुहिणाचल-तुहिनाचल-पु० । हिमाश्रयपर्वते, “बभार शिर-
सा स्वर्ग-वाहिनी तुहिनाचल ।” आ० क० ।

तूअ-देशी-इक्षुकर्मकरे, दे० ना० ५ वर्ग १६ गाथा ।

तूणइक्ष-तूणावत्-त्रि० । तूणानिधानवाद्यवति, जी० ३ प्रति० ४
उ० । कल्प० । औ० । रा० । प्रश्न० । अनु० । ज्ञा० ।

तूण-तूणा-स्त्री० । शराऽऽश्रये, ज० ३ वक्त० । तूणानिधानवाद्य-
विशेषे, औ० । रा० । अनु० । ज्ञा० ।

तूर-त्वर-धा० । वेगे, ज्वादि०-अक०-आत्म०-सेट् । “त्यादि-
शत्रोस्त्वर ” ॥ ८ । ४ । १७१ ॥ इति त्वरधातोस्त्यादिशत्रुप्र-
त्यये परतस्त्वर इत्यादेशः । ‘तूर’ । त्वरते । प्रा० ४ पाद ।

तूर्य-न० । “तूर्यचर्य-तूर्य-सौन्दर्य-शौण्डीर्ये यो रः” ॥ ८ । २ ।
६३ ॥ इति र्यस्य र । प्रा० २ पाद । वादिप्रनेदे, उक्त० २
अ० । ज्ञा० ।

५८६

तूरंत-त्वरमाण-त्रि० । प्राकृतत्वाच्च शत्रुप्रत्ययः । “त्यादिशत्रो-
स्त्वर ” ॥ ८ । ४ । १७१ ॥ इति त्वरधातोः शत्रुप्रत्यये परत-
स्त्वर इत्यादेशः । सन्नाम्यति, प्रा० ४ पाद ।

तूरवह-तूर्यपति-पु० । नटमहसरे, श्रु० १ उ० ।

तूरसह-तूर्यशब्द-पु० । तूर्यशब्देनार्थिभ्रते सनिनादे, विशेष० ।

तूल-तूल-न० । अर्कतूले, सु० प्र० २० पाहु० । आचा० । म० ।
आ० म० । कल्प० ।

तूलकर-तूलकृत-त्रि० । अर्काऽऽदितूलनिष्पन्ने, आचा० २ श्रु० १
चू० ५ अ० १ उ० ।

तूळिणी-देशी-शास्त्रमल्याम्, दे० ना० ५ वर्ग १७ गाथा ।

तूळिया-तूळिका-स्त्री० । सस्कृतकृताऽऽदिभृत शयनोपकरणे,
ग० ३ अधि० । वाद्यमय्यां, चित्रलेखनकूर्चिकायां च । ज्ञा० १
श्रु० ८ अ० ।

तूली-तूली-स्त्री० । अप्रतिहेष्यदूष्यविशेषे, जीत० । ज० ।
सस्कृतकृताऽऽदिभृते अर्कतूलाऽऽदिभृते वा शयनोपकरणे,
श्रु० ३ उ० ।

तूवर-तूवर-पु० । कषाये, रा० । काक्षे अजातगृक्षे गवि, अजातशत्रु-
श्रुके पुरुषे, कषायरसवति, त्रि० । आढन्या, सौराष्ट्रमृत्तिकायां
च । स्त्री० । डीप् । वाच० ।

तूस-तूष-धा० । तोषे, दिवा०-पर०-अक०-अनिट् । “रुपाऽऽ-
दीना दीर्घः” ॥ ८ । ४ । २३६ ॥ इति दीर्घः । ‘तूस’ ।
तुष्यति । प्रा० ४ पाद ।

तूह-तीर्थ-न० । “डु.खदक्षिणतीर्थे वा” ॥ ८ । २ । ७२ ॥ इति
सयुक्तस्य तीर्थशब्दस्य र्थस्य ह् । प्रा० ४ पाद । “तीर्थे हे ”
॥ ८ । १ । १०४ ॥ इति तीर्थशब्दे हे साति ईत कृत्वम् । प्रा० ४
पाद । शास्त्रे, यज्ञे, क्षेत्रे, उपाये, स्त्रीरजसि, नद्यादेरवतरणे, घ-
ट्टाऽऽदौ, विद्याऽऽदिगुणयुतपात्रे, उपाध्याये, मन्त्रिणि, योना,
दर्शने, ग्राहणे, आगमे, निदाने, अग्नौ, उपकूपजलाऽऽशये, दे-
हिके मानसिके भौमिके त्रिविधे पवित्रस्थाने, वाच० ।

तूहाण-देशी-पुरुषे, दे० ना० ५ वर्ग १७ गाथा ।

तूण-तनु-स्त्री० । “स्वराणां स्वराः प्रायोऽपञ्चशे ” ॥ ८ । ४ ।
३२६ ॥ इत्यपञ्चशे स्वरस्थाने स्वरः । तण् । तिण् । तण् ।
प्रा० ४ पाद । देहे, अल्पे, विरले, क्लेशे च । त्रि० । वाच० ।

ते-त्वया-त्रि० । “भे-दि-दे-ते०-” ॥ ८ । ३ । ६४ ॥ इत्या-
दिना टासहितस्य युष्मदस्ते इत्यादेशः प्रा० ३ पाद ।

तव-त्रि० । “तह-तु-ते०-” ॥ ८ । ३ । ९९ ॥ इत्यादिना डसा
सहितस्य युष्मदस्ते इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद । दश० ।

तस्मिन्-पु० । प्राकृतशैलीवशात्तस्मिन्नित्यस्य स्थाने ‘ते’ इत्या-
देशः । “तेणं कात्रेण नेण समणं” । रा० ज० । कल्प० ।
(‘काल’ शब्दे व्याख्यातम्) तच्छब्दस्य प्रथमावहुवचने इति ।
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तेअव-प्रदीप-ग० । प्रकर्षेण दीप्तौ, दिवा०-आत्म०-अक०-सेट् ।

“प्रदीपेस्तेअव-सदुम-सन्धुकाभुत्ता ” ॥ ८ । ४ । १४२ ॥
इति प्रोपसर्गसहितस्य दीपधातो ‘तेअव’ इत्यादेशः । ‘तेअव’
पक्षे-‘पत्नीव’ । प्रदीप्यते । प्रा० ४ पाद ।

तेज्या-तेजस्-स्त्री० । त्रयोदश्याम्, ज० ७ वक्त्र० ।
तेज्दिय-त्रीन्द्रिय-पु० । त्रीणि स्पर्शनरसनघ्राणरूपाणि इन्द्रि-
याणि येषां ते त्रीन्द्रियाः । कर्म० ४ कर्म० । जी० । यकामत्कुण-
गर्दभेन्द्रगोपकुन्धुमत्कोटपिपीलिकोपदेहिकाकर्पासास्थिकवपु-
सर्वोजकतुष्टुरुक्ताऽऽदिषु, प० स० १ द्वार । उत्त० । आव० ।
आ० म० ।

सम्प्रति त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनाऽर्थमाह-

से किं तं तेज्दियसंसारसमापन्नजीवपञ्चवणा ? तेज्दिय-
संसारसमापन्नजीवपञ्चवणा अणोगविहा पञ्चता । तं जहा-
उवाड्या, रोहिण्या, कुंथू, पिपीलिया, उद्देसगा, उद्देहिया,
उक्कलिया, उप्पाया, उप्परा, तण्हारा, कट्टहारा, पत्तहारा,
मालुंया, तण्विटिया, पत्तविटिया, पुप्फविटिया, फलविटिया,
वीयविटिया, तेंवुर्मिजिया, तउसर्मिजिया, कप्पासड्डिमिजि-
या, हिंल्लिया, किंल्लिया, किंगिरा, किंगिरिना, वाहुया,
लहुया, मुरुगा, मोवत्थिया, सुयवेटा, इंदकाड्या, इंदगोवया, तु-
रुतुगवा, कोत्थलवाहगा, जूया, हाहाहला, पिसुया, सतवाड्या,
गोम्ही, कप्पसियालिया (हत्थिसोळा), जे यावळे तहप्पगारा
सव्वे ते समुच्छिन्नपुंमगा । ते समासओ दुविहा पञ्चता ।
तं जहा-पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य । एएसि णं एवमाइ-
याणं तेज्दियाणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं अट्टजाइकुल्लकोटिजो-
णिप्पमुहसयसहस्सा हवतीति मक्खायं । सेत्तं तेज्दियस-
सारसमापन्नजीवपणवणा ॥

(से किं तमित्यादि) अथ का सा त्रीन्द्रियसंसारसमापन्न-
जीवप्रज्ञापना ? । भगवानाह-त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञा-
पना अनेकविधा प्रज्ञप्ता । तावच्च तद्यथेत्यादिनोपदर्शयति । एते
च औपचयिकप्रभृतयस्त्रीन्द्रिया देशविशेषतो 'लोकतश्चावग-
न्तव्या' । नवर (गोम्ही कप्पसियालिया जे यावळे तहप्पगारा)
येऽपि चान्ये तथाप्रकारास्ते सर्वे त्रीन्द्रिया ज्ञातव्या इति शेषः ।
(ते सव्वे समुच्छिन्नपुंमगा) इत्यादि पूर्ववत् । (एतेसि ण-
मित्यादि) एतेषां त्रीन्द्रियाणामेवमादिकानामौपचयिकप्रभृ-
तीना पर्याप्ताऽपर्याप्तानां सर्वसङ्ख्यया अष्टौ जातिकुलकोटिनां
योनिप्रमुखाणि योनिप्रवाहाणि शतसहस्राणि भवन्ति, अष्टौ कु-
लकोटिलक्षा भवन्तीति ज्ञाव । इत्याख्यात तीर्थकृद्भिः । उप-
सहारमाह-(सेत्तमित्यादि) तदेवमुक्ता त्रीन्द्रियसंसारसमा-
पन्नजीवप्रज्ञापना । प्रज्ञा० १ पद । जी० । स्था० ।

अथ त्रीन्द्रियानाह-

से किं तं तेज्दिया ? तेज्दिया अणोगविहा पञ्चता ।
तं जहा-जेओ जहा पणवणाण । उवाड्या, रोहि-
ण्या, हत्थिसोळा, जे यावळे तहप्पगारा, ते समा-
मतो दुविहा पञ्चता । तं जहा-पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य ।
तदेव जहा वेज्दियाण, एवर सरीरोगाहणा, उक्कोमेणं ति-
न्नि गाड्याड ठिती, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं एगूण-
पमराडंडियाण, सेस तदेव एगतिथा दुआगतिआ परित्ता
असंखेज्जा पणत्ता । सेत्तं तेज्दिया ।

(से किं तमित्यादि) अथ के ते त्रीन्द्रियाः ? । सूरिराह-त्रीन्द्रि-
या अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा-(जेओ जहा पणवणाण)
भेदो यथा प्रज्ञापनार्था तथा वक्तव्यः । स चैवम्-"उवाड्या, रो-
हिण्या, कुंथू, पिपीलिया, उद्देसगा, उद्देहिया, उक्कलिया, उप्पाया,
उप्परा, तण्हारा, कट्टहारा, पत्तहारा, मालुंया, तण्विटिका, प-
त्तविटिका, पुप्फविटिया, फलविटिया, वीयविटिया, तेंवुर्मिजिया, तउ-
सर्मिजिया, कप्पासड्डिमिजिया, हिंल्लिया, किंल्लिया, किंगिरा, किं-
गिरिडा, वाहुया, लहुया, मुरुगा, सोवत्थिया, सुयवेटा, इंदका-
ड्या, इंदगोवया, तुरतुगवा, कोत्थलवाहगा, जूया, हाहाहला,
पिसुया, सतवाड्या, गोम्ही, हत्थिसोळा ।" इति । एते च के-
चिदतिप्रतीताः, केचिद्देशविशेषतोऽवगन्तव्याः । नवरम्-(गोम्ही
कप्पसियाली जे यावळे तहप्पगारा इति) येऽपि चान्ये तथाप्र-
कारा एवप्रकारास्ते सर्वे त्रीन्द्रिया ज्ञातव्याः । (ते समासतो इ-
त्यादि) समस्तमपि सूत्रं द्वीन्द्रियवत् परिज्ञावनीयं, नवरमवगाह-
नाद्वारे उत्कर्षतो अवगाहना त्रीणि गव्यूतानि, इन्द्रियद्वारे त्री-
णि इन्द्रियाणि, स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षत एकोनपञ्चा-
शद् रात्रिन्द्रिवानि । शेषं तथैवावपसहारमाह-(सेत्तं तेज्दिया)
उक्तास्त्रीन्द्रियाः । जी० १ प्रति० ।

त्रीन्द्रियवक्तव्यतामाह-

तेज्दिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकित्तिया ।
पज्जत्तामपज्जत्ता, तेसिं भेए सुणेह मे ॥ १३७ ॥
कुंथू पिपीलिया दंसा, उक्कुलुद्देहिया तहा ।
तण्हार कट्टहारा य, मालुगा पत्तहारगा ॥ १३८ ॥
कप्पासड्डिमिजा य, तिंदुगा तउसर्मिजगा ।
सतावरी य गुम्मी य, बोधव्वा इंदकाड्या ॥ १३९ ॥
इंदगोवगमाईयाऽ-णोगहा एवमाड्या ।
लोगेगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाडिया ॥ १४० ॥
संतडं पप्प नाईया, अपज्जवसिया वि थ ।
ठिडं पमुच्च साईया, सपज्जवसिया वि थ ॥ १४१ ॥
एगूणवष्पऽहोरत्ता, उक्कोसेण वियाडिया ।
तेज्दिएअआठिई, अंतोमुहुत्तं जहणिया ॥ १४२ ॥
संखेज्जाकल्लमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहणगं ।
तेज्दियकायठिई, तं कार्यं तु अमुंचओ ॥ १४३ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहणायं ।
तेज्दियजीवाणं, अंतोमुहुत्तं जहणिया ॥ १४४ ॥
एएसिं वरणओ चैव, गधओ रसफासओ ।
सठाणदेसओ वावि, विहाणाडं सहस्समो ॥ १४५ ॥

एतदपि पूर्ववन्नवर त्रीन्द्रियोच्चारण विशेषः, तथा कुन्थ-
वोऽनुद्धरिप्रभृतय, पिपीलिका, कीटिका, गुम्मी शतपदी ।
एवमन्येऽपि यथान्तरदाय वाच्याः । एकोनपञ्चाशद्वारात्रा-
ण्यायु स्थितिरिति । उत्त० ३६ अ० । पि० । ओ० । भ० । (त्री-
न्द्रियाणां परिभोग 'परिभोग' शब्दे वक्ष्यते)
तेज्छ-चैकित्स्य-न० । चिकित्साया ज्ञावश्चैकित्स्यम् । व्याधि-
प्रतिक्रियारूपे, दश० ३ अ० । आच० ।

तेजश्चिद्य-चैकित्सिक-त्रि० । वैद्ये, वृ० १ उ० ।

तेज-तेजस्-न० । उष्णोद्द्योतलक्षणे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । उष्ण-
रूपे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । पक्वगुणे, सूत्र० १ श्रु० १
अ० १ उ० । अग्निकुमारेन्द्रयोरग्निसिंहाग्निमानवयो पूर्वदि-
ग्लोकपादो, पु० । स्था० ४ उ० १ उ० । ज० ।

तेजकं-तेजस्कान्त-पु० । अग्निकुमारेन्द्रयोरग्निसिंहाग्निमान
वयोरुत्तरदिग्लोकपादो, स्था० ४ उ० १ उ० । भ० ।

तेजकाड्य-तेजस्कायिक-पु० । तेजो वह्नि, तदेव कायः । शरीर-
येषां ते तेजस्कायाः, तेजस्काया एव स्वार्थिके कप्रत्ययविधाना-
न्तेजस्कायिका । जी० १ प्रति० प्रज्ञा० । एकेन्द्रियजीवने, दश० ।
अथ तेजसो जीवत्वसिद्धिमाह-

तेज चित्तमन-मखाया अणो गजीवा पुढो सत्ता अन्नत्थ
सत्थपरिणएण ॥ ३ ॥

सात्मकोऽग्निः, आहारेण वृद्धिदर्शनात्, वाक्कवत् । दश०
४ अ० । तेज सात्मकमाहारोपादानात् तद्वृद्धिविशेषोपलब्धेः, त-
द्विकारदर्शनाच्च, पुरुषवत् । आह च- “अपरपेरियतिरिया-
नियमियदिग्गमणओ निलो गो व्व । अनलो आहाराओ, विद्धि-
विगारो व्वभाओ” ॥ १ ॥ इति । स्था० १ उ० । सूत्र० ।
व्य० । विशेषः ।

सम्प्रति तेजस्कायिकानाह-

से किं त तेजकाड्या ? तेजकाड्या दुविहा पणत्ता । तं जहा-
सुहुमतेजकाड्या य, वादरेतेजकाड्या य । से किं तं सुहुमतेज-
काड्या ? सुहुमतेजकाड्या दुविहा पणत्ता । तं जहा-पज्ज-
त्तगा य, अपज्जत्तगा य । सेत्त सुहुमतेजकाड्या । से किं
त वादरेतेजकाड्या ? वादरेतेजकाड्या अणोमविहा प-
णत्ता । तं जहा-इंगाले, जात्ता, मुम्मुरे, अच्ची, अत्ताए, सु-
च्छगण, उक्का, विज्ज, असणी, णिग्याए, सघरिससमुद्धिए,
सूरकंतमणिणिसिए, जे यावसे तहप्पगारा, ते समासओ
दुविहा पणत्ता । तं जहा-पज्जत्तगा य, अपज्जत्तगा
य । तत्थ एं जे ते अपज्जत्तगा, तेण असंपत्ता । तत्थ ए
जे ते पज्जत्तगा एएसिं वव्वादेसेणं गधादेमेणं रसादेमेणं
फासादेसेणं सहस्सज्जसो विहाणाइं संखिज्जाइं जोणि-
प्पमुहसयसहस्साइं पज्जत्तगाणिस्माए अपज्जत्तगा वक्क-
मति, जत्थ एगो तत्थ णियमा असंखेज्जा । सेत्त वादर-
तेजकाड्या, सेत्त तेजकाड्या ।

(से किं तमित्यादि) सुगम, नवरमद्वारो विगतधूम,
ज्वाला जाज्वल्यमानः, खादिराऽऽदिज्वालाऽनलसम्यक्का दीप
शिखेत्यन्ये । मुमुंर कुम्फुकाऽऽदौ जस्ममिश्रिताग्निकणरूप,
अचिरनवाप्रतिवद्धा ज्वाला, आढातमुल्लुक्, शुक्लाग्निरय-
पिक्वाऽऽदौ, गल्का सुहुल्लो, विद्युत्प्रतीता, अशनिराकाशे पतद्-
ग्निरय कण, निर्घातो वैक्रियाशनिप्रपातः, सहस्रपंसमु-
त्थितोऽरण्याऽऽदिकाष्ठनिर्मथनसमुद्भूतः, सूर्यकान्तमणिनि-
स्सृतः-सूर्यखरकिरणसम्यक् सूर्यकान्तमणये समुपजायते,
(ज यावसे तहप्पगारा इति) येषु चान्ये तथाप्र-

कारा एवप्रकारास्तेजस्कायिका, तेषु वादरेतेजस्कायि-
कतया वेदितव्याः ते समासतो इत्यादि प्राग्वत् । नवम्मापि
मह्ययानि योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि सप्त वेदितव्यानि ।
प्रज्ञा० १ पट ।

अथ तेजस्कायिकप्रतिपादक उद्देशक समारज्यते । तस्य चो-
पक्रमाऽऽदीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि वाच्यानि तावद्यावन्नामान-
पन्ने निक्षेपे तेजउद्देशक इति नाम, तत्र तेजसो निक्षेपाऽऽदीनि
द्वाराणि वाच्यानि, अत्र च पृथिवीविकल्पतुल्यत्वात् केषा-
ञ्चित्तेदेशो चाराणामपरेषा तादृशकणत्वात् अपोद्धार इत्य-
तद् द्वयमुररीकृत्य निर्युक्तिरुद्गाथामाह-

तेजस्स वि दागई, ताई जाड हवति पुढवीए ।

नाणत्त तु विहाणे, परिमाणवन्नोगसत्थे य ॥ ११६ ॥

(तेजस्स वीत्यादि) तेजसोऽप्यग्नौरपि चाराणि निक्षेपाऽऽदीनि,
यानि पृथिव्या समधिगमेश्चिहितानि, ताभ्येव वाच्यानि । अप-
वाद दर्शयितुमाह-नानात्व भेदो विधानपरिमाणोपज्ञोगश-
स्त्रेण, तुरवधारणे । विधानाऽऽदिष्वेव च नानात्व, नाप्यत्रेति ।
चशब्दाद्वल्लक्षणप्रतिग्रहः ॥ ११६ ॥

यथाप्रतिज्ञातनिर्वहणार्थमादिद्वारव्याचिख्यासयाऽऽह-

दुविहा य तेजजीवा, सुहुमा तह वायरा य लोगम्मि ।

सुहुमा य सव्वलोए, पचेव य वायरविहाणा ॥ ११७ ॥

(दुविहेत्यादि) स्पष्टा ॥ ११७ ॥

वादरपञ्चभेदप्रतिपादनायाऽऽह-

इंगाल अगणि अच्ची, जात्ता तह मुम्मुरे य बोधव्वे ।

वायरतेजविहाणा, पचेविहा वन्निया ए ॥ ११८ ॥

(इंगालेत्यादि) दग्धेन्धनो विगतधूमज्वालोऽङ्गार-इत्यनस्य
सोपक्रियाविशिष्टरूपं, तथा विद्युदुल्काऽऽशनिसघर्षसमुत्थितं सू-
र्यमणिससृताऽऽदिरूपश्चाग्निः, दृष्टप्रतिवद्धो ज्वालाविशेषोऽग्निः,
ज्वाला त्रिश्रमूलाऽनलप्रतिवद्धा, प्रविचरन्निष्कणानुविद्धा जस्म
मुमुंरः । एते वादरा अग्निभेदाः पञ्च जवन्तीति । एते च वादरा-
श्रय स्वस्थानाङ्गीकरणान्मनुष्यक्षेत्रेऽर्द्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्वेप-
व्याघातेन पञ्चदशसु कर्मभूमिषु व्याघाते सति पञ्चसु विदेहे-
षु, नान्यत्र, उपपाताङ्गीकरणेन लोकान्मन्त्रेयभागवन्तिन । तथा
चाऽऽगम-“उचवाएण दोसु उद्धकवाडेसु तिरियलोयतद्वे य ।”
अस्यायमर्थः-अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्भवत्वात् पूर्वोपरदक्षिणोत्तर-
स्वयम्भूरमणपर्यन्ताऽऽयते ऊर्ध्वोऽधोलोकप्रमाणे कपाटे तथा
प्रविष्टा वादराग्निधूपयमानकास्तद्व्यपदेश लभन्ते । तथा-
(तिरियलोयतद्वे य स्ति) तिर्यग्लोकस्थालके च व्यचस्थितो वा-
दराग्निधूपयमानो वादराग्निव्यपदेशज्ञाः भवन्ति ॥ अन्ये तु
व्याचकृते-तयोस्तिष्ठन्ति तत्स्थः, तिर्यग्लोकश्चासौ तत्स्थः
अ तिर्यग्लोकतत्स्थः । तत्र च स्थित उत्पित्सुवादराग्निव्य-
पदेशमासादयति । अन्मिश्च व्याख्याने कपाटान्तर्गते एव
गृह्यते, स च द्वयोर्द्व्यकपाटयोरित्यनेनयोपात्त इति तद्व्या-
ख्यानभिप्रायः न विश्वः । कपाटस्थापना चैयम्-समुद्धानेन
सर्वत्रोक्तवन्तिन, ते च पृथिव्यादयो माग्नान्तिकसमुद्धान्त
समवहता वादराग्निधूपयमानास्तद्व्यपदेशज्ञाः सचत्रोक्त-
व्यापितो जवन्ति । यत्र च वादरा पर्याप्तकास्तत्रैव वादरा अपया-
सकाः, तन्निश्चया तेषामुत्पत्त्यमानत्वात् । तत्रेय सूत्रमा वादरा, य प-
र्याप्तकापर्याप्तकभेदेन प्रत्येक द्विधा जगन्ति । एते च वर्णनप्र-

रसस्पर्शाऽऽदेष्टुं सहस्राग्रशो जिघ्रमाना सहस्येययोनिप्रमु-
खगतसहस्रमेदपरिमाणा भवन्ति । तत्रैषां संवृता योनिरुष्णा
च सचित्ताऽचित्तमिश्रभेदात् त्रिधा । सप्त चैषां योनवका
भवन्ति ॥ ११८ ॥

साम्प्रतं चशब्दसमुद्भूत लक्षणद्वारमाह-

जह देहपरिणामो, रत्तिं खज्जोयगस्स सा लवमा ।
जारियस्स य जह उम्हा, तह लवमा तेउजीवाणं ॥ ११९ ॥

(जहेत्यादि) यथेतिदृष्टान्तोपन्यासार्थः । देहपरिणाम प्रति-
विशिष्टा शरीरशक्तिः, रात्राविति विशिष्टकालनिर्देश । खद्योत-
क इति प्राणिविशेषपरिग्रहः । यथा तस्याऽसौ देहपरिणामो
जीवप्रयोगनिर्वृत्तशक्तिराविश्वकास्ति, एवमङ्गाराऽऽदीनामपि
प्रतिविशिष्टा प्रकाशाऽऽदिशक्तिरनुमीयते जीवप्रयोगविशेषा-
ऽऽविर्भावितति । यथा वा-उवरोष्मा जीवप्रयोग नातिवर्त्तने,
जीवाधिष्ठितशरीरकानुपात्येव प्रवृत्ति, एवैवोपमाऽऽग्नेयजन्तू-
नाम्, न च मृता ज्वरिणः क्वचिदुपलभ्यन्ते, एवमन्वयव्य-
तिरेकाभ्यामग्ने सचित्ता मुक्तकग्रन्थोपपत्तिमुखेन प्रतिपा-
दिता । सप्रति प्रयोगमारोप्यतेऽयमेवाऽर्थः-जीवशरीराग्न्य-
द्वाराऽऽद्यः, देहत्वाऽऽदिहेतुगणान्वितत्वात्, सास्नावि-
षाणाऽऽदिसद्व्याप्तवत्, तथा आत्मसंयोगाऽऽविर्भूतोऽङ्गारा-
ऽऽदीनां प्रकाशपरिणाम, शरीरस्थत्वात्, खद्योतकदेहपरिणा-
मवत्, तथा-आत्मसंयोगपूर्वकोऽङ्गाराऽऽदीनामूष्मा, शरीर-
स्थत्वात्, उवरोष्मवत् । न चाऽऽदित्याऽऽदिजिह्वरनेकान्तः । सर्वेषा-
मात्मप्रयोगपूर्वक यत् उष्णपरिणामभाक्त्वं तस्मान्नानेकान्तः,
तथा सचेतन तेजो, यथायोग्याऽऽहारोपादानेन वृत्तिविशे-
षतद्विकारवत्त्वात्, पुरुषवत् । एवमादिना लक्षणेनाऽऽग्नेया ज-
न्तवोऽवसेयाः ॥ ११९ ॥ इत्युक्त लक्षणद्वारम् ।

अथ परिमाणद्वारमाह-

जे वायरपज्जत्ता, पलियस्स असंखजागमेत्ता उ ।

सेसा तिप्पि वि रासी, वीसु लोगा अमखेज्जा ॥ १२० ॥

(जे वायरपज्जत्ता) ये वादरपर्याप्ताऽनलजीवाः क्षेत्रपट्योपमा-
सह्येयभागमात्रवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणा भवन्ति, ते पुनर्वा-
दरपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्योऽसह्येयगुणहीना, शेषास्त्रयोऽपि
राशयः पृथ्वीकायद्वावनीयाः । किं तु वादरपृथिवीकायापर्या-
प्तकेभ्यो वादराऽऽग्नेयपर्याप्तका असह्येयगुणहीना । सूक्ष्मपृ-
थिवीकायापर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माऽऽग्नेयापर्याप्तका विशेषहीना,
सूक्ष्मपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माऽऽग्नेयपर्याप्तका विशेष-
हीना इति ॥ १२० ॥

साम्प्रतमुपजोगद्वारमाह-

ददणं पयावणपगा-सणं य मेण य जत्तकरणे य ।

वायरतेउक्काए, लवभोगगुणा मणुस्साणं ॥ १२१ ॥

(ददणेत्यादि) दहन-शरीराऽऽद्यवयवस्य वाताऽऽद्यपनयनार्थं,
प्रकृष्ट तापन प्रतापन-गीतापनोदाय, प्रकाशकरणमुद्द्योतक-
रण-प्रदीपाऽऽदिना, प्रकृष्टकरणमोदनाऽऽदिरन्धनम्, स्वेदो-
व्वरविश्रुचिकाऽऽदीनाम् । इत्येवमादिष्वनेकप्रयोजनेषूपस्थितेषु
मनुष्याणां वादरतेजस्कायविषया उपभोगरूपा गुणा उपजो-
गगुणा भवन्तीति ॥ १२१ ॥

तदेवमेवमादिभिः कारणैः समुपस्थितैः सततप्रारम्भ-

प्रवृत्ता गृहिणो यत्याभासा वा सुखैषिणस्तेजस्कायजन्तून्
दिसन्तीति दर्शयितुमाह -

एण्हिं कारणेहिं, हिंसंकिं ल तेउकाइए जीवे ।

सायं गवेसमाणा, परस्स पुक्खं उदीरति ॥ १२२ ॥

(एण्हिं इत्यादि) एतदेवनाऽऽदिभिः कारणैस्तेजस्कायिकान्
जीवान् दिसन्तीति सघट्टनपरितापनाऽपद्रवावणानि कुर्वन्ति,
सातं सुखं तदात्मनोऽन्विष्यन्त परस्य बादराग्निकायस्य,
तु समुदीरयन्त्युत्पादयन्तीति ॥ १२२ ॥

साम्प्रतं शस्त्रद्वारम्, तच्च द्रव्यभावशस्त्रज्ज्ञेदात् द्विधा,

द्रव्यशस्त्रमपि समासाविभागज्ज्ञेदात् द्विधैव,

तत्र समासतो द्रव्यशस्त्रप्रतिपादनायाऽऽह-

पुढवी आउक्काए, लुद्धा य वणस्सई तसा पाणा ।

वायरतेउक्काए, एयं तु समासओ सत्थं ॥ १२३ ॥

पृथिवी धूलिः, अण्कायश्च आर्द्रश्च वनस्पतिः वसाश्च प्राणिनः,
एतद् वादरतेजस्कायजन्तूनां समासतः सामान्येन शस्त्र-
मिति ॥ १२३ ॥

विभागतो द्रव्यशस्त्रमाह-

किंची सकायसत्थं, किंची परकाए तनुभयं किंची ।

एयं तु दव्वसत्थं, जावे य असंजमो सत्थं ॥ १२४ ॥

(किंचीत्यादि) किञ्चिच्छस्त्र स्वकाय एव अग्निकाय एवा-
ग्निकायस्य । तद्यथा-तार्णोऽग्निः पारणाग्ने शस्त्रमिति । किञ्चिच्छ-
परकायशस्त्रमुदकाऽऽदि । उभयशस्त्रं पुनस्तुपकरीपाऽऽदिव्यति-
मिश्रोऽग्निरपरानेः । तुशब्दो भावशस्त्रापेक्षया विशेषणार्थः ।
एतत्तु पूर्वोक्त समासविभागरूप पृथ्वीस्वकायाऽऽदिद्रव्यशस्त्र-
मिति । भावशस्त्रं दर्शयति-भावे शस्त्रमसंयमो तु प्रणिहि-
तमनोवाक्कायलक्षण इति ॥ १२४ ॥

अथोपसहारमाह-

मेसाइं दाराइं, ताइं जाइं हवाति पुढवीए ।

एवं तेउदेसे, निज्जुत्ती कित्तिया एसा ॥ १२५ ॥

(सेसाणीत्यादि) उक्तशेषाणि द्वाराणि तान्येव, यानि पृथिव्यु-
द्देशकेऽजिह्वानि । एवमुक्तप्रकारेण, तेजस्कायाभिधानोद्देशके
नियुक्तिं कीर्तिता व्यावर्णिता जवतीति ॥ १२५ ॥

साम्प्रतं सूत्रानुगमे स्ववित्ताऽऽदिगुणोपेतं सूत्रमुच्चार-

णीयम् । तच्चेदम्-

से वेमि ऐव सयं लोगं अब्भाडक्खेज्जा, ऐव अत्ताणं अ-
ब्भाडक्खेज्जा, जे लोय अब्भाडक्खड से अत्ताणं अब्भाडक्ख-
ड, जे अत्ताणं अब्भाडक्खड मे लोयं अब्भाडक्खड ॥ १२६ ॥

(से वेमीत्यादि) अस्य च सवन्ध प्राग्बद्धाच्य इति । येन
मया सामान्याऽऽत्मपदार्थपृथिव्यण्कायजीवप्रविभागव्यवर्णन-
मकारि म एवाहमव्यवच्छिन्नज्ञानप्रवाहस्तेजोजीवस्वरूपोपल-
भ्यसमुपजनिनजिनवचनसमदो ब्रवीमि । किं पुनस्तदिनि दर्शय-
ति-(नेवेत्यादि) इह हि प्रकरणसवन्धाल्लोकशब्देनाग्निकाय-
लोकोऽभिधितस्तः, अतस्तमग्निलोक जीवत्वेन नैव स्वयमात्म-
नाऽभ्याचक्षीन, नैवापहृवीतेत्यर्थः । एतदज्याख्याने ह्यात्मनोऽपि
ज्ञानाऽऽदिगुणकलापानुमितस्याभ्याख्यानमवाप्नोति । अथ च
प्राक् साधितत्वादभ्याख्यान नैवाऽऽग्रमनो न्याय्यम्, एव तेजस्का-
यस्यापि प्रसाधितत्वात् अभ्याख्यान क्रियमाणं न युक्तिपथम् ।

घतरति । एव चास्य युक्त्यागमवत्प्रसिद्धस्याभ्याख्याने कि-
यमाणे सत्यात्मनोऽप्यहप्रत्ययसिद्धस्याभ्याख्यानं ज्ञवत् प्राप्तम् ।
एवमस्त्विति चेत्, तत्रेति दर्शयति- (नेव अत्ताण अग्नाइक्खे-
ज्जा) नैवाऽऽत्मान-शरीराधिष्ठातारं ज्ञानगुणं प्रत्यात्मसंबन्ध-
प्रत्याचक्षीत, तस्य शरीराधिष्ठातृत्वेनाऽऽहृतमिदं शरीरं केनचि-
दजिसन्धिमतः, तथा त्यक्तमिदं शरीरं केनचिदभिसन्धिमतैवेत्ये-
धमादिभिर्हेतुभिः प्रसाधितत्वात् । न च प्रसाधितप्रसाधनं पिष्ट-
पेपणवद् विद्वज्जनमनासि रक्षयति । एवञ्च सत्यात्मवत्प्रसाधि-
तमग्निश्लोकं यः प्रत्याचक्षीत सोऽतिसाहसिक आत्मानमभ्या-
ख्यातिं निराकरोति, यश्चाऽऽत्माभ्याख्यानं प्रवृत्तः स सदैवाग्नि-
लोकमभ्याख्याति, सामान्यपूर्वकत्वाद्दिशेषाणाम्, सति ह्यात्म-
सामान्ये पृथिव्याद्यात्माविज्ञानः सिद्ध्यति, नान्यथा, सामान्यस्य
विशेषव्यापकत्वात्, व्यापकविनिवृत्तौ च व्याप्यस्याप्यवश्य-
भाविनी विनिवृत्तिरिति कृत्वा । एवमयमग्निश्लोकं सामान्या-
ऽऽत्मवन्नाभ्याख्यातव्यं इति प्रदर्शितम् ।

अधुनाऽग्निजीवप्रतिपत्तौ सत्या तद्विषयसमारम्भकदुःफल-
परिहारोपन्यासाय सूत्रमाह-

जे दीहलोगसत्थस्स खेयाण्णे, मे असत्थस्स खेयण्णे ।

(जे दीहेत्यादि) य इति मुमुक्षुर्दीर्घलोको-वनस्पतिर्यस्या-
दसौ कायस्थित्या परिमाणेन शरीरोच्छ्रयेण च शेषैकेन्द्रिये-
भ्यो दीर्घो वर्तते । तथाहि-कायस्थित्या तावत् “वणस्सइकाइ
यणं जते ! वणस्सइकाइ पत्ति कालो केवञ्चिरे होइ ? गोयमा !
अणंत काल अणताओ चस्सपिणिअवसप्पिणीओ, खेतओ
अणता लोया असखेज्जा पोभलपरियट्ठा, ते ण पोभलपरियट्ठा
आववियाए असखेज्जइभागे । ” परिमाणतस्तु-“पकुप्पन्नवण-
स्सइकाइयाणं भते ! केवतिकालस्स निह्वेवणा सिया ? गो-
यमा ! पकुप्पन्नवणस्सइकाइयाणं नत्थि निह्वेवणा । ” तथा श-
रीरोच्छ्रयाच्च दीर्घो वनस्पतिः । “ वणस्सइकाइयाणं भते ! के
महाविया सरीरोगाहणा पम्भत्ता ? गोयमा ! साइरेग जोयण-
सहस्स सरीरोगाहणा । ” न तथाऽन्येषा एकेन्द्रियाणाम्, अतः
स्थितमेतत्सर्वथा दीर्घलोको वनस्पतिरिति । अस्य च शस्त्रमग्निः,
यस्मात्स हि प्रवृत्तज्वालाकलापाऽऽकुलं सकलतरुणप्रवृत्त-
नाय प्रभवति, अतोऽसौ तदुत्सादकत्वाच्छस्त्रम् । ननु च स-
र्वलोकप्रसिद्ध्या कस्मादग्निरेव नोक्तं ? किं वा प्रयोजनमुररी
कृत्योक्तं दीर्घलोकशस्त्रमिति ? अत्रोच्यते-प्रेक्षापूर्वकारितया, न
निरभिप्रायमेतत्कृतमिति । यस्मादयमुत्पाद्यमानो ज्वाल्बमानो वा
हव्यवाहः समस्तभूतप्राग्घाताय प्रवर्तते, वनस्पतिदाहप्रवृत्त-
स्तु बहुविधसत्त्वसहतिविनाशकारी विशेषतः स्यात्, यतो वन-
स्पतौ कृमिपिपीलिकाभ्रमरकपोतश्वापदाऽऽदयः सज्जवन्ति, त-
था पृथिव्यपि तरुकोटरव्यवस्थिता स्यात्, आपोऽप्यवश्यायक-
पा, वायुरपीपञ्चस्वस्वजावकोमञ्जकशत्रयानुसारी सभाव्यते ।
तदेवमग्निसमारम्भप्रवृत्त एतावतो जीवाश्चाशयति, अस्वार्थ-
स्य सूचनाय दीर्घलोकशस्त्रग्रहणमकरोत् सूत्रकार इति ।

तथा चोक्तम्-

“ जायतेय न इच्छति, पावगं जलं सत्तप ।

तिकलमन्नयं सत्थं, सव्वओ वि दुरासय ॥ ३३ ॥

पाइणं पमिणं वा वि, उहू अणुदिसामवि ।

अहे दाहिणओ वा वि, दहे उत्तरओ वि य ॥ ३४ ॥

नूयाण-मेस-माघाओ, हव्ववाहो न ससओ ।

त पर्वपयावट्ठा, सजया किंचि नारजे ॥ ३५ ॥ ” (दश० ६ अ०)

अथवा वादरतेजस्काया पर्याप्तकाः स्तोकाः, शेषा पृथिव्या-
दयो जीवकाया बहवः, भवन्तिरपि वीर्यहोरात्राणि खल्पाः,
इतरेषा पृथिव्यप्वायुवनस्पतीनां यथाक्रमं द्वाविंशतिसप्तत्रिं-
शद्वर्षसहस्रपरिमाणा दीर्घा अवसेया इति । अतो दीर्घलोक-
पृथिव्यादि, तस्य शस्त्रमग्निकायं, तस्य क्षेत्रज्ञो निपुणोऽग्नि-
कायं वर्णाऽऽदितो जानातीत्यर्थः । खेदज्ञो वा, खेद-तद्व्यापारः
सर्वसत्त्वानां दहनाऽऽत्मकं पाकाऽऽद्यनेकशक्तिकत्वापोषचितं
प्रवरमणिर्वि जाज्वल्यमानो लब्ध्याग्निव्यपदश्च यतीनामनार-
म्भणीयः, तमेवविधं खेदमग्निव्यापारं जानातीति येदज्ञः, अतो
य एव दीर्घलोकशस्त्रस्य खेदज्ञः स एवाशस्त्रस्य सप्तदशनेदस्य
सयमस्य खेदज्ञः । सयमो हि न कश्चिज्जीवः व्यापादयति, अतो-
ऽशस्त्रम् । एवमनेन सयमेन सर्वसत्त्वाभयप्रदायिनाऽनुष्ठीयमाने-
नाग्निजीवविषयं समारम्भं शक्यं परिहर्तुं पृथिव्यादिकाय-
समारम्भश्चेत्येवमसौ सयमे निपुणमतिर्जवाति, ततश्च निपु-
णमतित्वाद्धितपरमार्थोऽग्निसमारम्भाद् व्यावृत्त्यं सयमा-
नुष्ठाने प्रवर्तते ।

इदानीं गतप्रत्यागतलक्षणेनाविनाभावित्वप्रदर्शनार्थं विष-
येण सूत्रावयवपरामर्शं करोति-

जे असत्थस्स खेयण्णे, से दीहलोगसत्थस्स खेयण्णे ॥ ३५ ॥

(जे असत्थस्स इत्यादि) यश्चाशस्त्रे सयमे निपुणः, स खलु
दीर्घलोकशस्त्रस्याग्ने, क्षेत्रज्ञं खेदज्ञो वा, सयमपूर्वकं ह्यग्नि-
विषयखेदज्ञत्वम् । अग्निविषयखेदज्ञतापूर्वकं च सयमानुष्ठा-
नम्, अन्यथा तदसंभव एवेत्येतन्नप्रत्यागतफलमाविर्भावितं
भवति ।

कै पुनरिदमेवमुपलब्धमित्यत आह-

वीरेहिं एयं अभिज्ञय दिठं,

(वीरेहीत्यादि) अथवा सद्रूपतृप्तिसिद्धौ सत्या वाक्यप्रसि-
द्धिर्भवति, इत्यत उपदिश्यते- (वीरेहीत्यादि) घनघातिकर्म-
सघातविदारणानन्तरप्राप्तातुलकेवलश्रिया विराजन्त इति
वीरा-तीर्थकरा, तैर्वीरैरर्थतो दृष्टमेतन्नर्थश्च सूत्रतोऽग्निश-
स्त्रं दृष्टम्, अशस्त्रं सयमस्वरूपं चेति । किं पुनरनुष्ठायेद्
तैरुपलब्धमिति ? अत्रोच्यते- (अभिज्ञयेति) अभिभवो
नामाऽऽदिश्रुती, ह्यव्याभिभवो रिपुसेनाऽऽदिपराजयः, आ-
दित्यतेजसा वा चन्द्रग्रहनक्षत्राऽऽदिनेजोऽभिभवः, जावाभिज-
वस्तु-परीपहोपसर्गानीकज्ञानदर्शनाऽऽवरणमोहान्तरायकर्म-
निर्दलनं, परीपहोपसर्गाऽऽदिमेनाविजयाद्विमलं चरणं, च-
रणादुद्देशानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मक्षयः, तत्क्षयाग्निरावरणमप्रति-
हतमशेषक्षेत्रादि केवलज्ञानमुपजायते । इदमुक्तमभवति-
परीपहोपसर्गज्ञानदर्शनाऽऽवरणीयमोहान्तरायाण्यभिभूय केव-
लमुत्पाद्य तैरुपलब्धमिति ।

यथाभूतैस्तैरिदमुपलब्धं तद्वर्जयन्-

संजएहिं सया जत्तेहिं मया अप्पमत्तेहिं ॥ ३६ ॥

सम्यग् यथा सयताः प्राणातिपाताऽऽदिभ्यस्तैः, तथा सदा
सर्वकालं चरणप्रतिपत्तौ मूलोत्तरगुणभेदाया निरतिचारान्वा-
द्यन्तवन्तस्तैः, तथा सदा सर्वकालं न विद्यते प्रमादो मद्यविषय-
कपापविकथानिन्नाऽऽद्यो येषां ने प्रमत्ता, नेरेवभूतमहावीर-
केवलज्ञानचक्रुपेदं दीर्घलोकशस्त्रम्, अशस्त्रं च सयमो दृष्ट-

मुपलब्धमिति । अत्र च यत्प्रहणादीर्यासमित्यादयो गुणा गृह्यन्ते । अप्रमादप्रहणात्तु मद्याऽऽदिनिवृत्तिरिति । तदेवमेतत्प्रधानपुरुषप्रतिपादितमग्निशस्त्रमपायदर्शनादप्रमत्तैः साधुभिः परिहार्यमिति ॥

एव प्रत्यक्षीकृतानेकदोषजालमप्यग्निशस्त्रमुपजोगतोभात्प्रमादवशगा ये न परिहरन्ति, तानुद्दिश्य विपाकदर्शनायाऽऽह-

जे पमत्ते गुणद्वीप् से हु ढंने चि पवुच्चऽ ॥ ३४ ॥

यो हि प्रमत्तो भवति मद्याविषयाऽऽदिप्रमादैरसंयतो 'गुणार्थी' रन्धनपचनप्रकाशाऽऽनापनाऽऽद्यग्निगुणप्रयोजनवान् स दुष्प्राणि-हितमनोवाक्याऽग्निशस्त्रसमारम्भकतया प्राणिनां दण्डहेतुत्वाद्दण्डः, प्रकर्षणोच्यते प्रोच्यते, आयुर्धृताऽऽदिव्यपदेशवादिति ।

यतश्चैव ततः किं कर्तव्यमित्यत आह-

तं परिष्ठाप्य मेहावी, इयाणि एो जमहं पुञ्चमकामी पमाणं ॥ ३५ ॥

(त परिष्ठाप्य मेहावी) तमग्निकायसमारम्भं दण्डफलं परिष्ठाप्य इपरिष्ठाप्रत्यारयानपरिष्ठाभ्यां मेहावी मर्यादाव्यवस्थितो वक्ष्यमाणप्रकारेण व्यवच्छेदमात्मन्याचिनोतीति । तमेव प्रकारं दर्शयितुमाह-(इयाणीत्यादि) यमहमग्निसमारम्भं विषयप्रमादेनाऽऽकुलीकृतान्तं करणं सन् पूर्वमकार्यं, तमिदानीं जिनवचनोपलब्धमग्निशस्त्रसमारम्भदण्डमन्वः नो करोमीति ॥

अन्ये त्वन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति दर्शयितुमाह-

लज्जमाणा पुढो पास-अणगागो मो चि एगे पवदमाणा जमिणं विरुवरुवेहिं सत्येहिं अगणिक्कम्मसमारंजेणं अगणिमत्तं समारभमाणे अण्णे अण्णेरुवे पाणे विहिंसंति, तत्थ खलु जगवता परिष्ठा पवेदिता, एमस्स चेव जीवि-यस्म परिवदणमाणपूयणाए जाडमरणमोयणाए दुक्खप-मिद्यामहेहं से सयमेव अगणिमत्तं समारज्जं, अण्णेहिं वा अगणिसत्तं समारंजावेहं, अण्णे वा अगणिसत्तं समारज्ज-माणे समणुजाण्ड, तं से अहियाए तं मे अवोहियाए मे तं मंजुज्जमाणे आयाणीयं समुट्ठाप्य सोच्चा भगवओ अण-गागाण इहमेगेसि पायं भवति-एम खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मोरे एस खलु एणए, इच्चत्थं गहिणं दोए जमिणं विरुवरुवेहिं सत्येहिं अगणिकम्मसमारंजमाणे अण्णे अण्णेरुवे पाणे विहिंसऽ ॥ ३६ ॥

(लज्जमाणेत्यादि) यावत्-(अत्र अण्णेरुवे पाणे विहिंसऽ चि) अस्य ग्रन्थस्योक्तार्थस्याप्यमर्थो वेशतः प्रदर्श्यते-लज्जमानाः स्वाऽऽगमोक्तानुष्ठानं कुर्वाणा सावधानुष्ठानेन वा लज्जां कुर्वाणाः, पृथग्विभिन्ना शास्त्राऽऽदयः पश्यन्ति सयमानुष्ठाने स्थिरीकरणार्थं शिष्यस्य चोदना, अनगारा वयमित्येके प्रवदमाना, किं तैर्विरूपमाचरितं येनैव प्रदर्श्यन्त इति दर्शयति-यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैरग्नि-कर्मसमारम्भेण अग्निशस्त्रं समारभमाणं सन्नन्यानेकरूपान् प्राणिनो विहिंसन्ति, तत्र खलु मगवता परिष्ठा प्रवेदिता, यथाऽस्यैव परिफल्गुजीवितस्य परिवन्दनमानतपूजना-र्थं जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिपातहेतुं यत्करोति तद्दर्शय-

ति-स परिवन्दनाऽऽद्यर्थी स्वत एवाग्निशस्त्रं समारभते, तथा अन्यैश्चाग्निशस्त्रं समारम्भयति, तथाऽन्योश्च अग्निशस्त्रं समा-रजमाणान् समनुजानीते । तच्चान्ते, समारम्भेण 'से' तस्य सुखलिप्सोरमुत्रान्यत्र चाहिताय भवति । तथा-तदेव च तस्याबोधितान्नायं भवति । स इति यस्यैतदसदा-चरणं प्रदर्शितं स तु शिष्यस्तदग्निशस्त्रसमारम्भं पापायत्येव संवृध्यमान आदानीयं ग्राह्यं सम्यग्दर्शनाऽऽदि सम्यग्गुण्याभ्युपगम्य श्रुत्वा भगवदन्तिकेऽनगाराणां वा इहैकेषां साधूनां ज्ञातं भवति । किं तद्दर्शयति ?-एषोऽग्निशस्त्रसमारम्भ-ग्रन्थः कर्महेतुत्वात्, एष एव मोह एष एव मार एष एव नरकस्तद्देहेतुत्वादिति ज्ञायं । इत्येवमर्थं च गृह्यो द्योको यत्करोति तद्दर्शयति-यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैरग्नि-कर्म समारभते, तदारम्भेण चाग्निशस्त्रं समारभते, तच्चाऽऽरम्भमाणोऽन्याननेकरूपान् प्राणिनो विहिंसन्तीति ॥

कथं पुनरग्निशस्त्रसमारम्भप्रवृत्ता नानाविधान् प्राणिनो विहिंसन्तीति दर्शयितुमाह-

से वेमि-संति पाणा पुढविणिस्सिया तणणिस्सिया पत्त-णिस्सिया कट्ठणिस्सिया गोमयणिस्सिया कववरणि-स्सिया, संति संपातिमा पाणा आहव सपयंति, अगणि च खलु पुट्ठा एगे संघायमावज्जति, जे तत्थ संघायमावज्जति ते तत्थ परियावज्जंति, जे तत्थ परियावज्जति ते तत्थ उदायंति ॥ ३७ ॥

(से वेमीत्यादि) तदहं ब्रवीमि यथा नानाविधजीविहिंसनम-ग्निकायसमारम्भेण भवतीति । यथाप्रतिज्ञातार्थं दर्शयति-सन्ति विद्यन्ते प्राणा जन्तवः, पृथिवीकायनिश्चिता पृथिवीकायत्वेन परिणता इत्यर्थः । तदाश्रिता वा कृमिकुन्त्युपिपीलिकागणरूपदा-हिमरुककवृश्चिकककटकाऽऽदयः । तथा-वृज्जगुलमलतावितानाऽऽदयः । तथा-तृणपत्रनिश्चिताः पतङ्गेलिकाऽऽदयः । तथा-काष्ठ-निश्चिता पुणोहोहिकापिपीलिकाऽऽदयः । गोमयनिश्चिताः-कुन्थपनकाऽऽदयः । कचवरः पत्रतृणधूलिसमुदायः, तन्निश्चिताः कृमिकीटपतङ्गाऽऽदयः । तथा-सन्ति विद्यन्ते संपातितुमुत्प्लु-त्योत्प्लुत्य गन्तुमागन्तु वा शील्येषां ते संपातिन प्राणिनो-जी-वा मक्किकाभ्रमरपतङ्गमशकपक्षिवाताऽऽदयः, एते च संपातिन आहत्योपेत्य स्वत एव । यदि वा अत्यर्थं कदाचिद्धा अग्निशि-खायां संपतन्ति चातदेव पृथिव्यादिनिश्चितानां जीवानां यद्भवति तद्दर्शयितुमाह-(अगणि चेत्यादि) रन्धनपचनतापनाऽऽद्यग्नि-गुणार्थभिरवश्यमग्निशस्त्रसमारम्भो विवेकः ; तत्समारम्भे च पृथि-व्यादिनिश्चितानां जीवानामेता वक्ष्यमाणा अवस्था भवन्ति, ग्रा-न्धमत्वात् तृतीयाऽर्थे द्वितीया । ततश्चायमर्थः-अग्निना स्पृष्टाः कृता एके केचन सत्रातमधिकं गात्रसकोचनं मयूरपिच्छवदा-पद्यन्ते, चण्डादस्याऽऽविम्यार्थत्वात्, खलुशब्दोऽयं वारणे, अग्नेरे-वायं प्रतापो नापरस्येति । यदि वा सप्तम्यर्थे चितीया । स्पृष्टा-वृक्ष पतितवचन । ततश्चायमर्थो भवति-अग्नावेव स्पृष्टा-प-तिता एके शलमाऽऽदयः, मघात समेकीभावेनाधिकं गात्रसको-चनमापद्यन्ते प्राप्नुवन्ति, ये च तत्राग्नौ पतिताः सत्रातमापद्य-न्ते ते प्राणिनः, तत्राग्नौ पर्यपद्यन्ते । पर्यापत्तिः-समूच्यनम्, कामा-भिभूता मूर्च्छांमापद्यन्ते इत्यर्थः । अथ किमर्थं सूत्रकृता विज्ञानि-परिणामोऽकारीति ?-वच्यते-मागधदेशीमनुवृत्ते, व्याख्यावि-कटप्रदर्शनार्थं वा । अध्याहाराऽऽदयोऽपि व्याख्याज्ञानीत्यनेन

शिष्यो ज्ञापितो भवति। अथ के पुनस्तेऽध्याहाराऽऽद्य इति?, उच्य-
ते-अध्याहारो, निपरिणामो, व्यवहितकल्पना, गुणकल्पना, लक्ष-
णा, वाक्यभेदश्चेति । इह च द्वितीयाविज्ञके सप्तमोपरिणामः कृत
इति। ये च तत्राग्नौ पर्यापद्यन्ते ते प्राणिनः कृमिपिपीलिकाभ्रम-
रनकुलाऽऽद्य, तत्राग्नावपद्यावन्ति प्राणान् मुञ्चन्तीत्यर्थः । तदेव
मग्निमारम्भे सति न केवलमग्निजन्तूनां विनाशः, किं त्वन्येषाम-
पि पृथिवीतृणपत्रकाष्ठगोमयकचवराऽऽश्रितानां सम्पातिनां च
व्यापत्तिरवश्यमज्ञाविनीति । अत एव च जगद्व्याप्यं भगवतोक्तम्-
“दो पुरिसा सरिसवया अन्नमन्नेहिं सकिं अगणिकाय समार-
जति, तत्थ ण एगे पुरिसे अगणिकाय समुज्जालेति, एगे विज्ज-
वेति । तत्थ ण के पुरिसे महाकम्मयराए?, के पुरिसे अप्पकम्म-
यराए ? । गोयमा ! जे उज्जालेति से महाकम्मयराए, जे विज्ज
वेति से अप्पकम्मयराए ॥ ”

तदेव प्रभूतसत्त्वोपमर्दनकरमग्न्यारम्भे विश्राय मनोवाक्कायै-
कतकारितानुमतिभिश्च तत्परिहार कार्य इति दर्शयितुमाह-

एतथ सत्थं असमारंजमाणसस इच्चेते आरंभा परिष्ठा-
या जवन्ति, तं परिणाय मेहावी एव सय अगणिसत्थ स-
मारंभे, नेवऽएणेहिं अगणिसत्थ समारंभावेज्जा, अगणि-
सत्थं समारंभमाणे अएणे न समणुजाणेज्जा, जस्सेते अ-
गणिकम्मसमारंजा परिणया जवन्ति से हु मुणी परि-
णायकम्मे ॥ ३८ ॥ त्ति वेमि ॥

(एतथ सत्थेत्यादि) अत्राग्निकाये शस्त्र स्वकायपरकाय-
भेदभिन्न समारंजमाणस्य व्यापारयत इत्येते आरम्भा-
पचनपाचनाऽऽद्यो बन्धेहेतुत्वेन परिज्ञाता भवन्ति । तथा-
ऽत्रैवाग्निकाये शस्त्रमसमारंभमाणस्यैते आरम्भाः परिज्ञाता
भवन्ति । यस्यैते अग्निकायममारम्भा इपरिज्ञया परि-
ज्ञाता भवन्ति, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहृता भवन्ति, स
एव मुनि परमार्थतः परिज्ञातकर्मोति । ब्रवीतीति पूर्ववदिति
आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

सम्प्रति तेजस्कायपिपरुमाह-

तिविहो तेजकाओ, सच्चित्तो मोसओ य अच्चित्तो ।

सच्चित्तो पुण दुविहो, निच्छय-ववहारओ चेव ॥ ४१ ॥

त्रिविधः तेजस्कायः । तद्यथा-सच्चित्तो, मिश्रोऽचित्तश्च । सच्चि-
त्तः पुनर्द्विविधः-निश्चयतः, व्यवहारतश्च ।

निश्चयव्यवहाराभ्यामेव सच्चित्तस्य द्वैविध्यमाह-

इट्ठगपागार्हणं, बहुमज्जे विज्जुमाह निच्छयओ ।

इंगालाई इयरो, मुम्मुरमाई य मिस्सो उ ॥ ४२ ॥

इष्टकापाकः प्रतीतिः । आदिशब्दात् कुम्भकारपाकेभुरसक्व-
थनचुल्ल्यादिपरिग्रहः । तेषां च बहुमध्यभागे विद्युदादिश्च वि-
द्युदुत्काप्रमुखस्तेजस्कायो निश्चयतः सच्चित्तं, शेषस्तु अङ्गाराऽऽ-
दिक, अङ्गारो-ज्वालाहोतोग्निः, आदिशब्दाद् ज्वालाऽऽदि-
परिग्रहः । व्यवहारतः सच्चित्तं । सम्प्रति मिश्र तेजस्काय-
माह-(मुम्मुरमाई य मिस्सो उ) मुम्मुर कारीषोऽग्निः, आ-
दिशब्दादर्धविद्युताऽऽदिपरिग्रहः । इत्यनृतो मिश्र इति ।

साम्प्रतमचित्तं तेजस्कायपिपरुमाह-

ओयणवजणपाणण-आयामुसिणोदग च कुम्मासा ।

रुगलगरसरखसूई, पिप्पलमाई उ उवओगो ॥ ४३ ॥

ओदनः-शाल्याऽऽदिभक्तः, व्यञ्जन-पत्रशाकतीमनाऽऽदि । पा-
नक-काञ्चिकम् । तत्र ह्यवश्रावणं प्रक्षिप्यते, ततस्तदुपेत्या
काञ्चिकस्याग्निकायता । आयामम्-अवश्रावणं, उष्णोदकम्-उद्ध-
तत्रिदणम् । एतेषां च पदानां समाहारद्वन्द्वः । चकारो मण-
काऽऽदिसमुच्चयार्थः । कुलमापाः पक्वा माषाः । एते च ओ-
दनाऽऽद्योऽग्निनिष्पन्नत्वेनाग्निकार्यत्वादनयो व्यपदिश्यन्ते ।
भवति च तत्कार्यत्वात्तच्छब्देन व्यपदेशः । यथा-द्रुमो भ-
क्षितोऽग्नेनेत्यादौ ओदनाऽऽद्यश्चाचित्ताः, नत एवामचित्ता-
ग्निकायत्वेनाभिधानं न विरुध्यते । तथा रुगलका-पक्वका-
खरानि, सरजस्को-जस्म, सूची लोहमयी चरुसीवनिका ।
अथवा (सरखसूई ति) रक्षा भस्म, सह रक्षया वर्तते
इति सरक्षा सूची । किमुक्तं प्रवति ?- रक्षा च, सूची चेति ।
पिप्पलकः-किञ्चिद्वृक्षः क्षुरविशेषः । आदिशब्दात्सखरद-
निकाऽऽदिपरिग्रहः । एतानि च रुगलकाऽऽदीनि पूर्वमन्निरूप-
तया परिणतान्यासीरन्, ततो भूतपूर्वगत्या सप्रत्यपि अग्नि-
कायत्वेन व्यपदिश्यन्ते, अचित्तानि च । न चैतेषामचित्ताग्निका-
यत्वाभिधाने विरोधः । (?) सप्रत्यचित्ताग्निकायस्य प्रयोज-
नमाह (उवओगो ति) एतेषामोदनाऽऽदीनां य उपयोगो भोजना-
ऽऽद्युपयुज्यमानता, तदचित्ताग्निकायेन साधूनां प्रयोजनम्, द्र-
व्याऽऽदिभेदाच्चतुर्विधत्वमचित्ताग्निकायस्य प्रागिव यथायोग भा-
वनीयम् । उक्तस्तेजस्कायपिपरुमाह-
पि० । ओघ० आ० म० कल्प०
वृ० । (प्रथम तेजस्कायोद्दीपनम् ऋषभदेवेन शिञ्जितमिति
'उसह'शब्दे द्वितीयभागे ११२६ पृष्ठे उक्तम्) ('सर्दाववस')
प्रस्तावे साधूनामग्निसेवना प्रदर्शयिष्यते) (विकावे विहरता-
मग्निसेवना 'विहार' शब्दे वक्ष्यते)

अथ तेजस्कायर्हिसानिपेधमाह-

जायतेयं न इच्छति, पावगं जलइत्तए ।

तिखमन्नयरं सत्थं, सव्वओ वि हुरासयं ॥ ३३ ॥

जाततेजा अग्निः, तं जाततेजसः, नेच्छन्ति मनः प्रभृतिभिरपि
पापक पाप एव पापकस्त, प्रभूतसत्त्वापकारित्वेनाशुभमित्य-
र्थः । किं नेच्छन्तीत्याह-ज्वलयितुमुत्पादयितु, वृद्धिं वा नेतुम् ।
किञ्चिद्विष्टमित्याह-तीक्ष्णं च्छेदकरणाऽऽत्मकम्, अन्यतरन् शस्त्रं
सर्वशस्त्रम् । एकधाराऽऽदिशस्त्रव्यवच्छेदेन सर्वतोधारशस्त्रक-
ल्पमिति भावः । अत एव सर्वतोऽपि दुराश्रयं सर्वतोधारत्वे-
नानाश्रयणीयमिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥

एतदेव स्पष्टयन्माह-

पार्हणं पडिणं वा वि, उरुदं अणुदिसामवि ।

अहे दाहिणओ वा वि, दहे उत्तरओ वि य ॥ ३४ ॥

अग्निरिति शेषः । प्राच्यां प्रतीच्यां वाऽपि, पूर्वाया पश्चिमायां
चेत्यर्थः । ऊर्ध्वमनुदिदवपि, सुपा सुपो भवन्तीति मन्मथ्यं
पृष्टं । विदिद्वपतीत्यर्थः । अथो दक्षिणतश्चापि ददति दाह
भस्मीकरोति, उत्तरतोऽपि च सर्वसु दिक्षु विदिधु च दह-
तीति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥

यतश्चेवमत-

जृयाण-मेस-माघाओ, हव्वाहो न संमओ ।

तं पडवपावट्टा, संजया किं चि नारजे ॥ ३५ ॥

भूतानां स्यावराऽऽदीनामेव आघानः, आघातहेतुत्वादाघातः ।
हव्यबाहोऽग्निर्न मंशय इत्येवमेवैतदाघात एवेति भावः । ये-
नैव तेन तं हव्यबाह प्रदीपप्रतापनार्थमात्रोक्तगीतापनोदार्थः,
सयताः साधवः किञ्चित्प्रहृष्टनाऽऽदिनाऽपि नारमन्ते, सयन-
त्वापगमनप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥

यस्मादेवम्-

तस्मा एयं वियाणित्ता, दोमं दुग्गड्वरुणं ।

तेजकायममारंजे, जावजीवाडं वज्जण ॥ ३६ ॥

व्याख्या पूर्ववत् ॥ ३६ ॥ दृश० ६ अ० ।

अथ तेजस्कायविधिमाह-

इंगां अग्निं अग्निं, अग्नायं वा मजोडयं ।

न उजिज्जा ए वट्टिज्जा, नो एं निव्वावण् मुणी ॥ ३७ ॥

अङ्गार ज्वालारहितम्, अग्निमय पिण्डानुगतम्, अग्निं-
ज्वाहम्, आलानमुत्सुक वा, सज्योति साक्षिकमित्यर्थः । कि-
मित्याह-नोत्तिस्त्रेन न वट्टयेत्, तत्रोत्तममुत्तमेन प्रदीपाऽऽदे,
वट्टनं मिथश्चात्तनं, तथा नैनमग्निं निर्वापयेत् अभावमापादये-
न्मुनिः साधुरिति सूत्रार्थः । दृश० = अ० ।

अग्निकायस्य मध्येन नेरयिकाऽऽदयो व्यतिव्रजन्ति-

एरड्याणं भंते ! अग्निकायस्म मज्जं मज्जेणं वीड्वण्-
ज्जा ? । गोयमा ! अत्येगड् वीड्वण्ज्जा, अत्येगड् एो
वीड्वण्ज्जा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चड-अत्येगड्
वीड्वण्ज्जा, अत्येगड् एो वीड्वण्ज्जा ? । गोयमा !
एरड्या दुविहा पणत्ता । तं जहा-विग्गहगडसमावणगा
य, अविग्गहगडसमावणगा य । तत्थ एं जे से विग्गह-
गडसमावणण् एरड् से एं अग्निकायस्म मज्जं
मज्जेणं वीड्वण्ज्जा, मे एं तत्थ कियण्ज्जा ? । एो इणट्टे
समट्टे । एो खलु तत्थ सत्थं कमड् । तत्थ एं जे से अवि-
ग्गहगडसमावणण् एरड् मे एं अग्निकायस्म मज्जं
मज्जेणं एो वीड्वण्ज्जा, मे तेणट्टेणं एं वीड्वण्ज्जा ।
असुग्गुमारं एं भंते ! अग्निकायपुच्छा ? । गोयमा !
अत्येगड् वीड्वण्ज्जा, अत्येगड् एो वीड्वण्ज्जा । मे
केणट्टेणं जाव एो वीड्वण्ज्जा ? । गोयमा ! असुग्गु-
मारं दुविहा पणत्ता । तं जहा-विग्गहगडसमावणगा य,
अविग्गहगडसमावणगा य । तत्थ एं जे से विग्गहगड-
समावणण् असुग्गुमारं, मे एं जहं एरड् जाव कमड्,
तत्थ एं जे से अविग्गहगडसमावणण् असुग्गुमारं, मे एं
अत्येगड् अग्निकायस्म मज्जं मज्जेणं वीड्वण्ज्जा, अ-
त्येगड् एो वीड्वण्ज्जा, जे एं वीड्वण्ज्जा मे एं तत्थ किय-
ण्ज्जा ? । एो इणट्टे समट्टे । एो खलु तत्थ सत्थं कमड् ।
से तेणट्टेणं एव जाव अणियकुमारं एगिदिया जहा एरड-
या । वेडिदिया एं जंते ! अग्निकायस्म मज्जं मज्जेणं जहा
असुग्गुमारं तहा वेडिदिए वि. एवरं जे एं वीड्वण्ज्जा मे एं

तत्थ कियण्ज्जा ? । इता ! कियण्ज्जा । मेमं ते चेव जाव
चउरिदिया । पंचिदियतिरिक्खजोणिए एं भंते ! अगणिका-
यपुच्छा ? । गोयमा ! अत्येगड् वीड्वण्ज्जा, अत्येगड् एो
वीड्वण्ज्जा । से केणट्टेणं जंते ! ? । गोयमा ! पंचिदियति-
रिक्खजोणिया दुविहा पणत्ता । तं जहा-विग्गहगडसमा-
वणगा य, अविग्गहगडसमावणगा य । विग्गहगडसमावणण्
जहं एरड् जाव एो खलु तत्थ सत्थं कमड्, अवि-
ग्गहगडसमावणगा पंचिदियतिरिक्खजोणिया दुविहा प-
णत्ता । तं जहा-इण्णत्ता य, अण्णत्ता य । तत्थ एं
जे से इण्णत्ते पंचिदियतिरिक्खजोणिए एं से ए अत्ये-
गड् अग्निकायस्म मज्जं मज्जेणं वीड्वण्ज्जा, अत्येगड्
एो वीड्वण्ज्जा । जे एं वीड्वण्ज्जा मे एं तत्थ कियण्ज्जा ? ।
एो इणट्टे समट्टे । एो खलु तत्थ सत्थं कमड् । तत्थ एं जे से
अण्णत्ते पंचिदियतिरिक्खजोणिए, से एं अत्येगड्
अग्निकायस्म मज्जं मज्जेणं वीड्वण्ज्जा, अत्येगड् एो
वीड्वण्ज्जा, जे एं वीड्वण्ज्जा मे एं तत्थ कियण्ज्जा ? ।
इता ! कियण्ज्जा । से तेणट्टेणं जाव एो कियण्ज्जा । एवं
मणुस्से वि. वाणमंतरजोडिसिवेमाणिए जहा असुग्गुमारं ।

(नेरइयाणमित्यादि) इह च क्वचिद्देशकार्यसप्रहगाथा
दृश्यते । मा चेयम्-“नेरइय अग्निमज्जे, वस ठाणा तिरिय-
पोगले देवे । पच्चयज्जितीउहं-वणा य पट्टघणा देव ॥ १ ॥”
इति । अर्थश्चास्या उद्देशकार्यावगमस्य इति । (एो खलु तत्थ
सत्थं कमड् इति) विप्रहगतिस्मापन्नो हि कार्मेणशरीरत्वेन
सूक्ष्मः, सूक्ष्मत्वाच्च तत्र शस्त्रसम्यादिकं न क्रामति । (तत्थ एं
जे से इत्यादि) अविग्रहगतिस्मापन्न उत्पत्तिक्षेत्रोपपन्नोऽग्नि-
धीयते, न तु ऋतुगतिस्मापन्न तस्येह प्रकरणेऽनधिकृतत्वात् ।
स चाग्निकायस्य मध्येन व्यतिव्रजति, नारकक्षेत्रे वादराग्निका-
यस्याभावान्ननुप्यक्षेत्र एव तद्भावात् । यक्षोत्तराध्ययनाऽऽदिपु
श्रूयते-“हुयासणे जज्जंनस्मि, दृक्पुच्चो अणेगसे ।” इत्यादि । त-
दग्निरुद्देश्यव्यान्तरापेक्षयाऽवमेयम् । सज्जन्ति च तथाविध-
शक्तिमन्ति इत्यादि तेजोलेख्याद्वयवदिति । असुरकुमारसूत्रे
विग्रहगतिको नारकवत्, अविग्रहगतिकस्तु कोऽप्यग्नेर्मध्येन व्य-
तिव्रजेत् यो मनुष्यद्वोक्कमागच्छति, यन्तु न तत्रागच्छत्यसौ न
व्यतिव्रजेत्, व्यतिव्रजन्नपि च न जायते वा, प्रायनेऽनो न ख-
लु नत्र शस्त्रं क्रमेण, सूक्ष्मत्वाद्धैक्यशरीरस्य, शीघ्रत्वाच्च तज्जने-
रिति । (एगिदिया जहा नेरइय इति) कथम् ? यतो विग्रहे तेऽप्य-
ग्निमध्येन व्यतिव्रजन्ति, सूक्ष्मत्वाच्च दहन्ते च, अविग्रहगतिस्म-
मापन्नकाश्च तेऽपि नाग्नेर्मध्येन व्यतिव्रजन्ति, स्थावरत्वात्, यच्च
तेजोवायूना गतिव्रमनयाऽग्निमध्येन व्यतिव्रजन्ते दृश्यते, नादृशं न
विवर्जितमिति सज्जाव्यते, स्थावरत्वमात्रस्यैव विवर्जितत्वात् ।
स्थावरत्वे ह्यस्ति कथाश्चेत्तेषां गत्यज्ञावो, यदपेक्षया स्थावरगन्ते
व्यपदिश्यन्ते, अन्यथाऽधिकृतव्यपदेशस्य निर्निवृत्त्यनता स्यात्-
या । यद्वा-द्व्यादित्यारतन्त्रेण पृथिव्यादीनामग्निमध्येन व्यतिव्र-
जनं दृश्यते, नदपि न विवर्जितम्, स्थावरत्वकृतस्यैव तस्य वि-
वर्जनात् । चूणकार पुनरेवमाह-“एगिदिया एं गडं नत्थि इति ।”

ते न गच्छन्ति । “एगे वाचकायाः परपेरणे सु गच्छति, विरादि-
ज्जति य ” इति ॥ पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सूत्रे- (इक्षिपण य चि) वैक्रि-
यलब्धिसम्पन्ना (अग्नेः अगणिकायस्तेत्यादि) अस्त्येक-
क कश्चित्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो मनुष्यलोकवर्ती स तत्राग्निकायस-
म्भवात्तन्मध्ये न व्यतिव्रजेत् । यस्तु मनुष्यकृत्वाद् बहिर्नोसावग्ने-
र्मध्येन व्यतिव्रजेत्, अग्नेरेव तत्राभावात्, तदन्यो वा; तथाविध-
सामान्यभावात् । (णो खसु तत्थ सत्थ कमइ चि) वैक्रियाऽऽदि-
लब्धिमति पञ्चेन्द्रियतिरश्चि नाग्यादिक शस्त्र क्रमत इति । भ०
१४ श० ५ उ० । (अग्नेरुज्ज्वालकः प्रज्वालको वा महाकर्म्म-
ति कातोदायिप्रज्ञेन “अएणत्थिय ” शब्दे प्रथमभागे ४५७
पृष्ठे विचारितम्)

अथ अङ्गारकारिकासु तेजस्कायस्थिति -

इंगालकारियाए णं भंते ! अगणिकाए केवइयं काळं संचि-
ट्टइ ? । गोयमा ! जह्मणेणं अतोमुहुत्तं, उकोसेण तिप्पि राइ-
दियाइं अस्से वि त्थ वाउयाए बुक्कमइ, ए विणा वाउयाएणं
अगणिकाए उज्जलइ । पुरिसे ण जते ! अय अयकोट्ठंसि
अयोमएणं सहासएणं उव्विहमाणे वा पविहमाणे वा कड-
किरिए ? । गोयमा ! जावं च ण से पुरिसे अयं अयकोट्ठंसि
अयोमएणं समासएणं उव्विहंति वा, पविहंति वा, तावं
च णं से पुरिसे काडयाए० जाव पाणाडवायकिरिया पंचहिं
किरियाहिं पुट्ठे, जेसिं पि ए जीवाणं सरीरेहिं तो अयणिव्व-
त्तिए अयकोट्ठे णिव्वत्तिए समासए णिव्वत्तिए इंगाला णि-
व्वत्तिया इंगालकहिणी णिव्वत्तिया जंठा णिव्वत्तिया, ते
वि ण जीवा काडयाए० जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ॥

(इंगालकारियाए चि) अङ्गारान् करोतीति अङ्गारकारि-
का अग्निशकटिका, तस्याम्, न केवलं तस्यामग्निकायो भव-
ति (अस्से वि त्थ चि) अन्योऽप्यत्र वायुकायो व्युत्क्रामति ।
यत्राग्निस्तत्र वायुरिति कृत्वा । कस्मादेवमित्याह- (ण वि-
णेत्यादि) भ० १६ श० १ उ० । सूत्र० । नि० चू० । (तेज-
स्कायस्य आहारः ‘ आहार ’ शब्दे द्वितीयभागे ४६६ पृष्ठे
उक्त) (तेजस्कायस्य प्रतिसेवना ‘ पमिसेवणा ’ शब्दे
षड्यते) (ओदनाऽऽद्य किशरीरा इति ‘ अगणिजीवसरीर ’
शब्दे प्रथमभागे १५६ पृष्ठे उक्ता)

तेजपुट्ठ-तेजःस्पृष्ट-त्रि० । तेजसा अग्निना स्पृष्टो दृश्यमानः ।
अग्निना दृश्यमाने, सूत्र० १ भु० ३ अ० १ उ० ।

तेजप्पज-तेजःप्रभ-पुं० । अग्निकुमारेन्द्रयोरग्निसिंहाग्निमान-
वयो पश्चिमदिग्गोकपात्वे, स्था० ४ ठा० १ उ० । अग्निकुमारे-
न्द्रयोरग्निसिंहाग्निमानवयोरुत्तरदिग्गोकपात्वे, भ० ३ श० ८ उ० ।

तेजप्पास-तेजःस्पर्श-पुं० । तण्णस्पर्शे, आचा० १ भु० ६ अ० ३
उ० । तण्णस्पर्शश्च आतापनाऽऽदिकात्वे । आचा० १ भु० ६ अ०
२ उ० ।

तेजोलेखा-तेजोलेखा-स्त्री० । तेजोऽभिज्ज्वाला, तद्वर्णानि यानि
छव्याणि, लोहितानीत्यर्थः । तत्साचिव्याज्जाता तेजोलेखा ।
स्था० १ टा० । विशिष्टनपोजन्यलब्धिविशेषप्रज्ञवायां तेजोल्जा-
लायां लेखाया सुखासिकायाम्, षिपा० १ भु० १ अ० । रा० ।
च० प्र० । उ० ।

निर्ग्रन्थानामेव लब्धिविशेषस्य कारणत्रयमाह-

तिहिं ठाणेहिं समणे णिग्गये सखित्तविउल्लतेउल्लेस्से
जवइ । त जहा-आयावणयाए, खतिखमाए. अपाणगेयं
तवोकम्मेणं ।

(तिहित्यादि) सकृत्ता लघूकृता विपुलाऽपि विस्तीर्णाऽपि
सती, अन्यथाऽऽदित्यविषयवद् पुर्दृशा स्यादिति । तेजोलेखाया
तपोविभूतिज तेजस्वित्व तेजसशरीरपरिणतिरूप महाज्वाला-
फलप येन स सकृत्सविपुलतेजोलेखा, आतापनानां शीताऽऽदि-
भि शरीरस्य सन्तापनानां भाव आतापनता, शीताऽऽतपाऽऽदे-
सद्वन्मन्यर्थः । तथा, ज्ञान्त्या क्रोधनिग्रहेण क्रमा मर्पण, न
त्वशक्तयेति क्लान्तिक्रमा, तथा, आपानकेन पारणककालादन्यत्र
तप कर्मणा पट्टाऽऽदिनेति । अभिधीयते च जगत्त्वाम्- “ जे ण गो-
सावो एगाए सनहाए कुम्मासापिक्कियाए एगेण य वियमाएण
उठ उठेणं अणिकिखसेण तवोकम्मेण उट्ट वाढाओ पमिज्झिय
पमिज्झिय सुराभिमुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे विहरइ,
से ण अतो उएह मासाण सखित्तविउल्लतेउल्लेस्से जवइ । ”
इति । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

आत्मज्ञानमग्नस्य वाच्यमस्य तेजोलेखा युज्यते इत्याह-
तेजोलेखाविबुद्धिर्या, माधोः पर्यायवृद्धितः ।

जापिता भगवत्पादौ, सेत्थंजुतस्य युज्यते ॥ ५ ॥

टीका सुगमा । अष्ट० २ अष्ट० ।

जे इमे अज्जत्ताए समणा णिग्गया विहरंति, एएणं क-
स्स तेजोलेखं वीड्वयइ ? । गोयमा ! मासपरियाए समणे
णिग्गंथे वाणमंतराणं देवाणं तेजोलेखं वीड्वयइ । इमामप-
रियाए समणे णिग्गंथे अमुरिदवज्जियाणं भवणवामीणं
देवाण तेजोलेखं वीड्वयइ । एवं एएणं अनिलानेणं तिमा-
सपरियाए समणे णिग्गंथे अमुरकुमाराणं देवाणं तेजोलेखं
वीड्वयइ । चन्नामासपरियाए समणे णिग्गंथे गहगणणक्व-
त्तारारूवाणं जोडसियाण देवाणं तेजोलेखं वीड्वयइ ।
पंचमासपरियाए समणे णिग्गंथे चंन्दिमसुरियाणं जोडमि-
याणं जोडमिरियाणं तेजोलेखं वीड्वयइ । छम्मासपरियाए
समणे णिग्गंथे सोहम्मीसायाणं देवाणं । सत्तमामपरियाए
सणंकुमारमाहिंठाण देवाणं । अट्टमामपरियाए समणे णि-
ग्गंथे वंज्जोगल्लतगाण देवाणं तेजोलेखं वीड्वयइ । एव-
मामपरियाए समणे णिग्गंथे महासुकसहम्मागणं देवाणं
तेजोलेखं वीड्वयइ । दसमासपरियाए समणे णिग्गंथे आण-
यपाणयआरणऽच्चुयाण देवाणं । एकारममामपरियाए
समणे णिग्गंथे गेवेज्जगदेवाणं । वारममामपरियाए समणे
णिग्गंथे अणुत्तरोववाडयाण देवाणं तेजोलेखं वीड्वयइ ।
तेण परं सुक्के सुक्कानिजाए जवित्ता, तओ पच्छा सिज्झइ०
जाव अनं करेइ ।

(जे इमे इत्यादि) य इमे प्रत्यक्षा (अज्जत्ताए चि) आर्य-
तया पापकर्मवहिर्भूततया, अथतया वा अधुनातनतया, व्रत-
नानकावे इत्यर्थः । (तेजोलेखं नि) तेजोलेखा सुप्तामिकां,

तेजोद्वेष्ट्या हि प्रशस्तलेश्योपलक्षण, सा च सुखासिकाहेतु-
रिति कारणे कार्योपचारात् तेजोलेष्ट्याशब्देन सुखासि-
का विवक्षितेति । (वीर्ध्वयति) व्यतिव्रजन्ति व्यतिक्रामन्ति ।
(असुरिदवज्जियाणं ति) चमग्वलिधजितानाम्, (तेण परं
ति) ततः संवत्सरात्परतः । (सुक्के ति) शुक्लो नामाऽजिज्ञ-
वृत्तोऽमत्सरी कृतज्ञः सदारम्भी हितानुयन्ध इति, निरतिचा-
रचरण इत्यन्ये । (सुक्काजिजाय सि) शुक्लाजिजात्यः, परमशुक्ल
इत्यर्थः । अत एवोक्तम्-“आकिञ्चन्य मुख्य, ब्रह्मापि पर सदाग-
मविशुद्धम् । सर्व शुक्लमिदं खलु, नियमात्संवत्सरादुद्धम् ॥१॥”
एतच्च श्रमणविशेषमेवाऽऽश्रित्योच्यते, न पुनः सर्व एवैवविधौ
भवतीति । म० १४ श० ९ उ० । अथ गोशालः प्रभुमागत्याप्राक्की-
त्-तेजोलेष्ट्या कथं भवति ? । स्वाभ्याह-नैरन्तर्येण पशुपारणके
मुष्टिमध्यगतकुलमाषिपिरिकया एकेन च पानीयचुलुकेन यापय-
त पशुर्मासैर्भवति । आ० क० । वर्णतो-वह्निज्वालाद्युक्तमुखकि-
शुकतरुणार्कदिङ्गुलकाऽऽदिबोहितद्रव्यसमानवर्णैः, रसतः-प-
रिणनाऽमसुपककपित्याऽऽदिसमधिकरसैः, गन्धतः-विचिकि-
लपाटलाऽऽदिसमधिकगन्धैः, स्पर्शतः-शालमञ्जीफलत्वाऽऽदि-
समधिकस्पर्शैः । तेजोवर्णद्रव्यैर्निष्पन्नत्वाच्चैजसी सज्ञा । (५ गा०)
तेजोवर्णद्रव्यैर्निष्पन्ने लेष्ट्याजेदे, पा० । प० व० । उत्त० । स० ।
तेजोलेष्ट्यायाः पुङ्गवाः सार्चत्ता, अर्चत्ता वेति प्रश्ने, उत्तरम्-
लब्धिः । पुङ्गवरूपा न भवति, शक्तिरूपा भवति, पर तेजोलेष्ट्यापुङ्ग-
ला जीवेन मुखाज्जीवप्रदेशसहिता निष्कासिताः, तस्माज्जीवप्रयो-
गनिष्कासितत्वात्सार्चत्ता ज्ञायन्ते इति । ७४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

तेजोलेष्ट्यालब्धि-तेजोलेष्ट्यालब्धि-स्त्री० । क्रोधाऽऽश्रित्यात्प्रति-
पन्थिन प्रति सुखेनानेकयोजनप्रमाणक्षेत्राऽऽश्रितवस्तुदहनदक्ष-
तीव्रतरतेजोलेष्ट्यानिर्जनशक्तौ, प्रव० २७० द्वार ।

तेजसमुद्गाय-तेजससमुद्गात-पु० । तेजसि विषये जवस्तैजसः,
स चासौ समुद्गातश्च तेजससमुद्गातः । प्रव० २३१ द्वार । ते-
जोलेष्ट्याविनिर्गमकालजाविनि तेजसनामकर्मपुङ्गलपरिज्ञातहे-
तौ समुद्गातविशेषे, प्रज्ञा० ३४ पद । तेजोलेष्ट्याविनिर्गमकाल-
भाविनि तेजसशरीरनामकर्मोऽऽश्रये समुद्गातजेदे, प्रव० २३२
द्वार । तथाहि-तेजोनिर्गमलब्धिमान् क्रुक् साध्वादिः सप्ताष्टौ
पदानि अवषण्क्य विष्कम्भवाहल्याज्यां शरीरमानमायामतस्तु
सख्येययोजनप्रमाण जीवप्रदेशद्वय शरीराद् बहिः प्रक्षिप्य क्रो-
धविषयीकृत मनुष्याऽऽदि निर्देहति, तत्र च प्रचृतास्तैजसशरी-
रनामकर्मपुङ्गलान् शतयति । प्रव० २३१ द्वार । स्था० आचा० ।
('गोसाध्वग' शब्दे तृतीयजगो १०१६ पृष्ठे वैश्यायनवाल्मत-
स्विना तेजोलेष्ट्या गोशालकोपरि प्रयुक्ता, भगवता वीरेण वा-
रितेति निर्दिष्टम्)

तेजसीह-तेजःसिंह-पु० । अग्निकुमारेन्द्रयोरग्निसिंहाग्निमान-
वयोर्दक्षिणदिग्लोकपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० । म० ।

तेजसोय-तेजःशौच-न० । तेजसा अग्निना तद्विकारेण वा भस्म-
ना शौचं तेजःशौचम् । शौचजेदे, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

तेजुअ-न० । देशी-तुम्बुरुणि, दे० ना० ५ वर्गे १७ गाथा ।

तेजुसय-तेजुसक-पु० । कण्डके, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

तेजुरु-तेजुरु-पु० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

तेकटल-त्रैकाल्य-न० । त्रयश्च ते कालाः, तेषां जावस्त्रैकाल्यम् ।

अतीतानागतवर्त्तमानरूपे काले, दर्श० ५ तत्त्व ।

तेगारपव्वय-व्याकारपर्वत-पु० । स्वनामख्याते पर्वते, यत्र सह-
स्रफणी पार्श्वनाथः पूज्यते । ती० ४ कल्प ।

तेगिच्छ-चैकित्स्य-न० । चिकित्साकर्मणि, वृ० १ उ० । व्य० ।
कल्प० । “तिविहे तेगिच्छमि उ, उज्जुय वाउलणसाहणा चेव ।
पम्पवणमणिच्छते, विष्ठतो भमिपोएहि ॥ १ ॥” इति । व्य० १
उ० । नि० चू० । (आचार्याऽऽदीनां चिकित्सा ' पच्छिच्छ '
शब्दे व्याख्यास्यते)

तेगिच्छायण-चैकित्सायन-त्रि० । चिकित्सगोत्रापत्ये, ज० ४
वक्त्र० ।

तेगिच्छिदह-चैकित्स्यहृद-पु० । निषधपर्वतस्थे धृतिदेवताके
स्वनामख्याते हृदे, स्था० १ ठा० ३ उ० ।

तेजलपुर-तेजलपुर-न० । सुराप्रदेशस्थिते स्वनामख्याते पुरे, ती०
यत्र श्रीपार्श्वप्रातिमा पूज्यते । “ तेजपालमंतिणो गिरिनारन-
वे निअनामकिअतेजलपुरस्स पुव्वदिसाप उग्गसेणगढ नाम
दुग्गं जुगाह्नाहप्पमुहजिणमदिरराहिल्ल विज्जं, तस्स य ति-
णिण नाम विज्जाइ पसिच्छाइ । त जहा- उग्गसेणगढ नि वा,
खगारगढं ति वा, जुम्भदुग्ग ति वा । गढस्स धाहिं दाहिणदि-
साए चउरिअविश्लद्वयउवरिआए सुवामयाइ उणाइ चिहुं-
ति । ” ती० ४ कल्प ।

तेजस्सिया-तेजस्विता-स्त्री० । प्रतिवादिक्कोमाऽऽपादिकायां श-
रीरस्य स्फूर्तिमत्या देदीप्यमानतायाम्, व्य० १ उ० ।

तेहु-पुं० । देशी शलभे, पिशाचे च । दे० ना० ५ वर्गे २३ गाथा ।

तेण-स्तेन-त्रि० । चौरैः, स्था० ५ ठा० ३ उ० । आचा० । सुत्र० ।

आव० । तं० ध० । दशा० व्य० । “तेणा उविहा तिविहा वा ।”

व्य० २ उ० । “णाणातिकारणेहिं गममाणे अतरा तेणा भवति ।”
नि० चू० ५ उ० । वृ० । प० भा० । प० चू० । ग० ।

इयार्णि तेणो-

अकंतितो य तेणो, पागतितो गामदेसअच्छाखो ।

तक्करखाणगतेणो, परूवणा होति कायव्वा ॥ ३६१ ॥

अन्नामाए वला हरतो अकतितो, राते हरतो पागतितो,
अधवा-राउलवगस्स अकतितो पागयजणस्स हरति । उपाग-
तिउमागतो हरतो गामतेणो । सदेसे परदेसे व हरतो देसतेणो ।
गामदेसंतरेसु हरतो अतरतेणो । पथेसु हरतो अक्खाणतेणो ।
तदेविकक करोतीति तक्करो, नो अन्न किंचि किसिमादि करोती-
ति । खत्त खणतो खाणगतेणो ।

सो समासेण चउविहो तेणो-

दव्वे खेत्ते काव्वे, जावे वा तेणगस्स निक्खेवो ।

एएसिं तु चउएहं, पत्तेअपरूवणं वोच्छं ॥ ३६२ ॥

कवा ।

इमो दव्वतेणो-

सच्चित्ते अच्चित्ते, य मीसए हांति दव्वतेणा उ ।

साहम्मिअणधम्मिय-गारस्थीहिं च नायव्वा ॥ ३६३ ॥

सच्चित्त-दुपदचउपपदापद, अच्चित्त-हिरन्नाऽऽदि, मिस्स-सज्जम्भ-
मत्तोवगरण, अस्साऽऽदि फल्लादि व देसो व सच्चित्ताच्चित्त, त पुण
सच्चित्ताऽऽदि दव्व साहम्मियाण अणधम्मियाण गारत्थियाण वा
अवहरतो दव्वतो तेणो । सो तिविहो-उक्कोसो, मज्झिमो, जहणो ।

इयाणि खेत्तकावभावेणेो तिन्नि वि जुगव भन्नति-

सगदेसपरविदेसग-अंतरतेणा य होंति खेत्तम्मि ।
राइं दिवा व काले, भावम्मि य नाणतेणा तु ॥ ३६४ ॥
हयगयराईलच्छी-माणिकाइं तु तेणो उक्कोसो ।
गोमहिसखेत्तखणखा-रियाणि तेणो य मज्झिमओ ॥ ३६५ ॥
गंठीछेदपथिजण-दव्वहरो वा जहएणतेणो उ ।
एक्केको वि य एत्तो, पडिगपडिच्छुगतेणो उ ॥ ३६६ ॥

सदेसतो, परदेसतो, एतेसिमतरे वा हरतो खेत्ततेणो । रातो
वा दिया वा हरंतो कावतेणो । जावतेणो-णाणदसणचरित्ते हरतो ।
हयगयरायिच्छिमाणिके हरतो उक्कोसो । गोमहिसखेत्तखणखा-
रियाऽऽदि वा हरतो मज्झिमो । पहियजणमोसगो, गतिभेदगो,
असणाऽऽदि वा हरतो जहओ । एक्केके चरणपगारा इमे-तेणो,
तेणतेणो, पक्किञ्चगो, पक्किञ्चगपडिञ्चगो ।

इमे उदाहरणा तिसु वि-

गोविंदज्जा णाणे, दंसणे सत्थइ हेतुगटा य ।
एवं वि गअा चरगा, उदायिवहगादिया चरणे ॥ ३६७ ॥
सच्चित्तं अच्चित्तं, च मीसगं तेणियं कुणति जो उ ।
समणाण व समणीण व, न कप्पती तारिसे दिक्खा ३६८
गोविंदो णाम जिक्खु, सो एगेणाऽऽयरिएण वादे जितो अ-
ट्टारस वारा । ततो तेण चित्ति-सिद्धतसरुव जाव एतेसि
णो लज्जति, तावेते जेतु न सक्किता । ताहे सो णाणदंसणचरणह-
रणट्टा तस्सेवाऽऽयरियस्स अते णिक्खतस्स य सामाइयाऽऽदि-
पढतस्स लख ममत्त । ततो गुरु वदित्ता जणति-देहि मे वते ।
णणु दत्ताणि ते णाणाणि । तेण सम्भावो कहितो । ताहे गुरुणा
दत्ताणि से वयाणि । पच्छा तेण एगिंदियजीवसाहणा गोविं-
दणिज्जुची कया । एस णाणतेणो । (एष चैवार्थो ' गोविंदणि-
ज्जुत्ति ' शब्दे तृतीयभागे १०१२ पृष्ठे प्रदर्शितः) एव दसणप-
भावगसत्थट्टा, कक्कडगमादिहेतुगट्टा वा जो णिक्खमति, सो दस-
णतेणो । जो एव करणट्टा चरण गेएहति, भन्निउ वा गतुकामो,
जहा वा रणो वहणट्टा उदायिसारगेण चरण गहिय । आदि-
सद्दातो मधुरकौंइला, एते सव्वे चरित्ततेणा । एते दव्वा-
ऽऽदितेणा समणसमणीण ण कप्पति पव्वावेत्त ।

पव्वाचिते इमे दोसा-

वह वंधण उद्वणं, व खिसणं आसियावणं चेव ।

णिव्विसयं व एरिंदो, करेज्ज संघवसे भट्टो ॥ ३६९ ॥

तस्स च, पव्वायगाऽऽयरियस्स वा, सव्वस्स वा गच्छस्स ल-
त्तकसाऽऽदिपहिं वह करेज्ज, बंधण णियलाऽऽदिपहिं, उद्वणं
मारण, खिसा-धिरत्थु ते पव्वज्जाएत्ति । आसियावण-पव्व-
ज्जातो, गामनगरातो वा धाडेज्ज । अहवा-णरेंदो रुठो णिव्वि-
सए करेज्ज, कुलगणसघ वा णिव्विसय करेज्ज । कुलगणस-
घाण वा वहाऽऽदिप वीए पगारे करेज्ज ।

किं चान्यत्-

अयसो य अकित्ती वा, उट्टाहं वा ताहिं पवयणस्स ।

तेसि पि होइ एवं, सव्वे एयारिसा समणा ॥ ३७० ॥

पूर्ववत्, णवरि तेणत्थे वत्तवा, तेण जो पव्वावेति, तस्स आणा-
ऽऽदिया दोसा ।

इम व से पच्छित्त-

सग्गामे परगामे, सदेसे परदेसे अंतो वाहिं च ।

दिट्ठाऽदिट्ठा सोही, मासलहू अंतो मूलाइं ॥ ३७१ ॥

सग्गामे, परगामे, सदेसे, परदेसे एतेसि अधो उक्कोसमज्झि-
मजदणा उविज्जति । एतेसि अहो अतो वाहिं ठविज्जति । एतेसि
अहो दिट्ठाऽऽदि । एतस्स अधो मूल ।

मूलं छेदो जग्गुरु, छट्ठहु चत्तारि गुरुग लहुगा य ।

गुरुया छहुया मासो, रायविमुक्कस्स जा ताव ॥ ३७२ ॥

मूलाइ जाव मासवट्ठं ताव उविज्जति । इमा वारणा-सग्गामे
उक्कोस अतो दिट्ठो जो अवहरति, त जो पव्वावेति तस्स मूलं;
अदिठे छेदो, वाहिं दिट्ठे छेदो, अदिठे जग्गुरु, मज्झिमं छेदो अतो
छट्ठहुप ठायति; जहन्ने जग्गुरुया अतो चरणगुरु ठायति । एव
परगामे अदिठकतिवारणाए वेदादत्त चउवहुप ठायति ।
सदेसे जग्गुरु, आदत्त मासगुरुप ठायति । परदेसे छट्ठहु, आ-
दत्त मासवहुप ठायति, अन्नधा वि चारिज्जते एतदेव भवति ।
जम्हा एते दोसा तम्हा ण पव्वावेयव्वा तेणा ।

कारणतो पव्वावे-

मुक्को व मोइओ वा, अहवा वीमज्जितो नरिंदेणं ।

अप्पाणे परदेसे, दिक्खाए उत्तिमडे वा ॥ ३७३ ॥

वधणागारसोधणे मुक्को सयमणेण, अण्णेण वा दमेण मोइओ,
रणा वा विसज्जितो । जहा पज्जवो । अहवा मेयज्जज्ज पिघातवत् ।
अप्पाणे परदेसे वा उत्तिमठ वा पक्किज्जतो दिक्खिज्जति ।
तेण चि गत । नि० चू० ११ उ० । वन्दनदोपविशेष, प्रव० ।

हाजं परस्स दिट्ठि, वंदंते तेणियं हवइ एअं ।

तेणो वि य अप्पाणं, गूहइ ओभावणा मा मे ॥ ३७४ ॥

(हाज परस्स च्छि) परस्याऽऽत्मव्यतिरिक्तस्य साधुश्रावकाऽऽ-
देष्टुं हित्वा वञ्चयित्वा वन्दमाने सति शिष्यैः स्तैन्यवन्दनक
भवति । एतदेवोत्तराद्धैन रूपएतर व्याचष्टे स्तेन इव तस्कर इ-
वान्यसाध्वाद्यन्तर्द्धानेनाऽऽत्मानं गूहयति स्थगयति । कस्मादि-
त्याह- (ओभावणा मा मे च्छि) नन्वसाधयतिविद्वान् किम-
न्येषां वन्दनक प्रयच्छतीत्येवंभूताऽपभ्राजना मम मा भूदित्यर्थः ।
प्रव० २ द्वार । ध० वृ० । आ० चू० । (साधर्मिकाणामन्यधार्मि-
काणां च स्तैन्य कुर्वन् अनवस्थाप्यो भवतीति ' अणवच्छप '
शब्दे प्रथमभागे २९३ पृष्ठे उक्तम्)

तेणउइ-तिनवति-स्त्री० । अयधिकायां नवतिसय्यायाम्, " ते-
णउइ गणा, तेणउइ गणधरा । " स० ६२ सम० ।

तेणग-स्तेनक-ति० । चौरै, स्तेनकाश्चौरा विघ्नकरा भवन्ति ।
ग० ३ अधि० ।

तेणणाय-स्तेनज्ञात-न० । चौरोदाहरणे, पञ्चा० ६ विव० ।

तेणप्पयोग-स्तेनप्रयोग-पु० । स्तेनानां प्रयोगोऽभ्यनुज्ञानम्-हर-
त यूयमिति हरणक्रियाया प्रेरणेति यावत् । अथवा-स्तेनोपकर-
णानि कुशिकाकर्त्तरिकाधर्मिकाऽऽदीनि, तेपामर्षण विक्रयण वा
स्तेनप्रयोगः । तस्करप्रयोगे स्थूलाऽऽदत्तादानविरते द्वितीयेऽति-
चारे, ध० । अत्र च यद्यपि चौर्यं न करोमि न कारयामीत्येव,
प्रतिपन्नव्रतस्य स्तेनप्रयोगे व्रतज्ज्ञ एव, तथापि किमधुना यूय

निर्व्यापारास्तिष्ठन्?, यदि वो प्रक्ताऽऽदि नास्ति, तदाऽऽह तद्दृष्ट-
मि, भवदानीतमोपस्य वा यदि विक्रायको न विद्यते, तदाऽह वि-
क्रेष्ये इत्येवविधधचनैश्चौरान् व्यापारयत स्वकल्पनया तच्छा-
पारण परिहरतो व्रनसापेक्षस्यासावतिचारः । इति द्वितीयोऽ-
तिचारः । (४५ गा०) ध० २ अधि० ।

तेणाणुवंधि (ण) - स्तेनानुवन्धिन्-पुं० । ' रुद्रज्जाण ' शब्दे-
ऽर्थोऽस्य द्रष्टव्यः । ध० २ अधि० ।

तेणाहम्-स्तेनाऽऽहृत-पुं० । चौराऽऽनीते स्थूलादत्ताऽऽदान-
विरते प्रथमेऽतिचारे, तत्सामर्थ्यमतिलोभात्काणक्येण गृह्यतो-
ऽतिचरति तृतीयव्रतमित्यतिचारहेतुत्वात्स्तेनाऽऽहृतम् । अ-
तिचारता चाऽस्य साक्षाच्चैर्यप्रवृत्तेः । उपा० १ अ० । वृ० ।
पञ्चा० । आ० । स्तेनाश्चौरा, तैर्वर्धमानाऽऽनीत किञ्चित्कुङ्कुमा-
ऽऽदि देशान्तरात्स्तेनाऽऽहृतम् । आच० ६ अ० ।

तेणिक-स्तैनिक्य-न० । स्तेये, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

तेणिकहरणवुद्धि-स्तैनिक्यहरणवुद्धि-त्रि० । स्तेयेन हरणे
बुद्धिर्येषां ते तथा । स्तेयहरणमतिभुक्तेषु, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

तेणिस-तैनिस-त्रि० । तिनसाग्निधानवृक्षसवन्धिनि, प्र० ७
श० ६ उ० ।

तेण्य-स्तैन्य-न० । चौर्ये, नि० चू० १ उ० ।

तेतल-तेतल-पुं० । धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य गन्धर्वानीकाधि-
पतौ, स्या० ७ गा० ।

तेतल्लि (ण) - तेतलिन्-पुं० । तेतल्लिपुरराजस्य कनकरथस्या-
मात्यापितरि, आ० म० १ अ० १ स्तणम् । दर्श० । मनुष्यजातिभेदे,
जं० १ वक्त्र० ।

तेतल्लिसुय-तेतल्लिसुत-पुं० । तेतल्लिपुरराजस्य कनकरथस्या-
मात्ये, ज्ञा० ।

तत्कथा चैवम्-

तेणं काळेणं तेणं समणं तेतल्लिपुरे नामं नगरे होत्था ।
तस्स णं तेतल्लिपुरस्स बहिया उत्तरपुराच्छिमे दिसीजाए
एत्थ णं पमयवणे णाम उज्जाणे होत्था । तत्थ णं तेत-
ल्लिपुरे णयरे कणगरहे णामं राया होत्था । तस्स णं
कणगरहस्स रणो पञ्चमावती णामं देवी होत्था । तस्स णं
कणगरहस्स रणो तेतल्लिपुत्ते णामं अमच्चे होत्था सा-
मदामजेयदंके । तत्थ णं तेतल्लिपुरे कलाए नामं मूसि-
यारदारए होत्था, अहे ण्जाव अपारिच्छए । तस्स णं ज-
हा नामं भारिया होत्था । तस्स णं कडायस्स मूसियारदा-
रगस्स धूया जहाए अत्तया पोहिला णाम दारिया
होत्था, रुवेण य जोव्वणेण य उक्किट्टा उक्किट्टसरीरा ।
तए णं पोहिला दारिया अस्सया कयाऽ एहाया सव्वा-
ल्लकारविच्छूसिया चेमियाचक्कालसद्धिं संपरिवुत्ता उ-
प्पि पामायवरगया आगामतल्लगंमि कणगमयेणं ति-
दूसएणं कीलमाणी विहरति । इमं च णं तेत-

ल्लिपुत्ते अमच्चे एहाए आमसंधवग्गए महया भरुचमगरह-
आसवाहणियाए णिज्जायमाणे कलायस्स मूसियारदारग-
स्स गिहस्स अदूरसामंतेणं वीतीवयति । तते णं से ते-
तल्लिपुत्ते मूसियारदारगस्स गिहस्स अदूरसामंतेणं वी-
तीवयमाणे वीतीवयमाणे पोहिलं दारियं उप्पि आ-
गामतल्लगंसि कणगमएणं तिदूमएणं कीलमाणी पासति;
पासित्ता पोहिलाए दारियाए रुवेण य जोव्वणेण य ला-
वणेण य ण्जाव अज्जोवनएणे कोडुवियपुरिसे सदावेति,
सदावेडत्ता एवं वयासी- एस्स णं देवाणुप्पिया ! कस्स
दारिया, किंणामधेज्जा य ? । तए णं ते कोडुवियपुरिसे
तेतल्लिपुत्ते एवं वयासी- एस्स णं सामी ! कलायस्स
मूसियारस्स धूया जहाए अत्तिया पोहिला णामं
दारिया रुवेण य ण्जाव सरीरा । तए णं से तेतल्लिपुत्ते
आसवाहणियाओ पमिनियत्ते समाणे अग्नितरट्ठाणि-
ज्जे पुरिसे सदावेति, सदावेतित्ता एवं वयासी- गच्छह
णं तुव्वे देवाणुप्पिया ! कलायस्स मूसियारदारगस्स धूयं
जहाए अत्तयं पोहिलं दारियं मम जारियत्ताए वरेह । तए
णं ते अग्नितरट्ठाणिज्जा पुरिसा तेतल्लिणा एवं वुत्ता समा-
णा हट्ठुट्टा करयल० तह त्ति जेणेव कडायस्स मूमियार-
स्स गिहे, तेणेव उवागया । तए णं से कडाए मूसियारए
तेतल्लिपुत्ते पुरिसे एज्जमाणे पासति, पासित्ता हट्ठुट्टा आ-
सणाओ अब्भुट्टेऽ, अब्भुट्टेऽत्ता सत्तट्ठपयाडं अणुगच्छति, अ-
णुगच्छित्ता आमणेण उवनिमंतेति । आसत्थे वीमत्थे सुहा-
सणवग्गए अग्नितरट्ठाणिज्जे पुरिसे एवं वयामी- मंढिसह
णं देवाणुप्पिया ! किमागमणप्पओयणं ? । तते णं ते अग्नि-
तरट्ठाणिज्जा कडायं मूसियं एवं वयासी- अम्हं णं देवाणु-
प्पिया ! तव धूयं जहाए अत्तयं पोहिलं दारियं तेतलि-
पुत्तस्स अमच्चस्स जारियत्ताए वरेमो । तं जति णं
जाणसि देवाणुप्पिया ! जुत्तं वा पत्तं वा सत्ताहणिज्जं वा
सरिसो संजोगो वा, ता दिज्जउ णं पोहिला दारिया तेत-
ल्लिपुत्तस्स, ता जण देवाणुप्पिया ! किं दत्तामो मुक्कं ? । तते
णं कडाए मूसियारदारए ते अग्नितरट्ठाणिज्जे पुरिसे
एवं वयासी- एस्स चेव देवाणुप्पिया ! मम मुक्के, जं णं तेतल्लि-
पुत्ते मम दारियानिमित्तेणं अणुगहं करिति । ते अग्नितर-
ट्ठाणिज्जे पुरिसे विज्जेणं असणपाणखाडममाडमपुप्फ-
वत्थं जाव मत्ताल्लंकारेणं मक्कारेति, संमाणेति, पमि-
वि- सज्जेति । तए णं कडायस्स मूमियारदारगस्स गिहातो
पडिनिक्खमति, जेणेव तेतल्लिपुत्ते अमच्चे तेणेव उवागच्छ, उ-
वागच्छत्ता तेतल्लिपुत्तं अमच्चं एयमट्ट निवेदेति । तए णं
कडाए मूमियारए अस्सया कयाडं सोहणंसि तिठ्ठि-
रणणक्खत्तमुट्ठत्तंसि पोहिलं दारियं एहायं सव्वाल्लंकार-

विचूसियं सीय दुरुहड, दुरुहिता मित्तणातिसच्चि संपरिवुमे
साओ गिहाओ पणिणिकखमति, पडिणिकखमित्ता सवि-
हीए० जाव रवेणं तेतलिपुर णयरं मज्जमज्जेणं जेणेव तेत-
लिस्स गिहे तेणेव उवागच्छड, उवागच्छित्ता पोष्टिलं दारियं
तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स सयमेव चारियत्ताए दलयति । तए
ए तेतलिपुत्ते पोष्टिल दारियं भारियाए उवणीयं पासति,
पासित्ता हट्टुट्टे पोष्टिलाए सच्चि पट्टयं दुरुहनि, दुरुहि-
त्ता सेयपीएहि कलसेहिं अप्पाणं मज्जावेति, मज्जावे-
त्ता अग्निहोमं कारेति, पाणिग्गहणं करेति, पोष्टिवाए
भारियाए सच्चि मित्तनाइ ०जाव परियणं विज्जेणं असण-
पाणखाइममाइमेणं पुप्फवत्थ० जाव पडिनिसज्जति । तते एं
से तेतलिपुत्ते पोष्टिवाए भारियाए अणुरत्ते अविरत्ते उरा-
लाइ भोगजोगाइ ०जाव विहरति । तते एं से कणगरहे राया
रज्जे य रट्टे य वट्टे य वाहणे य कोसे य कोट्टागारे य अतेउरे य
सुच्छिए गिच्छिए अभिसमसागए जाए पुत्ते वियंगेति, अप्पे-
गइयाणं हत्यंगुलियाइं छिंदति, अप्पेगइयाणं हत्ये अंगुट्टए
छिंदति, अप्पेगइयाण पायंगुलियाओ छिंदति, एवं पायगुट्टए
वि, एव कससक्कुलीए वि, एवं नासापुनाइ फास्सेति, एवं अं-
गमगाइं वियंगेति । तए एं तीसे पडमावतीए देवीए अणया
कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकाद्वसमयांसि अयमेयारूवे अवन्नतियए
चित्तिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था-एवं खलु कणगरहे
राया रज्जे य ०जाव पुत्ते वियंगेति ०जाव अंगमगाइं
वियंगेति, तं जड एं अहं दारयं पयायामि त
मेयं खलु ममं तं दारगं कणगरहस्स रहस्सियं
चिव संरक्खमाणीए संगोवेमाणीए विहरित्ताए चि कट्टु
एवं संपेहेति, संपेहेत्ता तेतलिपुत्तं अमच्च सदावेति,
सदावेत्ता एव वयासी-एव खलु देवाणुप्पिया !
कणगरहे राया रज्जे य ०जाव वियंगेति, तं जड
ए तेतलिपुत्ते पडमावतीए देवीए एय-
मडं पडिमृणेति, पडिमृणेत्ता पडिगए । तए ए पडमावती
देवी पोष्टिला य अमच्ची सममेव गब्भं परिवहंति,
सममेव गब्भं परिवहंति । तए एं सा पडमावती
देवी नवएह मासाणं ०जाव पियदसणं सुखं दारग
पयाया, ज रयणि च एं पडमावती देवी दारगं पयाया त
चिव रयणि पोष्टिला अमच्ची नवएह मासाण वि-
णिहायमावणिय दारियं पयाया । तए ए सा पडमावती देवी

अम्मधाइं सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छह एं
तुम देवाणुप्पिया ! अम्मो ! तेतलिपुत्तं रहस्सियं चिव सदा-
वेहि । तए ए सा अम्मधाती तह चि एयमडं पडिमृणेति,
अंतेउरस्स अवहारेणं णिग्गच्छति, णिग्गच्छित्ता जेणेव
तेतलिस्स गिहे जेणेव तेतलिपुत्ते तेणेव उवागच्छति, उ-
वागच्छित्ता करयल ०जाव एवं वयासी-एवं खलु भो दे-
वाणुप्पिया ! पडमावडी देवी सदावेति । तए ए तेतलिपुत्ते
अम्मधाईए अंतिए एयमडं सोत्ता हट्टुट्टे अम्मधाईए सच्चि
साओ गिहाओ णिग्गच्छति, णिग्गच्छित्ता अंतेउरस्स
अवहारेण रहस्सियं चिव अणुप्पविसति, अणुप्पविसित्ता
जेणेव पडमावडी देवी तेणेव उवागच्छड, उवागच्छित्ता
करयल ० एवं वयासी-संदिसह एं देवाणुप्पिए ! जं मए
कायव्वं ! तए ए सा पडमावती देवी तेतलिपुत्तं अमच्च एवं
वयासी-एव खलु कणगरहे राया ०जाव वियंगेति, अहं च
ए देवाणुप्पिया ! दारगं पयाया, तुमं च एं देवाणुप्पिया !
त दारगं गेएहाहि ०जाव तव मम समए जिक्खानायणे
जविस्सति चि कट्टु तेतलिपुत्तस्स हत्ये दलयति । तते एं
तेतलिपुत्ते पडमावतीए देवीए हत्याओ दारग गेएहति,
उत्तरिज्जेणं पिहेइ, अंतेउरस्स रहस्सिय अवहारेणं
णिग्गच्छति, णिग्गच्छित्ता जेणेव सए गिहे जेणेव पोष्टिला
चारिया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता पोष्टिलं च एवं
वयामी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! कणगरहे राया रज्जे य
०जाव वियंगेति, अयं च एं दारए कणगरहस्स पुत्ते पडमाव-
डीए देवीए अत्तए, तं एं तुमं देवाणुप्पिए ! इमं दारगं कण-
गरहस्स रहस्सियं चिव अणुपुव्वेणं संरक्खाहि य, संगोवा-
हि य, संवहेहि य, तए एं एस दारए उम्मुक्कवालजावे तव
य मम य पडमावडीए य अहारे भविस्सइ चि कट्टु पोष्टि-
लाए पासे णिक्खिवति, णिक्खिवित्ता पोष्टिलाओ पासा-
ओ त विणिहायमावणियं दारियं गेएहति, उत्तरिज्जेणं
पिहेइ, पिहेइत्ता अंतेउरस्स अवहारेण अणुप्पविसति,
अणुप्पविसित्ता जेणेव पडमावती देवी तेणेव उवागच्छड,
उवागच्छित्ता पडमावतीए देवीए पासे ठावेति ०जाव प-
डिनिग्गते । तए ए तीमे पडमावतीए देवीए अंगप-
हियारियाओ पडमावती देवि विणिहायमावणियं
च दारियं पासति, पासित्ता जेणेव कणगरहे राया कर-
यल ० एवं वयासी-एवं खलु सामी ! पडमावतीए मतल्लियं
दारियं पयाया । तए एं कणगरहे राया तीमे मतल्लियाए
दारियाए नीहरणं करेति, वडूडं लोडयाइ मयकिचाइं क-
रेति, करेइत्ता कालेणं विगयमोए जाए । तए एं से ते-
तलिपुत्ते कट्टु कोट्टुवियपुरिसे सदावेड, सदावेत्ता एवं व-

यासी-खिण्णामेव चारगसालाए सोहणं करेह ण जाव त्रिती वनिया, जम्हा एं अम्हे एस दारए कणगरहस्म रज्जे जाए, तं होऊण दारए णामेणं कणगज्झएण जाव अलं भोगस-
मत्थे जाए । तए णं सा पोह्विआ अणया कयाइं तेतलिपुत्त-
स्स अमच्चस्स अणिआ अमणुएणा अकंता अप्पिया जाया
यावि होत्था । णेच्छइ णं तेतलिपुत्ते अमचे पोह्विआए नाम-
गोत्तमवि मवणयाए, किं पुण दरिमणं वा परिजोगं वा । तए
एणं तीसे पोह्विआए अणया कयाइं पुवरत्तावरत्तकावसम-
यंसि डमेयारूवे अवन्तिअए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे
समुप्पज्जित्था-एवं खलु अहं तेतलिपुत्तस्म अमच्चस्स पुर्व्व
इहा कता मणुष्सा पिया आसि, इयाणिं अणिआ अकंता अ-
मणुष्सा अप्पिया जाया ण जाव नेच्छइ तेतलिपुत्ते अमचे मम
नाम ण जाव परिजोगं वा ओहयमणसंकप्पा ण जाव जियायड ।
तते एणं तेतलिपुत्ते अमचे पोह्विलं ओहयमणसंरूपं ण जाव
जियायमाण पासति, पामइत्ता पोह्विल एवं वयामी-मा एणं
तुम देवाणुप्पिए ! ओहयमणसंकप्पे, तुम मम महाणसंमि वि-
उल्ल असण पाणं खाडमं साडमं उवक्खवावेहि, उवक्खवावे-
इत्ता वहुणं समणमाहणाणं ण जाव वणीवगाणं देयमाणी य
देवावेमाणी य विहरह । तए एणं सा पोह्विआ तेतलिपुत्तेणं
अमच्चेण एवं वुत्ता समाणी इहत्तुआ तेतलिपुत्तस्म अमच्चस्स
एयमट्ठं सम्मं पडिसुणेति, पडिसुणेइत्ता कल्लाकाद्धिं महाणसं-
सि विपुल्लं असणं पाणं खाडमं साडमं ण जाव देवावेमाणी विह-
रति । तेणं कालेणं तेणं समएणं सुव्वयाओ णामं अज्जियाओ
इरियासमियाओ ण जाव गुत्तवंजयारिणीओ वहुस्सुयाओ व-
हुपरिवाराओ पुव्वाणुपुर्व्व जेणेव तेतलिपुरे णयर तेणेव उ-
वागच्छइ, उवागच्छत्ता अहापन्निरुव उवग्गइ ओगिहि-
त्ता संजमेणं तवसा अप्पाण जावेमाणीओ विहरंति । तए
ण तासिं सुव्वयाणं अज्जाणं एगे संयारुए पढमाए पोरिसीए
सज्जाइयं करेति ण जाव अरुमाणीओ तेतलिस्स गिहं अणु-
पविट्ठाओ । तए एणं सा पोह्विआ ताओ अज्जाओ एज्जमा-
णीओ पामति, पासइत्ता इहत्तुआ आसणाओ अब्भुट्ठेति,
अब्भुट्ठित्ता वट्ठ, णमंसति, वंढित्ता णमंसित्ता विज्जेणं
अमण पाणं खाडमं साडमं पन्थिलामेइ ण पन्थिलान्जित्ता एवं
वयासी-एव खलु अहं अज्जाओ ! तेतलिपुत्तस्म अमच्चस्स
पुर्व्व इहा कता पिया मणुष्सा आसि, इयाणिं अणिआ अ-
कंता अप्पिया अमणुष्सा ण जाव दमणं वा परिभोग वा ।
तं तुव्भे एण अज्जाओ ! वहुणायाओ वहुसिक्खियाओ
वहुपनियाओ, तुव्भे वहुणिं गामागर ण जाव आहिंहेह,
वहुणं राईसर ण जाव गेहाइ अणुप्पविस्सह, त अत्थि यड
जे अज्जाओ ! केइ कदिं वि बुद्धजोए वा पंतजोए वा

कम्मणजोए वां कम्मजोए वा हियउट्ठावणे वा कायउट्ठा-
वणे वा आभिओगिए वा वसीकरणं वा कोउयकम्मे वा जूड-
कम्मे वा कंदे मूले ठही वल्ली मूलिया वा गुल्लिया वा ओसहे
वा जेसज्जे वा उवल्लप्पुवे. जेणाहं तेतलिपुत्तस्स अम-
च्चस्स पुणरावि इहा कंता पिया मणुष्सा भवेज्जामि ? । तए
एणं ताओ अज्जाओ पोह्विलाए एवं वुत्ताओ समाणीओ दो
वि कएणे ठायंति, पोह्विल एवं वयासी-अम्हे एणं देवाणु-
प्पिए ! समाणीओ निगंथीओ ण जाव गुत्तवंजयारिणीओ,
नो खलु कप्पति अम्हं देवाणुप्पिए ! एयप्पयारं कप्पे वि
निसामेत्तए, किमं ! पुण उवदिसित्तए वा, आयरियत्तए
वा । अम्हे णं तव देवाणुप्पिए ! विचित्तं केवलपन्नत्तं धम्मं
परिकहेज्जामो । तए एणं सा पोह्विआ ताओ अज्जाओ एवं
वयासी-इच्छामि एणं अज्जाओ ! तुव्वं अंतिए केवल-
पन्नत्तं धम्मं णिसामित्तए । तए एणं ताओ अज्जाओ पो-
ह्विलाए विचित्तं धम्मं परिकहेति । तए एणं सा पोह्विआ ध-
म्म सोच्चा णिसम्म इहत्तुआ एवं वयासी-सदहामि एणं अ-
ज्जाओ ! निगंथ पावयणं पत्तिए ण जाव से जहेय तुव्वे वट्ठ,
इच्छामि एणं अहं तुव्वं अंतिए पंचाणुव्वयं ण जाव गिहिधम्मं
पन्थिवज्जित्तए । अहामुहं देवाणुप्पिया ! मा पन्थिवं करेह ।
तए एणं सा पोह्विआ तासिं अज्जाणं अंतिए पंचाणुव्वयं
जाव गिहिधम्मं पन्थिवज्जति, ताओ अज्जाओ वट्ठ, नमं-
सति, नमंसइत्ता पन्थिवसज्जेति । तए एणं सा पोह्विआ सम-
यांवासिया जाया ण जाव पडिआभेमाणा २ विहरइ । तए एणं
तीसे पोह्विआए अणया कयाइं पुवरत्तावरत्तकावसमयंसि
कुमुवजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अवन्तिअए चि-
त्तिए पत्थिए मणोगए मंकप्पे समुप्पज्जित्था-एवं खलु अहं
तेतलिपुत्तस्स पुर्व्व इहा कंता पिया मणुष्सा आसि, इयाणिं
अणिआ अकंता अप्पिया अमणुष्सा ण जाव परिभोग वा ।
तं मेयं खलु ममं सुव्वयाणं अज्जाणं अंतिए पव्वइत्तए,
एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता कल्ल पाओ जेणेव तेतलिपुत्ते
अमचे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता करयत्तपरिगाहियं
एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम सुव्वयाणं अज्जाणं अंतिए धम्मं
निसंते ण जाव अमणुष्साए पव्वइत्तए । तए एणं तेतलिपुत्ते पो-
ह्विल एवं वयासी-एवं खलु तुमं देवाणुप्पिए ! मुने जचित्ता
पव्वइया समाणी कालमासे काल किच्चा अणयरेमुं देवओ-
एमु देवत्ताए उववज्जिहि त्ति, त जइ एणं तुमं देवाणुप्पिए !
मम ताओ देवलोगाओ आगम्म केवलपन्नत्तं धम्मं
वोहेहि, तो अहं विमज्जेमि, अहं णं तुम मम ए संयोहे-
सि, तो एणं विसज्जेमि । तए एणं सा पोह्विआ तेतलिपुत्तस्स
एयमट्ठं पन्थिसुणेति । तए एणं तेतलिपुत्ते विज्जलं असणं पा-

एवं खाडमं साडमं उवक्खवाविति मित्तनाइ० जाव आ-
मतेति, आमंतेत्ता ०जाव संमाणेति, पोहिल एहाय०जाव
पुरिससहस्सवाहिणीय सीयदुरूहइ, दुरूहइत्ता मित्तणाति०
जाव परिवुमे सव्वहीए०जाव रवेणं तेतल्लिपुरस्स मज्जं मज्जे-
एवं जेणेव सुव्वयाणं अज्जाणं उवस्सए, तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छत्ता सीयाओ पच्चोरुहति, पच्चोरुहइत्ता पोहिलं
पुरओ कहु जेणेव सुव्वया अज्जा तेणेव उवागच्छति, उ-
वागच्छइत्ता वंदाति, नमंसति, नमंसइत्ता एवं वयासी-एवं
खलु देवाणुप्पिया ! मम पोहिला भारिया इट्ठा पिया कंता
मणुष्सा एस ए संमारज्जयउव्विग्गा० जाव पव्वडत्तए,
पमिच्छतु णं देवाणुप्पिया ! सिस्सिणिज्जिक्ख
दन्नयामि । अहासुइं देवाणुप्पिया ! मा पमिवधं क-
रेह । तए एवं सा पोहिल्ला सुव्वयाहिं अज्जाहिं एवं वुत्ता
समाणी इट्ठतुट्ठा उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए सयमेव
आजरणमट्ठालकारं मुयइ, मुयइत्ता सयमेव पचमुट्ठियं
द्वोयं करेइ, करेइत्ता जेणेव सुव्वयाओ अज्जा-
ओ तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता वंदइ, नम-
सइ, वंदित्ता नमंसइत्ता एव वयासी-आलित्तेणं एवं
जहा देवाणंदा० जाव इकारस अंगाइं वहुणि वामाणि
सामन्नपरियाय पाठणित्ता मासियाए संदेहणाए अप्पाणं
जोसेत्ता सट्ठिं नत्ताइं अणसणाइं आलोडय पमिकंता समाहि-
पत्ता कालमासे काट्ट किच्चा अणुत्तरेसु देवलोएसु देवत्ताए
उववष्सा । तए एवं से कणगरहे राया अस्सया कयाइं काट्टधम्म-
णा संजुत्ते याहिं होत्था । तते णं ते ईसरपभिइओ० जाव णीहर-
एवं करेति, करेतित्ता अस्समसं एव वयासी-एवं खलु देवाणु-
प्पिया । कणगरहे । या रज्जे य० जाव पुत्ते वियंगं ठित्ता अम्हे
एवं देवाणुप्पिया । याहीणा रायाहिट्ठिया रायाहीणकज्जा,
अय च एवं तेतल्लि अमच्चे कणगरहस्स रसो सव्वट्ठाणेषु
सव्वज्जूमियासु । पचए दिस्सवियारे सव्वकज्जवट्ठावए या-
वि होत्था, नयं खलु अम्हं तेतल्लिपुत्तं अमच्चं कुमारं
जाडत्तएत्तिक, अस्समसस्म एयमट्ठ पमिसुणेति, पमिसुणे-
इत्ता जेणेव तेतल्लिपुत्ते अमच्चे तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
च्छइत्ता तेतल्लिपुत्त अमच्चं एवं वयासी-एव खलु देवाणु-
प्पिया ! कणगरहे राया रज्जे य रट्ठे य० जाव वियंगेति,
अम्हे य एवं देवाणुप्पिया ! रायाहीणा० जाव रायाहीणकज्जा,
तुमं च णं देवाणुप्पिया ! कणगरहस्स रसो सव्वट्ठाणेषु०
जाव रज्जधुराचितए । तं जइ एवं देवाणुप्पिया ! अत्थि केइ
कुमारे रायलक्खणसंपणे रायाजिसेयारिहे, तए एवं तुमं
दत्ताहि, जा एवं अम्हं महया महया रायाभिसेएवं अज्जित्ति-
चामो । तए एवं तेतल्लिपुत्ते अमच्चे तेसिं ईसरपभिए एयमट्ठं

पडिसुणेति, पडिसुणेइत्ता कणगज्जयं कुमारं एहायं सव्वा-
लकारविज्जूसियं० जाव सास्सरीयं करेत्ता तेमिं ईसर० जाव
उवणेति, उवणेइत्ता एवं वयासी-एव एवं देवाणुप्पिया !
कणगरहरस रसो पुत्ते पडमावईए देवीए अत्तए कणगज्जए
णाम कुमारं अज्जित्तेयारिहे रायलक्खणसंपणे मए कणग-
रहस्स रसो रहस्सियं संवट्ठिण, त एयं तुज्जे महया महया
रायाजिसेएवं अभिसिचह, सव्व च से उट्ठाणपारि-
यावणियं परिकहेइ । तए एवं ते ईसरकणगज्जय कुमार महया
महया रायाभिसेएवं अभिमिचति । तए णं कणगज्जए
कुमारे राया जाए महया हिमवंतजाए० जाव रज्जं पालेमाणे
विहरइ । तए एवं सा पडमावती देवी कणगज्जय राय सदा-
वेति । सदावेइत्ता एवं वयासी-एस ए पुत्ता ! तव रज्जे० जाव
अंतेउरे य, तुमं च तेतल्लिपुत्तस्स अमच्चस्म पहावेण, तेत-
ल्लिपुत्तं अमच्च आदाहि, परियाणाहि, सकारेहि, सम्मा-
णेहि० तं अज्जुट्ठेहि, पज्जुवासेहि य, वयतं पडिसमाहेहि,
अज्जासणेण उवनिमतेहि, जोगं च से अणुवट्ठेहि । तए एवं
से कणगज्जए पडमावतीए देवीए तह त्ति पमिसुणइ०
जाव जोग च संवट्ठेइ । तए एवं से पोहिल्ले देवे तेतल्लिपुत्तं
अमच्च अज्जिक्खणं अभिक्खणं केवल्लिपसत्तं धम्म संवो-
हेति, नो चेव णं से तेतल्लिपुत्ते संवुज्जइ । तते ए तस्स
पोहिलदेवस्स ड्मेयारूवे अवभत्थिए पत्थिए चित्तिए मणो-
गयसकप्पे समुप्पज्जित्था-एव खलु कणगज्जए राया ते-
तल्लिपुत्तं आदाति० जाव भोग च संवट्ठेति, तए एवं मे
तेतल्लिपुत्ते अज्जिक्खणं अज्जिक्खणं संवोहेमाणे विधम्मं एो
संवुज्जाति, तं सेय खलु मम कणगज्जय रायं तेतल्लिपुत्ताआ
विप्परिणामित्तए त्ति कदहु एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता कण-
गज्जय तेतल्लिपुत्तातो विप्परिणामेति । तए एवं तेतल्लिपुत्ते
कट्ठ एहाए० जाव पायच्छित्ते आमखंधवरगए वहुहिं पुरि-
सेहिं सट्ठिं संपरिवुडे साओ गिहाओ शिगगच्छति, शि-
ग्गाच्छित्ता जेणेव कणगज्जए राया तेणेव पहारेत्यगमणाए ।
तए एवं तेतल्लिपुत्त अमच्च जहा वहुवे रईसरतन्नवर० जाव
पज्जिओ पासंति, ते तहेव आदायति, परियाणंति, अज्जु-
ट्ठेति, सकारेति, सम्माणेति, अंजलिपरिगहियं करेति । इट्ठा-
हिं कंताहिं पियाहिं मणुष्साहिं मणामाहिं उरात्ताहिं कल्ला-
णाहिं मिवाहिं वष्साहिं मंगल्लाहिं सस्मिरियाहिं वग्गूहिं
आन्नवमाणा य मंन्नवमाणा य पुग्गो य पिट्ठो य पाम-
ओ य मग्गओ य समणुगच्छति । तए एवं मे तेनल्लिपुत्ते जे-
णेव कणगज्जए राया तेणेव उवागच्छइ । तए एवं से कण-
गज्जए राया तेतल्लिपुत्त अमच्च एज्जमाण पामति, पामे-
त्ता णो आदाति, णो परियाणइ, णो अज्जुट्ठेति, अणादा-

यमाणे अपरियाणमाणे परंमुहे णं चिद्धति । तते णं से तेत-
लिपुत्ते अमच्चे कणगज्जयस्स रप्पो अंजलिं करेति । तते णं
से कणगज्जए राया अणाढिज्जमाणो तुसिणीए परंमुहे
संचिद्धति । तए णं तेतलिपुत्ते अमच्चे कणगज्जयं विप्प-
रिणयं जाणिता जीए० जाव संजायजए एवं वयासी-रुडे
णं मम कणगज्जए राया, हीणे णं मम कणगज्जए राया,
अवज्जाए णं मम कणगज्जए राया, तं ण एज्जइ णं मम
केणइ कुमारेणं मारेहेति त्ति कट्ठु जीए तत्थे० जाव सणियं
सणियं पच्चोसकेइ, पच्चोसकेइत्ता तमेव आसखंध दुरूहेति, दु-
रूढइत्ता तेतलिपुरं एयरं मज्जं मज्जेणं जेणेव सए गिहे
तेणेव पहारेत्थगमणाए; तेतलिपुत्त जे जहा ईसग्गजाव पासं-
ति ते तहा नो आढायंति, नो परियाणंति, नो अब्बुट्ठेति, नो
अंजलिं करिति, इट्ठाहिं० जाव नो संझवति, नो पुरओ य
पिट्ठओ य पासओ य समणुगच्छंति । तते णं तेतलिपुत्ते
अमच्चे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ । जा वि य से त-
त्थ बाहिरिया परिमा जवति । तं जहा-दासेइ वा, पेसेइ वा,
भाडल्लएइ वा, सा वि य णं एो आढाड० ३ । जा वि य
से अविंभतरिया परिमा जवति । त जहा-पियाइ वा, मायाइ
वा, भज्जाइ वा, सुएहाइ वा, सा वि य णं च नो आढाति०
३ । तए णं से तेतलिपुत्ते जेणेव वासघरे जेणेव सए सयणिज्जे
तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता सयणिज्जंमि निसीयति,
णिसीयइत्ता एवं वयासी-एवं खलु अहं सयाओ गिहाओ
णिगच्छामि, त चेव० जाव अविंभतरिया परिमा नो आढा-
ति, नो अब्बुट्ठेइ, तं सेयं खलु मम अप्पाणं जीवियाओ
वयरोवित्तए त्ति कट्ठु एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता तालउढं विसं
आसगंसि पक्खिवति, से य विसे एो संकम्पति । तए णं से
तेतलिपुत्ते नीलुप्पन्न० जाव अमिं खंधंसि ओहरति, तत्थ वि य
से धारा ओपल्ला । तए णं से तेतलिपुत्ते अमच्चे जेणेव असो-
गवणिया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता पासगं गीवाए
बंधेति, बंधइत्ता रुक्खं दुरूडइ, दुरूडइत्ता पामे रुक्खे बंधइ,
बंधइत्ता अप्पाणं मुयति, तत्थ वि य से रज्जू ठिष्ठा ।
तए णं से तेतलिपुत्ते महम्महादियं सिलं गीवाए
बंधेति, बंधइत्ता अत्थाहमतारमपोरिसीयंसि उदगंमि
अप्पाणं मुयति, तत्थ वि से थाहे जाते । तए
णं से तेतलिपुत्ते अमच्चे सुकंसि तणकूडंमि अ-
गणिकायं पक्खिवति, पक्खिवइत्ता अप्पाणं मुयति, तत्थ
वि य से अगणिकाये विज्जाए । तए णं तेत-
लिपुत्ते अमच्चे एवं वयासी-मच्चेयं खलु जो समणा
वयंति, सच्चेयं खलु जो माहणा वयंति, सच्चेयं खलु स-
मणा माहणा वयंति, अहं एगो अस्मच्चेय वयामि, एवं खलु

अहं सह पुत्तेहिं अपुत्ते, को मेदं सदहिस्सति?, सह मित्तेहिं
आमित्ते, को मेदं सदहिस्सति?, एवं अत्थेणं दारेणं दासेहिं
पेसेहिं परिजणेणं । एवं खलु [तेतलिपुत्ते णं अमच्चे] कणग-
ज्जएणं रप्पा अवज्जाएणं समाणेणं तेतलिपुत्तेणं अमच्चेणं
तालउढगे विसे आसगंसि पक्खिवत्ते, से वि य णं णो सं-
कमइ, को मेदं सदहिस्सति?, तेतलिपुत्तेणं अमच्चेणं नीलु-
प्पल० जाव खंधंसि असिं ओहरिए, तत्थ वि य से धारा
ओपल्ला, को मेदं सदहिस्सति?, तेतलिपुत्ते अमच्चे पामगं
गीवाए बंधित्ता० जाव रज्जू ठिष्ठा, को मेदं सदहिस्सति?, ते-
तलिपुत्ते अमच्चे महादियं सिलं० जाव बंधेत्ता अत्थाह० जाव
उदगंसि अप्पा मुके, तत्थ वि य णं थाहे जाते, को मेदं सदहि-
स्सति?, तेतलिपुत्ते अमच्चे सुकंसि तणकूडे० अग्गी विज्जाए,
को मेदं सदहिस्सति?, ओहयमणसंकप्पे० जाव जियायइ ।
तए णं से पोडिले देवे पोडिलारूव विउव्वति, विउव्वइत्ता
तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स अदूरसामंते ठिच्चा एवं वयासी-
हं भो तेतलिपुत्ता ! पुरओ पवाए, पिट्ठओ हत्थिभयं, दुहओ
अचक्खुपासे, मज्जे मराणि वरिसंति, गामे पलित्ते अरस्से जि-
याइ, अरस्से पलित्ते गामे जियाइ, आउसे ! तेतलिपुत्ता ! कओ
वयामो ? । तए णं से तेतलिपुत्ते अमच्चे पोडिलं एवं वयासी-
भीयस्स खलु जो पव्वज्जा सरणं, उकंठियस्स सदेसगमणं,
दुहियस्स (छायस्म) अन्नं, तिसियस्स पाणं, आउरस्स जेस-
ज्जं, माइयस्स (माइज्जस्स) रहस्सं, अजिजुत्तस्स पच्चयकरणं,
अच्चाणं परिसंतस्स (तस्स) बाहणगमणं, तरिजकामस्स
पवहणकिच्च, परं अभिउजिउकामस्स सहायकिच्च । खंतस्म
दंतस्स जिग्घियस्स एत्तो एगमवि ण भवति । तए णं से पो-
डिले देवे तेतलिपुत्त अमच्चं एवं वयासी-सुद्धं णं तुमे तेतलि-
पुत्ता ! एयमट्ठं आयाणाहि त्ति कट्ठु दोच्चं पि तच्च पि एव वयइ,
वयइत्ता जामेव दिमिं पाउव्वनूए तामेव दिसिं पणिगए । तए
णं तस्स तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स मुजेणं परिणामेणं जाई-
सरणे समुप्पाएणे । तए णं तस्म तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स
अयमेयारूवे अब्बत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे
समुप्पज्जित्था-एव खलु अहं इहेव जंवुदीवे दीवे महाविदेहे
वासे पुक्खल्लावईविजए पोंडरिगिणीए रायहाणीए महा-
पउमे नामं राया होत्था । तए णं अहं धेराणं अंतिए मुंने
भविता० जाव चउदम पुव्वाइ वहुणि वामाणि सामणपरि-
यायं पाउणिता मासियाए संलेहणाए महासुके कप्पे देव-
त्ताए उव्वन्ने । तए णं अहं ताओ देवओगाओ आउक्ख-
एण ठिक्खएणं भवक्खएणं इहेव तेतलिपुरे एयरं तेतलि-
स्स अमच्चस्स जहाए जारियाए दारगत्ताए पयायाए; त मेयं
खलु मम पुव्वदिट्ठाइं पंच महवयाइं सयमेव उव्वसपज्जित्ता

णं विहरित्तए एवं सपेहेति, संपेहिता सयमेव पच महव्व-
याइ आरुहति, आरुहइत्ता जेणेव पमयवणे उज्जाणे जेणेव
असोगवरपायवस्स अहे पुढविसिद्धापट्टयसि मुहनिसएण-
स्स अणुचितेमाणस्स पुव्वाहियाइं सामाइयाइं उकारस
अंगाइं चोदस पुव्वाइ सयमेव अभिसमएणागयाइं ।
तते एं तस्स तेतलिपुत्तस्स अणगारस्स सुजेणं परिणामेणं
० जाव तयावरणिज्जाणं कम्माए खओवसमेणं कम्परयवि-
करणकरं अपुव्वकरणं पविठस्स अणते अणुत्तरे णिव्वा-
घाए णिरावरणे कसिणे पणिपुम्मे केवलवरनाणदसणे समु-
प्पन्ने । तए एं तेतलिपुरे एगरे अहासन्निहिं वाणमंतरेहिं
देवेहिं देवीहिं य देवदंडुजीओ समाहयाओ, दसप्पवणे
कुसुमे निवाइए, दिव्वे गीयं, गधव्वणिणादे कयाए यावि
होत्था । तए एं से कणगज्जए राया इमीसे कहाए लच्छे स-
माणे एवं वयासी-एव खलु तेतलिपुत्ते अमचे मए अवज्जाए०
जाव मुंने भवित्ता पव्वइए, त गच्छामि ए तेतलिपुत्त अणगा-
रं वदामि, एमसामि, पज्जुवासामि, एयमइ विणएण जुज्जो
जुज्जो खामेमि एवं संपेहेइ, संपेहिता एहाए० जाव चारं-
गिणीए सेणाए जेणेव पमयवणे उज्जाणे, जेणेव तेतलिपुत्ते
अणगारे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तेतलिपुत्त अण-
गारं वंदइ, एमसइ, एयमइ च विणएणं जुज्जो भुज्जो सामेति,
णच्चासस्से ० जाव पज्जुवासेइ । तते एं से तेतलिपुत्ते अ-
णगारे कणगज्जयस्स राणो तीसे य धम्मं परिकहेइ । तए
एं से कणगज्जए राया तेतलिपुत्तस्स केवलस्स अतिए
धम्म सोच्चा णिसम्म पंचाखुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं सावग-
धम्मं पविज्जति, समणोदासए जाए अहिगयजीवा-
जीवे । तए णं तेतलिपुत्ते केवली बहूणि वासाणि केव-
ल्लिपरियाग पाज्जित्ता० जाव सिप्पे ।

अथ चतुर्दशज्ञात विव्रियते-अस्य चाय पूर्वैश्च सहामिसवध ।
पूर्वस्मिन् सता गुणानां सामर्थ्यभावे हानिरुक्ता, इह तु तथा-
विश्रामाश्रयसद्भावे गुणसंपदुपजायत इत्यभिधीयते, इत्येव स-
वन्धमिदं सर्वं सुगम, नवरम (कलाए सि) कलादो नाम्ना, मृपि-
कारदारक इति पितृव्यपदेशेनेति । (अर्धितरछाणिज्जे सि)
आभ्यन्तरस्थानीयनाम्ना इत्यर्थः (१) । (वियगेइ सि) व्यङ्ग्यति,
विगतकर्णनासाहस्ताऽऽद्यङ्गान् करोतीत्यर्थः । अथवा- (वियगेइ
सि) विक्रान्तति, विनसीत्यर्थः । (सरक्खमाणिए सि) सरक्खत्या
आपट्, सगोपयन्त्या, प्रच्छादनतः । (भिक्खाभायणे सि)
भिक्षाभाजनमिव भिक्षाभाजन, तदस्माक भिक्षोरिव निर्वाह-
कारणमित्यर्थः । “ पढमाए पोरिसीए सज्झाइय ” इत्यादौ
यावत्करणादिद्र द्रष्टव्यम्-“ वीयाए पोरिसीए काण कियायइ,
तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसमंते मुहपोत्तिय पडि-
लेहेइ, भायणवत्थाणि पविहेहेइ, जायणाणि पमज्जइ, भाय
णाणि उग्गाहेइ, जेणेव सुव्वयाओ अज्जाओ, तेणेव उवागच्छइ,
सुव्वयाओ अज्जाओ वदइ, नमसइ, वदित्ता नमासित्ता एव
५९०

वयासी-इच्छामो ण तुज्जेहिं अब्भणुणाए तेयलिपुरे नयरे उ-
च्चनीयमज्झिमाइ कुलाइ घरसमुयाणस्स भिक्खायरियाए अ-
डित्तए । अहासुह देवाणुपियया । मा पमिवध करेह । तए एं ता-
ओ अज्जाओ सुव्वयाहिं अज्जाहिं अब्भणुणाओ समाणीओ
सुव्वयाण अज्जाण अतिआओ उवस्सयाओ पडिणिक्खम-
ति, पडिणिक्खमइत्ता अतुरिअमचवलमसभताए गइए जुग-
तरपलोयणाए दिछीए पुरओ इरिअ सोहेमाणीओ तेयलिपुरे
नयरे उच्चनीयमज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खाय-
रिय अडमाणीओ । ” इति । तत्र गृहेषु समुदानं जिक्का गृहस-
मुदानं, तस्मै गृहसमुदानाय, जिक्काचर्यं भिक्षानिमित्तं विचर-
णम्, अट्ठय. कुर्वाणा । (अथियाइ मेत्ति) “याइ ति” देश-
भाषाया, ‘जेत्ति’ भवतीनाम् । (चुष्मजोए सि) द्रव्यचूर्णानां
योगः, स्तम्भनाऽऽदिकर्मकारी (कम्मणजोए सि) कुष्ठाऽऽदिरोग-
हेतुः (कम्मजोए सि) काम्ययोगः कर्मनीयताहेतुः, (दियव-
इवणे सि) हृदयोद्भापनं चित्ताऽऽकर्षणहेतुः (कायउद्भापणे सि)
कायाऽऽकर्षणहेतुः । (आभिओगिए सि) पराभिजननहेतुः । (व-
सीकरणे सि) वश्यताहेतुः । (कोटयकम्मे सि) सौभाग्यनिमि-
त्तं स्तपनाऽऽदि (भुईकम्मे सि) मन्त्राभिसंस्कृतं प्रीतिदानम् । (रा-
याहीणा इत्यादि) राजाधीनाः, राज्ञो दूरेऽपि वर्तमाना राजव-
शवर्तिन इत्यर्थः । राजाधिष्ठिताः, तेन स्वयमभ्यासिता राजा-
धिष्ठिताः, राजाधीनानि राजाऽऽयसानि कार्याणि येषां ते वयं
राजाधीनकार्याः । (सव्व च से उठाणपारियावणिय ति) सर्वं
च ‘से’ तस्य उत्थानं चोत्पत्तिः, पारितापनिका च कालान्तर-
यावत्स्थिरतरेत्युत्थानपारितापनकं तत्परिकथयतीति । (वयतं
पडिससाहेहि सि) विनयप्रस्तावाद् व्रजन्तं प्रतिससाधयाऽनु-
व्रज । अथवा वाचा तं प्रतिसन्नायय-साधूकं साधित्वेव प्रशसां
कुर्वित्यर्थः । भोगं वर्तनम् । “रुठे एमित्यादौ” हीनोऽयं मम प्री-
त्येति गम्यते । अपध्यातो दुष्टचिन्तावान् । ममेति ममोपरि क-
नकध्वजः । पाठान्तरेण-दुष्ट्यातोऽहं दुष्टचिन्ताविषयीकृतोऽहं
कनकध्वजेन राज्ञा, तत् तस्मात्तं ज्ञायते केनाऽपि कुमारेण
विरूपमारणप्रकारेण मारयिष्यतीति । (खधसि उवहरइ सि)
स्कन्धे उपहरति विनिवेशयतीति । धारा (ओपल्ल सि) अवदी-
र्णा, कुण्डीचूलेत्यर्थः । (अत्थाइ ति) अस्मिन्निरस्तमविद्यमान-
मधस्तलं प्रतिष्ठानं यस्य तदस्ताधः, स्ताधो वा प्रतिष्ठानं, तद-
भावादस्ताधम । अतारं यस्य तरणं नास्ति, पुरुषः परिमाणं
वस्य तत्पौरुषेयं, तन्निषेधादपौरुषेयम् । तत् पदत्रयस्य कर्मधा-
रयः । मकारौ च प्राकृतत्वात् । अतस्तत्र “सच्छेय” इत्यादि ।
अच्छेयं श्रमणा वदन्ति आत्मपरलोकपुण्यपापाऽऽदिस्मर्धजातम्,
अतीन्द्रियस्याऽपि तस्य प्रमाणावाधितत्वेन श्रद्धानगोचरा-
त् । अहं पुनरेकोऽश्रद्धेयं वदामि-पुत्राऽऽदिपरिवारयुक्तस्यात्यर्थं
राजसमतस्य च अपुत्राऽऽदित्वमराजसंमतत्वं च, विषमद्व-
पासकजलाग्निभिरहिंस्यत्वं चाऽऽत्मनः प्रतिपादयतो मम यु-
क्तिवाधितत्वेन जनप्रतीतेरविषयत्वेनाश्रद्धेयत्वादिति । प्रस्तुत-
सूत्रज्ञावना-“ तए एमित्यादि । ” इति ओ ! इत्यामन्त्रणे ।
पुरतोऽग्रतः प्रपातो गर्तः, पृष्ठतो हस्तिभयः (दुहओ सि)
उभयतः । अचलु स्पर्शोऽन्धकारः, मध्ये मध्यभागे यत्र वय-
मास्महे, तत्र शरा वाणा निपतन्ति, ततश्च सर्वतो भयं वर्तते
इत्यर्थः । तथा ग्रामं प्रदीप्तोऽग्निना उज्जति, अरण्यं च
ध्मायतेऽनुपशान्तदाहं वर्तते । अथवा-ध्मायतीव ध्मायति,
अग्नेरविध्यानेन जागर्तीवेत्यर्थः । अथवा-अरण्यं प्रदीप्तं, ग्रामो

ध्मायते न विध्यापयति, एवं सर्वस्यापि ज्ञयानकत्वात् स्थाना-
न्तरस्य चाज्ञावात्, आयुष्मन्तेतद्विपुत्र ! (कच चि) क प्रजाम् । क
भीतैर्गन्तव्यमस्माभिरिवान्येनापि जवतीति प्रश्न । उत्तर च-
भीतस्य प्रव्रज्या शरण, भवतीति गम्यते । अथ कथं भीतस्य प्र-
व्रज्या शरण भवति ? । अत्रोच्यते-यथोत्काण्डिताऽऽदीनां स्वदे-
शगमनाऽऽदीनि । तत्र (ब्रुहियस्सं चि) बुभुक्षितस्य । मायिनो व-
ञ्चकस्य, रहस्य गुप्तत्व, शरणमिति सर्वत्र गमनीयम् । अमियुक्तस्य
सम्पादितदूषणस्य, प्रत्ययकरण दूषणापोहेन प्रतीत्युत्पादनम्, अ-
ध्वानं मार्गं गच्छत परिश्रान्तस्य गन्तुमशक्तस्य (चाहणगमण) श-
कटाऽऽद्यारोहण शरणमिति योज्यम् । तरीतुकामस्य नद्यादिक
फलवन तरण कृत्यं कार्यं यस्य तत्फलवनकृत्य तरकाणरुम् । पर-
मभियोक्तुकामस्याभिभवितुकामस्य (सहायकस्मे चि) सहायक-
त्वं मित्राऽऽदिकृत्य (खतेत्यादि) ज्ञान्तस्य क्रोधनिग्रहेण, दान्तस्ये-
न्द्रियनोद्विज्यदमेन, जितेन्द्रियस्य विषयेषु रागाऽऽदिनिषेधे,
(एत्तो चि) एतेभ्योऽनन्तरोदितेभ्योऽग्रतः प्रपाताऽऽदिभ्यो ज्ञेयैः
एकमपि ज्ञय न भवति, प्रव्रजितस्य सामायिकपरिणत्या शरी-
राऽऽदिषु निरभिष्वङ्गत्वाद् मरणाऽऽदिभयाभावादिति । एव द्वे-
नामात्य. स्ववाचा भीतस्य प्रव्रज्या श्रेयसीत्यनुपगम कारयित्वा
एवमुक्त- (सुदु इत्यादि) अयमर्थो भीतस्य प्रव्रज्या शरण-
मिति यदि प्रतिज्ञायते, तदा सुष्ठु ते मत, ज्ञयाभिच्युतस्त्वमिदा-
नीमसीति एनमर्थमाजानीहि-अनुष्ठानद्वारेणावबुध्यस्व, प्रव-
ज्यां विधेहीति यावत् । इह च यद्यपि सूत्रे उपनयो नोक्त-
स्तथाऽप्येव खट्वय- “ जाव न दुक्ख पत्ता, माणञ्जसं च
पाणिणो पाय । ताव न धम्मं गेएह-ति भावओ तेयलिसुउ
व्व ॥ १ ॥ ” इति । ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । आ० म० । आ० क०
विशे० । तेतलिसुतप्रतिपद्यवक्तव्यताके चतुर्दशे ज्ञाताध्ययने,
प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । ज्ञा० । आ० चू० ।

तेतिन्न-तैतिल-पु० । गण्डकपशौ, वाच० । स्त्रीविद्योचनापर-
पर्याये ववाऽऽदितश्चतुर्थे करणे, जं० ७ वक्त्र० ।

तेतिलिपुर-तेतलिपुर-न० । स्वनामख्याते पुरे, यत्र कनकरथ-
स्यामात्यस्तेतलिसुत आसीत् । ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । आ० म०
दर्श० । आ० चू० ।

तेतीस-त्रयस्त्रिंशत्-स्त्री० । “ एत् त्रयोदशाऽऽदौ स्वरस्य सस्व-
रव्यञ्जनेन ” ॥ ८ । १ । १६५ ॥ इत्यादे. स्वरस्य सस्वरव्यञ्जने
न सह एद्भवति । अधिकायां त्रिंशत्सख्यायाम्, प्रा० १
पाद ।

तेत्तिअ-तावत्-त्रि० । “ इदमिअ मेत्तिअ-मेत्तिल-मेदहा. ”
॥ ८ । २ । १५५ ॥ इति तच्छब्दात् ‘ मेत्तिअ ’ प्रत्यय । तत्परिमा-
णवनि, प्रा० २ पाद ।

तेत्तिर-तिचिर-पु० । लोमपक्षिभेदे, जी० १ प्रति० ।

तेत्तुल्ल-तावत्-त्रि० । “ अतो डेतुल्लः ” ॥ ८ । ४ । ४३५ ॥
इत्यपभ्रंशे तच्छब्दात्परस्यातो प्रत्ययस्य ‘ डेतुल्ल ’ इत्यादेश ।
कित्वाट्टिलोपः । प्रा० ४ पाद । तत्परिमाणवनि, वाच० ।

तेय-तेजस्-पु० । “ स्तमदामशिरोऽनजः ” ॥ ८ । १ । ३२ ॥ इति सा-
न्तत्वात्तेजःशब्दस्य पुस्त्वम् । प्रा० १ पाद । आभेतापे, सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रभावे, अन्त० १ श्रु० ६ वर्ग ३ अ० ।
वहौ, प्रज्ञा० १ पाद । स्था० । कान्तौ, उपा० २ अ० ।

शरीरस्य कान्तौ, स्था० ८ उ० । नि० । शरीरसवन्धिनि रो-
चिपि, प्रभावे च । औ० । “ अह तेओ पुण देह अणोत्पपया
चेव । ” तेजः पुनर्देहे शरीरेऽनवव्रज्यता अवज्जनयिता दी-
प्तियुक्तत्वेनापरिभूतत्वम् । वृ० १ उ० । दीप्तौ, उपा० २ अ० ।
आचा० । तेजोद्वेश्यायाम्, स्था० १ उ० । शरीरप्रज्ञा-
याम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आहारपाककारणभूतेषु तेजोनि-
सर्गहेतुषु चोष्णपुष्पलेषु, कर्म० ५ कर्म० । रसाऽऽद्याहारपाक-
जनने तेजोनिर्गलविधनिर्विन्धने च । अनु० । वृक्त्रेदे, ति० ।
स्तेये, न० । चौयै, विशे० । पञ्चा० ।

तेयसी-तेजस्विन्-त्रि० । तेजः शरीरप्रज्ञा, तच्चांस्तेजस्वी । ज्ञा०
१ श्रु० १ अ० । शरीरप्रज्ञायुक्ते, म० २ श० ५ उ० । स० नि० ।
आचा० । दीप्तिमति, आचा० १ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । वृ० ।
तेयग-तैजस-न० । तेजः पुञ्जलानां विकारस्तेजसम् । “ विका-
रे ” ॥ ६ । २ । ३० । इत्यण् । लक्ष्मविक्षे, भुक्ताऽऽहारपरिणमन-
कारणे शरीरभेदे, यद्यशाच्च विशिष्टतपःसमुत्पलविधिविशे-
षस्य पुसस्तेजोलेइयाविनिर्गम । उक्त च-“ सव्वस्स उम्ह-
सिद्धं, रसाऽऽद्याहारपाकजणग च । तेयगलक्किनिमित्तं, च ते-
यग होइ नायव्व ॥ १ ॥ ” जी० १ प्रति० । स्था० । प्रज्ञा० ।
(तैजसशरीरव्याख्या सर्वा ‘ शरीर ’ शब्दे वक्ष्यते) वैश्व-
नरे, पु० । स० ३० सम० ।

तेयगणाम-तैजसनाम (न्) न० । तेजोनिबन्धनं नाम तैजसनाम,
तैजसशरीरनिबन्धने नामकर्मणि, यदुद्यवशात्तैजसशरीर-
प्रायोग्यान् पुञ्जलानाढाय तैजसशरीररूपतया परिणमयति, प-
रिणमय च जीवप्रदेशैः सहान्योऽन्यानुगमरूपतया सवन्ध-
यतीति । कर्म० १ कर्म० ।

तेयगलद्धि-तैजसलब्धि-स्त्री० । क्रोधाऽऽधिक्यात्प्रतिपत्त्यन प्रति-
सुखेन विशिष्टतपोजन्यानेकयोजनप्रमाणक्षेत्राऽऽश्रितवस्तुदहन-
सामर्थ्यतो जाज्वल्यमानज्वालामोचनशक्तौ, ग० । सा तु, यो यमी
नित्यं पष्ठ तप करोति पारणके कुल्मापमुपस्था जलसुलुकेन
चाऽऽस्ते, तस्य परमासान्ते सिद्ध्यतीति । ग० ३ अधि० ।

तेयगमुग्घाय-तैजसमुद्घात-पुं० । तेजसि विषये भवस्तेजसः,
स चासौ समुद्घातश्च तैजससमुद्घात । तेजोलेइयाविनिर्ग-
मकालभाविनि तैजसशरीरनामकर्मोऽऽश्रये समुद्घातविशेषे,
प० स० २ द्वार । प्रज्ञा० । स० । प्रव० । (किञ्चिद्वक्तव्यता
‘ तेजसमुग्घाय ’ शब्देऽत्रैव ज्ञाते २३५० पृष्ठे गता) (अस्य
सर्वा वक्तव्यता तु ‘ समुग्घाय ’ शब्दे वक्ष्यते)

तेयजण्ण-तेजोजनन-न० । माहात्म्योत्पादने, वृ० ३ उ० ।

तेयपाल-तेजःपाल-पु० । पोरवाडकुलजाते अणहिल्लपाटणन-
गरराजस्य श्रीवीरधवलस्य मन्त्रिणि, ती० ।

तेजःपालवस्तुपालकल्पः-

“ श्रीवस्तुपालनेज-पालौ मन्त्रीश्वराभुभावास्ताम् ।
यौ स्नातौ प्रसिद्धौ, कीर्तनसख्यां तयोर्व्रमम्. ” ॥ १ ॥

पूर्वे गूर्जरधरित्रिमरुनायां मण्डलीमहानगर्या श्रीवस्तुपालतेजः-
पालाऽऽद्या वसन्ति स्म । अन्यदा श्रीमत्पुत्तनवास्तव्यप्राग्वाटा-
न्वयादुरश्रीचन्द्रपालाऽऽत्मजवक्त्रश्रीचन्द्रप्रासादाङ्गमन्त्रि-
श्रीसोमकुलावतसवक्त्रश्रीआसराजनन्दनौ कुमारदेवीकुलिस-
रोवरराजहंसौ श्रीवस्तुपालतेजःपालौ श्रीशत्रुञ्जयगिरिनाराऽऽ-

दितीर्थयात्रायै प्रस्थितौ हडावाग्राम गत्वा यावत् स्वां विभूतिं चिन्तयतस्तावद्वृक्षत्रय सर्वस्वजानम् । ततः सुराधूम्या सौस्थ्य-
माकलय्य लक्ष्मेकमवस्थां निधातुं निशीथे महास्वच्छतल खात-
खानयामासतु । तयोः खानयतोः कस्यापि प्राक्तन-कनकपूर्ण शौ-
वकलशो निरगात्, तमादाय श्रीवस्तुपालं तेजः पावजाया-
भैरवमादेवीं मान्यतयाऽपृच्छत्-कैतन्निधीयत इति ? तयोक्तम्-
गिरिशिखर एवैतदुच्चैः स्थाप्यते, यथा प्रस्तुतिनिधिविधान्य-
साम्भवेत् । तच्छ्रुत्वा श्रीवस्तुपालस्तद् द्रव्यं श्रीशत्रुञ्जयोज्ज-
यन्तादावव्ययत् । कृतयात्रो व्यावृत्तो धवलकपुरमगात् । अत्रा-
न्तरे माहणदेवी नाम कान्यकुब्जेश्वरसुता जनका[कु]ञ्जलिका-
पदे(?) गुर्जरधरित्रीमवाप्यतदाधिपत्यं मुक्त्वा मृता सती तत्रैव
देशाधिप्रात्री देवता समजनि । सैकदा स्वप्ने वीरधवलनृपस्या-
चीकथत्-यद्वस्तुपालतेजः पालौ राज्यचिन्तकप्राग्रद्वौ विधाय
सुखेन राज्यं शाधि । इत्य कृते राज्यराष्ट्रवृद्धिस्तव जवित्रीत्यादिश्य
स्व च प्रकाश्य तिरोदधे देवी । प्रातरुत्थाय नृपतिर्वस्तुपालतेज-
पादावाह्यं सत्कृत्य च ज्यायस-स्तम्भतीर्थध्वजकयोरधिप-
त्यमेवादात् । तेजः पावस्य तु सर्वराज्यव्यापारमुद्रां ददौ । ततस्तौ
परुद्शनदान-नानाविधधर्मस्थानविधापनाऽऽदिभिः मृकृन्शता-
निचिनुत स्मरन्त्यमनुसमयम् । तथाहि लक्ष्मेक सपाद जिनवि-
म्बानां कारितम्, अष्टादश कोटयः पञ्चवर्तिर्लक्षः । श्रीशत्रुञ्जय-
तीर्थे छविण व्यथितम्, द्वादश कोटयोऽशीर्तिलक्षः । श्रीउज्जयन्ते,
द्वादश कोटयस्त्रिपञ्चाशद् लक्षा अवुंदिशखरे, द्वाविंशत्यवसत्या नव
शतानि चतुरशीतिश्च पौषधशाखाः कारिताः, पञ्चशतानि
दन्तमयसिंहासनानां, पञ्चशतानि पञ्चोत्तराणि समवसर-
णानां जादरमयानां (?), ब्रह्मशालाः सप्त शतानि, सप्त
शतानि सत्रागाराणाम्, सप्तशती तपास्विकापाक्षिकमठानाम्,
सर्वेषां भोजननिर्वापाऽऽदिदान कृत, मिश्रशतानि द्रव्योत्तराणि
माहेश्वराऽऽयतनानां, त्रयोदश शतानि चतुरस्रराणि शिखरवद्ध-
जैनप्रासादानां, त्रयोविंशतिशतानि जीर्णवैद्योद्धारणाम्, अष्टा-
दशकोटिसुवर्णव्ययेन सरस्वतीभास्वरागाराणां स्थानत्रये भरण
कृत, पञ्चशती ब्राह्मणानां वेदपाठ करोति स्म, वर्षमध्ये सहस्र-
पूजात्रिनयः, पञ्चाशच्छती श्रमणानां गृहे नित्यं विहरति स्म,
तटिकार्पटिकानां सहस्रं साधिकं प्रत्यहं सुद्धं स, त्रयोदश ती-
र्थयात्राः सहस्रपतीभूय कृताः । तत्र प्रथमयात्रायां चत्वारि सह-
स्राणि च पञ्चशतानि शकटानां सशय्यापावकानां, सप्तशती सुखा-
सिकानाम्, अष्टादशशती वाहिनीनाम्, एकादशविंशतिः शतानि
श्रीकरिणाम्, एकविंशतिः शतानि श्वेताम्बराणां, एकादश शता-
नि दिगम्बराणां, चत्वारि शतानि सार्कानि जैनगायनानां, त्र-
यस्त्रिंशच्छती वन्दिजनानाम् । चतुरशीतिस्तडागा सुवद्धा,
चतुःशती चतुःपञ्चयधिका वापीनां, पापाणमयानि द्वा-
विंशद् दुर्गाणि, दन्तमयजैनस्थानां चतुर्विंशतिः, विंश शत शा-
कप्रतिनाना, सरस्वतीकराऽऽभरणाऽऽदीनि चतुर्विंशतिर्विस्वा-
नि श्रीवस्तुपालस्य चतुःपट्टिमसीतयः कारिताः । दक्षिणस्या
श्रीपर्वत यावत्, पश्चिमाया प्रभास यावत्, उत्तरस्या केदारया-
वत्, पूर्वस्यां वाराणसी यावत् तयोः कीर्त्तनानि, सर्वांग्रेण
त्रोणि कोटिशतानि चतुर्दशवक्त्रा अष्टादश सहस्राणि अष्टशतानि
लोष्टिकात्रितयोनानि द्रव्यव्ययत त्रिपष्टिवारान् सत्रामे जैत्रपत्र
गृहीतम् । अष्टादश वर्षाणि तयोऽप्युपति । एव तयोः पुण्यकृ-
त्यानि कुर्वतोः कियताऽपि कालेन श्रीवीरधवलनृप कालधर्म-

मवापत् । ततस्तत्पट्टे तदीयस्तनयः श्रीमान् धीमद्वदेवस्ताभ्यां
मन्त्रिप्रवराज्या राज्येऽभिषिक्तः । सोऽपि समर्थः सन् क्रमेण दु-
र्मदः सच्चिदान्तर विधाय मन्त्रितेजः पादमपाचकार । तदेतदव-
लोक्य पुरोधः सोमेश्वरनामा महाकविर्नृपमुद्दिश्य साक्षेपं
नव्य काव्यमपठत् । यथा-

“मांसोन्मांसलपाटलापरिमलव्यालोलरोत्तमिनः (?),
प्राप्य प्रौढिमिमां समीर ! महतीं पश्य त्वया यत्कृताम् ।
सूर्योच्चन्द्रमौ निरस्ततमसौ दूरं तिरस्कृत्य यत्,
पादस्पर्शसह विहायसि रजः स्थाने तयोः स्थापितम् ” ॥१॥

इत्यादि तयोः पुरुषरत्नयोर्वृत्तशेषमादित उत्पत्तिस्वरूपं तु
लोकप्रसिद्धित एवावगन्तव्यम् ।

“गीताज्ञायनव्रणैः, सूत्राच्छिन्नाय कीर्तिता ।
कीर्त्तनानामेय सख्या, श्रीमतीर्मन्त्रिमुख्ययो ॥ १ ॥ ”

श्रीमदामात्यवस्तुपालतेजः पालकीर्त्तनसख्याकल्पः ।

“यदध्यासितमर्हद्भिः, तत्तत्तीर्थं प्रचक्षते ।

अर्हन्तश्च तयोश्चित्त-मध्यवात्सुरहर्निशम् ॥ १ ॥

तत्तीर्थरूपयानुक्त्या, पुरुषश्रेष्ठयोस्तयोः ।

कीर्त्तनोत्कीर्त्तनेनापि, न्याय्या कल्पकृतिर्न किम् ? ॥ २ ॥

इत्यालोच्य हृदा कल्प-वेश मन्त्रीशयोस्तयोः ।

एत विरचयाञ्चकुः, श्रीजिनप्रभसूरयः ॥३॥ ” ती० ४१ कल्पः ।

तैयमहन्न-तेजोमण्डल-न० । प्रभापटले, स० ६ सम० ।

तैयमाहृष्यकंतिजु-तेजोमाहात्म्यकान्तियुक्तं त्रि० । तेजो
दीप्तिमाहात्म्यं महानुभावता, कान्ति काम्यता, तैर्युक्ते, उपा०
३ अ० ।

तैयज्ञिपुर-तेतज्ञिपुर-‘तेतिलिपुर’ शब्दाद्यैः, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

तैयलेस्मा-तेजोलेस्या-स्त्री० । विशिष्टतपोजन्यलब्धिविशेषप्र-
भवाया तेजोवाद्यायाम्, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । (सा कथं भ-
वतीति ‘तेजलेस्मा’ शब्देऽनुपदमेव २३४६ पृष्ठे छप्यया)

तैयवन-तेजस्विन्-त्रि० । प्रभावति, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार ।

तैयवीरिय-तेजोवीर्य-पु० । भरतराजस्य पुत्रपरम्पराया भरता-
त्पञ्चमे महाबलस्य पुत्रे, स्था० ८ अ० ।

तैया-तेजस्-स्त्री० । त्रयोदश्याम्, ज्यो० ४ पाहु० । च० प्र० ।

लोकोत्तररीत्या त्रयोदश्यां रात्रौ, कल्प० ६ क्षण ।

त्रेता-स्त्री० । सत्ययुगानन्तरवर्तिनि युगभेदे, वाच० । “तैयानु-

ने य दामरही रामो सीयालक्ष्मणमजुओ वि ।” ती० २७ कल्पः ।

दक्षिणाग्निगार्हपत्याऽऽहवनीयाऽऽत्मके समुदिते अग्नित्रये,

घृतकीर्मासाधनस्याक्तस्य यस्मिन् पार्श्वे त्रयोऽङ्गास्तन्य पा-

श्वस्य उत्तानतया पतने घृतविशेषे, घराटकानां मध्ये त्रयाणां-

मुत्तानतया पतने च । ‘त्रेताद्वितसर्वस्वम्’ । इति मृच्छकटिक-

टीका । वाच० ।

तैयाणुबंधि (ए)-स्तेयानुबन्धि-न० । स्तेनस्य चौरस्य कर्म

स्तेयं, तीव्रक्रोधाऽऽद्याकुत्रतया तदनुग्रहवत्स्तेयानुबन्धिनि,

प्र० २५ श० ७ उ० । रौद्रस्थानभेदे, दर्श० । अतितीव्र-

क्रोधलोभाऽऽकुलमानसस्य श्रमणान्धवधिराजद्रमाऽऽदिष्वपि

प्राणप्रहाणयुद्धाऽपि परद्रव्यापहरणेऽत्र परलोकापाया

जीरोः । अत एवाऽऽ-श्रीभगवान् जिनभद्रगणिक्रमाश्रमण-

" तह तिक्ककोहलोहा-उलस्स भूओवघायणमणज्ज । परदव्व-
हरणचित्त, परवोगावायनिरवेक्ख" ॥ १ ॥ दर्श० ४ तत्त्व ।

तेयाली-तेयाद्विन्-पुं० । वृक्षभेदे, " तावे तमावे तक्कविते-
यालीसालिसारक्खोणे । " प्रज्ञा० १ पाद ।

तेरसी-त्रयोदशी-स्त्री० । चन्द्रस्य त्रयोदशकलाक्रियारूपे ति-
थौ, वाच० । त्रयोदश्यां यात्रा शुभकरी । तट्टकम्-" जे वि हु
हुंति अमिच्चा, ते तेरसिपट्टिओ जिणु" । " द० प० । ज्यो० ।

तेरह-त्रयोदश (न)-पुं० । " एतत्रयोदशाऽऽदौ स्वरस्य स-
स्वरव्यञ्जनेन " ॥ ७ । १ । १६५ ॥ त्रयोदशमित्येवप्रकारेषु सं-
ख्याशब्देष्वादे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सहैकारः । प्रा०
१ पाद । " सख्यागङ्गे र " ॥ ७ । १ । २१ ए ॥ इति दस्य रः ।
प्रा० १ पाद । अयधिकदशसख्याऽन्विते, वाच० ।

तेरासिय-त्रैराशिक-पुं० । जीवाजीवनोजीवभेदास्त्रयो राशयः
समाहृतास्त्रिराशि, तत्प्रयोजनं येषां ते त्रैराशिका । स्या० ७
वा० । आ० म० । त्रीन् राशीन् जीवाजीवनोजीवरूपान् वद-
न्ति ते ते त्रैराशिकाः । औ० । जीवोऽजीवो जीवाजीवश्च,
लोकोऽश्वोको लोकालोकश्च, सत् असत् सदसत् । नयचि-
न्तायामपि त्रिविधं नयमिच्छन्ति । तद्यथा-ऊव्यास्तिकम्,
पर्यायास्तिकम्, उभयास्तिकम् च । उक्तं च-त्रिभौ राशिजिञ्च-
रन्तीति त्रैराशिकाः । न० । त्रिराशिर्जिद्व्यन्ति जिगीपन्तीति
त्रैराशिका । उक्त० ३ अ० । जीवाजीवनोजीवराशिप्रयत्नाद्-
रोहगुप्तमतानुसारिषु पट्टेषु निहवेपु, आ० क० ।

अथ पट्टवक्तव्यतामभिधित्सुराह-

पंच सया चोयाला, तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स ।

पुरिमंतरंजियाए, तेरासियादिदि उप्पन्ना ॥ २४५१ ॥

पञ्चवर्षशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि तदा सिद्धिं गतस्य
श्रीमन्महावीरस्य, अत्रान्तरे अन्तराङ्गिकायां पुर्यां त्रैराशिकद-
ष्टिरूपेति ॥ २४५१ ॥

कथमुत्पन्ना ?, इत्याह-

पुरिमंतरंजि भुयगिह, वलसिरि सिरिगुत्त रोहगुत्ते य ।

परिवायपोट्टसाले, वोसण पकिमेहणा वाए ॥ २४५२ ॥

संप्रदहाधेयम् । अस्याश्च कथानकादर्थोऽवसेयः । तच्चेदम्-
अन्तराङ्गिका नाम नगरी, तस्याश्च बहिर्भूतगृह नाम चैत्यम् ।
तत्र च श्रीगुप्तनामाऽऽचार्यः स्थितः । तस्यां च नगर्यां वल्लभार्ना-
म राजा । श्रीगुप्ताऽऽचार्याणां च रोहगुप्तो नाम शिष्योऽन्यत्र ग्रामे
स्थितः आसीत् । अतोऽनौ गुरुवन्दनार्थमन्तराङ्गिकायामा-
गतः । तत्र चैकः परिव्राजको लोहपट्टकेनोदरं बद्धा जम्बूवृ-
क्षशाखया च हस्ते गृहीतया नगर्यां भ्रम्यति । किमेतर्जितं
च लोकेन पृष्टो वदति-मद्वीयोरदमतीव क्षानेन पूरितत्वात् स्फु-
टनीति लोहपट्टेन बद्धम् । जम्बूवृक्षपत्रे च मम प्रतिवादी ना-
स्ति इत्यस्यार्थस्य सूचनार्थं जम्बूवृक्षशाखा हस्ते गृहीता ।
तनस्तेन परिव्राजकेन सर्वस्यामपि नगर्यां " शून्या सर्वेऽपि
परप्रवादा, नास्ति कश्चिन्मम प्रतिवादी । " अन्युद्धोपणापूर्वकं
पट्टहको दापितः । लोहपट्टवरूपोदृजजम्बूवृक्षशाखायोगाच्च त-
स्य लोके " पोट्टशात्र " इति नाम जातम् । ततस्तत्पट्टहको नगरीं
प्रविशता रोहगुप्तेन दष्ट, उद्धोपणा च श्रुता । ततोऽह तेन सार्द्धं

वाद् दास्यामीत्यभिधाय गुरुनृपट्टाऽपि निषिद्धस्तेनाऽसौ पट्टह-
कः । गुरुसमीपं चाऽऽगत्याऽऽश्लोचयता कथितोऽयं व्यतिकर-
स्तेषाम् । आचार्यैः प्रोक्तम्-न युक्तं त्वयाऽनुष्ठितम्, स हि प-
रिव्राजको वादे निर्जितोऽपि विद्यास्वतन्त्रिकुशलत्वात्तान्निरूपति-
ष्टे, तस्य चैताः सप्त विद्या वाद स्फुरन्ति ॥ २४५२ ॥

का पुनस्ताः ?, इत्याह-

विच्छु य सप्पे मूसग, मिगी वराही य काग पोयाई ।

एयाहिं विज्जाहिं, सो य परिव्वायगो कुसलो ॥ २४५३ ॥

(विच्छु य सि) वृश्चिकप्रधाना विद्या गृह्यते । (सप्पे चि)
सर्पप्रधाना विद्या (मूसग चि) मूषकप्रधाना । तथा-मृगी ना-
म विद्या मृगीरूपेणोपघानकारिणी । एवं वराही च । (काग पो-
याई चि) काकविद्या, पोताकीविद्या च । पोताक्यं शकुनिका ।
एतासु विद्यासु, एतान्निर्वा विद्याभिः स परिव्राजक कुशल
व्रति । ततो रोहगुप्तेनोक्तम्-यद्येव, तत्किमिदानीं नष्टं कापि
शक्यते ?, निषिद्धस्तत्पट्टहकः, यद्भवति तद्भवतु । ततः सुरभिः
प्रोक्तम्-यद्येव, तर्हि पठिनसिद्धा एवैताः सप्त तत्प्रतिपक्षवि-
द्या गृहाण ॥ २४५४ ॥

का पुनस्ताः ?, इत्याह-

मोरी नउज्जि विराली, वग्यी सीही य उवुगि चोलावी ।

एयाओ विज्जाओ, गिएह परिव्वायमहणीओ ॥ २४५५ ॥

वृश्चिकानां प्रतिपक्षभूता मयूरी विद्या, सर्पाणां तु प्रतिपक्षभूता
नकुली । मूषकाणां विराली । एव व्याघ्री, सिंह, उवुकी ।
(उवुगि चि) पोताकीप्रतिपक्षभूता उलावकप्रधाना विद्ये-
त्यर्थः । एताः परिव्राजकमथनीविद्या गृहाण त्वम्, इति सू-
रिणा प्रोक्ते गृह्णाति रोहगुप्तः । तथा रजोहरणं चाभिमन्य
सूरिभिस्तस्य समर्पितम् । अभिहितश्च यथा-यद्यन्यदपि
किञ्चित्प्रणीतं कुञ्चविद्याकृतमुपसर्गजातमुपतिष्ठते तदा त-
न्निवारणार्थमेतन्मस्तकस्योपरि भ्रमणीयम् । ततश्चेन्द्राणाम-
प्यजेयो भविष्यसि, किमुत मनुष्यमात्रस्य तस्येति ? । ततश्च
गतो राजसर्पा रोहगुप्तः । प्रोक्तं च तत्र तेन-किमेव उभयः
परिव्राजको जानाति ?, करोत्वयमेव यद्वच्छुया पूर्वपक्षम्,
येनाह निराकरोमि । ततः परिव्राजकेन चिन्तितम्-निपुणाः ख-
ल्वमी भवन्ति, तदमीपामेव सम्मतं पक्षं परिगृह्णामि, येन
निराकर्तुं न शक्नोति । विचिन्त्य चेदमभ्यधाति-इह जीवाश्चा-
जीवाश्चेति द्वावेव राशी, तथैवोपलभ्यमानत्वात्, शुभाशुभाऽऽ-
दिराशिद्वयवत् इत्यादि । ततो रोहगुप्तेन तद्वृत्तिपरिभवनायै
स्वसमनोऽप्ययं पक्षो निराकृतः । कथम् ?, इति चेत् ? उच्यते-
असिद्धोऽयं हेतुः, अन्यथोपपन्नत्वात्, जीवा अजीवा नो जीवाश्चे-
ति राशिव्यवधानात् । तत्र जीवा नरकनिर्गदादयः, अजीवास्तु
परमाणुघटाऽऽदयः, नो जीवास्तु गृहकोकिष्वापुच्छाऽऽदयः । ततो
जीवाऽजीवनो जीवरूपास्त्रयो राशयः, तथैवोपलभ्यमानत्वाद्,
अधममध्यमोत्तमाऽऽदिराशिप्रयवद्, इत्यादियुक्तिभिः निष्प्रश्न-
व्याकरणं कृत्वा जिनः परिव्राजको रोहगुप्तेन । ततोऽसौ
कुञ्चो वृश्चिकविद्यया रोहगुप्तविनाशार्थं वृश्चिकान् मुञ्चति ।
ततो रोहगुप्तस्तत्प्रतिपक्षभूतमयूरीविद्यया मयूरान्मुञ्चति । तै-
श्च वृश्चिकेषु हतेषु परिव्राजकः सर्पान्मुञ्चति । इतरं तत्-
प्रतिवातार्थं नकुलान्वसृजति । एव मूषिकाणां विरालान् मृगी-
णां व्याघ्रान्, शूकराणां सिंहान्, काकानामुलूकान्, पोताकी-

नामुलावकान् मुञ्चति । ततो गर्दभी मुक्ता, तां चाऽऽगच्छन्तीं
दृष्ट्वा रोहगुप्तेन रजोहरण मस्तकस्योपरि ज्ञमयित्वा तेनैव र-
जोहरणेन ताडिता सती परिव्राजकस्योपरि मूत्रपुरीषोत्सर्ग
कृत्वा गताऽसौ । ततः सजापतिना, सभ्यैः, समस्तलोकेन च
निन्द्यमानो नगराभिर्वासितः परिव्राजकः ॥ २४५४ ॥

इतः परं यदनुत्तङ्गाप्यकारः प्राऽऽह-

जेऊण पोहूमात्त, छूओ भणइ गुरुमूलमागंतुं ।
वायम्मि मए विजिओ, सुणह जहा सो महामज्जे ॥ २४५५ ॥
रासिदुगगहियपक्खो, तडयं नोजीवरासिमादाय ।
गिहकोकिलाइपुच्छ-च्छेओदाहरणओऽभिहिण्ण ॥ २४५६ ॥
भणइ गुरु मुहु कयं, किं पुण जेऊण कीस नाभिहियं ? ।
अयमवसिच्छंतो णे, तडओ नोजीवरासि ति ॥ २४५७ ॥
एवं गए वि गंतुं, परिसामञ्जम्मि जणसु नायं णे ।
सिच्छंतो किं तु मए, बुद्धिं परिचूय सो समिओ ॥ २४५८ ॥
बहुसो स जणमाणो, गुरुणा पडिभणइ किमवसिच्छतो ? ।
जइ नाम जीवदेसो, नोजीवो हुज्ज को दोसो ? ॥ २४५९ ॥

पोहूमात्त परिव्राजक जित्वा गुरुचरणमूलमागत्य रोहगुप्तो-
परनाम्ना तु खड्गुको भणति-स परिव्राजकाधमः समस्त-
नृपसभामध्ये यथा वादे मया विजितस्तथा शृणुत ययम, क-
थयामीति । तदेवाऽऽह-राशिद्वयगृहीतपक्वः स परिव्राजको मया
वादे विजित इति प्राक्तेन सवन्धः । किं कृत्वा ? ,
इत्याह-तृतीयो नोजीवराशिमादाय पक्वीकृत्य, कुनो दृष्टान्ता-
दसौ पक्वीकृत्य ? , इत्याह-गृहकोकिलाऽऽदीना पुच्छमेव छि-
न्नत्वाच्छेदः, तदुदाहरणतस्तददृष्टान्तादित्यर्थः । एव रोहगु-
प्तेनाभिहिते गुरुर्भणति-सुष्ठु कृतं त्वया यदसौ जितः,
किं तु तत्रोत्तिष्ठता त्वया किमेतन्नाभिहितम् ? ।
किम् ? , इत्याह-तृतीयो नोजीवराशिरित्ययं (ये स्ति) नो-
ऽस्माकमपसिद्धान्तः, जीवाजीवलक्षणराशिद्वयस्यैवाऽस्म-
त्सिद्धान्तेऽभिहितत्वादिति । तस्मादेव गतेऽपि, एतावत्यपि
गते इत्यर्थः, तत्र परिपन्मध्ये गत्वा भणः प्रतिपादय, (नाय
णे स्ति) नोऽस्माकं नार्यं सिद्धान्तः, किं तु स परिव्राजक-
स्तद्वृद्धिं परिचूय तिरस्कृत्य शमितं उपशमं नीतो, दर्प-
त्याजित इत्यर्थः । एव बहुशोऽनेकधा गुरुणा भण्यमानः स
रोहगुप्तः प्रतिभणति प्रत्युत्तरयति-आचार्य ! किमयमपसिद्धान्तः
? , यदि हि नोजीवलक्षणतृतीयराश्यभ्युपगमे कोऽपि दोषः
स्यात्तदा श्यादयमपसिद्धान्तः, न चैतदस्ति । कुतः ? , इत्याह-
यदि नाम गृहकोकिलापुच्छाऽऽदिजीवदेशो नोजीवो भवेन्नो-
जीवत्वेनाऽभ्युपगम्येत, तर्हि को दोषः स्यात् ? , न कमपि दोष-
मत्र पश्यामः इत्यर्थः । ततः किमित्यपसिद्धान्तत्वे दोषपरिहा-
रार्थं पुनर्मां तत्र प्रेषयसीति भावः ।

कस्मान्न दोषः ? , इत्याह-

जं देसनिमेषपरो, नोसदो जीवद्वदेसो य ।
गिहकोकिलाइपुच्छ, विलक्खण तेण नोजीवो ॥ २४६० ॥

यद्यस्मान्नोजीव इत्यत्र नोशब्दो देशनिपेधपरो, न तु सर्व-
निपेधपरः, नोजीवो जीवैकदेशो, न तु सर्वस्यापि जीवस्याऽ-

भावः इत्यर्थः । भवत्वेव देशनिपेधको नोशब्दः, परं गृहकोकि-
लाऽऽदिपुच्छ जीवदेशो न भविष्यतीत्याशङ्कयाऽऽह- जीवद्वयै-
कदेशश्च गृहकोकिलाऽऽदिपुच्छम्, आदिशब्दाच्छिन्नपुर्याऽऽदि-
हस्ताऽऽद्यः परिगृह्यन्ते । कथञ्च तद् गृहकोकिलाऽऽदिपुच्छ-
म् ? , इत्याह विलक्षणम्, जीवाऽजीवैभ्य इति गम्यते । तथाहि-
न तावद् गृहकोकिलाऽऽदिपुच्छ जीवत्वेन व्यपदेष्टुं शक्यते, त-
त्कार्यैकदशत्वेन तद्विलक्षणत्वात् । नाप्यजीव इत्यभिधातु पा-
र्यते, स्फुरणाऽऽदिभिस्तेज्योऽपि विलक्षणत्वात् । येनैव, तेन
कारणेन पारिशेष्यान्नोजीव एतदुच्यत इति ॥ २४६० ॥

सिद्धान्तेऽपि धर्मास्तिकायाऽऽदिदेशवचनादुक्तः-

एव नोजीवः । कथम् ? , इत्याह-

धम्मादसविहाऽऽदे-सओ य देसो वि जं पिटुं वत्थु ।
अपिहुञ्जओ किं पुण, विन्नं गिहकोलियापुच्छ ? ॥ २४६१ ॥
इच्छं जीवपणं, नोजीवं जं च समञ्जिदो वि ।
तेणऽत्थि तओ समए, घडदेसो नोघटो जह वा ॥ २४६२ ॥

चकारस्य जिघ्रकमत्वाद्यद्यस्मात्कारणादेशोऽपीत्यपिशब्दस्या-
पि जिघ्रकमत्वाद्धर्मास्तिकायाऽऽदिदेशिनः (अपिहुञ्जओ स्ति)
अपृथग्ज्ञानोऽप्येकत्वमापन्नोऽपि देशः (पिहु वत्थु स्ति) सिद्धान्ते
पृथग्वस्तु जणित इति शेषः, पृथग्वस्तुत्वेन निर्दिष्ट इत्यर्थः ।
किं पुनर्यच्छिन्नमात्मनः पृथग्ज्ञानं कृतं, तद् गृहकोकिलाऽऽदिपुच्छ
पृथग्वस्तु न भविष्यति ? , भविष्यत्येवेति । तच्च जीवच्छिन्नत्वेन
पृथग्ज्ञानत्वात्, स्फुरणाऽऽदिना चाजीवविलक्षणत्वात्सामर्थ्या-
न्नोजीव एवेति ज्ञातः । कुतः पुनर्वचनाऽऽदेशसिद्धान्ते पृथ-
ग्वस्तु भणितः ? , इत्याह-(धम्मादसविहाऽऽदेसउ स्ति) य-
द्धर्मास्तिकायाऽऽदीनाममूर्त्तानां दशविधाऽऽदेशतो दश-
विधत्वजननम् । एतदुक्तं भवति-अजीवप्ररूपणां कुर्वद्भिरु-
परममुनिभिः-“अजीवा दुविहा पणत्ता । त जहा-रुविअजीवा य,
अरुविअजीवा य । रुविअजीवा चउद्विहा पणत्ता । त जहा ख-
धा, देसा, पपसा, परमाणुपोगला । अरुविअजीवा दसवि-
हा पणत्ता । त जहा-धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे, ध-
म्मत्थिकायस्स पपमे, एव अधम्मत्थिकाए वि, आगासत्थिकाए
वि, अरुसमए ।” तदेव धर्मास्तिकायाऽऽदीना दशविधत्वम-
णनेन तद्देशस्य पृथग्वस्तुत्वमुक्तमेव, अन्यथा दशविधत्वानुप-
पत्तेः । यदा च धर्मास्तिकायाऽऽदीना देशस्तेभ्योऽपि पृथग्ज्ञानो-
पि पृथग्वस्तुच्यते, तदा गृहकोकिलापुच्छाऽऽदिकं छिन्नत्वेन जी-
वात् पृथग्भूतं सुतरां वस्तु भवति; तच्च जीवाजीवविलक्षणत्वा-
न्नोजीव इत्युक्तमेवेति । अपि च-यद्यस्मात्कारणाजीवप्रदेशं
नोजीवं समभिरुदनयोऽपीच्छति, तेन तस्मात्तकोऽसौ नो-
जीवः समये सिद्धान्तेऽप्यस्ति, न पुनर्मदैव केवलेनोच्यते,
तथा चानुयोगद्वारेण प्रमाणद्वारात्तर्गतं नयप्रमाणं विचारयना
प्रोक्तम्-“समभिरुदो सदनय भणइ-जइ कम्मचारण भ-
णसि तो एव भणाहि-जीवे य से पपमे य, से सपपमे नोजी-
वे” इति । तदनेन प्रदेशलक्षणे जीवैकदेशो नोजीव उक्तः,
यथा घटैकदेशो नोघट इति । तस्मादस्ति नोजीवलक्षणमृ-
तीयराशिः, युक्त्याऽऽगमसिद्धत्वात्, जीवाजीवाऽऽदितत्त्व-
वदिति ॥ २४६१ ॥ २४६२ ॥

तदेव पडुक्कनोक्त आचार्यं प्रतिविधानमाह-

जइ ते सुय पमाणं, नो रासी तेसु तेसु मृत्तेमृ ।

दो जीवाजीवाणं, न सुए नोजीवरसि चि ॥२४६३॥

“ धर्माद्विहाऽऽदेसओ य ” इत्याद्युपन्यासात्सूत्रप्रामा-
ण्यवादी किल लक्ष्यते भवान्, तद्यदि सत्यमेव तव सूत्र प्रमा-
णम्, ततस्तर्हि तेषु तेषु सूत्रेषु जीवाजीवरूपौ द्वौवै राशी
प्रोक्तौ । तथा च स्थानाङ्गसूत्रम्-“ पुवे रासी पणत्ता । त जहा-
जीवा चेव, अजीवा चेव । ” तथाऽनुयोगद्वारसूत्रेऽप्युक्तम्-
“ कव्विहा ण भते ! दव्वा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता ।
त जहा-जीवदव्वा य, अजीवदव्वा य । ” तथोत्तराध्ययनसूत्रे
चाभिहितम्-“ जीवा चेव अजीवा य, एस द्वाप वियाहिप । ”
इत्याद्यन्येष्वपि सूत्रेषु द्रष्टव्यम् । नोजीवराशिस्तु तृतीयः श्रुते
न कचिदप्यभिहितं, तत्कथं तत्सत्त्वरूपणा न श्रुताऽऽशात-
नेति ? न च धर्मास्तिकायाऽऽदीनां देशस्तेभ्यो भिन्नः कोऽ-
प्यस्ति, विवक्तामात्रेणैव तस्य भिन्नवस्तुत्वकल्पनात् ॥२४६३॥
एव पुच्छाऽऽदिकमपि गृहकोकिलाऽऽदिजीवेभ्योऽभिन्नमेव,
तत्सवद्वत्वाद्, अतो जीव एव तत्, न तु नोजीव इति द-
र्शयन्नाह-

गिहकोलियाइपुच्छे, विन्नमि तदंतरालसंवंधो ।

सुत्तेऽजिहिओ सुहुमा-ऽमुत्तणओ तदगहणं ॥२४६४॥

गृहकोकिलाऽऽदीनां पुच्छाऽऽदिकेऽवयवे दुरिकाऽऽदिना वि-
न्नेऽपि तयोर्गृहकोकिलापुच्छाऽऽदिवस्तुनोर्यदन्तरालं विचालं त-
त्र जीवप्रदेशानां संवन्धः सयोगस्तदन्तरालसंवन्धः सूत्रेऽभि-
हित एव । तथा च जगवतीसूत्रम् “ अह भते ! कुम्मा कुम्माव-
विया, गोहा गोहावलिया, गोणे गोणावलिया, मणुस्से
मणुस्मावलिया, महिसे महिसावलिया, पणसि ण दुहा
वा, तिहा वा असखेजहा वा विन्नानं जे अतरा, ते वि ण
तेहि जीवपपसेहि फुडा ? हता फुडा । पुरिसे णं जते ! अतरे ह-
त्थेण वा, पाएण वा, अगुलियाए वा, कण्ठेण वा, किलिचेण वा,
आमुसमाणे वा, संमुसमाणे वा, आलिहमाणे वा, विविहमा-
णे वा, अण्णयरेण वा तिव्वेणं सत्थजाएण आच्छिन्नमाणे वा,
विच्छिन्नमाणे वा, अगणिकाएण समोदुहमाणे तेहि जीवपपसा-
ण किंचि आवाह वा विवाह वा उप्पाए, विच्छेय वा करेइ ? ।
नो इण्ठे समठे । नो खलु तत्थ सत्थ सकमड । ” इति । यदि ना-
मैवं सूत्रे जीवप्रदेशानां तदन्तरालसंवन्धोऽजिहितः, तर्हि त-
दन्तराले ते जीवप्रदेशाः किमिति नोपलक्ष्यन्ते ? इत्याह- (सु-
हुमेत्यादि) कर्मणशरीरस्य सूक्ष्मत्वात्, जीवप्रदेशानां चा-
मूर्त्तत्वात्तदन्तराले तेषां जीवप्रदेशानां सतामप्यग्रहणं तदग्रहण-
मिति ॥ २४६४ ॥

ननु यथा देहे पुच्छाऽऽदौ च स्फुरणाऽऽदिभिर्विद्वैर्जीव-

प्रदेशा गृह्यन्ते, तथा सन्तोऽप्यन्तराले किमि-

ति ते न गृह्यन्ते ? इत्याह-

गज्जा मुत्तिगयाओ, नाऽऽगासे जह पड्वरसीओ ।

तह जीवद्वक्खणाइ, देहे न तदंतरालमि ॥२४६५॥

इह भूकुड्यवरणकान्धकाराऽऽदीनि वस्तुन्येव मूर्त्तियोगान्मू-
र्त्तिरुच्यन्ते । ततश्च यथा मूर्त्तिगता यथोक्तवस्तुगता एवेत्यर्थः,
प्रदीपरश्मयो ग्राह्या नवन्ति, न तु केवल आकाशे प्रसृता, त-
था तेनैव प्रकारेण जीवो लक्ष्यते यैस्तानि जीवद्वक्खणानि
भाषणोच्छ्वासनि श्वासश्वावनवल्गनस्फुरणाऽऽदीनि देह एव
गृह्यन्ते, न तु तदन्तराल इति ॥ २४६५ ॥

यतश्चैवं ततः किम् ? इत्याह-

देहरहियं न गिएहड, निरनिसओ नातिमुहुमदेहं व ।

न य से होइ विवाहा, जीवस्म भवंतराखे व ॥२४६६॥

देहाभावे जीवलक्षणां नामजावादेहरहितं मुक्ताऽऽत्मानं
च्छाऽऽद्यन्तराद्यवर्त्तिनं वा जीवं निरातिशयः केवलज्ञानाऽऽद्य-
तिशयरहितो जन्तुर्न गृह्यति । तथा-अतिसूक्ष्मो देहो यस्य तम-
तिसूक्ष्मदेहं निगोदाऽऽदिजीवं कर्मणकाययोगिनं वा जन्तुं ना-
ऽभौ गृह्यति । न च ‘से’ तस्य जीवस्यान्तराद्यवर्त्तिषु प्रदेशेष्व-
नन्तरदर्शितसिद्धान्तसूत्रोक्तयुक्त्या कुन्तासिसेल्लाऽऽदिशस्त्रै-
राग्निजलाऽऽदिभिर्वा विवाधा पीका कचिद्भवति, भवान्तराखे
कर्मणशरीरवर्त्तिजीवप्रदेशवदिति ॥२४६६॥

ननु गृहकोकिलाऽऽदिजीवस्य विन्नत्वात्पुच्छाऽऽदिकं स्वरूपं
नष्टं, ततश्च तत्तस्मात्पृथग्भूतत्वान्नोजीवः कस्मान्नोच्यते ? यथा
घटच्छिन्नत्वात्पृथग्भूतं रथ्यापतितं घटस्वरूपं घटकदेशत्वान्नो-
घटः ? तदयुक्तम् । कुतः ? इत्याह-

दव्वामुत्तताऽकय-भावादविकारदारिसणाओ य ।

अविणासकारणाहि य, नजसो व्व न खंसो नासो ॥२४६७॥

स्वरूपशो जीवस्य नाशो न भवतीति प्रतिज्ञा, अमूर्त्तद्रव्यत्वा-
द्, अकृतकभावात्-अकृतकत्वादित्यर्थः । तथा-घटाऽऽदे कपा-
लाऽऽदिवाद्विकारदर्शनाभावाद्, अविनाशकारणत्वाच्च-विनाश-
कारणानामग्निशस्त्राऽऽदीनामभावाच्चेत्यर्थः, इत्येते हेतवः । सर्वेषु
नजस इव इति दृष्टान्त इति ॥ २४६७ ॥

खण्डशो नाशे च जीवस्य दोषानाह-

नासे य सव्वनासो, जीवस्स नासो य जिणमयच्चाओ ।

तत्तो य अणिम्मोक्खो, दिक्खावेफल्लदोसा य ॥२४६८॥

शस्त्रच्छेदाऽऽदिना जीवप्रदेशस्य नाशे चेप्यमाणे क्रमशः स-
र्वनाशोऽपि कदाचित्तस्य भवेत् । तथाहि-यत् खण्डशो न-
श्यति तस्य सर्वनाशो दृष्टः, यथा घटाऽऽदे, तथा च त्वये-
ष्यते जीवः, ततः सर्वनाशस्तस्य प्राप्नोति । प्रवर्त्तेतदपि, किं
न क्षूयते ? इति चेत् । तदयुक्तम् । कुतः ? इत्याह- (नासो
येत्यादि) स च जीवस्य सर्वनाशो न युक्तः, यस्माज्जिनम-
तत्यागहेतुत्वाज्जिनमतत्यागोऽसौ । जिनमते हि जीवस्य सत्-
सर्वथा विनाशोऽसतश्च सर्वधोत्पादः सर्वत्र निषिद्ध एव । य-
दाह-“ जीवा ण भते ! किं वट्ठति, हायति, अवट्ठिया ? । गो-
यमा ! नो वट्ठति, नो हायति, अवट्ठिया ! ” इत्यादि । अतो
जीवस्य सर्वथा नाशोऽभ्युपगम्यमाने जिनमतत्याग एव स्या-
त् । तथा ततस्तत्सर्वनाशादनिर्मोक्षो मोक्षाभावः प्राप्नोति, मु-
मुक्षो सर्वथा नाशात् । मोक्षाभावे च दीक्षाऽऽदिकष्टानुष्ठानवै-
फल्यः क्रमेण च सर्वेषामपि जीवानां सर्वनाशे ससारस्य शून्य-
ताप्राप्तिः, कृतस्य च शुभाशुभकर्मणो जीवस्य सर्वनाश एव-
मेव नाशात्कृतनाशप्रसङ्ग इत्यादि वाच्यमिति न जीवस्य
खण्डशो नाशः । गृहकोकिलाऽऽदीनां पुच्छाऽऽदिस्वरूपस्य पृथ-
ग्भूतत्वेन प्रत्यक्षत एव नाशो दृश्यत इति चेत् । तदयुक्तम् ।
आदारिकशरीरस्यैव हि तत्स्वरूपमध्यक्तो वीक्ष्यते, न तु जी-
वस्य, तस्यामूर्त्तत्वेन केनाऽपि स्वरूपयितुमशक्यत्वादिति ।

अथात्रैव परामिप्रायमाशङ्क्य दूषयति-

अहं खंधो इव संघा-यभेयधम्मा स तो वि सव्वेसि ।

अवरोपरसकरओ, मुहाङ्गुणसंकरो पत्तो ॥ २४६९ ॥

अथ पुद्गलस्कन्ध इव सावयवत्वात्स जीवः सद्वातभेदधर्मा-
ऽप्युपगम्यते, यथा क्वचिद्विवक्षितपुद्गलस्कन्धऽन्यस्कन्धगत
खण्ड समागत्य सहन्यते सवध्यते, तद्वत् च खण्ड जिह्वाऽ-
न्यत्र गच्छति, एव जीवस्याप्यन्यजीवखण्ड सहन्यते, तद्वत् तु
मिथ्य इत्येव सद्वातभेदधर्मा जीव इष्यते इति । अतः ख-
ण्डो नाशोऽपि सद्वातस्यापि सद्वावान्न तस्य सर्वनाश इति
परम्याजिप्रायः । अत्र दूषणमाह- (तो वि सर्वेसि इत्यादि)
एवमपि च सति सर्वेषामपि सर्वलोकवर्तिनां जीवानां परस्पर-
सङ्करतः सुखाऽऽदिगुणसङ्करः प्राप्तः । इदमुक्तमवति-यदैक जी-
वसवन्धि शुभाशुभकर्मन्वित खण्डमन्यजीवस्य सवध्यते, अ-
न्यसवन्धि तु खण्ड तस्य सवध्यते, तदा तत्सुखाऽऽदयोऽन्यस्य
प्रसजन्ति, अन्यसुखाऽऽदयस्तु तस्य, इत्येव सर्वजीवानां पर-
स्पर सुखाऽऽदिगुणसाङ्कर्यं स्यात् । तथैकस्य कृतनाशः, अन्य-
स्याकृताभ्यागम इत्यादि वाच्यमिति ॥ २४६६ ॥

अन्यमपि पराभिप्रायमाशङ्क्य दूषणान्तरमाह-

अहं अविमुक्तो वि तत्रो, नोजीवो तो पङ्पणमं ते ।

जीवमि असंखेजा, नोजीवा नत्थि जीवो ते ॥ २४७० ॥

अथैतद्वेषभयान्न जीवस्य छेदोऽप्युपगम्यते, किं त्वविमुक्तो-
ऽप्यच्छिन्नोऽपि जीवसवद्धोऽपि तकोऽसौ जीवदेशो नोजीव-
स्त्वेष्यते, यथा धर्मास्तिकायाऽऽद्येकदेशो नोधर्मास्तिका-
याऽऽदि, ततस्तर्हि प्रतिप्रदेशे ते तव नोजीवसद्वावादे-
कैकस्मिन्नात्मन्यसख्येया नोजीवा प्राप्ता, ततस्ते तव नास्ति
काऽपि जीवसम्भवः, सर्वेषामपि जीवानां प्रत्येकमसख्येयनो-
जीवत्वप्राप्तिरिति ॥ २४७० ॥

दूषणान्तरमपि प्रसज्यन्नाह-

एवमजीवा वि पङ्पणसमेण नोजीव ति ।

नत्थि अजीवा केई, कयरे ते तिन्नि रासि ति ? ॥ २४७१ ॥

एवमजीवा अपि धर्मास्तिकायाऽऽदयो छण्णकस्कन्धाऽऽदयो
घटाऽऽदयश्च प्रतिप्रदेशभेदोऽजीवैकदेशत्वाद् नोजीवा, घटै-
कदेशनोघटवदिति, अतोऽजीवा केचनाऽपि न सन्ति, परमाणु-
नामपि पुद्गलास्तिकायलक्षणाजीवैकदेशत्वेन नोजीवत्वात्सर्वत्र
नोजीवानामेवोपपद्यमानत्वात् । ततश्च कतरे ते त्रयो राशयः-
त्वया ये राजसमायां प्रतिष्ठिताः, उक्त्यायेन नोजीवनोजी-
ववक्षणाशिक्षयैव सद्वावात्, इति । तस्माद् बहुदोषप्र-
सङ्गान्न जीवश्छिद्यत इति स्थितम् ॥ २४७१ ॥

विद्यता वाऽसौ तथापि न नोजीवसिद्धिरिति

दर्शयन्नाह-

छिन्नो व होउ जीवो, कह सो तद्वक्खणो वि नोजीवो ? ।

अहं एवमजीवस्म वि, देसो तो नोजीवो ति ॥ २४७२ ॥

एव पि रासओ ते, न तिन्नि चत्तारि संपसज्जंति ।

जीवा तद्वा अजीवा, नोजीवा नोजीवा य ॥ २४७३ ॥

पुच्छाऽऽद्यवयवच्छेदेन छिन्नोऽपि प्रवतु गृहकोकिलाऽऽदिजी-
वः, केवल तस्य जीवस्य लक्षणानि स्फुरणाऽऽदीनि यस्याऽसौ
तल्लक्षणोऽपि सन्तमौ पुच्छाऽऽदिदेशः कथं केन हेतुना नोजीवो
भण्यते ? । इदमुक्तं प्रवति-सम्पूर्णोऽपि गृहकोकिलाजीवः

स्फुरणाऽऽदिवक्षणेरेव जीवो भण्यते, स्फुरणाऽऽदीनि च लक्ष-
णानि विन्ते तदवयवेषु पुच्छाऽऽदिके दृश्यन्ते, अतस्तल्लक्षण-
युक्तोऽप्यसौ किमिति जीवो न भण्यते, येन नोजीवकल्पनाऽत्र
विधीयते ? इति । (अहं एवमिति) अथैव जीववक्षणे सद्भि-
रपि पुच्छाऽऽदिकस्तदवयवो नोजीव एवेष्यते, न पुनः स्वाग्रह-
स्त्यज्यत इत्यर्थः । अत्र सूरिराह- (तो त्ति) ततस्तर्हि अजी-
वस्यापि घटाऽऽदेदेशो नोजीवः प्राप्नोति, जीवैकदेशनोजी-
ववदिति । अन्वेव, न किञ्चिद् मम विनश्यतीति चेत् । नैवम् ।
कुत ? इत्याह- (एव पीत्यादि) एवमप्यभ्युपगम्यमाने ये भव-
ता त्रय एव राशय इष्यन्ते, ते न घटन्ते, किं तु चत्वारो राश-
यः संप्रसजन्ति । तद्यथा- जीवाः, तथा अजीवाः, नोजीवाः,
नोजीवाश्चेति ॥ २४७२ ॥ २४७३ ॥

अत्र य परस्य परिहारस्तस्य स्वपक्षेऽपि समानतां

दिदर्शयिषु सूरिराह-

अहं ते अजीवदेसो, अजीवसामणजाऽङ्गिगो ति ।

जिन्नो वि अजीवो चिय, न जीवदेसो वि किं जीवो ? ॥ २४७४ ॥

अयं ते तवाऽजीवस्व जीवस्कन्धाऽऽदेदेश एकदेशो भिन्नोऽपि
स्कन्धात्पृथग्भूतोऽप्यजीव एव, न तु नोजीवः । कुत ? इत्याह-
अजीवेन सामान्ये जातिविद्वे यस्यासावजीवसामान्यजातिवि-
द् इति कृत्वा । तत्राजीवत्व जातिः, पुष्टिद्वयलक्षणं च लिङ्गम् ।
एतच्च द्वयमप्यजीवनदेशयो सामान्यमेव, ततस्तद्देशोऽप्यजीव
एव । हन्त ! यद्येव, तर्हि जीवदेशोऽपि किमिति जीवो नेष्य-
ते, तस्यापि जीवेन समानजातिलिङ्गत्वादिति ॥ २४७४ ॥

गाथाचतुर्थपादोक्तमेवार्थं प्रमाणेन छदयन्नाह-

छिन्नगिहकोलिया वि हु, जीवो तद्वक्खणेहिं सयसो व्य ।

अहं देसो त्ति न जीवो, अजीवदेसो त्ति नोजीवो ? ॥ २४७५ ॥

छिन्नगृहकोकिलाऽपि-छिन्न पुच्छाऽऽदिको गृहकोकिलाऽऽदि-
जीवावयवोऽपीत्यर्थः । किम् ? इत्याह-जीवः, इति प्रतिज्ञा । हे-
तुमाह- (तल्लक्खणेहिं ति) तल्लक्खणैहेतुचूते -स्फुरणाऽऽदिनल्ल-
क्षणयुक्तत्वादित्यर्थः । (सयसो व्य त्ति) यथा सकल परिपूर्णोऽ-
भिन्नो गृहकोकिलाऽऽदिजीव इत्यर्थः । एष दृष्टान्तः । अथ गृहको-
किलाऽऽदेर्जीवस्य पुच्छाऽऽदिकस्तदवयवो देश एवेति कृत्वा न
जीव इष्यते, सपूर्णस्यैव जीवत्वात्, यद्येवमजीवस्यापि घटा-
ऽऽदेदेशो 'नो' नैवाऽजीवः प्राप्नोति, सम्पूर्णस्यैवाजीवत्वात् ।
ततोऽयमजीवदेशोऽपि नोजीव एव स्यात्, न त्वजीवः ।
तथा च सति स एव राशिचतुष्टयप्रसङ्ग इति ॥ २४७५ ॥

यदुक्तम्-" इच्छइ जीवपणस, नो जीव ज च समभिरुद्धो
वि । " (२४६२) इत्यादि । तत्राऽऽह-

नोजीवं ति न जीवा-दसमिह समभिरुद्धो वि ।

इच्छइ वेड समासं. जेण समाणाहिगरण सो ॥ २४७६ ॥

जीवे य से पणने, जीवपणमे एव नोजीवो ।

इच्छइ न य जीवदत्त, तुमं व गिहकोलियापुच्छ ॥ २४७७ ॥

न य रासिजेयमिच्छइ, तुमं व नोजीवमिच्छमाणो वि ।

अन्नो वि नन्नो नेच्छइ, जीवाजीवाहियं किं पि ॥ २४७८ ॥

इह-"जीवे य से पणसे य ने सपणसे नोजीवे ।" इत्यध्यानुयो-
गद्वारोकसूत्राऽऽलापके समन्वितरुदनयोऽपि नोजीवमिति न च्यु-

तीति सन्नन्ध-नोजीवत्वेन नेच्छतीत्यर्थः । क कर्मताऽऽप-
न्नम् ? । देशम् । कथंभूतम् ? । जीवादन्य जीवाद्यतिरिक्त देशं
नोजीव समभिरुद्धनयोऽपि नेच्छति-किं त्वव्यतिरिक्तमेव त
तस्मादिच्छतीत्यर्थः । कुत एतद्विज्ञायते ? इत्याह-येन कारणेन
देशदेशिनोः कर्मधारयलक्षण समानाधिकरणमेव समासमसौ
समभिरुद्धनयो ब्रवीत्युपगच्छति, न पुनर्नैगमाऽऽदिरिव त-
त्पुरुषमित्यर्थः । समानाधिकरणसमासश्च नीलोत्पलाऽऽदीना-
मिन विशेषणविशेष्याणामपेक्ष एव भवति । अतो ज्ञायते-जीवा-
दनन्यरूपमेव देश नोजीवमिच्छति समभिरुद्ध इति, एव कथं
तृतीयराशिः स्याद् ? इति । तदेव समभिरुद्धाभिमत समाना-
धिकरणसमास दर्शयति-(जीवे य से इत्यादि) जीवश्चासौ
प्रदेशश्च जीवप्रदेशः, स एव (नोजीवो ऽस्ति) स एव जीवादन्य-
तिरिक्तो जीवप्रदेशो नोजीव इत्येवमिच्छति समभिरुद्धनय, न
पुनर्जीवदत्त जीवात्पृथग्भूत तत्त्वराज नो जीवमिच्छत्यसौ, यथा
गृहकोकिलाऽऽदीनां पुच्छाऽऽदिस्त्वन्म नोजीव त्वमिच्छसीति ।
अपि च-नोजीवमिच्छन्नपि समभिरुद्धनयो यथा त्व तथा नो-
जीवराशेर्जीवाजीवराशिद्वयापेक्ष नेच्छति, किं तु जीवाजीव-
लक्षण राशिद्वयमेवेच्छति, नोजीवस्यात्रैवान्तर्भावात् । तथाऽ-
न्योऽपि नैगमाऽऽदिर्नयो जीवाऽजीवेभ्योऽधिक किमपि नोजी-
ववस्तु नेच्छत्येव । ततस्त्वदीय एवाय नूनं कश्चिन्मार्ग इति ।

तथाऽन्युपगम्यापि सूरिराह-

इच्छतु व समभिरुद्धो, देम नोजीवमेगनयं तु ।

मिच्छत्तं सम्पत्त, सव्वनयमयावरोहेण ॥२४७६॥

तं जड सव्वनयमयं, जिणमयमिच्छमि पवज्ज दे रासी ।

पयविप्पकिवत्तीए, वि मिच्छत्तं किं नु रासीसु ? ॥२४७७॥

इच्छतु वा समभिरुद्धनयस्त्वमिव जीवाद्भिन्नमपि तद्देश नोजी-
वं, तथाऽप्येकनयस्येदं मतमैकनयिक, मिथ्यात्व चैतच्छाक्य-
मतवत्, इत्यतो न तत्प्रमाणीकर्तव्यम् । सम्यक्त्वं तु सर्व-
नयमतावरोधेन समस्तनयमतसंग्रहेणैव ज्ञवति । ततो यदि
सर्वनयमयं जिनमतं प्रमाणमिच्छसि, तदा प्रतिपक्षस्व जीवा-
जीवलक्षणौ द्वौवेव राशी । अन्यथा-" पयमक्खर पि एक, पि
जो न रोए सुत्तनिहिद्दि । सेस रोयतो वि हु, मिच्छदिष्ठी
मुणेयवो ॥ १ ॥" इत्यादिवचनात्पदविप्रतिपक्षापि मिथ्यात्व-
मापद्यते, किमुत सकलेषु राशिषु विप्रतिपक्ष्या तन्न जविष्य-
ति ? इति ॥ २४७७ ॥

तदेव युक्तिमिर्गुणं सर्वोध्यमाने रोहगुप्तेऽग्रतः किं
सजातम् ? इत्याह-

एवं पि जल्लमाणो, न पवज्जसो जओ तओ गुरुणा ।

चिनियमयं पण्हो, नामिहई मा बहु लोग ॥२४८१॥

तो एं रायमज्जाए, निगिणहामि बहुलोगपक्खं ।

बहुजणनाओऽवमिओ, होही अग्गेज्जपक्खो चि ॥२४८२॥

तो वल्लसिरिनिवपुरओ, वायं नाओवणीयमग्गाणं ।

कुणमाणणमईया, सीसाऽऽयरियाण उम्मासा ॥२४८३॥

एको वि नावसिज्जइ, जाहे तो भणइ नरवई नाइहं ।

सत्तो सोउं मीयं-ति रज्जकज्जाणि मे भगव ! ॥२४८४॥

गुरुणाऽभिहिओ भवओ, सुणावणत्थमिगमेत्तियं जणियं ।

जड सि न सत्तो सोउं, तो निगिणहामि एं कद्धं ॥२४८५॥
प्रकटार्था एवैता, नवरम- (बहुजणनाओऽवमिओ चि)
बहुजनस्य ज्ञातो विदितोऽवसितो मया जितः सन्नग्राह्यवच-
नः सर्वस्याऽपि भविष्यति । (तो वल्लसिरिनिवपुरओ चि) त-
तो वल्लश्रीनाम्नो राज्ञः पुरत इत्यर्थः । (नाओवणीयमग्गाणं
ति) नीयते सविस्ति प्राप्यते वस्त्वनेनेति न्यायः प्रस्तुतार्थ-
साधकं प्रमाणं, येनोपन्यस्तेन सतोपनीतो दौकितः प्रसङ्गेनाऽऽ-
गतः सकलस्याऽपि तर्कस्य मार्गो येषां त्रे तथा, तेषां न्यायो-
पनीतमार्गाणां रोहगुप्तश्रीगुप्तसूरीणामिति ।

ततो द्वितीयदिने किमनूदित्याह-

वीयदिणे वेड गुरु, नरिंद ! जं मेऽणीएँ सव्वनूयं ।

तं कुत्तियावणं स-व्वमत्थि सव्वपत्तीयमियं ॥२४८६॥

तं कुत्तियावणसुरो, नोजीव देड जड न सो नत्थि ।

अह भणइ नत्थि तो न-त्थि किं व हेउपवंधेणं ॥२४८७॥

तं मग्गिज्जउ मुद्धे-ए सव्ववत्थूणि किं तथ काळेणं ।

इय होउ चि पवन्ने, नरिंद पव्वाडपरिसाहिं ॥ २४८८ ॥

सिरिगुत्तेणं छलुगो, उम्मासा विकिद्धिऊण वाएँ जिओ ।

अहरण कुत्तियावण, चोयालसएण पुच्छाणं ॥२४८९॥

द्वितीयदिने ब्रवीति गुरु श्रीगुप्तसूरि-नरेन्द्र ! पृथ्वीपते ! इह
मेदिन्यां पृथिव्यां यत्किमपि सद्भूत विद्यमान वस्तु तत्स-
र्वमपि कुत्रिकाऽऽपणेऽस्तीति सर्वजनस्य ज्ञवता च प्रतीत-
मेवेदम् । तत्र कूनां स्वर्गपातालमर्त्यभूमीनां त्रिक कुत्रि-
कम्, तात्स्थयात्तद्व्यपदेश इति कृत्वा, तत्स्थलोका अपि
कुत्रिकमुच्यते, कुत्रिकमापणयति व्यवहरति यत्र हृद्दे-
सौ कुत्रिकाऽऽपणः । अथवा-धातुजीवमूललक्षणेऽन्यस्त्रिभ्यो
जात त्रिजं, सर्वमपि वस्त्वित्यर्थः । कौ पृथिव्यां त्रिजमापणयति
व्यवहरति यत्र हृद्देसौ कुत्रिकाऽऽपणः, अस्मिन् कुत्रिका-
ऽऽपणे वणिजः कस्याऽपि मन्त्राऽऽद्याराधितः सिद्धो व्यन्तर-
सुरः क्रायकजनसमाहितः सर्वमपि वस्तु कुतोऽप्यानीय स-
पादयति । तन्मूल्यद्रव्यं तु वणिगेव गृह्णाति । अन्ये तु वदन्ति-
वणिग्राहिता सुराधिष्ठिता एव ते आपणा भवन्ति । ततो मूल्य-
द्रव्यमपि स एव व्यन्तरसुरः स्वीकरोति । एते च कुत्रिकाऽऽपणाः
प्रतिनियतेष्वेवोज्जयिनीभृगुकच्छनगराऽऽदिस्थानेषु कापि किय-
न्तोऽप्यासन्नित्यागमेऽभिहितम् । ततस्तस्मात् कुत्रिकाऽऽपण-
सुरो यदि मूल्येन याचितः सन् नोजीव जीवाजीवव्यतिरिक्त
वस्तुरूप कमपि ददाति, तदाऽसौ न नास्ति, अपि तु निर्विवा-
दमस्त्येव । अथायमेव वदन्ति-नास्ति तद्व्यतिरिक्त कोऽपि
नोजीवः, तदा नास्त्येवाऽसौ, किं तन्नास्तित्वसाधनाय युग्मजा-
त्यप्रयोजनक्षतिकारिणा क्लेशफलमेव हेतुप्रवन्धोपन्यासेन ?
इति । तत्तस्माद् याच्यन्ता मूल्येन सर्ववस्तूनि कुत्रिकाऽऽपणसु-
रः, किमत्र काळेण कालविलम्बेन ? इत्यर्थः । एव गुरुमिरुक्ते
वल्लश्रीनरेन्द्रेण, प्रतिवादिना रोहगुप्तेन, सन्न्यपपेक्षा च युक्ति-
युक्तत्वादेव ज्ञवतु इति प्रतिपक्षे श्रीगुप्ताऽऽचार्येण पहलुको
रोहगुप्तः पूर्वं परमासान्विक्रयतिवाह्य वादे जितो निगृहीतः ।
केन ? इत्याह-कुत्रिकाऽऽपणे यानि वक्ष्यमाणभूजलजलना-
ऽऽद्याहरणानि वदाहरणानि ताद्विषयपुच्छानां चतुश्चत्वारिंशन्
शतेन, प्राकृतशैलया छन्दोबन्धाऽऽनुलोम्यादार्पवादव व्यत्ययेन
निर्देश इति ॥ २४८६ ॥ २४८७ ॥ २४८८ ॥ २४८९ ॥

कथ पुनरिदं चतुश्चत्वारिंशं शतं पृच्छानां भवतीत्याह-
भूजलजलवृणानिलनह-कालदिसाऽऽया मणो यं द्वाडं ।
जन्तंति नवेयाडं, सत्तरस गुणा इमे अन्ने ॥ २४९० ॥
रुवरस-गधफासा, संखा परिमाणमहमहं पुहुत्तं च ।
संजोगविजागपरा-परत्तुच्छी सुहं दुक्ख ॥ २४९१ ॥
इच्छा दोसपयत्ता, एत्तो कम्म तयं च पचविह ।
उक्खेवणऽवक्खेवण-पसारणाऽऽकुंचणं गमणं ॥ २४९२ ॥
सत्ता सामण्णं पि य, सामण्णविसेसया विसेसो य ।
समवाओ य पयत्था, छच्छत्तीसप्पभेया य ॥ २४९३ ॥
पगईएँ अगारेण य, नोगारोजयनिसेहओ सव्वे ।
गुणिया ओयालसयं, पुच्छाणं पुच्छिओ देवो ॥ २४९४ ॥

इह छव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायवृत्तणां पदसूत्रपदार्थास्तेन पदद्वयेन कालिपता । तत्र द्रव्यं नवधा । कथम् ? इत्याह- (भूजलेत्यादि) जूमि, जल, ज्वलनं, अनिल, नज, काव, दिक्, आत्मा, मनश्चेत्येतानि नव छव्याणि भवन्ति । गुणाः सप्तदश भवन्ति । तद्यथा-रूप, रसः, गन्धः, स्पर्शः, सख्या, परिमाण, महत्त्व, पृथक्त्व, संयोग, विभाग, परापरत्वे, बुद्धिः, सुख, दुःखम्, इच्छा, द्वेषः, प्रयत्नश्चेति । इतः कर्म । तत्पुनः पञ्चविधम् । तद्वत्तथा-उत्क्षेपणम्, अवक्षेपणम्, आकुञ्चनं, प्रसारणं, गमनमिति । सामान्यं त्रिविधम् । तद्यथा-सत्ता, सामान्यं, सामान्यविशेषश्चेति । तत्र छव्यगुणकर्मलक्षणेषु त्रिषु पदार्थेषु सद्बुद्धिहेतुः सत्ता । सामान्यं छव्यत्वगुणत्वाऽऽदि । सामान्यविशेषस्तु-पृथ्वीत्वजलत्वकृणत्वनीलत्वाऽऽद्यवान्तरसामान्यरूप इति । अन्ये त्वित्येव सामान्यस्य त्रैविध्यमुपवर्णयन्ति-अविकल्प महासामान्यं, विपदार्थहेतुसद्बुद्धिज्ज्ञाता सत्ता, सामान्यविशेषो छव्यत्वाऽऽदि । महासामान्यसत्तयोर्विशेषणव्यत्यय इत्यन्ये । छव्यगुणकर्मपदार्थत्रयसद्बुद्धिहेतुः सामान्यम्, अविकल्पा सत्तेत्यर्थः । सामान्यविशेषस्तु छव्यत्वाऽऽदिरूप एव । इत्यत्र प्रसङ्गेनेति । विशेषश्चान्त्यः । समवायपदार्थश्चेति । तदेवमेते छव्याऽऽद्यः पदपदार्थाः पदत्रिंशत्प्रज्ञेदा-नवानां छव्याणां, सप्तदशानां गुणानां, पञ्चानां कर्मणां, त्रयाणां सामान्यानां, विशेषसमवाययोश्च मीलने पदत्रिंशद्विकल्पा भवन्तीत्यर्थः । एते च सर्वे प्रकृत्या, अकारेण नोकारेण, उभयनिषेधतश्चेत्येतैश्चतुर्भिः प्रकारैर्गुणिता सन्तो यच्चतुश्चत्वारिंशं शतं पृच्छानां भवति तत्पृष्ठं कुत्रिकाऽऽपणदेव । इदमत्र हृदयम् नञ्प्रहितं शुरुपदमिह प्रकृतिरुच्यते, तथा शुद्धपदरूपया प्रकृत्या पृथिव्यादयः पदार्थाः पृच्छन्ते । तद्यथा-"पृथिवीं देहि" इत्यादि । तथा लुप्तस्य नञः स्थाने योऽकारस्तेन चाकारेण संयुक्तया प्रकृत्या पृच्छा विधीयते । यथा-"अपृथिवीं देहि" इत्यादि । तथा नोकारेण संयुक्तया प्रकृत्या पृच्छा । यथा-"नोपृथ्वीं देहि" इत्यादि । तथा नोकाराकारलक्षणं यदुभयं तेन योऽसौ प्रकृत्या निषेधस्तस्माच्च पृष्ठं सुर । यथा-"नोअपृथ्वीं देहि" इत्यादि । एव जलाऽऽदिष्वपि प्रत्येकमेतैः प्रकृत्यकारनोकारोभयनिषेधलक्षणाश्चत्वारः पृच्छाप्रकारा वक्तव्या इति । एतदभिप्रायवता प्रोक्तम्-(सव्वे गुणियं ति) आह-ननु "पृथ्वीं देहि" इत्यादिका याचना एव कथं पृच्छा प्रोच्यन्ते ? सत्यं, किं तु 'पृथ्वीं देहि' इत्यादियाचनाद्वारेण पृथिव्याद्यस्तित्वमेवासौ देवः पृच्छ्यते,

नोजीव याचितो यद्यसौ जीवाजीवव्यनिरिक्तः तदास्यति तदाश्रयमस्ति, नान्यथा इत्येवमेव प्रतिज्ञातत्वात् । ततो याचना अप्येतास्तत्त्वतः पृच्छा एवेत्येवोप ।

कथं पुनरेता कुत्रिकाऽऽपणसुरस्य पृच्छा कृता ? इत्याशङ्क्य दिग्मात्रोपदर्शनार्थमाद्यं पृथ्वीवृत्तणं भेदमविकृत्याऽऽह-

पुढविं ति देहं देहं, देसो वि समाणजाडिगो ति ।

पुढविं ति सो अपुढविं, देहिं ति यं देहं तोयाऽऽ ॥ २४९५ ॥

पृथ्वीं याचितं कुत्रिकाऽऽपणसुरो द्वेष्टुं ददति । आह-अप्रस्तुतमिदम्, अन्यास्मिन्याचिने अन्यस्य प्रदानात् । नैवम् । कुत ? इत्याह-(देसो वीत्यादि) देशोऽपि द्वेष्टुलक्षणं (पुढविं ति) पृथिव्येव मन्तव्या, पृथिवीत्वलक्षणाया जाते स्त्रीलिङ्गलक्षणस्य लिङ्गस्य च समानत्वात् । इह यत्र पृथ्वीत्वजाति स्त्रीलिङ्गं च वर्तते तत् पृथिवीति व्यवहर्त्तव्यं, यथा रत्नप्रभाऽऽदि, तथा च द्वेष्टुः, तस्मात्पृथ्वीति । अपृथिवीं देहीत्येवयाचितोऽसौ देवस्तोयाऽऽदि प्रयच्छति ॥ २४९५ ॥

नोपृथ्वीं याचितस्तर्हि किं ददातीत्याह-

देसपरिमेहपक्खे, नोपुढविं देहं देहं देसं सो ।

लेहुदुव्वावेक्खो, कीरडं देमोवयारो मे ॥ २४९६ ॥

इहं पुढविं चियं सो, देहं व्वं समाणजाडलक्खणं ओ ।

लेहुदुदं ति वं देसो, जडं तो लेहुं वि चूदेसो ॥ २४९७ ॥

नोशब्दस्य देशप्रतिषेधपक्षे नोपृथ्वीं याचिनोऽनन्तरमेव समस्तपृथ्वीत्वेनोपचरितस्य लेष्टोरेव देशतत्त्वानुरूपं ददात्यसौ देवः । आह-ननु देशनिषेधपक्षे नोपृथ्वी तद्देश एव गृह्यते, यस्तु लेष्टुदेशः स पृथिवीदेशस्याऽपि देश एव, न तु पृथ्वीदेशः, तत्कथं नोपृथ्वीं याचिनस्तं ददाति ? इत्याह-(लेहुदुद्वेत्यादि) लेष्टुद्रव्यापेक्ष 'से' तस्य लेष्टुदेशस्य देशोपचारः क्रियते । इदमुक्तं भवति-लेष्टौ तावदनन्तरं कयुक्ते संपूर्णपृथ्वीरूपव्यत्वमारोपितं, ततो लेष्टुलक्षणपृथ्वीरूप्यापेक्षया तद्देशस्याऽपि पृथ्वीदेशत्वमुपचर्यते, इतरथा अन्यथा पुनः परमार्थतो लेष्टुवत्समानजात्यादिलक्षणत्वादिति पूर्वोक्तहेतोः सोऽपि लेष्टुदेशः पृथिव्येव मन्तव्या । अयं पराभिप्रायमाविष्कृत्य परिहारार्थमाह-(लेहुदुदं ति वं देसो जडं ति) यदि तु नो पर ! त्वं मन्यसे-योऽयं लेष्टुदेशः स तुल्यं लेष्टोरेव स्वरूपमात्रं, ततः समानजातिलक्षणत्वेऽपि नास्सौ पृथ्वीति । अत्र परिहारमाह-(तो लेहुं वि चूदेसो ति) ततस्तर्हि "पुढविं ति देहं देहं देसो वि" इत्यादौ यं पूर्वं लेष्टुपृथ्वीत्वेनोक्तं सोऽपि शुचं पृथिव्या देश एव । ततश्च वद-जिप्रायेण सोऽपि पृथ्वीदलरूपत्वाद् न पृथ्वी, लेष्टुदेशवदिति ॥ २४९६ ॥ २४९७ ॥

अस्त्वेवमिति चेत्, तदयुक्तम् । कुत ? इत्याह-

देहिं चूव तो जणिणं, मव्वाऽऽणया न यावि मा मव्वा ।

सक्का सक्केण वि या-णउ किमुयावमेसेणं ? ॥ २४९८ ॥

यदि लेष्टुर्न पृथ्वी, ततस्तर्हि भुवः देहीत्युक्ते सर्वोऽपि संपूर्णो साऽऽनेया प्रसज्यते, न च सा सर्वा शक्याप्यानेतु शक्या, किमुनावशेषेण कुत्रिकाऽऽपणदेवाऽऽदिमात्रेण ? इति । नहि किमत्र तत्त्वम् ? इति भवति एव कथयन्तु इति ॥ २४९८ ॥

इत्थ प्रेरके उपसन्ने दृष्टान्तोपन्यासद्वारेण सूरि. प्रस्तुता-
र्थनिर्णयमाह-

जह यदमाणय भणिण. न हि मन्वाऽऽणयणसंज्ञवो किं तु
देमाडविमिद्ध चिय, तमन्वयमत्रो ममपेऽ ॥ २४९९ ॥
पुढवि चि तहा भणिण, तदेगदेसे वि पगरणवसाओ ।
लेट्टुम्मि जायइ मई, जहा तहा लेट्टुदेसे वि ॥ २५०० ॥

यथा सामान्येन घटमानय[पटमानय]न्युक्तेऽपि न खलु सर्व-
स्याऽपि घटन्य सामान्यतयैवाऽऽनयनसमवोऽस्ति, किं तु सर्व-
स्याऽऽनेतुमशक्यत्वात्, प्राय सर्वेण प्रयोजनाभावाच्च, अर्थव-
शात्सामर्थ्यत एव नियतदेशकालाऽऽद्यवच्छिन्न विशिष्टमेव क-
ञ्चिद् घटमानय समर्पयति, तथाञ्चापि पृथ्वीं देहीति ज्ञाते
सर्वस्या आनेतुमशक्यत्वात्, प्रायस्तथा प्रयोजनाभावाच्च, यथा
तदेकदेशेऽपि पृथिव्येकाशेऽपि लेष्टौ देवस्य समर्पणमति-
जायते । कुत ? इत्याह-प्रकरणवशाद्, 'अनेनाऽपि तदेकदेशेन
लेष्टुना प्रस्तुतार्थः सन्त्यति' इत्येव प्रस्ताववशादित्यर्थः ।
प्रकृतमाह-(तहा लेट्टुदेसे वि चि) यथा पृथिवीं देहीत्युक्ते
सति प्रतिपादितन्यायेन तदेकदेशेऽपि लेष्टौ समर्पणमति-
जायते । तथा तेनैव प्रकारेण नोपृथ्वीं देहीत्युक्ते तत्त्वानुरूपे
तदेकदेशेऽपि समर्पणवृत्तिरुपपद्यते इति ॥ २४९९ ॥ २५०० ॥

आह-ननु " इहरा पुढवि चिय सो, लेट्टु व
समाणजाडलक्खणओ । " (२४९९) इति
वचनाद्वेद्वेकदेश पूर्व भवद्भि पृथिवी-
त्वेनोक्त स कथामिदानीं नोपृथिवी
स्याद् ? इत्याह-कथ्याऽऽह-

लेट्टुदव्वावेक्खाए, तह वी तदेसजावओ तम्मि ।

उवयारो नो पुढवी, पुढवि चिय जाडलक्खणओ २५०१ ॥

यद्यपि वेद्वेकदेश पृथिव्येव, तथाऽपि (उवयारो चि) त-
स्मिन् वेद्वेकदेशे नोपृथिवीत्वस्योपचारः क्रियत इत्यर्थः । कथा?
इत्याह-लेष्टुदव्वावेक्खाया लेष्टौ प्रागुक्तन्यायेन यत्पृथिवीरूप-
त्वमारोपित, तदपेक्ष्येत्यर्थः । कुत ? इत्याह-नदेशभावतो लेष्टु-
रूपेकदेशत्वादित्यर्थः । प्रागुक्तन्यायेन नावल्लेष्टुरेवेह पृथ्वीरु-
प्य, तदपेक्षया च तदेकदेशे नोपृथ्वीत्युपपद्यते इति भावः ।
परमार्थनस्त्वयं वेद्वेकदेशलक्षण नोपृथिव्येव मन्त्वयस्य,
समानजानिलक्षणत्वादिति को वै न मन्यते, अस्माभिरेव
प्रागुक्तत्वात्, इदानीमपि च सम्यमाणत्वादिति ? ॥ २५०१ ॥

नोअकारोभयनिपेक्षपक्षमधिकृत्याऽऽह-

पमिमेहडुग पगंड, गपेड जं तेण नोअपुढवि चि ।

भणिण पुढवि चि गंड, देमनिमेहे वि तदेसो ॥ २५०२ ॥

" द्वौ नञौ प्रकृतमर्थं गमयत " इति वचनाद् नोकाराकार-
लक्षण प्रतिषेधद्वय यस्मात्प्रकृतिं गमयति-प्रकृतमेवार्थं प्रतिपाद-
यतीत्यर्थः । तेन कारणेन ' नोअपृथ्वी ' इति ज्ञाते नोशब्दस्य
सर्वनिषेधपरत्वात् पृथिवीगतिर्भवति-पृथिव्या प्रतिपत्तिर्भ-
वतीत्यर्थः । (देसनिसेहे वि तदेसो चि) देशनिषेधवाचके तु
नोशब्दे नस्या जलाऽऽदिरूपाया अपृथिव्या एवोत्तरपदे ध्रुवमा-
णाया देशस्तद्देशो गम्यते, देशनिषेधके नोशब्दे नोअपृथ्वी-

नि याचिने जलाऽऽदिरूपा पृथिव्येकदेश देवो ददाती-
त्यर्थः ॥ २५०२ ॥

अथ प्रस्तुतार्थतात्पर्यमाह-

उवयाराओ तिविहं, जुवमभुवं नोसुव च सो देऽ ।

निच्छयओ जुवमभुवं, तह सावयवाइं सन्वाइं ॥ २५०३ ॥

स कुत्रिकाऽऽपणदेवो याचित सन् वस्तु ददाति । कतिविधम्?,
किं वा तत् ? , इत्याह-त्रिविधं त्रिप्रकारं, चतुर्थस्य नोअ-
चूपकस्य प्रथमपक्ष एवान्तर्भावात् । तत्र भुव लेष्टुम्, अचुवं
जलाऽऽदि, नोसुव भूम्येकदेश ददाति । कुत ? , इत्याह-उपचारा-
द्-व्यवहारनयमताऽऽश्रयणादित्यर्थः, स एव हि देशदेशिव्यव-
हार मन्यते, न तु निश्चय इति ज्ञाव । अत एवाऽऽह--(निच्छ-
यो इत्यादि) निश्चयतस्तु जुवमभुव चेत्येव चिद्विधमेव वस्तु
ददाति, तृतीयस्य नोअचूपकस्य देशदेशिव्यवहार एवोपपद्य-
मानत्वात्, तस्य च निश्चयनयेनानन्युपगमादिति । तदेव " जूज-
लजलण " (२४९०) इत्यादौ पृथिव्या. प्रथम निर्दिष्टत्वात्तामधि-
कृत्योक्तम् । अथ शेषाणि जलाऽऽदिवस्तुन्यधिकृत्याऽऽह--(तह
सावयवाइ ति) न केवलमित्य भुव ददाति, तथा शेषाण्यपि
जलाऽऽदिवस्तुनि "पगईए अगारेण" (२४९४) इत्यादिप्रकारेण
विज्ञेय याचित सन् व्यवहारनयमतेन यथोक्तविधिना त्रि-
प्रकाराणि ददाति । कुत ? इति चेत् । उच्यते-यतः सावयवानि
सदेशान्येतानि सर्वाण्यपि जलाऽऽदिवस्तुनि . अतस्तृतीयोऽपि
देशविषयो दानप्रकार एतेषु समवतीति भावः । निश्चयन-
यमतेन तु देशदेशिव्यवहाराभावादेतान्यपि जलाऽऽदीनि द्विप्र-
काराण्येव ददानीति । तदेव सावयवे वस्तुनि प्रकारत्रयेण प्रका-
रद्वयेन च यथोक्तरीत्या दानं समवति ॥ २५०३ ॥

अथ निरवयवे वस्तुनि प्रकारद्वयेनैव दानसंज्ञ इति
दर्शयन्नाह-

जीवमजीव दाड, नोजीव जाइओ पुणरजीवं ।

देऽ चग्मिम्मि जीवं, न तु नोजीवं मजीवद्वं ॥ २५०४ ॥

जीव देहीति याचित-सुगे जीव शुक्रसारिकाऽऽदिक दत्त्वा,
'अजीवं देह' इति याचितस्त्वजीवमुपलब्धत्वाऽऽदिक दत्त्वा कृ-
तार्थो जायते, नोजीवं याचिनः पुनरजीवमुपलब्धत्वाऽऽदिकमे-
व ददाति, नोशब्दस्य सर्वनिषेधपरत्वात् । चरमे तु नोअजी-
वलक्षणे विकल्पे जीवमेव शुक्राऽऽदिक ददाति, द्वयोर्नञो-प्रकृ-
तार्थगमकत्वात्, नोशब्दन्य च सर्वनिषेधकत्वादिति, न तु
स कुत्रिकाऽऽपणदेवो जीव जीवद्वय जीवखण्डरूप क्वापि
विकल्पे ददाति । इति जीवाजीवद्वयौ द्वौवैव राशी, न तु
तृतीयः, असत्त्वात्, खरविषाणवदिति ॥ २५०४ ॥

तत किमबूदित्याह-

तो निग्गाहिओ छलुओ, गुरु वि सकारमुत्तमं पत्तो ।

विच्छिकारोवहओ, ठलुओ वि सभाहिं निच्छूहो ॥ २५०५ ॥

ततो यदा कुत्रिकाऽऽपणसुरेण जीवव्यतिरिक्तो नोजीवो न द-
त्तः, अन्त्वात्, तदा निगृहीतो निर्जितः पडवुक । गुरुरपि
श्रीगुप्ताऽऽचार्यो नरनाथाद् लोकाच्च सत्कारमुत्तमं प्राप्तः । पडलु-
कोऽपि गुरुप्रत्यनीकत्वाज्जनप्रयुक्तविकारोपहतो राजसमातो
निष्काशित इति ॥ २५०५ ॥

तत किम् ? इत्याह-

वाए पराजिओ नो, निच्चिसओ कारिओ नरिंदेण ।

घोसावियं च नयरे, जयइ जिणो वप्पमाणो त्ति ॥ २५०६ ।
तेणाजिनिवेसाओ, ममयविगपियपयत्थमादाय ।
वडसेसियं पणीयं, फाईकयमन्नमन्नेहिं ॥ २५०७ ॥

स रोहगुप्तो गुरुणा वादे पराजितः सन् नरपतिना निर्विषयः
समाज्ञातः, पट्टहेकेन च वाद्यमानेन घोषापित समस्तनगरे-
“जयति जिन श्रीमान्वर्द्धमानः” इति । रोहगुप्तस्य च वादे नि-
जितस्याऽपि प्रत्यनीकनोद्वेजितेन गुरुणा खेदमल्लक शिरसि
स्फोटितः । ततो भस्मखरपिटतवपुषा तेनाभिनिवेशात्स्वमति-
कटिपतान् ख्याऽऽदिपदार्थानां धित्य वैशेषिकमत प्रणीतः, त-
द्यान्यान्वैस्तच्छिष्याऽऽदिभिरित्यन्त काल यावत्स्फातिमानीत-
मिति ॥ २५०६ ॥ २५०७ ॥

ननु रोहगुप्त इत्येवास्य नाम, तत्कथं पशुलूक इत्य-
सकृत्प्रागुक्तोऽसौ ? इत्याह-

नामेण रोहगुप्तो, गुत्तेण य द्वाप्प स चोदुओ ।

दन्वाऽऽच्छप्पयत्थो-वएसणाओ षडुओ त्ति ॥ २५०८ ॥

नाम्नाऽसौ रोहगुप्तो गोत्रेण च पुनरुलूकगोत्रसम्भूतत्वादसावु-
लूक इत्याद्यप्येते-द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायलक्षण-
पदार्थप्ररूपणेन पदपदार्थप्रधान उलूक पशुलूक इत्ययं व्यप-
दिश्यते ॥ २५०८ ॥ विशेषः । सूत्रः । कटपः । सः । आः मः ।
आः चूः । नपुसके, पिं ।

तेरिच्छिय-तैरश्चिक-तैर्यग्योन-त्रिं । तिर्यग्योनिज्यो जवस्तै-
र्यग्योनः । तिर्यग्योनिज्यते, विशेषः ।

तैल-पुं-तैल-न० । प्राकृतत्वात्पुस्त्वम् । तिलस्य विकारः, अण् ।
“तैलाऽऽदौ वा” ॥ ८।१।१८ ॥ इत्यनादौ वर्त्तमानस्य व्यञ्जनस्य
वा द्वित्वम् । प्रा० २ पादः । “तिलाऽऽदिस्निग्धवस्तूनां, स्नेहस्तेषा-
मुदाहृतम् ।” इत्युक्ते तिलसर्पपातसंप्रभृतीनां स्निग्धवस्तूनां
स्नेहरूपे विकारे, वाच० । “चत्तारि हँति तेल्ला, तिलश्च-
यसिक्कुसुभसरिसवाण च । त्रिगड्ढो सेसाइ, डोवार्ण न वि-
गड्ढो ॥” ॥ ५०० ॥ १ डार । स्थाः । उत्तरत्र स्थितस्य चात्र
सवन्धात् तैलानि चत्वारि जवन्ति । केषा सवन्धीनि ? तत्राऽऽह-
निलातसौकुसुभसर्पपाणा, शेपाणा डोलाऽऽदीनां मधुकफ-
लाऽऽदीनाम्, आदिशब्दाभ्याद्विकेरपररुशिषयाऽऽदीनां सव-
न्धीनि तैलानि न विकृतयः । प्रव० ४ डार । ध० । अनु० ।
सूत्र० । ज्ञा० । आ० चू० । नि० चू० । नि० । आव० ।

तैलकेला-तैलकेला-स्त्री० । सौराष्ट्रप्रसिद्धे मृन्मये तैलजान-
विशेषे, स च भङ्गमयात् सुष्ठु सगोप्यते । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
भ० । त० । नि० ।

तैलचम्म-तैलचर्म-न० । तैलाभ्यक्तस्य यत्र स्थितस्य सवाध-
ना क्रियते तत्तैलचर्म । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । तैलाभ्यक्तस्य
सवाधनाकरणसाधने चर्मणि, श्रौ० ।

तेलुक-त्रैलोक्य-न० । त्रयो लोकास्त्रिलोकाः, त्रिलोका एव त्रै-
लोक्यम् । त्रैपञ्चाऽऽदित्वात्स्वार्थे ऽण् प्रत्ययः । न० । “पेत पत्”
॥ ८ । १ । १४८ ॥ इत्यादौ वर्त्तमानभ्येकारस्य एत्वम् ।
प्रा० १ पादः । शुवनपतिव्यन्तरविद्याधरज्योतिषकवैमानिकेषु,
न० । स्वर्गमर्त्यपातावलक्षणे तन्निवासिप्राणिगणे, ग० १ अधि० ।
शुवनत्रये, प्रश्न० ५ सम्ब०द्वार । “तेलुकणमियकमजुयत्ता ।” त्रै-

लोक्येन स्वर्गमर्त्यपातावलक्षणेन तन्निवासिप्राणिगणेनेत्यर्थः ।
नमित क्रमयुगल्ल येपां ते त्रैलोक्यनामितक्रमयुगल्ला । ग० १
अधि० । “तेलुकरगमज्जे ।” त्रैलोक्यमेव यो रद्धः । मल्लयुद्धम-
एरुपे, कटप० ५ कृण ।

तेलुकगुरु-त्रैलोक्यगुरु-पु० । त्रैलोक्यवासिसत्त्वेज्यो गृहहाति
शास्त्रार्थमिति त्रैलोक्यगुरुः, तद्गुणाधिकत्वान्माननीयत्वाद्वा ।
तीर्थकरेषु, प० सू० १ सूत्रः ।

तेलुकदंसि (ए)-त्रैलोक्यदर्शिन-पु० । सर्वज्ञे, धा० ।

तेलुकनिरिक्खियमहियपूइय-त्रैलोक्यनिरिक्कितमहितपूजित-
पु० । निरीकृताश्च महिताश्च पूजिताश्चेति निरीकृतमहितपूजि-
ताः । त्रैलोक्येन निरीकृतमहितपूजिताश्च ये ते तथा । सर्वज्ञे, न० ।

तेलुकपत्थयत्थ-त्रैलोक्यमस्तकस्थ-पु० । त्रैलोक्यस्य मस्तकं
सर्वोपरिवर्ती सिद्धिक्तेत्रविभागस्तस्मिंस्तिष्ठतीति त्रैलोक्यम-
स्तकस्थ । प० १५ विव० । सकललोकचूरामणित्ते, प०
व० ४ द्वार ।

तेलुकसुंदर-त्रैलोक्यसुन्दर-पुं० । त्रिषु लोकेषु प्रधाने, प० १५
विव० । त्रैलोक्यसुन्दरनायाम्, त्रैलोक्ये सर्वस्मिन्नपि जगति
शेषवन्तुज्यः सुन्दरता शोभनता ता तथाक्ताम् । प० १५ विव० ।

तेलोकदेवमहिय-त्रैलोक्यदेवमहित-पु० । शुवनत्रयवासिभिः
सुरासुरैरभ्यर्चितेषु, वृ० ३ उ० । त्रिभुवनवासिभिर्भवनपत्यादि-
भिर्देवैर्महितेषु, व्य० २ उ० ।

तैल-तैल-पु० । ‘तेल’ शब्दार्थे, प्रा० २ पादः ।

तैलकेला-तैलकेला-स्त्री० । ‘तेलकेला’ शब्दार्थे, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० ।

तैलग-तैलक-पु० । सुराविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

तैलचम्म-तैलचर्म-न० । ‘तेलचम्म’ शब्दार्थे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

तैलपल्ल-तैलपल्ल-न० । तैलपेढाऽऽख्ये सौराष्ट्रप्रसिद्धे मृन्मये
तैलस्य भाजनविशेषे, स च भङ्गमयात्सुष्ठु सङ्गोप्यते । दशा०
१० अध्या० ।

तैलपाऽया-तैलपायिका-स्त्री० । जीवभेदे, “तेलपाइयातो तातो
निकखेहि तुडेहि अतीवदसति ।” आ० म० १ अ० २ खण्डः ।

तैलपूय-तैलपूय-पु० । तैलप्रधाने पूये, आचा० २ भु० १ चू० १
अ० ६ उ० । जी० ।

तैलपूयसंठाणसंठिय-तैलपूयसंस्थानमांस्थित-पु० । तैलेन पक्कः
पूयस्तैलपूयः । तैलेन हि पक्कोऽपूयः प्रायः परिपूर्णवृत्तो प्रवति
न घृतपक्क इति तैलविशेषसाध्यम्, तस्येव यत्संस्थान तेन स-
स्थितः । तस्मिन्, अत्र तैलाऽऽदित्वाद्भुक्तकारस्य द्वित्वम् । जं०
१ वक्क० । जी० ।

तैलपुसुगय-तैलपुसुगय-पु० । सुगन्धितैलाऽऽधारविशेषे, वक्क
च जावाभिगममूलटीकायाम्-“तैलपुसुगय सुगन्धितैलाऽऽधा-
रः ।” जी० ३ प्रति० ४ उ० । रा० ।

तैलपुसुगभियाकरण-तैलपुसुगभिकाकरण-न० । स्त्रीणां पदविश-
त्कार्या कलायाम्, कटप० ७ कृण ।

तेल्लिय-तैल्लिक-त्रि० । तैल्लिक्रयकारिणि, व्य० ६ उ० । आव० ।

तेह्रोक्विद्वियमहियपुडय-तैल्लोक्यविहितमहितपूजित-पु० । त्रै-
लोक्येन त्रिलोकवासिना जनेन (विहियत्ति) समग्रैश्वर्या-
ऽऽधनिशयसदोददर्शनसमाकुञ्चनेनावलोकित । (महियत्ति) से-
व्यतया वाञ्छितः पूजितश्च पुष्पाऽऽदिर्जियं स तथा । तस्मिन्,
उपा० ७ अ० ।

तेह्रोक्सकय-त्रैलोक्यसत्कृत-पु० । लोकत्रयपूजिते, पा० ।

तेव-तथा-अव्य० । प्राकृतलक्षणैः निष्पन्नस्य तेम इत्यस्य "मो-
ऽनुनासिको वो वा" ॥ ८ । ४ । ३६७ ॥ इत्यपभ्रंशेऽनादौ व-
तमानस्यास्युक्तस्य मकारस्यानुनासिको विकल्पेन वकारः ।
क्वचिद्व्याकरणिकस्याऽपि । तेन प्रकारेणेत्यर्थः, प्रा० ४ पाद ।

तेवग-त्रिवर्ग-पु० । त्रयो वर्गास्त्रिवर्गाः । षोडश्या धर्माधिका-
मेव, न० ।

तेवहि-त्रिपाटि-स्त्री० । अयधिकायां पट्टिसख्यायाम्, "तेवद्वोप-
रादिपटिर्हि" । स० ६३ सम० ।

तेवर-तावत्-त्रि० । "वा यत्तदेतोर्वेवडः" ॥ ८ । ४ । ४०७ ॥
इत्यपभ्रंशे तावतो वकारस्य नित्सङ्गक 'एवड' इत्यादेशः ।
प्रा० ४ पाद । तत्परिमाणवति, वाच० ।

तेवस-त्रिचत्वारिंशत्-गोणाऽऽद्य-॥ ८ । २ । १७४ ॥ इति
निपातनात् त्रिचत्वारिंशदित्यस्य 'तेवस' इत्यादेशः । अयधिका-
या चत्वारिंशत्सख्यायाम्, प्रा० २ पाद ।

तेवत्तरि-त्रिमूर्ति-स्त्री० । अयधिकायां सप्ततिसख्यायाम्, स०
७२ सम० ।

तेवीस-त्रयोविंशति-स्त्री० । "एतत्रयोदशाऽऽदौ स्वरस्य सस्व-
रव्यञ्जनेन" ॥ ८ । १ । १६६ ॥ इत्यादे स्वरस्य परेण सस्व-
रव्यञ्जनेन सह एकारः । अयधिकाया विंशतिसख्यायाम्, प्रा०
१ पाद ।

त्रयोविंश-त्रि० । अयधिकविंशतिसख्यापूरके, प्रा० १ पाद ।

तेवीसडम-त्रयोविंशतितम-त्रि० । अयधिकविंशतिसख्यापूरके,
स्था० ६ ठा० ।

तेहि-तेहि-अव्य० । "तादर्थ्यं केहि-तेहि-रेसि-रेसि-तणेण" ॥
८ । ४ । ४२५ ॥ इत्यपभ्रंशे तादर्थ्यं द्योत्ये 'तेहि' इति निपा-
तः । प्रा० ४ पाद ।

तेहु-तादृश-त्रि० । "यादृक्-तादृक्-कीदृगीदृशां दादेहेहु" ॥
८ । ४ । ४०२ ॥ इत्यपभ्रंशे दादेरव्यवस्य नित्सङ्गक 'एहु'
इत्यादेशः । तथाविधैर्ये, प्रा० ४ पाद ।

तो-तस्मात्-पुं० । "तद्यो डो" ॥ ८ । ३ । ६७ ॥ इति तच्ञुब्दा-
त्परस्य ङसेडो इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद । म० ।

तोअ-देशी-चातके, दे० ना० ५ वर्ग १८ गाथा ।

तोक्क-देशी-अनिमित्ततत्परे, दे० ना० ५ वर्ग १८ गाथा ।

तोड-तुम्-धा० । जेदे, तुम्-पर-सक-सेद् । "तुम्सेतोम्" ॥

॥ ८ । ४ । ११६ ॥ इत्यादिना 'तोड' इत्यादेशः । 'तोम्' । तु-
डति । प्रा० ४ पाद । आचा० ।

तोम्न-तोम्न-न० । व्यथने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । अस-
हने, दे० ना० ५ वर्ग १८ गाथा ।

तोम्हिया-तोम्हिका-स्त्री० । 'खरमुही' इत्याख्ये वाद्यवि-
शेषे, आचा० २ श्रु० २ चू० ४ अ० ।

तोड-तोड-पु० । चतुरिन्द्रियजीवज्जेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तोण-तूण-पु० । "स्थूणा तूणे वा" ॥ ८ । १ । १२५ ॥ इति
तूणस्यात ओत्वम् । प्रा० १ पाद । शरभस्त्रायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । शरधीत्यपरनामधेये वाणाऽऽश्रये, त्रिपा० १ श्रु० ३ अ० ।
जी० । इपौ, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

तोणीर-तूणीर-पुं० । "ओत्कूप्तामी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल ताम्बू-
ल-गुडूची-मूढ्ये" ॥ ८ । १ । १२४ ॥ इत्युत ओत्वम् । प्रा० १
पाद । इपुयौ, वाच० ।

तोएम्-तुएड-न० । "ओत्सयोग" ॥ ८ । १ । ११६ ॥ इति स-
योगे परे आदेरुत ओत्वम् । मुक्ते, प्रा० १ पाद ।

तोतनी-देशी-करम्बे, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तोतातिग-तौतातिक-पुं० । मीमांसकज्जेदे, नित्यमुत्कृष्ट च निर-
तिशय यत्सुख तद्व्यक्तिर्मुक्तिरिति तौतातिका । ज्ञा० ३१ द्वा० ।

तोदग-तोदक-त्रि० । व्यथके, उत्त० २० अ० ।

तोमर-तोमर-पुं० । वाणविशेषे, ज० ३ वक्र० । प्रश्न० भाचा० ।
"असिसत्तिकौततोमर-सूत्रतिसुलेसु सूत्रियगासु" । सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० । औ० ।

तोमरिअ-देशी-शस्त्रप्रमार्जके, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तोमरी-देशी-बल्ल्याम्, दे० ना० ५ वर्ग १७ गाथा ।

तोय-तोय-न० । जले, व्य० २ उ० । आव० । व्यथायाम्, स्था०
४ ठा० ४ उ० ।

तोयारा-तोयधारा-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां पञ्चम्यां दि-
क्कुमारिकायाम्, आ० म० १ अ० १ खरम् । आव० ति० आ०
चू० । ज० । "अष्टोर्ध्वलोकादेत्येता, नत्वाऽर्हन्त समातृकम् । तत्र
गन्धाम्बुपुष्पौघ-वर्षे हर्षाद्वितेतिरे ॥ १ ॥" आ० क० ।

तोयपिट-तोयपुष्ट-न० । जलोपरितनभागे, औ० ।

तोरण-तोरण-न० । द्वारावयवविशेषे, पञ्चा० २ वि० । स्था० ।
आचा० । रा० । प्रश्न० । जी० । प्रज्ञा० । औ० । म० । वहिर्द्वारे
स्तम्नोपरिस्थं सिंहाऽऽकारे काष्ठे, द्वारवाह्यभागे च, कन्वराया-
म्, न० । वाच० । स्था० ।

तोरणमादि-तोर्णाऽऽदि-न० । इह मकारः प्राकृतत्वात् । द्वा-
रावयवविशेषप्रभृतिषु, आदिशब्दात्पीठदेवच्छन्दकपुष्पकरि-
ण्यादिपरिग्रहो भवति । पञ्चा० २ वि० ।

तोरासदा-त्तरामत्-न० । नेत्ररोगज्जेदे, "मन्त्रकडम्बा तोरासदा
महालसा वका विवका कुमीक्षा अक्षिष्वभा काणक्षिष्वभा ।"
महा० ३ अ० ।

तोद्व-तोद्व-पु० । न० । मगधदेशप्रसिद्धे पले, त० । गुञ्जाश्री-
तिपरिमाणे कर्षे, वाच० । स्वार्थे कन्, एवुल वा । तोलकम-
प्यत्र । वाच० ।

तोद्वण-तोद्वण-न० । माने, आचा० १ शु० ४ चू० १ अ० ।
पुरुषे, दे० ना० ५ वर्ग १७ गाथा ।

तोवड-देशी-कर्णाऽऽभरणेदे, कमलकर्णिकायां च । दे० ना० ५
वर्ग ३३ गाथा ।

तोस-तोप-पु० । प्रमोदे, पञ्चा० २ धिव० । धने, दे० ना० ५ वर्ग
१७ गाथा ।

तोमग-तोसक-पु० । स्वनामख्यातेऽवन्तिराजे, ति० ।

तोपक-त्रि० । परितोपकारके, वाच० ।

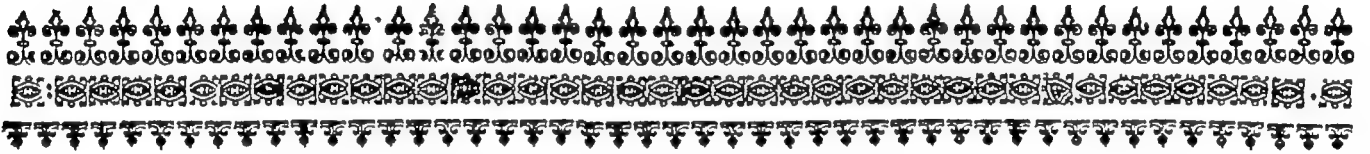
तोसद्वि (ए)-तोसद्विन्-पु० । स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र गच्छन्
वीर सप्तवारान् रज्ज्वा बद्धः, ततस्तोसद्विकक्षात्रियेण मोचितः ।
आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । तोसलिदेशस्थे स्वना-

मख्याते आचार्ये, आचा० । अत्र कथानकामेदम्-“तोसदी नामा-
ऽऽचार्योऽरण्यमीदृषीमि प्रारब्धः, तोसलिदेशे वा बहुधो महि-
ष्य समनवन्ति, ताभिश्च कदाचिदेकः साधुरटव्यन्तर्वर्त्यारब्धः ।
स च ताभिः कुचमानोऽनिर्वाहमवगम्य चतुर्विधाऽऽहार प्रत्या-
ख्यातवानिति । आचा० १ शु० ८ अ० १ च० ।

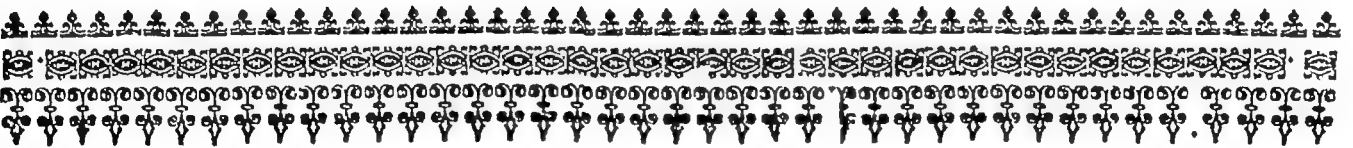
तोसद्विपुत्त-तोसद्विपुत्र-पु० । दशपुरनगरस्थे स्वनामख्याते
आचार्ये, यत्र सोमदेवब्राह्मणस्य रुद्रसेनायां जार्यायामुत्पन्नश्च-
तुर्दशविद्यापारगो रक्षितो नाम पुत्रो बभूव । तेन च मातृप्रेरितेन
तोसलिपुत्राऽऽचार्याणां समीपे दीक्षा प्रतिपन्ना । विशेषः । आ०
म० । आ० चू० । आ० क० ।

तोसद्विय-तोसलिक-पु० । तोसद्विग्रामाधिपे क्षत्रिये, आ० म०
१ अ० १ खण्ड । आ० चू० ।

तोसिय-तोपित-त्रि० । सतोष प्रापिते, आ० म० १ अ० १
खण्ड ।

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य-श्री १००० श्री-
विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविश्विते ‘अनिधानराजेन्द्रे’
तकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

थकारः

थ-थ-पु० । दन्तम्यानोऽय स्पर्शसङ्को वर्णः । एका० । थुरु-
ड । भयवारके, व्याधिभेदे, भयचिह्ने, प्रक्षणे च । रक्षणे, मङ्ग-
ले, भये च । न० । वाच० ।

“ थः पुमानिन्दुकल्लोन्न-विरामेषु महीधरे (४५)
स्यादास्फाटनशब्दे च, ज्वाले या तु स्त्रिया नदी ॥
थ नपुसकलिङ्गे तु, भवेद्भयनिवारणे ॥ ४६ ॥
त्रिलिङ्गां तु थकारोऽसौ, सितासितपृथुश्चपि । ” इति
माधवः । एका० ।

“ थो मिथ्यावाचके श्रान्ते, शोके थाऽऽरब्धवस्तुनि ।
निमग्ने चातिगम्भीरे, य स्तोकार्थे नपुसकम् ॥ ६४ ॥
मरुदेशप्रदेशेऽपि, थाऽऽयन्तः स्थल्योपिति ।
देवकूटे कपाये स्त्री, दृढे परिवृद्धेऽपि था ॥ ६५ ॥
थुः पुंसि पर्वते द्रोणे, त्रणे शुनिर्दले पुमान् ।
निष्ठीवने वने भूते, थीवन्तो ज्ञाजने भुवि ॥ ६६ ॥ ” इति
विश्वदेवशंजुमुनि । एका० । वाक्यालङ्कारे, झा० १ थु० ८ अ० ।
पादपूरणे च । अव्य० । पञ्चा० ११ त्रिव० ।

थनुङ्-देशी-भस्मातके, दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

थरिद्ध-स्थण्डिल-न० । परानुपरोधात्प्राप्तुके चूभागे, ग० २
अधि० । आव० ।

अथ स्थण्डिलवक्तव्यता-तत्र गमनविधिरुच्चारप्रश्रवणव्यु-
त्सर्जनं च । तत्र च स्थण्डिले वक्तव्ये येऽर्थाधिकारास्तानमि-
धितुर्गारगायामाह-

भेया मोयि अवाया, वज्जणया खनु तहा अणुष्ठा य ।
कारणविही य जयणा, थंमिद्धे होति अहिगारा ॥ ४७२ ॥

प्रथमतो भेदा स्थण्डिलस्य वक्तव्या, तदनन्तरं स्थण्डिले
व्युत्सर्जतः शोयि प्रायश्चित्तम्, ततोऽपाया, तदनन्तरं च-
र्जनहारम्, ततः परमनुज्ञा, ततः कारणविधि, तदनन्तरं य-
तना । एते वक्ष्यमाणा स्थण्डिले अधिकाराः ।

तत्र प्रथमतो जेदहारप्रतिपादनार्थमाह-

अचित्तेण अचित्तं, मीमेण अचित्तं उक्कमीमेणं ।
सचित्तं उक्कणं, अचित्तं चउज्जंग एक्के ॥ ४७२ ॥

अचित्ते स्थण्डिले पन्थानमधिहृत्य त्रयो भेदाः-अचित्तं स्थ-
ण्डिलमचित्तेन पथा गम्यते १ । अचित्तं मिथ्येण पथा २, केन मिथ्ये-
ण?, इत्यत्र आह-पट्कायमिथ्येण २ । तथा-अचित्तं सचित्तेन पथा
३ । स पन्थाः सचित्तं कथम्?, इत्याह-पट्केन पम्भिर्जीवनिक्का-

यैः ३ । एवमचित्ते स्थण्डिले त्रयो भेदाः । एव मिथ्ये ३ । सचित्ते
च ३ । एतेषामचित्तमिथ्यसचित्तानामेकैकस्मिन् मङ्गे चतुर्जङ्गी ।

तामेवोपदर्शयति-

अणवायमसंज्ञोए, अणवाए चैव होति संज्ञोए ।
आवायमसंज्ञोए, आवाए चैव संज्ञोए ॥ ४७३ ॥

अनापातमसंज्ञोऽस्मिन् प्रथमो भङ्गः । अनापातः संज्ञोक्व-
दिति द्वितीयः । आपातवदसंज्ञोऽस्मिन् तृतीयः । आपातवत्
संज्ञोक्वदिति चतुर्थः । गाथायां मत्वर्थीयप्रत्ययस्य लोपः
प्राकृतत्वाद्, अत्राऽऽदित्वाद्वा अकारप्रत्ययः । अमोपां चतुर्णां
भङ्गानां प्रथमो भङ्गोऽनुज्ञातः । शेषाः प्रतिकुष्टाः । निर्ग्रन्थीनां
तृतीयोऽनुज्ञातः ।

चतुर्थं स्थण्डिलं व्याख्यानयति-

तत्थाऽऽवायं दुविहं, सपक्ख-परपक्खतो उ णायवं ।
दुविहं होइ सपक्खे, संजय तह संजतीणं च ॥ ४७४ ॥
संविग्गममंविग्गा, संविग्गमणुस-एतरा चैव ।
असंविग्गा वि य दुविहा, तप्पक्खिणं एयरा चैव ॥ ४७५ ॥

तत्राऽऽपातवत्संज्ञोक्वतोर्मध्ये आपातमापातवद् द्विविधं ज्ञात-
व्यम् । तद्यथा-स्वपक्वतः, परपक्वतश्च ; स्वपक्वाऽऽपातवत्, प-
रपक्वाऽऽपातवच्चेत्यर्थः । तत्र स्वपक्वे स्वपक्वविषये द्विविधमापा-
तवत् । तद्यथा-सयतानां, नयतीनां च-नयताऽऽपातवत्-संय-
त्यापातवच्चेति भावः । सयता अपि द्विविधा-सविग्गा-उ-
द्यतविहारिणः, असंविग्गा-शिथिल्या पार्श्वस्थाऽऽद्यः । सं-
विग्गा अपि द्विविधा-मनोज्ञा सामागिका, इतरे अमनोज्ञा
असामागिका । असंविग्गा अपि द्विविधा-तत्पाक्षिकाः
सविग्गपाक्षिकाः, इतरे असंविग्गपाक्षिकाः । उक्तं स्वपक्वा-
ऽऽपातवत् ॥ ४७५ ॥

सम्प्रति परपक्वाऽऽपातवत्प्राऽऽह-

परपक्खे वि य दुविहं, माणुम तेरिउज्जंगं च नायवं ।
एक्केकं पि य तिविहं, पुरिसित्थिनपुंसगं चैव ॥ ४७६ ॥

परपक्वेऽपि-परपक्वविषयेऽप्यापातवद् द्विविधं ज्ञातव्यम्-मा-
नुष्य, तैरश्च च-मनुष्याऽऽपातवत् तिर्यगापातवच्चेत्यर्थः । एके-
कमपि मानुष, तैरश्च च त्रिविधम् । तद्यथा-पुरुषवत्, स्त्रीवत्,
नपुंसकवच्च ।

पुरिमाऽऽवातं तिविधं, दमिणं कोरुविणं य पागतिणं ।
ते सोयऽमोयवाडं, एमेव एणुमउत्थीसु ॥ ४७७ ॥

पुरुषाऽऽपातवत् त्रिविधम् । तद्यथा-दमिके, कौटुम्बिके,
प्राकृते च-दमिकपुरुषाऽऽपातवत् कौटुम्बिकपुरुषाऽऽपात-
वत्, प्राकृतपुरुषाऽऽपातवच्चेत्यर्थः । दण्डिका-राजकुलानुग-
ता, कौटुम्बिका-शेषा महारिक्ताः, इतरे प्राकृताः । ते च
त्रयोऽपि प्रत्येकं द्विधा-शौचवादिनः, अशौचवादिनश्च ।
एवमेव अनेनैव प्रकारेण नपुंसकस्त्रियोरपि वक्तव्यम् ।
किमुक्तं भवति ?-नपुंसकाऽऽपातवच्च प्रत्येकं प्रथमतो दण्डिका-
ऽऽदिभेदतस्त्रिविधं, ततः शौचवाद्यशौचवादिभेदतः पुनरेकैकं
द्विविधम् । उक्तं मनुष्याऽऽपातवत् ।

अधुना तिर्यगापातवद्वाह-

दिच्चमदिचा तिरिया, जहणमुक्कानमाज्जिमा तिविहा ।

एमेवित्थिनपुंसा, दुगुंठिअजुगुंठिया नवरं ॥४२८॥

तिर्यञ्चो द्विविधा - दत्ता, अदत्ताश्च । दत्ता दर्पवन्तः, अदत्ता - शा-
न्ताः । ते प्रत्येक त्रिविधा - जघन्या, उत्कृष्टा, मध्यमाश्च । जघ-
न्या एरुकाऽऽदयः, मध्यमा महिषाऽऽदयः, उत्कृष्टा हस्त्यादयः ।
एते किल पुरुषा उक्ता । एवमेव स्त्रीनपुंसका अपि वक्तव्या,
नवर ते दत्ता, अदत्ताश्च प्रत्येक द्विविधा विज्ञेयाः । तद्यथा-
जुगुप्सिता, अजुगुप्सिताश्च । जुगुप्सिता गर्दच्यादयः । इतरे
अजुगुप्सिताः । उक्तमापातवत् । सलोकवद् मनुष्येष्वेव छ-
व्यम् । ते च मनुष्यास्त्रिविधा । तद्यथा-पुरुषा, स्त्रियो, नपुंसका-
श्च । एकैके प्रत्येक त्रिविधा - प्राकृता, कौटुम्बिका, दण्डिकाश्च ।
पुनरेकैके द्विविधा - शौचवादिन, अशौचवादिनश्च ।

उक्त च-

“आलोगो मणुपसु, पुरिसिस्थिनपुसगाण वोधव्वो ।
पाययकुहुविदडिय-असोय तह सोयवादीण” ॥ १ ॥
तत्रैव चाऽऽपातसत्त्वोक्तौ चरमभङ्गे द्वितीये आपात, तृतीये
सलोकः । उक्ता भेदप्रभेदयुक्ता एते स्थणिरुद्धेज्जदाः । गत
भेदधारम् ।

अधुना शोधिद्वारमाह-

मणुयतिरिएसु लहुगा, चउरो गुरुगा य दित्तिरिएसु ।

तिरियनपुंसिस्थीसु य, मणुसिस्थिनपुसगे गुरुगा ॥४२९॥

मनुष्याणां शौचवादिना पुरुषाणा, तिरश्चा च पुरुषाणामद-
त्तानामापाते [गाथायां सप्तमी षष्ठ्यर्थे] सज्ञा व्युत्पज्जतः प्राय-
श्चित्त चत्वारो लघुकाः । (गुरुगा य दित्तिरिएसु ति) दत्तानां
तिरश्चामापाते चत्वारो गुरुका । तथा-तिर्यग्नपुसकस्त्रीषु
तिर्यग्नोनीनां नपुसकस्त्रीणा दत्तानामापाते (मणुसिस्थिनपु-
सगे इति) मनुष्याणा स्त्रीनपुसकाना शौचवादिनामापाते प्र-
त्येक प्रायश्चित्त चत्वारो गुरुकाः ।

मणुयतिरियपुरिसेसु, दोसु वि लहुगा तवेण कात्तेण ।

कात्तगुरु तवगुरुगा, दोहिं गुरु अफुर्कता वा ॥४३०॥

मनुष्याणामशौचवादिनां पुरुषाणा, तिरश्चा सदत्ताना पुरुषा-
णामापाते द्वयानामपि पृथक् पृथक् प्रायश्चित्त चत्वारो लघु-
काः, तपसा कालेन च लघवः । मनुष्यस्त्रीनपुसकानामशौ-
चवादिनामापाते चत्वारो गुरुका । द्वाभ्यां गुरुका । तद्यथा-
कालगुरुका, तपोगुरुका । अर्द्धापक्रान्तिर्वा छेद्यया । सा चैव-
म्-तिरश्चा दत्ताना पुरुषाणामापाते, न (?) मनुष्याणा गृहिणां पा-
पाण्डना वा पुरुषाणामशौचवादिनामापाते चत्वारो लघुका, ति-
र्यक्स्त्रीनपुसकानामदत्तानामजुगुप्सितानां वाऽऽपाते कात्तगुरु-
काश्चत्वारो लघुका । तेपामेव तिर्यक्स्त्रीनपुसकानां दत्ताना
जुगुप्सिताना चाऽऽपाते चत्वारो गुरुलघुका, तपोगुरुव । मनु-
ष्यस्त्रीनपुसकानामशौचवादिनामपि त एव तपोगुरुव, चत्वारो
लघुकाः । इयमेकेषामाचार्याणां मतेनार्द्धापक्रान्तिरुपदर्शिता ।

सम्प्रति भाष्यकारोऽन्यथाऽर्द्धापक्रान्तिमाह-

पागए कोरुवीए, दहिंए असोयसोयवादीसु ।

चउगुरुगा जमलपया, अहवा चउ छव गुरु-लहुगा ॥४३१॥

प्राकृते, कौटुम्बिके, दण्डिके च प्रत्येकमशौचवादिना चार्द्ध-
पक्रान्तिरवसेया । सा चैवम्-प्राकृतानामशौचवादिना पुरुषा-
णामापाते चत्वारो लघुका, तपसा कालेन च लघवः ।

तेपामेव शौचवादिनां प्राकृतपुरुषाणामापाते त एव चत्वारो
लघवः, कालगुरुकाः । कौटुम्बिकानामशौचवादिनां पुरुषाणामा-
पाते कात्तगुरुका, चत्वारो लघवः । तेपामेव कौटुम्बिकपुरुषाणां
शौचवादिनामापाते चत्वारो लघवः, तपोगुरुकाः । दण्डिकपुरु-
षाणामशौचवादिनामापाते तपोगुरुवश्चतुर्लघवः । तेपामेव शौ-
चवादिनामापाते चतुर्लघवो, द्वाभ्यां गुरुकास्तपसा कालेन च ।

उक्त च-

“ पागइयसोयवादी-पुरिसाण लहुग दोहि वी लहुगा ।

ते चेव य कात्तगुरु, तेसिं चिय सोयवादीण ॥ १ ॥

ते चिय लहु कात्तगुरु, कोरुवीण अमोयवादीण ।

तसिं चिय ते चेव उ, तवगुरुगा सोयवादीण ॥ २ ॥

दहिंए असोयमि चिय, सोयमि य दोहि गुरुग चउलहुगा ।

एस पुरिसाण भणिओ, इत्थिनपुसाण वी एवं ॥ ३ ॥ ”

(चउगुरुगा जमलपया इति) यमलपदानि स्त्रीनपुसकलक्-
णानि चतुर्गुरुकानि वक्तव्यानि । तानि चैवम्-प्राकृतस्त्रीणामशौ-
चवादिनीनामापाते चत्वारो गुरुका, द्वाभ्यां लघवः । तद्यथा-
तपसा, कालेन च । तासामेव शौचवादिनीना चत्वारो गुरुका ।
कौटुम्बिकस्त्रीणामशौचवादिनीनामापाते कालगुरुवश्चत्वारो
गुरुकाः । तासामेव शौचवादिनीनामापाते तपोगुरुकाश्चत्वा-
रो गुरुव । एवमेव दण्डिकस्त्रीणामशौचवादिनीनामपि, शौ-
चवादिनीनां च चत्वारो गुरुका, द्वाभ्यां गुरुव -तपसा, कालेन
च । एवमेव नपुसकानामप्यापाते वक्तव्यम् । अत्र च मतान्तर-
माह-अथवा स्त्रीणामापाते चतुर्गुरुका, उक्तप्रकारेण तपसा
कालेन च विशेषिता, नपुसकानामापाते पर् लघवो यथोक्त-
क्रमेण तपःकालविशेषिताः ।

सम्प्रति तिर्यगापानमधिकृत्यार्द्धापक्रान्तिमाह-

तिरिएसु वि एवं चित्र, अजुगुंठदुगुंठदित्तऽदित्तेसु ।

अमणुष्येर लहुगो, संजतिवग्गमि चउगुरुगा ॥४३२॥

एवमेवाऽनेनैव प्रकारेण तिर्यग्जुगुप्सिताजुगुप्सितदत्तादत्तेष्व-
र्द्धापक्रान्तिरवसेया । तद्यथा-प्राकृतपुरुषगृहीतानामदत्ताना ति-
र्यक्पुरुषाणामापाते चत्वारो लघवः, द्वाभ्यां लघुका, तपसा
कालेन च । तेपामेव च दत्तानां त एव चत्वारो लघवः, कात्तगुरु-
का । कौटुम्बिकपरिगृहीतानामपि तिर्यक्पुरुषाणामदत्तानामापा-
ते च त एव कालगुरुकाश्चत्वारो लघवः । तेपामेव दत्ताना तपो-
गुरुवश्चत्वारो लघुकाः । दण्डिकपरिगृहीताना तिर्यक्पुरुषाणा-
मदत्तानामापाते त एव चत्वारो लघवः, तपोगुरुका । तेपामेव
दत्तानामापाते चतुर्लघुका, द्वाभ्यां गुरुव -तपसा, कालेन च ।
तथा प्राकृतपरिगृहीतानां स्त्रीणा नपुसकानां च तिरश्चामजु-
गुप्सितानामापाते चत्वारो गुरुका, द्वाभ्यां लघवः-तपसा, का-
लेन च । तेपामेव जुगुप्सितानामापाते चत्वारो गुरुका काल-
गुरुव । कौटुम्बिकपरिगृहीताना तिर्यक्स्त्रीनपुसकानामापाते त
एव कालगुरुकाश्चत्वारो गुरुव । तेपामेव च जुगुप्सितानामा-
पाते चत्वारो गुरुकास्तपोगुरुव । एवमेव दण्डिकपरिगृहीता-
नामपि तिर्यक्स्त्रीनपुसकानामदत्तानामापाते छेद्यया । दत्ता-
नामापाते चत्वारो गुरुका, द्वाभ्यां गुरुव -कालेन, तपसा च ।
उक्तास्तिर्यक्स्त्रीनपुसकानामदत्तानामापाते शोधिमा-
ह-अमनोज्ञानामसाभोगिकाना साभोगिकाना सविज्ञानामित-
रेषा वाऽसविज्ञानामापाते प्रायश्चित्त लघुको मासः । सयती-
वर्गे समापतति सयतीनामापाते चत्वारो गुरुकाः ।

सम्प्रति प्रागुक्तमेवार्थमुपदिदर्शयिषुराह-

जदतिरियपासहे-मणुयासोएहिं दोहिं वहुवहुगा ।

कालगुरु तवगुरुगा, दोहिं गुरु अण्कुंति दुगे ॥ ४३३ ॥

भट्टेन्द्रदत्तेषु तिर्यक्षु पुरुषेषु, मनुष्येषु गृहस्थेषु पात्राणिषु चाशौचवादिषु आपतसु चत्वारो लघुकाः, द्वाभ्यां लघवः । मनुष्यस्त्रीनपुंसकानां शौचवादिनामापाते चत्वारो गुरुकाः, द्वाभ्यां गुरुवः । तद्यथा-तपोगुरुका, कालगुरुकाश्च । शेषेषु तु तिर्यक्षमनुष्यभेदेषु द्विके तप कालवृत्तयोर्द्धापक्रान्तिः, क्वचित्तपोगुरुका, क्वचित्कालगुरुकेत्येव रूपेण व्यवसातव्या । सा च प्राक् दर्शिता । गतं शोधिद्वारम् ।

इदानीमपायद्वारमाह-

अमणुष्येतरगमणे, वितहाऽऽयरणम्मि होऽ अदिगरणं ।

पउरदवकरण दहुं, कुसीद्वे सेहाऽऽदिगमणं च ॥ ४३४ ॥

अमनोहानामसांभोगिकानां सविग्नानामितरेषां चासंविग्नानामागमने आपाते सति वितथाऽऽचरणे दृश्यमाने जवति परस्परमधिकरणम् । इयमत्र भावना-आचार्याणां परस्परमन्यथा सामाचार्यः, ततोऽसांभोगिकानां सामाचारी विनथाऽऽचरणदर्शने नैषा सामाचारीति परस्परमधिकरणं तु वर्तते । इतरे कुशीलाः पार्श्वस्थाऽऽदयः, ते प्रचुरेण वारिणा पुतप्रकालन कुर्वन्ति, ततस्तेषां कुशीलानां प्रचुरद्वेण पुनर्निलेपकरणं दृष्ट्वा शैक्वकाणाम्, आदिशब्दात् शौचवादिनां मन्दधर्मिणां च गमन तेषां समीपे जवति ।

निगंथाणं पढमं, मेमा खलु होति तेसिं पन्किट्टा ।

दव अप्प कलुम असती, अवप्प पुरिसेसु पन्सिंहो ॥ ४३५ ॥

यत एवमापाते दोषान्तस्त्राग्निर्ग्रन्थानां प्रथमं स्थण्डिलमनापातमसलोकमित्येवरूपः, शेषाणि त्रीणि सलु तेषां निर्ग्रन्थानां प्रतिकुष्ठानि प्रतिपिडानि । अथ परपक्षापाते, तत्रापि पुरुषाऽऽपाते व्रजति तदा नियमतो ह्यवमकलुप परिपूर्णं च नेतव्यम् । अन्यथा ह्येव पानीये अल्पे कलुपे वा, यदि वा-असति-विना पानीयेन गतो जवेत्, ततस्ते दृष्ट्वाऽऽवर्णमश्लाघां कुर्युः, यथा-अशुचयोऽमी, न केवलमवर्णं कुर्युः किं तु प्रतिषेधोऽपि तैः क्रियते, यथा-मास्कोप्समीपामशुचीना भक्त, पान वा दद्यात् । एष पुरुषेषु पुरुषाऽऽपाते दोषः ।

सम्प्रति स्त्रीनपुंसकाऽऽपाते दोषानाह-

आय-पर-तउजए वा, संकाईया हवंति दोमा द ।

पंसित्तिसंगे गहिते, उडाहो पन्निगमणमादी ॥ ४३६ ॥

स्त्रीणां नपुंसकानां वाऽऽपाते आत्मनि, परे, तदुभयस्मिन् शङ्काऽऽदयोदोषा जवन्ति । तत्राऽऽत्मनि साधु शङ्काविषयं क्रियते, यथा-एष किमप्युद्भानयति । परे स्त्री, नपुंसको वा शङ्कयते-यथैते पापकर्माण एव साधुं कामयन्त इति । तदुभयस्मिन्, यथा-द्वावर्ण्येनौ परस्परमत्र मैपुनार्थमागतौ । तदेवमुकाऽऽशङ्का । आदिशब्दाद्वर्णाऽऽदिदोषपरिग्रहः । तथा-स्यापाते नपुंसकाऽऽपाते वा स साधुरात्मपरोभयसमुत्थेन दोषेण स्त्रिया पात्रकेन वा सार्द्धं सद्गमैपुनं कुर्यात् । तत्र केनचिद् रागेण दृष्ट्वा गृहीतः स्यात्, ततः प्रवचनम्याडाहः, तथा स उडाहिन इति कृत्वा प्रतिगमनाऽऽदीनि कुर्यात् ।

अस्मिन्नेव चतुर्थे स्थण्डिले तिर्यगापाते दोषानाह-

आहणणादी दित्ते, गरहियतिरिप्पु संकपादी य ।

एमेव य संक्षोए, तिग्गि वज्जित्तु मणुएसुं ॥ ४३७ ॥

दृष्टे दत्ततिर्यगापाते आहननाऽऽदयो दोषाः, आहनन शङ्काऽऽदि-जिस्तानुनम्, आदिशब्दान्मूर्च्छागमनमारणाऽऽदिपरिग्रहः । गार्हि-तेषु तिर्यक्षु गार्हिततिर्यक्ष्णीनपुंसकाऽऽपाते शङ्का मैथुने, आदिशब्दात् प्रतिसेवेतापीत्यादयो दोषाः । यथा-आपाते दोषा उक्ता, एवमेव सलोकेऽपि तिर्यग्योनिकान् वर्जयित्वा मनुष्येषु रुष्टव्याः । किमुक्तं जवति-एषां सलोके नास्ति कश्चिदनन्तरोदितो दोषः, मनुष्याणां तु स्त्रीपुरुषनपुंसकानां सलोके ये आपाते दोषास्ते वेदितव्याः ।

यदि कदाचिदात्मपरोभयसमुत्था मैथुनदोषा न

जवेयुः, तथाऽप्यमी सजाव्यन्ते-

जत्यऽऽमे पासामो, जत्य य आयरऽ नातिवगो ने ।

परिजवकामेमाणो, संकेयगदित्तको वा वि ॥ ४३८ ॥

यत्र वयममुमागच्छन्त पड्यामो, यत्र वाऽस्माकं जातिवर्गो निरन्तरं सचरति विचारार्थं गच्छति, तत्रास्माकं परिभव का-मयमानो, दत्तसकेतो वा समागच्छति ।

किं च-

कलुस दवे असतीए, पुरिसाऽऽलोए हवंति दोसा उ ।

पंडित्थीसु वि य तहा, खुप्पे वेजुव्विए मुच्छा ॥ ४३९ ॥

ह्येव पानीये कलुपे, असति अविद्यमाने च पुरुषाऽऽलोके दोषाः प्रागुक्ता अवर्णाऽऽदयो भवन्ति । तथा-परमा नपुंसकाः, पण्डेषु स्त्रीषु च संलोकमानेषु कुक्के, वैकुर्विके वा सागारिके दृष्टे मूर्च्छा भवेत् । इयमत्र भावना-नपुंसक स्त्री वा सागारिकं स्वजावत एवातिस्थूलं द्रव्यं च, यदि वा-कपायितम्, भयवा-तद्दोषेण वैकुर्विकं दृष्ट्वा तद्विषयमिदं पमृच्छ्यामापन्ना-स्त साधुमुपसर्गयेत्, तस्मात् त्रयाणामपि सलोको वर्जनीयः । गतं चतुर्थे स्थण्डिलम् ।

इदानीं तृतीयमापातवदसंलोकमधिकृत्य दोषानाह-

आयममुत्था तिरिप्प, पुरिमे दवकलुम असति उडाहो ।

आयोभय इत्थीसु अ, आगच्छंते य आसंका ॥ ४४० ॥

तिर्यगापाते आत्मसमुत्था दोषा । तद्यथा-स्त्रीणां नपुंसकानां वाऽऽपाते मैथुनाऽऽशङ्काऽऽदयो दोषा, दृष्टानां तिर्यगपुरुषाणामापाते आत्मन उपघातः । तथा-पुरुषे मनुष्यपुरुषाऽऽपाते ह्येव कलुपे, असति वा प्रवचनस्योडाहः । तथा-स्त्रीषु, चशङ्कान्नपुंसकेषु आगच्छन्तु च आत्मोभयविषया, आत्मोभयग्रहण परस्योपलक्षणम्, आत्मपरोभयविषया आशङ्का । सा च प्रागेव भाविता ।

आवायदोम तउए, विडए संक्षोयतो भवे दोसा ।

ते दो वि नत्थि पढमे, तहि गमण तत्थिमा मेरा ॥ ४४१ ॥

तृतीये स्थण्डिले आपातदोषा, द्वितीये च संलोकतो दोषा जवन्ति वेदितव्याः । ते च द्वेऽपि-आपातदोषा, संलोकदोषाश्च प्रथमे स्थण्डिले न सन्ति, न तस्तत्र गमन विधेयम् । तत्रेय म-यादा ।

तामेवाऽऽह-

कालमकाले सत्ता, काले तइयाए मेमगमकालो ।

पद्मापोरिसि आपु-च्छपाणगमपुण्णि अन्नादिसि ॥४४५॥

द्विविधा सज्ञा । तद्यथा-काले, अकाले च । तत्र कालस्तृतीय-
स्यां पौरुष्या, शेषक सर्वमपि प्रातःप्रभृतिकमकालः । तत्र तावद-
काले सज्ञाया विधिरुच्यते-कथं गन्तव्यम् ? तत्र यदि प्रथमायां
पौरुष्या भवेत् तदा पात्रमुद्गाह्य पानकनिमित्तं व्रजति, अथ नो-
द्गाहयति पात्रं, ततो लोको जानीयात्, यथा-एष बहिर्गमननि-
मित्तं पानीयं गृह्णाति, ततश्चतुर्थं रसिकं न दद्यात् । अपि चोद्गा-
हिते पात्रेऽयमधिको गुण-कोऽपि आद्धो ग्रामान्तरं, नगरान्तरं
वा गन्तुकामं प्रधावित, अद्भ्युत्पन्नाया सज्ञाया तं प्रतिला-
भयेत्, सोऽपि द्वाजयेत्, नोऽपि द्वाजो भवति, शङ्काऽपि च नोप-
जायते, यथा-एष बहिर्गमनाय पानकनिमित्तं हिण्मते । स पुनः
कीदृशं पानीयं गृह्णीयात् ? अत आह-अपुण्णिमच्छ सुगन्धं चतु-
र्थरसिकं न भवति, तादृशं तत उष्णोदकाऽऽदि गृह्णीयात् । (अन्ना-
दिसिमिति) यस्या दिशि सज्ञाभूमिस्तस्या पानकस्य न गन्त-
व्यम् । यदि पुनस्तस्यां गच्छति, ततोऽनिरिक्तं ग्रहीतव्यं, यदि
द्वौ जनौ तदा, यथा तृतीयस्याप्युद्धरति । किं बहुना ? यावन्तो
व्रजन्ति तावतां योग्यमतिरिक्तं तथा गृह्णाति यथा एकस्योच्-
रति । एव पानीयं गृहीत्वा समागतौ बहिः प्रतिश्रयस्य पादौ
प्रमार्ज्य दण्डकं स्थापयित्वा पेयापयिकीं प्रतिक्रम्य आलोच्य
गुरो पानकं दर्शयित्वा आपृच्छति, गुरुमापृच्छ्य सज्ञाभूमिं व्र-
जामीति गच्छति । तत्र जघन्योऽपि कश्चित् व्रजति, तर्हि यथा
एकस्योद्धरति तावत्प्रमाणमात्रके पानकं गृह्णाति, तच्चोद्गाहितं
पात्रमन्यस्य समर्प्य दण्डकं प्रमार्ज्य आवश्यकं कृत्वा व्रजति ।
यथोक्तविधेरकरणे सर्वत्र प्रायश्चित्तं मासवद्यु ।

उक्तमेवार्थं स्पष्टतरमुपदर्शयति-

अतिरेगगहणमुग्गा-हियस्मि आलांय पुच्छिय गच्छे ।

एमा उ अकालम्मी, अहिंदिण हिंनिण कात्रे ॥४४६॥

पात्रे उद्गाहिते एकजनातिरेकेण पानीयस्य ग्रहणं कर्त्तव्यं,
कृत्वा च गुरोः पुरत आलोच्य गुरुमापृच्छ्य सज्ञाभूमिं गच्छेत् ।
एषा अकाले सज्ञा उक्ता । सप्रति कालसज्ञा वक्तव्या । काले का-
लसज्ञा (अहिंमि ते हिंदि ते स्ति) इयमत्र जावना-तृतीयस्या
पौरुष्या कालस्य प्रतिक्रमणे यावन्नाद्यापि भिक्षावेला भवति
तावत् सज्ञाभूमिं व्रजति । अथाहिरिक्ते समुद्दिष्टे भाजनेषु च
प्रदक्षकद्वेषु यावन्नावगाहते चतुर्थपौरुषीकालं, तावच्छ्रुति,
अथोत्सूरे भिक्षावेला, चिरं वा हिण्डितं, ततोऽवगाढायामपि
स्वस्वपौरुष्या गच्छति ।

तत्र को विधिरित्याह-

कप्पेतूणं पाए, एकैकस्स उ छुवे पणिग्गहणे ।

दाड दो दो गच्छे, तिण्हट्ट दव च पेत्तूणं ॥४४७॥

पात्राणि कल्पयित्वा विशोध्य त्रीन् कल्पान् पात्राणां निर्लेप-
माय दत्त्वा एकैकस्याऽऽत्मीयाऽऽत्मीयसंघाटकस्य द्वौ द्वौ पतद्ग्र-
हकौ दत्त्वा द्वौ द्वौ सज्ञाभूमिं गच्छयाताम् । कथमित्याह-त्रया-
णामर्थाय छत्रं गृहीत्वा, पानकं हि तावत्प्रमाणं ग्रहीतव्यं या-
वत्पश्चादेकस्योद्धरति । इयमत्र जावना-ये ये संघाटवन्तस्तेषां
तेषामेको द्वौ पतद्ग्रहौ धारयति, द्वितीयश्चायेन समं याति,
तेषु चाऽऽगतेषु ये प्रागितरे स्थितास्त व्रजन्ति, इतरे चाऽऽगता
पात्राणि धारयन्ति, यावन्तश्च गच्छन्ति तावता याग्यमेकातिरिक्तं
पानकं मात्रकं गृह्णाति ।

कथं पुनस्ते गच्छन्तीत्यत आह-

अजुगलिया अतुरंता, विगहारहिया वयंति पढं तु ।

निमिड्तु डगल्लगहणं, आवडणं वच्चपासज्ज ॥ ४४५ ॥

अजुगलिता न समश्रेणिकयुगलरूपतया स्थिता, अन्तरि-
ता, विकथाराहिताः स्त्रीभक्ताऽऽदिकथा अकुर्वाणाः प्रथम-
मनापातासलोकवत्क्षणं स्थण्डिलं व्रजन्ति । तत्र निषद्य उपवि-
श्य, नोर्द्ध्वस्थिता इत्यर्थः । उर्द्ध्वस्थितानां सम्यक्प्रक्षेपणामभ-
वात् । मगलग्रहणं कुर्वन्ति-ये भूमावसवच्छा पुनर्निर्लेपनाय ले-
पुकास्ते मगलका, तानादृष्टे । आदाय चैतेषां भूमावापातनं कु-
र्वन्ति येन वृश्चिकाऽऽदिस्तनोऽपसरति । उक्तं च-“ते मगले टिट्ठिया-
वेह, ततो जो तत्थ विच्छुगादी, सो अवसरति ।” इति । तेषां
च डगल्लकानां प्रमाणं वचं पुरीषमासाद्य प्रतिपद्य, यो
भिन्नवर्णा स त्रीन् मगलकान् गृह्णाति, अन्यो चावेकं वा ।

आलोएऊण दिसा, संडासगमेव संपमज्जिता ।

पेहियपमज्जिएसु य, जयणाए थंमिद्वे णिसिरे ॥४४६॥

स्थण्डिलं गत्वा तत्र दिशामापातसलोकवर्जनार्थं मालोकनं
कुर्यात्, दिश आलोष्य तदनन्तरं समासकं सप्रमार्ज्यं प्रेक्षित-
ेषु प्रमार्जितेषु च तत्र प्रदेशेषु स्थण्डिलेषु पुगीयं निखजेत्
व्युत्सजेत् । कथमित्याह-यतनया “दिसिपवणगामसूरिय ।”
इत्यादिवक्ष्यमाणलक्षणया तत्पुनरनापातासलोकं स्थण्डिलमे-
भिर्वक्ष्यमाणैर्दशभिः स्थानैः विशुद्धं ज्ञातव्यम् ।

तान्येवाऽऽह-

अणावायमसंलोए, परस्मऽणुवधातिए ।

समे अज्झुसिरे यावि-ऽचिरकालकयस्मि य ॥ ४४७ ॥

वित्थिसे दूरमोगादे-ऽनासन्ने विलवज्जिए ।

तमपाणवीयरहिए, उच्चाराऽऽदीणि वोसिरे ॥ ४४८ ॥

अनापातमसलोकं, परस्यानुपधातिक, समम् अज्झुपिरम्, अचि-
रकालकृतं, विस्तीर्णं, दूरमवगाढम् अनासन्नं, विलवज्जितं, त्रस-
पाणवीजरहितं यत् स्थण्डिलं तत्र उच्चाराऽऽदीनि उच्चारप्रश्रव-
णप्रभृतीनि व्युत्सजेत् । एष एककः मयांगो दर्शितः ।

सप्रति चिकाऽऽदिसयोगानुपदर्शयति-

इगदुगतिगचउपचग-उगमत्तगअट्टनवगदसगेहिं ।

संजोगा कायव्वा, जंगमद्वस्सं चउव्वीसं ॥ ४४९ ॥

अमीयामनन्तरोदिनानां दशानां पादानामेकद्वित्रिचतुःपञ्चपद्-
सप्ताष्टनवदशकैः संयोगा कर्त्तव्या, तेषु च भङ्गा सर्वमख्यया
चतुर्विंशत्यधिकं सदस्मम् । अथ कस्मिन् मयोगे कियन्तो भङ्ग-
का ? उच्यते-इह भङ्गनामानयनकरणमिदम्-दशाऽऽदयोऽङ्का
एकैकेन हीनास्तावत् स्थान्यन्ते यावत् पर्यन्ते एकः, ततस्ते य-
थाक्रममेभी राशिभिर्गुणयितव्याः । तद्यथा-दशश्च एककेन, न-
वश्च पञ्चजि, अष्टकः पञ्चदशजि, सप्तकस्त्रिंशता, षट्को षाचत्वा-
रिंशता, पञ्चकोऽपि षाचत्वारिंशता, चतुष्कस्त्रिंशता, त्रिकः
पञ्चदशजि, द्विकः पञ्चकेन, एककः एककेन । स्थापना-

१०	६	८	७	६	५	४	३	२	१	अमीया
१	५	१५	३०	४२	४२	३०	१५	५	१	चामीभि-

गुणाकारैर्गुणने जाना एककाऽऽदिसयोगोऽप्यत्र ज्ञप्संरया ।
तद्यथा-एककसयोगे दशः द्विकसयोगे पञ्चचत्वारिंशत् । त्रिक-

सयोगे विशत्युत्तर शतम् । चतुष्कसयोगे द्वे शते दशोत्तरे । पञ्चसयोगे द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके । षट्सयोगे द्वे शते दशोत्तरे । सप्तकसयोगे विश शतम् । अष्टकसयोगे पञ्चचत्वारिंशत् । नवकसयोगे दश । दशकसयोगे एक । एक च वसत्यादिषु विधिके प्रदेशे स्थण्डिलमिति सर्वत्र द्वसख्या एकत्र मीलयित्वा रूपाधिका क्रियते, ततश्चतुर्विंश जहसहस्र भवति ।

“समजगण्यणे करणं, दसगाऽऽति ओसरति जावेक्को ।

एए उ गुण्येवा, इमेहिं रासीहिं जहकमसो ॥ १ ॥

एकग पत्रग पन्नर, तीसा वायाल पंच जा ठाणा ।

परतो वायालीसा, परिलोममवेहि जावेक्को ॥ २ ॥

एकगसंजोगाटी, गुणिया लद्धा इवति एमेते ।

मिळिया रूवाहिकया भगसहस्सं चउव्वीसं ॥ ३ ॥”

सप्रत्येतानि दश शुद्धानि पदानि व्याख्यातव्यानि, यत्र यत्र टोपास्ते तत्र तत्र कथनीयाः, तत्राऽऽपातवत् सलोकवच्च पूर्व व्याख्यातम् । इदानीं परस्यौपधातिकमाह-

आया पत्रयण संजम, तिविह उवयातिथं गुण्येव्वं ।

आगम वच्च अगणी, पायाऽऽदसुई य अन्नत्य ॥ ४५० ॥

इह पूर्वार्द्धपदानां पश्चार्द्धपदानां च यथाक्रम योजना । सा चैवम्-औपपातिकमुपधातप्रयोजनक स्थण्डिल त्रिविध ज्ञातव्यम् । तद्यथा-आत्मोपधाति, प्रवचनोपधाति, सयमोपधाति च । तत्राऽऽमोपधाति आराम, तत्र हि सज्ञा व्युत्सृजतो धाताऽऽदि पिट्टनाऽऽदि । प्रवचनोपधाति-वर्चो गुह, तस्मिन्नुत्प्लुतम-शुच्यात्मकत्वात्, तनस्तत्र सज्ञाव्युत्सर्गे ईदृशा एते इति प्रवचनोपधातः । सयमोपधाति-अग्निरग्निस्थान, तत्र हि सज्ञाव्युत्सर्गे ते अग्न्यारम्भणोऽभ्यन्त्रस्थण्डिले अग्निस्थान कुर्वन्ति, त्यजन्ति वा ता सज्ञामस्थण्डिले ।

सप्रति विषमस्थण्डिले टोपानाह-

विषमपत्रोदृणि आया, डयरस्म पत्रोदृणम्मि उक्काया ।

कुमिरम्मि विच्छुगाटी, उभयक्कमणे तमादीया ॥ ४५१ ॥

विषमे स्थण्डिले साधु पत्रोदृण, पतेदिति भावः । तत्र चाऽऽत्मा विराध्यते । इतरस्य पुरीषस्य, प्रस्रवणस्य च पत्रोदृणे पट्टकाया विराध्यन्ते । तथाहि-प्रनोतमेवैनत्-पुरीष, प्रस्रवण वा पत्रोदृणे पट्टकायान् विराध्यति । एषा सयमविराधना । शुषिरे सज्ञाऽऽदि व्युत्सृजतो वृश्चकाऽऽदिजिवात्मनो विराधना । आदिशब्देन सर्वाऽऽदिपरिग्रहः । उन्नयं संज्ञाप्रस्रवण, तेनाऽऽक्रमणे त्रसाऽऽद्य-व्रसस्थावरप्राणा विराध्यन्ते । एषा सयमविराधना ।

अथ कीदृश चिरकालकृत स्थण्डिलमत आह-

जे जम्मि उडम्मि कया, पयावणादीहिं थंगिन्ना ते उ ।

होति डयरे चिरकया, तामावामे य वारमगं ॥ ४५२ ॥

यानि स्थण्डिलानि यस्मिन् ऋतौ प्रनापनाऽऽदिभि कृतानि तानि तस्मिन्चिरकालकृतानि भवन्ति । यथा-हेमन्तकृतानि हेमन्त एवाचिरकालकृतानि । इतरेषां तु ऋतुवन्तरव्यवहितानि चिरकालकृतानि, अस्थण्डिलानि तानीति भावः । यत्र पुनरेक वर्षात्र सगोधने ग्रामे उपनिस्तत्र द्वादशक द्वादश स्ववत्सराणि स्थण्डिलं, परमस्थण्डिलं जयति ।

सम्प्रति विस्तीर्णमाह-

हन्थाऽऽयाम चउग्ग, जहण उक्कोम जोयण विउक्कं ।

चउग्गुव्वपमाणं, जहन्नयं दूरमोगाढं ॥ ४५३ ॥

लघन्य विस्तीर्णं चतुरस्र चतसृष्वपि दिक्षु हस्ताऽऽयामम्, उत्कृष्ट द्वादशयोजनानि, तच्च चक्रवर्त्तिस्कन्धावारनिवेशे प्रतिपत्तव्यम् । दूरावगाढमाह-यत्राधस्ताच्चतुरङ्गुलप्रमाणमचित्तम्-चत्वारि अङ्गुलान्यचित्ता त्रुमि, तज्जघन्य दूरमवगाढम्, अर्धा-त्पश्चादङ्गुलप्रभृतेकमचित्त यस्याधस्तात्तदुत्कृष्ट दूरमवगाढम् ।

साम्प्रतमासत्रमाह-

दव्वाऽऽसन्नं जवणा-दियाण तहियं तु संजमाऽऽयाए ।

आयापत्रयणसंजम-दोसा पुण जावआसणो ॥ ४५४ ॥

आसन्न द्विविधम्-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्याऽऽसन्न भवनाऽऽदीनां निकटम् । आदिग्रहणाद् देवकुलानां, ग्रामस्य, पथो, वृक्षस्य च परिग्रहः । यस्य हि वृक्षस्य हस्तिपादप्रमाणस्कन्धः, तस्य समन्ततो हस्तो वर्जयितव्यः । तत्र यदि द्रव्याऽऽसन्ने व्युत्सृजति, ततः सयमे, आत्मनि च विराधना । तत्र यद् गृहाऽऽदीनामासन्नं तत् स्थण्डिल परित्यज्यान्त्यत्र स्थण्डिलं कुर्युः, अथ वा पानीयेन तत्पक्षाक्षेयुः । ततः सयमविराधना । आत्मविराधना पिट्टनाऽऽदिजावात् । भावाऽऽसन्न नाम तावत्तिष्ठति, यावत्सज्ञा मनान् नागच्छति, ततोऽनधिसह स्थण्डिल गन्तुमशक्नुवद् अस्थण्डिले, भवनाऽऽदीनां वा प्रत्यासन्ने व्युत्सृजेत् । तत्र चाऽऽत्मविराधना, सयमविराधना च प्राग्वत् । अत्रस्थण्डिलमिति कृत्वा सागारिको वा तिष्ठतीति संज्ञां धारयति आत्मविराधना, मरणस्य स्थानत्वस्य जावन्नयं जावात् । अनधिसहेन च सता तेन लोकपुरतोऽस्थाने सज्ञाव्युत्सर्गे पुनर्जह्नाऽऽदिक्षेपने वा प्रवचनोपधातः ।

सविले, व्रसप्राणवीजोपेने दोषानाह-

होति विझे दो दोसा, तसेसु वीएसु वा वि ते चेव ।

सजोगतो य दोसा, मूलगमा होति सविमेसा ॥ ४५५ ॥

विले सज्ञा व्युत्सृजतो द्वौ दोषौ । तद्यथा-आत्मविराधना, सयमविराधना च । तत्र यदा विले प्रविशन्त्या संज्ञया प्रस्रवणेन तज्जा जीवा वाव्यन्ते तदा सयमविराधना । सर्वाऽऽदिभक्के आत्मविराधना । व्रनेषु, वीजेषु च तावेव द्वौ दोषौ सयमाऽऽत्मविराधनालक्षणौ । तत्र व्रनेषु वीजेषु प्राणव्यपरोपणात्सयमविराधना सुप्रतीता । व्रसेष्वात्मविराधना, तेन्य उपद्रवसंभवात् । वीजेष्व्वात्मविराधना वीजगूकाऽव्ययवानामतितीक्ष्णानां पट्टेषु लग्नतः पादप्रस्रोदनतः पतनतो वा । तदेवमेकैकस्मिन् वर्जनीये स्थण्डिले दोषा उक्ता । अस्माच्च मूलगमादेकैकसयोगरूपात् द्विकत्रिकाऽऽदिपदानां संगोगत सविशेषा बहुबहुतरका भवन्ति ज्ञातव्याः । द्विकसयोगे द्विगुणास्तिकसयोगे त्रिगुणा यावद्दशसयोगे दशगुणा इति ।

सम्प्रति प्रागुक्तमपि प्रायश्चित्तमन्याऽऽचार्यपरिपाठ्या,

मनाक विशेषप्रदर्शनार्थतया च पुनराह-

पंथम्मि य आडोए, जुसिरम्मि तसेसु चेव चउद्गुगा ।

पुरिसावाए य तहा, तिरियावाए य ते चेव ॥ ४५६ ॥

पथ आसन्ने पुर्याणामालोके, शुषिरे, व्रसमकुले च सज्ञा व्युत्सृजत प्रायश्चित्त चत्वारो लघुकाः । तथा सर्वमनुष्यपुरुषाऽऽपाने, सर्वनिर्यक्तपुरुषाऽऽपाने च प्रत्येक त एव चत्वारो लघवः । सर्वग्रहण मनुष्येषु कौटुम्बिकाऽऽदिभेदपरिग्रहार्थम् ।

तिर्यक्तृकृष्टाऽऽदिभेदसप्रहार्थमाह-

इत्थिनपुंसाऽऽवाए, भावासन्ने विले य चउगुणा ।

पणं लहुयं गुरुं, वीए सेसेसु मासलहुं ॥ ४५७ ॥

सर्वासा प्राकृताऽऽदिभेदभिन्नानां स्त्रीणामापाते च, तथा जावा-
सन्ने विवसहिते च स्थण्णिमे व्युत्सृजत प्रत्येक चत्वारो गु-
रुका, प्रत्येकधीजसकुले स्थण्णिमे लघूनि पञ्चरात्रिन्दिवानि,
अनन्तधीजसकुले गुरुकानि, शेषेष्वशुक्लेषु स्थण्णिलेपु मासलघु।
यश्चान्यदा पर्यन्ते तदपि सर्वमाप्नोति । यत्रासामाचारीकरणं
तत्रापि मासलघु ।

अपमज्जणा अपडिले-हणा य दुपमज्जणा दुपडिलेहा ।

तिणं मासिय पणं लहु, कालतवे वा चरिमसुच्छो ॥ ४५८ ॥

संज्ञा व्युत्सृष्टकामो न प्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयति मासलघु,
कावगुरु, तपोलघु । न प्रमार्जयति प्रत्युपेक्षते मासलघु, द्वाभ्यां
लघु । एव त्रिकेषु स्थानेषु मासिक लघु, कावेन तपसा चोक्त-
प्रकारेण विशेषितम् । अथ प्रत्युपेक्षते प्रमार्जयति, तत्र दुष्प्रत्यु-
पेक्षिते दुष्प्रमार्जिते रात्रिन्दिवपञ्चक लघु, दुष्प्रत्युपेक्षिते
प्रमार्जिते रात्रिन्दिवपञ्चक लघु, तपोलघु, कालगुरु । प्रत्युपे-
क्षिते दुष्प्रमार्जिते रात्रिन्दिवपञ्चक लघु, द्वाभ्यां लघुकम् ।
एव त्रिकेषु त्रिस्थानेषु पञ्चक, कालेन तपसा चोक्तप्रकारेण
विशेषित, चरमेषु प्रत्युपेक्षित सुप्रमार्जितमित्येवरूपे भङ्गे शुद्धो
न प्रायश्चित्तभाक् ।

खुडो धावणं फुसिरे, तह खुत्तो अपडिलेहणा लहुगो ।

घरवाविचवगोवय-त्रिअमल्लगड्डणे लहुगा ॥ ४५९ ॥

इयमपि गाथाऽन्याऽऽचार्यपरिपाटिशुचिका, नतो न पुनरुक्तता,
नापि विरोधो, मतान्तरत्वात् । कुल्लक स्तोत्रं यदि धावन प्रवो-
टनमित्यर्थः । तत्र तथा शुण्णिरस्थण्णिले तथाकृत्योऽप्रत्युपेक्षणा-
या प्रत्येक प्रायश्चित्त लघुको मास । तथा-गृहे यदि सङ्गा व्यु-
त्सृजति वाप्यां वर्चसि गृहे वर्चस उपरि वा गोप्पदे वा ऊर्द्ध-
स्थितो वा तथा मल्लके व्युत्सृज्य यदि परिष्ठापयति तदा
सर्वेष्वेतेषु स्थानेषु प्रायश्चित्त प्रत्येक चत्वारो लघवः । गत-
मपायकारम् ।

इदानीं वर्जनाद्वारमाह-

दिसिपवणगामसूरिय-ढायाए पमज्जिऊण तिकखुत्तो ।

जस्सुगहो ति काऊ-ण वोसिरे आयमे वा वि ॥ ४६० ॥

उत्तरदिक्, पूर्वदिक् च लोके पूज्या, ततस्तस्याऽपृष्ठप्रदाने लोक-
मध्ये अवर्णवादो भवति, वानमन्तर वा किञ्चित् मिथ्यादृष्टि
कुप्येत । तथा च सति जीवितव्यस्य विनाश, तस्मात् दिवा रा-
त्रौ च पृष्ठपूर्वस्याम्, उत्तरस्या तु दिवा । दक्षिणस्या दिशि रात्रौ
निशाचराः सचरन्ति । ततस्तस्या पृष्ठ रात्रौ वर्जयेत् । उक्तं च-
“उभे सूत्रपुरीषे तु, दिवा कुर्यादुदहमुख । रात्रौ दक्षिणतश्चैव,
तथा चाऽऽयुर्न हीयते ॥ १ ॥” तथा यन पवनस्ततः पृष्ठं न
कुर्यात्, मा लोको ब्रूयात्-अर्घयन्त्येतदेते इति, नासिकायां
चाश्वासि मा ब्रूवन् । तथा ग्रामस्य, सूर्यस्य च पृष्ठं न दात-
व्य, लोकेऽवर्णवादसज्जवात् । तथाहि-सूर्यस्य, ग्रामस्य वा
पृष्ठप्रदाने लोको ब्रूने-न किञ्चित् जानन्त्येते यल्लोकोद्घोतकर-
स्यापि सूर्यस्य, यस्मिन् ग्रामे स्थीयते तस्याऽपि च पृष्ठं दद-
तीति । तथा ससक्तग्रहणिशङ्कायाया व्युत्सृजेत्, येन द्वीन्द्रिय-
विनाशो न भवति । तथा त्रिकृत्वस्त्रीन् चारान् प्रमार्ज्य ।

उपलक्षणमेतत्-प्रत्युपेक्ष्य च व्युत्सृजेत् । तत्राप्रत्युपेक्षणे अ-
प्रमार्जने, दुष्प्रत्युपेक्षणे दुष्प्रमार्जने च प्रायश्चित्त प्रागुक्तम् । तथा
यस्यावग्रहः सोऽनुजानीयादिति अनुज्ञाय व्युत्सृजेत्, आचमेद्वा ।
एव गाथार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विचरीपुराह-

उत्तर पुव्वा पुज्जा, जम्माए निसियरा अजिवन्ति ।

घाणारसा यपवणे, सूरियगामे अवन्नो उ ॥ ४६१ ॥

उत्तरा, पूर्वा च लोके पूज्यते, ततो दिवा रात्रौ च पूर्वस्यामु-
त्तरस्यां वा पृष्ठं न दद्यात्, तथा न याम्या दक्षिणा, तस्यां रात्रौ
निशाचरा देवा अभिपतन्ति समागच्छन्ति, ततस्तस्या रात्रौ
पृष्ठं न दद्यात्, तथा यतः पवनस्ततः पृष्ठकरणे अशुभगन्धघ्रा-
णिर्नासिकायां चाश्वास्युपजायन्ते । तस्मात्पवनस्यापि पृष्ठं न
कर्त्तव्यम् । सूर्यस्य, ग्रामस्य च पृष्ठकरणे अवर्णो लोकमध्ये यथा-
ऽभिहितः प्राक्, ततस्तयोरपि न दातव्यं पृष्ठमिति ।

“ढायाए” इति व्याख्यानार्थमाह-

संसत्तगहणी पुण, ढायाए निगयाई वोसिरई ।

ढायासति उएहम्मि वि, वोसिरिय मुहुत्तगं चिटे ॥ ४६२ ॥

ससक्ता द्वीन्द्रियैर्ग्रहणि पांशुर्यस्यासौ ससक्तग्रहणि, स द्वीन्द्रि-
यरत्तणार्थं ढायायां वृक्षाऽऽदिनिर्गतायां व्युत्सृजति । अथ ढाया-
ऽद्यापि न निर्गच्छति, मध्याह्ने एव सङ्गा प्रवृत्ता, ततः ढायाया
‘असति’ अभावे तृणेषुऽपि स्वशरीरच्छायाया पुरीपस्य कृत्वा
व्युत्सृजति, व्युत्सृज्य च मुहूर्त्तं तथैव तिष्ठति, येनैतावता
कावेन स्वयोगतः परिणमन्ति, अन्यथोष्णेन महती परिताप-
ना स्यात् ।

अथ व्युत्सृजन् स्वोपकरणं कथं धरतीत्यत आह-

लवगरणं वामगऊ-रुगम्मि मत्तो य दाहिणे हत्ये ।

तत्थऽसत्थं व पुठे, तिहिं आयमणं अदूरम्मि ॥ ४६३ ॥

उपकरणं दण्डक रजोहरणं च वामे कुरौ स्थापयति, मात्रक
दक्षिणहस्ते क्रियते, रुगलकानि च वामहस्तेन धारणीयानि, ततः
सङ्गा व्युत्सृज्य तत्रान्यत्र वा प्रदेशे डगलकैः पुनः पुंसयति
रुक्षयति, पुंसयित्वा त्रिभिर्नावापूरकैश्चुलुकैरित्यर्थः । आचमनं
निलेपनं करोति । तथा चोक्तम्-“तिहि नावाए पूरणं आयमह,
निह्वेवेति वा । नावा पूरणो नाम-पसती ।” इति । तदपि चाऽऽच-
मनमदूरे करोति । यदि पुनर्दूरे आचमति तत उद्वाह, कश्चित्
दृष्ट्वा चिन्तयेत्-अनिर्दोष्यपुनो गत एव इति ।

सप्रत्यालोके प्रायश्चित्तविधिमाह-

आल्लोगं पि य तिविहं, पुरिसित्थिनपुंसकं च बोधव्वं ।

लहुगा पुरिसाऽऽलोए, गुरुगा य नपुंसत्थीमु ॥ ४६४ ॥

आवातं पि य दुविहं, माणुसतेरिच्छयं च नायव्वं ।

एकैकं पि य तिविहं, पुरिसित्थिनपुंसगे चैव ॥ ४६५ ॥

आल्लोकमपि च त्रिविधं त्रिप्रकारम् । तद्यथा-पुरुषाऽऽल्लोक, स्त्रिया-
ल्लोक, नपुंसकाऽऽल्लोकम् । गाथायां पदेकदेशे पदसमुदायो पल्ल-
णानि । तत्र पुरुषाऽऽल्लोके प्रायश्चित्त चत्वारो लघुका । स्त्रियालो-
के नपुंसकाऽऽल्लोके च चत्वारो गुरुका । तदेवमचित्तं स्थाण्ण-
ल्लमचित्तं पथा भणितम् । अथ सचित्तं मिथेण वा यदा तद्
गच्छति तदा तदेव प्रायश्चित्तम् ।

ठकाय-चउसु वहुगा, परिंते लहुगा य गुरुग साहारे ।
संवट्ठेणं परियावणे, लहु गुरुग निवायणे मूलं ॥४६६॥

पट्टायाः-पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिप्रसूपाः, तेषां मध्ये चतुर्षु पृथिव्यसेजोवायुरुपेपु संघट्टनाऽऽदिषु वधुका प्रायश्चित्तम् । परि-
त्तकवनस्पतिकायेऽपि च लघुका । साधारणे अनन्तवनस्पतिका-
यिके संघट्टनाऽऽदिषु गुरुका । तथा द्वीन्द्रियाऽऽदीनां संघट्टने परि-
तापने च यथायोगं वधुका गुरुकाश्च प्रायश्चित्तम् । अपितनिपातने
विनाशे मूलम् । इयं तत्र जावना-पृथिवीकायं संघट्टयति मासवधु,
परितापयति, जीविताद् व्यपरोपयतीत्यर्थः, चतुर्धनु । एवमपका-
ये, तेजस्काये, वायुकाये, प्रत्येकवनस्पतिकाये च द्रष्टव्यम् । उक्तं
च-" ठकायाऽऽदिमचउसू, तद् य परितस्मि होति वणकाप ।
लहु गुरु मासो चउलहु, घट्टणपरितावउहवणे ॥१॥ " एतत्
प्रायश्चित्तमेकैकस्मिन् दिवसे संघट्टनाऽऽदिकरणे, यदि पुनर्द्वौ
दिवसौ पृथिव्यादि संघट्टयति तदा मासगुरु, परितापयति च-
तुर्लघु, जीविताच्च व्यपरोपयति चतुर्गुरु, त्रीन् दिवसान् निर-
न्तरं पृथिव्यादीन् संघट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, अ-
पकावयति परलघु, निरन्तरं चतुर्लघु, निरन्तरं चतुरो दिवसा-
न् संघट्टने चतुर्गुरु, परितापने परलघु, अपकावणे परगुरु, प-
ञ्चदिवसान् निरन्तरं पृथिव्यादीनां संघट्टने परलघु, परिता-
ने परगुरु, अपकावणे मासिकच्छेदः, परं दिवसान् निरन्तरं
संघट्टने परगुरु, परितापने मासिकच्छेदः, अपकावणे चतुर्मास-
च्छेदः, परितापने परमासिकः, अपकावणे मूलम् । उक्तं च-" दो-
हिं दिवसेहि मासगुरुण आहवेत्ता चउगुरुण गतिं जाव अ-
ट्टहिं सपयति । " अनन्तवनस्पतिकं यदि संघट्टयति तदा मास-
गुरु, परितापयति चतुर्लघु, अपकावयति चतुर्गुरु, छिदिवसा-
ऽऽदि निरन्तरं संघट्टनाऽऽदिपूतरोत्तरैकैकस्थानवृद्धितः सप्त-
भिर्दिनैर्मूलं, द्वीन्द्रियं संघट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु,
जीविताद् व्यपरोपयति परलघु । अत्र ज्यादिदिवस निरन्तरं
संघट्टनाऽऽदिषु परभिर्दिवसैर्मूलं, त्रीन्द्रियं संघट्टयतश्चतुर्गुरु,
परितापयतः परलघु, जीविताद् व्यपरोपयत परगुरु । अत्र
पञ्चभिर्दिवसैर्मूलं, चतुरिन्द्रियं संघट्टयत परलघु, परितापयतः
परगुरु, जीविताद् व्यपरोपयतो मासिकच्छेदः । अत्र चतुर्भि-
र्दिवसैर्मूलं, पञ्चन्द्रियं संघट्टयत परगुरु, परितापयतच्छेदः,
अपकावयतो मूलम्, अत्र द्वयोर्दिवसयोरनवसाप्य, त्रिषु दि-
वसेषु पाराञ्चितम् । गतं वर्जनाद्वारम् ।

अधुनाऽनुज्ञाचारमाह-

पढमिदुगस्स असती, वायातो वा इमेहिं ठाणेहिं ।

परिणीए तेणं वात्ते, खेत्तुदयनिविट्ठथीअपुमं ॥४६७॥

प्रथममेव 'पढमिल्लुक' प्राकृतत्वात् न्वायं इल्लुकप्रत्ययः । प्रथम-
मनापातासंलोकलक्षणं स्थण्डिलं तद् नास्ति, ततस्तस्य प्रथम-
स्याभावे, अथवा स्वनोऽप्येभिः स्थानिर्वाचनो भवेत् । तान्येव
स्थानान्याह-" परिणीए " इत्यादि । अन्यनीकस्तत्र तिष्ठति,
स्तेना वा पथि विविधाः । नद् यथा-उपकरणस्तेना, शरी-
रस्तेना वा । व्याघ्रा वा तत्र सर्पाऽऽदयो विद्यन्ते, क्षेत्रं वा तत्र ज्ञा-
तम्, उदकेन वा तत् स्थण्डिलमनृतम् । ग्रामो व्रजिका स्कन्धा-
चरो वा तत्र निविष्टः, स्त्री, नपुंसको वा तत्र मैथुनार्थं सय-
तानागच्छतः प्रतीकृते ।

पढममति वायाए, पुरिसाऽऽलोयम्मि होति जयणाए ।

मत्तगअपमज्जणरुगल्ल, कुरुकुअ तिविहे डुविहे जेदो ॥४६८॥

एव प्रथमस्य स्थण्डिलस्याभावे, व्याघ्राते वा द्वितीय स्थ-
ण्डिलमनापात संलोकवद् गन्तव्यम् । तत्र संयतानां सांनोगिका-
नां सविज्ञानामात्रोक्ते गन्तव्यं, तदभावे असांभोगिकानामपि ।
तत्रापरिणताः पूर्वमेव आह्वयितव्याः । यथा-केपाञ्चिदाचार्या-
णां विसदृशमाचर्यम्, ततो यूय मा तान् वितथसामाचारीका-
न् दृष्ट्वा प्रतिनोदयेत्, तेऽपि यदि नोदयन्ति तर्हि उदासीना-
स्तिष्ठय । एवमसंखडाऽऽदयो दोषाः परिहृता जवन्ति । असां-
भोगिकानामप्यापातस्यासज्जवे यत्र पार्श्वस्थाऽऽदीनामालोकस्त-
त्त गच्छन्ति, तस्याप्यज्ञावे यत्र पार्श्वस्थाऽऽदीनामापातस्तत्त ब्र-
जन्ति । तत्र लुल्लकाऽऽदयोऽपरिणताः पूर्व आह्वयितव्याः-यथा
एते निर्धर्माणो जिनाऽऽज्ञाप्रकोपिनो वितथमाचरन्ति, तन्मा
यूयमेतेषां चेष्टितं चित्ते कुरुत, यथैतत् सुन्दरमिति । सयत्या-
पातवच्च सर्वप्रयत्नेन परिहरेत् । अन्यथा कृतसङ्केतका अत्र
समागच्छन्तीति शङ्काऽऽदयः, आत्मपरोजयसमुत्थाश्च दोषाः
संभवन्ति । एषा स्वप्ने यतना । संप्रति परपक्षेऽभिधीयते-तत्र
चानापातवतोऽसंभवे (पुरिसालोयम्मि होति जयणाए इति)
पुरसाऽऽलोके पुरुषाऽऽलोकावति गन्तव्यं, तत्र यतनया जवति क-
र्तव्यमाचमनाऽऽदि । तामेव यतनामाह-(मत्तगअपमज्जणरुग-
ल्लकुरुकुअत्ति) प्रत्येकं च प्रचुरं डव, रुगलकानां चाप्रमार्जनं, न
तानि रुगलकानि प्रमार्जन्ते, होनाना दोषसंभवाद्, कुरुकुचाश्चा-
ऽऽचमनानन्तरं कर्तव्याः* । (निविहे डुविहे जेदो इति) त्रिविधे
प्रत्येकं द्विविधो भेदो दृष्टव्यः । इयमत्र जावना-त्रिविधः पर-
पक्षः । तद्यथा-पुरुषस्त्रीनपुंसकः । एकैकः पुनर्द्विविधः शौचवादी,
अशौचवादी च । अथवाऽन्यथा प्रत्येकं छिन्नेदः-श्रावको-
ऽश्रावकश्च । अथवा-त्रिविधो भेदो नाम-स्थविरो, मध्यमः,
तरुणश्च । यदि वा-प्राकृतः, कौटुम्बिको, दण्डिकश्च । एते च
त्रयो भेदा यथा पुरुषस्य, तथा स्त्रीनपुंसकयोरपि दृष्टव्याः ।
तेषु यतनया गन्तव्यम् ।

कथमित्यत आह-

तेण परं पुरिसाणं, अमोयवादीणं वच्चे आवायं ।

इत्थिनपुसाऽऽलोए, परंमुहो कुरुकुया सा य ॥४६९॥

ततः पुरसाऽऽलोकावतः स्थण्डिलात्परतः, पुरुषाऽऽलोकावतः
स्थण्डिलस्याऽऽसति पुरुषाणामशौचवादिनामापातमापातवत्
स्थण्डिलं व्रजेत्, तत्र च यतना प्रागुक्ता दृष्टव्या । तस्याऽप्यसंभ-
वे शौचवादिनामप्यापातवद् गन्तव्यम् । तस्यासंभवे रुपालोके,
नपुंसकाऽऽलोके वा गन्तव्यम् । इयमत्र भावना-प्रथमतोऽशौच-
वादिनीनां स्त्रीणामालोके गन्तव्यम्, तत्र गतः सद् तासां परा-
हमुख उपविशेत्, यतना च सा कुरुकुचाऽऽदिका कर्तव्या । त-
स्याऽप्यसंभवे शौचवादिनीनामप्यालोके गन्तव्यं, तदभावे न-
पुंसकानामशौचवादिनामालोके, तस्याऽसंभवे शौचवादिनाम-
प्यालोके । यतना सर्वत्र सैव ।

तेण परं आवायं, पुरिमेयरइत्थियाणं तिरियाणं ।

तत्थं वि य परिहरेज्जा, दुगुंदिणं दिचऽदिचे य ॥४७०॥

ततः परं शौचवादिनामपि नपुंसकानामालोकस्यासंभवे पु-
रमेतरस्त्रीणां तिरश्चामापाते व्रजेत्, तत्रापि दमानदस्तांश्च जु-
गुप्सितान् परिहरेत्, अपरिहारे यतनां कुर्यात् । अयमत्र जावा-

* कुरुकुचा-बहुना जलेन पादप्रक्षालनाऽऽदि ।

र्थ-शौचवादिना नपुसकानामाढोकासभवे तिर्यक्पुरुषाणाम्
दुष्टानामापाते व्रजेत् । तत्रेय यतना-दण्डहस्ता वारवारेण व्यु-
त्सृजन्ति । उक्त च-

“ तेण पर पुरिसाण, असोयवादीण वच्चे आवाय ।
अत्थित्थिनपुसाण, आलोयपरम्मुहा कुरुया ॥ १ ॥
पच्चा तिरिपुरिसाण, अदुद्धुट्टाण वच्चे आवाय ॥
डुट्टेसु दण्डहत्था, वार वारेण वोसिरण ॥ २ ॥ ”

तस्याप्यभावे तिर्यक्स्त्रीणामनुगुप्सितानामापात व्रजेत्, तदस-
भवे जुगुप्सितानामप्यापात, तदज्ञावे तिर्यदनपुसकानामनुगुप्-
सितानामापात, तदज्ञावे जुगुप्सितानामप्यापातम्, केवल तत्र
तथोपविशन्ति, यथा परस्पर सर्व प्रेक्षन्ते ।

ततो इत्थिनपुंमा, तिविहा तत्थ वि असोयवाईणं ।

तहिय च सदकरणं, आउल्लगमणं कुरुकुया य ॥४७१॥

तत स्त्रीनपुसकानामापाते गन्तव्य, ते च स्त्रीनपुसकास्त्रिवि-
धा । तद्यथा-प्राकृताः, कौटुम्बिकाः, दारिडकाश्च । ते च प्रत्ये-
क द्विधा-शौचवादिन, अशौचवादिनश्च । तत्र प्रथमतोऽशौच-
वादिनामापाते व्रजनीयम्, तत्र च शब्दकरणम्, आकुल्यगमनं, कुरु-
कुचा च कार्या । इयमत्र जावना-जुगुप्सितानामपि नपुसकाना-
मापातवतोऽसभवे मनुष्यस्त्रीणामशौचवादिनामापाते गन्त-
व्यम्, केवल स्थविरसहितैः प्रविशद्भिश्च परस्पर महान्तः शब्दा
उच्चारणीयाः, येन तास्ताद् श्रुत्वा निर्गच्छन्ति, आकुलीभूता-
श्च तत्र प्रविशन्ति, येन 'व्याकुला अमी' इति ता दृष्टिविज्ञेपाऽऽ-
दिक् न कुर्वन्ति, अगर्ताऽऽदिषु च स्थानेषु सङ्गां व्युत्सृजन्ति, य-
था शेषोऽपि लोको दूरस्थः प्रेक्षते, तेऽपि च साधवस्तथा उ-
पविशति यथा परस्पर प्रेक्षन्ते, तत एवमात्मपरोजयदोषा न
संभवन्ति ।

उक्त च-

“ तत्थ पुण थेरसद्धिया, आउल्लसह करिंति पविसता ।
जह सदेण ताओ, निंति ततो अगत्तमादीसु ॥
ठाणेसु वोसिरिंती, पेच्छति य जह परोप्पर सव्वे ।
आयपरोभयदोसा, ते एव वडिजया हँति ” ॥ १ ॥

आचमनानन्तर च कुरुकुचा कर्तव्या, चशब्दाद् मृत्तिकया
हस्तपुत्रप्रक्षालनं, बहिर्मात्रकस्य कल्प इति परिग्रहः । तदसन्नवे
शौचवादिनीनामपि मनुष्यस्त्रीणामापाते, तस्याभावे नपुसका-
कानामशौचवादिनामप्यापाते, तदसभवे शौचवादिनामप्यापा-
ते गन्तव्यम् । सर्वत्रापि यतनाऽनन्तरोकैव ।

इत्थिनपुंमाऽऽवाते, जा उण जयणा उ मत्तगादीया ।

पुरिसाऽऽवाए जयणा, सव्वे च उ मत्तगादीया ॥४७२॥

स्व्यापाते, नपुसकाऽऽपाते च या पुनर्यतना मात्रकाऽऽदिका अन-
न्तरमुक्ता, सैव पुरुषाऽऽपातेऽपि प्राक् मात्राऽऽदिका यतना द्रष्ट-
व्या । एव तावदचित्त स्थण्डिल चतु प्रकारमचित्तेन पथा गम्य
मुक्तम् । तदभावे मिश्रेणाऽपि पथा तदपवादेन गच्छेत् । तदभावे
सचित्तेनाऽपि । तत्राऽपि यतना सैव प्रागुक्ता । उक्त च-“ एवम-
चित्तेण पहेण, जयणा उ भणिया चउभगे । मीससचित्तप-
हेसु य, एस चिचय भगजयणा उ ” ॥ १ ॥ सप्रति मिश्र वक्त-
व्य, यतोऽचित्तस्थण्डिलासन्नवेऽपवादतो निश्चमपि गम्यते,
५९५

तदपि चानापातासलोकाऽऽदिजेदतश्चतु प्रकारम्, तस्यापि च
त्रयः पन्थानः । तद्यथा-अचित्तः, मिश्रः, सचित्तश्च ।

तानेवाऽऽह-

अचित्तेण मीमं, मीस मीसेण छक्कमीसेणं ।

सचित्तञ्जकणं, मीसे चउजगियपदेसे ॥ ४७३ ॥

मिश्रस्थण्डिलमचित्तेन पथा गम्य, तदभावे मिश्रेणेत्यत
आह-पट्टमिश्रेण पट्टजीवनिकायमिश्रेण, तदज्ञावे मिश्रे स्थण्डिले
पट्टकायसचित्तेन पथा गन्तव्यम् । उक्त च-“ पट्टममचित्तपहेण,
मीस मीसेण छक्कमीसेण । सचित्तञ्जकणं, मीस तू थमि-
ल गच्छे ॥१॥ ” तच्च मिश्र स्थण्डिलमध्वनि ग्रामात् ग्रामं प्रति
व्रजतो रूप्यम् । तत्र मात्रकैर्यतना कर्तव्या । अथ मात्रकाणि
न विद्यन्ते व्युत्सृजतां परिष्ठापयता च सागारिकसपातः, तदा
धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशान् निश्चाकृत्य व्युत्सृज्यम् । उक्त च-“ ज-
हिय पुण सागारिय-धम्मादिपएस तहिणं निस्साए । वोसिरउ
एय मीस, जणिय समासेण थमिद्ध ॥१॥ ” उक्त मिश्र स्थण्डि-
लम् । तदभावेऽपवादतः सचित्तमपि गन्तव्य, तदप्यनापाता-
सलोकाऽऽदिजेदतश्चतु प्रकार, तस्यापि च त्रय पन्थानः । तद्य-
था-अचित्तः, मिश्रः, सचित्तश्च ।

तत्र येन क्रमेण गन्तव्य, त क्रममाह-

अचित्तेण सचित्तं, मीमेण सचित्तं छक्कमीसेण ।

सचित्तञ्जकणं, सचिन चउजगियपदेमे ॥ ४७४ ॥

सचित्तमपि स्थण्डिल चतुर्भङ्गिकम्, तत्र प्रथमतोऽनापा-
तासलोक गन्तव्यम्, तदभावे द्वितीय, तदभावे तृतीय,
तदभावे चतुर्थमपि । तत्र यतना प्रागेवोक्ता । तत्र च प्रथ-
मतोऽचित्तेन पथा गन्तव्य, तदभावे तत् सचित्त मिश्रेण
पथा गम्यम् । केन मिश्रेणेत्यत आह-पट्टमिश्रेण पट्टजी-
वनिकायमिश्रेण, तस्याऽसन्नवे सचित्तेन पथा सचित्त गन्त-
व्यम्, केन ? सचित्तेन पट्टकेन पट्टजीवनिकायैः । अत्रापि मात्र-
कैर्यतना कर्तव्या । मात्रकाणामभावे व्युत्सर्गे परिष्ठापने वा सागा-
रिकसभवे धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशानां निश्चा कर्तव्या । उक्त
च-“ ज हिय मीसे जयणा, सेव सचित्ते वि होइ कायव्वा ।
मत्तादिअपरिसेसा. जा धम्मादीपएस उ ॥ १ ॥ ”

तदेवमुक्त स्थण्डिलमिदानीमेतस्य यः कल्पिकः, तमजि-

धित्सुगाह-

पहियसुगुणियमगुणिय-धारमधार उवउत्तो परिहरति ।

आलोणाऽऽयरियाऽऽदी, आयगिउ विमोहिकारो से ४७५

यस्मादज्ञानत प्रायश्चित्त, तस्माद् येन सप्तसप्तकाऽऽदि सूत्र प-
ठित पाठत, श्रुतमर्थत, तच्च गुणितमस्यस्त वाऽऽस्पदेऽगुणित
वा धारित वाऽऽस्पपदेऽनवधारित वा, तथापि य उपयुक्तः सन्
स्थण्डिल परिहरति-उक्तप्रकारेणोपयुक्तः परिभोगयति, स वि-
चारकल्पिक । तथा तेन स्थण्डिलसूत्रेण पठितेन वाऽपठितेन
वा अगुणितेन वा धारितेन वा अधारितेन वा उपयुक्तो वाऽनुप-
युक्तो वा यां विराधना करोति, तामाचार्याऽऽदेराहोचयति, तद-
ज्ञावेऽन्यस्याप्युपाध्यायाऽऽदेः, आलोचिते 'से' नस्य विशोधिका-
र प्रायश्चित्तप्रदानेन शुद्धिर्कर्त्ता आचार्य । किमुक्तं भवति ?-यदा
आचार्य प्रायश्चित्तं ददाति, ततः स शुद्धिमापद्यते । गत विचार-
हारम् । १ उ० । प्रति० । पञ्चा० । आ० । धा० । नि० । सू० । ('णिग्गधी'
शब्दे २०४८ पृष्ठे ५ त्रैव ज्ञाने तासां स्थण्डिलं प्रतिपादितम्)

स्थणिरुलगमनविधिः-

से निक्खु वा भिक्खुणी वा उच्चारपासवणकिरियाए उव्वहिज्जमाणे सयस्स पायपुंक्खणस्स असतीए तओ पच्छा साहम्मियं जाएज्जा ॥

“से” इत्यादि । स जिज्जु कदाचिदुच्चारप्रसवणकर्त्तव्यतयो-
त्पावत्येन बाध्यमान स्वकीयपादपुञ्जनममाध्यादावुच्चारऽऽ-
दिक कुर्यात्, स्वकीयस्याज्ञावेज्यसाधर्मिक साधु याचेत, पूर्व-
प्रत्युपेक्षित पादपुञ्जनक समाध्यादिकमिति । तदनेनैतत् प्रति-
पादित भवति-वेगधारणं न कर्त्तव्यमिति ।

अपि च-

से भिक्खु वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणेज्जा-
मअरु सपाणं जाव मक्कडासंताणयंमि तहप्पगारंसि थं-
मिलमि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्खुरुच्चारप्रसवणऽऽशब्दकायां पूर्व-
मेव स्थणिरुलं गच्छेत्तस्मिन् साएकाऽऽदिके अप्रासक्तत्वाद्-
च्चारऽऽदि न कुर्यात् ।

किञ्च-

से निक्खु वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-अप्पपाणं अप्पवीयं जाव मक्कडासंताणयंसि तहप्प-
गारंसि थंमिलसि उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । अत्रपाणमकाऽऽदिके प्रासुके कार्यमिति ।

अ.देशिक स्थणिरुलम्-

से निक्खु वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-अस्मि पडियाए एग माहम्मिय समुद्दिस्स, अस्मि
पडियाए वहवे साहम्मिया समुद्दिस्स, अस्मि पनियाए एगं
साहम्मिणि समुद्दिस्स, अस्मि पनियाए वहवे साहम्मिणी-
ओ समुद्दिस्स, अस्मि पडियाए वहवे ममग्गमाहणवणीवगे
पगणिय २ समुद्दिस्स पाणाई ४ ० जाव उद्देमियं चेतेति,
तहप्पगारं थंमिलं पुरिसंतरकरु वा ० जाव वहिया णीहड
वा अण्णयरंमि वा तप्पगारंमि थंमिलंमि णो उच्चारपास-
वणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्षुर्यत् पुनरेवभूत स्थणिरुल जानी-
यात् । तद्यथा-एक वहन्वा साधर्मिकान् समुद्दिश्य, तत्प्रतिज्ञया
कदाचित् कश्चिन् स्थण्डिलं कुर्यात् । तथा-अमणाऽऽदीन् प्रग-
णय्य वा कुर्यात्, नचैवभूत पुरुषान्तरस्वीकृतमस्वीकृत वा मूल-
गुणदुष्टमुद्देशक स्थणिरुलमाश्रित्योच्चारऽऽदि न कुर्यादिति ।

किञ्च-अपुरुषान्तरकृते स्थणिरुले उच्चारऽऽदि न कुर्यात्-

से निक्खु वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-वहवे समणमाहणकिवणवणीवगअतिही समुद्दिस्स
पाणाई ४ ० जाव उद्देसियं चेतेति, तहप्पगारं थंमिलं अपुरि-
संतरकरु ० जाव वहिया अणीहम वा अण्णयरमि वा तह-
पगाराम णो उच्चारपासवण वोसिरेज्जा, अह पुण एवं

जाणेज्जा-पुरिसंतरकरु ० जाव वहिया णीहम वा अण्णयरं-
सि वा तहप्पगारंसि थंमिलंसि उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्षुर्यत्पदान्तिके स्थणिरुलेऽपुरुषान्तरस्वी-
कृते उच्चारऽऽदि न कुर्यात्, पुरुषान्तरस्वीकृते कुर्यादिति ।

अपिच-कीतकृताऽऽदिस्थणिरुलम्-

से भिक्खु वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणेज्जा-
अस्मि पनियाए कयं वा कारियं वा पामिच्चियं वा णएणं वा
घटं वा मट्ठं वा लिचं वा समड्ठ वा संपभूवितं वा अण्णयरं-
सि तहप्पगारंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स जिज्जु साधुमुद्दिश्य कीताऽऽदावुत्तरगु-
णाद्युक्ते स्थणिरुले उच्चारऽऽदि न कुर्यादिति ।

किञ्च-यत्र गृहपतिपुत्राऽऽदय आगच्छन्ति-

से भिक्खु वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-इह खलु गाहावई वा गाहावड्ठुत्ता वा कंदाणि वा
मूलाणि वा ० जाव हरियाणि वा अंतातो वा वाहिं णीह-
रिति, वाहीओ वा अंतो साहरंति, अण्णयरंसि वा तह-
प्पगारंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवण वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्षुर्यत्पत्यादिना कदाऽऽदिके स्थणिरु-
लान्निष्कास्यमाने तत्र वानिष्पत्यमाणे नोच्चारऽऽदि कुर्यादिति ।

तथा-

से भिक्खु वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-खंधंसि वा पीढंसि वा मंचंसि वा मालंसि वा
अट्ठंसि वा पासायंसि वा अण्णयरंसि वा थंमिलंसि णो
उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स जिज्जु स्कन्धाऽऽदौ स्थणिरुले नोच्चारऽ-
ऽदि कुर्यादिति ।

किञ्च-

से भिक्खु वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणेज्जा-
अणंतरहियाए पुढवीए ससणिच्चाए पुढवीए समरक्खा-
ए पुढवीए मट्ठियाए मक्कणए चित्तमंताए मिळाए चित्तमं-
ताए लेलुए चित्तगंताए कोलावासंसि वा दास्यंसि वा
जीवपड्डियमि वा ० जाव मक्कडासंताणयंसि अण्णयरंसि वा
तहप्पगारंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स जिज्जु पुनरेवभूत स्थणिरुल जानीयात् ।
तद्यथा-अनन्तरितायां मच्चिचाया पृथिव्या तत्रोच्चारऽऽदि न
कुर्यात्, शेष सुगमम् । नचर (कोलावासंसि चि) घुणवासम् ।

अपिच-यत्र गृहकन्दाऽऽदीनि परिशास्यन्ति-

से भिक्खु वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-इह खलु गाहावई वा गाहावड्ठुत्ता वा कंदाणि वा ०
जाव वीयाणि वा परिमामेयु वा, परिसाढेति वा, परिसान्नि-
स्संति वा अण्णयरमि वा तहप्पगारंसि थंमिलंसि णो
उच्चारपासवण वोसिरेज्जा ।

“ से ” इत्यादि । स त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूत स्थणिरुज्ज जानीयात् । तद्यथा-यत्र गृहपत्यादयः कन्दबीजाऽऽदिपरिकेपणाऽऽदिकाः क्रियाः कालत्रयवर्तिन्यः कुर्युः, तत्रैदिकाऽऽमुष्मिकापायभयाच्चाराऽऽदि न कुर्यादिति ।

तथा यत्र गृहपतिपुत्राः शाल्याऽऽदीनि वपन्ति-

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-इह खलु गाहावई वा गाहावतीपुत्ता वा सालीणि
वा बीहीणि वा मुग्गाणि वा मामाणि वा तिलाणि वा
कुन्नत्याणि वा जवाणि वा जवजवाणि वा पड़रिस्स वा,
पड़रिति वा, पड़रिस्संति वा अणयरंसि वा तहप्पगारंसि
थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । यत्र च गृहपत्यादयः शाल्याऽऽदीन्युत्तवन्तो,
वपन्ति, वप्स्यन्ति वा तत्राप्युच्चारऽऽदि न विदध्यादिति ।

किंच-यत्र कचवराऽऽदिपुज्जा-

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-आमोयाणि वा घसाणि वा भित्तुहाणि वा विज्जुला-
णि वा खाणुयाणि वा करुयाणि वा पगहाणि वा दरीणि
वा पदुग्गाणि वा समाणि वा विसमाणि वा अणयरंसि
वा तहप्पगारंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्षुर्यत्पुनरेवंचूत स्थणिरुज्ज जानीयात् । त-
द्यथा आमोकानि कचवरपुज्जा, घसा गृहस्थो भूमिराजयः, भि-
त्तुहाणि श्लक्ष्णभूमिराजयः, विज्जुल पिच्छल, स्थाणुः प्रतीतः,
“करुयाणि” इक्षुपोतत्रिकाऽऽदिदण्डकः, प्रगतो महागर्तः, दरी
प्रतीता, प्रदुर्गाणि कुल्यप्राकाराऽऽदीनि । एतानि च समानि
वा विषमाणि वा भवेयुः, तदेतेष्व्वात्मसयमविराधनासन्नवाशो-
च्चाराऽऽदि कुर्यादिति ।

किंच मानुषरन्धनाऽऽदिस्थणिरुज्जानि-

से न्जिखू वा भिक्षुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणेज्जा-
माणसरंधणाणि वा महिमकरणाणि वा वसभकरणाणि
वा अस्मकरणाणि वा कुक्कुमकरणाणि वा मक्कडकरणाणि
वा लावयकरणाणि वा वट्टयकरणाणि वा तित्तिरकरणा-
णि वा कवोयकरणाणि वा कपिंजलकरणाणि वा अण-
यरंसि वा तहप्पगारंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“ से ” इत्यादि । स त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूत स्थणिरुज्ज जानीयात् । त-
द्यथा-मानुषरन्धनानि लुहचादीनि, तथा महिष्यादीनुदिश्य
यत्र किञ्चित्क्रियते, तथा तत्र स्थाप्यन्ते, तत्र लोकविरूढप्रवच-
नोपघाताऽऽदिभयाद् नोच्चाराऽऽदि कुर्यादिति ।

तथा-वैदानसंस्थानाऽऽदि आरामाऽऽदि परिहरेत्-

से भिक्षू वा न्जिखुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-वेदाणसंस्थाणेषु वा गिच्छपिड्ढाणेषु वा तरुपतण्ठा-
णेषु वा मेरुपवरुण्ठाणेषु वा विसभक्खण्ठाणेषु वा अ-
गणिकंरुयण्ठाणेषु वा अणयरंसि वा तहप्पगारंसि णो
उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणेज्जा-

आरामाणि वा उज्जाणाणि वा वणाणि वा वणसमाणि
वा देवकुलाणि वा सज्जाणि वा पवाणि वा अणयरंसि वा
तहप्पगारंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“ से ” इत्यादि । स भिक्षुर्विधानसंस्थानानि मानुषोत्सवस्थानानि,
गृहस्पृष्टस्थानानि यत्र मुमूर्षवो गृध्राऽऽदिभक्षुणार्थं रु-
विराऽऽदिलिप्तदेहा निपत्याऽऽसते, तरुपतनस्थानानि यत्र मुमू-
र्षव एवानशनेन तरुवत्पनितास्तिष्ठन्ति, तरुभ्यो वा यत्र पतन्ति,
एव मेरुपतनस्थानान्यपि । मेरुश्चात्र पर्वतोऽभिधीयत इति ।
एव विषजङ्घणाग्निप्रवेशस्थानाऽऽदिपु नोच्चाराऽऽदि कुर्यादिति ।
अपि च-“ से ” इत्यादि । आरामदेवकुलाऽऽदौ नोच्चाराऽऽदि
विदध्यादिति ।

तथा अट्टालकाऽऽदिपु-

से न्जिखू वा भिक्षुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणेज्जा-
अट्टालयाणि वा चरियाणि वा दाराणि वा गोपुराणि वा
अणयरंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ॥

“ से ” इत्यादि । प्राकारसम्बन्धिन्यट्टालकाऽऽदौ नोच्चा-
राऽऽदि कुर्यादिति ।

किञ्च-

से न्जिखू वा भिक्षुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-तियाणि वा चण्डकाणि वा चन्नराणि वा चण्डम्म-
हाणि वा अणयरंसि वा तहप्पगारंसि णो उच्चारपास-
वणं वोसिरेज्जा ।

त्रिकचत्तराऽऽदौ च नोच्चाराऽऽदि व्युत्सृजेदिति ।

किञ्च-

से न्जिखू वा भिक्षुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-इंगालहाहेसु वा खारहाहेसु वा मरुयहाहेसु वा मरु-
यथूजियासु वा मडयचेइसु वा अणयरंसि वा तहप्पगा-
रंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स त्रिकुरङ्कारदाहस्थाने इमशानाऽऽदौ नोच्चा-
राऽऽदि विदध्यादिति ।

अपिच-पट्ठाऽऽद्यापतनेपु-

से न्जिखू वा भिक्षुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-एदियाययणेषु वा पंकाययणेषु वा उग्घाययणेषु
वा सेयणवहंसि वा अणयरंसि तहप्पगारंसि थंमिलंसि णो
उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“ से ” इत्यादि । नथायतनानि यत्र तीर्थस्थानेषु लोकाः पु-
ण्यार्थं स्नानाऽऽदि कुर्वन्ति । पट्ठायतनानि यत्र पट्ठिलप्रदेशे लो-
का धर्मार्थं लोटनाऽऽदिक्रियां कुर्वन्ति, उद्घायतनानि यानि प्रवा-
हत एव पूज्यस्थानानि, तरुगजलप्रवेशोऽथ मार्गो वा से-
चनपथेऽवनिकाऽऽदौ नोच्चारगाऽऽदि विधेयमिति ।

तथा मृत्खन्यादिपु-

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-एवियासु वा मट्टियखाणियासु एवियासु गोप्पयत्ते-
हियासु गवायणीसु वा ग्वाणीसु वा अणयरंसि वा तहप्प-
गारंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

अणरुगविते अतीव लच्छारिय, दवेण जुत्तेण थोवेणेति भणिय होति, तेण ण सुज्जति । असुक्के दिठे उद्वाहो, सेहो वा विप्परिणमेज्ज । अह अजुत्तेण बहुणा दवेण धोवति तो प्ता-
घनादिदोसा, एते अपुच्छिज्जेते दोसा । अविधीए पुच्छिते इमं पच्छरु, अविधिपुच्छिदिं आयचिराहणा । अह जीवकाओ च्चि सजमविराहणा य ।

इमा अविधी—

कट्ठेण कलिवेण व, पत्तसलागाएँ अंगुलीए वा ।

एसा अविधी भणिता, रुगलगमादी विधी चेव ॥३०५॥

पत्त पलासपत्ताऽऽदि, रुगलेण वा, चीरेण वा, अगुल्लिण वा एसा तिविधा विधी । डगला पुण दुविधा—सवखा चूमीए हुज्ज, म-
सवद्धा वा होज्ज । जे असवखा ते तिविधा—उक्कोसा ति-
ववला लेट्टू मसिणा मज्झिमा, इट्ठल जहएण ।

जम्हा एते दोसा—

तम्हा पुंठाऽऽदाणं, काऊणं डगलगाण ठंडुज्जा ।

उत्थाणोमहपाणे, अमती व स ए कुज्ज आदाणं ॥३०६॥

आयार्ण रुगलगादीण छुमेज्ज उच्चार वोसिरिज्जा । वि-
तियपद गाहा पच्छरु—उत्थाण अतिसारो, ओसहपीतो वा ण
गेएहति, असती वा ण गेएहति ।

जे भिक्खू उच्चारपासवणं परिट्ठवित्ता णायमइ, णायमं-
तं वा साइज्जइ ॥ १४४ ॥

जे भिक्खू उच्चारपासवणं परिट्ठवित्ता तत्थेव आयमति,
आयमंतं वा साइज्जइ ॥ १४५ ॥

जे भिक्खू उच्चारपासवणं परिट्ठवित्ता अइदूरे आयमति,
आयमंतं वा साइज्जइ ॥ १४६ ॥

तिणिण सुत्ता—उच्चारे वोसिरिज्जमाणे अवस्स पासवण
भवति च्चि तेण गहित पासवण पुच्छाओ अणगारिए णायमति,
जहा—उच्चारे तत्थेव च्चि, थकिले जत्थ सरणा ओसरिआ, अ-
तिदूरे हत्थसयपमाणमेत्ते ।

गाहा—

उच्चारं वोसिरित्ता, जे भिक्खू जेव आयमेज्जा वि ।

दूरे अच्चासएणे, सो पावति आणमादीणि ॥३०७॥

आयमण णिल्लेवण, आसएण तत्थेव थडिले ।

अणायमते इमे दोसा—

अयसो पवयणहाणी, विप्परिणामे व मेहएँ छुगुंठा ।

दोसा अणायमते, दूराऽऽमएणाऽऽयमंते य ॥ ३०८ ॥

अयसो इमे असोइणो च्चि ण एते णिल्लेवेति, ण पवयति, अ-
एणे वि पवयते वारंति । पवयणहाणी—इसणे चरित्ते वा अचु-
वगम काउकामस्स विप्परिणामो भवति, सेहाण वा मा एतेहिं
विट्ठलेहिं सह सफास करेह, एसा कुच्छा । दूरे वि एते दोसा,
आसएणे वि एते चेव दोसा । कह ? सागारिओ पासति, सजओ
आसएणे वोसिरिउ दूर गतो, सागारिओ वि जोविउ परामगो,
ण णिल्लेवति लोगस्स कहेति । आसएणे तत्थेव सजतो णिल्लेवेव
गतो, सागारिए आगतु पलोइयं जाव मुत्तिय पेक्खति, एत
सकातिअ-ण णिल्लेवित, पच्छा लोगस्स कहेति ।

४९६

गाहा—

उत्थाणोमहपाणे, देवेँ असतीए व णायमेज्जाहि ।

थंमिल्लस्स व असती, आसएणे वा वि दूरे वा ॥३०९॥

अन्नस्स थकिलस्स असति तत्थेव निल्लेवेति, थकिलाओ वा
दूर गतु निल्लेवेति, सागारिओ पुणो वा लेवावेति ।

जे भिक्खू उच्चारपासवणं परिट्ठवित्ता पर तिहं णावा—
पूराणं आयमइ, आयमंतं वा साइज्जइ ॥ १४७ ॥

णाव च्चि पसती, ताहिं तिहिं आयमियव्व । अण्णे भणति—अ-
जली पढमणावापुर तिहा करेति, अवयवे वि किंचित् वितिय
णावापुर तिहा करेत्ता सव्वावयव विसोहिनि, ततिय णावा-
पूर तिहा करेत्ता तिणि कप्पे करेति सुद्ध, अतो पर जति तो
मासलहु ।

गाहा—

उच्चारमायारित्ता, परेण तिहं तु णावपूराणं ।

जे भिक्खू आयामति, सो पावति आणमादीणि ॥३१०॥

इमे दोसा—

उच्छेदणुपिद्वावण—परुणं तसपाणतरुगणादीणं ।

कुरुवयदोसा य पुणो, परेण तएहाऽऽयमनस्स ॥ ३११ ॥

उच्छेदणो पधोविस्स उव्वजा, सोवि तारिसयस्स उच्छेदणो
दोसा भवति, पिपील्लिगाऽऽदीण वा पासणाण उप्पिवावणा इ-
वति, छिल्लगधे नसा परुति, तरुगणपत्ताणि वा पुप्फाणि वा फ-
लाणि वा परुति, आनिग्गहणेण पुढविआउतेउवाकण य,
यत्राग्निस्तत्र वायुना भवितव्यमिति कृत्वा कुरुवयकरणे य पा-
उसत्त भवति ।

कारणे अन्निरित्ते ण आयमे—

वितियपद मसहरो—गअरिसा मागारसोयवादीसु ।

उत्थाणोमहपाणे, परेण तिहंऽऽयमेज्जासि ॥ ३१२ ॥

जेण वा णिल्लेव णिग्गध भवतीत्यर्थः । नि० चू० ४ उ० ।

यदुदयेनाऽऽत्मा सदसद्विवेकविकल्पत्वाद् स्थण्डिलवद् भव-
ति स स्थण्डिल । कोधे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

थंभिल्ल—देशी—मएरुले, दे० ना० ५ वर्ग २५ गाथा ।

थंभ—देशी—विपमे, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

थंभ—स्तम्भ—पु० । “ थडावस्यन्दे ” ॥ ८ । २ । ए ॥ इति

स्यन्दाजाववृत्तौ स्तम्भस्तस्य थकारउकारौ । ‘ थजो’ ठजो’ । प्रा०
२ पाद । उत्तमजातीयोऽह कथमेतेषा भिक्षाचाराणां हीनजा-
तीयाना पार्श्वे गच्छामोत्यादिवृत्तौ जात्याद्यभिमाने, आ० म०
१ अ० २ खएम् । उक्त० । आवा० । दश० । अहङ्कारे, उक्त०
११ अ० । अवमाननायाम्, ज० १२ श० ५ उ० । गर्वे, सूत्र० १
श्रु० १३ अ० । शैलदाकमयाऽऽदी, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ०
७ उ० । स्थणौ, स्था० ४ रा० २ न० ।

थंभण—स्तम्भन—न० । ऊर्द्धीकरणे, श्री० ।

थंभणय—स्तम्भनक न० । जवभयहराऽऽख्यपार्श्वनाथन्याने पुर-
भेदे, ती० ४३ कल्प ।

“ थंभणयकप्पमज्जे, ज सगहिय न वित्थरभएण ।

त सिरिजिणपहसुरी, सिलुवमिय किं पि जपेइ ॥ १ ॥ ”

वक्खारपव्वए ग्यणसीहराया, तस्स भोपालनामिअ धूअ रुववा-
वणसपन्न द्ढण ताए मयागुरायस्स तं सेवमाणस्स वा सुमिणो
दिठो, पुत्तो नागज्जुणो नाम जाओ । सो अ जणपण पुत्तसिणेह-
मोहिअमणेण मव्वामि महो मदीण फत्ताइ मूत्ताइ दत्ताइ कंदाइ च
जुजाविओ । तप्पजावेण सो महासिद्धिहिं अक्खिओ सिक्खुपु-
रि-स त्ति विक्खवाओ पुढविं विश्रतो सालवाहणे रओ कलागुरु
जाओ । सो अ गयणगामिणिविज्जा ऋज्जयणत्थ पालित्तयपुर-
सिरिपासनायारिए सेवेइ । अन्नया भोअणावसरे पायप्पवेव-
लेण गयणे उप्पए पासइ, अट्ठावयाइ तिथ्याणि नमसिआ स-
छाणमुवागयाण तेसि पाए पक्खाविकुण सत्तुत्तरसयमहोसहाण
आमायणवन्नगधार्हिं नामाइ निच्छड्डुण गुरुवएस विणा वि पा-
य वेव काउ कुक्कुरुपोच व्व उप्पयतो अवडतमे निवडिओ । वण-
जजरिअंगो गुरुहिं पुछो-किमेय ति ? । तेण जहट्टिए बुत्ते तस्स
कोसल्लवमक्कमित्ता आयरिआ तस्स सिरे पञ्चमहत्य दाउ
भणति-सच्चिअतदुवोदगेण ताणि ओसहाणि वडित्ता पायप-
वेव काउ गयणे चक्किआमि त्ति । तओ त सिद्धि पाविअ परि-
तुट्ठो पुणो कया वि गुरुमुहाओ सुणेइ-जहा सिरिपासनाहपु-
राओ साहिज्जो सव्वञ्चीलक्खणोवक्खिअजतो अ महा-
सई वि लयाए अमहिज्जो रसो कोडिवेही हवइ । त सोऊण सो
पासनाहपमि अन्नेसिउमारओ ॥ इओ अ वारवईसमुद्विजयइ-
सारेण सिरिनेमिनाहमुहाओ महाइसय नाऊण रयणमई सिरि-
पासनाहपडिमा पासायमि उविता पडिआ । वारवईदाहाणतरं
समुद्वेण पाविया सा पमिमा तहेव समुदमज्जे ठिआ । कावेण
कर्त्तावासिणो धणवइनामस्स संजनिअस्स जाणवत्त देवया-
इमयाओ खल्लिअ जत्थ जिणविच चिछइ त्ति दिव्ववायाए नि-
च्छिअ नाविए तत्थ परिकिखविअ सत्तहिं आमत्तहिं सदाणिअ
उद्धरिआ पमिमा, निअनयरीए नेऊण पासायमि उविआ चि-
ताइरित्तलानपहिट्टेण पड्डइ पडिण । तओ सव्वाइसाइ त
विं नाऊण नागज्जुणो सिक्खरससिद्धिनिमित्त अवहरिऊण
सेढीनईए तमे उविंसु । तस्स पुरओ रससाहणत्थं सिरिसाव-
वाहणरओ चद्वेहाभिहाण महासईदेविं सिद्धवतरसनि-
द्धेण तत्थ आणाविअ पइनिस रसमहण कारेइ । एव तत्थ जु-
ज्जो भुज्जो गयगएण तीए बुद्धु त्ति पमिअओ । सा तेसि ओस-
हाण महणकारण पुच्छेइ । सो अ कोमीरसवेहे बुत्त जहिट्टिअ
कहेइ । अणया दुएह निअपुत्ताण तीए निवेअ-जहा एअस्स रस-
मिची होदि त्ति । ते रसलुका निअरज्ज मुत्तु नागज्जुणपाम-
मागया कइअवेण त रस भित्तुमणा पक्कव्वेसा जत्थ नागज्जु-
णो भुजइ तत्थ रससिद्धिवत्तं पुच्छनि । सा य तज्जा-
णत्थ तद्दुत्तु सल्लुण रसवइ साहेइ, उम्मासे अइक्कते
खारि त्ति दूमिया तेण रसवइ, तओ इगिपहिं रस सिक्ख
नाऊण पुत्ताण निवेअ ताए । तेहिं च परपगाए नाय, जहा
वासुमिणाए अस्स दड्डकुराओ मच्चू कहिओ त्ति, तेण च
सत्थेण नागज्जुणो निहओ । जत्थ य रतो यमिओ तत्थ थम-
णय नाम नयर सजायं । तओ कालतरेण त धिअ वयणमिच
विज्जं भूमिअंतरिअग सवुत्त ॥ इओ अ चट्ठकुत्ते सिरिवक्खमाण-
सुरिसीमजिणेसरसूरीण सीसो सिरिअभयदेवसूरी गुज्जरआ-
ए सभाणयछाणे विहरिओ । तत्थ महावाहिवसेण अईसार-
रोगे, जाए, पछाऽऽसन्ननगरगामेहिं तो पक्खिअडिक्कमणत्थमाग-
तुदामो विसेसेण आहओ, मिच्छादुक्कड्ढाणत्थ सव्वो वि सा-

वयसघो । तेरसीअद्धरत्ते अ भणिअ-पहुणो सासणदेवयाए
भयव ! जग्गहसु । अह तओ मदसरेण वुत्त पहुणा-के तुमे ? ।
निदादेवीए भणिअ-एआओ नव सुत्तकुक्कुडीओ उम्मोहेसु ।
पहुणा भणिअ न सक्केमि । तीए भणिअ-कह न सक्केसि ? , अज्ज
वि वीरतित्थं वीर ! पभावेसि, नवगवित्तीओ अ काहेसि । भय
घया ज्ञाणिय-अहमेवविहसरीरे कोहामि । देवया वुत्त-थन्नण-
यपुरे सेढीनइवक्कते खंखरपलासमज्जे सय सयंभूसिरिपासना-
हो अत्थइ, तत्थ पुरे देवे वदेह, जेण सुत्थसरीरा होइ । तओ
गोसे साहू अ सावयसवेण वदिया पहुणा भणिय-थमणए
पासनाह वदिस्सामो । सघेण विनाय-नूण कोइवएसो पट्टु,
णं, तो एव आइसंति । तओ भणिअ-सघेण अम्हे वि वंदिस्सा-
मो । तओ वाहणेण गच्छतस्स पहुणो थणय सरीर सुत्थ जाय ।
अओ धवलक्कयाओ परओ चरणचारेण विहरता पत्ता थंजण-
पुर गुरु, सावया सव्वत्थ पासनाहमवलोइति । गुरुणा भणिआ-
खंखरपलासमज्जे पलोपइ, तेहिं तहा कए दिठ सिरिपास-
नाहपडिमा मुह । तत्थ य पइदिणं एगा धेणू आगम्म पमि-
मामत्थए खीर ऊरइ तओ पहिछेहिं, सावएहिं जहा दिठ निवेअ
गुरुणो । अमयदेवसूरी वि तत्थ गंतु मुहदसणमेत्तेण थोअमा-
दत्तो-“ जय तिहुयणवरकप्परक्ख ” इच्छाइतकालिअवत्तेहिं ।
तओ सोलमसु वित्तेसु कएसु पञ्चक्खीं हूआ सव्वंगपमिमा ।
अओ चेव-“ जय पञ्चक्खजिणेसरत्ति ” सत्तरसमे वित्ते पडिअ ।
तओ वत्तीसाए पुष्पाए अतिमवित्तदुग अईव देवयाइहिकरं
ति नाऊण देवयाए विन्नत्त न अ वत्तीसाए वि वित्तेहिं सन्नि-
ज्जं करिस्सामि त्ति, अतिमवित्तदुग उस्सारेह, मा अम्हं कद्धि-
युगे आगमण दुक्खाय होति । पहुणा तहा कय । सघेण सह
चिइवदणा कया । तत्थ सघेण उत्तुग देवहरय कारिअ । तओ
उवसतरोगेण पहुणा तोसिओ सिरिपाससामी, त च महा-
सिक्ख पसिद्ध । कालाइक्कमेण कया ठाणाईणं नवगाणं वित्ती,
आयारगसुअरगाण तु पुत्तिं पि सीलगाऽऽयरिएण कया आ-
सि । तओ पर चिर वीरतित्थ पजाविअ पहुण त्ति । ” इति
स्तम्भनकल्पशीलोऽच्छुः । ती० ५२ कल्प ।

“ ददवाहिविहुरिअगा, अणसणगहणत्थमाहविअसघा ।
नवसुत्तकुक्कुडिविमो-क्खणाय भणिया निसि सुरीए ॥ १ ॥
दो वि अ हत्थअसत्थी, नवगविवरणकहावमुक्करिया ।
थंभणयपासवदण, उवइट्ठाऽऽरोगविहुरो य ॥ २ ॥
थन्नयाओ वलिया, धवलक्कपुराउ पयचरणचारी ।
थंजणपुरांमि पत्ता, सेढीतडजरयत्ताभवणे ॥ ३ ॥
गोपयवरणवलक्खिय-भुवि ‘जय तिहुयण’ थयक्कपचक्खे ।
पासे पूरिअथवणा, गोविअ सकल च वित्तदुगा ॥ ४ ॥
सघ कराविअ प्रवणे, गयरोगा उविअ पासपहुपमिमा ।
सिरिअभयदेवसूरी, वि जयतु नवगवित्तिकरा ॥ ५ ॥
यन्मार्गेऽपि चतु सहस्रसरदो देवाऽऽल्लये योऽवित्तं,
सामो वासववासुदेववरुणैः स्वर्वाधिमये तत ।
कान्त्यामिभ्यधनेश्वरेण महता नागार्जुनेनाचितं,
पायात् स्तम्भनके पुरे स प्रवतः श्रीपार्श्वनाथो जिन ॥ १॥ ”
ती० ६ कल्प ।

थंभणयपुर-स्तम्भनक-न० । भवजयहराऽऽल्लयपार्श्वनाथम्याने
पुरजेदे, ती० ६ कल्प ।

थंजणया-स्तम्भनता-खी० । श्रीवाया धमन्यादीनां तिष्ठतो

वाऽऽत्मनोऽङ्गप्रदेशानामचरोधे, प्रज्ञा० १६ पद । आ० म० ।
सूत्र० ।

धंभणी-स्तम्भनी-स्त्री० । स्तम्भनकारिणि विद्याभेदे, सूत्र० २
श्रु० २ अ० । ज्ञा० ।

धंभिय-स्तम्भित-त्रि० । स्तब्धीकृते, स्था० ८ वा० । “कडगतु
डियधभियभुया ।” प्रज्ञा० २० पद । औ० । स० । प्रज्ञा० । आ० म० ।
यक्-फक्-धा० । गतौ, “फक्स्थक् ” ॥ ८ । ४ । ७ ॥ इति
फक्तेस्थक्काऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद । अवसरे, दे० ना० ५ वर्ग
२४ गाथा । “यक्इ” फक्ति । “धातवोऽर्थान्तरेऽपि ॥ ८ । ४ ।
२५९ ॥ इति नीचां गतिं करोति विडम्बयति वा तदर्थं बोध-
व्याः । प्रा० ४ पाद ।

स्था-धा० । गतिनिवृत्तौ, “स्थष्ठा-यक् चिठ-निरप्ता ” ॥ ८ ।
४ । १६ ॥ इति तिष्ठतेस्थक्काऽऽदेशः । “यक्इ”-तिष्ठति । प्रा० ४
पाद । प्रस्तावे, पु० । “यक्के आतो नि नाऊण ” व्य० ६ उ० ।
देशोऽवसर स्थक्मिति पर्यायाः । विशेषः ।

यकारैत-यकारयत्-त्रि० । “यक्का” इत्येव महान्त शब्द कुर्वति,
आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

यगण-स्थगन-न० । पिधाने, स्था० ४ ठा० ४ उ० । सवरणे,
आव० ६ अ० ।

यगिय-स्थगित-त्रि० । पिहिते, दश० ५ अ० १ उ० । सवृते,
परिव्यक्ते, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आव० ।

यगया-देशी-चञ्चौ, दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

यग्य-पु० । देशी-गाथे, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

यङ्गी-देशी-पशौ, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

यण-स्तन-पु० । वक्रोजे, पयोधरे, मासगोले, ज्ञा० २ श्रु० १
वर्ग १ अ० । अनु० । कुचे, है० । भाव० ।

यणगच्छीर-स्तनक्षीर-न० । पयोधरदुग्धे, त० ।

यणण-स्तनन-न० । रारटने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।
आक्रन्दने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । आक्रोशे, आवा० १
श्रु० ६ अ० १ उ० । सूत्र० । सशब्दनि श्वासे, सूत्र० १ श्रु० २
अ० ३ उ० ।

यणदोस-स्तनदोष-पु० । कायोत्सर्गदोषभेदे, “ओच्छाङ्कण य
थणे, चोद्वगपट्टेण ठाड उस्सग ।” अवच्छाद्य स्थगयित्वा स्तनौ
चोद्वगपट्टेन देशाऽऽद्रीना रक्षणार्थम् । अथवा -अनाजोगदोषेण वा
अज्ञानदोषेण करोत्युत्सर्गमिति स्तनदोषः ॥ प्रव० ५ द्वार ।

यणपीडण-स्थनपीडन-न० । पयोधरचम्पने, त० ।

यणहर-स्तनभर-पु० । “ख-ध य ध-नाम् ” ॥ ८ । १ । १८७ ॥
इति भस्य ह् । वक्रोजगौरवे, प्रा० १ पाद ।

यणिय-स्तनित-न० । मेघगर्जिते, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।
अनु० । प्रव० । दीर्घविस्वरऽऽक्रन्दने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
रसिते, स० । भोगसमये दूरतरघनगर्जितानुवारिशब्दे, उक्त०
१६ अ० । कृतमन्दध्वनौ, त्रि० । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्तनितकुमारे
जवनपतिभेदे, त० ।

यणियकुमार-स्तनितकुमार-पु० । जूषणनियुक्तहयवररूपचि-
ह्वरे दशमे भवनपतिनिकाये, प्रज्ञा० २ पद । स्था० ।

“ठावत्तरि थणियकुमारावाससयसहस्ता पणत्ता ।” म० १६
श० १३ उ० ।

यणियसद-स्तनितशब्द-पु० । मेघगर्जिते, स्था० ३ ठा० १
उ० ।

यत्तिअ-देशी-विश्रामे, दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

यध-स्तब्ध-त्रि० । मानवति, स० ३० सम० । अहङ्कारिणि,
उक्त० १७ अ० । ग० । यत्किञ्चनकारिणि मानिनि, सूत्र० १ श्रु० २
अ० । स्तब्धकृते द्वितीयदोषपट्टे ध्वने, वृ० ३ उ० । आय० ।
प्रव० । स्तब्धस्तावत्-छव्यतो, जावतश्च । जवत्यत्र चतुर्भङ्गिका ।
तद्यथा द्रव्यत स्तब्धो न भावत, भावत स्तब्धो न छव्यत ।
अपरो द्रव्यतो जावतश्च । अन्यः पुनर्न छव्यतो नाऽपि भावत
इति । अव चरमो जङ्गः शुद्धः । शेषभङ्गकेष्वपि भावतस्तब्धो-
ऽशुद्धः एव । छव्यतस्तु प्रको विकल्पितः उदरपृष्ठस्थूलविवा-
दिवाधितोऽवनाम कर्तुमशक्त कारणिक स्यादपि स्तब्धो
न तु निष्कारणिक इति भावः । वृ० ३ उ० ।

यधरदह-स्तब्धरद्द-पु० । अयोध्यायां स्वर्गद्वारस्थाने हृदे,
“गोमुहजक्खो जत्थ यधरदहो सरऊनईय सम मिलितो
सगडुवार ति पसिद्धिमावन्नो ।” ती० १२ कल्प ।

यमिय-देशी-विस्मृते, दे० ना० ५ वर्ग २५ गाथा ।

यय-स्तव-पु० । ‘पुञ्ज’ स्तुतावित्यस्मादच् । आ० चू० ३ अ० ।
गुणकीर्तने, व्य० ।

अथ स्तुतिस्तवयोर्विशेषमभिधित्सुराह-

एगडुगे तिसडोका, युतीसु अन्नेसि होइ जा सत्त ।

देविदत्थयमादी, तेण तु परं थया होइ ॥

एकश्लोका, द्विश्लोका त्रिश्लोका वा स्तुतिर्भवति । परतश्च-
तु श्लोकाऽऽदिक स्तव । अन्येषामाचार्याणां मतेन एकश्लोका-
ऽऽदिक यावत् सप्त स्तव, यथा देवे द्रव्यस्तवाऽऽदयः । आदि-
शब्दात्कर्मस्तवाऽऽदिपरिग्रहः । व्य० ७ उ० । “सया० । यथो
चउविहो, णामववणाओ गताओ ।” आ० चू० १ अ० । आ०
म० । सूत्र० । पञ्चा० ।

अधुना स्तवनिर्देशप्रतिपादनार्थमाह-

नामं ठवणा दविण, जावे य थयस्स होइ निक्खेवो ।

दव्वथओ पुप्फादी, संतगुणकिञ्चणा जावे ॥३॥

(नाम ति) नामस्तव, स्थापनास्तव, छव्यविषयो द्रव्य-
स्तव । (भावे चि) भावविषयो भावस्तव । इत्यस्तवस्य नि-
र्देशो न्यासो जवति, चतुष्प्रकारः इति शेषः । तत्र जुष्टत्वा-
ग्रामस्थापने अनादृत्य छव्यस्तवस्वरूपमाह-द्रव्यस्तव पुष्पा-
ऽऽदि, आदिशब्दाद् गन्धरूपाऽऽदिपरिग्रहः । कारणे कार्यो-
पचाराद्धैवमाह-अन्यथा द्रव्यस्तव पुष्पाऽऽदिभिः समन्व-
येनमिति द्रष्टव्यम् । तथा सद्गुणोत्कीर्तना भावे इति । सन्त-
श्च ते गुणाश्च सद्गुणा । अनेन अस्तसु गुणेषु कीर्तनानि-
पेधमाह, करणे मृषावाटदोषसङ्गान् । सद्गुणानामुत्कीर्त-
नात् प्रायव्येन परया प्रकृत्या कीर्तना सन्तवना । यथा-
“ प्रकाशित तथैकेन, त्वया सम्यक् जातप्रयम् ।

समग्रैरपि नो नाथ !, परतीर्थाधिपैस्तथा ॥ १ ॥

विद्योतयति वा लोक, यथैकोऽपि निशाकर ।

समुज्जतसमग्रोऽपि, किं तथा तारकागण ? ” ॥ २ ॥

इत्यादि लक्षणा भावे इति चारपरामर्शो भावस्तव इत्यर्थः ।
इति चाद्वैतप्रतिष्ठितोऽर्थः सम्यग् ज्ञानाय प्रभवतीति चाद्वैतानां
कदाचित् विनेयः करोति, कदाचित् स्वयमेव गुरुरपि । तथा
चोक्तम्-“ कथं पुच्छ इति सांख्ये, कर्हि च पुच्छा कहति आय-
रिया । ” इत्यादि ।

तत्र विस्तपरित्यागाऽऽदिना ह्यव्यस्तव एव ज्यायानित्यल्पबु-
द्धीनामाशङ्कासंभवः, तदुदासार्थं तदनुवादपुर सरमाह-

द्वव्यथो य जाव-त्यथो य दव्यथो बहुगुणे नि ।

बुद्धि सिया अनिगुण-मडवयणमिणं छजीवहिअं ॥४॥

ह्यव्यस्तवो, भावस्तव इत्यनयोर्मध्ये द्वव्यस्तवो बहुगुणः । प्र-
भूततरगुण इत्येवबुद्धिः स्यादेव चेन्मन्यमे इति जाव । तथा-
हि-किंवाऽस्मिन् क्रियमाणे विस्तपरित्यागात् शुभ एव व्यवसा-
यः, तीर्थस्य चोन्नतिकरणं दृष्ट्वा च त क्रियमाणमन्येऽपि
प्रतिबुध्यन्ते इति स्वपरानुग्रहः, सर्वमिदं सप्रति पक्ष
चेतसि निधाय ह्यव्यस्तवो बहुगुण इत्यस्यासारतास्याप-
नायाऽऽह-(अनिगुणमवययणमिति) अनिगुणमनेवचन-
मिदम्-यद् ह्यव्यस्तवो बहुगुण इति । किमित्यत आह-परुजीव-
हित पक्षां पृथिवीकायाऽऽदीना जीवहित जिनास्तीर्थकृतो
भुवते ।

किं षट्जीवहितमित्यत आह-

छजीवकायसंजमो, दव्यथ सो विरुज्जई कसिणो ।

तो कसिणसंजमविज्ज, पुप्फाईयं न इच्छन्ति ॥५॥

पक्षा जीवनिकायानां पृथिव्यादिलक्षणानां सयम सघट्टना प-
रित्यागः पदजीवकायसयमः। एष हितम्। यदि वा मैव, ततः कि-
मित्यत आह-दव्यस्तवे पुष्पाऽऽदिसमन्यचनलक्षणे षट्जी-
वनिकायसयमः कृत्स्नः सपूर्णो विरुज्यते, न सम्यक् संपद्यते,
पुष्पाऽऽदिसलुवनसघट्टनाऽऽदिना कृत्स्नसयमव्याघातभावात्, य-
तश्चैव (तोऽस्ति) तस्मात्कृत्स्नसयमप्रधान विज्ञासस्ते तत्त्वतः सा-
धव उच्यन्ते, कृत्स्नसयमग्रहणमदृक्त्वं संयमविदुषां आवकाणां व्य-
पोहार्यं पुष्पाऽऽदिकं द्रव्यस्तव नेच्छति न बहु मन्यन्ते। यच्चोक्तम्-
द्रव्यस्तवे क्रियमाणे विस्तपरित्यागात् शुभ एवाध्यवसाय इत्यादि।
तदपि यत्किञ्चित्त्व्यभिचारात्, कस्यचिदल्पसत्त्वस्य अचिवेकि-
नो वा शुभाध्यवसायानुपपत्तेः। दृश्यते च कीर्त्याद्यर्थमपि सत्त्वा-
नां ह्यव्यस्तवे प्रवृत्तिः। शुभाध्यवसायभावे तु-स एव जावस्तवः।
इतरस्तु तत्कारणत्वेनाप्रधानमिति । तथा भावस्तव एव सति
तत्त्वतस्तीर्थस्योन्नतिकारण भावस्तवमत सम्यगमराऽऽदिभिरपि
पूज्यत्वात्तमेव च दृष्ट्वा क्रियमाणमन्येऽपि सुतरा प्रतिबुध्यन्ते ।
शिष्टा इति स्वपरानुग्रहोऽपोदैवेति गाथाभावात् ।

आह-यथैव किमयं ह्यव्यस्तव एकान्ततो हेय एव वर्तते,
आहोस्विदुपादेयोऽपीति ? उच्यते-साधूनां हेय एव, आवका-
णामुपादेयोऽपि ।

तथा चाऽऽह जायकार -

अकसिणपवत्तगाणं, विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो ।

समारपयाणकरणे, दव्यथेण कूवट्टित्तो ॥ ६ ॥

अकृत्स्नं, संयममिति सामर्थ्याभ्यस्यते, प्रवर्तयन्तीत्यकृत्स्नप्रव-
र्तकाः, तेषां विरताविरतानां आवकाणामेष ह्यव्यस्तवः खलु
युक्त एव । खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् । किं कृतोऽयमित्याह-
ससारप्रतनुकरणः ससारक्षयकारक इति भावः । आह-यः
प्रकृत्यैवासुन्दरः स कथं आवकाणामपि युक्त ? उच्यते-अत्र
कूपदृष्टान्तः-“ जहा नवनगराहसन्निवेशे कइ पञ्चयज्जाभावतो
तण्हादिपरिगया तदपनोदार्थं कूप खणति, तेसि च जइ वि
तण्हाऽऽइया वट्टति, मट्टियाकहमादीहिय मल्लिणज्जति, तहा
वि तट्टभएण तेसि तण्हाइयसोयमलो पुन्वगो य फिट्टइ,
सेसकाल च ते तदन्ने य लोगा सुदजायणा भवन्ति, एवं दव्य-
थ जइ वि असजमो, तहा वि तत्तो चैव सा परिणामबुद्धी भ-
वति । जा असजमवज्जिय अन्न च निरवसेम खवैति-तहा ऽवि
रता विही एस दव्यथो कायवो सुजाणवधी, पभूयनिज्जरा-
फट्टो य त्ति” उक्तः स्तवः। आ० म० २ अ० सुत्र० पञ्चा० (ह-
व्यस्तवो व्यासेन ‘वेश्य’ शब्दे तृतीयभागे २४४५ पृष्ठे प्र-
त्यपादि)

कथमयं पसंगेणं, जहोचिआ चैव दव्यजावयथा ।

अण्णोसमणुविष्ठा, नियमेणं हौति नायवा ॥१॥

कृतमत्र प्रसङ्गेन ह्यव्यस्तवाऽऽदिविचारे एव यथोदितभावे च
प्रधानगुणभावतः द्रव्यभावस्तवादिति अन्योऽन्यसमनुविकौ
नियमेन प्रवतः ज्ञातव्यौ अन्यथा स्वरूपाभावः। इति गाथार्थः ।

अनयोर्बुद्धिमाह-

अप्पविरिअस्स पढमो, सहकारिविसेमज्झओ सेओ ।

इअरस्स वज्जचाया, इअरो चिअ एस परमथो ॥२॥

अल्पवीर्यस्य प्राणिनः प्रथमो ह्यव्यस्तवः सहकारिविशेष-
भूतो वीर्यस्य श्रेयानिति । इतरस्य बहुवीर्यस्य साधोर्बाह्या-
गादिति बाह्यह्यव्यस्तवत्यागेन इतर एव श्रेयान् भावस्तव इ-
त्येष परमार्थोऽत्र द्रष्टव्यः । इति गाथार्थः ।

विपर्यये दोषमाह-

दव्यथयं पि काउं, ण तरइ जो अप्पवीरिअत्तेणं ।

परिसुच्छं भावययं, काही सो संजवो एस ॥ ३ ॥

ह्यव्यस्तवमपि कर्तुमौचित्येन न शक्नोति यः स सत्त्वोऽल्पवी-
र्यत्वेन हि नापरिशुद्ध भावस्तव यथोक्तमित्यर्थः । करिण्यत्तसा-
वसंभव एषः, बलाभावात् । इति गाथार्थः ।

एतदेवाऽऽह-

जं सो उक्किट्ठयरं, अवेक्खई वीरिअं इहं णिअमा ।

ण हि पलमयं पि वोहुं, असमत्थो सव्व यं वहइ ॥४॥

यदसौ भावस्तव उत्कृष्टतरमपेक्षते वीर्यं शुभाऽऽत्मपरिणामरूप-
मिह नियमात् अतोऽल्पवीर्यं कथं करोत्येनमिति । न हि पल-
शतमपि वोढुमसमर्थः सप्तवीर्यः सत्त्वः सर्वं तं वहति पल-
शततुल्यो द्रव्यस्तवः, सर्वतस्तुल्यश्च भावस्तवः। इति गाथार्थः ।

एतदेव स्पष्टयति-

जो वज्झअणं, णो उत्तिरिअं पि णिगहं कुणइ ।

इह अप्पणो सयासे, सव्वचाएण कइ कुज्जा ? ॥५॥

यो बाह्यात्यागेन बाह्यं विस्तं नेत्वरमपि निग्रहं करोति । वा-
दनाऽऽह इहाऽऽत्मन कुञ्जं सटाऽऽसौ यावज्जीव सर्वत्यागेन
बाह्याऽऽन्यन्तरत्यागेन कथं कुर्यादात्मनो निग्रहम्। इति गाथार्थः ।

अनयोरेव तु गुरुज्ञाघवविधिमाह-

आरंजन्चाणं, णाणाऽऽगुणेषु बहुमाणेषु ।

द्वत्थयहाणी वि हु, न होऽ दोसाय परिसुद्धा ॥६॥

आरम्भस्यागेन हेतुना ज्ञानाऽऽदिगुणेषु वर्द्धमानेषु सत्सु छव्य-
स्तवहानिरपि कर्तुं न शक्यते दोषाय परिशुद्धा सानुबन्धा ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ६ ॥

इहैव तन्त्रयुक्तिमाह-

एत्तो वि य णिद्विदो, धम्मम्मि चउव्विहम्मि वि कभो अ ।

इह दाणसीलतवजा-वणामए अन्नहाजोगा ॥ ७ ॥

अत एव छव्यस्तवाऽऽदिज्ञावाद् निर्दिष्टो भगवद्भिर्धर्मे चतु-
र्विधेऽपि क्रमोऽयं वक्ष्यमाणः, इह प्रवचने दानशीलतपोभाव-
नामये धर्मेऽन्यथायोगादस्य धर्मेत्येति गाथाऽर्थः ॥ ७ ॥

तदेवाऽऽह-

संतं वज्जमणिचं, ठाणे दाणं पि जो ण विअरेइ ।

इय खुड्डगो कदं सो, सील अइदुद्धरं धरइ ? ॥ ८ ॥

सद्विद्यमान, बाह्यमात्मनो भिन्नम्, अनित्यमशाश्वतं, स्थाने
पात्राऽऽदौ, दानं पितृणाऽऽदि यो न वितरति न ददाति कौद्र्यात्
(इय) एव लुब्धको वराकः कथमसौ शक्तिं महापुरुषसेवितम-
तिदुद्धरं धारयति ? नैवेति गाथाऽर्थः ॥ ८ ॥

अस्मीलो अ ण जायइ, सुच्छस्स तवस्स इंदि विसओ वि ।

जहसत्तीएँ तवस्सी, जावऽ कह जावणाजालं ? ॥ ९ ॥

'अशीलश्च न जायते' नियम एव शुद्धस्य तपसो मोक्षाद्भूत-
स्य, इन्दि विषयोऽपि यथाशक्त्या तपस्वी मोहपर तत्र जाव-
यति कथं भावनाजालम् ? तत्त्वतो नैव । इति गाथाऽर्थः ॥ ९ ॥

एत्थं च दाणधम्मो, द्वत्थयस्सुवमो गहेअव्वो ।

सेसा उ सुपरिसुद्धा, खेया जावत्थयस्सुवा ॥ १० ॥

अत्र च प्रक्रमे दानधर्मो द्रव्यस्वरूप एव ग्राह्योऽप्रधानत्वात्,
शेषास्तु सुपरिशुद्धाः शीलधर्माऽऽदयो ज्ञेया भावस्वरूपाः
प्रधानत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १० ॥

इहैवातिदेशमाह-

इय आगमजुत्तीहिं, तं त सुत्तमहिगिच्च धीरेहिं ।

द्वत्थयाऽऽदिरूवं, विवेइयव्वं सवुच्चीए ॥ ११ ॥

(इय) एवमङ्गमयुक्तिभिस्तत्तत्सुवमधिकृत्य धीरैर्वृद्धिमद्धि-
द्रव्यस्तवाऽऽदिरूपं विवेकव्य-सम्यग्वाच्येति वक्तव्यं स्ववु-
द्ध्या । इति गाथाऽर्थः ॥ ११ ॥

उपसहरन्नाह-

एसेह थयपरिष्ठा, समासओ वणिआ मए तुव्वं ।

वित्थरओ भावत्थो, इमीएँ सुत्ताउ णायव्वो ॥ १२ ॥

एषेह स्तवपरिष्ठा स्तवपद्धतिः समासतो वर्णिता मया गुणमाक-
विस्तरतो भावार्थोऽस्याः स्तवपरिष्ठाया सूत्राज्ज्ञातव्यः । इति
गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥ प० व० ४ द्वार । प्रति० । दर्श० । ध० । परपाकि-
कसपादितस्तोत्राऽऽदिकं मातङ्गतुरुष्कसपादितरसवतीवटना-
स्वाद्यमेव, कश्चिद्विशेषो वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-परपाकि-
कसपादितस्तोत्राऽऽदीनां मातङ्गतुरुष्काऽऽदिसपादितरसवत्युपमान-
५९७

सनां वस्तुमेवानुचितमिति किं प्रतिवचनेन ? । १३ प्र० । ही० १
प्रका० । शक्रस्तवपाठे, उक्त० २ए अ० । श्रीआदिनाथवारके यं
चतुर्विंशतिस्तवं पठितवन्तः, तमेवार्थं श्रीमहावीरवारकेऽपि,
पर सूत्रपाठनियमो नास्तीति परम्पराऽस्तीति युक्तिरपि च त-
थैव दृश्यते । १७ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

थयण-स्तवन-न० । स्तुतौ, "थुय्यथणवदणनम-सणाणि एग-
ठियाणि एआणि ।" आवा० २ अ० ।

थययुष्मंगल-स्तवस्तुतिमङ्गल-न० । स्तव शक्रस्तवपाठः, स्तु-
तिस्तुर्द्धीभूय कथनम् । स्तवाश्च स्तुतयश्च स्तवस्तुतयः, ता
एव मङ्गलं स्तवस्तुतिमङ्गलम् । स्तवस्तुतिरूपे भावमङ्गले,
उक्त० २ए अ० ।

स्तवफलप्रतिपादनम्-

थययुष्मंगलेण भंते ! जीवे किं जणयइ ? । थययुष्मंग-
लेण नाणदसणचरित्तवोहिद्वानं जणयइ । नाणदंसणच-
रित्तवोहिलाभसंपन्ने य जीवे अंतकिरियं कप्पविमाणोवव-
त्तियं आराहणं आराहेइ ॥ १४ ॥

हे भदन्त ! स्तवः शक्रस्वरूपः, स्तुतिर्या उर्द्धीभूय कथनरू-
पा । अथवा-एकाऽऽदिसप्तश्लोकान्ता यावदष्टोत्तरशतश्लोका
वाच्याः । स्तुतिश्च स्तवश्च स्तुतिस्तवौ, तौ एव मङ्गलं भावमङ्ग-
लरूपं स्तुतिस्तवमङ्गलं, तेन स्तुतिस्तवमङ्गलेन जीव किं
जनयति ? । स्तवस्तुतिमङ्गलेनेति पाठस्तु आपत्त्वात् । गुरु प्र-
श्नोत्तरमाह-हे शिष्य ! स्तवस्तुतिमङ्गलेन जीवो ज्ञानद-
र्शनचारित्र्यबोधिलाभं जनयति । तत्र ज्ञानं मतिश्रुताऽऽदि,
दर्शनं क्वायिकसम्पत्त्वं, चारित्र्यं विरतिरूपं, तद्रूप एव वा-
धिलाभो जैनधर्मप्राप्तिर्ज्ञानदर्शनचारित्र्यबोधिलाभस्तु जन-
यति, ज्ञानदर्शनचारित्र्यबोधिलाभसम्पन्नश्च जीव आराधनां
ज्ञानाऽऽदीनामासेवनामाराधयति साधयति । कादृशीमाराध-
नाम् ?-कल्पविमानोत्पत्तिकां, कल्पाश्च विमानानि च तेषु उत्प-
त्तिर्यस्याः सा कल्पविमानोत्पत्तिका, ताम् । पुनः कादृशीमाराध-
नाम् ? अन्तक्रियास्-अन्तस्य ससारस्य, कर्मणा वा अवसानस्य
क्रिया अन्तक्रिया, तामेवच्युतां ज्ञानाऽऽधाराधनां साधयति, कल्पा-
सौधर्माऽऽदयो देवलोका, विमानानि नवग्रहेयकपञ्चानुचरविमा-
नानि ज्ञानाऽऽधाराधनया कश्चिद्वरताऽऽदिष्वत् दीर्घकालेन मुक्तिं
प्राप्नोति । कश्चिद् गजसुकुमालवत् स्वल्पकालेनैव मुक्तिं प्राप्नो-
तीति भावः ॥ १४ ॥ उक्त० २ए अ० । (तद्वक्तव्यता ' गयसुकु-
माव ' शब्दे तृतीयभागे ८४३ पृष्ठे दृश्यते)

थयपरिष्ठा-स्तवपरिष्ठा-स्त्री० । "वणिज्जइ जीए इव, इविहो
वि गुणाऽऽभावेण ।" वण्यते यस्या ग्रन्थपद्धतौ स्तव द्विविधो-
ऽपि द्रव्यभावरूपो गुणाऽऽदिभावेन गुणप्रधानरूपतया । प्राभृत-
विशेषे, प० व० ४ द्वार । प्रति० । (सा च सूत्ररूपा ज्ञानीमन-
तिप्रसिद्धा, गाथारूपपञ्चवस्तुकप्रकरणे प्रतिपादिता, अस्मा-
भि ' चेइय ' शब्दे तृतीयभागे १२२० पृष्ठे विन्यस्ता)

थयपाठ-स्तवपाठ-पु० । शक्रस्तवाऽऽदिस्तवपठने, पञ्चा०
३ विव० ।

थयविहि-स्तवविधि-पु० । स्तव पूजा तस्य विधिर्विधान प्र-
कार स्तवविधिः । स्तवपरिष्ठायां, " नामिऊण जिण धीरं,

तित्रोगपुञ्जं समासश्चो चोच्छ्रं । थयविहिमागमसुक्, सपरे-
सिमण्णगद्व्या ॥ १ ॥ ” पञ्चा० ६ विव० ।

थयसरण-स्तवस्मरण-न० । चतुर्विंशतिस्तवानुचिन्तने, पञ्चा०
८ विव० ।

थर-पु० । देशी-दधिसरे, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

थरहरिश्च-न० । देशी-कम्पिते, दे० ना० ५ वर्ग २७ गाथा ।

थरू-पु० । देशी-त्सरौ, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

थल-स्थल-न० । अटव्याम्, दशा० ७ अ० । उच्चभूमिजागे,
उत्त० २ अ० । चूमिप्रदेशविजोपे, स्था० ५ उ० ३ उ० । ध० ।

“ यत्नेषु वीयाइ । ” यदा प्रचुरा वर्षा जवति तदा स्थलेषु फला-
वाप्तिः । उत्त० १२ अ० । आकाशे, नि० चू० १ उ० । (स्थल-
व्याख्या ‘ णईसतार ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७४० पृष्ठे द्रष्टव्या)

थलत्र-पु० । देशी-मण्डपे, दे० ना० ५ वर्ग २५ गाथा ।

थलकुक्कुडियं-स्थलकुक्कुट्यण्ड-न० । इह कवलप्रक्षेप-
णाय मुखे विरुम्बिते यदाकाशं भवति तत्स्थलं भण्यते, स्थल-
मेव कुक्कुट्यण्डकं स्थलकुक्कुट्यण्डकम् । कवलप्रक्षेपार्थं वि-
काशिते मुखे, व्य० ७ उ० ।

थलकुक्कुडियं-स्थलकुक्कुट्यण्डकप्रमाण-न० । मुख-
विवरप्रमाणे कवले, यावत्प्रमाणमात्रेण कवलेन मुखे प्रक्षिप्य-
माणेन मुखं न विकृतं भवति । व्य० ७ उ० ।

थलचार-स्थलचार-पुं० । स्थले रथाऽऽदिना देशान्तरावाप्तौ,
आचा० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

थलपुष्प-स्थलपुष्प-न० । विचकित्तकोरण्टकाऽऽदिके स्थल-
एव जायमाने कुसुमे, आ० म० १ अ० १ खण्डः । प्रज्ञा० ।

थलयर-स्थलयर-पुं० । स्थले चरतीति स्थलयरः । स्था० १०
उ० । स्थलजेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्, स्था० १० उ० । स० ।

स्थलचरमेवा- -

से किं तं थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ? । थलयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिया दुविहा पणत्ता । तं जहा-चउप्प-
यथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया, परिसप्पयत्तययरपंचिदि-
यतिरिक्खजोणिया । से किं तं चउप्पयत्तययरपंचिदियति-
रिक्खजोणिया ? । चउप्पयत्तययरपंचिदियतिरिक्खजोणिया
दुविहा पणत्ता । तं जहा-समुच्चिमचउप्पयत्तययरपंचिदि-
यतिरिक्खजोणिया, गजवकंतियचउप्पयत्तययरपंचिदियति-
रिक्खजोणिया । जहेव जत्तयगणं तहेव चउक्कओ
जेदो । सेत्तं चउप्पयत्तययरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ।
से किं तं परिसप्पयत्तययरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ।
? । परिसप्पयत्तययरपंचिदिया दुविहा पणत्ता । तं
जहा-उरपरिसप्पयत्तययरपंचिदियतिरिक्खजोणिया, जुय-
परिसप्पयत्तययरपंचिदियतिरिक्खजोणिया । मे किं तं उर-
परिसप्पयत्तययरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ? । उरपरिसप्पय-
त्तययरपंचिदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पणत्ता । जहेव

जत्तयराणं तहेव चउक्कओ जेओ । एवं जुयगपरिसप्पाण
वि भाणियत्ता । सेत्तं जुयगपरिसप्पयत्तययरपंचिदियतिरि-
क्खजोणिया । सेत्तं थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ।

अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिका ? । पञ्चेन्द्रियतिर्य-
ग्गोणिकास्त्रिविधाः । प्रज्ञाः । तद्यथा-जलचरा, स्थलच-
रा, यचराश्च । अथ के ते जलचरा ? । जलचरा द्विविधाः ।
प्रज्ञाः । तद्यथा-समूर्च्छिमाश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च । अथ के
ते समूर्च्छिमा ? । समूर्च्छिमा द्विविधाः । प्रज्ञाः । तद्यथा-पर्या-
सकाश्च, अपर्यासकाश्च । अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः ? । गर्भ-
व्युत्क्रान्तिका द्विविधाः । तद्यथा पर्यासकाः, अपर्यासकाश्च । एवं
चतुष्पदा उरपरिसर्पा भुजपरिसर्पा पक्षिणश्च प्रत्येक
चतुष्पकारा वक्तव्याः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

यत्ती-स्थली-स्त्री० । देवलोण्याम्, नि० चू० १ उ० ।

यलीघोरय-स्थलीघोटक-पु० । देवमङ्गरापरपर्याये पशुविशेषे,
व्य० ७ उ० ।

थव-स्तव-पुं० ‘ थय ’ शब्दार्थे, आ० चू० ३ अ० ।

थवडय-स्तवकित-त्रि० । सजातपुष्पस्तवके, ज० १ श० १ उ० ।
जी० । औ० । झा० । जं० । रा० ।

थवइल्ल-पु० । देशी-प्रसारितोरुद्वयोपविष्टे, दे० ना० ५ वर्ग
२६ गाथा ।

थवण-स्तवन्-न० । ‘ थयण ’ शब्दार्थे, आव० ३ अ० ।

थवधुमंगल-स्तवस्तुतिमङ्गल-न० । ‘ थयधुमंगल ’ शब्दा-
र्थे, उत्त० २६ अ० ।

थवपारीणा-स्तवपरिज्ञा-स्त्री० । ‘ थयपरिणा ’ शब्दार्थे,
पञ्चा० ६ विव०

थवपाठ-स्तवपाठ-पु० । ‘ थयपाठ ’ शब्दार्थे, पञ्चा० ३ विव० ।

थवय-स्तवक-पु० । पुष्पगुच्छे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

थवविहि-स्तवविधि-पु० । ‘ थयविहि ’ शब्दार्थे, पञ्चा० ६ विव० ।

थयसरण-स्तवस्मरण-न० । ‘ थयसरण ’ शब्दार्थे, पञ्चा०
८ विव० ।

थाविर-स्थविर-पुं० । प्रवर्तितव्यापारान् सयमयोगेषु सीदतः
साधून् ज्ञानाऽऽदिषु पेहिकाऽऽमुष्मिकापायदर्शनतः स्थिरीकरणे-
तीति स्थविरः । प्रव० २ द्वारः । प्रति० । स्था० । ध० । उत्त० ।
आचा० । “ स्थविरविचकिन्नायस्कारे ” ॥ ८ । १ । १६६ ॥ इति
आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सहैत् ‘ थेरो ’ । आर्पे-
‘ थविरो ’ इत्यपि प्रा० १ पादः । “ अनादां शेपाऽऽदेशयोद्धित्वम् ” ॥
८ । २ । ८६ ॥ इति धात्वनिर्णये । प्रा० २ पादः । सिदितां स्थि-
रीकरणहेतौ, दश० ९ अ० १ उ० । द्वा० । व्य० । ध० ।

अधुना स्थविरस्वरूपमाह-

संविग्गो मदविआं, पियधम्मो नाणदंसणचरित्ते ।

जे अट्टे परिहायड, मारंतो ते हवइ थेरो ॥

य मन्निमो मोक्कामिलापी, मादंविन संज्झानमादंविक्क, (?) प्रिय-
धर्मा एकान्तवज्जन्, मयमानुष्ठाने यो ज्ञानदणं चारिषेपु मध्ये
यानथानुपादेयानुष्ठानविशेषान् पांगहापयति हानिं नयति

तान् त स्मारयन् भवति स्थविरः, सीदमानान्साधून् ऐहिका-
ऽऽमुष्मिकापायप्रदर्शनतो मोक्षमार्गे स्थिरीकरोतीति स्थविर
इति ० पुत्ते ।

नथा चाऽऽह

धिग्करणा पुण धेरो, पदत्तिवावारिणसु अत्येषु ।

जो जत्थ जई सीयड, त सवलो तं पचोदेति ॥

प्रवृत्तिव्यापारितेष्वर्थेषु यो यत्र यति. सीदति, सद् विद्यमान वत्र
यस्य स सद्वत् तथाभूत स प्रचोदयति प्रकर्षेण शिष्ययति स
स्थिरकरणात् स्थविर इति । उक्तस्थविरस्य स्वरूपम् । व्य० १ उ० ।

अथ स्थविरपदयोग्यगुणानाह-

तेन व्यापारितेष्वर्थे-ध्वनगारोश्च सीदतः ।

स्थिरीकरोति सच्छक्तिः, स्थविरो जवतीह सः ॥ ७३ ॥

तेन प्रवर्तकेन व्यापारितेषु नियोजितेष्वर्थेषु तप सयमाऽऽदि-
कार्येषु सीदत प्रमादाऽऽदिनाऽप्रवर्तमानानगारान् साधून् य.
स्थिरीकरोति तत्तदुपायेन दृढीकरोति । कादृश ? सच्छक्ति-
सत्सामर्थ्यः, स साधुः ह जिनमने स्थविरो भवति नान्य इति
भावः ॥ ७३ ॥ ध० ३ अधि० । ससतिवर्षाणां षष्टि-
वर्षाणां वोपरिवर्तिनि (ध० ३ अधि० । कल्प० । व्य०) श्रुतवृद्धे,
भ० २ श० ४ उ० । ज्ञा० । चतुर्दशपूर्वविदि (आचा० १ शु० १
चू० १ अ० १ उ०) भद्रबाहुस्वाम्यादौ, विशेषः । आचार्याऽऽ-
दिगुरौ, स० २ सम० । गच्छप्रतिवद्धे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । गच्छ-
महति, व्य० ३ उ० । प्रव० । जरसा जीर्णे, स्थविरभूमिप्राप्ते सू-
त्रार्थतदुजयेपेते, व्य० २ उ० । धर्मपरिणत्या निवृत्त्या समञ्ज-
सक्रियामतौ, जी० १ प्रति० । भ० । आ० क० । आ० म० । ध० ।
ज्ञा० । (स्थविराणां जातिश्रुतपर्यायाः 'धविरभूमि' शब्दे वक्ष्यन्ते.)

तत्रो धेरजूमिओ पम्पत्ताओ । तं जहा-जाइथेरे, सुयथेरे, प-
रियायथेरे । सद्धिवासजाए समणे निगंथे जाइथेरे, ठाणसम-
वायधरे णं निगंथे सुयथेरे, वीसवासपरियाए णं समणे
निगंथे परियायथेरे ॥

“ तत्रो धेरे ” इत्यादि कण्ठ्यम् । नवर स्थविरो वृक्षस्त-
स्य भूमयः पदव्य स्थविरजूमय इति । जातिर्जन्म, श्रुतमा-
गमः, पर्यायः प्रव्रज्या, तै स्थविरा वृक्षा ये ते तथोक्ता
इति । इह च भूमिकाभूमिवतोरभेदादेवमुपन्यासः, अन्यथा
भूमिका उद्दिष्टा इति ता एव वाच्याः स्युरिति । एतेषा त्रया-
णा क्रमेणानुक्रमपूजनवन्दनानि विधेयानि । यत उक्त व्यव-
हारे-

“ आहारे उवहिसेज्जा-सथारे खेत्तसकमे ।

किञ्चदाणुवत्तीहि, अणुकपइ धेरग ॥ १ ॥

उट्ठाणाऽऽसणदाणाह, जोगाहारप्पससणा ।

नीयमेज्जाणिहेस-वत्तिप पूयण सुय ॥ २ ॥

उट्ठाण वदण चैव, गहण दमगस्स य ।

अशुरुणो वि य णिहेसे, तज्याए पवत्तण ॥ ३ ॥ ” इति ।

स्थविरा इति । स्था० ३ ठा० २ उ० ।

दस धेरा पाणत्ता । तं जहा-गामधेरा नगरधेरा रट्ठेरा
पसत्थागधेरा कुल्लधेरा गणधेरा संघधेरा जाइथेरा सुयथेरा
पणियायथेरा ॥

(वसेत्यादि) स्थापयन्ति दुर्व्यवस्थित जन सन्मार्गे स्थि-
रीकुर्वन्तीति स्थविरा, तत्र ये ग्रामनगराग्रेषु व्यवस्थाकारिणो
बुद्धिमन्त आदेयाः प्रभविष्णवस्ते तत्तत्स्थविरा इति ३ ।
प्रशासति शिष्ययन्ति ये ते प्रशास्तारो धर्मोपदेशका, ते च ते
स्थिरीकरणास्थविराश्चेति प्रशास्तस्थविरा. ४ । ये कुलस्य
गणस्य सङ्घस्य च दौकिकस्य लोकोत्तरस्य च व्यवस्थाका-
रिणस्तद्गृहकुल निग्राहकास्ते तथोच्यन्ते ७ । जातिस्थविरा ष-
ष्टिवर्षप्रमाणजन्मपर्यायाः । श्रुतस्थविरा समवायाऽऽद्यद्धारि-
णः । ६ । पर्यायस्थविरा त्रिंशतिवर्षप्रमाणप्रव्रज्यापर्यायवन्त इति
१० । स्था० १० ठा० । तपस्तेज स्थविरेभ्यः कान्तिक्रमास्थविराः
अनन्तगुणविशिष्टा इति गोशाले प्रगवदुक्तिः । भ० १५ श० ।
प० ज्ञा० । (स्थविरो गोचरचर्यायै उपकरणान्यपि नयेदिति
' उवहि ' शब्दे द्वितीयभागे १०७७ पृष्ठे गनम्)

धविरकंचुडज्ज-स्थविरकञ्चुकीय-पु० । अन्तःपुस्प्रयोजननि-
वेदके प्रतीहारे, प्र० ए श० ३३ उ० ।

धविरकल्प-स्थविरकल्प-पु० । ६ त० । आचार्याऽऽदीनां गच्छप्रति-
वद्धाना सामाचार्याम्, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

कः पुनरसौ स्थविरकल्पक्रमः ? इत्याह--

पव्वज्जा सिकखात्रय-मऽस्थगहणं च अनियओ वासो ।

निष्फत्ती य विहारो, सामायारी ठिई चैव ॥ ७ ॥

इह स्थविराणामय क्रमः-यदुत प्रथम तावद्योग्याय विनीत-
शिष्याय विधिवद्वापिताऽऽलोचनाय प्रशस्तेषु द्रव्याऽऽदिषु स्वयं
गुणसुस्थितेन गुरुणा विधिनैव प्रव्रज्या प्रदानव्या । ततः
शिक्षापदमिति शिक्षायाः पद स्यात् शिक्षापदम्, शिक्षैव वा
पद स्थान शिक्षापदम्, विधिना प्रव्रजितस्य शिष्यस्य ततः
शिक्षाऽधिकारो भवनीत्यर्थः । सा च शिक्षा द्विविधा-प्रहणशि-
क्षा, आसेवनाशिक्षा च । तत्र द्वादश वर्षाणि यावत्सूत्र त्वयाऽ-
ध्येतव्यमित्युपदेशो प्रहणशिक्षा । आसेवनाशिक्षा तु-प्रत्युपेक्ष-
णाऽऽदिक्रियोपदेशः । आह च-“सा पुण दुविहा सिकखा, गहणे
आसेवणे य णायव्वा । गहणे सुत्ताहिज्जण, आसेवणे पच्चुचे-
क्खाई ॥१॥ ” अन्ये तु-शिक्षाशब्दाद् व्रतमिति पद पृथक् कृत्वा
व्रतमिति कोऽर्थः ?-शिक्षाऽनन्तर रात्रिभोजनविरमणपष्ठेषु पञ्चसु
महाव्रतेषूपस्थाप्यते शिष्यः, इत्येवमपि द्वितीय व्याख्यानं कुर्व-
न्ति, एतच्च कल्पचूर्णयोः चिरन्तनटीकायां च न दृष्टमित्यस्माभिरु-
पेक्षितम् । तत सूत्रेऽधीते यद्विनेय कार्यते, तदाह-(अस्थगह-
ण च । ति) द्वादश वर्षाण्यधीतसूत्र भग्नसावर्धग्रहण का-
र्यते, तस्य पूर्वोऽधीतसूत्रस्य द्वादश वर्षाणि यावदेवोऽर्थः प्रा-
ह्यत इत्यर्थः । यथाहि-हलारघट्टगयादिमुक्तो बुभुक्षिनो वली-
वर्दः प्रथम तावच्छोभनमशोभनं वा तृणाऽऽदिकमास्वादमनव-
गच्छन्नपि सर्वमभ्यवहरति, पश्चाच्च रोमन्यावस्थाया तदास्वा-
दमवगच्छति, एव विनेयोऽर्थमनवबुद्ध्यमानोऽपि द्वादश वर्षा-
णि सर्व सूत्रमधीते, अर्थावगमाभावे च तत्तस्यानास्वाद भवति,
अर्धग्रहणावस्थाया तु तदवगमात्सुस्वादमाप्यायकं च जायते,
अतोऽधीतसूत्रेण द्वादश वर्षाण्यवश्यमर्थः श्रोतव्यः । यथा
वा-कृपावल शाल्यादिधान्य प्रथमं वपति, तत पातयति,
लुनाति, मलति, पुनीते, गृहमानयति, पश्चात्तु निगकुल-
चित्तस्तदुपभोग करोति, नटजावे वपनाऽऽदिपरिश्रमस्य निष्फ-
लत्वप्रसङ्गात् एव शिष्योऽपि सूत्रमधीत्य यदि तदर्थं न शृ-

युयात्, नदा तदध्ययनप्रयासो विफल एव स्यात्, तस्मात्सूत्रा-
ध्ययनानन्तरमवश्यमेव द्वादश वर्षाणि तदर्थः श्रोतव्यः । त-
स्माद्यत एव स्थविरकल्पक्रमो-यदुन प्रथम प्रवक्ष्या, तत सूत्रा-
ध्ययनं, ततोऽप्यर्थग्रहणमिति । अतोऽनुयोगप्रदानक्रमेणैवेहावि-
कार इत्येव प्रस्तुतमभिसवध्यते । सूत्राध्ययनानन्तरभावी हि
तदर्थव्याख्यानरूपः स्थविरकल्पक्रमदृष्टोऽनुयोग एवाऽऽवश्य-
कस्य शास्त्रकृता वक्तुमारब्धः, अतः सूत्राध्ययनकालस्याति-
क्रान्तत्वेनेह विवक्षितत्वादनुयोगस्यैवाऽभिधित्सितत्वात् तत्प्र-
धानक्रमेणैवाधिकार इति भावः । एतावच्चार्थां गाथायां प्र-
कृतोपयोगि । यत् पुनरन्यद्वार्यास्यते-“अनियत्रो वासो । नि-
ष्फत्ती य विहारो” इत्यादि, तत्प्रासङ्गिकमित्यवगन्तव्यम् ।
तत्र (अनियत्रो वासो स्ति) ततोऽस्य गृहीतसूत्रार्थस्य शि-
ष्यस्याऽनियतो वास क्रियते, ग्रामनगरसन्निवेशाऽऽदिष्वनियत-
निवासेनैव गृहीतसूत्रार्थं शिष्यो यथाचार्यपदयोः, तदा जघ-
न्यतोऽपि सदायद्वयं दत्त्वाऽऽत्मतृतीयो द्वादश वर्षाणि याव-
क्षानादेशदर्शनं नियमेन कार्यत इत्यर्थः, आचार्यपदाऽनर्हस्य
त्वनियमः । आचार्यपदाहोऽपि किमिति देशदर्शनं कार्यत इति ?
चेत् । उच्यते-स हि नानादेशेषु पर्यटन्तीर्थकराणां जन्माऽऽदि-
दिभूमीं पश्यति, ताश्च दृष्ट्वा अत्र जाताः, इह दीक्षा प्रतिपन्नाः,
अस्मिन् देशे निवृत्ता भगवन्, इत्याद्यध्यवसायतो हर्षातिरेका-
त्तस्य सम्यक्त्वस्यैव प्रवति, अन्येषां च स पश्चात् तत्स्थिरता-
मुत्पादयति, श्रुताऽऽद्यतिशायिनश्चाऽऽचार्याऽऽदीक्षानास्थानेषु प-
श्यन्, सूत्रार्थेषु सामाचार्यां चाऽस्य विशेषोपलम्भो भवति, ना-
नादेशभाषासमाचाराश्चैव बुद्ध्यन्, ततश्च तत्तद्देशजानामपि वि-
नेयानां तत्तद्भाषया धर्मं कथयति, ततः प्रतिबोध्य तान् प्रवा-
जयति, पूर्वप्रवृत्तिस्तु तदुपसपदं प्रतिपद्यन्ते, नि शेषास्म-
न्नापासमाचारकुशलोऽयमिति शिष्याणां तदुपरि प्रीतियोगश्च
जायते, इत्यादिगुणदर्शनादनियतवासः । (निष्फत्ती य ति) एवं
चाऽनियतवासेन द्वादश वर्षाणि पर्यटनस्तस्याऽऽचार्यपदाहस्य
शिष्यत्वेनाऽऽत्मनो निष्पत्तिर्भवति, अन्येषां च प्रज्ञानशिष्याणां
तदन्तिके निष्पत्तिर्जायत इति । (विहारो स्ति) एव शिष्यत्वेन
निष्पत्तौ, स्वरिपदे च प्राप्ते, स्वपरोपकारकरणेन दीर्घं च पर्या-
ये परिपाक्षिते, अन्यस्मिन् योग्यशिष्ये आचार्यपदे व्यवस्थापि-
ते ततोऽनन्तर विहरण विशेषेण भगवदभिहितमार्गे पराक्रमण
विहारो विशेषानुष्ठानरूपोऽनेन कर्त्तव्यः । स च द्विविध-
प्रकृतिर्ज्ञेहिनीपादोपगमनलक्षणमन्युद्यतमरणं, जिनकल्पप-
रिहारविशुद्धिकल्पयथावन्दिक्कल्पप्रतिपत्तिर्वा । अस्मिन्
द्विविधेऽपि विहारे सामाचारी ज्ञात्वाऽनुष्ठेया । सा चाऽऽद्ये
मरणलक्षणे विहारे-

“ निष्फाड्या य मीसा, मउण्णो जह अंडय पयत्तेण ।

धारस सवच्छुरिय, सो सलेह अह करेइ ॥ १ ॥

चत्तारि विचिन्ता, विगंनिज्जुहियाई चत्तारि ।

सवच्छरे उ दोन्नि उ, एगतरिय च आयाम ॥ २ ॥

नाद्विगिष्ठो य तवो, क्कम्मासे परिमिअ च आयाम ।

अन्ने वि य क्कम्मासे, दोइ विगिष्ठ तवोक्कम् ॥ ३ ॥

वास कोमीसहिय, आयाम कट्टु आयुपुञ्जीप ।

गिरिकदर तु गतु, पायवगमणं अह करेइ ॥ ४ ॥ ”

इत्यादिका ध्यातव्या । द्वितीये तु विहारे जिनकल्पा-
ऽऽदिप्रतिपत्तौ सामाचारी निर्दिश्यते-तत्र जिनकल्पाऽऽ-

दिप्रतिपत्तिस्तु आदावेव पूर्वापररात्रकाले तावदिदं चि-
न्तनीयम्-विशुद्धचारित्र्याऽनुष्ठानेन कृतं मयाऽऽत्महितम्,
शिष्याद्युपकारतः परहितं च, निष्पन्नाश्चेदानीं मम गच्छपरि-
पालनक्षमा शिष्याः, ततो विशेषेणैव साम्प्रतं ममाऽऽत्महि-
तमनुष्ठानमुचितमिति, विचिन्त्य चेदं सति परिज्ञाने आत्मीयमा-
यु शेष स्वयमेव पर्यालोचयति, तदभावेऽन्यमतिशयिनमाचार्या-
ऽऽदिकं पृच्छति, तत्र स्तोके स्वायुषि भक्तपरिज्ञाऽऽदीनामन्य-
नरन्मरणं प्रतिपद्यते । अथ दीर्घमायुः, केवलं जन्मावलपरिज्ञा-
णं, तदा वृद्धत्वात् स्वीकुरुते, पुण्यां तु शक्तौ जिनकल्पाऽऽ-
दिप्रतिपत्तिमुरीकरोति । तत्र जिनकल्पं प्रतिपत्तिस्तु प्रथम-
मेव तावत्पञ्चभिस्तुलनाजिरात्मा तोषनीयः । तद्यथा-

“ तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण वत्तेण य ।

तुलणा पचहा वुत्ता, जिणकप्प पडिवज्जओ ” ॥ १ ॥

तुलना, ज्ञावना, परिकर्म चेत्येकार्थानि । तत्राऽऽचार्योपाध्यायप्र-
वर्तकस्थविरगणावच्छेदकल्लक्षणाः प्रायः पञ्चैव जनाः प्रशस्ताभि-
रेताभिः पञ्चजिर्ज्ञावनाभिर्जिनकल्पं प्रतिपत्तिः प्रथममेवाऽऽ-
त्मानं ज्ञावयन्ति । अप्रशस्तास्तु कम्पदं देवकिल्वपिकाऽऽजियोगि-
कासुरसमोहस्वरूपाः पञ्च भावनाः सर्वथा दूरतः परित्यजन्ति ।
तत्र तपसाऽऽत्मानं भावयस्तथा बुभुक्षां पराजयते यथा देवा-
ऽऽद्युपसर्गाऽऽदिनाऽनेपणाऽऽदिकरणतो यदि परमासान् यावदा-
हारं न क्षमते, तथाऽपि न वाध्यते । सत्त्वभावनायां तु भयं परा-
जयते । तत्र भयजयार्थं रात्रौ सुषुप्तौ शेषसाधुपूपाश्रय एव का-
योत्सर्गं कुर्वतः प्रथमा सत्त्वभावना भवति । द्वितीयाऽऽदिकास्तू-
पाश्रयवाह्याऽऽदिप्रदेशेषु । आह च-“पढमा उवस्सयस्मी, वीथा
वाहिं तज्जचउक्कम्मि । सुणहरम्मि चवत्थी, अह पंचमिया
मसाणम्मि ॥ १ ॥ ” सूत्रभावनायां तु स्वनामवत् सूत्रं परिचितं
तथा करोति यथा रात्रौ दिवा चोच्चास-प्राण-स्तोक-क्षयमु-
हूर्त्वाऽऽदिकं कालं सूत्रपरावर्त्तनानुसारणैव सर्वं सम्यगवबुध्य-
ते, एकत्वभावनायां चाऽऽत्मानं भावयन् महादकसाध्यादिना
सह पूर्वप्रवृत्तानां पञ्चसूत्रार्थसुखदुःखाऽऽदिप्रश्नमिय-कथाऽऽ-
दिव्यतिकरान् सर्वानपि परिहरति, ततो बाह्यममत्वे मूलतः
एव व्यवच्छेदिते पञ्चादेहोपध्यादिभ्योऽपि भिन्नमात्मानं पश्यन्
सर्वथा तेष्वपि निरजिष्यद्भो भवति । (अत्रोदाहरणम्-‘ एगत्त-
ज्ञावणा ’ शब्दे तृतीयभागे ११ पृष्ठे छष्ट्यम्) वल्लभायनायां
वल्ल द्विविधम्-शारीरं, मानमधृतिवल्ल च । तत्र शारीरमपि व-
ल्लं जिनकल्पाहस्य शेषजनाश्रितशायिकमेष्टव्यम्, तप प्रभृतिभि-
स्त्वपकृष्यमाणस्य यद्यपि शारीरं वल्लं तथाविधं न प्रवति, तथा-
ऽपि धृतिवन्नेनाऽऽत्मा तथा भावयितव्यो यथा महत्तरपि परी-
पदोपसर्गैर्न वाध्यते । एताभिः पञ्चभिर्ज्ञावनाभिर्भाविताऽऽत्मा
जिनकल्पप्रतिपत्तिरूपो गच्छेऽपि प्रतिवसन्नाहाराऽऽदिपरिकर्म प्र-
थममेव करोति, तत्राऽऽहारं तृतीयपौरुष्यामवगाढाया वल्लव-
णकाऽऽदिकमन्तं प्रान्तं रूक्षं च । “ मसठमससट्ठा, उद्धरु तड
होइ अण्णलेवा य । उग्गहिआ पग्गहिआ, उज्जियधम्मा य म-
त्तमिया ” ॥ १ ॥ एतासां सप्तानां पिण्डपणानां मध्ये आद्यद्वयवर्जं
शेषपञ्चानां मध्यादन्यतैरपणाद्व्याजिग्रहेण, ऽऽहारं गृह्णाति, एक-
यां जकम्, अपरया त्वेपण्यां पानकमिति । एवमाद्याऽऽगमोक्त-
विधिना गच्छान्तर्गतं पूर्वमवाऽऽत्मानं परिकर्म्यं ततो जिनकल्पं
प्रतिपत्तिस्तु मह्यं मालयति, तदभावे स्वराणं तावदवश्यमाद्यते,
ततस्तीर्थकरणमीपे, तदभावे गणधरमन्त्रिणां, तदभावे च-
तुर्दशपूर्वरात्रिके, तदभावे द्वायध्वराऽऽभ्यासः, तदभावे तु

घटाश्वत्थाऽशोकवृक्षाऽऽदीनामासत्तौ जिनकल्पमभ्युपगच्छति,
निजपदव्यवस्थापितं स्वरिम्, सवालवृक्षं गच्छ, विशेषतः पृ-
र्वविरुद्धांश्च कथयति । तद्यथा-

“ जइ किंचि पमाएण, न सुद्धं जे वट्ठिय मए पुर्व्व ।
त भे ! खामेमि अहं, निस्सद्धो निक्खसाओ य ॥ १ ॥
आणदमसुपाय, कुणमाणा ते वि जूमिगयसीसा ।
खामति त जहरिह, जहरिह खामिया तेण ॥ २ ॥
खामेतस्स गुणा खलु, निस्सल्लयविणयदीवणा मगे ।
लाघविअ एगत्त, अण्णमिचधो य जिणकप्पे ॥ ३ ॥ ”
निजपदस्थापितस्वरिप्रभृतीनामनुशास्तिं प्रयच्छति । तद्यथा-
“ पाद्विज्ज सगणमेय, अण्णमिचद्धो म होज्ज सव्वत्थ ।
एसो हु परपरओ, तुम पि अने कुणसु एव ॥ १ ॥
पुव्वपत्तं विणय, मा हु पमाएहि विणयजोगेसु ।
जो जेण पगारेण, चवज्जइ त च जाणाहि ॥ २ ॥
ओमो समराइणिओ, अण्णतरसुओ य मा एण तुभे ।
परिमवह एस तुम्ह वि, विस्सेसओ सपय पुज्जो ॥ ३ ॥ ”
इत्यादि शिष्टां दत्त्वा गच्छाद्विनिर्गते चक्षुर्गोचराऽतीते तस्मि-
न्नानन्दिताः साधवः प्रतिनिवर्तन्ते । उक्तं च-

“ पक्खी च पत्तसहिओ, सभमगो वच्चए निरवइक्खो ।
धीरो घणवदाओ, वीहरिओ विज्जुपुजो व्व ॥ १ ॥
सीहम्मि व मदरक-दराउ गच्छा विणिग्गए तम्मि ।
चक्खुविसयमइग्गए, अ इति आणदिया सादू ॥ २ ॥
आजोएउ खेत्त, निव्वाघाएण मासनिव्वाहि ।
गतूण तत्थ विहरे, सादू पडिबन्नजिणकप्पो ॥ ३ ॥ ”

एव च प्रतिपन्नजिनकल्पो यत्र ग्रामे मासकल्पः, चतुर्मासकः वा
करिष्यति, तत्र पशूनां कल्पयति । ततश्च यत्र भागे एक-
स्मिन् दिने गोचरचर्यायां हिंयिस्तत्तत्र पुनरपि सप्तम एव
दिवसे पर्यटति, भिक्षाचर्यां ग्रामान्तरगमनं च तृतीयपौरुष्या-
मेव करोति, चतुर्थपौरुषी च यत्राश्रमाहते, तत्र नियमादव-
तिष्ठते । जक्तं पानकं च पूर्वोक्तैषणाद्व्याभिग्रहेषालेपकृदेव गृ-
ह्णाति । एषणाऽऽदिविषयं मुक्त्वा न केनाऽपि सार्द्धं जल्पति ।
एकस्यां च वसतौ यद्युत्कृष्टतः सप्त जिनकल्पिकाः प्रतिव-
सन्ति, तथाऽपि परस्परं न ज्ञापन्ते । उपसर्गपरीपहान् स-
र्वानपि सहत एव, रोगेषु विचिकित्सां न कारयन्ते, तद्धेदनां तु
सम्यगेव विप्रहते, आपातसत्तोकाऽऽदिदोषरहित एव स्थिरमेव
उच्चाराऽऽदीन् करोति, नाऽस्थिण्डले, ‘ अममत्त अपरिकम्मा,
णियमा जिणकप्पियाण वसहीओ । एमेव म थेराण, मोत्तूण
पमज्जण एक्क ॥ १ ॥ ” इति वचनात्परिकर्मरहितायां वसतौ
तिष्ठति, यद्युपविशति तदा नियमादुत्कृष्टक एव, न तु निष-
द्यायाम्, औपग्रहिकोपकरणस्यैवाज्ञावादिति । मत्तकरिण्याप्र-
सिद्धाऽऽदिके च समुखे समापतत्युन्मार्गगमनाऽऽदिना ईर्यासमि-
ति न भिनत्ति, इत्याद्यन्याऽपि जिनकल्पिकानां सामा-
चारी समयसमुद्धाद्व्यगन्तव्याः । (ठिई चेव च्चि) तथा पूर्वोक्ते
द्विविधेऽपि विहारे स्थितिः श्रुतसहननाऽऽदिका ज्ञातव्याः । त-
थाहि- जिनकल्पिकस्य तावज्जघन्यतो नवमस्या पूर्वस्य तृतीयमा-
चारवस्तु, उत्कर्षतस्त्वसपूर्णाणि दशपूर्वाणि श्रुतं भवति । प्रथम-
सहननो वज्रकुड्यसमानावष्टम्भश्चायं भवति । स्वरूपेण पञ्चद-
शस्यपि कर्मभूमिषु, महत्तस्त्वकर्मभूमिष्वपि भवति । उत्स-
र्पिण्या व्रतस्थस्तृतीयचतुर्थारकयोरेव, जन्ममात्रेण तु द्विती-

यारकेऽपि, अवसर्पिण्यां तु जन्मना तृतीयचतुर्थारकयोरेव,
व्रतस्थस्तु पञ्चमारकेऽपि, सदरणेन तु सर्वसिद्धयः कावे
प्राप्यते । प्रतिपद्यमानकः सामायिकच्छेदोपस्थापनीयचारित्र-
योः, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सूक्ष्मसंपरायमवस्थातचारित्रयोः पृ-
थग्मथेयामवाप्यते । प्रतिपद्यमानानामुत्कृष्टतः शतपृथक्त्व-
म्, पूर्वप्रतिपन्नानां तु सहस्रपृथक्त्वं जिनकल्पिकानां लक्ष्य-
ते । जिनकल्पिकः प्रायोऽपवादः नास्तेवते, ब्रह्मचरपरिहीण-
स्त्वविहरमाणोऽप्याराधकः । आवश्यकीनैषेधिकीमिष्यादुत्कृ-
तगृहविषयपृच्छोपसपल्लवणां पञ्च सामाचार्याऽऽस्व भवन्ति,
न त्विच्छाऽऽदयः । अन्ये त्वाहुः-आवश्यकीनैषेधिकीगृहस्थोप-
सपल्लवणास्तिस्र एव भवन्ति, आरामाऽऽदिनिवासिनः श्रो-
तः पृच्छाऽऽदीनामप्यसम्भवादिति । लोचं चाऽसौ नित्यमेव करो-
ति, इत्येवमाद्यपराऽपि स्थितिर्जिनकल्पिकानामागमादवसेया ।
परिहारविशुद्धिककल्पसामाचार्यादिवक्तव्यताऽत्रैव ग्रन्थे पुर-
स्ताद्वक्ष्यते ।

यथालन्दिकानां तु-“तवेण सत्तेण सुत्तेण” इत्यादिका प्रावना-
ऽऽदिवक्तव्यता यथा जिनकल्पिकानाम् । यस्तु विशेषः स हे-
तुः प्रोच्यते-तत्रोदकाक्षः करो यावता शुष्यति, तत आर-
भ्योत्कृष्टं पञ्चरात्रिन्दिवानि यावत्कादोऽत्र समयपरिभाषया
लन्दमित्युच्यते । ततश्च पञ्चरात्रिन्निवलयस्योत्कृष्टस्य ल-
न्दस्याऽनतिक्रमेण चरन्तीति यथाहन्दि का । पञ्चको हि गणोऽ-
मुक कल्पः प्रतिपद्यते । ग्रामं च गृहपङ्क्तिरुपाभिः पद्भिर्विधी-
यि जिनकल्पिकवत्परिकल्पयन्ति, किं त्वेकैकस्यां धीय्या पञ्च प-
ञ्च दिनानि पर्यटन्तीत्युत्कृष्टलन्दचारिणो यथाहन्दि का उच्यन्ते ।
एते च प्रतिपद्यमानका जघन्यतः पञ्चदश भवन्ति, उत्कृष्टतस्तु
सहस्रपृथक्त्वम् । पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यतः कोटिपृथक्त्वम्,
उत्कृष्टतोऽपि कोटिपृथक्त्वं भवन्ति । एते च यथालन्दिका
द्विविधा भवन्ति-गच्छे प्रतिपद्याः, अप्रतिपद्याश्च । गच्छे
च प्रतिपद्योऽमीषां कारणतः, किञ्चिदश्रुतस्यार्थस्य श्रवणार्थ-
मिति मन्तव्यमिति । पुनरेकैकशो द्विधा-जिनकल्पिका,
स्थविरकल्पिकाश्च । ये जिनकल्प प्रतिपत्स्यन्ते ते जिनकल्पि-
का, ये तु पुनरपि स्थविरकल्प समाश्रयिष्यन्ते ते स्थवि-
रकल्पिकाः । एतेषां च स्थविरकल्पिकजिनकल्पिकभेदभिन्ना-
नां यथालन्दिकानां परस्परमय विशेषः । यदाह-

“ थेराण नाणत्त, अतरत्त अप्पिणत्ति गच्छस्स ।

गच्छे निरवज्जेण, करेति सव्व पि पडिक्कम्म ॥ १ ॥

एक्केक्कपमिग्गहगा, सप्पाउरणा हवति थेरा उ ।

जेसि उण जिणकप्पे, न य तेसि वत्थपायाणि ॥ २ ॥

निष्पक्किम्मसरीरा, अवि अच्चिमम पि नेव अवणिंति ।

विसहति जिणा रोग, करेति कया न निगिच्छ ॥ ३ ॥ ”

इत्यलं विस्तरेण । तदर्थिना तु कल्पग्रन्थोऽन्वेषणीय इति (७)।
विशेषः । (सत्तेपत एव स्थविरकल्प) (विस्तरतस्तु ‘अहादद’
शब्दे प्रथमभागे ७६६ पृष्ठे प्रतिपादित) (शेषाणि तु
सर्वाण्यपि जिनकल्पतुल्यवक्तव्याभ्यवेत्युक्तं शुक्तिपरिहार-
नानात्वम्) (विहारद्वार ‘विहार’ शब्दे ब्रह्मणे) (स्वापनाक-
ल्पविधि ‘ठवणाकुल ’ शब्दे तृतीयभागे १६८६ पृष्ठे गत)
अदि ज्ञानाऽऽदिपुष्टास्त्वनं भवति तदा चिकित्साऽऽदिविधा-
नान् न सहन्ते, इतरथा न सम्यगज्ञानमनस सहन्त इति-
दुविहं पि वेयणं ते, निक्कारणओ सहति जज्जा वा ।

अममत्त अपरिकम्पा, वसही वि पमज्जणं मोत्तुं ॥ ७६३ ॥

द्विविधामप्याभ्युपगमिकीमौपक्रमिकीं च वेदनां निष्कारणतः सहन्ते, भाव्या वा असहिष्णुत्वाऽऽदिकारणवसतो न सहन्ते-
ऽपीति भावः । तथा वसतिरपि तेषामममत्वा ममेयमित्यजिघ्र-
क्षरहिता । “अपरिकम्पा” उपलेपनाऽऽदिपरिकर्मनार्जिता । किं
सर्वधैव ? , नेत्याह-प्रमाजनामेकां मुक्त्वा, कारणे तु सममत्वा
सपरिकर्माऽपि ज्ञाति, परिणतचारिप्राणा शैक्षाऽऽदीनां ममे-
यमित्यजिघ्रक्षविधानात् सममत्वा सपरिकर्मा त्वपरिकर्माया
वमतेरलाभे दृष्ट्या ।

अथ विशेषमाह-

तिगमाईया गच्छा, सहस्म-वत्तीसई उमभसेणे ।

यंकिद्व पि य पढम, वयंति सेसे वि आगाढे ॥ ७६४ ॥

त्रिकाऽऽद्यस्त्रिचतुःप्रभृतिपुरुषपरिमाणा गच्छा भवेयुः । किमुक्त
भवति?-एकस्मिन् गच्छे जघन्यतस्त्रयो जना भवन्ति, गच्छस्य
साधुममुदायरूपत्वात्, तस्य च त्रयाणामधस्तादजावादिति ।
तत ऊर्ध्वं ये चतुःपञ्चप्रभृतिपुरुषसंख्याका गच्छास्ते मध्यमपरि-
माणतः प्रतिपत्तव्यास्तावद्यावदुक्तं परिमाणं न प्राप्नोति । किं
पुनस्तदिति चेत् ? , अत आह- (सहस्त्रवत्तीसई उमभसेणे
त्ति) द्वात्रिंशत्सहस्राण्येकस्मिन् गच्छे उत्कृष्टं साधूनां परि-
माणं, यथा श्रीऋषभस्वामिप्रथमगणधरस्य भगवत ऋष-
भसंनस्येति । तथा स्थण्डिलमपि प्रथमम्-अनापातमसंलोक-
मेतद्गच्छवांसिनो व्रजन्ति । आगाढे तु भावासन्नताऽऽदौ
कारणे शेषाण्यपि अनापातसंलोकप्रभृतीनि स्थण्डिलानि ग-
च्छन्ति ।

कियच्चिरमिति द्वार विशेषयन्माह-

केचिर काक्षं वसिहिह, ए उंति निक्काणम्मि डड पुट्टा ।

अन्नं वा मग्गंती, उविंति माहारणमन्नजे ॥ ७६५ ॥

कियच्चिरकालं यूयमस्यां वसन्तौ वत्स्यथेति पुष्टाः सन्तो
निष्कारणे न तिष्ठन्ति, किं तु क्षेत्रान्तरं गच्छन्ति । अथ बहिर-
शिवाऽऽदीनां कारणानि, ततस्तत्रैव क्षेत्रे अन्यां वसन्ति मार्गय-
न्ति । अथ मृगमाणाऽप्यन्या न द्रव्यते, ततः साधारणं वचनं
स्थापयन्ति, यथा निर्याद्यान्ते तावद् वयं मास यावद् तिष्ठामहे,
व्याघाते तु हीनाधिकमलाद्यवार्थम् ।

शेषद्वाराणि तुल्यवक्तव्यत्वात्तिदिशन्माह-

एमेव सेमएमु वि, केवडया वमिहिह त्ति जा णेयं ।

निक्कारेणं पमिसेहो, कारणे जयणं तु कुव्वंति ॥ ७६६ ॥

एवमेव कियच्चिरद्वारवत्, शेषेष्वपि उच्चारप्रस्रवणाऽऽदिपु
कियद्द्वारेषु, कियन्तो वत्स्यथेति द्वार यावत्क्षेयम् । किमित्याह-
एनेष्वपि निष्कारणे, प्रतिषेधो, न वसन्तीति भावः । कारणे तु
यतनां कुर्वन्ति । किमुक्तं भवति?-यदि तिष्ठतामुच्चारप्रस्रवणयो
परिष्ठापनमकाले फलिहकाभ्यन्तरतो नानुजानन्तीत्यतस्त-
त्र न तिष्ठन्ति । अथाशिवाऽऽदिजि कारणेति तिष्ठन्ति तत उच्चार
प्रस्रवणं वा मात्रकेषु द्युत्सृज्य बहिः परिष्ठापयन्ति । एवमव-
काशाऽऽदिष्वपि दृष्टव्यं, नरमवकाशे यत्र प्रदेशे उपवेशन-
प्राजनधावनाऽऽदि नानुज्ञात, तत्र नोपदिशन्ति । कमत्रकाऽऽदिपु
च प्राजनानि आवन्ति, तृणफलकान्यपि यानि नानुप्राप्तानि, तानि

न परिशुज्जते । संरक्ता नाम-यत्र तिष्ठतामगारिणो ज्ञान्ति गवा-
दिभिर्मज्जमानां वसतिमन्यद्वा समीपवर्ति गृहं संरक्तं, तत्राऽ-
प्यशिवाऽऽदिजि कारणैः तिष्ठन्तो ज्ञान्ति-यदि वयं तदानीं
छद्म्यामस्ततो रक्षिष्याम इति । संस्थापनता नाम-वसतेः सं-
स्कारकरणं, तस्यामपि नियुक्ता ज्ञान्ति-वयमकुशलाः सं-
स्थापनाकर्मणि कर्तव्ये, सप्राज्ञृतिकायामपि वसतौ कारणतः
स्थिता देशतः सर्वतो वा क्रियमाणाया प्राज्ञृतिकायां स्वकीय-
मुपकरणं प्रयत्नेन संरक्षन्ति, यावत्प्राज्ञृतिका क्रियते ताव-
देकस्मिन् पार्श्वे तिष्ठन्ति, सदीपायां साग्निकाया वसतौ का-
रणे स्थिता आवश्यकं बहिः कुर्वन्ति । अवधानं नाम-यदि
गृहस्थाः क्षेत्राऽऽदि गच्छन्तो भणन्ति-अस्माकमपि गृहेषूपयो-
गो दातव्यो, मा शुनस्तेनकाऽऽद्य-प्रविश्योपह्वं कापूरिति, त-
त्रापि कारणे स्थिताः स्वयमेवावधानं ददति, अनुपस्थापि-
तशैक्षैर्वा दापयति । यत्र च कति जना वत्स्यथेति पृष्टे सति
कारणतस्तिष्ठद्भिः परिमाणनियमः कृतः-यथैतावद्भिः स्थात-
व्यं नाधिकैः, ततो यद्यन्ये प्राधूर्णकाः समागच्छन्ति तदा ते-
पामेव स्थपनाय भूयोऽप्यनुज्ञापनीयः सागारिकः, यद्यनुज्ञा-
नाति, ततः सुन्दरमेव, अथ नानुजानाति, ततोऽन्यस्यां वसतौ
स्थापनीयास्ते प्राधूर्णका इति ।

जिज्ञाचर्याऽऽदीनामवशिष्यमाणद्वाराणां विशेषमाह-

निययाऽनियया भिक्खा-यरिया पाणऽसुद्धेवऽलेवार्मं ।

अंधिलमणं विलं वा, पडिमा सव्वा वि अविरुद्धा ॥ ७६७ ॥

भिज्ञाचर्या नियता कदाचिदाभिग्रहिणी, अनियता कदाचिदना-
भिग्रहिणी, पानमश वा लेपकृतं च भवेदलेपकृतं वा, द्राक्षा-
चिञ्चापानकाऽऽदि तक्रतीमनाऽऽदिकं च लेपकृतं सौवीराऽऽदिकं,
घल्लचणकाऽऽदिकं चालेपकृतमाचारुलमनाचारुल वा द्वयमपि कु-
र्वन्ति, प्रतिमाश्च मासिक्यादिका जलाऽऽदिका वा सर्वाभ्याप्य-
मीपामविरुद्धा इति । उक्त सामाचारीद्वारम् ।

अथ स्थितिद्वारमभिधित्सुर्द्वारगाथाद्वयमाह-

खेत्ते काळे चरित्ते, तित्थे परियाएँ आगमे वेण ।

कप्पे लिंगे द्वेसा, जाणे गणणा अभिगहा य ॥ ७६८ ॥

पन्नावण मुंनावण, मणसाऽऽवन्ने उ नत्थि पच्छित्तं ।

कारेणं पमिक्कम्ममि य, भत्तं पथो य भयणाए ॥ ७६९ ॥

क्षेत्रे काळे चरित्ते तीर्थे पर्याये आगमे वेदे कल्पे लिङ्गे ले-
प्यायां ध्याने गणनायाश्च, एतेषु स्थितिवत्कथा । अभिग्रहाश्चा-
मीपामभिग्रहातन्याः । एव प्रवाजना, मुद्रापना, मनसाऽऽपन्नेऽप्य-
पराधे नास्ति प्रायश्चित्तं, कारणे प्रतिकर्मणि च स्थितिः जक
पन्यान्तश्च जजनया । इति गाथाद्वयसमुदायार्थः ।

अवयवार्थं तु प्रतिद्वार विभणिपुराह-

पन्नरस कम्मजूमिमु, खेत्तऽप्पोसप्पिणी य तिसु होज्जा ।

तिसु दोसु य उस्मप्पे, चउरो पलिजाग माहरणा ॥ ७७० ॥

क्षेत्रद्वारे जन्मनः, मज्जावतश्च स्थविरकल्पिका पञ्चदश-
स्वपि कर्मजूमिषु जरतैरावतचिदेहपञ्चकलकणसु भवन्ति, सं-
हरणतः पञ्चदशाना कर्मजूमिनां त्रिशनामकर्मजूमिनामन्यतर-
स्या जूमौ प्रवेयुः, अस्माकालः, तमद्गौर्यावसर्पिण्यां जन्म-
तः, सद्भावश्च त्रिषु तृतीयपञ्चमार्केषु भवेयुः । (तिसु दोसु

य चस्सपे त्ति) उत्सर्पिण्यां जन्मतस्त्रिषु द्वितीयतृतीयचतुर्थेषु
आरक्षेपु, सद्भावतस्तु द्वयोस्तृतीयचतुर्थारकयोर्भवन्ति, नोअवस
र्पिण्युत्सर्पिणीकाले जन्मतः, सद्भावतश्च दुःपमसुपमाप्रति-
भागे भवन्ति । सहरणतस्तु चत्वारोऽपि प्रतिभागा अमीपां वि-
षयतया प्रतिपत्तव्या । तद्यथा-सुपमसुपमाप्रतिभागः, दुःपम-
दुःपमाप्रतिभागः, सुपमदुःपमाप्रतिभागः, दुःपमसुपमाप्रति-
भागश्चेति ।

पदमविइएसु पन्निव-ज्जमाण इयरे उ सव्वचरणेसु ।

नियमा तित्थे जम्म-उट्ट जहन्ने कोमि उक्कोसे ॥ ८०१ ॥

पव्वज्जाएँ मुहुत्तो, जहन्नमुक्कोसिया उ देसूणा ।

आगमकरणे भइया, ठियकपे अट्टिए वा वि ॥ ८०२ ॥

प्रतिपद्यमानका अमी प्रथमे वा सामायिकाऽऽख्ये, द्वितीये वा
छेदोपस्थापनीयाऽऽख्ये चारित्र्ये भवेयुः । इतरे नाम पूर्वप्रतिपत्ता,
ते सर्वेऽपि चरणेषु ज्ञवन्ति, सामायिकाऽऽदिषु यथाख्यातपर्यन्ते
ध्विति भावः । तथा नियमादमी तीर्थे भवन्ति, नातीर्थे । पर्या-
यो द्विधा-गृहपर्यायः, प्रव्रज्यापर्यायश्च । तत्र गृहपर्यायो जघ-
न्यतो जन्मन आरज्याऽष्टौ वर्षाणि, उत्कर्षतः पूर्वकोटी । प्रव्रज्या-
पर्यायो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तः, तदनन्तर मरणात्प्रतिपाताद्वा । उत्क-
र्षतस्तु देशोना पूर्वकोटी । आगमोऽपूर्वश्रुताध्ययन, तस्य करणे
प्राज्या-अमी कुर्वन्ति वा, न वा तमिति ज्ञाव । कल्पद्वारे-स्थि-
तिकल्पे वा अस्थितकल्पे वा जवेयुः । वेदद्वारं सुज्ञानत्वाद्वाध्यकृता
न भावितम् । इत्थं तु द्रष्टव्यम्-वेद स्त्रीपुनपुसकभेदात् त्रिवि-
धोऽप्यमीपां प्रतिपत्तिकाले भवेत् । किमुक्तं भवति? पूर्वप्रतिप-
त्तानां त्ववेदकत्वमपि भवतीति ।

जइया उ दव्वद्विगे, पन्निवत्ती सुक्खेसधम्मैहिं ।

पुव्वपन्निवत्तगा पुण, लेसाऊणे य अन्नयरे ॥ ८०३ ॥

प्रतिपद्यमानकाः, पूर्वप्रतिपत्तकाश्च छव्यविद्धे भक्ता विक-
ल्पिताः-कश्चित्तन्न भवत्यपीति, ज्ञावद्विद्धं तु नियमात्सर्वदैव
भवति । तथा प्रतिपत्तिं बुद्धद्वेष्याधर्मध्यानयोजवेत् । किमुक्तं
भवति? प्रथमतः प्रतिपद्यमानकाः शुद्धास्वेव तिसृषु लेख्यासु
आज्ञाविषयाऽऽदौ च धर्मध्याने वर्तमाना प्रतिपत्तव्या । पूर्व-
प्रतिपत्तकाः पुनः षष्ठा लेख्यानामन्यतरस्या लेख्यायामार्त्ता-
ऽऽदीनां च ध्यानानामन्यतरस्मिन् ध्याने भवेयुः । ४०१ उ० ।

अथैताभिर्भावद्वेष्याभिरुपचितस्य कर्मणः कथमुदयो
जवति ? इत्याह-

जं चिज्जए उ कम्मं, जं लेसं परिणतस्स तस्सुदए ।

अमुजो सुभो व गीतो, अपत्थपत्थन्नउदओ व ॥ ८०६ ॥

(ज लेस ति) सप्तम्यर्थे द्वितीया । ततोऽयमर्थः-यस्यां कृ-
त्याऽऽदीनामन्यतरस्या लेख्याया परिणतस्य जीवस्य यदशुज
शुज वा कर्म ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदि चीयते । कर्मकर्त्तव्यं प्रयोगः,
चय यन्धमुपगच्छतीत्यर्थः । तस्यैवमशुजरूपतया, शुजरूपतया
वा वरुस्य कर्मण उदयाऽऽवलितां प्राप्तस्याशुभः, शुभो वा
तथाऽनुरूप एवादयो गीतः सशब्दिनस्तीर्थकरैः । दृष्टान्त-
माह-अपत्थपत्थान्नउदय इव । यथा अपत्थान्नं शुकवतो जव-
राऽऽदिरोगद्वारेणापत्थ एवादयो जवन्ति, पत्थान्नं तु शुकवतो
मुखनासिकाऽऽदिद्वारेण पत्थः, एव कर्मणोऽपि प्रशस्ताप्रश-
स्तलेक्ष्यपरिणामवरुस्य विपाकः शुभाशुभो जवतीति ।

अथ गणनाद्वारमाह-

पडिवज्जमाणभइया, एको व सहस्ससो व उक्कोसो ।

कोमिसहस्सपुहत्तं, जहन्न उक्कोसपडिवळा ॥ ८१० ॥

स्थविरकल्पस्य प्रतिपद्यमानका भाज्या विवक्षितकाले भवेयुः,
तत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतो यावत् सहस्रपृथक्त्व, पू-
र्वप्रतिपत्ताः जघन्यतोऽपि कौटिहसहस्रपृथक्त्व, नवर जघन्यप-
दादुत्कृष्टपदे विशेषाधिकत्वम् । गत गणनाद्वारम् । ४०१ उ० ।
('अभिगह' शब्दे प्रथमभागे ७१३ पृष्ठेऽभिगहा उक्ताः) एते
च द्रव्याऽऽदयश्चतुर्विधा अप्यभिग्रहास्तीर्थकरैरपि यथायोग-
माचीर्षत्वाद्, मोहमदापनयनप्रत्यक्षत्वाच्च गच्छवासीनां तया-
विधसाहिष्णुपुरुषविशेषापेक्षया महान्तः कर्मनिबन्धने प्रतिप-
त्तव्या इति ।

अथ प्रवाजनामुखापनाद्वारे भावयति-

सच्चित्तदवियकपं, ठव्विहमवि आयरंति थेरा उ ।

कारणओ असहू वा, उवएसं दिति अन्नत्थ ॥ ८१७ ॥

प्रवाजनामुखापनाभ्याम, उपपन्नकृत्वात् पक्षिघोऽपि सच्चित्त-
छव्यकल्पो गृहीतः । तद्यथा-प्रवाजना, मुखापना, शिक्षापना,
उपस्थापना, समुज्जना, सचायना चेति । तमेवविधं पक्षिधमपि
सच्चित्तद्रव्यकल्पमाचरन्ति स्थविरा गच्छवासीनः । (कारणओ
त्ति) तथाविधैरनाज्जाव्यताऽऽदिभिः कारणैः, असहिष्णवो वा
स्वयं वस्त्रपात्राऽऽदिजिज्ञांताऽऽदिभिश्च शिष्याणां सग्रहोपग्रहौ
कर्तुमसमर्था उपदेशमन्यत्र गच्छान्तरे, ददति प्रयच्छन्ति-अ-
मुकत्र गच्छे सविप्रगीतार्था आचार्याः सन्ति तेषां समीपे जव-
ता दीक्षा प्रतिपत्तव्येति । अथ मनसाऽऽपन्नं नास्ति प्रायश्चित्तम् ।

इदं व्याख्यानयति-

जीवो पमायवहुलो, पन्निवक्खे दुक्कर उवेउं जे ।

कित्तियमेत्तं वोच्छित्ति, पच्छित्तं दुग्गतरिणी व ? ॥ ८१८ ॥

अयं जीवः प्रमादबहुलोऽनादिभवाज्यस्तप्रमादभावनाजा-
वितः, ततः प्रतिपत्तेऽप्रमादे स्यापयितुं दुष्करं भवति, दुःखेना-
प्रमादभावनायां स्थाप्यते इत्यर्थः । "जे" इति पादपूरणे ।
अतो दुर्गतं ऋणिक इव अतिप्रचूतं ऋणं अतिचपलचित्तस-
ज्वापराधवशादयं प्रमादबहुलो जीव उपदेशमापद्यमानं किय-
न्मात्रं प्रायश्चित्तं वक्ष्यति वोढुं शक्नोतीति मनसाऽऽपन्नेऽप्य-
पराधे नास्ति तपःप्रायश्चित्तं स्थविरकल्पिकानाम् आद्योचनाप्र-
तिक्रमणप्रायश्चित्तं तु तत्रापि भवत इति मन्तव्यम् । अथ "का-
रणे पडिकम्ममि य ति (७६६)" पदं व्याख्यायते-कारणम-
शिवावमौदर्याऽऽदि, तत्रोत्पन्ने द्वितीयपदमप्यासेवन्ते । तथा नि-
ष्कारणे निष्प्रतिकर्मशरीरा, कारणे तु ग्लानमाचार्यवादिनं
धर्मकथिकं च प्रतीत्य पादधावनमुखमार्जतशरीरसवाधना-
ऽऽदिकरणात् सप्रतिकर्माण इति । "भत्त पथो य भयणाए त्ति
(७६६)" जक पत्थाश्च भजनया । किमुक्तं भवति ?-उत्सर्गत-
स्तावत्तृतीयपौरुष्यां भिक्षाटनं विहारं कुर्वन्ति । अपवादतस्तु
तदानीं भिक्षाया अस्त्राभे काले वा पूर्यमाणे देशास्थपि पौरुषी-
ध्विति । गत स्थितिद्वारम् ।

अथोपसहरमाह-

गच्छम्मि य एम विही, नायव्वो होऽ आणुपव्वीण ।

ज एत्थ णाणत्त, तमहं वोच्च समामेणं ॥ ८१९ ॥

गच्छे गच्छवासिनामेपोऽन्तरोक्तो विधिर्ज्ञातश्च आनुपूर्व्या
परिपाट्या, यदत्र नानात्वं विशेषस्तदह वक्ष्ये समासेन ।

एतदेव सन्निवेशमाह-

सामाचारी पुणरपि, तेसि इमा होइ गच्छवामीणं ।

परिसेहो व जिण्णाणं, जं जुज्जइ वा तगं वोच्चं । ८२० ।

सामाचारी पुनरपि तेषां गच्छवासिनां नासकल्पेन विहरता-
मेवा वक्ष्यमाणा भवति, जिनानां जिनकल्पिनामस्या एव
सामाचार्याः प्रतिषेधो वा वक्तव्यः । यद्वा-प्रत्युपेक्षणाऽऽदिकं ते-
षामपि युज्यते तत् किमपि वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

परिलेहण निक्खमणे, पाहुमिया भिक्ख कप्पकरणे य ।

गच्छ सति ए अ कप्पे, अं विल भरि ए अ ऊसित्ते । ८२१ ।

परिहरणा अणुजाणे, पर कप्पे खलु तहेव गेलत्ते ।

गच्छपरिवंशऽह्वयं-दि उवरि दोसा य अववादे । ८२२ ॥

प्रथमतः प्रत्युपेक्षणा वक्ष्या, ततो निष्क्रमणम्-कतिवारा उपा-
श्रयाद् निर्गन्तव्यमिति । प्राभृतिका सूक्ष्मवादरमेदाद् द्विविधा,
मिक्षा गोचरचर्या, कल्पकरणं च भाजनस्य धावनविधि-
लक्षणमित्येतानि वक्तव्यमिति । (गच्छ सति ए चि) शक्तिकाः
गतसख्यपुरुषपरिमाणा ये गच्छास्तेषु प्रभूतेन पालकेन प्रयो-
जनं भवेत् । तच्च (कप्पे अं विल चि) कल्प्यं कल्पनीयम्, अम्ल
च सौवीर ग्रहीतव्यम्, अनेन सख्येन सौवीरिणीसप्तकमजि-
धानीयम् । (भरि ए चि) तस्या सौवीरिण्या सप्तविधं भरणं
वाच्यम् । (ऊसित्ते चि) उत्सेचनमुत्सिक्तं, सौवीरस्योत्सि-
ञ्जनमित्यर्थः, तत्स्वरूपं च निरूपणीयम् । (परिहरणं चि)
नोदकं प्रश्लिष्यति-यदि सांप्रतं केष्वपि गच्छेष्वित्यमाधा-
कर्माऽऽद्यो दोषा उद्भवन्ति, तत् पूर्वं सहस्रेषु गच्छेषु साधव-
कथमाध्याकर्माऽऽदीनां परिहरणं कृतवन्त इति ? । अत्राऽऽचार्यं
प्रतिवक्ष्यति । अनुयानं रथयात्रा, उपवृत्तकृत्वात् स्नात्राऽऽदेरपि
परिग्रहः । ततो यथा संप्रति रथयात्राऽऽदौ समयसरणे सह-
चनस्याका अपि साधवो मिश्रिता सन्तश्चाध्याकर्माऽऽदिकं
परिहरन्ति, तथा पूर्वमपि परिहृतवन्त इत्यनेन संबन्धेनानुया-
नविषयो विधिर्वक्तव्यः । तत् परकर्मस्वरूपं निरूपयितव्यम्,
खलुर्वाक्यालङ्कारे । नैयं ग्लानविधिः प्रतिपादनीयः । गच्छ-
प्रतिषेधानां यथावन्तिकानां सामाचारी दर्शनीयाः । तत्
उपरि मासकल्पादूर्ध्वं तिष्ठतां स्थविरकल्पिकानां दोषा अ-
भिवातव्याः । ततोऽपवादो द्वितीयपदमुपदर्शनीयमिति द्वार-
गाथाद्वयसमामांशः । वृ० १ उ० । (प्रत्युपेक्षणा ' परि-
सेहणा ' शब्दे वक्ष्यते)

अथ निष्क्रमणद्वारमाह-

निग्गेक्खो तस्याए, गच्छे निक्कारणम्मि तह चेव ।

वहुविक्खेव दमविडे, माविक्खे निग्गमो जइओ ॥ ८२३ ॥

निरपेक्षो जिनक टोयकं प्रणिमाप्रतिपन्नकाऽऽदिगच्छसत्कापेक्षा-
रहितः, स तृतीयस्यामेव पौरुष्यामुपाश्रयाद् निर्गच्छति, गच्छे
गच्छवासिनोऽपि साधवो निष्कारणे नैयं निर्गच्छन्ति, तृती-
यस्यां पौरुष्यामित्यर्थः । परं गच्छे यदाऽऽचार्योपाश्रयाऽऽदि-
विषयभेदाद् दशविधं येषां वृष्यं, तेन यो बहुविधो व्याक्रेषः,
तेन सापेक्षं गच्छवासिनि निर्गमो भजनीयः, कदाचित् तृतीयस्यां,
कदाचित् प्रथमद्वितीयचतुर्थीषु वा पौरुष्यामिति ।

अथैनामेव निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयति-

गहि ए भिक्खं जेतुं, सोहिय आवसस आलयमुवेड ।

महिं णिग्गतो तहिं चिय, एमेव य खित्तसंकमणे ॥ ३४ ॥

निरपेक्षो भगवान्, तृतीयपौरुष्यामुपाश्रयाभिर्गत्य भिक्षामदि-
त्वा गृहीते सति भैक्ष्ये अनापाते असत्त्वोक्ते च स्थाने श्रुत्वा
आवश्यकं च सङ्गाकायिकीलक्षणं शोधयित्वा, यस्यामेव
पौरुष्यां निर्गतस्तस्यामेव भूय आलयमुपाश्रयमुपैति, तृतीय-
स्यामित्यर्थः । एवमेव च क्षेत्रसंकमणेऽपि छद्मव्ययं, क्षेत्रात् क्षेत्रा-
न्तरगमनमपि तृतीयस्यां करोतीति ज्ञावः । स्थविरकल्पिका
अपि निष्कारणे तृतीयस्यामेव भिक्षामदित्वा प्रतिश्रयमनुद्दिश्य
सङ्गाभूमिं गत्वा तस्यामेव प्रत्यागच्छन्ति, क्षेत्रसंकमणमप्येव-
मेव, कारणतस्तु न कोऽपि प्रतिनियमः ।

तथा चाह-

अतरंतवालवुद्धे, तवस्मिआएसमाऽकज्जेसु ।

बहुसो नि होज्ज विसणं, कुत्ताऽकज्जेसु य विभासा । ८२५ ।

उच्चारविहारादी, संभमजयचेऽवदणाऽऽद्या ।

आयपरोजयहेदं, विणिग्गमा वण्णिया गच्छे ॥ ८२६ ॥

अनरन्तो ग्लानस्तस्य, तथा बालवृद्धयोः, तपस्विनः कृपकस्य,
आदेशस्य प्राचूर्णकस्य, आदिशब्दादाचार्योपाश्रयायशैक्षकल-
ब्धिमत्प्रभृतीनां यानि कार्याणि तत्प्रायोभ्यसक्तपानौषधाऽऽदिग्रह-
णरूपाणि, तेषु बहुशोऽपि वदन्ति वारान् गृहपतिगृहेषु प्रवेशनं
गच्छसाधूनां भवति । तथा कुल नागेन्द्रचान्द्राऽऽदि, आदिशब्दाद्
गणं कुलसमुदायो, गणसमुदायः सङ्घः, चतुर्वर्णरूपो वा, त-
त्कार्येषु च विभाषा कर्तव्या । सा चेवा कुत्रे गणे सङ्घे वा आ-
भाव्याऽनाभाव्यविषयः कोऽपि व्यवहारः समुपस्थितस्य यथा-
वत्परिच्छेदनं कर्तव्यम्, प्रत्यनीको वा कोऽपि साधूनामुपस्थित-
स्तस्य शिक्षणं विषयम्, चैत्यरुद्धं वा कश्चिन्नि शङ्क मुष्णाति न
शासितव्यो वर्त्तत इत्यादि । तथा-उच्चारं पुरीषं, तस्योपलङ्क-
णत्वात्प्रसन्नवणाऽऽदेर्व्युत्सर्जनार्थं घटिगन्तव्यम्, विहारो नाम-
वसतायस्वाध्यायिके समुत्पन्ने सति स्वाध्यायनिमित्तमन्यत्र ग-
मनम्, आदिग्रहणात् पूर्वगृहीतपीठफलकप्रत्यर्पणप्रभृतिपरिग्रहः ।
सध्रमो नाम-उदकाऽग्निहस्त्याद्यागमनसमुत्पन्न आकस्मिक संघा-
सः । भयं तु सामान्येन ममुरयं दुष्टस्तेनाऽऽद्युपवचप्रभवम्, चै-
त्यानि जिमबिम्बानि, तेषां वन्दनम् । आदिशब्दादपूर्वग्रहणऽऽ-
चार्यवन्दनाऽऽदिपरिग्रहः । एवमादीनि यान्यात्मन परेषामुभय-
स्य वा हेतोः कार्याणि तन्निमित्तं बहुशोऽपि प्रतिमाऽऽथ्याद्विनिर्ग-
मा वण्णिताः प्रतिपादिता इति । गत निष्क्रमणद्वारम् । (प्राभृति-
का ' वमहि ' शब्दे वक्ष्यते) (जिज्ञा ' गोचरचरिया ' शब्दे तृती-
यभागे ६६७ पृष्ठे छष्टव्या) (कल्पकरणं ' लेव ' शब्दे वक्ष्यते)
(ग्लानाऽऽदिद्वाराणि-ग्लानाऽऽदिशब्देषु छष्टव्यानि)

एत्तो उ थेरकप्प, समामओ मे निमामेहि ।

तिविहम्मि संजमम्मि उ, वोयव्वो हेति थेरकप्पो तु ॥

सामाज्यच्छेदपरिहा-रिणं य तिविहम्मि एअम्मि ।

ठिणं अट्टिणं व कप्पे, सामाज्यसंजमो मुण्येव्वो ॥

छेदपरिहाग्न्या पुण, णियमाओ हव्वनि ठिनकप्पे ।

एतेसु थेरकप्पो, जह जिणकप्पीण अगाहो दोसु ॥

गहणं चजभिग्गहाण, पंचादि दोहिं च ए तह इत्त ।

बाले वृद्धे सेह-ऽगीतत्ये णाणदंसणपेही ॥

दुव्वलसंघयणम्मि य, गच्छे य इहेसणा जणिता ।

जइसंभवं तु सेसा, खेत्ताऽऽदि विजासियव्व दारा तु ॥

उवरिं तु मासकप्पे, वित्थरिओ विजासते तेसिं पं० भा० ।

“इयणिं थेरकप्पो । तत्थ, गाहा- (तिविहम्मि सजमम्मि) थेरकप्पो । सो तिबिहो-सामाहओ, छेओवट्ठावाणिओ, परिहारबिसुद्धिओ चि । सामाहओ ठियकप्पे, अट्ठियकप्पे वा । छेओवट्ठावाणिओ, परिहारबिसुद्धिओ ठियकप्पे चैव । तत्थ सामाहयसजमो-ठियकप्पे वा, अट्ठियकप्पे वा । विहओ नाम-छेओवट्ठावाणिओ, सो ठियकप्पे नियमा । तइओ परिहारबिसुद्धिओ, सो नियमा ठियकप्पे । परिहारबिसुद्धिओ तत्पदमयाए जिणपायमूले पडिवज्जति, जहा मासकप्पे, नवरि उदीरणमेत्त, गणप्यमाणेण जहस्येण तिष्ठि गणा, उक्कोसेण सयग्गसो । पुरिसप्पमाणेण जहस्येण सत्तावीस, उक्कोसेण सयपुट्ठत्त । छुठे उहेसे तेसिं सुत्त विभासिज्जइ । ते दुविहा-जिणकप्पिया, थेरकप्पिया य । जिणकप्पिया आवकहिया, थेरकप्पिया अचारसमासे अत्थिऊण कयाइ जिणकप्प पक्खिज्जति, कयाइ तमेव कप्प उव्वसपज्जिता ण विहरति, अहवा मुणो वि तमेव गच्छ पति । सेस जहा मासकप्पे, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च जइ अत्थि जहस्येण सयपुट्ठत्त, उक्कोसेण सहस्सगसो । अहालदिया वि एमेव, नवरि दुविहा-गच्छपक्खिज्जत्ता य, गच्छ-निगया य, जहा मासकप्पे । जे अपडिवद्धा ते दुविहा-जिणकप्पिया य, थेरकप्पिया य । जिणकप्पिया किञ्चि पक्खिम न करेति । थेरकप्पिया गच्छमाण ति नियमा पडिगदधारी । तत्थ वि गिलाणस्स पक्खिम थेरकप्पिया फासुएण पडोयारेण अहालदियस्स करेति । सेस जहा मासकप्पे । नवर गणप्यमाणेण जहस्येण तओ गणा, उक्कोसेण सयग्गसो । एव पडि-वज्जमाणय पुरिसप्पमाणे जहस्येण पसरस, उक्कोसेण सयग्गसो । पुव्वपडिवन्नए पडुच्च जहस्येण सयग्गसो, उक्कोसेण सहस्सपुट्ठत्त । सेसा जहा जिणकप्पियाण विहे, एत्थ थेरकप्पिया ते नेयव्वा जहा कप्पे, अज्जाण मासकप्पो व्व नेयव्वो, जहा कप्पो सिज्जइ । ” जिनकल्पा-ऽऽथा सव्यक्केत्रकालजावाभिग्रहेषु अभिगृहीतवणाया आहारा-ऽऽदि गृह्णन्ति, स्थविरकल्पिका किमर्थं प्रकीर्णवणाया आहारा-ऽऽदि गृह्णन्ति, प्रकीर्णा अनभिगृहीतवणा इत्यर्थः । आचार्य आह-“बालवृद्धयेराण बाळा वुड्ढा य कारणे पव्वाविया, ने जइ अभिगृहीतवणा एसणाए गेएहति । अभिगृहीतवणा एसणाए य च द्वावेज्जा सरिसो लाजो, सेहाइण च अभिगृहीतवणा दुव्वलसंघयणान नाणदरिसणाऽऽइसु य पक्खिज्जत्ताण दिवस हिंरुताण नेव लजिस्सति । पच्छा सघयणदुव्वलसणेण, अभिगृहीतवणेण य सजम छुट्ठेति, पासत्थाईह परित्थयईह वा गमिस्सति, पच्छा तित्थवोच्छेओ भविस्सइ । गच्छो य महिद्धिओ । स बा-लवृद्धाओ लोयणयणायरभूआ, जिणकप्पियाओ ण च गच्छाओ चैव प्रवृत्ति, प्रवृत्तिरित्यर्थः । जम्हा गच्छेऽपि किं एहाए विसु-द्धाए हिंरुमाणा उग्गमाइसुद्ध आहाराइ गेएहता, भुजता य जहस्येण अट्ठ पयणमायाओ, उक्कोसेण चोइस पुव्वाणि अहि-ज्जति, अवोच्छिन्निकरा य इति, ओहिमणपज्जउक्केत्रलाण च उप्पाएति, सोहम्माइकप्पोवएसु जाव सव्वहसिद्धे वि उ-व्वज्जति । एएण कारणेण गच्छे पक्खिज्जेसणा जहासभव ।

थिरकप्पियाण सित्तकात्ता जहा मासकप्पे, पव्वावणाइ य जहा मासकप्पे । ” प० चू० ।

अहुणा उ थेरकप्पे, वोच्छामि विहिं समासेणं ॥

गहणे चउव्विहम्मि वि, तीए गहणं तु परमजत्तेणं ।

जं पाणवीयरहियं, हवेज्ज तरमाणए मोही ॥

गहणं चउव्विहं ती, वत्थं पातं च सेज्ज आहारो ।

एतेसिं असतीए, गहणं पदमं तु वीयस्स ॥

वितियं पातं भण्णति, किं कारण तस्म गहण पदमं तु । तेण विणा वोहिपक्खिमा, गिहिजायणजोगो हाणी य ॥

अहवा चउव्विहं तु, असणादी तत्थ भोज्जगहणं तु ।

तत्थ तु वितियं पाणं, तस्स तु गहणं पदमताए ॥

असतीए फासुयस्सा, तस्महिए कंदवीयसहिए वा ।

किं कारण तेण विणा, आसुं पाणक्खतो होज्जा ॥

तरमाणे गिएहति सुद्धं अतरो पेहेज्ज तह संथार ।

संथरतो गेएहंतो, पावति मट्ठाणपच्छित्तं ॥

सत्त दुए दमए वा, अणेगठाणेण वा भवग्गहणं ।

एत्तो तिगातिरित्तं, उग्गमउप्पायणेसणासुद्ध ॥

जइयं ति कप्पति ती, तस्सऽनतीए असुच्छं पि ।

एसो तु थेरकप्पो, “ ” ॥ प० भा० ।

इयणिं थेरकप्पो गाहा- (गहणे चउव्विहे ति) चउव्विहे वत्थ, पा-य, आहारो, सेज्जा । चउएह वि अमइ पदमया य घेएइ । किं का-रण-तेण विणा पक्खिमाइहाणी चैव । अहवा-असणाइ पदम, तत्थ विइय पायग्गहण परमपयत्तेण नयमाणो पदम सयणमाणो तस-पाणवीयरहिया कदमूलसहिए गेएहइ, अतरतो पुण तसपाणस-हिए वा, वीयकदमूलसहिए वा गेएहइ । किं कारण तेण विणा आसु पाणक्खओ होज्जा । तरमाणो सुद्ध गेएहेज्जा । अतरतो पेहेज्जा । गाहा- (सत्त दुएत्ति) पिडेसणपाणेसणाओ । (दस-एत्ति) दस एसणाइोसा । (अणेगठाणे ति) उग्गमाइ पसरस सोलस । एत्तो तिगादिरित्त नाम-उग्गमउप्पायणएसणासुद्ध । तविवरीय ज एतेहिं चैव उग्गमाईहिं असुद्ध, त गेएहेज्जा गच्छ-सरक्खणहेव गच्छवासाहिं । भव्य नाम कारणे कप्पइ, इयरहा न कप्पइ । एस थेरकप्पो । प० चू० । (स्थविरकल्पिनामुपधिः ‘ उव्विह ’ शब्दे द्वितीयभागे १०६१ पृष्ठे उक्तः) (स्थविरकल्पो जिनकल्पअ ठावप्येतौ महर्द्धिकाविति ‘ गच्छ ’ शब्दे तृतीय-भागे ८०४ पृष्ठे उक्तम्)

श्विरकल्पद्विडि-स्थविरकल्पस्थिति-स्त्री० । स्थविरा आचार्याऽऽ-दयो गच्छप्रतिषक्षास्तेषा कल्पस्थितिः स्थविरकल्पस्थितिः । वृ० ४ उ० । कल्पस्थितिभेदे, वृ० ४ उ० । स्था० । प० चू० । प० भा० ।

संप्रति स्थविरकल्पस्थितिमाह-

संजमकरणज्जोया, णिप्फातग णाणदंसणचरित्ते ।

दीहाउ वुड्ढासे, वमहीदोसेहि य विमुक्का ॥ ४०७ ॥

सयम पज्जाऽऽभवदिरमणाऽऽदिरूप-पृथिव्यादिङ्कारूपो वा स-सदयविध, त कुर्वन्ति यथा तत्पालयन्तीति सयमकरणा । न-

न्यादिदर्शनात् कर्तव्येनदप्रत्ययः । उद्द्योतका-तपसा प्रवच-
नस्योज्ज्वालका । तनः सयमकरणाश्च ते उद्द्योतकाश्चेति वि-
शेषणसमाम् । यच्चा-पूर्वपौरुषीकरणेन सयमकरणमुद्द्योतय-
न्तीति संयमकरणोद्द्योतका । तथा-ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु शि-
ष्याणां निष्पादकाः, तेषां चाज्ञानाऽऽदीनामव्यवस्थितिकारका
भवन्तीति शेषः, यदा च ते दीर्घाऽऽयुषो जङ्घायलपरिक्लीणाश्च
भवन्ति, तदा वृद्धाऽऽवासमध्यामते, तत्रैव क्षेत्रे वलन्तोऽपि व-
सतिदोषैः काष्ठातिफान्ताऽऽदिभिः, चशब्दादाहारोपधिदोषैश्च
विमुक्ता वर्जिता भवन्ति, न तैर्लिप्यन्त इत्यर्थः ॥ ४०७ ॥

मात्तु जिणकप्पट्टि, जा मेग एम वन्निया हेट्ठा ।

एमा उ छुपदजुत्ता, होति त्रिती धेरकप्पस्म ॥४०८॥

जिनकल्पस्थितिग्रहणेन, उपलक्षणत्वात् सर्वेषामपि गच्छनि-
र्गतानां स्थितिः परिगृह्यते । तनस्ता मुक्त्वा, या अधस्तादसिन्ने-
वाध्यते मर्यादा स्थितिरेषा अनन्तरमेव वर्णिता । यद्वा-सामा-
यिकाध्ययनमादौ कृत्वा यावदसिन्नेवाध्ययने इदं पद्धिधकल्प-
स्थितिसूत्रमन्तरे गच्छनिर्गतसामाचार्यं मुक्त्वा या शेषा
सामाचारी वर्णिता सा छिपदयुक्ता उत्सर्गपवादपदद्वययुक्ता
स्यविरकल्पस्थितिर्भवति ॥ ४०८ ॥ वृ० ६ उ० ।

यविरकप्पिय-स्यविरकल्पिक-पु० । स्थविरकल्पमाश्रिते, प्रव०
७० द्वार । वृ० ।

यविरचूमि-स्यविरभूमि-स्त्री० । स्थविरो वृद्धस्तस्य भूमयः अ-
विरचूमयः । वृद्धपदवीपु, व्या० ३ भा० २ उ० ।

स्थविरभूमयः-

तत्रो धेरचूमिओ पन्नत्ताओ । तं जहा-जातिधेरे, सुय-
धेरे, परियायधेरे य । सद्धिवरिसजाण जातिधेरे, ठाणसम-
वायधेरे सुयधेरे, वीसवासपरियाण परियायधेरे ॥

अस्य सूत्रस्य सयन्धमाह-

धेगणमंतिण वासो, सो य धेरो ऽमो तिहा ।

चूमि त्ति यठाणं ति य, एगट्ठा ढौंति कात्तां य ॥

अनन्तरम्प्रे अन्नेवासिन उक्तानां अन्तिके निवास स्थविरा-
णाम्, स च स्थविरोऽयं बहुयमाणस्त्रिधेत्यनेन क्रमेण सूत्रमिदं
समापनितमित्येष सूत्रसन्धः । सप्रत्यस्य व्याख्या-तिस्त्र-
स्थविराणां भूमयः प्रज्ञता-भूमिरिति स्थानमिति अवस्था-
रूपं कालं इति त्रयोऽपि शब्दा एकार्थाः । “ धेरचूमि त्ति वा,
धेरठाणंति वा, धेरकालोत्ति वा एगट्ठमिति । ”

तिविहम्मि य धेरम्मी, पस्वणा जा जहिं सण् ठाणे ।

अण्णकंप्प सुण् पूत्ता, परियाण वदणाऽऽदीणि ॥

त्रिविधस्थविरे त्रिविधस्थविरत्रिपये या यत्र स्वके स्थाने प्र-
कृपणा सा सूत्रनः कर्तव्या । तद्यथा-पट्टिपर्यजातो जातिस्थ-
विरः, स्थानसमवायधरं धृतस्थविरः, विंशतिवर्षपर्याय-
पर्यायस्थविरः । तथा जातिस्थविरस्यानुकम्पा कर्तव्या, श्वे
धृतस्थविरस्य पूजा, पर्याये पर्यायस्थविरस्य चन्दनाऽऽदीनि ।

सप्रत्येतान्येष जीणि कर्तव्यानि विस्तरेणाऽऽह-

आहारोवहिमेज्जा-मंथारे खत्तमंक्रमे ।

कित्तिटंदाणुवत्तीहिं, अणुवत्तंति धेरगं ॥

उट्ठाणाऽऽसण्णदासाऽऽदी, जोग्गाऽऽहारपमंमणा ।

नीयसेज्जाएँ निदेस-वत्तिचं पुवण् सुयं ॥

उट्ठाणं वंदणं चेव, गट्ठणं टंरुगस्स य ।

परियायधेरगस्स, करंति अगुरोरवि ॥

जातिस्थविरस्य कालस्वभाषानुमत आहारो दातव्यः, उप-
धियांयता सस्तरति तावत्प्रमाणः, शय्या वसति, सा ऋतु-
क्षमा दातव्या, सस्तरको मृदुक । क्षेत्रसक्रमे क्षेत्रान्तरं सक्राम-
यितव्ये तस्योपधिग्रन्थे वहन्ति, पानीयेन वाऽनुकम्पना । उक्ता
जातिस्थविरस्याऽनुकम्पा । धृतस्थविरस्य पूजामाह-(किति इ-
त्यादि)कृतिच्छन्दोऽनुवृत्तिर्यां स्थविरं धृतस्थविरमनुवर्तयन्ति ।
किमुक्तं भवति?-धृतस्थविरस्य कृतिकर्म वन्दनकं दातव्यम्, उ-
न्दनश्च तस्याऽनुवर्तनीयम् । तथा-(उट्ठाणं त्ति) आगतस्याऽ-
न्युत्थानं कर्तव्यम्, आसनप्रदानम् । आदिशब्दात् पादप्रमार्जना-
ऽऽदिपरिग्रहः । तथा योग्याऽऽहारोपनयनम्, समकूपरोक्तत्वा-
र्यां प्रशसना गुणकीर्तनम् । तथा-तत्समकं नीचशय्यायामव-
स्थातव्यं, निर्देशवर्तित्वम्, एव धृतं धृतस्थविरं पूजयेत् । तथा-
पर्यायस्थविरस्याऽगुरोरप्यप्रवाजकस्य, प्यवाचनाऽऽचार्यस्या-
ऽप्यागच्छतं उत्थानं कुर्वन्ति, वन्दनकं, बहुयमाणतो दारुकस्य
च प्रहणमिति सूत्रम् । व्य० १० उ० ।

यविरचूमिपत्त-स्यविरचूमिप्राप्त-त्रि० । आचार्यपदप्राप्ते, व्य०
१ उ० । सूत्रार्थतदुभयोपेते, वृ० १ उ० ।

यविरय-स्यविरक-पु० । जीणं, आचा० १ धृ० १ अ० २ उ० ।
सूत्र० । शतानीते वृद्धे, “ पिथा ते धेरओ तात, ससा ते खुट्ठि-
या जमा । ” (३) सूत्र० १ धृ० ३ अ० २ उ० ।

यविरवेयावच्च-स्यविरवेयावृत्त्य-त० । स्थविगणां भक्तपाना-
ऽऽदितिरुग्रम्भे, औ० । (स्थविरवेयावृत्त्यं ‘यविरभूमि’ शब्दे-
ऽनुपदमेव सङ्केपतः प्रोक्तम्)

यविरावली-स्यविराऽऽवली-स्त्री० । ऐदयुगीनसाधूनामुपका-
रार्थं प्रवचननेतृणामाधिकायाम्, त० ।

सा च सुधर्मस्वामिनः प्रवृत्ता-

सुहृदं अग्निवेसाणं. जंघूनामं च कासवं ।

पत्तवं कचायणं वंदे, वच्छं मिज्जंजवं तथा ॥ २५ ॥

जमभदं तुंगियं वदे, जूयं चेव य मादरं ।

भदवाहुं च पाइजं, यूज्जदं च गोयम ॥ २६ ॥

एलावच्चमगोत्तं, वंदामि महागिरिं सुहृत्तियं च ।

तत्तो कोसियगुत्तं, बहुदस्स सरिव्वयं * वंदे ॥ २७ ॥

हारियगुत्तं साडं, वंदामो हारियं च मामज्जं ।

वंदे कोसियगुत्तं, सद्धिं अज्जजीयधरं ॥ २८ ॥

तिसमुहवायकिंति, दीवममुहसु गहियपयाजं ।

वंदे अज्जममुहं, अक्खुभियनमुहंभीरं ॥ २९ ॥

जण्णगं करगं ऊरगं, पभावगं एणदंसणगुणाणं ।

वंदामि अज्जमंगुं, सुयमागन्पारमं वीरं ॥ ३० ॥

वंदामि अज्जयम्म, तत्तो वंदे य जदगुत्तं च ।

तत्तो य अज्जवडं, तवनिपमगुणेहिं वडरमं ॥ ३१ ॥

वंदामि अज्जगत्तिय-स्वमाणे रक्खियचमिन्तिमव्वस्सो ।

* “ सरिव्वयं ” सद्यवयमम् ।

मयणकरंदगज्जुआ, अणुओगा रक्खिआ जेहिं ॥३२॥
नाणम्मि दक्षणाम्मि य, तवविणयणिच्चकाद्वमुज्जुत्तं ।
अज्जयनदिद्वखमणं, मिरसा वदे पमंतमणं ॥ ३३ ॥
वद्धतु वायगवंसो, जसवंसो अज्जनागद्वत्येण ।
वागरणकरणं गिय-रुम्मपयणीपहाणाणं ॥ ३४ ॥
जच्चजणधाऊसम-प्पहाणमुद्वियगवद्वयनिहाणं ।
वद्धतु वायगवसो, रेवडनक्खत्तनामाणं ॥ ३५ ॥
अयल्लुरा णिक्खते, कालियमुयअणुओगिए धीरे ।
वज्जदीवगसीहे, वायगपयमुत्तम पत्ते ॥ ३६ ॥
जेसु डमो अणुओगो, पयरड अज्जावि अरुभरहम्मि ।
बहुनयरनिगयजसे, तं वंदे खंदिद्वायगिए ॥ ३७ ॥
तत्तो हिमवंतमहं-तविक्रमे धिडपरकममहते ।
सज्जायमणत्तधरे, हिमवते वंदिमो सिरसा ॥ ३८ ॥
काद्वियभुयअणुओ-गधारए धारए य पुव्वाणं ।
हिमवंतखमासमणे, वदे णागज्जुणायरिए ॥ ३९ ॥
मिडमद्वसंपन्ने, अणुपुठ्वि वायगत्तणं पत्ते ।
ओहसुयसमायारे, नागज्जुणवायए वंदे ॥ ४० ॥
गोविंदाणं पि नमो, अणुओगे विडद्वधारणिंदाण ।
निच्चं खतिदयाणं, परूवणे तुद्वभे दाणं ॥ ४१ ॥
तत्तो य जूयदिन्न, निच्चं तवमज्जे अनिच्चित्तं ।
पडियजणसामन्नं, वंदामी संजमविहिन्नू ॥ ४२ ॥
~~अणुओगियवपग-विडलवरकमद्वगवभसरिवन्ने ।~~
~~गहरसगोत्तएहिययद्वए, दगागुणविसारए धीरे ॥ ४३ ॥~~
~~अणुओगियवरवसते, नाइलकुद्वए-निए ।~~
~~जूयहियकरपगवन्ने, वंदेऽहं जूयदिन्नमायारए ॥ ४४ ॥~~
~~भवभयवुच्छेयकरे, सीसे नागज्जुणरिसीणं ॥ ४५ ॥~~
~~सुमुणियनिच्चानिच्च, सुमुणियसुत्तत्तधारयं निच्चं ॥~~
~~वंदेऽहं लोहिच्चं, सव्भावुवभावणात्तच्च ॥ ४६ ॥~~
~~अत्थमद्वत्थयखाणि, सुसमणवक्खाणकद्वणनिव्वाणि ॥~~
~~पयईए महुरवाणि, पयओ पणमामि दूमगणि ॥ ४७ ॥~~
~~तवनियमसच्चसज्जम-विणयऽज्जद्वखतिमद्ववरयाणं ।~~
~~सीद्वगुणगहियाणं, अणुओगज्जगप्पहाणाणं ॥ ४८ ॥~~
~~कुभालकोपद्वतलो, तेसिं पणमामि द्वक्खणपसत्थे ।~~
~~गाए पावयणीण, पक्खिद्वगसएहिं पणिवद्वए ॥ ४९ ॥~~
~~जे अन्ने जगवते, कालियसुयअणुओगिए धीरे ।~~
~~ते णमिज्जणं सिरसा, नाणस्म परूवणं वोच्चं ॥ ५० ॥~~
~~इत्थविराऽऽवत्तिका सुधर्मस्वामिन-प्रवृत्ता, शेयगणधराणा~~
~~न्तानप्रवृत्तेरभावात् । न० ।~~
तदाह-

महावीरे कासवगुत्ते । समणस्स णं जगवओ महावीरस्म का-
मवगुत्तस्म अज्जमुहम्मस्मे थेरे अंतेवासी । अग्निवेमायण-
गोत्ते । थेरस्म णं अज्जमुहम्मस्म अग्निवेमायणसगो-
त्तस्म अज्जजंबूनामे णं थेरे अंतेवासी कामवगुत्ते । थेर-
स्म णं अज्जजंबूनामस्स कासवगोत्तस्म अज्जप्पभवे थेरे
अंतेवासी कच्चायणमगोत्ते । थेरस्म णं अज्जप्पभवस्म
कच्चायणसगोत्तस्म अज्जसिज्जंनवे थेरे अंतेवामी मण-
गपिया वच्छसगोत्ते । थेरस्म णं अज्जसिज्जंभवस्स मणग-
पिउणो वच्छसगोत्तस्म अज्जजसभदे थेरे अंतेवामी तुंगि-
यायणमगोत्ते ९ । सखित्त्वायणाए अज्जजसज्जदाओ
अगओ एव थेरावली जणिया । त जहा-थेरस्म णं अ-
ज्जजसभदस्स तुंगियायणसगोत्तस्स अंतेवामी दुवे थेरा-
थेरे अज्जसंजूडविजए माढरमगुत्ते, थेरे अज्जभदवाहू पा-
ईणमगुत्ते । थेरस्स णं अज्जसंजूडविजयस्म माढरसगुत्त-
स्स अंतेवासी थेरे अज्जथूलज्जदस्स गोयमसगोत्तस्म अंतेवासी दुवे थेरा-
थेरे अज्जमहागिरी एत्तावच्चमगोत्ते, थेरे अज्जमुहत्थी वा-
सिद्धमगोत्ते । थेरस्स णं अज्जमुहत्थिस्स वासिद्धसगुत्त-
स्म अंतेवासी दुवे थेरा-सुट्टियसुप्पदिबुद्धा, कोडियकाकं-
दगा वग्गावच्चमगोत्ता । थेराणं सुट्टियसुप्पदिबुद्धाणं
कोनियकाकदगाणं वग्गावच्चसगुत्ताणं अंतेवासी थेरे अ-
ज्जददिष्से कोसियगुत्ते । थेरस्म णं अज्जददिष्मस्स को-
सियगुत्तस्स अंतेवासी थेरे अज्जदिष्से गोअमसगुत्ते । थेरस्म
णं अज्जदिष्मस्स गोयममगोत्तस्म अंतेवासी थेरे अज्जभी-
हगिरी जाईसरे कोमियसगोत्ते । थेरस्म णं अज्जसीहगिरि-
स्स जाईसरस्म कोमियसगुत्तस्म अंतेवासी थेरे अज्जवडरे
गोयमसगोत्ते । थेरस्स णं अज्जवडरस्स गोयमसगोत्तस्म
अंतेवासी थेरे अज्जवडरसेणे उक्कोमियगोत्ते । थेरस्म णं
अज्जवडरसेणस्स उक्कोसियगोत्तस्म अंतेवामी चत्तारि
थेरा-थेरे अज्जनाड्ढे, थेरे अज्जपोमिले, थेरे अज्जजयंते,
थेरे अज्जतावसे । थेराओ अज्जनाड्ढाओ अज्जनाड्ढा
साहा निग्गया । थेराओ अज्जपोमिलाओ अज्जपोमिद्धा
साहा निग्गया । थेराओ अज्जजयताओ अज्जजयंती माहा
निग्गया । थेराओ अज्जतावसे ओ अज्जतावसी माहा नि-
ग्गया इति ॥ ६ ॥ विट्ठ

अज्जजमज्ज-
नव-
वृद्धा-
ज्जभाहु माढरगुत्तं. कालंगमवि गोयम ३३
सगुत्ते ।

चत्तारि थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्या ।
तं जहा-थेरे गोदासे, थेरे अग्गिदत्ते, थेरे जसदत्ते, थेरे सो-
मदत्ते कासवगोत्ते णं । थेरेहिंते गोदासेहिंते कासवगुत्ते-
हिंते इत्य णं गोदामे गणे नामं गणे निगण । तस्स णं इ-
माओ चत्तारि साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-तामलि-
त्तिआ, कोमिवरिसिया, पौढवद्धणिया, दासीखव्वारिया ।
थेरस्स णं अज्जमंजूडविजयस्स माढरसगोत्तस्स इमे दुवा-
लस थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्या । तं जहा-

“ नंदणभदे थेरे, उवणंदे तीसभदे जसजदे ।
थेरे अ सुमणजदे, मणिभदे पुन्नभदे य ॥ १ ॥
थेरे अ थुल्लभदे, लज्जुमई जंबुनामधिज्जे य ।
थेरे य दीहजदे, थेरे तह पंजुजदे य ॥ २ ॥ ”

थेरस्स णं अज्जसंजुडविजयस्स माढरसगुत्तस्स इमाओ
सत्त अंतेवासिणीओ अहावच्चाओ अभिन्नायाओ होत्या ।
तं जहा-

“ जक्खा य जक्खदिन्ना, जूया तह चेव जूयदिन्ना य ।
सेणा वेणा रेणा, जङ्णीओ थुल्लजदस्स ॥ १ ॥ ”

थेरस्स णं अज्जथुल्लजदस्स गोयमसगुत्तस्स इमे दो थेरा
अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्या । तं जहा-थेरे अ-
ज्जमहागिरी एलावच्चसगोत्ते, थेरे अज्जसुहत्थी वासिट्ठस-
गोत्ते । थेरस्स णं अज्जमहागिरिस्स एलावच्चमगोत्तस्स इ-
मे अट्ठ थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्या ।
तं जहा-थेरे उत्तरे, थेरे बल्लिस्सहे, थेरे धण्णहे, थेरे सिरि-
जदे, थेरे कोमिन्ने, थेरे नागे, थेरे नागमित्ते, थेरे छुल्लूए रो-
हगुत्ते कोमियगुत्ते णं ॥ थेरेहिंते णं छुल्लूएहिंते
रोहगुत्तेहिंते कोमियगुत्तेहिंते तत्थ णं तेरासिया साहा
णिगया । थेरेहिंते णं उत्तरवलिस्महेहिंते तत्थ णं उत्तर-
बलिस्महे नामं गणे णिगण । तस्स णं इमाओ चत्तारि
साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-कोमिविया, सोइत्तिया,
कोमवाणी, चंदनागरी । थेरस्स णं अज्जसुहत्थिस्स
वामिडसगोत्तस्स इमे कुवालस थेरा अंतेवासी अहावच्चा
अभिन्नाया होत्या । तं जहा-

“ थेरे अ अज्जरोहणे, भदजमे मेहगणिअ कामिद्धी ।
सुट्ठिय सुप्पडिवुडे, गक्खिय तह गेहगुत्ते य ॥ १ ॥
इसिगुत्ते मिरिगुत्ते, गणी य वंजे गणी य तह सोमे ।

दम दो अ गणहरा खल्लु, एए मीमा सुहत्थिस्स ॥ २ ॥ ”

थेरेहिंते णं अज्जगेहणेहिंते कामवगुत्तेहिंते तत्थ णं
उदेहगणे णामं गणे निगण । तस्स णं इमाओ चत्तारि
साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-तामलि-
त्तिआ, कोमिवरिसिया, पौढवद्धणिया, दासीखव्वारिया ।
थेरस्स णं अज्जमंजूडविजयस्स माढरसगोत्तस्स इमे दुवा-
लस थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्या । तं जहा-

“ नंदणभदे थेरे, उवणंदे तीसभदे जसजदे ।
थेरे अ सुमणजदे, मणिभदे पुन्नभदे य ॥ १ ॥
थेरे अ थुल्लभदे, लज्जुमई जंबुनामधिज्जे य ।
थेरे य दीहजदे, थेरे तह पंजुजदे य ॥ २ ॥ ”

जहा- उडुवरिज्जिया, मासपूरिया, मइपत्तिया, पुन्नपत्ति-
या । सेत्तं साहाओ । से किं तं कुलाइं ? कुलाइं एवमाहि-
ज्जंति । तं जहा-

“ पढमं च नागज्जुयं, वीअं पुण सोमज्जुअं होइ ।
अह लल्लगच्छ तइयं, चउत्थयं इत्यल्लिज्जं तु ॥ १ ॥
पंचमं नंदिज्जं, छट्ठं पुण पारिहासयं होइ ।
उदेहगणस्सेए, छच्च कुला हुंति नायव्वा ॥ २ ॥ ”

थेरेहिंते णं मिरिगुत्तेहिंते हरियसगोत्तेहिंते इ-
त्य णं चारणगणे नामं गणे णिगण । तस्स णं इमाओ
चत्तारि साहाओ, सत्त य कुलाइं एवमाहिज्जंति । से
किं तं साहाओ ? साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-हारिअ-
माळागारी, संकासिआ, गवेधुआ, वज्जनागरी । सेत्तं साहा-
ओ । से किं तं कुलाइं ? कुलाइं एवमाहिज्जंति । तं जहा-

“ पढमित्थ वत्थलिज्जं, वीयं पुण पीडधम्मिअं होइ ।
तइअं पुण हालिज्जं, चउत्थयं पूसमित्तिज्जं ॥ १ ॥
पंचमं मालिज्जं, छट्ठं पुण अज्जवेरुयं होइ ।
सत्तमं कएहमहं, सत्त कुला चारणगणस्स ॥ २ ॥ ”

थेरेहिंते णं भदजमेहिंते जागदायसगोत्तेहिंते एत्थ
णं लडुधाडिगणे नामं गणे णिगण । तस्स णं इमाओ च-
त्तारि साहाओ, तिन्नि कुलाइं एवमाहिज्जंति । से किं त
साहाओ ? साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-चंपिज्जि-
या, जदिज्जिया, काकंदिआ, मेहलिज्जिया । सेत्तं साहा-
ओ । से किं तं कुलाइं ? कुलाइं एवमाहिज्जंति । तं जहा-

“ जदजसिअ तह जदगु-अत्तिअं च होइ जसजदे ।
एयाइं चकुवाकिय-गणस्स तिन्नेव य कुलाइं ॥ १ ॥ ”

थेरेहिंते णं कामिद्धीहिंते इत्य णं वेमवाकियगणे णामं गणे
णिगण । तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ, चत्तारि कुलाइं
एवमाहिज्जंति । से किं तं साहाओ ? साहाओ एवमाहि-
ज्जंति । तं जहा-सावत्थिया, रज्जपालिया, अंतरिज्जिया,
खेमलिज्जिया । सेत्तं साहाओ । से किं तं कुलाइं ? कुलाइं
एवमाहिज्जंति । तं जहा-

“ गणिअं मेहिय काम-अत्तिअं च तह होइ इंदपुरगं च ।
एयाइं वेसवाकिय-गणस्स चत्तारि उ कुलाइं ॥ १ ॥ ”

थेरेहिंते णं इसिगुत्तेहिंते काकंदिएहिंते वासि-
ट्ठसगोत्तेहिंते एत्थ णं माणवगणे णामं गणे निगण । तस्स
णं इमाओ चत्तारि साहाओ, तिन्नि य कुलाइं एवमाहिज्ज-
ंति । से किं तं साहाओ ? साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-
कामविज्जिया, गोअभिज्जिया, वासिडिआ, सोराडिआ । सेत्तं
साहाओ । से किं तं कुलाइं ? कुलाइं एवमाहिज्जंति । तं जहा-

“ इसिगुत्तिय-अय पढमं वीय इमिदत्तिअं मुणेअव्वं ।
तइयं च अत्तिमयंतं, तिन्नि कुला माणवगणस्स ॥ १ ॥ ”

थेरेहिंतो णं सुद्धियसुप्पम्बुद्धेहिंतो कोमियकाकंदएहिंतो
 वग्धावच्चसगोत्तेहिंतो इत्थ णं कोमियगणे णामं गणे निग्गए ।
 तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ, चत्तारि कुत्ताइं च एवमा-
 हिज्जंति । से किं तं साहाओ ? । माहाओ एवमाहिज्जंति । तं
 जहा—“उच्चानागरि विज्जा—हरी य वररी य मज्जिमिद्धा य ।
 कोटियगणस्स एया, हवंति चत्तारि साहाओ ॥१॥” सेत्तं
 साहाओ । से किं तं कुत्ताइं ? । कुत्ताइं एवमाहिज्जंति । तं जहा—
 “पदमित्थ बंभज्जिज्जं, विइयं नामेण वत्थज्जिज्जं तु । तइयं पुण
 वाणिज्जं, चउत्थयं पएइवाहणयं ॥१॥” थेराणं सुद्धियसुप्प-
 म्बुद्धाणं कोमियकाकंदगाणं वग्धावच्चसगोत्ताणं इमे
 पंच थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था । तं जहा-
 थेरे अज्जइंददिन्ने पियगंथे, थेरे विज्जाहरगोवाले कासव-
 गुत्ते णं, थेरे इसिदत्ते, थेरे अरिहदत्ते । थेरेहिंतो णं पियगंथे-
 हिंतो एत्थ णं मज्जिमा साहा निग्गया, थेरेहिंतो णं वि-
 ज्जाहरगोवालेहिंतो कासवगोत्तेहिंतो एत्थ णं विज्जाहरी
 साहा निग्गया । थेरस्स णं अज्जइंददिस्स कासवगुत्तस्स
 अज्जदिन्ने थेरे अंतेवासी गोयमसगोत्ते । थेरस्स णं अज्ज-
 दिग्गस्स गोयमसगुत्तस्स इमे दो थेरा अंतेवासी अहावच्चा
 अज्जिन्नाया होत्था । तं जहा—थेरे अज्जसंतिसेणिए मादर-
 सगुत्ते, थेरे अज्जसीहगिरी जाईसरे कोसियगोत्ते । थेरेहिं-
 तो णं अज्जसंतिसेणिएहिंतो मादरसगोत्तेहिंतो एत्थ णं
 उच्चनागरी साहा निग्गया । थेरस्स णं अज्जसंतिसेणियस्स
 मादरसगोत्तस्स इमे चत्तारि थेरा अंतेवासी अहावच्चा अज्जि-
 न्नाया होत्था । तं जहा—थेरे अज्जसेणिए, थेरे अज्जतावसे,
 थेरे अज्जकुवेरे, थेरे अज्जइसिपालिए । थेरेहिंतो णं अज्ज-
 सेणिएहिंतो एत्थ णं अज्जसेणिया साहा निग्गया । थेरे-
 ओत्ते णं अज्जतावसेहिंतो एत्थ णं अज्जतावसी साहा
 वतिणीप^{अन्यत्र हि} अज्जकुवेरेहिंतो णं इत्थ णं अज्ज-
 कुवेरो^{अन्यत्र हि} । थेरेहिंतो अज्जइसिपालिएहिंतो इत्थ
 णं अज्जइसिपालिया साहा निग्गया । थेरस्स णं अज्ज-
 सीहगिरिस्स जाईसरस्स कोसियगुत्तस्स इमे चत्तारि थेरा
 अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था । तं जहा—थेरे
 भणगिरी, थेरे अज्जवडरे, थेरे अज्जममिए, थेरे अरिहदिन्ने ।
 थेरेहिंतो णं अज्जसमिहिंतो गोयमसगुत्तेहिंतो इत्थ णं
 वज्जदीविया साहा निग्गया । थेरेहिंतो णं अज्जवडरेहिंतो
 गोयमसगोत्तेहिंतो इत्थ णं अज्जवडरी साहा निग्गया । थेरस्स
 णं अज्जवडरस्स गोयमसगुत्तस्स इमे तिन्नि थेरा अंतेवा-
 सी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था । तं जहा—थेरे अज्जव-
 डरसेणे, थेरे अज्जपउमे, थेरे अज्जरहे । थेरेहिंतो णं अज्ज-
 वडरसेणेहिंतो इत्थ णं अज्जनाइली साहा निग्गया ।

थेरेहिंतो णं अज्जपउमेहिंतो अज्जपउमा साहा नि-
 ग्गया, थेरेहिंतो णं अज्जरहेहिंतो इत्थ णं अज्ज-
 जयंती साहा निग्गया । थेरस्स णं अज्जरहस्स वच्छ-
 सगुत्तस्स अज्जपूसगिरी थेरे अंतेवासी कोसियगुत्ते । थेरस्स
 णं अज्जपूसगिरिस्स कोसियगुत्तस्स अज्जफग्गुमिचे थेरे
 अंतेवासी गोयमसगुत्ते । थेरस्स णं अज्जफग्गुमिचस्स
 गोयमसगुत्तस्स अज्जधणगिरी थेरे अंतेवासी वा-
 सिट्ठसगोत्ते । थेरस्स णं अज्जधणगिरिस्स वासिट्ठस-
 गोत्तस्स अज्जसिवचूई थेरे अंतेवासी कुच्छसगुत्ते ।
 थेरस्स णं अज्जसिवचूइस्स कुच्छसगोत्तस्स अज्ज-
 जहे थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते । थेरस्स णं अज्ज-
 जहस्स कासवगुत्तस्स अज्जनक्खत्ते थेरे अंतेवासी का-
 सवगोत्ते । थेरस्स णं अज्जनक्खत्तस्स कासवगुत्तस्स
 अज्जरक्खे थेरे अंतेवासी कासवगोत्ते । थेरस्स णं
 अज्जरक्खस्स कामवगोत्तस्स अज्जनागे थेरे अंतेवासी
 गोयमसगुत्ते । थेरस्स णं अज्जनागस्स गोयममगो-
 त्तस्स अज्जजेहिक्के थेरे अंतेवासी वासिट्ठमगुत्ते ।
 थेरस्स णं अज्जजेहिलस्स वामिट्ठसगोत्तस्स अज्जवि-
 एहू थेरे अंतेवासी मादरसगोत्ते । थेरस्स णं अज्ज-
 विएहुस्स मादरसगोत्तस्स अज्जकाट्टए थेरे अंतेवा-
 सी गोयमसगोत्ते । थेरस्स णं अज्जकालियस्स गोय-
 मसगोत्तस्स इमे दुवे थेरा अंतेवासी गोयमसगोत्ता—थेरे
 अज्जसंपलिए, थेरे अज्जजहे । एएसि णं दुएहं थेराणं
 गोयमसगुत्ताणं अज्जबुद्धे थेरे अंतेवासी गोयमसगुत्ते ।
 थेरस्स णं अज्जबुद्धस्स गोयमसगोत्तस्स अज्जसंघपालिए
 थेरे अंतेवासी गोयमसगोत्ते । थेरस्स णं अज्जसंघपा-
 लियस्स गोयमसगोत्तस्स अज्जहत्थी थेरे अंतेवासी
 कासवगुत्ते । थेरस्स णं अज्जहत्थिस्स कासवगोत्तस्स
 अज्जधम्मे थेरे अंतेवासी सुव्वयगोत्ते । थेरस्स णं
 अज्जधम्मस्स सुव्वयगोत्तस्स अज्जसीहे थेरे अंतेवा-
 सी कासवगुत्ते । थेरस्स णं अज्जसीहस्स कासवगु-
 त्तस्स अज्जधम्मे थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते । थेरस्स
 णं अज्जधम्मस्स कासवगोत्तस्स अज्जसंमिद्धे थेरे
 अंतेवासी ।

“ वदामि फग्गुमित्तं, च गोयमं घणगिरिं च वासिट्ठं ।

कुच्छं सिवचूइं पि य, कोसियं दुज्जंतं काएहे य ॥१॥

तं वंदिक्कणं सिरसा, भइ वदामि कासवसगुत्तं ।

नक्खं कासवगुत्तं, रक्खं पि य कासवं वदे ॥२॥

वंदामि अज्जनागं, च गोयमं जेहिद्वं च वामिट्ठं ।

विएहु मादरगुत्तं, कालगमवि गोयमं वदे ॥३॥

गोयमगुत्तकुमारं, संपत्तियं तह य भद्रं वंदे ।
थेरं च अज्जवुद्धं, गोयमगुत्तं नमंतामि ॥ ४ ॥
तं वंदिऊण सिरसा, थिरसत्तचरित्तनाणसंपन्नं ।
थेरं च संघवालिय-कासवगुत्तं पणिवयामि ॥ ५ ॥
वंतामि अज्जहत्थियं, च कामवं खंतिसागरं धीरं ।
गिम्हाण पढममासे, कालगयं चैव सुद्धस्स ॥ ६ ॥
वंतामि अज्जधम्मं, च सुवयं सील्लज्जप्पिसंपन्नं ।
जस्स (स) निक्खमणे देवो, छत्तं वरमुत्तमं बहु ॥ ७ ॥
हत्थं कासवगुत्तं, धम्मं सिवसाहगं पणिवयामि ।
सीहं कासवगुत्तं, धम्मं पि अ कासवं वंदे ॥ ८ ॥
तं वंदिऊण सिरसा, थिरसत्तचरित्तनाणसंपन्नं ।
थेरं च अज्जजंहुं, गोयमगुत्तं नमंतामि ॥ ९ ॥
मिठमद्वसंपन्नं, उवउत्त नाणदंसणचरित्ते ।
थेरं च नंदिअं पि य, कासवगुत्तं पणिवयामि ॥ १० ॥
तत्तो अ थिरचरित्तं, उत्तमसम्मत्तसत्तसंजुत्तं ।
देवद्विगणिल्लमासमणं, माढरगुत्तं नमंतामि ॥ ११ ॥
तत्तो अणुओगधरं, धीरं मइसागरं महासत्तं ।
थिरगुत्तखमासमणं, वच्छसगुत्तं पणिवयामि ॥ १२ ॥
तत्तो अ नाणदंसण-चरित्तवसुद्धिअं गुणमहंतं ।
थेरं कुमारधम्मं, वंदामि गण्णिं गुणोवेयं ॥ १३ ॥
सुत्तत्थरयणभरिए, खमदममद्वगुणैहिं संपन्ने ।
देवद्विखमासमणे, कासवगुत्तं पणिवयामि ॥ १४ ॥
कल्पं ४ कृण ।

शिविरोवघाड्य-स्थविरोपघातिक-पुं० । स्थविरा आचार्याऽऽदि-
गुरुवस्तान् आचारदोषेण शीलदोषेणावज्ञाऽऽदिभिर्वोपहन्तीत्ये-
वशब्दः, स एव वा स्थविरोपघातिकः । दशा० २ अ० । स्था० ।
पष्ठासमाधिरथे, आ० क० ४ अ० । दशा० । आ० चू० ।

यत्री-स्त्री० । देशी-प्रसेविकायाम्, दे० ना० ५ वर्ग २५ गाथा ।

यस-पुं० । देशी-विस्तीर्णार्थेषु, दे० ना० ५ वर्ग २५ गाथा ।

यद्-पुं० । देशी-निबन्धे, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

थाङ्णी-स्थायिनी-स्त्री० । प्रतिवर्षविजननशीलायाम्, स्था-
यिन्यो नाम बहवास्ता उच्यन्ते वर्षे वर्षे विजायन्ते याः ।
बृ० ३ उ० ।

थाऊण-स्थित्वा-अव्य० । गतेर्निवृत्त्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

थाण-स्थान-न० । " स्थ. ठा-थक्-चिट्ठ-निरप्पा " ॥ ८१ ॥
१६ ॥ इति स्थाप्रातोष्ठदेशो बाहुलकत्वात् । प्रा० ४ पाद ।

थाणणिउत्त-स्थाननियुक्त-त्रि० । स्थाने पदे नियुक्ता स्थान-
नियुक्ता । प्रवर्तकस्थविरगणाचच्छेदकाऽऽख्येषु पदस्थगीता-
र्थेषु, बृ० १ उ० ।

थाणय-देशी-न० । आलवाले, दे० ना० ५ वर्ग २७ गाथा ।

थाणविसेस-स्थानविशेष-पुं० । आसनविशेषे, विशेष० ।

थाणाणिउत्त-स्थानानियुक्त-त्रि० । सामान्यसाधुषु, बृ० १ उ० ।

थाणु-स्थाणु-पुं० । " स्थाणावहरे " ॥ ८ । २ । ७ ॥ इति हरे-
ऽर्थे स्थस्य न ख. । प्रा० २ पाद । हरे, शिवे, को० । स्तम्भे,
स्था० ४ ठा० २ उ० । कीलके, विशेष० ।

थाम-स्थामन्-न० । वीर्ये, बृ० १ उ० । " जोगो वीरिय थाम "
इत्येकार्थाः । आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । नि० चू० ।
प० स० । क्रियायाम्, (ग०) सामर्थ्ये, ग० १ अधि० । सूत्र० ।
प्राणे, शारीरबल्युक्ते, ओघ० । ज्ञा० । पि० । स्था० । बलव-
ति, त्रि० । नि० चू० ११ उ० । विस्तीर्णार्थेषु, दे० ना० ५ वर्ग
२५ गाथा ।

थामवं-स्थामवत्-त्रि० । स्थाम बलं, तदस्य सयमविषयमस्ती-
ति स्थामवान् । उक्त० २ अ० । शीताऽऽतपाऽऽदिसहनं प्रति
सामर्थ्यवति, उक्त० २ अ० । मनोबल्युक्ते, (उक्त०) धैर्ययुक्ते,
उक्त० २ अ० ।

थामावहारविजद-स्थामापहारविमुक्त-त्रि० । अनिगृहीतबल-
वीर्ये, बृ० १ उ० ।

थार-पुं० । देशी-घने, दे० ना० ५ वर्ग २७ गाथा ।

थाल-स्थाल-न० । ब्रह्मे, भ० १५ श० । पाकपात्रे च । आचा०
२ शु० १ चू० १ अ० १ उ० । रा० । जं० ।

थाल्लइ-स्थाल्लकिन्-पुं० । गृहीतभाणमे वानप्रस्थभेदे, नि० १ शु०
१ वर्ग० ७ अ० । औ० । भ० ।

थाल्लपाणय-स्थाल्लपानक-न० । स्थालं ब्रह्म तत्पानकमिव
दाहोपशमहेतुत्वात् स्थालपानकम् । आजीविकानामकवनी-
ये स्थाल्लके, भ० १५ श० ।

थाली-स्थाली-स्त्री० । उखायाम्, जी० ३ प्रति० २ उ० । पि-
ठ्याम, स्था० ३ ठा० १ उ० । सू० प्र० । छा० म० ।

थालीपाग-स्थालीपाक-त्रि० । स्थाल्यामुखायां पाको यस्य
तत्स्थालीपाकम् । स्थाड्यां पके, स्था० । " थालीपागसुद्धं म-
ज्जोयण । " स्थाली पिठरी, तस्या पाको यस्य तत्स्थालीपाक-
पक्रमपकं वा न तथाविधं स्यादिति विशेषणमिति । भा-
दोषवर्जितं, स्थालीपाकं च तच्छुद्धं स्थाड्योपपन्नं वा शुद्धमिति
विग्रहः । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

थावचा-स्थापत्या-स्त्री० । द्वारवतीवासिन्यां स्वनामख्यातायां
गृहपतिकायाम्, ज्ञा० १ शु० ५ अ० ।

थावचापुत्त-स्थापत्यापुत्र-पुं० । स्थापत्याया गृहपतिकायाः
सुते, ज्ञा० १ शु० ४ अ० ।

तच्छक्तव्यता-

जंवू ! तेणं कात्तेणं तेणं समणं चारवई णामं नयरी
होत्था; पाईणपढीणायामा उदीणदाहिणवित्थिणा नव-
जोयणवित्थिणा दुवाजसजोयणाऽऽयामा धणवइमंणिम्मा-
या चामीयरपरपागारा णाणामणिपंचवत्थक(वि)मीसग-

सोहिया अन्नयापुरीसंकासा पमुड्यपकीद्विया पचक्खं देव-
द्वोगभूया । तीसे एं वारवईए णयरीए वहिया उत्तरपुर-
च्छिमे दिसीजाए रेवतगे णामं पव्वए होत्था ; तुगे ग-
गणतद्वमणुलिहंतासिहरे णाणाविहगुच्छमुम्मलयावल्लिप-
रिगते हंसमिगमयूरकौचसारसचक्रवायमयणसारकोइल-
कुलोववेए अण्णेतककमगविवरउज्जरपावयपम्भारसिह-
रपउरे अच्चरगणदेवमंघचारणविज्जाहरमिहुणसंकिण्णे
निच्चत्थणए दसारवरवीरपुरिसतेलोकवलवगाण, सोमे
मुभगे पियदंसणे मुरूवे पासादीए दरिसणीए अजिरूवे प-
मिरूवे । तस्स ए रेवयगस्स पव्वयस्स अदूरसामंते एत्थ ए
नदणवणे णामं उज्जाणे होत्था ; सव्वओ य पुप्फफलस-
मिच्छे रम्मे एदणवणप्पगासे पासादीए । तस्स एं उज्जाण-
स्स बहुमज्जदेसभाए सुरप्पिण्णामं जक्खाययणे होत्था,
दिन्ने वल्लओ । तत्थ एं वारवईए णगरीए कएहे नामं वा-
सुदेवेराया परिवसति । से ए तत्थ समुद्विजयपामोक्खाणं
दसएहं दसाराणं बल्लदेवपामोक्खाणं पंचएहं महावीराणं
उगसेणपामोक्खाणं सोल्लसएहं राईसहस्साणं पज्जुष-
पामोक्खाणं अच्छुट्ठाणं कुमारकोमीणं संवपामोक्खाणं
सट्ठीणं उदंतसाहस्सीणं वीरसेणपामोक्खाणं एकवीमाए
वीरसहस्सीणं महासेणपामोक्खाणं उप्पसाए वलवगासा-
हस्सीणं रुपिणिपामोक्खाणं वत्तीसाए महित्तामाहस्सीणं
अण्णंसेणपामोक्खाणं अण्णेगाणं गणियासाहस्सीणं अस्से-
सिं च वहुणं राईसरतद्ववर ०जाव सत्थवाहप्पनिर्झणं वेयङ्क-
गिरिसागरपेरंतस्स ढाहिणद्वजरहस्स य वारवईए णगरी-
ए आइवच्चं ०जाव पालेमाणे विहरति । तत्थ एं वारव-
तीए णयरीए थावच्चा णामं गाहावतिणी परिवनति ।
अट्ठा ०जाव अपरिञ्जूया । तीसे णं थावच्चाए गाहा-
वतिणीए पुत्ते 'थावच्चापुत्ते' णामं सत्थवाहदारए होत्था,
सुकुमाद्वपाणिपाए ०जाव मुरूवे । तए णं सा थावच्चा गा-
हावङ्णी त दारगं साइरेगअट्ठबाससयं जाणित्ता सोइणंसि
तिहिकरणक्खत्तमुहुत्तसि कट्ठाऽऽयरियस्म उवण्णेंति ०जाव
भोगसमत्थं जाणेत्ता वत्तीसाए बालियाणं एगदिवमेणं पा-
णिं गिएहावेइ, वत्तीसाओ दाओ ०जाव वत्तीसाए इम्भकु-
लवाडियाहिं सद्धिं विपुले सद्धफरिसरसरूवगंधे ०जाव भुं-
जमाणे विहरति । तेणं कात्रेणं तेणं समएणं अरिहा
अरिट्ठेनेमी सो चेव वल्लओ-इसधणुस्सेहे नीत्तुप्पन्नगव-
द्वगुलियअयसीकुसुमप्पगासे अट्ठारसएहिं समणसाहस्सीहिं
सद्धिं संपरिवुडे चत्तालीसं अज्जियासाहस्सीहिं सद्धिं
संथरिवुडे पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे ०जाव जेणेव वारवती णगरी
जेणेव रेवयगे पव्वए जेणेव नदणवणउज्जाणे जेणेव सुरप्पिण-

स्म जक्खस्स जक्खायतणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अहापमिरूव उगह उगिणित्ता
संजमेणं तवसा अप्पाणं ज्ञावेमाणे विहरति । परिमा णि-
ग्गया, धम्मो कहिओ । तए एं से कएहे वासुदेवे इमीसे
कहाए वल्लट्ठे समाणे कोमुंविपुलिमे सदावेति, सदावेइत्ता
एवं वयासी-खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! सहम्माए सभा-
ए मेघोघरसियं गंभीरं महुरसदं कोमुईयं भेरिं तालेह । तए
एं ते कोमुंविपुलिमे कएहेणं वासुदेवेणं एवं वुत्ता समाणा
हट्ठुट्ठा ०जाव मत्थए अजालिं कट्ठु एवं वयासी-सामी !
तह त्ति ०जाव पमिसुणेंति, पमिसुणेत्ता कएहस्स वासुदेवस्स
अंतियाओ पडिनिक्खमंति, पमिनिक्खमइत्ता जेणेव सुहम्मा
सज्जा जेणेव भेरी तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छइत्ता तंमे-
घोघरसियं गंभीरं महुरसदं कोमुईयं भेरिं तालेंति । ततो णि-
प्पमहुरगंजीरपमिसुणं पि व सारइएणं वलाहएणम-
णुरसियं भेरीए । तए एं तीसे कोमुईयाए भेरीए तालिया-
ए समाणीए वारवईए नयरीए नवजोयणवित्थिष्साए दुवा-
लसजोअणाऽऽयामाए संघामगतिगचउक्कचच्चरकदरदरीय-
विवरकुहरगिरिसिहरणगरगोपुरपासायदुवारभवणदेवउल-
पडिस्सुयासयसहस्मसंकुत्तं सदं करेमाणा वारवई नयरीं
संजितरियवाहिरियं सव्वओ समंता से सदे विप्पसरित्था ।
तए एं तीसे वारवतीए नयरीए नवजोअणवित्थिष्साए दुवा-
लसजोअणाऽऽयामाए समुद्विजयपामोक्खादम दसारा ०
जाव गणियासहस्साए कोमुईयाए जेरीए सदं सोच्चा णि-
सम्म हट्ठुट्ठा ०जाव एहाया आविष्कवग्घारियमल्लदामकट्ठावा
अहयवत्थचंदणोक्किणगायसरीरा अप्पेगइया हयगयर-
हसीयासंदमाणी अप्पेगइया पायविहारचारेणं पुरिसवग्गुग
परिवित्ता कएहस्स वासुदेवस्स अंतियं पाउब्भवित्था ।
तए एं से कएहे वासुदेवे समुद्विजयपामोक्खे दसदमारे ०
जाव अंतिय पाउब्भवमाणे पासित्ता हट्ठुट्ठे ०जाव कोडुवि-
यपुरिसे सदावेति, सदावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो
देवाणुप्पिया ! चाउरगिणिं सेणं सज्जेह, विजय च गंधहत्थिं च
उवट्ठवेह । ते वि तहेव उवट्ठवेंति ०जाव पज्जुवांसंति । थाव-
च्चापुत्ते विणिग्गए, जहा मेहो तहेव धम्मं सोच्चा निसम्म जे-
णेव थावच्चा गाहावङ्णी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
पायगहणं करेति, जहा मेहस्स तहा चेव णिवेयणा, जाहे
नो सचाएति विसयाणुत्तोमाहि य विसयपडिक्कलाहि य वट्ठिं
आघवणाहि य पणवणाहि य विणवणाहि य मणवणाहि य
आघवित्तेवा ध, ताहे अकामिया चेव थावच्चापुत्तस्म दारग-
स्स निक्खमणमणुमणित्था । तए एं मा थावच्चा गाहावङ्णी
आमणाओ अञ्जुहेति, अञ्जुहेइत्ता महत्थं महग्गं महरिहं

रायारिहं पाहुनं मेएहति, गेएहत्ता मित्तणाइण्जाव संपरि-
वुत्ता जेणेव कएहस्स वासुदेवस्स भवणवरपण्डितुवारदेसभाए
तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता पण्हिहारदेसिएणं म-
गेणं जेणेव कएहे वासुदेवे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता
करयलं वच्चावेति, वच्चावेत्ता तं महगं महरिहं रायारिहं
पाहुनं च उवणेति, उवणेइत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवा-
ण्णपिया ! मम एगे पुत्ते थावच्चापुत्ते णामं दारए इहे कंते०
जाव से णं संसारज्जलविग्गे इच्छति अरहओ णं अरिह-
नेमिस्स० जाव पव्वइत्तए, अहं णं णिक्खमणसक्कारं करेमि,
तं इच्छामि णं देवाण्णपिया ! थावच्चापुत्तस्स निक्खममा-
णस्स छत्तमउत्तमराओ वि दिष्साओ । तए णं से कएहे
वासुदेवे थावच्चागाहावइणि एवं वयासी-अत्थाहि णं तुमं
देवाण्णपिया ! सुणिव्वुया वीसत्था, अहं णं सयमेव थाव-
च्चापुत्तस्स दारगस्स निक्खमणसक्कारं करिस्सामि । तए णं
से कएहे वासुदेवे चाउरंगिणीए सेणाए विजयं हत्थिर-
यणं दुरूढे समाणे जेणेव थावच्चाए गाहावतिणीए जवणे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता थावच्चापुत्तं एवं वया-
सी-मा णं तुमं देवाण्णपिया ! मुंढे भवित्ता पव्वाहि, भुं-
जाहि णं देवाण्णपिया ! विपुत्ते माणुस्सए कामभोगे मम वा-
हुच्छायापरिगहिए, केवलं देवाण्णपियस्स अहं नो संचा-
एमि वाउक्कायं उवरिमेणं गच्छमाणं निवारेत्तए, अणेणं
देवाण्णपियस्स जो किंचि वि आवाहं वा पवाहं वा उ-
प्पाएइ, तं सव्वं निवारेमि । तए णं थावच्चापुत्ते कएहेणं
वासुदेवेणं एवं वुत्ते समाणे किएह वासुदेवं एवं वयासी-
जइ णं तुमं देवाण्णपिया ! मम जीवियंतकरणं मच्चू एज्ज-
माणं निवारेसि, जरं दा सरीररूपं विणामिणि मरीरं अ-
वइयमाणं निवारेसि, तए णं अहं तव वाहुच्छायापरि-
ग्गहिए विउले माणुस्सए कामभोगे भुंजमाणे विहरामि ।
तए णं से कएहे वासुदेवे थावच्चापुत्तेणं एवं वुत्ते समा-
णे थावच्चापुत्तं एवं वयासी-एएणं देवाण्णपिया ! दुरति-
क्कमणिज्जा णो खलु सका सुवक्षिएणावि देवेण वा दा-
णवेण वा निवारेत्तए, णत्थय अप्पणो कम्मक्खएणं । तए
णं से थावच्चापुत्ते कएहं वासुदेवं एवं वयासी-जइ णं एए
दुरतिक्रमणिज्जा णो खलु सका जाव णत्थय अप्पणो
कम्मक्खएणं, तइच्छामि णं देवाण्णपिया ! अस्साणमिच्छत्त-
अविरडकसायमंचियस्म अप्पणो कम्मक्खयं करेत्तए । तए
णं से कएहे वासुदेवे थावच्चापुत्तेणं एवं वुत्ते समाणे को-
मुंबियपुरिसे सदावेति, सदावेइत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं
तुम्हे देवाण्णपिया ! वारवईए एयरीए सिंघाडगतिगचउक्क-
चचर० जाव महापदेसु हत्थिखंवरगया महया महया

सदेणं उग्घोसेमाणा उग्घोसेमाणा उग्घोसणं करेह । एवं
खलु देवाण्णपिया ! थावच्चापुत्ते संसारज्जलविग्गे भीए
जम्मणजरामरणाणं इच्छति अरहओ अरिहनेमिस्स अंतिए
मुंढे भवित्ता पव्वइत्तए । जो खलु देवाण्णपिया ! राया वा
जुवराया वा देवी वा कुमारे वा ईसरे वा तलवरे वा को-
मुंबियपुरिसा माडंविइण्णसेइसेणावइसत्थवाहे वा थाव-
च्चापुत्तं पव्वयंतमणुपव्वयति, तस्स णं कएहे वासुदेवे
अणुजाणति, पच्छाऽऽनुरस्स वि य से मित्तणाइजोगक्खेमं
वट्टमाणी पण्हिइति ति कट्ठु घोसेणं घोमेह० जाव घोसंति ।
तए णं थावच्चापुत्तस्स अणुराएणं पुरिससहस्सं निक्खम-
णाभिमुहं एहायं सव्वाहंकारविच्चासियं पत्तेयं पत्तेयं पुरि-
ससहस्सवाइणीसु सिवियासु दुरूढं समाणं मित्तणाति-
परिवुनं थावच्चापुत्तस्स अंतियं पाउभवित्था । तए णं से
कएहे वासुदेवे पुरिससहस्सं अंतिअ पाउभवमाणं पासइ,
पासइत्ता कोडुंबियपुरिसे सदावेति, सदावेइत्ता एवं वयासी-
जहा मेहस्स निक्खमणाज्जिसेओ तहेव सीयपीएहिं कइसेहिं
एहावेति, एहावेइत्ता तए णं से थावच्चापुत्ते सहस्सपु-
रिसेहिं सच्चि सिवियाए दुरूढे समाणे० जाव रवेणं वारव-
ईणयंरिं मज्जेणं मज्जेणं जेणेव अरहओ अरिहनेमिस्स उच्चा-
तिउत्तं पढागाइपकाणं पामति, पासंतित्ता विज्जाहरचारण०
जाव पासेत्ता सिवियाओ पच्चोरुहंति । तए णं से कएहे वासु-
देवे थावच्चापुत्तं पुरओ कट्ठु जेणेव अरहा अरिहनेमी सव्वं
तं चेव आजरणं । तए णं थावच्चा गाहावइणीं इंसदक्ख-
णेणं पुरसारणं आजरणमद्वाहंकारं पडिच्छइ, हारवारि-
धारच्छिन्नमुत्तावलिप्पगासाइं अंसूणि विणिम्मयमाणी
विणिम्मयमाणी एवं वयासी-जइअव्वं जाया ! धमिअव्वं
जाया ! परिमियव्वं जाया ! अस्सि च णं अहे णो पमादेअ-
व्वं, जामेव दिसिं पाउभूआ तामेव दिसिं पमिगया । तए णं से
थावच्चापुत्ते पुरिससहस्सेणं सच्चि सयमेव पंचमुट्ठियं द्योय क-
रेति० जाव पव्वइए । तए णं से थावच्चापुत्ते अणगारे जाए
इरियासमिए भासासमिए एसणासमिए आयाणज्जमत्त-
णिक्खेवणासमिए उच्चारपासवणखेलज्जसंघाणपारिट्ठा-
वणियासमिए । तए णं से थावच्चापुत्ते अणगारे अरिहओ
अरिहनेमिस्स तहारूवाणं थेराणं अंतिए सामाड्यमाडयाइं
चउदसपुव्वाइं अहिज्जइ, वहुहिं० जाव चउत्थं विहरेइ । तए
णं अरिहा अरिहनेमी थावच्चापुत्तस्स अणगारस्स तं इज्जा-
इयं अणगारमहस्सं सीसत्ताए दलयति । तए णं मे थाव-
च्चापुत्ते अणगारे अणया कयाइं अरहं अरिहनेमिं वंढति,
णमंमड, णमंसडत्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुम्हेहिं
अव्वणुष्ठाए समाणे सहस्सेणं अणगारेण सच्चि वहिया

जणवयविहारं विहरित्थं । अहासुहं देवाणुप्पिया ! । तए णं
से थावच्चापुत्ते अणगारसहस्सेणं सच्चि तेणं उरालेणं उ-
दग्गेणं पयत्तेणं पग्गहिणं वहिया जणवयविहारं विहरइ ।
तेणं कालेणं तेणं समएणं सेलगपुरे णामं एगरे होत्था । व-
सओ । तस्म एणं सेलगपुरस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमेदिसी-
जाए सुत्तुमिभागे णामं उज्जाणे होत्था । तस्स एणं सेलगपु-
रस्स सेदए णामं राया होत्था, पञ्चमावती देवी, जइए कुमारे
जुवगया । तस्स एणं सेलगस्स पंथगपामोक्खाए पंच मंति-
सया होत्था; चउव्विहाए बुद्धीए उव्वेए रज्जधुरचित्थए
यावि होत्था । तए णं थावच्चापुत्ते णामं अणगारे सहस्सेणं
अणगारेणं सच्चि जेणेव सेलगपुरे जेणेव सुत्तुमिजागे
णामं उज्जाणे तेणेव समोसदे । सेलए वि राया णि-
ग्गए । धम्मो कहिओ । धम्म सोच्चा जहा णं देवाणुप्पियाणं
अंतिए वहवे उग्गा भोगा ० जाव चइत्ता हिरणं विहरंति ०
जाव पव्वइए, तहा णं नो संचाएमि पव्वइत्तए । तओ णं
अहं देवाणुप्पियाणं अंतिए पंचाणुव्वयं ० जाव सपणोवासए
० जाव अभिगयजीवाजीवे ० जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरति ।
पंथगपामोक्खा एणं पंच मंतिसया सपणोवासगा जाया । थाव-
च्चापुत्ते वहिया जणवयविहारं विहरति । तेणं कालेणं
तेणं समएणं सोगंधिया णामं एगरी होत्था । वसओ । नी-
ह्यासोए उज्जाणे । वसओ । तत्थ एणं सोगंधियाए गयरीए
सुदसणे णाम एगरसेट्ठी परिवसइ, अट्ठे ० जाव अपरिज्जूए ।
तेणं कालेणं तेणं समएणं सुए णामं परिव्वा-
यए होत्था, रिउव्वेय-जनुव्वेय-सामवेय-अथव्वणवेय-
सट्ठितंतकुमले संखसमए द्वाट्ठे पंचजमपचणियमजुत्तं
सोयमूलयं दसप्पयारं परिव्वायगधम्मं दाणधम्मं च
सोयधम्मं च तित्थाभितेयं च आपवेमाणे पणवेमाणे धाव-
रत्तवत्थपरिहियए तिदंरकुनियच्छत्तच्छालियाअंकुस-
पविच्चियकेसरिहत्थगए परिव्वायगसहस्सेणं सच्चि संपरिवुडे
जेणेव सोगंधिया एगरी जेणेव परिव्वायगाऽऽवसहे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता परिव्वायगाऽऽवसहंसि भंहाणि-
क्खेवणं करेइ, करेइत्ता संखसमएण अप्पाणं भावेमाणे
विहरइ । तए णं सोगंधियाए सिंघादगवहुजणो अणम-
सस्स एवं खलु सुए परिव्वायए इह हव्वमागते ० जाव
विहरति । परिसा णिग्गया । सुदसणे विणिग्गए । तए णं
से सुए परिव्वायए तीसे परिसाए सुदंसणस्स य अ-
सोसिं च वहुणं संखाणं परिकहेइ । एव खलु सुदंसणा !
अम्हं सोयमूलए धम्मे पणत्ते । से वि य सोए दुविहे प-
णत्ते । तं जहा-दव्वसोए य, भावसोए य । दव्वसोए य
उदएणं, मट्ठियाए य । जावसोए य दव्वेहि य, मतोहि य ।

जं णं अम्हं देवाणुप्पिया ! किंचि अमुई भवति, तं सव्वं
सज्जपुहनीए आद्विपति, तओ पच्छा मुच्छेण वारिणा प-
क्खालिज्जइ, तओ त अमुई मुईभवइ; एव खलु जीवा ज-
लान्तिसेयपूयप्पाणो अविग्घेणं सगं गच्छंति । तए णं
सुदंसणे सुयस्स अंतिए धम्मं सोच्चा हट्ठुत्ते सुयस्स अंतियं
सोयमूलं धम्मं गिह्हेइ, गिह्हेइत्ता परिव्वायए सुविउले
एणं असणपाणखाइमसाइमवत्थे पहिलाजेमाणे ० जाव विहर-
इ । तए णं से सुए परिव्वायए सोगंधियाओ एगरीओ
णिग्गच्छइ, णिग्गच्छिता वहिया जणवयविहारं विहरइ ।
तेणं कालेणं तेणं समएणं थावच्चापुत्ते णामं अणगारे सह-
स्सेणं अणगारेणं सच्चि पुव्वाणुपुव्वि घरमाणे गामाणु-
गामं दूइज्जमाणे सुहं मुहेण विहरमाणे जेणेव सोगंधि-
या गयरी जेणेव नीलासोए उज्जाणे तेणेव समोसदे । परिसा
णिग्गया । सुदंसणं वि णिग्गए थावच्चापुत्तं णामं अणगारं
आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेइत्ता वंदइ, णमंसइ, ज-
मंसइत्ता एवं वयासी-तुम्हाणं किमूदए धम्मे पणत्ते ? ।
तते णं थावच्चापुत्ते सुदंसणेणं एवं वुत्ते समाणे सुदंसणं एवं
वयासी-सुदंसणा ! विणयमूले धम्मे पणत्ते । से वि य णं
विणए दुविहे पणत्ते । तं जहा-आगारविणए य, अण-
गारविणए य । तत्थ एणं जे मे आगारविणए, से णं पंच अ-
णुव्वभाइं, सत्त मिक्खावयाइं, एगारस उवासगपक्किमाओ ।
तत्थ एणं जे से अणगारविणए से णं पंच महव्वयाइं पण-
त्ताइं । तं जहा-सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वाओ
मुसावायाओ वेरमणं, सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं,
सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरम-
णं, सव्वाओ रईजोयणाओ वेरमणं ० जाव मिच्छादंसणस-
द्धाओ । दसविहे पच्चस्साणे, वारस जिकखूपक्किमाओ । इच्चे-
एणं दुविहेणं विणयमूलेणं धम्मेणं आणुपुव्वेणं अट्ठ क-
म्मपढीओ खवेत्ता द्योयगपट्ठ्याणे भवइ । तए णं था-
वच्चापुत्ते सुदंसणं एवं वयासी-तुम्हे णं सुदंसणा ! किमू-
लए धम्मे पणत्ते ? । अम्हाण देवाणुप्पिया ! सोयमूले धम्मे
पणत्ते ० जाव सगं गच्छति । तए णं थावच्चापुत्ते सुदंसणं एवं
वयासी-सुदंसणा ! से जहानामए केइ पुरिसे एगं महं रुहि-
रकय वत्थं रुहिरेणं चेव धोएज्जा, तए णं सुदंसणा ! तस्स
रुहिरकयस्स वत्थस्स रुहिरेणं चेव पक्खालिज्जमाणस्स
अत्थि सोही, नो इणट्ठे समट्ठे, एवापेव सुदंसणा ! तुम्हं पि
पाणातिवाएणं ० जाव मिच्छादंसणसद्धेणं एत्थि सोही, ज-
हा तस्स रुहिरकयवत्थस्स रुहिरेणं चेव पक्खालिज्जमाणस्स
एत्थि सोही । सुदंसणा ! से जहाणामए केइ पुरिसे एगं महं रु-
हिरकयवत्थं सज्जियक्खारेण अणुलिपइ, अणुलिपइत्ता पय-

ए० आरुहेति, उए० गाहेति, उए० गाहेत्ता तओ पच्छा सुद्धेणं
वारिणा धोवेज्जा, से णूणं सुदंसणा ! तस्म रुहरिकयवत्थस्स
सज्जियाखारेणं अणुलित्तस्स पयणं आरुहियस्स उए० गाहि-
यस्स सुद्धेणं वारिणा पक्खाज्जिज्जमाणस्स सोही जवइ ? ।
इंता जवइ । एवामेव सुदंसणा ! अम्हं पि पाणाइवायवेरमणेणं
० जाव मिच्छादंसणसहवेरमणेणं अत्थि सोही, जहा वि
तस्स रुहरिकयस्स वत्थस्स ० जाव सुद्धेणं वारिणा पक्खा-
ज्जिज्जमाणस्स अत्थि सोही । तत्थ ए० सुदंसणे संबुद्धे थावचा-
पुत्तं वंदति, एमंसति, णमंसति एवं वयासी-इच्छामि ए०
जंते ! धम्मं सोच्चा जाणित्तए० जाव समणोवासए० जाव
अहिगयजीवाजीवे ० जाव पडिद्वानेमाणे विहरति । तए० ए०
तस्स सुयस्स परिव्वायगस्स इमीसे कहाए द्वाधस्स समा-
णस्स अयमेयारूवे ० जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु सुदंसणेणं
सोयमूलं धम्मं विणयमूले धम्मं पक्खि, तं
सेयं खलु मम सुदंसणस्स दिट्ठि वामेत्तए, पुणरवि सो-
यमूले धम्मं आधवित्तए त्ति कहु एवं संपेहेति, संपेहेतिता
परिव्वायगमहस्सेणं सच्छि जेणेव सोगंधिया णयरी जेणेव
परिव्वायगावमहे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता परि-
व्वायगाऽऽवसहासि भंरुगनिकखेवणं करेति, करेत्ता धाउर-
त्तवत्थपरिद्विए पविरत्तपरिव्वायगसच्छि संपरिवुडे परिव्वा-
यगाऽऽवसहाओ पक्खिक्खमइ, पडिणिक्खमइत्ता सोगंधि-
याए णयरीए मज्जं मज्जेण जेणेव सुदंसणस्स गिहे जे-
णेव सुदंसणे तेणेव उवागच्छइ । तए० ए० से सुदंसणे तं
सुयं एज्जमाणं पासति, पासत्ता नो अबुद्धेति, नो पच्छु-
गच्छति, नो आढाति, नो परियाणाइ, नो वंदति, तुमिणीए
संचिद्धति । तए० ए० से सुए परिव्वायगे सुदंसणं अणुवुट्ठि-
यं पासेत्ता एवं वयासी-तुमे ए० सुदंसणा ! अण्णया मम
एज्जमाणं पासेत्ता अबुद्धेसि ० जाव वंदामि, इयाणि सुदंसणा !
तुमं मम एज्जमाणं पासत्ता ० जाव नो वंदइ, तं कस्स ए० तुमे
सुदंसणा ! इमेयारूवे विणयमूले धम्मं पक्खि ? । तए० ए० सु-
दंसणे सुएणं परिव्वायएण एव वुत्ते समाणे आसणाओ
अबुद्धेऽ. करयत्त ० सुयं परिव्वायगं एवं वयासी-एवं खलु
देवाणुप्पिया ! अरहओ अरिद्वेनेमिस्स अंतेवासी थाव-
चापुत्ते एमं अणगारे ० जाव इहमागए, इह चैव नीलासोए
उज्जाणे विहरइ, तस्म ए० अंतिए विणयमूले धम्मं पडि-
वसे । तए० ए० से सुए परिव्वायए सुदंसणं एव वयासी-तं ग-
च्छामो ए० सुदंसणा ! तव धम्मायारियस्स थावचापुत्तस्स अं-
तिगं पाउवभावो, इमं च ए० एयारूवाइं अट्ठाइं हेज्जं पसिणाइ
कारणाइं वागरणाइं पुच्छामो, तं जइ ए० मे से एयाइं अ-
ट्ठाइं ० जाव वागरेति, ततो ए० अहं वंदामि, एमंसामि, अहं

मे से इमाइं अट्ठाइं ० जाव नो वागरेइ, तते ए० अहं एएहिं
चैव अट्ठाइं हेज्जहिं निप्पणपसिणवागरणं कग्गिस्सामि ।
तए० ए० से सुए परिव्वायगसहस्सेणं सुदंसणेण यं सेंटि-
णा सच्छि जेणेव नीलासोए उज्जाणे जेणेव थावचापुत्ते
अणगारे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता थावचापुत्त ए-
वं वयासी-जत्ता जे जंते !, जवाणिज्जं, अव्वावाहं, फासुयं
विहारं ? । तए० ए० थावचापुत्ते सुएणं एवं वुत्ते समाणे सुयं
परिव्वायं एवं वयासी-सुया ! जत्ता वि मे, जवाणिज्जं वि मे,
अव्वावाहं वि मे, फासुयं विहारं वि मे । तए० ए० से सुए
थावचापुत्तं एवं वयासी-से किं तं भंते ! जत्ता ? सुया ! जं
ए० मम ए० सुदंसणचरित्तवसजममाइएहिं जोएहिं जोयणा
सेयं जत्ता । से किं तं भंते ! जवाणिज्जं ? सुया ! जवाणि-
ज्जे वुविहे पण्णते । तं जहा-इंदियजवाणिज्जे य, नोइदि-
यजवाणिज्जे य । से किं तं इंदियजवाणिज्जं ? सुया ! जं
ए० मम सोइदियचक्खिदियघाणिदियजिब्भदियफासिदियाइं
निरुवहयाइं वसे वट्ठति मे तं इंदियजवाणिज्जे । से किं तं
नोइंदियजवाणिज्जे ? सुया ! जं ए० कोइमाणमायालोभखीणा
उवसंता नो उदयंति से तं नोइंदियजवाणिज्जे । से किं तं जं-
ते ! अव्वावाहं ? सुया ! जं ए० मम वाइयपित्तियसिजियस-
सिग्गियविविहरोगयंका णो उदीरंति से तं अव्वावाहं ।
से किं तं भंते ! फासुयविहारं ? सुया ! जं ए० आरामेसु उज्जा-
णेसु देवउवसेसु सज्जामु पवासु इत्थीपसुपंरुगविवज्जियासु
वसहीसु पक्खिहारियं पीढफलगसिज्जासंधारणं ओगिणिह-
त्ता ए० विहरामि से तं फासुयं विहारं ॥ सरिसवया ने भंते !
किं जक्खेया, अभक्खेया ? सुया ! सरिसवया जक्खेया वि, अ-
भक्खेया वि । से केणहेणं जंते ! एवं वुच्च-सरिसवया ज-
क्खेया वि, अभक्खेया वि ? सुया ! सरिसवया वुविहा पण्ण-
त्ता । तं जहा-मित्तसरिसवया, धन्नसरिसवया । तत्थ ए० जे
ते मित्तसरिसवया ते तिविहा पण्णत्ता । तं जहा-सहजाया,
सहवहिया, सहपसुकीलिया य, ते ए० ममणाणं निगंथाणं
णिगंथीण अभक्खेया । तत्थ ए० जे ते धन्नसरिसवया ते
दुविहा पण्णत्ता । तं जहा-सत्थपरिणया य, असत्थपरिणया
य । तत्थ ए० जे ते असत्थपरिणया ते समणाण निगंथाणं
अजक्खेया । तत्थ ए० जे ते सत्थपरिणया ते वुविहा पण्ण-
त्ता । तं जहा-फासुया य, अफासुया य । तत्थ ए० जे अ-
फासुया ते सुया ! नो जक्खेया । तत्थ ए० जे ते फासुया ते
वुविहा पण्णत्ता । तं जहा-जाइया य, अजाइया य । तत्थ
ए० जे ते अजाइया ते अभक्खेया । तत्थ ए० जे ते जाइया ते
दुविहा पण्णत्ता । तं जहा-एमणिज्जा य, अएमणिज्जा य ।
तत्थ ए० जे ते अएमणिज्जा ते ए० अभक्खेया । तत्थ ए०
जे ते एमणिज्जा ते वुविहा पण्णत्ता । तं जहा-द्वप्पा य,

अलच्छा य । तत्थ एं जे अलच्छा ते अभक्खेया । तत्थ एं जे लच्छा ते निर्गन्थाणं भक्खेया । एएणं अट्ठेणं सुया ! एवं वुच्चइ-सरिसवया चक्खेया वि, अजक्खेया वि । एवं कुलत्था वि भाणियव्वा । नवरं इमं णाणत्तं-इत्थि कुलत्था य, धम्मकुलत्था य । इत्थि कुलत्था तिविहा पप्पत्ता । तं जहा-कुलवधूया य, कुलमाडया य, कुलधूया य । धम्मकुलत्था तहेव । एवं मासा वि । नवरं इमं णाणत्तं-मासा तिविहा पप्पत्ता । तं जहा-कालमासा य, अत्थमासा य, धम्ममासा य । तत्थ एं जे ते कालमासा ते एं दुवालसाविहा पप्पत्ता । तं जहा-सावणे ० जाव आसादे । ते एं अजक्खेया । अत्थमासा दुविहा पप्पत्ता । त जहा-हिरस्यमासा य, मृवस्यमासा य । ते एं अभक्खेया । धम्ममासा तहेव ॥ एगे भव, दुवे जवं, अयोगे जवं, अक्खए जव, अव्वए भवं, अवट्ठिए भव, अणेगज्जूयजावभविण जवं ! सुया ! एगे वि अहं, दुवे वि अहं ० जाव अणेगज्जूयजा-भजविण वि अहं । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-एगे वि अहं ० जाव अणेगज्जूयजावभविण वि अहं ! सुया ! दुव्वट्ठयाए एगे अहं, णाणदंसणट्ठयाए दुवे अह, पएसड्डयाए अक्खए वि अहं, अव्वए वि अहं, अन्नट्ठिए वि अहं, उवओगट्ठयाए अणेगज्जूयजा-वजविण वि अहं । एत्थ एं से सुए संखुच्चे । तए एं थावच्चापुत्तं अणगारं वडइ, एमंमड, एमंसइत्ता एवं वयासी-इच्छामि एं भंते ! तुब्बे अंतिए केवल्लिपप्पत्त धम्मं निसामित्तए । धम्म-कहा भाणियव्वा । तए ए से सुए परिव्वायए थावच्चापुत्तस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म एवं वयासी-इच्छामि एं भंते ! परिव्वायगसहस्सेण मड्ढि संपरिवुडे देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंने जवित्ता पव्वइत्तए ? । अहामुहं देवाणुप्पिया ! । तओ उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए तिदंरुयाओ ० जाव धाउरत्ताओ य एगंते एनेति, एनेइत्ता सयमेव सिहं उप्पानेति, उप्पाने-इत्ता जेणेव थावच्चापुत्ते ० जाव मुंने जवित्ता ० जाव पव्व-इए, सामाइयमाइयाइ चउइस पुव्वाइ अहिज्जति । तए एं थावच्चापुत्ते सुयस्स अणगारमहस्स सीसत्ताए विहरति । तए एं थावच्चापुत्ते सोगंधियाओ नीत्तासोयाओ उज्जाणाओ पडिणिकखमड, पडिणिकखमइत्ता वहिया ज-णवयविहारं विहरइ । तए एं से थावच्चापुत्ते अणगा-रसहस्सेणं सड्ढि संपरिवुडे जेणेव पुरुरीए पव्वए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता पुंरुरीयं पव्वय सणियं सणियं उरूहति, उरूहतित्ता सेयघणसन्निगासं देवसणियायपुढवी-सिद्धापट्ठयं ० जाव पाओवगमणं समणुपत्ते । तए एं से थावच्चापुत्ते णामं अणगारे वहुणि वासाणि सामन्नप-रियागं पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए मड्ढि जत्ताइ अणसणाए ० जाव केवल्लवरनाणदंसयं समुप्पाडित्ता तओ

पच्छा सिच्चे वुच्चे ० जाव सव्वपुक्खप्पहीणे । तए एं से सु-ए अएणया कयाइ जेणेव सेल्लगपुरे नगरे जेणेव सुत्त-जिभागे उज्जाणे तेणेव समोसरिए । परिसा णिगया । मे-लओ वि णिगओ, धम्मं सोच्चा ० जाव देवाणुप्पिया ! पथगपामोक्खाइ पंचमंतिमयाइ आपुच्छामि, मंडुअ कुमारं रज्जे ठावेमि, तओ पच्छा देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंने भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वयामि ? । अहामुहं देवाणुप्पिया ! । तए एं से सेल्लए राया सेल्लगपुर एगरं म-ज्जं मज्जेणं अणुप्पविसइ, जेणेव सए गेहे जेणेव धा-हिरिया उवट्ठाणसात्ता तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सीहासणे सणिएसत्ते । तए एं मे सेल्लए रावा पंथयपामो-क्खे पंचमंतिसए सदावेति, सदावेइत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए सुयस्स अंतिए धम्मं निसण्णे, से वि य मे धम्मं इच्छिए पक्खिच्छिए अभिरुए, अहं एं दे-वाणुप्पिया ! संसारभयउव्विग्गे ० जाव पव्वयामि, तुब्बे एं देवाणुप्पिया ! किं करेह, किं वसह, किं वा ते हिययड-च्छिए सामत्थं ? । तए ए ते पंथगपामोक्खा पंचमंतिमया सेल्लयं रायं एवं वयासी-जइ एं तुब्बे देवाणुप्पिया ! सं-सार ० जाव पव्वयह, अमहाणं देवाणुप्पिया ! किं अण्णे आहारे वा, आइवे वा । अमहे वि य एं देवाणुप्पिया ! संसारजयउव्विग्गा ० जाव पव्वयामो । जहा एं देवाणुप्पिया ! अमहं वहुसु कज्जेसु य कारणेसु य ० जाव तहा णं पव्वयाण वि समणाणं वहुसु ० जाव चक्खु । तए एं से सेल्लए राया पथयपामुक्खे पंच मंतिसए एवं वयासी-जइ एं देवाणुप्पिया ! तुब्बे संसारजयउव्विग्गा ० जाव पव्वयह, त गच्छह णं देवाणुप्पिया ! सएसु सएसु कोरुंवेसु जट्टपुत्ते कुहुंमज्जे ठावेत्ता पुरिमसहस्सवाहिणीयाओ सीयाओ दुरूढा समाणा मम अंतिय पाउव्वजवह । ते वि तहेव पा-उव्वजवंति । तए एं से सेल्लए राया पंचमंतिसयाइ पाउव्व-वमाणाइ पासति, पासइत्ता इट्ठट्ठे कोडुवियपुरिमे सदावे-इ, सदावेइत्ता एव वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मंरुयस्स कुमारस्स महत्थं ० जाव रायानिमेयं उव्वट्ठवेह, ० जाव अभिसिंचंति, ० जाव राया जाए विहरइ । तए एं से सेल्लए राया मरुयं आपुच्छति । तए एं से मंरुए गया कोरुवियपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वया-सी-खिप्पामेव सेल्लगपुरं नगरं आसियं ० जाव गधवट्ठि-जयं करेह, कावेह य, एवमाणत्तिअं पंचप्पिणह । तए एं से मंरुए गया दोच पि कोरुवियपुरिसे सदावेइ, सदावे-इत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव सेल्लयस्स रत्तो महत्थं ० जाव निक्खमणाभिमेयं, जहा मेहस्स तहेव, नवरं पउणावती

देवी अगकेसे पडिच्छइ; सव्वे वि पन्निग्महं गहाय सीयं
दुल्लंति, अवसेसं तदेवञ्जाव मामाइयमाइयाइं इकारस अ-
गाइं अहिज्जइ, बहुहिं वल्लत्थं ० जाव विहरइ । तए णं से
सुए सेलगस्स अणगारस्स ताइं पंथगपामुक्खाइं पंच अ-
णगारमयाइं सीमत्ताए वियरइ । तए णं से सुए अणगारे
अस्यया कयाइं सेलगपुराओ मुच्चूमिभागाओ लज्जाणा-
ओ पन्निक्खमति, पडिणिक्खमइत्ता वहिया जणवयावि-
हारं विहरइ । तए णं से सुए अणगारे अस्यया कयाइं
तेणं अणगारसहस्सेणं सद्धिं संपरिवुडे पुव्वाणुपुच्चिं
चरमाणे गामाणुगामं विहरमाणे जेणेव पुंरुरीए पव्वए
० जाव सिद्धा बुद्धा मुत्ता अंतगमा । तए णं
तस्स सेल्यस्स रायरिसिस्स तेहिं अंतहिं य पंतहिं य
तुच्छेहिं य लूहेहिं य अरमेहिं य विरसेहिं य सीएहिं य
उएहेहिं य कालाङ्कतेहिं य पमाण्णइकतेहिं य णिच्चं
पाणभोयणेहिं य पयइसुकुमावस्स य मुहोचियस्स सरी-
रगंसि वेयणा पाउव्वया लज्जला ० जाव डुरहियासा, कं-
डूदाहपित्तजरपरिगयसरीरे ० जाव विहरइ । तए णं से सेलए
रायरिसीएएणं रोगायंकेणं सुके किसे जाए यावि होत्था ।
तए णं से सेलए रायरिसी अस्यया कयाइं पुव्वाणुपुच्चिं
चरमाणे ० जाव जेणेव मुच्चूमिभागे लज्जाणे तेणेव विहरइ ।
परिसा णिगया । मंरुओ वि राया णिगओ, सेल्यं अण-
गारं वंदति, नमंसति, पज्जुवासति । तए णं से मंरुए रा-
या सेल्यस्स अणगारस्स सरीरयं मुक्कं जुक्खं जुक्खं ०
जाव सव्वावाहं सरोगं पासइ, पासइत्ता एवं वयासी-अहं
णं भंते ! तुव्वं अहापवत्तेहिं तिगिच्छिं आहंटावेमि, तुव्वे णं
भंते ! मम जाणसाव्वाप्तु समोसरह, फामुयं एसणिज्जं पी-
ढफलगसिज्जासंधारयं ओगिहिंत्ता णं विहरइ । तए णं से
सेलए अणगारे मंरुयस्स रसो एयमहं 'तह' ति पन्निग्मेइ ।
तए णं से मंरुए राया सेल्यं रायरिसिं वंदति, णमंसति, ण-
मंसइत्ता जामेव दिंसि पाउव्वए तामेव दिंसि पन्निग्म । तए णं
सेलए रायरिसी कल्लं ० जाव जलंते सभंरुमत्तोवगरणमायाए
पंथगपामोक्खेहिं पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं सेलगपुर-
मणुपविसति, जेणेव मंरुयस्स राणो जाणसाव्वाओ तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता फामुयं पीढं ० जाव विहरइ । तए
णं से मंरुए राया तिगिच्छिं मदावेति, सदावेतित्ता एवं
वयासी-तुव्वे णं देवाणुप्पिया ! सेल्यस्स रायरिसिस्स
फामुयं एसणिज्जं ० जाव तिगिच्छं आउंटेह । तए णं ते ति-
गिच्छिया मंरुएणं रसा एवं वुत्ता समाणा हइत्ता सेल-
यस्स रायरिसिस्स अहापवत्तेहिं ओसहजेसज्जभत्त-

पाणेहिं तिगिच्छं आउंटेति, मज्जपाणयं च उवदिसंति । तए
णं तस्स सेल्यस्स अहापवत्तेहिं ० जाव मज्जपाणएण य
से रोगायंके उवसंते यावि होत्था, हइए ० जाव वल्लियसरीरे
जाए ववगयरोगायंके । तए णं से सेलए तम्मि रोगायंकेसि
उवसंतंति समाणंसि तंसि विउले असणं पाणं खाइमं
साइमं मज्जपाणए य मुच्छिं गहिं गिच्छे अज्जोववने
पासत्ये पासत्यविहारी ओसखे ओसखविहारी कुसी-
ले कुसीलविहारी पमत्ते पमत्तविहारी संमत्ते संसत्त-
विहारी उववच्छपीढफलगसेज्जासंधारए पमत्ते यावि होत्था,
नो संचाएति फामुयं एसणिज्जं पीढफलगं पच्चप्पि-
णित्ता मंरुयं च रायं आपुच्छित्ता वहिया जणवयविहारं
विहरित्तए । तए णं तेसिं पंथगवज्जाणं पंचएहं अणगार-
सयाणं अणया कयाइं एगओ सहियाणं ० जाव पुव्वर-
त्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणं अयमे-
यारूवे अब्भत्थिए ० जाव समुप्पज्जित्था । पवं खलु सेलए
रायरिसी चइत्ता रज्जं ० जाव पव्वइए, विउले णं असणं पा-
णं खाइमं साइमं मज्जपाणए मुच्छिं नो संचाएति ० जाव
विहरित्तए, नो खलु कएइ देवाणुप्पिया ! समणानं ० जाव
पमत्ताणं विहरित्तए, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अमहं कट्ठं
सेलयं रायरिसिं आपुच्छित्ता पाढिहारियं पीढफलगसिज्जा-
संधारयं पच्चप्पिणित्ता सेल्यस्स अणगारस्स पंथयं अणगारं
वेयावच्चकरं ठवित्ता वहिया अब्भुज्जाणं ० जाव विहरित्तए,
एवं मंरुइइ, कल्लं जेणेव मेलए रायरिसी तेणेव उवागच्छित्ता
सेलयं आपुच्छित्ता पाढिहारियं पीढफलगं ० जाव पच्च-
प्पिणंति, पंथयं अणगारं वेयावच्चकरं ठावेति, वहिया ० जाव
विहरंति । तए णं से पंथए अणगारे सेल्यस्स रायरिसिस्स से-
ज्जासंधारउच्चारपासवणखेलमल्लओसहजेसज्जत्तपाणएणं
अगिज्जाणविणएणं वेयावडियं करेति । तए णं से सेलए
रायरिसी अस्यया कयाइं कत्तियचाउम्मासियंसि विपुलं
असणं पाणं खाइमं साइमं आहारमाहरिए सुवहुं च मज्ज-
पाणयं पीए पुव्वावरएहकावसमयंसि सुहपसुत्ते । तए णं से
पंथए कत्तियचाउम्मासियंसि कयकाउस्सगे देवासियं प-
न्निक्कमणं पडिक्कंते चाउम्मासियं पन्निक्कमणं काउं कामे सेल्यं
रायरिसिं खामणइयाए सीमे णं पाएसु संघट्टेति । तए णं से
मेलए रायरिसी पंथएणं सीसे णं पाएसु संघट्टिए समाणे
आसुरुत्ते ० जाव मिमिमिसेमाणे उट्टेइ, उट्टेइत्ता एवं वयासी-
से केणट्टेणं जो ! एस अपत्थियपत्थिए ० जाव परिवज्जिए, जेणं
मम सुहपसुत्तं पाए संघट्टेति ? । तए णं पंथए अणगारे से-
लएणं एवं वुत्ते ममाणे जीए तत्ये तमिए करयइ ० जाव
कट्टु एवं वयासी-अहं णं जते ! पंथए सिस्से कयकाउ-

स्सग्गे देवसियं पन्निक्कमणं पन्निक्कंते चाजुम्मासियं खामे-
माणे देवाणुप्पियं वंदमाणे सीसे णं पाएसु संघट्टेमि, त ख-
मंतु मं देवाणुप्पिया ! एाड जुज्जो जुज्जो एवं करणयाए
त्ति कट्टु सेल्यं अणगार एयमट्ठं सम्म विणएणं जुज्जो
जुज्जो खामेति । तए णं तस्स सेल्यस्स रायरिसिस्स पं-
थएणं अणगारेणं एवं वुत्तस्स अयमेयारूवे० जाव समुप्प-
जित्या-एव खलु अहं रज्ज च० जाव ओसख्ख० जाव उउव-
द्धपीठ० विहरामि, तं खलु णो कप्पइ समणाणं पासत्याणं०
जाव विहरित्तए, तं सेय खलु कट्ठं मंसुअ रायं आपु-
च्छित्ता पान्हारिअं पीढकत्तमसेज्जासआगयं पच्चप्पि-
णित्ता पंथएणं अणगारेणं सक्खि बहिया अञ्जुज्जएणं०
जाव जणवयविहारं विहरित्तए, एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता कट्ठं
० जाव विहरइ । एवमेव समणाउसो !० जाव णिगंथो
वा णिगंथी वा ओसख्खो० जाव सथारए पमत्ते विहरइ, से
णं इहलोए चेव बहूणं समणाणं बहूणं समणीअ बहूणं
सावयाणं बहूण सावियाणं हीन्नणिज्जे संसारो जाणि-
यव्वो । तए णं ते पंथगवज्जा पच अणगारसया इमीसे
कहाए लच्छट्ठा समाणा अस्समणं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं
वयासी-सेलए रायरिसी पथएणं बहिया० जाव विहरइ ।
तं सेय खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं सेल्यं रायरिसिं उव-
संपज्जित्ता णं विहरित्तए, एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता सेल्यं
रायरिसिं उवसंपज्जित्ता णं विहरंति । तए णं ते सेलयपा-
मोक्खा पंच अणगारसया बहूणि वासाणि सामन्नपरियायं
पाउणित्ता जेणोव पुंरुरीए पव्वए तेणोव उवागच्छइ, उवा-
गच्छइत्ता जहेव थावच्चापुत्ते तहेव सिद्धा । एवमेव सम-
णाउसो ! जो निग्गओ वा णिगंथी वा० जाव विहरइ ।
झा० १ शु० ५ अ० ।

(धणवइमइनिम्माय त्ति) धनपतिर्वैश्रवण, तन्मत्या नि-
र्मापिता निरूपिता, अन्नकापुरी वैश्रवणयक्षपुरी, प्रमुदितप्र-
कीर्तिता, तद्वासिजनानां प्रमुदितप्रकीर्तितत्वात् । वैश्रवण उ-
ज्जयन्तः (चक्रवाय त्ति) चक्रवाकः (मयणसार त्ति)
मदनसारिका, अनेकानि तटानि फटकाश्च गरुडशैला यत्र
स तथा । (विवर त्ति) विवराणि च, अवजराश्च निर्ज-
रविशेषाः, प्रपाताश्च भृगवः, प्राग्भाराश्च ईषद्वनता गिरि-
देशाः, शिखराणि च कूटानि प्रचुराणि यत्र स तथा, ततः क-
र्मधारय । अप्सरोगणैर्वैवसहैः, चारुजैर्हवाचारणाऽऽदिभिः
साधुविशेषैर्विधाधरामिषुनैश्च (सक्खि त्ति) सक्खिं आसे-
वितो य स तथा । नित्य सर्वदा कृणा उत्सवा यत्राऽसौ
नित्यक्षणीक । केषामित्याह-उशारा समुद्रविजयाऽऽद्य, ते-
षु मध्ये बरास्त एव वीरा धीरपुरुषा ये ते तथा । (ते-
लोकवलवगाण) त्रैलोक्यादपि वलवन्तोऽतुलबलितेभिनाथ-
शुक्त्वाद् ये ते तथा, ते च ते च तेषाम् । (वचीसाओ दायो)
द्वाविंशत्प्रासादाः, द्वाविंशत्सुवर्णकोट्यः, द्वाविंशत्किरणकोट्यः

इत्यादिको दायो दान वाच्य, यथा मेघकुमारस्य । (सो चेव
वम्भउ त्ति) “ आइगरे तित्थगरे ” इत्यादियो महावीरस्य
अभिहितः (गवल त्ति) महिषशृङ्ग, गुलिका नीली, गवलस्य
वा गुलिका गवलगुलिका । अतस्ती मातृवकप्रसिद्धो धाम्यविशे-
षः । (कोमुईय त्ति) उत्सवप्रायम् । कचित्सामुदायिकीमिति पाठः ।
तत्र सामुदायिकी जनमीढकप्रयोजना । (णिक्कमदुरगभीरप-
मिस्सुएण पि व त्ति) स्निग्धमधुरगभीर प्रतिष्ठुत प्रतिशब्दो
यस्य स तथा, तेनैव । केनेत्याह-शारट्टिकेन शरत्कालजातेन,
बद्धाहकेन मेघेन रक्षित शब्दायित प्रेर्या । मृदाट्टिकाऽऽदीनि
प्राग्वत् । गोपुर नगरद्वार, प्रासादा राजगृह, चाराणि प्रतीतानि,
प्रधानानि गृहाणि, देवकुलानि प्रतीतानि, तेषु याः । (पडिसु-
च त्ति) प्रतिष्ठुतः प्रतिशब्दः, तासां यानि शतसहस्राणि व
क्ताः, तैः संकुत्ता या सा तथा, ना कुर्वन् । कामित्याह-द्वारकां
द्वारवर्ती नगरीं, कथंभूतामित्याह-(संविमतरवाहिरिय त्ति) स-
हाच्यन्तरेण मध्यभागेन, वाहिरिकया च, प्राकाराद्वहिर्नगर-
देशेन या साभ्यन्तरवाहिरिका, ताम् । (सं इति) स प्रेरी-
सवन्धी शब्दः (विप्पसरित्थ त्ति) विप्रासरत् । (पामोक्खा
इति) प्रमुक्खाः । (आविक्खवधारियमल्लदामकलाव त्ति) परि-
हितप्रलम्बपुष्पमालासमूहा इत्यादिवर्णकः प्राग्वत् । (पुरिस-
सवग्गुरा परिकिखत्ता) वागुरा मृगवन्धन, वागुरेव वागुरा
समुदायः । (नन्नत्थ अप्पणो कम्मक्खएण त्ति) न इति यदेतन्म-
रणाऽऽदिवारणशक्तेर्निषेधन, तदन्यत्राऽऽत्मनः कृतात् । आत्मनो
वा सवन्धिनः कर्मकृतात्, आत्मना क्रियमाणमात्मीय वा कर्म
क्षय, वर्जयित्वेत्यर्थः । आत्मनेत्यादौ (अत्ताणे अप्पणो वा कम्म-
क्खय करिक्खए त्ति) कर्मण इह पट्ठी द्रष्टव्या । (पच्छाऽऽउ-
रस्स इत्यादि) पश्चादस्मिन् राजाऽऽदौ प्रव्रजिते सति आतुर-
स्यापि च उव्याऽऽद्यमावाद् उ स्थस्य ‘से’ तस्य, तदीयस्ये-
त्यर्थः । मित्रघातिनिजकसवन्धिपरिजनस्य, योगक्षेमवार्तमानीं
प्रतिवहति । तत्रालव्यस्येप्सितस्यैव वस्तुनो लाभो योगः, स-
व्यस्य परिपालनं क्षेमः, ताभ्यां वर्तमानकालमभा वार्तमानी
योगक्षेमवार्तमानी, तां-निर्वाहः, राजा करोतीति तात्पर्यम् ।
(इति कट्टु) इति कृत्वा इतिहेतोरेवरूपामेव घोषणा घोषयत
कुरुत । (पुरिससहस्समित्यादि) इह पुरुषसहस्र स्नानाऽऽदि-
विशेषणम् । स्थापत्यापुत्रस्यान्तिके प्रादुर्भूतमिति स्वन्धः ।
(विज्जाइरचारणे त्ति) “ इह जभए य देवे उवयमाणे ” इ-
त्यादि छद्मव्यम् । एवमन्यदपि मेघकुमारचरितानुसारेण पूर्ववदे-
तदध्येतव्यमिति । (इरियासमिए इत्यादि) (एसणासमिए
आयाणजडमच्चणिक्खेवणासमिए) आदानेन प्रदत्तेन सह भा-
ग्युमात्राया उपकरणलक्षणपरिच्छदस्य या निक्षेपणा माचन
तस्यां समितः सम्यक्प्रवृत्तिमात्रं (उच्चारपासवणजेज्जल्ल-
सघाणपारिट्टावाणियासमिए) उच्चार पुरीषः, प्रस्रवण मूत्रः,
खलो निष्ठीवनः, सिंघासो नासामलः, जह्म शरीरमक्षः । इह
थावत्करणविद् दृश्यम्-“ मणसमिए वयसमिए कायस-
मिए । ” चित्ताऽऽदीनां कुशलानां प्रघर्तक इत्यर्थः । “ मण-
गुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते ” चित्ताऽऽदीनामष्टमाना निषेधकः । एत-
देवाऽऽह-“ गुत्ते । ” योगापेक्षया “ गुत्तिइपि । ” इन्द्रियाणां विप-
येष्वस्तत्प्रवृत्तिनिरोधात् । “ गुत्तजमचारी । ” वसत्यादिनवघट्ट-
चर्यगुत्तियोगात् । “ अकोहे ४ । ” कथमियत्त आह-“ सेने । ”
सौम्यमूर्तित्वात् । ‘ पसने । ’ कथायोदयस्य विफलकरणम् ।

“उवसेने ।” कषायोदयाभावात् । “परिनिवृत्ते ।” स्वास्थ्यातिरेकात् । “अणामवे ।” हिंसाऽऽदिनिवृत्तेः । “अममे ।” ममेत्युल्लेखस्याभिध्वङ्गतोऽसद्भावात् । “अकिचणे ।” निर्द्वयत्वात् । “छिन्नगन्धे ।” मिथ्यात्वाऽऽदिभावप्रस्थितिच्छेदात् । “निरुवलेवे ।” तथाविधवन्धहेत्वभावेन तथाविधकर्मानुपादानात् । एतदेवोपमानेरुच्यते-“कसपाई व मुक्कनोए ।” बन्धहेतुत्वेन तोयाऽऽकारस्य स्नेहस्याभावात् । “सखो इव निरजणे ।” रञ्जनस्य रागस्य कर्तुमशक्यत्वात् । “जीवो विव अप्पडिहयगई ।” सर्वत्रैचित्येनास्खलितविहारित्वात् । “गगणमिव निरालंबणे ।” देशग्रामकुलाऽऽदीनामनालम्बकत्वात् । “वायुरिव अप्पमिक्के ।” क्षेत्राऽऽदौ प्रतिबन्धाभावेनैवाचित्येन सततविहारित्वात् । “सारयसलिल व सुद्धियए ।” कषायवक्त्रणगडुलत्ववर्जनात् । “पुक्खरपत्त पि व निरुवलेवे ।” पञ्चपत्रमिव त्रोगाजिज्ञापलेपाभावात् । “कुम्भो इव गुत्तिदिए ।” कूर्म कञ्जप । “खग्गविसाण व एगजाए ।” खड्ग आरग्य पञ्चविशेष, तस्य विपाण शृङ्ग, तदेक भवति, तद्वदेको जातो योऽसद्गन्तव्यतः सदायत्यागेन स तथा । “विहग इव विप्पमुक्के ।” आलयाप्रतिबन्धेन । “भारुपक्खी व अपमत्ते ।” भाररूपकृष्णो हि-“एकोदरा, पृथग् ग्रीवा, अन्योऽन्यफलभक्षिणः । प्रमत्ता इव नश्यन्ति, यथा भारण्डपक्षिणः ॥ १ ॥ ” जीवद्वयरूपा भवन्ति, ते च सर्वदा चकितचित्ता भवन्ति इति । “कुजरो इव सौमीरे ।” कर्मशत्रुसैन्य प्रति शूर इत्यर्थः । “वसभो इव जायथामे ।” आरोपितमहावतभारवहन प्रति जातवलो, निर्वाहकत्वात् । “सीहो इव दुद्धरिसे ।” दुर्धर्पणीय उपसर्गमृगैः । “मदरो इव निप्पकपे ” परीपहपर्वने । “सागरो इव गभीरे ।” अतुच्छचित्तत्वात् । “चंटो इव सोमलेस्से ।” शुभपरिणामित्वात् । “सुरो इव दित्तेए ।” परेषां क्लोभकत्वात् । “जम्बकचण व जायरुवे ।” अपगतदोषत्रकणकुलव्यत्वेनोत्पन्नस्वस्वभाव । “वसुयर व सव्वाफाससहे ” पृथ्वावत् शीतोऽस्तपाऽऽद्यनेकविधस्पर्शक्रम । “सुहुयहुयासणो व तेयसा जलते ” घृताऽऽदितर्पितवैश्वानरवत् प्रभया दीप्यमान । “नत्थिण तस्स भगवतस्स कत्थं पडियओ भवड ” नास्त्यय पक्षो यदुत्त तस्य कुत्रापि प्रतिबन्धो भवति । “से य पमिवधे उवविहे पप्पने । त जहा-द्वयओ, खित्तओ, कालओ, भावओ । द्वयओ-सञ्चिचाचित्तमीसेसु । खित्तओ गामे वा नगरे वाऽरण्ये वा खले वा घरे वा अण्ये वा ।” खल धान्यमलनाऽऽदिस्थितिमन्त्रप । “कालओ समए वा आवहियाए वा ।” असंख्यानसमयरूपायाम् । “आणापाणुए वा ।” उच्छ्वासनिश्वासकाले “थोवे वा” सत्तेव्वासरूपे “खणे वा” बहुतरंगीणसरूपे वा “द्वे” सप्तस्तोकरूपे वा । “मुहुत्ते वा” द्वयसप्तसप्ततिरूपे “अहोरत्ते वा पक्खे वा मासे वा अयणे वा ।” दक्षिणायनेतररूपे प्रत्येक पञ्चासप्रमाणे, सत्रवसरे वा “अन्नत्ते वा दीहकालसजोए ” युगाऽऽदौ “भावओ कोहे वा माणे वा माए वा लोहे वा भए वा हामे वा ।” हास्ये हर्षे वा । “एव तस्स न भवइ ।” एवमनेकधा तस्य प्रतिबन्धो न ज्ञातः । “से ण भगव वासीचदणकप्पे ।” वास्या चन्दनफलपो यः स तथा । अपकारिणोऽप्युपकारकारित्यर्थः । वासीवाङ्गच्छेदनप्रवृत्त चन्दन फलप्रति यः स तथा । “ समतिणमणिठेडुकचणे समसुहडुकवे ” समानि उपक्षेपणीयतया तृणाऽऽदीनि यस्य स तथा । “इहलोयपल्लोयपरडियड्ढे जीवियमरणनिरवक्खे संसारपारगामी कम्ममच्चुनिग्रायणट्ठाए अञ्जुट्टिए एव च ण विहरइ ति ।” एवमीर्यासमित्यादिगुणयोगेनेति ।

(पचाणुव्वइय) इह यावत्करणदेवं दृश्यम्-“ सत्त सि-
कषावइय दुवालविह गिहिधम्म पमिवज्जित्तए अहासुह दे-
वाणुप्पिया । मा पमिवधं काहिसि । तए ण से सेलए राया
थावच्चापुत्तस्स अणगारस्स अतिए पचाणुव्वइयं० जाव उवसप-
ज्जज । तए ण से सेलए राया समणोवासए जाए ” (अग्निगयर्जावा-
जीवे) इह यावत्करणादिदृश्यम्-“उवलरूपुण्णपावे आसवस-
वरानिज्जरकिरियादिगरणवधपामोक्खकुसले ।” क्रिया कायि-
क्यादिका, अविकरण खड्गनिर्वर्तनाऽऽदि । एतेन च ज्ञानितोक्ता ।
“असाहज्जे” अविद्यमान सहाय, कुतार्थिकप्रेरितः सम्यक्त्वा-
ऽऽद्यविचक्षण प्रति न परसाहाय्यमपेक्षते इति भावः । अत एवाऽऽ-
ह-“देवासरनागजक्खरक्खसकिन्नरकिंपुरिसगरुत्तगधव्वमहो-
रगाऽएहि देवगणेहि निग्गयाओ पावयणाओ अणतिक्रमणिज्जे”
देवा वैमानिका ज्योतिष्का, शेषा जवनपतिव्यन्तरविशेषा, ग-
रुता, सुपर्णकुमारा । एव चैतत्, यतः-“ निग्गये पावयणे निस्स-
किए निक्खिए ।” मुक्तदर्शनान्तरपक्षपातः । “निव्वित्तिगिच्छे” फलं
प्रति नि शङ्क. “वद्धे ।” अर्थश्रवणतः । “गहियट्टे ।” अर्था-
वधारणेन । “पुच्छियट्टे ।” सशये सति “अभिगयट्टे ।” बोधात् ।
“विणिच्छियट्टे” ऐश्वर्योपलम्भात् । अत एव “अट्ठिमिजपेम्मा-
णुगारस्से ।” अस्थीनि च प्रसिद्धानि, मिज्जा च तन्मध्यवर्ती
धातुः, अस्थिमिज्जा, ता प्रेमानुरागेण सार्वज्ञप्रवचनप्रीतिल-
क्षणकुसुम्भाऽऽदिरागेण रक्ता इव रक्ता यस्य स तथा । केनोल्ले-
खनेत्याह-“अयमाउसो । निग्गये पावयणे अठ्ठे, अय परमठ्ठे,
सेसे अणट्टे ।” (आउसोत्ति) आयुष्मन्निति पुत्राऽऽदेरामन्त्रणम् ।
शेष धनवान्यपुत्रदारराज्यकुप्रवचनाऽऽदि । “ऊसियफहिहे” उ-
च्छ्रित स्फटिकमिव स्फटिकमन्त्र करण यस्य स तथा । मौनीह
प्रवचनावाप्या परितुष्टमना इत्यर्थः । इति वृत्त्याख्या । केचिन्वा-
हुः-उच्छ्रित अर्गलास्थानादपनीय ऊर्द्धीकृतो, न तिरश्चीन-
कपाटपश्चाद्भागादपनीत इत्यर्थः । उत्सृतो वा अपगतः परिग्रो-
र्गला गृहद्वारे यस्याऽसौ उत्सृतपरिग्र, उत्सृतपरिग्रो
वा । औदार्यातिरेकादतिशयदानदायित्वेन भिक्षुकप्रवेशार्थम-
नर्गलितगृहद्वार इत्यर्थः । “अवगुयदुवार” अपावृत्तद्वार कपाटा-
ऽऽदिभिः भिक्षुकप्रवेशार्थमेवास्थगितगृहद्वार इत्यर्थः । इत्येकीयं
व्याख्यानम् । वृत्तानां तु भावनावाक्यमेवम् यदुत्त सदृशनलान्ते, न
कस्माच्चित्पापिण्डकाद्विभेति, शोचनमार्गपरिग्रहेणोद्धाटशिरा-
न्निष्ठताति भावः । “चियत्तेत्तरवरदारप्पवेसो” (चियत्त ति)
नाप्राप्तिकर अन्न-पुरगृहे द्वारेण नापद्वारेण प्रवेश शिष्टजनोचि-
तप्रवेशन यस्य स तथा । अनोर्ध्वोत्पन्न चास्यानेनोक्तम् । अथवा-
(चियत्तोत्ति) लोकानां प्रीतिकर एव अन्तःपुरे वा गृहे वा गृह-
द्वारे वा प्रवेशो यस्य स तथा । अति धार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्क-
नीयत्वादिति । “चाउहसठ्ठुदिदुपुणमासिणीसु परिपुण पोमह
सम्म अणुपात्तेमाणे ।” उद्दिष्टा अमावास्यापौषधमाहार पोष-
धाऽऽदित्रयचतुरूपम् । “समणे निग्गये फानुपण पसाणिज्जेण अ-
सणुपाणम्राइमसाइमेण वत्थपडिगइक्कयलपायपुल्लणेण ।” प-
तद्ग्रह पात्र, पाटप्रोञ्जन रजोहरणम् । “ओसहभेमज्जेण” भ-
पज पथ्यम् “ पामिहारिएण पीठफलगसेज्जासथारएणं
पडिलाभेमाणे ।” प्रातिहारिकेण पुन समर्पणायैव, पीठमासन,
फलकनवष्टम्भार्थं, इत्यादि यमति, शयन वा यत्र प्रसारितपादैः
स्वप्यते, मन्तारकां ह्युत्तर “अहापरिगहिएहि तत्रोक्कम्महि
अप्पाण जावेमाणे विहरइ ।” (मुए परिग्रायणेत्ति) शुक्रो ग्याम-
पुत्र ऋग्वेदाऽऽद्यश्चत्वारो वेदा, पठित्व सादर्यमत, साह-

ख्यसमये सादृश्यसमाचारे लब्धार्थः । वाचनान्तरे तु यावत्करणा-
देवमिदमवगन्तव्यम्- ऋग्वेदयजुर्वेदसामवेदार्थवेदानामि-
तिहासपञ्चमानामितिहास पुराण, निघण्टुपद्यानां निघण्टुर्नाम-
कोश, साङ्गोपाङ्गानामङ्गानि शिक्षाऽऽदीनि, उपाङ्गानि तदुक्तप्र-
पञ्चनपराः प्रवन्धा । सरहस्यानामैदपर्ययुक्तानां, सारक-अध्याप-
नद्वारेण प्रवर्त्तक, स्मारको वाऽन्येषां विस्मृतस्य स्मरणात् । वा-
रकोऽंशुर्गुणनिपेक्षक, पारगः पारगामी परमज्ञविद् । पण्डितन्त्र-
विशारदः पण्डितन्त्र कापिलीयकशास्त्र, परमज्ञवेदकत्वमेव व्यनक्ति-
सख्याने गणितस्कन्धे, शिक्षाकल्पे शिक्षायामन्तरस्वरूपनिरूपके
शास्त्रे, कल्पे तथाविधसामाचारीप्रतिपादके, व्याकरणे शब्दलक्षणे
वन्दसि पद्यवचनलक्षणनिरूपके, निरुक्ते शब्दनिरुक्तप्रतिपादके,
ज्योतिषामयने ज्योति शास्त्रे । अन्येषु च ब्राह्मणकेषु शास्त्रेषु च
परिनिष्ठित इति वाचनान्तरम् ॥ पञ्चयमपञ्चनियमयुक्तम् । तत्र प-
ञ्च यमा प्राणातिपातविरमणाऽऽद्यः, नियमास्तु-शौचसन्तोष-
तप स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि । शौचमूलक यमनियममीदृशान्द-
शप्रकारम् । धातुरक्तानि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितो य स
तथा । त्रिदण्डाऽऽदीनि सप्त हस्ते गतानि यस्य स तथा । तत्र
कुरिम्का कमण्डलु, कचित् काञ्चनिका करोटिका वाऽधीयते, ते
च क्रमेण रुद्रक्षकृतमात्रा मृदाजन चोच्यते । पञ्चालिक त्रिका-
ष्टिका, अङ्गुशो वृक्षपल्लवच्छेदार्थ, पवित्रफताम्रमयमङ्गुलीयक,
केसरी चीवरखण्ड प्रमार्जनार्थम् । (सखाण ति) साङ्ख्यम-
तम् । (सञ्जुष्टि ति) कुमारपृथिवी (पवयण आरुहे)
पाकस्थाने चुल्लयादावारोपयति, ऊष्माणमुष्णत्व ग्राहय-
ति, (दिष्टि वामत्तप ति) मत वमायेतु त्याजयितु-
मित्यर्थ । (अष्टा ति) अर्थान् अर्थमानत्वादधिगम्य-
मानत्वादित्यर्थ । प्रार्थ्यमानत्वाद्वा याच्यमानत्वादित्यर्थ । व-
क्ष्यमाणयात्रायापनीयाऽऽदीन् । तथा तानेव (हेऊ इ ति) हेतून्,
अन्तर्धर्तित्यास्तदीयज्ञानसंपदो गमकात् । (पसिणा इ ति)
प्रश्नान्, पृच्छ्यमानत्वात् । (कारणा इ ति) कारणानि, विव-
क्तिनार्थनिश्चयस्य जनकानि । (वागरणा इ ति) व्याकरणानि,
प्रत्युत्तरतया व्याक्रियमाणत्वादेवामिति । (निष्पट्टपसिणवाग-
रण ति) निर्गतानि स्पष्टानि स्फुटानि प्रश्नव्याकरणानि प्रश्नो-
त्तराणि यस्य स तथा । (सीणाउवसत ति) क्षयोपशम-
मुपगता इत्यर्थ । एतेषा च यात्राऽऽदिपदानामागमिकगम्भी-
रार्थत्वेनाऽऽचार्यस्य तदर्थपरिज्ञानमसंभावयताऽपञ्चाजनार्थ
प्रश्नः कृत इति । (सरिसवय ति) एकत्र सवयस सदृशव-
यस, अन्यत्र सर्पपां. सिद्धार्थका । (कुलत्थ ति) एकत्र
कुले तिष्ठन्तीति कुलस्था, अन्यत्र कुलस्था धान्यविशे-
षा । सरिसवयाऽऽदिपदप्रश्नश्च कुलग्रहणेनोपहासार्थं कृत
इति । (एगे भव ति) एको भवान् इति एकत्वाभ्यु-
पगमे आत्मन कृते सूरिणा श्रोत्राऽऽदिविज्ञानानामवयवानां
चात्मनोऽनेकतोपलब्ध्या एकत्व दूषयिष्यामीति बुद्ध्या प-
र्यनुयोग श्रुतेन कृत (उवे जव ति) द्वौ भवानिति च द्वित्वा-
भ्युपगमे अहमित्येकत्वाविशिष्टस्यार्थस्य द्वित्वविरोधेन द्वित्व दूषे-
यिष्यामीतिबुद्ध्या पर्यनुयोगो विहित । अतएव अवयव, अवस्थि-
तो भवान्, अनेन नित्यात्मपक्ष पर्यनुयुक्त । अनेके भूता अतीता
भावा सत्त्वा परिणामा वा भाव्याश्च ज्ञाविनो यस्य स तथा ।
अनेन चातिक्रान्तभाविसत्ताप्रश्नेन अनित्याऽऽत्मपक्ष पर्यनुयुक्त ।
एकतरपरिग्रहे अन्यतरस्य दूषणायेति । तत्राऽऽचार्येण स्यादा-
दस्य निखिलदोषगोचरातिशयान्तत्वात्तमवज्ञम्योत्तरमदायि-ए-

कोऽप्यहम्, कथम्?, उच्यार्थतया, जीवस्यस्यैकत्वात्, न तु प्रदे-
शार्थतया । तथा ह्यनेकत्वात्ममेत्यवयवाऽऽदीनामनेकत्वोपलम्बो
न बाधकः । तथा कश्चित्स्वभावमाश्रित्यैकत्वसख्याविशिष्टस्या-
ऽपि पदार्थस्य स्वभावान्तरद्वयापेक्षया द्वित्वमपि न विरुद्धम्, उ-
च्यते उक्तम्- द्वावप्यहं ज्ञानदर्शनार्थतया, न चैकस्य स्वभावभेदो
दृश्यते । एको हि देवदत्ताऽऽदिपुरुष एकदेव तत्तदपेक्षया पि-
तृत्वपुत्रत्वभ्रातृत्वभ्रातृव्यत्वापितृव्यत्वमातुल्यत्वप्राग्गिनेयत्वादीन-
नेकान् स्वभावोक्तं जत इति । तथा प्रदेशार्थतया असख्येयप्रदेश-
तामाश्रित्याक्षय, सर्वथा प्रदेशाना ज्ञयाज्ञावात् । अवयव-किय-
तामपि च व्ययाज्ञावात् । किमुक्तं भवति?-अवस्थितो नित्य ।
असख्येयप्रदेशो हि न कदाचनापि व्यपैति, अतो नित्यताऽभ्यु-
पगमेऽपि न दोषः । उपयोगार्थतया विविधविषयानुपयोगाना-
श्रित्य अनेकभूतभावभक्तिकोऽपि अतीतानागतयोर्हि कालयोर-
नेकविषयवाधानामात्मनः कथञ्चिदभिज्ञानामुत्पादाद्विगमाद्वा
नित्यपक्षो न दोषायेति । पुण्यरीकेण आदिदेवगणधरेण नि-
र्घाणत उपलक्षितः पर्वतः, तस्य तत्र प्रथम निर्धृतत्वात्पुण्यरीक-
पर्वतः शुश्रूष्य । (अतेहि येत्यादि) अन्तैर्धर्तचक्षणकाऽऽदिभिः,
प्रान्तैस्तैरेव लुकावशेषैः पर्युपितैर्वा, रुक्मिन्स्नेहैः, तुच्छैरप्ये-
, अरसैः हिङ्गवादिभिरसंस्कृते, विरसं पुराणत्वाद्विगतरसैः, शी-
तैः शीतलैः, उष्णैः प्रतीतैः, कालातिक्रान्तैः मृणालबुद्धकाकाद्या-
प्रसैः, प्रमाणातिक्रान्तैः बुद्धुत्तापिपासामात्रानुचितैः । चकाराः
समुच्चयार्थाः । एवविधविशेषणान्यपि पानाऽऽदीनि निष्ठुरशरी-
रस्य न भवन्ति बाधायै । अत आह-प्रकृतिसुकुमारकस्येत्यादि ।
“ वेयणा पाञ्चभूया ” इत्यस्य स्थाने “ रोगायके ” इति क-
चिद् दृश्यते । तत्र रोगश्चात्मावातकृच्छ्रकृच्छ्रजीवितकारीति स-
मासः । कण्डू कणूतिः, दाह प्रतीतः, तत्प्रधानेन पित्तज्वरेण
परिगत शरीर यस्य स तथा । ते च्छन्ति चिकित्साम् । (आ-
उडावेमि ति) आनर्त्तयामि कर्षयामि । (सज्जमत्तोवगरण-
मायाप ति) भारहमात्रा पतद्गदपरिच्छदश्च, उपकरण च वर्पाक-
द्याग्वि भारहमात्रोपकरण, स्व च तदात्मीय ज्ञाणमात्रोपक-
रण च स्वभाण्डमात्रोपकरण, तदादाय गृहीत्वा, अच्युत्यतेन
सोद्यमेन, प्रदत्तेन गुरुणोपदिष्टेन, प्रगृहीतेन गुरुसकाशादङ्गीकृ-
तेन, विहारेण साधुवर्त्तनेन, विहर्तुं वर्त्तितुं, पाश्चज्ञानाऽऽदीनां
वहिस्तिष्ठतीति पार्श्वस्थ । गाढलानत्वाऽऽदिकारणं विना श-
र्यातराज्याहताऽऽदिपिण्डभोजकत्वादागमोक्तविशेषण । स च
सकृदनुचितकरणेनाल्पकालमपि भवति, नत उच्यते-पार्श्वस्था-
ना यो विहारो बहूनि दिनानि यावत्तथावर्त्तनं स पार्श्वस्थविहा-
रः, सोऽस्यास्तीति पार्श्वस्थविहारी । एवमवसथाऽऽदिविशेष-
णान्यपि, नवरमवसन्नो विवर्त्तिनानुष्ठानालसः, आवश्यकत्वा-
ध्यायप्रत्युपेक्षणाध्यानाऽऽदीनामसम्यक्कारीत्यर्थः । कर्त्तव्यं शी-
लं कुशीलं, कालविनयाऽऽदिभेदजिज्ञाना ज्ञानदर्शनचारित्र्याऽऽ-
चाराणां विराधक इत्यर्थः । प्रसक्त पञ्चविधप्रमादयोगात्, स-
सक्त कदाचित्सविश्रुणानां कदाचित्पार्श्वस्थाऽऽदिदोषाणां स-
ध्यानादौरवयवससंज्ञनाथेति । ऋतुवद्वेऽपि अवर्षाकालेऽपि पी-
तफलकाऽऽदिशर्यान्स्तारक यस्य स तथा । (नाइ भुजो एव
करणयाप ति) नैव ज्ञय पुनरपि (एव) इत्य करणाय, प्रव-
र्त्तिष्ये इति ज्ञेय । एवमेवेत्यादिस्मरणम् । इह गाथा-“ निदि-
लियसज्जमकजा, वि होइउ उज्जमति जइ पच्छा । सवेगाआ ते
से-लआ व्व आराइया होति ॥ १ ॥ ” एतां १ ध्रु० ५ अ० ।
ध० २० । अणु० ।

थावय-स्थापक-पु० । स्थापयति पक्कमक्षेपेण प्रसिद्धव्याप्तिक-
त्वात् समर्थयति य स तथा । हेतुजेदे, (स्था०) यथा परिव्रा-
जकधूर्त्तो-लोकमध्यभागे दत्तं बहुफल भवति तत्राहमेव जाना-
मीति मायया प्रतिग्राममन्यान्यलोकमध्य प्ररूपयति सति तत्रि-
ग्रहाय कश्चित् श्रावको लोकमध्यस्यैकत्वात्कथं बहुषु ग्रामाऽऽ-
दिषु तत्सम्भव इत्येवविधोपपत्त्या त्वद्दर्शितो लोकमध्यजागो न
प्रवतीति पक्कं स्थापिनवानिति स्थापको हेतुः । उक्तं च-“ लो-
गस्स मज्झजाणण, थावयहेऊउदाहरण । (८७)” (दश० १ अ०)
इति । स चायम्-अग्निरत्र धूमात्, तथा नित्यानित्य वस्तु, ऊव्यप-
र्यायतस्तथैव प्रतीयमानत्वादिति अनयोश्च प्रतीतिव्याप्तिकतया
कालक्षेपेण साध्यस्थापनात् स्थापक इति । स्था० ४ ग्रा० ३३० ।

साम्प्रत स्थापकहेतुमधिकृत्याऽऽह-

लोगस्स मज्झजाणण, थावयहेऊउदाहरणं । (८७)

लोकस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य मध्यज्ञानं, किम्?, स्थापकहेतावु-
दाहरणमित्युक्तार्थः । प्राचार्थः कथानकादवसेय । तद्धेदम्-
“एगो परिव्वायगो हिमति । सो य परुवेह खेत्ते दाणाऽऽदि सफज्ज
ति कट्टु समखेत्ते कायव्व । अहं लोयस्स मज्झजाणमि, ण पुण
अओ । तो लोगो तमाढाति । पुच्छिओ य सतो चउसु वि दिसासु
खीलए णिहणिकुण रज्जुए पमाण काळण माइट्ठणिओ मणति-
एय लोयमज्झति । तओ लोओ विम्वह गच्छति-अहो! भट्टारपण
जाणिय ति । एगो य सावओ, तेण नाय । कहं धुत्तो लोय पया-
रेहं चि ? , तो अहं पि वच्चांमि चि कट्टिकुण भणिय-ण एस
लोयमज्झो, तुल्लो तुमंति । तओ सावण पुणो भावेऊण अओ दे-
सो कहिओ-जहेस लोयमज्झो । चि । लोगो तुट्ठो । अणे भणति-
अणेगठाणेषु अण अण मज्झ परुवतय दछूण विरोधो चोइय-
ति, एव सो तेण परिव्वायगो णिपिण्डुपसिणवागरणो कओ ।
एसो लोओ थावगहेऊ । लोउत्तरे वि चरणकरणानुओगे
कुस्सुतीसु असभावणिज्जसगाहरओ सीसो एव चैव प-
स्येवव्वो । दव्वाणुओगेण वि साहुणा तारिस ज्ञाणियन्न । ना-
रिसो य पक्खो गेण्हियव्वो । जस्स पुरो उत्तर चैव दाउ न
तीरइ । पुउवावरविरुद्धो दोसो य ण हवति ।” दश० १ अ० ।

थावर-स्थावर-पु० । तिष्ठन्तीत्येवशील स्थावरः । जी० १ प्रति० ।
ज्ञाताऽऽतपाऽऽद्युपेतत्वेऽपि स्थानान्तर प्रत्यनमिसर्पितया स्थान-
शीले, उक्त० ५ अ० । स्थावरनामकर्मोदयात् पृथिव्यादिके,
सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । आ० चू० । स्था० १ न० ।
स्थावरा, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतय । आ० १ श्रु० ६ अ०
१ उ० । सूत्र० १ द्विविध स्थावर, 'सूक्ष्मवाटरभेदात् । सूक्ष्मस्था-
वरो वनस्पत्यादि । वाटरस्थावरः पृथिव्यादि । पा० । सूत्र० ।

निविद्धा थावरा पणत्ता । त जहा-पुढविकाइया, आउ-
काइया, वणस्सइकाइया ।

स्थानशीलत्वात्, स्थावरनामकर्मोदयाद् वा स्थावरा । शे-
पं व्यक्तमेवेति । स्था० ३ ग्रा० २ उ० ।

स्थावराऽऽदिविभागमाह-

जूमि घरा य तरुण, तिविहं पुण थावणं मुणेरव्वं ।

चक्रान्वष्टमाणम्, दुविहं पुण होइ दुपरं तु ॥ ९२ ॥

जूमि-गृहाणि, तरुणश्च, चक्रान्वष्टस्य व्यग्रहित उपन्यास, विवि-

ध पुनरोद्यतः स्थावर मन्तव्यम् । पुनः शब्दो विशेषणार्थः । किं
विशिष्टादि?, स्वगतान् जेदान् तद्यथा-जूमिः क्षेत्र, तच्च त्रिधा सेतु-
केतु, असेतुकेतु च, गृहाणि प्रासादाः । तेऽपि त्रिविधा । खातोच्चृ-
तोभयरूपाः । तरुणानालिकेर्यादारामा इति । चक्रान्वष्टमानु-
षमिति । चक्रान्वष्ट गन्ध्यादि । मानुष दासाऽऽदि । एव द्विपद
पुनर्भवति द्विविधम् । इति गार्थार्थः ॥ २२ ॥ दश० ६ अ० । राज-
गृहजाते वीरजिनस्य चतुर्दशपूर्वभवजीवे स्वनामख्याते विप्रे,
कल्प० २ कृष्णाऽऽ० चू० आ० म० । तिष्ठन्तीत्येवशील उष्णाऽऽद्य-
जितापेऽपि तत्परिहारासमर्थाः स्थावरा । “स्थेशभासपिसक-
सोवरः” ॥ ११ ॥ २॥ ८२ ॥ (हैम०) इति वरप्रत्ययः । पृथिवीकायिकाः,
अपकायिकाः, तेजस्कायिकाः, वायुकायिकाः, वनस्पतिकायिका
एकेन्द्रियाः । तद्विपाकवेद्य कर्माऽपि स्थावरनाम । तेजोवायूनां
तु स्थावरनामोदयेऽपि चक्षुष्य स्वाभाविकमेव, न पुनरुष्णाऽऽद्य-
मितापेन द्वेन्द्रियाऽऽदीनामिव विशिष्टमिति । कर्म० १ कर्म० ।

थावरकाय-स्थावरकाय-पु० । स्थावरनामकर्मोदयात् स्थावराः
पृथिव्यादयः, तेषां काया राशयः । स्थावरो वा कायः शरी-
र येषां ते स्थावरकाया । पृथिवीकायाऽऽदिषु, स्था० ।

थावरकाए दुविहे पणत्ते । तं जहा-जवसिद्धिण चैव, अ-
जवसिद्धिण चैव । स्था० २ ग्रा० १ उ० ।

(पतद्व्याख्या तु स्वस्वस्थाने छष्ट्या)

पंच थावरकाया पणत्ता । त जहा-इंदे थावरकाये, वंभे था-
वरकाये, सिपे थावरकाये, समई थावरकाये, पयावए
थावरकाये । पंच थावरकायाहिर्वई पणत्ता । तं जहा-
इंदे थावरकायाहिर्वई० जाव पयावए थावरकायाहिर्वई ।

(पचेत्यादि) स्थावरनामकर्मोदयात् स्थावरा, पृथिव्याद-
यः, तेषां काया राशयः, स्थावरो वा कायः शरीर येषां ते
स्थावरकाया । इन्द्रसचन्धित्वादिन्द्रः, स्थावरकायः पृथिवी-
कायः, एव ब्रह्मशिल्पसमतिप्राज्ञापत्या अपि अपकायाऽऽदित्वेन
वाच्या इति । एतन्नायकानाह- (पचेत्यादि) स्थावरका-
यानां पृथिव्यादीनामिति सभाष्यन्ते, अधिपतयो नायका
दिशामिवेन्द्राग्यादयो, नक्षत्राणामिवाश्वयमददनाऽऽदयो, इक्षि-
णोत्तरलोकार्क्षयोरिव शक्तिशानाविति स्थावरकायाधिपतय
इति । स्था० ५ ग्रा० १ उ० ।

थावरचउक्क-स्थावरचतुक्क-न० । म्यावरसूक्ष्मापर्याप्तसाधार-
णलक्षणे स्थावरोपलक्षिते चतुक्के, कर्म० २ कर्म० ।

थावरजाइ-स्थावरजाति-खो० । एकेन्द्रियजातौ, क० प्र० ७
प्रक० ।

थावरणाम(ण)-स्थावरनामन्-न० । अस्पन्दनत्वनियन्त्रणे नामकर्म-
जेदे, आ० । यदुदयवशादुष्णाऽऽद्यमितापेऽपि तत्स्थानपरिहारा-
समर्था पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः स्थावरा जायन्ते । प०
स० ३ द्वार । कर्म० । प्रव० ।

थावरतिग-स्थावरत्रिक-न० । स्थावरसूक्ष्मापर्याप्तकलक्षणे
स्थावरोपलक्षिते त्रिके, कर्म० ५ कर्म० ।

थावरदसग-स्थावरदशक न० । स्थावरोपलक्षिते दशके कर्म० ।
इन्द्रसचन्द्राकात् स्थावरदशक विपर्यस्त विपरीतार्थे

थिरणाम(ए)-स्थिरनामन्-न० । नामकर्मभेदे, यदुदयात् शरी-
रावयवानां शिरोऽस्थिदन्तानां स्थिरता प्रवर्ति । " दंतमृच्छि-
माश्च थिरा । (४६) " स्थिरस्थिरनामोद्भयेन दन्तास्थ्यादिनिश्चल

जत्रति, यदुदयाद् शिरोऽस्थिग्रीवाऽऽदीनामवयवानां स्थिरता भवति तत् स्थिरनाम (५६) । कर्म० १ कर्म० । प० स० ।

थिरतरय-स्थिरतरक-पु० । अतिशयस्थिरे, पञ्चा० ११ विव० ।

थिरता-स्थिरता-स्त्री० । उत्कर्षकाष्टाप्राप्तौ, द्वा० १७ द्वा० । महावनेषु एव धर्मं वा स्थैर्यहेतौ निश्चलत्वे, पा० । ध० । स्थैर्यं, वृ० ४ उ० । स्थिरता-जिनधर्मं प्रति परस्य स्थिरता-ऽऽपादन, स्वस्य वा परतीर्थिकसमृद्धिदर्शनेऽपि जिनप्रवचनं प्रति निष्प्रकम्पता । ध० २ अधि० ।

वत्स ! किं चञ्चलश्चान्तो, ज्ञान्त्वा ज्ञान्त्वा विषीदसि ।

निधिं स्वसन्निधात्रेव, स्थिरता दर्शयिष्यति ॥ १ ॥

ज्ञानदुग्धं विनश्येत, लोचविज्ञोऽक्षकूर्चकैः ।

अम्लज्व्यादिवासैर्या-दिति मत्वा स्थिरो भव ॥ २ ॥

अस्थिरे हृदये चित्रा, वाग्नेत्राऽऽकारगोपना ।

पुंश्चल्या इव कल्याण-कारिणी न प्रकीर्तिता ॥ ३ ॥

अन्तर्गतं महाशल्य-मस्यैर्यं यदि नोक्तम् ।

क्रियौपयस्य को दोष-स्तदा गुणमयच्छतः ? ॥ ४ ॥

स्थिरता वाङ्मनःकायै-र्येषामङ्गाङ्गितां गता ।

योगिनः समशीलास्ते, ग्रामेऽरण्ये दिवा निशि ॥ ५ ॥

स्थैर्यरत्नप्रदीपश्चे-दीपः संकल्पदीपजैः ।

तद्विकल्पैरङ्गं धूमै-रलं धूमैस्तथाऽऽश्रवैः ॥ ६ ॥

उदीरयिष्यसि स्वान्ता-दस्थैर्यपवनं यदि ।

समाधेर्धर्ममेवस्य, घटां विघटयिष्यसि ॥ ७ ॥

चारित्रं स्थिरतारूप-मतः सिद्धेष्वपीष्यते ।

यतन्तां यतयोऽवश्य-मस्या एव प्रसिद्ध्ये ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अष्ट० ।

थिरपञ्च-स्थिरप्रतिज्ञ-त्रि० । भाषितस्यानन्यथाकारके, आव० ६ अ० ।

थिरपरिवाहि-स्थिरपरिपाटि-पु० । स्थिरा अतिशयेन निरन्तराऽऽद्यासतः स्थैर्यमापन्ना अनुयोगपरिपाट्यो यस्य स स्थिरपरिपाटि । प्रव० ६५ द्वार । व्य० । अनु० । ग० । परिचितसुत्रार्थे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

थिरव्यय-स्थिरव्रत-पुं० । व्रतेषु स्थिरे, आ० म० १ अ० २ खएम् ।

थिरसंययण-स्थिरसंहनन-पु० । स्थिर दृढ (प्रथममित्यर्थः) संहनन यस्य सः । आ० म० १ अ० १ खएम् । यत्नवत्तरशरीरे, दशा० ४ अ० । अविघटमानसंहनने, म० १५ श० ।

थिरसंययणा-स्थिरसंहननता-स्त्री० । नप.प्रवृत्तिषु शक्तियुक्ततायाम्, उक्त० १ अ० । शरीरमपदभेदे, स्या० ८ टा० । प्रव० ।

थिरमत्त-स्थिरमत्त-पु० । स्थिर परीपहाऽऽद्वैसपातेऽप्यत्व-सात्सत्त्व यस्य स स्थिरमत्तः । तस्मिन्, स्या० ४ टा० ३ उ० । निश्चलमानसावष्टमे, वृ० १ उ० ।

थिरसरीर-स्थिरशरीर-पु० । शरीरचलोपेते, वृ० १ उ० ।

थिरमीस-पु० । देशी-निर्जोके, निर्भरे, वद्धशिरस्त्राणे, दे० ना० ५ वर्ग ३१ गाथा ।

थिरसुह-स्थिरसुख-न० । नि.प्रकम्पानुद्वेजनीये, “स्थिरसुखमासनम्,” इति पतञ्जलिः । द्वा० २२ द्वा० ।

थिरा-स्थिरा-स्त्री० । योगदृष्टिभेदे, द्वा० । स्थिरा च जिज्ञास्येरेव, सा च रत्नाभा, तद्वोधो हि रत्नजास्समानः, तद्भावोऽप्रतिपाती प्रवर्त्तमानो निरपायो नापरपरिनापकत्परितोषहेतुः प्रायेण प्रणिधानाऽऽदियोनिरिति । (२६) द्वा० २० द्वा० ।

प्रत्याहारः स्थिरायां स्या-दर्शनं नित्यमज्जमम् ।

तथा निरतिचाराया, सूक्ष्मबोधमन्वितम् ॥ १ ॥

(प्रत्याहार इति) स्थिराया दृष्टौ प्रत्याहार स्याद्विद्यमानलक्षणः । तथा-निरतिचारायां दर्शनं नित्यमप्रतिपाति, सा-तिचाराया तु प्रकीर्णनयनपटवोपद्रवस्य तदुत्कोपाऽऽद्यनवबोधकल्पमपि भवति, तथाऽतिचारभावाद्, रत्नप्रभायामिव धूल्यादेरुपद्रवः, अभ्रमभ्रमरहितम्, तथा सूक्ष्मबोधेन समन्वितम् ॥ १ ॥

विषयासंप्रयोगेऽन्तः-स्वरूपानुकृतिः किल ।

प्रत्याहारो हृषीकाणा-मेतदायत्तताफलः ॥ २ ॥

(विषयेति) विषयाणां चक्षुरादिग्राह्याणां रूपाऽऽदीनामसंप्रयोगे तदग्रहणाजिमुख्यत्यागेन स्वरूपमात्रावस्थाने सति अन्तःस्वरूपानुकृतिश्चित्तनिरोधनिरोधतासंपत्तिः किल हृषीकाणां चक्षुरादीनामिन्द्रियाणां प्रत्याहारः । यत् उक्तम्-“स्वविषयासंप्रयोगे चित्तस्वरूपानुकार इवेन्द्रियाणां प्रत्याहारः ।” इति । (२-५४) कीदृशोऽयमित्याह-एतदायत्तताफल इन्द्रियवशीकरणैकफलः । अज्यस्यमाने हि प्रत्याहारे तथायत्तानीन्द्रियाणि भवन्ति यथा बाह्यविषयाभिमुखतां नीयमानान्यपि न यान्तीति । तदुक्तम्-“ततः परमा वश्यतेन्द्रियाणामिति ।” (२-५५) ॥ २ ॥

अतो ग्रन्थिविज्ञेदेन, विवेकोपेतचेतसाम् ।

त्रपायै भवचेष्टा स्या-द्वालक्रीमोपमाऽखिला ॥ ३ ॥

(अत इति) अतः प्रत्याहाराद्, ग्रन्थिविज्ञेदेन विवेकोपेतचेतसा भवचेष्टाऽखिला चक्रवर्त्यादिसुस्वरूपाऽपि बालक्रीमोपमा बालधूलौ गृहक्रीडातुल्या, प्रकृत्यसुन्दरत्वास्थिरत्वाज्या त्रपायै स्यात् ॥ ३ ॥

तत्त्वमतं परं ज्योति-र्ह्रस्वभावैकमूर्तिकम् ।

विकल्पतल्पमारूढः, शेषः पुनरुपप्लवः ॥ ४ ॥

(तत्त्वमिति) अत्र स्थिरायां कृन्धभाव एका मूर्तिर्यस्य तत्तथा, ज्ञानाऽऽदिगुणजैवस्याऽपि व्यावहारिकत्वात् । परं ज्योतिरात्मरूपं तत्त्वं परमार्थसत्त्वं । शेषः पुनर्भवप्रपञ्चो विकल्पवृक्षेण तल्पमारूढ उपप्लवो ज्ञमविषयः, परिदृश्यमानरूपस्याभावात् ॥ ४ ॥

भवजोगिफणाऽऽजोगो, भोगोऽस्यामवभामते ।

फलं तनात्मवर्पत्वा-त्तुल्यं यत्पुण्यपापयोः ॥ ५ ॥

(जनेति) अस्यां स्थिरायाम्, जोग इन्द्रियार्थसुरमवन्धः, भवजोगिफणाऽऽभोगः ससारसर्पफणाऽऽटोपोऽवभामते, घटुद्धखहेतुत्वात् । नानुपहत्य भूतानि भोगः सभवति, तत्रापि पापम्, ततो दारुणं खपरम्परंति । धर्मप्रवृत्त्याजोगो न तु खदो भ-

विष्यतीत्यत्राऽऽह-यद् यस्मात् पुण्यपापयोर्द्वयोर्हि फलमनन्तमध-
र्मत्वात्तुल्यम् । व्यवहारतः सुशीलत्वकुशीलत्वाच्चार्थद्वयोर्विभेदे-
ऽपि निश्चयतः सत्सारप्रवेशकत्वेन कुशीलत्वाविशेषात् ॥५॥

धर्मादपि भवन् भोगः, प्रायोऽनर्थाय देहिनाम् ।

चन्दनादपि संचूतो, दहत्येव हुताशनः ॥६॥

(धर्मादिति) धर्मादपि भवन् भोगो देवल्लोकाऽऽदौ, प्रायो वा-
हुत्येन, अनर्थाय देहिनां, तथा प्रमादविधानात् । प्रायोग्रहण
शुद्धधर्माक्षेपिभोगनिरासार्थम्, तस्य प्रमादयीजत्वायोगात् ।
अत्यन्तानवद्यतीर्थकराऽऽदिफलशुक्ले, पुण्यशुद्ध्यादावागमाभि-
निवेशाद्धर्मसारचित्तोपपत्तेरिति । सामान्यतो दृष्टान्तमाह-च-
न्दनादपि तथा शीतप्रकृते, सभूतो दहत्येव हुताशनः, दहनस्य
दाहस्वभावापरावृत्ते । प्राय एतदेव न दहत्यपि काश्चित्, सत्य-
मन्त्राभिसंस्कृताद्दाहासिद्धे, सकललोकसिद्धत्वादिति वदति ।
युक्त चैतत्, निश्चयतो येनाशेन ज्ञानाऽऽदिक तेनांशेनाऽव्यन्धनमेव,
येन च प्रमादाऽऽदिक तेन व्यन्धनमेव । सम्यक्त्वाऽऽशीना तीर्थकर-
नामकर्माऽदिवन्धकत्वस्याऽपि तदविनाभूतयोगकपायगतस्यो-
पचारेणैव सभवाद्, इन्द्रियार्थसम्बन्धाऽऽदिक तूदासीनमेवेत्य-
न्यत्र विस्तरः ॥ ६ ॥

स्कन्धात्स्कन्धान्तराऽऽरोपे, नारस्येव न तारिकी ।

उच्छाया विरतिर्जोगा-तत्संस्कारानतिक्रमात् ॥७॥

(स्कन्धादिति) स्कन्धात् स्कन्धान्तराऽऽरोपे नारस्येव भोगा-
दिच्छाया विरतिर्न तारिकी, तत्संस्कारस्य कर्मवन्धजनिता-
निष्ठभोगसंस्कारस्याऽनतिक्रमात् । तदतिक्रमो हि प्रतिपक्षभा-
घनया तत्तत्करणेन स्वात्, न तु विच्छेदेन प्रभुसतामात्रेण वे-
ति । इत्थं जोगासारताविभाघनेन स्थिराया स्थैर्यमुपजायते, स-
त्यामस्यामपरैरपि योगाऽऽचार्यैरलौक्याऽऽद्यो गुणा प्रोच्यन्ते ।

यथोक्तम्-

“ अलौक्यमारोग्यमनिष्टुरन्त्र,

गन्धः शुभ्रो मूत्रपुरीषमलम् ।

कान्तिः प्रसादः स्वरसौम्यता च,

योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नम् ॥ १ ॥

मैत्र्यादिशुक्त विषयेषु चेत,

प्रज्ञावचनैर्यसमन्वितं च ।

वृन्दैरधृष्यत्वममीष्टलाभो,

जनप्रियत्वं च तथा परं स्थात् ॥ २ ॥

दोषव्यपाय परमा च तृप्ति-

रौचित्ययोग समता च गुर्वी ।

वैराऽऽदिनाशोऽथ ऋतमनरा धी-

निष्पन्नयोगस्य तु चिह्नमेतत् ॥ ३ ॥ इति ।

उहाप्येतद्वृत्तिमि गुणजातमित पन्नाऽऽरज्य विहेयम् ॥ ७ ॥

द्वा० २४ द्वा० ।

थिरावलिग-स्थिराऽऽवलिग-ली० । वृजपरिसर्पिणीभेदे,
जी० २ प्रति० ।

थिरासयत्त-स्थिराऽऽशयत्त-चित्तस्थैर्ये, प० सू० ४ सूत्र ।

थिरीकरण-स्थिरीकरण-न० । सीदता चारित्राऽऽदिषु स्थैर्यहे-
तौ, जीत० । धर्माद् विपीदतां तत्र चास्वचनचानुयादवस्था-
पने, प्रच० ६ द्वार । पञ्चा० । दश० । ध० । स्वगनपरगतधर्म-
व्यापाराणां स्थिरत्वाऽऽधाने, पञ्चा० ४ विव० । नि० चू० ।

एतेषु चित्र खमणा-ऽऽदिषु सीदन्ति चोयणा जा तु ।
वहुदोसे माणुस्से, मा सीद थिरीकरणमेयं ॥७॥

सीदतो नाम-जो थिरसघयणो धितिसपणो हट्टो य ण उज्जमनि
खमणाऽऽदिषु, एसा सीयणा । चोयणा प्रेरणा, नियोजनेत्य-
र्थः, त पुण चोयण करेति अवाय दसेउ । जत्थो जणुति-(वहु-
दोसे माणुस्से)दोसा अवाया । ते य “दडकससत्थगाहा” अहवा-
जरसासकासखयकुट्टाऽऽदौ सपञ्चोगविष्णुभोगदोमेहि य जुत्त ।
मा इति पमिसेदे । एव वयणकिरियासहायत्तेण मज्जेम थिर क-
रेति चि थिरीकरण । सेस कठ । नि० चू० १ उ० । “जहा उज्जेणीण
अज्जाऽऽसादो काव करेते सजए अण्णाहेइ । मम दरिसाव दिज्जह,
जहा उत्तरज्जयणे सुए, त अक्खाणय सव्व तहेव । तम्हा सो
जहा अज्जासादो थिरो कत्थो, एव जेऽज्जविया ते थिरीकरे-
यव्वा । ” दश० ३ अ० । दढीकरणे, नि० चू० ५ उ० ।

थिरीकरणे आसादो उदाहरण-“ उज्जेणीण आसादो आय-
रिओ काव करिंते साहू समादीए णिज्जेवेति, अण्णाहेति य-
जहा मम दरिसाव देज्जह, ते य ण देति । सो य उव्वेय गतो प-
व्वज्जाए, तत्थो हाविओ य, सल्लिगेण सिस्सेण य से ओही पउ-
त्ता, दिट्ठो ओहावतो आगतो, अतरा य गामविउव्वण णट्टियाक-
रण, पव्वसुय सरयकावउव्वसंधारोपधावण, अतरा य अमा-
गाममज्जा स तलागल्लुद्वारगविउव्वण जलमज्ज खल्लण आ-
यरिओ पासित्ता वितो । तेहि समाण धाणमतरवसहिमुवागतो,
पव्व्हा कालिया ते एगमेगस्स आभरणाणि हरिउमारओ, प-
च्चा तेसि दिठ्ठा कहयति परिवामीए ।

पढमो भणति-

“ जेण भिक्ख वार्त्ति देमि, जेण पोसेमि णायए ।

सा मे मही अक्कमति, जाय सरणतो भय ॥ १२४ ॥ ”

सो भणति-अतिपमितोसि, मुच आभरणाणि ।

वित्तिओ वि आरओ, सो भणति-

“ वहुस्सुय चित्तकह, गगा वड्ड पाम्म ।

वुज्जमाणग ! भइ ते, जए ता किंचि सुहासिय ॥ १२५ ॥ ”

तत्तिओ भणति, सुणेहि अक्कवाणय-

“ जेण रोहति धीयाणि, जेण जीयति कासगा ।

तस्स मज्जे विवज्जामि, जाय सरणतो जय ॥ १२६ ॥

जमह दिया य राओ य, तप्पेमि महुसप्पिस्ता ।

तेण मे उरुओ दट्ठो, जाय सरणतो भय ॥ १२७ ॥ ”

अह वा ।

“ वग्घस्स मए भीतेण, पावओ सरण कतो ।

तेण दट्ठ मम अग, जाय सरणतो भय ॥ १२८ ॥ ”

चउत्थो भणति-

“ वग्घणपवणसमत्थो, पुव्व होऊण सपइ कीस ? ।

दमयगहियग्गहत्थो, वयस ! को णामओ वाही ? ॥ १२९ ॥ ”

सो भण-

“ जेठासादेसु मासेसु, मारुओ सुहसीयलो ।

तेण मे भज्जते अग, जाय सरणतो जय ॥ १३० ॥

जेण जीवति सत्ताणि, निरोहम्मि अणतए ।

तेण मे भज्जए अग, जाय सरणतो भय ॥ १३१ ॥ ”

पचमो भण-

“ जाव वुच्छ सुह वुच्छ, पाटवे निरुहये ।

मूलाओ षट्ठिता वट्ठी, जान सरणतो भय ॥ १३२ ॥ ”

ब्रह्मो प्रणति-

“अभिभतरया खुभिया, पेक्षति वाहिरा जणा ।
दिस भयह मायगा !, जाय सरणतो जय” ॥१३३॥

अहवा-

“जत्थ राया सयं चोरो, जेहिओ य पुरोहिओ ।
दिसं भयह णायरिया !, जाय सरणओ जय” ॥१३४॥

अहवा-

“अङ्गुगयण य सुरिण, चेइयधूजगण य घायसे ।
भिन्नीगयण य आयवे, सहि ! सुहिओ हु जणो न धुज्ज ॥१३५॥
तुम एव य अम्म हे ! लवे, मा हु विमाणय जक्खमागय ।
जक्खाइरुण हु तायण, अण्णि दाणि विमग्ग ताययं ॥१३६॥
नवमासय कुच्छिधाविया, पासवणे पुलिसे य महिए ।
धूया मेगेहिणइडे, सलणण अलणण य मे जायण” ॥१३७॥
एव सव्वाज्जरणाणि घेणूण पयाओ, अतरा य सजतीविउव्वणं
तं ददूण भणति-

“सयमेव य सुक्खलोविया,
अप्पणिआ य वियाड्डि जाणिया ।
ओवाइयल्लओ य सि,
किं ठेला ! वेवेति वाससी ?” ॥ १३८ ॥

“कडए ते कुंडले य ते,
अंजिअक्खि ! तिलयते य ते ।
पवयणस्स उड्डाकामिण !,
डुछा मेहि ! कतोऽसि आगता ? ॥ १३९ ॥”
“रड्सरस्सिअमिस्साणि, परविहाणि पाससि ।
अप्पणो विल्लमिस्साणि, पासंतो वि ण पाससि” ॥ १४० ॥

सा य पडिभणति-

“समणोऽसि संजतो अग्नि, वंभयारी समलोद्धकंचणे ।
वेहारियवायओ य ने, जिच्छज्ज ! किं ते पक्किगहे ? ॥१४१॥”
(उच्च० नि० २ अ०) (एतासा गायानामर्थः “इसणपरी-
सह” शब्देऽग्रे वक्ष्यते) पुणरवि य पयाओ रायखुव्वखावार-
विठव्वण, पक्खिओ य । जहा तेण देवेण तस्स आसाढभूतस्स
थिरीकरण कत, एव जहासत्तिओ थिरीकरण कायव्व ।” नि०
चू० १ उ० ।

थिद्वि-थिद्विल-छी० । वेगसराऽऽदिद्वयविनिर्मिते यानविशेषे,
दशा० ६ अ० सूत्र० ज० । रा० । वाटानां यत् “अडपल्लान”रू-
ढ. तदन्यविषयेषु थिद्विरित्युच्यते । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
औ० । ज्ञा० । ज० ।

थिविधिवंत-स्तिवस्तिवत्-त्रि० । छिण्डिगायमाने, तं० । “थि-
विधिविय वीभच्छ ।” थिविधिवायमानैरन्त्रैर्वीभत्स, रौड-
मित्यर्थः । त० ।

थिवुग-स्तिवुक-पु० । पानीयविन्दो, आ० चू० १ अ० । आ०
म० । प्रज्ञा० । दर्श० । विशेष० ।

थिवुगसकप-स्तिवुकमंक्रम-पु० । “पिम्पगण जा उट्टय-
संगया तीण अण्णट्टयगयाउ । संकामिण वेयं जं एमो थि-
वुगसंकामो ॥७९॥” इत्युक्तलक्षणे सक्रमनेदे, प० स० ५ द्वा-
र । क० प्र० ।

थिहु-स्तिहु-छी० । साधारणयादरवनस्पतिकायनेदे, जी० १ प्रति० ।

थीण-स्त्यान-त्रि० । संघातमापन्ने, स्था० ६ ठा० ।

थीणगिद्धि-स्त्यानगृद्धि-छी० । स्त्याना वस्तुत्वेन सहानमापन्ना
गृद्धिरजिकाह्वा जाग्रदवस्थाऽध्यवसितार्थसाधनविषया यस्यां
स्वापावस्थायां सा स्त्यानगृद्धिः, तस्यां हि सत्यां जाग्रदव-
स्थाऽध्यवसितमर्थमुत्थाय साधयति, स्त्याना वा पिरमीभूता
ऋद्धिरात्मशक्तिरूपा यस्यामिति स्त्यानर्द्धिरित्युच्यते । त-
द्भावे हि स्वप्नुः केशवार्द्धवत्सदृशी शक्तिर्भवति । अथवा-
स्त्याना जमीचूता चैतन्यर्द्धिरस्यामिति स्त्यानर्द्धिरिति, तादृश-
विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि स्त्यानर्द्धिः, स्त्यानगृद्धिरिति वा ।
स्था० ६ ठा० प्रव० । उच्च० “गोणाऽऽदय” ॥ ८ । २ । १७४ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण थीणद्धीतिनिपातः । कर्म १ कर्म० । निद्रा-
विशेषे, कर्म० ६ कर्म० ।

थीणर्द्धि-स्त्यानर्द्धि-छी० । स्त्याना पिरमीभूता ऋद्धिरात्म-
शक्तिरूपा यस्यां स्वापावस्थायां सा स्त्यानर्द्धिः । तद्भावे हि
उत्कर्षतः प्रथमसंदनस्य केशवार्द्धवत्सदृशी शक्तिर्भवति, शू-
यते चैवं कथानक आगमे-कचित्प्रदेशे कोऽपि भ्रुल्लको वि-
पाकप्राप्तस्त्यानर्द्धिनिद्रासहिनो द्विरदेन दिवा स्वलीकृतः, तत-
स तस्मिन् धडाऽभिनिवेशो रजन्यां स्त्यानर्द्ध्युदये वर्तमानः
समुत्थाय तद्वन्त्युगलमुत्पादय स्वोपाश्रयकारि च प्रक्षिप्य पुनः
सुप्तवान् इत्यादि । तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि स्त्यानर्द्धिः ।
(६ गा०) कर्म० ६ कर्म० । ग० । प सं० । जीत० ।

स्त्यानर्द्धिदृष्टान्तमाह-

पोगलमोयगफरुसग-दंते बहसावज्जंजणे सुत्ते ।

एतेहि पुणो तस्मा, विगिंचणा होति जयण ॥ १४० ॥

पुल्ल पिशितं, मोदको लकृकुः, फरुसक कुम्भकारो, इन्ता-
प्रतीताः, घटशालाभजनम्, एतानि पञ्चोदाहरणानि सुप्ते
स्त्यानर्द्धिनिद्रायां भवन्ति । एतैरेतद्विद्वान्तोक्तैश्चिह्नैः स्त्यानर्द्धि-
परिज्ञाय, तस्य स्त्यानर्द्धिमत् साधोयतनया विवेचन परि-
त्याग कर्त्तव्यो भवति ।

तत्र पुल्लदृष्टान्तमाह-

पिसियासि पुव्व महिसं, विगिंचियं दिस्स तत्थ निमि गंतुं ।

अणं हंतुं खायति, उवस्सयं सेसगं शेति ॥ १४१ ॥

“एगम्मि गामे एगो कुकुवा पक्काणि य तद्वियाणि य नि-
म्मणेतु अणेतो मसप्पगारे मक्खेइ । सो अ तदारुवाण थे-
राण अतिण धम्म सोउ पवाइओ गामाइसु विहरइ । तेण
य एगत्थ गामे महिसो विगिंचमाणो दिट्ठो । तस्स मसे अभि-
लासो जातो । तेण अभिलासेण अण्वोच्छिन्नेणैव निक्खूहि-
डित्ता अण्वुच्छिन्नं विचारज्जमिं गतो । चरिमा सुत्तपोरिसी
कया । आवस्सय काउ पातोसिया पोरिसी विहिता ।
तदनिवासी चैव सुत्तो । सुत्तस्सेव थीणद्धी जाया । सो
उच्छिओ अणाभोगनिव्वत्तिणं कारणेण गतो महि-
समरुल । अणं महिम इतु जक्खत्ता सेस आनेतु
उवस्सयस्स उवरिं उवित । पच्चूमे गुरुण आलोपइ-परिसो
सुविणो दिट्ठो । साहूहिं दिसावलोकं करंतेहिं दिठ कुणिम, जा-
णिय-जहा एम थीणद्धी, ताहे निगपारविण पच्छिउ से
दिम ।” अथ गाथाऽक्षरार्थ-पिञ्जिताशी कश्चित्पूर्वं गृहवासे
आसीत् । न च महिष विकर्तितं दृष्ट्वा संजाततद्रूपगामि-
लापस्तत्र महिषमपरुले निशि रात्रौ गत्वा अन्य महिष इत्वा
खादति, शेषमुद्धरितमुपाश्रये नयति ।

मोदकदृष्टान्तमाह-

मोयगजत्तमप्लव्ङ्गं, भंतु कवाके घरस्स निसि खाति ।

जाण च भरेऊणं, आगतो आवस्सए विगडे ॥१४२॥

एक साधुभिक्तां हिण्डमानो मोदकभक्त पश्यति । तच्च सु-
चिरमवज्ञोक्तिमवभाषितं च. परं न लब्धं, ततस्तदलब्ध्वा
तद्व्यवसायपरिणत एव प्रसुप्तः । रात्रौ तत्र गत्वा गृहस्य
कपाटौ भङ्क्त्वा मोदकान् भक्षयति । शेषैर्मोदकैर्जाजनं कृत्वा
समागतः । प्राभातिके आवश्यके विकटयति-ईदृशः स्वप्नो
मया दृष्ट इति । ततः प्रभाते मोदकजनजाजनं दृष्ट्वा ज्ञातम-
यथा स्त्यानर्क्षिरिति, तस्यापि लिङ्गपाराश्रिकं दत्तम् । शेषं पुद्ग-
लाऽऽस्थानकवद्वक्तव्यम् ।

अथ फरसकदृष्टान्तमाह-

अवरो फरसगमुंको, मट्टियपिने व ठिदिउं सीसे ।

एगंते अवयज्जइ, पासुत्ता एं विगडणा य ॥ १४३ ॥

अपर कश्चित् फरसकः कुम्भकार कापि गच्छे मुण्डो
जातः, प्रव्रजित इत्यर्थः । तस्य रात्रौ प्रसुप्तस्य स्त्यानर्क्षि-
दोर्णाः । स च पूर्वं मृत्तिकाच्छेदाभ्यासी, नतो मृत्तिकापिण्डानी-
व समीपप्रसुप्तानां साधूनां शिरांसि भेतुमारब्धः । तानि च
शिरांसि, कमेवराणि चैकान्ते अपोज्जति । शेषां साधवोऽप्यजृ-
ता । स च ज्ञयोऽपि प्रसुप्तः । ततः प्रभाते ईदृशः स्वप्नो मया
दृष्ट इति विकटना कृता । प्रभाते च साधूनां शिरांसि, क-
मेवराणि च पृथक्भूतानि दृष्ट्वा ज्ञातम-यथा स्त्यानर्क्षिरिति
लिङ्गपाराश्रिकं दत्तम् ।

अथ दन्तदृष्टान्तमाह-

अवरो वि धाडिओ म-त्तहत्थिणा पुरकवोने भंतूण ।

तस्सुखणिज्जु दंते, वसहीवाहिं विगडणा य ॥ १४४ ॥

अपर कोऽपि साधुगृहस्थजावे मत्तहस्तिना शुण्डामुत्किण्य
धावता धाटिनः पलायमानो मदना कष्टेन उल्लिखितः, एष च-
र्यमिप्रायः । निशीथचूर्णिकृता तु-" एगो साहू गायरनिगनो
हन्धिणा पक्खितो ।" इति लिखितम् । एवमुभयथाऽपि हस्तिकृत
परान्नव स्मृत्वा स साधुस्तस्योपरि प्रद्वेषमापन्नः प्रसुप्तः । उदीर्ण-
स्त्यानर्क्षिश्चोत्थाय पुरकपाटौ नष्ट्वा हस्तिशाखां गत्वा तस्य
हस्तिनो व्यापादनं कृत्वा दन्तानुत्खन्य वसतेर्बहिः स्थापयि-
त्वा ज्ञयोऽपि सुप्तः । प्रभाते च विकटना-स्वप्नमालोचयति ।
साधुभिश्च दिगवज्ञोक्तं कुर्वाणैर्गजदन्तावाक्षितौ । ततः स्त्या-
नर्क्षिमान् असाविति कृत्वा लिङ्गपाराश्रिकं कृतम् ।

वटशाखाभञ्जनदृष्टान्तमाह-

उव्भामग वडसाळे-ण घट्टितो केऽ पुव्ववणहत्थी ।

वडमालजजणाऽऽणण, उस्सगाऽऽज्ञोयणा गोमे । १४५ ।

एकः साधुदूत्रामकः भिक्षाचर्यो गतः, तत्र ग्राम-
क्षयस्यापान्तराले वटवृक्षो महान् विद्यते, स च साधुर्गा-
ढतरमुष्णाग्निहतो भरितजाजनस्तुपितबुद्ध्युत्तित इर्योपयुक्तो
वेगेनाऽऽगच्छत् । (वडसाळेण सि) लिङ्गव्यत्ययाद् वट-
पादपस्य शाखया शिरसि घट्टितः सुपुनर परिनापितः, ततो
वटस्योपरि प्रद्वेषमुपगतः, तद्व्यवसायपरिणतश्च प्रसुप्तः । उदी-
र्णस्त्यानर्क्षिश्चोत्थाय तत्र गत्वा वटपादपं नष्ट्वा तन्मूलत-
दीया शाखामानीयोपाश्रयोपरि स्थापितवान् । उत्सर्गे च आव-
६०४

श्यककायोत्सर्गत्रिके कृते, तथैव गुरुणामालोचयति, ततो दिगव-
लोके कृते तथैव ज्ञातम्, लिङ्गपाराश्रिकश्च कृतः । केचिदाचार्या
ब्रुवते-सप्तमभवे वनदस्ती वज्रव, ततो मनुजजनवमागतस्य
प्रव्रजितस्योदीर्णस्त्यानर्क्षे. पूर्वजनवाभ्यासाद्वटशालाभञ्जनमभ-
वत् । शेषं प्रागुक्तम् ।

कथं पुनरसौ परित्यजनीय इत्याह-

केसवअश्रुवलं प-सुवेति मुय विंग एत्थि तुह चरणं ।

ऐच्छस्स हरइ संघो, ए वि एको मा पदोसं तु ॥ १४६ ॥

केशवो वासुदेवस्तस्य वलादश्रुवलं स्त्यानर्क्षिमतो भवतीति
तीर्थकृदादयः प्रज्ञापयन्ति । एतच्च प्रथमसहनिनामङ्गीकृत्यांक-
म् । इत्यादि । वृ० ४ उ० ।

धिणक्षितिग-स्त्यानर्क्षित्रिक-न० । निष्पानिद्राप्रचलाप्रचला-
स्त्यानर्क्षिलक्षणे स्त्यानर्क्ष्युपलक्षिते त्रिके, कर्म० ३ कर्म० ।
"स्तस्य योऽसमस्तस्तम्बे" ॥ ८ । १२ । ४५ ॥ इति स्तस्य थः ।
प्रा० २ पादः ।

पुंडूकिअ-न० । देशी -दरकुपितवदनसकोचने, मौने च । दे० ना०
५ वर्ग ३१ गाथा ।

धुइ-स्तुति-स्त्री० । स्तवने, आव० २ अ० । सुत्र० । स्तुतिर्द्वि-
धा-प्रणामरूपा, असाधारणगुणोत्कीर्त्तनरूपा च । न० । लोको-
त्तरसद्भूततीर्थकृद्गुणवर्णनपरायां (प्रव० १ द्वार) एक-
श्लोकप्रमाणाया (पञ्चा० ४ विव०) ऊर्द्धोज्ञय जघन्येन चतुष्ट-
यस्तुतिप्रकथने, मध्यमेनाष्टस्तुतिकथने, उत्कृष्टेन १०८ स्तु-
तिकथने, उत्त० १४ अ० । ध० । नि० चू० । अनुशिष्टौ, व्य० १
उ० । सघा० । (स्तुतिस्तवयोर्विशेष ' थय ' शब्दे ऽस्मिन्नेव
भागे २३७३ पृष्ठे उक्तः) चैत्यवन्दनाया यत्कायो-
त्सर्गानन्तरं ज्ञप्यते तत्स्तुतय इति कृताः । (तास्तिस्त्रश्चत-
स्रो वा दीयन्ते इति ' चेइयवदण ' शब्दे तृतीय-
प्रागे १३१७ पृष्ठे स्तुतिप्रस्तावे प्रत्यपादि) तिस्रः स्तुतीरार्हती-
व्याख्यायाऽऽह हरिजङ्गसुरि-तिस्रः स्तुतयो नियमेनोच्यन्ते, के-
चित्तु अन्या अपि पठन्ति, न च तत्र नियम इति न तद्व्याख्या-
नक्रिया । एवमेतत्पठितोपचितपुरयसभारा उचितेपूययोगफत्त-
मेतदिति ज्ञापनार्थं पठन्ति-" वैयावृत्त्यकराणः सतिगराणः सम्म-
दिष्टिसमाहिगराणः करोमि काउस्सग ।" इत्यादि यावद् " वीसि-
रामि ।" व्याख्या-पूर्ववत्, नवर-वैयावृत्त्यकराणां प्रवचनार्थं व्या-
पूनभावानां यथाऽभ्याकूष्माण्ड्यादीनां शान्तिकराणां कुक्षोपद्रवेपु
सम्यग्दृष्टीनां सामान्येनाऽन्येषां समाधिकराणां स्वपरयोस्ते-
षामेव स्वरूपमेतदेवैवामिति वृद्धमप्रदाय । एतेषां सद्यश्चि-
न, सप्तम्भये वा पट्टो, एतद्विषयम्-एतानाश्रित्य, करोमि का-
योत्सर्गमिति । कायोत्सर्गविस्तरः पूर्ववत्, स्तुतिश्च, नवरमे-
षां वैयावृत्त्यकराणां तथा तद्भाववृद्धिरित्युक्तप्रायः, तदपरिज्ञाने-
ऽप्यस्मात् तच्छ्रुमन्निद्राविटमेव वचनज्ञापकं, न चासिद्धमेतद्,
अभिचारकाऽऽदौ तथेक्षणात्, सदैवचित्यप्रवृत्त्या सर्वत्र प्रवर्तित-
व्यमित्येवम्पर्यमस्य, तदेतत् सकलयोगवीजं वन्दनाऽऽदिप्रत्ययमि-
त्यादि न पठ्यन्ते, अपि त्वन्यत्रोच्छ्रितेनेत्यादि, नेषामधिरनत्वा-
त्, सामान्यप्रवृत्तेरित्यभेदोपाकारदर्शनात्, वचनप्रामाण्यादि-
ति व्याख्यानम् " सिद्धेयम् " इत्यादिसुत्रम् । ल० ।
आव० । ध० ।

“ ता उस्सग्ग किञ्चा, वितीयविसिलोगिया य इह थुत्ति ।
जम्भं अहवा वट्ट-माणं उस्सव्वज्जिणिटाण ॥ २६ ॥
पुव्वुत्तकय विहिणा, कट्ठति सुत्तयव च सविग्गा ।
सुअस्स जगव नाण, उस्सग्गविओ थुणइ सयुत्ति ॥ २७ ॥
तत्तिया अहवा वट्ट माणा तिसिलोगिया य सुहवणा ।
कम्मस्स निज्जग्गु, महया सदेण घोसति ॥ २८ ॥
ठिञ्चा तु पुव्वविहिणा, सक्कयय कहं जाव पणिहाण । ” (२६)
वन्द० प० ।

“ तिञ्चि वा कट्ठं जाव, थुईओ तिसिलोइआ ।
ताव तन्थ अणुम्माय, कारणेण परेण वि ॥ १ ॥ ”
निम्न. स्तुतय. कायोत्सर्गानन्तर या दीयन्ते ता यान्त्कर्षति,
भणतीत्यर्थः । किञ्चिशिष्टाः ? तत्राऽऽह-विश्लोकिका. त्रय.
श्लोका. उन्दोविशेषरूपा आधिक्येन यासु तास्तथा । “ सि-
द्धाण बुद्धाण० ” इत्येक. श्लोकः । “ जो देवाण वि ० ” इति द्वि-
तायः । “ पट्ठो वि नमोक्कारो० ” इति तृतीय इति । व० २ अ-
ध्रि० । वृ० । ओघ० । प्रति० ।

पदैर्वाघातकारणैः समुपस्थितैः देशतः सर्वतो वाऽऽवश्यक-
मकृत्वा गच्छन्ति । तत्र देशतः कथमकृतवैत्यत आह-

श्रुतिमंगलकितिकम्मे, काउस्सग्गे य तिविहकिइक्कम्मे ।

तत्तो य पक्किमणे, आओयणयाएँ कितिकम्मे ॥

श्रुतिमङ्गलमकृत्वा, श्रुतिमङ्गलाकरणे चाऽय विधिः-आवश्य-
के समाप्ते के स्तुती उच्चार्य तृतीया स्तुतिमकृत्वा अभिगयया
गच्छन्ति । तत्र च गत्वा ऐर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य तृतीयां
स्तुतिं ददति । अथवा-आवश्यकैः समाप्ते एका स्तुतिं कृत्वा
छे स्तुती अभिशय्यां गत्वा पूर्वविधिनोच्चरन्ति । अथवा-समा-
प्ते आवश्यकैः अभिशय्या गत्वा तत्र तिस्रः स्तुतीर्ददति । अथवा-
स्तुतिभ्यो यद् वक्ति तत् कृतिकर्म, तस्मिन्नकृते तेऽभिगयया ग-
त्वा तत्रैर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य मुखवस्त्रिका च प्रत्युपेक्ष्य कृति-
कर्म कृत्वा स्तुतीर्ददति । व्य० ३ उ० । (इत्यादि प्र० भागे
७५ पृष्ठे विस्तरः)

आवसमय काज्जां, जिणोवड्ढं गुरुवण्णमेणं ।

तिञ्चि शुती पक्किइहा, काउस्स विही ऽमो तत्थ ॥

आवश्यकं जिनोपदिष्टं गुरुपदेन कृत्वा पर्यन्ते तिस्रः स्तु-
तयः प्रवर्त्तमाना वक्तव्याः । तद्यथा-प्रथमा एकश्लोकिका, द्वि-
तीया द्विश्लोकिका, तृतीया त्रिश्लोकिका । इत्यादि । व्य० ७
उ० । प० व० । पञ्चा० ।

मुकयं आणत्ति पि व, लोए काज्जण सुकयकिडकिम्मा ।

वट्ठतीओ थुइओ, गुरुयुडगढणे कए तिणि ॥ ६ ॥

सुकुतामाज्ञामिव लोके कृत्वा कश्चादिनीन सुकृतकृतिकर्मा
मन्त्रिवेद्यत्येवमेतदपि छप्यम् । तन्नु कायप्रमाज्जनांतरकाज्ज
वर्द्धमाना स्तुतयो रूपतः शब्दतश्च गुरुस्तुतिग्रहणे कृते सति
तिस्रस्तिस्रो भवन्ति । इति गाथाऽर्थः ॥ प० व० २ द्वार ।

निस्मकमनिस्मकमे, वि चेइए मव्वहिं युई तिञ्चि ।

वेव च चेइयाणि य, नाउं एकिकिया वा वि ॥

निश्चाकृते गच्छप्रतिवच्चे, अनिश्चाकृते च तद्विपरीते, चैत्यै म-
र्वत्र तिस्रः स्तुतयो दीयन्ते, अथ प्रतिचैत्यं स्तुतित्रये दीयमाने
वेलाया अनिक्रमो भवति, भूयांसि वा तत्र चैत्यानि, नतो वेलां,
चैत्यानि वा ज्ञात्वा, प्रतिचैत्यमेकैकाऽपि स्तुतिर्दानव्येति । वृ० २

उ०।(‘वदण’ शब्दे विशेषो वक्ष्यते) “ त काउ आवस्सग्ग अस्से तिणि
थुतीओ करैति । अहवा-एगा एकसिलोगा, चितिया विसिलोगा,
नतिया तिसिलोगा । ” आ० चू० ४ अ० । आव० । सम्पूर्णचैत्य-
वन्दना स्तुतित्रयेण संपूर्णा भवति । पञ्चा० ३ विव०।(चतुर्थस्तु-
तिस्तु किलाऽर्वाचिनोति ‘चेइयवदण’ शब्दे १३१२ पृष्ठे छप्य-
व्यम्) (स्तुतिविषये विशेषः ‘चेइयवदण’ शब्दे १३२०
पृष्ठे तृतीयभागे द्रष्टव्यः) “ सुयस्स जगवओ करेमि का-
उस्सग्ग वदणवात्तियाए । ” इत्यादि प्राग्वत् यावद् “ वोसिरामि,
एय सुत्त पठित्ता पणवीसुस्सासमेव काउस्सग्ग करैति । ” आह
च- “ सुयनाणस्स चउत्थो स्ति ततो नमोक्कारेण पारित्ता विसु-
द्धचरणदसणसुयानियारा मगलनिमित्तं चरणदसणसुयदेस-
गाण सिद्धाण थुत्ति कट्ठति, भणिय च सिद्धाण थुईए । ” इति ।
सा चैव स्तुतिः- “ सिद्धाण बुद्धाण० ” इत्यादि । आव० ४ अ० ।
शुद्धयुद्ध-स्तुतियुगद्ध-न० । समयपरिज्ञापया स्तुतिचतुष्टये,
पञ्चा० ३ विव० ।

शुद्धमंगल-स्तुतिमङ्गल-न० । प्रतिक्रमणस्यान्ते स्तुतित्रयभण-
ने, ओघ० ।

शुद्धवृद्धि-स्तुतिवृद्धि-लो० । प्रवर्द्धमानस्तुतिपरिपाठे, पञ्चा० ८
विव० ।

शुद्धार-श्रुत्कार-पु० । महता शब्देन श्रुतिकरणे, रा० ।

शुद्धिअ-न० । देशी-उन्नते, दे० ना० ५ वर्ग २८ गाथा ।

शुद्ध-श्रुत-न० । वनस्पतीनां स्कन्धभागे, स्था० १० उ० ।

शुद्धहीर-न० । देशी-चामरे, दे० ना० ५ वर्ग २८ गाथा ।

शुण्ण-स्तवन-न० । स्तोत्रैर्गुणकीर्तने, आचा० २ श्रु० ३ चू०
१ अ० । दशा० ।

शुण्ण-पुं० । देशी-दत्ते, दे० ना० ५ वर्ग २७ गाथा ।

शुरुण्णद्वय-न० । देशी-शय्यायाम्, दे० ना० ५ वर्ग २८ गाथा ।

शुद्धम-पु० । देशी-पटकुट्याम, दे० ना० ५ वर्ग २८ गाथा ।

शुद्ध-थोर-त्रि० । रस्य ल० । “ सेवाऽऽदौ वा ” ॥ ८ । २ । ९६ ॥
इति लङ्गित्वम् । प्रा० १ पाद । परिवर्त्तने, दे० ना० ५ वर्ग २७
गाथा ।

स्यूद्ध-त्रि० । मोह्ये, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

शुवअ-स्नावक-त्रि० । “ उ. सास्नास्तावके ” ॥ ८ । १ । ७७ ॥
इति आदेशात् उत्त्वम् । स्तोत्रे, प्रा० १ पाद ।

शुव्वत-स्तूयमान-त्रि० । “ न वा कर्मभावे व्व ” क्यस्य च लु-
क् ॥ ८ । ४ । २४२ ॥ इति भावे कर्मणि वा वर्त्तमानस्य पु-
धातोर्गन्ते द्विरुक्तो वकाराऽऽगमो वा । प्रा० ४ पाद । अग्नि-
नन्दमाने, ज० १५ श० ।

शू-शू-अव्य० । “ शू कुन्सायाम् ” ॥ ८ । २ । २०० ॥ ‘शू’ इति
कुन्साया प्रयोक्तव्यम् । कुन्सायाम्, “ शू निज्जो लोओ । ” प्रा०
२ पाद ।

शूण-स्तेन-पु० । “ ऊ स्तेने वा ” ॥ ८ । १ । १४७ ॥ इति स्ते-
नशब्दस्यैतो वा उन्वम् । ‘शूणो’ पक्षे-‘धणो’ । चैरे, प्रा० १
पाद । स्तेने, दे० ना० ५ वर्ग २९ गाथा ।

यूणा-स्थूणा-स्त्री० । ऋतनाऽऽदिस्तम्भनार्थवल्लीकाष्टे, नि० चू० १३ उ० । “यूणा ण जते ! उद्ध ऊसिया समाणी जावइय खेत्त ओगाहिता ण चिठेति, तिरिय पि य ण आयता समाणी तावइय चैव खेत्त ओगाहिता ण चिठ्ठ” । इता गो-यमा ! यूणा ण उद्ध ऊसिया न चैव चिठ्ठ ।” प्रज्ञा० १५ पद । पूर्वजनपदभेदे, पूर्वस्या दिशि स्थूणाविषय यावद् विहरेत् । वृ० १ उ० । अश्वे, दे० ना० ५ वर्ग २ ए गाथा ।

यूणाग-स्थूणाक-पु० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र एक सा-मुद्रिकः । छद्मस्थविहरतो वीरजिनस्य वृत्तानानि दृष्ट्वा विसि-तः शक्रेण प्रत्युक्तः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

यूणामंडव-स्थूणामण्डप-पु० । स्थूणाप्रधाने वस्त्राऽऽच्छादिते मण्डपे, ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० ।

यूज-स्तूप-पु० । सघातावयविनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । पाठे, ज० २ वृत्त० । रा० । ऋपजगवद्देहाऽऽदिदग्ध-स्यानेषु भरतेन स्तूपः प्रावर्तन्त । आचा० (?) । रा० । आ० क० । व्य० । ‘आयारपकण’ शब्दे द्विती-यभागे ३५५ पृष्ठे देवतापिकुर्वितस्तूपैरनुपटैर्विवादो द-र्शितः । समूहे, विशेषेण । ‘यूमा’ पुण विचगा हति ।” “इद्गा-दिवियावच्चा यूजो जसिती ।” नि० चू० ३ उ० ।

यूभकरंद-स्तूपकरण-न० । ऋपभपुराऽऽसन्ने धन्ययक्ताऽऽ-वासे उद्याने, विपा० २ श्रु० २ अ० ।

यूजमह-स्तूपमह-पु० । स्तूपस्य विशिष्टे काष्ठे पूजायाम्, आ-चा० २ श्रु० १ चू० १ अ० २ उ० ।

यूजिया-स्तूपिका-स्त्री० । वधुशिखरे, ज० १ वृत्त० । जी० । रा० । ज्ञा० ।

यूरी-स्त्री० । देशी-तन्तुवायोपकरणे, दे० ना० ५ वर्ग २ ए गाथा ।

यूल-स्थूल-त्रि० । प्रमाणतः मौल्यतश्च (आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । प्रश्न०) महति, प्रश्न० ५ सव० द्वार । वृद्धि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । वृद्धकाये उपचिन्तासशोणिते, सूत्र० ५ श्रु० ६ अ० । उत्त० । अग्निपुणे, उत्त० १ अ० ।

यूलगअदिष्ठादाण-स्थूलादत्ताऽऽदान-न० । स्थूल परिस्थूलवि-षयत्वेन प्रसिद्धमिदं चौर्याऽऽरोपणहेतुत्वेन प्रसिद्धमदत्ताऽऽदा-नम् । आव० ६ अ० । तृतीयेऽणुवृत्ते, आव० । परिस्थूलविषय चौर्याऽऽरोपणहेतुत्वेन प्रसिद्धमिति छुष्टाभ्यवसायपूर्वकं स्थूल, विपरीतमितरस्य, स्थूलमेव स्थूलक, स्थूलक च तत् अदत्तादान चेति समासः । आव० ६ अ० ।

यूलगअदिष्ठादाणवेरमण-स्थूलकादत्ताऽऽदानविरमण-न० । आवकस्य तृतीयेऽणुवृत्ते, आव० ६ अ० । (‘अदिष्ठादाणवेर-मण’ शब्दे प्रथमभागे ५४० पृष्ठे व्याख्यातमिदम्)

यूलघोण-पु० । देशी-शूकरे, दे० ना० ५ वर्ग २ ए गाथा ।

यूलत्यंतरणासता-स्थूलार्थान्तरनाशता-स्त्री० । स्थूलार्थान्त-रघटाऽऽदिनाशतायाम्, विशेषस्य सामान्यरूपादनित्यत्वे, द्रव्या० १८ अध्या० ।

यूलगपाण-स्थूलकपाण-पु० । द्वीन्द्रियाऽऽदिजीवे, आ० चू० ६ अ० ।

यूलगपाणवहविरयाड-स्थूलकपाणवयविरयादि-पु० । असु-कमसत्त्वहिंसाविरमणप्रवृत्तौ, पञ्चा० ६ विव० ।

यूलगपाणवहवेरमण-स्थूलकपाणवयविरमण-न० । प्रथमा-णुवृत्ते, पञ्चा० । स्थूला अमूढमा । कुट्टिभिरपि प्राणि-त्वेन प्रायः प्रतीयमानत्वाद् द्वीन्द्रियाऽऽदयः, त एव स्थूलका । एतेनैकन्द्रियाणा व्युदासः । सम्यग्दृष्टिभिरैव प्रायः प्रतीयमा-नत्वेन तेषां सूक्ष्मत्वात् । प्राणा उच्छ्वासाऽऽदयः, तद्योगात्प्राणा-प्राणिनः, अनेनाचेतनाना व्युदासः, तद्वयस्येहाप्रत्याख्येयत्वात् । तेषां यथा हिंसा, तस्य विरमण विरतिः । स्थूलकपाणवयविर-मणम् । पञ्चा० १ विव० ।

यूलगपाणवहवाय-स्थूलकपाणातिपात-पु० । स्थूला एव स्थूल-काः, प्राणा इन्द्रियाऽऽदयः, तेषामतिपातः स्थूलकपाणातिपातः । द्वीन्द्रियाऽऽदिजीववयवैः, आव० ६ अ० ।

यूलगपाणवहवायवेरमण-स्थूलकपाणातिपातविरमण-न० । प्रथमाणुवृत्ते, आव० ६ अ० । आ० चू० । (‘पाणावहवायवेरमण’ शब्दे व्याख्यास्यते)

यूलगमुसावाय-स्थूलकमृपावाद-पु० । परिस्थूलवस्तुविषयेऽ-तिपुष्टिविचक्षासमुद्भवः स्थूलः, स्थूल एव स्थूलकः, स्थूलकश्चाऽ-सौ मृपावादश्चेति समासः । आव० ६ अ० । आ० । स्थूलानृत-वादे, पञ्चा० १ विव० ।

यूलगमुसावायवेरमण-स्थूलकमृपावादविरमण-न० । द्विती-याणुवृत्ते, आव० ६ अ० । (‘मुसावाय’ शब्दे व्याख्यास्यते)
यूलजह-स्थूलभज-पु० । शकटालपुत्रे आर्यसचरुतविजयस्य शिष्ये, कल्प० ८ कृष्ण ।

“अथाभून्नवमे नन्दे, मन्त्रिराद् कल्पवशज । (५६)

शकटालः सुतौ तस्य, स्थूलजहसिरीयकौ ।

यक्ता च यक्तादिना च, भूताऽथ भूतदिनका ॥५७॥

सेणा वेणा तथा रेणा, तत्पुत्रः सप्त चाभवन् ।

द्विजो वररुचिस्त्वासी-भवन्नन्दः स शसति ॥५८॥

अष्टोत्तरशतश्लोकै-र्नन्दो मन्त्रिणमीकृते ।

मन्त्रो न किञ्चिदप्युचे, तद्धार्यामथ सोऽन्ववीत् ॥५९॥

पृष्टस्तयोचे त्वङ्गता, मत्काव्यानि प्रशस्तु ।

उक्तस्तदर्थं मन्त्युचे, न मिथ्यात्वं स्तवीम्यहम् ॥६०॥

मुहुस्तयोपरुष्टोऽवकः स तदुक्तं सुभाषितम् ।

दीनाराप्रशनं नन्द-स्तस्यादात्प्रत्यहं तत् ॥६१॥

मन्त्युचेऽस्थेशः । किं दत्तं, सोऽवदत् त्वत्प्रशंसया ।

मन्त्युचे न प्रशंसामि, दौकिकानि पठत्यसौ ॥६२॥

मत्पुत्रोऽपि पठत्युचे, राज्ञा स्व पात्रये सुता ।

एकश्रुताऽऽदिपाठास्ता, मन्त्रिणाऽन्वर्हिता धृता ॥६३॥

राजसौधे द्विजोऽथाऽऽगा-त्तास्तत्पाठेऽपठन् क्रमात् ।

राज्ञा वररुचेर्धारः, धारितं स ततो निशि ॥६४॥

मुक्त्वाऽम्युच्ये दीनारान्, गङ्गान्तं स्तैः सोऽह्नि ताम् ।

हत्वाऽहिणा तदादाय, दत्ते गङ्गेति सोऽवदत् ॥६५॥

तच्छ्रुत्वा पार्थिवोऽमात्य-मूचे दत्तेऽस्य जाह्नवी ।

मन्त्युचे मयि तत्रस्थे, चेद्दाम्यति दशानि तत् ॥६६॥

उन्नमादापयन्मन्त्रो, तद् द्विजस्यापि जले ।

प्रातर्नन्दोऽगमत्तत्र-ऽऽर्थापीन्मन्त्रियुतं स्तयम् ॥६७॥

स्तयान्तेऽन्तर्जतं मग्नं, किञ्चिन्न प्राप स द्विजः ।

मन्त्री पोष्टलिकां राज्ञः, प्रदद्यादत्त तस्य ताम् ॥ ६७ ॥
 मायीत्युद्गावितोऽयासी- न्मन्त्रिच्छिन्नाणि वीकृते ।
 श्रीयकस्याथ वीवाहे, माङ्गलिकयाय भूज ॥ ६८ ॥
 सामग्रीं क्रियमाणां सोऽज्ञासीद्दासीमुत्तात्ततः ।
 क्रीडन्ति मिम्भरूपाणि, दाय दायं सुखाऽऽदिकाम् ॥ ७० ॥
 अपाठयद्वरुचिः, सर्वेष्वपि पथेष्विदम् ।
 “तं न विजाणइ लोओ, ज सगमाओ करोसिइ ।
 नंदराउ मारेवि करि, सिरियउ रजे उवेसइ” ॥ ७१ ॥
 राजपाट्या नृप श्रुत्वा, तच्चैर्वीर्यं चाकुपत् ।
 नमतो मन्त्रिणः, दमाजु-स्ततो जज्ञे पराङ्मुखः ॥ ७२ ॥
 मन्त्री गृहं गतः पुत्र-मूचे भो ! मम मृत्युना ।
 कुटुम्ब जीवतादेन- श्रो चेत्सर्वे विनश्यन्ति ॥ ७३ ॥
 ततो नृप नमन्तं मां, वत्स ! खड्गेन घातयेः ।
 आ. पापमित्यवादीत्स, मन्त्यूचे मां विषान्मृतम् ॥ ७४ ॥
 घनत पाप न ते सोऽथ, तदादिष्टं तथाऽकरोत् ।
 हा हा अकार्यमित्यूचे, राज्ञाऽथ श्रीयकोऽवदत् ॥ ७५ ॥
 यो वो नेष्ट स नोऽप्येवं, तन संस्कार्यं तं नृप ।
 श्रीयक स्माऽऽह मन्त्री स्या, सोऽवग्न्नाताऽस्ति मे वृहत् ॥ ७६ ॥
 कोशागृहे स्थूलभद्र-स्तमथाजुह्वयन् नृप ।
 निर्ययौ द्वादशाब्दान्ते, राज्ञोक्तः स्माऽऽह चिन्तये ॥ ७७ ॥
 राजोचे शोकवन्त्यन्त-श्चिन्तयान्यत्र मा गमः ।
 सोऽथ तत्र गतो दध्यौ, पत्र भोगा राज्यचिन्तने ? ॥ ७८ ॥
 “मुञ्जेय खलु पारवश्यजननी सौख्यच्छिदे देहिनां,
 नित्यं कर्कशकर्मवन्धनकरी धर्मान्तरायाऽऽवहा ।
 राजार्थैकपरैश्च सप्रति पुनः स्वार्थप्रजार्थापहृत्,
 तद् ब्रूम किमतः पर मतिमतां लोकद्वयापायकृत् ? ॥ ७९ ॥”
 गतिश्च नरकाऽन्ता स्या, कृत्वा लोच ततस्तदा ।
 रत्नकम्वलदशाग्नी-रजोहरणमप्यथ ॥ ८० ॥
 नृपमेत्यावदधर्म-लाभस्तेऽस्त्विति चिन्तितम् ।
 राजोचे निर्वहे सुष्टु, यातोऽसौ दध्यिवानृप ॥ ८१ ॥
 मिषात् कोशागृहे यास्य-तीत्यैकिष्टोपरि स्थित ।
 मृतकेभ्यो जनोऽपैति, मुखानि पिदधानि च ॥ ८२ ॥
 निर्विकारः स जगवान्, ययौ दृष्ट्वाऽथ जूजता ।
 श्रीयकः स्यापिनो मन्त्री, स्थूलभद्र पुनर्मुनि ॥ ८३ ॥
 सज्जतसूरे शिष्योऽज्जत्, श्रीयको भ्रातुरज्जसा ।
 मिषितु याति कोशाया, स्थूलभद्ररता च सा ॥ ८४ ॥
 मनुष्यमीहने नान्य-मुपकोशा तु तत्स्वसा ।
 तस्मभोका वरुचि-स्तत्कोशां श्रीयकोऽवदत् ॥ ८५ ॥
 इतो मृत पिताऽस्माक, भ्रातुश्च विरहोऽजवत् ।
 तत्र प्रियवियोगोऽज-त्तदेन पाययाऽऽसवम् ॥ ८६ ॥
 स्वस्वा तदुक्त्या चन्द्र-प्रभां स पायित सुराम् ।
 श्रीयकस्येति कोशाऽऽरय-त्सोऽथ ज्ञाविनमस्तुजम् ॥ ८७ ॥
 नृपाऽऽस्थाने वरुचे-रापयत्कस्यचित्करात् ।
 तेनाऽऽप्रात तदैव छाक, तत्रैवाऽवमडासवम् ॥ ८८ ॥
 नि-मारिनोऽय हावित्वा, प्रायश्चित्त द्विजा ददु ।
 तप्तस्य त्रपुण पान, तेनाऽसौ पञ्चनां गत ॥ ८९ ॥
 स्थूलभद्रस्तप कुर्वन्, विहरन् गुरुभि भद्र ।
 आगमत्पाट्योपुत्र, वर्षाकालमुत्प्रेष्यदा ॥ ९० ॥
 जग्राहानिग्रह साधु-रेक मिहगुहाभित्तौ ।
 अन्यः सर्पावले चान्यः, कूपकाऽश्चनदारुणि ॥ ९१ ॥

स्थूलभद्रश्चतुर्मासी, कर्तुं कोशागृहे पुनः ।
 सिंहसर्पौ शम यातौ, तुष्टा कोशा प्रियाऽऽगमात् ॥ ९२ ॥
 उत्थायोचे विधेय किं, चतुर्मास्याश्रयोऽस्तिवह ।
 सैव वश्वित्रशालाऽस्ति, स्थितस्तस्यां प्रभुस्ततः ॥ ९३ ॥
 राजौ शृङ्गारमाधाय, प्रभुकोभार्धमागता ।
 न पारितः लोभयितु, प्रभुर्मन्दरसोदरः ॥ ९४ ॥
 धर्मं श्रुत्वा ततो जज्ञे, श्राविका धर्मनश्ववित् ।
 राजादिष्ट नरं मुक्त्वा, सा ब्रह्मव्रतमग्रहीत् ॥ ९५ ॥
 चतुर्मासाऽऽगमे सिंह-गुहाऽऽदेरागतान् मुनीन् ।
 गुरु स्माऽऽह स्वागत वो, हहो ! दुष्करकारकाः ॥ ९६ ॥
 आयाते स्थूलभद्रे तु, गुरुत्वाय सम्प्रमात् ।
 ऊचे ते स्वागत साधो !, कृतदुष्करदुष्करः ॥ ९७ ॥
 प्रयोऽपि तेऽथ सासूयाः, मिथः स्माऽऽहुस्तपस्विन ।
 अमात्यपुत्र इत्येव, बहुमन्यन्त सूरयः ॥ ९८ ॥
 अथ सिंहगुहासाधु-रन्यप्रावृषि मत्सरात् ।
 कोशागृहे चतुर्मासी-कृतेऽग्निग्रहमग्रहीत् ॥ ९९ ॥
 आचार्यैरुपयुज्याऽथ, वारिनोऽपि निगम सः ।
 वसतिर्मागिता दत्ता, तथा तां स निरीक्ष्य च ॥ १०० ॥
 अनुरक्तोऽर्थयामास, सा नैव छिद्राणाति स्म तम् ।
 आनय छव्यलक्ष्मे, सोऽवदन्मे कुतो धनम् ? ॥ १०१ ॥
 सोचे नेपालभूपात्रः, साधूनां रक्तकम्बलम् ।
 ददाति लक्ष्मण्यं स, तत्रागाल्लब्धवोश्च तत् ॥ १०२ ॥
 आगच्छतश्च चौराणां, लक्ष्म यातीत्यवक् शुक् ।
 स्तेनसेनापतिर्वीह्या-ऽऽयात भिक्षुमुपैकृत ॥ १०३ ॥
 गते तत्र पुन कीरो-ऽवादील्लक्ष्मं गत गतम् ।
 ततस्तमनुगत्योचे, सोऽवददमेऽस्ति कम्बलम् ॥ १०४ ॥
 नये वेदयाकृते मुको, ययौ तस्या ददौ च तम् ।
 तथा चन्दनिकायां स, किमो वारयतो मुने ॥ १०५ ॥
 सोचे शोचस्यमु न स्व, त्वमपीदम् ज्ञविष्यसि ।
 मग्नो विषयपङ्कान्तः, स प्रवृत्तोऽथ तज्जिरा ॥ १०६ ॥
 मिथ्यादुष्कृतमुक्त्वाऽगाद्, गुरोराज्ञोचयत्ततः ।
 उपालब्धोऽथ गुरुणा, ज्ञातमात्मपरान्तरम् ॥ १०७ ॥
 स्थूलभद्रोऽभिसेहे तां, चिर परिचिन्तामपि ।
 जर्वोस्तु प्रार्थयामास, विगुणोऽर्थार्जनेन च ॥ १०८ ॥
 गुरुमकमयन्नम्र, स्थूलभद्र च सोऽय तम् ।
 रथिकस्यान्यदा कोशां, ददौ राजा पुरोऽस्य सा ॥ १०९ ॥
 स्थूलभद्रगुणानाख्य-त्र तथोपाचरन्न तम् ।
 (इतः कथाखण्डेन वैतथ्यिकयामुत्तमः)
 तस्मिन् काले सजज्ञे, दुष्कालो द्वादशाब्दकः ।
 इतन्ततोऽम्बुधेस्तीरे, तमतिक्रम्य साधुभिः ॥ ११० ॥
 विस्मृतिं याति सिद्धान्ते, गुणनाऽभावतस्तदा ।
 पाट्योपपत्तने स्थित्वा, यद्यस्याऽऽयाति तच्छ्रुतम् ॥ १११ ॥
 मेघवाहिनः समस्त तै-र्मिलितैकादशाऽऽत्मिका ।
 भद्रवाहुर्द्वादशाङ्ग-भूषणपालेषु निष्ठति ॥ ११२ ॥
 सदृशः सदृशकेनोच, पूर्वाण्यव्यापयेति तम् ।
 गुरुभूषे महाप्राण, प्रविष्टोऽस्मि ततोऽधुना ॥ ११३ ॥
 न क्वमो वाचनां दातु, सद्यस्याऽऽख्यमिष्टवृत्तम् ।
 पुनः सद्यःकेनोचे, सदृशाऽऽज्ञा यो विलङ्घते ॥ ११४ ॥
 को दण्डस्तस्य सोऽवोच चदैवोद्घाटयने हि सः ।

ततोऽधुना किं क्रियते, सोऽवगमोद्घाटनं कुरु ॥ ११५ ॥
 विषयान् प्रेषयतां प्राज्ञान्, दास्ये सप्ताहि वाचनाम् ।
 भिक्षाचर्या समायातः, कालवेलाधिकारयोः ॥ ११६ ॥
 सङ्गात्समागतश्चैव, तिस्रश्चाऽऽवश्यं पुनः ।
 सिद्धे ध्याने महाप्राणे, स परावर्त्तते श्रुतम् ॥ ११७ ॥
 आदेरन्त ततोऽप्यादि, यावदन्तर्मुहूर्ततः ।
 स्थूलभद्राऽऽदिकाऽऽपासी-च्छिष्यपञ्चशती ततः ॥ ११८ ॥
 निरन्तरं वाचनानां मभावेऽभ्येतुमकमाः ।
 स्थूलभद्रं विना सर्वे, पराभज्याऽपरे ययुः ॥ ११९ ॥
 ध्याने स्तोकावशेषे स, पृष्ट श्रीभद्रावाहुना ।
 किं सिद्धये न सिद्धेऽह, कृञ्चित्कालं क्रमस्थं तत् ॥ १२० ॥
 सिद्धध्यानं, सदा सर्व-दिनं दास्यामि वाचनाम् ।
 सोऽप्राक्कीर्त्तिकं मयाऽधीतं, शेषं वा सूरयोऽन्यधु ॥ १२१ ॥
 अष्टाशीतिर्हि सुवारायौ-पस्य सिद्ध्यर्थमन्दरौ ।
 इतो न्युनेनाऽपि परं, समयेन पठिष्यसि ॥ १२२ ॥
 दशपूर्वीं द्विवस्तुना-ऽध्यापि ध्याने समर्थिते ।
 अत्रान्तरे विहारेण, प्रययु पाटलीपुरे ॥ १२३ ॥
 सप्ताध्यासप्रतास्तत्र, स्थूलभद्रस्य जामयः ।
 उद्यानस्थान् गुरुन् स्थूल-भद्रं चाऽऽनन्तुमाययु ॥ १२४ ॥
 गुरुन्वाऽवदन् कुत्र, जेयष्टाऽऽर्यं, सूरयोऽन्यधु ।
 परत्र गुणयन्नास्ति, वीद्याऽऽयान्ती सहोदराः ॥ १२५ ॥
 ऋद्धिं दर्शयितुं सिंह-रूपमाधाय तस्थिवान् ।
 तां सिंहं वीक्ष्य पूज्य-रार्यं, सिंहेन भक्तितः ॥ १२६ ॥
 गुरुकृत्वे न सिंहः स, भ्राता यो लब्धिमैक्यतः ।
 हृष्टास्तास्तमथाऽऽनेमु-रप्राक्तीतसोऽपि कौशलम् ॥ १२७ ॥
 यत्कोवाचं परिब्रज्य, श्रीयको वर्षपर्वणि ।
 अभक्तार्थं मयाऽकारि, निशीथे मृत्युमासवान् ॥ १२८ ॥
 ततश्च मामभुञ्जानां, विदेहे देवताजनयत् ।
 तत्र पृष्टं प्रष्टुं प्राऽऽह, ऋषिहत्यादत्तं ते न तत् ॥ १२९ ॥
 मया निन्येऽध्ययने, स्वाभ्युक्ते मुक्तिभावेन (?) ।
 वन्दित्वा तास्ततो याता, द्वितीयेऽह्नुपतस्थुप ॥ १३० ॥
 न गुरुवाचनां दत्ते, स ज्ञात्वा ह्य कृतं ततः ।
 नैतत्पुनः करिष्यामी-त्येव कष्टेन भूयन्मा ॥ १३१ ॥
 क्लामितोऽध्यापयच्छेष-मुक्तो माऽन्यद्दे पुनः ।
 व्युच्छिन्नाऽथ चतुः पूर्वी, दशमाऽन्यद्विवस्तुयुक् ॥ १३२ ॥
 योगसंग्राहिता चैव, शिखायां स्थूलभद्रवत् । ” आ० क० ।
 थेरस्म णं अज्जसंभूद्विजयस्म माढरसगुत्तस्स अंतेवा-
 सी थेरे अज्जस्थूलभदे गोयमसगुत्ते ॥

स्थविरस्याऽऽर्यभूतिविजयस्य माढरगोत्रस्य शिष्यः स्थवि-
 र आर्यः स्थूलभद्रो गौतमगोत्रोऽनूत् । तत्सवन्धश्चाऽयम्-
 पाटलिपुरे शकटालमन्त्रिपुत्र श्रीस्थूलभद्रो द्वादश वर्षाणि को-
 शागृहे स्थितो वररुचिद्विजयगोत्रात्पितरि मृते नन्दराजे-
 नाऽऽकार्यं मन्त्रिमुञ्जाशनायाज्यार्थितं सन् पितृमृत्युं स्वचित्ते
 विचिन्त्य दीक्षामादत्त, पञ्चाष्टं सन्ननविजयान्तिके व्रतानि प्रति-
 पद्य तदादेशपूर्वकं कोशागृहे चतुर्मासीमस्यात्, तदन्ते च वदु-
 द्वावभावविधायिनीमपि तां प्रतिवोरुष्य गुरुसमीपमागतं सन्
 तैर्दुष्करदुष्करकारक इति सद्यसमक्षं प्राचे, तद्वचसा पूर्वा-
 ऽऽयाताः सिंहगुहासर्पविलकूपकाष्ठस्यायिनखयो मुनयो दूनाः,

तेषु सिंहगुहास्थायी मुनिगुरुणा निर्वार्यमाणोऽपि द्वितीयचतु-
 र्मास्यां कोशागृहे गतो, दृष्ट्वा च तां दिव्यरूपां चलच्चित्तोऽजनि,
 तदनु तथा नेपाद्यदेशाऽऽनायितरत्नकम्बलं खातिं क्षिप्य प्र-
 तिवोधितं सन्नागत्योवाच-

“ स्थूलभद्रं स्थूलभद्रं, स एकोऽखिलसाधुषु ।

युक्तं दुष्करदुष्कर-कारको गुरुणा जगे ” ॥ १ ॥

“ पुष्पकलाणं च रत्नं, सुराणामसाणं महिलियाणं च ।

जाणता जे विरया, ते दुष्करकारणं वदे ” ॥ २ ॥

कोशाऽपि तत्प्रतिबोधिता सती स्वकामिनं पुष्पार्पितवाणै-
 र्दूरस्थाभ्रलुम्बानयनगर्वितं रथकारं सर्वपराशिस्थसूच्यप्रस्थ-
 पुष्पोपरि नृत्यन्ती प्राऽऽह-

“ न दुष्करं भव्यलुबितोदणं, न दुष्करं मरिसवनधियाह ।

तं दुष्करं तं च महाणुजावजं सो मुणी पमयवणम्मि बुद्धो ॥ ३ ॥

कथयोऽपि-

“ गिरौ गुहायां विजने वनान्तरे,

धाम्ना श्रयन्तो वशिनः सहस्रशः ।

हर्म्येऽतिरम्ये युवतीजनान्तिके,

वशी स एक शकटावतन्दनः ॥ ४ ॥

योऽग्नौ प्रविष्टोऽपि हि नैव दग्ध-

श्चिन्नो न खड्गाप्रकृतप्रचारः ।

कृष्णाहिरण्येऽप्युपितो न दष्टो,

नाकोऽज्जनागारनिवास्यहो यः ॥ ५ ॥

वेद्या रागवती सदा तदनुगा पद्मी रसैर्भोजनं,

शुभ्रं धाम मनोहरं वपुरहो नव्यां वयःसङ्गमः ।

कालोऽयं जज्ञदाऽऽविलसन्तदपि यं कामं जिगायाऽऽदरात्,

तं वन्दे युवतिप्रबोधकुशलं श्रीस्थूलभद्रं मुनिम् ॥ ६ ॥

रे काम ! वामनयना तव मुख्यमस्त्रं,

वीरा वसन्तपिकपञ्चमचन्द्रमुत्थाः ।

त्वत्सेवका हरिविरञ्चिमहेश्वराऽऽद्या

हा हा हताश ! मुनिनाऽपि कथं हनस्त्वम् ? ॥ ७ ॥

श्रीनन्दिषणरथनेमिमुनीश्वराऽऽर्क्ष-

बुद्ध्या त्वया मदनं रे ! मुनिरेव दृष्टः ।

ज्ञातं न नेमिमुनिजम्बुदृशनानां,

तुर्यो जविष्यति निहत्य रणाङ्गणे माम् ॥ ८ ॥

श्रीनेमिनोऽपि शकटालसुतं विचार्य

मन्यामहे वयममुं भटमेकमेव ।

देवोऽङ्घ्रिदुर्गमधिरुह्य जिगाय मोहं

यन्मोहनाऽऽलयमयं तु वशीं प्रविश्य ॥ ९ ॥ ”

अन्यदा द्वादशवर्षदुर्भिक्षप्रालते सघाऽऽग्रहेण श्रीजलवाहुजिः
 साधुपञ्चशत्याः प्रत्यहं वाचनासप्तकेन दृष्टिवादे पाठ्यमाने
 सप्तभिर्वाचनाजिरन्येषु साधुषु उद्दिष्टेषु श्रीस्थूलभद्रो वन्तु-
 द्योना दशपूर्वीं पपाठ । अथैकदा यक्षमाध्वोप्रभृतीनां व-
 न्दनार्थमागतानां स्वभगिनीनां सिंहरूपदर्शनेन दूनाः श्री-
 भद्रवाहवो ‘वाचनायामयोग्यस्त्वम्’ इति श्रीस्थूलभद्रमूचि-
 वास । पुनः सघाऽऽग्रहात् ‘अथाऽन्यस्मै वाचनां न देया’ इत्यु-
 क्त्वा सूत्रतो वाचनां वदुः ।

तथा चाऽऽह -

“ केवलीं चरमो जम्बू-स्याम्यथ प्रभवप्रभुः ।

शूलजद

शय्यमघो यशोजद, समुतविजयस्तथा ॥ १ ॥

जदवाहु स्यूवमदः, श्रुतकेवलिनो हि पद ॥ " कल्प० दक्ष ॥
ति० । आ० क० । त० । आ० चू० । न० । आव० ।
स्था० । उच० ।" थेरस्त ए अजसंभूविजयस्त मादरस्तगुचस्त इ-
माश्रो सत्त अतेवासिण।श्रो अहावच्चाश्रो अजिन्नायाश्रो हो-
त्था । त जहा-

" जक्खा य जक्खजिन्ना, भूया तह चेव भूयदिन्ना य ।

सेणा वेणा रेणा, जइणीश्रो शूलमदस्स ॥ १ ॥ " कल्प०
दक्ष ॥

जसजदं तुंगियं वंदे, जूयं चेव य मादरं ।

जदवाहुं च पाडन्न, शूलजदं न गोयमं ॥ २६ ॥

स्यूवमदः, चः समुच्चये । गौतम गौतमस्यापत्यम् गौतमः ।
" ऋष्यभक्षकवृष्णिगुरुभ्यश्च " । ४ । १ । १४४ ॥ ज्यणप्रत्य-
य । तं, वन्दे इति क्रियायोगः । न० ।श्रीस्यूवमदो कोशागृहावस्थितावाहारमपि गृहीनवानिति
जनप्रवादः, पर शय्यातरपिण्डत्वेन कथं न जनप्रवादनिव-
न्धनमिति प्रश्ने, उत्तरम्-श्रीस्यूवमदस्य कोशागृहेऽवस्थि-
तिरागमव्यवहार्यनुज्ञातत्वेन यथा नानुचिता, तथा शय्यातर-
पिण्डग्रहणमपि ज्ञेयम् । ते हि सातिशयज्ञानवत्तया त्रैकालिकवि-
हितं विमृश्यैव सर्वमप्यनुजानन्त इति । ११० प्र० ।
सेन० १ उल्ला० । श्रीस्यूवमदस्य यतित्वे वेद्यागृहस्थितिः,
सा सिद्धान्तोक्ता, न वा ? यदि सिद्धान्तोक्ता, स सिद्धान्तो ना-
मप्रादं प्रसाद्य इति प्रश्ने, उत्तरम्-तन्दीसूत्रे पारिणाभिक्यां बुद्धौ
स्यूवमदः, कार्मिक्यां तु वेद्या, सारथिश्च उदाहरणतयोक्ता स-
न्ति, पतदर्थप्रतिपादने स्यूवमदस्य यतित्वेऽपि वेद्यागृहेऽवस्थान-
नमुक्तमस्तीति । प्र० २२६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । श्री-
स्यूवमदस्य नाम चतुरशीतिचतुर्शति यावत्तिष्ठति, तत्कुत्र
ग्रन्थेऽस्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-श्रीस्यूवमदस्य नाम चतुरशीति-
चतुर्शति यावत्तिष्ठति, तच्चारित्र्याऽऽदिष्वस्तीति बंध्यम् ।
२१ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।शूलजदं-स्यूवमदं-पुं० । गृहद्वारोदके ' वाटी ' इति प्रसिद्धे,
ध० २ अधि० ।शूलवय-स्यूववचस्-पुं० । स्यूवमनिपुण वचां येषां ते स्यूवव-
चसः । अविचार्यभाषिण, ध० २ अधि० । उच० ।शूलादत्तादाण-स्यूलादत्ताऽऽदान-न० । स्यूल च तद्वत्त-
स्याऽचित्तीर्णस्य द्रव्यस्याऽऽदान ग्रहणं स्यूलादत्ताऽऽदानम् ।
पञ्चा० १ विव० । परिस्यूलवस्तुविषये चौर्याऽऽरोपणहेतुत्वेन
प्रसिद्धे अतिदृष्टाध्यवसायपृथक्के चौर्ये, स्या० ४ ग० १ उ० ।
शूलि-शूलि-स्त्री० । " चूडिकापैशाचिके तृतीययुर्ययोराद्यदि-
तायौ " ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति धकारस्य धकार । रेणौ,
प्रा० ४ पाठ ।शूली-स्यूली-स्त्री० । गोधूमस्यूलचूर्णे, गोधूमानां स्यूलचूर्णः
सर्पिणा सिक्तः स्यात्प्रां पक्कः स्यूलीति मालवप्रसिद्धा । ध० २
अधि० ।शूह-पुं० । देशी-प्रामादशिखरे, चातके, वल्मीके च । दे० ना० ५
वर्ग ३२ गाथा ।

शेअ-स्थित-त्रि० । " क-ग-ट-र-त-द-प-श-य-स० " ॥ ८ । २ ।

७९॥ इत्यादिना सलुक् । " युवर्णस्य गुण " ॥ ८ । ४ । २३७ ॥

" क-ग-च-ज-त० " ॥ ८ । १ । १७९ ॥ इत्यादिना तलुक् । गतं नि-
वृत्तं, प्रा० दु० ४ पाठ ।

थेग-थेग-पुं० । कदाविशेषे, ध० २ अधि० । प्रव० ।

थेज-स्थैर्य-न० । स्थिरतायाम्, औ० । अष्ट० । स्थेये, त्रि० ।
प्रीतिकरतया गच्छच्चिन्तायाः प्रमाणभूते, अनेकशो वा प्रीति-
करीकृते, व्य० ३ उ० ।थेजकरण-स्थैर्यकरण-न० । चित्तस्थिरतासंपादने, पञ्चा० १
विव० ।

थेण-पुं० । देशी-स्तेने, दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

थेणिल्लिअ-न० । देशी-हने, भीते च । दे० ना० ५ वर्ग ३२ गाथा ।

थेमिच-स्थैमित्य-न० । निश्चलत्वे, द्वा० १८ द्वा० ।

थेय-स्तेय-न० । परस्वापहरणे, द्वा० २० द्वा० ।

थेर-स्थविर-पुं० । ' थविर ' शब्दार्थे प्रव० २ द्वार । चतुर्मुखं
ब्रह्मणि, दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।थेरकंजुडज-स्थविरकञ्चुकिन्-पुं० । ' थविरकञ्जुडज ' श-
ब्दार्थे, म० ६ श० ३३ ४० ।थेरकप्प-स्थविरकटप-पुं० । ' थविरकप्प ' शब्दार्थे, स्था० ३
ठा० ४ उ० ।थेरकप्पट्टि-स्थविरकटपस्थिति-स्त्री० । ' थविरकप्पट्टि ' श-
ब्दार्थे, वृ० ४ उ० ।थेरकप्पिय-स्थविरकल्पिक-पुं० । ' थविरकल्पिय ' शब्दार्थे,
प्रव० ७० द्वार ।थेरजूमि-स्थविरजूमि-जातिश्रुतपर्यायस्थविरेषु, स्थविरभूमि-
स्त्रिवा । स्था० ३ ठा० २ उ० । (' थविरजूमि ' शब्दे २३६४ पृष्ठे
व्याख्याता)थेरजूमिपत्त-स्थविरजूमिप्राप्त-त्रि० । ' थविरजूमिपत्त ' श-
ब्दार्थे, व्य० १ उ० । वृ० ।थेरय-स्थविरक-पुं० । ' थविरय ' शब्दार्थे, आचा० १ थु० १
अ० २ उ० ।थेरवेयावच्च-स्थविरवेयावृत्त्य-न० । ' थविरवेयावच्च ' शब्दार्-
थे, व्य० १ उ० ।

थेरावल्ली-स्थविरावल्ली-स्त्री० । ' थविरावल्ली ' शब्दार्थे, न० ।

थेरासण-न० । देशी-पसे, दे० ना० ५ वर्ग २९ गाथा ।

थेरोवघाडय-स्थविरोपघातिक-पुं० । ' थविरोवघाडय ' शब्दार्-
थे, दृशा० २ अ० ।थेव-स्तोक-त्रि० । स्तोके, " थेव पि हु त बहू होइ । " (१७०)
प्राव० नि० १ अ० । आ० म० । त्रि० ० । देशी-विन्दौ, दे० ना०
५ वर्ग २६ गाथा ।

थेवरिअ-देशी-जन्मनि, तूयं च । दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

थोअ-पु० । देशी-रज्जके, मूलके च । दे० ना० ५ वर्ग ३२ गाथा ।

थोक्-स्तोक-त्रि० । “ स्तोकस्य थोक्-थोव-थेवा ” ॥ ८ । २ । १२५ ॥ इति स्तोकस्य थोक्काऽऽदेशः । प्रा० २ पाद । अपर्याप्ते, आचा० १ शु० २ अ० ४ उ० । को० । “अणथोव वणथोव, अग्नी-थोव कसायथोव च । न ह्रु मे वीससियव्वं, थेव पि ह्रु त वहु दोह” ॥ १२० ॥ आव० १ अ० । आ० म० । विशेष० ।

थोगुच्य-स्तोकोच्य-पु० । स्तोकस्योद्धरणे, ज्यो० १ पाद० ।

थोणा-स्थूणा-स्त्री० । “ स्थूणातूणे वा ” ॥ ८ । १ । १२५ ॥ इति उत ओत्वम् । छादनस्तम्भे प्रा० १ पाद ।

थोत्त-स्तोत्र-न० । “ स्तस्य थोऽसमस्तस्तस्ये ” ॥ ८ । २ । ४४ ॥ इति स्तस्य थः । प्रा० २ पाद । बहुल्लोकप्रमाणे स्तवे, पञ्चा० ४ विव० । षो० । स्तोत्राणि तु जिनानाम् (आत्मानाम्) एव । षो० ६ विव० ।

थोत्तगरुई-स्तोत्रगुर्वी-स्त्री० । स्तोत्रमहत्यां पूजायाम्, पञ्चा० ४ विव० ।

थोत्तरपणकोस-स्तोत्ररत्नकोश-पु० । नूतिसुन्दरसूरिविरचिते जिनस्तवनग्रन्थे, कल्प० ।

तथोक्त श्रीमुनिसुन्दरसूरिभिः स्मृतस्तोत्ररत्नकोशे-

“ वीरात्रिनन्दाङ्क (६६३) शरघचीकरत्,

त्वचचैत्यपूते ध्रुवसेनरूपति ।

यस्मिन्महैः समदि कल्पवाचना-

माद्यां तदानन्दपुर न क स्तुते ? ॥ ११ ॥ ” कल्प० ७ कण ।

थोजग-स्तोत्रक-पु० । चकारहिकारतुशब्दवाशब्दाऽऽदिषु नि-पातेषु, विशेष० । आ० म० ।

थोयव-स्तोतव्य-त्रि० । पूजनीये, पञ्चा० ।

चरणपवित्रित्वो, थोयवोचियपवित्रित्त्रो गुरुत्रो । (२४)
चरणप्रतिपत्तिरूपश्चारित्राभ्युपगमस्त्रजाव, जावस्तव इति प्रकृतम् । स्तोतव्ये पूजनीये भगवति वीतरागे विषयज्ञते वा उचिता सगता प्रवृत्तिः प्रवर्त्तन, सा स्तोतव्योचितप्रवृत्ति, न-स्या स्तोतव्योचितप्रवृत्तेर्हेतोर्गुरुको गरीयान् छव्यस्तवापेक्षया । पञ्चा० ६ विव० ।

थोर-स्थूल-त्रि० । “ स्थूवे लो र ” ॥ ८ । १ । १२५ ॥ इति लस्य रः । प्रा० १ पाद । “ ओत्कूष्माण्डी-त्तणीर-कूर्पर-स्थूल- ” ॥ ८ । १ । १२४ ॥ इत्यादिना उत ओत्वम् । पृथुले, प्रा० १ पाद । क्रमपृथुपरिवर्तुले, दे० ना० ५ वर्ग ३० गाथा ।

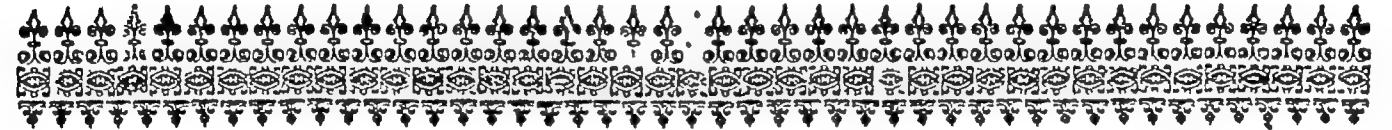
थोल-पु० । देशी-वल्लैकदेशे, दे० ना० ५ वर्ग ३० गाथा ।

थोव-स्तोक-पु० । सप्तप्राणाऽऽत्मके कालविशेषे, “ सत्त पाणा-णि से थोवे, सत्त थोवाणि से छवे । ” भ० १ श० १ उ० । त च प्राणाः सप्त सप्तसख्याका एकः स्तोकः । ज्यो० १ पाद० । त० । कल्प० । कर्म० । ज्ञा० । अनु० । स्था० । प्रव० । अल्पे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । स्था० । विशेष० । स्वल्पे, आव० ४ अ० । गणना-प्रमाणहीने, त्रि० । विशेष० दर्श० । “ थोवाऽऽहारो थोनभणित्रो अ, जो होई थोवणिदो अ । थोवोवहिउघरणे, तस्स दु देवा वि परिणमति ॥ ११ ॥ ” सूत्र० १ शु० ८ अ० ।

थोवअ-स्तोकक-पु० । चातकपक्षिणि, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

थोह-न० । देशी यक्ते, दे० ना० ५ वर्ग ३० गाथा ।

थोहरी-थोहरी-स्त्री० । स्नुहीतरौ, ध० ३ अधि० । प्रव० ।

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य-श्री १००८ श्री-

विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते ‘अभिधानराजेन्द्रे’

थकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

दकारः

द-द-पुं० । दा-दैप्-वा कः । पर्वते, दत्ते, स्रण्डने, वाच० ।
दाने, पूजने, क्षीणे, दानशौण्डे, पालके, देवे, दीप्तौ, दुराधर्षे,
दयायाम्, दमने, दीने, दन्दशूके, वक्त्रे, वन्धने, बोधे, बाले,
बीजे, बलोदिते, विदोषे, चाक्षने, चीवरे, वरे, प्राणे च । क्वा-
न्तौ, दिवि, गङ्गायाम्, कुले, कालकृते, उपदायाम्, नैवेद्ये, नि-
र्नाथवनितायाम्, ज्ञार्यायां च । स्त्री० । ढेदे, सवोधने, पाने,
वैराग्ये, अपलोचने, दातरि च । त्रि० । ए० को० ।

“ द पुमान् दातरि प्राणे, दा स्त्रियां क्वान्तिदानयोः ॥४७॥

छेदे सवोधने पाने, वैराग्ये चापलोचने ।

दक्षिणदिश्यां भवेद् मूत्रे, प्राह्वकेन्द्रवकेशशि (१) ॥४८॥” इति
भावः । एका० ।

“ दा दाने पूजने क्षीणे, दानशौण्डे च पालके ।

देवे दीप्तौ दुराधर्षे, दीर्घदेशके ॥४७॥

दयायां दमने दीने, ददशूकेऽपि द. स्मृत ।

वक्त्रे च वन्धने बोधे, बाह्वे बीजे बलोदिते ॥४८॥

विदोषेऽपि पुमानेऽपि, चाक्षने चीवरे वरे ।

दाऽऽवन्तौ दिवि गङ्गायां, कुले कालकृते च दा ॥४६॥

उपदायां च नैवेद्ये, निर्नाथवनिता च दा । ”

इति विश्वदेवशत्रुमुनिः । एका० ।

दअरि-स्त्री० । देशी-सुरायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाथा ।

दअलु-दयालु-त्रि० । दय-आलुच् । वाच० । “ क-र-च-
ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ” ॥ ८ । १ । १७७ । इति म्व-
रात्परस्यानादिभूतस्यासयुक्तस्य यस्य प्रायिको लुक् । प्रा० १
पाद । कृपायुक्ते, वाच० ।

दइअ-न० । देशी-रक्षिने, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दइच्च-दैत्य-पुं० । दितेरपत्यम् । दिति-एय । वाच० । “ अइदै-
त्याऽऽदौ च ” ॥ ८ । १ । १५१ ॥ इति दैत्यशब्दे ऐतो अइ इ-
त्यादेशः । ‘ दइच्चो । ’ असुरे, प्रा० १ पाद ।

दइण-दैत्य-न० । दीनस्य ज्ञाव ष्यञ् । वाच० । “ अइदैत्या-
ऽऽदौ च ” ॥ ८ । १ । १५१ ॥ इति दैत्यशब्दे ऐतो अइ इत्या-
देशः । ‘ दइण् । ’ प्रा० १ पाद । दीनत्वे, कार्पण्ये च । वाच० ।

दइय-दयित-पुं० । दय-क्त । पत्यौ, बल्लने, रक्षिने, न० । आ-
चा० । ज्ञा० । आ० म० । प्रियभात्रे च । त्रि० । भार्यायाम्,
स्त्री० । वाच० ।

दइवज्ज-दैवज्ज-पुं० । दैव पृथ्वज्जमार्जितं शुभ जनानां जन्मव-
शाऽऽदिना जानाति । प्र क । वाच० । “ जो अ ” ॥ ८ । २
। ८३ ॥ जन्ममन्त्रिनो अस्य लुग्व भवति । ‘ दइवज्जो । ’ प्रा०
२ पाद । गणके, ज्यातिर्विदि च । वाच० ।

दइवयप्पजाव-दैवकप्रजाव-पुं० । विधिसामर्थ्ये, प्रश्न० २ आ-
थ० द्वार ।

दइव्व-दैव-न० । देवादागतम् । देवो देवताऽस्य देवस्येद् वा
अण् । वाच० । “ सेवाऽऽदौ वा ” ॥ ८ । १ । १६ ॥ इति अन्यस्य
चा द्वित्वम् । ‘ दइव्वं । ’ ‘ दइव । ’ प्रा० २ पाद । भाग्ये, फलोन्मुखे
शुभाशुभकर्मणि, “ प्राग्जन्मनि कृतं कर्म, शुभ वा यदि वा
शुभम् । दैवशब्देन निर्दिष्ट-मिहजन्मनि तदुधै ॥१॥ ” वाच० ।

दइलतावाद-दौलताऽऽवाद-पारसीकः शब्दः । प्रान्धदेशीये
स्वनामख्याते नगरे, यत्र जिनप्रज्ञसुरिर्विद्वत् । ती० ४८ कल्प ।

दआजास-दकाभास-पुं० । शिवकस्य वेलन्धरनागराजस्य
आवासपर्वते, जी० ३ प्रति० ४ उ० । स्था० ।

दओदर-दकोदर-न० । जलोदरे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

दओह-दकौघ-पुं० । पानीयप्रवाहे, वृ० १ उ० । स्था० ।

दंरु-दरु-पुं० । दरुमयते-व्यापाद्यते प्राणिनो येन स दरुः ।

आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । प्राणिन आत्मानं वा दण्डयती-
ति दण् । आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । स्था० । दण्डयते
पापकर्मणा लुप्यते येन स दरुः । ध० २ अधि० । दुष्प्रयु-
क्तमनोवाक्कायलक्षणैर्हि सामात्रे, “ एगे दडे । ” एकत्वं चाऽस्य
सामान्यतयोद्देशात् । स० २ सम० । आतु० । भूतोपम-
दे, ध० २ अधि० । आचा० । सूत्र० । प्राणव्यपरोपणविधौ, सू-
त्र० १ श्रु० १३ अ० । वधाऽऽदिरूपे परनिग्रहे, स्था० ३ उ० ३
उ० । दण्डयति पीडामुत्पादयतीति दण्डः । उ खविशेषे, सू-
त्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । परितापकारिणि, आचा० १ श्रु० ८
अ० ३ उ० । पापोपादानसङ्कल्पे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । उ-
पतापे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । मनोवाक्कायानामसद्व्यापारे, उ-
त्त० १६ अ० । आचा० । प्राणिपीडाकारके, आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० १ उ० । दण्डयन्ते धनापहारेण प्राणी यैस्ते दण्डाः ।
ध० २ अधि० । चारित्र्यैश्वर्यापहारतोऽसारीक्रियते एभिरात्मा इति
दण्डाः । दुष्प्रयुक्तमनोवाक्कायेषु, ध० ३ अधि० । आचा० ।
स्था० । दुरभ्यवसाये, उत्त० ३१ अ० ।

दण्ड निरुपदग्राह-

दो दंरा पण्त्ता । तं जहा-अष्टादमे चैव, अण्टादमे चैव ।
णेरडयाण दो दंटा पण्त्ता । तं जहा-अष्टादमे चैव,
अण्टादमे चैव । एवं चउवीसदंरुओ० जाव वेमाणियाणं ।

(दो दंरा इत्यादि) दण्डः प्राणातिपाताऽऽदि, स चार्थायेन्द्रि-
याऽऽदिप्रयोजनाय य सोऽर्थदण्डः, निष्प्रयोजनस्त्वनर्थदण्डः
इति । उल्लरूपमेव दण्डः सर्वजीवेषु चतुर्विंशतिदण्डकेन निरुपय-
ग्राह- (नेरडयाण इत्यादि) एवमिति नारकवदर्थदण्डमानर्थद-
ण्डाभिप्रायेण चतुर्विंशतिदण्डको नेयो, नवर नारकस्य स्वशरी-
ररक्षार्थं परस्योपहननमर्थदण्डः, प्रद्वेपमात्रादनर्थदण्डः । पृ-
थिव्यादीनामनाभोगेनाप्याहारग्रहणे जीववधज्ञावार्थदण्डः,
अन्यथा तु अनर्थदण्डः । अथवा-उभयमपि जवान्तरार्थद-
ण्डाऽऽदिपरिणतेरिति सम्यग्दर्शनाऽऽदित्रयवतामेव त्वनर्थद-
ण्डो नास्तीति । स्था० २ उ० १ उ० । त्रयो दण्डाः मन आदयः ।
स्था० ३ उ० १ उ० ।

तत्रो दमा पणत्ता । तं जहा-मणदंरे, वयदंरे, कायदंरे ।
नेरइयाण तत्रो दंमा पणत्ता । तं जहा-मणदंरे, वय-
दंरे. कायदंरे । विगल्लिदियवज्जं जाव वेमाणियाणं ।

कण्ठ्यम्, नवर मनसा दण्ठनमात्मन परेषां वेति मनोदण्ठः ।
अथवा-दण्ठयतेऽनेनेति दण्ठो, मन एव दण्ठो मनोदण्ठ इति ।
एवमितरावपि । विशेषचिन्तायां चतुर्विंशतिदण्ठके- (नेरइया-
ण तत्रो दंरेत्यादि) यावद्वैमानिकानामिति सूत्र धाव्यम् । नव-
र (विगल्लिदियवज्ज नि) एकविंशतिचतुर्विंशत्यान् वर्जयित्वेत्य-
र्थः । तेषां हि दण्ठत्रय न सम्भवति, यथायोगवाङ्मनसोरमा-
चादिति । स्था० ३८० ३८० । स० । (“कायदंरु” शब्दे तु० भागे
४६२ पृष्ठे, तथा वचोदण्डाऽऽदिशब्देषु यदादरणानि छप्या-
नि) राजनीतिभेदे, स्था० । स च-“ वधश्चैव परिक्र-
शो, धनस्य हरण तथा । इति दण्ठविधानज्ञैर्दण्ठोऽपि
त्रिविध स्मृतः ॥ १ ॥ ” स्था० ३ ८० ३ ८० ।
ज्ञा० । आ० म० । मिथ्यादर्शनमायानिदानशब्देषु, ध०
३ अधि० । शरीरघनयोरपहारे, विपा० १ श्रु० ४ अ० ।
निग्रहे, आव० । दण्डो, निग्रहो, यातना, विनाश इति पर्या-
याः । आव० ६ अ० । विपा० । पञ्चा० । अपराधानुसा-
रेण राजग्राह्ये रुन्धे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । राजाऽऽज्ञाया-
म्, अपराधिदण्ठने, स्था० ५ ८० ३ ८० । सैन्ये, प्रायश्चित्त-
दानावसरे राजस्यापितदण्ठपुरुषाणां स्वेच्छाचारिणे दण्ठः ।
व्य० १ ८० । स्वपरदण्डहेतौ च, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । प्रा-
णिनां दण्ठहेतौ, आयुर्वैद्युतमित्यादेवत्कार्ये कारणत्वोपचारा-
त् । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ ८० । दण्ठन दण्ठः परिधोनाम-
नुशासनम् । स्था० ७ ८० । नि० चू० । दण्डयतीति दण्ठः ।
यष्टिविशेषे, ज० २ वत्त० । सूत्र० । वत्त० । “ दण्ठो मायपमा-
णा, विलङ्घिओ चउरगुत्तेन परिहीणा । दण्डो धाडुपमाणो, वि-
दरुओ कफ्फामित्तो य ॥ १ ॥ ” इति दण्ठपट्ठोर्भेदः । जी-
स० । प० भा० । वत्त० । नि० चू० ।

सचित्तदारुदण्डाऽऽदीनि करोति-

जे भिक्खू सचित्ताइ दारुदंढाणि वा वेणुदंढाणि वा वेत्तदं-
ढाणि वा करेइ, करंत वा साइज्जइ ॥ १७ ॥ जे भिक्खू स-
चित्ताइ दारुदंढाणि वा वेणुदंढाणि वा वेत्तदंढाणि वा धरेइ,
धरंत वा साइज्जइ ॥ १८ ॥ जे भिक्खू सचित्ताइ दारुदंढाणि
वा वेणुदंढाणि वा वेत्तदंढाणि वा परिञ्जइ, परिञ्जंत वा
साइज्जइ ॥ १९ ॥

दो सुत्ता उच्चारयेव्या । सचित्ता जीवसहिता, वेणु वसो, वेत्तो
विबधसा, ते उ चेव दारु सीसवादिकरण, परहस्ताद् ग्रहण-
मित्यर्थः । ग्रहणादुत्तरकाक्ष अपरिभोगेन धरणमित्यर्थः ।

गाहा-

सचित्त मीसगे वा, जे भिक्खू दंरुए करे व धारे वा ।

सो आणा अणवत्थ, मिञ्जत्तविराधणं पावे ॥ १७ ॥

सयमेव वेदणम्भी, जीवा दिङ्गे परेण उट्ठाहो ।

परिणिमपीसदोसा, भारेण विराहणा उविथा ॥ १८ ॥

सय वेयणे जीवावघातो, परेण दिङ्गे उट्ठाहो भवति, परि-

च्छिष्ये वि मीसवणम्भसति चि जीवोवघातो भवति, सा-
हंत्वाच्च गुरुः, गुरुत्वादात्मसयमोपघातः ।

गाहा-

सुत्तणिवातो एत्थं, परिणिमो होति दंढए निविधे ।

सो चेव मीसत्रो खलु, सेसे द्वाहुगा य गुरुगा य ॥ १९ ॥

तिविधो-वसवेत्तदारुमयो य, सो चेव परच्छिष्यो मीसो प्र-
वति, एत्थ सुत्तणिवातो (सेसत्ति) सचित्ता, परिचित्ते
चउलहुत्थं, अणते चउगुरुम् ।

गाहा-

वित्तिपदमणप्पज्जे, गेल्लसुऽच्छाणसंजमभूए वा ।

उवहीसरीरतेण्णे, पाडेणीए साणमादीसु ॥ १०० ॥
अणप्पज्जे करोति ।

गिलाणअच्छाणेषु इम वक्खाण । गाहा-

वहणं तु गिलाणस्मा, वात्तादुवही पलंव अच्छाणे ।

अच्चित्ते मीसेतर, सेसेसु वि गहण जतणाए ॥ १०१ ॥

गिलाणो, वालो, उवही, पलवाणि वा अच्छाणे उज्जति, सावय-
भएण वारणट्ठा घेप्पति, उवहिसरीराणां वहणट्ठा, तेणगपडि-
णीयसाणमादीण णिवारणट्ठा, पुव्व अच्चित्त, पच्छ मीस,
सेसा परिच्छाणता, पुव्व परिच्छा, पच्छा अणता ।

सूत्रम्-

जे भिक्खू चित्ताइ दारुदंढाणि वा वेणुदंढाणि वा वे-
त्तदंढाणि वा करेइ, करंत वा साइज्जइ ॥ ३० ॥ जे
भिक्खू चित्ताइ दारुदंढाणि वा वेणुदंढाणि वा वेत्तदंढा-
णि वा धारेइ, धारंत वा साइज्जइ ॥ ३१ ॥ जे भिक्खू
चित्ताइ दारुदंढाणि वा वेणुदंढाणि वा वेत्तदंढाणि वा प-
रिञ्जइ, परिञ्जंत वा साइज्जइ ॥ ३२ ॥ जे भिक्खू विचि-
त्ताइ दारुदंढाणि वा वेणुदंढाणि वा वेत्तदंढाणि वा
करेइ, करत वा साइज्जइ ॥ ३३ ॥ जे भिक्खू विचित्ताइ
दारुदंढाणि वा वेणुदंढाणि वा वेत्तदंढाणि वा धारेइ,
धारंत वा साइज्जइ ॥ ३४ ॥ जे भिक्खू विचित्ताइ दारु-
दंढाणि वा वेणुदंढाणि वा वेत्तदंढाणि वा परिञ्जइ,
परिञ्जंत वा साइज्जइ ॥ ३५ ॥

एव विचित्ते वि दो आलाघगा । चित्रक एकवर्ण, विचित्रो ना-
नावर्णः, करोति धरेति वा, तस्स मास्सलहु ।

गाहा-

चित्ते व विचित्ते वा, जे भिक्खू दंरुए कए य धारे वा ।

सो आणा अणवत्थ, मिञ्जत्तविराधणं पावे ॥ १०२ ॥

चित्तो णाम-एगतरेण वर्णणेण उज्जलो, विचित्तो दोर्दि व-
घोहि, चित्तविचित्तो पचवणेरिदि ।

गाहा-

सहजेणाऽऽगंतूण व, अणणतरजुओ विचित्तवण्णेण ।

दुप्पभित्ति संजओ पुण, विचित्त आविञ्जसिने मुत्तं ॥ १०३ ॥

सहजो णाम-तद्रव्योत्थित, कल्माषिकायशदण्ठकवत्, आगन्तु-

क-चित्रकराऽऽदिचित्रित, सूत्रस्याभिप्रायोऽविभूषाभूषिते प्रा-
यश्चित्तं भवति ।

गाहा-

वितियपदं गेहल्ले, असती अक्काणसंजमभए वा ।

उवहीसरीरेतण्णे, परिणीए आणमादीणि ॥ १०४ ॥

अणोसिं रुग्गाण अजावे चित्तविचित्ताऽऽदि गेहल्लि ।” नि० चू०
५७०। सूत्र०। प्रव०। (दण्डपञ्चक ‘दंरुपणग’ शब्देऽनुपदमेव वक्ष्य-
ते) चतुर्हस्ते (स० ४ सम०) धनु पर्याये मानजेदे, अनु०। ज०।
व्यो०। कुक्किइयनिप्पन्नो दण्ड । अनु०। दण्ड इव दण्डः । ऊ-
र्ध्वाध आर्यते शरीरबाह्वये जीवप्रदेशकर्मपुल्लसमूहे, क्षा०
१ श्रु० १ अ० । आ० चू० । (“पदमे समये दंड करेइ ।” इति
‘केवलिसमुग्गाय’ शब्दे तृतीयभागे ६६३ पृष्ठे व्याख्यातम्)

दंरुकिरिया-दण्डक्रिया-स्त्री० । सर्वविषनिवारिण्यां विद्याया-
म्, आव० ४ अ० ।

दंडखाय-दण्डखात-न० । वाराणसीस्थे तीर्थभेदे, यत्र भव्य-
पुष्कराऽऽवर्तक पूज्यते । ती० ४३ कल्प ।

दंरुग-दण्डक-पुं० । साधूपकण्ये, सूत्र० २ श्रु० २ अ०। पादप्रो-
ञ्जकके, जीत० । ध० । वृ० । “अरिहतचेइआण” इत्यादौ चैत्य-
चन्दनस्तवे, ध० २ अधि०। वाक्यपक्षौ, स्था० १७०। (“चउवीस-
दरुय” शब्दे तृतीयभागे १०५८ पृष्ठे व्याख्यातम्) वेत्रलताया-
म, ओध० । चतुर्विंशतिदण्डकमध्ये भवनद्वीपानां दण्डकदश-
कप्रोक्तमपरेषां व्यन्तराऽऽदिकानां दण्डक एकैकं । प्रोक्तस्तत्र
किं कारणमिति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र सूत्रकृतां विवक्षैव प्रमाण-
मिति । ७० प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

दंरुगधुइजुगल-दण्डकस्तुतियुगल-न० । दण्डकश्च “अरह-
तचेइआण” इत्यादि, स्तुतिश्च प्रतीता, तयोर्युगलं युग्मम्,
एते एव वा युगल, दण्डकस्तुतियुगलम् । स्वनामख्याते स्तु-
तियुगले, पञ्चा० २ विव० ।

दंरुगमई-दण्डकमयी-स्त्री० । दण्डको वशवेत्राऽऽदिमयी यष्टि-
स्त्रैर्निर्वृत्तायां चिलिमिलिकायाम्, वृ० १ उ० । नि० चू० ।

दंडगराय-दण्डकराज-पु० । जनस्थानराजे, यो हि शुक्रस्य
दुहितुर्देवजान्या शीघ्रं भञ्जयन् शतं सन् सराज्यं क्वारतां
प्राप्त । ती० २७ कल्प ।

दंडगुरुय-दण्डगुरुक-पु० । दण्डेन गुरुको दण्डगुरुकः । यस्य
महान् दण्डो भवति अमौ दण्डेन गुरु भवति । तस्मिन्,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

दंरुणायग-दण्डनायक-पु० । तन्त्रपालके, राष्ट्रकके, क्षा० १
श्रु० १ अ० । रा० । औ० । भ० । भूपाक्षे, स्वदेशचिन्ताकर्तारि
च । कल्प० ३ कण ।

दंरुणिकखेव-दण्डनिकेप-पु० । दण्डः प्राणिपीडनक्षेत्रं, तस्य
निकेपः परित्यागः । सयमे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १
उ० ।

दंरुणीइ-दण्डनीति-स्त्री० । दण्डनं दण्डः परिधीनामनुशा-
सनं, तत्र तस्य वा स एव नीतिर्नयो दण्डनीतिः । स्था० ७
वा० । दण्डेनोपलक्षिताया नीतौ, स्था० ९ वा० । ति० । आ०

म० । कल्प० । आ० चू० । (कस्य कुलकरस्य कीदृशी
दण्डनीतिरिति ‘कुलगर’ शब्दे तृतीयभागे ५९३ पृष्ठे उक्तम्)

दंरुतयविरइ-दण्डत्रयविरति-स्त्री० । दण्ड्यते चारित्रैश्वर्या-
पहारतोऽसारीक्रियते पभिरात्मेति दण्डा दुर्गुक्तमनोवाक्कायाः,
तेषां त्रयं तस्य विरतिरशुभप्रवृत्तिनिरोधः । दुर्गुक्तमनोवाक्काय-
त्रयाऽशुभप्रवृत्तिनिरोधे, ध० ३ अधि० ।

दंरुदारु-दण्डदारु-न० । ब्रह्मचारिणामग्नेर्दक्षिणतः स्थाप्ये
सप्ताङ्गानामन्यतमेऽङ्गे, प्र० ११ श० ३ उ० ।

दंरुपणग-दण्डपञ्चक-न० । यष्ट्यादिदण्डपञ्चके, प्रव० ।

लट्ठी तहा विलट्ठी, दंरुओ विदंरुओ अ नाली अ ।
भाणिअं दंरुपणगं, वक्खाणमिणं जवे तस्स ॥ ६७६ ॥
यष्टिः, तथा-वियष्टिः, तथा-दण्डः, तथा-विदण्डः, तथा-
नालिका, पतहएकपञ्चक भाणित तीर्थकरगणधरैः, तस्य च द-
ण्डपञ्चकस्येदं वक्ष्यमाणरूपं व्याख्यानं भवेत् ।

एतदेवाऽऽह-

लट्ठी आयपमाणा, विलट्ठी चउरंगुलेण परिहीणा ।
दंरुओ बाहुपमाणा, विदंरुओ कक्खमेत्ताओ ॥ ६७७ ॥

“लट्ठी” इत्यादि । यष्टिरात्मप्रमाणं, सार्द्धहस्तत्रयमानो
वियष्टिर्यष्टेः सकाशाच्चतुर्भिरङ्गुलैः परिहीनो न्यूना भवति,
दण्डो बाहुप्रमाणः स्कन्धप्रदेशप्रमाणः, विदण्डः कक्षाप्रमाणः ।

लट्ठीए चउरंगुल-समूसिया दंरुपंचगे नाली ।

नइपमुहजलुत्तारे, तीए अणिजए सल्लिलं ॥ ६७८ ॥

यष्टेः सकाशात् चतुरङ्गुलसमुच्चिता आत्मप्रमाणाच्चतुर्भिर-
ङ्गुलैः अतिरिक्ता, पौरुशाङ्गुलाधिकहस्तत्रयमानेत्यर्थः । दण्ड-
पञ्चके दण्डपञ्चकमध्ये नाली नाम दण्डपञ्चक इति । इदा-
नीमेतेषां पञ्चानामपि दण्डानां प्रयोजनं प्रतिपिपादयिषुरना-
नुपूर्व्या अपि व्याख्याऽङ्गत्वात्प्रथमं नालिकायाः प्रयोजन-
माह-नदीप्रमुखजलोत्तारे नदीहृत्वाऽऽदिकमुत्तरीतुमनोर्जिमुनि-
जिस्तया नालिकया स्ताप्यते सल्लिलमिदं गाधमगाधं वा
इति परिमीयते ।

अथ यष्ट्यादीनां प्रयोजनमाह-

वज्जइ लट्ठीए जव-णिआ विलट्ठीए कत्थइ दुवारं ।

घट्टिजए उवस्सय-तयणं तेणाइरक्खछा ॥ ६७९ ॥

“वज्जइ” इत्यादि । यष्ट्या यष्टिदण्डकेन उपाधये भोजनाऽऽदि-
वेद्याया सागारिकाऽऽदिरक्षणार्थं यवनिका तिरस्कृतिणी यध्यत,
तथा-वियष्ट्या वियष्टिदण्डकेन कुत्रापि प्रत्यन्तग्रामाऽऽदौ त-
स्कराऽऽदिरक्षणार्थमुपाश्रयसत्क द्वारं घटयते आदप्यते, येन
स्वाङ्कारध्वणात् तस्करशुनकाऽऽदयो नश्यन्तीति ।

उववद्धमि उ दंरुओ, विदंरुओ धिप्पए वरिसकाळे ।

जं सो लट्ठुओ निज्जइ, कप्पंतरिओ जल्लनएणं ॥ ६८० ॥

तथा ऋतुवर्धे काळे जिक्काभ्रमणाऽऽदिवेद्यायां दण्डको गृ-
ह्यते, तेन हि प्रहिष्टानां द्विपदानां मनुष्याऽऽदीनां, चतु-
ष्पदानां गवाश्वाऽऽदीनां, घट्टपदानां शरजाऽऽदीनां नि-
वारणं क्रियते, दुर्गस्थानेषु च व्याघ्रचौराऽऽदिजये प्रहरणं
भवति, वृद्धस्य च अवष्टम्भनहेतुर्भवतीत्यादिप्रयोजनम् ।

तथा वर्षाकाले विद्वद्गुरु गृह्यते, यद् यस्मात् लघुको भवति, ततः कल्पान्तरितः कल्पस्याभ्यन्तरे कृतः सुखेनैतन्नीयते जन्मभयेन, यथाऽऽकायेन न स्पृश्यत इति ॥ ६८० ॥

इदानीमेतेषां दण्डानां शुभाशुनस्वरूपप्रतिपादनायाऽऽह-

विसमाइ वरुमाई, दस य पव्वाइ एगवन्नाइ ।

दंडसु अपोह्वाइ, सुहाइ सेसाइ असुहाइ ॥ ६८१ ॥

पूर्वोक्तेषु पञ्चसु दण्डकेषु, पूर्वाणि ग्रन्थिमध्यानि, एवविधानि श्रुजानि प्रवन्तीति सम्बन्धः । तत्र विषमाणि एकत्रिपञ्चमसनवरूपाणि, तथा दश च दशमख्यानानि । तथा वर्तमानानि उपर्यपरि प्रवर्तमानानि । तथा एकवर्णानि न पुनश्चित्रवर्णकानि । तथा- (अपाल्नाइति) अशुपिराणि, निविरानोत्यर्थः, एवविधिविशेषण-विशिष्टपर्वोपेताः स्निग्धवर्णा मसृणा चतुर्वाचतुश्चाश्च दण्डका यनिजनस्य प्रशस्ता इति भावः । (सेसाइ असुहाइ इति) शेषाणि पूर्वोक्तविपरीतस्वरूपाणि, पूर्वाणि अशुभान्यप्रशस्तानि । एकाऽऽदिपर्वणां च शुभाशुनफलमित्थमोघनिर्युक्तावुक्तम् । यथा-

“ एगपव पससति, दुपव्वा कलहकारिका ।

तिपव्वा लाजसपन्ना, चउपव्वा मारणतिया ॥ १ ॥

पचपव्वा उ जा लट्टी, पथे कलहनिवारिणी ।

उपव्वाय य आयको, सत्तपव्वा निरोगिया ॥ २ ॥

अउपव्वा असपत्ती, नवपव्वा जसकारिया ।

दसपव्वा उ जा लट्टी, तहिय सव्वसपदे ॥ ३ ॥ ” इति ।

प्रव० ८१ द्वार । प० प्रा० ।

जे जिकवू दंरुगं वा लट्टियाअवहेद्वणयं वा वेणुसइयं वा संयमेव परिघट्टं वा, संउवेइ वा, जम्माइवेइ वा, परिघट्टं वा संउवंत वा जम्माइवेयत वा साइज्जइ ॥ २९ ॥

इदमपि प्रथमोद्देशकवचकव्यम ।

गाथा-

दंरुग विदंरुए वा, लट्टि विलट्टी य तिविध तिविधा तु ।

वेणुमय वेत्त दारुय, बहु अप्प अडाकमे चेव ॥ १७० ॥

नि० चू० २ उ० ।

दंडपरिहार-दण्डपरिहार-पु० । महत्यां जीर्णकम्यलिकायाम् वृ० १ उ० ।

दंरुपह-दण्डपथ-पु० । गोदण्डमार्गे, सूत्र० ।

अंधे व से दंरुपहं गहाय,

अविओसिए घामति पावकम्मी । (५)

यथा ह्यन्धश्चकुर्विकलो दण्डपथ गोदण्डमार्गे प्रमुखोज्ज्वल गृहीत्वाऽऽश्रित्य वज्रं सम्यगकोविदतया घृण्यते कण्टकश्वापदाऽऽदिभिः पीरुयते, एव केवललिङ्गधार्यनुपशान्तक्रोध कर्कशभाष्यधिकरणोद्दीपकस्तथा । (अविओसिए ति) अनुपशान्तद्वन्द्व पापमनार्थं कर्मानुष्ठान यस्याऽसौ पापकर्मा, घृण्यते चतुर्गतिके ससारे यातनास्थापनगतः पौन पुन्येन पीरुयत इति ॥४॥ सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

दण्डपामि(ण्)-दण्डपामिन्-पु० । दण्डस्य पार्श्वे दण्डपार्श्वे, तद्विद्यते यस्याऽसौ दण्डपार्श्वः । स्त्रवपतया स्तोकापराधेऽपि कुप्यति दण्डं च पातयति यः तस्मिन्, दशा० ६ अ० । सूत्र० ।

दंरुपुंठणय-दण्डपुञ्जनक-न० । दण्डयुक्तायां समार्जन्याम, ज० ५ वक्र० । सणकहस्तकेशरपर्णाऽऽदिशलाकासमुदाये च, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

दंरुपुरकण-दण्डपुरस्कृत-पु० । सदा पुरस्कृतदण्डे, दशा० ६ अ० । सूत्र० ।

दंरुप्पयार-दण्डप्रकार-पु० । आज्ञाविशेषे, स० ।

दण्डप्रचार-पु० । सैन्यविचरणे, स० ।

दंरुनी-दण्डभी-खी० । दण्ड जीवकर्मसमारम्भ मृपानादाऽऽदिक, दण्डादिभेतीति दण्डभी । दण्डभीते, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

दंरुमाइ-दण्डाऽऽदि-पु० । मल्लानां धरणिपाताऽऽद्युभयाङ्गयुक्तप्रवृत्तिषु, पि० ।

दंडय-दण्डक-पु० । ‘ दंरुग ’ शब्दार्थे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

दंरुरयण-दण्डरत्न-न० । रत्नविशेषे, आ० चू० १ अ० । ”

“ दंडरयणं परामुसइ । तएण भवे दंडरयण रयणपच्चसइयं वहरसारमइय विणासण सव्वमत्तुसैन्नाण खत्रावारेण खइयस्स गुहादरीविसमपन्नारगिरिपवाताणं समीकरण मतिकरण सुभकरण रत्तो हिदयइच्छित्तमणोरहपूरग दिव्वमपडिहत दंरुरयण गहाय सत्तट्टपदे पच्चोसकइ । ” आ० चू० १ अ० । स्था० । प्रज्ञा० ।

दंडरुइ-दण्डरुचि-पु० । “ एगतदंरुइणो । ” हिंसनश्रुते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दंरुलक्षण-दण्डलक्षण-न० । दण्डस्वरूपनिरूपणे, ज० ।

दण्डलक्षणम्-

“ यथातपत्राहुशवेत्रचाप-

वितानकुन्तध्वजचामराणाम् ।

व्यापाततन्त्रमधुरुष्णवर्ण-

कलाक्रमेणैव दिताय दण्डाः । (१) ॥ १ ॥

मन्त्रि१ नृ२ धन३ कुल४ क्रियावहा

रोग५ मृत्यु६ जननाश्च पर्वभिः ।

ह्यादिभिर्दिकविचिंतैः क्रमा-

द्वारशान्तविरतैः समैः फलम् ॥ २ ॥

यात्राप्रसिद्धिर्द्विपतां विनाशो २,

साक्षात् प्रभूताः ३ वसुधाऽऽगमश्च ।

वृद्धिः ५ पशूनामग्निवाञ्छितार्थः ६,

व्यादिभ्युपेयु तदीश्वराणाम् ॥ ३ ॥ ” ज० २ वक्र० । ज्ञा० ।

सूत्र० । औ० । स० । (अत्र विशेषो ‘ लट्टि ’ शब्दे चीक्य)

दंरुलक्षित-दण्डलक्षित-पु० । दण्डो गृहीतो येन स दण्डसात, सुखाऽऽदिदर्शनाद् निष्ठान्तस्य परनिपातः । दण्डसात एव दण्डलक्षित (प्राकृतत्वात्) स्वार्थिक इत्यर्थः । यथा-पृथिवीकायिक इत्यत्र । गृहीतदण्डे राज्ञि, द्य० १ उ० ।

दंरुवइ-दण्डपति-पु० । य पुनस्त दण्डमुद्रमयति तस्मिन्, वृ० २ उ० ।

दंमविज्जा-दण्डविद्या-स्त्री० । वशदण्डाऽऽदिपर्वसख्याफलक-
धने, उत्त० १५ अ० ।

दंमवीरिय-दण्डवीर्य-पु० । भरतचक्रवर्तिवशोद्भवे भरता-
त्सप्तमे स्वनामख्याते नृपे, स्था० ८ ठा० । आच० । आ० चू० ।

दंमसत्यपरिज्जा-दण्डशस्त्रपरिजीर्ण-पुं० । दण्डा वेष्टदण्डा-
ऽऽद्यः, शस्त्राणि खट्वाऽऽदीनि, ताभ्यां परिजीर्णे समन्ततो
दुर्वलभावमापादिते, दृष्टा० ६ अ० २ उ० ।

दंममायाण-दण्डसमादान-न० । समादीयते कर्म अभिरिति
समादानानि कर्मोपादानहेतवः, दण्डा एव मनोदण्डाऽऽद्य-
प्राणव्यपरोपणाध्यवसायरूपाः समादानानि दण्डसमादानानि ।
कर्मोपादानहेतुषु प्राणव्यपरोपणाध्यवसायरूपेषु मनोदण्डाऽऽ-
दिषु, जी० ३ प्रति० २ उ० । दण्डयतीति दण्डः पापोपादानस-
कल्पः, तस्य समादाने प्रहणे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रति० ।
आच० । आ० चू० ।

दंमायय-दण्डाऽऽयतिक-पुं० । दण्डस्येवाऽऽयतिर्दीर्घत्वं पाद-
प्रसारणेन यस्यास्ति स दण्डाऽऽयतिकः । स्था० ५ ठा० १
उ० । प्रसारितदेहे, स्था० ७ ठा० । औ० । सूत्र० ।

दंमायत-दण्डाऽऽयत-पुं० । दण्डवद्यष्टिविधायतो दीर्घो दण्डा-
ऽऽयतः । भूयस्ताऽऽयतशरीरे, पञ्चा० १८ वि० । सूत्र० ।
प्रव० ।

दंमारक्खिग-दण्डाऽऽरक्षिक-पुं० । दण्डधरे, नि० चू० ।
“ दण्डधरो दंमाऽऽरक्षिगो दण्डगहियग्गहत्थो सव्वतो अंते-
उरं रक्खह, रक्खो वयणेण इत्थि पुरिस वा अतेपुर णीणेति,
पवेसेति वा । एस दंमाऽऽरक्षिगो । ” नि० चू० ६ उ० ।

दंमासणिय-दण्डाऽऽसनिक-पु० । दण्डस्येवाऽऽयत पादप्र-
सारणेन तद्दीर्घं यदासनं तद्दण्डाऽऽसनं, तदस्यास्तीति दण्डा-
ऽऽसनिकः । आसनविशेषाभिप्रहवति, वृ० ५ उ० ।

दंढि (ण)-दण्डि-पुं० । दण्डधारिणि, जं० ३ वक्त० ।
औ० । दशा० । सूत्रकनके, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दंमिय-दण्डिक-पुं० । राजनि, व्य० ४ उ० । ध० । करणपतौ
च । व्य० १ उ० । स्था० ।

दंढिया-दण्डिका-स्त्री० । लेखोपरि राजमुद्रायाम्, वृ० १ उ० ।

दंमुक्कल-दण्डोत्कट-पुं० । दण्ड आज्ञा, अपराधिदण्डनं वा, सै-
न्यं वा उत्कटं प्रकृष्टो यस्य, तेन धोत्कटो यः स दण्डोत्कटः ।
उत्कटभेदे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

दण्डोत्कल-पु० । दण्डेन उत्कलति वृद्धिं याति यः स द-
ण्डोत्कलः । उत्कटभेदे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

दंत-दन्त-पुं० । दशने, “ दशनानि च कुन्दकविकां स्युः । ” दे० ।
आच० । (साधोर्दन्तघर्षणाऽऽचारानिवेधः ‘ अणायार ’ शब्दे
प्रथमभागे ३१२ पृष्ठे उक्तः)

दान्त-पु० । दाम्यतीन्द्रियाऽऽदिदमं करोतीति दान्तः । दश०
१० अ० । पापेभ्य उपरते, व्य० १० उ० । इन्द्रियनोऽन्द्रियदमने,
न० । द्वा० १ श्रु० १४ अ० । सूत्र० । जितेन्द्रिये, द्वा० १ श्रु० १४
अ० । सूत्र० । दश० । प्रजन० । उत्त० । व्य० । आच० । ग० ।
क्रोधाऽऽदिरहिते, उत्त० २ अ० । म० । उपशान्ते, सूत्र० १ श्रु० ६

अ० । आ० म० । इन्द्रियजयसम्पन्ने, व्य० १ उ० । समर्थे, स्था०
७ ठा० । वश्येन्द्रिये, धर्मध्यायिनि च । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
पर्वतैकदेशे, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दंतकम्म-दन्तकर्म-न० । दन्तपुत्तलिकाऽऽदिषु, आच० २ श्रु०
२ श्रु० ४ अ० ।

दंतकलह-दन्तकलह-पु० । वाग्युक्ते, “ अदन्तकलहो यत्र, तत्र
शक ! वसाम्यहम् । ” सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

दंतकुंमी-दन्तकुण्डी-स्त्री० । हड्डिनाजने, मकारोऽन्नाक्षिणिक-
त० ।

दंमुकुमी-दन्तकुटी-स्त्री० । दण्डासु, त० ।

दंतणिवाय-दन्तनिपात-पु० । दशनच्छेद्यरूपेऽसंप्राप्तकामे, द-
श० ६ अ० ।

दंतधावण-दन्तधावन-न० । दन्तकाष्ठे, नि० चू० ३ उ० ।
(दन्तधावनविधिः ‘ एहाण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २१६३
पृष्ठे गतः)

दंतप्पक्खालण-दन्तप्रक्षालन-न० । दन्ताः प्रक्षाल्यन्ते अपगत-
मला क्रियन्ते येन तद्वन्तप्रक्षालनम् । दन्तकाष्ठे, सूत्र० १ श्रु०
४ अ० २ उ० । आच० । अनु० ।

दंतप्पहावण-दन्तप्रधावन-न० । अङ्गुल्यादिना क्षालने, द-
श० ३ अ० ।

दंतपाय-दन्तपात्र-न० । दन्तनिर्मिते पात्रे, आच० २ श्रु० १
चू० ६ अ० १ उ० ।

दंतपुर-दन्तपुर-स्वनामख्याते दन्तवक्रस्य राज्ञो नगरे, व्य०
१ उ० । वक्त० । आच० । आ० क० । नि० चू० । आ० चू० ।

दंतमणि-दन्तमणि-पु० । प्रधानदन्ते, हस्तिप्रभृतीनां दन्तजे
मणौ च । प्रश्न० ५ सव० द्वार ।

दंतमल-दन्तमल-पुं० । दन्तकिट्टे, नि० चू० ३ उ० ।

दंतमलमडल-दन्तमलमलिन-न० । दन्तमलमलीमसे, तं० ।

दंतमात्र-दन्तमात्र-पुं० । दृढजातिविशेषे, जं० २ वक्त० ।

दंतवक्क-दन्तवक्र-पु० । दन्तपुरराजे, यद्धार्यायाः सत्यवत्याः
दन्तमयसौधकरणे दोहदो जातः, तन्नगर एव धनमित्रवणिग्भा-
यायाः धनधियास्तथैव दोहदं पूरयितुकामस्य दृढमित्रस्य
वन्धमास्य मुमोचयिपुर्धनमित्रो यथातथ वदन् मुक्तो राज-
कुलात् । व्य० १ उ० । नि० चू० । आच० । उत्त० । आ० चू० ।
(इति आलोचनाया ‘ पच्छिन्न ’ शब्दे व्याख्यास्यते)

दंत (पा) वण-दन्तपावन-न० । दन्ताः पूयन्ते पवित्रीक्रियन्ते
येन काष्ठस्त्राणैस्तद् दन्तपावनम् । प्रव० ४ द्वार । दन्तमलापकर्ष-
णकाष्ठे, उपा० १ अ० । दश० । दशननिर्घेपनकाष्ठे यष्टिमध्वादौ,
पञ्चा० ५ वि० । स्था० । दश० ।

दंत (पा) वणविधि-दन्तपावनविधि-पुं० । दन्तमलापकर्षणविधौ,
उपा० १ अ० । (‘ आणद ’ शब्दे द्वितीयज्जागे १०६ पृष्ठे विस्तरः)
दंतवाणिज्ज-दन्तवाणिज्य-न० । दन्ताऽऽश्रित दन्तविषयवाणि-
ज्यम् । दन्तक्रयविक्रययोः, ध० २ अधि० । यत्र प्रथमतः पत्र पुलि-
न्दानां दन्ताऽऽनयननिमित्तं मूल्यं ददाति, आकरे वा गत्वा स्थय
क्रीणाति, ततस्ते वनाऽऽदौ गत्वा तदर्थं व्रान्ति, तद्विक्रयपूर्वं यदा-

जीवन तस्मिन् प्रव० ६ द्वार । ध० २० । आव० । आ०
चू० । आ० । पञ्चा० । भ० ।

दंतवेयणा-दन्तवेदना-स्त्री० । दन्तपीमायाम्, जी० ३ प्रति०
४ उ० ।

दंतमेढी-दन्तश्रेणी-स्त्री० । दशनपङ्क्तौ, ज० २ वक्त० । औ० ।

दंतसेणी-दन्तश्रेणी-स्त्री० । ' दतसेढी ' शब्दार्थे, ज० २ वक्त० ।

दंतसोहण-दन्तशोधनक-न० । दन्ताना मलनि सारणसाध-
ने उपकरणभेदे, प० भा० ।

पविरलदंतो धेरो, सेच्छाऽऽदीणं तु दंतज्ञगाणं ।

द्वेवाढअरतिसारिय-रक्खहारोहसोहणयं ॥

अच्छाणमादिमुं चिय, पिप्पलतो विकरणह कदाणं ।

माणाहिगदत्थादी-पगासमुहजाणकरणहा ॥ प० भा० ।

"दंतसोहणमाहसि ति ।" (२७) मकारोऽज्ञाक्षणिक । अपिशब्द-
स्य गम्यमानत्वाद् दन्तशोधनाऽऽदेरप्यतितुच्छस्य, आस्ताम-
न्यस्य । (२७) उक्त० १६ अ० ।

दंतामय-दन्ताऽऽमय-पु० । दन्तरोगे, नि० चू० ३ उ० ।

दंतार-दन्तकार-पु० । दन्ताशिल्पिनि, प्रज्ञा० १ पद ।

दन्ति(ण)-दन्तिन्-पुं० । हस्तिनि, आ० चू० १ अ० । अनन्तजीव-
नस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दन्तिअ-पु० । देशी-शासके, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाथा ।

दन्तिदिय-दन्तन्त्रिय-त्रि० । जिताक्के, पञ्चा० १७ विध० ।

दन्तिक दन्तिक-न० । मोदकमण्डिकाशौकर्यादिक यद्वहुवि-
ध दन्तखाद्यक तस्मिन्, घृ० १ उ० । तन्त्रुलचूर्णे, घृ० १
उ० । नि० चू० । दर्श० । " मसनिवित्ति कार, सेवह दन्ति-
कयति । " प० व० १ द्वार ।

दन्तिकचुष्ण-दन्तिकचूर्ण-पु० । तन्त्रुलस्रोटे, तन्त्रुलचूर्णमोदकाऽऽ-
दिखाद्यकद्वन्द्वे, " दन्तिकचुष्ण वा । " दन्तिकचूर्णस्तन्त्रुललोष्ट ।
यद्वा-दन्तिक तन्त्रुलचूर्ण, चूर्णं तु मोदकाऽऽदिखाद्यकचूर्णम् ।
घृ० १ उ० ।

दन्तिया-दन्तिका-स्त्री० । गुल्मभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दन्तिद्विया-दन्तवती-स्त्री० । पत्रकाऽऽल्यग्रामवास्तव्यस्य स्कन्द-
कान्तो ग्रामकूरपुत्रस्य दास्याम्, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

दंतुक्खद्विय-दन्तोत्खद्विक-पु० । फलजोजिपु, नि० १ शु० ३
वर्ग ३ अ० । औ० । भ० ।

दंतुह-दन्तोष्ठ-पु० । दन्तानामोष्ठयोश्च समाहारे, स्था०
७ ठा० ।

दंतुर-दन्तुर-त्रि० । उन्नता दन्ता सन्त्यस्य, दन्त-उरच् । उन्न-
तदन्तयुक्ते, उन्नताऽऽनते विषमस्थाने च । वाच० । आ० म० ।

दंद-दन्त-पु० । शीतोष्णाऽऽदिपु, द्वा० २२ द्वा० । समुच्चयप्रधा-
ने समासभेदे, अनु० ।

से किं तं दंदे ? । दंदे-दन्ताश्च ओष्ठौ च दन्तोष्ठम्, स्त-
नौ च उदर च स्तनोदरम्, वस्त्रं च पात्रं च वस्त्रपात्रम्, अ-
श्वश्च महिषश्च अश्वमहिषम्, अहिश्च नकुलश्च अहिनकुलम् ।
सेत्त दंदे ।

तत्र समुच्चयप्रधानो दन्तः । दन्ताधोष्ठौ च दन्तोष्ठम्, स्तनौ च
उदर च स्तनोदरमिति प्राण्यङ्गत्वात् समाहारः । वस्त्रपात्रमि-
त्यादौ त्वप्राणिजातित्वाद्, अश्वमहिषमित्यादौ पुनः शाश्वति-
कवैरित्वात् । एवमन्यान्यप्युदाहरणानि भावनीयानि । अनु० ।

दंभ-दम्भ-पु० । मायया परवञ्चने, सूत्र० २ शु० २ अ० । स० ।
स्त्रीकलाभेदे, कल्प० ७ कृण ।

दभग-दम्भक-न० । यैरग्निप्रतापितैर्लोहशलाकाभिः परशरी-
रे अङ्का उत्पाद्यन्ते तेषु, विधा० १ शु० ६ अ० । वञ्चने च ।
प्रव० २ द्वार ।

दंभवहुह-दम्भवहुह-त्रि० । दम्भो मायया परवञ्चनं तदुत्कटे,
सूत्र० २ शु० २ अ० ।

दंजुञ्जव-दम्भोज्जव-पु० । खनामख्याते राजनि, यो हि मदा-
क्षिनाशः । ध० १ अधि० ।

दंजोत्ति-दम्भोज्जि-पु० । दन्जोति खेदयति । दन्भ-ओत्ति ।
वाच० । वज्रे, अस्त्रे, प्रति० । अप० ।

दंस-दस्-धा० । चाक्षुपज्ञानप्रवर्तने, " दशोर्दाव-दस-
दस्त्ववा । " ॥ ७ । ४ । ३२ ॥ इति दशोर्द्वयन्तस्य एते त्रय आदे-
शाः स्युः । " दावइ । दसइ । दस्त्ववइ । दरिसइ । " दर्शयति ।
प्रा० ४ पाद ।

दंश-पु० । दन् श-अच् । " शपो सः । " ॥ ७ । १ । २६० ॥
इति शकारस्य सकारः । दशः । प्रा० १ पाद । चनमक्षिका-
याम्, आचा० १ शु० ६ अ० ३ उ० । आव० । उक्त० ।
दन्श करणाऽऽदौ घञ् । कर्मणि, भर्मणि, दोषे, खएरुने,
सर्पाऽऽघाते, दन्ते च । वाच० ।

दर्श-पु० । दर्शन दर्श । सम्यक्त्वे, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

दंसण-दर्शन-न० । दृश्यन्ते अस्मीयन्ते द्वायन्ते वा जीवाऽऽदयः
पदार्था अनेनास्मादस्मिन्वेति दर्शनम् । दृग्-दृगुद् । " शं-पं तप्त-
वज्रे वा । " ॥ ८ । १ । १०५ ॥ इति शंस्य सयुक्तास्यान्त्यव्यञ्ज-
नात् पूर्वमिकारो वा । " दरिसण । दसण । " प्रा० २ पाद ।
दृष्टिर्वा दर्शनम् । सम्यक्त्वाऽपरपर्याये, दर्शनमोहनीयक-
याऽऽद्याविर्भूते तत्त्वश्रद्धानरूपे आत्मपरिणामे, " एगे दम-
णे । " स्या० १ ठा० । तच्चोपाधिभेदादनेकविधमपि श्रद्धानसा-
भ्यादेकम्, एकजीवस्य चैकदा एकस्यैव भावादिति । नन्वव-
धोधसामान्याद् ज्ञानसम्यक्त्वयो कः प्रतिविशेषः ? उच्यते-
रुचि सम्यक्त्व, वाचकारणं तु ज्ञानम् । यथोक्तम्- " नाणमयाय-
धिर्दो, दसणमिदु जहोग्गदेहाओ (?) । तह तत्तरहं सम्म,
रोइज्जं जेण त नाण ॥ १ ॥ " स्या० १ ठा० । दर्श० । आचा० ।
सूत्र० । उक्त० । ज्ञा० । औ० । ध० २० । आव० । ध० । रा० ।
संथा० । द्वा० । ज० । प्रव० । आ० म० । स० । आनु० ।
ओघ० । न० ।

सम्यग्दमिथ्याभेदाद् छिन्धि दर्शनम्-

दुविहे दंमणे पणत्ते । त जहा-सम्पदसणे चेव, मिन्नाद-
सणे चेव ।

" दुविहे दसणे " इत्यादि सप्त सूत्राणि सुगमन्येय । नपर-
दृष्टिर्दर्शनं तत्त्वेषु रुचि, तच्च सम्यगविपरीतं जिनोक्तं नुसा-
रि, तथा मिथ्या विपरीतमिति ।

सम्यग्दर्शनभेदमाह-

सम्मदंसणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-णिसगसम्मदंसणे चेव, अजिगमसम्मदंसणे चेव ।

णिसगसम्मदंसणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-पडिवाई चेव, अपडिवाई चेव । अजिगमसम्मदंसणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-पडिवाई चेव, अपडिवाई चेव ।

(सम्मदंसणे इत्यादि) निसर्गः स्वभावोऽनुपदेश इत्यनर्थान्तरम् । अभिगमो गुरुपदेशाऽऽदिरिति, ताभ्या यत्तत्तथा, क्रमेण मरुदेवीभरतवदिति । (निसर्गोऽप्यादि) प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति सम्यग्दर्शनमौपशमिकं ज्ञायोपशमिकं वा प्रतिपाति ज्ञायिकं, तत्रैवा क्रमेण लक्षणम्-इहौपशमिकीं श्रेणिमनुप्रविष्टस्यान्तानुबन्धिनां दर्शनमोहनीयत्रयस्य चोपशमादौपशमिकं भवति, यो वाऽनादिमिथ्यादृष्टिरुक्तसम्यक्त्वमिथ्यात्वमिथ्याभिधानशुक्लाशुक्लोभयरूपमिथ्यात्वपुञ्जान्निपुञ्जीक एवाऽक्षीणमिथ्यादर्शनोऽक्षपक इत्यर्थः, सम्यक् च प्रतिपद्यते, तस्यौपशमिकं ज्ञयतीति । कथम्, इह यदस्य मिथ्यादर्शनमोहनीयमुदीर्णं तदनुभवेनैवोपक्षानम्, अन्यथ मन्दपरिणामतया नोदितम्, अतस्तदन्तर्मुहूर्त्तमात्रमुपशान्तमास्ते, विष्टम्भितोदयमित्यर्थः । तावन्तं कालमस्यौपशमिकसम्यक्त्वलाभ इति ।

आह च-

“ उवसामगलेदिगय-स्स होति उवसामिय तु सम्मत्त । जो वा अकयन्निपुजे, अखवियमिच्छो ब्रह्म सम्म ॥ १ ॥ खीणस्मि उदिन्नस्मी, अणुदिज्जन्ते य सेसमिच्छते । अंतोमुहुत्तकाल, उवसमसम्म लहइ जीवो ॥ २ ॥ ” इति । अन्तर्मुहूर्त्तमात्रकालत्वादेवास्य प्रतिपातित्वम् । यच्चान्तानुबन्धुदये औपशमिकसम्यक्त्वात्प्रतिपत्ततः सास्वादनमुच्यते तदौपशमिकमेव, तदपि च प्रतिपात्येव, जघन्यतः समयमात्रत्वात्, उत्कृष्टस्तु पडावल्लिकमानत्वादस्येति । तथा इह यदस्य मिथ्यादर्शनद्विकमुदीर्णं तदुपक्षीण, यच्चानुदीर्णं तदुपशान्तम्, उपशान्तं नाम-विष्टम्भितोदयमुपनीतमिथ्यास्वभाव च, तदिह ज्ञायोपशमस्वभावमनुभूयमानं ज्ञायोपशमिकमित्युच्यते । नवौपशमिकेऽपि यथा क्षयश्चोपशमश्च, तथेहापीति कोऽनयोर्विशेषः ? उच्यते-अयमेव हि विशेषो-यदिह वेद्यते द्विक, न तत्र, इह हि ज्ञायोपशमिके पूर्वशमितमनुसमयमुदेति वेद्यते कीयते च, औपशमिके तदयमिष्टम्भनमात्रमेव । आह च-“ मिच्छते जमुदिम, त खीण अणुदिय च उवसन । मीसीजावपरिणय, वेइज्जत यत्रोवसमं ॥ १ ॥ ” इति । एतदपि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वात्, उत्कर्षतः पट्टपट्टिमागरोपमस्थितिकत्वाच्च प्रतिपातीति । यदपि च क्षपकस्य सम्यग्दर्शनद्विकचरमपुञ्जलानुप्रवनरूप चेदकमित्युच्यते, तदपि ज्ञायोपशमिकमेदत्वात् प्रतिपात्येवेति । तथा मिथ्यात्वमस्यगमिथ्यात्वमस्यक्त्वमोहनीयत्वात् ज्ञायिकमिति । आह च-“ खीणे इमममोहे, निविहस्मि विनवतियाणज्जुस्मि । निप्यच्चवायमउव, सम्मत्त खाइय होइ ॥ १ ॥ ” इति । इदं तु ज्ञायिकत्वादेवाप्रतिपाति । अत एव सिद्धत्वेऽप्यनुनर्त्तते ।

मिच्छादंसणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-अभिगहियमिच्छादंसणे चेव, अणभिगहियमिच्छादंसणे चेव । अ-

भिगहियमिच्छादंसणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-सपज्जवसिए चेव, अपज्जवसिए चेव । एवमणभिगहियमिच्छादंसणे वि ।

(मिच्छादंसणे इत्यादि) अभिग्रहः कुमतपरिग्रहः, स यत्राऽस्ति तदाभिग्रहिक, तद्विपरीतमनभिग्रहिकमिति । (अभिग्रहियेत्यादि) आभिग्रहिकमिथ्यादर्शनं सपर्यवसितं सपर्यवसानं सम्यक्त्वप्राप्तौ, अपर्यवसितमभव्यस्य सम्यक्त्वाप्राप्तौ, तच्च मिथ्यात्वमात्रमप्यतीतकालतयाऽनुवृत्त्याऽऽभिग्रहिकमिति व्यपादिश्यते ॥ ६ ॥ अनाभिग्रहिकं प्रत्यस्य सपर्यवसितम्, इतरस्याऽपर्यवसितमिति । स्या० २ ठा० १ उ० । आ० म० । दर्शनं त्रिविधम् । तद्यथा-मिथ्यादर्शनं, सम्यग्मिथ्यादर्शनम्, सम्यग्दर्शनं च । आ० म० १ अ० १ खरम् । दर्शनं मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वनेदात्त्रिविधम् । विशेष० । ज्ञायिकज्ञायोपशमिकौपशमिकभेदादर्शनं त्रिविधम् । चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनभेदादर्शनं चतुर्धा । विशेष० । औपशमिकसास्वादनज्ञायोपशमिकज्ञायिकभेदात्पञ्चविधम् । सूत्र० १ शु० ६ अ० । प० भा० ।

दर्शनस्य सप्तविधत्वमाह-

सत्तविहे दंसणे पणत्ते । तं जहा-सम्मदंसणे, मिच्छदंसणे, सम्मामिच्छदंसणे, चक्खुदंसणे, अचक्खुदंसणे, ओहिदंसणे, केवलदंसणे ।

“ दंसणे ” इत्यादि सुगमम् । नवरं सम्यग्दर्शनं सम्यक्त्वम्, मिथ्यादर्शनं मिथ्यात्वम्, सम्यग्मिथ्यादर्शनं मिश्रमिति । एतच्च त्रिविधमपि दर्शनमोहनीयभेदानां कृपकयोपशमोदयेभ्यो जायते, तथाविधरचिस्वभावचेति । चक्षुर्दर्शनाऽऽदि तु दर्शनाऽऽवरणाय भेदचतुष्टयस्य यथासज्जव ज्ञायोपशमज्ञयाभ्या जायते, सामान्यग्रहणस्वभावचेति । तदेव श्रद्धानसामान्यग्रहणयोर्दर्शनशब्दवाच्यत्वादर्शनं सप्तधोक्तमिति । अनन्तरं केवलदर्शनमुक्तं, तच्च कृष्णस्यावस्थाया अनन्तरं भवतीति । स्या० ७ ठा० ।

अष्टविधत्वम्-

अष्टविहे दंसणे पणत्ते । तं जहा-सम्मदंसणे, मिच्छदंसणे, सम्मामिच्छदंसणे, चक्खुदंसणे जाव केवलदंसणे, सुविणदंसणे ।

“ अष्टविहे दंसणे ” इत्यादि कष्टम् । केवलं स्वप्नदर्शनस्याचक्षुर्दर्शनान्तर्भावेऽपि सुप्तावस्थापाधितो भेदो विद्यमान इति । स्या० ८ ठा० । प० ज्ञा० । कारकरोचकदीपकभेदाद्वा दर्शनं त्रिविधम् । आतु० (पने भेदा) ‘ सम्मत्त ’ शब्दे स्फुटीभवित्यन्ति, सम्यक्त्वपर्यायत्वाद् दर्शनस्य, नवरमिह दर्शनाऽऽदिशब्दे छद्मस्वप्नदर्शनवीतरागदर्शनभेदाः प्रदर्शयित्यन्ते श्रद्धानलक्षणे व्यवसाये, व्यवसायांशत्वात्तस्य । स्या० ३ ठा० ३ उ० । ‘ दृशिर् ’ प्रेक्षणे, दृश्यते सम्यक् परिज्ञायते सावद्यमनेनेति दर्शनम् । चारित्र्ये, अनेकार्थत्वाकातूनाम् । स्या० । सम्यक्त्वप्रज्ञावक्रशास्त्रे, आय० ४ अ० । स्या० । शास्त्रमात्रे, विशेष० । दर्शनविशोधके सूत्रे, व्य० १ उ० । वृ० । उच० । “ गोविदनिज्जुत्तिमादी दंसण । ” नि० सू० ११ उ० । अभिप्राये, उपदेशे, आचा० १ धु० ३ अ० ४ उ० । दृश्यते सामान्यरूपेण वस्तुविति दर्शनम् । उच० ८ म० । दृश्यते विलोक्यते वस्तुवनेनेति दर्शनम् । यद् वा-दृष्टि-

दर्शनम् । कर्म० ४ कर्म० । दर्शनाऽऽवरणकर्मक्षयोपशमाऽऽदि-
जे सामान्यमाग्रहणं, अनु० । स्या० ।

दंसणावरणिज्जे दुविहे पणत्ते । तं जहा-देसदंसणावर-
णिज्जे, सव्वदंसणावरणिज्जे ।

दर्शन सामान्यार्थबोधरूपमावृणोतीति दर्शनाऽऽवरणीयम् ।
उक्तं च-“दंसणसीले जीवे, दंसणघाय करेह ज कम्म । त
पमिहारसमाण, दंसणवरण जवे जीवे ॥ १ ॥ ” (देस त्ति)
देशदर्शनाऽऽवरणीय, चक्षुस्वधिदर्शनाऽऽवरणीयम् । सर्वद-
र्शनाऽऽवरणीय तु निष्ठापञ्चक, केवलदर्शनाऽऽवरणीयं चेत्त्यर्थः ।
स्या० २ वा० ४ उ० । सूत्र० । सामान्यविशेषाऽऽत्मके वस्तु-
नि, सामान्याऽऽत्मके बोधे, कर्म० ४ कर्म० । औ० । आचा० ।
न० । निर्विशेषविशेषाणां ग्रहणे, आ० म० २ अ० । न० ।
“पासइ त्ति दंसण, ज सामन्नगहण न दंसण, अण्णागारमित्य-
र्थः । ” न० । विशेष० । (“ज सामन्नगहण, दंसणमेय विसेसिय
नाणे । ” (सम्म० १ गा० २ कारइ) इति छव्यपठ्यायास्तिकन-
ययोर्मतेन ‘उवओग’ शब्दे द्वितीयभागे ८६० पृष्ठे चिन्तितम्)

चक्खु अचक्खु ओही, केवलदंसण अण्णागारा । (१२)

चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनरूपाणि चत्वारि-
रि दर्शनानि । तत्र चक्षुषा दर्शनं वस्तुसामान्यांशाऽऽत्म-
कं ग्रहणं चक्षुर्दर्शनम्, अचक्षुषा चक्षुर्वर्जशेषेण्यचक्षुष-
येन मनसा च यदर्शनं सामान्यांशाऽऽत्मकं ग्रहणं तद-
चक्षुर्दर्शनम्, अवधिना रूपद्रव्यमयद्विधा दर्शनं सामान्यांश-
ग्रहणमवधिदर्शनम्, केवलेन संपूर्णवस्तुतत्त्वग्राहकबोधविशेष-
रूपेण यदर्शनं सामान्यांशग्रहणं तत्केवलदर्शनमिति । किंरूपा-
ण्येतानि दर्शनानि? अत आह-अनाकाराणि सामान्याऽऽकारयु-
क्तावे सत्यपि न विद्यते विशिष्टो व्यक्त आकारो येषु सान्यना-
काराणि । कर्म० ४ कर्म० । अण्ण० प० चू० । प्रव० । अवलोकने,
पि० । पञ्चा० । आत्मनः प्रकटने, व्य० १ उ० ।

दंसणकप्प-दर्शनकटप-पु० । कटपभेदे, प० भा० ।

... , एत्तो वोच्चांमि दंसणे कप्प ।

सदृहणक्षक्खणं तू, जिणोवदिट्ठेसु जावे तु ।
उवगतच्छकायस्सा, आयारियपरंपरागते अत्थे ।
आगाढकारणेषु, सदृहसु णिवेमणं तत्थ ।
छक्काए सदृहितं इण-मण्ण पुणो वि सदृहेयव्वं ।
आगाढमणागाढे, आयारियव्व तु जं तत्थ ।
दव्वे खेत्ते काळे, जावे पुरिसे तिगिच्छ असहाए ।
एतेहि कारणेहिं, सत्तविहं होइ आगाढ ।
एगादीया बुद्धी, एगुत्तरिया य होति दव्वाणं ।
ओमत्थगपरिहाणी, दव्वागाढं वियाणाहि ।
जंपेति पुणो वेज्जो, सच्चिं दुट्ठजं च दव्व च ।
अपमिहणंतो अत्थति, उदिमिउं जाव सो ठाति ।
जाहे उदिहाणी, ताहे ओमत्थहाणिए भणति ।
अम्ह करेमो जोग, अलंजें एगस्स किं कुणिमो ? ।
एवं तु हावयंता, खेत्तं कालं च भावमामज्ज ।

ता जूहंती जाव तु, हंभे जेसि तु दव्वाण ।

अह पुण भण्णज्ज एव, अवस्समेत्तेहिं कज्जदव्वेहिं ।

एतं दव्वागाढं, तहिं जए पयगहाणीए ।

खेत्तागाढं इणमो, असती खेत्ताण मासजोगाणं ।

असिव वा अन्नत्था, एदीवया होज्ज रुच्चा तु ।

आयरियादिअहारग, अहवा अन्नत्थ सावया होज्ज ।

अंतरं जहिं च गम्मति, वात्ता तह तेण खुत्तियं वा वि ।

एतेहि कारणेहिं, खेत्तागाढम्मि एरिसे पत्तो ।

अत्थंति असदभावा, एगव्वेत्ते वि जयणाए ।

कालस्स वा वि असती, वासावासे वियारणा एत्थि ।

एतेहि कारणेहिं, कालागाढं वियाणाहि ।

वासाजोग खेत्तं, पडिळेहिचा तु काळओ वहुए ।

वच्चंताण य अंतर-वासं तू णिवडितु पवत्तं ।

रुहरं चंत्तरखेत्तं, ताहे तं चेव पुव्वखेत्त तु ।

गंतू वसती वामं, समताते वीतिदमरात ।

अतिउक्कमं व दुक्खं, अप्पा वा वेदणाभए आसु ।

एतेहि कारणेहिं, भावागाढं वियाणाहि ।

अञ्जुकमूलाऽऽदी, अहिरुकाई तु वेदण अप्पा ।

तत्थऽग्गितावणाऽऽदी, दाहच्छेदोवगाढाऽऽदी ।

जम्मि विण्णे गच्छ-स्स विणासो तह य एणचग्गणं ।

एतेहि कारणेहिं, पुरिसागाढं वियाणाहि ।

तस्स तु सुच्छालंजे, जावज्जीव पि होति सुच्छेणं ।

कायव्व तू णियमा, पुरिसागाढ भवे एतं ।

जेण कुल आयनं, त पुरिस आदरेण रक्खाहि ।

एण हु तुंवम्मि विण्णे, अरया साहारगा होंति ।

संजोगदिट्ठपाठी, फासुगउवदेसणासु जो कुसलो ।

एतारिस्स अमती, णायव्व तिगिच्छमागाढ ॥

मज्जणतूलिविभासा, अरणे पावरणए य पाणे य ।

केवमियाण पदाणे, अन्नध वत्तो गिलाणो तु ॥

उज्जवसद्धावरहितो, अन्नत्ता वावि अहव असमत्था ।

एयऽसहायागाढ, तम्हा ए मुणी ए विहरेज्ज ॥

जावति पवयणम्पी, पमिसेवा मूलमुत्तरगुणेषु ।

ता सत्तसु सुच्छेसुं, सुच्छमसुच्छा अमुच्छेसु ॥

आगाढमणागाढे, एवं जं जत्थ होति करणिज्जं ।

त तह सदृहाणे, दंसणकप्पो भवति एमो ॥ पं० ज्ञा० ।

इयानि दंसणकप्पो । तत्थ गाहा-(छक्काए) उक्काएसु विमुवगएसु
इममन्न सदृहियव्व, जो आयारियपरंपराए आगओ अत्थो, आगा-
ढे अणागाढे य आयरिज्ज त सदृहियव्व, तत्थिमाणि सत्त आ-
गाढाणि । गाहा-(दव्वे खेत्ते) दव्वे ताव वेज्जो पुच्छियव्वो जाव
इयानि दव्वाणि उवइसउ तावइयाणि न पडिमविज्जति । जहा-
एय अम्ह न कप्प । जाहे उवइहाणि ताहे उ मथएपरिहाणी-
ए भणइ । गाहा (एगादीया) एगाइए बुद्धीए अम्ह करेसु, जो-

गं मग्गसु, त चेव जाव कलमसाली (खेत्त काव गाहा) तहेव य जहिं दानो नहिं गायति । अहवा ज्ञेज्जा-आवस्सियाणि दव्वाणि जाणियव्वाणि, दुल्लहाणि परिजाणह, स नेल्लमाइणि ववस्स, ताहे त दव्वागाढ पणपपरिहाणीए जयति, जाव चउगुरुएण वि गेएहति । (येत्तागाढ गाहा) येत्तस्स वा अवमे असइ मासपाउग्गाण खेत्ताए एगत्थ अचउति, असि-व वा, अणत्थ नईतीर ति गतूण अकारग वा आयरिया-ण अणत्थ सावया वा, तत्थ अतरा वा दिग्गजईया वा अण-म्मि देसे अंतरा वा ताहे एगत्थ अत्थति । अहवा येत्तागाढ अछाणे अछाणकप्पजिक्खवसहिसप्पाभूमिपात्तगपलंवाऽऽसु जयणा, सा सहहियव्वा । एव खेत्तागाढ । कावओ कायेण वहुनो वामावासपाउग्ग खेत्तं वचचनाण अतरा वासं पमिय, त च अतरा खेत्त मत्तिसद्धग, ताहे त चेव पुव्वपमिलेहिय खेत्त जति, उल्लना वि अउत्तिए वा वामावासं जइ वासइ मग्ग-सिरेदस राया तिरिण हौति, उक्कोलेण ओमोयरियाए वा, जा जयणा आहाराऽऽसु । एय कालागाढ । इयाणि भावागाढ । (गा-हा अइवकडं च) अउउक्कम ति विसूइयाइ, अहिदठविसअप्पा वा वेयणाहि य पम्लाइ, तत्थ अग्गी कदाइ वा परित्ताण-ताइ दायव्व । एय जावागाढ । पुरिसागाढे जम्मि विण्णुं ग-च्छस्स विणासो नाणदरिसणचरित्ताऽऽईणं विणासो । (न ह तुवम्मि विण्णुं गाहा) ताहे तस्स असुद्धेणाविकीरइ, जाव जी चइ । एय पुरिसाऽऽगाढ । (गाहा-सजोगदिट्ठपात्री) वेज्जस्स वा सजोगदिट्ठपात्रिस्स असइ गीयत्थमविगस्स, ताहे गीयत्थवे-ज्जस्स जा पाहुनिया कीरइ एहाणभोयणचोयणाइ, न सहइ । एय ति तिगिच्छागाढ । (गाहा-होउज्ज इस्सहाय) सहाया वा से नत्थि अवत्तव्वया सुत्तेण वा दोसा य हिंरुमाणस्स वा एगा-गियस्स ताहे एगत्थ अत्थइ, एगत्थ अत्थनो अपायच्छित्तो जाव सहाएन लभइ पाउग्गे । (एयस्सहायागाढं गाहा) जावति एव-माइयाओ, जावति पमिसेवणाओ मूलत्तरगुणेषु, ताओ एएसु सत्तसु कारणेषु सुद्धेसु सुद्धाओ, एएसु सत्तसु कारणेषु अ-अप्पत्तेसु करेइ असुद्धाओ । एस दंसणकप्पो । प० नू० ।

दंमणकुमील-दर्शनकुशील-पु० । कुशीलशब्दप्रदर्शितस्वरूपे कुशीलभेदे, महा० ३ अ० ।

दंसणखवग-दर्शनकूपक-पु० । पदैकदेशे पदप्रयोगात् दर्शनमो-हनीयस्य क्षपके, कर्म० ५ कर्म० । दर्शनमोहनीयकृत्ये, क्षयो-पशमे च । स्या० १ ठा० ।

दंसणगुणप्पमाण-दर्शनगुणप्रमाण-न० । गुणप्रमाणभेदे, अनु० । अथ दर्शनगुणप्रमाणमाह-

से किं तं दंसणगुणप्पमाणे ? । दंसणगुणप्पमाणे चउव्विहे पणत्ते । तं जहा-चकुवुदंसणगुणप्पमाणे, अचकुवुदंसण-गुणप्पमाणे, ओद्धिदंसणगुणप्पमाणे, केवलदंसणगुणप्प-माणे । चकुवुदंसण चकुवुदंसणस्म वरुपडकरुहाऽऽएसु दव्वेमु, अचकुवुदंसणं अचकुवुदंसणस्म आयजावे. ओ-द्धिदंसणं ओद्धिदंसणस्म मव्वरुविदव्वेहिं, न पुण सव्वप-ज्जवेहिं, केवलदंसणं केवलदंसणस्म सव्वदव्वेहिं अ, स-व्वपज्जवेहिं-अ । मत्तं दंसणगुणप्पमाणे ।

(से किं तं दंसणगुणप्पमाणे इत्यादि) दर्शनाऽऽवरणकर्मकृत्यो-

पशमाऽऽदिज सामान्यमात्रग्रहण दर्शनमिति । उक्तं च-"सज्जं सामग्र्यग्रहणं, भावाण नेव कट्टुमागारं । अविसेसिउण अत्थे, दसणमिइ बुव्वण समए ।।" तदेवाऽऽत्मनो गुण, स एव प्रमाण दर्शनगुणप्रमाणम् । इदं च चकुर्दर्शनाऽऽदिभेदाद्यनुविधम् । तत्र भावचक्रुरिन्द्रियाऽऽवरणकृत्योपशमाद्, द्रव्येन्द्रियानुपघाताच्च, चकुर्दर्शनिनश्चकुर्दर्शनलब्धिमतो जीवस्य घटाऽऽदिषु द्रव्येषु चक्रुर्वा दर्शनं चकुर्दर्शनं, प्रवर्तनीति क्रियाऽध्याहारः । सामान्य-विषयत्वेऽपि चास्य यद् घटाऽऽदिविशेषाभिधानं तत्सामान्यवि-शेषयोः कथञ्चिदभेदादेकान्येन विशेषेण्यो व्यतिरिक्तस्य सा-मान्यस्याग्रहणस्यापनार्थम् । उक्तं च-"निर्विशेषं विशेषाणां, प्रदो दर्शनमुच्यते ।" इत्यादि । चक्रुर्वर्जशेषेन्द्रियचतुष्टयं, मन-श्चाचक्रुरुच्यते, तस्य दर्शने न चकुर्दर्शनं, तदपि जावचक्रुरिन्द्रि-याऽऽवरणकृत्योपशमाद् द्रव्येन्द्रियानुपघाताच्च, अचकुर्दर्शनिनो-श्चकुर्दर्शनलब्धिमतो जावस्याऽऽत्मभावे भवति, आत्मनि आ-त्मनि जीवे भाव स्मिन्प्रवृत्तया सवन्धो, विषयस्य घटाऽऽदेरिति गम्यते, तस्मिन् सति इदं प्राप्नुमवति रूपम् । इदमुक्तं भवति-च-क्रुरप्राप्यकारि, ततो दूरस्थमपि चविषय परिच्छिन्नचीत्यस्या-र्थस्य रूपापनार्थं घटाऽऽदिषु चक्रुर्दर्शनं भवतीति पूर्वं विषयस्य भेदेनाभिधानम् । ओत्राऽऽदिनि तु प्राप्यकारीणि, ततो द्रव्येन्द्रि-यसंश्लेषद्वारेण जावेन सह सव्वरुमेव विषय परिच्छिन्दन्तीत्ये-तद्दर्शनार्थमात्मभावे भवतीत्येवमिह विषयस्याभेदेन प्रतिपादन-मकारीति । उक्तं च-"पुठ सुणइ सह, रुव पुण पासइ अपुठ तु ।" इत्यादि । अवधेर्दर्शनमविधेर्दर्शनम् । अवधिदर्शनिनो-श्चधिदर्शनाऽऽवरणकृत्योपशमनमुद्धृताऽवधिदर्शनलब्धिमतो जीवस्य सर्वरूपिष्वप्येषु प्रवर्तते, न पुन सर्वपर्यायेषु, यतोऽवधे-स्तत्कृत्तुनोऽप्येकवस्तुगताः सरयेया असंख्येया वा पर्याया विषयत्वेनोक्ता, जघन्यतस्तु द्वौ पर्यायौ द्विगुणितौ, रूपरसग-न्धस्पर्शलक्षणाश्चत्वार पर्याया इत्यर्थः । उक्तं च-"दव्वाओ असखेज्जे, सखेज्जेओ वि पज्जवे वइइ । दो पज्जवे दुगुणिए, लइइ य एगाउ दव्वाओ ॥१॥" अत्राऽऽह-ननु पर्याया विशेषा उच्यन्ते, न च दर्शनं विशेषविषयं भवितुमर्हति, ज्ञानस्यैव तद्विषयत्वात्कथमिहावधिदर्शनविषयत्वेन पर्याया निर्दिष्टा, सावृक्तं केवलं पर्यायैरपि घटशरावोदञ्चनाऽऽदिजिर्मृदा-दिसामान्यमेव तथा तथा विशिष्यते, न पुनस्तेन एका-न्तेन व्यतिरिच्यन्ते, अतो मुख्यतः सामान्यं, गुणीचूतास्तु वि-शेषा अप्यस्य विषयो भवन्तीति रूपापनार्थोऽत्र तदुपन्यासः, केवलं सकलदृश्यविषयत्वेन परिपूर्णदर्शनं, केवलदर्शनिनस्त-दावरणकृत्याऽऽविर्भूततत्त्वविधमतो जीवस्य सर्वरूपेषु मूर्त्ता-मूर्त्तेषु सर्वपर्यायेषु च भवतीति । मन पर्यायज्ञानं तु तथावि-धकृत्योपशमपादवात् सर्वत्र विशेषानेव गृह्यन्तपद्यते, न सामा-न्यम्, अतस्तद्दर्शनं नोक्तमिति । तदेतद्दर्शनगुणप्रमाणम् । अनु० । दंसणगह-दर्शनग्रह-पु० । मत्ताऽऽग्रहे, पो० ११ विव० । ('गाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १ ए० २ पृष्ठे गतमस्य विवेचनम्) दंसणचरि चमोह-दर्शनचारित्रमोह-पु० । द्विरूपमोहनीये कर्म-णि, प्रश्न० ननु चारित्रमोहस्य हेतुमैशुनमिति प्रतीतम् । तदाह-"तिव्वकसाओ बहुमो-हपरिणओ रागदोससज्जुत्तो ।" प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । दंसणट्ट-दर्शनार्थ-त्रि० । दर्शनं तत्त्वानां अद्वान, तदर्थं वस्तुनि, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

दंसणट्टया-दर्शनार्थता-स्त्री० । दर्शनप्रज्ञावक्रास्त्रार्थिकत्वे,
स्था० ५ वा० २२० ।

दंसणणय-दर्शननय-पु० । दर्शनिन एव सम्यक्त्वमित्येवजू-
ते नये, आव० । 'णाणणय' शब्दे १६८६ पृष्ठे ज्ञानप्राधान्य चारि-
त्रप्राधान्य च वर्णयित्वाऽऽह, तत्र दर्शननयमतावलम्बी अ-
धिगतज्ञाननये इदमाह-

जह नाणेणं न विणा, चरणं नादंभाणिस्म इअ नाणं ।

न य दंसणं न भावो, तेन य दिट्ठिं पणिवयामो ॥ ८४ ॥

यथा ज्ञानेन विना न चरण, किं तु सहैव, नादर्शनिन एव ज्ञान,
किं तु दर्शनिन एव । "सम्यग्दृष्टेर्ज्ञान, मिथ्यादृष्टेर्विपर्यासः ।"
इति वचनात् । तथा न च दर्शनं न भाव, किं तु भाव एव,
प्रावृद्धिज्ञान्तर्गममित्यर्थः । तेन कारणेन ज्ञानस्य तद्भावभा-
वित्वादर्शनस्य ज्ञानोपकारकत्वात् प्राग्वद् (दिट्ठिं चि) प्राकृ-
तशैल्या दर्शनमस्यास्तीति दर्शनी, त दर्शनिन प्रणमाम' पूज-
यामः । इति गाथास्य ॥ ८४ ॥

स्यादेतत् सम्यक्त्वज्ञानयोर्युगपद्भावादुपकार्योपका-
रकभावानुपपत्तिरित्येतच्चासत्, यत -

जुगव पि समुप्पन्न, सम्पत्तं आहिगमं विसोहेड ।

जह कयगमंजणई, जलदिट्ठीओ विसोहंति ॥ ८५ ॥

युगपदपि तुल्यकालमपि समुत्पन्न सजात सम्यक्त्वज्ञानेन स
ह अधिगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते पदार्था येन सोऽधिगमः, ज्ञानमे-
वोच्यते, तमधिगम विशोध्यति, ज्ञान विगलीकरोतीत्यर्थः ।
अत्रार्थे दृष्टान्तमाह- यथा कातकाञ्जने जलदृष्टौ विशोध्यत इ-
ति । कतको वृक्षस्तस्येद कातक फलम्, अञ्जन सौवीराऽऽदि,
कातक चाञ्जन च कातकाञ्जने, अनुस्वारोऽप्राज्ञाक्षणिः, ज-
लमुदक, दृष्टि स्वविषये बोधनप्रसरलक्षणा, जल च दृष्टिश्च
जलदृष्टौ, ते शोध्यन्तः । इति गाथास्य ।

साम्प्रतमुपन्यस्तदृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकेनांशतो ज्ञा-
वनिका प्रतिपादयन्माह-

जह जह सुज्झई सल्लिखं, तह तह रुवाई पासई दड्डा ।

इय जह जह तत्तर्हई, तह तह तत्तागमो होइ ॥ ८६ ॥

यथा यथा शुद्धयति सल्लिख कातकफलसंयोगात्तथा तथा रूपाणि
तत्तानि पश्यति द्रष्टा । (इय) एव यथा यथा तत्त्वरुचि सम्यक्त्व
लक्षणा, संज्ञावत् इति क्रिया । तथा तथा तत्राऽऽगम तत्रपरिच्छे-
दो जवतीति । एवमुपकारक सम्यक्त्वज्ञानस्येति गाथास्य । ८६ ।
स्यादेतन्निश्चयतः कार्यकारणभाव एवोपकार्योपकारकभावः,
स चासम्भवी युगपद्भावित्वोक्तिरित्यत्रोच्यते-

कारणकज्जविजागो, दीवपगासाण जुगवज्जमे वि ।

जुगुप्पन्नं पि तद्दा, हेऊ नाणस्य समत्तं ॥ ८७ ॥

यथेह कारणकार्यविभागो दीपप्रकाशयोर्युगपज्जन्मनि युगप-
दुत्पादेऽर्थात्, युगपदुत्पन्नमपि तथा हेतु कारण ज्ञानस्य
सम्यक्त्वम् । यस्मादेव तस्मात्सकजगुणमूलत्वाद् दर्शनस्य द-
र्शनिन एव कृतिकर्म कार्यमात्मनाऽपि तत्रैव यत्न कार्य, स-
कजगुणमूलत्वादिति । उक्तं च- "द्वार मूल प्रतिस्थान-माधारो
भाजन निधि । धर्महेतोर्द्विपदस्य, सम्यग्दर्शनमिष्यते ॥ ११ ॥"
अय गाथाऽभिप्रायः ।

इत्थ चोदकेनोक्ते सत्यादाऽऽचार्यः-

नाणस्स जइ वि हेऊ, सविसयनिअयं तद्दा वि संमत्तं ।

तम्हा फलसपत्ती, न जुज्जई नाणपक्खे व्व ॥ ८८ ॥

जह तिकखरुई वि नरो, गतुं देसंतरं नयविहूणो ।

पावेइ न तं देसं, नयजुत्तो चेव पाणणड ॥ ८९ ॥

इय नाणचरणरहिओ, सम्मादिट्ठो वि सुक्खदेसं तु ।

पाणणड नेव नाणाऽऽ-इसंजुओ चेव पाणणड ॥ ९० ॥

इदमन्यकर्तृक गाथात्रय सोपयोगमिति कृत्वा व्याख्यायते-
ज्ञानस्य यद्यपि हेतु कारण, सम्यक्त्वमिति योगः । अपिण-
द्धोऽज्युपगमवादसमुच्चक । अज्युपगम्याऽपि भूम । तत्त्वतस्तु
कारणमेव न भवति, तत्रयोरपि विशिष्टयोरुपशमकार्यत्वात्स्व-
विषयनियतमिति कृत्वा । स्वविषयश्चास्य तत्रेषु रुचिरेव । तथा-
ऽपि तस्मात् सम्यक्त्वात् (फलसपत्ती न जुज्जई) फलसंप्राप्ति-
र्न युज्यते, मोक्षसुखप्राप्तिर्न घटन इत्यर्थः । स्वविषयनियतत्वा-
देव, असहायत्वादित्यर्थः । ज्ञानपक्व इव । अनेन तत्प्रतिपादि-
तसकजगुणसंग्रहमाह-यथा ज्ञानपक्वो मार्गज्ञाऽऽदिभिर्दृष्टान्तै-
रसहायस्य ज्ञानस्यैहिकाऽऽमुष्मिकफलासाधकत्वमुक्तम्, एवम-
आपि दर्शनाभिलाषेन छष्टव्यम् । दिदमात्र तु प्रदर्श्यते-यथा ती-
क्ष्णरुचिरपि नरः तीव्रश्रोत्रोऽपि पुरुष, गन्तु वेशान्तर, देशान्तर-
गमन इत्यर्थः । नयविहीन, ज्ञानाऽऽगमक्रियावृत्तयश्च न्य-
र्थः । प्राप्नोति न त देश गन्तुमिष्ट तद्विषयश्रद्धायुक्तोऽपि, नय-
युक्त एव प्राप्नोति । (इय) एव ज्ञानचरणरहितः सम्यग्दृष्टिरपि
तत्रैव अज्ञानयुक्तोऽपि मोक्षदेश तु प्राप्नोति नैव सम्यक्त्वप्रभा-
वादेव, किं तु ज्ञानाऽऽदिसंयुक्त एव प्राप्नोति । तस्मात् तत् त्रितय
प्रधानम्, एतत्त्रितययुक्तस्यैव कृतिकर्म कार्य, त्रितय चाऽऽत्मना
सेवनीयम्, "सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणाणि मोक्षमार्गः" इति
वचनात् । अय गाथाधितयार्थः ।

एवमपि तत्रैव समाख्याते ये स्रष्टव्यधर्मभूयिष्ठा, यानि चान-
दालम्बनानि प्रतिपादयन्ति, तदेतदभिधिरसुराह-

धम्मनियत्तमईआ, परलोयपरम्मुहा विसयगिद्धा ।

चरणकरणे असत्ता, सेण्णिअरज्जं वयइसंति ॥ ९१ ॥

धर्मआरिधर्मः परिच्छिद्यते, तस्माद्विवृत्ता मतिर्येषां ते धर्म-
निवृत्तमतय, पर प्रधानो लोक परलोक मोक्ष, तस्मात्
पराहमुया, विषयश्रद्धा श्रद्धाऽऽदिविषयानुरक्ता, ते एव-
भूताश्चरणकरणे अशक्ता असमर्थाः सन्तः श्रेणिकराज्य
व्यपदिशन्त्यालम्बनमिति गाथास्य ॥ ९१ ॥

न सेण्णिओ आसि तथा वहुस्सुओ,

न यावि पन्नत्तिधरो न वायगो ।

सो आगमिस्माड जिणो नविस्सई,

समिक्ख पन्नाइ, वर खु दमण ॥ ९२ ॥

(न सेण्णिओ इत्यादि) न श्रेणिको नरपति आमीत्तडा न-
स्मिन्काले उद्बुधनो वहागम, महाफलपाऽऽदिश्रुतधर इत्यर्थः । न
चाऽपि प्रज्ञप्तिधरो न चापि भगवतोपेक्षा, न वाचक -न पूर्व-
धर, तथाऽपि सोऽसहायो दर्शनप्रभावादेव (आगमिस्माड
स्ति) आयत्त्यामागमिनि काक्षे, जिणो भविष्यति तीर्थकरो ज-
विष्यति । यतश्चैवमत समीक्ष्य दृष्ट्वा प्रज्ञया शुद्धया दर्शनवि-

पाक तीर्थकराऽऽख्यप्रसाधकम(वग्मुदमण ति)'सु'शब्द-
स्यावधारणार्थत्वात् वर दर्शनमेव, अद्भुतमिति वाक्यशेषः ।
अयं वृत्तार्थः । किं च-शक्य एवोपाये प्रेक्षावत प्रवृत्तिर्भुज्यते,
न पुनरशक्ये शिरःशुश्रूषमनाय सत्तकफणाऽलङ्कारग्रहणकल्पे
चारित्र्ये, चारित्र्यं च तत्त्वत मोक्षोपायत्वे सत्यप्यशक्याऽऽसन्नं,
सूक्ष्मापराधगणि अनुपयुक्तगमनाऽऽदिभिर्विराध्यमानत्वादाया-
सरूपत्वाच्च नियमेन उग्रस्थस्य तद्वक्षश उपजायते सर्वस्यैवा६२।

अतः-

भट्टेण चरित्ताओ, सुष्ठुअग्रं दंमाणं गहेअव्वं ।

मिज्जति चरणरहिआ, दंसणराहिआ न मिज्जति । ६३।

प्रष्टेन च्युतेन, कुन ? चारित्र्यात्, सुतरां दर्शनं प्रहीतव्यं,
पुनर्योधिलाभानुबन्धि, स्वर्गाऽऽदेर्वा प्रहीतव्येऽशक्यमोक्षोपाय-
त्वात् । तथा च सिद्धयन्ति चरणरहिताः प्राणिन दीक्षाप्र-
वृत्त्यन्तरमृतान्तकृत्केवलिन, दर्शनरहितास्तु न सिद्धयन्ति,
अतो दर्शनमेव प्रधान सिद्धिकारणं, तद्भावजावित्वादित्य-
यं गाथाश्रयः ॥ ६३ ॥ आब० ३ अ० ।

दमणतह-दर्शनतथ्य-शङ्काऽऽद्यतिचाररहिते जीवाऽऽदितत्त्वश्र-
द्धाने, सूत्र० १ शु० १३ अ० ।

दमणपकिमा-दर्शनप्रतिमा-ली० । उपासकानां प्रथमप्रतिमा-
याम्, य० २ आब० । प्रब० । पञ्चा० । ('उपासगपकिमा' शब्दे
द्वितीयजागे १०६५ पृष्ठे व्याख्यातेयम्)

दंसणपनावग-दर्शनप्रज्ञावक्-उ० । सर्वज्ञशासनप्रकाशके,
जीवा १३ अधि० ।

दंसणपरिणाम-दर्शनपरिणाम-पु० । सम्यग्दर्शनपरिणामे, प्र-
ज्ञा० १३ पद ।

दंसणपरीसह-दर्शनपरीपह-पु० । दर्शनं सम्यग्दर्शनं तदेव
क्रियाऽऽदिवादिना विचित्रमनश्चरणेऽपि सम्यक्परिपह्यमाण
निश्चलचित्तनया आर्यमाण परीपह । यद्वा-दर्शनशब्देन दर्शनं
व्यामोहहेतुरेहि काऽऽमुष्मिकफलानुपलम्भाऽऽदिरिह गृह्यते, तत
स एव परीपह दर्शनपरीपह । दर्शनपरीपहे, उक्त० २ अ० ।
स० । प्रब० । जिनानां जिनोक्तभावानां चाश्रयानवर्जनरूपे प-
रीपहे, म० ८ शु० ८ उ० । "जिनास्तदुक्तजीवा वा, धर्माधर्मौ
भवान्तरम् । परोक्तत्वाभ्यां नैव, चिन्तयेत्प्राप्तदर्शन ॥ १ ॥"
ध० ३ अधि० ।

एतदेव सूत्रकृदाह-

नत्थि णुणं परे लोए, इष्टी वा वि तवस्मिणो ।

अदुवा वंचिओ मि त्ति, इइ भिक्खू ण चित्तए ॥४४॥

नास्ति न विद्यते, (णुणं) निश्चिन्तं परलोको, जन्मान्तरमित्यर्थः ।
चूतचतुष्टयाऽऽत्मकत्वाच्छरीरस्य, तस्य चेहैव पातात्, चैतन्यस्य
च भूतधर्मचूतत्वात् । तदतिरिक्तस्य चाऽऽत्मन प्रत्यक्षतोऽनुपल-
भ्यमानत्वात्, ऋद्धिर्वा नपामाहात्म्यरूपा । अपि पूरणे । कस्य?,
तपस्विनः, सा चाऽऽमर्षाध्यादि-

"पादरजसा प्रशमन, सर्वरुजां साधव कृणात् कुयुं ।

त्रिभुवनविषयजननान्, दयु कामोस्तृणाग्राह्या ॥ १ ॥

धर्मादन्तोन्मिश्रित-काञ्चनवर्षाऽऽदिसर्गसामर्थ्यम् ।

अद्भुतजीमोशिला-सहस्रसपानशक्तिश्च ॥ २ ॥ "

इत्यादिका च, तस्या अप्यनुपलभ्यमानत्वादिति भावः । (अ-

दुव त्ति) अथवा किं घट्टना?, वञ्चितोऽस्मि, जोगानामिति गम्य-
ते । (इति) इत्यमुना शिरस्तुण्मुण्डनोपवासाऽऽदिना यातना-
ऽऽत्मकेन धर्मानुष्ठानेन । उक्तं च-"तपांसि यातनाश्चिवा,
सयमा भोगवञ्चना ।" इत्यादि । (इति) इत्यन्तरमुप-
र्क्षितं जिह्मं चिन्तयेत् न ध्यायेत्, पङ्क्तिरूपत्वात् । तथा-
हि यत्तावदुक्तम्-"जूनचतुष्टयाऽऽत्मकत्वाच्छरीरस्य जन्मान्त-
राऽज्ञाव इति ।" तदमत् । न हि शरीरस्य जन्मान्तरानुयायि-
त्वमन्माभिरुच्यते, किं त्वात्मनः, न च जूनधर्म एव चैतन्ये
आत्मव्यपदेशः, तस्य तद्भर्मत्वेनोत्तरं निरूप्यमानत्वात् ।
यदपि ऋद्धिर्वा तपस्विनो नास्ति, तदपि वचनमात्रमेव । अथा-
ऽऽत्मन ऋद्धीना चाऽऽभावे अनुपलम्भो हेतुकः, सोऽपि स्वमव-
न्धी, सर्वसम्बन्धी वा ? तत्र न तावदात्मनोऽभावे स्वसम्बन्ध-
नुपलम्भो हेतुः, स्वयं तस्य घटाऽऽदिवदुपलभ्यमानत्वात्, यथै-
व हि घटाऽऽदिगता स्याऽऽद्य उपलभ्यन्ते, तथा आत्मगता
अपि ज्ञानसुखाऽऽद्य इति नात्र मदन्तरमुपपन्नम् । उक्तं चाऽ-
श्वत्थेनवाचकेन-"आत्मप्रत्यक्ष आत्माऽयम्" इत्यादि । अथाऽयं न
दृग्गोचर इति नास्तीत्युच्यते, नाऽयमप्येकान्तः । यतस्तेनैवोक्तम्-
"न च नास्तीदं तन्मर्थं, चक्षुषा यत्र गृह्यते ।" अन्यथा-चैतन्य-
मपि न दृग्गोचर इति तस्याऽप्यसत्त्वं स्यात्, अयं तत् स्वस-
विष्टितमिति सदुच्यते, अयमपि तथा जून एवेति सन्नस्तु । उक्तं
हि-"अस्यैव चाऽऽत्मा प्रत्यक्षो, जीवो ह्यात्मानमात्मना । अहम-
स्मीति संवेत्ति, रूपाऽऽदीनि यथेन्द्रियैः ॥१॥" इति । किं बहु-
ना ? यथा चैतन्यमस्तीत्यभ्युपगम्यते, तथाऽऽत्माऽप्यभ्युपग-
न्तव्यं, तथा चाऽऽह-"ज्ञान स्वस्थ परस्थं वा, यथा ज्ञानेन गृह्यते ।
ज्ञाता स्वस्थ परस्था वा, तथा ज्ञानेन गृह्यताम्" ॥ १ ॥ इति ।
अथ सर्वसम्बन्धनुपलम्भ आत्माभावे हेतुः, अयमप्यसिद्धः,
अहमस्मीतिप्रत्ययेन प्रतिप्राणि स्वात्मन केवलिनं च सर्वाऽऽत्म-
नामुपलम्भस्य प्रतिपेक्षमशक्यत्वात् । एवमृच्छानामप्यभावे सर्व-
सम्बन्धनुपलम्भोऽस्मिन् । स्वसम्बन्धी तु नियतदेशकाज्ञापे-
क्षोऽप्यथा वा ? प्रथमपक्षे को वा किमाह ? क्वचित्कदाचित्ता-
सामनुपलम्भस्य (उपलम्भस्य) चासत्त्वमपि सम्मतत्वात् । चि-
तीयपक्षे पुनरनैकान्तिकता, देशाऽऽदिविप्रकृतानामनुपलम्भेऽपि
सत्त्वात्, उच्यते च क्वचित्कदाचिच्चरणरेणुस्पर्शनाऽऽदितो रोगो-
पशमाऽऽदि, ततश्चेहापि कालान्तरे महाविदेहाऽऽदिषु च सर्वका-
लमृच्छन्तराणामपि सभ्रस्यानुमीयमानत्वात् । यदपि वञ्चितो-
ऽस्मीति भोगसुखानामनेन शिरस्तुण्मुण्डनोपवासाऽऽदिना या-
तनाऽऽत्मकेन धर्मानुष्ठानेनेति । तदप्यसमीक्षितनाभिधानम् । भो-
गसुखानां तु सानुपपत्तत्वेन तत्त्ववेदिनामनादेयत्वात् । तथा च वा-
त्स्यायनोऽप्याह । तद्यथा-"विषसपृक्तमन्नमनादेयम्, एव तु सानु-
पक्त सुखमनादेयमिति" प्रयोगश्च-यद्विपत्तानुविद्धं न तत्त्वत-
स्तदेव, यथा विषस्याभिन्नमन्नम्, अतुलिकाङ्गाशोकाऽऽदिनिमि-
त्तं च वैषयिक सुखम् । न चास्यासिद्धता, कालत्रये यथायोगमतृ-
प्यादीनां प्रतिप्राणि स्वमविदितत्वात्, नाऽपि तपसो यातना-
ऽऽत्मकत्वम्, मनश्चिन्तययोगानामहान्यैव तत्प्रतिपादनात् । उक्तं
हि-"मनश्चिन्तययोगानां महानिश्चोदिता जिनैः । ततोऽत्र तत्कथं
तस्य, युक्ता स्यात् तु खरूपता ? ॥१॥" शिरस्तुण्मुण्डनाऽऽ-
देशं किञ्चिन्पीडाऽऽत्मकत्वेऽपि समीहितार्थसम्पादकत्वेन न
तु खदायकता । यदुक्तम्-"दृष्टा चेष्टार्थसंसिद्धौ, कायपीडाऽप्य-
दु खदा । रत्नाऽऽदिवणिगादीनां, तद्वदत्रापि भाव्यताम् ॥१॥" प्र-
योगश्च-यद्विष्टार्थप्रसाधक, न तत्र कायपीडाऽऽत्मकत्वेऽपि तु ख-

दायि, यथा रत्नवणिजामध्वश्रमःऽऽदि, इष्टार्थप्रसाधकं च तप, न चास्याप्यसिद्धता, प्रशमहेतुत्वेन तपमस्तत्परिपकितार तस्यात्परमाऽऽनन्दतारतम्यस्यानुभूयमानत्वेन तत्प्रकर्षे तस्यापि प्रकर्षानुमानात् । प्रयोगश्च-यत्तारतम्येन यस्य तारतम्यस्य प्रकर्षे तत्प्रकर्ष, यथाऽग्नितापप्रकर्षे तपनीयविशुद्धि-प्रकर्ष, अनुभूयते च प्रशमतारतम्येन परमाऽऽनन्दतारतम्यम्, लोकप्रतीतत्वाच्चेति सूत्रार्थः ॥४४॥

तथा—

अत्र जिणा अत्थि जिणा, अट्ठवाऽवि जविस्मइ ।

मुसं ते एवमाहसु, इति जिकखू न चित्ते ॥४५॥

अत्रूवन्नासन् जिना रागाऽऽदिजेतार, अस्तीति विजक्तिप्रतिरूपको निपातः—ततश्च विद्यन्ते जिनाः, अस्य कर्मप्रवादपूर्वस-सदृशप्राप्तोद्धृततया वस्तुन. सुयमस्वामिनैव जम्बूस्वामिन प्रति प्रणीतत्वात्, तत्कालं च जिनसज्जवादिद्विमुक्तम्, विदे-हाऽऽदिक्षेत्रान्तरापेक्षया चेति भावनीयम् । (अट्ठवेति) अथवा अपिभिर्भक्तम् । (भविस्सइ चि) वचनव्यत्ययाद्भविष्यन्ति, जिना, इत्यपि मृषा अलीकम्, ते जिनास्तित्ववादिन, (एव) अनन्तरोक्तन्यायेन (आहसु चि) आहुं युवते, इति भिज्जुर्न चि-न्तयेत्, जिनस्य सर्वज्ञाधिपतिप्रतिज्ञेपाऽऽदिषु प्रमाणोपपन्नत-या प्रतिपादनात्तदुपदेशमूलत्वाच्च सकलैहिकाऽऽमुष्मिकव्यव-हाराणामिति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥

इदानीं शिष्याऽऽगमनद्वारम् । तत्र च “नत्थि ण्ण परे लोप (४४)” इति सूत्रावयवसूचितमुदाहरणं निर्युक्तिरुदाह—

ओहाविउकामोऽवि य, अज्जासाढो उ पणियत्तमीण ।

काऊण रायख्व, पच्छा सीसेण अणुसिद्धो ॥१२३॥

अवधावितुकामोऽपि अन्निष्कमितुकामोऽपि, च पूरणे, आ-र्यापादस्तु पणितभूमौ व्यवहारभूमौ, हृष्टमध्य इत्यर्थः । कृत्वा राजरूपं पश्चाच्छिष्येणानुशिष्ट । इति गाथाऽङ्कारार्थः ॥ १२३ ॥ भावार्थस्तु वृद्धसंप्रदायादवसेयः । स चायम्—“अत्थि वच्छाजू-मीय अज्जासाढा नामाऽऽयरिया बहुसुया, बहुसीसपरिवाराय । तत्थ य गच्छे जो कालं करोति न णिज्जावेति भत्तपक्षकणाणाऽऽ-ङ्गणा । तो वहेवे णिज्जामिया । अणया एगो अप्पणतो सीसो आयरतरेण भणितो—देवलोगाओ आगतूण मम दारेसण वे-ज्जासु । ण य सो आगतो वक्खिच्चचित्तणओ । पच्छा सो चित्ते-इ-सुवहु कालं किलिछोऽह, सल्लिगेण चैव ओहावति । पच्छा तेण सीसेण देवलोगपण आभोऽतो, पेच्छइ ओहावेत्त, पच्छा तेण तस्स पहे गामो विउव्विनो, णरुपेच्छा य । सो तत्थ उम्मासे पे-क्खतो अत्थितो, न तुह न तएह काह्व धा दिव्वप्पजावेण धेय-ति, पच्छा त सहरिउ गामस्स घहिं विजणे उज्जाणे उहारप स-व्वालकारविजूसिप विउव्वति सजमपरिक्खत्थ, दिछा तेण ते, गिएहामि एसिमाहरणगाणि, वर सुह जीवतो चि । सो एग पुढविहारय जणति—आणेहि आजरणगाणि । सो भणति-जगव ! एग ताव मे अक्खणाय सुणेहि, ततो पच्छा गेएहि-ज्जामि । भणति—सुणेमि । सो जणइ—एगो कुम्भकारो, सो माद्विय खणतो तडीए अक्कतो । सो भणति ”—

जेण जिकखं वल्लिं देमि, जेण पोसेमि णायए ।

सा मे मही अक्कमइ, जायं सरणओ जयं ॥१२४॥

(जेण चि) प्राकृतशैल्या यथा भिजां वल्लिं वदामि, यथा-क्रमं भिक्षुदेवेभ्य इति गम्यते । (जेण चि) यथा पोपयामि (गा-यए चि) ज्ञातीन्, सा (मे चि) मा मही आक्रामति अवपुञ्जा-ति, जातम् उत्पन्नम्, शरणतो जयमिति श्लोकार्थः ॥ १२४ ॥

अयमिहोपनय.—चौरभयादह भवन्त शरणमागतं, त्वं चैव विब्रुम्पसि, ततो ममागपि जात शरणतो भयम्, एवमुत्त-रत्राप्युपनया ज्ञावनीया । “ तेण भणइ—अनिपक्रियवाट-तो सि चि घेच्छूण आभरणगाणि पक्किग्गेहं वृद्धाणि । गतो पुढविकाइओ । इयाणि आउक्काओ धीओ, सो वि अक्खणाय कहेति—जहा एगो तालायरो कहाकहओ पारुलओ णाम, सो अन्नया गग उत्तरंतो उपरि बुद्धेदपण हीरति, त पासिऊण जणो भणति ”—

वहुस्सुयं चित्तकहं, गंगा वहति पाडलं ।

बुज्जमाणग ! जहं ते, हव ता किंचि सुजासियं ॥१२५॥

यदुश्रुतं बहुविधं, चित्रकथं नानाकथाकथकं, गङ्गा वहति पा-डलं पाटलनामकम्, उल्लमानकं । भइ ते, लपं गृहि (ता इति) तावद्यावदद्यापि दूरं न नीयस इति भावः, किञ्चिदत्यल्पं सु-भाषितं सूक्तमिति श्लोकार्थः ॥ १२५ ॥

मोऽवादीत्—

जेण रोहंति वीयाणि, जेण जीवति कामया ।

तस्स मज्जे विवज्जामि, जाय सरणतो भयं ॥ १२६ ॥

येन जलेन रोहन्ति प्रादुर्भवन्ति वीजानि, येन जीवन्ति प्राण-धारणं कुर्यन्ति कर्षका कृषीवृत्ता, तस्य मध्ये (विवज्जामि चि) विपद्ये म्रिये, जात शरणतो जयमिति श्लोकार्थः ॥ १२६ ॥ “ तस्स वि तहेव गेएहति । एस आउक्काओ गतो । इयाणि ते-उक्काओ ततिओ, तदेव अक्खणाय कहेति—एगस्स तावसस्स अग्निगा उरुओ दह्णे, पच्छा सो भणति ”—

जमहं दिया य गओ य, तपेमि महुसप्पिसा ।

तेण मे उरुओ दह्णे, जाय सरणओ भयं ॥ १२७ ॥

यमहं द्वा च रात्रौ च तपयामि प्रीणयामि मधुसर्पिणा ते-नार्थाद्—अग्निना, मे उज्जस्तापसाऽऽश्रमो दग्धो, जात शरणतो जयमिति श्लोकार्थः ॥ १२७ ॥

अथवा—

वग्घस्स मए भीएणं, पावगो सरणं कओ ।

तेण दहं मम अंगं, जाय सरणओ भयं ॥ १२८ ॥

(वग्घस्स चि) सुख्यत्ययाद् व्याघ्रात् पुण्डरीकाद् मया भीतेन पावकं अग्निं शरणीकृतं, तेनाङ्गं शरीरं मम दग्धं, जात शरणतो भयमिति श्लोकार्थः ॥ १२८ ॥

“तस्स वि तहेव गिएहति । एस तेउक्काओ । इयाणि वाउक्काओ चउत्थो, तहेव अक्खणाय कहेति—जहा एगो जुवाणा घणनि-चियसरीरो, सो पच्छा वाएहिं गहितो, अण्णेण भणति ”—

लंघणपवणममत्थो, पुण्यं होऊण मंपयं कीस ? ।

दंरुगहियग्गहत्थो, वयंस ! किं नामथो वाही ? ॥ १२९ ॥

(लंघणेत्यादि) लङ्घनम् उट्ठुय गमनं, पुण्यं धावनं. तन्मम-र्थः. पूर्वं ज्ञत्वा साम्प्रतम् (कीस चि) कस्माद् (दंरुगहियग्ग-हत्थो चि) प्राकृत्य दं गृहीतशङ्काप्रहस्तो, गच्छन्तीति गम्यते । तस्य ते वयस्य ! किं नामको व्याधिरिति गाथा-य ॥ १२९ ॥

स प्राऽऽह-

जिह्वाऽऽसाहेसु मासेसु, जो सुहो वाइ मारुओ ।

तेण मे नज्जए अंगं, जायं सरणओ जयं ॥ १३० ॥

ज्येष्ठाऽऽपादयोर्मांसयोर्ग्रं शुभ्रशैत्याऽऽदिगुणाश्विनत्वेन शोभनो
वाति मारुतो वायुः, तेन मे मम भज्यतेऽङ्गम्, तस्य मेघोन्न-
तिसम्भवत्वेन घातप्रकोपादिति भावः । एव च जात शरण-
तो भयम्, घर्मादिताना हि शरणमयमिति श्लोकार्थः ॥१३०॥

अथवा-

जेण जीवन्ति सत्ताणि, णिरोहम्मि अणंतए ।

तेण मे नज्जए अंगं, जायं सरणओ जयं ॥ १३१ ॥

येन वातेन जीवन्ति सत्त्वानि, निरोधे प्रक्रममाद्वातस्य अ-
नन्तके अपरिमिते, तेन मे भज्यतेऽङ्गम्, जात शरणतो भयमिति
श्लोकार्थः ॥ १३१ ॥

“तस्स वि तहेव गेएहति । एसो वाउक्काओ गतो । इयाणि वण-
स्सइकाइओ पंचमो, तहेव अक्खाणय कहेति-जहा एगम्मि रु-
क्खे केसि पि सउणाणं आवासो, तहिय पित्तगाणि जायाणि,
पच्छा रुक्खअभासाओ वल्ली उट्टिया, रुक्ख वेदनी उवरिं वि-
लगा, वेल्लीअणुसारेण सप्पेण विलगिगऊण तेपित्तगा खाइया ।
पच्छा सेसगा जणनि ”-

जाव वुच्छं सुहं वुच्छं, पादवे निरुवइवे ।

मूलाओ उट्टिया वल्ली, जाय मरणतो भयं ॥ १३२ ॥

यावदुपित सुखमुपित पादपे निरुपचवे, इदानीं मूलादु-
त्थिता वल्ली, ततो वृक्षादेव तन्मृतो भयं, स चोक्तनीत्या शर-
णमिति जात शरणतो भयमिति श्लोकार्थः ॥ १३२ ॥

“तस्स वि तहेव गेएहति । एस वणस्सतिकातो गतो । इयाणि त-
सकाओ उट्टो, तहेव अक्खाणय कहेति-जहा एग नगर परच-
क्केण रोहिय,तत्थ य वाइरियाए मायगा,ने अविजतरणहिं णिम्मि-
ज्जति, वाहिं परचक्केण वेपति । पच्छा केण वि अण्णेण भण्णति”-

अविजतरया खुभिया, पिह्वंति य वाहिरा जणा ।

दिमं जयह मायंगा !, जायं सरणओ जयं ॥ १३३ ॥

अन्यन्तरका. नगरमध्यवर्तिनः, क्षुभिता. परचक्राव्रस्ताः, प्रेर-
यन्ति निष्काशयन्ति, मा भूद्वाऽऽदिक्षय पश्यो वा मेघ, चश-
व्यो निष्क्रमः, ततो वाह्याश्च परचक्रलोका उपद्रवन्ति, प्र-
वत इति गम्यते । नगरस्त्वा एत इति, अतो दिशं भजत
मातङ्गाः !, यतो जात शरणतो भयं, नगर हि भवतां शरणं, तत
एव भयमिति श्लोकार्थः ॥ १३३ ॥

“अथवा-एगत्थ नयरे सयमेव राया चोरो, पुरोहितो भग्निओ
त्ति, ततो दो वि विहरति । पच्छा लोओ अण्णमण्ण जणति”-

जत्य राया सयं चोरो, जंडिओ य पुरोहितो ।

दिसं जयह नागरिया !, जायं सरणओ भयं ॥ १३४ ॥

यत्र राजा स्वयं चौरः-स्वपुरमुष्णाति, भाण्णकश्च पुरोहितः, अतो
दिशं भजत नागरका !, जात शरणतो भयमिति श्लोकार्थः ॥ १३४ ॥

“अथवा एगस्स धिज्जातीयस्स धूया, सा य जोव्वणत्था,
पडिक्खटसण्णिज्जा, सो धिज्जातिओ त पासिऊण अण्णो-
ववणो, तोमे कएण अतीव दुच्चलीभूओ, वमणीए पु-
त्तिओ-निव्वधे कए कहिय । ताए भण्णति-मा अधिइ क-

रेसु, तहा करोम जहा केणइ पओएण संपत्ती हवति ।
पच्छा धूय भणति-अम्ह पुट्ठिं दारिय जक्का भुजति, प-
च्छा परस्स विज्जति, तां तव कालपक्कयचउइसीए जक्को
एहि, मा त विमाणेसु, मा य तत्थ तुम उज्जोय कम्महिंसि । नी-
ए वि जक्ककोऊइहोण दीवओ सरावेण उविओ णीओ,
सो य आगनो, सो त परिभुजिऊण रत्ति किलतो पसुत्तो । इमा-
ए कोउएण सराव फेणिय, नवर पेऊजति पियर, ताए णाय-
जं होइ त होउ, इच्छाए भुजामि भोए, पच्छा ताई रनिक्कि-
ताइ उगए सुरेन पडिबुज्जति । पच्छा वमणी मागाहिय जणति”-

अइरुगयए य सूरिए,

चेतियथुभगए य वायमे ।

भित्तीगयए य आयवे,

सहि ! सुहिओ हु जणो ए वुज्जइ ॥ १३५ ॥

अचिरोक्तके च सूर्ये, कोऽभिप्रायः ?-प्रयमोदिते रवौ, चैत्य-
स्तूपगते च वायसे, अनेनोच्चे विषस्वनीत्याह, भित्तिगते चा-
ऽऽतपे, अनेन चोच्चनर इति । सखि ! सुखितो, दुर्वाक्याहङ्कारे,
जनो न धुष्यते-न निष्ठां जहाति । अनेनाऽऽमनो दुःखितत्वं प्र-
कटयति, सा हि भर्तृविरहदुःखिता रात्रौ न निद्रां लब्धवती-
ति मागधिकाऽर्थः ॥ १३५ ॥

“पच्छा सा तीसे धूया पडिसुणिता पडिभण्णति मागाहिय”-

तुम एव य अम्म हे ! लवे,

मा हु विमाणे जक्खमागयं ।

जक्खाइइए हु तायए,

आर्षिं दाणि विमग्ग ताययं ॥ १३६ ॥

त्वमेव चास्य ! मात ! हे ! इत्यामन्त्रणे, अन्नापी-उक्तवती, शि-
क्षासमये, यथा-(मा हु त्ति) मैव (विमाणय त्ति) विमंस्या विमुक्त्वं
कथा यक्कमागतम्, यक्काऽऽह्नको (हु त्ति) खलु तातकोऽन्यमि-
दानीं विमार्ग्य अन्वेपय, तातकमिति मागधिकाऽर्थः ॥ १३६ ॥

“पच्छा सा धिज्जाइणी भणति”-

एवपासे कुच्छीए धालिया,

पामवणे पुल्लिसे य मडिए ।

धूया मे गेहिए इरे,

सलएण असलएण य मे जायए ॥ १३७ ॥

“नव मासान् कुक्षौ धारिता या, प्रस्रवण पुरीषं च मर्दित, यस्या
इति गम्यते । (धूय त्ति) दुहितो च, गम्यमानत्वात्तया मे मम ने-
हिको भर्ता, हतश्चौरितोऽनो हेतो, शरणकमशरणकम्, अप-
कारित्वान्मे जातमिति मागधिकाऽर्थः ॥ १३७ ॥

अथवा एगेण धिज्जाइएण तलाय खणाधियं, तत्येव पालोए
हेसे डेउलमारामो कओ, तत्थ तेण जणो पवत्तिओ, उगवगा
जत्य मारिज्जति । अण्णया कयाइ सो धिज्जातिओ मारिऊण उ-
गल्लो चैव आयातो, सो य घेच्छूण अप्पणिउजेहिं पुत्तेहिं तस्स
चैव तलाए जप्पे मारिउ निज्जति, सो य जाईसरो णिज्जमाणो
अप्पणिज्जियाए भासाए वुच्चुयति, अप्पणा चैव सोयमाणो-
जहा मम चैव पवत्तिय, एव सो वेवमाणो साहुणा अतिस-
यणाणिणा एगेण दासति । तेण जणिय”-

सयमेव य लुक्ख लोविया, अप्पणिया य वियाइ खाणिया ।

ओवाडयल्लओय सि, किं ठेहा ! वेतेति वाससी ? ॥ १३७ ॥

स्वयमेव च आत्मनैव च (लुक्ल चित्ति) सुबलोपाद् धृक्का रोपितः, भवतेति गम्यते । आत्माया च "वियड्डु" इति देशीवचनत तडागिका स्नानिता । याचितस्य प्रार्थितस्य प्राप्तेरुपरि द्वेष्ट्यो देयमुपयाचित, तेनैव लब्धः-अवसरः । दुरापत्वेनोपयाचितलब्धः, न एवोपयाचितलब्धकोऽसि त्वमिति, किं जगलक ! (वेतेति वाससी) आरससीति मागधिकाऽर्थः ॥ १३७ ॥

"ततो सो जगलको तेण पढियण तुण्हको ठितो, तेण धिज्जाइ-एण चितिय-किं पि पव्वायणेण पढिय, तेण एस तुण्हको ठितो, ततो सो त तवस्मि ज्ञाति-किं जगव ! एस जगलको तुमेदिं पढियमेत्ते चेव तुण्हको ठितो ? । तेण साहुणा तस्स कहिय-जहा एस तुज्ज पिया । किमज्झिणाय ? । तेण भणिय-अइ जाणा-मि । किं पुण एसो कहिहि ति । तेण जगलगेण पुव्वजवे पुत्तेण मम निदाण्णं नहि, त गत्तुण पापहिं खमस्सडेति, एयम-भिष्साण । पच्छा तेण मुक्को, साहुसमेवे भम्म सांऊण भत्त पच्चक्खाएऊण देवलोग गतो । एव तेण सरणमिति काउ त-मागाऽऽरामे जम्हो य पवत्तिओ, तमेव असरण जाय ।" एववि-धोऽत्र समवतारः । "एव तुम्ह अम्हे गया सरण ।" इह च पूर्वं मनुष्यजातेस्सस्य स्मरणार्थमुदाहरणत्रयमिदं तु तिर्यग्जाते-रिति भावनीयम् । "मो तहेव तस्स आहरणगाणि घेत्तुण सिग्घ गतु ममाढत्तो पथे, नवरिं सजइ पासति, मरिय टिवाडिक्किय । तेण सा जप्पति"-

कडए य ते कुंडले य ते

अंजियक्खि ! तिलयए य ते ।

पवयणस्स उड्डाहकारिए ! ,

दुट्टाऽमेहि ! कुतोऽसि आगया ? ॥ १३८ ॥

कटके च ते तव, कुण्डले च ते, अंजितात्ति ! तिलकश्च ते त्वया कृतः, प्रवचनस्य उड्डाहकारिके ! छुष्टाशिते ! कुतोऽस्यागतेति मागधिकाऽर्थः ॥ १३८ ॥

दर्शनपरीक्षाऽर्थं च साध्वीविकरणम् । सैवमुक्ता सतीदमाह-

राईसरिमवमिच्छाणि, परच्छिद्वाणि पाससि ।

अप्पणो विल्लमेत्ताणि, पासंतो वि न पाससि ॥ १४० ॥

राजिकासर्वपमात्राणि परच्छिद्वाणि पश्यस्यात्मनो विस्व-मात्राणि पश्यन्नपि न पश्यसीति श्लोकार्थः ॥ १४० ॥

तथा-

समणो सि संजओ अमि, वंजयारी समवेत्तुक्कंणे ।

वेहारियवाओ य ते, जिह्जुज ! किं ते पमिगहे ? ॥ १४१ ॥

अमणोऽसि सयतोऽसि वहिर्वृत्त्या ब्रह्मचारी च समलोष्टकाश्च-नो विहारिकवातकश्च ते यथाऽहं वैदारिक इत्यादिरूपो ज्येष्ठार्थः । किं ते तव पतद्ग्रहक इति श्लोकार्थः ॥ १४१ ॥

"एव ताए उड्डाहितो समाणो पुणो वि गच्छति, नवर पेच्छइ स्त्रधावारमित, तस्स किर णिवट्टमाणो दडियस्सेव सवड्डुत्तो गतो, तेण इत्थिस्त्रधा ओकहित्ता वदिओ, भणिओ य-भयव । अहो परममगल निमित्त च, ज साह अज्ज मए दिट्ठो । भयव । ममाणु-गहत्थ फासुयएसणिज्ज इम मोयगाऽऽदि सवल्लो घेप्पति, सा णेच्छात, भायणे आनरणगाणि बूढाणि मा दीसिदिति, तेण दडिण वत्ता मोडिऊण पमिगहो गहितो, जाव मायगे ६०ए

बुद्धति, ताव पेच्छति आहरणयाणि, तेण सो सरटितो, उवा-लको य । पुणो वि सर्वोहितो-जहा ए जुज्जति तुम्ह एव विपरि-णामो, मज्झ च अणानमणकारण सुणेसु-" सकनदिव्वपेम्मा, विमयपसत्ताऽसमत्तकत्तव्वा । अणहीणमणुयकज्जा, णरभत्रम-सुह ए इति सुरा ॥ १॥" पच्छा दिव्व देवरूव काऊण पडिगतां, तेण पुण्वि दंसणपरीसहो नाहियासिओ, पच्छा अहियासि-तो ।" एव शेषसाधुजिरपि महनायो दर्शनपरीपह । इदोदाहर-णोपदर्शकत्वात्प्रकृतिनिर्युक्ते कथं सूत्रस्पर्शकत्वमिति यत्क-श्चिदुच्यते । तदयुक्तम् । सूत्रसूचिनार्याभिधायित्वास्तथा, तद-भिवानस्य नश्यत सूत्रव्याख्यानरूपत्वेन सूत्रस्पर्शकत्वात्ति । किं च-"कालीपव्वगमकासे"(३गा०) इत्यादिना जुदादिभिरन्य-न्तर्पोदितस्याऽपि यत्परीपहणमुक्तं, तत्र मन्त्रमन्त्रस्य कस्यचि-दश्रद्धानात्सम्यक्त्वविचलितमपि सन्नवेदिति तद्वृद्धीकरणार्थं दृष्टान्ताग्निधानमर्थतः सूत्रस्पर्शकमिति व्यक्तमेवैतत्, न च केपा चिदिहोडाहरणानां निर्युक्तिकालादार्वाकालभावितेत्यर्थोक्तत्व-माशङ्कनीयम्, स हि भगवांश्चतुर्दशपूर्ववित् धुनकेवली फा-लत्रयविषय वस्तु पश्यत्येवेति कथमन्यकृतत्वाऽऽशङ्केति । उक्तं २ अ० ।

दंसणपरीसहविजय-दर्शनपरीपहविजय-पु० । दर्शनपरीपहन-हने, प० स० । स चैवम्-"दंसण चित्ति"(२२) दर्शनविषयपरीपहो-ऽपि दर्शनमित्युक्तम्, तत्र सर्वपापस्थानेष्ट्यो विरतः प्रकृतपदोऽनुप्रायी नि मज्झिआह, तथाऽपि न धर्मायर्मफलभूतान् देवनार-काऽऽदीन् पश्यामि, ततो महोपवासाऽऽद्यनुप्रायिना प्रातिहार्यवि-शेषा प्रादुरज्ज्वलति प्रज्ञापमात्रम्, इत्येव यद् मिथ्यादर्शनमोह-नीयस्य प्रदेशोदयत कदम्बवसायन्योत्थान स दर्शनपरीपह । स चैव सोढव्य-देवा मनुष्यलोकानामपेक्षया परमसुखिनः, न च सप्रति तु यमाऽनुभावनस्तीर्थं करऽऽदिरस्ति, ततः परमसुखाऽऽ-सक्तपान्मनुष्यलोके च कार्याभावात् सप्रति मनुष्याणां दर्शन-पथगोचरतामायान्ति । नारकास्तु निरन्तर तीव्रतरवेदनाऽऽन-त्वात् पूर्वकृतदुष्कर्मविपाकोदयनिगरुनिगरुनित्वाच्च गमनाऽऽ-गमनशक्तिविकला, ततस्तेऽपि नेडाऽऽगच्छन्ति । नापि तु यमा-ऽनुभावत उत्तमसदननासभवे सप्रति तादृशी तपोविशेषश-क्तिरस्ति प्रावतोक्तासो वा, येन ज्ञानार्तिशयोत्पादनतस्तत्स्था-ने देवनारकान्पश्यति; चिरन्तनपुरुषाणां तूत्तमसदननवशादु-त्तमा तपोविशेषशक्तिरुत्तमा च भावना समासात्, ततः सर्वे तेषामुपपद्यत इति । (२२) प० स० ५ द्वार ।

दंसणपायच्छित्त-दर्शनपायश्चित्त-न० । पायश्चित्तनेदे, स्या० ३ गा० ४ उ० । (' पच्छित्त ' शब्दे चैतत् व्याख्यास्यते)

दंसणपुरिम-दर्शनपुरुष-पु० । सम्यक्त्वयुक्तपुरुषे, स्या० ३ गा० १ उ० ।

दंसणवल-दर्शनवल-पु० । दृढदर्शने, प्रश्न० १ सव० द्वार । दर्शनवल सर्ववेदिवचनप्रामाण्यादतीन्द्रियाऽऽदियुक्तिगम्य-पाथोचनलक्षणम् । स्या० १० गा० ।

दंसणवुद्ध-दर्शनवुद्ध-न० । बुद्धभेदे, "दुविट्ठा बुद्धा पक्खा । ते जहा-णाणवुद्धा चेव, दंसणवुद्धा चेव ।" स्या० २ गा० ४ उ० ।

दंसणवोहि (गु)-दर्शनवोधि-पु० । दर्शनमोदनीयज्ञयोपश-माऽऽदिसम्पन्नज्ञानतामे, स्या० २ गा० ४ उ० ।

दंसणभावणा-दर्शनभावना-स्त्री० । सम्यक्त्वपर्यालोचने
आचा० ।

तित्थगराण जगवओ, पवयणपावयणिअडसड्डीणं ।

अहिगमणणमणदरिमण-कित्तणओ पयणा थुणणा । ४॥

तीर्थकृतां जगवतां, प्रवचनस्य च छादशाङ्गस्य गणिपिटकस्य,
तथा प्रावचनिनामाचार्याऽऽदीनां युगप्रधानानां, तथाऽतिशायिना
मूर्ध्निमतां केवलमिन पयोयावधिमन्त्रचतुर्दशपूर्वविधां, तथाऽम-
र्षोपध्यादिप्राप्तश्रद्धीनां यदाभिगमन, गत्वा च दर्शनम्, तथा
नमनम्, गुणोत्कीर्तन, सपूजन गन्धाऽऽदिना, स्तोत्रै स्तवनम्,
इत्यादिका दर्शनभावना । अनया हि दर्शनभावनाऽनवरत
भाव्यमानया दर्शनशुद्धिर्भवतीति ॥ ४ ॥

किं च-

जम्मानिसेयणिकत्वम-एचरणणाणुपती य णिच्वाणी ।

दियलोयजवणमंदिर-णंदीसरभोमनगेसुं ॥ ५ ॥

तीर्थकृतां जन्माभिषेकजूमिषु, तथा निष्क्रमणचरणज्ञानोत्पत्ति-
निर्वाणजूमिषु, तथा देवलोकभवनेषु, मन्दिरषु, तथा नन्दी-
श्वरहोपाऽऽदी, भौमेषु च पातालभवनेषु, यानि शास्त्रतानि
चैत्यानि, तानि वन्देऽहमिति छिनीयगाथाऽन्ते क्रिया ॥ ५ ॥

अट्टावयमुज्जते, गयगपयए य धम्मचक्रे य ।

पासरहावत्तणयं, चमरुपायं च वंदामि ॥ ६ ॥

एवमष्टापदे, तथा श्रीमद्भुजयन्तगिरौ, गजाग्रपदे दशार्णकूट-
वर्त्तिनि, तथा तद्गशिखायां धर्मचक्रे, तथा अद्विजत्राया पाश्व-
नाथस्य धरणेन्द्रमहिमास्थाने, एव रथाऽऽवर्ते पर्वते वैरस्वामिना
यत्र पादपोषगमनं कृत, यत्र च श्रीवन्दमानमाश्रित्य चमरे-छेणो-
त्पतनं कृतम्, एतेषु च स्थानेषु यथासम्भवमभिगमनवन्दनपू-
जनगुणोत्कीर्तनाऽऽदिकाः क्रिया कुर्वता दर्शनशुद्धिर्भवती-
ति ॥ ६ ॥

किं च-

गणियं णिमित्त जुत्ती, मंदिट्ठी अवितहं डमं णाणं ।

इय एगंतमुवगया, गुणपच्चडया इमे अत्था ॥ ७ ॥

प्रवचनविद्वाममी गुणप्रत्ययिका अर्थो भवन्ति । तद्यथा-गणि-
तविषये बीजगणिताऽऽदी पर पारमुपगतोऽयम् । तथा अष्टा-
ङ्गन्य निमित्तस्य पारगोऽयम् । तथा-दृष्टिपातोक्ता नानाविधा
युक्तिर्व्यसयोगाद्, हेतुत्वाद्धेति । तथा सम्यगविपरीता दृष्टि-
दर्शनमस्य त्रिदशैरपि चालयितुमशक्या । तथा अवितथम-
स्येदं ज्ञानं यथेवायमाह तत्तथैव प्रावचनिकस्याऽऽचार्याऽऽदे
प्रशस्तां कुर्वता दर्शनविशुद्धिर्भवति ।

एवमन्यदपि-

गुणमाहपं एसिणा-मकित्तणं सुरणरिंदपूया य ।

पोराणवेडयाणि य, इड एस दंसणे होड ॥ ८ ॥

गुणमाहात्म्यमाचार्याऽऽदेर्वर्णयतः, तथा पूर्वमदर्थीणां च ना-
मोत्कीर्तनं कुर्वत, तेषामेव च सुरनन्दपूजाऽऽदिक कथयतः,
तथा चिरन्तनचैत्यानि पूजयत इत्येवमादिकां क्रिया कुर्वत-
स्तद्वासनावासितस्य दर्शनविशुद्धिर्भवतीत्येषा प्रशस्ता दर्शन-
विषया भावनेति । आचा० २ श्रु० ३ सू० १५ अ० ।

साम्प्रत दर्शनभावनास्वरूपगुणदर्शनार्थमिदमाह-

संकाऽऽदोसरहिओ, पसमात्थिजाऽऽडगुणगणोवेओ ।

होड अमंमूढपणा, दंसणसुच्छीड जाणम्मि ॥ ३५ ॥

शुद्धाऽऽदिदोपरहित इति-शुद्धं शुद्धा । आदिशब्दात्काङ्क्षाऽऽ-
दिपरिग्रह । उक्तं च-" शुद्धाकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यदपिप्रशसा-
परपापएकस्मनया सम्यग्दृष्टीचाराः ।" इति । एतेषां च स्वरूपं
प्रत्याख्यानाध्ययने न्यक्तेण ब्रूयामः । तत्र शब्दऽऽद्य एव सम्य-
क्त्वाऽऽस्यप्रशमगुणानिचारावाहोपाः शुद्धाऽऽदिदोषा, नैरहितः
त्यक्त । उक्तदोषरहितत्वादेव किम्? प्रशमस्यैर्याऽऽदिगुणगणेपेतः,
तत्र प्रकर्षेण श्रम प्रश्रम स्नेहः, स च स्वपरसमयतथाभिगम-
रूपः, स्थैर्यं तु जिनशासने निष्प्रकम्पिता । आदिशब्दात्प्रज्ञाव-
नाऽऽदिपरिग्रह । उक्तं च-" सपरसमयकोसङ्ग, धिरया जिण-
सामणे पज्ञावणया । आययणमेवमर्त्ता, इमणदीवा गुणा पं-
च " ॥ १॥ प्रशमस्यैर्याऽऽद्य एव गुणा, तेषां गण समूहः, ते-
नोपेतो युक्तो यः स तथाविधः । अथवा-प्रशमाऽऽदिना स्थैर्या-
ऽऽदिगुणगणेनोपेतः । तत्र प्रशमाऽऽदिगुणगणः प्रशमसवेगनि-
वेदानुकम्पाऽऽस्तिक्यानिःशकिलक्षणः, स्थैर्याऽऽदिस्तु दर्शित
एव । य इत्थंभूतं मर्त्ता भवत्यसंमूढमना, तत्त्वान्तरेऽन्तान्तचिच्छ
इत्यर्थः । दर्शनशुद्धोक्तज्ञानया हेतुभूतया । कः?, ध्याने । इति
गाथाऽऽर्थः ॥ ३२ ॥ आवा० ४ अ० ।

दंसणभेडणी-दर्शननेदिनी-स्त्री० । ज्ञानाऽऽद्यनिश्चयनं कुती-
र्थिकप्रशमारूपाया विकथायाम्, तद्यथा-"सूक्ष्मयुक्तिशतोपेतः
सूक्ष्मयुक्तिकर परम् । सूक्ष्मायं दर्शिमिदं, श्रोतव्यं ब्रूशास-
नम् ॥ १॥" इत्यादि । एव हि श्रोतॄणां तदनुरागात् सम्यग्दर्शन-
मेव इति । स्या० ७ वा० । अ० । ग० ।

दंसणमत्त-दर्शनमात्र-न० । दृष्टिमात्रे, पञ्चा० १२ धिव० ।

दंसणमूढ-दर्शनमूढ-पु० । मिथ्यात्वेषु, दर्शनमूढा मिथ्यात्वा-
दयः । स्या० ३ वा० १ अ० ।

दंसणमोह-दर्शनमोह-पु० । दृष्टिदर्शनं यथावस्थितवस्तुप-
रिच्छेदः, तन्मोहयतीति "कर्मणोऽण्" ॥ ५ । १ । ७२ ॥ इत्यण्-
प्रत्ययः । मोहनीयकर्मभेदे, कर्म० ।

दंसणमोह तिविह, सम्मं पीस तदेव मिच्छुत्तं ।

सुखं अख्विसुखं, अविमुदं तं हवड कममो ॥ १४॥

दर्शनमोहं पूर्वोक्तशब्दार्थः, त्रिविध विकार भवति । (सम्म ति)
सम्यक्त्व, मिश्र सम्यग्मिथ्यात्व, तथैव मिथ्यात्वम् । एतदेव स्वरूप-
त आह-शुद्धमर्कविशुद्धमविशुद्धं तद्भवति क्रमशः क्रमेणे-
ति । अयमत्रार्थः-मिथ्यात्वपदगलकदम्बक मदनकोरुवन्यायेन
शोधितं सद् विकाराजनकत्वेन शुद्धं सम्यक्त्व भवति, तदेव
किञ्चिद्विकारजनकत्वेनार्कविशुद्धं मिश्रम्, तदेव सर्वथाऽप्य-
विशुद्धं मिथ्यात्वमिति । उक्तं हि-

" तद्यथेह प्रदीपस्य, स्वच्छाभ्रपटलैर्गृहम् ।

न करोत्यावृत्तिं काञ्चि-देवमेतदुच्चरति ॥ १ ॥

एकपुञ्जी द्विपुञ्जी च, त्रिपुञ्जी वाऽननुकमात् ।

दर्शनयुजयवोऽथैव, मिथ्यादृष्टिं प्रकीर्त्तितः ॥ २ ॥ "

अत्राऽह-सम्यक्त्वं कथं दर्शनमोहनीयं स्यात्, न हि तद्दर्शनं
मोहयति, तस्यैव दर्शनत्वात् ? । उच्यते-मिथ्यात्वप्रकृतित्वेना-
तिचारसंभवादौपशमिकाऽऽदिमोहत्वाच्च दर्शनमोहनीयमि-
ति । कर्म० १ कर्म० । स्या० ।

दंसणरङ्ग-दर्शनरचित-त्रि० । दर्शने दृष्टिमार्गे रचितो विहि-
तो दर्शनरचितः । दृष्टिमार्गविहिते वस्तुनि, औ० ।

दर्शनरतिद-त्रि० । दर्शने सति रतिदो सुखप्रदो दर्शनरति-
दः । दर्शने सति सुखप्रदे वस्तुनि, औ० ।

दर्शनरतिक-त्रि० । दिष्टकृणिये, रा० ।

दंसणरय-दर्शनरत-त्रि० । दर्शनानुरक्ते, वाच० । “बहुषु अस-
मरसुयसपपसु दंसणरय समतप्रो कलह सदक्षिण अ-
णुगवेसमाणे ।” ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

दमणलक्षिय-दर्शनलक्षिक-पु० । भक्षानमात्रलक्षिके, भ०
८ श० २ उ० ।

दंसणवृमि (ण)-दर्शनवृषिन्-पु० । सम्यग्दर्शनविध्वंसिनि,
असदनुष्ठानेन स्वतो मृष्टे, आचा० १ भु० ६ अ० ४ उ० ।

दंसणवाचन-दर्शनव्यापन्नक-पु० । दर्शन सम्यक्त्व व्यापन्न
अष्टं येषां ते तथा । निह्वेषु, प्रहा० ३३ द्वार ।

दंसणविणय-दर्शनविनय-पु० । दर्शन सम्यक्त्वं, तदेव विन-
यो दर्शनविनयः, दर्शनस्य वा तदव्यतिरेकाद् दर्शनगुणाधि-
कानां सुधूषणाऽनाशानारूपो विनयो दर्शनविनयः । स्था० ७
ठा० । सम्यग्दर्शनगुणाधिकेषु सुधूषाऽऽदिरूपे विनये, भ० २५ श०
७ उ० । उक्तं च-“ पवयणमसेससघो, दंसणमिच्छति इत्य सम्म-
त्त । विणभो दंसणमेसि, कायवा चैव एयं तु ॥१५॥” स्था० ।

दंसणविराहणा-दर्शनविराधना-स्त्री० । विराधना खरुना,
दर्शन सम्यग्दर्शन ज्ञायिकाऽऽदि, तस्य विराधना दर्शनविराध-
ना । दर्शनप्रत्यनीकतानिहवाऽऽदिरूपाया तपोविराधनायाम्,
स० ३ सम० ।

दंसणविसोहि-दर्शनविशुद्धि स्त्री० । दर्शनाऽऽचारपरिपालनतो
विशुद्धिर्दर्शनविशुद्धिः । विशुद्धिभेदे, स्था० १० ठा० । दर्शन-
विशुद्धिकारकाणि शास्त्राणि, तदर्थमभ्वान गच्छेत् । वृ० १ उ० ।

दंसणसंकिलेस-दर्शनसंक्लेश-पु० । दर्शनस्य संक्लेशोऽविशुद्ध-
मानता स दर्शनसंक्लेशः । संक्लेशभेदे, स्था० १० ठा० ।

दंसणसंग-दर्शनसङ्ग-पु० । दर्शनेऽवलोकनेऽभिष्वङ्गो दर्शन
सङ्गः । अवलोकनाभिष्वङ्गे, पश्चा० १७ विव० ।

दंसणसंपन्न-दर्शनसम्पन्न-पु० । अविरतसम्यग्दृष्टौ, वृ० १ उ० ।
स्था० । दर्शनसम्पन्नः शुद्धोऽहमित्येव श्रूयते । स्था० ८ ठा० ।

दंसणसंपन्नया-दर्शनसंपन्नता-स्त्री० । दर्शनस्य ज्ञायोपशमि-
कस्य सम्पन्नता । तस्याः ज्ञायोपशमसम्यक्त्वसहितत्वे, उक्त० ।

दंसणसंपन्नया ए ण भते ! जीवे किं जणयड् । दंसणसं-
पन्नया ए णं जवमिच्छत्तञ्जेयणं करोड्, पर न विज्जायड्,
[पर अणुज्जायमाणे] अणुत्तरेणं नाणदंसणोणं अप्पाणं सं-
जोप्पमाणे सम्मं ज्ञावेमाणे विहरड् ॥ ६० ॥

दर्शनसम्पन्नतया ज्ञायोपशमिकसम्यक्त्वसमन्वितया भ-
वहेतुभूत मिथ्यात्व, तस्य वेदन कृपण करोति । को-
ऽर्थः ?-ज्ञायिकसम्यक्त्वमवाप्नोति । ततश्च परमित्युत्तरका-
लमुत्कृष्टतस्तस्मिन्नेव भवे मध्यमजघ-यापेक्षया तृतीये तुयं
वा जन्मभ्युत्तरश्रेष्ठारोहणेन केवलज्ञानावाप्तौ न विधाययति न
ज्ञानदर्शनप्रकाशाभावरूप विधायनमवाप्नोति, किं त्वनुत्तरेण
ज्ञायिकत्वात् प्रधानेन, ज्ञान च दर्शन च ज्ञानदर्शन, तेनाऽऽत्मा-

न सयोजयन् प्रतिममयमपरापरेणोपयोगरूपनयेत्पश्चमानेन
घटयन् । सयोजन च भेदेऽपि स्यात्त आह-नावयस्तेनाऽऽत्मान-
मात्मसाक्षयन् विहरति भवस्थकेवलितया मुक्ततया चाऽऽ-
स्ते । पठन्ति च-“ अणुत्तरेण णाणदंसणेण विहरस्ति ।” अत्र
च लक्षणे तृतीया । उक्त० पाई० २ ए अ० ।

दंसणसमाहि-दर्शनममाधि-पु० । ज्ञावसमाधिभेदे, स्त० ।
दर्शनममाधौ व्यवस्थितो जिनवचनभाषितान्तःकरणो निर्वात-
शरणप्रदीपवन्न कुमतवायुभिर्भाष्यते । सुत्र० १ शु० १० अ० ।

दंसणमावग-दर्शनश्रावक-पु० । दर्शन सम्यक्त्व तत्प्रतिपन्न-
भावको दर्शनश्रावकः । उपाशकानां प्रथमप्रतिमायाम्, स० १०
सम० । आ० चू० । तत्र दर्शन सम्यक्त्व, तत्प्रतिपन्नः भावको
दर्शनश्रावकः । इह च प्रतिमानां प्रकान्तत्वेऽपि प्रतिमाप्रतिमा-
वतोरज्जदोषचारात्प्रतिमावतो निर्देशः कृतः । एवमुत्तरपदेष्वपि
अयमत्र भावको दर्शनश्रावकः । इह च प्रतिमानां प्रकान्तत्वेऽपि
प्रतिमाभावार्थः सम्यग्दर्शनस्य शङ्काऽऽदिशङ्करहितस्याऽणु-
ग्रताऽऽदिगुणविकल्पस्याऽयमभ्युपगमः सा प्रतिमा प्रथमति ।
स० १० सम० ।

दंसणसावय-दर्शनश्रावक-पु० । ‘ दंसणसावग ’ शब्दार्थे,
स० १० सम० ।

दंसणसुद्धि-दर्शनशुद्धि-स्त्री० । सम्यग्दर्शननिर्मलतायाम्,
व्य० ४ अ० । प्रति० । सम्यग्दर्शननिर्मलताप्रतिपादके श्रीचन्द्र-
प्रभसूरिविरचिते स्वनामख्याते ग्रन्थे च । दर्श० १ तत्त्व ।

सप्रति स्वय सौम्यवस्तुगृहीतनामधेयो जगवान् ग्रन्थ-
कारः स्वनाम व्युत्पत्त्या प्रकटयन् ग्रन्थस्वरूप
प्रयोजनं च दर्शयति गाथाद्वयमाह--

चंदमपरहरिसूर-रिद्धिपयनिवहपदमवनेहि ।

जेसि नामं तेहि, परोवधारमि निरएहि ॥ ५७ ॥

इय पाय पुच्चाऽऽयरि-यरइयगाहाण संगहो एसो ।

विहिओ अणुगदत्थं, कुमगलगाण जीवाणं ॥ ७८ ॥

चन्द्राऽऽदीनां रिद्धिपर्यवसानानां पदानिवहानां प्रथमवर्णः प्रथ-
माक्षरं येषां नामाऽभिधानं, ते, चन्द्रप्रभसूरिभिरित्यर्थः । कथ-
चूतैः ? परोपकारनिरतैः । इति निगदितप्रकारेण प्रायः पूर्वाऽऽ-
चार्यरचितगाथाजिरेष समग्रो विहितो निष्पादितोऽनुग्रहार्थं
कुमारवंशानां कुप्रवचनकुदेशनावासितान्त करणानां मध्यप्रा-
णिनामिति गाथाद्वयार्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

अस्य हि सकलशास्त्रगर्जायंप्रतिपादकस्य सकल--

सुयतिसुश्रावकसमाचारप्रकाशकस्य

सकलसद्देहावानलसुधाधारा--

प्रपातसदृशस्य शास्त्रस्य को

नामापि प्रदीप्यतीत्याह--

जे मज्जत्या धम्म-स्थिणो य जेसि च आगमे दिट्ठी ।

तेसि उवयारकरो, एमो न उ संकिलिटाण ॥ ६९ ॥

ये केचनानिर्दिष्टस्वभावा प्राणिनः, किञ्चूता ?-मध्यस्था अत्यु-
त्कृष्टरागद्वेषविकलतया समचेतन, धर्माधिनिश्चयशिवसुखाभि-
स्थापितया पक्कासपरिहारेण पूर्वापरपर्याप्तोचकाः ; येषां चा-
ऽऽगमे दृष्टिर्दृश्यलोचन, तेषामुपकारकं येषां न तरोदित, न
चैव सीकृष्टानां मिथ्यात्वानिनिवेशशश्वसिबुद्धिविभवानां, ते

हि धूकवत्प्रकृत्यैव विपरोतस्वभावाः, अतो वस्त्वपि अवस्तु-
वुद्ध्या गृह्यतीति गाथाऽर्थः ॥ ७६ ॥

सप्रति ग्रन्थकार एवास्य यथावस्थितार्थावज्ञासका-
नि नामान्यजिघातुकाम आह--

उवएसरयणकोसं, संदेहविमोमहि व विभयजगता ।।

अहवा वि पंचरयणं, दंसणसुद्धि इमं भणह ॥ ६० ॥

उपदेशा देयोपादेयोपेक्षणीयार्थेषु हानोपादानोपेक्षणीयभण-
नानि, त एव रत्नानि, तेषां कोश एव भाणमारवदुपदेशरत्नको-
श', तम्, संदेहो दोषायमानता, स एव त्रिष तस्यैवापधिः-
संदेहविषापहारित्वाटस्याः संदेहविषापधिः, ताम्, वेति त्रि-
कल्पनार्थः । विद्वज्जना हि कृतिनः, अथवाऽपि पञ्चरत्न, सक-
लसुखमूलहेतुपञ्चपदार्थप्रकाशकत्वाटस्याः । दर्शनशुद्धिमिमां
भणत प्रतिपादयत । इति गाथाऽर्थः ॥ ६० ॥

सामान्यमभिधायेदानीमस्यैव माहात्म्योपदर्श-
नायाऽऽह--

मिच्छप्रहृषवतागश-तरियं आगमसमुद्विभुमं ।

कुगाहगहमंतं, संदेहविमोसहि परमं ॥ ६१ ॥

मिश्रत्वात्महार्णवतारणतरिकां कुवासनोदधिपरमयानपात्रम्,
आगमसमुद्विभुसम सिद्धान्तोदधिनिस्यन्दिबिन्दुकल्प, कु-
ग्राहग्रहमन्त्र, निर्णायकमित्यर्थः । संदेहविषापधि परमां प्रकृ-
ष्टामिति गाथाऽर्थः ॥ ६१ ॥

सप्रति पुनरपि शास्त्रगतोपदेशमाह--

एयं दंसणसोहि, सन्वे भव्वा पठतु निमुणंतु ।

जाणंतु कुणंतु ब्रह्म-तु सिवसुहं सामयं ऊ त्ति ॥ ६२ ॥

एतां दर्शनशुद्धि सर्वेऽपि भव्याः पठन्तु सूत्रतः, निशृण्वन्तु अ-
र्थतः, जानन्तु पुनः पुनरन्यास्तः कुर्वन्तु एतदुक्तमनुतिष्ठन्तु, स-
भन्ता शिष्यसुख शाश्वत भूढिनीति गाथाऽर्थः ॥ ६२ ॥ तत्र
“यावत्पाद्योध्योऽयं सुरगिरिरत्निलाऽऽलोकलोकोदरस्थो,
यावद् द्वीपोऽथ जम्बूद्वीपवनतिलकः पूर्णचन्द्राऽऽकृतिश्च ।
यावज्जैनोऽत्र धर्मः प्रभवति हि शशी भूतल तावदेना,
भव्या शृण्वन्तु भव्यां विषयविमुखताऽऽपादिकाबोधिदां च”
॥ १ ॥ दर्श० ५ तत्र ।

दंसणाभिगम-दर्शनाभिगम-पुं० । दर्शनं सामान्यग्राही बोधः,
तत्वेह गुणप्रत्ययावध्यादिप्रत्यक्कल्पम् । तेनाभिगमे वस्तुन प-
रिच्छेदे, तत्प्राप्तौ च । स्था० ६ उ० ।

दंसणाऽऽया-स्त्री० । दर्शनाऽऽत्मन-पुं० । पृष्ठे आत्मनो भेदे,
दर्शनाऽऽत्मा सर्वजीवानाम् । ज० । प्राकृतत्वाच्च सुत्रे स्त्रीत्वनि-
र्देशः । म० ११ श० १० उ० ।

दंसणायार-दर्शनाऽऽचार-पुं० । आचरणमाचारो व्यवहारो, द-
र्शनं सम्यक्त्व, तदाचार । म्या० १ उ० ३ उ० । सम्यक्त्ववतां
व्यवहारे, स० १ अङ्ग । पञ्चा० ।

मय दर्शनाऽऽचारभेदानाह--

निस्मंकिय निकंखिय, निव्वित्तिगिच्छा अमूददिद्धी य ।

उववृह-थिरीकरणे, वच्छह्वपभावणे अट्ट ॥ ६६ ॥

शुद्धिं शङ्का संदेहः, तस्याऽभावो निःशङ्किनम्, दर्शनस्य सम्य-
क्त्वस्याऽऽचारः । इत्येवमन्यत्रापि । तथा काङ्क्षितं काङ्क्षा-अन्यान्य-
दर्शनप्रहः, तदभावो निष्काङ्क्षितं, तथा विचिकित्सा मतिविभ्रमः-

युक्त्याऽऽगमोपपद्येऽप्यर्थे फलं प्रति समोद, तदभावो निर्विचि-
कित्सम् । यथा-विद्वद्भुगुप्सामलमलिना एते इत्यादि साधुगु-
प्सा, तदभावो निर्विद्वद्भुगुप्स, तत एपां द्वन्द्वः, पुंलिङ्गनिर्देशश्च
प्राकृतत्वात् । तथा-अमूदा तपोविद्याऽतिशयाऽऽदिकुनीर्थिकदि-
शनेऽप्यमोदस्वनाया अविचलिता, सा च सा द्वाष्टश्च सम्यग्दर्शन-
म् अमूददृष्टि । अथवा-निर्गताः शङ्किताऽऽदिभ्यो ये ते नि शङ्कित-
निःकाङ्क्षितनिर्विचिकित्सा जीवाः, अमूदा दृष्टिरस्येत्यमूददृष्टिश्च
जीव एव, तत एते धर्मधर्मिणोरभेदोपचाराद् दर्शनाऽऽचारभेदा
भवन्तीति । तथा-उपवृहद्वयमुपवृहा-समानधार्मिकाणां क्रमणाव-
यावत्त्वाऽऽदिसद्गुणप्रशमनेन तत्तद्गुणवृत्तिकरणम्, स्थिरीकरणं
तु-धर्माद्विषयानां नैवे चारुवचनचातुर्यादवस्थापनम्, उपवृहा
च स्थिरीकरणं च उपवृहास्थिरीकरणे । तथा तेषां वात्सल्यं च
प्रजावना च वात्सल्यप्रभावने । तत्र वात्सल्य-समानदेवगुरुध-
र्माणां भोजनवसनदानोपकाराऽऽदिभिः समानन, प्रजावना-ध-
र्मकथाप्रतिष्ठादिनिर्जयदुष्करतपश्चरणकरणाऽऽदिभिर्जनवचन
प्रकाशनम् । यद्यपि च प्रवचन शाश्वतत्वात्तीर्थकरजायितत्वाच्चा
सुगालुरनमस्कृतत्वाच्चा स्वयमेव दीप्यते, तथापि दर्शनशुद्धिमा-
त्मनोऽर्भोण्यो येन गुणेनाधिकः स तेन तत्प्रवचन प्रभावयति,
यथा भगवदाचार्यवज्रस्वामिप्रवृत्तिक इति । एते अष्टौ दर्शनाऽऽ-
चाराः ॥ २६६ ॥ प्रव० ६ द्वार । नि० चू० । ध० । ति० । ग० ।
न० । आचा० । दर्श० । (विशेषस्तु ‘आयार’ शब्दे द्वितीय-
भागे ३४० पृष्ठे छप्यते)

दंसणायाराइयार-दर्शनाऽऽचारातिचार-पुं० । सम्यक्त्वव्यव-
हारातिचरणे, जीत० ।

दंसणायारातियारपायच्छिन्न दर्शनाऽऽचारातिचारप्रायश्चित्त-
न० । प्रायश्चित्तभेदे, जीत० ।

अधुना दर्शनाऽऽचारातिचारप्रायश्चित्तमाह--

संकाऽऽएमु दोसे, खमणं मिच्छाववृहणाऽऽईसु ।

पुरिमाऽऽई खमणंतं, जिक्खूपर्जिणं य चउएहं ॥ २७ ॥

एयं चिय पत्तेयं, उववृहाऽऽईणमकरणे जयणा ।

आयामंतं निव्वी-यगाऽऽई पासत्थसङ्गमु ॥ २८ ॥

इह दर्शनाऽऽचारातिचारोऽष्टधा । तद्यथा-शङ्का, आकाङ्क्षा, वि-
चिकित्सा, मूढदृष्टि, उपवृहा, स्थिरीकरण, वात्सल्यं, प्रभावना
चात । तत्र सशयकरण शङ्का । सा छिन्ना-देशतः, सर्वत-
श्च । तत्र देशतस्तुल्येऽपि जीवत्वे कथमेके भव्या, अपरे
त्वभव्या इत्यादि । सर्वतस्तु प्राकृतजापानिबद्धमिदं भुतं न
ज्ञायते-किं सर्वज्ञेन प्रणीतम्, आहोस्वित् कुशलमतिनाऽपि
परिकल्पितमिति ॥ १ ॥ आकाङ्क्षाऽपि-देशतः कुतार्थिकमत-
माकाङ्क्षति-अस्मिन्नपि स्वत्वहिमैव धर्मो, मोक्षश्च फलमुच्यते
इति । सर्वतः सर्वकुमनान्याकाङ्क्षति रूपोब्रज इव सर्वधान्यानु-
भावचानि कदाचित्किञ्चित्फलतीति धिया ॥ २ ॥ विचिकित्सा-
आत्मनः फल प्रत्यनाश्वास, यथा-आसीत्तादृशानुष्ठायिनां पुरा-
तनानां महासत्त्वानां मोक्षः, अस्मादृशानां त्वस्तानकेशलुञ्जना-
ऽऽदि कष्टमेव, मन्दसत्त्वत्वात् क मोक्षसम्भवः, इति देशतः स्तो-
कोऽनाश्वास । स सर्वतस्तु सर्वथाऽनाश्वास । यथा-“विद्वक्”
ज्ञाने (धातुपाठे) विद्वन्तीति विद साधवः, तेषां भुगुप्सा विद्व-
गुप्सा । देशतोऽहो । मलदुर्गन्धा जमे मनुजा यद्यदुक्ते स्नायु-
स्तदा को दोषः स्यादिति । सर्वतस्तु मण्डल्यादिनैकत्र देशे

मिथः ससृष्टभोजिनो गुप्तिगृहवासिन इव महामह्यमसाङ्गवा-
मसः प्राग्दत्तवानत्वेनाऽऽजन्म भिक्षाचरा इत्यादि ॥३॥ मृदु-
ष्टि-पगतीर्थिना राजाऽऽदिकृतां पूजा, मन्त्राऽऽयतिशयान वा
दृष्ट्वा, तदागमान् वा श्रुत्वा देशतः स्नोको मतिव्यामोहः । सव-
तस्तु सर्वथा ॥४॥ उपवृद्धा-प्रशस्ता ज्ञानदर्शनतप सयमवैयानृ-
त्योद्यतानां साध्यादीनामुत्साहवृद्धिहेतु प्रशस्ता मिथ्याऽऽशस्ता,
शाक्यचरकाऽऽदीना त्वसाचप्रशस्ता ॥५॥ स्थिरीकरण-सीदन्-
धारित्राऽऽदिषु स्वैर्यहेतु प्रशस्ता, अमयमविषये पुनस्तदप्रश-
स्ता ॥ ६ ॥ वात्सल्यम-आचार्यग्लानप्राधुर्यकथालवृद्धा
ऽऽदीनामाहारोपध्यादिना समाधिसपादन प्रशस्त, गृह-
स्थपार्श्वस्थाऽऽद्युपष्टम्भरूप तदप्रशस्तम् ॥ ७ ॥ प्रजावना च-
तीर्थकरप्रवचनाऽऽदिविषया प्रशस्ता, कुनीर्थकविषया त्वप्रश-
स्ता ॥८॥ इह च प्रशस्ताऽऽदीनां प्रशस्तानामकरणेऽनिचार-
ता, अप्रशस्तानां तु करणे देशमर्चभेदाद्यापवृद्धाऽऽदीनामपि
शङ्काऽऽदीनामिव क्षेत्र इति दर्शनाचारातिचारस्याष्टौ जेडाः ।
तत्र शङ्काऽऽदिकेषु चतुर्षु जेदेषु देशतः क्षपण मिथ्योपवृद्ध्या-
ऽऽदिषु च सूचकत्वात् सूत्रस्य मिथ्याशब्देन मिथ्यात्वाऽऽद्यो
गृह्यन्ते, तेषामुपवृद्ध्या मिथ्योपवृद्ध्या, अप्रशस्तेत्यर्थः । तथा
आदिशब्दात् स्थिरीकरणवात्सल्यप्रभावना गृह्यन्ते, ततश्चाप्र-
शस्तेष्वपि चतुर्दशतः क्षपणमेव । एतच्चौघत पुरुषानपेक्षया ज्ञे-
यम् । अत्राऽऽह-ननु शङ्काऽऽदिकेष्वित्यनेनैव समानप्रायश्चित्त-
त्वाद्वापि भेदा गृहीयन्ते, किं मिथ्योपवृद्ध्याऽऽदिषु चेति पृथगु-
क्त, विशेषाज्ञावात् ? उच्यते-उपवृद्धाऽऽद्यो हि प्रशस्ता, अप्रश-
स्ताश्च जवन्ति । तथाप्रशस्ता एव समानप्रायश्चित्त, न प्रशस्ता,
अतस्तद्व्यवच्छेदार्थं मिथ्योपवृद्ध्याऽऽदिषु विविच्य उच्यते, अ-
न्यथा प्रशस्तोपवृद्ध्याऽऽदीनामपि शङ्काऽऽदिवत् प्रायश्चित्त स्यात् ।
न च तेषु प्रायश्चित्तं भवति, तेषां विशिष्टपुण्यानुबन्धहेतुत्वात् ।
विज्ञागतः पुनः शङ्काऽऽदिकेषु मिथ्योपवृद्ध्याऽऽदिषु चेत्यप्रस्वपि
देशतः पुनरिमांशोऽर्हदक्षपणान्तं भिक्षुप्रभृतीनां चतुर्णाम्, तत्र
भिक्षोः पुरिमांशः, वृषभस्थैकाशनम्, उपाध्यायस्य आचामांश-
म्, आचार्यस्य क्षपणमिति । सर्वतस्त्वेतेष्वपि सूत्रं वक्ष्यति । प्र-
शस्तोपवृद्ध्याऽऽद्यकरणे प्रायश्चित्तमाह-प्रत्येकं भिक्षुप्रभृतीनां य-
त्तेरुपवृद्ध्यात् प्रवचनाऽऽदेशोपवृद्ध्याऽऽद्यकरणे, एतदेवानन्त-
रोद्दिष्ट पुरिमांशोऽर्हदक्षपणान्तं प्रायश्चित्तम् । अथ ज्ञातार्थं-यदि भिक्षु-
ऽऽद्यो हि प्रवचनाऽऽदिकेषु वृद्ध्यादिशब्दात् स्थिरीकरणवात्स-
ल्यप्रभावना वा न कुर्वन्ति, तदा भिक्षोः पुरिमांशः, वृषभस्थै-
काशनम्, उपाध्यायस्य आचामांशम्, आचार्यस्य क्षपणमिति । उ-
त्तरार्द्धस्तुत्तरगाथासंयुक्त्वात्तया सह व्याख्यास्यते ।

सा चेयम्-

परिवाराऽऽनिमित्तं, ममत्परिपालणाऽऽवच्छिद्ये ।

साहसिमां चित् संजम-हेतु वा सव्वहा मुक्ता ॥३०॥

परिवारः सहायरूप, आदिशब्दादाहारोपविशय, तेषां नि-
मित्तम् । अयमाशयः-पार्श्वस्थाऽऽद्यानुकूल्येन सहायाऽऽहारोपधि-
शय्या लप्स्यन्त इति कृत्वा (पासत्यसङ्गेषु चित्) उपवृद्ध्यात्वा-
त्पार्श्वस्थावसमकुशिलससक्तयथाह्वानाऽऽदिषु, आवकस्वज-
नाऽऽदिषु च विषये ममत्वपरिपालनाऽऽदिवात्मलये ममत्व प्रति-
बन्धरूप, परिपालना त्वोपधाऽऽद्य, आदिशब्दात्सजोगसयाम-
सूत्रार्थज्ञानानि, इत्यादिके वात्मलये कृते सति (आयामन नि-
द्वीयगाइ चित्) भिक्षुवृषभोपाध्यायाऽऽचार्याणां निर्विकृतिकपुरि-
मांशैकाशनऽऽचामांशानि यथासंभवं भवन्ति । अथ पुनः

६१०

साधार्मिक इति समानधार्मिकोऽसाधिति, मयम चासौ मत्स-
र्गात्करिष्यतीति हेतोः, वाशब्दत्वात् कुत्रगणसङ्गलानाऽऽदिका-
येषु सहायाऽऽदिकं करिष्यतीत्यादिबुद्ध्या सर्वसिन्धुमत्त्वाऽऽदि-
के वात्सल्ये कृतेऽपि श्रुत्वा ॥ ३० ॥ ध्युक्त दर्शनाचारातिचार-
प्रायश्चित्तम् । जीतम् । “इदानीं एषां पच्छित्तं जप्स्यति-तीसु वि-
सका, कक्षा, विनिर्गच्छा य, एताः तिष्ठि । एतासु तिसु वि देसे
पत्तेय पत्तेय गुरुणा मूलमिति, सव्वे वेदो, पुणसदो सव्वस-
काऽऽदिविसेसावधारणे दृढव्वो । सदेहि ति जव्वरकाए २ -
व्वकप्पाए सव्ववितिगिक्काए य, हेति जव्वन्तात्यर्थः । नि० चू०
१० व ? मूलमिति अनुकस्सिणवक्क दृढव्व । ” नि० चू० १० ।

इयानि पच्छित्ता भण्ति-

दिट्ठीमोहे अपमं-सण्णे य अपिरीकरणे य द्दह्वआ तु ।

वच्छिद्यपञ्चावणाण य, अकरणेण सट्ठाणपच्छित्तं ॥३१॥

“दिट्ठीमोहं करोति, अहंवा उच्यते न करोति, अहंवा अणुवृद्धि-
ते केवि आयरिया मासलहु भणति । सम्मत्ताऽऽदीसु थिरीकर-
णं करोति, अहंवा केति मण्ण वा मासलहु, वच्छिद्य सामण्णेण
विसेसेण य भणिय, न चेव सट्ठाण इमाए गाहाए भणिय, “आ-
यरिय य गिलाणे गुरुणा गाहा । ” पभावण अकरेत्तस्स सामण्णे-
ण चउगुरुणा, विसेसेण सट्ठाणपच्छित्तं, त च इम-अतिसेसि-
निद्धिधम्मकहिवादिजिज्जगयसम्मतो, गणसम्मतो अतीतणि-
मित्तेण य एते ससत्तीए पवयणपञ्चावणां करोति चउगुरुणा,
परुप्पणाऽणागतेण य पञ्चावणां करोति चउलहुणा, पडुपण-
णागतेण य पभावणां करोति चउगुरुणा । एव सट्ठाणपच्छित्तं ।
अहंवा-अतिससमादिणो पुरिसा इमेसि पचण्ह पुरिसाण अ-
तरगता । त जहा-आयरियउवज्जायभिक्षुधेरुहुया, पण्णु
सट्ठाणपच्छित्तं भण्ति, आयरियो पभावणां करोति चउगु-
रुणा, उवज्जाओ ए करोति, अहंवा भिक्षू ए करोति मासगुरु,
थेरो ए करोति मासलहु, गुरुओ ए करोति भिक्षुमासो । भण्णो
दसणायारो । ” नि० चू० १० ।

दंसणाराहणा-दर्शनाऽऽराधना-स्त्री० । सम्यक्त्वाऽऽराधने,
“ निविहा दसणाऽऽराहणा-उक्कोसा, मज्झिमा, जहणणा । ”
स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

दंसणारिय-दर्शनाऽऽर्य-पु० । अप्रमे अनृक्षिप्राप्ताऽऽर्यभेदे,
प्रज्ञा० १ पद । (दर्शनार्थभेदाऽऽद्यस्तु ‘आर्य’ शब्दे
द्वितीयभागे ३१६ पृष्ठे उक्ता)

दंसणावरण-दर्शनाऽऽवरण-न० । दर्शनं सम्यक्त्वमावृणोतीति
दर्शनाऽऽवरणम् । उक्तं ३३ अ० दृश्यतेऽनेनेति दृष्टिदर्शनम् । सा-
मान्यविशेषाऽऽत्मके वस्तुनि सामान्यग्रहणाऽऽत्मको बोधः । आ-
व्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्यावरणमायद्वा-आवृणोति आच्छादयति,
रम्याऽऽदिच्य कस्मैत्यनदृश्ये आवरणं मिथ्यात्वाऽऽदि,
स च जं चय्यापाराऽऽष्टनकर्मवर्णनान्तं पाती विशिष्टपुत्रस-
मूहं, नतो दर्शनस्याऽऽवरणं दर्शनाऽऽवरणम् । कर्म० १ कर्म० ।
आवरणीयकर्मजदे, प्रव० ७२ द्वार । स्वा० । प० म० । कर्म० ।
(दर्शनाऽऽवरणस्य वचोदयसत्तास्थानानां सव्वे ‘कम्म’ श-
ब्दे तृतीयभागे २६६ पृष्ठे उच्यते)

नवविहे दंसणावरणे कम्मे पण्णत्ते । त जहा-निदा, निदा-
निदा, पयला, पयलापयला, धीणगिन्दी, चउगुरुगिण्णावरणे,
अचउगुरुगिण्णावरणे, ओदिदमणावरणे, केउदमणावरणे ॥

(नवेत्यादि) सामान्यविशेषाऽऽत्मके वस्तुनि सामान्यग्रहणाऽऽत्मको बोधो दर्शनं नस्याऽऽवरणस्वभावं कर्म दर्शनाऽऽवरणं, तन्मध्यविधम् । तत्र निद्रापञ्चक तावत्-‘छाक्’कुत्सायां गर्ता, नियतं छाति कुत्सितत्वमविस्पष्टं गच्छति चैतन्यमनयेति निद्रा सुखप्रबोधा स्वापावस्था, नखच्छोटिकामात्रेणाऽपि यत्र प्रबोधो जवति । तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि निद्रेति कार्येण व्यपदिश्यते । तथा निद्राऽतिशायिनी निद्रा निद्रानिद्रा, शाकपाथिवाऽदित्यान्मध्यपदलोपी भूमास । सा पुनर्दुःखप्रबोधा स्वापावस्था, तस्या हि अन्यर्थमस्फुटनरीजूनचैतन्यत्वाद् दुःखेन बहुभिर्घोषनाऽऽदिनि । प्रबोधा जवत्यन सुखप्रबोधनिद्राऽपेक्षया अस्या अतिशायिनीत्वम्, तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि कार्यद्वारेण निद्रानिद्रेयुच्यते । उपविष्ट ऊढंस्थितो वा प्रचलात्यस्यां स्वापावस्थायामिति प्रचला । सा ह्युपविष्टोद्धंस्थितस्य वा घूर्णमानस्य स्वप्नुर्भवति । तथाविधविपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि प्रचलन्युच्यते । तथैव प्रचलाऽतिशायिनी प्रचला प्रचलाप्रचला । सा हि चहकमणाऽऽदि कुर्वन् स्वप्नुर्भवति, अनः स्थानीयतस्वप्नुभवां प्रचलामपेक्षयातिशायिनी । तद्विपाका कर्मप्रकृतिरपि प्रचलाप्रचला । स्थाना बहुत्वेन सघातमापन्ना गृद्धरभिकाह्वा जाग्रदवस्थाऽध्यवसितार्थसाधनविषया यस्यां स्वापावस्थाया सा स्थानगृद्धिः, तस्या हि सत्या जाग्रदवस्थाऽध्यवसितमयमुत्थाय न्नाग्रयति, स्थाना वा पिग्मीजूता ऋद्धिरात्मशक्तिरूपं यस्यामिति स्थानकिरित्युच्यते, तद्भावे हि स्वप्नु केशवार्चवलमदशी शक्तिर्भवति । अथवा स्थाना जर्माजूता चैतन्यकिरित्यामिति स्थानकिरिति । तादृशविपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि स्थानार्द्धिः, स्थानगृद्धिरिति वा । तदेव निद्रापञ्चक दर्शनाऽऽवरणक्षयो पशमाद् ब्रह्मान्मलानानां दर्शनलब्धीनामावारकनुक्तम् । अथुक्तं यद्दर्शनब्रह्मणां मूलन एव ब्रह्ममावृणोति तद्विद दर्शनाऽऽवरणचतुष्कमुच्यते । चक्षुषा दर्शनं सामान्यग्राही बोधचक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणं चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् । अचक्षुषा चक्षुर्वर्जोन्मिद्यचतुष्टयेन मनसा वा दर्शनं यत् तदचक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणमचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् । अवधिना रूपिमर्यादयाऽवधिरेव वा करणनिरपेक्षो बोधरूपो दर्शनं सामान्यार्थग्रहणमवधिदर्शनम्, तस्याऽऽवरणमवधिदर्शनाऽऽवरणम् । तथा केवलमुक्तस्वरूपं, तच्च न दर्शनं च, तस्याऽऽवरणं केवलदर्शनाऽऽवरणमित्युक्तं नवविध दर्शनाऽऽवरणम् । स्था० ए० ता० ।

इदानीं नवविध दर्शनाऽऽवरण कर्म व्याख्यानयन्नाह-

दमणचउ पण निद्रा, वेत्तिसमं दंसणाऽऽवरणं ॥ (ए)

इह ‘भीमो भीमसेन’ इति न्यायात्, पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद्वा “ दंसणचउ ” इतिशब्देन दर्शनाऽऽवरणचतुष्कमुच्यते । तत्र दृष्टिदर्शनं, दृश्यते परिच्छिद्यते सामान्यरूप वस्त्वमेनेति वा दर्शनं, तस्याऽऽवरणान्याच्छादनानि दर्शनाऽऽवरणानि, तेषां चतुष्क दर्शनाऽऽवरणचतुष्कम् । तथा-“पण निद्रा चि’ ‘छाक्’ कुत्सितगतौ (धातुपाठ) छाति कुत्सितत्वमविस्पष्टं गच्छति चैतन्य यासु ता निद्रा । “ भिद्रादयः ” ॥ ५।३।१०८॥ इति (सूत्रेण) अहप्रत्यय । पञ्चेति पञ्चसरया-निद्रानिद्रानिद्राप्रचलाप्रचलाप्रचलात्यानकिरूपा निद्रा पञ्च, निद्रापञ्चकमिथर्थ । ततो दर्शनाऽऽवरणचतुष्कं निद्रापञ्चकमिति नवधा दर्शनाऽऽवरणं भवति । किंविशिष्टमित्याह-(वेत्तिसमंति) वेत्तिणा प्रतीहारेण सम तुल्य वेत्तिसमम् । यथा

राजानं छद्मकामस्याप्यनभिप्रेतस्य लोकस्य वेत्तिणा स्तलितस्य राज्ञो दर्शनं नोपजायते, तथा दर्शनस्वभावस्याप्यात्मनो येनाऽऽवृत्तस्य स्तम्भकुम्भाज्जोहोऽऽदिपदार्थनार्थस्य न दर्शनमुपजायते, तद्वेत्तिसमं दर्शनाऽऽवरणम् । उक्तं च-

“ दमणसीले जीवे, दंसणघायं करे ज कम्म ।

त पडिहारसमाणं, दमणवरणं जवे कम्म ॥ १ ॥

जह रत्तो पडिहारो, अणभिप्पेयम्म सो उ लोगस्स ।

रत्तो तह दरिसाउ, न देउ दट्टुपि कामस्स ॥ २ ॥

जह राया नह जीवो, पडिहारसमं तु दंसणाऽऽवरणं ।

तेण हि विवधणेण, न पेच्चइं सो वडाइय ॥ ३ ॥ ” इति । ए

अथ दर्शनाऽऽवरणचतुष्कं व्याख्यासुराह-

चक्षुर्विद्विद्विचक्षु-मेसिन्द्रियोहि केवलो हि च ॥

दंसणमिह मापन्नं, तस्माऽऽवरणं तयं चउहा ॥ १० ॥

इह चक्षुःशब्देन दृष्टिगृह्यते, अचक्षुःशब्देन “ मेसिन्द्रियं चि ” चक्षुर्वर्जशेनेन्द्रियाणि गृह्यन्ते । ततश्च चक्षुश्चाचक्षुश्च-यश्चि केवलं च चक्षुरचक्षुरवधिकेव ज्ञानि, तैः चक्षुरचक्षुरवधिकेवलं । चक्षुर्दोऽचक्षुःशेनेन्द्रिय इत्यत्र मनसः ससूचक । दर्शनमिह प्रवचने सामान्यं सामान्योपयोग उच्यते । यदुक्तम्-“ ज सामान्यग्राहणं, भावाणं नेव कट्टु आगार । अविसेसिऊण अथे, दंसणमयं बुधए समए ॥ १ ॥ ” तस्याऽऽवरणं दर्शनाऽऽवरणं, तच्चतुर्धा भवति-चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणमचक्षुर्दर्शनावरणमवधिदर्शनावरणं केवलदर्शनावरणमिति गायः-ऽक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम्-इह चक्षुर्दर्शनं नाम यच्चक्षुषा रूप-

सामान्यग्रहणं, तस्याऽऽवरणं चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणं, चक्षुः सामान्योपयोगाऽऽवरणमिति यावत् । अचक्षुषा चक्षुर्वर्जशेनेन्द्रियचतुष्टयेन मनसा च यद्दर्शनं स्वस्वविषयसामान्यपरिच्छेदोऽचक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणमचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् । अवधिना रूपिद्वयमर्यादया दर्शनं सामान्यार्थग्रहणमवधिदर्शनं तस्याऽऽवरणमवधिदर्शनाऽऽवरणम् । केवलत्वेन सम्पूर्णवस्तुनः ग्राहकबोधविशेषरूपेण यद्दर्शनं वस्तुसामान्यार्थग्रहणं तत् केवलदर्शनं, तस्याऽऽवरणं केवलदर्शनाऽऽवरणम् । अत्राऽऽह-ननु यथाऽवधिदर्शनाऽऽवरणं कर्मोच्यते, तथा मन पर्यायज्ञानस्यापि दर्शनाऽऽवरणं कर्म किमिति नोच्यते ? उच्यते-मन पर्यायज्ञानं तथाविधकृतोपशमपाटवात् सर्वदा विशेषानेव गृह्यतुच्यते, न सामान्यम्, अतस्तद्दर्शनाभावात्तदावरणं कर्माऽपि न जवति । अत्र च चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणोदय एकद्वित्रिन्द्रियाणां मूलत एव चक्षुर्न भवति, चतुःपञ्चेन्द्रियाणां तु चूतमपि चक्षुस्तयाविधे तदुदये त्रिनश्यति, तिमिराऽऽदिना वाऽस्वप्न भवात् । चक्षुर्वर्जशेनेन्द्रियमनसां पुनर्यथासम्भवमजवनमस्पष्टमनसं वाऽचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणोदयार्थमित्यभिहितं दर्शनाऽऽवरणचतुष्कम् ॥ १० ॥ कर्म० १ कर्म० । चक्षुषा दर्शनं चक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणं चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् । ६ । अचक्षुषा चक्षुर्वर्जशेनेन्द्रियमनोन्निर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणमचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् । ७ । अवधिरेव दर्शनं रूपिद्वयसामान्यग्रहणम् अवधिदर्शनं, तस्याऽऽवरणमवधिदर्शनाऽऽवरणम् । ८ । केवलमेव सकलजगद्भाववस्तुस्त्वनाम सामान्यग्रहणरूपं दर्शनं केवलदर्शनं, तस्याऽऽवरणं केवलदर्शनाऽऽवरणम् । ९ । अत्र निद्रापञ्चकं प्राप्ताया दर्शनलब्धेरुपघानकृत् चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणाऽऽदिचतुष्टयं तु मूलत एव दर्शनलब्धिमुपहन्ति । आह च गन्धहस्ती-निद्राऽऽद्यः सम-

धिगताया एव दर्शनलब्धेरुपघाते वर्तन्ते, दर्शनाऽऽवरणचतु-
ष्टय तु उक्तमोच्छेदित्वात्समूलघातं हन्ति दर्शनलब्धिमिति ।
(६ गाथा) कर्म० ६ कर्म० । दर्शनाऽऽवरणस्य नवोत्तरप्रकृ-
तयः । तद्यथा-निद्रा, निष्ठानिद्रा, प्रचक्षा, प्रचक्ष्णाप्रचक्षा, स्त्या-
नक्तिः । (पपा पूर्वोक्तानां व्याख्या स्वस्वस्थाने कृष्टव्या) चक्षु-
र्दर्शनाऽऽवरणम्, अचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम्, अवधिदर्शनाऽऽव-
रणम्, केवलदर्शनाऽऽवरणं च । (६ गाथा) कर्म० ६ कर्म० ।
आ० । प० स० । (अत्र विशेषः ' कर्म ' शब्दे तृतीयभागे २६४
पृष्ठे, २५९ पृष्ठे च कृष्टव्यः)

दंसणावरणिज्ज-दर्शनाऽऽवरणीय-न० । दर्शनाऽऽवरणप्रकृ-
तौ, स० ए० सम० । आचा० । प्रअ० ।

दंसणावरणिज्जवर्ग-दर्शनावरणीयवर्ग-पु० । दर्शनाऽऽवरणप्र-
कृतिसमुदाये, क० प्र० १ प्रक० ।

दंसणि (ण)-दर्शनिन्-पु० । दर्शनमस्यास्तीति दर्शनी । स-
म्यक्त्ववति, आव० ३ अ० । " दसणेण दसणी । " अनु० । आ-
व० । रा० ।

दंसणिज्ज-दर्शनीय-पु० । आदेयदर्शनो यः स तथा । ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । दर्शनयोग्ये, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । यानि पश्यन्त्य-
क्षुषी श्रमं न गच्छन्तः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । ज्ञा० । स्या० ।
सू० प्र० ।

दंसणिङ्-दर्शनकिं-स्त्री० । दर्शनकिं प्रशमाऽऽदिरूपा । तथा-
" सम्महिष्ठी जीवो, विमाणवज्ज न वधए आउ । जति
ति ण सम्मत्तज्जो, अहव ण वक्कावओ पुट्ठि ॥ १ ॥ " (वश०
नि० २०६ गाथाटी०) इत्याद्युक्तलक्षणाया प्रशमाऽऽदिरूपाया
सम्यक्त्वसम्पत्तौ, दश० ३ अ० ।

दसणिद-दर्शनेन्द्र-पु० । इन्द्रजेदे, स्या० १० उ० । (व्याख्या-
ऽस्य ' इन्द्र ' शब्दे तृतीयभागे ५३४ पृष्ठे गता)

दंसणोवधाय-दर्शनोपघात-पु० । शङ्काऽऽदिभिः सम्यक्त्ववि-
राधनायाम्, स्या० १० उ० ।

दंसणोवसंवया-दर्शनोपसम्पत्-स्त्री० । सम्पद्रेदे, दर्शनप्रभाव-
नीयसम्पत्त्यादिशास्त्रपरिभावनाथमेव दर्शनोपसम्पदिति । ध०
३ अधि० ।

दंसतिग-दर्शत्रिक-न० । चक्षुर्दर्शनाच्चक्षुर्दर्शनावधिदर्शनलक्ष-
णे, कर्म० ४ कर्म० ।

दंसमसग-दंशमशक-पु० । दशाश्च मशकाश्च दशमशकाः उभये
अप्येते चतुरिन्द्रियाः, महत्त्वामहत्त्वकृतश्चैषा विशेषः । अथवा-
दशो दशन, भक्षणमित्यर्थः । तत्प्रधाना मशका दशमशकाः ।
चतुरिन्द्रियजीवनेषु, स० २१ सम० ।

दंसमसगपरीसह-दंशमशकपरीसह-पु० । दशन्तीति दशाः, प-
चाऽऽदित्वाद्चप्रत्ययः । मारयितुं शक्नुवन्तीति मशकाः । दशाश्च
मशकाश्च दशमशकाः । अथवा दशो दशन, भक्षणमित्यर्थः, तत्-
प्रधाना मशका दशमशका चतुरिन्द्रियविशेषा, यूकाऽऽद्युपल-
क्षणं चैते एव परीसहो दशमशकपरीसहः । वच० २ अ० ।
प्रव० । स० । दशमशकाऽऽदिर्दृश्यमानोऽपि न तत् स्थानाद्-
पगच्छेन्न च तदपनयनार्थं धूमाऽऽदिना यतेत, न च द्यजनाऽऽदि-
ना निवारयेदित्यनुतिष्ठतः । (आव० १ अ०) देहव्याध्यामुत्पा-

दयत्स्वपि तेष्वनिवारणजनयद्वेषाभावकरणरूपे परीसहे, भ०
१ श० ३ उ० । " दष्टोऽपि दशैर्मशकैः, सर्वाऽऽहारप्रियत्ववित् ।
त्रासद्वेष निरास न, कुर्यात्कुर्यादुपेक्षणम् ॥ १ ॥ " ध० ३ अ-
धि० । वच० । सूत्र० ।

एतदेव सूत्रकृताह-

पुष्टो य दंसमसएहि, समरे-व महामुणी ।

णागो संगामसीमे व, सूरि अभिहवे पर ॥ १० ॥

स्पष्ट-अभिहित । च० पुराणे । दशमशकैः, उपलक्षणत्वाद् यूका-
ऽऽदिभिश्च (समरे व ति) " दष्टोऽपि दशैर्मशकैः सर्वाऽऽहारप्रियत्ववित् ॥ " इति
रेफात्, तत् सम एव-तदगणनया स्पष्टास्पष्टावस्थयोस्तुल्य
एव । यद्वा -समन्तादस्य, शत्रवो यस्मिंस्तत्समरे तस्मिन्नाति म-
ग्रामशिरोविशेषणम् । वेति पूरणे । महामुनिः प्रशस्तयति । कि-
मित्याह- (णागो संगामसीमे वेति) इवार्थस्य वाशब्दस्य भिन्न-
क्रमत्वाद्वाग इव हस्तीव सग्रामस्य शिर इव शिरः प्रकर्षाव-
स्था सग्रामशिरस्तस्मिन् शूरः पराक्रमवान् । यद्वा-शूरो योधः,
ततोऽन्तर्भावितोपमार्थत्वाद् वाशब्दस्य च गम्यमानत्वात्
शूरवद्वाऽभिहन्यात्, कोऽर्थः ? अभिज्ञेत् । परं शत्रुम् । अयम-
भिप्रायः-यथा शूरः करी, यद्वा यथा वा योधः शरैस्तुद्यमा-
नोऽपि तदगणनया रणशिरसि शत्रून् जयति, एवमयमपि द-
शाऽऽदिभिर्दृश्यमाणोऽपि भावशु क्रोधाऽऽदिकं जयेदिति
सूत्रार्थः ॥ १० ॥

यथा च भावशत्रुर्जतव्यस्तथोपदेष्टुमाह-

ए संतसे ए वारेज्जा, मणं पि न पत्रोमए ।

उवेहे नो हणे पाणे, जुंजेत मंससोणिए ॥ ११ ॥

न सन्नसेन्नोद्धिजेत, दशाऽऽदिभ्य इति गम्यते । यद्वा-अनेकार्थ-
त्वाद्धातूनां न कम्पयेत्, तैस्तुद्यमानोऽपि, अह्नातीति शेषः । न
निवारयेद् न निषेधयेत्, प्रक्रमाद् दशाऽऽदिनेव तुदतो, मा भूदन्त-
राय इति, मनश्चित्तं नटपि, आस्ता वचनाऽऽदि, न प्रदूषयेन्न प्र-
दुष्टं कुर्यात्, किं तु (उवेहे ति) उपेक्षेन औदासीन्येन पश्येत्,
अत एव न हन्यात् प्राणान् प्राणिनो हृत्तानान् आहारयतो मा-
ंसशोणितम् । अयमिहाशयः-अत्यन्तं वा यकेष्वपि दशकाऽऽदिषु-

" शृगालवृकरूपैश्च, नदद्भिर्धोरनिष्ठुरम् ।

आक्षेपप्रोटितस्नायुः, जलन्ते रुधिराक्षिताः ॥ १ ॥

स्वरूपैः श्यामसवस्त्रैः-वांलपुच्छैर्भयान्वितैः ।

परस्परं विरुध्यङ्गि-र्विलुप्यन्ते दिशो दिशम् ॥ २ ॥

काकगृध्राऽऽदिरूपैश्च, लोहतुण्डैर्मैत्रलान्वितैः ।

विनिकृष्टाक्षिजिह्वा, विचेष्टन्ते महीतले ॥ ३ ॥

प्राणोपक्रमणैर्धरैः-दुर्गैरेवविधैरपि ।

आयुष्यक्षपितैर्नैव, प्रियन्ते ह्रस्वनागिनः ॥ ४ ॥ " इत्यादि ।

तथा-असङ्गिन एते आहारार्थिनश्च भोजयन्तेषां मच्छ-
रीरं शत्रुसाधारणं च यदि भक्षयन्ति किमत्र प्रद्वेषेणेति च
विचिन्तयन् तदुपेक्षणपरो न तदुपघातं विदध्यादिति सू-
त्रार्थः ॥ ११ ॥

इदानीं पथिहारः, तत्र स्पष्टो दशमशकैरित्यादिप्रसू-

चित्तमुदाहरणमाह-

चंपाणं सुमाणं नदो, जुवराया धम्मप्राप्तमीमो य ।

पंथमि ममगपरिपी-यमोणिमो मो वि कालगनो ॥ १२ ॥

चम्पाया सुमनुभद्रो जुवराजो धर्मचोपदिष्टपक्ष पथि मशक-

परिपीतशोणितः, सोऽपि कालगतः । इति गाथाऽङ्कारार्थः ॥ ए३ ॥
 ज्ञाचार्यस्तु वृद्धसंप्रदायादवसेयः । स चायम्—“ चपाए नयरी-
 ए जियसत्तुस्स रत्तो पुत्तो सुमण्णभञ्जो जुवराया, धम्मघोसस्म
 अंतिए धम्म सोऊण निविण्णकामजागो पव्वत्तो, ताहे चेव
 एगल्लविहारपडिम पभिवत्तो, पच्छा देट्ठाभूमीए विहरतो सर-
 यकावे अरुवीए पमिनागतो रत्ति मसएहि खज्जइ, सो ते ण प
 मज्जति, सम्मं सहइ, रत्तीए पीयसोणिनो कालगतो । एव
 अहियासेव्व । ” इत्यवसितो दशमशकपरीपहः । उक्तं
 पाई० १ अ० ।

दंसमभगपरीसहविजय-दंशमशकपरीपहविजय-पु० । दशम-
 शकाऽऽदिष्वधर्मासहने, प० स० । तथा दशपरीपह
 इत्यत्र दशग्रहणमशेषशरीरोपघातकसखोपलक्षणम्, यथा
 काकेश्यो रजतां सर्पि, इत्यत्र काकग्रहणमुपघातकोपल-
 क्षणम् । तेन दशमशकमक्षिकामत्कुणकीटपिपीलिकावृश्चि-
 काऽऽदिभिर्वाध्यमानस्यापि ततः स्यानादनपगच्छन, तेषां
 च दशमशकाऽऽदीनां त्रिविध त्रिविधेन बाधामकुर्वतो, व्यज-
 नाऽऽदिनाऽपि ताव न निवारयतो यन्सम्यक् दशमशकाऽऽदि-
 व्यधपीडासहन स दंशपरीपहविजयः । पं० स० ४ द्वार ।

दंसमाण-दशत्-त्रि० । भक्षणं कुर्वन्ति, “ अण्णे जणे णिवारेइ
 लुण्णए सुणए दंसमाणे । ” आचा० १ शु० ए अ० १ उ० ।

दंसिय-दर्शित-त्रि० । प्रकटिते, अनु० । प्रकाशिते च । उक्तं ९
 अ० । प्रज्ञा० ।

दक्ख-दक्क-त्रि० । दक्क-अच् । निपुणे, कल्प० ५ कृण । सुत्र० ।
 चतुरे, स्या० ७ ठा० उक्तं । सूत्र० । शीघ्रकारिणि, उक्तं ५ अ० ।
 वृ० । नि० च० । ज्ञा० । अनु० । म० । सकलकलाकुशले, कल्प० ६
 कृण । कार्यारणामविद्वन्कारिणि, उपा० ७ अ० । जी० । आ०
 म० । कल्प० । रा० । उक्तं । नृयानन्दस्य नागकुमाररेन्द्रस्य ना-
 गकुमारराजस्य स्वनामख्याते पदात्यानाकाधिरतौ च । स्या०
 ५ ठा० १ उ० ।

दक्खज्ज-पु० । देशी-गृध्रे, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाथा ।

दक्खत्त-दक्षत्त-न० । आश्रयकारित्वे, उक्तं ३ अ० ।

साम्प्रत दक्खत्त, तत्सप्रसङ्गमाह-

सत्थाहसुओ दक्ख-त्तणेण सेट्ठीसुओ य रूवेण ।

बुद्धीए अमच्चसुओ, जीवइ पुत्तेहि रायसुओ ॥ १६६ ॥

दक्खत्तणयं पुरिम-स्स पंचगं सडगमाहू सुदेरं ।

बुद्धी पुण साहस्सा, सयसाहस्साई पुत्ताई ॥ १६७ ॥

दक्खत्त पुरुषस्य सार्थवाहसुतस्य पञ्चकमिति पञ्चरूपपञ्चम् ।
 शक्तिक शतपञ्चमाह मौन्दर्ये श्रेष्ठिपुत्रस्य । बुद्धि पुनः सह-
 स्रवतः । सहस्रफला मन्त्रिपुत्रस्य । शतसहस्राणि पुण्यानि शत-
 सहस्रफलानि राजपुत्रस्येति गाथाऽङ्कारार्थः । भावार्थस्तु कथा-
 नकादवसेयः । तच्चेदम्—“ जहा वमट्ठो कुमारो, कुमाराम-
 च्चपुत्तो, संहिपुत्तो, सत्थवाहपुत्तो । एते चउरो वि परो-
 प्पर उल्लावेइ-जहा को मे केण जीवति ? । तत्थ रायपुत्तेण
 भणिय-अह पुत्तेहि जीवामि । कुमारामच्चपुत्तेण जणिय-
 अह बुद्धीए । सेट्ठिपुत्तेण भणिय-अह रूवस्सत्तणेण । सत्थवा-
 हपुत्तो भणनि-अह दक्खत्तणेण । ते भण्णि-असत्थ गतुं वि-

ष्माणेमो । ते गया अन्न नयर जत्थ ण ज्जति । उज्जाणे आ-
 वासिता । दक्खत्तस्स आदेसो दिओ-सिग्घं भत्तपरिव्वय आ-
 णेहि । सो वीहि गतु एगस्स थेरवाणिययस्स आवणे ठिओ ।
 तस्म वहुया कव्या एति । तद्विवस को वि ऊमवो, सो ण पटु-
 प्पणि पुडए वधेउ । नतो सत्थवाहपुत्तो दक्खत्तणेण जस्स ज
 उवउज्जति लवणनेल्लवणगुडसुठिमिरिय एवमादि तस्स तं दे-
 नि । अतिविसिद्धो लाभो व्वओ । तुष्टो भणनि-तुम्हेस्य आगतु-
 या, उयाहु वत्थव्वया ? । सो भण्णि-आगतुया । तो अम्ह गिहे
 असणपरिगइ करेज्जइ । सो भणनि-अन्ने मम सडाया उज्जा-
 णे अत्थति, तेहि विणा णाह भुजामि । तेण जणिय-सव्वे वि
 पंतु, आगया । तेण तेसि भत्तसमाग्रहणतंवोलादि उवउत्त,
 त पचएह रूवयाण । विनीयद्विसे रूवम्मी वणियपुत्तो बुत्तो-
 अज्ज तुमे दायवो भत्तपरिव्वओ । एव भवउ त्ति सो उट्टेकण
 गणियापारुग गत्रो अप्पय मडेउ । तत्थ य देवदत्ता नाम गणिया
 पुरिसवेसिणी वहुहि रायपुत्तमेहिपुत्ताऽऽदीहि मग्गिया णे-
 च्छति । तस्स य त रूवसमुदायं दट्ठण खुभिया । पडिदासि-
 याए गतूण ताए माउए कहिय-जहा दारिया सुट्टरजुवाणे
 दिट्ठि देइ । तयो सा जणनि-जण एय मम गिहमण्णवरोहेण
 एज्जइ । इहेव जत्तवेल करेज्जइ । तहेव आगता । सइओ दव्व-
 वओ कओ । तइयदिवसे बुद्धिमतो अमच्चपुत्तो सदिष्टो-अज्ज
 तुमे भत्तपरिव्वओ दायवो । एवं इवउ त्ति सो गत्रो करण-
 साल । तत्थ य तद्वओ दिवसो ववहारस्स छिज्जतस्स परिच्छेद
 न गच्छइ । दो सव्वओ । तासि जत्ता उवरओ । एक्क ए पुत्तो
 अत्थि, इतरी अपुत्ता य । सा त दारय ऐहेण उवचरनि, भ-
 णति य-मम पुत्तो । पुत्तमाया जणइ य-मम पुत्तो । तासि न
 परिच्छिज्जइ । तेण भणितं-अहं त्रिदामि ववहार । दारओ छुहा
 कज्जतु, दव्व पि दुहा एव । पुत्तमाया जणति-न मे दव्वेण
 कज्जं, दारगो वि तीए भवतु, जीवत पासिहामि पुत्त । इतरी
 तुसिणीया अत्थति । ताहे पुत्तो मायाए दिओ । तहेव सहस्स
 उवओगो । चउरये दिवसे रायपुत्तो भणितो-अज्ज रायपुत्त !
 तुम्हेहि एमाहिर्पहि जोगवहण वहियव्व । एव इवउ त्ति, तओ
 रायपुत्तो तेसि अतियाओ णिगंतु उज्जाणे ठिओ । तम्मि य न-
 यरे अपुत्तो राया मओ । आसो भदिवासिओ, जम्मि रुक्खच्छा-
 याए रायपुत्तो निससो सा ण उयत्त ति । तओ आसेण तस्सो-
 वरि ठाड्कण हिंसित । राया य अभिसित्तो । अणेगाणि सय-
 सहस्साणि जाताणि । एव अत्थुपत्ती जवइ । दक्खत्तण ति
 दार गत ॥ इदानीं सामभेयद्विषयप्राप्तेर्हि चउहि जहा अत्थो
 विद्वप्ति । पत्थिम उदाहरण-सीयालेण ममनेण हत्थी मओ
 दिष्टो । सो चित्तेइ-लज्जो मए उवाएण ताव णिच्छएण खा-
 द्यव्वो जाव सीहो आगतो । नेण चित्थिय-सच्चिट्ठेण गइय-
 व्व । एतस्स सीहेण जणियं-कि अरे ! भाणज्ज ! अच्छिज्ज-
 ति ? । सीयालेण भणियं-आम नि माम ! । सीहो जणति-किमेय
 मयं ति ? । सीयालो जणति-हत्थी । केण मारिओ ? । वग्घेण ।
 सीहो चित्तेइ-कहमह क्खजातिपण मारिय भक्खामि ? । गत्रो
 सीहो । णवर वग्घो आगतो । तस्म कहिय-सीहेण मारिओ ।
 सो पाणिय पाउ णिगतो । वग्घो नष्टो । एस जेओ । जाव का-
 ओ आगतो । तेण चित्थिय-जइ एयस्स न देमि तो काउ काव
 त्ति वासियसदेण अस्से कागा एहिंति । तेसि कागरुणसदेण
 सियालाइ अन्ने वहवे प्पहिंनि । कित्तिया वाग्गहामि । अओ ए-
 तस्स उवप्पयाण देमि, तेण तओ तस्स खड भित्ता दिप्प । सो

तं घित्तूण गतो । जाव सियालो आगतो । तेण णाय-एयस्स इदेण वारण करेमि, सिउरिं काऊण वेगो दिण्णो । णो सियालो । उक्त च-“ उत्तम प्रणिपातेन, शूर जेदेन योजयेत् । नीचमलप्रदानेन, सम तुल्यपराक्रमैः ॥१॥ ” इत्युक्तः कथागाथाया भावार्थः ॥ १६६ ॥ १६७ ॥ दश० ३ अ० ।

दक्खत्तं भंते ! साहू, अलसियत्त साहू ? जयंती ! अत्ये-गइयाणं जीवाणं दक्खत्तं साहू, अत्येगइयाण जीवाणं अलसियत्तं साहू । से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ-तं चेव ० जाव साहू ? जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मिया ० जाव विहरति, एएसि णं जीवाणं आद्वमियत्तं साहू । एएसि णं जीवा अलसाउमाणा णो वहुणं जहा सुत्ता तहा अलसा जा-णियच्चा, जहा जागरा तहा दक्खा जाणियच्चा ० जाव संजोएत्तारो जवति । एए णं जीवा दक्खा समाणा वहुहिं आयरियवेयावच्चेहिं उवज्जायवेयावच्चेहिं येग्गेभावच्चेहिं तवसिसेवेयावच्चेहिं गिझाणवेयावच्चेहिं मेहवेयावच्चेहिं कुल-वेयावच्चेहिं गणवेयावच्चेहिं संघवेयावच्चेहिं माहम्मियवे-यावच्चेहिं अत्ताणं संजोएत्तारो जवति । एएसि णं जीवाणं दक्खत्तं साहू, से तेणट्ठेणं तं चेव ० जाव साहू । ज० १२ श० २ उ० ।

दक्खपइष्ण-दक्खप्रतिज्ञ-पु० । दक्का निपुणा प्रतिज्ञा यस्य स तथा । समीचीनमेव प्रतिज्ञा करोति, तां च सम्यह नि-र्वाहयति । कृतायाः समीचीनप्रतिज्ञायाः सम्यदनिर्वाहके, कल्प० ५ क्षण ।

दक्खा-आक्षा-खी० । मृद्धीकायाम्, स्था० ४ ठा० ३ उ० । प्रव० ।

दक्खिण-दक्षिण-पु० । दक्क-इन्द्र । सर्वनायिकासु समानुरागे नायकजने, मध्यदेशादक्षिणे देशे च । वाच० । ज० । ज्यो० । शरीरस्य दक्षिणे भागे, अनुतरे, सरले, परच्छन्दानुवर्ति-नि, अवामभागस्थे, औदार्यवति च । त्रि० । वाच० । आ० म० । कल्प० ।

दक्खिणकृत्तग-दक्षिणकृत्तक-पु० । येगङ्गाया दक्षिणकृत्त एव वस्तव्य तेपु, औ० । ज० । नि० ।

दक्खिणत्त-दक्षिणत्व-न० । पष्ठे सत्यवचनातिशये, रा० ।

दाक्षिणात्य-त्रि० । दक्षिणस्यां दिशि प्रव । दक्षिणा-त्यक् । ना-रिकेत दक्षिणदिग्वज्रमात्रे त्रि० । वाच० । दाक्षिणात्यानामसु-रकुमाराऽऽदीनाम् । प्रज्ञा० २ पद ।

दक्खिणपच्छिमा-दक्षिणपश्चिमा-खी० । नैर्ऋत्यकोणे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

दक्खिणपुव्वा-दक्षिणपूर्वा-खी० । दक्षिणपूर्वयोरन्तरात्ता दिक् दक्षिणपूर्वा । अज्ञकोणे, वाच० । च० प्र० ।

दक्खिणमहुरा-दक्षिणमयुरा-खी० । उत्तरमधुराया सकाशा-दक्षिणस्यां दिशि स्थिताया मयुरायाम्, दर्श० १ तत्त्व ।

दक्खिणा-दक्षिणा-अव्य० । दिग्देशवृत्तेर्दक्षिणशब्दात् प्रथमा-पञ्चमीसप्तम्यर्थे ऋच् । प्रथमाऽऽद्यर्थविशेषिते दक्षिणादिग्देशार्थे याम्यदिशि, यज्ञशेषे कर्मणः साङ्गनाऽर्थे देये छन्द्ये च । वाच० । दाने, द्वा० १ शु० १६ अ० । आ० म० । “ दक्षिणाए पत्तिल-म्भो, अत्थि वा णत्थि वा पुणो । ” सूत्र० २ शु० ५ अ० । स्था० यज्ञपत्न्याम्, “ अध्वरस्येव दक्षिणा । ” इति रघु । प्रतिष्ठायाम्, दक्षिणकालिकाया रुचिप्रज्ञापते । कन्यायाम्, परिक्रयछन्द्ये, नायिकाभेदे च । खी० । वाच० ।

दक्खिणायण-दक्षिणाऽयन-न० । दक्षिणस्यामयनं गमनम् । तत् यस्मिन् काले, कर्कटे वा रविसकर्मणे तदादि पणमासे काले च । वाच० । ज्यो० (अत्राधिक तु ‘ अयण ’ शब्दे प्रथम-भागे ७५० पृष्ठे छप्यम्)

दक्खिणावह-दक्षिणापय-पु० । ७ त० । ऋक्वदवन्तिनगरी-मतिक्रम्य दक्षिणदिग्वर्तिदेशभेदे, वाच० । “ इतो य चहरस्ता-मी दक्षिणावहे विहरह । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । वाच० ।

दक्खिण-दाक्षिण्य-न० । दक्षिणस्य भावः ण्यञ् । अनुकृतत्वे, दर्श० २ तत्त्व । दक्षिणाहं कटिविजि, वाच० । मार्दवे, द्वा० ६ द्वा० ।

दाक्षिण्यलक्षणमाह-

दाक्षिण्यं परकृत्ये-एवपि योगपरः शुजाऽऽशयो ज्ञेयः ।

गाम्भीर्यधैर्यसचिवो, मात्सर्यविघातकृत् परमः ॥ ४ ॥

दाक्षिण्य पूर्वोक्तस्वरूप परकृत्येऽपि परकायेऽपि योगपर उ-त्साहपर शुभाऽऽशय शुभाध्यवसायो द्वेयः, गाम्भीर्यधैर्यसचिवः परैरलक्ष्यमध्यो गम्भीरस्तद्भावो गाम्भीर्यं, धैर्यं धीरता स्थिरत्वं ते गाम्भीर्यधैर्यं सचिवौ सहायावस्थेयति, मात्सर्यविघातकृत् परप्रशसाऽऽहिष्णुत्वविघातकृत्, परम प्रधान शुजाऽऽशय इति ॥ ४ ॥ पौ० ४ विच० ।

दक्खु-दक्ख-त्रि० निपुणे, सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

दृष्ट-न० । दर्शने, सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

पश्य-पु० पश्यतीति पश्यः । दर्शके, सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

दक्खुदंमाण-दक्खदर्शन-न० । सर्वज्ञदर्शने, सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० । सर्वज्ञोक्तज्ञासनानुयायिनि च । सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

दृष्टदर्शन-न० । सर्वज्ञदर्शने, सर्वज्ञोक्तज्ञासनानुवर्तिनि च । सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

पश्यदर्शन-न० । सर्वज्ञानुपगमे, सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

दक्खुवाहिय-दक्खुवाहृत-त्रि० । सर्वज्ञोक्ते सर्वज्ञाऽऽगमे, सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

दृष्टुवाहृत-त्रि० । दृष्टातीतिनागन्त्यवहितसूक्ष्मपदार्थदर्शि-नाऽभिहिते सर्वज्ञाऽऽगमे, सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

पश्युवाहृत-त्रि० । पश्येन सर्वज्ञेन व्याप्तमुक्त पश्युवाहृत-तम् । सर्वज्ञोक्ते सर्वज्ञाऽऽगमे, सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

दग-दक-न० । पानीये, ग० ३ अधि० । स्या० । प्रश्न० ।
आ० म० । दश० । प्रज्ञा० । नि० चू० । कल्प० । वृ० । अष्काये,
आ० चू० ४ अ० । आच० । अष्टाशोतिमहाग्रहान्तर्गते स्वनाम-
स्थाने ग्रहे, च० प्र० २० पादु० । “ दो दगा । ” स्या० २
ठा० ३ उ० । कल्प० । सू० प्र० ।

दगकलसग-दककलशक-पु० । उदकभृते भृद्गारे, रा० ।

दगकुनग-दककुम्भक-पु० । दकघटे, रा० ।

दगगन्ध-दकगर्भ-पु० । दकस्योदकस्य गर्भा इव गर्जा दक-
गर्भाः । काष्ठान्तरे जलवर्षणस्य हेतुषु तत्समूहकेषु, स्या० ४
ठा० ४ उ० । (चतुर्धा दकगर्भाः ‘उदगगन्ध’ शब्दे द्वितीयज्ञाने
७७१ पृष्ठे दृष्टव्या ।)

दगलङ्घण-दकउर्दन-न० । उदकप्रतिष्ठापने, उदकप्रक्षेपस्था-
ने च । आच० २ शु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

दगलङ्घणमत्तय-दकलङ्घनमात्रक-पु० । उदकप्रतिष्ठापनमा-
त्रक, उपकरणधावनोदकप्रक्षेपस्थाने च । आच० २ शु० १
चू० १ अ० ६ उ० ।

दगणिगम-उदकनिर्गम-पु० । जलवीणिकायाम्, नि० चू०
१० उ० ।

दगतीर-उदकतीर-न० । उदकाऽऽकराद्यतो नीयते उदक त-
स्मिन्, नि० चू० १६ उ० । उदकोपकण्ठे, वृ० १ उ० ।

नो कपट निर्गन्थाण वा निर्गन्थीण वा दगतीरमि चि-
ह्नित्वा वा निमीडित्वा वा तुयद्वित्वा वा णिदाइत्वा वा प-
यझाइत्वा वा अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
आहारमाहारित्वा, उच्चार वा पामवणं वा खेलं वा
मिघाण वा पण्डित्वा, सज्जायं वा करित्वा, धम्मं
जागरित्वा, जाणं वा जाइत्वा, काउसग्ग वा ठाण
ठाइत्वा ॥ १ ए ॥

न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा दकतीरे उदकोपक-
ण्ठे स्यात्वा वा ऊर्ध्वस्थितन्यासितुम्, निपत्वा वा उपविष्टस्य स्था-
तुम् त्वग्वर्चयितुं वा दीर्घं कायं प्रसारयितुम्, निद्रायितुं वा सुख-
प्रतिबोधवस्थया निद्रया शयितुम्, प्रचलायितुं वा स्थितस्य
स्वप्नुम्, अशन वा पान वा खादिस वा स्वादिस वाऽऽहान्माहा-
रयितुम्, उच्चारं वा प्रज्ञरण वा खेज वा सिद्धाण वा परिष्ठापयि-
तुम्, स्वाध्याय वा वाचनाऽऽदिकं कर्तुम्, धर्मं ध्यानवद्वा जग-
रयितुम्, धातूनामनेकार्थत्वात् (भाण वा भाइत्वा) ध्यानम-
नुस्मर्तुमिति, कायोत्सर्गं वा चेष्टाऽभिज्ञवमेष्टाद् द्विविधकायो
त्सर्गलक्षणं स्थानं स्थातुं, कर्तुमिन्त्यर्थः । एष सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

अथ निर्युक्तिविस्तरः-

दगतीरं चिह्नाऽऽदी, जूवगे आयावणा य बोधव्वा ।
लहुओ लहुया लहुया, तत्थ वि आणाडणो दोसा ॥ ७ ॥

दकतीरे स्थानाऽऽदीनि कुर्वन्तः प्रत्येकं दण्डको मासः, यूपके
वक्ष्यमाणलक्षणे वसन्ति गृह्णन्ति चतुर्लघुकाः, आनापना प्र-
तीना, तामपि दकतीरे कुर्वन् चतुर्लघुका प्रायश्चित्त बो-
धव्यम्, तत्रापि प्रत्येकमाज्ञाऽऽद्यो दापाः ।

अत्र दकतीरस्य प्रमाणे च आदेशाः
सन्ति, तानेव दर्शयन्ति-

नयणे पुरे टिठे, तडि सिंचण बीइमेव पुट्टे य ।

अत्थंते आरम्भय-गामपसुमाणस्सड्ढीओ ॥ २५३ ॥

नोदक आह-उदकाऽऽकराद्यतो नीयते तदकतीरम् । या-
वन्मात्र नदीपूरेणाऽऽक्रम्यते तदकतीरम् । यद्वा-यत्र स्थितैजल
दृश्यते तदकतीरम् । अथवा-या नद्यास्तटी भवति । यदि वा-यत्र
जले स्थिते जलस्थितेन शृङ्गाऽऽदिना सिच्यते । अथ यावन्तं
तृभागं वीचयः स्पृशन्ति । यदि वा यात्रान् प्रदेशो जलेन
स्पृष्टः । एतदुदकतीरम् । सुरिराह-यानि त्वया दकतीरलक्षणानि
प्रतिपादितानि, तानि न जवन्तीनि, किं तु आरण्यका ग्रामेय-
का वा पशवो मनुष्या स्त्रियो वा जलार्थेन आगच्छन्त साधु
यत्र स्थित दृष्ट्वा तिष्ठन्ति, निवर्तन्त वा तदकतीरमुच्यते ।

एतदेव सविशेषमाह-

सिंचणवीडिपुट्टा, दगतीरं होइ न पुण तम्मत्त ।

ओतरिउत्तरिउपणा, जहिं दडु तसंति तं तीरं ॥ २५४ ॥

नयनपूरदृष्टप्रभृतीनां सप्तानामादेशानां मध्याच्चरमाणि त्रीणि
मिश्रनवीचिस्पृष्टलक्षणानि दकतीरं जवन्ति, न पुनस्तावन्मा-
त्रमेव किं तु आरण्यका ग्रामेयका वा तिर्यग्मनुष्या जलपाना-
ऽऽद्यर्थमवनरीतुमुत्तरीतुमनसो जलचरा वा यत्र स्थित साधुं
दृष्ट्वा प्रत्यन्ति, तदव्यभिचारि दकतीरमुच्यते ।

तत्र च स्थाननिर्णीतनाऽऽदिकरणे दोषान् दर्शयति-

अहिगणमंतराए, छेदण ऊसाम अणहियासे य ।

आहणण मिंच जलचर-खहयलपाणाण वितामो ॥ २५५ ॥

दकतीरे तिष्ठन् साधोरधिकरणं वक्ष्यमाणलक्षणं, वदूनां
च प्राणिनामन्तराय भवति । तथा साधो सम्बन्धिनीनां पादरे-
णूनां छेदनकाः सूक्ष्मावयवरूपा उड्डीय पानीये निपतेयुः ।
यद्वा-उदन नाम ते प्राणिनः साधु दृष्ट्वा प्रतिनिवृत्ता सन्तो
हरिताऽऽदिच्छेदनं कुर्वन्ते । (ऊमान् स्ति) उच्छ्रामविमुकाः
पुङ्गवा जले निपतन्ति, तयोऽऽकाशविराधना । यदि वा तेषां
प्राणिना तृयाऽऽस्तानामुच्छ्रासोदञ्चनं भवेत्, मरणमित्यर्थः ।
(अणहियास इति) अनाध्रमहास्तृयामलहिष्णवस्ते अतीर्थे
जलमवतरेयुः, साधुर्वा कश्चिदनधिसहस्तृयार्त्तं पानीयं पिबेत्,
दुष्टगवाश्वाऽऽदिना वा तस्याऽऽहननं जवेत्, दकतीरस्थितं वा
अनुक्रम्यया प्रत्यनीकनया वा कश्चिद् दृष्ट्वा सिञ्चनं कुर्यात्,
जलचरखचरस्थलचरप्राणिना च विनासो जवेत् ।

तत्राधिकरणं व्याचिख्यासुराह-

दडूण वा निपत्तण, अजिहणणं वा वि अन्नरुवेणं ।

गामाऽऽरम्भपसूण, जा जहिं आरोवणा जणिया ॥ २५६ ॥

साधु दृष्ट्वा आरण्यकाऽऽदिप्राणिना निवर्तनं भवति । अभि-
हननं ना परस्परं तेषां भवेत् । (अन्नरुवेणं ति) अन्यतीर्थेन
वा ते जलमवनरेयुः । तेषां च ग्रामाऽऽरण्यपशूनां निवर्तनाऽऽदौ
पट्कायोपमदं सम्भवेत् । “ उक्ताय चउसु लहुगा ” इत्यादिना
या यत्राऽऽरोपणा सा तत्र दृष्टव्या । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैतानामेव विवृणोति-

पक्षिपथनियत्तमाण-स्मि अतरायं च तिमरणे चरिमं ।

सिग्गइ तंनिमित्तं, अभिधातो काय आयाए॥२५७॥

आरण्यकास्तिर्यञ्च तिर्यक्स्त्रियो वा पानीय पिवाम इत्या-
शया तीर्थान्निमुलमायान्त साधु दृष्ट्वा, दकतीरस्थित वा दृष्ट्वा
प्रतिपथेन निवर्तन्ते, निवर्तमाने च तत्राऽऽरण्यकप्राणिगणे
साधारधिकरण भवति । तेषां च तृयाऽऽर्नानामन्तराय, चशब्दात्
परितापना च कृता भवति । तत्रैकस्मिन् परितापिते वेदः,
द्वयोस्तु मूत्र, त्रिष्वनवस्थाप्य, चतुर्षु परितापितेषु पाराञ्चिकम् ।
एतेनान्तरायपद व्याख्यातम् । (तिमरणे चरिम ति) यथेक-
स्तृयाऽऽर्ता म्रियते ततो मूल, द्वयोर्म्रियमाणयोरनवस्थाप्य, त्रिषु
म्रियमाणेषु साधोः पाराञ्चिकम् । एतेनोच्छ्वासपद विवृतम् ।
साधु दृष्ट्वा ते तिर्यञ्चो जीताः शीघ्रगत्या पलायमाना अन्यम-
न्योऽन्य वा अभिधातयेयुः, पट्टायानां वा तन्निमित्तमभि-
धात विद्वेषु । तत्र “ छक्काय चउसु लहुगा ” इत्यादिक
कायविराधनानिष्पन्नं प्रायश्चित्तम्, तृता वा तिर्यञ्चस्तस्यैव सा-
धोराहननाऽऽदिना आत्मविराधनां कुर्युः । अनेन हननपद व्या-
ख्यातम् ।

“ अणुदियासे अन्नरुवेण (२५६)” इति पदद्वयं जावयति-

अतरे पवाते सो चे-व मग्गो अपरिहुत्तहरियाऽऽदी ।

ओवगे कूने मगरा, जइ छुटे तसे य दुहओ वि॥२५८॥

अथ तृयामसहिष्णवस्ते गवाद्य अतटेनादीर्घेण वाऽवतरेयुः,
त्रिगदङ्के वाऽवपात दधु, ततः परितापनाऽऽद्युत्वा सैवाऽऽरोपणा।
अथ वा स एवाऽऽभिर्नवो मार्गं प्रवर्तते, तत्र चापरिचुक्तेन
वा काशेन गच्छन्तो हरिताऽऽदीना वेदन कुर्युः, तत्र तन्निष्पन्न
प्रायश्चित्तम् । एतेन वेदनपद व्याख्यातम् । (ओवग ति) गर्ता,
तत्र प्रपतेयुः, अतीर्थे वा केनचित् कूट स्थापित भवेत् तेन
षट्केन चक्का विनाशमश्नुवते । एतेनापि वेदनपद व्याख्या-
तम् । उदकेन वा जलमवतीर्णा मकराऽऽदिभि कवली
क्रियन्ते । अन्यतीर्थेनार्तीर्थेन वा साधुनिमित्तमवतीर्णास्तु स-
मविरहिते अक्काये यावत् घुएटन कुर्यन्ति तावन्ति चतु
र्वधूनि । (तसे य ति) अचित्ते अक्काये यदि द्वाऽन्वियमन्नाति
तत पट्टलशुक, चतुरिन्द्रिये वेदः, पञ्चेन्द्रिये एकस्मिन् मूल,
द्वयोरनवस्थाप्यम्, त्रिषु पञ्चेन्द्रियेषु पाराञ्चिकम् । (छहओ वि
त्ति) यत्राक्कायोऽपि, सचित्तद्वाऽन्वियाऽऽद्यश्च त्रसास्तत्र
द्वाऽयामक्कायत्रसविराधनाऽन्या निष्पन्न प्रायश्चित्तम् । सर्वत्रापि
च द्वाऽन्वियेषु पट्टसु त्रान्द्रियेषु * “ (?) चतुरिन्द्रियेषु चतुर्षु प-
ञ्चेन्द्रियेषु त्रिषु पाराञ्चिकम् । एते तावदारण्यकतिर्यक्समुत्पा
दोपा उक्ताः ।

अथ ग्रामेयकतिर्यक्समुत्पान् दोपानुपदर्शयति-

ग्रामेयकुच्छियाऽकु-च्छिया य एकेक दुहउदुहा य ।

दुह्वा नह आरम्भा, छुगुच्छियऽदुगुच्छिया नेया ॥ २५९ ॥

ते ग्रामेयकान्तिर्यञ्चो द्विविधा - कुत्सिता जुगुप्सिता, अकु-
त्सिता अजुगुप्सिता, ते द्वयेऽपि यथा आरण्यका तथैव
दोपानाश्रित्य ज्ञेया, जुगुप्सिता साधुना गर्दभाऽऽद्य, अजु-
गुप्सिता गवाऽऽद्य । पुनरेकैके द्विविधा - दुष्टा अदुष्टाश्च । तत्र
ये जुगुप्सिता अजुगुप्सिता दुष्टा ते द्वयेऽपि यथा आर-
ण्यकास्तथैव दोपानाश्रित्य ज्ञेया । ये अजुगुप्सिता अदुष्टा-
स्तेष्वपि यथासजय दोपा उपयुज्य वक्तव्याः ।

ययुन जुगुप्सिता अदुष्टास्तेषु दोपानाह-

जुत्तित्तदोसे कु-च्छियपमिणीयओभे गिएहणाऽऽदीया ।
आरम्भमाणयथीसु वि, ते चेव नियत्तणाऽऽर्इया ॥२६०॥

येन साधुना महाशब्दिका-या जुगुप्सिता तिरश्ची, गृहस्थकाले
जुक्ता, तस्य तां दृष्ट्वा स्मृतिः, इतश्च कौतुकम्, एव भुक्ता-
जुक्तसमुत्पा दोपा भवन्ति । अथवा तासु जुगुप्सितासु ति-
रश्चीसु पार्श्ववर्तिनीषु प्रत्यनीक कोऽपि (ओभ ति) अ-
भ्याख्यान दद्यात्-“ मयैष श्रमणको महाशब्दिकां प्रतिसे
वमानो दृष्टः । ” इति । तत्र ग्रहणाऽऽकर्षणप्रभृतयो दोपा ।
एव ग्रामेयकाऽऽरण्यकेषु तिर्यक्षु दोपा उपदर्शिता । अथ म-
नुष्येष्वभिधीयते- (आरण्य इत्यादि) मनुष्या द्विविधा-आर-
ण्यकाः, ग्रामेयकाश्च । तत्राऽऽरण्यकेषु पुरुषेषु त एव दोपाः,
स्त्रीष्वप्यारण्यकासु त एव निवर्त्तनान्तरायाऽऽद्यो दोपाः ।

एते चान्ये अन्यधिका-

पायं अपाठमाओ, सवराईआ तहेव निच्छेका ।

आरियपुरिसकुतूहल, आउन्नय पुद्धिद आसु वहे ॥२६१॥

प्रायो बाहुल्येन शवरीप्रभृतय आरण्यका अनार्षस्त्रियोऽपा-
वृता वस्त्रविरहिता निष्ठेका निर्लेज्जाश्च भवन्ति, ततः साधु
दृष्ट्वा आर्योऽय पुरुष इति कृत्वा कौतूहलेन तत्राऽऽगच्छेयुः, नाश्च
दृष्ट्वा साधोरात्मपरोजयममुत्पा दोपा भवेयुः । तदीयपुलिन्दश्च
तां साधुसमीपाऽऽयातां विलोक्ष्य ईर्ष्याजरेण प्रेरितः साधोः,
पुलिन्धाः, उभयस्य वा आशु शीघ्र वध कुर्यात् ।

थीपुरिसअणायारं, खोभो सागारियं ति वा पट्टणे ।

गामित्थीपुरिसेहि वि, तच्चिय दोसा इमे अने ॥२६२॥

अथवा स पुलिन्दः पुलिन्धा महानाचारमाचरेत्, ततः स्त्री-
पुरुषानाचारे दृष्टे चित्तकोभो भवेत्, जुजिते च चित्ते प्रतिगम-
नाऽऽद्यो दोपा । यद्वा-स पुलिन्दस्ता प्रतिसेधितुकाम सा-
गारिकमिति कृत्वा त साधु प्रहययात् । एते आरण्यकेषु स्त्रीपु-
रुषेषु दोपा उक्ता । ग्रामेयकस्त्रीपुरुषेष्वपि त एव दोपा । एते
चाऽन्येऽधिका भवन्ति-

चकमणं निद्धेवण, चिट्ठित्ता तम्मि चैवमाहिंयं तु ।

अत्थते सकापद, मज्जण दठुं मतीकरणं ॥ २६३ ॥

चङ्क्रमण, निर्लेपन वा तत्र गृहस्थ कर्तुं कामोऽपि साधु दृष्ट्वा
कश्चिदन्यत्र गत्वा करोति, कश्चित्तु तत्रैव तीर्थे साधुसमीपे गत्वा
करोति, तथा (चिट्ठित्ति) कश्चिद् गृहस्थ साधुना सद गो-
ष्ठानिमित्त तथैव स्थित्वा पश्चादन्यत्र गच्छति, एवमधिक भवेत् ।
तथा दकतीरे तिष्ठति साधो शङ्कापद वक्ष्यमाणलक्षणमगा-
रिणा जायते, मज्जन च विधीयमान दृष्ट्वा स्मृतिकरण भुक्त-
भोगिनाम्, उपलक्षणत्वात् अचुकभोगिना कौतुकमुपजायते ।

अथैनमेव निर्मुक्तिगाथा विवृणोति-

अनत्थ व चंक्ममति, आयमाणऽणत्थ वा वि वोसिरइ ।

कोनाली चकमणे, पक्कूलातो वि तत्थेड ॥ २६४ ॥

कश्चिदकतीरे चङ्क्रमण करिष्यामीति भुक्तभोगिनामुपलक्षण-
त्वाद् अचुकभोगिना च कौतुकाजिप्रायेणाऽऽयात साधु दृष्ट्वा
तत स्थानादन्यत्र चङ्क्रम्यते । चाशब्दात् कश्चिदन्यत्र चङ्क्रम-

म्यमाण साधुं विलोक्य तत्राऽऽगत्य चङ्क्रम्यते । एवमाचमनं निर्वपनं तत्कर्तुंकामः, संज्ञां वा व्युत्सृष्टुकामः साधुं दृष्ट्वा अन्यत्र गत्वा, अन्यतो वा तत्राऽऽगत्य निर्वपयति, व्युत्सृजति वा । तथा कश्चिद्गारो गन्तुकामोऽपरकृते चङ्क्रम्यमाणं साधुं निरीक्ष्य (कोनादि चि) गोष्ठीं, तां साधुना सह करिष्यामीति मत्वा तदर्थं चङ्क्रमणं कर्तुं परकृतादपि तत्राऽऽगच्छति, सर्वत्र साधुनिमित्तमागच्छन्नागतस्तिष्ठति च पट्कायान् विराधयेत् ।

“ अतथते सकापय (२६३) ” इत्यत्राऽऽह-

दगमेहुणसंकाए, लहुगा गुरुगा उ मूल निस्संके ।

दगतूरकोंचवीरग-पयंसकेसादलंकारे ॥ २६५ ॥

साधु दकतीरे तिष्ठन्तं दृष्ट्वा कश्चिद्गारः शङ्कां कुर्यात्-किमेव उदकपानार्थं तिष्ठति, उत मैथुने दत्तसंकेतां काञ्चिदागच्छन्तीं प्रतीकते । तत्रोदकपानशङ्कायां चतुर्विधं, मैथुनाऽऽशङ्कायां चतुर्गुणं, नि शङ्कितं भूयम् । “ मज्जन षष्ठ सतीकरण (२६३) ” इति पदं व्याख्यायते । कोऽपि मज्जनं कुर्वन्तथा कथञ्चिज्जलमास्फालयति यथा दकतूर्यमुदके मुखेऽऽदितूर्याणां शब्दो भवति । यद्वा-कोऽपि कौञ्चवीरकेण जवमादिभ्रूते, कौञ्चवीरको नाम-पेट्टासदृशो जलयाननिवेशः । (पद्यसंज्ञि) स्नात्वा पट्कासाऽऽदिज्जि स्वशरीरं कोऽपि प्रघर्षति । यद्वा-(केसादलंकारे चि) केशवस्त्रमात्राऽऽनुरणालहकारैरात्मानमलङ्करोति, एतद् मज्जनाऽऽदिकं दृष्ट्वा घृकानुक्तसमुत्थाः स्मृत्यादयो दोषाः । एव पुरुषेषु भणितः ।

अथ स्त्रीदोषान् दर्शयति-

मज्जणवहणट्टाणे-सु अतथते इत्थिणं ति गहणाऽऽदी ।

एमेव कुच्छिनेतर-इत्थी सविसेस मिहुणसु ॥ २६६ ॥

सपरिग्रहस्त्रीणां वसन्ताऽऽदिपर्वणि, अन्यत्र वा या जलक्रीडा, यद्वा सामान्यतो मलदाहोपशमनार्थं स्नानं, तन्मज्जनमुच्यते । तेषु जलवहनस्थानेषु स्त्रीणां सवन्धिषु तिष्ठन्तं तं दृष्ट्वा तदीयो ज्ञातिवर्गश्चिन्तयति-अस्मदीयस्त्रीणां मज्जनाऽऽदिस्थानेषु भ्रमणः परिजनेन कामयमानो वा तिष्ठति, नतो दुष्टशील इति-हृत्वा ग्रहणाऽऽकपर्णाऽऽदीनि कुर्यात् । या पुनरपि गृहस्त्रियस्ता-कुत्सिता रजकयादयः, इतरा अकुत्सिता ब्राह्मण्यादयः, तत्राप्येवमेवाऽऽत्मपरोजयसमुत्थाऽऽदयो दोषाः । मिथुनेषु स्त्रीपुरुषेषु मैथुनक्रीडया रममाणेषु सविशेषतरा दोषा भवन्ति । ये च चङ्क्रमणाऽऽदयो दोषा पूर्वमुक्तास्तेऽप्यत्र तथैव द्रष्टव्याः । यत एते दोषा अतो दकतीरे भ्रमन्ति सूत्रोक्ताऽऽदीनि न कुर्यात् ।

चिष्टणयनिसीयणया, तुयह् निदा य पयल सज्जाए ।

जाणाऽऽहारविचारे, काउस्सगो य मासलहु ॥ २६७ ॥

स्थाने १ निषदने २ त्वग्वर्तने ३ निद्रायां ४ प्रचलायां ५ स्वाध्याये ६ ध्याने ७ आहारे ८ विचारे ९ कायोत्सर्गे चेति १० दशसु पदेषु दकतीरे विधीयमानेषु प्रत्येक मासलघु, अममाचारानिष्पन्नमिति भावः । (वृ०) (निद्रास्वरूपं ‘ निदा ’ शब्दे तथा-निद्रानिद्रास्वरूपं च ‘ निदाणिदा ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०७२ पृष्ठे द्रष्टव्यम्) (प्रचलास्वरूपं ‘ पयला ’ शब्दे वक्ष्यते, प्रचलाप्रचलास्वरूपं च ‘ पयलापयला ’ शब्दे वक्ष्यते)

अथ विस्तरतः प्रायश्चित्तं वर्णयितुकाम आह-

संपाप्मे असंपा-इमे य दिट्ठे तहेव अदिट्ठे ।

पणं बहु गुरु बहुगा, गुरुग अहालंदपोरिसी अहिया २६६

दकतीरे संपातिमे असंपातिमे वा उभयस्मिन्नपि वक्ष्यमाण-लक्षणं दृष्टोऽदृष्टो वा तिष्ठति, कियन्त पुनः कालमित्याह-यथा लन्दपौरुषीम् । तत्र यथालन्दं त्रिधा-जघन्य, मध्यमम्, उत्कृष्टं वा । तत्र तरुणक्रिया उदकारं करो यावत्ता कावेन शृण्वति तज्जघन्यम्, उत्कृष्टं पूर्वकोटीप्रमाणम् । तयोरपान्तराले सर्वमपि मध्यमम् । तत्र जघन्येन यथालन्देनाधिकारः । एव यथालन्दाऽऽदिभेदात्त्रिविधः काव दकतीरे तिष्ठतः पञ्चकं बहुको (?) गुरुकाश्चत्वारो मासाः प्रायश्चित्तम् । एतदुपरिष्टाद्वर्गीकरिष्यते ।

अथ संपातिमासंपातिमपदे व्याख्याति-

जलजा तु असंपाती, संपातिम सेसगा उ पंचिदी ।

अहवा मोत्तु विहगे, होंनि अमंपातिमा सेसा ॥२७०॥

जलजा मत्स्यमण्डूकाऽऽदयः, तेऽसंपातिमाः । तैर्युक्तं दकतीरमप्यसंपातिमम् । शेषाः पञ्चेन्द्रियस्थलचरा स्वेचरा वा येऽन्तरादागत्य सपतन्ति ते संपातिमाः, तैर्युक्तं तत्संपातिमम् । अथवा-विहङ्गाः पक्षिणो यत्राऽऽगत्य सपतन्ति तत्संपातिमम्, तान् मुक्त्वा शेषाः स्थलचरा जलचरा वा सर्वेऽप्यसंपातिमाः, तद्युक्तं दकतीरमसंपातिमम् ।

अथ पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तं व्यक्तीकुर्वन्नाह-

अस्सपाइ अहालं-दे अदिट्ठे पंच दिट्ठि मासो उ ।

पोरिसि अदिट्ठि दिट्ठे, लहुगुरु अहिगुरुगलहुआओ ॥२७१॥

असंपातिमे दकतीरे जघन्यं यथालन्दमदृष्टस्तिष्ठति पञ्चरात्रिन्दिवानि, दृष्टस्तिष्ठति मासलघु, असंपातिमे पौरुषीमदृष्टस्तिष्ठति मासलघु, दृष्टस्तिष्ठति मासगुरु, अधिकां पौरुषीमदृष्टस्तिष्ठति मासगुरु, दृष्टस्तिष्ठति चतुर्विधम् । एवमसंपातिमे मणितम् ।

संपाप्मे वि एवं, मासादी नवरि ठाइ चउगुरुए ।

जिखुवमभायरिए, तवकालविसेसिवा अहवा ॥२७२॥

संपातिमेऽप्येवमेवाहोपक्रान्त्या प्रायश्चित्तं द्रष्टव्यम्, नवरं बहुमासादारभ्य चतुर्गुरुके तिष्ठति एतदोपन प्रायश्चित्तमुक्तम् । अथवा-एतान्येव जिजुवपनाजिपेकाऽऽचार्याणां तप कावविशिष्टानि भवन्ति । तथाहि-पूर्वोक्तं सर्वमपि प्रायश्चित्तं जिज्ञोस्तपसा कावेन च लघुकम्, वृषभस्य कालगुरु तपोलघु, अमिपेकस्य तपोगुरु काललघु, आचार्यस्य तपसा कावेन च गुरुकम् । अत्र चाभिषेकपदं गाथायामनुक्तमपि ‘ तन्मध्यपतितस्तद्ग्रहणेन गृह्यते ’ इति न्यायात्प्रतिपत्तव्यम् । एव द्वितीय आदेशः ।

अहवा जिखुस्मेवं, वसभे लहुगाऽ ठाइ लहुगुरुए ।

अजिसेगे गुरुगादी, छगुरुलहुगेदो (?) आयरिए ॥२७३॥

अथ यदेतत्प्रायश्चित्तमुक्तं तद्विज्ञोर्दृष्टव्यम् । वृषभस्य तु मासलघुकादारभ्य पटलघुके तिष्ठति, तत्रासंपातिमे यथालन्दपौरुषीसमाधिकपौरुषीषु दृष्टादृष्टयोर्मासलघुकादारभ्य चतुर्गुरुके तिष्ठति, संपातिमे एतेष्वेव स्थानेषु मासगुरुकादारभ्य पटलघुके पर्यवस्यति । अजिपेकस्योपाध्यायस्य असंपातिमे मासगुरुकादारभ्य पटलघुके तिष्ठति, संपातिमे चतुर्लघुकादारभ्य पटलघुके तिष्ठति, आचार्यस्य च-

तुल्यघुकादारभ्य पद्गुरुके तिष्ठति, सपातिमे चतुर्गुरुकादारभ्य
वेदे निष्ठासुपगच्छति । एष तृतीय आदेशः ।

अथ चतुर्थमादेशमाह-

अहवा पंचएहं सं-जईण समणाण चैव पंचएहं ।

पणगादी आरद्ध, नेयव्व जाव चरिमपद ॥२७४॥

अथवा कुल्लकाऽऽदिजेदात् पञ्चाना मयतीना, श्रमणानां चैव
पञ्चानां पञ्चकाऽऽदेराब्ध प्रायश्चित्त तावज्ज्ञेतव्य यावच्च-
रमपद पाराञ्चिकम् ।

एतदेव सविशेषमाह-

संजइ संजय तह सं-पऽमप अहलदपोरिसीअदिया ।

चिट्ठाई अदिट्ठे, दिट्ठे पणगाइ जा चरिमं ॥ २७५ ॥

सयत्य-कुल्लिका, स्थविरा, भिक्षुणी, अग्निपेका, प्रवर्तिनी चेति
पञ्चविधा, सयता अपि कुल्लकस्थविराभिक्षुकोपाध्यायाऽऽचार्यभे-
दात् पञ्चधा । (सपञ्चमप ति) सूचकत्वात् सूत्रस्य सपातिमस-
पातिमवा दकतीर यथालन्दपौरुष्यधिकपौरुषालक्षण कावत्रय,
स्थाननिपदनाऽऽदीनि च दशपदानि, अदृष्टे दृष्टे चेति पदद्वयम्,
एतेषु पदेषु पञ्चकाऽऽदिक चरमप्रायश्चित्त तावज्ज्ञेतव्यम् ।

कियन्ति पुनः प्रायश्चित्तस्थानानि भवन्तीति दर्शयति-

पण दस पनरस वीसा, पणवीसा मास चउरों छेचैव ।

लहु गुरुगा सव्वेते, छेदो मूल पुगं चैव ॥ २७६ ॥

पञ्चरात्रिन्दिवानि, दशरात्रिन्दिवानि, पञ्चदशरात्रिन्दिवानि,
विंशतिरात्रिन्दिवानि, पञ्चविंशतिरात्रिन्दिवानि, मासिक, चत्वारो
मासा, पणमासाश्च । एतानि सर्वाणि ब्रह्मकानि गुरुकाणि
च । तद्यथा-ब्रह्मक पञ्चरात्रिन्दिवानि इत्यादि । एतानि पौरुष
संज्ञातानि । छेदो, मूल, द्विक चैव-अनवस्थाप्यपाराञ्चिक यु-
गम् । एव विंशतिरात्रिन्दिवानि प्रायश्चित्तस्थानानि भवन्ति ।

अथाऽमीपामेव पदाना चारणिका कुर्वन्नाह-

पणगाइ असपाइम, सपाइम दिट्ठमेवऽदिट्ठे य ।

चउगुरुए ठाइ खुट्ठी, सेमाणं बुद्धि एकैकं ॥ २७७ ॥

असपातिमे यथालन्दमदृष्टा कुल्लिका तिष्ठति ब्रह्मञ्चक,
दृष्टा तिष्ठति गुरुपञ्चक, पौरुषीमदृष्टा तिष्ठति गुरुपञ्चक, दृष्टा
तिष्ठति ब्रह्मदशकम्, अधिकपौरुषीमदृष्टा तिष्ठति लघुदश-
कम्, दृष्टायां गुरुदशकम् । सपातिमे यथालन्दमदृष्टा तिष्ठति
गुरुपञ्चक, दृष्टा तिष्ठति ब्रह्मदशक, पौरुषीमदृष्टा तिष्ठति लघु-
दशकम्, दृष्टायां गुरुदशक, समधिकां पौरुषीमदृष्टाया तिष्ठत्या गुरु-
दशकम्, दृष्टाया लघुपञ्चदशकम् । एवमूर्द्धस्थानमाश्रित्योक्त-
म् । निषीदन्त्यास्तु गुरुक पञ्चरात्रिन्दिवेच्यः प्रारभ्य गुरुपञ्च-
दशरात्रिन्दिवेषु, त्वग्वर्तनं कुर्यात् लघुदशरात्रिन्दिवेच्येदारभ्य
लघुविंशतिरात्रिन्दिवेषु, एव निष्ठाप्यमाणाय गुरुविंशतिरात्रि-
न्दिवेषु, उच्चारप्रभ्रवणे आचरन्त्या ब्रह्ममासे, स्वाध्यायं विदधाना-
या मासगुरुके, धर्मजागरिकया जाग्रत्याश्चतुर्लघुके, कायोत्सर्गं
कुर्वन्त्याश्चतुर्गुरुके इति । एष कुल्लिकाया प्रायश्चित्तमुक्तम् । शे-
षाणां तु स्थविराऽऽदीनामेकक स्थानमुपरि वक्ष्यते, अधस्ताच्च
एकैक स्थानं दीयते । स्थविराया गुरुपञ्चकादारब्धं यल्लघुक
यावद् भिक्षुण्या लघुदशकादारभ्य पद्गुरुकान्तम् । अग्निपे-
काया गुरुदशकादारभ्य छेदपर्यन्तम् । प्रवर्तिन्या लघुपञ्चदश-
कादारब्धं मूलान्तमवसातव्यम् ।

एतदेवाऽऽह-

छल्लहुएँ ठाइ थेरी, जिकखुणि उगुरुएँ वेदें गणिणी तु ।

मूले पवत्तिणी पुण, जइ जिकखुणि खुट्ठए एव ॥२७८॥

स्थविरा पद्गुरुके, भिक्षुणी पद्गुरुके, गणनी-अग्निपेका, सा
वेदे, प्रवर्तिनी पुनर्मूले तिष्ठतीति । यथा च भिक्षुण्यामेव
कुल्लकेऽपि झप्यम् । दशभ्यो लघुगात्रिन्दिवेच्यः पद्गुरुकान्त-
मसपातिमाऽऽदिषु प्रायश्चित्तं ज्ञेयतीत्यर्थः ।

गणिणिसरिसो उ थेरो, पवत्तिणि विजागमरिमओ भिक्खू ।

अज्झुक्कंती एवं, सपयं सपयं गणिगुरुणं ॥ २७९ ॥

गणिनी अग्निपेका, तस्या सदृशः स्थविरा, यथा अग्निपेका-
याः गुरुदशकमादौ कृत्वा वेदान्तं ज्ञेयम्, तथा स्थविर-
स्यापि ज्ञेयनीयमिति भावः । प्रवर्तिन्या प्रायश्चित्ततिमागेन
सदृशो भिक्षुर्भवति, ब्रह्मपञ्चदशकात्प्रभृति मूलान्तं प्रायश्चित्तं
तस्याऽपि ज्ञेयमिति हृदयम् । एवमर्कापक्रान्ताधस्तनैकपदहा-
सोपरितनपदैकवृद्ध्यात्मिकया गणी उपाध्यायो, गुरुराचार्यः,
तयोरापि स्वपद स्वपद यावत्प्रायश्चित्तं ज्ञेयम् । तत्र
उपाध्यायस्य गुरुपञ्चदशकमादौ कृत्वा स्वपदमनवस्थाप्यम्,
आचार्यस्य लघुविंशतिरात्रिन्दिवेच्येदारभ्य स्वपदं पाराञ्चिक
यावद् झप्यम् ।

एवं तु चिट्ठाणाऽऽदिषु, मन्वेसु पदेसु जाय उस्तग्गो ।

पच्छिक्खे आदेसा, इक्किक्कपयम्मि चत्ताणि ॥२८०॥

एवममुना प्रकारेण स्थाननिपदनाऽऽदिषु सर्वेष्वपि पदेषु का-
योत्सर्गं यावदेकैकस्मिन् पदे प्रायश्चित्तविषयाश्चत्वार आदे-
शा ज्ञवन्ति । तद्यथा-एक तावदौघिक प्रायश्चित्तं, द्वितीय तदेव
तपःकालविशेषितं, तृतीय वेदान्तम्, चतुर्थ चारणिकाप्राय-
श्चित्तम् । गत दकतीरचारम् ।

अथ यूपकस्यावमर, तमेवानिधित्सुराह-

संकमो जूये अचओ, चलो यल्लहुगो य हुति लहुगा य ।

तम्मि विमो चैव गमो, एणरि गित्ताणे डम होइ ॥२८१॥

यूपक नाम खेदाऽऽद्य जलमध्यवर्त्ति तट, तत्र देवकुविका गृह-
वा भवेत्, तत्र वसतिं गृह्णाश्चतुर्बुधका । तच्च यूप सक्रमेण वा
गम्येत, जलेन वा । सक्रमो द्विविधः-चक्षोऽचलश्च । अच-
लेन गच्छतो मानलघु । चलो द्विविधः-सप्रत्यपायः, निष्प्रत्य-
पायश्च । निष्प्रत्यपायेन गच्छन्तश्चतुर्गुरुकं जवति । सप्रत्यपायेन
प्रजतश्चत्वारो लघुकाः । तस्मिन्नापि यूपके, स एव गमः सा वक्त-
व्यता या दकतीरे भाणिता । "अहिगणममतराण" (२५५) इ-
त्यारभ्य यावदेकैकस्मिन् पदे चत्वार आदेशा इति । नवरं स्थानं
प्रतीत्य इदमन्यदधिक दोषजातं भवति-

ददूणं य सडकरणं, ओभामण विगट्ठिणं य आडयणं ।

परितायणं चउल्लहुगा, अकप्प पमिमेव मूलं पुगं ॥२८२॥

ग्लानस्य तदुदकं दृष्ट्वा स्मृतिकर्णमोहगी स्मृतिरुपगते-दि-
वाभ्यहमुदकम् । ततो सोऽयभाषणं करेण, यदि दीयते तत्र स-
यमविराधना, यथ न दीयते, ततो ग्लानं परित्यागितम् । विरहिते च
कारणतः साधुभिः प्रतिश्रये उदकस्याऽऽपानं कुर्यात् यदि स्पृ-
लिङ्गेनाऽऽपि गतिं तत्रश्चतुर्बुधकम्, यय (पुगनि) स्वात्तुह, गृहिहिद्वि-
च, तेनाऽकल्प्यमध्यायं प्राप्तमघनं ततो मृतं, तत्र च पणपाना-
गादपरिनापनाऽऽद्यो दोषाः, नक्षिपपन्नाचार्यस्य प्रायश्चित्तम् ।

अथवा-(अकल्प पडिमेव सूत्रद्वय नि) अकल्प्य प्रतिमेव्य भग्न-
व्रतोऽहमिति कृत्वा यद्येको ग्ञानोऽवधावते तत आचार्यस्य
मूल, द्वयोरनवस्थाप्य, त्रिषु पाराश्रिकम् ।

आञ्जना लहुगा, पृतरगादीतमेसु जा चग्मिं ।

जे गेलुन्ने दोमा, थिडुव्यले सेहे ते चेव ॥ १८३ ॥

अपकाये प्रतिमेविते चतुर्लघुका, पृतरकाऽऽदित्रलेपु चरम पा-
राश्रिक यावन्नेतव्यमात्र पृतरकाऽऽदिपु द्वेन्द्रियेषु पञ्चलघुकम्,
त्रीन्द्रियेषु परगुरुकम्, चतुरिन्द्रियेषु द्वे, पञ्चेन्द्रिये मत्स्याऽऽदौ
उदकेन सह गिघ्रिते एकस्मिन् मृत्त, द्वयोरनवस्थाप्य, त्रिषु पारा-
श्रिकम्, ये च ग्ञान्ये ग्लानस्य स्मृतिकरणऽऽदयो दोषा उक्ता,
धृतिदुर्वेते मन्दाऽऽश्रये शैक्रेत एव कृष्ट्याः । गत यूपकदारम् ।

अथ तापनाद्वारमाह नियुक्तिकारः-

आयावण तह चेव य, नवरि इमं तस्य होड नाणत्तं ।

मज्जण सिंचण परिणा-म विचि तह देवया पता ॥ १८४ ॥

ये दकनीरे अधिकरणान्तगायाऽऽदयो दोषा उक्ता, ते यथात्मभव
दकनीरे इव, पृरके इव वा आतापनां कुर्वत तथैव भणितव्या, न
वग्मिद नानात्व विशेषो भवति-तत्राऽऽतापयतो मज्जन वा
सिञ्चन वा कश्चिदुच्यते, परिणामो वा तस्य स्नानाऽऽदिविषयो
जवेत्, वृत्तिर्वा जीविका मण्डूकानां व्यवच्छिद्येत, प्रान्ता वा
देवता लोकनाऽपूज्यमाना साधारणमर्गं कुर्यात् ।

तत्र मज्जनसिञ्चनपरिणामद्वाराणि व्याख्यानयति-

मज्जति व भिंचंतिव, पणिणीयऽणुर्कंपया व ण केड ।

तएहुएहपरिगयस्म व, परिणामो एहाणपियणेसु ॥ १८५ ॥

णमिति तमातापक प्रत्यनीकतया, अनुकम्पया वा केचिन्मज्ज-
यन्ति वा स्नपयन्ति, सिञ्चन्ति वा वृद्धादीभिरञ्जलीभिर्वा नि-
र्वापयन्ति । यद्वा-तस्याऽऽतापकस्य वृत्तितोऽहमित्येव तृष्णाप-
रिगतस्य, धर्माज्जितमात्राऽहमित्येवमुष्णपरिगतस्य वा स्नान-
पानयो परिणाम सजायत ।

वृत्तिद्वार, प्रान्तदेवताद्वार चाऽऽह-

आउट्टजणो मरुगा-ण अडाणे खरितिरिक्ख जोजाऽऽदी ।

पञ्चखदेवपूयण, खरियावण च खित्ताऽऽई ॥ १८६ ॥

तस्य तापनया आवृतो जनो मरुकानां दान ददाति, त-
तस्तेषामदाने, खरी द्व्यक्षरिका, तिरश्ची महाशब्दिकाप्रभृतिना,
तद्विषय क्षोभाभ्याख्यानद्व्याऽऽदयो दोषा भवेयुः । तथा प्रत्य-
क्षदेवता इयमिति कृत्वा तस्य साधोः पूजन, देवतायाश्च
अपूजनम्, तत (खरियावरण ति) सयतवेपमावृत्य तत्प्रति-
रूप कृत्वा द्व्यक्षरिका प्रतिसेवमाना देवता दर्शयेत् । क्षिप्तचि-
त्ताऽऽदिक वा त श्रमण सा देवता कुर्यादिति ।

अथैनामेव नियुक्तिगाथा स्पष्टयति-

आयावण साहुस्ना, अणुर्कंपं तस्म कुण्ड गामो न ।

मरुयाणं च पञ्चामो, परणीयाणं च मंका तु ॥ १८७ ॥

तस्य साधोर्दकनीरे आतापनां कुर्वतो ग्रामजन सर्वोऽ-
प्यावृतः, ततश्चानुकम्पा तस्य करोति, पारणादिवमे भक्ताऽऽदि-
क सविशेष तस्य ददानीत्यर्थः, अयं प्रत्यक्षदेव, किम-
स्माकमन्येषा मरुकाऽऽदीना दत्तेन, एतस्य दत्त बहुफल भव-
तीति कृत्वा । ततो मरुकाणामदीयमाने प्रद्वेष सजात, ततस्त

द्व्यक्षरिकामहाशब्दिकाऽऽदिविषयमयं प्रदद्युः, अथैष स-
यतोऽस्माभिर्द्व्यक्षरिकां महाशब्दिका वा प्रतिसेवमानो दृष्ट-
इति । तत्र ये प्रत्यनीकास्तेषां शङ्का भवति । तत्र च गुरुका ।
नि शङ्किते मृत्तम् । अथवा य प्रत्यनीकास्ते शङ्किते-कस्मादेव
तीर्थस्थाने आतापयति, किं स्तैन्यार्थीति । गत वृत्तिद्वारम् । अथ
“पञ्चखदेव (२८६)” इत्यादि पश्चार्क भाव्यते-यत्रासाधा-
तापयति तत्र प्रत्यामन्ना देवता वर्त्तते, तस्या लोक सर्वोऽपि
पूर्वं पूजापर आसीत्, त च साधु तत्राऽऽतापयन्त दृष्ट्वा अयं
प्रत्यक्षदेवनामिति कृत्वा लोक संपूजयितुं शक्नुते, ततः सा दे-
वता अपूज्यमाना प्रद्विष्टा सती द्व्यक्षरिकाऽऽदिव्याख्यानद्व्यात् ।
अथवा-साधुरूपमावृत्य तत्प्रतिरूप कृत्वा द्व्यक्षरिकां तिरश्चीं
वा प्रतिसेवमाना दर्शयेत्, किंचित्त वा कुर्यात्, अपरं
च अकल्प्यप्रतिमेवनाऽऽदिकामक्रिया दर्शयेत्, यस्मा-
दियन्तो दोषास्तस्मादकतीरे यूपके वा न स्थानाऽऽदीनि
पदानि कुर्यात् ।

अथ कुर्यादपि, कथमित्याह-

पढमे गित्ताणकारणे, वीए वमहीए असण वमई ।

राऽणियरुत्तकारणे, ततिए वित्तिपद जतणाए ॥ १८८ ॥

प्रथम दकनीर, तत्र ग्ञानकारणात् तिष्ठेत्, द्वितीय यूपक, तत्र
निर्दोषाया वसतेरसत्यजावे वसति तिष्ठति, तृतीयमातापना-
पदं, तत्र रातिको राजा, तदायत्त यत् कुलगणसङ्घका-
र्यं, तत्कारण तिष्ठेत् । एव त्रिष्वपि दकनीराऽऽदिषु यतनया
वक्ष्यमाणलक्षणया द्वितीयपदे तत्रावस्थानलक्षणं सेवेत ।

अथैनामेव नियुक्तिगाथां भावयति-

विज्जदवियऽड्याए, निज्जंतो गित्ताणो अमति वमहीए ।

जोग्गाए वा असती, चिट्ठे दगतीर एतारे ॥ १८९ ॥

ग्लाने वैद्यस्य समीप नीयमाने, उच्यमौपय्य तदर्थं वा अन्य-
त्र नीयमानेऽन्यत्र वसतेरजावे दकतीरेऽपि तिष्ठेत् । अथवा
विद्यते वसतिः पर न ग्ञानयोग्या, ग्ञानयोग्यवसतेरसति
तत्र वसेत् । अथवा-विश्रमणार्थं दकनीरे सुहृन्मात्र ग्लानास्त-
ष्ठेत्, तमपि मनुष्यतिरश्चामनवतारे अप्रवेशमार्गेऽवतारयेत् ।

तत्र च स्थितानामिय यतना-

उदगंतेण चिद्धिमिली, पणियरं मोत्तु सेस अणत्थ ।

पणियरं पणिमद्वीणा. करिज्ज सव्वाणि वि पदाणि ॥ १९० ॥

उदक येनान्तेन पार्श्वेन भवति ततश्चिलिमिद्धो कोट्टको वा
दीयते, ये च ग्ञानस्य प्रतिचरकान्तान् मुक्त्वा शेषा सर्वे-
ऽप्यन्यत्र तिष्ठन्ति, प्रतिचरका अपि प्रतिसलीनास्तथा ति-
ष्ठन्ति यथा संपातिमसत्त्वानां मन्त्रासो न भवति, एव सर्वारण्य-
पि स्थाननिषटनाऽऽदीनि पदानि कुर्यात् । गता दकनीरयत-
ना । वृ० १ उ० ।

दगनुंड-दकतुएर-पु० । पक्किभेदे, प्रहन० १ आश्र० द्वार ।

दगतूर-उदकतूर्य-न० । उदके मुखेऽऽदितूर्याणां शब्दे,
वृ० १ उ० ।

दगथालग-दकस्थालक-पु० । कसाऽऽदिमये उदकमृतभा-
जने, रा० ।

दगपंचवक्त्र-दकपञ्चवर्ण-पु० । अष्टाशीतिमहाप्रहाणा चतु-
स्त्रिंशत्तमे स्वनामख्याते ग्रहे, स्था० । 'दो दगपंचवक्त्रा' । स्था०
२ डा० २ उ० । कल्प० ।

दगपामाय-दकप्रामाद-पु० । स्फटिकप्रामादे, ज० १ वक्त्र० ।

दगपिप्पली-उदकपिप्पली-स्त्री० । हरितवनस्पतिजेदे, प्रज्ञा०
१ पट ।

दगफामिया-दकस्पर्शिका-स्त्री० । अवज्याये, कल्प० ६ कण ।

दगवाह-दकवाह-पु० । उदकमार्गे, नि० चू० ८ उ० ।

दगजवण-उदकभवण-न० । जलगृहे, आचा० २ शु० १ चू०
१ अ० ६ उ० ।

दगजास-दकाभास-पु० । शिवकस्य वेलन्धरनागराजस्य आ-
वासपर्वते, स० ७७ सम० ।

दगमंचग-दकमञ्चक-पु० । स्फटिकमञ्चके, ज० १ वक्त्र० । जी० ।

दगमरग-दकमरुप-पु० । स्फटिके मरुपे, रा० ।

दगमंरव-उदकमरुप-पु० । न० । उदककरणयुक्ते मरुपे, प्र-
ज्ञ० ५ सव० द्वार ।

दगमहवग-दकमरुपक-पु० । न० । स्फटिकमरुपके, ज० १
वक्त्र० । जी० । उदककरणयुक्ते मरुपे, प्रज्ञ० ५ सव० द्वार ।

दगमग-उदकमार्ग-पु० । उदकवाहे, नि० चू० ८ उ० ।

दगमट्टिआ-उदकमृत्तिका-स्त्री० । उदकप्रधानाया मृत्तिका-
याम्, आचा० २ शु० १ चू० १ उ० । अचिरात्काया-
ऽऽर्द्धकृतमृत्तिकायाम्, आचा० १ शु० ८ अ० ६ उ० ।
दशा० । अनुगृह्यतन्मौ चिक्खिले, ध० । दकमत्कायो, मृत्ति-
का पृथ्वाकाय, तयोर्द्वे, ध० २ आधि० । आ० चू० । आ-
च० । नचित्ते मिश्र च कर्दमे, वृ० ४ उ० । दकमयुक्ता मृत्ति-
का, विकेकद्रव्यप्रयोगपूर्विका तद्विवेचनकलाऽप्युपचारादक-
मृत्तिका । तस्या घाससतिकज्ञाऽन्तर्गताया पञ्चदश्यां कला-
याम्, ज० २ वक्त्र० । ज्ञा० । स० ।

दगमट्टिआयाण-उदकमृत्तिकाऽऽज्ञान-न० । आदीयते अनेने-
त्यादातो मार्ग । उदकमृत्तिकाऽऽज्ञानमार्ग, दश० ५ अ० १ उ० ।

दगमट्टिया-उदकमृत्तिका-स्त्री० । 'दगमट्टिआ' शब्दार्थे, आ-
चा० २ शु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

दगमात्रग-दकमालक-न० । स्फटिकमालके, ज० १ वक्त्र० ।
जी० ।

दगरक्वम-उदकराक्वम-पु० । जलमानुषाऽऽकृतौ जलचरवि-
शेषे, सूत्र० १ शु० ७ अ० ।

दगरर-उदकरजम्-न० । विन्डुमात्रे, कल्प० ९ कण । पानी
यकणिकायाम्, जी० ३ प्रति० ४ उ० । वृ० । औ० । ज० ।
रा० । आ० म० । कल्प० । प्रज्ञा० । उदकरणौ, प्रज्ञ० ३
आश्र० द्वार ।

दगत्रेव-दकलेप-पु० । नाभिप्रमाणजलावतरणे, स्था० ५ डा०
२ उ० । आव० ।

दगरण-दकवर्ण-पु० । अष्टाशीतिमहाप्रहाणा चतुस्त्रिंशत्तमे
ग्रहे, मू० प्र० २० पाद० । पञ्चविंशत्तमे च ग्रहे, स० प्र०
२० पाद० ।

दगवारग-उदकवारग-पु० । लघुपानीयघटे, वृ० १ उ० । रा० ।
गुरुके, नि० चू० १२ उ० । जी० ।

दगवीणिया-दकवीणिका-दकस्य वीणिका दकवीणिका ।
उदकवाहे, नि० चू० १ उ० ।

दगसंघट्ट-दकसङ्घट्ट-न० । अर्द्धजघाप्रमाण यावदुत्तुपतार्य
जल तादृशे क्षेत्रे, नि० चू० १० उ० । कल्प० ।

दगसंमड्डह्मा-उदकमसृष्टाहता-स्त्री० । उदकमवस्थाऽऽनीना-
या हस्तमात्रगतोदकसमृष्टार्थां परिष्ठापनायाम्, आव० ४ अ० ।

दगमत्तयाइ(ण्)-दकमत्तयातिन्-पु० । जलप्राणिर्हिसके,
सूत्र० दीपि० १ शु० ७ अ० ।

दगसीम-उदकसीमन्-पु० । मनःशिलाकस्य वेलन्धरनागराज-
स्याऽऽवासपर्वते, स० ८७ सम० । जी० ।

दगसौकरिग-दगसौकरिक-पु० । परिवाजके, वृ० १ उ० ।

दगाजास-दकाभास-पु० । 'दगभास' शब्दार्थे, स० ७७
सम० ।

दगाहरण-उदकाऽऽहरण-न० । उदकमाह्रियते येन तदुद-
काऽऽहरणम् । कुट्टयन्तिकाऽऽदौ, सूत्र० १ शु० ४ अ० ७ उ० ।

दच्चा-दच्चा-अव्य० । दान कृत्वैत्यर्थे, स्था० ३ डा० २ उ० । उक्त० ।

दच्छ-दक्ष-वि० । अच् । "छोऽद्यादौ" ॥ पा० ११७ । इति स-
युक्तस्य छ् । प्रा० २ पाद । निपुणे, वाच० । तीक्ष्णे, दे० ना० ५
वर्ग ३३ गाथा । (निरूपितमस्य सर्व 'दक्ष' शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे २४४० पृष्ठे)

दज्ज-दग्ध-वि० । दह-क्त । भस्मीकृते कर्तृणे, न० । प्रज्ञ०
१ आश्र० द्वार ।

दट्ट-दट्ट-न० । दश-क्त । "दशस्तेन ट" ॥ पा० १२३ ॥ दशो-
ऽन्त्यस्य तकारेण सह द्विरकृष्टकारो भवति । इति उकाराऽऽदे-
श । 'दट्ट' । प्रा० दु० ४ पाद । "दट्टव्व ।" "दट्टण ।" प्रा० ४
पाद । स्वपरचक्रभये धीकृते, लौकिके च । वाच० ।

दट्टंति-दट्टान्ति-वि० । दण्डान्तिपरिच्छेदे, आव० ४ अ० ।

दट्टव्व-दट्टव्व-वि० । अवगन्तव्ये, पञ्चा० ४ विव० ।

दट्टण-दट्टण-अव्य० । "क्त्वस्तुमत्तुनाना" ॥ पा० १४६ ॥
इति क्त्वाप्रत्ययस्य तूणाऽऽदेश । प्रा० २ पाद । चक्रुपा उपलभ्ये-
त्यर्थे, पञ्चा० २ विव० । प्रज्ञ० । नि० चू० ।

दट्टव्व-अवस्कन्द-धा० । अवस्कन्द-आधारे घञ् । "शीत्राऽऽ-
दीना वहिन्नाऽऽद्य" ॥ पा० ४२२ ॥ इति अपभ्रंशे अवस्कन्दस्य
दडवडाऽऽदेशः । धाट्याम्, (माका) इति प्रमिद्धायाम्, "त-
हिं मयरज्जदट्टव्वउ, परुअ अपूरइ कावि ।" प्रा० ४ पाद । "नि-
हण गमिही रत्तडा, दडव्व डोड विहाण ।" प्रा० दु० ४ पाद ।
धाट्याम्, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दट्ट-दग्ध-वि० । भस्मीकृते, आव० ४ अ० । प्रज्ञ० । "अग्निद-
ह्माण ।" आ० । "दट्टमुट्टाह क्खेजा ।" नि० चू० १ उ० । "पवं
दीहदट्टम्म किरियणिमित्त जोड पेप्पत्ति ।" नि० चू० १ उ० ।
वृ० । मथा० । प्रज्ञ० ।

दट्ट-वि० । दानाऽऽदने, प्रा० १ पाद ।

दाढ्य-न० । दृढत्वे, पो० १२ विव० । आचा० ।
 दृष्टच्छवि-दृष्टच्छवि-त्रि० । शीताऽऽदिभिरुपहतत्वाच्चि, प्रश्न०
 ३ आश्र० द्वार ।
 दृष्टतिल्ल-दृष्टतैल्ल-न० । पक्वान्नोत्तीर्णतैले, ध० २ अधि० ।
 दृढ-दृढ-न० । दृढ कः । नि० इमभाव० । दौर्दे, रूपककाव्यजेटे,
 नितान्ते, वाच० । अतिशये, पञ्चा० १ विव० । अत्यर्थे,
 पञ्चा० ७ विव० । प० घ० । तद्वति, चलवति, औ० । ज्ञा० । नि-
 श्प्रकम्पे, न० । विस्त्रोतसिकारहिते, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
 स्थिरे, उक्त० १७ अ० । निश्चले, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । समर्थे,
 सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । अतिनिविदे, रा० । स्यूद्धे, प्रगाढे,
 शक्ते, कठिने च । त्रि० । वाच० । प्रश्न० । स्था० । “ एव ता-
 सि दृढ सोद्विज जाय । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
 दृढकेज-दृढकेतु-पु० । ऐरवते जनिष्यमाणे चतुर्दशे जिने, प्रव०
 ७ द्वार । ती० ।
 दृढजत्तकय-दृढयत्तकृत-न० । परमाऽऽदरविहिते, पञ्चा० ४ धिच० ।
 दृढणेमि-दृढनेमि-पु० । द्वारवत्यां समुद्रविजयस्य शिवाना-
 म्यां भार्यायामुत्पन्ने पुत्रे, अन्त० । स चारिष्टनेमेरुनितिके प्रव्रज्य
 धोमशवर्षपर्याय शत्रुञ्जये सिद्ध इति अन्तर्दृष्टानां चतुर्थव-
 र्गस्य दशमेऽध्ययने सूचितम् । अन्त० ३ वर्ग ८ अ० ।
 दृढधनु-दृढधनु-पु० । जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे आगमिष्य-
 न्त्यामुत्सर्पिण्या जविष्यत्यष्टमे कुलकरे, स्था० १० ठा० । जम्बू-
 द्वीपे आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यामैरवते वर्षे जविष्यति सप्तमे
 कुलकरे, स० । ती० ।
 दृढधम्म-दृढधर्म-पु० । श्रुतचारित्ररूपे धर्मे दृढो द्रव्यक्षेत्राऽऽ-
 द्यापदुदयेऽपि निश्चल स दृढधर्मा । राजदन्ताऽऽदित्वाद्
 दृढशब्दस्य पूर्वनिपात । वृ० १ उ० । स्था० । व्य० । आ० म० ।
 उक्तञ्च-“ दसविह्वेयादध्वे, अस्मन्तरे खिप्पमुज्जम कुण्ड । अच्च-
 तमणेच्छार्णि, धिइविरियकिसो पढमजगो ॥१॥ ” अङ्गीकृताप-
 रित्यागे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । दृढ. स्थिर. निश्चल धर्मो यस्य स
 तथा । ओघ० । आपद्यपि धर्माद्विचले, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।
 कर्म० । स्था० । दृढे चारित्र्ये स्थिरे, वृ० ३ उ० । दृढ. समर्थो
 धर्म स्वभाव. संग्रामाभङ्गरूपो यस्य स तथा । समर्थस्वभावे,
 सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । स्वनामख्याते देवे च, “ ईसाण-
 देवस्यसमीवातो दृढधम्मो नाम देवो आगतो भणइ । ” आ०
 म० १ अ० १ खण्ड ।
 दृढधम्मया-दृढधर्मता-स्त्री० । दृढधर्मत्वे, स० ३२ सम० । आ-
 व० । आ० चू० । आ० क० । स० । (आपत्सु दृढधर्मता सोदा-
 हरणा ‘ आवर्द्ध ’ शब्दे द्वितीयभागे २४५ पृष्ठे व्याख्याता)
 दृढपण-दृढप्रतिज्ञ-पु० । सूर्याजस्य देवस्य देवलोकाच्च्युतस्य
 महाविदेहे वर्षे कस्यचिदाढ्यस्य पुत्रत्वेनोत्पत्त्यमाने जीवे, त-
 दुत्पत्तौ सत्यां तन्मानापित्रोर्दृढा प्रतिज्ञा भविष्यतीति त-
 दन्वर्थनामकरणात् । रा० । अन्त० । (‘ सूर्याज ’ शब्देऽन्ति-
 मज्ञाने तच्चरितं वक्ष्यते)
 दृढपरकम-दृढपराक्रम-पु० । सयमे, स्थिरवीर्यजाजि, उक्त०
 १६ अ० ।

दृढपाणिपायपामपिष्टंनरोरुपरिणय-दृढपाणिपादपार्श्वपृष्ठान्त-
 रोरुपरिणत-त्रि० । दृढ पाणिपाद यस्य, तथा पार्श्वौ पृष्ठान्तरे च
 ऊरू च परिणते परिनिष्ठितां गते यस्य स तथा । उत्तमसहन-
 ने, म० १४ श० १ उ० । जी० ।
 दृढपहारी-दृढप्रहारी-त्रि० । गाढप्रहारे, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।
 ती० । सिद्धभेदे, पु० । आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० क० ।
 (कथा ‘ तवासिद्ध ’ शब्देऽत्रैव ज्ञाने २२०७ पृष्ठे द्रष्टव्या)
 दृढचूमि-दृढचूमि-त्रि० । स्थिरे, ज्ञा० १० द्वा० । बहुभ्यं चक्षुदेशे,
 यत्र श्रीजगवान् वीर कोष्ठे चैत्ये एकरात्रिकया प्रतिमया
 स्थित । आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । दृढा चूमिरस्य ।
 योगविज्ञेयेण सस्कृतान्त.करणे, विषयसुखरागाऽऽदिना चाल-
 यितुमशक्यचित्ते च । क्च० ।
 दृढमङ्ग-दृढमति-त्रि० । दृढा निश्चला मतिर्यस्य स तथा । नि-
 श्चलमतौ, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
 दृढमिच्छ-दृढमित्र-पु० । दन्तपुरनगरवास्तव्यस्य धनमित्रना-
 म्नो वणिज. स्वनामख्याते मित्रे, आव० ४ अ० । (कथाऽन्यत्र)
 दृढमिच्छित्त-दृढमैत्रीत्व-न० । निश्चलसौहृदे, वृ० १ उ० ।
 दृढरह-दृढरथ-पु० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे अतीतायामवसर्पि-
 र्यां जातेऽष्टमे कुलकरे, स० । स्था० । अस्यामेवावसर्पिण्यां
 जातस्य दशमतीर्थकरस्य शीतलस्य पितरि, स० । स्था० । आ-
 व० । ति० । प्रव० । नवनवतितमे ऋषभनन्दने, कल्प० ७ उक्त ।
 दृढरहा-दृढस्था-स्त्री० । व्यन्तरेन्द्राणा कालाऽऽदीना तत्सामा-
 निकाग्रमहिषीणा च बाह्यायां पर्पदि, धरणाऽऽदीनां जवनपती-
 न्द्राणां लोकपालाग्रमहिषीसक्तबाह्यपर्पदि च । स्था० ३ ठा० १
 उ० । जीवा० ।
 दृढवडर-दृढवैर-त्रि० । अतिशयवैरशान्तिनि, दृढवैरा. स्त्रियः,
 इहापरत्र दारुणवैरकारणत्वात् । त० ।
 दृढव्यय-दृढव्रत-त्रि० । दृढानि निश्चलानि व्रतानि नियमा उ-
 त्तरगुणा इत्यर्थो यस्याऽसौ दृढव्रत । निश्चलनियमे, ग० २ अ-
 धि० । ध० । आफ्नोदय प्रारब्धकार्यत्यागिनि च । वाच० ।
 दृढायु-दृढाऽऽयु-पु० । पञ्चमतीर्थकरस्य पूर्वजवजीवे, “ सर्वा-
 नुभूनिनामान, दृढाऽऽयुषो जीवपञ्चम वन्दे । ” प्रव० ४६ द्वार ।
 स० । ती० । जी० ।
 दृढावह-दनुजवध-पु० । “ लुग्माजनदनुजराजकुले ज स-
 म्वरस्य न वा ” ॥ ७ । १ । २६७ ॥ इत्यनेन सस्वरजकारस्य वा
 बुक् । दानवमारणे, प्रा० १ पाद ।
 दृढायवह-दनुजवध-पु० । ‘ दण्डावह ’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।
 दृष्टिग्रावुक्ति-दृष्टिकावृत्ति-स्त्री० । द्वात्रिंशत्तमे स्त्रीकलाभेदे,
 कल्प० ७ कण ।
 दृत्त-दृत्त-त्रि० । दा-क० । विस्फुटे, त्यक्ते, रचिते, वाच० । अ-
 नुज्ञाते, प्रश्न० ३ सत्र० द्वार । चितीर्णे, स्था० ५ ठा० १ उ० । न्यस्ते,
 ज० १ वक्राभारते वर्षेऽस्यामेवोत्सर्पिण्यां जाते सप्तमे वासुदेवे,
 स० ३५ सम० । आव० । मेतार्थ्यगणधरापितरि, आ० म० १ अ० २
 खण्ड । आ० चू० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे आगमिष्यन्त्यामुत्स-
 र्पिण्यां भविष्यति पञ्चमे कुलकरे, स० । ति० । स्था० । ती० ।

मन्त्राऽङ्गजे कालिकाऽऽचार्यजामिजे, आ० क० । दर्श० ।
 आ० चू० । आ० म० । (यो हि तुर्मिणीपुराधिप मारयित्वा
 राजा भूत्वा अनेकान् यज्ञानिष्ठा कालिकाऽऽचार्यवचनानु-
 सारेण मृत्वा नारको जात इति " सम्मावाय " शब्देऽस्मिन्
 ममाने कया वक्ष्यते) भारते वर्षेऽतीतायामुत्सर्पिण्यामतीते
 सप्तमे जिने, प्रव० ७ द्वार । सङ्गमस्थविराणां जङ्घावलय-
 रिक्षयेण नियतवासं प्रतिपन्नानां शिष्ये, आ० क० । आ०
 चू० । उत्सर्पिण्यादौ नविष्यति जिनधर्मोद्धारके महाराजे,
 ति० । विपाकश्रुते नवमेऽध्ययने उदाहृताया देवदत्तायाः
 पितरि, आ० १० ठा० । गन्धर्वनागदत्तस्य पितरि ब्रह्मीपुरवा-
 स्तव्ये श्रेष्ठिनि, आ० क० । पार्श्वस्वामिवन्दनकृत ईश्वरराजस्य
 पूर्वभवे वसन्तपुरवास्तव्ये पुण्डितपुत्रजीवे, ती० १४ क-
 ल्प । समुद्रतटवर्त्तिविश्वपुरीवास्तव्ये स्वनामख्याते साया-
 त्रिके, ध० २० । स्वनामख्याते चम्पानगरीराजे महाचन्द्र-
 स्य कुमारस्य पितरि, विपा० १ श्रु० १ अ० । चन्दना-
 ऽऽगते स्वनामख्याते गृहपतौ, स च वीरान्तिके प्रव्रज्य अ-
 नशनेन मृत्वा सुधर्मायां सजाया तसे सिंहासने गङ्गदत्तया दे-
 वतया द्विसागरोपमस्यतिक उपपन्न इति सप्तमे पुष्पिकाऽव्यय-
 ने सुचिन्तम् । ति० १ श्रु० ३ वर्ग ६ अ० । स्वनामख्याते कल्कि-
 राजपुत्रे, " पण्डितसु तित्तरे विक्रमवरिसे तत्तुजे उच्चार
 करित्ता जिणमवगमंभिश्र च वसुह काउ अज्जितित्थवरना-
 मो सगगतु चित्तुनो नाम जिणवरो होति ।" ती० २० कल्प ।
 स्वनामख्याते वेङ्गयायामश्रद्धाने पुरुषे, पु० । सूत्र० १ श्रु०
 ४ अ० १ उ० । दाने, न० । उत्त० १ अ० ।

दात्र-न० । शस्त्रभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

दत्ति-दत्ति-स्त्री० । अधिच्छिन्नदाने, पञ्चा० १८ विव० । " द-
 द्तीओ जत्तिए वारे, खिवई होति तत्तिया । अधोच्छिन्नानि वा
 पावो, दत्ती होइ दधतर ॥१॥" इति । स्या० ४ ठा० १ उ० । पञ्चा० ।
 कल्प० । करस्थाल्यादिभ्यो अव्यवच्छिन्नधारया पतति भिक्षा
 या, सा दत्तिरभिधीयते । भिक्षाविच्छेदे च द्वितीया दत्तिः,
 एव सिक्थमात्रेऽपि पतिते भिक्षैव दत्तिरिति । प्रव० ४ द्वार ।

दत्तिसूत्रासूत्रम्-

संखा दत्तियस्स णं भिक्खुस्स पणिग्गहधारिस्स गा-
 हावड्कुल्ल पिन्वायपनियाए अणुप्पविट्ठस्स जावतियं जा-
 वतिय अंतो पडिग्गहस्स उविट्ता दद्वएज्जा, तावड-
 याओ साओ दत्तीओ वत्तव्व सिया । तत्थ से केड उज्ज-
 एण वा दूसएण वा वालएण वा अंतो पडिग्गहसि उविट्ता
 दद्वएज्जा, सव्वा वि ए सा एगा दत्तीति दत्तव्वं सिया ।
 तत्थ से वहवे भुंजमाणा सव्वे ते सयं सयं पिं सहाणिय
 अंतो पणिग्गहसि उविट्ता दद्वएज्जा, सव्वा वि ए सा
 एगा दत्तीति वत्तव्व सिया ॥ ३६ ॥

संख्या परिमाण दत्तिकाया, सूत्रे पुस्तकमार्पित्वाद्, यावद् यावद्
 कश्चिदन्त पतद्ग्रहे (उविट्ता) श्रवणमय दद्यात्, तत्र तावत्यो
 दत्तय इति वक्तव्य स्यात् । किमुक्तं भवति ? एकस्यामपि भि-
 क्कायामुत्पादिनाया यावतो यावतो वारान् विच्छिन्नं विच्छिन्नं
 ददाति तावत्यस्त्रय दत्तय इति । तत्र 'से तस्य माधो' कश्चिन्ना-
 धकेन वशहलमयेन, दूष्येण वा चर्रेण, वालकेन वा गोमाहिष्या
 ६१३

दिवावहनेन गालनाऽऽदिना अन्तः पतद्ग्रहे श्रवणमय दद्यात्,
 साऽपि, णमिति वाक्यावहकारे, एका दत्तिरिति वक्तव्य स्यात् ।
 तत्र 'से' तस्य साधोर्वहवो वृत्तानां भिक्षार्थं साधुमागत दृष्ट्वा
 सर्वे ते स्वीय स्वीय पिण्ड सहस्य एक पिण्डं कृत्वा अन्तः
 पतद्ग्रहे (उविट्ता) श्रवणमय दद्यात्, सर्वाऽपि, णमिति पूर्ववत्,
 एका दत्तिरिति वक्तव्यम् । एतत्सूत्रं पतद्ग्रहधारिण उक्तम् ।

सम्प्रति पाणिपतद्ग्रहविषयमाह-

संखा दत्तियस्स णं भिक्खुस्स पाणिपडिग्गहस्स गाहा-
 वड्कुल्लं पिन्वायपनियाए अणुप्पविट्ठस्स जावतियं जाव-
 तिय अंतो पाणिंसि उविट्ता दद्वएज्जा, तावड्याओ ताओ
 दत्तीओ वत्तव्वं सिया । तत्थ से केड उज्जएण वा दूसए-
 ण वा वालएण वा अंतो पाणिंसि उविट्ता दद्वएज्जा,
 सव्वा वि ए सा एगा दत्तीति वत्तव्वं सिया । तत्थ से वहवे
 भुंजमाणा सव्वे ते सयं सयं पिं सहाणिय अंतो पा-
 णिंसि उविट्ता दद्वएज्जा, सव्वा वि ए सा एगा दत्तीति
 वत्तव्वं सिया ॥ ४० ॥

(पाणीत्यादि) पाणिपतद्ग्रहस्यापि विषये एवमेव सूत्रं
 वक्तव्यमिति सूत्रसङ्केपार्थः ।

सम्प्रति भाष्यविस्तर-

हत्थेण व मत्तेण व, निक्खा होई समुज्जा ।

दत्तिओ जत्तिए वारे, खिवती होति तत्तिया ॥ १०ए ॥

हस्तेन वा, मात्रेण वा, या समुप्राता उत्पादिना भिक्षा, मा भि-
 क्केत्युच्यते । दत्तयः पुनस्तान्मेव भिक्षा यावतो वारान् वि-
 च्छिन्नं क्षिपति तावत्यो भवन्ति ।

अव्वोच्छिन्ननिवायाओ, दत्ती होइ उ वेतरा ।

एगाएगासु चत्तारि, विभागा निक्खदत्तिसु ॥ ११० ॥

अव्यवच्छिन्ननिपाताद् दत्तिर्भवति, इतरा वा भिक्षा च भवति,
 भिक्षादत्तिसु च एकानेकासु विषये चत्वारो विभागा विकट्टा ।

तानेवाऽह-

इग निक्खा इग दत्ती, एगा निक्खा यऽएगदत्तीओ ।

एगा वि य एगाओ, नेगाओ चैव नेगाओ ॥ १११ ॥

एका भिक्षा एका दत्तिरिति प्रथमो विकट्टः । एका भिक्षा
 अनेका दत्तय इति द्वितीयः । अनेका भिक्षा एका दत्ति-
 रिति तृतीयः । अनेका भिक्षा अनेका दत्तय इति चतुर्थः । तत्र
 प्रथमभङ्ग एव दायकेन अव्यवच्छिन्ना भिक्षा दत्ता, सा एका
 भिक्षा एका च दत्तिः । द्वितीयभङ्गे व्यवच्छिन्ना दत्ता ।

तृतीयभङ्गे सूत्रमिदम्-" तत्थ से वहवे भुंजमाणा " इत्यादि
 " जाव सा एगा दत्ती वत्तव्वं सिया । (४० सू०)" अन्त्येय ज्ञा-
 वना-केचित्पार्थका कर्मकरा वा एकत्रावकाशे पृथक् पृथक्
 उपभृत्त्य वृज्जने, तेषामेक साधुना तत्र च भिक्षार्थमागत्य
 धर्मलाभं समुद्दिष्टन्तः स परिवेषक आत्मीयाद् ददामेति
 व्यवसितः, ततस्तेरपि शेषकं स भगयते-प्रत्येकं प्रत्येकमस्त्री-
 यमध्यादपि साधवे भिक्षा देदि, ततस्तेन परिवेषकेण सर्वेषां
 सत्कान् गृहीत्वा एकत्र समीक्ष्याद्यवच्छिन्नं दत्तम्, एवमेव
 भिक्षा एका दत्तिरित्युपपद्यते । चतुर्थभङ्गाऽप्येवमेव, नयं व्य-
 वच्छिन्नं दानमिति ।

अत्र दत्तिष्वेकानेकदायकभिक्षाभेदतोऽष्टौ भङ्गाः,
तानुपदिदर्शयिषुः प्रथमत एकानेकदायकभि-
क्षाविषया चतुर्भङ्गीमाह-

एमेव एगऽणगे, दायगजिक्खासु होंति चउजंगा ।

एगो एगं देती, एगोऽणगा उ णेग एगं च ॥ ११२ ॥

एगगा य अणगाओ, पाणीसु पणिग्गहधरेसु ।

एवमेव अनेनैव प्रकारेण एकस्मिन् अनेकस्मिन् दायके,
एकानेकजिक्खासु च चतुर्भङ्गी भवति । गाथायां पुनश्च प्राकृत-
त्वात् । तामेव चतुर्भङ्गीमाह-एको दायक एका भिक्षा ददाति १,
एकोऽनेका २, अनेके एकाम्, ३, अनेके अनेका ४ । एते चत्वारो
भङ्गा पाणिषु पाणिजो जिषु, पतद्ग्रहधरेषु च दृष्टव्याः ।

अत्र यथा दत्तिष्वष्टौ भङ्गास्तथा दर्शयति--

एगो एगं एकसि, एगो एगं चऽणगसो वारे ।

एगोऽणगा एकसि, एगोऽणगा तु बहुमो तु ॥ ११३ ॥

एको दायक एका भिक्षामेकवार ददाति ॥ १ ॥ एको दायक एका
जिक्खा बहुशो वारान् विच्छिद्य विच्छिद्य ददाति ॥ २ ॥ एको दायको-
ऽनेका जिक्खा एकवारमव्यवच्छेदेन ददाति ॥ ३ ॥ एको दायको-
ऽनेका जिक्खा बहुशो वारान् विच्छिद्य विच्छिद्य ददाति ॥ ४ ॥ एव-
मेकमधिकृत्य एकानेकभिक्षासु दत्तिविषया चतुर्भङ्ग्यभिहिता ।

साम्प्रतमनेकान् दायकानधिकृत्य एकानेकजिक्खासु
दत्तिविषयां चतुर्भङ्गीमाह--

एगगा एगं एकसि, एगगा एगं चऽणगसो वारे ।

एगगा एगगा एकसि, एगगा एगगा य बहुवारं ॥ ११४ ॥

अनेके दायका एका भिक्षामेकवारमव्यवच्छेदेन ददाति ॥ ५ ॥
अनेके दायका एका जिक्खामनेकशो वारान् विच्छिद्य विच्छिद्य
ददाति ॥ ६ ॥ अनेके दायका अनेका भिक्षा एकत्र सपिण्डग्रह
एकवार ददाति ॥ ७ ॥ अनेके दायका अनेका भिक्षा विच्छिद्य
विच्छिद्य बहुन् वारान् ददाति ॥ ८ ॥

पाणिपडिगाहियस्म वि, एसेव कपो भवे निरवगमो ।

गणवासे निरवेक्खो, सो पुण सपणिग्गहो जऽतो ॥ ११५ ॥

पाणिपतद्ग्रहकस्यापि एष एवानन्तरौचितः । क्रमो भवति
निरवशेषो ज्ञातव्यः, स च पाणिपतद्ग्रहभोजी गणवासे निर-
वेक्कः सपण्डग्रहो भाजितो विकसित कदाचित्स्यात् कदाचि-
न्नेति, ततस्तस्य पाणिपतद्ग्रहभोजिता । व्य० ६ उ० ।

सुत्त-

जे भिक्खु गिलाणस्मऽणए पर तिण्हं वियरुदत्तीणं
पडिगाहेइ, पणिगाहंतं वा माऽज्ज ॥ ५ ॥

दत्तीए पममाण पमती, तिण्ह पमनीण परेण चउन्था पसतां
गिलाणकज्जेण वि ण घेत्तवा, जो गिएइति तस्स चउलहु ।

गाथा -

जे भिक्खु गिज्जाणस्मा, परेण तिण्हं तु वियरुदत्तीणं ।

गिएहेज्ज आदिण्ण व, सो पावति आणमादीणि ॥ ० ॥

निण्हं दत्तीण परतो गहणे वि चउलहु, (आदियणे चि) पिघत-
स्म वि चउलहु ।

तिण्ह दत्तीण परतो आहरणे आदियणे वा एमे दोसा-

अप्यच्चओ य गग्गा, मददोसो गेहिवट्ठणं चेव ।

तिण्ह परं गेहंतं, परेण खिसाऽऽडय चेव ॥ ११ ॥

(अप्यच्चओ चि) जहा एम पच्चइतो होउ वियरु गिएइति,
आपिचति वा, तहा पस अण्ण पि करेति मेहुणाऽऽदिय (गरह
चि) एम णूण नीयकुव्वजानितो चि ! मददोसो पि ते पलवन्ति-
वग्गइ वा । पुणो पुणो गहणे वा विरुडे गेही वट्ठति । खिसा-
धिरत्थु ते एरिसपवज्जाए चि ।

गाथा-

दिट्ठं काग्गगहणं, तस्म पमाणं तु तिषि दत्तीओ ।

णातुं व अमागरिए, सेहादिअमंजवतो य ॥ १२ ॥

तिषि दत्तीआ तिषि, पसतीओ, कारणाओ ताओ पाए असा-
गारिगे अत्थति, णिहुत्तो तिषि पसती णिज्जइ वा, अभाविय-
मेइअपरिणामगेहिं सद्धि उल्लावणं करेति, गिहीहिं वा ।
नि० चू० १६ उ० । (द्वितीयपद 'पस' शब्दे वक्ष्यते)
(त्रिकुप्रतिमासु दत्तिप्रमाणं ' भिक्खुपडिमा ' शब्दे वक्ष्यते)
दत्तिय-दत्तिक-पुं० । वानपूर्णे चर्मणि, नि० चू० १ उ० ।

दत्तिया-दत्तिका-स्त्री० । वेदसाधने शस्त्रे, आचा० १ शु० १
अ० ५ उ० ।

दत्तेगाऽगह-एकादिदत्तिग्रह-पु० । प्राकृते पूर्वापरनिपातोऽ-
तन्त्रमिति पूर्वनिपातः । एकव्यादिभिक्षाविशेषग्रहणे, पञ्चा०
१८ वि० ।

दत्तेमाणिज्ज-दत्तेषणीय-न० । उत्पादाऽऽद्येष्टणादोपरहिते,
सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

दत्त्यर-पु० । देशी-वस्त्रशाटके, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाथा ।

ददत्-ददत्-न० । दायके, वृ० १ उ० ।

ददुर-ददुर-न० । बहले, ज्ञा० १ शु० १ अ० । रा० । ज० ।
जी० । आ० म० । प्रज्ञा० । औ० । चीरावनच्छुरिडकाऽऽदि-
भाजनमुख, ज्ञा० १ शु० १ अ० । जी० । आ० म० । रा० ।
यस्य चतुर्भिश्चर्णैरवस्थानं श्रुति तस्मिन् गोधाचर्मावनद्धे
वाद्यविशेषे, ज० २ वक्र० । जी० । रा० । चपेटाप्रकारे, प्रज्ञा०
२ पद । आ० म० । जी० । ज्ञा० । रा० । औ० । निरन्तरकाष्ठफ-
लकमये नि श्रेणिविशेषे, पि० । सोपानवीथ्याम्, स० । घने,
पु० । स० ।

ददुरपिहाण-ददुरपिधान-न० । वस्त्रमयवन्धने, वृ० १ उ० ।

ददुरिया-ददुरिका-स्त्री० । उत्तारुनेन वाद्यमाने वाद्यविशेषे, आ०
चू० १ अ० । ' चउच्चलणपडिहाणा गोदिया । ' चतुर्भिश्चर्णैः
प्रतिष्ठानं श्रुति यस्या सा तथा गोधाचर्मणा अवनद्धेति गो-
धिका वाद्यविशेषः, ददुरिकेति यत्पर्यायः । स्था० ७ उ० ।
अनु० । रा० ।

ददु-ददु-पु० । दद-रु । श्रुक्कुष्ठभेदे, " दद " इति प्रसिद्धे, ज०
२ वक्र० । म० । कच्छपे, वाच० । " ददुकिडिमसिजफुरिय-
फुरसच्छविचित्तलगा । " ज० ७ श० ६ उ० ।

ददुर-ददुर-पु० । दुनाति कर्णौ शब्दै उरन् । वाच० । मरूके,
व्य० १ उ० । प्रज्ञ० । म० । ज्ञा० । औ० । स्वनामख्याने पर्वते,
ज्ञा० १ शु० १६ अ० । ज० । म० । राहो, सू० प्र० १९ पाहु० ।

चर्मवतसक जाते देवे, झा० ।
धर्तुवावतसक जाते देवे, झा० ।

जवू ! तेणं कावेणं तेणं समएण रायगिहे णामं एगरे होत्था । तत्थ णं रायगिहे एगरे सेणिए णाम राया होत्था । तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स वहिया उत्तरपुगच्छिमे दिसीभाए एत्थ णं गुणसिलए णामं चेइए होत्था । तेणं कावेणं तेणं समएणं समणे जगवं महावीरे चउदसहिं समणसाहस्सीहिं० जाव सच्चि पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं दूडज्जमाणे सुदं सुद्वेणं विहरमाणे जेणेव रायगिहे एगरे जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव समोसडे अहापकिरूवं उवगगहं उगिगिएहत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणे विहरइ । तेणं कालेण तेणं समएणं सोहम्मे कप्पे दहुरवन्तिसए विमाणे सजाए सुहम्माए दहुगंसि मीहासणं-सि दहुरे देवे चउहिं मामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अगम-हिमीहिं तिहिं परिसाहिं एव जहा सूरियाभे० जाव दिव्वाइं भोगभोगां जुंजपाणे विहरति । इमं च णं केवलकपं जंबुदीवं दीवं विउलेण ओहिणा आज्ञोएमाणे० जाव नट्ट विहिं उवदंमिच्छा पणिगए, जहा सूरियाभे जंते त्ति भगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं आयाहिण पयाहिणं क-रेइ, वदति, णमंमति, णमंसइत्ता एवं वयासो-अहो णं भंते । दहुरे देवे महिहिं ६ । दहुरस्स णं भंते ! देवस्स सा दिव्वा देवही ३ कहिं गता, कहिं अणुप्पविट्ठा । गोयमा ! सरीर गया, सरीर अणुप्पविट्ठा, कूडागारविट्ठे ॥ दहुरेणं भंते ! देवेणं सा दिव्वा देवही किष्वा लक्खा किष्वा पत्ता० जाव अजिमप-प्पागया ? । एव खलु गोयमा ! इहेव जंबुदीवे दीवे भागदे वासे रायगिहे णामं एगरे होत्था । गुणसिलए चेइए । तस्स णं रायगिहस्स एगरेस्स सेणिए णामं राया होत्था । तत्थ ए रायगिहे एगरे एणं मणियारसेट्ठी परिवसइ, अट्ठे दित्ते० जाव अपरिचूए । तेणं कावेणं तेणं समएणं अहं गो-यमा ! रायगिहे एगरे जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव समो-सडे । परिसा णिग्गया । सेणिओ वि राया णिग्गतो । तए णं से णंदे मणियारसेट्ठी इमीसे कहाए लब्धे समणे एहाए पायविहारचारेणं० जाव पज्जुवासति । तए णं एणंदे मणियार-सेट्ठी धम्म सोच्चा समणोवामए जाते, जामेव दिसिं पाउ-ञ्जए तामेव दिसिं पणिगए । तए ण अहं गोयमा ! रायगि-हाओ एगरेओ पडिणिकवंतो वहिया जगवयविहारे-णं विहरामि । तए णं से एणंदे मणियारसेट्ठी आत्ताया क-याइं असाहुदंसणेण य अपज्जुवामणाए य अणाणुमा-सणाए य असुस्सुसणाए य सम्मत्तपज्जवेहिं पग्गियायमा-णेहि, मिच्छत्तपज्जवेहिं पवट्ठमाणेहिं मिञ्जत्त विप्पडि-वणे जाते यावि होत्था । तए णं एणंदे मणियारसेट्ठी अ-

साया कयाइं गिम्हकालमयंसि जेहामूलंसि मासंसि अ-ट्टमजत्तं परिगिएहति, पोसहसालाए० जाव विहरति । तए णं णदस्स अट्टमभत्तंसि परिणममाणंसि तएहाए बुहाए अभिज्जयस्स समाणस्स इमेयारूवं अन्नत्थिए ५-धणा णं ते० जाव ईमरपज्जिओ, जेसिं ए रायगिहस्स वहि-या बहुओ वावीओ पोक्खणीओ० जाव सरपंतियाओ, जत्थ एणं बहुजणो एहाइ अ, पियति य, पाणिय च संवहति, त सेयं खलु मम कत्तं पज्जववाए सेणियं रायं आपुच्छि-त्ता रायगिहस्स एगरेस्स वहिया उत्तरपुराच्छिमे दिसीभा-ए ववमारपव्वयस्स अदूरसामंते वत्थुपाकगरोड्यंसि जूमि-भागंसि० जाव एणंद पोक्खरिणिं खणावित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता कत्तं पाओ पोसहं पारेति, पारेइत्ता एहाए कयवद्विकम्मे मित्तणाइ० जाव सच्चि सपरिवुक्कं महत्थ ० जाव पाहुक्कं रायारिहं गिएहति, गिएहइत्ता जेणेव सेणि-ए राया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता० जाव पाहुक्कं उवट्ठवेति, उवट्ठवेइत्ता एवं वयामी-इच्छामि एणं सामी ! तुव्जेहिं अन्नणुष्साए समाणे रायगिहस्स एगरेस्स वहिया० जाव खणावित्तए ? । अहासुहं देवाणुप्पिया । । तए णं एणंदे सेणिएणं रक्षा अन्नणुष्साए समाणे हट्टुट्टे रायगिह एगरे मज्जं मज्जेण णिग्गच्छति, णिग्गच्छइत्ता वत्थुपाक-गरोड्यंसि जूमिभागंसि एणंदं पुक्खरिणिं खणावेउं पयत्ते यावि होत्था । तए णं सा एणंदा पुक्खरिणी आणुपुव्वेणं खणमाणा खणमाणा पोक्खरिणी जाए यावि होत्था; चाउक्कोणा समतीरा अणुपुव्वं सुजायवप्पनीयत्तज्जहा स-उन्नपत्तजिसमुणाला बहुउप्पन्नपज्जमुदनालिणीसुजग-सोगंधियपुनरीयमहापुनरीयमयपत्तसहस्सपत्तफुल्लकैसरो-ववेया परिहत्थजमतमत्तच्छप्पयअणंगसउणगणमिहुएवि-त्रियरियसहइमहुरसरणाइया पासादीआ दगिसणीया अ-भिरूवा पकिरूवा । तए णं से एणंदे मणियारसेट्ठी णदाए पोक्खरिणीए चउदिमिं चत्तारि वणसंडे गोवावेति । तए ए ते वणसका आणुपुव्वेणं संरक्खिज्जमाणा संगोविज्जमाणा संवट्ठिज्जमाणा वणमंका जाया किएहा० जाव निकुब्बत्तया पत्तिया पुप्फिया० जाव उवमोभेमाणा उवसोभेमाणा चि-ट्ठंति । तए णं एणंदे मणियारसेट्ठी पुगच्छिमिच्छे वणमंके एग मह चित्तसज करावेति, अणंगवंधंमयससिधिविट्ठं पामाईया दरिसणीया अभिरूवा पकिरूवा । तत्थ णं वहुणि किएहाणि य० जाव सुकिट्ठाणि य कट्टकम्माणि य पोत्थकम्माणि य चि-त्तलेपगंधिमवेदिमपूग्गिमंवाइयाइ उवट्ठमिज्जमाणा चिट्ठति । तत्थ ए वहुणि आमणाणि य मयणाणि य अञ्जयपच्चया य चिट्ठंति । तत्थ एणं वहुवे णट्टा य० जाव दिसिभत्तवेत्तणा

ताद्यायरकम्म करेमाणा विहरंति । रायगिहविणिग्गओ य जत्थ बहुजणो तेसु पुव्वन्तथेसु आसणेसु य सयणेसु य सं-
निसणो य मंतुट्ठो य सुहमाणो य सोहमाणो य सुहं सुहेणं
विहरति । तए णं णंदे मणियारसेट्ठी दाहिणिह्वे वणसंडे एगं
मह महाणमसाहं कारावेति, अण्णगखंभं जाव रूवं । तत्थ ण
वहवे पुरिसा दिण्णभत्तवेतणा विपुल्लं अमणं पाणं खाडमं साहमं
उवक्खन्तेति, वहूण समणमाहण अतिहिकिविणवणीवगाणं
परिभाएमाणा परिजाएमाणा विहरंति । तए णं णंदे
मणियारसेट्ठी पच्चच्छिमिह्वे वणमंरे एगं महं तेगिच्छियसाहं
कारावेड, अण्णगखजसयणं । तत्थ णं वहवे वेज्जा य वेज्ज-
पुत्ता य जाणुया य जाणुपुत्ता य कुमत्ता य कुमलपुत्ता य
दिण्णजत्तवेतणा वहूणं वाहियाण य गिज्ञाणाण य रोगियाण
य दुव्वज्जाण य तेगिच्छ कम्मं करेमाणा विहरंति । अण्णे य एत्थ
वहवे पुरिसा दिण्णभत्तवेतणा तेसिं वहूणं वाहियाण य रोगि-
याण य गिज्ञाणाण य दुव्वज्जाण य ओसहं जेसज्जभत्तपाणेणं
पडिचार करेमाणा विहरंति । तए णं से णंदे मणियारसेट्ठी
उत्तरिह्वे वणमंडे एगं महं अलंकारियमजं कारेड अण्णग-
खभसयसाधिबिट्ठं जाव पानाड्या दरिसणीया अभिरूवा
पभिरूवा । तत्थ णं वहवे अलंकारियमणुस्सा दिन्न-
जत्तवेतणा वहूणं समणाण य अणाहाण य गिलाणाण य
रोगियाण य दुव्वज्जाण य अलंकारियकम्मं करेमाणा
विहरंति । तए णं तीए णंदाए पोक्खरिणीए वहवे स-
णाहा य अणाहा य पथिया य पथियकरोडिका य त-
णाहारा कट्टाहारा पत्ताहारा अप्पेगड्या एहायंति, अ-
प्पेगड्या पाणियं पियंति, अप्पेगड्या पाणिय संवहंति,
अप्पेगड्या विसज्जियसेयजल्लमत्तपरिस्ममनिदुखुप्पिवासा
सुह सुहेणं विहरंति । रायगिहविणिग्गओ वि जत्थ
बहुजणो, किं ते ? जलरमणाविबिहमज्जणकयलिन्नयाहरय-
कुसुमपत्तययअण्णगसडिगिणरुयरिभियसंकुत्तेसु सुह सुहेणं
अजिरममाणा अभिरममाणा विहरति । तए णं णंदाए
पोक्खरिणीए बहुजणो एहायमाणो य पीयमाणो य पाणियं
च संवहमाणो य अण्णमभं एवं वयामी-वणे णं दे-
वाणुप्पिया ! णंदे मणियारसेट्ठी, कयत्थे जाव जम्मजीवि-
यफले । जस्म णं डमेयारूवा णदा पोक्खरिणी चाउकोणां
जाव पभिरूवा । जस्म णं पुरच्छिमिह्वे तं चेव सव्वं
चउसु वि वणसंसेसु जाव रायगिहणयरविणिग्गओ
जत्थ बहुजणो आमणेसु य मयणेसु य सणिससे य संतु-
यट्ठो य पेच्छमाणो य माहेमाणो य सुहं सुहेणं विहरति ।
तए णं धणे कयत्थे कयपुणे कयाणुत्तोया सुवद्धे माणुस्मए
जम्मजीवियफले णंदस्स मणियारस्स । तए णं रायगिहे

णयर सिंघाडगण जाव बहुजणो अण्णमणस्म एवमाड-
क्खड, एवं जासड, एवं पळ्वेड, एवं विण्णवेड-धण्णे
णं देवाणुप्पिया ! णंदे मणियारसेट्ठी, सो चेव गमओ
जाव सुह सुहेणं विहरति । तए णं से णंदे मणियारसेट्ठी
बहुजणस्स अतिए एयमह सोच्चा णिमम्म दट्ठुट्ठे धाराहय-
कल्लवुगं पिव समुस्मसियरोमकूवं परं साया सोक्खमणुभव-
माणो विहरति ॥ तए णं तस्स णंदस्स मणियारसेट्ठिस्म
अण्णया कयाड सरीरगंसि सोलस रोगायंका पाउव्जूया ।
तं जहा-“सासे १ कासे २ जरे ३ दाहे, ४ कुच्छिसूले ५
जगंदे ६ । अरिसा ७ अजीरए ८ दिट्ठी-ए मुच्छसूले ९
अकारए १० ॥ १॥” अच्छिवेयणा १२ कण्वेयणा १३ कडू य
१४ उदरे १५ कोडे १६ । तए णं से णंदे मणियारसेट्ठी सोल-
सहिं रोगायंकोहिं अजिज्जए ममाणे कोरुवियपुरिमे सदावेड,
सदावेडत्ता एवं वयासी-गच्छह णं तुव्वे देवाणुप्पिया ! राय-
गिहे णयर सिंघाडगण जाव महापहेसु मय्या मय्या सदेणं उ-
ग्योमेमाणा उग्योमेमाणा एवं वयह-एवं खट्ठु देवाणुप्पिया !
णंदस्स मणियारसेट्ठिस्म सरीरगंसि सोलस रोगायंका पाउ-
व्जूया । तं जहा-“स्ससे जाव कोडे । तं जो णं डच्छति देवाणु-
प्पिया ! विज्जो वा विज्जपुत्तो वा जाणुओ वा जाणुपुत्तो वा
कुमत्तो वा कुसलपुत्तो वा णंदस्स मणियारसेट्ठिस्म तेसिं च
णं सोलसएह रोगाणं एगमवि रोगायंकं उवमामेत्तए, तस्स
णं णंदे मणियारसेट्ठी विउलं अत्यसंपयाणं दव्वएति त्ति कट्ठु
दोच्चं पि तच्चं पि धोमेहण जाव पच्चप्पिणह । ते वि तहेवणं
जाव पच्चप्पिणंति । तए णं रायगिहे णयर डमेयारूवे धोमणं
सोच्चा णिसम्म वहवे वेज्जा य वेज्जपुत्ता य जाव कुमलपुत्ता
य सत्थकोमहत्थगता य सिलियाहत्थगता य गुलियाह-
त्थगता य ओमहं जेसज्जहत्थगता य सएहिं मएहिं गिहेहिं-
तो णिक्खमाति, णिक्खमत्ता रायगिहं एगं मज्झं मज्झं
जेणव णंदस्स मणियारसेट्ठिस्म गिहे तेणव उवागच्छड,
उवागच्छडत्ता णंदस्स मणियारसेट्ठिस्स सरीर पामंति, तेसिं
रोगायंकाणं नियाणं पुच्छति, पुच्छत्ता णंदस्स मणिया-
रस्स बहुहिं उव्वज्जणेहिं य उव्वट्ठणेहिं य मिणेहपाणेहिं य
वमणेहिं य विरेयणेहिं य संयणेहिं य अवदहणेहिं य
अवएडाणेहिं य अण्णवासणेहिं य वत्थिकम्मोहिं य निरूहेहिं
य मिरावेहेहिं य तच्छणाहिं य पच्छणाहिं सिरोवत्थाहिं
य तप्पणाहिं य पुहपाए हिं य उट्ठीहिं य वट्ठीहिं य मूलेहिं य
कंदेहिं य पत्तेहिं य पुप्फेहिं य फलेहिं य बीएहिं य सिद्धि-
याहिं य गुलियाहिं य ओसहेहिं य जेसज्जेहिं य डच्छंति तेसिं
सोन्नमएह रोगायंकाणं एगमवि रोगायक उवमामित्तए,
नो चेव णं संचाएड उवसामित्तए । तए णं ते वहवे वेज्जा य

०जाव नो संचाएति तेसि मोदसएहं रोगाणं एगमवि रोगा-
संकं उवमामित्तए, ताहे सना तंता पणितंता ०जाव पडिगया ।
तेने णं एण्डे मणियारमेढी तेहिं सोदमेहिं रोगायकोहिं अ-
जिङ्गए समाणे छंदाए पुक्खरिणीए मुच्चिए तिरिक्खजो-
एण्हिं निवदाउए वद्धएणमिए अट्टुहट्टवमट्टे काज्जमासे
काजं किच्चा एंदाए पुक्खरिणीए ददुदुरीए कुच्चिसि द-
दुदुरत्ताए उववसे । तेने णं एण्डे मणियारजीव ददुदुरीए
गव्जातो विणिम्भुके समाणे उम्भुक्कवाज्जभावे विषायपरि-
णयमित्ते जोव्वणमणुप्पत्ते एंदाए पोक्खरिणीए अभि-
रममाणे अभिरममाणे विहरति । तए णं एंदाए पोक्खरि-
णीए बहुजणो एहायमाणो य पाणियं पियमाणो य
पाणियं संवहमाणो य अल्लमल्लस्स एवमाडक्खड-धत्ते एं
देशाणुप्पिया ! णदे मणियारमेढी, जस्म एण इमेयारूवा
णंदा पुक्खरिणी चाउकोणा ०जाव पडिरूवा, जस्म णं
पुरिच्चिमिद्धे वणसंने चित्तसभा अणेगलंभसय ०तहेव
चत्तारि मजाओ ०जाव जम्भजीवियफले । तए णं तस्स ददु-
दुरस्स तं अभिक्खणं अभिक्खण बहुजणस्स अंतिए एग-
मट्टं सोच्चा णिस्सम इमेयारूवे अवन्तियए चित्तिए पत्थिए
मणोगयसंकप्पे समुप्पज्जित्था-कहिं मल्ले मए इमेयारूवे
सदे णिमंतपुव्वे त्ति कट्टु सुज्जेण परिणामेणं ०जाव जाई-
सरणे समुप्पत्ते, पुव्वजातिसमरणं समागच्छति । तते णं तस्म
ददुदुरस्म इमेयारूवे अवन्तियए चित्तिए पत्थिए मणोगय-
संकप्पे समुप्पज्जित्था-एवं खल्लु अहं इहेव रायगिहे णगरे
एण्डे णामं मणियारमेढी होत्या अट्टे ०जाव अपरिज्जए । तेण
काज्जेणं तेणं समएणं मणो जगवं महावीरे ०जाव समोसदे ।
तए णं मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए पचा-
णुव्वडय सत्त मिक्खावडयं ०जाव पमिवसे । तए णं अहं अ-
णया कयाड असाधुदमणेण य ०जाव मिच्चच्च विप्पमिव-
ल्ले, तए ण अह अणया कयाड गिम्हकालमयंमि ०जाव
उवसंपज्जित्ता णं विहरामि, एवं जहेव चित्ता, आपुच्छणं च,
णंदा पुक्खरिणी, वणमडा, मभाओ, सेमं त चेव सव्व ०जाव
एण्डाए पुक्खरिणीए ददुदुरीए कुच्चिसि ददुदुरत्ताए उव-
वसे । त अट्टो ! णं अहं अहल्ले अकयत्थे अकयणुल्ले णिगं-
घाओ पावयणाओ नडे जट्टे परिभट्टे, तं सेय खल्लु मम मयमेव
पुव्वपमिवन्नाइ पचाणुव्वयाड सत्त मिक्खावयाड उवसंप-
ज्जित्ता एं विहरित्तए, एवं संपेहेति, संपेहेत्ता पुव्वपडिव-
ल्लाड पंचाणुव्वयाड ०जाव आरुहति, आरुहइत्ता इमेयारूव
अजिगहं अभिगिएहति, कप्पइ मे जावज्जीवाए हट्ट उट्टे-
णं अगिक्खित्तं तवोक्कमेण अप्पाण भावेमाणस्म विह-
रित्तए । छडस्स वि य ण पारणगसि कप्पइ मे एंदाए

पुक्खरिणीए परिपेरतेसु फासुएणमुएट्टोदएणं उम्भइणा
लोभियाहि य चित्ति कप्पेमाणस्म विहरित्तए, इमेयारूव
अजिगहं अभिगिएहति, अभिगिएहत्ता जावजीवाए
उट्ट उट्टेण ० जाव विहरति । तेणं कालेणं तेणं समएणं अहं
गोयमा ! रायगिहे णगरे गुणमिलिए चेए समोमहं । परिमा
णियागया । तए णं एंदाए पुक्खरिणीए बहुजणो एहायड, पा-
णियं पियड, पाणियं संवहइ, अल्लमल्ल आडक्खड ० जाव स-
मणे जगवं महावीरे इहेव गुणसिद्धए चंडए समोमहं, तं
गच्छामो एं देवाणुप्पिया ! समणं जगवं महावीर वंदामो,
एमंमामो ०जाव पज्जुवामामो, इहजवे परभवे हियाए सुहाए
खनए णिस्सेसाए अणुगामियत्ताए भविस्सति ! तते एं त-
स्स ददुदुरस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्टं सोच्चा णिस्सम
अयमेयारूवे अवन्तियए समुप्पज्जित्था-एवं खल्लु मणो भगवं
महावीरे, तं गच्छामि णं वंदामि, एमंमामि, एव संपेहेति, ए-
दाओ पुक्खरिणीओ सणिय सणियं उत्तरति, उत्तरित्ता जे-
णेव रायमगे तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता ताए उकिट्टाए
ददुदुरगडे वीडवयमाण जेणेव मम अंतिए तेणेव पहारे-
त्थ गमणाए, इमं च एं सेणिए राया भिभमारे एहाए कय-
काउय ०जाव सव्वाअकारविभूमिए हतियम्वधवरगते सकोर-
टमल्लदमणं उत्तेणं धाग्जिमाणेण सेयवरचामगहिं मट्टया
हयगयरहनरुचरुगचाउरंमिणीए सेणाए मच्चि मंपरिवुमे
मम पाय वंदए हव्वमागच्छति, तते एं से ददुदुरे लेणियस्स
रणो एगेणं आसकिनोरेणं वामपएणं अकंने ममाणे अंत-
णिग्गाडए करावि होत्या । तए णं मे दहुरे अथापे अवज्जे
अवीरिए अगुरिमक्कापरक्कमे अथागिणिज्जाम्मि त्ति कट्टु
एगनमक्कति, अवक्कमत्ता करतल्लपरिगहियं तिकखुत्तां
सिरनावत्तं मत्थए अज्झि कट्टु एव वयामी-नमोऽय्यु एं
अरुहंताणं भगवताणं ०जाव संपत्ताण, नमोऽत्थ्यु एं समणस्स
जगवओ महावीरस्स मम धम्मायरियस्स ०जाव मंपाविड-
कामस्स, पुव्वि पि य णं मए मणस्स जगवओ महावी-
रस्स ०जाव संपत्तेण अतिए धूलगपाणानिवाए पच्चक्खाए ०
जाव धूलए परिगह्ते पच्चक्खाए । तं इयाणि पि तस्मेव
अतिए सव्व पाणाज्जायं पच्चक्खामि ०जाव सव्व परिगहं
पच्चक्खाए जावज्जीवाए मव्व अमणं पाण खाइमं माडम
पच्चक्खाए जावज्जीवाए, जं पि य इमं मरार इड कत ०
जाव सम्मं फुमंतं, एयं पि य एं चरिमेहिं ऊमानेहिं वा-
निगामि त्ति कट्टु तए ण मे दहुरे काज्जमामे कालं किच्चा ०
जाव मोहम्मे कप्पे दहुरवमिमए विमाणे उववायमत्ताण
दहुरदेवत्ताए उगल्ले । एव खल्लु गोयमा ! दहुरेण देवेणं
सा णिवा देविट्टु लज्जा पत्ता अभिनमल्लानया । दहुरस्म

एण भते ! देवस्स केवड्य काल त्रिती पणत्ता ? । गोय-
मा ! चत्तारि पल्लिओवमां त्रिती पणत्ता । से णं दहुरे
देवे आउक्खएणं जवक्खएणं त्रिक्खएणं अणतरं चय
चत्ता महाविदेहे वासे सिज्जिहिति, बुज्जिहिति० जाव
अंतं करेहिति ।

(एव सूरियाभ चि) यथा राजप्रश्नकृते सूर्याभो देवो वर्णि-
त, एवमयमपि वर्णनीयः । कियता वर्णकेनेत्याह- (० जाव दि-
व्वाइ इत्यादि) स चाय वर्णक - " निहिं परिसाहिं सत्तहिं
अणोएहिं सत्तहिं अणोयाहिं वईहिं । " इत्यादि । (इम च ण
केवलकणप ति) इम च-केवल परिपूर्ण, स चामौ कल्पश्च
स्वकार्यकरणममर्थ इति केवलकल्प, केवल एव वा केवलक-
ल, नम् । (आभोएमाणेत्ति) इह यावत्करणादिदृश्यम्- ' पा-
सं नमण भगव महावीर । " इत्यादि । (कूमागारट्टिछने
त्ति) एव चाऽमौ- " से केणछेण भते ! एव बुच्चइ-सरीरग
गया, सरीरग अणुपविट्ठा ? । गोयमा ! से जहानामए कूमागार-
साला सिया दुहओ । " बाहिरन्तश्च " गुत्ता लित्ता । ' साऽऽवरण-
त्वेन, गोमयाऽऽद्युपलेपनेन च । उभयतौ गुप्तत्वमेवाऽऽह- " गुत्ता "
वहि प्राकारावृता । " गुत्तुवारा । " अन्तर्गुप्तेत्यर्थ । अथवा-गुप्ता
गुप्तद्वाराणां केषाञ्चित् स्थगितत्वात्, केषाञ्चित्वास्थागितत्वा-
दिति । " निवाया । " वायोरप्रवेशात् । " निवायगभीरा । " किल
महद् गृहं निवात प्रायो न भवतीत्यन आह- " निवातगभीरा । "
निवातविशालेत्यर्थः । " तीस ण कूमागारसालाए अदूरसा-
मते एत्थ ण मह एगे जणममूहे चिच्छइ, नए ण से जणसमूहे एग
मह अम्मइल्लय वा वासवइल्लय वा महावाय वा एज्जमाण पा-
सं, पामंत्ता त कूमागारसाल अंनो अणुपविनिच्छा ण चिच्छइ ।
से तेणछेण गोयमा ! एव वच्चइ-सरीरग गया, सरीरग अ-
णुपविच्छ चि । " असाधुदर्शनेनेति, साधूनामदर्शनेन, अत एवाप-
र्युपासनया अनासेवनया, अननुशासनया शिक्षाया अज्ञावेन,
अशुश्रूषणया श्रवणेच्छाया अज्ञावेन, सम्यक्त्वपर्यवै सम्यक्त्व-
रूपपरिणामविशेषैरेवं मिथ्यात्व विशेषेण प्रतिपन्न. विप्रतिपन्न,
काष्ठकर्माणि दारुमयपुत्रिकाऽऽदिनिर्माणानि । एवं सर्वत्र, नवर
पुस्त यस्त्रं चित्र लेप्य च प्रसिद्ध, ग्रन्थिमानि यानि सूत्रेण प्र-
थ्यन्ते, मालावत् । वेष्टिमानि वेष्टनतो निष्पाद्यन्ते, पुष्पमालाल-
म्बूनकवत् । पूरिमाणि यानि पूरणतो जवन्ति, कनकाऽऽदिप्रति-
मावत् । सघातिमानि सघातनिष्पाद्यानि, रथाऽऽदिवत् । उपदृश्य-
मानानि लोकैरन्योऽन्यमित्यर्थ । (नालायरकम्मं ति) प्रेक्षणक-
र्मविशेषः । (तेगिच्छियसांति ति) चिकित्साशास्त्रामरोगशालां,
वैद्या भिषग्वरा आधुर्वेदपाठका, वैद्यपुत्रस्तत्पुत्रा एव,
(जाणुय चि) जायका, शास्त्रानव्यायिनोऽपि शास्त्रप्रवृत्ति-
दर्शनेन रोगस्वरूपनश्चित्सावेदिन । कुशज्ञाः स्ववितर्काश्चि-
कित्साऽऽदिप्रवीणा । (बाहियाणं ति) व्याधिताना विशिष्टचि-
त्तपीमावतां, शोकाऽऽदिविप्लुतचित्तानामित्यर्थ । अथवा-वि-
शिष्टा आधिर्धस्मात्स व्याधि स्थिररोग. कुप्राऽऽदि, तद्धतां
ज्ञानाना क्तिणहर्षाणामशकानामित्यर्थ । रोगितानां सजातज्व-
रकुप्राऽऽदिरोणिणाम्, आशुघातिरोगाणा वा (ओसहमित्यादि)
श्रौषधमेकद्रव्यरूप, भेषज द्रव्यसंयोगरूपम् । अथवा-श्रौषधमे-
कानेकद्रव्यरूपम्, भेषज तु पथ्यम् । भक्त तु भोजनमात्रम्, अनि-
चारककर्म प्रविचारकत्वम् । (अलकारियसज ति) नापितक-

मंशाश्वाम् । (विसर्जिय इत्यादि) विसृष्टस्वेदजलमलपरिश्र-
मनिष्काकुलिपाशाः । तत्र जल स्थिरो मास्त्रिन्यहेतु मलस्तु स
एव कठिनीभूत इति । राजगृहादिनिर्गतोऽपि च यत्र बहुजन । किं
ते ति किं तद्यत्करोति ? उच्यते-जलरमणैर्जलवर्क्रीमाभः, विवि-
धमज्जनैः बहुप्रकारस्नानैः, कटलानां लतानां च गृहकैः कुसुम-
स (प्र) तैः, अनेकशकुनिगणस्तैश्च । कीदृश ? रिज्जितै स्वर-
घोलनावद्भिर्मधुरैरित्यर्थः । मकुत्तानि यानि तानि तथा तेषु, पु-
ष्करिणीवनखल्लवृक्षेणु पञ्चसु वस्तुष्विति प्रकन. । (संतुयट्ठो
य चि) शायितः (साहेमाणो य चि) प्रतिपाद्यन् । (गमओ चि)
पूर्वोक्तपाठ । (माया मोक्ख चि) मातान् सातवेदनीयोदयात्
सोख्य सुखम् । " सासे " इत्यादि श्लोक प्रतीतार्थ, नवगम्
(अजीरए चि) आहारापरिणति । (टिठ्ठिमुद्धमुले ति) टिठ्ठि-
शूल नेत्रशूल, मृच्छशूत्र मस्तकशूत्रम् । (अकारए चि) भक्त-
हेतु । " अचिच्छवेयणा इत्यादि श्लोकानिरिक्तम् । (कहु चि)
खज्जुं । (उडरे चि) उडर, जलोदरमित्यर्थ । (सत्यकोसेत्यादि)
शस्त्रकोश कुरनखरदनाऽऽदिभाजनं, स हस्ते गत. स्थितो येषां
ते तथा । एव सर्वत्र । नवर शिलिका. किरातानिककाऽऽदितुण-
रूपा, प्रनलपापाणरूपा वा शस्त्रतीक्ष्णीकरणार्थाः । तथा-गुट्टि-
का द्रव्यसंयोगनिष्पादितगोलिका । श्रौषधभेषजे तथैव ।
(उडलणहीन्यादि) उडलनानि देहोपप्रेषनविशेषा, यानि देहाद्
हस्तामशनेनापनीयमानानि मलाऽऽदिकमादायोद्भवन्तीति । उ-
डलनानि तान्येव । विशेषस्तु लोकरुद्धिसमवसेय इति । स्नेहपा-
नानि द्रव्यविशेषपक्वघृताऽऽदिपानानि । वमनानि प्रसिद्धानि । वि-
रेचनान्यधोविरेकाः । स्वेदनानि सप्तधान्येकादिभिः (?) । अवडह-
नानि दम्भनानि । अपस्नानानि स्नेहापनयनहेतुद्रव्यसंस्कृतजलेन
स्नानानि । अनुवासनाश्चर्मयन्त्रप्रयोगेणापानेन जठरे तैलप्रवे-
शनानि । वस्तिकर्माणि चर्मवेष्टनप्रयोगेण शिरःप्रभृतीनां स्नेहपू-
र्णानि, गुदे वा वर्त्यादिकेपणानि । निरुद्धा अनुवासना एव, केवल
द्रव्यकृतो विशेष । शिरावेधना नाडीवेधनानि, रुधिरमोक्षणानी-
त्यर्थ । तद्वृत्तानि त्वच्च कुरप्राऽऽदिना तनुकरणानि । प्रक्षणानि
हृत्त्वानि त्वच्चो विटारणानि । शिरोवस्तय. शिरसि वरुस्य च-
र्मकोशस्य संस्कृतनेलापूरलक्षण । प्रागुक्तानि वस्तिकर्माणि
सामान्यानि, अनुवासनानिरुद्धशिरोवस्तयस्तु तद्वेदा । तर्पणा-
नि स्नेहद्रव्यविशेषैर्वृद्धिणानि । पुटपाकाः कुष्ठिकाना कणिकावे-
ष्टितानामग्निना पचनानि । अथवा-पुटपाका पाकविशेषनि-
ष्पन्ना श्रौषधविशेषाः । वल्लयो रोहिणीप्रभृतय, वल्लयो गुच्छीप्र-
भृतय । कन्दाऽऽदीनि प्रसिद्धानि । एतैरिच्छन्ति एकमपि रोगमु-
पशमयितुमिति । (निवच्छाउए चि) प्रकृतिस्थित्यनुभागवन्धापे-
क्षया । (वद्धपणसिप चि) प्रदेशवन्धापेक्षयेति । (अननिग्वाइ-
ए ति) निर्घातितान्त. । (सव्व पाणाज्वाय पञ्चक्खामि)
इत्यनेन यद्यपि सर्वग्रहणम्, तथाऽपि तिरश्चां देशविरतिरेव ।

इहार्थे गाथे-

" निरियाणं चारिचं, निवारियं अह जतो पुणो तेमि ।

सुव्वइ बहुयाण पि य, महव्वयारोहण समए ॥ १ ॥

न महव्वयसव्भावे, विचरणपरिणामसंजवो तेमि ।

न बहुगुणाण पि जओ, केवलसज्जइपरिणामो ॥ २ ॥ " इति ।

इह यद्यपि सूत्रे उक्तयो नोक्तस्तथाऽप्येव द्रव्य -

" सपन्नगुणो वि जओ, सुमाहुसम्मग्गिवाज्जिओ पायं ।

पावइ गुणपरिहाणि, दहुरजोवो व्व मणियारो ॥ १ ॥ " चि ।

अथवा -

“तिथयश्चदणत्थ, चक्षिओ जावेण पावण सगं ।
जह दहरदेवेण, पत्त वेमाणियसुरत्त ॥ २ ॥” इति ।

ज्ञा० १ ध्रु० १३ अ० । मेरुकुत्र ह्यणस्य उत्तरभवजीवे, आ०
क० । (‘मेरुय’ शब्दोऽत्र छप्यः)

दहुरवर्द्धिनग-दर्दरावतंमक-न० । दर्दुरदेवाधिष्ठिते विमाने,
ज्ञा० १ ध्रु० १३ अ० ।

दप्प-दर्प-पु० । दप्-घञ्, अच् वा । निष्कारणेऽनाचारे, व्य० ४
उ० । अद्वय्या कामभोगे, नि० चू० १ उ० । माने, स० ५१
सम० । धृष्टनायाम्, भ० १२ श० ५ उ० । अप्रमे गौणब्रह्मणे,
दर्पा देहदत्तता, तज्जनकत्वादस्य दर्प इत्युच्यते । आह च - “रसा
पगाम न निसेवियवशा, पर रसा दित्तिकरा हर्वात् । टिन् च
कामा समभिहवति, डुम जहा साउफव तु पक्खो ॥ १॥”
अथवा-दर्प सौजाभ्याऽऽग्रभिमान, तत्र भव चेद, न हि प्रश-
मादैन्याद्वा पुरुषस्यात्र प्रवृत्ति सम्भवतीति दर्प एवोच्यते ।
तदुक्तम्-“प्रशान्तवाहिचित्तस्य, सम्भवन्त्यखिला क्रियाः ।
मैयुनव्यतिरेकिण्यो, यदि रागो न मैयुने ॥१॥” प्रश्न० ४ सव०
द्वार । स्त्रीणा मानमर्दनादुत्पन्ने गर्वे, उत्त० १ अ० । धावनव-
दगनरेपनाऽऽक्षौ, जीत० । पञ्चा० । ध्रु० । “दप्पो पुण होइ वग
णाईओ ।” इति । स्था० १० उ० । “जो अणेगवायामजोग
वगणाऽऽदिकिरिय करेति णिक्कारणे सो दप्पो ।” नि० चू० १
उ० । प्रमादे, नि० चू० ।

“दस दारा दप्पे” इत्यस्य व्याख्या-

वायामवगणाऽऽक्षौ, णिक्कारणधावण तु तह चव ।

कायाऽपरिणयगहणं, अकप्पो जं वा अगीतेणं ॥४६४॥

वायामो जहा-लमुडिभमारुण, उवजयकछाण वगण, मल्लव-
त् । आदिसहगहणा वाहुजुद्धकरण, वावरारुवण । णिक्कारणे-
ण धावण खदुयपवाण । दप्पो गतो । नि० चू० १ उ० ।

दप्पण-दर्पण-पु० । पुरुषप्रतिबिम्बदर्शनाऽऽचारे, वाच० । आ-
दर्शं, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । प० व० । नि० चू० । प्रश्न० । ज० ।
आ० चू० । रा० ।

दप्पणिज्ज-दर्पणीय-त्रि० । चलकरे, उत्साहवृद्धिकरे च ।
स्था० ६ उ० । कल्प० । ज्ञा० । औ० । प्रज्ञा० । जी० ।

दप्पपडिसेवणा-दर्पप्रतिसेवना-स्त्री० । आगमप्रतिपिद्धप्रा-
णातिपाताऽऽप्राप्तेवायाम, स्था० १० उ० । नि० चू० । (वि-
स्तरस्तु ‘पमिसेवणा’ शब्दे बह्यते)

दप्पिय-दर्पित-त्रि० । दत्ते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । दर्पाद्विराध-
का भवन्ति ज्ञानाऽऽक्षीनाम् । नि० चू० १ उ० । दर्पयति, प्रश्न०
१ आश्र० द्वार ।

दप्पुद्ध-दर्पवत्-त्रि० । “आदिवहोत्ताव-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा
मतो” ॥ ८॥ २ ॥ १५६ ॥ इति मतो स्थाने उल्लाऽऽदेश । दत्ते,
प्रा० २ पाद ।

दन्त-दर्भ-पु० । ‘दभ’ ग्रन्थे । घञ् । वाच० । समूले कुशे,
समूना दर्भा, अमूना कुशा । ज० ८ श० ६ उ० । आ०
म० । आचा० । नि० विपा० । ज० । अन्न० । प्रज्ञा० । दर्भरप्रभूने-

कुशेभूवभूनेर्जात्या दर्भकुशभेद इत्यन्ये । ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० ।
“कुशा काशाः वल्वजाश्च, तथाऽन्ये तृणगेमशा । मोक्षाश्च
शाठलाश्चैव, पक् दर्भा परिकीर्तनाः ॥ १ ॥” इत्युक्तेषु काशा-
ऽऽदिषु पदसु तृणेषु, वाच० ।

दन्तपुप्फ-दर्भपुप्फ-पु० । दर्वाकरमपविशेषे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० ।

दन्तय-दर्भक-पु० । समूले कुशे, भ० १८ श० १ उ० ।

दन्तवण-दर्भवन-न० । दर्भकानने, “जातणाहिं कि ते असि-
वण दन्तवण ?” दर्भवन प्रतीत, दर्भपत्राणि त्रेटकानि, तदप्रा-
णि च भेदकानि भवन्तीति तद्वातनाहेतुत्वेनोक्तम् । प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

दन्तवत्तिय-दर्भवत्तित-पु० । न० । दर्भिण शरीराविकर्तने,
दशा० ६ अ० ।

दन्तविज्जा-दर्भविद्या-स्त्री० । रोगप्रनाकरणविद्याभेद, अ-
न्या दर्भे दर्भविषया जवति विद्या, यथा दर्भरपमृज्यमान आ-
तुरः प्रगुणो भवति । व्य० ५ उ० ।

दन्तियायण-दान्यायण-पु० । दर्भेर्गोत्रापत्ये, “चित्ताण-
क्खत्ते किंगोत्रे पणत्ते ? दन्तियायणसगोत्ते पणत्ते ।” सु०
प्र० १० पाहु० । ज० । च० प्र० ।

दम-दम्-पु० । दम-घञ् । इन्द्रियनिग्रहे, प्रश्न० ४ सव० द्वार ।
स० । इन्द्रियोपशमे, न० । आचा० । उक्त० । दृष्टे, बाह्येन्द्रियाणां
धेयविषयव्यतिरेकेभ्यो निवर्त्तने, “निग्रहो बाह्यवृत्तीनां, दम
इत्यभिधीयते ।” इत्युक्त बाह्येन्द्रियापारगोधे विकारहेतुम-
न्निधानेऽपि मनस्य स्थैर्ये, “कुत्सितात्कर्मणो विप्र !, यद्य चि-
त्तनिवारणम् । स कीर्तितो दमः,” इत्युक्ते कुर्मज्यो मनसो
निवारणे, कर्दमे, दमने च । वाच० ।

दमअ-पु० । देशी-दरिद्रे, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाथा ।

दमग-दमक-पु० । हस्त्यइवाऽऽक्षीना प्रथम विनयग्रहकं, नि०
चू० ५ उ० ।

दमक-पु० । दुर्भगे, रक्ते, व्य० ३ उ० । दरिद्रे, नि० चू० १४
उ० । आ० म० । आ० क० । वृ० । ज्ञा० । विशेष० । आव० ।
दमको नाम दरिद्रो भूत्वा यः प्रवर्जति । वृ० १ उ० ।

दमगभत्त-दमकभक्त-न० । रक्तेभ्यो दीयमाने भक्ते, नि० चू०
६ उ० ।

दमघोम-दमघोप-पु० । शिशुपालपितरि, ज्ञा० १ ध्रु० १६
अ० । वसुदेवस्वसु पत्न्यौ, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

दमण-दमन-न० । उपनापे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । पशूनां
शिक्षाग्रहणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दमणग-दमनक-पु० । पुष्पजातिविशेषे ‘दचना’ इतिग्याने,
प्रश्न० ४ सव० द्वार । रा० । ग-व-इत्यविशेषे च । आना० १
ध्रु० १ अ० ५ उ० । प्रज्ञा० । ज्ञा० । आ० म० । “दमणगपुडाण
चा ।” ज० १ वक्त्र० । रा० ।

दमणा-दमना-स्त्री० । गन्धद्रव्यविशेषे, आ० म० १ अ० १
मण्ड ।

दमदन्त-दमदन्त-पु० । स्वनामग्याने दन्तिशर्पिकपुगाधिपतां,
येन हस्मितागपु रदम् । ग० ।

अथ दमदन्तसंबन्धो यथा-“ अतिथि तिवुडपुरं पि व विवुह-
जणममाञ्च उड्डण व पुत्रागपमिपुत्रपयारोवरि दिप्परनरयक
विसीस हत्थिसीस नाम नयर । “ जत्थ धुव वणिगाण, ववहार-
पराण अडलमिच्छाणं । वणिगारयाण लोल, धणओ वि न पावप
कह वि ॥ १ ॥ ” तन्थ समरचत्तरवेरिवारपेरियदतिभगदतो
दमदतो नाम राया । “ कित्ती रणहयरिउवय-सञ्चया जस्स
चंदकरसरिसा । मञ्ज करेड पुज्जण-जणमणुदहण हुयासु व
॥ १ ॥ ” अत्रया सो दमदतराया तिस्रडमरदेसर दुक्करवैरि-
रायपनिवासुदेवं सेवेवं रायगिह नगरं गओ । तम्मि समए ह-
त्थिणाउराओ नाहरिऊण सपरियणहि पंमवेहि नस्स देसो वल
लहिय दूमिओ । इमं सरू दमदतराया रायगिहाओ वडिणए
सुणिय परम पओसमुवहनेण नामियदिशेण नियसिन्नेण सह
हत्थिणाउर समनओ, जवृदीव पि वलवणसायरेण, वेढियं । त-
ओ सो दूयमुडेण पडवे विषवेइ-अम्ह देसो तुम्होहि वीरजणग-
रहणुज्जेण वलेण उववुओ, न वव्वेण । जओ-“ वलमुच्चिय की-
वाणं, कीवाण वथं णियविरहिए णणे । वलवंताण नराण, न
एन मग्गो सुवंताण ॥ १ ॥ ” ता उइ नुम्हाण पयम लुयदरु-
व नमतिय, तो पुराओ निगंतूण दमपक्कमपव्वसिहाए सत्रभ-
वीलमुवहह । तओ एवविह दूएण तडिजया अवि पमवा
भयमीया न नीहरिया सनवराओ जुज्जिउ । तओ बहुडि-
णरोहणनिविशो दमदतो हत्थिसीसपुर गओ एवं चि-
तिऊण-“ खत्थियकुचमवाणं, समुहपत्ताण मिहपोय व ।
जुज्ज काउ उच्चिय, अन्नह अजतो फुरइ वोए ॥ १ ॥ ” ओ
य नाएण रज्जं पालयतो दमदतो कइवयदिणेहि वइक्कते-
हि सिरिनेमिनाहसीवसिदिममये ससूरवयणपहसञ्चयपभू-
यसवेगरसगगतरीणीय धम्मदेसणाए एहाऊण विगय-
पावसताओ रज्जमकज्ज, भगारे कागगारे, पेयसीओ रक्ख-
सीओ, विमए विमे, चउरंगसाहण पुग्गडसाहणं च मअतो
सवेगं गओ संसारसुखमुज्जिय वडिजयसव्वसावज्जकज्ज-
मणवज्ज पव्वज्ज पडिउज्ज । तओ रायरिसी कमेण गी-
यथो होतु विहरतो पमवगविण हत्थिणाउरे गोउरपुआरे
मेरु व निष्पकपो पडिम विओ । तम्मि समए रायवक्तियाए
निगच्छंतोहि पचहि पमवेहि पलोडय वाहणेहि उत्तरिय न-
मसिओ नावमार मूणीसरो । अहो ! दुक्करकारओ एस राय-
रिसी इय अविमनादेय पुरओ पत्थियप्पु तेसु नत्थ आगओ
मपरियणो पयईए दुज्जणो दुज्जोहणो, त मुणिद पिक्खिय अ-
णण अम्हाण पुव्वपुरेसागय कित्तिसव्वस्समवहरिय, पुव्व-
वडरमसुमरतो मार्गविणेण तामे, तम्भाव मुणेंण तप्परिय-
णेण पाहाणखंडेहि आहणिकुण लिदुवुरासी कओ, रायवानीए
वलिणए जुहिट्टिररन्ना तत्थ त मुणिनपिच्छनेण तट्टाणे छिट्ठु-
रासि पत्तोयनेण नियपरियणो पुट्टो-कहि विहरिओ स मह-
णा धम्मकपदुक्कपो ? तेणावि दुज्जोहणवुत्तंतो नप्परओ वु-
त्तो । त सुणिय अईवअधि कुणता पायकंहि छिट्ठुरासि दूरे
काराविय अगसवाहनेहितो अग मज्ज निम्माविय मय त
मुणिवर खामिय पत्तो पामाय जुहिट्टिररन्वरो । दमदतो वि
सवेगवेणेण एव भावेइ-“ एस मे मासओ अया, नाणडमण-
सजुओ । मेसा मे व हिरा भाया, सवे सजोगलक्खणा ॥ १ ॥ ”
तओ स कोरवेसु अवकारकारिसु, पमवेसु य उववारपरेसु सम-
चित्तवित्ति धारेइ । अइ जुहिट्टिरराओ सेवावसरारोअय दुज्जो-
हण एव निवन्तयेइ-अरे कुआर ! अगीकयमायगायार ! इहम-

वपरमवदुगंगणिज्ज मुणिवरावमाणं किं तए कय ? तइया कि
तुम कत्थ वि गओ आसि, किं वा तस्स परक्कमं गीयमाण
न तए सुय, जइया तेन वेढिय हुत्था हत्थिणाउर ? अणण य
रायरिसिणा पुट्टे पचावि वय जिया, सपड पुण पच वि
उट्टिया । धरिओ य दुक्करो महव्वयमारो. अतो को त निज्ज
णिउ सकइ, तओ सो वि रायरिसी त दुम्महं परिमह सहने
सवेगावेसेण भाणतगिय पमिवडिजय गुणसेणिमारुहिय स-
पत्तकवलनाणो सिवपुर गओ । “ वुत्ततमेय दमदतमाहणो,
चित्ते निसिन्ता सममित्तसत्तुणो । सवेगरगगणनट्टसाजया,
हवेह सिक्खि परिणह वीलया ॥ १ ॥ ” ॥ ए७ ॥ ग० २ अधि०
आ० क० । आ० चू० । आ० म० ।

दमदमाय-दमदमाय-नामथा० । आरम्भरकण्णे, अदमद् दम-
ज्वति । “ अयकानुकरगादनेकखरात् कृत्तस्तिना अनितौ
द्विश्च ” ॥ ७ । २ । १४५ ॥ (हैम०) इति माचप्रत्यय, दमवद-
चित्त्वचन च । “ माच्याडो ” ॥ ७ । २ । १४९ ॥ (हैम०) इति
तलुक् । “ डित्यन्त्यस्वरऽऽडे ” ॥ २ । १ । ११३ ॥ (हैम०)
इत्यलुक् । “ माचनोहिताऽऽडिच्य पित् ” ॥ ३ । ४ । ३० ॥
(हैम०) इति कश्चप्रत्यय । “ क्यडोर्यलुक् ” ॥ ८ । ३ ।
१३७ ॥ इतिक्यजन्तसम्बन्धिनो यस्य लुक् । ‘ दमदमाइ ।’
‘ दमदमाइ ।’ दमदमायति । प्रा० ३ पाद ।

दमय-ऊमक-पु० । कर्मकरे, वृ० १ उ० ।

दमयंती-दमयन्ती-स्त्री० । भीमपुत्रां नववृषमहिष्याम्, ती० ।
(कथाऽन्यत्र)

दममाय-दममागर-पुं० । दम इन्द्रियदमोऽर्थात् चारित्र्यम । द-
म एव दृस्तरत्वात् सागर इव दमसागरः । तरितुमशक्यत्वात्
सागरकल्पे दमे, उक्त० १६ अ० ।

दमिन-द्रविड-पु० । देशजेदे, तद्देशस्थे च । वाच० । न० । प्रव० ।

दमित-ऊमित-पु० । अनार्यक्षेत्रे, तज्जे मनुष्ये च । प्रज्ञा० १
पद । नि० चू० । सूत्र० । प्रव० ।

दमिष्ठा-द्रुमिला-स्त्री० । अनार्यदेशोत्पन्नायां योषिति, भ० ए
श० ३३ उ० ।

दमी-दमिन्-पुं० । दमो विद्यते येषां ते दमिन । उपशमवत्सु
स, ध्रुव, उक्त० १६ अ० । जिनेन्द्रिये, उक्त० २२ अ० । उद्बृत्त-
दमनवील च । उक्त० १६ अ० ।

दमीमर-दमीश्वर-पुं० । दमो विद्यते येषां ते दमिनो जिने-
न्द्रिया, तेषामाश्रितो दमीश्वरः । उपशमवत्तां साधूनामैश्वर्य-
धारिणि, उक्त० १६ अ० ।

दमेयव-दमितव्य-त्रि० । वशीकर्तव्यं, उक्त० १ अ० ।

दम्म-दम्य-त्रि० । दमनयोग्ये, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० २
उ० । दश० । आ० क० ।

द्रुम्म-पुं० । पणपोडशके, वाच० ।

दय-न० । दशो-जत्रे, शोके, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दयपत्त-दयाप्राप्त-त्रि० । प्राप्तकरणगुणे, औ० । दयाकारिणि
च । स्था० ६ उ० । रा० ।

दया-दया-स्त्री० । दय-निदा०-अइ । “ यत्तादधि परक्लेशं,
हर्तुं या हृदि जायते । इच्छा भूमिलुरथेष्ट !, सा दया परिकी-

तिता ॥१॥” इत्युक्तकृणे इच्छाजेदे, वाच० । कृपायाम्, हा० २४
अष्ट० । आचा० । स० । सु० । अनुकम्पायाम्, दश० १ अ०
१ उ० । आच० । प्रश्न० । जीवरक्षायाम्, दश० १ अ० । व्यव-
प्रावस्वपरप्राणरक्षणायाम्, अष्ट० २७ अष्ट० । दुःखितज-तु-
हु मन्त्राणां जिलापे, ध० १ अधि० । “ न तद्धान न तद्धान,
न तद्धान न तत्तपः । न सा दीक्षा न सा भिक्षा, दया यत्र न
विद्यते ॥ १ ॥ ” सथा० ।

दयाइअ-न० । देशी-रक्षिते, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दयालु-दयालु-त्रि० । दय-आलुच् । कृपायुक्ते, वाच० ।

दयावत्-त्रि० । “ आल्विहो ह्यास-धन्तमन्तेचेर-मणा मतो ”
॥ ७ । २ । १५५ ॥ इति मतो स्थाने आलु इत्यादेशः ।
प्रा० २ पाद । सधृणे, दश० २ तत्त्व । सत्त्वानुकम्पके, ध०
२० । दुःखितजन्तुप्राणाभिलाषुके, प्रथ० २३६ द्वार ।

संप्रति दशम गुण प्रचिकटयिपुराह-

मूत्रं धम्मस्स दया, तयणुगयं सव्वमेव सुणुहाणं ।

सिष्णं जिणंदसमणं, मग्गिजइ तेणिहं दयालु ॥१७॥

मूलमाद्य कारणं धर्मस्थोक्तानिरुक्तस्य दया प्राणिरक्षा । यदुक्तं
श्रीआचाराङ्गसूत्रे-“से वेमि जे अइया, जे पडुपपणा, जेय आग-
मिस्सा अरहता भगवता ते सव्वे एवमाइस्सति, एव भासति,
एव पन्नवेति, एव परवयति-सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा
सव्वे सत्ता न हतव्वा, न वज्जावेयव्वा, न परितावेयव्वा, न उव-
इवेयव्वा, एस भम्मे सुक्के निहए म्मासए समिस्स लोय खेयवेहि
पवेइए ।” इत्यादि । यतोऽस्या एव रक्षार्थं शेषव्रतानि । तथा चा-
ऽवाचि-“अहिंसैव मता मुख्या, स्वर्गमोक्षप्रसाधनी । अस्या-
सरक्षणार्थं च, न्याय्य सत्याऽऽविपालनम् ॥१॥ ” इति । अत एव
तदनुगत जीवदयासद्विधाभिः, सर्वमेव विहाराऽऽहारनपोवैयावु-
त्याऽऽदि सद्नुष्ठान, सिद्ध प्रतीति, जिनेन्द्रसमये पारगतगदित-
सिद्धान्ते । तथा चोक्त श्रीशण्भभवसुरिपादै -“ जय चरे जय
चिह्ने, जयमासे जय सए । जय भुजतो भासतो, पाव कम्म
न धंधइ ॥१॥ ” (दश०) इति । अन्यैरप्युक्तम्-“न सा दीक्षा न सा
भिक्षा, न तद्धान न तत्तपः । न तद्धान न तद्धान, दया यत्र न
विद्यते ॥ १ ॥ ” इति । मृग्यते अन्विष्यते तेन कारणेनेह धर्मा-
धिकारे दयासुदंयाशीलः । स हि किं स्वल्पन्याऽपि जीववध-
स्य यशोधरजीवसुरेन्द्रदत्तमहाराजस्येव दारुणविपाकमवबु-
ध्यमानो न जीववधे प्रवर्तते इति ॥ १७ ॥ ध० २० ।

दयावण-पुं० । देशी दीने, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दयासूरि-दयासूरि-पु० । द्रव्यानुयोगार्थोपदेशके तपागच्छप्र-
धाने स्वनामख्याते सूरौ, छव्या० १५ अध्या० ।

दर-दर-अव्य० । ईपदर्थे, अर्थाय च । “ दराक्षाऽस्ये ” ॥ ८२
॥ २१५ ॥ दर इत्यव्ययमर्थाय ईपदर्थे च प्रयोक्तव्यम् । “दरवि-
असिय ।” अर्द्धेनेपक्षा विकसितमित्यर्थः । प्रा० २ पाद । प्रथ०
विशे० । यूननायाम्, दरा द्विविधा । तद्यथा-पेट्टदरा, धान्य
भाजनदराश्च । पेट्टमुदर, तद्वा दरा पेट्टदरा । धान्यभाजनानि
कटपल्यादय तान्येव दरा धान्यभाजनदरा । वृ० १ उ० ।
नि० चू० । अर्द्धे, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दरदर-पु० । देशी-उल्लासे, दे० ना० ५ वर्ग ३७ गाथा ।

दराजिमिअ-दराजिमित-त्रि० । अर्द्धजुक्ते, वृ० ३ उ० ।

दरादिअ-दरदत्त-त्रि० । ईपद्वितीये, पञ्चा० १० विश्व० ।

दरपट्टावित-दरप्रस्थापित-त्रि० । अर्द्धप्रस्थापिते, नि० चू० १६ उ० ।

दरपत्त-पु० । देशी-यक्षात्कारे, दे० ना० ५ वर्ग ३७ गाथा ।

दग्गदिय-दरबन्धित-न० । द्वाविंशच्छन्दनकदोपे, “ देसीकह-
बिचते, कहेति दरबदिय कुचो ।” देशीकथावृत्तान्तान् यत्र क-
रोति तस्मिं परिकुञ्चितम् । वृ० ३ उ० ।

दरविदर-पु० । देशी-दीर्घे, विरखे च । दे० ना० ५ वर्ग ५२ गाथा ।

दरसण-दर्शन-न० । मने, यथा-“ आगारमावसता मा, अरमे
मा वि एव्वया । इम दरसणमावप्ता, सव्वदुक्खा विमुच्चं
॥ १ ॥ ” अनु० ।

दरसाणिज्ज-दर्शनीय-त्रि० । छट्ठं योग्ये, च० प्र० १८ पादु० ।
पइयच्छुर्न आस्यति तस्मिंश्च । म० २ श० ५ उ० ।

दरहिमिय-दराहिएरुत-त्रि० । अर्द्धपर्यटिते, वृ० ४ उ० ।

दरिअ-पु० । देशी-दृष्टे, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दरिइ-दरिइ-त्रि० । धनविहीने, स्या० ४ ठा० ३ उ० । अनी-
श्वरे, दुस्ये च । स्या० ३ ठा० १ उ० ।

दरिइकुल-दरिइकुल-न० । अनीश्वरे, स्या० ७ ठा० । निर्द्धन-
कुले च । कल्प० २ कृण ।

दरिइयेर-दरिइस्यविर-पु० । कृताङ्गलानगरीवास्तव्ये सप्तहि-
ले साऽऽरम्भे स्वनामख्याते स्थविरे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

दरिइहूय-दरिइहीनूत-त्रि० । अदरिद्रे दरिइतां गते, स्या० ३
ठा० १ उ० ।

दारिय-दृप्त-त्रि० । दृप्त-क । “अरिहंसे” ॥ ८ । १ । १४४ ॥ दृप्त-
शब्दे श्रुतोऽरिहंशो प्रवर्तते । ‘दरिओ’ । प्रा० १ पाद । “दृष्टे”
॥ ८ । २ । १५६ ॥ दृप्तशब्दे शेषस्य हित्व न प्रवर्तते । “भम धम्मि-
य । श्रीसत्थो, सो सुणधो अज्ज मारिओ तेण । गोदाणईकच्छ-
कुज-वासिणा दरियसीहेण ॥१॥ ” (इति गाथासप्तशत्याम्) प्रा०
२ पाद । गर्हिते, वाच० । औ० । दर्पाऽऽधमाते, रा० । प्रश्न० । “द-
रियनागद्वपमदणा ।” दृप्तनागद्वपमधना । प्रश्न० ४ प्राश्न० द्वार ।

दारियमइ-दृप्तमह-पु० । विशिष्टे काष्ठे दर्पात्पूजायाम्, आचा०
२ पु० १ स० १ चू० १ उ० ।

दरिस-दृश्-(प)धा० । चाक्षुषज्ञाने, ज्वा०-पर०-सक०-अनि-
ट । वाच० । “वृथाऽऽर्क्षिनामरि” ॥ ७ । ४ । १३५ ॥ इति दृपे-
रारि । ‘दरिसइ’ । प्रा० ४ पाद । पश्यति । अदर्शत, अट्टाक्रीत् ।
वाच० । “दृष्टं दृष्टं सुरूपं स्त्रीय ।” आ० क० ।

दरिसण-दर्शन-न० । “ शंपतसवज्जे वा ” ॥ ८ । २ । १०५ ॥
इति सयुक्तस्यान्त्यव्यजनात्पुंश्च इकारो वा भवति । ‘दरिमण ।’
‘दक्षण ।’ प्रा० २ पाद । सम्पक्वे, आ० क० । आनु० । प्रागमे,
सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० । सवेदने, स० १० सम० । प्रकाश-
ने, स० ५ अङ्ग । आलोकने, रा० । वाक्ये च । स० ६ मङ्ग ।
दरिसणरइय-दर्शनरतिक-त्रि० । दर्शने आलोकने रतिपरिस्म-
न् स दर्शनरतिक । द्विरुत्तरीये, रा० ।

दरिसणावरणिज्ज-दर्शनाऽऽवरणीय-न० । दर्शन सामान्यार्थ-
बोधरूपमायुषोतीति दर्शनाऽऽवरणीयम् । दर्शनाऽऽवरणकर्मणि,
स्था० । उक्तं च-“दसणसीले जीवे, दसणथाय करेण ज कम्म ।
तं परिहारसमाण, दसणवरण भवे जीवे ॥ १ ॥ ” इति । स्था०
२ ग० ४ उ० । (अस्य सर्वा वक्तव्यता ‘कम्म’ शब्दे तृतीयभागे
३५६ पृष्ठे छट्ठ्या)

दरिसणिज्ज-दर्शनीय-त्रि० । दर्शनाय चक्षुर्यापाराय हित
दर्शनीयम् । औ० । य पश्यश्चक्षुषा श्रमं न गच्छति तस्मिन्,
स० । ज्ञा० । नि० । विपा० । दर्शनयोग्ये, ज० १ वृ० । रा० ।
प्रज्ञा० । रूपातिशये, आ० म० १ अ० १ खण्ड । आचा० ।
रा० । सू० प्र० । औ० । शोभने, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

दरिसयंत-दर्शयत्-त्रि० प्रकटयति, स० २ अ० ।

दरिसावण-दर्शन-न० । कृपाया प्रेरणे, आव० १ अ० ।

दरी-दरी-स्त्री० । पर्वतकन्दराविशेषे, भ० ३ श० २ उ० ।
झा० । ज० । आचा० । आव० । शृगालाऽऽद्युत्कीर्णचूमिविशेषेषु,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । भ० । मूषिकाऽऽदिहतायां लघ्व्यां सङ्हा-
याम्, ज० २ वृ० ।

दरुमिद्ध-न० । देशी-घने, दे० ना० ५ वर्ग ३७ गाथा ।

दल-दद-धा० । दाने, “दसड्, रुस्य लः । ‘दलह् ।’ सूत्र० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० । आचा० । अग० ।

दल-न० । दल-अच् । पत्रे, विशेषे । जागे, पं० स० ५ छार ।
उपादानकरणे, पञ्चा० ७ विव० । ध० । जिनभवननिष्पश्यङ्गके,
दर्श० १ तत्त्व । शास्त्रच्छेदे, अपकृष्टद्रव्ये, तज्जालपत्रे, उच्च-
तायाम्, पङ्के, अर्धे च । वाच० । अण्डे, विशेषे । उत्सेधवच-
स्तुनि च । पु० । वाच० ।

दलयित्ता-द्व्या-अव्य० । दानं कृत्वेत्यर्थे, आचा० २ श्रु० ३ सू० ।

दक्षती-दलयती-स्त्री० । वरद्वेन गोधूमाऽऽविचूर्णयन्त्याम्, पि० ।

दक्षयमाण-ददत्-त्रि० । दानं कुर्वन्ति, स्था० ३ ग० १ उ० ।

“ हस्तताल दलयमाणे । ” हस्तेन तारुन हस्ततालः, त “ द-
लयमाणे ” ददत् यदिमुष्टिलकुटाऽऽदिभिर्मरुताऽऽदिनिरपेक्ष

आत्मनः परस्य वा प्रहरन्निति जावः । स्था० ३ ग० ४ उ० ।

“ अथादानं दक्षमाणो स्ति । ” यथादानं ऊयोपादनकारणमष्टा-
ङ्गनिमित्तं ददत् प्रयुज्जान इत्यर्थः । स्था० ३ ग० ४ उ० ।

दलागणि-दलाग्नि-पु० । दलानि पत्राणि नैपामग्निस्तदहनप्र-
वृत्तो वह्निः तस्मिन्, स्था० ५ ग० ।

दक्षिअ-न० । देशी-निष्कृणिताक्षे, दे० ना० ५ वर्ग ५२ गाथा ।

दक्षिह-दरिह-पु० । दरिद्रा-अच् आलोपः । वाच० । “ हरि-
क्षाऽदौ ह् । ” ॥ ८ । १ । २५४ ॥ इत्यस्युक्तस्य रस्य लः । प्रा०
१ पाद । निर्दने, धीने च । वाच० ।

दक्षिय-दलिक-न० । यां प्रकृतिं वध्नाति जीवस्तदनुभावेन प्रकृ-
त्यन्तरस्थं दक्षिकम् । तस्मिन्, स्था० ४ ग० २ उ० । पं० स० ।
परमात्मात्मके, पं० स० ५ छार । वस्तु दक्षिकं ऊव्य योग्यमर्ह-
मित्यनर्थान्तरम् । आ० म० १ अ० २ खण्ड । विशेषे ।

दव-दव-पु० । दुर्नाति-दु-अच् । वने, वाच० । वनान्वे च ।
दशं १ तत्त्व । प्र० । उक्त० । भावे-अप् । उपतापे, वाच० ।

द्रव-पु० । द्रु-अप् । रसे, वेगे, गतौ, पञ्चायने, परिहासे, वा-
च० । जले, पि० । विकृतिविशेषे, आव० ६ अ० । सप्तशब्दविशेषे
संयमे च, कर्मकाठिन्यरूपवर्णकारित्वाद् विलयहेतुत्वाच्च । आ-
चा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । सूत्र० । पानक, दृ० १ उ० । यश्च सौ-
घार रुवाऽऽदिकमन्त्रेपकृत, यश्च दुग्धतैलवसाद्रवधृताऽऽदिक
लेपकृत तदुभयमपि द्रवमित्युच्यते । दृ० ५ उ० । नि० चू० ।
गर्भदे, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दवकर-द्रवकर-त्रि० । परिहासकारिणि, प्र० ए श० ३३ उ० ।
औ० ।

दवकारी-द्रवकारी-स्त्री० । परिहासकारिण्याम्, प्र० ११ श०
११ उ० ।

दवगंधित-द्रवगन्धित्व-न० । द्रवस्य गूढस्य कुथिततकाऽऽद्-
रिव गन्धो यस्यास्ति । तस्मिन्, ध० १ अधि० ।

दवगुरु-द्रवगुरु-पु० । अपिण्डीकृते आर्द्रगुडे, प्र० ४ आश्र०
छार । प० च० ।

दवग्नि-ट (दा) वाग्नि-पु० । दवस्य वनस्य अग्निः दवाग्निः ।
वाच० । “ वाऽऽययोत्थाताऽऽदायदातः । ” ॥ ८ । १ । ६७ ॥ इति
आदेराकारस्य अद्वा । “ दवग्नी । दावग्नी । ” प्रा० १ पाद । दनो-
ज्ज्वेऽग्नौ, औ० । प्रश्न० । उक्त० । “ दवग्निजालाभिहृषा ” जी०
१ प्रति० । “ दवग्निणा ” दवाग्निना वह्निज्वालनेन निर्दयं यथा
भवति । प्रश्न० १ आश्र० छार ।

दवग्निकर्म-दवाग्निकर्म-न० । क्षेत्ररक्षानिमित्तं वने दवदाने, य-
थोत्तरापथे दग्धे हि तत्र तरुणं तृणमुत्तिष्ठति । पञ्चा० १ विव० ।

दवग्निदाण-दवाग्निदान-न० । भूमिषु तरुणतृणरोहणार्थं वने
क्रियमाणे दवकर्मणि, ध० २ अधि० ।

दवग्निदावण्या-दवाग्निदापनता-स्त्री० । दवाग्नेर्दवस्य दापन
दाने प्रयोजकत्वमुपलक्षणत्वाद्दानं च दवाग्निदापनं, तदेव प्राकृ-
तत्वात् “ दवग्निदावण्या । ” कर्मन उपभोगपरिजोगव्रताति-
काररूपाणां पञ्चदशकर्मादानानामन्यतमे, (म० ८ ग० ५ उ० ।
आ०) क्षेत्राऽऽदिशोधननिमित्तं वनाग्नेर्वितरणे, उक्त० १ अ० ।
आव० ।

दवण-दवन-न० । याने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

दवणमग-दवनमार्ग-पु० । दवनमिति यानं, तन्मार्गो दवनमा-
र्गः । तस्मिन्, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

दवदप्पसील-द्रुतदर्पशील-त्रि० । असमीक्ष्य कारिणि, पं०
घ० ४ छार ।

भासड् दुअं दुअं ग-च्छए अ दरितो य गोविसो सरए ।

सव्वहुयदुयकारी, फुट्टड् व ठिओ वि दप्पेणं ॥४६॥

द्रुतद्रुतम् असमीक्ष्य सप्रमाऽऽवेशवशाद्यो प्रापते, यश्च द्रुतं द्रुतं
गच्छति । क ध्वेत्वाह-शरदि दर्पित इव दपोद्भुर इव गोवृषो व-
ह्निवर्धविशेषः । शरदि हि प्रचुरचारिप्राणतया, मत्किंकाऽऽद्युपलव-
रहिततया च गोवृषो मद्रोद्रेकादुच्चिन्नहृलः पर्यटनीत्येवमसा-
वपि निरङ्कुशस्त्वरित त्वरित गच्छति, यश्च सर्वद्रुतद्रुतकारी
प्रत्युपेक्षणाऽऽदीनां सर्वासामपि क्रियाणामतिस्वरितकारी, यश्च
दपेण तीव्रोद्रेकवशात् स्फुटनीव स्थितोऽपि सन् गमनाऽऽदिकां
क्रियामकुर्वन्नपि इत्यर्थः । एष द्रुतदर्पशील उच्यते । दृ० १ उ० ।

द्वयद्व-द्वयद्व-अव्य० त्वरिते, दश० १ अ० । नि० चू० । वृ० ।
द्वयद्वचारि (ण्)-द्वयद्वचारिन्-पु० । द्वयगमनशीले, दश०
१ अ० । आ० । स० । आ० चू० । (' असमाहिष्ठाण ' शब्दे
प्रथमभागे ८४२ पृष्ठे प्रतिपादितमस्य स्वरूपम्)

द्वयदाण-द्वयदान-न० । द्वयस्य द्वाशेस्तृणाऽऽदिदहननिमित्त
दान वितरण द्वयदानम् । प्रच० ६ द्वार । अरण्ये अग्निप्रज्वालने,
ध० २ अधि० । तच्च द्विधा भवति-व्यसनात् फलनिगपेक्षप्रवृ-
त्तिरूपात्, फलापेक्षप्रवृत्तिरूपाद्वा । यथा वनेचरा एवमेव तृ-
णाऽऽदावग्निं प्रज्वालयन्ति, पुण्यवृद्ध्या वा, यथा-मे यदा
मरणसमयस्तदा ह्यन्तो मम श्रेयोऽर्थे धर्मदीपोत्सवा कर-
णीयाः । अथवा-जीर्णतृणदाहे सति नवतृणाङ्कुरोद्भेदाद् गाव-
श्चरन्तीति क्षेत्रे वा सस्यसपत्तिनिमित्तमग्निं ज्वालयन्तीति ।
यदुक्तम्-“ वणद्वयदानमग्ने, द्वाग्निवाण तु जीववहजण-
य । ” प्रच० ६ द्वार । ध० । सूत्र० ।

द्वय-पु० । देशी-तन्तौ, दे० ना० ४ वर्ग ३५ गाथा ।

द्वयग-द्वयक-पु० । रज्जौ, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० । आ० म० ।
रा० । सूत्र० । दोरके, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

द्वयरिया-द्वयिका-स्त्री० । पलाशाऽऽदित्वगजनितायां रज्जौ, प-
लनाऽऽदिसंस्कृतो विशिष्टावस्थां प्राप्तः सन् घटकलो द्वयिके-
त्युच्यते । विशे० । सू० प्र० ।

द्वयविरोध-द्वयविरोध-पु० । काङ्जिकेन सह विरोधे, घोष० ।
द्वयमील-द्वयशील-त्रि० । दर्पद्रुतगमनभाषणाऽऽदौ, स्था० ४
ठा० ४ उ० । वृ० । (अनुपदमेव ' द्वयद्वयसलिल ' शब्दे
२४५८ पृष्ठे व्याख्यातं चेतत्)

द्वयवृत्त-न० । देशी श्रीधर्मसुखे, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

द्वयवृत्त-दापन-न० । दानक्रियायां प्रेरणे, नि० चू० २ उ० ।

द्वयवृत्त-दापयत्-त्रि० । दान कारयति, स्था० ४ ठा० २ उ० ।
द्वयिड-द्वयिन्-पु० । अनार्यदेशभेदे, तज्जे मनुष्ये च । प्रश्न० १
आश्र० द्वार । शत्रुजये दशभिः फोटिभिः साकसिद्धि गते नृ-
पे, ती० १ कल्प । द्वयिन्देशोत्पन्नाया योषिति च । तत्र टी-
प् । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

द्वयिण-द्वयिण-न० । दुः शत्रु । धने, व्य० १ उ० । यो० । स्था० ।
काञ्चने, पराक्रमे, वृत्ते च । वाच० ।

द्वयिणसहरणा-द्वयिणसंहरणाऽऽदि-पु० । पितृपैश्वर्यनि निके
पाऽऽदौ, कल्प० ७ क्षण ।

द्वयिण-द्वयिक-पु० । द्वयः सयम ससद्व्यभिधान कर्मकाठि-
न्यद्रवकारित्वात् विलयहेतुत्वात् । आचा० १ ध्रु० १ अ० ७ उ० ।
कर्मप्रण्यस्त्यावर्णो रूढ सयम, स विद्यते यस्याऽसौ द्वयिक ।
सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । आचा० । सम्यक्सयमोत्थानेनोत्थिते,
सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । तृणाऽऽदिद्रव्यसमुदाये, अ० १ श०
८ उ० । सूत्र० ।

द्वयिण-न० । द्रवति गच्छति नास्तान् ज्ञानाऽऽदिप्रकारानिनि
द्रव्यम् । दश० २ अ० । तत्तद्गुणानां भाजने, कल्प० ५ क्षण ।
रागद्वेषपरहिते, दश० १० अ० । आचा० । सूत्र० । भव्ये मुक्ति-
गमनयोग्ये, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । आचा० । “ द्वयि

यधन मुक्ते, सव्यत्रो द्विरणवधने । ” सव्य भव्यो मुक्तिग-
मनयोग्यः, “ द्वय च नव्य ” इति वचनात् । रागद्वेषविरहाद्वा
द्रव्यभूतोऽकपायित्यर्थः । यदि वा-वीतराग इति, वीतरागोऽ-
ल्पकपाय इत्यर्थः । तथा चोक्तम्-“ किं सक्ता वो जुजे, सराग-
धम्मस्मि कोइ अकसायी । सने वि जो कसाण, निगिण्हो सो वि
तत्तुल्लो ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । रागद्वेषकलिकोपघ्नवरहि-
तत्वाद्वा जातसुवर्णवच्छुद्धद्रव्यभूते, सूत्र० १ ध्रु० १६ अ० ।
धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गलजीवकाशाऽऽत्मके गुणपर्यायाऽऽधारे,
सूत्र० २ ध्रु० ५ अ० ।

द्वयिणक-द्वयैक-पु० । चतुर्विधैकान्यतमे, स्था० ४ ठा०
२ उ० । (एककानां चतुर्विध ' एकक ' शब्दे तृतीयभागे २
पृष्ठे गतम्)

द्वयिणक-द्वयैक-पु० । कल्पनीयद्रव्ये, प० ज्ञा० ।

जेण परिगहिण्ण, दव्वेणं कप्पो होति णोकप्पे ।

त दव्वमेव कप्पो, कारणकज्जोवयाराओ ॥

सो विविहो बोधव्वो, जीवमजीवं य मीसओ चैव ।

एतेसिं तु विजागं, वोच्छामि अहाणुण्वीए ॥ प० ज्ञा० ।

(जीवकल्पाऽऽदीनां तु व्याख्या स्वस्वस्थाने) प्रमाजना १-
मुपनापना २-शिक्षापना ३-उपस्थापना ४-सभोजना ५-सवस-
ना ६-रूपे पदके, प० चू० । (एते कल्पाः ' उव्ववणाकप्प ' शब्दे ८८४ पृष्ठे द्रष्टव्याः)

द्वयिणक-समाहितो, ण जणिय जं हिट्ठं तं भणामि सि ।

सो जन्नती विसेसो, इणमो वोच्छं ममासेण ॥

दव्वं तु गिण्हियव्वं, सुद्धं गविमुत्तं गविसणा वुविहा ।

सविही अविही एया, अविहीएँ इम सुण्येयव्व ॥

दव्वाणि जाणि काणि ति, महणं होए ठव्वेति माहूणं ।

तेसिं तु संभनं म-ग्गमाणेँ न तु माहते अत्थं ॥

अविहीएँ दोस पिण्डव-हिमेज्जसज्जायणिग्गमपवेसो ।

एवकद्वगदुयचउके, एते सव्वे ण पावति ॥

साली तुंवीमादी, आहारे फल्लहिमादि ठव्वहिम्मि ।

हक्खा पुण सेज्जडा-ए वा वि गमा दु साहूणं ॥

होज्जा एताइं पु-च्छिऊण कत्थ एयाणि ताहें तहिँ गच्छे ।

अविहिगवेसण एसा, जह भणित्ता पिण्णिजुतीए ॥

आहारोवहिसेज्जा-ण णाणदव्वेहिँ होति निप्फत्ती ।

वेसणा मिरिए पिप्पल्लि-अल्लगयततेल्लगुल्लमादी ॥

हिमवते पिप्पल्लिओ, मल्लए मिरिचाण होति उप्पत्ती ।

हिंयुस्म रगण्विसए, जीरगमादी य जो जत्थ ॥

मा अम्हं अट्टाए, गावो कीयाह पच्छवत्ता वा ।

फलगादी मा रुग्गो-डव्वोवितो अम्हं अट्टाए ।

एमादि विमग्गंतो, पनव णाणादियाया पणिहाणी ।

तह वत्थपायसेज्जा-ण मरति मो अंतगा चैव ॥

एवं सो हिंरुतो, जत्तं पाण च उाणमुत्तहिँ वा ।

कह उगमेउ कह वा, सज्जायं कुणतु हिंढंतो ? ॥
 जो एक्खमणपवेसे, कालो जणितो उ वासउदुव्हे ।
 दुषउकं उउव्हे, विहारो हेमंतगिम्हेसु ॥
 एवमो वासावासे, एसो कप्पो जिणेहिं पन्नतो ।
 एयस्म संखमाणं, वोच्चांमि अहं समासेणं ॥
 दोएह सया चत्ताला, उउव्हे एत्तिओ विहारे तु ।
 वासासू पण्णात्ता, पणगं पणगं हु मति सीयडा ॥
 पुरपच्छिममज्जाणं, सव्वेसि एस कालवेदो तु ।
 णिच्चं हिंढंतो, विराहितो होति सो नियमा ॥
 तम्हा खलु उप्पत्ती, ए एसियव्वा तु तेसिं दव्वाणं ।
 जस्मडा निष्फन्नं, तं गंतुं एसते मतिमं ॥
 अतिवहुयउउव्वज्जा, एतुं दव्वकुलदेसजावे य ।
 पुच्छति सुच्छमसुच्छं, ताहे गहण अगहणं वा ॥
 अहवा पुटो भण्णज्जा, समणाहिकयं व अहव निक्खित्तं ।
 पच्छित्तं वा वि जवे, तत्थ तु दारा इमे होति ॥
 समणे समणी मावय, साविय संवंधि इट्ठिमामाए ।
 रायातु एक्खेने, वेया एक्खेवेयं कुज्जा ॥
 दमए दूजग जडे, समणच्छण्डे वाय तेणे य ।
 ए यणाम ण वत्तव्वं, पुडे रुडे जहा वयणं ॥
 एतेसिं दाराणं, विभास भणिता जहा च कप्पम्मि ।
 सव्वे ष निरवसेसा, एणव्वा सव्वदव्वेसु ॥
 जं पुण जत्था इएहं, दव्वे खेत्ते य होज्ज कात्ते य ।
 तेहिं का पुच्छा तू, जह उज्जेणीएँ मंहेसु ॥
 एवेव माहमासे, किमराए संखमीएँ का पुच्छा ? ।
 ठिड तिएहेव कुल्लम्मी, बहुए दव्वम्मि का पुच्छा ? ॥
 तम्हा तु गहणकाले, मूळगुणे चेव उत्तरगुणे य ।
 सो होज्जा दव्वस्म तु, ए मूळओ तस्स उप्पत्ती ॥
 कीते पामिच्चे छि-ज्जए य एिप्फत्तिए य निष्फएहे ।
 कज्जं एिप्फत्तिमयं, ममाणिते होति निष्फएहं ॥
 कंमिनकीताऽऽदीया, तंदुल्लयादी तु होज्ज ममडा ।
 एिप्फत्ती सा तु भवे, आयट्ठायासु निष्फन्नं ॥
 तं होति कप्पणिज्जं, जं पुण समणट्ट होज्ज एिप्फमां ।
 त तु न कप्पति एत्थ, च चोयए चोदओ डणमो ॥
 एिप्फत्तिओ य एिप्फन्नओ य गहण तु होज्ज समणस्म ।
 णिप्फत्तिओ य सुक्खे, कहं ए एिप्फसए सोही ? ॥
 एवं गवेसियव्वं, त एगट्ठाणग परिच्चत्त ।
 जसति अफासुदव्वे-ए चेव गहणं तु साहूणं ॥
 तो तेणं साहूणं, किं कज्जं होति तु गविट्ठेणं ।
 अन्नं पि य एगकुले, ए हु आकरो सव्वदव्वाणं ॥
 तित्तकसुयमादियाणं, सव्वदव्वाण संभवेगकृत्ते ।

ताणि तु गवेसमाणे, हाणी सव्वेव णाणादी ॥
 तम्हा पप्पं परिहर, अपप्प चियवज्जतो वि वज्जति हु ।
 अपप्प साहेतो, विवज्जति ए तं च साहेति ॥
 एिप्फत्ती समणट्टा, समणट्टा चेव मातु एिप्फसं ।
 गहितं होज्ज जयंते-ए तत्थ सोही कहं होति ? ॥
 एवमवि अप्पमत्तो, उवउत्तो उज्जयं गवेसतो ।
 सुच्छो जइ चावसो, खमओ इव सो असदजावो ॥
 जो पुण मुक्कधुराओ, एिरुज्जमो जइ वि सो उ णाऽऽवसो ।
 तह वि य आवसो चिय, आहाकम्मं परिणउ व्व ॥
 एयस्स साहणउं, अहवा अन्नं पि जसए एत्थ ।
 कारगसुत्तं इणमो, तमहं वोच्छं समासेणं ॥
 एगम्मि वित्तिगएँ तय-म्मि जे अत्थकुसलजिणदिट्ठा ।
 एतेसु जुत्तजोगी, विहरंतो अहाउयं मुज्जे ॥
 अंगगहणं पढमं, आयारो तस्स वित्तिगसुयखंधे ।
 तस्स वि वीयज्जयणे, उदेसे तस्स ततियम्मि ॥
 जइ सुत्त खलु सेयर-वस्सेयं होज्ज सुलभे उ ।
 अहवा वी तइ एत्ती, अज्जयणम्मी तइज्जम्मी ॥
 तस्स वि तइउदेसे, आदीमुत्तम्मि जं समक्खाय ।
 जदि संकमो असुच्छो, ताहे जयणाएँ जुत्तो उ ॥
 देसूणं पि हु कोहिं, अत्थंतो सो वि मुज्जती एियमा ।
 तम्हा विसुच्छजावो, मुज्जति एियमा जिणमयम्मि ॥
 बाहिरकरणे जुत्तो, उवओग महिद्धिओ सुयधराण ।
 जं दोससमावसो, विस्माणं जिणवयणतो सुद्धो ॥
 दव्वेण य भावेण य, सुच्चासुद्धे य होति चउभंगो ।
 ततिओ दोसु वि सुद्धो, चउत्थओ उभयह विसुद्धो ॥
 वीओ भावाविभुद्धो, दव्वविसुद्धो य पढमओ होति ।
 अहवा वि दोसकरणं, दव्वे जावे य हुविहं तु ॥
 भावविसुद्धा-राहगो, दव्वतो सुद्धो य होतऽसुद्धो य ।
 जे जिणदिट्ठा दोसा, रागादी तेहिं न उ द्विप्पे ॥
 एतेसामसतरं, कीयादी आणुवउत्त जो गिएहे ।
 तट्ठाणगावराहे, संवद्धियमोऽवराहाण ॥
 आवणणे सट्ठाण, दिज्जति अह पुण बहुं तु आवणणे ।
 तहियं किं दायव्वं, भएणति इणमो सुणह वोच्छं ॥
 मुज्जइ तवेण दिज्जा, ववु छेदो वा तहेव मूलं वा ।
 कत्थेदं जणयती, जएहति तु णिसीहमामम्मि ॥
 वीसतिमे उदेसे, मास चउमास तह य छम्मासं ।
 उग्यातमणुग्यातं, जणितं सव्वं जट्टाकमसो ॥
 एमो तु द्वियकप्पो, जहक्कम वएणतो समासेणं ।

“अज्ज मए सुय, गाहा-(दव्वाणि) जाणि पुण साहुस्स आहा-
 राङ्णि दव्वाणि गहण एति, तेसिं जइसभव मग्गइ, कओ एस
 साली उप्पसादिघोसणपाहुनियाए (?) नीणियाए ? । आगारि

भणति-कओ एयाणि नंदुवाणि आणीयाणि? अथादि ताव जाव पुच्छामि । ताए सिंठ-वणाओ । अथ साविप । मा साहुनिमित्त साली वाविया होजा । एव फलहीओ वच्चे नीणिप फलहीण उप्पत्तिं गवेसनि, तुवाओ वा गवेसइ तुवाण उप्पत्तिं लाउए नीणिप, रुक्खा वा सेज्जाणिमित्त एव मो पुच्छिऊण कथ एयाणि उप्पन्नाणि ति, ताहे तहिं गच्छति, जहा पिंरुनिज्जुत्तीए, पर्पसि आहाराण मूळुप्पत्ती, नदुला वि गवेसमाणो अथ न सोहयइ । आहाराऽदीना निप्पत्ती च ज्ञानदर्शनचारित्रार्थसिद्धि । “जत्ते पाणे गाहा-(एव सो हिंडतो, भत्त पाण च गणमुवाहिं वा । कह उग्गमेउ कह वा, सज्जाय कुणउ हिंरुतो) सज्जावाहिं वा सो-हेउ निच्च हिंरुतो । जे य निक्खमणपवेसणकाला अट्टओ उव-ठिया मासा निक्खमणकालो ति जम्भइ, पवेसकाओ य वासा-वासो नवमो, ते तस्स न भवति हिंडतस्स । (दुचउक्कत्ति) च चारि हेमनिया, चचारि गिम्हिया, एएसु अणुष्ठाओ विहारो । गाहा-(दोण्हि सया चत्ताला) हेमनगिम्हासु होति दिवसाण मासकप्पण, वासासु य एवासा पचधा दसियछा, तस्स न भ-वइ निच्च हिंरुतस्स सवच्चरेण तिणि सचाइं दिवसमयाइ वि हारकावे दुपक्खे वि साहुण साहुणीण य । गाहा-(पुरपच्छि-ममज्जाण) पुरच्छिमपच्छिक्कममज्जिमाण तिथयरण सव्वेसि । गाहा-(एस कावच्चेओ तु) तिविहम्मि वि तिविहे वि आहारोव-हिसेज्जाण अणेगेहिं दव्वेहिं सभवो भवइ, आहारे ताव पिप्प-लिघववेमणेहि, ताहे कित्तियस्स हिंरुत्तइ जत्थ ताणि निप्फ-णाणि ।” निष्पत्तिरूपत्तिरित्यर्थ । “ पिप्पलीओ हिमवते, मरियाणि मलय, हिंशु रमणेषु, वच्चाणि ताम्रितीए पुरुवद्धणसिंधुसोर-ट्टासु वच्चाण उप्पत्तीओ, जाव ताणि हिंरुइ, ताव पाणाइ परिहा-णी, अतरा वेव मरइ । एव पाए सेज्जाए य । तम्हा नो निप्फत्ती मग्गियवा । निप्फत्ती णाम-मूळसभवो, निप्फणहि तस्स सया साओ कडे, तस्स निठिए चउभगो । पथ निप्फण्णेणाहिमारो । पच्छुप्पणो नाम-तहेव दव्वकुलदेसजावे य मग्गइ, जहा पिंड-निज्जुत्तीए । नोमूळुग्गम पुच्छइ दव्वण, एय पुच्छइ-किंनिमि-त्तमुवक्खमिय, एव पुच्छिऊण गिएइ । गाहा-(नमणे समणी) भत्तपाणे वत्थपाएसु वा नीणिपसु पुच्छइ-कस्सेय ? सो पु-च्छिओ भणेज्जा-तुवम चेव निमित्त उवक्खमिय, कीय, पा-मिच्चय परियाट्टियइ, वत्थ वा तूणाविय, कीय, पामिच्चय परियाट्टि-यइ, वच्छ वा तुणाविय, पामिच्चय परियाट्टियइ । इयाणि तुवम-छाप मह कय, वीयाणि वा अवणीयाणि, कीयमाइ वा, एव साहेज्जा, समणेण वा समणीए वा सावणण वा सावि-याए वा इट्ठिमतेण वा मामणण वा दमणण वा दूभणण वा रज्जभणेण वा वायाए वा तेणणण वा पक्खेवयाणि बू-ढाणि, समण समणी वा त्रिगत्था भणति-अम्ह न गेएहति, ते य खधग करेज्जा, सावओ वा साविया वा, तेसि साहओ न गिएहति, आहाराइ ते पक्खेवण कुज्जा, सवधिओ सवधिणी वा, सो तेसि न गेएहइ, आहाराइ ते पक्खेवण कुज्जा, इट्ठिमतो वा रुमज्जभोइयाइ, तेसि साहओ न गेएहति, ते आहाराइ पक्खेव-ण कुज्जा । मामओ नाम-माम कोइ घरे दुक्कउ, सा सुयत्तणेण जोइया सट्ठी, सा पक्खेवण कुज्जा । राया मम रायपिंडे न गेए-ति, तो पक्खेवण कुज्जा आहाराइ । तेणयस्स वा साहओ न गेएहति, सो आहाराइ पक्खेवण कुज्जा । निक्खेय पुण-वत्थ पत्त वा सविग्गा अनविग्गा वा साहओ अभियाइसु कारणेसु अएह-देस गच्छमाणा निक्खेयिज्जा । तेहिं भणिय-अमुप कावे ए-

ज्जामो, तो साहुण देज्जाइ, नभोज्याण वेप्पइ, असमोज्याण पासत्थाइए व सत्थरमाणो न गेएहति, दमओ दूभगा रज्जज्जओ वा आहाराइ पुच्छिओ भणेज्जा-कस्सेय ति ? जणेज्जा-सामि । किं मम आहाराइ वत्थपायाइ वि नत्थि । दूजओ-जइ अह रओ अ-चिरइयाए, अचिरइया वा भोगियस्स, तो मम वत्थाइणि वि नत्थि । जट्टो भणेज्जा-जइ अह रज्जाओ ईसरियाओ मओ, तोइह किमा-हाराइणि पि ताहामि, सेस जहा पेठियाए । गाहा-(न य नाम न वत्तव, पुट्टे रुठे जहा वयण ।) अथया जत्थ पुण आच्छा खेसे कावे वा भवइ, ज जस्स देसे पवत्तइ, पउर च जहा उज्जेणीए मरया । तत्थ का पुच्छा ? जत्थ पुण दव्वकुलदेस-भावे अपुव्वकरण दृष्टण पुच्छा-किं निमित्त एयाणि आहारा-इणि कयाणि । मूलगुणउत्तरगुणेषु आहारोवहिम्वेज्जाण गहण विसोहेयव्व साहुणा । गाहा-(कीते पामिच्च) एव कीयपामिच्च-उज्जा अणेसणाइणि निप्पज्जति, तट्टुला वा लाउया वा सज-यछाप कीयाणि वा कत्तियाणि वा सुत्ताणि, लाउयाणि वा सजयट्टाप रुत्ताणि, पच्छा आयट्टा निप्फणाणि कप्पति, सजया-ण रुक्खा वा सजयछाप रुत्ता, पच्छा आयछाप छिणाणि य वराणि य कयाणि, आयछाप निप्फाइयाणि ताहे कप्पति, ज त निप्फत्तीतो आयट्टानिप्फण त कप्पइ, कउज निप्फत्तिमय नि । कज्ज नाम-आहाराइमय ति । जहा तट्टुलमय आहार, सुत्तमयाणि वत्थाणि समाणिप ति, तस्स कउ-तस्स निप्फण । गाहा (नि-प्फत्तिओ य) एव अगवेसणानिप्फण तो गवेसण, गहण वा । गाहा-पच्छइ, चोदग आह निप्फत्तिओ धि निप्फणओ व साहुस्स आ-हाराइ गहण होजा । निप्फत्तिओ असुद्ध कह निप्फण गेएहइ ? उच्यते-एव ताव गवेसियव्व (एगमिति) निप्फण गवेसिज्जइ, न तु मूलनिप्फत्ती दव्वण, मूलनिप्फत्तिए गविट्टाए वहुदोसा । आह-जइ एव गवेसिज्जइ, ज गेज्जइ निप्फण किं एगछाण परिच्चयइ ? एगट्टाणयं नाम-उप्पत्ती तट्टुलाइण, वत्थाइण च । उच्यते-न हु सव्वदव्वा, न हु एगकुले नाणादव्वाणि तित्तकसुयाइणि सभवति । किं तु एव गवेसमाणस्स तुज्ज सव्वदव्वाण मूल-प्पत्ती आहाराइण सुद्धी चेव न प्राविस्सइ । मज्झमाइण च जहा णिदोसा हिंडतस्स । गाहा-(एवमवि अप्पमत्तो) एवमित्यव-धारणे । किमवधारणीय ? एवमप्पमत्तस्स गवेसमाणस्स ज-इ वि निप्फण सजयछाप न जाणेज्जइ, तओ त च परिभुजेज्जा आहारोवहिम्वेज्जा, ताहे तस्मि परिभुत्ते विसुज्जइ, जहा सो खमओ सुद्ध गवेसमाणो, जो पुण मुक्कधुराओ । मुक्कधुरो नाम-आहाराइ उग्गमाइहिं मुक्को तत्तो सो लग्गइ जहा सए । गाहा-(आहाकम्म परिणउ व्व) अनेसु आयारग्गेसु सेज्जाण तइए उ-हेसए अण्णाणए । इह पलु नो सुवभे उवस्सए भवइ, जुत्तजोगी गवेसनो सुद्धो चेव भवइ, उग्गमाइआसुद्धे वि । अहवा तद्वयस्म अज्जयणे आरियाण जइ सकमे असुद्धो कओ । अहवा-सकमेण उज्जइ, असिचाइकारणेषु तत्थ वि तहेव देसुण पि पुव्वकोमि अ-त्थमाणो सुज्जइ । एएसु उग्गमाइसु आहाराइसु जुत्तजोगी परि-हरतो आहाउय पालेमाणो मिज्जइ । गाहा-(ध्याहिरकरणे) एव जइ वाहिरकरणेण सपउत्तो उवओओ होइ तो महिद्धिओ सुयध-राणा' महिद्धिइति महारिद्धित्वमाउहति । “को दिठ्ठनो, गाहा-(ज दोमसमावओ वि) खमओ सुद्धो । सुयणाणपमाणेण दोम-कारणम्मि दव्वओ नाम एनो सुद्धो, नो भावओ । चउजगो । तइ-ओ दव्व भावओ सुद्धा । चउत्थो दोहिं वि असुद्धो । तस्म का कहा ? जे पम्मवितिया तेसु मग्गणा, धिए भगे दव्वआ दसुद्धो

वि, भावओ सुद्धो । अहवा-डुविहं कारणे दव्वे, भावे य सु-
द्धो वा । भावओ सुद्धो आराद्धओ होइ, जे जिणदिट्ठा भावा रागा-
दयो, तेहिं न वेप्पइ जम्हा । गाहा-(एनेसामन्नयर) परसि की-
याडण आहारार्हण वा जो (अणुवउत्त जो गिरहे) तस्साऽऽ-
रोवणपच्छित्त, जया पुण बहुइआ आलोयणा होजा । ” तत्र कथं
दातव्यम् ? उच्यते-“सव्वत्थ हेउ समक्खिऊण जइ तवेण सु-
व्वर तो तवो दिज्जइ, इहरहा छेओ वा मूल वा । कह एव-
पमाण जणिय ? उच्यते-निसीहस्स वीसअमे उहेसए । एस
ताव द्वियकप्पो । ” प० चू० ।

पंचएहं असणादी-ए पणवीस तिहा भवे विमोही उ ।
अहवा वि उ उहसिया, एत्तो तिगवहिया सोही ॥
असणं पाणं वत्थं, पाय सेज्जा य पंच एतेमि ।
सुद्धी पण वीसति वा, उगम तह एसणाए य ॥
सुयणाणपमाणेण तु, गहियममुद्धे वि होति सुद्धो तु ।
अहवा वि तु उहमिया, सोल्लस उप्पायणादोसा ॥
एएसिं सव्वेसिं, हणपयणकिणादि णवहिं कोहीहि ।
कयकारिताणुमोदित, एसा तिगवहिया सोही ॥ प० जा० ।

तत्र द्वयकप्पो ताव आहारमाह । गाहा-(असण पाण वत्थ
पायसेज्जा) एएसिं पंचएह वि पंचपचगविसोहि चि । पंचपच-
गा नाम-पसरस उगमदोसा, दस एसणादोसा । एए पंचपच-
गा पंचवीसं आवेतो पणवीसाए सुयनाणमाणओ सुद्धा । अह-
वा-उ इस य-सोवस उप्पायणा दोसा, एएसिं सव्वेसिं पि ति-
यवहिया सोहि चि । “ न हणइ न हणावेइ, हणंत नाणुजाणइ ।
न पयइ न पयावेइ, पयत नाणुजाणइ ॥ १ ॥ न किणइ न कि-
णावेइ, किणतं नाणुजाणइ । ” एस द्वयकप्पो । प० चू० ।

द्वियत्ता स्त्री०-द्रव्याऽऽत्मन्-पु० । द्रव्य त्रिकालानुगामि उपस-
र्जनकृतकपायाऽऽदिपर्याय, तद्रूप आत्मा द्रव्याऽऽत्मा । आत्म-
भेदे, स च सर्वेषां जीवानाम् । ज० ११ श० १० उ० ।

द्वियरस-द्रवितरस-पु० । द्रवयुक्तनिर्यासे, ओव० ।

द्वियाणुओग-द्रव्यानुयोग-पु० । अनुयोगभेदे, स्था० ।

तत्स्वरूपम्-

दसविहे द्वियाणुओगे पससे । तं जहा-द्वियाणुओगे,
मान्याणुओगे, एगहियाणुओगे, करणाणुओगे, अपियाण-
पिए, जावियाजाविए, वाहिरावाहिरे, सासयासासए,
तहणाणे, अतहणाणे ॥

(दसविहे इत्यादि) अनुयोजनं सूत्रस्यार्थेन संबन्धनम्, अ-
नुरूपोऽनुकूलो वा योग सूत्रस्याभिधेयार्थं प्रति व्यापारोऽनुयो-
गः, व्याख्यानमिति भावः । स च चतुर्धा, व्याख्येयभेदात् । तद्यथा-
चरणकरणानुयोगो, धर्मकथानुयोगो, गणितानुयोगो, द्रव्यानु-
योगश्च । तत्र द्रव्यस्य जीवाऽऽदेरनुयोगो विचारो द्रव्यानुयोगः ।
स च दशधा । तत्र (द्वियाणुओगे चि) यज्जीवाऽऽदेर्द्रव्यत्वं वि-
चार्यते स द्रव्यानुयोगः । यथा-द्रवति गच्छति तांस्तान् पर्यायान्,
द्रूयते वा तैस्तैः पर्यायैरिति द्रव्यम्, गुणपर्यायवानर्थः, तत्र सति
जीवे ज्ञानाऽऽद्यः सहजावित्तजक्का गुणा, न हि नद्विषु को जी-

व कदाचनापि सभवति, जीवत्वहाने । तथा पर्याया अपि मा-
नुषत्ववाल्याऽऽद्यः कालकृतावस्थावक्का तत्र सन्त्येवेत्यतो
जवत्यमौ गुणपर्यायवत्वाद्भवमित्यादि द्रव्यानुयोगः । स्था०
१० वा० । (मातृकानुयोगाऽऽदीनां शब्दार्थं पृथक् पृथक्)

द्वियाऽऽत्ता-स्त्री०-द्रव्याऽऽत्मन्-पु० । 'द्वियत्ता' शब्दार्थः,
भ० १२ श० १० उ० ।

द्रव्य-द्रव्य-न० । द्रवति गच्छति तांस्तान् पर्यायानिति द्रव्यम् ।
“ कृद्गुलम् ॥ ” इति वचनात्कर्त्तरि यः । आ० भ० १ अ० १ खण्डा-
नि० चू० । जं० । अनु० । अनादिमदुत्प्रेक्षितपर्यायगृह्यताऽऽ-
धारेऽर्थः, विशेषः । ल० । स्था० ॥

अथ द्रव्यलक्षणमाह-

द्वए द्रुयए दोरव-यवो विगारो गुणाण संदावो ।

द्रवं भवं भाव-स्त जूअजावं च जं जोगं ॥ १८ ॥

'द्रु' 'द्रु' गताविति धातु, तनश्च द्रवति तांस्तान् स्वपर्यायान् प्रा-
प्नोति मुञ्चति वेति तद् 'द्रव्यम्,' इत्युत्तरार्द्धादानर्थः सर्वत्र स-
म्बध्यते । तथा द्रूयते स्वपर्यायैरेव प्राप्यते मुच्यते चेति द्रव्य,
यान्किं पर्यायान् द्रव्यं प्राप्नोति, तैस्तदपि प्राप्यते, यांश्च
मुञ्चति, तैस्तदपि मुच्यत इति भावः । तथा द्रवति
तांस्तान् पर्यायान् गच्छति इति द्रुः सत्ता, तस्या पत्रा-
वयवो, विकारो वेति द्रव्यम् । अवांतरसत्तारूपाणि हि द्र-
व्याणि महासत्ताया अवयवा विकारा वा भवन्त्येवेति भावः ।
तथा गुणा रूपरसाऽऽद्यः, तेषां सद्रवण सत्ताव समुदायो घ-
टाऽऽदिरूपो द्रव्यम् । तथा-(भव भावस्स चि) भविष्यतीति
भावः, तस्य भावस्य भाविन पर्यायस्या यद्द्रव्यं योग्य तदपि द्रव्य-
म्, रात्र्यपर्यायार्हकुमारवत् । तथा भूतभाव चेति-भूतः पञ्चात्कृतो
भावः पर्यायो यस्य तद् जूतजाव, तदपि द्रव्यम्, अनुजूतघृता-
ऽऽधारत्वपर्यायरिकघृतघटवत् । चशब्दाद् भूतजविष्यत्पर्यायं च
द्रव्यमिति ज्ञानव्यम् । भूतभविष्यदघृताऽऽधारत्वपर्यायरिकघृत-
घटवदिति । एतदपि भूतभावम् । तथा भूतभविष्यद्भावः च । कथ-
जून सद्रव्यम् ? इत्याह-यद्योग्य जूतस्य भावस्य, जूतभविष्य-
तोश्च जावयोरिदानीमसत्त्वेऽपि यद्योग्यमर्हं तदेव द्रव्यमुच्यते,
नान्यत् । अन्यथा सर्वेषामपि पर्यायाणामनूतत्वादनूतभविष्य-
माणत्वाच्च सर्वस्यापि पुद्गलाऽऽदेर्द्रव्यत्वप्रसङ्गात् । इति गाथा-
र्थः ॥ १८ ॥ विशेषः स्था० द्रव्या० । अनु० । स० । नि० चू० ।
न० । सूत्र० । आव० ।

गुणपर्यायाऽऽधारो द्रव्यम्-

गुणपर्यायोः स्थान-मेकरूप सदाऽपि यत् ।

स्वजात्या द्रव्यमाख्यातं, मध्ये जेदो न तस्य वै ॥ १९ ॥

गुणपर्याययोर्भाजन कालत्रये एकरूपं द्रव्यं स्वजात्या निज-
त्वेन एकरूपं भवति, परं पर्यायवद् न परावृत्तिं लज्जते, त-
द् द्रव्यमुच्यते । यथा-ज्ञानाऽऽदिगुणपर्यायभाजन जीवद्रव्यम्,
रूपाऽऽदिगुणपर्यायभाजनं पुद्गलद्रव्यम्, सर्वरक्तत्वाऽऽदिघटत्वा-
ऽऽदिगुणपर्यायभाजनं मृदुद्रव्यम् । यथा वा तन्तवः पटापेक्षया
द्रव्यम्, पुनस्तन्तवीऽवयवापेक्षया पर्यायाः । कथम्?, यतः पट-
विचाले पटावस्थाविचाले च तन्तूनां जेदो नास्ति, तन्त्ववयवा-
वस्थायामन्वयत्वरूपो भेदोऽस्ति, तस्मात् पुद्गलस्कन्धमध्ये
द्रव्यपर्यायत्वमापेक्षिकं बोध्यम् । अथ कश्चिदेव कथयिष्यति-

द्रव्यत्व तु स्वाभाविकं न जानम्, आपेक्षिकं जातं, तदा त-
न्माधत्ते-भोः तार्किक ! गृणु । यत् सकलवस्तूनां व्यवहाराऽपे-
क्षयेन जायते, न तु स्वभावेन, तस्मादत्र न कश्चिद्दोषः । ये
च समवायिकारणप्रमुखैर्द्रव्यलक्षणं मन्यन्ते, तेषामप्यपेक्षामनु-
सर्तव्यमेति । गुणपर्यायवद्द्रव्यमिति तस्यार्थः । विस्तरस्तु छव्या-
णामुद्देशलक्षणपरिक्लृप्तिस्तत्रैवास्ति, अतस्ततोऽवसेयः ॥ १ ॥
द्रव्या० २ अध्या० ।

“सहभावी गुणो धर्मः, पर्यायः क्रमभावश्च ।

भिन्ना अभिन्नास्त्रिविधा-लक्षणगुणा इमे ॥ २ ॥

मुक्ताभ्यः श्वेतताऽऽदिभ्यो, मुक्तादाम् यथा पृथक् ।

गुणपर्यायव्यवस्थे-द्रव्यशक्तिस्तथाऽऽभिन्ना ॥ ३ ॥ द्रव्या० २ अध्या० ।

गुणाऽऽश्रयो छव्यम्-

गुणाणामाश्रयो द्रव्यं, एगद्वयस्मिन् गुणा ।

लक्षणं पञ्चगुणं तु, दुह्यो अस्मिन् जवे ॥ ६ ॥

गुणानां वक्ष्यमाणानामाश्रय आधारे, यत्रस्थास्ते उत्पद्यन्ते, उत्प-
द्य चाऽवतिष्ठन्ते, प्रतीयन्ते च, तद्द्रव्यम् । अनेन रूपाऽऽद्य एव च-
स्तु, न तद्व्यतिरिक्तमन्यदिनि तथागतमतमपास्तम् । तथाहि य-
द्-उत्पादविनाशयोर्न यस्योत्पादविनाशौ, न तत्ततोऽभिन्नम्, यथा
घटात्पटः, न जवन पर्यायोत्पादविनाशयोर्द्रव्यस्योत्पादवि-
नाशौ । न चायमसिद्धो हेतुः, स्थासकौशकुलऽऽद्यवस्थानु
मृदादिद्रव्यस्याऽऽनुगामित्वेन दर्शनात् । न चास्य मिथ्यात्व,
कदाचिदन्यथादर्शनासिद्धेः ।

उक्तं हि-

“यो ह्यन्यरूपसंबन्धः, सत्येय्येतान्यथा पुनः ।

स मिथ्या न तु नैनेव, यो निश्चयवगम्यते ॥ १ ॥”

तथैकस्मिन् छव्ये स्वाऽऽधारजूने आधिना, के ते ? गुणा
रूपाऽऽद्यः । एतेन च ये छव्यमेवेच्छन्ति, तद्द्रव्यतिरिक्तं
रूपाऽऽदीन् अविद्योपदर्शितानाहुः, तन्मननिषेधः कृतः । स-
विभिन्ना हि विषयव्यवस्थितयः । न च रूपाऽऽद्युत्कलित-
रूप कदाचित् केनचित् छव्यमवगमम्, अवगम्यते वा, अतस्त-
द्विवर्त एव रूपाऽऽद्यो, न तु तादृशिका केचन तद्भेदेन सन्ति ।
नन्वेव रूपाऽऽदिविधतां द्रव्यमित्यपि किं न कल्पते ? अथ
तथैव प्रतीतिः । एव सति प्रतीतिरुभयत्र साधारणेत्युभयमुभया-
ऽऽत्मकमस्तु । लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणं, पर्यायाणां वक्ष्यमाणरूपा-
णां तु, विशेषेण उभयोर्द्वयोः प्रकृतत्वाद् द्रव्यगुणयोरधिना
(भवेत्ति) जवेद्युः । अनेन च य एवमाहुः-यदाद्यन्तयोरभद्,
मध्येऽपि तत्तथैव, यथा मरीचिकाऽऽदौ जलाऽऽदि । न सन्ति च
कुशूत्रकपात्राऽऽद्यवस्थयोर्घटाऽऽदिपर्यायाः, ततो छव्यमेवाऽऽ-
दिमध्यान्तेषु सत्, पर्याया पुनरसन्तो यैराकाशकेशाऽऽदिभि
सदृशा अपि भ्रान्तौ सत्यतया लक्ष्यन्ते । यथोक्तम्-“आदाव-
न्ते च यन्नास्ति, मध्येऽपि हि न तत् तथा । वितथै सदृशा
सन्तोऽवितथा इव लक्ष्मिना ॥ १ ॥” ते अपाकृता । त-
थाहि-आद्यन्तयोरसत्त्वेन मध्येऽप्यसत्त्वं साधयतामिदमाकू-
म्-यद् क्वचिदलक्ष्यत्वं सर्वस्मिन्नसदिति, ततश्च मृदुद्रव्ये अप्-
द्रव्यस्यासत्त्वं सर्वस्मिन्नसत्त्वं प्रसङ्गः । अथेष्टमेवैतत्, सत्ता-
मात्रस्यैव तत्त्वत इष्टत्वात् । उक्तं हि-“सर्वमेकं सद्विशेषात् ।”
नन्वेवमभावे जावाजावाद्भावस्यापि सर्वत्राभावप्रसङ्गः, तस्मा-
द्भाष्यप्रत्ययोदय एवामन्तरेऽपि नियन्त्रणमिति न क्वचिदसत्त्वं
तस्यावश्यं जाव, ततो छव्यत्वं पर्यायाणामप्यवधारितयोर्भाव-
यत्वे सत्यत्वमस्तु, तथा गुणप्यपि नवपुराणाऽऽदिपर्याया प्र-
त्यक्षप्रतीताः, एकै कियत्कालजाविन, प्रतिसमयभाविनस्तु
पुराणत्वाऽऽद्यन्यथाऽनुपपत्तेरनुमानतोऽवसीयन्ते । ततश्च छव्य-
गुणपर्यायाऽऽत्मकमेकं सवत्त्वमणिविचित्रपतङ्गाऽऽदिवद्भ-
व-
स्त्विति स्थितमिति सूत्रार्थः । उक्तं पा० २७ अ० । प्रज्ञा० ।
(“ द्रव्यं पञ्चवचिजुग्र, द्रव्यविजुत्ता य पञ्चवा नाधि ।
उत्पायच्छिद्मगा, हृदि द्रवियलक्षणं पय ॥ १७ ॥ ” इति
द्रव्यलक्षिका प्रथमकाण्डस्या सम्मतितर्कग्रन्थगाथा ‘णय’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७८ पृष्ठे छव्यपर्यायार्थिकप्रस्तावे व्या-
ख्याना) (एष एवार्थो “द्रव्यगुण” शब्दे उपपादयिष्यते) द्रव्य-
गुणपर्यायाश्च यथोत्तरं सूक्ष्माः । आ० म० १ अ० १ खण्डम् ।
(“ द्रव्यं जहा परिणय, तदेव अतिथि ति तस्मिन् समयस्मि ।
विगयभविस्सेहि उ प-ञ्जपहि जयणा विजयणा वा ॥ ४ ॥ ”
(सम्म० ३ काण्ड) इत्यादिगाथोक्तं छव्यस्य नित्यत्वाऽऽद्य-
नेकधर्मान्वितत्वम् ‘अणेतवाय’ शब्दे प्र० भागे ४०६ पृष्ठे
उक्तम्) (उत्पादव्ययव्यावयुक्तं सदिति लक्षणमपि ‘अण-
गनवाय’ शब्दे प्रथमभागे ४१६ पृष्ठे समुक्तम्)
अथ गृहीतो गुणानामाश्रयो छव्यलक्षण, तच्चैवलक्षणं द्रव्य
किमेकम् ? उत तस्य भेदा अपि सन्तीति ? आह-

धर्मो अहम्पो आगास, कादो पुगल-जंतवो ।

एसं लोको ति पञ्चतो, जिणेहि वरदंसिहि ॥ ७ ॥

धर्म इति धर्मास्तिकाय, अधर्म इति अधर्मास्तिकाय,
आकाशमिति आकाशास्तिकाय, कालोऽस्मा समयाऽऽत्मक,
पुञ्जजन्तव इति-पुञ्जास्तिकाय, जीवास्तिकायः । एतानि
द्रव्याणीति शेषः । प्रसङ्गतो लोकस्वरूपमप्याह-एष इत्यादि
सुगममेव । नवरमेव इति सामान्यतः प्रतीतो, लोक इत्येवस्व-
रूपः, कोऽर्थः ? अनन्तरोक्तद्रव्यपदकाऽऽत्मकः । उक्तं हि-“ध-
र्माऽऽदीना वृत्ति-छव्याणां जवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्छव्यै सह
लोक-स्तद्विपरीतं ह्यलोकाऽऽद्यम् ॥ ११ ॥ इति सूत्रार्थः । ७ ॥
आह-किमेतेऽपि धर्माऽऽद्यो भेदवन्तः, उतान्यथा ? उभ-
यथाऽपीति क्रमः । तथा चाऽऽह-

धर्मो अहम्पो आगामं, एगं द्रव्यं विषाहिंयं ।

अग्रंताणि उ द्वाडं, कादो पोगल-जंतवो ॥ ८ ॥

धर्मोऽधर्म आकाश, द्रव्यमिति धर्माऽऽदिभिः । प्रत्येकं योज्यते,
एकैकमेकसख्याया एव, एतेषु भावादारयात् तीर्थकृद्भिरिति
गम्यते । ततः किं कालाऽऽदिद्रव्याण्यप्येवमेवेत्याह-अनन्तान्य-
नन्तसख्यानि, स्वगतभेदानन्त्यात् । च पुनरर्थो उत्तरत्र योदयते ।
कानि छव्याणि कनमानि, कालः, पुञ्ज, जन्तवश्चोक्तत्वात्,
कालस्य चानन्त्यमनीतानागतापेक्षयति सूत्रार्थः । उक्तं २८
अ० आचा० । स० ।

परूद्रन्यानिगमनम्-

एवं समामेन पदेव जेदान्,

छव्यस्य विस्तारनयाऽऽगमेन्यः ।

श्रुत्वा समभ्यम्य च जव्यल्लोकाः !

अर्हत्कामभोजयुगं भजन्तु ॥ ९ ॥

एव पूर्वोक्तप्रकारेण समामेन सक्षेपेण च पठ्ये पटमं यान्नो
जीवधर्माऽधर्माऽऽकाशकालपुञ्जान् भेदान् छव्यस्य पटार्थस्य
पणामपि छव्यशब्दं पृथग् युक्तं सत् परूद्रन्यामापादय-

ति । अतो द्रव्यस्य पडेव भेदान् सूत्रोक्तान् श्रुत्वा विस्तार-
तया विस्तारयुक्त्या, आगमेच्यः स्याद्वादसमुद्दिष्टेभ्यः, आक-
र्ष्य, श्रवणविषयीकरण श्रवण, तत्र विस्तारेणैव श्रुतानामवग-
मो जायतेऽनो विस्तारतया श्रुत्वा, च पुन, समञ्जस्य वाचा-
उद्घोषणद्वारा कण्ठे कृत्वा, मनसि निदिध्यास्य, भो भव्यलोकाः ।
सम्यक्त्वप्राणिनः ! अर्हत्कामाभोजयुग श्रीजिनचरणभजम-
स्थैर्यं भजन्तु, श्रुत्वा समञ्जस्य च श्रीप्रभुस्मृतिरेव साधीयसी,
तत्कृत्वा तत्करण श्रयो निबन्धनमिति । तथा भोजेति संकेतेन
सदभक्तुर्नामनिर्दर्शनमिति । अत्राव्याये सम्यक्त्वदाढ्याय स-
र्वज्ञेदाऽऽख्यानमिति प्रयोजनचेति ॥ २१ ॥ छव्या ० १० अध्या ० ।

द्रव्यभेदानाह-

कइविहा णं जंते ! दव्वा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा द-
व्वा पणत्ता । तं जहा-जीवदव्वा य, अजीवदव्वा य ।
अजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा
पणत्ता । तं जहा-रूवी अजीवदव्वा य, अरूवी अजी-
वदव्वा य । एवं एणं अभिधावेणं जहा अजीवपज्जा ०
जाव से तेणट्टेणं गोयमा ! एव बुच्चइ-ते णं णो संखेज्जा,
णो असंखेज्जा, अणंता । जीवदव्वा णं भंते ! किं संखेज्जा,
असंखेज्जा, अणंता ? । गोयमा ! णो संखेज्जा, णो असं-
खेज्जा, अणंता । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ-जीवद-
व्वा णं णो संखेज्जा, णो असंखेज्जा, अणंता ? । गोयमा !
असंखेज्जा णेरइया ० जाव असंखेज्जा वाउकाइया, अ-
णता वणस्सडकाइया, असंखेज्जा वेइंदिया, एव ० जाव वे-
माणिया, अणंता सिद्धा । से तेणट्टेणं ० जाव अणंता ।

(अजीवपज्जव च्छि) यथा प्रज्ञापनायां विशेषाभिधाने पञ्चमे
पट्टेऽजीवपर्ययाः पठिता, तथेहाजीवद्रव्यसूत्राण्यध्येयानि । ता-
नि चैवम्-“ अरूविअजीवदव्वा ण भंते ! कइविहा पणत्ता ? ।
गोयमा ! दसविहा पणत्ता । त जहा-धम्मतिथिकाए ० । ” इत्या-
दि । तथा-“ रूविअजीवदव्वा ण भंते ! कइविहा पणत्ता ? ।
गोयमा ! दसविहा पणत्ता । त जहा-खधा ० । ” इत्यादि । तथा,
“ ते ण भंते ! किं संखेज्जा, किं असंखेज्जा, अणता ? । गोयमा ! णो
संखेज्जा, णो असंखेज्जा, अणता । से केणट्टेणं भंते ! एव बुच्चइ
? । गोयमा ! अणता परमाणु, अणता दुपपसिया खधा, अणंता
तिपपसिया खधा ० जाव अणता अणंतपपसिया खध च्छि । ”

द्रव्याधिकारादेवेदमाह-

जीवदव्वा णं भंते ! अजीवदव्वा परिजोगत्ताए हव्वमा-
गच्छंति । अजीवदव्वा णं जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्व-
मागच्छंति ? । गोयमा ! जीवदव्वा णं अजीवदव्वा परिभोग-
त्ताए हव्वमागच्छंति । णो अजीवदव्वा णं जीवदव्वा
परिजोगत्ताए हव्वमागच्छति ? । से केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्च-
इ ० जाव हव्वमागच्छंति । गोयमा ! जीवदव्वा णं अजी-
वदव्वा परियादियति, अजीवदव्वा परियादियत्ता ओशादियं
वेउव्वियं आहारगं तेयगं कम्मगं सोइदियं ० जाव फासिंदियं,
मणजोगं वइजोगं कायजोगं आणापाणुत्त च णिव्वत्तयति,

से तेणट्टेणं ० जाव हव्वमागच्छंति । णेरइया णं भंते ! अ-
जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति, अजीवदव्वा णं
णेरइया परिजोगत्ताए हव्वमागच्छति ? । गोयमा ! णेरइ-
या णं अजीवदव्वा परिजोगत्ताए ० जाव हव्वमागच्छंति,
णो अजीवदव्वा णं णेरइया ० जाव हव्वमागच्छति । से केण-
ट्टेणं ? । गोयमा ! णेरइया णं अजीवदव्वे परियादियंति, अ-
जीवदव्वे परियादियंतित्ता वेउव्वियं तेयगं कम्मगं सोइ-
दियं ० जाव फासिंदियं आणापाणुत्त च णिव्वत्तयंति ।
से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ-एवं ० जाव वेमाणिया, ए-
वरं सरीरइंदियजोगा जाणियव्वा जस्म जं अत्थि ॥

(जीवदव्वा णं भंते ! अजीवदव्वा इत्यादि) इह जीवदव्वा-
णि परिजोजकानि, सचेतनत्वेन ग्राहकत्वात् । इतराणि तु प-
रिभोग्यानि, अचेतनतया ग्राह्यत्वादिति ।

छव्याधिकारादेवेदमाह-

से णूणं जंते ! असंखेज्जे लोए अणंताइं दव्वाइं आ-
गासे भइयव्वाइं । हता ! गोयमा ! असंखेज्जे दोए ० जाव
जइयव्वाइं । लोगस्स णं जंते ! एगम्मि आगासपएसे कइ-
दिसिं पोगगला चिज्जति ? । गोयमा ! णिव्वाघाएणं ठइ-
मिं, वाघाय पमुच्च सिय तिदिमिं सिय चउदिमिं सिय
पंचदिसिं ॥

(से णूणमित्यादि) (असंखेज्ज च्छि) असंख्यानप्रदे-
शाऽऽत्मक इत्यर्थः । (अणताइं दव्वाइं ति) जीवपरमा-
णवादीनि । “ आगासे भइयव्वाइं ति ” काकाशस्य पा-
ठ, सप्तम्याश्च पष्ठम्यत्वादाकाशस्य भक्तव्यानि भक्तव्यानि,
धारणीयानीत्यर्थः । पृच्छतोऽयमभिप्रायः-कथमसंख्यातप्रदेशा-
ऽऽत्मके लोकाऽऽकाशेऽनन्तानां छव्याणामवस्थानम् ? । हता ! इ-
त्यादिना तत्र तेषामनन्तानामप्यवस्थानमावेदितम् । आवेदय-
तश्चायमभिप्रायः-यथा प्रतिनियतेऽपवरकाऽऽकाशे प्रदीपप्रभा-
पुञ्जलपरिपूर्णेष्वपरापरप्रदीपप्रभापुञ्जला अवतिष्ठन्ते, तथावि-
धपुञ्जलपरिणामसामर्थ्यात्, एवमसंख्यातेऽपि लोके तेष्वेव २ प्रदे-
शेषु छव्याणां तथाविधपरिणामवशेनावस्थानात्, अनन्ताना-
मपि तेषामवस्थानमविरुद्धमिति । असंख्याते लोकेऽनन्तछव्या-
णामवस्थानमुक्तं, तच्चैकैकस्मिन् प्रदेशे तेषां चयापचयाऽऽदिम-
द्ववतीत्यत आह-(लोगस्सेत्यादि) (कइदिसिं पोगगला
चिज्जति) कतिच्यो दिग्भ्य आगत्य एकत्राऽऽकाशप्रदेशे जी-
यन्ते लीयन्ते ।

आकाशप्रदेशे छव्याणि-

लोगस्स णं भंते ! एगम्मि आगासपएसे कइ दिसिं पो-
गगला ठिज्जंति ? । एवं चेव । एवं उव्वचिज्जंति, एवं अव-
चिज्जति ॥

(ठिज्जति च्छि) व्यतिरिक्ता भवन्ति (उव्वचिज्जति च्छि)
स्कन्धरूपा पुञ्जला पुञ्जलान्तरमपकादुपचिता भवन्ति । (अव-
चिज्जति च्छि) स्कन्धरूपा एव प्रदेशविचटनेनापचीयन्ते ।

छव्याधिकारादेवेदमाह । ज्ञापाऽऽदिरूपेण छव्यग्रहणम्-

जीवे णं जंते ! जाइं दव्वाइं ओरादियमरीरत्ताए गे-

एहह, ताई किं ठियाईं गेएहह, अट्टियाईं गेएहह ?। गोय-
मा ! ठियाईं पि गेएहह, अट्टियाईं पि गेएहह । ताईं भंते !
किं दव्वओ गेएहह, खेत्तओ गेएहह, काळओ गेएहह,
जावओ गेएहह ?। गोयमा ! दव्वओ वि गेएहह, खेत्तओ
वि गेएहह, काळओ वि गेएहह, जावओ वि गेएहह । ताईं
दव्वओ अणंतपएसियाड दव्वाड, खेत्तओ असंखेज्जप-
सोगाढाईं, एव जहा पणवणाए पढे आहारुहसएण जाव
णिव्वाघाएणं ङ्हिसिं, वाघायं पमुच्च मिय तिदिसिं, सिय
चउदिसिं, सिय पचदिसिं । जीवे णं जंते ! जाड दव्वाईं
वेउव्वियसरीरत्ताए गेएहति, ताईं किं ठियाईं० एवं चेव, ए-
व गेयमं ङ्हिसिं, एवं आहारगसरीरत्ताए वि । जीवे णं
जंते ! जाईं दव्वाईं तेयगसरीरत्ताए गेएहति पुच्छ ?। गो-
यमा ! ठियाईं गेएहति, णो अट्टियाईं गेएहति, सेमं जहा
ओराद्वियसरीरस्स, कम्मगसरीरे एवं चेव, एव० जाव
जावओ गेएहह, ताईं किं एगपएसियाड गेएहह, डुपएसि-
याईं गेएहह, एवं जहा जामापदे० जाव आणुपुव्वि गे-
एहह, णो अणुपुव्वि गेएहह । ताईं भंते ! कड दिसिं गे-
एहह ?। गोयमा ! णिव्वाघाएणं जहा ओराद्वियस्स । जीवे
ण भंते ! जाईं दव्वाईं सोईदियत्ताए गेएहह, जहा वेउव्वि-
यसरीर, एवं ० जाव जिह्मिदियत्ताए, फासिंदियत्ताए जहा
ओराद्वियसरीर, मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीर, णवरं
णियमा ङ्हिसिं, एवं वडजोगत्ताए वि, कायजोगत्ताए वि
जहा ओराद्वियसरीरस्स । जीवे णं भंते ! जाईं दव्वाईं
आणापाणुत्ताए गेएहति, जहेव ओरालियसरीरत्ताए० जाव
मिय पंचदिसिं ॥

(ठियाईं ति) स्थितानि जीवप्रदेशावगाढकैत्रस्याभ्यन्तर-
वर्त्तानि, अस्थितानि च तदनन्तरवर्त्तानि । तानि पुनरौदा-
रिकशरीरपरिणामविशेषादकृष्य गृह्णाति । अन्ये त्वाहु-
न्थितानि तानि यानि नैजन्ते, तद्विपरीनानि त्वन्थितानि,
(किं दव्वओ गेएहह ति) किं छव्यमाश्रित्य गृह्णाति, छ-
व्यत किंस्वरूपाणि गृह्णातीत्यर्थः । एव क्षेत्रत क्षेत्रमाश्रित्य
कतिप्रदेशावगाढातीत्यर्थः । वैक्रियशरीराधिकारे “ नियम ङ-
्हिसिं ति ” यदुक्त तत्रायमभिप्रायः-वैक्रियशरीरी पञ्चेन्द्रिय
एव प्रायो भवति, स च प्रसनाड्या मध्य एव, तत्र च पणामपि
दिशामनावृत्तत्वमद्योकेन विवक्षितलोकादेशस्येत्यत उच्यते-
(नियम ङ्हिसिं ति) यच्च वायुकायिकानां प्रसनाड्या
यद्विरपि वैक्रियकरणं भवति, तदिह न विवक्षितमप्रधानत्वात्,
तस्य च नथाविधोकास्तनिकुटे वा वैक्रियशरीरी वायुर्न
सम्भवतीति । तैजस्सूत्रे-(ठियाईं गेएहह ति) जीवावगाहकैत्रा-
भ्यन्तरीचुतान्येव गृह्णाति । (नो अट्टियाड गेएहह ति)
न तदनन्तरवर्त्तानि गृह्णाति, तस्याऽऽकर्षपरिणामाभावात् ।
अथवा-स्थितानि स्थिराणि गृह्णाति, नोऽस्थितान्यस्थिराणि,
तथाविधस्वभावत्वात् । (जहा जामापदेति) यथा प्रज्ञापना-
या एकादशे पदे तथा वाच्यम् । तच्च-(तिपएसियाड गेएहह

० जाव अणतपएसियाडं गेएहह इत्यादि) श्रोत्रेन्द्रियसूत्रे-(जहा
वेउव्वियसरीर ति) यथा वैक्रियशरीरद्रव्यग्रहणं स्थितास्थि-
तद्रव्यविषयं परुद्धिक्च, एवमिदमपि, श्रोत्रेन्द्रियद्रव्यग्रहणं हि
नामीमध्य एव, तत्र च (सिय तिदिसिमित्यादि) नास्ति व्या-
घाताभावादिनि (फासिंदियत्ताए जहा ओरालियसरीर ति)
अयमर्थः-स्पर्शनेन्द्रियतया तथा छव्याणि गृह्णाणि यथौदारि-
कशरीरं स्थितास्थितानि परुद्धिगागतप्रभृतीनि चेति प्रावः ।
(मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीर, नवर नियमा ङ्हिसिं ति)
मनोयोगतया तथा छव्याणि गृह्णाति यथा कर्मिणस्थितान्येव
गृह्णातीति भावः । केवलं तत्र व्याघातेनेत्याद्युक्तमिह तु नियमात्
परुद्धिशीत्येव वाच्यम्, नामीमध्य एव मनोद्रव्यग्रहणजावान् ।
अत्रसानां हि तस्मास्तीति । (एव वडजोगत्ताए चि) मनो-
द्रव्यवद्वाग्द्रव्याणि गृह्णातीत्यर्थः । (कायजोगत्ताए जहा
ओरालियसरीरस्स चि) काययोगद्रव्याणि स्थितास्थितानि
परुद्धिगागतप्रभृतीनि चेत्यर्थः । प्र० २५ हा० २ उ० ।

दुविहा दव्वा पणत्ता । तं जहा-गइसमावन्नगा चेव,
अगइसमावन्नगा चेव ॥

द्रव्यसूत्रे गतिर्गमनमात्रमेव, शेषं तथैवेति पृथ्वीकायवत् ।
स्था० १ उ० । (किं छव्यं गुरु, किं वा लघ्विति ‘अगुरुलघुय’
शब्दे प्रथमभागे १५७ पृष्ठे चिन्तितम् । पुनरुक्तस्ति कायप्रदेशः-
किं छव्यमिति ‘पोगलत्थिकाय’ शब्दे वक्ष्यते) (द्रव्य-
क्षेत्रकालभावानां परस्परं समावेशः ‘अणुश्रोग’ शब्दे प्रथ-
मभागे ३४३ पृष्ठे चिन्तितः) (जीवास्तिकायाऽऽदीनां द्रव्य-
प्रदेशार्थतयाऽल्पचहुत्वम् ‘अत्यिकाय’ शब्दे प्रथमभागे ५१४
पृष्ठे छप्यम्) समयं, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

वैशेषिकरीत्या छव्याणि, तत्र दोषश्च-

पृथिव्यस्तेजोवायुराकाशः काश्चो दिगात्मा मन इति नव छ-
व्याणि । तदत्र पृथिव्यस्तेजोवायूनां पृथग्द्रव्यत्वमनुपपन्नम् ।
तथाहि-त एव परमाणवः प्रयोगविश्रसाभ्यां पृथिव्यादित्वेन
परिणमन्तोऽपि न स्वकीयं द्रव्यत्वं त्यजन्ति, न चावस्था-
भेदेन द्रव्यभेदो युक्तः, अतिप्रसङ्गादिति । आकाशकाशयो-
श्चास्माभिरपि द्रव्यत्वमभ्युपगतमेव । दिशस्त्वाकाशावयवभू-
ताया अनुपपन्नत्वं पृथग्द्रव्यत्वम्, अतिप्रसङ्गदोषादेव । आ-
त्मनश्च स्वशरीरमात्रव्यापिनं उपयोगवत्कृणस्यान्युपगतद्रव्य-
त्वमिति । मनसश्च पुद्गलविशेषतया पुद्गलद्रव्येऽन्तर्भाव इ-
ति परमाणुवद्भावमनसश्च जीवगुणत्वादात्मन्यन्तर्भाव इति ।
यदपि तैरभिधीयते-यथा पृथिव्यात्वयोगात्पृथिवीति, तदपि
स्वप्रक्रियामात्रमेव । यतो न हि पृथिव्या पृथग्भूतं पृथिव्यात्वं
मपि, येन तद्योगात्पृथिवी भवेत्, अपि तु सर्वमपि यदस्ति तस्मा-
मान्यविशेषाऽऽत्मकं नरसिंहाऽऽकारमुभयसंज्ञावमिति ।

तथा चोक्तम्-

“ नान्वयः सहभेदेत्वा- न्न भेदोऽन्वयवृत्तितः ।
मृदेद्वयसंसर्ग-वृत्ति जात्यन्तरं घट ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ नरस्य मिह रूपस्या- न्न सिंहे नररूपतः ।

शब्दविज्ञानकार्याणां, भेदाज्जात्यन्तरं हि स ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।
अयं रूपरसगन्धस्पर्शा रूपिन्द्रियवृत्तेर्विशेषगुणा, तथा स
स्यापरिमाणानि पृथक्त्वं सयोगविभागौ परत्वापरत्वे इत्येव
सामान्यगुणाः, सर्वद्रव्यवृत्तित्वात् । तथा-मुदि मुखं न-

अष्टादशप्रयत्नधर्माधर्मसंस्कारा आत्मगुणाः । गुरुत्वं पृथिव्युद-
कयोः, स्वयम्भवावत्वेन परोपाधिकत्वं पृथिव्युदकाग्निषु, स्नेहोऽ-
म्भस्येव, वेगाऽऽख्यः संस्कारो मूर्तद्रव्येष्वेव, आकाशगुणः शब्द-
इति । तत्र सख्याऽऽद्यः सामान्यगुणा रूपाऽऽदिवद्रव्यस्वभावत्वे-
न परोपाधिकत्वाद् गुणा एव न प्रवर्तन्ते । अथापि स्युस्तथाऽपि न
गुणानां पृथक्त्वव्यवस्था, तत्पृथक्त्वज्ञावे स्वयम्भवरूपहाने, गु-
णपर्यायवद् स्वयमिति कृत्वा नान्तरीयकतया स्वयग्रहणेनैव
ग्रहण न्याय्यमिति न पृथग्भावः । किं च तस्य भावस्तत्त्वमित्यु-
च्यते । भावप्रत्ययश्च यस्य गुणस्य हि भावाद् द्रव्ये शब्दनिवे-
शस्तदभिधाने त्वतत्वावित्यनेन भवति । तत्र घटो र-
क्त उदकस्याऽऽहारको जलवान् सर्वत्रैव घट उच्यते । अत्र च घ-
टस्य ज्ञावे घटत्व, रक्तस्य ज्ञावे रक्तत्वम्, आहारकस्य भाव
आहारकत्व, जलवतो ज्ञावे जलवत्त्वमित्यत्र घटसामान्यरक्त-
गुणक्रियास्वयम्भवरूपाणां गुणानां सद्भावात्, स्वयं पृथुवृत्ता-
कार उदकाऽऽद्याहारणकमे कुटकाऽऽरये शब्दस्य घटाऽऽदेरभि-
निवेशः, तत्र त्वनलौ, इह च रक्ताऽऽख्यको गुणो, यत्नद्रावा-
त्कतरश्च तद् स्वयं यत्र शब्दनिवेशो येन भावप्रत्यय-
स्यादिति । किमिदानीं रक्तस्य भावो रक्तत्वमिति न प्रवितव्यम्?,
भवितव्यमुपचारेण । तथाहि-रक्त इत्येतद् स्वयत्वेनोपच-
र्यं तस्य सामान्य भाव इति रक्तत्वमिति । न उपचारस्त-
त्त्वचिन्तायामुपयुज्यते, शब्दसिद्धावेव तस्य कृतार्थत्वादिति ।
शब्दश्चाऽऽकाशस्य गुण एव न प्रवर्तते, तस्य पौञ्जलिकत्वादा-
काशस्य चामूर्तत्वादिति । अथ तु प्रक्रियामात्रं, न साधनदूषण-
योरङ्गम् । क्रियाऽपि द्रव्यसमवायिनी गुणवत्पृथगाश्रयितु न
युच्यते । सूत्रं १ श्रु० १२ अ० । आ० चू० । आ० म० । स्या० ।
तत्र पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशकावादिगाऽऽत्ममनांसि नैव द्रव्या-
णि । पृथिव्यप्तेजोवायुरित्येतच्चतु सस्य नित्यानित्यभेदाद् द्विप्र-
कार द्रव्यम् । तत्र परमाणुरूप नित्यम्, सद्कारणवन्निमित्तमिति
वचनात् । तद्वत्तु तु अणुकाऽऽदिकार्यद्रव्यमित्यम् । आका-
शाऽऽदिकं तु नित्यमेव, अनुत्पत्तिमध्वात् । एषा च द्रव्यत्वाजिस-
वन्धाद् स्वयम्भवरूपा । स्वयत्वाभिसवन्धाद् यानि तु नैव, न च तानि
स्वयत्वाभिसवन्धयन्ति । यथा गुणाऽऽदिवस्तूनीति केवलव्यति-
रेकिहेतुवलात् । पृथिव्यादीनि द्रव्याऽऽदिगुणाऽऽदिभ्यो व्यावृत्त-
रूपाणि सिद्धानि पृथिव्यादीनामपि जेदवतां पृथिव्यात्वाभिसव-
न्धाऽऽदिकं वृत्तणमितरेभ्यो भेदव्यवहारे तच्छब्दवाच्यत्वे वा
साध्ये केवलव्यतिरेकिरूप द्रव्यम्, अभेदवतां त्वाकाशकालदि-
गुद्रव्याणामनादिसिद्धतच्छब्दवाच्यता द्रव्या । सम्म० ३ का-
रु । (भिक्षायां ग्राह्यद्रव्यविचारो 'गोयश्चरिया' शब्दे तृ० ज्ञागे
६७६ पृष्ठे उक्तः । पानकसंस्काराऽऽदिशब्देषु च वक्ष्यते) पित्तले, वि-
त्ते, विज्ञेपनद्रव्ये, भेषजे, भव्ये जन्तुनि, विनये, मद्ये, व्याकरणो-
क्ते विद्वत्सङ्ख्याऽन्वयिनि पदार्थे, क्षौर्बुक्कस्य विकार, नस्येदं वा
यत् । वृक्षविकारे, तत्सवन्धिनि च । त्रि० । वाच० । प० देववि-
जयगणकृतप्रश्ने, उत्तरम्-कश्चित् आह । स्वद्रव्येण प्रतिमां, क-
श्चित् पुस्तकं च कारयति, लिखति वा, तदा प्रतिमाकर्तुर्देवद्रव्य, पु-
स्तकलेखकस्य ज्ञानद्रव्यं च लगति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-उभ-
योरापि यथाक्रमं ते रज्जे न लगत इति संभाव्यते । १६७ प्र० ।
सेन० २ उल्ला० । गोमहिष्यजाप्रवृत्तीनां सर्पिष, एवं क्लारमिष्टा-
ऽऽदिपयसा, गोमहिष्यादितक्त्राणां चैकस्वयत्त्वमुन भिन्नद्रव्यत्वं
वा? आह विधौ त्वित्थं प्रोक्तम्-यत्पृथक् पृथक् नामाऽऽस्वाव-

त्वेन स्वयत्त्वम्, पर तेषु तक्त्राऽऽदिषु पृथक् पृथक् आस्वावत्त्वं,
न तु नामत्वमतस्तत्र कया रीत्या द्रव्यसख्या गण्यते? इति प्रश्ने,
उत्तरम्-गोमहिष्यजाप्रवृत्तीनां सर्पिष, क्लारमिष्टाऽऽदिपानी-
यानां च, गोमहिष्यादितक्त्राणां चैकस्वयत्त्वं गण्यते, यत् उभय-
भिन्नत्वे सति भिन्नस्वयत्त्व स्यादिति । २०३ प्र० । सेन०
२ उल्ला० । अहम्मदावादसंघकृतप्रश्नस्तत्तुत्तरं च । यथा-
आम्लतत्क्रमधुरतत्क्रयो, तथाष्णोदकशीतोदकयोः, तथा मे-
घजलकूपजत्रयोरेकस्वयत्त्वं गण्यते पृथग् वेति प्रश्ने, उत्त-
रम्-आमृतक्रमधुरतत्क्रममुखाणामेकस्वयत्त्वं गण्यत इति ।
१२४ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । (भाषाद्रव्यस्य अनुनाटिका-
दिजेदा 'सद्द्वयभेय' शब्दे वक्ष्यन्ते)

द्वयतर-स्वयान्तर-न० । एकद्रव्यादन्यस्मिन् स्वयं तद्द्रव्यस-
दृशे, सम्म० । यथा-गोत्वसदृशपरिणतियुक्ताच्छावद्वयद्रव्यात्-
तसदृशपरिणतियुक्तं बाहुत्रेयाऽऽदिस्वयान्तरम् । सम्म० ३ का-
रु । " पञ्चुपन्न भाव, विगयजविस्सेहि जं समाणेइ । एय
पहुच्च वयण, द्वयतराणस्सियं ज च ॥३॥ " सम्म० ३ कारु ।

द्वयत्रक-द्रव्यपट्क-न० । पडेव पट्क, द्रव्याणां पट्कं स्वयपट्-
कम् । पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकालस्वभावे पट्द्रव्यसमुदाये,
दर्श० १ तत्त्व ।

द्वयजाय-द्रव्यजात-न० । तथाविधाशनाऽऽदिद्रव्यविशेषे, उत्त०
२ए अ० । स्वयप्रकारे, प्रश्न० ३ सव० द्वार ।

द्वयद्वयपदमया-स्वयार्थप्रदेशार्थता-स्त्री० । द्रव्यार्थप्रदेशा-
र्थो जयाऽऽश्रयणे, भ० ३५ अ० ३ उ० ।

द्वयद्वया-स्वयार्थता-स्त्री० । स्वयमुपेक्षितपर्यायं वस्तु, तदे-
वार्थं द्रव्यार्थं, तदज्ञावस्तुता । भ० १० श्रु० ४ उ० । द्रव्य-
त्वे, अनु० । द्रव्यं च तदर्थश्चेति द्रव्यार्थं, तस्य भावो द्रव्यार्थता ।
प्रदेशगुणपर्यायाऽऽधारतायामवयविद्रव्यतायाम्, स्था० १ ठा० ।
द्रव्यास्तिकनयमते, "द्वयद्वयाप सासया, पञ्जवचयाप असा-
सया ।" स्वयार्थतया द्रव्यास्तिकनयमतेन शाश्वती, स्व्यास्ति-
कनयो हि स्वयमेव तात्त्विकमजिमन्यते, न पर्यायान्, द्रव्यं
चान्वयपरिणामित्वात् । अन्यथा द्रव्यत्वायोगात्, अन्वयि-
त्वाच्च सकलकालभावीति प्रवर्तते स्वयार्थतया शाश्वती ।
जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

द्वयद्वयाणामय-स्वयस्थानाऽऽयुप्-न० । स्वयं पुनलद्रव्यं, तस्य
स्थानं जेदः परमाणुद्विप्रदेशकाऽऽदि, तस्याऽऽयुः स्थिति ।
अथवा-स्वयस्याणुत्वाऽऽदिभावेन यत्स्थानमवस्थानं तद्रूप-
मायुर्द्रव्यस्थानाऽऽयुः । स्वयस्थितौ, भ० ५ श्रु० ७ उ० ।

द्वयद्वि-स्वयस्थिति-स्त्री० । द्रव्याणां वर्तनाकाले, विशेषाभ०
(सा च चतुर्विधा 'काल' शब्दे तृतीयज्ञागे ४७१ पृष्ठे गता)
(' उवचय ' शब्दे द्वितीयज्ञागे ८८१ पृष्ठे वस्त्रदृष्टान्तेन च)

द्वयद्वि-स्वयार्थिक-पु० । स्वयमेवार्थो यस्य, न तु पर्यायः,
स स्वयार्थिकः । नयजेदे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

स्वयस्थित-पु० । द्रव्ये च वस्तुतत्त्वबुद्ध्या स्थितो, न तु पर्या-
ये इति स्वयस्थितः । नयजेदे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

स्वयस्तिक-पु० । अस्तीति मतिरस्य आस्तिकः । "दैदि-

कास्तिकनास्तिक०-॥” इति निपातनादिकण्, द्व्यष्टि आस्तिको,
न तु पर्याय इति छव्यास्तिक । आ० म० १ अ० २ श्लोक ।
ज० । द्व्यष्टिमात्रप्ररूपके सूत्रनयभेदे, ग्ल० ७७ परि० ।

छव्यार्थिकमतम्-

छव्यार्थिकमते छव्यं, तत्र नेष्टमः पृथक् । (१२)

छव्यार्थिकस्य मते छव्यं परमार्थेन सत्, अतो छव्यात् पृथक्
भिन्न विकल्पसिद्ध गुणपर्यायस्वरूप तत्र नेष्टम्, सवृत्तमतोऽपि
तस्य परमार्थतोऽमत्वादिति भावः । नयो० । (‘नित्ययवणस-
गह-वसेमपत्थारमूलवागरणी । द्व्यष्टिओ य,’ (३ गाथा) इ-
त्यादिगाथया ‘ण्य’ शब्देऽस्मिन्नेव ज्ञाने १८०६ पृष्ठे द्व्यष्टि-
ार्थिकनयो विवृत) स च शुद्धाऽशुद्धभेदेन द्विधा । नत्र शु-
द्धो छव्यास्तिको नयग्रहणयामितविषयप्ररूपकः । सर्वमेक
सद्विशेषादिति शुद्धछव्यास्तिकाभिप्रायः । अशुद्धस्तु छव्या-
र्थिको व्यवहारनयमार्थावलम्बी एकान्तनित्यचेतनाधेनव
स्तुद्वयप्रतिपादकसादृश्यदर्शनाऽऽश्रित, अत एव तन्मूलसं-
रिण सादृश्या । सम्म० १ काण्ड । वक्ष्यति चाऽऽचार्यः - “ ज
काविल दरिसणं, एय द्व्यष्टिपस्स नत्तव । ” इति नैगमनया-
निप्रायः । द्व्यष्टिस्तिक शुद्धाशुद्धतया आचार्येण न प्रदर्शित
एव । नैगमस्य सामान्यग्राहिण सग्रहेऽन्तर्भूतत्वाद्विशेषग्राहिण-
श्च व्यवहारे इति नैगमाभावाच्चिद्व्यष्टिप्रतिपादकनयप्रत्ययरा-
शिमूलव्याकरणी छव्यास्तिकः । शुद्धाशुद्धतया व्यवस्थितः,
अत्र पर्यायास्तिकः ऋजुसुवशब्दसमभिरुद्धवजूननयप्रत्ययराशि-
मूलव्याकरणी शुद्धाशुद्धतया व्यवस्थितः । सम्म० १ काण्ड ।
नयो० । स्या० ।

“द्व्यष्टिअनयपयकी” (सम्म० १ काण्ड ४ गाथा) अस्याश्च
गाथायाः सर्वमेव शास्त्र विवरणम् । “ द्व्यष्टिओ अ पज्जन-
ओ य ” (३) इत्यादिपञ्चार्थैकदेशस्य विवरणायाऽऽह सुरि -

द्व्यष्टिअनयपयही, सुद्धा संगहपरूवणाविसओ ।

परिरुवे पुण वयण-त्यनिच्छओ तस्स ववहारो ॥ ४ ॥

इति गाथासुत्रम् । अत्र च सग्रहनयप्रत्यय शुद्धो छव्यास्तिक-
को, व्यवहारनयप्रत्ययस्त्वशुद्ध इति तात्पर्यार्थः ॥ अवयवार्थ-
स्तु-छव्यास्तिकनयस्य व्यावर्णितस्वरूपस्य, प्रकृति स्वभावः,
शुद्धेत्यसकीर्णा विशेषासस्पर्शवती, सग्रहस्याभेदतया (?) हि
नयस्य प्ररूपणा-प्ररूप्यते नयेनैव कृतोपवर्णना पदसहति,
तस्या विषयोऽभिधेयः, विषयाऽऽकारेण विषयिणो धृत्तस्य वि-
षयव्यवस्थापकत्वात्, उपचारेण विषयेण विषयिप्रकथनमे-
तत् । अन्यथा क प्रस्ताव शुद्धछव्यास्तिके विधातु प्रकान्ते
सग्रहप्ररूपणायाः ? स च सग्रहप्ररूपणाभिप्रायेण भाव एव ।
तथाहि-जातिछव्यगुणक्रियापरिज्ञापितरूपेण, स्वाधेच्छव्यालि-
ङ्गकर्माऽऽदिप्रकारेण वा सुवन्तस्य योऽर्थः स भावाद् व्यतिरि-
क्तो वा जवेदव्यतिरिक्तो वा ? यदि व्यतिरिक्तस्तदा निरुपाय-
त्वादत्यन्ताभाववत्तिङन्ताऽऽदिरूप इति कथं सुव तत्राच्य ? अ-
व्यतिरिक्तश्चेत्कथं न भावमात्रता सुवन्तार्थस्य, तिङन्तार्थस्यापि
क्रियाकालकारकपुरुषोपग्रहवचनाऽऽदिरूपेण परिभाष्यमाणस्य
सत्तारूपनैव । तथाहि पञ्चार्थस्य क्रिया विक्रिस्तिप्रवृत्त्या, काल
आरम्भप्रवृत्तिरपवर्गपर्यन्तो वर्तमानस्वरूप, कारक कर्ता, पुरुष
पर, भावाऽऽत्मैकरूपग्रह परार्थता, वचनमेकत्व यद्यपि प्रतिप-
त्तिविषयः, तथाऽपि सत्त्वमेवैतत् । यत् क्रिया एवमती चेत्कारकै-
र्न साध्येत, खण्ड्याऽऽदिवत्, मती चेदस्तित्वमात्रमेव, सा कारकै-

श्चाभिव्यज्यते इति । एव कालाऽऽद्योऽप्यमन्तश्चेन्न शशशृङ्गादि-
द्येगन्, सदात्मकाश्चेत्कथं नास्तिवाच्यभिज्ञा (?) इति सत्त्व नित-
न्तस्वार्थः, घटाऽऽस्तीत्यस्याथ यद्वाक्यं प्रयुज्यते घट सन्निति, तत्र
भावविधायिता पदद्वयस्यार्थाः । तथाहि घट इति विशेषण, स-
न्निति विशेषणम् । अत्र छयनाऽपि वा भावविपरीतेन भाव्यम् । न
ह्यन्यथा तद्विशेषण, नापि तद्विशेष्य स्याद्, निरुपायत्वात्, अ-
त्यन्ताभाववत् । यदि पुनरभावविपरीतं तद्विषये, विशेषण-
विशेष्ययोः कथं न जावरूपता ? तेन यदेव घटस्य भावो
घटत्व, तदेव घटः, यच्च सतो भावः सत्त्व, तदेव सन्निति
सर्वत्र सग्रहाभिप्रायेण प्ररूपणाविषयो भाव एव । उक्तं
चेतत् समयसद्भावमभिधत्तानाऽन्येनापि-

“ अम्यर्थः सर्वशब्दानां-मिति प्रत्याग्य लक्षणम् ।

अपूर्वदेवताशब्दैः, सम प्राऽऽहुर्गवादिषु ॥ १ ॥

घटाऽऽदीनां न चाऽऽकारा-प्रत्याग्येति वाचकः ।

वस्तुमात्रनिवेशित्वा-सन्नतिर्नान्तरीयका ॥ २ ॥ ” इति ।

अत एव “यत्र विशेषक्रिया नैव श्रूयते तत्रास्तित्वं नैव तत्र प्र-
थमपुरुषे प्रयुज्यमानोऽप्यस्तीति गम्यते,” इत्युक्तं शब्दसमयवि-
द्भिर्निति । अवगतिश्चैव युक्ता-यदि सत्तां पदार्थो न व्यभिचरेत्,
अव्यभिचरेत् । अव्यभिचारे च तदाविज्ञात्तदात्मकतैव, आसन्नाप-
रित्यागे वा स्वरूपहानिमिति न सम्भाव्यमवाप्यकस्य, शब्दस्य वा
विषयः, नि शेषमशेषपृथक्क्यवस्थापितमधुराऽऽदिरसपानक-
व्यवत् । भेदप्रतिभासस्तु भेदप्रतिपादकाऽऽगमोपहनान्तं कर-
णानां तिमिरोपप्लुतदशामेकशशलाऽऽनमण्डलस्यानेकव्याव-
भासनवदसदिति सर्वभेदानपनुहुवान सर्वे सम्भावतया सगृ-
ह्य सग्रहः, शुद्धा छव्यास्तिकप्रकृतिरिति स्थितम् । तामेव शुद्धा
‘परिरुवे पुण (४)’ इत्यादिगाथापञ्चाङ्गेन दर्शयत्याचार्यः-प्रतिरूप
प्रतिबिम्ब, प्रतिनिधिरिति यावत् । विशेषण घटाऽऽदिना छव्येण
सकीर्णा सत्ता, पुनरिति प्रकृति स्मारयति । तेनाऽयमर्थः-विशेषण
सकीर्णा सत्ता प्रकृति स्वभावो वचनार्थनिश्चय इति हेयोपादेयो
पेक्षणीयवस्तुविषयनिवृत्तिप्रवृत्त्युपेक्षावृत्तव्यवहारसपादनार्थ-
म्, उच्यते इति वचन, तस्य घट इति विभक्त्युपेक्षाऽऽस्तीत्यवि-
भक्ताऽऽस्तमया प्रतीयमाना व्यवहारक्षमोऽर्थः, तस्य निश्चयो नि-
र्गतं पृथग्वृत्तश्चय परिच्छेदः, तस्येति छव्यास्तिकस्य, व्यवहार
इति लोकप्रसिद्धव्यवहारप्रवर्तनपरो नयः सोऽजिगम्यते । यदि
हि हेयोपादेयोपेक्षणीयस्वरूपा परस्परतां विभिन्नस्वभावा-
सद्रूपतया शब्दप्रभेदे संवेदने भावा प्रतिभासिन्, ततो निवृत्ति-
प्रवृत्त्युपेक्षो व्यवहारस्तादृश्यं प्रवृत्तिमासाद्यति, नान्यथा । न
चैकान्ततः सम्भावविशिष्टेषु सग्रहाभिमतेषु पृथक्स्वरूपनया प-
रिच्छेदो बाधितरूपो व्यवहारनिवन्धनः सम्भवतीति । तथाहि-य-
दायाऽऽकारे निरपेक्षतया स्वग्राहिणो ज्ञाने प्रतिभासनाद्यत्ते, तत्त-
थैव सदिति व्यवहर्त्तव्य, यथा प्रतिनियतं सत्ताऽऽदिरूपम्, सन्नि-
वेशघटाद्याकारनिरपेक्षं च घटाऽऽदिकं स्यावभासिनि ज्ञाने स्वरू-
प सन्निवेशयतीति स्वभावहेतुः । घटाऽऽदिरपेक्षत्वं च घटाऽऽदे-
घटाऽऽगमाद्येऽपि ज्ञावाद्यभासमानाच्च सिद्धम् । यद्वा-प्रतिश-
ब्दो वाग्लयायाम्, रूपशब्दश्च वस्तुन्यत्र प्रवर्तते । तेनाऽयमर्थः-रूप
रूपं प्रति प्रतिवस्तु, वस्तु प्रति या वचनार्थनिश्चयः, तस्य प्रवृत्ति-
स्वभावः स व्यवहार इति । तथाहि-प्रतिरूपमेव वचनार्थनि-
श्चयो व्यवहारहेतुः, न पुनरस्तिव्यवहारनिश्चयः, यतोऽस्तीत्युक्तेऽ-
पि धीना शङ्कामुपगच्छन् लक्ष्यते, अतः किमिदं न नश्यतऽस्या-

त्याशङ्कायां द्रव्यमित्युच्यते, तदपि किम्? पृथिवी, माऽपि का?, वृक्ष, सोऽपि कः?, चूतः, तत्राप्यर्थित्वं यावत्पुष्पितः फलितः, इत्यादि तावन्निश्चिनोति यावद् व्यवहारसिद्धिरिति । व्यवहारो हि नानारूपतया सत्तां व्यवस्थापयति, तथैव सव्यवहारसंज्ञात् । अनो व्यवहरतीति व्यवहार इत्यन्वर्थसङ्गां विभ्रदशुद्धा द्रव्यास्तिंकप्रकृतिर्भवति ।

विशेषप्रस्तारस्य पर्यायनया मूलव्याकरणी, शब्दाऽऽद्यश्च शेषा पर्यायनयमेदा इति प्रागुक्त, तत्समर्थनार्थम्-

मूलाणिमेणं पञ्जव-ण्यस्स लज्जुमुअवयणविच्छेदो ।

तस्स ल सदाऽआ, साहपसाहा मुहुमभेया ॥ ९ ॥

इति गाथासूत्रम् । अस्य तात्पर्यार्थः-पर्यायनयस्य प्रकृतिराद्या ऋजुसूत्रः, स त्वशुक्ला, शब्द शुद्धा, शुद्धतरा समभिरूढः, अत्यन्त-शुद्धा त्वेवभूत इति । अवयवार्थस्तु-मूलनिमेषमाधारः, पर्यायोऽवशेषः, तस्य नय उपपत्तिबलात्परिच्छेदः, तस्य, ऋजुवर्त्तमानसमयवस्तु, स्वरूपावस्थितत्वात्, तदेव सूत्रयति परिच्छिन्न-त्ति, नातातानागत, तस्यासत्त्वेन कुटिलत्वात् । तस्य वचन पद वाक्य वा, तस्य विच्छेदोऽन्तःसीमेति यावत् । ऋजुसूत्रवचनस्येति कर्मणि पठ्यते । तेन ऋजुसूत्रस्यायमर्थो नान्यस्येति प्ररूपयतो वचन विच्छिद्यमान यत्तन्मूलनिमेषमत्र गृह्यते । ननु कथं वचनाविच्छेदः शब्दरूप परिच्छेदस्वजावस्य नयस्याऽऽधारः । नैप दोषः, विषयेण विषयिकथनरूपत्वादस्य । न च वचनार्थोऽस्य विषयो, न शब्द इति वक्तव्यं, वचनार्थयोरेभेदात् वचनमपि यतो विषयः । अयं विषय एव किञ्चोक्त इति न प्रेरणीयम्, शब्दाभिहितस्यैव प्रमाणत्वमिति ज्ञापनार्थत्वादेवमभिधानम्, तस्य च पूर्वापरपर्याय-विविक्ते एकपर्याय एव प्ररूपयतो वचन विच्छिद्यते, एकपर्यायस्य परपर्यायासत्पर्यावत् । उक्तं च तन्मतमर्थं प्ररूपयद्भि- " पलाश न दहत्यग्नि-दह्यते न गिरि क्वचित् । नासयतः प्रव्रजति, ज-व्यजीवो न सिद्ध्यति ॥१॥ " पलालपर्यायस्याग्निसाक्षावपर्यायादत्यन्तजिज्ञत्वाद् यः पलालो नाऽसौ दह्यते, यश्च प्रस्मभाव-मनुव्रजति, नासौ पलालपर्याय इति सम्म०१कारम् । (" नाम उवणा दविरा, सित एस दव्वच्चियस्स णिक्खेत्तो । " (६ गाथा सम्म०१ कार्ड) इत्यादिगाथाया ' ण्य ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७८८ पृष्ठे व्याख्यातोऽर्थः)

एतदेवाऽऽह-

तिर्यगूर्ध्वप्रचयिनः, पर्यायाः खलु कटिपताः ।

सत्यं तेष्वन्वयि द्रव्यं, कुण्डलाऽऽदिषु हेमवत् ॥ १३ ॥

(तिर्यगिति) तिर्यक्प्रचयिनः परस्परसमानाधिकरणत्वे सति परस्परसमानकालीना रूपरसाऽऽद्य अणुत्वस्थौल्याऽऽद्यश्च, ऊर्ध्वप्रचयिनः परस्परसमानाधिकरणत्वे सति परस्परभिन्नकाशीना रक्तश्यामत्वाऽऽद्यः, सयोगविभागाऽऽद्यश्च, पर्याया खलु निश्चित, कल्पिता वासनाविशेषप्रज्ञव-विकल्पसिद्धा अपारमार्थिका इति यावत् । तेषु कल्पनारूढेषु पर्यायेष्वन्वयि व्यापकतया प्रतीयमानं द्रव्यं सत्यं, कुण्डलाऽऽदिषु नानाकाञ्चनपर्यायेष्वन्वयमानं, हेमवत् । अयं भावः-यथा शुक्लो रजतघ्नतौ वाय्राऽवतारानन्तरं रजतान्नावजानेऽपि शुक्लेर्भासमानत्वाद् शुक्लेः सत्यत्व, रजतस्य चासत्यत्व, तथा कुण्डलाऽऽद्यन्नावजानेऽपि हेम्नो भानात् कुण्डलाऽऽदिपर्यायाणां सत्यत्व, हेमद्रव्यस्य सत्यत्वम् । एवमन्यत्रापि जावनीयमिति ।

नन्वेव भ्रमाधिष्ठानत्वमेव सत्यत्व, भ्रमविषयत्व चासत्यत्वमित्यागतम्, न चासत्यत्व प्रत्यक्षप्रतीयमानेषु पर्यायेष्वव्यापकम्, एवं तत्र तदसत्त्वरूपसत्यत्वमपि तेष्वव्यापकमिति चेद्, न, सत्यरजत-स्याऽपि प्रतिभासकाले सत्ताभावेन कालत्रयसत एवैतन्नये सत्यत्वस्वीकारात् । अत एव कालवृत्त्यन्ताज्ञावाप्रतियोगित्वमेव परमार्थसत्यत्वमित्याभिप्रेत्याऽऽहैतत्साम्प्रदायिकः ॥१३॥

आदावन्ते च यन्नास्ति, मध्येऽपि हि न तत्तथा ।

वितथैः सदृशाः सन्तो-ऽवितथा इव लक्षिताः ॥१४॥

(आदाविति) आदावन्ते च यद्वस्तु नास्ति, तन्मध्येऽपि मध्यका-लेऽपि न तथा, नास्ति इत्यर्थः । न हि प्रागभावध्वसानवच्छिन्नका-लसन्ध्यं सत्य इत्यभ्युपगन्तुं शक्यम्, उत्पत्तिविनश्यत्तासम-ययोरुत्पत्तिविनाशव्यापारव्यग्रयोरन्वयिव्यवहारात्, न च तद्वि-धेके मध्यजाग कश्चिदवशिष्यते, इन्द्रदण्डस्येव सकलमूलाग्र-जागच्छेदे । किं च-पूर्वं पश्चाद्व्यासत्त्वजावस्य कथं मध्यमक्षणं सत्त्वजावत्वम्, स्वभावविरोधाद्, मध्यमक्षणे सन्नेव पर्यायः पूर्वापरकालयोरसद्व्यवहारकारीति न स्वजावविरोध इति चेत्, तर्हि पूर्वापरकालयोरसत्त्वभाव एवायं मध्यमक्षणसन्ध्येन स-द्व्यवहारकारीत्येव किं न स्वीक्रियते? तस्मान्न निरपेक्षपारमा-र्थिकसत्ताकं (?) न पर्यायाः, किं तु वितथैः शशविपाणाऽऽदिति-कालपानिकत्वेन सदृशाः सन्तोऽनादिद्वौकिकव्यवहारवासनाव-शादवितथा इव लक्षिताः, लोकैरिति शेषः ॥ १४ ॥

नन्वेव द्रव्यार्थिकनये पर्यायाणां शशविपाणप्रायत्वात्तद्व-गाहिज्ञानमलीकविषयत्वेन मिथ्या स्याद्, न च घटाऽऽदिज्ञानविनिर्मुक्तविषयको द्रव्योपयोगः कश्चिदवशि-ष्यते, इति नामशेषता च तस्य स्यादित्याशङ्क्य-शुद्धावान्तरद्रव्यार्थिकमेदेन तस्य द्विविध्या-ञ्चानुपपत्तिरित्यभिप्रायवानाह-

अयं द्रव्योपयोगः स्या-द्विकल्पेऽन्त्ये व्यवस्थितः ।

अन्तरा द्रव्यपर्याय-धीः सामान्यविशेषवत् ॥ १५ ॥

(अयमिति) अयं द्रव्योपयोगो द्रव्यार्थिकनयजन्यो बोधोऽन्त्ये विकल्पे शुद्धसमूहाऽऽद्ये व्यवस्थितः पर्यायबुद्ध्या अविचक्षितः स्यात्, अन्तरा शुद्धसमूहशुद्धसूत्रविषयमध्ये द्रव्यपर्यायधीरेव स्यात्, सामान्यविशेषवद्विबत् । यथा हि परेषां द्रव्यत्वाऽऽदिकं द्रव्योपेक्षया सामान्यं सद् गुणाऽऽद्यपेक्षया विशेषाऽऽद्या द्रव्यते, तथाऽऽसकं घटाऽऽदिकं स्वपर्यायापेक्षया सामान्यं सद् गुणाऽऽद्य-पेक्षया पर्यायाऽऽद्या द्रव्यते, इति यद्यवगाही । अवान्तरद्रव्यार्थिकः पर्यायोपसर्जनतां, द्रव्यमुख्यतां चाऽवगाहमानो न विरुध्यते, अ-सतोऽप्युपसर्जनतया आश्रयणं च कर्णशङ्कुलवच्छिन्नाऽऽकाशस्य शब्दग्राहकतां वदतां तार्किकाणाम्, आनुपूर्वीविशेषविशिष्टस्य शब्दस्य श्रोत्रग्राह्यतां वदतां मीमांसकाऽऽदीनां च दृश्यत एवेति भावः । यद्वा-घटाऽऽदेर्द्रव्यार्थिकेन पर्यायविनिर्मुक्तद्रव्याऽऽकारेण-च ग्रहः, पर्यायनयेन तत्र पर्यायत्वाऽऽपादेन च पर्यायविशिष्टतया ग्रहणमित्येवं सूक्ष्मेक्षिकायां शुद्धसमूहादन्त्यविशेष यावदव्यव-सिति, अन्यविशेषविकल्पे च शुद्धसूत्रवृत्तक्षणे कारणाभावादेव द्रव्योपयोगो व्यवस्थितः स्याद्व्युत्पन्नः स्यादिति व्याख्येयम् । न चानयाऽनवस्थयैवैकस्याऽपि बोधस्यानापत्तिः, तत्तद्वान्तरज्ञे-दप्रवृत्तौ वा विषयान्तरमचानुपपत्तिः, पर्यायान्तरजिज्ञासोप-रमे तद्वैधविश्रान्तेरिति भावनीयम् । तदिदमुक्तं सम्मतौ-

“ पञ्जवणयुक्तं, वस्तु द्ववद्विस्स घयणिज्ज ।
जाव दविओवओगो, अपच्छिमविअण्णिव्यणो ॥८॥ ”

(पूर्वं ' गुण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८६ पृष्ठे माथेय व्याख्याता) किं त्विहा 'युपयुक्तत्वेन किञ्चिद् विविचये-न वि-
चये पश्चिमे विकल्पनिर्वचने सधिलपध्व्यवहारलक्षणे
यत्र स तथा, सग्रहावसान इति यावत् । तत पर वि-
कल्पवचनाप्रवृत्तेरीदृशो यावद् छव्योपयोगः प्रवर्तते तावद्
छव्यार्थिकस्य वचनीय वस्तु, तस्य पर्यायनयेन वि-विशेषेण उ-
द्भूत क्रान्तमेव विपर्याकृतमेव पर्यायनयाऽऽक्रान्त सत्तायां
मानाभावादित्येकोऽर्थः ।

यद्वा-यद् वस्तु सूक्ष्मतरसूक्ष्मतरमाऽऽदिशुक्तिना पर्यायन-
येन स्थूलरूप त्यजता व्युत्क्रान्त-गृहीत्वा मुक्त, किमिदं
मृत्सामान्य, यद् घटाऽऽदिविशेषानुपरकविपर्यायवदन्त्य-
माकारेण (?) यावच्छुक्लरूपतमोऽत्यो विशेषस्तावत्तत्सर्वं द्र-
व्यार्थिकस्य वचनीयमतो यावदपश्चिमविकल्पनिर्वचनो योऽ-
त्यो विशेषस्तावद् छव्योपयोगः प्रवर्तते इति द्वितीयोऽर्थः ।

अत एव छव्यपर्यायविषयतया, तदितराविषयतया चान शुद्ध-
जातीयद्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकव्यवस्था, किं तूपसर्जनकृतानर्थ-
प्रधानीकृतस्वार्थविषयतया । तदुक्तम्-

“ द्ववद्विओ चि तम्हा, एत्थि णओ नियमसुद्धजाओ ।

ए य पञ्जवद्विओ णा-मको अ भयणाय उ विसेसो ॥ ए ॥ ”

प्रजनोपसर्जनप्रधानभावावगाहनादसामान्यसग्रहेऽपि शुद्ध-
छव्यार्थैकान्तिको न स्यादिति चेन्न स्यादेव पर्यायनयविचि-
रानवतारदशायामेव तस्य शुद्धत्वव्यवस्थिते, तदवतारे तु पूर्व-
प्रवृत्तछव्यार्थिकाप्रामाण्यनिश्चयेन तदर्थोभावस्यैव निश्चयात् ।
तदुक्तम्-

“ द्ववद्विअवत्तव, अवत्थु णियमेण होइ पञ्जाए ।

तह पञ्जवत्तु अव-त्थुमेव द्ववद्विअणयस्स ॥ १० ॥ ”

(सम्म० १ कापर)

अवस्तु इतरनयप्राधान्योपस्थितिजनित नयाप्रामाण्यनिश्च-
यकृताऽवस्तुत्वनिश्चयविषय, तस्मात्पर्यायविनिर्मुक्तप्रकारता-
कस्य पर्यायनिष्ठोपसर्जनत्वस्य विषयताकस्य वा द्रव्यार्थि-
कस्य तत्तत्तर्कोपनीतस्वार्थविचारदशायामेव शुद्धत्वं, पर्याय-
नयाऽऽयातजावाऽऽकाङ्क्षाया चाशुद्धत्वमिति विवेकः । नयो० ।

अथ नवसु नयेषु प्रथमो द्रव्यार्थिकनय उक्तः, अतस्तस्य
भेदा दश, तेषु प्रथम भेद विवरीपुराह-

द्रव्यार्थिकनयस्त्वाद्यो, दशधा समुदाहृतः ।

शुद्धद्रव्यार्थिकस्तत्र, कर्मोपाधिनो जवेत् ॥ ए ॥

(छव्यार्थिकेति) छव्यार्थिकपर्यायार्थिकाऽऽदिक्रमेण नया
नव वर्तन्ते, तेषु आद्य प्रथमो छव्यार्थिको नय दशधा द-
शप्रकार समुदाहृतः, तत्र च प्रथमो छव्यार्थिकनयः शुद्ध-
द्रव्यार्थिक इति अकर्मोपाधित कर्मणामुपाधिनो रहित शु-
द्धद्रव्यार्थिक कथ्यते । सद् छव्यम् । लक्षणं त्विदम्-सोदति
स्वकीयान् गुणपर्यायान् व्याप्नोतीति सत्, उत्पादव्यवधौ व्युक्त
सद्, अर्थक्रियाकारि च सत् । यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमा-
र्थसत्, यच्च नार्थक्रियाकारि तदेव परतोऽप्यसत्, इति निजनिज-
प्रदेशनमूढेरखण्डवृत्तात्समाधिविभावपर्यायाद् द्रव्येति, द्रोष्येति,
अदुष्टम् इति छव्यम् । गुणपर्यायवद् छव्यम्, गुणाधयो छव्यः वा ।
६८

यदुक्त विशेषाऽऽवश्यकवृत्ता - “द्ववद्विप दोरव-यवो विगारो
गुणाण सदावो । द्वव भव्य भाव स्स ज्ञत्रभाव च ज जोगा ॥ ८॥ ”
(‘द्वव’ शब्देऽनुपदमेवास्य २४६२ पृष्ठे व्याख्या गता) द्रव्येति तौ-
स्तान्पर्यायान् प्राप्नोति मुञ्चति वा १ । द्रव्येते स्वपर्यायैरेव प्राप्यते
मुञ्चते वा २ । दु सत्ता, तस्या पवावयवो विकारो वेति द्रव्यम् ।
३-४ । अवान्तरसत्तारूपाणि छव्याणि महासत्ताया अवयवो
विकारो भवत्येवेति भावः । गुणा रूपरमाऽऽद्य, तेषा सत्ताव
समूहो घटाऽऽदिरूपो छव्यम् ५ । तथा (भव्य जविस्सति) ज-
विष्यतीति भावः, तस्य जविन पर्यायस्य योग्य यद्रव्य तदपि
छव्यम्, राजपर्यायाहेकुमारवत् ६ । तथा जूत हि पश्चात्कृतो
भाव पर्यायो यस्य तदपि छव्यम् । इति टिक् । तदेव छव्यमर्थ
प्रयाजन यस्यासौ छव्यार्थिक, अस्त्येथ ठकप्रत्यय ।
शुद्ध कर्मोपाधिरहितश्चास्ती छव्यार्थिकश्च शुद्धछव्यार्थिक
इति ॥ ए ॥

अथ तस्य द्रव्यार्थिकस्य शुद्धताया विषय

दर्शयन्नाह-

यथा मंसारिणः सन्ति, प्राणिनः निच्छसन्निजाः ।

शुद्धाऽऽत्मानं पुरस्कृत्य, जवपर्यायतां विना ॥ १० ॥

उत्पादव्यययोगौणे, सत्तामुग्यतयाऽपरः ।

शुद्धछव्यार्थिको भेदो, ज्ञेयो छव्यस्य नित्यवत् ॥ ११ ॥

प्राणा छव्यभावभिन्नाः सन्ति येषां ते प्राणिन । मंसारो गतिच-
तुष्काऽऽविर्भावः, सोऽस्ति येषां ते मंसारिण । यथा येन प्रकारेण
शुद्धाऽऽत्माऽऽदिवृत्तक्षणेन, सिद्धसन्निभाऽऽकर्मनिर्मुक्तजीवान-
भा विद्यन्ते । किं कृत्वा सन्ति, शुद्धाऽऽत्मान मृज्जाव, तथा सद्ज-
भाव शुद्धाऽऽत्मनः स्वरूपं, पुरस्कृत्याग्र कृत्वा, कथम्?, विना, केन
विना?, भवपर्यायतां, जव ससारस्तस्य पर्यायो भावस्तत्ता भव-
पर्यायतां, तां विना । एतावता याच्चाऽनादिकाहिकी जीवस्य स-
सारवस्था वर्तते, सा प्रस्तुताऽपि न गण्यते । अविद्यमानोऽपि
वाह्याऽऽकारेण सिद्धाऽऽकार तथाऽपि गृह्यतेऽन्तर्विद्यमानत्वात् ।
तदायमात्मा शुद्धद्रव्यार्थिकनयेन सिद्धसम एवास्तीति ज्ञात ।
अत्र भावमात्रपरा द्रव्यसग्रहाया- “ मगगणगुणगणोहि, च-
उदसहि हवति तह असुरुणया । विण्णया मसारी, सञ्जे सुद्धा
हु सुरुणया ॥ १ ॥ ” ॥ १० ॥ (उत्पाद्वेति) उत्पाद्व्य व्यय-
स्य च गौणताया, तथा सत्ताया ध्रुवात्मकतायाश्च मुख्यतायाम्,
अपर इति द्वितीयो जेद शुद्धद्रव्यार्थिकस्य ज्ञेय । यत उत्पाद-
व्यययोगौणत्वेन सत्ताग्राहक शुद्धद्रव्यार्थिको नाम द्वितीयो भे-
दः २ । अन्य मते द्रव्य नित्य गृह्यते, नित्य तु काव्ययेऽप्यविच-
लितस्वरूप सत्तामादायैवेद युज्यते, कथम्?, पर्यायाणां प्रतिक्षण
ध्वसिना परिणामित्वेनानित्यत्वोत्पत्त्ये, पर तु जीवपुद्गलाऽऽदि-
छव्याणां सत्ता अव्यञ्जितारिणी नित्यभावमवलम्ब्य विकाला-
विचलितस्वरूपाऽप्यतिष्ठते, ततो छव्यस्य नित्यत्वादिन छव्यस्य
नित्यत्वेन द्वितीयो भेदः ॥ ११ ॥

अथ तृतीयजेदमुपदिशन्नाह-

कल्पनारहितो भेदः, शुद्धद्रव्यार्थिकाऽन्विधः ।

तृतीयो गुणपर्याया-दभिन्नः कथ्यते ध्रुवम् ॥ १२ ॥

जेद कल्पनया रहित कल्पनारहितन्तृतीयो जेद शुद्धद्रव्यार्थि-
कनामागस्ति ३ । यथा जीवद्रव्य, पुद्गलाऽऽदिद्रव्य च निजनि-

जगुणपर्यायेभ्यश्चाभिन्नप्रसिन्, यद्यपि भेदो वर्तते छव्याऽऽदीनां गुणपर्यायेभ्यः, तथाऽपि भिन्नविपर्ययार्पणा न कृता, अमेदा-ख्यैर्वापणा कृता, अतः कारणाद्यद् यद् छव्य तत्तद् द्वयजन्य-गुणपर्यायाभिन्न निष्ठिति । यदेव छव्य तदेव गुणो, यदेव द्वय तदेव पर्यायो, महापटजन्यखरमपटवत्तदात्मकत्वात् । अत्र हि विवक्षावशाद् भिन्नाभिन्नत्व ज्ञेयमिति ॥ १२ ॥

अथ चतुर्थ भेदमाह--

कर्मोपाधेरशुष्काऽऽख्य-श्रुतयोर्भेद ईरितः ।

कर्मभावमयस्त्वात्मा, क्रोधो मानी तदुज्जवात् ॥ १३ ॥

(कर्मेति) कर्मोपाधेः सकाशात् कर्ममिश्रजीवद्वयस्याशु-कृत्व जायते, ततः कर्मोपाधेरशुद्धद्वयार्थिकश्रुतयोर्भेदः कथितः । यतः कर्मोपाधिसापेक्षोऽशुद्धद्वयार्थिक इति भेदः । अथ च लक्षण कथयति-यथा कर्मभावमय कर्मणां ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीना भावा प्रकृतयस्ते प्रचुरा यत्रेति कर्मभावमय, आत्मा नादगूरूपो लक्ष्यते । येन येन कर्मणा आगत्य आत्मा निरुद्धयते, तदा तत्तत्कर्मस्वभावतुल्यपरिणत सन् व्यवहियते, यतः क्रोधोदयाद् जीव क्रोधोति व्यपदिश्यते, मानकर्मोदयाज्जीवा मानीति व्यपदिश्यते । एव यदा यद् छव्य येन भावेन परिणमति, तदा तद् छव्य तन्मय कृत्वा ज्ञेयम् । यथा-लोहोऽग्निना परिणतो यदा काले प्राप्यते तदा अग्निरूप एवोद्भाव्यते, न तु होहरूपः । एवमात्माऽपि मोहनीयाऽऽदिकर्मोदयेन यदा क्रोधाऽऽदिपरिणत स्यात् तदा क्रोधाऽऽदिरूप एव बोद्धव्यः । अत एवाप्राप्तात्मनो भेदाः सिद्धान्ते व्याख्याता इति ।

अथ पञ्चम भेदमाह--

उत्पादव्ययसापेक्षो-शुद्धद्वयार्थिकोऽग्रिमः ।

एकस्मिन्मये छव्य-मुत्पादव्ययश्रौव्ययुक् ॥ १४ ॥

उत्पादव्ययसापेक्ष पञ्चमो जडोऽशुद्धद्वयार्थिको ज्ञेयः । यतः-उत्पादव्ययसापेक्षः सत्ताग्राहकोऽशुद्धद्वयार्थिक पञ्चम इति । ५ । यथा एकस्मिन्मये छव्यमुत्पादव्ययश्रौव्ययुक् कथ्यते । कथं तद् ? यः कटकाऽऽद्युत्पादसमय स एव केयूराऽऽदिविनाशसमय, परं तु कनकसत्ता कटुकैयूरयोः परिणामिन्यावर्जनीयैव । एव सात त्रैलक्षण्यग्राहकत्वेनेदं प्रमाणवचनमेव स्यात्तु नयवचनमिति चेन्न । मुख्यगौणजावेनैवानेन नयेन त्रैलक्षण्यग्रहणानुसूचनय स्वस्वार्थग्रहणेन नयानां सप्तजङ्गी-मुखेनैव व्यापारात् ॥ १४ ॥

अथ षष्ठ्यभेदमाह--

जेदस्य कल्पनां गृह्य-न्नशुद्धः पट्ट इष्यते ।

यथाऽऽत्मनो हि ज्ञानाऽऽदि-गुणः शुद्धः प्रकल्पनात् ॥ १५ ॥

(भेदेति) अशुद्धद्वयार्थिक पट्टो भेदो भेदस्य जेदभावस्य कल्पना गृह्य सन् जायते, यथा हि ज्ञानाऽऽदयो गुणा शुद्धा आत्मनः कथ्यन्ते, इत्यत्र पट्टी विभक्तिर्भेदः कथयति, जिज्ञो पात्रमिति वत् । परमार्थतन्तु गुणगुणिनोर्भेद एव नास्ति, तस्मात् कल्पितो जेदोऽत्र ज्ञेयो, न तु माहजिकः ॥ १५ ॥

अथ सप्तम भेदः कथयति--

अन्वयी सप्तमर्थक-स्वभावः समुदाहृतः ।

द्वयमेकं यथा प्रोक्तं, गुणपर्यायभावितम् ॥ १६ ॥

(अन्वयाति) अन्वयद्वयार्थिक सप्तमो भेद एतस्वभाव

उक्तः । यथा-छव्यैकं गुणं पर्यायैश्च भावितं वर्तते, द्वयमेकं गुणपर्यायस्वभावमस्ति । गुणेषु रूपाऽऽदिषु पर्यायेषु कम्बुग्रीवाऽऽदिषु छव्यस्य घटस्यान्वययोऽस्ति । यतस्तत्सर्वे तत्स्वमन्वयः । अथवा-सति सद्भावोऽन्वयः । यथा-सति दग्ने घटोत्पत्तिः । अत एव यदा छव्य ज्ञायते तदा छव्यार्थाऽऽदेशेन तदनुगतसर्वगुणपर्याया अपि ज्ञायन्ते । यथा-सामान्यप्रत्यासत्या परस्य सर्वा व्यक्तिरपि अवगन्तव्या, तथा अत्रापि ज्ञेयमित्यन्वयद्वयार्थिकः सप्तम इति ॥ १६ ॥

अथाष्टमभेदोत्कीर्तनमाह--

स्वद्वयाऽऽदिकसंग्राही, ह्यष्टमो जेद आहितः ।

स्वद्वयाऽऽदिचतुष्केभ्यः, सन्नर्थो ह्युच्यते यथा ॥ १७ ॥

(स्वेति) स्वद्वयाऽऽदिग्राहको द्वयार्थिकोऽष्टमो भेदः कथितः । यथा-अर्थो घटाऽऽदिः स्वद्वयतः स्वक्षेत्रतः स्वकालतः स्वभावतः सन्नेव प्रवर्तते । स्वद्वयाद् घटः काञ्चनो, मृन्मयो वा ॥ १ ॥ स्वक्षेत्राद् घटः पाटलिपुत्रो, माथुरो वा ॥ २ ॥ स्वकालाद् घटो वासन्तिको, श्रैष्मो वा ॥ ३ ॥ स्वभावाद् घटः इयामो, रक्तो वा ॥ ४ ॥ एव चतुर्णां घटद्वयस्य सत्ता प्रमाणमिद्वैवास्ति । स्वद्वयाऽऽदिग्राहको द्वयार्थिकोऽष्टमो भेद इति ज्ञेयम् ॥ १७ ॥

अथ नवम भेदमाह--

परद्वयाऽऽदिकग्राही, नवमो जेद उच्यते ।

परद्वयाऽऽदिकेभ्योऽस-न्नर्थः संज्ञायते यथा ॥ १८ ॥

तेषु द्वयार्थाऽऽदिषु परद्वयाऽऽदिग्राहको द्वयार्थिको नवमः ॥ १८ ॥ यथाऽर्थो घटाऽऽदिः परद्वयाऽऽदिचतुष्टयेभ्योऽसन् वर्तते । घटापेक्षया परद्वय पट, अतस्तन्त्वादिभ्यो घटोऽसन्नस्ति ॥ १ ॥ परक्षेत्राद् यथा-घटो माथुरो वर्तते, न काशीज, किं तु घटक्षेत्रमथुरा, तदपेक्षया काशी भिन्ना । अत एव परक्षेत्रात्काशीलक्षणादसन् घटः ॥ २ ॥ परकालाद् यथा-घटो वसन्ते निष्पन्नोऽतो वामन्तिको घटः, वसन्तापेक्षया श्रैष्मो भिन्नस्ततो श्रैष्मकाद्यजाद्व्यासन्तिको घटोऽसन् ॥ ३ ॥ परभावाद्-विवक्षितइयामाऽऽदिभावापेक्षया रक्तो घटोऽसन् वर्तते ॥ ४ ॥ एवं परद्वयाऽऽदिग्राहको द्वयार्थिको नवमः ॥ १८ ॥

अथ दशमभेदोत्कीर्तनमाह--

परमभावसंग्राही, दशमो जेद आप्यते ।

ज्ञानस्वरूपकस्त्वात्मा, ज्ञानं सर्वत्र सुन्दरम् ॥ १९ ॥

परमभावसंग्राही परमभावग्राहको दशमो भेदः कथितः ॥ १९ ॥ यथा-ज्ञानस्वरूपक आत्मा ज्ञानस्वरूपी कथितः, दर्शनचारित्र्योर्यलेइयाऽऽदयो ह्यात्मनो गुणा अनन्ताः सन्ति, परं तु तेषु एक ज्ञानं सारतरं वर्तते । अन्यद्वयेभ्य आत्मनो भेदो ज्ञानगुणेन दर्शयिष्यते । तस्मात्कारणाच्छीघ्रोपस्थिति-कत्वेनाऽऽत्मनः परमस्वभावो ज्ञानमेवाऽऽस्ते । अथमन्येषामपि द्वयाणां परमभावा असाधारणगुणा ग्रहीतव्या । परमभावग्राहको द्वयार्थिको दशम इति । अत्रानेकस्वभावानां मध्ये ज्ञानाऽऽख्य परमस्वभावो गृहीत इति द्वयार्थिकस्य दशम भेदा ॥ १९ ॥ द्वयां ५ अध्या० ।

द्वयार्थिकजेदानाहुः--

आद्यो नैगमग्रहव्यवहारभेदात् त्रिधा ॥ २० ॥

आद्यो द्वयार्थिकः । रत्नां ७ परि० । (तत्र नैगमाऽऽदीनां व्याख्याऽन्यत्र)

द्वयण्य-अव्यय-पु० । अव्ययिकनये, उक्त० ।

अव्यय आह-“यथा नामाऽऽदि नाऽकार, विना सेव्यते तथा । नाऽकारोऽपि विना द्रव्य, सर्वं अव्ययऽस्मत्क तत् ॥१॥” तथाहि-द्रव्यमेव मृदादि निखिलस्थासकोशकुट्टपात्राऽऽद्याकारानुयायि वस्तु सत्, तस्यैव तत् तदाकारानुयायिनः सद्-धोधाविषयत्वात्, स्थासकोशाऽऽद्याकाराणां तु मृदद्रव्यातिरेकिणां कदाचिदनुपलम्भात्, तच्चात्पादाऽऽदिसकृदाविकारविरहितं तथातयाऽऽविर्भावतिरोजावमात्रान्वितं समुद्भूतसर्वप्रभेदनिर्भेदबीजं द्रव्यमागृहीततरङ्गाऽऽदिप्रभेदस्तिमितसरसं लिखत् । उक्त० १ अ० ।

आह च-

द्रव्यपरिणाममित्तं, मोक्षणाऽऽगारदरिसणं किं तं ? ।

उपायव्ययरहितं, द्रव्यं चियं निर्विकारं त ॥ ६६ ॥

को हि नाम स्थापनानयस्याऽऽकारग्रहः, यस्माद्भवतीति द्रव्यमनादिमदुत्प्रेक्षितपर्यायशृङ्खलाऽऽधार मृदादिपूर्वपर्यायमात्रतिरोभावेऽप्रेतनपर्यायमात्राऽऽविर्भावः परिणामो द्रव्यस्य परिणामो अव्यपरिणामः, स एव तन्मात्र, तद् मुक्त्वा किमन्यदाकारदर्शनं, येनोच्यते “आगारो ध्वि मन्मदवस्थुः” इत्यादि । ननु अव्यमेव तत्, किंविशिष्टम्?, उपायव्ययरहितं, निर्विकारम्-उत्फणविफण-कुण्डलताऽऽकारसमन्वितसर्वद्रव्यवद् विकाररहितं, किं हि नाम तत्राऽपूर्वमुत्पन्नं, विद्यमानं वा विनष्टं, येन विकारस्यादिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ६६ ॥

ननु कथमुत्पादाऽऽदिरहितमुच्यते, यावता सर्पाऽऽदिके अव्ये उत्फणविफणाऽऽद्य पर्याया उत्पद्यमाना निवर्त्तमानाश्च प्रत्यक्षेणैव दृश्यन्ते?, इत्याह-

आविर्भावतिरोभा-वमेतत्परिणामकारणमचित ।

निष्ठं बहुरुचं पिय, नहो व वमंतराऽऽवन्नो ॥ ६७ ॥

आविर्भावश्च तिरोभावश्च, तावेव तन्मात्र, तदेव परिणामः, तस्य कारणं अव्य, यथा सर्प उत्फणविफणाऽवस्थयोरिति, न ह्यत्रापूर्वं किञ्चिदुत्पद्यते, किं तर्हि?, छन्नरूपतया विद्यमानमेवाऽऽविर्भवति । नाप्याविर्भूतं सद्भिन्नइति, किं तु छन्नरूपतया तिरोभावमेवाऽऽसादयति । एव च सत्याविर्भावतिरोजावमात्र एव कार्योपचारात्कारणत्वमस्यौपचारिकमेव । तस्मादुत्पादाऽऽदिरहितं अव्यमुच्यते इति । आह-ननु यद्येकस्वभाव निर्विकार अव्य, तर्ह्यन्तकालभाविनामन्तानामप्याविर्भावतिरोजावानामेकदेहस्यैव कारणं किमिति न भवति?, इत्याह-अचिन्त्यमचिन्त्यस्वभाव अव्य, नैकस्वभावस्यापि तस्य क्रमेणैवाऽऽविर्भावतिरोभावप्रवृत्तिः, सर्पाऽऽदिद्रव्येष्वेकस्वभावेऽप्युत्फणविफणाऽऽदिपर्यायक्रमप्रवृत्ते प्रत्यक्षसिद्धत्वादिति । ननु यद्येवम्, उत्फणविफणाऽऽदिवहुरूपत्वात्पूर्वावस्थापरित्यागेन चोत्तरावस्थाऽधिष्ठानादनित्यता अव्यस्य किमिति न भवति?, इति चेत्, इत्याह-वेपान्तराऽऽपन्नतद्वद् बहुरूपमपि द्रव्यं नित्यमेव । इदमुक्तं ज्ञवति-यथा नायकविदूषककिपिराज्ञाऽऽदिपात्रावसरेषु वेपान्तराण्यापन्नो वेपान्तराऽपन्नो नटो बहुरूपः, एवमुत्फणविफणाऽऽदिजावैर्यद्यपि द्रव्यमपि बहुरूपम्, तथापि नित्यमेव, स्वयमविकारित्वात्, आकाशवत्, यथाहि घटपटाऽऽदिसकृन्धेन बहुरूपमप्याकाश स्वयमविकारित्वाद् नित्यम्, एव अव्यमपीति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ६७ ॥

कारणमेव च सर्वत्र त्रिचुवने विद्यते, न क्वचित् कार्यम्, यच्च कारणं तत् सर्वं अव्यमेव, इति दर्शयन्नाह-

पिंडो कारणमिष्ट, पयं व परिणामश्चो तद्वा सव्व ।

आगाराऽ न वत्थुं, निष्कारणश्चो खपुणं व ॥ ६८ ॥

मृदादिपिण्ड कारणमिष्ट कारणमात्रमेवाभ्युपगम्यते । कुत?, इत्याह-परिणामित्वात् परिणमनशीलत्वात्, पयोधदू दुग्धवत् । यथा च पिण्डः, तथाऽन्यदपि सर्वं स्थासकोशकुट्टपात्राऽऽदिकत्रैलोक्यान्तर्गतं वस्तु कारणमात्रमेव, परिणामित्वात्, पयोवत्, यद् यत् कारणं तत् सर्वं अव्यमेव, इति अव्ययस्य स्वपक्षासिद्धिः । ननु मृत्पिण्डाऽऽदीनां कार्यभूताः स्थासकोशकुट्टलघटाऽऽद्य प्रत्यक्षेणैव दृश्यन्ते, सवन्धिदृश्यश्च कारणशब्दः सर्वदैव कार्योपेक्ष एव प्रवर्तते, तत् कथं कारणमात्रमेवाऽस्ति, न कार्यम्?, इति चेत् । नैवम्, आविर्भावतिरोभावमात्र एव कार्योपचारात्, उपचारस्य चावस्तुत्वात् । इति स्वपक्षं व्यवस्थाप्य परपक्षं दूषयितुमाह-(आगारेत्यादि) अव्यमात्रं विहाय स्थापनाऽऽदिनैर्येदाकाराऽऽदिकमभ्युपगम्यते, तत् सर्वमवस्तु । कुत?, इत्याह-निष्कारणत्वात् कारणमात्ररूपतयाऽनभ्युपगमात्, तदभ्युपगमे त्वस्मत्पक्षवर्तिवप्रसङ्गात्, इह यत् कारणं न भवति तत् न वस्तु, यथा गगनकुसुमम्, अकारणं च परैरभ्युपगम्यते सर्वमाकाराऽऽदिकम्, अत्रा वस्तु । इति गाथाऽर्थः ॥ ६८ ॥ विशेषः ।

द्रव्यणाम-अव्ययानाम्-न० । द्रव्यलक्षणेऽर्थे, अनु० । तच्च-“से किं तं द्रव्यणामे? द्रव्यणामे छविरेह पक्षे । तं जहाधम्म-त्थिकाए० जाव अद्धासमए य । सेत्त द्रव्यणामे ।” अनु० ।

द्रव्यतो-अव्ययतम्-अव्य० । जावशून्यत्वेनाप्रधानतयाऽव्ययार्थमित्यर्थे, पञ्चा० १६ वि० ।

द्रव्यत्त-अव्ययत्व-न० । अव्ययि तांस्तान् पर्यायान् गच्छतीति अव्यय, तस्य जावस्तत्त्वम् । अव्यभावे, द्रव्या० ।

अव्ययत्वं अव्ययजावत्वं, पर्यायाऽऽधारतोन्नयः ।

प्रमाणेन परिच्छेद्यं, प्रमेयं प्रणिमद्यते ॥ ३ ॥

अत्र तांस्तान् पर्यायान् गच्छतीति अव्यय, तस्य भावस्तत्त्वम् । द्रव्यभावो हि पर्यायाऽऽधारतामिव्यङ्ग्यजातिविशेषः । “अव्ययत्वं जातिरूपत्वाद् गुणो न भवति,” ईदृक्नैयायिकाऽऽदिवामनया आशङ्का न कर्त्तव्या, यत-“सहभाविनो गुणाः, क्रमभुव पर्यायाः ।” इहश्येव जैनशासने व्यवस्थाऽस्तीति । द्रव्यत्व चेद्गुणः स्याद्गुणाऽऽदिवदुत्कर्षोपकर्षजागि स्यादिति तु कुचोद्यम्, एकत्वाऽऽदिसंख्यायाः परमतेऽपि व्यभिचारेण तथा व्याप्यभावादेव निरसनीयम् ॥ ३ ॥ द्रव्या० ११ अध्या० ।

द्रव्यत्व-अव्ययत्व-पु० । अव्यये अव्ययविषयः स्तव पूज्य अव्ययस्तव । भावस्तवकारणभूते स्तवभेदे, पञ्चा० । स च-

द्रव्ये भावे य यश्चो, द्रव्ये जावथयरागश्चो सम्म ।

जिणभवणाऽऽदिविहायां, चापथश्चो चरणपमिवची ॥२॥

द्रव्ये अव्ययविषयः, भावस्तवकारणभूत इत्यर्थः । भावे भावविषयः पारमार्थिकः, परिणामविशेषरूपो वेत्यर्थः । चशब्दः समुच्चये । स्तवः स्तोतव्यपूजनं, ज्ञवतीति गम्यम् । तथाऽऽद्य तावदाह-अव्यये अव्ययविषयः स्तवः । क इत्याह-(जिणभवणाऽऽ-

विहाण) अर्हद्गृहप्रतिमाऽऽदीनां करणम्, उपलक्षणत्वात्कारण
च । कथं ? सम्यगागमनीत्या । कुन ? जावस्तवरागनं सर्वविर-
तिवहुमानात् । चरण हि निर्वाणैकहेतुत्वाच्चरण, ततस्तत्प्रा-
प्त्युपायश्च छव्यस्तव इति विधयोऽसावित्येवरूपादिति ।

अथ भावस्तवस्वरूपमाह--जावस्तव परमार्थपूजनमभ्यात्म-
पूजा वा । क इत्याह--चरणप्रतिपत्ति--सर्वविरत्यभ्युपगमः । इति
गाथाऽर्थः ॥ २ ॥

अथ छव्यस्तवलक्षणं प्रपञ्चयन्नाह-

जिणजवणविवठावण-जत्तापूजाऽऽइ सुत्तओ विहिणा ।
द्वयत्यओ त्ति नेयं, जावत्ययकारणत्तेण ॥ ३ ॥

जिनस्यार्हतो भवनं च गृह, विम्बं च प्रतिमा, स्थापनं च
प्रतिष्ठा, यात्रा चाष्टाहिका महिमा, पूजा च पुष्पाऽऽद्यर्चनम्,
आदिर्धस्य जिणगुणगानाऽऽदेस्तज्जिनमवनविम्बस्थापनयात्रा-
पूजाऽऽदि । छव्यस्तव इति ज्ञेयमिति योगः । तच्च न यथा-
कथञ्चिदित्याह-सुत्रत आगममाश्रित्य, तदपि विधिना । "ज-
ह रेहं तह सम्म" इत्यादिना विधानेन द्रव्यस्तवो भावस्त-
वकारणभूतपूजा, इतिशब्द उपप्रदर्शनार्थः । ज्ञेयज्ञातव्यम् ।
केन हेतुनेत्याह-जावस्तवकारणत्वेन चरणप्रतिपत्तिरूपजाव-
स्तवहेतुत्वात् । द्रव्यशब्दो ह्यत्र कारणपर्यायः । इति गाथाऽर्थः ॥ ३ ॥

कथं पुनरिदं जिनभवनाऽऽदि भावस्तवहेतुतां
प्रतिपद्यत इत्याह-

विहियाणुड्डाणमिणं, ति एवमेयं सया करेताणं ।
होइ चरणस्स हेऊ, णो इहलोकाद्वेक्खाए ॥ ४ ॥

विहितमाप्ताऽऽगमे विधेयतयाऽनुमतं यदनुष्ठानं क्रिया तद्विहितानु-
ष्ठानम्, इदं जिनभवनाऽऽदिकरणवृत्तणम्, इति अनेनोक्ते
खेन, एवमनेन जावस्तवानुरागलक्षणेन स्तवविधिलक्षणेन
वा प्रकारेण । एतज्जिनजवनाऽऽदिविधानम्, सदा सर्व-
कालम्, कुर्वतां विदधताम्, भवति जायते, चरणस्य सर्व-
विरतिरूपचारित्रस्य, हेतुनिमित्तम् । एतदेव जिनभवनाऽऽदि ।
उक्तविपर्यये यद्भवति तदाह- (ना) नैव । इहलोकाऽऽद्यपेक्षया
प्रेहभक्तिकीर्त्यादिपारमविक्रदेवत्वरारुह्याऽऽदिपदार्थाविवक्ष-
नेन चरणस्य हेतुर्भवति । एतज्जिनभवनाऽऽदिविधानं निदानदू-
षितत्वात् । इति गाथाऽर्थः ॥ ४ ॥

जावस्तवकारणत्वं तदनुरागश्च छव्यस्तवनिव-
न्धनमुक्तम्, तत्राऽसौ यथा जावस्तवहेतु-
स्यात्तथा दर्शितं, न पुनस्तदनुराग
इत्याशङ्क्याऽऽह-

एवं चियभावथए, आणाआराहणा उ रागो वि ।
जं पुण इय विवरीयं, तं द्वयत्यओ वि णो होइ ॥ ५ ॥

(एव चिय) एवमेव विहितानुष्ठानमिदमित्यभिप्रायेणैव,
जावस्तवे चरणप्रतिरूपे, रागोऽपि बहुमानोऽपि, न केवलं
चरणहेतुत्वमित्यपिशब्दार्थः । कुन एतदेवमित्याह-आज्ञाऽऽ-
राधनादाप्तोपदेशानुपाधनात्, निर्निदानतामेव हि जिनाः
समनुमन्यन्ते । उक्तविपर्ययमाह-यज्जिनभवनाऽऽदिविधानम्,
पुनरिति पूर्वोक्तार्थविलक्षणताप्रतिपादनार्थः, इति विपरीत-
मन्तरोक्ताविधिविपर्ययः, तम्, तज्जिनजवनाऽऽदिविधानम्, छ

व्यस्तवोऽप्युक्तनिर्वचनो न केवलं जावस्तवः, उत्सृजत्वात्, न
भवति न जायते । इति गाथाऽर्थः ॥ ५ ॥

उक्तविधिविपरीततायामपि तद् द्रव्यस्तवो भविष्यतीत्याश-
ङ्क्याऽऽह-

भावे अइप्पसंगो, आणाविवरीयमेव जं किंचि ।
इह चित्ताणुट्ठाणं, तं द्वयत्यओ जवे सव्व ॥ ६ ॥

भावे च सत्तायां पुनर्द्रव्यस्तवस्योक्तविपरीतत्वेऽपि । किं
स्यादित्याह-अतिप्रसङ्गोऽतिव्यातिलक्षणातिष्ठाऽऽपत्तिरित्यर्थः ।
अतिप्रसङ्गमेव व्यनक्ति--आज्ञाविपरीतमेव आप्तवचनविपर्य-
स्तमपि । एवकारस्यापिशब्दार्थत्वाद्, यदित्यनुष्ठानम् किञ्चिद-
नियतस्वरूपम्, इह स्तवविचार, चित्रानुष्ठानं नानाप्रकारा
हिंसाऽऽदिक्रिया, तदनुष्ठानम्, छव्यस्तवो निर्णीतशब्दाद्यो, भ-
वेत् जायेत । सर्वं समस्तम् । आज्ञाविपरीतत्वान्नविशेषेण
जिनभवनाऽऽदिविधानवदिति गाथाऽर्थः ॥ ६ ॥

इहार्थे परमताशङ्क्य परिहरन्नाह-

ज वीरारागगामी, अहं तं णणु गरहितं पि हुं म एवं ।
सिय उचियमेव जं तं, आणाआराहणा एवं ॥ ७ ॥

यदित्यनुष्ठानम्, वीतरागगामि जिनविषयम्, अयेति परप्र-
सार्थः, तदनुष्ठानमाज्ञाविपरीतमपि छव्यस्तवो भवति, न पु-
नर्यत्किञ्चन हिंसाऽऽदिकम्, अतः कथमतिप्रसङ्ग इति परमतम् ।
एतत्परिहरन्नाह-(नन्विति) परमतात्तमायाम्, गर्हितमपि
निन्ध्यमपि गालीप्रदानाऽऽदिकम्, आस्तामगर्हितम् । हुशब्दो वा-
क्यालङ्कृतौ, स इति द्रव्यस्तव, जवेद् । एवमनेन भवदच्युप-
गमन्यायेनाऽऽज्ञाविपरीतमप्यनुष्ठानं वीतरागविषयं छव्यस्तव
इत्येववृत्तणेन । पुनः परमताशङ्कमान आह-स्याद्भवेत्, तव म-
तिरिति गम्यम् । यदुत उचितमेव सङ्गतमेव, यदित्याज्ञाविरीत
वीतरागगामि, तदित्यनुष्ठानं छव्यस्तवो जवति, न पुनर्गर्हितम-
पीति नानिप्रसङ्गः । इत्यत्रोत्तरमाह-आज्ञाऽऽराधनाऽऽप्ताऽऽदेश-
पालनैव । एवमनेनैव प्रकारेणाऽऽज्ञाविपरीतमपि यदुचितमनु-
ष्ठानं तद् छव्यस्तव इत्येववृत्तणेन द्रव्यस्तवाच्युपगमे आज्ञा-
ऽनुपाधनारूपत्वाच्चित्तस्य । नाह्याज्ञोत्तीर्णमप्युचितं जवितुम-
र्हति । इति गाथाऽर्थः ॥ ७ ॥

उचितानुष्ठानस्याऽऽज्ञाऽनुपाधनारूपत्वमेव दर्शयन्नाह-

उचियं खलु कायव्व, सव्वत्य सया एरेण बुद्धिमता ।
इय फलसिद्धी णियमा, एस चिय होइ आणं ति ॥ ८ ॥

उचितमेव देशकालावस्थाऽऽद्यपेक्षया सङ्गतमेव, खलुव्यवधारणे,
कर्त्तव्यविधेयम्, सर्वत्र समस्ते देशे, पात्रे वा । सदा सर्वदा,
नरेण पुरुषेण । नरग्रहणं प्राणिमात्रोपलक्षणम् । धर्मोपदेशे न-
राणां प्राधान्यात्, बुद्धिमता मतिमता बुद्धिविकलो हि न तत्
कर्तुं क्षमते, बुद्धिविकलादेव । अथ कस्मादेवमुपदिश्यत इत्या-
ह-इत्यनेनोचितकरणेन, फलसिद्धि साध्यनिष्पत्तिः, नि-
यमाप्तिश्चयेन, साध्यश्च मुख्यवृत्त्या मोक्षार्थः, तत्कारणतया ध-
र्मार्थः, प्रसङ्गतश्चेतराविति । प्रकृतार्थयोजनायाऽऽह-एवैवात-
न्तरोक्ता उचितक्रिया, भवति वर्त्तते, आज्ञा आप्तोपदेशः, ततः
उचितकरणमाज्ञाऽऽराधनोति स्थितम् । इतिशब्दः समाप्तावुपप्र-
दर्शने वा । इति गाथाऽर्थः ॥ ८ ॥

उचितकरणं छव्यस्तव इत्युक्तम्, अथैतस्यैव विपर्ययमाह--
जं पुण एयविज्जत्तं, एगंतेणैव भावसुष्ठं ति ।

त विसयस्मि वि ए तओ, जावयपाहेउतो ऐयं ॥ए॥

यदित्यनुष्ठानम्, पुनःशब्दो विशेषद्योतनार्थं, एतद्विद्युक्तमौ-
चित्यरहितम् । तथा एकान्तेनैव सर्वथैव, जावशून्य बहुमानशू-
न्यम्, एकान्तग्रहणाद् भावज्ञेशयुक्तस्य कथञ्चिदौचित्यविशु-
क्तस्यापि स्वयस्तवत्वमाह, इतिशब्द उपप्रदर्शनार्थो निष्क्रम-
श्च । तदित्यनुष्ठानम्, विषयेऽपि धीतरागेऽपि, विधीयमानम्,
आस्तामविषये । न तको न द्रव्यस्तवो, भवतीति ज्ञेय ज्ञात-
व्यम् । कुतः ? इत्याह-भावस्तवाहेतुतः, इह जावप्रत्ययस्य
लुप्तस्य दर्शनाद्भावस्तवाहेतुत्वाद्भावस्तवाकारणत्वात् । इति
गाथाऽर्थः ॥ ए ॥

अथ कस्माद्भावस्तवाहेतुतमनुष्ठानं स्वयस्तवो न भवती-
त्यत्राऽऽशङ्क्यामाह-

समयस्मि द्वयसदो, पायं जं जोगयापे रूढो चि ।

णिरुचरितो उ बहुहा, पभोगजेदोवलजाओ ॥१०॥

समये सिद्धान्ते, द्रव्यशब्दो स्वयमित्येव ध्वनिः, प्रायो वाहु-
र्येन, प्रायोग्रहणात् क्वचित्प्राधान्येऽपि, वर्तत इति सूचनार्थः ।
यदिति यस्माद्धे, अथ च “ भावत्ययहेऊ (१२)” इत्यनेन व्य-
वहितगाथाऽवयवेन संभवत्येते । योग्यतायां योग्यतावाचित्वे,
रूढः प्रसिद्ध इत्येव बह्व्यमाणोदाहरणन्यायेन उपचरिताऽ-
पचाराभिष्क्रान्तो निरुपचरितोऽकाल्पनिकः, तुशब्द एवकारा-
र्थः, तेन निरुपचरित एव । कुन एतदेवमित्याह-बहुधा बहु-
जि प्रकारैः, प्रयोगजेदोपलम्भात् प्रयुक्तविशेषदर्शनात् । इति
गाथाऽर्थः ॥ १० ॥

प्रयोगजेदानेव दर्शयन्नाह-

मिउपिको द्वयधनो, सुसावगो तह य द्वयसाहु चि ।

साहु य द्वयदेवो, एमाऽ सुए जओ भणितं ॥११॥

मृत्पिण्डो मृत्तिकापिण्डो स्वयधटो द्रव्यतो योग्यतया घटो
स्वयधटः, सुआवक शोजनः श्रमणोपासकः, तथा चेति स-
मुच्चये । स्वयतो योग्यतया साधुर्द्रव्यसाधुः । इतिशब्द उपप्र-
दर्शनार्थः । साधुश्च सयतः पुनः, स्वयतो योग्यतया देवः सरो
स्वयदेवः । (एमाऽ चि) इह चशब्दत्रयोपः प्राकृतत्वात्, ततश्च ए-
वमादि च इत्यादि प्रयोगजातम् । आदिशब्दाद् स्वन्नारकाऽऽ-
दिग्रहः । श्रुते प्रवचने, यतो यस्माद्वर्णितमुक्तम्, ततः प्रयोगमे-
दोपलम्भाद् द्रव्यशब्दो योग्यताया रूढः । इति गाथाऽर्थः ॥११॥

यतो योग्यताया स्वयशब्द -

ता भावत्ययहेऊ, जो सो द्वयत्यओ इहं इहो ।

जो उ ए गवञ्चूओ, स अप्पहाणो परं होति ॥१२॥

तत्तस्माद्भावस्तवाहेतुश्चरणप्रतिपत्तिकारण साक्षात्परम्परया
वा यो जिनमवनविधानाऽऽद्यनुष्ठानविशेषः । (सो इति) असौ
द्रव्यस्तव पूर्वोक्तरूपः । इह स्वयस्तवाधिकारे, अन्यत्र पुनः
स्तवशब्दार्थः, तत्रानुपयुक्तपुरुषाऽऽदिलक्षणोऽपि, षष्ठोऽभिमतो
स्वयस्तवस्वरूपविबुधाम् । ननु भावस्तवाहेतुरपि द्रव्यस्तवोऽ-
ज्योऽऽदोनामिष्यते, तत्कथमित्याह-यः पुनर्द्रव्यस्तवविशेषः,
(न) नैव, एवञ्चूतोऽमु प्रकार भावस्तवकारणत्वलक्षणः प्राप्तः,
स स्वयस्तवः, अप्रधानोऽशोजनः, पर केवलम्, भवति जाय-
ते, स्वयस्तवस्याप्राधान्येऽपि प्रवृत्ते, अशोजनत्व चास्य जाव-
स्तवाहेतुत्वादेवेति गाथाऽर्थः ॥१२॥

अप्राधान्यार्थतामेव स्वयशब्दस्य दर्शयन्नाह-

अप्पाहणे वि इहं, कथं दिओ उ द्वयसदो चि ।

अंगारमद्गो जह, दव्वायरिओ सयाऽजन्वो ॥१३॥

अप्राधान्येऽप्यप्रधानत्वेऽपि, न केवलं योग्यतायामेव । इह प्र-
वचने, क्वचित् शब्दविषये, दृष्टस्तु उपलब्ध एव, स्वयशब्दो स्व-
य इति ध्वनिः, इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ । इहैव निर्दर्शनामाह-
अङ्गारमर्दकः प्रवचनप्रतीतः । यथेति दृष्टान्तार्थः । स्वयाऽऽचार्य
आचार्यत्वयोग्यताया अभावाद्प्रधानाऽऽचार्यः । कियन्तं कात्रं
यावदित्याह-सदा आजन्माऽपीत्यर्थः । अथवा-स च स पुनः,
अज्ज्यो मुक्केरयोग्यो यत इति गाथाऽर्थः ॥१३॥ (अङ्गारमर्दक-
सविधानक तु ‘ अङ्गारमद्ग’ शब्दे प्र० भागे ४३ पृष्ठे गतम्)
“ जो उ न एवमूतो, स अप्पहाणो परं होइ । (१२)” इत्येवं
पूर्वोक्तमर्थं निगमयन्नाह-

अप्पाहणा एवं, इमस्स द्वयत्यवत्तमविरुद्धं ।

आणावज्जत्तणओ, न होइ मोक्खगया एवरं ॥१४॥

अप्राधान्याद्भावस्तवाहेतुत्वेनाशोभनत्वात्, एवमुक्तेन न्यायेना-
प्राधान्यार्थे स्वयशब्दप्रवृत्तिदर्शनलक्षणेन, (इमस्स चि) अस्य
भावस्तवाहेतोऽव्यस्तवस्य, स्वयस्तवत्व द्रव्यस्तवता, अविरु-
द्धं सङ्गतमेव । एवं तर्हि भावस्तवहेतोस्तदहेतोश्च स्वयस्तव-
त्वाविरुद्धतायां सत्यामविशेष एव तयोः । सत्यम् । नवर केवल-
म्, न भवति न जायते, मोक्षाङ्गता निर्वाणहेतुता । ‘इमस्स’ इति
वर्तते । कुनः ? आज्ञावाह्यत्वादात्मवचनबहिष्कृतत्वात् । यदाज्ञा-
वाह्य तन्मोक्षाङ्गं न भवति, तथावि बहिर्नाऽऽदिवत्, आज्ञावा-
ह्यश्चायं भावस्तवाहेतुर्द्रव्यस्तवः । इति गाथाऽर्थः ॥ १४ ॥

यथाऽऽसादप्रधानाभोन्नो न भवति, तथा फलान्तरमपि किं
नास्तीत्याशङ्क्याऽऽह-

भोगाऽऽदिफलविसेसो, उ अत्थि एत्तो वि विसयजेदेण ।

तुच्छो उ तगो जम्हा, इवति पगारंतरेणावि ॥ १५ ॥

भोगा मनोकुशब्दाऽऽद्यः, आदिशब्दास्त्वंगसुकुलप्रत्ययातिशु-
भशरीराऽऽदिपरिग्रहः । ते एव फलविशेषः साध्यभेदो भोगाऽऽदि-
फलविशेषः, पुनरस्ति भवति, इतोऽपि अप्रधानस्वयस्तवादिपि,
न केवलं प्रधानद्रव्यस्तवादेव । अथ कथमाज्ञावाह्यानुष्ठानस्यैव फ-
लतत्त्वाशङ्क्याऽऽह- विषयजेदेन गोचरविशेषेण, निस्त्रिंशतिशय-
माणिष्यमकराऽऽकरभगद्वीतरागलक्षणेन हेतुना, न हि भगद्विष-
यमाहाविकल्पमप्यनुष्ठानमफलम्, पात्रप्राधान्यमर्दिति । ननु यद्ये-
व फलमाज्ञावाह्यानुष्ठानं, तदा कथमस्याप्रधानद्रव्यस्तवतत्त्वशा-
ऽऽह-तुच्छस्त्वल्पः पुनः, तकोऽसौ जोगाऽऽदिफलविशेषो, नाऽसौ
विवेकिना फलतयाऽवभासने । कस्मादेवमित्याह-यस्मात् कार-
णात्, भवति जायते, तको जोगाऽऽदिफलविशेष इति प्रकृ-
तम् । प्रकारान्तरेणाप्युपायान्तरेणाऽपि, जिनजवनाऽऽदिव्यति-
रेकेणाऽपि, वास्तव प्रभृतिजिगीत्यर्थः । “ दौर्गत्यदोषविच्छेदि-
मणिप्राप्तिपटीयसः । पारावाराज्जरत्नाच-खण्डप्राप्तिः फलं
किमु ? ॥१॥ ” इति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

अथ स्वयस्तवस्याऽऽव्यस्तवतामाशङ्क्य परिहरन्नाह -

उचियाणुट्ठाणाओ, विचिचज्जोगातुह्वा मो एस ।

जं ता कह द्वयत्यओ, तदारेणऽप्यभावाओ ॥ १६ ॥

(उचियाणुट्ठाणाओ) इह भावप्रत्ययस्य लुप्तत्वेनोचितानुष्ठा-

नन्वादाप्तोपदिष्टत्वेन विहितक्रियारूपत्वाद्विचित्रयतियोगतुल्यो
ग्लानप्रतिचरणस्वाध्यायाऽऽदिरूपनानाविधसाधुव्यापारसदृशो-
ऽतिशुभ इत्यर्थः । मकारोऽत्र प्राकृतशैलीप्रभवः । एवोऽनन्तरो-
को, जितभवनविधानाऽऽदिकोऽनुष्ठानविशेषः । (यदिति) यस्मा-
देवम्, तत्तस्मात्, कथं केन प्रकारेण, ह्यस्तवो भवति । न
कर्थाच्चदित्यर्थः । जावस्तव एवाऽयमिति हृदयम् ।

अत्रोत्तरमाह-तद्द्वारेण जितभवनाऽऽदिविधानमुखेन अल्पः
साधुयोगापेक्षया स्तोको, भावः शुभाध्यवसायो यस्मात्स तथा,
तस्मात्, इह च जावप्रत्ययो दृश्यः, अतोऽल्पभावत्वात् । इति
गाथाऽर्थः ॥१६॥

अमुमेव गायार्थं भावयन्माह-

जिणजवणाऽऽदिविहाण-दारेण एस होति मुहजोगो ।

उचियाणुहाणं पि य, तुच्छो जङ्गमगतो णवरं ॥१७॥

जितजवनाऽऽदिविधानद्वारेण अहंदाश्रयविम्बप्रभृतिकरणमु-
खेन, एव ह्यस्तवः, भवति वर्तते, शुभयोगो यतियोगवत् प्रग-
स्तव्यापारः । तथा-उचितानुष्ठानमपि च विदितक्रियाऽपि च
जितभवनाऽऽदिविधानद्वारेणैव । अपि चेति समुच्चये । यद्यप्येव
तथाऽपि तुच्छोऽस्तरः, अल्पजावरूपत्वाद्, यतियोगतः साधु-
व्यापारात्सकाशात्, नवर केवलम् । यतियोगो हि स्वरूपेणैव
शुभः, उचितानुष्ठानरूपश्चायं पुनर्जितभवनाऽऽदिद्वारेणैव, न
तु स्वरूपतः, स्वरूपेण तस्य मनागवधरूपत्वात् । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ १७ ॥ पञ्चा० ६ विव० । दर्श० । आ० म० । पं० व० ।
प्रति० । तं० । दर्श० । ('यय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २३८४ पृष्ठे
विशेषोऽस्य बोध्यः) (ह्यस्तवस्य करणे कारणे च श्रावको-
ऽधिकारीति अनुमोदने च साधुरपीति च 'चेव्य' शब्दे
तृतीयभागे १२२२ पृष्ठे प्रत्यपादि)

अयमिहापि ह्यस्तवस्य सक्षिप्तोऽर्थः-

श्रमणानामियं पूर्णा, सूत्रोक्ताऽऽचारपालनात् ।

ह्यस्तवत्वाद् गृहस्थानां, देशतस्तद्विधिस्त्वयम् ॥१॥

न्यायार्जितधनो धीरः, सदाचारः शुजाऽऽशयः ।

भवनं कारयेज्जैनं, गृही गुर्वद्विममतः ॥२॥

तत्र शुद्धां महीमादौ, गृहीयाच्छास्त्रनीतितः ।

परोपनापरहितां, भविष्यद्भ्रमन्ततिम् ॥३॥

अभीतिनैव कस्याऽपि, कार्या धर्मोद्यतेन वै ।

इत्यं शुभानुबन्धः स्या-उत्रोदाहरणं प्रभुः ॥४॥

आसन्नोऽपि जनस्तत्र, मान्यो दानाऽऽदिना यतः ।

इत्यं शुजाऽऽशयस्फात्या, बोधिवृद्धिः शरीरिणाम् ॥५॥

दृष्टकाऽऽदि दत्तं चारु, दारु वा सारवन्नमम् ।

गवाद्यपीडया ग्राह्य, मूल्यौचित्येन यत्नतः ॥६॥

भृतका अपि सन्तोष्याः, स्वयं प्रकृतिसाधवः ।

धर्मो जावेन न व्याज्या-धर्ममित्रेषु तेषु तु ॥७॥

स्वाऽऽशयश्च विधेयोऽत्रा-निदानो जितरागतः ।

अन्याऽऽम्भपरितगा-जज्ञाऽऽदियननावता ॥ ८ ॥

इत्यं चैपेऽधिकत्यागा-त्मदारम्भः फलान्वितः ।

प्रत्यहं भाववृद्ध्याऽऽप्तै-र्भावयद्गः प्रकीर्तितः ॥ ९ ॥

जिनगेहं विधायैवं, शुद्धमव्ययनीवि च ।

आक् तत्र कारयेद्विम्बं, माधिष्ठानं हि वृद्धिमत् ॥ १० ॥

विभवोचितमूल्येन, कर्तुः पूजापुरस्सरम् ।

देयं तदनयस्यैव, यथा चित्तं न नश्यति ॥ ११ ॥

द्वा० ए द्वा० ।

द्वन्द्वेवत्त-ह्यव्यदेवत्त-न० । साधवस्थायाम्, म० १४ अ०
७ उ० ।

द्वन्द्वधम्म-ह्यव्यधर्म-पुं० । न० । दानधर्मे, यो दानधर्मे स
ह्यव्यधर्मोऽवगन्तव्य इति । तथा चोक्तम्-"अन्नं पानं च वस्त्रं
च, आलयः शयनाऽऽसनम् । शुश्रूषा वन्दनं तुष्टिः, पुण्यं नव-
विधं स्मृतम्" ॥ १ ॥ सूत्र० १ शु० ए अ० ।

द्वन्द्वपिय-द्रव्यप्रिय-त्रि० । ह्यव्य परिहासः, तत्प्रिये, औ० ।

द्वन्द्वपुरिस-ह्यव्यपुरुष-पुं० । पुरुषत्वेन उत्पत्त्यने यस्तस्मिन्,
उत्पन्नपूर्वं च । स्या० । विशेषोऽत्रैवसूत्राद् उच्यते । भवत्यत्र
ज्ञाप्यगाथा-"आगमत्रोऽणुवत्तो, ज्यरो द्वन्द्वपुरिसो तिहा त-
इत्रो । एगमवियाः निविहो, मूलुत्तरणिम्मिओ वा वि" ॥१॥
मूलगुणनिर्मितं पुरुषप्रायोग्यानि द्रव्याणि, उत्तरगुणनिर्मा-
तस्तु तदाकारवन्ति तान्येवेति ज्ञाप्यपुरुषजेटा । स्या० ३ अ०
२ उ० ।

द्वन्द्वपोगलपरियट्ट-ह्यव्यपुद्गलपरिवर्त्त-पु० । ७ त० । ह्यव्य-
विषयके पुद्गलपरिवर्त्ते, कर्म० ५ कर्म० । पं० सं० । प्रव० ।
(तद्व्याख्या 'पोगलपरियट्ट' शब्दे वक्ष्यते)

द्वन्द्वपमाण-द्रव्यप्रमाण-न० । ह्यव्याणां गणनायाम्, यथा ए-
तावन्तोऽत्रौदनभेदाः, एतावन्ति च शाकविधानानि, इयन्तश्च
खाद्यविशेषाः, एतावन्ति च द्राक्षापानकाऽऽदीनि पानकानि ।
व० ६ उ० । अनु० ।

द्वन्द्वभावतदुजयकल्प-द्रव्यभावतदुजयकल्प-पु० । द्रव्यभाव-
समिहिते कले, प० ज्ञा० ।

तदुभयकल्पो अहुणा, एते च्चियं द्वन्द्वभावकल्पा तु ।

दोएहि वि मिलिया एते, तदुजयकल्पो इमो सो य ॥

आहारे अहविहे, सेज्जोविहि पंचपंचगविमोही ।

दंमणचरित्तगुत्तो, तवसमितिगुणेहिं मोहेति ॥

अमणाऽऽदीतो चउहा, उवकारि चउविहो य तस्मेव ।

एसउविहाऽऽहारो, परुवणा तस्मिमा होति ॥

अमणं तु ओदणाऽऽदी, तदुवकारी उ खीरकुमणाऽऽदी ।

पाणं तु पाणमेव तु, कप्पुगाऽऽदी तु उवकारी ॥

खाडम फल्लाड्यं तू, मृताऽऽदी होति तदुवकारी तु ।

साडम तवोलाऽऽदी, तुएहाऽऽदी तदुवकारी तु ॥

एतं आहाराऽऽदी, उगमउप्पायणेमणासुद्धं ।

उप्पाणं दंसणाऽऽदी-हि जुतो अहवा तदह्वा ॥ पं० ज्ञा० ।

इयानि उभयकल्पो-एव चैव दो द्वन्द्वभावकल्पो य मिलिया
एगहा य उजयकल्पो जवइ, द्विव्यकल्पमन पुरिमइ, भावक-
परस्स पच्छिमइ । गाहा-(आहारे अहविहे चि) अहविहे

आहारे असणे मूलगुणसुद्धे, उत्तरगुणसुद्धे च । एव पाणे, एव खादमे मूलगुणउत्तरगुणसुद्धे, एव सादिमे सेओवहीण, एमेव पचपचगविसोही, नावओ य दसणचरित्तवाइगुणोहि सोहेइ । एस उभयकपणे । प० चू० ।

द्वन्जय-द्रव्यज्यूत-पु० । अनुपयुक्ते, नि० चू० २ उ० ।

द्वन्रामि-द्रव्यराशि-पु० । पुरीषाऽऽदिद्रव्यसमूहे, प्रश्न० ५ सच० द्वार ।

द्वन्लिङ्ग-द्रव्यलिङ्ग-न० । भावविकलत्वेनाप्रधानप्रवर्जिता-ऽऽदिनेपर्यचरणलक्षणं वेवे, पञ्चा० ४ विव० । जी० ।

द्वन्लिङ्गधर-द्रव्यलिङ्गधर-पु० । विस्मयकप्राये, प० व० ४ द्वार । द्रव्यलिङ्गो जानानो यदि स्वय महाव्रतीचूय विहरति, तदाऽऽराधको भवति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-गुर्वार्दिसामग्र्य-भावे यदि स्वय महाव्रतीचूय विहरति, तदाऽऽराधक, अन्यथा नेति । १२३ प्र० । सेन० १ उल्ला० । द्रव्यलिङ्गिनो द्रव्यजिनप्रासा-दे वा प्रतिमाया वा जीवदयाया वा ज्ञानकोशे वा कुत्र कुत्र व्या-पार्यते ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-द्रव्यलिङ्गिनो द्रव्यजिनानां प्रा-सादे प्रतिमाया च नोपयोग, जीवदयायां ज्ञानकोशे चोपयो-गाति ज्ञातमस्ति । १६३ प्र० । सेन ३ उल्ला० ।

द्वन्लेस्सा-द्रव्यलेस्या-स्त्री० । औदारिकशरीराऽऽदिर्वर्णे, भ० १ श० ए उ० ।

द्वन्लोय-द्रव्यलोक-पु० । लोकभेदे, भ० ११ श० १० उ० । ("लोक" शब्दे व्याख्यास्यते चैव)

द्वन्वणऽऽहरण-द्रव्यवर्णोदाहरण-पु० । कृतज्ञाते, पञ्चा० १६ विव० ।

द्वन्वय-द्रव्यव्यय-पु० । द्रव्यव्यये, सेन० । सप्तक्षेत्रमुक्तद्रव्या-न्त साधुसाध्वीद्रव्यस्य व्ययः साधुसाध्वीना कस्मिन् स्थाने योज्यते आक्षैरिति प्रश्ने, उत्तरम्-सप्तक्षेत्रीमुक्तद्रव्यस्य व्यय साधुसाध्वीक्षेत्रयोरापत्प्राणवैद्याऽऽनयनमार्गसादाव्यकरणा-ऽऽदिषु आक्षैः कार्यत इति । ३७२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

द्वन्वेय-द्रव्यवेद-पु० । स्त्रीपुंसोर्नपुंसकस्य च बाह्ये आका-रे, कर्म० ४ कर्म० ।

द्वन्संभारिय-द्रव्यसंभारित-न० । द्रव्यैः कर्पूरपाटलाऽऽदिभि-संभारित वासित द्रव्यसंभारितम् । कर्पूरपाटलाऽऽदिवासिते जने, वृ० २ उ० ।

द्वन्संभारित-द्रव्यसंभारित-न० । अनाजोगवदुचितमात्रे सम्य-कत्वे, "जिनवयणमेव तत्त, एत्थं कर्हं होइ द्रव्यसंभारितम् ।" जिनवचनमेव तत्र नान्यदित्यत्र रुचिमेवतीति द्रव्यसंभारितम् । प० व० ४ द्वार । ध० ।

द्वन्संभारित-द्रव्यसंभारित-पु० । द्रव्यस्य सम्यगयन द्रव्यसमय । द्रव्यपरिणतिविशेषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

द्वन्सार-द्रव्यसार-पु० । द्रव्यलक्षणसारे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

द्वन्सिणाण-द्रव्यस्नान-न० । बाह्यस्नाने, ध० । द्रव्यस्नानं वपु राविकपसुखकरत्वाऽऽदिना भावशुद्धिहेतु । उक्त चाष्टके-
"जनेन देहदेशस्य, कृण यच्छुद्धिकारणम् ।
प्राथोऽन्यानुपरोधेन, द्रव्यस्नानं तदुच्यते ॥ १ ॥"

देहदेशस्य त्वहमात्रस्यैव, कृण, न तु प्रभूतकालं, प्राय शुद्धि-हेतुने त्वेकान्तेन, तादृग् रोगग्रस्तस्य कृणमप्यशुद्धेः, प्रकालनाई-मत्तादन्यस्य मलस्य कर्णनासाऽऽद्यन्तर्गतस्यानुपरोधेनाप्रतिषे-धेन । यद्वा-प्राथो जन्मादन्येषां प्राणिनामनुपरोधेनाऽऽव्यापादनेन द्रव्यस्नानं बाह्यस्नानमित्यर्थः । ध० २ अधि० ।

द्वन्मूल-द्रव्यशूल-न० । चेतनाचेतनाऽऽदेर्द्रव्यस्य स्वभावे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

द्वन्मुद्र-द्रव्यमुद्र-न० । वदमाऽऽदिदोषराहिते द्रव्ये, भ० १५ श० । प्राशुके, विपा० २ श्रु० १ अ० ।

द्वन्मृद्विद्या-द्रव्यमृद्विद्या-स्त्री० । कुहमाऽऽस्यवनस्पतिजैवे, प्रज्ञा० १ पद ।

द्वन्होमा-द्रव्यहोमा-स्त्री० । नानाविधैर्द्रव्यैः कणवीरपुष्पाऽऽदि-भिर्मधुपृताऽऽदिभिर्वोच्चाटनाऽऽदिकैः कार्यैः होमो हवन यस्यां सा द्रव्यहोमा तस्याम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

द्वन्वाणतय-द्रव्यानन्तक-न० । जीवद्रव्याणां पुद्गलद्रव्याणां वा यदनन्तक तस्मिन्, स्था० १० उ० ।

द्वन्वाणुभोग-द्रव्यानुभोग-पु० । परद्रव्यविचारे, द्रव्या० १ अध्या० आचा० । ('द्विवाणुभोग' शब्दे २४६२ पृष्ठे व्याख्यास्य)

द्वन्वाणुभोगतकणा-द्रव्यानुभोगतकणा-स्त्री० । द्रव्यगुणपर्या-यविचारे, तत्प्रतिपादके ग्रन्थे च । द्रव्या० ।

श्रीयुगाऽऽदिजिनं नत्वा, कृत्वा श्रीगुस्वन्दनम् ।

आत्मोपकृतये कूर्वे, द्रव्यानुभोगतर्कणम् ॥ १ ॥

विना द्रव्यानुभोगोदं, चरणकरणाऽऽख्ययोः ।

मारं नेति कृतिप्रेष्ठ, निर्दिष्ट सम्मतौ स्फुटम् ॥ २ ॥

(श्रीयुगाऽऽदीत्यादि) तत्र प्रथममिष्टदेवतानमस्करणेन सप्रयोजनाभिधेयो दर्शितः । आद्यपदद्वयेन मङ्गलाऽऽचरण, नमस्कारकरणं च १ । आत्मार्थिन इहाधिकारिणः । २ । ते-पामर्थबोधो जविष्यतीत्युपकाररूप प्रयोजनम् ३ । द्रव्याणाम-नुभोगेऽत्राधिकारः ४ । अथ द्रव्यानुभोग इति क शब्दार्थः । १, अनुभोगो हि सूत्रार्थयोर्व्याख्यानम्, तस्य चत्वारो भेदाः । तत्र प्रथमश्चरणानुभोगः, आचारवचनमाचाराङ्गाऽऽदिसूत्राणि १ । द्वितीयो गणितानुभोगः सख्याशास्त्र, चन्द्रप्रश्न्यादिसूत्रा-णि २ । तृतीयो धर्मकथानुभोग-आख्यायिकावचनम्, ज्ञाताध-र्मकथाङ्गाऽऽदिसूत्राणि ३ । चतुर्थो द्रव्यानुभोगः परद्रव्यविचा-रः, सूत्रकृताङ्गाऽऽदिसूत्राणि । समतनश्चार्थप्रमुखप्रकरणानि च महाशास्त्राणि, ततोऽन्यभेदविचारणामहं कूर्वे ॥ १ ॥ (विना द्र-व्येति) द्रव्यानुभोगोह द्रव्यगुणपर्यायविचारं विना चरण-करणयोः सारं न, चरणसत्त्या करणसत्त्याश्च सारं केवलं द्रव्यानुभोग एव, इत्ययं निष्कर्षः । सम्मतिसन्ध्ये स्फुटं प्रकटं, कृतिप्रेष्ठं बुधजनवल्लभं, निर्दिष्टं कथितं, बुधा एव जानते, न तु बाह्यदृष्टयः । यतः- "चरणकरणव्यवहारा, ससमयपरसमय-मुक्तावारा । चरणकरणस्य सारं, शिष्यसुद्धं न प्राणति " ॥ ६७ ॥ (सम्म० ३ कारण) इतीयं गाथा सम्मतौ कथिता, अतश्चरणकरणानुभोगमूत्र इहोपायो द्रव्यानुभोग एव उक्तः । द्रव्या० १ अध्या० ।

गुणानां हि विकाराः स्युः, पर्याया द्रव्यपर्यायाः ।

इत्यादि कथयन् देव-सेनो जानाति किं हृदि ? ॥ १७ ॥

इत्थं पदार्थाः प्रणिधाय मूर्ध्नि,
परीक्षिता ज्ञानगुरोः सदाज्ञाम् ।
तुच्छोक्तिमुत्सृज्य विमोहमूला-
मर्हत्क्रमाम्भोजरतेन सर्वे ॥ १८ ॥

गुणविकाराः पर्याया एवं कथयित्वा तेषां भेदाधिकारे पर्याया द्विविधाः-द्रव्यपर्याया गुणपर्यायाश्चेति कथयश्च देवसेनो दि-
गम्बराऽऽचार्यो नयसकप्रत्यक्षकर्ता हृदि चित्ते किं जानाति?, अ-
पि तु सभावितार्थं न किमपि जानातीत्यर्थः । पूर्वापरविरुद्ध-
ज्ञापणादसत्प्रलापप्राय एवेदमिदमभिप्रायः । किञ्च-द्रव्यपर्याया
एव कथनीयाः, परं तु गुणपर्याया इति पृथग्भेदोक्तोक्तनन क-
र्त्तव्य, द्रव्ये गुणत्वाधिरोपाद्, गुणे च गुणत्वाभावादिति निष्कर्षः
॥ १७ ॥ इत्थमनया रीत्या पदार्था द्रव्यगुणपर्यायाः परीक्षिताः
स्वरूपलक्षणभेदाऽऽदिकथनेन विशदीकृताः । किंकृत्वा?, ज्ञानगु-
रोः परम्पराऽऽगतश्रुताऽऽचार्यस्य, सदाज्ञा सत्यनिर्देश, मूर्ध्नि
मस्तके, निधाय संस्थाप्य । पुनः किंकृत्वा?, विमोहमूलां भ्रमनिव-
न्धनां, तुच्छोक्तिं तुच्छबुद्धिप्रणीतवचनम्, उत्सृज्यापाकृत्य । की-
दृशेन मया?, अर्हत्क्रमाम्भोजरतेन वीतरागचरणकमलसेवन-
रसिकेन, सर्वे पदार्था मया परीक्षिता इत्यर्थः । भोजेति नाम-
निरूपण चेति ॥ १८ ॥ द्रव्या० १४ अध्या० ।

द्रव्याऽऽदिकानां तु विचारमेवं,
विज्ञावयिष्यन्ति सुमेवसो ये ।
प्राप्स्यन्ति ते सन्ति यशांसि लक्ष्म्यः,
सौख्यानि सर्वाणि च वाञ्छितानि ॥ १ ॥
गुरोः श्रुतेश्चानुभवात्प्रकाशितः,
परो हि द्रव्याऽऽद्यनुयोग आन्तरः ।
जिनेश्वराणीजलधौ सुधाकरः,
सदा शिवश्रीपरिभोगनागरः ॥ २ ॥

एवमनया रीत्या, द्रव्याऽऽदिकानां विचार ये सुबुद्धयो विज्ञा-
वयिष्यन्ति, ते सुमेवसः, इह सन्ति शोभनानि यशांसि । पुनः ल-
क्ष्म्यः, परत्र सर्वाणि वाञ्छितानि सुखानि प्राप्स्यन्तीति भावः ॥ १ ॥
गुरोः ज्ञानगुरोः, श्रुतेः सिद्धान्ताव, अनुभवात् स्वानुभूतेः, आ-
न्तरोऽन्तर्धानमयः, परः प्रकृत्यो द्रव्यानुयोगः प्रकाशितः । कीदृ-
शः?, वीतरागवचनसमुद्भूते चन्द्र इव सन्ध, निरन्तर शिवल-
क्ष्मीविवासे नायक इव नागर इति ॥ २ ॥ द्रव्या० १५ अध्या० ।

द्रव्यादेम-द्रव्याऽऽदेश-पु० । आदेश प्रकारो द्रव्यरूप आदेशो
द्रव्याऽऽदेशः । ज० १४ श० ४ उ० । द्रव्यप्रकारेण द्रव्यत इत्यर्थे,
परमाणुत्वाऽऽद्याधित्येति यावत् । स्या० ५ भा० १ उ० ।

द्रव्याभाव-द्रव्याभाव-पु० । निष्परिग्रहत्वेनार्थासत्तायाम्, प-
ञ्चा० ६ विव० ।

द्रव्याभिग्राह-द्रव्याभिग्रह-पु० । लेपकनाऽऽदिद्रव्यविषये,
ग० १ अधि० ।

द्रव्याभिग्राहचरय-द्रव्याभिग्रहचरक-पु० । द्रव्याभिग्रहेण चर-
ति भिक्कामरति द्रव्याऽऽश्रिताभिग्रह वा चरत्यासेवते य स द्र-
व्याभिग्रहचरकः । औ० । भिक्काचर्यावति, भिक्काचर्यायास्त-
द्वनोश्चाभेदविवक्षणाद् भिक्काया च । म० २५ श० ७ उ० । ग०

द्रव्यापरिय-द्रव्याऽऽचार्य-पु० । आचार्यत्वयोग्यताया अभि-
वाटप्रधानाऽऽचार्ये, पञ्चा० ६ विव० ।

द्रव्यालंकार-द्रव्यालङ्कार-पु० । खनामख्याते ग्रन्थे, यत्र चार्वा-
कमतखण्डनं कृतम् । स्या० ।

द्रव्यावद्-द्रव्याऽऽपत्-स्त्री० । कल्पनीयाऽऽशनाऽऽदिद्रव्यदु-
र्लभतायाम्, जीत० ।

द्रव्यावसमय-द्रव्याऽऽवश्यक-न० । द्रव्यरूपमावश्यकं प्रकृतं,
तत्राऽऽवश्यकोपयोगाधिष्ठितः साध्यादिदेहाऽऽवन्दनकाऽऽदिसू-
त्रोच्चारणलक्षणश्चाऽऽगम आवर्तकाऽऽदिका क्रिया चाऽऽ-
वश्यकमुच्यते, आवश्यकोपयोगशून्यस्तु ता एव देहाऽऽग-
मक्रिया द्रव्याऽऽवश्यकम् । तस्मिन्, अनु० ।

द्विविद-द्रव्येन्द्र-पु० । इन्द्रभेदे, स्या० ३ भा० १ उ० । (व्या-
ख्या तु ' इन्द्र ' शब्दे द्वितीयभागे ५३३ पृष्ठे गता)

द्विविद-दैविक-पु० । देवेन कृतोपपन्ने, व्य० २ उ० ।

द्वि-दर्शी-स्त्री० । भाजनविशेषे, आचा० १ ध्रु० १ चू० १ अ०
६ उ० । आव० । पि० । प्रज्ञा० ।

द्वि-अर-पु० । देशी-सर्पे, दे० ना० ५ वर्ग ३७ गाथा ।

द्वि-कर्-द्वि-कर्-पु० । द्वि-वि-द्वि-कर्-फणा तत्करणशीलाः द्वि-
कराः । अहिभेदे, प्रज्ञा० ।

द्वि-कर्-भेदानभिधित्सुराह-

से किं तं द्वि-करा? द्वि-करा अणुगविहा पञ्चत्ता । तं
जहा-आसीविसा, दिङ्गीविसा, उगगविसा, भोगविमा, त-
याविसा, लाह्याविसा, उरसासविसा, एरसासविसा, क-
एहसप्पा, सेट्टसप्पा, कउदगा, दम्भपुप्फा, कोट्टाहा, मे-
लिमिदा, सेसिदा, जे यावसो तदुपगारा । से च द्वि-करा ।
आहयो दप्पास्तासु विपं येपां ते आशीविषा । उक्त च-
"आसी दाढा तगय-महाविसा आसीविसा मुणेयव्वा" इति ।
दृष्टौ विपं येपां ते दृष्टिविषा, उग्र विपं येपां ते उग्रविषा, भो-
ग-शरीर, तत्र विपं येपां ते भोगविषा, त्वच्चि विपं येपां ते
त्वग्विषा, प्राकृतत्वाच्च 'तयाविसा' इति पाठः । लाला मुखा-
ऽऽस्त्राव, तत्र विपं येपां ते लालाविषा, नि श्वासे विपं येपां ते
नि श्वासविषा, कृष्णसर्पाऽऽद्यो जातिभेदा लोकेतः प्रतिपत्त-
व्याः । उपसहारमाह-" से च द्वि-करा । " प्रज्ञा० १ पद ।

द्वि-व-ओग-द्रव्योपयोग-पु० । द्रव्यार्थिकनयजन्यबोधे, न० ।

द्वि-व-गाहणा-द्रव्यावगाहना-स्त्री० । द्रव्यस्य पर्यायैरवगा-
हना आश्रयण द्रव्यावगाहना । अवगाहनाभेदे, स्या० ४ भा० ।
(' ओगाहणा ' शब्दे तृ० भागे ७६ पृष्ठे व्याख्यातेयम्)

द्वि-मह-द्रव्योपध-न० । बहुद्रव्यसमुदायौपधे, नि० चू० २ उ० ।

दस-दश-वि० । सङ्ख्याभेदे, दश० ।

णामं उवणा दविण, खेत्ते काले तदेव जावे य ।

पसो खलु निक्खेवो, दसगस्स उ लव्विहो होइ ॥ ए ॥

आह-किमिति छान्दादीन् विहाय दशशब्द उपन्यस्तः । उच्य-
ते-एतत्प्रतिपादनादेव द्वादीनां गम्यमानत्वात् । तत्र नाम-
स्थापने सुगमे । द्रव्यदशक दश द्रव्यादि-सचिन्ताचित्तमिथा-

णि मनुष्यरूपकटकाऽऽटिविभूषितानीति । क्षेत्रदशक दश क्षेत्रप्र-
देशा, कालदशक-दश काळा वर्तनाऽऽदिरूपत्वात्कावस्य दशाव-
स्थाविशेषा इत्यर्थः । वक्ष्यति च-“वाला किङ्गा मद्दा” इत्यादिना ।
भावदशक-दश भावा, ते च साक्षिपातिकभावे स्वरूपतो भा-
वनीया । अथ चैन एव विवक्षया दशाभ्ययनविशेषा इति ।
एष एवचतुत खलु निक्षेपो न्यास, दशशब्दस्य बहुवचनत्वा-
द्दशाना पङ्क्तिर्भवति । तत्र खलुशब्दोऽवधारणार्थः । एष एव
प्रक्रान्तोपयोगाति । तुशब्दो विशेषणार्थः । किं विशिनष्टि ? । ना-
ऽयं दशशब्दमात्रस्य, किं तु तद्वाच्यम्याऽर्थस्याऽपाति गाय-
ऽर्थः ॥ ६ ॥ दश० १ अ० । अनु० । कल्प० । स्था० ।

दशभुर-दशपुर-न० । साम्प्रत ‘मन्दसोर’ इति प्रसिद्धे स्वना-
मख्याते नगरे, आ० क० ।

“ आस्तां तावद्वृत्तिताऽऽर्यो, वक्ष्ये वशपुरोद्गमम् (२)

अस्त्यकम्पा पुरी चम्पा, तत्राऽऽसीत्स्वर्णहारकः ।
कुमारनन्दि खालोक्ष, श्रीमान् श्रीद्विधापर ॥ ३ ॥
दर्श दर्श स्वरूपां स्त्रीं, पञ्चस्वर्णशताऽऽहते ।
ब्रह्मन् वम्पट सोऽनू-द्योपित्पञ्चशतोपति ॥ ४ ॥
अतीर्णालुस्तनः सौध-मेकस्तम्भ त्रिधाप्य स ।
विललास सम तामि-देवीभिरव देवराट् ॥ ५ ॥
अथान्यदा पञ्चशैल-द्वोपग व्यन्तरीयुगम् ।
गच्छन्नन्दीश्वरद्वीप-यात्राया वृत्रहाऽऽक्षया ॥ ६ ॥
विद्युन्मालीव तत्क्रान्तः, प्रच्युतः पञ्चशैलराट् ।
ततो विरहदुःखार्तः, शून्य पश्यदितस्ततः ॥ ७ ॥
कुमारनन्दि चम्पायां, दृष्ट्वाद्येन व्यचिन्तयत् ।
एषोऽस्मद्वृत्तगो ज्ञात्री, तत्तस्य स्वमदर्शयत् ॥ ८ ॥
के युवामिति तेनोक्ते, ताज्यां देव्यावित्तीरितम् ।
ऊचे च यात्रागच्छे, पञ्चशैलमथो गते ॥ ९ ॥
नृपमुक्त्वा स तद्दत्तोऽ-वाद्यत् पटह पुरे ।
कुमारनन्दि यः पञ्च-शैले नयति तस्य स ॥ १० ॥
स्वर्णकोटिं प्रदत्ते त, दध्रे वृद्धनियामकः ।
पुत्राणा तस्मिन् दत्त्वा, त पोते न्यस्य सोऽचलत् ॥ ११ ॥
दूर गत्वा वजावे त, निर्याम किञ्चिदीक्षसे ।
सोऽज्यधात्किमपि श्याम, प्रेक्षे निर्यामकोऽमवीत् ॥ १२ ॥
नितम्बेऽद्वेर्वटोऽस्त्येव, पोतोऽस्याधोऽयमेभ्यति ।
तत्त्वमत्रावस्येयथा, पोतोऽस्याध स्फुटिष्यति ॥ १३ ॥
गतस्य तव शैलोर्द्ध्वे, भारुणाः पञ्चशैलतः ।
द्विजोवाक्यदृशो ह्यास्या, एष्यन्त्येकोदरा खगा ॥ १४ ॥
तन्मध्यपदवस्यस्त्व, पञ्चशैले गमिष्यसि ।
इत्युक्त स तथाऽकार्षीत्, पञ्चशैल जगाम च ॥ १५ ॥
निर्यामकः पुन पोत-स्फोटोदग्र गतो मृतः ।
व्यन्तरीज्यां तु ताज्या स, दृष्ट श्रीस्तस्य दर्शिता ॥ १६ ॥
उक्तश्चानेन देहेन, भोग्ये आर्या न ते ततः ।
हासाप्रहासकान्तः स्यां, पञ्चशैलाधिपो मृतः ॥ १७ ॥
इत्युक्त्वाऽग्निप्रवेशाऽऽद्य, कुर्वीथा दानपूर्वकम् ।
तत्कथ याभ्ययोद्याने, नीत्वा ताम्याममोटे स ॥ १८ ॥
अथाऽऽगत्य जनोऽप्राक्षी-त्येकित तत्र किं त्वया ? ।
सोऽवदत्ते मया दृष्टे, व्यन्तरीं मर्यादुर्लभे ॥ १९ ॥
अमरगोपासको मित्र, नागिस्तत्र तेन स ।
वारितोऽप्यविशुद्धौ, दत्त्वा दान निदानवान् ॥ २० ॥
पञ्चशैलाधिपः सोऽनू-द्गवात्स्त्रिजोऽथ नागिल ।

परिव्रज्याऽच्युते जातः, शकसामानिक सुरः ॥ २१ ॥

अथान्यदाऽष्टमद्वीपे, यात्राया पटहाऽग्रहे ।

पटहोऽक्षेपि शक्रेण, विद्युन्मालिगते बलात् ॥ २२ ॥

वाद्ययन्त्र भीतोऽगात्, ज्ञात्वा त नागिलोऽवधेः ।

आगाद्गुप्त स तत्तेजो-ऽसहमान पलायत ॥ २३ ॥

तेजः सहस्य मा वेत्सी-त्युक्तोऽवगच्छेत् को न व ? ।

आद्वरूपमथाऽऽदर्श्य, ज्ञापितो धर्मवैभवम् ॥ २४ ॥

सविघ्नः सोऽवदन्मित्र !, कर्त्तव्यमधुना दिश ।

तेनोक्त कुरु वीरार्चो, सम्यक्त्व भावि ते ततः ॥ २५ ॥

महाहिमवत सोऽथा-ऽऽदाय गोशर्षचन्दनम् ।

कृत्वाऽर्चो तेन वीरस्य, न्यक्षिपत्काष्ठसपुटे ॥ २६ ॥

प्रेक्ष्यान्तःसागर पोत, एषमासोत्पातवर्धाधतम् ।

निर्वर्त्य तेषामुत्पात-मार्पयत् त समुद्रगम् ॥ २७ ॥

उक्तश्चास्ताह देवाधि-देवार्चो भूभुजेऽऽर्प्य ताम् ।

आगत्योऽन्त पुरे वीत-भये वीतजयस्ततः ॥ २८ ॥

चदायनो नृपस्तत्र, ज्ञातभाविमानसः ।

तस्य प्रभावती देवी, प्रेयसी परमाऽऽर्हता ॥ २९ ॥

राज्ञः सर्म्पित पोत-वणिगृजिः स समुद्रगम् ।

देवाधिदेवप्रतिमा, मध्येऽस्त्यस्येत्यभापत ॥ ३० ॥

पशुस्तस्येन्द्राऽऽद्यर्चोऽर्थ, बाहितोऽपि हि नाऽवहत् ।

प्रभावत्युक्तदेवाधि-देवध्रीवीरमूर्त्तये ॥ ३१ ॥

स्पर्शोऽपि परशोः प्राहुः-रासाऽऽर्चो देवनिर्मिता ।

कृतमन्त पुरे चैत्य, सदाऽऽनर्च प्रजावती ॥ ३२ ॥

देवी तत्रान्यदाऽनृत्य-काजा वीणामवावयत् ।

देव्याः शीर्षमदृष्ट्वाऽस्य, अष्ट तद्वादन करात् ॥ ३३ ॥

देवी रुष्टाऽवदद् द्रष्टु, नृच किं मे, न साऽवदत् ।

निर्वन्धात् कथिते देवी, स्माऽऽहाऽऽर्हत्या न मेऽस्ति भीः ॥ ३४ ॥

देवी स्नात्वाऽन्यदा चेटी-मूचे वासाऽन्युपानय ।

साऽनयत्(द्र)कवासासि, देव्यूचे किमिदं हले ॥ ३५ ॥

देवार्चाप्रगुणां मां किं, न जानासीति ता क्रुधा ।

करस्पर्धनेनाह-न्मर्माऽऽघाताश्च सा मृता ॥ ३६ ॥

मृतां ता वीक्ष्य देवीति, दग्ध्या हा खण्डित व्रतम् ।

ततो राजानमापृज्या-ऽनशन चिदधाम्यहम् ॥ ३७ ॥

निर्वन्धेऽमस्त तद्वाजा, बोध्योऽहमिति चाब्रवीत् ।

कृत्वाऽथाऽनशन मृत्वा, देवी देवोऽज्ञवदिवि ॥ ३८ ॥

प्रतिमां देवदत्तां च, कुञ्जा देव्याक्षयाऽऽर्चयत् ।

देवी देवेन स्वप्राऽऽद्यै-र्बोधितोऽप्यवुधन्न राट् ॥ ३९ ॥

तनः प्रभावती देवी, भौतो भूत्वाऽगमत्प्रभाम् ।

युफलान्यार्पयद्वाक्षे, राजा तान्याद् सादरः ॥ ४० ॥

सन्ति कैतान्यपृच्छन्, भौत सोऽवगमदाश्रमे ।

ततस्तेन सम राजा, तत्कृतेऽगात्तदाश्रमे ॥ ४१ ॥

सोऽथ तैर्मोष्टुमारैर्मे, नश्यंस्तेज्यो ययौ वने ।

साधुनालोक्ष्य तत्राऽस्थात्, श्रुत्वा धर्ममवुद्ध च ॥ ४२ ॥

ततः प्रजावतीदेवो, दर्शयित्वा स्वमूचिवान् ।

राजक्षितो मे देवर्कि-स्तत् त्वमत्र दृढो भव ॥ ४३ ॥

स्मरे कार्यं च गाढे मा-मित्युक्त्वा तत्र जग्मुरी ।

वीक्ष्याऽऽस्थाने तथैव स्व, सोऽर्हदुधमे दृढोऽभवत् ॥ ४४ ॥

इतश्च आहो गान्धारो, नत्वा तीर्थजुवोऽखिला ।

नन्तु वैतान्धश्चैत्यानि, तन्मन्त्रेऽस्थापुपोषितः ॥ ४५ ॥

तत्र शासनदेव्या स, नित्यैवैतान्यवन्धत ।

तोपाच्चास्मै सर्वकाम-गुटिकानां शत ददौ ॥ ४६ ॥
 सोऽथ वीतभये दिव्य-प्रतिमां ननुमागमत् ।
 तन्नाभूदतिसारोऽस्य, पालितो देवदत्तया ॥ ४७ ॥
 उल्लाघ मोऽथ नास्तस्यै, दत्त्वा प्रव्रजितः स्वयम् ।
 वण स्वर्णसमो मे ऽस्तिव-न्याशैका गुटिकामसौ ॥ ४८ ॥
 तत्प्रभावात्तथाज्ञता, दध्यौ भोगार्थिनी पुनः ।
 एष राजा पितृप्रायः, परे चास्य मुखेक्षका ॥ ४९ ॥
 प्रद्योतायमथ प्राऽऽशः, द्वितीयां गुटिकामसौ ।
 सुवर्णगुटिकारूपः, तस्य तद्देव्यथाऽब्रवीत् ॥ ५० ॥
 तेन प्रेष्यत दूनोऽस्यै, प्रेक्ष्ये तं तावदाह सा ।
 अनन्तगिरिणाऽथाऽऽगा-छात्रौ दृष्टोऽरुदच्च सः ॥ ५१ ॥
 अहमेष्यामि यद्येतां, प्रतिमां सह नेष्यासि ।
 स तत्प्रपद्य तत्पाद्वे, निशा निर्गम्य जग्मिवान् ॥ ५२ ॥
 तत्समां प्रतिमामन्यां, कारयित्वाऽगमत्पुनः ।
 मुक्तैवतां तां गृहीत्वा च, सुवर्णगुटिकां च सः ॥ ५३ ॥
 तन्नानन्तगिरिर्मुत्रो-च्चारगन्धेन बाधिता ।
 उदायनगजा सर्वे-ऽप्यनूचन्निमदास्तदा ॥ ५४ ॥
 राजपुमिस्ततो राज्ञो, विज्ञप्त देव ! दासिका ।
 हुता प्रद्योतराजेन, रात्रावागत्य चोरवत् ॥ ५५ ॥
 या त्वसौ प्रतिमा साऽस्ति, तेऽभ्यधुदैव ! विद्यते ।
 पूजाकालेऽयं पुष्पाणि, दृष्ट्वा स्नानान्यचिन्तयत् ॥ ५६ ॥
 प्रतिविम्बं विमुच्याऽत्र, प्रतिमा सा हुताऽमुना ।
 प्रतिमां मुञ्च चेदथस्तु, दूतेनोचेऽथ त नृपः ॥ ५७ ॥
 नार्पयन्तां स राजाऽथा-चालीज्येष्ठेऽपि त प्रति ।
 दशापि गणराजान-स्तस्य तेन सहाचलन् ॥ ५८ ॥
 तापार्थं च मरौ सैन्यं, जलाभावाद्वाध्यत ।
 तन प्रभावतीदेव, स्मृतोऽकार्षोत्त्रिपुष्करीम् ॥ ५९ ॥
 आदिमध्यान्तगां सैन्य-सुस्थोऽथोज्जयिनीं ययौ ।
 पुनर्दूतेन राजोचे, प्रद्योत को जनक्षयः ? ॥ ६० ॥
 द्वयेऽपि सैनिकाः सन्तु, पश्यन्त पारिपार्श्वकाः ।
 आरूढयोः पदादयोर्वा, तुल्यस्थित्यो रणोऽस्तु नौ ॥ ६१ ॥
 ऊत्रे प्रद्योतगजोऽपि, सावष्टम्भमिदं घवः ।
 योत्स्यावहे रथेनाऽऽवा, प्रागभ्येत्य रणाङ्गणे ॥ ६२ ॥
 अथाऽऽरूढानन्तगिरिं, प्रद्योतं प्रातरागत ।
 उदायनो रथेनाऽऽगा-दवन्तीश जगाद् च ॥ ६३ ॥
 राजसत्यसन्धोऽसि, नास्ति मोक्षस्तथापि ते ।
 भावी प्रद्योत ! खद्योत-स्त्व मे वाणार्कसङ्गतः ॥ ६४ ॥
 रथ न्यस्याय माण्डल्या, प्रद्योतेजमुदायनः ।
 उत्क्रिप्तोत्क्रिप्त राटान्, क्षिप्त्वा वाणानपातयत् ॥ ६५ ॥
 प्रद्योतो निपतन्नागाद्, वद्धोदायनभूभुजा ।
 भ्राले दासीपतिरिति, दत्त्वाऽऽहं धरणे कृत ॥ ६६ ॥
 गत्वा राजा ततोऽवन्त्या, दत्त्वाऽऽज्ञां सर्वतो निजाम् ।
 निषिद्धः प्रतिमां गृह-भ्रष्टिप्राप्त्याऽवव्रजतः ॥ ६७ ॥
 वर्षाकाले विचालेऽस्या-दवस्कन्दमयादथ ।
 धृनीवप्र विध्रायाऽभ्यु-र्दशाऽपि परितो नृपा ॥ ६८ ॥
 प्रद्योतो धरण्यथोऽपि, बुभुजे च भुजा सह ।
 पृष्ठं पर्युषणाया च, भोज्यं सृष्टेन नेऽस्तु किम् ? ॥ ६९ ॥
 चपनोऽवादीक्ष्यान्मृत्यो, का पृच्छा मेऽद्य सृष्टे ! ? ।
 स वभाषे पर्युषणा राजेन्द्रोऽद्यान्त्युपेतिनः ॥ ७० ॥
 सोऽभ्यध्यान्मेष्यमकार्थं, पर्वपर्युषणाऽयं चेत् ।

ममाऽपि मातापिनरौ, श्रावकौ यद् वदन्वतु ॥ ७१ ॥
 सूदाध्यक्षो नृपस्याऽऽख्य-छात्रोच धूर्त एषकः ।
 किं पुनर्मम वच्चेऽस्मिन्, प्रतिकान्तिर्न सेत्स्यति ॥ ७२ ॥
 ततः स क्लामितो मुक्त्वा, दत्तास्तस्यैव मातृवा ।
 ललाटे पट्टबन्धश्च, वक्षोऽहंकृच्छादनाकृते ॥ ७३ ॥
 नृपा मुकुटवद्धाः प्राक्, वक्षपट्टा इतोऽजवन् ।
 वर्षाभ्यतिक्रमेऽयासी-न्नजः पुरमुदायनः ॥ ७४ ॥
 आगत्याऽऽगत्य यस्तत्र, वसति स्म वर्णिजनः ।
 सोऽस्थात्तत्रैव तज्जके, पुर दशपुर ततः ॥ ७५ ॥

आ० क० । दश० । विशेषः । आ० चू० । आ० म० । उत्त० । नं० ।

दसकालिय-दशकालिक-न० । कालेन निवृत्त कालिक, प्रमाण-
 कालेनेति ज्ञाव । दशाध्ययनभेदाऽऽत्मकत्वाद्दशप्रकार कालि-
 कम, प्रकारशब्दोपाद्दशकालिकम् । दशवेकालिकाऽऽख्ये
 ग्रन्थे, दश० १ अ० ।

दसगुण-दशगुण-पु० । एकगुणापेक्षया दशाज्यस्ते, स्था० १०
 ठा० ।

दसगुणकाङ्ग-दशगुणकाङ्ग-पु० । दशगुण एकगुणकाङ्गा-
 कृपा दशाज्यस्तः काङ्गो वर्णविशेषो येषां तेषु, स्था०
 १० ठा० ।

दमजाडकुलकोमिजोणिपमुहमयमहस्म-दशजातिकुलकोटि-
 योनिप्रमुखशतमहस्म-न० । दशैव जातौ यानि कुलकोटीनां
 जानिर्विशेषवृत्तणानां योनिप्रमुखाणि उत्पत्तिस्थानद्वारकाणि
 शतसदृशाणि वृत्तानि तेषु, स्था० १० ठा० ।

दमट्टाण-दशस्यान-न० । दशसु प्रकारेषु, दश स्थानानि नैर-
 यिकाणामनिष्ठानि, देवानां चेष्टानि शब्दाऽऽदीनीति । भ० १४
 श० ५ च० । ('वीर्घ्ययण' शब्दे प्रसगाद् वक्ष्यन्ते)

दसट्टाणविषयतिय-दशस्याननिर्वर्तित-पु० । दशभिः स्थानैः
 प्रथमसमयैकेन्द्रित्वाऽऽदिभिः पर्यायैर्हेतुभिर्निर्वृत्ता वन्धयो-
 ग्यतया निष्पादितास्ताः तेषु, दशभिः स्थानैर्निर्वृत्तिर्वा येषां
 तेषु च । स्था० १० ठा० ।

दसण-दशन-पु० । 'दशनानि च कुन्दकक्षिकाः स्युः' इ० । द-
 श्यते अनेन । हन्ते, शिखरे च । करणे ल्युट् । कत्रचे, भावे ल्युट् ।
 दशने, दन्ताऽऽदिना आघाते च । प्रव० ३७ छार । वाच० ।

दसणाम-दशनामन्-न० । दशविधपदार्थनामनि, अनु० ।

अथ दशनामभिधानार्थमाह-

से किं तं दसनामे ? दसनामे दसविधे पक्षे । तं जहा-
 गोणे, नोगोणे, आयाणपणं, पणिवक्त्रपणं, पहाणयाणं,
 अणाययसिद्धे, नामेणं, अवयवेणं, संज्ञेगेणं, पमाणेणं ।
 अनु० । (टीका सुगमा)

दसण-दगार्ण-पु० । दश ऋणानि दुर्गाणि जलानि वा यत्र ।
 ऋणशब्दे वृत्तिः । वाच० । मृत्तिकावतीपुरीप्रतिवक्त्रे देशविशेषे,
 प्रज्ञा० १ पत्र । सूत्र० । उत्त० । प्रव० । आ० म० । नदीभेदे,
 स्त्री० । वाच० ।

दसणकूड-दगार्णकूट-न० । खनामख्याते कूटे, आ० क० । आ०
 म० । आच० । आ० चू० । प्रति० । ('नयनपय' शब्दे तृती-
 यभागे ८४२ पृष्ठेऽस्य व्याख्या)

दसम्पूर-दशार्णपुर-न० । स्वनामख्याते नगरे, यत्र दशार्णभ-
द्रो नृप श्रीभगवन्त महावीर दशार्णकूटनगरनिकटसमवसृत
ववन्दे । स्था० १० ग्रा० । आव० । आ० चू० । आ० म० ।

दसम्पूर-दशार्णजङ्ग-पु० । स्वनामख्याते दशार्णपुरराजे,
स्था० । दशार्णभद्रो दशार्णपुरनगरनिवासी विश्वम्भराजिभ्यो
भगवन्त महावीर दशार्णकूटनगरनिकटसमवसृतमुद्यानपालव-
चनादुपलभ्य यथा न केनापि वन्दितो भगवोस्तथा मया चन्द-
नीय इति राज्यसपदवलेपाङ्कितश्च चिन्तयामास । ततः प्रानः
स्वशिष्यकृतनखिलेपनाऽऽभरणाऽऽदिविजृम्भ प्रकल्पितप्र-
धानद्विपतिपृष्ठाऽऽरूढो वदगनाऽऽदिविविधक्रियाकारिसदृष-
सर्पचतुरङ्गसैन्यसमन्वितः पुण्यमाणवकसमुद्घुष्यमाणाऽग-
णितगुणगण सामन्तामात्यमन्त्रिराजदौवारिकदूताऽऽदिपरिवृ-
त्तः सान्न पुरपौरजनपरिवृत्त आनन्दमयमिव सपादयन्महो-
ममलमाखमल इवामरावत्या नगरान्निर्जगाम । निर्गत्य च स-
मवसरणमजिगम्य यथाविधि भगवन्त भव्यजननलिनवनवि-
बोयनाभिनवजानुसन्त महावीरं वन्दित्वोपविदेश । अवगत-
दशार्णभद्रभूषाभिप्राय च तन्मानविनोदोद्यत कृताष्टमुखे प्र-
तिमुद्य विहिताष्टदन्ते प्रतिदन्त कृताष्टपुष्करिणीके प्रतिपुष्क-
रिणि निरूपिताष्टपुष्करे प्रतिपुष्कर विरचिताष्टद्वे प्रतिद्वय
विरचितद्वाविंशद्वयनाटके वारणेन्दे सारूढ स्वश्रिया निह्वित
गगनमण्डलमापूरयन्तमरपतिमवलोक्य कुतोऽस्मादशमीदृ-
शी विभूतिः ? कुतोऽनेन निरवद्यो धर्म इति, ततोऽहमपि त क-
रोमि, इति विज्ञाप्य प्रवव्राज, जितोऽहमधुना त्वयेति भणित्वा
यमिन्द्र प्रणियपातेति । सोऽय दशार्णजङ्ग सजाव्यते, परमनु-
त्तरोपपातिकङ्के नाधीतः क्वचित्सिद्धश्च श्रूयत इति । तथा अ-
तिमुक्त एव श्रूयते अन्तर्दृष्टाङ्के-पलाशपुरे नगरे विज-
यस्य राज्ञोऽनाम्न्या देव्या अतिमुक्तो नाम पुत्रः पञ्चार्णिको
गौतम गोचराऽऽगतदृष्ट्वा एवमवादीत्-केयूयम् ? किं पर्यटन ?
ततो गौतमोऽवादीत्-भ्रमणा वयः, जिज्ञार्थं च पर्यटनम् । तर्हि
जदन्ता ! आगच्छत तुज्य भिक्षा दापयामीति भणित्वाऽङ्गुल्या
भगवन्तं गृहीत्वा स्वगृहमावेषात् । ततः श्रीदेवी हृष्टा भगव-
न्तं प्रतिलम्बयामास । अतिमुक्तः पुनरवोचत्-यूयं क्व वसथ ?
जगवानुवाच-जङ्ग ! मम धर्माऽऽचार्याः श्रीवर्द्धमानस्वामिनः
उद्याने वसन्ति, तत्र वयं परिवसाम । जदन्ता ! गच्छाम्य-
ह भवद्भिः सार्धं जगवतो महावीरस्य पादौ वन्दितुम् ?
गौतमोऽवादीत्-यथासुखं देवानां प्रिय ! ततो गौतमेन सह
गत्वाऽतिमुक्तः कुमारो जगवन्तं वन्दते स्म । धर्मं श्रुत्वा
प्रतिवृत्तो गृहमागत्य पितरावब्रवीत्-यथा ससाराभिर्विष्णोऽहं
प्रवजामोऽनुजानीत युवाम । तावुवतु वाञ्छा ! त्वं किं जानासि ?
ततोऽतिमुक्तोऽवादीत्-अस्य ! तान् ! यदेवाह जानामि
तदेव जानामीति । ततस्तौ तमवादिष्टाम् । कथमेतत् ? सो-
ऽब्रवीत्-अस्य ! तात ! जानाम्यहं यदुन-जातेनाऽऽवश्यं मर्त-
व्यं, न जानामि तु कदा वा कास्मिन् वा क्रियाश्चराह । तथा न
जानामि कैः कर्मभिर्निरयाऽऽदिषु जीवा उत्पद्यन्ते । एतत्पुनर्जा-
नामि, यथा-स्वयं कृतं कर्मजिरति । तद्वेष मातापितरौ प्रति-
बोध्य प्रवव्राज, तप कृत्वा च सिद्ध इति । इह त्वयमनुत्तरोप-
पानिकेषु श्रममाध्ययनयोक्तस्तदपर एवाऽयं भविष्यतीति ।
स्था० १० ग्रा० । आव० । उत्त० । आ० म० । आ० चू० । आ० क० ।
तथा च-"सट्टिकरिसहम्स" इति गाथाया व्याख्यानं प्रसाद्य-
मिति प्रश्ने, उत्तरम्-चतुःषष्टिसंख्या हस्तिहस्त्राः, किञ्चक-

णा ? सहाष्ट-तैर्यानि तानि साष्टदन्तानि, अष्टमख्यानानि शि-
रासि अष्टशिखासि, साष्टदन्तानि च तानि अष्टशिखासि च सा-
ष्टदन्ताष्टशिखासि चतुःषष्टिगुणिकृतानि साष्टदन्ताष्टशिखासि
येषां ते चतुःषष्टिसाष्टदन्ताष्टशिखासि । अत्र मध्यमपदद्वयोऽपि समा-
सोऽज्ञेयः । अष्टानां च चतुःषष्ट्या गणने द्वादशोत्तराणि पञ्चश-
तानि शिरासि प्रतिगजस्युरिति, तथैकैकस्मिन् दन्तेऽष्टाष्टपुष्क-
रिण्य इति । ५३ प्र० । सेन० २ उल्ला० । तथा दशार्णभद्राधि-
कारे हस्तिमुखाऽऽदिविकुर्वणा किमिन्द्राणां कृता, किमुनैराव-
णदेवेन धेति प्रश्ने, उत्तरम्-आवश्यकचूर्णार्थाद्यनुसारेण ह-
स्तिमुखाऽऽदि सर्वमिन्द्राऽऽदेशादैरावणेन विचक्रे, आवश्यक-
वृथाद्यनुसारेण तु तत्सर्वं स्वयं विमौजसेति । ११७ प्र० ।
सेन० २ उल्ला० ।

दशतिग-दशत्रिक-न० । दशत्रयस्तेऽवयवे समुदाये, सद्या०
१ अधि० १ प्रस्ता० । (' चेद्वयवदण ' शब्दे तृतीयभागे १८९८
पृष्ठे दशत्रिकाणि प्रतिपादितानि)

दसदसमिया-दशदशमिका-स्त्री० । दश दशमानि दिनानि य-
स्या सा दशदशमिका । दशदशकनिष्पन्नाया जिह्वप्रतिमाया-
म्, स्था० ।

दसदसमिया णं भिक्षुपुत्रिमा णं राईदियसएण अच्छ-
चेहि य भिक्षासएहि अहासुनं० जाव आराहिया
जवइ ।

(दसेत्यादि) दश दशमानि दिनानि यस्यां सा दशदशमिका,
दशदशकनिष्पन्नार्थः । भिक्षुणा प्रतिमा प्रतिज्ञा भिक्षुप्रतिमा
एकेनेत्यादि दशदशकानि दिनानां शतं भवतीति प्रथमे दशदश-
मिका । द्वितीये विंशति । एव दशमे शतम् । सर्वमीदृशे पञ्चशता-
नि पञ्चाशदधिकानि भवन्तीति । (अहासुत्तेत्यादि) (अहासुत्त)
सूत्रानतिक्रमेण, यावत्करणात्-(अहासुत्त) अर्थस्य नियुक्त्या-
देरतिक्रमेण (अहासुत्त) शब्दाधानतिक्रमेण (अहासुत्त)
क्वापोपशमिकाज्ञापानतिक्रमेण (अहासुत्त) तदाचारानतिक्र-
मेण, सम्यक्ज्ञेयं, न मनोरथमात्रेण, (फासिया) विशुद्धपरि-
णामप्रतिपत्त्या (फासिया) सीमा यावत्परिणामाहान्ता, शो-
भिता निरतिचारतया शोभिता वा तत्समाप्तावुचितानुष्ठानकर-
णतः, तारिता तारिता प्रतिज्ञातकालोपर्यन्तानुष्ठानात्, कीति-
ता नामत इदं चेदं च कर्त्तव्यमस्यां तत्कृतं मयेत्येषामिति । आरा-
धिता सर्वपदमीदृशानात्, भवति जायते इति प्रतिमाऽऽख्यास ।
स्था० १० ग्रा० । प्रव० । स० । अन्त० ।

दसदसय-दशदशक-न० । शते, स्था० १० ग्रा० ।

दसद्विद्वन्त-दशद्विद्वन्त-पु० । मनुष्यत्वात्मे दशसु दृष्टान्तेषु, आ०
म० १ अ० २ खण्डः । (ते च 'मानुसत्त' शब्दे वक्ष्यन्ते)

दसदिवसिय-दशदिवसिक-त्रि० । दशदिवसे, "दसदिवसिय
ठिडवमिय ।" ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

दसधण-दशधनुस्-पु० । जम्बूद्वीपे द्वीपे आगमिष्यन्त्यामुत्स-
र्पिण्यामैरवते वर्षे भविष्यति षष्ठे कुलकरे, स० । ति० । जम्बू-
द्वीपे द्वीपे भारते वर्षे आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्या दशमे कुलकरे
च । स्था० १० ग्रा० ।

दसद्वय-दशद्वय-त्रि० । पञ्चद्वये, स० ३४ स्म० । रा० ।

औ० । जी० । “ दसद्वयस्य कुसुमस्य जाणुस्सेहपमाण-
मेत्त । ” रा० ।

दसपणसिय-दशप्रदेशिक-पुं० । दशाणके, स्था० १० ठा० ।

दसपणसोगाढ-दशप्रदेशावगाढ-पुं० । दशप्रदेशेष्वकाशस्या-
वगाढा आश्रिता दशप्रदेशावगाढाः । आकाशस्य दशसु प्रदे-
शेषु आश्रिते, स्था० १० गा० ।

दसपुत्रिण-दशपूर्विण-पुं० । अधीक्षोत्पादाऽऽदिपूर्वदशके, कल्प० ।

“ महागिरिः सुहृत्ती च, सुरिः श्रीगुणसुन्दरः ।

हयामाऽऽर्यः स्कन्दिताऽऽचार्यो, रेवतीमित्रसूरिराद् ॥ १ ॥

श्रीधर्मो भद्रगुप्तश्च, श्रीगुप्तो वज्रनूरिराद् ।

युगप्रधानप्रवराः, दशैते दशपूर्विण ॥ २ ॥ ” कल्प० ८ कण ।

दसवल-दशवल्गु-पुं० । “ दशपापाणे ह. ” ॥ ८ । १ । २६२ ॥

इति शकारस्य वैकल्पिको हकार । ‘ दसवलो. दहवलो. ’ प्रा० १
पाद । दश बलानि यस्य स । बुद्धभगवति, को० । “ दानशील-
क्षमावीर्ये-ध्यानप्रज्ञाबलानि च । उपायाः प्रणिधिर्ज्ञानं, दश
बुद्धबलानि वै ” ॥ १ ॥ वाच० ।

दसम-दशम-त्रि० । दशानां पूर्णः, डटि मद् । येन दश
सङ्ख्या पूर्यते तस्मिन्, आचा० १ शु० ए अ० ४
उ० पञ्चा० ।

दसमज्ञातिय-दशमभक्तिक-पुं० । दिनचतुष्टयमुपोषिते, प्रश्न०
३ सव० द्वार ।

दसमी-दशमी-स्त्री० । डीप् । सा च “ शताऽऽयुर्वै पुरुष. ” इति
श्रुते. पुरुषस्याऽऽयुःकालस्य शतसंख्यकतया दशभिर्वि-
भागः । नवतरेषु दशवर्षावच्छिन्ने काले पुरुषावस्थाऽऽदौ, वाच०
६० प० । ज्यो० । (‘ तिहि ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २३३० पृष्ठे
दशमीफलान्युक्तानि)

दसमुद्गमंनियगहृत्थ-दशमुद्गमणिनाग्रहस्त-पुं० । दशजि-
र्मुद्गानिर्मणिकृतौ अग्रहस्तौ येषां तेषु, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

दसमुद्गियाणंतय-दशमुद्गिकानन्तक-न० । हस्ताङ्गुलीमुद्गिका-
दशके, भ० ६ शु० ३३ उ० ।

दसरत्तद्विद्विनिया-दशरात्रस्थितिपतिता-स्त्री० । कुशकमादाग-
ने पुत्रजन्मानुष्ठाने, विपा० १ शु० ३ अ० ।

दसरह-दशरथ-पुं० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षेऽस्यामेवोत्सर्पि-
ण्यां जातेऽष्टमस्य वासुदेवस्य पितरि, स्था० ए गा० । आच०
ति० । स० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षेऽतीतायामुत्सर्पिण्यां जाते
नवमे कुलकरे, स्था० १० ठा० । स० ।

दसविह-दशविध-त्रि० । दशप्रकारके, प्रश्न० ३ सय० द्वार ।

दसविहकप-दशविधकल्प-पुं० । कल्पविकल्पाऽऽदिके दश-
प्रकारे कल्पे, प० भा० । (दशविधकल्पा ‘ कल्प ’ शब्दे तृतीय-
प्रागे २२ए पृष्ठे उक्ताः)

दसवेयालिय-दशवैकालिक-न० । विकलेनापराहलक्षणेन नि-
वृत्त वैकालिकम्, दशाध्ययननिर्माणं च तद्वैकालिकं च मध्यप-
दलोपाद्दशवैकालिकम् । पा० । म० । शयमज्ञसूरिकृते स्व-
नामख्याते श्रुतग्रन्थे, अस्य दशवैकालिकस्यानुयोगः । तत्रानु-
योगव्याख्या स्वस्थाने निरवशपोका ।

इह तु-

एयाई परवेउं, कपे वमियगुणेण गुरुणा उ ।

अणुओगो दमवेया-द्वियसस विहिणा कहेयवो ॥ ६ ॥

एतानि निक्षेपाऽऽदिचाराणि (‘ अणुओग ’ शब्दे) प्रकृत्य
व्याख्याय कल्पे वर्णितगुणेन गुरुणा, पञ्चिंशद्गुणसमान्वि-
तेनेत्यर्थः । अनुयोगो दशवैकालिकस्य, विधिना प्रवचनोक्तं
कथयितव्यं आख्यातव्यं । इति गाथाऽर्थः ॥ ६ ॥ सम्प्रत्यजा-
नान् शिष्यः पृच्छति-यदि दशकालिकस्यानुयोगः, ततस्तद-
शकालिकं भदन्त ! किमङ्गमङ्गानि, श्रुतस्कन्धः, श्रुतस्कन्धाः, अ-
ध्ययनम्, अध्ययनानि, उद्देशक उद्देशका इत्येते प्रश्नाः । एतेषां
मध्ये त्रयो विकल्पाः खलु प्रयुज्यन्ते, तद्यथा- दशकालिक, श्रु-
तस्कन्धः, अध्ययनानि, उद्देशकाश्चेति, यतश्चैवमतो दशाऽऽदीनां
निक्षेपः कर्तव्यः । तद्यथा- दशानां कालस्य श्रुतस्कन्धस्याध्यय-
नस्य, उद्देशकस्य चेति ।

तथा चाऽऽह नियुक्तिकारः-

दमकाद्वियं ति नामं, संखाए काद्वओ य निदेसो ।

दसकालिय सुअखंधं, अज्जयणुदेस निक्खिविउं ॥ ७ ॥

दशकालिक प्राप्तिरूपिनशब्दार्थम्, इति एवच्युत, यन्नाम अभि-
धानम् । इदं किम् ? , सख्यानं सख्या, तया, कालतश्च
कात्वेन चायं निर्देशः-निर्देशन निर्देशः, विशेषाभिधानमित्यर्थः ।
अस्य च निबन्धन विशेषेण वक्ष्यामः । “ मण्ण पडुच्च ” इ-
त्यादिना ग्रन्थेन । यतश्चैवमतः- (दसकालिय ति) कात्वेन नि-
वृत्त कालिक, दशशब्दस्य काद्वशब्दस्य च निक्षेपः । निवृत्ता-
र्थस्तु निक्षेपः । नया श्रुतस्कन्धम्, तथा अध्ययनमुद्देशं तदेकदेश-
जुतम् । किम् ? । निक्षेपतुमनुयोगोऽस्य कर्त्तव्य इति गाथाऽर्थः ।
दश० १ अ० । (दशशब्दस्य निक्षेपे ‘ दस ’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २४७६ पृष्ठे गतः) (कालशब्दस्य च ‘ काल ’ शब्दे
तृतीयभागे ४७० पृष्ठारभ्य विशेषो द्रष्टव्यः)

इह पुनर्दिबन्धनप्रमाणकात्वेनाधिकारः, तत्राऽपि तृतीयपौ-
रुष्या, तत्राऽपि बह्वतिप्रान्तयेति । आह-यदुक्तम्-“ पगयं तु
भावेण ति, ” तत्कयं न विरुध्यत इति ? । उच्यते-ज्ञायोपशमि-
कभावकात्वे शय्यभवेन निर्व्यूढः, प्रमाणकात्वे चोक्तलक्षणमित्य-
विरोधः । अथवा-प्रमाणकालोऽपि भावकाल एव, तस्याऽ-
काकालस्वरूपत्वात्, तस्य च भावत्वादिति ।

तथा चाऽऽह नियुक्तिकारः-

सामाज्यअणुक्रमओ, वनेउं विगयपोरसीए उ ।

निव्यूढ किर सिज्जं-भवेण दसकालिय तेणं ॥ १२ ॥

सामाधिक्यमावश्यकप्रथमाध्ययनं, तस्यानुक्रम परिपाटीवि-
शेषः, सामाधिक्ये वाऽनुक्रम सामाधिक्यानुक्रमः, ततः सामाधि-
क्यानुक्रमतः सामाधिक्यानुक्रमेण, वर्णयितुम्, अनन्तरोपन्यस्त-
गाथाद्वाराणीनि प्रक्रमाहस्यते । विगतपौरुष्यामेव, तुशब्दस्याव-
धारणार्थत्वाद्, निर्व्यूढं पूर्वगताङ्गुत्य विरचितम् । फिलशब्दः
परोक्षाऽऽज्ञाऽऽगमवादससूचकः । शय्यभवेन चतुर्दशपूर्वविदाः, द-
शकालिक प्राप्तिरूपिताकारार्थः, नेन कारणेनोच्यत इति गाथाऽर्थः
॥ १२ ॥ श्रुतस्कन्धयोश्च निक्षेपश्चतुर्विधो द्रष्टव्यः, यथाऽनुयोग-
द्वारेषु, स्थानाशून्यार्थं किञ्चिदुच्यते-इह नोआगमतः इशरी-
रज्ज्वयशरीरव्यतिरिक्तं ज्ञयश्रुत पुस्तकपत्रन्यस्तम् । अथवा-

सूत्रमण्डलाऽऽदि । ज्ञावश्चन त्वागमतो ज्ञाता उपयुक्त । नो आगम-
तस्त्विदमेव दशकालिक, नो शब्दस्य देशवचनत्वात् । एव नो आ-
गमतो ज्ञातरीरभ्यशरीरव्यतिरिक्तो रूढ्यश्रुतस्कन्ध सचेतना-
ऽऽदि । तत्र सचित्तो द्विपदाऽऽदि । अचित्तो द्विप्रदेशिकाऽऽदि ।
मिश्रः सेनाऽऽदिदेशाऽऽदिरिति । तथा-ज्ञावस्कन्धस्त्वागमतस्त-
दर्थोपयोगपरिणाम एव । नो आगमतस्तु दशकालिकश्रुतस्कन्ध-
एवेति, नो शब्दस्य देशवचनत्वादिति । इदानीमध्ययनोद्देशकन्या-
सप्रस्ताव । तच्चानुयोगद्वारप्रक्रमाऽऽयात प्रत्यध्ययन यथासज्ज-
मोघनिष्पन्न निक्षेपे लाघवार्थं वक्ष्याम इति । ततश्च यदुक्तम्-
“दसकालियसुयस्य, अज्जयणुद्देशे शिषिषावित” (६) अनुयो-
गोऽस्य कर्त्तव्य इति तदशतः सपादितमिति ।

साम्प्रतं प्रस्तुतशास्त्रसमुत्थानवकव्यताऽभिधित्तयाऽऽह-
जेण व जं व पकुवा, जत्तो जावंति जह य ते ठविया ।
सो त च तथो ताणि य, तहा य कमसो कहेयव्वं ॥ १३ ॥

येन वाऽऽचार्येण, यद्वा वस्तु, प्रतीत्याङ्गीकृत्य, यतश्चाऽऽत्मप्रवा-
दाऽऽदिपूर्वतो, यावन्ति वाऽध्ययनानि, यथा च येन प्रकारेण, तान्य-
ध्ययनानि, स्थापितानि न्यस्तानि, स चाऽऽचार्यः, तच्च वस्तु, तत-
स्तस्मात्पूर्वात्, तानि चाध्ययनानि, तथा च तेनैव प्रकारेण, क-
मशः क्रमेणानुपूर्व्या कथयितव्य प्रतिपादयितव्यमिति गाथा-
समासार्थः । अवयवार्थं तु प्रतिद्वार निर्युक्तिकार एव यथाऽ-
वसर वक्ष्यति ।

तत्राधिकृतशास्त्रकर्तुं स्तवद्वारेणाऽऽद्यद्वाराव-
यवार्थप्रतिपादनायाऽऽह-

सेज्जंभवं गणधरं, जिणपदिमादंसणेण पमिबुद्धं ।

मणगपियरं दसका-लियस्म निज्जूहग वंदे ॥ १४ ॥

सेज्जज्वमिति नाम, गणधरमिति अनुत्तरज्ञानदर्शनाऽऽदि
धर्मगण धारयतीति गणधरस्तम्, जिनप्रतिमादर्शनेन प्रति-
बुद्ध, तत्र रागद्वेषकपायेन्द्रियपरीपहोपसर्गाऽऽदिजैतृत्वाज्जिन,
तस्य प्रतिमा सद्भावस्थापनारूपा, तस्याः दर्शनमिति समासः ।
तेन हेतुभूतेन, प्रतिबुद्ध मिथ्यात्वाज्ञाननिच्छाऽपगमेन सम्यक्त्व-
विकाश प्राप्तम् । मनकपितरमिति मनकाऽऽख्यापत्यजनकम्, दश-
कालिकस्य प्राप्तिरूपिताकरार्थस्य, निर्युद्धक पूर्वगतोद्दृतार्थवि-
रचनाकर्तार, वन्दे स्तौमि । इति गाथाऽङ्कारार्थः । भावार्थः क-
थानकाद्वनेयः । तद्धेदम्- “एतद् वज्रमाणसामिस्स चरमनि-
त्यगरस्स सीसो नित्यसामी सुहम्मो नाम गणधरो आसि । त-
स्स वि जवूणामो, तस्स वि य पभवोत्ति । तस्सऽग्या कयाह
पुव्वरत्तावरत्तम्मि चिंता समुप्पन्ना-को मे गणधरो होज्जत्ति । अ-
प्पणो गणे य सधे य सब्बओ उवओणो कतो, ण दीसह कोह
अव्वोच्छित्तिकरो । ताहे गारत्थेसु उवउत्तो, उवओगे कए राय-
गिहे सेज्जभव माहण जण जयमाण पासति । ताहे रायगिह
नगर आगतूण सघाडय वावारेति जणवारु गतु भिक्खुद्व-
धम्म लाहेह, तथ तुभ्मे अतित्था विज्जिहिह ताहे तुब्जे
जणिज्जह-“अहो कए तस्व न ज्ञायते इति ।” तओ गया साह,
अतित्था वियाय तेहि माणेत-“अहो कए तस्व न ज्ञायते ।”
तेण य सेज्जज्वेण दारमूले ठिण्ण त वयण सुय । ताहे
मो विचिंतेह-एने उवसता तवास्तिणो, असच्च ण वयति चि
काउ अज्जावगसगास गतु भणति-किं तत्त । सो जणति-वे-
दा तत्त । ताहे सो अस्सि कट्टिण भणति-सीस ते विदामि,
६२१

जह मे तुम तत्त न कहेसि । तओ अज्जावओ जणति-पुत्ता !
मम समये भणियमेय वेदथे, पर सीसच्छेदे कहियव्व चि
सपय कहयामि ज एतथ तत्त, एतस्स जूवस्स हेठा सब्ब-
रयणमई पमिमा अरहओ सा धुव्व चि आरिहओ धम्मो तत्त ।
ताहे सो तस्स पाणसु पमितो । सो य जणवारुओ व-
क्खोवित तस्स चेव दिण्णो । ताहे सो गतूण ते साहू गबेसमा-
णे गओ आयरियसगास । आयरिय वदित्ता साहुणो य ज-
णति-मम धम्म कहेह । ताहे आयरिया उवउत्ता-जहा इमो
सो चि, ताहे आयरिपहिं साहुधम्मो कहिओ । संवुद्धो प-
व्वइओ मो चउहसपुव्वो जाओ । जया य मो पव्वइओ त-
या च तस्स गुविणी महिला होत्था । तम्मि य पव्वइए
दोगो णियद्धओ त तमस्सनि-जहा तरुणाए भत्ता पव्वइतो,
अपुत्ताए अवि अत्थि तव किं वि पोटे चि पुच्छति । सा भणति-
उवलक्खेमि मणग । तओ समएण दारगो जाओ, ताहे णि.
वत्तवारसाहस्स णियलगेहिं जम्हा पुच्छिज्जतीए मायाए से
भणिओ मणग ति, तम्हा मणओ से णाम कय ति । जया सो अ-
ट्टवरिसो जाओ ताहे सो मातर पुच्छति-को मम पिया ।
सा भणइ-तव पिया पव्वइओ । ताहे सो दारओ णासिक्क-
ण पिउसगास पट्टिओ । आयरिया य त काल चपाए विह-
रति । सो वि य दारओ चपामेवाऽऽगतो । आयरिण य
सण्णाभूमिं गणय सो दारओ दिओ । दारएण वदिओ आयरि-
ओ । आयरियस्स य त दारग पेच्छतस्स णेहो जाओ । तस्स वि
दारगस्स तहेव । आयरिपहिं पुच्छिय-जो दारग ! कुतो ते आ-
गमण । सो दारगो भणति-रायगिहातो । आयरिण भणिय-
रायगिहे तुम कस्स पुत्तो, नत्तुओ वा । सो भणइ-सेज्ज-
भओ नाम जणयो चि तस्साह पुत्ता, सो व किर पव्वइओ ।
तेहिं भणिय-तुम केण कज्जेण आगओऽसि । सो भणइ-अह पि
पव्वइस्स । पच्छा सो दारओ जणति-तो जणह, वम तुम्हे जा-
णह । आरिया भणति-जाणेमो । तेण भणिय-सो किं ति । ते
जणति-सो मम मित्तो पगसरीरचूतो, पव्वयाहि तुम मम सगा-
से । तेण भणिय-एव करेमि । तओ आयरिया आगतु पडिस्सए
आलोपति सच्चिओ पकुप्पओ । सो पव्वइतो । पच्छा आयरिया
उवउत्ता केवत्तिय काल एम जिवइत्ति । णाय-जाव ठम्मासा ।
ताहे आयरियाण दुद्धी समुप्पन्ना-इमस्स थोवग आउ, किं कायव्व
ति । त चोहसपुव्वी कमिह वि कारणे समुप्पन्ने णिज्जूइति, दस-
पुव्वी पुण अपच्छिमो अवस्समेव णिज्जूइति । मम पि इम
कारण समुप्पन्न, तो अहमवि णिज्जूहामि । ताहे आढत्तो निज्जू-
हिउ । ते ॥ निज्जूहिज्जतो वियाले निज्जूदा थोवावसेसे दिवसे ।
तेण त दसवेयालिय जणिज्जति ।” अनेन च कथानकेन न केवल
येन वेत्यस्यैव द्वारस्य भावार्थोऽभिहितः, किं तु यद्वा प्रती-
त्यैतस्यापीति ।

तथा चाऽऽह निर्युक्तिकारः-

मणगं पकुच्च सेज्जं-जवेण निज्जूहिया दसऽज्जयणा ।

वेयालियाह ठविया, तम्हा दसकालियं नाम ॥ १५ ॥

मनक प्रतीत्य मनकाऽऽख्यमपत्यमाश्रित्य, शस्यज्वेनाऽऽचार्येण,
निर्युद्धानि पूर्वगतादुद्धृत्य विरचितानि, दशाध्ययनानि द्रुमपु-
ष्पिकाऽऽदीनि । (वेयालियाह ठविय चि) विगत-काष्ठो विकाल,
विकलन वा विकल इति । विकाल शकल खण्डश्चेत्यन-
र्थान्तरम् । तस्मिन् विकालेऽपराहे स्थापितानि न्यस्तानि द्रुमपु-

पिपासाऽऽदीन्यध्ययनानि यतः, तस्माद्दशकालिक नाम । व्युत्प-
त्ति पूर्ववत् । दशवैकालिक वा विकालेन निर्वृत्तम्, सकासा-
ऽऽदिपात्राश्चातुरार्थिकपृक् । “तद्धितेष्वचामादे” ॥ ७ । २ । ११७ ॥
इत्यादिवृद्धैवैकालिकम् । दशाध्ययननिर्माणं च तद्वैकालिकं च
दशवैकालिकमिति गाथार्थः ।

एव येन वा यद्वा प्रतीत्येति व्याख्यातम् । इदानीं

यतो निर्यूढानीत्येतद्वाचिख्यासुराह-

आयप्पवायपुव्वा, निज्जूढा होइ धम्मपन्नत्ती ।

कम्मप्पवायपुव्वा, पिंरुस्स उ एसणा तिविहा ॥ १६ ॥

सच्चप्पवायपुव्वा, निज्जूढा होइ वक्कसुच्छी उ ।

अवसेसा निज्जूढा, नवमस्स उ तइयवत्थूओ ॥ १७ ॥

वीओ वि य आएसो, गणिपिरुगाओ पुवालेसंगाओ ।

एयं किर निज्जूढं, मणगस्स अणुगहट्ठाए ॥ १८ ॥

इहाऽऽत्मप्रवादपूर्वं यत्राऽऽत्मनः ससारिसुक्ताऽऽद्यनेकभेदभिन्नस्य
प्रवदनमिति, तस्मान्निर्यूढा जवति धर्मप्रज्ञप्तिं, परजीवनिके-
त्यर्थः । तथा-कर्मप्रवादपूर्ववत् । किम् ? पिण्डस्य तु एषणा
त्रिविधा निर्यूढेति वर्त्तते । कर्मप्रवादपूर्वं नाम-यत्र ज्ञानाऽऽवर-
णायाऽऽदिकर्मणो निदानाऽऽदिप्रवदनमिति । तस्मात् किम् ? पि-
ण्डस्यैषणा त्रिविधा गवेषणा-ग्रहणैषणा-प्रासैषणाभेदजिज्ञासा ।
निर्यूढा सा पुनस्तत्राऽभुना सवन्धेन पतति । आध्यात्मोपजोक्ता
ज्ञानाऽऽवरणायाऽऽदिकर्मप्रवृत्तिर्धनानि । उक्तं च-“आहाकम्म
चुजमाणे समणे अट्ठ कम्मपगडीओ वधइ” इत्यादि । शुद्धपि-
ण्डोपजोक्ता चाशुभाश्रयघ्नातीत्यत्र प्रसङ्गेन । प्रकृतं प्रस्तुतम् । सत्य-
प्रवादपूर्वाद् निर्यूढा जवति वाक्यशुद्धिस्तु । तत्र सत्यप्रवाद-
नाम-यत्र जनपदसत्याऽऽदेः प्रवदनमिति । वाक्यशुद्धिर्नाम-
सत्तममध्ययनम् । अवशेषाणि प्रथमाद्वितीयाऽऽदीनि निर्यूढानि
नवमस्यैव प्रत्याख्यानपूर्वस्य तृतीयवस्तुन इति । द्वितीयोऽपि
चाऽऽदेशः । आदेशो विध्यन्तरम्, गणिपिटकादाचार्यसर्वस्वाद्
द्वादशाङ्गादाचाराऽऽदिलक्षणात्, इदं दशकालिक, किलेति पूर्व-
वत्, निर्यूढमिति च । किमर्थम् ? । मनकस्योक्तस्वरूपस्य अनु-
ग्रहार्थमिति गाथान्वयार्थः । एव यत इति व्याख्यातम् ॥ १८ ॥

अधुना यावन्तीत्येतत्प्रतिपाद्यते-

हुपपुप्फियाइया खलु, दस अज्जयणा सज्जिक्खुयं जाव ।

आहिगारा वि य एत्तो, वोच्छं पत्तेयमेक्के ॥ १९ ॥

तत्र हुमपुप्फिकेति प्रथमाध्ययननाम, तदादीनि दशाध्ययनानि ।
(सभिक्खुयं जाव ति) स भिद्वध्ययनं यावत्, खलुशब्दो वि-
शेषणार्थः । किं विशिनष्टि ? । तदन्ये द्वे चूने । यावन्तीति व्या-
ख्यातम् । यथा चेत्येतत् पुनराधिकाराभिधानद्वारेणैव च व्या-
चिख्यासुं सवन्धकत्वेनेदं गाथाद्वयमाह-अधिकारादपि चातो
वक्ष्ये प्रत्येकभेदैकस्मिन्नध्ययने । तत्राध्ययनपरिसमाप्त्योऽनु-
वर्तते सोऽधिकारः । इति गाथाऽर्थः ॥ १९ ॥

पहमे धम्मपससा, सो य उहेव जिणसासणम्मि ति ।

विइए धिइए सक्का, काउं जे एस धम्मो ति ॥ २० ॥

तइए आयारकहा, उ खुड्डिया आयसंजमोवाओ ।

तह जीवसंजमो वि य, होइ चउत्थम्मि अज्जयणे ॥ २१ ॥

जिक्खविसोही तवमं-जमस्स गुणकारिया उ पंचमए ।

छेह आयारकहा, महइ जोगा महयणस्म ॥ २२ ॥

वयणविभत्ती पुण म-त्तमम्मि पणिहाणमट्ठमे भणियं ।
णवमे विणओ दसमे, समाणियं एस भिक्खु ति ॥ २३ ॥

प्रथमेऽध्ययने कोऽर्थाधिकारः ? , इत्यत आह-धर्मप्रशसा । दुर्ग-
तौ प्रपतन्तमात्मान धारयतीति धर्मः, तस्य प्रशसा स्तवः, स-
कत्रपुरुषार्थानामेव धर्मः प्रधानमित्येवरूपा । तथाऽन्यैरप्युक्त-
म्-“ धनदोऽर्थार्थिना प्रोक्तः, कामिनां सर्वकामदः । धर्म-
एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ १ ॥ ” इत्यादि । स
चात्रैव जिनशासने धर्मो, नाऽन्यत्र, इहैव निरवद्यवृत्तिसद्भा-
वात् । एतच्चोत्तरत्र न्यक्षेण वक्ष्यामः । धर्माभ्युपगमे च सत्यपि
मा नृदमिनवप्रव्रजितस्याधृतेः संमोह इत्यतस्तान्निराकरणा-
र्थाधिकारवदेव द्वितीयाध्ययनम् । आह च-द्वितीयेऽध्ययने
अयमर्थाधिकारः । धृत्या हेतुचूतया शक्यते कर्तुम् । ‘ जे ’ इति
पूरणार्थो निपातः, एष जैनो धर्म इति । उक्तं च-“ जस्स
धिई तस्स तवो, जस्स तवो तस्स सा गती सुलभा । जे अ-
धितिमतपुरिसा, तवो वि खलु दुल्लभो तेसि ॥ १ ॥ ” सा पुनर्धृति-
राचारे कार्या, न त्वनाचारे, इत्यतस्तदर्थधिकारवदेव तृती-
याध्ययनम् । आह च-तृतीयेऽध्ययने कोऽर्थाधिकारः ? , इत्यत
आह-आचारगोचरा कथा आचारकथा, सा चेहैवाणुवि-
स्तरभेदात् । यत आह-लुल्लिका लध्वी, सा च आत्मसंजमो-
पायः । मयमनं सयमः, आत्मनः संयमः आत्मसंयमस्तदुपायः ।
उक्तं च-“ तस्याऽऽत्मा संयमे यो हि, सदाचारे रतः सदा ।
स एव धृतिमान् धर्म-स्तस्यैव च जिनोदितः ॥ १ ॥ ” इति । स
चाऽऽचारः परजीवनिकायगोचरः प्राय इत्यतश्चतुर्थमध्ययनम् ।
अथवाऽऽत्मसंयमस्तदन्यजीवपारिपालनमेव तत्त्वन, इत्यतस्त-
दर्थधिकारवदेव चतुर्थमध्ययनम् । आह च-तथा जीवसंजमो-
ऽपि भवति चतुर्थेऽध्ययनेऽर्थाधिकार इति । अपिशब्दाद्वात्म-
संयमोऽपि तद्भाष्येव वर्त्तते । उक्तं च-“ वसु जीवनिकापसु, जे
वुहे सजए सदा । से चेव होति विष्ण्ये, परमत्थेण सजए ॥ १ ॥ ”
इत्यादि । एवमेव धर्मः, स च देहे स्वस्थे सति पाल्यते, स चाऽऽ-
हारमन्तरेण प्रायः स्वस्थो न जवति, स च सावद्येतरभेद इत्यन-
वद्यो ग्राह्य इत्यतस्तदर्थधिकारवदेव पञ्चममध्ययनमिति । आह
च-भिक्षाविशोधिस्तपः सयमस्य गुणकारिकैव पञ्चमेऽध्ययनेऽ-
र्थाधिकार इति । तत्र भिक्षुण भिक्षा, तस्या विशोधिः सावद्य-
परिहारेणैतरस्वरूपकपनमित्यर्थः, तपः प्रधानः सयमस्तपः-
सयमः, तस्य गुणकारिकैवेव वर्त्तते इति । उक्तं च-“ से सजने
समक्खाते, निरवज्जादार जे विऊ । धम्मकायट्टिने सस्मं, सुह-
जोगाण साहए ॥ १ ॥ ” इत्यादि । गोचरप्रविष्टेन च सता स्वाचार-
पृष्टेन तद्विदाऽपि न महाजनसमकृ तत्रैव विस्तरतः कथयितव्यः,
अपि तु आक्षेपः । गुरवो वा कथयन्तीति वक्तव्यम् । अतस्तदर्थ-
धिकारवदेव षष्ठमध्ययनमिति । आह च-षष्ठेऽध्ययनेऽर्थाधिकारः
आचारकथा । साऽपि महती, न क्षुल्लिका, योग्या उचिता, महा-
जनस्य विशिष्टपरिपठ इत्यर्थः । वक्ष्यति च-“ गोयरगगविट्ठो
उ, न निसिज्जं कत्थइ । कहं च ण पवंधिज्जा, चिट्ठिज्जा णेव
सजए ॥ १ ॥ ” इत्यादि । आलस्यगतेनापि तेन, गुरुणा वा ध्वनदो-
पगुणानिष्ठेन निरवद्यवचसा कथयितव्यमिति । अतस्तदर्थ-
धिकारवदेव सप्तममध्ययनमिति । आह च-“ वयणविभत्ती ”
इत्यादि । वचनस्य विभक्तिर्वचनविभक्तिः, विभजनं विभक्तिरेव-
जूनमनवद्यम्, इत्यभूतं च सावद्यमित्यर्थः, पुनः शब्दः शेषा-
ध्ययनार्थाधिकारेण्य अस्याविह्वनार्थाधिकारस्य विशेषणार्थः

इति सप्तमेऽध्ययनेऽर्थाधिकार इति । उक्त च-“ सावज्जऽणव-
ज्जाणु, वयणाण जो न याणति विसेस । वोत्तु पि नस्स न
ज्जेमं, किमग ! पुण देसण काउं ॥ १ ॥ ” इत्यादि । तच्च नि-
रवद्य वच. स्वाचारे प्रणिहितस्य भवतीत्यतस्तदार्थाधिका-
रवदेकाष्टममध्ययनमिति । आह च-प्रणिधानमष्टमेऽध्ययने-
ऽर्थाधिकारत्वेन भणितमुक्तम् । प्रणिधान नाम-विशिष्टञ्चेतोर्धम
इति । उक्त च-“ पणिहाणरहियस्सेह, निरवज्ज पि भासिय ।
सावज्जतुल्लु विषेय, मज्जथेणेह मवुम ॥१॥ ” इत्यादि । आचा-
रप्रणिहितश्च यथोचितविनयसंपन्न एव भवतीत्यतस्तदार्थाधि-
कारवदेव नवममध्ययनमिति । आह च-नवमेऽध्ययने विन-
योऽर्थाधिकार इति । उक्त च-“ आचारपणिहाणमि, से सम्म
वहुती वुदे । णाणादीण विणीते जे, मोक्खछा णिव्विगिगिणिए
॥ १ ॥ ” इत्यादि । एतेष्वेव नवममध्ययनार्थेषु यो व्यवस्थित
स सम्यग्भिन्नरित्यनेन सवन्धेन स भिद्वध्ययनमिति । आह
च-दशमेऽध्ययने समाप्तिं नीतमिदं साधुक्रियाऽग्निधायक शा-
स्त्रम् । एतत्क्रियासमन्वित एव जिह्नुर्भवति । अत आह-एष
भिन्नुरिति गाथाचतुष्टयार्थः ।

स एवगुणयुक्तोऽपि जिह्नुः कदाचित् कर्मपरन्तत्वात्कर्मण-
श्च चलवधात्सीदेत, ततस्तस्य स्थिरीकरण कर्तव्यमतस्तद-
र्थाधिकारवदेव चूनाद्वयमित्याह-

दो अज्झयणा चूलिय, विसीयते धिरीकरणमेगं ।

विडण् विवित्तचरिया, असीयणगुणादरेगफला ॥ २४ ॥

द्वे अध्ययने । किम् ? चूना चूडेव चूना, तत्र प्रमादवशा-
द्विहीदति सति साधौ सज्जमे स्थिरीकरणमेकप्रथमम्, स्थि-
रीकरणफलमित्यर्थः । तथा च तत्रावधायप्रेक्षिण साधोर्दु-
प्रजीवित्वे नरकपाताऽऽद्यो दोषा वपर्यन्ते इति । तथा च छि-
तीयेऽध्ययने विविकचर्या वर्ण्यते । किन्तुता ? असीदनगुणा-
तिरेकफला, तत्र विविकचर्याकान्तचर्या छव्यक्तेरफादभावेष्वा-
सवकता, उपलक्षणं चैषा नियतचर्याऽऽदीनामिति । असीदन-
गुणातिरेकः फलं यस्या सा तथाविधेति गाथाऽर्थः ॥ २४ ॥

दसकालियस्स एसो, पिम्पुत्थो वन्निओ समासेणं ।

एत्तो एकेक पुण, अज्जयणं किच्चइस्सामि ॥ २५ ॥

दशकादिकस्य प्राग्वक्तृपितृशब्दार्थस्य, एषोऽनन्तरोदित, पि-
ण्डार्थं सामान्यार्थः, वर्णितः प्रतिपादित, समासेन सङ्केपे
ण, अत ऊर्ध्वं पुनरेकैकमध्ययन, कीर्तयिष्यामि प्रतिपादयि-
ष्यामीति, पुन शब्दस्य व्यवहित उपन्यास । इति गाथाऽर्थः ॥ २५ ॥
दश० १ अ० ।

अथ शास्त्रकर्तुः स्तवमाह-

सिज्जभवं गणहरं, जिणपन्निमादंसणेण पढिबुद्धं ।

माणपिअरं वि दमका-द्विअस्स निज्जुहगं वदे ॥ १ ॥

शय्यभयम्, अनुत्तरज्ञानाऽऽदिधर्मगण धारयतीति गणधरस्त,
जिनप्रतिमादर्शनेन प्रतिबुद्ध मिथ्यात्वाविरत्यज्ञाननिद्राऽपगमेन
सम्यक्त्वविकाश प्राप्त, निर्युहक पूर्वगतोद्धृतार्थविरचनाकर्तार,
मनकपितर दशवैकालिककृत वन्दे स्तौमीति गाथाऽङ्कारार्थः ।
भावार्थस्तु कथानकादवसेयः-श्रीसुधर्मशिष्यो हि जम्बू, तस्य
श्रीप्रभवः, तस्य शय्यभयः ॥ १ ॥

माणं पमुच्च सिज्ज-जवेण निज्जुहिआ दसऽज्जयणा ।

वेआदिआइ ठविआ, तम्हा दसकालिअं नाम ॥ २ ॥

मनक प्रतीत्य मनकाऽऽख्यमपत्यमाश्रित्य शय्यभवेन निर्युहानि
पूर्वगतादुद्धृत्य विरचितानि, दश अध्ययनानि द्रुमपुष्पिकाऽऽ-
दीनि सज्जिवध्ययनप्रान्तानि । विगत कावो विकालः, वि-
कलन वा विकालः, शकलः खण्डश्चेति । तस्मिन् विकाले नि-
र्वृत्त दशध्ययननिर्माणं च इदं वैकालिकम् ॥ २ ॥

य प्रतीत्य कृत तद्वतवक्तव्यतामाह-

ठहिं मासेहिं अहीयं, अज्जयणमिणं तु अज्जमणणेण ।

छम्मासी परिआओ, अह कालगओ समाहीए ॥ ३ ॥

पस्मिर्मासैरधीत पठितमध्ययनमिदं तु अधीयत इत्यध्ययनम् ।
इदमेव दशवैकालिकाऽऽख्य शास्त्रम् । केनाऽधीतमित्याह-आर्य-
मणकेन भावाऽऽराधनयोगात् आराद् यातः सर्वदेयधर्मेभ्य इ-
त्यायं, आर्यश्चासौ मणकश्चेति विग्रहः । तेन, एषमासा पर्याय
इति । तस्याऽऽर्यमणकस्य एषमासा एव प्रव्रज्याकालः, अल्प-
जीवितत्वात् । अत एवाऽऽह-अथ कालगत समाधिर्नेति । यथो-
क्तशास्त्राध्ययनपर्यायानन्तरं कालगत आगमोक्तेन विधिना
मृतः, समाधिना बुभुक्षेत्याध्यायनयोगेनेति गाथाऽर्थः ॥ ३ ॥

अत्र चैव वृत्त्वाद्-यथा तेनैतावता श्रुतेनाऽऽराधितमेव-
मन्येऽप्येतदध्ययनानुष्ठानत आराधका भवन्त्विति ।

आणंदअमुपायं, कासी सिज्जंजवा तहिं थेरा ।

जमजइस्स य पुच्छा, कहणा य विआद्वणा संघे ॥ ४ ॥

आनन्दाश्रुपातम्-अहो आराधितमनेनेति हर्षाश्रुमोक्षण-
मकार्षु कृतवन्तः शय्यभवा प्राग्यावर्णितस्वरूपाः,
तत्र तस्मिन् कावे खविराः श्रुतपर्यायवृद्धाः प्रवचन-
गुरुवः, पूजार्थं बहुवचनमिति । यशोभद्रस्य च शय्य-
भयप्रधानशिष्यस्य, गुर्वश्रुपातदर्शनेन किमेतदाश्चर्यमिति वि-
सितस्य सतः पृच्छा-जगवन् ! किमेतदकृतपूर्वमित्येवभूता ? ।
कथना च भगवतः ससारस्नेह ईदृशः सुतो ममाऽयमित्येव-
रूपा । चशब्दादनुतापश्च यशोभद्राऽऽदीनाम् । अहो ! गुराविव
गुरुपुत्रके वर्तितव्यमिति, न तत् कृतमस्माज्जिरित्येवभूतप्र-
तिबन्धदोषपरिहारार्थम् । न मया कथितं नात्र भवतां दोष
इति गुरुपरिस्सापनं च । विचारणा सङ्घ इति । शय्यभवे-
नाल्पायुषमेनमवेत्य मयेदं शास्त्रं निर्युहं किमत्र युक्तमिति
निवेदिते विचारणा सङ्घे-कालहासदोषात् प्रचृतसंज्ञाना-
मिदमेवोपकारकमतस्तिष्ठत्येतदित्येवभूता स्थापना चेति गा-
थाऽर्थः । दश० २ चू० । धीरमोक्षात् “ वासाएँ सहस्से-
हिं, धरिससहस्सेहिं नवहिं वोच्छेदो । दसवेयालियसुत्त-
स्स दिण्णसाहम्मि वोद्धव्वो ॥ ७१॥ ” ति० ।

दसवेयालियाणिञ्जुत्ति-दशवैकालिकनिर्युक्ति-स्त्रो० । दशवै-

कालिकस्य प्रख्यातुस्वामिरचितनिर्युक्तिग्रन्थः, दश० ।

“ जयति विजितान्यतेजा, सुरासुराधीशसेवित श्रीमान् ।

विमलस्त्रासविरहिन-स्त्रिलोकचिन्तामणिर्वीर ॥ १ ॥ ”

हृदार्थतोऽर्हत्प्रणीतस्य सूत्रतो गणधरोपनिषद्रूपपूर्वगतोद्धृतस्य
शारीरमानसाऽऽदिकदुक्कदुःखसन्तानविनाशहेतोर्दशकालिका-
भिधानस्य शास्त्रस्यातिसूक्ष्ममहार्थगोचरस्य व्याख्या प्रस्तूय-
ते । तत्र प्रस्तुतार्थप्रचिकटयिष्येष्टदेवतानमस्कारद्वारेणा-
ऽशेषविघ्नविनायकाऽपोहसमर्थो परममङ्गलाऽऽवयामिमा प्र-
तिज्ञागाथामाह निर्युक्तिकारः-

सिदिगइमुवगयाण, कम्मविसुच्चाण सव्वसिच्चाणं ।

नमिक्कणं दसकालिग-णिज्जुत्तिं कित्तइस्सामि ॥ १ ॥

सिद्धिगतिमुपगतेज्यो नत्वा दशकालिकनिर्युक्तिं कीर्त्तयि-
ष्यामीति क्रिया । तत्र सिद्ध्यन्ति नाष्टितार्था भवन्त्यस्यामिति
सिद्धिर्लोकाग्रकैवप्रवृत्तः । तथा चोक्तम्-“ इह धौदि चइत्ता
णं, तत्थ गतूण सिज्जइ । (औ० २ गा०) ” गम्यत इति गति,
कर्मसाधनम् । सिद्धिरेव गम्यमानत्वादितिः सिद्धिगति, तामु-
पसामीप्येन गताः प्राप्तास्तेज्य सकललोकाग्रकैवप्राप्तेभ्य इ-
त्यर्थः । प्राकृतशैल्या चतुर्थ्यर्थे पष्ठी । यथोक्तम्-“ ण्ठीविभ-
त्तीए भणइ चउत्थी । ” तत्रैकेन्द्रिया पृथिव्यादयः सकर्मका
अपि तदुपगमनमात्रमधिकृत्य यथोक्तस्वरूपा भवन्त्यत
आह कर्मविशुद्धेभ्य । क्रियत इति कर्म ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदि-
वृत्तः, तेन विशुद्धा विद्युक्ता कर्मविशुद्धाः, कर्मकलङ्करहिता
इत्यर्थः । तेज्यः कर्मविशुद्धेभ्यः । आह-एवं तर्हि वक्तव्यं
न सिद्धिगतिमुपगतेभ्योऽव्यभिचारात् । तथाहि-कर्मविशु-
द्धा सिद्धिगतिमुपगता एव भवन्ति । न । अनियतकैवविभा-
गोपगनसिद्धिप्रतिपादनपरदुर्नयनिरासार्थत्वादस्य । तथा-
चाहुरेके-“ रागाऽऽदिवासनामुक्त, चित्तमेव निरामयम् । स-
दा नियतदेशस्थं, सिद्ध इत्यभिधीयते ” ॥ १ ॥ इत्यलं प्रसङ्गेन ।
दश० १ अ० ।

दससप्पाविकखंभण-दशसंज्ञाविष्कम्भण-न० । दश च ता-
संज्ञाश्च तासां विष्कम्भण निरोधस्तस्मिन्, पो० ५ विव० ।

दससमयट्ठिडय-दशसमयस्थितिक-त्रि० । दश समयान्
स्थितिर्येषा तेषु, स्था० १० ठा० ।

दसमय-दशशत-न० । सहस्रसङ्ख्यायाम्, स्था० १० गा० ।

दससयसहस्र-दशशतसहस्र-न० । दशलक्षाऽऽत्मिकायां स-
ख्यायाम्, अनु० ।

दससहस्र-दशसहस्र-न० । सङ्ख्याभेदे, अनु० ।

दसहा-दशधा-अव्य० । दशविधे, उत्त० २३ अ० । वाच० ।

दसहासामायारी-दशधासामायारी-स्त्री० । दशधेत्वाख्याभि-
धान यस्या सा । दशप्रकारलक्षणायामिच्छाकाराऽऽदिसामा-
चार्याम्, ध० ३ अधि० । (ताश्च दश ' सामायारी ' शब्दे य-
ह्यन्ते)

दसा-दशा-स्त्री० । दन्-श-अङ्, निःसलोप । चरितगतिसि-
द्धिगमनवृत्तणायामवस्थायाम्, न० । अनुभागेन युक्तो वि-
भागो दशा । त्रि० चू० ११ उ० । वर्षशताऽऽयुष्कापेक्षया वर्षद-
शकप्रमाणायां कालकृतायां जन्तवस्थायाम्, दश० ।

साम्प्रत प्रस्तुनोपयोगित्वात्कालस्य कालदशकद्वारे
विशेषार्थप्रतिपिपादयिष्येदमाह-

वाला किट्ठा मंदा, वला य पत्ता य हायणि पवंचा ।

पवभार मम्मुही सा-यणी य दममा उ कावदसा ॥ १० ॥

वाला क्रीडा च मन्दा च यत्ता च प्रज्ञा च हायिनी ईष्य-
पञ्चा प्राग्भारा मृन्मुखी शायिनी । तथाहि एता दश दशा
जन्तवस्थाविशेषवृत्तणा जवन्ति ।

आमां च स्वरूपमिदमुक्तं पूर्वमुनिभिः-

“ जातमित्तस्स जतुत्तस्स, जा सा पढमिया दसा ।

ण तत्थ सुहदुक्खाइ, बहु जाणति वालया ॥ १ ॥

वितिय च दस पत्तो, णाणाकिट्ठाहि किट्ठ ।

न तत्थ कामभोगेहि, तिक्वा उप्पज्जई मई ॥ २ ॥

ततियं च दस पत्तो, पचकामगुणं नरो ।

समत्थो भुजिउ प्रोए, जइ से अत्थि घरे वहु ॥ ३ ॥

चउत्थी उ वला नाम, ज नरो दसमस्सिओ ।

समत्थो वल दरिसिउ, जइ होइ निरुवहवो ॥ ४ ॥

पचमिं उ दसं पत्तो, आणुपुव्वीए जो नरो ।

इच्छियत्थं विचितेति, कुसुव वाऽभिकखति ॥ ५ ॥

छुछी उ हायणी नाम, ज नरो दसमस्सिओ ।

विरज्जइ य कामेसु, इदिएसु य हायति ॥ ६ ॥

सत्तमिं च दस पत्तो, आणुपुव्वीए जो नरो ।

निदुवहइ चिक्कण खेद, खासति य अन्निकखण ॥ ७ ॥

संकुचियवलीचम्मो, सपत्तो अर्धमिं दस ।

णारीणमणभिप्पेओ, जराए परिणामितो ॥ ८ ॥

णवमी मम्मुही नामं, जं नरो दसमस्सिओ ।

जराघरे विणस्सतो, जीवो वसइ अकामओ ॥ ९ ॥

हीनभिन्नसरो टीणो, विवरीओ विचित्तो ।

दुव्वतो दुक्खिओ सुवव, संपत्तो दसमिं दस ॥ १० ॥ ”

दश० १ अ० । स्था० । नं० । नि० चू० । दीपवर्त्याम्,

“ अपेक्षन्ते न च स्नेह, न पात्र न दशाऽन्तरम् ।

परोपकारनिरता, मणिदीपा ज्वोत्तमा ॥ १ ॥ ” इत्युद्धटः । चि-

त्ते कामद्वेने विरहिणां नेत्ररागाऽऽद्यवस्थादशके, वाच० । व-

स्त्राञ्जले, वाच० । दशैव दशसख्या एव दशा दशाधिकारा-

भिधायकत्वाद्वा इति बहुवचनान्तं स्त्रीलिङ्गम् । शास्त्रस्याभि-

धाने, पा० । दशाध्ययनप्रतिबद्धप्रथमवर्गयोगाद्दशाग्रन्थवि-

शेषे, अणु० १ शु० १ वर्ग १ अ० ।

दस दसाओ पष्ठत्ताओ । तं जहा-कम्पविवागदमाओ,
उवामगदसाओ, अंतगरुदसाओ, अणुत्तरोववाऽयद-
साओ, आयादमाओ, पाहावागरणदमाओ, वंधदसा-
ओ, दोगिच्छिदमाओ, दीहदसाओ, संखेवियदसाओ ॥

(दस स्ति) दशसख्या. (दसाओ स्ति) दशाधिकाराभि-
धायकत्वाद्वा इति बहुवचनान्तं स्त्रीलिङ्गं शास्त्रस्याभिधान
इति । कर्मणोऽशुभस्य विपाक फलं कर्मविपाक, तत्प्रातिपादिका
दशाध्ययनाऽऽत्मकत्वाद् दशा कर्मविपाकदशाः विपाकश्रुता-
ऽऽख्यस्यैकादशाङ्गस्य प्रथमश्रुतस्कन्धो, द्वितीयश्रुतस्कन्धोऽ-
प्यस्य दशाध्ययनाऽऽत्मक एव । न चासाविहाभिमत, उत्तरत्र
विवरिष्यमाणत्वादिति । तथा-साधुनुपासने सेवन्त इत्युपा-
सका श्रावका, तद्गतक्रियाकलापप्रतिबद्धा दशा दशाध्यय-
नोपलक्षिता उपाशकदशाः सप्तममङ्गमिति । तथा-अन्तो विना-
श, स च कर्मण्यन्तफलवृत्तस्य वा समारम्भ्य कृतो येननेऽन्त-
कृत, ते च तीर्थकराऽऽद्य, तेषां दशा अन्तकृद्दशा, इह चाऽष्ट-
माङ्गस्य प्रथमवर्गे दशाध्ययनानीति नत्सख्ययोपलक्षितत्वाद-
न्तकृद्दशा इत्यभिधाननाष्टममङ्गमाभिहितम् । तथोत्तर प्रधानो
नास्योत्तरो विद्यत इत्यनुत्तर उपपत्तनमुपपातो जन्मेत्यर्थोऽनुत्तर-
श्चासावुपपानश्चेत्यनुत्तरोपपात, सोऽस्ति येषां तेऽनुत्तरोपपत्ति-
का सर्वार्थसिद्धाऽऽदिविमानपञ्चकोपपातिन इत्यर्थः, नद्वयन्य-
ता प्रतिबद्धा दशा दशाध्ययनोपलक्षिता अनुत्तरोपपातिकदशा

नचममङ्गमिति । तथा-चरणमाचारो ज्ञानाऽऽदिविषयः पञ्चधा
आचारप्रतिपादनपरा दशा दशाध्ययनाऽऽत्मिका आचारदशा
दशाश्रुतस्कन्ध इति या रुढाः, तथा ग्रहनश्च पृच्छा, व्याकरणानि
च निर्वचनानि प्रश्नव्याकरणानि, तत्प्रतिपादिका दशा दशा-
ध्ययनाऽऽत्मिकाः ग्रहनव्याकरणदशा दशममङ्गमिति । तथा-व-
न्धदशा द्विगुह्यदशा दीर्घदशा सक्षेपिकदशाश्चास्माकमप्रती-
ता इति । स्था० १० ग्रा० ध० पा० । अष्ट० । “दस उदेसणका-
द्या, दसाण कप्पस्स हुति ण्णवे । दस चैव य ववहार-स्स हुति
सव्वे वि ण्वीस ॥४८॥” आ० चू० १ म० । “छवीसाए दसाक-
प्पववहाराण उदेसणकालेहि ।” भाव० ४ अ० । ज्योतिषोक्ते
नक्षत्रानुसारेण सूर्याऽऽदिप्रहाणां स्वामित्वेन जोग्यकाले, वाच० ।
दसार-दशार्ह-पु० । “दशार्ह” ॥ ग्रा० २ । ८५ ॥ इति हस्य लु-
क् । ग्रा० २ पाद । हरिवंशकुल्लेखेषु, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।
आ० म० । समुद्रविजयाऽऽदिवसुदेवान्ता दश दशारा । स० ।
अन्त० । समयभाषया वासुदेवे, स्था० २ ग्रा० ३ उ० । वासुदेव-
कुलीनप्रजासु, स० । बन्धदशाना चतुर्थेऽध्ययने दशाराणां
वक्तव्यता उक्ता, सा चेदानीं नोपलभ्यते, बन्धदशाना व्युच्छि-
न्नात्वा । स्था० १० ग्रा० । वलदेवे, आ० म० १ अ० २ स्रष्ट ।
आ० चू० । “दसएह दसाराण वलदेवपामोक्खाणं ।” नि०
१ ध्रु० ४ वर्ग १ अ० ।

दसारगण्डिया-दशार्हगणिका-खी० । दशार्हकवक्तव्यतार्था-
धिकारानुगतासु वाक्यपरकृतिषु, यत्र दशार्हाणां पूर्वजन्माऽऽ-
द्यभिधीयते । स० ।

दसारचक्र-दशार्हचक्र-न० । यादवसमूहे, उक्त० । “दसार-
चक्रेण य सो, सव्वओ परिवारिओ ।” उक्त० २२ अ० ।

दमारमंडण-दशार्हमण्डन-न० । दशार्हाणां वासुदेवकुलीनप्रजानां
मण्डनः । शोभाकारिणो दशार्हमण्डना । दशार्होत्तमपुरुषेषु, स० ।

दसारमंडल-दशार्हमण्डल-न० । दशार्हाणां वासुदेवानां मण्ड-
लानि दशार्हमण्डलानि, वलदेववासुदेवद्वयवक्त्राणां समुदाया द-
शार्हमण्डलानि । वलदेववासुदेवद्वयवक्त्रेण समुदाये, स० । (वल-
देववासुदेवयोः सूर्या वक्तव्यता ‘तित्थयर’ शब्देऽस्मिन्नेव प्रागे
२२७४ पृष्ठे उक्ता) (‘वलदेववासुदेव’ शब्दयोः भविष्यद्वलदे-
ववासुदेवा वक्तव्यन्ते)

दशार्हप्रसङ्गतः प्ररतवर्षे नविष्यद्वलदेववासुदेवपितृमातृप्र-
भृतिनामनिर्देशः -

जंबुद्वीपे णं दीवे भारहे वासे आगमिस्साए उस्सपि-
णीए नव वलदेववासुदेवपियरो नविस्सति । नव वसु-
देवमायरो नविस्सति, नव वलदेवमायरो नविस्सति ।
नव दसारमंरुला नविस्सति । तं जहा- लचमपुरिसा,
मज्झिमपुरिसा, पहाणपुरिसा, तेयमी० एवं सो चैव वणएओ
जाणियव्वो० जाव नीलगपीतगवसणा । छुवे छुवे राम-
केसवा जायरो नविस्सति । तं जहा-

“ नंटे य नंदमिसे, दीहवाहू य महवाहू ।
अज्जवे महावले, वल्लभदे य सत्तमे ॥१॥
तिविहू य छुविहू य, आगमिस्सेण वणिहणो ।
जयंते विजए भदे, सुप्पजे य सुदसणे ॥२॥

आणंदे णंदणे पउमे, संकरिसण अपच्छिमे । ”

पूर्वमघनामाऽऽदीनि -

एणसि णं नवएहं वल्लदेववासुदेवाणं पुव्वजविषया नव
णामधेज्जा नविस्सति, नव धम्माऽऽयारिया नविस्सति, नव
नियाणजूमिओ नविस्सति, नव नियाणकारणा नविस्स-
ति, नव पमिससू भविस्सति । तं जहा- तिलए य द्वाहजंघे
वडरजधे य केमरी पट्हाए अपराजिए, भीमसेणे महाजीमे
सुग्गीवे य अपच्छिमे ।

“एए खल्ल पमिससू, किचीपुरिसाए वासुदेवाणं ।

सव्वे वि चक्कोही, हम्मि हंता सचकेहि ॥ १ ॥ ”

देरवते वर्ये चैपां पितृमातृप्रभृतयः -

जंबुद्वीपे दीवे एरवए वासे आगमिस्साए उस्सपिणीए नव
वल्लदेववासुदेवपियरो नविस्सति, एव वासुदेवमायरो न-
विस्सति, एव वल्लदेवमायरो भविस्सति, एव दसारमंरुला
नविस्सति । तं जहा- उच्चमपुरिसा, मज्झिमपुरिसा, पहाण-
पुरिसा० जाव छुवे छुवे रामकेमवा जायरो भविस्सति, एव
पमिससू भविस्सति, एव पुव्वभवणामधेज्जा, एव धम्माय-
रिया, एव णियाणजूमिओ, एव णियाणकारणा, आयाए
एरवए आगमिस्साए जाणियव्वा, एवं दोसु वि आगमि-
स्साए जाणियव्वा । स० ।

दसारवग्ग-दशार्हवर्ग-पु० । दशार्हसमुदाये, दश० १ अ० ।

दसारवरवीरपुरिस-दशार्हवरवीरपुरुष-पु० । दशार्हाणां समुद्र-
विजयाऽऽदीना दशार्हस्य वा वासुदेवस्य ये वराश्च पुरुषास्ते ।
ज्ञा० १ ध्रु० १६ अ० । दशार्हाः समुद्रविजयाऽऽद्यस्तेषु मध्ये व-
रास्त एव वा वरा धीरपुरुषास्ते दशार्हवरवीरपुरुषा । दशा-
र्हश्चेष्टपुरुषेषु, ज्ञा १ ध्रु० ५ अ० ।

दसारवंस-दशार्हवंश-पु० । वलदेववासुदेववंशे, “तीसे णं स-
माए तथो वसा समुप्पजित्था ।” ज० २ वक्क० । ति० । स० ।

दसासुखबंध-दशाश्रुतस्कन्ध-पु० । दशाध्ययनप्रतिपादको
ग्रन्थो दशा, स चाऽसौ श्रुतस्कन्धश्च दशाश्रुतस्कन्ध । द-
शाकटपापरपर्यायेऽसमाधिस्थानाऽऽद्यार्थाभिधायकतयाऽर्थतो
वर्तमानस्वाम्युक्ते सूत्रतो द्वादशस्वङ्गेषु गणधरैस्ततोऽपि
मन्दमेघमामनुग्रहायातिशायिभिः प्रत्याख्यानपूर्वाङ्गद्वय पृ-
थक् दशाध्ययनत्वेन व्यवस्थापिते ग्रन्थे, दशा० ।

“ यथास्थितशेषपदार्थसार्थ-क्रमार्थसन्धानविधिप्रवीणम् ।
जिन जनाऽऽनन्दकर कृपाऽब्धि, नमामि भव्याभ्युज्जवोधसुरम् ॥१॥
स्तुमे महावीरजिनस्य तेजो, प्रवाख्यनीराऽऽकरपारगस्य ।
अनादिदुष्कर्मगणस्य नित्य, तृणायित यत्र सुखापमेव (१) ॥२॥
श्रीवसुभूतितनूजं, वन्दे श्रीगौतमाभिध सदा साधुम् ।
सकललब्धयेकनिलय, मलयं गुणचन्दनौघस्य ॥ ३ ॥

येपा प्रसाधमासाद्य, जायते शास्त्रकौशलम् ।

श्रीगुरुणामह तेषां, वन्दे चरणपद्मजम् ॥ ४ ॥

अध्ययनदशकमेतत्, चूर्णिकृता यदपि घणितं सम्यक् ।

तदपि त्वरयति मामिह, वृत्तिविधौ वाक्यकृद्भक्तिः ॥ ५ ॥ ”

इह रागद्वेषाऽऽद्यभिभूतेन ससारपारावारसारिजीवेनेन्द्रिया-

ऽस्यनमानमानेकानिक्कुहृत्सोपनिपातपीडितेन तत्परिहा-
राय हेयोपादेयपदार्थमायध्विज्ञानविधौ यन्तः कर्त्तव्यः, स च न
विशिष्टविधेकमृते, विवेकोऽपि न प्राप्ताशेषातिशयकलापाऽऽतो-
पदेशं विना, स चाऽऽप्त आत्यन्तिकदोषप्रज्ञादेव भवितुमर्ह-
ति । स च वीतरागम्यैव, अत आरभ्यते अर्हद्वचनानुयोगः । अ-
यं च दशाश्रुतस्कन्धोऽतिगमनीयोऽल्पाक्षरैर्व्याख्यातवच्चूषिहृ-
ता, अत एवाऽऽश्रुतस्कन्धमुपकागमसमर्थ, तेन तेषाननुग्रहार्थं
मया तस्य किञ्चिद्विस्तरतो व्याख्यानमातन्व्यते-अथ दशा-
श्रुतस्कन्ध इति कः शब्दार्थः ? । सत्यते-दशाध्ययनप्रतिपाद-
को ग्रन्थो दशा, स चासौ श्रुतस्कन्धश्चेति दशाश्रुतस्कन्धः, द-
शाकल्प इति वा पर्यायनाम । अयञ्च ग्रन्थोऽसमाधिभ्यानाऽऽ-
दिपदार्थगासनाच्छास्त्रम् । ननु दशाश्रुतस्कन्धप्रारम्भोऽशुक्तः,
प्रयोजनाऽऽदिज्ञा रहितत्वात्, कपदकगाढामर्देनाऽऽदिवादिभ्या-
शङ्काऽपनोदाय प्रयोजनाऽऽदिकमादुबुधपन्थसनीयम् । यदुक्तम्-
“ पूर्वमेवह संबन्धः, माजिधेयं प्रयोजनम् । मङ्गलं चैव शा-
स्त्रस्य, प्रयोक्तव्यं प्रवर्त्तकम् ॥ १ ॥ ” दशा० १ अ० । तत्र प्र-
थमेऽध्ययने विशतिरसमाधिस्थानानि । द्वितीयेऽध्ययने एक-
विंशतिः शब्दा । तृतीये त्रयोविंशद्दशाश्रुतानां । चतुर्थेऽष्टौ
गणिसम्पदः । पञ्चमे दश चित्तसमाधिस्थानानि । षष्ठे एका-
दशोपासकप्रतिमाः । सप्तमे द्वादश भिक्षुप्रतिमाः । अष्टमनव-
यनं कल्पमुद्राऽऽख्यं पृथगस्ति, तत्र तृतीयकृच्छरितं, पशुवन्पाक-
ल्यः, स्थिराऽऽवर्त्ती चत्वारिधाराः । नवमे विशुद्धोदनीयस्थाना-
नानि । दशमे नव निवातस्थानानि । दशा० १ अ० । ३० । “ ज्ञातो
दसाण वेदो, जग्य सरसपरिहोऽ सरिसाणं । समणम्मि
फाणुमिचे, गोयमगोत्ते महासत्ते ॥ १ ॥ ” ति० ।

दसाहिया-दशादिका-स्त्री० । दशादिवसप्रमाणायां पुत्रजन्म-
क्रियायाम्, म० ११ श० ११ उ० ।

दसाहुस्मव-दशाहोत्सव-पुं० । दशदिशसमहे, प्रति० ।

दमिया-दशिका-स्त्री० । वज्राञ्चले, वृ० ३ उ० । वर्तिकायां
च । दण्डस्याग्रभागे ऊर्णिकादशिका वक्ष्यते । वृ० ७ उ० ।

दमुत्तरा-दशोत्तरा-स्त्री० । दशाधिके अष्टौ रेखा दशोत्तरा दश-
कृच्छ्रा पलपरिमाणुमुचिका । ज्यो० २ पादु० ।

दसू-देशी-शोके, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाथा ।

दयेर-पुं० । देशी-सूत्रकनके, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दस्यु-दस्यु-पुं० । चैरे, आचा० १ श्रु० १ चू० ३ अ० १ उ० ।
अदस्ताऽऽह्ये वा दस्युर्वाऽपहरति । आचा० १ श्रु० ५
अ० ३ उ० ।

दड-दडन्-वि० । दन्-ञ-कनिम् । वाच० । “ दशपापाणे हः ”
॥ २ । १ । २६१ ॥ इति दशन्गच्छे शकारश्च हकारः । ‘ दह ।
दस । ’ प्रा० १ पाद । सङ्ख्याविशेषे, वाच० ।

दह-पुं० । “ डेरो न वा ” ॥ ७ । २ । २० ॥ इति रेफस्य वा
लुक् । जलाऽऽशये, प्रा० १ पाद ।

दह-पुं० । “ हडे हडे । ” ॥ २ । १ । २० ॥ इति हकारदकार-
योऽन्यत्पयः । प्रा० २ पाद । अगाधजलाऽऽशये, जं० ४ वक्र० ।
आचा० । चं० प्र० । नं० । प्रज्ञा० ।

जं० । मंदरस्स उत्तरदाहिणेणं चुद्धाहिमवतासिहरीमुवासह-

रपव्वएसु दो महदहा पन्नचा बहुममं ह्वा अविसेममाणत्ता
असुमसं नाडवट्ठेति आयामविक्रमं मज्जेहमंठाणपरिणा-
हेण । तं जहा-पउमदहे चैव, पुंडरीयदहे चैव । तत्थ एं दो
देवयाओ मडिदियाओ ण जाव पलिओवमडिदियाओ परिव-
संति । तं जहा-सिरि चैव, लच्छी चैव । एवं मडाहिमवंत-
लप्पिमु वामहरपव्वएसु दो महदहा पाणत्ता बहुसमं ह्वा
जाव महापउमदहे चैव, महापौमरीयदहे चैव । देवताओ-
हिरि चैव, बुद्धि चैव । एवं निमदनीलवनेसु तिगिच्छिदहे
चैव, केमरिदहे चैव । देवताओ-धिई चैव, किच्ची चैव ।

(जं० ज्ञ्यादि) इह च हिमवदादिषु पदेषु वर्षधरेषु क्रमेणैते
पक्षाऽऽश्च पडेव ह्वाः । तद्यथा-“ पउमे य महापउमे, तिगि-
च्छि केसरिदहे चैव । इरएँ महपुंमरीए, पुंमरीए चैव य द-
हाओ ॥ १ ॥ ” हिमवत उपरि बहुमन्यभागे पद्मद्वय एव शिस-
रिण पौणर्रीकाः, ते च पूर्वापरऽऽश्रितौ सहस्रं च्छगठविस्तृतौ
चतुष्कोणौ दशयोजनावगाढौ रजनकुनौ वज्रमयपाषाणौ तप-
नीयतलौ सुवर्णनव्यरजतमणिवासुकौ चतुर्दशमणिसोपानौ स्व-
भावतारौ तोरणत्वजच्छत्राऽऽदिविभूषितौ नीलोत्पलपुण्डरी-
काऽऽदिचितौ विचित्रशङ्खनिमन्त्यविरचितरचौ पद्मदपटकोप-
मोभ्याविति । (तस्य णं ति) तयोर्महाहृदयोर्द्वे देवते परि-
वसतः-पद्मद्वे श्रीः, पौणर्रीके लक्ष्मीः । ते च भवनपतिनिका-
याख्यन्तरजुते, पद्मोपनिस्थितकत्वात् । व्यन्तरदेवीनां हि
पत्न्योपमाद्धमेवाऽऽश्रुत्कर्त्तव्यं भवति । भवनपतिदेवीनां तूकर्त्त-
व्योऽर्चपद्मपत्न्योपमान्यायुर्भवति । आह च-“ अदुष्टभद्वपचन-
पलिमोवनअसुरजुयद्वेवीणं । सेसजवणदेवयाण य, देसुणं
अरुपधियमुक्कोसं ॥ १ ॥ ” इति । तयोश्च महाहृदयोर्मध्ये योज-
नमाने पद्मे अर्द्धयोजनबाह्व्ये दशावगाहे जलान्ताद् द्विको-
शोच्छ्रये वज्राग्निष्टवैभूयं नूलकन्दनाले वैदूर्यजान्मूनमयवाहा-
भ्यन्तरपत्रे कनककर्णिके तपनीयकनककेशरे तयोः कर्णिके-
ऽर्द्धयोजनमाने तदर्द्धबाह्व्ये तदुपरि देव्योर्भवने इति । (एव-
मित्यादि) महाहिमवात महापद्मो, कश्चिदपि तु महापौण्डरीकः,
तौ च द्विमहस्त्राऽऽयामौ तदर्द्धविष्कम्भौ द्वियोजनमानपद्म-
न्यासवन्तौ । तयोर्देवते परिवसतः । महापद्मे ह्रीं, पौणर्रीके
बुद्धिरिति । (एवमित्यादि) निषधे तिगिच्छिदहे धृतिदेवता,
नीलवति केशरिदहे कीर्तिदेवता । तौ च हृदौ चतुर्द्विसहस्रा-
ऽऽयामविष्कम्भाविति । भवति चात्र गाथा-“ एषमु सुरवहूओ,
वसंति पज्जिओवमडिनीआओ । सिरिहिरिधीकिच्चीओ, बुद्धी-
दच्छीसमाणाओ ॥ १ ॥ ” इति । स्या० २ प्रा० ३ उ० । द्वावत्यौ
वनदेवन्य राज रेवत्यां जाते स्वनामख्याते पुत्रे, ति० । स च अ-
रिष्टनेमितीर्थकरणगारस्य वरदत्ताभिधानस्यान्तिके प्रवज्जग-
नगनेन मृत्वा देवलोकं उत्पन्नः, ततश्च्युत्वा महाविदेहे वर्षे
स्नेह्यतीति निर्यावलिताऽन्तर्गतवृष्णिदशानां तृतीयेऽध्ययने
सूचितम् । ति० १ श्रु० ४ वर्ग १० अ० ।

जं० । मंदरस्स दाहिणेणं तयो महादहा पसुत्ता । तं जहा-
पउमदहे, महापउमदहे, तिगिच्छिदहे । तत्थ एं तयो देवया-
ओ मडिदियाओ ण जाव पलिओवमडिदियाओ परिवसंति ।
तं जहा-सिरी, हिरि, धिई । एवं लचरेण वि, एवरं केनरि-

दहे महापोंडरीयदहे पोंडरीयदहे देवयात्रो-किंती, बुद्धी, लच्छी । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

पष्ठे स्थाने-

जंबुद्वीवे दीवे छ महदहा पणुत्ता । तं जहा-पउमदहे, महापउमदहे, तिगिच्छिदहे, केसरिदहे, पुंडरीयदहे, महापुंडरीयदहे । तत्थ एं छ देवयात्रो महिद्धियाओजाव पडिओ-वमडितीया परिवसंति । त जहा-सिरि, हिरि, भिइ, किंती, बुद्धी, लच्छी । स्था० ६ ठा० ।

सच्चे वि एं महदहा दस जोयणां लव्वेहेणं पणुत्ता । स्था० ।

दहगल्लण-हृदगल्लण-न० । हृदस्य मध्ये मत्स्याऽऽदिग्रहणार्थं भ्रमणे, जलनिःसारणे च । विपा० १ शु० ८ अ० ।

दहण-दहन-पु० । दह-ल्युट् । दहतीति दहनं । अग्नौ, विशेषे । आ० चू० । ज्वालाभिर्मस्तीकरणे, प्रश्न० १ आ० द्वार । कृत्तिकानक्षत्रे, दहनं कृतिकाया देवता । स्था० २ ठा० ३ उ० पाटलिपुत्रनगरवास्तव्यस्य हुताशननाम्न श्रावकस्य ज्वलनशिखायां जार्याया जाते स्वनामख्याते पुत्रे, आ०क० । चित्रकवृक्षे, भल्लातके, पुष्टचेतसि च । भावे ल्युट् । दाहे, वाच० ।

दहणभील-दहनशील-पु० । ज्वालनस्वभावे, त० । " पुत्रश्च मूर्खो विधवा च कन्या, शठ च मित्र चपल कलत्रम् । विलाश कावेऽपि दरिद्रता च, विनाग्निना पञ्च दहन्ति वेहम् ॥१॥ " त० ।

दहपवहण-हृदपवहण-न० । हृदजलस्य प्रकृष्टे बहने, विपा० १ शु० ८ अ० ।

दहफुल्लिया-हृदफुल्लिका-स्त्री० । वल्लीजेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दहवल-दशवल-पु० । ' दसवल ' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

दहमदण-हृदमदण-न० । हृदस्य मध्ये पौन पुन्येन परिभ्रमणे, जले नि सारिते पक्कमर्दने च । विपा० १ शु० ८ अ० ।

दहमदल-हृदमदल-न० । ' दहमदण ' शब्दार्थे, विपा० १ शु० ८ अ० ।

दहमह-हृदमह-हृदस्य विशिष्टे काष्ठे पूजायाम्, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० २ उ० ।

दहमहण-हृदमहण-न० । हृदजलस्य तरुणास्त्राभिर्विलोडने, विपा० १ शु० ८ अ० ।

दहमुह-दशमुख-पु० । " दशपाबाणे ह " ॥ ८ । १ । २६२ ॥ इति शकारस्य वैकल्पिको हकार । ' दहमुहो । दसमुखो । ' रा-घणे, प्रा० १ पाद ।

दहवई-हृदवती-स्त्री० । " दो दहवईओ । " स्था० २ ठा० ३ उ० । ' दहावई ' शब्दार्थे, स्था० ६ ठा० ।

दहवहण-हृदवहन-न० । स्वतः पव हृदाज्जलनिर्गमे, विपा० २ शु० ८ अ० ।

दहवोदली-स्त्री० । देशी-स्थाल्याम्, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दहावई-हृदावती-स्त्री० । हृदा अगाधजलाऽऽशया सन्त्यस्यामिति हृदावती । ज० ४ वज्र० । जम्बूद्वीपे मेरो पूर्वस्या दिशि

शीताया महानद्याः दक्षिणतः सङ्गतायामन्तर्णयाम्, स्था० ६ अ० ।

तस्स णं दहावईकुंडस्स दाहिणेणं तोरणेणं दहावई महाणई पवूढा समाणी कच्छावई आवत्ते विजए उहा वि भयमाणी भयमाणी दाहिणेणं सीआ महाणई समप्पेइ । सेस जहा गाहावईए । जं ४ वज्र० ।

दहावईकुंड-हृदावतीकुण्ड-न० । हृदावतीनाम्न्या अन्तर्णया उद्गमकुण्डे, ज० ।

कहि णं जंते ! महाविदेहे वासे दहावईकुंडे णामं कुं-के पणुत्ते ? गोयमा ! आवत्तस्स विजयस्स पच्चच्छिमेणं कच्छगावईए विजयस्स पुगच्छिमेणं णील्लवंतस्स दाहिणि-द्धे णितंवे एत्थ एं महाविदेहे वासे दहावईकुंडे णामं कुंके पणुत्ते । सेसं जहा गाहावईकुंडस्स जाव अट्ठो ।

हृदावतीकुण्डं प्रकृतम् । शेष यथा ग्राहावतीकुण्डस्य रूपा-ख्यानं ग्राहावतीक्षीपपरिमाणमवनवर्णकनामार्थकथनप्रमुखं त-या ज्ञेयं, नवर हृदावतीक्षीपो हृदावतीति नामार्थः समधिगम्य, हृदा अगाधजलाऽऽशया सन्त्यस्यामिति हृदावती । साधनि-का प्राग्वत् । ज ४ वज्र० ।

दहि-दधि-न० । दध-इत् । दुग्धविकृतिभेदे, प्रव० ४ द्वार ।

औ० । वत्त० । प्रज्ञा० । स्था० । प्रश्न० । दधिनवतीतद्युतानि चत्वार्षेत्र गवादिसम्बन्धीनि, यस्मात्पुष्टीणां तानि दध्यादी-नि न भवन्ति । प० व० २ द्वार । आ० चू० । आव० ।

स्था० । दिनद्वयातीते दध्यपि जीवससक्तियथा-“ जह मुग्गमासमाई, विदल कच्चमि गोरसे पडह । ता तस-जीवुप्पत्ति, भणति दहिप वि दुदिणुवर्णि ॥ १ ॥ ” हा-

रिज्जल्लशवैकालिकवृत्तावपि-“ रसजास्तकारनालदधित्ति-मनाऽऽदिषु पायुक्तस्याकृतयोऽतिसूक्ष्मा भवन्तीति । ” “ दध्य-हृदितयातीतम् । ” इति हैममपि वचः । ध० २ अधि० ।

आचा० । वस्त्रे च, धर्म-कि-द्वित्वम् । धारणकर्त्तरि, त्रि० । वाच० । “ पदयोः सन्धिर्धा ” ॥ २११५ ॥ इति सन्धिविकल्पः ।

“ दहि ईसरो । दहीसरो । ” प्रा० १ पाद । “ दहिदगरयचदकु-दवासतियमुत्तमच्छिद्विमलदसणा । ” जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

निर्विकृतिकदुग्धज दधि निर्विकृतिक, विकृतिर्वेति प्रश्ने, उत्तरम्-एवविधदुग्धज दध्यपि निर्विकृतिक स्यात्, पर प्रस-

ङ्गपरस्परशैथिल्यान् ग्राह्यमिति वृत्तप्रदाय । १० ए प्र० । सेन० २ उल्ला० । पौडशप्रहरानन्तरं दध्यमज्य स्यात्, द्वादश-

प्रहरानन्तरं वेति व्यक्त्या प्रसाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-“ आम-गोरससपृक्त, चिदलौ पुष्पितौदनम् । दध्यहृदितयातीत, कथि-

ताऽत्र च वर्जयेत् ” ॥ १ ॥ इति योगशास्त्रतृतीयप्रकाशे । एत-ञ्चाख्यालेशो यथा । इह हि इयं स्थितिः - कश्चिद्भावा हेतुगम्ये-

षु त्वगममात्रं प्रतिपादयन् आह्वाविराघक स्यादित्यामगोरस-सपृक्तद्विदलाऽऽदौ न हेतुगम्यो जीवसद्भावः, किं त्वगमगम्य

एव । तथाहि-“ आमगोरससपृक्ते द्विदले, ” आदिशब्दात् पुष्पितौ-दने, अहृदितयातीते च दधि, कथिताज्ञे च ये जन्तवस्ते केवल-

ज्ञानिभिर्दृष्टा इत्यामगोरसद्विदलाऽऽदिभोजनं वर्जयेदिति, तद्-भोजनाद् चिप्राणाविपातलक्षणो दोषः स्यादिति । अहृदितया-

तीतमिति कोऽर्थः, विनद्वयानिकमेऽभक्ष्यम् । दिवसग्रहणेन रात्रि-
प्रहणं समागतमेव, यथा-त्रिंशद्दिनैर्मासः, पञ्चदशदिनैः पक्ष इत्य-
र्थः । पनावता रात्रिद्वयातिक्रमे द्वावशाऽऽदिप्रहरातिश्रान्तं क्षय-
भक्ष्यं, यदा प्रथमदिवसे प्रभाते मेदितं तथा षोडशप्रहरानन्त-
रमेवाभक्ष्यं भवति, परं षोडशप्रहरनियमो नेति समाख्यत
इति । यतः पूर्वदिने सध्यायां मेदितं द्वावशप्रहरानन्तरमप्य-
भक्ष्यं भवतीति । ए३ प्र० । सेन० ३ उद्धा० ।

दाहिलुफ-न० । देशी-नवनीते, दे० ना० ५ वर्गं ३५ गाथा ।

दाहिलण-दधिघन-पु० । दधिपिण्डे, ज० १ वक्र० । प्रज्ञा० ।
जी० । रा० ।

दाहिल-पु० । देशी-कपिरथे, दे० ना० ५ वर्गं ३५ गाथा ।

दाहिल्यार-पु० । देशी-दधिसरे, दे० ना० ५ वर्गं ३६ गाथा ।

दाहिमुहपव्वय-दधिमुखपर्वत-पु० । पर्वतमेदे, स्था० । दधिवत्
इवेतं मुखं शिरो रजनमयत्वाद् येषां ते दधिमुखाः । उक्तं
च-“सखद्वविमलनिम्बल-दाहिलणगोखीरहारसकासा । ग-
गणतलमण्डलिता, सोहते दधिमुहा रम्भा” ॥ १ ॥ इति । स्था०
४ ठा० ३ व० । नन्दीश्वरद्वीपेऽञ्जनपर्वतानां प्रत्येकं चतुर्दिक्षु
पुष्करिणीनां मध्यभागस्थेषु स्वनामख्यातेषु पर्वतेषु, स० ।

सर्वे वि णं दधिमुहा पव्वया पद्मासंठाणमंठिया सवत्थ
समा विक्खंछुत्तेहेणं चउसाठिं चउसठिं जौयणसह-
स्साइं पसुत्ता ।

(सर्वे वि णमित्यादि) इतोऽष्टमे नन्दीश्वराऽऽख्ये द्वीपे
पूर्वाऽऽदिषु दिक्षु चत्वारोऽञ्जनपर्वता भवन्ति, तेषां च
प्रत्येकं चतसृषु दिक्षु चतस्रः पुष्करिण्यो भवन्ति, तासां च
मध्यभागेषु प्रत्येकं दधिमुखपर्वता भवन्ति, ते च षोडश पव्व-
यकसस्थानसंस्थिताः समानाः सर्वत्र समा विष्कम्भेण मूला-
ऽऽदिषु दशमदशविष्कम्भतत्वात्तेषाम् । क्वचित्तु-“विष्कम्भसुस्तेहे-
णं” इति पाठः, तत्र तृतीयैकवचनलोपदर्शनाद्विष्कम्भेणेति व्या-
ख्येयम् । तथा-उत्प्रेषेणोच्चवेन चतुष्पट्टिरिति । स० ६४ न-
म० । (अस्य वर्णकस्तु ‘अञ्जण’ शब्दे प्रथमभागे ४८ पृष्ठे
उक्तः)

दाहिल-दधिपर्ण-पु० । वृक्षमेदे, स्था० १० ठा० । प्रज्ञा० ।
म० । औ० । ति० । रा० ।

दाहिलामुया-दधिवासुका-स्त्री० । वनस्पतिविशेषः, जी० ।
“दाहिलामुयामंडवगः ।” दधिवासुका नाम वनस्प-
तिविशेषः, तन्मया माण्डपका दधिवासुकामण्डपकाः । जी०
३ प्रति० ४ उ० । ज० । रा० ।

दाहिलहण-दधिवाहन-पु० । चेटकमहाराजबुहितु पञ्चावत्या
पन्यौ चम्पाराजे, आ० क० । आ० चू० । स च स्वभार्यया प-
ञ्चावत्या महं श्रेष्ठपूरणार्थमुद्यानभूमिकां गतः, तत्र मत्तैन ह-
स्मिना उत्पद्यमानो गृहं प्रत्यावृत्तः, पञ्चावती तु वने हता प्र-
व्रजिता च पुत्रमेकं जनयित्वा मातङ्गेषु अक्षिपत्, स च कर्कणमु-
नामा क्रमेण राजा भूत्वा एकस्मै ब्राह्मणाय ग्रामशानार्थं दधि-
वाहनं प्रचोद्य युयुत्सुः स्वमात्रा पञ्चावत्या निवारितः, क्रमेण प्रा-
व्राजोत्, दधिवाहनोऽपि प्रव्रजितः । आ० क० । आ० चू० ।

आव० ती० । उक्त० । (इयं कथा ‘करकलु’ शब्दे तृतीयभागे
३५७ पृष्ठे उक्ता)

दाहिलवय-दधिघ्नत-पु० । न दध्यसि दधिघ्नतः । दधिघ्नस्यान-
वति, आव० ४ अ० । ‘पयोवतो न दध्यसि, न पयोऽसि दधिघ्न-
तः ।’ रत्ना० ।

दा-दा-धा० । जुहो०-उभ०-सक०-सेद् । दाने, धाच० ।
“स्वराणां स्वराः ॥ ८ । ४ । २३८ ॥” इति दाधातोराकार-
स्यैकारः । “वेह । दाई ।” प्रा० ४ पादः ।

दाअ-पु० । देशी-प्रतिघ्नवि, दे० ना० ५ वर्गं ३८ गाथा ।

दाड-दाइ-अव्य० । अभिप्रायामिदर्शने, नि० चू० २ उ० ।

दाडजमाण-दृश्यमाण-पु० । चक्षुषा प्रत्यक्षं कारायेष्यमाये
वस्तुनि, कल्प० ५ कृण ।

दाड्य-दायाद-पु० । पुत्राऽऽदिषु, म० ९ श० ३३ उ० ।

दायिक-पु० । गोष्ठिके, कल्प० ५ कृण । “दायिकस्तुतमाणि-
क्यः, प्रेरितवानस्मदादिजनान् ।” भ० ४१ श० १९ उ० ।

दाइया-दारिका-स्त्री० । धात्रिकायाम्, आ० म० १ अ० २
खण्डः । “पच परिवार्दीप सुदरी दाइया ।” आ० म० १ अ० १
खण्डः ।

दाजुं-दातुं-अव्य० । सकृदानं कर्तुमित्यर्थे, उपा० १ अ० ।
“दाढं वा अणुपदाण्ठ्य रायाभिभोगेण ।” प्रति० ।

दाकलस-उदककलश-पु० । तद्युतरे घटे, ज० १५ श० ।

दाकुंभ-उदककुम्भ-पु० । महद्वटे, भ० १५ श० ।

दाव-दाह-पु० । ‘दाह’ शब्दार्थे, प्रा० १ पादः ।

दाणिम-दाणिम-न० । “को ल ॥ ८ । १ । २०२ ॥” स्वरात् पर-
स्यासंयुक्तस्यानादेर्नस्य प्रायो लुग् भवति । ‘दाणिम ।
दाडिम ।’ धाच० । जी० । औ० । आचा० । झा० ओघ० । रा० ।
दाणिमपुष्पपगासपीवराधरा-दाणिमपुष्पप्रकाशपीवराधरा-
स्त्री० । दारुमपुष्पप्रकाशः पीवरः प्रवरः सुभगोऽधरो यासां
ता दाणिमपुष्पप्रकाशपीवराधराः । सुन्दराधरोऽष्टासु योषिस्तु,
जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

दाढा-दंष्ट्रा-स्त्री० “दंष्ट्राया दाढा” ॥ ८ । २ । १३० ॥ दंष्ट्रा-
स्य ‘दाढा’ इत्यादेशो भवति । प्रा० २ पादः । दशनविशेषः, प्रश्न०
१ आश्र० द्वारः आव० । “वराढं दाढाया” अनु० । दंष्ट्रार्थं वरा-
हाऽऽदयो व्यापाद्यन्ते । आचा० १ ध्रु० १ अ० ६ उ० ।

दाढिकालि-दंष्ट्रिकाऽऽवलि-स्त्री० । यमलतन्तुद्वयन्यूतायां पट्या-
म्, जात० । यथा मूलमध्ये यमलितोभयदन्तपङ्क्तिरूपा दाढि-
काऽऽलिर्दंष्ट्रिकावलिर्निरीक्ष्यते, एव धोतपोतिकाऽपि द्विजसत्क-
सदृशवस्त्रपरिधानरूपा दृश्यमाना दाढिकावलिर्निवृत्तिं प्रतिज्ञातीति
वृत्त्वा दाढिकावलिर्न्यते । वृ० ३ उ० ।

दाढिगालि-दंष्ट्रिकाऽऽवलि-स्त्री० । ‘दाढिकालि’ शब्दार्थे, जात० ।

दाढिया-दंष्ट्रिका-स्त्री० । उत्तरोष्ठकेशगुच्छे दशनविशेषः, ओ-
ष्ठस्याधोभागे च । झा० १ ध्रु० २ अ० । ज० । विशिष्टदंष्ट्राशा-
वलिनि त्रि० । अनु० ।

दाढियालि दंष्ट्रिकाऽऽवलि-स्त्री० । ‘दाढिकालि’ शब्दार्थे, जात० ।

दाढ्य-दंष्ट्रोद्धृत-भि० । उत्खातदंष्ट्रे, दश० १ चू० ।

दाण-दान-न० । दा-भावे ल्युट् । वितरणे, प्रव० ६ द्वार ।
पञ्चा० । प्रश्न० । लब्धस्याऽऽज्ञाऽऽदेर्लानाऽऽदिभ्यो वितरणे, प्रश्न०
३ सब० द्वार । अशनाऽऽदिप्रदाने, आब० ४ अ० । स्वपरानुग्रहार्थ-
मर्थिने दीयत इति दानम् । सूत्र० १ भु० ११ अ० । उत्त० । कल्प० ।
कर्म० । याचकामीप्सितार्थे धने, कल्प० ५ कृण । उत्त० । “दाने-
न महाभोगो, वेदिनां सुरगतिश्च शीलेन । भावनया च विमुक्ति-
स्तपसा सर्वाणि सिद्ध्यन्ति ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

“ दानं च तत्थ तिविह, नाणपयाण च अभयदाण च ।
धम्मोवग्गददाण, च नाणदाण इम तत्थ ॥ ५२ ॥ ”
“ सरिसे वि मणुयजस्से, पयं सयल पि केइ कयपुत्ता ।
ज जाणनि जप त, सुनाणदानपपजावेण ॥ ६४ ॥
दितो य नाणदाण, लुवणे जिणसासण समुद्धरइ ।
सिरिपुडरीयगणहर, इव पावइ परमपयमउत्त ॥ ६५ ॥
ता दायव्व नाण, अणुसरियव्वा सुनाणिणो मुणिणो ।
नाणस्स सया भत्ती, कायव्वा कुसलकामेहि ॥ ६६ ॥
धीय तु अभयदाण, त इह अभयण सयलजीवाण ।
अभउ त्ति धम्ममूल, दयाइधम्मो पसिद्धमिण ॥ ६७ ॥
इक्कं चिय अभयपया-णमित्थ दाऊण सव्वसत्ताण ।
वज्जाउह इव कमसो, सिज्जति पहीणजरमरणा ॥ ६८ ॥
नाऊण इम जयन्ती-कयाण जीवाण सरणरहिआण ।
साहीण दायव्व, भविपहिं अनयटाणमिण ॥ ६९ ॥
धम्मोवग्गददाण, तइय पुण असणवसणमहिंणि ।
आरभनियत्ताण, सादूण हुति देयाणि ॥ १०० ॥
तित्थयरच्चक्खवट्ठी, वलदेवा वासुदेवमडलिया ।
जायति जगम्भहिया, सुपत्तदाणपपजावेण ॥ १०१ ॥
जह भयव रिस्सजिणो, धयदाणवत्तेण सयलजयनाहो ।
जाओ जह जरहवर्ह, जरहो मुणिभत्तदाणेण ॥ १०२ ॥

अवि य-

दंसणमित्तेण वि मुणि वराण नास्सेइ दिणकय पाव ।
जो देइ ताण दाण, तेण जप किं न सुविट्ठ ॥ १०३ ॥
न सुपवित्त भवण, मुणिणो विहरति जत्थ समभावा ।
न कया वि सादुरहिओ, जिणधम्मो पायडो होइ ॥ १०४ ॥
ता तेसि दायव्व, सुऊ दाण गिहीहिं जत्तीए ।
अणुकपोच्चिदाण, दायव्व निययसत्तीए ॥ १०५ ॥

किं च-

न तवो सुटु गिहीण, विसयाऽऽसत्ताण होइ न हु सील ।
सारभाण न भावो, तो साहीण सया दाण ॥ १०६ ॥
इय तिविह पि हु दाण, नरवर । सखेवओ तुहऽऽकखाय ।
वियरियसिधसुहलील, सपइ सील निसामेसु ॥ १०७ ॥
ध० २० (७०) ।

दाणफलं लवितृणं, लावावे तु गिहिअसत्तिथीहिं ।

जो पादं उप्पाए, द्ववंगविट्ठं तु तं होति ॥ १०८ ॥

दाणफलं अप्पणा कहेति, गिहिअसत्तिथिपहिं वा कहावेत्ता
जो पाद उप्पादति, एय लवंगविट्ठं मसति ।

तस्सिमे विहाणा-

दोइय लोउत्तरियं, दाणफलं तु दुनिधं समासेण ।

दोइयऽणेगविधं पुण, दोउत्तरियं इमं तत्थ ॥ १०९ ॥

समासतो दुविह दाणफल-दोइय, दोउत्तरिय च । दोइय
अणेगविह-गोदान, भूमिदान, हिरण्यदान, जक्तप्रदानाऽऽदि ।
दोउत्तरिय इम ।

गाहा-

अस्से पाणे जेस-जपत्तवत्थे य सेज्जसंधारे ।

भोज्जविहि पाणऽरोगे, जायणभूसाविविहसयणा ॥ ११० ॥

पाणाऽऽदियाण सत्तएह पच्छेद्धेण जहासखफला । भ-
षदाणे भोज्जविही जवति, पानकदाने छात्तापानकविधी, जेस-
ज्जदाणेण आरोगो, पत्तदाणेण भायणविधी, वत्थदाणेण वि-
भूसनविधी, सेज्जादाणेण विविहा, सधारगदाणेण अणेग-
भोगादिसेज्जाविहाणा जवति ।

सखेवओ वा फत्त इम-

अइवाऽवि समासेणं, साधूणं पीतिकारओ पुरिसा ।

इह य परत्थ य पावति, पीदोओ पीवरतराओ ॥ १११ ॥

अइवासहो विगप्पवायगो । समासो सखेवो, साधूण जत्तपा-
णोहिं पीतोतो उप्पाणतो इहलोए परलोए य पीवराओ पीतो-
ओ पावति, पीवर प्रधान, तरशब्द- आधिक्यतरकर्मवाचकः,
सर्वजनाधिक्यतरा प्रीत्यः, प्राप्नोतीत्यर्थः । शेष पूर्ववत्, णवर-
एसेव गमो णियमा, दुविधा उवहिम्मि होति णायव्वो ।

पुव्वे अवरे य पदे, सेज्जाऽऽहारे वि य तहेव ॥ ११२ ॥

दुविहे उवकरणे-ओहिए, उवगहिए य । उस्सभाववापहिं
एसेव गमो, सेज्जाआहारेसु वि एसेव विही जाणिवव्वो । नि०
चू० ३ २० ।

दशविधं दानम्-

दसविहे दाणे पसत्ते । तं जहा-

“अणुकंपा संगहे चेवा-ऽभया कालुणिए ति य ।

लज्जाए गारवेणं च, अधम्मे पुण सत्तमे ॥ १ ॥

धम्मे य अट्टमे वुत्ते, काहिई य कयंति य । ” स्था० १० वा० ।

(अनुकम्पादानव्याख्या ‘अणुकंपादान’ शब्दे प्रथमभागे ३६०
पृष्ठे छप्या) (सप्रहदानविस्तर- ‘सगहदाण’ शब्दे वक्ष्यते)
(अभयदानव्याख्या ‘अभयदाण’ शब्दे प्र० भागे ७०६ पृष्ठे
प्रतिपादिता) (कारुणिकदानव्याख्या ‘कालुणिय’ शब्दे
तृतीयभागे ५०२ पृष्ठे छप्या) (लज्जादानविस्तर-
‘लज्जादान’ शब्दे वक्ष्यते) (गौरवदानव्याख्या
‘गारवदाण’ शब्दे तृतीयभागे ८७१ पृष्ठे छप्या)
(अधर्मदानव्याख्या ‘अधम्मदाण’ शब्दे प्रथमभागे ५६८ पृष्ठे
गता) (धर्मदानव्याख्यानम् ‘धम्मदाण’ शब्दे व-
क्ष्यते) (करिष्यतिदानविस्तरस्तु ‘काहीइदाण’ शब्दे
तृतीयभागे ५०६ पृष्ठे छप्य) (कृतदानविषय-
‘कयदाण’ शब्दे तृतीयभागे ३५४ पृष्ठे समुक्तः) १० ॥
शिष्येभ्यो विसर्जने, विशेषः । (लोके दानप्रकारश्च प्रथममृप-
प्रस्वामिना प्रवर्तित इति ‘उसह’ शब्दे द्वितीयभागे ११२७
पृष्ठे उक्तः) दाने बौकिका आहुः-“ वारिदस्त्वितिमाप्नोति, सु-
खमकयमअद् । तिलप्रदं प्रजामिष्टा-मायुष्कमभयप्रदः ” ॥ १॥
अत्र चैकमेव सुनाषितमभयप्रदानमिति, तुपमन्थे कणिकावत् ।

आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “ दाणाण सेट्टु अभय-
प्याण । ” (२३) सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । “ मध्याह्नेऽर्चा तु
सत्पात्र-दानपूर्वं तु भोजनम् । ” (६५) सत्पात्रं साध्यादि, त-
स्मिन् दानपूर्वं दान दधेत्यर्थः, भोजनमन्यवहरण, ‘तुः’ एव-
कारार्थः । ततः सत्पात्रदानपूर्वमेव भोजनमिति निष्कर्षः ।
(६५) ध० २ अधि० । (साधुज्यो दानप्रकारः ‘ अहिंस-
विभाग ’ शब्दे प्रथमभागे ३३ पृष्ठे उक्तम्)

इह तत्रानुक्त तत्स्वरूपम्-

आहारवस्त्रपात्राऽऽदेः, प्रदानमतिथेर्मुदा ।

उदीरितं तदतिथि-संविज्ञागव्रतं जिनैः ॥ ४० ॥

अतिथे साधोः, मुदा हर्षेण, गुरुत्वभक्त्यतिशयेन, न त्वनु-
कम्पाऽऽदिनेत्यर्थः । प्रदानम्-प्रकरणेण मनोवाक्यशुद्ध्या दानं
विधानम् । कस्य ? आहारवस्त्रपात्राऽऽदेः, तत्राऽऽहारोऽश्ना-
ऽऽदिः चतुर्विधः, वस्त्रप्रतीतम्, कम्बजो वा, पात्रपतङ्गहाऽऽदि, आ-
दिशब्दाद् वसतिपीठफलकशय्यासनारकाऽऽदिग्रहणम्, अनेन
हिरण्याऽऽदिदाननिषेधः, तेषां यतेरनधिकारित्वात् । तदतिथि-
संविभागव्रतम् । जिनैः-अर्हद्भिः, उदीरितं प्रतिपादितम् ।
तत्र अतिथेः उक्तलक्षणस्य, सङ्गतः-आध्यात्मार्थाऽऽदिद्विचन्वारि-
शब्दोपरहितो, विशिष्टो भागो विभागः पञ्चात्कर्माऽऽदिदोषप-
रिहारायाशनदानरूपोऽतिथिसंविभागः, तद्रूपव्रतम् । अतिथि-
संविज्ञागव्रतमाहाराऽऽदीनां च न्यायार्जितानां प्रासुकैषणीया-
नां कल्पनायानां च देशकालश्रद्धासत्कारक्रमपूर्वकमात्मानुग्र-
हशुद्ध्या यतिज्यो दानमित्यर्थः । तत्र शाल्यादिनिष्पत्तिभागो
देशः १, सुभिक्षादुर्जिज्ञाऽऽदिः कालः २, विशुद्धश्चित्तपरिणामः श्र-
द्धा ३, अभ्युत्थानाऽऽसनदानवन्दनानुव्रजनाऽऽदिः सत्कारः
४, यथासज्जव पाकस्य पेयाऽऽदिपरिपाठ्या प्रदान क्रमः ५,
तत्पूर्वक देशकालाऽऽद्यौचित्येनेत्यर्थः । यदुक्तम्-“ नायागयाण
कप्पणिज्जाण अन्नपाणार्द्धं दत्त्वाण देसकालसद्धासत्कारकम-
जुअ पराए जत्तीए आयाण्णगदुब्बुद्धीए सजयाण दाण अति-
हिसविभागो । ”

अनूदित चैतत् श्रीहेमसुरिजि-

“ प्रायः शुक्लैस्त्रिविधविधिना प्रासुकैरेषणीयैः,
कल्पप्रायै र मुपाहितैर्वस्तुजि पानकाऽऽद्यैः ।
काष्ठे प्राप्ते, सदनमसमश्रद्धया साधुवर्गान्,
धन्याः केचित्परमविहिता हन्त । समानयन्ति ॥ १ ॥
अशनमखिल खाद्य स्वाद्य भवेदथ पानक,
यतिजनहितं वस्त्र पात्रं सकम्यलप्रोक्तम् ।
वसतिफलकप्रस्य मुख्य चरित्रविवर्जनं,
निजकमनसः प्रीत्याधायि प्रदेयमुपासकैः ॥ २ ॥ ”

तथा-

“ साहृण कप्पणिज्ज, ज न वि दिअं कर्हिचि किंचि तर्हि ।
धीरा जहुत्तकारी, सुसावगा तं न जुज्जति ॥ ३ ॥
वसहीसयणाऽऽसणभ-त्तपाणभेसज्जवत्थपायाई ।
जइ वि न पज्जत्तधणो, शोवा वि हु थोवयं दिज्जा ॥ ४ ॥ ”

वाचकमुख्यस्त्वाह-

“ किञ्चित् शुद्धं कल्प्यमकल्प्य, स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् ।
पिरु शय्या वस्त्र, पात्र वा भेषजाऽऽद्य वा ॥ १ ॥
देश काल पुरुष-वस्थामुपयोगशुक्तिपरिणामान् ।

प्रसमीक्ष्य भवति कल्प्य, नैकान्तात् कल्पते कल्प्यम् ॥ २ ॥ ”

ननु यथा शास्त्रे आहारदातारः श्रूयन्ते, न तथा वस्त्राऽऽदि-
दातारः, न च वस्त्राऽऽदिदानस्य फलं श्रूयते, तत्र वस्त्राऽऽ-
दिदानं युक्तम् । नैवम् । भगवत्यादौ वस्त्राऽऽदिदानस्य सा-
क्षादुक्तत्वात् । यथा-“ समणे निग्गथे फासुयप्पसण्णिज्जेण
असणपाण्णखाइमसाऽमेणं वत्थपणिग्गहकधलपायपुंण्णेण पी-
ठफलगासिज्जासधारणं पणिलान्नेमाणे विहरति । ” इत्या-
हारवत्स्यमाऽऽधारशरीरोपकारकत्वाद् वस्त्राऽऽदयोऽपि साधु-
ज्यो देयाः । ध० २ अधि० । पञ्चा० । (पोषध पारयता श्रावकेण
नियमात्साधुभ्यो दत्त्वा ज्ञोक्तव्यमिति, तद्विधिश्च ‘ पौंसहपा-
रणगविहि ’ शब्दे वक्ष्यते)

काष्ठे देशे कल्प्य, श्रद्धाशुक्तेन शुद्धमनसा च ।

सत्कृत्य च दानव्य, दानं प्रयत्नाऽऽत्मना सद्गुणः ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ दानं सत्पुरुषेषु, स्वल्पमपि गुणाधिकेषु विनयेन ।

वटकणिकेव महान्तं, न्यग्रोधं सत्फलं कुरुते ॥ २ ॥

इत्यादि ।

“ उ खसमुद्रं प्राज्ञा-स्तरन्ति पात्रार्पितेन दानेन ।

लघुतेव मकरनिन्नय, वणिजः सद्यनपात्रेण ॥ १ ॥ ” आचा० १
श्रु० ८ अ० २ उ० ।

यदाह-

“ पठति पाठयते पठतामसौ, वसनभोजनपुस्तकवस्तुभिः ।
प्रतिदिनं कुरुते य उपग्रहः, स इह सर्वविदेव भवेन्नरः ॥ १ ॥ ”
लिखितानां च पुस्तकानां सविगतात्तार्थेन्यो बहुमानपूर्वकं
व्याख्यापनं, व्याख्यापनार्थं दानं, व्याख्यायमानानां च प्रतिदिनं
पूजापूर्वकं श्रवणं चेति । साधूनां च जितवचनानुसारेण सम्य-
क्त्वचारिग्रमनुपालयतां दुर्लभं मनुष्यजन्म सफलं कुर्वतां स्वयं
तीर्णानां परं तारयितुमुद्यतानामा तीर्थकरणधरेभ्यः, आ च
तद्दिनदीक्षितेभ्यः सामायिकसयतेभ्यो यथोचितप्रतिपत्त्या स्व-
धनवपनं, यथा उपयुज्यमानस्य चतुर्विधाऽऽहारार्जपजवस्त्रा-
ऽऽश्रयाऽऽदेर्दानम्, न हि तदास्ति यद्व्यक्तेष्वकालभावापेक्षयाऽ-
नुपकारकं नाम, तत्सर्वस्वस्याऽपि दानं, साधुधर्मोद्यतस्य स्वपु-
त्रपुत्र्यादेरापि समर्पणं च । ध० २ अधि० । ज० । स्था० । दश० ।
(भ्रमणेभ्योऽप्रासुकदानेनाख्याऽऽद्युः, प्रासुकदानेन दीर्घायुरिति
‘ आच ’ शब्दे द्वितीयभागे ११ पृष्ठे प्रतिपातितम्) “ दानात्कीर्तिः
सुधाशुभ्रा, दानात्सौभाग्यमुत्तमम् । दानात्कार्मार्थमोक्षाः स्युः-
र्दानधर्मो वरस्ततः ॥ १ ॥ ” पञ्चा० २ वि० ।

“ दानेन सत्त्वानि वशं भवन्ति,

दानेन वैराग्यमपि यान्ति नाशम् ।

परोऽपि बन्धुत्वमुपैति दाना-

त्तसाद्धिं दानं सततं प्रदेयम् ॥ १ ॥ ” ध० २० ।

न्यायाऽऽत्तं स्वल्पमपि हि, भृत्यानुपरोधतो महादानम् ।

दीनतपस्व्यादौ गुर्वनुज्ञया दानमन्यतु ॥ १३ ॥

न्यायाऽऽत्तं ब्राह्मणकृत्रियाधिश्शूद्राणां स्वजातिविहितन्यायो-
पात्तम्, स्वल्पमपि हि स्तोकमपि हि, भृत्यानुपरोधतो भृत्या-
नुपरोधेन पोष्यवर्गाविघातेन, महादानं विशिष्टदानम्, दीन-
तपस्व्यादौ विषये, गुर्वनुज्ञया पित्रादिकुलपुरुषानुज्ञया, यदेव-
विशेषण तन्महादानम् । दानमन्यतु न्यायाऽनुपात्तभृत्याद्युप-

शोभाऽऽदिना विपर्ययेण दीयमानमभ्यत् पुनर्दानमेव भव-
ति ॥ १३ ॥ यो० ५ वि० ० ।

नाऽऽनुरापथ्यतुल्यं य-दानं तदपि चेष्ट्यते ।

पात्रे दीनाऽऽदिर्गो च, पोष्यवर्गाऽविरोधतः ॥ ११ ॥

यत् आनुरापथ्यतुल्यं ज्वराऽऽदिरोगविधुरस्य घृताऽऽदि-
दानसदृशं मुशलाऽऽदिदानं दायकग्राहकयोरपकारि न भवति,
तद्दानमपि चेष्ट्यते । पात्रे दीनाऽऽदिर्गो च, पोष्यवर्गस्य मातापि-
त्रादिपोषणीयलोकस्याऽविरोधता वृत्तेरनुच्छेदात् ॥ ११ ॥

द्विद्विक्कृपणाऽऽद्या. पात्रम्-

द्विद्विक्कृपणाः, विशिष्य स्वक्रियाकृताः ।

दीनान्धकृपणाऽऽदीनां, वर्गः कार्यान्तराक्षमः ॥ १२ ॥

(द्विद्विक्कृपणा इति) द्विद्विक्कृपणा व्रतसूचकनधाविधनेपथ्यवन्त-
सामान्यतः पात्रमादिधार्मिकस्य । विशिष्य विशेषतोऽपचाः
स्वयमपाचका, उपलक्षणात्परैरपाचयितार, पच्यमानाननु-
मन्तारश्च । स्वक्रियाकृत, स्वशास्त्रोक्तानुष्ठानप्रमत्ता । तदुक्त-
म्-“ व्रतस्या द्विद्विक्कृपणा पात्र-मपचान्तु विशेषतः ।
स्वसिद्धान्ताविरोधेन, वर्तन्ते ये न देव हि ॥ ११ ॥ ” दीनान्धकृ-
पणाऽऽदीनां वर्गः समुदायः, कार्यान्तराक्षमो भिक्षागतिरिक्कृनिर्वा-
हहेतुव्यापारासमर्थः । यत् उक्तम्-“ दीनान्धकृपणा ये तु, व्या-
धिग्रस्ता विशेषतः । नि स्वा. क्रियाऽन्तराशका, एतद्वर्गो हि मी-
लक ॥ १ ॥ ” इति । दीना दीणसकलपुरुषार्थशक्य, अन्धा-
नयनरहिता, कृपणाः स्वभावत एव सता कृपास्थानम्, व्याधि-
ग्रस्ता कुष्ठाऽऽद्यजिभूताः, निस्वा निर्जना ॥ १२ ॥ द्वा० १२
द्वा० १० यो० वि० ० ।

अथ दाने कृतपुण्यकथा-

“ शालिग्राम इति ग्राम-स्तत्रैका लविराऽभवत् ।
तत्पुत्रो वत्सपालोऽभूत्, सोऽन्यदा पायसोत्सवे ॥ १ ॥
दृष्ट्वा पायसमभ्रान्ति, डिम्नरूपाणि सोऽपि च ।
ऊचे मानममाप्यर्थ-मद्य राधुहि पायसम् ॥ २ ॥
नास्ति वस्तिवत्यरोदीत्सा-ऽपृच्छन्नुपगृहं स्त्रियः ।
निर्वन्धेऽकथयत्ताश्च, कृपया सर्वमापयन् ॥ ३ ॥
तथाऽथ पायसं रद्ध्वा, सुनस्य परिवेषितम् ।
स्थविराऽन्तर्गता साधुरागतो मासपारणे ॥ ४ ॥
तत्तद्वयं स वदौ साधो देभ्यो स्तोकमिदं ततः ।
द्वितीयकं ददौ वयं, पुनश्चिन्तयति स्म सः ॥ ५ ॥
क्षेपस्यत्यत्रापरं किञ्चि-च्छेदतद्विनङ्गयति ।
तृतीयमप्यदात्तयं, स्वर्गस्तेनजितस्तदा ॥ ६ ॥
ज्ञात्वाऽम्बा जेमितं भूय, कैरेल्याऽभृतं भाजनम् ।
भाकगत्तं वुमुजे ! सोऽथ, विस्मया मृतवाञ्छिशे ॥ ७ ॥
गतं स्वर्गं ततश्चयुत्वाऽ-त्रैव राजगृहे पुरे ।
श्रेणिको यत्र राजेन्दुराजो मन्त्रिपुङ्गवः ॥ ८ ॥
महाजनस्य मुखोऽभूत्, तत्र श्रेष्ठो धनावदः ।
यद्व्यस्यस्यता नाज्ञायि, विन्दुसंख्येव वारिधे ॥ ९ ॥
नव्यनव्योक्तसद्गता, मन्त्रा तस्याप्रवर्तिप्रिया ।
स तदीयोदरे जीव, सुतत्वेनावतीर्णवान् ॥ १० ॥
कृतपुण्योऽयमात्मेति, तत्रोचे गर्भगे जनः ।
कृतपुण्याभिधश्चक्रे, जन्मतो द्वादशाक्षि सः ॥ ११ ॥
वर्तमानं पाठयोग्यो, ग्राहितः सकला कला ।

विवाहितस्ततो मात्रा, क्षिप्तो दुर्लभितेषु सः ॥ १२ ॥
तै प्रावेशि स वेश्यौक-स्तत्राऽस्याद् द्वादशाक्षिकाम् ।
पिता मृतोऽपि नाज्ञायि, मात्रा मा भूत्सुतोऽसुखी ॥ १३ ॥
चित्तमानायितं नित्यं, प्रेषयत्पुत्रवत्सला ।
मृत्यौ तस्या स्नुषाऽप्येव, स्वप्रियप्रीतये व्यधात् ॥ १४ ॥
नाष्टितेऽथ, धने कृत्स्ने, चेटीदस्ते तदङ्गना ।
निजमाभरणं प्रैषी-द्विवेदाऽङ्गाऽथ नि स्वताम् ॥ १५ ॥
सर्दीनारसदृशं त-त्तस्या प्रत्यर्पितं तथा ।
अथाऽङ्गया सुनाऽज्ञायि, नि स्वो नि-सार्धतामयम् ॥ १६ ॥
स नैच्छदथ घञ्चित्वा, गृहमार्जनदम्भतः ।
उत्तारतोऽप्यधन्तिष्ठ-न्नुचे दास्या स्थितोऽसि किम् ? ॥ १७ ॥
अशृङ्गपशुरेवासि, निरस्तोऽपि न यासि यत् ।
सोऽथ दध्यौ कृषायोक्तो, धिग्वेद्याधञ्जितोऽस्म्यहम् ॥ १८ ॥
गृहवर्माऽविदन् पृच्छ-न्नुचे तैः कास्ति तद्गृहम् ? ।
वेद्याऽऽसक्तस्तन्सुतोऽभू-त्तत सर्वं कृष्य गतम् ॥ १९ ॥
ततः कथञ्चिद् ज्ञात्वाऽगा-ज्जीर्णे शीर्णे निजे गृहे ।
जार्या च सहस्रोत्थाय, कुलीना विनय व्यधात् ॥ २० ॥
सज्जितो विनयात्तस्याः, मातापित्रोश्च शोक्तः ।
सर्वस्वहरणाद्याभूद्, दुःखरत्नप्रयाधिपः ॥ २१ ॥
तदेकजीविता साऽपि, गणिकाऽगात्तदन्तिके ।
त शोकदुःखचिन्ताऽऽर्त्तं, प्रिया प्राणेशमब्रवीत् ॥ २२ ॥
अक्काटङ्कसदृशं त, निजान्याभरणानि च ।
पुरो विमुच्य हे जर्तः, नीवीय तत्पणायताम् ॥ २३ ॥ (युग्मम्)
मासमेकं स तत्रास्या-त्प्रियाविनयरजितः ।
ततः साऽऽपन्नसत्त्वाऽभूत्, कृत्स्निवद् मौक्तिकोदरा ॥ २४ ॥
सार्थेऽथ प्रस्थितेऽचात्मीय, मुक्त्वा तत्तत्कृते धनम् ।
कृतपुण्यः पुण्यधनो, धनोपार्जनहेतवे ॥ २५ ॥
उपदेवकुत्र सार्थ-मध्ये पश्यङ्गं निशि ।
प्रियं विमुच्य जार्थे ते, वपुषैव गृहं गते ॥ २६ ॥
श्रेष्ठिन्या चैकया तत्र, भिन्नं पोटं सुतो मृतः ।
श्रुत्वेत्यचिन्त्यपुत्रत्वा-न्मा गाक्षाजकुत्रे धनम् ॥ २७ ॥
नाऽऽरोदयन्न चाऽरोदी सां वार्त्तामप्यहारयत् ।
वार्त्ताकृतो धनं दत्त्वा, सोचे माऽऽस्य इदं कथित् ॥ २८ ॥
चतस्रोऽपि स्नुषाभ्योक्ता, कश्चिदानीयते पुमान् ।
स्युर्युष्माकं यथा पुत्रा, गृहसर्वस्वरक्षका ॥ २९ ॥
ऊचुस्ता किमिदं श्वश्रुः, युज्यते सा जगाद् ताः ।
अकार्यमपि कार्येण, क्रियते नास्ति दूषणम् ॥ ३० ॥
साऽथागात् सस्नुषा सार्थे, कृतपुण्यं विलोक्य तम् ।
सर्वाः सतत्पमुत्पात्य, सुप्तं स्वगृहमानयन् ॥ ३१ ॥
वृक्षा जागरिते तस्मिन्-ग्रन्थधातकपटे पटुः ।
कुलदेवतया नीतो, वत्स ! त्वमासि मे सुतः ॥ ३२ ॥
एताश्चतस्रस्ते कान्ता, कान्त्याऽप्यास्तसुराङ्गना ।
सौधं जितविमानाधि, सुदृक्च भोगान् यथासुखम् ॥ ३३ ॥
कृतपुण्योऽखिलं वीक्ष्य, वृद्धोक्तं दग्धिवानिति ।
किमेतत्कुलचिन्ताऽऽर्त्त-जैः भोगानुपस्थितान् ॥ ३४ ॥
तत्र द्वादशभिर्वर्षैः, क्रीडन् स्वे वेश्मनीव सः ।
सर्वासामपि पत्नीनां, पुत्रान् द्वित्रानजीजनत् ॥ ३५ ॥
इतस्तत्परिणीताया, गुर्व्या पत्न्या, सुतोऽभवत् ।
सोऽप्येकादशवर्षोऽस्ति, पठन् परिकृतसन्निधौ ॥ ३६ ॥
द्वादशाब्दा स एवाऽऽगा-त्सार्थस्तत्रैव चावसत् ।

कचे स्नुषाः पुनः स्वशू-नीत्वाऽसौ तत्र मुच्यताम् ॥३७॥
कचिरेऽथ स्नुषा नैतद्, युज्यते श्वशुर ! साध्वदत् ।
यूय जाता सपुत्रिण्यः, कार्यं किमधुनाऽमुना ? ॥३८॥
अकृत्यमपि कार्यार्थि, कृत्वा पश्चात् मुच्यते ?
अन्नद्वय भुक्तमत्यार्थी, तर्तिक भक्ष्य सदैव तत् ॥३९॥
दुग्धभ्रात्या चन्द्रकान्तां, पायवित्वा स शायित ।
तत्कान्तानि शम्बलार्थं, मोदका रत्नगर्भिता ॥४०॥
तस्याक्रियन्त स्नेहेन, मुक्ता उच्छृङ्खले च ते ।
अथोत्पाद्य यथा नीतो, मुक्कलत्र तथैव स ॥४१॥
प्रबुधोऽचिन्तयद्याव-त्तत कथमिहागमम् ?
तावत्तत्राऽऽगते पत्न्यौ, तथैव तमपश्यताम् ॥४२॥
ताभ्यामूचेऽथ किं नाथ !, व्योम्नोऽकार्पण्येनाऽऽगतम् ।
मार्गच्छाया न काऽप्यत्र, दृश्यतेऽङ्गेषु येन वा (?) ॥४३॥
ददौ शून्यान् स हुङ्गागन्, धृष्टोऽहमिति चिन्तयन् ।
अथोत्थाय ययौ मेढ, प्रियाऽऽत्तत्तत्पशम्बलः ॥४४॥
आययौ लेखशाद्यायाः, पितरि स्नाति चाऽऽत्मज ।
तस्यादाहुदतो वेड्या, शम्बलान्मोदक करे ॥४५॥
सोऽश्वन्ययौ बहिस्तात्त, तत्र रत्न विदोष्य च ।
आर्पयत्कान्दविकस्य, प्रत्यह मोदकाऽऽस्ये ॥४६॥
जवान्तःक्षेपणाद् ज्ञातं, जज्ञकान्त च तेन तत् ।
भुज्जाना मोदके जज्ञे, दृष्ट्वा रत्न प्रियाऽवदत् ॥४७॥
रत्नीकृत्य लाघवार्थः मर्जनां किं प्रियाऽऽनय ?
हुमित्युक्त्वा प्रविष्टोऽन्त-स्तत्प्रियाप्रेम भावयन् ॥४८॥
इतश्च सेचनाऽऽश्रयेजो, नद्यामग्राहि तन्तुना ।
मन्त्रिणा पटहोऽदायि, योऽधुना जलकान्तदः ॥४९॥
तस्य राजा निजां पुत्रीं, राज्यार्कं च प्रयच्छति ।
तदाऽर्पयन्कान्दविक-स्त तु तेनामुचद्वजम् ॥५०॥
पृष्टः कान्दविको राज्ञा, कुतस्तेऽभूदिदं वद ?
चौर्यादाप्त स भीत्याऽऽह, ददौ मे कृतपुण्यज ॥५१॥
राजोचे न चेद् वेद य-त्तत्र वज्र निजे गृहे ।
अकार्योत् कृतपुण्यस्य, देश पुत्रीं च दत्तवान् ॥५२॥
स त्रिजार्योऽञ्जुनग् भोगा-नन्यदाऽभयमूचिवान् ।
प्रियाचतुष्टयोदन्त-मप्यपूर्वं यथा तथा ॥५३॥
अर्चोकरत्ततश्चैत्य, द्विद्वारमज्जयो बहिः ।
कृतपुण्यसम तत्र, लेप्ययत्त न्यवेगयत् ॥५४॥
सापत्याभिः समस्तानिः, स्त्रीनिर्ज्योऽयमर्च्यताम् ।
भावी रोगोऽन्यथाऽज्ञाणा-मिति चाऽघोषयत्पुरे ॥५५॥
अजय कृतपुण्यश्च, निविष्टौ यत्तमगडपे ।
आयान्ती. पश्यन्. पौरो-र्यावत्ता समुपागताः ॥५६॥
यत्त पतिमिव प्रेदया-जूवस्ता प्रेमसाश्रवः ।
यत्तोत्सङ्गेऽपि नृधिया, तदपत्यान्युपगविशन् ॥५७॥
उपलब्धयाज्यो बुद्ध्या, स्यविरां तामतर्जयत् ।
कृतपुण्यस्य ता. पत्नीः, सर्वस्वमपि चार्पयन् ॥५८॥
पत्नीभिः सप्तभिः सार्क, ससारसुखमन्वभूत् ।
कृतपुण्यो यथार्थाऽऽस्यो, मर्त्यज्ञांकेऽप्यमर्त्यवन् ॥५९॥
अन्यदा समवासार्षीत्, श्रीवीरस्तत्र तीर्थकृत् ।
कृतपुण्यो नमस्कृत्य, स्वामिन पृष्ठान् सुयी ॥६०॥
सपत्तिश्च विपत्तिश्च, कथमासीन्मम प्रभो ! ।
स्वाम्युचे हन्त ! ते जज्ञे, लक्ष्मीः पायसदानत ॥६१॥

रेखाद्वयविधानाश्च, धर्मान्तरिकाद्वयम् ।

तच्छ्रुत्वा तत्कृष्णत्सर्वे, सामायिकमुपाददे ॥६२॥ आ० क० ।

“ नो कम्पः अज्जप्पभिः ” इत्यारभ्य “ तेसि असण वा दाउं अणुप्पदाउ ” इति मम्यक्वग्रहणसमये प्रत्याख्यायते । अत्राऽऽ-
ह-इह पुनः को दोषः स्याद्येनेत्ये तेषामन्ययूयिकानामत्राऽऽदि-
दाने प्रतिषेध इति ? उच्यते-तेषां तद्भक्तानां च मिथ्यात्वस्थि-
रीकरण, धर्मबुद्ध्या दत्त सम्यक्त्वलाञ्छना, तथा आरम्भा-
ऽऽदिदोषाश्च । पुनरापन्नानामनुकम्पया दद्यादपि ।

यत उक्तम्--

“ सन्वेहिं पि जिणेहिं, छुज्जयजियरागदोसमोदेहिं ।

सत्ताणुकंपणट्ठा, दाणं न कहिं वि पक्सिद्ध ” ॥१॥

तथा च भगवन्तस्तीर्थकरा अपि त्रिभुवनैकनाथाः प्रवित्रजि-
पवः सावत्सरिकमनुकम्पया प्रयच्छन्ति दानमित्यल विस्तरे-
ण । आवा० ६ अ० । आचा० । उपा० ।

से समणुण्णे असमणुण्णस्म असणं पाणं खाइम साइमं
वा णो पाएज्जा, णो णिमंतेज्जा, णो कुज्जा वेयावमियं परं
आढायमाणं ति वेमि ।

(से समणुणे इत्यादि) न केवल गृहस्थेभ्यः कुशीलेभ्यो
वाऽऽकल्पयामि कृत्वाऽऽहाराऽऽदिकं न गृह्णायात्मनोऽङ्गं, अस-
मनोऽज्ञाय तत्पूर्वोक्तम् अशनाऽऽदिकं न प्रदद्यात्, नापि परम-
त्यर्थमाह्वयमाणोऽशनाऽऽदिनिमन्त्रणतोऽन्यथा वा तेषां वैयावृ-
त्त्यं कुर्यादिति । ब्रवीमीति शब्दावधिकारपरिसमाप्त्यर्थः ।

किंचूतस्तर्हि किंचूताय दद्यादित्याह-

धम्मपायाणह पवेदियं वज्जमाणेण मडमया, समणुण्णे
समणुण्णस्स अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
वत्थ वा पायं वा सेज्जं वा० पाएज्जा, णिमंतेज्जा, कुज्जा
वेयावमियं परं आढायमाणं ति वेमि ।

(धम्मं इत्यादि) धर्मं दानधर्मं जानीत यूय प्रवेदित कथित,
केन श्रीवर्द्धमानस्वामिना ? किंभूतन ? मतिमता केवलित्वा । किं-
भूत धर्ममिति दर्शयति-यथा समनोऽङ्गः साधुबुद्धिवाङ्मनः,
अपरस्मै समनोऽज्ञाय चारित्र्यवने संविग्ननाय सामो गिकायैक-
सामाचारीप्रविष्टायाशनाऽऽदिकं चतुर्विधं, तथा ब्रह्माऽऽदिकमपि
चतुर्धा, प्रदद्यात् प्रयच्छेत् । तथा तदर्थं च निमन्त्रयेत्, पेशलम-
न्यद्वा वैयावृत्त्यमङ्गमर्दनाऽऽदिकं कुर्याद्, नैतद्विपर्यस्तेभ्यो गृह-
स्थेभ्यः कुनीर्थिकेभ्यः पार्श्वस्थाऽऽदिभ्योऽसविग्नेभ्योऽसमनो-
ङ्गेभ्यो वेत्येतत् पूर्वोक्तं कुर्यादिति । किं तु समनोऽङ्गेभ्यः पत्र, पर-
मत्यर्थमाह्वयमाणस्तदर्थंसीदने परमुत्तप्यमान सम्यग् वैयावृ-
त्त्यं कुर्यात्, तदेव गृहस्थाऽऽद्य कुशीलास्त्याज्या इति निदर्शि-
तम् । अयं तु विशेष-गृहस्थेभ्यो यावल्लभ्यते तावद् गृह्यते,
केवलमकल्पनीयं प्रतिपिध्यते, अस्ममनोऽङ्गेभ्यस्तु दानग्रहण
प्रति सर्वनिषेधः । आचा० १ अ० ८ अ० २ उ० । (‘अमृद-
न्यिय’ शब्दे प्रथममाणे ४६३ पुष्टे तेषोऽशनाऽऽदिदानप्रति-
षेधपराणि सूत्राणि प्रतिपादितानि)

पार्श्वस्थाऽऽदिभ्योऽशनाऽऽदि न देयम्-

जे भिक्खु पामत्यस्स असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं

वा देयड, देयंतं वा साइज्जड ॥ ८० ॥ जे जिकखू पाम-
त्यस्म अनणं वा पाणं वा खाडमं वा साडमं वा पकिच्छड,
पकिञ्चतं वा माइज्जड ॥ ८१ ॥ जे भिक्खू पासत्यं वत्थं वा
परिगहं वा कंवलं वा पायपुण्ण वा देयड, देयंतं वा साइ-
ज्जड ॥ ८२ ॥ जे जिकखू पामत्यं वत्थं वा पकिगहं वा कंवलं
वा पायपुण्ण वा पडिच्छड, पडिच्छंतं वा साइज्जड ॥ ८३ ॥

गाहा-

जे भिक्खू पासत्यो-सणकुमीलाण नितियवासाणं ।
देजा अहव पकिच्छे, सो पावति आणमादीणि ॥ २७७ ॥
पासत्यस्म अनणं वा पडिच्छड इत्यादि, एव ओससे वि दो
सुत्ता, सससे वि दो, नितिय वि दो । एतेसि जो देति, तेसि
वा हत्याओ पडिच्छति, तस्स आणाऽऽदी ।

अहवा-

पासत्यादी पुरिसा, जलियमेत्ता न आहिया सुत्ते ।
जे णाणभुविहियाणं, ए होंति करणेण समणुष्सा ॥ २७८ ॥
कठा ।

किं कारण तेहिं समाण दाणग्गहण पकिसिज्झति । मण्णति-
पासत्यमहाछेदे, कुसीले ओससमेव संसत्ते ।

उगमउप्पायणए-सणा य बातालमवराहा ॥ २७९ ॥

जम्हा जयमाणेण माधूण ते पासत्यादी करणेण ति कि-
रियाण समणुष्सा सदशा न भवन्ति, तम्हा दाणग्गहण
पडिसिज्झति । अहवा-जम्हा ते करणेण तुल्ला ण जवति,
तम्हा तेहिं सह समणुणया ण भवति, समो गो ण भवती-
त्यर्थ । किं चान्यम् । पासत्यगाहा-ते पासत्यादी उगम-
दोसेसु सोलससु उप्पायणादोसेसु य सोलससु दससु य
एसणादोसेसु एतेसु बाबालमवराहेसु णिञ्च बट्टति, अतो
हेतेण तेसि ने स्वातिज्जिता, मण्णमोदिता इत्यर्थः । तेसि हत्या-
ओ गेहतेण उगमदोसा पकिसेविता जवति ।

गाहा-

उगमउप्पायणए-सणा य तिविहेण तिकरणविमोही ।

पासत्ये अहाछेदे, कुसीले नितिय वि एमेव ॥ २८० ॥

उगमाऽऽदियाण ति एद पि तिकरणविसोहिं चि सय ण करे-
ति, अस्स पि ए कारवेंति, अस्स च करेत्त ण समणुज्जाणति । एकेक
मणवयणकापहिं तिविह । एव तिकरणविमोहिं ण करेत्ति चि
वक्कसेस । एव ए करेत्ति पासत्यादी चउरो अहाउदपवमा ।
णितियवासी पुण किरियकत्ताव जति वि असेस करोति, तदा
वि नितियवासिचणओ एव चेव दछवो ।

एयाणि गाहा (?)-

“एतेहि असुज्जसे-वया य अविमुद्धे चउ गुरुगा ।”

एयाइ सेहाए ते पासत्यादी ठाणासोधिंते से मग्गय करेति चि
वुत्त भवति । सो णियचरित्त विसोहेइ । एयसु पुण असुद्धेसु निय-
मा चरित्तभेदो, अशुद्धिरित्यर्थः । चरित्तेण असुद्धेण मोक्खा-
जावो, तेण पकिट्ट दाणकरण एतेसु, जो पुण एतेसु तिकरण-
विसोहिं करोति सो णियमा चरित्त विसोहेति ।

उगमदोसा गाहा (?)-

जम्हा उगमाऽऽदिदोसा पासत्यादी ण वज्झति, तम्हा विसुद्धिं चि
चारित्तविसुद्धी, त इच्छतो ते पि पासत्यादी वज्झता, एम णियमो ।

किंच-

सुइज्जड गाहा (?)-

जो पासत्यादियाण देति तस्स पासत्यादिसु रागो लप्पिज्जड,
जो पुण तेसि हत्या गेहति तस्स तेसु मज्झेश पीनी लप्पिख-
ज्जाति, तम्हा तेसु जा वाणग्गहणे रागपीती, सा वज्जेयव्वा ।
कम्हा ? जम्हा उउसगातो बह दोसा, अउउससगातो य गुणा
भर्वात । तम्हा ते उउससगिकते दोसे परिहरेज्जा ।

ए वि रागो गाहा (?)-

सुइसीलजणो पासत्यादी, तेसु ए वि रागो, ण वि दोसो ।
अर्थ चोदक -एव अथावणीओ णज्जति, तेसु ससग्गि पकुच्च
णाणुष्सा, णावि पडिसेहो । जनि अहापवसीए ससग्गी भवति,
मधतु णाम, ण दोसो ? उच्यते-जति वि तेहिं ण रागो ण दोसो
वा, तहा वि तेहिं जा ससग्गी सा वक्खणिज्जा । कह ? उच्यते-
वणे सुको वणसुको, वणचरेण वा गहितो सुको वणसुको, तेण
कय उवम सथाहरण, तद्दट्टण जाणिऊण धुवा पकिता वति-
करो ससग्गी, त णेच्छति ।

“ माताऽप्येका पिताऽप्येको, मम तस्य च पक्किण ।

अह मुनिभिरानीत, स च नीतो गवाशने ॥ १ ॥

गवाशनाना स गिर शृणोति, यथ च राजन् । मुनिपुङ्गवानाम् ।
प्रत्यक्षमेतद्भवनाऽपि दृष्ट, ससर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ २ ॥ ”

अण च पकिसिद्ध निरयकरेहिं, जहा अकुसीलेण सदा
भवियव्व, पुणो पडिसिज्झति-जो कुसीलो तेण सह स-
सग्गी ण काववो, एम पडिसेहो । असविग्गस्स पाहुणस्स
तिप्पि वारे देति माइहाणविमुक्को । तस्स आउट्टतस्स एक्कस्सि
माससहु, दो तिप्पि य वारे वि माससहु, तनियवाराओ पर
नियमा माइस्स मासगुरु, विसज्जोने य जीत अविमुक्क सज्ज-
ति, तस्स च चउगुरुगा, दूरे सोवारण काव चि अतिके अस्सदस
सभोतिया गता, तथ अण्णे गतुमणा पुच्छेज्जा-ने अह किं स-
भोतिया । तथ आयरिओ अति एगतेण मणति सभोतिया, तो
माससहु । अह मणति-असज्जोइवा, तो वि माससहु, अससगादी
दोसा । तम्हा आयरिण साधारण कावव, मो सुण-सज्जोती
होइया इदार्णि न णज्जति, तुम्हे णाड छुजेज्जह । जम्हा
एवमादी दोसगुणा जवति तम्हा तेसि ण दावव, णावि तेसि
हत्याओ पकिच्छियव्व ।

इमो अववादो-

असिंवे ओमोयरिए, रायदुठे भए व गेलएणे ।

एएहिं कारणाहिं, देज्ज व गिएहेज्ज जयणाए ॥ २८१ ॥

अद्धाणम्म विविच्चा, हिपदेसे सिंघु एव ओमम्मि ।

गैलएण कोट्टकंवल्ल-अहिमाइ परेण ओमज्जे ॥ २८२ ॥

गाहा कठा ।

जइऊण गाहा (?)-

जइऊण मासिपहिं ति । जे उ उहेसिबमादी ठाणा तेसु पुव्व
गिएहति चि वुत्त भवति, जता तेसु ण लप्पमति तदा पासत्यादि
उवदिहेसु गिहेसु गिएहति, तदा वि असनीए, तहा पुव्वगतो पा-
सत्यो परिचियघरेसु द्वावेति, तदा वि असनीए पासत्यस-
घमेण हिंडति, एसा तेसि समीवातो गहणे जयणा, तेसि वा
असथरे देज्जा, ण दोसो ।

जे भिक्खू ओससस्म असणं वा पाणं वा खाडमं वा साडमं
वा देयड, देयत वा माइज्जड ॥ ८४ ॥ जे भिक्खू ओससस्स

असणं वा ४ पमिच्छड, पडिच्छंतं वा साइज्जड ॥८५॥ जे भि-
क्खू ओसणस्स वत्थं वा पमिग्गहं वा कंवलं वा पायपुंछणं
वा देयड, देयंतं वा साइज्जड ॥८६॥ जे भिक्खू ओस-
णस्स वत्थं वा पमिग्गहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा पडि-
च्छड, पडिच्छंतं वा साइज्जड ॥८७॥ जे भिक्खू कुसीलस्स
असणं वा ४ देयड, देयंतं वा साइज्जड ॥८८॥ जे भिक्खू
कुसीलस्स अमणं वा ४ पमिच्छड, पडिच्छंतं वा साइज्जड
॥८९॥ जे भिक्खू कुसीलस्स वत्थं वा पमिग्गहं वा कंवलं
वा पायपुंछणं वा देयड, देयंतं वा साइज्जड ॥९०॥ जे भि-
क्खू कुसीलस्स वत्थं वा पमिग्गहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा
पमिच्छड, पमिच्छंतं वा साइज्जड ॥९१॥ जे भिक्खू णि-
तियवामस्स असणं वा ४ देयड, देयंतं वा साइज्जड ॥९२॥ जे
भिक्खू णितियस्स अमणं वा ४ पमिच्छड, पमिच्छंतं वा साइ-
ज्जड ॥९३॥ जे भिक्खू णितियं वत्थं वा पडिग्गहं वा कंवलं
वा पायपुंछणं वा देयड, देयंतं वा साइज्जड ॥९४॥ जे
भिक्खू णितियं वत्थं वा पडिग्गहं वा कंवलं वा पायपुंछणं
वा पमिच्छड, पमिच्छंतं वा साइज्जड ॥९५॥ जे भिक्खू नं-
नत्तस्स असणं वा ४ देयड, देयंतं वा साइज्जड ॥९६॥
जे भिक्खू संमत्तस्स अमणं वा ४ पडिच्छड, पमिच्छंतं वा
साइज्जड ॥९७॥ जे भिक्खू संमत्तस्स वत्थं वा पडिग्ग-
हं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा देयड, देयंतं वा साइज्जड
॥९८॥ जे भिक्खू संमत्तस्स वत्थं वा पडिग्गहं वा कंवलं वा
पायपुंछणं वा पमिच्छड, पमिच्छंतं वा साइज्जड ॥९९॥

जे भिक्खू गाहा । पासत्यादी गाहा । पासत्यगाहा । उग्गमागाहा ।
एताणि गाहा । उग्गमदोसगाहा । सूज्जड गाहा । ण वि रागो गा-
हा । अस्तिवे गाहा । जत्थं सुलभं वत्थं तस्मिं विसय, अस्मत्तरे वा
अस्मिवादिकारणे होज्जा । एवमादिकारणेहि तं विसयमेव गच्छंतो
इह अन्नमतो पासत्यादिवत्थं गेएहेज्जा, देज्ज वा तेसि । अहवा-
अस्सणं गाहा २२२ । अस्सणं वा विविचा सुत्तिया अन्नमंता पाम-
त्यादि तत्थ गेएहेज्जा, हिमदेसे वा सीतामिन्नू पाणिहारियंने,
एहेज्जा, एमेव सिंघुमादिविसय ओमम्मि वज्जलवत्थो भिक्खुं
धम्मति, अप्पणो तस्मिं वज्जलवत्थे असने पासत्यादियाण
गेएहेज्ज, गेल्ले वा किमिकुछादिए कंवलयणं पासत्यादियाण
देज्ज, गिएहेज्ज वा, अहिमादिणा रुक्के वा सगलक्खणे ओम-
ज्जणं कायव्व, अप्पणो अस्सते पासत्यवत्थं गेएहेज्ज वा, देज्ज
वा तेसि । नि० चू० १५ उ० ।

जे भिक्खू अस्सरेगपमिग्गहं खुड्ढगस्स वा सुड्डियाए
वा थेरगस्स वा थेरियाए वा अहत्थक्खिस्स अपाय-
क्खिस्स अकस्सिक्खिस्स अनामगिस्स अणोड्डि-
स्स मत्तस्स देयड, देयंतं वा साइज्जड ॥६॥

हत्था अक्खिस्स जेसि ते अहत्थक्खिस्स भाणियव्वा । एवं सव्वे
पदा । सत्तो समयं । एतेसि दित्तस्स वउल्लु ।

गाहा-

अव्वाडवुड्डाणे, इत्थीपुरिसाण जुंगिताणं वा ।

सुत्तत्यवीरिएण व, पज्जत्तमकोविताणं वा ॥ १३६ ॥

अबाला बालभावं अतिकंता, अवुद्धा वुद्धभावं अप्राप्ता, सरीरेण
जातीए वा अजुंगिता, सुत्त च अधीय, जेहिं अथो वि सुतो, गो-
वत्था इत्यर्थः । वीर्यं वा उष्णादणशक्तिः, गीयत्यक्षणातो चैव
पज्जत्तो, पादकप्पितो चि बुद्धं भवति, सकोविता गमणागमण-
मचेद्धा, ते व सर्वीरियक्षणातो चैव सकोविता, एतेसि जौ इत्थी-
ए वा पुरिसाण वा अतिरेगपडिग्गह देति, अहव ।

गाहा-

अभिणवपुराणगहितं, पातमक्खिस्सं तहेव क्खिस्सं च ।

निदिद्धमणिदिद्धं, पाते देताण आणादी ॥ १३७ ॥

अभिणवं पुराणं वा ज त अक्खिस्सं त्रिस्स वा गणिमादियाण
णिदिद्धं वा अणिदिद्धं वा जो देड, तस्स आणादिवा दोसा ।
वउल्लु च सं पच्छित्त, जो सुत्तपमिस्सिक्काणं देति ।

इमाणं य अट्ठेत्तस्स दोसा । गाहा-

अच्छाणणिग्गयादी-ए अट्ठेत्तो दोसा तु वन्निता पुत्ति ।

रोगजओजेसज्जं, णिरुयस्स कमोमहेहिं तु ॥ १३८ ॥

टिठत्तस्स उवसयारो, जो इत्थपादादिविगलो, तस्स जुत्तं
दाणं, समत्यस्स किं दिज्जति?, गंतुं सयमेव आण्डे चि, सेसं कं ।

इमेहिं पुण कारणेहिं समत्यस्स दिज्जति-

असिवे ओमोयरिए, रायहुड्डे जए व गेल्ले ।

सेहे चरित्तसावय-मए व अच्छाण जयणाए ॥ १३९ ॥

एने असिवादिकारणा दाणमायणचूमीए होज्जा, अन्नरडेसे वा
अस्सणे वाडवुड्डादियाण दाणं प्रति जयणा कायव्वा, जत्थ
बहुतरा णिज्जा, जत्थ वा बहुतरा दाणी दीमइ, पुत्तं तस्स
दायव्व, जो वा पादक्खिस्सादिओ कमो मणितो, तेण दायव्व ।

गाहा-

एएहिं कारणेहिं, सकाण वि देति अममत्ती ।

जेमिं होज्जितरे वा, तेमिं पुण सज्ज परिहाणी ॥ १४० ॥

अक्खिस्सहत्थादिया सका, तेसि देज्ज, जेण तेसि अस्-
सत्ती । असमत्ती एम जायणवोच्छेदो, अभाव इत्यर्थः । अनरे
हत्थपादविस्सादिया, तेसि परिहाणी होज्ज वा, ए वा, तेसि पु-
ण सकाण मायणाभावे सज्जति, वट्टने चैव परिहाणी, तम्हा
तेसि दायव्वं ।

गाहा-

जे चैव सकडाणे, अमक्क अमत्तीए दोम पाव्वेति ।

अमत्तीए सकाण वि, ते चैव अट्ठेत्ति पाव्वेति ॥ १४१ ॥

जं ते अमंथरता, अपेमणं जं च भाणचूमीए ।

पाव्वेति तहा सावय-तेणादिविरादणा जं च ॥ १४२ ॥

सक्कस्स देतो जे दोसा जणिता, असक्कस्स य अट्ठेत्तो जे दोसा
जणिता, ते चैव दोसा सकाण वि असत्तीए अट्ठेत्तो पाव्वेति,
तम्हा असिवादिकारणे अवैक्खित्तं सक्कस्स वि दायव्व
॥ १४१ ॥ अह ए देति तो इमे दोसा-ते अक्खि-

अहत्यादिया असथरता जे अणेमण पेक्षिस्सति, ज च जायण-
भूमीए अतरा असिवादि वा पाविस्सति, जायणभूमोगयाण वा
सयणेहिं सेहो णे निक्खमाविज्जति, भायणाण वा गच्छता सा-
वण खंजनि, तेणेहिं वा ओद्वज्जति, ज च ऽसु किं वि सरोर-
सजमविराहण पावेति, त सब पायच्छिन्न अदेते पावति ।

अहवा इमाए जायणाए भायणा दायव्वा । गाहा-

पुव्वं तु अमंजोगी, जुगतिगवच्छं तदेव हुंमादी ।

तो पच्छा इतराण वि, तेसिं देतो जवे सुच्छो ॥१४३॥

तेसिं सकाण असिवादिकारणेहिं दिज्जते पुव्व ज असतो-
इयं पाद, तं दिज्जति, दोसु वा तिसु वा णाणसु जवरु, त
दिज्जति, हुम वा ताहाणि वा अलक्खणजुत्ताणि दिज्जति,
जति ते णत्थि, तो पच्छा इतराण वि सभोह्याणि अभिष्ठाणि
समचउरसानिलक्खणजुत्ताणि य देतो सुच्छो भवति ।

अतिरेकप्रतिग्रह दहाति-

जे निक्खू अउरेगपडिगहगं खुम्भगस्म वा खुडि-
याए वा थेरगस्म वा थेरियाए वा हत्थविमस्स पायडि-
वस्स कसुडिधस्स णामविमस्स असकं ण देउ, ण देयतं
वा साइज्ज ॥ ७ ॥

पुविज्जसुत्तातो चेव इम सुत्त पमिपक्खनूत, किं च-पूर्वे एते
अद्वानादिया अत्यतो भणिता, इह पुण सुत्ततो चेव भणति ।

गाहा-

अच्छाण वालुवुद्धा-ऽऽउराण दुविहाण जुंगिताणं च ।
सुत्तथवीरिएण, अपजत्तऽविकोविताणं वा ॥१४४॥
दुविधा जुंगिता-जातीए, सरीरेण वा । सेस पूर्ववत् ।

गाहा-

अभिणवपुराणगदितं, पायमडिधं तदेव छिधं च ।
णिदिट्ठमणिदिट्ठ, तेसिं अदेताण आणादी ॥ १४५ ॥
कठा पूर्ववत् ।

गाहा-

अच्छाणओमअसिंवे, उदिचासति अदेते जं पावे ।
पायअसव्जावाए, थेरस्स य ऊत्ति ज कूजा ॥ १४६ ॥
पूर्ववत् ।

गाहा-

दुविहजयआतुराणं, तण्णिचरगाण विज्जहाणी य ।
जुंगितो पुव्वनिसिद्धो, भणति देसेतरो पच्छा ॥१४७॥

आसुकारी दीहरोगेण वा, अहया-आगतुओ तदुत्थेण वा
जायणाणि विणा जा परिहाणी, त अदेतो पावति । णयु दु-
विहो जुंगितो-अणलसुत्तेण पुव्व निसिद्धो, ण पच्छो ण
विज्जति ? । भणति-जातिजुंगितो वि देसो पव्वाविज्जति,
इतरो णि सरीरजुंगितो पव्वज्जाए गितो, पच्छा जाते तेसिं
इमा विही अत्थियव्वा ।

गाहा-

जातीयजुंगितो खमु, जत्थ ण णज्जति तहिं तु सो अत्थ ।
अमुगणिमित्त वि गओ, इतरो जहि णज्जति तहिं तु ॥१४८॥
पूर्ववत्कठा ।

गाहा-

जे वच्चंता कारा-वेति य जं पि व करेति उट्ठाहं ।
किं णु हु गिहिसामणे, वि जुंगिता द्वोकमंका तु ॥१४९॥
कठा पूर्ववत् ।

सरीरविकले दाण पडुच्च इमो कमो । गाहा-

पादऽच्छिनासकरके-ण जुंगिते जातिजुंगितो चेव ।

वोच्चत्थे चउ द्वाहुगा, सरिसे पुव्व तु समणीणं ॥१५०॥
पादादिविकलं भणिय कमतो जो वोच्चत्थ देति, तस्स
चउवहु, साहुमाहुणीण सरिसे विकलभावे दोणह वि दायव्व ।
असति दोणह वि समणीसु पुव्व दायव्व ।

अदाणे इमो अवदातो । गाहा-

वितियपदमणपज्जे, देज्ज व अविकोविते य अप्पज्जे ।
जाणतो असतीए, उ मंदधम्मेषु वज्जेजा ॥ १५१ ॥

अणपज्जो खेत्तवित्तादिगेण देज्ज, सेहो वा अकोवितो गु-
णदोसेसु, सो वा ण देज्ज । अप्पज्जो वा जाणतो वि असतीए
जायणस्स ण देज्ज, विज्जमाण पि पासत्थादिसु वा मद-
धम्मेषु ण देज्जा, पवमादिकारणेषु अदेतो वि सुच्छो । नि०
चू० १४ उ० ।

“अमणुजमभत्तीए, पत्ते दाण भवे अणत्थाय ।

जह कसुयतुयडाण, नागसिरिजवम्मि दोवइए ॥ १ ॥”

ज्ञा० १ शु० १६ अ० । (अत्र ‘दुवई’ शब्दे विशेषो छेदव्य)

दाने जातिर्न निमित्तम्-“जे वा जान्नाइपक्खवाएण साहूण
दाणाइसु पयट्ठति, न गुणाऽगुणचित्ताए, ते वि विपज्जा-
सभायण । तम्हा गुणा पूयणिज्जा, ते चेव दाणाइसु पयट्ठेण
निमित्त कज्जतु, किं जाइनाइपज्जिईहिं, जओ स जाईए निज्जम्मा
वि अत्थि, ता तेसु दाण महाफल होज्जा, अह तेसु य गुणा
अत्थि, तदा वि ते खिय पवित्तिनिमित्त दाणाइसु करितु, न
किंचि जाइणाइणा ।” दर्श० ३ तत्त्व ।

तीर्थकृते भिक्षादान महाफल, तत्र पञ्च दिव्यानि जायन्ते-

तए णं तस्स विजयस्स गाहावस्स तेणं दव्वसुद्धेणं
दायगमुद्धेणं पामिगहमुद्धेणं तिविह तिकरणमुद्धेणं दा-
णेणं मए पडिल्लाभिए समाणे देवाउयणिवच्छं संसारपरि-
त्तीकए गिहंसि य से इमाइ पंच दिव्वाइ पाउव्वयाइ । त
जहा-वसुहारा बुट्टा ? , दसप्पवम्मे कुसुमे णिवातिनेर, चेसु-
कखेवे कए ? , आइयाओ देवदुंजुनीओध, अतरा वि य णं
आगासे अहो दाणे अहो दाणे चि घुट्टे ५ । अ० १५ श० ।

(अमणमाइनेभ्यो दाने फलम् ‘आउ’ शब्दे द्वितीयजाने १२
पृष्ठे दर्शितम्)

यश्च तीर्थकृतो दान तदुद्धम् । अनन्तर जगद्गुरोर्महादान-
मुक्तम् । तच्च न युक्तमिति परमतमावेदयन्नाह-

कश्चिदाहास्य दानेन, क इवाऽर्थः प्रसिद्धयति ।

मोक्षगामी ध्रुव होष, यतस्तेनैव जन्मना ॥१॥

कश्चिद् दुर्विग्रहमिति, आह भूते, अस्य जगद्गुरोर्दानेन वितरणेन
क इव, न कश्चिदित्यर्थः, अर्थ पुरुषार्थो, धर्मार्थकाममोक्षाणामन्य-

तम्, फलं वा प्रमिच्छति निष्पद्यते, अर्थाऽऽदिषु तस्य निरपेक्ष-
त्वात् । दानधर्मस्य च तत्कारणत्वान्मोक्षार्थं सिद्ध्यतीति चेन्ने-
त्याह-मोक्षं निर्वाणं गमिष्यति यास्यतीति मोक्षगामी, ध्रुव नि-
श्चिन, हिशब्दो जिनदानस्य प्रयोजनाभावभावनार्थः । एष
जगद्गुरुरतो यस्मात्कारणात्, तेनैवाऽऽकृतेन, यस्मिन् जन्मनि
दानं ददाति न जन्मपरम्परया, जन्मना भवेन, दानं हि भव-
परम्परया मोक्षफलं, येन च तद्भवेनैवावश्यं निर्वातव्यं, तस्य
दानेन न कश्चिदर्थं ङति ॥१॥

अथोत्तरमाह-

उच्यते कल्प एवास्य, तीर्थकृत्तमकर्मणः ।

उदयात् सर्वमस्वानां, हित एव प्रवर्तते ॥ ५ ॥

उच्यते अनन्तरोदिताऽऽक्षेपस्य समाधिरभिधीयते, कल्पशब्दः
करणार्थः । यदाह- " सामर्थ्यं गर्णनाया च, वेदने करणे तथा ।
आपम्ये चाधिवासे च, कल्पशब्दं विदुर्बुधा ॥ १ ॥ " करणं
च क्रिया, समाचार इत्यर्थः । ततश्च कल्प एव जीतमेव, व-
क्ष्यमाणे दानाऽऽदिना सर्वसत्त्वहितवर्तनक्षणेऽस्य जगद्गुरोर्न
पुनः फलविशेषं प्रति प्रत्याशा । किंरूपोऽसौ कल्प इत्याह-
तीर्थकृतस्तर्थाकरस्य सन्निधि तीर्थकरत्वनिवृत्तं यन्नामाऽऽख्य
कर्माऽदृष्टं तत्तथा, तस्य तीर्थकृत्तमकर्मण उदयाद्विपाकात्
सर्वमस्वानां सकलशरीरिणाम् । इह च हितशब्दयोगेऽपि न
चतुर्थी, संयन्मस्यैव विवक्षितत्वात् । हिते एवानुकूलविधावेव,
इह यदिति शेषो दृश्यः, तेन यदेतत् प्रवर्तते व्याप्रियते जग-
वानिति ततश्चास्य दानात् कल्पपरिपालनं विना नान्यत् फ-
लमस्तीति भावनेति ॥ २ ॥

परिहारान्तरमाह-

धर्माङ्गख्यापनार्थं च, दानस्याऽपि महामतिः ।

अवस्थौचित्ययोगेन, सर्वस्यैवानुकम्पया ॥ ३ ॥

धर्मस्य कुण्ठाऽऽत्मपरिणामविशेषम्याङ्गमवयव कारणं वा
धर्माङ्गं, तस्य ख्यापनं प्रकाशनं धर्माङ्गख्यापनं, तस्मै च ध-
र्माङ्गख्यापनार्थं, जावप्रत्यपगर्जत्वाङ्गिरेत्यस्य धर्माङ्गनाख्याप-
नार्थमिति द्रष्टव्यम् । महादानं दत्तवानिति प्रक्रमगम्यम् । धर्माङ्गं
दानं भगवता प्रवृत्तत्वाच्छीघ्रवदिति मध्यजनसप्रत्ययार्थमि-
त्यर्थः । चशब्दः पृथोक्तपरिहारापेक्षया परिहारान्तरसमुच्चयार्-
थः । कस्येत्याह-दानस्याऽपि विश्राणनस्यापि, न केवलं शी-
लाऽऽदेर्धर्माङ्गतेत्यपिशब्दार्थः । महामतिरव्याहतयोश्चो जगवान्,
किं यथाकथञ्चिदस्य धर्माङ्गनाया ख्यापनं, नेत्याह-अवस्था-
या भूमिकाया औचित्ययोग आनुरूप्यवृत्तौ धर्मसंबन्ध-अव-
स्थौचित्ययोगः तेन, स्वचुम्बिकोचितत्वेनेत्यर्थः । धर्माङ्गना च त-
स्य किं गृहिणामेव, नेत्याह-नर्वस्यैव, एषशब्दस्याऽपिशब्दा-
र्थत्वान्न केवलं गृहिण एव, निरवशेषस्यापि दातुर्नगृहिणो
वाऽनुकम्पया कृपया, न तु गृहिणामनुकम्पादानमुचितम्,
" अणुकपादायं पुण, जिणेहि न कयाऽ परिमिच्छं । " इति व-
चनात् । यत् पुन साधु साधवे ददाति तदनुकम्पानिमित्तं
न भवति, भक्तिनिमित्तत्वात्तस्य । यत् पुनरसंप्रताय दानं तत्
साधोर्न संभवति, " गृहिणो वेयावमिथं, न कुञ्जा अभिवायण-
वदणपूवण च । " इति वचनान् । तत सर्वस्याऽपि गृहस्थस्यैव
व्याख्येयं, नैवम्, यतो विशिष्टपुष्टाऽऽव्यनसङ्गावे यतेरप्यनुकम्पा-
दानसंभव इति न दोषः । अमुं चार्थं ग्रन्थकार एव व्यक्तीक-

रिष्यति । श्रूयते चाऽऽगमे आर्यसुहृत्स्वाचार्यस्य रङ्गदानं न चा-
नुकम्पादानं साधुषु न समवति, " आर्यस्यऽणुकपाप, गच्छो
अणुकपित्रो महाभागो । " इति वचनार्थमिति ॥ ३ ॥

धर्माङ्गमेव दानं यत-

सुभाऽऽशयकरं ह्येत-दाग्रहच्छेदकारि च ।

सदभ्युदयमाराङ्ग-मनुकम्पाप्रसूति च ॥ ४ ॥

शुभं प्रशस्तमाशयं चित्तं कर्तुं शीलमन्येति सुभाऽऽशयकरं,
हि इति यस्मादेव तस्माद्भमाङ्गना दानस्येति प्रकृतम् । एत-
दिति दानम् । तथा-आग्रहच्छेदकारि च-श्वित् प्रति ममकारण-
क्षणाभिनिवेशनाशकर्तुं चशब्दः समुच्चये । तथा सन् शो-
भनोऽभ्युदयान्तरानुवन्धित्वेन बांभ्युदयः कल्याणावाप्तिः, त-
स्य साराङ्गं प्रधानकारणं सदभ्युदयमाराङ्गम् । आह च-
" दानेन भोगानामोति, च यत्रोपपद्यते । शीघ्रेण भोगान् स्व-
र्गं च, निर्वाणं चाधिगच्छति ॥ १ ॥ " तथाऽनुकम्पाया इया-
याः सकाशात् प्रसूतिः प्रभवो यस्य तदनुकम्पाप्रसूतिः । चश-
ब्दः समुच्चय इति ॥ ४ ॥ ६० २ अष्ट० । पञ्चा० । कल्प० ।
६० । (प्रायश्चित्तदानविधिः ' पञ्चित्त ' शब्दे वक्ष्यते)

अथ दानं प्रति विधिनिषेधविचारः -

मे णाईए, णादियावए, ण समणुजाणति (७७) ।

(ले णाईए इत्यादि) स भिक्षुस्तदा कल्प्यं नाददीतं न
गृहीयाद्वाप्यपरमादापयेद् ग्राहयेत्, नाप्यपरमनेपणीयमाददानं
समनुजानीयात् । अथवा-सहजालं सधूमं वा नाद्यान्न भक्ष्ये-
कापरमादयेददन्तं वा न समनुजानीयादिति । आचा० १
भु० २ अ० ५ उ० ।

दाणं य जे पाणा, हंति तमथावरा ।

तेमिं मंरक्खणट्ठाए, तम्हा अत्थि ति णो वए ॥ १८ ॥

अन्नपानदानार्थमाहारमुदकं च पचनपाचनाऽऽदिकया क्रियया
कूपखननऽऽदिकया चोपकलयेत । तत्र यस्माद्धन्यन्ते व्यापाद्यन्ते
प्रसा स्यादराश्च जन्तयस्तस्मात्तेषां रक्षानिमित्तं साधुरात्मगुणो
जितेन्द्रियोऽत्र भवतीत्यनुष्ठानं पुण्यमित्येव नो वदेदिति ॥१८॥

यद्येव, नास्ति पुण्यमिति ब्रूयाच्चदेतदपि न ब्रूयादित्याह-

जेसिं त उवक्कपति, अन्नपाणं त्हाविहं ।

तेमिं लाभंतरायं ति, तम्हा एत्थि ति णो वए ॥१९॥

(जेमिमित्यादि) येषां जन्तूनां तदन्नपानाऽऽदिकं किञ्च धर्मबु-
द्ध्यापकल्पयन्ति, तथाविधं प्राण्युपमर्दोपदुष्टं निष्पादयन्ति,
तन्निषेधे च यस्मान्नेपामाहारपानार्थिनां तज्ज्ञानतरायो विज्ञो
भवेत्, तदभावेन तु पीड्यन्तु, तस्मात्कूपखननसत्राऽऽदिके कर्मणि
नास्ति पुण्यमित्येतदपि नो वदेदिति ॥१९॥

एतमेवार्थं पुनरपि समासनं स्पष्टतरं विभणियुराह-

जे य दानं पसंमति, वहमिच्छति पाणिणं ।

जे य णं परिसेहंति, वित्तिच्छेदं कर्हेति ते ॥२०॥

(जे य दाणमित्यादि) ये केचन प्रपासत्राऽऽदिकं दानं दहूनां ज-
न्तूनामुपकारीनि कृत्वा प्रशमन्ति श्लाघन्ते, ते परमाथानभिज्ञाः,
प्रनूततरप्राणिना तत्प्रशसाद्वारेण वधं प्राणानिपानमिच्छन्ति,
तद्दानस्य प्राणानिपानमन्तरेणानुपपत्तेः । येऽपि च किञ्च सूक्ष्म-
धियो वयमित्येवं मन्यमाना आगमसद्भावानभिज्ञाः प्रतिपद्य-
न्ति निषेधयन्ति, तेऽप्यगीमार्थाः, प्राणिनां वृत्तिच्छेदवर्त्तनोपा-

यविधन कुर्वन्तीति ॥२०॥ सूत्र०१ श्रु०११ अ०१ आचा० । आवा० ।
(कृतप्रत्याख्यानोऽशनाऽऽदिदानं न कुर्यादिति 'पञ्चकखाण'
शब्दे वक्ष्यते) (जुञ्जाने साधुनिर्द्धमकाऽऽदिज्यो न वेयमस-
यतपोषणजयादिति 'भोयण' शब्दे विस्तरेण वक्ष्यते) " ऐ-
न्द्रशर्मप्रदं दान-मनुकम्पासमन्वितम् । जकत्या सुपात्रदानं तु,
मोक्षदं देशितं जिनै ॥१॥ " द्रा० १ द्वा० । (अनुकम्पा० १)
इत्यादिभिर्दशजि श्लोकैर्नुकम्पादानम् 'अणुकपादाण' शब्दे
प्रथमभागे ३६० पृष्ठे व्याख्यानम्)

नन्वेवं " गिदिहो वेयावद्विधं न कुञ्जा " इत्याद्यागमवि-
रोधः ? इत्यत आह-

वैयावृत्ये गृहस्थानां, निषेधः श्रूयते तु यः ।

स औत्सर्गिकतां विव्रद्, नैतस्यार्थस्य बाधकः ॥१२॥

(वैयावृत्य इति) गृहस्थानां वैयावृत्ये तु साधोः निषेधः
श्रूयते, स औत्सर्गिकता विव्रद्नैतस्यापवादिकस्यार्थस्य बाध-
कः । अपवादो ह्युत्सर्गं बाधते, न तूत्सर्गोऽपवादमिति ॥१२॥

सुवान्तर समाधत्ते-

ये तु दानं प्रशमन्ती-त्यादिसूत्रेऽपि सगतः ।

विहाय विषयो मृग्यो, दशाज्ञेदं विपश्चिता ॥१३॥

(ये विवति) ये तु दानं प्रशमन्तीत्यादिसूत्रेऽपि " जे उ हा-
ण पसन्ति, वहमिच्छति पाण्ण । जे अणु पमिसेहति, विचित्ति-
च्छेय करति ते ॥ २० ॥ " इति सूत्रकृतसूत्रेऽपि दशाभेदं वि-
हाय सगतो युक्तो विषयो विपश्चिता मृग्य ऐदम्पर्यशुद्ध्या
विचारणीयो, न तु पदार्थमात्रे 'मूढतया ग्राव्यम्, अपुष्टाऽऽल-
म्बनविषयतयैरास्योपपादनात् । आह च-"ये तु दानं प्रशम-
न्ती-त्यादि सूत्रं तु यत् स्मृतम् । अवस्थाज्ञेदविषय, छष्टव्य
तन्महात्मभि ॥ १ ॥ " इति ॥१३॥

पुन शङ्कते-

नन्वेव पुण्यवन्तः स्यात्, साधोर्न च स इष्यते ।

पुण्यवन्धान्यपीडाज्या, वञ्चं जुङ्गे यतो यतिः ॥१४॥

(नन्विति) नन्वेवमपवादतोऽपि साधोरनुकम्पादानेऽज्युप-
गम्यमाने पुण्यवन्तः स्यात्, अनुकम्पाया सातवन्धहेतुत्वात् ।
न च स पुण्यवन्ध इष्यते साधो, यतो यस्माद् यतिः पुण्य-
वन्धान्यपीडाज्या हेतुभ्या वञ्चं जुङ्गे ॥१४॥

एतदेव स्पष्टयति-

दीनाऽऽदिदाने पुण्यं स्या-त्तददानं च पीरुनम् ।

शक्तौ पीमाऽप्रतीकारे, शास्त्रार्थस्य च बाधनम् ॥१५॥

(दीनाऽऽदीति) प्रकटं भाजने दीनाऽऽदीना याचमानानां दाने
पुण्यं स्याद्, न चानुकम्पावैरनेषामदत्त्वा कदापि भोक्तुं शक्नु-
मिति वाप्यधमवलम्ब्य कथञ्चित्तेषामदाने च पीरुनं स्यात्तेषां त-
दानीमप्रीतिरूप, शासनद्वेषात्परत्र च कुगतिसङ्गतिरूपम् । तद-
प्रीतिदानपरिणामाभावाच्च दोषो भविष्यतीत्याशङ्क्याऽऽह श-
क्तौ सत्या पीडाया परदुःखस्याप्रतीकारेऽनुकारे च शास्त्रार्थ-
स्य पराप्रीतिपरिहारप्रयत्नप्रतिपादनरूपस्य बाधनं, रागद्वेषो-
रिव शक्तिनिग्रहस्यापि चारित्र्यप्रतिपक्षत्वात् । प्रसिद्धोऽयम-
र्थः सप्तमाष्टके ॥ १५ ॥

किञ्च दानेन भोगाऽऽप्ति-स्ततो भवपरम्परा ।

धर्मावर्धक्यान्मुक्ति-र्धुमुक्तोर्नेष्टमित्यदः ॥ १६ ॥

किं च दानेन हेतुना भोगाऽऽप्तिर्भवति, ततो भवपरम्परा
मोहधारावृद्धे, तथा धर्माधर्मयोः पुण्यपापयोः क्लेशान्मुक्तिः,
इति हेतोरदोऽनुकम्पादानं मुमुक्षोर्नेष्टम् ॥ १६ ॥

सिद्धान्तयति-

नैवं यत्पुण्यवन्धोऽपि, धर्मेहेतुः श्रुजोदयः ।

वहेर्दाह्य विनाशय, नश्वरत्वात् स्वतो मतः ॥ १७ ॥

(नैवमिति) नैव यथा प्रागुक्तम्, यत् यस्मात्पुण्यवन्धोऽपि
श्रुजोदयः सत्त्वाको धर्मेहेतुमन्, तद्धेतुजैरेव दशाविशेषेऽनु-
पद्ग, पुण्यानुबन्धिपुण्यवन्धसंज्ञवात्, प्राणातिपातविरमणाऽऽदौ
तथाऽवधारणान् । न चायं मुक्तिपरिपन्थी, दाह्य विनाशय-
हेरिव तस्य पापं विनाशय स्वतो नश्वरत्वाभाशशालित्वात् ।
शास्त्रार्थाबाधेन निर्जराप्रतिबन्धकपुण्यवन्धाभावाभावाच्च दोष-
इति गर्जोऽर्थः ॥ १७ ॥

भोगाऽऽप्तिरपि नैतस्मा-दज्ञोगपरिणामतः ।

मन्त्रित श्रद्धया पुसां, जलमप्यमृतायते ॥ १८ ॥

(भोगाऽऽप्तिरिति) भोगप्राप्तिरपि नैतस्मादापवादिकादनुकम्पा-
दानात्, अभोगपरिणामतो भोगानुभवोपनायकाध्यवसायाभा-
वात् । दृष्टान्तमाह-मन्त्रित जलमपि पुसां श्रद्धया सक्तयाऽऽमृता-
यतेऽमृतकार्यकारि जवति । एव हि भोगहेतोरप्यत्राध्यवसाय-
विशेषाद्भोगानुपनतिरूपपद्यत इति ज्ञाव ॥ १८ ॥

नन्विदं हरिभक्तसमत्या भवद्विषयवस्थाप्यते, तेनैव

चाभिनिवेश्योक्तमिन्याशङ्क्याऽऽह-

न च स्वदानपोषार्थ-मुक्तमेतदपेशज्ञम् ।

हरिजज्ञो ह्यज्ञोऽज्ञाणीद्-यतः संविग्नपाक्षिकः ॥१९॥

(न चेति) न च स्वदानस्य स्वीयासयतदानस्य पोषार्थं सम-
र्थनार्थमुक्तमेतदपेशज्ञमसुन्दरम् । यतो यस्मात्संविग्नपाक्षिको
हरिजज्ञोऽहं प्रागुक्त, हि निश्चितमभाणीत् । न हि संविग्नपा-
क्षिकोऽनृतं वृत्ते । तदुक्तं सप्तविंशतितमाष्टकविवरणे-"स्व-
कीयासयतदानसमर्थनागर्भाधिकमिदं प्रकरणं सुरिणा कृतमि-
ति केचित्कल्पयन्ति । हरिभक्ताऽऽचार्यो हि भोजनकाले शङ्खवा-
दनपूर्वकमर्थिज्यो भोजनं दापितवानिति श्रूयते । न चैतत्समा-
व्यते, संविग्नपाक्षिको ह्यसौ, न च संविग्नस्य तत्पाक्षिकस्य वाऽ
नागमिकार्थोपदेशः सम्भवति, तत्त्वदानप्रसङ्गात् । आह च-
"संविग्नोऽणुवपस, ण देहं दुःखानिभं कहुविवागं । जाणतो
तम्मिं तहा, अतहकारो उ मिच्छुत्त " ॥ १ ॥ इति ॥ १९ ॥

जक्तिस्तु भवनिस्तार-वाञ्छा स्वस्य सुपात्रतः ।

तया दत्तं सुपात्राय, बहुकर्मक्षयक्षमम् ॥ २० ॥

(जक्तिस्त्विति) भक्तिस्तु स्वस्य सुपात्रतो भवनिस्तारवा-
ञ्छा । आराध्यत्वेन ज्ञानं जक्ति, आराधना च गौरवितप्रीति-
हेतुः, क्रिया गौरवितसेवा चेत्येतदपि फलतो नैतच्छृङ्खणमति-
शेते । तथा भक्त्या सुपात्राय दत्तं बहुकर्मक्षये क्षमं समर्थं
जवति ॥ २० ॥

तथाहि-

पात्रदानचतुर्भङ्ग्या-माद्यः संशुच इष्यते ।

द्वितीये भजना शेषा-वनिष्टफलदौ ततो ॥ २१ ॥

(पात्रेति) पात्रदानविषयिणी या चतुर्भङ्गी-सयताय शुक-

दानम्, सयतायाशुद्धदानम्, असयताय शुद्धदानम्, अ-
सयतायाऽशुद्धदानमित्यजिलापा । तस्यामाद्यो भङ्ग सम्य-
गतिशयेन शुद्ध इष्यते, निर्जराया एव जमकत्वात् । द्वितीये
भङ्गे काद्याऽऽदिभेदेन फलमावाप्तावाभ्यां भजना विकल्पा-
ऽऽत्मिका । शेषौ तृतीयचतुर्थभङ्गौ अनिष्टफलदौ एकान्तकर्म-
बन्धहेतुत्वान्मनौ ॥ २१ ॥

शुद्धं दत्त्वा सुपात्राय, सानुबन्धशुद्धानात् ।

सानुबन्धं न वध्नाति, पापं वध्दं च मुञ्चति ॥ २२ ॥

(शुद्धमिति) सुपात्राय प्रतिहतप्रत्याख्यानपापकर्मणे शुद्धम-
न्नाऽऽदिक दत्त्वा सानुबन्धस्य पुण्यानुबन्धिनः शुद्धस्य पुण्य-
स्यार्जनात् सानुबन्धमनुबन्धमहितं पाप न वध्नाति, वद्ध
च पूर्वं पाप मुञ्चति त्यजति । इत्य च पापनिवृत्तौ प्रयाण-
भङ्गाप्रयोजकपुण्येन मोक्षमौल्यन्यमावेदितं भवति ॥ २२ ॥

भवेत्पात्रविशेषे वा, कारणे वा तथाविधे ।

अशुद्धस्यापि दानं हि, द्वयोर्द्विभाय नान्यथा ॥ २३ ॥

(भवेदिति) पात्रविशेषे वाऽऽगमाभिहितस्वरूपकूपकाऽऽ-
दिरूपे, कारणे वा तथाविधे दुर्मित्वादीर्घाध्वग्नान्तत्वाऽऽदिरूपे
आगाढे, अशुद्धस्याऽपि दानं हि सुपात्राय द्वयोर्द्विगृहीतो-
र्लाभाय जवेत्, दातुर्विवेकशुद्धान्तं करणत्वाद्, गृहीतुश्च गो-
तार्थाऽऽदिपदवत्त्वात्; नान्यथा पात्रविशेषस्य कारणविशेषस्य
वा विरहे ॥ २३ ॥

नन्वेव सयतायाशुद्धदाने फले द्वयोजनवतु भजना, दातुर्व-
हृतरनिर्जराऽऽपतरपापकर्मबन्धप्रगित्व तु जगवत्युक्तकथम-
पवादाऽऽदावपि भावशुद्ध्या फलविशेषादित्यत आह-

अथवा यो गृही मुग्धो, बुध्यकज्ञातभावितः ।

तस्य तत् स्वल्पवन्नाय, बहुनिर्जराणाय च ॥ २४ ॥

(अथवेति) अथवा पक्षान्तरे, यो गृही मुग्धोऽस्त-
शास्त्रार्थो बुध्यकज्ञातेन मुग्धेषु बुध्यकानामिव साधुषु आह्वानां
यथाकथञ्चिदन्नाऽऽद्युपदौक्येनानुधावनमेव युक्तमिति पार्श्व-
स्थप्रदर्शनेन भावितो वासितः, तस्य तत्सयतायाऽशुद्धदानं
तु मुग्धत्वादेव स्वल्पपापवन्नाय, बहुकर्मनिर्जराय च जवेति ॥

अद्याऽऽयुष्कत्वम्-

इत्यमाशयवैचित्र्या-दत्राद्याऽऽयुष्कहेतुता ।

युक्ता चाशुद्धीर्घाऽऽयु-हेतुता सूत्रदर्शिता ॥ २५ ॥

(इत्यमिति) इत्यममुना प्रकारेण, आशयवैचित्र्यादवभेदात्,
अत्र सयताऽशुद्धदाने, अल्पाऽऽयुष्कहेतुताऽशुद्धीर्घाऽऽयुहेतुता
च, सूत्रदर्शिता स्थानाद्वाऽऽयुक्ता, युक्ता, मुग्धाजिनिविष्टयोरेत-
दुपपत्तेः । शुद्धाद्यकापेक्षयाऽशुद्धाद्यके मुग्धेऽल्पशुभाऽऽयुर्व-
न्वसज्जवात् । कृत्तकजवग्रहणरूपाया अल्पतायाश्च सूत्रान्तर-
विरोधेनासम्भवादिति । व्यक्तमदं स्थानाद्भवत्वाद्दौ ॥ २५ ॥

यस्तुत्तगुणाशुद्धं, प्रज्ञानिविषयं वदेत् ।

तेनात्र भजनासूत्रं, दृष्टं सूत्रकृते कथम् ? ॥ २६ ॥

(यस्तिथिति) यस्तु आध्यात्मिकस्यैकान्तदुष्टत्वं मन्यमान
प्रकृतेऽर्थे, प्रज्ञासिगोचरजगवतीविषयम्, उत्तरगुणाशुद्धवदेत् ।
शक्यपरित्याग्यजाऽऽदिससक्तान्नाऽऽदिसलेऽप्यग्रासुकानेप-
णाथपदप्रवृत्तिदर्शनात् । नेनैवं युक्तापरिजवज्रयात्परिधान
परित्यजना, अत्र विषये, सूत्रकृते, भजनासूत्रम्, कथं दृष्टम् ? ।

एवं हि तदनाचारश्रुते श्रुते-“ अहागमाऽ जजति, अन्नमन्ने
सकम्मुणा । उवलित्ते विद्याणिज्जा-ऽणुवलिसे चि वा पुणो ”
॥ १ ॥ अत्र ह्याध्यात्मिकस्य फले जजनैव व्यक्तीकृता, अन्योऽन्यप-
दग्रहणेनार्थान्तरस्य कर्तुमशक्यत्वात्, स्वरूपतोऽसावद्ये जज-
नाद्युत्पादनस्यानतिप्रयोजनत्वाच्चानि सत्केप ॥ २६ ॥

शुद्ध वा यदशुद्धं वा-ऽसंयताय प्रदीयते ।

गुरुत्वबुद्ध्या तत्कर्म-बन्धकृत्वाऽनुकम्पया ॥ २७ ॥

(गुरु वेति) असंयताय यच्चुद्ध वाऽशुद्ध वा गुरुत्वबुद्ध्या
प्रदीयते तदसाधुषु साधुसंज्ञया कर्मबन्धकृत्, न पुनः अनुकम्पया ।
अनुकम्पादानस्य काऽप्यनियिक्तत्वात् । “ अणुकपाटान पुण,
जिणेहि न कयाऽ पक्सिद्धं । ” इति वचनात् ॥ २७ ॥

दोषपोषकतां ज्ञात्वा, तामुपेक्ष्य ददज्जनः ।

प्रज्ज्वालय चन्दनं कुर्यात्, कष्टमङ्गारजीविकाम् ॥ २८ ॥

अतः पात्रं परीक्षितं, दानशौण्डः स्वयं धिया ।

तत् त्रिधा स्थानश्रुतिः श्राव्यः, सम्यग्दृष्टिस्तथाऽपरः ॥ २९ ॥

एतेषा दानमेतत्स्थ-गुणानामनुमोदनात् ।

औचित्यानतिवृत्त्या च, सर्वसंपत्करं मतम् ॥ ३० ॥

दोषेति स्पष्ट ॥ २८ ॥ अत्र इति स्पष्ट ॥ २९ ॥ (एतेषा-
मिति) एतेषां मुनिश्राव्यसम्यग्दृष्टा दानम्, एतत्स्थानामेन-
वृत्तीनां गुणानामनुमोदनात्तद्दानस्य तद्वत्किंपूर्वकत्वात् । औचि-
त्यानतिवृत्त्या स्वाचारानुसङ्गतेन च, सर्वसंपत्करं ज्ञानपूर्वक-
त्वेन परम्परया महानन्दप्रदं मतम् ॥ ३० ॥

शुभयोगेऽपि यो दोषो, ह्यव्यतः कोऽपि जायते ।

कूपज्ञातेन स पुन-र्नानिष्टो यतनावतः ॥ ३१ ॥

(शुभयोगेऽपि) पात्रदानवद्धबुद्धीनां साधर्मिकवात्सल्या-
ऽऽशौ शुभयोगेऽपि प्रशस्तव्यापारेऽपि यः कोऽपि ह्यव्यतो दोषो
जायते, स कूपज्ञातेन आगमप्रसिद्धकूपदृष्टान्तेन, यतनावतो
यतनापरायणस्य नानिष्टः, स्वरूपतः सावद्यत्वेऽप्यनुबन्धतो
निरवद्यत्वात् । तदिदमुक्तम्-“ जा जयमाणस्स भवे, विराह-
णा सुत्तविहिममगस्स । सा होऽ णिज्जरफला, अज्झत्थवि-
सोदिजुत्तस्स ॥ १ ॥ ” अत्र हि अपवादपदप्रत्ययाया विराधनाया
व्याख्यानत्वात् फलमेदोपधिको ज्ञानपूर्वकत्वेन क्रियाभेद एव ल-
भ्यते । यत्तु वर्जनाभिप्रायजन्त्या निर्जरा प्रति जावघातपरिणा-
माजन्यत्वेन जीवविराधनाया, प्रतिबन्धकाभावत्वेनैवात्र हेतु-
त्वमिति कश्चिदाह साहसिक, तस्यापूर्वमेव व्याख्यानमपूर्वमेव
चाऽऽगमनर्ककौशल्य, केवलायान्तस्या, प्रतिबन्धकत्वाभावाज्जी-
वघातपरिणामविशिष्टत्वेन प्रतिबन्धकत्वे च विशेषणाभावप्रयु-
क्तस्य विशिष्टानावस्य शुद्धविशेष्यस्वरूपत्वे विशेष्याभावप्रयु-
क्तस्य तस्य शुद्धविशेषणरूपस्यापि सभवाज्जीवघातपरिणामो-
पि देवानां प्रियम्य निर्जगहेतु प्रसज्येत । अथ वर्जनाभिप्राये-
ण जीवघातपरिणामजन्यत्ववृत्तकण स्वरूपमेव विराधनाया-
स्याऽऽगतेऽनो नेयममती प्रतिबन्धकेति चेत्, किमेतद्विराध-
नापद प्रवृत्तिनिमित्तं, विशेषणं वा ? आद्ये प्रवृत्तिनिमित्तं ना-
स्तिपदं चोच्यत इत्ययमुन्मत्तप्रलाप । अन्त्ये चोक्तदोषताद-
वस्थमिति शिष्यद्वन्द्वधनमाश्रमेनत् । अथ यद्वर्त्मविशिष्टं यद्व-
स्तु निजम्बरूपं जहाति स धर्मस्तत्रोपाधिरिति नियमाद्वर्जना,
अभिप्रायविशिष्टा हि जीवविराधना जीवघातपरिणामजन्यत्वं

सयमनाशहेतुं परित्यजतीति भावार्थपर्यालोचनादनुपहितवि-
धाधनात्वेन प्रतिबन्धकत्व लभत इत्युपहितायास्तस्याः प्रति-
बन्धकाभावत्वमकनमिति चेन्न, प्रकृतविराधनाव्यक्तौ जीवघात-
परिणामजन्यत्वस्यासत्त्वेन त्याजयितुमशक्यत्वात् । अत एव
तत्प्रकारकप्रतिप्रतिबन्धरूपस्यापि तद्दानस्यानुपपत्तेः । स्यादे-
तत् । वर्जनाभिप्रायान्नाविशिष्टविराधनात्वेन प्रतिबन्धकत्वे न
कोऽपि दोषः, प्रत्युत वर्जनाभिप्रायस्य पृथकारणत्वाकल्पनाल्ला-
घवमिति । मैवम् । विशेषणविशेष्यभावे विनिगमनाविरहाद्, अ-
न्यथा दोषाभावविशिष्टयाधत्वेनैव दुष्टज्ञाने प्रतिबन्धकत्वप्रमल्ला-
द्, विशेष्याभावस्थलेऽतिप्रसङ्गाच्च । तस्माद् वर्जनाभिप्रायस्यैव
फलविशेष निश्चयतो हेतुत्व, व्यवहारेण च तत्तद्व्यक्तीना भावा-
नुगतानां निमित्तत्वमिति साम्प्रतम् । विपश्चित् चेदमन्यवेति
नेह विस्तरः ॥ ३१ ॥

इत्थ दानविधिज्ञाता, धीरः पुण्यप्रभावकः ।

यथाशक्ति ददद्दानं, परमाऽऽनन्दभाग् भवेत् ॥ ३२ ॥

इत्थमिति स्पष्ट ॥ ३२ ॥ द्वा० १ द्वा० १ ।

दक्षिणायाम्, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । 'दो' अवस्वरूपे
त्युद् । खण्डने, विशेषे । आव० । गजमदे, ज्ञा० १ श्रु०
ए अ० । मदकारिणि, "दाणवासिअकपोलमूल ।" कल्प०
२ क्षण । तीर्थकृद्दानमन्त्रव्याः प्राप्नुवन्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्,
ते नाप्नुवन्तीति वृद्धवाद, अक्षराणि तु अन्ये दृष्टानि न
स्मरन्तीति । १६८ प्र० । सेन० २ उल्ला० । केनापि स्वगृह
जिनगृहे मुक्त, तत्र श्राद्ध कोऽपि भाटक दत्त्वा तिष्ठति, न
चेति प्रश्ने, उत्तरम्-यद्यपि साधिकजाटकप्रदानपूर्वकमवस्थाने
दोषो न लगति, तथाऽपि तथाविधकारणमन्तरेद युक्तिमत्र प्र-
तिभाति, देवद्वयभोगाऽऽदौ नि शूकताप्रसङ्गादिति । ४१७ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । पौषधमध्ये याचकाऽऽदेर्दानं दातु कल्पते, न चेति
प्रश्ने, उत्तरम् मुख्यवृत्त्या पौषधमध्ये याचकाऽदेर्दानं दातु न
कल्पते, कस्मिंश्चित्कारणविशेषे तथा-जिनशासनोन्नतिं ज्ञात्वा
कदाचिद्यदि ददाति तदा निषेधो ज्ञातो नास्तीति । ४३३
प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

दाणतराय-दानान्तराय-न० । दीयते इति दान, तद्विषयमन्त-
राय दानान्तरायम् । प्रथमायामन्तरायस्योत्तरप्रकृतौ यद्युद्य-
वशात् सति विभवेऽपि समागते च गुणवति पात्रे दत्त्वाऽस्मै
बहुफलमिति जानन्नपि दातु नोत्सहते, तद्दानान्तरायम् । त-
स्मिन्, कर्म० ६ कर्म० । प० स० । स० ।

दाणगृहण-दानगृहण-न० । प्रदानाऽऽदानयोः, नि०चू० ५ उ० ।

दाणजुय-दानयुत-पु० । दानरुचौ, कर्म० १ कर्म० ।

दाणद्व-दानार्थ-न० । दानमर्थो यस्य तद्दानार्थम् । दाननिमित्ते,
प्रश्न० ५ सव० द्वार । सूत्र० ।

दाणधम्म-दानधर्म-पु० । दानधर्मकर्तव्यतायाम्, "दानात्की-
र्तिं सुवाञ्छन्ना, दानात्सौभाग्यमुत्तमम् । दानात्कामार्थमोक्षा-
द्यु-दानधर्मो वरस्तनः ॥ १ ॥" पञ्चा० २ विव० ।

दाणव-दानव-पु० । दनोरपत्यम्, अण् । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

"रुगचजतदपयवां प्रायो लुक्" ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति प्राय-
प्रहणात्स्वरात्परस्यानादिचतस्यासयुक्तस्यापि वकारस्यालुक् ।
'दाणवो' । प्रा० १ पाद । भवनपतिविशेषे, व्यन्तरभेदे, ज्ञा० १
श्रु० ८ अ० । असुरे, अनु० । स्था० । उत्त० । आ० म० ।

दाणविद-दानवेन्द्र-पु० । चमराऽऽदौ, आ०म० १ अ० १ खण्ड ।
दाणविपणस-दानविप्रनाश-पु० । दत्तापह्वापे, प्रश्न० ३ स-
व० द्वार ।

दाणसह-दानश्राद्ध-पु० । प्रकृत्यैव दानरुचौ, ध० ३ अधि० वृ० ।

दाणसूर-दानशूर-पु० । तृतीये शूरभेदे, "दाणसूरे वेसमणे ।"
दानशूरो वैश्रवण उत्तराशालोकपादस्तीर्थकराऽऽदिजन्मपारण-
काऽऽदिरक्षवृष्टिपातनाऽऽदिनेति । रुक् च-"वेसमणवयणसचो-
इया उ ते तिरियज्जगा देवा । कोमिग्गसो हिरण्ण, रयणाणि य
तत्थ उवणेति ॥ १ ॥" इति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । सथा० ।

दाणाऽ-दानाऽऽदि-पु० । वितरणप्रभृतौ, आदिशब्दाद् गुरुसे-
वातपः प्रभृतीना च समग्रः । पञ्चा० २ विव० ।

दाणामा-दानमयी-स्त्री० । प्रव्रज्यायाम्, "दाणामाप पव्वज्जा-
य पव्वइय ।" ज० ३ श० २ उ० ।

दाणि-इदानीम्-अव्य० । "इदानीमो दाणिं" ॥ ७ । ४ । २७७ ॥
शौरसेन्यामिदानीमः स्थाने 'दाणिं' इत्यादेशः । प्रा० ४
पाद । सम्प्रतीत्यर्थे, म० ३ श० २ उ० । सूत्र० । "अणतरकर-
णीय दाणिं आणवेदु अरयो ।" व्यत्ययात्प्राक्नेऽपि-"अन्न दाणिं
देहि ।" प्रा० ४ पाद । "जुणध दाणिं हुणे । शक्कावयात्ततिथनि-
वासी धीवले ।" प्रा० ४ पाद । वाक्यालङ्कारे, वृ० १ उ० ।

दाणुवएस-दानोपदेश-पु० । अन्नाऽऽहारप्रदानोपदेशे, आच० ६
अ० । पञ्चा० ।

दायालय-उदकस्थालक-न० । उदकार्क्षस्थालके, म० १५ श० ।

टाद्विआ-स्त्री० । देशी-अङ्गुलौ, दे० ना० ५ वर्ग० ३७ गाथा ।

दाम-दामन्-न० । दो-मनिन् । "स्नमदामशिरोऽनन" ॥ ७

। १ । ३२ ॥ इति पर्युदासाल पुस्तकम् । 'दाम ।' प्रा० १ पाद ।
अजि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । मात्त्रायाम्, म० ११ श० ११ उ० । क-
ल्प० । प्रज्ञा० । औ० । आ० क० । स्था० । रज्जौ, प्रश्न० ३ आ-
श्र० द्वार । स्त्रियां ऋच् । दामा । मनशिलाकस्य वेत्तन्धर-
नागराजस्याऽऽवासपर्वते, स्था० ४ ठा० ३ उ० । स्त्रियां ऋच् ।
दामा । दामे । वाच० । पाशकविशेषे, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

दामग-दामक-न० । रज्जुमयपादसयमने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दामडि-दामास्थि-पु० । शकस्य देवेन्द्रस्य देवराज्ञ स्वनाम-
ख्याते वृषभानीकाधिपतौ, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

दामण-दामन-न० । बन्धने, प्रव० ३८ द्वार ।

दामणी-दामनी-स्त्री० । गवादीना बन्धनविशेषभूतायां रज्जौ,
म० १६ श० ६ उ० । ज० । अष्टादशतमाया तीर्थकरप्रवर्त्तिन्या
म्, प्रव० ए द्वार । "कुन्थुम्स दामणी खलु ।" ति० । दाम-
न्याकारे स्त्रीणां सुवृत्तणविशेषे च । ज० २ वृक् । प्रसवे, नया-
नयोश्च । दे० ना० ५ वर्ग ५२ गाथा ।

दामसग-दामन्नक-पु० । राजगृहनगरवास्तव्यस्य मणिकारश्रे-
ष्ठिन स्वनामख्याते पुत्रे, आच० ६ अ० । आ० चू० । (स च पूर्वभवे
मत्स्यमासप्रत्याख्यानपरिवाहनाद् मणिकारश्रेष्ठिन पुत्रत्वेनो-
त्पन्नः क्रमेण सागरपतिसार्थवाहस्य गृहस्वामी जातः । ततो

देवशोक गत्वा ततश्च्युत्वा सेतस्यतीति ' पञ्चषखाण ' शब्दे उदाहरिष्यते)

दामदुग-दामद्विक-न० । मालाद्वये, भ० १६ श० ६३० । स्था० ।

दामलिबि-दामलिपि-स्त्री० । ब्राह्मणा लिपे. सप्तदशे भेदे, स० १७ सम० ।

दामिली-आविनी-स्त्री० । द्रविडदेशोद्भवायां तद्भाषानिवक्षा-यां मन्त्रविशेषरूपायां विद्यायाम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

दामोदर-दामोदर-पु० । " नादियुज्योरन्येषाम् " ॥८॥४॥ ३२७॥ चूलिकापैशाचिकेऽप्यन्येषामाचार्याणां मतेऽनादौ वर्त्तमानस्य तृतीयो न । दामोदरो । प्रा० ४ पाठ । जीर्णदुर्गस्योत्तरदिशि गिरिद्वारे पञ्चमवासुदेवस्य प्रतिमायाम्, ती० ४ कल्प ।

दाय-दाय-पु० । दा-कर्मणि घञ् । " विभागोऽर्थस्य पित्र्यस्य, पुत्रैर्यत्र प्रकल्पते । " इत्युक्ते पित्रादिमन्त्रध्वनि तदुपरमे तत्सम्यन्धवति पुत्राऽऽदिभिर्विभजनीये ऋग्वे, विवाहकाले जा-मात्रादिभ्यो देये धने च । भावे घञ् । वाच० । पर्वदिवसाऽऽद्यौ दाने, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । कल्प० । सामान्यदाने च । न० । औ० । ज्ञा० । भ० । 'दो' भावे घञ् । खलुने, 'दौ' करणाऽऽद्यौ घञ् । अम्बुनि, स्थाने, लये, सोल्लुण्ठनवाक्ये च । वाच० ।

दायग-दायक-पु० । दातरि, आच्चा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० । प्रश्न० ।

दायगदोस-दायकदोष-पु० । ग्रहणैषणायाः पष्ठे दोषे, पि० ।

अथ दायकद्वारं गाथापट्टेनाऽऽह-

बाले बुद्धे मत्ते, उम्भत्ते वेविण् य जरिण् य ।
अंधेद्वए पगलिण्, आरूढे पात्रयाहिं च ॥ ६०३ ॥
हृत्थेदुनियलवध्ते, विवज्जण् चैव हृत्थपाणहिं ।
तेरासि गुव्विणी वा-लवच्छ जुंजंति घुमुजंती ॥ ६०४ ॥
जज्जंती य दंजंती, कंजंती चैव तह य पीसंती ।
पिंजंती रुवंती, कत्तंती पमद्दमाणी य ॥ ६०५ ॥
छक्कायवगहत्था, समणट्ठा निक्खिवित्तु ते चैव ।
ते चैवोगाहंती, मंघट्ठाऽऽरभती य ॥ ६०६ ॥
समत्तेण य दव्वे-ण लिच्छत्था य लिच्छमत्ता य ।
उव्वत्तंती साट्ठा-रणं व दिंती य चोरिययं ॥ ६०७ ॥
पाहुडिय व ठवंती, मपच्चवाया पर च उदिसस ।
आभोगमणाभोग-ण दंजंती वज्जणिज्जा य ॥ ६०८ ॥

बालाऽऽदिका वर्जनीया इति क्रियायोग । तत्र बालो जन्मतो व-र्षाष्टकस्यान्वर्धती १ वृक्ष सप्ततिवर्षाणां, मतान्तगापेक्षया षष्टि-वर्षाणां वा उपरिवर्त्ती २, मत्त पीतमदिराऽर्ध ३, उम्भत्तो हस्तो, ग्रहगृहीतो वा ४, वेपमान कम्पमानशरीरः ५, ज्वरितो ज्वररोग-पीमितः ६, अन्धश्चक्षुर्विकल ७, प्रगलितो गतत्कुपु ८, आरूढ पादुकयोः काष्ठमयोपानहा ए ॥ ६०३ ॥ तथा हस्तेन्दुना करवि-पयकाष्ठवन्धनेन निगडेन च पादविषयलोहमयवन्धनेन वरु १०, हस्तान्यां पादाभ्यां वर्जितश्छिन्नत्वात् ११-१२, वैराशिको नपु-ंसकः १३, गुर्विणी आपन्नसत्त्वा १४, बालवत्सा स्तन्योपजीविशि-शुका १५, भुञ्जाना जोजन कुर्वती १६, घुमुजन्ती दध्यादि मथ्यन्ती

१७ ॥ ६०४ ॥ भर्जमाना चुल्लयां कमिल्लकाऽऽदि वनीपकादौ स्फोट-यन्ती १८, दंजन्तीऽरघट्टेन गोधूमाऽऽदि चूर्णयन्ती १९, कण्डयन्ती उदूखले तन्दुलाग्निकगृह्यन्ती २०, पिपयन्ती शिलायां निलामघ्न-काऽऽदि प्रमुञ्जन्ती २१, पिञ्जन्ती पिञ्जेन रुताऽऽदिक विरल कुर्वन्ती २२, रुम्वन्ती कार्पास लोटिन्या लोटयन्ती २३, कृतन्ती कर्त्तन कुर्वन्ती २४, प्रमृद्वन्ती रुत कराभ्या पौनःपुन्येन विरल कुर्वन्ती २५ ॥ ६०५ ॥ पट्कायव्यग्रहस्ता पट्काययुक्तहस्ता २६, तथा श्रमणार्थं भिक्षामादाय तानेव पट्कायान् भूमौ निक्षिप्य ददती २७, ताने-व पट्कायानवगाहमाना पादाभ्या चालयन्ती २८, सघट्टयन्ती तानेव पट्कायान् शेषशरीरावधेन च स्पृशन्ती २९, आर-भमाणान् तानेव पट्कायान् विनाशयन्ती ३० ॥ ६०६ ॥ ससक्तेन द-ध्यादिना ऋग्वेण लिप्तहस्ता खरणिटनहस्ता ३१, तथा तेनैव ऋग्वेण दध्यादिना ससक्तेन लिप्तमात्रा खरणिटनमात्रा ३२, व-द्वर्तयन्ती महतिपठराऽऽदिकमुद्वर्त्य तन्मध्याहदती ३३, साधारण बहूनां सत्क ददती ३४, तथा चोरित ददती ३५ ॥ ६०७ ॥ अग्नि-कूराऽऽदिनिमित्तं मूलस्थादयामारुष्य स्यगनिकाऽऽद्यौ मुञ्चन्ती ३६, सप्रत्यपाया सभाव्यमानापायदात्रा ३७, तथा विवक्षितसा-धुव्यतिरेकेण परमन्य साध्वादिकमुद्दिश्य हठात् स्थापित तहदती ३८, तथा-आजोगेन साधूनामित्थ न कल्पत इति परिज्ञाप्याप्यबुद्ध ददती ३९, अथवा-अनाजोगेनाशुक्ल ददती ४०, सर्वसंख्यया च-वारिंशहोपा ॥ ३६ प्रक्षिताऽऽदिद्वारेषु-"स-सज्जिमेहि वज्ज, अगारिहिर्हिं पि गोरसद्वेहि ।" इत्यादिग्रन्थे-न ससक्ताऽऽदिदोषाणामभिधानेऽपि यद् भूयोऽप्यत्र ' सस-त्तेण य दव्वे-ण लिच्छत्था य लिच्छमत्ता य । (६०७) " इत्याद्य-भिधानं, तदशेषदायकदोषाणामेकत्रोपदर्शनार्थमित्यदोषः ॥ ६०८ ॥

संप्रत्येतेषामेव दायकानामपवादमधिकृत्य वर्जनावर्जनवि-भागमाह-

एषमि दायगाणं, गहण केमि वि होइ भइयव्वं ।

केमि वी अगगहणं, तविव्वरीण जेव गहणं ॥ ६०९ ॥

एतेषां बालाऽऽदीनां दायकानां मध्ये केषाञ्चित्मूढत आरभ्य पञ्चविंशतिमस्यानां ग्रहणं भजनीयं कदाचित्तथाविधं मङ्-त्प्रयोजनमुद्दिश्य कल्पयते, शेषकालेनेति । तथा केषाञ्चित्पट्काय-व्यग्रहस्ताऽऽदीनां पञ्चदशानां हस्तादग्रहणं भिक्षायाः, तद्विपरीते तु बालाऽऽदिविपरीतेषु दातरि भवेद् ग्रहणम् ।

सप्रति बालाऽऽदीनां हस्ताऽऽदिभिक्षाग्रहणे ये दोषाः संजवन्ति ते दर्शनीयाः, नत प्रथमतो बालमधिकृत्य दोषानाह-

का सहिग अप्पाहण, दिन्ने वज्जगहण पज्जंते ।

कजियमगण दिस्से, उट्ठाहपओमचारज्जा ॥ ६१० ॥

काचित्प्रभिनवा श्राद्धिका श्रमणैभ्यो जिज्ञां दद्या इति निज-पुत्रिकां (अप्पाहण ति) मादिश्य ज्ञक गृहीत्वा क्षेत्र जगाम, गतायां तस्या कोऽपि माधुमघाटको भिक्षामागतः, तथा च बालिकया तस्मै तन्दुलौदनो वितीर्णः, सोऽपि च सत्रा-टकमुख्य साधुस्तां बालिकां मुन्यतरामवगम्य लाम्पट्यतो ज्ञ-यो ज्ञूय उवाच-पुनर्देहि पुनर्देहि । ननस्तथा समस्तोऽप्यो-दनो दत्तः । तत एवमुद्धृत्य घृततक्रदध्यादिकमपि । अपराहे च समागता जननी, उपविश्य जोजनाय भणित्वा च निजपुत्रिका-देहि पुत्रि । मह्यमोदनमिति । साऽवोचत्-दत्त समस्तोऽप्योदन-साधवे । साध्वीत्-शोभन कुतवन्ती, मुञ्जन्न मे देहि । मा प्राह-मुञ्जन्न अपि साधवे सर्वे ददता । एव यद् यत् किमपि सा

याचते, तत्तत्सर्वं साधवे दत्तमिति । ततः पर्यन्ते काञ्चिकमा-
षमयाचि । वाञ्छिका भणति-तदपि साधवे दत्तमिति । ततः सा-
ऽभिनवभ्राष्टिका रुष्टा सती पुत्रिकामेवमपवदति-किमिति त्व-
या सर्वं साधवे दत्तम् ? सा धूने-स साधुर्ज्यो ज्ञयो याचते, ततो
मया सर्वमदायि । ततः सा साधोरुपरि कोपाऽऽवेशमाविशन्ती
सूरीणामन्तिकमगमत् । अचकथय सक्तमपि साधुवृत्तान्तं,
यथा- भवदीयः साधुरित्यमित्थं मत्पुत्रिकाया सकाशात् या-
चित्वा याचित्वा सर्वमोदनाऽऽदिकमानोतवानिति । एव तस्यां
मदता शब्देन कथयन्त्या शब्दभ्रवणतः प्रातिवेशिकजनोऽन्यो-
ऽपि च परम्परया ज्ञ्याग्निमित्रितो, ज्ञातश्च सर्वैरपि साधुवृत्ता-
न् , ततो विदधति तेऽपि कोपावेशिनः साधूनामवर्णवादम्-नून-
ममी साधुवेषविडम्बितभारजटा इव लुगटाका, न साधुसद्-
वृत्ता इति । ततः प्रवचनावर्णवादापनोदाय सूरिजिस्तस्या-
सर्वजनस्य च समकं स साधुनिर्मत्स्योपकरणं च सक्तमागृ-
ह्य वसतेर्निष्काशितं, तत एव तस्मिन्निष्काशिते आधिकायाः
क्रोपः शममगमत् । ततः सूरीणामुक्तवती-कृमाश्रमण ! भ-
गवन् ! मा मन्त्रिमित्तमेव निष्काशयना, क्लमस्वैक ममापराधमि-
ति, ततो भूयोऽपि यथावत्साधु शिक्षित्वा प्रवेशितः । सूत्र सु-
गमः नवरम् (उड्डाहपञ्चोसचारजटा इति) लोके उड्डाहस्ततो
लोकस्य प्रद्वेषभावतश्चारभटा इव लुगटाका अमी न साधव
इत्यवर्णवादाः । यत एव बालाङ्घ्रिज्ञाग्रहणे दोषाः, ततो बालान्
ग्राह्यमिति ।

सप्रति स्थविरदायकरोषानाह-

येरो गलंतलालो, कंपणहृत्यो पणिज्ज वा देंतो ।

अपहु चि य अवियत्तं, एगयरे वा उज्जयओ वा ॥६११॥

अत्यन्तस्थविरो हि प्रायो गलल्लालो भवति, ततो देयमपि
वस्तु लावया खरारिटन भवतीति तद्ग्रहणे लोके जुगुप्सा । तथा-
कम्पमानहस्तो भवति ततो हस्तकम्पनवशतो तद् वस्तु जूमौ
निपतति । तथा च-पञ्जीवनिकायविराधना, तथा-स्वयं वा स्थ-
विरो ददत् निपतते, तथा च सति तस्य पीडा, जूम्याश्रितपञ्-
जीवनिकायविराधना च । अपि च-प्रायः स्थविरो गृहस्याप्रभु-
रस्वामी भवति, ततस्तेन दीयमानेनाप्रचुरेष इति विचिन्त्य गृहे
स्वामित्वेन निगुक्तस्य “ अवियत्तं ” प्रद्वेषः स्यात्, स च एकतर-
स्मिन् साधौ, यद्वा उभयोरप्यपि ।

मत्तोन्मत्तावाश्रित्य दोषानाह-

अवयाम भाणजेओ, वमाणं असुड चि डोगगग्गिहा य ।

पंतावणं च मत्ते, वमणविवज्जा य उम्मात्ते ॥ ६१२ ॥

मत्तं कदाचिन्मत्तनया साधोरालिङ्गनं विदधाति, भाजनं वा
जिनं चि । यद्वा-कदाचित् पीतमासव ददानो वमति, वमंश्च साधु,
साधुपात्रं वा खरण्टयति । ततो लोके जुगुप्सा-धिगमी साध-
वोऽशुचयो ये मत्तादपीत्य भिक्षा गृह्णन्तीति । तथा कोऽपि मत्तो
मद्वशविह्वलतया-रे मुगम् ! किमत्राऽऽयात इति ध्रुवन् वातमपि
विदधानि, तत एव यतो मत्तेऽवयसाऽऽद्यो दोषा, तस्मा-
न्न ततो ग्राह्यम् । एत एवाऽऽलिङ्गनाऽऽद्यो दोषा वमनवर्जा
उन्मत्तेऽपि, तस्मात्ततोऽपि न ग्राह्यम् ।

सप्रति बेपितज्वरितावाश्रित्य दोषानाह-

वेवण परिसारणया, पासे व लुभेज्ज भाणजेओ वा ।

एमेव य जग्गिम्मि वि, जरमकमणं व उड्डाहो ॥६१३॥

६२६

वेपितात्तु दातु सकाशाङ्घ्रिकाग्रहणे देयवस्तुनः परिशट्टनं भ-
वति । यद्वा-पार्श्वे साधुनाजनाद् यदि स वेपितो देय वस्तु कि-
पेत् । यद्वा-येन स्याद्यादेना भाजनेन कृत्वा जिज्ञामानयति त-
स्य भूमौ निपाते भेदः स्फोटनं स्यात् । एवमेव ज्वरितेऽपि दोषा
भावनीयाः । किं च-ज्वरिताद् ग्रहणे ज्वरसक्रमणमपि साधो-
र्नवेत्, तथा जनोड्डाहो यथा-अहो ! अमी आहारवस्पाः, य-
दित्थं ज्वरपीडितादपि भिक्षां गृह्णन्तीति ।

अन्धगलत्कुष्ठावाश्रित्य दोषानाह-

उड्डाह कायपहणं, अंधे जेओ य पासबुहणं वा ।

तदोसी संकमणं, गलतजिसजिन्नेदेहे य ॥ ६१४ ॥

अन्धाङ्घ्रिकाग्रहणे उड्डाह, स चायम्-अहो ! अमी औदारिका
यदन्धादपि जिज्ञा दातुमशक्नुवन्तो भिक्षा गृह्णन्तीति । तथा-
अन्धोऽपश्यन् पादाङ्घ्रां भूम्याश्रितपञ्जीवनिकायघातं विदधा-
ति । तथा-लोष्टाऽऽदौ स्खलितं सन् जूमौ निपतेत् । तथा-वस-
तिजिज्ञादानायोत्पाटितहतगृहीतस्थाल्यादिभाजनभङ्गः । तथा-
स देय वस्तु पार्श्वे भाजनवहिस्तात् प्रक्षिपेत्, अदर्शनात् । त-
स्मादन्धादपि न ग्राह्यम् । तथा त्वग्दोषिणि, किंविशिष्टे ? इ-
त्याह-गलितनृशजिन्नेदेहे । अत्राऽऽर्पत्वाद् व्यत्यासेन पदयो-
जना । आ चैवम्-पृथगतिशयेन गतन् अर्द्धपक्कं रुधिरं
च वहिर्वहनं भिन्नश्च स्फुटितो देहो यस्य स तथा तस्मि-
न्, तदादिसक्रमणे कुष्ठव्याधिसक्तानि स्यात्, तस्मात्ततोऽपि
न ग्राह्यम् ।

सप्रति पादुकाऽऽरूढादिचतुष्टयदोषानाह-

पाउयडुरुहपरुणं, वक्के परियाव असुडखिसा य ।

करळिन्नाऽसुडखिसा, ते चिय पायम्मि परुणं च ॥६१५॥

पादुकाऽऽरूढस्य जिज्ञादानाय प्रचलतः कदाचिद् उ स्थितत्वात्
पतनं स्यात् । तथा-वद्धे दानरि भिक्षां प्रयच्छति परिनायो
दु खतस्य भवेत् । तथा-(असुड चि) तत्राप्युत्सर्गाऽऽदौ जलेन
तस्याशौचकरणासम्भवात्, ततो जिज्ञाग्रहणे लोके जुगुप्सा, य-
था-अमी अशुचयो यदेतस्मादप्यशुचिपूतत्वात् जिज्ञामाददन्
इति । एव द्विचक्रेऽपि भिक्षा प्रयच्छति लोके जुगुप्सा, तथा-
हस्ताभाधेन शौचकरणासम्भवात् । एतच्चोपलक्षणम्, तेन हस्ता-
भावे येन कृत्वा भाजने न भिक्षां ददाति । यद्वा-देय वस्तु तस्य
पतनमपि भवति । तथा च सति पञ्जीवनिकायव्याघातः । एत
एव दोषा पादेऽपि त्रिश्रपादेऽपि दातरि छप्या, केवलं पादा-
भावेन तस्य भिक्षादानाय प्रचलतः प्रायो नियमतः पतनं पातो
भवेत् । तथा च सति भूम्याश्रितकीटिकाऽऽदिकसंस्पर्शव्याघातः ।

सप्रति नपुसकमधिकृत्य दोषानाह-

आयपरोजयदोसा, अभिक्खगहणम्मि खोज्जे नपुंसे ।

डोगदुगुछा संका, एरिसया नूणमेए वि ॥ ६१६ ॥

नपुसके भिक्षां प्रयच्छति आत्मपरोभयदोषा । तथाहि-नपुस-
काद् भिक्षाग्रहणेऽतिपरिचयो भवति, अतीव परिचयात् तस्य
नपुसकस्य साधोर्वा क्रोभो वेदोदयरूपं समुपजायते । ततो
नपुसकस्य नाधुलिङ्गाऽऽद्यासेवनेन द्वयस्यापि मैयुनसेवया क-
र्मबन्धः, अमीदृशग्रहणशब्दोपादानाच्च कदाचित् जिज्ञाग्रहणे
दोषाभावमाह, परिचयाभावात् । तथा लोके जुगुप्सा-यथैते नपु-
सकादपि निरुप्राङ्घ्रिकाभावाददते इति, साधूनामप्युपरि जनस्य
शङ्का मनानि तस्माद् यथैतेऽपि साधवो नूनमीदृशा नपुसकाः ।

कथमन्यासन्नैः सद जिज्ञाप्रहणव्याजनोऽतिपरिचय विदध-
त इति ।

सप्रति गुर्विणी बालवत्सने आश्रित्य दोषानुपदर्शयति-

गुर्विणि गवने संघ-दृणा उ उदृत-वेसमणीए ।

वालाई मंमैडुग, मज्जाराई विराहिज्जा ॥ ६१७ ॥

गुर्विण्या भिक्षादानार्थमुत्तिष्ठन्त्या भिक्षां दत्त्वा स्थाने उप-
विशन्त्याश्च गर्भस्य सघट्टनं सवलनं भवति, तस्माज्ज-
नतो ग्राह्यम् । (वालाई मंमैडुग च्छि) अत्राऽऽर्पत्वाद् व्यत्या-
सेन पदयोजना-धालमिति शिशु भ्रूमौ, मञ्जिकाऽऽदौ वा निक्षिप्य
यदि भिक्षां ददाति, तर्हि त वात्स मार्जाराऽऽदयो विभावसारमे-
याऽऽदयो मासेन्दुकाऽऽदि मांसखण्ड शशकशिशुरिति वा कृत्वा
विराधयेत् विनाशयेत् । तथा-आहारखरणिटौ शुष्कौ इस्तौ
भवन्, ततो भिक्षां दत्त्वा पुनर्दद्या हस्ताभ्या गृह्यमाणस्य वा-
क्सास्य पीडा भवेत्, ततो बालवत्सतोऽपि न ग्राह्यम् ॥ ६१७ ॥ पि० ॥

किं च-

यणगं पिज्जमाणी य, दारगं वा कुमारियं ।

तं निक्खित्तु रोयंत, आहरे पाणजोयण ॥ ४२ ॥

स्ननं पाययन्तो, कमित्वाद्-दारक वा, कुमारिकाम् । वाशब्द-
स्य व्यवहितं सञ्चय । अत्र एव नपुमकं वा । नहारकाऽऽदि,
निक्षिप्य रुद्ध भूम्यादौ आहरेत् पाननोजनम् । अत्राय वृद्धसप्र-
दायः-“ गच्छवासी, जड यणजीवी पियतो निक्खित्तो, तो न
गिएहति । रोवड वा, मा वा; अह अन्न पि आहारेइ, तो जति
ण रोवड, तो गिएहति, अह रोवड, तो न गिएहति । अह अपिय-
तो निक्खित्तो यणजीवी रोवड, तओ ण गिएहति । अह न रोवति,
तो गिएहति । गच्छणिगया पुण जाव यणजीवी ताव रोवड
वा, मा वा, पियतओ वा, अपियतओ वा ण गिएहति । जाहे अ-
न्न पि आहारेइ आदत्तो भवति, ताहे जड पियतओ, तो रोव-
ड वा, मा वा, ण गिएहति । अह अपियतओ, तो जड रोवड, तो
परिहरति, अरोविण गेएहति । सीसो आह-को तत्थ दोसोऽ-
त्थि ? आयरिओ भण-तस्स निक्खिप्पमाणस्स खरेहि ह-
त्थहि धिप्पमाणस्स अथिरत्तणेण परिणवणा दोसा, मज्जाराऽऽ-
दि वा अवहरेज्ज । ” इति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥

नं जत्रे जत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दिनिपं पन्निआइखे, न मे कप्पड तारिसं ॥ ४३ ॥

तद्वेदं सकृपान त्वनन्तरोदित सयनानामकल्पक, यतश्चैव-
मनो दृढती प्रत्याचक्षीत, न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ।
॥ ४३ ॥ दश० ५ अ० १ उ० ।

शुज्जानां मथन्ती चाऽऽश्रित्य दोषानाह-

भुंजती आयमणे, उदग वोमी य जोगगरिहा य ।

धुपुल्लनी संसत्ते, करम्मि वित्ते वहे रसगा ॥ ६१८ ॥

शुज्जाना दात्री भिक्षादानार्थमाचमनं करोति, आचमने च
क्रियमाणे उदकं विराधयेत्, अथ न करोत्याचमनं, तर्हि लोके
वाटिरितिकृत्वा गर्हां स्यात् । तथा-“ धुपुल्लनी ” दध्यादि मथन्ती
यदि तद् दध्यादिसक्तं मथ्यानि, तर्हि तेन ससक्तदध्यादिना
क्षिप्ते करे तस्या भिक्षा ददत्वा, नेषा रसजीवाना वधो भवति,
ततस्तस्या अपि हस्ताज्ज कल्पते ।

सप्रति पेयणाऽऽदिदोषानुपदर्शयति-

दगवीए संघट्टण, पीमणकंमदलज्जणे दहणं ।

पिंजत रुवणाई, दिन्ने वित्ते करे उदगं ॥ ६१९ ॥

पेयणकारुणदलनानि कुर्वताना हस्ताज्जिकाप्रदणे उदक-
बीजसघट्टनं स्यात् । तथाहि-पिपन्ती यदा भिक्षादानार्थो-
त्तिष्ठति तदा पिप्यमाणतिलाऽऽदिस्तस्का काश्चिन्मञ्जिका साचि-
न्ना अपि हस्ताऽऽदौ क्षणिताः सज्जवन्ति, ततो भिक्षादानाय ह-
स्ताऽऽदिप्रस्फोटने जिज्ञां वा ददत्वा भिक्षासंप्रकृतस्तासा विराध-
ना भवति । भिक्षां वा दत्त्वा जिज्ञाऽवयवखरणिटौ इस्तौ जलेन
प्रक्षालयेत् । ततः पेयणे उदकबीजसघट्टना । एव कारुणदल-
नयोरपि यथायोगं भावनीयम् । तथा-प्रजने जिज्ञां ददत्वा वे-
लालगनेन कम्पल्लित्तिसगोधूमाऽऽदीनां दहनं स्यात् । तथा-पि-
ज्जन, रुज्जनमादिशब्दात्कतनप्रमर्दने वा कुर्वती भिक्षा दत्त्वा
भिक्षाऽवयवखरणिटौ इस्तौ जलेन प्रक्षालयेत्, ततस्तत्राप्युदकं
विनश्यतीति न ततो जिज्ञा कल्पते ।

सप्रति पट्कायव्यग्रहस्ताऽऽदिपञ्चकस्वरूपं गाथाद्वयेनाऽऽह-

लोणदगअगणिवत्थी, फज्जाइ मज्जाड सजीय हत्थम्मि ।

पाणोगाहणया, मंघट्टण सेमकाएणं ॥ ६२० ॥

खणमाणी आरजण, मज्जे धोएज्ज सिचए किंचि ।

छेयविसारणमाई, छिंदड ठेठे फुरफुरते ॥ ६२१ ॥

इह सा पट्कायव्यग्रहस्ता उच्यते, यस्या हस्ते सजीव लवण-
मुदकमाग्निवायुपूरितो वा वस्ति, फज्जाऽऽदिकं बीजपूराऽऽदिकं म-
त्स्याऽऽदयो वा विद्यन्ते-ततः सा यद्येतेषां सजीवलवणाऽऽदीनाम-
न्यतमादपि भ्रमणभिक्षादानार्थं चूम्यादौ निक्षिप्तं, तर्हि न कल्पते ।
तथा-अवगाहना नाम यत्तेषां परूजीवनिकायानां पादेन सघट्ट-
नं शेषकायेन हस्ताऽऽदिना समर्देन सघट्टनमारजमाणा ॥ ६२१ ॥
कुड्यादिना भूम्यादि क्षनन्ती, अनेन पृथिवीकायाऽऽरम्भ उक्तः ।
यद्वा-मज्जन्ती गृह्णेन जलेन स्नाती । अथवा-धाव ती शुद्धेनाद-
केन वज्राणि प्रक्षालयन्ती । यदि वा-किञ्चिद् वृक्षवल्क्यादि सि-
ञ्चन्ती, एतेनापकायाऽऽरम्भो दर्शितः । उपलक्षणमेतत् । उल्लयन्ती
वा फुत्कारेण वैश्वानरवस्त्यादिकं वा सचित्तवानभृतमितस्तत् प्र-
क्षिपन्ती, एतेनाग्निवास्तुममारम्भ उक्तः । तथा शाकाऽऽदे वेदवि-
सारणे कुर्वती । तत्र ठेठ पुष्पफज्जाऽऽदे, खण्डन, विशरणं तेषामेव
खण्डानां शोषणायाऽऽतप मोचनम् । आदिशब्दात्तन्तुलमुज्जाऽऽ-
दीनां शोधनाऽऽदिपरिग्रहः । तथा-छिन्दन्ती पष्ठान् व्रसकायान्
मत्स्याऽऽदीन् “ फुरफुरते ” इति पोन्फूर्यमाणान्, पीरयोद्धेहानि-
त्यर्थः । अनेन व्रसकायाऽऽरम्भ उक्तः । इत्थं परूजीवनिकाया-
नारभमाणाया हस्ताज्ज कल्पते ।

सप्रति पट्कायव्यग्रहस्तेतिपदस्य व्याख्याने मतान्तरमुपद-
र्शयति-

छकायवगहत्था, केडं कोझाड कन्नलज्याड ।

सिद्धत्थगपुष्पाणि य, सिरम्मि दिन्नाड वज्जेति ॥ ६२२ ॥

केचिदाचार्या पट्कायव्यग्रहस्तेतिवचनतः काञ्चाऽऽदीनि वदन्-
ऽऽदीनि, आदिशब्दात्करीराऽऽदिपरिग्रहः । (कन्नलज्या इति) कर्प-
पिन्धानि । तथा सिद्धार्थकपुष्पाणि शिरम्मि दत्तानि वर्जयन्ती ।

अन्ने भणंति दमसु त्रि, एमणदोमेसु अत्थि तगहण ।

तेण न वज्जं भण्णइ, न तु गहणं दायए गहणे ॥ ६२३ ॥

मन्ये त्वाचार्यदेशीया भणन्ति । यथा-दशस्वपि शङ्किताऽऽदिषु
पणणाद्रेपेषु मध्ये तद्ग्रहणं श्रद्धायव्यग्रहस्तेत्युपादानमस्ति,
तेन कारणेन लोकाऽऽदियुक्तदेशविवक्षाग्रहण न वर्ज्यते, तदेतत्पा-
पीयो, यत आह-जणयने अत्रोत्तर दीयते, न तु दायकग्रहणादे-
पणाद्रेषमध्ये पदकायव्यग्रहस्तेत्यस्य ग्रहण विद्यते, तत्कथमु-
च्यते, न तद्ग्रहणमिति ।

सम्प्रति ससक्तिमद्व्यवस्थादिदोषानाह-

मंसजिममि देमे, संमजिमदव्वलित्तकरमत्ते ।

मंचारायत्तणओ, उक्खिप्पते त्रि ते चेव ॥ ६२५ ॥

ससक्तिमति ससक्तिमद्व्यवस्थानि, देशे मणमत्ते, ससक्तिमता छ-
व्येण द्विस्त करो मात्र वा यस्याः सा तथाविधा दात्री भिक्षा द-
वती करविलग्नान् संधान् हन्ति, तस्मात्सा वर्ज्यते । तथा-महत-
पिठराऽऽदेरपत्रतने सचार, सूचनात्सूत्रमिति संचारिमकीटिका-
मत्कोटाऽऽदिसत्त्वव्याघात । इदमुक्त भवति-महत पिठर यदा
तदा वा नोत्पाद्यते, नापि यथा तथा वा सचार्यने, महरवादेव,
किं तु प्रयोजनविशेषोत्पत्तौ सक्तुं, ततन्तदाश्रित्य प्रायः कीटि-
काऽऽदयः सत्त्वाः सज्जन्ति । नतो यदा तत्पिठराऽऽदिकमुक्त्यं
किञ्चिददाति तदा तदाश्रितजन्तुव्यापाद । एते च दोषा उत्पाद्य-
मानेऽपि महति पिठराऽऽदौ, तत्राऽपि हि भूषो निक्षेपणे हस्त
सस्पर्शना वा सचारिमकीटिकाऽऽदिसत्त्वव्याघात । अपि च-
तथाचतस्य महत उत्पादने दाया पीडाऽपि भवति, तस्माच्च
तदुत्पादनेऽपि भिक्षा कल्पते ।

सम्प्रति साधारण चोरित वा ददत्या दोषानाह-

साधारण वहुण, तत्त्य उ दोसा जहेव अणिसहे ।

चोरियए गहणाई, भयए सुएहाइ वा देते ॥ ६२६ ॥

वहुना साधारण याद ददाति, तर्हि तत्र यथा प्राक् अनिसृष्टे
दोषा उक्तास्तथैव द्रष्टव्या । तथा चौर्येण घृतकर्मकरे स्तुपा-
ऽऽदौ वा ददति ग्रहणाऽऽदयो ग्रहणव्यन्ततानाऽऽदयो
दोषा द्रष्टव्या, तस्मात्ततोऽपि न कल्पते । पि० ।

विशेषमाह-

गुर्विणीए उवसत्थं, विविह पाणभोग्यं ।

भुजमाणं विवज्जिजा, जूत्तमेसं पमिच्छए ॥ ६२७ ॥

गुर्विण्या गर्भयत्या उपन्यस्तमुपकल्पितम् । किं तदित्याह-
विविधमनेकप्रकार, पानभोजन द्राक्षापानखण्डखाद्यकाऽऽदि ।
तत्र लुज्यमान तथा विवर्त्यमाना भूतस्याव्यवस्थेनाऽभिलाषा-
निवृत्त्या गर्भपतनाऽऽदिदोष इति । लुक्शेष लुकोच्चरित, प्रती-
क्येत्, यत्र तस्या निवृत्तोऽभिलाष इति सूत्रार्थः ॥ ६२६ ॥

किं च-

सिया य समणट्ठाए, गुर्विणी कालमामिणी ।

उट्ठिया वा निर्माज्जा, निस्सन्ना वा पुणुट्ठाए ॥ ६२८ ॥

स्याच्च कश्चाच्चित्रमणार्थं साधुनिमित्तं, गुर्विणी पूर्वोक्ता,
कालमासवती गर्भाधानाश्रयममासवतीत्यर्थः । उत्थिता वा
यथाकथञ्चिन्निर्योदेन्निर्यणा-ददामीति साधुनिमित्तम् । निर्यणा
वा स्वव्यापारेण पुनरुत्तिष्ठेत्-ददामीति साधुनिमित्तमेवेति
सूत्रार्थः ॥ ६२८ ॥

त जवे भत्तपाण तु, संजयाण अकप्पियं ।

दितिय पमिआइक्खे, न मे कप्पइ तारितं ॥ ६२९ ॥

तद्भवेद् भक्तपान तु, तथा निपीदनोत्थानाज्या दीयमान स-

यतानामकल्पिकम् । इह च स्थविरकल्पिकानामनिपीदनो-
त्थानाज्या यथावस्थितया दीयमान कल्पिकम् । जिनकल्पि-
काना त्वापन्नसत्त्वया प्रथमदिवसादारभ्य सर्वथा दीयमानमक-
ल्पिकमेवेति सप्रदाय । यतश्चैवमतो वदतीं प्रत्याचक्षीत, न मम
कल्पते तादृशमित्येतत्पूर्ववदेवेति सूत्रार्थः ॥ ६२९ ॥ दश० ५ अ० १
उ० । कषुचिदायकदोषेषु जीतकल्पानुसारेण निर्विकृतिक प्राय-
श्चित्तम् । जीत० प्रव० आचा० उत्त० । ग० ध० ओघ० दश०
पञ्चा० आचा० । नि० चू० स्था० । (नौगतोऽशनाऽऽदि ददाति
इत्यत्र ' गोयश्चरिया ' शब्दे तृतीयभागे ६६५ पृष्ठे उक्तम्)
दायगमुक्त-दायकशुद्ध-त्रि० । दायकः शुद्धो यत्राऽऽशसाऽऽदि-
दोषरहितत्वात् । दायकदोषरहिते, भ० १५ श० । दायकशुद्ध
तु यत्र दाता औदार्याऽऽदिगुणान्वित । विपा० २ श्रु० १ अ० ।
दायण-दापन-न० । यथा गृहीतजन्तुपानयोर्निवेदने, ग्रहण-
१ सव० द्वार ।

दायणा-दापना-स्त्री० । पृच्छाप्रतिपृष्टस्यार्थस्य व्याख्याने, "दाय-
णा तयत्थस्स चक्खणा" (२६३२) विशेष० आ० म० आ० चू० ।
दायव-दातव्य-त्रि० । दातु योग्ये, आचा० २ भु० १ चू० ।
अ० २ उ० ।

दायाद-दायाद-पु० । दाय विभजनीयधनमावत्ते । आ-दा-क ।
पुत्रे, सपिण्डे, वाच० । पितृपिण्डोदकदानयोग्ये, आचा० १
श्रु० २ भ० ३ उ० ।

दायार-दायार-पु० । दायाय दानार्थमियति आगच्छन्तीति
दायाराः । याचके, कल० १ अधि० ५ क्षण ।

दार-दार-पु० । व० व० । दारयन्ति विदारयन्ति पुरुषस्यान्त-
रङ्गगुणानिति दारा । आनु० । दारयन्ति भ्रातृस्नेहम्, द-णिच्,
अप् । पत्न्याम्, सा हि पत्यु भ्रातृस्नेह भिनत्तीति लोकप्रसि-
द्धम् । वाच० । कलत्रे, प्रव० ६ द्वार । आ० चू० । आव० ।
क्षियाम्, उत्त० २१ अ० ।

द्वार-न० । प्रासादभवनदेवकुलाऽऽदीनां (रा०) प्रवेश-
मुखे, विशेष० । प्रव० । भ० । दश० । प्रज्ञा० । नि० चू० । अनु० । रा० ।
(विजयाऽऽदीना जम्बूद्वीपद्वाराणां वक्तव्यता ' जम्बूद्वीप ' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे १३७२ पृष्ठे उक्ता) (सूर्याभविमानद्वारावक्तव्य-
ता ' सूरियाज ' शब्दे द्रष्टव्या) गृहाऽऽदिनिगमस्थाने, प्रतीहारे,
उपाये, मुखे च । वाच० । कटिसूत्रे, दे० ना० ५ वर्ग ३८ गाथा ।

दारग-दारक-पु० । दणाति भिनत्ति उदर द-पशुब् । वाच० ।
बालके, व्य० १ उ० । दश० । रा० । आ० क० । सूत्र० । ज्ञा० ।
आ० म० । हिम्भदारककुमारकाणामल्पबहुवहुतरकालकृतो
विशेषः । ज्ञा० १ श्रु० २ भ० । बालिकायाम्, स्त्री० । टाप् । अत
इत्यम् । वाच० । आ० म० । प्रश्न० । अन्त० । आचा० । जेदके,
ग्रामलूकरे, पु० । वाच० ।

दारजक्खिणी-दारयक्खिणी-स्त्री० । द्वारस्थाया यक्खियाम्,
आव० ४ अ० ।

दारट्ठ-दारस्थ-पु० । द्वारपाले, वृ० १ उ० ।

दारप्पन्ता-स्त्री० । देशी-पेटायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ३८ गाथा ।

दारपक्रियर्ग-चारप्रतिचरक-पु० । अन्त्यन्तरमूत्रस्थायिनि, प्र
व० ७१ द्वार ।

दारपिन्-द्वारपिन्-पु० । द्वारशाखायाम्, ज० १ वक्र० । जी० ।
दारपिहाण-द्वारपिधान-न० । द्वारकपाटस्थगने, (तत्र द्वार-
पिधाने दोषाः । कारणे तत्कर्तव्यता च 'वसह' शब्दे वक्ष्यते)

णो पिहे ण यावपगुणे,

दारं सुष्ठवरस्स संजए ।

पुट्टे ण उदाहरे वायं,

ए समुच्छे णो संथरे तणं ॥ १३ ॥

केनचिच्छ्रयनाऽऽदिनिमित्तेन शून्य गृहमाश्रितो भिक्षुः, तस्य
गृहस्य द्वार कपाटाऽऽदिना न पिदधीत न स्थगयेन्नापि तस्या-
लयेत् । यावत् (ए यावपगुणे ति) नोदघाटयेत्, तत्रस्थोऽन्यत्र
वा केनचिच्छ्रमाऽऽदिक मार्गे वा पृष्ठं सन् साध्यां वाचं नोदाह-
रेद् न भूयात् । आभिग्रहिको जिनकटिपिकाऽऽदिर्निर्वच्यमानपि न
भूयात् । तथा न समुच्छिन्नात् तृणानि कचवरं च प्रमार्जनेन ना-
पनयेत्, नापि शयनार्थं कञ्चिदाभिग्रहिकस्तृणाऽऽदिकं सन्न-
रेत्, तृणैरपि सस्तारकं न कुर्यात्, किं पुनः कम्बलाऽऽदिनाऽन्यो
वा ह्यपिरतृणं न सस्तरेदिति ॥१३॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

दारवाल-द्वारपाल-पु० । चाररक्के, आ० म० १ अ० १ अणु ।

दारविलजोग-द्वारविलजयोग-पु० । स्थगने, पं० व० ४ द्वार ।

दारमंतजेय-दारमन्त्रभेद-पु० । दाराणां कलत्राणामुपलक्षणत्वा-
न्मित्राऽऽदिना च मन्त्रो मन्त्रणं तस्य भेदः । प्रकाशनं दारमन्त्र-
भेदः । स्वदारसन्तोषस्य द्वितीयव्रतस्य तृतीयेऽतिचारभेदे, प्र-
व० । अस्य चानुवादरूपत्वेन सत्यत्वाद् यद्यपि नातिचारत्व
घटने, तथाऽपि विश्रब्धभाषितार्थप्रकटनजनितलज्जाऽऽदितः
कलत्रमित्राऽऽदेर्मरणाऽऽदिसंभवेन परमार्थतोऽस्यानत्यत्वात्
कथञ्चिद्भङ्गरूपत्वेनातिचारतैव । रहस्यद्रूपणे हि रहस्यमाका-
राऽऽदिना विज्ञायानाधिकृत एव प्रकाशयति, इदं तु मन्त्रयितैव
स्वयं मन्त्रं भिनत्तीत्यनयोर्भेदः । प्रव० ६ द्वार ।

दारावती-द्वारावती-स्त्री० । सौराष्ट्रदेशप्रतिषेधार्थं राजधान्या-
म्, प्रज्ञा० १ पद ।

दारिआ-देशी-वेदयायाम् दे० ना० ५ वर्ग ३८ गाथा ।

दारु-दारु-न० । काष्ठे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । स्था० ।
ज्ञा० । नि० चू० ।

दारुण-दारुक-पु० । वासुदेवस्य धारिण्यां देव्यामुत्पन्ने पुत्रे, स
चारिण्येमेरन्तिके प्रव्रज्य सिद्ध इत्यन्तकृद्दशानां तृतीयवर्गस्य
द्वादशोऽव्ययने सूचितम् । अन्त० ३ वर्ग १ अ० । दारुकोऽनगा-
नो वासुदेवस्य पुत्रो प्रगवतोऽरिण्येभिनाथस्य शिष्योऽनुत्तरो-
पपातिकोत्तरित इति । स्था० ६ गा० । कृष्णसारथौ च ।
ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । दारु-स्वार्थे कन । देवदारुवृक्षे, वाच० ।
काष्ठे, न० । आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० । आ० म० । आव० ।
उत्त० ।

दारुवर-दारुगृह-न० । करपत्रस्फादितदारुकलकमये गृहे, व्य०
४ उ० ।

दारुण-दारुण-पु० । 'ह' भये जनत् । दारयति विदारयति वि-
स्तमिति दारुण । चिस्तके, वाच० । दारयन्ति जनमनांसि इति
दारुणाः । विलपिताऽऽकन्दिताऽऽदिषु, उत्त० ६ अ० । रौक्षरसे,

भयानकरसे, वाच० । रौक्षे च । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । प्रश्न० ।
दारयन्ति मन्दसंस्वानां सयमविषया धृतिमिति दारुणा ।
भाषायाम्, स्त्री० । उत्त० २ अ० । भयानके, सूत्र० १ श्रु० २
अ० २ उ० । मसह्ये, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । भयावहे,
दुःसहे, भीषणे, भयहेतौ च । वाच० ।

दारुणजाव-दारुणभाव-पु० । रौद्राध्यवसाये, श्रु० ३ उ० ।

दारुणमति-दारुणमति-स्त्री० । रौक्षमतौ, प्रश्न० १ आश्च० द्वार ।

दारुणविवाग-दारुणविपाक-पुं० । नरकाऽऽदिदुःखकारणत्वेन
घोरोदये, पञ्चा० ८ विव० । रौक्षफले, पञ्चा० १५ विव० । ती-
व्रविपाके कर्मणि, षो० १ विव० ।

दारुणसहाव-दारुणस्वभाव-त्रि० । दारुणं क्रोधान्वितं स्वभा-
वो यस्याऽसौ दारुणस्वभावः । क्रोधान्वितस्वभावे, व्य० १ उ० ।

दारुदंरुय-दारुदंरुक-न० । रजोहरणस्य काष्ठमयेऽल्पदण्डं,
यत्र दारुमयस्य दंरुस्याप्रभागे कर्षिका दशिका बध्यन्ते तद्दा-
रुदंरुकम् । श्रु० ५ उ० ।

दारुपर्वव-दारुपर्वत-पु० । दारुनिर्मापितं इव पर्वतविशेषे,
जी० ३ प्रति० ४ उ० । रा० ।

दारुपाय-दारुपात्र-न० । काष्ठमये पात्रे, स्था० ३ टा० ३ उ० ।
आचा० ।

दारुय-दारुक-पु० । वासुदेवस्य धारिण्यां जाते स्वनामख्याते पु-
त्रे, तद्वक्तव्यता गजसुकुमारस्येव । अन्त० २ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

दारुमंकप-दारुसंक्रम-पु० । जत्रे सेत्वादिकरणे, स्थले गर्नाल-
हनाऽऽदिके च । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

दालण-दारुण-न० । विदारणे, प्रश्न० १ आश्च० द्वार ।

दालि-दालि-स्त्री० । मुक्ताऽऽदिद्विदले, प्रव० ३८ द्वार ।
उत्त० । ध० ।

दालिअ-देशी-चक्षुषि, दे० ना० ५ वर्ग ३८ गाथा ।

दालिह-दारिद्र-न० । "हरिद्राऽऽज्ञौ ह ।" ॥ ८ । १ । १५४ ॥ इति
अस्युक्तस्य रस्य ल । 'दालिह' धनराहित्ये, प्रा० १ पाद ।

दालियंव-दालिकाम्ब-न० । दाल्या मुक्ताऽऽदिमय्या निष्पादिते-
ऽम्बले, उपा० १ अ० ।

दालिमगसिय-दालिमरासिक-त्रि० । दालिमरसमंस्त्रे, विपा०
१ श्रु० ८ अ० ।

दाव-दाव-पु० । दवानले, आव० ४ अ० ।

दावगि-दावग्नि-पु० । 'दवगि' शब्दार्थे, औ० ।

दावद्व-दावद्व-पु० । समुद्रतटवृक्षविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । स० । प्रश्न० । आव० । आ० चू० । ('आराहग' शब्दे
द्वितीयभागे ३७७ पृष्ठेऽस्य वक्तव्यता)

दावर-दापर-न० । यदा प्रत्येकस्यापि प्रथमो भङ्गो न प्राप्यते
तदा द्वापर इति । समयपरिभाषया द्वितीये, श्रु० १ उ० ।

दावरजुम्भ-दापरयुग्म-न० । द्वाज्यामादित एव कृतयुग्माद्वोप-
रिवास्तिभ्यां यदपरं युग्मं कृतयुग्मादन्यत्तन्निपातनाविधेर्द्वापरयु-
ग्मे, ज० । " जेण रासीचउक्कण अवहारेण अवहीरमाणे अ-

द्विप-पु० । द्वाज्या मुखशुण्डाज्या पिवति । पा-क । हस्तिद्वि
वाच० ।

दिअंवर-दिगम्बर-पु० । शिवे, नग्ने, आर्हतभेदे, वाच० । सा-
धुभेदे, आ० म० । ही० । आचा० ।

दिअवरदंशण-दिगम्बरदर्शन-न० । दिगम्बराणां शास्त्रे, आ०
म० १ अ० १ खण्ड ।

दिअज्ज-देशी-सुवर्णकारे, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दिअधुत्त-देशी-काफे, दे० ना० ५ वर्ग ४१ गाथा ।

दिअर-देवर-पु० । देव अरच् । “एत इद्धा वेदना-चपेटादेवर-
केसरे” ॥ ८ । १ । १४६ ॥ इति एत इत्वम् । ‘दिअरो । देवरो ।’
प्रा० १ पाठ । पत्युः कनिष्ठभ्रातरि, वाच० ।

दिअलिअ-देशी-मूर्खे, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दिअसिअ-देशी-सदाभोजने, अनुदिने च । दे० ना० ५ वर्ग
४० गाथा ।

दिअह-दिवस-पुं० । दीव्यत्यत्र दिव-असच् किञ्च । पण्डि-
एकाऽऽत्मके समये, “दिअहा जति भुडप्परुहिं, परुहिं मणो-
रुद पच्छि ।” प्रा० ४ पाठ ।

दिअह-दिवस-पुं० । पण्डि-एकाऽऽत्मके समये, “जे महु दिअहा
दिअहडा, दण्ण पवसनेण । ताण्ण गणतिणं अहुलित्ठ, जज्ज-
आ उ नहेण ॥” प्रा० ४ पाठ । प्रवसना चञ्चता दयितेन ये मम
दिवसा दत्तास्तान् गणयन्त्या ममाहुल्यो नखेन जर्जरिता ।
प्रा० दु० ४ पाठ ।

“नामीपण्डितस्तत्र, साधनो दिवसः स्मृतः ।

विशद्भागोऽर्कराशस्तु, दिवसः सौर उच्यते ॥ १ ॥

चान्द्रस्तु तिथ्यवच्छिन्नो, भौमो नृपाग्निर्मेतः ।”

इत्युक्तेषु सावनाऽऽदिषु दिनेषु च । वाच० । “जमरा एत्थु
विअम्बडइ, केवि दिअहमा विअम्बु ।” प्रा० ४ पाठ ।

दिअहुत्त-देशी-पूर्वाह्णभोजने, दे० ना० ५ वर्ग ४० गाथा ।

दिआहप-देशी-भासपक्षाणि, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दिइ-दृति-स्त्री० । द-क्तिन् । जलाऽऽधारे चर्ममये भाजने, झा०
१ श्रु० १८ अ० । अनु० ।

दिइआ-दृतिका-स्त्री० । चर्मनिर्मितोदकपात्रे, मत्स्यभेदे च ।
वाच० । अनु० ।

दिक्काण-डेक्काण-पु० । मेपाऽऽदीनां लग्नानां दशांशाऽऽत्मके
विद्यन्ते, “कूर्णादिकाणलोमेसु, उत्तमठं तु कारप । एव
वग्गाणि जाणिजे, दिक्काणेषु ण ससओ ॥१॥” द० प० ।

दिक्खकाल-दीक्षाकाल-पु० । योगकाले, आ० म० १ अ० २
खण्ड ।

दिक्खभाव-दीक्षाभाव-पु० । प्रव्रज्याया भावे, पञ्चा० १८ विव० ।

दिक्खा-दीक्षा-स्त्री० । दीक्षेण दीक्षा । प्रव्रज्यायाम्, ओघ० ।
स्था० ।

साम्प्रत ज्ञानत्रयभावाभावयोर्दीक्षाऽधिकारित्वानधिकारि-
त्वप्रतिपादनायाऽऽह-

अस्मिन् मति दीक्षाया, अधिकारी तत्त्वतो भवति सः ।

इतरस्य पुनर्दीक्षा, वसन्तनृपसन्निभा ज्ञेया ॥ १ ॥

अस्मिन् ज्ञानत्रये, सति विद्यमाने, दीक्षाया विरतिरूपाया,
अधिकारी अधिकारवान्, शास्त्रनयोदितत्वेन तत्त्वतः परमा-
र्थतो भवति, सः पुमान्, इतरस्याऽनधिकारिणः, पुनर्दी-

क्षा व्रतरूपा, वसन्तनृपसन्निभा विरम्यनाप्राया चैत्रमास्य-
रिहामकृतराजसन्निभा मुख्यनृपदीक्षावत्कार्याकरणेन ज्ञेया
ज्ञानव्या ॥ १ ॥

अधुना दीक्षाया निरुक्तमुपदर्शयन् ज्ञानिन एव तां नियम-
यन्नाह-

श्रेयोदानादशिव-रूपणाच्च सतां मतेह दीक्षेति ।

सा ज्ञानिनो नियोगाद्, यथोदितस्यैव साध्वीति ॥ २ ॥

श्रेयोदानाच्छ्रेयः सुन्दरं तस्य दान वितरणं तस्मात्, अ-
शिव प्रत्यवायस्तत्तत्पणाञ्च तन्निरसन्नाञ्च, सतां मुनीनां मता-
ऽभिप्रेता, इह प्रवचने, दीक्षेति प्रागुक्ता । इत्येवमनया निरुक्तप्र-
क्रियया, सा दीक्षा, ज्ञानिनो ज्ञातव्यतो, नियोगाद्वियोगेन, यथो-
दितस्यैवाधिकारिण एव, साध्वीति निरवद्या वर्तते ॥ २ ॥

ननु च यदि ज्ञानिन एव नियमेन साध्वी दीक्षा, ततः कथं
पूर्वोक्तज्ञानत्रयविकलानां नापतुप्रवृत्तीनां समये सा श्रेयसी
श्रूयत इत्याशङ्क्याऽऽह-

यो निरनुबन्धोपा-च्छाप्नोऽनाजोगवान् वृजिनजीरुः ।

गुरुजक्तो ग्रहरहितः, सोऽपि ज्ञान्येव तत्फलतः ॥ ३ ॥

य एवविधो निरनुबन्धोपाच्छाद् । निरनुबन्धो व्यवच्छिन्न-
सन्तानो दापो रागाऽऽदिर्निरनुबन्धश्चासौ दोषश्च तस्माच्छा-
द्-अच्छावान् । यस्तु सानुबन्धोपाच्चिरुपक्रमकृष्टकर्मवृत्ती-
णां कथञ्चिच्छाद्भो भवति, स नेह गृह्यते । अनाभोगवान् अ-
नाभोगोऽपरिज्ञानमात्रमेव केवलं ग्रन्थार्थाऽऽदिषु सूक्ष्मबुद्धि-
गम्येषु स विद्यते यस्य स तथा वृजिनं पाप तस्माद्वीरवृजि-
नमीरु संसारविरक्तत्वेन । गुरुवः पूज्यास्तेषु भक्तो गुरुवहमा-
नात् । ग्रह आग्रहो मिथ्याऽज्जिनिवशस्तेन रहितो ग्रहरहितो-
ऽनेन सम्यग्दर्शनवत्त्वस्याऽऽवेदयति, सोऽपि य एवमुक्तविशे-
षणवान्, ज्ञान्येव ज्ञानवानेव । तत्फलतो ज्ञानफलसंपन्नत्वेन,
ज्ञानस्याऽपि ह्येतदेव फलं संसारविरक्तत्वगुरुजक्तत्वाऽऽदि,
तदस्याऽपि विद्यत इति कृत्वा ॥ ३ ॥

कथं पुनर्ज्ञानफलं नापतुयाऽऽदेर्गुरुवहमानमात्रेण तथाविध-
ज्ञानविकलस्य सन्मार्गगमनाऽऽदित्याशङ्क्याऽऽह-

चक्षुष्मानेकः स्या-दन्धोऽन्यस्तन्मतानुवृत्तिपरः ।

गन्तारौ गन्तव्यं, प्राप्नुत एतौ युगपदेव ॥४॥

चक्षुरमलमनुपहत विद्यते यस्य स चक्षुष्मानेकः कश्चित् स्या-
द्भवेत्पुरुषो मार्गगमनप्रवृत्तः, अन्धो दृष्टिविकलोऽन्यस्तदपरः,
केवलं मार्गानुसारितया विशिष्टविवेकसंपन्नत्वेन च । तन्मतानु-
वृत्तिपरस्तस्य चक्षुष्मतो मतमभिप्रायो वचनं वा तन्मूलं तद-
नुवृत्तिपरस्तदनुवर्त्तनप्रधानः शेषानुमतवचनपरित्यागेन । एतौ
ह्यपि चक्षुष्मसदन्धौ गन्तारौ गमनशीलावनवरतप्रयाणक-
वृत्त्या गन्तव्यं विवक्षितनगराऽऽदि । प्राप्नुत एतौ युगपदेवैकका-
लमेव । इदमुक्तं भवति-चक्षुष्मान् पुरस्ताद् व्रज्यन्त्यस्तु पृथग्,
एवमनयोव्रजनोरेकपदन्यास एवांतरं नापरं महत्, यदि वा-
तर्त्रापि समानपदन्यासयोः माहित्येन बाहुल्ययोर्व्रजतोर्नास्ती-
त्येवमेककालाप्राप्तव्यनगराऽऽदिस्थानप्राप्तद्वयोरपीति । यथै-
वमेतयान्तरं तथा गुरुमापतुपकल्पजिप्पयोर्ज्ञान्यज्ञानिनो
फलं प्रति सन्मार्गगमनप्रवृत्तयोर्मार्गपर्यन्तप्राप्तौ मुक्त्यवस्थायाम्
न किञ्चिदन्तमिति गर्भार्थः ॥ ४ ॥

एव समानफलत्वं ज्ञान्यज्ञानिनो. प्रतिपाद्य दीक्षाऽहंत्व विशेष-
पज्ञानासमन्वितस्यापि दर्शयति-

यस्यास्ति सत्क्रियाया-पित्यं सामर्थ्ययोग्यताऽविकला ।

गुरुज्ञावप्रतिबन्धाद्, दीक्षोचित एव सोऽपि किञ्च ॥ ५ ॥

यस्य विशिष्टज्ञानरहितभ्याप्यस्ति विद्यते सत्क्रियाया सदा-
चारे, इत्थमेनेन प्रकारेण, सामर्थ्ययोग्यता सामर्थ्येन समानफल-
साधकत्वरूपेण योग्यताऽविकला परिपूर्णा, गुरुषु धर्माऽऽचार्या-
ऽऽदिषु भावप्रतिबन्धाद् भावन प्रतिबद्धत्वेन हेतुना दीक्षोचित
एव दीक्षायोग्य एव प्रवृत्त, किलेत्याप्ताऽऽगमवाङ्, यत्. ससा-
रविरक्त एवास्या अधिकारी शेषगुणवैकल्येऽपीत्युक्तम् ॥५॥

इदानीं दीक्षाया. समानफलतया देयत्वमभिधानो विषमफ-
लस्य चाऽदेयत्वमुपदर्शयन्निरुद्धमाह-

देयाऽस्मै विधिपूर्व, सम्यक्तन्त्रानुसारतो दीक्षा ।

निर्वाणवीजमपे-त्यनिष्टफलदाऽन्यथाऽत्यन्तम् ॥ ६ ॥

देया दातव्याऽस्मै योग्याय विधिपूर्व विधानपूर्व सम्यगवैप-
रीत्येन तन्त्रानुसारत शास्त्रानुसारतो दीक्षा व्रतरूपा निर्वाण-
स्य वाज मोक्षमुखयोर्हेतुत्वेन । एवेति दीक्षैवाऽनिष्टफलदा
विपर्ययफला ससारफलाऽन्यथाऽयोग्याय दीयमानाऽत्यन्तम-
तिशयेनेति ॥६॥

का पुनरिय दीक्षेत्याह-

देशसमग्राऽऽख्येयं, विरतिर्न्यामोऽत्र तद्वाति च सम्यक् ।

तन्नामाऽऽदिस्थापन-मविद्रुतं स्वगुरुयोजनतः ॥७॥

देशाऽऽख्या, समग्राऽऽख्या चेय दीक्षा विरतिरुच्यते, देशविरति-
दीक्षा, सर्वविरतिदीक्षा चेत्यर्थ । न्यामो निक्षेपोऽत्र दीक्षाया
व्रतन्यास इत्यर्थ । सा विद्यते यस्य तद्वास्तस्मिन्व्रतव्रति च
पुरुषे देशदीक्षावति, सर्वदीक्षावति च सम्यग् समीचीन सग
तम् । तन्नामाऽऽदिस्थापन तेषां प्रवचनप्रसिद्धानां नामाऽऽदीनां
चतुर्णां स्थापनमारापणमविद्रुतम्, उपरुवरहितमनुपप्लवमिति
यावत् । कथं तन्नामाऽऽदिस्थापनम्? स्वगुरुयोजनतः स्वगुरु-
निरात्मीयपूज्यैर्योजन सधन्धनमौचित्येन यत्र तन्नामाऽऽदीनां
ततः सकाशात् ॥ ७ ॥

कथं पुनर्विशिष्टनामन्यासस्य स्वगुरुभिः प्रसादीकृत-

स्य दीक्षानिमित्तत्वमिति मन्यमान पर प्रत्याह-

नामानिमित्तं तत्, तथा तथा चोद्धृतं पुरा यद्विदुः ।

तत्स्थापना तु दीक्षा, तत्वेनान्यस्तदुपचारः ॥ ८ ॥

नामानिमित्तं नामहेतुकं तद्भावस्तत्त्वं नामप्रतिपाद्यगुणाऽऽत्मक-
त्वम्, कृतप्रशान्ताऽऽदिनाम्न प्रशमाऽऽदिस्वरूपोपलम्भात् । तन्ना-
मिन् च तद्गुणस्वरूपाऽऽद्युपलब्धेस्तथा तथा चोद्धृतं तेन तेन स्वरू-
पेणोद्धृतमुद्धृतं कृतनिर्वाहम् । पुरा पूर्वं, यद्यस्मादिह प्रवचने, मु-
निभिः तत् स्थापना तु तस्यैव नाम्न स्थापना तु स्थापनैव नाम
न्यास एव दीक्षा प्रस्तुता, तत्त्वेन परमार्थनान्यस्तदुपचारोऽन्य-
क्रियाकलापस्तदुपचारस्तस्या दीक्षाया उपचारो वचते, विद्यो-
पचारात् ॥ ८ ॥

कस्मात्पुनर्नामाऽऽदिन्यासे महानादर क्रियत इत्या-

शङ्कयाऽऽह-

कीर्त्यारोग्यध्रुवपद-मंश्राप्तेः सूचकानि नियमेन ।

नामाऽऽदीन्याचार्याः, वदन्ति तत्तेषु यतितव्यम् ॥ ९ ॥

कीर्तिः श्लाघा, आरोग्यं नीरुजत्व, प्राक्तनसहजौत्पातिकरो-
गविरहेण, ध्रुव स्यैव भावप्राधान्याग्निर्हेश्म्य । पद स्थान वि-
शिष्टपुरुषावस्थारूपमाचार्यत्वाऽऽदि । कीर्तिश्चास्य च ध्रुव च
पद च कीर्त्यारोग्यध्रुवपदानि, तेषां संप्राप्तिरुपपूर्वज्ञात, तस्या
अप्राप्तिपूर्विकायां प्राप्ते सूचकानि गमकानि नियमेनावश्यत-
या, नामस्थापनाद्रव्यभावरूपाण्याचार्याः पूज्या वदन्ति ध्रुव-
ते । तत्तस्मात्तेषु नामाऽऽदिषु यतितव्यं यतो विधेय । इह चेदं
नात्पर्यमवसेयम्-अन्वर्थनाम्नो हि कीर्तनमात्रादेव शब्दार्थप्र-
तिपत्तेर्विदुषा प्राकृतजनस्य च मनः प्रसादात्कीर्तिराविर्भवति ।
यथा सुधर्ममद्वयबहुस्वामिप्रभृतीनामुत्तमपुरुषाणां प्रवचने की-
र्तिरुदपादि । स्थापनाऽप्याकारवती रजोहरणमुखवस्त्रिकाऽऽदि-
धारणद्वारेण भावगर्भप्रवृत्त्या आरोग्यमुपजनयति, द्रव्यमप्याचा-
राऽऽदिषु सकलसाधुक्रिया चाऽप्यस्यमाना व्रतस्यैर्योपपत्तये
प्रभवति, प्राप्तेऽपि सम्यग्दर्शनाऽऽदिरूप. पूर्वोक्तपदावाप्तये सप-
द्यते । न हि विशिष्टज्ञावमन्तरेणाऽऽगमोक्तविशिष्टपदावासिर्जाव-
तो भवति । अथवा सामान्येनैव कीर्त्यारोग्यमोक्षसंप्राप्तं सू-
चकानि सर्वाण्येव नामाऽऽदीर्नाति ॥ ९ ॥

किमिति दीक्षाप्रस्तावे नामाऽऽदिषु यतितव्यमित्याश-
ङ्क्याऽऽह-

तत्संस्कारादेपा, दीक्षा संपद्यते महापुंसः ।

पापविषापगमात् खलु, मम्यगुगुरुधारणायोगात् ॥१०॥

तत्संस्कारान्नामाऽऽदिसंस्कारादेपा द्विविधा दीक्षा व्रतरूपा सप-
द्यते सज्जवति महापुंसो महापुरुषस्य, न ह्यमहापुरुषा व्रतधारि-
णो भवन्ति । पाप विषमिव पापविष, तस्यापगमात् खल्वपग-
मादेव, पापविषयोर्वाऽपगमात् । विषापहारिणी दीक्षेति केषा-
ञ्चित् प्रसिद्धिस्तदनुरोधादिदमुक्तम् । पापविषापगमादेव दीक्षे-
ति सम्यगवैपरीत्येन गुरुश्च धारणा च गुरुधारणे, ताभ्यां योग-
संबन्धस्तस्माद् गुरुधारणायोगात् । गुरुर्योगात्पापपगमो,
धारणायोगादेव विषापगम इति ॥ १० ॥

दीक्षा सम्पद्यते महापुंस इत्युक्तं तत्सम्पत्तौ सर्ववि-
रतस्य यद्भवति नदाह-

संपन्नायां चास्यां, शिद्ध्य व्यावर्णयन्ति समयविदः ।

धर्मैकनिष्ठैव हि, शेषत्यागेन विधिपूर्वम् ॥ ११ ॥

सपन्नायां च सज्जनाया चास्या दीक्षाया लिङ्ग लक्षण व्याव-
र्णयन्ति कथयन्ति समयविदः आगमवेदिन, धर्मैकनिष्ठैव हि
धर्मतत्परतैव हि, शेषत्यागेन धर्मादन्य. शेषस्तस्यागेन तत्प-
रिहारेण, विधिपूर्वं शास्त्रोक्तविधानपुर सर यथाज्ञवत्येव
शेषत्यागेन धर्मैकनिष्ठता सेवनीया नान्यथेति भावः ॥ ११ ॥

अस्यामेव सर्वविरतिदीक्षाया क्लान्त्यादियोजनामार्याद्वयेन
दर्शयति-

वचनक्लान्तिरिहाऽऽदौ, धर्मक्लान्त्यादिसाधनं जवति ।

शुद्धं च तपोनियमाद्, यमश्च सत्यं च शौचं च ॥१२॥

आकिञ्चन्य मुख्यं, ब्रह्मापि परं मद्भागमविशुद्धम् ।

सर्वं शुक्लमिदं खलु, नियमात्सर्वत्सराद्धर्मम् ॥ १३ ॥

वचनक्लान्तिरागमक्लान्तिरिह दीक्षायामादौ प्रथमं धर्मक्लान्त्या-
दिमाधनं भवति । आदिशब्दाद्धर्ममार्त्वाऽऽदिप्रहः धर्मक्लान्त्या-
दीनां साधनं वचनक्लान्तिर्भवति, तत्पूजकत्वात्तेषाम, शुरु चाङ्गि-

मे किं तं दिगुपमामे ? दिगुपमामे द्राण्येनाविहे पस्सत्ते । तं
जहा-तिप्पि करुणाणि तिकरुणं, तिप्पि महुणाणि तिमहुण,

तिष्ठि गुणाणि तिगुणं, तिष्ठि पुराणि तिपुग, तिष्ठि सराणि
तिसर, तिष्ठि पुक्खराणि तिपुक्खर, तिष्ठि विंदुआणि ति-
विंदुअ, तिष्ठि पहाणि तिपहं, पच नदीओ पचनदि, सच
गया सचगयं, नव तुगा नवतुरगं, दस गामा दसगाम,
दस पुराणि दसपुर । सेत्तं दिशुसमासे ।

“सख्यापूर्वो द्विगुः” ॥ २।१।५२ ॥ त्रीणि कटुकानि समाह-
तानि त्रिकटुकम् । एवम्-त्रीणि मधुराणि समाहृतानि त्रिमधुर,
पत्राऽऽदिगणे दर्शनादिह पञ्चमूलीत्यादिषु स्त्रियामीप्रत्ययो न
भवति, एव शेषाण्यधुदाहरणानि भावनायानि । अनु० ।

दिग्घ-दीर्घ-पु० । द-घञ् । यस्य नेत्वम् । “दीर्घे वा” ॥ ८ ।

२।९१ ॥ दीर्घशब्दे शेषस्य घस्य उपरि पूर्वो वा भवति ।
“दिग्घो । दीर्घो ।” प्रा० १ पाद । शालजतावृक्षे, चण्डे, द्विमात्रे
स्वरवर्णे च । आयते, वाच० । स्पृले च । घि० । ज० २ वक्र० ।

दिच्छा-दिस्सा-स्त्री० । दातुमिच्छायाम्, अनु० ।

दिद्व-दिद्व-न० । दिश-क्त । माग्ये, “न दिष्टमिष्ट कुरुते” इति-
माघ । काले, पु० । उपदिष्टे, वाच० । प्रतिपादिते च । घि० ।
नयो० ।

दृष्ट-न० । दृश-क्त । स्वपरस्परमये वीक्षिते, वाच० । दर्शने,
वृ० १ उ० । नि० चू० । स्था० । अवलोकिते, पञ्चा० ७ विव० ।
प्रज्ञा० । दर्श० । प्रश्न० । आव० । स्था० । सूत्र० । व्य० । उक्त० ।
उपलब्धे, हा० ३१ अष्ट० । अभिमतं, अनु० । लौकिकं च ।
त्रि० । वाच० ।

आगतस्त्व हेयं, तद्दृष्टेष्टविरुद्धवाक्यतया ॥ (१०)

आगतस्त्व हेयं भवति, तत्कय हेयम् ? । दृष्ट प्रत्यक्षानुमान-
प्रमाणोपलब्धमिष्टमागमेन स्ववचनैरेवाभ्युपगत, ताभ्यामवि-
रुद्धानि वाक्यानि यस्मिन्नागतस्त्वे तद् दृष्टेष्टविरुद्धवाक्य-
म्, तद्जायस्तया । (१०) पो० १ विव० ।

दिष्टं-दृष्टान्त-पु० । दृष्टोऽन्तो नाशोऽवसान यस्मिन् । मरणे,
वाच० । दृष्टमर्थमन्त नयतीति दृष्टान्तः, अतीन्द्रियप्रमाणदृष्ट
सर्वेदन निष्ठा नयतीत्यर्थः । दृष्टा० १ अ० । आ० म० । दृष्टोऽ-
न्तः परिच्छेदो विवक्षित साध्यसाधनयोः सवन्वस्यावि-
नाशरूपस्य प्रमाणेन यत्र ते दृष्टान्ता । प्रज्ञा० ३० पद ।
साध्यस्योपमाज्ञते, न० । उदाहरणे, विशेष० ।

दृष्टान्तफलम्-

पुत्रमज्जिज्ञा जिज्ञा, य वारिया कहमियाणि कप्पंति ? ।

सुष्ठु आहरण चोद्यम् !, ए कपति सवत्थ दिद्वतो ॥ १६० ॥
पूर्वसूत्रे भवद्भिरजिज्ञानि भिन्नानि च वारितानि प्रतिपिज्ञानि, क-
थमिदानीमस्मिन् सूत्रे कल्पन्ते ? इति भणत, न युक्तपूर्वापरव्या-
हृतमीदृश वक्तुमिति ज्ञावः । अत्राऽऽचार्य प्राऽऽह-शृणु निशम-
य, आहरणं दृष्टान्तम् हे नोदक ! यथा कल्पते । अत्र नोदको गुरु-
वचनमनाकर्ण्य दुर्विदग्धतादर्पाऽऽध्मान् प्रतिवक्ति-आचार्य !
न सर्वत्राप्यर्थे दृष्टान्तः क्रमते, दृष्टान्तमन्तरेंणाप्यर्थप्रतिपत्ते ।

तथाहि-

जड दिष्टता मिच्छी, एवमसिच्छी उ आणगेज्जाणं ।

अहं ते तेसि पसिच्छी, पमादए किं नु दिष्टता ॥ १६१ ॥

यदि दृष्टान्तादर्थानां सिद्धिस्तर्हि आज्ञाग्राह्याणां निगोदभ-
व्याज्जव्याऽऽदीनामर्थानामसिद्धिः प्रसज्येत अथ ते तवाऽऽज्ञ-
या तेषां प्रसिद्धिस्ततः किं नुरिति वितर्कः । किमेव दृष्टान्त-
तोऽर्थसिद्धिः क्रियते ।

किं चान्यत्-

कप्पम्मि अकप्पम्मि य, दिष्टता जेन होंति अपिरुद्धा ।

तम्हा न तेसि सिच्छी, विहि अविहि विमोवज्जोग इव ॥ २० ॥

दृष्टान्तेन यद्यदात्मन इष्ट तत्सर्वं यद्व्यवस्था प्रसाध्यते, तथा
कल्प्यते हिंसा कर्तुं विधिनेति प्रतिज्ञा, निष्प्रत्यपायत्वादिति
हेतुः । यथा विधिना विषोपभोगदृष्टान्तः । अस्य च प्रावना
यथा-विधिना मन्त्रपरिगृहीत विष स्वाद्यमानमदोषाय भ-
वति, अविधिना पुनः स्वाद्यमान महान्तमनर्थमुपढौकयति ।
एव हिंसाऽपि विधिना विधीयमाना न दुर्गतिगमनाय प्रजव-
ति, अविधिना तु विधीयमाना दुर्गतिगमनायोपदिष्टा, यतश्चै-
वमतो निष्प्रत्यपायत्वात् कल्प्यते कर्तुं हिंसेति निगमनम् ।
एव कल्पोऽकल्पा वा येन कारणेन दृष्टान्ता अविरुद्धा भ-
वन्ति, कल्प्यमप्यकल्प्यम्, अकल्प्यमपि कल्प्यम् । यद्व्यव-
स्था दृष्टान्तवज्जेन क्रियते इति प्राव । तस्मान्न तेन्यो दृष्टान्ते-
भ्योऽर्थानां सिद्धिर्भवति । नाथाया पञ्चम्यर्थे षष्ठी । विधिना-
ऽविधिना च विषोपभोग इवेति ।

इत्थ नोदकेन स्वपक्षे स्थापिते सति सूरिराद-

असिच्छी जइ नाएण, नायं किमिह उच्चते ? ।

अहं ते नायतो सिच्छी, नायं किं पत्तिसिज्जए ? ॥ २० ॥

यदि ज्ञातेन दृष्टान्तेनार्थानामसिद्धिः, ततस्त्वया ज्ञात विषदृ-
ष्टान्त इह किमुच्यते किमेवमभिधीयते ? । अथ ते ज्ञातनो
दृष्टान्तसिद्धिः, ततोऽस्मान्निश्चयमान ज्ञात किं प्रतिपिध्यते ?

किं च-

अंधकारो पदीवेण, वज्जए न उ अन्नहा ।

तद्वा दिष्टंतिओ भावां, तंणेव उ विमुज्जति ॥ २० ॥

अन्धकारशब्दस्य पुनपुनकलिङ्गत्वाद् यथाऽन्धकारो रात्रौ
प्रदीपेनैव वर्ज्यते विशोभ्यते, न तु नैवान्यथा । विशोधिते च त-
स्मिन् घटाऽऽदिक वस्तु परिस्फुटमुपलभ्यते, तथाऽत्रापि दाष्टां-
न्तिको दृष्टान्तप्राप्तो ज्ञाव पदार्थोऽन्धकारवदतिगहनोऽपि ते-
नैव दृष्टान्तेन प्रदीपकद्वयेन विशुद्ध्यते निर्मलीभवति, विशुद्धे च
तस्मिन् परिस्फुटा विवक्षितार्थप्रतिपत्तिर्भवतीति दृष्टान्तोपदर्श-
नमत्र क्रियते । किञ्च-सौख्यप्राणिता वयः, स्ववाक्येनैव जवता यद्
दृष्टान्तेनार्थप्रसाधनमभ्युपगतम्, अस्माकमपि त्वदीय एव दृष्टा-
न्त सुप्रस्य साध्यकत्व प्रसादयिष्यति । वृ० १ उ० २ प्रक० ।
आ० चू० । नि० चू० । विशेष० । आव० । (न दृष्टान्तमात्रादर्थ-
सिद्धिरिति ‘पलव’ शब्दे बह्व्यते) शास्त्रे, अलङ्कारोक्ते अव-
धारभेदे च । वाच० ।

दिष्टतपरिणाम-दृष्टान्तपरिणाम-पु० । दृष्टान्तेन श्रद्धापयितव्ये,
व्य० ।

दृष्टान्तपरिणामकमाह-

परोस्खं हेतुग अत्थ, पच्चक्खेण उ साहियं ।

जिणेहिं एस अक्खातो, दिष्टतपरिणामगो ॥ ५७ ॥

परोक्ष, हेतुक हेतुना लिङ्गेन गम्य हेतुकम्, अर्थे प्रत्यक्षेण प्रत्यक्षप्रतिष्ठेन दृष्टान्तेन साध्यन् आत्मबुद्धावारोपयन् यो वर्तते एव दृष्टान्तपरिणामको जिनैराख्यातो, दृष्टान्तेन विवक्षितमर्थे परिणामयत्यात्मबुद्धावारोपयतीति दृष्टान्तपरिणामक इति व्युत्पत्तेः । व्य० १० उ० ।

दिष्टं ताजास-दृष्टान्ताऽऽभास-पु० । दृष्टदृष्टान्ते, रत्ना० ।

अथ दृष्टान्ताऽऽभासान् भासयन्ति-

साधर्म्येण दृष्टान्ताऽऽभासो नवप्रकारः ॥ ५८ ॥

दृष्टान्तो हि प्राग् द्विप्रकार प्रोक्त, साधर्म्येण वैधर्म्येण च । ततस्तदाभासोऽपि तथैव वाच्य इति साधर्म्यदृष्टान्ताऽऽभास-स्तावत् प्रकारतो दर्शितः ॥ ५८ ॥

प्रकारानेव कीर्तयन्ति-

साध्यधर्मविकलः १, साधनधर्मविकलः २, उभयधर्मविकलः ३, संदिग्धसाध्यधर्मा ४, संदिग्धसाधनधर्मा ५, संदिग्धोभयधर्मा ६, अनन्वयः ७, अप्रदर्शितान्वयः ८, विपरीतान्वयश्च ९ इति ॥ ५९ ॥

इतिशब्दः प्रकारपरिसमाप्तौ, एतावन्त एव साधर्म्यदृष्टान्ताऽऽजासप्रकारा इत्यर्थः ॥ ५९ ॥

क्रमेणामुदाहरन्ति-

तत्रापौरुषेयः शब्दोऽमूर्तत्वाद् दुःखवदिति साध्यधर्मविकलः (१) ॥ ६० ॥

पुरुषव्यापाराभावे दुःखानुत्पादेन दुःखस्य पौरुषेयत्वात् । तत्रापौरुषेयत्वसाध्यस्यावृत्तेरयं साध्यधर्मविकल इति । (१) ॥ ६० ॥

तस्यामेव प्रतिज्ञायां तस्मिन्नेव हेतौ परमाणुवदिति साधनधर्मविकलः (२) ॥ ६१ ॥

परमाणौ हि साध्यधर्मोऽपौरुषेयत्वमस्ति, साधनधर्मस्तवमूर्तत्व नास्ति, मूर्तत्वात्परमाणो (२) ॥ ६१ ॥

कलशवदित्युभयधर्मविकलः (३) ॥ ६२ ॥

तस्यामेव प्रतिज्ञायां तस्मिन्नेव च हेतौ कलशदृष्टान्तस्य पौरुषेयत्वान्मूर्तत्वाच्च साध्यसाधनोभयधर्मविकलता (३) ॥ ६२ ॥

रागाऽऽदिमानयं वक्तृत्वादेवदत्तवदिति संदिग्धसाध्यधर्मा (४) ॥ ६३ ॥

देवदत्ते हि रागाऽऽदयः सदसत्त्वाभ्यां संदिग्धाः, परन्त्रेतोविकारणां परोक्षत्वाद्वागाऽऽद्यव्यञ्जित्वादिज्ञादर्शनाच्च (४) ॥ ६३ ॥

मरणधर्माऽयं रागाऽऽदिमत्त्वान्मैत्रवदिति संदिग्धसाधनधर्मा (५) ॥ ६४ ॥

मैत्रे हि साधनधर्मो रागाऽऽदिमत्त्वाऽऽख्यः संदिग्धः (५) ॥ ६४ ॥

नायं सर्वदर्शी रागाऽऽदिमत्त्वान्मुनिविशेषवदिति संदिग्धोभयधर्मा (६) ॥ ६५ ॥

मुनिविशेषे सर्वदर्शित्वरागाऽऽदिमत्त्वाऽऽख्यौ साध्यसाधनधर्मो-संदिग्धे, तदव्यभिचारिणिज्ञादर्शनात् (६) ॥ ६५ ॥

रागाऽऽदिमान्विवक्षितः पुरुषो वक्तृत्वादितृपुरुषवदित्यनन्वयः (७) ॥ ६६ ॥

यद्यपीष्टपुरुषे रागाऽऽदिमत्त्व च वक्तृत्व च साध्यसाधनधर्मौ दृष्टौ, तथाऽपि यो यो वक्ता स स रागाऽऽदिमानिति व्याप्यसिद्धेरनन्वयत्वम् (७) ॥ ६६ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घटवदित्यप्रदर्शितान्वयः (८) ॥ ६७ ॥

अत्र यद्यपि वास्तवोऽन्वयोऽस्ति तथाऽपि घादिना वचनेन न प्रकाशित इत्यप्रदर्शितान्वयत्वम् । यद्यप्यत्र वस्तुनिष्ठो न कश्चिद्दोषः, तथाऽपि परार्थानुमाने वचनगुणदोषानुसारेण वक्तृगुणदोषौ परीक्षणीयाविति प्रवत्यस्य वाचनिक दुष्टत्वम् । एव विपरीतान्वयाप्रदर्शितव्यतिरेकविपरीतव्यतिरेकेष्वपि दृष्टव्यम् । (८) ॥ ६७ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वात्, यदनित्यं तत्कृतकं घटवदिति विपरीतान्वयः (९) ॥ ६८ ॥

प्रसिद्धानुवादेन ह्यप्रसिद्ध विधेय, प्रसिद्ध चात्र कृतकत्व हेतुत्वेनोपादानात्; अप्रसिद्ध त्वनित्यत्व साध्यत्वेन निर्देशाद्; इति प्रसिद्धस्य कृतकत्वस्यैवानुवादसर्वनाम्ना यच्छब्देन निर्देशो युक्त, न पुनरप्रसिद्धस्यानित्यत्वस्य; अनित्यत्वस्यैव च विधिसर्वनाम्ना यच्छब्देन परामर्श उपपन्नो, न तु कृतकत्वस्य (९) ॥ ६८ ॥

अथ वैधर्म्यदृष्टान्ताऽऽभासमाहुः-

वैधर्म्येणाऽपि दृष्टान्ताऽऽभासो नवधा ॥ ६९ ॥

तानेव प्रकारानुद्दिशन्ति-

असिद्धसाध्यव्यतिरेकः १, असिद्धसाधनव्यतिरेकः २, असिद्धोभयव्यतिरेकः ३, संदिग्धसाध्यव्यतिरेकः ४, संदिग्धसाधनव्यतिरेकः ५, संदिग्धोभयव्यतिरेकः ६, अव्यतिरेकः ७, अप्रदर्शितव्यतिरेकः ८, विपरीतव्यतिरेकश्च ९, ॥ ७० ॥

अथैतान् क्रमेणोदाहरन्ति-

तेषु भ्रान्तमनुमानं प्रमाणत्वाद्यत्पुनर्भ्रान्तं न जवति न तत्प्रमाणं यथा स्वप्नज्ञानमिति, असिद्धसाध्यव्यतिरेकः स्वप्नज्ञानाद्भ्रान्तत्वस्यानिवृत्तेः (१) ॥ ७१ ॥

निर्विकल्पकं प्रत्यक्ष प्रमाणत्वाद्, यत्तु सविकल्पकं न तत्प्रमाणं यथा लौकिकमित्यसिद्धसाधनव्यतिरेको द्वैल्लिकात्प्रमाणत्वस्याऽनिवृत्तेः (२) ॥ ७२ ॥

नित्यानित्यः शब्दः मत्वाद्यस्तु न नित्यानित्यः स न संस्तद्यथा-स्तम्भ इत्यसिद्धोभयव्यतिरेकः स्तम्भान्नित्यानित्यत्वस्य सत्त्वस्य चाव्यावृत्तेः (३) ॥ ७३ ॥

व्यक्तमेतत्सूत्रत्रयमपि (३) ॥ ७३ ॥

अमर्षज्ञोऽनाप्तो वा कपिलोऽङ्गणिकैकान्तवादित्वाद्यः सर्वज्ञ आप्तो वा स क्वाणिकैकान्तवादी यथा मृगत इति संदिग्धसाध्यव्यतिरेकः मृगतेऽसर्वज्ञतानाप्तत्वयोः साध्यधर्मयोर्व्यावृत्तेः संदेहात् (४) ॥ ७४ ॥

अथ च परमार्थतोऽसिद्धसाध्यव्यतिरेक एव क्वाणिकैकान्तस्य प्रमाणवाधितत्वेन तदभिधातुरमर्षज्ञतानाप्तत्वप्राप्ते केवल-

तत्प्रतिकेपकप्रमाणमाहात्म्यपरामर्शनशून्यानां प्रमातृणां सदि-
ग्धसाध्यव्यतिरेकत्वेनाऽऽभास इति तथैव कथितः (४) ॥ ७४ ॥

अनादेयवचनः कश्चिद्विचक्षितः पुरुषो रागाऽऽदिमत्वाद्यः
पुनरादेयवचनः स वीतरागः, तद्यथा-शौचोदनिरिति स-
दिग्धसाधनव्यतिरेकः शौचोदोनो रागाऽऽदिमत्त्वस्य निवृत्तेः
संशयात् (५) ॥ ७५ ॥

यद्यपि तद्दर्शनानुरागिणां शौचोदनेरादेयवचनत्वप्रसिद्धं, त-
थापि रागाऽऽदिमत्वाजावस्तन्निश्चायकप्रमाणवैकल्यतः स-
दिग्ध एव (५) ॥ ७५ ॥

न वीतरागः कपिन्नः करुणाऽऽस्पदेष्वपि परमकृपयाऽनर्पि-
तनिजपिशितशकलत्वात्, यस्तु वीतरागः स करुणाऽऽस्पदेषु
परमकृपया समर्पितनिजपिशितशकलः, तद्यथा-तपनवन्धु-
रिति संदिग्धोजयव्यतिरेक इति तपनवन्धौ वीतरागत्वा-
भावस्य करुणाऽऽस्पदेष्वपि परमकृपयाऽनर्पितनिजपिशि-
तशकलत्वस्य च व्यावृत्तेः संदेहात् (६) ॥ ७६ ॥

तपनवन्धुर्बुद्धौ वैधर्म्यदृष्टान्ततया य समुपन्यस्तः स न ज्ञा-
यते किं रागाऽऽदिमानुत वीतरागः, तथा-करुणाऽऽस्पदेषु
परमकृपया निजपिशितशकलानि समर्पितवान् वा, तन्निश्चा-
यकप्रमाणापरिस्फुरणात् (६) ॥ ७६ ॥

न वीतरागः कश्चिद्विचक्षितः पुरुषो वक्तृत्वाद्, यः पुनर्वी-
तरागो न स वक्ता यथोपलख्य एव इत्यव्यतिरेकः (७)
॥ ७७ ॥

यद्यपि किलोपलख्येऽदुर्जय व्यावृत्त तथापि व्याख्या व्य-
तिरेकासिद्धेरव्यतिरेकत्वम् (७) ॥ ७७ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वादाकाशवदित्यप्रदर्शितव्यतिरे-
कः (८) ॥ ७८ ॥

अत्र यदनित्यं न भवति तत् कृतकमपि न भवतीति विद्यमा-
नोऽपि व्यतिरेको चादिना स्ववचनेन नोद्भावित इत्यप्रदर्शित-
व्यतिरेकत्वम् (८) ॥ ७८ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद्यदकृतकं तन्नित्यं यथाऽऽका-
शमिति विपरीतव्यतिरेकः (९) ॥ ७९ ॥

वैधर्म्यप्रयोगे हि साधनाजाव साधनाजावाऽऽक्रान्तो दर्शनीयो,
न चैवमत्रेति विपरीतव्यतिरेकत्वम् (९) ॥ ७९ ॥ रत्ना० ६ परि० ।

दिष्टित्य-दार्ष्टान्तिक-त्रि० । प्रथमेऽभिनयनेदे, स्था० ४ ग०
४ व० । रा० । आ० म० ।

दिष्टगुण-दृष्टगुण-पु० । दृष्टा प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणतोऽनुचतु-
षधर्मा यस्य तस्मिन्, स्था० ।

दिष्टित्य-दृष्टार्थ-पु० । दृष्ट उपलब्धोऽर्थः । वेदश्रुताभिधेयरूपो
येन स दृष्टार्थः । गीतार्थे, घृ० १ उ० ।

दिष्टदोषपतिता-दृष्टदोषपतिता-स्त्रि० । दृष्ट दोषश्चैर्योऽऽदि-
र्यस्याः सा तथा । सा चासौ पतिता च दृष्टदोषपतिता । जा-
त्यादिबहिःकृतायाम्, अन्तः ३० वर्ग ८ अ० ।

दिष्टधर्म-दृष्टधर्म-पु० । दृष्टोऽवगतो यथावस्थितो धर्मः श्रुत-
चारित्राऽऽख्यो येन स तथा । अवगतधर्मे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

दिष्टपद-दृष्टपद-पु० । दृष्टो ज्ञानाऽऽदिको मोक्षस्य पन्था येन
स दृष्टपदः । दृष्टमोक्षमार्गे, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

दिष्टपाठी-दृष्टपाठी-पु० । दृष्ट पाठो येन स दृष्टपाठी । अधी-
तवैद्यके, नि० चू० ४ व० ।

दिष्टफल-दृष्टफल-पु० । दृष्टमेव प्रत्यक्ष फल पूजाऽऽदिक फ-
लमर्थः प्रयोजन यस्याऽसौ दृष्टफलः । अपरोक्षफले, विशेष० ।

दिष्टभय-दृष्टभय-पु० । दृष्ट ससाराद्भय सप्तप्रकार वा येन स
तथा । अवगतसप्तप्रकारभये, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

से ह्यु दिष्टभय मुणी, जस्त णत्थि ममाङ्गं ।

शरीराऽऽदेः परिग्रहात्साक्षात्पारम्पर्येण वा पर्यालोच्यमानं
सप्तप्रकारमपि भयमापनीयत इत्यतः परिग्रहपरित्यागे
ज्ञातभयत्वमवसीयते । अवगतससारभये, आचा० १ श्रु० २
अ० ६ उ० ।

दिष्टमदिष्ट-दृष्टादृष्ट-न० । वन्दनकमेदे, “अतरितो तमसे वा, ण
वदती वदती उ दीसनो ।” बहुषु वन्दमानेषु साध्यादिना के-
नचिदन्तस्तमसि वा साध्याकारप्रदेशे व्यवस्थितो मौन विधा-
योपविश्य चाऽऽस्ते, न तु वन्दते, दृश्यमानस्तु वन्दते । एतद्
दृष्टादृष्ट वन्दनकम् । घृ० ३ व० । आवा० । आ० चू० । ध० ।

दिष्टलाजिय-दृष्टलाजिक-पु० । दृष्टस्यैव भक्ताऽऽदर्शनाभः । अदृष्ट-
स्यापवरकाऽऽदिमध्याभिर्गतस्य श्रोत्राऽऽदिभिः कृतापयोगस्य
जक्ताऽऽदर्शनाजस्तेन चरन्ति ये ते दृष्टलाजिका । निष्काभिग्रह-
विशेषयुक्ते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । ध० । आ० चू० । स्था० । औ० ।

दिष्टसार-दृष्टसार-पु० । उपलब्धतत्त्व, व्य० १० उ० ।

दिष्टमाहम्-दृष्टमाहम्-न० । दृष्ट न पूर्वोपलब्धेनार्थेन सह
साधर्म्यम् । सामान्यतो दृष्टानुमाने, अनु० ।

दिष्टाभङ्ग-दृष्टाभाषित-त्रि० । कृतदर्शनाऽऽलापे, भ० ३ श० १ उ० ।

दिष्टि-दृष्टि-स्त्री० । दर्शनं दृष्टिः । विशेष० । चक्षुर्द्वारोत्पन्नदर्शने,
अनु० । स्था० । सूत्र० । विशेष० । छाया० । आचा० । आनु० ।
न० । समुद्रचूतपदार्थगतं सम्यग्दर्शने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३
व० । तद्वति, ज० ६ श० ४ व० । धर्मप्रज्ञापनायाम्, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० ३ व० । जिनप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तौ, प्रज्ञा० ३४
पद । जी० । सूत्र० । स्था० ।

जीवा णं जंते ! सम्मदिष्टी, मिच्छादिष्टी, सम्मामिच्छा-
दिष्टी । गोयमा ! जीवा सम्मदिष्टो वि, मिच्छादिष्टी वि,
सम्मामिच्छादिष्टी वि । एवं णेरइया वि । अमुरकुमारा वि
एव चैवजाव यणियकुमारा । पुढविकाइयाण पुच्छा ? ।
गोयमा ! पुढविकाइया नो सम्मदिष्टी, मिच्छादिष्टी, णो
सम्मामिच्छादिष्टी । एव जाव वणस्मइकाइया । वेइदिया-
ण पुच्छा ? । गोयमा ! वेइदिया सम्मदिष्टी वि, मिच्छा-
दिष्टी वि, नो सम्मामिच्छादिष्टी । एवं जाव चउरिदिया ।
पच्चिदियतिरिक्खजोणियमणुस्सनाणमंतरजोइसियवेमाणि-
या सम्मदिष्टी वि, मिच्छादिष्टी वि, सम्मामिच्छादिष्टी
वि । सिच्छाणं पुच्छा ? । गोयमा ! सिच्छा णं सम्मदिष्टी,
णो मिच्छदिष्टी, णो सम्मामिच्छदिष्टी ।

(जीवाण भंते ! किं सम्मदिट्ठो इत्यादि) सुगममापवपरि-
ममाप्ते, नवर सास्वादनसम्यक्त्वयुक्तोऽपि सूत्राभिप्रायेण
पृथिव्यादिषु नोत्पद्यते, “उभयाभावो पुढवाइएसु” इति वचना-
त् । द्वीन्द्रियाऽऽदिषु सास्वादनसम्यक्त्वयुक्त उपपद्यते । तत पृ-
थिव्यादयः सम्यग्दृष्टयः प्रतिपिक्ता द्वीन्द्रियाऽऽदयोऽभिहिता ॥
सम्यग्मिथ्यादृष्टिपरिणामः पुन सहिपञ्चेन्द्रियाणा भवति, न शे-
पाणां, तथास्वाभाव्यात् । अत उभयेऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टयः
प्रतिपिक्ता । प्रज्ञा० १६ पद । जी० । भ० । (दृष्टिविषयेऽल्पवद्व-
त्वम् ‘अप्यावहुय’ शब्दे प्रथमभागे ६७१ पृष्ठे उक्तम्) अ-
न्त करणप्रवृत्तौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० । बुद्धौ, उक्त० १ अ० ।
नेत्रे, ग० १ अधि० ।

दिट्ठिआ-दिट्ठ्या-अव्य० । दिश-यक्-अन्थादि० नि० । वा-
च० । दिट्ठ्या, दिट्ठ्या इति विश्लेषे “ ह-श्री-ह्री-ह्रस्व-क्रिया-
दिट्ठ्यान्वित् ” ॥ ८ । २ । १०४ ॥ इत्यनेन यापूर्व इकार
लोकात् “ दृस्यानुप्रेष्टासदृष्टे ” ॥ ८ । २ । ३४ ॥ इति
दस्य ठः । “ अनादौ शेषाऽऽदेशयोर्हित्वम् ” ॥ ८ । २ । ८६ ॥
इति क्तिवे “ कगचजनदपयवा प्रायो लुक् ” ॥ ८ । १ ।
१७७ ॥ इति यलुक् । ‘दिट्ठिया’ प्रा० दु० २ पाद । मङ्गले, हरे,
भाग्येनेत्यर्थे च । वाच० ।

दिट्ठिकीव-दृष्टिकीव-पु० । यश्चिलिमिलिकान्तगतं सर्वतः सर्वं
करोति तादृशे ह्ये, “ दिट्ठिकीवो सब्ब चिलिमिलियनरितो
करोति । ” नि० चू० ४ उ० ।

दिट्ठिजुद्ध-दृष्टियुद्ध-त० । योऽप्रतियोधयोश्चक्षुषोर्निनिमेपाव-
स्थाने, ज० १ वक्त० ।

दिट्ठिणिव्वत्ति-दृष्टिनिव्वत्ति-स्त्री० । निर्वर्त्तन निव्वत्तिनिष्पत्तिः,
दृष्टेनिव्वत्तिः दृष्टिनिव्वत्तिः । दृष्टिनिष्पत्तौ, ज० ।

कइविहा णं भंते ! दिट्ठिणिव्वत्ती पणत्ता ! गोयमा ! निवि-
हा दिट्ठिणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-सम्मदिट्ठिणिव्वत्ती,
मिच्छादिट्ठिणिव्वत्ती, मम्मामिच्छादिट्ठिणिव्वत्ती । एवं जाव
वेमाणिया । जस्स जइविहा दिट्ठी । ज० १६ सू० ८ उ० ।

दिट्ठिदं-दृष्टिदं-पु० । क्रियास्थानभेदे, आव० ।

“ , दिट्ठिविवज्जामओ इमो होइ ।

जो मित्तममित्त ती, काउं घाडज्ज अट्ठा वि ॥ ४ए ॥

गामाईघाएसु व, अतेण तेण ति वावि घाडज्जा ।

दिट्ठिविवज्जामे गो, किरिआठाण तु पंचमयं ॥ ९० ॥

आव० ४ अ० ।

दिट्ठिमं-दृष्टिमं-पु० । दर्शन दृष्टिः सदनुष्ठानं वा यस्यासौ दृ-
ष्टिमान् । आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । यथावस्थितान् प-
दार्थान् शब्दान्, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । सम्यग्दर्शनानि,
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

दिट्ठिया-दृष्टिका (जा)-स्त्री० । दृष्टेर्जाता दृष्टिका । अथवा-
दृष्ट दर्शन वस्तु वा निमित्ततया यस्यामस्ति सा दृष्टिका । दर्श-
नार्थं या गतिक्रिया, दर्शनाद्वा यत्कमेति सा दृष्टिका, दृष्टिका वा ।
स्था० २ ठा० १ उ० । आव० ।

दिट्ठिगम-दृष्टिगम-त्रि० । दिट्ठिगमो असियमिय किरियाण अ-
किरियवादीणमाह-“ सुव्वसी णियसत्तट्ठी, वेणइआण च व-
णीस । ” स्वकीयायां स्वकीयाया दृष्टौ रक्ता हेते, यतो “ जिरुवय-
णवाहिरमती, मूढा णियदसणाणुगणेण । सव्वसू कडितमेते, मो-
क्खपह न तु पवज्जाति ” ॥ १ ॥ स्वकीयाया स्वकीयाया दृष्टौ रक्ते,
आ० चू० १ अ० । “ रणेण ” (४) दृष्टिरामाऽऽदिरूपेण गोविन्द्या-
चकोत्तमाज्यामिव । ध० २ अधि० । आ० म० ।

दिट्ठिवाय-दृष्टिपात (वाद)-पु० । दृष्टयो दर्शनानि नया वा उ-
च्यन्ते अजिधीयन्ते पतन्ति वा अवतरन्ति यत्रासौ दृष्टिवादो,
दृष्टिपातो वा । प्रवचनपुरुषस्य द्वादशेऽङ्गे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।
दृष्टिदर्शनं सम्यक्त्वाऽऽदि, वदन वादो, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः ।
प्रव० १४४ द्वार ।

दृष्टिवाड पर्यायतो दशधाऽऽह-

दिट्ठिवायस्स णं दम नामधिज्जा पणत्ता । तं जहा-दि-
ट्ठिवाएड वा हेतुवाएड वा ज्ञयवाएड वा तन्वावाएड वा
सम्मावाएड वा धम्मावाएड वा भासाविजएड वा पुव्वगएड
वा अणुओगगएड वा सव्वपाणज्जयजीवसत्तमुहावहेड वा ।

हिनोति गमयति जिज्ञासितमर्थमिति हेतु, अनुमानात्पापकं
लिङ्गमुपचारादनुमानमेव वा वादो हेतुवादः । तथा-भूता स-
द्वृत्ताः पदार्थाः, तेषां वादो ज्ञानवादः । तथा-तत्त्वानि वस्तु-
नामैदम्पर्याणि, तेषां वादस्तत्त्ववादः, तथ्यो वा सत्यो वादस्त-
थ्यवादः । तथा-सम्यगविपरीतो वादः सम्यगवादः । तथा-
धर्माणां वस्तुपर्याणा धर्मस्य वा चारित्रस्य वादो धर्मवादः ।
तथा-भाषा सत्याऽऽदिका, तस्या विचयः निर्णयो प्रापाविचयः,
प्रापाया वाचो विजय समुद्धिर्यस्मिन् स भाषाविजय । तथा-
सर्वभूतात्पूर्व क्रियन्त इति पूर्वाणि उत्पादपूर्वाऽऽदीनि चतुर्दश,
तेषु गतोऽभ्यन्तरीभूतस्तत्त्वभाव इत्यर्थ इति पूर्वगत । तथा
अनुयोगः प्रथमानुयोगस्तार्थकराऽऽदिपूर्वभवाऽऽदिव्याख्यानप्र-
त्यो गणिकऽनुयोगश्च भरतनरपतिवशजाताना निर्वाणगमना-
नुत्तरविमानगमनवक्तव्यताव्याख्यानग्रन्थ इति द्विरूपेऽनुयोगे
गताऽनुयोगगत एतौ च पूर्वगतानुयागौ दृष्टिवादाश्चापि दृ-
ष्टिवादतयोक्तावयवचे समुदायोपचारादित । तथा-सर्वं वि-
श्वे, ने च ते प्राणाश्च द्वीन्द्रियाऽऽदयो भूताश्च तरवो जीवाश्च प-
ञ्चेन्द्रियाः सत्त्वाश्च पृथिव्यादय इति द्वन्द्वे सति कर्मग्रन्थ, त-
त्तमेपा सुख शुभ वा आवहतीति सर्वप्राणभूतजीवस्तत्त्वमुखा-
ऽऽवह, सुखाऽऽवहत्वं च समयप्रतिपादकत्वात्सत्त्वाणा निर्वा-
णहेतुत्वाच्चेति । स्था० १० ठा० ।

से किं तं दिट्ठिवाए ! दिट्ठिवाए णं सव्वभाइपरुवणा आ-
वरिज्जड । से समासओ पचविहं पणत्त । तं जहा-पग्कि-
न्मे १, सुत्ताड २, पुव्वगए ३, अणुओगे ४, दृष्टिया ५ ।

दृष्टयो दर्शनानि, वदन वादः, दृष्टीनां वादो यत्र स दृष्टिवादः ।
अथवा-पतन पातो, दृष्टीनां पातो यत्र स दृष्टिपातः । तथाहि-
तत्र सर्वनयदृष्टय आख्यायन्ते । तथा चाऽऽह सूरि-“ दिट्ठिवा-
एण ” इत्यादि । दृष्टिवादिन । अथवा-दृष्टिपातेन । यद्वा-दृष्टि-
वादो, दृष्टिपाते । णमिति वाक्यानुकारे । सर्वभावप्ररूपणा आ-
ख्यायते, (ने समानतो पचविधे पत्रसे ज्ञ्यादि) सर्वमिदं
प्रायो व्यवच्छिन्न, तथाऽपि देशतो यथागतसंप्रदायक किञ्चि-

उपाख्यायने-स दृष्टिवाहो, दृष्टिपातो वा समासत पञ्च-
विध प्रहस । नद्यथा-परिकर्म१, सूत्राणि २, पूर्वगतम ३,
अनुयोग ४, चूलिका ५ ।

से किं तं परिकर्म्म ? परिकर्म्म सत्तविहे पणत्ते । तं जहा-
सिद्धमेणियापरिकर्म्म १, मणुस्ममेणियापरिकर्म्म २, पुट्ट-
सेणियापरिकर्म्म ३, ओगाढमेणियापरिकर्म्म ४, उवसप-
ज्जणसेणियापरिकर्म्म ५, विप्पजहणमेणियापरिकर्म्म ६,
चुयाचुयसेणियापरिकर्म्म ७ ।

से किं तं सिद्धमेणियापरिकर्म्म ? सिद्धमेणियापरि-
कर्म्म चउदसविहे पणत्ते । तं जहा-माउयापयाइं १,
एगुणपयाइं २, पादाट्टपयाइं ३, आगमपयाइं ४,
केउजूयं ५, रासिवद्धं ६, एगुणं ७, दुगुणं ८, तिगुणं
९, केउजूए १०, परिगहे ११, संसारपरिगहे १२,
नंदावत्तं १३, सिद्धावत्तं १४ । सेत सिद्धमेणियाप-
रिकर्म्म ॥ १ ॥

मे किं त मणुस्ममेणियापरिकर्म्म ? मणुस्ममेणियापरिकर्म्म
चउदसविहे पणत्ते । त जहा-ताइं चैव माउयापयाइं १, एग-
उणपयाइं २, पादाट्टपयाइं ३, आगासपयाइं ४, केउजूयं
५, रासिवद्धं ६, एगुणं ७, दुगुणं ८, तिगुणं ९, केउजूए
१०, परिगहे ११, संसारपरिगहे १२, नंदावत्तं १३,
माणुस्सावत्तं १४ । सेत मणुस्ममेणियापरिकर्म्म ॥ २ ॥

से किं तं पुट्टमेणियापरिकर्म्म ? पुट्टमेणियापरिकर्म्म
इकारमविहे पणत्ते । त जहा-आगासपयाइं १, के-
उजूयं २, रासिवद्धं ३, एगुणं ४, दुगुणं ५, तिगुणं ६,
केउजूए ७, परिगहे ८, संसारपरिगहे ९, नंदावत्तं १०,
पुट्टावत्तं ११ । सेत पुट्टमेणियापरिकर्म्म ॥ ३ ॥

मे किं तं ओगाढमेणियापरिकर्म्म ? ओगाढमेणियाप-
रिकर्म्म इकारमविहे पणत्ते । त जहा-आगास-
पयाइं १, केउजूयं २, रासिवद्धं ३, एगुणं ४, दुगुणं
५, तिगुणं ६, केउजूए ७, परिगहे ८, संसारपरिगहे
९, नंदावत्तं १०, ओगाढावत्तं ११ । सेत ओगाढमेणि-
यापरिकर्म्म ॥ ४ ॥

से किं तं उवसपज्जणमेणियापरिकर्म्म ? उवसपज्जणसे-
णियापरिकर्म्म इकारमविहे पणत्ते । त जहा-आ-
गासपयाइं १, केउजूयं २, रासिवद्धं ३, एगुणं ४,
दुगुणं ५, तिगुणं ६, केउजूए ७, परिगहे ८, संसारप-
रिगहे ९, नंदावत्तं १०, उवसपज्जणावत्तं ११ । सेत
उवसपज्जणसेणियापरिकर्म्म ॥ ५ ॥

से किं तं विप्पजहणसेणियापरिकर्म्म ? विप्पजहणमेणि-
यापरिकर्म्म एकारमविहे पणत्ते । तं जहा-आ-

गासपयाइं १, केउजूयं २, रासिवद्धं ३, एगुणं ४,
दुगुणं ५, तिगुणं ६, केउजूए ७, परिगहे ८, संसारप-
रिगहे ९, नंदावत्तं १०, विप्पजहणावत्तं ११ । सेत
विप्पजहणसेणियापरिकर्म्म ॥ ६ ॥

से किं तं चुयाचुयसेणियापरिकर्म्म ? चुयाचुयमेणियाप-
रिकर्म्म एकारमविहे पणत्ते । तं जहा-आगासपयाइं १,
केउजूयं २, रासिवद्धं ३, एगुणं ४, दुगुणं ५, तिगुणं ६,
केउजूए ७, परिगहे ८, संसारपरिगहे ९, नंदावत्तं १०,
चुयाचुयावत्तं ११, सेत चुयाचुयसेणियापरिकर्म्म ॥ ७ ॥
छ चउकनडयाइं, सत्त तेरासियाइं । सेत परिकर्म्म ॥ ११ ॥

तत्र परिकर्म्मनामयोग्यताऽप्यटन तद्धेतु शास्त्रमपि परिकर्म्म ।
किमुक्त भवति ?-सूत्रपूर्वगतानुयोग, तत्रार्थग्रहणयोग्यतासपा-
दनसमर्थानि परिकर्म्माणि, यथा गणितशास्त्रे सकलनाऽऽदीन्या-
द्यानि षोडश परिकर्म्माणि शेषगणितसूत्रार्थग्रहणयोग्यतासपा-
दनसमर्थानि । तथाहि-यथा गणितशास्त्रे तद्योग्य-षोडशप-
रिकर्म्मगृहीतसूत्रार्थं सन् शेषगणितशास्त्रग्रहणयोग्यो भवति,
नान्यथा, तथा गृहीतविवक्षितपरिकर्म्मसूत्रार्थं सन् शेषसूत्रा-
ऽऽदिरूपदृष्टिवाटशुनग्रहणयोग्यो भवति, नेतरथा । तथा चोक्तं
चूर्णो-“ परिकर्म्म नि योग्यताकरण, जहा गणियस्स सोलस
परिकर्म्मा, तगहियसुत्तयो सेसगणियस्स जोगो प्रवति, एव
गहियपरिकर्म्मसुत्तयो सेससुत्ताइ दिट्टिवायसुयस्स जोगो
भवइ । इति” तच्च परिकर्म्म सिद्धमेणिकापरिकर्म्माऽऽदिमूल-
त्रेतापेक्षया सप्तविध, मातृकापदाऽऽद्युत्तरभेदापेक्षया उपशीति-
विधं, तच्च समलोत्तरभेद सूत्रतोऽर्थतश्च व्यवच्छिन्न यथागतस-
प्रदायतो वाच्यम्, एतेषां सिद्धमेणिकापरिकर्म्माऽऽदीना सप्ता-
ना परिकर्म्मणामाद्यानि षट् परिकर्म्माणि स्वसमयवक्तव्यताऽनु-
गतानि, स्वसिद्धान्तप्रकाशकान्यर्थः । ये तु गोशालकप्रवर्तिता
आजीविका पाषण्डिनः, तस्मिन्नेन च्युताच्युतश्रेणिकापरि-
कर्म्मसहितानि सप्तापि परिकर्म्माणि स्वसमयवक्तव्यता तु प्र-
ज्ञाप्यन्ते । सप्रत्येतेष्वेव परिकर्म्मसु नयचिन्ता । तत्र-नया सप्त
नेगमाऽऽद्य । नेगमोऽपि द्विधा-सामान्यग्राही, विशेषग्राही च ।
तत्र य सामान्यग्राही स सग्रह प्रविष्ट, यस्तु विशेषग्राही स
व्यवहारम् । आह च भाष्यकृत-“ जो सामग्रग्राही, स नेगमो
सगह गग्रो अहवा । इयगो व्यवहारमिथो, जो तेण समाणनि-
हेसो ॥ ३९ ॥ ” (विशेष) शब्दाऽऽद्यश्च त्रयोऽपि नया एक-
एव नय परिकल्प्यते, तत एव चत्वार एव नया, एतैश्च-
तुर्भिर्नयैराद्यानि षट् परिकर्म्माणि स्वसमयवक्तव्यतया परिचि-
न्यन्ते । तथा चाऽऽह चूर्णिकृत-“ इयार्णि परिकर्म्मनयचिन्ता,
नेगमो दुविहो-सगहिओ, असगहिओ य । सगह पविष्ठो मगहि-
ओ, असगहिओ व्यवहार । तम्हा सगहो, व्यवहारो, उजुसुओ,
सहाय य इहो, एव चउरो नया पहिं चउहिं नयहिं ससमय
गइपरिकर्म्मा चितिज्जति । ” तथा चाऽऽह चूर्णिकृत-“ चउक
नड्याइ ति । ” आद्यानि षट् परिकर्म्माणि । चतुर्नयिकानि चतु-
र्नयोपेतानि । तथा-ते एव गोशालकप्रवर्तिता आजीविकाः
पाषण्डिनः त्रैराशिका उच्यन्ते । कस्मादिति चेत् ? उच्यते-इह
ते सर्वे वस्तु सात्मकमिच्छन्ति । तद्यथा-जीव, अजीव, जी-
वाजीवश्च । लोकः, अलोक, लोकाहोकश्च । सत्, असत्,

सदसत् । नयचिन्तायामपि त्रिविध नयमिच्छन्ति । तद्यथा-
स्व्यास्तिकम्, पर्यायास्तिकम्, उज्यास्तिकं च । उक्तं च-तन-
स्त्रिजी राशिभिश्चरन्तीति त्रैराशिका, तन्मतेन सप्ताऽपि परि-
कर्माणि चिन्त्यन्ते । तथा चाऽऽह सूत्रकृत्-“ सत्त तेरासिया ।”
इति । सप्त परिकर्माणि त्रैराशिक्यानि त्रैराशिकमतानुमा-
रोणि । एतदुक्तं भवति-पूर्वसूरयो नयचिन्ताया त्रैराशिकमत-
मवलम्बमानाः सप्तापि परिकर्माणि त्रिविधयाऽपि नयचिन्त-
या चिन्तयन्ते स्मेति । (सेत परिकर्म) तत्पतत्परिकर्म ॥१॥

से किं तं सुत्ताइं ? सुत्ताइं वावीसं पसुत्ताइं । तं जहा-उज्जु-
सुयं १, परिणयापरिणयं २, बहुजंगियं ३, विष्पच्चयं ४,
अणंतरं ५, परंपरममाणं ६, संजुहं ७, सभिणं ८, अहुच्चायं
९, सोवत्तियं १०, घटं ११, नंदावत्तं १२, बहुलं १३,
पुडपुडं १४, विषावत्तं १५, एवंजुय १६, दुयावत्तं १७,
वत्तमाणुप्पयं १८, समजिरुह १९, सव्वओजहं २०,
पणुपं २१, दुपमिगह २२ । इच्चेयाइ वावीसं सु-
त्ताइं छिन्नछेदनयाणि सममयसुत्तपरिवामीए, इच्चेयाइं
वावीसं सुत्ताइं अछिन्नछेदनयाणि आजीवियसुत्तपरि-
वामीए, इच्चेयाइं वावीसं सुत्ताइं तिगनडयाणि तेरासि-
यसुत्तपरिवामीए, इच्चेयाइं वावीसं सुत्ताइं चउकनडया-
णि ससमयसुत्तपरिवामीए, एवमेव सपुव्यावरेणं अट्टा-
सीइं सुत्ताइं भवतीति मक्खाइं । सेतं सुत्ताइं ॥ २ ॥

(से किं तं सुत्ताइं ति) अथ कानि सूत्राणि ? । सर्वस्य पूर्वगत-
स्य सूत्रार्थस्य सूचनात्सूत्राणि । तथाहि-तानि सूत्राणि सर्व-
स्व्याणां सर्वपर्यायाणां सर्वनयानां सर्वमङ्गविकल्पाणां प्रदर्श-
कानि । तथा चोक्तं चूर्णिकृता-“ तानि य सुत्ताणि सव्वठ्ठाण
सव्वपज्जाण सव्वनयाण सव्वभगविकल्पाण य पदसणाणि
सव्वस्स पुव्वगयस्स सुयस्स अत्थस्स य सूयगिंत्ति सूयण
त्ति सूया जणिया जहामिहाणत्था । ” इति । आचार्य आह-
सूत्राणि द्वाविंशतिः प्रज्ञप्तानि । तद्यथा-ऋजुसूत्रमित्यादि ।
एतान्यपि सप्रति सूत्राणि सूत्रतोऽर्थतश्च व्यवच्छिन्नानि
यथागतसप्रदायता वा वाच्यानि, तानि सूत्राणि नयवि-
भागनो विभज्यमानानि अष्टाशीतिसंख्यानि जवन्ति । कथमिति
चेदत आह-(इच्चेयाइं वावीसं सुत्ताइं इत्यादि) इह यो नाम
नयसूत्र वेदेन विभज्यमानमिति न द्वितीयेन सूत्रेण सद स-
वन्त्यनि । यथा-“ धम्मो मगलमुक्किट्टु ” इति श्लोकम्, तथा
ह्ययं श्लोकः “ छिन्नच्छेदनयमतेन व्याख्यायमानो न द्वितीयाऽऽदीन्
श्लोकानपेक्षते, नाऽपि द्वितीयाऽऽदयः श्लोका अमुम् । अय-
मत्राभिप्रायः-तथा कथञ्चनाप्यमुं श्लोकं पूर्वसूरयः छिन्नच्छेदनय-
मते व्याख्यान्ति स्म, यथा न मनागपि द्वितीयाऽऽदिश्लोकानाम-
पेक्षा जवति, द्वितीयाऽऽदीनपि श्लोकान् तथा व्याख्यानयन्ति स्म,
यथा न तेषां प्रथमश्लोकस्यापेक्षा, तथा सूत्रागयपि यज्याभि-
प्रायेण परस्पर निरपेक्षाणि व्याख्यान्ति स्म, स छिन्नच्छेदनयः ।
छिन्नो द्विधाकृतः पृथक्कृत छेदः पर्यन्तो येन स छिन्नच्छेदः, प्र-
त्येक कल्पितपर्यन्त इत्यर्थः । स चाऽहो नयश्च छिन्नच्छेदनयः,
इत्येतानि द्वाविंशतिः सूत्राणि स्वममयसूत्रपरिपाट्या स्वसमय-
वक्तव्यतामाधेयसूत्रपरिपाट्यां विवक्षिताया छिन्नच्छेदनयि-

कानि, अत्र “ अतोऽनेकस्वरत्तु ” ॥७॥ २ । ६ ॥ (हेम०) इति म-
त्वर्थीय इकप्रत्ययः । ततोऽयमर्थः-छिन्नच्छेदनयवन्ति छप्प्यानि ।
तथा (इच्चेयाइ इत्यादि) इत्येतानि द्वाविंशतिः सूत्राणि आजीवि-
कसूत्रपरिपाट्यां गोशालप्रवर्तिताऽऽजीविकपापरिणमतेन सूत्र-
परिपाट्या विवक्षितायामच्छिन्नच्छेदनयिकानि । इयमत्र भावना-
अच्छिन्नच्छेदनयो नाम य सूत्रसूत्रान्तरेण विभज्यते सूत्रसू-
त्रान्तरेण सहाविभज्यते, तत्सवधमभिप्रेति । यथा-“ धम्मो
मगलमुक्किट्टु ” इति श्लोकम् । तथा ह्ययं श्लोकः “ छिन्नच्छेदनयमतेन
व्याख्यायमानो द्वितीयाऽऽदीन् श्लोकानपेक्षते, द्वितीयाऽऽदयोऽपि
श्लोका एनं श्लोकम् । एवमेतान्यपि द्वाविंशतिः सूत्राणि अक्षररच-
नामधिकृत्य परस्पर विभक्तान्यप्यच्छिन्नच्छेदनयमतेनार्थसवन्ध-
मपेक्ष्य सापेक्षाणि वर्तन्ते । तदेव नयाभिप्रायेण परस्पर सूत्रा-
णां सवन्धावधिकृत्य भेदो दर्शितः । सप्रत्यन्यथा नयविभागम-
धिकृत्य भेदः दर्शयन्ति-(इच्चेयाइ इत्यादि) इत्येतानि द्वाविं-
शतिः सूत्राणि त्रैराशिकसूत्रपरिपाट्यां विवक्षितायां त्रिकनयका-
नि, त्रिकेति प्राकृतत्वात्स्वार्थे कप्रत्ययः । ततोऽयमर्थः-त्रिनयि-
कानि त्रिनयोपेतानि । किमुक्तं भवति ?-त्रैराशिकमतमवलम्ब्य
स्व्यास्तिकाऽऽदिनयत्रिकेण चिन्त्यन्ते इति । तथा इत्येतानि द्वाविं-
शतिः सूत्राणि स्वममयसूत्रपरिपाट्यां स्वसमयवक्तव्यतामाधि-
कृत्य सूत्रपरिपाट्यां विवक्षिताया चतुर्नयिकानि मगलव्यवहार-
ऋजुसूत्रशब्दरूपनयचतुष्टयोपेतानि सग्राहाऽऽदिनयचतुष्टयेन
चिन्त्यन्ते इत्यर्थः । एवमवोक्तैर्नैव प्रकारेण (पुव्वावरेण नि) पू-
र्वाणि चापराणि च पूर्वापर, समाहारप्रधानो द्वन्द्वः, पूर्वापरस-
मुदाय इत्यर्थः । तत एतदुक्तं भवति-नयविभागतो विजिज्ञानि
पूर्वाणि अपराणि च सूत्राणि समुदिनानि सर्वसंख्यया अष्टा-
शीतिसूत्राणि जवन्ति, चतसृणां द्वाविंशतीनामष्टाशीतिमान-
त्वाद्, इत्याख्यात तीर्थकरगणधरैः (से त सुत्ताइं) तान्येतानि
सूत्राणि ।

से किं तं पुव्वगए ? पुव्वगए चउदमविहे पसुत्ते । तं जहा-
उप्पायपुव्व १, अग्गेणीयं २, वीरियप्पवायं ३, अत्थिन-
त्थिप्पवायं ४, नाणप्पवायं ५, सच्चप्पवायं ६, आयप्प-
वायं ७, कम्मप्पवायं ८, पच्चक्खाणप्पवायं ९, विज्जा-
णप्पवायं १०, अवमं ११, पाणाउ १२, किरियाविसाहं
१३, लोकविंदुसारं १४ । उप्पायपुव्वस्स एं ठम वत्थू च-
त्तारि चूलयावत्थू पसुत्ता । अग्गेणीयपुव्वस्स एं चोदस वत्थू
दुवालस चूलियावत्थू पसुत्ता । वीरियपुव्वस्स एं अट्ट वत्थू
अट्ट चूलियावत्थू पसुत्ता । अत्थिणत्थिप्पवायपुव्वस्स अट्टा-
रस वत्थू ठम चूलियावत्थू पसुत्ता । नाणप्पवायपुव्वस्स वार-
स वत्थू पसुत्ता । सव्वप्पवायपुव्वस्स एं दोसि वत्थू पसुत्ता ।
आयप्पवायपुव्वस्स एं सोदस वत्थू पसुत्ता । कम्मप्पवा-
यपुव्वस्स एं तीमं वत्थू पसुत्ता । पच्चक्खाणपुव्वस्स एं वीमं
वत्थू पसुत्ता । विज्जाणप्पवायपुव्वस्स एं पणरम वत्थू पसु-
त्ता । अवमपुव्वस्स एं वारस वत्थू पसुत्ता । पाणाउपुव्वस्स
ए नेरम वत्थू पसुत्ता । किरियाविमालपुव्वस्स एं तीमं वत्थू
पसुत्ता । दोगविंदुमारपुव्वस्स एं पणवीमं वत्थू पसुत्ता ।
“ दस चादम अट्ट अट्टा-रसेव वारस दुवे य वत्थूणि ।

सोद्वस तीसा वीसा, पसरस अणुप्पवायम्मि ॥ १ ॥
 वारस इकारसमे, वारसमे तेरसेव वत्थूणि ।
 तीमा पुण तेरसमे, चोदममे पसरवीसा उ ॥ २ ॥
 चत्तारि दुवालस अ-उ चेव दस चेव चून्नवत्थूणि ।
 आड्ढाण चउएहं, सेसाण चून्निया नत्थि ॥ ३ ॥
 सेत पुव्वगए ३ ॥

(से किं त इत्यादि) अथ किं तत् पूर्वगतम् ? इह तीर्थकर-
 स्तीर्थप्रवर्तनकावे गणधरान् सकलश्रुतार्थवगाहनसमर्थानधि-
 कृत्य पूर्व पूर्वगतसूत्रार्थं भाषते, ततस्तानि पूर्वार्थयुच्यन्ते,
 गणधरा पुनस्तत्र रचनां विदधते आचाराऽऽदिक्रमेण
 विदधति, स्थापयन्ति वा । अये तु व्याचक्षते-पूर्वं पूर्वगतसू-
 त्रार्थमर्हन् भाषते, गणधरा अपि पूर्व पूर्वगतसूत्र विरचय-
 न्ति, पञ्चादाचाराऽऽदिकम् । अत्र चोदक आह नन्विद पूर्वापर-
 विरुद्ध, यस्मादाचारानियुक्ताहुक्तम्-“सव्वेसिं आयारो पढमो”
 इत्यादि । सत्यमुक्तम्, किं तु तत्स्थापनामधिकृत्योक्तम् । अक्षर-
 चनामधिकृत्य पुनः पूर्व पूर्वाणि कृतानि, ततो न कश्चित्पूर्वा-
 परविरोध । सुरिराह- (पुव्वगतो इत्यादि) पुव्वगत श्रुत च-
 तुर्दशविध प्रकृतम् । तद्यथा-उत्पादपूर्वमिन्द्र्यादि । तत्रोत्पादप्र-
 तिपादक पूर्वमुत्पादपूर्वम् । तथाहि-तत्र सर्वद्रव्याणां सर्वपर्या-
 याणां चोत्पादमधिकृत्य प्ररूपणा क्रियते । आह च चूणिक्त्-
 “पढम उप्पायपुव्व, तत्थ सव्वदव्वाण पज्जवाण य उप्पाय-
 मणीकाउ पसव्वाण कया ।” इति । तस्य पदपरिमाणमेका प-
 दकोटी । द्वितीयमग्रायणीयम् । अत्र परिमाण तस्य अयन गमन,
 परिच्छेद इत्यर्थः । तस्मै हितमग्रायणीयम्, सर्वद्रव्याऽऽदिपरिमाण-
 परिच्छेदकारीति भावार्थः । तथाहि-तत्र सर्वद्रव्याणां सर्वप-
 र्यायाणां सर्वजीवविशेषाणां च परिमाणमुपवर्ण्यते । यत उक्तं
 चूणिक्त्-“ विइय अग्गेणीय, तत्थ सव्वदव्वाण पज्जवाण य
 सव्वजीवाण य अग्ग परिमाण वन्निज्जइ ।” इति । अग्रायणीय, त-
 स्य पदपरिमाण पञ्चवतिपदशनसहस्राणि तृतीयं पूर्व विर-
 चयन्ति । पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् वीथ्यप्रवादः तत्र स-
 कर्मेतराणां जीवानामजीवानां च वीथ्यं प्रवदन्तीति वीथ्यप्र-
 वादः, कर्मणि अग्रप्रत्ययः । तस्य पदपरिमाण सप्ततिपदशनस-
 हस्राणि । चतुर्थम् अस्तिनास्तिप्रवादः, तत्र यद्वस्तु लोकेऽस्ति
 धर्मास्तिकायाऽऽदि, यच्च नास्ति खरगृध्नाऽऽदि, तत्प्रवदतीत्य-
 स्तिनास्तिप्रवादम् । अथवा-सर्वं वस्तु स्वरूपेणास्ति, पररू-
 पेण नास्तीति अस्तिनास्तिप्रवादः, तस्य पदपरिमाण षष्टि पदश-
 तसहस्राणि । पञ्चमं ज्ञानप्रवाद-ज्ञानं मतिज्ञानाऽऽदिभेदमिदं
 पञ्चप्रकारं तत्सप्रपञ्चं वदतीति ज्ञानप्रवादः, तस्य पदपरिमाणम्,
 एका पदकोटी पदेनैकेन न्यूना । षष्ठं सत्यप्रवादः, सत्यं स-
 यमो वचनं वा तत्सत्यसयमं वचनं वा प्रकर्षेण सप्रपञ्चं
 वदतीति सत्यप्रवादः, तस्य पदपरिमाणम् एका पदकोटी
 परूप्ति पदैरधिका । सप्तमं पूर्वम्-आत्मप्रवादमात्मानं जीवमने-
 कश्चा नयमतभेदेन यत्प्रवदतीति तदात्मप्रवादः, तस्य पदप्रमा-
 णं पक्षिंशतिपदकोटयः । अष्टमं कर्मप्रवादः कर्म ज्ञानाऽऽवरणी-
 याऽऽदिकमष्टप्रकारः, तत्प्रकर्षेण प्रकृतिमित्यनुभागप्रदेशाऽऽ-
 दिभिर्भेदैः सप्रपञ्चं वदति कर्मप्रवादः, तस्य पदपरिमाणम्-
 एका कोटी अशीतिश्च पदसहस्राणि, नवमं (पञ्चषष्ठाण
 ति) अत्रापि पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् प्रत्या-

ख्यानप्रवादमिति छष्टयम् । प्रत्याख्यानं सप्रपञ्चं यद्वदति त-
 त्प्रत्याख्यानप्रवादः, तस्य पदप्रमाणं चतुरशीतिपदवक्त्राणि ।
 दशमं विद्याऽनुप्रवादः, विद्याऽनेकातिशयसंपन्ना अनुप्रवदति सा-
 धनानुकुल्येन सिद्धिप्रकर्षेण प्रवदतीति विद्याऽनुप्रवादः, तस्य
 पदपरिमाणम्, एका पदकोटी दश च पदलक्षाः । एकादशम-
 वन्ध्य, वन्ध्यं नाम-निष्कलं, न विद्यते वन्ध्यं यत्र तदवन्ध्यम् । किमु-
 क्तं भवति? यत्र सर्वेऽपि ज्ञानतपःसयमाऽऽदयः शुभफलाः, सर्वे च
 प्रमाटाऽऽदयोऽनुभवा यत्र वर्ण्यन्ते तदवन्ध्यं नाम, तस्य पदपरि-
 माणं षड्विंशतिपदकोटयः । द्वादशं प्राणायामं, प्राणां पञ्चोच्छ्वा-
 णि, त्रीणि मानसाऽऽदीनि वदन्ति, उच्छ्वासनि श्वासौ च आयुश्च
 प्रतीतिः, ततो यत्र प्राणा आयुश्च सप्रभेदमुपवर्ण्यते, तदुपचारतः
 प्राणाऽऽयुरित्युच्यते, तस्य पदपरिमाणमेका पदकोटी पदपञ्चा-
 शच्च पदलक्षाणि । त्रयोदशं क्रियाविशालम्-क्रियाः कारिकाया-
 दयः, सयमक्रियावन्ध्यः क्रियाऽऽदयश्च, ताभिः प्ररूप्यमाणाभिर्वि-
 शास्त्रं, तस्य पदपरिमाणं नव पदकोटयः । चतुर्दशं लोकविन्दुसार-
 मूलोके जगति श्रुतलोके वा अक्षरस्योपरि विन्दुरिव सार सर्वो-
 त्तमं सर्वोत्तरसन्निपातलब्धिहेतुत्वाद् लोकविन्दुसारः, तस्य प-
 दपरिमाणमष्टत्रयोदश पदकोटयः । (उप्पायपुव्वस्स ण) इत्यादि
 कगुच्य, नवरं वस्तु ग्रन्थविच्छेदविशेषः, तदेव वस्तुनरकुलकं व-
 स्तु, तानि चाऽऽदिभेदेन चतुर्षु पूर्वेषु न शेषेषु । तथा चाऽऽह “आ-
 इह्याण चउएहं, सेसाण चून्निया नत्थि । सेत पुव्वगए ।” तदेतत् पु-
 र्वगतम् । न० । (अनुयोगव्याख्या ‘अणुश्लोकं शब्दे प्रथमभागे ३४१
 पृष्ठादारभ्य छष्ट्या) (मूलप्रथमानुयोगः ‘मूलपढमाणुभाग’
 शब्दे वक्ष्यते) (गरिफकानुयोगव्याख्या ‘गडियाणुश्लोक’
 शब्दे तृतीयभागे ७९१ पृष्ठं छष्ट्या)

से किं त चून्नियाओ ? चून्नियाओ आइह्याणं चउएहं
 पुव्वाण, सेमाइ पुव्वाइं अचून्नियाइ । सेतं चून्नियाओ ।
 दिट्टिवायस्स एं परित्ता वायणा, संखिज्जा अणुओगदारा,
 संखिज्जा वेढा, संखिज्जा सिन्नोगा, संखिज्जाओ पडिवत्ती-
 ओ, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ संगहणीओ, से
 एं अगइयाए वारसमे अगे एगे सुयखवे, चोदस पुव्वाइं, सं-
 खिज्जा वत्थू, संखिज्जा चूलवत्थू, संखिज्जा पाहुहा, संखिज्जा
 पाहुरुपाहुहा, संखिज्जाओ पाहुकियाओ, संखिज्जाओ पा-
 हुडपाहुडियाओ, संखिज्जाइ पयसयसइस्साइं पयगोणं संखि-
 ज्जा अक्खवा, अण्णंता गमा, अण्णता पज्जवा, परित्ता तसा,
 अण्णंता थावरा, सासया कडनिवप्पनिकाडया जिणपन्नत्ता
 भावा आघविज्जंति, पन्नविज्जंति, परुविज्जंति, दसिज्जंति,
 निदंसिज्जंति, उवदसिज्जंति । एव आया, एव नाया, एव
 विष्ठाया, एव चरणकरणपरुवणा आयाविज्जंति । सेत
 दिट्टिवाए ॥ १२ ॥

अथ कान्ताश्चूला ? इह चूला शिखरमुच्यते । यथा मेरौ
 चूला, तत्र चूला इव चूला दृष्टिवादे परिकर्मसुत्रपूर्वानुयोगोका-
 नुकार्थसग्रहपरा ग्रन्थपक्षतयः । तथा चाऽऽह चूणिक्त्-“ दिट्टि-
 वाए ज परिकम्मसुत्तपुव्वाणुजोणे चून्नियं न भणिय, त चूलानु ज-
 णिय ति ।” अत्र सुरिराह-चूला आदिमाना चतुर्णां पूर्वाणाम्, श-
 षाणि पूर्वाण्यचून्निकानि, ता एव चूलाः, आदिमाना चतुर्णां पू-

वीणां प्राक् पूर्ववक्तव्यताप्रस्तावे चूलावन्तूतीति भणिता ।
आह च चूर्णिकृत्—“ ताश्रो अचूलाश्रो आइल्लपुव्वाण चउरह
चूलावत्थू भणिय । ” एताश्च सर्वस्यापि दृष्टिवादस्योपरि किञ्च
स्थापिता । तथैव च पठ्यन्ते, तत श्रुतपर्वते चूला इव राजन्ते
इति चूला इत्युक्ताः । तथा चोक्त चूर्णिकृता—“ ते सच्चुत्तरि वि-
या पडिज्जति य अतो तेसु य पव्वयचूला इव चूला । ” इति ।
तासा च चूलानामिय सख्या प्रथमपूर्वसक्ताश्चतस्रः, द्वितीयपू-
र्वसक्ता द्वादश, तृतीयपूर्वसक्ता अष्टौ, चतुर्थपूर्वसक्ता दश । तथा
च पूर्वमुक्त सूत्रे—“ चत्तारि दुवालस अट्ट येव दस येव चूला-
वत्थुणि आइल्लण चउरह, सेसाण चूलिया नत्थि । ” सर्वसंख्यया
चतुस्त्रिंशत् चूलिकाः (सेत चूलिय सि) अथैताश्चूलिकाः
(दिट्टिवायस्स ण) इत्यादि पाठसिद्ध, नवरम् (सखेज्जा व-
त्थु सि) सख्येयानि वस्तूनि, तानि च पञ्चविंशत्युत्तरे द्वे शते ।
कथमिति चेत्? उच्यते—प्रथमे पूर्वे दश वस्तूनि, द्वितीये चतुर्दश,
तृतीयेऽष्टौ, चतुर्थे अष्टादश, पञ्चमे द्वादश, षष्ठे द्वे, सप्तमे पौडश,
अष्टमे त्रिंशत्, नवमे विंशतिः, दशमे पञ्चदश, द्वादश एकादश,
त्रयोदश द्वादशे, त्रिंशत्त्रयोदशे, चतुर्दशे पञ्चविंशतिः । तथा च
सूत्रे प्राक् पूर्ववक्तव्यतायामुक्तम्—

“ दस चोदस अठ अट्टा-रसेव वारस दुवे य वत्थूणि ।

सोलस तीसा वीसा, पन्नरस अणुपववायम्मि ॥१॥

वारस एकारसमे, वारसमे तेरसेव वत्थूणि ।

तीसा पुण तेरसमे, चउदसमे पण्णवीसाश्रो ॥२॥ ”

सर्वसंख्यया चासूनि द्वे शते पञ्चविंशत्यधिके, तथा सख्येयानि
चूलावन्तूनि, तानि च चतुस्त्रिंशत्संख्याकानि । न० । म० । वृ० ।
आ० । म० । दश० । प्रज्ञा० । सुत्र० । व्य० । कर्म० । अनु० । थो-
अपेक्षया सूक्ष्मजीवाऽऽदिभावकथने, ध० १ अधि० । स्था० ।
सर्वदृष्टीनां तत्र समवतारस्तस्य जनके, प० चू० ।

ननु स्त्रीणां दृष्टिवादः किमिति न दीयते? इत्याह—

तुच्छा गारव्यहुत्ता, चट्ठिदिया दुव्वत्ता धिईए य ।

इय अइमेसऽज्जयणा, चूयावाश्रो य नो यीणं ॥५५॥

यदि हि दृष्टिवाद स्त्रिया कथमपि दीयते, तदा तुच्छाऽऽदिस्व-
भावतया अहो । अह या दृष्टिवादमपि पद्मासीत्येवगर्वाऽऽध्यात-
मानसाऽसौ पुरुषपरिभवाऽऽदिष्वपि प्रवृत्ति विधाय दुर्गानिम-
ज्जिगच्छेत् । अतो निरवधिकुपानीरनीरधाम परानुग्रहप्रवृत्तै-
र्भगवद्भिः तीर्थकरैरुत्थानसमुत्थानश्रुताऽऽदीन्यतिशयवन्त्यस्य-
यनानि दृष्टिवादश्च स्त्रीणां नानुज्ञातः । अनुग्रहार्थं पुनस्तासा-
मपि किञ्चित् श्रुत देयमित्येकादशाङ्गाऽऽदिविरचन सफल-
मिति गाथाऽर्थ ॥ ५५॥ विशेष० । कर्म० । वृ० ।

दिट्टिवायअक्खेवणी-दृष्टिवादाऽऽक्षेपणी-स्त्री० । दिट्टिवादस्य
कथाभेदे, स्था० ४ ठा० । (‘ अक्खेवणी ’ शब्दे प्रथमज्ञाने
१५१ पृष्ठे व्याख्या)

दिट्टिवायउवएसा-दृष्टिवादापदेशा-स्त्री० । दृष्टिदर्शन सम्य-
क्त्वाऽऽदि वादो दृष्टीना वादो दृष्टिवादस्तद्विषय उपदेश प्ररूपण
यस्याः सा दृष्टिवादापदेशा इति । तृतीये संज्ञाभेदे, प्रव०
१४४ द्वार ।

दिट्टिविपज्जय-दृष्टिविपर्यय-पु० । मिथ्याऽज्जिनिवेशे, द्वा० ८ द्वा० ।

दिट्टिविपरियामदं-दृष्टिविपर्यासदण-पु० । दृष्टिविपर्यासो र-
ज्जुमिव सर्पबुद्धिस्तथा दणो दृष्टिविपर्यासदण । हेतुकाऽऽदि-
दुक्खा शराऽऽद्यजिघातेन चटकाऽऽदिव्यापादने, सूत्र० १५२२ अ० ।

अहावरे पंचमे दंरुममादाणे दिट्टिविपरियासिया दंरुव-
त्तिए ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइ पुरिसे माइहिं वा
पिउहिं वा जाइहिं वा भणिणीहिं वा भज्जाहिं वा पुत्तेहिं
वा धूताहिं वा सुएहाहिं वा सद्धि संवममाण मित्त अमि-
त्तमेव मन्नमाणे मित्तं हयपुव्वे जवइ, दिट्टिविपरियामिया दं-
डे ॥ १२ ॥ से जहाणामए केइ पुरिसे गामघायंसि वा
णगरघायंसि वा खेडकव्वडमंरुववायसि वा दोणसुहवायं-
सि वा पट्टणघायंसि वा आसमवायंसि वा सन्नियेमवायं-
सि वा निगमवायंसि वा रायहाणिघायंसि वा अतेणं ते-
णमिति मन्नमाणे अतेणं हयपुव्वे जवइ दिट्टिविपरियासि-
या दंडे, एवं खलु तस्म तप्पत्तियं सावज्जं ति आहिज्जइ,
पंचमे दंरुममादाणे दिट्टिविपरियासिया दंरुवत्तिए ति आ-
हिए ॥ १३ ॥

अथाऽपर पञ्चम दण्डसमादान दृष्टिविपर्यासदणप्रत्ययिक-
मित्याख्यायते । तद् यथानाम कश्चित्पुरुषश्चरजटाऽऽदिको मा-
तृपितृव्रातृभगिनीभार्यापुत्रदुहितृनुपाऽऽदिभिः सार्धं वसस्ति-
ष्ठन् ज्ञातिपालनकृते मित्रमेव दृष्टिविपर्यासादमित्रोऽवमित्येवं
मन्यमानो हन्याद् व्यापादयेत् तेन च दृष्टिविपर्यासवता मित्र-
मेव हतपूर्वं भवतीति, अतो दृष्टिविपर्यासदणोऽयम् ॥१२॥
पुनरप्यन्यथा तमेवाऽऽह—(से जहेत्यादि) तद्यथा नाम कश्चि-
त्पुरुषः पुरुषकारमुद्भून् ग्रामघाताऽऽदिके विभ्रमे भ्रान्तचेता
दृष्टिविपर्यासादचौरमेव चौरोऽवमित्येव मन्यमानो व्यापाद-
येत्, तदेव तेन भ्रान्तमनसा विभ्रमाऽऽकुलेनाचौर एव हतपूर्वो
भवति, सोऽय दृष्टिविपर्यासदण्डः । तदेव खलु तस्य दृष्टिवि-
पर्यासवत् तत्प्रत्ययिक सावद्य कर्माधीयते, तदेव पञ्चम द-
ण्डसमादान दृष्टिविपर्यासप्रत्ययिकमाख्यातमिति ॥१३॥ सूत्र०
२ श्रु० २ अ० । ध० । आ० चू० । न्या० ।

दिट्टिविस-दृष्टिविष-पुं० । दृष्टौ विष येषां ते दृष्टिविषाः । द-
र्चीकरसर्पजेटे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । स्था० ।

दिट्टिविसजावणा-दृष्टिविषजावणा-स्त्री० । दृष्टौ विष येषां ते
दृष्टिविषाः, तत्स्वरूपप्रतिपादिका दृष्टिविषया भावना । पा० ।
अङ्गवाक्षकालिकश्रुतविशेषे, पा० । प० व० । व्य० ।

दिट्टिमंचाल-दृष्टिमंचार-पुं० । निमेषाऽऽदौ, ध० २ अधि० ।
आव० । ल० ।

दिट्टिमंपल्ल-दृष्टिमपल्ल-पु० । सम्यग्दृष्टियुक्तं, ध० ३ अधि० ।
आव० । स्या० ।

दिट्टिमंपल्लया-दृष्टिमपल्लया-स्त्री० । सम्यग्दृष्टिनायाम्, स्था०
१० ठा० ।

दिट्टिमंवय-दृष्टिमम्वय-पु० । मंयतीना दृष्टिगामीयया द-
ष्ट्या मवधनाति । सयते, व्य० ९ उ० ।

दिट्टिमम्बोह-दृष्टिमम्बोह-पु० । अन्यथादर्शनहेतौ, प० ।

दृष्टिमोहवक्त्रणम्—

गुणतस्त्वये तस्ये, संज्ञानेदाऽऽगमान्यथादृष्टिः ।

भवति यतोऽसावधमां, दोषः खलु दृष्टिसंमोहः ॥११॥

गुण उपकारफल, तदाश्रित्य तुल्ये समाने द्वयोर्वस्तुनो, तद्भा-
वस्तत्र तस्मिंस्तुल्ये सति । संज्ञाभेदाऽऽगमान्यथादृष्टि, आगमेन
आगमविषये अन्यथा विपरीता दृष्टिर्मतिरस्येत्यागमान्यथा-
दृष्टिर्वहुधा हि सन्नासः । संज्ञाभेदेन नामभेदेनाऽऽगमान्यथादृष्टि-
रिति पुरुषः परिगृह्यते । भवति जायते, यतो यस्मादोपादसौ
दोषोऽयमो निरूपः, खलुशब्दोऽवधारणे, अधम एव दोषो
दृष्टिसंमोहाभिधान । इदमत्र हृदयम्-निदर्शनमात्रेण द्वयो-
रारम्भयोजनोपभोगलक्षण फलमाश्रित्य तुल्यमेव तन्मम् । तत्रै-
कस्मिन्नारम्भे प्रवृत्त पुरुषः तत्फलोपयोगी तमारम्भ सावध
मन्यते, अपरस्तु तत्समान एव प्रवृत्तस्तमारम्भ निर्दोषं मन्यते ।
तत्फल च स्वयमेवोपभुङ्क्ते, यतो दोषात् स दृष्टिसंमोह इति ।
अथवा-गुण पारेणामो जावोऽध्यवसायविशेषस्तदङ्गीकरणेन
तुल्ये तत्रे संज्ञाभेदाऽऽगमान्यथादृष्टि पुरुषो यतो दोषात् प्रवर्तते
स दृष्टिसंमोहो नाम दोषो ज्ञानि । यत्र तु गुणतो भावाऽऽख्याद्
गुणान्न तुल्यं तत्रैव स्वरूप द्वयोरारम्भाऽऽत्मनोऽव्यक्तिभेदेन वस्तु-
नोऽस्तत्र चेत्याऽऽद्यननाऽऽदिविषये क्षेत्रहिरण्यप्रामाऽऽदौ शास्त्री-
याध्ववसायभेदेन प्रवृत्तत्वात् स्वयं च तत्फलस्यानुपजोगात्
केवलमागमानुमारितया तत्रोपेक्षापरित्यागेन प्रामाऽऽद्या-
रम्भपरिहरतोऽपि न दृष्टिसंमोहाऽऽख्यो दोषः, तत्त्वतस्त-
स्याऽऽरम्भपञ्चिर्जनात् । दर्शनमागमो जिनमत, तत्र समोह-
समूहना, ग्रन्थयोक्तस्यान्यथाप्रतिपत्तिदर्शनसमाह । न चैवविध-
स्याऽऽगमिकस्य दोष संभवतीति । तथाचाऽऽगमः--“चोप-
च्येष्टाण, क्षेत्रहिरण्यं गामगावाः । लगतस्तस्र च जङ्गो,
तिकरणसोही कह नु भवे ॥ १ ॥ ” अथ च स चोद्य परिहा-
रोऽन्वये । यदि वा-अहिंसाप्रशमाऽऽदीनां तन्त्रान्तरेष्वपि
तुल्ये तत्रे परिजावभेदमात्रेणाऽऽगमेष्वन्यथादृष्टि पुरुषो यतो
प्रवर्तते स दृष्टिसंमोह इति ॥ ११ ॥ पौ० ४ वि० ।

दिडिमार-दृष्टिसार-पु० । दृष्टिसंज्ञावे, आ० चू० १ अ० ।

दिडिभूत-दृष्टिशूल-न० । नेत्रशूत्रे, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० ।

दिडिसेवा-दृष्टिसेवा-स्त्री० । हावजावानुसारण दृष्टिदृष्टिमीक्षने,
प्र० १६६ द्वार । दश० ।

दिष्टेद्वय-दृष्ट-त्रि० । चक्षुषा उपलब्धे, भा० म० १ अ० २
खण्डम् ।

दिण-दिन-पु० । घटित तम सूर्यकिरणोपलक्षिते पण्डित्गमा
ऽऽत्मके तद्विशिष्टे वा चतुर्यामाऽऽत्मके काले, वाच० । पञ्चा० ए
वि० । घल-सूर्याङ्ग-दण-यामेति पर्याया, दिन-दिवस-
वासराणां पुनपुनकत्वम् । द्वै० ।

दिणकय-दिनकृत-पु० । सूर्ये, स्था० २ ग० ३ उ० ।

दिणकर-दिनकर-पु० । दिन करोति खोदयेन कृ-दृक् । दिने कर,
किरणो यस्य वा । सूर्ये, वाच० । अनु० । दिनकरणशीले,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० । सू० प्र० । आ० चू० । आ० म० ।
स्था० ।

दिणकरपक्षात्ति-दिनकरप्रज्ञप्ति-स्त्री० । सूर्यप्रक्षतिनामके ग्रन्थे,
ज्यो० २१ पाहु० ।

दिणकिच-दिनकृत्य-न० । स्वनामख्याते ग्रन्थे, ध० २ अधि० ।
दिघसकार्थे, वाच० ।

दिणकलय-दिनकृत्य-पु० । “एकस्मिन्साधने त्वहि, तिथीनां त्रि-
तय यदा । तदा दिनकृत्यः प्रोक्तः” इत्युक्ते एकसावनदिनवृत्त-
तिथिग्रन्थरूपे काले, वाच० । स्था० ६ ठा० ।

दिणवृद्धि-दिनवृद्धि-स्त्री० । अधिकदिने, अतिरात्रोऽधिकदि-
नवृत्तिरिति यावत् । स्था० ६ ठा० ।

दिणराशि-दिनगाशि-पु० । अहोरात्रपुञ्जे, व्य० १ उ० ।

दिणसूरि-दिनसूरि-पु० । इन्द्रदत्तसूरिशिष्ये सिंहगिरिसूरि-
गुरौ स्वनामख्याते सूरौ, ग० ४ अधि० ।

दिष्ण-दत्त-त्रि० । दा-कृ । विसृष्टे, त्यक्ते, रक्षिते च । द्वाद-
शपुत्रमध्ये (दत्तक) पुत्रभेदे । वाच० । प्रज्ञा० २ पङ् । श्रौ० ।
रा० । आचा० । उत्त० । विनीर्णे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।
प्रश्न० । आचा० । नमेरेकविंशतिजिनस्य प्रथमजिज्ञासायके,
स० । आ० म० । निवेशिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । चन्द्रप्रज्ञ-
स्याष्टमजिनस्य प्रथमे शिष्ये, स० । श्रेयांसस्यैकादशमस्य जि-
नस्य पूर्वजवे जीवे, स० । अष्टापदपर्वतस्थे स्वनामख्याते ताप
से च । पु० । उत्त० १० अ० । आ० म० । भावे क । दाने,
“दत्त सप्तविध प्रोक्त-मदत्त षोडशाऽऽत्मकम् । पर्यमुल्लभ्य भू-
तिस्तुष्ट्या, स्नेहात्प्रत्युपकारत ॥ १ ॥ स्त्रीणां चानुग्रहार्थं च,
दत्त सप्तविध स्मृतम्” इत्युक्ते दानभेदे च । न० । वाच० । “दि-
ष्णमज्जलवेयणा ।” दत्त भूतमकलक्षणं ज्ञेयं भोजनस्वरूप
वर्तनं मूल्यं येभ्यस्ते तथा । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । पा० । उत्त० ।
दैन्य-न० । दीनस्य भावः स्यात् । दीनत्वे, कार्पण्ये च । वाच० ।
शोके च । स्था० १० ठा० । आव० ।

दिष्णगणि (ण)-दत्तगणिन्-पु० । वीरमोक्षान्न सार्वज्ञादशशते
वर्षे जाते स्वनामख्याते प्रसिद्धे गणिनि, ति० ।

दिष्णय-दत्तक-पु० । स्वाथ कन् । “दद्याद् माता पिता वा य,
स पुत्रो दत्तको भवेत्” इत्युक्ते स्वनामख्याते पुत्रभेदे, वाच० ।
दत्तकः पुत्रतया वितीर्णो, यथा बाहुवलिनाऽनिवृत्तवेगः भूयते,
स च पुत्रवत्पुत्र । स्था० १० ठा० ।

दिष्णयण-दक्षवचन-न० । कुपितवचने, प्रश्न० ५ सव० द्वार ।

दित्त-दीप्त-पु० । दीप-क । निम्बूके, सिंहे च । स्वर्णे, हिङ्गुनि
च । न० । वाच० । जाज्वल्यमाने, च० प्र० १ पाहु० । ज० ।
भ० । न० । नि० । ज्ञा० । उज्ज्वले, न० । कान्तिमति, रा० ।
ज्वलिते, दग्धे, भास्मिते, दीप्तिमति, वाच० । जास्वरे च ।
त्रि० । च० प्र० १६ पाहु० । ज्ञा० । लाङ्गलिकायाम्, अग्निशि-
खोपधौ, ज्योतिष्मत्या च । टाप् । वाच० । धातुवद्वीर्या-
ऽऽदियुक्ते, “ दित्तं च कामा समन्निहवति ।” उक्त० ३४ अ० ।
प्रसिद्धे, “अस्मा दित्ता विन्यिष्यन्ति पुलभवनसंयणासणजाणवाह-
णाश्ना ।” म० २६ श० ३ उ० । स्था० ।

दृप्त-त्रि० । दृप-कृ । गर्विते, वाच० । दर्पवति, श्रौ० । दश० ।
म० । ज्ञा० । प्रश्न० । स्था० । ज० ।

दित्तचित्त-दीप्तिचित्त-पु० । स्त्री० । हर्षातिरेकेणापहनचित्ते,
वृ० ३ उ० ।

दीप्तचित्तस्य चिकित्सा-

दित्तचित्तं जित्तुं गिलायमाणं नो कपपड तस्म गणाव-
च्छेदियस्म निज्जुह्वित्त्वा अगिज्ञाए तस्म करणिज्ज वे-

यावमियं जाव ततो रोगातकातो विप्रमुक्तो, ततो पञ्चा
तस्म अहालहुस्मेगे नाम ववहारे पट्टवियवे सिया ॥११॥
अस्य व्याख्या संक्षेपत प्राग्वत् ॥ ११ ॥

सप्रति भाष्यकारो विस्तरमभिधित्तुगह -

एमेव गमो नियमा, दित्ताऽऽत्तां पि द्वाति नायवो ।

जो द्वाऽदित्तचित्तो, सो पलवति अनिच्छित्तव्याऽ ॥१४६॥

एष पञ्चानन्तर. क्षिप्तचित्तस्तत्र गमः प्रकारो लौकिकलोकोत्तरिकज्ज्ञेदाऽऽदिरूपा, दीप्तानामपि दीप्तचित्तप्रभृतीनामपि नियमाद् वेदितव्य, यत्पुनर्गानास्व तदा मथातयम् । तदेवाधिकृतसूत्रेऽभिधित्तुगह- (जो द्वाऽ इत्यादि) यो भवान् दीप्तचित्तसोऽनीप्सितव्यानि बहूनि प्रलपति, बहूनीप्सितप्रलपन तस्य लक्षण, क्षिप्तचित्तस्वपदतचित्ततया मौनेनाप्यवतिष्ठते, इति परस्पर सूत्रयोर्विशेष इति ज्ञाव ॥ १४६ ॥

अथ कथमेव दीप्तचित्तो भवतीति तत्कारणप्रतिपादनार्थमाह-

इति एस असंमरणा, खित्तो सम्माणतो हवति दित्तो ।

अर्गाव इवणेहिं, दिप्पड चित्तं इमेहिं तु ॥ १५० ॥

इति प्रागुक्तेन प्रकारेण, एष क्षिप्त. क्षिप्तचित्तोऽसमानतोऽसमानतो जवति, दीप्तो दीप्तचित्त पुन. सम्मानतो विशिष्टसम्मानावाप्तितो भवति । दीप्तचित्तो नाम-यस्य दीप्तं चित्त, तच्च चित्त दीप्यते, अक्षिरिवेन्धनैरेभिर्वक्ष्यमाणैर्वा समदाऽऽदिभिः ॥१५०॥

तानेवाऽऽह-

लाजमदेण व मत्तो, अहवा जेऊण जुज्जए सत्तू ।

दित्तम्मि मातवाहणो, तमह वुत्तं ममासेणं ॥१५१॥

ह्यभमदेन वा मत्त सन् दीप्तचित्तो जवति, अथवा जुर्जयान् शत्रून् जित्वा, उभयस्मिन्नपि दीप्ते दीप्तचित्ते लौकिको दृष्टान्तः-शातवाहो राजा, तमह शातवाहनदृष्टान्त समासन वक्ष्ये ॥१५१॥

यथाप्रतिज्ञातमेव करोति-

महुग दम्माऽऽत्ती, निग्गय सहसा अपुच्छियं कपरं ।

तस्म य तिवखा आणा, उहा गया दो वि पारुड ॥१५२॥

गोयावरीप नदीप तमे अ पड्छाण नयर, तत्थ सालवाहणो राया, तस्स खरगओ अमच्चो, अक्षया सो नालवाहणो राया दम्मायग आणवड-महुर घेत्तूण सिग्गमागच्छ । मो य महसा अपुच्छिऊण दम्हिं सह निग्गतो । तता चिंता जाया-का महुग येत्तवा, दक्षिणमहुग, उत्तरमहुग वा ? तस्स आणा तिवखा, पुणो पुच्छिउ न तीरति । ततो दम्मा दुहा काऊण दोसु वि देसिया, गहिया तो दो वि महुगओ । ततो वच्चावगा पेस्मिआ । तेणाऽऽगतूण राया वच्चाविओ-देव ! दो वि महुगओ गहियानो, अक्षा प्रागतो-देव ! ममुगत्थ पडेमे विपुलो निहीपायमो जानो । ततो उववरुवरि कल्लाणनिवेदणेण हरिमवमविसप्पमाणह्यहि-यओ पग्गमो जानो । ततो हरिम्म वरिउमचायतो मयाणज्ज कुट्टं, खमे आहणं, कुट्टे विद्वड, बहूणि य अममजसाणि पलवति । ततो खरगेणामच्चेण तमुवापण पमियोहिउकामेण खभा कुट्टा बहु विद्विया । रम्मा पुच्छिय-केण विद्विया ? सो मण्ड-तु-नेहिं । ततो नम मम्मुहमनीयमेव जगति सि रुट्टेण रक्षा खरगो पापण नाडिओ । तता सकेस्यपुरिसेहिं उप्पाडितो,

अधत्थ सगोविओ य । ततो कम्हि पओयणे समावडिण रम्मा पुच्छिओ-कत्थ अमच्चो चिच्छति ? । सकतियपरिमेहिं कहिय-देव ! तुम्ह अविणयकारि चिं मो मारितो । राया विसुरिउ पवत्तो-उट्टु कय मण, नयाणि न किंपि वेइय ति । ततो मभावत्थो जातो, ताहे सकेस्यपुरिसेहिं विष्णिनितो-देव ! गवेनामि जड वि कयाड चडावेहिं रक्खितो हुज्जा । ततो गवेसिऊण आणीतो, राया सतुठो, अमच्चेण सम्भावो कथितो, तुठेण विडवा भोगा दिष्सा ।" साम्प्रतमक्षरार्थो विविधते-शातवाहनेन राजा मथुरा-ग्रहणाय दण्डस्य दलस्याऽऽज्ञाति कृता, ते दण्डा सहसा कां मथुरा गृह्णाम इत्यपृष्ट्वा निर्गताः, तस्य च राज्ञ आज्ञा तीक्ष्णा, ततो भूय प्रष्टुं न शक्नुवन्ति, ततस्ते दण्डा द्विविधा गता द्विधा विजय्य, एके दक्षिणमथुरायामपरे उत्तरमथुराया गता इत्यर्थः । द्वे अपि च मथुरे पानयित्वा ते समागता ॥१५२॥

सुयजम्पमहुरपाडण-निहिंलंजनिवेयणा जुगव दित्तो ।

मयाणिज्जखंजकुट्टे, घट्टेऽम्माई पलवतो ॥१५३॥

सुतस्य जन्म, मथुरयो पातन, निवेद्याभस्तस्य च युगपन्निवेदनायां स हर्षवशात् दीप्तचित्तोऽभवत्, दीप्तचित्ततया च इमानि वक्ष्यमाणानि प्रलपन् शयनीयस्तम्भकुड्यानि वक्ष्यति ॥ १५३ ॥

तत्र यानि प्रलपति तान्याह-

सच्च जण गोयावरी ! पुव्वसमुदंण साहिया सती ।

साझाहणकुलसरिसं, जति ते कूले कुजं अत्थि ॥१५४॥

हे गोदावरी ! पूर्वसमुद्रेण साधिकृता कृतमर्यादा सती सत्यमण ब्रूहि, यदि तव कूले शातवाहनकुलसदृश कुलमस्ति ॥१५४॥

उत्तरतो हिमवतो, दाहिणतो साझवाहणो राया ।

समभारभरकता, तेण न पढत्थए पुह्वी ॥१५५॥

उत्तरे उत्तरस्या दिशि हिमवान् गिरिर्दक्षिणतः शातवाहनो राजा, तेन समभारभराऽऽक्रान्ता सती पृथिवी न पर्यस्यति । अन्यथा यद्यह दक्षिणतो न स्या, ततो हिमवद्भाराऽऽक्रान्तानियमन पर्यस्वेत् ॥ १५५ ॥

एयाणि य अन्नाणि य, पलवतो सो अज्जाणियवाड ।

कुमद्वेण अमच्चेणं, खरगेण सो उवाणं ॥ १५६ ॥

एतान्यनन्तरोदितानि, अन्यानि च सोऽज्जितव्यानि बहूनि प्रलपितवान्, ततः कुशलेन खरकनाम्नाऽमात्येनोपायेन प्रतियोद्यितुकामेन ।

किमित्याह-

विद्वियं केण ति य, तुवनेहिं पायतालणा खरए ।

कत्थ चि मारितो मो, उट्टु चि य दंमणे भोगा ॥१५७॥

विद्वितं विनाशिनं समस्तं स्तम्भकुरुषाऽऽदि । राजा पृष्टम्-केनेदं विनाशिनम् ? । अमात्यः समुप्रीभूय सरोषं निष्ठुः च वक्ति-युष्मामि । ततो राजा कुपितेन तस्य पादनं तारुना कृता, तदनन्तरं मकेतिनपुरुषैः स उत्पाटितः, सगोपितश्च । ततः समागते कस्मिंश्चित्प्रयोजने राजा पृष्टम्-कुत्रामात्यो धत्तते ? । सकनितपुरुषैरुक्तम्-द्वय ! युष्मत्पादानामविनयकारी मारितः । ततो उष्ट्रं कृतं मयेति प्रचृतं धिम्मरितवान् । स्वस्याभूतेऽस्मिन् क्षाते मकेतिनपुरुषैरमात्यदर्शनं कारितम् । मद्रावकयना-नन्तरं राजा तस्मै विपुला भोगा प्रदत्ता इति ॥ १५७ ॥

उक्तो लौकिको दीक्षिचित्तो, लोकोत्तरिकमाह-

महज्जयण भत्तखणि, कयलगपनिग्गहे फलगमहे ।
पामाए कप्पचे, वाय काऊण वा दित्तो ॥ १५८ ॥

महाध्ययन पौण्डरीकाऽऽदिक दिवसेन, पौरुष्या वा समागतम्,
अथवा-नक्तमुत्कृष्ट लब्ध, नास्मिन्कोत्रे भक्तमादृश केनापि लब्ध-
पूर्व, यदि वा-क्षीर चातुर्जातकसमिश्रमवाप्त, नैतादृशमुत्कृष्ट
क्षीर केनापि लभ्यते, यदि वा-कम्बज्जनमतीवोत्कृष्टम्, अथवा-
विशिष्टगुणाऽऽदिगुणोपेतम्, अपवक्त्रणहीन पतद्ग्रह(फलग च्छि)
यद्वा-फलक चम्पकपट्टाऽऽदिकम् । अथवा-आद्धमीश्वरमतिदा-
तारमुपासकत्वेन प्रतिपन्न लब्धम् । यदि वा-प्रासादे सर्वोत्कृष्टे
उपाश्रयत्वेन लब्धे, (कप्पट्टे इति) ईश्वरपुत्रे रूपवति प्र-
ज्ञानिधान लब्धे प्रमोदते, प्रमोदभरवशाच्च दीक्षिचित्तो भवति ।
एतेन द्वाज्जमदेन वा भत्त इति लोकोत्तरे योजनम् । अधुना दुर्ज-
यान् शत्रून् जिघ्र्येत्येतद्योजयति-(वाय काऊण व च्छि) वाद वा
परप्रवादानां दुर्जयेन सह कृत्वा त पराजित्यातिदर्पवशतो
दीक्षो दीक्षिचित्तो भवति ॥ १५८ ॥

साम्प्रतमेनामेव गार्था विनेयजनानुग्रहाय विवरिपुराह-

पुडरियमाडय खल्लु, अज्जयणं कट्ठिऊण दिवमेण ।
हरिसेण दिक्षिचित्तो, एवं होज्जाहि कोई उ ॥ १५९ ॥

कश्चित्पौण्डरीकाऽऽदिकमध्ययन खल्लु दिवसेन, उपवक्त्रणमे-
तत्-पौरुष्यादिना वा, कर्पित्वा पठित्वा, हर्षेण दीक्षिचित्तो
भवेत्, एवमध्ययनलाभेन दीक्षिचित्तता ॥ १५९ ॥

दुद्धहृदव्वे देसे, पमिसेविय त अन्नदुपुवं वा ।

आहारोवाहिवसही, अहणविवाहो व कप्पट्टो ॥ १६० ॥

दुग्धमध्यये देशे, तद् दुग्धमध्यय, केनाप्यलब्धपूर्व, वाशब्द
समुच्चये, प्रतिसेव्य लब्ध्वा, दीक्षिचित्तो प्रवति । एवमाहारे भ-
क्तक्षीराऽऽदिके, उपधौ कम्बज्जन्ताऽऽदिके, वसतो प्रासादाऽऽदि-
रूपायां ब्रह्मायाम् यदि वा-(कप्पट्टो च्छि) ईश्वरपुत्रोऽधुना कृत्वा
विवाह प्रज्ञानिधान शिष्यत्वेन लब्ध इति हर्षेण दीक्षिचित्तो
भूयात् ॥ १६० ॥

तत्रैतेषु दीक्षिचित्तेषु यतनामाह-

दिवमेण पेरिसीए, तुमए ठवियं डमेण अद्धेण ।

एयस्म नत्तिय गव्वो, दुम्महतरस्म को तुज्जं ? ॥ १६१ ॥

दिवसेन, पौरुष्या वा त्वया पौण्डरीकाऽऽदिकमध्ययन स्था-
पित पठित, तदनेन दिवसस्य, पौरुष्या वा अर्द्धेन, तथाप्येत-
स्य नास्ति गर्व, तव पुनर्दुर्मयस्म को गर्व ? नैव युक्त इति
ज्ञाय । एतस्मादपि तव हीनप्रज्ञत्वात् ॥ १६१ ॥

तद्वस्स दुगुळ्ळ, दिद्धंतो जावणा अमरिसेण ।

पमयस्मि पण्वत्ता, विज्जाऽऽदि विसोहि जा कम्मं ॥ १६२ ॥

यतो दुर्लभमध्यय ग्रह्य क्षीराऽऽदि तेन लब्ध, तस्य हृदयस्य
जुगुप्सन क्रियते यथा नेदमतिशोभनम्, अमुको वाऽस्य दोष इ-
त्यादि । यद्वा-दृष्टान्तोभयेन पीडितमानो तमिनि प्रदर्शन क्रिय-
ते । तस्य दृष्टान्तस्य ज्ञापना असदृशेन तस्मात् शतभागेन,
सहस्रभागेन वा यो हीनस्तेन कर्तव्यः । तथा (पमयस्मि इ-
त्यादि) प्रकृते अवमनस्य विशिष्टे प्रामादाऽऽदिके सपाद्ये
तथाविध आचकमितर वा प्राप्य तदभावे कस्यापि म

हर्दिकस्य, विद्याऽऽदि, आदिशब्दाद् मन्त्रचूर्णाऽऽदिपरिग्रह,
यावत्कर्मापि प्रयुज्य, ततोऽवमतरस्य विशिष्टप्रासादाऽऽदि-
सपादने तस्यापञ्जाजना सपादनीया, येन प्रगुणो भवात् ।
तत पश्चाद्विद्याऽऽदिप्रयोगजनितपापविशुद्ध्यै विशोधि-प्राय-
श्चित्त प्रतिपत्तयेति ॥ १६२ ॥

साम्प्रतमेतदेव विवरिपुराह-

उक्तोमं बहुविहिय, आहारोवगरणफल्लगमादीयं ।

खुड्ढेणोमत्तरेणं, आणीतो जामितो पण्णो ॥ १६३ ॥

उत्कृष्ट बहुविधिक बहुभेदमाहार भक्तक्षीराऽऽदिकमुपकरण क-
म्बज्जन्तप्रभृति फलक चम्पकपट्टतिनिसपट्टाऽऽदिकम्, आदिश-
ब्द-संगतानेकभेदसूचक, तथाविधभारूपप्रज्ञापनेन विद्याऽऽदि-
प्रयोगेण वा सपाद्य क्षुब्धेन लुब्धकेन, गुणतोऽवमतरेण शतभा-
गसहस्रभागाऽऽदिना हीनेन आनीतमुपदर्श्य सोऽपञ्जाजितः
क्रियते, तत-प्रगुणो भवति ॥ १६३ ॥

प्रासादाऽऽदिविषये यतनामाह-

अदिद्धमहकहण, आउठा अभिणवो य पामाओ ।

कयमित्ते य विवाहे, सिष्ठादिभुया कड्यवेणं ॥ १६४ ॥

यस्तेन आद्धो न दृष्टोऽदृष्टपूर्व, तस्यादृष्टस्य आद्धस्य कथन
प्रज्ञापना, उपलक्षणमेतत्-अन्यस्य महर्किकस्य विद्याऽऽदिप्रयोग-
तोऽग्निमुखीकरण वा, ततस्ते आवृता सन्तस्तस्य लब्धमानिन-
समीपमागत्य द्रुवते-वयमेतेन क्षुब्धकेन प्रज्ञापिता, ततोऽभि-
नव एव कृतमात्र एव युष्माक मे प्रासादो दत्त इति । तथा
सिद्धपुत्राऽऽदिकेषु प्रज्ञापन, विद्याऽऽदिप्रयोग वा कृत्वा तत्सुत-
कृतमात्रधीर्वाह एव व्रतार्थ तत्समक्रममुपस्थापनीयो, येन
तस्यापञ्जाजानोपजायते, तत पश्चाद्वत् । तथा कैतवेन कपटेन
सिद्धाऽऽदिसुता सिद्धपुत्राऽऽदिसुता कृतमात्र एव विवाहे न-
त्पादनीया, शकुनाऽऽदिवैगुण्यमुद्भाव्य मुच्यन्ते, यदि न स्यात्
तात्त्विकी व्रतधर्मेति ॥ १६४ ॥

“ वाय काऊण व ” इत्यत्र यतनामाह-

चरगाऽऽदि पन्नवेउं, पुवं तस्म पुरतो जिण्णवेति ।

ओमतरगेण तत्तो, पगुणति ओजामितो पवं ॥ १६५ ॥

चरकाऽऽदिक प्रचरण परवादिनमध कृतसाधोर्वादे वाऽन्वाध्य
पूर्व प्रज्ञाप्य प्रकृतितस्याधिकृतस्य वादाभिमानिन साधो पु-
रतोऽवमतरगेण चरकाऽऽदिक जापयन्ति वरवृषभा, नत स एव-
मपञ्जाजित सन् प्रगुणायते प्रगुणो भवति ॥ १६५ ॥ व्य०
२ उ० । वृ० ।

दित्तं निगंथि निग्गये गिएहमाणे वा अवल्लवमाणे वा
नाडकमड ॥ ११ ॥

दीक्षिचित्ता निर्ग्रन्थी गृहहन्वलयलम्बमानो वा नातिक्रामत्याज्ञा-
म । तत्र निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्था वा अपि वक्तव्यता वक्तव्या, नथर-
मेतत्प्रत्यजिलाप कर्तव्य । वृ० ६ उ० । स्था० । नि० । ओ० ।

दिक्षितव-दीक्षितपम्-पु० । दीक्षित तपो यम्य स दीक्षितप । हुताशन
इव कर्मचनदाहकत्वेन ज्वलत्तेजस्कं तपस्विनि, विपा० १ श्रु०
१ अ० । ज्ञा० । स्था० । औ० । नि० । भ० ।

दिक्षधर-दीक्षधर-पु० । ज्वलितधारके, स्या० १० उ० ।

दक्षधर-पु० । दर्पवर्धारके, स्या० १० उ० ।

दिक्षा-दीक्षा-औ० । ज्वलन्त्याम्, उक्त० १६ अ० ।

दिप्ति-दिति (ती)-छा० । दोऽवखण्डने, किञ् वा डीप् ।
द्वैत्यमातरि कश्यपपत्न्याम्, भावे किञ् । खण्डने, वाच० ।
पुनर्वसुनक्षत्राधिष्ठातृदेवतायाम्, स्वा० २ ठा० ३ उ० ।
च० प्र० ।

दीप्ति-छा० । दीप-किञ् । कान्तौ, “ कान्तिरेव वयोभोग-दे-
शकालगुणाऽऽदिभिः । उद्दीपिताऽतिविस्तारं, प्राप्ता दीप्तिरिहो-
च्यते ॥ १ ॥ ” इत्युक्ते स्त्रीणां गुणभेदे, वाच० । दीपने, ह्रा० १
भु० १० अ० ।

दिप्तिमं-दीप्तिपत्-पुं० । परवादिनामकोच्ये परत्रिंशत्सूरि-
गुणानां चतुस्त्रिंशत्समे गुणे, ग० १ अधि० । आचा० । प्र० ।

दित्या-दित्सा-छा० । टाढुमिच्छायाम्, सूत्र० २ भु० ४ अ० ।

दिदिव्खा-दिदक्षा-छा० । दृढुमिच्छा दिदक्षा । दर्शनेच्छाया-
म्, न० । पो० ।

दिदक्षा भवबीजं चा-विद्या चाऽनादिवासना ।

भङ्गयेपैवाऽऽश्रिता साङ्ख्य-शैववेदान्तिसौगतैः ॥७९॥

(दिदक्षेति) पुरुषस्य प्रकृतिविकारान् दृढुमिच्छा दिदक्षा
सैवेयमिति साङ्ख्ये, भवबीजमिति शैवे, अविद्येति षदा-
न्तिकाः, अनादिवासनेति सौगताः ॥ २६ ॥ द्वा० १२ छा० ।

दिद्ध-दिग्ध-पुं० । दिह-क् । विपाकवाणे, यहाँ च । भावे
क् । स्नेहे, द्वेपने, न० । कर्मणि कः । लिप्ते, वाच० । नि०
चू० १ उ० ।

दिप्-दीप्-त्रि० । प्रकाशिते, “ दीप्रदीपाद्भुरायते । ” रत्ना०
१ परि० ।

दिप्पंत-दीप्यमान-त्रि० । भासमाने, नि०चू० १ उ० । दीप्यमान-
विमलग्रहगणसमप्रभाः । दीप्यमानो रजण्यां भास्वान् विमलो-
ऽत्र धृत्याद्यपगमेन ग्रहगणो ग्रहसमूहस्तेन समा प्रजा यासां
ताः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । अनर्थे, दे०ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दिप्पमाण-दीप्यमान-त्रि० । भासमाने, औ० । कल्प० । “ दि-
प्पमाणसोह । ” दीप्यमाना शोभा यस्य तम् । कल्प० ३ कृण ।

दिप्पा-दीप्ता-छा० । दीपप्रभासदृश्याम्, घ० १ अधि० ।
योगदृष्टिभेदे, द्वा० ।

प्राणायामवती दीप्ता, योगोत्थानविवर्जिता ।

तथश्रवणमंयुक्ता, सूक्ष्मबोधपनाश्रिता ॥ १६ ॥

प्राणायामवती प्राणायाममहिता दीप्ता दृष्टिः योगोत्थानेन
विवर्जिता, प्रशान्तवाहिताद्याभात् । तथश्रवणेन संयुक्ता, शुश्रू-
षाफलभावान् । सूक्ष्मबोधेन विवर्जिता, वेद्यसवेद्यपटाप्राप्ते ॥
१६ ॥ द्वा० २२ द्वा० । (प्राणायामव्याख्या ‘ पाणायाम ’ श-
ब्दे छप्टव्या) (तथश्रुतिश्च ‘ तत्सुष्ठु ’ शब्देऽस्मिन्नेव जागे
२१८३ पृष्ठे गता)

कर्मवज्रविभेदेना-नन्तर्धर्मकगोचरे ।

वेद्यसवेद्यपदजे, बोधे सूक्ष्मत्वमत्र न ॥ २३ ॥

(कमेति) कमेव वज्रमनिर्दुर्भेदत्वात् तस्य विभेदेनानन्त-
र्धर्मक भेदभेदमित्यन्वानित्यत्वाऽऽद्यनन्तधर्मशयव यद्वन्तु तद्-
गोचरे वस्तुनस्तथात्वपङ्क्तिरिति, वेद्यसवेद्यपदजे बोध सु-
क्ष्मत्व यत्तदत्र दीप्तायां दृष्टौ न भवति, तदधोभूमिकारूपत्वा-

दस्या । तदुक्तम्-“ भवाम्नोधिषसमुत्तारात्, कमेवज्रविभेदतः ।
श्रेयव्याप्तेश्च कात्स्न्येन, सूक्ष्मत्व नाऽयमत्र तु ॥ १ ॥ ” ॥२३॥

अवेद्यसवेद्यपदं, चतसृष्वसु दृष्टिषु ।

पक्षिच्छायाजलचर-प्रवृत्त्यान् यदुद्वणम् ॥ २४ ॥

(अवेद्येति) आसु मित्राऽऽद्यासु चतसृषु दृष्टिषु यद्यस्मादवेद्य-
सवेद्यपदम् उद्वणमधिकम् । पक्षिच्छायायां जलससर्गिण्यां
जलधिया जलचरप्रवृत्तिरिवाऽऽभा वेद्यपदसवेद्यसम्बन्धिनी
यत्र तत्तथा । तत्र हि न तारिक् वेद्यसवेद्यपदं, किं त्वारोपा-
विष्टानससर्गितयाऽतारिक्कम्, अत एवानुद्वणमित्यर्थः ।
एतदपि चरमासु चरमयथाप्रवृत्तकरणेन पवत्याचार्याः ।
तदिदमज्ञिप्रेत्योक्तम्-“ अवेद्यसवेद्यपदं, यस्मादासु तथोद्व-
णम् । पक्षिच्छायाजलचर-प्रवृत्त्याजमतः परम् ॥ १ ॥ ” ॥२६॥

वेद्यं संवेद्यते यस्मिन्-त्रयायाऽऽदिनिवन्धनम् ।

पदं तद् वेद्यसवेद्य-मन्यदेतद्विपर्ययात् ॥ २५ ॥

(वेद्यमिति) वेद्य वेदनीय वस्तुस्थित्या, तथा भावयोगिसा-
मान्येनाविकल्पकज्ञानग्राह्यमित्यर्थः । संवेद्यते क्षयोपशमानुरूपं
निश्चयबुद्ध्या विज्ञायते, यस्मिन्नाशयस्थाने, अपायाऽऽदिनिव-
न्धन नरकस्वर्गाऽऽदिकारण द्विसाऽऽदिसाऽऽदि तद्वेद्यसवेद्यं
पदम्, अन्यदवेद्यसवेद्यपदमेतद्विपर्ययादुक्तलक्षणव्यन्ययात् । य-
द्यपि शुद्धं यथावेद्यसवेदन मापतुपाऽऽदावसम्भवि, योग्यता-
मात्रेण च मित्राऽऽदिदृष्टिष्वपि समवि, तथाऽपि वेद्यसवेद्यपदप्र-
वृत्तिनिमित्त ग्रन्थिभेदजनितो रुचिविशेष एवेति न दोषः ॥२५॥

अपायशक्तिमालिन्यं, सूक्ष्मबोधविघातकृत् ।

न वेद्यमवेद्यपदे, वज्रतएकुलसन्निजे ॥ २६ ॥

(अपायेति) अपायशक्तिमालिन्यं नरकाऽऽद्यपायशक्तिमलिनत्वं,
सूक्ष्मबोधस्य विघातकृत् अपायदेत्वात्सेवनक्लिष्टबीजसङ्गावात्त-
स्य सद्ज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमाभावनिश्चितत्वात् । न वेद्यसवेद्य
पदे उक्तलक्षणे वज्रतएकुलसन्निजे, प्रायो दुर्गतावपि मानसदु-
ःखाज्वालेन तद्वेद्यसवेद्यपदवतो जावपाकायोगात् । एतच्च व्या-
वहारिकं वेद्यसवेद्यपदं जावमाश्रित्योक्तम् । निश्चयतस्तु प्रति-
पतितसदृशानामनन्तसत्सारिण्यां नास्त्येव वेद्यसवेद्यपदभावः ।
नैश्चयिकतद्वति क्वायिकसम्यग्दृष्टौ श्रेणिकाऽऽदाविव पुनर्दुर्ग-
त्ययोगेन तत्तलोहपदस्यासत्तुल्याया अपि पापप्रवृत्तेऽस्मरमाया
पञ्चोपपत्तेः ।

यथोक्तम्-

“ अतोऽन्यदुत्तरा स्वस्मात्, पापे कर्माऽऽगसोऽपि हि ।

तप्तलोहपदस्यास-तुल्या वृत्तिः क्वचिद्यदि ॥ १ ॥

वेद्यसवेद्यपदं, सवेगातिशयादिनि ।

चरमेव भवत्येषा, पुनर्दुर्गत्ययोगतः ॥ २ ॥ ” इति ॥ २६ ॥

तच्छ्रुतिः स्थूलबोधस्य, बीजमन्यत्र चाक्षतम् ।

तत्र यत्पुण्यवन्धोऽपि, हन्तापायोत्तरः स्मृतः ॥ २७ ॥

(तच्छ्रुतिरिति) अन्यत्र चावेद्यसवेद्यपदे तच्छ्रुतिरपायश-
क्तिः स्थूलबोध्यं बीजमकृतमनभि नृतम् । तत्रावेद्यसवेद्यपदे
यद्यस्मात् पुण्यवन्धोऽपि हन्तापायोत्तरो विघ्नानन्तरीयकः
स्मृतः, ततस्तत्पुण्यस्य पापानुबन्धित्वात् ॥ २७ ॥

प्रवृत्तिरपि योगस्य, वैराग्यान्मोहगर्भतः ।

प्रसूतेऽप्यायजननी-मुत्तर्गं मोहवासनाम् ॥ २८ ॥

(प्रवृत्तिरपीति) तत्रेति प्राक्तनमत्रानुपज्जयते । तत्र मोहगर्भ-
तो वैराग्याद् योगिन्य प्रवृत्तिरपि सद्वृत्तारतन्त्राभावेऽप्यज-
ननीमुत्तरा मोहवासनां प्रसूते, मोहमूलानुष्ठानस्य मोहवा-
सनाऽवन्ध्यवीजत्वात्, अतोऽत्र योगप्रवृत्तिरप्यकिञ्चित्करी-
ति भावः ॥ २० ॥

अवेद्यसवेद्यपदे, पुण्यं निरनुबन्धकम् ।

जवाभिनन्दिजनूनां, पाप स्यात्सानुबन्धकम् ॥ २१ ॥

(अवेद्येति) अवेद्यसवेद्यपदे पुण्यं निरनुबन्धकमनुबन्धर-
हितं स्यात् । यदि कदाचिन्न स्यात् पापानुबन्धि, सानुबन्धे
तत्र ग्रन्थिनेदस्य नियामकत्वात् । भवाभिनन्दिना क्षुब्धत्वाऽऽ-
दिदोषयतां जन्तूनां पाप सानुबन्धकमनुबन्धसहितं स्यात्, राग-
द्वेषाऽऽदिप्रावृत्त्यस्य तदनुबन्धावन्ध्यवीजत्वात् ॥ २१ ॥

कृत्यं कृत्यमाजाति, कृत्यं चाकृत्यमेव हि ।

अत्र व्यामूढचित्तानां, कण्ठकण्ठयनाऽऽदिदत् ॥ ३० ॥

(कृत्यमिति) कृत्यं प्राणातिपाताऽऽदिदत् करणीयमाभा-
ति । कृत्यं चार्हसाऽऽदि, अकृत्यमेव हि अनाचरणीयमेव । अत्रा-
वेद्यसवेद्यपदे व्यामूढचित्तानां मोहप्रस्तमानसानां, कण्ठज्ञाना
कण्ठयनाऽऽदिदत् । आदिना ह्मयाकुलस्य कुष्ठिनोऽग्निसेवन-
ग्रह । कण्ठयकाऽऽदीनां कण्ठादेरिव जवाभिनन्दिनामवेद्यस-
वेद्यपदादेव विपर्ययधीरिति भावः ॥ ३० ॥

एतेऽसंवेष्टयाऽऽत्मानं, मलिनं कुर्वते निजम् ।

वनिशाऽऽमिषवत्तुच्छे, प्रसक्ता भोगजे सुखे ॥ ३१ ॥

(एत इति) एते भवाभिनन्दिनोऽसंवेष्टया महारम्भाऽऽदिप्र-
वृत्तिकणया निजमात्मानं मलिनं कुर्वते, कर्मरज सम्बन्धात्,
वनिशाऽऽमिषवद् मत्स्यगलमासवत् । तुच्छेऽल्पे रौद्रविपाके
प्रसक्ता भोगजे भोगप्रभवे सुखे ॥ ३१ ॥

अवेद्यसवेद्यपदं, सत्सङ्गाऽऽगमयोगतः ।

तदुर्गतिप्रदं जेयं, परमाऽऽनन्दमिच्छता ॥ ३२ ॥

(अवेद्येति) यतोऽस्याय दारुणो विपाकः, तत्तस्मादवेद्यसवे-
द्यपदं दुर्गतिप्रदं नरकाऽऽदिदुर्गतिकारणम्, सत्सङ्गाऽऽगमयो-
गतो विशिष्टसङ्गमाऽऽगमसम्बन्धात् । परमाऽऽनन्दं मोक्षसुखं
मिच्छता जेयम्, अस्यामेव भूमिकायामन्यदा जेतुमशक्यत्वा-
त् । अत एवानुवादपरोऽप्यागम इति योगाऽऽचार्या अयोग्य-
नियोगासिद्धिरिति ॥ ३२ ॥ द्वा० २२ द्वा० ।

दिय-द्विज-पु० । द्विर्जायते, सुजयं वृत्तौ द्विशब्दः, जन-ज ।
संस्कृतब्राह्मणे, वाच० । आत्रा० । सूत्र० ।

दिव-न० । दिव-क । स्वर्गे, दिवौकस इत्यत्रादन्तता । दिवसे,
वने च । वाच० । स० ४३ सम० ।

द्विक-त्रि० । द्वि०व० । द्विकसख्यायां, तद्युक्ते च । त्रि० । वाच० ।

दियपोय-द्विजपोत-पु० । पक्षिशिशौ, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

दियस-दिवस-पु० । दीव्यन्त्यत्र, दिव असञ्च किञ्च । सूर्यकि-
रणोपलक्षिते पञ्चदशमुहूर्ताऽऽत्मके काले, त० । ज्यो० ।
मासस्य विशत्तमे ज्ञाने, ज्यो० २ पाहु० ।

दियमयर-दिवसकर-पु० । सूर्ये, को० ।

दियसर्वभवारि (ण्)-दिवसब्रह्मवारि-पु० । दिवसे ब्रह्म
चरतीत्येवशीतो दिवसब्रह्मवारी । दिवसे मैथुनत्यागिनि,
पञ्चा० १० विष० । स० । आ० चू० ।

दिया-दिवा-अव्य० । दिव-क । दिवसे, पा० । म० ।

दियाभोयण-दिवाभोजन-न० । दिवसभोजने, नि० चू० ११
उ० । (दिवाभोजनस्य अवर्णवादे प्रायश्चित्तम् ' राईभोयण '
शब्दे वक्ष्यते)

दियालोगच्छुग-देवलोकच्छुत-त्रि० । ऋषीभूते, "दियालोग-
च्छुयाभासिया ।" देवलोकच्छुतैः ऋषीभूतैराभाषितानि देव-
लोकच्छुताऽऽभाषितानि । स० ४३ सम० ।

दिरअ-छिरद-पु० । " छिन्योक्त " ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इत्यत्र
यद्वन्नाधिकारात्कचिदुत्वं न । प्रा० १ पाद । द्वौ रदौ यस्य
स० । इतिनि, वाच० ।

दिलिवेदय-दिलिवेष्टक-पु० । ग्राहजेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दिलिदिअ-देशी-वाले, दे० ना० ५ वर्ग ४० गाथा ।

दिल्लीपुर-दिल्लीपुर-न० । यमुनातटस्थे इन्द्रप्रस्थनामके नगरे,
ती० १६ कल्प ।

दिव-दिव-न० । स्वर्गे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

दिवद्व-द्व्यर्द्ध-त्रि० । द्वितीयमर्द्धं यस्य तद् द्व्यर्द्धम् । सार्द्धं, सू०
प्र० १० पाहु० । च० प्र० । आ० म० । ज्यो० । स० ।

द्व्यपार्द्ध-त्रि० । द्वितीयमपार्द्धं यत्र तद् द्व्यपार्द्धम् । सार्द्धं,
स्था० ६ वा० ।

दिवद्वक्त्रेत्त-द्व्यपार्द्धक्षेत्र-न० । सार्द्धक्षेत्रे, सू० प्र० १ पाहु० ।

दिवद्वक्त्रेत्तिय-द्व्यपार्द्धक्षेत्रिक-त्रि० । द्व्यपार्द्ध क्षेत्रे येषां ते ।
सार्द्धक्षेत्रिके, स्था० ६ वा० ।

द्व्यर्द्धक्षेत्रिक-त्रि० । द्व्यर्द्ध क्षेत्रे येषां ते । सार्द्धोपेतक्षेत्रिके,
स० ४५ सम० । ज्यो० । सू० प्र० । च० प्र० । आ० म० ।

दिवम-दिवस-पु० । " दिवसे स " ॥ ८ । १ । २६३ ॥ इति
सस्य पाक्षिको ह० । प्रा० १ पाद । दिवमकरप्रभाप्रकाशितनभ-
खण्डरूपे सूर्यकिरणाऽऽस्पृष्टव्योमखण्डरूपे वा चतुःप्रहरा-
ऽऽत्मके समये, विशेष० । स० । औ० । ध० । प्रश्न० । द्वी० ।

ता कद ते दिवसा आहियत्ति वण्जा ? । ता एगमेगस्स
णं पक्खस्स पन्नरस दिवसा पण्णा । त जहा-परिवादिवसे,
वित्तियदिवसे, जावणपन्नरसे दिवसे । ता एतेसि एं पन्नर-
साहं दिवसाणं पन्नरस णामधेज्जा पण्णा । त जहा-

" पुच्छंमे सिद्धमणो-रमे य ततो मणोदरे चेव ।

जमज्जे य जसोवेरे, सव्वकामममिच्छे ति य ॥ १ ॥

इदमुक्ताभिसित्ते, सोमणस धणजए य बोधव्वे ।

अत्थसिच्छे अज्जिते, अच्चसणे सतंजए चेव ॥ २ ॥

अग्निवेसे उयममे, दिवसाणं नामधेज्जा । "

(ता कद ते दिवसा) ' ता ' इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण,
केन क्रमेणेत्यर्थः । भगवन् ! त्वया दिवसा आख्याता इति व-

देत् ? भगवानाह—(एगमेगस्स णमित्यादि) 'ता' इति पूर्व-
वत् । एकैकस्य, अत्रापान्तरालवर्ती, मकारोऽलाक्षणिक, ए-
मिति वाक्यालङ्कारे । पक्षस्य पञ्चदश दिवसा प्रज्ञता, चक्ष-
माणक्रमयुक्ता । तमेव क्रममाह—(त जटेत्यादि) तद्यथा-प्रति-
पत्प्रथमो दिवसो, द्वितीया द्वितीयो दिवस, तृतीया तृतीयो
दिवसः, एव यावत्पञ्चदशी पञ्चदशो दिवसः । (ता एणसि
णमित्यादि) तत्र एतेषां पञ्चदशानां दिवसानां क्रमेण पञ्च-
दश नामधेयानि प्रज्ञतानि । तद्यथा-प्रथम प्रतिपलक्षण पूर्वा-
ङ्गनामा, द्वितीयः सिद्धमनोरम, तृतीयो मनोहर, चतुर्थो य-
शोभर, पञ्चमो यशोधर, षष्ठ सर्वकामसमृद्ध, सप्तम इन्द्र-
मूर्त्ताभिषिक्त, अष्टम सौमनसो, नवमो धनञ्जयो, दशमोऽर्थ-
सिद्धः, एकादशोऽभिजित्, द्वादशोऽत्यसन, त्रयोदश शतञ्जय,
चतुर्दशोऽग्निवेशः, पञ्चदश उपशम । एतानि दिवसानां क्र-
मेण नामधेयानि । च० प्र० १० पाहु० १३ पाहु० पाहु० । द्वादशा-
ऽऽदिमुहूर्तो दिवस । आ० म० २ अ० । अहोरात्रे, स्था० ४ ग०
३ उ० । (दिनरात्रिद्वानिवृद्धी 'सुरमरुत' शब्दे वक्ष्येते)

दिवमतिदि-दिवमतिथि-स्त्री० । तिथे पूर्वभागे, सू० प्र० १०
पाहु० । च० प्र० ।

दिवसभयग-दिवसचतुक्र-पु० । त्रियते पोष्यते स्मेति चतुः,
स एव चतुक्रः, कर्मकर इत्यर्थः । प्रतिदिवसं नियतमूल्येन क-
र्मकरणार्थं यो गृह्यते स । प्रतिदिवसं नियतमूल्येन कर्मकरणार्थं
गृहीते भृत्ये, स्था० ४ ठा० १ उ० । प० चू० । प० मा० ।

दिवमुज्जुत्त-दिवसोद्युक्त-त्रि० । प्रतिदिनमुद्यते, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

दिवह-दिवस-पु० । 'दिवस' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

दिवाकर-दिवाकर-पु० । सूर्ये, उत्त० ११ अ० । रा० । ज्ञा० ।
औ० । "उत्तिष्ठते दिवायंरं जलत इव ।" उत्त० ११ अ० ।

दिवाकरकूर-दिवाकरकूट-पु० । जम्बूमन्दरदक्षिणे रुचकवर-
पर्वतस्याष्टमे कूटे, स्था० ८ ग० ।

दिवागर-दिवाकर-पुं० । 'दिवाकर' शब्दार्थे, उत्त० ११ अ० ।

दिवागरकूर-दिवाकरकूट-पु० । 'दिवाकरकूर' शब्दार्थे,
स्था० ८ ग० ।

दिविष्ट-द्विपृष्ठ-पु० । द्वितीये वासुदेवे, ति० । आव० ।

दिवे-दिवा-अव्य० । "किलाऽथवा-दिवा-सह-नहे किराह-
वइ दिवे सह नाहि" ॥ ८ । ४ । ४१६ ॥ इति दिवा इत्यस्य
'दिवे' इत्यादेशः । दिवसे, वाच० । "दिवे दिवे गग एहाणु ।"
प्रा० ४ पाद ।

दिव-दिव्य-त्रि० । दीव्यतेऽनेन दिव-क्यप् । उत्तमे, स० १०
सम० । औ० । प्रधाने, रा० । प्रश्न० । जी० । ज० । औ० । ज्ञा० ।
स्था० । च० प्र० । सू० प्र० । प्रज्ञा० । विधि०, स० १० सम० । न० ।
स्वर्गगतवस्तुविषये, स्था० ३ ग० ३ उ० । आ० क० । भ० ।
सुरनिर्मिते, आ० म० १ अ० २ खण्ड । स्था० । आ० क० ।
देवोच्चिते, औ० । कल्प० । देवरमणे, रा० । व्यन्तराऽऽदिकृते उपमर्गे,
विषये पापश्रुतजेदे, ध० ३ अ० । व्यन्तराऽऽदिकृते उपमर्गे,
आव० ५ अ० । विज्ञ० । उत्त० । कल्प० । सूत्र० । आ० चू० ।
देवजन्ये, न० । यो स्वर्गस्वहासी देवोऽप्युपचागाद् यो, तत्र भ-

वो दिव्य । वैमानिकाऽऽदिदेवसम्बन्धिनि, न्या० ४ ठा० ४ उ० ।
"दिव्यं गणं मणनिधुक्कर ।" । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । "दिव-
लुपलपरिदिशो ।" उत्त० २२ अ० । मनोहर, घालनाऽऽम्ब-
के च । दिवि भव यत् । लवङ्गे, चन्दने अपथरूपे, अलौकिकप्र-
माणभेदे, गुग्गुलौ, तन्त्रोक्ते भावभेदे च । न० । नायकभेदे,
पु० । वाच० ।

दिव्यग-दिव्यक-त्रि० । व्यन्तराऽऽदिना हास्यप्रद्वेषाऽऽदिजनिते
उपसर्गभेदे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

दिव्यजाग-दिव्ययाग-पुं० । जिनपूजायाम्, कल्प० ५ कण ।

दिव्यतुमिय-दिव्यतुटित-न० । धेणुत्रीणामृदङ्गाऽऽद्यातोद्येषु, रा० ।
दिव्यतूर्य-न० । वाद्यभेदे, रा० ।

दिव्यदेवजुति-दिव्यदेवद्युति-स्त्री० । विशिष्टायां शराऽऽभर-
णाऽऽदिदासौ, स० १० सम० । स्था० ।

दिव्यदेवहि-दिव्यदेवहि-स्त्री० । प्रधानपरिवाराऽऽदिरूपायां
देवहि, स० १० सम० । स्था० ।

दिव्यदेवाणुभाव-दिव्यदेवानुभाव-त्रि० । उत्तमवैक्रियकरणा-
ऽऽदिप्रज्ञावे, स० १० सम० । स्था० ।

दिव्यद्विणि-दिव्यद्वानि-पुं० । सर्वप्राणिश्रुतिसुखदायां स्वस्वजा-
पापरिणामिन्यां सशयशतव्यवच्छेदयां योजनव्यापिन्यां भगव-
द्वाण्याम्, दश० १ तत्त्व ।

दिव्याग-दिव्याक-पुं० । मकुलिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दिव्यायपत्त-दिव्याऽऽतपत्र-स्त्री० । शोभने आतपत्रे, रा० ।

दिव्यासा-स्त्री० । देशी-चामुण्णायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दिमा-दिक्-स्त्री० । "दिक्प्रावृषो स" ॥ ८ । १ । १६ ॥ इति
अन्यव्यञ्जनस्य स । 'दिसा' । प्रा० १ पाद । दिग् किप् वा टाप् ।
आशया, ककुभि च । वाच० । दिशतीति दिक् । आचा० १
श्रु० १ अ० १ उ० । दिश्यते व्यपदिश्यते पूर्वाऽऽदितया वस्त्वन्-
येति दिक् । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

तां निर्युक्तिरुक्तिरुक्तेमाह-

नामं ठवणा दविण्, खत्ते तावे य पञ्चवगजावे ।

एस दिसानिक्खेवो, सत्तविहो होइ नायव्वो ॥ ४० ॥

नामस्थापनादव्यक्तेत्रतापप्रज्ञापकभावरूप सप्तया दिग्निकेपो
ज्ञातव्य, तत्र सचित्ताऽऽद्वैतव्यस्य दिगित्यभिधानं नामादिकं,
चित्रलिखितजम्बूद्वीपाऽऽदिदिग्विभागस्थापनं स्थापनादिकं ।

रुच्यदिद्विकेपार्थमाह-

तेरमपणसियं खलु, तावडणसुं भवे पणमेसुं ।

जं दव्वं ओगाढं, जहणसुं त दमदिसागं ॥ ४१ ॥

रुच्यदिग् द्वेधा-आगमतो, नोआगमतश्च । आगमतो ज्ञातानु-
पयुक्त, नोआगमतो ह्यशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्ता न्वियम्-
त्रयोदशप्रदेशिक रुच्यमाश्रित्य या प्रवृत्ता, खलुरवधारणे,
त्रयोदशप्रदेशिकमेव दिक्, न पुनर्देशप्रदेशिक यत् केचिदुक्त-
मिति, प्रदेशा-परमाणवन्तैर्निष्पादित कार्यद्रव्य तावत्स्वेव
क्षेत्रप्रदेशेष्ववगाह जगन्व्य रुच्यमाश्रित्य दशदिग्विभागपरि-
कल्पनातो रुच्यादिगियमिति । तस्यापना (२) । विवाहुक नव-
प्रदेशिकमभिलिख्य चतसृषु दिग्बुधैकैकगृहवृद्धि कार्या ।

क्षेत्रदिशमाह-

अट्टपएसो रुयगो, तिरियं लोयस्स मञ्जयारम्मि ।

एम पभवो दिसाणं, एमेव जवे अणुदिसाणं ॥ ४२ ॥

तिर्यक्लोकमध्ये रत्नप्रज्ञापुथिव्या उपरि बहुमध्यदेशे मेर्व-
न्तर्ह्यै सर्वकुल्लुकप्रतरौ, तयोरुपरितनस्य चत्वार प्रदेशा गो-
स्तनाऽऽकारसंस्थाना अधस्तनस्यापि चत्वारस्तथाभूता एवेत्ये-
षोऽष्टाकाशप्रदेशाऽऽत्मकश्चतुरस्रो रुचको दिशामनुदिशा च प्र-
भव उत्पत्तिस्थानमिति । स्थापना (३) ।

आसामभिधानान्याह-

इंदऽग्गेई जम्मा, य नेरई वारुणी य वायव्वा ।

सोमा ईसाणा वि य, विमत्ता य तमा य बोधव्वा ॥ ४३ ॥

आसामाद्येन्द्री विजयद्वारानुसारेण शेषा प्रदक्षिणतः सप्ता-
वसेयाः, ऊर्द्ध्वं विमत्ता, अधस्तमा बोधव्या इति ।

आत्तामेव स्वरूपनिरूपणयाऽऽह-

दुपएसो दुरुत्तर, एगपएसो अणुत्तरा चेव ।

चउरो चउगे य दिमा, चउराइ अणुत्तरा दुष्मि ॥ ४४ ॥

चतस्रो महादिशो हिप्रदेशाऽऽद्या द्विद्विप्रदेशोत्तरवृद्धा, विदि-
शश्चतस्र एकप्रदेशरचनाऽऽत्मिकाः, अनुत्तरा वृद्धिरहिता
ऊर्द्ध्वो दिग्द्वय त्वनुत्तरमेव चतु प्रदेशाऽऽदिरचनाऽऽत्मकम् ।
किञ्च-

अंतो साईयाओ, बाहिरपासे अपज्जवसियाओ ।

सव्वाणंतपमा, सव्वा य भवंति करुजुम्मा ॥ ४५ ॥

सर्वाऽप्यन्तर्मध्ये सादिका रुचकाऽऽद्या इति कृत्वा बहिश्चातो-
काऽऽकाशाऽऽश्रयणादपर्यवसिता, सर्वाश्च दशाप्यन्तप्रदेशा-
ऽऽत्मिका जवन्ति । (सव्वा य हवति करुजुम्म त्ति) सर्वासा
दिशा प्रत्येक ये प्रदेशास्ते चतुष्ककेनापहियमाणाश्चतुष्का-
वशेषा जवन्तीति कृत्वा, तत्प्रदेशाऽऽत्मिकाश्च दिश आगमस-
ङ्गया “ करुजुम्म त्ति ” शब्देनाभिधीयन्ते । तथा चाऽऽगम-
“ कइ ण भते । जुम्मा पणत्ता ? गोयमा । चत्तारि जुम्मा प-
णत्ता । त जहा-करुजुम्मे, तेउप, दावरजुम्मे, कलिओए । से के-
ण्णेण भते । एव बुद्धइ ? गोयमा । जे ण रासीचउक्कगावहारे-
ण अवहीरमाणे अवहीरमाणे चउपज्जवसिए स्त्रिया से ण
कडजुम्मे । एव तिपज्जवसिए तेउप, दुपज्जवसिए दावरजुम्मे,
एगपज्जवसिए कलिओए त्ति । ”

पुनरप्यासा संस्थानमाह-

सगकुच्चिसठियाओ, महादिसाओ य होंति चत्तारि ।

मुत्तावली य चउरो, दो चेव य होंति रुयगनिभा ॥ ४६ ॥

महादिशश्चतस्रोऽपि शकटोर्द्ध्वसंस्थानाः, विदिशश्च मुक्ताव-
लिनिभा, ऊर्द्ध्वोदिग्द्वय रुचकाऽऽकारमिति ।

तापदिशमाह-

जस्स जओ आइवो, उएड सा तस्स होड पुव्वदिसा ।

जत्तो य अत्थमेइ उ, अवरादिसा सा उ नायव्वा ॥ ४७ ॥

दाहिणपासम्मि य दा-हिणा दिसा उत्तरा उ वामेणं ।

एया चत्तारि दिसा, तावक्खेत्ते उ अक्खया ॥ ४८ ॥

तापयतीति ताप आदित्य, तदाश्रिता दिक् तापदिक्, शेष

सुगम, केवल दक्षिणपादार्वाऽऽदिष्यपदेश पूर्वाऽभिमुखस्येति
रूपव्य ।

तापदिगङ्गीकरणेनान्योऽपि व्यपदेशो जघतीति
प्रसङ्गत आह-

जे मंदरस्स पुव्वे-ण मणुस्सा दाहिणेण अवरेणं ।

जे यावि उत्तरेण, सव्वेसि उत्तरो मेरु ॥ ४९ ॥

सव्वेसि उत्तरेणं, मेरु दावणो य होइ दाहिणओ ।

पुव्वेणं उट्टेई, अवरेणं अत्थमइ सूरौ ॥ ५० ॥

ये मन्दरस्य मेरो पूर्वेण मनुष्या क्षेत्रदिगङ्गीकरणेन, रुचका-
पेक्क पूर्वाऽऽदिदिक्त्वं वेदितव्य, तेषामुत्तरो मेरुर्दक्षिणेन
लवण इति तापदिगङ्गीकरणेन, शेष स्पष्टम् ।

प्रज्ञापकादिशमाह-

जत्थ य जो पणवओ, कस्स वि साहइ दिसासु य निमित्तं ।

जत्तोमुहो य ठाई, सा पुव्वा पच्छओ अवरा ॥ ५१ ॥

प्रज्ञापको यत्र कचित् स्थित दिशा बलात्कस्यचिन्निमित्त
कथयति, स यदभिमुखस्तिप्राति, सा पूर्वा, पृष्ठतश्चापरेति, नि-
मित्तकथन चोपलक्षणमन्योऽपि व्याख्याता ग्राह्य इति ।

शेषदिक्साधनार्थमाह-

दाहिणपामम्मि उ दा-हिणा दिमा उत्तग उ वामेणं ।

एयासिमतरेणं, अस्सा चत्तारि विदिसाओ ॥ ५२ ॥

एतासि चेव अट्ट-एहमंतरा अट्ट होंति अस्साओ ।

सोलस सरीरउस्सय-वाहव्वा सव्वनिरियदिसा ॥ ५३ ॥

हेट्ठा पायतव्वाणं, अहोदिसा सीसउवरिमा उट्ठा ।

एया अट्टारस वी, पणवगदिमा मुणेयव्वा ॥ ५४ ॥

एवं पक्कपियाण, दसएह अट्टएह चेव य दिसाण ।

नामाइ वोच्छामी, जहक्कम आणुपुव्वीए ॥ ५५ ॥

पुव्वा य पुव्वदक्खिण, दक्खिण तह दक्खिणाऽवरा चेव ।

अवरा य अवरउत्तर, उत्तर पुव्वुत्तरा चेव ॥ ५६ ॥

सामुत्थाणी कविला, खेजेज्जा खल्लु तहेव अहिधम्मा ।

परियाधम्मा य तहा, सावित्ती पणवित्ती य ॥ ५७ ॥

हेट्ठा नेरइयाणं, अहोदिसा उवारिमा उ देवाणं ।

एयाइ नामाइ, पणवगस्सा दिसाणं तु ॥ ५८ ॥

एता सप्त गाथा कण्ठया, नवर द्वितीयगाथाया सर्व-
तिर्यग्दिशा बाहल्य पिएरु शरीरोच्छ्रयप्रमाणमिति ।

साम्प्रतमासा संस्थानमाह-

सोव्वस तिरियदिसाओ, सगकुच्चिसंठिया मुणेयव्वा ।

दो मल्लगमूलाओ, उट्टे य अहे वि य दिसाओ ॥ ५९ ॥

पौरुशाऽपि तिर्यग्दिश शकटोर्द्ध्वसंस्थाना बोधव्याः, प्रज्ञा-
पकप्रदेशे सकटा बहिर्विशाला, नारकदेवाऽऽख्ये द्वे एव ऊर्द्ध्व-
धोगामिन्यौ शरावाऽऽकारे भवत, यतः शिरोमूले पादमूले च
स्वरूपत्वान्मल्लकवुध्नाऽऽकारे गच्छन्त्यौ च विशाले भवत इति ।
आसा सर्वासा तात्पर्यं यन्त्रकादवसेयम्, तद्धेदम् (४) ।

भावदिङ्गनिरूपणार्थमाह-

माणया तिरिया काया, तहऽगवीया चउक्कगा चउरो ।

देवा नेष्ट्या वा, अद्धारस हुंति जावदिसा ॥ ६० ॥

मनुष्याश्चतुर्जैदाः, तद्यथा-समूर्जनजाः, कर्मभूमिजा, अकर्म-
भूमिजाः, अन्तरर्ह्यपजाश्चेति । तथा-तिर्यञ्चो द्वैन्द्रियास्त्रीन्द्रि-
याश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्चेति चतुर्द्धा, कायाः पृथिव्यस्तेजो-
वायवश्चत्वारः, तथा-अग्रमूलस्कन्धपर्ववीजाश्चत्वार एव, एते
पोमश देवनारकप्रक्षेपादष्टादश, एभिर्भावैर्जवनाज्जीवो व्यपदि-
श्यन् इति जावदिगष्टादशभेदेति । अत्र च सामान्यदिग्ग्रह-
णेऽपि यस्या दिशि जीवानामविगानेन गत्यागती स्पष्टे सर्वत्र
संभवतः, नैवेहेहाधिकार इति तामेव निर्युक्तिरुत्साक्षाद्दर्शय-
ति, जावदिक्काविनाजाविनी सामर्थ्यादधिकृतैव ।

यतस्तदर्थमन्या दिशश्चिन्त्यन्त इत्यत आह-

पञ्चवगदिसऽद्धारस, भावदिसाओ वि तत्तिया चैव ।

एकेक विधेजा, ह्वंति अद्धारसऽद्धार ॥ ६१ ॥

पञ्चवगदिसा पुण, अद्धारो एत्य होइ णायव्वो ।

जीवाण पोग्गवाण य, एयामु गयागई अत्थि ॥ ६२ ॥

प्रज्ञापकापेक्षया अष्टादशभेदा दिशः, अत्र च भावदिशोऽपि
तावत्प्रमाणा एव प्रत्येकं सभवन्तीत्यत एकैकां प्रज्ञापकदिशं
भावदिगष्टादशकेन विन्ध्येत् तामयेद्, अतोऽष्टादशाष्टादशका,
ते च सस्यया त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्याधिकानि जवन्तीति,
एतच्चोपलक्षणम्, तापदिगादावपि यथासंभवमायोजनीयमि-
ति । क्षेत्रदिशि तु चतसृष्वेव महादिक्कु सभवो, न विदिगादिषु,
तामामेकप्रदेशिकत्वाच्चतुःप्रदेशिकत्वाच्चेति गाथाद्वयार्थः ।
अथ च दिक्कनयोगकलाप - “ अस्मयरीओ दिसाओ आगओ
अइमसि ” इत्यनेन परिगृहीतः । सूत्रावयवार्थश्चायम्-इह दि-
ग्ग्रहणात् प्रज्ञापकदिशश्चतस्रः पूर्वाऽदिका ऊर्द्धाऽधोदिशौ च
परिगृह्येते, भावदिशस्त्वष्टादशाऽपि, अनुदिग्ग्रहणानु प्रज्ञाप-
कविदिशो द्वादशेति, तत्रासङ्गिना नैपोऽवयोधोऽस्ति, सङ्गिना-
मपि केपाञ्चिद्भवति, केपाञ्चिन्नेति, यथाऽहममुस्या दिशः समा-
गत इहेति । “ एवमेगेसि णो णाय भवइ चि ” एवमित्यनेन
प्रकारेण प्रतिविशिष्टादिग्विदिगागमन नैकेषां विदितं भवतीत्ये-
तदुपसहारवाक्यम् ।

एतदेव निर्युक्तिरुदाह-

केसिंचि णाणसएणा. अत्थी केमिंचि नत्थि जीवाणं ।

कोऽह परम्मि दोए, आसी कयरा दिसाओ वा ॥ ६३ ॥

केपाञ्चिज्जीवाना ज्ञानाऽस्वरणीयक्योपशमवतां ज्ञानसङ्गाऽस्ति,
केपाञ्चितु तदावृत्तिमतां न भवतीति । यादृग्भूता सङ्गा न भव-
ति तां दर्शयति-कोऽह परम्मिन् दोके जन्मनि मनुष्याऽऽदि-
रासम्, अनेन भावदिग् गृहीता, कतरस्या वा दिशः समायातः,
इत्यनेन तु प्रज्ञापकदिगुपात्तेति यथा कश्चिन्मदिरामद्यूणि-
तशोललाच्चनोऽव्यक्तमनोविज्ञानो रय्यामार्गनिपतितस्तच्छर्द्धा-
कृष्टद्वयगणापविहामानवदनो गृहमानीतो मदात्यये न जानाति
कुनोऽहमागत इति, तथा प्रकृतो मनुष्याऽऽदिर्गपीति गाथादर्थः ।

न केवलमेवैव सङ्गा नास्ति, अपराऽपि नास्तीति

सुत्ररुदाह-

अत्थि मे आया उववाइए, नत्थि मे आया उववाइए, के
अहं आमी ? के वा इओ चुए इह पेचा जविस्सामि ? ३।
अस्ति विद्यते ममेत्यनेन पञ्चघन्तेन शरीर निर्दिशति, ममा-

स्य शरीरकस्याधिष्ठाता, अतति-गच्छन्ति सनतगतिप्रवृत्त
आत्मा-जीवोऽस्तीति, किंभूतः ? औपपातिकः, उपपातः - प्रादु-
र्भावो जन्मान्तरसक्रान्तिः, उपपाते भव औपपातिक इति, अने-
न ससारिणः स्वरूपं दर्शयति, स एवभूत आत्मा ममास्ति ना-
स्तीति चैवभूता संज्ञा केपाञ्चिदज्ञानावष्टब्धचेतसां न जायत
इति । तथा-कोऽह नारकतिर्यग्मनुष्याऽऽदि पूर्वजन्मन्यासम् ?
को वा देवाऽऽदि ‘इतो’ मनुष्याऽऽदेर्जन्मनः च्युतो विनष्टः, इह
ससारे प्रेत्य जन्मान्तरे जविष्यामि उत्पत्त्ये, एषा च सङ्गा न भ-
वतीति । इह च यद्यपि सर्वत्र भावदिशाधिकारः प्रज्ञापकदिशा
च, तथाऽपि पूर्वसूत्रे साक्षात् प्रज्ञापकदिगुपात्ता, अत्र तु
भावदिगित्यवगन्तव्यम् । ननु चात्र ससारिणां दिग्वि-
दिगागमनाऽऽदिजा विशिष्टा सङ्गा निषिध्यते, न सा-
मान्यसङ्गेति, एतच्च सङ्गिनि धर्मिण्यात्मनि सिद्धे सति
प्रवति, “ सति धर्मिणि धर्माश्चिन्त्यन्ते ” इति वचनात्,
स च प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणगोचरातीतत्वाद्गुरुपदः, तथाहि-
नासावध्यकेणार्थसाक्षात्कारिणा विपर्ययक्रियते, तस्यातीन्द्रिय-
त्वाद्, अतीन्द्रियत्वं च स्वजावविप्रकृष्टत्वात्, अतीन्द्रियत्वादेव च
तदव्यभिचारिकार्याऽऽदिद्विद्वत्सम्बन्धग्रहणासंजवाप्यनुमाने-
न, तस्याप्रत्यक्षत्वे तत्सामान्यग्रहणशक्त्यनुपपत्तेः, नाप्युपमा-
नेन, आगमस्याऽपि विवक्षायां प्रतिपाद्यमानायामनुमानान्तर्भा-
वात् । अन्यत्र च बाह्येऽर्थे स्वव्याभावात्प्रमाणत्वम्, प्रमाण-
त्वे वा परस्परविरोधित्वान्नाप्यागमेन, नन्तरेणापि सकलार्थो-
पपत्तेर्नाप्यर्थापत्त्या, तदेव प्रमाणपञ्चकाऽतीतत्वात् पट्टप्रमाण-
विषयत्वादभाव एवाऽऽत्मनः । प्रयोगश्चायम्-नास्त्यात्मा, प्र-
माणपञ्चकविषयानीतत्वात्, खरविषाणवादि, तदभावे च
विशिष्टसङ्गाप्रतिषेधाभावसंभवेनानुत्थानमेव सूत्रस्थेति, एत-
त्सर्वमनुपासितगुरोर्वचः । तथाहि-प्रत्यक्ष एवाऽऽत्मा, तद्गुण-
स्य ज्ञानस्य स्वसविस्तिष्ठत्वात्, स्वसविस्तिष्ठाश्च विषयव्यवस्थि-
तयः, घटपटाऽऽदीनामपि रूपाऽऽदिगुणप्रत्यक्षत्वादेवाध्यक्षत्वमि-
ति, मरणाभावप्रसङ्गाच्च न चूतगुणश्चैतन्यमाशङ्कनीयम्, तेषां
सदा सन्निधानसंभवादिति, हेयोपादेयपरिहारोपादानप्रवृत्ते-
श्चानुमानेन परात्मनि सिद्धिर्भवतीति, एवमनयैव दिशोप-
मानाऽऽदिकमपि स्वधिया स्वविषये यथासंभवमायोज्य, के-
वलं मौनोन्नेनानेनैवाऽऽगमेन विशिष्टसङ्गानिषेधद्वारेणाहमिति
चाऽऽत्मोद्देशेनाऽऽत्मसङ्गावः प्रतिपादितः, शेषाऽऽगमानां चा-
नाप्तप्रणीतत्वादप्राप्त्ययमेवेति । अत्र चास्त्यात्मेत्यनेन क्रियावा-
दिनः सप्रज्ञेदा नास्तीत्यनेन चाक्रियावादिनः एतदन्तः पाति-
त्वाच्चाज्ञानिकयैनायिकाश्च सप्रज्ञेदा उपक्षिप्ता, ते चामी-
“ असिधसन्ति किरियाण, अकिरियवाइण होइ खुइसीई ।
अन्नाणि य सत्तुठी, वेणइयाण च वत्तीसा ” ॥१॥ तत्र जीवा-
जीवाऽऽश्रवण्यनुष्णयपापसवरनिर्जरा मोक्षाऽऽख्या नव पदार्थाः
स्वपरज्ञेदाऽन्या नित्यानित्यविकल्पद्वयेन च कालनित्यस्व-
भावेश्वराऽऽत्माऽऽश्रयणादशीत्युत्तर भेदशतं भवति क्रियावा-
दिनाम्, एते चास्तित्ववादिनोऽभिधीयन्ते । इयमत्र भावना-अ-
स्ति जीवः स्वतो नित्यः कालतः ॥ १ ॥ अस्ति जीवः स्वतोऽ-
नित्यः कालतः ॥ २ ॥ अस्ति जीवः परतो नित्यः कालतः ॥ ३ ॥
अस्ति जीवः परतोऽनित्यः कालतः ॥ ४ ॥ इत्येव कालेन चत्वा-
रो जेदा ब्रह्मा, एतन् नित्यस्वभावेष्ट्वराऽऽत्मभिरप्येकैकेन च-
त्वारश्चत्वारो विकल्पा लभ्यन्ते, एते च पञ्च चतुष्टका वि-
गतिर्भवति । इयं च जीवपदार्थेन लब्धा, एवमजीवाऽऽद्योऽ-

पृथगै प्रत्येक विंशतिभेदा भवन्ति । ततश्च नव विंशतयः शत-
मशीत्युत्तर भवति १८० । तत्र स्वत इति स्वैर्नैव रूपेण जी-
वोऽस्ति, न परोपाध्यपेक्षया ह्रस्वत्वदीर्घत्वे ह्य, नित्य-शा-
श्वतो न क्षणिक, पूर्वोत्तरकाक्षयोरवस्थितत्वात्, कालत इति
काल एव विश्वस्य स्थित्युत्पत्तिप्रलयकारणम् । उक्तं च-“का-
लः पचति भूतानि, कालः सहर्तते प्रजाः । कालः सृष्टेः जा-
गर्ति, कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १ ॥” स चातीन्द्रियो युगप-
श्चिरप्रक्रियाऽभिव्यङ्ग्यो हिमोष्णवर्षाव्यवस्थाहेतु कणलव-
सुहृन्तयामाहोरात्रमासवर्षयनमवत्सरयुगकल्पपल्योपमसागरो-
यमोत्सर्पिण्यवसर्पिणी पुञ्जलपरावर्तातीतानागतवर्त्तमानसर्वाका
ऽऽदिव्यवहाररूपः ॥ १ ॥ द्वितीयविकल्पे तु काष्ठादेवाऽऽत्मनो
ऽस्तित्वमभ्युपेय, किं त्वनित्योऽसाविति विशेषाऽय पूर्ववि-
कल्पात् ॥ २ ॥ तृतीयविकल्पे तु परत एवास्तित्वमभ्युपगम्यते,
कथं पुन परतोऽस्तित्वमात्मनोऽभ्युपेयते ?, नन्वेतत्प्रसिद्धमेव
सर्वपदार्थानां परपदार्थस्वरूपापेक्षया स्वरूपपरिच्छेदो, यथा
दीर्घत्वापेक्षया ह्रस्वत्वपरिच्छेदो, ह्रस्वत्वापेक्षया च दीर्घ-
त्वस्येति । एवमेव चानात्मनस्तन्मकुम्भाऽऽदीन् समोक्त्य
तद्व्यतिरिक्ते वस्तुन्यात्मबुद्धिं प्रवर्त्तत इति, अतो यदात्मनः
स्वरूपं तत्परत एवावधार्यते, न स्वत इति ॥ ३ ॥ चतुर्थवि-
कल्पोऽपि प्राग्बुद्धिं चत्वारो विकल्पाः ॥ ४ ॥ तथाऽन्ये निय-
तित एवाऽऽत्मनः स्वरूपमवधारयन्ति, का पुनरिय नियतिरि-
ति ? उच्यते-पदार्थानामवश्यतया यद्यथाभवने प्रयोजककर्त्रो
नियति । उक्तं च-“प्राप्तव्यो नियतिवलाऽऽश्रयेण योऽर्थः,
सोऽवश्यं भवति नृणां ह्यमोऽशुभो वा । भूतानां महति कृतेऽ-
पि हि प्रयत्ने, नाज्ञाव्य भवति न भाविनोऽस्ति नाश ॥ १ ॥”
इयं च मस्करिपरिष्ठापमतानुसारिणी प्राय इति । अपरे पुनः
स्वजाषादेव ससारव्यवस्थामभ्युपयन्ति, क पुनरय स्वभावः?,
वस्तुनः स्वत एव तथापरिणतिभावः स्वभावः ।

उक्तं च-

“क. कण्टकानां प्रकरोति तैक्ष्ण्य,
विचित्रभाव मृगपक्षिणा च ।
स्वभावतः सर्वमिदं प्रवृत्त,
न कामचारोऽस्ति कुतः प्रयत्नः ? ॥ १ ॥
स्वभावनः प्रवृत्तानां, निवृत्तानां स्वभावतः ।
नाहं कर्तेति भूतानां, य पश्यति स पश्यति ॥ २ ॥
केनाश्रितानि नयनानि मृगाद्वगनानां,
कोऽन्नकुरोति रुक्षिराङ्गरुहात् मयूगान् ।
कश्चात्पद्मेषु दलसन्निवस्य करोति,
को वा दध्नाति विनय कुलजेषु पुंसु ? ॥ ३ ॥”
तथाऽन्येऽभिदधते-ममस्तमेतज्जीवादीश्वरात्प्रसूत, तस्मादेव
स्वरूपेऽवतिष्ठते, क पुनरयमीश्वर ? , अणिमाऽऽद्यैश्वर्ययो-
गादीश्वर । उक्तं च-“अज्ञो जन्तुरनीश स्या-दात्मन सुख-
दुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेच्चक्षुः स वा स्वर्गमेव वा ॥ १ ॥”
तथाऽन्ये वृत्ते-न जीवाऽऽद्य पदार्थाः काष्ठाऽऽदिभ्यः
स्वरूपं प्रतिपद्यन्ते, किं तर्हि ? , आत्मन, क पुनरयमात्मा ?
आत्माद्वैतवादिना विश्वपरिणतिरूपः । उक्तञ्च-“एक एव
हि भूताऽऽमा, जूते जूते व्यवस्थित । एकधा बहुधा चैव,
दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥” तथा-“पुरुष एवेदं सर्वं यद्
भूतं यच्च भाव्यम्” इत्यादि । एवमस्त्यजीव स्वत नित्य का-
लन इत्येव सर्वत्र योज्यम् । तथा-अक्रियावादिनो-नास्तित्ववा-

दिन, तेषामपि जीवाजीवाऽऽश्रवण्यसचरनिर्जरा मोक्षाऽऽख्याः
सप्त पदार्थाः स्वपरभेदद्वयेन तथा काक्ष्यदृष्टानियतिस्वभावे-
श्वराऽऽत्मनि पञ्चिन्निश्चिन्त्यमानाश्चतुरशीतिविकल्पा भवन्ति ।
तद्यथा नास्ति जीव स्वतः काक्ष्यत, नास्ति जीव परत कालत,
इति काक्षेन द्वौ द्वौ, एव यदृष्टानियत्यादिष्वपि द्वौ द्वौ भेदौ
प्रत्येक भवतः, सर्वेऽपि जीवपदार्थे द्वादश भवन्ति, पचम-
जीवाऽऽदिष्वपि प्रत्येक द्वादशैते सप्त द्वादशकाश्चतुरशीतिरि-
ति ७४ । अयमर्थः-नास्ति जीवः स्वतः काक्ष्यत इति, इह प-
दार्थानां लक्षणैः सत्ता निश्चीयते, कार्यतो वा ? । न चाऽऽत्मन-
स्तादृगास्ति किञ्चिद्वृत्तं, येन सत्ता प्रतिपद्येमाहि, नाऽपि का-
र्यमणूनामिव मदीध्राऽऽदि सम्भवति, यच्च वृत्तकाकार्याऽन्यां ना-
जिगम्यते वस्तु तन्नास्त्येव वियदिन्दीवरवत्, तस्मान्नास्त्या-
त्मेति । चिन्तायविकल्पोऽपि यच्च स्वतो नात्मान विभक्तिं गग-
नारविन्दाऽऽदिकं तत्परतोऽपि नास्त्येव, अथ वा सर्वपदार्थानां
मेव परजागादर्शनात्सर्वाऽऽर्वागमागसूक्ष्मत्वाच्चोजयानुपलब्धे-
सर्वानुपलब्धिनो नास्तित्वमध्यवसीयते । उक्तं च-“यावद्
दृश्यं परस्ताव-द्भागः स च न दृश्यते” इत्यादि । तथा “य-
दृष्टातोऽपि नास्तित्वमात्मनः, का पुनर्यदृच्छा ? , अनभि-
सन्धिपूर्विकाऽर्थप्राप्तिर्यदृच्छा ।

“अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं,

चित्र जनानां सुखदुःखजातम् ।

काकस्य ताक्षेन यथाऽजिघातो,

न बुद्धिपूर्वोऽत्र वृथाऽभिमानः ॥ १ ॥

सत्यं पिशाचा स्म वने वसामो,

जेर्रीं कराग्रैरपि न स्पृशामः ।

यदृच्छया सिद्ध्यति लोकयात्रा,

जेर्रीं पिशाचा परितारयन्ति ॥ २ ॥”

यथा काकताक्षीयमबुद्धिपूर्वकं, न काकस्य बुद्धिरस्ति-मायि
तालं पतिष्यति, नापि तालस्याभिप्रायः-काकोपरि पतिष्या-
मि, अथ च तत्तथैव भवति, एवमन्यदप्यतर्कितोपनतम-
जाकृपाणीयमातुरभेषजीयमन्धकण्टकीयमित्यादि छष्टव्यम्,
एव सर्वे जानिजरामरणाऽऽदिकं लोके यादृच्छिकं काकता-
क्षीयाऽऽदिकल्पमवसेयमिति । एव नियतिस्वभावेश्वराऽऽत्म-
जिरण्यात्मा निराकर्तव्यः । तथा-ज्ञानिकानां सप्तषष्टिर्भेदाः ।
ते चामी-जीवाऽऽद्यो नव पदार्थाः, उत्पत्तिश्च दशमी, सत्,
असत्, सदसत्, अवकव्य, सदवकव्य, असदवकव्य, सद-
सदवकव्य, इत्येते सप्तभिः प्रकारैर्विज्ञातुं न शक्यन्ते, न
च विज्ञातेः प्रयोजनमस्ति । भावना चेयम्-सन् जीव इति को
वेत्ति, किं वा तेन ज्ञातेन ? , असन् जीव इति को जाना-
ति ? , किं वा तेन ज्ञातेनेत्यादि । एवमजीवाऽऽदिष्वपि प्रत्येक
सप्त विकल्पाः, नव सप्तकास्त्रिषष्टिः, अमी चान्ये चत्वारस्त्रि-
षष्टिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते । तद्यथा-सति भावोत्पत्तिरिति को
जानाति ? , किं वाऽनया ज्ञानया ? , एवमसति सदसतो अव-
कव्या भावोत्पत्तिरिति को वेत्ति ? , किं वाऽनया ज्ञातयेति, शेष-
विकल्पत्रयमुत्पद्युत्तरकालं पदार्थाव्यवपेक्षमतोऽत्र न सज्जव-
तीति नोक्तम्, एतच्चतुष्टयप्रज्ञेपात्सप्तषष्टिर्भवन्ति । तत्र सन् जीव
इति को वेत्ति ? , इत्यस्यायमर्थः--न कस्यचिद्विशिष्टं ज्ञानम-
स्ति, योऽतीन्द्रियान् जीवाऽऽदीन्तदभोक्त्यते, न च तैर्ज्ञाते किं
चित्फलमस्ति । तथाहि-यदि नित्यं सर्वगतो मूर्तो ज्ञानाऽऽदिगु-

णोपेत', एतद्गुणव्यतिरिक्तो वा ? ततः कतमस्य पुरुषार्थस्य सिद्धिरिति, तस्मादज्ञानमेव श्रेयः । अपि च-तुल्येऽप्यपगवे अकामकरणे लोके स्वल्पो दोषो, लोकोत्तरेऽपि आकृष्टिकानामो गसहसाकाराऽऽदिषु कृत्तुमभिस्तुत्यविरोधाध्यायसूरीणा यथाक्रममुत्तरोत्तरं प्रायश्चित्तमित्येवमन्येष्वपि विकल्पेष्वायोज्यम् । तथा वैतथिकानां चात्रिंशद्वेदा, ते चानेन विधिना भावनीयाः, सुरनृपयतिज्ञातिस्थविराधममातृपितृष्वप्सु मनोवाक्यप्रदानचतुर्विधविनयकरणात् । तद्यथा-देवानां विनय करोति मनसा वाचा कायेन, तथा-देशकाञ्चोपपन्नेन दानेनेत्येवमादि । एते च विनयादेव स्वर्गापवर्गमार्गमन्युपयन्ति, नीचैर्दुष्टयनुत्मेकलक्षणो विनयः, सर्वत्र चैवविधेन विनयेन देवाऽऽदिपूतिप्रमान स्वर्गापवर्गभागं जयन्ति । उक्तं च-"विणया णाण णाणा-ओ दसण दमणाहि चरणं च । चरणाहिंनो मोक्खो, मोक्खे सोक्ख अणावाह । १ ।" अत्र च क्रियावादिनामस्ति त्वे सत्यापि केपाश्चित्सर्वगतो नित्योऽनित्य कर्ताऽकर्ता मूर्त्तोऽमूर्त्तः । इयामाकतण्डुलमात्रोऽद्भुष्टपर्वमात्रो दीपशिखोपमो हृदयाधिष्ठान इत्यादिकः । अस्ति चोपपातिकश्च, अक्रियावादिनां त्वात्तमैव न विद्यते, कुतः पुनरुपपातिकत्वम् ? अज्ञानिकास्तु नात्मानं प्रति विप्रतिपद्यन्ते, किं तु तज्ज्ञानमक्रिष्टिकरमेवामिति, वैतथिकानामपि नात्माऽस्तित्ये विप्रतिपत्तिः, किं त्वन्यन्मोक्षसाधनं विनयादनेन न संभवतीति प्रतिपत्ता । तत्रानेन सामान्याऽऽत्मास्ति त्वप्रतिपादनेनाक्रियावादिनो निरस्ता दृष्ट्या । आत्मास्तित्वानभ्युपगमे च-

“शास्ता शास्त्र शिष्यः, प्रयोजनं वचनहेतुदृष्टान्ता ।

सन्ति न शून्यं श्रुत-स्तदभावाच्चाप्रमाणं स्यात् ॥ १ ॥

प्रतिपेक्ष्यप्रतिपेक्षो, स्तब्धेच्छून्यं कथं ज्ञेयत्वसर्वम् ? ।

तदभावेन तु सिद्धा अप्रतिपेक्षा जगत्पर्या ॥ २ ॥”

एव शेषाणामप्यत्रैव यथासंभव निराकरणमुत्प्रेक्ष्यमिति ॥ ३ ॥

गतमानुषद्विक्रमः । प्रकृतमनुचिन्तये-तत्रेह “एवमेवेति णोपायं भवद्” इत्यनेन केपाश्चित्देव सज्ज्ञानिपेक्षात्केपाश्चित्तु भवतीत्युक्तं ज्ञवति, तत्र सामान्यमज्ञाया प्रतिप्राणि निद्धत्वा-त्तत्कारणपरिज्ञानस्य चेदाक्रिष्टिकरत्वादिशिष्टसज्ञायान्तु केपाश्चित्देव भावात् तस्याश्च भवान्तरगात्म्यस्वरूपप्रतिपादने सोपयोगित्वात् सामान्यमज्ञाकारणप्रतिपादनमनाहत्य विशिष्टसज्ञाया कारणं सूत्रकृदर्थयितुमाह-

से जं पुण जाणेज्जा मह संमडयाए परवागरेणं अ-
छोमि अंतिए वा मोच्चा, त जहा-पुगत्थिमाओ वा दिमा-
ओ आगओ अहमंमिं जाव अण्णयमीओ दिसाओ अ-
णुदिमाओ वा आगओ अहमंमि, एवमेवेति जं पाय ज-
वति-अत्थि मे आया उववाडए, जो इमाओ दिसाओ
अणुदिमाओ वा अणुमंचड, सव्वाओ दिसाओ अणु-
दिमाओ, सोऽइं ॥ ४ ॥

‘से जं पुण जाणेज्जं’ सूत्रं यावत् ‘मोऽहमिति ।’ ‘मे’ इति निर्देशो मागधजैत्या प्रथमेकवचनान्तः, स इत्यनेन च य प्राग्निदिष्टो ज्ञाता विशिष्टकृत्योपशमाऽऽदिमान्स प्रत्यवमृज्यते, यदित्यनेनापि यत्प्राग्निर्दिष्ट दिग्वादिगागमनं, तथा कोऽहमभूमतीति जन्मनि देवो नास्ति कन्तिर्यग्यो नो मनुष्यो वा ? , स्त्री पुमान्पुनको वा ? को वाऽमुतो मनुष्यजन्मनं प्रप्रेषेऽहं प्रेत्य

देवाऽऽदिर्भविष्यामीत्येतत्परामृश्यते, जानीयादवगच्छेद्, इदमुक्तं ज्ञवति-न कश्चिदनादौ ससृजौ पर्यटन्नसुमान् दिगागमनाऽऽदिकं जानीयात्, य पुनर्जानीयात्स एवम-(महं सम्मडयाए चित्ति) सहशब्द संवन्धवाची, सदिति प्रशंसायां, माति ज्ञानम् । अयमत्र वाक्यार्थः-आत्मना सह सदा या सन्मतिर्वर्तते, तथा सन्मत्या कश्चिज्जानीते, महशब्दविशेषणाच्च सदाऽऽत्मस्वभावत्वमनेरावेदितं भवति, न पुनर्यथा वैशेषिकाणां व्यतिरिक्ता सती समवायवृत्त्यात्मनि समवेतीति । यदि वा (सम्मडए चित्ति) स्वकीयया मत्या स्वमत्योति, तत्र जिज्ञास्यत्वाऽऽदिकं स्वकीयदृष्टमतः सहशब्दविशेषण, सहशब्दश्चासमस्त इति, सत्यपि चाऽऽत्मन सदा मतिसन्निधाने प्रवृत्तज्ञानाऽऽवरणाऽऽवृत्तत्वाच्च सदा विशिष्टोऽवबोध इति, सा पुन सन्मतिः, स्वमतिर्वा अवधि-मन पर्यायकेवज्ञानजातिस्मरणभेदाच्चतुर्विधा ज्ञेया, तत्रावधिमन पर्यायकेवज्ञानां स्वरूपमन्यत्र विस्तरेणोक्तं, जातिस्मरण त्वा-मिनिर्वाधिकविशेषः, तदेव चतुर्विधया मत्याऽऽत्मन कश्चिद्विशिष्टदिग्वागती जानाति, कश्चिच्च परस्तीर्यहृत्सर्वज्ञः, तस्यैव परमार्थेन परशब्दवाच्यत्वात्परत्व, तस्य तेन वा व्याकरणम्-उपदेशस्तेन जीवांस्तद्देशां पृथिव्यादीन् तद्गत्यागती च जानाति, अपर पुनरन्येषां तीर्थकरव्यतिरिक्तानामतिशयज्ञानिनामन्तिके श्रुत्वा जानातीति, यच्च जानाति तत् सूत्रावयवेन दर्शयति । तद्यथा-पूर्वस्या दिश आगतोऽहमस्मि, एव उक्तिरस्या पश्चिमाया उत्तरस्या उर्ध्वदिशोऽधोदिशोऽन्यतरस्याः दिशोऽनुदिशो वा आगतोऽहमस्मान्येवमेकेपा विशिष्टकृत्योपशमाऽऽदिमता तीर्थकरगत्यातिशयज्ञानिबोधितानां च ज्ञानं भवति, तथा प्रतिविशिष्टदिगागमनपरिज्ञानान्तरमेवामेतदपि ज्ञानं भवति, यथाऽस्ति मेऽन्य शरीरकस्याधिष्ठाता ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षण उपपादुको ज्ञानान्तरसंक्रान्तिभागसर्वगतो भोक्ता मूर्तिरहितोऽविनाशी शरीरमात्रव्यापीन्यादिगुणवानात्मेति । न च इत्येकपाययोगोपयोगज्ञानदर्शनचारित्र्यीयाऽऽत्मज्ञेयादृष्ट्या, तत्रोपयोगाऽऽत्मना बाहुल्येनेहाधिकारः, शेषान्तु तदशनयोपयुज्यन्त इति उपन्यस्ता । तथा-अस्ति च ममाऽऽत्मा, योऽमुष्या दिशोऽनुदिशश्च सकाशादनुसञ्चरति गतिप्रायोग्यकर्मोपादानादनु पश्चात् सचरत्यनुसचरति, पाठान्तरं वा-(अणुमंचरड चित्ति) दिग्वादिशां गमनं ज्ञावदिगागमनं वा स्मरतीत्यर्थः । साम्प्रत सूत्रावयवेन पूर्वसूत्रोक्तमेवार्थमुपसहर्गति-सर्वस्या दिशः सर्वस्याश्चानुदिशो य आगतोऽनुसञ्चरति, अनुसस्मरतीति वा न, अहमित्यात्मोद्वेगः, अहंप्रत्ययग्राह्यत्वादात्मन, अनेन पूर्वाऽऽद्या प्रज्ञापकदिश सर्वा गृहीता, भावदिशश्चेति । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० चू० । स्वा० । (अहं कस्या दिश आगत इति विचारः ‘आता’ शब्दे द्वितीयज्ञाने १८१ पृष्ठे निर्दिष्टं)

द्वाज्यां दिग्भ्यां प्रवाजनाऽऽदि प्रवर्तते-

दो दिमाओ अभिगिज्ज कप्पड निग्गंथाण वा णिगं-
थीणं वा पव्वावित्तए पाईणं चैव, उदीण चैव । एवं
मुंकावित्तए १ निक्खावित्तए २ उववावित्तए ३ सज्जुजित्तए
४ संवसित्तए ५ मज्झाय उदिमित्तए ६ सज्जायं ममुदि-
मित्तए ७ मज्झायमणुजाणित्तए ८ आत्तोइत्तए ९
पडिक्कमित्तए १० निदित्तए ११ गरहित्तए १२ विडट्टि-

त्तए १३ विमोहितए १४ अकरणयाए १५ अञ्जुद्धि-
त्तए अहारिहं पायच्छित्तं तवोक्कम्पं पन्निवज्जित्तए १६ ।

हे दिशौ काष्ठे अभिगृह्याऽङ्गीकृत्य, तदभिमुखीभूयेत्यर्थः । क-
ल्पते युज्यते, निर्गता ग्रन्थाङ्कनाऽऽदेरिति निर्ग्रन्था साधव, ते-
षां निर्ग्रन्थः साध्यः, तासां प्रवाजयितु रजोहरणाऽऽदिदानेन
प्राचीनां प्राचीं, पूर्वामित्यर्थः । उदीचीनामुदीचीमुत्तरामित्यर्थः ।
उक्तं च-“पुष्वामुहो उ उत्तर-मुहो एव देजाऽहवा पन्निच्छेजा ।
जाए जिणाद्वो वा, हवेज्ज जिणचेद्वयाइ वा ॥१॥” इति । (ए
धमिति) यथा प्रवाजनसूत्रं दिग्द्वयाभिलापेन अधीतम्, एव
मुएरुनाऽऽदिस्त्राण्यपि षोडशाऽध्येतव्यानीति । तत्र मुएयितु
शिरोबुधनेन १, शिञ्जयितु ग्रहणशिक्षापेक्षया सूत्रार्थो ग्राह-
यितुमासेवनाशिक्षापेक्षया तु प्रत्युपेक्षणाऽऽदिशिक्षयितुमिति
२, उत्थापयितु महाव्रतेषु व्यवस्थापितुम् ३, समोजयितु भो-
जनमण्डल्या निवेशयितुम् ४, संवासयितु सस्तारकमण्डल्या
निवेशयितुम् ५, सुप्पु आ मर्यादयाऽधीयत इति स्वाध्यायोऽङ्गा-
ऽऽदिस्तमुपदेष्टु यागविधिक्रमेण सम्पद्योगेनाधीष्वेदमित्येवमु-
पदमुमिति ६, समुहेष्टु योगसमाचार्यैव स्थिरपरिचित कुर्वेद-
मिति वक्तुमिति ७, अनुज्ञात तथैव सम्पद्योगेनज्ञारयाऽन्येषां च
प्रवेद्येत्येवमभिधातुमिति ८ आज्ञोचयितु गुरवेऽपराधान् नि-
वेद्येद्यितुमिति ९, प्रतिक्रामितु प्रतिक्रमणं कर्तुमिति १०, निन्दि-
तुमिति चारान् स्वममकं जुगुप्सितुम् ११ । आह च-“ सचरि-
त्तपत्थयावो ।” निन्दति गर्हितं गुरुसमकं तानेव जुगुप्सितुम् ।
आह च-“ अचरित्तपत्थयावो ।” निन्दति गर्हितं गुरु-
समकं तानेव जुगुप्सितुम् १२ । आह च-“ गरहा वि तहा
जातीयमेव, नवर परप्पयासणयंति ।” (विउद्धित्तए चि)
व्यतिवर्तयितु वित्रोटयितु विकृष्टयितु वा, अतिचारानुबन्धि
विच्छेदयितुमित्यर्थः । १३, विशोधयितुमतिचारपद्मापेक्षयाऽऽ-
त्मानं विमलीकर्तुमिति १४, अकरणतया पुनर्न करिष्यामीत्ये-
धमभ्युत्थातुमभ्युपगन्तुमिति १५, यथार्हमतिचाराऽऽद्यपेक्षया
यथोचितं पापच्छेदकत्वात्, प्रायश्चित्तविशोधकत्वाद्वा प्राय-
श्चित्तम् । उक्तं च-“ पाव विद्विहं जम्हा, पायच्छित्तं तु जम्हए
तेण । पाएण वा वि चित्तं, विसोहए तेण पच्छित्तं ॥१॥” इति ।
तप कर्म निर्विकृतिकाऽऽदिकं प्रतिपत्तुमभ्युपगन्तुमिति १६ ।

सप्तदश सूत्रं साक्षादेवाऽऽह-

दो दिसाओ अभिगिज्ज कप्पऽ णिगंधाणं वा णिगं-
धीणं वा अपच्छिममारणतियसत्तेहणाजूमणाजूसियाणं
भत्तपाणपन्थियाऽक्खेत्ताणं पाओवगयाण काव्वां अणवक्कं-
खमाणानं विहरित्तए । त जहा-पाईणं चेव, उदीणं चेव ।

पश्चिमैवामङ्गलपरिहारार्थमपश्चिमा, सा चासौ मण्डपमेव यो-
ऽन्तस्तत्र भवा मारणान्तिकी, सा चासौ सखिष्यतेऽनया श-
रीरकपायाऽऽदीति सल्लेखना तपोविशेषः, सा चेति अपश्चिम-
मारणान्तिकसल्लेखना, तस्या (भूमणंति) जोषणा सेवा, त-
या तल्लक्षणधर्मेणेत्यर्थः । (भूसियाणंति) सेविताना, तद्युक्ता-
नामित्यर्थः । तथा वा भूषिताना कृपिताना, कृपितदेहानामित्य-
र्थः, तथा भूषणानि प्रत्याख्याते यैस्ते तथा, तेषां पादपद्मदु-
ग्धतानामचेष्टनया स्थितानामनशनविशेषं प्रतिपन्नानामित्यर्थः,
काव्वा मरणकालमनवकाङ्क्षिणा तत्रानुत्सुकाना विहर्तुं स्थातु-
मिति ॥ १७ ॥ स्वा० २ उ० १ उ० । नि० सू० ।

तिसुभिर्दिग्भिर्गत्यादि प्रवर्तने-

तओ दिसाओ पणत्ताओ । त जहा-उद्धा, अहो, तिरिया ।
(स्था०) एवं आगई वक्कंती आहारे बुद्धी णिवुद्धी गइ-
परियाए समुग्धाए काव्वासंजोगे दंसणाजिगमे णाणाभिगमे
जीवाजिगमे । तिहिं ठाणेहि जीवाणं अजीवाभिगमे पणत्ते ।
तं जहा-उद्धाए, अहोए, तिरियाए । एवं पंचिंदियतिरि-
क्खजोणियाण । एव मणुस्साण वि ।

दिक्छिनिरूपणपूर्वकं तासु गत्यादि निरूपयन् “तयो दिसाओ”
इत्यादि सूत्राणि चतुर्दशानि, सुगमानि च, नवर दिश्यते व्यप-
दिश्यते पूर्वाऽऽदितया वस्त्वनयेति दिक्, सा च नामाऽऽदिभेदेन
सप्तधा । आह च निर्युक्तिरुक्तं-“णाम उवणा द्विप, खेत्तदिसा
तावखेत्त पणवए । सत्तमिया भावदिसा, सा होइऽहारसविहा
उ ॥४०॥” (आचा०नि०) तत्र उवयस्य पुद्गलस्कन्धाऽऽदिर्दिग् उवय-
दिक् १, क्षेत्रस्याऽऽकाशस्य दिक् क्षेत्रदिक् । सा, चैवम्-“अछप-
एसो रुगयो, तिरियं होंगस्स मज्झारम्मि । एस पभवो दि-
साण, एसेव जने अणुदिसाण ॥४२॥” (आचा०नि०) तत्र पूर्वा-
ऽऽद्या महादिशश्चतस्रोऽपि द्विप्रदेशाऽऽदिकाऽऽद्युत्तरा अनुदिश-
स्तु एकप्रदेशा अनुत्तरा ऊर्ध्वाधोदिशौ तु चतुराऽऽदि अनुत्तरे ।
यतोऽवाचि-

“दुपपसाऽऽदि डुरुत्तर, एगपपसा अणुत्तरा चेव ।
चउरो चउरो य दिसा, चउराइ अणुत्तरा दोष्णि ॥ ४४ ॥
सगमुक्खिमियाओ, महादिसाओ इवति चत्तारि ।
मुत्तावली य चउरो, दो चेव य होति रुयगनिजा ॥ ४६ ॥”
नामानि चासाम्-“इदं गेयी जम्मा, य नेरई वारुणी य
वायव्वा । सोमा ईसाणा वि य, विमला य तमा य बोधव्वा
॥४३॥” ताप सविता, तदुपलक्षिता क्षेत्रदिक् तापक्षेत्रदिक्, सा
चाऽनियता । यत उक्तम्-“जसिं जत्तो सूरौ, उदेहं तेसिं तई इ-
वइ पुव्वा । तावक्खेत्तदिसाओ, पयाहिणं सेसयाओ सा ॥४७॥”
इति । (आचा०नि०) तथा प्रज्ञापकस्याऽऽचार्यादेर्दिक् प्रज्ञापकदि-
क् । सा चैवम्-“पणवओ जो अजिमुहो, सा पुव्वा सेसिया प-
याहिणओ । तस्सेव अणुगतव्वा, अगोयाई दिसा नियमा ॥५१॥”
भावदिक् चाष्टादशविधा-

“पुढवि-जल-जलण-वाया, सूतो खधग्गपोरवीया य ।
वि ति चच पंचिंदिय-तिरि-य-नारगा देवसघाया ॥१॥
समुच्छिम-कम्माक-म्मज्जमगनरा तहऽतरहीवा ।
भावदिसा दिस्सइ ज, ससारी निययमेहोहिं ॥२॥” इति ।
इह च क्षेत्रतापप्रज्ञापकदिग्भिरेवाधिकारः, तत्र च तिर्यग्ग्रहणे-
न पूर्वाऽऽद्याश्चतस्र एव दिशो गृह्यन्ते, विदिक् जीवानामनुश्रे-
णिगामितया वक्ष्यमाणगत्या गतिव्युत्क्रान्तीनामनुव्यमानत्वात्,
शेषपदेषु च विदिशामविवक्षितत्वात् । यतोऽवैव वक्ष्यति-“ति-
हिं दिसाहिं जीवाणं गई पवत्तइ ।” इत्यादि । तथा
ग्रन्थान्तरेऽप्याहारमाश्रित्योक्तम्-“निव्वाघाएण नियमा व-
हिसिंति ।” तत्र “तिहिं दिसाहिंति” सप्तमी तृतीया
पञ्चमी वा यथायोगं व्याख्येयेति, गतिः प्रज्ञापकस्थाना-
पक्षया मृत्वाऽन्यत्र गमनमेवमिति पूर्वोक्ताभिलापसूचनार्थः ।
आगतिः प्रज्ञापकप्रत्यासन्नस्थाने आगमनमिति, व्युत्क्रान्तिर-
त्पत्तिः, आहारः प्रतीतिः, वृद्धिः शरीरस्य वर्द्धनं, हानिः शरीर-
स्यैव हानिः, गतिपर्यायश्चलनं जीवत एव, समुद्धातो वेदनाऽऽ-

द्विद्वक्त्रं, कालसयोगो वर्तनाऽऽदिकावक्त्रकणानुचूतिर्मरणयोगो वा, दर्शनेनावध्यादिना प्रत्यक्षप्रमाणचूतेनाभिगमो बोधो दर्शनाभिगमः, एव ज्ञानाभिगमः जीवानां ज्ञेयानामवध्यादिनैवाभिगमो जीवाभिगम इति । “ तिहि दिसाहि जीवाण अजीवाभिगमे पन्नत्ते । त जहा-उद्धा, अहो, निरिया । ” एव सर्वत्राभिगमपनीयमिति दर्शनार्थं परिपूर्णान्वयसूत्राभिधानमिति । एतान्यजीवाभिगमान्ता-नि सामान्यजीवसूत्राणि । चतुर्विंशतिद्वयकचिन्तायां तु नारकाऽऽदिपदेषु दिक्त्रये गत्यादीनां त्रयोदशानामपि पदानां सामान्येनासम्भवात्, पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तु मनुष्येषु च तत्सम्भवात् । तदतिदेशमाह- (एवमित्यादि) यथा सामान्यसूत्रेषु गत्यादीनि त्रयोदशपदानि दिक्त्रयेऽभिहितान्येव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्येषु इति ज्ञाव । एव चैतानि पञ्चिंशतिसूत्राणि ज्ञयन्तीति । अथैषा नारकाऽऽदिषु कथमसम्भव इति, उच्यते-नारकाऽऽदीनां द्वाविंशतेर्जीवविशेषाणां नारकदेवेपूपादाभावादूर्द्धाधोदिशोर्विवक्षया गत्यागत्योरभावः, तथा दर्शनज्ञानजीवाजीवाभिगमा गुणप्रत्यया अवध्यादिप्रत्यक्षरूपा दिक्त्रये न सन्त्येव । भवप्रत्ययावधिपक्वे तु नारकज्योतिष्कास्तिर्यगवधयो भवनपतिव्यन्तरा ऊर्द्धावधयो वैमानिका अधोऽवधय एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां त्ववधिर्चास्त्येवेति । स्था० ३ भा० २ उ० ।

परुमिर्दिग्मिश्च गत्यागती प्रवर्त्तते -

छहि दिसाहि जीवाण गर्ह पवत्तः । त जहा-पाईणाए० जाव अहाए, एवमार्गं वक्कंती आहारे बुद्धी निवुद्धी विगुव्वणा गडपरियाए समुग्घाए कावसजोगे दंमणाभिगमे जीवाऽभिगमे अजीवाभिगमे, एवं पंचेदियतिरिक्खजोणि-याण वि, मणुस्माण वि ॥

परुमिर्दिग्मिर्जीवानां गतिरुपत्तिस्थान गमनं प्रवर्त्तते । अनुश्रेणिगमनात्तेषामित्येवमेतानि चतुर्विंश सूत्राणि नेयानि । नवर गतिरागानिश्च । प्रज्ञापकस्थानापेक्षितयौ प्रसिद्धे एव, व्युत्क्रान्तिरुपत्तिस्थानप्राप्तस्योत्पादः, सोऽपि ऋजुगती पदस्वेव दिक्, तथा आहारः प्रतीतः, सोऽपि पदस्वेव दिक्, एतद्व्यवस्थितप्रदेशावगाढपुङ्गलानामेव जीवेन स्पर्शनात्, स्पृष्टानामेवाऽऽहरणादित्येव परीक्षिता यथामन्त्रव वृक्ष्यादिष्वप्युह्येति । तथा वृद्धि शरीरस्य, निवृत्तिर्हानिस्तस्यैव, विकुर्वणा वैक्रियकरण, गतिपर्यायो गमनमात्रं न परलोकगमनरूपः, तस्य गत्यागतिग्रहणेन गृहीतत्वादिनि । समुद्घातो वेदनाऽऽदिकः सप्तविधः, कावसयोग नमयक्लेशमध्ये आदित्याऽऽदिप्रकाशसवन्धवक्त्रं, दर्शन सामान्यग्राही बोधः, तच्चेदं गुणप्रत्ययावध्यादिप्रत्यक्षरूपः, तेनाभिगमो वस्तुन परिच्छेदस्तत्प्राप्तिर्वा दर्शनाभिगमः । एव ज्ञानाभिगमोऽपि, जीवाभिगमः सत्त्वाऽभिगमो, गुणप्रत्ययावध्यादिप्रत्यक्ष-तः । अजीवाभिगमः पुद्गलास्तिकायाऽऽद्यभिगमः, सोऽपि तथैवेति । एवमिति, तथा-“ छहि दिसाहि जीवाण गर्ह पवत्तः ” इत्यादिसूत्राण्युक्तानि । एव चतुर्विंशतिद्वयकचिन्तायाम्-“ गचिदि-यतिरिक्खजोणियण छहि दिसाहि गर्ह । ” इत्यादीन्यपि वाच्यानि । तथा मनुष्यसूत्राण्यपि, शेषेषु नारकाऽऽदिपदेषु पदसु द्दिक्त्रु गत्यादीनां सामान्येनासम्भवः । तथाहि-नारकाऽऽदीनां द्वाविंशतेर्जीवविशेषाणां नारकदेवेपूपादाभावादूर्द्धाधोदिशोर्विवक्षया गत्यागत्योरभावः, तथा दर्शनज्ञानजीवाऽजीवाभिगमा गुणप्रत्ययावध्यादिप्रत्यक्षरूपान्तररूपा न सन्त्येव, तेषां भ-

वप्रत्ययावधिपक्वे तु नारकज्योतिष्कास्तिर्यगवधयो, भवनपतिव्यन्तरा ऊर्द्धावधयो, वैमानिकास्त्वधोऽवधयः, शेषा निरवधय एवेति भावना । विवक्षाप्रधानानि च प्रायोऽन्यत्राऽपि सूत्राणीति । स्था० १ भा० ।

रायगिहे० जाव एवं वयामी-किमियं भंते ! पाईणे त्ति प-वुच्चः ? । गोयमा ! जीवा चेव, अजीव चेव । किमियं जंते ! परीणे त्ति पवुच्चः ? । गोयमा ! एवं चेव । एवं च दाहिणा, एवं च उदीणा, एवं उद्धा, एवं अहो वि । कइ णं भंते ! दिसाओ पणत्ताओ ! । गोयमा ! दस दिसाओ पणत्ताओ । तं जहा-पुरच्छिमा, पुरच्छिमादाहिणा, दाहिणा, दाहिणपच्चच्छिमा, पच्चच्छिमा, पच्चच्छिमुत्तरा, उत्तरा, उत्तरपुरच्छिमा, उद्धा, अहो ॥

(किमियं भंते ! पाइण त्ति पवुच्चः त्ति) किमेतद्वस्तु यत्प्राग्मेव प्राचीनं त्रिविवक्षायां प्राचीना प्राची पूर्वेति प्रोच्यते ? उत्तरं तु जीवाश्चैवाऽजीवाश्चैव जीवाजीवरूपा प्राची, तत्र जीवा एकैन्द्रियाऽऽदयोऽजीवास्तु धर्मास्तिकायाऽऽदिदेशाऽऽदयः । इदमुक्तं भवति-प्राच्यां दिशि जीवा अजीवाश्च सन्तीति ।

एयंसि णं जंते ! दमएहं दिसाणं कइ नामधेज्जा पण-त्ता ! गोयमा ! दम नामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-“ इदा अग्गेयी य जमा, य नेरइ वारुणी य वायव्या । सोमा ईमाणीया, विमला य तमा य बांधव्या ॥ ? ॥ ”

(इदेत्यादि) इन्द्रो देवता यस्याः सैन्दी, अग्निदेवता यस्याः सा आग्नेयी, एवं यमो देवता यस्याः, निष्कृतिदेवता नैर्ऋती, वरुणो देवता वारुणी, वायुदेवता वायव्या, सोमदेवता सौम्या, ईशानदेवता ऐशानी, विमलतया विमला, तमा रात्रिस्तदाकारत्वात्तमाऽन्धकारेत्यर्थः, अत्र ऐन्द्री पूर्वा, शेषा क्रमेण, विमला तूर्द्धा, तमा पुनरधोदिगिति, इह च दिशः शकटोद्धेस्तस्थिता, विदिशस्तु मुक्तावल्याकारा, ऊर्द्धाधोदिशौ च रुचकाकारे । आह च-“ सगरुक्सिदियाओ, महादिसाओ हवन्ति चत्ता-रि । मुत्तावली य चउरो, दो चेव य हॉति खगनिभा । ” (४६) इति (आचा०)

इंदा णं जंते ! दिसा किं जीवा जीवदेसा जीवप्पएसा; अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा ? । गोयमा ! जीवा वि, तं चेव० जाव अजीवप्पएसा वि । जे जीवा ते णियमं ए-गिंदिया बेडदिया० जाव पंचिंदिया अण्णिंदिया; जे जीवदेसा ते णियमं एगिंदियदेमा० जाव अण्णिंदियदेमा, जे जीवप्पएसा ते णियमं एगिंदियप्पएसा० जाव अण्णिंदियप्पएसा । जे अजीवा ते लुविहा पणत्ता । त जहा-रूवी अजीवा, अरूवी अजीवा य । जे रूवी अजीवा ते चउ-विहा पणत्ता । त जहा-खंधा, खंधदेमा, खंधप्पएसा, प-रमाणुपोगला ।

(जीवा धीत्यादि) ऐन्द्री दिग् जीवा, तस्यां जीवानामास्ति-त्वात् । एव जीवदेशा, जीवप्रदेशाश्चेति । तथा अजीवानां पुङ्ग-लाऽऽदीनामस्तित्वादजीवाः, धर्मास्तिकायाऽऽदिदेशानां पुनर-

स्तिवादजीवदेशा , एवमजीवप्रदेशा अपीति । तत्र ये जीवास्ते एकेन्द्रियाऽऽद्योऽनिन्द्रियाश्च केवलिनो, ये तु जीवदेशास्ते एकेन्द्रियाऽऽदीनाम् ६, एव जीवप्रदेशा अपि ।

जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पणत्ता । तं जहा-नो धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्म प-एमा; नो अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएमा; नो आगासत्थिकाए, आगामत्थिकायस्स देसे, आगासत्थिकायस्स पएसा, अप्पासमए ।

(जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा ति)कथम्?, (नोधम्मत्थिकाए) अयमर्थं धर्मास्तिकाय समस्त एवोच्यते, स च प्राची दिज्ञ जव ति, तदेकदेशज्ञतत्वात्तस्या, किं तु धर्मास्तिकायस्य देश, सा तदेकदेशभागरूपेति । तथा तस्यैव प्रदेशा सा भवति, असंख्येयप्रदेशाऽऽत्मकत्वात्तस्या २। एवमधर्मास्तिकायस्य देश, प्रदेशाश्च २। एवमाकाशास्तिकायस्य देश, प्रदेशाश्च २। अप्पासमयश्चेति । तदेव सप्तप्रकारा रूप्यजीवरूपा ऐन्द्री दिगिति ।

अग्नेयी णं भंते ! दिसा किं जीवा, जीवदेमा, जीवप्प-एमा पुच्छा ? गोयमा ! णो जीवा, जीवदेसा वि, जीवप्पएसा वि; अजीवा वि, अजीवदेसा वि, अजीवप्पएसा वि; जे जीवदेसा ते णियमा एगिंदियदेसा ।

“ अग्नेयी ण ” इत्यादि प्रश्नः, उत्तर तु जीवा निषेधनीया विदिशामेकप्रादेशिकत्वादिकप्रदेशे च जीवानामवगाहाभावात्, अनङ्गव्यातप्रदेशावगाहित्वात् तेषाम्, तत्र “ जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसे ति । ” एकेन्द्रियाणां सकललोकव्यापकत्वादाग्नेय्या नियमादेकेन्द्रियदेशाः सन्तीति ।

अहवा एगिंदियदेसा य, वेइदियस्स देसे १, अहवा एगिंदियदेसा य, वेइदियस्स देसा २, अहवा एगिंदियदेसा य, वेइदियाण य देसा ३. अहवा एगिंदियदेसा, तेइदियस्स देसे, एवं चेव तियभगो भाणियव्वो । एव० जाव अणिदियाण तियभगो, जे जीवप्पएसा ते णियमा एगिंदिय-प्पएमा, अहवा एगिंदियप्पएसा य वेइदियस्स पएसा, अहवा एगिंदियप्पएसा य वेइदियाण य पएसा, एवं आदि-ल्लविरहिओ० जाव अणिदियाण । जे अजीवा ते उविहा पणत्ता । त जहा-रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य, जे रूवी अजीवा ते चउविहा पणत्ता । तं जहा-खंधा, खंध-देसा, खंधप्पएसा, परमाणुपोगगला । जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पणत्ता । त जहा-नो धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा, एव अधम्मत्थिकाय-स्म वि० जाव आगासत्थिकायस्स पएसा, अप्पासमए वि दिसासु नत्थि, जीवा देसे भंगो होइ सव्वत्थ ।

जमा णं जंते ! दिसा किं जीवा ? जहा इदा तहेव णिस्वसेसं, ऐरइया जहा अग्नेयी, वारुणी जहा इदा, वायव्या जहा अग्नेयी, सोमा जहा इंदा, ईमाणी जहा अग्नेयी, विमलाए

जीवा जहा अग्नेयीए, अजीवा जहा इंदाए, एवं तमा वि, एवर अरूवी उविहा अप्पासमओ न जएणइ ॥

(अह वेत्यादि) एकेन्द्रियाणां सकललोकव्यापकत्वादेव, एकेन्द्रियाणां चालपत्वेन क्वचिदेकस्याऽपि तस्य सम्बाहु-च्यते-एकेन्द्रियाणां देशाश्च, द्वीन्द्रियस्य च देश इति द्विक-यागे प्रथमः १ । अथवा-एकेन्द्रियपदं तथैव, द्वीन्द्रियपदे त्वेकवचनं, देशपदे पुनर्वहुवचनमिति द्वितीयः, अयं च यदा द्वीन्द्रियो ह्यादिनिर्देशैस्ता स्पृशति तदा स्यादिति । अथवा एकेन्द्रियपदं तथैव, द्वीन्द्रियपदं देशपदं च बहुवचनान्तमिति तृतीयः । स्थापना-एके० देशा ३, द्वी० १ देशः १ । एके० देशा ३, द्वी० १ देश ३ । एके० देशा ३, द्वी० १ देशा ३ । एव त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियानिन्द्रियै सह प्रत्येकं भङ्गत्रय दृश्यम्-एव प्रदेशपक्षोऽपि वाच्यो, नवरमिह द्वीन्द्रियाऽऽदिषु प्रदेशपदं बहुवचनान्तमेव, यतो लोकव्यापकावस्थानिन्द्रियव-र्जजीवानां यत्रैकं प्रदेशस्तत्रासङ्ख्यानास्ते भवन्ति, लोकव्या-पकावस्थानिन्द्रियस्य पुनर्यद्यप्येकत्र क्षेत्रप्रदेशे एव एव प्र-देशस्तथाऽपि तत्प्रदेशपदे बहुवचनमेवागनेय्या तत्प्रदेशानाम-सङ्ख्यातानामवगाहत्वात्तः सर्वेषु द्विकसंयोगेष्वविरहितं भङ्गकद्वयमेव जवतीत्येनदेवाऽऽह-(आइल्लविराहो ति) द्वि-कमङ्ग इति शेषः । (विमलाए जीवा जहा अग्नेयीए ति) विमलायामपि जीवानामनवगाहात् (अजीवा जहा इहाए ति) समानवक्तव्यत्वात्, एव (तमा वि ति) विमलावत्तमाऽ-पि वाच्येत्यर्थः । अथ विमलायामनिन्द्रियसम्भवात्तद्देशाऽऽद्यो युक्ता, तमाया तु तस्यासम्भवात्कथं त इति ? उच्यते-दृष्ट्वाऽऽद्य-वस्थं तमाश्रित्य तस्य देशो, देशाः, प्रदेशाश्च विवक्षया तत्रा-पि युक्ता एवेति । अथ तमाया विशेषमाह-(एवरमित्यादि) (अप्पासमओ न भण्ण ति) समयव्यवहारो हि सञ्चारिण्यसू-र्याऽऽदिप्रकाशकः, स च तमायां नास्तीति तत्राप्पासमयो न भण्यत इति । अथ विमलायामपि नास्त्यसाविति, कथं तत्र समयव्यवहारः ? इत्युच्यते-मन्दरावयवभूतस्फटिककाण्डे सू-र्याऽऽदिप्रभासकान्तिद्वारेण तत्र सञ्चारिण्यसूर्याऽऽदिप्रकाश-भावादिति । भ० १० श० १ उ० ।

दिगविदिक्प्रवहद्वारे-

इंदा णं भंते ! दिमा किमादिया, किपवहा, कइपदेसादियो, कइपदेसुत्तरा, कइपदेमिया, किपज्जवसिया, किंसठिया पण-त्ता ? गोयमा ! इदा णं दिसा रुयगादिया रुयगप्पवहा दुपदे-मिया दुपदेसुत्तरा, लोगं पमुच्च असंखेज्जपएमिया, अल्लोग प-मुच्च अणतपएमिया, लोगं पमुच्च सादिया सपज्जवसिया, अल्लोगं पमुच्च सादिया अपज्जवसिया, लोगं पमुच्च मुरजसं-ठिया, अल्लोगं पमुच्च मगमुच्चियमठिया पणत्ता । अग्ने-यी णं जंते ! दिसा किमादिया, किपवहा, कइपएमादिया, कइपएसावित्थिष्सा, कइपएसिया, किं पज्जवसिया, किंसठि-या पणत्ता ? गोयमा ! अग्नेयी णं दिमा रुयगादिया रुय-गप्पवहा एगपदेसादिया एगपदेसवित्थिष्सा अणुत्तरा, लोगं पमुच्च असंखेज्जपदेसिया, अल्लोगं पमुच्च अणतपदेसिया, लोगं पमुच्च सादिया सपज्जवमिया, अल्लोगं पमुच्च अपज्जव-

सिया द्विमुत्तावद्विसंठिता पणत्ता । जमा जहा इंदा ।
एरई जहा अग्गयी । एवं जहा इदा तहा दिसा चत्तारि ।
जहा अग्गयी तहा चत्तारि विदिसाओ । विमला एं भंते !
दिमा किमादिया पुच्छा ? गोयमा ! जहा अग्गयी, विमला
एं दिसा रुयगादिया रुयगपवहा चउप्पदेसादिया दुपदे-
सवित्थिष्सा अणुत्तरा, दोगं पमुच सेमं जहा अग्गयी,
एवर रुयगसंठिया । एव तमा वि ॥

(किमादियं चि) क आदिः प्रथमो यस्याः सा किमादिका,
आदिश्च विवक्षया विपर्ययेणाऽपि स्यादित्यत आह—(किंप-
वहत्ति) प्रवहति प्रवर्ततेऽस्मादिति प्रवह, क प्रवहो यस्या
सा तथा । (कतिपपसाड्यं चि) कति प्रदेशा आदिर्यस्या सा
कतिप्रदेशाऽऽदिका । (कउपपसुत्तरात्ति) कति प्रदेशा उत्तरे वृद्धौ
यस्याः सा तथा । (लोगं पमुच मुरजसठियं चि) लोकान्तस्य
परिमणुत्ताऽऽकारत्वेन मुरजसस्थानता दिशः स्यात्ततश्च द्वोका-
न्त प्रतीत्य मुरजसस्थितेत्युक्तम् । एतस्य च पूर्वाऽऽदिदिशमा-
थित्य चूर्णिकारकत्वेन भावना—“ पुव्वुत्तराए पपसहाणी तहा
दाहिणपुव्वेए रुयगदेसे मुरयहेठ दिसि अ ने चउप्पपना द-
दुव्वा, मज्जे य तुम इवति चि । ” (अन्नोगं पमुच सगमुद्धिसं-
ठियं चि) रुचके तुल्य कल्पनीयम्, आदौ सङ्कीर्णत्वात्तत उत्तरो-
त्तरं विस्तीर्णत्वादिति । भ० १३ श० ४ उ० । घ० । स्या० ।

जंजुदीवे दीवे मदरस्म पव्वयस्म बहुमज्जदेमज्जाए ऽभीसे
रयणप्पभाए पुढवीए उवरिमहेडिह्वेसु खुड्डगपयरेसु एत्थ
णं अट्टपणमिण रुयगे पसुत्ते, जओ एं ऽमाओ दम दि-
साओ पवहंति । तं जहा—पुरच्छिमा, पुरच्छिमदाहिणा,
दाहिणा, दाहिणपव्वच्छिमा, पव्वच्छिमा, पव्वच्छिमुत्तरा,
उत्तरा, उत्तरपुगच्छिमा, उट्ठा, अहो । स्या० १० उ० ।

तुच्छस्य दरिद्रश्रावकस्य दिगाद्यपेक्षया दिश्यते यया शिष्य
सा दिगाचार्योपाध्याया । पञ्चा० ५ विव० ।

एगपक्खियस्म निक्खुस्म कप्पति उत्तरियं दिसं वा
अणुदिसं वा उदिनित्तए, जहा वा तस्स गणस्स पत्तियं
मिया ।

एक समान पक्क एकपक्क, सोऽस्यास्तीति एकपाक्षिकः,
प्रव्रज्यायां श्रुतेन च स्ववर्गस्य भिक्षो कल्पते इत्येवं कियत्काव-
भाविनीम्, इत्यत्र ग्रहणमुपलक्षणम् । यावत्कथिका च । दिशमा-
चार्यत्वमुपाध्यायत्व वा, अनुदिश वा आचार्योपाध्यायपदद्वितीय-
स्थानवर्त्तित्वं वा शब्दो विकल्पार्थः । उपदेष्टु वा, तस्य वा स्वयं
धारयितुं, यथा वा तस्य गणस्य प्रीतिक स्यात्, तथा वा
दिशमनुदिश वा उदिशेत् । किमुक्तं नयति ?—भिन्नपक्षिकमप्यप-
वादपदेन स्वगणप्रीत्याऽऽचार्योऽऽदिपदाध्यारोपिन कुर्यादिति
संक्षेपार्थः ।

व्यासार्थं तु भाष्यकृद्विचु प्रथमतः पूर्वसूत्रेण सह सवन्धमाह-
निक्खित्तम्मि उ ल्लिगे, मूत्रं मातिज्जणाए एहाणाऽऽदी ।
दिएणेषु य होइ दिसा, उविधा वि य एम संवंधो ३१ए
यदि लिङ्ग रजोहरणं निर्विच्छत्तं परित्यक्तं भवति, ततस्त-
स्मिन्निक्षिप्ते सिद्धि, यदि वा लिङ्गापरित्यागेऽपि न्तानाऽऽदे “सा-

इज्जमाणे” अनुमनने, मूलं नाम प्रायश्चित्त, दानेन समस्तप-
र्यायोच्छेदतः प्रवृत्तेषु व्रतेषु द्विविधाऽप्याचार्यत्वमुपाध्याय-
त्वरूपा दिङ्ग दीयते, ततोऽवधावनसूत्रानन्तरं दिङ्गसूत्रोपन्यासः,
एव पूर्वसूत्रेण सहाऽस्य सूत्रस्य सवन्धः ।

साम्प्रतमेकपाक्षिकत्वं व्याख्यानयति—

उविहो य एगपक्खी, पव्वज्ज सुए य होइ नायव्वो ।

उत्तम्मि एगवायण, पव्वज्जाए कुल्लिवाऽऽदी ॥ ३२० ॥

द्विविधो द्विप्रकार एकपाक्षिको भवति ज्ञातव्यः । तद्यथा-
प्रव्रज्यायां, श्रुते च । तत्र सूत्रे सूत्रविषय एकपाक्षिकवाचनं एका
समाना परस्पर वाचना येनैव स तथा, एकगुरुकुलाधीन इ-
त्यर्थः । प्रव्रज्यायां चैकपाक्षिक एककुलवर्ती, आदिशब्दादेकग-
च्छवर्तिशिष्यसहाध्यायाऽऽदिपरिग्रहः ।

एतदेव स्पष्टतरमाह—

सकुल्लिव उ पव्वज्जा, पक्खित्तो एगवायण सुयम्मि ।

अव्वुज्जतपरिकम्मे, मोहे रोगे च उत्तरिओ ॥ ३२१ ॥

प्रव्रज्यापाक्षिको नाम (सकुल्लिव उ चि) स्वकुलसभवी,
उपलक्षणमेतत्, तेन स्वगणसभवी स्वशिष्य इत्याद्यपि क-
ष्टम् । श्रुते पुनर्पाक्षिकं पुनरेकवाचनम् । इह सूत्रे इत्यदिग-
ग्रहणाद् यावत्कथिक्यपि दिङ्ग सूचिता । तामुभयीमपि व्याख्या-
नयति—(अव्वुज्जय इत्यादि) आचार्योऽन्युद्यतविहारपरिकर्म-
काम, उपलक्षणमेतत्, अन्युद्यतमरणं वा प्रतिपत्तुम् । यावत्क-
थिकमाचार्यमुपाध्याय वा स्थापयितुमाह—चिकित्सा वा कर्तु-
काम इत्यत्रम् । अक्षरयोजना त्वियम—अन्युद्यतमरणौ वा, या-
वत्कथिकाचार्योपाध्यायाविति शेषः । मोहे रोगे चेत्यत्र,
बहुवचनं द्वित्वेऽपि प्राकृतत्वात्, आचार्यश्च यावत्कथिकाऽऽ-
चार्यस्थापने द्विविधः—सापेक्षो, निरपेक्षश्च ।

तथा चात्र राजदृष्टान्तः, तमेवाऽऽह—

दिद्धतो जह राया, सावेक्खो खलु तहेव निरवेक्खो ।

सावेक्खो जुवनरिंदं, उवेइ इय गच्छुवज्ज्जायं ॥ ३२२ ॥

दृष्टान्तोऽत्र यथा राजा । तथाहि—राजा द्विविधः—सापेक्षो, निरपे-
क्षश्च । तत्र य सापेक्षः स जीवन्नेव युवराजं स्थापयति, युवरा-
जश्च स स्थापनीयो यस्मिन्नुरक्ता परिपत् । ततः कालगतेऽपि
राज्ञि न वैराग्यमुपजायते, किं तु तदवस्थमेव राज्यमनुवर्तते,
यस्तु निरपेक्षः सन् स्थापयति युवराजं, तस्मिन्नेव स्थापिते
राज्ञि कालगते दायादानां परस्परकलहतो राज्यं विनाशमा-
विशति । एवमाचार्योऽपि द्विविधः—सापेक्षो, निरपेक्षश्च । तत्र
यो गच्छुसापेक्षः स जीवन्नेव गणधरं स्थापयति, तस्मिन्नेव
स्थापिते कालगतेऽप्याचार्यं गच्छो न सीदति । तथा चाऽऽह—
इति एव सापेक्षराज इव जुवनरेन्द्र, सापेक्ष आचार्यो जीव-
न्नेवेति वाक्यशेषः, गच्छोपाध्याय गच्छनायकं स्थापयति । पुन-
र्गच्छनिरपेक्षः सन् आचार्यं जीवन् स्थापयति । तस्मिन् कालग-
ते परस्परकलहभावतो गच्छो विनाशमुपयाति, तस्माद् जी-
वत्येव गणधरे आचार्यं उपाध्यायो वा स्थापयितव्यः ।

साम्प्रतं मिथ्यात्वं चाऽऽचार्योपाध्यायस्थापनाविषयमाह—

गणहरपाउग्गासति, पमायअप्पाविने व कालगते ।

थेराण पगामेती, जात्रऽण्णो न ठावितो तत्थ ॥ ३२३ ॥

गणधरस्य गणधरपदस्य प्रायोग्यो गणधरप्रायोग्यस्तस्या-
सति अभावे । अथवा—प्रमादतोऽस्थापित एवाऽऽचार्यं काल-

गते इत्वर आचार्य उपाध्यायो वा स्थाप्यते, स च ये. स्थाप्यते, ते स्थविराणां गच्छवृहत्तराणां प्रकाशयन्ति-यावत्तत्र, मूलाऽऽचार्यपदे वाऽन्यो न स्थापितो ज्ञवति, तावदेव युष्माकमाचार्य उपाध्यायो वा प्रवर्त्तक इति । इह एकपाक्षिका द्विविध उक्तः-प्रव्रज्यया, श्रुतेन च । अत्र च भङ्गवतुष्टयम् । तद् यथा-प्रव्रज्यया एकपाक्षिकश्रुतेन १, प्रव्रज्यया न श्रुतेन २, न प्रव्रज्यया श्रुतेन ३, न प्रव्रज्यया नापि श्रुतेन ४ । एतदपि भङ्गवतुष्टय कुलाऽऽदिष्वपि योजनीयम् ।

तथा चाऽऽह-

पव्वज्जाएँ कुलस्स य, गणस्स संघस्स चैव पत्तेयं ।

समग सुएण जंगा, कुज्जा कमसो दिसावधे ॥ ३२४ ॥

द्विचन्धे आचार्यपदे, उपाध्यायपदे वा स्थाप्यमाने इत्यर्थः, प्रव्रज्यया कुलस्य गणस्य सङ्घस्य च प्रत्येक श्रुतेन सार्धं भङ्गवतुष्टय प्रत्येक योजयेदिति ज्ञाव । तत्र प्रव्रज्यया भङ्गवतुष्टयमुपदर्शितम् । इदानीं कुलस्योपदर्शयते-कुलेनैकपक्षः श्रुतेन च १ । कुलेनैकपक्षिको न श्रुतेन २ । कुलेन नैकपक्षिकः किं तु श्रुतेन ३ । न श्रुतेन नापि कुलेन ४ । एव गणने सङ्घेन च प्रत्येक भङ्गवतुष्टय ज्ञावनीयम् । तत्र प्रव्रज्या कुल गण वाऽधिकृत्य यः प्रथम-भङ्गवर्त्त स इत्वरो, यावत्कथिको वा स्थापनीय, तद्भावे तृतीयभङ्गवर्त्त यदि पुनर्द्वितीयभङ्गवर्त्तन, चतुर्थभङ्गवर्त्तन वा स्थापयति, तदा तस्य स्थापयितुं प्रायश्चित्त चत्वारो गुरुमासा, न केवलमेतत् प्रायश्चित्त, किं चाऽऽज्ञादयोऽपि दोषाः ।

तथा चाऽऽह-

आणाऽऽणो य दोसा, विराहणा होइ-मेहिँ ठाणेहिँ ।
संकिणँ अग्निणवगहणे, तस्म व दीहेण कालेण ॥ ३२५ ॥

आज्ञाऽऽद्य आज्ञानवस्थाप्यमिथ्यात्वाविराधनारूपा, चशब्दोऽनुक्तप्रायश्चित्तसमुच्चये । तच्च प्रायश्चित्तन प्रागेवोपदर्शितम्, तथा विराधना गच्छस्य भेदो भवति, आज्ञया वक्ष्यमाणाज्ञया स्थानाज्ञयाम्, तौ एव दर्शयति, शङ्कितेऽभिनवग्रहणे च साधूनां यदि ग्लानावस्था स्थापयितुं दीर्घेण कालेन रोगचिकित्सा वा कृत्वा समागतस्य शङ्कते ।

एतदेव विभावयिषु प्रथमत इत्वरस्य, यावत्कथिकस्य च स्थापने विषयमाह-

परिकर्मं कुणमाणे, मरणस्स उब्बुज्जयस्स ववहारे ।

मांहे रोगतिगिच्छा, ओहावंते वि आयरिए ॥ ३२६ ॥

अज्युद्यतस्य मरणस्य पादपोषगमनवृत्तस्य परिकर्म द्वादशसावत्सरिकसंवेदनारूप कुर्वाणे, यदि वा अभ्युद्यतविहारस्य जिनकल्पाऽऽदिप्रतिपत्तिलक्षणस्य परिकर्म तपोभावनाऽऽदिलक्षणं कुर्वति, यावत्कथिक आचार्यः स्थापनीय, मांहे मोहचिकित्साया, रोगचिकित्साया, यदि वा अवधावत्याचार्ये इत्वर आचार्यः स्थापयितव्यः ।

तत्र श्रुतानेकपाक्षिकेत्वरऽऽचार्यस्थापने दोषमाह-

दुविहतिगिच्छं काऊ-ए आगतो संकियम्मि कं पुच्छे ।

पुच्छतु च कं इयर, गणनेदो पुच्छणाहेउ ॥ ३२७ ॥

श्रुत्वाऽनेकपाक्षिकेत्वरऽऽचार्यस्थापने द्विविधचिकित्सा, मोहचिकित्सा, रोगचिकित्सा चेत्पर्यं । दीर्घकालं कृत्वा समागतसन् शङ्किते सूत्रे, अर्थे च कं पुच्छे, नैव कञ्चनेति भावः ।

स्थापिताऽऽचार्यस्य त्रिप्रवाचनाकत्वात्, इतरे वा गच्छवासिनि आचार्ये मोहचिकित्सां वा कुर्वन्तः । कं पुच्छतु, नैव कञ्चन, पूर्वोक्तादेव हेतोः । ततस्ते वाचनाप्रदायकमलभमाना गच्छान्तरमुपसपद्येरन्, गच्छान्तरोपसपत्तो च प्रश्नहेतोर्गणभेदः स्यात् ।

सप्रति श्रुतानेकपाक्षिकयावत्कथिकाऽऽचार्यस्थापने दोषमाह-
न तरइ सो संधाउं, अप्पाधारो व पुच्छिउं देइ ।

अनत्थ व पुच्छते, सच्चित्ताऽऽदी उ गेएहंति ॥ ३२८ ॥

स श्रुतानेकपाक्षिक स्थापितो यावत्कथिक आचार्यो भिन्नवाचकत्वाद् न शक्नोति संधातु विस्मृतमालापक दातुम् । अथवा-श्रुतानेकपाक्षिकोऽल्पश्रुतोऽप्युच्यते, ततोऽष्टपाधारो, अल्पस्य सूत्रार्थस्य चाऽऽश्रय इति पृष्ट सन्नव्य पृष्टमाज्ञापक ददाति, अन्यत्र च गणान्तरे गत्वा पृच्छति, ते गच्छान्तरवर्तिन आचार्यास्तेनोत्पादित सच्चित्ताऽऽदिकं गृह्णन्ति, अगीतार्थानां न किञ्चिदाभाव्यमिति जिनवचनात्तस्य च तेषां समीपे प्रस्थापना च ।

उपसहारमाह-

सुयतो अणेगपक्खि, एए दोसा जवे उव्वेतस्स ।

पव्वज्जाऽणेगपक्खि, उव्वयंते इमे भवे दोसा ॥ ३२९ ॥

श्रुतानेकपाक्षिकमित्तर, यावत्कथिक वाऽऽचार्य स्थापयत एते अनन्तरोदिता दोषा ज्ञवन्ति, प्रव्रज्याऽनेकपाक्षिक पुनरित्तर, यावत्कथिकं वा स्थापयत इमे वक्ष्यमाणा भवन्ति दोषा ।

तानेव प्रतिपिपादयिषुराह-

दोएह वि वाहिरभावो, सच्चित्ताऽऽदीसु भंरुणं नियमा ।

होइ गणस्स उ भेदो, सुचिरेण न एस अम्ह ति ॥ ३३० ॥

प्रव्रज्यानेकपाक्षिक इत्वरयावत्कथिकाऽऽचार्यस्थापने द्योरोपि, गच्छस्याऽऽचार्यस्य चेत्पर्यं । वहिर्जावो वहिर्जावाध्यवसायो भवति । तथाहि-योऽसौ स्थापयति आचार्यः स गच्छवर्तिन साधून्समस्तानपि परकीयान्मन्यते, साधवोऽपि गच्छवर्तिनस्त परमभिमन्यन्ते, एव परस्परवहिर्जावाध्यवसाये भवति स्थापितस्य गच्छवर्तिना च साधूनामनाभाव्यानि सच्चित्ताऽऽदीनि गृह्यता नियमतो भएरुन कलहो ज्ञवति, तथा च सति प्रवचनोरूमाह प्राक्कल्पे व्याचर्णित, प्रायश्चित्ताऽऽपत्तिश्च, अन्यच्च गच्छवर्तिनस्तो साधवो मन्यन्ते सुचिरेणापि प्रभूतेनापि कालेन गच्छता-नास्माकमेव, परकीयत्वात् । उपलक्षणमेतत्, सोऽप्यजिमन्यते सुचिरेणाप्येते परकीया इत्येव परस्परमध्यवसायज्ञावतो गणस्य गच्छस्य भेदो भवति, तस्मादित्वरो, यावत्कथिको वा प्रथमभङ्गवर्त्त स्थापयितव्यः ।

अत्रैवापवादमाह-

अन्नयरतिगिच्छाए, पढमासति तइयभंगमित्तरियं ।

तइयस्सेव उ असती, वित्तिओ तस्सासति चउत्थो ३३१ ।

अन्यतरचिकित्साया-मोहचिकित्सायां, रोगचिकित्साया वा । आचार्यमित्तरमुपलक्षणमेतत्, अभ्युद्यतमरणप्रतिपत्तावभ्युद्यतविहारपरिकर्मप्रतिपत्तौ वा यावत्कथिकमाचार्यमुत्सर्गन प्रथमभङ्गवर्तिन स्थापयेत्, प्रथमभङ्गवर्त्तिनोऽसति अभावे तृतीय तृतीयभङ्गवर्तिनमित्तरम्, उपलक्षणमेतद्-यावत्कथिक वा स्थापयेत् । तत्र सूत्रेऽर्थे च स शीघ्र निष्पादायितव्यः । तृतीयस्यापि तृतीयभङ्गवर्तिन, एवशब्दोऽपिशब्दार्थः, अ-

सत्यज्ञावे पुनर्द्वितीयो द्वितीयभङ्गवर्ती, तस्यासति चतुर्थे । तत्र योऽसौ चतुर्भङ्गवर्ती स्थापयितव्यो भवति स एतादृशगुण --

पयतीर्णे मित्रसहावं, पगतीर्णे संमतं वि शिष्यं वा ।

नाल्लण गणस्य गुरुं, त्रिणि अणोपपत्तं पि ॥३३२॥

अनेकपक्षिणमपि प्रव्रज्यापक्षरहितश्रुतसमानपक्षरहितमपि प्रथमद्वितीयतृतीयभङ्गवर्त्यसमवे प्रकृत्या, स्वज्ञावेन त्वक-पटभावतो मृदुस्वभावमरोपणस्वभाव, तथा प्रकृत्या स्वभा-वेन सम्मनमज्जितं, समस्तस्याऽपि गच्छस्येति गम्यते । स्वज-नसवन्धभावतो वा निजकमात्मीय ज्ञात्वा गणस्य गुरु स्था-पयितव्यः ।

तस्य चतुर्भङ्गवर्तिनः सच्चित्ताऽऽदिषु य आभवनव्यवहा-

रस्तमभिधित्सुराह-

साधारणं तु पदमे, विदुः खेत्तुमि तदुर्णं सहस्रुक्खे ।

अणद्विज्जंते सीसे, तेसिं एकारम विजागा ॥ ३३३ ॥

प्रथमे वर्षे साधारणम्, किमुक्तं जवति? यावज्जन्ते तस्य नद्, द्वि-तीये वर्षे यत्क्षेत्रे तदीये दृश्यते तद्वत्त्ववर्तिनां साधूनां, शेष गण-धरस्य, तृतीये वर्षे समस्तु खोपनता यद् लभन्ते तत्तेषामेव गच्छवर्तिनामाभावयति, शेष गणधरस्य, चतुर्थोऽऽदिषु वर्षेषु सर्वे गणधरस्य, एष आभवनव्यवहारोऽनधीयाने शिष्ये । किमुक्तं जवति? - ये स्थापिताऽऽचार्यस्य समीपे न पठन्ति तान् प्रति उच्यते, ये पुनराचार्यस्य समीपे न पठन्ति तेषामेकादश विभागा । तथा चाऽऽह-शेषेऽवधाने एकादश विभागा प्रकारा आभवनव्यवहारस्य ।

तानेव प्रतिपिपाटयिपुराह-

पुव्वुदिट्ठं तस्सा, पच्छुदिट्ठं पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि पदमे, पम्भुत्तए जत्थ सच्चित्तं ॥ ३३४ ॥

प्रतीच्छिके गन्तान्तराध्ययनार्थमधिकृतगच्छोपसपद प्रपन्नो यत् आचार्यपदस्थापनात् पूर्वमुद्दिष्टं सच्चित्तम्, उपलक्षणमेत-त्-अचित्तक, वस्त्रपात्र प्रथमे वर्षे जवति सपद्यते तत्सर्वं तस्य प्रतीच्छकस्य, एष प्रथमो विकल्पः । यत्पुनराचार्यपद-स्थापनात् पश्चादुद्दिष्टं प्रथमे वर्षे सपद्यते सच्चित्ताऽऽदिक त-त्सर्वं प्रवाचयतोऽधिकृतस्यापनाऽऽचार्यस्यापयितुः, एष द्विती-यो विकल्पः ।

पुव्वं पच्छुदिट्ठं, पम्भुत्तए जं तु होऽ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि वितिण, तं सर्वं पवाययंतस्स ॥ ३३५ ॥

आचार्यपदस्थापनात् पूर्व पश्चाद्वा यदुद्दिष्टं सच्चित्तम्, उपलक्-णमेतदचित्तं वा, द्वितीये सवत्सरे जवति सपद्यते । कस्याह- प्र-तीच्छिके गच्छान्तरादागत्य सूत्रार्थस्य वा प्रतीच्छन प्रतीच्छा, तथा चरति प्रतीच्छिकस्तस्मिन्, तत्सर्वं प्रवाचयतोऽप्यपयितुर-धिकृतस्थापिताऽऽचार्यस्य वेदिनव्यम् । एष तृतीयोऽपि विकल्पः ।

पुव्वं पच्छुदिट्ठं, सीसम्मि उ जं तु होऽ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि पदमे, तं सर्वं गुरुस्म आभवति ॥ ३३६ ॥

आचार्यपदस्थापनात् पूर्व पश्चाद्वा उद्दिष्टं यत् सच्चित्तम्, उ-पलक्षणत्वादस्याचित्तं, वस्त्राऽऽदिक, शिष्ये प्रथमवर्षे जवति सपद्यते तत् सर्वं गुरोराजवति । एष चतुर्थो विभागः ।

पुव्वुदिट्ठं तस्सा, पच्छुदिट्ठं पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि विदुः, सीसम्मि उ जं तु सच्चित्तं ॥ ३३७ ॥

यत्सच्चित्तमचित्तं वाऽऽचार्यपदस्थापनात् पूर्वमुद्दिष्टं सच्चि-त्तमचित्तं वा शिष्ये द्वितीये सवत्सरे भवति सपद्यते, तत्सर्वं तस्य शिष्यस्याऽऽभवति । एष पञ्चमो विभागः । यत्पुनराचार्य-पदस्थापनात् पश्चादुद्दिष्टं सच्चित्तमचित्तं वा शिष्ये तृतीये स-वत्सरे भवति सपद्यते, तत्सर्वं प्रवाचयतोऽधिकृतगुरोराज-वति । एष सप्तमो विभागः ।

पुव्वुदिट्ठं तस्सा, पच्छुदिट्ठं पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि पदमे, तं सिस्मिणिण उ सच्चित्तं ॥ ३३८ ॥

आचार्यपदस्थापनात् पूर्वमुद्दिष्टं सच्चित्तमचित्तं वा प्रथमे स-वत्सरे शिष्येऽप्यपि शिष्याया आभवति । एषोऽष्टमो विभागः । यत्पुनराचार्यपदस्थापनात् पश्चादुद्दिष्टं सच्चित्ताऽऽदिक प्रथ-मे सवत्सरे शिष्यायाः सपद्यते, तत्सर्वं प्रवाचयतोऽधिकृतस्य गुरोराभाव्यम् । एष नवमो विभागः ए ।

पुव्वं पच्छुदिट्ठं, सिस्सीए उ जं तु सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि वितिण, एतं सर्वं पवाययंतस्स ॥ ३३९ ॥

पूर्वं पश्चादुद्दिष्टं सच्चित्तमचित्तं वा द्वितीये सवत्सरे शिष्या-या सपद्यते, तत्सर्वं प्रवाचयतोऽधिकृतस्य गुरोः । एष दशमो विभागः ।

पुव्वं पच्छुदिट्ठं, पम्भुत्तयाए उ जं तु सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि पदमे, तं सर्वं पवाययंतस्स ॥ ३४० ॥

पूर्वं पश्चाद्वा यदुद्दिष्टं सच्चित्तमुपलक्षणमेतदचित्तं वा प्रथमे वर्षे प्रातोच्छ्रित्या शिष्यायाः सपद्यते, तत्सर्वं प्रवाचयतोऽधि-कृतस्य गुरोः । एष न्यायेन द्वितीयाऽऽदिष्वपि सवत्सरेषूक्तः । एष एकादशोऽपि विभागः ।

साम्प्रतमुपसंहारमाह-

जम्हा एते दोसा, उविहे वि अ पक्खिए तु ठवियम्मि ।

तम्हा उ ठवेयव्वो, कमेणमेणं तु आयरिओ ॥ ३४१ ॥

द्विविधे-अन्यपाक्षिके श्रुतप्रव्रज्यापक्षरहिते वेत्यर्थः । स्थापिते चाऽऽचार्ये यस्मादेते अनन्तरोदिता दोषास्तस्मादेतेनान्तरोदितेन " पदमासति तद्व्यभग (३३१) " इत्यादिलक्षणेन क्रमेण स्थापयितव्य आचार्य इति ।

अथ प्रथमभङ्गवर्ती केन विधिना स्थापयितव्यः? उच्यते-

एयस्मेगदुगादी, निप्फणा तेसि वधइ दिसाओ ।

संपुच्छण आलोयण-दाणे मिलिएण दिट्ठतो ॥ ३४२ ॥

एतस्य प्रथमभङ्गवर्तिनः स्थापिताऽऽचार्यस्य एकद्विकाऽऽ-द्य एकद्वित्रिचतुरादयः शिष्या निष्पन्ना यद्वि भवन्ति, तत-स्तेषां दिश आचार्यत्वमुपाध्यायत्वं चेत्यर्थः । वध्नानि, तथा योऽमावाचार्यं मन्दिष्टो-यथैव सूत्रतोऽर्थतश्च निर्माणाऽऽचा-र्यपदे स्थापनीयस्तस्य स्थापितगणधरेणाऽऽचार्यपदे स्थापितस्य शिष्याणां विप्रतारणार्थं सप्रच्छन्न, तद्वत्तवहनमवलोकनं सा-क्षात्समीपं गत्वा सयमयात्राजिह्वहन् प्रच्छन्नं दानं वस्त्र-पात्राऽऽदे । एतेषां समाहारो द्रष्टुं, तस्मिन्नापि कृते वि-परिणामाभावे मिलितेन गोपालद्वयमिलितेन दृष्टान्तो घक-व्यो, द्वयोर्गोपालयोर्मिलितयोः प्रभूता धनवृद्धिर्भूत, तथा शुष्माकमन्माक च मिलितानां विहरतां भूयान् ज्ञानाऽऽ-दिनामो भवतानि मिलितविहृतव्यमिति ।

साम्प्रतमेनामेव गाथा विवरीषुरिदमाह-

गीयमगीया बहवो, गीयत्यसलक्खणा उ जे तत्थ ।

तेमिं दिसाज दाज, वियरति सेसे जहरिहं तु ॥३४३॥

गच्छ बहव साधवो (गीयमगीया इति) गीतार्था अगीता-
र्याश्च, तत्र ये गीतार्थास्तत्रापि सलक्खणा आचार्यलक्खणोपेता,
तेषां दिश आचार्यपदानि दत्त्वा शेषान्साधून्यथाह यथायोग्य,
तथा केषाञ्चिदनुत्ताधिकत्वेन केषाञ्चित्सामान्यतः शिष्यत्वेन
वितरति प्रयच्छति। एतच्च तदा दृष्टव्यं यदा प्रत्येक बहव शि-
ष्या प्राप्यन्ते, अन्यथा त्वेक एवाऽऽचार्यं स्थापनीयः, शेषा-
समस्ता अपि शिष्यत्वेन सव्यन्ते, तत्रापि सलक्खणानां देशो
ज्ञायते ।

एतदेव सुव्यक्तमभित्सुराह-

मूढायरि रायणिओ, अणुमरिसो तस्म होउवज्जाओ ।

गीयमगीया मेसा, मज्झिक्खया होति सीसाह ॥३४४॥

मूलाऽऽचार्यो नाम रत्तिको रत्ताधिकः, तस्य मूलाऽऽचार्य-
स्यानुसदशोऽनुरूप उपाध्यायः, शेषास्तु ये गीतार्थास्ते
तस्य ' मज्झिक्खया ' अनुरत्ताधिका, हकारोऽस्माद्विक्रमिक,
शिष्या भवन्ति ।

रायणिया गीयत्या, अलाहिया भारयंति पुव्वदिसं ।

अपहुच्चंते सलक्खणे, केवलमेगे दिमावधो ॥३४५॥

ये पुना रत्तिका व्रतपर्यायेणाधिका, गीतार्था शुनसपडुपेता
व्रतश्रुतिनिष्पन्नाश्च केवलं सग्रहे उपग्रहे चाऽलवधिका, ते पूर्व-
दिश पूर्वाऽऽचार्यप्रदत्त दशमनुरत्ताधिकत्वलक्खण धारयन्ति,
नत्वाचार्यपदमुपाध्यायत्व वा तेषामारोप्यते, नल्लब्धिहीनत्वात् ।
एव विधि-यावन्तः स्थापिता आचार्यास्तेषां प्रत्येकमनुगन्त-
व्यम्, एतच्च तदा क्रियते यदा भूयासः साधवः स्थाप्यन्ते । (अ-
पहुच्चते इत्यादि) अग्रभवति प्रत्येकमाचार्याणां माधुपरिवारे
भूयस्यप्राप्यमाणे केवलमेकस्मिन् सलक्खणे विशिष्टाऽऽचार्यल-
क्खणोपेते दिग्बन्ध आचार्यपदाध्यागोपः क्रियते ।

एतदेवाऽऽह-

सीसे य पहुच्चंते, सर्वेसिं तेसिं हांति दायवो ।

अपहुच्चंतेसुं पुण, केवलमेगे दिमावधो ॥ ३४६ ॥

शिष्ये शिष्यवर्गे प्रत्येक प्रभवति तेषामाचार्यलक्खणोपेतानां
सर्वेषामपि देशो दातव्यः । अग्रजवत्सु प्रत्येक पूर्णतया साधु-
व्यप्राप्यमाणेषु केवलमेकस्मिन् सलक्खणतरे दिग्बन्धः कर्तव्यः,
शेषाणां तु सलक्खणानां दिशोऽनुज्ञाप्या ।

साम्प्रत तेषाचार्यपदस्थापितेपूकरणदानविधिमाह-

अच्चित्तं व जहरिहं, दिज्जइ तेसुं व बहुसु गीएसु ।

एस विही अक्खलाओ, अग्गीएसु इमो उ विही ॥३४७॥

तेषु वाऽऽचार्यपदस्थापितेषु बहुषु गीतार्थेषु अचित्तं वस्तु
पात्राऽऽदि उपकरण यथाऽहं यो यावन्मात्रार्हस्तस्य तावन्मात्र
दीयते, एव विधिराख्यातो गीतार्थेषु सूत्रार्थनिष्पन्नेष्वाल्पा-
र्यलक्खणोपेतेषु, अगीतेष्वनधिगन्सूत्रार्थेष्वाल्पाचार्यलक्खणोपेतेष्वय
वक्ष्यमाणो विधिर्दृष्टव्यः ।

तमेवाऽऽह-

अरिहं व अनिम्मायं, नाजं थेरा जणंति जो उवितो ।

एयं गीयं काउ, दिज्जाहि दिमं अणुदिसं वा ॥३४८॥

अहो नाम लक्खणोपेनतयाऽऽचार्यपदयोग्य, परमद्यापि सूत्रे-
ऽर्थे च न निर्मातस्तमर्हमनिर्मात ज्ञात्वा यो गणधरस्तत्काष्ठं
स्थापितस्तत्स्थविरा बृद्धा आचार्या ज्ञानन्ति-यथा एन साधु गीत
गीतार्थं कृत्वा दद्यात् भवान् दिशमनुदिश वा ।

सो निम्माविय उवितो, अत्यति जइ तेण सह उवितो लहं ।

अहं न वि चिट्ठइ तहियं, संघामो ता से दायवो ॥३४९॥

योऽस्मावाचार्येण सदृष्टे ययैत साधु निर्माप्य एतस्मै दिशमनुदि-
श वा दद्यात् स निर्मापितो निर्माप्याऽऽचार्यपदे स्थापित, ततः
स यदि निर्मापित स्थापितस्तेन सह तिष्ठति विहरति ततो द्रष्ट
समीचीनम् । अथ नैव, अपिशब्द एवकारार्थो, न तिष्ठति तत्र
तस्य समीपे तर्हि (से) तस्य सह्यादो दातव्यः, यस्य पूर्वाऽऽ-
चार्येण वैयावृत्यकरो दत्त, सोऽपि तेन सार्द्धं विहरति ।

तत्र ये स्थापितगणधरणको द्वौ प्रयो वा सहाया दत्तश्च
पूर्वाऽऽचार्यप्रदत्तो वैयावृत्यकरस्तान् पाठयति, ये चाभिनवशैक्-
का उपस्थापिता प्रवाजिता, तेऽप्यात्मन शिष्यत्वेन सवन्धनी-
या, एव सजातपृष्ठविहार सन् अन्यत्र विहारेण गत, तस्य
तत्र विहरतः शिष्यान् सस्थापितगणधरो विपरिणमयितुकामो
यत् समाचरति तदुपदर्शयति -

पेमेइ गंतु व सयं व पुच्छे,

संवंधमाणो उवहिं व देती ।

सज्जंतिया मिं व समद्विया वि,

सचित्तमेवं न लभे करंतो ॥ ३५० ॥

यत्र स निर्मापितः स्थापितो विहरति तत्रोदन्तवाहका-
न्साधून् तत्शिष्याणां प्रेषयति । अथवा-स्वयमन्तराऽन्तरा
गत्वा तान्पृच्छति । यथा-सस्तरथ श्रूय सुखेन, यद् भो भवतां
नास्ति तत्कथयत, येनाऽहं ददामीति । तथा तान् शिष्याना-
त्मन सवन्धयन् उपधि चान्तराऽन्तरा ददाति । तथा ये
स्वाध्यायनिमित्तं समीपस्थापितोऽनुरत्ताधिका गीतार्था इ-
त्यर्थः, तान् तेषां निर्माप्यस्थापितानामाचार्याणां मुक्त्वा ना-
त्मन समालापयति सन्नेषयति, ' लीह ' सन्नेषणे इतिवचना-
त् । एव तेन गीतार्थाः शिष्याश्च विपरिणम्यमाना निर्मापित-
स्थापितस्य समीप मुक्त्वा त स्थापितगणधरमुपसपद्यन्ते । स
चैव सचित्त साधुवर्गलक्खणमात्मसात् कुर्वन् न लभते, व्यवहा-
रतो न ते तस्याऽऽभवन्तीति भावः ।

अथैवमपि ते विपरिणम्यमाना न विपरिणमन्ति, नाऽपि

तस्य समीपमायाति, ततोऽनेन दृष्टान्तेन तावत्सव-

न्धयन्ति, तमेव दृष्टान्तमाह-

गोवाल्लगदिहंतं, करेति जहं दांषि भाजणो गोवा ।

रक्खती गोणीओ, पिहप्पिहा असहिया हो वि ॥३५१॥

गेल्ले एगस्म उ, दिष्ठा गोणी उ ताहे अन्नस्स ।

इय नाज्जण ताहे, सहिया जाया हुवे गोवा ॥ ३५२ ॥

" दांषि गोवाला सहोयरभाउगा भजण करेत्ता पत्तय पत्तय
वेयणएण गावीओ रक्खति, अन्नया तेसिं एमो रोगी जातो,
ततो तेण जाव न रक्खिया तो गावीनो परिहीणो जातो, अन्नया
वित्तो पक्किल्लगो, सो वि नहेव परिहीणो । नतो तेहिं एगाग-

यस्स न सोहणमिति चित्तिऊण परोप्पर पीती कया, ततो एको पडिलगो तस्स चित्तिओ गावोओ रक्खइ, एव इयरस्स वि, एव तेसिं दव्वपरिवुद्धी जाया । एव अम्ह पि वीसु वीसु विहरताण परिहाणी भवति, तम्हा मित्रिया वि हरामो, जेण विउला नाणादीण बुद्धी हवइ, ज तुम्भ त तुम्भ चेव नाह त हरामि । एव समल्लेयावेत्ता सीसे लब्धमिति, एव विपरिणामेइ, तह वि सो न लहइ । ”

संप्रत्यकरणयोजना । गोपात्रकहप्रान्त करोति-यथा द्वौ गोपौ भ्रातृकौ, तौ द्वावप्यसहितौ पृथक् पृथक् वेतनेन गा रक्षत, अन्यदा एकस्य श्लान्तवे गा अन्यस्य गोस्वामिना दत्ता, स वेतनात् परिभ्रष्ट । एवमितरोऽपि श्लान्तवे वेतनपरिहीणो जातः, तत इति पृथक् असहस्यतस्य महती व्यवहानिरिति कृत्वा जातौ द्वावपि सहितौ भवति ।

उपसहारमाह-

एवं दोषि वि अम्हे, पिहप्पिहा तह विहरिमो सपमं ।

वायाते एऽसोषे, सीसा उ परं व न भयंति ॥ १५३ ॥

एवं द्वयेऽपि वय यद्यपि पृथक् पृथक् तिष्ठामः, तथाऽपि समक सहिततया विहरामो, येन व्याघ्राते श्लान्तत्वाऽऽद्विक्लवे, अन्योऽन्यस्य ज्ञानाऽऽविहानिर्नोपजायते, शिष्या वा परं न भजन्ते, एवमपि सत्कुर्वाणो न लभते शिष्यम् । व्य० २ उ० ।

दिग्विपरिणामे-

जे भिक्खु दिमं विपरिणामेइ, विपरिणामंतं वा साऽज्जइ ॥ १५ ॥ जे निक्खु दिसं अवहरइ, अवहरंतं वा साऽज्जइ ॥ १३ ॥

दिशेति व्यपदेश-प्रव्रजनकाले, उपस्थापनाकाले वा य आचार्य उपाध्यायो वा व्यपदिश्यते सा तस्य दिशा इत्यर्थः । तस्यापहारः, त परित्यज्य अन्यमाचार्यमुपाध्याय वा प्रतिपद्यते इत्यर्थः । सजतीए पवत्तिणी ।

अवि य-

रागेण व दोसेण व, दिसावहारं करेति जो निक्खू ।

सो आणा अणवत्थ, मिच्छन्नविराहणं पावे ॥ १२५ ॥

रागेण-किंचि जीयन्नग पासित्ता रागो जातो, ताहे त दिस गे पडति, पुरिल्ले आयरिओवज्झाप उज्जेति । दोसेण-को वि कम्हि त्ति कारणे उडुसद्धो समणा अण आयरियं सदिसति, तस्स चउगुरु पाच्छिच, आणादिणा दोसा भवति ।

अहवा इमो रागेण उद्दिसति-

जातिकुलरूपजामा-धणवलपरिवारजमतवे द्वाभे ।

सत्तवयवुद्धिधारण, उगहमीले समायारी ॥ १२६ ॥

माउक्खविमुक्का जाती, पियापक्खविमुक्क इक्खामुमादिय कुल, सुविभक्तगोवगअहाणपवेदियत्तण रूव, मियमदुरकहु-अज्जिहाणा ज्ञासा, धणिम पव्वनियस्स ता तत्थ मेऽत्थि, उव्वेय-मससोणिओ यत्तव, विरियतरायसस्रोवसमेण वा वत्तव, ममम-यपरसमयविसारत्तणेण होगुत्तरे य जसो, चउत्थादिणा बाहि-रुभतरेण वा तवेण वा जुत्तो आहारोवक्कणवाभसपणे । विद्धि-आवईसु अ अणुस्सुओ अविक्रमो य सत्तमतो, उग्गवसा-

णो वा सत्तमतो, तीसतिवरिसो तिदसो इव वयव, उप्पाइ-यादिचउविहवुक्किसु वेदो बुद्धिम, बहु धरेति, बहुविध धरेइ, अणिम्मिय धरेति, असद्विदु धरेति, दुद्धर धरेइ, धुव धरेइ, एव उगहणे वि खमादी, सीलउव्वेतो सीलव, चक्कवालसमायारीए जुत्तो कुसलो य ।

एव-

एतेहि उव्वेतं, रागेण परं च उद्दिसति कोइ ।

जच्चाइविहूणं वा, उज्जति कोई परिजवेणं ॥ १२७ ॥

एतेहि उव्वेय कोइ रागेण अण आयरियं उद्दिसति, एतेहि चेव जच्चादिपेहि विहूण कोइ परिभवेण परिच्चयति, दो-वेणेत्यर्थः ।

गाहा-

अहवण मेत्ती पुव्वं, पूयाद्विपरिवारतो रागे ।

अहिकरणमममाणे, सभावऽणिट्ठं च दोसेणं ॥ १२८ ॥

‘अहवण’ शब्दो विकल्पप्रदर्शने, मित्रभावो मैत्री, तत्पूर्वं तन्निमित्त, महाद्यनपूइय, नेण वा सो पूइतो अट्टारादिद्विद्विषय, परि-वारसंपन्न वा, एतेहि गुणेहि उव्वेय रागेण आयरिय पमिवज्जति, आयरिएण पुण सक्कि अधिकरणे उप्परणे आर्यरण वा अस-मणिओ, सभावेण वा अणिट्ठ आयरिय परिच्चयति एस दोसेण ।

पुनिसतरियपरिच्चाए अरणमुदेसेण य इमे दोसा-

आणादिणो य दोसा, विराहणा होति मज्जमाऽऽताए ।

दुल्लभवोदीयत्तं, वितियपयविराहणा चेव ॥ १२९ ॥

तित्थकराण आणाजगो, आदिसद्दाओ अणवत्था-जहा एव-स्स एयमसच्च तहा अण पि, एव मिच्छन्न जणयति, चित्ति-यपदविहाणे संजमविराहणा । अण्णेण भणितो-किमायरिय परिच्चयसि ?, उत्तराउत्तरेण अधिकरण, एत्थ आयसजम-विराहणा, दुल्लभवोदीयत्तं च णिच्चत्तेति, तम्हा दिसावहार णो करे ।

वितियपदेण अण्णमायरिय उद्दिसिज्जा-

वितियपए आयरिए, ओससोवाइए य कावगते ।

ओसणे उव्विहो खलु, वत्तमवत्तस्स मगणया ॥ १३० ॥

जइ आयरिओ ओसरणो जातो, ओहाइतो वा, कावगतो वा, एए तिप्पि दारा । एत्थ ओससो उव्विहो-पासत्थो, ओस-ओ, कुमीहो, ससत्तो, अहाइहो, णित्तिओ य । तम्मि गच्छे आय-रिओ जो सकप्पिओ वत्तो अवत्तो वा सो वत्तावत्तो कह गण धरेति त्ति चउभगेण मगणा कज्जति । सोल्लसवरिसाऽऽरेण वयसा अवत्तो, परेण वत्तो, मणधीयणिसीहो अगीयत्थो सुत्ते-ण अत्यनो वा, सुत्तेण गीयत्थो वण वत्तो, सुत्तेण वि वत्तो वण वि वत्तो, पढमजगो । वितियओ सुअवत्तो ण वण । तत्ति-ओ सुएण अणुवत्तो वण वत्तो । चउत्थो दोहि वि अवत्तो ।

वत्ते खलु गाहा-

वत्ते खलु गीयत्थे, अवत्ते वत्तेण हवइऽगीयत्थे ।

ओसरणो उव्विहो खलु, अहवोसरणे य मगणया १३१

वण वत्तो गीयत्थो एस पढमजगो, खलु पाटपूरणे, अवत्तो वण एस वितियजगो, पढमजगे हवइ अगी-यत्थे एस ततियमंगो- पढमजगिल्लो उभयवत्तो, तस्स

इच्छा-अष्टमायरिय उद्दिशति वा, न वा, सो वचोवमो ओस-
षायरिय सारति, चोदयतीत्यर्थः । कह १, अष्ट गीत पे-
सति, अहवा-ओसष्टे सयं गतुं चोदेति त, एस च सय
या गच्छति ।

गाहा-

एगाह पणग पक्खे, चउमासे वरिसे जत्थ वा मिलति ।
चोदेति चोदयेती, अणिच्छे वट्ठावए सयं तु ॥ १३२ ॥

एगाहो चि ओसष्टे दिणे दिणे गतु सारति, एगाहो वा एगतर
पंचह पचह दिणाण वा सारति, एव पक्खे, चाउम्मासे,
वरिसते य, जत्थ वा समोसरणादिस्तु मिलति, तत्थ वा सा-
रेति, सव्वहाणिच्छत ए सयमेव वट्ठावेति ।

अष्ट च-

आएण च उद्दिभावे, पवेयणट्ठा ए संगहटाए ।

जति णाम गारवेण वि, मुएज्जऽणिच्छे सयं ठाति ॥ १३३ ॥

सो उभयवत्तो अष्ट वा आयरिय उद्दिशति, स्यात्किमर्थः ?
पवेयणटा ण गच्छस्स संगहट्ठा वगस्स गहणट्ठा, स्व
यमेव शक्तवान्, मम जीवते चेव अष्टमायरिय उद्दिशति,
जति णाम एरिसेण गारवेण ओसष्टवण मुएज्ज, तहा वि
साधू सव्वहा अणिच्छे, सयमेव आर्यारियपदे ठायति । गतो
पढमभगो ।

इयाणि वितियभगो । सुयवत्तो गाहा-

सुयवत्तो वयऽवत्तो, जणति गणं तेऽहं धारिउमसत्तो ।

सारिहि सगणमेयं, आएणं व वयाम आयरियं ॥ १३४ ॥

जो सुत्तेण वत्तो वण अन्वत्तो सो त आयरिय भणति-
पय ते गण अह पट्ठपणवयत्तणाओ य धारिउ अमत्तो, एहि
तुम पय सगण सारिहि, अहवा ण सारिहि तो अम्हे अएण
आयरिय वचामो इत्यर्थः ।

आयारियगाहा-

आयरिय-मुवज्जायं, पुच्छे अप्पणो य असमत्थे ।

तिगसवच्छरमद्धं, कुल्लगणसवे दिसावधो ॥ १३५ ॥

आयादुपपन्न वयत्तणातो गण वट्ठावेउमसमत्थो अष्टे आ-
यरियउवज्जाए उद्दिशितमिच्छतो पुञ्चायरिय भणति-अम्हे
अष्टस्स आयरियस्स णो उवसपज्जामो, सो ए उवसपप्पा
ण अम्ह सच्चित्तादी हरति, तुम जति सगण ण सारति, तो
अम्हे णिसिद्ध चेव आयरिय पडिवज्जामो, कुल्लव्य कुल्लसमवाय
टाउ कुल्ले ओवट्ठयति, ताहे कुल्लेण जो दत्तो स तेसि तिप्पि वरि-
साणि सच्चित्तादि णो हरति, एव गणे सधे य तिप्पि वरिसाणि ।

परतो इमा विधो-

सच्चित्तादि हरति ण, कुल्लं पि णेच्छामो जं कुल्लं तुज्जं ।

वच्चामो अष्टगणं, संघं वा जति तुम ण ठासि ॥ १३६ ॥

पुञ्चायरियस्स अगगतो जणित-ज तुह कुल्ल त कुल्लिणो,
अम्ह तिप्पि वरिसाण उववि सच्चित्तादी हरति, जइ तुम्ह अ-
म्हायरिओ ण ठासि तो अम्हे अतो वि परतो गण सघ वा दूर-
तर वयामो ताहे गणायरिओ ण ठासि, तो अम्हे अतो वि
परभागेण सघ वा दूरतर वयामो, ताहे गणायरिय उद्दि-

साधेति, गणसमवाए वा उवट्ठायति, सो वि सवच्छर स-
च्चित्तादी ण हरति, एव सधे उवट्ठायति, सो वि उम्मासे स-
च्चित्तादी ण हरति, एव वितियपदेण दिसावहार करेति ।

गाहा-

एवं वि अठायंते, तावेतुं अरूपंचमे वरिसे ।

सयमेव धरेति गणं, अणुलोमवणण सारेऽ ॥ १३७ ॥

एव अरूपंचमे वरिसे पुञ्चायरिय चोदणार्हि तावेउ अव-
तावेउ जाहे सो ए ठाह, ताहे अरूपंचमेहि वरिसेहि वय-
वत्तीज्जतो सयमेव गण धरेति, जत्थ य पासति तत्थ य पु-
ञ्चायरिय अणुलोमेहि वयणेहि सारति, चोदयतीत्यर्थः ।

गाहा-

अहवा जति अत्थि थेरा, सत्ता परिकट्ठिणं ण तं गच्छं ।

पढमजंगसरिस्सओ, तस्स उ गमओ मुण्येयव्वो ॥ १३८ ॥

अथवेति विकल्पवाची, अप्पणा गीयत्थे अष्टे य से थेरा
गच्छपरिकट्ठगा अत्थि, तो अष्ट आयरिय ण उद्दिशति, कम्हा
न उद्दिशति ? भणति-जतो पढमभगसरिस्सो चेव एस गमो
भवति । गतो वितियभगो ।

इदाणि ततियभगो । गाहा-

वत्तव्वयो अगीओ, जति थेरा तत्थ केइ गीतत्था ।

तेसंऽतिए पढतो, चोदंते असत्ति अस्तथ ॥ १३९ ॥

जो पुण वयसा प्राग्थो स वयोवत्तो, अगीयत्थो पुण जइ सग-
च्छे थेरा, गीयत्थो तो सो तेहि थेराण अतिर समीवे पढतो
गच्छस्स चोदणादि सारण करेति, ओसष्टायरिय वा चोदेति,
तेसि गीयत्थेराण असति गण घेतु अवेत्तु वा अष्टायरियस-
मीवे उवमपज्जति, सुत्तट्ठाण अट्ठा । गतो ततियभगो ।

इदाणि चत्तथो । गाहा-

जो पुण उजओऽवत्तो, वट्ठावगअसति सो उ उद्दिशति ।

सव्वे वि उद्दिशता, मोत्तूण इमे तु उद्दिशति ॥ १४० ॥

जो सुत्तेण वण अवत्तो सो गणवट्ठावगस्स असति अ-
स्तथ आयरिय उद्दिशति, उवसपद्यतेत्यर्थः । एते चउजगिद्धा
सव्वे वि इमे मोत्तु उद्दिशति ।

गाहा-

संविग्गमगीयत्थं, अस्संविग्गं अ गीयत्थं ।

आयरियउवज्जाया, उद्दिमाणस्स चउगुरुगा ॥ १४१ ॥

सत्तरत्तं तवो होति, तओ वेदो पहावति ।

छेदेण विन्नपरियाए, तओ मूलं ततो दुगं ॥ १४२ ॥

ठट्ठाणविरहियं वा, संविग्गं वा वि वयति गीयत्थ ।

चतुरो य अणुग्गाया, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ १४३ ॥

सविग्ग अगीयत्थ, असविग्ग गीयत्थ, एते आयरियउव-
ज्जायत्तेण उद्दिशतस्स चउगुरुग जवति ॥ १४१ ॥ अष्टे
सत्तदिणे चउगुरु, वेदो, एव छल्लहु, उगुरुगा वि वेदो सत्त-
दिणे वा, ततो एकेकदिण मूय, अनवट्ठा, पारच्चिया जव-
न्ति । अहवा-उगुरुगतवो परियरणगादिओ, वेदो सत्तदिणसु

णेशो, ततो पर मूत्र, अणुवचपारचियाए पच्छित्त विद्याणमाणेण
सविग्गो गीयत्थो उद्दिस्सियव्वो ॥१४२॥ उद्दिणविग्गहिय सद्दोस
संविग्गं गीयत्थ सद्दोस जति उद्दिस्सति, तो चउगुरुगा पाय-
च्छित्तं, आणादिया य दोसा जवति ।

‘छट्ठाणविग्गहिय च्छि’ (१४३) अस्य व्याख्या-

छट्ठाण जाणि नेहिं, तव्विरहित कादिया चउरो ।

ते चिय उद्दिस्समाणा, छट्ठाणगयाण जे दोसा ॥१४४॥

पामन्थो, ओसण्णो, कुसीलो, मसत्तो अद्दावदो, णित्तियो य, एने-
हिं छहिं ठाणेहिं विरहितो सद्दोसो । को भवति ? भण्णति-का-
हियादिया चउरो-कोवाए, ममाए, सपसारए, पासाणिए । अ-
हवा-काहिए, पामणिए, मासाए, अकयकिरिए । एने उद्दिस्समा-
णस्स ते चैव दोसा, जे छट्ठाणगने जणिया । ओसरणेत्ति गय ।

इटाणि ओहाइयकालगने च्छि दो दारा-

ओहातियकात्रगते, जाविच्छा ताहे उद्दिमावेनि ।

अव्वत्ते तिविहे वी, नियमा पुण संगहडाए ॥१४५॥

तीसु वि दीवितकज्जा-मि वज्जिया जति य तम्म तंणरिय ।

निक्खिविय वयंनि दुवे, जिकवू किं दाणि णिक्खिवितु १४६

दोएहऽडाए दोएह वि, णिक्खमणा होति उज्जमनेसु ।

सीयंतेसु तु मगणो, वच्चति मा ते विणामेज्जा ॥१४७॥

वत्तम्मि जो गमो खलु, गणवच्चे मो गमो उ आयरिए ।

णिक्खमणे तम्मि चत्ता, जमुद्दिसे तम्मि ते पच्छा ॥१४८॥

ओहातियओमएणे, भणति अणाहा वय विणा तुज्ज ।

कमनीसमसागरिए, दुप्पमितरगं जतो तिहं ॥१४९॥

जो जेण जम्मि ठाण-म्मि ठावितो दंसणे व चरणे वा ।

सो तं ततो सुयं त-म्मि चैव काउं भवे णिग्गो ॥१५०॥

जति वि आयरिओ ओहानिओ । ओहावण च दुविध-सारुवि-
यत्तणेण, गिहस्थत्तणेण वा । कावगते आयरिए जो पढमिहेसु
तिसु भगेसु अवत्ता तिष्ठि भणिया, तेसि जाहे इच्छा आयरि-
यउवज्जाएमु इमो विधी ॥ वत्तम्मिगाहा । इह गणावच्छेदितो
उवज्जाओ, जया उवज्जाओ आयरिओ वा अण्णं आयरिय उ-
द्दिस्सति ताहे जो उभयवत्तम्मि भिक्खुम्मि विधी, म च्चैव ग-
णावच्छेए आयरिण य विधी दृष्टयो, णवर गणणिक्खेव काउ
वयति सगणे, जे अण्णे आयरियउवज्जाया सविग्गा गीयत्था
तेनेनि गणणिक्खेव करेति, अ-भविग्गा अगीनेसु तेसु जति णि-
क्खवति तो नेण णिक्खिण्णमाणा चत्ता भवति, तम्हा अस-
विग्गा गीनेसु णिक्खेवे अण्णमे सगणा चैव वच्चति, जमु-
द्दिस्सति आयरिओ (तम्मि च्छि) नश्य ते सर्वे शिष्या भवति, प-
च्छित्तअण्णवसंपण्णकालाओ पच्छा, उवसपज्जनकालादारब्धे-
त्यर्थ । ओहाइयगाहा । ओहाइय ओमन्ना वा आयरिय जत्थ
पासति नत्थिम भणति-तुज्जेहिं विणा अणाहा वय, वयमि-
त्यात्मनिर्देशे । अन्नागारिए पदेसे तस्स ओमन्णो जाविच्छा
आयरियम्म कमेसु पदेसु नीमेण णिवरुति जणह-णहि पमा-
देण अउठ्ठहाम्मराधी करेह, अम्हे सो सुयमाउयमिमय पि
य इओ तओ इलुउठ्ठेमो ॥

सीमो पुच्छति-तस्म गिदीनृतस्म अचारिस्तिणो किं पा-
देसु णिवरुज्जति ? । आयरिओ जणति-दुप्पमितरगं जओ

तिणह-मातु पितु धम्मायारियस्स य, एने परमोवकारिणो,
एतेसि दुक्खेण पच्छुवकारो काउ सक्रति । किं चान्यत्, जो
जेण धम्मोवदेसपपदाणादिणा दमणे चरणे वा ठावितो, सो
त गुरु दसनचरणेहिं तो चुयंते देवदसनचरणेसु ठाविच
णिग्गयरिणो जवति, कृत्युपकारेत्यर्थः ।

न आयरियउवज्जाया गणपरिहृता अण्णायरिय उवसपज्ज-
ति, तदा इमो विधी-

णिक्खिवणे वि य अप्पणो, परे य मंतेसु तस्म ते देंति ।

संवाह देयऽमंतो, सो वि ण वावारेऽण्णापुच्छा ॥१५१॥

जया तेहिं आयरिओवज्जाएहिं आलोयणपपदाणेण अप्पा उ-
वणिक्खित्तो जवति, तदा भणति-इमे य मे साहु, एस परिणि-
क्खेयो, तेण वि आयरिएण अप्पणो सतेसु साहुसु ण घेत्त-
वा, तस्म चैव ते देंति, अह वत्थव्वायरियस्स अस्मात् साहुण
ता सच्चै घेतु पामिच्छायरियस्स पगमवामनं कप्पणं देंति,
मो वि अ पाडिच्छायरिओ वत्थव्वायरियस्स अणापुच्छाए
ते सिस्से ण वावारेति एमणाऽऽदिस्सु ।

सुत्त-

जे जिकवू दिसं विप्परिणामेड, दिसं विप्परिणामंतं वा
साऽज्जइ ॥ १४ ॥

इमो सुत्तस्स सुत्तेण सह सर्वथ । गाहा-

सयमेव य अवहारो, होति दिमाए ण मे गुरु तो मे ।

अह भणिता विप्परिणा-मणा उ अस्सेसिमा होति ॥१५२॥

सयमिति स्वयम् अतिक्रान्तसुत्रे विप्परिणामणा आत्म-
गता अजिहिता ।

इमा पुण वक्खमाणसुत्ते अएणे अस्सस्स दिसाविप्परि-
णामण करेति-

रागेण व दोसेण व, विप्परिणाम करेति जो जिकवू ।

दुविहं तिविहं दिसाए, सो पावति आणमादीणि ॥१५३॥

दिसं विप्परिणामेति रागेण वा दोसेण वा, रागेण-तम्मि सेहे
अज्जोववातो गाढ, ताहे तेण रागेण विप्परिणामेत्त अप्पणो
अते आकहेति, दोमेण-मा तस्स म।सो भवउ च्छि वि विप्प-
रिणामेति, आयरिओ उवज्जाया दुविहा दिमा साहुण, आ-
यरियुवज्जाए वत्तिणी य तिविहा संजतीण दिमा, एया दिसा
विप्परिणामंतस्म आणादिया दोसा ।

सो पुण इमेहिं विप्परिणामेति । गाहा-

रुद्धो अकुलीणो च्छि य, दुम्पेहो दमग मंदवुद्धि च्छि ।

अवि य मपत्ताभज्जही, सीमो परिभवति आयरिय ॥१५४॥

रुद्धो एम तव गुरु, तुमं च थेरो न जुज्जते जोगो ।

अविपक्खुद्धि एमो, वप् कंज्जा वि जं किं वि ॥१५५॥

कोउ लेहो परिणयवओ नरुणायरियस्स समीपे पवतितु-
कामो अण्णं भणति-रुद्धो एम तव गुरु, तुमं च परिणयव-
ओ, ण एम आयरियमीसमजोगो जुज्जति । इह पुत्तणुअम-
माणम्म नीसो भावस्समि?, रुद्ध वा विणय काहिसि?, किं च ते
सज्जणादिजणो जणिहिति च्छि ? । अहवा भणति-मो रुद्धो
अविपक्खुद्धि, अविपक्खुद्धित्तणेण अकज्ज पि कज्जं वयति,
अविपक्खुद्धित्तणातो किं वि दोस करेज्जा ।

गाहा-

एमेव सेसएसु वि, तं निंदतो सय परं वाऽवि ।

संतेण अमतण व, पसंसए तं कुलादीहिं ॥१५६॥

सेसा-कुलाऽऽदिया पदा, तेहिं कुलाऽऽदिहिं पदेहिं त णिदेति जस्स उवाचितो, सो पुण सओ परओ वा सतेहिं वा असतेहिं वा कुलाऽऽदिहिं जस्स पदुट्ठो मय पर वा त णिदति, तस्स सेहस्स जमुद्दिसति तम्मि सतेहिं वा सय परयग वा पससति- इमो कुलीणो, सो अकुलीणो, इमो मेहावी, सो छुम्मे-हो, इमो ईसर(णक्खतो, सो दमगो । अहवा-इमो व-त्थपचादिहिं ईसरो, सो दमगो, इमो बुद्धिसपणो, सो अबुद्धिम् । अपि चाऽसौ अल्पलाभलक्षी, इमो सलक्षिम् । इमेहिं कारणेहिं सिस्सो परो चाए परिजवति आयरिय । अहवा-पससते कुलाऽऽदीहिं सेह-त कुलमतो, सो अकुलजो । एव सेसपदेसु वि कारणे विपरिणामेण पि करेज्ज ।

गाहा-

नाल्लण य वोच्चेयं, पुव्वगए कालियाणुओगे य ।

मुत्तयजाणगस्सा, कप्पति विस्सासणा ताहे ॥ १५७ ॥

पूर्ववत् । नि० चू० १० ३० ।

“उभे मूत्रपुरीषे च, दिवा कुर्याद्बुद्धमुख ।

रात्रौ दक्षिणतश्चैव, तथा चाऽऽयुर्न हीयते ॥ १ ॥”

प्रव० १०६ चार ।

दिक्सिद्धि-दिग्धर्मोपेत इव प्रमाणत मिद्धम् । तथाहि-मूर्त्तेश्वेव रूपेषु मूर्त्तं द्रव्यमवार्थं कृत्वैतदस्मात्, अत पूर्वण दक्षिण पश्चिमोत्तरेण पूर्वदक्षिणेन दक्षिणापरेणापरेणोत्तरेणोत्तरपूर्वेणाधस्तादुपरिष्टादित्यमी दश प्रत्यया यया भवन्ति सा दिगिति । तथा च सूत्रम्-“अत इदमिति यनस्तदिशो लिङ्गमिति ।” एने हि विशेषप्रत्यया नाऽऽकस्मिका सभ वन्ति । तथा च परस्परऽऽपेक्षमूर्त्तद्रव्यनिमित्तानामितरेतराऽऽश्रयत्वेऽपि प्राच्यादिभेदेन नानात्व कार्यविशेषाद् व्यवस्थितम् । प्रयोगश्चात्र-यदेतत् पूर्वापराऽऽदि ज्ञान तद् मूर्त्तद्रव्य-व्यतिरिक्तपदार्थनियन्धन, तत्प्रत्ययविलक्षणत्वात् । सम्म० ३ कारणम् । सूत्र० । “दिसो दिस्सि ।” एकस्या दिशोऽन्या दिशः, पुनस्तस्या अन्या दिशमित्यर्थः । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । विपा० । भ० । नरकपृथिवीषु देवलोकेषु वाऽष्टासु दिक्षु, चतसृषु वा दिक्षु पङ्क्तिगतनरकाऽऽवासविमानविचार प्र-वर्तन्ते, तत्र नाम-स्थापना-रूप-क्षेत्र ताप-प्रक्षापक-भावदि-शामावश्यकऽऽशुक्तानां सप्तानां मध्येका दिक् प्रवर्तते, एतासां दिशा मध्यवर्तिनी का च दिक्, तथा का च देवलोकाऽऽदिषु दिक्षु प्रवर्तते, तत्सहेतुक प्रमाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-पङ्क्तिगत नरकाऽऽवासविमानविचाराधिकारे नामाऽऽदीनां सप्तानां दिशां मध्ये क्षेत्रादिगुहायत इति । १८ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

दिसाकुमार-दिक्कुमार-पु० । नृपणनियुक्तगजरूपचिह्नधरे ज-वनवासिदेवभेदे, प्रज्ञा० २ पद । स० । ज० । स्था० । औ० । प्रव० । (दिक्कुमारसख्या ‘गण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७०५ पृष्ठे छप्या)

दिमाकुमारावास-दिक्कुमाराऽऽवास-पु० । दिक्कुमाराणां भ-वनाऽऽवासे, “गवत्तरि दिसाकुमाराण वाससयसहस्सा पष्-त्ता ।” स० ७५ सम० ।

६३५

दिसाकुमारिया-दिक्कुमारिका-औ० । दिक्कुमारमवनपति-देवविशेषजातीयदेवीषु, आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ० चू० ।

रूपाऽऽद्याश्चतस्रो दिक्कुमारिकाः-

चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरियाओ पणत्ताओ । तं जहा-रूवा, रूवसा, मुरूवा, रूवावई ॥

“चत्तारि दिसा” इत्यादि सुगम, नवर दिक्कुमार्यश्च ता मह-त्तरिकाश्च प्रधानतमा, एतासां वा महत्तरिका दिक्कुमारीमह-त्तरिका, एता मध्यरुचकवास्तव्या अर्हन्तो जातमात्रस्य नालक-तेनाऽऽदि कुर्वन्तीति । स्था० ४ ठा० १ उ० । चित्राऽऽद्याश्च-तस्रो दिक्कुमार्यः । आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ० चू० ।

रूपाऽऽद्याः षड् दिशाकुमारिकाः-

ठ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ पणत्ताओ । तं जहा-रूवा, रूवसा, मुरूवा, रूवावई, रूअकंता, रूवण्णभा । स्था० ६ ठा० ।

रिष्टाऽऽदिष्वष्टसु कृतेष्वष्टौ नन्दोत्तराऽऽद्या दिक्कुमार्यः-

तत्थ णं अट्ठ दिमाकुमारीमहत्तरियाओ महिद्धियाओ० जाव पल्लिओवमड्डिईयाओ परिवसंति । तं जहा-“एण्डु-त्तरा य एंदा य, आणंदा णंदिवज्जणा । विजया वेजयं-ती य, जयती अपराजिया ॥ १ ॥” स्था० ८ ठा० । आ० म० । आ० चू० ।

कनकाऽऽदिष्वष्टसु समाहाराऽऽद्याष्टौ दिक्कुमार्यः-

तत्थ णं अट्ठ दिमाकुमारीमहत्तरियाओ महिद्धियाओ० जाव पल्लिओवमड्डिईयाओ परिवसंति । तं जहा-“ममाहा-रा सुप्पज्जा, सुप्पयुद्धा जसोहरा । लच्छीवई सेसवई, चि-त्तगुत्ता वसुंधरा ॥ १ ॥” स्था० ८ ठा० । आ० म० ।

स्वस्तिकाऽऽदिष्वष्टसु ललाटेऽद्याष्टौ दिक्कुमार्यः-

तत्थ णं अट्ठ दिमाकुमारीमहत्तरियाओ महिद्धियाओ० जाव पल्लिओवमड्डिईयाओ परिवसंति । तं जहा-“इलादे-वी सुरादेवी, पुढवी पञ्चमावई । एगनासा णवमिया, सीया जहा य अट्ठमा ॥ १ ॥” स्था० ८ ठा० । आ० म० । आ० चू० ।

तत्थ णं अट्ठ दिमाकुमारीमहत्तरियाओ महिद्धियाओ० जाव पल्लिओवमड्डिईयाओ परिवसंति । तं जहा-“अलं-बुसा मित्तकेसी, पुंररी गीयवारुणी । आसा य सव्वगा चैव, उत्तराओ सिरी दिरी ॥ १ ॥” स्था० ८ ठा० । आ० म० । आ० चू० ।

अवलोकवासिन्यो जोगद्वाराऽऽद्याष्टौ दिक्कुमार्यः-

अट्ठ अहोदोगवत्थवाओ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ प-णत्ताओ । तं जहा-“जोगकरा जोगवती, सुजोगा भोगमा-द्विणी । सुवच्छा वच्छमित्ता य, मारिमेणा वलाहगा ॥ १ ॥” स्था० ८ ठा० । आ० म० ।

ऊर्ध्वलोकवासिन्यो मेघङ्कराऽऽद्या अष्टौ दिक्कुमार्यः-

अथ उद्धृतागवत्थवाओ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ प-
सत्ताओ । त जहा-“मेहंकरा मेहवर्द, सुमेघा मेघमालिनी ।
तोयधारा विविता य, पुष्पमात्रा आण्णिया ॥ १ ॥ ”
स्था० ८ उ० । आ० म० ।

(ताश्च तीर्थरुज्जन्ममहोत्सवे आगता इति ‘ तिथ्यर ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७७६ पृष्ठे खण्ड्याः) पट्टपञ्चाशद्विक-
न्यकाना कुमारीति सङ्गा कथमिति प्रश्ने, उत्तरम्-अथ जव-
नपतय सय्येऽपि प्रायः क्रीमाप्रिया भवन्तीति कुमारा उच्य-
न्ते, तथा एता दिक्कुमार्योऽपि जवनपतित्वेन तद्वद्बोध्या इति ।
३२५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

दिमागइंद-दिग्गजेन्द्र-पु० । नृमिधारणाय दिक्वचस्थितेषु
गजेषु, द्वी० ।

जोयणसाहसीया, एए कूना हवंति चत्तारि ।

पुव्वाडयाऽऽणुपुव्वी, दिसागइंदाण ते होंति ॥ १४१ ॥

पउमुत्तरे नीलवंत, सुहत्थिया अंजणागिरी चैव ।

एए दिमागइंदा, दिक्कपल्लिओवमट्ठितिया ॥ १४२ ॥

पुव्वेण होड विमल, सयंपभे दक्खिणे दिसाभाए ।

अवरे पुण पच्छिमओ, णिवुज्जोयं च उत्तरओ । १४३ ॥ द्वी० ।

दिसाचक्रवाल-दिक्चक्रवाल-न० । दिङ्मण्डले, नपेविशेषे
च । एकत्र पारणके पूर्वस्यां दिशि यानि फलाऽऽदीनि तान्याहृत्य
चुङ्के, द्वितीये तु दक्षिणस्यामित्येव दिक्चक्रवालेन तत्र तप-
कर्मणि पारणककरणं तत्तपःकर्म दिक्चक्रवालमुच्यते । नि०
१ श्रु० ३ चंग० ३ अ० । भ० ।

दिमाचर-दिक्चर-पु० । जगत्त्रिकुण्डेषु देशाटेषु, पार्श्वोपतीये-
ष्विति चूर्णिकार । दिशाया चरन्ति यन्ति मन्यन्ते भगवतो
वयं शिष्या इति दिक्चरा, देशाटा वा दिक्चरा भगवच्छि-
ष्या पार्श्वस्थीभूता इति । भ० १५ श० ।

दिमाजत्तिय-दिग्गयात्रा-स्त्री० । देशान्तरगमने, तपा० १ अ० ।

दिसाडाह-दिग्दाह-पु० । अन्यतमस्यां दिशि अधोऽन्धकारे
उपरि च प्रकाशाऽऽत्मके दह्यमानमहानगरप्रकाशकल्पे, भ०
३ श० ३ उ० । जी० । नि० चू० । आ० चू० । अनु० । व्य० ।
स्था० । दिग्दाहो वायव्यादिषु मण्डलेषु भवन् शस्त्राग्नि-
ज्जुपीडाविधायी भवति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

दिसाणाग-दिङ्नाग-पु० । स्वनामख्याते बौद्धविजुषि, स-
म्भ० १ काएरु ।

दिमाण्वाय-दिगनुपात-पुं० । दिगनुसरणे, प्रज्ञा० ३ पद ।

दिसादवेक्खा-दिगाअपेक्षा-स्त्री० । आचार्योपाध्यायाऽऽदिप-
रिवाराऽऽलम्बने, पञ्चा० ५ विव० ।

दिसादाह-दिग्दाह-पु० । ‘ दिसाडाह ’ शब्दार्थे, भ० ३
श० ३ उ० ।

दिमादि-दिगादि-पुं० । मेरुमध्यवर्तिनि रुचके, मेरो च । दिशा-
मादिदिगादिः । तथाहि-रुचकाऽऽदिदिशा विदिशां च प्रभ-
वो रुचकश्चाष्टप्रदेशाऽऽत्मको मेरुमध्यवर्ती, ततो मेरुरपि दिगा-
दिरुच्यते । सू० प्र० ५ पाहु० । च० प्र० ।

दिसापरिमाण-दिक्परिमाण-न० । सर्वतोऽमुकदिशि वा इय-
दवाधि गमनाऽऽदिनियमने, ध० २ अधि० ।

दिसापोकखिण्ण-दिक्प्रोक्षिण्ण-पु० । उदकेन दिशः प्रोक्ष्य ये
फलपुष्पाऽऽदि समुच्चिन्वन्ति तादृशेषु तपस्विगानप्रस्थेषु, औ० ।
नि० । भ० । आ० चू० ।

दिसावध-दिग्बन्ध-पु० । आचार्यत्वाऽऽदिलक्षणे दिशो बन्धे,
ध० २ अधि० ।

दिसावाड-दिक्पाल-पु० । दिशामधीश्वरेषु, वाच० । आ० भ० ।

दिसामूढ-दिङ्मूढ-त्रि० । पूर्वस्यामपि पश्चिमा इत्याकारकज्ञा-
नवति, “ दिसामांहो से जातो, अहवा मूढे दिस पड्छ । ”
नि० चू० १९ उ० ।

दिसामोह-दिङ्मोह-पु० । पूर्वस्यामपि पश्चिमा इत्याकारके ज्ञा-
ने, ध० २ अधि० । नि० चू० ।

दिमायरिय-दिगाचार्य-पु० । गुर्वादेषु दिग्बर्तिसाधुना सारणा-
ऽऽदिकर्तारि, हा० १ प्रका० । पञ्चा० ।

दिसावलोअ-दिगवलोक-पु० । दिग्दर्शने, “ सागारियसंर-
क्खण्डा उद्धमहो तिरियं च दिसावलोगो कायवो । ” नि० चू०
४ उ० ।

दिसावेरमण-दिग्विरमण-न० । प्रथमे गुणव्रतभेदे, ध० १ अधि० ।

दिसासुद्धि-दिक्शुद्धि-स्त्री० । तत्कालोच्छिन्नतश्छिन्नपणवाऽऽदि-
निनादश्रवणपूर्णकुम्भनृङ्गारच्छत्रध्वजचामराऽऽद्यवलोकनशुभ-
गन्थाऽऽघ्राणाऽऽदिस्वजावाया स्वनामख्याताया शुद्धौ, ध०
२ अधि० ।

दिसासोवत्थिय-दिक्स्वस्तिक-पु० । जम्बूद्वीपे मेरुपूर्वे रुचक-
पर्वतस्याष्टमे कूटे, स्था० ८ उ० ।

दिक्सौवस्तिक-पु० । दिक्प्रोक्षके, दक्षिणाऽऽवर्ते स्वस्तिके च ।
जी० ३ प्रति० ४ उ० । औ० । ज० ।

दिसासोवत्थियासण-दिक्सौवस्तिकाऽऽसन-न० । येषामधो-
जागे दिक्स्वस्तिका आर्त्ताखता सन्ति तेष्वसनविशेषेषु, जी०
३ प्रति० ४ उ० । ज० ।

दिसाहत्तिकून्-दिग्घस्तिकूट-पु० । दिक्षु हस्त्याकारेषु कूटेषु,
ज० ।

दिग्गजकूटवक्तव्यतामाह-

मंदरे णं भते ! पव्वए जहमाडवणे कड दिसाहत्तिकून्ना
पसत्ता ? गोयमा ! अट्ट दिसाहत्तिकून्ना पसत्ता । तं जहा-
“ पउमुत्तरे णीलवंते, सुहत्थो अंजणागिरी ।

कुमुदे अ पलासे अ, वडेंमे रोअणागिरी ॥ १ ॥ ”

काहि णं जंते ! मंदरे पव्वए जहमाडवणे पउमुत्तरे णा-
मं दिमाहत्तिकून्ने पणत्ते ? गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उ-
त्तरपुरच्छिमिह्वाए सीआए उत्तरेणं एत्थ णं पउमुत्तरे
णापं दिमाहत्तिकून्ने पणत्ते । पंच जोअणसयाइं उहं उच-
त्तेणं, पंच गाउअमयाइ उव्वेहेणं, एवं विक्खंजपरिक्खेयो
जाणियव्वो चुल्लहिमवतमरिसो, पामायाणं तं चेव, पउमुत्त-
रो देवो, रायहाणी उत्तरपुरच्छिपेण ॥ १ ॥

एवं णीलवंतदिमाहत्थिकूटे मंदरस्स दाहिणपुरच्छिमेणं पुरच्छिभिद्वाए सीओआए दक्खिणेण, एअस्स वि नीलवंतो देवो, रायहाणी दाहिणपुरच्छिमेणं ॥ १ ॥

एव सुहत्थिदिसाहत्थिकूटे मंदरस्म दाहिणपुरच्छिमेणं दक्खिणिद्वाए सीओआए पुरच्छिमेणं, एअस्म वि सुहत्थी देवो, रायहाणी दाहिणपुरच्छिमेणं ॥ ३ ॥

एवं चेव अजणागिरिदिसाहत्थिकूटे मंदरस्स दाहिणपञ्चच्छिमेणं दक्खिणिद्वाए सीओआए पञ्चच्छिमेणं एअस्स वि अजणागिरी देवो, रायहाणी पञ्चच्छिमेणं ॥ ४ ॥

एव कुमुदे वि दिसाहत्थिकूटे मंदरस्म दाहिणपञ्चच्छिमेणं पञ्चच्छिभिद्वाए सीओआए दक्खिणेणं, एअस्स वि कुमुदो देवो, रायहाणी दाहिणपञ्चच्छिमेण ॥ ५ ॥

एवं पल्लामे वि दिसाहत्थिकूटे मंदरस्स उत्तरपञ्चच्छिमेणं पञ्चच्छिभिद्वाए सीओआए उत्तरेणं, एअस्स णं वि पल्लासो देवो, रायहाणी उत्तरपञ्चच्छिमेण ६ ॥

एवं वड्ढेसे वि दिसाहत्थिकूटे मंदरस्स उत्तरपञ्चच्छिमे उत्तरिद्वाए सीओआए महाणं पञ्चच्छिमेणं, एअस्स वि वड्ढेसो देवो, रायहाणी उत्तरपञ्चच्छिमेणं ७ ॥

एवं रोअणागिरी दिसाहत्थिकूटे मंदरस्स उत्तरपुरच्छिमेणं उत्तरिद्वाए सीओआए पुरच्छिमेणं, एअस्स वि रोअणागिरी देवो, रायहाणी उत्तरपुरच्छिमेणं, उत्तरिद्वाए सीओआए पुरच्छिमेण ८ ॥

“मदरे ण भते ! पव्वए’ इत्यादि प्रश्नसूत्रे दिक्षु पेशान्यादिविदिकप्रभृतिषु हस्त्याकाराणि कूटानि दिग्गहस्तिकूटानि, कूटशब्दाव्यानामप्येषा पर्वतत्वव्यवहार ऋपभकूटप्रकरण इव ज्ञेय । स्थानाङ्गेषु स्थाने तु पूर्वाऽऽदिषु दिक्षु हस्त्याकाराणि । उत्तरसूत्रे पञ्चोत्तरेति श्लाक । पञ्चोत्तर, नीलवान्, सुहस्ती, अज्जनागिरिः । “अज्जनाऽऽदीना गिरौ” ॥ ३. २. ७७ ॥ (हैम०) इत्यादिना दीर्घः । कुमुदः, पल्लशः, अवतलः, रोचनागिरिः । अन्यत्र रोअणागिरिः, अत्रापि दीर्घत्व प्राभवत् । अथैषा दिग्गव्यवस्था पुच्छन्नाह- (कहि णमित्यादि) क भदन्त ! मेरोर्गच्छशास्त्रवने पञ्चोत्तरो नाम दिग्गहस्तिकूट प्रज्ञप्तः ? । गौतम ! मन्दरस्य शान्या पौरस्त्याया मेरुतः पूर्वदिग्वातिन्या शीताया उत्तरस्याम् । अनेनोत्तरदिग्वातिन्याः शीताया व्यवच्छेद कृतः । अत्रान्तरे पञ्चोत्तरो नाम दिग्गहस्तिकूटोऽपि मेरुतः पञ्चाशद्योजनानतिक्रम एव भवति, प्रासादजिनसमश्रेणिस्थितत्वात् । पञ्च योजनशतान्युद्धौचत्वेन, पञ्च गव्यूतशतान्युद्धेधेन, एवमुद्धव्यायेन विष्कम्भ । अत्र विभक्तिलोप प्राकृतः । परिकेपश्च भणितव्यः । तथाहि-मूले पञ्चयोजनशतानि, मध्ये त्रीणि योजनशतानि पञ्चसप्तत्याधिकानि, उपरि अर्द्धतृतीयानि योजनशतानीत्येवरूपो विष्कम्भः, तथा सूत्रे पञ्चदश योजनशतानि एकाशीत्यधिकानि, मध्ये एकादश योजनशतानि परुशीत्यधिकानि किञ्चिद्दुनानि, उपरितः सप्तयोजनशतान्येकनवत्यधिकानि किञ्चिद्दुनानि इति परिकेपः । प्रासादोऽऽदीना च एतद्वर्तिदेवसत्त्वानां तत्रैव प्रमाणमिति गम्य, यत्

सुहस्तिमवतकूटपतिप्रासादस्येति । अत्र बहुवचननिर्देशो वक्ष्यमाणदिग्गहस्तिकूटवर्तिप्रासादेष्वपि समानप्रमाणसूचनार्थम् । पञ्चोत्तरदिग्गहस्ती पञ्चोत्तरोऽत्र देवः, तस्य राजधान्युत्तरपूर्वस्यामुत्तरविदिग्गवर्तिकूटाधिपत्वादस्येति १ । अथ शेषेषूक्तन्यायेन प्रदक्षिणाक्रमेण दर्शयन्नाह- “एव नीलवतः” इत्यादि व्यक्तः, नवरम् (एवमिति) पञ्चोत्तरन्यायेन नीलवत्प्राप्ता दिग्गहस्तिकूटः । मन्दरस्य दक्षिणपूर्वस्या पौरस्त्याया दक्षिणस्याः, ततोऽयं प्राच्यजिनजवनाऽऽग्नेयप्राप्तादयोर्मध्ये ज्ञेयः । एतस्यापि नीलवान् देवः प्रभुः, तस्य राजधानी दक्षिणपूर्वस्यामिति २ । “एव सुहत्थि” इत्यादि व्यक्तः, नवर दक्षिणात्याया मेरुतो दक्षिणदिग्वातिन्याः शीतोदाया पूर्वतः । अनेन मेरुतः पश्चिमदिग्वातिन्याः शीतोदायाः व्यवच्छेद कृतः, अत्रान्तरे सुहस्तिदिग्गहस्तिकूटः । आग्नेयप्रासाददक्षिणात्यजिनजवनमध्यवर्त्तित्यर्थः । एतस्यापि सुहस्ती देवः, राजधानी तस्य दक्षिणपूर्वस्यां, नीलवतः सुहस्तिनोरेकस्यामेव दिशि राजधानीत्यर्थः ३ । एव समविदिग्गहस्तिकूटाधिपयोरैकस्यां विदिशि राजधानीद्वयम् २ अत्रेऽपि भाव्यम् । “एव चेव” इत्यादि व्यक्तः, नवर दक्षिणात्यजिनगृह्नैर्ऋतप्रासादयोर्मध्ये इत्यर्थः ४ । एवमित्यादि व्यक्तः, नवर पाश्चात्याया पश्चिमाभिमुख वदन्त्या शीतोदाया दक्षिणस्यामिति नैर्ऋतप्रासादपाश्चात्यजिनभवनयोर्मध्यवर्त्तित्यर्थः ५ । एवमिति व्यक्तः, पाश्चात्यजिनभवनत्रयव्यप्रासादयोरन्तरे इत्यर्थः ६ । “एव वड्ढेसे वि दिसाहत्थिकूटे” इत्यादि गतार्थः, नवरमुत्तराया मेरुतः उत्तरदिग्वातिन्या शीतायाः पश्चिमतः, अनेन पूर्वदिग्वातिन्याः शीताया व्यवच्छेदः कृतः, वायव्यप्रासादोत्तराहिभवनयोर्मध्यवर्त्तित्यर्थः ७ । “एव रोअणागिरी दिसाहत्थिकूटे” इत्यादि व्यक्तः, नवरम्-उत्तराया शीतायाः पूर्वतः, उत्तराहिजिनजवनेशनप्रासादयोरन्तराले इत्यर्थः ८ । एषु च षड्भिः पूर्वाऽऽचार्यैः शास्त्रतजिनजवनस्तोत्रेषु जिनभवनान्युच्यन्ते, इह तु सुप्रकृता नौकानि, तेन तत्त्वं केवलिनो विदन्ति । अत एवोक्त रत्नशेखरसुरिभिः स्वोपश्लेषत्रिविचारे- “करिकूरु न इदं, कुरुकचणजमलसमवि-अहेसु । जिनजवणविसवाओ, जो त जाणति गीअथा ॥ १ ॥” इति । अथैषा वापी चतुष्कप्रासादानां जिनजवनानां करिकूटानां च स्थाननियमने । अत्र वृद्धानां संप्रदायः । तथाहि-भक्षशास्त्रवने हि मेरोश्चतस्रोऽपि दिशो नदीद्वयप्रवाहैः रुद्धा अतो दिग्धेव जवनानि भवन्ति, किं तु नदीतटनिकटस्थानि भवनानि, गजदन्तनिकटस्था प्रासादाः, भवनप्राग्भावित्वात्, शीतायाः, शीतोदाऽन्तरालेष्वप्यु करिकूटाः, अत एव विशेषतो दर्शयते- मेरोरुत्तरपूर्वस्यामुत्तरकुरुणा वहि शीताया उत्तरदिग्भागपञ्चाशद्योजनेभ्योऽपर प्रासादः, तत्परिकेपिण्यश्चतस्रो वाप्यः । एव शेषेष्वपि प्रासादेषु ज्ञेयम् । मेरो पूर्वस्यां शीतायाः दक्षिणतः ५० योजनेन परत सिद्धायतनः, मेरोर्दक्षिणपूर्वस्या ५० योजनानतिक्रमे देवकुरुणा वहि शीताया दक्षिणत एव प्रासादाः, मेरोर्दक्षिणतः ५० योजनानतिक्रमे देवकुरुणां मध्ये शीतोदाया पूर्वतः सिद्धायतनः, मेरोरपरदक्षिणतः ५० योजनान्यवगाह्य देवकुरुणां वहि शीतोदाया दक्षिणतः प्रासादः, पश्चिमाया ५० योजनानतिक्रमे शीतोदाया उत्तरतः सिद्धायतनः, मेरोरपरस्या ५० योजनान्यवगाह्य उत्तरकुरुणां वहि शीतोदायाः पश्चिमतः सिद्धायतनमिति । एतेषां चाष्टस्वन्तरेष्वष्टौ करिकूटा इति । ज० ४ वक्त्र० । स्था० ।

दीणपरिणय-दीनपरिणत-पृ० । अर्दीनः सन्न दीनतया परि-
णतो यस्तस्मिन्, स्या० ४ टा० २ उ० ।

दीणपरियाय-दीनपर्याय-पु० । दीनस्येव पर्यायोऽवस्था
प्रवर्त्या ऽऽदिलक्षणो यस्य तस्मिन्, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

दीणपरिवार-दीनपरिवार-पु० । दीन परिवारो यस्य त-
स्मिन्, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

दीणजावया-दीनभावता-स्त्री० । प्रत्यनीकापमानाऽऽदौ दैन्ये,
दीनो भावो मानसाध्यवसायो यस्यासौ दीनभावो, दीनभावस्य
भावो दीनभावता । आनु० ।

दीणभासि (ण)-दीनजाषिण-पु० । दीनवद् भाषणशीले, दी-
नवदीन वा जायते । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

दीणमण-दीनमनस्-पु० । स्वभावत एवानुद्धतचेतसि, स्था०
४ ठा० १ उ० ।

दीणया-दीनता-अव्य० । दैन्ये, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

दीणववहार-दीनव्यवहार-पु० । दीनान्योन्यदानप्रतिदानाऽऽदि-
क्रिये, हीनविवादे च । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

दीणवित्ति-दीनवृत्ति-पु० । दीनस्येव वृत्तिवर्तन जीविका य-
स्य तस्मिन्, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

दीणविमण (स)-दीनविमनस्-त्रि० । दीनो दैन्यवान् विमना
शू यचित्त, दीनश्चामौ विमनाश्च दीनविमना । दैन्यवच्छून्याचित्ते,
विपा० १ श्रु० २ श्रु० ।

दीणविमणवयण-दीनविमनोवदन-त्रि० । दीनस्येव विमनस
इव वदन यस्य तस्मिन्, ज० १ श० ३३ उ० । विपा० ।

दीणसरूप-दीनसरूप-त्रि० । उत्तमचित्तस्वाभाव्येऽपि कथ-
ञ्चिद्दीनविमर्शे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

दीणसीलसमाचार-दीनशीलसमाचार-पु० । दीनधर्मानुष्ठा-
ने, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

दीणसेवि (ण)-दीनसेविन्-पु० । दीन नायक सेवते यस्तस्मिन्,
स्था० ४ ठा० २ उ० ।

दीणाणुकंपण-दीनानुकम्पन-न० । नि स्वान्धवधिरपङ्कुरोगा-
ऽऽर्तप्रवृत्तिष्वनुकम्प्यकरणे, ध० २ अधि० ।

दीणार-दीनार-पु० । न० । दी-अरक् नुद च । स्वर्णनूपणे, मुद्रा-
या, सुवर्णकर्षद्वये, निष्कमाने, वाच० । आचा० । आ० क० ।
श्रौ० । नि० चू० । आ० म० ।

दीणारमालिया-दीनारमालिका-स्त्री० । दीनाराऽऽकृतिमात्रा-
याम्, श्रौ० ।

दीणोभासी-दीनावभासि (षि)न्-पु० । दीनवद्वजासते प्रति-
भाति, अवभाषते वा याचन इत्येवशीले, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

दीप्प-दीप्-त्रि० । जास्वरे, स्था० ५ ठा० ।

दीप्पा-दीप्पा-स्त्री० । दीपप्रभाया, योगदृष्टौ च । द्वा० २० द्वा० ।
(अस्या व्याख्या 'दिप्पा' शब्देऽनुपदमेव २५२० पृष्ठे गता)

दीव-दीप-पु० । दीप-क० । प्रदीपे, दर्श० १ तत्त्व । पो० ।
नि० चू० । दश० । तैलाऽऽदिस्नेहयोगेन वर्तिकादाहकशि-
खाऽन्विने, वाच० । प्रकाशके वस्तुनि, स्था० १० ठा० । दीप-

शिखायाम्, स० १० सम० । दीपनक्रियाविकल्पे च । विशेष० ।
त्रिविधा दीपा-अवगम्यनदीपा, शृङ्खलावत्ता इत्यर्थः ।

उत्कम्पनदीपा ऊर्ध्वदण्डवन् । पञ्जरदीपा अन्नपटलाऽऽदिप-
ञ्जरयुक्ता । त्रयोऽप्येते त्रिविधाः सुवर्णरूप्यतदुभयस्थाविति । द्वा०
६३६

१ श्रु० १ अ० । 'दीपी' दीप्तौ । दीपयति प्रकाशयतीति दीप । भाव-
तः श्रुतज्ञानत्वात्, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । ("सकृत्सज्जवर्मी, अक्षमि
वि असऽ सरिसङ्गारेण । अत्याहङ्ग पञ्छा, सारिम्से दीवगे उ
विही ॥२८॥" इत्यादि 'परिचवणा' शब्दे वक्ष्यते) दीपादीपशत
प्रदीप्यते ज्वलति, सोऽपि च प्रदीप्यते, दीपो न पुनरन्यान्यदीपो-
त्पत्तावपि क्षीयते । उत्त० १ अ० । (दीपाऽऽदिजिजिणपूजा, तत्-
फलाऽविक च 'चेक्ष्य' शब्दे तृतीयभागे १२८६ पृष्ठे छप्यम्)
दीप-न० । द्विगता आपोऽत्र । अच् आदेरत इच्च । वाच० । द्वा-
न्या प्रकाराभ्यां स्थानदातृत्वाऽऽहाराऽऽद्युपग्रहहेतुलक्षणाभ्या
प्राणिन पान्तीति द्वीपा । जन्तवावासचतुर्विधेऽपि क्षेत्रविशेषे, अ-
नु० । जलवृत्ते भूदेशे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । प्रज्ञा० । द्वीपोऽ-
पि पूर्ववच्चतुर्धा-तत्र नामद्वीपो-यस्य द्वीप इति नाम । स्थाप-
नाद्वीपो-या द्वीपस्य स्थापना । यथा-चित्रलिखितजम्बूद्वीपाऽऽ-
दि । द्वयद्वीपो द्विधा-आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमत-
स्तदर्थज्ञानानुपयुक्त, नोआगमतस्तु क्षशरीरभयशरीरद्वयद्वी-
पो सुबोधौ । तद्व्यतिरिक्तद्वयद्वीपो द्विधा-सदीन, असदी-
नश्च । तत्र यो हि पक्षमासाऽऽबुदकेन प्लाव्यते स सदीनो,
विपरीतस्त्वसदीन-सिंहद्वीपाऽऽदि । भावद्वीपोऽपि द्विधा-
आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतस्तदर्थज्ञानानुपयुक्त । नो-
आगमतस्तु साधु । कथमित्याह-यथाहि नदीसमुद्रबहुमध्य-
प्रदेशे सायात्रिका द्रव्यद्वीपमवाप्याऽऽश्वसन्ति, तथा पारातीत-
ससारपारावारान्तरचारस्त्रेदमेदस्त्रिनो देहिनः परमपरोपका-
रैकप्रवृत्त साधु ममवाप्याऽऽश्वसन्ति, अतो भावत परमार्थ-
तो द्वीपो जावद्वीप उच्यते । सोऽपि सदीनासदीनभेदाद् द्वि-
धा-तत्र परीपदोपसर्गाऽऽद्यैः क्षोभ्य सदीन, तदितरस्त्वस-
दीनः । अथवा-भावद्वीप सम्यक्त्व, तच्च प्रतिपातित्वादौप-
शमिक, क्षायोपशमिक च । सदीनो भावद्वीप, क्षायिक चास-
दीन इति । ननु क्वचित् तत्पर्यायाऽऽपन्न वस्तु जावनिक्षेपे नि-
क्षिप्यते, यथाऽत्रैव जम्बूपर्यायमनुजवन् जावजम्बुत्वेन निक्षिप्तः ।
क्वचित् सदन्यपर्यायाऽऽपन्न वस्तु भावनिक्षेपे निक्षिप्यते, यथाऽत्रैव
भावद्वीपपर्यायमनुभवन् साधु सम्यक्त्व चेति परस्परमुदाह-
रणवैषम्य कथं युक्तिमदिति ? । अत्रोच्यते-वस्तुगत्या तत्पर्या-
याऽऽधारतया भवन भाव इति कृत्या तत्पर्यायधारेण वस्तु भाव-
निक्षेपे निक्षिप्यते । यत्तु तद्वस्तु भावनिक्षेपे निक्षिप्यते तत्तद्व-
तभावगतगुणाऽऽरोपादौपचारिकमिति न दोषः, विवक्षाया विचि-
त्रत्वादिति । प्रस्तुते च-द्विधा गता लवणोदस्याऽऽपोऽस्मादिति अ-
न्वर्थवशाद् द्वौपत्य, पृथिव्यादिपरिणामरूपत्वाद् द्रव्यद्वीपत्व, तत्र
च द्रव्यद्वीपेनात्राधिकार, तत्राप्यसदीनेनेति । अथ वेत्य नामा-
ऽऽदिज्ञेयाद् द्वीपश्चतुर्धा- नामद्वीपो-द्वीप इति नाम, नामनामव-
तोरजेदोपचारात् । स्थापनाद्वीपो द्वीपस्य स्थालवलयऽऽद्याका-
रः । द्रव्यद्वीपो-द्वीपाऽऽरम्भकद्रव्याणि पृथिव्यादीनि, तदात्मक-
त्वाद् द्वीपानाम् ज० । भावद्वीपस्तु स्थाल्याद्याकृतिमत् स्थलाऽऽत्म-
क सर्वत समुद्रजलप्लावित क्षेत्रखण्डम् । ज० १ वक्त्र० । स
च द्रव्यभाषभेदाद् द्विधा-तत्र द्रव्यद्वीप आश्वासद्वीप,
आश्वासयतेऽस्मिन्नित्याश्वास, स चासौ द्वीपश्चाऽऽश्वा-
सद्वीप । यदिवा-इवसनमाश्वास, आश्वासाय द्वीप आ-
श्वासद्वीप, तत्र नदीसमुद्रबहुमध्यप्रदेशे निक्षेपोऽपिस्थाऽऽद-
यस्तमवाप्याऽऽश्वसन्ति । असावपि द्विधा-सदीनोऽसदीनश्चे-
ति । यो हि पक्षमासाबुदकेन प्लाव्यते स सदीनो, विपरीतस्त्वस-
दीन, सिंहद्वीपाऽऽदि, यथा हि सायात्रिकास्त द्वीपमसदीनमुद-

न्यदोदेरुत्तितीर्षव समवाप्याश्वसन्त्येव त भावसधानायोत्थि-
तं साधुमवाप्यापरे प्राणिनः समाश्वसन्ति । यदि वा दीप इति
प्रकाशदीपः प्रकाशाय दीपः प्रकाशदीपः, स चाऽऽदित्यचन्द्रम-
स्यादिरसदीनः अपरस्तु विशुद्धलुकाऽऽदिः सदीनः । यदि वा प्र-
चुग्नेयनतया विवक्षितकालावस्थायसदीनोऽनिपरीतस्तु सदीन-
न इति । यथा ह्यसौ स्फुटावेदनतो हेयोपादेयहानोपादानवतां
निमित्तजावमुपयाति तथा क्वचित्समुद्राऽऽद्यन्तवर्तिनामाश्वास-
कारि च भवति, एव ज्ञानसधानायोत्थिनः परीपदोपसर्गाकौच्य-
तयाऽसदीनः साधुर्विशिष्टोपदेशदानतोऽपरेषामुपकारायेति । अ-
परे भावद्वीपः, भावद्वीपः चान्यथा व्याचकृते । तद्यथा-भावद्वीपः
सम्यक्त्वः, तच्च प्रतिपातित्वादौपशमिक, ज्ञायोपशमिक च । स-
दीनो भावद्वीपः, ज्ञायिक त्वसंदीन इति । त द्विविधमप्यवाप्य
परीतसंसारत्वात्प्राणिनः आश्वसन्ति । भावद्वीपस्तु सदीनः श्रु-
तज्ञानम्, असदीनस्तु केवलमिति । तच्चावाप्य प्राणिनोऽवश्य-
माश्वसन्त्येवेति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ३३० । समुद्रान्तःपतितस्य
जन्तोर्जलकल्लोलाऽऽकुक्षितस्य समुद्रोपरिध्यान्तस्य विश्रामहेतौ,
सम्यक्त्वाऽऽदिके ससारत्रमणविश्रामहेतौ, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
(जम्बूद्वीपाऽऽदीनां गणना 'आणुपुष्पी' शब्दे द्वितीयभागे
१४७ पृष्ठे गता) (जम्बूद्वीपनाम्ना कियन्तो द्वीपा इति 'ज-
म्बूदीव' शब्देऽस्मिन्नेव जागे १३७६ पृष्ठे गता) (अन्तर्द्वीपा
'अन्तरदीव' शब्दे प्रथमभागे ८६ पृष्ठे उक्ताः)

दीवत्र-देशी-ककलासे, दे० ना० ५ वं ४१ गाथा ।

दीवंग-द्वीपाङ्ग-पु० । सुपमसुपमाजाते चतुर्थे कल्पवृक्षभेदे, दी-
पः प्रकाशक वस्तु, तत्करणत्वाद्दीपाङ्गः । स्था० १० ठा० । प्र-
श्न० । यथेह स्निग्ध प्रज्वलन्त्य काञ्चनमय्यो दीपिका उद्द्योतं
कुर्वाणा दृश्यन्ते तद्वद् द्वीपाङ्गो विस्त्रसापरिणतः प्रकृष्टोद्द्योतन
सर्वमुद्द्योतयन् वर्तते । त० ।

दीवकलिया-दीपकलिका-स्त्री० । दीपशिखायाम्, अनु० ।

दीवकुमार-द्वीपकुमार-पु० । भूषणनियुक्तसिंहरूपधरेषु भवन-
वासिविशेषेषु, प्रज्ञा० २ पद । स्था० । औ० । भ० ।

द्वीपकुमाराः सर्वे समाहारा इत्यादिवक्तव्यता-

दीवकुमारा एं भंते ! सर्वे समाहारा, सर्वे समुस्मास-
णिस्मासा । ए० इण्डे समडे । एवं जहा पदममए चिति-
यज्जदेमए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तद्देव० जाव समाजया स-
मुस्सासणिस्मासा । एवं एणागाऽवि । दीवकुमारा णं भंते !
कइ लेस्साओ पणत्ताओ । गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ प-
णत्ताओ । तं जहा-कएहलेस्सा० जाव तेउलेस्सा । एएसि
णं भंते ! दीवकुमाराणं कएहलेस्माणं जाव तेउलेस्साण
य कयरे कयरेहिंतो० जाव विमेसाहिया । गोयमा ! स-
व्वत्थोवा दीवकुमारा तेउलेस्सा, काउलेस्सा असंखेज्ज-
गुणा, णीललेस्सा विसेमाहिया, कएहलेस्सा निसेमाहिया ।
एएसि एं जंते ! दीवकुमाराणं कएहलेस्माणं जाव तेउ-
लेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पहिया वा, महिहिया
वा । गोयमा ! कएहलेस्मेहिंतो णीललेस्सा महिहिया
० जाव सव्वमहिहिया वा तेउलेस्सा । भेवं जंते ! भंते चि-
० जाव विहरइ ॥ भ० १६ ग० १३ उ० ।

दीवकुमारावाम-द्वीपकुमाराऽऽवास-पु० । द्वीपकुमाराणां भव-
नाऽऽवासे, "छावत्तरि दीवकुमाराण वाससयसहस्सा पणत्ता ।"
स० ७५ सम० ।

दीवंग-दीपक-पु० । दीप-स्वार्थे कन् । प्रदीपे, आ० म० १ अ० २
खण्ड । इयेनपक्किणि, रागभेदे च । वाच० । सम्यक्त्वभेदे, स्व-
य तत्त्वश्रद्धानरहित एव मिथ्यादृष्टि परस्य धर्मकथाऽऽदिभि-
स्तत्त्वश्रद्धान दीपयति प्रकाशयति, तत्सम्बन्धि सम्यक्त्व दी-
पकमुच्यते । विशेष० ।

सयमिह मिच्छदिद्वी, धम्मकहादिदीवइ परस्स ।

सम्पत्तिमिणं दीवंग, कारणफलभावओ णेय ॥ ५० ॥

स्वयमिह मिथ्यादृष्टिरभव्यो ज्ञव्यो वा कश्चिदङ्गारमर्दकव-
त् । अथ च-धर्मकथाऽऽदिभिर्धर्मकथया मातृस्थानानुष्ठानेना-
तिशयेन वा केनचिदीपयतीति प्रकाशयति परस्य श्रोतु स-
म्यक्त्वमिदं व्यञ्जकम् । आह-मिथ्यादृष्टेः सम्यक्त्वमिति वि-
रोधः । सत्यमूर्ति तु कारणफलभावतो ज्ञेय-तस्य हि मिथ्या-
दृष्टेरपि यः परिणामः स खलु प्रतिपत्तसम्यक्त्वस्य कारण-
जाव प्रतिपद्यते, तद्भावजावित्वाच्चस्य, अतः कारण एव का-
र्योपचारात्सम्यक्त्वाविरोधः, यथाऽऽयुर्धृतमिति ॥ ५० ॥ आ० ।
रथवीपुरनामनगराद् बहि म्ये स्वनामख्याते उद्याने, उत्त० ३
अ० । विशेष० । आ० म० । आ० चू० । आ० क० । कुङ्कुमे, अ-
र्थाङ्गारभेदे च । न० वाच० । दीपयति-णिच्-णवुव् । यमा-
न्याम्, स्त्री० । कार्यप्रकाशके, कुशले च । त्रि० । स्त्रियां टाप्,
अत इत्वम् । वाच० ।

दीवचंद-दीपचन्द्र-पु० । ज्ञानधर्माऽऽख्यपाठकशिष्ये स्वनाम-
ख्याते पाठके, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

दीवचंपय-दीपचम्पक-न० । दीपस्थगनके, भ० ८ श० ६
उ० । रा० ।

दीवचंवग-दीपचम्पक-न० । 'दीवचंपय' शब्दार्थे, भ० ८
ग० ६ उ० ।

दीवण-दीपन-पुं० । त्रि० । प्रकाशने, वाच० । ओघ० । दीपन
करोति कथयतीत्यर्थे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

दीवणिज्ज-दीपनीय-त्रि० । दीपयति जठराग्निमिति दीपनीयः,
बाहुलकात्कर्तव्यनीयप्रत्ययः । अग्निवृद्धिकरे, जी० ३ प्रति० ४
उ० । स्था० । ज्ञा० । प्रज्ञा० ।

दीवमं-दीव्यत्-पु० । कीमति, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

दीवयत-दीपयत्-पु० । शोभयति, कल्प० २ क्षण ।

दीवय-दीपक-पु० । चित्रके, जी० १ प्रति० ।

दीववदिर-द्वीपवन्दिर-न० । स्वनामख्याने श्रावकप्रधाने नगरे,
प० व० ४ द्वार ।

दीवसमुद्-द्वीपसमुद्र-पु० । जम्बूद्वीपाऽऽदिद्वीपसमुद्राऽऽदि-
षु, जी० ।

द्वीपसमुद्रचक्रवर्तामाह-

काहि एं जंते ! दीवसमुद्दा, केवड्या एं भंते ! दीवसमुद्दा,
के महालया एं जंते ! दीवसमुद्दा, किंसत्रिया एं
जंते ! दीवसमुद्दा, किमागाभावपमोयारा णं जंते !
दीवसमुद्दा पणत्ता । गोयमा ! जंजुदीवा दीवा, झ-

वणादिया समुद्रा, मंठाणतो एकविधिविहाणा, वित्या-
रतो अणोगविधिविहाणा-दुगुणा दुगुणा पमुप्पाएमाणा
पमुप्पाएमाणा पवित्थरमाणा पवित्थरमाणा ओजासमा-
णवीड्या बहुजपलपञ्चमुदणल्लिणसुजगसोगंधियपोंर-
रीयमहापोंररीयसतपत्तसहस्मपत्तयफुल्लकेमरोवचिया, पत्ते-
यं पत्तेय पउमवरवेड्या परिकिवत्ता, पत्तेय पत्तेयं वणसम्-
परिकिवत्ता अस्मि तिरियलोए असखेज्जा दीवसमुद्दा
सयजूरमणपज्जवमाणा पष्त्ता समणाउमो ! ।

(कदि ण भते ! दीवसमुद्दा इत्यादि) क कस्मिन्, णमिति वा-
क्यालङ्कारे, भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् !, द्वीपसमुद्दा प्र-
कृता ! । अनेन द्वीपसमुद्दाणामवस्थान पृष्टम् । (केवइया ण जते !
दीवसमुद्दा इति) कियन्त कियत्सख्याका, भदन्त ! द्वीपसमु-
द्दा ! । अनेन द्वीपसमुद्दाणा सख्यान पृष्टम् । (के माइलया ण जते !
दीवसमुद्दा इति) किं महानात्थ आश्रयो व्याप्यक्वेवरूपो येषा
ते महात्थयाः, किंप्रमाणा महात्थयाः, णमिति प्राग्वत् । द्वीपसमु-
द्दा प्रकृता ! । किंप्रमाण द्वीपसमुद्दाणा महत्वमिति पाठ । ए-
तेन द्वीपसमुद्दाणामायामाऽऽदिपरिमाण पृष्टम् । तथा- (किं स-
त्थिया ण भते ! दीवसमुद्दा इति) किं सत्स्थित सत्स्थान येषा ते
किंसत्स्थिता, णमिति पूर्ववत् । भदन्त ! द्वीपसमुद्दा प्रकृता ! ।
अनेन सत्स्थान प्रकृत् । (किमागारजावपडोयारा ण भते ! दी-
वसमुद्दा पष्त्ता इति) आकारजाव स्वरूपविशेष, कस्याऽऽका-
रजावस्य प्रत्यवतारो येषा ते किमाकारभावप्रत्यवतारा । ब-
हुव्रह्मणाद्वैयधिकरण्येऽपि समास । णमिति पूर्ववत् । द्वीपस-
मुद्दा ! । किं स्वरूप द्वीपसमुद्दाणामिति भावः । अनेन स्वरूप
विशेषविषयः प्रश्न कृतः । भगवानाह- (गोयमेत्यादि) गौतम !
जम्बूद्वीपाऽऽदयो द्वीपा, लवणऽऽदिका लवणसमुद्राऽऽदिका-
समुद्रा, अनेन द्वीपाना समुद्राणां चाऽऽदिरुक् । एतच्चापृष्टमपि
प्रगवता कथितमुत्तरत्रोपयोगित्वात्, गुणवते शिष्यायापृष्टम-
पि कथनीयमिति ख्यापनार्थं च । (सठाणतो इत्यादि) स-
त्स्थानतः सत्स्थानमाश्रत्य (एगविधिविहाणा इति) एकविधि
एकप्रकार विधान येषा ते एकविधिविधाना, एकस्वरूपा इति
भावः । सर्वेषा वृत्तसत्स्थानसत्स्थितत्वात् । विस्तरतो विस्तारम-
धिकृत्य पुनरनेकविधिविधानाः, अनेकविधानि अनेकप्रकाराणि
विधानानि येषा ते तथा, विस्तारमधिकृत्य नानारूपा इत्यर्थः ।
तदेव नानारूपत्वमुपदर्शयति- (दुगुणा दुगुणा पमुप्पाएमाणा
पमुप्पाएमाणा पवित्थरमाणा पवित्थरमाणा इति) द्विगुणं द्विगुणं
यथा भवति एव प्रत्युत्पद्यमाना प्रत्युत्पद्यमाना, गुण्यमाना
इत्यर्थः । प्रविस्तरन्तः प्रविस्तरन्तः, प्रकर्षेण विस्तारं गच्छ-
न्तः । तथाहि- जम्बूद्वीप एक इक्ष, लवणसमुद्रो द्वे लक्षे, घात
कीक्ष्णश्चत्वारि लक्षाणीत्यादि । (ओमासमाणावाइया इ-
ति) अवभासमाना वीचयः कत्रोद्धा येषा तेऽवभासमान-
वीचयः । इदं विशेषणं समुद्राणां प्रतीतमेव, द्वीपानामपि वेदि-
तव्यम्, तेष्वपि हृदयदीपतागाऽऽदिषु कल्लोदसन्वात् । तथा ब-
हुभिर्रूपैरपञ्चकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्ड-
रीकशतपत्रसहस्रपत्रैः (फुल्लंति) प्रफुल्लैर्विकसितैः (केसरे
सि) केसरोपलक्षितैरुपचिता उपचितशोभाका बहुपत्रप-
ञ्चकुमुदनलिनसुजगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रस-
हस्रपत्रप्रफुल्लकेसरोपचिता, तत्र उत्पल गर्दभक, पञ्च सूर्यविका-

शि, कुमुद चन्द्रविकाशि, नलिनमीपञ्चकपञ्च, सुभग पञ्चवि-
शेष, सौगन्धिक कङ्कार, पुण्डरीक शताम्बुज, तदेव बृहत्
महापुण्डरीकः शतपत्रसहस्रपत्रे पञ्चविशेषौ पत्रसख्याकृतजे-
दौ । (पत्तेयं पत्तेयमिति) प्रनिशब्दोऽत्रात्रिमुख्ये, “ लक्षणेनाभि-
प्रती आभिमुख्ये ” ॥ २ । १ । १४ ॥ इति च समासः, ततो
वीप्ताविवक्षायां प्रत्येकशब्दस्य निर्धचनः, पञ्चवरवीदक्षा परि-
क्षिताः, प्रत्येक प्रत्येक वनस्रण्डपरिक्षिताश्च । (सयजूरमणपज्ज-
वसाणा इति) जम्बूद्वीपाऽऽदयो द्वीपाः स्वयभूरमणद्वीपपर्यव-
सानाः- लवणसमुद्राऽऽदयः स्वयभूरमणसमुद्रपर्यवसानाः ।
अस्मिन् तिर्यग्श्लोके यत्र वयं स्थिता असख्येया द्वीपसमुद्राः प्र-
कृताः । हे भ्रमण ! हेमायुष्मन् ! इह अस्मिन् “ तिरियलोए ” इ-
त्यनेन सत्स्थानमुक्तम् । असख्येया इत्यनेन सत्स्थानम्, “ दु-
गुणा दुगुणा ” इत्यादिना महत्त्वम्, “ सठाणता ” इत्यादिना
सत्स्थानम् । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

कियन्ति द्वीपसमुद्दाणा नामधेयानीति प्रगवानाह-

केवतिया णं जते ! दीवसमुद्दा नामधेज्जेहिं पष्त्ता ! ।
गोयमा ! जावइया लोणे सुभा नामा सुजा वन्ना० जाव सु-
जा फासा, एवतिया दीवसमुद्दा णामधेज्जेहिं पष्त्ता ।

गौतम ! यावन्ति लोके सामान्यतः शुभानि नामानि शङ्खचक्र-
स्वस्तिककलशशर्भावत्साऽऽदिनि, शुभाः वर्णाः, शुभा गन्धाः, शु-
भा रसाः, शुभा रूपाः- शुभवर्णनामानि, शुभगन्धनामानि, शु-
भरसनामानि, शुभस्पर्शनामानि च, एतावन्तो द्वीपसमुद्रा नाम-
धेयैः प्रकृताः, एतावन्ति द्वीपसमुद्राणां नामधेयानीति भावः ।

सागरोपमप्रमाणतो द्वीपसमुद्रपरिमाणमाह-

केवइया णं भते ! दीवसमुद्दा उच्छारसमएणं पष्त्ता ? ।
गोयमा ! जावइया अट्टाइज्जाऽ उच्छारसागरोवमाणं उ-
च्छारसमया, एवतिया दीवसमुद्दा उच्छारसमएणं पष्त्ता ।

(केवइया ण जते ! इत्यादि) कियन्तो भदन्त ! द्वीपसमुद्रा उच्चा-
रसमयेन उच्चारणसमयमागरोपमप्रमाणेन प्रकृताः ? । भग-
वानाह गौतम ! यावन्तोऽर्द्धतृतीयानामुच्चारसागरोपमाणमुच्चा-
रसमया एकैकशृङ्गमबालाग्रापहारसमया, एतावन्तो द्वीपसमुद्रा
उच्चारणे प्रकृताः । उक्तं च- “ उच्चारसागाराण, अट्टाइज्जाण जत्ति-
या समया । दुगुणा दुगुणपवित्थर-दीवोदहिरेज्जु पवइया ॥ १ ॥ ”

दीवसमुद्दा णं जते ! किं पुढर्वापरिणामा, आउपरिणामा,
जीनपरिणामा, पोग्गलपरिणामा ? । गोयमा ! पुढविपरि-
माणं वि, आउपरिणामा वि, जीवपरिणामा वि, पोग्गल-
परिणामा वि ॥

(दीवसमुद्दा ण भते ! इत्यादि) द्वीपसमुद्रा, णमिति पूर्ववत् ।
भदन्त ! पृथिवीपरिणामा अप्परिणामा ? । प्रगवानाह- गौतम !
पृथिवीपरिणामा अपि अप्परिणामा अपि, पृथिव्य एव जी-
वपुद्गलपरिणामाऽऽत्मकत्वात् सर्वद्वीपसमुद्राणाम् ।

दीवसमुद्दं णं जते ! सव्वपाणा सव्वचूया सव्वजीवा
सव्वसत्ता पुढविकाइयत्ताए० जाव तसकाइयत्ताए उववष-
पुव्वा ? । हुंता गोयमा ! असति अट्टुवा अणतत्तुतो, इति
दीवसमुद्दा संमत्ता ।

(दीवसमुद्ग्रेषु णं भने ! मन्वपाणा सन्वजूया इत्यादि) द्वीपस-
मुद्रेषु, णमिते पूर्ववत्, सर्वेष्विति गम्यते । नदन्त ! सर्वे प्राणा
द्विन्द्वियाऽऽद्य, सर्वे जूनाः नरव, सर्वे जीवाः पञ्चेन्द्रियाः,
सर्वे सत्त्वाः पृथिव्यादय उत्पन्नपूर्वाः । भगवानाह-गौतम !
अलङ्कृतपन्नपूर्वाः । अथवा-अनन्तकृत्व, सर्वेषामपि सांख्यव-
हारिकराशयन्तगतानां जीवानां सर्वेषु स्थानेषु प्रायोऽनन्तश
उत्पादात् ॥ जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

द्वीपसमुद्राणामुच्चत्वम्-

सर्वे वि णं दीवसमुद्गा दम जोयणसयाइं उव्वेहेणं पणत्ता ।

"सर्वे वि" इत्यादि सुगम, नवरमुद्ग्रेषु- "ओडत्त ति भणिय
होइ ।" द्वीपानाम् "ओरुत्तणाभावे वि" अधोदिशि सदृश याव-
द् द्वीपव्यपदेश, जम्बूद्वीपे तु पश्चिमविदेहे जगतीप्रत्यासत्तौ
"ओरुत्तमवि अत्थि ति ।" न्या० १० ठा० । द्वीपसमुद्रोपपत्ति-
प्रतिपादके दीर्घदृशानां पष्ठेऽध्ययने, स्था० १० ठा० ।

दीवसागरपण्ति-द्वीपमागरप्रकृप्ति-स्त्री० । द्वीपसागराणां प्र-
कृतयो यस्यां ग्रन्थपञ्चनौ सा द्वीपसागरप्रकृप्ति । पा० । द-
शमे कालिकश्रुतजेदे, पा० । द्वी० ।

दीवसिद्धा-दीपशिखा-स्त्री० । ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिभार्यायां साग-
रदत्तवणिक्सुतायाम्, उत्त० १३ अ० । नि० । ति० ।

दीवाइजन्नणभेय-दीपाऽऽदिज्वलनभेद-पु० । दीपचन्द्रतारका-
ऽऽदीनां दीपनविशेषे, पञ्चा० २ विव० ।

दीवावह-दीपापह-त्रि० । दीपविनाशके, डा० २४ डा० ।

दीवायण-द्वैपायन-पुं० । द्वीपमयन जन्मभूमिर्यस्य स द्वीपा-
यन, स एव प्रज्ञाऽऽद्यम् । "द्वीपे न्यस्तमनया बाल-स्ततो द्वैपा-
यनोऽभवत् ।" इत्युक्ते व्यासे, वाच० । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४
उ० । पष्ठे ब्राह्मणपरिव्राजके, श्री० । स्था० । ती० । दश० ।
आ० म० । स चाऽऽगमिष्यन्त्यामुत्तमपिरयां विंशतितमस्ती-
र्थकरो भविष्यति । स० ।

दीवावली-दीपाऽऽवली-स्त्री० । दीपपङ्क्तौ, कार्तिकाऽमायां च ।
ती० २० कल्प । श्रीमहावीरस्य निर्वाणममये अमावास्या
निधि, स्वानिनक्षत्र चाभूताम्, दीपालिकासवन्धिगुणनसमये
च कस्मिंश्चिद्वर्षे ते भवतः, कस्मिंश्चिन्नेति । एतदुपरि
केचनेत्य कथयन्ति-यद्यदा स्यात्समावास्ये भवतस्तदा गुण-
नीयम् । अन्ये च-यस्मिन् दिने "मेरुया" इति लोकप्रति-
ष्ठाक्रियाविशेषस्तस्मिन् दिने गुणनीयमिति । तत्र "मेरुया"
करणे जेदो भवति-एतद्देशमध्ये ये गुर्जरलोकाः सन्ति, ते
पाक्षिकदिने तानि कृतानि, एतद्देशीयेस्तु द्वितीयवासरे, तत
किं स्वस्वदेशानुसारेण "मेरुया" करणदिने गणनीयम्, उत
गुर्जरदेशानुसारेण ? प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र दीपाऽऽलिकागुणन-
माश्रित्य स्वस्वदेशीयलोका यस्मिन् दिने दीपाऽऽलिकां कुर्वन्ति
तस्मिन् दिने गुणनीयमिति । ३ प्र० । हा० ४ प्रका० । कल्प० ।

ज रयणिं च णं ममणे जगवं महावीरे कालगणं जाव
मन्वदुखलपट्टीणे, त रयणिं च णं नवमहर्द्ध-नवलेच्छर्द्ध
कामीकोसलगा अट्टारसऽवि गणरावाणो अमावासाए
पाराभोअं पौमहोववामं पट्टविंश, गण मे भावुज्जुण, दव्वु-
ज्जुयं करिस्सामो ॥ १२८ ॥

(ज रयणिं च णं इत्यादि) यस्यां रात्रौ श्रमणो जगवान्
महावीरः कालगत, यावत् सर्वदुःखप्रक्षीण, तस्यां रात्रौ (न
वमहर्द्ध इत्यादि) नवमहर्द्धिकाजातीया काशिशेषस्य राजान,
नवलेच्छकाजातीयाः कोशलदेशस्य राजानः, ते च कार्यवशा-
द् गणमेलापक कुर्वन्ति इति गणराजानोऽष्टादश, ये चे-
टकमहाराजस्य सामन्ता श्रूयन्ते, ते नन्याममावास्यायां पार
संसारपारमाभोगयति प्रापयति यस्तमेवविधं (पौसहोव-
वास ति) पौषधोपवास कृतवन्त, आहारत्यागपापधरूपम्
उपवास चक्रुरित्यर्थ । अन्यथा-दीपकरण न सम्भवति, ततश्च
गन स जावोद्द्योतः, ततो ज्वयोद्द्योतं करिष्याम इति ते दा-
पाः प्रवर्तिता, ततः प्रभृति दीपोत्सवः सवृत्त, कार्तिकशुक्ल-
प्रतिपदि च श्रीगौतमस्य केवलमहिमा देवैश्चक्रे, अतस्त-
त्रापि जनप्रमेद, नन्दिवर्चननरेन्द्रश्च जगवतोऽस्त श्रुत्वा
शोकाऽऽर्त्तः सुदर्शनया भगिन्या सर्वोद्ध सादर स्ववेदमनि द्वि-
तीयायां जोजितस्ततो भ्रातृद्वितीयापर्वरुद्धि । कल्प० १ अधि०
६ क्षण । ती० । दीपाऽऽलिकाऽऽदिपर्वणि सुखभक्तिकाऽऽदिकरणे
मिथ्यात्वमारम्भो वेति प्रश्ने, उत्तरम्-आरम्भो लगतीति ज्ञात-
मस्ति, न तु मिथ्यात्वमिति ॥ २२४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

दीवित्रा-देशी-उपदेहिकायां, सृगाऽऽकर्षण्यां च । दे० ना० ५
वर्ग ३ गाथा ।

दीविय-दीपित-त्रि० । कथिते, ओघ० ।

द्वीपिक-पु० । शाकुनिकपुरुषसवन्धिपञ्जरस्थितिसिरौ, ज्ञा०
१ श्रु० १७ अ० ।

द्वीपिन्-पु० । चित्रके, आ० म० १ अ० १ खण्ड । ज० । प्रश्न० ।
प्रज्ञा० । ज्ञा० । ज० । स्था० । सूत्र० । प्रति० । आचा० ।

दीवियग-द्वैप्य-त्रि० । द्वीपसम्भवे, ज्ञा० १ श्रु० ११ अ० ।

दीविया-दीपिका-स्त्री० । हम्बो दीपो दीपिका । हम्बे दीपे,
ज० २ वक्र० । "दीवियाचक्रवाहविद ।" दीपिकानां चक्रवा-
ह सर्वपरिमण्डलरूप वृन्द दीपिकाचक्रवाहवृन्दम् । जी० ३
प्रति० ४ उ० । ज० ।

दीवुस्नव-दीपोत्सव-पु० । दीपमात्रिकायाम्, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

दीवूमयअमावसा-दीवोत्सवामावास्या-स्त्री० । कार्तिकामावा-
स्यायाम्, ती० २० कल्प ।

दीमन-दृश्यमान-त्रि० । चक्षुरा प्रत्यक्षे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

दीह-दीर्घ-पु० । ह-घञ्, घञ्य नत्वम् । शाललतावृक्षे, उष्ट्रे,
द्विमात्रे स्वरवर्णे च । वाच० । "एगे दीहे ।" आयाते, स्था० ० ठा० ।
सूत्र० । विशेष० । प्रज्ञा० । श्री० । रा० । प्रचुगे, म० १ शा० ६
उ० । असंख्येये, त्रि० । विशेष० । "दीहरहस्सादिमपक्षाणि ।"
विपा० १ श्रु० ८ अ० ।

दीहकाल-दीर्घकात्र-त्रि० । दीर्घः सन्तानापेक्षया अनादित्वा-
त् काल मिथितिवन्धकालो यस्य तद् दीर्घकालम् । दीर्घमिथि-
क, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

दीहकात्रिगी-दीर्घकात्रिकी-स्त्री० । कालिसमायाम्, विशेष० ।

इह दीहकालिगी का-त्रिगि चि माणा जया सृदीह पि ।

संभरइ नृयमेस्सं, चिनेइ य किह णु कायव्वं ? ॥ ५०८ ॥
इह दीर्घशब्दस्य लुप्तदर्शनाद् दीर्घकात्रिकी 'कालिकी' ६-

र्युच्यते, कालिकी चासौ सज्ञा च पुनर्द्वावात् 'कालिकसज्ञा'
इति कृष्टव्यम् । यया सुदीर्घमपि काव्यं नूतनतममर्थं स्मरति,
एष्यच्च त्रिविध्यस्तु चिन्तयति-कथं नु नाम कर्तव्यम् ? इत्येषा
चिन्तामाश्रित्य दीर्घोऽतीताऽनागतवस्तुविषय कालो यस्य
सा दीर्घकालिकी कालिकमज्ञोच्यत इत्यर्थः ॥५०८॥ विशेषः ।
('सण्णी' शब्दे चेतया सङ्गिनो द्रष्टव्या)

दीहकालिय-दीर्घकालिक-त्रि० । दीर्घ कालो विद्यते यस्य स
दीर्घकालिकः । स्था० ३ टा० १ उ० । चिरन्तने, दशा० ७ अ० ।

दीहकालियउवप-दीर्घकालिकोपदेश-पु० । दीर्घ कालो
दीर्घकालः, सोऽस्यास्तीति दीर्घकालिकः, स चासावुपदेशश्च,
उपदेशो भगवन्, दीर्घकालोपदेशः । दीर्घकालिके भगवते, आ०
म० १ अ० १ खएम् ।

दीहख-दीर्घख-त्रि० । प्रचुरतरे, व्य० ४ उ० ।

दीहगौरवपरिणाम-दीर्घगौरवपरिणाम-पु० । यत आयु ख-
भावाद् जीवस्य दीर्घं दीर्घगमनतया लोकान्ताद् लोकान्तं या-
वद् गमनशक्तिर्भवति स दीर्घगौरवपरिणामः । अष्टमे आयुष
परिणामे, इह गौरवशब्दो गमनपर्यायः । स्था० ६ टा० ।

दीहजीह-देशी-शब्दे, दे० ना० ५ वर्ग ४१ गाथा ।

दीहक-दीर्घदृष्ट-त्रि० । सर्पदष्टे, नि० चू० १ उ० ।

दीहणिदा-दीर्घनिदा-स्त्री० । मरणे, स्त्रिकालव्यापिन्यां निदा-
याम्, आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० । जुष्माऽऽदित्वाज्जन्तवम् । वाच० ।

दीहणिव-दीर्घनृप-पु० । काम्पिल्यपुरराजे, यो हि ब्रह्मदत्तेन
हतः । उत्त० १३ अ० ।

दीहदंत-दीर्घदन्त-पु० । जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे आगमिष्यन्त्या-
मुत्सर्पिण्या भविष्यति द्वितीये चक्रवर्त्तिनि, स० । ति० । ती० ।

दीहदमा-दीर्घदशा-स्त्री० । व० व० । दशाध्ययने ग्रन्थविशे-
षे, स्था० ।

दीहदमाणं दस अज्जयणा पणसा । त जहा-

“ चदे सरे य सुके य, मिरिदेवी पहावई ।

दीवसमुदाववची, बहुपुती मंदरे इय ॥ ? ॥

धेरे संजूयविजण, पम्ह उस्मासनिस्ससे ॥ ”

दीर्घदशा स्वरूपतोऽनवगता एव, तदध्ययनानि तु कानिचि-
न्निर्याऽऽवलिक्ताश्चतुर्दश उपलब्ध्यन्ते, तत्र चन्द्रवक्त्रव्यनाप्र-
तिषेधं चन्द्रमध्ययनम् । तथाहि-राजगृहे महावीरस्य चन्द्र-
ज्योतिष्कराजो वन्दनं कृत्वा नाट्यविधिं चोपदर्श्य प्रतिगतः,
गौतमश्च भगवन्तं तद्वक्तव्यतां पप्रच्छ, प्रगर्षोश्चोवाच-
आवस्थायामङ्गजिज्ञासाऽयं गृहपतिरभूत्पार्श्वनाथसमीपे च
प्रव्रजिनो विराध्य च मनाक् श्रामण्य चन्द्रनयोत्पन्नो, महावि-
देहे च सेतस्यतीति । तथा सुरवक्त्रव्यनाप्रतिषेधं सुरः, सुरव-
क्त्रव्यता चन्द्रवद्, नवर सुप्रतिष्ठो नास्मा वचुवेति । शुक्रो ग्रहः,
तद्वक्तव्यता चैवम्-राजगृहे भगवन्तं वन्दित्वा शुके प्रतिगतो
गौतमेन पृष्ठे तथैव प्रगवानुवाच-वाराणस्या सौमिलनामा ब्रा-

ह्मणोऽयमभवत्, पार्श्वनाथ चाऽपृच्छत्-“त भते ! जवणिज्ज,”
तथा-“सरिसवया मासा कुलत्था य ते भोज्जा,” तथा-“एगे
भव दुवे भव ।” इत्यादि । भगवता चैतेषु विभक्त्येवाक्षितः आ-
वको भूत्वा पुनर्विपर्यासादारामाऽऽदिलौकिकधर्मस्थानानि का-
रयित्वा दिक्प्रोक्ततापसत्वेन प्रव्रज्य प्रतिषण्णपारण्यक्रमेण
पूर्वाऽऽदिदिग्भ्य आनीय कन्दाऽऽदिकमभ्यवजहार । अन्यदाऽसौ
यत्र कचन गर्ताऽऽदौ पतिष्यामि तत्रैव प्राणस्यद्याम इत्यभि-
प्रहमभिगृह्य काण्डमुद्रया मुखं बद्धा उत्तराभिमुखः प्रतस्थौ, तत्र
प्रथमदिवस पराहसमये अशोकतरोरधो होमाऽऽदिकर्म कृत्वा-
वासः, तत्र देवेन केनाप्युक्तः-अहो सौमिल ब्राह्मण महर्षे ! दुः-
प्रव्रजित ते, पुनर्द्वितीयेऽहनि तथैव सप्तपर्णस्याध उपनि उक्तः,
तृतीयाऽऽदिषु दिनेषु अश्वत्थवटोदुम्बराणामध उपितो भणितो
देवेन, ततः पञ्चमादिनेऽवादीदसौ-कथं नु नाम मे दुःप्रव्रजितम् ?
देवोऽबोचत्-त्व पार्श्वनाथस्य जगवत् समीपे अगुव्रताऽऽदिक
आवकधर्मं प्रतिपद्याधुनाऽन्यथा वर्त्तसे इति दुःप्रव्रजित तव,
ततोऽद्यापि तमेवागुव्रताऽऽदिकधर्मं प्रतिपद्यस्व, येन सुप्रव्रजित
तव जवनीति । एवमुक्तं तथैव चकार, ततः आवकत्व प्रतिपा-
द्यानालोचितप्रतिक्रान्तं कालं कृत्वा शुक्रावतसके विमाने शु-
क्रवेनोत्पन्न इति । तथा श्रीदेवीसमाश्रयमध्ययनः, श्रीदेवीति । त-
थाहि-रमा राजगृहे महावीरवन्दनाय सौधर्मादाजगाम, नाट्य
दर्शयित्वा प्रतिजगाम च, गौतमस्तत्पूर्वभव पप्रच्छ । भगवोस्त
जगाद-राजगृहे सुदर्शनश्रेष्ठी बभूव, प्रियाजिघांसा च तद्भार्या,
तयो सुता भूता नाम बृहत्कुमारिका पार्श्वनाथसमीपे प्रव-
जिता शरीरवकुशा जाता सातिचारा च मृत्वा दिव गता, म-
हाविदेहे च सेतस्यतीति । तथा प्रभावती चेटकुद्विता वीतजय-
नगरनायकोदायनमहाराजभार्या, यया जिनविम्बपूजाऽर्थं स्नाना-
नन्तर चेष्ट्या सितवसनार्पणेऽपि विश्रमाद्रकवसनमुपनीतमन-
वसरमनयेति मन्यमानया मन्युना दर्पणेन चेटिका इता, मृता च,
सा ततो वैराग्यादनशनं प्रतिपद्य देवत्व प्रतिपन्ना, यया चो-
ज्जयनीराजानं प्रति विक्रमेण प्रस्थितस्य ग्रीष्मे मासि पिपा-
साग्निभूतसमस्तसैन्यस्योदायनमहाराजस्य स्वच्छशीतलज-
लपरिपुणेत्रिपुष्करकरणोपकारोऽकारीत्येव लक्षणप्रभावतीच-
रितयुक्तमध्ययनं प्रजावतीति सभाष्यते, न चैव निरयावलिका-
श्रुतस्कन्धे दृश्यत इति पञ्चमम् । तथा बहुपुत्रिकादेवीप्रतिषेध
सैवाध्ययनमुच्यते । तथाहि राजगृहे महावीरवन्दनार्थं सौधर्मा-
द् बहुपुत्रिकाभिधाना देवी समवततार, वन्दित्वा च प्रतिजगाम,
केयमिति पृष्ठे गौतमेन भगवानवादीत्-वाराणस्या नगर्या भ-
क्षाभिधानस्य सार्थवाहस्य सुभद्राभिधाना भार्येय बभूव, सा
च वन्द्या पुत्रार्थिनी जिज्ञार्थमागतमार्यासघाटक पुत्रलाभ
पप्रच्छ । स च धर्ममचीकथत् । प्राजाजीव सा बहुजनापत्येषु
प्रीत्याऽऽज्यकोवर्त्तनापरायणा सातिचारा मृत्वा सौधर्ममगमत्,
ततश्च्युत्वा च विमेलसन्निवेशे ब्राह्मणीत्वेनोत्पत्स्यते, ततः पि-
तृजाग्निनेयजार्था त्रिविध्यति युगवप्रसवा च, सा षोडशभिर्वर्द्धा-
त्रिंशद्वत्यानि जनाधिष्यति, ततोऽसौ तन्निर्वेदाचार्यां प्रहयति,
ताश्च धर्मं कथयिष्यन्ति, आवकत्व च सा प्रतिपत्स्यते, काला-
न्तरे प्रव्रजिष्यति, सौधर्मे चन्द्रसामानिकतयोत्पद्य महावि-
देहे सेतस्यतीति । तथा स्थविरः सभूतविजयो मरुवाहुस्वामि-
नो गुरुभ्राता स्थूलभरुस्य मगमालपुत्रस्य दीक्षादाता, तद्वक्त-
व्यताप्रतिवक्त्रमध्ययनं स एवोच्यत इति नवमम् । शेषाणि त्री-
ण्यप्रतीतानि । स्था० १० टा० ।

* खड्गशब्देन प्रचुरमभिधीयते । प्रव० २ द्वार ।

दीहदिट्ठि-दीर्घदिट्ठि-पु० । दीर्घकाव्यभाविन्वादस्यार्थस्यानर्थस्य च दृष्टि पर्यालोचनम् । विमृश्यकारित्वे, अविमृश्यकारित्वे हि महादोषसम्भवात् । यत उक्तम्-“ सहसा विद्वान् न क्रिया-मविवेकः परमाऽऽपदां पदम् । वृणते हि विमृश्यकारिणः, गुणदुःखाः स्वयमेव सम्पदः ॥१॥ ” इति । प्र० १ आध० । दीर्घा दृष्टे स्य । पारकने, दीर्घा दूराग दृष्टिर्यथा । दूरीक्षणे जन्मभेदे, वाच० ।

दीहृक्षा-दीर्घाक्षा-स्त्री० । पर्याप्ताक्षायाम्, क० प्र० १ प्रक० ।

दीहपट्ट-दीर्घपट्ट-पु० । यवराजामात्ये, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

दीहपास-दीर्घपार्श्व-पु० । ऐरवते भाविनि पोरुशे जिनेन्द्रे, प्र० ७ द्वार । ति० ।

दीहवाह-दीर्घवाहु-पु० । ऋषभस्य विमसातितमे पुत्रे, कल्प १ अधि० ७ कृण । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां तृतीये वत्सदेवे, म० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे अस्यामेवोत्सर्पिण्यां चन्द्रप्रभजितस्य पृथग्भवे जीवे, स० ।

दीहभद्र-दीर्घभद्र-पु० । मातरसगोत्रन्याऽऽर्यसभूतिविजयस्य स्थविरस्यैकादशे स्वनामख्याते स्थविरस्तेवासिनि, कल्प० २ अधि० ८ कृण ।

दीहमध्व-दीर्घमध्व-न० । दीर्घा अक्षा कावो यस्य तद्दीर्घाङ्गम् । मकार आगमिक । दीर्घकालगम्ये, स्था० २ उ० १ उ० । प्रजन० । ज० । सूत्र० । ज्ञा० ।

दीर्घाध्व-न० । दीर्घोऽद्धा मार्गो यस्मिन् तद्दीर्घाध्वम् । दीर्घमार्गगम्ये, स्था० २ उ० १ उ० । प्रजन० । म० । सूत्र० । ज्ञा० । दीर्घमार्गे, स्था० ३ उ० ४ उ० ।

दीहमध्व-दीर्घमध्व-स्त्री० । दीर्घोऽद्धा कावो यस्यां सा दीर्घाद्धा, मकारन्त्वागमिकः । दीर्घकालगम्यायाम्, स्था० ५ उ० २ उ० । दीर्घाध्व-स्त्री० । दीर्घोऽद्धा मार्गो यस्यां सा दीर्घाध्व । दीर्घमार्गगम्यायाम्, स्था० ७ उ० २ उ० । श्रौ० ।

दीहमात्र-दीर्घाऽऽयुप्-न० । चिरजीविते, शुभमितीह विशेषण दृश्यमिति । स्था० १० उ० ।

दीह-दीर्घ-पु० । “ रो दीर्घात् ” ॥ ८ । १ । १७१ ॥ इति दीर्घशब्दास्त्वर्थे र । ‘ दीह-दीह । ’ प्रा० २ पाठ । “ सर्वत्र खवरामचन्द्रे ” ॥ ७ । २ । ७६ ॥ इति रलुक । “ खवथधमाम् ” ॥ ८ । १ । १८७ ॥ इति धन्य ह । प्रा० दु० १ पाठ । आयते, “ अन्ने ते दीहर्लोऽण अन्तु ते भुप्रनुअन्तु । ” प्रा० २ पाठ ।

दीहराय-दीर्घरात्र-न० । यावज्जीवे, आय० ४ अ० । आचा० ।

दीहलोय-दीर्घलोक-पु० । वनस्पतौ, आचा० । यस्मात्सौ कायस्थित्या परिमाणेन शरीरोच्छ्रेयण च शेषैकन्दिभ्यो दीर्घो वनते । तथाहि-कायस्थित्या तावत् “ वणस्सइकाइए ण भन्ते ! वणस्सइकाइए त्ति कालो केवाञ्चर होइ ? गोयमा ! अण्ण काल भणताओ उस्माप्पिणअवसप्पिण।ओ, सेत्तओ अण्णता होया अमसंज्जा पोणवपरियट्ठा, नेण पुग्गवपरियट्ठा आवलियाए अमसंज्जवमाणे । ” परिमाणतन्नु-“ पणुप्पन्नवणस्सइकाइया ए भन्ते ! केवानिकालस्स निह्वण्णा सिया ? ।

गोयमा ! पणुप्पन्नवणस्सइकाइयाण नत्थि निह्वण्णा । ” तथा-शरीरोच्छ्रेयाश्च दीर्घो वनस्पति, “ वणस्सइकाइया णं जन्ते ! के महालिया सरीरोगादणा पणत्ता ? गोयमा ! साइरेण जोयणसइस्स सरीरोगादणा । ” न तथाऽन्येपामेकाइयाणाम्, अतः स्थितमेतत्सर्वथा दीर्घलोको वनस्पतिरिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

दीहलोयमत्थ-दीर्घलोकशस्त्र-न० । वनस्पत्युत्सादकेऽग्नौ, आचा० । अस्य च शस्त्रमग्नि, यस्मात्स हि प्रवृद्धत्वाद्वाकलापाऽऽकुलं सकलतरुगणप्रध्वसनाय प्रभवति, अतोऽसौ तदुत्सादकत्वाच्छस्त्रम् । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

दीहवच्छ-दीर्घवृक्ष-पु० । महति वृक्षे, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

दीहवेयह-दीर्घ (विजयार्ध) वैताड्य-पु० । दीर्घे अर्द्धकेवविभागकारके प्रवर्तविशेषे, स्था० ।

जंव ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो दीहवेयहपव्वया पणत्ता । तं जहा-वहुसमउल्लां जाव भारहे चेव दीहवेयह्णे, एरावए चेव दीहवेयह्णे । भारहे णं दीहवेयह्णे दो गुहाओ पणत्ताओ । तं जहा-वहुसमउल्लाओ अविसेसमणाणत्ताओ अन्नमन्नं णाच्चदंति आयामविवग्गंभुच्चत्तसंठाणपरिणाहेणं । त जहा-तिमिमगुहा चेव, खंमगप्पवायगुहा चेव । तत्थ णं दो देवा महत्ठियां जाव पत्तिओवमट्ठिया परिवसंति । तं जहा-कयमालए चेव, एट्टमादए चेव । एरावए णं दीहवेयह्णे दो गुहा पणत्ता । तं जहा-जाव कयमालए चेव, एट्टमालए चेव ।

(दो दीहवेयहू त्ति) वृक्षवैताड्यव्यवच्छेदार्थं दीर्घग्रहण, वैताड्यं विजयाड्यो चेति सस्कार, तौ च भरतैरवतयामध्यन्नागे पूर्वापरतो लवणोर्द्धि स्पृष्टवन्तौ पञ्चविंशतियोजनोच्छ्रितौ तत्पादावगाढौ पञ्चाशद्विस्तृतौ आयतसंस्थितौ सर्वराजतामुभयनो वहि काञ्चनमणरुताङ्गाविति । आह च-“ पणवीस उव्विहो, पण्णास जोयणाणि वित्थिहो । वेयह्णे रययमन्नां, भरइक्खेत्तस्स मज्झिमि ॥१॥ ” इति । (भारहेणमित्यादि) वैताड्ये अपरतस्तमिन्नागुहांगिरिविस्ताराऽऽयामा द्वादशयोजनविस्तारा अप्रयोजनोच्छ्रया आयतचतुरस्त्रमस्थाना विजयद्वारप्रमाणद्वारा वज्रकपाटपिहिता बहुमध्ये द्वियोजनान्तराभ्या द्वियोजनविस्ताराभ्यामुन्नम्रनिमग्नजङ्घाभिधानाभ्यां नदीभ्या युक्ता, तद्वत्पूर्वं खरुप्रपातगुहेति । (तत्थ ण नि) तयोस्तमिन्नायां गुहायां कृतमावकः उत्तरस्या नृत्तमावक इति । (एरावए) इत्यादि तथैव । स्था० २ उ० ३ उ० ।

जंव ! मंदरस्स पुरच्छिमेणं सीआए महाण्णए उत्तरेणं अट्ट दीहवेयहू, अट्ट तिमिमगुहाओ, अट्ट खंमगप्पवायगुहाओ, अट्ट कयमालागं देवा, अट्ट एट्टमादगा देवा, अट्ट गंगाओ, अट्ट मिधूओ, अट्ट गगाकुंमा, अट्ट मिधुकुमा, अट्ट उमभकूमा पणत्ता, अट्ट उमभकूडा देवा पणत्ता । जंव ! मंदरपुरच्छिमेण सीयाए महाण्णए दाहिणेणं अट्ट दी-

हवेयहा एवं चेव० जाव अट्ट उमभकूडा देवा पणत्ता, नव-
रमेत्य रत्तारत्तवईओ, नासिं चेव कूडा । जवू ! मंदरपच्चच्छिमे
ण सीओयाए महाणईए दाहिणेणं अट्ट दीहवेयहा० जाव
अट्ट नट्टमालगा देवा अट्ट गंगाकुमा अट्ट मिधुकुडा अट्ट
गंगाओ अट्ट सिंधूओ अट्ट उमजकूडपण्या अट्ट उमभ-
कूडा देवा पणत्ता । जवू ! मंदरपुरच्छिमेणं सीओयाए महा-
णईए उत्तरेण अट्ट दीहवेयहा० जाव अट्ट नट्टमालगा देवा
अट्ट रत्तकुंडा अट्ट रत्तावईकूडा अट्ट रत्ताओ० जाव अट्ट
उमजकूडदेवा पणत्ता । स्था० ८ ठा० । स० । ज० ।

(तेपा कूटानि कूरु' शब्दे तृतीयभागे ६१८ पृष्ठे छप्यव्यानि)
दीहसद-दीर्घशब्द-पु० । दीर्घवर्णाऽऽश्रिते, मेघाऽऽदशब्दव-
द् दूरआव्ये च । स्था० १० ठा० ।

दीहसुत्त-दीर्घसूत्र-न० । बृहत्सूत्रे, नि० चू० ।

जे निक्खू मणकप्पासाओ वा पोरुक्कप्पासाओ वा
उष्णकप्पासाओ वा मिलकप्पासाओ वा दीहसुत्ताड करेड,
करंत वा साइज्जइ ॥ २६ ॥ नि० चू० ५ उ० ।

(' सुत्त ' शब्दे व्याख्यास्यते चैतत्)

दीहनेण-दीर्घनेन-पु० । भरतक्षेत्रजचन्द्रप्रभजितसमकाक्षिके
पेरवतजे जिने, ति० । श्रेणिकस्य राज्ञो धान्यया जाने स्वना-
मख्याते पुत्रे, स च महावीरस्वामिनोऽन्तिके प्रव्रज्य षोडशवर्ष-
पर्याय, सत्वेखनया मृत्वा विजये द्वलोकं उपपद्य ततश्च्युत्वा
महाविदेहे सेत्स्यतीत्यनुत्तरोपपातिकदशाना द्वितीयवर्गस्य
प्रथमेऽध्ययने सूचितम् । अणु० १ शु० २ वग १ अ० । अ-
स्साडस्य श्रेणिकधारणीस्तु एतन्नामा वीरान्तिके प्रव्रज्य द्वाद-
शवर्षपर्याय सत्वेखनया मृत्वा सर्वाधिसिद्धे उपपन्नो महावि-
देहे सेत्स्यतीत्यनुत्तरोपपातिकदशाना प्रथमवर्गस्य पष्ठेऽध्यय-
ने सूचितम् । अणु० १ वर्ग १ अ० । भरतक्षेत्रजशान्तिनाथ-
जितसमकाक्षिके पेरवतजे जिने च । ति० ।

दीहाड-दीर्घाऽऽयुष्-न० । "आयुरप्सरसोर्वा" ॥ ८ । १ । २० ॥
इत्यन्यव्यञ्जनस्य सो वा । 'दीहाडसो । दीहाड ।' प्रा० १ पाद ।
दीर्घे सागरोपमपरिमिततया आयुरेषामिति दीर्घाऽऽयु । उक्त०
५ अ० । चिरजीवित्वे, कल्प० १ क्षण ।

दीहाडअत्ता-दीर्घायुष्टा-स्त्री० । दीर्घस्थितिकजीवितहेतुकर्म-
त्वे, स्था० ३ ठा० १ उ० । (एतत्कारणानि 'आड' शब्दे
द्वितीयभागे १२ पृष्ठे उक्तानि)

दीहामण-दीर्घाऽऽसन-न० । शय्यारूपे आसने, ज० १ वक्र० । जी० ।
दीहिआ-दीर्घिका-स्त्री० । ऋजुसारिण्याम्, ज्ञा० १ शु० १
अ० । रा० । ज० । अनु० । आचा० । जी० । प्रज्ञा० । भ० ।
नि० चू० । औ० ।

दु-दुर-अव्य० । अभावे, आचा० १ शु० २ अ० ५ उ० । जुगु-
प्सायाम्, आ० म० १ अ० २ खएम् ।

दुअं-दुतम्-अव्य० । स्वरिते, अनु० । आच० ।

दुअक्खर-देशी-पण्डे, दे० ना० ५ वर्ग ४७ गाथा ।

दुअक्खरय-अक्षरक-पु० । दासे, भृतक कर्मकरस्ताद्विषयोऽ-
त्तरको छद्मक्षरक, अक्षरकाभिधानो दास इत्यर्थः । पि० ।

दुअक्खरिया-अयत्तरिका-स्त्री० । दास्याम्, आ० म० १
अ० २ खएम् ।

दुअल्ल-दुकूल-न० । "दुकूले वा लश्च द्वि." ॥ ८ । १ । ११६ ॥
इति उकारस्य वैकल्पिकोऽकार, तत्सन्नियोगे लस्य चित्त्वम् ।
'दुअल्ल, डुकूल' आर्षे-'दुगुल्ल' । प्रा० १ पाद । वल्ले, औ० ।
दु-ऊत्तच्-कुक् च । उष्ट्र कुञ्चति । 'कूल' आवरण । कौ-
माम्बरे, शृङ्गणवल्ले, न० । सूदमवल्ले च । वाच० ।

दुआइ-द्विजाति-पुं० । "द्विन्योरुत्" ॥ ८ । १ । ९४ ॥ इति
इकारस्य उत्त्वम् । प्रा० १ पाद । "सर्वत्र लक्षरामचन्दे" ॥
८ । २ । ७९ ॥ इति वसुक् । प्रा० २ पाद । वाच० । द्वे जानी
जन्मनि यस्य "ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्य-स्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।"
इति मनूके वर्णत्रये, "मातुरग्रेऽधिजनन, द्वितीय मौल्यधने"
इत्युक्तेस्तथा तथात्वम् । वाच० ।

दुआडक्ख-दुरारुपेय-न० । कच्छाऽऽख्येये वस्तुतत्त्वे, स्था० ५
ठा० १ उ० ।

दुआर-द्वार-न० । प्रवेशनिर्गममार्गे, ज्ञा० १ शु० १८ अ० । प्र-
तोल्या च । ज्ञा० १ शु० २ अ० ।

दुआरिया-द्वारिका-स्त्री० । अपद्वारे, ज्ञा० १ शु० २ अ० ।

दुआवत्त-द्विकाऽऽवर्त्त-पु० । बोनशेऽच्छिन्नच्छेदनयिके द-
ष्टिवादस्य सूत्रे, स० १२ अट्ट ।

दुडअ-द्वितीय-त्रि० । "द्विन्योरुत्" ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इतीका-
रस्योकार । 'दुडओ ।' प्रा० १ पाद । "पानीयाऽऽदिष्वित्" ॥ ८ ।
१ । १०१ ॥ इति ईकारस्य इकारः । 'दुडअ ।' प्रा० १ पाद । "स-
र्वत्र क्षवरा०-" ॥ ८ । २ । ७६ ॥ इत्यादिना वसुक् । प्रा० २ पाद ।
"कगञ्जन०-" ॥ ८ । १ । १७६ ॥ इत्यादिना तलोप । द्वयो-
पूरण द्वितीय । द्वयो पूरणे द्वितीये भागे, वाच० ।

दुडजित्तए-ओतुम्-अव्य० । विदधुमित्यर्थे, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

दुउच्च-गुप्-वा० । ज्वा०-आत्म०-अक०-सेद् । कुत्सने, वाच० ।
"जुगुप्से कुण्डगुच्छदुगुञ्जा" ॥ ८ । ४ । ४० ॥ इति डगु-
च्चाऽऽदेश । "कग०-" ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति गलोपे, "डु-
उच्चइ । दुगुञ्जइ ।" प्रा० ४ पाद ।

दुउण-द्विगुण-त्रि० । "द्विन्योरुत्" ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इती-
कारस्योकार । 'दुउणो । विउणो ।' प्रा० १ पाद । द्वाभ्यां गु-
णयने, गुण-घञर्थे क । द्वाभ्यां गुणिते, वाच० ।

डुकूल-दुकूल-न० । 'दुअल्ल' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

दुओणय-अवनत-न० । अवनतिरवनतमुत्तमाङ्गप्रधान प्रणम-
नमित्यर्थः, द्वे अवनने यस्मिन् तद् अवनतम् । द्विरवनम्य वन्द-
ने, आव० । एष यदा प्रथममेव "च्छामि खमासमणो चदिउं
जावणिजाए निसीहियाए ।" इत्यभिधाय च्छन्दोऽनुज्ञापनाया-
ऽवनतमिति द्वितीय पुनर्यदा कृताऽऽवर्त्तो निष्क्रान्त "इच्छामि"
इत्यादि सूत्रमभिधाय च्छन्दोऽनुज्ञापनायैवाऽवनतामिति ।
आव० ३ अ० । वृ० । प्रव० ।

दुदमिअ-देशी-गङ्गाजिते, दे० ना० ५ वर्ग ४५ गाथा ।

दुन्दुजग-दुन्दुजक-पु० । अष्टादश महाग्रहे, “ वो दुन्दुभगा । ”
स्था० २ ना० ३ उ० । च० प्र० । कल्प० । जं० । सू० प्र० ।

दुन्दुजि-दुन्दुजि-पु० । दक्षाविशेषे, भ० ६ श० ३३ उ० । आ०
चू० । औ० । रा० । कल्प० । जं० । महत्प्रमाणे मुरजे, नि० चू० १
उ० । भेर्याकारे सकटमुखे देवाऽऽतोद्यविशेषे, रा० । ज० ।
प्रश्न० । जी० । ज्ञा० ।

दुन्दुमिणी-देशी-रूपवत्याम्, दे० ना० ५ वर्ग ५ गाथा ।

दुन्दुहि-दुन्दुभि-पु० । ‘ दुन्दुभि ’ शब्दार्थे, रा० ।

दुन्दुती-देशी-सरिति, दे० ना० ५ वर्ग ४८ गाथा ।

दुन्दु-दुष्कृत-न० । दुष्ट कृत दुष्कृतम् । पापे, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० ३ उ० । आचा० । आ० म० । स० । असदनुष्ठानं,
असातावेदनीयोदयरूपे पापफले, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
पापकरणे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । आ० म० । अकर्तव्ये, आ-
व० ४ अ० । पापविपाके, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । दुःखे च । सूत्र०
१ श्रु० ५ अ० २ उ० । “ मित्राण्य मणदुक्ककाण्य वयदुक्क-
डाण्य कायदुक्कडाण्य । ” आव० ३ अ० । “ दुक्कम ति वा, साव-
ज्जमणुछिन्ति ति वा, पावकम्ममासेवित ति वा वितहमाइत्ति ति
वा एगछा । ” आ० चू० १ अ० ।

दुन्दुकम्म-दुष्कृतकम्म-न० । दुष्टं कृतं दुष्कृतं, तदेव कर्म्मनु-
ष्ठानम् । पापानुष्ठाने, दुष्कृतेन कर्म्म ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिक
तद् दुष्कृतकर्म । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

दुन्दुकम्मकारि(ण्)-दुष्कृतकर्मकारिण्-पुं० । दुष्कृत कर्म्म कर्तुं
शीलं येषां ते दुष्कृतकर्मकारिण । पापानुष्ठानकरणशीलेषु,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

दुन्दुकारि (ण्)-दुष्कृतकारिण्-पुं० । पापविधायिनि, सूत्र०
१ श्रु० ७ अ० ।

दुन्दुगरहा-दुष्कृतगर्हा-स्त्री० । दुष्कृतेष्विह परभवगतेषु गर्हा ।
अकर्तव्यबुद्धिसारापरसाक्षिक्याम्, आव० १ अ० ।

दुन्दुतावि (ण्)-दुष्कृततापिन्-पु० । दुष्कृतेनानिचाराऽऽसेव-
नेन तप्यते अनुताप करोतीत्येवंशीलः । दुष्कृततापी । अतिचारा-
ऽऽसेवनानुतापकरणशीले, पञ्चा० १५ विध० ।

दुन्दुमि(ण्)-दुष्कृतिन्-त्रि० । दुष्कृत विद्यते येषां ते दुष्कृतिन् ।
नारकेषु, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । महापापेषु, सूत्र० १ श्रु०
५ अ० २ उ० ।

दुन्दुमिय-दुष्कृतिक-त्रि० । दुष्कृतमसदनुष्ठान पाप वा तत्फ-
लं वा असातावेदनीयोदयरूपं तद्विद्यते यस्मिन् स दुष्कृतिक ।
असदनुष्ठायिनि, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

दुन्दुप्प-दुष्कटप्प-पु० । पाश्चस्याऽऽदीना प्रवचननिन्दितानां
कल्पे, प० भा० ।

दसण्णाणचरित्ते, तवविण्णं णिच्चकालं पामत्थो ।

णिच्चं च निंदओ पव-यणम्मि तं जाणसु दुक्कप्पं ॥

दुक्कप्पविहागीणं, एगंताऽऽसाताणए वंधो य ।

आसायणाए वंधे-ण य दीहो होतु ससारो ॥ पं० जा० ।

व्याणिं दुक्कप्पो । तत्थ सो दसणाईहिं पासत्थो अत्थं,
निच्चं निंदओ गरहिओ य पवयणम्मि, जेण ताई जाणाणि पडि-
सेवइ । गाहा-(दुक्कप्पविहारीण)पाठमिद्ध । प० चू० ।

दुक्कय-दुष्कृत-त्रि० । पापे, प० १३ विव० । पापकर्म्मणि,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दुक्कर-दुष्कर-त्रि० । कृ-खल । दुष्करमेव दुष्करम् । कष्ट-
साध्ये, पञ्चा० १३ विव० । कर्तुमशक्ये, आव० ५ अ० ।
नि० चू० । ज्यो० । “ अव्वो ! दुक्करकारअ । ” प्रा० २ पाठ । “ प-
ग्गिम्म एइ मणोरहइ, दुक्करुट्ठउ करेइ । ” प्रा० ४ पाठ । दु-
खेन कीर्यते । कृ-खल । आकाशे, वाच० । मावे, रात्रौ, चतुर्थी-
यस्नाने, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

दुक्करकरण-दुष्करकरण-न० । दुष्करकारितायाम्, व्य० १०
उ० । नि० चू० । “ दुक्करकरणं च कइ, उच्यते-ण दुक्कर ज प-
मिसेविथ त जीवस्स सण्डाणुकुलं दुक्कर, तओ ज चित्तनिवि-
त्तिकरणं न दुक्करकरणं ति । ” नि० चू० २० उ० ।

दुक्कात्त-दुष्काल-पु० । धान्यमहर्घताऽऽदिना दुष्टे समये, ज०
१ वक्र० ।

दुक्कुक्काणि आ-देशी-पतद्ग्रहे, दे० ना० ५ वर्ग ४८ गाथा ।

दुक्कुत्तजम्पप्पसत्थि-दुष्कुत्तजन्मप्रशस्ति-स्त्री० । दुष्कुलेषु
शक्यवनशवरधर्याऽऽदिसवन्धिषु यज्जन्म असदाचाराणां प्रा-
णिना प्रादुर्भावस्तस्य प्रशस्तिः प्रज्ञापना । अमदाचाराणां
प्रादुर्भावप्रज्ञापनायाम्, ध० । तत्र चोत्पन्नानां किमित्या-
ह-“ दु सपरम्परानिधेदनमिति । ” दु खानां शरीरमानमा-
शर्मलक्षणानां या परम्परा प्रवाहस्तस्या निधेदनं प्ररूपणम् ।
यथा-असदाचारपारवश्याज्जीवा दुष्कुलेषूपपद्यन्ते, तत्र चा-
सुन्दरवर्णरसगन्धस्पर्शशरीरभाजा तेषां दु खनिराकरणनिय-
न्धनस्य धर्मस्य स्वप्नेऽप्यनुपलम्भाद् हिंसाऽनुत्तरेयाशुक्कर्म-
प्रवणानां नरकाऽऽदिफलः । पापकर्म्मोपचय एव सपद्यते, तद-
भिभूतानामिह परत्र चाऽव्यवच्छिन्नानुवन्धा दु सपरम्परा प्र-
सूयते । यदुच्यते-“ कर्मभिरेव स जीवो, विवशं ससार-
चक्रमुपयाति । द्रव्यक्षेत्राद्वा भा-वजिज्ञमावर्तते बहुश ॥ १ ॥ ”
ध० १ अधि० ।

दुक्कुट्ट-देशी-असहने, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

दुक्ख-दुःख-न० । “ वाऽह्यर्थवचनाऽऽद्या ” ॥ ७ । १ । ३३ ॥

इति पुंसि वा प्रयोगः । ‘ दुक्खा । दुक्खाइ । ’ प्रा० १ पाठ ।

“ कगट्ठतदपसपशं कं पामूद्धं लुक् ” ॥ ७ । २ । ७९ ॥ ए-

पा संयुक्तवर्णसवन्धिनामूद्धं स्थितानां लुक् भवति । दु खम् ।

प्रा० २ पाठ । दु खं करोति दु खयति, दु खयतीति दु खम् ।

पापकर्म्मणि, उत्त० ६ अ० । सूत्र० । प्रज्ञ० । उपा० । महा० ।

आचा० । औ० । दुष्करे, वृ० ६ उ० । क्लेशे, स० ६ सम० । संसारे,

उत्त० ३२ अ० । रोगे, उत्त० २ अ० । सूत्र० । अमनोससमु-

त्पादे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । दुष्कृतकर्मफले, दश० १

अ० । असातावेदनीयोदये, आचा० २ श्रु० ४ चू० १ अ० ।

प्रतिकूलतयाऽवभासमाने राजसे चित्तधर्मे, द्वा० ११ द्वा० ।

उदयेन असातावेदनीयोदय प्राप्ते (सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३

उ०) कष्टे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आचा० । अज्ञाने, मोह-

नीये, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० । असुखरूपे, भ० ५

श० ६ उ० । तापानुभवरूपे, दश० १ अ० । असवेद्ये, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । विविधबाधनायोगरूपे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । असातोदयाऽऽदिरूपे कर्मफले, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अष्टप्रकारके कर्मणि, सूत्र० १ श्रु० ९ अ० । असातोदये, अष्ट० २१ अष्ट० । आचा० । सूत्र० । असातोदयकारणे, आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । ज० । सूत्र० । उक्त० । असातवेदनीयविपाकजनिते, आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । परीपहोपसर्गजनितपीडायां च । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । “दुःखं स्त्रीकुक्षिमध्ये प्रथममिह भवेद् गर्भवासे नराणां, बालत्वे चाऽपि दुःखं मललुलिततनुस्त्रीपयपानमिश्रम् । तारुण्ये चाऽपि दुःखं भवति विरहज वृद्धभावोऽप्यसारः, ससारे रे मनुष्याः । वदत यदि सुखं स्वल्पमप्यस्ति किञ्चित् ॥” अ० २० ।

तथाहि-

जाणंति अणुहन्ति यः, अणुजम्भ जरामरणसंभवे दुःखे ।
न य विसयेषु विगज्जति, गोयमा ! दुग्गङ्गमणपत्थए जीवे ॥
महा० ६ अ० ।

दुःखमेवमचीमामं, सव्वेसिं जगजंतुणं ।

एगं समयं तमभावे, जं सम्मं अहियामिय ॥ महा० ७ अ० ।

सर्वं परवशं दुःखं, सर्वमात्मवशं सुखम् ।

एतदुक्तं समामेन, लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १९ ॥

सर्वं परवशं परार्थीनं दुःखं, तल्लक्षणयोगात् । सर्वमात्मवशम-
परार्थीनं सुखम्, अत एव हेतोः । एतदुक्तं मुनिना सत्तेणेण
समासेन, लक्षणं स्वरूपं सुखदुःखयोः । अथ च ध्यानजमेव
तत्त्वतः सुखं, न तु पुण्योदयजनवमपीत्यावेदिनं भवति । तदा-
ह-“पुण्यापेक्षमपि ह्येव, सुखं परवशं स्थितम् । ततश्च दुः-
खमेवैतद्, ध्यानजं तात्त्विकं सुखम् ॥ १ ॥” द्वा० २४ द्वा० ।

सुईहिं अग्गिबन्नाहिं, संनिन्नस्स निरंतं ।

जावडयं गोयमा ! दुःखं, गम्भे अट्टगुणं तथो ॥

गम्भाओ निप्पहंतस्स, जोणिजंतुनिपावणे ।

कोमीगुणं तयं दुःखं, कोमाकोमीगुणं पि वा ॥

जायमाणाणं जं दुःखं, मरमाणाणं जंतुणो ।

तेण दुःखविवागेण, जाइ न सरति अप्पणो ॥ महा० ९ अ० ।

एगे दुःखे जीवाणं ।

(एगे दुःखे) एकमेवान्तिमजवग्रहणसमज्जं दुःखं यस्य स
एकदुःखं । “एगे अक्खे त्ति” पाठान्तरे त्वेकधैवाऽऽख्या सशु-
काऽऽदिव्यपदेशो यस्य न त्वसशुक्लं, सशुद्धासशुद्ध इत्यादिको-
ऽपि व्यपदेशान्तरनिमित्तस्य कषायाऽऽदेरभावादिति सम्भवत्ये-
कधाऽऽख्य । एकधा अक्षो वा जीवो यस्य स तथेति जीवानां
प्राणिनामेकजत एक इवाऽऽत्मोपमं व्यर्थम् । एकान्नहितवृत्ति-
त्वात् । एकत्वं चास्य बहूनामपि समस्वभावत्वादिति । अथवा-
पक्षेत्यादिसूत्रान्तरमुक्तरूपसशुद्धाऽन्येषां स्वरूपप्रतिपादनापरं,
तत्र प्राकृतत्वात् प्रत्येकमेकं दुःखं प्रत्येकैकदुःखं जीवानां
स्वकृतकर्मफलभोगित्वात् । किञ्चित् तदिदं न्याह-एकजतमनन्यत-
या व्यवस्थितं प्राणिपुनः साहचर्यानामिव धाह्यमिति । स्था० १ उ० ।

जीवानां दुःखवर्णक -

कासं गमेति दुःखे हिं, मज्जुयः पुनेहिं उज्जिया ।

संखित्तामिमं भणियं, सव्वेसिं जगजंतुणं ॥

दुःखं माणुसजाइणं, गोयमा ! जं तं निवोधत ।

जमणुसमयमणुजवंताणं, सयहा उव्वेइयाणं वि ॥

निव्विष्ठाणं पि दुःखेहिं, वेग्गं न तद्वा वि जेवे ।

दुविहं समासओ मुणसु, दुःखं सारीरं माणसं घोरं ॥

एए चंरुमहारोहं, तिविहं एक्केकयं भवे ।

घोरं जाणमुहुत्तं, घोरपयं महारोहं ॥

अणुमयमविस्सामं, मुण ।

घोरं मणुस्मजाइणं, घोरपयं मुणे तिरिच्छासु ॥

घोरपयंरुमहारोहं, नारयजोवाणं गोयमा ! ।

माणुस्सं तिविहं जाणे, जहन्नं मज्जुत्तमं दुहं ॥

नत्थि जहन्नं तिरिच्छाणं, दुहमुक्कोसं तु नारय ।

जं तं जहाणं दुःखं, माणुस्सं तं दुहा मुणे ॥

सुहुमवायरभेणं, निव्विजागे इतरे सुवे ।

संमुच्छिमेसु माणुससु, सुहुमं देवेसु वायर ॥

चवणकाळे महद्दीणं, आजम्मं आज्जिओगियाणं उ ।

सारीरं नत्थि देवाणं, दुःखं णं माणुमेण य ॥

अइवल्लियं मज्जिमं हियं, सयखं नं जहन्नं वी फुने ।

णिव्विजागे य जे जाणिए, दोन्नि मज्जुत्तमे दुहे ॥

माणुयाणं ते सपक्खाए, गम्भवक्कंतियाणं उ ।

अमंखेया उ माणुयाणं, दुःखं जाणे वि मज्जिमं ॥

संखेयावसाणं तु, दुःखं चेव उक्कोमं ।

असोक्खं वेयणा, वाही पीसा दुःखमणिव्वुई ॥

अ (ए) रागमरई केसं, एवमादं एगड्डिया वहु ।

सारीरेयरजेदम्मि, जं जाणियं तं पचक्खइ ॥

सारीरं गोयमा ! दुःखं, सुपरिफुटं तमवधारय ।

वालग्गकोमिलक्खमयं, जागमित्तं ठिंवे धुवे ॥

अत्थिरअएणणपदे-ससं कुयुमणुहवित्ति खणं ।

तेण वि करकात्ते सल्लेजं, हियमपुसए तणू ॥

सीयती अगमगाइ, गुरुओ वेइ सच्च . . . ।

सव्वमरीरस्मऽऽजंतं, कपे थरथरस्स य ॥

कुंगुफरासियमेत्तस्स, जं सल्लमले तणू ।

तमेव संजिन्नसव्वगे, फल्लए मज्जतमाणसे ॥

चिंतो हा किं किमेयं, बाहे गुरुपीमाकरं ।

दीहुएदमुक्कनोसासे, दुःखं दुःखेण नित्ये ॥

किमेयं किंचिरं वाऽयं, कियंचरेण वा णड्डिही ।

कहं वाऽहं त्रिमुच्चिस्सं, इमाओ दुःखमकमा ॥

गच्छं चिद्धं सुवं उट्ठं, धावणोसं पलामिउं ।

कंरुगयं किं च पुरे काउं, किं वा पच्छं करोमि हं ॥

एव तिवग्गवावागं, ठिच्चोरं दुःखं नं कर्म ।

परिहो वाहं सखेज्जा, आवड्डियाउं किञ्चिस्सयं ॥

पुण्णाहिं कंठुपामेसु, कंठु मे अन्नहा णो उवस्समे ।
ता एयस्सुवसाएणं, गोयम ! णिसुखेसु जं करे ॥
अहंतं कुंयु वावाए, जइ णो अन्नत्थ गयं भवे ।
कंठुयमाणेहि जिन्नादी, अणुपनमं णो किलम्मए ॥
जइ वावाएज्ज त कुंयु, कंठुयमाणो व ध्यग्हा ।
तो तं अइरोदजाणम्मि, पविट्ठ णिच्चयओ मुणे ॥
अह किलामे तओ भयणा, रोदज्जाणेयरस्स उ ।
कंठुयमाणस्म उण, देह सुच्चमट्ठज्जाणं मुणे ॥
समज्जे रोदजाण्हो, उकोसं नारगाउयं ।
दुव्वगित्थीपंरुतेरिच्छं, अट्ठज्जाण समाज्जिणे ॥
कुंयुपदफरिसजणिया-ओ दुक्खाओ उवसमित्थया ।
एत्थ हल्लफलीचूतं, जमवत्थंतरं वए ॥
वित्रएणमुह्वावणे, अइदीणविमणदुम्भणे ।
सुत्ते वएणे य मूढदिमे, मंदरदीहनिस्समे ॥
अविस्सामं दुक्खहेउयं, असुहं तेरिच्छन्नारयं ।
कम्मं निवंधइत्ता ण, जमिही जवपरंपर ॥
एवं खउवममाओ तं, कुंयुवडरजं दहं ।
कइ कह बहुकिंसेएण, जइ खणमेक पि उवसमे ॥
ता मह किंमेममुत्तिचु, सुहिय से अताणय ।
मन्नंतो पमुडओ हिट्ठो, सत्यच्चिन्नो वि चिट्ठइ ॥
चित्तइ किल निव्वुओ मि अहं, निद्वल्लिय दुक्ख पि मे ।
कंठुयणा-दिहिं सयमेव, न मुणे एवं जहा मए ॥
रोदज्जाणगएण इह, अट्ठज्जाणे तहेव य ।
संवग्गइत्ता उ तं दुक्खं, अणंताणंतगुणं करु ॥
जं वाऽणुमयमणवरयं, जहा राइ तहा दिणं ।
दुट्ठेवमाणुभवमाणस्म, वीमामो नो जवेज्ज मे ॥
खणं पि नरयतिरिएसु, सागरोवमसंखया ।
रमरमविद्वज्जए हिययं, जं वा इत्थ ततो ण वि ॥
अहवा किं कुंयुजणिया, उमुको सो दुक्खमंकडा ।
खीणऽट्ठकम्ममारिमा मो, भवेज्ज जाणुमेत्तेण वओ ॥
कुंयुमुवल्लखण इहइ, सव्वं पच्चक्खदुक्खदं ।
अणुजवमाणो वि जं पाणी, ण य मंती तेणुवेक्खइ ।
अन्ने वि गुरुयरे दुक्खे, मव्वेमिं ममारिणं । पहा० ९ अ० ।
नारकनिरश्वां दु खवाहुल्य प्रतीतमेव--
“अच्छिनिमीलणमित्तं, नरिथ सुहं दुक्खमेव अणुवच्चं ।
नरए नेरइआणं, अहोनिम पच्चमाणाण ॥ १ ॥
जं नरए नेरइआ, दुक्ख पावति गोयमा ! तिक्ख ।
त पुण निगोअमज्जे, अणनगुणिअ मुणेयव्व ॥ २ ॥”
मानुष्यके गर्भजन्मजरामरणविविधाविद्याधिदौस्थ्यऽऽद्युपद्र-
वैर्दु खितैव, देवत्वेऽपि व्यवनदास्य परामवेर्ष्याऽऽदिभि । ऊचै च-
“सुहं हि अग्निवस्माहिं, सजिस्सस्स निरतर ।
जारिस गोअमा ! दुक्ख, गव्मे अट्ठगुणं तओ ॥ १ ॥

गव्मात्रा नीहरतस्स, जोण्णिजतुनिपीलणे ।
सयसाहास्सअ दुक्ख, कोडाकोमागुण पि वा ॥ २ ॥
चाग्गनिरोहवहय धरोग यणहरणमरणवसणाइ ।
मणसताधो अजसो, विग्गोवणया य माणस्से ॥ ३ ॥
चित्तसंतावेहि अ, दारिदरुआहि दुप्पउत्ताहिं ।
वद्धुण वि माणस्स, मरति केइ सुनिव्विणा ॥ ४ ॥
ईमाविमायमयको-हमायुलोहिहिं एवमाहिं ।
देवादसमभिभूआ, तेसि कत्तो सुहं नाम ? ॥ ५ ॥” ध० २ अधि० ।
दु खत्रयाभिहतस्य पुरुषस्य तदप्य तदनुत्वाद् जिज्ञासो-
त्पद्यते । आध्यात्मिकमाधिदैविकमाधिभौतिक चेति दु खत्र-
यम् । तत्राऽऽध्यात्मिकं द्विविधम्-शारीर, मानस च । शा-
रीर घानपित्तश्लेष्मणां वैषम्यनिमित्तम् । मानस कामक्रो-
धलोभमोहेर्ष्याविषयादर्शननिवन्धनम् । सर्वं चैतदन्तरोपाय-
साध्यत्वादाध्यात्मिक दुःखम् । बाह्योपायमात्रं दु ख द्वैधा-
आधिभौतिकमाधिदैविक चेति । तत्राधिभौतिक-मानुषपशु-
पक्षिमृगवन्दीरुपस्थावरनिमित्तम् । आधिदैविक यक्षराक्षस-
ग्रहाऽऽद्यावेगहेतुकम् । अनेन दुःखत्रयेण रजःपरिणामभेदन बु-
द्धिवर्तिना चेतनाशक्तेः प्रतिकूलतया अभिसवन्धोऽभिघातः ।
(१५) स्या० ।

दुःखी जते ! दुःखेणं फुने ? गोयमा ! दुःखी दुःखेणं
फुडे, नो अदुक्ख। दुःखेणं फुने । दुःख। जते ! नेरइए
दुःखेणं फुडे, अदुक्ख। नेरइए दुःखेणं फुने ? गोयमा !
दुःख। नेरइए दुःखेणं फुने, नो अदुक्ख। नेरइए दु-
खेणं फुने, एवं दंरुभो जाव वेमाणियाणं, एवं पंच दं-
रुगा नेयव्वा-दुक्ख। दुःखेणं फुने, दुःख। दुक्ख परि-
याडयइ, दुक्ख। दुक्खं उदीरेइ, दुक्ख। दुक्ख वेएइ, दुक्ख।
दुक्ख निज्जेरइ ।

(दुक्खी जते ! दुःखेणं फुने चि) दु खनिमित्तत्वाद् दु ख
कर्म, तद्वान् जीवा दु खी भवन्त ! दुःखेन दु खहेतुत्वात्
कर्मणा स्पृष्टो वरु, (नो अदुक्खी इत्यादि) नो नैवादु खी
अकर्मो दु खेन स्पृष्ट, सिद्धस्यापि तत्प्रमङ्गादिति । (एव पत्र
दरुगा श्रेयव्व चि) एवमित्यनन्तरोक्ताभिप्रायेण पञ्च दण्डका
नेतव्या, तत्र दुःखी दुःखेन स्पृष्ट इत्येक उक्त एव । (दुक्खी दुक्ख
परियाडयइ चि) द्वितीय, तत्र दु खी कर्मवान् दु ख कर्मपर्या-
य ददाति, सामान्येनोपादत्ते, निश्चत्ताऽऽदि करोतीत्यर्थ । (उ-
दीरेइ चि) तृतीय । (वेएइ चि) चतुर्थ । (निज्जेरइ चि)
पञ्चम । उदीरणवेदननिर्जरेणानि तु व्याख्यातानि प्रागिति ।
ज० ७ श० १ उ० ।

(जीवेन कृत दु खमिति ' किंजय ' शब्दे तृतीयभागे ५२६
पृष्ठे प्रतिपादितम्)

जीवा णं भंते ! किं अत्तकमे दुक्खे, परकमे दुक्खे, तदु-
भयकमे दुक्खे ? गोयमा ! अत्तकमे दुक्खे, णो परकमे
दुक्खे, णो तदुभयकडे दुक्खे । एवं जाव वेमाणियाणं । ज०
१७ श० ३ उ० ।

जघने, दे० ना० ५ वर्गे ४२ गाथा ।

दुःखखखध-दुःखस्कन्ध-पु० । असातोदयपरम्परायाम्, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

दुःखखखम-दुःखक्षम-त्रि० । दुःखसहे, दुःखमसातवेदनीयो-
दयस्तदुद्गीर्णं सम्यक् क्रमते सहते न वैक्लव्यमुपयाति नापि त-
दुपशमार्थं वैद्यौषधाऽऽदि मृष्यते । आचा० २ श्रु० ४ चू० १ अ० ।

दुःखखखय-दुःखक्षय-पु० । शरीरमानसानेकक्लेशविलये, पा० ।

दुःखखखव-दुःखक्षय-पु० । दुःखमसुख तत्कारणत्वाद्वा कर्म
तत् कथयतीति दुःखक्षय । असुखक्षये, स्था० ४ ग्रा० १ उ० ।

दुःखखगङ्गा-दुःखग्रहण-न० । दुःखसङ्कटे, प० व० १ द्वार ।

दुःखखत-दुःखान्त-त्रि० । दुःखानामन्तो दुःखान्तः । दुःखा-
वसाने, प० १६ वि० ।

दुःखखतकर-दुःखान्तकर-त्रि० । असुखस्य तद्धेतुचूतस्य भवस्य
कर्मणो वा विनाशकारिणि, पञ्चा० १४ वि० ।

दुःखखत्त-दुःखाऽऽर्त्त-त्रि० । दुःखपीडिते, प्र० ६ द्वार ।

दुःखखन्नगवेमण-दुःखाऽऽर्त्तगवेमण-न० । दुःखाऽऽर्त्तस्य दुःख-
पीडितस्य गवेमणमौषधाऽऽदिना प्रतिजागरणं दुःखाऽऽर्त्तगवे-
मणम् । प्र० ६ द्वार । दुःखितस्य प्रतीकारकरणे, पञ्चा०
१६ वि० ।

दुःखखपडिकूल-दुःखप्रतिकूल-त्रि० । दुःखद्वेषिणि, आचा० १
श्रु० २ अ० ३ उ० ।

दुःखखपरपरा-दुःखपरम्परा-स्त्री० । दुःखजन्ममरणेषु वियोगा-
ऽऽदिरूपासु सकष्टश्रेणेषु, आतु० ।

दुःखखपरपराणिवेयण-दुःखपरम्परानिवेदन-न० । दुःखानां शा-
रीरमानसाशर्मलक्षणानां प्रवाहप्ररूपणे, आतु० ।

दुःखखपालिया-दुःखपालिता-स्त्री० । दुःखेन पातयितुं शक्याया
बालावस्थायाम्, त० ।

दुःखखफास-दुःखस्पर्श-पु० । दुःख स्पृशतीति दुःखस्पर्श । अ-
सातोदयविपाकिनि, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

दुःखखजय-दुःखभय-त्रि० । दुःखान्मरणाऽऽदिरूपाङ्गयमेया-
मिति दुःखभया । मरणाऽऽदिभीतेषु, स्था० ३ ग्रा० २ उ० ।

दुःखखमजिय-अजितदुःख-पु० । अजितमुपाजितं दुःखं यैस्ते
अजितदुःखा । मकारोऽन्ताक्षिणिक, प्राकृतत्वात्परनिपात । स-
ञ्चितदुःखे, उक्त० ६ अ० ।

दुःखखमत्ता-दुःखमात्रा-स्त्री० । दुःखक्षेपे, आचा० १ श्रु० ३
अ० ४ उ० ।

दुःखखमा-दुःखमा-स्त्री० । अधमकालाख्यायाम्, दृशा० १ चू० ।

दुःखखमोक्ख-दुःखमोक्ष-त्रि० । दुःखानामसातोदयजनितानां
विनाशे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

दुःखखर-दुष्कर-त्रि० । दुःखेन क्रियते इति दुष्करः । दुरनुष्ठाने,
उक्त० ३ अ० ।

दुःखखरिखया-दुःखरक्षिता-स्त्री० । कष्टेन रक्षणयोग्यायाम्,
“दुःखरक्षिखयाश्चो” त० । दुःखरक्षिताः कष्टेन रक्षणयोग्या
यौवनावस्थायां (स्त्रिय) त० ।

दुःखखरिय-दुष्करिक्-पु० । दासे, नि० चू० १६ उ० ।

दुःखखरिया-दुष्करिका-स्त्री० । दास्याम्, महाश्राद्धायाम्, नि०
चू० १६ उ० । वेद्याया च । नि० चू० १ उ० ।

दुःखखविमोक्ख-दुःखविमोक्ष-पु० । धातिकर्मभवोपग्राहिकमन्द-
विमोक्षे, प० व० ४ द्वार ।

दुःखखविमोक्खय-दुःखविमोक्षक-पु० । दुःखविमोक्षके, सूत्र० १
श्रु० १ अ० २ उ० ।

दुःखखविमोयग-दुःखविमोचक-पु० । अष्टप्रकारकर्माऽपनेतरि,
सूत्र० १ श्रु० ए अ० ।

दुःखखसंजव-दुःखसंभव-पु० । दुःखस्य सभवो येषु ते दुःखस-
म्भवाः । दुःखप्राजनेषु, दुःखं करोति ततो दुःखयतीति वा दुःख
पापकर्म, तत् सज्जव उत्पत्तिर्येषां ते दुःखसम्भवा । पापकर्म-
जेषु, उक्त० ६ अ० ।

दुःखखसंभार-दुःखसम्भार-पु० । दुःखबाहुल्ये, प्रश्न० ३ आ-
श्र० द्वार ।

दुःखखसमुदीरण-दुःखसमुदीरण-त्रि० । असुखप्रवर्तके, प्रश्न०
५ आश्र० द्वार ।

दुःखखसह-दुःखसह-त्रि० । परीषहोपसर्गकृतं दुःखं सहते इति
दुःखसह । आचा० १ श्रु० ७ अ० ४ उ० । परीषहजेतरि, द-
शा० ७ अ० ।

दुःखखावणता-दुःखापनता-स्त्री० । ताशब्दोऽत्र प्राकृत । मरण-
वक्षणं दुःखप्रापणायाम्, इष्टवियोगाऽऽदिदुःखहेतुप्रापणाया च ।
प्र० ३ श्र० ३ उ० ।

दुःखखाविज्जंत-दुःखायमान-त्रि० । दुःखमनुजायमाने, आ०
म० १ अ० ३ खणम् ।

दुःखखासिया-दुःखासिका-स्त्री० । उपसर्गाऽऽदिसम्पाद्यवेदना-
याम्, स्था० ३ ग्रा० ४ उ० । आचा० ।

दुःखखाहृद-दुःखाऽऽहृत-त्रि० । दुःखेनाऽऽह्वियते इति दुःखा-
ऽऽहृतम् । दुःखोत्पाद्ये, उक्त० ७ अ० ।

दुःखि (गु)-दुःखिन्-त्रि० । दुःखमसातवेदनीयमुद्ध्येन यत्
प्राप्तं तत्कारणं वा दुःखयतीति दुःखं, तदस्यास्तीति दुःखी ।
दुःखविशिष्टे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । आचा० ।

दुःखी मोहे पुणो पुणो, निव्विदेज्ज सिलाय पूयणं ।

एव सहितेऽहिपासए, आयतुलं पालेहि सजए ॥१२॥

दुःखमसातवेदनीयोद्ध्येन यत्प्राप्तं, तत्कारणं वा, दुःखयतीति
दुःखं, तदस्यास्तीति दुःखी सन् प्राणी पौन पुन्येन मोह या-
ति सदसद्विवेकविकलो भवति । इदमुक्तं भवति-असातोद-
याद् दुःखमनुजगतातो मूढस्तत्करोति येन पुन पुन सुखी
ससारसागरमनन्तमस्येति तदेवमृत मोहं परित्यज्य सम्यग्-
त्यानेनोत्थाय निर्वेद्येत जुगुप्सेत परिहरेदात्मश्लाघा स्तुतिरु-
पाय, तथा पूजनं वस्त्राऽऽदिद्विभक्त्यं परिहरेत् । एवमनन्तरोक्-
रीत्या परिवर्तमानं सह दितेन वर्तत इति सहितो ज्ञाना-
ऽऽद्युक्तो वा सयत् प्रमजितोऽपरप्राणिनि सुखार्थिजिरातम-
तुलामात्मतुल्यता दुःखाप्रियत्वसुखप्रियत्वरूपामधिकं पश्येत्,

दुर्विख (गु)

आत्मतुल्यान् सर्वानपि प्राणिन पालयेदिति ॥ १२ ॥ सूत्र० १
श्रु० २ अ० ३ उ० ।

दुर्विखय-दुःखित-त्रि० । “ दुःखदक्षिणतीर्थे वा ” ॥ ८१ ॥ ७० ॥
इति सयुक्तस्य वा ह । ‘ दुःख । दुःखल । ’ प्रा० २ पाद । “ निर्दुग्-
र्वा ” ॥ ८१ ॥ १३ ॥ इति दुरोऽन्त्यव्यञ्जनस्य वा दुक् । “ दु-
र्विखयो । दुर्विखो । ” प्रा० १ पाद । दु खममाताऽऽत्मक जातमे-
षामिति दुःखिना । जातदुःखेषु, उक्त० ३ अ० । “ पदुक्खण दु-
र्विखया विरहा । ” प्रा० २ पाद । रोगाऽऽदिपरिमादकव्या-
प्ते, त० ।

दुक्खुच्छेयाडि (ण)-दुःखोच्छेदार्थिन्-पु० । संसारकेशजि-
हासुषु, द्वा० २२ द्वा० ।

दुक्खुल्लेय-दुःखोलेय-त्रि० । कृच्छ्रबोधे, जीवा० ३३ अधि० ।

दुक्खुत्त-द्विःकृत्वस्-अव्य० । द्वौ वारावित्यर्थे, स्या० ५ डा०
२ उ० ।

दुक्खुव्वेय दुःखोद्वेग-पुं० । दुःखाद्वेगो यस्य स दुःखोद्वेगः ।
दु खोद्विगे, “ दुक्खुव्वेयसुदेमए । ” सुखस्यैपक. सुखैपक.
दु खोद्वेगश्चासौ सुखैपकश्च दुःखोद्वेगसुखैपकः । आचा० १
श्रु० २ अ० ३ उ० ।

दुक्खुर-द्विक्खुर-पु० । द्वौ खुरौ प्रतिपदं येषां ते द्विक्खुरा । प्रज्ञा० १
पद । गोमहिषाऽऽदिषु, खुर० २ श्रु० ३ अ० । उक्त० । स्या० । जी० ।

दुग्-द्विक्-न० । द्वैक्रियनिष्ठवे, उत्तरपदलोपादेकममये चे क्रिये
समुद्दिने द्विक्रिय, नदधीयते तद्वादिनो वा द्वैक्रिया । कालजे-
देन क्रियानुजनप्ररूपिण इत्यर्थः । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
उक्त० । स्या० । द्वौ साधर्मिकौ सविग्नसांभोगिकाऽऽद्वि-
पावेकन एकस्मिन् स्थाने समुदितौ विहरत, तत्रैकोऽन्यतरत् अ-
कृत्य स्थान प्रतिसेव्य आहोचयेत् । यद्यगोतार्थः प्रतिसेवि-
तवान् तत्तस्मै शुद्धतपो दातव्यम् । अथ गौतार्थस्तर्हि यदि
परिहारतपोयोग्यमापन्नस्तन परिहारतपो दद्यात्, तदनन्तर
स्थाप्यते विविक्त कृत्वा प्ररूप्यते इति स्थापनीयं परिहारत-
पोयोग्यमनुष्ठान तत् स्थापयित्वा प्ररूप्य य आपन्न स परि-
हारतप प्रतिपद्यते, इतर कल्पस्थितो भवति, स एव च त-
स्यानुपारिहारिकस्ततस्तेन तस्य करणीयवैयावृथमित्येव सृज-
संक्षेपार्थः ।

अधुना निर्युक्तिविस्तरः-

दोनाहम्मिय छव्वा-रसेव लिंगमि होइ चउजंगो ।

चत्तारे विहारमि उ, दुविहो जावमि जेदो उ ॥ ३ ॥

द्विशब्दस्य, साधर्मिकशब्दस्य च यथाक्रमं पदं द्वादश
नामाऽऽदयो निक्षेपाः, द्विशब्दस्य पदं, साधर्मिकशब्दस्य द्वाद-
शको निक्षेप इत्यर्थः । लिङ्गे लिङ्गविषये चतुर्भङ्गो भवति । सूत्रे च
पुस्त्यनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तथा विहारे चत्वारो नामाऽऽदयो
निक्षेपाः । तत्र भावे द्विविधो भेदः । एष द्वाग्नाथासक्षेपार्थः ।

व्यासार्थं च प्रतिपदमभिधित्सु प्रथमतो द्विशब्दस्य पदं नि-
क्षेपमाह-

नामं ठवणा दविए, खेत्ते काले य होइ बोधव्यो ।

जावे य दुगे एसो, निखेवो जन्विहो होइ ॥ ४ ॥

नामादिक, स्थापनादिक, रूपे रूपविषयं द्विक्रम, एव केवद्विक्रमं

कालद्विक्रमं च भवति बोध्य, तथा भावे च भावविषय च द्विक-
म, एव द्विके द्विशब्दस्य पदो भवति निक्षेपः । तत्र नामद्विक्रमे
नामनो । अथवा यस्य द्विकमिति नाम मन्नामद्विक्रम, स्थापनद्विक्रम
द्वे स्थापने, द्विकम्य स्थापना वा द्विकम् ।

सप्रति रूपेणैवकाद्विकप्रतिपादनार्थमाह-

चित्तमचित्तं एकै-कयस्म जे जत्तिया दुगे भेया ।

खेत्ते दुपएसोऽऽदी, दुसमयमादी उ कालमि ॥ ५ ॥

रूपद्विक द्विविधम्-आगमतो, नो आगमतश्च । तत्राऽऽगमतो द्विक-
शब्दार्थज्ञाता, तत्र चानुपयुक्त । नो आगमतस्तु त्रिविधम्-ज्ञा-
रमव्यशरीरतदव्यतिरिक्तभेदात् । तत्र ज्ञाशरीरजव्यशरीरे प्राग्व-
त् । तदव्यतिरिक्तं सचित्तमचित्तं च । एकैकस्य ये यावन्तो द्विक-
भेदा समवन्ति ते सर्वे वक्तव्याः । ते चमे-सचित्तं रूपं द्विक
द्विधा-ससारस्थ, निर्वृत्त च । ससारस्थ द्विधा-एकैन्द्रियम्, अ-
नेकैन्द्रियं च । तत्रैकैन्द्रियं पञ्चप्रकारम्-पृथिव्यसंज्ञावायुवन-
स्पतिभेदात् । एकैकमपि द्विधा-पर्याप्तम्, अपर्याप्तं च । अने-
कैन्द्रियं द्विधा-विकलैन्द्रियं, पञ्चैन्द्रियं च । विकलैन्द्रियं त्रि-
धा-द्विविचतुर्गिन्द्रियभेदात् (?) पुनः प्रत्येकं द्विधा-पर्याप्तम्, अप-
र्याप्तम् । पञ्चैन्द्रियं द्विधा-संख्यातवर्णाऽऽयुष्कम्, असंख्यातवर्णा-
ऽऽयुष्कं च । एकैकं द्विधा-पर्याप्तम्, अपर्याप्तं च । निर्वृत्तमपि द्वि-
धा-अनन्तरसिद्धम्, परस्परसिद्धं च । अथवा-सचित्तं त्रिविधम् ।
तद्यथा-द्विपदं, चतुष्पदम्, अपदं च । तत्र द्विपदं द्वौ पुरुषावित्यादि ।
चतुष्पदं द्वौ बलीवर्तावित्यादि । अचित्तं द्वौ परिमाणौ, द्वौ द्विप्रदे-
शिकौ, द्वौ त्रिप्रदेशिकौ, यावद् द्वौ सङ्ख्यातप्रदेशिकौ, द्वावन्त-
प्रदेशिकौ । संख्यातस्य सङ्ख्याता भेदा । असंख्यातस्य अ-
संख्याता । अनन्तस्य अनन्ता । उक्तं रूपद्विकम् । आह--(खेत्ते
दुपएसोऽदी) क्षेत्रे क्षेत्रविषय द्विप्रदेशाऽऽदि द्वावाकाशप्रदेशावा-
द्विशब्दाद् द्विप्रदेशावगाढ वा रूपं क्षेत्रद्विकं, क्षेत्रे द्विके तस्या-
वस्थानात् । यदिवा-तस्य द्वे जारते, द्वे ऐरावते इत्या-
दिपरिग्रहः । उक्तं क्षेत्रद्विकम् । कालद्विकमाह-द्विसमयाऽऽदिकं,
द्वौ समयावादिशब्दाद् द्वे आवधिके, द्वौ मुहूर्तावित्यादिपरिग्र-
हः । अथवा-द्विसमयस्थितिक रूपं कालद्विकं अवस्थानात्
कालद्विकमादिशब्दाद् द्वावलिकास्थितिकाऽऽदिपरिग्रहः ।
उक्तं कालद्विकम् ।

अधुना जावद्विकमाह--

(भावे पसत्यमपम-त्यगं च दुविधं दुयं च णायवं ।

अविरयपमायमेव य, अपसत्यं होति दुविधं तु ॥ ६ ॥)

भावे पसत्यमिरं, होइ पसत्यं तु नाणे णोनाणे ।

केवलउमत्य नाणे, नो नाणे दिट्ठि चरणे य ॥ ६ ॥

जावद्विक द्विधा-आगमतो, नो आगमतश्च । तत्राऽऽगमतो
द्विकशब्दार्थज्ञाता, तत्र चानुपयुक्त । “ उपयोगो जावनिक्षेपः ”
इति वचनात् । नो आगमतो द्विधा । तद्यथा-प्रशस्तम्, इतरम् ।
इतरं नामाऽप्रशस्तम् । तच्चेदम्-रागो, द्वेषश्च । प्रशस्तं द्विधा-
ज्ञानं, नो ज्ञानं च । तत्र ज्ञाने ज्ञानविषय द्विकमिदम् । तद्यथा-कै-
वलिक, छात्रास्थिकं च । नो ज्ञाने नो ज्ञानविषय द्विकम्-दृष्टिः,
चरणं च । दृष्टिः सम्यक्त्व, चरणं चारित्र्यम् ।

एतदेव सप्रमेदं प्ररूपयति-

एकैकं पि य तिविहं, सट्टाणे नत्थि खइए अइयारो ।

उवसामिण्णु दोसु अ, अइयारो होज्जे सेससु ॥ ७ ॥

एकैकमांशं च न, चरण च, प्रत्येकमित्यर्थः । त्रिविधं त्रिप्रकारम् । तद्यथा-क्वायिकम्, औपशमिकम्, क्वायोपशमिकम् च । तत्र क्वायिकं सम्यक्त्वं क्वायिकसम्यग्दृष्टावौपशमिकमुपशमश्रेण्या, शेषकालं क्वायोपशमिकं, चरणमपि क्वायिकं कृपकनिर्ग्रन्थस्य, औपशमिकमुपशमिकश्रेण्याम्, अन्यदा क्वायोपशमिकं, तत्र क्वायिके ज्ञाने दर्शने चारित्र्ये च स्वस्थाने नास्त्यतीचारः । तथाहि-केवलनिस्त्रिष्वपि ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु क्वायिकेषु वर्तमानस्य न तद्विषया काचिदपि विराधना । परस्थानेषु सज्जवेदपि, तथा श्रुनेकव्यादे क्वायिके दर्शने वर्तमानस्य दर्शने नास्ति विराधना, ज्ञानचरणयोस्तु प्रजनेति । (उवसांमिपसु दोस्तुति) द्वयोर्दर्शनचरणयोरौपशमिके भावे वर्तमानयोः स्वस्थाने चास्त्यतीचारः, औपशमिकं हि दर्शनं चारित्र्यं नियमादुपशमश्रेण्यां भवति, तत्र कपायाणामुपशान्तत्वान्नास्ति कश्चिदतीचारसम्भवः । ज्ञानविराधनात् सम्जवेदप्यनुयोगतोऽन्यथा प्ररूपणाच्चिन्तनाऽऽदिसम्भवात् । उपशमश्रेणीतः पाते तु जवत्यतीचारः, औपशमिकभावे वर्तमानत्वात् । शेषेषु पुनः क्वायोपशमे स्वस्थाने चातिचारो भवेत्, क्वायोपशमिकत्वात् ।

एतदेवाऽऽह-

सद्वाणं परमार्थं, खञ्जोवसमिपसु तीक्ष्णं वी जयणा ।

दंसणञ्जवसमखड्ग, परमार्थे होति भयणा उ ॥ ८ ॥

क्वायोपशमिके भावे वर्तमानेषु त्रिष्वपि ज्ञानाऽऽदिषु स्वस्थाने परस्थाने चातिचारः, कदाचिद् भवति, कदाचिन्न भवतीत्यर्थः । दर्शने, उपलक्षणमेतत्, चरणे च, औपशमिके क्वायिके च स्वस्थानेऽतीचारो भवति, परस्थाने तु भजना ।

अत्र येन द्विकेनाधिकारः तदभिधित्पुराद -

द्ववदुप दुपणं, सचित्तेर्ण च एत्थ अहियारो ।

मीसेणोदण्ण य, जावम्मि वि होति दोहिं पि ॥ ९ ॥

अत्र द्व्यधिकेन चाऽधिकारः-तत्र द्व्यधिकेन सचित्तेन तेनापि च द्विपदेन साधर्मिकद्वयस्य चिन्त्यमानत्वात्, भावे मिश्रेण क्वायोपशमिकेन औपशमिकेन चेति द्वाभ्यां भावाज्याधिकारः । अनयोरेव द्वयोर्भावयोर्वर्तमानस्यातीचारसम्भवात् । व्य० २ उ० । द्वौ ककारौ यत्रासौ द्विकः । कृतके, पु० । रत्ना० ८ परि० ।

दुग्गुण-गुण-धा० । कुत्सेन, ज्वा०-आत्म०-अक०-सेह ।

वाच० । “ जुगुप्सेर्णुण्डुगुण्डुगुणा ” ॥ ८ । ४ । ४ ॥ इति जुगुप्सेर्णुगुण्डुगुण्डुगुणादेशौ । ‘ दुग्गुण्डः दुग्गुण्डः ’ प्रा ४ पाद । जुगुप्सते । अजुगुप्सिष्ट । वाच० ।

दुग्गुण-जुगुप्सक-पु० । गर्हके, आच० ३ अ० । मुनीनां जुगुप्सा कर्तुं योग्याया योषिति, त० ।

दुग्गुण-जुगुप्सन-न० । गर्हणे, आच० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

दुग्गुण-जुगुप्समान-त्रि० । गर्हमाणे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

दुग्गुण-जुगुप्सा-स्त्री० । लोकविहिताया निन्दायाम्, विशे० ।

आ० सू० । उच० । सूत्र० । आच० । यत्पुनरुक्तान्दन्तधावनम-पमलीभोजनाऽऽदिकमपरं मृतकलेवरविष्टाऽऽदिकं जुगुप्सते सा जुगुप्सा । साध्याचारनिन्दारूपे आन्तरग्रन्थे, वृ० १ उ० २ प्रक० । “ अण्णमाश्यादि, साहु तु दुग्गुणति दुग्गुणः । ” उच० ४ अ० । जुगुप्सा प्रवचनखिसा विहृताद्दर्शनेन मा भूद्-
६३९

त्येव प्रत्ययो यत्र तत्तथा । प्रवचननिन्दायाम्, स्या० ३ उ० ३ उ० ।

दुग्गुणकम्म-जुगुप्साकर्म-न० । यदुदयने च विष्टाऽऽदिवीभत्सप-
दार्थेभ्यो जुगुप्सते तज्जुगुप्साकर्म । कर्मभेदे, स्या० १० उ० ।

दुग्गुणमोहणीय-जुगुप्सामोहनीय-न० । यदुदयात्सनिमित्तम-
निमित्तं वा जीवस्याशुभवस्तुविषया जुगुप्सा प्रवति, तज्जुगु-
प्सामोहनीयम् । कर्म० १ कर्म० । यदुदयवशात्पुनर्जन्तोः शुभा-
शुभवस्तुविषयं व्यलीकमुपजायते तज्जुगुप्सामोहनीयम् । क-
र्मभेदे, कर्म० ६ कर्म० ।

दुग्गुणितं-जुगुप्सित्वा-अव्य० । धिग्मां पापकारिणमित्यादिना
निन्दां कृत्वेत्यर्थः, ध० २ अधि० ।

दुग्गुणिय-जुगुप्सित-त्रि० । गर्हिते, आच० २ श्रु० १ सू० १ अ०
२ उ० । जुगुप्सितावधगर्हिताः समानार्थाः । आ० म० १ अ०
२ खण्डः ।

दुग्गुणिकुल-जुगुप्सितकुल-न० । छिम्पकाऽऽदिकुलेषु, ओघ० ।
चर्मकारकुलाऽऽदिषु, आच० २ श्रु० १ सू० १ अ० २ उ० ।

सूत्रम्-

जे निक्खु दुग्गुणिकुलेसु असणं वा पाणं वा खाड्यं
वा साड्यं वा पणिग्गाहेइ, पणिग्गाहतं वा साड्ज्जइ ॥ १६ ॥
जे भिक्खु दुग्गुणिकुलेसु वत्थं वा पण्डिग्गहं वा कंवलं वा
पायपुंक्कणं वा पणिग्गाहेइ, पण्डिग्गाहतं वा साड्ज्जइ ॥ १७ ॥
जे भिक्खु दुग्गुणिकुलेसु वसहिं पणिग्गाहेइ, पण्डिग्गाहतं
वा साड्ज्जइ ॥ १८ ॥ जे निक्खु दुग्गुणिकुलेसु सज्जायं
कण्डे, करतं वा साड्ज्जइ ॥ १९ ॥ जे निक्खु दुग्गुणिकु-
लेसु सज्जायं उदिसइ, उदिसतं वा साड्ज्जइ ॥ २० ॥
जे भिक्खु दुग्गुणिकुलेसु सज्जायं समुदिसइ, समुदिसतं
वा साड्ज्जइ ॥ २१ ॥ जे भिक्खु दुग्गुणिकुलेसु सज्जायं
अणुजायइ, अणुजायतं वा साड्ज्जइ ॥ २२ ॥ जे निक्खु
दुग्गुणिकुलेसु सज्जायं वाएइ, वायंतं वा साड्ज्जइ ॥ २३ ॥
जे निक्खु दुग्गुणिकुलेसु सज्जायं पणिच्छइ, पणिच्छतं
वा माड्ज्जइ ॥ २४ ॥ जे निक्खु दुग्गुणिकुलेसु सज्जायं
परियट्ठइ, परियट्ठतं वा साड्ज्जइ ॥ २५ ॥

चरवहु तेसि पच्छित्त ।

नेसि इमे भेदा, सरुव च । गाहा-

दुविहा दुग्गुणिता खलु, इत्तरिया होति आवकहिया य ।

एएसिं णाणत्त, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ६६ ॥

सूयगमातंगकुला, इत्तरिया ते य होति निज्जुदा ।

जे तत्थ जुगिता खलु, ते होती आवकहिया य ॥ ६६ ॥

णिज्जुदा जे वग्गकया सलीगपरियत्ति, आवकहिया-
जे जत्थ विसण जात्यादिजुगिता, जहा वक्खणापहे लोहे लो-
दकारकहा, लामेसु णरुवरुचम्मकारादि ते आवकहिया ।

गाहा-

तेणु असणवत्यादी, वसही अहव वायणादीणि ।

जे जिकखु गिएहेजा, विसेज्ज कुज्जा व आणादी ६६३॥

असणवत्थादियाण गहण, जो वसहीए वा विसेज्ज प्रविसति,
वायणादि वा सज्जाय कुज्जा, तस्स आणादिया दोसा ।

गाहा-

अयमो पवणहाणी, विपरिणामो तद्द दुर्गुच्छ य ।

तोसिं च होति संका, सव्वे एयारिमा समणा ॥ ६६४ ॥

अमिने ओमोयग्गि, रायदुद्धे भए व गेज्जमे ।

अप्पाणरोहए वा, अयाणमाणे वि वितियपदं ॥ ६६५ ॥

सर्वे साधवो नीचा इत्थादि अयस, असभोजसपक्कत्ति काश्चि-
त्प्रव्रजनीति एव पवणहानी, अभोजे दुभक्कादिप्रदण दप्पा ध-
म्माभिमुख्वा पूर्वप्रतिपन्नगा वा विपरिणमते, स्वपाकादिस्मरणा
इति जुगुप्सा, जेसु वि गेएहइ तेसु वि सका-सव्वे एयलिंगघा-
रिणो एते एयारिसिं ति अह परिमो । इमो अववादे ।

एतेहिं अस्मिन्नादिक्कारणेहिं जथा घेप्पति तदा पण-

गपरिहाणी, जाहे चउद्धहु पत्तो ताहे इमाए

जयणाए गेएहति । गाहा-

अएणत्थ व ठावेउं, क्षिगविवेगं च काउ पविसेज्जा ।

काऊण व उवओगं, अदिउमत्तादिसंवरिनो ॥ ६६६ ॥

सो दुर्गुच्छितो असणवत्थादी अप्पसारियं अस्सत्थ सुष्णवरा-
दिसु उवाविज्जति, त वि पच्चा गेएहति, अहवा रओहरणादि उ-
वकरणं अस्सत्थ उवेत्तु मरक्खादि परलिंग काउ जहा अइसा-
दिदोसा ए जवनि, तदा पविसिउ गेणहति । अहवा मज्झएहा-
दिविअणकाले दिगावलोयण काउ अस्सेण अदिस्सतो मेत्तयं
पत्त वा वासकप्पमादिणा सुद्धु आवरेत्ता पविसति, गेएहइ प-
च्चा दिव पि जहा अविच्छेत्तहा गेएहति, वसाहिं अन्नत्थ अन्न-
भंतो वाहिं साधयतेणमएसु वसाहिं गेएहज्ज, जहा ण णज्जति
सज्जाय ण करेति, रायदुद्धादिषु अतिगतो अप्पसागारिसज्जाय-
ज्जाणधम्मकहादी वि करेज्ज । नि० चू० १६ उ० ।

दुर्गुण-दिगुण-त्रि० । द्विरावृत्ते, सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० ।
आचा० । स० । “दुर्गुण करेइ स पाव ।” सूत्र० १ शु० ४ अ०
१ उ० ।

दुर्गुल्ल-दुकूल-न० । गौडविषये विशिष्टे कार्पासिके वस्त्रे, आ-
चा० २ शु० १ चू० ५ अ० १ उ० । जी० । दुकूलो वृक्षविशेष-
स्तस्य वल्कलं गृहीत्वोदृष्ट्वा जलेन सह कुट्टयित्वा वृक्षीकृत्य च
सूत्रीकृत्य वयते यत्तद् दुकूलम् । ज० २ वक्क० । प्रश्न० । दुक्-
लाभिधानवृक्षत्वगुणिष्पन्ने वस्त्रजातिविशेषे, म० २१ श० ११
उ० । जी० । ज्ञा० । सु० प्र० । आ० म० । दशा० । नि० चू० ।
“दुर्गुल्लपट्टपरिच्छेपे ।” दुकूलं वस्त्रं तस्य य पट्टो युगलापे-
क्षया एकपट्ट, तेन आच्छादित । कल्प० २ कण । रा० ।

दुर्गुल्ल-दुकूल-न० । “दुर्गुल्ल” शब्दार्थे, आचा० २ शु० १ चू० ५
अ० १ उ० ।

दुर्गोय-द्विगोत्र-न० । गोत्रवेदनीयकर्मद्विके, कर्म० । “गोय-
वेयणिय ।” इतिवचनाजोप्रवेदनीयस्वरूपं तत्र गोत्रमुख्यगोत्रनी-
क्षेगोत्रनेदाद् द्विधा । सातासानभेदाद्वेदनीयमपि चिन्ता, इत्येता-
श्चतस्रः प्रकृतयो गोत्रद्विकशब्देन गृह्यन्ते । कर्म० ५ कर्म० ।

दुर्ग-दुर्ग-त्रि० । दुःखेन गम्यतेऽस्ती कर्मणि-रु० । विपमे, सूत्र०

१ शु० ५ अ० १ उ० । गहने, छुर्विज्ञेये, सूत्र० १ शु० ५ अ० १
उ० । दर्श० । अपराजितायां नील्यां च । स्त्री० । गुग्गुलौ, पु० ।
दुःखेन गच्छत्यत्र । दुर्-गम-आधारे रु० । पर्वताऽऽदिजिदुर्गमे
पुरे कोट्टे (किला) (गढ) इति स्याते दुर्गमदेशे, उच्च-
श्रे, दुःखेन सस्तरे ससारे, न० । वाच० । खानवलयप्राकाराऽऽ-
दिदुर्गमे, म० ७ श० ६ उ० । स्तेनपरचक्राऽऽद्यगम्यस्थाने च ।
वृ० ३ उ० । म० । ज० । कष्टसाध्ये, ज० ६ श० ३ उ० । दृ स्त्रा-
ऽऽश्रयणीये, म० ५ श० ६ उ० । पर्वताऽऽदिदुर्गमिव कथमपि
लङ्घयितुमशक्ये, स्था० ५ वा० २ उ० । दुर्गमप्रवेशे च । विपा०
१ शु० ३ अ० । दशा० ।

तिविहं च होति दुर्गं, स्वखे सावर्णे मणुस्मदुर्गं वा ।

निष्कारणम्भि गुरुगा, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ १११ ॥

त्रिविधं च भवति दुर्गम् । तद्यथा-वृक्षदुर्गं, श्वापददुर्गं, मनु-
ष्यदुर्गं च । यद् वृक्षैरतीव गहनतया दुर्गम् यत्र वा पथि वृक्ष-प-
तितस्तद् वृक्षदुर्गम् । यत्र व्याघ्रसिंहाऽऽदीनां भयं तद् श्वापद-
दुर्गम् । यत्र मेघबोधिकाऽऽदीनां मनुष्याणां भयं तन्मनुष्यदु-
र्गम् । एतेषु त्रिष्वपि दुर्गेषु यदि निष्कारणे निर्ग्रन्थी गृह्णाति
अवलम्ब्यते वा चतुर्गुरु, आज्ञाऽऽद्यक्ष दोषा । वृ० ६ उ० ।
दुःखे, कट्या च । दे० ना० ५ वर्ग ५३ गाथा ।

दुर्ग-दुर्ग-स्त्री० । दुष्टा गतिर्दुर्गतिः । दुष्टायां गतौ, स्था० ।

तओ दुर्गदओ पक्षत्ताओ । त जहा-एरइयदुर्गई, ति-
रिक्खजोणियदुर्गई, मणुस्सदुर्गई (देवदुर्गई) ॥

मनुष्यदुर्गतिर्दुःखितमनुष्यापेक्षया, देवदुर्गतिः किल्बिषिका-
ऽऽद्यपेक्षया इति । स्था० ४ वा० १ उ० । आनु० ।

पचहिं ठाणेहिं जीवा दुर्गई गच्छंति । तं जहा-पाणाइवा-
एण० जाव परिग्गहेण । स्था० ५ वा० १ उ० ।

“तओ जिए सइ होइ, दुविह दोगइ गए । छुल्लहा तस्स व-
म्मग्गा, अरुए सुचिरादवि ॥ १२ ॥ ” उक्त० ७ अ० ।

दुर्ग-दुर्ग-दुर्गतिगत-त्रि० । दुर्गतिं प्राप्ते, स्था० ४ वा० ३ उ० ।

दुर्ग-दुर्ग-गामि (ण्)-दुर्गतिगामिन्-त्रि० । दुर्गतिं नारकतिथ्यं
रूपमयन्ति प्राणिनमिति दुर्गतिगामिन्य । दुर्गतिगमनहेतौ,
तिस्रो लेख्या दुर्गतिगमनहेतव । स्था० ३ वा० ४ उ० । दुर्ग-
तो दरिद्रः सन् दुर्गतिं गमिष्यतीति दुर्गतिगामी । दुर्गतिगम-
नशीले च । पु० । स्था० ४ वा० ३ उ० ।

दुर्ग-दुर्ग-दुर्गतिपयदायक-पु० । तिर्यग्नारककुमानुपकु-
देवरूपदुर्गतिमार्गप्रापके, ग० २ अधि० ।

दुर्ग-दुर्ग-दुर्गतिप्रपात-त्रि० । दुर्गतौ नरकाऽऽदिकायां कर्ता-
रं प्रपातयतीति दुर्गतिप्रपातः । दुर्गतौ वा प्रपातो यस्मात् स
तथा । दुर्गतिपतनहेतौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दुर्ग-दुर्ग-दुर्गतिफल-त्रि० । दुर्गतिं फलं यस्य स दुर्गतिफलं ।

सूत्र० १ शु० ११ अ० । कुदेवत्वाऽऽदिप्रयोजने, पञ्चा० ४ विव० ।

दुर्ग-दुर्ग-दुर्गतिफलवादिन्-पु० । दुर्गतिं फलं
यस्य स दुर्गतिफलः, तद्वदशिला दुर्गतिफलवादिन । दुर्गति-
फलमार्गोपदेष्टरि मिथ्यादष्टौ । सूत्र० १ शु० ११ अ० ।

दुर्ग-दुर्ग-दुर्गतिवर्द्धन-न० । संसारवर्द्धने, दश० ६ अ० ।

दुग्ग-दुर्गो-पु० । गलिबलीवर्दे, दश० ६ अ० २ उ० ।

दुग्ग-दुर्गन्ध-पु० । दुष्टो गन्धो दुर्गन्धो यस्यासौ दुर्गन्धः । दुर्गन्धयुक्ते, दश० ३ तत्त्व । दुर्गन्धे, स्था० ३ ठा० ६ उ० । भ० । आचा० ।

दुग्गगहण-दुर्गगहण-न० । पर्वतवनाऽऽदिदुर्गोऽऽश्रयणे, पञ्चा० ३ विव० ।

दुग्गदि-दुर्गादि-पु० । विषमपर्वते, अष्ट० २३ अष्ट० ।

दुग्गम-दुर्गम-त्रि० । दुःखेन गम्यते इति दुर्गमः । कृच्छ्रगतिके, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । गन्तुमशक्ये, अष्ट० २२ अष्ट० । दुःस्तरे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । कृच्छ्रवृत्तौ, स्था० ५ ठा० १ उ० । दुःखेन गम्यत इति दुर्गमम् । भावमाधनोऽयम्, कृच्छ्रवृत्तिरित्यर्थः । तद्भवति विनेयानामृज्जुजम्ब्वेन, वक्रजम्ब्वेन च । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

दुग्गय-दुर्गत-त्रि० । दुर्गतिरेषामस्तीत्याचि प्रत्यये दुर्गतः । दुःस्थे, स्था० ४ ठा० १ उ० । प्रश्न० । दरिद्रे, धनविहीने, ज्ञानविहीने च पुरुषे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

तत्रो दुग्गया पणत्ता । त जहा-एरइयदुग्गया, तिरि-क्खजोणियदुग्गया, मणुस्सदुग्गया । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

“दुग्गयरयणाऽऽयरयणगहणतुल्ल (४०) ।” दुर्गतस्य दरिदस्य रत्नाकरे विचित्रमाणिक्योत्पादस्थाने प्राप्तस्य यत्न-प्रहणं माणिक्योत्पादानेन यत्तुल्यं सदृशमभिलाषोपरमाभावसाधर्म्यात्तद् दुर्गतरत्नाऽऽकररत्नप्रहणतुल्यम् । पञ्चा० १२ विव० ।

दुग्गयणारी-दुर्गतनारी-स्त्री० । दरिद्रयोपहतयोषायाम्, पञ्चा० ९ विव० ।

दुग्गयनव-दुर्गतभव-पु० । दरिद्रकुलोत्पत्तौ, वृ० ६ उ० ।

दुग्गयसुय-दुर्गतसुत-पु० । दरिद्रपुत्रे, प० व० ३ द्वार ।

दुग्गसामि-दुर्गसामिन्-पु० । सिद्धिर्षिगुरुज्जातुर्देलामहत्तरस्य निष्ये, सिद्धिर्षिकृतस्य उपमितमवप्रपञ्चस्य प्रथमादर्श एतत्साध्वानिलिखितः । जै० ६० ।

दुग्गह-दुर्गह-पु० । दुर्गहीतत्वे, द्वा० १२ छा० ।

दुग्गा-दुर्गा-स्त्री० । महिषाऽऽरुढायामार्यायाम्, ग० २ अधि० । आचा० । अनु० ।

दुग्गावी-दुर्गादेवी-स्त्री० । “दुर्गादेव्युदम्यरपादपनपादपो-तेऽतर्द ” ॥ ८ । १ । २७० ॥ इति सस्वरस्य मध्ये वसमानस्य दकारस्य वा लुक् । ‘दुग्गावी ।’ महिषाऽऽरुढायामार्यायाम्, प्रा० १ पाद ।

दुग्गूढ-दुर्गूढ-त्रि० । दुर्गोपिति, नि० चू० १ उ० । प्रच्छन्नप्रदेशाऽऽदिजाविनि च । व्य० ७ उ० ।

दुग्गदधमिय-दुर्घटघटित-त्रि० । दुराच्छादनया स्पृष्टे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दुग्गास-दुर्गाम-पु० । दुर्जिते, वृ० ३ उ० ।

दुग्गुट्ट-देशी-हस्तिनि, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

दुग्गण-दुष्पण-पु० । दुहन्ति अनेन । हन करणे अप्, ह्रस्वः कुत्वं च । मुञ्जे, परश्वधे भूमिकम्पे च । वाच० । अनु० । सूत्र० । चट्ट-करे च । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दुच्चकमूल-द्विचक्रमूल-न० । गन्त्रीसमीपे, औ० ।

दुच्चय-दुस्त्यज-त्रि० । दुःखेन त्यक्तु योग्ये, भ० ७ श० १ उ० ।

दुच्चर-दुश्चर-त्रि० । दुःखेन चर्यतेऽस्मिन्निति दुश्चरः । दुःखेन चर्यन्त इति दुश्चराणि । ग्रामाऽऽदिषु, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

दुच्चरलाढचारि (ण्)-दुश्चरलाढचारिण-पु० । दुश्चरश्चासौ लाढस्त चीर्णवान् विहृतवान् सः । दुश्चरे देशे ग्रामे च विहारकृतवति, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

दुविष्ण-दुश्चरिण-न० । मृषावादनपारदार्याऽऽदौ दुश्चरिते, तद्धेतुके कर्मणि च । ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । विपा० । स्था० । औ० । वृ० ।

दुच्चैटिय-दुश्चैटित-न० । दुष्ट प्रतिषिद्ध धावनवल्गनाऽऽदिकार्यक्रियारूपं चेष्टितं यत्र तत्तथा । प्रतिषिद्धे धावनवल्गनाऽऽदौ कायक्रियारूपे चेष्टिते, तदुद्भवे च । ध० २ अधि० ।

दुच्चंमिअ-देशी-दुर्लक्षिते, दुर्विदग्धे च । दे० ना० ५ वर्ग ५५ गाथा ।

दुच्चंवाह-देशी-कलहनिरस्ते, दुश्चरिते, पुरुषवचने च । दे० ना० ५ वर्ग ५५ गाथा ।

दुच्चितिय-दुश्चिन्तित-न० । दुष्मार्तरौद्रध्यानतया चिन्तितं यत्र स तथा । आर्त्तरौद्रध्यानतया चिन्तिते, तदुद्भवे च । ध० २ अधि० । जीत० । आ० चू० ।

दुच्छक-द्विषदक-त्रि० । द्वादशभेदे, ध० २ अधि० ।

दुजमि (ण्)-द्विजटिन्-पु० । चतुरशीतितमे महाप्रदे, “दो-दुजमी ।” स्था० २ ठा ३ उ० । च० प्र० । चू० प्र० ।

दुजुगल-द्वियुगल-न० । द्वयोर्युगलयो समाहारो द्वियुगलम् । हास्यरत्यरतिशोकलक्षणे नामकर्म्मोत्तरप्रकृतिद्वन्द्वे, कर्म० ५ कर्म० ।

दुज्जण-दुर्जन-पु० । मिथ्यादृष्टिलोके, वृ० १ उ० ३ प्रक० । आ० चू० । “शकट पञ्चहस्तेन, दशहस्तेन शृङ्गिणम् । हस्तिन शतहस्तेन, देशत्यागेन दुर्जनम् ॥१॥ ” परिहोदित्यर्थः । वाच० ।

दुज्जणवज्ज-दुर्जनवर्ज-त्रि० । दुःशीलरहिते, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

दुज्जज-दुर्जन-पु० । स्वनामख्याते आचार्ये, कल्प० । “कोसिय दुज्जत करहे य ।” कल्प० २ अधि० ८ कण ।

दुज्जय-दुर्जय-त्रि० । अभिजावनानर्हे, आ० म० १ अ० २ खण् । षट्पञ्चाशत्तमे ऋषभनन्दने च । कल्प० ७ कण । दुःखेन जीयतेऽभिभूयते इति दुर्जयः । दुस्त्यजे, उक्त० १३ अ० ।

दुज्जर-दुर्जर-दुःखेन जीर्यते अच् । “ग्राहिणी धानला रुका, दुर्जरा तक्रूर्चिका ।” वाच० । स्था ४ ठा० ४ उ० ।

दुज्जाय-दुर्जात-न० । दुष्ट यात दुर्ध्यातम् । गमनाक्रियार्हायाम्, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । व्यसने, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

दुज्जोहण-दुर्योधन-पु० । स्वनामख्याते धृतराष्ट्रपुत्रे, ज्ञा० १
श्रु० १६ अ० । आ० म० । सिंहपुरनगरराजस्य सिंहस्था-
भिवानस्य स्वनामख्याते गुप्तिपात्रे, स्था० १० ठा० । विपा० ।

दुज्जा-दोहा-स्त्री० । दोहार्हायाम्, दश० ७ अ० ।

दुज्जाण-दुर्ध्यान-न० । आर्त्तरौक्षरूपे ध्याने, ध० २ अधि० ।

दुज्झाय-दुर्ध्यात-त्रि० । दुष्टो ध्यातो दुर्ध्यात । एकाग्रचित्ततया
आर्त्तरौक्षकणे, ध० २ अधि० । आव० । दुष्टचित्ताविष-
यीकृते, ज्ञा० १ श्रु० १ए अ० ।

दुज्झास-दुर्जोष-पु० । दुःकृते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

दुद्ध-दुष्ट-त्रि० । दोषवति, प्रति० । वृ० । (स च विषयकपाय-
भेदाद् द्विधेति 'पारंक्षिप' शब्दे व्याख्यास्यते) प्रद्विष्टे च रा-
जनि, नि० चू० १ उ० । सूत्र० । दुर्मनसि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
द्विष्ट-त्रि० । तत्र प्रज्ञापक वा प्रति द्वेषवति, स्था० ३ ठा०
ए ७० । द्विष्टो द्वेषवान् अत्युत्कटद्वेषाद्यत्र द्विष्टस्त प्राणप्राद
विना न मुञ्चति । दर्श० २ तत्र ।

दुद्धगाढ-दुष्टग्राह-पु० । निर्दयमहामकराऽऽदिपु, त० ।

दुद्धवेय-दुष्टचेतस्-पु० । कलुषान्त करणे, आचा० २ श्रु० ४
चू० १ अ० २ उ० ।

दुद्धकम्पणिष्ठावग-दुष्टाष्टकर्मनिष्ठापक-पुं० । दुष्टानामष्टानां
कर्मणा निष्ठापके विनाशके केवलजिने, प० स० १ द्वार ।

दुद्धवाङ् (ण)-दुष्टवादिन्-पुं० । प्रत्यक्प्रादिणि, प्रश्न० २
आश्र० द्वार ।

दुद्धस्म-दुष्टाश्त्र-पुं० । कुलकणघाटके, त० । गर्दने च । वृ० १
उ० २ प्रक० ।

दुद्धस्महृत्पिमाङ्-दुष्टावहस्त्यादि-पुं० । मारकतुरगकारिवरप्र-
भृतौ, पञ्चा० १८ विव० ।

दुद्धमावयममाहय-दुष्टश्वापदसमाहृत-त्रि० । दुष्टाः क्षुब्धा इवाप-
दा व्याघ्राऽऽद्यस्तैः समाहृतेष्वभिभूतेषु, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दुद्धहिय-दुष्टहृदय-त्रि० । दुष्टचित्ते, त० ।

दुष्टाण-दुःस्थान-न० । शीताऽऽतपदशमशकाऽऽदियुक्तेषु का-
योत्मगाऽऽसनाऽऽद्याश्रयेषु, भ० १६ श० २ उ० ।

दुष्टाणय-द्विस्थानक-न० । स्वनामख्याते स्थानाङ्गस्य द्वितीये-
ऽध्ययने, स्था० २ ठा० १ उ० ।

दुष्टासण-दुष्टामन-न० । पादोपरि पादस्थापनाऽऽदिकेऽनौ-
चित्योपवेशने, प्रय० ३७ द्वार । ध० ।

दुणाम-द्विनामन्-न० । द्विविध द्विप्रकारक च तद् नाम द्विनाम ।
नामभेदे, अनु० ।

से किं तं दुनामे ? । दुनामे दुविहे पशुत्ते । तं जहा-एगक्ख-
रिण् अ, अण्णगक्खरिण् अ । से किं त एगक्खरिण् ? ।
एगक्खरिण् हः, श्रीः, धीः, स्त्री । सेतं एगक्खरिण् ।
से किं त अण्णगक्खरिण् ? । अण्णगक्खरिण्-कन्ना, वाणा,
हता, मात्ता । सेत अण्णगक्खरिण् ॥

(से किं त दुनामे इत्यादि) यत एवेदं द्विनामात् एव द्विविधं
द्विप्रकारम् । तद्यथा-एक च तद्वक्त्रं च तेन निर्वर्त्यमेकाकारिक-
म्, अनेकानि च तान्यक्षराणि च तैर्निवृत्तमनकाक्षरिकम् । च-

कारौ ममुच्चयार्थं । तत्रैकाकारिके-न्हीलंज्जा, देवताविशेषो वा ।
धीर्देवताविशेष । धीर्बुद्धि । स्त्री योषिदिति । अनेकाक्षरिकं क-
न्येत्यादि । उपयक्त्वा चेद वलाकापताकाऽऽदीनामाद्यक्षरनिष्प-
न्ननाम्नामिति । तद्वक्त्रं यदस्ति वस्तु तत्सर्वमेकाक्षरेण वा नाम्ना-
ऽभिधीयतेऽनेकाक्षरेण वाऽनोऽनेन नामधेयन विवक्षितस्य सर्व-
स्यापि वस्तुज्ञानस्याभिधानाद् द्विनामोच्यते, द्विरूपं तत्स-
र्वस्य नाम द्विनाम, द्वयोर्वा नाम्नोः समाहारो द्विनामेति ।

एतदेव प्रकारान्तरेणाऽऽह-

अहवा दुनामे दुविहे पशुत्ते । तं जहा-जीवणामे अ, अजी-
वणामे अ । से किं तं जीवणामे ? । जीवणामे-देवदत्तो,
जण्णदत्तो, विण्णदत्तो, मोमदत्तो । सेतं जीवणामे । से किं
तं अजीवणामे ? । अजीवणामे-यमो, पनो, कनो, रहो ।
सेतं अजीवणामे ॥

(अहवा दुनामे इत्यादि) जीवस्य नाम जीवनाम, अजीव-
स्य नाम अजीवनाम । अत्रापि यदस्ति, तेन जीवनाम्ना, अजी-
वनाम्ना वा भवितव्यमिति । जीवाजीवनामभ्यां विवक्षितस-
र्ववस्तुसग्रहो जावनीयः । शेष सुगमम् ।

पुनरेतदेवान्यथा प्राऽऽह-

अहवा दुनामे दुविहे पशुत्ते । तं जहा-विसेमिण्,
अविसेमिण् य । अविसेमिण् जीवद्वे, अजीवद-
वे य । विसेमिण् णेरङ्ग तिरिक्खजोणिण् मण्ण-
स्मे दुवे, अविसेमिण् णेरङ्ग, विसेमिण् रयणप्पजाण्
सक्करप्पभाण् वालुअप्पजाण् पंक्कप्पजाण् भूमप्पभाण्
तमाण् तमतमाण्, अविसेमिण् रयणप्पजाण् पुढविण्ण-
रङ्ग, विसेमिण् पज्जत्तण् अ अपज्जत्तण् अ, अविसेमिण्
तिरिक्खजोणिण्, विसेमिण् एगिदिण् वेडंदिण् तेडंदिण् चउरि-
दिण् पंचिदिण्, अविसेमिण् पुढविकाडण् आउकाडण् तेउका-
इण् वाउकाइण् वणस्सडकाडण्, विसेमिण् पुढविकाडण्, अविसे-
मिण् एगिदिण्, विसेमिण् पुढविकाडण् सुहुमकाडण् अ वादरपु-
ढविकाडण् अ, अविसेमिण् सुहुमपुढविकाडण्, विसेमिण् पज्ज-
त्तयसुहुमपुढविकाडण् अ, अविसेमिण् अ वादरपुढविकाडण्,
विसेमिण् पज्जत्तयवादरपुढविकाडण् अ अपज्जत्तयवादरपुढ-
विकाडण् । एवं आउकाइण् तेउकाइण् वाउकाइण् वणस्सड-
काइण् अ विसेमिअजेदेहिं जाणिअव्वा । अविसेमिण् वेड-
दिण्, विसेमिण् पज्जत्तयवेडंदिण् अ अपज्जत्तयवेडंदिण् य ।
एवं तेडंदिअचउरिदिआ वि जाणिअव्वा । अविसेमिण्
पंचिदिअतिरिक्खजोणिण्, विसेमिण् जलयरपंचिदिअ-
तिरिक्खजोणिण् यलयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिण् खयर-
पंचिदिअतिरिक्खजोणिण् अ, अविसेमिण् जलयरपंचिदि-
अतिरिक्खजोणिण्, विसेमिण् समुच्चिमज्जयरपंचिदिअति-
रिक्खजोणिण् अ गवभवकंतिअजलयरपंचिदिअतिरिक्ख-
जोणिण् अ, अविसेमिण् समुच्चिमज्जयरपंचिदिअतिरि-
क्खजोणिण्, विसेमिण् अपज्जत्तयसमुच्चिमज्जयरपंचिदि-
अतिरिक्खजोणिण् अ अपज्जत्तयसमुच्चिमज्जयरपंचिदिअ-

तिरिक्खजोणिए अ, अविसेमिए गवभवकंतिअजलयरपंचि-
दिअतिरिक्खजोणिए, विसेमिए पज्जत्तयगवभवकंतिअजल-
यरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ अपज्जत्तयगवभवकंतिअ-
जलयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ, अविसेमिए थलयरपं-
चिदिअतिरिक्खजोणिए, विसेमिए चउप्पयथलयरपंचिदिअ-
तिरिक्खजोणिए अ परिसप्पयथलयरपंचिदिअतिरिक्खजोणि-
ए अ, अविसेमिए चउप्पयथलयर०, विसेमिए संमुच्छिमचउ-
प्पयथलयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ गवभवकंतिअच-
उप्पयथलयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ, अविसेमिए ममु-
च्छिमचउप्पयथलयर०, विसेमिए पज्जत्तयसंमुच्छिमचउप्पय-
थलयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ अपज्जत्तयममुच्छिम-
चउप्पयथलयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ, अविसेमिए
गवभवकंतिअचउप्पयथलयरपंचिदिअ०, विसेमिए पज्जत्तय-
गवभवकंतिअचउप्पयथलयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ
अपज्जत्तयगवभवकंतिअचउप्पयथलयरपंचिदिअतिरिक्ख-
जोणिए अ, अविसेमिए परिसप्पयथलयर०, विसेमिए उरपरि-
सप्पयथलयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ जुअपरिसप्पयथ-
लयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ, एते वि संमुच्छिमा पज्जत्त-
गा अपज्जत्तगा य, गवभवकंतिआ वि पज्जत्तगा अपज्जत्तगा
य जाणिअवा । अविसेमिए खहयरपंचिदिय० विसेमिए
समुच्छिमखहयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ गवभवक-
तिअखहयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ, अविसेमिए संमु-
च्छिमखहयरपंचिदिअ० विसेमिए पज्जत्तयसंमुच्छिमखहयर-
पंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ अपज्जत्तयसंमुच्छिमखहयरप-
ंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ, अविसेमिए गवभवकंतिअख-
हयरपंचिदिय० विसेमिए पज्जत्तयगवभवकंतिअखहयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिए अ, अविसेमिए मणुस्से, विसेमिए स-
मुच्छिममणुस्से अ गवभवकंतिअमणुस्से अ, अविसेमिए
संमुच्छिममणुस्से, विसेमिए पज्जत्तगसंमुच्छिममणुस्से अ अ
पज्जत्तगसंमुच्छिममणुस्से अ, अविसेमिए गवभवकंतिअमणु-
स्से, विसेमिए पज्जत्तयगवभवकंतिअमणुस्से अ अपज्जत्त-
गगवभवकंतिअमणुस्से अ, अविसेमिए देवे, विसेमिए जव-
णवासी वाणमंतरे जोडसिए वेमाणिए अ, अविसेमिए जव-
णवासी, विसेमिए असुरकुमारे नागकुमारे सुवणकुमारे अग्नि-
कुमारे दीवकुमारे उदधिकुमारे दिसाकुमारे वाउकुमारे थाणि-
यकुमारे, सव्वेभिं पि अविसेमिअविसेमिअअपज्जत्तगपज्ज-
त्तगभेदा जाणिअवा । अविसेमिए वाणमंतरे, विसेमिए पि-
साए चूते जक्खे रक्खसे किप्परे किप्पुरिसे महोरगे गंधवे, ए-
तेसिं पि अविसेनियविसेसियपज्जत्तगअपज्जत्तगभेदा जाणि-
अवा । अविसेमिए जोडमिए, विसेमिए चंदे सूरं गहगणन-

क्खत्ते ताराख्वे, एतेसिं पि अविसेसियविसेसियअपज्जत्तयप-
ज्जत्तयजेआ जाणिअवा । अविसेमिए वेमाणिए, विसेसिए
कप्पोवगो अ कप्पातीतगे अ, अविसेमिए कप्पोवगो, विसे-
सिए सोहम्मए ईसाणए सणकुमारए माहिंदए वभलोअए
हंतयए सुक्कए सहस्मारए आणयए पाणयए आरणयए अ-
चुयए, एतेसिं अविसेसियविसेसिअअपज्जत्तगपज्जत्तगभेदा
भाणिअवा । अविसेमिए कप्पातीतए, विसेमिए गेवेज्जए अ
अणुत्तरोववाइए अ, अविसेमिए गेवेज्जए, विसेमिए हेट्ठिम-
हेट्ठिमगेविज्जए हेट्ठिममज्झिमगेविज्जए हिट्ठिमउवरिमगेवि-
ज्जए अ, अविसेमिए मज्झिमगेविज्जए, विसेमिए हेट्ठिमम-
ज्झिमगेवेज्जए मज्झिममज्झिमगेवेज्जए मज्झिमउवरिमगेवे-
ज्जए अ, अविसेमिए उवरिमगेवेज्जए, विसेमिए उवरिमहे-
ट्ठिमगेवेज्जए उवरिममज्झिमगेवेज्जए उवरिमउवरिमगेवेज्जए
अ, एतेसिं पि सव्वेसिं अविसेसिअविसेसिअपज्जत्तगा-
पज्जत्तगभेदा भाणिअवा । अविसेमिए अणुत्तरोव-
वाइए, विसेमिए विजयए वेजयतए जयंतए अपराजिअए
सव्वट्ठसिअए अ, एतेसिं पि सव्वेसिं अविसेमिअविसे-
मिअपज्जत्तगापज्जत्तगभेदा भाणिअवा । अविसेमिए
अजीवद्वे, विसेमिए धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आ-
गासत्थिकाए पोगलत्थिकाए अद्धासमए अ, अविसेमिए
पोगलत्थिकाए, विसेमिए परमाणुपोगले दुपएसिए ति-
पएसिए० जाव अणंतपएसिए अ । सेत दुनामे ॥

(अहवा दुनामे इत्यादि) छव्यमित्यविशेषनाम, जीवे अजीवे
च सर्वत्र सद्भावात् । जीवछव्यमजीवछव्यमिति च विशेषनाम,
एकस्य जीव एवान्यस्य त्वजीव एव सद्भावादिति । ततः पुनरु-
त्तरापेक्षया जीवछव्यमित्याद्यविशेषनाम, नारकस्तिर्यगित्यादि
तु विशेषनाम, पुनरप्युत्तरापेक्षया नारकाऽऽदिकमाविशेष-
नाम, रत्नप्रभायां जयो रत्नप्रभ इत्यादि तु विशेषनाम, एव पूर्व-
मविशेषनाम, उत्तरोत्तरं तु विशेषनाम सर्वत्र ज्ञावनीयम्, शेष
सुगम, नवर समूहंति तथाविधकर्मोदयाद् गर्जनन्तरेणो-
त्पद्यन्त इति समूहंतिमा, गर्भे व्युत्क्रान्तिरुत्पत्तिर्येषां ते ग-
र्भव्युत्क्रान्तिका, उरसा भुजाभ्यां च परिसर्पन्ति गच्छन्तीति
विषधरगोधानकुलाऽऽद्य सामान्येन परिसर्पा, विशेषतस्तूर-
सा परिसर्पन्तीत्युर परिसर्पा सर्पाऽऽद्य एव, भुजाभ्यां परि-
सर्पन्तीति भुजपरिसर्पा गोधानकुलाऽऽद्य एव, शेष सुखोन्नयम् ।
तदेवमुक्ता सामान्यविशेषनामज्या जीवद्वयस्य सम्भवनो-
त्पेदा । सात्प्रत प्रागुद्दिष्टमजीवद्वयमपि भेदतस्तथैवोदाहर्तु-
माह- (अविसेसिए अजीवद्वे) इत्यादि गतार्थ, तदेव
यदस्ति वस्तु तत्सर्वं सामान्यनाम्ना विशेषनाम्ना वा अभिधी-
यतेऽन्यत्रापि छिन्नामत्व भावनीयम् । " सेत दुनामे " इति नि-
गमनम् । अनु० ।

दुष्णावेद—देशी-अशक्ये, तरुणे च । दे० ना० ५ वर्ग ६६
गाथा ।

दुष्पय-दुर्नय-त्रि० । स्वार्थग्राहिणि उत्तरांशप्रतिक्षेपिणि, छाया० ५ अध्या० । नयाऽऽभासे, आ० म० । यस्तु नयान्तरनिरपेक्षः स दुर्नयो नयाभास इति ।

तथा चाऽऽहाफलद्वयः-

“ भेदाभेदाऽऽत्मके ज्ञेये, भेदाभेदाभिसन्धयः ।

ये त्वपेक्षाया लक्ष्यन्ते, ज्ञेयास्ते नयदुर्नया ॥ १ ॥ ”

अस्याः कारिकाया वेशतो व्याख्या-भेदो विशेषोऽभेदस्तु सामान्य, तदात्मके, सामान्यविशेषाऽऽत्मके इत्यर्थः । ज्ञेये प्रमाणपरिक्षेयवस्तुनि, ये भेदाभेदाभिसन्धयः सामान्यविशेषयोः पुरुषाऽभिप्राया अपेक्षाभ्यां लक्ष्यन्ते ते यथासङ्ख्य नयदुर्नया ज्ञातव्याः । किमुक्तं भवति ?-विशेषसाक्षाद्भूः सामान्यग्राहकाभिप्रायो, विशेषपरिग्राहको वा सामान्यसापेक्षो नयः, इनरेतराकाङ्क्षादितस्तु दुर्नयः ॥ आ० म० १ अ० २ स्वरम् । इतरप्रतिक्षेपी तु नयो नयाऽऽत्रासो, दुर्नयो वेत्युच्यते । मलयगिरिचरणास्तु नयो-दुर्नयः, सुनयश्चेति दिग्भ्यस्वरव्यवस्था, न त्वस्साक, नयदुर्नययोरर्थविशेषात् । नयो० । परामर्शा अभिप्रेतधर्मावधारणाऽऽत्मकतया शेषधर्मतिरस्कारेण प्रवर्तमाना दुर्नयसङ्ज्ञा-मश्नुवते । स्या० । एते मिथ परस्पर पृथग् भिन्न जिज्ञ पक्षप्रतिपक्षकद्वयिता वादप्रतिवादकद्वयनाविरुद्धता नया, दुर्नया इत्यर्थः । अष्ट० ३२ अष्ट० ।

“ स्वकृतपरिणतानां दुर्नयानां विपाकः,
पुनरपि सहनोयोऽप्यत्र ते निर्गुणस्य ।
स्वयमनुजवतोऽसौ दक्षमोक्षाय सद्यो,
भवशतगतिहेतुर्जायतेऽनिच्छिन्नस्ते ॥ १ ॥ ” आचा० १ श्रु० ५
अ० २ उ० । सर्वे सावधारणा सन्तो दुर्नया, अवधारणविर-
हितास्ते सुनयाः, सर्वैश्च सुनयैः स्याद्वादः । अनु० ।

दुष्माम-दुर्नाम-पु० । मदाद् दुष्ट नमन दुर्नाम इति । मानकपाय-
भेदे, भ० १२ श० ५ उ० ।

दुष्मामधिज्ज-दुर्नामधय-त्रि० । पुराणः पतित इति कुत्सितनाम-
धेये, दश० १ चू० ।

दुष्मिक-देशी-चूर्णिते, दे० ना० ५ वर्ग ४५ गाथा ।

दुष्मिकम-दुर्निष्क्रम-त्रि० । दुःखेन नितरा क्रम क्रमण यत्र त-
स्मिन्, भ० ७ श० ६ उ० ।

दुष्मिखत्त-देशी-दुश्चरिते, दुर्दृष्टौ, दे० ना० ५ वर्ग ४५ गाथा ।

दुष्मिह-द्विनिष्ठ-न० । द्वयोर्निष्ठयोः समाहारो द्विनिष्ठः । निद्रा-
प्रचलालक्षणे निद्राद्विके, कर्म० ५ कर्म० ।

दुष्मिय-दुर्नीत-न० । दुष्ट नीत दुर्नीतम् । दुष्कृते, सूत्र० १ श्रु०
७ अ० । अप्रावृत्ते, नि० चू० १ उ० ।

दुष्मियत्थ-देशी-जघनवस्त्रे, जघने च । दे० ना० ५ वर्ग ३२ गाथा ।

दुष्मिखलरूप-दुर्निरीक्ष्यरूप-त्रि० । दुःप्रेक्ष्ये, कल्प० ३ कण ।

दुष्मिविष्ट-दुर्निविष्ट-त्रि० । विह्वले निर्भरे, नि० चू० ११ उ० ।

दुष्मिवोह-दुर्निबोध-त्रि० । दुष्प्रापके, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

दुष्मिमीहिया-दुर्निपया-स्त्री० । दुःखहेतुस्वाध्यायभूमौ, भ०
१६ श० २ उ० ।

दुष्पेय-दुर्ज्ञेय-त्रि० । दुरवगमे, आव० ४ अ० । आ० म० ।
उल्लङ्घ्ये, दश० ४ अ० ।

दुत्त-द्रुत-त्रि० । शीघ्रे, पञ्चा० ७ विव० । त्वरिते, स्था० ७
ठा० । आशुइत्यर्थे, पो० ९ विव० ।

दुत्तर-दुस्तर-त्रि० । दुर्लभ्ये, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । उक्त० ।

दुत्ति-देशी-शीघ्रे, दे० ना० ५ वर्ग ४१ गाथा ।

दुत्तिर्तत्त्व-दुस्तिर्तत्त्व-त्रि० । परीषदाऽऽदौ दु सहे, “पुरिमप-
च्छिन्नगाणं जिणाय दुग्गमं जवहं त जहा-उत्ताङ्गं दुग्गिमज
दुत्तिर्तत्त्वं दुरणुचरं ।” स्था० ५ ठा० १ उ० । (‘तित्थयर’
शब्देऽस्मिन्नत्र भागे २२६२ पृष्ठे व्याख्या)

दुत्तोस-दुस्तोष-त्रि० । यस्य तुष्टिः कर्तुं न शक्यते तस्मिन्,
दश० ५ अ० ।

दुत्थ-दुस्थ-त्रि० । दुर्गते, स्था० ३ उ० । जघने, दे० ना०
५ वर्ग ४२ गाथा ।

दुत्थाह-देशी-दुर्भगे, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दुत्थुरुहं-देशी-पुरुषे, कलहशीलाया स्त्रिया च । दे० ना० ५
वर्ग ४७ गाथा ।

दुदसण-द्विदर्शन-न० । द्वयोर्दर्शनयोः समाहारो द्विदर्शनम् ।
चक्षुर्दर्शनाच्चक्षुर्दर्शनद्वये, कर्म० ४ कर्म० ।

दुदंत-दुर्दान्त-त्रि० । दमयितुमशक्ये, उक्त० २७ अ० । चक्षु-
षि, उक्त० ३२ अ० । आ० म० ।

दुदम-दुर्दम-त्रि० । दुर्जये, उक्त० १ अ० । स्वनामख्यातेऽश्व-
प्रीवराजदूते, आ० क० ।

दुदम्प-देशी-देवरे, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

दुदसा-दुर्दशा-स्त्री० । दीनावस्थायाम्, अष्ट० ७ अष्ट० । वृ० ।

दुदिष्ट-दुर्दृष्ट-त्रि० । दुष्टे दृष्टे, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

दुदिण-दुर्दिन-न० । मेघतिमिरदिने, पि० ।

दुदोली-देशी-वृत्तपङ्क्तौ, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दुद्ध-दुग्ध-न० । “क-ग-ट-ठ-त-द-प-श-ष-स-ः क-ः पामूर्ध्वं
लुक्” ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति सयुक्तवर्णाऽऽदिचूतस्य गकारस्य
लुक् । प्रा० २ पाद । “अनादौ शेषाऽऽदेशयोर्द्वित्वम्” ॥
८ । २ । ८६ ॥ इत्यनादौ वर्त्तमानस्य शेषस्य घकारस्य
द्वित्वम् । ‘दुद्धं ।’ प्रा० २ पाद । क्षीरे, दुग्ध पञ्च-
भेद गोमहिषीकरभीमगलिकागदुरिकासवन्धित्वेन । प्रव० ४
द्वार । उक्त० । आ० म० । “पासरु” इति नाम्ना
प्रसिक्तस्य दुग्धस्य भक्षणं कोऽपि दोषो, न वेति प्रश्ने,
उत्तरम्-लोकोक्त्या दोष श्रूयते, न त्वात्मीयशास्त्रानुसारेणेति ।
८० प्र० । सेन० २ उल्ला० । अथ प० नगर्पिगणिकृतप्रश्न-
स्तदुत्तरं च । यथा-उत्कालितदुग्धमध्ये प्रक्षिप्तगोधूमाऽऽदि-
चूणचिप्पटिकया तद् दुग्धं निर्विकृतक स्यान्न वेति प्रश्ने, उत्तर-
म्-गोधूमाऽऽदिचूर्णे प्रक्षिप्तं सति यद्दुग्धमेकरम वर्णांन्तगऽऽ-
दिप्राप्तं च जवति तन्निर्विकृतिकं भवतीति । १०८ प्र० । सेन०
२ उल्ला० ।

दुद्ध-देशी-समूहे, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दुद्धकाय-दुग्धकाय-पु० । दुग्धघटकाये, परिहरणायां दुग्ध-
घटकाय दण्डान्त उक्तः । आव० ३ अ० । आ० क० ।

दुर्धगधियमुह-देशी-बाह्ये, दे० ना० ५ वर्ग ४० गाथा ।

दुर्धजाइ-दुर्धजाति-स्त्री० । आखादत. कीरसदृश्या मादिरा-
याम्, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

दुर्धनी-दुर्धनी-स्त्री० । आम्बिलेन युक्ते दुर्धने जातायां किला-
टिकायाम्, वलाहिकायामित्यन्ये । प्रव० ४ द्वार । ध० ।

दुर्धर-दुर्धर-त्रि० । दुर्धने धर्तुं शक्य दुर्धरम् । दश० ४ अ० ।
गहने, स्था० ६ उ० । दुर्धने, स० । धारयितुमशक्ये, व्य० ३
उ० । अनुरूपणीये, प्रज्ञा० १ पद ।

दुर्धरधर-दुर्धरधर-त्रि० । दुर्धराणि प्राणतिपाताऽऽदिनिवृत्ति-
लक्षणानि पञ्च महाव्रतानि धारयतीति दुर्धरधरः । पञ्चमहा-
व्रतिके, प्रज्ञा० १ पाद ।

दुर्धरपहकरवेग-दुर्धरपथकरवेग-त्रि० । दुर्धर दुर्धह पन्थान
सम्यग्दर्शनाऽऽदिक मोक्षमार्गं करोतीति दुर्धरपथकरस्तथा-
विधो वेगः प्रसरो यस्येति तस्मिन् । वृ० १ उ० ।

दुर्धरिस दुर्धप-पु० । चतुःपञ्चाशत्तमे ऋषभनन्दने, कल्प० ११
अधि० ७ कृण । अनभिभवनीये, त्रि० । न० ।

दुर्धवलेहिया-दुर्धवलेहिका-स्त्री० । तन्त्रलकचूर्णसिक्के दु-
ग्धे, प्रव० ४ द्वार । ध० २ अधि० ।

दुर्धसाहिया-दुर्धसाहिका-स्त्री० । द्राक्षाभिश्चै राक्षे दुग्धे, दु-
ग्ध शटति गच्छतीति व्युत्पत्तेः । प्रव० ४ द्वार ।

दुर्धसानी-दुर्धसाटी-स्त्री० । द्राक्षासहिते पयसि, ध० २
अधि० ।

दुर्धनी-दुर्धनी-स्त्री० । अम्लयुक्ते दुग्धे, ध० २ अधि० ।

दुर्धणिआ-देशी-स्नेहस्थापनभाण्डे, तुम्ब्या च । दे० ना० ५
वर्ग ५४ गाथा ।

दुर्धणी-देशी-स्नेहस्थापनभाण्डे, तुम्ब्या च । दे० ना० ५ वर्ग
५४ गाथा ।

दुर्धोदणी-देशी-या दुग्धाऽपि दृश्यते तस्याम्, दे० ना० ५
वर्ग ४६ गाथा ।

दुप-द्विप-पु० । द्वाच्या मुखेन, करेण चेत्यर्थः । पिबतीति द्विप ।
“मूलविभुजाऽऽद्य ” ॥५ । १ । १४४ ॥ इतिप्रत्यय । इस्तिनि,
जी० ३ प्रति० १ उ० । आ० म० ।

दुपस-द्विप्रदेश-त्रि० । द्वौ प्रदेशावारम्भकावस्येति द्विप्रदेश ।
ह्ययुक्ते, सत्त० १ अ० ।

द्विप्रवेश-त्रि० । द्वौ प्रवेशौ यस्मिस्तद् द्विप्रवेशम् । द्वौ वारौ
प्रवेश्ये, प्रथमा गुरुमनुज्ञाप्य प्रविशत, द्वितीय पुनर्निर्गत्य
प्रविशत इति । प्रव० २ द्वार ।

दुपसिय-द्विप्रदेशिक-त्रि० । प्रदेशद्वयावस्थिते, ज० ५ श०
७ उ० ।

दुपस-दुपस-पु० । दुष्ट पक्षो दुपसः । असत्प्रतिज्ञाऽभ्युप-
गमे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

द्विप-न० । द्वौ पक्षौ समाहृतौ इति द्विपत्तम् । गृहस्थपक्ष-
सयत्पक्षयो समाहारे, वृ० १ उ० । सूत्र० । रागद्वेषाऽऽत्मके प-
क्षद्वये, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । “ इमं दुपस इममेगप-

कस्य, आहस्य उलायतण च कम्म (६) ” द्वौ पक्षाव-
स्येति द्विपत्तम् । सप्रतिपक्षेऽनैकान्तिके पूर्वापरविहङ्गा-
र्याऽभिवायितयाऽविरोधिवचने, (सूत्र०) कर्मवन्धनि-
र्जरणे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । द्विपक्ष कर्म सेवन्ते ।
तद्यथा-प्रमज्ज्यामाधाकर्मिकवसत्यासेवनाद् गृहस्थत्व च,
राग द्वेष च, ईर्ष्यापथ साम्प्रदायिक चेत्यादि । आचा० २
श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

दुपडोआर-द्विपदान्तार-त्रि० । द्वयोः स्थानयोः पर्यवसिते,
स्था० ।

जदत्थि णं लोगे तं सर्वं दुपडोआरं । त जहा-जीव
च्चेव, अजीव च्चेव, तम च्चेव, थावर च्चेव, सजोणिय च्चेव, अ-
जोणिय च्चेव, साउय च्चेव, अणालय च्चेव, मइदिय च्चेव, अ-
णिदिय च्चेव, मवेयग च्चेव, अवेयग च्चेव, सरूवि च्चेव,
अरूवि च्चेव, सपोगल च्चेव, अपोगल च्चेव, ममारसमा-
वन्नग च्चेव, असंसारसमावन्नग च्चेव, सासय च्चेव, असा-
सय च्चेव । आगासे च्चेव, नोआगासेच्चेव, धम्मे च्चेव, अधम्मे
च्चेव, बंधे च्चेव, मोक्खे च्चेव, पुब्बे च्चेव, पावे च्चेव, आसवे
च्चेव, संवरे च्चेव, वेयणा च्चेव, णिज्जरा च्चेव ॥

(जदत्थीत्यादि) संहिताऽऽदि. पूर्ववत्, यजीवाऽऽदिक वस्तु अ-
स्ति विद्यते, गुमिनि वाक्यालङ्कारे । कचित्पाठ -(जदत्थि च ण
ति) तत्रानुस्वार आगमिकश्चशब्द पुनरर्थः । एव चास्य
प्रयोग-अस्यात्मादि वस्तु, पूर्वाध्ययनप्ररूपितत्वात्, यच्चा-
स्ति लोके पञ्चास्त्रिकायाऽऽत्मके लोकयते प्रतीयते इति
लोक इति व्युत्पत्त्या लोकालोकरूपे वा, तत्सर्वं निरवशेष
द्वयोः पदयोः स्थानयोः पक्षयोर्विवक्षितवस्तुतद्विपर्ययलक्ष-
णयोरवतारो यस्य तद् द्विपदावतारमिति । “दुपडोआर” इति
कचित्पठ्यते, तत्र द्वयोः प्रत्यवतारो यस्य तद् द्विप्रत्यवतार-
मिति स्वरूपवत्, प्रतिपक्षवच्चेत्यर्थः । तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासे ।
(जीव च्चेव अजीव च्चेव त्ति) जीवाश्चैव अजीवाश्चैव, प्राकृत-
त्वात् सयुक्तपरत्वेन हस्व । चकारौ समुच्चयार्थौ । एवकारा-
वधारणे । तेन च राश्यन्तरापोहमाह-नोजीवाऽऽख्य राश्यन्त-
रमस्तीति चेत्, नैव, सर्वनिषेधकत्वे नोशब्दस्य नोजीवशब्देनाजी-
व एव प्रतीयते, देशनिषेधकत्वे तु जीवदेश एव प्रतीयते, न च
देशो देशिनोऽयन्तव्यतिरिक्त इति जीव एवासाविति । ‘क्षेय’ इति
वा एवकारार्थः । “ चिय क्षेय एवार्थे ” इतिवचनात् । ततश्च
जीवा एवेति विवक्षितवस्त्वजीवा एवेति च तत्प्रतिपक्ष इति ।
एव सर्वत्र । अथवा यदस्तीति यत् सन्मात्र यदित्यर्थः । तत्
द्विपदावतार द्विविध जीवाजीवभेदादिति । शेष तथैव ।
अथ असत्यादिनवसूत्रा जीवतत्त्वस्यैव भेदान् सप्रतिपक्षानु-
पदर्शयति-तत्र प्रसनामकर्मोदयतस्त्रस्यन्तीति प्रसा द्वौन्द्रि-
याऽऽद्य, स्वावरनामकर्मोदयात्तिष्ठन्तः।त्येवशीक्षा. स्थावरा पृ-
थिव्याद्य, सद्योऽन्योत्पत्तिस्थानेन सयोनिका ससारिण, त-
द्विपर्यासभूता अयोनिका सिद्धा, सहाऽऽयुषा वर्तन्त इति सा-
युषः, तदन्वेषनायुष सिद्धा । एव सेन्द्रिया ससारिण, अनिन्द्रि-
या सिद्धाऽऽद्य, सवेदका स्त्रीवेदाऽऽद्युदयन्त, अघेटका मि-
त्राऽऽद्य, सद्य रूपेण मूर्त्या वर्तन्ते इति समासान्ते ण्प्रत्यये सति
सरूपिण सस्थानवर्णाऽऽदिमन्त, मशरीरा इत्यर्थः । न रूपिणोऽ-

रूपिणो मुक्ताः, सपुञ्जाः कर्माऽऽदिपुद्गवन्नो जीवाः, अपुद्गलाः सिद्धाः, समार भव समापन्नका आश्रिताः समारसमापन्नका ससारिणः, तदितरे सिद्धाः, शाश्वता सिद्धा, जन्ममरणाऽऽदि-रहितत्वात् । अशाश्वताः ससारिणस्तद्युक्तत्वादिनि । एव जीव तत्त्वस्य द्विपदावतार निरूप्याजीवनत्वस्य तं निरूपयन्नाह—(आ-गासे इत्यादि) आकाश षोम, नो आकाश तदन्यद्धर्मास्तिकायाः-ऽऽदि, धर्मो धर्मास्तिकायो गन्धुपष्टम्भगुण, तदन्योऽधर्मोऽधर्मा-स्तिकाय स्थित्युपष्टम्भगुणः, सविपक्षवन्धाऽऽदितत्त्वसुत्राणि चत्वारि प्राग्वदिति । स्या० २ उ० १ उ० ।

दुपमोयार—द्विप्रत्यवतार—न० । द्वयोः प्रत्यवतारो यस्य नद् द्वि-प्रत्यवतारम् । स्वरूपवति, प्रतिपक्षवति च । स्या० २ उ० १ उ० ।

दुपय—द्विपद—पुं० । द्वे पदे यस्याऽसौ द्विपदः । मनुष्ये, स० १२ अङ्ग । अनु० । गन्ध्याम्, ध० २ अधि० । विशेष० । सूत्र० । आचा० । आच० । देवे, पक्षिणि, राक्षसे च । “मिथुनतुलाघट-कन्याः, द्विपदास्याश्चापपूर्वेजागश्च ।” इति ज्योतिषोक्ते राशिभेदे च । वाच० । प्रव० । नि० चू० । आ० चू० । उत्त० । ध० २० । “आसाढे मासे दुपया होइ पोरिसी ।” पादचयपरिमिते, त्रि० । उत्त० २६ अ० ।

दुपद—पु० । स्वनामख्याते काम्पिल्यपुरराजे, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

दुपयचउपयपमाणाऽक्रम—द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रम—पु० । स्थूलपरिग्रहविरमणक्षणस्य पञ्चमस्याऽणुघनस्य चतुर्थेऽति-चारे, ध० २० । तथा द्वे पदे येषां तानि द्विपदानि कलत्रावरुद्धासी-दासकर्मकरपदात्यादीनि, हसमयूरकुक्कुटशुकसारिकावकोर पारापतप्रभृतीनि च । चत्वारि पदानि येषां तानि चतुष्पदानि गो-महिषमेवाविककरजरासज्जतुर्गहस्त्यादीनि, तानि यक्रमे ग्राह-यति सोऽतिचार इति सवन्ध । यथा किल केनाऽपि सवन्ध-राऽऽद्यवधिना द्विपदचतुष्पदाना परिमाण कृत, नेषा च विवक्षित सवत्सराऽऽद्यवाधेमध्य एव प्रसवेऽधिकद्विपदाऽऽदिजावाद्व-वनजङ्ग । स्यादिति, तद्भयात्किंयत्यपि काले गने गर्भे ग्राह-यतो गर्भेऽद्विपदाऽऽदिभावेन बहिश्च तद्भावेन कथञ्चिद् वत-भङ्गाजङ्गरूपोऽतिचार इति चतुर्थ । प्रव० ६ द्वार । ध० । उत्त० । नि० चू० । आच० ।

दुपउत्त—दुष्प्रयुक्त—त्रि० । दुष्टप्रयोगवति, स्या० १ उ० । अकुशले, स्या० ५ उ० १ उ० ।

दुपउत्तकायकिरिया—दुष्प्रयुक्तकायक्रिया—स्त्री० । दुष्ट प्रयुक्त प्र-योगो यस्य स दुष्प्रयुक्तस्तस्य कायक्रियायाम्, दुष्ट प्रयुक्तो दुष्प्रयु-क्तः, स चाऽसौ कायश्च दुष्प्रयुक्तकायस्तस्य क्रियाया च । भ० ३ श० १ उ० ।

दुप्पउल्ल—दुष्पक्ष—त्रि० । अर्द्धस्त्रिन्ने, पञ्चा० १ विव० ।

दुप्पसिय—द्विप्रदेशिक—पुं० । “दुप्पसिया खधा ।” स्कन्धा-ऽऽदिषु, स्या० २ उ० ४ उ० ।

दुप्पओग—दुष्प्रयोग—पुं० । दुष्टे मनोवाक्कायप्रयोगे, खोदाजिमाने-र्याऽऽदिद्विषयानां मनोदुष्प्रयोग, चागदुष्प्रयोगस्तु हिंसापरुषाऽऽदि-घचनद्वयः, कायदुष्प्रयोगस्तु धावनवदगनाऽऽदि । दश० ४ अ० ।

दुप्पचपेक्खिय—दुष्प्रत्युपेक्षित—त्रि० । विभ्रान्तचक्षुषा निरीक्षिते, प्रव० ६ द्वार ।

दुप्पजीवि (ण्)—दुष्प्रजीविन्—पुं० । दुःखेन कृच्छ्रेण प्रकर्षे-णोदारभोगापेक्षया जीवितु शीघ्रे प्राणिनि, दश० १ चू० ।

दुप्पमिक्कत—दुष्परिक्रान्त—त्रि० । दुराक्रान्ते, आचा० ।

गामाणुगामं दूडज्जमाणस्म दुज्जात दुप्परिकतं जवति अवियत्तस्स भिक्खुणो ॥१५६॥

प्रसूति बुद्ध्यादीन् गुणानिति ग्राम, ग्रामादनु-पञ्चादपरो ग्रा-मो ग्रामानुग्रामस्त दूयमानस्यानेकार्थत्वात्कान्तां विहरत प-काकिनः साधोयस्यात्तदर्थयति—दुर्यात दुष्ट यात दुर्यात गम-नक्रियाया गह्रा गच्छत एवानुकूलप्रतिकूलोपसर्गमद्वादादह-र्द्वयकस्येव कृतगतिभेदस्य दुष्टव्यन्तरीजइवाच्चेदवत्, तथा-दुष्ट पराक्रान्तमाक्रान्त स्थानमेकाकिनो भवति स्थूलभट्टेर्गो-पितोपकोशागृहसाधोरिवेति, यदि वा चतु प्रोपिनर्तुकागृहो-पितसाधोरिव तस्य महासत्त्वतया अक्षोभेऽपि दुष्पराक्रान्त-मेवेति । आचा० १ शु० ५ अ० ४ उ० । दु शब्दोऽज्ञावार्थस्तेन प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिना अप्रतिक्रान्तानामनिर्वर्तितविपाकानां कर्मणि, विपा० १ शु० १ अ० ।

दुप्पमिगर—दुष्प्रतिकर—त्रि० । दुःखेन प्रतिकर्तुमशक्ये, वृ० ३ उ० ।

दुप्पमिगाह—द्विप्रतिग्रह—न० । दृष्टिवादस्य स्वसमयपरिपाठ्या स्थिते सूत्रविशेषे, स० १२ अङ्ग ।

दुप्पमिपूर—दुष्प्रतिपूर—त्रि० । पूरयितुमशक्ये, त० ।

दुप्पमिबूहणीय—दुष्प्रतिबूहणीय—त्रि० । प्रतिबूहणानर्हे, जीवि-तमायुक्त तत् क्षीण सत् दुष्प्रतिबूहणीयम्, दुरजावाथो नैव वृ-क्षिर्नीयते इति यावत् । निष्प्रत्यूहप्रतिपाक्षनाहं, अथवा—जीवित-सयमजीविन तद् दुष्प्रतिबूहणीय कामानुपकजनान्तर्वातेना दु-खे न निष्प्रत्यूहसयमप्रतिपाद्य इति । आचा० १ शु० २ अ० ५ उ० ।

दुप्पमियाणंद—दुष्प्रत्यानन्द—त्रि० । यदुन्निरपि सतापकारणै-रनुपाद्यमानसतोपे, विपा० १ शु० २ अ० । दुःखेन प्रत्यानन्दन-इति दुष्प्रत्यानन्द । इदमूक्त भवति—नैरानन्दिनेनापरेण केनचित् प्रत्युपकारेण हेतुना गर्वाऽऽधमातो दुःखेन प्रत्यानन्दयते । यदि वा-सत्युपकारे प्रत्युपकारभीरुनैवानन्दने, प्रत्युत शठतया उपकारे दोषमेवेत्पादयति । तथा चोक्तम्—“प्रतिकर्तुमशक्तिष्ठा, नराः पूर्वोपकारिणाम् । द्रोपमुत्पाद्य गच्छन्ति, मदगूनामिव चाग्र-तः ॥१॥” इति । दश० ६ अ० ।

दुप्पमियार—दुष्प्रत्युपकर—त्रि० । दुःखेन कृच्छ्रेण प्रतिक्रियते कृ-तोपकारेण पुंसा प्रत्युपक्रियते इति खदूप्रत्यये दुष्प्रत्युपकरः । प्रत्युपकर्तुमशक्ये, स्या० ।

तिहह दुप्पडियार समणउसो ! । तं जहा—अम्मापि-उणो, जट्टिस्म, धम्मायरियस्स, संपाओ वि य णं केड पुग्गि-से अम्मापियर मयपागसहस्मपागेहिं निह्वेहिं अब्जगेत्ता सुरजिणा गंयवट्ठणं उव्वट्ठित्ता तिहिं उदगेहिं मज्जावेत्ता सव्वालंकारविचूसियं करेत्ता मणुन्नं धात्तीपागसुच्छ अट्ठा-रसवंजणाउलं जोअणं जोआवेत्ता जावज्जिव पिट्ठिवर्नि-सिया ते परिवहेज्जा, तेणावि तस्म अम्मापिउस्स दुप्पमि-यारं भवड ॥

हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, समस्तनिर्देशो वा-हे श्रमणाऽऽयुष्म-
न्निति भगवता शिष्य सम्बोधित । अत्रयथा मात्रा सह पिता जन-
क अस्वापिता, तस्यैक स्थानम्, जनकत्वेनैकत्वविवक्षणात् । तथा
(भट्टिन्स त्ति) जर्तुं पोषकस्य, स्वामिन इत्यर्थः । इति द्वितीयम् ।
धर्मेदानाऽऽचार्यो धर्मोऽऽचार्यस्तन्म्येति तृतीयम् । आह च-“दु-
ष्प्रतिकारौ माता-पितरौ स्वामा गुरुश्च दोकेऽस्मिन् । तत्र गुरु-
गिहामुत्र च, सुदुष्करतरप्रतीकार ॥१॥ ” इति । तत्र जनक-
दुष्प्रतिकार्यतामाह- (सपात्रो त्ति) प्रातः प्रभानं तेन सयुत
सप्रातः, सप्रातरपि च प्रभातसमकालमपि च, यदैव प्रातः
सवृत्त तदैवेत्यर्थः । अनेन कार्यान्तराव्ययतां दर्शयति, सग-
व्यस्यातिशयार्थत्वाद्वाऽतिप्रभाते, प्रतिशब्दार्थत्वाद् वाऽस्य
प्रतिप्रज्ञातमित्यर्थः । कश्चिदिति कुत्रोच्यते एव, न तु सर्वोऽपि, पु-
रुषो मानवो, देवनिःश्चोरेवविशेषनिकरासम्भवात् । शत पा-
कानामौषधिकाधाना पाके यस्य, औषधिशतेन वा सह पच्यने
यत्, शतकृतो वा पाको यस्य, शतेन वा रूपकाणा मूल्यतः प-
च्यने यत्तच्छतपाकम्, एव सहस्रपाकमपि, ताज्या तैलाभ्याम् ।
(अग्निभिर्गता) अत्रयद् कृत्वा । (गवद्वृण नि) गन्धाष्टकेन गन्ध-
हृद्यङ्गोदेन, उक्त्याद्भूलन कृत्वा, त्रिजिह्वकैर्गन्धोदकोष्णोदक-
शीतोदकैर्मध्यवित्वा क्षापयित्वा, मनोज्ञ कवमोदनाऽऽदि, स्थाली
पिठरी नस्या पाको यस्य तत्तथा । अन्यत्र हि पक्वमपक्व वा न
तथाविध स्यादिति विशेषणमिति । शुक्र भक्तद्रोषवर्जित, स्था-
लीपाक च तच्छुद्ध, स्थालीपाकेन वा शुद्धमिति विशदः । अ-
ष्टादशजिल्लोकप्रतीत्यर्थेनै शालनकैः सुपाऽऽदिभिर्व्याकुल स-
ङ्कार्ण यत्तत्तथा । अथवा-अष्टादशभेद तद्भस्जनाऽऽकुल चेति ।
अत्र जेदपदलोपेन समास, भोजन भोजयित्वा ।

एते चाष्टादश भेदा —

“ सुबोदणोऽ जवण ३, तिन्नि य मसा १६ गोरसो ७ जूसो ८ ।
भक्खा ६ गुललावणिया १०, मुवफला ११ हरियग १२ सागो १३ ॥१॥
होह रसालू इ तडा १४, पाण पाणीय १६ पाणुग चैव १७ ।
अट्टारसमो भागो १८, निरुवहओ लोहओ पिणो ॥ २ ॥ ”

अस्य व्याख्या-मासत्रय जलजाऽऽदिसत्क, जूपो मुद्गतन्दुज्जो-
रककुटुभाएराऽऽदिरसः, जट्ट्याणि खरुखाद्याऽऽदानि, गुलला-
वणिका गुलपर्वटिका लोकप्रसिद्धा, गुरुधाना वा, मूलफलान्ये-
कमेव पद हरितकं जीरकाऽऽदि, शाको वस्तुलाऽऽदिभजिका,
रसालू मज्जिका । नल्लक्षणमिदम्-“दो घयपत्ता महुपत्तं, दाहस्स
मच्छाढय मिरियवीसा । दस खरुगुत्तपलाई, एस रसालू निवह-
जोगा ॥१॥ ” इति । पान सुराऽऽदि, पानीय जल, पानक द्राक्षा-
पानकाऽऽदि, शाकस्तक्रसिद्ध इति ।

यावज्जीव यावत्प्राणधारण पृष्टौ स्कन्धे अवतंस इवावतस-
शेखरस्तस्य कर्णमवतसिका पृष्ठयवतसिका, तथा परिवहेत,
पृष्ठारोपितमित्यर्थः । तेनापि परचादकेन परिबहनेन वा त-
स्याम्बापितुर्दुष्प्रत्युपकरणमशक्यप्रतीकार इत्यर्थः । अनुभूतोप-
कारतया प्रत्युपकारकारित्वात् । आह च-“ कयश्चवसारो लो-
हो-इ सज्जणो होउ को गुणो तस्स ? । वयारयाहिरा जे, हव-
ति ते सुदरा सुयणा ॥ १ ॥ ” इति । म्था० ३ ठा० १ उ० ।

अथ जर्तुर्दुष्प्रतिकार्यतामाह-

समणाउमो ! केइ महव्हे दरिदं समुक्कसेज्जा, तए ण से
दरिदं समुक्किंसे समाणे पच्छा पुरं च णं विज्जजोगसमि-
सममसागए यावि विहरेज्जा । तए णं से महव्हे अन्नया
६४१

कयाउं दरिदीहूए समाणे तस्स दरिदस्स अंतियं हव्वमा-
गच्छेज्जा । तए णं से दरिदं तस्स जट्टिस्स सव्वस्सं वि-
दलयमाणे तेणावि तस्स दुष्प्रणिहारं जवइ ।

कश्चित् कोऽपि, महती ऐश्वर्यलक्षणाऽर्च्य ज्वाला पूजा वा य-
स्य । अथवा-महाश्वासावर्धपतितयाऽर्च्य पृष्ठ इति महा-
र्घ्यो, महार्घ्यो वा, माहन्त्य महत्त्व, तथोगान्माहन्त्यो वा, ईश्व-
र इत्यर्थः । दरिद्रमनीश्वर कश्चन पुरुषमतिदुःस्थ समुत्कर्षयेत्
धनदानाऽऽदिनोत्कृष्ट कुर्यात्, ततः समुत्कर्षणानन्तरं स दरिद्र-
समुत्कृष्टो धनाऽऽदिभिः (समाणे त्ति) सन् (पच्छ त्ति) पश्चात्
काले (पुरं च णं ति) पूर्वकाले च, समुत्कर्षणकालं पवेत्यर्थः ।
अथवा पश्चात् भर्तुरसमक, पुरश्च भर्तुः समक च, विपुलया
भोगसमित्या भोगसमुदयेन समन्वागतो युक्तो य स तथा, स-
चापि विहेरत् वत्तैन, ततोऽनन्तरं स महार्घ्यो भर्त्ता । (स-
व्वस्स ति) सर्वं च तत् स्व च हव्य चेति सर्वस्व, त-
दपि आस्ताम्, अल्पमिति । (दलयमाणं त्ति) वदन्, न कृतप्र-
त्युपकारो भवेदिति शेषः । अतस्तेनापि सर्वस्वदानेन स-
र्वस्वदायकेनापि वा दुष्प्रतिकरमेवेति । म्था० ३ ठा० १ उ० ।

अथ धर्मोऽऽचार्यदुष्प्रतिकार्यतामाह-

केउ तदारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतियमेग-
मवि आरिय धम्मं सोच्चा निमम्म कालमासे काव्वं कि-
च्चा अन्नपरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववन्ने । तए ण से
देवे त धम्मायरियं दुग्गिक्खाओ वा देसाओ मुत्तिकव्वं
देम साहरेज्जा, कंताराओ वा णिकंतार करेज्जा, दीह-
कालिएण वा रोआतंकण अभिज्जुय विमोडज्जा, तेणा-
वि तस्स धम्मायरियस्स दुष्प्रणिहारं भवइ ।

(केइ इत्यादि) (आरिय ति) पापकर्मज्य आराद्यातमिति
आर्यमत एव धार्मिकमत एव सुवचन श्रुत्वा श्रोत्रेण निशम्य
मनसाऽवधार्य, अन्यतरेषु देवलोकेश्वरान्तरदेवाना मध्ये इत्य-
र्थः । देवत्वेनोत्पन्न इति । दुर्ज्ञेया भिक्षा यस्मिन् देशे स दुर्मित-
स्तस्मात्सहरेत् नयेत् । कान्तारमरण निर्गत, कान्ताराभिष्का-
न्तो निष्कान्तारस्त, निष्कामितार वा, दीर्घ कालो विद्यते
यस्य स दीर्घकालिकस्तेन रोगः कालसह कुप्याऽऽदिरातङ्क-
कृच्छ्रजीवितकारो सद्योघातोत्यर्थः, शूनाऽऽदि, अनयोर्द्वन्द्वैकत्वे
रोगाऽऽनङ्क, तेनेति धर्मस्थापके न तु जवति कृनापेकारः । शेष
सुगमम् । म्था० ३ ठा० १ उ० ।

दुष्प्रणिहार-दुष्प्रत्युपेक्ष-त्रि० । यच्च सम्यक् न शक्यते प्रत्यु-
पेक्षितुं नस्मिन्, प्रव० ५४ द्वार ।

दुष्प्रणिहार-दुष्प्रत्युपेक्षण-त्रि० । दुष्टमुद्भ्रान्तचेतसा प्रत्युपेक्ष-
ण दुष्प्रत्युपेक्षणम् । आव० ४ अ० । दुर्निरीक्षणे, आ० ४
अ० । आ० चू० ।

दुष्प्रणिहार-दुष्प्रत्युपेक्षित-त्रि० । दुर्निरीक्षिते, आ० १
श्रु० १ चू० ।

दुष्प्रणिहार-दुष्प्रणिधान-न० । प्रणिधान प्रयोग, दुष्ट प्र-
णिधान दुष्प्रणिधानम् । आव० ६ अ० । अशुभमन प्रवृत्त्या,
दिरूपे प्रयोगे, म्था० ।

निर्विहे दुष्प्रणिहारे पश्यते । तं जहा-मदुष्प्रणिहारे, व-

यदुष्पणिहाणे, कायदुष्पणिहाणे । एवं पंचिंदियाणं जाव वेमाणियाणं ॥

दुष्पणिधानमशुभमन प्रवृत्त्यादिसामान्यप्रणिधानवत् व्याख्येयमिति । स्था० ३ ठा० १ उ० । प्रव० । आ० चू० । भ० । घ० ।

चउव्विहे दुष्पणिहाणे पणत्ते । तं जहा-मणदुष्पणिहाणे० जाव उवगरणदुष्पणिहाणे, एवं पंचिंदियाणं जाव वेमाणियाण । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

दुष्पणिहिय-दुष्पणिहित-त्रि० । विश्रोतोनामिनि, दश० ८ अ० । स्था० । आ० ।

दुष्पणोद्धिय-दुष्पणोद्य-त्रि० । दु खेन प्रणोद्यते इति दुष्पणोद्यः । दुस्त्यजे, सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

दुष्पणवणिज्ज-दुष्पण्णाप्य-न० । दु खेन प्रज्जुं योग्ये, दु खेन धर्मसङ्गोपदेशनानाथसङ्कल्पाशिवर्त्तन्ते । आ० १ शु० १ चू० ३ अ० १ उ० ।

दुष्पत-दुष्पत-न० । अपतनशीले पात्रविशेषे, “ ज उव्विज्जत उद्ध गायति, चालिय पुण पलांइति, त दुष्पत । ” नि० चू० १ उ० ।

दुष्पतर-दुष्पतर-त्रि० । दुरुत्तरे, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

दुष्पधर्मग-दुष्पर्यपक-त्रि० । दुर्धर्म एव दुर्धर्मकः । उत्त० ६ अ० । शत्रुभिर्दुराकलनीये, उत्त० ए अ० ।

दुष्पमज्जाण-दुष्पमार्जन-त्रि० । अविधिना प्रमार्जने, ध० ३ अधि० ।

दुष्पमज्जिय-दुष्पमार्जित-त्रि० । अविधिना अनुपयुक्तया च रजोहरणाऽऽदिना विशोधिते, प्रव० ६ छार । आ० । आ० ।
दुष्पमज्जियचारि (ण्)-दुष्पमार्जितचारिण-पुं० । दुष्पमार्जितेऽवस्थाननिपादनशयनीयकरनिक्षेपोच्चारऽऽदिपरिष्ठापनकारके, दश० १ अ० । म० । आ० चू० । प्र० ।

दुष्पय-दुष्पद-न० । पुष्पकमूलेन प्रतिष्ठिते, वृ० ३ उ० ।

दुष्पयारप्पमदण-दुष्प्रचारप्रमर्दन-त्रि० । दुष्प्रचाराश्चौराऽऽद्योऽन्यायकारिणस्तान् प्रमर्दयति यस्तस्मिन् । अन्यायकारिप्रचारनिवारके, कल्प० १ अधि० ३ कण ।

दुष्परकंन-दुष्पराक्कान्त-न० । प्राणिघातादत्तापहाराऽऽद्यै कर्मणि, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

दुष्परिअल्ल-देशी-अशक्ये दुर्गुणे, अनभ्यस्ते च । दे० ना० ५ वर्ग ५५ गाथा ।

दुष्परिकम्मतर-दुष्परिकम्मतर-न० । कष्टकर्त्तव्यतेजोजननभङ्गरणाऽऽदिप्रक्रिये, ज० ६ श० १ उ० ।

दुष्परिचय-दुष्परित्यज-त्रि० । दु खेन परित्यक्तु योग्ये, उत्त० । “ दुष्परिचयया इमे कामा, नो सुजडा अवीरपुरिसेहि । ” उत्त० ८ अ० ।

दुष्परियत्तणमील-दुष्परिवर्त्तनशील-त्रि० । महता कष्टेन पश्चात्पुनशीले, “ मच्छो विव दुष्परियत्तणसीलाश्रो । ” मत्स्यवत् दुष्परिवर्त्तनशीला महता कष्टेन परिवर्त्तन पश्चाद्वाश्रयितु शीघ्रं स्वभावो यासा तास्तथा स्त्रिय । त० ।

दुष्परिवर्त्तणमील-दुष्परिवर्त्तनशील-त्रि० । ‘ दुष्परिवर्त्तणमील ’ शब्दार्थे, त० ।

दुष्परिस-दुष्प्रवृत्त्य-त्रि० । अपरिभवनीये, प्र० ५ सव० द्वार ।

दुष्पज्जिओमहिजक्खणया-दुष्पकौपधिनक्खणता-स्त्री० । भोजनतः परिभोग उपजोगवतस्यातिचारविशेषे, “ दुष्पक्कोसहिजक्खणया । ” दुष्पका अग्निना आचिता औपधयस्तद्रक्खणता । अतिचारता चास्य पक्कदुद्ध्या नक्तयतः । उपा० १ प्र० । ध० । य० २० । आ० ।

दुष्पज्जितोमहिजक्खणया-दुष्पकौपधिनक्खणता-स्त्री० । ‘ दुष्पलिओसहिजक्खणया ’ शब्दार्थे, उपा० ८ अ० ।

दुष्पलिय-दुष्पक-त्रि० । मन्दपके, ध० २ अधि० ।

दुष्पवियरु-दुष्प्रावृत्त-त्रि० । परिधानवर्त्तिते, त० ।

दुष्पवेस-दुष्पवेस-त्रि० । दुरवगादे, आ० म० १ अ० २ कल्प । औ० ।

दुष्पवसतरग-दुष्पवेशतरक-त्रि० । प्रवेष्टुमशक्ये, प्र० ३ आ० द्वार ।

दुष्पसइ-दुष्पमह-पु० । कलिकल्पसमकाटिके राजोपद्रुतसरक्कके स्वनामख्याते आचार्ये, त० २० कल्प । “ दुष्पमज्जते चारखरिनिश्रो एवञ्च दुहङ्गनियतण्ण दम्भेवाधियागमधरो अट्टसिलो गप्पमाणगणहरमनजावी उट्टउक्किठतवो दुष्पसहो नाम आचरिओ चरमज्जुगणहाणो अठ वासाइ सामणं पाहिया वीनवरिमाओ अठमभत्तेण कथाणसणो सोहम्मं कप्पे पल्लिओवमाओमरो एगावधारो उप्पिज्जइ दुष्पसहो सूरि फणुसिरी अज्जा, नाडतो सावगो, सव्वसिरी साविया, एस अ पच्छिमो सघो । ” ती० २० कल्प । ति० ।

दुष्पसहंतं चरणं, जं जणिय भगवया इहं खेत्ते ।

आणजुत्ताणमिणं, न होइ अहुणो ति वामोहो ॥ ९७ ॥

(दुष्पसहनमिति) दु खेन प्रकर्षप्राप्तनया सह्यत इति दुष्पसह, नदूगुणयोगादाचार्योऽपि दुष्पसह । यथा दहमयोगादण्डः पुरुष इति । स एवान्ते पर्यन्ते यस्य तत्तथा, चरणचारित्र्य भणितं प्रतिपादितं जगवता श्रीमन्महावीरेण, ब्रह्मस्मिन् क्षेत्रे भरनाजिधाने यद्यस्मात्कारणात् तस्मादाज्ञायुक्तानामपि, न केवलमाज्ञाव ह्यानामिदं प्रस्तुत चारित्र्यं न भवति न जायतेऽधुनेति साम्प्रत तत्साध्यातिशयदर्शनाच्च इति तेषाममद्ग्राहगृहातचेतसा व्यामोहो मूढनेति यावत् । मूढना च तेषामागमवचनान्यथाकृष्णादिति गार्थः ॥ ५७ ॥ दर्श० २ तत्त्व । शत्रुजयतीर्थस्योद्धारके, “ सुमहद्व शूरसेन इत्यस्योद्धारकारका । अथक् दुष्पसहोदन्त, जावी विमद्ववाहन । १३ । ती० १ कल्प । “ अस्या पश्चिममुद्धारः राजा विमद्ववाहन । श्री दुष्पसहसूरीणा-मुपदेशादिघास्यति ॥ १ ॥ ” ती० १ कल्प ।

दुष्पस्म-दुर्दर्श-त्रि० । दु खेन दृश्यत इति दुर्दर्श । परीणहाऽऽदौ दुर्दर्श, ‘ मज्झिमगाण जिणाय, दुष्पस्म दुग्गम मवड । ” स्था० ५ ठा० १ उ० । (‘ तिथयर ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२६२ पृष्ठे व्याख्या)

दुष्पहमय-दुष्पहंस्यक-त्रि० । दुर्भिक्षे, उत्त ११ अ० ।

दुफाम-द्विस्पर्श-त्रि० । द्वावविरुद्धौ स्निग्धशीताऽऽद्यात्मकौ स्पर्शावत्येति द्विस्पर्शः । उत्त० पार्दे० १ अ० । स्निग्धरुक्काशीता-

एणस्पर्शानामन्यतराविरुद्धस्पर्शद्वययुक्ते, भ० १८ श० ६ उ० । स्था० ।

दुवात्रसं-द्वादशन्-पु० । औ च दश च, द्वात्रिंशिका वा दश, आ-
त्वम् । (वारा) सङ्ख्याभेदे, वाच० । प्रश्न० । सू० प्र० ।
आचा० । छिरावृत्ता दश । विंशतिसङ्ख्यायाम्, वाच० ।

दुवात्रसंग-द्वादशाङ्ग-न० । शब्दे 'दुवात्रसंगे' इत्याद्याणि ।
प्रा० १ पाठ । परमपुरुषस्याङ्गानोवाङ्गानि द्वादश अङ्गान्या-
चाराऽऽदीनि यत्र तद् द्वादशाङ्गम् । श्रुते, अनु० ।

दुवात्रसंगं गणिपिरुगं । त जहा-आयारो, स्रयगनो,
छाणं, समवाओ, विवाहपण्त्ती, नायाधम्मकहाओ,
उवासगदसाओ, अंतगनदसाओ, अणुत्तरोववाडअदसाओ,
पण्हावागरणाडं, विवागसुअं, दिड्ढिवाओ अ । (४२)
अनु० । पा० । सूत्र० । सं० । नं० । स्था० ।

दुवात्रसंगि (ए)-द्वादशाङ्गिन्-पु० । श्रुतकेवलानि, घ०
३ अवि० ।

दुवात्रसंगी-द्वादशाङ्गी-स्त्री० । अङ्गप्रविष्टे श्रुते, सूत्र० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

दुवात्रसंगि-द्वादशाङ्गि-त्रि० । द्वादश अश्रयः कोटयो यत्र
तस्मिन् द्वादशकोणोपेतं, अनु० । स्था० ।

दुवात्रसंग-द्वादशम-त्रि० । द्वादशसङ्ख्यापूर्वके, स्था० ६ उ० ।

दुवात्रसंग-द्वादशवि-त्रि० । द्वादशप्रकारे, प्रश्न० २ सङ्०
हार । आ० चू० ।

दुवात्रसायतण-द्वादशायतन-न० । द्वादशवस्तुषु, सूत्र० ।

अथ दौकमत निरूप्यते-

तत्र हि पदार्था द्वादशायतनानि । तद्यथा-चक्षुरादीनि पञ्च,
रूपाऽऽद्यश्च विषया पञ्च, शब्दायतन, धर्मायतन च । धर्मा
सुखाऽऽद्यो, द्वादशायतनपरिच्छेदकत्वे प्रत्यक्षानुमाने द्वे एव प्र-
धाने प्रमाणे, तत्र चक्षुरादीन्द्रियाण्यजीवग्रहणेनैवोपात्तानि,
भावेन्द्रियाणि तु जीवग्रहणेनेति । रूपाऽऽद्यश्च विषया अजी-
वापादनेनोपात्ता न पृथगुपादातव्या । शब्दायतन तु पौद्गलिक-
त्वाच्छब्दस्याजीवग्रहणेन ग्रहणम् । न च प्रतिव्यक्ति पृथक्
पदार्थता युक्तिसङ्गतेति । धर्माऽऽत्मक सुख दुःख च यद्यसातो-
दयरूप ततो जीवगुणत्वाज्जीवेऽतर्भाव । अथ तत्कारण कर्म,
तत पौद्गलिकत्वादजीव इति । प्रत्यक्ष च तैर्निर्विकल्पकमिष्यते,
तच्चानिश्चयाऽऽत्मकतया प्रवृत्तिनिवृत्त्योरनङ्गमित्यप्रमाणमेव । त-
दप्रमाणेयं तत्पूर्वकत्वादनुमानमपीति । शपस्त्वाङ्गेपरिहारोऽ-
न्यत्र सुविचारित इति नेह प्रतन्यते । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

दुविलय-दुविलक-पु० । अनायदेशभेदे, प्रव० २७४ द्वार ।
सूत्र० ।

दुवेयग-द्विवेदक-पु० । स्त्रीपुरुषवेदयुक्ते, वृ० ४ उ० ।

दुव्वल-दुर्वल-त्रि० । अविधिना यद्धे, आचा० २ श्रु० १ चू०
१ अ० ३ उ० ।

दुव्वल-दुर्वल-त्रि० । कृशाङ्गे, द्रीने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । सूत्र० ।
त० । हीनबले, विपा० १ श्रु० ७ अ० । स्था० । म० । असमय,

प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । रा० । अविद्यमाननियमे, विपा० १
श्रु० २ अ० । व्याधिपीडिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । अददे, नि०
चू० २ उ० । शारीरमानसावष्टम्भरहिते, जी० ३ प्रति० २ उ० ।
धृतिवत्त्वविक्रमे, वृ० ४ उ० । नि० चू० । दुर्वलिकापुष्पसिन्धे, आ०
चू० १ अ० । ग्लानत्वादधुनैवोत्थितेऽसमर्थशरीरे, वृ० ३ उ० ।
न विद्यते बल गमने यस्मिन् स गाढाऽऽतपासजवाऽऽदना दुर्ज-
लो, दुःशब्दोऽज्ञाववाची । जघापाढाऽऽदिके च । व्य० २ उ० ।
दुव्वलचारित्त-दुर्वलचारित्र-पु० । दुर्वलचारित्रे इति दुर्वल-
चारित्रः । विनाकारणेन सूत्रोत्तरगुणपरिपेविनि, नि० चू०
१ उ० । व्य० ।

सपनि दुर्वलचारित्रद्वारमाह-

सूत्रगुणउत्तरगुणे, पडिमेवइ पणममाइ जा वरिम ।

धिञ्जीरियपरिहीणो, दुव्वलचरणो अण्डाए ।

मूलगुणात्तरगुणविषयानपराधान् य प्रतिसेवते सेवते । क-
थमित्याह-पञ्चकाऽऽदि यावच्चरमम् । इह पञ्चकशब्देन यत्र प्र-
तिषेधिते रात्रिन्द्रिवपञ्चकमापद्यत स सर्वजन्मन्यश्चरणापराधः
परिगृह्यते, आदिशब्दाद् दशगात्रिन्द्रिवाऽऽदिप्रायश्चित्तस्थानानि
यावच्चरम सर्वोत्कृष्टचरणापराधवत्तण पाराश्चित्तप्रायश्चित्त-
स्थानमिति । कथञ्चूत सन् प्रतिसेवते, इत्याह-धृतिवीर्यपरिही-
णो मानसिकावष्टम्भवलरहित सोऽपि यदि पुष्टाऽऽलम्बनतः
प्रतिसेवते ततो न दोषभाग् भवेदित्याह-(अण्डाए सि) अथो
दर्शनज्ञानाऽऽदिक प्रयोजन, तदभावोऽनर्थ, तेन य प्रतिसेवते
स एष दुर्वलचरण ।

एवविषय केदुश्चनार्थज्ञाने दोषवाहुल्यस्यापनार्थमिदमाह-
पंचमहव्ययभेदो, छकायवहो अ तेणऽणुष्ठाओ ।

सुहमीलवियत्ताणं, केहइ जो पवयणरहस्म ॥

तेनाऽऽचार्येण पञ्चमहाव्रतभेद, पदकायवधश्चानुज्ञात य सुख-
शीलाव्यक्ताना शरीरशुश्रूषाऽऽदिक शीलयन्तीति सुखशीला पा-
इवंध्याऽऽद्यः, अव्यक्ता श्रुतेन, वयसा च, सुखशीलाश्चाव्यक्ता-
इवेति द्वन्द्व । तेषामिति चूर्णकृत । निशायचूर्णकृत पुनरयम्-
सुखे शरीरसौख्ये शील स्वभावो व्यक्त परिस्पष्टो येषा ते सुख-
शीलव्यक्तास्तेषाम् । यद्वा सुख मोक्षसौख्य, तद्विषय तत् शील
मूलोत्तरगुणानुष्ठान, ततो विगतो यत्त उच्यते आत्मा वा येषा ते
सुखशीलवियत्ता, सुखशीलव्यापृत्तमनो वा, तेषामुजयत्रापि पार्श्व-
स्थाऽऽदीनामित्यर्थ । प्रवचनरहस्य भेदयथार्थतश्च कथयति ।
कथ पुनस्तेन पञ्चमहाव्रतभेद, पदकायवधश्चानुज्ञातो भव-
तीति । उच्यते-

निस्साणपदं पीहडऽनिस्माणविहारियं न रोएइ ।

तं जाण मंदधम्मं, इहजोगगवेसगं समण ॥

निश्चायते मन्धश्चक्रैरासेव्यते इति निश्चाण तच्च तत्पद च
निश्चाणपदम्, अपवादपदमित्यर्थ । तदेव य स्पृहयति, अनि-
श्चाणविहारिता तु न रोचयति, तमेवविध श्रमण जानीहि म-
दधर्माणमिहलोकगवेषक, मनोज्ञकपानाऽऽद्युपभोगेन केवल-
स्यैवेहलोकस्य चिन्तक परलोकपराहमुखम्, एवविधस्य च
प्रवचनरहस्यप्रदाने विशेषतः पञ्चमहाव्रतभेद, पदकायवधश्च
भवतीति युक्तमुक्तम् । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

दुव्वलपञ्चवभित्त-दुर्वलप्रत्यवभित्र-पु० । अवलप्रातिवेशिक-
राजे, स्था० ६ उ० । दुव्वलानामकारणवत्सत्त्वे, रा० । सूत्र० ।

दुव्वलियत्त-दुर्वलिकत्त-न० । दुष्ट घटमस्यास्तीति दुर्वलिक-
स्तज्ञावो दुर्वलिक-यम् । दौर्घ्ये, भ० १२ श० २ उ० । नि०
चू० ।

दुव्वलियापूममित्त-दुर्वलिकापुण्यमित्त-न० । आत्मार्थमेव भि-
क्षां हि एरुमानो बहूनां दुर्वलिनामाहार सपादयन् दुर्वलिकापु-
ण्यमित्त इति । आर्यगृहितसूरिपितरि खनामख्याते आचा-
र्ये, न चाऽऽर्यरक्षितस्वामिनि दिवगते स्वर्गण परिपालयन् क-
र्मविषये विन्ध्येन साक विप्रतिपद्यमान गोष्ठमाहितमुच्चाटि-
तवान् । स्था० ७ ग० । ध० २० । विशेष० । आ० म० । आ० चू० ।

दुव्विज्ज-दुर्विभज-न० । कष्टविभजनीये, स्था० ५ ग० १ उ० ।
(' तिथयर ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२६२ पृष्ठेऽस्य व्याख्या)
दुव्वज-दुह-भ्रा० । अदा०-चम०-चिक०-अनिद् । टोहे, " भो दु-
हलिहवहुरुधामुच्चातः " ॥ ८ । ४ । २४५ ॥ इति दुहेरन्त्यस्य
कर्मभावे द्विरुक्तो ङो वा, तत्सन्नियोगे क्यस्य लुक् । ' दुव्वज्ज ।
दुहिज्ज । ' प्रा० ४ पाद ।

दुव्वग-दुर्भग-त्रि० । सर्वे, परित्यक्ते निर्गतिके, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० १ उ० । अनिष्टे, प्रहने, २ आश्र० द्वार ।

दुव्वगणाम-दुर्जगणाय-न० । द्विचत्वारिंशन्नामकर्मजदे, यदुद-
यवशादुपकारकृदपि जनस्याप्रियो भवति तद् दुर्भगनाम । उक्त-
त्वं- " उवकारकारगो वि हु, न रुच्यं दुभगो न जस्सुदप । " इति ।
कर्म० १ कर्म० । प्रव० । प० सं० । आ० ।

दुव्वगतिग-दुर्भगत्रिक-न० । दुर्भगदुःखरानादेयस्वभावरूपे,
कर्म० १ कर्म० ।

दुव्वगकारा-दुर्जगाऽऽकरा-स्त्री० । सुभगमपि दुर्भगमाकरोति
इति दुर्भगाऽऽकरा । सुजगस्य दुर्भगकारके विद्याभेदे, सूत्र० २
श्रु० २ अ० ।

दुव्वसासिय-दुर्भापित-न० । दुष्ट सावधवाग्रूप ज्ञापितं यत्र त-
त्तथा । य० २ अधि० । अनागमिकार्थोपदेशे, पञ्चा० १२ विष० ।
असद्भूतोद्भावे, जीत० । गर्वे, आ० म० २ अ० १ खण्ड । दु-
र्भावा प्रतिक्रान्ते च । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

दुव्विज्ज-दुरजि-पुं० । दुर्गन्धे वैमुख्यकृति, स्था० १ डा० । मि०
चू० । प्रज्ञा० । आचा० ।

दुव्विक्ख-दुर्जिक्क-न० । सस्योत्पत्त्यभावेन (दर्श० १ तत्त्व)
दुर्लभा भिक्षा यस्मिन्देशे स दुर्भिक्षः । अलज्यभिक्षाके देशे,
स्था० ३ ग० १ उ० । भिक्षाभावे, स्था० ५ ग० २ उ० । काल-
विघ्नमे, आव० ६ अ० । दुष्कावे, स० ३४ मम० । प्रव० । आ० ।
अन्नाकाले, दश० १ अ० । बीरात्क्रियन्तो दुर्भिक्षा अजवन्,
यत केऽप्येव कथयन्ति-दुर्जिक्कद्वयमजवन्, परशिष्टपर्षाऽऽद्यौ च
वदवन् । सन्तीति प्रहने, उत्तरम् वीरादवाक् दुष्काला भूयांसो यचू-
वु, पर साक्षाद् द्वादशाब्द दुष्कालत्रय शास्त्रे प्रोक्त दृश्यते, तत्र
परशिष्टपर्षाणि द्वय, नन्दावृत्तौ चैक इति । ये तु दुष्कालद्वयमेव
कथयन्ति तत्कस्मिन् शास्त्रे वर्तते, नन्नाम ज्ञापनीय, पञ्चात्तदुत्त-
रविषये ज्ञास्यते इति । ३७८ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

दुव्विक्खभत्त-दुर्भिक्षभत्त-न० । यद् भिक्षुकार्यं दुर्भिक्षे सत्क्रिय-
ते । भक्तजदे, स्था० १ श्रु० १ अ० । स्था० । " अरुविनिगयाण भु-
क्खत्ताण ज दुव्विक्खे रायो देति त दुव्विक्खभत्त । " नि० चू०
१ उ० ।

दुव्विभगंध-दुरभिगन्ध-त्रि० । दुर्गन्धे, स्था० ३ डा० ३ उ० । तो-
यनराष्ट्रगन्धोपेतं, स्था० १ श्रु० ५ अ० । कुथितकमेवरकाऽऽद्यौ, आ-
चा० १ श्रु० ए अ० २ उ० । रा० । दुरभिगन्धेन कुथितकलेष-
रातिशायिनि नरके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । अम-
ह्यगन्धे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । दुष्टगन्धे च । स्था० २ श्रु० ए
अ० । " एग दुव्विगन्धे । " स्था० १ ग० । दुरभिगन्धपरिण-
ता लसुनाऽऽदिवत् । प्रज्ञा० १ पद ।

दुव्विभसद्-दुरभिशब्द-पुं० । दुरभिरशुभः । मनोज्ञो यो न भवति ।
" एगे दुव्विभसद् । " स्था० १ ग० । अशुभशब्दे, प्रज्ञा० १३ पद ।

दुव्वभू-दुर्जति-स्त्री० । अशिवे, वृ० ३ उ० ।

दुव्वज्ज-दुर्भूत-त्रि० । दुष्टा जनधान्याऽऽदीनामुपवृत्तेस्तुत्वाद्
दुर्भूता । यूकामत्कुणोन्दुरतिदुप्रभृतिष्वीतिविशेषेषु सत्त्वेषु, म०
३ श० २ उ० । अशिवे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

दुव्वजेय-दुर्भेद-त्रि० । दुर्मोचे दुःकरणीये, विशेष० । रा० ।

दुव्वगपत्त-द्विजागप्राप्त-त्रि० । द्विभागोऽर्द्धं तत्प्राप्ते द्विभागप्रा-
प्तः । द्विभागप्राप्ते आहारे, द्विभागो वा प्राप्तोऽनेनेति द्विभागप्रा-
प्तः । द्विभागप्राप्ते माधौ च । ज० ७ ग० १ उ० ।

दुम-धवज्जि-नामधा० । इवेतीकरणे, " धवजेदुम " ॥ ५४२४ ॥
इति धवलयतेत्यन्तस्य वा दुमाऽऽदेशः । ' दुमः । धवलः । '
प्रा० १ पाद ।

दुम-पु० । दुःशास्त्राऽस्त्यस्य दुम । वृत्ते, उत्त० ३२ अ० । वाच० ।
' दुदु ' गतावित्यस्य वृ, दुरास्मिन्देशे विद्यत इति तदस्यास्त्यस्मि-
न्निति मनुषि प्राप्ते " दुदुभ्यां म (७४४ उणा०) " इति मप्रत्यया-
न्तस्य दुम इति भवति । दश० १ अ० ।

साम्प्रतं दुमनिकेपप्ररूपणायाऽऽह-

नामदुमो ठवणदुमो, दव्वदुमां चैव होऽ जावदुमो ।

एमेव य पुप्फस्म धि, चउव्विहो होऽ निव्वेवो ॥ ३४ ॥

नामदुमो यस्य दुम इति नाम अभिधानम् । स्थापनादुमो दुम
इति स्थापना । दव्वदुमश्चैव भवति । जावदुम । तत्र दव्वदुमो
द्विधा आगमतो, नो आगमतश्च । आगमतो ज्ञातानुपयुक्तो, नो आ-
गतस्तु-इशरीरजव्यशरीरोजव्यतिरिक्तास्त्रविधः । तद्यथा-
एकभक्षिको, वच्चाऽऽयुक्तोऽभिमुखनामगोत्रश्च । तत्रैकभक्षिको ना-
म य एकेन जवेनानन्तरं द्रुमेपूतपस्यते । वच्चाऽऽयुक्तस्तु येन दुम-
नामगोत्रे कर्मणी वद्धे इति । अभिमुखनामगोत्रस्तु येन ते नाम-
गोत्रे कर्मणी उदीरणावधिकायां प्रक्षिप्ते इति । अयं च त्रिविधो-
ऽपि भाविजावदुमकारणत्वाद् द्रव्यदुम इति । भावदुमोऽपि द्वि-
विधः-आगमतो, नो आगमतश्च । तत्राऽऽगतो ज्ञातोपयुक्त । नो-
आगतस्तु दुम एव दुमनामगोत्रे कर्मणी वेदयन्निति । एवमे-
व च यथा दुमस्य तथा, किम् ? पुष्पस्यापि वस्तुतस्तद्विकारभू-
तस्य, चतुर्विधो भवति निकेप इति गाथाऽयं ॥ ३४ ॥

साम्प्रतं नानादेशजविनेयगणसमोदार्थमागमे दुमपर्याय-
शब्दान् प्रतिपादयन्नाह-

दुमा य पावया रुक्खा, आगमा विनिमा तरु ।

कुजा महीरुहा वच्चा, रोवगा रंजगा वि य ॥ ३५ ॥

दुमाश्च पावया वृक्षा आगमा विटपिनस्तरवः, कुजा महीरु-

हा वत्था रोपका रुज्जकाऽऽद्यश्च । तत्र हुमाऽन्वर्थसङ्गा पूर्वव-
त् । पद्भ्या पिवन्तीति पादपा इति । एवमन्येषामपि यथासज-
घमन्वथसङ्गा वक्तव्या । रुढिदेशीशब्दा वा एते । इति गाथाऽर्थः
॥ ३५ ॥ दश० १ अ० । उक्त० । चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमार-
राज्ञ स्वनामख्याते पदात्यनीकाधिपतौ, स्था० ७ ग्रा० । श्रे-
णिकस्य राज्ञो धारण्यां जाते स्वनामख्याते पुत्रे, स च महा-
चारस्वामिनोऽतिके प्रव्रज्य बोधशवर्षपर्यायः । सलेखनया मृ-
त्वाऽपराजिते देवलोके उपपद्य ततश्चुत्वा महाविदेहे से-
त्स्यतीत्यनुत्तररोपपातिकदशानां द्वितीयवर्गस्य सप्तमेऽध्ययने
सूचितम् । अणु० १ ध्रु० १ वर्ग ३ अ० । आरण्ये कल्पे स्वनाम-
ख्याते विमानभेदे, स० ६ सप्त० । पारिजाते, ध्रुवे च । वाच० ।

दुमपत्तय-देशी-केशवन्धे, दे० ना० ५ वर्ग ४७ गाथा ।

दुमगण-दुमगण-पु० । वृक्षसङ्ख्याते, दश० १ अ० ।

दुमण-धवलन-न० । सेंटिकया स्वेतीकरणे, प्रश्न० ३ सव०
द्वार ।

दुमणी-देवी-सुधायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

दुमत्त-त्रिमात्र-त्रि० । “ द्विन्योरुत् ” ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इति
द्विशब्दे इकारस्योकारः । ‘दुमत्तो’ मात्रद्वययुक्ते, प्रा० १ पाद ।

दुमपत्तय-दुमपत्रक-न० । प० त० । वृक्षपर्णे, उक्त० ।

अथ वृक्षपर्णतया आयुषश्चलत्वमुपदर्शयन्नाह-

दुमपत्तेणोवमिय, अहर्द्विष्टे उवक्केमेण च ।

एत्थ कयं आइम्मी, तो दुमपत्त ति अज्जयणं ॥ १८ ॥

हुमो वृक्षस्तन्य पत्र पर्णे हुमपत्र, तेनौपम्यमुपमा, प्रक्रमादायु-
ष । केन पुनर्गुणेनौपम्यमित्याह-यथास्थित्या स्वकाद्यपरिपा-
कत पातरुपपान, तथा उपक्रमण दीर्घकालभाविन्या स्थिते
स्वल्पकालताऽऽपादनमुपक्रमः । कोऽर्थः ?-पाकादारत एव
वाताऽऽदिनाऽवस्थितिविनाशन, तेन च, अत्राध्ययने कृत वि-
हितमादौ प्रथम यस्मात्ततो हुमपत्रमित्यध्ययनमिदमुच्यते,
इति शेषः । इति गाथाऽर्थः ।

यथा चास्य समुत्थान तथा दर्शयन्त्योविशतिसङ्ख्यं
गाथाकदम्बकमाह-

मगहापुरनगराओ, वीरेण विसज्जण तु सीसाण ।

सालमहासाह्वाणं, पिट्ठीचंपं च आगमण ॥ १९ ॥

पव्वज्जा गागिलस्स य, नाणस्स य उपयाज तिएह पि ।

आगमणं चंपाण, वीरस्म य वटणं तेसिं ॥ २० ॥

चपाए पुन्नज्जह-म्मि चेइए णायओ पहियकित्ती ।

आमतेउं समणं, कहेइ भगवं महावीरे ॥ २१ ॥

अट्टविट्ठकम्ममहण-स्स तस्स पयइए सुच्छेस्सस्स ।

अट्टावए नगवेरे, निसीहियानिहियट्ठस्म ॥ २२ ॥

उसहस्स जरहपिण्णो, तेहोक्कणासनिगयजमस्स ।

जो आरोहुं वंदइ, चरिमसरीरो य सो साहु ॥ २३ ॥

साहुं संवासेइ, असाहु ण किर संवसावेइ ।

अह सिद्धपव्वओ सो, पासे वेयइसिहरस्स ॥ २४ ॥

चरिमसरीरो माहु, आरुहइ नगवर न अन्नोत्थ ।

एयं तु उदाहरणं, कामी य तर्हि जिणवरिंदो ॥ २५ ॥

सोऊण त जगवओ, गच्छइ तर्हि गोयमो पहियकित्ती ।

आरुज्ज त नगवर, पहिमाओ वंदइ जिणाण ॥ २६ ॥

अह आगओ सपरिसो, सव्विहोए तर्हि तु वेसमणो ।

वादित्तु चेइयाइ, अह वंदइ गोयम भगवं ॥ २७ ॥

अह पुंडरीयनामं, कहेइ तर्हि गोयमो पहियकित्ती ।

दसमस्स य पारणए, पव्वावे सीयकोफीण ॥ २८ ॥

तस्स य वेसमणस्म य, परिसाए सुरवरो य तणुक्कम्मो ।

तं पुंररीयनामं, गोयम ! कहिय निसामेइ ॥ २९ ॥

घेत्तुण पुंडरीयं, वग्गुविमाणो सो चुओ सतो ।

तुंववणे घणगिरिस्मा, अज्जमुनदासुओ जाओ ॥ ३० ॥

दिन्ने य कोमिदिन्ने, सेवाहे चव होइ तइएसु ।

एक्केकस्स य तेसिं, परिवारो पंचपंचसया ॥ ३१ ॥

हिट्ठिह्वाण चउत्थं, मज्झिह्वाण तु होइ बड्ढ तु ।

अट्टममुवरिल्लाण, आहाओ तेसिमो होइ ॥ ३२ ॥

कंदाई सचित्तो, हेट्ठिल्लाण तु होइ आहारो ।

विडयाणं अचित्तो, तइयाण सुक्कमेवाहो ॥ ३३ ॥

त पासिऊण इह्मि, गोयमरिसिणो तओ तिवग्गा वि ।

अणगारा पव्वइया, सप्परिवारा विगयमोहा ॥ ३४ ॥

एगस्स खीरनोयण-हेउं नाणुप्पया मुणेयव्वा ।

एगस्म य परिसा दं-मणेण एगस्स य जिणम्मि ॥ ३५ ॥

केवलिपरिस ततो, वच्चंता गोयमेण ते भणिया ।

इय एह वंदइ जिणं, कयक्किज्ज जिणेण सो भणिओ ॥ ३६ ॥

सोऊण त अरहओ, हियएण गोयमो विचिंतइ ।

नाणं मे न उपज्जइ, भणिओ य जिणेण मो ताहे ॥ ३७ ॥

चिरमंमिट्ठ चिरपरि-चियं च चिरमणुगयं च मे जाण ।

देहस्स य जेयम्मी, दुन्नि वि तुट्ठ्ठा भविस्सामो ॥ ३८ ॥

जह मनें एयमट्ठं, अमहे जाणाओ खीणसंसारा ।

तह मनें एयमट्ठ, विमाणवामी वि जाणति ॥ ३९ ॥

जाणगपुच्छं पुच्छइ, अरहा किर गोयमं पहियकित्ती ।

किं देवाण वयण, गज्जं आओ जिणवराण ॥ ४० ॥

सोऊणं च जगवओ, मिच्छाचारस्स सो उवहाइ ।

तन्निस्साए भगवओ, सीसाण देइ अणुमट्ठिं ॥ ४१ ॥

उक्त० नि० ।

एतच्चाक्षरार्थं प्रति स्पष्टमेव, नवर मगहापुरनगर राजगृह न-
स्थैव तत्कालापेक्षया मगधासु प्रधानपुरत्वादविद्यमानकरत्वा-
च्च, तथा (नायओ पहियकित्ति चि) नायकः सकलजगतस्वा-
मो, ज्ञात एव वा ज्ञातक उदारक्षेत्रिय, न्यायतो वा प्रथिता
सकलजगत्प्रख्याता कीर्त्तिर्यस्य स तथा, प्रकृत्या स्वभावेन शु-
द्धाऽत्यन्तनिर्मला क्षेत्र्या यस्य स तथा, (निसाहिय चि) निषि-
ध्यन्ते निराक्रियन्ते अन्या कर्माणीति नैपेधिका निर्वाणभूमि,
“कृतवत्पुटो बहुलम्” ॥ ३३ ॥ इति बहुवचनप्रयोगलाद् वुट्ठ्ठा,

निष्ठितार्थस्य समाप्तसकलकृत्यस्य, यद्वा निषेधे सकलकर्मनि-
राकरणनक्षणे भवा नैषोऽधिका मुक्तिगतिस्तथा निष्ठितार्थो य-
स्तस्य ऋणजस्य ऋणभनाम्न । स चान्योऽपि संभवत्यत आह-
भरतपितुरिति । वन्दने स्तौति, प्रकमात्रैर्योऽधिका, प्रतिमां वा, तथा
साधु, समिति भृश वासयति सवासयति; कोऽर्थः ?-रात्रि-
न्धिव व्यवस्थापयति, नोऽसाधु सहरणाऽऽदिना नतिमपि,
किं नेति परोक्षाऽऽस्तवादसूत्रकः, अयेत्युपन्यासे, सिद्धैरुपपन्नित
पर्वत सिद्धपर्वत, तात्पर्यात्तद्व्यापदेश इति तदधिप्रायकदेव-
ताविशेष एवोक्त । यद्वा तत्तीर्थानुज्ञाव एवाय यदसाध्यास्त-
त्रावस्थानमेव न सपद्यते । तथा चरमशरीर. साधुगरोहती-
त्यत्र पदप्रचारेणेति गम्यते । उदाहरण कथन (कासी य
त्ति) अकार्यात्, अनेन चैवविधादेव प्रवाद्दोऽस्थानकारणमुक्तम् ।
“ धितूण पुरुरीय ” इत्यादिना च प्रसङ्गाऽऽगत वैरस्वामिज-
न्मोक्तम्, तथा-(पासिऊण इष्टि चि) तामेव प्रतितामेव भग-
वति जड्याचारगुलविधिरूपां, तथा-(निवग्गा वि चि) प्रयो
वर्गा येषां ते विवर्गा, तेषां प्रकमाद् दिङ्कोडिदिशैवलिनि-
द्योऽपि, नैको, दौ वेत्यपिशब्दार्थः । (अणगारे चि) अविद्य-
मानगृहा, ते च तापसाऽऽद्योऽपि स्युरत आह-प्रकर्षेण व्रजि-
ता मिथ्यात्वाऽऽदिशो विनिर्गता. प्रव्रजिता, तथा-(एगस्स
खीरभोयणहेव चि) क्षीरान्नभोजनमेव विशुद्धाध्यवसायवि-
शेषोत्पत्तिनिबन्धनतया हेतुः कारणं क्षीरभे जनहेतु, मयूख्यं-
सकाऽऽदित्वात्समाप्त, तमाश्रित्येतिशेषः । (नाणुपय चि) ज्ञान-
स्योत्पादनमुत्पत्. सपदादित्वात् किण्, ज्ञानोत्पत्. तथा (चिरम-
सिद्ध चि) चिर प्रवृत्तकालं नस्य स्वस्वाम्यादिसवन्धेन सवदो
यस्त, चिर परिचिन सहवासाऽऽदिना स पूर्वो यस्तम् । उजयत्र
विष्णुपट्टं पटुर्विष्णुपट्टुरितिचत् “ सहसुपा ” ॥ २. १. ४ ॥ इ-
त्यत्र सुवेनियोगविभागात्समाप्त. । चिरमनुगतमजिप्रायानुवर्ति-
नम्, आत्मानमिति शेषः । ममेत्यात्मनिर्देशः । तत् प्रवृत्तमोहनी-
याऽऽच्छादिततया न ते ज्ञानोत्पत्तिरित्यामप्राय । देहस्य तु शरी-
रस्य भेदे विनाशे द्वावप्यावा तुल्यौ मुक्तिपदप्राप्त्या समौ भवि-
ष्याव इति । मा त्वमधूर्ति कृपा इति ज्ञावः । तथा येन प्रकारे-
ण यथा (मझे चि) आर्यत्वात् पुरुषकथय, ततो मन्यसे, त्वमेतं
ज्ञानावासिलक्षणमर्थं वस्तु, वय जानीमोऽवबुध्य. महे, किंवि. शि-
ष्टा सन्त इत्याह-क्षीणः पुनर्मयाभावतः ससारो येषां ते क्षीण-
ससारा, तेन प्रकारेण तथा व्यवच्छेदकतत्वाच्चैव । कि-
मिथाह-(मझे चि) प्राग्वत्, मन्यसे एतमर्थमनन्त-
रोक्त, विमानवासिनोऽपि देवा जानन्त्यवबुध्यन्ते ? । एव च
यथा क्षीणससारा जानन्ति तथा विमानवासिनोऽपि जान-
न्तित्याशयतः क्षीणससारिणां च परिज्ञानं प्रति साम्यमजि-
मतमित्यहो तवाविवेकिनेत्युपालब्ध । तथा (जाणगपुञ्ज नि)
ज्ञापकपृच्छया पृच्छति, न हि तस्य जगवत् समस्तज्ञ-
विषयविज्ञानचक्षुर कचिदङ्गानमस्ति, किं तु गौतमं प्रनिबो-
धयितुमित्यमुपालभते-यथा, किम्?, दीव्यन्ति क्रीमन्तीति देवा-
स्तेषां वचनं वाचो (गज्ज ति) ग्रहसुपादेयम् । (आश्रो
त्ति) आर्यत्वात् आहोस्वित् जिनानां वरा प्रधाना जिनवरा उ-
त्पन्नकेवज्ञान्तीर्थकृत, नेयां, तदनेन एकमसम्परिज्ञानस्य देवप-
रिज्ञानस्य च साम्याऽऽपादनम्, अपर तु साम्ये सत्यपि “ देहस्स
व भेयस्मि वि, दोष्णि वि तुल्ला भविस्सामो चि ” अस्मद्वचनत
श्रुतशोऽपि श्रुतान्न विनिश्चयमपि विहितवान्, देववचनात्तु सद्-
नाकर्णितान् चयति प्रतिपाद्याष्टापदं प्रति प्रयात इत्यहो ते मोहवि-

जृम्भितमित्युक्तं जवनि । श्रुत्वा तदुपालम्भ भगवत्. सवन्धि (मि-
च्छाचारस्स चि) आपत्वाद् मिथ्यात्वात्तुक्कृपा ऋण्यमानत्वात्
प्रतिक्रामितुमुपनिष्ठनीत्युच्यते, तद्विश्रयेति गौतमानिश्चया अमु-
शिष्टि शिञ्जाम् । एतद्वाच्यार्थस्तु सम्प्रदायादवसेयः । स चायम्-
‘ तेण कालेण तेण समएणं पिठिचंपा नाम नयरी, तत्थ साहो
राया, महासालो जुवगाया, तेसिं साहमहासालाण भगिणी
जसवतीति । से पिढरो भत्तारो, जसवतीप अत्तथो पिढरपुत्तो
गागली नाम कुमारो, तत्थ वद्धमाणसामी समोसदो सुभूमि-
भागे उज्जाणे, सालो निगगतो, धम्मं सोखा जंणथर महासाल
रज्जे ठावेमि, सो अग्गतो, तेण आपुच्छितो महामावो जणइ-
अह पि ससारजयउव्विग्गो जहा तुम्मे, इह मेढीपरिमाण त-
हा पव्वइयव्वस्म वि । ताहे गागलिं कपिल्लाथो सदाविऊण
पट्टो वद्धो, अभिसित्तो, राया जातो, तस्स माया कपिल्लपुरे
नयरे दिप्पिडियया पिढरस्स, तेण तथो सदावितो, सो पुण
तेसिं दो सिवियाओ कारेनिंजाव ते पव्वइया, सा भगिणी सम-
णोपासिया जाया । तते ण ते समणा हौतगा एकारस अगाइ
अदिज्जिया, तते ण समणे भगवं महावीरे बहिंया जणवदवि-
र विद्धरइ । तेणं कालेणं तेण समएणं रायगिहं नाम नयरं, तत्थ
सामी समोसदो, ताहे सामी पुणो विनिम्मतो, चंप पहाविओ,
ताहे साहमहासाला सामी आपुच्छति, अम्हे वि पिठ्ठीचंप व-
च्चामो, जइ नाम ता ण कोवि बुद्धिज्जजा, मम्मचं वा लहिज्जा,
सामी विजाणइ जहा ताणि सवुज्झति, ताहे सामिणा गोयम-
सामी सेविज्जओ दिओ, मामी चंप गतो, गोयमसामी पिठ्ठिच-
प गतो. तत्थ समोसरण, गागलीपितरो जसवती य निमायाणि,
भगव धम्मं कहेइ, ताणि य धम्म सोळण संविग्गाणि, ताहे गाग-
ली जणइ ज नवर अस्मापियरो आपुच्छामि. जेष्ठुत्तं च रज्जे ठ-
वेमि, ताणि आपुच्छियाणि भणंति-जइ तुमं ससारमयउव्विग्गो,
अम्हे वि, ता एसो पुत्त रज्जे ठावित्ता अस्मापीतिहिं सम पव्व-
तितो, गोयमसामी ताणि येचूण चंप वच्चइ, तेसिं मालमहा-
सालाण पंथ वच्चनाण हरिसो जाओ, जहा ससार उत्तारिया-
णि, एवं तेसिं सुहेण अज्जवमाणेण केवल्लणाण उप्पन्न । इ-
यरेसिं पि चिंता जाया-जहा एयहिं अम्हे रज्जे ठाविया-
णि, संसाराओ मोड्याणि, एवं चिंतताण सुहेण अज्जवसा-
णेण तिण्ह पि केवल्लनाण उप्पन्नं, एवं ताणि उप्पन्नणाण-
णि चंप नयाणि, सामीपयाहिणं करेमाणानि नित्य पर्णमि-
ळ्ळण केवल्लपरिस्स पहावियाणि । गोयमसामी भगवं वडिळ-
ण निक्खुत्तोपाप्सु पणितो ठठिनो भणइ-कहिं वच्चइ, एह
तित्थयरं वद्ध ? । ताहे सामी जणइ-मा गोयम ! केवली
आसाणहि, ताहे आउटोखामेइ, मवेग च गतो । तत्थ गो-
यमसामिस्स सका जाया-मा ह च ण सिज्जिज्जामि चि,
एव गोयमसामी विचित्तेइ । इओ य देवाण सत्ताओ वट्ठति-
जो अछावय विलिग्गइ चेइयाणि य वट्ठति घरणीगोयरो,
सो तेण भवग्गइणेण सिज्जइ, ताहे सामी तस्स चित्त जाण-
इ, ताव सयणसवोदणय एयस्स वि विग्गता जविन्सइ चि
दो वि कयाणि भविन्सति, एयस्स वि पच्चओ, ते वि सवु-
ज्झिस्संत चि । सो वि सामि आपुच्छति-अछावय जामे चि ।
तत्थ भगवया भणिय-वच्च अछावय, चेइयाणि वद्ध । ते एव
भगव हट्ठुठो वट्ठिता गतो, तत्थ य अछावय जणावयायं सो-
ळण तिग्गि तावसा पच्च पच्च सयपरिचारा पत्तेय ते अछावय वि-
दग्गामो चि, तत्थ किंलस्सति-कोडिओ, दिओ, सेवाली, जो

कोमिन्ना सो चउत्थ चउत्थ काऊण पञ्चा मूलकदाणि आ-
हारेइ सविस्साणि, सो पढम मेहव विलम्भो। दिओ य गट्ट
छठेण काऊण परिसमिय पमुपप्पाणि आहारेइ, सो वि य
मेहव विलम्भो। सेवावी अछम २ काऊण जो सेवाओ सय
मइल्लओ त आहारेइ, सो तउय मेहव विलम्भो। एव ते वि ताव
किलिस्मात् । भयव च गोयमे ओरालिए सरीरे अवहितड-
तमियतरुणरविकिरणसरिसतेए पत्ते पेच्छिऊण ते भणति-
एस किर एथ वुल्लओ समणो विवग्गिहि त्ति, ज अम्हे महा-
तवस्सी सुक्का सुक्खा न तरामो विलग्गिगठ, जगव च गोयमे
जघाचारणवज्जीए लयाततुपुडग पि व निस्साए उण्यय० जाव
ते य पलोपति, एस आगओ, एसो अदसण गतो त्ति, ताहे ते
विस्मिया जाया पससति, अत्यति य पलोइता, जइ ओयरइ, तो
एयस्स वय सीसा, एव ते पम्भिकुता अत्यति, सामी वि
चेइयाइ वदित्ता उत्तरपुरास्सिमे विसीभाए पुढाविसलापट्टए
चयट्ठो असोणवरपायवस्स अहे त रयणीवासाए उवगनो ।
इतो य सक्कस्स लोणपाओ वेसमणो, सो वि अठावय चेइय
वदतो एइ, सो चेइयाणि वदित्ता गोयमसामि वदइ, ताहे सो
धम्म कहेइ, भगव अणगारगुणे परिकहेइ पवत्तो अताहारा प-
ताहारा एव वल्लइ, वेसमणो चित्तेइ-एस भगव परिसो साहु-
गुणे वल्लेइ, अण्णणो य से ञ्मा सरीरसुकुमारया जारिसा देवा-
ण वि नत्थि, भयव तस्स आकूय नाउ पुडरीय नामऽज्जयण प-
न्तवेइ-जहा पोक्खलावइविजए पौडरीगिणीए नयरीए नत्ति-
णवणे उज्जाणे समोसडे, महापञ्चमे निग्गए, धम्म सोआ ज०ण-
वर देवाणुप्पिया ! पुडरीय कुमार रज्जे ठवेमि ? । अहासुह मा
पम्भिवध करेइ । एव० जाव पुररीए राया जाए० जाव विहरइ ।
तए ण मे कररीए कुमारे जुवराया जाए । तए ण से पञ्चमे रा-
या पुडरीयराय आपुच्छइ, तए ण से पुररीए सिविय नीणे०
जाव पव्वइए, णवर चउइसपुव्वाइ अडिउजइ, वहुहि छइऽम-
महातवोवहाणहि वहुण वासाणि सामन्न पालिऊण मासि-
याए सलेहणाए सट्ठि जत्ताए जोसित्ता० जाव सिरे । अन्नया
य ते थेरा भगवता पुव्वाणुपुव्वि विहरमाणे० जाव पुडरीगिणी-
ए समोसडे, परिसा णिग्गया । तए ण मे पुररीए राया क-
ररीएण जुवरन्ता सकिं इमीसे कहाए वरुछे समाणे हट्ठे०
जाव गए, धम्मकहा० जाव सो पुररीए सावगधम्म पडिवल्लो०
जाव पडिगए सावए जाए । तए ण से कररीए जुवराया थे-
राण धम्म सोआ हट्ठे० जाव जहेव तुम्भे वदइ, ज०णवर देवा-
णुप्पिया ! पुररीय आपुच्छामि, तए ण० जाव पव्वयामि ? ।
अहासुह पव्वय । तए ण से कडरीए० जाव थेर नमसइ,
नमसित्ता अतियाओ पडिनिक्खमइ, निक्खमित्ता तामेव
चाउगट्ट आमरइ उरुहइ० जाव पओरुहइ, जेणेव पुररीए रा-
या तेणेव उवागच्छइ, करयल० जाव पुररीय राय एव वयासी-
एव खलु मए देवाणुप्पिया ! थेराण अनिए० जाव धम्मे निम्भते,
मे धम्मे इच्छिए पम्भिच्छिए अहिरुइए । तए ण अह देवाणु-
प्पिया ! ससारज्जोविवग्गे भीए जम्मणमरणाण, इच्छामि ण
तुम्भेहि अणुष्णाए समाणे थेराण अतिए० जाव पव्वइए नि ।
तए ण से पुररीए राया एव वयासी-मा ण तुम देवाणुप्पिया !
इयाणि थेराण अनिए० जाव पव्वयाहि । अह ण तुम महया २
रायाहिसेएण अभिसिचिस्सामि । तए ण से कररीए पुररीय-
स्स रज्जो एयमठ नो आढाउ, नो परिजाणइ, तुसिणीए सचिदुइ ।
तए ण से कडरीए राय दोष पि तच्च पि एव वयासी-इच्छा-

मि ण देवाणुप्पिया ! ० जाव पव्वइए त्ति । तए ण से पुररीए
राया कररीय कुमार जाहे नो सचाएइ विसयाणुलोमाहिं
वहुहिं आघवणाहि य पव्ववणाहि य सम्मवणाहि य विषव-
णाहि य आघवित्तए वा०४, ताहे विसयपम्भिकुनाहिं सजमभ-
ओव्वेगकरीहिं पव्ववणाहिं पव्ववमाणे २ एव वयासी-एव खलु
जाया ! निग्गथे पावयणे सक्खे अणुत्तरे केवल्लिए, एव जहा प-
म्भिकमणे० जाव सव्वतुकखाण अन करेइ, किं तु अहीव एग-
तादछी, खुरो इव एगत्तधाराए, बोहमया जवा चावेयव्वा,
वालुयाकवले इव निस्सारे, गगा व महानई पम्भिसोय गमणीए,
महासमुदे इव जुयाहिं उत्तरे, तिक्ख चक्रमियव, असिधार
व तव चरियव, नो य खलु कप्पइ जाया ! समणाण निग्गथाणं
पाणाइवाए वा० जाव मिच्छाडमणसल्लेइ वा अहाकम्मेइ वा व-
हिसेइ वा मिस्सजाए वा अम्भावरए पूइ काए पामिस्से अच्च-
ज्जे अणिसक्के अभिहडेइ वा वितियए वा कतारभत्तेइ वा दुम्भे-
क्खनत्तेइ वा गिलाणजत्तेइ वा पाहुणगभत्तेइ वा सेज्जायरपिमे-
इ वा मूवभोयणेइ वा कट्ठभोयणेइ वा फलभोयणेइ वा बीयभो-
यणेइ वा हरियभोयणेइ वा भोत्तए वा, पायाए वा, तुम च ण
जाया ! सुइसमुच्चिए, णो चेव ण दुइसमुच्चिए, णाव सीत णाव व-
एह णाव खुहा णाल पिवासा णाल चोरा णाल वाला णाल द-
सा णाव मुसगा णाव वाइयपिचित्तयसिन्नियसन्निवाए विधिहे
रोगायके उच्चावचे वा गामकट्टए वा वावीस परीसहोवम-
मो उदिस्से मम्म अहियासिए चि, णो खलु जाया ! अम्हे इच्छा-
मो तुम्भे खणमवि विण्णओ, त अत्थाहि ताव जाया ! अणुज-
वाहि रज्जसिरे पञ्चा पव्वइहिस्सि । तए ण से कररीए एव व-
यासी-तहेव ण त देवाणुप्पिया ! ज ण तुम्भे वयह, किं पुण दे-
वाणुप्पिया ! निग्गथे पावयणे कीवाण कायरण किंपुरिसाण इह-
लोयपम्भिकान परलोगपरम्मुहाण विसयनिस्सियाण डुरणचरे
पागयजणस्स, वीरस्स निच्छियस्स अविनियस्स नो खलु ए-
त्थ किंचिदुक्कर करणाए, त इच्छामि ण देवाणुप्पिया ! ० जाव प-
व्वइए त्ति । तए ण कररीय पुररी । राया जाहे नो सचाएइ व-
हुहिं आघवणाहि य०४ आघवित्तए वा०४, ताहे अकामए चेव नि-
क्खमण अणुमन्नित्था । तए ण से पुडरीए कोहुवियपरिसे सहा-
वेइ, सहावेत्ता एव वयासी-जहा महग्ग महारइ निक्खमणम-
हिम करेह० जाव पव्वइतो, सामाइयमाइयाइ एगारस्स अगाइ अ-
हिउजइ, अहिउज्जा वहुहिं चउत्थछठ० ठामाईहिं तवोभिहाणेहिं
० जाव विहरइ, अण्णया तस्स कररीयस्स अतेहि य पतेहि य०
जाव रोगायके पाउञ्जने० जाव दाहवक्कनीए यावि विहरति ।
तए ण ते थेरा जगवतो अण्णया कयाइ पुव्वाणुपुव्वि चरमा-
णा गामाणुगाम विहरमाणा पुररीगिणीए नत्तिणिवणे समोस-
टा, तए ण से पुडरीए राया इमीसे कहाए वरुछे० जाव पज्जु-
वासइ । पत्थुया धम्मकहा भगवया । तए ण से पुडरीए
राया धम्म साआ जेणेव कडरीए अणगारे तेणेव उवा-
गच्छइ । उवागच्छइत्ता कडरीय वदइ, नमसइ, नमसित्ता कड-
रीयस्स सरीर सव्वावाइ रुज पातइ, पासेत्ता जेणेव थेरा
तेणेव उवागच्छइ, थेर वदइ, वदित्ता एव वयासी-अह
ण जने ! कररीयअणगारस्स अहापवत्तेहिं तेगिच्छिएहिं
फासुएलणज्जेहिं अहापवत्तेहिं ओसहजेसज्जेहिं भत्तपा-
णेहिं तिगिच्छ आवट्टामि, तुम्भे ण जते ! मम जाणमा-
वासु समोसरइ । तए ण थेरा पुडरीयस्स रणो एयमठ प-
म्भिसुणते, पम्भिसुणत्ता जाणसालासु विहरति । तए ण से

पुमरीय कर्मरीयस्स तेगिच्छ आच्छेद, त मणुष्य अनण पाण
 चाडम साडम आहारितस्स समणस्स से रोगायके खिप्पा-
 मेय उवमते, दहे जाए, आरोगे पलियमरीरे, ततो रोगाय-
 कामुक्के वि समाणे नमि मणुष्यसि असणे० ४ मुच्छिप० जाव
 अज्जोववने विविहे य पाणगास, णो सत्ताएव वहिया अन्तु
 उज्जण विहारेण विहरित्तए त्ति । तए णं से पुडरीए इमीसे
 कहाए वदधे समाणे जेणेव कर्मरीए तेणेव उवागच्छइ, उवा-
 गच्छित्ता कर्मरीयं तिक्वुत्तो आयाहिणपयाहिण करेइ, करेत्ता
 वदइ, वदइत्ता एव वयासी-धन्ने सि ण तुम देवाणुप्पिया । एव
 सपुष्प सि ण कयथे कयदक्खण सुलळेण तव देवाणुप्पिया ।
 माणुस्सए जम्मे जावियफले ज ण तुम रज्ज च० जाव अनेउर
 च विच्छित्ता० जाव पवइए; अइ ए अइए अकयपुष्पे, जं ए
 माणुस्सए भवे अणेगज्जाइजरामरणरोगसोगमारीरमाणसए
 कामदुक्खवेयणवसणसंखुपइवानिभूए अधुवे अणितिए असा-
 सए सजाइरागसरिसे जइवुवुयसमाणे कुसगजलविटुसन्तिजे
 सुमिणगदसणोवमे विज्जुवुयाचवले अणिच्चे सडणपडणविद्ध-
 सणधम्मके पुंवि पच्छा वा अवस्स विप्पजइयव्वे इति, त-
 हा माणुस्सय सरीरय पि दुक्खाययण विविहवाहिसय-
 सणिकेयं आट्टियकुट्टियसिराएहाऊजालववइ सपिण्ण म-
 द्वियभंड व दुक्खल असुइमकिविष्ठ अणिष्ठ पि य सव्वकाव-
 सडपय जराथुणियजज्जरघर व सरुणपडणविद्धमणधम्म-
 य पुव्व वा पच्छा वा अवस्सविप्पजइयव्वे, कामनोगा वि य
 ण माणुस्सा वा असुइ असासया वतासवा एव पित्ता खे-
 द्वा सुक्का मोणिया सव्वा उच्चारपासवणखेलसिंघाणगव-
 तपित्तसुक्कसोणियसमुभवा अमणुस्सदुरुयसुत्तपूइपुरीसपुष्पा
 मयगधुस्सासअसुननस्सासमउवियणगा वाज्जज्जा अप्पकालि-
 या लहरसगा कलमलाहिया सुदुक्खा बहुजणसाधारणा प-
 रिकित्तेसकिच्छदुक्खसज्झा अवुहजणनिसेविया सदा साहुग-
 रदणज्जा अणतमसारवट्टणा कसुगफलविवागचइवि व्व
 अमुच्चमाणा दुक्खाणुवाधियो सिद्धिमणविग्घा पुव्व वा पच्छा
 वा अवस्स विप्पजइयव्वे जवति त्ति । जे वि य ण रज्जे
 हिरिसे सुवसे य० जाव सावएज्जे, से वि य ण अगिसाहिए
 चोरसाहिए रायसाहिए मच्छुनाहिए दाड्यसाहिए अधुवे अ-
 णितिए अमासए पुंवि वा पच्छा वा अवस्स विप्पजइयव्वे
 जविस्सत्त त्ति, एवविहम्मि रज्जे० जाव अनेउरे य माणुस्सए-
 सु य कामनोगेसु मुच्छिए नो सचाएमि० जाव पवइए, त
 धसे सि ण तुम० जाव सुवइए ण मणुयजम्मे, जं ए पवइए । तए
 ण स कर्मरीए पुमरीएण एव बुत्ते तुसिणीए सचिच्छइ । तए ण,
 से पुडरीए दोच्च पि तच्च पि एव वयासी-धम्पो मि तुमं, अइ
 अइए । तए ण मे दोक्ष तच्च पि एव बुत्ते समाणे अकामए अ-
 वसवसे वज्जए गारवेण य पुमरीय राय आपुच्छइ, थेरेहिं स-
 ण्णि वहिया जणवयविहारं विहरइ । तए ण से कडरीए थेरेहिं
 सण्णि किंचि काव आउग आऊगण विहरित्ता ततो पच्छा स-
 मणत्तणनिव्वसे समणत्तणनिव्वसे समणगुणमुक्कजोगे थे-
 रण अतियाओ सणिय सणिय पच्चोसकक, जेणेव पुमरीगि-
 णी नयरी जेणेव पुमरीयस्स रज्जो भवणे जेणेव असोगवणि-
 या जेणेव अलोगवरपायवे जेणेव पुडवी। सलावइए, तेणेव उ-
 वागच्छइ, उवागच्छित्ता० जाव सिलापट्टय दुरुइइ, इच्छित्ता
 ओइयमणसकपे० जाव भियाइ । तए ण पुमरीयस्स भम्मधाई

तथाऽऽगच्छ० जाव त तहा पासेइ, पासित्ता पुडरीयस्स साहे-
 इ, से वि य ण अनेउरपरियालसपारबुमे तत्थ गच्छइ, गच्छित्ता
 तिक्वुत्तो आयाहिणपयाहिण० जाव भस्सि ण सव्व० जाव तु-
 सिणीए । तए ण पुमरीए एव वयासी-अट्टो जने ! भोगेहि ? इत !
 अट्टो । तए ण कोमुवियपुरिसे सहावेइ, सहावेत्ता कलिक्कुसेणे
 वाडभिसित्तो रायाहिनेपण० जाव रज्ज पसाहेमाणे विहरइ । तए
 ण से पुडरीए मयमेव पचमुच्छिय लोय करेइ, करेत्ता चान-
 ज्जामं धम्म पक्खिज्जइ, कडरीयस्स आथार रज्ज सव्व-
 सुइसमुट्टयमिव गेहइ गणहेत्ता इम अजिगहं गिहइ-क-
 प्पइ म थेराण अनिए धम्म पक्खिज्जित्ता पच्छा आहार आह-
 रित्तए त्ति कट्टु थेराभिमुहे निग्गए कडरीयस्स उ त पाणीय
 पाणसोयणं आहारियस्स नो सम्म परियणे वेयणा पाउन्नूया
 उज्जला विडला० जाव दुरहियासा । तए ण मे रज्जे य० जाव
 अनेउरे य मुच्छिए जाए अज्जोववसे अट्टुहइवसइ अका-
 मए काव किच्चा सत्तमपुडवाए तेत्तीनसागरोवमट्टिए
 जाते । पुडरीए वि य ण थेरे पप्प एसि अतिए ते दोक्ष पि
 चाउज्जामे धम्म पक्खिज्जति अट्टमखमणपारणगसि अदीणे०
 जाव मादारेइ, तेण य कालाङ्कन सीयलसुम्भरसवि-
 रसेण अपरिणएण वेयणा दुरहियासा जाया, तए ण से अ-
 धारणिज्जमिइ कट्टु करयदपरिगहिय० जाव अज्जि कट्टु "नमो-
 त्थु ण अरदताण० जाव सपत्ताण," " नमोत्थु ण थेराण भगव-
 ताण मम धम्मायरियाण धम्मोवएसाण पुंवि पि य ण मए थे-
 राण अतिए सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावउजीवाए० जाव
 सव्वे अकरिज्ज जोगे पच्चक्खाए, इयाणि पि य ण तेमि चेव ए
 भगवताण अतिए सव्वपाणाइवाय० जाव सव्व अकरणिज्ज-
 जोग पच्चक्खामि, ज पि य इमे इम सरीरग० जाव एव पि
 चग्गिमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामित्ति," एव आलोइयपकि-
 कने समाहिपत्ते कालमाने काल किच्चा सव्वट्टासके तेत्तीस-
 सागरोवमाऊ देवो जातो, ततो चइत्ता महाविदेहे सिज्जिहिं त्ति ।
 त मा तुम दुब्बलत्त वडियत्त वा गेहहाइ, जहा सो कर्मरीओ
 तेण दोव्वलेण अट्टुहइवसइ सत्तमाए उववन्नो, पुमरीओ
 पडिपुष्पगतकवोलो सव्वठसिद्धे उववणो । देवाणुप्पिया । व-
 लितो दुब्बलो वा अकारण एत्थ भाणनिग्गहो कायव्वो, जा-
 णनिग्गहो परम पमाण, तत्थ वेसमणो अहा भगवया अ-
 कखय नाय ति, एत्थ अइव सवेगमावणो त्ति वदित्ता पडिगतो
 त्ति, तत्थ वेसमणस्स एगा सामाणितो देवो, तेण त पुडरी-
 यज्जयण ओगाहिय, पच सयाणि सम्मत्त च पडिक्खो त्ति ।
 केइ भणति-जभगो सो ताहे जगव कल्ले चेइयाण वदित्ता
 पच्चोरइ, ते तावसा जणति-तुंने अम्हाण आयरिया, अम्हे
 तुंभ सीसा । सामी भणइ-तुंन अम्ह य तिलोगगुरु आयरि-
 या । ते भणति-तुंभ वि अणो आयरिओ ? ताहे सामी जगव-
 तो गुणसथव करेइ, पवइया देवया, तेमि लिगाणि उव-
 णीयाणि, ताहे ते भगवया सकिं वडति, भिक्खावेत्ता य जा-
 या, भगव भणइ-किं आणिज्जओ ? ते भणति-पायसो, भगव च
 सव्वलद्धिसपणो पडिग्गहम महुसज्जुत्तस्स पायसस्स ज-
 रेत्ता आगतो । ताहे जणइ-परिवाडीए गहत्ते त्रिया, भगव च
 अक्खीणमहाणमिओ, ते घाया, ते सुट्टुयए आउट्टा, ताहे सय-
 माहारेइ, ताहे पुणरवि पठिया, तेसि च सवावमक्खगाण जे-
 मित्ताण चेव नाण उप्पण्ण, दिप्पस्स वग्गो छत्ताइच्च पच्छ-

ताण, कौण्डिन्यवगे सामि ददृष्टुण उववण । गोयमसामी पुण
पुरतो पकम्हमाणे सामी पयाहिणीकरेइ । ते वि केवलपरिस
पहाविया । गोयमसामी भणइ-एह सामि वदइ । सामी जणइ-
मा गोयमा । केवली आसाएहि । गोयमसामी आचट्टो मि-
च्छादुक्कड करेइ । ततो गोयमसामिस्स सुदुत्तर अधिई
जाया । ताहे सामी गोयम भणइ-किं देवाण वयण गज्ज, आनो
जिणाण ! गोयमो जणइ-जिणवराण । तो कीस अधिई करेसि !
ताहे सामी चत्तारि कडे पणवेइ । त जहा-सुदुत्तर, विद-
लकडे, चम्मकडे, कवळकडे । एव सामी वि गोयमसामीतो
कवलकडसमाणो । किं च-चिरससिष्ठो सि मे गोयमा !, चिरप-
रिचिओ सि मे गोयमा ! ० जाव अविलेसमणायत्ता भवि-
स्सामो, ताहे सामी 'दुमपत्तय' नामऽऽभ्युपगम पणवेइ । देवो वि
सेससमणसामाणिओ ततो चइत्ता ण तुववणसणिवेसे धण-
गिरी नाम गाहावई, सो अट्टो, सो य पव्वइउकामो, तस्स य
मायापियरो वारेइ, पण्णा से जत्थ जत्थ वारेति, तत्थ
तत्थ विपरिणामेति, जहा अइ पव्वइउकामो । तस्स य
तथाणुक्कवस्स गाहावइस्स सुणदा नाम धूया । सा जणइ-
मम देह । ताहे सा दिष्ठा । तीसे य भाया अज्जसमितो नाम
पुव्वपव्वइतो, तीसे य सुणदाए कुञ्जिस्सि सो देवो उववणो ।
ताहे भणइ धणगिरी-एस ते गम्भो वितिज्जतो होइइ, सो
सीहगिरिस्स पासे पव्वाइओ । इतो न नवणह मासाण
दारओ जानो । " इत्यादि भगवद्वैखानिकया आवश्यकचू-
र्णितोऽवसेयेत्युक्तो नामनिष्पन्निकेपः ।

सप्रति सूत्राऽऽलापकनिष्पन्निकेपावसरः, स च सूत्रे सती-
त्यतः सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् । तच्चैदम्-

दुमपत्तये पंडुयए, जह निवडइ रायगणाण अच्चए ।

एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥१॥

द्रुमो वृक्ष, तस्य पत्र पद्माश, तदेव तथाविधावस्थाप्राप्त्याऽनुक-
म्पितं दुमपत्रक, (पंडुयए स्ति) आर्यत्वात् पाण्डुरक, कालपरि-
णामतस्तथाविधरोगाऽऽदेर्वा प्राप्तवलकभाव, येन प्रकारेण य-
था, निपतति शिथिलवृत्तबन्धनत्वाद् प्रस्रवति, प्रक्रमाद् द्रुमत एव
रात्रिगणानां, दिनगणाविनाभावित्वाद् उपलक्षणत्वाद्वा रात्रिन्दि-
वसमूहानाम्, अत्ययेऽतिक्रमे, एवमित्येवप्रकार, मनुष्याणां मनुजा-
नां, शपजीवोपलक्षणं चैतद्, जीवितमायु, तदपि हि रात्रिन्दि-
वगणानामतिक्रमे यथास्थित्या स्थितिस्त्रैक्यापहाराऽऽत्मकेनाध्यव-
सायाऽऽदिजितेनोपक्रमेण वा जीवप्रदेशेऽन्यो अस्यतीत्येवमु-
च्यते । यतश्चैवमतोऽत्यन्तनिरुक्तं कालं समयस्तम्, अपिशब्द-
स्य गम्यमानत्वात् समयमपि, आस्तामावधिकाऽऽदि । गौतमेति
गौतमसगोत्रेभ्येन्द्रभूतराम-त्राणम्, मा प्रमादी मा प्रमाद कृया,
शेषाणिपलक्षणं च गौतमग्रहणम् । उक्तं हि निर्युक्तिकृता-
"तस्मिन्नाप भगव, सीसाण देइ अणुसठि ॥"

अत्र च पाण्डुरकपदाऽऽक्षिप्तं यौवनस्याप्यनित्यत्वमाविश्वि-
कीर्णराट् निर्युक्तिकृत्-

परियट्ठियद्वावर्णां, चत्तंसंधिं मुयंतर्बिटागं ।

पत्तं वसण पत्तं, काळं पत्तं जणइ गाहं ॥ ४२ ॥

जह तुम्हे तह अम्हे, तुम्हे वि य होहि य जहा अम्हे ।

अण्णाहेइ पढंत, पंडुयपत्तं किसल्लयाणं ॥ ४३ ॥

न वि अत्थि न वि य होहि इ, उद्वावो किसलपंडुपत्ताणं ।

लवमा खल्लु एस कया, भवियजणविबोहणद्वाए ॥४४॥
परिवर्त्तितं कालपरिणत्याऽन्यथाकृतं, लावण्यमभिरामगणाऽऽ-
त्मकमस्येति परिवर्त्तितलावण्यं, यतोऽनन्तस्य प्रागिव सौकुमा-
र्याऽऽदि विद्यते । तथा चलन्त-शशिप्रीभवन्तः सन्धयो यस्मिन्-
स्तथा, अत एव (मुयतर्बिटागं) मुञ्चत् त्यजत् सामर्थ्याद् वृक्ष-
वृन्तपत्रबन्धनं यस्य तन्मुञ्चद्वृन्तक, वृन्तस्य च वृक्षमोचने पत्रस्य
पतनमेव भवतीत्येतदित्युक्तं भवति, पत्र पूर्णं, व्यसनमापत्, प्राप्त
व्यसनप्राप्त, तथा काल, प्रक्रमात् पतनप्रस्तावः, तं, प्राप्तं गतं का-
लप्राप्तं, भणत्याभिधत्ते, गीयत इति गाथा, तां छन्दाविशेषरूपाम् ।
तामेवाऽऽह-यथेति सादृश्ये, ततो यथा यूयं सप्रति किशलयभा-
वमनुभवन्तः स्निग्धाऽऽदिगुणैर्गर्वमुद्वहन्तोऽस्मानुपहसस्य, तथा
वयमतीतदशायाम्, तथा यूयमपि च भविष्यथ यथा वयमिति ।
जीर्णभावे हि यथा वयमिदानीं विवर्षविच्छाद्यतयोपहास्यान्येव
यूयमपि भावीनीति । (अण्णाहेइ स्ति) उक्तन्यायेनोपदिशति पितृव-
पुत्रस्य, पतद् भ्रूयत्पाण्डुकपत्रं जीर्णपूर्णं, किशलयानामभिनव-
पत्राणाम् । ननु किमेव पत्रकिशलयानामुल्लापा सज्रवन्ति, येनेद-
मुच्यते ! अत आह-नैवास्ति नैव विद्यते, नैव जविष्यति, उपल-
क्षणत्वाच्चैव भूतं, कोऽसौ ? उल्लापो वचनं, केषाम् ? किशलयपा-
ण्डुपत्राणामुत्तराणाम् । अपर्त्वाच्च यलोपः । तदिह किमेवमुक्त-
मिति ! आह-रूपमा उपमिति, खल्वेवकारार्थं, तत उपमैवेवानन्त-
रोक्ता, कृताऽभिहितम् । (भवियजणविबोहणद्वाए स्ति) प्रतीतमेव ।
यथेह किशलयानि पाण्डुपत्रेणानुशिष्यन्ते, तथा अन्योऽपि यौवन-
गर्वितोऽनुशासनीयः । नथा चैतदनुवादिना वाचकेनावाचि-"प-
रिज्रवसि किमिति ब्रोक, जरसा पारजर्जरीकृतशरीरम् । अचिरात्
त्वमपि भविष्यसि, यौवनगर्वं किमुच्छसि ! ॥१॥" तदेव जीवित-
यौवनयोरनित्यत्वमवगम्य न प्रमादो विधेय इति गाथात्रयार्थः ।

पुनरायुषोऽनित्यत्वं ख्यापयितुमाह-

कूसमो जह ओमविंदुए, थोव चिड्डं लवमाणए ।

एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥२॥

कुशो दर्भसदृशस्तृणविशेष, तनुकत्वाच्च तस्योपादानं, तस्याप्र-
प्राप्तस्तस्मिन्, यथेत्युपमाप्रदर्शक, अवश्याय शरत्कालभावी
श्रद्धणवर्ष, तस्य बिन्दुरेव बिन्दुकोऽवश्यायबिन्दुकः, स्तोक-
मल्प, कालमिति गम्यते । तिष्ठत्यास्ते, तस्मन्मानको मनाश्च नि-
पतनं, वद्धाऽऽस्पदो हि कदाचित् कालान्तरमपि क्रमेतेत्येव वि-
शिष्यते । एवमित्युक्तसदृशं मनुजानां मनुष्याणां, मनुजग्रहणं च
प्राभवत् । (जीविथ स्ति) जीवितं, यत एव, ततः समयं गौतम !
मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ।

अमुमेवार्थमुपसहरन्नुपदेशमाह-

इइ उत्तरियम्मि आणए, जोविणए बहुपच्चवायए ।

विट्ठणाहि रयं पुरे करु, समयं गोयम ! मा पमायए ॥३॥

उत्तीत्युक्तन्यायेन, इत्वेव अखनशीले, कोऽर्थः ? स्वल्पकालभावि-
नि, एतुपक्रमहेतुभिरनपवर्त्यतया यथास्थित्यैवानुभवनीयता ग-
च्छतीत्यायु, तच्चैव निरुपक्रममेव, तस्मिन्, तथाऽनुकम्पित जीवि-
त जीवितक, चशब्दस्य गम्यमानत्वाच्च तस्मिन्नाद्यात् सोपक्रमाऽऽयु-
पि, बहुव प्रभूता प्रत्ययाया उपघातहेतवोऽध्यवसन्नभिन्नाऽऽद-
यो यस्मिन्स्तत्तथा, अनेन चानुकम्पताहेतुराविष्कृत, एव चोक्त-
पञ्चमपत्रोदाहरणत, कुशाग्रजलविन्दूदाहरणतश्च मनुजाऽऽयुर्नि-
रुपक्रमं सोपक्रमं चेत्वरम्, अतोऽस्याप्यनित्यता मत्वा विधुनीहि

जीवात् पृथक् कुरु, रज कर्म, (पुरे कड ति) पुग पूर्व तत्कावा-
पेक्षया, कृत विहित पुराकृतम् । तद्विधुननोपायमाह-समय-
मपि गौतम ! मा प्रमादी । पठन्ति च-“एव मणुयाण जीविप,
इत्तरि ए वदुपच्चवायए ।” इति सुगममेवेति सूत्रार्थः ।

स्यात् पुनर्मनुष्यमावावाप्तावुच्यस्याम इत्याह-

दुल्लभे खलु माणुमे जवे, चिन्कालेण वि सव्वपाणिणं ।
गाढा य विवागकम्मुणो, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ४ ॥
उल्लभो दुस्वाप, खलु विशेषणे, अकृतसुकृतानामिति विशेष
द्योतयति । मानुषो मनुष्यसवन्धी, भवो जन्म, चिरकालेनापि
प्रभूतकालेनापि, आस्ताम् अल्पकालेनेत्यपिशब्दार्थः । सर्वप्रा-
णिनां सर्वेषामपि जीवानाम् । ननु मुक्तिगमन प्रति ज्ञयानामिव
केपाञ्चिन्मनुजजवावाप्ति प्रति सुलजत्वविशेषोऽस्ति किमेवम्?,
अन आह-गाढा, विनाशयितुमशक्यतया दृढा, च इति यस्मा-
द् (विवागकम्मुणो चि) विपाका उदया कर्मणा मनुष्यग-
तिविधातिप्रकृतिरूपाणा, यत एवमतः समयमपि गौतम ! मा
प्रमादीरिति सूत्रार्थः ।

कथ पुनर्मनुजत्व दुर्लभं, यद्वा-यदुक्तं सर्वप्राणिनां दुर्लभं मनु
जत्वमिति, तत्रैकेन्द्रियाऽऽदिप्राणिनां तदुल्लभजत्व दर्शयितु-
कामः कायस्थितिमाह-

पुढविकायमडगतो, उक्कोमं जीवो उ संवसे ।
काळं संखाडियं, समय गोयम ! मा पमायए ॥ ५ ॥
आउक्कायमडगतो, उक्कोमं जीवो उ संवसे ।
काळं संखाडियं, समय गोयम ! मा पमायए ॥ ६ ॥
तेउक्कायमडगतो, उक्कोमं जीवो उ संवसे ।
कालं संखाडियं, समय गोयम ! मा पमायए ॥ ७ ॥
वाउक्कायमडगतो, उक्कोमं जीवो उ संवसे ।
कालं संखाडियं, समय गोयम ! मा पमायए ॥ ८ ॥
वणस्मइकायमडगतो, उक्कोम जीवो उ संवसे ।
काळमणंतदुरंतय, समय गोयम ! मा पमायए ॥ ९ ॥
वेडिदियकायमडगतो, उक्कोमं जीवो उ संवसे ।
काळं मंखेज्जसन्नियं, समय गोयम ! मा पमायए ॥ १० ॥
तेडिदियकायमडगतो, उक्कोमं जीवो उ संवसे ।
काळं सखेज्जसन्नियं, समय गोयम ! मा पमायए ॥ ११ ॥
चउरिंदियकायमडगतो, उक्कोमं जीवो उ संवसे ।
कालं मंखेज्जसन्नियं, समय गोयम ! मा पमायए ॥ १२ ॥
पचिंदियकायमडगतो, उक्कोमं जीवो उ संवसे ।
सत्तऽट्ठभवग्गहणं, समय गोयम ! मा पमायए ॥ १३ ॥
देवे नेरडए य मडगतो, उक्कोम जीवो उ संवसे ।
एक्केज्जभवग्गहणं, समय गोयम ! मा पमायए ॥ १४ ॥

पृथ्वी कवितरूपा, सैव काय शरीर पृथ्वीकाय, तम्, अनिश-
येन मृत्वा मृत्वा तदुत्पत्तिरूपेण, गतः प्राप्तोऽतिगत (उ-
क्कोमं ति) उत्कर्षतो जीव प्राणी, तु पूरणे, सवसेत्तद्रूपत-
येवावतिष्ठेत्, काळं सद्वाऽनीतमसद्वामित्यर्थः, यत एवमतः
समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति ॥ एवमप्यायनेजस्कायवायु-

कायसूत्रत्रयमपि व्याख्येयम् ॥ तथा वनस्पतिसूत्र, नवर काळम-
नन्तमिति । अनन्तकायिकापेक्षमेतत्, प्रत्येकवनस्पतीना काय-
स्थितेरसह्यतात्वात् । तथा-दुष्टोऽन्तोऽस्येति दुरन्तम् इदमपि
साधारणापेक्षैव, ते ह्यत्यन्ताल्पबोधतया नत उद्धृता अपि न
प्रायो विशिष्ट मानुषाऽऽदिभवमानुवन्ति । इह च काळं सह्यता-
तीतमिति विशेषानभिधानेऽप्यसह्योत्सर्पिण्यवसर्पिणीमान-
म्, अनन्तमिति चानन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाणमित्यवगन्तव्य-
म् । यत आगमः-“अस्सखोत्सर्पिणिस-त्पिणीनो एगिंदियाण
उ चउह । ता चेव अणताओ, वणस्सइए उ बोधव्वा ॥ १ ॥”
तथा द्वे क्षिप्तसह्ये इन्द्रिये स्पर्शनरसनाऽऽरये येषां ते द्वीन्द्रि-
या कृम्यादयः, तत्कायमतिगत उत्कर्षतो जीवस्तु सवसेत्कालं
सह्येयसज्जित सह्यतावर्षसहस्राऽऽत्मकम्, अतः समयम-
पि गौतम ! मा प्रमादी । ॥ एव त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसूत्रे अपि प्रा-
वनीये ॥ तथा पञ्चेन्द्रियाणि स्पर्शनाऽऽदीनि येषां ने तथा, ते चो-
त्तरत्र देवनारकयोरभिधानाद् मनुष्यत्वस्य दुर्लभत्वेन प्रका-
न्तत्वात्तिर्यश्च एव गृह्यन्ते, तत्कायमतिगत, तत्कायोत्पन्न इत्य-
र्थः । उत्कर्षतो जीवस्तु सवसेत्सप्त वाऽष्ट वा सप्ताष्टानि तानि
च तानि भवग्रहणानि च जन्मोपादानानि सप्ताष्टमवग्रह-
णानि, यतोऽन समयमपि गौतम ! मा प्रमादी । तथा देवान्
नैरयिकांश्च अतिगत उत्कर्षतो जीवस्तु सवसेत् एकैकजवग्र-
हण, तत परमवश्य नरेषु निर्यक्षु बोत्पादात् ॥ यद्वा-(उक्कोस
ति) उत्कृष्यते तदन्त्येभ्य इत्युत्कर्ष, तमुत्कृष्ट काळं अवस्थितत्-
सागरोपममानम्, (एक्केज्जभवग्गहण ति) अवेगम्यमानत्वादेकै-
कभवग्रहणमपि सवसत्यतो जीवः संवसेदतः समयमपि गौ-
तम ! मा प्रमादीरिति सूत्रदशकार्यः ।

उक्तमेवार्थमुपमदन्तुमाह-

एवं भवसंसारे, संमरइ सुहामुहेहि कम्मेहि ।

जीवो पमायवहुओ, समय गोयम ! मा पमायए ॥ १५ ॥

एवमुक्तप्रकारेण पृथिव्यादिकायस्थितिब्रह्मणेन, भव एव तिर्य-
गादिजन्माऽऽत्मकः सन्नियमाणत्वात्संसारो भवसंसारमनस्ति-
त्समरति पर्यटति, शुभानि शुभप्रकृत्यात्मकानि, अशुभानि चाशु-
भप्रकृतिरूपाणि शुभाशुभानि, तै कर्मभिः पृथ्वीकायाऽऽदि जव-
ति वयनैर्जीवः प्राणी, प्रमादं बहुलो व्याप्तः प्रमादबहुलः, यद्वा-
वदन् भेदान्वातीति बहुलो मद्याऽऽद्यनेकभेदः प्रमादो धर्म प्र-
त्यनुद्यमाऽऽत्मको यस्य स बहुलप्रमादः, सूत्रे च व्यत्ययनिर्देशः
प्राग्वत् । इह चायमाशयः-यतोऽय जीव प्रमादबहुल सन् शुभा-
शुभानि कर्माण्युपाचिनोति, उपचित्य च तदनुरूपासु गतिष्व-
भव जीवभावमुपगम्य आस्यति ततो दुर्लभजत्वात्पुनर्मनुष्यत्वस्य,
प्रमादमूलत्वाच्च सकलानर्थपरम्पराया, समयमपि गौतम !
मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः । एवं मनुजभवदुर्लभत्वमुक्तम् ।

इदानीं तदवाप्तावप्युत्तरोत्तरगुणावाप्तिरिति दुरापेक्षेत्याह
ब्रह्मण वि माणुसत्तणं, आरियत्तं पुणरावि दुद्धहं ।
बहवे दसुया मिलक्खुया, समय गोयम ! मा पमायए ॥ १६ ॥
ब्रह्मण वि आरियत्तणं, अहीणपंचिंदियता हु दुद्धहा ।
विगडिंदियता हु दीमड, समय गोयम ! मा पमायए ॥ १७ ॥
अहीणपंचिंदियत्त पि से लजे, उत्तमधम्मसुती हु दुद्धहा ।
कुत्तिथिणिमेवए जणे, समय गोयम ! मा पमायए ॥ १८ ॥
लप्पण वि उत्तमं सुड, मदहणा पुणरावि दुद्धहा ।

मिच्छन्तिमेव जणे, समयं गोयम ! मा पमाय ॥१॥
धम्म पि हु सद्वहंतया, दुह्वहया काएण फासया ।
इह कामगुणेहि मुच्छिया, समयं गोयम ! मा पमाय ॥२॥

ब्रह्माऽपि प्राप्यापि मानुषत्वमिदं तावदतिदुर्लभमेव कथञ्चित्-
ब्रह्माऽपीत्यपिशब्दार्थः । आर्यत्वमग्राध्याऽऽचार्यदेशोत्पत्तिवृत्तान्,
पुनरपि भूयोऽपि, आकारस्त्वन्नास्तिक्यम् । दुर्लभं दुरवापम्, किमि-
त्यत आह-वहव प्रभूता दस्यवो देशप्रत्यन्तवासिनश्चौरा । (मिच्छि-
कसुयं चि) म्नेच्छा अव्यक्तवाचो, न यदुक्तमयैरवधारयते, ते च
शक्यवनश्वराऽऽदिदेशोद्भवा, येऽथवा प्राप्यापि मनुजत्व जन्तु-
रूपयते, ते च सर्वेऽपि धर्माधर्मगम्यागम्यज्ज्ञाज्ज्ञाऽऽदि-
स्तकलाऽऽव्यवहारघटिष्कृतास्तिर्यञ्च एव वा । इति समयमपि
गौतम ! मा प्रमादी । इत्थमार्यदेशोत्पात्तिरूपमार्यत्वमपि दुर्लभम् ।
तथाविधमपि ब्रह्माऽप्यार्यत्वमुक्तं रूपमहीनान्यविकलानि पञ्चे-
न्द्रियाणि स्पर्शनाऽऽदीनि यस्य स तथा तद्भावोऽहीनपञ्चेन्द्रिय-
ता । दुरवधारणे भिन्नक्रमश्च, दुर्लभेयः । यद्वा-हु पुनरर्थः । अही-
नपञ्चेन्द्रियता पुनर्दुर्लभा । इहैव हेतुमाह-विकलानि रोगाऽऽ-
दिभिरुपहतानीन्द्रियाणि येषां तद्भावो विकलेन्द्रियता, दुरिति
निपातोऽनेकार्थतया च बाहुल्यसूचकः । ततश्च यतो बाहुल्येन
विकलेन्द्रियता दृश्यते, ततो दुर्लभाऽहीनपञ्चेन्द्रियता, तथा च
समयमपि गौतम ! मा प्रमादी । तथा कथञ्चिद्हीनपञ्चेन्द्रिय-
तामप्युक्त्यायतोऽतिदुर्लभमपि स इति जन्तुर्लभमेतं प्राप्नु-
यात्, तथाऽप्युत्तम प्रधानो यो धर्मस्तस्य श्रुतिराकर्णना
या सा तथा, दुरवधारणे भिन्नक्रमश्च । ततो दुर्लभेयः, किमि-
ति, यतः कुत्सितानि च तानि तीर्थानि कुतार्यानि-शाक्यो-
तूकाऽऽदिप्ररूपितानि, तानि विद्यन्ते येषामनुष्ठेयतया स्वीकृत-
त्वात्ते कुतार्यानि, तादृशतरा सेवते यः कुतार्यानिपेवको जनो
लोकः, कुतार्यानि हि यशस्तकाराऽऽद्येषिणो यदेव प्राणि-
प्रिय विषयाऽऽदि, तदेवोपदिशन्ति, तत्तीर्थकृतमप्येवविधत्वात् ।
उक्तं हि-“ सत्कारयशोलाभा-र्थिभिश्च मूढैरिहान्यतीर्थकरैः ।
अवसादितजगदिदं, प्रियाण्यपथ्यानुपादशान्ति ॥ १ ॥ ”
इति सुकरैव तेषां सेवा । तत्सेवनाच्च कुत उत्तमधर्मश्रुतिः ? ।
पठ्यते च-“ कुत्सितं निषेव जणे ” इति स्पष्टम् । एव तद्दुर्ल-
भत्वमवधार्य समयमपि गौतम ! मा प्रमादी । किं च ब्रह्माऽपि
उत्तमधर्मविषयत्वादुत्तमा ता श्रुतिमुक्तरूपां, श्रद्धान् तत्प्रसिद्धि-
रूपं पुनरपि दुर्लभं दुरापमपि । इहैव हेतुमाह-मिथ्याभावो मि-
थ्यात्वम्-अतएवऽपि तत्प्रत्ययरूपं, तं निषेवते यः स मिथ्या-
त्वनिषेवको, जनो लोकोऽनादिजवान्यरतया शुरुकमेतया च
तत्रैव च प्रायः प्रवृत्ते । यत एवमतः समयमपि गौतम ! मा
प्रमादी ॥ अन्यच्च-धर्म, प्रक्रमात्सर्वज्ञप्रणीतम्, अपि भिन्नक्रमः,
दुर्वाक्यालङ्कारे । ततः श्रद्धानोऽपि कर्तुमजिलपन्तो-पि दुर्ल-
भता कायेन शरीरेण, उपलक्षणत्वाद् मनसा वाचा च, स्पर्श-
का अनुष्ठातार । कारणमाह-इहास्मिन् जगति कामगुणेषु मू-
र्च्छिता मूढा, गृह्णन्ति इत्यर्थः । जन्तव इति शेषः । प्रायेण हाप-
थ्येण्येव विषयेष्वभिष्वङ्गं प्राणिनाम् । यत उक्तम्-“ प्रायेण हि
यदपथ्यं, तदेव चाऽऽतुरजनप्रियं भवति । विषयाऽऽतुरस्य ज-
गत-स्तथाऽनुकूला प्रिया विषया ॥१॥ ” पाठान्तरं कामगुणैर्मु-
र्च्छिता इव मूर्च्छिता विलुप्तधर्मविषयचैतन्यत्वात्, यतश्चैवमतो
दुरापामिमामविकला धर्मसामग्रीमवाप्य समयमपि गौतम !
मा प्रमादीरिति सूत्रपञ्चकार्थः ।

अन्यच्च-सति शरीरे तत्सामर्थ्यं च सति धर्मस्पर्शनेति तद-
नित्यताऽभिधानद्वारेण प्रमादोपदेशमाह-

परिजूरइ ते सरीरय,
केसा पंफुरया हवंति ते ।
से सोयवले य हायए,
समयं गोयम ! मा पमाय ॥२१॥
परिजूरइ ते सरीरयं,
केसा पंफुरया हवंति ते ।
से चक्खुवले य हायए,
समय गोयम ! मा पमाय ॥ २२ ॥
परिजूरइ ते सरीरयं,
केसा पंफुरया हवंति ते ।
से चाणवले य हायए,
समयं गोयम ! मा पमाय ॥ २३ ॥
परिजूरइ ते सरीरय,
केसा पंफुरया हवति ते ।
से जिणवले य हायए,
समय गोयम ! मा पमाय ॥ २४ ॥
परिजूरइ ते सरीरयं,
केसा पंफुरया हवंति ते ।
से फामवले य हायए,
समयं गोयम ! मा पमाय ॥ २५ ॥
परिजूरइ ते सरीरयं,
केसा पंफुरया हवंति ते ।
से सव्ववले य हायए,
समयं गोयम ! मा पमाय ॥ २६ ॥

परिजीर्यति सर्वप्रकारं वयोहानिमनुभवति ' ते ' तव, श-
रीरमेव जराऽऽदिजिराभिभूयमानतयाऽनुकम्पनीयमिति शरीर-
कम् । यद्वा-(परिजूरइ चि) “ निन्देजूर ०-” इति प्राकृतलक्ष-
णात् परिनिन्दनीयाऽऽत्मानमिति गम्यते । यथा धिग्मा, कीदृश
यार्तामिति ? । किमिति, यतः केशा शिरसिजा, उपलक्षणत्वा-
ल्लोमानि च, पाण्डुरा एव पाण्डुरका भवन्ति, पूर्वं जननयनहा-
रिणोऽत्यन्तकुण्ठा, सरप्रति शृङ्गतां भजन्ते, ' ते ' तव, पुनस्ते-
शब्दोपादानं निष्वाक्यत्वादुपदेशाधिकाराच्चादुष्टम् । पञ्चमुत्त-
रत्रापि तथा । (से इति) तद् यत्प्रथममासीत् श्रोत्रयो कर्ण-
योर्वेत्त दूराऽऽदिशब्दश्रवणं सामर्थ्यं श्रोत्रवलं च समुच्चये । हा-
यते जरातः स्वयमपैति । यच्चा-शरीरजीर्णताऽवस्थाभावेतद्
क्षयमपि योज्यं, यथा च परिजीर्यति शरीरक तथा च सति
केशा, पाण्डुरका भवन्ति । (से इति) अथ श्रोत्रवलं हीय-
ते यतः ततः शरीरस्य तत्सामर्थ्यस्य चास्थिरत्वात् समय-
मपि गौतम ! मा प्रमादी । एव सूत्रपञ्चकमपि ज्ञेयम्, नवरामिह
प्रथमतः श्रोत्रोपादानं प्रधानत्वात्, प्रधानत्वं च तस्मिन्मति
शोपेन्द्रियाणामवश्यभावात्, पटुतरक्तयोपशमजत्वाच्च तथोप-
देशाधिकारादुपदेशस्य च श्रोत्रग्राह्यत्वात् ॥ तथा सर्वबलमिति

सर्वेषां करचरणाऽऽद्यवयवानां स्वस्वव्यापारसामर्थ्यम् । यद्वा-स-
र्वेषां मनोवाक्कायानां ध्यानाध्ययनचक्रमणाऽऽदिचेष्टाविषया-
ऽशक्तिरिति सूत्रपट्टार्थः ।

जरात शरीराशक्तिरुक्ता । सम्प्रति रोगतस्तमाह-

अरई गंमं विसूइया,

आयंका विविहा फुसंति ते ।

विहण्ड विष्मं ते सरीरयं,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २७ ॥

अरतिर्वाताऽऽदिजनितश्चित्तोद्वेगः, गण्ण गण्णु, विध्यतीव शरीरं
सूचिभिरिति विसूचिका अजीर्णविशेषः, आडिति सर्वाऽऽत्मप्रदे-
शाभिव्याप्याऽऽतङ्कयन्ति कृच्छ्रजीवितमात्मानं कुर्वन्तीत्यातङ्काः
मद्योद्यातिनो रोगविशेषाः, विविधा अनेकप्रकाराः, स्पृशन्ति परा-
मृशन्ति, 'ते' तव, शरीरकमिति गम्यते । ततश्च विपतति विशे-
पेण वलोपचयादपैति विध्वंस्यति जीवः विमुक्तः विशेषेणाध-
पतति शरीरकम् । अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । सर्वत्र
वर्त्तमाननिर्देशः प्राग्वत् । केशपाण्डुरत्वाऽऽदि च यद्यपि गौतमे
न सम्भवति तथाऽपि तन्निश्चयाऽशेषशिष्यप्रतिबोधनार्थत्वाद्-
दुष्टमिति सूत्रार्थः ।

यथा चाप्रमादो विधेयस्तथाऽऽह-

वोच्छिद सिणेहमप्पणो,

कुमुय सारइयं व पाणियं ।

से सन्नसिणेहवज्जिए,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २८ ॥

(वोच्छिदं चित्ति) विविधैः प्रकारैस्तत्प्रावर्त्येन छिनत्यपनयत्युच्छि-
न्दक, स्नेहमजिष्वङ्ग, कस्य सवन्धिनम् ? आत्मानं, किमिव ?,
कुमुदमिव चन्द्रोदयोतविकाशयुत्पलमिव, (सारइयं व चित्ति) सूत्र-
त्वात् शरदि भव शारदं, वेत्युपमार्थो भिन्नक्रमश्च प्राग्योजितः ।
पानीयं जलं, यथा तत्प्रथमं जलमग्नमपि जलमपहाय वर्त्तते,
तथा त्वमपि चिरमसृष्टचिरपरिचितत्वाऽऽदिजिर्मद्विषयस्नेहव-
शागोऽपि तमपनय, अपनीयं वस इति । अयानन्तरं सर्वस्नेहव-
र्जितः सन्समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । इह च जलमपहाय
एतावति सिद्धे यच्छारदपदोपादानं तच्छारदजलस्येव स्ने-
हस्याप्यतिमनोरमतवस्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ।

किं च-

चिच्चा ए धणं च नारियं,

पव्वडओ हि सि अणगारियं ।

मा वर्त पुणो वि आविए,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २९ ॥

त्यक्त्या परिहृत्य, णेति वाक्यावच्छारे । धनं चतुष्पदाऽदि, चश-
व्यो भिन्नक्रमः । ततो प्रार्थी च कञ्चन च, प्रव्रजितो गृहान्निष्का-
न्तः, हिरिति यस्मात् (सीति) सूत्रत्वेनाकारलोपादासि भवसि,
(अणगारियं ति) अनगारेषु भावजिष्ठेषु भवमनगारिकम्, अनु-
ष्ठानं चास्य गम्यमानत्वात्, तच्च, प्रतिपन्नवानसीति शेषः । यद्वा-
प्रव्रजितं प्रतिपन्नः (अणगारियं ति) अनगारतां, मा 'अ-
मा ना ना' इति निषेधे । यान्तमुदूगीर्णं (पुणो वि चित्ति) पुनरपि
(आविए चित्ति) आपिव, किं तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादी-
रिति सूत्रार्थः ।

कथं च वान्तपानं भवतीत्याह-

अवउज्जिय मित्तवंधवं,

विउलं चेव धणोहमंचयं ।

मा तं विइयं गवेसए,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३० ॥

अपोह्य त्यक्त्वा, मित्राणि सुहृदो, वान्धवाश्च स्वजना इति स-
माहारः । मित्रवान्धव, विपुलं विस्तीर्णं, च समुच्चये भिन्नक्र-
मश्च । एवेति पूरणे । ततो धनं कनकाऽऽदिद्रव्यं, तस्यौघः समूह-
स्तस्य सचयो राशीकरणं धनौघसचयः, तं च, मा, तर्दाति मि-
त्राऽऽदिकं, द्वितीयं, पुनर्ग्रहणार्थमिति गम्यते । गवेसयान्वेषय,
तत्परित्यागाच्छ्रामण्यमङ्गीकृत्य पुनस्तदजिष्वङ्गवान् मा भूः,
त्यक्तं हि तद्वान्तोपमं, तदभिष्वङ्गश्च वान्तपानप्रायः इत्यभिप्रा-
यः । किं तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादी । इति सूत्रार्थः ।

इत्थं प्रतिबन्धनिराकरणार्थमभिधाय दर्शनविशुद्ध्यर्थमाह-

न हु जिणे अज्ज दिस्मई,

वहुमए दिस्सइ मग्गदेसिए ।

संपड णेआउए पढे,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३१ ॥

'न हु' नैव जिनस्तीर्यकृद्वास्मिन् कावे, दृश्यते अवलोक्यते,
यद्यपीति गम्यते । तथाऽपि (वहुमए चित्ति) पन्थाः । स च द्रव्य-
तो नगराऽऽदिमार्गो, भावतस्तु सातिशयश्च न ज्ञानदर्शनचारित्र्या-
ऽऽत्मको मुक्तिमार्गः, तत्रेह भावमार्गः परिगृह्यते, दृश्यते उपल-
भ्यते, (मग्गदेसिए चित्ति) भावप्रधानत्वाच्चिदंशस्य मार्गत्वे-
नार्थाद् मुक्तेर्देशितो जिनैः कथितो मार्गदेशितः । अयमाशयः-स-
म्प्रति यद्यपि जिनो न दृश्यते, तदुपदिष्टस्तु मार्गो दृश्यते, न
चैवविधोऽयमतीन्द्रियार्थदर्शिनं जिनं विना सम्भवति, सद्विध-
चेतसो जाविनोऽपि भव्या न प्रमादं विधास्यन्तीति । अतः सम्प्रति
इदानीं, सत्यपि मयि इति भावः । नैयायिके निश्चितमुक्त्याख्यला-
भप्रयोजने, पथि मार्गे, समयमपि गौतम ! केवलानुत्पत्ति-
संशयविधानेन मा प्रमादी । यद्वा-त्रिकालविषयत्वात्सूत्रस्य
भाविजव्योपदेशकमप्येतत् । ततोऽयमर्थः-यथा आद्यमार्गोपदे-
शकं नगरं वा पश्यन्तोऽपि पन्थानमवलोक्यन्तस्तस्याविच्छि-
न्नोपदेशतस्तत्प्रापकत्वं निश्चिनोति, तथा यद्यप्याद्यजिनः, उ-
पलब्धत्वाद् मोक्षश्च, नैव दृश्यते, तथाऽपि तद्देशितः पन्था-
मार्ग्यमाणत्वाद् मार्गो मोक्षस्तस्य (देसिए चित्ति) सूत्रत्वाद्देशको
मार्गदेशको दृश्यते, न तस्तस्यापि तत्प्रापकत्वं मामपहयाद्भिरपि
भाविमव्यैर्निश्चेतव्यं, यतश्चैव भाविजव्ययानामुपदिश्यते, अतः
सम्प्रतीत्यादि प्राग्वत्, द्विविधाऽपि चेत्यं व्याख्या, सूचकत्वा-
त् सूत्रस्येति गाथाऽर्थः ।

अत्रैवार्थं पुनरुपदिशन्नाह-

अवमोहिय कंठगापह,

ओइछोऽमि पढं महालयं ।

गच्छसि मग्गं विसोहियं,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३२ ॥

(अवमोहिय चित्ति) अवशोऽध्यापनार्थं पृथक्कृत्य, परिहृ-
त्येति यावत् । (कण्ठगापहं ति) आकारोऽज्ञातशक्तिः, क-

एटकाश्च छव्यतो चव्वूलकएटकाऽऽद्यो, भावतन्तु चरकाऽऽ-
दिकुशुनयः, तैराकुञ्च पन्थाः कण्टकपथस्तम्, तनश्चावतीर्णो-
ऽस्यनुप्रविष्टो भवसि (पद ति) पन्थान (महालय नि) म-
हान्त महता वा आलय आश्रयो महालय । स च छव्यतो रा-
जमार्गो, भावतस्तु महाद्भिस्तीर्थकराऽऽदिगिरप्याश्रितः सम्यग्-
दर्शनाऽऽदिमुक्तिमार्गस्तम् । कश्चिदवतीर्णोऽपि मार्गे न गच्छेदत
आह-गच्छसि मार्गे, न पुनरवस्थित एवासि, सम्यग्दर्शना-
ऽऽद्यनुपात्तनेन मुक्तिमार्गगमनप्रवृत्तत्वात् । भवतस्तत्राप्यनि-
श्चयेऽप्यप्राप्तिरेव स्यादित्याह-विशोध्येति विनिश्चित्य, तदेव
प्रवृत्तः सन् समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ।

एष च पूर्वेण दर्शनीवशुद्धिमेनेन च मार्गप्रतिपत्तिमभिधा-
य ततस्तत्प्रतीतावापि कस्यचिदनुतापसन्नव इति तन्नि-
राचिकीर्षयाऽऽह-

अवज्ञे जह भारवाहण,

मा मग्गे विसमेऽवगाहिया ।

पच्छा पच्छाणुतावण,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३३ ॥

अवज्ञोऽविद्यमानशरीरसामर्थ्यो, यथेत्यौपम्ये, भार वह-
तीति भारवाहकः । मा निषेधे । (मग्गे सि) मार्गे (विसमे
सि) विषम मन्दसत्त्वरितिदुस्तरम्, (अवगाहिय ति) अवगा-
ह्य प्रविश्य, त्यक्ताङ्गीकृतजार सन्निति गम्यते । पश्चात्तत्काद्या-
नन्तर, पश्चादनुतापकः पश्चात्तापकत्, अचूदिति शेष । इदमुक्त
भवति-यथा कश्चिद्देशान्तरगतो बहुभिरुपायै स्वर्णाऽऽदिकमु-
पायै स्वगृहाभिमुखमागच्छन्नतिमीरुतयाऽन्यवस्त्वन्तर्दित
स्वर्णाऽऽदिक स्वशिरस्यारोप्य कतिचिद्दिनानि सम्यगुद्धति,
अनन्तर च क्वाचिदुपलाऽऽदिसकुले पथि अहो ! अहमनेन
प्रारेणाऽऽक्रान्त इति तमुत्सृज्य स्वगृहमागतोऽत्यन्तनिर्जनतया
ऽनुतप्यते, किं मया मन्दभाग्येन त-परित्यक्तमिति ? । एव त्वम-
पि प्रमादपरतया त्यक्तसमयमार सन्नेवविधो मा भू, किं तु
समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ।

बह्विदमद्यापि निस्तरणीयमल्प च निस्तीर्णमित्यभिस-
न्धितेत्साहभङ्गोऽपि स्यादिति तदपनोदायाऽऽह-

तिष्ठो हु सि अस्सवं मटं,

किं पुण चिट्ठसि तीरमागत्रो ? ।

अजितुर पार गमित्तए,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३४ ॥

(तिष्ठो हु सि सि) तीर्ण एवास्यर्णवमिवाणवम्, (मटं ति)
महान्त गुरु, किमिति प्रश्ने, पुनरिति वाक्योपपन्नासे । तत किं
पुनस्तित्ठसि तीर पारमागत प्राप्त ? किमुक्त भवति ? भवत व-
त्कृष्टस्थितानि च कर्मणि ज्ञावतोऽर्णव उच्यते, स च द्विवि-
धोऽपि त्वयोत्तीर्णप्राय एवेति केन हेतुना तीरप्राप्तेऽप्यौदासा-
न्य नजसे ? नैवेद तवोचितमित्याशयः, किं तु अजितरन्ति
अभ्याभिमुख्येन त्वरस्व शीघ्रो भव पार परतीर भावतो मुक्तिप-
दम्, (गमेत्तए सि) गन्तुम् । अतश्च समयमपि गौतम ! मा
प्रमादीरिति सूत्रार्थः ।

अथापि स्याद् मम पारप्राप्तिरित्येतैव न समस्त्यत आह ।
१४४

अथवा शेषशिष्यापेक्षया किमस्याप्रमादस्य फल, यत् पुन-
रप्यनुपदिश्यत इत्याह-

अकमेवरसेणमुस्सिया,

सिद्धिं गोयम ! लोयं गच्छसि ।

खेमं च मिवं अणुत्तर,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३५ ॥

कडेवरशरीरम्, अविद्यमान कमेवरमेवामकमेवरा सिद्धा, ते-
षा श्रेणिरिव श्रेणिरकमेवरश्रेणि, ययोत्तरोत्तरशुभपरिणामप्रा-
प्तिरूपया ते सिद्धिपदमारोहति, क्षपकश्रेणिमित्यर्थः । यद्वा-क-
मेवराण्येकेन्द्रियशरीराणि, तन्मयत्वेन नेषा श्रेणिः कडेवरश्रेणिः
वशाऽऽदिविरचिता प्रासादाऽऽदिप्यारोहणहेतु, तथा च या न
साऽकडेवरश्रेणिरनन्तरोकरूपैव, ताम् (उस्सिय सि) उच्छिन्नां
गमिष्यसीति मव-ध । यद्वा- (उस्सिय सि) उच्छिन्न्येवोच्छि-
तोत्तरसमस्यानावाप्त्या तामुच्छिन्तामिव कृत्वा, सिद्धिमिति
सिद्धिनामान, गौतम ! (लोयं गच्छसि सि) प्राग्वत् । लोक ग-
मिष्यसि, सशयव्यवच्छेदफलत्वाच्चास्य गमिष्यस्येव, केम पर-
चक्राऽऽद्युपवृत्तवर्द्धितम् । च समुच्चये, भिन्नक्रमश्च । शिवमनुत्तर
च, तत्र शिवमशेषदुरितोपशमनेन, अनुत्तर नास्योत्तरमन्यप्रधा-
नमस्तीत्यनुत्तर, सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः । यतश्चैव तत समयमपि
गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ।

समप्रति निगमयन्नुपदेशसर्वस्वमाह-

बुद्धे परिनिव्वुमे चरे,

गामगए नगरे व संजए ।

संतीमग्गं च वूहए,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३६ ॥

बुद्धोऽवगतहेयाऽऽदिविज्ञाग, परिनिर्वृत कषायाऽऽद्युपशमतः
समन्ताब्धीतीभूतः, चरेरासेवस्व, समयमिति शेषः । (गाम सि)
सुपो लोपाद् ग्रामे गत स्थितो, नगरे वा, उपत्यक्कण्ठ्यादरण्या-
ऽऽदिषु च । किमुक्त भवति ? सर्वोत्तमज्ञिष्वङ्गवान् सम्यग्यत-
पापस्थानेभ्य उपरत सयत, शास्त्रान्त्यस्या सर्वदुर्गितानीति शा-
न्ति निर्वाण, तस्या मार्गे पन्था । यद्वा-शान्तिरुपशम, सैव
मुक्ति तस्या हेतुमार्गे शान्तिमार्गो, दशविधधर्मोपलक्षण शान्ति-
ग्रहणम् । तम्, चशब्दो भिन्नक्रम, ततो बृहद्वस्व भव्यजनप्रकृपण-
या वृत्ते नये, तत समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ।

इत्थ भगवद्भिहितमिदमाकर्ण्य गौतमो यत् कृतवांस्तदाह-

बुद्धस्स निसम्म ज्ञासियं,

सुकट्टियमपपओवमोदिय ।

रागं दोसं च त्तिदिया,

सिद्धिगडं गए गोयमे । (सि वेमि) ॥ ३७ ॥

बुद्धस्य केवलऽऽलोकादवलोकितसमस्तवस्तुतत्त्वस्य प्रक्रमात्
श्रीमहावीरस्य, निशम्याऽऽकर्ण्य, भाषितमुक्तं सुप्तु शोभनेन नया-
नुगतत्वाऽऽदिना प्रकारेण, काथितं प्रघन्धेन प्रतिपादिन सुकथि-
तम् । अत एवार्थप्रधानानि पदान्यर्थपदानि, तैरुपशोभितं जात-
शोभमर्थपदोपशोभितम्, राग विषयाऽऽद्यजिघृक्षविषयम्, द्वेष-
मपकारिण्यप्रीतिवृत्तं, च समुच्चये । त्रिस्तापनीय, सिद्धिगति
गत प्राप्तो गौतम इन्द्रभूतिनामा जगत्प्रथमगणधर इति सु-

त्रार्थः । इति. परिसमाप्तौ । ब्रवीमीति पूर्ववत् । उक्त० पाई०
१० अ० । आ० म० । आ० चू० । स० । नि० चू० ।

दुमपुष्पियञ्जयण-दुमपुष्पिकाध्ययन-न० । दुमस्य पुष्पं
दुमपुष्पम् । अवयवत्कणः पष्ठीममास । दुमपुष्पशब्दस्य
“ प्रागिवात्कः ” ॥ ५ । ३ । ७० ॥ इति वर्त्तमान अज्ञाने कु-
त्सिते सक्षायां कनि प्रत्ययेनकारलोपे च कृते दुमपुष्पिक इति
प्रातिपदिकस्य स्त्रीत्वविवक्षायां “अजाऽऽद्यनष्टाप्” ॥ ४ । १ । ४ ॥
इति टाप्प्रत्ययेऽनुबन्धलोपे च कृते “प्रत्ययस्थात् कात्पूर्वस्यात्
इदाप्यसुप ” ॥ ७ । ३ । ४४ ॥ इतीत्वे कृते “अक. सवर्णे
दीर्घः” ॥ ८ । १ । १० ॥ इति दीर्घत्वे परगमने च दुम-
पुष्पिकेति भवति । दुमपुष्पोदाहरणयुक्ता दुमपुष्पिकेति । दुम-
पुष्पिका चासौ अध्ययन चेति समानाऽऽधिकरणस्तत्पुरुषः ।
दुमपुष्पिकाऽध्ययनमिति ।

अस्य चैकार्थिकानि प्रतिपादयन्नाह-

दुमपुष्पिया य आहा-रमणा गोयरे तया उडो ।

मेस जदूगा सप्पे, वणऽक्खइसुगोलुत्तुदगे ॥ ३७ ॥

(एषां पदानामर्थस्तत्तच्छब्देषु) दशवैकादिकस्य दुमपुष्पो-
दाहरणयुक्ते प्रथमेऽध्ययने, दश० नि० १ अ० ।

दुमराय-दुमराज-पु० । प्रधानवृत्ते, स्था० ४ उ० ४ उ० ।

दुमसेण-दुमसेन-पु० । नवमवासुदेववत्तदेवयो पूर्वजवे स्वना-
मख्याते धर्माऽऽचार्ये, स० । श्रेणिकस्य राज्ञो धारण्यां जाते
स्वनामख्याते पुत्रे, स च महावीरस्वामिनोऽन्तिके प्रव्रज्य
षोरुशवर्षपर्याय सलेखनया मृत्वाऽपराजिते देवलोके उ-
पपद्य ततश्च्युत्वा महाविदहे सेत्स्यतीत्यनुत्तरोपपानिकद-
शानां द्वितीयवर्गस्याष्टमेऽध्ययने सूचितम् । अणु० ० वर्ग १ अ० ।

दुमिय-धवलित-वि० । श्वेतीकृते, “दुमियधद्वन्द्वे ।” ‘दुमिय’
सुधापङ्कधवलिते घृष्टे पाषाणाऽऽदिना नपरि घर्षिते ततो मृष्टे
मसृणीकृते । सू० प्र० २० पाहु० । च० प्र० । भ० । कल्प० ।

दुमिस्स-द्विमिश्र-न० । औदारिकमिश्रवेकारिकमिश्रद्विके, क-
र्म० ४ कर्म० ।

दुमुह-द्विमुख-पु० । स्वनामख्याते द्वितीये प्रत्येकबुद्धे, उक्त० ।
काम्पिल्यपुरे जयवर्मराजा, तस्य गुणमाला प्रिया । अन्ये-
द्युर्जयवर्मा राजा स्थपतीनेवमाह-अद्भुतमास्थानमण्युप कु-
रुत । वास्तुज्ञैस्तैर्द्विमिपूजापुरस्सरं चूमिभागं परीक्ष्य दुमुहूतं
खातं विरचितं, तत्र स्नानं पञ्चमदिवसे नानामणिमण्डितः
खमणिरिव प्रज्वलन् मुकुटो दृष्टः * । तैर्विश्वतो राजा सहर्षं
भूमितस्तं मुकुटं जग्राह । विचित्रवादित्रनिर्घोषपूर्वं महतो-
त्सवेन तं मुकुटं स्वगृहे प्रावेशयत् । वस्त्राऽऽद्यैः सत्कृता शि-
लिनो विमानमदृशमास्थानमण्युप मयश्चकु । वित्रकरैस्तत्
सद्य एव विचित्रितम् । नृप्य शुचमुहूर्ते तं मुकुटं मस्तके नि-
धाय तस्मिन्नास्थानमण्युप सुसिंहासने निषण्णः । तस्मिन् मुकुटे
मूर्च्छस्थिते सति राज्ञो मुखद्वयं दृश्यते, तदनु स राजा लोके
द्विमुखतया विख्यातः ।

अथेयं मुकुटकथा-अवन्तीशेन चण्डप्रद्योतेन मुकुटवर्णकं श्रुत्वा
खदूतं प्रहितं । दूतोऽपि तत्र गत्वा द्विमुखं प्रति एवमवादात्-
राजन् । तत्र मुकुटमिमं चण्डप्रद्योतनपतिर्मागयति, यदि तव
जीवितेन कार्यं, तदा तस्याऽयं प्रेष्यः । एव दूतवचं श्रुत्वा द्विमु-

खनरेन्द्र प्रोवाच-रे दूत ! तव स्वामिनो मम मुकुटग्रहणाजि-
लाप स्ववस्तुहारणायैव जातोऽस्ति, त्वं तत्र गत्वा स्वस्वामिनं
वृथा-‘शिरा देवी राज्ञी १, अनलगिरिनामा हस्ती २, अग्निजी-
रुनामा रथः ३, लोहजङ्घनामा ४ दूतश्चेति वस्तुचतुष्टयं
ममाऽर्प्यतामित्युक्त्वा द्विमुखनृपेण स दूतो गले धृत्वा निष्का-
सितः, उज्जयिनीं गत्वा चण्डप्रद्योताय तद्वचो निवेदयामास ।
शुद्धोऽयं चण्डप्रद्योतनपतिर्गणनायकतुरगगजेन्द्ररथपदानिद-
लपरिवेष्टितः स्थाने स्थाने प्राभूतपूर्वकमभ्यागतानेकराजसै-
न्यवर्द्धमानवलयः पञ्चालदेशसीमं प्राप । द्विगुणोत्साहो द्विमुख-
नृपस्तैः सप्तसुतैः सैनिकैश्चैश्च परिवृतश्चण्डप्रद्योतसमुखम-
गात् । तयोर्धोरसग्राभो बभूव । मुकुटप्रभावाद् द्विमुखराज्ञस्तदा
द्विगुणं श्रुजवनं प्रससार । कृणेन सकलमपि चण्डप्रद्योतवलयं
तेन भग्नं नष्टं च चण्डप्रद्योतं रथाभिप्रात्य बद्ध्वा च स्वपुरं नि-
न्ये द्विमुखनृपः, तं स्वाऽऽवासे भव्यरीत्या रक्षितवान् । अन्यदा
चण्डप्रद्योतेन प्रकामस्वरूपां सत्तावण्यां कन्यां दृष्ट्वा यामिकाना-
मेवमुक्तम्-अस्य द्विमुखराज्ञः कन्यपत्यानि सन्ति ? इयमङ्गजा च
कस्य ? यामिका ऊचु-अस्य राज्ञो वनमाला पत्नी सप्त सुतान्
सुपुत्रे, अन्यदा तया चिन्तितम् मम सप्त पुत्रा जाता लाविताश्च,
पुत्री तु नैकाऽपि जातेति स्वमनोरथपूर्णये सा मदनयक्षमाररा-
ध । अन्यदा सा कल्पद्रुमकक्षिकां स्वमे ददर्श, क्रमेणेमा सुपुत्रे ।
यक्षोपयाचितं दत्त्वाऽस्या मदनमञ्जरीति नाम कृतम् । साम्प्रतं
सर्वलोकचमत्कारकारः यौवनाऽऽगमे इयं जातेति यामिकवचनं
श्रुत्वा, अप्सरोधिकं तद्रूपं च दृष्ट्वा कामाऽऽर्त्तश्चण्डप्रद्योतश्चिन्त-
यति-इयं चेन्मम पत्नी स्यात्तदा मम जीवितं सफलं स्यात्, रा-
ज्यं ज्ञशोऽपि मे कल्याणाय जातं, यदि यदृष्टा, चेद् द्विमुखराजः
इमा मद्या ददातु, तदाऽहमस्य यावज्जीवं सेवको भवामि । च-
ण्डप्रद्योतस्येदं परिणामस्तस्य यामिकैर्ज्ञात्वा द्विमुखराज्ञे क-
थितः । राजाऽङ्गया यामिकैश्चण्डप्रद्योतं सज्जयामानीतः ।
द्विमुखराज्ञाऽभ्युत्थानं कृत्वा चण्डप्रद्योतः स्वार्कोऽऽसने नि-
वेशितः । स प्राञ्जलीभूय एव वभाषे-मत्प्राणास्तव वशगाः
सन्ति, मच्छिद्यस्त्वदायत्ता सन्ति, त्वं मम प्रचुरसि, अह-
मतः परं सदैव तव सेवकोऽस्मि । अथ तद्वाववेत्ता द्विमु-
खराजा चण्डप्रद्योताय तदैव निजं पुत्रीं ददौ, ज्योतिर्विहि-
सुमुहूर्त्तं दत्तं चण्डप्रद्योतनृपो द्विमुखराजपुत्रीं परिणीतवान्, क-
रमोक्तावसरे च तस्मै घनं द्रव्यं दत्तमवन्तीदेशं च दत्तवान् ।
कन्यासहितं चण्डप्रद्योतं स्वदेशे द्विमुखो विसर्जितवान् । अ-
न्यदा द्विमुखनरेन्द्रस्य पुरे लोकैरिन्द्रस्तम्भोऽद्भुतः कृतः, पूजित-
श्च, द्विमुखनृपोऽपि तं भृशं पूजितवान्, तस्मिन्महे व्यतीतेऽन्ये-
द्युस्तस्मिन्स्तम्भे विलुप्तशोभममेध्यान्तं पतितं द्विमुखराजा द-
दर्श, एवं च चिन्तितवान्-जनैर्यं पूजितो, मणिमालाकुसुमाऽऽदि-
भिश्च गृह्यारितः सोऽयमिन्द्रस्तम्भः साम्प्रतं नदीदृशो जातः, य-
थाऽयं स्तम्भः पूर्वापरावस्थाभेदमास, तथा सर्वोऽपि समारो-
जिन्ना भिन्नामवस्थां प्राप्नोति, अवस्थाभेदकारणं रागद्वेषावेव,
तत्प्रलयस्तु समताऽऽश्रयणाद्भवति, समता च ममतापरित्यागा-
द्भवति, ममतापरित्यागस्तु सयमं विना न भवति । ति वैराग्यमाप-
न्नः शासनदेवतासमर्पितवेषः सर्वविरनिसामायिकं द्विमुखराजः
स्वयं प्रतिपद्य प्रत्येकबुद्धो बभूव । उक्तञ्च-“वीक्ष्याचितं पौरजनं
सुरेश-ध्वजं च लुप्तं पतितं परेऽङ्घ्रि । भूर्ति त्वचूर्ति द्विमुखो
निरीक्ष्य, बुद्धं प्रपेदे जिनराजधर्मम् ॥ १ ॥” इति । उक्त० ६
अ० । व्य० । महा० । ती० ।

दुमोक्ख-दुर्मोक्ष-त्रि० । दु खेन मुच्यते इति दुर्मोक्ष । दुरुत्तरे,
सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

दुम्म-दुर्मति-त्रि० । दुष्टा पापोपादानतया मतिर्यस्य सो दु-
र्मतिः । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । विपर्यस्तबुद्धौ, सूत्र० १ श्रु०
१ अ० २ उ० ।

दुम्मण्णी-देशी-कलहशीलायां स्त्रियाम्, दे० ना० ५ वर्ग ४७
गाथा ।

दुम्माण-दुर्मनस्-त्रि० । दैन्याऽऽदिमति, द्विष्ट इत्यर्थः । स्था० ३
ठा० २ उ० । “ दुम्माणजणदइयवज्जिय । ” कल्प० १ अधि०
१ कण ।

दुम्माणिय-दौर्मनस्य-न० । दुष्टमनोभावे, दश० ६ अ० ३ उ० ।

दुम्पय-दुर्मद-पु० । दुष्टो मद्यो दुर्मदः । दुष्टे मदे, तद्वति च । त्रि० ।
आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

दुम्पुह-दुर्मुख-पु० । वसुदेवस्य धारण्यां जाते पुत्रे, अन्त० ३
वर्ग १ अ० । (तद्वक्तव्यता गजसुकुमारस्येव) मकंटे, दे० ना०
५ वर्ग ४४ गाथा ।

दुम्पेह-दुर्मेषस्-पु० । दुष्टेष्टा मेधा यस्यासौ दुर्मेषा । उच०
७ अ० । दुर्वृत्तौ, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । दश० । विपा० । दुष्टा
विपर्ययाऽऽदिदोषदुष्टत्वेन मेधा वस्तरूपाऽवधारणशक्तियेषां ते
दुर्मेषस । विषयैर्जितेषु जन्तुषु, उच० ७ अ० ।

दुम्पोय-दुर्गोच-त्रि० । दु कृपणीये, विशेषः ।

दुय-द्रुत-न० । शीघ्रे, स्था० ७ ठा० । नि० चू० । त० । नाट्यभेदे,
ज० ५ वक्र० । आ० चू० । आ० म० । गेयदोषे, द्रुत यस्वरित गीयते,
त्वरितगाने हि रागपुष्टिरक्करव्यक्तिश्च न प्रवति । ज० १ वक्र० ।
जी० । द्रव्यध्वंस्, दु-क० । वृक्के, पु० । शीघ्रतावति, ऊर्वाभूते,
पलायित च । त्रि० । वाच० ।

दुयअ द्विक-त्रि० । द्विपरिमाणे, भ० ८ श० १ उ० ।

द्विपद-त्रि० । द्विपदे, “ एव दुयओ भेओ । ” पृथिव्यप्कायप्र-
योगपरिणतेष्विव द्विको द्विपरिमाणो, द्विपदो वा । भ० ८ श०
१ उ० ।

दुयग्गा-देशी-द्वात्रिंशद्विपती इत्यस्मिन्नर्थे, उच० । “ बहु-
सो परितप्पती दुयग्गा वि । ” उच० १३ अ० ।

दुयचारित्त-द्रुनचारित्त्व-न० । असमाधिस्थानभेदे, प्रश्न० ५
सम्ब० द्वार ।

दुयहाण-द्विरुत्थान-न० । मूलगुणोत्तरगुणस्थाने, प० चू० ।

दुयविलविय-द्रुतविलम्बित-न० । विलम्बितानि नये, रा० । आ०
म० । छन्दोभेदे, वाच० ।

दुयसीलय-द्रुतशीलत्व-न० । अपर्यालोच्य सम्राऽऽवेशाद् द्रुत
द्रुत भाषणाऽऽदिषु, ध० । तथाहि द्रुतशीलत्वं चाऽपर्यालोच्य स-
म्राऽऽवेशाद् द्रुत द्रुत भाषण तथा द्रुत द्रुत गमन द्रुत द्रुत कार्य-
करण स्वभावस्थितेनाऽपि तीव्रोद्वेकवशाद्द्वेण स्फुटनमिवेति
च । ध० ३ अधि० ।

दुया-द्विता-स्त्री० । द्वयोर्भावे, षो० १६ विव० ।

दुयाह-द्विकाह-न० । द्विजह्वये, आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ०
१ उ० ।

दुरयण-दुर्जन-पु० । “ जघयां य ” ॥ ८ । ४ । २६२ ॥ मागध्या
जघयां स्थाने यो भवतीति जस्य यः । प्रा० ४ पाद । दुष्टो
जनो यस्मात्, यदाचरणेन साधुरपि दुष्यति । खले, वाच० ।

दुर-दुर्-अव्य० । अभावे, व्य० २ उ० ।

दुरङ्कम-दुरतिक्रम-त्रि० । दु खेनातिक्रमो ब्रह्मघ्न विनाशो ये-
षा ते तथा । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । दुरतिब्रह्मनीये,
आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

दुरत-दुरन्त-न० । दुष्टोऽन्तो विनाशः प्रान्तो वा यस्य तद् दुर-
न्तम् । दुर्विनाशे, दुष्प्रान्ते, त० । आचा० । दुःखेनान्तः पर्यन्तो
यस्य तद् दुरन्तम् । उच० ७ अ० । दुष्टपर्यन्ते, ज्ञा० १ श्रु० ८
अ० । दुरवसाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । विपाकदारुणे, प्रश्न०
२ आश्र० द्वार । “ दुरतपतलकखणो । ” दुरन्तानि दुष्टपर्यवसा-
नानि प्रान्तान्यसुन्दराणि लक्षणानि यस्य स तथा । उपा० २
अ० । म० ।

दुरदर-देशी-दुःखोत्तीर्णे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

दुरणुचर-दुरनुचर-न० । स्था० ५ ठा० १ उ० । (‘ तिथ्यर ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २५६२ पृष्ठे व्याख्या) दु ख्वाऽऽसेव्ये प्रवचने
च । म० ६ श० ३३ उ० । ज्ञा० । दुःखेनानुचर्यते सेव्यते यः स
तथा । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । दु ख्वाऽऽसेव्ये सयमे, पञ्चा० १०
विव० । मार्गे, सयमानुष्ठानविधौ च । पु० । आचा० १ श्रु० ४
अ० ४ उ० ।

दुरणुपाद्य-दुरनुपालक-पु० । दु खेनानुपालयत इति दुरनुपा-
ल, स एव दुरनुपालक । दु खानुपालनीये, उच० २३ अ० ।
पञ्चा० ।

दुरत्थ-दूरस्थ-त्रि० । ग्रामाऽऽदेवंहि-स्थे, आचा० १ श्रु० ८ अ०
२ उ० ।

दुरप्प (ण्)-दुरात्मन्-पु० । दुष्टाऽऽचारप्रवृत्ते आत्मनि, उच०
२० अ० । ओघ० । आ० म० । प्रश्न० ।

दुरभि-दुरभि-पु० । वैमुख्यकृति, अनु० ।

दुरभिगन्ध-दुरभिगन्ध-पु० । दुरनि सर्वेषामभिमुख्येन दुष्टो
गन्धो यस्यासौ दुरभिगन्धः । दुर्गन्धयुक्ते, जी० ३ प्रति० २
उ० । आचा० ।

दुरभिगन्धणाम-दुरभिगन्धनाम-न० । यदुदयात् शरीरेषु गन्धो
दुरभिरुपजायते तद् दुरभिगन्धनाम । गन्धनामकर्मभेदे, कर्म०
६ कर्म० । प० स० ।

दुरभिगम-दुरभिगम-त्रि० । दुःखेनाभिगन्तव्ये, “ तत्रो पच्छा
अहेलाने ण दुरभिगमे पप्पत्ते । ” स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
अथ इत्यधोदोक्तमभि समेति, एव च सामर्थ्यात्प्राप्तमधोदोक्तो
दुरभिगम, क्रमेण पर्यान्ताभिगम्यत्वादिति । स्था० ३ ठा०
४ उ० । दुरवघोषे च । स० १० अङ्ग ।

दुरवगाह-दुरवगाह-त्रि० । दुष्प्रवेशे, “ खरेऽन्तरञ्च ” ॥ ८ ।
१ । १४ ॥ इति दुरन्त्यव्यञ्जनस्य स्वरपरे लुक् न । “ दुरवगा-
ह । ” भाव० १ अ० । दुष्प्रवेशे, विशेषः । आ० म० । दु ख्वाध्वये
च । स० १० अङ्ग ।

दुरस-द्विरस-न० । रसद्वये, तद्वति च । त्रि० । भ० १ श० ७
उ० । स्था० ।

दुरहि-दुरभि-पु० । दुर्गन्धे, त० ।

दुर्गहिगम-दुरजिगम-त्रि० । 'दुरभिगम' शब्दार्थे, स्था० ३ वा० ४ उ० ।

दुरहिद्विज-दुरधिष्ठित-त्रि० । दुराश्रये दुःसेवे, दश० ६ अ० ।

दुरहियास-दुरध्यास-त्रि० । सोढुमशक्ये दुर्विपहे, प्र० १५ श० । दुरधिसह्ये, भ० ५ श० ६ उ० । उपा० । विपा० ।

दुरहियासय-दुरध्यासक-त्रि० । दुरधिसहनीये, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । सूत्र० ।

दुरहिसह-दुरधिसह-त्रि० । सोढुमशक्ये, स्था० ६ वा० ।

दुराह-द्विरात्र-न० । द्वयो रात्रयोः समाहारे, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

दुराणुवत्-दुरानुवर्त-त्रि० । दुःखेनानुवर्त्ये, व्य० ३ उ० ।

दुराराह-दुराराध-त्रि० । दुःखेनाऽऽराधये, कल्प० ३ अधि० ए कण ।

दुरारोह-दुरारोह-त्रि० । दुःखेनाऽऽरुह्यतेऽध्यास्यत इति दुरा-
रोहः । दुरभ्यासे, उक्त० २३ अ० ।

दुराहोअ-देशी-तिमिरे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

दुरामय-दुराश्रय-त्रि० । दुःखेनाऽऽश्रयत इति दुराश्रय । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । दुःखेनाऽऽश्रयन्ति यमतिकोपनन्वाऽऽदिजिनि-
नि दुराश्रयः । उक्त० पाठे० १ अ० । कुरे, उक्त० १ अ० ।

दुरासह-त्रि० । दुःखेनाऽऽसाद्यतेऽभिचूयते इति दुरासहम् ।
दुरभिभवे, दश० २ अ० । दुःसहे च । उक्त० २२ अ० ।

दुरितारि-दुरितारि-स्त्री० । श्रीसंभवजिनस्व प्रवचनवेण्याम्,
प्रव० २७ द्वार ।

दुरिय-दुरित-न० । दुष्टमितं गमन नरकाऽऽदिस्थानमनेनेति ।
वाच० । पापे, आतु० ।

दुरियारि-दुरितारि-स्त्री० । 'दुरितारि' शब्दार्थे, प्रव० ७७ द्वार ।

दुरुक्क-धुरुक्त-न० । दुष्टमुक्तम् । दुष्टवचने, वाच० । आचा०
२ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

दुरुत्तर-दुरुत्तर-त्रि० । "स्वरेऽन्तरश्च" ॥ ८ । १ । १४ ॥ इ-
त्यन्तव्यञ्जनस्य स्वरे परे लुक् न । प्रा० १ पाद । दुःखेन उ-
त्तीर्यते । दुर्-उत्-वृ-खद् । दुस्तरं, दुष्टमुत्तरम् । प्रा० १ पा-
द । दुष्टे उत्तरे, न० । वाच० । दुर्लक्ष्ये, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० २ उ० । दुर्गमे च । त्रि० । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

दुरुत्तार-दुरुत्तार-त्रि० । दुःखेनोत्तरणीये, आव० ३ अ० ।

दुरुप्पर-दुरुप्पर-त्रि० । दुःखेनोर्त्तुं शक्ये, सूत्र० १ श्रु० २ अ०
२ उ० ।

दुरुवचार-दुरुपचार-त्रि० । दुष्टे उपचारे, तद्वति च । 'दुरुवचारा-
ओ । "त० । दुरुपचारा - दुष्ट उपचार उपचारान्वितवचना-
ऽऽदिविस्तारो यासां तास्तथा स्त्रियः । त० ।

दुरुवणीय-दुरुपनीत-पु० । दुष्टमुपनीत निगमितमस्मिन्निति
दुरुपनीतम् । उपन्यासहेतुभेदे, दश० १ अ० । म्था० ।

दुरुपनीतद्वार व्याचिर्यासुराह-

अणमिसगिएणजिक्खुग, दुरुवणीए उदाहरणं (८९)

अत्रानिमिषा मत्स्या, तद्वग्रहणे भिद्भुददाहरणम्, इदं च लौ-

किकम्, अनेन चोक्तन्यायाल्लोकोत्तरमन्याक्षितं वेदितव्यमिति
गाथादलात्तरार्थः । भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम्-
" किञ्च कोऽहं तव्वाप्तिओ जालवावरुकरो मच्छुगवहाए चत्ति-
ओ । धुत्तेण भस्सव-आयरिय । अघणा ते कथा । सो जण-
जालमेत । " इत्यादि श्लोकादवसेयम्-

"कन्याऽऽचार्याऽवना ते ननु शफरवधे जालमइनासि मत्स्यान्,
ते मे मद्योपदशाः पिबसि ननु युत वेडयया यासि वंश्याम् ।
कृत्वाऽरीणां गर्लेऽहिं क नु तव रिपवो येषु सन्धिं विनाश-
चौरस्त्व द्यूतहेतोः कितव इति कथं येन दासीसुतोऽस्मि ॥१॥"

इदं लौकिकम् । चरणकरणानुयोगे तु-

" इय सासणस्स वण्णो, जायइ जेण न तारिस वूया ।

वादे वि उवहसिज्जइ, निगमणओ जेण तं चेव ॥ १ ॥ "

उदाहरणदोषता पुनरस्य स्पष्टैवेति । दश० १ अ० ।

दुरुवचार-दुरुपचार-त्रि० । 'दुरुवचार' शब्दार्थे, तं० ।

दुरुवृद्ध-दुरुद्वेष्टक-पु० । दुःखेनोद्वेष्टने, व्य० १ उ० ।

दुरुदमाण-दुरोह-त्रि० । दुष्टमारोहति, " सेज्जासधारण-
रुदमाणे । " आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । " से मि-
क्खू वा जिक्खुणी वा णाव उरुदमाणे । " आचा० २ श्रु० १
चू० ३ अ० १ उ० ।

दुरहियास-दुरध्यास-त्रि० । दुःखेनाधिसह्ये, सूत्र० २ श्रु०
१ अ० । ज० ।

दुरुद्ध-दूरुद्ध-त्रि० । आरुद्धे, स्था० ६ वा० । ज० ।

दुरुव-दूरुव-त्रि० । दुष्ट रूप यस्य स दूरुवः । सूत्र० २
श्रु० ३ अ० । धीमत्सदेहे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । विरूपे, आ० १
श्रु० १ अ० । " पगे उरुवे । " अमनाङ्गरूपे, स्था० १ ठा० । दुः-
स्वजावे च । भ० ७ श० ६ उ० । " दुरुवे उव्ववे । " भ०
१ श० ८ उ० । म्था० ।

दुरुवताय-दूरुपताक-पु० । दूरुपनाहेतुनया परिणमति दूरु-
रूपतां करोतीत्यर्थे, प्र० ७ श० १० उ० ।

दुरुवभक्तिव (ए)-दूरुपभक्तिव-पु० । अशुन्यादिभक्तके,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

दुरुहण-दुरोहण-न० । आरोहणे, नि० चू० १२ उ० ।

दुरुहित्तु-दूरुह-अव्य० । समारुह्येत्यर्थे, समारोष्येत्यर्थे च ।
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

दुरुहिय-दूरुह-अव्य० । आरुह्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

दुरेह-द्विरेफ-पु० । " द्विन्योस्तु " ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इतीत उश्व-
म् । 'दुरेहो । ' प्रा० १ पाद । द्वौ रेफौ वाचकनाम्नि यस्य स ।
अमरे, तच्छब्दस्य रेफद्वयवत्त्वेन तद्वाच्यमधुकरपदार्थेऽपि
द्विरेफत्वम् । वाच० ।

दुर्ली-देशी-कूर्मे, दे० ना० ५ वर्ग ४२ गाथा ।

दुस्त्र-देशी-वज्रे, दे० ना० ५ वर्ग ४१ गाथा ।

दुद्वज्जग-देशी-अघटमाने, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दुल्लज-दुर्लज-पु० । दुर्लज-खद् । कर्चूरे, दुर्गलजायाम,
भवेत्कण्टकार्यं च । स्त्री० । वाच० । दुर्गपे, त्रि० । प्रश्न० ३

आश्र० द्वार । पञ्चा० । दश० । उक्त० । सूत्र० । आ० म० । आ०
चू० । आतु० । आचा० । ज० । “ जीविय चयङ्, दुच्चय च-
यङ्, दुक्कर करेङ्, दुवह लहङ्, बोहिं वुङ्कङ् । ” (व्याख्याऽस्य
' भाङ् ' शब्दे द्वितीयभागे १३ पृष्ठे छष्ट्या) शतपाकसहस्र-
पाकाऽऽदिह्ये, नि० चू० १ उ० ।

दुष्टभद्व्यागाद-दुर्वजव्यागाद-पु० । दुर्वभद्व्यालाभेऽ-
नागादे, “ सतपागसहस्रपाग घय तेष्वा तेष्वा सादृणो कञ्ज, त-
स्मि अन्नभते दुष्टजद्व्यागाद । ” नि० चू० ११ उ० ।

दुष्टजवोद्विह-दुर्वभवोधिक-पु० । दुर्वभा बोधिर्जनान्तरे जि-
नधर्मप्राप्तिर्धस्यासी दुर्वभबोधिक । भवान्तरे दुरापजिनध-
र्मके, प्रति० । स्था० (' सुवभबोहिय ' शब्दे वर्णकोऽस्य वक्ष्यते)
परिवारपूयहेङ्, पासत्थाण च आणुवत्तीए ।

जो न कहेइ विमुद्धं, तं दुल्लहवोहियं जाण ॥२८॥

परिवार आत्मव्यतिरिक्त, तत् परिवारेण पूजा, परिवारस्य वा
पूजा परिवारपूजा । अथवा-परिवारपूजा हृस्वस्वप्रीतिप्रभवा, तस्या
हेतुर्निमित्तमिति । पार्श्वे सम्यक्त्व, तस्मिन् ज्ञानाऽऽदिपार्श्वे तिष्ठ-
न्तीति पार्श्वस्था, नेषामनुवृत्तिरनुवर्त्तन, तथा, यो न कथयति न
प्रकाशयति, विशुद्ध सर्वविशुद्ध सर्वविदुषिष्ठ यथावस्थित मु-
क्तिमार्गं, तमाचार्य साधु वा दुर्वजवोधिक जानीहि । अथमत्र भा-
वार्थ-यो हि मनोऽन्वविश्वोऽपि परिवारापेक्षया सम्यक्त्वसा-
ध्याचार न कथयति, अथमन्वया प्रवृत्त-सम्यक्त्वकथनेन प्रकटो
भविष्यति, ततोऽयं भवि सरोषो भविष्यति, ततः शरीराऽऽदिस्ति-
ति न करिष्यति, पूजा वा न जविष्यतीति हेतोः, पार्श्वस्थानुवृत्त्या
वा यदुत मामेते सम्यक् कथयतः प्रकोप बास्यन्त्यतो वरमा-
त्मनाक्तिक कृतमिति; एते चानुवर्त्तिना भवन्तिवति स्वबुद्ध्या
सुन्दरमपि चिद्विधानाः सत्सारसागरे निपतन्ति ।

यत्न उक्तम्-

“ जिणाणां कृणताण, दूण निव्वाणकारण ।

सुदरपि सवुद्धीए, सव्व भवनिवधण ॥

जे गयआरभरया, ते जीवा हँति अप्पदोमयरा ।

तउ महपावयरा, जे आरअ पससति ॥ ”

यत् एवमत परमाऽऽराध्यकातिकसुरिभिरिव प्राणप्रहाणेऽपि
परानुवृत्त्याऽपि नैवान्यथा ज्ञावणीयमिति गार्थार्थ ॥ २८ ॥
दर्श० ३ तथ ।

दुष्टजवोद्विहयता-दुर्वजवोहिकता-खी० । दुर्वभा बोधिर्जनध-
र्मो यस्य स तथा, नन्वावस्तत्ता । दुर्वभजिनधर्मतायाम्,
स्था० ५ ठा० २ उ० । प्रति० । रा० । (पञ्चाभि कारणैर्दु-
र्वभबोधिकताकर्म करोतीत्युक्तम् ' अवषवाय ' शब्दे प्रथ-
मजागे ७९२ पृष्ठे)

दुष्टलिय-दुर्वलित-न० । दुर्- ' लघ ' ईप्सायाम्, भावे क ।
वाच० । दुष्टेच्छायाम्, दुर्वजवस्तुवाञ्छायाम्, महा० ६ अ० ।

दुल्लसिआ-देशी-दास्याम्, दे० ना० ५ वर्गे ४६ गाथा ।

दुल्लह-दुर्वभ-त्रि० । ' दुल्लभ ' शब्दार्थे, प्रहत० ३ आश्र० द्वार ।

दुल्लहवोहिय-दुर्वजवोधिक पु० । ' दुल्लभवोहिय ' शब्दार्थे,
प्रति० ।

दुल्लहसेजा-दुर्वजशय्या-खी० । असुल्लजवसतौ, पञ्चा० १७
विब० । नि० चू० ।

दुवअण-द्विवचन-न० । “ द्विन्योक्त ” ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इति
द्विशब्देकारस्योकार । “ दुवअण । ” प्रा० १ पाद । उच्यतेऽने-
नोक्तिर्बेति वचनम् । द्वयोरर्थयोर्वचन द्विवचनम् । स्था० ३ ठा०
६ उ० । व्याकरणोक्ते औतस्प्रवृत्तिप्रत्यये, वाच० । वस्तुत-
यप्रतिपादके वचने च । यथा वृद्धौ । आचा० २ शु० १ चू० ४
म० १ उ० । आ० म० । प्रज्ञा० ।

दुर्वई-झौपदी-खी० । दुपदराजद्विहतरि, झा० ।

एवं खलु जंब ! तेणं कालेणं तेणं समणं चंपा णामं
नयरी होत्था । तीमे णं चंपाए णयरीए वहिया उच्चरपुरि-
च्छिमे दिसीजाए सुज्जमिभागं णामं उज्जाणे होत्था । तत्थ
णं चंपाए णयरीए कोणिए णामं राया होत्था । महया
हिमवंतवसुओ । तत्थ णं चंपाए णयरीए तओ माहणा
जायरो परिवमंति । तं जहा-सोमे १, सोमदचे २, सो-
मजूई ३, अह्मा ० जाव रिउव्वेय ४ ० जाव सुपरिणिद्धिए
यावि होत्था । तेमि णं माहणाणं तओ जारियाओ हो-
त्था । तं जहा-नागसिरी, जूतसिरी, जन्वसिरी, सुकु-
मालपाणिपाया० जाव तेसिं णं माहणाए इट्ठा कंता पिया
मणुष्सां मणामा विउझे माखुस्सए कामजोए० जाव विह-
रति । तए णं तेसिं माहणाणं अमाया कयाडं एगयओ स-
मुवागयाए० जाव इमेयारूवे मिहो कहाममुद्धावे समुप्पज्जि-
त्या-एव खलु देवाणुप्पिया ! अम्ह इमे विउल्लधण० जाव
सावएजे अलाहि० जाव आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकाम
दाउं पकाम जोत्तु पकामं परिजाएउं, त सेय खलु अम्हं
देवाणुप्पिया ! अस्समसस्स गिहेसु कद्धाकल्लि विउल्ल
अमणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खमावेड, उवक्खमावेत्ता
परिभुजेमाणा विहरित्तए अस्समसस्स एयमं पणिमुणेति,
पणिमुणेत्ता कद्धाकल्लि अस्समसस्स गिहेसु विउल्लं अमणं
पाणं खाइमं साइमं उवक्खमावेति, उवक्खमावेत्ता परि-
जुजमाणा विहरंति । तए णं तीसे णागसिरीए माहणीए
अस्सया कयाडं जोयणवारए जाए यावि होत्था । तए णं
सा णागसिरी विउल्लं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्ख-
देति, उवक्खमेत्ता एग महं साद्वय तित्तालाउइयं बहुसं-
जारसजुत्त णेहावगादं उवक्खमावेति, उवक्खमावेत्ता एगं
विदुयं करयव्वंसि आसाएति, त खार ककुय अस्वज्जं वि-
सचुयं जाणित्ता एवं वयासी-धिरत्थु ण मम णागसिरीए
अहसाए अपुष्साए दूजगाए दूजगसत्ताए दूभगनिवो-
लियाए, त जाए णं मए साद्वइए बहुसभारसभिए नेहाव-
गादे उवक्खमिए सुवहुदव्वक्खए य नेहक्खए य कए, त जड
णं मम जाठयाओ जाणिस्संति, ताओ णं मम विसिस्संति,
तं जाव मम जाउया न जाणंति ताव मम सेयं एयं साद्व-
इयं तित्तालाउय बहुमभागनेहकय एगते गोवित्तए अणं

सालङ्ग्य महुरालाङ्ग्यं जाव नेहावगाढ उवक्खमियए एवं संपेहेति, संपेहेत्ता तं सालङ्ग्यं जाव गोवेति, गोवेत्ता अस्स सालङ्ग्यं महुरालाङ्ग्य उवक्खवेति, उवक्खवेत्ता तेसिं माहणाणं एहायाणं जाव सुहामणवरगयाण तं विउलं अमणं पाणं खाइमं साइमं परिवेसेइ । तए णं ते माहणा जिमियञ्चुत्तगगया समाणा आयंता चोक्खा परममुइञ्चूया सकम्मपञ्चत्ता जाया यावि होत्था । तए णं ताओ माहणीओ एहायाओ जाव विञ्चूसियाओ तं विउलं असणं पाण खाइम साइमं आहारंति, आहारेत्ता जेणेव सयाइं गिहाइ तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छत्ता सकम्मपञ्चत्ताओ जायाओ । तेणं कालेण तेणं समणं धम्मघोसा नामं थेरा जाव बहुपरिवारा जेणेव चंपा णामं णगरी जेणेव सुञ्चूमिभागे उज्जाणे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता अहापक्खिवं उग्गइं जाव विहरंति । परिसा णिगया, धम्मो कहिओ, परिसा पक्खिगया । तए णं तेसिं धम्मघोसाण थेराणं अंतवामी धम्मरुई नामं अणगारे उराले जाव तेयलेस्से मामं मासेण खममाणे विहरइ । तए णं से धम्मरुई णामं अणगारे मासखमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए सव्वभायं करेइ, वीयाए पोरिसीए भाणं जाएइ, तइयाए पोरिसीए जहा गोयमसामी तहेव ओगाहेइ, ओगाहेत्ता तहेव धम्मघोसं थेर आपुच्छति, आपुच्छत्ता जाव जेणेव चंपा नयरी उच्चनीचमज्जिमाइं कुत्ताइं जाव अरुमाणा जेणेव नागमिरीए माहणीए गिहे, तेणेव अणुप्पविट्ठे । तए णं सा णागसिरी धम्मरुईणामं अणगारं एज्जमाणं पासति, पासित्ता तस्स सालङ्ग्यस्स तित्तकरुयस्स बहुनेहाए पक्खिण्हियाए हट्टुड्डा उट्ठाए उट्ठेति, जेणेव भत्तघरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता त सालङ्ग्यं तित्ताङ्ग्यं बहुणेहावगाढ धम्मरुईस्स अणगारस्स पडिगहए मव्वमेव निस्सरति । तए णं से धम्मरुई अगारे अहापञ्चमिति कट्ठु नागसिरीए माहणीए गिहाओ पडिण्णिकखमति, पक्खिण्णिकखमित्ता चंपाए नयरीए मज्जं मज्जेण पक्खिण्णिकखमति, पक्खिण्णिकखमित्ता जेणेव सुञ्चूमिभागे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता जेणेव धम्मघोसा थेरा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता धम्मघोसस्स अदूरसामने इरियावहिय पक्खिमइ, पक्खिमित्ता अस्सपाण पक्खिहेइ, पडिहेइत्ता अस्सपाणं करयत्तासि पक्खिंसेति । तए णं ते धम्मघोसा थेरा तस्स सालङ्ग्यस्स बहुनेहावगाढस्स गंधेणं अञ्चूया समाणा ताओ सालङ्ग्याओ नेहावगाढाओ एगं विंदुगं गहाय करयत्तांमि आसायंति, तित्तगं खारं करुयं अखज्जं अज्जोच्च विस्सूयं जाणत्ता धम्मरुई अणगार एवं वयासी—जइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! एय सालङ्ग्यं जाव बहुणेहावगाढं आहारेइ, तेणं

तुम अकाळे चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि, तं मा णं तुमं देवाणुप्पिया ! इमं सालङ्ग्यं जाव आहारेसि, मा णं तुमं अकाळे चेव जीवियाओ ववरोविज्जमि, तं गच्छह णं तुमं देवाणुप्पिया ! इमं सालङ्ग्यं एगंतमणावाए अचित्ते थमिंहे परिट्ठेवह, पग्गिहेत्ता अमं फामुयं एसणिज्ज असणं पाणं खाइम साइमं पक्खिगाहेत्ता आहारं आहारेहि । तए णं से धम्मरुई अणगारे धम्मघोसाणं थेराणं एवं वुत्ते समाणे धम्मघोसस्स थेरस्स अंतियाओ पक्खिण्णिकखमति, पडिण्णिकखमित्ता सुञ्चूमिभागाओ उज्जाणाओ अदूरसामने थमिंहे पक्खिहेइति, पक्खिहेइत्ता तत्तां सालङ्ग्याओ एगं विंदुगं गहाय थमिलंमि णिस्सरइ । तए णं तस्स सालङ्ग्यस्स तित्ताङ्ग्यस्स बहुनेहावगाढस्स गंधेणं बहुणे पिपीलियामहस्साणि पाउञ्चूया, जं जहा णं पिपीलिया आहारेति, तं तहा अकाळे चेव जीवियाओ ववरोविज्जइ । तए णं तस्स धम्मरुईस्स अणगारस्स इमेयारुवे अवनत्थिए जाव समुप्पज्जित्था—जइ ताव इमस्स सालङ्ग्यस्स जाव एगमि विंदुयमि पक्खित्तमि अणगाइं पिपीलियामहस्साइं ववरोविज्जंति, तं जइ णं अहं एयं सालङ्ग्यं थमिलंसि मव्वं णिसिरामि तए णं बहुणं पाणं बहुणं जूयाणं बहुणं सत्ताणं बहुणं जीवाणं बहुकरणं भविस्सति, तं सेयं खज्जु ममं त सालङ्ग्यं जाव नेहावगाढं सयमेव आहारेत्तए, ममं चेव एएणं सरीरणं णिज्जाउ त्ति कट्ठु एवं संपेहेति, संपेहेत्ता मुहपोत्तियं पक्खिलेहेति, पक्खिलेहेत्ता सीसोवरि कायं पमज्जेइ, पमज्जेत्ता तं सालङ्ग्यं तित्तकडुयं बहुणेहावगाढ विलमिब पाणणञ्चूएणं अप्पाणेणं सव्वं मरीरकोट्ठगंमि पक्खिवाति । तए णं तस्स धम्मरुईस्स तं सालङ्ग्यं जाव नेहावगाढं आहारियस्स समाणस्स मुहुत्ततरेणं परिणममाणसि सरीरगंसि वेयणा पाउञ्चूया उज्जला जाव दुरहियासा, तए णं धम्मरुई अणगारे अथामे अवले अवारिए अपुरिसकारपरकमे अधाराणिज्जमिति कट्ठु आयास्संइगं एगंते ठवेइ, ठवेत्ता थमिलं पडिलेहेइ, पडिलेहेत्ता दव्वसंधारगं सथरेइ, सथरेत्ता दव्वसंधारगं दुरुहति, दुरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे संपलियकीणमएणे करयत्तापरिगाडिय सिरमावत्तं मत्थए अज्जलि कट्ठु एव वयासी—“एणमोऽत्थु णं अरुहताखं भगवंताणं जाव सपत्ताणं, एणमोऽत्थु णं धम्मघोसाणं थेराणं मम धम्मायरियाणं मम धम्मोवए—सगाणं पुत्तिं पि य णं मए धम्मघोसाणं थेराणं अंतिए सव्व पाणाइवाए पक्खखाए जावज्जीवाए जाव सव्वं परिग्गहे, इयाणं पि णं अहं तेसिं चेव जगवंताणं

अतियं सव्वं पाणातिवाय पच्चक्खामि० जाव सव्वं परि-
ग्गह पच्चक्खामि जावज्जीवाए जहा खंदओ० जाव चरिमे-
हिं ऊमासेहिं वोसिरामि” त्ति कट्टु आलोड्यपरिकंते समा-
हिपत्ते कालगए । तए एं ते धम्मघोसा थेरा धम्मरुई अ-
णगार चिरगय जाणेत्ता समणे निग्गथे सदावेति, सदावे-
त्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! धम्मरुई णाम
अणगारे मासखमणपारणगंसि सालइयस्स० जाव मादस्स
निमरणइयाए वहिया णिग्गए चिरगए, त गच्छइ एं तु-
ब्जे देवाणुप्पिया ! धम्मरुईस्म अणगास्म सव्वओ स-
मंता मग्गणगवेसणं करेह । तए एं ते समणा निग्गंथा० जाव
परिमुणोति, परिमुणेत्ता धम्मघोसाण थेराण अंतियाओ
परिणिकखमंति, परिणिकखमइत्ता धम्मरुईस्म अणगारस्स
सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेमाणा जेणेव थंभिले
तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता धम्मरुईस्स अणगार-
स्म मरीरग णिप्पाण णिच्छेइ जीवियाओ विप्पजड पा-
सति, पामइत्ता हा हा अहो अकज्जमिति कट्टु धम्मरुईस्म
अणगास्स परिनिव्वाणवत्तिय काउस्सगं करोति, धम्मरुई-
स्स अणगारस्स आयारभंरुगं गेएइति, गेएइत्ता जेणेव
धम्मघोसा थेरा तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता गमणा-
गमणाए परिकमति, पडिकमइत्ता एवं वयासी-एवं खलु
अम्हे तुम्हं अतियाओ परिणिकखमाणा सुज्जमिभागस्म उ-
ज्जाणस्म परिपेरते ण धम्मरुईस्स अणगारस्स सव्वं जाव
करेमाणा जेणेव थंभिले तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
० जाव इहं हव्वमागया, त काद्वगए एं जंते ! धम्मरुई अण-
गारे, इमासे आयारभंरुए । तए एं ते धम्मघोसा थेरा पुव्वगए
उवओग गच्छति, उवओगं गच्छित्ता समणे णिग्गंथे णिग्ग-
थाओ य सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु
अज्जो ! मम अंतेवाती धम्मरुई णाम अणगारे पयइभइए
० जाव विणीए मास मासेणं अणिकखत्तेणं तवोक्कमेण०
जाव णागसिरीए माहणीए गिहं अणुप्पविट्ठे । तए एं सा
णागसिरी माहणी० जाव णिसिरइ । तए ण से धम्मरुई
णाम अणगारे अहापज्जत्तमिति कट्टु० जाव काद्वं अणव-
क्खमाणे विहरति, से ए धम्मरुई णाम अणगारे बहुणि
वासाणि सामसुपरियागं पाउणित्ता आलोड्यपरिकंते समा-
हिपत्ते कालमासे काद्व किच्चा उहं सोहम्मो० जाव सव्वड-
मिच्छे महाविमाणे देवत्ताए उववस्से । तत्थ णं अजहम्मणु-
क्कोसेणं तेत्तीमं सागरोवमाइ ठिई पसत्ता । तत्थ ण धम्मरु-
ईस्स वि तेत्तीस सागरोवमाइ ठिती पसत्ता । मे एं धम्मरुई
देवे ताओ देवलोगाओ० जाव महाविदेहे वासे सिज्जिहिनि,
बुज्जिहित्ति० जाव अत काहिति । तं धिरत्थु एं अज्जो ! ना-

गसिरीए माहणीए अइष्ठाए अपुष्ठाए० जाव निवोलियाए
जइ ए तहाख्वे साहूणं साहूख्वे धम्मरुई णाम अणगारे मा-
सखमणपारणगंसि सालइए० जाव एहावगाढेणं अकाले
चेव जीवियाओ ववरोविए । तए एं ते समणा निग्गथा
धम्मघोमाण थेराणं अंतिए एयमइ सोच्चा णिमम्म चंपाए
णयरीए सिंघाडगतिग० जाव बहुजणस्स एवमाडक्खंति०
४ धिरत्थु एं देवाणुप्पिया ! णागसिरीए माहणीए० जाव
निवोलियाए, जाए णं तहाख्वे साहूणं साहूख्वे सालइएणं
जीवियाओ ववरोवेति । तए एं तेसिं समणाणं अंतिए एयमइ
सोच्चा णिसम्म बहुजणो अस्समस्स एवमाडक्खंति० ५ धि-
रत्थु एं णागसिरीए माहणीए० जाव ववरोविए । तए एं
ते माहणा चंपाए नयरीए बहुजणस्स अंतिए एयमइ सोच्चा
णिसम्म आसुत्ता० जाव मिसमिसेमाणा जेणेव णागसिरी
माहणी, तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता णागसिरी माह-
णि पववयासी-हं जो णागसिरी ! अपत्तियपत्तियए दुरं-
तपतलक्खणे हीणपुष्पचाउइसे धिरत्थु एं तव अधष्ठाए अ-
पुष्ठाए निवोलियाए० जाव ए तुमं तहाख्वे साहूणं साहूख्वे
मामखमणपारणगंसि सालइएण० जाव ववरोविए, उच्चाव-
याहिं अक्कोसणाहिं अक्कोसति, उच्चावयाहिं उच्छंसणाहिं उ-
च्छंसंति, उच्चावयाहिं निवभत्थणाहिं निवभत्थंति, उच्चावयाहिं
निच्छूहणाहिं निच्छूहंति, उच्चावयाहिं निच्छोरुणाहिं निच्छो-
हंति, तज्जेति, तालेंति, तज्जित्ता तालित्ता साओ गिहाओ
निवभच्छंति । तए एं सा नागसिरी माहणी सयाओ गिहाओ
निच्छूहा समाणी चंपाए नयरीए सिंघाडगतिगचउक्कचक्क-
चउम्मुहेसु बहुजणेण हीज्जिज्जमाणी खिसिज्जमाणी निदिज्ज-
माणी गरहिज्जमाणी तज्जिज्जमाणी तालिज्जमाणी वहि-
ज्जमाणी पव्वहिज्जमाणी विकारिज्जमाणी शुकारिज्जमाणी
कत्थइ वि ठाणं वा निलय वा अलज्जमाणी दंभिवडनिव-
सणा खडमद्वयखडघडगइत्थगया फुट्टइहाइसीमा मच्चिया-
चनगरेण अस्सिज्जमगा० जाव गेहे गेहे ण देहवलियाए
वित्ति कप्पेमाणी विहरति । तए णं तीसे नागसिरीए
माहणीए तव्ववसि चेव सोलस रोगायंका पाउव्वूया ।
तं जहा-“सासे १ खासे २ जरे ३ दाहे ४, कुच्छिसूले ५
जगंदरे ६ । अरसा ७ जोणिसूले ८ ० जाव कोहे १६ ।” तए
एं सा नागसिरी माहणी सोलसहिं रोगायंकेहिं अज्जिजू-
या समाणी अट्टुट्टवसइ कालमासे काल किच्चा छट्ठीए
पुढवीए उक्कोसेण वावीसं सागरोवमडितीए नेरइत्ताए
उववस्सा । सा ण तओऽणतर उव्वट्ठित्ता मच्छेसु उववस्सा ।
तत्थ ए सत्थवज्जा दाहवक्कीए कालमासे काद्वं किच्चा
अहे सत्तमाए पुढवीए उक्कोसेण तेत्तीसं सागरोवमडिईए

नेरइयत्ताए उववव्जा। सा एं तओऽणंतरं उववट्टिता दोच्चं पि मच्छेसु उववज्जाति। तत्थ वि य एं मत्थवज्जा दाहवक्तीए दोच्चं पि अहे सत्तमाए पुढवीए उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोव-
मट्टिंएसु नेरइएसु उववज्जाति। सा ए तओहिंतो० जाव उ-
ववट्टिता तच्चं पि मच्छेसु उववव्जा। तत्थ वि य एं सत्थवज्जा०
जाव काहमासे कालं किच्चा दोच्चं पि ण्ठाए पुढवीए उक्को-
सेणं, तओऽणंतरं उववट्टिता उरगेसु, एव जहा गोसालो
पुढवीसु तहा नेयव्वं० जाव ग्यणप्पजाओ सत्तसु उव-
वव्जा, तओ उववट्टिता सप्पीसु उववव्जा, तओ उववट्टि-
त्ता जाइं इमाइं खहरविहाणाइं० जाव अदुत्तरं च णं
खरवायरपुढविकाड्यत्ताएसु अणेगसयसदस्सखुत्तो, सा एं
तओऽणतरं उववट्टिता इहेव जवुदीवे दीवे भारहे
वासे चंपाए नयरीए सागरदत्तस्स सत्थवाहस्स भद्दाए
भारियाए कुच्चिसि दारियत्ताए पयाया ।

इद सर्वं सुगमम् । नवरं (सावइय ति) शारदिक, सारेण वा
रसेन चित्त युक्तम्-सारचित्तम्, (तित्तावाउय ति) कटुकतुम्बक-
म्, (बहुलभारमजुत्त) बहुभिः समारब्धैरूपरि प्रकैपञ्च्यै-
स्त्वगेलाप्रभृतिभिः सयुक्तं यत्तत्तथा, स्नेहावगाढ स्नेहव्याप्तम् ।
(दूर्भगसत्ताए ति) दुर्भग सत्त्व प्राणी यस्याः सा तथा ।
(दुर्भगनिबोद्धियाए ति) निम्बगुलिकेव निम्बफलमिव अत्यना-
देयत्वसाधर्म्याद् दुर्भगानां मध्ये निम्बगुलिका दुर्भगनिम्बगुलि-
का । अथवा-दुर्भगानां मध्ये निम्बोद्धिता निमज्जिता दुर्भगनि-
म्बोद्धिता (जावयाउ ति) देवराणां जाया भार्या इत्यर्थः । (वि-
लमिवेत्यादि) विले इव रन्ध्रे इव पन्नगभूतेन सर्पकल्पेन
आत्मना करणभूतेन सर्वे तदद्वावु शरीरकोणकेन प्रक्षिपति ।
यथा किल विले सर्प आत्मानं प्रक्षिपति प्रवेशयति पार्श्वान्
अनस्पृशन्, एवमसौ वदनकन्दरपादवान् असस्पृशन्नाहारेण
तदसचारणतस्तदलावु जउरविद्धे प्रवेशिनवानिति ज्ञाव । (गं-
मणागमणाए पडिक्कमति ति) गमनागमनामीर्यापधिकीम्, (उ-
च्चावयाहिं ति) असमञ्जसमिति । (अक्कोमणाहिं ति) मृताऽसि त्व-
मित्यादिभिर्वचनैः (उद्धसणाहिं ति) दुष्कुलीनेत्यादिभिः कुला-
ऽऽद्यभिमानपातनार्थैः (निच्छुहणाहिं ति) नि सराऽऽसद्वेहादि-
त्यादिभिः (निच्छोरुणाहिं ति) त्यजास्मदीय वस्त्राऽऽदीत्यादि-
भिः (नज्जेति ति) ज्ञास्यमि पापे ! इत्यादिजननतः । (ताल्लिति
ति) चपेटाऽऽदिभिः । हल्यमाना जात्युद्वेगनेन, खिंस्यमाना
परोक्षकुत्सनेन, निन्द्यमाना मनसा जनेन, गह्यमाणा तत्समकमे-
ष, तज्यमाना बहुलीचालनेन ज्ञास्यमि पापे ! इत्यादिभजनतः ।
प्रत्यक्ष्यमाना यष्ट्यादिनामनेन, धिक्क्रियमाणा धिक्शब्दविष-
योक्रियमाणा, एव धूत्क्रियमाणा, दयिरु कृतसन्धान जीर्णवस्त्र, न-
स्य क्षण्ड निवसन परिधानं यस्याः सा तथा, खण्डमल्लक ख-
ण्डशराव जिज्ञाजाजन, खण्डयटक च पानीयमाजन, नौ हस्त-
योर्गते यस्याः सा तथा । (फुट्ट ति) स्फुटित स्फुटितकेशसच-
यत्वेन विकीर्णकेशः । (हमाहुर ति) अत्यर्थं, शीर्षं शिरो य-
स्याः सा तथा । मत्तिकाचटकरेण मत्तिकासमुदायेन, अन्वीय-
मानमार्गा अनुगम्यमानमार्गा मन्नाविद्ध हि वस्तु मत्तिकाभि-
वैष्टयत पवेति । देहवर्त्तिमित्येतद्व्याख्यानं देहवर्त्तिका, तथा,

अनुस्वारो नैपातिकः । (सत्थवज्जा ति) शस्त्रवध्या, जातेनि
गम्यते । (दाहवक्तीए ति) दाहव्युत्क्रान्त्या दाहोत्पत्त्या, “ख-
हरविहाणाइं० जाव अदुत्तरं च ” इत्यत्र गोशालकाध्ययनस-
मानं सूत्रं तत एव दृश्यं, बहुत्वात् तु न लिखितम् ।

तए णं सा जहा सत्थवाही नवएह मासाणं व-
हुपणिपुष्पाणं० जाव दारियं पयाया सुकुमालकोमलियग-
यतालुयसमाणा, तीसे णं दारियाए निव्वत्ताए वारसाहियाए
अम्मापियरो इमं एयारूवं गोणं गुणनिप्पन्नं नामधेज्जं
करेति-जम्हा णं एसा दारिया सुकुमालगयतालुयसमाणा,
तं होक्कणं अम्हं इमीसे दारियाए नामधेज्ज सुकुमा-
लिया । तए णं तीसे दारियाए अम्मापियरो णाम-
धेज्जं करेति सुकुमालिय ति । तए णं सा सुकुमालिया दारि-
या पंचघाईपरिगहिया । तं जहा-खीरघाईए, मज्जाणघाईए,
मडणघाईए, अंकघाईए, कील्लावणघाईए, गिरिकंदरमट्टीणा इव
चंपगल्लया णव्वाया निव्वायायंसि० जाव परिवट्ठ । तए णं
सा सुकुमालिया दारिया उम्मुक्कवाहभावा रूवेण य जाव-
णेण य लावणं य उक्किट्टा उक्किट्टसरीरा जाया आवि
होत्था । तत्थ णं चंपाए णयरीए जिणदत्ते णामं स-
त्थवाहे परिवसइ अहे । तस्स णं जिणदत्तस्म जहा भारि-
या सुकुमाला इट्ठा० जाव माणस्सए कामभोगे पच्चण्णव-
वमाणा विहरति । तस्म णं जिणदत्तस्स पुत्ते जहाए भा-
रियाए अत्तए सागरए णाम दारए सुकुमाले० जाव सु-
रूवे । तए णं से जिणदत्ते सत्थवाहे अस्सया कयाइ
सयाओ गिहाओ पणिणिकवमति, पणिणिकवमइत्ता सा-
गरदत्तस्म सत्थवाहस्स अदूरसामंतेण वीतीवयति, इमं च
णं सुकुमालिया दारिया एहाया चेन्नियासपरिवुत्ता उ-
प्पि आगासतल्लगसि कणगमइतदुसएणं कील्लमाणी की-
लमाणी विहरति । तए णं से जिणदत्ते सत्थवाहे
सुकुमालिय दारियं पासइ, पासइत्ता सुकुमालियाए दा-
रियाए रूवेण य जायविम्हए कोरुवियपुरिसे सदा-
वेइ, सदावेइत्ता एव वयासी-एम णं देवाणुप्पिया ! कस्स
दारिया, किं णाम्पेज्ज ? । तए णं से कोरुवियपुरिमा जि-
णदत्तेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ता समाणा इट्ठुट्ठा कर-
यत्त० जाव एवं वयामी-एस णं देवाणुप्पिया ! सागरद-
त्तस्म सत्थवाहस्म धूया भद्दाए अत्तए सुकुमालिया णाम
दारिया सुकुमालपाणि० जाव उक्किट्टा । तए णं से जिण-
दत्ते सत्थवाहे तेसि कोरुवियाणं अतिए एयमट्ठ सोच्चा
जेणव मए गेहे तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता एहा-
ए मित्तनानिमाद्धिं सपरिवुत्ते चंपाए णयरीए मज्ज म-
ज्जेणं जेणव सागरदत्तस्म सत्थवाहस्म गिहे तेणव उवा-
ए । तए णं से सागरदत्ते सत्थवाहे जिणदत्तं सत्थवाह

एज्जमाण पासति, पामडत्ता आनणाओ अब्बुद्धेति, अ-
ब्बुद्धेत्ता आसणेणं उवनिमतेति, उवनिमतेत्ता आस-
त्थं वीमत्थ सुहासणवरगयं जिणदत्तं सत्थवाहं एवं व-
यासी-जण देवाणुप्पिया ! किमागमणप्पओयणं ! । तए णं
से जिणदत्ते सत्थवाहे सागरदत्त सत्थवाहं एवं वया-
सी-एवं खट्ठु अह देवाणुप्पिया ! तव धूय जहाए अ-
त्तय सुकुमालिय सागरदत्तस्म भारियत्ताए वरेमि, जड णं
जाणह देवाणुप्पिया ! जुत्तं वा पत्तं वा सत्ताहणिज्ज वा
सरिसो वा संजोगो, तो दिज्जउ णं सुकुमादियया दा-
रिया सागरस्म दारगस्म, तए णं देवाणुप्पिया ! जण
किं दल्लयामो सुक भुकुमादिययाए ? । तए णं से सागरदत्ते स-
त्थवाहे जिणदत्त सत्थवाहं एव वयासी-एवं खट्ठु दे-
वाणुप्पिया ! सुकुमालिया दारिया एगा जाया इट्ठा ५ जा-
व किमग ! पुण पासणयाए, त नो खट्ठु अह इच्छामि
सुकुमालियाए दारियाए खणमवि विप्पओग, त जड
ए दवाणुप्पिया ! सागरए दारए मम घरजामाडए जवड,
तो णं अह सागरस्म दारगस्म सुकुमादिय दारिय
दल्लयामि ? । तए णं से जिणदत्ते सत्थवाहे सागरद-
त्तेणं सत्थवाहेण एव वुत्ते समाणे जेणेव मए गिहे ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सागरं दारय सदावेति, स-
दावेत्ता एवं वयामि-एव खट्ठु पुत्ता ! सागरदत्ते सत्थ-
वाहे मम एवं वयासी-एव खट्ठु देवाणुप्पिया ! सुकुमादिय-
या दारिया इट्ठा ५, त जड णं सागरए दारए ममं
घरजामाडए भवति० जाव दल्लयामि । तए णं से सागरए
दारए जिणदत्तेणं सत्थवाहेण एव वुत्ते समाणे तुसिणीए
संचिद्ध । तए णं से जिणदत्ते सत्थवाहे अप्पया कयाइ
सोहणसि तिडिकरणे विडलं अमणं पाणं खाडम साइमं
उवक्खवावेति, उवक्खवावेत्ता मित्तनाइं आमंतेति, आमं-
तेत्ता सक्करेत्ता सम्माणेत्ता सागरं दारय एहायं० जाव
मव्वालकारविजूसियं करेति, करेत्ता पुरिससहस्सवाहि-
णीयं मीयं दुरूहावेति, दुरूहावेत्ता मित्तनाइं० जाव परि-
बुद्धे सव्विहीए माओ गिहाओ णिग्गच्छइ, णिग्गच्छइत्ता
चंपा नगरिं जेणेव सागरदत्तस्स गिहे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता सीयाओ पच्चोरुहेति, पच्चोरुहेत्ता सागर दारग
सागरदत्तस्स उवणेइ । तए ण से सागरदत्ते सत्थवाहे
विपुल अमणं पाण खाडमं साडम उवक्खवावेइ. उवक्ख-
वावेत्ता० जाव सम्माणेत्ता सागरं दारग सुकुमादिययाए
दारियाए सच्चि पट्ठयं दुरूहावेति, दुरूहावेत्ता सेयापीत-
एहिं कलमेहिं मज्जावेति, मज्जावेत्ता होमं कारावेति, कारा-
वेत्ता सागरदत्तं दारग सुकुमादिययाए दारियाए पाणं

गिहावेइ । तए ण सागरए दारए सुकुमालियाए दा-
रियाए इमं एयारूवं पाणिफास पडिसवेदेति-से जहा-
णामए असिपत्तेइ वा० जाव मुम्मुरेइ वा, एत्तो अणिष्ठतराए
चेव पाणिफास संवेदेति । तए णं से सागरदारए अकामए
अवसवसे मुहुत्तमेत्तं मंचिद्धेति । तए ण सागरदत्ते सत्थवाहे
सागरस्स दारयस्स अम्मापियरो मित्तणाइं विडल अमणं
पाणं खाडमं साडम पुप्फवत्थ० जाव सम्माणेत्ता पणि-
विमज्जेइ । तए ण सागरए दारए सुकुमालियाए सच्चि
जेणेव वासघरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छेत्ता सुकुमा-
लियाए दारियाए सच्चि तद्धिमंसि निवज्जइ । तए ण
से सागरए दारए सुकुमालियाए दारियाए इमं एयारूवं
अगफासं संवेदेति-से जहाणामए असिपत्तेइ वा० जाव
अमणामतराए चेव अंगफासं पच्चणुवन्नदमाणे विहरति ।
तए ण तं सागरदारए अगफासं असहमाणे अवसवसे
मुहुत्तमेत्तं संचिद्धति । तए ण सागरए दारए सुकुमालिय
सुहपसुत्तं जाणेत्ता सुकुमालिया ए दारियाए पासाओ उ-
ट्टेति, उट्टेत्ता जेणेव सए सयणिज्जे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता सयणीयंसि निवज्जइ । तए णं सुकुमालिया
दारिया तओ मुहुत्ततरस्स पण्णिवुत्ता समाणी पतिव्वया
पतिमणुरत्ता पतिं पामे अपासमाणी तद्धिमाओ उट्टेति,
उट्टेत्ता जेणेव मए सयणिज्जे तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
च्छइत्ता सागरस्स दारगस्स पासे णिवज्जति । तए ण से
सागरए दारए सुकुमालियाए दारियाए दोच्चं पि इमं एया-
रूवं अगफास पडिसवेदेति-से जहाणामए असिपत्तेइ वा०
जाव अमणामतराए चेव अगफासं पच्चणुवन्नदमाणे विहरइ ।
तए णं सागरए दारए त अगफासं असहमाणे अकाममा-
णे अवसवसे मुहुत्तमेत्तं संचिद्धति । तए ण सागरए दारए
सुकुमालियं दारियं सुहपसुत्तं जाणेत्ता सयणिज्जाओ
उट्टेति, उट्टेत्ता वासघरस्स दारं विहावेति, विहावेत्ता
मारासुक्के विव कागए जामेव दिमि पाउव्वूए तामेव दिसिं
पडिगए । तए ण सुकुमालिया दारिया तओ मुहुत्ततरस्स
पण्णिवुत्ता पतिव्वया० जाव अपाममाणी सयणिज्जाओ उ-
ट्टेति, उट्टेत्ता सागरस्स दारयस्स सव्वओ समता मग्गणग-
वेसणं करेमाणी करेमाणी वासघरस्स दार विहाडिय पासति,
पामेत्ता एव वयासी-गए ण से सागरए दारए त्ति कहु
ओहयमणसकप्पा० जाव जियायति । तए ण सा भद्दा सत्थ-
वाह । कहुं पाउ० दासचेरुं सदावेति, सदावेत्ता एव वया-
सी-गच्छइ णं तुम देवाणुप्पिया ! बह्वरस्स मुहधोवणियं
उवणेदि । तए ण सा दामचेही भद्दाए सत्थवाहीए एव
वुत्ता समाणी एयमट्ठं तह त्ति पण्णिसुणेति, पडिसुणेत्ता मुह-

धोवणियं गिएहेइ, गिएहेत्ता जेणेव वासघरे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छित्ता सुकुमालियं दारियं० जाव जियायमा-
णि पासेति, पासेत्ता एवं वयासी-किं णं तुमं देवाणुप्पिया !
ओहयमण० जाव जियाहि ?। तए ण सा सुकुमालिया दा-
रिया तं दासचेमिय एव वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया !
सागरए दारए ममं सुहपसुत्तं जाणित्ता मम पासाओ उट्टे-
ति, उट्टेत्ता वासघरदुवारं अवगुणेति, अवगुणेत्ता० जाव
पफिगए, तए णं अहं मुहुत्तंतरस्स० जाव दारं विहामियं
पासामि, गए णं से सागरए त्ति कहु ओहयमण० जाव
जियामि । तए णं सा दासचेडी सुकुमादियाए दारियाए ए-
यमहं सोच्चा जेणेव सागरदत्ते सत्यवाहे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छित्ता सागरदत्तस्म एयमहं निवेदेति । तए णं से
सागरदत्ते दासचेडीए अंतिए एयमहं सोच्चा णिसम्म
आसुरुत्ते० ५ जेणेव मिणदत्तस्म सत्यवाहस्स गिहे ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जिणदत्त सत्यवाहं एव
वयासी-किं णं देवाणुप्पिया ! एवं जुत्तं वा पत्त वा कु-
ट्ठाणुरुव वा कुट्ठमरिसं वा, जं णं सागरए दारए सुकुमादियं
दारियं अदिट्ठदोसवमियं विप्पजहाय इहमागए, वहुहिं खि-
ज्जणियाहिय रुट्ठणियाहिय उवावभति । तए णं जिणदत्ते
सत्यवाहे सागरदत्तस्म सत्यवाहस्स एयमहं सोच्चा जेणेव
सागरए दारए तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता सागरं
दारयं एवं वयासी-कुट्ठु णं पुत्ता ! तुमे कयं, सागरदत्तस्म
सत्यवाहस्स गिहाओ इह हव्वमागए, तेणं तं गच्छइ णं तुमं
पुत्ता ! एवमदि गए सागरदत्तस्स सत्यवाहस्स गिहे । तए
णं मे मागए जिणदत्तं सत्यवाहं एवं वयासी-अवि-
याइं अह ताओ गिरिपरुणं वा तरुपरुणं वा मरुपरुवायं
वा जलप्पवेसं वा जलणप्पवेसं वा विसज्जखणं वा वेहाण-
सं वा सत्यावारुणं वा गिच्छपट्टं वा पव्वज्ज वा विदेसगमणं
वा अब्भुवगच्छेज्जामि, नो खलु अहं सागरदत्तस्म सत्य-
वाहस्स गिहं गच्छेज्जामि । तए णं से सागरदत्ते सत्यवाहे
कुट्ठंतरिए सागरस्म एयमहं निसामेति, लज्जिए विट्ठे पविट्ठे
विव जिणदत्तस्म गिहाओ पफिणिकखमति, पफिणिकख-
मित्ता जेणेव सए गेहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
सुकुमालियं दारियं सदावेति, सदावेत्ता अंके निवेसेति,
निवेसेत्ता एव वयासी-किं णं तव पुत्ता ! सागर-
एणं दारएणं मुक्का, अह णं तुमं तस्स दाहामि, जस्स
णं तुमं इच्छा० जाव मणाभिरामा जविस्ससि त्ति सुकुमा-
लिय दारियं ताहिं इच्छाहिं० जाव वहुहिं वग्गुहिं समा-
सासेइ, समामासेत्ता पफिविमज्जेति । तए णं मे सा-
गरदत्ते सत्यवाहे अकया उप्पि आगामतद्वगंनि सु-

हानिसन्ने रायमग्ग अवलोएमाणे अवलोएमाणे चिद्धति ।
तए णं सागरदत्ते सत्यवाहे एणं मह दमगपुरिस पासति
दंरुखरुनिवसणं खंरुमद्वगखरुधरुहत्थगय मच्छियासह-
स्सेहिं० जाव अस्सिज्जमाणमग्ग । तए णं से सागरदत्ते सत्य-
वाहे कोरुवियपुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-
तुव्वे णं देवाणुप्पिया ! एत दमगं पुरिसं विट्ठेणं अ-
सणं पाणं खाइमं साइमं पफिओभेह, पडिलोत्तेत्ता गिहं
अणुप्पवेभेह, अणुप्पवेसेत्ता खरुमद्वगं खंडघटगं च
से एणंते पामेह, पामेत्ता अलकारियकम्मं करेह,
करेत्ता एहायं कयवलिकम्मं० जाव विभूसियं करेह,
करेत्ता मणुणं असणं पाणं खाइमं साइमं जोयावेह,
भोयावेत्ता मम अंतियं उवणेह । तए णं ते कोरुवियपुरिसा
० जाव पफिसुणंति, पडिसुणेत्ता जेणेव से दमगपुरिसे ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता त दमगं असण पाणं खाइमं
साइमं पफिलोत्तेति, सयं गिहं अणुप्पवेसति, अणुप्प-
वेसेत्ता त खंरुमद्वगं खंडघटगं च तस्स दमगपुरि-
सस्म एणंते पाडेति । तए णं से दमगपुरिसे तंमि खरुम-
द्वगंसि खंडघटगंसि य पाडिज्जमाणंसि महया महया
महेणं आरसानि । तए णं से सागरदत्ते सत्यवाहे तस्स
दमगपुरिमस्म तं महया महया आरमियसह मोच्चा णिमम्म
[तए णं] सागरदत्ते कोरुवियपुरिसे सदावेइ, सदावेत्ता
एव वयासी-किं णं देवाणुप्पिया ! एस दमगपुरिसे महया
महया सहेणं आरमति ?। तए णं ते कोरुवियपुरिमा
तं सागरदत्तं सत्यवाहं एवं वयासी-एस णं सामी !
तंसि खंरुमद्वगंसि खंडघटगंसि य पामिज्जमाणंसि म-
हया महया सहेणं आरसति । तए णं से सागरदत्ते सत्यवा-
हे तं कोरुवियपुरिसं एवं वयासी-मा णं तुव्वे देवाणुप्पि-
या ! एयस्स दमगपुरिसस्स तं खंरुमद्वगं० जाव पाडेह, पासे
उवेह, जहा णं पत्तिय भवति । ते वि तहेव ठवेति, ठवेत्ता
तस्स दमगस्स पुरिसस्स अंलकारियं कम्मं करेति, करेत्ता
सयपागसहस्सपागेहिं तेद्वेहिं अविज्जेति, अविज्जिए स-
माणे सुरज्जिणा गंधुव्वट्ठएणं गाय उव्वट्ठति, उमिणोदग-
गयोदगेणं एहाएति, सीओदगेणं एहावेति, एहावेत्ता प-
म्हलसुकुमालाए गंधकामाइए गायान लूहेति, लूहेत्ता हं-
सदकखणपम्हलरुगं परिहिति, परिहित्ता सव्वाल्लकार-
विजूसिय करेति, करेत्ता विट्ठं असणं पाणं खाइमं सा-
इमं भोयावेति, जोयावेत्ता सागरदत्तस्म सत्यवाहस्स
उवणेति । तए णं से सागरदत्ते सत्यवाहे सुकुमालियं दा-
रियं एहायं० जाव सव्वाल्लकारविजूसियं करेत्ता तं दमग-
पुरिसं एवं वयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! मम वया

इडा एयं एं अहं तव जारियत्ताए दत्तामि, भदियाए भ-
हं जवेज्जामि । तए एं से दमगपुरिसे सागरदत्तस्स सत्थ-
वाहस्स एयमठं पन्निमुणेति, पन्निमुणेत्ता सुकुमाद्वियाए
दारियाए सच्छि वामघरं अणुप्पविसति, सुकुमाद्वियाए
दारियाए सच्छि तद्धिमंसि निवज्जति । तए एं से दमगपु-
रिसे सुकुमाद्वियाए दारियाए सच्छि इमेयारूवं अंगफासं प-
न्निसेवेदंति, सेसं जडा सागरस्स० जाव मयाणिज्जाओ अ-
ब्भुट्टेति, अब्भुट्टेत्ता वामघराओ णिगच्छति, णिगच्छि-
त्ता खंडमद्वलग खंडघरुग च गहाय मारामुक्के विव कागए
जामेव दिस्सि पाउब्भूए तामेव दिस्सि पडिगए । तए एं सा
सुकुमालिया दारिया० जाव गए ए से दमगपुरिसे ति कट्टु
ओहयमण० जाव क्रियायति । तए एं सा भदा कट्टं पा-
उब्भूया दासचेन्नि सदावेति, सदावेत्ता० जाव सागरदत्तस्स
सत्थवाहस्स एयमठं निवेदेति । तए एं से सागरदत्ते स-
त्थवाहे तदेव संजंते समाणे जेणेव वासघरे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छित्ता सुकुमाद्विया दारियं अंके निवेसेइ,
निवेसेत्ता एवं वयामी-अहो एं तुमं पुत्ता ! पुरा पुराणाण०
जाव पच्चणुब्भवमाणी विहरसि, तं मा एं तुमं पुत्ता ! ओह-
यमण० जाव क्रियाहि, तुम एं पुत्ता ! मम महाणत्तंमि वि-
पुलं असणं पाणं खाइमं साइमं जहा पोहिट्ठाण० जाव प-
रिजाएमाणी विहराहि । तए एं सा सुकुमालिया दारिया
एयमठं पडिमुणोति, पडिमुणेत्ता महाणत्तंमि विपुलं
असणं पाणं खाइमं साइमं जाव दलमाणी विहरति ।

सुकुमालके कोमले कामसत्यर्थं गजतालुकसमाना, गज-
तालुक ह्यर्थं च सुकुमाद्व भवतीति । “ जुत्त वेत्यादि ”
युक्त सगत (पत्त ति) प्राप्त प्राप्तकाल, पात्र वा गु-
णानामेष पुत्र । श्लाघनीय वा, सहशो वा सयोगो
विवाहयोरिति । “ से जहानामए असिपत्तेइ वा ” इ-
त्यत्र यावत्करणादिद् दृष्टव्यम्-“ करपत्तेइ वा खुरपत्तेइ
वा कलवचीरिकापत्तेइ वा सत्तिअगेइ वा कौतगेइ वा तोम-
रगेइ वा भिम्मिमालगेइ वा सूचिकलावएइ वा विच्छु-
यकडेइ वा कविकच्छूइ वा इगाळेइ वा मुमुरेइ वा अच्चीइ
वा जालेइ वा अलाएइ वा सुक्कागणीइ वा जवे एयारूवे । नो
इण्टे समट्टे । एत्तो अणिट्टनराए चेव अकततराए चेव, अणिय-
तराए चेव, अमणुत्तराए चेव, अमणामतराए चेव ति । ”
तत्रासिपत्र खड्डं, करपत्र ककच, खुरपत्र खुरं, कदम्बचीरि-
काऽऽदीनि लोककृत्याऽवसेयानि, वृश्चिककण्टक, कपिकच्छू
खजूकारी वनस्पतिविशेष, अद्धारो विज्वरो विज्वाहोऽग्निफलं,
मुम्मरोऽग्निफलमिथ जस्स, अर्चिरिन्धनप्रतियक्का ज्वाहा, ज्वा-
ला तु इन्धनच्छिन्ना, अद्धारतमुलमुक, शुक्लाग्निरयस्विगमान्तर्गतो-
ऽग्निरिति । (अकामए ति) अकामको निरजिलाय । (अघ-
सवमे ति) अपस्ववशं, अपगतात्मा तन्त्रत्वे इत्यर्थः । (त-
ल्लिमसि निवज्जइ ति) तद्वपे शयनीये निपद्यते, (पडिघय ति) प-
ति तर्तार व्रतयति तमेवाभिगच्छामीत्येवं नियम करोतीति । प

तिव्रता पतिमनुरक्ता भर्तार प्रति रागवतीति । (मारामुक्के विव
कागए ति) मर्यन्ते प्राणिनो यस्यां शालायां सा मारा श्रता,
तस्या मुको यः स मारामुको, माराद्वा मरणान्मारकपुरुषाद्वा
मुको विच्छुद्धितः, काको वायसः । (पडिघरस्स ति) व-
धूश्च वरश्च वधूवरं, तस्य, (कुत्ताणुरूव ति) कुत्ताचित्त,
वणिजा वाणिज्यमिव (कुवसरिस्स ति) श्रीमद्वणिजा रत्न-
वाणिज्यमिव (अदिच्छदोसवमिय ति) न दृष्टे उपलब्ध्यस्वरूपे
दोषे दृष्टे पतिता समापन्ना अदृष्टदोषपतिता तां (खिज्जणि-
याहि ति) खेदक्रियाभि, रुष्टनिकाभि, रुदितक्रियाभि,
(मरुप्पवाय व ति) निर्जलदशे प्रपात (सत्थावारुण ति)
शस्त्रेणावपाटन विदारणमात्मन इत्यर्थः । (गिरुपठ ति)
गृध्रस्पृष्ट गृध्रे, स्पर्शन कलेवराणा मध्ये निपत्य गृध्रेणात्मनो
जकणमित्यर्थः । (अब्भुवगच्छेज्जामि ति) अभ्युपैमि । “ पुरा
पुराणाण ” इत्यत्र यावत्करणादेव दृष्टव्यम्-“ दुष्णिष्ठाणं
दुप्पन्निकताण कमाण पावाण कम्माण पावण फलविच्छि-
विसेसति । ” अयमर्थः-पुरा पूर्वं भवे पुराणानामती-
तकालभाविना तथा दुश्चीर्णं दुश्चरित मृत्वादाद-
नपारदारिकाऽऽदि, तद्धेतुकानि कर्माण्यपि दुश्चीर्णानि
व्यपदिश्यन्ते, अतस्तेषामेव दुष्पराक्रान्तं प्राणिघातादत्ता-
पहाराऽऽदिकृताना प्रकृत्यादिभेदेन, पुराशब्दस्येह सवन्ध,
पापानामपुण्यरूपाणां कर्मणां ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनां पापकर्म
अशुभ फलवृत्तिविशेषम्, उदयवर्तनभेद प्रत्यनुभवन्ती विहरसि
वर्तसे ।

तेणं काहेणं तेणं समएणं गोवालियाओ अज्जाओ व-
हुस्सुयाओ एवं जहेव तेयक्षिनाए सुव्वयाओ, तहेव समो-
सदाओ, तहेव सघारुओ जाव गिहं अणुप्पविट्ठो, तहेव०
जाव सुकुमाद्विया पन्निआभेइ, पडिआजेत्ता एवं वयासी-एवं
खड्डु अज्जाओ ! अहं सागरस्स दारगस्स अणिट्ठाण जाव
अमणामा, एच्छइ एं सागरदारए मम नामं वा० जाव परि-
जोग वा, जस्स जस्स वि य ए दिज्जामि तस्स तस्म वि य एं
अणिट्ठाण जाव अमणामा जवामि, तुम्भे य एं अज्जाओ बहु-
णायाओ, एवं जहा पोहिट्ठाण जाव उवल्ले, जेण अह
सागरदारगस्स इडा कताण जाव जवेज्जामि । अज्जाओ
तहेव भणति, तहेव साविया जाया, तहेव चिंता, तहेव साग-
रदत्त सत्थवाह आपुच्छति, आपुच्छित्ताण जाव गोवालिया-
णं अज्जाण अंतियं पच्चइया । तए एं सा सुकुमालिया
अज्जा जाया इरियासमिया० जाव गुत्तवज्जयारिणी वहुहिं
चउत्थल्लट्टम० जाव विहरति । तए एं सा सुकुमाद्विया
अज्जा अणया कयाइ जेणेव गोवालियाओ अज्जाओ
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता वंदति, नमसति, नमसित्ता
एव वयासी-इच्छामि णं अज्जा ! तुम्हेहिं अब्भणुम्माया स-
माणी चंपाए णयरीए वाहिं सुत्तमिभागस्स उज्जाणस्स
अदूरसामंतेणं ठट्ठं छंछं अणिविक्खत्तेण तवोक्कम्पेस सू-
राजिमुही आयावेमाणी विहरिचए । तए एं ताओ गोवाञ्चि-

याओ अज्जाओ सुकुमादियं अज्जं एवं वयासी-अम्हे
 एं अज्जो ! ममणीओ निगयीओ इरियासमियाओ जाव
 गुत्तवंभयारिणीओ, नो खलु अम्हं कप्पति वहिया गामस्म
 वा जाव सखिनेमस्म वा जाव अहं अहं कप्पति जाव विहरित्तए,
 कप्पति एं अम्ह अतो उवस्मयस्म वत्तिपरिक्खित्तस्म मं-
 घाडिवहियाए एं समतलपडयाए आयावित्तए । तए एं सा
 सुकुमालिया अज्जा गोवालियाए अज्जाए एयमहं नो स-
 द्दहति, नो पत्तियति, नो रोवेति, एयमहं अमदहमाणे अप-
 त्तियमाणे सुज्जमिन्नागस्म उज्जाणस्म अदूरमापते अहं अ-
 हं जाव विहरति । तत्थ एं चंपाए नयरीए ललियनाम
 गाढी परिवमड, नरयडिन्नवियाग अम्मापिडं निययानि-
 पिवासा वेमविहारकयणिकेया णाणाविहअवियणयप्पहा-
 णा अह्मा जाव अपरिज्जूया । तत्थ एं चंपाए णयरीए
 देवदत्ता णाम गणिया होत्या सुकुमादिया जहा अरुणा । तए
 णं तीसे अज्जियए गोड्डीए अस्सया कयऽ पच गोड्डिलगपु-
 रिसा देवदत्ताए गणियाए सद्धि सुज्जमिन्नागस्म उज्जा-
 णमिरि पच गुवभवमाणा विहरति । तत्थ एं एगे गोड्डिलगपु-
 रिमे देवदत्त गणिय उच्छग धरेड, एगे पुग्गिमे पिट्टओ आय-
 वत्त धरेड, एगे पुरिमे पुष्कपूरियं रयति, एगे पुरिमे पाए रएड,
 एगे पुरिमे चामरुक्खेवं करेति । तए एं मा सुकुमादिया अज्जा
 देवदत्त गणिय तेहि पचहि गोड्डिलगपुरिसेहि मद्धि उराओहि
 माणुस्मगाइं जोगभांगाड जुंजमाणी पासति, पासेत्ता इमेया-
 रूवे अवज्जित्तियए चित्तिए पत्तियए मणोगयसंकप्पे समुप्प-
 जिज्जित्ता-अहो ण इमा इत्तियया पुग पोराणाणं जाव वि-
 हरति । त जड एं मे इमस्म सुचरियस्स तवनियमवज्जचे-
 रयामस्स कलासे फल्लवित्तिविमेमे अत्थि, तां ण अहमवि
 आगमिस्मेण नवग्गहणेण इमेयारूवाड उगवाडं माणु-
 स्मगाडं जाव विहरज्जामि त्ति कट्टु गियाण करेड, करे-
 त्ता आयावणज्जमीए पचोरुहड । तए एं मा सुकुमादिया
 अज्जा मरीरपाउभिया जाया यावि होत्या । अज्जिक्खणं
 अज्जिक्खणं हत्थे धोवेड, अज्जि० १ पाए धोवेड, अज्जि० १
 सीमं धोवेड, अमि० १ मुहं धोवेड, अज्जि० १ थणनराडं
 धोवेड, अमि० १ कक्खतराडं धोवेति, अमि० १ गुज्जतराडं
 धोवेति । जत्थ एं ठाण वा सेज्ज वा निमीहियं वा चेएड,
 तत्थ वि य एं पुव्वामेव उदएणं अव्वुक्खित्ता तओ पच्छा
 जणं वा मिज्जं वा णिमीहियं वा चेएड । तए एं ताओ
 गोवालियाओ अज्जाओ सुकुमादियं अज्जं एवं वयासी-
 एवं खलु अज्जे ! अम्हे ममणीओ निगयीओ इरियास-
 मियाओ जाव वंमचेरयारिणीओ, नो खलु कप्पति अम्हं
 मरीरपाउभियाए हांत्तए, तुम च ए अज्जे ! मरीरपाउभिया

अभिकखणं अज्जिक्खणं हत्थे धोवेसि० जाव चेतेमि, तत्तुम ए
 देवाणुप्पिया ! एयस्म ठाणस्म आलोएहि० जाव पक्खिज्जा-
 हि । तए एं सुकुमादिया अज्जा गोवालियाए अज्जाए अ-
 त्तिए एयमहं सोच्चा नो आढाइ, नो परियाणड. अणाढाइमाणा
 अपरिजाणमाणा विहरति । तए णं ताओ अज्जाओ सुकुमा-
 दिय अज्जं अज्जिक्खणं अज्जिक्खणं हत्थेति० जाव परिक्ख-
 ति, अज्जिक्खणं अभिकखणं एयमहं निवारंति । तए ए तीसे
 सुकुमादियाए अज्जाए समणीहिं निगयीहिं हत्थेति-
 उज्जमाणीए० जाव वारिज्जमाणीए इमेयारूवे अवज्ज-
 त्थिए चित्तिए पत्तियए मणोगयसंकप्पे समुप्पज्जि-
 त्ता-जया णं अह अगारमज्जे वसामि, तया ए अहं
 अपवमा, जया ए अह मुमा पव्वइया. तया णं अहं
 परवमा, पुव्वि च एं मम समणीओ आढति, इयाणिं तु
 नो आढंति, त सेयं खलु ममं कट्ठं पाउव्वूया गोवालियाए
 अज्जाए अतियाओ पक्खिक्खमेत्ता पाडिक्क उवस्मय
 उवसपज्जित्ता णं विहरित्तए त्ति कट्टु एव सपेहेति,
 सपेहेत्ता कल्ल गोवालियाए अज्जाए अतियाओ पक्खि-
 क्खमति, पडिक्खित्तमिन्ना पक्खिक्क उवस्सयं उवसपज्जि-
 त्ताए विहरति । तए णं मा सुकुमादिया अज्जा अणाढाइया
 अणिवारिया मच्छदमडं अज्जिक्खणं अभिकखणं हत्थं धोव-
 ति० जाव चेएति । तत्थ वि य णं पमत्ता पामत्तविहारिणी
 ओभसा ओसप्पविहारिणी कुमीला कुसीलविहारिणी संम-
 त्ता ममत्तविहारिणी बहूणि वासाणि मामप्पपरियागं पाउणि-
 त्ता अज्जमासियाए संदेहणाए तस्म ठाणस्म अणाढोडप-
 पक्खित्ता काद्वमामे काडं किच्चा ईमाणे कप्पे असायरमि वि-
 माणमि देवगणियत्ताए उववसा । तत्थेगड्याए देवीए नव-
 पडिओवमाड ठित । पणत्ता । तत्थ एं सुकुमादियाए देवीए
 नवपडिओवमाड ठिती पणत्ता । तेण काड्ढेण तेण ममएणं इहेव
 जंबुद्वीवे दीवे जागहे वासे पचालेसु जणवएसु कपिल्लपुरे णाम
 णयरं होत्या । वप्पओ । तत्थ एं पुव्वए णाम गया होत्या ।
 वप्पओ । तस्म णं दुवयस्म रणो चुत एी णाम देवी होत्या,
 सुकुमादिया जाव सुखा । तस्म णं दुवयस्म रणो पुत्ते चुलणीए
 देवीए अत्तए धक्खज्जुणं णामं कुमारे जुवगया होत्या । तए णं
 सा सुकुमादिया देवी ताओ देवलोगाओ आउग्गएण भव-
 क्खणं ठिडक्खणं अणतरं चय चत्ता इहव जंबुद्वीवे दीवे
 नारहं वासे पचालेसु जणवएसु कपिल्लपुरे नगरे दुवयस्म
 रणो चुलणीए देवीए कुच्छिमि दारियत्ताए पयाया । तए
 एं सा चुलणी देवी नवएहं मामाण बहूपक्खिपुष्पाण अ-
 ष्ठमाणं राडदियाणं वडक्कणाण सुकुमालपाणिपाय अ-
 होणपडिपुष्पचिंदियमरीर दारियं पयाया । तए एं

तीसे दारियाए निव्वत्ते वारसाहिण दिवसे इम एयारूव
णाम, जम्हा ए एसा दारिया दुवयस्म रम्भो धूया, च्चुवणीए
देवीए अत्तया, तं होज्जणं अम्हं इमीसे दारियाए णामधि-
ज्ज दोवई । तए णं तीसे अम्मापियरो इमं एयारूवं गोणं गु-
णनिष्फन्नं णामधेज्ज करिंति दोवई । तए णं सा दोवई दा-
रिया पंचथाईपरिग्गहिया । तं जहा-ग्वीरधाईए, अंकधाईए,
मंढणधाईए, कीत्तावणधाईए, मज्जणधाईए । गिरिकदरम-
द्वीणा इव चंपगद्वया णिवाया निव्वाघायामि सुहं सुहेणं
परिवद्ध । तए ण सा दोवई रायवरकक्षा उम्भुकवाञ्ज-
भावां जाव उक्किट्टमरीरा जाया यावि होत्या । तए णं सा
दोवई रायवरकक्षया अम्भया कयाई अंतेउरियाओ एहायं
जाव विज्जुमियं कंगति, दुवयस्म रम्भो पायवदिय पेसेड । तए
णं सा दोवई रायवरकक्षा जेणेव उवए राया तेणेव उवाग-
च्छइ, उवागच्छइत्ता दुवयस्म रम्भो पायग्गहण करेति । तए
ण से दुवए राया दोवई दारियं अंके निवेसेति, दोवईए रा-
यवरकक्षाए रूवेण य जोव्वणेण य लावणेण य जाय-
विम्हए दोवई रायवरकक्षं एव वयामी-जत्थ णं अहं
तुम पुत्ता ! रायस्स वा जुवरायस्स वा भारियत्ताए सयमेव
दलस्सामि, तत्थ णं तुम दुहिया वा सुहिया वा जवेज्जासि ?
तए णं मम जावजीवाए हिययदाहे भविस्समति; तं णं अहं पु-
त्ता ! अज्जयाइ सयवर रयामि, अज्जो ! पाएणं तुमं दिस्ससय-
वरा, जणं तुम सयमेव रायं जुवराय वा वरेहिसि, मे णं तव
भत्तारे भविस्सइ त्ति कहु ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव आसामेड,
पन्निविमज्जेति । तए णं से दुवए राया दूय सदावेति, सदावेत्ता
एव वयासी-गच्छइ णं तुम देवाणुप्पिया ! वारवइ णगरिं, तत्थ
णं तुम कएहं वासुदेवं समुदविजयपामोक्ख दमदसारे वज्ज-
देवपामुक्ख पंचमहावीरे उग्गसेणपामोक्खे मोल्लम रायमह-
स्से पज्जुलपामोक्खाओ अद्दुट्ठाओ कुमारकोमीओ संवपामो-
क्खाओ मड्ढि दुइतसाहस्सीओ वीरसेणपामुक्खाओ एकगी-
स वीरपुरिससाहस्सीओ महसेणपामुक्खाओ छप्पल वज्जव-
गमाहस्सीओ अस्से य बहवं रार्दसरतल्लवरमारुवियकोहुविय-
इवज्जमेह्मिमेणावइमत्थवाहप्पभिइओ करयलपरिग्गहिय दस-
एहं सिरसावत्तं मत्थए अजाहिं कहु जएणं विजएण वच्चावेहि,
वच्चावेत्ता एवं वयाहि-एवं खलु देवाणुप्पिया ! कपिह्वपुरे नगरे
दुवयस्स रम्भो धयाए चुलणीए देवीए अत्तयाए धड्डजुण-
कुमारस्स जगिणीए दावईए रायवरकक्षाए सयवरे जविस्स-
इ, तं णं तवजे दुवयं रायं अणुगिएहमाणा अकात्तपरि-
हीणा चेव कपिह्वपुरे नगरे समोसरइ । तए ण से दूए कर-
यल जाव कहु दुवयस्स रम्भो एयमद्व विणएणं पन्निमुणेति,
पन्निमुणेत्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छ

इत्ता कोहुवियपुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-खि-
प्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्गदं आसरइ जुत्तामेव उवड्ड-
वेह जाव उवड्डवेति । तए ण से दूए एहाए जाव सस्सिरीए
चाउग्गदं आमग्गह दुरूहति, दुरूहइत्ता वड्ढिं पुरिसेहिं
सन्नद्धवक्ख जाव गहियाउठपहरणेहिं सद्धिं संपरिवुडे
कपिह्वपुरे णगरं मज्जं मज्जेण णिग्गच्छति, णिग्गच्छइत्ता पं-
चालजणवयस्स मज्जं मज्जेणं जेणेव देसप्पते तेणेव उवा-
गच्छति, उवागच्छइत्ता सुरद्वजणवयस्स मज्जं मज्जेण जे-
णेव वारवती णगर । तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता वार-
वई नगरिं मज्जं मज्जेणं अणुप्पविसति, जेणेव कएहस्स वा-
सुदेवस्स वाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ, उ-
वागच्छइत्ता चाउग्गद आसरइ ठवेति, ठवेत्ता रहाओ प-
च्चोरुहेड, मणुस्सवग्गुरापारिक्खित्ते पायचारविहारेणं जे-
णेव कएहे वासुदेवे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता क-
एहे वासुदेव समुदविजयपामुक्खे य दसदसारे जाव वज्ज-
वगसाहस्सीओ करयल जाव समोसरइ । तए ण से
कएहे वासुदेवे तस्स दूयस्स अतिए एयमद्वं सोच्चा णिस्सम्म
ददुत्तुहे जाव हियए त दूय सक्कारेइ, सक्कारित्ता ममाणेइ,
संमाणित्ता पन्निविमज्जेड । तए णं से कएहे वासुदेवे को-
हुवियपुरिसे सदावेड, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं
तुम देवाणुप्पिया ! सभाए सुहम्माए सामुदाणिय जेरिं ता-
लेहि । तए णं से कोहुवियपुरिसे करयल जाव कएहस्स
वासुदेवस्स एयमद्व पन्निमुणेति, पन्निमुणेत्ता जेणेव सभाए
सुहम्माए सामुदाणिया भेरी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छि-
त्ता सामुदाणिय भेरिं महया महया सदेणं तावेड । तए णं
ताए सामुदाणियाए जेरीए ताडियाए समानीए समुद-
विजयपामुक्खा दमदसारा जाव महसेणपामुक्खाओ छ-
प्पलं च वज्जवगसाहस्सीओ एहाया जाव विज्जुसिया ज-
हाविभवं इहिसक्कारसमुदएण अप्पेगइया हयगयगया, अ-
प्पेगइया जाव पायविहारचारेण जेणेव कएहे वासुदेवे तेणेव
उवागच्छति, उवागच्छइत्ता करयल जाव कएहं वासुदेव
जएणं विजएणं वच्चावेति । तए णं से कएहे वासुदेवे कोहु-
विअपुरिसे सदावेड, सदावेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भा
देवाणुप्पिया ! अज्जिसेक्क हत्थिरयणं पडिकप्पेड, हयगय
जाव पच्चाप्पिणति । तए णं से कएहे वासुदेवे जेणेव मज्जणघरे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता मज्जुत्तजालाज्जालाजिगमे
जाव अंजणगिरिकूडसप्पिभं गयवग्ग नग्गई दुरूहेड । तए णं
मे कएहे वासुदेवे समुदविजयपामोक्खेहिं दमदमारेहि जाव
अणगमेणपामोक्खाहिं अणेगाहिं गणियासाहस्सीहिं सद्धिं
संपरिवुडे मव्वहोए जाव ग्वेणं वाग्गव णगरिं म-

ज्ज मज्जेणं णिगच्छति, णिगच्छत्ता सुरद्वजणवयस्स म-
ज्जं मज्जेणं जेणेव देसपंते तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइ-
त्ता पंचाद्वजणवयस्स मज्जं मज्जेणं जेणेव कंपिद्वपुरे ण-
गरे तेणेव पढारेत्थगमणाए १ । तए णं से दुवए राया दोच्चं
दूयं सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुमं देवाणु-
प्पिया ! हत्थिणापुर णयर, तत्थ णं तुमं पंरुरायं सपुत्तयं
जुहिद्विद्वं भीममेणं अज्जुणं नउत्तं सद्देवं दुज्जोद्वणं जा-
यसयसमगं गंगेयं विदुरं दोणं जयदहं सउण कीव अस्म-
त्यामं करयलं जाव कट्टु तद्देवं जाव समोमरह । तए ण
से दूए एव वयासी जहा वासुदेवे, एवरं भेरी नत्थिं जाव
जेणेव कपिद्वपुरे णगरे तेणेव पढारेत्थगमणाए २ । एणेव
कमेणं तच्चं दूय चप नयरिं, तत्थ णं तुम कसं अगाराय स-
द्वन्नदिरायं करयलं तद्देवं जाव समोमरह ३ । चउत्थ दूय
सोत्थिमइ णगरिं, तत्थ णं तुमं सिसुपाल दमयोसमुयं पचचा-
इसयं संपरिवुन करयलं तद्देवं जाव समोमरह ४ । पंचमं
दूयं हत्थिसीमं णयरं, तत्थ णं तुम दमदंतं रायं करयलं जाव
समोमरह ५ । छट्ठं दूय महुरिं नगरिं, तत्थ णं तुमं धर-
राया करयलं जाव समोमरह ६ । सत्तमं दूयं रायगिहं
णगरं, तत्थ णं तुमं सहदेव जरामधमुय करयलं जाव
समोमरह ७ । अट्ठमं दूयं कोरुण णगर, तत्थ णं तुम रु-
प्पिं भीसगमुयं करयलं तद्देवं जाव समोमरह ८ । नवमं
दूयं विराडं णगरं, तत्थ णं तुमं कीयगं जाउयसयसमगं
करयलं जाव समोमरह ९ । दसमं दूयं अवसेसेसु गामा-
गरणगरेसु अणेगाइ रायसहस्साइ जाव समोमरह १० ।
तए णं से दूए तद्देव णिगच्छति, णिगच्छत्ता जेणेव गामा-
गरणगरं जाव समोमरह । तए णं ताइ अणेगाइ राय-
सहस्साइ तस्स दूयस्स अंतिए एयमद्वं सोच्चा णिसम्म हट्ट-
तुट्टा त दूयं सकारेति, संमाणेति, संमाणेत्ता पक्खिस-
ज्जेति । तए णं ते वासुदेवपामुक्खा बह्वे रायमहस्सा पत्तेयं
पत्तेयं गहाया मएणद्धवच्छत्थिखंवरगया हयगयरह-
भडचरुगरपहकरं सएहिं १ एणगेहिं तो अग्निणिगच्छंति,
अभिणिगच्छंति जेणेव पंचाद्वे जणवए तेणेव पढारेत्थ-
गमणाए । तए णं से दुवए राया कोरुवियपुरिसे सदावेति,
सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! कं-
पिद्वपुरे णगरे बहिया गंगाए महानदीए अदूरमामतेणं
एणं महयं सयंवरमंरुव करेइ अणेगखंनमयमंनिविद्वं वी-
वद्वियमालिजंनियागं जाव पचपिणंति । तए णं मे दुव-
ए राया कोरुवियपुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एव वयासी-
खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! वासुदेवपामुक्खाण बहूणं रा-
यसहस्साणं आवासे करेइ, ते वि करेत्ता पचपिणंति । तए

णं से दुवए राया वासुदेवपामुक्खाणं बहूणं रायसहस्सा-
णं आगमणं जाणेत्ता पत्तेयं पत्तेयं जाव हत्थिखंधं
जाव सत्थिं संपरिवुमे अग्घं च पज्जं च गहाय सव्वहीए
कपिद्वपुराओ णयरओ णिगच्छइ, णिगच्छत्ता
जेणेव ते वासुदेवपामुक्खा बह्वे रायसहस्सा तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छत्ता ताइ वासुदेवपामुक्खाइ अग्घेण
य पज्जेण य सकारेति, सम्माणेइ, मम्माणेत्ता तेमिं
वासुदेवपामुक्खाणं पत्तेयं पत्तेयं आवासे वियरति । तए
णं ते वासुदेवपामुक्खा जेणेव सथाइ सयाइ आवा-
साइ तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छत्ता हत्थिखंधाहितो
पचोरुहंति, पत्तेयं पत्तेयं खंधावारनिवेसं करेति, करेत्ता
सएसु सएसु आवासेसु अणुप्पविसंति, सएसु सएसु आ-
वासेसु य आमणेसु य सत्थिमस्सा य संतुट्टा य बहूहिं गं-
धवेहि य एणएहि य उवगिज्जमाणा य उवगिज्जमाणा य
विहरंति । तए णं से दुवए राया कंपिद्वपुरं नगरं अणुप्प-
विसति, अणुप्पविसित्ता विउलं असणं पाणं खाडमं साडमं
उवक्खवावेति, उवक्खवावेत्ता कोरुवियपुरिसे सदावेति,
सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुमं देवाणुप्पिया !
विउलं असणं पाणं खाडमं साडमं सुर च मज्जं च मसं च
सीधु च पमसं च सुवहुं पुप्फवत्थगंधमद्वालंकारं च वासुदे-
वपामुक्खाण रायसहस्साणं आवासेसु साहरह, त वि
साहरति । तए णं ते वासुदेवपामुक्खा त विउलं असणं
पाणं खाडमं साडमं जाव पसएणं च आसाणमाणा ४
जाव विहरति । जिमियजुत्तुत्तगगया वि य ए समाणा
आयंता चोक्खा जाव सुहासणवरगया ए बहूहिं गंध-
वेहि य जाव विहरंति । तए णं से दुवए राया पुव्वा-
वरएहकालसमयसि कोरुवियपुरिसे सदावेति, सदावेत्ता
एवं वयासी-गच्छइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! कंपिद्वपुरं
णयर मिंधारुगतिगचउक्कचचरमहापद्देसु वासुदेवपामां-
क्खाण य रायमहस्साणं आवासेसु हत्थिखंवरगया
महया महया सदेण उग्घोसेमाणा उग्घोसेमाणा एव वयह-
एव खट्टु देवाणुप्पिया ! कल्लं पाउप्पभाए दुवयस्स रणो
धूयाए चुलणीए देवीए अत्तयाए धफज्जुणस्स जगिणीए
दोवईए रायवरकप्पाए मयंवरं जविस्मइ, त तुमं ण देवा-
णुप्पिया ! दुवयं रायाण अणुगिणहमाणा एहाया जाव
विज्जुमिया हत्थिखंधवरगया मकारं टमल्लदामेण छत्तेण
वागिज्जमाणेण सेयवरचामराहिं महया हयगयरह भरुच-
दगरेण जाव परिविखत्ता जेणेव मयवरे मरुवे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छत्ता पत्तेयं पत्तेयं नामंकेसु आमणेसु
निमीयइ, दोवइ रायवरकत्तं पडिवालेमाणा पक्खिवालेमाणा

चिह्नह, घोसणं घोमेह, मम एयमाणत्तियं पच्चाप्पिण्ह । तए
ए ते कोडुवियपुरिसा तहेव पच्चाप्पिण्ति । तए एं से
डुवए राया कोडुवियपुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं व-
यासी-गच्छह ए तुब्भे देवाणुप्पिया ! सयंवरमंभवं आ-
मियं संमज्जितोवञ्चित्त सुगधवरगंधियं पचवत्तुप्फोवयार-
कलियं कालागुरुवरकुंदुरुक्कतुरुक्कं जाव गयवट्टियज्यूयं मं
चाडमंचकलियं करेह, करेत्ता वासुदेवपामोक्खाणं वहुणं
रायवरसहस्माणं पत्तेयं पत्तेयं नामकियाइं आसणाइं से-
यवत्तपच्चुयाइं रएहि, रएत्ता एयमाणत्तियं पच्चाप्पिण्ह,
ते वि तहेव जाव पच्चाप्पिण्ति । तए एं ते वासुदेवपामो-
क्खा वहुवे रायाणो कल्ल पाउप्पभाए एहायां जाव
विजूसिया हत्थिखधवरगया सकोरटमद्वदामेणं छत्तेणं
धारिज्जमाणेणं सेयवरचामगाहिं उडुव्वमाणेहिं महया ह्य-
गयरहभरुचरुगरेण सद्धिं संपरिवुसा सव्वट्ठीए जाव रवे-
ए जेणेव सयंवरमडवे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता
सयवरं अणुप्पविमति, अणुप्पविसइत्ता पत्तेय २ नामं-
किण्णु आसणेसु निसीयंति, णिसीयंतित्ता दुवयरायवर-
कल्ल पक्खिवालेमाणो चिट्ठेति । तए ए से डुवए राया
कल्ल पाउप्पभाए एहायां जाव विजूसिए हत्थिखधवरगए
सकोरटमद्वदामेणं छत्तेणं धारिज्जमाणेणं सेयवरचामरेहिं
उडुव्वमाणेहिं महया ह्यगयणं जाव सद्धिं संपरिवुसे
कपिह्वपुर णगर मज्जं मज्जेणं णिगच्छति, णिगच्छत्ता
जेणेव सयवरमंभवे जेणेव वासुदेवपामोक्खा वहुवे रायवर-
सहस्मा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता तेसिं वासुदेवपा-
मोक्खाण करयत्तं जाव वद्धावेड, वच्चावेत्ता कएहस्म वा-
सुदेवस्स सेयवरचामर गहाय उववीयमाणे उववीयमाणे
चिट्ठेति । तए ए सा दोवई रायवरकल्ल कल्ल पाउप्पभाए
जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता मज्जण-
घर अणुप्पविमति, अणुप्पविसइत्ता एहाया कयवत्तिकम्मा
कयकोडयमगलपायच्छित्ता सुद्धप्पा वेसाड मगत्ताइं पवरव-
त्थपरिहिया सव्वत्थकारविभूसिया मज्जणघराओ पक्खिनिक्ख-
मड, पक्खिनिक्खमेत्ता जेणेव जिणघरे तेणेव उवागच्छइ, उवा-
गच्छत्ता जिणघर अणुप्पविसति, अणुप्पविसइत्ता जिण-
पडिमाण आलोए पणामं करेड, करेत्ता लोमहत्थग परा-
मुमड, पगमुमडत्ता एव जहा सूरियाभो जिणपडिमा-
ओ अच्चेति, तहेव जाणियव्व जाव धूव रुहति ।
(कप्पति ण अम्ह इत्यादि) “ अम्ह ति ” अस्माक मते, प्रव-
जिताना इति गम्यते । अन्तर्मध्ये उपाश्रयस्य वसतेर्बुद्धिप-
गित्तिप्रत्यय, परेषामनालोकनत इत्यर्थः । सघाटी निम्रन्थिका-
प्रच्छन्नविशेष, सा वद्धा निवेशिता, काये इति गम्यते । यथा
सा सघाटीवद्धिका, तस्या, णमित्यलङ्कारे, समतले द्वयोरपि

भुवि विन्यस्तत्वापदे पादौ यस्या सा समतलपट्टिका, त-
स्या, आनापयितुमातापनां कर्तुं, कल्पत इति योगः । (व-
क्ष्यति) क्रीडाप्रधाना (गोष्ठि ति) जनस्य समुदायविशेषः ।
(नरवड्ढिवावियार ति) नृपानुक्रातकामचारा (अम्मापिड-
निययनिप्पिवास्स ति) मात्रादिनिरपेक्षा (वेसविहारकयनिके-
य ति) वेश्याविहारेषु वेश्यामन्दिरेषु कृतो निकेतो निवासो
यथा सा तथा । (णाणाविहअविणयप्पहाणा) इति कण्ठ्यम् ।
(पुप्फपुरियं रएइ ति) पुष्पशेखर करोति । (पाए रएइ ति)
पादावल्लककाऽऽदिना रञ्जयति । पाणान्तरे-“ रोवेइ ति ” धूतज-
लाभ्यामाख्यति । (सरीरवाडसिय ति) वकुश शवश्चचारिव,
स च शरीरत उपकरणतश्चेत्युक्तं, शरीरवकुशा तद्विभूषाऽनुव-
र्तिनीति । (उण नि) कायोत्सर्गस्थान निषदनस्थान वा श-
स्या त्वग्वर्तन नैषेधिकीं स्वाध्यायचूर्मि चिन्तयति करोति ।
“ आलोएहिं जाव ” इत्यत्र यावत्करणत्-“ निदाहि गरि-
हाहि पक्खिमाहि विडट्टाहि विसोहेहि अकरणयाए अबुद्धे-
हि अहारिह तवाकम्म पायच्छित्त पडिबज्जाहि । ” इति दृश्य-
मिति । तत्राऽऽज्ञोच्चन गुरोर्निवेदन, निन्दन पश्चात्तापो, गर्हण गु-
हसमन्त्र निन्दनमेव, प्रतिक्रमण मिथ्यादुष्कृतदानलक्षणम्,
अकृत्याश्रितवर्तन वा । विप्रोदनमनुबन्धच्छेदन, विशोधन व्रतानां
पुनर्नवाकरण, शेष कण्ठ्यमिति । (पाडिपक्क ति) पृथक्
(अणाहट्टिय ति) अविद्यमानोपघट्टको यदच्छ्रया प्रवर्त-
मानाया हस्तपादादिना निवर्तको यस्या सा तथा । तथा ना-
स्ति निवारको मैव कार्षीरित्येव निषेधको यस्याः सा तथा ।
(अज्जयाए ति) अद्यप्रभृति (अद्य व ति) अर्घ्य पुष्पाऽऽङ्गीनि
पूजाख्याणि, (पज्ज व ति) पादहित पाद्य, पादप्रक्षालनस्नेह-
नोद्धर्तनाऽऽदि । मद्यमधुप्रसन्नाऽऽख्याः सुरामेदा एव । (जिणपक्खि-
माण अच्चाण करेइ ति) कस्याञ्चिद् वाचनायामेतावदेव दृश्यते ।
वाचनान्तरेऽत्र तु-“ एहायां जाव सव्वत्थकारविभूसिया मज्जण-
घराओ पक्खिनिक्खमड, पडिणिक्खमडत्ता जेणेव जिणघरे
तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता जिणघर अणुप्पविसइ,
अणुप्पविसइत्ता जिणपक्खिमाण आलोए पणामं करेड, करेड-
त्ता लोमहत्थग पगमुमड, परामुमडत्ता एव जहा सूरियाभो
जिणपक्खिमाओ अच्चेति, तहेव भाणियव्व जाव धूव रुहइ ति ”
इह यावत्करणादर्थत इह दृश्यम्-लोमहस्तकेन जिनप्रतिमां
प्रमादित्, सुरमिणा गन्धोदकन स्तपयति, गोशीर्षचन्दनेनानु-
लिम्पति, वस्त्राणि निवासयति, तत पुष्पाणा माटयाना, प्र-
थितानामित्यर्थः । गन्धाना चूर्णानां, वस्त्राणामाभरणानां वाऽऽ-
रोपण करोति स्म, मालाकलापाद्यलम्बन पुष्पप्रकर, तन्दुर्नेर्द-
पणाऽऽद्यष्ट मङ्गलकाले रचन करोति ।

रुहइत्ता वाम जाणुं अचेति, अचेत्ता दाहिणं जाणुं
धराणितलंसि णिसीयड, णिसीयडत्ता तिकखुत्तो मुच्छाणं
धराणितलंसि निवेमेड, निवेसेत्ता ईमि पच्चुप्पमड, पच्चु-
प्पमडत्ता करयत्तं जाव कट्टु एव वयामी-नमोऽत्यु एं
अरिहताण जगवंताणं आदिगराण तित्यगराणं सयं
सबुद्धाणं जाव ठाणं संपत्ताण वडइ, नमंसड, व-
दित्ता एमसित्ता जिणघराओ पडिणिक्खमति, पक्खि-
णिक्खमडत्ता जेणेव अंतोउरे तेणेव उवागच्छइ । तए
ण त दोवइरायवरकल्ल अतेउरियाओ सव्वत्थकार-

विजूसिय कर्णेति, किं ते वरपायपत्तनेउर० जाव चेडिया-
चकवात्रमयहरगदपरिक्खित्ता अंतेउराओ पन्निणि-
क्खमति, पन्निणिक्खमइत्ता जेणेव वाहिरिया उवडाणसाला
जेणेव चाउगघटे आनरहे तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता
किड्ढावियाए होडियाए सद्धि चाउगघटे आसरहं डुरूह-
ति । तए णं मे धट्टज्जुणे कुमारे दोवईए रायवरकक्षाए सा-
रत्ययं करोति । तए णं सा दोवई रायवरकक्षा कपिल्लपुर ए-
यरं मज्झं मज्जेणं जेणेव सयंवरमरुवे तेणेव उवागच्छड,
उवागच्छडत्ता रहं ठवेड, ठवेत्ता रहाओ पच्चोरुहति,
पच्चोरुहत्ता किड्ढावियाए होडियाए सद्धि सयंवरमडव
अणुप्पविमति, अणुप्पविमत्ता करयत्त० तेसिं वासुदेवपामो-
क्खाणं बहूणं रायवरसहस्साणं पणामं करोति । तए णं सा
दोवई रायवरकक्षा एग मह गिरिदामगंरं, किं ते पारुत्तम-
द्वियं चंपय० जाव सत्तच्छयाईहिं गंधहणिम्मयंतं परमसुह-
फासं दरिसणिज्जं गिणहति । तए णं मा किड्ढाविया सु-
रूवा० जाव वामहत्येणं चिद्धग दप्पणं गहेऊण सा सल-
द्वियं दप्पणसंकतविंवदंमिए य से दाहिणेणं हत्येणं
दगिसेड पवररायसीहे फुरुविसयविसुद्धरिजियगभीरमहुरभ-
णिया सा तेसिं सव्वेमिं पत्थियाणं अम्मापिउणं वंससत्त-
सामत्यगोत्तविक्रंतिकंतिवहुविह आगममाहप्पख्व [जोव्वणगु-
णलावण] कुल्लसीलजाणिया कित्तणं करोति, पढम च ताव
बणिहपुगवाणं दमारवरवीरपुरिसाणं तिल्लोकवलवगाणं
मत्तुमयमइस्माणं माणोवमहगाणं भवमिच्छियवरपुंरु-
याण चिद्धगगाणं बल्लवीरियख्वजोव्वणगुणलावणकित्ति-
या कित्तणं करोति । ततो पृथो उग्गसेणमार्डणं जायवाण
जाणड य सोहग्गख्वकलियवरेहिं वरपुरिसगंधहत्थीणं जो
हु ते होड हिययदइओ । तए णं सा दोवई रायवरकक्षा
बहूणं रायवरसहस्साणं मज्झं मज्जेणं तमइत्थमाणा
समइत्थमाणी पुव्वकयणियाणेणं चोडज्जमाणी चोडज्जमा-
णं जेणेव पंच पंरुवा तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता ते-
पंचपंडवे तणं दमक्खवसेण कुसुमदामेण आपेडियपरिवेडियं
करोति, करेत्ता एवं वयासी-एए ण मए पच पंरुवा वरि-
या । तए णं ताइ वासुदेवपामोक्खाणि बहूणि रायमह-
स्माणि महया महया महेण उग्घोमेमाणे उग्घोमेमाणे एवं
चयंति-सुवरिय खल्लु जो दोवईए रायवरकक्षाए त्ति कट्टु
सयंवरमंडवाओ पन्निणिक्खमति, पन्निणिक्खमिच्चा जेणेव
मयाई आवामे तेणेव उवागच्छति । तए णं धट्टज्जुणे कु-
मां पचपंरुवे दोवई च रायवरकक्षं चाउगघट आनरहं
दुरूहति, दुरूहत्ता कपिल्लपुर मज्झं मज्जेणं० जाव मय
भवणं अणुप्पविमति । तए णं डुवए राया पंचपंरुवे दोव
तिं च रायवरकक्षं पट्टे दुरूहति, दुरूहत्ता मेयापीएहिं

कलसेहिं मज्जावेति, मज्जावेत्ता अग्निहोमं करोति, करे-
त्ता पंचएहं पंरुवाणं दोवईए य पाणिग्गहण कारावेड ।
तए णं से डुवए राया दोवईए रायवरकक्षाए इम ए-
यारूवं पीड्डाणं दलयति । त जहा-अट्ट हिरण्यकोमीओ
० जाव अट्ट पेसणकारीओ, अट्ट दासीवेडीओ, अणं च
विपुलं धणकणग० जाव दलयति । तए णं से डुवए राया
ताइ वासुदेवपामोक्खाड विउल्लेणं असणं पाणं खाडमं
साडमं वत्थगंध० जाव पडिडिसज्जेति । तए णं से पंरुए रा-
या तेसिं वासुदेवपामोक्खाणं बहूणं रायसहस्साणं कयत्त
० जाव एवं वयासी-एव खल्लु देवाणुप्पिया ! हत्थिया-
उरे एगरे पंचएहं पंरुवाणं दोवईए देवीए कट्टलाणकरे
भविस्सति, तं तुव्वे णं देवाणुप्पिया ! मम अणु-
गिएहमाणा समोमरह । तए णं ते वासुदेवपामोक्खा पत्तेय
पत्तेय० जाव पहारेत्यगमणाए । तए णं से पंरुए राया
कोमुंविपुुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छह
णं तुव्वे देवाणुप्पिया ! हत्थियाउरे एगरे पंचएहं पंरुवाण
पंच पामायवमिसए करेह, अट्टगयचूमिय० वल्लओ० जाव
पन्निख्वे । तए णं ते कोमुंविपुुरिसा पन्निमुणेंति० जाव का-
रावेति । तए णं ते पंरुए राया पचहिं पंरुवेहिं दोवईए देवीए
सद्धि हयगयरहसंपग्गिउडे कपिल्लपुराओ पडिणिक्खमति,
पन्निणिक्खमइत्ता जेणेव हत्थियाउरे तेणेव उवागए । तए
णं से पंडुए राया तेसिं वासुदेवपामोक्खाणं आगमणं जाणेत्ता
कोमुंविपुुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छह णं
तुव्वे देवाणुप्पिया ! हत्थियाउरस्म एगयस्म वाहिया वासु-
देवपामोक्खाण बहूणं रायमहस्साणं आवामे करेह, अणंगख-
जमय० तहेव० जाव पच्चाप्पिणंति । तए णं ते वासुदेवपामोक्खा
बहवे रायसहस्सा हत्थियाउरे एगरे तेणेव उवागच्छति ।
तए णं मे पंरुए राया ते वासुदेवपामोक्खा० जाव आगए जा-
णेत्ता हट्टतुडे एहाए कयवल्लिकम्मे जहा डुवए राया जहा-
ग्निह आवामे दलयति । तए णं ते वासुदेवपामोक्खा बह-
वे रायसहस्सा जेणेव सयाइ आवासाइ तेणेव उवागच्छति,
उवागच्छत्ता तहेव० जाव विहरति । तए णं से पंरुए राया
हत्थियाउरं एगय मज्झं मज्जेणं अणुप्पविमड, अणुप्पवि-
सइत्ता कोमुंविपुुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-
तुव्वे ण देवाणुप्पिया ! विउल्ल असण पाणं खाडमं साडमं
तहेव० जाव उवणेंति । तए णं ते वासुदेवपामोक्खा बहवे
राया एहाया कयवल्लिकम्मा तं विउल्ल अमणं पाण खा-
डम माडम तहेव० जाव विहरंति । तए णं से पंरुए राया त
पंचपंडवे दोवई च देविं पट्टय दुरूहति, मेयापीएहिं कलमे-
हिं एहावेति, कल्लणकं करोति, करेत्ता ते वासुदेवपामोक्खे

वहवे रायसहस्ते विउनेणं असणं पाणं खाडमं साडमं
पुप्फवत्थं सक्करोति, संमाणेति, सम्माणेत्तां जाव पडिबि-
सज्जेति । तए णं ताइ वासुदेवपामुक्खाइ बहूइं रायाइं जा-
व पडिगयाइं । तए णं ते पंच पंडवा दोवईए देवीए सच्चि
कल्लाकल्लि वारवारणं उराद्धाड जोगभोगाड जाव विहरति ।
तए णं से पंशुए राया अस्सया कयाइ पंचहिं पंशुवेहिं कुंती देवी
दोवईए देवीए सच्चि अनेउरपरियालसच्चि संपरिबुडा सी-
हामणवरगया विहरति । इमं च णं कच्छुद्धए नारए दसणेणं
अइजइए विणीए अंतो अंतो य कच्छुसहियए मज्जत्यउव-
त्थिए य अद्धीणसोस्मपियदसणे सुरूवे अमडलसगतप-
रिहिए कालमियचम्मउत्तरामंगरडयवच्छे दमकमंदवुहृत्ये
जमामडदित्तसिरए जसोवइयगणेत्तियमुजमेहउवागवजधरे
इत्थकयकच्छजीए पियगधवे धरणिगोयरपहाणे सवर-
णावरणिउयवयणुप्पयणिलेभिणीसु य सकामणिआजिओ-
गपणत्तिगमणीधंजणीसु य बहुसु विज्जाहरीसु विज्जासु
विस्सुयजमे इट्ठे रामस्स य केसवस्स य पञ्जुरणपईवसं-
वअनिरुद्धनिसडउस्सुयमारणयमुमुहदुमुहाइण जाययाणं
अरुद्धाण य कुमारकोलीणं हिययडइए संथवए कज्जहजु-
कोलाहलपिए भण्णाभिलासी बहुयु अ समरेसु य संपरा-
एसु दंसणए समनओ कज्जहं सडविल्लणं अणुगवेसमाणे अ-
समाहिकरे दसारवरवीरपुरिसतेद्धोक्कवज्जवगाण आमतेज्जणं तं
भगवड एकमाणं गगणगमणदच्छे उप्पणियं आवाहउत्ता
गगणतलमजिद्धंघयंतो गामागरनगरखेडकव्वरुमरुवदोणमु-
हपट्ठणसवाहसहस्ममनियं थिमियमेइणीयं णिब्जयजण-
पदं वसुहं ओलोइंतो रम्मं इत्थिणाउरं णयरं उवागए,
पपुरायजवणंसि अडवेगेणं समोवयइ । तए णं से पंशुराया
कच्छुद्धनारयं एज्जमाणं पासति, पासडत्ता पचहिं पंशुवेहिं
कुतीए देवीए सच्चि आसणाओ अञ्जुहेति, कच्छुद्धना-
रय सत्तइययाइ पच्छुग्गच्छइ, तिकखुत्तो आयाहिण पयाहि-
यं करोति, करेत्ता वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता महरिहेणं
आसणेण उवनिमतेति । तए णं से कच्छुद्धनारए उदगप-
रिपोसियाए दब्बोवरि पव्वत्थयाए निसियाए निसी-
यति, निसीयत्ता पंडुरायं रज्जे य जाव अतेउरे य कुस-
लोदंतं पुच्छति । तए णं से पशुए राया कुती देवी पंच य
पशुवा कच्छुद्धनारयं आढति जाव पञ्जुवामंति । तए णं
सा दोवई देवी कच्छुद्धनारय अंसंजयअविरयअप्पहिहय-
अपचक्खायपावकम्मे चि कट्टु नो आढाति जाव णो पञ्जु-
वासति । तए ण तस्म कच्छुद्धनारयस्स इमेयारूवे अञ्जत्थि-
ए चित्तिए पत्थिए मणोगयसंकपे समुप्पज्जित्या-अहो
या दोवई देवी रूवेण य जाव ह्वावसेण य पंचहिं पड-

वेहिं अवदद्धा समाणी मम णो आढाति जाव नो पञ्जु-
वासति, त सेय खलु मम दोवईए देवीए विपिय करित्तए
ति कट्टु एवं संपेहेति, संपेहेत्ता पपुरायं आपुच्छति, आपु-
च्छत्ता उप्पयणियं विज्जं आवाहेइ । तए उक्किट्ठाए जाव
विज्जाहरगइए लवणममुह मज्जं मज्जेणं पुरत्थाजिमुहे वीईव-
यइ, उवयत्ते यावि होत्था । तेणं काद्धेणं तेणं समएणं धा-
यईसंने दीवे पुरच्छिभट्टाहिण छज्जरहवामे अवरकका नामं
रायहाण । होत्था । तत्थ णं अवरकंकाए रायहाणीए पउमणा-
भे णामं राया होत्था महया हिमवतवस्सओ । तस्म णं पउमणा-
जस्स रम्मो सत्त देवीययाइ अवरोधे होत्था । तस्म ण पउम-
नाभस्स रम्मो पुत्ते सुणाजे णामं पुत्ते जुवराया वि होत्था ।
तए णं से पउमणाजे राया अतेउरसि अवरोधे संपरिवुडे सी-
हासणवगए विहरति । तए णं से कच्छुद्धनारए जेणेव
अवरकंका रायहाणी जेणेव पउमनाभस्स रम्मो भवणे तेणे-
व उवागच्छइ, उवागच्छत्ता पउमणाजस्स गणो जवणं-
सि म्म चि वेगेणं समोवइए । तए णं से पउमनाजे राया
कच्छुद्धनारयं एज्जमाणं पासति, पासडत्ता आसणाओ
अञ्जुहेति, अण्येणं जाव आमणेणं उवनिमतेइ । तए णं
से कच्छुद्धनारए उदगपरिपोसियाए दब्बोवरि पव्वत्थ-
याए निसियाए निसीयत्ता जाव कुमलोदंतं आपुच्छति ।
तए णं से पउमनाजे राया णियओरांहे जायविमहए कच्छु-
द्धनारय एवं बयासी-तुपं देवाणुप्पिया ! बहूणि गामाणि
जाव गिहाड अणुप्पविसमि, त अत्थियाइं ते कहिं वि देवा-
णुप्पिया ! एरिसए ओरोधे दिट्ठपुव्वे, जारिसए णं मम अ-
वरोधे ! तए णं से कच्छुद्धनारए पउमेण रम्मा एवं पुत्ते समाणे
ईसिं विहभियं करोति, करेत्ता एवं बयासी-सरिसेणं तुम
पउमनाभा ! तस्म अगमददुरस्स । के ण देवाणुप्पिया ! मे अ-
गमददुरे ? एव बयासी । जहा मल्लिणाए । एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! जंबुदीवे दीवे भारहे वामे इत्थिणाउरं णयरदु-
वयस्स रम्मो धूया चुलणीए देवीए अत्थया पंशुस्स सुएहा
पंचएहं पडवाणं भारिया दोवई णाम देवी रूवेण य जाव
उक्किट्ठा उक्किट्ठमरीरा, दोवईए देवीए छिन्नस्स वि पायंगुहस्स
अयं तव अवरोधे सयम कज्जं ण अग्गइ चि बहु पउमणाभं
रायं आपुच्छति, आपुच्छइत्ता जाव पडिगए । तए णं से
पउमणाजे राया कच्छुद्धनारयअत्थिए एयमं सोळा णि-
सम्म दोवईए देवीए रूवे य लावसे य जोव्वणे य
मुच्छिए गिच्छ जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ, उ-
वागच्छत्ता पोसहसालं जाव त उवसंगइयं देवं एव व-
यामी-एव खलु देवाणुप्पिया ! जंबुदीवे दीवे भारहे वामे
इत्थिणाउरं णयरं जाव सरीरा, त इच्छामि णं देवाणुप्पि-

या ! दोवई देवि इह हव्वमाणीयं । तए णं पुव्वमंग-
इए देवे पउमणानं एवं वयामी-नो खलु देवाणुप्पिया !
एयं ज्ञयं वा, एयं जव्वं वा, एयं जविस्स वा, जं णं दोवई
देवी पंचपंमवे मोत्तूण अस्सेण पुरिमेण सच्चि उराह्वाइ
भोगजोगाडं जाव विहरिस्समइ, तहा वि य णं अहं तव
पीइह्वाए दोवई देवि इह हव्वमाणेमि चि कहु पउमणानं
आपुच्छइ, ताए उकिट्ठाए० जाव जव्वणसमुद मज्जं मज्जेणं
जेणेव हत्थिणाउरे नगरे तेणेव पहारेत्थगमणाए । तेणं
कालेणं तेण समएणं हत्थिणाउरे नयरे जुहिच्चिह्वे राया
दोवईए देवीए मच्चि उप्पि आगामतत्तांसि सुहपसुत्ते या-
वि होत्था । तए ण से पुव्वसगइए देवे जेणेव जुहिच्चिह्वे
राया जेणेव दोवई देवी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
दोवईए देवीए सोवणि दलयइ, दलयित्ता दोवई देवि
गेएहइ, गेएहइत्ता ताए उकिट्ठाए० जाव जेणेव अवरकका
रायहाणी जेणेव पउमणानस्म जव्वणे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता पउमणानस्म जव्वणमि अमोगवणियाए दो-
वई देवि उवेइ, सोवणि अवहरति, जेणेव पउमणाने राया
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता एवं वयामी-एस णं दे-
वाणुप्पिया ! मए हत्थिणाउराओ णयराओ दोवई देवी
इह हव्वमाणीया तव असोगवणियाए चिह्वति, अओ पर
तुमं जाणामि चि कहु जामेव दिसिं पाउव्वए तामेव
दिसिं पणिगए । तए णं सा दोवई देवी तओ मुहुत्तंतरस्म
पण्डुद्धा समाणी तं भवणं अमोगवणियं च अपच्चइं
जाणमाणी एवं वयामी-नो खलु अमहं इमे सए पासाए,
ओ खलु एसा अमहं सगा असोगवणिया, तं ण णज्जति
ण अहं केणइ देवेण वा दाणवेण वा किप्परेण वा किप्पु-
रिमेण वा महोरगेण वा गंधवेण वा अस्सस्म रणो अमोग-
वणिय साहरिय चि कहु ओहयमणमंकप्पा० जाव जियायति ।
तए णं से पउमणाभे राया एहाए० जाव मन्नाअंकारविजु-
मिए अतेउरपरियालमद्धि संपरिवुहे जेणेव असोगवणिया
जेणेव दोवई देवी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता दोवई
देवि ओहय० जाव भियायमाणिं पामइ, पामइत्ता एवं
वयामी-किं णं तुमं देवाणुप्पिए ! ओहय० जाव जियाहि, एवं
खलु तुमं देवाणुप्पिया ! ममं पुव्वमंगइएणं देवेणं जवुदी-
वाओ जारहाओ वासाओ हत्थिणाउराओ णयराओ
जुहिच्चिह्वस्म रणो भवणाओ साहरिया, तमा णं तुमं देवा-
णुप्पिया ! ओहय० जाव जियाहि, तुमं ण मए सद्धि विज-
ह्वाइं जोगभोगाडं जाव विहराहि । तए णं सा दोवई देवी
पउमणाभं राय एवं वयामी-एवं खलु देवाणुप्पिया !
अंजुदीवे दीवे भारहे वासे वारवईए नयरीए कएहे णमं

वासुदेवे मम पियाभाउए परिवसइ, तं जइ णं से उएहं
मासाणं मम कूवं नो हव्वमागच्छति, तए णं अहं देवा-
णुप्पिया ! जं तुम वदसि तस्म आणाउवाय-
वयणाखिदेसे चिट्ठिस्सामि । तए णं से पउमणाभे दोवईए
देवीए एयमचं पणिमुणेति, पडिमुणेत्ता दोवई देवि कप्प-
तेउरे उवेति । तए णं सा दोवई देवी उहं उहं अणिक्खि-
त्तेणं आयविलपरिग्गहिणं तवाकम्मेणं अप्पाण जावे-
माणी विहरइ । तए ण से जुहिच्चिह्वे राया तओ मुहुत्तंत-
रस्म पडिबुक्के समाणे दोवई देवि पासे अपाममाणे सय-
णिज्जाओ उह्तेइ, उह्तेत्ता दोवईए देवीए सव्वओ ममंता
मग्गणगवेसण करइ, दोवईए देवीए कत्थइ सुइ वा खइ वा
पवित्तिं वा अल्लजमाणे जेणेव पंजुराया तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता पंजुरायं एवं वयामी-एवं खलु ताओ ! ममं
आगासतत्तांसि सुहपसुत्तस्स पासाओ दोवईए देवीए ण
णज्जति-केणइ देवेण वा दाणवेण वा किप्पुरिसेण वा कि-
प्परेण वा महोरगेण वा गंधवेण वा हिया वा, णीया वा,
उक्खित्ता वा, त इच्छामि ण ताओ ! दोवईए देवीए सव्व-
ओ समंता मग्गणगवेसणं करित्ते । तए णं से पंजुराया
कोहुंविपुल्लिसे सहावेइ, महावेत्ता एव वयामी-गच्छइ णं
तुव्वे देवाणुप्पिया ! हत्थिणाउरे नगरे सिंघारुगतिगचउक्क-
चच्चरमहापहपहेसु महया महया सहेणं उग्गोसेमाणा उग्गो-
सेमाणा एवं वयह-एवं खलु देवाणुप्पिया ! जुहिच्चिह्वस्स
रणो आगासतत्तांसि सुहपसुत्तस्स पासाओ दोवई देवी ण
णज्जइ केणइ देवेण वा दाणवेण वा किप्पुरिमेण वा किप्परेण
वा महोरगेण वा गंधवेण वा हिया वा णीया वा उक्खित्ता वा ।

(वाम जाणु अचेइ चि) उक्खिपतीत्यर्थः । (दाहिण जाणु धर-
णितलसि निहट्ठु) निहत्य, स्थापयित्वेत्यर्थः । (तिक्खुत्तो मुद्धाण
धरणिनलंसि निवेसेइ) निवेशयतीत्यर्थः । (ईसिं पच्छुप्पमति-
पच्छुप्पमइत्ता करयलपरिग्गहिय अज्जलिं मत्थए कहु एव व-
यासी-नमोऽयु ण अरहंताणं जाव सपत्ताणं वडति, नमसइ,
णमसइत्ता जिणधराओ पणिणक्खमति, पणिणक्खमइत्ता । 'त-
अ वडति चैत्यवन्दनविधिना प्रसिद्धेन नमस्यति पश्चात्प्रणिधा-
नाऽऽदियोगेनेति वृत्ता । न च औपद्या प्रणिपातइरुक्कमायं
चैत्यवन्दनमभिहितम्, सूचनात् सूत्र इति सूत्रप्रामाण्यादन्यस्या-
पि श्रावकाऽऽवेस्तावदेव तदिनि मन्तव्यम् । चरितानुवादरूपत्वा-
दस्य । न च चरितानुवादवचनानि विधिनिषेधसाधकानि भ-
वन्ति, अन्यथा सूर्याभाऽऽदिदेववक्तव्यताया बहुना शस्त्राऽऽदि-
वस्तुनामर्चनं श्रूयत इति तदपि विधेयं स्यात् । किं चावि-
रतानां प्रणिपातइरुक्कमायमपि चैत्यवन्दनं समाव्यते, यतो
वन्दने, नमस्यतीति पदद्वयस्य वृद्धान्तरव्याख्यानमेवमुपदर्शि-
तं जीवामिगमवृत्तिकृता । विरतिमतामेव प्रसिद्धचैत्यवन्दनं
विधिर्भवति, अन्येषां तथाऽभ्युपगमपुरस्सरकायोत्सर्गासिद्धे ।
ततो वन्दते मामान्येन, नमस्करोति आशयवृत्तं प्रीत्युत्थानरू-
पनमस्कारेणेति । किं च-“ समणेण सावणेण य, अवस्स का
यव्वय इवति जम्हा । अतो अदो निसिस्स य, तम्हा आव-

स्वयं नाम ॥ १ ॥ " तथा- " ज ण समणो वा समणी वा सावओ वा साविश्रा वा तच्चित्ते तद्धेस्से तम्मणे उजओ काल आवस्सए चिच्छति, त ण लोउत्तरियए भावावस्सए । " इत्यादेरनुयोगद्वारवचनात् । तथा सम्यग्दर्शनसंपन्नं प्रवचनमकिमान् धम्मिधाऽऽवश्यकरितरत्नं । पदस्थानकयुक्तश्च आवको भवतीत्युमास्वातिवाचकवचनात् आवकस्य धम्मिधाऽऽवश्यकसिद्धावावश्यकान्तर्गतप्रसिद्धं चैत्यवन्दनमिद्धमेव भवतीति । (सारथ्यं ति) सारथ्यं भारथिकर्म " तए ण सा किडुविया " इत्यादौ यावत्करणादेव दृश्यम्- " साभावियस्स चोद्धजणस्स कसुयकर विचित्रमणिरयणवद्धकुरु-अ नि । " तत्र क्रीडापिका क्रीडनधात्री, (साभावियस्स ति) स्वाभाविकोऽकैतवकृतो घर्षो घर्षण यस्य स तथा त, दर्पणमिति योग । (चोद्धजणस्स कसुयकर ति) तरुणलोकस्य श्रौतलोक्यकर प्रेक्षणलम्पटत्थकर (विचित्रमणिरयणवद्धकुरु-अ ति) विचित्रमणिरत्नैर्बद्धं कुरुको मुष्टिग्रहणस्थान यः स तथा त (चिह्नग) दीप्यमान, दर्पणमादर्शम् (दप्पणसकन-विचित्रमदसिए से ति) दर्पणे सक्रान्तानि यानि राज्ञा विम्बानि प्रतिविम्बानि तैः सदृशिना उपलम्बिता ये ते तथा तौश्च (से) तस्या दक्षिणहस्तेन दर्शयति स्म, औपधा इति प्रक्रम । प्रवरराजसिंहान्, स्फुटमर्थनो विशद, वर्णतः विशुद्ध, शब्दार्थ-दोषरहित, रिभित स्वरघोलनाप्रकारोपेत, गम्भीर मेघशब्दवद् मधुरकर्णसुखकर, भणित ज्ञापित यस्या क्रीडापिकाया सा तथा तम्, तथा (तेषां) मातापितरौ वशाऽऽदिक हरिवशाऽऽदिक, सत्त्वमापस्ववैकृत्यकरमध्यवसानकर च । सामर्थ्यं यत्न, गौतमगोत्राऽऽदि, विक्रान्ति विक्रम, कान्ति प्रभा, पाठान्तरेण कीर्ति वा प्रख्याति, बहुविधाऽऽगम नानाविधशास्त्रविशारदतामित्यर्थः, मादात्म्य महाज्ञावता, कुल वशस्यावांतरभेद, शीलं च स्वभाव ज्ञानाति या सा तथा, कीर्तन करोति स्मति । वृष्णिपु-ङ्गवाना यदुप्रधानाना दशाराणां समुद्रविजयाऽऽदीनां, दशार-स्य वा वासुदेवस्य ये वरा वाराश्च पुरुषास्ते तथा, ते च ते त्रैलोक्येऽपि बलवन्तश्चेति विग्रहः । वीरास्तेषां शशुशतसह-स्राणा रिपुलक्षाणा मानमवमृद्वति ये ते तथा तेषां, तथा भविष्यतीति जवा भाविनी सा सिद्धिर्प्राप्ता ते प्रवासिद्धिकास्तेषां मध्ये वरपुण्यराकाणीव वरपुण्यरुकीकाणि ये ते तथा तेषाम् (चिह्नगण ति) दीप्यमानानां तेजसा । तथा-बल शरीर, वीर्यं जीवप्रभव, रूप शरीरसौन्दर्यं, यौवन नाकस्य, गुणान् सौन्दर्याऽऽदीन् लावण्य च स्पृहणीयता कीर्तयति या सा तथा, क्रीडापिका कीर्तन करोति स्मेति पूर्वोक्तमपि किञ्चिद्विशेषाभिधानायाभिहितमिति न दृष्टम् । (समद्वयमाणी ति) समतिक्रामन्ती (दसद्वयणे ति) इह श्रीदामगरुडन पूर्वगृहीतेनेति सम्बन्धनीयम् । (कल्लणकरे ति) कल्याणकरण मङ्गलकरणमित्यर्थः । (इमं च ण ति) इतश्च (कच्चुल्लए नारए ति) एतन्नामा तापस । इह कच्चिद् यावत्करणादिदं दृश्यम्- " दसणेण अइ-मदए " भद्रदर्शनमित्यर्थः । (विणीए अतो अतो य कल्लु-सदियए) अन्तराऽन्तरा दुष्टनिच, केलीप्रियत्वादित्यर्थः । (मज्झत्थउवत्थिए य ति) माध्यस्थ्य समतामभ्युपगतो, वनग्रहणन इति भावः । (अल्लुणसोम्मपिय-दसण सुखे) आलौकिकमाधिताना सौम्यमरौह प्रिय च दर्शन यस्य स तथा । (अमलसगलपरिदिए) अमलिन सकलमखण्ड, शकल वा खण्ड, बलकास इति गन्धते । परिहित नि-

वमिन येन मनथा । (कालमियन्मउत्तरासगरइयवच्छे) काश-मृगचर्म उत्तरासङ्गन रचितं वज्रमि येन स तथा । (इमकमड-लुहत्थ जडामउरुदित्तसिरए जण्णोवइयगणेत्तियमुजमेदइवा-गवधरे) गणेषिका रुद्राकृत कलाचिकाभरण, सुष्ठमखट्वा मु-क्षमय कटीद्वरक, बलकल तरुवक्क (इत्यकयकच्छमीए) क-च्छपिका तदुपकरणविशेषः । (पियगधत्वे) गन्धवाप्रय गीतप्रिय । (धरणिगोयरपहाणे) आकाशगामित्वात् । (सवरणावर-णिउयवयणुपयणिलेसणीसु य सकामणिआनिओगपप्पत्तिगम-णीयमणीसु य बहुसु विज्जाहरीसु विज्जासु विस्सुयजते) इह सवरण्यादिविधानामर्थः शब्दानुसारतो वाच्यः । (विज्जाह-रीसु ति) विद्याधरसवन्धिनीषु, विश्रुतयशा ख्यातकीर्ति । (इहे रामस्स य केसवस्स य पज्जुजपईवसवअनिरुद्धनिसद-स्सुयसारणयसुमुहउम्मुहार्ण जायवाण अदुछाण य कुमार-कोडीण दिययदइए) वल्लन इत्यर्थः (सयवए) तेषां सस्तावकः (कलहज्जुकोलाहलपिपए) कलहो वाग्युद्ध, युद्ध तु आगुधयुद्ध, कोलाहलो बहुलोकमहाध्वनिः । (भरुणाजिह्वासी) भण्डन पिष्टा-तकाऽऽदिभिः (बहुसु य ममरसपरापसु) मन्त्रामेष्टित्यर्थः । (दस-णए समतओ कलइ सदक्खिण ति) सदानमित्यर्थः । (शण्ण-वेसमाणे अनमाहिकरे दसारवरवीरपुरिसतेलोक्खववगणं आमतेकणन भगवति एकमणि गगणगमणइच्छ उपपणियं जाव गगणतत्रमभिवधयनो गामागरनगरखेरुक्खवरुमरुवदो-णमुहपट्टणसवाइलहस्सममिय धिमियनेइणीय निभयजणपद-वसुह ओडोइतो रम्म इत्थिणाउर णगर उवागए) (असजय-अविरयअप्पमिहयअप्पञ्चखायपावकस्मेत्ति कट्टु) असयत सयमरहितत्वात्, अविरतो विशेषतः पश्यरन्त्वाच्च प्रतिहतानि न प्रतिशेषितानि अतीतकालकृतानि निन्दन्त न प्रत्याख्यातानि च भविष्यत्कालभावीनि पापकर्मणि प्राणातिपाताऽऽदिक्रिया येन । अथवा न प्रतिहतानि सागरोपमकोटाकोट्याऽन्त प्रवेशनेन सस्यक्त्वलाभत, न च प्रत्याख्यातानि सागरोपमकोटाको-ट्या सख्यातसागरोपमैर्न्यूनताकरणेन सर्वविरतिज्ञानन पा-पकर्मणि ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनि येन स तथेति पदत्रयस्य च कर्मधारयः । (कूव ति) कूजक न्यावर्चकबलमिति भावः ।

तं जो णं देवाणुपिया ! दोवईए देवीए सुडं वा खुडं वा पविच्छि वा परिकेइइ, तस्स णं ते पंनुए राया विउलं अत्थसंपयाणं दलइ ति कट्टु घोसण घोसावेह, एयमाणत्तियं पच्चिपिणह । तए णं ते कोमुवियपुरिसां जाव पच्चिपिणति । तए णं से पंनुए राया दोवईए देवीए कत्थइ सुडं वा जाव अलभ-माणे कुंति देविं सदावेति, सदावेत्ता एव वयामी-गच्छह णं तुम देवाणुपिया ! वारवड णगारि कएइस्स वासुदेवस्स एयमडं णिवेदेदि, कएइ णं परं वासुदेवे दोवईए देवीए मग-णगवेमणं करेज्जा, अन्नहा न नज्जइ दोवईए देवीए सुडं वा खुडं वा पविच्छि वा अवज्जेज्जा । तए णं सा कुंती देवी पंनुएणं राणा एव वुत्ता समाणीं जाव पडिसुणेति, पडि-सुणेत्ता एहाया कयवल्लिकम्पा इत्थिखवरगया इत्थिणा-उरणपरं मज्ज मज्जेण णिगच्छइ. णिगच्छइत्ता कुरुज-णवयं मज्ज मज्जेणं जेणेव सुरट्ठा जणवए जेणेव वार-

वई णयरि जेणेव अगुज्जाणे तेणेव उवागच्छड, उवा-
गच्छडत्ता हत्थिखंधाओ पचोरुहड, पचोरुहत्ता को-
कुंवियपुरिसे सदावेड, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छह णं
तुव्जे देवाणुप्पिया ! जेणेव वारवई नगरं तेणेव वारवई न-
गरिं अणुप्पविमड, अणुप्पविसित्ता कएहं वासुदेवं क-
रयल० माव एवं वयह-एवं खलु सासी ! तुव्जं पिउत्वा कुं-
ती देवी हत्थिणाउराओ नगराओ डह हव्वमागया तुव्वं
दंसणं कंखड । तए णं ते कौकुंवियपुरिसा० जाव कहिं-
ति । तए णं कएहे वासुदेवे कौकुंवियपुरिमाणं अंतिए ए-
यमट सोच्चा णिसम्म हट्टुहडे हत्थिखंधवरगए हयगय०
जाव वारवईए णयरिए मज्जं मज्जेणं जेणेव कुंती देवी
तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता हत्थिखंधाओ पचोरुहड,
पचोरुहडत्ता कुंतीए देवीए पायगहणं करेति, करेत्ता कुंतीए
देवीए सद्धि हत्थिखंध पुरुहति, पुरुहडत्ता वारवडं न-
गरिं मज्जं मज्जेणं जेणेव सए गिहं तेणेव उवागच्छड,
उवागच्छडत्ता सयं गिहं अणुप्पविसति । तए णं से कएहे वा-
सुदेवे कुंतिं देविं एहाय कयवडिकम्मं जिमियजुत्तरागयं०
जाव सुहामणवरगयं एवं वयासी-मंडिमह ण पिउत्त्या !
किमागमणपत्रोयणं ? । तए णं सा कुंती देवी कएहं वासु-
देवं एवं वयासी-एवं खलु पुत्ता ! हत्थिणाउरं णयरं जुहट्टि-
हस्स रएणो आगामतलगमि सुहप्पमुत्तस्स दोवईए देवीए
पासाओ ण णज्जड केणड अवहिया वा० जाव उक्खित्ता वा,
तं डच्छामिणं पुत्ता ! दोवईए देवीए मग्गणगवेसणं कयं ।
तए णं से कएहे वासुदेवे कुंतिं देविं पिउत्त्यं एवं वयासी-
जं नवरं पिउत्त्या ! दोवईए देवीए कयड सुडं वा पजाव ड-
चामि, तो णं अहं पावालाओ वा भवणाओ वा अचभर-
हाओ वा ममंताओ दुवडं देविं साहत्थि उवणमि चि कडु कुतिं
पिउत्त्यं नक्कारेड, सम्माणेड, सम्माणेत्ता० जाव पडिविसजेड ।
तए णं सा कुंती देवी कएहेणं वासुदेवेणं पडिविसज्जिया
समाणी जामेव दिमिं पाउव्ज्या तामेव दिमिं पडिगया ।
तए णं से कएहे वासुदेवे कौकुंवियपुरिसे सदावेड, सदा-
वेत्ता एवं वयासी-गच्छह णं तुव्जे देवाणुप्पिया ! वारवई
णयरिं एवं जहा पंरु तद्दा घोमणं घोमावेति, घोमावेत्ता०
जाव पचप्पिणंति, पंरुस्म जहा । तए णं से कएहे वासुदेवे
अणुप्पिया कयाडं अंतो अंतउरगए ओरोहे० जाव विहरति ।
इम च णं कच्छुहणारए जेणेव कएहस्म रएणो गिहं
तेणेव० जाव समोदए० जाव णिमिइत्ता कएहं वासुदेवं कु-
सलोदंतं पुच्छड । तए णं से कएहे वासुदेवे कच्छुहं णारयं
एवं वयासी-तुमं णं देवाणुप्पिया ! वहुणि गामाणि० जाव
अणुप्पविसति, त अत्थियाइं ते कहिं वि दोवईए देवीए सुडं वा

पजाव उवज्जया । तए णं से कच्छुहणारए कएहं वासुदेवं
एव वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अणुप्पिया कयाड धाय-
ईमं देवीपुरच्छिमिहं दाहिणहजरहं वासं अवरकं राव-
हाणिं गए । तत्थ णं मए पडमणाभस्स रसो भवणसि दोवई
देवी जारिसिया दिहपुव्वा यावि होत्था । तए णं से कएहे
वासुदेवे कच्छुहं णारयं एवं वयासी-तुव्जं चैव देवाणुप्पि-
या ! एयं पुव्वकम्मं । तए णं से कच्छुहणारए कएहेणं वा-
सुदेवेणं एवं वुत्ते समाणे उप्पयाणियं विज्जं आवाहेति, जा-
मेव दिमिं पाउव्ज्या तामेव दिमिं पडिगए । तए णं से
कएहे वासुदेवे दूतं सदावेड, सदावेत्ता एव वयासी- ग-
च्छह णं तुमं देवाणुप्पिया ! हत्थिणाउरं णयरं पकुस्स रसो
एयमडं निवेदेह-एव खलु देवाणुप्पिया ! धायडसं देवी
पुरच्छिम्ये अवरकं काए रायहाणीए पडमणाभस्स भवणमि
दोवईए देवीए पवत्ती उवज्जया, त गच्छंतु पच पवत्ता चाउरं-
गिणीए सेणाए सद्धि संपरिचुने पुरच्छिमवेयाडिसमुहाए ममं
पडिवाडेमाणा चिहत्तु । तए णं से दूते० जाव भणइ-पडिवाडे
माणा० जाव चिट्ठह, ते वि० जाव चिहंति । तए णं मे कएहे
वासुदेवे कौकुंवियपुरिसे सदावेड, सदावेत्ता एवं वयासी-ग-
च्छह णं तुव्जे देवाणुप्पिया ! सगाहिय भेरिं ताडोह, ते वि
ताडोति । तए णं तीए ममाहियाए जेरोए सह मोच्चा समुद-
विजयणामोक्खा दम दमारा० जाव उप्पसं वज्जवगमाहस्सी-
ओ सज्जवद्धा० जाव गहियाउहप्पहरणा अप्पेगड्या
हयगया अप्पेगड्या गयगया० जाव वग्गुरापडिक्खित्ता
जेणेव सजा सुहम्मा जेणेव कएहे वासुदेवे तेणेव उवागच्छ-
ति, उवागच्छडत्ता करयल० जाव वच्चावेति । तए णं से कएहे
वासुदेवे हत्थिखंधवरगए सकोरंटमल्लडामेणं छत्तेणं धारि-
ज्जमाणेणं सेयवरचामराहिं उडुव्वमाणीहिं महया हयगय-
भरुचरुगरपट्टकरेणं वारवतीए नगरीए मज्जं मज्जेण नि-
गच्छति, णिगच्छडत्ता जेणेव पुरच्छिमवेयाडिसमुदे तेणेव
उवागच्छड, उवागच्छडत्ता पंचहिं पंरुवेहिं सद्धि एगओ मिज्ज-
ति, खधावारनिवेस करोति, करेत्ता पोसहमालं कारावेड, कारा-
वेत्ता पोसहमालं अणुप्पविसति, अणुप्पविसडत्ता सुडियं
देवं मणसीकरेमाणे चिहत्ति । तए णं कएहस्स वासुदेवस्स
अड्डमज्जत्तंसि परिणममाणं मि सुडिओ० जाव आगओ । भण
देवाणुप्पिया ! जं मए कायव्वं ? । तए णं से कएहे वासुदेवे
सुडियं देव एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! दोवई दे-
वी० जाव पडमणाभस्स जवणसि माहरिया, तं णं तुमं देवा-
णुप्पिया ! मम पचहिं पंरुवेहिं सद्धि अप्पछडस्म कएहं र-
हाणं डवणसमुदे मग्ग वियराहि, ज ए अड्ड अवरकं रा-
यहाणिं दोवईए देवीए कूव गच्छामि । तए णं से सुडियं देवे

कएहं वासुदेवं एवं वयासी-किं एं देवाणुप्पिया ! जहा चेव पउमणाभस्म रण्णो पुव्वसगतिएणं देवेणं दोवई० जाव सा-
हरिया, तह चेव दोवई देविं धायईस्समाओ दीवाओ जारहा-
ओ वासाओ० जाव हत्थिणाल्लं साहरामि, उदाहु पउमणानं
राय सपुरवत्तवाहणं ववणसमुदे पक्खिवाभि ? । तए एं
मे कएहं वासुदेवे सुद्धियं देवं एवं वयामी-मा एं तुम
देवाणुप्पिया ! ० जाव साहराहि । तुम एं देवाणुप्पिया !
ववणसमुदे अप्पच्छस्स उएहं रहाणं मगं वितराहि,
सयमेवाहं दोवई देवीए कूव गच्छामि । तए एं से सुद्धिए
देवे कएहं वासुदेव एवं वयासी-एव होउ, पचहिं पंडवेहिं
सद्धि अप्पच्छस्स उएहं रहाणं ववणसमुदे मगं वियरइ ।
तए एं से कएहं वासुदेवे चाउरगिणिं सेण पक्खिसज्जेति,
पक्खिसज्जेता पचहिं पंरुवेहिं सद्धि अप्पच्छे छहिं रहेहिं
त्वणसमुदं मज्जं मज्जेणं वीईवयनि, जेणेव अवरककाए
रायहाणीए अग्गुज्जाणे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता
रह ठावेति, ठावेत्ता दारुणं सारहिं सदावेइ, सदावेत्ता
एवं वयासी-गच्छह एं तुम देवाणुप्पिया ! अवरककं
रायहाणिं अणुप्पविसाहि, पउमणाजस्स रण्णो वामेण पाएणं
पायपीढ अवक्कमेत्ता कुतगेणं ह्वेणं पणामेहि, पणामेत्ता
तिवत्थियं भिउहिं निलाणे साहदु आसुरुत्ते रुद्धे कुविए चं
हक्किए एवं वयाहि-ह जो पउमणाना ! अप्पत्थियपत्थिया
दुरतपंतवत्तवणा हौणपुत्तवाउदमा सिरिहिरिभिडकि-
त्तिपरिवज्जिया अज्ज न जवसि, किं एं तुम न या-
णामि कएहस्स वासुदेवस्स जगिणिं दोवई देविं इह ह-
व्वमाणेसि, तं एयमद्ध विणएणं पच्चपिणाहि- जं दोवई
देविं कएहस्स वासुदेवस्स पच्चपिणाहि, अहवा जुज्ज-
सज्जो णिग्गच्छाहि, एम एं कएहं वासुदेवे पचहिं पं-
डवेहिं सद्धि अप्पच्छे दोवई देवीए कूव हव्वमाणए ।
तए एं से दारुणं सारही कएहेण वासुदेवेणं एवं
वुत्ते समाणे हट्टुद्धे पडिमुत्तेति, पक्खिमुत्तेता अवरक-
कं रायहाणिं अणुप्पविसड, जेणेव पउमणाने राया ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता करयत्त ० जाव वच्चावेइ,
वच्चावेत्ता एव वयामी-एस एं सामी ! मम विणयपडि-
वत्ती, इमा अस्सा मम सामिस्स समुहाऽऽणत्ति कट्टु आ-
सुरुत्ते ५ वामपाएण पायपीढ अवक्कमइ, अवक्कमिन्ता कु-
तगेणं लेह पणामेड, पणामेत्ता ० जाव कूव हव्वमाणए । तए एं
से पउमणाने राया दारुणं सारहिणा एवं वुत्ते समाणे
आसुरुत्ते ९ तिवत्थिभिउहिं निलाणे साहदु एवं वयासी-
एण अप्पणामि एं अहं देवाणुप्पिया ! कएहस्स वासुदेव-
स्स दोवई देविं । एम एं अहं सयमेव जुज्जज्जे णिग्ग-

च्छामि त्ति कट्टु दारुणं सारहिं एवं वयासी-केवल जो
रायमत्थेसु दूते अवज्जे त्ति कट्टु असक्कारिय अमंमाणिय
अवहारणं णिच्छुभावेमि । तए एं से दारुणं सारही पउमणा-
भेण असक्कारिए अमंमाणे ० जाव निच्छेदे समाणे जेणेव
कएहं वासुदेवे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता करयत्त ० जाव
कएहं वासुदेवं एवं वयामी-एवं खलु अहं सामी ! तुम्ह
वयणेण ० जाव णिच्छुभावेइ । तए एं से पउमणाभे राया
वत्तवाउयं सदावेति, सदावेत्ता एव वयामी-खिप्पामेव भो
देवाणुप्पिया ! आनिसेकं हत्थिरयणं पक्खिप्पेह । तथाएतर
च एं जेयायरियउवदेसमंविगप्पणाविगप्पेहिं ० जाव उव-
णेति । तए एं से पउमणाने राया सप्पच्छवच्चे ० जाव आभि-
सेकं हत्थिरयणं पुरूहति, पुरूहत्ता हयमद्यचाउरगिणीए
सेणाए परिकल्लिए जेणेव कएहं वासुदेवे तेणेव पहारत्थ-
गमणाए । तए एं मे कएहं वासुदेवे पउमणाभ गयं एज्ज-
माण पामति, पासत्ता ते पंचपंरुवे एवं वयामी-हं जो
दारगा ! किं एं तुम्हे पउमणानेणं सद्धिं जुज्जेह, उयाहु
पिच्छेह । तए एं ते पंच पंरुवा कएहं वासुदेवं एव वया-
सी-अम्हे एं सामी ! जुज्जामो, तुम्हे पेच्छह । तए एं से
पच पाडवा सप्पच्छवच्चे ० जाव पहरणा रहे पुरूहंति, पुरू-
हेत्ता जेणेव पउमणाने राया तेणेव उवागच्छति, उवाग-
च्छत्ता एवं वयासी-अम्हे वा पउमणाने वा राय त्ति
कट्टु पउमणानेण सद्धिं संपल्लगे यापि होत्था । तए एं से
पउमणाभे राया ते पंच पंरुवे खिप्पामेव हयमद्यपवर-
विवत्थियचिंधद्वयपणगा ० जाव दिमो दिमिं पक्खिसेहेति । तए
एं ते पंच पडवा पउमणानेणं रत्ता हयमद्यपवरविव-
त्थिय ० जाव पक्खिसेहिया समाणा अथामा अवत्ता ० जाव
अधारणिज्ज मिति कट्टु जेणेव कएहं वासुदेवे तेणेव उ-
वागच्छति । तए एं से कएहं वासुदेवे ते पंच पंडवे एवं वया-
सी-कह एं तुम्हे देवाणुप्पिया ! पउमणानेणं रत्ता सद्धिं
संपल्लगा । तए एं ते पंच पडवा कएहं वासुदेवं एवं वया-
सी-एव खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे तुम्हेहिं अवभणु-
ष्साया ममाणा समप्पवच्चा रहे पुरूहामो जेणेव पउमणाने
राया ० जाव पडिहए । तए एं से कएहं वासुदेवे ते
पंचपंरुवे एवं वयामी-जइ एं तुम्हे देवाणुप्पिया ! एवं
वयता अम्हे एो पउमणाने राय त्ति कट्टु पउमणाभेणं
सद्धिं सपल्लगा, ततो एं तुम्हे एो पउमणाने हयमद्यप-
वर ० जाव पक्खिसेहिया । त पेच्छह एं तुम्हे देवाणुप्पिया !
अह एो पउमणाभे राय त्ति कट्टु पउमणानेण रत्ता सद्धिं
जुज्जामि, रह पुरूहति, पुरूहत्ता जेणेव पउमणाने राया
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता सेय गोखीरहारधवल

तणुसोल्लियमिदुवारं कुंदेंदुसन्निगमं निययस्स वज्ज-
स्म हरिसज्जणं रिउमेणाविणामकरं पंचजसं संखं
परामुसति, परामुमइत्ता मुहवाउपूरियं करेति । तए णं
तस्म पउमणाजस्स तेण संखसदेणं वज्जतिभाए हएण
जाव पमिसेहिए ।

(सुइ व च्ति) श्रूयत इति श्रुति शब्दस्ताम्, (खुति व च्ति) क-
वण क्षुति श्रुतिकाराऽऽदि शब्दविशेष एव, ताम्, प्रयुक्तिं वाच्यं,
वार्तापर्यायाश्चैत इति । (हिया व च्ति) हुता प्रदेशान्तरे स्थापिता,
नीता नेत्रा स्वस्थान प्रापिता, आक्षिप्ता आकृष्टैवेति । (इमा अशे-
त्यादि) इयमन्या अपरा मदीयस्वामिनः सवन्धिनी, विनयप्रति-
पत्तिरिति वर्तते । (समुहाणत्ति कट्टु) स्वमुखेन स्वकीयवदनेन
भणिना आक्षितिरादेशः स्वमुखाऽऽक्षिरिति कृत्वा, एवमभिधाय
(आसुरहेत्ति) क्रुद्धः (चलवाउए च्ति) चलव्यापुन, सैन्य-
व्यापारवान् । (आभिसेक्क ति) अजिपकमर्हतीत्याभिपेक्ष्य, मू-
र्खमिपिकमित्यर्थः । (छेयायरियउवएममइविगणपणाविगण्णेहि
ति) छेको निपुणो य आचार्यः कलाचार्यः, तस्योपदेशात्तत्पूर्विका-
यामनेर्बुद्ध्या कल्पनाधिक्यया कृतिभेदास्ते तथा तैरिति । इदं
यावत्करणादिदृश्यम्—“ सुनिउणेहि ति ” सुनिपुणैरैः (उ-
ज्जवनेवत्थहत्थपरिवच्छिय ति) उज्जवनेपथ्येन निर्भेदवेषेण
(हत्थ ति) शीघ्र, परिपाकितः परिगृहीतः परिबुद्धो य स तथा ।
तम् । (सुसज्ज) सुष्ठु प्रगुण (वस्मियसन्नद्धवद्धकवचियउप्पी-
लियकवच्चवद्धनेवेज्जगलपवरभूमणविरायतं) वस्मिणि नि-
युक्ता वस्मिन्कास्ते सन्नद्धः कृतसन्नाहो य स वस्मिन्कसन्नद्धः,
वद्ध कवचं सन्नाहविशेषो यस्य स वद्धकवचं, स एव वद्धकव-
चिक । अथवा—वस्मिन्तः सन्नद्धो वद्धस्त्वक्त्राणवन्धनात्
कवचिनश्च यः स तथा, भेदश्चेतेषां शोकतोऽवसेयः । एकार्थाश्चेते
शब्दाः, सन्नद्धता प्रकर्षाभिधानायां का इति । तथा उत्पीडिता
गाढीकृता कृता हृदयरज्जुर्वक्षसि यस्य स तथा । ग्रैवेयक ग्रीवाऽऽ-
भरण वद्ध गन्धे कण्ठे यस्य स तथा । प्रवरभूषणैर्विराजमानो यः स
तथा । ततो वस्मिन्ताऽऽदिपदानां कर्मधारयोऽतस्तम् । (अहियते-
यजुत्त सललितवरकण्ठपुरविराजत पल्लवओच्चूलमहुयरकयध-
गार) प्रलम्बानि अवचूत्रानि कटकन्यस्ताधेमुल्लकूर्चका यस्य स
प्रलम्बावचूत्रः, मधुकुरैर्मरैर्मदजलगन्धाऽऽकृष्टैः कृतमन्धकर-
येन स तथा । ततः कर्मधारयोऽतस्तम् (चित्तपरिच्छेयपच्छदं)
चित्रो विचित्रः परिच्छेको वधुः प्रच्छदो वस्त्रविशेषा यस्य स
तथा तम् । (पहरणावरणमरियजुल्लसज्जं) प्रहरणानां कृताऽऽङ्गी-
नामावरणानां च कट्टकटानां भृतो यः स तथा । स च युद्धस-
ज्जइचेति कर्मधारयोऽतस्तम् । (सच्छत्त सच्छाय सज्जय
सज्जं पचामेलयपरिमहियाभिराज्ज) पञ्चभिरापीडैः शेषरैः
परिमहिरानोऽत एवाभिरामश्च रम्यो य स तथा । (ओसारिय-
जमलजुयलघट) अवसारितमवलम्बित यमल सम युगल
द्वयोर्घण्टयोर्ध्वं स तथा तम् । (विज्जुपिण्ण व कालमेह) घ-
ण्टाप्रहरणाऽऽङ्गीनामुज्ज्वलत्वेन विद्युत्कल्पत्वात्, हस्तिदेहस्य च
कालत्वेन महत्त्वेन च मेघकल्पत्वादिति । (उप्पाइयपव्वय व च-
क्कमत्ते) चक्कममाणमिवीत्पातिकपर्वतम् । पाठान्तरेण—औ-
त्पातिकं पर्वतमिव (सक्ख ति) साक्षात् (मत्त ति)
मदवन्त (गुलुगुलुगुल्लेन मणपवणजइणवेग) मन पवनज-
यी वेगो यस्य स तथा तः त्रीमम्, [मंगामिआओग] सग्रामिक

आयोगः परिकरो यस्य स तथा तम् । (आभिसेक्क हत्थिरयण
पमिक्कपेति, पडिक्कपेत्ता उवणेति च्ति) (हयमहियपवरविध-
मियचिधज्जयपरामे) इतमथिना अन्यर्थे हताः, अथवा हताः
प्रहारनो, मथिता मानमथनाद् हतमथिताः, तथा प्रवरा वि-
पतिनाश्चिह्नवज्जाः कपिध्वजाऽऽदयः, पताकाश्च तदन्या येषां
ते तथा । ततः कर्मधारयोऽतस्तान् । यावत्करणात्—“ किच्छो-
वगयपाणे च्ति ” दृश्यम् । कष्टगतजीवितव्यानीत्यर्थः । (अम्हे
वा पउमनाजे वा राय च्ति कट्टु इति) अस्माक पञ्चनाभस्य
च वलवत्त्वादिव सुग्रामे वयं वा भवाम, पञ्चनाभो वा, नो-
भयेषामपीह सयुगे प्राणमस्तीति कृत्वा इति निश्चयं वि-
धाय सप्रलम्बना, योद्धुमिति शेषः । (अम्हे नो पउमनाजे
राय च्ति कट्टु च्ति) वयमेवेह रणे जयामो न पञ्चनाभो
राजेति यदि स्वविषये विजयनिश्चयं कृत्वा पञ्चनाभेन सार्धं
योद्धुं सप्रालम्बित्यर्थः, ततो न पराजयं प्राप्स्यथ, निश्चय-
सारत्वात्फलप्राप्तेः । आह च—

“ शुभाञ्जानि सर्वाणि, निमित्तानि स्युरेकतः ।

एकनस्तु मनो याति, तद्विशुद्धं जयाऽऽवहम् ॥ १ ॥

तथा—

स्याभिश्चयैकनिष्ठानां, कथंलिङ्गिः परा नृणाम् ।

भश्यकुलचित्तानां, कार्यं सशीतिरेव हि ॥ २ ॥ ”

शब्दविशेषणानि क्वचिद् दृश्यन्ते—(सेयं गोखीरहारधवसं त-
णुसोल्लियासिंदुवारं कुंदेंदुसन्निगमं) (तणुसोल्लिय च्ति) म-
ल्लिका, सिन्दुवारो निर्गुरिम् । (निययस्स बलस्स हरिसज्जणं
रिउमेणाविणामकरं पंचजसं च्ति) पाञ्चजन्याभिधानम् ।

तए णं से कएहे वासुदेवे धणुं परामुसति, वेदो धणुं पूरेइ, पूरे-
इत्ता धणुसई करेइ । तए णं तस्म पउमणाजस्स दोवे वज्जति-
चाए तेणं धणुसदेणं हयमहियण जाव पमिमेहेति । तए णं से
पउमणाजे राया तिजागवद्वावसेसे अयामे अवले अवीरिए
अपरिमकारपरक्कमे अधारणिज्ज मिति कट्टु सिग्घं तुरियं
चवलं जेणेव अवरकंका रायहाणी तेणेव लवागच्छइ,
लवागच्छइत्ता अवरकंका रायहाणि अणुप्पविसति, अ-
णुप्पविसित्ता दुवाराइं पिहेति, रोहसज्जे चिह्णं । तए
णं से कएहे वासुदेवे जेणेव अवरकंका णयरी तेणेव
लवागच्छइ, लवागच्छइत्ता रहं उवेइ, उवेइत्ता रहाओ
पचोरुहेति, पचोरुहित्ता वेउच्चियसमुग्राएणं समोहणइ,
एणं मह नरसीहरुत्तं विउच्चति, विउच्चइत्ता महया महया
सदेणं पाददहरं करेति । तए णं से कएहेणं वासुदेवेणं महया
महया सदेणं पाददहरं कएणं समाणेणं अवरकंका राय-
हाणी संभग्गपायापुरट्टालयचरियतोरणपल्लहत्थियपवरज-
वणसिरिधराओ सरसरस्स धरणियले सप्पिवाइया । तए
णं से पउमणाजे राया अवरकंका रायहाणि संजग्गं जाव
पामित्ता भीए तमिए लव्विगे दोवई देवि सरणं उवेइ ।
तए णं सा दोवई देवी पउमणाजं रायं एवं वयासी—किं
णं तुमं नेत्राणुणिया ! ए जाणासि कएहस्स वासुदेवस्स

उत्तमपुरिभस्स विप्पियं करेमाणे, तं चेवमवि गते गच्छह
 यं तुम देवाणुप्पिया ! एहाए उद्धपडसारुए ओच्छुगवत्थाणि-
 यत्थे अतेउरपरियालमहिं मपरिवुमे अग्गाइ पवराइ रय-
 णाड गहाय मम पुरओ काउं कएह वासुदेव करयत्तं जाव
 पायपरिए सरणं उवेहि, पणइवच्छत्ता णं देवाणुप्पिया !
 उत्तमपुरिसा । तए णं से पडमणाजे राया दोवईए दे-
 वीए एयमड पडिसुगेति, पडिसुगेत्ता एहाए० जाव सरण
 उवेइ, उवेत्ता करयत्तं जाव कट्टु एव बयासी-दिट्ठा णं दे-
 वाणुप्पिया ! उत्तमपुरिसाणं ण्ही० जाव परक्के, तं खामेमि
 णं देवाणुप्पिया ! ० जाव खमंतु णं देवाणुप्पिया ! ० जाव
 नाहं जुज्जो जुज्जो एवं अकरणयाए त्ति कट्टु पंजलिउमे पाय-
 वडिए कएहस्स वासुदेवस्स दोवई देविं साहत्थि उवणेइ ।
 तए णं से कएहे वासुदेवे पडमनाजं रायं एवं बयासी-हं भो
 पडमणाभा ! अपत्थियपत्थिया ४ किं ण तुमं न याणासि म-
 म जगिणिं दोवई देविं इह हव्वमाणेमि । त एवमवि गए नत्थि
 ते ममाहिं तो इयाणिं भयमत्थि त्ति कट्टु पडमणाइ राय
 पमिविसज्जेइ, पमिविसज्जेइत्ता दोवतिं देविं गिएहत्ति, गिएह-
 इत्ता रह दुरूहेत्ति, दुरूहेत्ता जेणेव पच पंरवा तेणेव
 उवागच्छत्ति, उवागच्छत्ता पचपंडवाणं दोवई देविं साह-
 त्थि उवणेइ । तए णं से कएहे वासुदेवे पंचपंरवहिं सद्धि
 अप्पण्ठेहिं रद्धेहिं लवणसमुद मज्जं मज्जेणं जेणेव जंबुद्वी-
 वे दीवे जेणेव भारहे वासे तेणेव पहारेत्थगमणाए । तेणं
 कालेणं तेणं समएण धायईसंमे दीवे पुरच्छिमहे भारहे वासे
 चंपा नामं नयरी होत्था, पुष्पजहे णाम चेइए । तत्थ ण चंपाए
 णयरीए कपिले णामं वासुदेवे राया होत्था, महया हिमव-
 तवत्तओ । तेणं कालेणं तेणं समएणं मुणिसुव्वए अरिहते
 चंपाए णयरीए जेणेव पुष्पजहे चेइए तेणेव समोमहे, कपि-
 ले वासुदेवे धम्मं सुणेइ । तए णं से कपिले वासुदेवे मुणिसु-
 व्वयस्स अरहओ धम्मं सुणेमाणे कएहस्स वासुदेवस्स सं-
 खसदं सुणेइ । तए ण तस्स कपिलस्स वासुदेवस्स इमेयारूवे
 अब्जत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगयसंकप्प समुप्पज्जित्था-
 किं मन्ने धायईसंमे दीवे भारहे वासे दोवे वासुदेवे समुप्प-
 ज्जे, जस्म य अय संखसदे मम पिव मुहवायपूरियं वीय ज-
 वइ । तए णं मुणिसुव्वए अरहा कपिलं वासुदेवं एवं व-
 यासी-मे णुणं कपिल्ला वासुदेवा ! मम अंतिए धम्मं णिस-
 ममाणस्स संखसदं आकषित्ता इमेयारूवे अब्जत्थिए किं
 मन्ने धायईसदे दीवे० जाव वीय भवइ, से णुण कपिल्ला वासु-
 देवा ! अट्ठे समडे हंता अत्थि । त णो खलु कपिल्ला ! एवं
 जूयं वा, भवियं वा जविस्सं वा, जं णं एगलेत्ते एगजुगे ए-
 गसमएण दुवे दुवे अरिहंता वा चक्रवर्ती वा वत्तदेवा वा

वासुदेवा वा उप्पज्जिस्सु वा, उप्पज्जित्ति वा, उप्पज्जिस्संति
 वा, एव खलु कपिल्ला वासुदेवा ! जंबुद्वीवाओ भारहाओ
 वासाओ हत्थिणाजराओ णयराओ पंरुस्स रसो मुएहा
 पचएहं पंरवाण भारिआ दोवई देवी तव पडमनाजस्स रसो
 पुव्वसंगइएणं देवेणं अवरकंका रायहाणिं साहत्थिआ । तए
 ण से कएहे वासुदेवे पंचहिं पढेहिं सद्धि अप्पण्ठे अएहिं
 रहेहिं अवरकंका रायहाणिं दोवईए देवीए कूव हव्वमागए ।
 तए णं तस्स कएहस्स वासुदेवस्स पडमनाभेणं रसा सद्धि
 संगामेमाणस्स० जाव अय संखसदे तव मुहवायपूरिए इव वीयं
 जवइ । तए णं से कविल्ले वासुदेवे मुणिसुव्वयं अरह वदइ, णमं-
 सइ, णमसइत्ता एवं बयासी-गच्छामि णं अहं जंते ! कएहं वा-
 सुदेवं उत्तमपुग्गिं सरिसपुरिसं पासामि । तए णं मुणिसुव्वए
 अरिहा कपिल्लं वासुदेवं एव बयासी-णो खलु देवाणुप्पिया !
 एवं जयं वा भव्यं वा जविस्सं वा, जं णं अरिहंता वा अरिहंत
 पासंति, चक्रवर्ती वा चक्रवर्तिं पासति, वत्तदेवा वा बलदेवं
 पासंति, वासुदेवा वा वासुदेवं पासंति, तह वि य णं तुमं कएह-
 स्स वासुदेवस्स लवणसमुद मज्जं मज्जेणं वीईवयमाणस्स
 सेयापीयाइं धयग्गाइं पासिहिसि । तए णं से कविल्ले वा-
 सुदेवे मुणिसुव्वयं अरिहंतं वंदइ, णमसइ, णमसइत्ता हत्थि-
 खंभं दुरूहइ, दुरूहइत्ता सिग्ग जेणेव वेलाउजे तेणेव उ-
 वागच्छत्ति, उवागच्छत्ता कएहस्स वासुदेवस्स दवणसमुद
 मज्जं मज्जेणं वीईवयमाणस्स सेयापीयाइं धयग्गाइं पासइ,
 पासइत्ता एवं बयासी-एम णं मम सरिसपुरिसे उत्तम-
 पुरिमे कएहे वासुदेवे दवणसमुदं मज्जं मज्जेणं वीईवय-
 ति त्ति कट्टु पंचजस्य संख परामुसइ, परामुसइत्ता मुहवाय-
 पूरियं करेइ । तए खं मे कएहे वासुदेवे कविलस्स वासुदे-
 वस्स संखसदं आयसेइ, आयसेइत्ता पंचजस्य संख मुहवाय-
 पूरियं करेति । तए णं दो वि वासुदेवा संखसदसामायारिं क-
 रेति । तए णं से कविल्ले वासुदेवे जेणेव अवरकंका णयरी ते-
 णेव उवागच्छत्ति, उवागच्छत्ता अवरकंका रायहाणिं संभग्ग-
 तोरण० जाव पासइ, पासइत्ता पडमनाभं रायं एवं बयासी-
 किं णं देवाणुप्पिया ! एसा अवरकंका णयरी संजग्गा०
 जाव सज्जिवाइया । तए खं से पडमनाजे कविल्लं वासुदेवं
 एवं बयासी-एवं खलु साम ! जंबुद्वीवाओ भारहाओ वामा-
 ओ इहं हव्वमागम्प कएहेणं वासुदेवेणं तुम्हे परिज्जय अ-
 रकंका णयरी० जाव सज्जिवाइया । तए णं से कविल्ले वासुदेवे
 पडमनाहस्स रसो अतिए एयमड सोचा पडमनाज राय एवं
 बयासी-इ जो पडमणाजा ! अपत्थियपत्थिया ! किं णं तुमं न
 जाणासि मम सरिसस्स पुरिमस्स कएहस्स वासुदेवस्स विप्पि-
 यं करेमाणा, कविल्ले वासुदेवे आसुरुत्ते० जाव पडमणाजं

णिव्विसयं आणवेइ, आणवेत्ता पउमनाहस्म पृत्तं अ-
वरकंकाए रायहाणीए महया महया रायाभिमेणं अजि-
सिचड, अजिसिचडत्ता० जाव पमिगए । तए ए मे कएहे
वासुदेवे लवणसमुदं मज्जं मज्जेणं वीईवडत्ता गंगं उवा-
गए ते पंच पंरुवे एवं वयामी-गच्छह एं तुव्भे देवाणुप्पि-
या ! गंगं महानडं उत्तरह जाव ताव अह सुट्टिय लवणा-
हिवडं पासामि । तए एं ते पंच पंरुवा कएहेणं वासुदेवेणं
एव वुत्ता समाणा जेणेव गंगा महानई तेणेव उवागच्छति,
उवागच्छडत्ता एगट्टियाए नावाए मग्गणगवेमणं करेति,
करेत्ता एगट्टियाए नावाए गंगं महानडं उत्तरंति, अन्नम-
न्नं एवं वयामी-पन्नू एं देवाणुप्पिया ! कएहे वासुदेवे गंगं
महानडं वाहाहिं उत्तरित्तए, उदाहु णो पन्नू उत्तरित्तए
त्ति कट्टु एगट्टियणावं मुमंति, मुसंतित्ता कएहं वासुदेवं
पडिवालेमाणे चिट्ठति । तए एं से कएहे वासुदेवे सुट्टिय
लवणाहिवडं पामड, पासडत्ता जेणेव गंगा महानडं तेणेव
उवागच्छड, उवागच्छडत्ता एगट्टियाए नावाए सव्वओ स-
मता मग्गणगवेसणं करेति, एगट्टिअं नावं अपाममाणे ए-
गाए वाहाए रहं सतुरगमसारहिं गिएहड, गिएहडत्ता ए-
गाए वाहाए गंगं महानडं वासडिं जोयणाडं अद्धजोयणं
च वित्थिन्नं उत्तरित्तं पवत्ते यावि होत्था । तए एं से क-
एहे वासुदेवे गंगाए महानडं बहुमज्जदेमजाए संपत्ते स-
माणे सते तते पग्गित्ते वच्छेए जाए यावि होत्था । तए एं
तस्म कएहस्स वासुदेवस्म इमेयारुवे अवन्तिथिए० जाव स-
मुप्पजित्था-अहो ए पंच पंडवा महावज्जवगा, जेहि गंगा
महानडं वामट्टिजोयणाडं अद्धजोयणं च वित्थिन्ना वाहाहिं
उत्तिष्ठा, डच्छंतएहिं एं पंचहिं पंरुवेहिं पउमनाभे राया ह्य-
महिय० जाव णो पमिमेहिए । तए एं गंगा देवी कएहस्म
वासुदेवस्म डं पयारुवे अवन्तिथिय० जाव जाणित्ता याहं
वितरइ । तए एं से कएहे वासुदेवे सुहुत्तंर ममासासेड, म-
मामासेत्ता गंगं महानडं वामट्टि० जाव उत्तरड, जेणेव पंच
पंडवा तेणेव उवागच्छति, उवागच्छडत्ता पंचपंरुवे एव वयामी-
अहो ए तुव्भे देवाणुप्पिया ! महावज्जवगा, जेणं तुव्भेहिं
गंगा महानडं वासडिं० जाव उत्तिष्ठा, डच्छंतएहिं तुव्भेहिं प-
उमनाहं० जाव नो पमिसेहिए । तए एं ते पंच पंरुवा कएहेणं
वासुदेवेणं एवं वुत्ता समाणा कएह वासुदेवं एवं वयासी-
एवं खलु देवाणुप्पिया ! अहं तुव्भेहिं विमज्जिया समा-
णा जेणेव गंगा महानडं तेणेव उवागच्छित्ता एगट्टिआए
णावाए मग्गणगवेमणं तं चेव० जाव तुम्हे पमिवालेमाणे
चिट्ठामो । तए एं से कएहे वासुदेवे तेमिं पंचएहं पंडवाणं
अंतिए एयमड मोच्चा णिमम्म आनुरुत्ते० जाव तिवलियं

जिउमिं निलाने कट्टु एवं वयामी-अहो जया एं मए
लवणसमुदं दुन्नि जोयणसयमहस्मवित्थिन्नं वीईवड-
त्ता पउमणाहेणं ह्यमहिय० जाव पमिमेहित्ता अवरकंका
संभग्गा, दोवई देवी साहत्थिय उवणीया, तथा एं तुम्हे मम
माहणं न विष्ठायं, ड्याणं जाणिस्मड त्ति कट्टु लोहदंडं
परामुमड, परामुमडत्ता पंचएहं पंरुवाणं रहं चूरेड, चूगत्ता
णिव्विमए आणवेड । तत्थ एं रहमदणे णाम कोट्टे नि-
विट्टे । तए एं से कएहे वासुदेवे जेणेव सए खधावारं
तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता सएणं खधावारं
सडिं अभिममज्जागए यावि होत्था । तए एं से क-
एहं वासुदेवे जेणेव बारवई नयरी तेणेव उवागच्छति, उ-
वागच्छडत्ता अणुप्पविमति । तए एं ते पंच पंरुवा जेणेव
हात्थिणाउरे णयरे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छडत्ता जे-
णेव पंरुए राया तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छडत्ता कर-
यल० जाव एवं वयामी-एवं खलु ताओ ! अहं कएहेणं
वासुदेवेणं निव्विमया आणत्ता । तए एं पंरुराया त
पंचपंरुवं एवं वयामी-कह एं पुत्ता ! तुव्भे कएहेणं
वासुदेवेणं णिव्विमया आणत्ता । तए एं ते पंच पंरुवा
पंरुराय एवं नयासी- एवं खलु ताओ ! अहं अवर-
कंकाओ पमिणियत्ता लवणसमुदं दुन्नि जोयणसयमह-
स्माइं वीईवडत्ता, तए एं से कएहे वासुदेवे अहं एवं
वयासी-गच्छह एं तुव्भे देवाणुप्पिया ! गंग महानडं उत्त-
रंउजाव चिट्ठ जाव ताव अहं एव तदेव० जाव चिट्ठा-
मो । तए एं से कएहे वासुदेवे सुट्टियं लवणाहिवडं दहूणं
त चेव सव्वं, एवरं कएहस्म चित्ता ए वुच्चड० जाव निव्वि-
सए आणवड । तए एं से पंरुराया ते पंचपंरुवे एव व-
यासी-दुहु एं पुत्ता ! कयं कएहस्म वासुदेवस्म विप्पिय क-
रेमाणेहिं । तए एं से पंरुराया कुंति देविं मदावेनि, म-
हावेत्ता एवं वयासी-गच्छह एं तुमं देवाणुप्पिया ! वा-
रवडं णयमिं कएहस्म वासुदेवस्म निवेएहि-एवं खलु द-
वाणुप्पिया ! तुमे पंचपंरुवा एं निव्विमया आणत्ता, तुमं
च ण देवाणुप्पिया ! दाहिणहज्जरहस्म मामी, त मंडिमतु ए
देवाणुप्पिया ! ते पंच पंडवा कयरं, देसं वा दिमिं वा विदिमिं
वा गच्छंतु एं । तए एं सा कुंती पंरुणा रम्भा एवं वुत्ता
समाणीं हत्थियखंथं पुरुहन्ति, दुरुहडत्ता जहा हिट्ठा० जाव मं-
दिसतु एं पिडत्था ! किमागमणपओयणं ? तए एं सा कु-
ती कएहं वासुदेवं एवं वयासी-एवं खलु तुम पुत्ता ! पंच
पंडवा णिव्विसया आणत्ता, तुमं च एं दाहिणहज्जर-
हसामी० जाव दिमिं वा विदिमिं वा गच्छंतु । तए एं
से कएहे वासुदेवे कुंति देविं एवं वयासी-अणुवयणा

एषं पित्र्या ! उत्तमपुरिमा चक्रवर्ती वा वामुदेवा वा
चक्रदेवा वा, तगच्छंतु एषं पंच पंरुवा दाहिणिह्वा वेया-
लि, तत्थ पंरुमहुरं णिवेमंतु, मम अदिद्वसेवगा भवंतु
त्ति कट्टु कुटिं देहिं सकारेड, सम्माणेड, सम्माणेत्ता०
जाव पक्खिसज्जेड । तए ण सा कुंती देवी० जाव पंरुमस
एयमडं णिवेएड । तए णं पंरुराया पंचपम्वे सदावेड, सदा-
वेत्ता एव वयामी-गच्छह णं तुब्भे पुत्ता ! दाहिणिह्वा वे-
यालि, तत्थ णं तुब्भे पंरुमहुरं णिवेसेड । तए णं ते पंच
पंरुवा पंरुमस रणो० जाव तह त्ति पक्खिसुणति, पक्खिसुणत्ता
सवलवाहणा हयगय० जाव हत्थिणाउगओ णयराओ पक्खि-
णिकखमति, पक्खिणिकखमत्ता जेणेव दक्खिणिह्वा वेयाली
तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता पंरुमहुरं निवेसति, नि-
वेसित्ता तत्थ ण ते विपुलभोगममिडसमन्नागया वि हां-
त्था । तए णं सा दोवई देवी अन्नया कयाड अन्नमत्ता
जाया वि होत्था । तए णं मा दोवई एवएह माभाण० जाव
सुरू दारयं पयाया० जाव मुकुमाझे, निव्वत्तवारसाहस्म
डमं एयारूवं गुणनिष्फन्न नामभिज्जं कर्गिति, जम्हा एं अ-
म्ह एम दारए पचएह पंडवाणं पुत्ते दोवईए अन्नए, तहो-
त्ताणं अम्ह इमस्म दारगस्म णामधेज्जं पञ्जुसेणे त्ति, जाव-
त्तारिं कयाओ० जाव अन्न नोगममत्ये जाए जुवराया० जाव
विहरड । तेणं काझेण तेणं नमएण धम्मद्योगा धेग रगो-
सदा, परिसा खिग्गया, पढवा निग्गया. वम्म नाघा एवं व-
याम।-जं एवर देवाणुप्पिया ! दोवई देविं आपुच्छामो, प-
रुमेणं च कुमार रज्जे ठोवेमो, तओ पच्छा देवाणुप्पियाणं
अतिए मुंके ज्वित्ता० जाव पव्वयामो ? अहासुहं देवाणुप्पि-
या ! मा पडिवधं करेह । तए णं पंच पंरुवा जेणेव सए
गिह्हे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता दोवई देविं सदा-
वेति, सदावेत्ता एव वयासी-एव खलु देवाणुप्पिए ! अ-
म्हेहिं धेराणं अतिए धम्मं णिमंते० जाव पव्वयामो । तुम दे-
वाणुप्पिए ! किं करोसि ? तए ण सा दोवई देवी पंच प-
रुवे एव वयासी-जड णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! ससारभयड-
व्विगा० जाव पव्वज्जह, मम के अण्णे आलवे वा० जाव
ज्विस्मड ? अह पि य णं संसारभयडव्विग्गा दे-
वाणुप्पिएहिं मच्छि पव्वडस्सामि । तए ण ते पंच पंरुवा
पंडुमेणस्म कुमारस्स अभिमंअ० जाव राया जाए
० जाव रज्जं पसाहेमाणे विहरड । तए णं ते पंच पंरुवा
दोवई देवीय अन्नया कयाड पंरुमेण रायं आपुच्छति । तए
ण से पंडुमेणे राया कोट्टुविपुलिमे सदावेड, सदावेत्ता
एव वयासी-व्विप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! णिकखमणाजिसे-
यं० जाव उवडवेह, पुरिसमहस्मवाहणीओ सिवियाओ उ-

वट्टवेह० जाव पञ्चोरुहति, जेणेव धेरा आधरिया आदित्तेणं
० जाव समणा जाया चउडस पुव्वाडं अहिज्जंति, वट्टाणि वा-
साणि० जाव उट्टट्टमदमपुव्वाडमेहिं मासद्धमासखमणेहिं अ-
प्पाण जावेमाणे विहरड । तए णं सा दोवई देवी सीयाओ
पञ्चोरुहड, पञ्चोरुहडत्ता० जाव पव्वयाए सुव्वयाए अज्जाए
मिस्मणियत्ताए दज्जयति, एकाग्गमाड० जाव अहिज्जड, अ-
हिज्जडत्ता वट्टाणि वामाणि उट्टट्टमदमपुव्वाडमेहिं० जाव
अप्पाण भावेमाणे विहरड । तए णं ते धेरा जगवतो अन्नया
कयाड पंरुमहुराओ नयराओ सहस्संभवणाओ उज्जाणाओ
पक्खिनिग्गच्छति, पक्खिनिग्गच्छत्ता वट्टिया जणवयविहार
विहरति । तेण काझेण तेणं समएण अरहा अरिहनेमी
जेणेव सुरट्टाजणवए तेणेव उवागच्छड, उवागच्छत्ता सु-
रट्टाजणवयमि मजमेण तवमा अप्पाण जावेमाणे विह-
रड । तए णं बहुजणो अन्नमन्नस्स पव्वमाडक्खड० ४-एव
खलु देवाणुप्पिया ! अरिहा अरिहनेमी सुरट्टाजणवए०
जाव विहरड । तए णं ते जुहिडिह्वापामोक्खा पंच
अणगारा बहुजणस्म अतिए एयमड सोच्चा अन्नमन्न
सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! अरहा अरिहनेमी पुव्वाणुपुव्वि० जाव विहरड,
त सेय खलु अम्ह धेरा आपुच्छित्ता अग्निं अरिहनेमिं
वट्टणाए गमित्तए, अन्नमन्नस्म एयमड पडिमुणेति, पक्खि-
णित्ता जेणेव धेरा भगवतो तेणेव उवागच्छति, उवागच्छ-
त्ता धेरे जगवते वडति, एममति, एमंसइत्ता एव वयासी-
डच्छामि णं तुब्भेहिं अब्भणुष्साया समाणा अरिहं
अरिहणेमिं० जाव गमित्तए ? । अहासुहं देवाणु-
प्पिया ! मा पडिवधं करेह । तए णं ते जुहिडिह्वा-
पामोक्खा पंच अणगारा धेगेहिं अब्भणुन्नाया समा-
णा धेरे जगवते वडति, एममति, एमंसइत्ता धेराण अं-
तियाओ पक्खिनिक्खमति, पडिनिक्खमत्ता मास मासेण अ-
णिकखत्तेणं तवोक्कमेण गामाणुगामं दूडज्जमाणा० जाव
जेणेव हत्थिकप्पे नयरे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता
हत्थिकप्पस्म वट्टिया महस्संभवणे उज्जाणे० जाव विहर-
ति । तए णं ते जुहिडिह्वावज्जा चत्तारि अणगारा मामग्वम-
णवारणए पढमाए पोरिसीए सज्जायं करेति, नीयाए एवं
जहा गायममामी, एवज्जुहिडिह्वा आपुच्छंति० जाव अन्ना-
णा हत्थिकप्पे नयरे बहुजणस्म सह निमामेति-एवं खलु
देवाणुप्पिया ! अरहा अरिहनेमी उज्जंतसेज्जसिहरे मामि-
एण जत्तेण अपाणएण पचहिं छत्तीमेहिं अणगारसणहिं
सार्द्धं काज्जगए० जाव सव्वदुन्नखप्पहीणे । तए णं जुहिडिह्वा-
वज्जा चत्तारि अणगारा बहुजणस्म अतिए एयमड सोच्चा
हत्थिकप्पाओ णयराओ पक्खिणिकखमति, पक्खिणिकखमत्ता

जेणेव सहस्रववणे उज्जाणे जेणेव जुह्मिष्ठिह्ने अणगारे
तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिता नत्तपाणं पचव्वन्ति, ग-
मणागमणं पक्कमन्ति, एमणमणेसणं आलोयन्ति, भत्तपाणं
पक्किमन्ति, पक्किमन्तेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पि-
या ! ०जाव अरिहा अरिह्नेभी काळगए, त मेयं खलु अम्हं
देवाणुप्पिया ! ०मं पुव्वगहिअं नत्तपाणं परिह्वित्ता सेत्तुं-
नए पव्वए साणियं साणियं दुरूहत्तए संवेहणाए भोम-
णाए कुतियाणं कालं अणवकंखमाणं विहरित्तए चि
कहु अणमणस्स एयमट्ठं पक्किसुण्णेति, पक्किसुण्णेत्ता तं पुव्व-
गहिंयं नत्तपाणं एगते परिह्वेत्ति, परिह्वेत्ता जेणेव सेत्तुं-
नए पव्वए तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिता सेत्तुंजयं पव्व-
य मणियं दुरूहन्ति, दुरूहत्ता ०जाव कालं अणवकंखमाणा
विहरति । तए णं ते जुह्मिष्ठिह्नेपापेक्खा पच अणगारा
सामाडयमाड्याइं चउदसपुव्वाड अहिज्जित्ता बहूणि वाना-
णि सामन्नपरियागं पाउणित्ता दोमाभियाए मंलेहणाए
अत्ताणं कुमित्ता जस्सट्ठाए कीरड नगभावे ० जाव तमड-
माराहेति, अणंते ० जाव केवद्ववरणाणदंमणे समुप्पसे ० जाव
मिच्छा । तए णं सा दोवई अज्जा सुव्वयाणं अज्जियाणं अंते
सामाडयमाड्याइं इकारन अंगाई अहिज्जइ, अहिज्जित्ता ब-
हूणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणित्ता मासियाए सं-
वेहणाए आलोडयपक्किंते समाहिपत्ता काळमासे काळ
किच्चा वज्झोए कप्पे देवत्ताए उव्वसा । तत्थ णं अत्थे-
गइयाणं देवाणं दसमागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता । तत्थ णं दुव-
यस्स देवस्स दसमागरोवमाइं ठिई पत्तत्ता । मे णं भंते !
दुवए देवो नाओ देवलोगाओ आउक्खएणं महाविदेहे वासे
सिज्जिह्मिष्ठि ० जाव संसारस्स अंतं काहिति । एवं खलु जंवू !
समणेणं भगवया महारारेणं सोद्वसमस्स णायज्जयणस्स
अयमट्ठे पत्तत्तं चि वेमि ।

(वेदो स्ति) वेष्टक एकस्त्विषयपट्टपद्धति । स चेद्व धनुर्वि-
षयो जम्बूद्वीपप्रकृतिप्रसिद्धोऽप्येतद्व्य । तद्यथा-“अद्भुतगयवा-
सचट्टइंदधणुसन्निगास ।” अविरोद्गतो यो बालचन्द्र शुक्लपक्का-
द्वितीयाक्षः, तेनेऽधनुषा च वक्रतया मञ्जिकाया सहश यत्त-
नत्ता । “वरमहिन्दरियदणियददधर्लसिगमारव्वसारं ।” वरम-
हिन्दस्य दत्तदणितस्य सजातदपातिशयस्य दानि दद्वानि वनानि
च शुक्लाणि ते रचित मार च यत्तत्ता । “उग्गवरपवरगव-
मपवरपरहुडममरकुलनीलिनिद्धातवोयपट्ट ।” उग्गरो नाग-
वर, पवरमवन्नं वरमहिन्दशृङ्ग, पवरपरवृत्तो वरकोकिओ म्रमरकु-
लं मधुकरान्तरुगे, नीली गुञ्जिका, प्तानीव स्त्रिय कालकान्तिमत,
भानमिव ध्मात च तेजसा उल्लव धौनमिव धौन च निर्मल
पृष्ठ यस्य तत्तथा । “निउणोच्चियमिसिमिसितमणिरयणधीट-
याजालपगिक्खत्त ।” निपुणेन शिल्पिना उपचितानामुज्जवा-
निताना मणिरत्नगणित्ताना यज्जालं तेन परिक्खित्त वोट्टन य-
त्तत्ता । “तन्निउरुणकिरणतवणिज्जवक्कच्चि ” तन्निदिव वि-

धुविव तरुणा प्रत्यग्रा किरणा यस्य तत्तथा, तस्य तपनीयस्य
सवन्धीनि वद्वानि चिह्नानि दाड्वन्नानि यत्त तत्तथा । “दइरम-
द्वयगिरिसिदरकेसरचा मरवालयद्वचंचच्चिध ।” दइरमलयाजि-
धानौ यौ गिरी, नयोर्यानि शिखराणि, तत्सवन्धिनो ये केसरचा-
मरवाला । सिंहन्कन्धवमरपुच्छकेशा अरुचन्दाश्च तल्लक्षणानि
चिह्नानि यत्त तत्तथा । “काळहरियरत्तपीयसुक्किलवहुएहाकन-
पिनक्कजीवा ।” कालाऽऽविश्यां या बहव स्नायव शरीरान्न-
वैष्ठास्ताभिः सपिनद्धा जीवाः । प्रत्यग्रा यस्य स तत्तथा ।
“जीवियतकरण ति ।” शशूणामिति गम्यते । (समंगत्यादि)
समग्रानि प्राञ्चरो गोपुराणि च प्रतोत्य, अट्टालकाश्च प्राकारा-
परिस्थानविशेषा, चरिका च नगरप्राकारान्तरेऽप्यहस्तो मार्ग,
तोरणानि च यस्यां सा तथा । पर्यस्तितानि पर्यस्तीकृतानि, स-
र्वतः क्लिप्तानीत्यर्थः । प्रवरभवन्नानि श्रीगृहाणि च ज्ञाणमागारा-
णि यस्यां सा तथा । तनः पद्वयस्य कर्मधारयः । (सरसरस्स
स्ति) अनुकरणशब्दोऽयमिति । (उल्लपडमाडए स्ति) लयः
स्नानेन आर्क्षो पटशाट्का उत्तरीयवस्त्रपरिधाने यस्य स तथा ।
(ओल्लगवत्थनियत्थे स्ति) अवचूलमधोमुखचूलं मुक्कला-
ञ्चलं यथा भवतीत्येव वस्त्रं निवसितं येन स तथा । (त एवम-
वि गए नत्थि ते ममाहिंते इयानि भयमार्थं स्ति) तत्तत्सावि-
त्यमपि गंतं अस्मिन् कार्त्तं नास्ति अयं पक्को-यत्तु ते तव भत्तो
भयमस्ति जयति (एगच्चि स्ति) नो (मुसति स्ति) गोपयन्ति ।
आन्त खिन्नः, तान्तः सूरकाण्डकाङ्गावान् जातः, परितान्तः
सर्वथा खिन्नः । एकार्थिकाश्चेते । (इच्छुनएहिं ति) इच्छया क-
याविदित्यर्थः । (वेयालीए स्ति) वेद्यातटे इति । इहापि सूत्रे उप-
नयो दृश्यते । एव चासौ छप्य-
“सुाहू वि तवकिलेसो, नियाणवोसेण दूसिओ लतो ।
न निवाय दोवतीए, जइ किच्च सुउमाहिच्चा जम्मे ॥१॥”

अथवा-

“अमणुजमभर्त्ताए, एत्ते दाख जवे अणत्थाय ।

जइ कसुयतुवडाण, नागसिरिजवम्मि दोवइए ॥२॥” इति ।
ज्ञा० १ ध्रु० १६ अ० । ता० । स्था० । प्रह० । आ० म० ।
ही० । प्रति० ।

दुवग्ग-द्विर्वर्ग-पु० । उभयकोटौ, नि० चू० १५ उ० । आवा० ।

दुवण-दुवन-न० । उपतापने, प्रह० २ आश्र० द्वार ।

दुवय-द्विपद-पु० । ‘दुपय’ शब्दार्थे, स० १२ अ० ।

दुव्वामतरय-दुर्वाम्यतरक-पु० । दुस्त्याज्यतरकलङ्के, अ० ६
श० १ उ० ।दुवार-द्वार-न० । “पञ्चल्लममूखेद्वारे वा” ॥ ८ । ११२ ॥ इति
सयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं उडा । ‘दुवार’ । पक्के ‘घार’ । ‘देर’ ।
‘दार’ । प्रा० १ पाद । प्रनोदियाम, आ० म० १ अ० १ खगड । प्रा-
मस्य मुखे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । प्रासादजननदेवकुलाऽऽदीनां प्र-
वेशमुखे च । वृ० १ उ० ३ प्रक० । प्रज्ञा० । (अपावृत्तद्वारवम-
तौ द्वारपिधानं सयनीभिः कर्तव्यमिति ‘वसड’ शब्दे वदयने)दुवारकम्म-द्वारकर्म-न० । द्वारस्य विषमायाः जूमेः समीकर-
णे, नि० चू० ५ उ० ।दुवारपिहाण-द्वारपिधान-न० । कपाटमाश्रित्य द्वारस्थगने,
आवा० २ शु० १ चू० २ म० २ उ० ।

दुवारवाहा-द्वारवाहा-स्त्री० । द्वारजागे, आचा० १ श्रु० १ चू०
१ अ० ५ उ० ।

दुवारमाहा-द्वारमाहा-स्त्री० । द्वारपार्श्वस्थकाष्ठाऽऽदौ, आचा०
२ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

दुवारिअ-दौवारिक-पु० । “उत्सौम्यर्थाऽऽदौ” ॥ ८ । १ । १६० ॥
इति श्रौत उक् । ‘दुवारिओ’ प्रा० १ पाद ।

दौवारिक-पु० । द्वारे नियुक्तः, उक् । द्वारपाले, पाच० ।

दुवावसावत्त-द्वादशाऽऽवर्त-न० । “दुवालसावत्ते कितिकम्मे

पम्मेत्ते । त जहा-‘दुओणय जहाजाय, कितिकम्म वारसावय ।
चउत्तिर तिगुत्ते दुपवसं एगानिक्खमण ॥१॥” इति सूत्राभि-
धानगर्भेषु कायव्यापारविशेषेषु, ल० १ सम० ।

दुविहु-द्विविष्टप-पु० । द्विर्तावे दासुदेवे, ति० । नवमे भविष्यति
दासुदेवे, स० । ती० ।

दुविह-द्विविध-त्रि० । “द्विव्योश्च” ॥ ८ । १ । १७४ ॥ इति

द्विशब्देकारस्योकारः । ‘दुविहो’ प्रा० १ पाद । द्वे विधे प्रकारा-
वस्येति द्विविध । आचा० १ श्रु० ८ अ० ५ उ० । द्विप्रकारे,
सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । आचा० । विशेषः । उत्त० । स्वा० । प्रश्न० ।

दुविहनुमिपत्त-द्विविधनूमिप्राप्त-त्रि० । त्रय (व्यसनजातत्वा-
ऽऽदि) श्रुतपर्याय (यावत्पर्यायस्व यच्छ्रुत दीयते) रूपशु-
तवाचनायाग्यतां प्राप्ते, ति० चू० १९ उ० ।

दुव्वप्प-दुर्वर्ण-न० । अशुभवर्णं, ति० चू० । “पञ्चवर्णोपपद्ये पु-
न्यस्य ।” एकस्मिन्नपि पततीत्यर्थः । “अहवा-प्रयात्ताहुरसनि-
म सुवसं, सेसा सव्वे दुव्वप्पा ।” अनिष्टा इत्यर्थः । ति० चू० १
उ० । म० । कुरूपे च । त्रि० । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

दुव्वय-दुर्व्रत-त्रि० । असम्यग्व्रते, स्था० ४ ठा० ३ उ० । दुष्टा-
नि व्रतानि येषां ते तथा । यथा मांसजक्षण, व्रतकालसमाप्तौ
प्रसूतनरसंयोजयते मांसप्रदानम्, अन्यत्रापि नक्तजो जना-
ऽऽदिकं दुष्टव्रतमिति । तथाऽन्यस्मिन् जन्मान्तरे मधुमद्यमासा-
ऽऽदिकमभ्यवहरिष्यामीत्येवमज्ञानाभ्यां जन्मान्तरविधिद्वारेण
सनिदानमेव व्रतं गृह्णन्ति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । मतवर्जिते,
विषा० १ श्रु० १ अ० । दशा० ।

दुव्वलचारित्त-दुर्वलचारित्र-पु० । दुर्बलभारित्रे इति दुर्बल-
चारित्रः । विना कारणेन मूलोत्तरगुणपरिषेविभि, ति० चू०
१ उ० । व्य० ।

दुव्वसुमुणि-दुर्वसुमुनि-पु० । मोक्षगमनायोग्ये, आचा० ।
दुव्वसुमुणी अणाणाए तुच्छए गिलाइ वत्तए, एस वी-
रे पमंसिए (१००)

(दुव्वसु इत्यादि) वसु ऊज्यम्, पतञ्ज भव्येऽर्थे व्युत्पादित, ऊज्य
स भव्य इत्यनेन । भव्यश्च मुक्तिगमनयोग्य, ततश्च मुक्तिगमन
योग्य यद् दृश्य तद् वसु, दुष्ट वसु दुर्वसु, दुर्वसु चासौ मुनिश्च
दुर्वसुमुनि-मोक्षगमनायोग्य । स च कुता जयति?, अनाहया
तीर्थकरोपदेशश्च, स्वैरीत्यर्थः । किमत्र तीर्थकरोपदेशो दुष्कर,
येन स्वैरित्थमभ्युपगम्यते? तदुच्यते-उद्देशकाऽऽदेरारज्यं सर्वं
यथान्तर्भवमायोज्यम् । तथाहि-मिथ्यात्वमोहितं लोकं सम्बाहु,
दुष्करव्रतेष्वन्तर्गतमध्यारोपयितुं, रत्यरती निमग्नानि, शब्दाऽऽदि-

विपर्येष्वष्टानिष्टेषु माध्यस्थानां भावयितुं, प्रान्तकक्षाणि लोकेषु ए-
व यथोद्दिष्टया मौनीन्द्राक्षया असिधारकल्पया दुष्करं सञ्चरितुं-
म्, अनुक्तं न प्रतिक्नुनां इव नानाप्रकाशानुपसर्गान् सोढुम् । असहने
न क्रमोद्दयोऽनाद्यतीतकालसुखमावना च कारणं, जीवो हि स्व-
भावतो दुःखनिर्गन्निरोधसुखप्रियोऽतो निरोधकल्पायामाज्ञायां
दुःखं वसति । अवसश्च किंभूतो भवतीत्याह- (तुच्छए इत्यादि)
तुच्छो रिक्तः, स च ऊज्यतो निवेनो, घटाऽऽदिरवजलाऽऽदिर-
हितो, भावतो ज्ञानाऽऽदिरहितः । ज्ञानाऽऽदिरहितो हि किञ्चित्-
र्थातिविषये केनचित्पृष्टोऽपि ज्ञानात् ग्लायति वक्तुं, ज्ञानस-
मन्वितो वा चारित्र्येण पूजासत्कारजयाच्छुद्धमार्गप्ररूपणा-
वमरे ग्लायति यथावस्थितं प्रज्ञापयितुम् । तथाहि-प्रवृत्तस-
न्निधिं सन्निधिनर्दीपतामाचष्टे । एवमन्यत्रापीति । यस्तु कषा-
यमहाविषगदकल्पजगदज्ञोपजीवकः स सुवसुमुनिर्भवत्य-
रिक्तो न ग्लायति च वक्तुम्, यथावस्थितवस्तुपरिज्ञानादुत्पृ-
णात् । आह च- (एस इत्यादि) एष इति सुवसुमुनिज्ञानाऽऽचारित्तो
यथावस्थितमार्गप्ररूपको वारं कर्मविदारणात्, प्रशंसितस्त
द्विदैः श्लाघेन इति । आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

दुव्वह-दुर्वह-त्रि० । बोद्धुमशक्ये, उत्त० १९ अ० ।

दुव्वड-दुर्वह-पु० । अप्रियवत्कार, दशा० २ अ० ।

दुव्विअह-दुर्विदग्ध-पु० । ज्ञानबलगतोद्धरे, जीवा० २० अ-
धि० । परिमृतमन्ये, स्था० ।

दुव्विअह-दुर्विदग्धा-स्त्री० । मिथ्याऽहकारविमम्बितायां
पर्यदि, न० ।

दुव्विचित्ति-दुर्विचिन्तित-पु० । दुष्टो विचिन्तितो दुर्विचि-
न्तितः । चक्षत्तनया अशुभे विचिन्तिते, “ज धिरमज्जवसा-
ण, त जाण ज चत्त तय चित्त” इति वचनात् । घ० २ अधि० ।

दुव्विजाण-दुर्विज्ञ-त्रि० । दुर्विज्ञानरि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दुव्विष्णाय-दुर्विज्ञात-त्रि० । दुष्ट विज्ञातं दुर्विज्ञातम् । दुष्टे
विज्ञाते, आचा० १ श्रु० ९ अ० २ उ० ।

दुव्विणीय-दुर्विनीत-त्रि० । दुर्विन्दयुक्ते, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार । आच० । आ० म० ।

दुव्विदह-दुर्विदग्ध-पु० । ‘दुव्विअह’ शब्दार्थे, जीवा० २० अधि० ।

दुव्विदह-दुर्विदग्ध-पु० । ‘दुव्विअह’ शब्दार्थे, जीवा० २०
अधि० ।

दुव्विदहवुद्धि-दुर्विदग्धवुद्धि-पु० । स्वाभिप्रायेणाऽऽगमानु-
सारिणि, दशा० १ तथ ।

दुव्विभज-दुर्विभज-त्रि० । कष्टविजजनीये, “मज्झिमगाय दु-
व्विभज दुग्गम भवइ” आख्यातेऽपि तत्र दुर्विभजं कष्ट-
विजजनीयम्, ऋजुजन्तत्वादेव तद्वदतीति । दुःशकं शि-
ष्याणां वस्तुनैवस्य विज्ञानेनायस्यापत्तिमित्यर्थः । दुर्विभज-
मित्यत्र पाठान्तरे दुर्विज्ञायम्, उ शका विभाषना कर्तुं तस्ये-
त्यर्थः । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

दुव्विभाव-दुर्विभाव-त्रि० । दुर्हादये, विशेष० ।

दुव्विवृत्त-दुर्विवृत्त-त्रि० । दुष्टविवृतो दुर्विवृतः । परिवानधार्ज-
ते, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

दुर्विविध-दुर्विदग्ध-पु० । 'दुर्विविध' शब्दार्थे, जी० २० अधि० ।

दुर्विविध-दुर्विदग्ध-पु० । 'दुर्विविध' शब्दार्थे, जी० २० अधि० ।

दुर्विविध-दुर्विदग्ध-वि० । दुस्सहे, भ० ७ श० ६ उ० ।

दुर्विविध-दुर्विदग्ध-वि० । दुस्सहेन दुर्विदग्धप्रकाशपणीये, पञ्चा० १६ वि० ।

दुर्विविध-दुर्विदग्ध-पु० । पाठस्थानाऽऽदौ, आ० ३ अ० ।

दुर्विविध-देवी- उपासकमे, दे० मा० ५ च० ४२ गाथा ।

दुर्विविध-धर्म-वि० । दिवा०-प० १० अ०-आ० ३ अ० । वैदिके, वि० ० । दुर्विविध, अदुर्विध, अदुर्विध । वाच० ।

दुर्विविध-दुर्विदग्ध-पु० । दुस्सहेन दुर्विदग्ध सज्ञाप्यन्ते प्रज्ञा प्यन्ते बोद्धव्यं इति ह सज्ञाप्याः । स्या० ३ उ० ४ उ० ।

नञो दुस्मत्पुष्पा पञ्चत्ता । तं जडा-दुष्टे, मूढे, दुग्गाहिद् ॥७॥

अन्य मध्यमाह-

सम्पत्ते वि अजोगा, द्विपु द्विगुणवायणासु दुष्टादी ?

दुस्मत्पुष्पाऽऽरभा, मा मोहपरिस्ममो होजा ॥ ३२७ ॥

दुष्टाऽऽरभ्य अन्य सम्पत्तयश्च गोप्ययोग्या किं पुनर्दोषावाचन-यो ? अनन्तेषां प्रज्ञापने मोहो निष्कृत्य प्रज्ञापकस्य परिश्रमो मा मूढिति ह सज्ञाप्यसूत्रमारचयते । अनेन मध्यमेनाऽऽयातस्यान्य व्याख्या-अथो दुस्सहेन दुर्विदग्ध सज्ञाप्यन्ते प्रतिबोद्धव्यं इति ह सज्ञाप्या प्रज्ञता । तद्यथा-दुष्टन्तवप्रज्ञापनं प्रति द्वेषवा-त्, स चाप्रज्ञापनीयो द्वेषणापदज्ञापनिपत्त । एव मूढो गुण-दोषानतिष्ठ, दुष्टाहितो नाम दुष्टप्रज्ञापकदोषविपरीतयोऽयं । एव सुत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः-

दुस्मत्पुष्पो तिविहो, दुष्टा दुष्टो दण्डितो पुन्यि ।

मूढरम य निक्खेवो, अद्विहो होइ कायज्जो ॥ ३२८ ॥

ह सज्ञाप्यो दुष्टाऽऽरभ्यमेवातिविध, तत्र दुष्ट पुनं पञ्चद्वि-सुत्रे यथा वर्णिमन्वाऽत्रापि मन्तव्यः । मूढस्य पुनरप्यविधो नि-क्षेपो ददयमाणनीत्या कर्तव्यो जयति ।

तत्र एवत्रनिष्पन्नमष्टममष्टमाह-

दुष्टे मूढे दुग्गा-हिते य जयणा उ अद्विहो होइ ।

पदमथगे मृत्तं, पदमं सिद्धं तु चरिममि ॥ ३२९ ॥

दुष्टो मूढो दुष्टाहित इति द्विनि पदरप्यथा मज्जवा भवति, अष्टा जडा इत्यर्थः । अत्र स प्रथमे भद्रे प्रथम सुत्र विपत्त-ति, चरमेष्टमे मूढेऽदुष्टोऽमूढोऽमुद्राहित इत्येवंलक्षणे द्वितीय बध्यमाण सुत्रमिति । इ० ४ उ० ।

अथैषा माये के प्रजाजितु योग्या ? के वा नेत्याह-

मोक्षेण वेदमूढं, वाप्यदिमिच्छा उ मेमगा मूढा ।

दुग्गाहिता य दुष्टा, पक्षिसिद्धा सागुं गोत्तु ॥ ३३० ॥

वेदमूढं मुक्त्वा ये शेषा ज्येष्ठेयमूढाऽऽनयन्तेऽप्रतिपिद्धा, प्रजाजितु कल्पन्ते इत्यर्थः । ये तु दुष्टाहिता दुष्टाश्च कपायदुष्टाऽऽनयन्ते कारण मुक्त्वा प्रतिपञ्चा, कारण तु कल्पन्ते इति ज्ञाय० ।

किमर्थमेतं प्रतिपिद्धा ? इत्याह-

जं तेहिं अजिग्गाहिय, आपरणंता य त न मुंचंति ।

सम्पत्तं पि ण दग्गति, तेसिं कत्तो चरिच्चगुणा ? ॥ ३३१ ॥

यत्तैव्युद्ग्राहिताऽऽदिभिः किमपि शाक्याऽऽदिदर्शनमन्यद्वा भारताऽऽदिक मिथ्याश्रुतमजिगृहीतमाभिमुख्येनोपादेयतया स्वी-कृत तदामरणान्न न मुञ्चति । अथ चैतेषां सम्यक्त्वमपि न लगति, कुतश्चाग्निगुणा इति ? ।

कथं पुनरमीषां सम्यक्त्वमपि न लगतीत्याह-

मोयमृग्योररणमुह-दारनरणपेयकिचमणसु ।

सगोसु देवपूयण-विग्जीवणदाणदिहेसु ॥ ३३२ ॥

इवेवमाडलांडय-कुस्सुडुग्गाहणकुहियरुमा ।

फुडमवि दाडजंत, गिएहति न कारण केड ॥ ३३३ ॥

इह जारताऽऽदौ शोचसुतधोरणमुत्तरारभरणप्रेतकृत्यम्येषु देवपूजनचिरजीवनदानदृष्टु च स्वर्गेषु ये भाविता भवन्ति, तथा हि-शौचाविधानाद् पुत्रोत्पादनाद् घोरममरशिर प्रवेशाद् धर्मपत्नीपोषणात् पिण्डप्रदानाऽऽदिप्रेतकर्मविधानाद् वेष्वा-नराऽऽदिदेवपूजनान् चन्द्रमहन्त्राऽऽदिरूपचिरकायजीवनादु ध नवरिड्यादिदानात् स्वर्गा अवाप्यन्ते, इत्येवमादिबौद्धिककु-श्रोतवुद्ग्राहणाकुथिनकर्माः सन्तन्त्र्या कुपुनेचदनाया स्फुटमपि दृश्यमान कारणमुपपत्तिं केचिदुरुकर्माणो न प्रतिप-द्यन्ते, अतस्ते ह सज्ञाप्या मन्तव्या । इ० ४ उ० ।

दुस्मत्पुष्पा-दुःपण्डुःपमा-स्त्री० । अवमर्पिण्या पष्टे उत्तर्पि-ण्याश्च प्रथमेष्टरे, ज० । " एकवोनवासलहस्साइ कावो दु-समदुलमा । " ज० ६ श० ७ उ० । स्या० । ती० । ति० । आ० चू० । त० । ज्यो० । (अन्यथा वर्णकं. " ओमपिणी " शब्दे तृ० भागे १२२ पृष्ठे, ' उत्तर्पिणी ' शब्दे छि० भागे ११६६ पृष्ठे च द्रष्टव्य)

दुस्मत्पुष्पा-द्विमत्पु-वि० । द्वौ समयौ यत्र स ठिलमय । अम-यद्वयजाने, ज० १४ श० १ उ० ।

दुस्मत्पुष्पा-द्विमत्पुसिद्ध-पु० । सिद्धत्वममयाद्वितीयसम-यवर्तिनि, प्रकारान्तरेण तृतीयममयवर्तिनि परस्परालम्बने, प्रज्ञा० १ पद ।

दुस्मत्पुष्पा-दुःपण्डुःपमा-स्त्री० । अवमर्पिण्याश्चतुर्थे उत्तर्पि-ण्याश्चतुर्थे चारके, ज० । " एगासागरोवमकामाकोनीशो वायालीसए वासलहस्सहिं ऊणिया कावो दुस्मत्पुष्पा । " भ० ६ श० ७ उ० । ज० । (अन्यथा वर्णकं. " ओम-पिणी " शब्दे तृ० भागे १२१ पृष्ठे, ' उत्तर्पिणी ' शब्दे द्वि० भागे ११७१ पृष्ठे च द्रष्टव्य) " एगा दुस्मत्पुष्पा । " स्या० १ उ० ।

दुस्मा-दुःपमा-स्त्री० । अवमर्पिण्या पञ्चमे उत्तर्पिण्या द्विती-ये चारके, भ० । " एकवोस वामसलहस्साइ कावो दुस्मा । " भ० ६ श० ७ उ० । स्या० । ती० । ति० । आ० चू० । ज्यो० । त० । (अन्यथा वर्णकं. " ओमपिणी " शब्दे तृतीयभागे १२१ पृष्ठे, ' उत्तर्पिणी ' शब्दे छि० भागे ११६६ पृष्ठेचि द्रष्टव्य) " दमहिं ठाणेहिं ओगाद दुस्मम जाणेजा । त जडा-अकावे चरित्त, कावे न चरिम्म, मनाह पुज्जति, मादू न

पुञ्जनि, गुरुसु जगो मिच्छ पमिवसो धमपुष्पा सदा० जाव फामा ।" स्था० १० ठा० । (अस्य वक्तव्यता 'कविजुग' शब्दे च० भागे ३५० पृष्ठे) नवरं "तत्रो गौयमसामी जाणपुत्र पु-
च्छ-भयव । तुम्ह निव्वाण, नतर किं किं भविस्सइ ? । पणुणा भणिय सोम । सव मुक्खगयस्स तिहिं वासेहिं अन्नवमेहिं य मासेहिं पचम अरओ दूममा हगिस्सइ । मइ मुक्खगमणाओ वासाण चउसट्ठीए अपच्छिमकेवली जन्मामी सिक्किं गमिही । तेण समएण पज्जवनाण, परमोदी, पुलायलकी, आहारगस-
रीरखवगसेदी, उवसमगसेदी, जिणकप्पो, परिहारविसुद्धि-सुहु-
मसपराय-अहक्ख-अचारित्ताणि, केवलनाण, सिद्धिगमण च ति दुवालम ठाणाइ भारदे वासे दुच्छिज्जिहिंति । " अज-
सुद्धमपमुदा, होहिंति जुगप्पहाण आयरिया । दुपसहो जा सूरी, चउरहिया दोषि य सहस्सा ॥ १ ॥ " सत्तरिसमाऽदि-
ए वाससर यूवभहम्मि सगागए चरमाणि चत्तारि पुन्वा-
णि, सम्मचउरससगाण, बज्जितसह्वाराय सघयण, महापाण-
ज्जाण च दुच्छिज्जिहिं । वासपचसएहिं अजवरे दमम पुत्र मनवण चउक च अवगच्छिही । मइ मुक्खगमणाओ पालय-
नदचदगुत्ताइरास्सु बोलीणेसु चउसयसत्तेहिं विक्कमाइओ राया होही । तथ सद्धिगरेसाण पालगस्स रज, पणपण-
सस नदाण, अछोत्तर सय मोरियवसाण, सीस दूसमित्त-
स्स, सछी वलमित्तभाणुमित्ताण, वालीस मरवाइणस्स, ते-
रस गहनिस्सस्स, चत्तारि" गस्स, तत्रो विक्कमाइओ । मो साहियसुवसुपुरिसो पुदयिं अरिण काइ निवसवस्सर पम-
सेही । ' तइ गदमिहुरज स्स जवगो कालिगारियो हो-
ही । तेवसुचउसएहिं, गुणसयकालओ सुअपउत्तो ॥ १ ॥ " दूममाए वट्टमाणीए नवराणि गामचुवाणि होहिंति, मसान-
रुवा गामा, जसइमसमा रायाओ, हासण्याया कुडुविणो, लवगहणपरा निओगिणो, सामिदोहिणो जिआ, कातरसितु-
ह्वाओ सामूओ, सपिणीतुह्वाओ वट्टओ, णिह्वज्जवा कम्पल विक्खियाईहिं सिक्खिया वसाचरियाओ कुलगणाओ, सच्छ-
दवारिणो पुत्ता य, सीसा य अकालवासिणो कालअवासि-
णो य, महासुहिया रिक्किममाणभयणा च उज्जणा, दुहिआअ-
माणपत्ता अप्पिठिया य सउज्जणा, परवक्कडमरदुभिक्खजुया देसा, खुदमतवहुला मेइणी, असज्जाअपरा अत्थमुद्धा विप्पा,
गुरुकुलवासवाओ मअधम्मा कसायकलुनियमणा समणा, अप्पववा सम्मट्ठिणो सुरनरा, ते जेव पडरववा मिच्छदिठि-
णो हाहिंति । देवा न हाहिंति दग्गिण, न तहा कुरतप-
हावा विज्जामता, ओसहीण गोरसकप्परसक्कराइइवाण च रमवसुगवहाणी, नराण वत्तमेदाआऊणि हाइस्सति, मास-
कणा न पाणगाणि खिताणि न भविस्सति, पांडिमारुवो सावयधम्मो बुच्छिज्जिहइ, आयरिया वि सीसाण सम्म सु-
य न दाहिंति ।

" कलहकरा रुमरकरा, असमाहिकरा अनिवुक्करा य ।

होहिंति ज्थ समणा, दससु वि खिसेसु सयराइ ॥ १ ॥

वषट्ठारए मताइए, मुनिविज्जयाण य मुनीण ।

गत्तिहिंति आगमत्था, अणत्थमुद्धा य तद्वियह ॥ २ ॥

उवसरणवत्थपत्ता-इयाण घसहोण सज्जयाण च ।

उज्जिस्सति काणए, जह नरवणो कुकुयाण ॥ ३ ॥ "

किं घट्टणा-वहवे भन्ना अप्पे समणा होहिंति, पुवायरियपर-
परागय सामायारिं मुत्तुण नियमनविगणपिप सामायारिं स-

स्मचारिस्स ति रचाविता तहाविह मुक्खजन मोहम्मि पानि-
त्ता उस्सुत्तभासिणो अपासुपरनिंदापरायणा य केइ हो-
हिंति, पलवता अनिट्ठनिधा, अप्पवला पूअनिधा भविस्सति ।" ती० २० कएप ।

दुसमाकाल-दुःपमाकाल-पुं० । अवसर्पिण्या पञ्चमे उत्सर्पि-
एवा चिनीये च समये, ज० २ वत्त० । " एकवीस वाससह-
स्साइ कालो दुममा । " म० ६ श० ७ उ० । आचार्याणा-
मुपाध्यायाना धर्माचार्याणा साधुमाध्वीभावकभाविकाणां वा
उ-प्रसइ वायद् दुपमाया या सख्या दीपात्रिकाकल्पाऽऽदिपु
उक्ताऽस्ति, सा कथा विवक्ष्या?, पञ्चमारके दिनानि स्तोकानि
जायन्ते, सख्या च वहीति लोका पृच्छन्ति, तत्र किमुत्तर
दीयत इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र भरतक्षेत्रे दुपमाया अल्प-
कालत्वेऽपि भूमे प्राप्नुयाद् बहुषु देशेषु साधवादिसभवेन
दीपात्रिकाकल्पाऽऽद्युक्तयुगप्रधानाऽऽदिसख्याऽयंतः सगच्छन्ते,
नद्यात्मजातसाध्वादिनेति बोध्यम् । ३८ प्र० । सेन० २ चत्ता० ।

दुमह-दुःमह-पु० । ' लुंकि दुरो वा " ॥ ८ । १ । ११५ ॥ दुर
उपसगस्व रेफत्रोपे मति उत ऊतव वा । "दुसहो, दुसहो ।" रे-
फत्रोपाभावे " दुस्सहो । " प्रा० १ पाद । " निहुंरोवा " ॥ २
। १ । १३ ॥ इति दुरस्य व्यञ्जनस्य वा लुक् । " दुस्सहो । " प्रा० १ पाद । चित्राङ्गापरनामके कल्पवृक्षभेदे, ति० ।

दुसुमिण-दुःस्वप्न-न० । अशुभसुचके स्वप्न, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दुस्संवार-दुःसंवार-त्रि० । दुर्गमार्गे, दशा० १० अ० ।

दुस्संशोह-दुःसम्बोध-पु० । दु खेन सम्बोध्यते धर्मचरणप्रतिप-
त्ति कार्यत इति दु सम्बोधः । दु खेन धर्माऽऽचरण प्रतिपाद्य-
माने, बोधयितुमशक्ये च । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

दुस्समाण-दुष्पमाण-पु० । देव कुर्वति, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

दुस्सरणाप-दुःस्वरनाम-न० । यद्वयवशात्स्वर, श्रोतृणा कर्ण-
कटु प्रादुर्भवति तद् दु स्वरनाम । नामकर्मज्ञेदे, कर्म० ६ कर्म० ।
प० स० । प्रव० । आ० । कर्महीनस्वदे, कर्म० १ कर्म० ।

दुस्सह-दुःशल-खी० । दुर्ग्रहे, दुर्घिनीते, वृ० १ उ० ।

दुस्सह-दुःपह-पु० । ' दुसह ' शब्दार्थे, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार ।

दुस्सहिय-दुःमहित-त्रि० । दु खेन सहियते मोहयते स्मेति दु-
अ० १ उ० ।

दुस्साह-दुःमह-त्रि० । दु खेन सहियते मोहयते स्मेति दु-
सहयत । दुर्मिल, उच० ७ अ० ।

दुस्सिज्जा-दुःशय्या-खी० । विषमप्रमाऽऽदिरूपाया शय्यायाम,
दश० ८ अ० ।

दुस्सील-दुःशील-त्रि० । दुष्ट रागद्वेषाऽऽदिदोषविकृत शील स्व-
भाव-समाधिराचारो वा बन्धसौ दु शील । वस० १ अ० ।
दशा० । विपा० । शुभस्वभावहीने, विपा० १ श्रु० १ अ० ।
दुष्टाऽऽचारे, ग० १ अ० । प्रश्न० । उच० । वृ० । दु ममाधौ च ।
पिण्डालके च । " दुस्सीले शरणाओ ण सुघइ । " सूत्र० १ श्रु०
१० अ० । " दुस्सीलाओ खरो विच । " खरवद् विष्टाभक्ककर्ग-
भवत्त दु शीला दुष्टाचारा निर्लेज्जत्वेन यत्र तत्र ग्रामनगराऽऽ-

रथ्यमार्गकैत्रगृहोपाश्रयचैत्यगृहगर्तावटिकाऽऽदौ पुरुषाणां वा-
ञ्छाकारित्वात् तथाविधवेद्यापुष्टास्त्रीरामिकासुषुप्तिकाऽऽदी-
नामव । (स्त्रिय) तं० । जिनदासश्रावकस्य भार्यायाम्, सा
प्रतिमां प्रतिपन्नस्य स्वपत्युर्देहे लोहकीलकेन व्यथयाञ्छकार ।
आ० क० ।

दुस्सुय-दुःश्रुत-त्रि० । दुष्टं श्रुतं श्रवणं यत्राऽसौ दुःश्रुत । दु-
ष्टश्रुते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । दुष्ट युत दुःश्रुतम् । दुष्टे सुते,
न० । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

दुस्सेजा-दुःशय्या-स्त्री० । दुःखोत्पादकवसतौ, प्र० १ श०
६ उ० ।

दुह-दुःख-न० । “ दु खदक्षिणतीर्थे वा ” ॥ ८ । १ । ७२ ॥

इति सयुक्तस्य ह । ‘ दुहं । दुष्ख । ’ प्रा० १ पाद । नरके,
नरकाऽऽश्रये, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । नरकाऽऽदियातना-
स्थाने, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । दु खहेतुत्वादसदनुष्ठाने, अ-
सानवेदनीयोदयात् तीव्रपीडाऽऽत्मके असाने, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० १ उ० । असातवेदनीयोदय, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
पीडायाम्, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । शरीरमनसोरननुकूले,
आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । दु खोत्पादके च । सूत्र० १ श्रु०
१० अ० । “ विपुलकक्षा य गाढा चंदा दुहा तिव्या दुरहि-
यासा । ” इति एकार्था । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

दोह-पुं० । दुह-कर्मणि घञ् । दुग्धे, “ सदोहश्चाष्टमेऽहनि । ”
इति स्मृतिः । आधारे घञ् । दोहनपात्रे, वाच० । भावे घञ् ।
दोहने, गोदोहनस्थाने च । वृ० ३ उ० ।

दुहश्र-दुर्हत-त्रि० । दुष्ट हतो दुर्हतः । दुष्टहते, आचा० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० ।

द्विहत-त्रि० । द्वार्यां रागद्वेषाज्यां हतो द्विहतः । द्वार्यां ह-
ते, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

दुर्जग-त्रि० । अल्पभाग्ये, प्रा० १ पाद ।

दुहश्रो-द्विधा-अव्य० । प्रकाररूपे, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३
उ० । रा० । सूत्र० । उक्त० ।

द्विधातस्-अव्य० । द्वयोर्जागयो, प्र० १६ श० ६ उ० । उभ-
यत इत्यस्यार्थे च । दशा० १० अ० । आचा० । “ दुहश्रो मुखि-
त्ता । ” बहिरन्तश्च गोमयाऽऽदिना लिप्ता । रा० । ‘ दुहतो स-
चिद्विद्यमजिगराण । ’ द्विधातो द्वयोः पार्श्वयोः स्वेक्षितानि
अग्राणि यस्य तत् द्विधातः स्वेक्षितानि न्यस्त सामर्थ्यादु-
त्तरैस्ते तथा तेषाम् । रा० । चूर्णिते, दे० ना० ५ उ० ।

दुहश्रोउष्ण-द्विधोक्त-त्रि० । उक्तते, भ० ११ श० ११ उ० ।
जी० ।

दुहश्रोखटा-द्विधास्ता-स्त्री० । उन्नयनोऽङ्गुशाऽऽकाराया श्रेण्या-
म्, स्था० ७ उ० । भ० । नाड्यं वामपादयोऽऽदेनादी । प्रविश्य
तथैव गत्वा अस्या एव वक्षिणपादयोऽऽदेना यथापश्यते सा क्षि-
धाम्ना नानी, यद्विभूतयोर्वामदक्षिणपादोर्नक्षत्रयोर्द्वयोराका-
शश्रेण्योस्तथा स्पृष्ट्वाविति । भ० २५ श० ३ उ० ।

दुहश्रोणंतय-द्विधाऽनन्तक-न० । सवाङ्मायाम्, स्था० १० उ० ।

दुहश्रोज्ञानामसम्पन्नो-द्विधाज्ञाकाऽऽशंमाप्रयोग-पुं० । जने-
वाम-उस्तनश्चक्रवर्त्तित्वेवरूपेऽर्थे, स्था० १० उ० । भ० ।

दुहश्रोवका-द्विधावका-स्त्री० । यस्यां वारद्वयं वक्र कुर्वन्ति
सा द्विधावका । इय चोर्ध्वक्षेत्रादाग्रेयदिशोऽध क्षेत्रं वायव्यदि-
शि गत्वा य उत्पद्यते तस्य भवति । तथाहि-प्रथमसमये आ-
ग्रेयस्तिर्यगेनैर्धृत्या याति, ततस्तिर्यगेव वायव्यं, ततोऽधो वा-
यव्यामेवेति । तिसमयेय त्रस्तनारुधा मध्ये बहिर्वा भवतीति ।
भ० २५ श० ३ उ० । श्रेणीभेदे, उन्नयनो वकायां स्थापनायाम् ।
स्था० ७ उ० ।

दुहद-दुर्घट-त्रि० । दुःस्थगे, उपा० २ अ० । दुर्वाप्ये, विपा०
१ श्रु० २ अ० ।

दुःखाऽऽर्त्त-त्रि० । दुःखपीडिते, ज्ञा० १ सु० १ अ० ।

दुहद्वि-दुःखार्ति-त्रि० । दुःखयतीति दु ख रोगे, तेन आर्त्तः
पीडितः क्रियते इति दु खार्ति । रोगपीडिते, उक्त० २ अ० ।

दुहद-दुःखार्थ-पुं० । दुःखमेवार्थो यस्मिन् स दु खार्थः । नरके,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

दुहण-दुष्ण-पुं० । चट्टकरे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । मुद्गर-
विशेषे च । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । उपा० ।

दोहन-न० । दोहं, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

दुहश्रोआवचा-द्विधातआवृत्ता-स्त्री० । द्वीन्ध्रियजीवभेदे, जी०
१ प्रति० ।

दुहश्लोपमिणीय-द्विधातोऽप्रत्यलीक-पुं० । चौथ्याऽऽदिभि-
रिन्द्रियार्थसाधनपरे गतिप्रत्यनीके, भ० ८ श० ८ उ० ।

दुहव-दुर्भग-त्रि० । “ लुकि दुरो वा ” ॥ ८ । १ । ११५ ॥ इति
दुर उपसर्गस्य रेफलोपे उक्तत्वे वा । प्रा० १ पाद । “ कख-
घधमाम् ” ॥ ८ । ४ । २४९ ॥ इति भन्त्य ह । “ दुर्भगदुर्भगे
व ” ॥ ८ । १ । १६२ ॥ इति गन्त्य व । ‘ दुहवो । ’ ‘ दुहवो । ’ प्रा०
दु० ४ पाद । वाच० । त्रि० । दुष्ट भग जात्य यस्य । अल्पभा-
ग्ये, पतिस्नेहशून्याया स्त्रियाम्, स्त्री० । वाच० ।

दुहविमोयणतर-दुःखविमोचनतर-त्रि० । अतिशयेन दु ख-
विमोच्ये, भ० १६ श० १ उ० ।

दुहविवाग-दुःखविपाक-पुं० । पापकर्मफले, विपा० ।

पदमस्त एं अते ! सुयखंधस्म दुहविवागाणं समणेणं
जाव संपत्तेण के अट्टे पणत्ते ? । तए णं सुहम्मं अणगारे
जंजू अणगार एवं दयामी-एवं खलु जंजू ! समणेणं आ-
इगरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दम अज्जयणा पण-
त्ता-“ मियउत्ते, उज्जियए, अज्जगं नगमे, वहस्सई, नंदी ।
लवेरे, सोरियदत्ते, य देवदत्ता य अज्जू य ॥ १ ॥ ”

(मियउत्ते इत्यादिगाथा) तत्र (मियउत्ते ति) मृगपुत्रा-
भिधानराजसुतवक्तव्यताप्रतिवद्धमध्ययन मृगपुत्र एव । एव
सर्वत्र, नवरम् (उज्जियए ति) उज्जिनको नाम सार्धवाहपुत्र,
(अज्जग ति) सूत्रत्वाद्भयमेनविजयाभिधानचोरमेनापति-
पुत्र । (नगमे ति) शकटाभिधानसार्धवाहसुत । (वहस्सई ति)
सूत्रत्वादेव वृहस्पतिवृत्तनामा पुरोहितपुत्र । (नंदी ति)
सूत्रत्वादेव नन्दवर्द्धनो राजकुमार । (उवर ति) सूत्रत्वादेव
उम्बरदत्तो नाम सार्धवाहसुत । (सोरियदत्ते ति) सौरिकदत्तो

दुहविवाग

नाम मत्स्यबन्धुपुत्र । चशब्द समुच्चये । (देवदत्ता य स्ति) देव-
दत्ता नाम गृहपतिसुता । च समुच्चये । अञ्जु नाम सार्थवाह-
सुता । चशब्द समुच्चये । इति गाथासमासार्थः । विपा० १ श्रु०
१ अ० । स० । “न हि दुक्खविवागादि, उववणादि तहिं तहिं ।
न य जीवो अजीवो उ, कयपुव्वो उ चित्तए ॥१॥” द० प० ।

दुहवेयणतर-दुःखवेदनतर-त्रि० । अतिशयेन दुःखवेद्ये, न० १६
श० २ उ० ।

दुहसयविवाग-दुःखशतविपाक-पु० । दुःखशतरूपे कर्मफले,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दुहसिज्जा-दुःखशय्या-स्त्री० । शेरते आखिति शय्याः, दुःख
दा शय्या दुःशय्या । पा० ।

चत्तारि दुहसेज्जाओ पणत्ताओ । तं जहा-तत्थ खनु
इमा पढमा दुहसेज्जा-मे णं मुंने जवित्ता अगाराओ
अणगारिय पव्वइए निगंथे पावयणे संक्खि कंखिए
वित्तिगिच्छिए भेयसमावसे कनुससमावसे निगंथं पावयणं
णो सदहइ, णो पत्तियइ, णो रोएइ, निगंथ पावयण अस-
इहमाणे अपत्तियमाणे अरोएमाणे मणं उच्चावच नियच्छ-
इ, विणिवायमावज्जइ, पढमा दुहसेज्जा । अहावरा दोच्चा
दुहसेज्जा-से णं मुंने जवित्ता अगाराओ अणगारियं
पव्वइए, एस णं ल्हाभेणं णो तुस्सइ, परस्स हाजमासाएइ,
पोहेइ, पत्थेइ, अज्जिलमइ, परस्स लाजमासाएमाणे जा-
व अज्जिलसमाणे मणं उच्चावच ति विणिवायमावज्जइ,
दोच्चा दुहसेज्जा । अहावरा तच्चा दुहसेज्जा-से णं मुंने
जवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए दिव्वे माणुस्सए
कामजोगे आसाएमाणे जाव अभिलसमाणे मणं उच्चा-
वचं णियच्छइ, विणिवायमावज्जइ, तच्चा दुहसेज्जा । अ-
हावरा चउत्था दुहसेज्जा-से ण मुंने भवित्ता जाव प-
व्वइए, तस्स एमेवं भवइ-जया णं अहममारवासमाव-
सामि तथा एमह मंवाहणपरिमहणगाउन्नंगगाउच्छेद्वणइ
हजामि, जप्पभिइ च णं अह मुंने जवित्ता जाव पव्वइए,
तप्पजिइ च ण अहं सवाहण जाव गाउच्छेद्वणइ
आमाएमि जाव अज्जिलमइ, से णं संवाहण जाव गाउ-
च्छेद्वणइ आसाएमाणे जाव मणं उच्चावच नियच्छइ,
विणिवायमावज्जइ, चउत्था दुहसेज्जा ।

(चत्तारीत्यादि) चतस्रश्चतु सख्या दुःखदा शय्या दुःख-
शय्या, ताश्च छव्यतोऽनथाविधखट्वाऽऽदिरूपा, भावतरुतु दु-
स्थाचस्तथा दुःश्रमणस्वभावा प्रवचनाश्रद्धानपरहाजप्रार्थ-
नकामाऽऽशसनस्तानाऽऽदिप्रार्थनविशेषिना प्रकृता सूत्रे इति ।
तासु मध्ये स कश्चिद् गुरुकर्मा, अथार्यो वाऽयम्, स च वा-
क्योपक्रमे, प्रवचने शासने, दीर्घत्व च प्रकटाऽऽदित्वादिति । श-
ब्दिकत एकभावविषयसशये सयुक्त, काङ्क्षितो मतान्तरमपि
साधिवतिबुद्ध, विचिकित्सत फल प्रति शङ्कावान्, भेदसमा-
पन्नो बुद्धिर्हीनजावाऽऽपन्न एवमिदं सर्वं जिनशासनोक्तम्, अ-

न्यथा वेति । कलुपसमापन्नो नैतदेवामिति विपर्यस्त इति । न
अरुत्ते सामान्येनैवमिदमिति, नो प्रत्येति प्रतिपद्यते प्रातिहा-
रेण, नो रोचयति अभिधावातिरेकेणाऽऽसेवनाजिसुखतयेति । म-
नश्चिन्मुखावचमसमञ्जस, निर्गच्छति निर्याति, करोतीत्यर्थः ।
ततो विनिपात धर्ममग्नश्च ससार वा आपद्यते, एवमसौ आ-
मपयशय्यायां दुःखमास्ते इत्येका । तथा कोन स्वकीयेन ल-
भ्यते लभ्यते वेति ह्यमोऽग्रादिरन्नाऽऽदेर्वा, तेन आशां करोत्या-
शयति-स नून मे दास्यतीत्येवमिति । आस्वादयति वा लभ-
ते चेत् तद् शुद्धके । एव स्पृहयति वाञ्छति, प्रार्थयति याचते,
अभिन्नपति लब्धेऽप्यधिकतर वाञ्छतीत्यर्थः । शेषमुक्तार्थ-
मेवमप्यसौ दुःखमारते हनि द्वितीया । तृतीया कण्ठ्या । अ-
गारवासो गृहवासस्तमावसामि, तत्र वर्ते सम्वाधन शरी-
रस्यास्थिसुखत्वाऽऽदिना नैपुण्येन मर्दनविशेष, परिमर्दन तु पृ-
ष्ठाऽऽदेर्मर्दनमात्रम्, परिशब्दस्य धात्वर्थमात्रवृत्तित्वात्, गात्राज्य-
ङ्गस्तेवाऽऽदिनाऽङ्गप्रक्षण, गात्रोत्कालनमङ्गधावनमेतानि लभत
कश्चिन्नपेक्षयतीति । शेष कण्ठ्यमिति चतुर्थी । स्या० ४ ठा० ३
उ० । ध० । आचा० ।

दुहसेज्जा-दुःखशय्या-स्त्री० । ‘दुहसिज्जा’ शब्दार्थे, स्या०
४ ठा० ३ उ० ।

दुहा-द्विधा-स्त्री० । प्रकारद्वये, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
ध० । पञ्चा० ।

द्विविध-त्रि० । द्वे विधे प्रकारावस्येति द्विविध । द्विप्रकारे,
सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

दुहापक्खिक्ख-द्विधाप्रतिबद्ध-त्रि० । (‘पक्खा’ शब्देऽस्य
व्याख्या) द्विप्रकारेण बद्धे, स्या० ३ ठा० २ उ० ।

दुहाव-विद-धा० । रुधा०-उभ०-सक०-अनिद् । द्वैधीकर-
ण, वाच० । “छिदेऽहं हावणिच्छले” ॥ ७ । ४ । १२४ ॥ इत्यादि-
ना छिदेऽहं हावाऽऽदेशे ‘दुहावइ’ । प्रा० ४ पाद । त्रिनिति ।
त्रिन्ते । अच्चेत्सीत्, अच्चिद्वत् । अच्चित् । विदा । वाच० ।

दुहावह-दुःखावह-त्रि० । दुःखमावहतीति । दुःखोपार्जके,
नि० चू० १ उ० । दुःखदायके, उच० । “सर्वे कामा दुहावहा ।”
सर्वे कामा शब्दाऽऽदयो दुःखाऽऽवहा मृगाऽऽदीनामिव यतो
दुःखावाप्तिहेतुत्वान्मत्सरेष्वोविपादाऽऽदिभिश्चित्तव्याकुलत्वो-
त्पादकत्वात्तरकाऽऽदिहेतुत्वाच्चेति । उच० पाई० १३ अ० । सूत्र० ।

दुहावास-दुःखाऽऽवास-पु० । नरकाऽऽदिषु, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

दुहि (ए)-दुःखिन्-पु० । दुःखयुक्ते, सूत्र० दी० १ श्रु० १
अ० ३ उ० । उच० । आ० म० ।

दुहिअय-दुःखित-त्रि० । ‘स्वार्थे कश्च वा’ ॥ ८ । २ । १६४ ॥
इति क । ‘दुहिअय, महियअय ।’ सजातदुःखे, प्रा० २ पाद ।

दुहिय-दुःखित-त्रि० । दुःख सजातमस्येति दुःखित । सजा-
तदुःखे, उच० ६ अ० । ‘दुक्खिय’ शब्दार्थे च । प्रा० २ पाद ।

दुहिया-दुहिता-स्त्री० । “स्वप्नादेर्डा” ॥ ८ । ३ । ३५ ॥ इति
दुहितृशब्दाद् माप्रत्यय, ‘दुहियादि ।’ प्रा० ३ पाद । दुहितु
पति । अलुक्कममास । जामातरि, वाच० । आ० म० ।

दुहित-दुहित न० । द्रोहस्वभाव दुहितम् ।

यथा-

“यस्य बुद्धिर्न लिप्येत, हत्वा सर्वमिदं जगत् ।
आकाशमिव पदकेन, नासौ पापेन युज्यते ॥ १ ॥
कनुप वा द्रुहिलं, समता पुण्यपापयो ।” आ० म० १ अ०
२ खण्ड । पुण्यपापजपनाऽऽदौ, वृ० १ उ० ।

यथा-

“एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः ।
भट्टे ! वृकपत्र पश्य, यच्छन्त्यवदुश्रुताः ॥ १ ॥
पिव खाद च जातु शोभने ! यदनीत वरगात्रि ! तत्र ते ।
न हि ज्ञीरु ! नन निवर्त्तते, समुदयमात्रमिदं क्लेशवरम् ॥ २ ॥”
इत्यादि वेदवचनाऽऽदिवत्तथाविधयुक्तिरहितम् । अनु० ।

दुहोवणीय-दुःखोपनीत-त्रि० । सामीप्येन प्राप्तुः स्वे, वृ० १
चू० । दुःखेन पीनयोपनीतान्युच्चारितानि दुःखोपनीतानि ।
पीनयोच्चरितेषु, न० । सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

दूत-दूत-पु० । अन्येषां गत्वा राजाऽऽदेशनिवेदके, कल्प० १
अधि० ३ कृण ।

दूज्जत-दूयमान-त्रि० । गच्छति, व्य० ८ व० ।

ज्वत्-त्रि० । ग्रामानुग्राम गच्छति, “दूज्जता दुविद्या, णिक्का-
रणिगा तहेव कारणिगा । असिवादी कारणिगा, वल्लं मूला-
इया इतरे ॥ १ ॥” वृ० ५ व० ।

दूज्जतग-दूज्जनक-पु० । मोराकननिवेशस्थेषु स्वनाम-
ख्यातेषु पाखण्डिषु, “तत्थ मोराए दूज्जतगा नाम पालका,
तेसि तत्थ आवासो ।” स्वनामख्याते तेषामभिपत्तौ, भगवतो
महावीरस्य पितुः सिद्धार्यकस्य वयस्ये, मित्रे च । आ० म० ।
मोराकननिवेश प्राप्तस्य (तस्मिन्वासी दूज्जन्तकाभिधानपाख-
ण्डस्थो दूज्जन्तक एवोच्यते) पितुः सिद्धार्यस्य वयस्यो मित्र
स भगवन्तमभिवाद्य वसति दत्तवानिति । आ० म० १ अ०
२ खण्ड । आ० चू० ।

दूज्जमाण-दूयमान-त्रि० । विहरति, धातूनामेतेषां श्रवात् ।
आ० म० १ शु० १ चू० १ अ० ४ व० ।

ज्वत्-त्रि० । गच्छति, आ० म० वि० । आ० म० म० ।
दूज्जित्तय-द्रोतुम्-अ० म० । विदुर्लुमित्यर्थे, अथा० ५ व० ३
उ० । “गामाणुगाम दूज्जित्तय सि ।” ग्रामानुग्रामदिष्टितुम् ।
कल्प० ३ अधि० ६ कृण ।

दूपत्तामय-दूतिपत्ताशक-न० । वाणिज्यकग्रामे स्वनामक्या-
चैत्ये, यत्र श्रीमहावीरस्वामी समवसतः । भ० १० श० ३
उ० । आ० चू० ।

दूई-दूती-स्त्री० । परस्परसंदिग्धार्थकयिका दूती । पि० । द्वि-
तीये उत्पादनशेषे, स्या० ३ म० ४ उ० ।

दूतीपण्डो यथा-

सगामे परगामे, दुविहा दूई उ होड नायवा ।

सा वा मो वा पजणड, भण्डे त छन्नवयणेण ॥

इह दूती द्विधा । तद्यथा-स्वग्रामे, परग्रामे च । तत्र यस्मिन् ग्रा-
मे साधुर्वसति तस्मिन्नेव ग्रामे यदि सदेशकराग्रका, तर्हि सा
स्वग्रामदूती । या तु परग्रामे गत्वा सदेशं कथयति, सा परग्राम-

दूती । एकैकाऽपि च द्विधा । तद्यथा-प्रकटा, छन्ना च । तत्र सा
तत्र माता, स च तत्र पिता एव भणति सदेशं कथयति, सा
प्रकटा । या तु तं सदेशं छन्नवचनेन कथयति सा छन्ना ।

एनमेवार्थे च सविशेषं व्यक्तीकरोति-

एकैका वि य दुविहा, पागड छन्ना य छन्न दुविहा स ।
छोगुचरं तत्त्रेगा, वीया पुण उभयपक्खे वि ॥

इह दूतीसमाचरणमपि दूती, साऽपि चैकैका स्वग्रामविषया,
परग्रामविषया च द्विधा । तद्यथा-प्रकटा, छन्ना च । तत्र छन्ना पु-
नरपि द्विधा । तद्यथा-एका द्वोकोत्तरे द्वोकोत्तर एव, द्वितीयस-
घाटकसाधारणपि गुप्ता इत्यर्थः । द्वितीया पुनरुभयपक्षेऽपि
द्वोकोत्तरे वा, पाश्चवर्तिनो जनस्य सघाटकसत्तद्वितीयसा-
धारणपि च गुप्तेति भावः ।

तत्र स्वग्रामपरग्रामविषयां प्रकटां दूतीमाह-

भिक्षवाई वचनो, अप्पाहणि नेड खंतियाईण ।

सा ते अमुगं माया, मो य पिया ते डं भण्ड ॥

भिक्षाऽऽदौ भिक्षाऽऽदिनिमित्तं चेत्यर्थः, व्रजन् तस्यैव ग्रामस्य
सत्के, सघाटकान्तरे परग्रामे वा (खतियाईण) जनन्यादीनाम् ।
(अप्पाहणि) सदेशं कथयति । यथा सा ते माता अमुक भ-
णति, स वा ते पिता इदं भणति ।

सप्रति स्वग्रामपरग्रामविषयां द्वोकोत्तरे छन्ना दूतीमाह-

दूत्तं खु गरहियं, अप्पाहडि विडयपच्चया जण्ड ।

अविकोविया सुया ते, जा इह इमं जणम् खति ॥

कोऽपि साधु कस्याश्चित् पुत्रिकाया अप्पाहित सदृष्टः
सन् एव चिन्तयति-दूतीत्व खलु गर्हितं, नावद्यत्वात्, तत्र
एव विचिन्त्य द्वितीयप्रत्ययाद् द्वितीयसघाटकसाधुर्मा दूती-
दोषदुष्ट सौंदर्यत्येवमर्थं भङ्गन्तरेणैव भणति-यथा अविको-
विदा अकुशला जिनशामने सा तव सुता, या इह इदं भण-
मदीया खन्तां जननीमिति । साऽप्यवगतार्थमदेशका द्वितीयस-
घाटकसाधु चैतच्छृणार्थमेव ज्ञाति-वारविषयामि तां निज-
सुतां येन पुनरेव न नदिशतीति ।

सप्रति स्वग्रामपरग्रामविषयामुजयपक्षप्रच्छन्ना दूतीमाह-

उजए वि य पच्छन्ना, खत कहेज्जाहि खतियाई तुमं ।

तं तह सजाय ति य, तहेव अह त करेज्जासि ॥

उभयस्मिन्नपि च लोकलोकोत्तररूपे पक्षे प्रच्छन्ना दूती इयं
यथा (खत सि) विभक्तिशोपात् खन्तस्य पितुः, अथवा खान्त-
काया जनन्यान्त्व कथय-यथा नद्विदित विवाहित कार्यं तथैव
सजातम् । अथवा-तद् विवक्षितं तथैव कुर्यात् ।

सप्रति प्रकटाऽग्रामदूतीमाश्रित्य दोषान् दृष्टान्तेनोपद-
शयति-

गामाण दोएह वेर, मेज्जायरे वूय तत्थ खंतस्म ।

वहुपरियणसदनऽज्ज-त्यणं च नाए कए जुळ् ॥

जामाडपुत्तपतिमा-रणं च कई कहिति जणवाओ ।

जामाडपुत्तपडमा-रणं च खनेण मे मिड् ॥

विम्ताणीं नाम ग्राम, तस्योपकरणं गोकुलाजि गोग्राम, विम्ती-
णं ग्रामं च वनदन्तो नाम कुटुम्बा, तस्य भार्या प्रियमती, तस्या दु-
हिता देवका, सा च तस्मिन्नेव ग्रामे सुन्दरेण परिणीता, तस्याः

पुत्रो धविष्ठो, दुहिता रेवती । सा च गोकुलग्रामे सगमेन परिणी-
ता, प्रियमती स्वाऽऽयुःक्यात् पञ्चत्वमुपगता, धनदत्तोऽपि स-
सारभयभीत प्रव्रज्यामग्रहीत्, गुरुभिश्च सार्द्धं विहरति । तत-
काद्यान्तरे पुनरपि यथाविहारकम तत्रैव ग्रामे समागतो निज-
दुहितुर्देवक्या वमनावसात् । तदानीं च तयोर्द्वयोरपि ग्रामयो-
परस्पर वैर वर्तते स्म । विस्तीर्णग्रामवासिना च गोकुलेन गोकुल-
ग्रामस्योपरि धाटो सूत्रिता, धनदत्तश्च तन्निवारणाय ग्रामे अभि-
क्षायै व्रजितवास्ततो देवक्या दुहिदया शयानार्था प्रस्थित यथा
हे पितॄन् । त्वं गोकुलग्रामे यास्यसि, ततो निजदौहिदया रेवत्या
कथय-यथा तव जनन्या सद्विष्टम्-अग्रामस्योपरि उग्रधाटया
समागमिष्यति, ततः सकलमपि स्वकीयमेकान्त स्थापयेरिति ।
ततः साधुना तथैव तस्यै कथित, तथा च निजभर्तुः, तेन च स-
कलग्रामस्य कथितम् । ततः सर्वोऽपि ग्रामः सन्नद्धकचको-
ऽभवत्, आगतश्च द्वितीयदिने धाटया विस्तीर्णग्रामो, जात हर-
स्पर मदयुक्तम्, तत्र सुन्दरो बलिष्ठश्च धाटया सह गतो, सगमश्च
गोकुलग्रामे प्रसूति, त्रयोऽपि च सुन्दे पञ्चत्वमुपजग्मः, देवकी च
पतिपुत्रजामातृमरणमाकर्ण्य विडम्बितुं प्रवर्तिष्ट, लोकश्च तन्निशा-
रङ्गाय समागतोऽवादीत्-अदि गोकुलग्रामो धाटीमागच्छन्ती ना-
ह्यस्वतः, ततोऽस्वतः हो नाचोत्स्यत् । तथा च न वत्सादको धिक्वेर-
न् । ततः केन दुरात्मना गोकुलग्रामो आप्तः ? एतच्च लोकस्य य-
च्च भुत्वा सजातकोपा सैव वत्सादीन् तथा भ्रजानन्वा विष्टा
दुहितुः सविष्ट, ततस्तेन साधुवेषविभूषकेन मत्पतिपुत्रजामातृ-
मारकं विष्टा आप्तः । ततः न लोके स्थाने स्वान्ने विष्टार लभ-
ते, प्रवचनस्य च मास्तिष्ठमुदमादि । सुत्र दुयमयः । वि० । १३० ।
ध० । ग० । द० । वि० । १० । दून्दिध्याया यः । १२० । १० ।

दूर्ध्वपिण्ड-दूतीपिण्ड-पु० । कावसद्वृत्ताय दूत्य विष्टा इति
दूतीपिण्डः । द्वितीये उत्पादनादोषे, आवा० २ शु० १ उ० १
अ० ए उ० ।

जे भिक्खु दूर्ध्वपिण्डं जुंज, जुंजतं वा साज्जइ ॥ ६० ॥
गिहिसदेस्स गणनि, ज्ञाणति वा, ज तएिजमित्त पिण्डं बभत्ति,
सो दूतीपिण्डो ।

गाहा-

जे भिक्खु दूतीपिण्डं, गेएहेज्ज सयं तु अहव सातिज्जे ।
सो आणा अणवत्थ, मिच्छुत्तविहाणं पावे ॥ १३६ ॥
अणणा गेएहति, अण वा गेएहत अणुजाणानि, तस्स आणा-
दिया होस, चउलहु च पच्छिन्त ।
(अग्रेतनपाठस्तु पिण्डनिर्युक्तिपाठो गन्तव्यः)
नवर वितियपदं इमेहि कारणेहि करेज्जा-
अमिवे ओमोयरिए, रायहुडे भए व गेलणे ।
अप्पाणरोहए वा, कुज्जा त वा वि जयणाए ॥ १४२ ॥
पूर्ववत् कण्ठ्या । नि० चू० १३ उ० ।

दूग-देशी-हस्तिनि, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

दूत-दूत-पु० । अन्येषां ज्ञात्वा राजाऽऽदेशनिवेदके, औ० । २० ।
कल्प० । ज्ञा० । भ० ।

दूतविज्ञा-दूतविद्या-स्त्री० । विद्याभेदे, व्य० १ उ० । काचिद्
दूतविद्या भवति तथा च दूतविद्यया यो दूत आगच्छति, तस्य
दशस्थानमापद्यते, तेनेतरस्य दशस्थानमुपशाम्यति । व्य० ४ उ० ।
६५२

दूतगमत्ता-दुर्भगसत्त्वा-स्त्री० । दुर्भगः सत्त्व प्राणी यस्याः
सा तथा । दुर्भगप्राणिकायां योषिति, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

दुर्भगनिर्वोलिया-दुर्भगनिम्बगुलिका-स्त्री० । निम्बगुलिकेव
निम्बफलमिव अत्यनादेयस्य साधर्म्याद् दुर्भगानां मध्ये नि-
म्बगुलिका दुर्भगनिम्बगुलिका । दुर्भगत्वादिनिम्बगुलिकावदना-
देयाम्, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

दुर्भगनिर्वोलिता-स्त्री० । दुर्भगानां मध्ये निर्वोलिता निमंथि-
ता निमज्जिता दुर्भगनिर्वोलिता । दुर्भगानां मध्ये निमज्जिता-
याम्, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

दुर्भग-दावक-त्रि० । उपतापके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दुर्भग-द्वन-न० । उपतापने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

धवद्वन-न० । श्वेतीकरणे, व्य० ४ उ० ।

दुर्भनस्-न० । त्रि० । दुर्भनसि, सुत्र० १ शु० २ अ० २ उ० ।

दूमिअ-धवलित-त्रि० । “ धवलेड्डम् ” ॥ ८ । ४ । २४ ॥ इति
धवलयतेर्ल्यन्तस्य दुमादेशे “ खराणा खरा बहुलम् । ”
॥ ८ । ४ । २३७ ॥ इति दीर्घत्वम् । ‘ दूमिअ ’ प्रा० ४ पाद । सं-
ख्यादिना श्वेतीकृते, ध० ३ अ० । कल्प० । ज्ञा० । नि० चू० ।
दूमिया नाम सुकुमारद्वेपेन सुकुमारीकृतकुड्या, सेटिकया धव-
लीकृतकुड्या वा । २० १ उ० ।

दूमिय-धवलित-त्रि० । ‘ दूमिअ ’ शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

दूय-दूत-पु० । अन्येषां गत्वा राजाऽऽदेशनिवेदके, भ० ७ ज्ञा०
ए उ० । औ० ।

दूयकम्म-दूतकर्म-न० । द्वितीये उत्पादनादोषे, उक्त० २४ अ० ।
यदा गृहस्थगृहे गुप्तप्रकटसमाचारान् स्वजनाऽऽदीनां कथयि-
त्वाऽऽहार गृह्णाति तदा दूतकर्माऽऽख्या द्वितीयो वे प । उक्त०
२४ अ० ।

दूयपञ्चास-दूतपञ्चाश-न० । याणिजकग्रामनगरस्येशानकोणे
स्वनामख्याते चैत्ये, उपा० १ अ० ।

दूयविज्ञा-दूतविद्या-स्त्री० । विद्याभेदे, व्य० १ उ० ।

दूर-दूर-त्रि० । विप्रकृष्टे, भ० १ शु० १ उ० । नि० चू० । भगो-
चरे च । भ० २ शु० १ उ० । विप्रकर्षे, ज्ञा० १ शु० १ अ० । नि० ।
अत्यर्थे च । सं० । दीर्घकाले, दूरवर्तित्वाभ्युक्ते च । पु० ।
सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० ।

दूरगडय-दूरगतिक-त्रि० । सौवर्माऽऽदिगतिकेषु, स्था० ८ ठा० ।

दूरपाय-दूरपात-न० । दूरात्पतने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दूरय-दूरा-त्रि० । असमीपवर्तिनि, सूत्र० १ शु० ५ अ० २ उ० ।

दूरमुचत-दूरश्रूयमाण-त्रि० । दूरे श्रूयमाणे, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

दूरालय-दूरालयिक-त्रि० । दूरालयो मोक्षस्तन्मार्गो वा, स
विद्यते यस्येति मत्वर्थीयपुनः दूरालयिक । मोक्षगामिनि, आचा०
१ शु० ३ अ० ३ उ० ।

दूरालय-दूरालय-पुं० । मोक्षे, मोक्षमार्गे च । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

दूरद्व-दूरवत्-त्रि० । दूरस्थे, आच० ४ अ० ।

दूरहस्ता-दूरारुह-अव्य० । दुष्टमारुह्येत्यर्थे, उपा० २ अ० ।

दूरहमाणी-दुरारोहन्ती-स्त्री० । दुष्टमारोहन्त्याम्, दश० ५ अ० १ उ० ।

दूम-दुप-धा० । द्विधा०-पर०-अक०-अनिद् । वैकृत्ये, वाच० ।
“रुपाऽऽदीनां दीर्घः” ॥ ८ । ४ । २३५ ॥ इति स्वरस्य दीर्घः ।
‘दूसह’ । प्रा० ४ पाद । दुष्यति । अदुपत् । अदुष्यत् । वाच० ।
दूष्य-न० । तन्तुसन्तानसम्प्रवे, ज० २ वक्र० । वस्त्रे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । उक्त० । आचा० । आ० म० । नि० चू० । आ-
च्छादनवस्त्रे, आ० । वस्त्रजातां, जी० ३ प्रति० ४ उ० । चीनां-
शुकाऽऽदौ च । सूत्र० १ श्रु० २ अ० । प्रच० ।

दूमन्तर-दूष्यन्तर-न० । वस्त्ररचितमिष्यन्तरे, उक्त० १६ अ० ।

दूमगणि (गु)-दूष्यगणिन्-पुं० । नन्दध्ययनकर्तुर्देववाच-
कस्य स्वनामख्याते गुरौ, न० ।

दूमण-दूषण-न० । दूष-णिच्-ल्युट् । कलहे, तं० । रावणस्य
मातृपक्षेये भ्रातरि च । वाच० ।

दूमपट्टपरिपूय-दूष्यपट्टपरिपूत-न० । वस्त्रपट्टगालिते, तं० ।

दूमपणग-दूष्यपञ्चक-न० । वस्त्रपञ्चके, दश० ।

दुविहं च दूमपणगं, समामत्रो तं पि होऽ नायव्वं ।

अप्पविह्वेहिय दूमं, दुप्पविह्वेहं च विषेय ॥ ८ ॥ दश०
१ अ० ।

अप्पविह्वेहियदूमे, तूली उवहाणयं च णायव्वं ।

गंनुवधाणाऽऽद्विगिणि, मसूणं चैव पोत्तमए ॥ ६८४ ॥

दूष्यं वस्त्र तद् द्विविधम् । अप्रत्युपेक्ष्य, दुप्प्रत्युपेक्षं च । तत्र
यत्सर्वथाऽपि न प्रत्युपेक्षितुं शक्यते तदप्रत्युपेक्ष्यम्, यच्च स-
म्यक् न शक्यते प्रत्युपेक्षितुं तद् दुप्प्रत्युपेक्ष्यम् । तत्र अप्रत्यु-
पेक्षितदूष्यपञ्चकं यथा-तूलीसुसंस्कृतो कृतभृतोऽर्कतूलाऽऽदिभृ-
तो वा विस्तीर्णः शयनीयविशेष । तथा उपधानकं हस्तरोमा-
ऽऽदिपूर्णमुच्छर्पिकम् । तथा उपधानकस्योपरि कपोलप्रदेशे या
दीयते सा गगडोपधानिका, गल्लमसुरिकेत्यर्थः । तथा जानुकू-
र्पगऽऽदिषु या दीयते सा आलिङ्गिनी । तथा वस्त्रकृतं चर्मकृतं
वा वृत्तं कृताऽऽदिपूर्णमासनं मसूरकः । एतानि सर्वाण्यपि पो-
तमयानि वस्त्रमयानि प्रायेणेति ।

अथ दुप्प्रत्युपेक्षितपञ्चकमाह-

पह्वि कोयवि पावा-रग तवए तद् य दाढगाली य ।

दुप्पविह्वेहियदूमे, एयं गीयं जंवे पणगं ॥ ६८५ ॥

पह्वि, कोयवि, प्रावारकः, तवकः, तथा दृढगात्रिश्च, एतद्
दुप्प्रत्युपेक्षितदूष्यविषयं द्वितीयं पञ्चकं भवेत् ।

अथैतदेव व्याख्यानमह-

पह्वि इत्युत्तरणं, कोयविश्चो रूपपरिग्रो परमो ।

दृढगालि धोयपोती, सेसपसिष्ठा जवे भेदा ॥ ६८६ ॥

पह्विर्हस्त्यास्तरणहस्तिनः पृष्ठे यदास्तीर्यते, स्तरम् इत्यर्थः ।
ये चान्ये आस्तरकाऽऽदयोऽष्टपरिमयुक्ता बहुपरिमयुक्ता वा ते सर्वे-
ऽप्यन्तर्भवन्ति । यदुक्तं निशीथचूर्णौ-“जे य वद्धा अत्थरगा इच्छा-
माणभेदा मवरोमा उभूतरोमा वा, ते सर्वे इत्थं निवयति चित्ति ।”
(वद्धा अत्थरगं चित्ति) यः किल अष्टोपरि न्यस्यते । तथा कोयवि-
को रतपूरितः पटः, वूरुदीति यदुच्यते । ये चान्ये उल्लवणरोमाणो
नेपालकम्बलप्रभृतयस्ते सर्वेऽत्रान्तर्भवन्ति । उक्तं च-“जे
अन्ने एवमाहमेदा उल्लवणरोमा कंबलगादि ते सर्वे इत्थं निव-
यति ।” तथा-दृढगालिर्घोतपोतिका ब्राह्मणानां सवन्धि सदशप-
रिधानवस्त्रमित्यर्थः । ये चान्ये द्विसरसूत्रपटीप्रभृतयौ जेदास्ते
सर्वेऽत्र निपतन्ति । उक्तं च-“विरद्विमाई भूरिभेदा सर्वे ए-
त्थं निवयति चित्ति ।” (विरद्विमादि चित्ति) दोरियाप्रमुखा, शेषौ च
प्रावारकनवकवक्रणौ प्रसिद्धावेव जेदौ । तत्र प्रावरकः सन्नोमकः
पटः । स च माणिकाप्रभृतिकः । अन्ये तु प्रावारको वृद्धकम्बलः
परित्यज्येवेत्याहुः । प्रव० ८ द्वार । वृ० । अपतिलेस्तिनदूष्यपञ्च-
के चैकाग्रनकम् । त्रसवधेऽपि तदेव प्रायश्चित्तम् । जीत० ।

दूममा-दुःपमा-स्त्री० । ‘दुसमा’ शब्दार्थे, ज० ६ श० ७ उ० ।

दूसमिच-दूष्यमित्र-पुं० । पाटलिपुत्रे मौर्यवशनाशे स्वयजि-
पिके स्वनामख्याते राजनि, ती० १० रूप ।

दूसरणाम-दुःस्वरनाम-न० । ‘दुस्तरणाम’ शब्दार्थे, कर्म०
६ कर्म० ।

दूसरयण-दूष्यरत्न-न० । प्रधानवस्त्रे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
कल्प० । औ० ।

दूमल-देशी-डुभंगे, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दूसह-दुरसह-पुं० । ‘दुसह’ शब्दार्थे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दूमामण-दुःशासन-पुं० । “लुप्तयवशपसा शपसा दीर्घः”
॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति प्राकृतलक्षणवशादुपरि लुप्तशकारस्य
शस्याऽऽदे स्वरस्य दीर्घः । ‘दूसासणो’ । प्रा० १ पाद । स्वना-
मख्याते डुर्योधनभ्रातरि, वाच० ।

दूसिय-दूषित-त्रि० । दत्तदूषणे, प्राप्तदूषणे, अजिज्ञस्ते, मैथुना-
पवादयुक्ते, वाच० । औ० ।

दूसियपंडग-दूषितपण्डक-पुं० । पण्डकभेदे, दूषितपण्डको
द्विविधः-आमिक्तः, उपसिक्तश्च । वृ० । उपघातपण्डकोऽपि
द्विविधो-वेडोपघाते, उपकरणोपघाते च ।

तत्र दूषितं पण्डकं तावद्याख्यानयति-

दूमियवेओ दूमिय, दोसु वि वेणसु सज्जए दूसी ।

दूमेति सेमवेदो, दोसु व सेविज्जए दूमी ॥

दूषितो वेदो यस्य स दूषितवेदः, एष दूषित उच्यते । द्वयोर्वा
नपुंसकपुरुषवेदयोः, अथवा नपुंसकस्यावेदयोः सज्जयति
प्रसङ्गं करोति, स प्राकृतशैल्या दूयो भग्यते । यो वा शेषो
स्यापुरुषवेदो दूषयति निन्दति स दूषी, द्वान्यां वा-आम्यफ-
पोलकाच्या यः सेव्यते, सेवते वा स दूषी ।

अस्यैव भेदानाह-

आमितो कमितो, दुविहो दूमी उ होऽ नायव्वो ।

आसितो सावच्चो, अणवच्चो होऽऽसितो ॥

स दृषी द्विविधो ज्ञातव्यो भवति-आसितः, उपसितश्च । आ-
सितो नाम-सापत्यो यस्यापत्यमुत्पद्यते, सर्वाज इति भावः ।
यस्तु निरपत्योऽपत्योत्पादने सामर्थ्यविकृतो, निर्वाज इत्यर्थः । स
उपसित उच्यते । वृ० ४ व० । नि० चू० । प० प्रा० । प० चू० ।
दूसिया-दूपिका-छी० । दूपयति नेत्रं क्लिप्तं करोति । दूप-णिच्
णवुल् । वाच० । नेत्रयोर्मले, नि० चू० ३ उ० । स्था० ।

दूसद्वल-देशी-दुर्भग, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दूहद्व-देशी-लज्जादुर्मनसि, दे० ना० ५ वर्ग ४८ गाथा ।

दूहव-दुर्जग-नि० । “उत्वे दुर्भगसुभगे व” ॥ ८ । २ । १८३ ॥

इति गस्य व । ‘दूहवो’ । अल्पभाष्ये, प्रा० १ पाद ।

दे-दे-अव्य० “ दे समुखीकरणे च । ” ॥ ८ । २ । १८६ ॥ स-
मुखीकरणे सख्या आमन्त्रणे च दे इति प्रयुज्यते । “ दे पसिअ
ताव सुदरि !, दे आपसिअ निअससु । ” प्रा० २ पाद ।

देअर-देवर-पु० । “ कगचजतदपयवां-॥ ८ । १ । १७७ ॥ ह-
त्यादिना वलुक् । ‘देअरो’ । प्रा० १ पाद । वाच० । अनु० ।

देउल्ल-दिवकुल्ल-न० । “यावत्तावज्जीविताऽऽवर्त्तमानाऽऽवदप्रा-
चारकदेवकुल्लैवमेवेवः ” ॥ ८ । २ । १७९ ॥ इति सस्त्ररस्य
वकारस्यान्तवर्त्तमानस्य वा लुक् । ‘देउल्ल’ । प्रा० २ पाद । देव-
स्थाने, आ० म० १ अ० २ खण्ड । रा० ।

देउल्लदरिसण-देवकुल्लदर्शन-न० । देवप्रतिमादर्शने, पि० ।

देउल्लिया-देवकुल्लिका-छी० । यक्ताऽऽदीनामायतने, वृ० १ उ०
२ प्रक० । देवकुल्लपरिपात्रके, न० । ओघ० ।

देक्ख-दृश-धा० । ज्वा०-पर०-सक०-अनिद् । चालुपज्ञाने,
वाच० । “ दृशो नियच्छपेच्छ-॥ ८ । ४ । १८१ ॥ इत्यादिना
देक्खाऽऽदेशः । ‘देक्खइ’ । प्रा० ४ पाद । पहयति । अदर्शत् ।
अद्राक्षीत् । वाच० ।

देज्ज-देय-त्रि० । दातु योग्ये, यो० १२ विष० ।

देप्पिणु-दत्त्वा-अव्य० । “ एप्पेप्पिणवेप्पेविणव ” ॥ ८ । ४ ।
४४० ॥ इत्यपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्यैपिगवादेशः । दानं कृत्वेत्यर्थः,
‘जेप्पि असेसु कसायवलु, देप्पिणु अभल जयस्सु’ । प्रा० ४ पाद ।
अशेषकषायवलु जित्वा जगतोऽभय दत्त्वा । प्रा० हु० ४ पाद ।

देयद-दृतिकार-पुं० । शिल्पाऽऽचार्यजदे, प्रज्ञा० १ पद । ज्ञा० ।

देर-द्वार-न० । “ दारे वा ” ॥ ८ । १ । ७९ ॥ इति द्वारशब्दे आत
पक्षा । ‘देर’ । पक्षे-‘द्वार’ । द्वार । वार । निर्गमप्रवेशमुखे, प्रा०
१ पाद ।

देवमहत्तर-देवमहत्तर-पु० । सूर्याऽऽचार्यशिष्ये दुर्गस्वामिगुरौ,
अयमाचार्यो ज्योतिर्निमित्तशस्त्रेषु अतिविद्वानासीत् । जै० ६० ।

देव-पु०-न० । देव-पु० । “ गुणाऽऽद्यं क्लीवे वा ” ॥ ८ । १ । ३४ ॥
इति वा क्लीवत्वम् । ‘देवाणि’ । देवा । प्रा० १ पाद । दीव्यन्ति
निरुपमक्रीडामनुभवन्तीति देवा । न० । दृश० । स्था० । दीव्य-
न्ति यथेच्छं क्रीडन्तीति देवा । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
प्रज्ञा० । स्था० । दीव्यन्ति स्वरूपे इति देवा । अष्ट० २६ अष्ट० ।

तत्रो गाणां देवे पीहेज्जा । तं जहा-माणस्सगं भवं, आ-
रिणं खेत्ते जम्मं, सुकुलपञ्चायां ।

(पीहेज्जं चि) स्पृहयेदजित्वेत् । आर्यैश्चेन्नमस्कर्मकर्मपङ्क्तिशक्तिज-
नपदानामन्यतरं भगवाऽऽदिसुकुले इष्ट्वाकार्दा देवलोकप्रति-
निवृत्तस्याजातिर्जन्म, आयातिर्वा आगतिः, सुकुलप्रत्याजातिः,
सुकुलप्रत्यायातिर्वा, तामिति । स्था० ३ ठा० ३ उ० । (देवप-
रितापः ‘परिताव’ शब्दे वक्ष्यते)

इच्छेएहिं तिहिं गाणेहिं देवे चइस्सामि चि जाणइ-विमाणा-
भरणां पिप्पभाइ पासित्ता, कप्पस्सखगं मिह्वायमाणं पा-
सित्ता, अप्पणो तेयलेस्सं परिहायमाणं जाणित्ता ।

विमानाऽऽभरणानां निष्प्रभत्वमौत्पातिकं, तच्चक्षुर्विभ्रमरूपम् । (क-
प्पस्सखगं ति) चैत्यवृक्षम्, (तेयलेस्स ति) शरीरदीप्तिः, सुखासिका
वा । ‘इच्छेएहिं’ इत्यादिनिगमनम् । भवन्ति चैवविधानि विद्वानि
देवानां ज्यवनकाक्षे । उक्तं च-“माल्यमलानि कल्पवृक्षप्रकम्प,
श्रीहोनाशो वाससा चोपरग । देव्य तन्का कामरागाङ्गभङ्गो,
दृष्टेर्जान्तिर्वैपथुश्चारतिश्च ॥ १ ॥” इति । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
दीव्यन्ति क्रीडादिधर्मभाजो जवन्ति, दीव्यन्ते स्तूयन्ते ये ते देवाः ।
स्था० ४ ठा० १ उ० । “ दिवु ” क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युति-
स्तुतिष्विति दिवेरच्प्रत्यये देव इति सिक्कम् । दृश० १
अ० । जवनपत्यादिषु, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आव० ।
आ० चू० । दर्श० । ओघ० । पि० । स० । स्था० । द्वा० ।
प्रज्ञा० । औ० । सूत्र० । उक्त० । विशेष० । ज्योतिष्कवैमानिकेषु,
उक्त० १६ अ० । अनुत्तरसुरान्तेषु, औ० ।

देवानामस्तित्वं, साधयन्सप्तमं गणधरं मौर्यं प्रत्याह भगवा-
नान्महावीरः-

ते पव्वइए सोउं, मोरिओ आगच्छइ जिणसगासं ।

वच्चांमि ण वंदामी, वंदिता पज्जुवासामि ॥ १८६४ ॥

आज्जहो य जिणेणं, जाइजरा मरणविप्पमुक्केणं ।

नामेण य गोत्तेण य, सव्वएणू सव्वदरिसी णं ॥ १८६५ ॥
गाथाद्वयमपि प्रकटार्थम् ॥ १८६४ ॥ १८६५ ॥

आभाष्य ततः किमुक्तं ? इत्याह-

किं मरणे अत्थि देवा, उयाहु नत्थि चि संमओ तुज्ज ।

वेयपयाण य अत्थ, न जाणसी तेसिमो अत्थो ॥ १८६६ ॥

हे आयुष्मन् मौर्य ! त्वमेव मन्यसे-किं देवाः सन्ति, न वेति,
उभयथाऽपि वेदपदध्वणात् । तथाहि-“स एष यज्ञायुवी यज-
मानोऽञ्जसा स्वर्गं लोकं गच्छति ।” इत्यादि । तथा-“अपाम सोम-
ममृता अभूम, अगमन् ज्योतिरविदाम देवान्, क नूनमस्मात्तृणवद-
राति, किमु मूर्त्तिममृतमर्थस्य ।” इत्यादि । तथा-“को जानाति मा-
योपमानं देवान् गीर्वाणानिन्द्रायमवरुणकुबेरैऽऽदीन् ।” इत्यादि ।
एतेषां च वेदपदानामयमर्थस्तव बुद्धौ प्रतिभासते, यथा स
एष यज्ञ एव दुरिनवारणकमत्वादायुधं प्रहरणं यस्यासौ
यज्ञायुधी, यजमानोऽञ्जसा प्रगुणेन न्यायेन स्वर्गं लोकं
गच्छति, इति देवसत्ताप्रतिपत्तिः । तथा अपाम-पीतव-
न्त, सोम लतारसम्, अमृता अमरणधर्माण, अभूम चूताः
स्म, अगमन् गताः, ज्योतिः स्वर्गम्, अविदाम देवान् देवत्व
प्राप्ता स्म, किं नूनमन्मादूर्द्धं तृणवत्करिष्यति, कोऽसावित्या-

ह-अगति व्याधि तथा किमु प्रश्ने,मूर्ति जराम् अमृतमर्त्यस्ये-
ति-अमृतत्व प्राप्तस्य मर्त्यस्य, पुरुषस्येत्यर्थ । अमरगन्धर्मिणो
मनुष्यस्य किं करिष्यन्ति जरान्यात्र इति भाव । अत्रापि देव-
सत्ताप्रतिपत्ति । “को जानाति मायोपमान्” ज्ञयाजीनि तु देवा-
प्रावप्रतिपादकानि, अतस्तत्र सशयः । अपुक्तशायम् । यतो-
ऽमीषा वेदपदानामर्थं त्व न जानासि, चशब्दाद्युक्तिं च न वेत्सि ।
एतेषां हि वेदपदानां नायमर्था, यस्तत्राभिप्रेत, किं त्वय वक्ष्य
माणलक्षण इति ।

अत्र भाष्यम्-

तं मन्नसि नेरङ्गा, परतता दुक्खसंपडत्ता य ।

न तरंतीहागंतुं, सप्पेया सुव्वपाणा वि ॥ १७६७ ॥

मच्छंदयारिणो पुण, देवा दिव्वपपावजुसा य ।

जं न कयाइ वि दमिण-मुवेति तो संसओ तेसु । १७६८ ॥

मौर्य ! त्वमेव मय्यने-नारकाः स्वकृतपापनरकपालाऽऽदिपर-
तन्त्रा पराधीनवृत्तयोऽनीवदुःखमघानविह्वताश्च न शक्नुव-
न्त्यत्राऽऽगन्तुमतः प्रयत्नीकरणोपायाज्जात्रात् शून्यमाया अपि
अद्वेया भवन्तु, देवास्तु स्वच्छन्दचारिणो दिव्यप्रभावयुक्ता-
श्च तथाऽपि यस्माच्च कदाचिद्दर्शनपथमचनरन्ति, श्रूयन्ते च
श्रुतिस्मृत्यादिषु, अतस्तेषु शङ्केति ॥ १८६७ ॥ १८६८ ॥

अत्रोत्तरमाह-

मा कुरु मंगयमेण, सुदूरपणुयाडिभन्नजार्डि ।

पेच्छसु पच्चक्खं चिय, चउव्विहे देवसमाप् ॥ १७६९ ॥

मौर्यपुत्र ! उर्वेषु मा सशय कार्षीस्वम्, एतानेव हि सुदूरमत्य-
र्थं मनुजाऽऽदिभ्यो भिन्नजातीयान् दिव्याऽऽजरणाविलेपनवम-
नसुमनोमालाऽलङ्कृतान् प्रचनपतिव्यन्तरज्योतिष्कैमानिक-
लङ्कणाश्चतुर्विधैवन्मयातान् मम वन्दनार्थमिहैव समवसरणा-
ऽऽगतान् प्रत्यक्षत एव पश्येति ॥ १८६९ ॥

अयेतद्दर्शनात्पूर्वं य आसीत्सशय, स युक्तोऽभवत् ।

नैवम् । कुतः ? इत्याह-

पुवं पि न मदेहो, जुत्तो जं जोडसा नपच्चक्ख ।

दोमंति तक्कया वि य, उवघायानुगहा नगओ । १७७० ॥

इह समवसरणाऽऽगतदेवदर्शनात्पूर्वमपि तत्राग्रेषां च सश-
यो न युक्तो, यद्यस्माच्चन्द्राऽऽदिभ्याऽऽदिज्योतिष्कास्तत्रा मर्त्य-
णापि च लोकेन स्वप्रत्यक्षत एव सर्वथा दृश्यन्ते, अनो देश-
त प्रत्यक्षत्वात् कथं समन्तामरास्तित्वशङ्का ? किं च सत्येव
देवा, लोकस्य तत्कृतानुग्रहोपघातदर्शनात् । तथाहि- दृश्यन्ते
काचित्केचित्प्रदृशाः कस्याऽपि किञ्चिद्विजवप्रदानाऽऽदिनाऽनुग्र-
ह, नत्प्रहरणाऽऽदिना अपघातं कुर्वन्त, ततो राजाऽऽदिवत्कथ-
मेते न सन्तीति ॥ १७७० ॥

पुनरपि परमाशङ्क्य ज्योतिष्कदेवास्तित्व साधयन्नाह-

आलपमेत्तं च मई, पुरं व तव्यामिणो तह वि मिच्छा ।

जे ते देव ति मया, न य निजया निजपरिमुणा । १७७१ ॥

अथैवमूना मति परस्व भवेत्-आलया एव आलयमात्र च-
न्द्राऽऽदिविमानानि, न तु देवा, तत्कथं ज्योतिष्कदेवानां प्रत्य-
क्षत्वमजिगीषते ? किं तद्यथा आशयमात्रमित्याह- (पुर ति)
यथा पुर शून्य लोकानामालयमात्र स्थानमात्र, न तु तत्र लोका
सन्ति, एव चन्द्राऽऽदिविमानान्यप्याशयमात्रमेव, न तु तत्र देवा-

केचित्तिष्ठन्ति, अतः कथं तेषां प्रत्यक्षत्वम् ? । अत्रोत्तरमाह-
तथाऽपि तद्वासिन आलयवासिनः सामर्थ्याद्ये सिद्धास्ते देवा
इति मता संमता । यो ह्यालयः स सर्वोऽपि तन्निवासिना
अधिष्ठितो दृष्ट, यथा प्रत्यक्षोपलभ्यमाना देवदत्ताऽऽद्यधिष्ठिता
वसन्तपुराऽऽद्यावया, आलयाश्च ज्योतिष्कविमानान्यत आह-
यत्वान्यथानुपपत्तेर्ये तन्निवासिनः सिद्धास्ते देवा इति मता ।
आह ननु कथं ते देवाः सिद्ध्यन्ति ? यादृशा हि प्रत्यक्षेण देवद-
त्ताऽऽदयो दृश्यन्ते तत्रापि तादृशा एव स्थितिः । तदयुक्तम् । विशि-
ष्टा हि देवदत्ताद्याव्येज्यभन्दाद्यावया इत्यतस्तन्निवासिनोऽ-
पि विशिष्टा सिद्ध्यन्ति, ते च देवदत्ताऽऽदिविलक्षणा देवा इति ।

अपरस्वाह-नन्यालयत्वादित्ययं हेतुस्तन्निवासिजनसाधने-
ऽनैकात्मिक, शून्याऽऽलयैर्वाभिचारात् । अत्रोत्तरमाह- (न
य निजयेत्यादि) न च निजया आनया नित्यमेव शून्या भ-
वन्ति । अयमाभिप्राय-ये केचिदाद्यास्ते प्राग्, इदानीमेष्यन्ति
चा कवेऽयमयमेव तन्निवासिभिराधिष्ठिता एव भवन्ति, न तु
नित्यमेव परिशून्याः । ततो यदा तदा वा चन्द्राऽऽद्यालयनि-
वासिनो देवाः सिद्ध्यन्ति, इति ॥ १८७१ ॥

पुनरप्यत्र पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहारमाह-

को जाणइ व किमयं, ति होज्ज निस्मंसयं विमाणां ।

रयणमयनभोगमना-दिह जह विज्जादग्गं ॥ १७७२ ॥

यदि वा एवञ्चूता मतिः परस्य भवेद्युत-चन्द्राऽऽद्यालय-
त्वेन यज्ञायते जवकिन्तादिह को जानाति किञ्चिद्वैकिं सूर्यो-
ऽग्निमयो गोलश्चन्द्रस्त्वयुमयः स्वभावतः स्वच्छ, आदोस्विदे-
वंभूता एवैते भास्वररत्नमया गोवृक्षा ज्योतिष्कविमानान्य-
तः कथमेतेषामालयत्वसिद्धिः ? अत्र प्रतिविधानमाह- नि-
सशय विमानान्येतानि, रत्नमयत्वे सति नभोगमनात्, पुन-
काऽऽदिविद्याधनपः सऽदिविमानवदिति । अत्रविचारप-
दनाऽऽदिव्यवच्छेदार्थं रत्नमयत्वविशेषणमिति ॥ १८७२ ॥

अपरमपि पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

होज्ज मई माएयं, तहा वि तकारिणो सुरा जे ते ।

न य मायाविगारा, पुर व निजोवलज्जाओ ॥ १७७३ ॥

अथ परस्य मतिर्जवेन्ते चन्द्राऽऽदिविमानान्यालया, किं तु
मांयय मायाविज्ञा केनाऽपि प्रयुक्ता । अत्रोच्यते-मायात्वम-
मीपामसिद्ध, व, इमात्रैव भवताऽभिधानात्तथाऽप्यभ्युपगम्यो-
च्यते, ये तत्कारिण तथाविधमायाप्रयोक्तास्ते सुराः सिद्धा
एव, मनुष्याऽऽदीनां तथाविधवैक्रियकरणाद्वर्जनात्, अज्युपग-
म्य च मायात्वममीपामभिहितं, न चैते मायाऽऽदिविकाराः, नि-
त्योपलभ्यात्, सर्वेषु सर्वदा दृश्यमानत्वादित्यर्थ, प्रसिद्धपाद-
लिपुत्राऽऽदिपुष्पवदिति । मायन्जालकृतानि हि वस्तूनि न
नित्यमुपलभ्यन्त इति नित्यविशेषणोपादानमिति ॥ १७७३ ॥

प्रकारान्तरेणाऽपि देवास्तित्व साधयन्नाह-

जइ नागगा पवन्ना, पणिट्ठावफलभोडणो तेण ।

सुवहुगपुष्पफलसुजो, पवन्तियव्वा सुरगणा वि । १८७४ ॥

इह स्वकृतप्रकृतपापकृद्भोगिनस्तावत्काचिनारका प्रतिपन-
व्याः, ने च यदि प्रपन्ना (तेण ति) नहि नेनैव प्रकारेण
स्वोपाजितसुखपुत्रपुण्यफलभुज सुरगणा अपि प्रतिपद्यन्ता ।
अत्राऽह-नान्वैदपातिहृ स्तनरस्तिदृष्ट्यानिदु स्तिताः प्रकृ-

यमेत्यादिपूर्वार्कस्यायमर्थ - उक्थयारुशिप्रभृतिऋतुर्जयिष्याधु-
नि' यम-सोम सूर्य सगुरुन्ध्यान्ज्यानि जयति 'इत्यादीनि देवा-

स्मितसूचकानि वेदवाक्यानि देवाज्ञावे वृथैव स्युः । इह चा-
कथपोडाप्रभृतयो यद्वाविशेषा मन्तव्याः, स वृषो यज्ञ एव
हि क्रतुरुच्यते, यूपरहितस्तु दानाऽऽदिक्रियायुक्तो यज्ञ इति ।
स्व. स्वर्गस्तत्र रात्र्यानि जयन्त्युपाजप्रतीत्यर्थ इति । तथा
मन्त्रैरिन्द्राऽऽदीनामाहुतान् देवान्स्मित्व एवोपपद्यते, अन्यथा वृथैव
स्यात् । इन्द्राऽऽदीना मन्त्रपदैराहुतानमेवमवगन्तव्यम्-“ इन्द्र ।
आगच्छ मेधातिथे मेपवृषण । ” इत्यादि । तस्माद्युक्तितो वेद-
वाक्येभ्यश्च सन्ति देवा इति स्थितम् । तदेव छिन्नो मौर्यपुत्रस्य
भगवता सशयः ॥१८७३॥ धिशे० । सूत्र० । स्या० । आ० म० ।

देवानां स्वरूपं यथा-

अमितायमद्वयमा, अणिमिमनयणा य नीरजसरीरा ।

चतुरंगुलेण जूमि, न पिमति सुरा जिणो कहप् ॥

सुरा देवाश्चतुर्निकायभाविनोऽपि अमृतामालयदामान्, तथा
न विद्यते निमेषो येषां ते, अनिमेषे नयने येषां ते अनिमेषन-
यता, तथा नीरजा निर्मलशरीरं येषां ते नीरजशरीरा ।
चतुरङ्गुलन चतुर्भिरङ्गुलैर्भूमिं न स्पृशन्ति इति जिन सर्वज्ञ
कथयति । व्य० २ उ० ।

देवा दुविहा पञ्चना । तं जहा-एगसरीरी चैव, विसरीरी
चैव । स्या० २ उ० २ उ० ।

देवाश्चतुर्विधास्तद्यथा-

से किं तं देवा ? । देवा चतुर्विहा पञ्चता । तं जहा-भ-
वणवामी, वाणमंतरा, जोडसिया, वेमाणिया ॥

(से किं तमिन्यादि) अयं के ते देवाः ? । सूरिराह-देवाश्चतुर्वि-
धा प्रज्ञाः । तद्यथा-भवनवासिनो, व्यन्तरा, ज्योतिष्का, वैमा-
निकाः । प्रज्ञा० १ पद । ज० । स० । जी० । उक्त० ।

देवानाङ्-

देवा चतुर्विहा बुक्ता, ते मे किञ्चरओ सुग ।

भोमिज्ज वाणमंतर, जोडस वेमाणिया तहा ॥ २०३ ॥

देवा उक्तनिरुक्ताश्चतुर्विधाश्चतुष्टयकारा उक्ताः, तीर्थकराऽऽदि-
भिरिति गम्यते । ‘ ते ’ इति तान् देवान् मे मम कीर्तयत प्रति-
पादयत । जृण्वाकण्य शिष्य प्रतीदमाह । तत्कीर्तनं भवन-
भेदाभिधानं विनोति । तद्भेदानाङ्- (भोमिज्ज स्ति) भूमौ पृ-
थिव्या जवा जौमेयका भवनवासिनः, रत्नप्रभापृथिव्यन्तर्जुत-
त्वाद् भवनानाम् । उक्तं हि-“ इमीमे रयणप्पभाए पुढवीए
अमीउत्तरजोयणसयसहस्सचाहट्ठाए उवरि एग जोयणस-
हस्समोगाहेत्ता हेट्टमेगम्मि जोयणसहस्स वज्जेत्ता मउके अ-
ठहत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ ण भवणवासीण देवाण स-
त्तजवणकोलीओ वावत्तरि च भवणयासमयनहस्सा हवनी-
नि मन्हायं । ” (वाणमंतर स्ति) आपत्वाद्विविधान्यन्तरा-
ण्युत्कर्षापकर्षाऽऽत्मकविशेषरूपार्ण निवासभूतानि वा गिगि-
कन्दरविवराऽऽदीनि येषां तेऽमी व्यन्तराः । उक्तं हि-“ ते
ह्यप्रतिगृह्यं च वानपि लोकान् स्पृशन्तः स्वान्-उयात् परा-
जियोगाश्च प्रायेण प्रतिपन्ननियतगतिप्रचारा मनुष्यान्पि
कचिद् जृन्वयवुपचरन्ति तथाविशेषु च शैलकन्दगन्त-
रवनविवराऽऽदिषु प्रतिवसन्त्यन्ता व्यन्तरा इत्युच्यन्ते । (जो-
डस स्ति) ज्योतिष्यन्त इति ज्योतीर्षि विमानानि, तन्निवासित्वा-

देवा अपि ज्योतीर्षि, ग्राम समगता इत्यादौ तन्निवासित्व-
ग्रामवत् । विशेषेण मानयन्त्युपपद्यन्ति सुकृतिन एतानीति
विमानानि, तेषु भवा वैमानिका । तथेति समुच्चये, इति सूत्रार्थः ।

एवमेवोत्तरभेदानाङ्-

दसहा उ भवणवामी, अट्टहा वाणमंतरा ।

पचविहा जोडसिया, दुविहा वेमाणिया तहा ॥ २०४ ॥

दशधा त्विति दशधैव (भवणवासि स्ति) भवनेषु धम्तुं
शालमेयामिति भवनवासिनः अष्टधा अष्टप्रकारा वनेषु विचि-
त्रोपवनाऽऽदृष्टपलक्षणत्वादन्येषु च विविधाऽऽन्यदेषु क्री-
डैकरभिकतया चरितुं शालमेयामिति वनचारिणो व्यन्तरा,
पञ्चविधाः पञ्चप्रकाराः (जोडसिय स्ति) ज्योतिषु विमा-
नेषु भवा ज्योतिष्का, ज्योतीर्ष्येव वा ज्योतिष्काः, द्विविधा
वैमानिकास्येति सूत्रार्थः ।

एतानेव नामग्राहमाह-

असुरा नाग सुवन्ना, विज्जू अग्गी विआहिया ।

दीवोदहिदिसावाया, थणिया जवणवासिणो ॥ २०५ ॥

पिसाय जूय जक्खा य, रक्खसा किन्नरा किंपुरिसा ।

महोरगा य गधव्वा, अट्टविहा वाणमंतरा ॥ २०६ ॥

चंद्रा मूरा य नक्खत्ता, गहा तारागणा तहा ।

डिमाविचारिणो चैव, पचहा जोडमालया ॥ २०७ ॥

वेमाणिया उ जे देवा, दुविहा ते वियाहिया ।

कप्पोवगा य वोण्वा, कप्पाड्या तट्टेव य ॥ २०८ ॥

कप्पोवगा वारमहा, मोहम्मिसाणगा तहा ।

सणकुमान्माहिंद-वन्नलोगा य झंतगा ॥ २०९ ॥

महासुकसहस्सारा, आणया पाणया तहा ।

आरणा अच्चुया चैव, इड कप्पोवगा सुरा ॥ २१० ॥

कप्पाड्या उ जे देवा, दुविहा ते वियाहिया ।

गेंवेज्जाऽणुत्तरा चैव, गेंवेज्जा नवविहा तहि ॥ २११ ॥

हिडिमाहेडिमा चैव, हेडिमाभज्जिमा तहा ।

हेडिमाउवरिमा चैव, मज्जिमाहिडिमा तहा ॥ २१२ ॥

मज्जिमाभज्जिमा चैव, मज्जिमाउवरिमा तहा ।

उवरिमाहिडिमा चैव, उवरिमाभज्जिमा तहा ॥ २१३ ॥

उवरिमाउवरिमा चैव, इड गेंवेज्जा सुरा ।

विजया वेजयंता य, जयंता अपराजिया ॥ २१४ ॥

सव्वट्टसिप्फगा चैव, पंचहाऽणुत्तरा सुरा ।

इड वेमाणिया एण-उणेगहा एवमादयो ॥ २१५ ॥

सूत्राण्येकादश प्रायः प्रतीतान्येव, नवरम्, असुरा इत्य-
सुरकुमारा । एव नागाऽऽदिष्वपि कुमारशब्दः सवन्धनीयः ।
सर्वेऽपि ह्यमी कुमाराऽऽकाङ्क्षारिण एव । यथोक्तम्-कुमारवदेव
कान्तदर्शना कुमारा मृदुमधुग्ललितगतय शृङ्गाराभिजा-
तरूपविक्रिया कुमारवच्छोद्धतरूपवैजयाऽऽनरणप्रहरणवर्ण-
यानवाहनाः कुमारवच्छोद्धरणरागाः क्रीडनपराश्चेत्यतः कुमारा
इत्युच्यन्ते । (तारागणा जनि) प्रकीर्णतारकान्मूढा, दिशामु

विशेषेण मेरुप्रादक्षिण्यनित्यचारितावृत्तयेन चरन्ति परिभ्रमन्ती-
त्येवशोवा दिशाविचारिण , नद्विमानानि ह्येकादशभिरेकविं-
शैर्योजनशतैर्मैरोश्चतसृष्वपि दिक्ष्वबाधया सततमेव प्रद-
क्षणं चरन्तीति, तेष्वेवमुक्ता उद्योतीष्युक्तन्यायतो विमानान्या-
लया आश्रया येषां ते उद्योतिरालया , कल्प्यन्ते इन्द्रसामानि-
कत्रयस्त्रिंशोऽऽदिदशप्रकारत्वेन विन्यस्यन्ते देवा एतेष्विति क-
ल्पा देवलोका , तानुपगच्छन्त्युत्पत्तिविषयतया प्राप्नुवन्तीति
कल्पोपमाः, कल्पानुकरूपानतीतास्तदुपरिवर्तिस्थानोत्पन्नतया-
ऽतिक्रान्ता कल्पातीता । (सोहम्मीसाणग चि) सुधर्मा नाम
शक्रस्य सजा, साऽस्मिन्नस्तीति सौधर्म कल्पः, स एवामव-
स्थितिविषयोऽस्तीति सौधर्मिण । तथा ईशानो नाम द्वि-
तीयदेवलोक , तन्निवासिनो देवा अपि ईशानाः, त एवेशान-
काः । एवमुत्तरापि व्युत्पत्तिः कार्या । ग्रीवेच ग्रीवा लोकपुरु-
षस्य त्रयोदशरज्जुपरिवर्तिप्रदेशः, तन्निविष्टतयाऽतिज्वालिष्णुन-
या च तदाभरणभूता ग्रैवेयका देवाऽऽवासा , तन्निवासिनो दे-
वा अपि ग्रैवेयका । न विद्यन्ते उत्तरा प्रधाना स्थितिप्रभा-
वसुखद्युतिश्रेष्ठ्यादिजिरेज्योऽन्ये देवा इत्यनुत्तरा । (हेड्डिम चि)
अधस्तनानुपरितनवद्वापेक्षया प्रथमास्त्रयस्तेष्वपि (हेड्डिम चि)
अधस्तना अधस्तनाधस्तनाः प्रथमत्रिकाधोवर्तिनः , (हेड्डिम-
मडिक्कमा तद चि) अधस्तनमध्यमा प्रथमत्रिकमध्यवर्तिनः .
(हेड्डिमाउवरिमा चैव चि) अधस्तनोपरितना प्रथमत्रिकोपरि-
वर्तिना मध्ये जवा मध्यमा मध्यमत्रिकवर्तिनः , तेष्वपि अधस्तना ।
एव मध्यममध्यमा मध्यमोपरितना उपरिवर्तिनस्तेष्वधस्तना
उपरितनाधस्तना । एव उपरितनमध्यमा उपरितनोपरितना ।
इतिभेदसमाप्तौ । नत एतावद्देवा एव ग्रैवेयकाः सुरा । अभ्यु-
द्यविब्रहेतून् विजयन्त इति विजयाः, तथैव वैजयन्ताः .
“ उणादयो बहुलम् ” ॥ ३ । ३ । १ ॥ इति बहुलवचनात्
क्तप्रत्यये उपसर्गोकारः । एव जयन्ताः । अपरैर्यैरभ्युद्य-
विभ्रहेतुभिरजिता अनभिजुता अपराजिताः, सर्वैर्यथा सिद्धा
इव सिद्धा येषां ते सर्वार्थसिद्धा , ते हि विजितप्रायकर्माण
उपस्थितजडा एव तत्रोत्पत्तिभाज इतीत्यादीनि निगमनम् ।
अत्र च वैमानिका इति वैमानिकभेदा सामान्यविशेषयो क-
थञ्चिदनन्यत्वात्, एवमाद्य इति । आदिशब्दस्य प्रकारवचन-
त्वादेवप्रकारा इत्येकादशसूत्रार्थः ।

लोगस्स एगडेसम्मि, ते सव्वे पणिकित्थिया ।

एत्ता कालविजाग तु, तेसिं बोच्छ चउव्विह ॥ २१६ ॥

संतडं पप्प णाडिया, अपज्जवसिया वि य ।

ठिडं पनुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ २१७ ॥

केन्द्रकालाजिधायिसूत्रद्वय प्राग्बत् सादिसपर्यवसितत्वभाष-
नार्थम् ।

साहियं सागरं एकं, उक्कोसेण ठिई जवे ।

जोमेज्जाण जह्मणेणं, दस वाससहस्सिया ॥ २१८ ॥

पल्लिओवममेण तु, उक्कोसेणं ठिई जवे ।

वतराण जह्मणेण, दस वाससहस्सिया ॥ २१९ ॥

पल्लिओवममेणं तु, वासलक्खेण साहिया ।

पल्लिओवमट्ठभागो, जोडसेसु जह्मिया ॥ २२० ॥

दो चैव सागराड, उक्कोसेण वियाहिया ।

सोहम्मम्मि जह्मणेणं, एकं च पल्लिओवम ॥ २२१ ॥

सागरा साहिया दोन्नि, उक्कोसेण वियाहिया ।

ईसाणम्मि जह्मणेणं, साहियं पल्लिओवमं ॥ २२२ ॥

सागराणि अ सत्तेव, उक्कोसेणं ठिई जवे ।

सणकुमारं जह्मणेण, दोष्मिओ सागरोवमा ॥ २२३ ॥

साहिया सागरा सत्त, उक्कोसेण ठिई भवे ।

माहिंदम्मि जह्मणेणं, साहिया छुन्नि सागरा ॥ २२४ ॥

दस चैव सागराड, उक्कोमेणं ठिई जवे ।

वंजलोए जह्मणेण, सत्तओ सागरोवमा ॥ २२५ ॥

चउदस सागराड, उक्कोसेणं ठिई भवे ।

लंतगम्मि जह्मणेण, दसओ सागरोवमा ॥ २२६ ॥

सत्तरस सागराड, उक्कोमेणं ठिई जवे ।

महासुक्के जह्मणेण, चोदस सागरोवमा ॥ २२७ ॥

अट्टारस सागराड, उक्कोमेणं ठिई जवे ।

सहस्सारे जह्मणेणं, सत्तरम सागरोवमा ॥ २२८ ॥

सागराज्ज अणवीसं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।

आणयम्मि जह्मणेणं, अट्टारस सागरोवमा ॥ २२९ ॥

वीसं तु सागराड, उक्कोसेणं ठिई जवे ।

पाणयम्मि जह्मणेण, सागरा अउणवीसई ॥ २३० ॥

सागरा एकवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई जवे ।

आरणम्मि जह्मणेणं, वीसई सागरोवमा ॥ २३१ ॥

वावीसा सागराड, उक्कोसेणं ठिई जवे ।

अच्छुयम्मि जह्मणेण, सागरा इक्कीसई ॥ २३२ ॥

तेवीम सागराड, उक्कोमेणं ठिई जवे ।

पढमम्मि जह्मणेणं, वावीसं सागरोवमा ॥ २३३ ॥

चउवीस सागराड, उक्कोसेणं ठिई भवे ।

विडयम्मि जह्मणेणं, तेवीम सागरोवमा ॥ २३४ ॥

पणवीस सागराड, उक्कोमेणं ठिई जवे ।

तइयम्मि जह्मणेण, चउवीसं सागरोवमा ॥ २३५ ॥

छुव्वीस सागराड, उक्कोसेण ठिई जवे ।

चउत्यम्मि जह्मणेणं, सागरा पणवीसई ॥ २३६ ॥

सागरा सत्तवीसं तु, उक्कोसेण ठिई जवे ।

पंचमम्मि जह्मणेणं, छुव्वीम सागरोवमा ॥ २३७ ॥

सागरा अठवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई जवे ।

उट्ठम्मि जह्मणेणं, सागरा सत्तवीसई ॥ २३८ ॥

सागरा अऊणवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे ।

सत्तमम्मि जह्मणेणं, सागरा अट्ठवीसई ॥ २३९ ॥

तीसं तु सागराड, उक्कोमेणं ठिई जवे ।

अट्ठमम्मि जह्मणेणं, सागरा अऊणवीसई ॥ २४० ॥

सागरा इक्कीसं तु, उक्कोसेण वियाहिया ।

नवमम्मि जह्मणेणं, तीसई सागरोवमा ॥ २४१ ॥

वत्तीम सागगज्ज, उक्कोमेणं वियाहिया ।
चउसुं पि विजयाईसु, जहन्ना इक्कीसई ॥ २४२ ॥
अजहणमणुक्कोमं, तेत्तीसं सागरोवमा ।
महाविमाणे सव्वहे, ठिई एसा वियाहिया ॥ २४३ ॥
जा चेव य आउठिई, देवाणं तु वियाहिया ।
सा तेमिं कायठिई, जहणमुक्कोमिया जवे ॥ २४४ ॥

सप्तविंशतिसूत्राणि प्रायो निगदसिद्धान्येव, नवर (साहित्य
ति) प्राकृतत्वात् साधिकम् । (सागर इति) सागरोपम-
मेकम्, उक्तृष्टेन स्थितिर्भवति । भौमेयकानां भवनवासि-
नाम् इय च सामान्योक्तावप्युत्तरनिकायाधपस्य वलेरेवाव-
गन्तव्या । दक्षिणनिकाये त्विन्द्रस्यापि सागरोपममेव । उक्तहि-
“चमर वल्लि सागरमाहिय ति ।” जघन्येन दशवर्षसहस्राणि प्र-
माणमस्या दशवर्षसहस्रिका । इयमपि सामान्योक्तावपि कि-
ल्विपाणामेव स्थितिप्रज्ञावाऽऽदीनां देवेषु सहैव हासादित्यु-
त्तराणि भावनीयम् । तथा पल्योपमवर्षलक्षाधिकमिति । ज्यो-
तिषामुत्कृष्टस्थित्यभिधानम्, चन्द्रापेक्षम्, सूर्यस्य तु वर्षसहस्रा-
धिक पल्योपममायु । प्रहाणामपि तदेव नातरिक्त, नक्षत्राणां
तस्यैवार्द्ध, नारकाणां तच्चतुर्भाग, तथा पल्योपमप्रभागा ज्यो-
तिषु जघन्या स्थितिरित्याप तारकापेक्षमेव । शपाणां पल्यो-
पमचतुर्थभागस्यैव जघन्यस्थितित्वात् । यत उक्तम्-चतु-
र्भाग, शपाणामिति । इह च सर्वत्र उक्तरूपयोः उक्तृष्टजघन्य-
स्थित्योरपान्तरालवर्तिना मध्यमा स्थितिरिति द्रष्टव्य, तथा प्रथम
इति प्रक्रमाद् ग्रैवयके अधस्तनाधनने । एव द्वितीयाऽऽदि-
ष्यपि ग्रैवयकमिति नववर्षनीयम् । अविद्यमान जघन्यमिति
जघन्यत्वमस्यमित्यजघन्या । तथा अविद्यमानमुत्कृष्टमित्यु-
त्कृष्टत्वमस्यामित्यनुत्कृष्टा, अजघन्या चासावनुत्कृष्टा च जघ-
न्यानुत्कृष्टा । मकारो लाक्षणिकः । महच्च तदायुः स्थित्या-
धपेक्षया विमान च महाविमान तच्च तत् । सर्वे निरवशेषा अ-
र्थ्यमानत्वादर्थान् अनुत्तरसुखाऽऽद्यो यस्मिंस्तत् सर्वार्थं च
महाविमान सर्वार्थं तस्मिन् स्थितिरिति सर्वत्रायु स्थितिप्र-
क्रमाद्देवानां तथा आयु स्थितिरिव कार्यास्थितित्वाजिधाने तत्रा-
न्तरमनुत्पत्तिरेवेत्यभिप्राय इति सप्तविंशतिसूत्रार्थः । अन्तर-
विधानानि व्रायि च सूत्रद्वय पूर्ववद्व्याख्येयम् ।

अणंतकालमुक्कोमं, अतोमुहुत्तं जहणय ।
विजहम्मि मए काए, देवाणं होज्ज अंतरं ॥ २४५ ॥
एएसिं वणतो चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेमनो वा वि, विहाणां सहस्ससो ॥ २४६ ॥
सुव्वहय प्राव्वहयारयेयम् ।

इत्थ जीवानजीवांश्च सविस्तरमुपदर्श्य निगमयितुमाह-
मंमारत्या य मिच्छा य, इड जीवा वियाहिया ।
रूविणो चेवऽह्वो य, अजीवा वुविहा वि य ॥ २४७ ॥

समारम्याश्च सिद्धाश्च इतीत्येवप्रकारा जीवा व्याख्याता वि-
शेषेण सकलनेदाऽऽयवस्या प्रकथिता । रूपिणंश्च (रूवी य
त्ति) अकारप्रत्ययेऽदरूपिणश्चाजीवा द्विविधा अपि व्याख्या-
ता इति योग इति सूत्रार्थः ।

यदुक्त जीवाजीवविजर्त्त शृणुनैकमनस इति, तत्र जीवाजी-

वविभक्तिमभिप्राय शृणुनैकमनस इतिवचनात् कश्चिच्चूचणश्च-
ज्ज्ञानमात्रेणैव कृतार्थतां मन्येन नयतस्तदाशङ्काऽपनोदार्थमाह-
इड जीवमजीवे य, मोच्चा सद्विज्जण य ।

सव्वनयाण अणुमए, रमेज्जा संजमे मुगि ॥ २४८ ॥

इतीत्येवप्रकारान् (जीवमजीव त्ति) जीवाजीवानेताननन्त-
रोक्तान् श्रुत्वा अवधार्य श्रद्धाय च तथेति प्रतिपद्य सर्वे च
ते नयाश्च सर्वनया ज्ञानक्रियानयान्तर्गता नेगमाऽऽद्य, तेवा-
मनुमतोऽभिप्रेतस्तस्मिन् । कोऽर्थः ? ज्ञानसाहितसम्यक्चारित्र-
रूपे रमेत रतिं कुर्यात् । कः ? सम्यक्कयमन पृथिव्यादिजीवोपम-
दैतस्तृणपञ्चकाऽऽद्यजीवोपादानाऽऽदेश उपरमण समयः, त-
स्मिन् मुनिरुक्तरूप इति सूत्रार्थः । उक्तं २६ अ० ।

पञ्चविधा देवास्तद्यथा-

कडविहा णं जंते देवा ! पणत्ता ? पंचविहा देवा पणत्ता ।
तं जहा-जवियद्ववदेवा, नरदेवा, धम्मदेवा, देवाधिदेवा,
भावदेवा ।

(कडविहा णमित्यादि) दीव्यग्नि क्रीडा कुर्वन्ति, दीव्यन्ते
वा स्तूयन्ते आराध्यतया ते देवाः । (जवियद्ववदेव त्ति) ऊ-
व्यभूता देवा ऊव्यदेवा, ऊव्यता चात्रावाप्त्याद् भूतभावत्वाद्वा,
भाविभावत्वाद्वा । तत्रात्राधान्याद्देवगुणशून्या देवा ऊव्यदेवाः,
यथा साध्वाभासा ऊव्यमाधव । भूतभावपक्षे तु भूतस्य दे-
वत्वपर्यायस्य प्रत्यकारणभावद्वत्वाच्चयुता ऊव्यदेवा । सा-
विज्ञावपक्षे तु-भाविनो देवत्वपर्यायस्य योग्या देवतयोत्प-
त्त्यमाना ऊव्यदेवा । तत्र भाविभावपक्षपरिग्रहार्थमाह-भव्या-
श्च ते ऊव्यदेवाश्चेति । नरदेवा, (धम्मद्वव त्ति) धर्मेण श्रुता-
ऽऽदिता देवा धर्मप्रधाना वा देवा धर्मदेवाः । (देवाइदेव त्ति)
देवान् शेरानतिक्रान्ताः पारमार्थिकदेवत्वयोगाद्देवा देवा-
तिदेवा “ देवाइदेव त्ति । ” कश्चिद् दृश्यते । तत्र च देवानाम-
धिका पारमार्थिकदेवत्वयोगाद्देवा देवाधिदेवा (ज्ञावदेव
त्ति) ज्ञावेन देवगत्यादिकर्मोदयज्ञानपर्यायण देवा ज्ञावदेवा ।

जविस्सुव्वदेवा यथा-

से केणट्ठेणं जंते ! एव वुच्चड-जवियद्ववदेवा भवियद-
व्वदेवा ? गोयमा ! जे जवियपचिदियतिरिक्खजोणिए वा
मणुस्से वा देवेषु उव्ववज्जितए, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एव
वुच्चड-भवियद्ववदेवा ।

(जविस्सु इत्यादि) इह ज्ञानावेकवचनमतो बहुवचनार्थं
व्याख्येय, ततश्च ये भव्या योग्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका वा,
मनुष्या वा देवेभ्योपेतु ते यस्माद्भावित्वेनमावा इति गम्यम् ।
अथ तेनार्थेन तेन कारणेन हे गौतम ! तान् प्रत्येवमुच्यते-भ-
व्यऊव्यदेवा इति ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चड-नरदेवा नरदेवा ? गोयमा !
जे इमे रायाणो चाउरतवक्कवट्ठी उप्पणामसम्पत्तवकरयण-
प्पण्णाणा एवणिहियणो मणिद्धकोसा वत्तीमं रायवग्ग-
हस्सा णुयातमग्गा सागरवरमेह्वद्धाहिपतिणो मणुस्सिंभदा
से तेणट्ठेणं ज्ञाव नरदेवा ।

(ज इमे इत्यादि) (ज्ञाउरतवक्कवट्ठी त्ति) चतुर्गन्ताया भर-

ताऽऽदिप्रथिष्या एते स्त्रामिन इति चातुरन्ता, चक्रेण वर्त्तनशी-
लत्वाच्च चक्रवर्त्तिनः, ततः कर्मधारयः । चतुरन्तग्रहणेन च
वासुदेवाऽऽदीनां व्युदासः, ते यस्मादिति वाक्यशेषः । (उष्ण-
समत्तचक्ररयणपहाणं चि) आर्पत्वाधिर्देशस्य, उत्पन्नं सम-
स्तरत्नप्रधानं चक्रं येषां ते तथा । (सागरवरमेहवाहिनि-
सि) नागर एव वरा मेखला काञ्ची यस्याः सागरवरमेख-
ला पृथ्वी, तस्याः अधिपतयो वे ते तथा, सागरमेखलान्तपृथि-
व्यधिपतय इति भावः । (से तेण्टेणं सि) अथ तेनार्थेन तेन
कारणेन गौतम ! तान् प्रत्येवमुच्यते नरदेवा इति ।

मे केण्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ-धम्मदेवा धम्मदेवा ? ।
गोयमा ! जे इमे अणगारा जगवतो इरियासमियां जाव
सुत्तवज्जयारी, मे तेण्टेणं जाव धम्मदेवा ॥

इ जे इमे इत्यादि) य इमेऽनगारा भगवन्तस्ते यस्मादिति ।

मे केण्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ-देवाधिदेवा देवाधिदेवा ? ।
गोयमा ! जे इमे अरहंता भगवतो उष्णपहाणदमणधरां
जाव सव्वदरिसी, मे तेण्टेणं जाव देवाधिदेवा देवाधिदेवा ॥

(जे इमे इत्यादि) वे इमे अरहन्तो जगवन्तस्ते यस्मादुत्प-
न्नज्ञानदर्शनधरा इत्यादि । (से तेण्टेणं सि) अथ तेनार्थेन
तान् प्रति गौतम ! एवमुच्यते-देवाधिदेवा देवाधिदेवा इति ।

मे केण्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ-जावदेवा जावदेवा ? । गो-
यमा ! जे इमे भवणवज्जयारमंतरजोऽसियवेमाणिया देवा
देवगणामगोयां कम्मइ वेदेति, से तेण्टेणं जाव
जावदेवा भावदेवा ॥

(जे इमे इत्यादि) वे इमे भवनपत्यादयस्ते यस्मादेवगति-
नामगोत्रे कर्मणी वेदवन्ति अनेनार्थेन तान् प्रत्येवमुच्यते-भाष-
देवा जावदेवा इति । भ० १२ ल० ६ उ० । (भवणदेवाऽऽद्यं कुन
उत्पद्यन्ते इति ' उचवाय ' गच्छे द्वितीयभागे ६६५ पृष्ठे समु-
क्कम्) (अष्टविधानां ' लोकादि ' शब्दे सूत्रवद्म्)

चउवीमाए देवेहिं भवण-वाण-जोइस-वेमाणियाणं
दमअट्ठपंचणविहा इअ चउवासं देवा केऽपुणं विंति
अरिहता ॥ ३० ॥ आ० ४ अ० । आ० चू० । पञ्च० ।

(महार्किकाऽऽदिदेवानां पुद्गलाऽऽद्यानपूर्वकं गमनाऽऽदि ' पुगल '
शब्दे वक्ष्यते) (तेषामनुपरिवर्तना ' अणुपरियट्ठण ' शब्दे प्रथम-
भागे ३७५ पृष्ठे छट्ठ्या) (अविशुद्धेश्यदेवविषयकं ज्ञानं
' विभग ' शब्दे वक्ष्यते) (पुरन्दराऽऽदिदेवानां लोकानि ' लोम '
शब्दे प्रदर्शयिष्यन्ते) (देवानां जराभावजाववक्ष्यता ' जरा '
शब्देऽस्मिन्नेव भागे १४२५ पृष्ठे छट्ठ्या)

शुकसहस्रारयोश्चतुर्दशदेवा, अन्यत्र त्वन्यथा । अत आह-
" भवणयणजोइसोह-म्मीसाणे सत्तं होंति रयणीओ ।
एक्केकहाणि सेसे, दृष्टुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥

गेवेजेसु य दुग्गि य, एक्का रयणी अणुत्तरसुरेसु ॥ " इति
भवधारणीयान्येवमुत्तरवैक्रियाणि तु लक्ष्मणसंभवन्ति, उ-
त्कृष्टैर्नैतत्, जघन्यतस्त्वङ्गुलामख्येयभागप्रमाणान्युत्पत्ति-
क-
क्षेत्रधारणीयानि जवन्त्युत्तरवैक्रियाणि त्वङ्गुलासंख्येय-
जागप्रमाणानीति । स्था० ४ ग० ४ उ० । (देवानामाहार
' आहार ' शब्दे द्वितीयभागे ५०९ पृष्ठे गत) (देवानां शब्द-
६५४

अथण ' सह ' शब्दे वक्ष्यते) (देवउर्गति ' दुग्गइ ' शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे ३५४ पृष्ठे छट्ठ्या) (सदेवीकानामदेवीकानां देवा-
नां परिचार ' परियारणा ' शब्दे वक्ष्यते) (देवानामाशातना
' आसायणा ' शब्दे द्वितीयभागे ४७८ पृष्ठे छट्ठ्या) (देवा-
नां धार्मिकत्वसिद्धि ' चेइय ' शब्दे तृतीयभागे १२२४ पृष्ठे
गता) (देवानामुद्देश ' उव्वेग ' शब्दे द्वितीयभागे १११३
पृष्ठे प्रतिपादितः) दीव्यन्ते स्तूयन्ते केचित्पूर्वभवपरम्परोपा-
सार्थीकृष्णमकर्मोदयतो नमत्त्रिविष्टपाधिपत्यसुरासुरमर्त्या-
धिपतिजिरिनि देवा । दर्श० १ तत्त्व । ज्ञानाऽऽदिप्रकटगुणवति
देवनातिशायिनि जिनाऽऽदिके देवविशेषे, दर्श० ।

चउतीसअइसयजुओ, अट्ठमहापामिहेरकयसोहो ।

अट्ठदसदोसरहिओ, सो देवो नत्थि सदेहो ॥ ६ ॥

तत्र सकलत्रिष्टुवनानिशायिसर्वाऽऽश्चर्यानिधानभूतसर्वैश्वर्यनि-
वेदनपरभुवनजननयनाऽऽनन्दविधायकानन्यजनसाधारणचतु-
स्त्रिंशदतिशयेभ्युन समन्वितो य स देव इति प्रकृतम् । अष्टम-
हाप्रातिहार्यैरशोकाऽऽदिभिः कृता विहिता शोभा यस्य सोऽपि
देव । अष्टादशदोषैरज्ञानाऽऽदिभी रहितो निर्वर्जितो य स देव ।
अयमत्र जावार्थं - यो हि देवो वा खेचरो वा वैक्रियाऽऽदिलब्धि-
सत्तरो वा इत्यनुनस्फोतिमानपि अष्टादशदोषरहितो न ज-
वति न स देव इति नात्र सशयं मन्देह इति गाथाऽर्थः । दर्श० १
तत्त्व । अकस्मिन्कणधरस्य पितरि, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
आ० चू० । जविष्यति चतुर्विंशतितमे जिने, ति० । " वाविस-
मो अबडजीवो देवो । " ति० २० कटप । राजनि, आ०
म० १ अ० २ खण्ड । स्वनामख्याते द्वापे, प्रज्ञा० १५ पद ।
" देवे काम दावे बलयाऽऽकारमन्तिने । " सू० प्र० १९ पाहु० ।
स्वनामख्याते द्वापे, समुक्ते च । प्रज्ञा० १५ पद । सम्मान्ये, अ-
नु० । आराध्यतमे च । पञ्चा० १ विव० । केचन प्रचुरकर्म-
तया सत्यामपि सम्यक्त्वाऽऽदिकायां सामग्र्यां न तज्ज्व एव
मोक्षमास्वन्दन्ति, अपि तु सौधर्म्याऽऽद्या पञ्चात्तरविमानाव-
साना देवा भवन्तीति । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । व्या० । श्रौ० ।
मेघाऽऽदीन् स्थितान् दृष्ट्वा न देव दवेति वदेत् ।

तदेव मेहं व नहं व माणवं,

न देव देव त्तिगिर वण्डजा ।

समुट्ठिए उन्नए वा पओए,

वण्डज वा वुट्ठवाहय चि ॥ ५२ ॥

तथैव मेघं वा नजो वा मानव वाऽऽश्रित्य नो देवदेव इति
गिर वदेत्, मेघमुन्नतं दृष्ट्वा उन्नतो देव इति नो वदेत्, ए-
व नभ आकाश मानव राजान वा देवमिति नो वदेत्, मिथ्या-
वादवाधवाऽऽदिप्रसङ्गात् । कथं तर्हि वदेदित्याह-उन्नतं दृष्ट्वा
समुत्थित उन्नतो वा पयोद इति वदेद्वा वृष्टो बलादक
इति सूत्रार्थः । दश० ७ अ० । (देवानां परिनापकारणानि " प-
रिनाध " शब्दे वक्ष्यन्ते)

दैव-न० । " एव दैवे " ॥ ८ । १ । १५३ ॥ इति दैवशब्दे ऐत एत्
अइच्छ वा । " दिव देव दइव दइव । " प्रा० १ पाद । पूर्वकृते
कर्मणि, पौ० ७ विव० ।

देवा ण जंते ! सज्जयाऽ वत्तव्वं भिया ? । गोयमा !
यो इण्टे समट्ठे जवन्तस्साणपेय देवाण । देवा ण जंते !

असंजयाड वत्तवं सिया ! गोयमा ! णो इण्ठे मपट्टे णि-
हुवयणमयं देवाणं । देवा णं जंते ! संजयासंजयाड वत्तव्व
मिया ? । गोयमा ! णो इण्ठे मपट्टे अमव्वनूयमयं देवा-
णं । से किं खाइं णं भंते ! देवाड वत्तवं सिया ! गोय-
मा ! देवा णं नोमंजयाड वत्तव्व सिया ।

(देवा णमित्यादि) (से किं खाइ ण भंते ! देवाड व-
त्तव्व सिय ति) “ से ” इति अर्थार्थः । किमिति प्रश्नार्थः
(आड ति) पुनरर्थः । णं वाक्यालङ्कारार्थः । (देवाड ति) य-
द्वन्तु नद्वकव्य स्यादिति । (नोसजयाड वत्तवं सियति)
नोभयता इत्येतद्वकव्य स्यात् । असंयतशब्दपर्यायत्वेऽपि नो-
संयतशब्दस्यानिपुरवचनत्वाद् मृतशब्दापेक्षया परलोकाभूत-
शब्दवदिति । म० ५ श० ४ उ० ।

देवई-देवकी-स्त्री० । कृष्णस्य वासुदेवस्य मातरि, स० ।
आ० क० । आ० । ति० । सा च जम्बूद्वीपे भारते वर्षे आ-
गमिष्यन्त्यामुत्तमर्षिण्यां मुनिसुवतो नाम एकादशमो जि-
नो भविष्यति । स० । “ एकारसमो देवईजीवो मुनिसुव-
ओ ” ता १६ कल्प । प्र० ।

देवउत्त-देवोत्त-त्रि० । देवेनोत्तो देवोत्तः । देवनिष्पादिते, सू-
त्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

देवगुप्त-देवराक्षिने, सूत्र० १ अ० १ अ० ३ उ० ।

देवपुत्र-पु० । देवस्य पुत्रो देवपुत्र । देवसुते, सूत्र० १ श्रु०
१ अ० ३ उ० ।

देवउत्तवाड (ण)-देवोत्तवाडिन्-पुं० । देवेनोत्तो देवोत्तः, कर्षके-
णेव बीजवपन कृत्या निष्पादितोऽयं लोकः स्वेववादिनि प-
रतीर्थिके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

इडमन्नं तु अन्नाणं, इडमंगेसि आदियं ।

देवउत्ते अयं लोए, ॥

इडमिति वक्ष्यमाणं, तुगड्ड. पूर्वज्ञो विशेषणार्थः । अ-
ज्ञानमिति मोहनिज्जम्भणमिहास्मिन् लोके एकेषां न सर्व-
पामाख्यातमभिप्रायः । किं पुनस्तदाख्यातमिति तदाह-देवे-
नोत्तो देवोत्तः कर्षकेणेव बीजवपन कृत्या निष्पादितोऽयं लो-
क इत्यर्थः । देवैर्वा गुप्तो रक्षितो देवगुप्तो, देवपुत्रो वेल्या-
दिकमज्ञानमिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

देवउत्तर-देसी-पकपुप्पे, दे० ना० ५ वर्गे ४६ गाथा ।

देवउत्तर-देवकुत्त-देवस्थाने, आ० म० १ अ० २ खण्ड । प्रा० ।

देव-दातुम्-अव्य० । “ तुम एवमणाण्हमणहि च ” ॥ ८ । ४ ।
४४१ ॥ इति तुम एवादेशे ‘ देव । ’ ज्ञानं कर्तुमित्यर्थः, प्रा०
४ पाद ।

देवंगार-देवान्यकार-पु० । देवानामप्यन्यकारोऽसौ तच्च-
नीरप्रभाया अपि तत्राप्रभायनादिति देवान्यकारः । निर्मि-
रकाये, स्था० ४ गा० २ उ० । देवानामपि तत्रोद्द्योताभा-
वेनान्यकारत्वात् । ज० ६ श० ५ उ० । (अयं कुत्र भवती-
ति ‘ लोगुज्जोय ’ शब्दे वक्ष्यते)

देवकज्ज-देवकार्य-न० । देवकृत्ये, नि० १ श्रु० ३ वर्गे ३ अ० ।
तथा चाह-“ त नाण त च विज्जाण, त कलासु अ कोसलं ।
सा बुद्धी पोरिस त च, देवकज्जेण ज वप ॥ १ ॥ ” इति ।
ध० २ अधि० ।

देवकम्म (ण)-देवकर्मन्-न० । देवक्रियायाम्, स्था० ५ गा०
२ उ० ।

देवकर्मण-न० । देवश्च कर्मण च । तथाविधव्यसयोगे,
स्था० ५ गा० २ उ० ।

देवकालिया-देवोत्कलिका-स्त्री० । देवानां वानस्योत्कलिका
देवोत्कलिका । देवलहरो, स्था० ४ गा० ३ उ० । तत्समवाय-
परिशेषे च । स्था० ३ गा० १ उ० । जी० ।

देवकहकहय-देवकहकहक-पुं० । देवानां प्रमोदभरवशन स्व-
च्छात्रचनैर्वालः कोलाहलो देवकहकहकः । देवकोलाहले,
जी० ३ प्रति० ५ उ० । आचा० । देवप्रमोदकलकत्रे, स्था० ४
गा० ३ उ० । रा० । (अयं कुत्र भवति इति “ लोगुज्जोय ”
शब्दे वक्ष्यते)

देवकाम-देवकाम-पु० । देवसंवन्धविषये, उत्त० ७ अ० ।

देवकिव्विस-देवकिलिष-पु० । देवकिलिषभावनाजनिते देव-
ज्जेदे, स्था० ४ गा० ४ उ० ।

कडविहा णं भंते ! देवकिव्विमिया पसत्ता ! गोयमा !
तिविहा देवकिव्विसिया पसत्ता । त जहा-तिपलिओवमडि-
ईया, तिसागरोवमडिईया, तेरसमागरोवमडिईया । कहि णं
भंते ! तिपलिओवमडिईया देवकिव्विमिया परिवसंति ? ।
गोयमा ! उप्पि जोडमियाणं हिडिं सोहम्मसाणेसु कप्पेसु ।
एत्थ णं तिपलिओवमडिईया देवकिव्विमिया परिवसंति ।
कहि णं भंते ! तिमागरोवमडिईया देवकिव्विमिया परि-
वसति ? । गोयमा ! । उप्पि मोहम्मसाणाण कप्पाणं
हिडिं मणकुमारमाहिंसेसु कप्पेसु, एत्थ णं तिमागरोवमडि-
ईया देवकिव्विमिया परिवसति । कहि णं भंते ! तेरसमा-
गरोवमडिईया देवकिव्विमिया परिवसंति ? । गोयमा !
उप्पि वंजतोसस कप्पस्म हिडिं छंतए कप्पे, एत्थ णं
तेरसमागरोवमडिईया देवकिव्विसिया परिवसंति । देवकि-
व्विसिया णं भंते ! केषु कम्माणासु देवकिव्विमियत्ता-
ए उवउत्तागे जवंति ? । गोयमा ! जे इमे आयरियपणि-
णीया उवज्झायपडिणीया कुत्तपणिणीया गणपणिणी-
या संवपणिणीया आयरियउवज्झायाणं अयमकरा अव-
एगकरा आकित्तकरा वहुडिं अमव्वानुव्वानावणाहिं मि-
च्छत्ताजिनिवेमहि य अप्पाणं वा ३ तुगाहमाणावुप्पाए-
माणा वहुडिं वामाडं मामणपरियाग पाउणंति, पाउणं-
तित्ता तस्म गाणस्म अणालोइयपणिकना कालमामे
कात्तं किच्चा आणयरेसु देवकिव्विमिएसु देवेसु देवकिव्वि-

सियत्ताए उवउत्तारो भवति, त चेव तिपडिओवमडिईएसु वा, तिसागरोवमडिईएसु वा, तेरसमागरोवमडिईएसु वा । देवकिविसिया णं भंते ! ताओ देवलोगाओ आउ-
कखणं जवकखणं ठिक्खणं अणंतर चयं चउत्ता कहिं गच्छंति, कहिं उववज्जाति ? । गोयमा ! जाव चत्तारि पंच ऐरइयतिरिक्खजोणियमणुस्मदेवजवगहणाढ संसारं अणुपरियट्ठिता तओ पच्छा सिज्जांति, वुज्ज-
ति० जाव अतं करेति, अत्येगइया अणइय अणवदगं दीहमद्ध चाउरतमसारकंतारं अणुपरियट्ठति । भ० ए श० ३३ उ० ।

किट्ठिपिका देवास्त्रिधा । तद्यथा-

तिविहा देवा किट्ठिमिया पन्नत्ता । त जहा-तिपडिओव-
मडिईया, तिसागरोवमडिईया, तेरसमागरोवमडिईया । क-
हिं णं जंते ! तिपडिओवमडिईया देवा किट्ठिमिया परि-
वसति । उप्पि जोडसियाणं हिडिं सोहम्मीमाणेसु कप्पेसु, ए-
त्थ णं तिपडिओवमडिईया देवा किट्ठिमिया परिवसंति ।
कहिं णं जंते ! तिसागरोवमडिईया देवा किट्ठिमिया परिवस-
ति । उप्पि सोहम्मीमाणं कप्पाणं हेडिं मणं कुमारमाहि-
दकप्पेसु, एत्थ णं तिसागरोवमडिईया देवा किट्ठिमिया
परिवसंति । कहिं णं जंते ! तेरसमागरोवमडिईया देवकि-
विसिया परिवसति । उप्पि वज्जोयस्स कप्पस्स हिडिं वं-
तगे कप्पे, एत्थ णं तेरसमागरोवमडिईया देवकिविसिया
परिवसति ॥

“तिविहा” इत्यादि स्फुटम्, केवच (किट्ठिमिय सि) “नाज-
स्स केवलीण, धम्माऽऽरियस्स सव्वसाहूण । माई अवन्नवाई,
किट्ठिमिय भावण कुणइ ॥ १ ॥” इति । एवविध भावनोपात्तं
किट्ठिप पापमुदये विद्यते येषां ते किट्ठिपिका देवानां म-
ध्ये किट्ठिपिका पापा । अयया देवाश्च ते किट्ठिपिकाइवे-
ति देवकिट्ठिपिका, मनुष्येषु चण्डाला इवास्पृश्याः । स्था०
३ ठा० ४ उ० ।

देवकिट्ठिमिया-दैवकिट्ठिपिकी-स्त्री० । देवानां मध्ये किट्ठिपिका
पापा, अत एवास्पृश्याऽऽदिधर्माणश्चाणुलप्रायाः, तेषामिय
दैवकिट्ठिपिकी । सक्किप्रभावनाजेदे, वृ० १ उ० । प्रव० । दश० ।

अथ दैवकिट्ठिपिकी विभावयिपुराह-

नाणस्स केवलीणं, धम्मायरियाण सव्वसाहूणं ।

माई अवन्नवाई, किट्ठिमिय जावणं कुणइ ॥

ज्ञानस्य केवलित्वा धर्माऽऽचार्याणां सर्वसाधूनामेतेषामवर्ण-
वादी, तथा मायी स्वशक्तिगूहान्मायावान्, एव किट्ठिपि-
का ज्ञानां करोतीति निर्युक्तिगाथासमासार्थः । वृ० १ उ० ।

देवकिट्ठिमियत्त-देवकिट्ठिपिकृत्-नण देवानां मध्ये किट्ठि-
पश्चात्प्राप्तप्रायोऽत एवास्पृश्याऽऽदिधर्मको, देवश्चासौ कि-
ट्ठिपिकृत्वेति वा देवकिट्ठिप, तस्य भावस्तत्ता । किट्ठिपिक-
देवत्वे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

चउहिं गाणेहिं जीवा देवकिट्ठिमियाए कम्म प-
गरेति । तं जहा--अरहंताणं अवण वयमाणे,
अरहतपणत्तस्स धम्मस्स अवण वयमाणे, आयरियउ-
वज्जायाणमवणं वयमाणे वा, चाउवज्जस्स संघस्स अ-
वणं वयमाणे ।

अवर्णोऽऽज्ञाघाऽसहोपोद्भावनमित्यर्थः । अयमर्थोऽन्यत्रैवमु-
च्यते-“ गाणस्स केवलीण, धम्मायरियाण सव्वसाहूण ।
माई अवन्नवाई, किट्ठिमिय भावण कुणइ ॥ १ ॥” इति । इह
कन्दर्पजावना नोक्ता, चतुःस्थानकत्वादित्यवसरश्चायमस्या
इति सा प्रदर्श्यते-“ कदप्पे कुक्कुइए, दवसीले यावि हा-
सणकरे य । विम्हावितो य सपर, कदप्प भावण कुणइ ॥ १ ॥”
इति । कन्दर्पः कन्दर्पकयावान्, कुक्कुचितो भएरुचेष्टो रुचशीलो
दर्पदुर्गममनभाषणाऽऽदिः, हासनकरो वेपरचनादिना स्वपर-
हासोत्पादको, विस्मापक इन्द्रजादौ । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

तवनेणे वयतेणे, रुवतेणे अ जे नरे ।

आयारभावतेणे अ, कुवई देवकिट्ठिसं ॥ ४६ ॥

तपस्तेनो वागस्तेनो रूपस्तेनस्तु यो नर कश्चित्, आचारजा-
वस्तेनश्च पालयन्नपि क्रियां तथाभावदोपात्तं किट्ठिप करो-
ति । किट्ठिपिक कर्म निर्वर्तयतीत्यर्थः । तपस्तेनां नाम क्षपक-
रूपकतुल्य कश्चित्केनचित् पृष्टस्त्वमनौ क्षपक इति । स पूजा-
ऽऽद्यर्थमाह-अहम् । अथवा वक्ति-साधव एव क्षपका, तूष्णीं
वाऽऽस्ते । एव वाक्स्तेनो धर्मकथिकाऽऽदितुल्यरूपः कश्चित्केन-
चित्पृष्ट इति । एव रूपस्तेनो राजपुत्राऽऽदितुल्यरूपः । एवमाचार-
स्तेनो विशिष्टाऽऽचारवस्तुल्यरूप इति । भावस्तेनस्तु परोत्प्रेक्षित
कथञ्चित् किञ्चित् शु वा स्वयमनुत्प्रेक्षितमपि मयैतत्प्रपञ्चन
चर्चितमित्पादेति सूत्रार्थः ।

लक्ष्मण वि देवत्तं, उववन्नो देवकिट्ठिमे ।

तत्थावि से न याणाइ, किं मे किञ्चा इमं फलं ॥ ४७ ॥

लक्ष्मणापि देवत्व तथाविधक्रियापादनवसेन उपपन्नो देवकि-
ट्ठिपे देवकिट्ठिपिकाये इति, तत्राप्यसौ न जानात्यविशुद्धाव-
धिना, किं मम कृत्वा इदं फलं किट्ठिपिकदेवत्वमिति सूत्रार्थः ।

अत्रैव दोषान्तरमाह--

तनो वि से चउत्ता णं, लव्णिही एलमूअयं ।

नरगं तिरक्खजोणिं वा, वोही जत्थ सुउल्लहा ॥ ४८ ॥

ततोऽपि देवलोकादसौ ऋत्या लप्स्यते एलमूकतामज-
प्राप्ताऽनुकारित्वं मानुषत्वे, तथा नरक तिर्यग्योनिं वा पारस्प-
र्येण लप्स्यते, बोधिर्यत्र सुदुर्बला सकलसपत्निवन्धना यत्र जि-
नधर्मप्राप्तिदुराया । इह च प्राप्नोत्येल्मूकनामिति वाच्ये
अनकृद्भवप्राप्तिस्थापनाय लप्स्यत इति त्रविषयत्वाद्निर्देश
इति सूत्रार्थः ।

प्रकृतमुपसहरति-

एयं च दोसं दडूणं, नायपुत्तेण भासियं ।

आणुमायं पि मेहावी, मागामोसं विवज्जए ॥ ४९ ॥

एत च दोषमनन्तरोदित सत्यपि श्रामण्ये किट्ठिपिकत्वाऽऽ-
दिप्रगतिरूप दृष्टाऽऽगमनः । ज्ञातपुत्रेण भगवता वक्ष्यमानेन भा-

पिनमुक्तपु. अणुमात्रमपि स्तोकमात्रमपि, किमुत प्रचुत, मेधा-
वी मर्यादावर्ती, माया मृषावादमन्तरादित वज्रयेत्पारत्यजेत् ।
इति सूत्रार्थः । दश० ५ अ० १ उ० ।

देवकिविवसीया-देवकिविवषिकी-स्त्री० । 'देवकिविवसिया'
शब्दार्थे, वृ० १ उ० ।

देवकुमार-देवकुमार-पुं० । देवबालके, रा० । त० । स्त्रिया स्त्री-
प । देवबाहिकायाम्, रा० ।

देवकु-देवकुरु-पु० । जम्बूमन्दरपर्वतस्य दक्षिणस्थे स्वना-
मख्याते देवविशेषे, स्था० १ उ० ३ उ० । ज० । जम्बूद्वीपे
द्वीपे वरासु क्षेत्रेषु स्वनामख्यातेऽन्यत्र क्षेत्रे, स्था० १० उ० ।
मन्दरपर्वतस्य दक्षिणस्या दिशि देवकुरुपु देशेषु स्वनामख्याते
हृदे च । स्था० ५ उ० २ उ० । जम्बूद्वीपे द्वीपे पद-सु अ-
कर्मभूमिषु स्वनामख्यातायामन्यतमार्था भूमौ, स्था० ६ उ० ।
प्रव० । रतिकरपर्वते उत्तरस्थापामीशानस्य देवराजस्य रा-
मराक्षिताया अग्रमहिष्या स्वनामख्यातायां राजबाण्या च ।
स्त्री० । स्था० ४ उ० १ उ० । जी० । ती० । जम्बूद्वीपे सांगन-
से वक्रस्कान्धपर्वतस्थे स्वनामख्याते चतुर्थे कूटे, स्था० ७
उ० । जम्बूद्वीपे द्वीपे विद्युत्प्रभववक्रस्कारपर्वतस्थे स्वनाम-
ख्याते तृतीये कूटे, स्था० ६ उ० । जम्बूद्वीपे द्वीपे मेरुपर्वतस्य
दक्षिणपश्चिमार्था दिशि सिद्धाऽऽयतनविदग्ध अमकूटयोर्दक्षिण-
पश्चिमस्थे स्वनामख्याते कूटे च । न० । उ० ५ वक्र० । रा० ।
“दो देवकुरात्रो ।” स्था० २ उ० ३ उ० ।

कहि णं भंत ! महाविदेहे वामे देवकुरा णां कुरा पण-
त्ता । गोयमा ! मंदरस्म पव्वयस्स दाहिणं णिक्कस्म वा-
महपव्वयस्म उत्तरण विज्जुप्पहस्म वरखामपव्वयस्स पु-
रन्निमेणं मोमणस्स वक्खारपव्वयस्म पच्चच्छिमेणं प-
स्य ण महाविदेहे वामे देवकुरा णां कुरा पणत्ता । पार्ध-
णपनीणायया उद्वीणदाहिणविस्थिआ इकास्स जोअण-
महस्साडं अण्ण य वायाअे जोअणमण् दुस्सि अ एण-
वीमडजाण् जोअणस्म विक्खंजेणं जहा उत्तरकुराण् वत्त-
व्वया० जाव अणुमज्जमाणा पम्हगवा मिक्खनवा अमना
महा तेयनूद्वी मणिचारी ॥

(कहि ण मने ! इत्यादि) क भद्रन्त ! महाविदेहे वामे देव-
कुरावो नाम कुरव प्रकृताः । गोतम ! मन्दरनिरेक्षितगतो निप-
धात्वरुत्तरतो विद्युत्प्रभववक्रस्कारादेर्नैऋतकोणस्थगजदन्ततो
निगि पवन सोमनमवक्रस्कारादे पडिचमायाम् अवान्तरे दे-
वकुरावो नाम कुरव प्रकृताः । शय प्रायत् । इमाद्वोत्तरकु-
रणां यमलजातका ज्येति । नष्टतिदेशमाह-यथोत्तरकुराणा
यक्तयना । किथददूरमित्याह-यावदनुनज्जन सननेनानु-
त्तमाना, सन्तीति वर्तमाननिर्देश कावत्तरेऽप्येतेषा मत्ताप्रति-
पादनार्थः । के ने इत्याह-यप्रपन्थ, मृगगन्था, अनमा महा,
तेजन्तेन, शनैश्चरिण्य । एते मनुष्यजानिमेदा । एतदेव
व्याख्यान प्राक् सुयमावर्णनतो ज्ञेयम् । ज० ४ वक्र० ।

देवकुरुमहद्वुम-देवकुरुमहद्वुम-पु० । हुमनेदे, 'दो देवकुरुमहद्वु-
मा ।' स्था० १ उ० ३ उ० ।

देवकुरुमहद्वुमावाम-देवकुरुमहद्वुमावाम-पु० । आवासभेदे,
“दो देवकुरुमहद्वुमावासा ।” स्था० १ उ० ३ उ० ।

देवकुरुय-देवकुरुज-पु० । अकर्मभूमिकमनुष्यभेदे, अनु० ।
“पचहि देवकुरुपहि ।” प्रज्ञा० १ पद ।

देवकुल-देवकुल-न० । सगिखरे देवत्रासाडे, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । औ० । अनु० । आदा० ।

देवकुलिय-देवकुलिक-पु० । देवस्थाननियुक्ते देवपूजके, आ०
म० १ अ० २ खण्ड ।

देवकुलिया-देवकुलिका-स्त्री० । देहर्याम् सेन० । जिनमन्दिरे
अपत्यो देहरी इत्यपत्पर्याया देवकुलिकाल्लयोविशतिश्च-
तुर्विंशतिर्वा कार्या इति प्रश्ने, उत्तरम्-मूलनायकात्पृथक्
चतुर्विंशतिर्देवकुलिकाः क्रियन्ते इत्यत्रत्या सूत्रधारा वद-
न्तीति । १७३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

देवग-देवगति-स्त्री० । देवेषु गतिर्यस्यासौ देवगति, देवत्व-
प्रमाधिका वा गतिर्देवगति । स्था० ५ उ० ३ उ० । दीन्य-
न्तीति देवाः नाकिन, तेषां गतिर्यस्यामानत्वाद् देवगतिः,
नामकरमोक्षमपात्रो देवत्ववृक्षण पर्यायावशेनो वेति दे-
वगति । गतिभेदे, स्था० १० उ० । उत्त० । ग० ।

देवग-देवगत-भर्ह्याभित, दर्श० २ तत्र ।

देवगुण-देवगुण-पु० । वीतशान्त्वाऽऽदौ, यो० ५ विव० ।

देवगुत्त-दे-गुप्त-पु० । अनामख्याते सप्तमे प्रह्मणपरिभाजके,
औ० । स्वनामख्याते भविष्यसु चतुर्विंशतिथिधरेऽन्यतमे
तीर्थकरे, ति० ।

देवचद-दे-चन्द्र-पु० । दीपचन्द्रपाठकशिष्ये स्वनामख्याते-
ऽष्टकग्रन्थटीकाकर्तारि, अष्ट० ।

“तच्छिष्येण सुबोधार्थं, देवचन्द्रेण धीमता ।

व्याख्याता सुगमा ब्रह्मा, टीकेय तत्रबोधोभ्रमी ॥ ११ ॥”

“आस्याद्वाटरहस्याना, ज्ञानात् लब्धोदयेन च ।

देवचन्द्रेण बोधार्थं, सटीकेय विनिर्मिता ॥ १७ ॥” अष्ट० ३२ अष्ट०

मृहत्केत्रसमासवृत्तिकारकस्य सिद्धसूरः प्रशिष्ये ककसूरे
शिष्ये, अयमाचार्य विक्रमसदत् ११६२ मिते वर्तमान आसीत् ।
द्वितीयो देवचन्द्रसूरिः श्रीहेमचन्द्रसूरिः शिष्य शाश्वतनाथचरि-
प्रस्थानाद्भवृत्तिग्रन्थयो कर्त्ताऽऽसीत् । तृतीयः प्रद्युम्नसूरिः शि-
ष्यो मानदेवसूरिपूर्णचन्द्रसूरिणोर्गुरुः, स च विक्रमसदत्
१०६२ मिते वर्तमान आसीत् ।

देवचदगणि-देवचन्द्रगणिन्-पु० । सटीकाष्टकस्तुते कर्त्तारि
गणिनि, स च विक्रमसदत् १६४८ मिते विद्यमान आसीत् ।
जै० ३० ।

देवचित्तग-देवचिन्तक-पु० । राज्ञां शुभाशुभचिन्तके, ध्य०
१० उ० ।

देवचैडय-देवचैत्य-न० । जिनप्रतिमायाम्, दशा० १० अ० ।

देववृण-देवार्चन-न० । देवपूजायाम्, “देवगुणपरिज्ञाना-त्-
ज्ञायानुगतमुत्तम विधिना । स्यादादराऽऽदियुक्तं, यत्तदेवार्चनं
चेष्टम् ॥” यो० ५ विव० ।

देववृदग-देवचन्द्रक-पु० । देवाऽऽमने, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
र० । आ० म० ।

देवजस-देवयज्ञस्-पु० । भगवतोऽरिष्टनेमिनः शिष्ये स्वनाम-
ख्यातेऽनगारे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० ।

देवजाण-देवयान-न० । देववाहने, पञ्चा० २ विव० ।

देवजाणी-देवयानी-स्त्री० । शुक्रस्य महाग्रहस्य दुहितरि, ती०
२७ कल्प ।

देवजिण-देवजिन-पुं० । भारते वर्षे स्वनामख्याते द्वाविंशतित-
मे भविष्यति जिने, प्रव० ७ द्वार ।

देवजुड-देवयुति-स्त्री० । शरीराऽऽभरणाऽऽदीनां दीप्तियोगे, नि०
१ श्रु० ३ वर्ग ४ अ० । रा० ।

देवज्जग-देवार्जक-पु० । देवश्रेष्ठे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

देवजाण-देवस्थान-न० । देवभेदे, “चउवीस देवजाणा ।”
चतुर्विंशतिर्देवस्थानानि देवज्जेडा. दश भवनपतीनाम्, अष्टौ
व्यन्तराणां, पञ्च ज्योतिष्काणाम्, एक कल्पोपपन्न वैमानिका-
नाम् । एव चतुर्विंशतिः । स० २४ सम० ।

देवद्विड-देवस्थिति-स्त्री० । देवमर्यादायाम्, स्था० ।

चउविहदा देवाणं विडं पणत्ता । तं जहा-देवे णामेगे,
देवसिणाए णामेगे, देवपुरोहिण णामेगे, देवपज्जलणे
णामेगे ।

ध्यानाद्देवत्वमपि स्यादनो देवस्थितिसूत्रम्. स्थितिः क्रमो
मर्यादा, राजाऽमात्याऽऽदिमनुष्यस्थितिवत्, देव सामान्यो,
नामेति वाक्यालङ्कारे । एक कश्चित्, स्नातक. प्रधानो देव
एव, देवानां वा स्नातक इति विग्रहः । एवमुत्तरत्रापि, नवर
पुरोहितः शान्तिकर्मकारी । (पज्जलणे ति) प्रञ्जलयति दीप-
यति वर्णवादकरणेन मागधवदिति प्रञ्जयति इति । स्था० ४
ठा० १ उ० ।

देवमुहुहुहुक-देवदुहुहुहुक-न० । देवदुहडुहेत्येव शब्दप्रतिपाद-
ने, जी० ३ प्रति० ४ ठ० । रा० ।

देवद्वि-देवर्द्धि-स्त्री० । विमानरत्नाऽऽदिसपष्टि, स्था० ३ ठा०
३ उ० । परिवाराऽऽदिसपष्टि च । नि० १ श्रु० ३ वर्ग ४ अ० ।
वन्धशाना स्वनामख्याते तृतीयेऽध्ययने, स्था० १० ठा० ।
(‘इष्टि’ शब्दे द्वितीयजागे ५८२ पृष्ठे वक्तव्यता गता)

देवद्विगणिलखमामण-देवर्द्धिगणिकामाश्रमण-पु० । स्वनाम-
ख्याते बालभ्यां वाचनायां कारके आचार्ये, जै० ५० । अयमाचार्य.
वीरमोक्षाद् ५८० मिते विक्रमसंवत् ५१० मिते विद्यमान आ-
सीत् । अनेन वलभापुरे सर्व आगम. पुस्तकाऽऽरूढोऽकारि । एत-
त्समये एक पूर्वं व्युच्छेदाऽवशिष्टमासीत् । जै० ५० । “सुत्तरयण-
परिष, खमदमद्वयगुणेर्हि सपञ्चे । देवद्विखमासमणे, कासव-
गुप्ते पणिवयामि ॥ १४ ॥ ” कल्प० २ अधि० ८ कृण । श्रीक
ल्पसुत्र श्रीमहावारादनु नवशताशीतिवर्षातिक्रमे देवर्द्धिगणिक.
माश्रमणैर्लिपितया पुस्तकाऽऽरूढ चक्रे । तत पुराऽन्यतिक-
मपि पुस्तकमभून् वेति प्रश्ने, उत्तरम्-सर्वोऽपि सिद्धान्तो
देवर्द्धिगणिकमाश्रमणैर्नवशताशीतिवर्षातिक्रमे पुस्तकाऽऽरूढः
कृत, तत पुराऽन्यपुस्तकानि बहुन्यभूवन्ति । २३ प्र० ।
खेन० ४ उल्ला० ।

देवद्विपत्त-देवर्द्धिप्राप्त-पु० । देवर्द्धिविकुर्णसासमर्थेषु, कल्प०
१ आध० ६ कृण ।

देवद्विविषण-देवर्द्धिनर्णन-न० । देवानामृद्धेर्विज्ञातिरूपाऽऽदि-
लक्षणाया प्रकाशने, ध० । यथा तत्रोत्तमा रूपमपत्, सत्स्थि-
तिप्रभावसुखद्युतिलेश्यायोगो, विशुद्धेन्द्रियावधित्वलक्षण, प्र-
कृतानि भोगसाधनानि दिव्यो विमाननिग्रह इत्यादि वक्ष्यमाण-
मेन, तथा सुकुलाऽऽगमनोक्तिरिति । देवस्थानात् च्युताग्रिप वि-
शिष्ट देशे विशिष्टे कावे निष्कलङ्केऽन्वये उदग्रे सदाचारेणा-
ख्यायिकापुरुषयुक्त अनेकमनोरथावपूरकमत्यन्तनिरवद्य जन्मे-
त्यादिवक्ष्यमाणलक्षणैव, तथा कल्याणपरम्पराऽऽस्थानमिति ।
तत सुकुलाऽऽगमनादुत्तर कल्याणपरम्परायास्तत्र सुन्दरं
रूपम्, आलयो लक्षणानां, रहितसामर्थ्येनेत्यादिरूपाया अत्रैव
धर्मफलाध्याये वक्ष्यमाणाया आख्यान निवेदन कार्यमिति ।
ध० १ अधि० ।

देवद्विवायग-देवर्द्धिवाचक-पु० । स्वनामख्याते आचार्ये, य-
दाहुर्देवर्द्धिवाचकवराः । कर्म० ५ कर्म० ।

देवणागसूरि-देवनागसूरि-पु० । कर्मस्तवटीकाकृतो गोवि-
न्दगणितो गुरौ, जै० ६० ।

देवणिकाय-देवनिकाय-पु० । देवसमानधर्मप्राणिसङ्घे, स्था० ।

नव देवनिकाया पणत्ता । त अहा-

“ सारस्सय माइन्वा, वण्ही वरुणा य गहतोया य ।

तुसिता अव्वावाहा, अग्गिच्चा चेव रिछा य ॥१॥ ”

सारस्वता आदित्या बह्व्यो वरुणा गहतोयास्तुषिता अ-
व्यावाधा आग्नेया एते कृष्णराज्यन्तरेऽष्टासु परिवसन्ति, रि-
ष्टस्तु कृष्णराजिमध्यभागवर्त्तिन रिष्टाभे विमानप्रस्तटे परि-
वसतीति । स्था० ६ ठा० । सूत्र० ।

देवतम-देवतमस्-न० । तम कायज्जेदे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

देवता-देवत्व-न० । देवभावे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

देवताउववण-देवतोपवन-न० । व्यन्तरकानने, पञ्चा० ७
विव० ।

देवतिग-देवत्रिक-न० । देवगतिदेवानुपूर्वादेवाऽऽयूरूपे, प०
स० ५ द्वार ।

देवती-देवकी-स्त्री० । कृष्णस्य वासुदेवस्य मातरि, अन्त० ३
वर्ग० ८ अ० ।

देवयुड-देवस्तुति-स्त्री० । “ समासे वा ” ॥ ७ । २ ॥ ६७ ॥ शे-
पाऽऽदेशयो समासे वा द्वित्वमिति वैकल्पिक यस्य द्वित्वम् ।
‘देवयुड । देवयुडं ।’ देवस्तवे, प्रा० १ पाद ।

देवदत्त-देवदत्त-पु० । देवा एन देयासुगिति देवदत्त । देवैर्दत्ते,
पि० । “ जावति देवदत्ता, गिहीव अग्निहीव तेमि दाहामि । ”
(अत्र देवदत्तपदस्य बहुवचोऽर्था ‘आश्राकम्प’ शब्दे द्वितीयभागे
२२४ पृष्ठे प्रतिपादिता.) उत्तरमधुगावास्तव्ये स्वनामख्याते वणि-
जि, दर्श० ४ तत्र । ती० । धानकीकृष्णभरते हम्पिणस्य राज्ञ
समुद्रदत्ताया जार्ण्याया जाते स्वनामख्याते पुत्रे, उत्त० ६

अ० । (तत्कथा ' णमि ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८०७ पृष्ठे प्र-
निपादिता)

देवदत्ता—देवदत्ता—स्त्री० । चम्पायां नगर्यां स्वनामख्यातायां
गणिकायाम्, दश० ३ अ० । ती० । झा० । (तत्कथा
दक्षत्त ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४४० पृष्ठे द्रष्टव्या) वात-
मयनगरे उदायननृपतेर्महिष्याः प्रजावत्याः स्वनामख्यातायां
चेष्टायाम्, आ० म० १ अ० २ खतरु । आ० क० । प्रश्न० ।
विपाकश्रुतस्य स्वनामख्याते नवमेऽध्यायने, स्था० ।
तत्र किंल सुप्रसिद्धे नगरे सिंहसेनो राजा इयामाभिधानदेव्या-
मनुरक्तः, तद्वचनादेवैकोनानि पञ्च शतानि देवीनां तां मिमार-
यिष्यति ज्ञात्वा कुपितः सन् तन्मातृणामेकोनपञ्चशतान्युपनिम-
स्य महत्यगारे आवासं दत्त्वा भक्ताऽऽदिभिः सम्पूज्य विभ्रन्धानि
सदेवीकानि सपरिवाराणि सर्वतो द्वाखन्धनपूर्वकमग्निप्रदानेन
दग्धवान्मतोऽसौ राजा मृत्वा पृथ्वां पृथिव्यां च गत्वा रोहित-
केनगरे दक्षसार्धबाहस्य उद्दिता देवदत्ताभिधानाऽभवत् । सा
च पुष्पनाम्निना राज्ञा परिणीता, स्वमातुर्नैकिपरतया तत्कृत्यानि
कुर्वन्नासामास तथा च जोगविघ्नकारिणीति तन्मातुर्ज्वलन्नेद-
दण्डस्यापानप्रक्षेपात्सहसा दाहयन्ना व्यधायि, राज्ञा चासौ वि-
विधविस्मयनाभिर्विस्मय विनाशितेति विपाकश्रुते देवदत्ताऽ-
भिधान नवममिति । स्था० १० डा० ।

एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समणं रो-
हीदणं णामं णयरे होत्या रिच्छ० २, पुढवीवडिं-
मणं उज्जाणे, धरणे जक्खे, वेमणणदत्तो राया, सिरी देवी,
पुनणंती कुमारे जुवराया, रोहीदणं णयरे दत्तणामं गा-
हावडं परिवमडं अहे, कण्हमिरी जारिया । तस्स णं दत्त-
म्म धूया कण्हमिरीए अत्तया देवदत्ता णामं दारिया हो-
त्या, अहीणं जाव उक्किट्ठमरीरा । तेणं कालेणं तेणं समण-
ण सामी समोमडे० जाव परिमा णिग्गया । तेणं कालेणं
तेणं समणं जेडे अंतेवासी छट्ठखमणं तदेव० जाव राय-
मगं ओगाडे हत्थी आसे पुरिसे पामड, तेनि पुरिसाणं
मज्जगयं पासड एगं इत्थियं अवज्जगवणं उक्खित्तक-
खणासं० जाव मूलभिज्जमाणं पासड, इमे अन्नत्थिए ४
तहेव णिग्गणं जाव एवं वयासी—एसि णं जंते ! इत्थिया
पुव्वज्जे का आमी ?! एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं
समणं इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे सुपतिट्ठे णामं ण-
यरे होत्या रिच्छ० ३, महामेणे राया, तस्स ण महासेणस्स
ग्गो धारणीपामोक्खं देवीमहस्सं ओरोहे यात्रि होत्या । त-
म्म णं महामेणस्स पुत्ते धारिणीए देवीए अत्तए सीहमे-
णे णामं कुमारे होत्या अहीणजुवराया, तए णं तस्म सीह-
मेणस्म कुमारस्म अम्मापियरो अत्तया कयाडं पंच पा-
मायवदिनयाडं करेड अज्जवगणं । तए णं तस्म मीहमेण-
म्म कुमारस्म अत्तया कयाडं मापापामोक्खणं पंचएडं
रायवरक्खणमयाणं एगद्विमेण पाणिं गिएहावेड, पंचस-
य उदाओ । तए ण मीहमेणस्म कुमारस्म सामाया-

मोक्खेहि पंचहि देवीसएहि सच्चि छप्पि० जाव बि-
हरड । तए णं से महासेणे राया अमाया कयाड का-
दधम्मणा० णीहरणं राया जाए महया व तए णं से
सीहसेणे राया सामाए देवीए मुच्छिए ४ अवसेमाओ
देवीओ णो आदाइ णो परिजाणाइ, अणादाइमाणे
अपरिजाणमाणे विहरड । तए णं तासिं एगुणगाणं पंच-
एडं देवीमयाणं एकुणाइं पंच माईसयाडं इमीसे कहाए ल-
ज्जटाइं समाणीयाए, एवं खलु सीहसेणे राया सामाए दे-
वीए मुच्छिए ४, अम्महं धूयाओ णो आदाइ, णो परि-
जाणाइ, तं सेयं खलु अम्महं सामादेवि अग्निपओगेण वा
विसप्पओगेण वा मत्थप्पओगेण वा जीवियाओ ववरोबि-
त्तए, एवं संपेहेड संपेहेडत्ता सामादेवीए अंतराणि य उद्दि-
णि य विरहाणि य परिजागरमाणीओ विहरंति । तए णं सा
सामादेवी इमीमे कहाए लज्जटा समाणे एवं वयासी-
एवं खलु ममं पंचएडं मवत्तीमयाडं; इमीसे कहाए लज्जटे
समाणे अल्लमसं एवं वयासी—एवं खलु सीहसेणे राया०
जाव परिजागरमाणीओ विहरंति, त ए एज्जति णं ममं
केणइ कुमरणेणं मारेस्मति ति कट्ठु जीया जेणेव कोवघरे
तेणेव उवागच्छड, ओहय० जाव जियाड । तए णं से सीह-
सेणे राया इमीमे कहाए लज्जटे समाणे जेणेव कोवघरे
जेणेव सामा देवी तेणेव उवागच्छड उवागच्छडत्ता सामादेवि
ओहय० जाव पासड, पासडत्ता एवं वयासी—किं णं तुमं देवा-
णुप्पिया ! ओहय० जाव जियाड । तए णं सामादेवी सीहमे-
णेणं रक्खा एवं वुत्ता समाणी उप्फेणउप्फेणियं सीहमेणरायं
एवं वयासी—एवं खलु सामी ! मम एकुणं पंच सवत्तीसया-
डं, पंच मवत्तीसयाणं इमीमे कहाए लज्जटे सवणयाए अ-
ल्लमसं सदावेड, महावेडत्ता एवं वयासी—एवं खलु मीहमेणे राया
सामादेवीए मुच्छिए ४ अम्महं धूयाओ णो आदाइ० जाव
अंतराणि य उद्दिणि य परिजागरमाणीओ विहरंति,
त ए एज्जड णं ममं केणइ कुमरणेण मारिस्मड ति कट्ठु
भीया ४ कियामि । तए णं से सीहमेणे राया सामादेवि
एवं वयासी—मा णं तुमं देवाणुप्पिया ! ओहय० जाव जि-
याहि ति, अहं णं तदा वत्तिहामि, जहा ए तव एत्थि कतो
वि सरीरस्म आवाहे वा पवाहे वा जविस्सड ति कट्ठु
ताहिं उद्दाहिं सामामासेति, तओ पडिणिक्खमड, पडि-
णिक्खमडत्ता कोरुवियपुरिमे महावेड, महावेडत्ता एवं वया-
सी—गच्छड णं तुव्जे देवाणुप्पिया ! सुपडिट्ठियस्म नयरस्स
वहिया एग मह कूडागारमात्रं करेह, अणेगखंजपामाईयं ४
करेह, करेहत्ता मम एयमाणत्थियं पच्चप्पिणह । तए णं ते
कोरुवियपुरिमा करवत्त० जाव पडिसुणेइ, पडिसुणेइत्ता

सुप्पड्डियस्स णयरस्स बहिया पच्चिञ्चमे दिसिभाए एगं
मह कूमागारसाळं० जाव करेइ, अणेगखंभपासाइया जेणेव
सीहमेणे राया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तमा-
णत्तियं पच्चप्पिणइ । तए णं से सीहसेणे राया अण्णया
कयाइ एगूणगाण पचएहं देवीसयाणं एगूणाइं पंच
माइसयाइ आमंतेइ । तए णं तासिं एगूण पंचएहं
देवीसयाणं एगूणं पच माइसयाइ सीहसेणेण रक्षा आ-
मंतियाइं समाणाइं सन्वात्तकारविजूसियाइं करेइ, जहा-
विजवेणं जेणेव सुप्पड्डे णयेरे जेणेव सीहमेणे राया तेणेव
उवागच्छइ, तए णं से सीहसेणे राया एकूणं पंचदेवी-
सयाणं एकूणं पंचएहं माइसयाणं कूमागारसाळं आवसहं
दत्तयइ । तए णं से सीहसेणे राया कोमुबियपुरसे सहा-
वेइ, सहावेइत्ता एवं बयासी-गच्छइ णं तुब्भे देवाणुप्पि-
या ! विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवणेह, सुबहु-
पुप्फवत्थमंधमद्वात्तकार च कूमागारसाळं साहरइ । तए णं
ते कोमुबिय० तहेव० जाव माहरइ । तए णं तासिं एगू-
णगाणं पंचएह देवीसयाणं एगूणपंचएह माइसयाइ० जाव
सन्वात्तकारविजूसियाइ तं विउलं असणं पाणं खाइमं
माइमं सुरं च० ६ आसाएमाणा ४ गंधवेहिं णारुएहिय
उवगीयमाणाइं विहरइ । तए णं से सीहसेणे राया अचर-
त्तकालममयांसि बहूहिं पुरिसेहिं संपरिवुडे जेणेव कूमाग-
ारसाळा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता कूमागारसाळाए
उवाराइं पिहेइ, कूमागारसाळाओ समंता अगणिक्कयं दत्त-
यति । तए णं तासिं एगूणगाणं पंचएहं देवीसयाणं एगूण-
गाणं पंच माइसयाइं सीहरसो आळीवियाइं समाणाइ
रायमाणाइं ३ अत्ताणाइं असरणाइं कात्तधम्मणा संजुताइं ।
तए णं से सीहसेणे राया एयकम्मे ४ सुबहु० जाव समज्जि-
णित्ता चउतीस वाससयाइ परमाज पात्तइत्ता कात्तमामे
कालं किच्चा छट्ठीए पुढवीए उक्कोसेणं वावीसं सागरो-
वमाइं तिती उववणे, से णं ताओ अणंतरं उव-
डित्ता इहेव रोहीडए णयेरे दत्तस्स सत्थवाहस्स कएह-
विरीए भारियाए कुच्चिसि दारियत्ताए उववणे, तेणं
सा कएहसिरी णवएहं मासाण० जाव दारियं पयाया सु-
कुमाल० जाव सुरूव । तए णं तीसे दारियाए अम्मापियरो
णिव्वत्तवारसाहियाए विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं०
जाव भित्तणामधेज्जं करेइ, होउ. ण दारिया देवदत्ता णामेणं ।
तए णं सा देवदत्ता पंचधाईपरिगाहिया० जाव परिवहइ ।
तए णं सा देवदत्ता दारिया लम्मुक्कवात्तजावे जोव्वणेण य
रूवेण य लावणेण य० जाव अईव २ सुरूवा उक्किट्ठा उक्कि-
ट्ठसरीरा जाया यावि होत्था । तए णं सा देवदत्ता भा-

रिया अएणया कयाइ एहाया० जाव विभूसिया बहूहिं सु-
ज्जाहिं० जाव परिवित्ता लप्पि आगासतलगंसि कणग-
तिंदूसएणं कीलमाणी विहरइ । इम च णं वेसमणदत्ते ग-
या एहाया० जाव विजूसिए आसं दुरूहइ, बहूहिं पुरिसेहिं
संपरिवुडे आसवाहणियाए णिज्जायमाणे दत्तस्स गाहाव-
इस्स गिहस्स अदूरसामंते वीईवयमाणे । तए णं से वेस-
मणे राया० जाव वीईवयमाणे देवदत्तं दारियं लप्पि आ-
गासतलगंसि कीलमाणी पासइ, पासइत्ता देवदत्ताए दा-
रियाए रूवेण य जोव्वणेण य लावणेण य० जाव विम्हिए
कोमुबियपुरिसे सहावेइ, सहावेइत्ता एवं बयासी-कस्स ण
देवाणुप्पिया ! एसा दारिया, किं वा णामधेज्जेण ? । तए णं
ते कोमुबियपुरिसा वेसमणरायं करयल० एवं बयासी-एस
णं सामी ! दत्तमत्थवाहस्स धूया कएहसिरिअत्तया देवदत्ता
णामं दारिया रूवेण य जोव्वणेण य लावणेण य उक्किट्ठा
उक्किट्ठसरीरा । तए णं से वेसमणे राया आसवाहणियो प-
क्खियत्ते समाणे अम्भितरट्ठाणिज्जे पुरिसे सहावेइ, सहा-
वेइत्ता एवं बयासी-गच्छइ णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! दत्तस्स
धूयं कएहसिरीअत्तयं देवदत्तं दारियं पूसणंदिस्स जुवरसो
जारियत्ताए वरेह, जइ वि य सव्वरज्जसुक्का । तए णं से
अम्भितरट्ठाणिज्जा पुरिसा वेसमणरक्षा एवं वुत्ता समाणा
हट्ठाकरयल० जाव एवं पक्खिण्णइ, पक्खिण्णइत्ता एहाया० जाव
सुप्पप्पावेससपरिवुत्ता । तए णं जेणेव दत्तस्स गिहे तेणेव
उवागच्छइ, तए णं से दत्ते सत्थवाहे ते पुरिसे एज्जमा-
णे पामइ, पासइत्ता हट्ठा आसणाओ अञ्जुट्ठे, सत्तट्ठपयाइं
अञ्जुगए आसणेणं उवणिमंतेइ, उवणिमंतेइत्ता ते पुरिमे
आसत्थे वीसत्थे सुहासणवरगए एवं बयासी-संदिसंतु णं
देवाणुप्पिया ! किमागमणप्पओयणं ? । तए णं ते रायपुरि-
सा दत्त सत्थवाह एव बयासी-अम्हे णं देवाणुप्पिया ! तव
धूयं कएहसिरीअत्तयं देवदत्तं दारियं पूमणंदिस्स जुवरसो
भारियत्ताए वरेमो, त जइ णं सि देवाणुप्पिया ! जुत्तं वा
पत्तं वा सहाहणिज्ज वा सरिसो वा संजोगो, दिज्जउ ण
देवदत्ता जारिया पूसणदिस्स जुवरसो, भण देवाणुप्पिया !
किं दलयामो सुक्क ? । तए णं से दत्ते ते अम्भितरट्ठाणपुरि-
सस्स एव बयासी-एयं च णं देवाणुप्पिया ! मम सुक्क
जं ण वेसमणदत्ते राया मम दारियाणिमित्तेणं अणुण-
एहइ, २ ते ठाणपुरिसे विउलेणं पुप्फवत्थमंधमद्वा-
त्तकारेणं सकारेइ, पक्खिसज्जेइ । तए णं से ठाणपु-
रिसे जेणेव वेसमणे गया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
वेसमणस्स रणो एयमट्ठ णिवेदेइ । तए णं से दत्ते गा-
हावई अएणया सोज्जणंसि तिहिकरणदिवसणक्खत्त-

मुहुत्तंसि विउल्लं असणं पाणं खाडमं माडमं उवक्खमावेड,
उवक्खमावेडत्ता मित्तणाड आमतेइ, एहाए० जाव पायच्छित्ते
सुहासणवरगए तेणं मित्तणाडसद्धिं संपरिवुडे त विउल्लं
असण पाण खाडमं साडमं आसाएमाणा ४ । एव च णं
विहरड, जिमियसुत्तुत्तरागए आयंते ३ तं मित्तणाडं विउल्लं
गधपुप्फ० जाव अन्नंकारेणं सकारेड, मकारेडत्ता देवदत्त दा-
रियं एहायं० जाव विउल्लसियं सरीरं पुरिससदस्मवाहिणीयं
सीयं दुरूहेए, उरूहेएत्ता सुवहुमित्त० जाव सद्धिं संपरिवुडे
सव्विह्वीए० जाव सव्वरेवेणं रोहिडग एयरं मज्जं मज्जेणं
जेणेव वेसमणे रओ गिहं जेणेव वेसमणे तेणेव उवागच्छड,
उवागच्छडत्ता करयल० जाव वच्चावेड, वच्चावेडत्ता वेसमणे
देवदत्त दारियं उवणेड । तए णं से वेसमणे देवदत्त दारियं
उवणीयं पासड, पासडत्ता दृष्ट विउल्लं अमणं पाणं खाडमं
साडमं उवक्खमावेड, उवक्खमावेडत्ता मित्तणाडं आमतेइ,
० जाव सकारेड, सम्माणेड, पूमणदिकुमारं देवदत्त दारियं प-
ट्टयं उरूहेड, दुरूहेडत्ता सेयापीएहिं कलसेहिं मज्जावेड,
मज्जावेडत्ता वरणेवत्थाइं करेड, करेडत्ता अग्निहोम करेड,
पूमणंदिकुमार देवदत्ताए दारियाए पाणिं गिएहावेड । तए
एणं से वेसमणदत्ते राया पूमणंदिस्म कुमारस्म देवदत्त दा-
रियं सव्विह्वीए० जाव रवेणं महया इहोसक्कासमुदणं पा-
णिगहणं करेड, देवदत्ताए भागियाए अम्मापियरो मि-
त्त० जाव परियणं च विउल्लं अमणं पाणं खाडमं साडमं
यत्यगंमद्वालंकारे य सकारेड० जाव पन्निविमजेइ । तए
एणं से पूमणंदिकुमारे देवदत्ताए दारियाए सद्धिं उप्पि
पामायफुट्टवत्तीसं उपगिज्जड, उपगिज्जडत्ता० जाव विहरइ ।
तए एणं तीमे वेसमणे राया अएणया कयाइ कात्तधम्मणा
णीहरणं० जाव राया जाए पूमणदी । तए एणं से पूमणंदी
राया मिरिए देवीए मायात्तत्ते यावि होत्था, कत्ताकाल्लिं जे-
णेव मिरि देवी तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता पायपरणं
करेड, करेडत्ता मयपागसदस्मपागेहिं तेद्वेहिं अविजगावेड,
अट्टिसुहाए मंमसुहाए तयासुहाए गंमसुहाए चउव्विहाए मं-
वाहणाडं मवाहावेड, मवाहावेडत्ता मुरजिणा गंधवट्टएणं उव्व-
ट्टावेड, उव्वट्टावेडत्ता तिहितिणिषाणीए, एहवरावड, उट्टएहिं
मज्जावेड, मज्जावेडत्ता तं जहा उमिणोदणं, सीओदणं,
गयोदणं, विउल्लं अमणं पाणं खाडमं साडमं जोयावेड, मि-
रीए देवीए एहायाए० जाव पायच्छित्ताए० जाव जिमियसु-
त्तुत्तरागयाए तओ पन्ना एहाड, भुंजेड वा उरात्ताड पाणु-
स्मगाडं जोगभोगाडं भुंजमाणे विहरइ । तए णं तीमे देव-
दत्ताए देवीए अणया पुव्वरत्तावत्तकालममयंसि कुडुव-
जागरियं करेड, करेडत्ता इमेयस्से अन्नसियए ४ एव

खलु पूमणंदिराया सिरिए देवीए माडभत्ते० जाव विहरड,
त एएण विघाएण णो संचाएमि अहं पूमणंदिणा रणा
सद्धिं उरालाई जोगजोगाई भुंजमाणे, एवं संपेदेइ, संपेदे-
इत्ता सिरिए देवीए अंतराणि य ३ पन्निजागरमाणी प-
न्निजागरमाणी विहरड । तए णं सा सिरि देवी अणया क-
याइ मज्जावी विरहियमयणिज्जंसि मुत्ताजाया यावि होत्था ।
इमं च एणं देवदत्ता देवी जेणेव सिरि देवी तेणेव उवाग-
च्छड, उवागच्छडत्ता सिरिदेविं मज्जावीयं विरहियसय-
णिज्जंमि सुहपसुत्तं पासड, पासडत्ता दिसात्तोय करेड, करे-
डत्ता जेणेव भत्तघरे तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता लोह-
दंढं पराभुमइ, पराभुमइत्ता लोहदंढं नावेड, नावेडत्ता नत्तं
समजोडचूयं फुट्टकिंसुयमाणं मंसासएणं गहाय जेणेव सिरि
देवी तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता सिरिए देवीए अ-
पाणसि पक्खेवेड । तए एणं सा मिरि देवी महया महया स-
हेणं आरसित्ता कात्तधम्मणा० तए णं से मिरिदेवीए दा-
सचेनीओ आरमियमइ मोच्चा णिसम्म जेणेव मिरि दे-
वी तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता देवदत्तं देविं तओ
अवक्कम्ममाणि पासड, पासडत्ता जेणेव सिरि देवी ते-
णेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता सिरिदेविं णिप्पाणं णि-
वेहं जीवविप्पजड पासड, पासडत्ता हा हा अट्टो अक्कज-
मिति कट्टु रोयमाणी ३ जेणेव पूमणंदी राया तेणेव उ-
वागच्छड, उवागच्छडत्ता पूमणंदिरायं एवं वयासी-एवं
खलु साधी ! सिरि देवी देवदत्ताए देवीए अकात्ते चेव
जीवियाओ ववरोविया । तए एणं से पूमणंदी राया तासिं दा-
सचेनीणं अंतिए एयमडं सोच्चा णिसम्म महया माडसेएण
अफुत्ते ममाणे फग्गुणियत्ते विव चंपगपायवे धमड धग्गी-
तवंमि सव्वंगेहिं मस्सिपनिए । तए एणं से पूमणंदी राया मु-
हुत्तंतरेणं आसत्थे समाणे वहुहिं राईमर० जाव सत्यवा-
हाहिं मित्त० जाव सयणेण य सद्धिं रोयमाणे ३ मिरिए दे-
वीए इह्वीए णीहरणं करेड, करेडत्ता आसुत्ते ६ देवदत्तं
देविं पुरसेहिं गिएहावेड, गिएहावेडत्ता एएणं विहाणेणं व-
ज्जं आणवेइ । एवं खलु गोयमा ! देवदत्ता देवी पुरा० जा-
व विहरइ । देवदत्ता ए जंत ! देवी इओ कात्तमामे का-
लं किच्चा कहिं गच्छिद्धिति, कहिं उव्वज्जिहिति ? गोयमा !
अमीज्जामाडं पग्ग० कात्तमामे कालं किच्चा इमीसे रयाण-
प्पजाए पुट्टवीए णेरडयत्ताए उव्वणे, संमारो वणस्मड,
तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता गंगपुरे एयेरं हंमत्ताए पच्चाया-
हिति, से एणं तत्य साउणिएहिं वविप्प ममाणे तत्येव गं-
गपुरे मेट्टिवोही सोहम्मे महाविदेहसिज्जिहिति० जाव अ-
तं काहिति ।

(अभ्युगय ति) इदमेव दृश्यम्—“अभ्युगयमूसियप-
हसिप विव ।” अच्युक्तोच्छ्रुतानि अत्यन्तोच्चानि प्रहमिता-
नीच हसितुमारब्धानीवेत्यर्थः । “मणिकणगरयणाचिचे ।”
इत्यादि । “एग च ण मह प्रवण करेति अणुगणमस्यसनिचि-
ट्टे ।” इत्यादि भवनवर्णकसुप्र दृश्यम् । (पचसया उ दा व ति)
हिरण्यकोटिसुवर्णकोटिप्रभृतीनां प्रेषणकारिकास्तानां पदा-
र्थानां पञ्च पञ्च शतानि सिंहसेनकुमाराय पितरौ वक्तवन्ताञ्चि-
त्यर्थः । स च प्रत्येक स्वजायाभ्यो वक्तवानिति । “महत्वा” इ-
त्यनेन “मदयाहिमव्रतमहतमलयमदरमहिंसारे ” इत्यादि
राजवर्णको दृश्यः । (भोया जे चि) “भीया तथा जेणेव ।” इत्यर्थः ।
इह यावत्करणादि दृश्यम्—(ओहयमखसकप्पा भूमिगयदिट्टी-
या करयलपदहृत्थमुही अट्टज्जाओवगयचि) (उप्फेणउप्फेत्थिय
ति) सकोपोमवचन यथा भवतीत्यर्थः । इतोऽन्तरवाक्यस्यैकै
क्रमज्ञरपुस्तकेपूपलभ्यते, तथैवमवगन्तव्यम्—“एवखलु सामी ।
मम एगूणगाण पचएह सवत्तीसयाण एगूण पचमाईसयाइ
इमोसे कदाए वट्टट्टाहसवणयाए असमज सहावेति, नहावेति-
स्ताएव वयामी—एव खलु सीहसेणे रावा सामाएदेवीए मुच्छि-
ए ४ अम्ह धूयाओ लो आदाइ, नो परिणणइ, अणाढायमाणे
अपरियाणमाणे विहरइ जावेति । यावत्करणाच्चेद दृश्यम्—“त
सेय खलु अम्ह साम देवि अभिपओगेण वा विसप्पओगेण
वा सत्थपओगेण वा जीवियाओ ववरोविमए एव सपेहि-
ति, सपेहिता मम अनराणि पडिजागरमाणीओ विहरति, त न
नज्जण सामी ! मम केणइ कुमरणेण मारिस्सतीति कट्टु
भीया ४ ।” यावत्करणात्—“तथ तसिया उव्विगगा ओहयम-
णसकप्पा भूमिगयदिट्टिया ।” इत्यादि दृश्यम् । (चत्तिहामि
ति) यतिष्ये । (नथि चि) न भवत्यय पक्को, यदुत (कत्तो
इ चि) कुनश्चिदपि शरीरकस्य आवाओ वा प्रधाओ वा भ-
विष्यति, तत्र आवाओ ईषतीका, प्रवाओ प्रकृष्टा पीडैव । (इति
कट्टु चि) एवमभिप्राय (अणुगण चि) अनेकसन्ममसतस-
न्निविष्टमित्यर्थः । “पासा०” इत्यनेन “पासाईव दरिसणिज्ज अ-
मिक्ख पडिक्ख” इति दृश्यम् । (जइ वि व मा सरज्जसुक्क चि)
वद्यपि सा स्वकीयराज्यशुद्धा, स्वकीयराज्यभ्रम्येत्यर्थः । (जुत्त
व चि) सगतम् । (पत्त व चि) पात्र वा, अवसरप्राप्त वा । (सत्ता-
हणिज्ज व चि) श्लाघामिदं (सरिसो व चि) उचिन सयोगो व
धूरये रिति । (आयन चि) आचान्तो जलग्रहणात् (चोक्खे चि)
चोक्खे लिख्यते पाऽऽद्यपनयनात् । किमुक भवति—(परमसुइभूइ
चि) अत्यन्त सुवीभूत इति (एडाव चि) यावत्करणादि दृश्यम्—
“कयवत्तिकम्म कयकोउयमगलपायच्छिन्न” (सव्वात्तकारे चि)
‘सुवहुमिन्न’ इत्यत्र यावत्करणात्—“मिन्नणाणिगसयणसव
विपरिजनेण ।” इति दृश्यम् । “सठिगट्टीए” इत्यत्र यावत्करणा-
दि दृश्यम् “मव्वजुईए” सर्वस्युत्थाऽऽभरणाऽऽदिसवन्धिन्या
सर्वस्युत्था वा उचितेष्टस्तुष्टयगतकणया, सर्ववनेन सर्वसै-
न्येन सर्वसमुदायेन पौराऽऽदिमीजनेन । (मव्वायरेण) सर्वो-
न्नितकृत्यकरणेण । (मव्वविजुईए) सर्वनपदा । (मव्ववि-
भूसाए) समन्तशोभया । (सव्वसभमेण) प्रमोदकृत्यौत्सुक्येन
(सव्वगुप्फगधमज्जालकारेण सव्वतूरसहननिनाएण) सर्वतूर्य-
शब्दानां मोलने य सगतो नितरा नादो महान् घोषस्तानित्य-
र्थः । अहरेष्वपि ऋद्धादिषु सर्वशब्दप्रवृत्तिर्दृष्टा । अत आह—
“महता इहीए महता जुईए महता बलेण महता समुदएण
महता वरतुजियजमगसमगवाइएण ।” (जमगसमग चि)

युगपदेतद्विशेषेणाऽऽह—(सखपणवपडहभेरिज्जुखिरखरमुहिह-
उकपुरवसुइगड्डुहिनिगोसनाइयरवेण) तत्र सद्धत्ताऽऽदीनां
नितरा घोषो निर्घोषोमहाप्रयत्नोत्पादित शब्द नादित ध्वनि-
मात्रमेतद्वृक्षक्षणां यो रव स तथा तेनेति । (मेयापीएहि ति)
रजतसुवर्णमयैरित्यर्थः । (सिरीए देवीए मायाभत्ते यावि हो-
त्य चि) श्रिया देव्या, मानेति बहुमानबुद्ध्या भक्त मातृभक्त-
भ्रातृभ्रातृदिति । (कल्लकल्ल ति) प्रातः २ (गधवट्टएण ति)
गन्धचूर्णेन (जिमियजुत्तुरागयाए चि) जेमितायां कृतभो-
जनाया तथा भुक्तोत्तरमागताया स्वस्थानमिति भावार्थः । उदा-
रान्मनोज्ञान् भोगान् भुञ्जानो विहरति । (पुव्वरत्तावरत्त चि)
पूर्वरात्रापररात्रकालसमये, रात्रे पूर्वभागे पश्चाद्भागे चेत्य-
र्थः । (मज्जाइय चि) पानमद्या (विरहियसयणिज्जसि चि)
विरहिते विजितस्याने शयनीय विरहितशयनीय तत्र (परा-
मुत्तइ चि) गृह्णाति (समजोच्चय नि) समस्तुल्यो ज्योति-
पाऽग्निना भूतो जानो य स तथा । (रोयमाणीउ चि) अशु-
विमोचनात् । इहान्यदपि पदद्वयमभ्येयम् । तद्यथा—(कद्-
माणिओ) आकण्डशब्दं कुर्वन्त्यः । (विलवमाणीओ चि)
विलापान् कुर्वन्त्यः (आसुरत्ते चि) आशु शीघ्रं रुष्ट
कोपेन विमोदितः । इहान्यदपि पदचतुष्क दृश्यम् । तद्यथा
(रुठे चि) उचितगोप (कुविण भि) प्रवृद्धकोपोदयः
(चडिक्खि चि) प्रकटितरौद्ररूप (मिसिमिसेमाणे चि)
कोपाग्निना दीप्यमान इव । विपा० ६ अ० । ब्रह्मलोका-
दुपरि किं सम्यग्दृशो देवा अधिका उत मिथ्यादृशोऽधिका
इति प्रश्ने, उत्तरम्—पञ्चमदेवलोकात्परतो युक्त्या विचा-
र्यमाणे मिथ्यादृष्टिज्यः सम्यग्दृष्टयो देवा अधिका सभा-
व्यन्त इति । २१२ प्र० । सेन० २ उल्ला० । चतुर्निरहृदैर्देवा भूमिं
न स्पृशन्तीति यदुच्यते, तत् कुत्र स्थल इति प्रसाद्यमिति प्र-
श्ने, उत्तरम्—मदीतल कुत्रापि न स्पृशन्तीति सग्रहणीवृथाद्य-
भिप्रायः । १६७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । देवानां प्रवधारणीयेना-
पि वपुषा कदाचित्कुत्रापि गमनं सम्भवति, न वेति प्रश्ने, उत्त-
रम्—सगमकसुरसवम्भ्राऽऽद्यनुसारेण देवानां भवधारणीयेनापि
वपुषा कदाचिद्भ्राऽऽगमनं ज्ञायत इति । ३५२ प्र० । सेन० ३
उल्ला० । देवो देवी मूलशरीरेण भुङ्गे, उत वैक्रियेण वेति
प्रश्ने, उत्तरम्—उभयथाऽपि भोगो भवतीत्यङ्गराणि श्रीभग-
वतीप्रज्ञापनाजीवाभिममराजप्रश्नीयप्रमुखग्रन्थेषु सन्तीति ।
३५६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । देवा मूलशरीरेण नञ्नास्तिष्ठ-
न्ति, किं वा वस्त्राणि परिधन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—मूलश-
रीरेण वस्त्रपरिधाननिषेधो ज्ञातो नास्तीति । ३६१ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० ।

देवहिनमण—देवहिनमन—न० । श्रीकल्पसूत्रस्य स्थविरावली-
प्रान्ते “देवहिनगणि नमसामि ।” इति गाथा पुस्तकाऽऽरूढकाली-
ना, उत प्राक्कालीना । यदि पुस्तकाऽऽरूढकालीना तर्हि देवहि-
गणिकृतत्वे स्वस्य नमस्करणमनुचितम्, अन्यकृतत्वे तु सर्वो अपि
स्थविरावलीगाथा अन्यकृता कथं न भवन्ति, इत्यारेका । यदि
प्राक्कालीना तदाऽप्रेतनानां नमस्करणं कथमुचितमिति प्रश्ने,
उत्तरम्—इयं गाथा देवहिगणिकृताश्रमणाशिष्येणान्यन वा पा-
इचात्येन केनापि स्थविरेण कृतेति सजाव्यते, तथैव सर्वा
अपि तत्कृता सभावनीया, अनुपपद्यमानत्वाभावात् । गतिस्तु
स्थितस्यैव चिन्तनीया, प्रणमरतिवत्, यन्मन्त्राप्युमास्वाति-
वाचककृताया प्रान्तगाथाकट्टयके नष्टमन्त्राणां दृश्यते, तेन

तदेवान्यकृतं ज्ञेयं, न च सपूर्णग्रन्थोऽपि, तत्र विप्रतिपत्तेरभा-
धात्, ग्रन्थग्रन्थोमास्वातिवाचककृतत्वेन सुप्रतीतत्वादिति । ५६
प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

देवदव्व-देवदव्व-न० । चैत्यदव्वे, कर्म० १ कर्म० । ही० ।
जीवा० ।

जिनदव्वसाधारणप्रस्तावाऽऽविष्करणद्वारेण मङ्गणरक्षणव-
र्त्तनपत्रोपदर्शनाय गाथात्रयमाह-

जिणपवयणवुद्धिकरं, पभावगं णाणदंसणगुणाणं ।
जक्खंतो जिणदव्वं, अणंतमंसारिओ हाड ॥ ५७ ॥
जिणपवयणवुद्धिकरं, पभावगं णाणदंसणगुणाणं ।
रक्खंतो जिणदव्वं, परित्तमंसारिओ हाड ॥ ५८ ॥
जिणपवयणवुद्धिकरं, पभावगं णाणदंसणगुणाणं ।
वद्धंतो जिणदव्वं, तित्थयरत्तं ब्रह्म जीवो ॥ ६० ॥

आसामक्रूरार्थं सुगम । भावार्थस्तु समस्तोऽपि पूर्वकथानका-
दवनेयः । यथा-अनर्थचूनेनानेकशोभेकजवपरम्परासु महद् दु-
खतनुभूतं, यथा च कश्चनस्वविना जिनसाधारणद्वय रत्तना वृ-
द्धिमापादयताऽनेकमपेयुक्त्याणमासाद्य तीर्थकृद् भूत्वा शान्ति-
पदनुपगतं । ततः स्वयाऽस्मिन्नर्थे यत्नवद्भिर्माध्यामेति गाथा-
त्रयार्थः । दश० १ तत्त्व । दश० । देवदव्वयाधिकारे कथं श्रीकै-
देवदव्ववृद्धिं कर्तुं शक्यते, यदुक्तमागमे-“ भक्खंतो जिण-
दव्वं, अणंतमंसारिओ माणओ । ” इति जानन्नप्यात्मव्य-
तिरिक्तानां यच्छ्रुत्वेन ससारवृद्धिं प्रति कारणं भवति, न हि
विर कस्यापि विकारकृत्त स्यात्सर्वयमं गायकृत्त स्याद्, ग्रन्था-
न्तरे आशोचतात्रिहारे सूत्राऽऽदितामपि दोषोत्पत्तिरुक्ताऽस्ति,
तत्र का वृद्धिं प्रति रीतिरिति प्रश्ने, उत्तरम्-स्वयूत्या आद्या-
ना देवदव्वस्य विनाशन एव दोषो, यथाकालमुचिनव्याज-
टानपूर्वकं ग्रहणे तु न भूयान् दोषः, समर्थिकव्याजटाने पु-
नर्दोषाभावोऽवसीयते, तेन तेषां यत्तद्वर्जनं नञि श्रुक्ताऽऽदिदो-
षपरिहारार्थं ज्ञेयम् । किञ्च-श्रीजिनशासने देवदव्वस्य विनाशो
दुर्गेना बोधितः, नञ्कृत्त देवदव्वानोपेक्षणाऽऽदौ साधोरपि न-
चदुःखं च शास्त्रे दर्शितम्, तन्मतेन तद्विज्ञानं आद्यानां तस्या
व्यापारणमेव यौक्तिकं ना कदाचित्प्रमादाऽऽदिता स्वदोषोऽपि न-
दुर्गो भवति । सुयान्तव्यापनप्रत्यङ्गाराऽऽदिकरणपुरम्भर
महानि शतयन्त्रपरिपालेन च तत्रामपि न कोऽपि दोषः, किं तु
तीर्थकृतमकर्मनिर्ग्रन्थाऽऽदिहेतुर्लाभ एवेति, इतरस्य तु तदो-
गदोषानजिज्ञास्य नि श्रुक्ताऽऽद्यमभवाद्दुष्टार्थं ग्रहणकग्रहणपूर्व-
कं समर्पणे न दाय इति तथा व्यवहियमाणमस्तीति समाव्य-
ते, प्रकाऽऽदिषु तु वृद्ध्याद्यर्थं समर्पणव्यवहाराजावात्तेषां त-
द्वर्तने दोष एवेति । ५६ प्र० । सेन० २ उल्ला० । देवदव्वस्य
वृद्धिं कृते श्रीकै. तन् स्वयं व्याजेन गृह्यते, न वेति, तद्ग्राहकाणां
दृष्टव्यं, किं वा भूयणमिति प्रश्नः, उत्तरम्-आद्यानां देवद-
व्वस्य व्याजेन न गृह्यते प्रश्नः, नि श्रुक्ताप्रमद्वान्, ननु वाणि-
उगाऽऽदौ व्यापारणीयं स्वहास्यं देवदव्वमोगस्य गङ्गास्य-
न्धाऽऽदिपर्वताऽऽद्यतौ दुष्टविपाकजनकतया दर्शितत्वादिति ।
३७४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । उगाश्रये सांघनरिकाऽऽदिप्रति-
क्रमणावसरे यद् पुष्पगन्तलऽऽदिकमानिने तदेवदव्वे साधार-
णदव्वे वा समायातीति प्रश्ने, उत्तरम् यथाप्रतिह देवद-

व्ये साधारणदव्वे वा तत्समायातीत्यवधेयम् । ४३२ प्र० । से-
न० ३ उल्ला० । आद्या देवदव्वं व्याजेन गृह्यते, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-महत्कारणं विना न गृह्यताति । ४६१ प्र० । से-
न० ३ उल्ला० । अथ वटाऽलीपसङ्गताप्रश्नस्तदुत्तरं च यथा-
शतदोषकृत्तपुष्पाणि माद्विकं शब्दाद् गृहीत्या जिनप्रतिमायाश्च
यज्यते, माद्विकस्य तद् दव्वस्थाने धान्यवस्त्राऽऽदिकं सम-
र्प्यते, तद्वर्षणे च दोषकृत्तकदशकमुद्धरति तद् दव्वं देवमर्त्तं
माद्विकसवन्धिं वेति प्रश्ने, उत्तरम्-शतदोषकृत्तपुष्पाणि गृही-
त्वा धान्यादि समर्प्यते, तद्वर्षणे च क्लृप्तशोरकेण यद्धरति
तदेवदव्वं जवति, न तु माद्विकस्य, यता लोके शतदोषकृत्त-
पुष्पचट्टापनयशोवादो जायते, तस्मान्मन्यूनचट्टापने दोषो ह्यग-
ति, तद्धरत दव्वं देवदव्वं प्रक्षिप्यत तदा दोषो न लग-
तीति । ६१ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

देवदव्वहरण-देवदव्वहरण-न० । चैत्यदव्वग्रहणे, कर्म०
१ कर्म० ।

देवदार-देवदार-न० । सिद्धाऽऽद्यतनस्य पूर्वोदिकस्थे स्थानाम-
स्थाने द्वारे, स्वा० ४ उगा २ उ० ।

देवदारु-देवदारु-न० । गन्धाङ्गनेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५
उ० । देवानां प्रियं दारु यस्य तत्काष्ठचन्दनस्य देवप्रियत्वात् ।
स्वनामस्थाने वृक्षे, अथ पुमानप्यत्र-“ अमुं पुरं पश्यसि देव-
दारुम् । ” वाच० ।

देवद्वीप-देवद्वीप-न० । बहुद्वीपके लताविशेषे, प्रका० १ पद ।

देवदिम्ब-देवदत्त-पु० । राजगृहे नगरे धननाम्नः सार्धवाह-
स्य ज्ञायां भार्याया च जाते स्वनामस्थाने पुत्रे, ज्ञा० १ श्रु०
२ अ० । देवप्रसादात्कृत्तपु सुत्रसाया द्वाविंशत्पुत्रेषु, आ० क० ।

देवदीव-देवद्वीप-पु० । स्वनामस्थाने द्वीपे, जी० ।

देवदीवे दो देवा महिर्गुहीया-देवभद्रा, महाभद्रा ।

“ देवे तु जने ! दीवे किं समचक्रवालसन्धिः, विसमचक्र-
वात्तसन्धिः ? गोयमा ! समचक्रवालसन्धिः, नो विसमचक्रवा-
लसन्धिः । देवे न भते ! दीवे केवस्य चक्रवात्तविषयत्वेण केव-
इव परिकल्पेण पञ्चता ? गोयमा ! असत्त्वज्ञाऽजोयणसयस-
हम्साऽऽचक्रवालविषयत्वेण असत्त्वज्ञाऽजोयणसयसहम्सा-
ऽपरिकल्पेण पञ्चते, से गुं पमाए पञ्चमचक्रवेड्याण एगण
वणत्वेण परिकल्पते । ” सुगम, तत्र एकया पञ्चमचक्रवेडिकया
अष्टयोजनच्छ्रयजगत्पुपरि जाविन्थेति दृष्टव्यम् । एवमेकेन वन-
खण्डेन च । इदं तु सूत्रं बहुषु पुस्तकेषु न दृश्यते, केपुचित् न-
देवात्पत्तिदेश इति लेखितम् । ‘ कइ न जने ’ इत्यादि कति ज-
दन्त ! देवस्य द्वीपस्य चारणिं प्रज्जतानि ? भगवानाह गौतम ! च-
त्वारि चारणिं प्रज्जतानि । तद्यथा-“ विजयवैजयन्तजयन्तमपरा-
जित । ” “ कइ न जने ! दीवस्स दीवेत्यादि । ” क भदन्त ! देवस्य
द्वीपस्य विजय नाम द्वारं प्रशमनं ? भगवानाह गौतम ! देवद्वीप-
पूर्वार्द्धपर्यन्ते देवसमुद्रपूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि अत्र एतस्मिन्-
वकाशे विजय नाम द्वारं प्रज्जतं, प्रमाणं वर्णकश्च जम्बूद्वीपवि-
जयद्वारवत्, नामान्वर्थमूत्रमपि तथैव । ‘ कइ न जने ! इत्यादि । ”
क भदन्त ! विजयस्य विजया नाम राजधानी प्रज्जता ? जगया-
नाह गौतम ! विजयस्य द्वारस्य पश्चिमदिशि तिर्यगमस्ययानि

योजनशतसहस्राण्यवगाह्य अत्रान्तरे विजयस्य विजया नाम राजधानी प्रकृता । सा च जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपतिविजयस्य देवस्यैव वक्तव्या । एव वैजयन्तजयन्तापराजितद्वारवक्तव्यता-
ऽपि भावनीया, ज्योतिष्कवक्तव्यता सर्वाऽप्यसम्बन्धेयतया वक्त-
व्या, नामान्वर्थचिन्तायामपि (दो देव स्ति) प्रकृतदेवमहाजद्वौ
वक्तव्यौ । शेष सर्वमरणार्हापवत् * । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

देवदूय-देवदूय-न० । जिनवरस्य स्कन्धे सयमग्रहणावसरे सु-
रपतिर्यत्सुरदूय मुञ्चति, तस्यावस्थानस्य मान प्रसाद्यमि-
ति प्रश्ने, उत्तरम्- त्रीकासमये देवेन्द्रमुक्तजिनवरस्कन्धस्थदेव-
दूयस्यावस्थानकालनियममाश्रित्य सप्ततिशतस्थानकानुसा-
रेण श्रीवीरस्य साधिकं वर्षं यावच्छेषाणां च तीर्थकृता जा-
घञ्जीय देवदूयावस्थानकालमान श्रीवीरवदिति ज्ञेयमिति ।
१३५ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

देवदूयजुगल-देवदूययुगल-न० । देववस्त्रयुग्मे, जी० ३ प्रति०
४ उ० ।

देवदेव-देवदेव-पु० । इन्द्रेषु, तीर्थकरेषु च । आ० चू० ५ अ० ।

देवदेवमहिय-देवदेवाधिक-पु० । इन्द्रादप्यधिके तीर्थकराऽऽदौ,
आ० चू० ५ अ० ।

देवदेवमहित-पु० । देवाधिदेवपूजिते जिने, आ० चू० ५ अ० ।

देवदोणी-देवदोणी-स्त्री० । स्वदयाम, "साधमियत्थलीसु"।
नि० चू० १ उ० ।

देवपंचिंदियसंसारसमावन्नजीव-देवपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्न-
जीव-पु० । पञ्चेन्द्रियमसारसमापन्नजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

देवपडिक्खोभ-देवप्रतिकोभ-पु० । तम काये, " देवपडि-
क्खोभे वा ।" देवप्रतिकोभ इति वा, तत्त्वोभहेतुत्वात् । भ०
६ श० ५ उ० ।

देवपरिधारण-देवपरिचारण-न० । श्रीविजयराजगणिकृतप्रश्न-
स्तोत्रे च यथा-शक्राऽऽदयो देवाः सन्नेग कर्तुकामाः । वे-
वल्लोकविमाने देवीभिः परिचाराण कुर्वन्ति, विमानावस्थत्र वा
तटाश्रित्य प्रसाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-शक्राऽऽदयो देवा देवलो-
के स्वस्वसुवर्मसभायां देवीभिः सह परिचारणं न कुर्वन्ति, तत्र
माणवकवैत्यस्तम्भसमुज्ज्वलजिनद्रुपाशतनाभयादिस्थभि-
प्रायः । प्रकृतिदशमशतकपञ्चमोद्देशकेऽस्तीत्युपलक्षणत्वादन्यत्र
सिद्धाऽऽयतनव्यतिरिक्तस्थाने परिचारणा कुर्वन्तीति सम्भाव्यते
इति । १०॥ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

देवपरिसा-देवपरिपत्-स्त्री० । देवपरिवारे, श्री० ।

देवपर्वय-देवपर्वत-पु० । जम्बूमन्दरपश्चिमस्थे सीताया महा-
नद्या उत्तरकुलस्थे स्वनामख्याते वल्लभकारपर्वते, स्था० ४
ठा० २ उ० । जी० स्था० । पश्चिमवनस्तरुवेदिकान्त्यविजयान्या
पूर्वस्थे स्वनामख्याते पर्वतयुगले च । "दो देवपर्वया ।"
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

देवपुत्तय-देवपुस्तक-न० । देवलोकपुस्तकेषु किलिपीकृतम-
स्ति, किमभिधानं तत्र शास्त्रमिति प्रश्ने, उत्तरम्-देवलोकपु-

* पुस्तके मूलपाठो नोपलभ्यते ।

स्तकेषु लिप्यकरणं तत्रान्यव्यवहारमाश्रित्य संभाव्यते, तदभि-
धानं तु कुत्रापि दृष्टं नास्तीति । ७३ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

देवपूयाङ्गाय-देवपूजादिज्ञात-न० । देवताचनप्रभृत्युदाहरणे,

पञ्चा० २ वि० । देवपूजास्नात्रनष्ट्य (१) तेषानन्तर आरुह्य आ-
रुह्युत्तारणमङ्गलप्रदीपाऽऽदिकृत्य कुर्वन्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तर-
म्-तथाकरणेऽधुना प्रवृत्तिर्न दृश्यते, निषेधस्तु शास्त्रे दृष्टो ना-
स्तीति क्वचिद्देशविशेषे तत्कुर्वन्तीति । १५४ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

देवपहसूरि-देवप्रभसूरि-पु० । स्वनामख्याते आचार्ये, दर्श० ५

तथ । स च विचारसारप्रकरणकृतः प्रद्युम्नसूरेगुरुः । पञ्चप्रभसू-
रेगुरुः । द्वितीयोऽपि मुनिचन्द्रसूरिशिष्य ताराचन्द्रगुरुः, तेन
च पारमवचरित्रमहाकाव्यं मृगावतीचरित्र चेति ग्रन्थौ रचि-
तौ । तृतीयोऽपि विक्रमसंवत् १२६४ वर्षे मुनिसुव्रतचरित्र-
कारकस्य पञ्चप्रभसूरेगुरुगसीत् । जै० ६० ।

देवपिय-देवप्रिय-पु० । वसन्तपुरे स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, ग०
२ अधि० । (तत्कथा 'खुल्लक' शब्दे तृतीयभागे ७५४ पृष्ठे
दृश्यते)

देवपडिक्खोभ-देवपरिक्षोभ-पु० । तमस्काये, " देवपडि-
क्खोभे वा ।" देवानां परिक्षोभहेतुत्वादिति । भ० ६ श० ५
उ० । स्था० ।

देवपडिक्ख-देवपरिघ-पु० । देवानां परिघ इवार्गवेव दुर्भेद्य-
त्वाद्देवपरिघ इति । ज० ६ श० ५ उ० । तमस्काये, ज० ६ श०
५ उ० । स्था० ।

देवजद-देवजद-पु० । देवद्वीपस्थे स्वनामख्याते देवे, च० प्र०
२ पाहु० । सू० प्र० । त्रैवगच्छस्थे ज्ञवनेन्द्रसूरिशिष्ये स्वनाम-
ख्याते मणिनि, वृ० ।

त्रैवगच्छमधिकृत्य-

"तत्र श्रीज्ञवनेन्द्रसूरिसुगुरुर्भूषण नामुर-
ज्योतिः । सद्गुणरत्नरोहणगिरि कालक्रमेणाजवत् (८)
तथायाम्बुजमरुत समभवत् पक्षद्वयीशुद्धिमा-
श्रीरक्षीरसहकृद्गुणगुणत्यागप्रहेवाऽऽहत ।
कालुष्यं च जमोद्भव परिहरन् दूरे सन्मानस-
स्थायी राजमरालवक्त्रणिवर श्रीदेवः प्रचु ॥ ए ॥"
वृ० ६ उ० । ध० २० । ग० । द्वितीयोऽप्येतन्नामा रुद्र-

पालीयगच्छस्थापकस्याभयदेवसूरे शिष्य प्रमानन्दसूरेगुरुः,
स च विक्रमसंवत् १२९६ मिते आसीत् । तृतीयश्च च-
न्द्रगच्छे मन्नेश्वरसूरिशिष्य, स विक्रमसंवत् १२४२ वर्षे
आसीत्, यन्निष्पत्तेन सिद्धिसेनेन प्रवचनसारोद्धारटीका र-
चिता । चतुर्थश्च खरतरगच्छे प्रसन्नचन्द्राचार्यस्य शिष्य विक्र-
मसंवत् ११६८ वर्षे विद्यमान आसीत्, येन पार्श्वनाथचरित्र
संवेगरङ्गमाला वीरचरित्र कथारत्नकोशश्चेत्यादयोऽनेके ग्रन्था
रचिताः । पञ्चमश्च चन्द्रसूरे शिष्यस्तत्कृतसद्गुहिणीटीकाकृ-
त् । जै० ६० ।

देवमड-देवमति-स्त्री० । स्वर्गिचतुर्थे, ज० ३ वक्र० ।

देवमहाजद-देवमहाजद-पु० । देवद्वीपस्थे स्वनामख्याते देवे,
सू० प्र० १६ पाहु० । च० प्र० । जी० ।

देवमहावर-देवमहावर-पु० । देवसमुद्रस्थे स्वनामख्याते देवे,
सू० प्र० १६ पाहु० । च० प्र० । जी० ।

देवय-देवत-न० । देवतैव देवतम् । स्था० ३ ता० १ उ० । देवे,
जा० १ शु० १ अ० । दशा० । भ० । औ० । आव० । ओघ० ।
आ० म० । परमदेवतायां च । च० प्र० १८ पाहु० ।
देवया-देवता-स्त्री० । रागाऽऽदिदोषरहिते, (विशे०) जिननाय-
के, धर्माऽऽचार्ये, पञ्चा० १ विव० । प्रति० । इन्द्राऽऽदिदेवेषु,
प्रति० । स्था० । ओघ० ।

देवयाणाम-देवतानामन्-न० । देवताभिधायके नामनि, अनु० ।
से किं तं देवयाणामे ? । देवयाणामे अणोगविहे पणत्ते ।
तं जहा-अग्निदेवताहिं जाप् अग्निप् अग्निदिसे अग्निसम्मे
अग्निधम्मे अग्निदेवे अग्निदासे अग्निमेणे अग्निरक्त्वप् ।
एवं सव्वनखत्तदेवतानामा जाणिअव्वा ।

एत्य पि संगहणीगाहाओ-

“अग्नि पयावइ मोमे, रुदो अदिती विहस्मई सपे ।
पिति जग अज्जम सविआ, तद्वा वाऊ अ इदमी ॥ १ ॥
मित्तो इंदो निरती, आओ विस्सो अ वंभ विण्हू अ ।
वसु वरुण अय विवट्ठि, पूमा अग्गी जमे चेव ॥ २ ॥”
से तं देवतानामे ।

(से किं तं देवयाणामे इत्यादि) अग्निदेवतासु जातः-अ-
ग्निः । एवमग्निश्चातीत्यपि । नक्षत्रदेवतानां सग्रहार्थमग्नी-
त्यादिगाथाद्यतत्र कृत्तिकानक्षत्रस्याधिष्ठाता अग्नि, रोहिण्या
प्रजापतिः, एव मृगशिर प्रभृतीनां क्रमेण-सोमो रुद्रोऽदिति,
बृहस्पतिः सर्वं पितृभग, अर्यमा सविता त्वष्टा वायुः, इन्द्राग्नी
मित्रः, इन्द्र निर्ऋतिः, अश्विनः, विश्वः, ब्रह्मा विष्णुः, वसु, वरुण,
अजः, विवर्द्धि । अस्य स्थानेऽन्यत्र अहिर्बुध्न पठ्यते । पृथा,
अग्निः । यमश्चैवेति । (से तं देवतानामे) अनु० ।

देवयाणिओग-देवतानियोग-पु० । देवतोदेशे, पञ्चा० १६
विव० ।

देवयाणिहाण-देवताप्रणिधान-न० । सर्वक्रियाणां फलनि-
रपेक्षतयेश्वरसमर्पणक्षणे ईश्वरप्रणिधाने, द्वा० २२ ता० ।

देवयाभिओग-देवताभियोग-पु० । देवपरतन्त्रतायाम्, उपा०
२ अ० ।

देवयाहिमुत्ति-देवताधिमुक्ति-स्त्री० । बुद्धकपिलाऽऽदिदेवता-
विशेषभक्तौ, घ० १ अधि० ।

देवर-देवर-पु० । ‘देवर’ शब्दार्थे, प्रा० १ बाद ।

देवरण-देवारण्य-न० । देवानामरण्यमिव वलाङ्गुलेन नाशन-

त्वाद्य म देवारण्यमिति । तमस्काये, स्था० ४ ता० १ उ० ।

देवरण-देवरण-न० । सौभाग्यजन्या नगर्याः सहिरुत्तर-
पश्चिमाया दिशि स्थिते स्वनामख्याते स्थाने, विपा० १
शु० ४ अ० ।

देवराय-देवरान-पुं० । देवेषु कान्तिवर्धनगुणैः राजमाने, कल्प०
१ अधि० १ क्षण । उपा० । इन्द्रे, आव० ४ अ० । को-
शज्ञाविषये कस्मिंश्चिद् ग्रामे स्थिते स्वनामख्याते बुद्धम्यनि
परमश्रावके, पि० ।

देवराद्-पु० । देवेन्द्रं, “देवीभिरिव देवराद् ।” आ० फ० ।

देवरायकुंजरवरप्पमाण-देवराजकुंजरवरप्रमाण-पु० । देवरा-
जो देवेन्द्रस्तस्य कुंजरो इस्ती तद्द्वं वर शास्त्रोक्त प्रमाण
वेहमान यस्य स तथा । देवराजइस्तिशरीरप्रमाणसदृश-
प्रमाणशरीरे, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

देवल-देवल-पु० । मुनिभेदे, व्यासशिष्ये, धौम्यस्य ज्येष्ठ-
भ्रातरि, देवान् जीविकार्थं लाति लाकः । देवापजीविनि, स्था-
र्थे कन् । अत्रैवार्थे, “देवकोपोपजीवी च, नाम्ना देवलको भ-
वेत् ।” इत्युक्ते धिमे, वाच० । सूत्र० ।

देवलासुय-देवलासुत-पु० । उज्जयिनीनृपे, आ० फ० । आ० न्यु० ।

देवलोग-देवलोक-पु० । देवानामिन्द्रादीनां लोकः स्थानम् ।
सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० । सौधर्माऽऽदिषु द्वादशसु लोकेषु,
सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । भ० ।

कइविहा णं जेतं ! देवलोगा पणत्ता ? । गोयमा ! चउवि-
हा देवलोगा पणत्ता । तं जहा-जवणवामी, वाणमंतरा,
जोइसिया, वेमाणिया । भेणं भद्रणवासी दसविहा, वा-
णमतरा अट्ठविहा, जोइसिया पंचविहा, वेमाणिया दुविहा ।
भ० ५ श० ए उ० ।

देवलोकं मिथ्यात्विदेवदेवीनां क आचार इति प्रश्ने, उत्तरम्-
यथा सम्यक्दृशा सिद्धाऽऽयतनेषु जिताश्चानाऽऽदिप्रवृत्तरूप
आचारस्तथा मिथ्यादृशा तत्रैव वर्तमानानां आदिप्रतिमापुज-
नाऽऽदिरूपः सजायत इति । एए प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

देवलोगगमण-देवलोकगमन-न० । सुकुलप्रसागतौ, स० ७
अङ्ग० ।

देवलोगसमाण-देवलोकसमान-वि० । देवलोकसदृशे, दश०
१ न्यु० ।

देवलोय-देवलोक-पु० । ‘देवलोग’ शब्दार्थे, सूत्र० १ शु० २
अ० ३ उ० ।

देवलोगगमण-देवलोकगमन-न० । ‘देवलोगगमण’ शब्दार्थे,
स० ७ अङ्ग० ।

देवलोयममाण-देवलोकसमान-वि० । ‘देवलोगसमाण’ श-
ब्दार्थे, दश० १ न्यु० ।

देववन्दनविधि-देववन्दनविधि-स्त्री० । देवस्तवनविधौ, ध० २० ।
(अस्य व्याख्या ‘वन्दन’ शब्दे) विंशतिस्थानाऽऽदिषु देववन्दन
मुख्यस्त्रिकां विना घटने । न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-मुख्यदृष्ट्या मु-
ख्यस्त्रिकां विना देववन्दन न घटने । २०३ प्र० । सेन० ३
उल्ला० । पदगणनमेकवारदेववन्दन वा विस्मृत द्वितीयदिने
पारणात् प्राक् तत्करोति यदि तदा शुद्ध्यति, न चेति प्रश्ने,
उत्तरम्-प्रथमदिने विस्मृतपदगण न एकशो देववन्दन वा
द्वितीयदिने पारणकरणादवगच्छिपूर्व्यादि महत्कारण वि-
ना न शुद्ध्यति, क्रियमाण तु दृश्यत इति आह्वानां, यतीनां
तु तन्नियमो ज्ञाता नास्तीति । ३०६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
तथा श्रीवीरहीरसूरीणां प्रतिमाऽग्रे यो देवान् पन्दते, स वा-
सङ्गेप कृत्वा, अन्यथा वेति प्रश्ने, उत्तरम्-श्रीगुरुप्रतिमाग्रे
देवा वन्दिता न शुद्ध्यन्ति, यदि च तीर्थदृष्टप्रतिमा चाक्षेप-
ता भवति पट्टाऽऽदी, तदा तदग्रे वासङ्गेप कृत्वा देवा व-

न्दिता. शुद्धयन्तीति । १५४ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । पौषधिके त्रिसन्ध्य विस्तरेण देवा वन्द्यन्ते, तदक्षराणि क्व सन्ति, मध्याह्ने देववन्दना तु सामाचारीपौषधविधिकरणाऽऽदिपु दृश्यते इति प्रश्ने, उत्तरम्-यद्यपि पौषधिकश्चाद्याना सामाचार्यादिपु मध्याह्ने एव वन्दनं दृश्यते, तथाऽपि “ पण्डिकमत्रो गिहिणो वि हु, सगवेला पच वेला इअरस्स । पुआसु तिसक्कासु अ, होइ तिवेला जहन्नेण ” ॥१॥ इत्याद्यक्षरवशात्त्रिकालपूजास्थानीयत्वेन परम्परागतत्वेन च त्रिकाल देववन्दन युक्तिमदेवेति । २९ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

देवन्नर-देवन्नर-पु० । देवसमुद्रे, स्वनामख्याते देवे, सू० प्र० १६ पाहु० । च० प्र० । जी० ।

देववायग-देववाचक-पु० । नन्द्यध्ययनकर्त्तरि दूष्यगणेशिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, न० ।

देवविग्रहगङ्-देवविग्रहगति-स्त्री० । देवानां नाकिनां विग्रहान् क्षेत्रविभागानातिक्रम्य गतिर्गमन देवविग्रहगतिः । स्थिति-निवृत्तिलक्षणायामुच्चक्ररूपायां विहायोगतिकर्म्मणाऽऽपाद्याया वा गतौ, स्था० १० ठा० ।

देवव्यूह-देवव्यूह-पु० । देवानां व्यूहः साङ्गामिकव्यूह इव यो दुरधिगमत्वात्स देवव्यूह । सागराऽऽदौ, स्था० ४ ठा० २ उ० । भ० ।

देवसऽ-देवस्मृति-स्त्री० । “ नमो वीअरायाण सव्वएणूण तेलो-क्कपूइआण जहन्तिअवत्सुवाइण । ” इत्यादिरूपे जिनस्मरणे, ध० २ अधि० ।

देवसंघ-देवसङ्घ-पु० । देवसमुदाये, औ० ।

देवसंसारविउस्सग-देवसंसारव्युत्सर्ग-पु० । संसारव्युत्सर्गभेदे, औ० ।

देवसविखय-देवसाक्षिक-त्रि० । देवताः साक्षिणो यत्र तदेवसाक्षिकम् । देवसाक्षिमिति प्रत्याख्यानाऽऽदौ, पा० ।

देवससृत्ति-देवसंज्ञप्ति-स्त्री० । देवसंज्ञतेर्देवप्रतिवाधना या सा तथा । प्रव्रज्याभेदे, स्था० १० ठा० । “ उदायणसद्योही पजावाइ देवससृत्ती । ” प० जा० । प० चू० ।

देवसस्रिवाय-देवसन्निपात-पु० । देवानां भुवि समवतारे, “ ति-हिं ठाणेहिं देवसस्रिवाय सिया । त जहा-अरहतेहिं जायमाणे-हिं अरहतेहिं पव्वयमाणेहिं अरहताण णाणुप्पयमहिमासु, एव देवुक्कलियादेवकहकहए । ” स्था० ३ ठा० १ उ० । (अ-र्हता परिनिर्वाणमहिमासु देवसन्निपातो ‘ लोमुज्जोय ’ शब्दे) देवानां सन्निपात समागमो रमणीयत्वाद्यत्र स तथा । देवस-मागमापेते शिलापट्टकाऽऽदौ, भ० २ श० १ न० । देवसङ्घाते च । रा० ।

देवसत्त-देवशप्त-पु० । नपुसकभेदे, ग० १ अधि० । प० भा० । “ देवेहिं सत्तो देवसत्तो । ” प० चू० ।

देवममुद्द-देवसमुद्र-पु० । स्वनामख्याते समुद्रे, “ जत्थ देवोदे ममुद्दे दो देवा महन्टिया देववरा देवमहावरा । ” देव समुद्रो वृ-त्तो वज्रयाऽऽकारसंस्थानसंस्थितो यावत् परिक्रिप्य तिष्ठति, अ-त्राऽपि समचक्रवालाऽऽदिखूत्राणि तथैव, नवरदेवोदकस्य स- ६५७

समुद्रस्य विजयद्वारं देवोदकममुद्रपूर्वार्कपर्यन्ते नाम द्वीपपूर्वार्द्ध-पश्चिमदिशि, अत्रेति वक्तव्यम्-राजधानी विजयद्वारस्य पश्चिम-दिशि देव समुद्र तिर्यगसंख्येयानि योजनशतसहस्राणि अव-गाह्य वक्तव्या । एव वैजयन्तजयन्तापराजितद्वारवक्तव्यताऽपि ज्ञावनीया, नामान्वर्थचिन्तायामपि देववरदेवमहावरौ देवौ, शेष तथैव यथा देवो द्वीप । जी० ३ प्रति० ।

देवसम्मग-देवशर्मन्-पु० । कार्त्तिकपट्टयनगरासन्ने कस्मिंश्चिद् ग्रामे स्थिते गौतमप्रतिवोधिते (त०) स्वनामख्याते ब्राह्मणे, उक्त० १३ अ० । आ० चू० । कल्प० । आ० म० । जम्बूद्वीपे पेरवते वर्षे अस्यामेवोत्सर्पिण्या जाते देवसेनापरनामके स्व-नामख्याते एकादशे तीर्थकरे, स० ।

देवसयणिज्ज-देवशयनीय-न० । देवशय्यायाम्, जी० ।

तीसे णं मणिपेढियाए उप्पि एत्थ णं एगे महं देव-सयणिज्जे पएणत्ते, तस्म णं देवसयणिज्जस्स अयमेतारूवे वएणावासं पएणत्ते । तं जहा-नाणामणिमया पेढीपादा सो-वक्षिया पादा नाणामणिमया पायसीया जंबूण्डमयातिं ग-त्ताइं वइरामया सयी नानामणिमए वेज्जे रयतामया तूली डो-हियक्खमया विव्वोयणा तवणिज्जमई गंभोवहाणिया, से ए देवसयणिज्जे साङ्गिणवट्टिए ण्हओ विव्वोयणे ण्हओ उएणए मज्जणए गर्जारे गंगापुञ्जिणवाट्टुउद्दालसाङ्गिसए उवचितखोमण्डुगुण्डपट्टपणित्थयणे सुविररयत्ताणे रत्तंसुय-संबुने सुरम्मे आईणगरुत्तवूरणवणीयतूणफासमउए पा-सातीए । जी० ३ प्रति० ।

देवसिअ-दैवासिक-त्रि० । दिवसेन निर्वृत्तो दिवसपरिणामो वा दैवासिक । दिवसमये, आव० ४ अ० । ध० । प्रव० । आ० म० । आ० चू० । स्त्रिया डीप् । दिवसे जवा दैवासिकी । दिवसमवायाम्, औ० । प्रतिक्रमणभेदे, (तद्वक्तव्यता ‘ पण्डि-क्रमण ’ शब्दे वक्ष्यते)

देवसीह-देवसिंह-पु० । मथुरानगरस्ये स्वनामख्याते श्रमणोपा-सके, ती० ए कल्प ।

देवमुंदर-देवमुन्दर-पु० । सोमतिलकसूरिशिष्ये स्वनामख्याते सूरौ, ग० ४ अधि० । स च विक्रमसंवत् १४४७ मिते तपागच्छे विद्यमान आसीत्, विक्रमसंवत्-१३६६मितेऽस्य जन्म, विक्रमस-वत्-१४०४ मिते दीक्षा, विक्रमसंवत्-१४२०मिते सूरिपट्ट, ज्ञान-सागरकुशमएकनगुणरत्नमोमसुन्दराश्चेति शिष्यास्तस्याऽऽसन् । जै० ३० ।

देवमुय-देवश्रुत-पु० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे स्वनामख्याते पट्टे भविष्यति जिने, प्रव० ७ द्वार । तथा पट्ट देवश्रुतजिन वन्दे । ” प्रव० ४ द्वार । ती० ।

देवसूरि-देवसूरि-पु० । म्याडादरत्नाकर- (रत्ना० १ परि०) जीवानुशासनवृत्तिकारके, जीवा० ३६ अधि० । एतस्य महात्मन सक्रिसमितिवृत्तम्-गुर्जरदेशे मटाहत्तग्रामे देवनागशृङ्गपते-जिनदेव्या भार्याया पूर्णचन्द्रस्वप्नसूचित सुतो जज्ञे, स्वप्ना-नुसारेण पूर्णचन्द्र इति नाम्ना प्रसिद्धिमगमत् । भृगुकच्छपु-

रे विक्रमसंवत्-११५२ वर्षे मुनिचन्द्रसूरिपार्श्वे दीक्षां जग्राह । तदानीं रामचन्द्र इति नाम लेभे, पश्चात्तर्कव्याकरणसाहित्याऽऽद्यनेकशास्त्रेषु परिनिष्ठां प्राप्य विक्रमसंवत्-११७४ सूरिपदं महैव च तेन देवसूरिरिति नाम लब्धम् । ततः क्रमेण धवत्रकपुरे उदयश्रेष्ठिकारितर्कमन्धरस्वामिप्रतिमां प्रातिष्ठिपत्, अणहिल्लपुरपट्टने बाहुरुथावकस्य वीरप्रभुप्रतिमामस्थापयत् । नागपुरराज सिद्धराजाऽऽक्रान्तममोचयत् । कर्णारकदेशे कर्णावत्या नगर्या गत्वा कुमुदचन्द्र नाम वादप्रसिद्ध दिगम्बराऽऽचार्यं वादे आहूय अणहिल्लपुरपट्टने सिद्धराजसमक्षं तं पराजिभ्ये । ततः सतुष्टेन सिद्धराजेन तस्मै दीनारलक्षं दातुमुत्सृष्ट, किं तु तेन निष्परिग्रहेण नाङ्गीकृतमिति तत्रैव श्रीक्रष्णमठेवचैत्य तद्द्रव्येण कर्तितम् । विक्रमसंवत्-१२२६ वर्षेऽयं देवसूरिर्देवलोकमगमत् । जै० ६० । जी० । मुनिचन्द्रसूरिशिष्ये रत्नप्रसूरेर्गुरौ स्वनामख्याते आचार्ये, रत्ना० ८ परि० । 'यैरत्नस्वप्रजया, दिगम्बरस्याऽर्पिता पराभूतिः । प्रत्यक्त विबुधानां, जयन्तु ते देवसूरयो नव्याः ॥२॥' निर्जितजुर्जयपरप्रवाढाः श्रीदेवसूरिपादाः । न्या० । सामन्तजट्सूरिशिष्ये स्वनामख्याते सूरौ, ग० । सर्वदेवसूरैर्गुरौ स्वनामख्याते सूरौ, ग० ।

वृद्धगच्छमधिकृत्य-

"अजवत्तत्र प्रथम, सूरि श्रीसर्वदेवाऽऽह ॥ २१ ॥

रूपश्रीरिति नृपति-प्रदत्तविरुद्धोऽयं देवसूरिरभूत् ।

श्रीसर्वदेवसूरि-जैत्रे पुनरेव गुरुचन्द्र ॥२२॥" ग० ४ अधि० ।

देवसेन-देवसेन-पु० । देवा सेना यस्य, देवाधिष्ठिता वा सेना यस्य स देवसेन इति । शतद्वारनगरस्थे महापद्मापरनामके स्वनामख्याते नृपे, "तस्मै महापउमस्मै रत्नो दत्त्वे विनामधिजे नविस्स देवमेणे त्ति ।" स्या० ६ ठा० ज० । (एतच्छ्रव्यता 'महापउम' शब्दे वक्ष्यते) ऐरवतवर्त्तमानजिनेषु स्वनामख्याते पोरुशे जिने, प्रव० ७ द्वार । नारने वर्षे भविष्यजिनस्य विमलवाहनस्य पूर्वभवजीवे, "देवमेणो विमलवाहणो तित्थयरो ।" ती० २० कल्प । नयचक्रग्रन्थकारके स्वनामख्याते दिगम्बरगऽऽचार्ये, "जयमेव समादिष्ट, नयचक्रेऽपि तत्कृता ।" द्रव्या० ८ अध्या० । तज्जन्म विक्रमसंवत्-६५१ वर्षे रामसेनस्य स शिष्यः, तेन दर्शनसारभावसग्रहतत्वनाराऽऽराधनासारधर्मसग्रहाऽऽज्ञापपद्धत्यादयो ग्रन्था विरचिता । जै० ६० । जटिलपुरनगरे नागस्य गृहपतेः सुलसानामभार्यायामुपजे स्वनामख्याते पुत्रे, स चारिष्टनेमेरुनिके प्रवृत्त्य शत्रुऽजये मिरु इत्यन्तरुद्रशाना पञ्चमेऽध्ययने सूचितम् । अन्त० १ वग १ अ० ।

देवमेणगणि-देवमेनगणिन्-पु० । यशोभञ्जसूरिशिष्ये पृथ्वीचन्द्रगुरौ, तेन च पर्युपणक्तपटिप्पणो नाम ग्रन्थो विरचितः । जै० ६० ।

देवस्मपरिजोग-देवस्वपरिजोग-पु० । देवस्वस्य जिनविश्वानिर्मापणार्थं कलितत्वेन जिनदेवस्यस्य परिजोगो नृकण देवस्वपरिभोग । जिनदेवद्रव्यभङ्गणे, उपचारात्तद्वेतुक कर्म देवस्वपरिभोग । तद्वेतुके कर्मणि च । पञ्चा० ५ विव० ।

देवा-देवा-स्त्री० । दिव० अच् । पञ्चवारिण्या लतायान्, असन्पण्या च । वाच० । प्रा० ।

देवा-देवादि-पु० । देवाऽऽदियोगादेवाऽऽदि । जिने, "देवा इ समणे नगव महावीरे ।" रा० ।

देवादेव-देवातिदेव-पु० । देवान् शेषानतिक्रान्ताः पारमाथिकदेवत्वयोगादेवातिदेवा । पञ्चविधजव्यस्यदेवाऽऽदिदेवभेदे, म० १२ श० ६ उ० ।

देवाउय-देवाऽऽयुप्-न० । देवानामायुष्कर्मणि, "चउहिं ठाणोहिं जीवा देवाउयत्ताए कम्म पगरैते । त जहा-पगइमइयाए, विणीययाए, साणुकोसयाए, अमच्चारियाए ।" स्या० ४ ठा० ४ उ० ।

देवागमण-देवाऽऽगमन-न० । यद्यपि सुराणामचिन्त्यशक्या सर्वत्राऽऽगमनशक्तिरस्ति, तथापि सिद्धान्ते सुराणामागमनप्रयोः निर्याणमार्गेणोक्तं दृश्यते इति । ४६ प्र० । सन० १ चल्हा० ।

देवाजीव-देवाऽऽजीव-वि० । देव देवं प्रतिमाद्रव्यमाजीवति । जीव अण् । पुजादौ, न० ।

देवाणंद-देवाऽऽनन्द-पु० । ऐरवते वर्षे भविष्यति चतुर्विंशतितमे स्वनामख्याते जिने, स० । "देवाणंदे य अरहा, समाहिं पडिडिसतु मे ।" ति० ।

देवाणंदसूरि (ण)-देवानन्दसूरिन्-पु० । जयदेवसूरीन्द्रशिष्ये स्वनामख्याते सूरौ, ग० ४ अधि० ।

देवाणंदा-देवानन्दा-स्त्री० । ब्राह्मणकुण्डग्रामे कोनालसगोत्रस्य ऋषभदत्ताभिधानस्य ब्राह्मणस्य जालंधरायणसगोत्रायां भार्यायां महावीरस्वामिनो मातरि, आचा० २ श्रु० ३ चू० १ अ० । पुरन्दराऽऽदिष्टेन हरिनैगमोपदेवेन यदुदरात् त्रिशलाभिधानाया राजपत्न्या उदरसकामेन जगवतो महावीरस्य कृतम् । स्या० १० ठा० । (एतच्च 'महावीर' शब्दे स्फुटीभव्यति)

इह खलु जंबुद्वीपे दीपे भारहे वासे दाहिणधरहे दाहिणमाहणकुंरपुरसन्निवेशसि उसनदत्तस्स माहणस्स कोनालमगोत्तस्म देवाणंदाए माहणीए जालंधरायणसगोत्ताए सीहजवचूणं अप्पाणेण कुञ्जि मि गवन् वक्कंते समणे भगवं महावीरे । आचा० २ श्रु० ३ चू० १ अ० । स० । आ० म० । आ० चू० । कटप० ।

(देवानन्दायाः प्रवृत्त्याऽऽदिवक्तव्यता 'उसभदत्त' शब्दे द्वितीयभागे ११५३ पृष्ठे द्रष्टव्या) पक्षस्य स्वनामख्याताया पञ्चदश्यां रात्रौ, ज० ७ वत्त० । च० प्र० । कटप० । "जहा देवाणंदा पुप्फचूलाण अतिप ।" नि० १ श्रु० ४ वर्ग २ अ० । देवाणुपुव्वी-देवानुपूर्वी-स्त्री० । एकोनविंशतितमे शुभकर्मभेदे, उच्च० ३३ अ० ।

देवाणुपुव्वीए पुच्चा । गोयमा ! महत्तेणं सागरोवमसहस्मस्म एणं मत्तजाणं पट्ठिओवमस्स असंखेज्जजागृणं उ-कोमेणं दममागरोवमकोणाकोडीओ दस य वामसयाइ अवाढा । प्रज्ञा० २१ पद ।

देवाणुप्पिय-देवानुप्पिय-पु० । मरलस्वभावे, कटप० १ अधि० ३ कण । न० । रा० । विपा० ।

देवाणुजाग-देवानुभाग-पु० । अमृतवेक्रियशरीराऽऽदिशक्तियो-गे, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ४ अ० ।

देवाणुभाव-देवानुभाव-न०। कोपदण्डाऽऽदिजाते देवानां तेजो-
विशेष, सामर्थ्यं च । वाच० । रा० । स्था० ।

देवातिदेव-देवातिदेव-पु० । देवाना मध्येऽतिशयवान् देवातिदे-
व । अर्हति, स्था० ५ टा० १ उ० ।

देवारण-देवारण-न० । देवाना क्रीडास्थाने, ज्यो० ६ पा० ७ ।
तमस्काये, देवारण्यमिति वा बलवद्देवभयाद्भयतां देवानां त-
थाविधाऽऽरण्यमिव शरणभूतत्वात् । भ० ६ श० ५ उ० ।

देवावास-देवाऽऽवास-पु० । देवानां प्रवनपत्यादीनां स्थानेषु,
भ० १३ श० २ उ० । (तद्वक्तव्यता ' गण ' शब्देऽस्मिन्नेव
भाग्ने १७०२ पृष्ठे छप्यता) अश्वत्थवृक्षे, वाच० ।

देवावामन्तर-देवाऽऽवासान्तर-न० । देवाऽऽवासविशेषे, भ०
१० श० ३ उ० ।

देवावुकाक्षिया-देवावुकाक्षिका-स्त्री० । ' देवकालिया ' शब्दार्थे,
स्था० ४ टा० ३ उ० ।

देवासुरसंगाम-देवासुरसङ्ग्राम-पु० । देवासुरयुद्धे, भ० ।

अतिय णं जंते ! देवा असुरा संगामा देवा असुरा !। हंता
अतिय । देवासुरेणं भते ! संगामेसु वट्टमाणेसु किं ण तेसिं
देवाण पहरणरयणत्ताए परिणमंति ? । गोयमा ! जं
णं ते देवा तणं वा कट्ठं वा पत्तं वा सक्कं वा परासुसं-
ति, तं णं तेसिं ण देवाणं पहरणरयणत्ताए परिणमंति ।
जहेव देवाण तहेव असुरकुमाराणं ? । णो इण्ठे ममडे,
असुरकुमारा ण देवा ण णिच्च विठ्ठिविया पहरणर-
यणा पणत्ता ।

(ज ण देवा तण वा कट्ठ वेत्यादि) इह च यद्देवाना तृणा-
ऽऽद्यपि प्रहरणीय भवति तदचिन्त्यपुण्यसमाख्यत्वात्सुचुमच-
क्रवर्तिनः । स्थावामिव, असुराणा तु यन्नित्यविकुर्वितानि तानि
प्रवन्ति तद्देवापेक्षया, तेषा मन्दतरपुण्यत्वात्तथाविधपुरुषाणा
मिवेत्यवगन्तव्यमिति । भ० १८ श० ७ उ० ।

देवाहिदेव-देवाधिदेव-पु० । देवानामिन्द्राऽऽदीनामधिका देवा
पूज्यत्वाद्देवाधिदेवा इति । अष्टादशदोषरहितेषु, दर्श० १ तत्त्व ।
तीर्थकरेषु, ते च चतुर्विंशत् । स० २३ सम० । आव० । (तद्वक्त-
व्यता ' तिथ्यर ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२७४ पृष्ठे छप्यता)
भायलस्वामिगढस्थायां जिनप्रतिमाया च । भायलस्वामिगढे
देवाधिदेव । ती० ४३ कल्प । आ० क० । नि० चू० ।

देवाहिंव-देवाधिपति-पु० । देवेषु अधिपतिर्देवाधिपतिः । दे-
वेष्वधिककान्तिप्रारिणि, उक्त० ११ अ० । सूत्र० । इत्थे, सुत्र०
१ श्रु० ६ अ० ।

देविंद-देवेन्द्र-पु० । दीव्यन्तीति देवा प्रवनवास्यादयस्तेषा-
मिन्द्राः प्रभवो देवेन्द्राः । चमराऽऽदिषु, आव० ४ अ० । आ०
म० । कल्प० । ते च द्वाविंशत् । स० । द० ५० । उपा० । (त-
द्वक्तव्यता ' इद ' शब्दे द्वितीयभागे ५३५ पृष्ठे छप्यता) (दे-
वानां मनुष्यलोकगमन ' मणुस्सलोय ' शब्दे वक्ष्यते)

देविंदणाय-देवेन्द्रज्ञान-न० । देवेन्द्रोदाहरणे, पञ्चा० ।

कायवो जहसत्ति, पवरो देविंदणायणं ॥ ८ ॥

यथा हि भगवतामर्हतां जन्ममहाऽऽदिषु सुरेन्द्र सर्वविभू-
त्या सर्वाऽऽदरेण च शरीरसत्कारं विधत्ते, तच्छब्दैरप्यसौ
विधेयः ॥ ८ ॥ पञ्चा० ए विव० ।

देविंदत्थव-देवेन्द्रस्तव-पुं० । देवेन्द्रवक्तव्यताप्रतिषेधे स्वना-
मख्याते प्रकीर्णकग्रन्थभेदे, द० ५० ।

देविंदपूज्य-देवेन्द्रपूजित-पु० । देवेन्द्रा शक्ताऽऽदयस्तैः पूजि-
तेषु सम्भवचितेषु अर्हत्सु, प० सू० १ सूत्र ।

देविंदमुणीसर-देवेन्द्रमुनीश्वर-पु० । रुद्रपाक्षीयगच्छोद्भवे
सङ्गनिलकसुरिशिष्ये, स च विक्रमसवत् १४७० वर्षे विद्य-
मान आसीत्, तेन च प्रश्नोत्तररत्नमालावृत्तिनामा ग्रन्थो वि-
रचितः । जै० ६० ।

देविंदसूरि-देवेन्द्रसूरि-पु० । जगद्धन्तसूरिशिष्ये, धर्मरत्नटी-
काकारके स्वनामख्याते आचार्ये, ध० २० । देवभद्रसूरि-
शिष्ये च । धृ० ६ उ० । " वासतिण निम्न देविंदसुरी जिय-
महविहवा ज सुय गीशनाम ऊय ता हुति ।" सङ्गा० १ अधि०
१ प्रस्ता० ।

देविंदगङ्गाणुगिति-देवेन्द्राऽऽद्यनुकृति-स्त्री० । देवाधिपदेव-
दानवप्रभृत्याचारानुकरणे, पञ्चा० ६ विव० ।

देविंदोगह-देवेन्द्रावग्रह-पु० । अवग्रहते स्वामिना स्वीक्रियते
य सोऽवग्रहः । देवेन्द्रस्य शक्तस्य ईशानस्य वाऽवग्रहः । दक्षि-
णलोकात्, उत्तरे च । प्रति० । भ० । देवेन्द्रस्य लोकमध्यवर्तिरु-
चकदक्षिणार्द्धमवग्रहः । आचा० २ श्रु० १ चू० ७ अ० १ उ० ।

देविंदोववाय-देवेन्द्रोपपात-पु० । स्वनामख्याते कालिकश्रुत-
भेदे, पा० ।

देविंधयार-देवान्धकार-न० । अन्धकारभेदे, स्था० ।

तिहिं ठाणेहिं देविंधयारे सिया । तं जहा-अरिहंतेहिं
वोच्छिज्जमाणेहिं, अरिहंतपन्नत्ते धम्मे वोच्छिज्जमाणे,
पुव्वगए वोच्छिज्जमाणे ॥

देवानां भवनाऽऽदिष्वन्धकार देवान्धकार, लोकानुज्ञावादेवे-
ति, लोकान्धकारे लोकेऽपि यद्देवान्धकारमुक्तं तत्सर्वत्रान्धका-
रसद्भावप्रतिपादनायमिति । स्था० ३ टा० १ उ० ।

देविन्धि-देवर्धि-स्त्री० । त्रिधात्रिधा प्रकाराण्या पद्या देव-
र्धि । स्था० ३ टा० ४ उ० ।

देवित्थी-देवस्त्री-स्त्री० । स्त्रीभेदे, जी० २ प्रति० । (तद् वक्त-
व्यता ' इत्थी ' शब्दे द्वितीय भागे ५५५ पृष्ठे गता)

देविद्यासुय-देविद्यासुत-पु० । अनुरक्तलोचनायाः पत्न्यौ स्व-
नामख्याते उज्जयनीनृपे, आव० ४ अ० । (तद्वक्तव्यता ' सर्व-
कामविरत्तया ' शब्दे वक्ष्यते)

देवी-देवी-स्त्री० । दीव्यति, दिव अण् गौरा० ङीप् । दुर्गायाम्,
वाच० । उक्त० । " यत्प्रभावाद्वाप्यन्ते, पदार्था कल्पना यिना ।
सा देवी सविदे न स्ता-दस्तकल्पलतोपमा ॥ ३ ॥" उक्त० १
अ० । मूर्धायाम्, स्पृकाया च । देवस्य पत्नी ङीप् । देवपत्न्याम्,
वाच० । स्था० । " देवीण तावणा मुण्यव्वा ।" देवीनां सुरव-

धूनाम् । पञ्चा० २ विव० । प्रव० । राजाग्रमाहिष्याम्, व्य० ३ उ० ।
सू० प्र० । प्र० । “तस्मै ए सेणियस्स रणो भारणी नामं
देवी होत्था ।” ज्ञा० १ शु० १ अ० । (देवीवर्णक ‘राज’ शब्दे
वक्ष्यते) जम्बूद्वीपे भारते वर्षे अस्यामेवोत्सर्पिण्यां सप्तमस्या-
रनाम्नश्चक्रवर्तिन स्वनामख्यातायां मातरि, स० । आच० ।
अत्रैव दशमस्य हरिपेणचक्रवर्तिन स्वनामख्यातायां पत्न्याम्,
स० । अस्यामेवोत्सर्पिण्यामष्टादशमस्याऽरस्वामिनस्तीर्थकर-
स्य स्वनामख्यातायां मातरि, स० । प्रव० । आच० । (देवीना-
माशातना ‘आसायणा’ शब्दे द्वितीयभागे ४८३ पृष्ठे छप्या)
विप्रस्त्रीणां सुपथौ च । “देव्यस्ता विप्रयोपितः ।” इत्युक्ते । वाच० ।
तथेशाने स्नोधर्मे ज्योतिश्चक्रे व्यन्तरनिकाये असुराऽऽदिनिकाये
च प्रत्येक देवेभ्यो देवीवर्गो द्वाविंशदधिकद्वाविंशद्गुण इति
प्रज्ञापनायां महाद्वारके प्रोक्तमस्यन्यत्र तु “ तिगुणानिरुवअ-
हिआ ।” इत्यादिवचनात्सर्वसुरेभ्यः सर्वदेवीवर्गो द्वाविंशद्गुण-
धिकद्वाविंशद्गुण इत्यत्रोत्तरवचन कथं सगच्छते प्रज्ञापनायां
सनत्कुमाराऽऽदिदेवेभ्यो देवीनामधिकत्वप्रतिपादनाऽऽदि-
प्रवने, उत्तरम्-ईशानाऽऽदिपु यद्देवापेक्षया देवीनां द्वाविंशद्गु-
णत्व तदीशानाऽऽदिदेवभोग्यदेव्यपेक्षयाऽवगन्तव्यं, तेनादिका अ-
पि तत्र देव्यः सभाव्यन्ते, ताश्च सनत्कुमाराऽऽदिदेवापेक्षया
गण्यमाना द्वाविंशदधिकद्वाविंशद्गुणा ज्वन्तीति न कश्च-
न प्रज्ञापनोपादे “ तिगुणा तिरुवअहिआ चि ” गार्थोक्तजावा-
र्थयोर्मद इति । ४१ प्र० । सैन० १ उ० ।

देवीपरिमा-देवीप्रतिमा-स्त्री० । देव्या मूर्तौ, “ तत्थ रणो दे-
वीओ य पडिमा कया ।” आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

देवुकल्लिया-देवोत्कल्लिका-स्त्री० । देवानां वा तस्यैवोत्कलि-
का देवोत्कल्लिका । आ० म० १ अ० १ खण्ड । प्रव० । तत्समवा-
यविशेषे, स्या० ३ ठा० १ उ० । रा० । देवलहरौ च । स्या० ४
ठा० ३ उ० । (देवोत्कल्लिका कुत्र भवति इति ‘लोगुजोय’
शब्दे वक्ष्यते)

देवुज्जोय-देवोद्द्योत-पु० । देवप्रकाशे, स्या० ।

तिहिं ठाण्हि देवुज्जोओ मिया । त जहा-अरहंतेहिं
जायमाण्हि, अरहंतेहिं पव्वयमाण्हि, अरहंताणं णाणु-
प्पायमहिमासु । स्या० ३ ठा० १ उ० । आम० । रा० ।
(अर्हतां परिनिर्वाणमहिमासु देवोद्द्योतो भवन्ति इति ‘लॉ-
गुजोय’ शब्दे वक्ष्यते)

देवेदगाणि (ए)-देवेन्द्रगणिन्-पुं० । देवभङ्गगणिशिष्ये त-
पागच्छन्त्ये स्वनामख्याते गणिनि, देवभङ्गगणिमधिकृत्य-“ते-
पामुमौ विनेयौ, देवेन्द्रगणीन्द्रविजयचन्द्राह्वा ।” ग० ४ अ-
धि० । वृक्षगच्छीये आम्रदेवसुरिगुरौ, स च विक्रमसवत्-
११०६ मिने विद्यमान आसीत् । उत्तराध्ययनमूत्रोपरि टीका
प्रवचनमारोकारग्रन्थ आग्यानमणिकोशश्चेत्यादिका ग्रन्था
अनेन चक्रिरे, अयमाचार्यः भैरवान्तिकाशिरोमणिनाम्ना प्रसि-
द्ध । जै० ६० ।

देवेद्वन्दिय-देवेन्द्रवन्दित-पु० । देवानां श्रुत्यनपनिष्यन्तस्यो-
तिष्कवैमानिकानामिन्द्राः स्वामिनो देवेन्द्रास्तैर्वन्दितेऽहन्ति,
कर्म० २ कस० ।

देवेदसीहसूरि-देवेन्द्रसिंहसूरि-पु० । अञ्चलगच्छीये अजित-
सिंहसुरिगुरौ, एतेन जैनमेघदूताऽऽद्या ग्रन्था रचिताः । विक्रम-
सवत्-१३७१ वर्षेऽयं स्वरगमत् । जै० ६० ।

देवेदसूरि-देवेन्द्रसूरिन्-पु० । श्रीमज्जगच्छसूरितपागच्छस्था-
पकशिष्ये स्वनामख्याते सूरौ, कर्म० १ कर्म० । अयमाचार्य
विक्रमसवत्-१२७०-१३२७ वर्षाणामन्तराले आसीत्, तेन च
सटीकं कर्मग्रन्थः, आद्धट्टिनकृत्यटीकावृत्तिः, नव्यकर्मग्रन्थप-
ञ्चाशकवृत्तिः, सिद्धपञ्चाशकवृत्तिः, धर्मरत्नवृत्तिः, सुदर्शनध्र-
ष्टिचरित्र, देववन्दनभाष्य, गुरुवन्दनभाष्य, प्रत्याख्यानभाष्यम्
पभाऽऽदिदेवद्वन्द्वमानान्तस्तुति, पाक्षिकप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिरित्या-
द्यनेके ग्रन्था विरचिता । विक्रमसवत्-१३२७ वर्षेऽयं स्वरगतः ।
जै० ६० । स्वनामख्याते सूरौ च । “ कह पुण देविदसूरीहिं च-
त्तारि विवाणि अवज्जापुराओ आणीयाणि ।” ती० १२ कल्प ।
देवेसरवन्दिय-देवेश्वरवन्दित-पु० । देवेन्द्रवन्दिते, “ देवेसरव-
न्दिय च मरुदेव ।” स० ।

देव-दैव-पु० । चतुर्थे विवाहजेदे, ध० । यत्र यज्ञार्थमृत्विजः
कन्याप्रदानमेव दक्षिणा स दैव । ध० १ अधि० ।
देवोववाय-देवोपपान-पु० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे आगमिष्य-
न्त्यासुःसर्पिण्यां त्रयोविंशतितमे स्वनामख्याते भविष्यति तीर्थ-
करे, स० ।

देम-देश-पु० । दिश-अच् । जनपदे, वृ० ४ उ० । जीत० ।
स्था० । आच० । नि० चू० । रा० । मण्डले, स्या० ५ ठा० ३ उ० ।
जन्मक्षेत्राऽऽदौ, स्या० ३ ठा० ३ उ० । प्रदेशे, स्या० ३ ठा० ३ उ० ।
भ० । अनु० । प्रकारे, विशेषे । स्या० । अवयवविशेषे, स्या०
१ ठा० । जी० । अशे, आतु० । प्रश्न० । पूर्वाऽऽदिविद्वि, स्या० ७
ठा० । एकदेश, उपा० १ अ० । प्रस्तावे, विशेषे । देशः प्रस्तावा-
ऽवसरो विभागः पर्याय इत्यनर्थान्तरम् । दश० १ अ० । आ०
म० । विशेषे । ग्रामनगराऽऽदौ, द्वा० १२ अष्ट० । देशन देशः ।
कथने, विशेषे । आ० म० ।

देसकहा-देशकथा-स्त्री० । तृतीये विकथानेदे, ग० १ अधि० ।
देसकहा चउव्विहा पणत्ता । त जहा-देसविहिकहा, देस-
विअप्पकहा, देसच्छदकहा, देसनेवत्थकहा ।

तथा देशे मगधाऽऽदौ विधिविरचना जोजनमणिभूमिकाऽऽदी-
ना, श्रुज्यते वा यद्यत्र प्रथमतयेति देशविधिस्तत्कथा देशविधि-
कथा । एवमन्यत्रापि, नवर विकल्प सभ्यनिष्पात्तिः, वप्रकूपा-
ऽऽदिदेवकुलजवनाऽऽदिविशेषश्चेति । उन्तो गम्यागम्यावभागो
यथा लाट्टदेशे मातुलभगिनी गम्या, अन्यत्राऽगम्येति । नेपथ्य
स्त्रीपुरुषाणां वेष स्वभाविको विभूषाप्रत्ययश्चेति इह दोषाः ।
स्या० ४ ठा० २ उ० । आच० । दर्श० । नि० चू० । औ० ।
म० । प्रण० । आ० चू० ।

इयार्णि देसकहा-

छटं विथी विकप्पं, नेवन्थं वाट्टुविहं जणवमाणं ।

एता कथा कथिते, चतु जमला सुक्किता चउरो ॥ १२५ ॥

गाहापच्छरु तदेव ।

अगद्धस्म इमा वफ्फा-

छटो गंम विथि रय-णा चंय य च्छुज्जते य जं पुन्वं ।

सारणिक्कुरविरूपो, ऐवत्यं जोयमादीयं ॥ १५६ ॥

छदो आयारो, गम्मा जहा लामाण मावत्तुहिया, माउसस्स धूया वा गमाविह। नाम वित्थरो, रयणा णाम जहा कोसत्तावि सए आहारभूमी हरितोववित्ता कज्जति, पउमिणपत्ताइपहिं भूमी अत्थरिज्जति, ततो पुणोवयारो कज्जति, तत्रो पत्ती उविज्जति, ततो पासोहिं करोडगा कट्टारगा मकुया सिप्पी-ओ य ठविज्जति, छज्जते य ज पुव्व, जहा-कोफणे पया, उत्तराव-हे सत्तुया, अत्तेसु वा ज विसएसु डाऊण पळ्ळा अणेगभवक्ख प्पगारा दिज्जति, सारणीक्कुराईओ विक्कप्पा भएणति, ऐवत्यं भोयमादीयं भवति । भोयमा णाम-जा लामाण कज्जा सा म-रहट्टयाण जोयमा जएणति, त च लामपणित्ति इत्थिया ताव वयति, जाव परिणीया, जाव य आचएणसत्ता जाया, ततो भा-यण कज्जति, सयण मेल्लेऊण परओ दिज्जति, तप्पमिइ फिट्ठं जोयमा ।

इदणिं देसकहा दोसदरिसणत्थ भएणति-

रागदोसुप्पत्ती, सपक्खपरपक्खओ य अधिकरणं ।

बहुगुण इमो ति दोसो, मोत्तुं, गमणं व अएणेसिं ॥ १५७ ॥

देसकहा त ज देस वएणेति, तत्थ रागो, इयरे दोसो, रागदोसओ त कम्मवधो, किं च-सपक्खेण वा परपक्खेण वा सह अदिकरणं भवति, कह ? साधू एग विसयं पससति, अवर णिंदति, ततो सपक्खेण वा परपक्खेण वा जणितो-तुम किं जाणसि कूवमं कुओ ? तो उत्तरपच्चुत्तरातो अधिकरणं भवति । किं चान्यत्-देसेवणिज्जमाणे अएणो साइ चित्तेति-बहुगुणो इमो देसो वएणओ, सो वएणओ सोउ तत्थ गच्छ-ति । देसकहिं ति द्वार । नि० चू० १ उ० ।

देसकाद-देशकाद-पु० । देश. प्रस्तावोऽवसरो विभाग प-र्याय इत्यनर्थान्तरम् । स देशरूपः कालो देशकाल । अभी-क्षितवस्त्ववाप्त्यवसरकादरूपे कालभेदे, विशेष । आनु० । आ० । चू० ।

इदानीं देशकादमाजिधिसुस्तस्वरूप विवृण्वन्नाह-

जो जस्म जयावमरो, कज्जस्स सुभासुभस्म सो पायं ।

जणइ स देसकाओ, दोसोऽवमरो ति थक्को ति ॥ १५८ ॥

देश, अवसर, थक्कमिति पर्यायाः, तद्रूप कालो देश-काल, स भएयते । क इत्याह-यो सस्य शुभस्याशुजस्य वा का-र्यस्य निश्चितो यदाऽवसर स देशकालो प्रएयते, कथं नि-श्चित ? इत्याह-सापाय चयमाणोपायत इत्यर्थः । इति गा-थार्थ ॥ १०८३ ॥

तत्र शुभस्य साध्वादिजिक्कालकणस्य कार्यस्य निश्चयो-पायगर्भं प्रस्तावकालमाह-

निष्पुमं च गामं, मिहिंलायूभं च सुखयं दहुं ।

नोयं च काय ओल्लिं ति जाया जिक्खस्म हरहरा ॥ १५९ ॥

ओदनाऽऽदिपाकक्रियापरिसमाप्तौ निर्दूमकं च ग्रामं, पानीय-वहिकामहिलास्तूनं च, कूपाऽऽदितश्च शुन्यं दृष्ट्वा तथा नीचं च काका, (ओल्लिं ति) अवलीयन्ते गृहाणि प्रत्यागच्छन्तीत्यादि च चिह्नं दृष्ट्वा जानीयात्, यथा सज्जाना जैक्कस्य (हरहरं ति) अनीव भिक्षाप्रस्ताव इति ॥ १०८४ ॥

अथाप्रशस्तस्य कार्यस्य निश्चयोपापपूर्वकं प्रस्तावकालमाह-

निम्मच्छियं महुं पा-यमो निही खज्जगावणो सुओ ।

जा यंगणे पमुत्ता, पउत्थवइया य मत्ता य ॥ १६० ॥

निर्माक्षिकमपगतसकलमाक्षिकं मधु, तथा प्रकटश्चाका-शीभूतो निधि, इत्येतद् दृष्ट्वा तद्ग्रहणस्य य प्रस्तावो ह्या-यते स देशकालः । तथा खाद्यकाऽऽपण. कुल्लुरिकहट्ट शुन्यं इत्यवद्योक्तं यस्तद्ग्रहणतत्त्वानां ग्रहणप्रस्तावो निश्चीयते, त-था या वाङ्मणे प्रस्तुता प्रेषितपतिका च मदिरामत्ता च, तस्या अपि तदानीमतीवमदनाऽऽकुर्वीकृतत्वाद्यो ग्रहणप्रस्तावो विज्ञा-यते, स सर्वोऽपि देशकालः । इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थ ॥ १२०६५ ॥ विशेषः ।

देसकालजाणण-देशकादज्ञान-न० । देशकादज्ञानायाम्, प्रव० ६ द्वार ।

देसकालजुय-देशकादयुत-त्रि० । क्षेत्रकालोचिते, प्रज्ञा० १ पद ।

देसकालएण्या-देशकालज्ञता-स्त्री० । अवसरोचितार्थस-म्पादनरूपाया प्रस्तावज्ञतायाम्, भ० २५ श० ७ उ० ।

देसकालदाण-देशकाददान-न० । कटकाऽऽदौ विशिष्टनृपते. प्रस्तावदाने, दश० ६ अ० १ उ० ।

देसकादभावण-देशकालभावज्ञ-पु० । देश काल जाव च जानातीति देशकालभावज्ञ । देशकालमाधाना ज्ञातरि, प्रव० । देश काल भाव च लोकानां ज्ञात्वा सुखेन विहरति शि-ष्याणां वागभिप्रायान् ज्ञात्वा सुखेनानुवर्त्तयति । प्रव० ६५ द्वार । आचा० ।

देसकादभावइत्ता-देशकादभावतीतत्त्व-न० । प्रस्तावोचिततारु-पे चतुर्दशे सत्यवचनातिशये, स० ३५ सम० । रा० ।

देसकालसंवरण-देशकादसंस्मरण-न० । स्मरणभेदे, व्य० १ उ० ।

देसग-देशक-पु० । देशयति कथयतीति देशक. । कथके, स० १ सम० ।

देसग-देशाग्र-न० । देशान्ते, ज्ञा० १ शु० १५ अ० ।

देसघाड (ण) देशघातिन्-न० । स्वघात्यज्ञानाऽऽदेर्गुणस्य देश मतिज्ञानाऽऽदिलक्षण घातयन्तीत्येव शीलानि देशघातीनि । दे-शघातिप्रकृतीनां रसरूपकनेदे, प० स० ५ द्वार । दशघा-तीनि रसरूपकानि भवन्ति । स्वस्य घातानाऽऽदेर्गुणस्य देश-मेकदेश मतिज्ञानाऽऽदिलक्षण घातयन्तीत्येव शीलानि देशघा-तीनि । तानि चानेकप्रकारजिह्वशतसङ्कुत्रानि । तथाहि-कानि चिद् अनेकवृहज्जिह्वशतसङ्कुत्रानि, वशदन्निर्मापितकटवत् । कानिचिन्मध्यमानेकजिह्वशतसङ्कुत्रानि, कम्बलवत् । कानिचि-त् पुनरतीव सूक्ष्मानेकजिह्वशतसङ्कुत्रानि, तथाविधप्रस्त्रवत् । तथा तानि स्तोक्कप्पेहानि विंशतिर्नैर्मह्यरहितानि च भवन्ति । तथा चोक्तम्-“ देसविघाडसणओ, इयरो कडकवल सुम-कासो । विविद्वदुद्धिदभरिओ, अप्पसिणेहो अविमओ य ” ॥ १ ॥ क० प्र० ।

देशघातिस्वरूपमाह-

देनविघाडत्तणओ, इयरो कडकवलसुमंकासो ।

विविद्वदुद्धिदभरिओ, अप्पसिणेहो अविमओ य ॥ १७ ॥

इतरो देशघाती देशघातित्वात् स्वविषयैकदेशघातिन्वाङ्ग-
घाति, स च विविधयदुद्भिद्भूत । तथा-कडिचत्, वशदशनि-
र्मापितकट इवातिस्थूरद्विदशनसंकुल, कश्चिन्कम्बल इव
मध्यमविवरशनसंकुल, कोऽपि पुनस्तथाविधमसृणवासोवद-
तीव सूक्ष्मविवरसवृत्त । (कडकवलसुसकास इति) कटो वं-
शदशननिर्मापित, कम्बल ऊर्णामय, शशुकं वस्त्रं, तत्सका-
शः, तथा स्वरूपतोऽल्पमन्द. स्तोक्स्नेहाऽविज्ञागसमुदायरू-
पः, अविमलश्च नैर्मल्यराहितश्चेति गाथायं ॥ ३८ ॥ प०
सं० ३ द्वार । देशघातिरसस्पर्ककान्विते प्रकृतिजैदे, स्त्री० ।
टीप् । प० सं० ३ द्वार । " देसघाटरेसेण, पगईओ हौंति दे-
सघाईओ । " देशघातिरस्नेन देशघातिरसस्पर्ककसंवन्धेन प्रकृ-
तयो मनिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिरूपा पञ्चविशानिसहस्रया देश-
घातिन्यो व्यवहृत्यन्ते । कर्म० ५ कर्म० । प० सं० । (ताडच
मनिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिरूपा पञ्चविंशतिप्रकृतयः 'कर्म' शब्दे
तृतीयभागे २६६ पृष्ठे उक्ता.)

देसघाट (गु)-देशत्यागिन्-पु० । देशस्य जन्मक्रेत्राऽऽदेस्त्यागो
देशत्यागः, स यस्मिन्नाविनये प्रमुगाद्वीप्रदानाऽऽदावस्ति स दे-
शत्यागः । जन्मक्रेत्राऽऽदित्यागवत्यविनये, स्था० ३ ठा० ३
उ० । नि० नृ० ।

देसन्चाय-देशत्याग-पु० । जन्मक्रेत्राऽऽदित्यागे, स्था० ३ ठा०
३ उ० ।

देसच्छन्द-देशच्छन्द-पु० । देशविषयके गम्यागम्यविभागे,
स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

देसच्छन्दकटा-देशच्छन्दकटा-स्त्री० । देशकथाजैदे, स्था० ३
ठा० ३ उ० । (व्याख्या 'देसकटा' शब्दे गता)

देसज-देशयति-पु० । " सव्वेण च देसेण च, तेण जुओ होइ
देसज्ज । " सर्वेण द्वादशव्रताऽऽत्मकेन देशेन वाऽन्यतरत्र-
नप्रतिपत्तिव्रतकेन युक्ते श्रावके, आनु० । " सम्महसणस-
त्तिआ, गिण्हता विरम्मप्पसत्तीए । पगव्वयाइचरिमा, अणु-
मोयइ तत्ति देसज्ज ॥ १॥ " कर्म० २ कर्म० ।

देसजय-देशयत-पु० । देशे सकृदपनिरपराधव्रतसवधविषये यतं
यमन मयमो यस्य स देशयत । सम्यग्दर्शनयुते एकाणुमता-
ऽऽदिवारिणि अनुप्रतिमात्रश्रावके, यदाह श्रीशिवशर्मसूरिवर
कर्मज्ञौ- " एगव्वयाइ चरमा, अणुमोयइ तत्ति देसज्ज । "
कर्म० ४ कर्म० ।

देसजुय-देशयुत-पु० । पदविंशत्संविगुणानां प्रथमे गुणे, प्रव० ।
यो मध्यदेशे जातो यो वाऽर्द्धपरुषविंशतिषु जनपदेषु स देशयु-
तः, स ह्यर्थदेशमणित जानाति । तत सुवेन तस्य समीपे
शिया सव्वेऽप्यधीयते । प्रव० ६४ द्वार ।

देसह-देश-पु० । " एवपरममव्वमामनाक एस्व पर नमाणु
ध्वु म मणात् ॥ ८ । ८ । ४१८ ॥ इत्यत्र प्रायग्रहणाद् देश-
स्य देसडाऽऽदेश । स्वाने, " माणि पड्डुइ जइ न तणु, ना
देसका चड्ड । " माने प्रणष्टे यदि ननु न त्यज्यते ततो दे-
शस्यज्यते । प्रा० हुं० ४ पाद ।

देसण-देशन-न० । प्रत्यये, न० ।

देसणी-देशना-स्त्री० । धर्मकथायाम्, पौ० १४ विव० । प्र०
र० । स्था० । कथने, जी० २३ आच० । आणयान नगरनेद न

कुल्याऽऽदिनि सृतं, यथा कश्चिदच्युपगम्यते- " तस्मिन्धानम-
मापन्ने, चिन्तारन्नवदास्थिते । नि सरन्ति ययाकाम, कुरुधा-
ऽऽदिच्योऽपि देशनाः ॥ १ ॥ " स्था० १ ठा० ।

देसणिगमण-देशनिर्गमन-न० । देशेषु विहारक्रमकरणे, व्य०
३ उ० ।

देसणिमूदग-देशनिपूदक-त्रि० । देशविनाशके, " विशाखचूति-
जीवश्च, भवं भ्रातृत्वाऽय केसरी । जङ्गे तुङ्गगिरौ शङ्ख-पु-
रादेशानिसूदक ॥ १॥ " आ० क० ।

देसणी-देशनी-स्त्री० । प्रज्ञापन्यास, दश० ७ अ० ।

देसणेवत्य-देशनेपथ्य-न० । देशानुकूले स्त्रीपुरुषाणां वेपे,
देशकथामेदे, स्था० ४ ठा० २ उ० । (व्याख्या 'देसकटा' शब्दे-
ऽनुपदमेव गता)

देसदंसण-देशदर्शन-न० । देशनिरीक्षणे, वृ० ।

शिष्यः पृच्छति ? तेन जिनकहिकपदवीसंपादयितुमिच्छता
छादश वर्षाणि सूत्रग्रहणं कृत, छादशवर्षेभ्यः समग्रोऽपि गृहीतः,
अतो देशदर्शनेन विना किमिवास्य न सिद्धयतीत्युच्यते-

जइ वि पगामोऽहिगओ, देसीजामाजुओ तहा वि खनु ।
तट्टुइय मिया य वीसुं, परयामाई य पच्चख ॥

यद्यपि तेन प्रकाशोऽयं सूत्रस्याधिगतः सम्यग्बुद्धिज्ञातः, त-
थापि खलु निश्चयेनासौ विनेयो देशदर्शनेन देशीजापायुनः
कर्तव्यः । कुन ? इत्याह- (उभय इत्यादि) उहुकमिति स्थानम्,
(सिय त्ति) स्यात्शब्दो भवत्यर्थः, आशङ्कायां, भजनायां वा ।
तत्र भवत्यर्थः सुप्रसिद्धः । आशङ्कायां यथा- " दव्वथओ ज्ञा-
वथओ, दव्वथओ बहुगुणो त्ति बुद्धि सिया । " भजनाया य-
था- " सिय तिभागे मिय तिजागनिभागे " इत्यादि । (वी-
सु त्ति) विषयक, पृथगित्यर्थः । परकागुन्टा जइसुस्तक इ-
त्यर्थः । एते, आदिग्रहणात् पय पिच्च नारमित्यादयश्च शा-
स्त्रप्रसिद्धा शब्दाः, तेषु तेषु देशेषु लोकेन तथा तथा व्यव-
हियमाणा देशदर्शने कुर्वता, प्रत्यक्षमिति प्रत्यक्त उपलब्ध्य-
न्त इति ।

आह-यसौ तान् प्रत्यक्षतो नोपलभेत, तत का नाम
न्यूनता भवेत् ? उच्यते-

जां वि पगामो बहुमो, गुणिओ पच्चखओ न उव्वज्जं ।

जच्चवस्म व चंदो, फुमो वि मंतां तहा म खनु ॥

योऽपि प्रकाशोऽयं बहुशो गुणितः स्वभ्यस्तीकृतः, परं न
प्रत्यक्षत उपलब्धः, स जान्यन्त्यस्येव चन्द्रः । स्फुटोऽपि मन्द
खलुरवधारणे, तथैवान्फुट एव मन्तव्यः । इदमत्र दृश्यम्-य-
था चन्द्रः प्रकटोऽपि साक्षाद्दर्शनं विना जात्यन्त्यस्य न परि-
स्फुटाऽऽकारः प्रतिभासते, एवमस्यापि शान्त्रानुसारतः प्रक-
टा अपि प्रत्यक्षदर्शनमन्तरेण न परिस्फुटा व्यवहारोपयोगि-
नोऽर्था प्रतिभासन्ते ।

यतश्चैव तत -

आयरियत्तअजविण्, भयणा जविओ पगीइ नियपेण ।

अप्यन्तो जट्टे, उज्जयं किं वाऽऽगियं खेत्तं ? ॥

आचार्यपदस्यान्त्योऽयोग्यस्त्वस्मिन् भजनाध्यग्रहणानन्तरं दे-
शदर्शने कार्यते वा, न वा, यस्तु भव्य आचार्यपदयोग्य सति-

यमेन पर्येति देशदर्शनाय पर्यटति । स चाऽऽत्मतृतीयो जघन्येना-
धश्यन्तया कृत्वा प्रेषणीय । किं च-उभयमिति किमृतुवक्रका-
लप्रायोग्यमिदं क्षेत्रम्, उत वर्षावासयोग्यम् ? तथा किमेतदार्थं
सार्कपञ्चविंशतिजनपदमध्यवर्ति, आहोस्विदनार्थम् ? एतत्सर्वम-
पि देशदर्शनं विदधानो जानाति ।

अथ देशदर्शनस्यैव गुणान्तराभिधित्तया द्वारगाथामाह-

दंसणसोही धिस्करण, देस अइसेस जणवयपरिच्छा ।

काउ सुयं दायव्वं, अविणीयाणं विवेगो य ॥

देशदर्शनं कुर्वतो दर्शनशुद्धिरात्मन, स्थिरीकरणं चान्येषां
प्रवृत्तिः । (देसं स्ति) नानादेशभाषासु कौशलम्, अतिशेषा
अतिशया जनपदपरीक्षा च जायते, तत एतानि दर्शनशुद्ध्या-
दीनि कृत्वा विनीतेष्वं श्रुतं दातव्यम् । अविनीतानां विवेक-
परित्यागं कर्तव्य इति द्वारगाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थं विभाणपुराह-

जम्मणनिकत्तमणेसु य, तित्थयराणं महाणुभावाणं ।

इत्थं किर जिनवराणं, आगाढं दंसणं होइ ॥

जन्मनिष्क्रमणशब्दाज्या तदाधारभूता ज्ञमयो गृह्यन्ते, जन्म-
जूमिषु अयोध्याऽऽदिषु, निष्क्रमणजूमिषु जयन्ताऽऽदिषु, चश-
ब्दाज्ज्ञानोत्पत्तिजूमिषु पुरिमतालाऽऽदिषु, निर्वाणभूमिषु स-
म्मेतश्चैवचम्पाऽऽदिषु, तीर्थकराणां महानुजावानां सातिशया-
चिन्त्यप्रभावानां सवन्निनीषु विहरतोऽत्र किल भगवतां जि-
नवराणां जन्म जज्ञेऽत्र तु भगवन्तो दीक्षां प्रतिपन्ना, इह
केवलज्ञानमासादितवन्त, इह पुनः परिवृता, एव बहु-
जनमुखेन श्रुत्वा स्वयं च दृष्ट्वा निःशङ्कितत्वंमावाद्या-
गाढमतीव विशुद्धं दर्शनं सम्यक्त्वं भवतीति । गतं दर्श-
नद्वारम् ।

अथ स्थिरीकरणद्वारमाह-

संवेगं संविग्गण, जणए सुविहिओ सुविहियाणं ।

आउत्तो जुत्ताणं, विमुक्खेस्सो सुलेस्साणं ॥

संविग्नानां साधूनां संवेगं जनयति-अहो ! अयं ज्ञानाचार्योऽ-
वगाहितसमस्तसिद्धान्तसिन्धुरज्यस्तचरणकरणसामाचारीक
इत्थं देशदर्शनं करोतीति ज्ञावनायाः स्थिरीकरणं करोती-
त्यर्थः । स्वयं सुविहितानुष्ठानस्तेषामपि सुविहितानां स्व-
यमायुक्तो विकथानिष्ठाऽऽदिप्रमादैरप्रमत्तस्तेषामपि युक्ता-
नामप्रमादिना यद्वचं विशुद्धलेख्यं तेषामपि सुलेख्यानामि-
ति । गतं स्थिरीकरणद्वारम् । अत्र विशेषप्रचूर्णिकृता दशन-
शुद्धिद्वारं विवृण्वनेयं गाथा गृहीता, संवेगस्य सम्यग्दर्श-
नप्रकृणत्वात् संवेगदर्शनेन शुद्धिं कृतां प्रवर्तयति कृत्वा स्थि-
रीकरणद्वारं तु मूलत एव नोपात्तं, द्वारगाथायामपि " दंसण
सोही देस "पवेस अइसेस जणवयपरिच्छा ।" इत्येष एव पाठो
गृहीतः, अतस्तदभिप्रायेण गतं दर्शनशुद्धिद्वारम् ।

अथ देशप्रवेशद्वारं व्याचष्टे-

नाणादेमीकुसलो, नाणादेमीकयस्म सुत्तस्स ।

अभिज्ञावे अत्थकुसलो, होइ तओऽणेण गंतव्व ॥

कहयति अभ्यासियाणं वि, अजासिए आवि पव्वयावेइ ।

सव्वं वि तत्थ पीई, वंधति मजासिओ ने चि ॥

पियधम्मऽवज्जनीरू, साहम्मियवच्छत्रो अमहन्नावो ।
संविग्गावेइ परं, परदेसपवेसणे साह ॥

नानाप्रकारा भगवन्मातृवमहाराष्ट्रज्ञाटकण्टकण्टिडगौमवि-
दज्ञाऽऽदिदेशभवा या देशी भाषा, तस्यां कुशलं सन् नाना-
देशीकृतस्य नानादेशभाषानिवद्धस्य सूत्रस्याऽभिलाषं सच्चा-
रणेऽर्थकथने च कुशलो भवति, यत एव ततोऽनेन देशदर्श-
नार्थं गन्तव्यम् ॥ तथा-नञ् कुत्सार्थत्वात् कुत्सिता अव्यक्त-
वर्णविजागा ज्ञाया येषां तेऽभाषिकास्तेषामप्यसौ धर्मं कथयति,
नि शेषदेशभाषानिष्णातत्वात् । अजापिकोऽपि तद्देशज्ञापया
प्रतिबोध्य प्रजाजयति, सर्वेऽपि च शिष्यास्तत्राऽऽचार्यं प्रीतिं वञ्च-
न्ति, स्वभाषिको "णेअस्माकमयमितिकृत्वा । तथा प्रियधर्मा धर्म-
श्रद्धादुरवद्य पापकर्म तस्माद्भीरुवद्यभीरुः, साधर्मिकाः साधव-
स्तेषां वत्सलो ह्यवतो भक्तपानाऽऽदिना, भावतस्तु स्वस्तिता-
ऽऽदिषु सारणाऽऽदिना, अशुभभावो मातृस्थानरहितः, एववि-
धोऽसौ साधुः परदेशप्रवेशने वर्तमानः परमन्य सयमयांगेषु
सीदन्तमपि संविग्नयति सद्युपदेशदानाऽऽदिना संविग्नं क-
रोतीति । गतं देशद्वारम्, देशप्रवेशद्वारं वा ।

अथातिशयद्वारमाह-

सुत्तत्थपिरीकरणं, अइमेमाणं च होइ उव्वच्छी ।

आयरियदंसणेण, तम्हा सेविज्ज आयरिए ॥

आचार्याणां दर्शनेन, सेवनेनेति यावत् । सूत्रार्थस्थिरीकरणम-
तिशयानां च पूर्वानामुपलब्धिः प्राप्तिर्भवति, यत एव तस्माद्
सेवेतं पर्युपासीताऽऽचार्यान् ।

एतदेव व्याख्यानयति-

उज्जए निमंकियाइ, पुत्तिं से जाई पुच्छमाणस्स ।

होइ जओ सुत्तत्थे, बहुस्सुए सेवमाणस्स ॥

उभये सूत्रेऽर्थे च यानि पूर्व (से) तस्य शङ्कितानि पदानि,
तानि आचार्याणां समीपे पृच्छतो निःशङ्कितानि जायन्ते । एव
बहुश्रुतान् सेवमानस्य जयं सूत्रार्थविषयेऽप्यं सातिशयो भ-
वति, अतो बहुश्रुतपर्युपासनं विधेयम् ।

अपि च-

भवियाऽऽरिय देसाणं, दंसणं कुणइ एस इय सोइ ।

अन्ने वि उज्जमंते, विणिक्खमंते य से पासे ॥

भव्याचार्य एष देशानां दर्शनं करोति इति श्रुत्वाऽन्येऽपि प-
र्युपास्यमानाचार्यसंविधिन शिष्या उद्यच्छन्ते सूत्रार्थग्रहणाऽऽ-
दायुष्यम कुर्वन्ति गृहिणोऽपि च तद्गुणग्रामराजितमनसो वि-
निष्क्रामन्ति दीक्षां प्रतिपद्यन्ते । (से) तस्य ज्ञविष्यदाचार्य-
स्य पार्श्वे इति ।

अतिशयानामुपलब्धिं कथं भवतीत्याह-

सुत्तत्थे अइमेमा, सामायारी य विज्जजोगाऽऽई ।

विज्जजोगाऽसुए, विसंति दुविहा अओ होति ॥

इहातिशयास्त्रिविधास्तद्यथा-सूत्रार्थातिशया, सामाचार्याति-
शया, विद्यायोगा । आदिशब्दान्मन्त्राश्चेति त्रयोऽतिशया ।
तत्र विद्या स्त्रीदेवताश्रयिणीता, पूर्वसेवाऽऽदिप्रक्रियासाध्या वा,
योगा पादद्वेषप्रभृतयो गगनगमनाऽऽदिफला, मन्त्रा पुरुष-
देवता, पठितसिद्धा वा । यद्वा-विद्यायोगा, चण्डान्मन्त्रा-
श्च श्रुते एव विशान्तिं अन्तर्भवन्ति, अनो द्विविधा अति-

शया भवन्ति, तत्र सूत्रार्थातिशयाः सामाचार्यानिशयाश्चे-
त्येतेषामतिशयानामुपपत्तिरत्राऽऽचार्यपर्युपासनायां भवति ।

अथ सामाचार्या अतिशय विभावयिपुराह-

णिकस्वमणे य पवेसे, आयरियाणं महाणुजावाणं ।

सामायारीकुसद्धो, अ द्दोड गणमंपवेमेणं ॥

स देशदर्शनं कुर्वाणस्तेषु तेषु नगराऽऽदिषु बहुधुनानामाचा-
र्याणां महानुभावानां संवन्धा यो गणो गच्छन्तमध्ये य-
सम्यगेकीभावेनैकत्रावस्थानलक्षणेन प्रवेशन्तेन बहुशो ग-
णान्तरेषु निष्क्रमणे प्रवेशे च सामाचारीकुशलो भवति ।

कथमित्याह-

आगंतुमाहुजाव-स्मि अविडिण् धम्ममात्तमाडठिया ।

उपपत्तियाड थेरा, सामायारीड ठाविति ॥

आगन्तुकाः प्राधूर्णकाः, उपसपन्ना वा, तेषां साधूनां भावेऽव-
दिने कीदृशेनार्जभप्रायेणाऽऽगताः, केवाऽमीत्यपरिज्ञाते क्वचि-
त् स्वविरा आचार्या धान्यशास्त्रायामादिशास्त्रात् धृतशास्त्राऽऽदि-
स्ववस्थिता औत्पत्तिकीरनुत्पन्नपूर्वाः सामाचारीः स्थापयन्ति ।

कथमित्याह-

सव्वे वि पणिगहण्, डंसेउं नीह पिण्वायडा ।

आहिमरमाडमेका, पणिजेहेउं व पविंसति ॥

ते आचार्या पिरुपातार्थं भिक्कानिमित्तं साधून् निर्गच्छन्तो
प्रगुण्ति-सर्वेषु प्रतिग्रहान् दर्शयित्वा निर्गच्छन्, अद-
र्शितप्रतिग्रहेन गन्तव्यम् । कुत इत्थं कुर्वन्तीत्याह-आभि-
मराऽऽद्याशङ्कया मा कश्चिदभिमर उदायिनृपमारकवत् भ्रम-
णवेपेणाऽऽगतो भवेत्, आदिग्रहणेन चौरा वा मा धान्या-
ऽऽदिमोषणायाऽऽगतो भवेदित्याद्याशङ्कयाऽपूर्वा सामाचारी
स्थापयन्ति, भित्ताप्रतिनिवृत्ता अपि च गुरुणां पुरतः सर्वं
प्रत्युपेक्ष्य ततः प्रविशद्भिरेवाभिमराऽऽदिभिः कारणेरिति ।
गतमतिशयद्वारम् ।

अथ जनपदपरीक्षाद्वारमाह-

अग्गे नदी तलावे, कूवे अड्ढूप् य नावे वाणीण् ।

मंम फल्लुप्फभोगी, वित्थिन्ने खेत्तं कप्पविही ॥

स देशदर्शनं कुर्यान् जनपदानां परीक्षां करोति-कस्मिन् देशे
कथं धान्यनिष्पातः, तत्र क्वचिदेशेऽग्नौ सस्य निष्पद्यते, वृष्टिपा-
नैरित्यर्थः । यथा लाटविषये, कापि नदीपानीयैर्यथा सिन्धुदेशे,
क्षचित्तु तन्मागजलैर्यथा डविडविषये, कापि कृपपानीयैर्यथोत्त-
रापथे, क्वचिदतिप्रकृतेण, यथा डप्रामायां एगाडतिरिच्यमानाया
तत्पूरपानीयजाविनाया क्षेत्रभूमा धान्यानि प्रकीर्यन्ते । (नाष्ठिति)
यत्र नाशमारोषे धान्यजानीनमुपपद्यन्ते, यथा काननड्ढीपे,
(वाणिस्ति) यत्र वाणिज्येनैव वृत्तिरुपजायते, न कर्पणेन, यथा म-
धुरायाम्, (मम स्ति) यत्र धुमिदं समापतिते मांसेन कांठाऽति-
वाह्यते । तथा यत्र पुष्पफलमोती प्राचुर्बेण लोफी, यथा कांठ-
णाऽऽदिषु, तथा कानि विन्नीर्णानि क्षेत्राणि, कानि वा सङ्क्रान्ति-
नि (कणे स्ति) कस्मिन् क्षेत्रे कः कल्पो यथा सिन्धुविषयेऽनि-
मिवाऽऽद्याद्वारा अगर्हिता । (विडि स्ति) कस्मिन् देशे कीदृश
समाचारी यथा सिन्धुपुरजक मनोज्यो, महाराष्ट्रविषये क-
पल्यपाला अपि मनोज्यो इति ।

अपि च-

सज्जायमंजमदिण्, दाणाइममाउले सुलजवित्ती ।

कालुभयहिण् खित्ते, जाण पणिणीयरहिण् य ॥

स्वाध्यायदित यत्राखण्डे मृत्रार्थपौरुष्यो भवति, सयमदित
स्त्रीदोपरहितमल्पवीजरहितऽऽदि वा । (दाणाऽस्ति) दानश्चा-
द्वैरादिग्रहणादभिगमश्चात्रैवा समाकुलम् । अत एव सुत्रभा सु-
प्रापा वृत्तिर्हेतुरादारस्य सपत्तिर्यत्र तत् सुलजवृत्तिक, तथा
किमिदमागन्तुकभङ्गकम्, उत वास्तव्यभङ्गकमित्याद्युपलक्षणाद्
कृष्यम् । (कालुजयहिण् खित्ते स्ति) भूमिनि वर्षावासप्रायो-
ग्याणि, अमूनि तु ऋतुयुक्कालयोग्यानि, इत्युजयकालहि-
तानि क्षेत्राणि जानानि, तथा प्रत्यनीक साधवादीनामुपपन्न-
कारी तद्भित्तिनि च क्षेत्राणि सम्यग् जानातीति । गत जनप-
दपरीक्षाद्वारम् । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

देसधम्म-देशधर्म-पु० । देशाऽऽचारे, देशधर्मो देशाऽऽचार ।

स च प्रतिनियत एव नेपथ्याऽऽदिभेदलिङ्ग इति । दश० १ अ० ।

देमपंत-देशप्रान्त-पु० । देशस्य शेषसीमायाम्, विपा० १ ध्रु०
१ अ० ।

देमवंथ-देशवन्ध-पु० । देशनो देशापेक्षया बन्धः । बन्धभेदे,
प्र० ८ श० ६ उ० ।

देमजामा-देशभाषा-स्त्री० । मालवमहाराष्ट्राऽऽदिप्रमिच्छा-
पायाम्, वृ० ६ उ० । पुरुषद्वयसतनिकलाभभेदे, कल्प० १ अ-
धि० ७ कण ।

देमय-देशक-पु० । देशयतीति देशकः । उपदेष्टरि, आ० म० १
अ० १ खण्ड । आव० ।

देसवासी-देशवर्पिन्-पुं० । देशे आत्मनो वा देशेन वर्षयतीति
देशवर्षी । एकदेशमात्रे वर्षणशीले, म्या० ४ ठा० ४ उ० ।

देवविअण्णकहा-देशविकल्पकया-स्त्री० । देशकथाज्ञेदे, स्था० ।
(व्याख्या ' देसकहा ' शब्देऽनुपबन्धमेव गता)

देसविण्णण-देशविज्ञान-न० । विविधमण्डलेषु सञ्चरन्तं
विचित्रलोकश्लोकोत्तरव्यवहारज्ञाने, पञ्चा० १९ विव० ।

देमवित्त्याराणंतय-देशविस्तारानन्तक-न० । एक आकाशप्र-
तर सर्वविस्तारानन्तकसर्वाऽऽकाशास्तिकाय इत्येव रूपेऽनन्त-
भेदे, स्था० १० ठा० ।

देनविरङ्ग-देशविरति-स्त्री० । देशः प्राणातिपाताऽऽदि, एकदेश-
स्तु वृक्कच्छेदनाऽऽदि, तयोर्विरमण विरतिर्यस्या निवृत्ता सा
देशविरतिः । विशेष० । अणुवनातिप्रतिपत्तपरिणामे, पञ्चा० १०
विव० । देशविरतिसम्यक्व्यवहारिणो चावशदेवलोके याता
नवेति प्रश्ने, उत्तरम्- द्वाद्दशदेवलोके याता इत्यङ्गानि पञ्च-
णाम्त्रे वर्त्ता च सन्तीति । ७५ प्र० । मेत० ३ उद्गा० ।

देमविरङ्गगुहाण-देशविरतिगुणस्थान-न० । देशविरता ए-
व द्वाद्दशगुह्यवधर्मभेदा आवकाः, तेषां गुणस्थानम् । आव० ४
प्र० । आनकमम्यन्विगुणस्थाने, प्रथ० । तथा मयमाव-
द्ययोगस्य देशे एकप्रवधिपथम्युपमावद्ययोगाऽऽदा सर्वप्रव-
धिपथानुमतिधर्मावयवयोगानो विरतिर्यन्याऽस्यां स देशवि-

रत , सर्वसाधयोगविरतिस्त्वस्य नास्ति, प्रत्याख्यानानाऽऽवर-
णकषायोदयात् सर्वविरतिरूप हि प्रत्याख्यानमावृण्वन्तीति-
प्रत्याख्यानानाऽऽवरणा उच्यन्ते, इति देशविरत , तस्य गुण-
स्थान देशविरतगुणस्थानम् । प्रव० २२ द्वार । कर्म० । प०
स० । दर्श० ।

देसविरङ्गसामायिक-देशविरतिमामायिक-न० । देशविरतिरुक्त-
स्वरूपैव सामायिकमिति । सामायिकनेदे, अस्य पर्याया -“वि-
रयाविरटं सवुडमसवुने बालपमिप चेव देसिकठेसविरटं
अणुधम्मो य ।” विशेष० । आ० म० (एषा पदाना व्याख्या
तत्तच्छब्दे) (वक्तव्यता सर्वैव 'सामायिक' शब्दे रूप्यया)

देसविराह्य-देशविराधक-पु० । देश स्तोकमश ज्ञानाऽऽदित्रय-
रूपस्य मोक्षमार्गस्य तृतीयभागरूप चारित्र विराधयति । प्राप्त
स्य चारित्रस्यापालनादप्राप्तेर्वा देशमात्रस्य विराधके, भ० ८
श० ६ उ० ।

देसविरुद्ध-देशविरुद्ध-न० । तत्तद्देशीयशिष्टैरनाचीर्णे, य० । तत्र
यद्यत्र देशे शिष्टजनैरनाचीर्णे तत्तत्र देशविरुद्धम् । यथा-सौवा-
रेषु कृषिकर्मत्यादि । अथवा जातिकुलाऽऽद्यपेक्षया अनुचित देश
विरुद्ध, यथा ब्राह्मणस्य सुरापानमत्यादि । ध० २ अधि० ।

देसविहिकहा-देशविविकथा-स्त्री० । देशकथाभेदे, स्था० ४
ठा० २ उ० । (व्याख्या 'देशकहा' शब्देऽनुपदमेव गता)

देसमंका-देशशङ्का-स्त्री० । देशविषये जीवाऽऽद्यन्यतमपदार्थैकदे-
शगोचरे शङ्काभेदे, प्रव० ६ द्वार । यथाऽस्ति जीवः केवल स-
र्वगतोऽसर्वगतो वा सप्रदेशोऽप्रदेशो वेति शङ्का देशविषया,
जीवाऽऽद्यन्यतमपदार्थैकदेशगोचरेत्यर्थः । प्रव० ६ द्वार ।
नि० चू० ।

देससाहणवन्ध-देशसंहननवन्ध-पु० । देशेन देशस्य सहन-
नलक्षणो बन्ध सवन्धः शकटाङ्गाऽऽदीनामिव । देशसहननव
अभेदे, भ० ८ श० ९ उ० ।

देसादायारलंघण-देशाऽऽद्याचारलङ्घन-न० । जनपदग्राम-
कुलप्रवृत्तिसमाचारातिक्रमे, पञ्चा० २ विव० ।

देसागह्य-देशाऽऽराधक-पु० । मन्मोहरहितत्वात्क्रियापरत्वा-
द् देश स्तोकमश मोक्षमार्गस्याऽऽराधयति । देशमात्राऽऽराध-
क, भ० ८ श० ६ उ० ।

देसावगासिय-देशावकाशिक-न० । देशे दिग्गतगृहीतस्य दि-
क्परिमाणस्य विभागोऽव० शोऽवस्थानमवतारो विषयो य-
स्य तद्देशावकाश, तदेव देशावकाशिकम् । दिग्गतगृहीतस्य
दिक्परिमाणस्य प्रतिदिन सक्तेपकरणलक्षणे, सर्वत्रसक्तेप-
करणलक्षणे वा । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

तयागतरं च णं देसावगासियस्म समणोवासएण पंच
अट्ठारा जाणियव्वा, न समायरियव्वा । तं जहा -आणवण-
पओगे १, पेसवणपओगे २, सदाणुवाए ३, रुवाणुवाए ४,
वहिया पोग्गणपक्खे ५ । उपा० १ अ० । आव० ।
आ० चू० । सूत्र० । पञ्चा० ।

आवकम्प द्वितीयशिक्षावने, आ० । ध० २० । ध० ।
६५५

अधुना देशावकाशिकव्रतातिचारानाह-

प्रेषणानयने शब्द-रूपयोरनुपातने ।

पुज्जलपेरणं चेति, मता देशावकाशिके ॥ ५६ ॥

प्रेषण चाऽऽनयन चेति प्रेषणानयने, शब्दश्च रूप चैतयोर-
नुपातनेऽवतारणे, शब्दानुपातो रूपानुपातश्चेत्यर्थः । पुज्जलपे-
रण चेति पञ्चातिचारा देशावकाशिके देशावकाशिकनास्ति
व्रते क्लेशा । अथ ज्ञाव-दिग्गतविशेष एव देशावकाशिक-
व्रतम् । इयास्तु विशेषो-दिग्गत यावज्जीव सवत्सरचतुर्मासी-
परिमाण वा, देशावकाशिक तु दिवसप्रहरमुहूर्ताऽऽदिपरिमाण,
तस्य च पञ्चातिचारा । तद्यथा-प्रेषण भृत्यादेर्विवर्तितकेशाद्
बहिः प्रयोजनाय व्यापारणम्, स्वयं गमने हि व्रतभङ्गः स्या-
दिति अन्यस्य प्रेषणम्, देशावकाशिकव्रत मा भूजमनागमना-
ऽऽदिव्यापारजनितप्राणयुपमर्दे इत्यभिप्रायेण गृह्यते, स तु स्वयं
कृतोऽन्येन वा कारित इति न कश्चित्फले विशेषः, प्रत्युत
स्वयं गमने ईर्यापथविशुद्धेर्गुणः, परस्य पुनरनिपुणत्वादीर्या-
समित्यभावे दोष इति प्रथमोऽतिचारः । १ । आनयन विव-
र्तितकेशाद् बहिः स्थितस्य सचेतनाऽऽदिद्रव्यस्य विवर्तितकेशे
प्रापण सामर्थ्यात्प्रेषणेन, स्वयं गमने हि व्रतभङ्गः स्यात्, परेण
त्वानयने न भङ्ग इति बुद्ध्या यदाऽऽनाययति सचेतनाऽऽदि द्र-
व्य तदाऽतिचार इति द्वितीयः । २ । शब्दस्य जुत्कासिताऽऽदे-
रनुपातन आत्रेऽवतारण शब्दानुपातन, यथा विहितस्वगृहवृ-
त्तिप्राकाराऽऽदिव्यवच्छिन्नभूतप्रदेशाभिग्रहः प्रयोजने उत्पन्ने विव-
र्तितकेशाद् बहिर्व्रतभङ्गभयात्स्वयं गन्तुं बहिः स्थित चाऽऽह्वातुम-
शक्नुवन् घृतिप्राकाराऽऽदिप्रत्यासन्नवर्तीभूय कासिताऽऽदिशब्द-
म आह्वानीयाना आत्रेऽनुपातयति, ते च तच्छ्रवणात्तत्समीपमाग-
च्छन्तीति शब्दानुपातननामातिचारस्तृतीयः । ३ । एव रूपानुपा-
तन, यथा रूप शरीरसवन्धि उत्पन्नप्रयोजन शब्दमनुधारय-
न्नाह्वानीयाना दृष्टावनुपातयति, तद्दर्शनाच्च तत्समीपमागच्छ-
न्तीति रूपानुपातनाऽऽख्योऽतिचारश्चतुर्थः । ४ । तथा पुज्जला प-
रमाणवस्तत्सङ्घातसमुद्भवा घटपरिणामा प्राप्ता लोष्टाऽऽद्यो-
ऽपि तेषां प्रेरण क्लेषण विशिष्टदेशाभिग्रहे हि सति कार्या-
र्थी परगृहगमननिषाद्यदा शाष्टकान् परेषा बोधनाय क्षिपति,
तदा लोष्टातिपातसमनन्तरमेव ते तत्समीपमनुधावन्ति, तत-
श्च तान् व्यापारयत स्वयंमगच्छतोऽप्यतिचारो प्रवर्ततीति प-
ञ्चमः । ५ । इह चाऽऽद्यद्वयमव्युत्पन्नबुद्धित्वेन सहसाकाराऽऽ-
दिना वा, अन्यत्रय तु मायापरतयाऽतिचारता यातीति विवे-
कः । ब्रह्माऽऽहर्षुक्षा -दिग्गतसक्तेपकरणमणुवनाऽऽदिसक्तेपकर-
णस्याप्युपलक्षणं रूप्य, तेषामपि सक्तेपस्यावश्यकत्वेन-
त् । अत्राऽऽह-ननु अतिचाराश्च दिग्गतसक्तेपकरणस्यैव भ्रूयन्ते,
न व्रतान्तरसक्तेपकरणस्य, तत्कथं व्रतान्तरसक्तेपकरण देशा-
वकाशिकव्रतमिति ? अत्रोच्यते-प्राणानिपाताऽऽदिव्रतान्तर-
सक्तेपकरणेषु व्यवस्थाऽऽद्य एवातिचारा, दिग्गतसक्तेपकरणे
तु सक्षिप्तान्तरस्य प्रेषप्रयोगाऽऽद्याऽतिचारा भिन्नाति-
चारसमवाच्च दिग्गतसक्तेपकरणस्यैव देशावकाशिकत्व सा-
क्षादुक्तम् ॥ ५६ ॥ इत्युक्ता देशावकाशिकव्रतानिचारा । ध० २
अधि० । सपुर्णदिवसे देशावकाशिक क्रियते, तत्राचारणपार-
णविधिर्निश्चिनीय, तथा तत्र सामायिक गृहीत परिण च शु-
द्ध्यति, न वा, तथा देशावकाशिकेन मह नामायिकमुच्चर-
ति, न चेति प्रश्नः, उत्तरम्-देशावकाशिकोच्चारणाविधि -“दे

सवगासिप्रउपभोग पञ्चस्रामि ” इत्यादिको दृश्येत, पर
पारणविधिज्ञातो नास्ति, तथा देशावकाशिकमध्ये सामायि-
कस्य ग्रहण पारण च शुद्ध्यति, तेन सह सामायिकग्रहणम-
पि शुद्ध्यतीति । ४२७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

देसाद्विड-देशाऽधिपति-पु० । देशाऽऽस्तिकं देशव्यापृतिके वा ।
वृ० ४ उ० । स्या० ।

देसि-देशिन्-त्रि० । देशवति, अवयविनि, विशेषः ।

देसिकदेसाविरय-देशैकदेशविरत-पु० । आचके, आतु० । पष्ठां
पृथिव्यादिकायानां पष्ठांशत्वाद् देशस्त्रसकायव्यपरोप-
णलक्षण, तस्यापि सकलराजाऽऽस्मनजत्वेन द्विजेदत्वादेकदेश
संकल्पजत्रनविनाशनिवृत्तिरूप पुनस्तस्यापि सापरावनि-
रपराधभेदद्वयेन द्विप्रकारत्वाद् अन्तरपराधसंकल्पजत्रमजी-
वविनाशनिवृत्तिरूपा देशैकदेशस्तेन स्वयं हननघातनाद्विरतो
निवृत्तो देशाविरतः ॥ आतु० ।

देसिगणि-देशगणि-पु० । स्वनामख्याते आचार्ये, “ तत्तो अ-
धिरचरित्त, उत्तमसम्मत्तसत्तसज्जुत्त । देसिगणिखमासनण,
मादरगुत्त नममामि ” ॥ ११ ॥ कल्प० २ अधि० ८ कण ।

देसितव-देशितवत्-त्रि० । प्रकाशिते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

देसिता-देशित्वा-अव्य० । कथयित्वेत्यथ, आ० म० १ अ० १
खण्ड ।

देसिय-देशिक-पु० । देशन देश कथन, नोऽस्यास्तीति देशि-
कः । गुणै, उपदेष्टरि, आ० म० १ अ० १ खण्ड । विशेष० ।
व्य० । देशयतीति देशिक । अप्रयार्याग, आव० ५ अ० । वृ-
हत्तत्त्वव्यापिनि, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

देशित-त्रि० । उपदिष्टे, कथिते, विशेष० । आव० । पा० । जी० ।

देवमिक-त्रि० । दिवसयाने, ‘देसिय च अइआइ, चित्तिउज अ-
णुपुव्वमो । ” उक्त० २६ अ० ।

देमिज्ञाग-देशीय-त्रि० । देशोद्भवे वृ० ३ उ० । यथा पाण्डु-
धर्मनकम । नि० चू० १६ उ० ।

देमीना-देशीतम्-अव्य० । देशीभाषामाश्रित्येत्यर्थः, वृ० २ उ० ।

देसीनाममात्रा-देशीनाममात्रा-स्त्री० । देशीजापानामकोपे, रा० ।

देसीपारपमाण-देशीपर्वप्रमाण-त्रि० । बहुपुर्वपरिमितमुष्टि-
प्रमाणे, देशीशब्दस्याऽहुपुत्राचकत्वात् । व्य० ८ उ० । नि० चू० ।

देमीजामा-देशीभाषा-स्त्री० । देशप्रमिक्षाऽपञ्चशभाषायाम,
आ० चू० १ अ० । आचा० ।

देमेय-देशजस्-त्रि० । देशेभ्यः (देशैजा देशतश्चत्वा) ज० २५
श० ४ उ० ।

देनादि-देशावधि-पु० । देशप्रकाशके अवधिज्ञाने, म० ।

देह-देह-पु० । न० । ‘दिह’ उपचये, देह । आहारपरिणाम-
जनितोपचये शरीरे, अनु० । उक्त० । आव० । विशेष० । प्रव० ।
आ० चू० । आ० म० । स्या० । पिशाचनामभेदे, प्रका० १ पद ।

देहवलिमा-देहवलिका-स्त्री० । शत्रुस्वारो नेपातिरुः । देहव-
लिमिष्याऽऽद्याने, जा० १ श्रु० १२ अ० । भिक्षावृत्तौ, देहव-
लिका नाम भिक्षावृत्ति । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

देहणी-देशी-पहके, दे० ना० ५ वर्ग ४८ गाथा ।

देहपुव्वलदोस-देहपुव्वलदोष-पु० । सहननपुव्वले, प० चू० ।

देहपरिणाम-देहपरिणाम-पु० । प्रतिविशिष्टायां शरीरशक्तौ,
आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

देहपलोयण-देहप्रलोकन-न० । आदर्शाऽऽदौ देहदर्शने, दश०
३ अ० ।

देहवल-देहवन्न-न० । सहननजनिने शरीरसामर्थ्ये, वृ० ३ उ० ।

देहवलिमा-देहवन्निका-स्त्री० । भिक्षावृत्तौ, आ० म० १ अ०
२ खण्ड ।

देहमाण-प्रेक्षमाण-त्रि० । पश्यति, “ दिट्ठोरा देहमाणो देहमाणो
चिट्ठइ । ” म० ९ श० ३३ उ० । सूत्र० ।

देहली-देहली-स्त्री० । द्वारशाखाप्रांते अधः खण्डे, आ० म० २ अ० ।

देहविज्जमा-देहविज्जुषा-स्त्री० । स्नानाऽऽदिरूपाया देहपरिष्कि-
यायाम्, वृ० १ उ० ।

देहविमुक्त-देहविमुक्त-पु० । सिद्धे, म० ८ श० २ उ० ।

देहव्याधि-देहव्यापिन्-पु० । शरीरमात्रव्यापके आत्मनि, द-
श० ४ अ० ।

देहसमाहि-देहसमाधि-पु० । शरीरसमाधाने, प० व० ४ द्वार ।

देहसहाव-देहसहाव-पु० । शरीरस्वरूपे, व्य० ५ उ० ।

देहादिणिमित्त-देहाऽऽदिनिमित्त-न० । शरीरगृहपुत्रकलत्र-
प्रभृत्यर्थे, पञ्चा० ४ विव० ।

देहि-देहिन्-पु० । आत्मनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

दो-द्वौ-पु० । “ द्वे. दो वे ” ॥ ८ । ३ । ११६ ॥ द्विशब्दस्य प्रथ-
मायां चित्रचने सस्कृते-द्वौ । प्राकृते-‘दो’ इति । प्रा० ३ पाद ।

दोआत्रा-देशी-वृषभे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

दोड-दोड-अव्य० । ‘दो’ इति निपातो विकल्पार्थे, “ दोड सि-
णेह उवाखव्व । ” वृ० ३ उ० ।

टोकिरिय-टैक्रिय-पु० । द्वे क्रिये समुदिने द्विक्रिय, तदधीयते त-
देदिनो वा चक्रियाः । काद्यानेदेन क्रियाद्यानुजवप्ररूपेण ग-
ह्माचार्यप्रवर्तितेषु पञ्चमनिह्वेषु, स्या० ७ उ० ।

तदुच्यते-

अट्टावीमा दो वा-ममया ‘तड्या’ सिद्धिं गयस्म वीरस्स ।
टोकिरियाणं दिट्ठी, उल्लुगतीरे समुत्पन्ना ॥ २६२४ ॥

अष्टाविंशत्यधिके चे वर्षशते तदा सिद्धिं गनस्य श्रीम-
न्महावीरस्यात्रान्तरे टैक्रियनिहवाना दृष्टिरुल्लुकातीरे समुत्प-
न्नाति ॥ २४२४ ॥

कथं पुनर्यमुत्पन्ना १, इत्याह-

नखेरुजणवउल्लुग, महागिरि धणमुत्त अज्जगंगे य ।

किरिया दो गयगिहे, महातवोतीग्गणिनाण ॥ २४२५ ॥

उल्लुगा नाम नदी, तदुपवर्तितो जनपदोऽप्युल्लुगा । उल्लु-
गानद्याध्वकस्मिन्तीरे धूमिप्राकाराऽऽवृत्तनगराद्यशेषरूप संत-
स्थानमासीत्, छिताये तु उल्लुगानीर नाम नगरम्, अन्ये त्वा-

हु-एनदेवोल्लुकातीर धूलीप्रकाशऽऽवृत्तत्वात्वेदमुच्यते, तत्र च महागिरिशिष्यो धनगुप्तो नाम, अस्यापि शिष्य आर्यगङ्गो नामाऽऽचार्यः । अथ च नद्या पूर्वतटे, तदाचार्यास्त्वपरतटे । ततोऽन्यदा शरत्समये सूरिवन्दनार्थं गच्छन् गङ्गो नदीमुत्तरति, स च खट्वाट । तनस्तस्योपरिष्ठाष्टुष्णेन दह्यते खल्लो । अधस्तात् नद्याः शीतलजलेन शैत्यमुत्पद्यते, ततोऽन्तरे कथमपि मिथ्यात्वमोहनीयोद्यात्मौ चिन्तितवान्-अहो ! सिद्धान्ते युगपत्क्रियाद्वयानुभवः किल निषिद्धोऽहं त्वेकस्मिन्नेव समये शैत्यमौष्ण्य च वेदयामि, अतोऽनुजवसिष्ठत्वाद्देवमागमोक्तशोजनमाभातीति विचिन्त्य गुरुज्यो निवेदयामास । ततस्तैर्वेद्यमाणयुक्तिभिः प्रज्ञापितोऽसौ । यदा च स्वाग्रहस्तवुच्छित्वाश्च किञ्चित्प्रतिपद्यते, तदा उद्याध्य बाह्य कृतो विहरन् राजगृहनगरमागतः, तत्र च महानपस्तीरप्रभवजाम्नि प्रथवणे मणिनागनाम्नो नागस्य चैत्यमस्ति । तत्समोपे च स्थितो गङ्ग पर्यट्पर सरयुगपत्क्रियाद्वयवेदनं प्ररूपयति स्म । तच्च श्रुत्वा प्रकृपितो मणिनागस्तमवादीत्-अरे दुष्ट शिङ्गक ! किमेव प्रज्ञापयसि ? यतोऽत्रैव प्रदेशे समवस्तुतेन श्रीमद्वर्त्तमानस्वामिना एकस्मिन् समये एकस्या एव क्रियाया वेदनं प्ररूपितम्, तत्क्षेपस्थितेन मयाऽपि श्रुतम्, तर्त्क ततोऽपि लघुतरं प्ररूपको जवान्, येनैव युगपत्क्रियाद्वयवेदनं प्ररूपयसि ? तत्परित्यज्य चैना कूटप्ररूपणाम्, अन्यथा नाशयिष्यामि त्वाम् । इत्यादितदुदितभयवाक्यैर्युक्तिवचनैश्च प्रवृत्तोऽसौ । मिथ्यादुष्कृतं दत्त्वा गुरुमूलं गत्वा प्रतिक्रान्त इति ॥ २४२५ ॥

अत्र भाष्यम्-

नद्मुदुगमुत्तरत्रो, सरप सीयजलमज्जगंगस्म ।

सूरानिततसिरसो, सीउसिणवेयणोजयत्रो ॥२४२६॥

लग्गोऽयमसग्गाहो, जुगव उभयकिरिओवओगो ति ।

ज दो वि समयमेव य, सीउसिणवेयणाओ मे ॥२४२७॥

गतार्थे, नवरमार्यगङ्गस्य लग्गोऽयमसद्ग्रहो यदुत-युगपत्क्रियाद्वयसवेदनोपयोगोऽस्ति, यद्यस्मात् मे मम द्वे अपि शीतोष्णवेदने समकालमेव स्म । प्रयोगश्चात्र-युगपदुजयक्रियासवेदनमस्ति, अनुजवसिद्धत्वात्, मम पादशिरोगतशीतोष्णक्रियासवेदनवदिति ॥ २४२६ । २४२७ ॥

एव गङ्गेनोक्ते किमभूदित्याह-

तरतमजोगेणायं, गुरुणोऽजिहिओ तुमं न लक्खेसि ।

समयाइमुहुमयाओ, मणोऽतिचल्लमुहुमयाओ य ॥२४२८॥

गुरुणाऽभिहितोऽसौ-हन्त । योऽयं युगपत्क्रियाद्वयानुभवस्त्वया गीयते, स तरतमयोगेन क्रमेणैव भवतः सपद्यते, न युगपत्, परं सदपि क्रमजननमस्य त्वं न लक्ष्यसि, समयावद्विकाऽऽदेः कालस्य सूक्ष्मत्वात्, तथा मनसश्चातिचलत्वेनाति-सूक्ष्मत्वेनाऽऽशुसंचारित्वादिति । तस्मादनुभवसिद्धत्वादित्यसिद्धाऽयं हतुरिति ॥ २४२८ ॥

हेत्वसिद्धिमेव ज्ञाचयति-

सुहुमासुचरं चित्तं, इदियदेसेण जेण ज कालं ।

संवज्जइ त तम्म-त्तनाणहेउ ति नो तेण ॥ २४२९ ॥

चवलभए किरियाओ, जुगवं दो दूभिन्नेसाओ ।

पायसिरोगयमीउ-एहवेयणाऽशुभवत्त्वाओ ॥२४३०॥

सूक्ष्मम् आशुचरं च चित्तं मनः, तत्र सूक्ष्मं सूक्ष्मातीन्द्रियपुद्गलस्कन्धनिर्वृत्तत्वादाशुचरं तु शीघ्रसंचरणशीलत्वात् । ततश्च तदेवचूतं चित्तं येन २ कायाऽऽद्याकारस्पर्शनाऽऽदिद्रव्येन्द्रियसवन्धिना दशेन सह यस्मिन् काले सवध्यते सयुज्यते तस्मिन् काले तस्य तन्मात्रज्ञानहेतुर्भवति-येन स्पर्शनाऽऽदिद्रव्येन्द्रियदेशेन संवध्यते तज्जन्यस्यैव शीतोऽऽदिविषयस्योष्णाऽऽदिविषयस्य वा एकतरविज्ञानस्य हेतुर्जायते, न तु येनेन्द्रियदेशेन सह तत्काले स्वयं तत्र सवद्यं तज्जन्यज्ञानस्यापि हेतुरित्यर्थः । इतिशब्दो वाक्यसमाप्त्यर्थः । येनैव, तेन कारणेन नो नैव दूर-भिन्नदेशे द्वे क्रिये कोऽपि युगपदुपलज्जते सवेदयते इति मध्य-न्यः । कथंचुते द्वे क्रिये इत्याह-पादशिरोगतशीतोष्णवेदनयोरनुभवनमनुजवस्तदूपे तदात्मके । अत्र प्रयोग-इह पादशिरो-गतशीतोष्णवेदने युगपन्न कोऽपि सवेदयते, जिह्वदेशत्वाद्बि-न्ध्यहिमवच्छिन्नस्पर्शनाक्रियाद्वयवदिति, अनुजवसिद्धत्वात्, इत्यसिद्धोऽयं हेतुरिति ॥ २४२९ । २४३० ॥

किञ्च-

उवओगमओ जीवो, उवउज्जइ जेण जम्मि जं कालं ।

सो तम्मओवओगो, होइ जहिंदोवओगम्मि ॥२४३१॥

उपयोगेनैव केवलेन निर्वृत्तं उपयोगमयो जीवः । ततः स येन केनापि स्पर्शनाऽऽदीन्द्रियदेशेन करणभूतेन यस्मिन् शीतोष्णाऽऽद्यन्यतरविषये (ज कालं ति) यस्मिन् काले उपयुज्यते सावधानो भवति तन्मयोपयोगो भवति-यत्र शीतोऽऽद्यन्यतरार्थ उपयुक्तस्तन्मयोपयोग एव भवति, नान्यथोपयुक्त इत्यर्थः । उदाहरणमाह-(जहिंदोवओगम्मि ति) यथा इन्द्रापयोगे वर्त्तमानो माणवकस्तन्मयोपयोग एव भवति, न पुनरर्थान्तरमयोपयोगः । इदमत्र तात्पर्यम्-एकस्मिन्काले एकैवार्थं उपयुक्तो जीवः समवति, न त्वर्थान्तरे, पूर्वोक्तसाहचर्याऽऽदिदोषप्रसङ्गात् । ततश्च युगपत्क्रियाद्वयोपयोगानुभवोऽसिद्ध एवेति ॥ २४३१ ॥

एकस्मिन्नर्थं उपयुक्तः किमित्यर्थान्तरेऽपि नोपयुज्यते ? इत्याह-सो तदुवओगमेत्तो-वउत्तसत्ति ति तस्समं चैव ।

अत्यंतरोवओगं, जाउ कहं केण वंमेण ? ॥ २४३२ ॥

स जीवः (तदुवओगमेत्तोवउत्तसत्ति ति) तस्य विवक्षित-कार्यस्योपयोगस्तदुपयोगः, स एव तन्मात्र तत्रोपयुक्ता व्यापृता निष्ठा गता शक्तिर्यस्य स तदुपयोगमात्रोपयुक्तशक्तिरिति कृत्वा कथं तत्समकालमेवार्थान्तरं उपयोगं यातु ? न कथं चिदित्यर्थः, साहचर्याऽऽदिप्रसङ्गात् । किं च-सर्वैरपि स्वप्रदेशैरेकस्मिन्नर्थे उपयुक्तो जीवः केनोद्धरितेनार्थान्तरोपयोगं व्रजतु ? नास्त्येव हि स काश्चिदुद्धरितोऽंशो येन तत्समकालमेवार्थान्तरोपयोगमसौ गच्छेदिति भावः ॥२४३२॥

यदि समकालमेव क्रियाद्वयोपयोगो न भवति, तर्हि कथं तमहं सवेदयामि ? इत्याशङ्क्याऽऽह-

समयाइमुहुमयाओ, मन्नसि जुगवं च भिन्नकालं पि ।

उत्पलदल्लसयवेहं, व जहं व तदल्लायचक ति ॥२४३३॥

समयावलिंकाऽऽदिकालकृतविजागम्य सूक्ष्मत्वाद् भिन्नकालमपि कालविजागेन प्रवृत्तमपि क्रियाद्वयमवेदनमुत्पलपत्रशतवधेययुगरत्नप्रवृत्तमिव मन्यन्ते त्वम् । न हि उत्पलपत्रशतमौत्तरावधेयं व्यवस्थापिनं सुनीचण्याऽपि सूच्या ढेकेन समर्थना-

ऽपि च वेधकर्ता समकालमेव विध्यते, किं तु कालभेदेन, उपर्युपरितने अविद्धेऽधोऽधोर्वर्त्तिनः पत्रस्य वेधायोगाद्, अथ च वेधकर्ता युगपद्विहितमेव वेधं मन्यते, तद्वेधनकालभेदनस्य सूक्ष्मत्वेन दुर्लक्षत्वात् । यथा वा तत्प्रसिद्धमखानचक्रकालभेदेन दिक्षु भ्रमदपि भ्रमणकालभेदस्य सूक्ष्मत्वेन दुरवगमत्वाच्चिरन्तरभ्रमणमेव दृश्यते, एवमिहापि शीतोष्णक्रियानुभवकालभेदस्य सूक्ष्मत्वेन दुरवसेयत्वाद्युगपद्वेध तदनुभव मन्यते भवानिति ॥ १४३३ ॥

मनोऽपि शिर पादाऽऽदिभिः स्पर्शनेन्द्रियदेशैरिन्द्रियान्तरैश्च युगपन्न सव्यते, किं तु क्रमणैव, केवलमाद्युचारित्वेन सूक्ष्मत्वेन च तस्य क्रमसम्बन्धो न लक्ष्यत इति दर्शयन्नाह-

चित्तं पि नैदियाडं, समेइ मममह य खिप्पचारिं चि ।

समय व सुकमक्कुञ्जि-दसणे सव्वोवद्वि चि २४३४ ॥

चित्तमपि च, नैवेन्द्रियाणि, मममेव समेति-मनोऽपि नैवेन्द्रियैः सह युगपत्सव्यते इत्यर्थः । उपलक्षणत्वाच्चापि शिरःपादाऽऽदिभिः स्पर्शनेन्द्रियदेशैर्युगपत्सव्यते, अथ च क्षिप्रचारिणाऽप्रलचरणशीलं तदिति कृत्वा समकमिव युगपद्वेध सर्वत्र सव्य लक्ष्यते इति शेषः । दृष्टान्तमाह-(समय वेत्यादि) समय वेत्येतदनन्तरं योजितमप्यावृत्त्या पुनरपीह योऽप्यते । तत्र वाशब्दो यथार्थः, यथाशब्दश्च दृष्टान्तोपन्यासार्थः । यथा-शुष्क-शङ्कुलिकादशने सर्वपामपि शङ्कुलिकागनरूपरसगन्धस्पर्श-शब्दानामुपलब्धिः सर्वोपलब्धिरसमक प्रवृत्ताऽपि समक लक्ष्यते, तथा ऽत्रापि मनः शिरःपादाऽऽदिभिस्पर्शनेन्द्रियदेशैरिन्द्रियान्तरैश्च क्रमेण सव्यमानमपि युगपत् सव्यमानं दृश्यते इत्यर्थः । इदमत्र हृदयम्-इह दीर्घां शुष्कां च शङ्कुलिकां कस्यचिद्द्रव्यतत्त्वं चक्षुषा वीक्ष्यमाणस्य रूपज्ञानमुत्पद्यते, तद्भूय च घ्राणेनाऽऽजिघ्रसो गन्धज्ञानम्, तद्वत् च रसनया आस्वादयतो रसज्ञानं, तत्स्पर्शं च स्पर्शनेन वेद्यत स्पर्शज्ञानं, चर्वणोऽथ तच्छब्दं च शृण्वत शब्दज्ञानमुपजायते । एतानि च पञ्चापि ज्ञानानि क्रमेणैव जायन्ते, अन्यथा साङ्ख्याऽऽदिदोषप्रसङ्गात्, मत्यादिज्ञानोपयोगकाले चावध्याद्युपयोगस्यापि प्राप्ते, एकं च घटाऽऽदिकमर्थं विकल्पयतोऽनन्तानामपि घटाऽऽद्यर्थविकल्पानां प्रवृत्तिप्रसङ्गाच्च । न चैतदस्ति । ततः क्रमणं जायमानान्यप्येतानि ज्ञानानि प्रतिपत्ता युगपदुत्पद्यन्ते इति मन्येत, समयाऽवलिकाऽऽदिकावविजागस्य सूक्ष्मत्वाद्, एवमिहापि शिरःपादाऽऽदिभिः स्पर्शनेन्द्रियदेशैरिन्द्रियान्तरैश्च क्रमेण सव्यमानमपि मनः प्रतिपत्ता युगपत्सव्यमानमव्यवस्यति, न तु तत्त्वतोऽसौ मनसः स्वभावः, तथा चोक्तम्- 'युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्गमिति ।' यदि चोक्तन्यायेन सर्वेन्द्रियद्वारेणोत्पद्यमान उपलम्भे क्रमेण सचरतो मनसः सचारो दुर्लक्षस्तर्हि कथमेकस्यैव स्पर्शनेन्द्रियमात्रस्य शीतवेदनोपयोगादुष्णवेदनोपयोगरूप उपयोगान्तरे अन्ये तत्संचारः सुलक्षः स्याद्, अवश्यमाणे च तत्क्रमसंचारे शीतोष्णक्रियाद्वयोपयोगविपर्ययो युगपद्व्यवसायो ऋत इति ॥ १४३४ ॥

एतदेवाऽऽह-

सर्वेन्द्रियजवत्त्वे, जइ संचारो मणस्स दुद्वक्खो ।

एमेन्द्रिओवओगं-तरम्म किह होउ य सुद्वक्खो ॥ २४३५ ॥

व्याख्यातयैव ॥ २४३५ ॥

यदि पुनरेकस्मिन्नर्थे उपयुक्तमपि मनोऽर्थान्तरेऽप्युपयोग गच्छेत्तदा को दोषः स्याद्?, इत्याह-

अन्नविणिउत्तमन्न वि-णिओगं लभइ जइ मणो तेणं ।

इत्थिं पि ठिय पुरओ, किमन्नाचित्तो न लक्खेइ ॥ २४३६ ॥

अन्यस्मिन् शीतवेदनाऽऽदिकेऽर्थे विनियुक्तमुपयुक्तमन्यविनियुक्तम्, मनो यदि (अणं ति) अन्य उष्णवेदनाऽऽदिकोऽर्थस्तद्विषय उपयोगोऽन्यस्मिन् अन्य विनियोगमुपयोगं लभते, (तेणं ति) तर्हि किमित्यन्यचित्तोऽन्यार्थोपयुक्तचित्तो देवदत्ताऽऽदिर्हस्तिनमपि पुरतो व्यवस्थितं न दृश्यति?, तस्मादेकस्मिन्नर्थे उपयुक्तं मनो न कदाचिदन्यार्थोपयोगं लभते इति ॥ १४३६ ॥

यदि त्वेकोपयोगे उपयोगान्तरमपीष्यते, तदैतदपि किं नेष्यते?, किमित्याह-

विणिओगतरलाभे, व किं त्थ नियमेण तो समं चेव ।

पइवत्थुमसंखेज्जा-एता वा जं न विणिओगा ॥ २४३७ ॥

एकोपयोगकाले विनियोगान्तरस्योपयोगान्तरस्य वा लभे इष्यमाणे (तो स्ति) ततः किमत्र क्रियाद्वयोपयोगलक्षणेन नियमेन (जं ति) यत्प्रतिवस्तु असंख्येया अनन्ता वा सममेव युगपदेव विनियोगा उपयोगा नेष्यन्ते? इदमुक्तं भवति-यदि शीतवेदनोपयोगकाले उष्णवेदनोपयोगोऽपीष्यते, नाह किमत्रानेन क्रियाद्वयोपयोगनैयत्येन यदसंख्येया अनन्ता वा प्रतिवस्तु युगपदुपयोगा न भवन्ति, यथैककाले द्वितीयोपयोगस्तथा व-हवोऽपि भवन्तिवति भावः । इह च "द्व्याउ अमखजे, सखेज्जे आवि पज्जवे लभइ ।" इति वचनादेकस्मिन्नर्थे समकालमवधिज्ञानेन किञ्चित्कृष्टतोऽसंख्येया उपयोगा प्राप्नुवन्ति, शेषज्ञानिनां त्वनन्ता इत्यादिप्रायवता प्रोक्तम्-"पइवत्थु असंखेज्ज" इत्यादि ॥ १४३७ ॥

अत्र पराभिप्रायमाधिकृत्य परिहारमाह-

बहुवहुविहाइगहणे, नणुवओगानहुया सुएऽजिहिंया ।

तमणेगगहणं चिय, उवओगाणेगया न त्थि ॥ २४३८ ॥

ननु बहुवहुविधाक्षिप्राऽनिश्चिताऽसदिग्धध्रुवसेतरवस्तुग्रहणे पूर्वमिहैवावग्रहाऽऽदीनामनुज्ञाने एकस्मिन्नुपयोगवहुता श्रुतेऽजिहितैवेति । "पइवत्थुमसंखेज्जे" इत्यादि सिद्धसाधनमेवेति परेणोक्ते सत्याह-(तमणेगेत्यादि) तद् बहुवहुविधाऽऽदिरूप वस्तुनोऽनेकपर्यायाणां सामान्यरूपतया ग्रहणमात्रमेव ज्ञाने उपयोगयोग्यतामात्रव्यवस्थापनमेव, एकस्मिन्नु वस्तुन्येककालमुपयोगानेकता क्वापि नास्ति, क्रमेणैवोपयोगानां ज्ञानादिति ॥ २४३८ ॥

यदुक्त 'तणेगगहणं चिय' इति तदुपजीव्य परं प्राह-

समकमणेगगहणं, जइ सीओसिणदुगाम्म को दोमो? ।

केण व जणिय दोमो, उवओगदुगे विपारोऽयं २४३९ ॥

यथाचार्थः । समक युगपदनेकेपामर्थानां ग्रहणं त्वयाऽप्यनुज्ञायते, तदा शीतोष्णरूपे गृह्यमाणे को दोषः, येन गङ्गाऽप्युपगमो दूष्यते? । सूरिराह-(केण वेत्यादि) केन पुनर्भणित-हन्त! यत्समकमनेकाग्रहणे दोषा गृह्यन्ते युगपदपि सामान्यरूपतया सेनावनग्रासनगरादिवदनेकेऽर्थो ज्ञेयतश्च निवारयाम, वयमित्यर्थः, केवलमिहोपयोगद्वये विचारोऽयं प्रस्तुतः । स चोपयोग एकदा एक एव भवति, न त्वनेक इति ॥ २४३९ ॥

पुनरपि परप्रश्नमाशङ्क्योत्तरमाह-

समयमणोगगहणे, एगानेगोवओगभेओ को ? ।

सामन्नमेगजोगो, खंधारोवओगो व्व ॥ २४४० ॥

खंधारोऽय साम-न्नेत्तमेगोवओगया समय ।

पडवत्थुविजागो पुण,जो सोऽनेगोवओग ति ॥ २४४१ ॥

ननु समक युगपदनेकार्थग्रहणे अभ्युपगम्यमाने कोऽयमेकानेको-
पयोगभेदो नाम, येनोच्यते “ववओगायेगया नत्थि।” इति । अ-
त्रोत्तरमाह (सामन्नमेगजोगोत्ति)य सामान्योपयोग स एको-
पयोगोऽभिधीयते, स्कन्धावारोपयोगवदिति दृष्टान्त । अमुमेवार्थं
स्पष्टयति-“खंधारोऽयमित्यादि ।” समक युगपदेव स्कन्धावा-
रोऽयमित्येव यत्सामान्य सामान्यमात्रग्राहको य उपयोग इत्यर्थः,
स एकोपयोगना भवत्येव । य. पुन प्रतिवस्तु एते दृष्टितन,
अम्मा अश्वा, इमे रथा, एते पदातय., एते खड्गकुन्ताऽऽदय,
।शरस्त्राणकवचाऽऽदय, पटकुटिकाः, ध्वजा, पताका, ढक्का-
शङ्कादह्वाऽऽदय., करभरासमाऽऽदयश्चेत्यादिको विभागो जे-
दाध्यवसाय. सोऽनेकोपयोग इति ॥ २४४० ॥ २४४१ ॥

आह-एवमेकानेकोपयोगजेदे भवद्भिर्युगपत्कि निविध्यते ?,
इत्याह-

ते चिय न संति समयं, सामन्नाणोगगहणमविरुद्धं ।

एगमणेगं पि तयं, तम्हा सामण्णजावेणं ॥ २४४२ ॥

त एवानेकोपयोगा समक युगपन्न सन्ति न भवन्तीति
निविध्यन्ते अस्माभिः । यत्तु सामान्येनानेकेषामर्थानां युगप-
द् ग्रहण तदविरुद्धमेव । (तम्हा ति) तस्माद्युगपदनेकोपयोग
निषेधेन । किमुक्त भवतीत्याह- (एगमणेग पीत्यादि) य-
दिदं स्कन्धावाराऽऽद्युपयोगे युगपदनेकार्थग्रहणमस्माजिरनुज्ञा-
यते, (तय ति) तदनेकमप्यनेकार्थग्रहणमपि सदित्यर्थः, (ए
ग ति) एकमेव तत्त्वत एकार्थग्रहणमेवेत्यर्थः, केनेत्याह-
(सामन्नजावेण ति) सामान्यरूपतयेत्यर्थः । अयमत्र तात्प-
र्यार्थः-यदनेकार्थग्रहणमनुज्ञायते तत् सामान्यमेव रूपमाधि-
त्य, विशेषरूपतया त्वनेकार्थग्रहण नास्त्येव, एकस्मिन्
काले एकस्यैव विशेषोपयोगस्य सङ्गावादिति ॥ २४४२ ॥

अमुमेवार्थं प्रकृते थोजयन्नाह-

उमिणेयं सीएय, न विजागो नोवओगगुगमित्थं ।

होज्ज सम दुगगहणं, सामन्नं वेयणा मे ति ॥ २४४३ ॥

उण्णेय शीतेय वेदना इत्येव योऽसौ विजागो भेदोऽसौ ने
ष्ट शीतोष्णविभागेन शीतोष्णविशेषरूपतया युगपद् ग्रहण ने-
ष्टमित्यर्थः, अत एव तद्विषयमुपयोगद्वय युगपन्नेष्टम् । किं यु-
गपद्वस्तुच्यग्रहण सर्वत्रा नेष्टम् ? नैव, कुन. ? इत्याह-जवेत्
सम युगपद्वस्तुद्वयग्रहणम् । किं विशेषरूपतया ?, नेत्थाह-सा-
मान्य सामान्यरूपतयेत्यर्थः । कथम्?, वेदना मे मम वर्तते इत्येव
युगपद् द्वयग्रहण भवेद्, न तु शीतोष्णवेदनाविशेषरूपनयेत्यर्थः,
युगपदुपयोगद्वयप्रसंगात्, तत्र च दोषाणामुक्तत्वादिति ॥ २४४३ ॥

आह-ननु यदि वेदनामात्रग्राहक सामान्यज्ञान, तदैव शी-
तोष्णवेदनाविशेषग्राहकमपि तत् कस्मान्नेष्यते ?, इत्याह-

ज सामण्णविसेसा, विलक्खणा तन्निवंधण ज च ।

नाण ज च विभिन्ना, सुदूरओवगहाऽवाया ॥ २४४४ ॥

जं च विसेसं नाणं, सामन्नानाणुव्वयमवस्सं ।

तो सामन्नविसेसं, नाणां नेगसमयम्मि ॥ २४४५ ॥

(तो ति) तस्मात्सामान्यग्राहक विशेषग्राहक च ज्ञान द्वेऽपि
नैकममये नैककाल भवत इति द्वितीयगाथाया सवन्ध ।
कुन इत्याह- (ज सामण्णेत्यादि) यद्यस्मात्सामान्यविशेषो पर-
स्परमतीव विभिन्नवृक्षणौ भिन्नजातीयावत कथ तावेक-
कालमेकज्ञाने प्रतिजालेते ?, एकत्वप्रसङ्गात्, सामान्यतत्स्वरू-
पवद्विशेषतत्स्वरूपवत्ता ? । मा भूत्तत्प्रतिज्ञासस्तथापि नञ्ज्ञाने
युगपद्विषयत इत्याह- यस्माच्च तन्निवन्धन सामान्यविशेषहे-
तुक सर्वमपि ज्ञान, तत्कथ तत्प्रतिभासमन्तरेणोत्पद्येते ? ।
सामान्यविशेषज्ञानयोरेकत्वादेककाल ते भविष्यत इति चेत्, त-
दयुक्तम्, कुत ? इत्याह-यस्माच्च सुदूर विभिन्नौ सामान्य-
विशेषज्ञानरूपौ-अवग्रहावयाविति कथ ममकाल भवत. ? ।
यद्यस्माच्चावश्य सामान्यग्राहकज्ञानपूर्वकमेव विशेषग्राहक ज्ञा-
न, नानवगृहीतमीह्यते, नानोद्दिन निश्चीयत इत्यादिवचना-
दत. कथ तयोर्युगपत्सम्भव इति ॥ २४४४ ॥ २४४५ ॥

पुनरपि पर प्राऽऽह-

होज्ज न विलक्खणाड, समय सामन्ननेयनाणाड ।

बहुयाण को विरोहो, समयम्मि विमसनाणाणं ॥ २४४६ ॥

नन्वाचार्य ! एव तर्ह्यस्तु यदुक्त सामान्यवेदनामात्रग्राहक सा-
मान्यज्ञान, शीतोष्णवेदनाविशेषग्राहक विशेषज्ञानरूप भेद-
ज्ञान चेत्येते द्वे अपि सुदूरविलक्षणत्वात्समक युगपन्न प्रव-
त, बहूनां तु शीतोष्णाऽऽदिविशेषज्ञानानां समये एकस्मि-
न् काल जायमानानां विशेषज्ञानरूपतया तेषां बहूनामपि तु-
ल्यत्वेन वैलक्षण्यभावात्को विरोध. ? , येन शीतोष्णवेदनावि-
शेषज्ञाने युगपद् गङ्गसा निविध्यते इति ॥ २४४६ ॥

अत्रोत्तरमाह-

लक्खणजेया उ चिय, मामण च जपणेगविसयं नि ।

तमोत्तु न विसेस-न्नाणाड तेण समयम्मि ॥ २४४७ ॥

तो सामन्नगहणा-णतरमीहियमवेड तव्भेयं ।

इय सामन्नविसेसा-वेक्खो जायतिमो जेओ ॥ २४४८ ॥

तेन कारणेन समये एकस्मिन् काले बहूनि विशेषज्ञानानि
न भवन्ति । कुन. ? इत्याह-लक्षण शीतोष्णाऽऽदिविशेषणस्वरूप
तस्य परस्पर भेदाद्विशेषत्वात् तद्ग्राहकाणि ज्ञानानि समक
भवन्ति, यस्माच्चानेकविषयमनेकार्थार सामान्यम्, इत्यनस्त
दगृहीत्वा न विशेषज्ञानमनूतिरस्तीत्यतोऽपि न युगपद्वि-
शेषज्ञानानि । अमुक्त भवति-पूर्वं वेदनासामान्य गृहीत्वा
तन ईहां प्रविश्य शीतेय पादयोर्वेदनेति वेदनाविशेष निश्चि-
नोति । शिरस्थीं प्रथम वेदनासामान्य गृहीत्वा तन ईहां प्र-
विश्य उण्णेयमिह वेदनलक्ष्यप्रत्ययि । न हि घटविशेषज्ञाना-
दनन्तरमेव पटऽऽथयसामान्यरूपे गृहीते पटविशेषज्ञानमुपजा-
यते, “ उगहो ईहप्रवाओ य ” इत्यस्यैव क्रमेण घटाऽऽदिवि-
शेषज्ञानोत्पत्त्यभिधानात् । एव च सति विशेषज्ञानादनन्तरम-
पि विशेषज्ञान नोत्पद्येते, आम्ना पुन समकाल, सामान्य-
न्यानेकविशेषाऽऽथयत्वात् । नच पूर्वमगृहीत्वा विशेषज्ञान-
स्याप्रसववादित ।

यतश्चैव सामान्येऽगृहीते नास्ति विशेषज्ञान, (तो ति) तत

सामान्यग्रहणानन्तरमोहिततद्भेद सामान्यभेद घटत्वाऽऽदिता-
मान्याऽऽश्रय घटाऽऽदिविशेषमित्यर्थः, अत्रैति घटाऽऽदिरेवायम्
इत्येव निश्चिनोतीत्यर्थः । तत उत्तरभेदापेक्षया घट एव सा-
मान्यम् । तस्मिन् गृहीते ईहित्वा धातुजोऽय न मानं इत्येव नि-
श्चिनोति । ततो धातुजोऽप्युत्तरभेदापेक्षया सामान्यम् । तस्मि-
न् गृहीते ईहित्वा तामोऽय न तु राजताऽऽदि इतीत्य निश्चि-
नोतीति । एव सामान्यविशेषापेक्षा तावत्कर्तव्या, यावदन्तिमो
भेदः स काश्चिदन्तरमोहा न प्रवर्तते । तनश्चैव न काचिद्विशेष-
ज्ञानानां युगपत्प्रवृत्तिसमयः, सामान्यरूपनया तु समकालमपि
विशेषाणां ग्रहणं ज्ञेयम् । यथा-सेना, वनमित्यादि, न तु युग-
पदुपयोग इत्युक्तमेव । तथा च सति भिन्नकाले एव शीताष्ण-
विशरत्नाने । ततो चान्तमेव समकाल शीताष्णक्रियाद्वयवेदन
भवत इति ॥ २४४७ ॥ २४४८ ॥

व्यादियुक्तिर्नैः प्रज्ञापितोऽपि न स्वाग्रह मुक्तवान् गह्वरं,
ततः किमित्याह-

इय पञ्चविंशो विजयो न पञ्चजड तो तयो कयो वज्जो ।
तो गयगिहे मयं, किरियाओ दो पस्वन्तो ॥ २४४९ ॥
मणिनागणारब्धो, नओववत्तिओ पस्विहोओ योत्तु ।
इच्छामो गुरुमूलं, गंतूग तओ पडिक्कतो ॥ २४५० ॥

व्याख्यातार्थे एवेति ॥ २४४९ ॥ २४५० ॥ विशेषः । उक्तं ।

आ० चू० । आ० म० । औ० ।

दोक्खर-द्वयक्षर-त० । पण्डे, वृ० ।

“ गती भवे पञ्चवलोडय च, मिदुत्तया सीयलगत्तया य ।

धुव भवे दोक्खरनामयेजा, सकारपञ्चतरिओ ढकारो ॥ १ ॥ ”

द्वयक्षरनामधेयो भवेत्, तच्चाक्षरद्वय सकारप्रत्यन्तरितो ढ-
कार इति प्रतिपत्तव्यम्, प्राकृतशैल्या सण्डो, सस्कृते तु पण्ड
इति । वृ० ४ उ० । दासे, व्य० ४ उ० ।

दोक्क-दौर्गत्य-त० । दुर्गतिभावे, ढारिद्वये च । प० व० ४
शार । वृ० । नि० चू० । पञ्चा० ।

दोगिच्छिदमा-द्विगुच्छिदशा-स्त्री० । स्वरूपतोऽप्यनवसिताया-
म्, “दोगिच्छिदसाण दम अक्खण्णा पणत्ता । त जहा-“नाए
विनाए उववाए णातीस महासुविणा वावत्तरिसव्वसुमिणा-
हारे रामगुणे एमेण दस आदिया । ” द्विगुच्छिदशाश्च स्वरूपतो-
ऽप्यनवसिता । स्या० १० ग० ।

दोगुण-जुगुप्सिन्-त्रि० । नन्दके, उक्तं । जुगुप्सते आत्मान-
माहार विना धर्मधुराधरणात्तममित्येवंशालो जुगुप्स । उ-
क्तं ६ अ० ।

दोग-देशी-युगे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

दोग-दुर्गति-स्त्री० । दुष्टा गति दुर्गति । अथवा दुर्गा गतिः
दुर्गति । अथवा-दु ख वा यत् सेव्यते मा दुर्गति । दुर्गती
विषमत्यर्थः । अथवा-दुत्तिना गति दुर्गति । अनजिज्ञापितार्थे
दुःशब्दः । यथा-दुग्मः । नरकगतो, तिर्यग्गतौ च । स्या०
१ ग० ।

दोगुण-दौर्गुण्य-त० । दुर्गुणत्वे, हा० ३१ अष्ट० ।

दोच्च-द्वितीयाङ्ग-त० । शाकाऽऽदिनायाम्, “ दोच्चग ति ”
सामयिकी नञ् । ओदनाऽऽदिमूलापेक्षया जोजनस्य राक्षक-
रूपाणी द्वितीयाङ्गानि । वृ० १ उ० ।

दोच्च-दौत्य-त्रि० । दूतकर्मणि, झा० १ शु० ८ अ० ।

द्वितीय-द्वित्वसंस्थापूरकं, विपा० १ शु० ३ अ० । म० । उपा० ।

दोच्च-द्वितीया-स्त्री० । द्वितीयसप्तत्रिन्द्वप्रतिमायाम्, पञ्चा०
१५ विव० ।

दोक्क-दोह-त्रि० । दोहनयोग्ये, “जहा गावो दोह्माति वा । ”
आचा० १ शु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

दोण-छोण-पुं० । माने, चत्वारः पुनरादकाः समुद्रिना एको
छोणः । व्यो० २ पाहु० । औ० । पत्रप्रमाणं छोणमानम् । त० ।
छोणाऽऽख्ये सिन्धुवेद्यावलयिते नगरे, सूत्र० २ शु० २ अ० ।
छोण कियन्मणमान इति प्रश्ने, उत्तरम्-चतुर्भि कुम्बै-
प्रस्थ, प्रस्थैश्चतुर्भिराढक, चतुर्भिराढकैश्छोण, अत्र नाममाला-
वृत्तौ कुडवगच्छेन प्रसूतिद्वयव्याप्राप्तमस्ति, तदनुसारेण यद्ग-
वति तद्छोणमानमवमेय, परमियन्मणमानो छोण इति तु कापि
व्यक्तं दृष्टं न स्मरतीति । १८८ प्र० सेन ३ उल्ला० ।

दोणअ-देशी-आयुक्ते, हाद्विके च । दे० ना० ५ वर्ग ५०
गाथा ।

दोणक्का-देशी-सरघायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ५१ गाथा ।

दोणमुह-छोणमुह-त० । द्वयोः पथोर्मुखमस्येति छोणमुखम् ।
जलस्थलनिर्गमप्रवेशने, आचा० १ शु० ८ अ० ६ उ० । पट्टने, रा० ।
प्रश्न० । व्य० । म० । जी० । बाहुल्येन जलनिर्गमप्रवेशे,
दशा० ७ अ० । स्या० । ग० । यत्र जलस्थलपथावभावापि प्रवतः ।
कल्प० १ अधि० ४ क्षण । जी० । नि० चू० । ज० । अनु० । स्या० ।
उक्तं । “दोणमुह जलपथपहेण । ” यस्य तु जलपथेन स्थलपथेन
वा द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां माण्डमागच्छति तद् द्वयोः पथ-
योर्मुखमिति निरुक्त्या छोणमुखमुच्यते, नच्च तथा भृगुकच्छं
ताम्रालसो वा । वृ० १ उ० । नि० चू० । औ० । जलस्थलपथोपेते
नगरे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दोणमेह-दोणमेव-पुं० । यावता वृष्टेनाऽऽकाशविन्दुभिर्महती
गगरी त्रियते तावत्प्रमाणजलवर्षिणि मेहे, विशेषः ।

दोणसूरि-छोणसूरि-पुं० । अणहिलपट्टननगरे अजयदेवसूरि-
समकालिके स्वनामख्याने विद्वद्वरे, येन नवस्वङ्गेषु स्थाना-
न्नाऽऽदिषु अभयदेवसूरिकृतवृत्ते सशोधनमकारि ।

“ अणहिलपाटकनगरे सध्वरेर्वर्त्तमानवृष्टमुख्ये ।
श्रीछोणचार्याऽऽद्यै-विद्वद्भि शोधिता चेति ॥ १ ॥ ”

“ आस्त्रार्थनिर्णयसुसौरभलम्पटस्य,

विद्वन्मधुवतगणस्य सदैव मेव्यः ।

श्रीनिर्वृताऽऽख्यकुलमन्त्रदण्डकण्ड,

श्रीछोणसूरिरवनद्ययज्ञ पराग ॥ २ ॥ ” स्या० १० ग० ।

पञ्चा० । म० । निवृत्तिककुलनभ सूरिमुख्येन परिदत्तगणनगु-
णवात्प्रयेण सशोधिता चेयम् । झा० १ शु० ६ वर्ग १ अ० ।

दोणी-दोणी-स्त्री० । नौकायाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । ज-
लपरिपूर्णायां महत्यां कुण्डिकायाम्, अनु० ।

दोतिप्पभा-श्रुतिप्रज्ञा-स्त्री० । चन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, झा० १
शु० ६ वर्ग १ अ० ।

दोषिअ-देशी-चर्मकूरे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

दोधार-द्विधाकार-पु० । छव्यस्य द्विधाकरणे, स्था० ५ गा० ३ उ० ।

दोनागकर-दौर्भाग्यकर-न० । कलाभेदे, म० ७२ सम० ।

दोमणसिया-दौर्मनसिका-स्त्री० । वैमन्यस्ये, स्था० ५ गा० २ उ० ।

दोमामिय-द्वैमासिक-न० । द्विमासपरिणामस्येति द्वैमासिकम् । मासद्वयपरिमाणे, नि० चू० २० उ० ।

दोमामियप्रतिमा-द्वैमासिकप्रतिमा-स्त्री० । मासद्वयप्रतिमा-निर्वाह्ये साधुप्रतिज्ञाविशेषे, तत्र हि द्वौ मासौ यावद् द्वे द-त्ता भक्तस्य, द्वे एव च पानकस्य । औ० ।

दोमिलि-दोमिली-स्त्री० । ब्राह्म्या लिपेक्ष्यविधाने, प्रज्ञा० १ पद ।

दोर-दोर-स्त्री० । सूत्रदवरके, रज्जौ, आ० म० १ अ० २ खण्ड । कटिमूत्रे, दे० ना० ५ वर्ग ३८ गाथा ।

दोरज्ज-द्वैराज्य-न० । राज्यद्वयभावे, स्था० ३ गा० १ उ० ।

दोव-दोव-पु० । अनार्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दोवारिय-दौवारिक-पु० । प्रतीहारे द्वारपालके, भ० ६ श० ५ उ० । नि० चू० । ज्ञा० । रा० । “दोवारिजा तु दारिष्ठा दो-वारिया दारे चैव (अन्त पुरस्य) जेसि मिलेति ।” नि० चू० ६ उ० । औ० ।

दोवारियभक्त-दौवारिकभक्त-न० । द्वारपालस्य कृतवृत्ते, ज-रापङ्कलाऽऽदे. पेङ्कलाऽऽदिभक्ते, नि० चू० ६ उ० ।

दोविह-द्विविध-त्रि० । द्विविध एव द्वैविध्यम् । द्वि.प्रका-रे, वच० २ अ० ।

दोवेडी-देशी-साय भोजने, दे० ना० ५ वर्ग ५० गाथा ।

दोम-दोष-पु० । मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगेषु, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । प्रश्न० । मन्त्रे, ध० ३ अधि० । चौर्याऽऽदिके, अ-न्त० ३ वर्ग० ८ अ० । आत्मनः परस्य वा दूषणे, भ० १२ श० ५ उ० । मालिन्यकारिचेष्टायाम्, न० । काष्ठदोषो दुर्भिक्षाऽऽदि, क्षेत्रदोष सयमाननुगुणत्वाऽऽदि, द्रव्यदोषो भक्ताऽऽदिना श-रीराननुकूलता, जावदोषो ग्लानत्वज्ञानाऽऽदिहान्यादि । पञ्चा० १७ त्रिव० ।

द्वेष-द्विषत्यनेनेति द्वेष । द्वेषवेदनीये कर्मणि, यद्वा द्वेषण द्वेष । वेदनीयकर्मणाऽऽपादिते जावे, अप्रीतिपरिणामे, प० सू० १ सूत्र० । “एमे दोसे ।” म्या० १ गा० । आ० । औ० । आ० चू० । भ० । आ० म० । सूत्र० । ज्ञा० । ति० । नि० चू० । कल्प० । प्रव० । उप-शमत्यागाऽऽत्मके, विकारे, वच० ६ अ० । परद्वेषाच्चवसाये, आनु० । दुःखभिज्ञस्य तदनुस्मृतिपूर्वकविगर्हणे, हा० ७५ हा० । स्वपराऽऽत्मनोर्वाधारूपे, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । क्रोधमानकषा-याऽऽत्मके, म० २ अधि० । म्या० । “दोमे दुविहे पक्षत् । त जहा-कोहे य, माणे य ।” प्रज्ञा० २३ पद ।

अथ दोषस्य द्वेषस्य वा व्याख्यामाह-

दूसंति तेण तम्मि व, दूमणमह् देमणं व देसो वि ।

देसो च सो चउच्चा, ठव्वे कम्मयरविज्जिओ ॥ १९६ ॥

“दुष” वैकृत्ये, दुष्यन्ति निवृत्तिं भजन्ति तेन तस्मिन् वा प्राणिन इति दोषः, दूषण वा दोषः, इति स्वयमेव द्रष्टव्यम् । “अथवा “द्विष” अप्रीतौ, द्विषन्ति अप्रीतिं भजन्ति तेन तस्मिन् वा प्राणिन इति दोषः, द्वेषण वा द्वेषः । इत्यपि स्वयमेव दृश्यम् । कुत पुनरिदं दृश्यते इत्याह- (अहं देसणं व देसो च्छि) अथवा द्वेषणं द्वेष इति भावसाधनपक्षोपन्यासादनन्तरं स्वयमेव दृश्यते । (देसो व सो चउच्चा च्छि) स च द्वेषो, वाशब्दाद् दो-षो वा, नामाऽऽदिभेदात्तुर्जा छष्टव्यः । तत्र कृजव्यशरीरव्य-तिरिक्ते छव्ये विचार्ये (कर्मयरविज्जिओ च्छि) कर्मद्रव्यदो-षः, नो कर्मद्रव्यदोषश्च भवतीत्यर्थः ॥ १९६ ॥

अस्य च द्विविधस्यापि स्वरूपमाह-

जुग्गा वद्धा वज्ज-तगा य पत्ता उदीरणवत्थियं ।

अहं कम्मदव्वदोसो, इयरो छुट्ठवणाईओ ॥ १९६ ॥

पूर्ववच्चतुर्विधा पुञ्जला कर्मद्रव्यदोषः, नो कर्मद्रव्यदो-पस्तु छुट्ठवणाऽऽदिरिति ॥ २६६ ॥

जावदोष भावद्वेष वा प्राऽऽह-

जं दोमयेयणिज्ज, ममुडण एम भावओ दोसो ।

वस्तुविकिडस्महावो-ऽनिच्छयमपीर्लिंगो वा ॥ १९६ ॥

यहोपवेदनीय द्वेषवेदनीय वा कर्म समुदीर्णमुदयप्राप्तमेव जावदोषो जावद्वेषो वा । अयं च स्वभावस्थस्य वस्तुनः शरी-रदेशाऽऽदेर्विकृतिस्वभाव कार्ये कारणोपचाराद् प्रकृत्यन्यथा-भावरूपः । तत्र जावदोषोऽनापिस्तल्लिङ्गोऽनिष्टदुष्टवणाऽऽदि-कार्यगम्यः । भावद्वेषस्त्वप्रीतिलिङ्ग इति ॥ २६६ ॥

अत्र च क्रोधमानयो कोऽपि मिश्रारिणामोऽप्रीतिजातिसा-मान्यतः सग्रहमतेन द्वेषः, मायालोभौ तु प्रीतिजातिसामान्य-तः, स एव रागमिच्छतीति दर्शयन्नाह-

कोहं माणं वाऽरीइ, जईओ वेऽ सगहो दोसं ।

मायाहोभे य म पी-इजाडसामन्नओ रागं ॥ १९६ ॥

गतार्था ॥ २६६ ॥

व्यवहारनयमाश्रित्याऽऽह-

मायं पि दोसमिच्छड, ववहारो जं परोवघायाय ।

नाओवादाणे चिय, मुच्चा होचो च्छि तो रागो ॥ १९७ ॥

न केवल क्रोधमानौ, किन्तु मायामपि द्वेषमिच्छति व्यवहार-नयो यस्मादियमपि परोपघाताय परवञ्चनायैव विधीयते । त-तो माया द्वेषः, परोपघातहेतुत्वात् क्रोधमानवदिति । न्यायेन नीत्या मायामन्तरेणोपाधीयते उपाय्येन इति न्यायोपादानं, त-स्मिन् न्यायोपादानेऽपि वित्ते यनो मूर्च्छा भवति, तनस्तदात्मको लोभो रागः । अन्यायोपादाने तु वित्ते मायाऽऽदिकषायसम्भवेन द्वेष एव स्यादिति न्यायोपादानविशेषणमिति भावः ॥ २६७ ॥

अनुसूत्रमाह-

उज्जुसुयमयं कोहो, दोसो सेसाणमयमणेगंतो ।

रागो च्छि व दोसो च्छि व, परिणामवमेण उ वसेओ ॥ १९७ ॥

ऋजुसुत्रनयस्येदं मतम्-क्रोधः प्रथमकपायो द्वेषः अप्रीत्यात्म-
कत्वाच्छेषाणां तु मानमायाज्ञानानां रागद्वेषत्वविचारं प्रत्येतत्
तस्य मतम्, किमन्याह-अनेकान्तोऽतिशयः । एतदेव व्याचष्टे-
शेषे मानाऽऽदिकपायत्रयवर्गे कोऽपि रागः, कोऽपि वा द्वेषः,
इत्ययं परिणामवशेनैवावसेयो निश्चयेन नान्यथेति ॥२६७१॥

कुत इत्याह-

संपयगाहि त्ति नयो, न उवओगदुगमेगकालम्मि ।

अप्पीर्पाप्मेतो-वओगओ तं तहा दिसः ॥ २६७२ ॥

यतः साम्प्रतग्राही वर्तमानैकक्षणवस्तुग्राही ततोऽसौ ऋ-
जुसुत्र, ततः क्रोधमानौ द्वेषो, मायालोभौ तु राग इत्येवम-
सौ न मन्यते, मानाऽऽदिकृष्णकाले क्रोधाऽऽदिकृष्णभावात्,
तदभावश्च तयोः क्रमसाविद्यात्, प्राक्तनस्य चोत्पत्त्यनन्तर-
मेव विनाशादिति । न एव च मानो द्वेषो जवति, कदा ?,
परगुणेषु यो द्वेषोऽप्रीतिस्तदुपयोगे तदध्यवसायपरिणतिकाल-
ल इत्यर्थः । अस्तु वा क्रोधमानाऽऽदीनां समकाद्वभाविता,
तथाऽप्युपयोगद्वयमसावेककालं न मध्यत इति कथं मिश्रकपा-
यद्वयोपगाद् द्वेषो रागो वा स्यात् ? । एतदेवाऽह-(न उव-
ओगदुगमेगकालम्मि सि) न च कपाययोपयोगमेककाल-
मसौ मन्यते, येन क्रोधमानौ, द्वेषो, मायालोभौ तु राग-
स्यादिति । तर्हि किमसौ मन्यते ? , इत्याह-(अप्पीर्पाप्मेतो)
अप्रीतिप्रीतिमात्रोपयोगतत्त्वं तं मानाऽऽदिकपाय तथा तथा-
व्यपदिशति ॥ २६७२ ॥

एतदेव ज्ञायति-

माणो रागो त्ति मओ, साहंकागेवओगकालम्मि ।

सो चेय होड दोमो, परगुणदोसोवओगम्मि ॥२६७३॥

माया होजो चेवं, परोवयाओवओगओ होसो ।

मुच्छोवओगकाले, रागोऽभिस्संगडिगो त्ति ॥२६७४॥

मानो राग इति ऋजुसुत्रस्य सङ्गतः । कः ?, साहङ्कारोप-
योगकाले-स्वस्मिन्मात्मन्यदोऽहं नमो मह्यमित्येवं योऽसावह-
ङ्कारो निजगुणेषु बहुमानोऽभिस्वस्तदुपयोगकाले तदुपयो-
गमये इत्यर्थः, (न एव च मानो द्वेषो जवति, कदा ?,
परगुणेषु यो द्वेषोऽप्रीतिस्तदुपयोगे तदध्यवसायपरिणतिकाल-
म इत्यर्थः) एव परोपघाताय व्याप्रियमाणौ मायालोभौ
द्वेषः, स्वशरीरव्ययनस्वजनाऽऽदिषु मूर्खोपयोगकाले तु तावेव
रागः । कुत ?, इत्याह-अभिस्सङ्गलिङ्ग इति कृत्वा । अभिस्सङ्गो
हि रागो, यच्च स्वशरीराऽऽदिषु मूर्खोपयोगः, स व्यक्तोऽभिस्सङ्ग
इति युक्तमस्य रागत्वमिति भावः ॥ २६७३ ॥ २६७४ ॥

अथ शब्दाऽऽदिनयत्रयमतमाह-

सदाऽमयं माणे, मायाए चिय गुणोपगागय ।

उवओगो होजो चिय, जओ म तत्थेव अवरुओ ॥२६७५॥

सममा कोहो वि य, परोवयानपडय सि हो दोमो ।

तद्वक्खणो व सोजो, अहं मुच्छा केवलो रागो ॥२६७६॥

मुच्छाणुरंजण वा, रागो संदूमणं ति तो दोसो ।

मदस्म व भयणेय. इयरे एकेकडियपक्खा ॥ २६७७ ॥

शब्दाऽऽदिनयानामिदं मतं, माने मायायां च स्वगुणोपकाराय
आत्मन उपकाराय व्याप्रियमाण्यां य उपयोगः स लोभ एव,

यतः स्वगुणोपकारोपयोगः स्वात्मनि मूर्खाऽऽत्मकत्वात् न-
त्रैव लोभेऽवबुद्धोऽन्तर्भूतः । तथा च सति स मानमायायो स्व-
गुणोपकारोपयोगः स्वाऽऽत्मनि मूर्खाऽऽत्मकत्वाद्वाञ्छा इव राग-
इत्यभिप्रायः । शेषान्तु परोपघातोपयोगरूपा मानमायायोऽसा-
क्रोयश्च सर्वः, एते सर्वे परोपघातमयास्ततो द्वेष इति मन्त-
व्याः । न केवलमेते तथा लोभाऽपि द्वेषः । किं सर्व ? , नेत्याह-
यतस्तत्क्षणं परोपघातोपयोगरूपः । अथ परानुपघातोपयोग-
रूपो मूर्खोपयोगाऽऽत्मको लोभः पृच्छयते, तत्राऽह--केवलो राग-
एवमाविति । अथवा किं बहुनोक्तेन ?, सतिप्य दूम । किमि-
त्याह (मुच्छेत्यादि) इह सर्वेष्वपि क्रोधव्यतिरिक्तेषु मानमाया-
लोभकपायेषु यन्मूर्खाऽऽत्मकमनुरञ्जनं यः कश्चिन्मूर्खोपयोग-
इत्यर्थः । स रागो मन्तव्यः । अथ सद्यप्यनप्रीत्युपयोगस्ततोऽ-
सौ द्वेषो ज्ञातव्यः । अञ्जनयस्येयं भजना विकल्पना । वाश-
ब्दात् ऋजुसुत्रस्य च । अपौ तु संग्रहव्यवहारनयोः । नेगमस्यान-
योरेवान्तर्जावादेकैकस्थितपक्षौ-एकैकः स्थितो नियमित पक्षो
यत्रोत्तानेकैकस्थितपक्षौ । तथाहि-संग्रहनयः । क्रोधमानौ
द्वेषमवेच्छन्ति, मायालोभौ तु रागम् । व्यवहारनयोऽपि लोभ-
रागमेव मन्यते, शेषकपायत्रयं तु द्वेषमेवेति । अतः शब्दाऽऽदि-
नया भजनाऽऽप्युपगमपरत्वादेकैकस्थितपक्षत्रादिभ्यां तादृश्यां
निष्ठा इति । तदेव व्याख्यातौ रागद्वेषौ ॥ २६७५ ॥ २६७६ ॥
॥ २६७७ ॥ वि० । “ दस दोसे पमुत्ते । त जहा-तज्जय-
दोसे मइमंगदोसे पसत्थारदोसे परिहरणदोसे सव्वक्खण-
कारणहेवदोसे संकामणनिग्गहवत्तू दोसे । ” स्या० १० ठा० ।
(व्याख्या तत्तच्छब्दोपरि)

द्वेष उदाहरणम्-

“ लोकेन बहुना सार्द्धं, नात्र धर्मवर्ति मुनिम् ।

गङ्गासुतारयामास, नन्दनामकनाथिक ॥ १ ॥

लोकोऽगादानर दत्त्वा, मुनिस्तेन धृतः पुनः ।

मिक्षायेला व्यतिक्रान्ता, स तथाऽप्यमुच्यत तम् ॥ २ ॥

अमुच्यमानो वष्टः स, मुनिर्दग्धिपद्मद्विधकः ।

आलोक्ष्य कुर्या दृष्ट्या, तमधाक्षीत् पक्षालवत् ॥ ३ ॥

कापि ग्रामे समार्या सोऽभवत् मृत्वा गृहोलकः ।

सोऽपि साधुर्गतस्त्वत्रा-विशदोक्तु च तां सभाम् ॥ ४ ॥

गृहोलकोऽपि न दृष्ट्वा, कोपेनाभूज्वलक्षिव ।

भुञ्जानस्य मुनेरुद्धं, चिक्षेप पाचक ततः ॥ ५ ॥

स मुनिर्यत्र यत्राऽऽस्ते, तत्र तत्र तथैव स ।

मुनिर्होन्ना स एवाय, नन्द इत्यद्वहत्तथा ॥ ६ ॥

गङ्गा विशति पाथोत्रि, वर्षे त्रये पराध्वना ।

वाहस्तत्र चिरत्यक्तो, मृतगङ्गेति कथ्यते ॥ ७ ॥

हसोऽनुमृतगङ्गायां, स नन्दाऽऽत्मा गृहोलकः ।

कर्मधर्मसमायोगात्, सार्धेन सममन्यता ॥ ८ ॥

साधु सचरमाण स, महात्मा तेन वर्त्मना ।

माघमासे वसस्तत्र हसन् प्रेक्ष्य सांऽकुपत् ॥ ९ ॥

पक्षौ मृत्वाऽथ नारेण, श्रीऋरशिचन्मुनिम् ।

दग्धस्तत्रापि मृत्वा स, मिहोऽब्रुदञ्जनाञ्चले ॥ १० ॥

सांऽगात्तत्रापि सार्धेन, मिहस्त रुपितोऽभ्यगात् ।

दग्धस्तेन तथैवास्मौ, वारारणस्यामभूद्वटः ॥ ११ ॥

सोऽपि तत्र गतः साधु-दृष्ट्वा तं वटुर्गर्षया ।

जघान लेपुमिर्दृष्ट्वा गत्वा तमपि सोऽब्रुहत् ॥ १२ ॥

अक्रामनिजरायोगा-द्राजा तत्रैव सोऽभवत् ।

जानी. सस्मार नन्दाऽऽद्या-स्तनो दध्यौ भयद्रुन ॥१३॥
कथञ्चिद्यदि जाने त, कथयाम्यधुनाऽपि तत् ।
तदज्ञानोपायज्ञानां, समस्या स व्यधादिमाम् ॥१४॥
गङ्गाया नाविको नन्द, सभाया च गृहोलकः ।
मृतगङ्गातटे हस, सिद्धश्चाञ्जनपर्वते ॥१५॥
चतुर्वाराणसीपुर्या, राजा तत्रैव चाभवत् ।
य एता पुरयेतास्य, राज्यार्थं वितराम्यहम् ॥१६॥
पठन्ति तत्र सर्वेऽपि, समस्या तामिमा जनाः ।
विहरन् सोऽपि तत्रैवा-ऽऽगत्याऽऽरामे मुनिः स्थितः ॥१७॥
ता चाऽऽरामिकपठितां, श्रुत्वा साधुरपूरयत् ।
एतेषां घातको यश्च, सोऽप्यत्रैव समागतः ॥१८॥
अधीत्याऽऽरामिकस्ता स, पठति स्म नृपाग्रतः ।
राजा मुमूर्छे तत् श्रुत्वा, जह्नुवाराभिक जना ॥१९॥
सोऽवदन्न मयाऽपुरि, स्वस्यो राजा जगाद तम् ।
केनेय पूरेता मूढि, स स्माऽऽह्वाऽऽगन्तुकसाधुना ॥२०॥
लूपस्तत्र नरान् प्रेषात्, सुप्रसन्न स चेन्मयि ।
तदेत्य त्वत्परोपान्त, नमामि कथयामि च ॥२१॥
अनुज्ञातोऽज्येत्य मत्वा, आहोऽभूद्देशनाभुते ।
अथाऽऽलोच्य प्रतिक्रान्तो, निर्धूति साधुरप्यगात् ॥२२॥
आ० क० ।

(रागस्य द्वेषस्य च हेतवः " चरणविद्धि " शब्दे तृतीयभागे
११२८ पृष्ठे दर्शिता) अर्थः, कोपे च । दे० ना० ५ वर्ग ५१ गाथा ।

दोसं जाण-द्वेषध्यान-न० । अप्रतिमात्र परद्रोहाध्यवसायो वा
द्वेष, तस्य ध्यान, मधुदेवपिङ्गलाऽऽद्योरिव धर्मरुचिनाविकन-
न्दयोरिव वशोपत्तौ वीरकदवस्येव वा दुर्घ्याने, आतु० ।

दोमडरिया-दोषोरिका-खी० । ब्राह्मीलेख्यविधाने, स० १८
सम० ।

दोमकिरिया-द्वेषक्रिया-खी० । द्वेषजन्यक्रियाभेदे, आ० चू०
४ अ० ।

दोसणिग्वायणाविणय-दोषनिर्घातनाविनय-पु० । क्रुद्धाऽऽदे-
क्रोधाऽऽद्यपनयनाऽऽत्मके विनयभेदे, दशा० ।

से किं त दोसनिग्वायणाविणयः ? दोसनिग्वायणाविणय
चञ्चलिवहे पमात्ते । त जहा-कुच्छस्स कोह विणयता जवति,
कुच्छस्स दोमं गेहिहता जवति, कंखियस्स कंख छिदिचा
जवति, आयासुप्पणिधिते यावि जवति । से तं दोमनि-
ग्वायणाविणयः ॥

साम्प्रत दोषनिर्घातनार्थं पिपृच्छिपुरिदमाह-" से किं न "
श्रुत्यादि प्रश्नसूत्र कण्ठ्यम् । गुरुराह-दोषनिर्घातनाविनयश्चतु-
र्विधश्चतुःप्रकारः प्रकृतः । तथया-(कुच्छस्सेति) कुच्छस्य क्रोध
विनयिता भवति १, दुष्टस्य दोष निगृहीता भवति २, का-
ङ्क्षितस्य काङ्क्षाव्युच्छेदयिता भवति ३, आत्मसुप्रणिधित-
श्चापि भवति ४ । तत्र कुच्छस्य किञ्चिन्निमित्तमासाद्योद्गर्ण-
क्रोध मृदुलकण मृदुवचनाऽऽदिभिर्विनयिता अनेता भवति ।
क्रोधपरित्यागवृत्तमाचार वा शिक्षयिता भवति १, दुष्टस्य
कषायविषयपरिणामवच्च, अहङ्कारादिष्टस्य वा आचारजाव
शीघ्रो विनयिता भवति । अथ वा दापोपनेता जवति २ । (क
६६१

खिन सि) काङ्क्षितो नाम प्रकृपानपरममयपाखरुमतप-
रिज्ञानान्यद्वस्तुदर्शनममुष्माजिलापस्य काङ्क्षा तत्प्राप्तिकृ-
पा व्युच्छेदयिता तदजिज्ञाष विनयिता भवति, प्रापयिता ह-
त्यर्थः ३ । चस्त्वन्तरदर्शनात् तदजिज्ञाषापानेना वा भवति
४ । उक्तं च-" सपुष्पमेव तु भवे गणित्त, ज कखियाण पवि-
णइ कख । " इति । (आय सि) आत्मसुप्रणिधितः,
कथं मज्जवीति चेत् ? उच्यते-यदा स्वयमेतेष्वनन्तरोक्ते-
षु न प्रवर्तते, तदा स सुप्रणिधित उच्यते । प्रणिधानं वा
प्रणिधि, शोभना निधि सुप्रणिधि, तद्विश्वापि भवति । आ-
कारान्तत्वं प्राकृतत्वात् । " सेत " इति व्यक्तम् । दशा० ५
अ० । व्य० ।

दोसणिज्जत-देशी-चन्दे, दे० ना० ५ वर्ग ५१ गाथा ।

दोमाणिस्मिय-द्वेषनिःसृत-न० । द्वेषे निःसृत मत्सरिणां गुणव-
त्यपि निर्गुणोऽयमित्यादिरूपे मृषात्वाद, स्या० १० टा० ।

दोसदांसि-दोमदर्शिन्-त्रि० । दोषस्य स्वरूपतो वेत्तरि, आचा०
१ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

दोमपक्रियायविणय-दोषप्रतिघातविनय-पु० । दोषा क्रोधा-
ऽऽद्यस्तेषां प्रतिघातो निर्घातना, स एव विनयो दोषप्रतिघात-
विनयः । दोषनिर्घातनाविनये, प्रव० ६५ छार ।

दोसपडियारणा-दोषप्रतिचारणा-पु० । दोषनिषेधे, पञ्चा०
१६ विव० ।

दोसपक्रियारम्भाय-दोषप्रतिकारज्ञात-पु० । रोगचिकित्सादा-
हरणे, पञ्चा० १९ विव० ।

दोसपक्रियेह-दोषप्रतिषेध-पु० । निर्दोषतायाम्, पञ्चा० १३
विव० ।

दोसवधण-द्वेषवन्धन-न० । द्विष्यत्यनेनेति वा द्वेष, द्वेष ए-
व वन्धन द्वेषवन्धनम् । द्वेषवन्धने, आ० चू० ४ अ० । द्वेष-
मोहनीयसवधे च । प्रज्ञा० २ पट ।

दोसरदिय-दोषगहित-पु० । दोषा रोगाऽऽद्य, तै. रहितः ।
रोगाऽऽदिराहते, सू० प्र० २० पाहु० ।

दोसव दोषवत्-त्रि० । दोषयुक्ते, पञ्चा० ८ विव० ।

दोसवत्तिथा-द्वेषप्रत्यया-खी० । अप्रतिकारकार्या क्रियायाम्,
आव० ४ अ० । सा दुविहा पणत्ता-कोहणिस्मिया य माणणि-
स्मिया य । कोहणिस्मिया अप्पणाकुप्प, परस्स कोह उप्पा-
एड । माणणिस्मिया नय मज्जति, परस्स वा माण उप्पाएड ।
आव० ४ अ० । मूर्गनेट, स्या० १ टा० ४ उ० । क्रियाभेदे,
आ० चू० ४ अ० ।

दोससयगगरी-दोषशतगर्गरी-खी० । दोष परस्परकदह-
मत्सरगालिप्रदानमर्मोद्घाटनकलङ्कप्रदानजल्पनशापप्रदानस्व-
परप्राणाघातविनतनादयस्तेषां शतानि तेषां गर्गरिका भा-
जनाविशेष । दोषशतभूताया कुम्भयाम्, त० ।

दोमा-खी० । ब्राह्मीलेख्यविधाने, प्रज्ञा० १ पट ।

दोमाणिअ-देशी-निर्मन्त्राकृते, दे० ना० ५ वर्ग ५१ गाथा ।

दोमारण-देशी कोपे, दे० ना० ५ वर्ग ५१ गाथा ।

दोमिणा-उयोत्स्ना-स्त्री० । चन्द्रलेख्यायाम् च० प्र० ।

उयोत्स्नालक्षणम्-

ता कः ते दोमिणालक्षणे आहिता ति वदेज्जा । ता दोमिणा ति अ चन्द्रेसा ति अ । दोमिणा ति य किंअट्टे, किं-
लक्षणे । ता एगट्टे एगलक्षणे आहिता । मूलेस्मा
ति य आयवे ति य किंअट्टे किंलक्षणे । ता एगट्टे एग-
लक्षणे । ता गाय ति य अंधकारे ति य किंअट्टे किंल-
क्षणे । ता एगट्टे एगलक्षणे ।

कथं उयोत्स्नालक्षणमाख्यातमिति । एतदेवरूपमेव प्रश्नसूत्र-
माह- (ता कः ते इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, कथं केन प्रका-
रेण, भगवन् ! त्वया उयोत्स्नालक्षणमाख्यातमिति वदेत् । एव
सामान्यतः पृष्ठा विवक्षितप्रवृत्त्यर्थप्रकटनाय विशेषप्रश्नं करो-
ति (ता चन्द्रस्ना इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । चन्द्र-
इया इति उयोत्स्ना इति । अनयोः पदयोः । अथवा उयोत्स्ना इ-
ति चन्द्रलेख्या इत्यनयोः । पदयोरिहाकारणामानुपूर्व्यभेदेना-
र्थभेदो दृष्टो, यथा वदनं न दत्त इति पदानाम् । अपि चानुपूर्व्य-
भेददर्शनादर्थभेददर्शनं यथा पुत्रस्य गुह, गुणे पुत्र इतिवत् ।
इहापि कदाचिदानुपूर्व्यभेदार्थभेदो भविष्यतीत्याशङ्कावशा-
त् चन्द्रलेख्या इति उयोत्स्ना इत्युक्त्या, उयोत्स्ना इति द्वेय्या
इत्युक्तम् । अनयोः । पदयोरानुपूर्व्याऽनानुपूर्व्या व्यवस्थितयोः
कोऽर्थः, किं परस्परं जिज्ञे, उताभिज्ञे इति । स च किंलक्ष-
णं किंस्वरूपं, लक्ष्यते तदन्यव्यवच्छेदेन ज्ञायते येन लक्षण-
मसाधारणं स्वरूपं यस्य स तथा । एव प्रश्ने कृते भगवाना-
ह- (ता एगट्टे एगलक्षणे इति) 'ता' इति पूर्ववत् । चन्द्र-
लेख्या इति उयोत्स्ना इत्यनयोः । पदयोः । आनुपूर्व्या अनानुपूर्-
व्या वा व्यवस्थितयोरेक एवाभिज्ञ एवार्थः । य एव एकस्य
पदस्य वाच्योऽर्थः, स एव द्वितीयस्यापीति भावः । (एगल-
क्षणे इति) एकमभिज्ञमसाधारणं लक्षणं यस्य स तथा । किमुक्तं
भवति ?-यदेव चन्द्रलेख्या इत्यनेन पदेन चान्यस्य साधारणं
स्वरूपं प्रतीयते न देव उयोत्स्ना इत्यनेनाऽपि पदेन, यदेव च
उयोत्स्ना इत्यनेन पदेन तदेव चन्द्रलेख्या इत्यनेनाऽपि पदेने-
ति । एवम्-आनप इति सूर्यलेख्या इति । तथाऽन्धकार इति ग-
या इति । अथवा-छाया इति अन्धकार इति । एतेषु पदेषु विषये
प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि भावनीयानि । च० प्र० २० पाहु० ।

उयोत्स्नावृद्धिहानि-

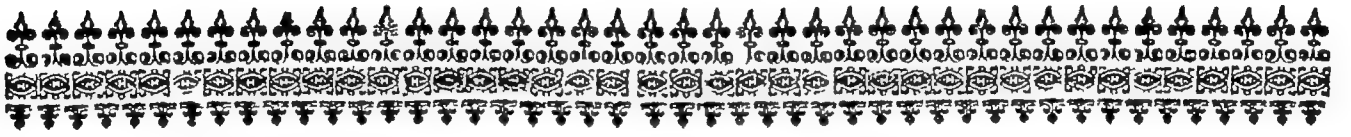
ता कता ते दोमिणा बहू आहिता ति वदेज्जा । ता दोमि-
णापक्षेण दोमिणा बहू आहिता ति वदेज्जा । ता कः ते
दोमिणापक्षे दोमिणा बहू आहिता ति वदेज्जा । ता अं-
धकारपक्षानो दोमिणे पक्षे दोमिणा बहू आहिता ति
वदेज्जा । ता कः ते अंधकारपक्षानो दोमिणा बहू आहि-
ता ति वदेज्जा । ता अंधकारपक्षानो एं दोमिणापक्षं अय-
माणे चंदे चत्तारि वायाले मुहुत्तमं गायालीमं च वावट्टि
भागे मुहुत्तस जाडं चंदे विरज्जति, तं जहा-पदमाते पदमं
जागं जाव पसरमीते पसरमं भागं । एवं खलु अंधकारपक्षानो
दोमिणापक्षे दोमिणा बहू आहिता ति वदेज्जा । ता केवति-
ता न दोमिणापक्षे दोमिणा आहिता ति वदेज्जा । ता परिता

असंखेज्जा भागा । ता कता ते अंधकारे बहू आहिता ति वदे-
ज्जा । ता अंधकारे पक्षे अंधकारे बहू आहिता ति वदेज्जा । ता
कः ते अंधकारे पक्षे अंधकारे बहू आहिता ति वदेज्जा । ता
दोमिणापक्षानो एं अंधकारपक्षे अंधकारे बहू आहिता ति
वदेज्जा । ता कः ते दोमिणापक्षानो अंधकारे बहू आ-
हिता ति वदेज्जा । ता दोमिणापक्षानो एं अंधकारपक्षं
अयमाणे चंदे चत्तारि वायाले मुहुत्तस गायालीमं च वा-
वट्टिभागे मुहुत्तस जाडं चंदे रज्जति, तं जहा-पदमाते पदमं
जागं जाव पसरमीते पसरमं भागं । एवं खलु दोमिणाप-
क्षानो अंधकारपक्षे अंधकारे बहू आहिता ति वदेज्जा । ता
केवति एं अंधकारपक्षे अंधकारे आहिता ति वदेज्जा । ता
परिता असंखेज्जा भागा ।

(ता कता ते दोमिणा इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । कदा कस्मिन्
काले भगवन् ! ते त्वया उयोत्स्ना प्रभूता आख्याता इति वदेत्
। भगवानाह- (ता दोमिणमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, उयो-
त्स्नापक्षे उयोत्स्ना बहुराख्याता इति वदेत् । (ता कः ते
इत्यादि) 'ता' इति प्राग्वत् । कथं केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया
उयोत्स्नापक्षे उयोत्स्ना बहुराख्याता इति वदेत् । भगवानाह-
(ता अंधकारे) इत्यादि सुगमम् । "ता कः ते" इत्यादि प्र-
श्नसूत्रं निगदसिद्धम् । निर्वचनमाह- (ता अंधकारपक्षा-
ओ इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । अंधकारपक्षात् उयोत्स्ना-
पक्षमयमानश्चन्द्रमाश्चत्वारि मुहुत्तशतानि द्वाचत्वारिंशानि द्वि-
चत्वारिंशदधिकानि पदचत्वारिंशतं च द्वापट्टिभागान् मुहुत्त-
स्य यावत् उयोत्स्ना निरन्तरं प्रवर्द्धते । तथा चाह याति याव-
त् चन्द्रो विरज्यते शनैः शनैः राहुविमानेनाऽऽवृत्तस्वरूपो भ-
वति, मुहुत्तमख्यागणिते भावना प्राग्वत् कर्त्तव्या । कथमनावृ-
त्तो जवतीत्याह । तद्यथा-प्रथमायां प्रतिपल्लुक्काया त्रिंशो प्र-
थमपञ्चदशद्वापट्टिभागसत्कभागचतुष्टयप्रमाणं यावदनावृत्तो भव-
ति, सर्वाऽऽत्मना राहुविमानेनाऽऽवृत्तो भवतीति ज्ञाव । उप-
संहारमाह- (एवं खलु इत्यादि) तत एवमुक्तेन प्रकारेण खलु नि-
श्चितमन्धकारपक्षात् उयोत्स्ना बहुराऽऽख्याता इति वदेत् ।
इयमत्र भावना-इदं शुक्लपक्षे यथा प्रतिपत्प्रथमकृणादारभ्य
प्रतिमुहुत्तं यावन्मात्रं शनैः शनैः चन्द्रः प्रकटो भवति, तथा
अंधकारपक्षे प्रतिपत्प्रथमकृणादारभ्य प्रतिमुहुत्तं तावन्मात्रं
शनैः २ चन्द्रः आवृत्त उपजायते । तत एव सति यावन्वेवा-
न्धकारपक्षे उयोत्स्ना तानत्येव शुक्लपक्षे, या पञ्चदश्या उयोत्स्ना
साऽन्धकारपक्षादधिकेति । अन्धकारपक्षात् शुक्लपक्षे उयोत्स्ना
प्रभूता आख्यातेति । (ता कः ते इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् ।
क्रियती उयोत्स्नापक्षे उयोत्स्ना आख्याता इति वदेत् । भगवाना-
ह-परीता । परिमिता असंखेया भागा निर्विभागा भागा ।
एवमन्धकारमूत्राण्यनुक्तानुसारेण ज्ञावनीयानि, नवरमन्धका-
रपक्षे अमात्रास्यायां योऽन्धकारः स उयोत्स्नापक्षादधिक इति
उयोत्स्नापक्षादन्धकारपक्षे अन्धकारपक्षप्रभूत आख्यात इति ।
च० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० ।

दोसिणाभा-ज्योत्स्नाभा-स्त्री० । ज्योतिषेन्द्रस्य चन्द्रस्याग्रम-
हिष्याम्, स्था० ४ त्र० १ व० । ज० । सू० प्र० । जी० ।
दोसिणी-देशी-ज्योत्स्नायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ५० गाथा ।
दोमिय-दौषिक-त्रि० । दूष्य परमस्येति दौषिक । दूषकक्रय-
विक्रयकारिणि, अनु० । व्य० ।
दोमियत्त-दोषान्न-न० । रात्रिपशुपितेऽन्ने, प्रश्न० ५ सब० द्वार ।
दोह-छोह-पु० । अनिष्टचिन्तने, अष्ट० २१ अष्ट० ।
दोह-पु० । दुह-कर्मणि घञ् । दुग्धे, 'सन्द्दोहश्चाष्टमेऽहानि' इति
स्मृतिः । आधारे घञ् । दोहनपात्रे, भावे घञ् । दोहने, वाच० ।
दोहट्टि-दोहट्टि-पु० । स्वनामख्याते ग्रामे, " दोहट्टिवसतिवा-
से, आष्टश्रीजासकस्य दानकवे । तदुपग्रामादपर, च आवि-
काया वसुधया ॥ १ ॥ " जीवा० ३६ अधि० ।
दोहणवारण-दोहनपाटन-न० । यत्र ग्रामिका गा दोग्धि ।
गोदोहनस्थाने, नि० चू० २ व० ।
दोहणहार-देशी-जलहारिण्याम्, पारिहारिण्यां च । दे० ना०
५ वर्ग ५६ गाथा ।
दोहणी-देशी-पङ्के, दे० ना० ५ वर्ग ४८ गाथा ।
दोहन्न-दौहद-पु० । गर्भप्रभावोद्भूतेऽन्तर्जन्तकीफनाऽऽदावभि-
लाषविशेषे, कल्प १ अधि० ४ कृण । सूत्र० । यो० । " प्रदीपि
दोहदे त्व ॥ ८ । १ । २२१ ॥ इति दस्य त्व । ' दोहदो '
प्रा० १ पाद ।

दोहा-द्विधा-अध्य० । द्विप्रकारे, " ओश्च द्विधा कृग " ॥ ७ ।
१ । ६७ ॥ द्विधाशब्दे कृगधानो प्रयोगे इत ओत्व, चकारादुत्व
च । ' दोहा किज्जइ । दुहा किज्जइ । दोहाइय । दुहाइय । ' कृग
इति किम- ' दिहागम । ' कचित्केवलस्याऽपि- " दुहा वि सां
सुरवहूस्तथो । " प्रा० १ पाद ।
दोहासन्न-देशी-कटीतटे, दे० ना० ५ वर्ग ५० गाथा ।
दोहूअ-देशी-शवे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।
ऊवक्क-जय-न० । " शीघ्राऽऽदीना वहिल्लाऽऽदय " ॥ ८ । ४ ।
४२२ ॥ इति सूत्रान्तरपठितजयस्य 'ऊवक्क' इति सूत्रेण भयस्य
स्थाने ऊवक्काऽऽदेश । " दिवेहि विदत्तउ खाहि वढ सच्चि म ए-
कुवि द्रम्मु कोवि ऊवक्कउ तो पडइ जेण समप्पउ जम्मु ॥ " प्रा०
४ पाद ।
छेहि-दष्ट-न० । " शीघ्राऽऽदीना वहिल्लाऽऽदय " ॥ ८ । ४ । ४२२ ॥
इति सूत्रान्तरपठितदष्टेहि इति सूत्रेण दष्टे स्थाने छेहि आ-
देशः । " पक्कमेक्कउ जइ वि जो, णदिहरिसु दसव्वायेरेण तो
वि छेहि । जहि कहि विराहो को सक्कइ सचरे विदह्नुनयणानेहि
पलुटा । " प्रा० ४ पाद ।
द्वित्वर-द्वित्वर-पु० । काकन्दीनगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते गृ-
हपतौ, स च वीरान्तिके प्रव्रज्य घोरशवर्षपर्यायो विपुले पर्व-
ते सिद्ध इत्यन्तकृद्दशाया षष्ठ्यवर्गस्य षष्ठ्यध्यायने सूचितम् ।
अन्त० ५ वर्ग ।

इति श्रीसौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-जट्टारक-

जैनश्वेताम्बराऽऽचार्यश्री १००० श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-
विरचिते " अभिधानराजेन्द्रे " दकाराऽऽदिशब्द-

सङ्कलनं समाप्तम् ।

धकार

ध-ध-पु० । धे-धा-वा ड । धर्मे, कुचेरे, ब्रह्मणि, गुह्ये, गुह्य-
के, प्रचरे, वहौ, वादे, देशभेदे, उपरिभागे, इन्द्रेभकुम्भे, ध-
न्वतरौ, ध्वनौ, विशेषे निनादे, शशिन च । पण्डे, पारुष्ये,
धूने, खड्गे, सामर्थ्ये, धने, धान्ये च । न० । आधारभूते, धा-
यके, भूते, ज्ञाते च । त्रि० ।

“ धो विधाना धन धर्मो, धो गुह्ये गुह्यके स्वरे ।
धश्च स्वाधारभूतेऽपि, वहौ वादे च धायके ॥
देशभेदे भूते भाते, धन्वर्थापरि वर्त्तते ।
ध च पण्डे च पारुष्ये, ... ॥ ” एका० ।
“ ध पुनीन्द्रेभकुम्भे स्याद्, धन्वन्तरि तथा द्वयोः ।
स्याद् ध्वनौ च विशेषे च, निनादशशिधातुषु ॥ ५० ॥
कशीवे तु ध धूने च, खड्गसामर्थ्यदन्तिषु ।
धनधान्ये , ... ॥ ५१ ॥ ” एका० ।

ध्वाहरण-ध्वाङ्कौडाहरण-न० । काकहृष्टान्ते, “ ध्वाहरणेण
विष्यया । ” ध्वाङ्कौडाहरणेन काकज्ञातेन । पञ्चा० १७ त्रिव० ।
(तत्स्वरूप 'गुरुकुलवास' शब्दे तृ० जा० ए३ए पृष्ठे दर्शितम्)

धंग-देशी-जमराधे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धंत-देशी-अतिशये, “ धत पि दुष्कसी, न लभः दुरु अ-
धेणुओ । ” व्याख्या-(धत पि ति) देशीवचनत्वादतिशये-
नाऽपि दुग्धकाङ्क्षी, न लभते दुग्धमधेनो सकाशादिति ।
वृ० १ उ० ।

ध्वान्त-न० । ध्वन-क्तः । अन्धकारे, वाच० ।

ध्वात-त्रि० । ध्मा-क्तः । दग्धे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । वि-
ज्ञे० । अग्निसम्पर्केण निर्मलीकृते, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
जी० । न० । रा० । अग्निना तापिते च । श्री० । शब्दिते, पि० ।
दीर्घश्वासहेतुकशब्दयुक्ते च । वाच० । अग्निसंयोगे, जी० ३
प्रति० ४ उ० । ज० । ज्ञा० । ‘ ध्मा ’ शब्दाग्निसंयोगयोरिति
वचनात् । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

धंतधोयकणग्रस्रगसरिमपपन्न-धातयौतकनकरुचरुमदशपन्न-
त्रि० । ध्वातमग्निना तापित धौत जलेन क्लृप्तं यत्कनक
तस्य यो रुचको वर्णस्तत्सदृशप्रभ । गौराङ्गे, श्री० ।

धंतधोयरूपपट्ट-धातयौतरूपपट्ट-न० । ध्मातोऽग्निसम्पर्केण
निर्मलीकृतो धौतो चूतिस्वरणितहस्तसंमार्जनेनानितजितो
रूप्यमयः पट्ट विशदीकृतो यो रूप्यपट्टो रजतपत्रम् । जी०
४ प्रति० ४ उ० । विशदीकृतो यो रूप्यपट्टो रजतपत्र-

क स धातयौतरूप्यपट्ट । रा० । अन्ये तु व्याचकृतेधातो-
ऽग्निसंयोगेन यो धौत शोधितो रूप्यपट्ट स ध्मातयौतरू-
प्यपट्ट । रा० । ज्ञा० । अग्निसम्पर्केण निर्मलीकृते चूतिस्वरणित-
हस्तसमार्जनेनातिनेजितेऽग्निसंयोगेन शोधिते रजतपत्रके,
“ धतधोयरूपपट्टे वा ” जी० ४ प्रति० ४ उ० । ज० ।

धंतधोयरूपपट्टाङ्कशङ्खचन्द्रकुन्दशालिपिष्टराशिममपन्न-धात-
यौतरूप्यपट्टाङ्कशङ्खचन्द्रकुन्दशालिपिष्टराशिममपन्न-त्रि० ।
धातयौतरूप्यपट्टाङ्कशङ्खचन्द्रकुन्दशालिपिष्टराशिसदृशप्रभे, ज्ञा०
१ शु० १ अ० ।

धंधा-देशी-सज्जाम, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धंमण-ध्वंसन-त० । भ्रंशे, “ धसेइ जो अभूण । ” ध्वंसयति
मायया भ्रंशयतीति । स० ३० सम० । अपनयने, “ सउणी जह
पसुगुठिया, विहुणिय धसइ ईसिय रय । ” ध्वंसयत्यपनयती-
ति । सूत्र० १ धु० २ अ० १ उ० । अध पतने, गमने, नाशे
च, वाच० ।

धंमाड-मुच-त्यागे, तु०-मुचाटि०-रभ०-सक०-अनिद् । “ मुचे-
इहुइवहेरु-मेह्लोस्सिक्क-रेअव-णिह्वुड्ड-धसाम्मा । ” ॥ ८ ।
४ । ए१ ॥ इति सूत्रेण मुञ्चतेर्धंसाडाऽऽदेशः । ‘ धंसाइ । ’
पक्के-‘ सुअइ । ’ प्रा० ४ पाद् । मुञ्चति, असुचत् । वाच० ।

धंमानिअ-देशी-व्यपगते, दे० ना० ५ वर्ग ५९ गाथा ।

धअ-देशी-पुरुषे, दे० ना० ५ वर्ग ५९ गाथा ।

धगधगत-धगधगायमान-त्रि० । जाज्वल्यमाने, “ धगधगतस-
ङ्कुरण । ” ज्ञा० १ शु० १ अ० । “ पजलति जत्थ धगधग-ध-
गस्स गुरुणा विचोइए सीसा । ” (धगधगधगस्स ति) अनुकर-
णशब्दोऽयम् । धगधगिति धगधगायमानं यथा स्यात्तथेत्यर्थः ।
प्राकृतवाचैव प्रयोगः । ग० २ अधि० ।

धगधगाइय-धगधगायित-त्रि० । धगधगिति कुर्वति, “ धगधगा-
इयजलनजाबुज्जलामिराम । ” कटप० १ अधि० ३ कृण ।

धट्टज्जुण-धृष्टुमुन्न-पुं० । धृष्ट प्रगल्भ युस्त बल यस्य । “ धृष्ट-
मुन्ने ण ” ॥ ८ । २ । ६४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण णस्य न द्वित्वम् ।
प्रा० २ पाद् । धृष्टराजपुत्रे, वाच० ।

धट्टिका-धट्टिका-स्त्री० । “ मण्णैर्दशजिरेका च, धट्टिका कथिता
वुधै । ” इत्युक्तलक्षणे दशमणाऽऽत्मके मानविशेषे, त० । कटप० ।

धण-धण-धा० । ध्वाने, ध्वादि०-पर०-सक०-सद् । धणति ।

अधाणीत् । अधणीत् । नाच० ।

धण-धा० । ध्वाने, ध्वादि०-पर०-अक०-सेद् । धणति । अध-
णीत् । अधणीत् । वाच० ।

ध्वण-धा० । ध्वाने, ध्वादि०-पर०-अक०-सेद् । ध्वणति, अ-
ध्वणीत् । अध्वणीत् । वाच० ।

ध्वन-धा० । शब्द, चुरा०-रभ०-सक०-सेद् । ध्वनयति । अधि-
ध्वनत् । अध्वनयीत् । वाच० । ध्वन-धञ् । शब्दे, पु० । वाच० ।

नवे, ध्वादि०-पर०-अक०-सद् । धा-धट्टादि । ध्वनति । अध्वा-
नीत् । अध्वनीत् । ध्वनयति । ध्वानयति । वाच० ।

धन-धा० । धान्योत्पादने जुहो०-पर०-अक०-सेद् । दधन्ति, अधा-
नीत् । अधनीत् । वाच० । रच, ध्वादि०-पर०-अक०-सद् । धनति ।

अधानीत् । अधनीत् । वाच० धन-अच् । वस्तुनि, अर्थे, वाच० ।
हिरण्यरूप्याऽऽदिके, उत्त० ६ अ० । रा० । “ धर्मियमियर तु
धण । ” यद् घटितमितरद् वा अघटितं तद्धनमच्यते । वृ० १
च० । गोमहिष्यादिके, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आव० । औ० उत्त० ।
गुरुस्वरुशर्कराऽऽदिके, धनं गुरुस्वरुशर्कराऽऽदि, गोमहिष्यजा-
श्विकाकरभतुरगाऽऽदि वा । आव० ६ अ० । भाष्य०ऽऽदिके, आ०
चू० ६ अ० । ‘ धनम् ’ गणिम-धरिम-मेय-पारिच्छेद्य-भेदा-
श्चतुर्धा । यदाह-“ गणिम जाईफलफोफडाई, धरिम तु
कुकुमगुमाइ । मेज्ज चोपडलोणाइ, रयणवत्थाइ परिजेज्ज । ”
॥ १ ॥ (४९ श्लो०) ध० २ अधि० । आ० चू० । दशा० । क-
ल्प० । औ० । झा० । भ० । धनं च न्यायेनैवोपार्जयदिति
गृहिधर्म । ध० १ अधि० । धनार्थिनाऽपि धर्म एव कार्य ।
“ धर्मोऽयं धनवज्जनेषु धनम् । ” “ तो पडिभणेइ सेट्ठी, ध-
णरिधणो जइ तुमे तथा वि ङ्ग । धम्म करेह ज ए-स देइ धण
कामधेणुसमो ॥ ” ध० २० । अर्थस्यापि पुरुषार्थतया सकलैहि-
काऽऽमुष्मिकफलनिबन्धनतया च तदुपार्जनं प्रत्यप्रमादो विधेय
इति केषाञ्चित्कदाशय । यत आहु-“ धनेऽङ्कुलीनां कुलीना
क्रियन्ते, धनैरेव पापात्पुनर्निस्तर्न्ति । धनेभ्यो विशिष्टो न लोके-
ऽस्ति कश्चिद्, धनान्यजयध्व धनान्यजयध्वम् ॥ १ ॥ ” इति ।

तन्मतमपाकर्तुमाह-

जे पावकम्मेहिं धणं मणूमा,

समाययंतो अमतिं गहाय ।

पहाय ते पास पयट्टिए नरे,

वेराणुवप्पा नरय उव्वेति ॥ ५ ॥

ये केचनाविचकितस्वरूपा पापकर्मजिरिति पापोपादानहेतु-
भिरनुष्ठानैर्धनं कृष्य मनुष्या मनुजा, तेषामेव प्रायस्तद-
र्थोपायप्रवर्तनादित्यमुक्तम् । समादत्ते स्वीकुर्वन्ति, अमतिमि-
ति प्राग्वत्, नञ् कृत्स्नायामपि दर्शनात्कुमतिम् उक्तरूपा, (गहा-
यत्ति) गृहीत्वा सप्रधार्यं । पठ्यते च-“ अमय गहायत्ति । ” अशो
भूतं मतममत नास्तिकाऽऽदिदर्शनम्, अथवा-अमृतमिवाऽमृत-
म् । आत्मनि परमानन्दोपादकतया तच्च प्रक्रमाचनम् । (पहाय
त्ति) प्रकर्षेण तन्मध्यादवस्थाप्यग्रहणाऽऽत्मकेन हित्वा त्यक्त्वा,
तानिति धनैकरनिकान्, पश्यावलोक्य । विनयमेवाह- (पय-
ट्टिएत्ति) आप्तत्वात् स्वत एवाशुजानुभावत प्रवृत्ताप्रवर्त्ति-
तान्वा, प्रक्रमात्पापकर्मोपार्जितधनेनैव मृत्युमुखमिति भावः ।
एतच्च गम्यते, नरान् पुरुषान्, पुनरुपादानमादरख्यापकमेका-
न्तकृणिकपक्कनिरामार्थं वा । एकान्तकृणिकपक्के हि नयैरेव
धनमुपार्जितं तेषामेव प्रवर्तनम् । तथा च वन्धमोक्षामा-
यश्चेति ज्ञाव । एतच्च पश्य वैर कर्म “ वैरे वज्जे य कम्मे य ”
इतिवचनात् । तेनानुवच्चा सततमनुगता वैरानुगता, नरक
रत्नप्रभाऽऽदिकं नारकनिवास उपयान्ति एतद्भवजावितया सा-
मीप्येन गच्छन्ति, त एव मृत्युमुखप्रवृत्ता इति प्रक्रमः । य-
दि वा-पाशा इव पाशा रुद्यादयस्तेषु प्रवृत्तास्तैर्वा प्रव-
र्त्तिना पाशप्रवृत्ता, पाशप्रवर्त्तिना वा नरकमुपयान्तीति सव-
न्धः । ते हि कृष्यमुपाज्यं रुद्यादिष्वजिरमन्ते, तदजिरस्या च
नरकगतिनाज एव भवन्तीति भावः । शेष प्राग्वत् । तदनेन सु-
व्रेण धनार्मादेव मृत्युहेतुतया परञ्च च नरकप्रापकत्वेन तत्त्व-
तः पुरुषार्थे एव न भरतीति तस्यागतो धर्म प्रति मा प्रमादी-
६६२

रित्युक्तं भवति । नरकप्राप्तिवृत्तणध्यापायो न प्रत्यक्षेणावगम्येते-
हैवमृत्युवृत्तणपायदर्शनमुदाहरणम् । तत्र वृत्तसप्रदाय-“ एग-
स्मि नयरे एगो चोरो, सो रत्ति विभवसपन्नेसु घरेसु खत्त
खणिय, सुवहु दविणजाय घेतु अप्पणो घरेगंसे कूव सय-
मेव खणित्ता तत्थ दविणजाय पक्खिवति, जहन्निच्चय च सु-
क दाऊण कसुग विहेउ पसूय ति उव्वेत्ता तत्थेवागमे पक्खि-
वइ, मा मे भज्जा चेडरूवाणि परूढपणयाणि होऊण रयणाणि
परस्स पगांसिनि । एव काले वच्चति अण्णया तेणेगा क-
सुया विवाहिया अतोव्रुविणो सा पसूया सता तेण न मा-
रिया । दारगो य सो अउवरिसो जाओ । तेण चितिय-अङ्ग-
चिरकाल विधारिया एय पुव्व उद्वेउ पच्छा दारय उदा-
विस्स, तेण सा उद्वेउ अगमे पक्खित्ता, तेण दारगेण गिहाओ
निगगच्छिऊण हाहा कया, लोगो मिलितो, तेण भण्णति-एण
मे माया मारिय नि । रायपुरिसोई सुयनेहिं गहितो, दिट्ठो
कूवो दव्वभरिओ, अठियाणि य सुवहुणि, सो वधेऊण रायम-
भमुनणीओ, जायणापगारहिं सव्व दव्व दवावेऊण कुमारेण
मारिओ । ” एवमन्येऽपि धन प्रधानमिति तदर्थं प्रवर्त्तमाना-
तदपहायेहैवानर्थार्थासिनो नरकमुपयान्तीति सूत्रार्थः । उत्त०
पाई० ४ अ० । (सयमस्थस्य धनेन चेत्प्रयोजनमुत्पद्येत तदा
किं कर्तव्यमिति तद्वक्तव्यता ‘ अट्टजाय ’ शब्दे प्रथमजाने २४१
पृष्ठे उक्ता) स्नेहे, धनिष्ठानकषे च । वाच० । पार्श्वनाथस्य
प्रथमभिक्षादायके, स० । राजगृहनगरस्थे स्वनामख्याते सा-
र्थवाहे, आ० म० छि० । आचू० । आचा० । (तद्वक्तव्यता ‘ चि-
लानीपुत्त ’ शब्दे तृतीयभागे १८७ पृष्ठे उक्ता) (“ रोहिणी ”
शब्दे च दृश्यते) देवदत्तदारकस्य पितरि राजगृहनगरस्थे
स्वनामख्याते सार्थवाहे, झा० ।

तत्कथा राजगृहवर्णनमधिकृत्य-

एव खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे णामं
णयरे होत्था, णगरस्स वप्पओ । तत्थ ण रायगिहे णय-
रे सेणिए णामं राया होत्था, महया वप्पओ । तत्थ एं
रायगिहस्स णयरस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए गु-
णभिन्नए णाम चेइए होत्था, वप्पओ । तस्स एं गुणभि-
न्नयस्म चेइयस्स अदूरसामेते एत्थ ए मह एगे जिणुज्जा-
णे यावि होत्था, विणट्ठेउल्ले पमियतोरणाघरे णाणावि-
हगुच्छगुणलयावद्विवच्छच्छाए अणेगवात्तमयसकाणिजे
यावि होत्था । तस्म एं जिणुज्जाणस्म बहुमज्जदेसभाए
एत्थ एं मह एगे जग्गकूवए यावि होत्था, तस्म ण जग्ग-
कूवस्स अदूरसामेते एत्थ ए मह एगे मालुयाकच्छए यावि
होत्था, किएहे किएहोभासे० जाव रम्मे महामेदनिउरं-
वज्जए वहीहिं रुक्खेहिं य गुच्छेहिं य गुम्मेहिं य लयाहिं य
वह्नीहिं य तणेहिं य कुमेहिं य कुमुमेहिं य खाण्णएहिं य
मंउप्पेहिं य परिउप्पे अतो रुसिरे वाहिं गंभीरे अणेग-
वालसयसकाणिजे यावि होत्था । तत्थ णं रायगिहे ए-
यरे धणे णामं सत्थवाहे अट्ठे दित्ते० जाव विउल्लज्जत्त-
पाणे, तस्स ए धणस्म मत्थवाहम्म भदा नामं चारिया

होत्या, सुकुमात्रपाणिपाया अहीनपनिपुष्पं चिदियसरीरा
 त्वक्खणवञ्ज गुणोववेया माणुम्माणपमाणपनिपुष्पसुजा-
 यमव्वगमुंदर्गा ससिमोम्माकागकतपियदंमणा सुरूवा कर-
 यलपरिमि तिवलियमज्जा कुरुलुल्लिदियगंरुलेहा कोमुड-
 यरपणियरपडिपुष्पसोम्पवयणा सिंगागारचारुवेना० जाव
 पडिस्सुवा वंजा अवियाउरी जाणुकोप्परमाया यावि हो-
 त्या । तस्म ण धणस्म सत्यवाहस्म पयं ए णामं दासचे-
 दप् होत्या, मव्वगमुंदर्गे ममोवचिप् वालकीलावणकुस-
 लं यावि होत्या । तप् ण से धणे सत्यवाहे रायगिहे ण-
 यरे वहुण णगरणिगममेड्डिमत्यवाहाणं अट्टागमएह य मे-
 णिप्पमणीणं वहुसु कज्जेसु य कुडुवेसु य ० जाव चक्खु-
 न्णू यावि होत्या, णियमस्म वि य ण वहुसु कुडुवेसु य
 वहुसु गुज्जेसु य० जाव चक्खुत्तप् यावि होत्या । तत्थ ण
 गयगिहे णयरे वहिया विज्जप् णाम तक्करे होत्या, पावे चं-
 नात्तरूवे जीमतग्रहकम्पे आरुमियदित्तरत्तणयणे खग्ग-
 समहद्वविगयवीभन्तडादिप् अमपुनियउट्टे उडुयपडमात्र-
 वतमुच्छप् जमग्गहुवस्से णिग्गुक्कमे णिग्गुतावे डारुणे प-
 डज्जप् णिस्ममडप् णिग्गुकंप् अहीव एगतदिट्ठीप् खुंक्क
 एग्गयागं गिक्केव आमिन्तत्तिन्तं अग्गिमिव सव्वजक्खी
 जत्तमिव मव्वगाही उक्कवणवचणमायाणियरुडक्कव-
 माडमपओगवहुत्ते चिरगगग्गि एट्टुट्टमीत्तायारचरित्ते जूय-
 पनगी मज्जपनगी ममपमगी भोजपमगी दारुणहियदार्ए
 माहमिप् सविच्छेयप् उवहिप् विस्मंभयार्ड आत्तीवगतित्यभेय
 ल्हहत्थसंपत्ते परस्म ढव्वहरणे णिन्च अणुवदे ति-
 व्ववरे रायगिहस्म णयस्म वहुणि अतिगमणाणि य
 णिग्गमणाणि य दाराणि य अवदाराणि य डिडिओ
 य खंमीओ य एगरणिक्कमणाणि य संवहणाणि य
 णिव्वहणाणि य जूयखल्लयाणि य पाणागाणाणि य वे-
 मागाणाणि य तक्कगणाणि य तक्करवराणि य मिं-
 घाडगाणि य तियाणि य चड्काणि य चचराणि य
 णागवराणि य जूयवराणि य जक्खदेउत्ताणि य स-
 ज्ञाणि य पव्वताणि य पणियसात्ताणि य मुष्णवराणि य
 आओएमाणे मग्गमाणे गवेममाणे वहुजणस्म छिंदेसु य
 विममेसु य विट्ठेसु य वनणेषु य अण्डणेषु य उस्मवेसु
 य पमवेसु य तिहीसु य छेसु य जघेसु य पव्वणीसु य
 जुत्तेसु य पत्तपमत्तस्म य वाक्खत्तस्म य वाउलस्स य सु-
 हियस्म य दूहियस्म य विट्ठेमत्तस्म य विप्पवमियस्स
 य मग्गं च डिह च विहर च अतर च मग्गमाणे गवेममा-
 णे एवं च णं विहर, वहिया वि य णं गयगिहस्स एय-
 स्म आगमेसु य उज्जाणेसु य सुमाणेसु य वाविपोक्ख-

रिणीदीहियागुंजालियासु य सरेसु य मरपतियासु य म-
 रमरपतियासु य जिण्णुज्जाणेसु य जग्गकृत्तेसु य मालुयाक-
 च्छणसु य सुमाणेसु य गिरिकदरद्वयणउवट्टाणेसु य व-
 हुजणस्म छिंदेसु य० जाव एव च ण विहरऽ । तप् णं
 तीसे न्दाए भारियाए अस्सया कयाडं पुव्वरत्तावरत्तकाल-
 समयंसि कुकुवजागरिय जागरमाणीए अयमेयारूवे अ-
 व्वभत्थिए० जाव समुप्पज्जित्था-अहं धणेणं सत्यवाहेणं
 सद्धिं वहुणि वामाणि सदफारिसरमग्गधरूवाणि माणुस्स-
 गाड कामभोगाड पव्वणुव्वभवाणी विहरामि । णो चेव णं
 अह दारगं वा दारियं वा पयायामि । तं धणणाओ णं
 ताओ अम्पयाओ० जाव सुलद्धेणं माणुस्मए जम्मजी-
 वियफत्ते, तामिं अम्पयाणं जामिं मग्गे णियगकुच्छिमन्नु-
 याड थणलुद्धलुद्धयाडं महरममुल्लावगाड मम्मणपयपियाड
 थणमूलकक्खदेसज्जाणं अजिसरमाण्ड मुद्धयाड थणियं पि-
 वंति, तओ य कोमद्वकमलोवमेहिं हत्थेहिं गिहहणुण उ-
 च्छग्गे णिव्वेमियाड देतिं समुल्लावए पिप् समहरे पुणो पुणो
 मज्जल्लप्पभणिप्, तं णं अहं अधणणा अपुष्ठा अलक्खणा
 अकयपुणणा एत्तो एगमवि ण पत्ता, तं सेय मम कद्धं पा-
 उप्पजाए रयणीए० जाव जत्तंते धण सत्यवाहं आपुच्छित्ता
 धणेणं सत्यवाहेणं अव्वभणुणाया समाणी सुवहु विपुल्लं अस-
 णं पाणं खाडमं साडम उवक्खरुवेत्ता सुवहुपुप्पवत्थगंधम-
 द्दालकारं गहाय बहुमिच्छणाडणियगसयणसंवधिपरियण-
 महिलाहिं सद्धिं सपरिवुडा जाडं डमाड रायगिहस्स एयस्म
 वहिया णागाणि य जूयाणि य जक्खाणि य इटाणिय
 खंदाणि य रुद्धाणि य मिवाणि य वेममणि य, तत्थ णं व-
 हूणं णागपनिमाण य० जाव वेममणपनिमाण य महरिहं
 दुप्पव्वणिय करेत्ता जाणुपायवनिया एवं वडत्तए-जड ए
 अह देवाणुप्पिया ! दारगं वा दारियं वा पयायामि, तो णं
 अहं तुव्वं जायं च दायं च जायं च अक्खयाणिहिं च अ-
 णुव्वेमि त्ति कट्ठ उवाडय उवयाडत्तए एवं संपेहेड्, संपेहेडत्ता
 कद्ध० जाव जलंते जेणामेव यणे सत्यवाहे तेणामेव उवा-
 गच्छऽ, उवागच्छत्ता एव वयामी-एव खल्लु अह देवाणु-
 प्पिया ! तुव्वेहिं सद्धिं वहुणि वामाड० जाव विहरति स-
 मुल्लावए सुमहरे पुणो २ सुमंजुल्लप्पज्जणिप् तेण अहं
 अव्वसा अपुष्ठा अकयल्लक्खणा एत्तो एगमवि ण पत्ता, तं
 इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! तुव्वेहिं अव्वभणुणाया समाणी
 विपुल्लं अमणं वा पाणं वा खाडमं वा साडम वा० जाव
 अणुव्वेमि उवाडय करित्तए । तप् णं धणे मत्थवाहे भद्द
 नारियं एवं वयामी-ममं पि य णं खल्लु देवाणुप्पिए !
 एम चेव मणोरहे, कट्ठ णं तुमं दारग वा दारिय वा पया-

एज्जमि जहाए सत्थवाहीए एयमइ अणुजाणामि । तए
 णं सा भदा सत्थवाही धणेणं सत्थवाहेणं अब्भणुष्साया
 समाणी द्दुत्तुडा ० जाव हियया विउलं असणपाणखाइ-
 मसाडं उवक्खमावेइ, उवक्खवावेइत्ता सुवहु पुप्फगधम-
 द्वालंकारं गिएहइ, गिएहइत्ता सयाओ गिहाओ णिग्गच्छइ,
 णिग्गच्छइत्ता रायगिहं एयर मज्झमज्जेणं णिग्गच्छइ,
 णिग्गच्छइत्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
 च्छइत्ता पुक्खरिणीए तीरे सुवहु पुप्फगधमद्वालंकारं ठवइ,
 ठवेइत्ता पुक्खरिणी ओगाहेइ, ओगाहेइत्ता जलमज्जेणं
 कोइ, कोइत्ता जलकीरं कोइ, कोइत्ता एहाया कयवलिक-
 म्मा उल्लपनसामिया जाई तत्थ उप्पलाइ ० जाव सहस्स-
 पत्ताई ताई गिएहइ, गिएहइत्ता पुक्खरिणीओ पच्चोरुहइ,
 तं सुवहु पुप्फवत्थगंधमल्ल गिएहइ, गिएहइत्ता जेणांवे
 णागघरणं य ० जाव वेसमणघरणं य तेणेव उवागच्छइ,
 उवागच्छइत्ता तत्थ णं णागपडिमाणं य ० जाव वेसमण-
 पडिमाणं य आन्नोए पणाम कोइ, कोइत्ता ईसिं पच्चुल्ल-
 मइ, लोमहत्थगं परामुमइ, णागपडिमाणो य ० जाव वेसम-
 णपडिमाणो य लोमहत्थेण पमज्जइ, पमज्जइत्ता उदगधाराए
 अब्भुक्खेइ, अब्भुक्खेइत्ता पम्हइसुकुमालए गंधकासाईए
 गायाइ लूहेइ, लूहेइत्ता महरिहं वत्थारुहणं मद्धारुहणं
 गंधारुहणं चुल्लारुहणं वल्लारुहणं च कोइ ० जाव धूवं रुहइ ।
 जाणुपायवकिया पंजलिउडा एव वयासी-जइ णं अहं दा-
 रगं वा दारियं वा पयायामि तो णं अहं तुब्भं जायं ० जाव
 अणुवट्टेमि त्ति कट्टु उनाडय कोइ, जेणेव पोक्खरिणी तेणेव
 उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता विउलं असणं वा पाणं वा खाइमं
 वा साडमं वा आसाएमाणी ० जाव विहइ, जिमियं ० जाव सुड-
 नूया जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अ-
 दुत्तरं च णं जहा सत्थवाही चाउइसइमुदिइपुष्पमासिणीसु
 विपुलं असणं ० ४ उवक्खमेइ, उवक्खमेइत्ता वहवे णागा
 यं ० जाव वेगमणा य उववायमाणी णमंसमाणी ० जाव एव
 च णं विहइ । तए णं सा भदा सत्थवाही अणुया क-
 याइ केणइ कालंतरेणं आपससत्ता जाया यावि होत्था ।
 तए ण तीसे भदाए सत्थवाहीए दोसु मासेसु विइक्तेसु त-
 इए मासे वट्टमाणे इमे एयारूवे दोहत्ते पाउञ्जूए-धसाओ णं
 ताओ अम्मयाओ ० जाव कयलक्खणाओ ताओ अम्म-
 याओ जाओ णं विउल असणं ० ४ सुवहु पुप्फगधमद्वालं-
 कारं गहाय मित्तणाइणियगमयणसंवधिपरियणमहिज्जाहिं
 सच्चिं संपरिवुत्ताओ रायगिहं एयर मज्झं मज्जेणं णिग्ग-
 च्छइ, णिग्गच्छइत्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव ओगाहिंति,
 ओगाहिंतित्ता एहायाओ कयवन्निकम्माओ सव्वान्नकार-

विज्जूसियाओ विपुल असणं ० ४ आसाएमाणीओ ० जाव
 परिज्जमाणीओ दोहत्तं विणेति, एवं सपेहेइ, संपेहेतित्ता
 कल्लं जाव जलंते जेणेव धणे सत्थवाहे तेणेव उवाग-
 च्छइ, उवागच्छइत्ता धण सत्थवाहं एव वयासी-पवं खल्लु
 देवाणुप्पिया ! मम तस्स गब्भस्स ० जाव विणति, तं इ-
 च्छामि णं देवाणुप्पिया ! तुब्भेहि अब्भुणुष्साया समाणी
 ० जाव विहरत्ति ? । अहागुह देवाणुप्पिया ! मा पन्नि-
 वंधं करंइ । तए ण सा भदा सत्थवाही धणेणं सत्थ-
 वाहेणं अब्भणुष्साया समाणी द्दुत्तुडा ० जाव हियया
 विउलं असणं ० ४ जाव एहाया कय ० जाव उल्लगपन-
 गसारुगा जेणेव णागघरणं ० जाव धूवं रुहेइ, रुहेइत्ता प-
 णामं कोइ, कोइत्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ,
 उवागच्छइत्ता तए णं ताओ मित्तणाइ ० जाव णयरमहि-
 लाओ भदं सत्थवाहिं मव्वान्नकारविज्जुमियं करेति । तए णं
 सा भदा सत्थवाही ताहिं मित्तणाइणियगमयणसंवधिपरि-
 यणणयरमहिन्नियाहिं सच्चिं विपुलं अमणं ० ४ जाव
 परिज्जमाणी य दोहत्तं विणेति, जामेव दिसिं पाउञ्जूया
 तामेव दिसिं पणिगया । तए णं सा भदा सत्थवाही स-
 पुण्णदोहला ० जाव त गब्भं सुहं सुहेण परिवहइ । तए णं
 सा भदा सत्थवाही एवएहं मासाणं वट्टपडिपुण्णणं अ-
 ङ्कुट्टमाणं रायदियाणं सुकुमावपाणिपायं ० जाव दारग प-
 याया । तए णं तस्स दारगस्स अम्मपियरो पढमे दिवसे
 जाइक्कम्म करेति, तहेव ० जाव विपुल असणं उवक्खमावेति,
 तहेव मित्तणाइ जोयावेत्ता अयमेयारूवं गोण गुणनिष्कल-
 णामधिज्जं करेति-जम्हा णं अम्मं इमे दारए वट्टणं
 णागपडिमाणं य ० जाव वेसमणपडिमाणं य उवाइय-
 ल्ले, त होल्लण अम्म इमे दारए देवदिणो णामेणं ।
 तए ण तस्स दारगस्स अम्मपियरो णामधिज्जं करेति
 देवदिस्से त्ति । तए ण तस्स दारगस्स अम्मपि-
 यरो जाय च भायं च अक्खयणिहिं च अणुवट्टेति । तए
 णं से पंधए दासचेदए देवदिस्सस्स दारगस्स वल्लग्गाही
 जाए देवदिस्सं दारगं कणीए गिएहइ, गिएहइत्ता वट्टहिं
 णिज्जएहिं य णिभियाहिं य दारएहिं य दारियाहिं
 य कुमारोहिं य कुमारियाहिं य सच्चिं संपरिवुत्ते अनिरम-
 माणे अनिरमइ । नए ण सा भदा सत्थवाही अणुया क-
 याइ देवदिस्स दारय एहाय कयवन्निकम्म कयकोउयमगल-
 पायच्छित्तं सव्वालंकारविज्जुसियं कोइ, पथयस्स दासचेदय-
 स्स हत्थयंसि दलयइ । तए णं से पंधए दासचेदए
 भदाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिस्सं दारगं कणीए गि-
 एहइ, गिएहइत्ता सयाओ गिहाओ पन्निणक्खमइ, पन्नि-

निकलमइत्ता बहूहिं भिभएहि य भिजियादि य० जाव कु-
मारियाहिं सद्धिं संपरिवुने जेणेव रायमग्गे तेणेव उवागच्छड,
उवागच्छडत्ता देवदिस्स दारयं एगंते उवेड, बहूहिं भिभएहि
य० जाव कुमारियाहिं सद्धिं संपरिवुने पमत्ते यावि वि-
हरड । इमं च णं विजयनकं रायगिहस्स णयरस्स बहूणि
दाराणि य अवदाराणि य तहेव ० जाव आभोएमाणे म-
ग्गमाणे गवेसमाणे जेणेव देवदिस्से दारए तेणेव उवागच्छड,
उवागच्छडत्ता देवदिस्स दारय सव्वात्तंकारविज्जुसियं पासड,
पासतित्ता देवदिस्स दारगस्स आभरणालंकारे संमुच्चि-
ए गट्टिए गिच्छे अज्जोववणे पंथयं दासचेरुयं पमत्त पामड,
पासडत्ता दिसात्तोयं करेड, करेडत्ता देवदिस्स दारगं गि-
एहड, गिएहडत्ता कक्खंसि अट्ठियावेड, अट्ठियावेत्ता उत्तरि-
ज्जेण पिहेड, पिहेडत्ता मिग्गं तुरिय चवल चेडयं रायगिहस्स
णयरस्स अवदारेणं णिग्गच्छड, णिग्गच्छडत्ता जेणेव जिणु-
ज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता
देवदिस्स दारयं जीवियाओ ववरोवेड, ववरोवेत्ता आजर-
णात्तंकारं गिएहड, गिएहडत्ता देवदिस्स दारगस्स मरीरं
णिप्पाणं णिच्चेट्टं ० जाव विप्पजड भग्गकूवए पक्खिवड, प-
क्खिवडत्ता जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छड, उवा-
गच्छडत्ता मालुयाकच्छयं अणुप्पविसड, अणुप्पविसडत्ता
णिच्चले णिप्फदे तुसिणीए दिवसं खवेमाणे चिच्छ । तए
णं से पंथए दामचेडए तओ मुहुत्ततरस्स जेणेव देवदिस्से
दारए ठविए तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता देवदिस्स
दारयं तमि ठाणंमि अपानमाणे रोयमाणे कंदमाणे विज्ज-
वमाणे देवदिस्स दारगस्स सव्वओ समता मग्गणगवेसणं
करेड, करेडत्ता देवदिस्स दारगस्स कत्थइ सुडं वा खुडं वा
पडंति वा अलजमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धणे सत्य-
वाहे तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता धणं सत्यवाहं एवं
वयासी-एव खलु सामी ! जहा सत्यवाही देवदिस्स दारयं
एहायं० जाव मम हत्थंसि दत्तयड । तए णं अह देव-
दिस्स दारयं कनीए गिएहामि, गिएहडत्ता० जाव मग्ग णग-
वेमणं करेमि । तं ए णज्जड ण सामी ! देवदिस्से दारए केणड
तेणिए वा अवदरिए वा अक्खित्ते वा पायवडिए ध-
णस्स सत्यवाहस्स एयमठं णिवेएइ । तए णं मे वणे मत्थवाहे
पथयस्स दामचेडयस्स एयमठं सोच्चा णिमम्म तेणव मह-
या पुत्तमोएणाभिचूए ममाणे परमुणियत्ते व चंपगपायवे
धस त्ति धरणिमलमि सव्वगेहिं सखिवडए । तए ण से
धणे मत्थवाहे तओ मुहुत्ततरस्स आमत्ये पञ्चागयण्याणे दे-
वदिस्स दारगस्स सव्वओ समता मग्गणगवेसणं करेड,
करेडत्ता देवदिस्स दारगस्स कत्थइ सुडं वा खुडं वा पड-

त्ति वा अलजमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छड, उ-
वागच्छडत्ता महत्थं पाहुम गिएहड, गिएहडत्ता जेणेव ण-
यरगुत्तिया तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता तं महत्थं पा-
हुम उवणेड, उवणेडत्ता एव वयामी-एव खलु देवाणुप्पि-
या ! मम पुत्ते जहाए जारियाए अत्तए देवदिस्से णामं दा-
रए ड्ढे० जाव उवरपुप्फं पि व छुह्वहे मवणयाए, किमंग !
पुण पामवणयाए । तए णं सा जहा देवदिस्स दारयं
एहाय सव्वात्तंकारविज्जुमियं पंथयस्स दासस्स हत्थे दत्त-
यड० जाव पायवमिए, तं संमं णिवेइ । तं डच्छामि एं दे-
वाणुप्पिया ! देवदिस्स दारयस्स सव्वओ समता मग्ग-
णगवेसणं करित्तए । तए णं ते णयरगुत्तिया धणेणं स-
त्यवाहेणं एवं वुत्ता समाणा सखच्चवच्चकवया उप्पालि-
यसरामणपट्टिया० जाव गट्टियाउहरहरणा धणेणं म-
त्यवाहेणं सद्धिं रायगिहस्स णयरस्स बहूणि अडगमणा-
णि य० जाव पवासु य मग्गणगवेसणं करेमाणे राय-
गिहाओ णयराओ पन्निक्खमड, पन्निक्खमडत्ता जे-
णेव जिणुज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छड, उ-
वागच्छडत्ता देवदिस्स दारयस्स मरीरं णिप्पाण निच्चे-
ट्टं जीवविप्पजडं पामंति, हा हा अहो अकज्जमिति कट्ठु
देवदिस्स दारगं भग्गकूवाओ उत्तारेड, उत्तारेडत्ता धण-
स्स सत्यवाहस्स हत्थे दत्तयति । तए णं ते णयरगु-
त्तिया विजयस्स तकरस्स पयमग्गमणुगच्छमाणा जेणेव
मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता मालुया-
कच्छयंमि अणुप्पविसति, विजयं तकर समक्खं महां स-
गेवेज्ज जीवग्गाहं गिएहड, गिएहडत्ता अट्ठिसुट्टिजाणुको-
प्परप्पहारसज्जग्गमहिग्गत्तं करंति, अवउडावंधणं करंति,
करंतिता देवदिस्स दारयस्स आभरणं गिएहति, गिएह-
तित्ता विजयस्स तकरस्स गोवाए वंधइ, वंधइत्ता मालुया-
कच्छयाओ पट्टिक्खमति, जेणेव रायगिहे णयरं तेणेव
उवागच्छंति, रायगिह णयर अणुप्पविसंति, रायगिहे णयरं
भिघाडगतिगचउक्कचरमहापटपहेसु कमप्पहारेहि य दया-
प्पहागह य च्छिवाप्पहारेहि य णिवाएमाणा ठार च धूळि
च कयवरं च उवरि पक्खिवमाणा २ महया २ महेण उ-
ग्घोसेमाणा एव वयामी-एस एं देवाणुप्पिया ! विजए
णाम तक्के० जाव गिच्छे विव आमिसभक्खी वालायायए य
वालकमारए, तं एो खलु देवाणुप्पिया ! एयस्स केड राया वा
रायमच्चे वा अवग्गज्जड, एण्णत्थ अप्पणो सयाड कम्माडं
अवरज्जंति त्ति कट्ठु जेणामेव चारगसात्ता तेणामेव उवा-
गच्छति, उवागच्छंतिता हट्ठिवंधणं करंति, भत्तपाणणिरोहं
करंति, तिसक कमप्पहारेहि य० जाव णिवाएमाणा विह-

रति । तए णं से धणे सत्यवाहे मित्तणाइणियगसय-
णसंवधिपरियणेणं सच्चि रोयमाणेणं० जाव विद्ववमा-
णेणं देवदिणस्स दारगस्स मरीरस्स महया ण्हीसकारस-
मुदणं णीहरणं करेति, करेतिता वहुड लोड्याड मय-
किचाड करेति, केणड कालंतरेणं अवगयसोए जाए यावि
होत्था । तए णं से धणे सत्यवाहे अणण्या कयाडं
लहुसयमि रायावराडंसि संपलित्ते जाए यावि होत्था । तए
णं ते णगरगुत्तिया धण सत्यवाहं गिएहति, गिएहतिता
जेणेव चारगे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता चारगं
अणुप्पविसंति, अणुप्पविसत्तिता विजएणं तकरेणं सच्चि
एगओ पन्निवयण करिति । तए णं सा जहा भारिया क-
ह्णं जाव जहंते विद्वन्न अमण० ४ उवक्खमेति, उवक्ख-
मेवित्ता जोयणपिरुयं करेड, जोयणाड पक्खिवति, लं-
खियं मुदिय करेति, करेतिता एगं च सुरजिवारि-
पडिपुण्ड दगवारयं करेति, करेतिता पययं दामचेरुयं स-
दावेड, सदावेडत्ता एव वयासी-गच्छह णं तुमं देवाणुप्पि-
या ! इमं विद्वन्न असणं० ४ गहाय चारगसात्ताए ध-
णस्स सत्यवाहस्स उवणेहि । तए णं से पंथए भदाए
सत्यवाहीए एवं वुत्त समाणे हट्टतुट्टे तं जोयणपिरुयं त च
सुरभिवरवारिपडिपुण्ड दगवारय गिएहड, गिएहत्ता स
याओ गिहाओ पडिणिकखमड, पडिणिकखमडत्ता रायगिहं
णयर मज्ज मज्जेण जेणेव चारगमात्ता जेणेव धणे स-
त्यवाहे तेणेव उवागच्छड, उवागच्छत्ता जोयणपिडयउ-
वेति, ठवेतिता उह्वेड, उह्वेडत्ता भायणाइं गिएहड, गि-
एहत्ता भायणाड धावेड, धावेडत्ता इत्यमोय दल्लयड, द-
ल्लयडत्ता धण सत्यवाहं तेणं विपुलेण असण० ४ परि-
वेमेइ । तए णं मे विजए तकरे धण सत्यवाहं एवं व-
यासी-तुमे णं देवाणुप्पिया ! मम एत्तो विपुत्ताओ अ-
सणं० ४ सविज्जागं करेड । तए णं से धणे सत्यवाहे
विजयं तकरं एव वयासी-अविपाडं अह विजया ! एव वि-
पुल्ल अमण० ४ कागाणं वा सुणगाणं वा दल्लएज्जा,
उक्करुयाए वा णं उह्वज्जा, णो चेव णं तव पुत्तवायगस्स
पुत्तमारगस्स अरिस्स वेरियस्स पन्निणीयस्स पच्चापित्तस्स
एत्तो विपुत्ताओ असण० ४ संविभागं करेज्जामि । तए णं
से वणे सत्यवाहे त विपुल्ल असण० ४ आहारंइ, त पंथय
विमज्जेड । तए णं मे पथए दासचेडए त जोयणपिरुयं गिएहड,
जामेव दिम पाज्जम्भए तामेव दिंसं पन्निगए । तए णं तस्म
वणस्स सत्यवाहस्स त विपुल्ल असण० ४ आहारियस-
माणस्स उच्चारपामवणेण उव्वाहित्था । तए णं से
धणे सत्यवाहे विजयं तकर एवं वयासी-एहि ताव

विजया ! एगतमवक्कमामो, जेणं अहं उच्चारपामवणं
परिठ्वेमि । तए णं से विजए तकरे धण सत्यवाह
एवं वयासी-तुम्भ देवाणुप्पिया ! विपुत्ता अमण वा पाण
वा खाडमं वा भाडम वा आहागियस्स अत्थि उच्चार वा
पासवणे वा, मम णं देवाणुप्पिया ! इमेहिं वहुहिं कमप्प-
हारेहि य० जाव लयाप्पहारेहि य तएहाए य खुहाए य
परिजवमाणस्स एत्थि केड उच्चार वा पामवग वा, त
छंटेण तुमं देवाणुप्पिया ! एगते अवक्कमित्ता उच्चारपामवणं
परिठ्वेह । तए णं से धणे सत्यवाहे विजएण तकरेण एव
वुत्ते समाणे तुमिणीए संचिट्टड । तए णं से धणे सत्यवाहे
मुहुत्तंतरस्स वल्लियनराग उच्चारपासवणेणं उव्वाहिज्जमा-
णे विजयं तकरं एव वयासी-एहि ताव विजया !० जाव
अवक्कमामो । तए णं से विजए वण सत्यवाहं एवं वया-
सी-जइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! ताओ विपुत्ताओ अमण
० ४ सविज्जागं करेड, तओ णं अहं तुज्जेहिं मच्चि एगंतं
अवक्कमामि । तए णं से धणे सत्यवाहे विजयं तकर एव
वयासी-अहं णं ताओ विपुत्ताओ असणं० ४ सवि-
ज्जागं करेस्सामि । तए णं से विजए तकरे धणस्स सत्य-
वाहस्स एयमडं पन्निसेणइ । तए णं से विजयए तकरे
धणए मच्चि एगते अवक्कमड, उच्चारपासवणं परिठ्वेड,
आयंते चोक्खे परममुज्जए तमेव ठाणं उ-मंक्कमित्ता ण
विहरड । तए णं सा भदा कल्ल ण जाव जहंते विपुत्तं
अमण ४० जाव परिवेमेइ । तए णं से धणे सत्य-
वाहे विजयस्स तकरस्स ताओ विपुत्ताओ अमण० ४
सविभागं करेड । तए णं से धणे सत्यवाहे पथयं दासचे-
नं विमज्जेइ तए णं से पथए भोरग पिरुयं गहाय चार-
गमात्ताओ पन्निणिकखमड, पन्निणिकखमडत्ता रायगिहं ण-
यर मज्ज मज्जेणं जेणेव सए गिहे जेगेव जहा भारिया
तेणेव उवागच्छड, उवागच्छत्ता जहा सत्यवाहिणिं एवं
वयामो-एवं खलु देवाणुप्पिए ! धणे सत्यवाहे तव पुत्त-
वायस्स ण जाव पच्चापित्तस्स ताओ विपुत्ताओ अमण
पाण खाडम साडम संविज्जागं करेति । तए णं सा भदा
सत्यवाही पथयस्स दामचेरुस्स अत्तिए एयमड सोच्चा
आसुरुत्ता रुट्ठा० जाव पिमिपिममाण्णा धणस्स सत्यवाह-
स्स पओममावज्जड । तए णं मे धणे सत्यवाहे अस्सया
कयाड मित्तणाइणियगमयणमवधिपरियणेण सएण य अ-
त्यमारेण रायकज्जाओ अप्पाण मोयावेड, मोयावेडत्ता
चारगसात्ताओ पन्निणिकखमड, पन्निणिकखमडत्ता जेणेव
अज्जकारिसज्जा तेणेव उवागच्छड, उवागच्छत्ता अज्जं-
कारियकम्म करावेड कगावत्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव

उवागच्छड, उवागच्छडत्ता अह धोयमद्विय गिहड, गि-
 एहडत्ता पुक्खरिणि ओगाहेड, ओगाहेडत्ता जलमज्जण
 कण्ड, एहाए कयवलिकम्मे० जाव गयगिहं एयरं अणुप्प-
 विमड । रायगिहस्स एयरस्स मज्ज मज्जेणं जेणेव मए
 गिहे तेणेव पढारेत्थगमणाए । तए ए तं धण सत्यवाहं
 एज्जमाणं पामित्ता रायगिहे गयरे वहवे गयरणिगममे-
 द्वित्यवाहपभिओ आदयंति, पमिजाणंति, सकरंति, स-
 म्माणंति, अम्भुद्धेति मगरकुमल पुच्छंति । तए णं से
 धणे मत्थवाहे जेणेव मए गिहे तेणेव उवागच्छड, उवा-
 गच्छडत्ता जा वि य से तत्थ वाहिरिया परिसा भवड, तं
 दाम त्ति वा, पेम नि वा, जडगा नि वा, जाइह्वेति वा, सा वि
 य णं धणं मत्थवाहं एज्जमाणं पामडत्ता पायपमियाए खे-
 मकुमल पुच्छड, जे वि य से तत्थ अविजंतारिया परि-
 सा जवड, त माया इय वा पिया इय वा भाया ति वा जड-
 णी ति वा, मा वि य णं धणं सत्यवाह एज्जमाण पामड,
 पामडत्ता आसणाओ अम्भुद्धेड, कंठाकंठिय अवदामियं
 वाहपमोक्खणं कण्ड । तए णं मे धणे सत्यवाहे जेणेव
 जडा चारिया तेणेव उवागच्छड । तए णं सा भदा जा-
 रिया सत्यवाह । धणं मत्थवाहं एज्जमाणं पासड, पासडत्ता
 णो आढाति, णो परियाणड, अणाढायमाणी अपरिजा-
 णमाणी तुमिणीया परमुही मचिह्वेड । तए णं मे धणे
 मत्थवाहे जडं चारिय एवं वयामी-किं णं तुमं देवाणु-
 प्पिया ! ए तुहा वा ए हरिसा वा एणदी वा, जं मए
 मेणं अत्यसारेण रायकज्जाओ अप्पा विमोडए । तए णं
 मा भदा धण सत्यवाह एव वयामी-कहं ण देवाणुप्पिया !
 मम तुहा वा० जाव आणंटे वा भविस्सड । जेणं तुमं मम
 पुत्तयायकस्स० जाव पच्चामित्तस्स ताओ विपुलाओ अ-
 मण० ४ मंविजाग केमि । तए णं मे धणे सत्यवाहे
 जड मत्थवाहिं एवं वयामी-णो खलु देवाणुप्पिए ! धम्मो
 त्ति वा तवो त्ति वा कपमिकड्या वा लोगजत्ता ति वा
 एणायए त्ति वा घानियए ति वा महाएड वा मुहि त्ति
 वा ततो विपुलाओ अम्भुद्धेड ४ मंविजाए कए, एणत्थ
 मरीगचिताए ! तए ए मा भदा मत्थवाही धणेण सत्यवा-
 हेण एवं वुत्ता ममाणी हट्टुहा० जाव आनणाओ अ-
 म्भुद्धेति, कंठाकठिअ वतामेति, खेमकुमलं पुच्छड, पुच्छड-
 त्ता एहाया० जाव पायच्छित्ता विपुलाडं भोगभोगडं सुं-
 जमाणी विहरड । तए णं मे विजए तक्के चाग्गमाज्जाए
 तंहि ववेहि य ववेहि य कलप्पहागेहि य० जाव तएहापहि
 य ह्नुहापहि य पगजवमाणे काअमामे काअ किआ एरएमु
 ऐरडत्ताए उवयणं, मे ए तत्थ ऐरडए जाए काअ काआ-

जासे० जाव वेयणं पच्चणुजवमाणा विहरति । से णं
 तओ उव्वट्ठित्ता अणाडयं अणवदगं दीहपप्पं चाउरं-
 तममारकंतर अणुपरियट्ठिस्सड । एवामेव जंवू ! जेणं
 अम्ह निग्गथो वा निग्गंथी वा आयरियउवज्जायाणं अ-
 तिए मुंडे जवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वडए समाणे
 विपुलमणिमुत्तियधणकणगरयणसारेणं लुब्भड, से वि य
 पवं चव । तेणं कालेणं तेणं समएणं धम्मघोसा णामं
 थेग जगवतो जाइमंपसा० जाव पुव्वाणुपुव्वि चरमाणा
 ० जाव जेणामेव रायगिहे एयरं जेणेव गुणसिलए चेडए
 ० जाव अहापडिरुव उग्गाहं उगिहिट्ता संजमेणं तवसा
 अप्पाणं भावेमाणा विहरति, परिसा णिग्गया, धम्मो क-
 हिओ । तए ए तस्स धणस्स सत्यवाहस्स बहुजणस्स
 अतिए एयमट्ठं मोच्चा णिमम्म इमेयारुवे अवजत्थिए०
 जाव समुप्पाज्जित्या । एवं खलु भगवतो जाइमपणा इह-
 मागया, इह संपसा, त इच्छामि णं थेरे जगवंते वदामि, ण-
 मसामि, एहाए० जाव मुच्छप्पावेसाड मंगलाड वत्थाड पव-
 रपरिहिए पायविहारचारेण जेणेव गुणसिलए चेडए जेणेव
 थेरे जगवंते तेणेव उवागच्छड, उवागच्छडत्ता वडड, णमं-
 सड । तए णं थेरा भगवंतो धणस्स सत्यवाहस्स वि-
 चित्त धम्ममाड्खंति । तए णं से धणे सत्यवाहे धम्मं
 सोच्चा एव वयासी-सद्धामि णं भंते ! णिग्गथे पावय-
 णे० जाव पव्वडए० जाव वहुणि वानाणि सामसपरि-
 यागं पाठणित्ता भन पच्चक्खाडत्ता मासियाए संझेहणा-
 ए सट्ठि जत्ताइ अणमणाडं ठेडडत्ता कालमासे काअं कि-
 च्चा सोहम्मं कप्पे देवत्ताए उववसे । तत्थ णं अत्येगड-
 याणं देवाणं चत्तारि पडिओवमाडं ठिडं पसत्ता । तत्थ णं
 धणस्स देवस्स चत्तारि पडिओवमाडं ठिडं पसत्ता । से णं
 धणे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं जवक्खएणं
 ठिडक्खएण गडक्खएणं अणतर चय चइत्ता महाविदेह
 वामे सिज्जिहिति० जाव सव्वपुक्खाणमत्तं करेहिति, जडा
 णं जवू ! धणेणं मत्थवाहेणं णो धम्मोड वा० जाव विज-
 यस्स तक्करस्स ताओ विपुलाओ अमणं० ४ मंविजागेकए,
 एणत्थ मरीस्स रक्खणट्ठाए, एवामेव जंवू ! जो ए अम्हं
 निग्गथे वा निग्गंथी वा० जाव पव्वडए ममाणे ववगयएहा-
 णमदणपुप्फगयपट्ठालकारविज्जसिए इमस्स ओगलियमरी-
 रस्स णो वसट्ठेडं वा सुवहेडं वा विमयहेडं वा त विपुलं
 अमण० ४ आहारमाहागेड, एणत्थ एणंटेमणचरित्ताणं
 वट्ठणट्ठाए, मे ण इहलोए चव वट्ठणं सपणाणं वट्ठणं स-
 मणीणं वट्ठणं सावगाणं वट्ठणं मावियाणं अ अच्च-
 णिजे० जाव पज्जुवामणिजे भवड, परलोए वि य णं

एषो बहूणि हत्यच्छेयणाणि य कणच्छेयणाणि य एषा-
साच्छेयणाणि य एवं द्वियउप्पायणाणि य वसणुप्पायणा-
णि य उल्लङ्घणाणि य पाविर्हितं, अणादीयं च एषं अ-
णवदगं दीहं० जाव वीडवइस्मति, जहा व मे धणे मत्यवा-
हे सिवमाहणेसु आहारे विहरिउं ज ए वट्टए साहु देहो
तम्हा धणु व्व विजय साह, त तेण पोमिज्जा । एवं खलु
जंबू! समणेणं जगवया महावीरेणं० जाव संपत्तेण दोच्चस्स
णायज्जयणस्म अयमडे पणत्ते त्ति वेमि ॥

एव खल्वित्यादि तु प्रकृताध्ययनार्थसूत्र, सुगम चैतत्सर्वं,
नवर जाणोद्यान चाप्यज्ञत्, चापीति समुच्चये, अपिचेत्यादिवत् ।
विनष्टानि देवकुलानि परिशदितानि तोरणानि प्राकारद्वारदे-
चकुलमन्थानि गृहाणि च यत्र तत्तथा । नानाविधा ये गुच्छा
कृताकीप्रभृतय, गुडमा वशजालीप्रभृतय, लता अशोकलताऽऽ-
दय, वल्लयत्नपुत्रीप्रभृतय, वृक्षा सहकाराऽऽदय, तैश्छादित
यत्तत्तथा । अनेकैर्व्यालशनैः स्वापदशतैः शङ्कनीय भयजनक
आप्यभूत्, शङ्कनीयमित्येतद्विशेषणसबद्धत्वात्किंवाधचनस्य न
पुनरुक्तता । (मालुकाकच्छ इति) एकास्थिरुफला वृक्षविशेषः ।
मालुकाः प्रज्ञापनानिहिता, तेषां कक्षा गहन मालुकाकच्छ ।
चिर्मिटिकाकच्छ इति तु जीवामिगमच्युर्णिकारः । (किण्हे कि-
ण्डोभासे) इह यावत्करणादिदृश्यम्—“ णीळे णीलोभासे
हरिण हरिओभासे सीए सीओभासे णिळे णिओभासे ति-
व्वे तिव्वेभासे किण्हे किण्हच्छाए णीळे णीलच्छाए हरिण
हरियच्छाए सीए सीयच्छाए णिळे णिद्धच्छाए तिव्वे तिव्व-
च्छाए घणकभियकडिच्छाए त्ति । ” कृष्ण कृष्णवर्णाज्जनवत्
स्वरूपेण कृष्ण पत्रावभासने, द्रष्टृणां प्रतिभातीति कृष्णावभा-
सः, किञ्च किञ्चिद्वस्तुस्वरूपेण भवत्यन्यादृश प्रतिभासते तु
सन्निधानविप्रकर्षाऽऽदे कारणादन्यादृशमिति । एव कचिदसौ
नालो मयूरप्राववत्, कचिन् हरितः शुक्रपिच्छवत्, हरिताम्राज
इति वृद्धा । तथा शीत स्पर्शत वल्लयाद्याक्रान्तत्वादिति च
वृद्धा । भिनयो न रूतः, तीव्रो वर्णाऽऽदिगुणप्रकर्षवान्, तथा
कृष्ण सद् वर्णतः, कृष्णच्छाय जाया च दीप्तिरादित्यकरावरण-
जनिना चेति । एवमन्यत्रापि । (घणकभियकडिच्छाए त्ति) अ-
न्योन्यशाखाऽनुप्रवेशात् यन्निरन्तरच्छायास्मयो महामेघानां
निकुरम्ब समूहस्तद्वत् स महामेघनिकुरम्बभूत् । वाचनान्तरे
त्विदमधिकं पठ्यते—“ पत्तिए पुत्तिए फलिए हरियगरे रिज्जमा
णे । ” हरितकश्चासौ (रे रिज्जमाणे त्ति) भृश राजमानश्च य
स तथा । (सिरीए अर्धव २ उवसोभमाण चिड्डु त्ति) श्रिया
वनवृद्ध्या अतीव २ उपशोभमानमिति । (कुसेहि य त्ति)
दमै । कचिन्—“ क्वर्पाहय त्ति ” पाठः । तत्र कूपिकाभि विद्व्य-
त्ययात् (खाणुएहि य त्ति) स्थाणुजिश्च । पाठान्तरेण—(ख-
लएहि त्ति) खलैर्गर्जैरित्यर्थः । अथवा—(क्विपहि त्ति) चौ-
रगवेषकैः, (खलएहि त्ति) खानकैः, क्षेत्रस्येति गम्यते । चौरैरि-
त्यर्थः । अयमजिप्राय—गहनत्वात्तस्य तत्र चौरा प्रविशन्ति
तद्गवेषणार्थमितरे चेति सङ्गो व्याप्तः, परिच्छन्न समन्तात्
अन्तर्मध्ये शुपिरः सावकाशत्वात् बहिर्गम्भीरो दृष्टेः प्रक-
मणात् (अट्टे टित्ते) इह यावत्करणादिदृश्यम्—“ दि-
स्से विच्छिन्नाविडलभवणसयणासणजाणवाहणाण्णो बहुदास-
दासीगोमहिंसगवेत्तगणभूए बहुधणवहुजायकवरणए आ-

ओगपआगसपउत्ते विच्छिन्नाविडलभवणसयणासणजाणवाहणाण्णो
त्वस्य मेघकुमारराजवर्णकवत्, जहावर्णकस्य तु धारिणीवर्ण-
कवन्नवर (करयलय त्ति) अनेन “ करयलपरिमियतिव-
लियमज्झाइ त्ति ” दृश्यम् । (वम्भ नि) अपत्यफलापेक्षया
निष्फला (अविद्याउरि त्ति) प्रसवानन्तरमपत्यमरणेनापि
फलवतो बन्धा भवतीत्यत उच्यते (अविद्याउरि त्ति) अवि-
जननशीला अपत्यानामन एवाऽऽह जानुकूर्पराणामेव माता
जननी जानुकूर्परमाता । एताभ्येव शरीराशभूतानि तस्या स्त-
नौ स्पृशन्ति, नापत्यमित्यर्थः । अथवा—जानुकूर्पराण्येव माता
परप्राणाऽऽदे साहाय्यसमर्थ उत्सङ्गनिवेशनीयो वा परिकरो
यस्याः न पुत्रवृक्षेण सा जानुकूर्परमाता । (दासचेडे त्ति)
दासस्य भृत्यविशेषस्य चेद कुमारक दासचेद । अथवा
दासश्चासौ चेदश्चति दासचेद । (तकरे त्ति) चौरः, पापस्य
पापकर्मकारिणः चण्डालस्येव रूप स्वभावो यस्य स तथा
चण्डालकर्मपेक्षया भीमतराणि रौद्राणि कर्माणि यस्य स
तथा । (आरुसिय त्ति) आरुपस्येव दीप्ते रक्ते नयने यस्य स
तथा । खरपरुवे अतिकर्कशे महत्यौ विहृते वीभत्से दाष्ट्रिके उत्तरो-
ष्ठकेशगुच्छरूपे दशनविशेषरूपे वा यस्य स तथा । असपति-
तौ असपुटितौ असवृत्तौ वा परस्परान्नौ तुच्छत्वाद्दशन-
दीर्घत्वाच्च ओष्ठौ यस्य स तथा, उद्धूता वायुना प्रकीर्णा
विकीर्णा ब्रम्बमाना मूर्खजा यस्य स तथा, भ्रमराहुवर्णं कृ-
ष्ण इत्यर्थः । निरनुकोशो निर्दयो, निरनुतापः पञ्चाक्षरपरि-
तः, अत एव दारुणो रौद्रः, अत एव प्रतिभयो जयजनकः,
निःसशयिक शौर्यातिशयादेव तत्साधयिष्याम्येवेत्येव प्रवृ-
त्तिक । पाठान्तरेण—“ निससे ” नृवरान् शसति दिनस्ती-
ति नृशसः । निशसो वा विगतश्चाय । (निरणुकपे त्ति) वि-
गतप्राणिरङ्गः, निर्गता वा जनानामनुकम्पा यत्र स तथा ।
अहिरिव एकान्तग्राह्यमेवेद मयेत्येवमेका निर्वचया दृष्टिर्यस्य
स तथा । (खुरे व्व एगनधाराए त्ति) एकत्रान्तरे वस्तुभा-
गेऽपदतन्वयवृक्षेण धारेव धारा परोपतापप्रधानप्रवृत्तिवृक्षा
यस्य स तथा । यथा क्षुर एकधार एवमसौ मोषणवृक्षै-
कप्रवृत्तिक एवेति भावः । (जलमिव सव्वग्गाहि त्ति) यथा
जल सर्वं स्वविषयाऽऽपक्षमभ्यन्तरीकरोति तथाऽयमपि सर्वं
गृह्णातीति भावः । तथा उत्कञ्चनवञ्चनमायानिकुनिकूटकपटै-
सह योऽतिमप्रयोगो गार्ह्यः, तेन बहुल प्रचुरो य स तथा तत्र
कर्द्ध कञ्चन मूल्याऽऽधारोपणार्थमुत्कञ्चन, हीनगुणस्य गुणो-
त्कर्षप्रतिपादनमित्यर्थः । वञ्चन प्रतारण, माया परवञ्चनबुद्धिः ।
निकुनिर्वकचुरया गलकर्त्तकानामिवावस्थान, कूट कार्पाण-
तुलाऽऽदे परवञ्चनार्थं न्यूनाधिककरण, कपट नेपथ्यभाषा-
विपर्ययकरणम्, अथवा—एभिरुत्कञ्चनाऽऽदिजिस्सहातिश-
येन य सप्रयोगस्तेन यो बहुत्र स तथा । यदि वा—मानिशयेन
रूपेण कन्तुगिकाऽऽदिना परस्य द्रव्यस्य सप्रयाग सातिशय-
सप्रयोगः । ततश्चोत्कञ्चनाऽऽदिजि सातिशयसप्रयोगण च यो
बहुल स तथा । उक्तं च—“ सो होइ साइजोगो, दव्व ज
लुहिय अन्नदव्वेसु । दोसगुणा वयणेसु य, अत्थविमवायण
कुणइ ॥१॥ ” इति एकीय व्याख्यानम् । व्याख्यानान्तरं पुनरेवम्—
उत्कञ्चनमुत्कोचा, निकुतिर्धञ्चनप्रच्छादनार्थं कर्म, सातिविज्ञ-
म्भपतत्समप्रयोगबहुल, शेष तथैव, चिर बहुकाल यावद्
नगरे नगरस्य वा विनष्टो विप्लुतः चिरनगरविनष्ट बहुकादी-
नो यो नगरविनष्टो भवति स किलात्यन्त धूर्तो जवतीत्येव-

विशेषितः, तथा दुष्ट शीघ्रं स्वज्ञाव आकार आकृतिश्चरित्र वा-
 ऽनुष्ठान यस्य स तथा । ततः कर्मधारयः । द्यूतप्रसङ्गी द्यूताऽऽ-
 मक्त । एवमिनराणि, नवरं ज्ञोऽपानि खण्डस्त्राद्यऽऽदीनि, पुन-
 र्दाहणग्रहण हृदयदारक इत्यस्य विशेषणार्थत्वात् न पुनरुक्तम् ।
 लोकानां हृदयानि दारयति स्फोटयतीति हृदयदारकः । पाठा-
 न्तरेण-(जणहियाकारण) जनहितस्याकर्तव्यार्थः । साहसिको
 वितर्कितकारी, सधिरच्छेदक क्षेत्रखानक, औपधिको मा-
 यित्वेन प्रच्छन्नचारी, विस्मयमायानी विश्वामघातक, आदीप-
 कोऽग्निदाता, तीर्थानि तीर्थेन देवद्वारादीनि, भित्ति द्विधा
 करोति, तद्व्यवसायणाय तत्परिकरजनेनेति तीर्थनेदः । ल-
 घुर्न्यां क्रियासु दत्ताज्यां हस्ताज्या न प्रयुक्तो यः स तथा, ततः
 पदत्रयस्य कर्मधारयः । परस्य ह्यव्यहरणे नित्यमनुष्य, प्रति-
 धरु इत्यर्थः । तीव्रैर अनुवद्धविरोध, अतिगमनानि प्रवेश-
 मार्गान्, निर्गमनानि निस्तरणमार्गान् दाराणि प्रतोष्य, अपट्टा-
 राणि द्वारिकाः, “छिन्नी” छिण्डका वृत्तिछिन्नरूपा, “खण्डी”
 प्राकारच्छिन्नरूपा, नगरनिर्द्धमनानि नगरजलनिर्गमकालनान्
 सर्वर्त्तनानि मार्गमिलनस्थानानि, निवर्त्तनानि मार्गनिवर्त्तनस्था-
 नानि, द्यूतखलकानि द्यूतन्यपिरुलानि, पानागाराणि मद्यगेहानि,
 वेद्यागाराणि वेद्या भवनानि, तस्करस्थानानि शून्यदेवकुलागा-
 राऽऽदीनि, तस्करगृहाणि तस्करनिवासान् शृङ्गाटकाऽऽदीनि
 प्राग् व्याख्यातानि सताजनीपवेशनस्थानानि, प्रया जलदानस्था-
 नानि, लिङ्गव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात् । पणितशालादृष्टान् शून्यगृ-
 हाणि प्रतीतानि, आजोगयन् पश्यन्, मार्गयन् अन्वयधर्मपर्या-
 लोचनन, गवेषयन् व्यतिरेकधर्मपर्यालोचनन, प्रहृजनस्य
 छिन्द्रेषु प्रधिरलपरिचारत्वाऽऽदिषु चौरप्रवेशावकाशेषु विषमेषु
 तीव्ररागाऽऽदिजितानुत्तरेषु, विधुरेषु दृष्टजनवियोगेषु व्यसनेषु
 राजाऽऽद्युपश्रवेषु, तथाऽभ्युदयेषु राजलङ्घ्यादिलाजेषु, वस्त्र-
 वेषेषु इन्द्रोत्सवाऽऽदिषु, प्रसवेषु पुत्राऽऽदिजन्मसु, तिथिषु मदन-
 धयोदयादिषु, कृतेषु यद्गो कर्त्तोजनदानाऽऽदिकेषु, यज्ञेषु ना-
 गाऽऽदिपूजासु, पर्वणीषु कौमुदीप्रभृतिषु अधिकरणभूतासु
 मत्त पातमद्यतया, प्रमत्तश्च प्रमादवान् य स तथा, तस्य व-
 द्भुजनस्येति योगः । व्याजिप्रस्य च प्रयोजनान्तरोपयुक्तस्य, व्या-
 क्रुन्नस्य च नानाविधकार्याङ्गेषु सुखितस्य वृत्तितस्य च, वि-
 देशस्थस्य च देशान्तरस्थस्य, विप्रोषितस्य च देशान्तर गन्तु
 प्रवृत्तस्य, मार्ग च पन्थान, छिन्न च अपट्टार, विरह च विजनम्,
 अन्तर चावसरमिति । आरामादिपदानि प्राग्वत् । (सुमाणेषु य
 चि) इमशानेषु, गिरिकन्दरेषु गिरिच्छ्रेषु, वन्येषु गगनवर्त्ति-
 पापाण्युदेषु, उपस्थानेषु तथाविधमग्नयेषु, यद्भुजनस्य छिन्द्रे-
 ष्वित्यादि पुनरावर्त्तनीयम् । (जाय एव च ण वहर इति)
 (कुटुम्बजागरिय जागरमाणीति) कुटुम्बचिन्तायां जागर-
 ण निष्काङ्क्षः कुटुम्बजागरिका, द्वितीयायाम्पृतीयार्थत्वात् ।
 तथा जाग्रत्या विशुद्धमानया, अथवा कुटुम्बजागरिकां जाग्र-
 त्या कुर्वन्त्या (पयायामिति) प्रजनयामि । ‘तामि मन्ने’ इ-
 त्यत्र तामा सुवन्त्य जन्म जावितकर्म, अह मन्ने पितृकया-
 मि यामा निजकुक्षिसम्पत्तान्तीत्येवमङ्गरघटना कार्या, निजक
 कुक्षिसम्पत्तानि निम्नरूपाणि इति गम्यते । स्तनदुग्धलुब्ध-
 फानि मधुगममुद्रापकानि मन्मन स्पलत्प्रज्जलित येन तानि
 तथा । स्तनमूलात्कक्षादेशभागमभिसरन्ति सचरन्ति, स्तनज
 पिबन्ति, तत्र च कोमलकमलोपमाज्या हस्ताभ्यां गृहीत्वा उ-
 त्सङ्गनिवेशितानि ददति समुद्रापकान् समधु, (पत्तो प-

गमवि न पत्त चि) इतः पूर्वमेकमपि डिम्भक न प्राप्ता । अ-
 थवा इतः उक्तलक्षणात् डिम्भकविशेषणकक्षापादेकमपि विशेष-
 णं न प्राप्ता । “वहिया नागघराणि वा” इत्यादि प्रतीतम् । (जा-
 नुभ्या पादपतिना जानुपादपतिना जानु-
 नी जुवि विन्ध्यस्य प्रणति गनेत्यर्थः । “जाय च ” इत्यादि । यामं
 पूजा, दाय पर्व दिवलाऽऽदौ दानं भागं दामांशम् । अङ्गयनिधि-
 मव्ययं भाङ्गागारम्, अत्तयनावी वा मृत्रधन, येन जीणीभूत-
 स्य देवकुलस्योद्धार करिष्यते । अज्ञाणकां वा प्रतीतां वर्द्ध-
 यामि, पूर्वकाले अल्प सन्त महान्त करोमीति ज्ञात्वा । (उवया-
 इय नि) उपयाचयने मृश्यते स्म यत्तत् उपयाचिनमपिमत व-
 स्तु याचितु प्रार्थयितुम् । (वल्लपरुन्नामिय चि) स्नानेनार्द्ध-
 पट्टशाटिके उत्तरीयपरिधानवस्त्रे यस्याः सा तथा । (आद्योप
 चि) दर्शने नागाऽऽदिप्रतिमानां प्रणामं करोति । ततः प्रत्युन्न-
 मति, लोमहस्तक प्रमाज्जनितां परामृशति गृह्णाति, ततस्तेन ताः
 प्रमाज्जयति । (अङ्गुक्खे चि) अभिपिञ्चति वस्त्राऽरोपणा-
 ऽऽदीनि प्रतीतानि । “चाउहसी” इत्यादौ “उद्दिष्ट चि” अमावा-
 स्या, (आपन्नसत्त चि) आपन्न उत्पन्न सत्त्वो जीवो गर्भे यस्याः
 सा तथा । डिम्भदारककुमारकाणामल्पवयस्यहृत्तरकालकृतो वि-
 शेष । मूर्च्छितो मूढो, गतविवेकचैतन्य इत्यर्थः । त्रयितो लोम-
 तन्तुभिः सन्दर्भित, गुरु आकाङ्क्षावान्, अधुपपन्न-आधिकं
 तदेकाग्रतां गत इति । शीघ्राऽऽदीनि एकार्थिकानि शीघ्रानि-
 शयख्यापनार्थानि । नि प्राणमुञ्चताऽऽदिरहित, निश्चेष्ट व्यापा-
 ररहित (जीवविष्णुजड ति) आत्मना विप्रमुक्तो निश्चलो
 गमनागमनऽऽदिवर्जित, निषण्ठा हस्ताऽऽद्यवयवचलनरहि-
 त, तूष्णीको वचनरहित, क्षेपयन् प्रेरयन्, श्रुति वार्तामात्र,
 क्षुति तस्यैव सवन्धिन शब्द, तच्छिह वा, प्रवृत्ति व्यक्त्यन्तर-
 वार्ता नीतो मित्राऽऽदिना स्वगृहे अपहृतश्चाङ्गेण आक्षिप्त उ-
 पलोभित । (परसुनियत्ते व चि) परशुना कुत्रारेण निकृत्तः
 छिन्नो यः स तथा तद्वत् । (नगरगुत्तिय चि) नगरस्य गुप्ति
 रक्षा कुर्वन्तीति नगरगुप्तिका आरक्षिका । (सनद्धवच्च-
 म्भियकवय चि) मनसः सहननामि कृतमज्ञाहा, वद्धाः
 कश, वन्धनेन बन्धितनाश्च अङ्गरक्षीकृता शरीरारोपणेन क-
 वचा कङ्कटा येस्ते तथा । ततः कर्मधारय । अथवा-बन्धित-
 शब्द कञ्चिन्नाधेयत एव । (उष्पील्लियसरासणपट्टिया) उष्पी-
 मिता आक्रान्ता गुणेन शराऽऽसन धनुस्तल्लक्षणा पट्टिका येस्ते
 तथा । अथवा-उष्पीमिता वद्धा शरासनपट्टिका बाहुपट्टको
 येस्ते तथा । दृश्यते च धनुर्वराणां यद्गौ चर्मपट्टश्च ईत ।
 इह स्थाने यावत्कण्ठादिदृष्टयम्-“ पिण्डमेवेष्टवद्धावि-
 रुविमलवर्त्तिवपट्टा ।” पिण्डानि परिहितानि अवेयकाणि
 श्रीवारक्षाणि येस्ते तथा । वद्धो गाढीकरणेन आविष्ट परि-
 हितो मन्तके विमलो वरश्चिह्नपट्टो येस्ते तथा । ततः कर्मधा-
 रय । ‘गहियावहपट्टराणा ।’ गृहीतान्यायुधानि प्रहरणाय प्र-
 हारदानाय येस्ते तथा । अथवाऽऽयुधप्रहरणयोः केप्याकेप्यह-
 तो विशेष । (ससक्ख नि) ससाक्षि माक्षिणाऽप्येकान् वि-
 धायेत्यर्थः । (महोद नि) समोदय, (नगवेच्च नि) मह प्रे-
 यकेन श्रीवाचन्यतन यथा भवति तथा गृह्णाति । (जीवगाह
 गिण्हाति चि) जीवर्तानि जीवस्त जीव जीवन्त गृह्णाति अ-
 स्थिमुष्टिजानुकूर्परिस्नेषु याये प्रहारास्ते समग्र मथित मो-
 दिन जज्जित गात्र शरीर यस्य स तथा, तं कुर्वन्ति । (अ-
 यडगवयण नि) अवकोटनेनावमोदनेन वृकाटिकाया वल्लश्च

पश्चाद्वागे नयनेन बन्धन यस्य स तथा न कुर्वन्ति । (कस-
पहारे य स्ति) वध्नतामनानि, (त्रिव स्ति) शृङ्ग कश' वता
कम्बा, बालघानक. प्रहारदानेन, बाधमारक प्राणवियोजनेन,
(रायमध्वे स्ति) राजामात्य (अवरज्जह स्ति) अपराध्यनि अ-
नर्थ करोति, (नष्टाथ स्ति) न त्वन्यवेत्यर्थ । वाचनान्तरे
त्रिव नावीयत एव, स्वकानि निरुपचरितानि नोपचारे-
णाऽऽत्मन सवन्धीनि, (लघुन्मगसि स्ति) लघु स्व आत्मा
स्वरूप यस्य स लघुस्वक अल्पस्वरूप, राक्षि विषये अप-
राधो राजापराधस्तत्र सप्रज्ञतः प्रतिपादित, पिशुनेरिति ग-
म्यते । (भोयणपिरुय नि) भोजनस्थाल्याधारजून वशमय
भाजन पिष्टक, तत्करोति सजीकरोतीत्यर्थ । पाठान्तरेण- (भ-
रेइ स्ति) पूरयति । पाठान्तरेण-भोजनपिष्टकै कराति-अशना
ऽऽदीनि लाञ्छित रेखाऽऽदिदानतो मुद्रित कृतमृदादिमुद्रम,
(उल्लेखेइ स्ति) विगतलाञ्छन करोति (परिवेसयति) भोजय-
ति (अविद्याइ ति) अपि सभावेन । (आइ ति) आपायाम ।
अरे. शत्रोर्वैरिण सानुबन्धशत्रुभावस्य, प्रत्यनीकस्य प्रतिकूल-
वृत्त, प्रत्यभिन्नस्य वस्तु वस्तु प्रति अभिन्नस्य, (धनस्त स्ति)
कर्मणि पष्ठो, उच्चारप्रस्त्रवण कर्तु, नमित्यलङ्कारे । (उच्चा-
हित्य स्ति) वडाधपति स्म (एहि नावेत्यादि) एहि आगच्छ
तावदिति ज्ञापामात्रे । हे विजय ! एकान्त विजनमपक्रमामो
याम (जेण ति) येनाहमुच्चारऽऽदि परिष्ठापयामीति । (छेदे-
ण नि) अभिप्रायेण, यथारुचीत्यर्थ । (अन्नकारियसह स्ति)
यस्या नापिताऽऽदिभि शरीरसत्कारो विधीयते, अलकारिक-
कर्मन सखखरुनाऽऽदि, दासा गृहदासीपुत्रा, प्रेष्या ये तथावि-
धप्रयोजनेषु नगरान्तराऽऽदिषु प्रेष्यन्ते भृतका ये आचालत्वा-
द्वोपिता । (भाङ्गुग स्ति) ये भाग लाभस्य वप्रन्ते, ते केम-
कुशलमनर्थानुज्ञवानर्थप्रतिघातरूप, कएवे च गृहीत्वा कण्ठा-
कण्ठि । यथाप व्याकरणे युद्धविषय एवैवविधोऽव्ययीजाव
इष्यते, तथापि योगविज्ञागाऽऽदिनिरेतस्य साधुशब्दता दृ-
श्येति । (अवयासिय स्ति) आतिष्ठय, व्यापप्रमोक्षणमानन्दा-
शुजप्रमोचनम् । (नायप चेत्यादि) नायक प्रभु, न्यायदो वा न्या-
यदर्शी, ज्ञातको वा स्वजनपुत्रक । इति रूपप्रदर्शने, वा विकल्पे ।
(घामियए स्ति) सदाचारी, सदाय साहाय्यकारी, सुहृन्मित्रम,
(वधेहि य स्ति) बन्धो रज्ज्वादिबन्धन, बन्धो यएथादितारुन,
कशप्रहाराऽऽद्यस्तु तच्छिषा । (कात्रे कालोज्ञान इत्यादि)
काल कृष्णवर्ण, काल एवावभासते रूपाणा, कालो वा अवभा-
सो दीप्तिर्यस्य स कालावभास । इह यावत्करणादिदृश्य-
म्-“ गज्जीरघोमहरिसं प्रीमे उत्तासणए परमकण्ठे वषेण, से
ण तत्थ निच्च भीए निच्च तत्थे निच्च तसिए निच्च परमसुद-
संवरुं नरग स्ति । ” तत्र गम्भीरो महान् रोमहर्षो भयसञ्चुतो
रोमाञ्चो यम्य यतो वा सकाशात् स तथा । किमित्येवमित्याह-
भीमो भीष्म, अत एवोत्प्राणकारित्वादुत्प्रासनक । एतदपि
कुन इत्याह-परमकृष्णो वषेर्नेत, परां प्रकृष्टा अशुभसवदा
पापकर्मगोपनीताम्, (अणाइयमित्यादि) अनादिकम् । (अण-
वदग्ग स्ति) अनन्तम् (दीढमइ ति) दीर्घाद्ध दीर्घकाल, दी-
र्घाध्व वा दीर्घमार्गम्, चतुरन्त चतुर्विभाग समार एव कालान्तर-
मरणस्य ससारकान्तरमिति । अतोऽधिकृत ज्ञान ज्ञापनीये
योजयन्नाह- (एवामेवेत्यादि) एवमेव विजयचौरवदेव, (मा-
रेण नि) मारे, नमित्यलङ्कारे करणे तृतीया वेयम् । लुभ्यति

लोभीभवति । (से वि एव चैव स्ति) सोऽपि प्रव्रजितो विजय-
वदेववन्नरकादिकमुक्तरूप प्राप्नोति । “ जहाणु ” इत्यादिनाऽपि
ज्ञातमेव विज्ञापनीये नियोजितम् (नष्टाथ मरीरमारकषण्णछाप
स्ति) न शरीररक्षणार्थादन्यत्र तदर्थमेवत्यर्थः । (जहा से भये
स्ति) दृष्टान्तनिमग्नम् । इह पुनर्विशेषयोजनामिमामभिदधति
बहुश्रुता । इह राजगृहनगरस्थानीय मनुष्यक्षेत्र, धनमार्थवा-
हस्थानीयः साधुजीव, विजयचौरस्थानीय शरीर, पुत्रस्थानीयो
निरुपमनिरन्तराऽऽनन्दनिबन्धनत्वेन सयमो भवति । असत्प्रवृ-
त्तिकशरीरात्सयमविधान । आनन्दस्थानीया शब्दाऽऽदिवि-
षया, तदर्थप्रवृत्त हि शरीर सयमविधाते प्रवर्त्तते, दृडि-
बन्धनस्थानीय जीवशरीरयोरविभागेनावस्थान, राजस्थानीय
कर्मपरिणाम, राजपुरुषस्थानीया कर्मभेदा, लघुस्वकाप-
राधस्थानीया मनुष्याऽऽयुक्त्वबन्धहेतव मूर्खाऽऽदिमलपरिष्ठाप-
नस्थानीया प्रत्युपेक्षणऽऽद्यो व्यापारा, यतो भक्ताऽऽदि-
दानाभावे यथाऽस्मौ विजय प्रथवणाऽऽदिव्युत्सर्जनाय न प्र-
वृत्तवान्, एव शरीरमपि निरशन प्रत्युपेक्षणाऽऽदिषु न प्रवर्त्त-
ते । पान्यस्थानीयो मुग्धसाधु, सार्थवाहस्थानीया आचार्या,
ते हि विवक्षितसाधु जक्ताऽऽदिभि. शरीरमुपेक्षयन्त साधव-
न्तराष्ट्रपशुत्योपाश्रमभयन्ति विवक्षितसाधुनैव निवेदिने वेदना-
वैयावृत्त्यादिके भोजनकारणे परितुष्यन्ति वेति । पठ्यते च-
“ सिवसाहणेसु आहा-रविरहिआ जन वट्टए देहो ।

तम्हा धणो व्व विजय, साहू त नेण पोसेज्जा ॥ १ ॥”

एव खल्वित्यादि निगमनम्, इतिशब्द. समाप्तौ । प्रवीमीति
पूर्ववदेवेति । ज्ञा० १ भु० २ अ० । कौशाम्बीनगरस्थे स्वना-
मख्याते सार्थवाहे, आचा० १ भु० २ अ० १ उ० । (तत्कथा आ-
तडु ’ शब्दे द्वितीयभागे १५७ पृष्ठे दृश्या) चम्पानगरीवास्त-
व्ये सार्थवाहे, “ चपाए परममाहेसरो धणो णाम सत्यवाहो । ”
आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । (तद्वक्तव्यता
‘ चर्किखदिय ’ शब्दे तृतीयभागे ११०५ पृष्ठे द्रष्टव्या) च-
म्पानगरीवास्तव्येऽहिच्छासप्रस्थिते स्वनामख्याते सार्थ-
वाहे, ज्ञा० १ भु० १५ अ० । (तत्कथा “ णडिफल ” शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे १७५३ पृष्ठे द्रष्टव्या) वसन्तपुरस्थे स्वनाम-
ख्याते सार्थवाहे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । पाटलिपुत्रन-
गरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, तस्य दुहिता भगवतो महा-
धीरस्य सकाशे प्रव्रजिता । आ० चू० १ अ० । अपरविदेह-
स्थितिप्रतिष्ठितनगरस्थे स्वनामख्याते सार्थवाहे, स च त्रयो-
दशे भवे ऋषभनामा तीर्थकर आसीत् । आ० म० १ अ० १
खण्ड । आ० चू० । कस्मिंश्चित् सज्जिवेशे स्थिते ग्रामाधिपतिस्तुने
धनवतीपतौ स्वनामख्याते सार्थवाहे, पु० । स च तीर्थकरना-
मकर्मोदयादिरिष्टेभिस्तीर्थकरोऽच्युत् । उक्त० २३ अ० ।

धणजय-धनजय-पु० । धन जयति जि-खच् सुम् च । अर्जु-
ने, वह्नी, नागभेदे, पोषणकरे देहव्यापिवायौ, फकुजवृक्षे,
चित्रकवृक्षे च । वाच० । अपरविदेहस्थमृकागजघानीभवे
स्वनामख्याते नृपे, यम्य पुत्र प्रियमित्रो विशतिभिस्तीर्थक-
रत्वकारणैस्तथैकरत्वमवाप । आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ०
क० । आ० चू० । कटप० । सौर्यपुरनगरस्थे स्वनामख्याते श्रे-
ष्ठिनि, आव० ४ अ० । आ० क० । आ० चू० । (तत्कथा शौचेन
योगसग्रहाघसरे ‘ सुइ शब्दे दृश्या) पक्ष्म्य पञ्चदशसु दिवसेषु
नवमे दिवसे, ज्यो० ४ पाठ० । ज० । कटप० । स्वनामख्याते

गोत्रे च । “ उत्तरापोदुपडा णक्खत्ते किं गोत्ते पप्पत्ते ? धण-
जयमगोत्ते पप्पत्ते । ” सु० प्र० १० पादु० । ज० । धनजयमा-
लाद्विसन्धानमहाकाव्याऽऽदिभूति जैनरुचौ, अयं कविः विक्रम-
मन्त्रव ८८४ मिते विद्यमान आसीत् । जै० ५० ।

धणकंता-धनकान्ता-खी० । कलिङ्गदेशस्वकाञ्चनपुरनगरस्थध-
नवदश्रेष्ठिपत्न्याम्, दर्श० १ तरव ।

धणकखय-धनक्षय-पुं० । धनहानौ, व्य० ३ उ० । धनक्षय इति
वा । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

धणगिरि-धनगिरि-पुं० । अवन्तीजनपदस्य तुम्बवनसन्निवेशे
स्थिते स्वनामख्याते ङ्ग्यपुत्रे, आ० म० १ अ० २ खड्ग । क-
ल्प० । आ० क० । (तद्वक्तव्यता ‘अजवडर’ शब्दे प्रथमभागे २१६
पृष्ठे गता) आर्य्यसिंहगिरिस्थविरम्य शिष्ये स्वनामख्याते
स्थविरे, (कल्प०) आर्य्यफलगुमित्रम्य शिष्ये स्वनामख्याते
वासिष्ठमगोत्रे स्थविरे च । “ धेरस्स ण अज्जफगुमित्तस्स
गोयमसगुत्तस्स अज्जधणगिरी धेरे अनेवासी वासिष्ठस-
गोत्ते । ” (कल्प०) “ धणगिरिं च वासिष्ठ । ” कल्प० २ अ
धि० ८ क्षण ।

धणगुत्त-धनगुप्त-पुं० । कलिङ्गनगरे स्थिते स्वनामख्याते आ-
चार्य्ये, आ० चू० ४ अ० । (तद्वक्तव्यता ‘पाच्छित्त’ शब्दे वक्ष्यते)
“ आचार्य्यो धनगुप्ताख्याः, एकत्र नगरेऽभवन् । ” (१)
आ० क० । उल्लुकातीरनगरस्थे आचार्य्यमहागिरिशिष्ये द्वैक-
यपञ्चमनिहवप्रमोचार्थस्य गङ्गाचार्य्यस्य स्वनामख्याते गुरौ,
आ० म० १ अ० २ खण्ड । विशेष० । स्था० ।

धणगोव-धनगोप-पुं० । राजगृहनगरस्थधनसार्यवाहस्य पुत्रे,
ज्ञा० १ शु० ७ अ० ।

धणगंदि (दी)-धननन्दि (न्दी)-पुं० । स्त्री० । छिद्रुले दे-
वज्ञेये, “ देवदत्तं कुगुण धणगदी भस्सु । ” दर्श० १ तरव ।

धणणिदि-धननिधि-पुं० । कोशे, तदात्मके लौकिके निधिमेदे
च । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

धणतोमग धनतोपक-त्रि० । धनेन तुष्यतीति धनतोपक ।
चौराऽऽदिके, “ धणतोसगा गहिया य जे नरगणा । ” प्रश्न० ३
आश्र० चार ।

धणत्थि (ण्)-युनार्थिन्-त्रि० । धनाभिधापिणि, “ तो पकि-
भणेइ सेछी, धणत्थिणो जइ तुने नहा वि झं । ” घ० २० ।

धणदत्त-धनदत्त-पुं० । राजगृहनगरस्थे धनापरनामधेये स्व-
नामख्याते सार्यवादे, लं० । आ० ल० । आ० म० । आ० चू० ।
(तत्कथा ‘विद्धासिपुत्त’ शब्दे द्वितीयभागे ११८ पृष्ठे गता)
वमन्नपुराण तिलकश्रेष्ठिपुत्रे स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, पि० ।
(तत्कथा ‘परावट्टिय’ शब्दे वक्ष्यते) विस्तीर्णग्रामस्थे स्व-
नामख्याते कुटुम्बनि च । पि० ।

धणदेव-धनदेव-पुं० । मण्डिकगुणधनस्य पितरि, आ० म० १
अ० २ खण्ड । आ० चू० । अज्जिक्कामापरनामधेये वर्त्तमान-
नगरस्थे स्वनामख्याते वाणिजि, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।
कल्प० । स्था० । (तद्वक्तव्यता ‘चार’ शब्दे) “ धनदेवो वाणि-
क तत्राऽऽयात् प्रेक्ष्य महानटीम् । ” (१३) आ० क० । द्वारव-

तीवास्तव्ये कमलामेवायाः पत्न्यौ उग्रसेनस्य नप्तारि, आ० म०
१ अ० १ खण्ड । आ० चू० । काम्पिल्यपुरस्थे स्वनामख्याते व-
णिजि, उक्त० १३ अ० । (तद्वक्तव्यता ‘वमदत्त’ शब्दे) कौ-
शाम्बानगरस्थे स्वनामख्याते वाणिजि, घ० २० । (तद्वक्तव्यता
‘वमसेण’ शब्दे) राजगृहनगरस्थधनसार्यवाहस्य स्वना-
मख्याते पुत्रे, ज्ञा० १ शु० ७ अ० ।

धणधसुदव्वजाय-धनधान्यद्वयजात-न० । धनधान्यरूप्यका-
रे, “ निक्षिप्तत्ताणि य इरति धणधसुदव्वजायाणि । ” प्रश्न०
३ आश्र० द्वार ।

धणधसुपमाणाऽक्रम-धनधान्यप्रमाणातिक्रम-पुं० । धनधान्य-
यो प्रमाणस्य वन्धनतोऽतिक्रमोऽनीचार धनधान्यप्रमाणाति-
क्रमः । घ० २० । ङ्गापरिमाणस्य पञ्चमाणवत्स्यातिचार-
भेद, धनधान्यस्य प्रमाणप्राप्तस्याऽधमर्णाऽऽदिभ्योऽधिकलाभे
समुपस्थिते यावन्नाप्रेतनं विक्रीणीते तावद् गृह एव तत्स्था-
पयन् मृत्यकारेण वा स्वीकुर्वन् स्थूलमूढकाऽऽदिवन्धनेन वा
धनधान्यातिक्रमरूपः प्रथमोऽतिचार इति । घ० २ अधि० । घ०
२० । आव० । उपा० ।

धणधणमंचय-धनधान्यमंचय-पुं० । धन हिरण्याऽऽदि, धान्यं
शाल्यादि, तयोः सचयो राशिर्धनधान्यसचयः । धनधान्ययो रा-
शौ, उक्त० ६ अ० ।

धणपाल-धनपाल-पुं० । राजगृहनगरस्थधनसार्यवाहस्य स्व-
नामख्याते सार्यवादे, ज्ञा० १ शु० ७ अ० । कौशाम्बानगरस्थे
स्वनामख्याते नृपे, “ कोमन्वी णयरी, धणपालो राया, वेसमण-
महे अणगारे पमिलाभिप इहंजाव सिक्के । ” विपा० २ शु० ४
अ० । अवन्तीजनपदस्थतुम्बवनसन्निवेशस्थे स्वनामख्याते इभ्ये
च । आ० म० १ अ० २ खण्ड । सर्वदेवब्राह्मणपुत्रे चन्द्रगच्छी-
यमहेन्द्रसुरिशिष्येण शोभनाचार्य्येण प्रतियोधिते श्रावके, अयं
च धनपालो भोजराजसमकाक्षिको महाकविरासीत् ।
जै० ५० ।

धणप्पत्ता-धनप्रभा-स्त्री० । कुण्डलवरद्वीपस्यैश्वरमणप्रजनगर-
स्योत्तरपार्श्ववर्त्तिन्यां राजधान्याम्, “ धणप्पत्ता उत्तरे पा-
से । ” द्वा० ।

धणवक्खण-धनवर्द्धन-पुं० । धनवृद्धिकारके, स्था० १० ठा० ।

धणमण-धनवत्-त्रि० । “ आदिवल्लोद्धाव-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा
मनोः ” ॥ ८ । २ । १५९ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण मतोरेते आदेशाः ।
प्रा० २ पाद । धनिनि, व्य० ।

अधुना धनवतां स्वरूपमाह-

कोटिगमो हिरण्यं, मणिमुत्तमिलप्पवात्तरयणाई ।

अज्जयपिउपज्जागय, एरिमया हौति धणमंता ॥ ३३ ॥

येपामार्यपिता पिता प्रवीतः, पर्यायः प्रपितामहः, तेभ्य आगतं
कोट्यवश्यं कोटिमस्यया हिरण्यं मणिमुक्ताशिलाप्रवाहरत्नानि
च, मणयश्चन्द्रकान्ताऽऽद्याः, मुक्ताफलाणि विद्रुमाणि, रत्नानि कर्क-
तनाऽऽर्दनि, ते ईडशा जवन्ति धनवन्तः । व्य० १ उ० ३ प्रक० ।

धणमंत-धनवत्-त्रि० । ‘ धणमण ’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

धणमित्त-धनमित्र-पुं० । विनयपुरस्थे वसुश्रेष्ठिसुते स्वनाम-
ख्याते श्रेष्ठिनि, घ० २० ।

धनमित्रचरित्र पुनरेवम्-

“ गुरुसत्तगणसमेय, गाहाइमदलामिवस्थि विणयपुर ।
तत्थाऽऽसि त्रसु सिद्धी, प्रदा नामेण से भज्जा ॥ १ ॥
ताण सुओ धणमित्तो, दावस्स वि तस्स उवरया पियरो ।
पुणे घणे पण्ठे, नछो विहवो नहरु व्व ॥ २ ॥
परिवद्धिओ उहण, सो कम्मसो परियेण वि विमुक्को ।
परिणयणत्थ अघणु-सि दो पि न य देव से कन्न ॥ ३ ॥
तो लज्जितो तयरा-उ रिग्गसो इविण्णल्लणसयरहे ।
पिच्छइ कत्थ वि मग्गे, पारोह किंसुयतरुम्मि ॥ ४ ॥
तो सरइ सत्तवाय, हो सुयपुव्व जहा अलीरुत्तमे ।
जइ दीसइ पारोहो, ता तस्स अहे धण मुणसु ॥ ५ ॥
विह्वपलासेसु धुव, पारोह धूलप महु दव्व ।
तण्ण थोव तह निसि, जवरे पडु थोवसियरम्मि ॥ ६ ॥
विके पुण पारोह, रत्तस्से निग्गयम्मि रयणाऽ ।
सेय रयय पीए, कणग न हु नीरसे किं पि ॥ ७ ॥
जत्तियमित्ते देसे, पारोहो उच्चओ जवे उवरि ।
तत्तियमित्ते देसे, अह वि निहिय धण मुणसु ॥ ८ ॥
तण्ण उवरि पारोह, दिह्वा पिच्छे भुव धण मुणसु ।
विवरीय तयभावो, इय निच्छेज्ज धणमित्तो ॥ ९ ॥ *
“ नमो धनदाय नमो धरणेन्द्राय नमो धनपादाय ” इति
मन्त्र पठन् खनति स्म तं प्रदेशम् ।

किं तु अपुत्रवसेण, केवलश्रमगारपूरियं नियह ।
तवमयकलसज्जपथ, तत्रो इमो चित्तह निसओ ॥ १० ॥
पारोदपीयरसद-सणेण कणयस्मि निच्छिण वि धुव ।
इगाल धिय पिच्छे-मि केववेही विगयपुत्तो ॥ ११ ॥
इविणत्थिणा नरेण, न हु कायव्वो तहा वि निव्वेओ ।
ज सव्वत्थ वि गिज्जइ, सिरीऽ मूल अनिव्वेओ ॥ १२ ॥
इय चित्ति पुरओ वि हु, बहुदुभागे जणेइ इविणकए ।
न य पावइ काणवरा-डियं पि कत्थइ अपुन्नवसा ॥ १३ ॥
सिक्खेइ धाउवाय, मुत्तु किलेस वहेइ न हु अन्न ।
होउ वणिओ तो चडइ, पवइणे भज्जइ तय तो ॥ १४ ॥
अइ थलमग्गवणिज्ज, करेइ अज्जेइ कहवि किं पि धण ।
त पि नरेसरत्तकर-पमुहेहिं धिण्णए तस्स ॥ १५ ॥
तो सव्वपयसेण, ओलभा कुणइ निवइपमिइण ।
तह वि तदपुन्नवसओ, न ते वि किं पि हु पसीयति ॥ १६ ॥
एव दुह सहतो, परिभमिरो माहियले कया पि इमो ।
केवलकाविय धुणसा-यर गुरु गयत्तरे नियइ ॥ १७ ॥
सजायकम्मविवरो, बहुबहुमाणेण नमइ गुरुचरणे ।
तो कहइ मुणिवरो त-स्स समुच्चिय धम्मकइमेव ॥ १८ ॥
धम्मेण धणसमिद्धी, जम्मो धम्मण उत्तमकुत्तम्मि ।
धम्मेण दीदमाउ, धम्मेण उदग्गमारुग्ग ॥ १९ ॥
सयलचउज्जाहिववय-स्मि निम्मला भमइ धम्मओ किन्ती ।
हसियरइरमणव्व, खव धम्माउ इह होइ ॥ २० ॥
ज जुजति सुहाइ, मणिरयणपहापहासियादिसेसु ।
जवणेसु भवणवइणो, त सव्व धम्ममाहण ॥ २१ ॥
ज हरिसन्नरुज्जत, निवच्चक चक्किणो नमइ चलणे ।
त सुद्ध धम्मकण्णद-दुमस्स कुसुमुग्गम मग्गे ॥ २२ ॥
सरइससुरसुदरिक्कर-चालियचलचारुचामरुणालो ।
सुरलोप सुरनाहो, हवेइ धम्मण्णभावेण ॥ २३ ॥

किं बहुणा भणिएण, -धम्मेण हवति सयलसिद्धीओ ।
धम्मेण विमुक्काण उ, जियाण न कया वि फलसिद्धी ॥ २४ ॥
त सोउ धणमित्तो, कयजली जपए नमिय सुरि ।
एवमिण मुणिपुग्ग !, ज तुम्हेहिं समाज्ज ॥ २५ ॥
जम्माउ धि मह दुक्ख, मुणह श्रिय पडु ! तुमे सनानेण ।
को देह पुण इहय, तो कहइ गुरु सुणसु भइ ! ॥ २६ ॥
इह भरहे विजयपुर-म्मि गगदत्तु त्ति गिहवई आसि ।
मगदा से दइया सो-उ धम्मनाम पि न हु सुखइ ॥ २७ ॥
धम्मकरणुज्जुयाणं, अग्गेसि पि हु करेइ वहुविग्गे ।
मच्छरमरिओ कस्स वि, लाअ न हु सकए दइउ ॥ २८ ॥
जइ पुण कइ पि से पि-च्छिरस्स ववहरइ कोइ वहुताम ।
एइ जरो सत्तमुहे-हि तस्स इय वासरा जति ॥ २९ ॥
अन्नदिये करुणाए, सुदरनामेण सावएण इमो ।
नीओ सुणीण पासे, कहिओ तोहिं पि इय धम्मो ॥ ३० ॥
उवसमविवेगसवर-सारो जइसत्ति नियमतवपवरो ।
जिणधम्मो कायव्वो, अतुच्छलच्छीइ कुलजघण ॥ ३१ ॥
इय सुणिय किंचि भावे-ण किं पि दक्खिन्नओ वि गिरहेइ ।
सो पइदिणचिइयटण-करणजुएऽग्निग्गहे के वि ॥ ३२ ॥
मुणियो नमित्तु पत्तो, सगिहम्मि पमायपरवसो यणियं ।
प्रजइ अभिग्गहे के, वि के वि अश्यरइ सूदमणो ॥ ३३ ॥
इक पुण चिइवदण-अग्निग्गह पालए निरइयार ।
कावक्कमेण मरिक्क, सपइ सो एस त जाओ ॥ ३४ ॥
पुव्वकयदुक्कयवसा, तए इम परिस फन्न पत्त ।
जिणवदणप्पनावा, जाय निहिदसणाईय ॥ ३५ ॥
इय सोउ धणमित्तो, सवेयगओ नमित्तु मुणिनाह ।
वहुदुक्खलक्खदलण, गिहिधम्म गिएहए सम्म ॥ ३६ ॥
दिवसंनिसिपदमपहरे, मुत्तु धम्मकण अह सेस ।
सहसाणाजोगेण, विणा पओस च वज्जिस्स ॥ ३७ ॥
एव गिरिइय घोरे, अभिग्गह वदिच च गुरुचरणे ।
पुरमज्जे कस्सइ सा-वगस्स गेहम्मि उत्तरइ ॥ ३८ ॥
सुरदए भोगेण, उच्चिणित्त मालिणा सम कुसुमे ।
घराजिणइग्गिणपकिमा-व निच्चमच्चेइ प्रत्तोप ॥ ३९ ॥
वीए पइरे बोया-गमाविरोहेण कुणइ ववसाय ।
सपज्जइ अकिलेसे-ण तेण खवु जोयण तस्स ॥ ४० ॥
जह जह धम्ममि थिरो, इवेइ तह तह पवइए विहवो ।
विच्चेइ वहु धम्मे, वीसु गिएहेइ तो गेह ॥ ४१ ॥
एणेण महिद्धिसा-वएण दिन्ना य तस्स नियधूया ।
अधम्मिन्न त्ति काउ, दुन्नि वि चिट्ठनि धम्मपरा ॥ ४२ ॥
पत्तो कया वि सोगो, उदम्मि गुलतिष्ठमाऽ विक्किणित्त ।
त वेत्त पुण त गुरु-मन्नगिह गतुमुच्चलिय ॥ ४३ ॥
त मेहरो य निहिठवि-य तवक्खसे तत्रो गइउकामो ।
उज्जावइ इगाले, त कणय नियइ धणमित्तो ॥ ४४ ॥
किमिण उज्झाविज्जइ, इय पुठे तेण मेहरो भणइ ।
कणग नि कहिय पिउणा, पवचिया इच्चिर अम्हे ॥ ४५ ॥
सपइ उज्झावेमो, एए इगावए निपऊण ।
तो सेट्ठी सुद्धमणो, भणेइ भो भइ ! सुवन्नमिण ॥ ४६ ॥
जपेइ मेहरो दइ-विमूढ ! किं वाउओ सि मत्तो सि ।
धत्तुरिओ सि अहवा, सव्व सुन्न दरिदस्स ॥ ४७ ॥
जइ कणगमिण ता म-ज्ज दाउ गुलतिष्ठमाऽय किं पि ।
गिएहसु इम तुम चिय, तह चेव करेइ सिट्ठी वि ॥ ४८ ॥

तं विविधं नियजाणे, सगिहं पत्तो नमित्तु जिणविं ।
जा समालइ ना ती-स सहसमाण तय जाय ॥ ४९ ॥
तेण धम्मपरेणं, अन्नं पि समज्जिय बहु दवण ।
जाओ जणप्पवाओ, उअइ अहो धम्ममाहप्प ॥ ५० ॥
इत्तो तथेव पुणे, सुमित्तनामा वसेइ महज्जमो ।
रयणावद्धि म विरए, कोमिमुद्धेहि रयणेहि ॥ ५१ ॥
केण वि गुरुकज्जेणं, तम्म वि वत्तछियम्म पामम्मि ।
एगाणी मपत्तो, धणमित्तो तह निसओ य ॥ ५२ ॥
उच्चियावाव सह ते-ण काउ इत्तो पओयणवसेण ।
पत्तो गिहमज्जे का-उ कज्जमह पइ जा तथ ॥ ५३ ॥
ता रयणावद्धिमनिप, वि भणइ जा विरइओ मए मुक्का ।
सा कथ गया रयणा-वद्धि ति भो कहसु धणमित्त ! ॥ ५४ ॥
न तुम मम च सुत्तु, को वि इहामी तओ तुमे चेव ।
सा गहिया अप्पत्तु ते, मा चिक्काव विन्तवसु ॥ ५५ ॥
तो चित्तं धणमित्तो, अहह अहो ! कम्मविलसिय नियह ।
ज अकए वि य दोमे, इय वयणिज्जाइ वज्जति ॥ ५६ ॥
इत्तु चित्तं पमिसिद्ध, पगगिहगमण जिणेहि सत्ताणे ।
जं परगिहगमणाओ, कव्वकमाइ जियाण धुवं ॥ ५७ ॥
ता परगेहे गेहो, अणज्जवयणिज्जायइ दोमेण ।
गुरुकज्जे वि कया वि हु, एगाणी नेव वच्चिस्स ॥ ५८ ॥
इय चित्तिय भणइ अह, इम्म ! तुम पि व न किंचि जाणेमि ।
सो आह न वुद्धिज्ज, एरिन्वयणेहि धणमित्त ! ॥ ५९ ॥
काउ ववहार रा-उले वि त वेमि तुह सयासाओ ।
इयरो वि पमिज्जेणं, ज जुत्त कुणसु त इज्ज ! ॥ ६० ॥
तो धणमित्तो चा-रु ति साहिओ निवज्जो सुमित्तेण ।
न इम इमम्मि सभव-इ कह वि इय चित्तं निवो वि ॥ ६१ ॥
एस्स पुण निच्छएण, कहेइ ना पुच्छिमो नय चेव ।
अह ह एरिय पुटो, धणमित्तो कहइ जह वित्त ॥ ६२ ॥
पभणइ निवो वि विमिहय-हियओ भो इम्म ! किमिह कायव्वं ?
सो आह देव ! इमिणा, गहिया रयणावद्धी नूण ॥ ६३ ॥
अह जपइ धणमित्तो, देव ! कव्वक इम न हु नहेमि ।
पभणेह जेण दिव्वे-ण तेणुं पत्तियावेमि ॥ ६४ ॥
जणइ निवो इज्ज ! तुम, होसु तिर ज गहेइ फालमिमो ।
आमनितेण मणिप, उविओ दिव्वो तयो रत्ता ॥ ६५ ॥
सगिहेसु दो वि पत्ता, अह धणमित्तो विलेसधम्मपरो ।
विच्छं सुविसुद्धमणो, पत्तो पुण दिव्वदिवसम्मि ॥ ६६ ॥
काउ निणाण अट-प्पयारपुयाइ पइऊण जिणे ।
तह काउ काउमगा, सम्महिठ्ठीण देवाण ॥ ६७ ॥
फावे यम्मिज्जमाणे, पुरो निविट्ठे निवम्मि लेण य ।
बहुपउत्तुओ पत्तो, धणमित्तो दिव्वटाणम्मि ॥ ६८ ॥
इत्तो वि नय पत्तो, धणमित्तो जाव गिगिहही फाल ।
इज्जन्म उट्टियाओ, पनिया रयणावद्धी ताव ॥ ६९ ॥
तो जणियं नरवज्जा, इम्म ! किमेय नि सो वि गूढमणो ।
जा देइ उत्तर न हु, ना पुटो तेण धणमित्तो ॥ ७० ॥
जोइ रयणावद्धी, कए विवाओ तुमाण मा किमिय ।
होइ न व ति इमो वि हु, जपइ सा चेव इव ! इमा ॥ ७१ ॥
परमन्धमित्तं नवर सुणनि मयन्तुओ तओ गया ।
नियज्जगारिपट्ठये म विमइओ न समप्पेइ ॥ ७२ ॥
सम्म समाणेइ, सुद्ध नि पमुत्तु सिद्धिधणमित्त ।

नियपुरिस्ताण अप्पिय, इम्मं च गओ निवो सगिह ॥ ७३ ॥
अह धणमित्तो नियमित्त-पउरसावयगणेण परियरिओ ।
तिथुन्नइ कुणतो, सपत्तो निययगेहम्मि ॥ ७४ ॥
इत्तो य तय पत्तो, गुणसायरकेवली तय नमित्त ।
धणमित्तो नयज्जणो, सपरिजणो नरवडं वि गओ ॥ ७५ ॥
रत्ता इम्मो वि तहिं आहूओ निमुणित्त च धम्मकहं ।
समए त बुत्ततं, पुटो नाणी कहइ एव ॥ ७६ ॥
इह विजयपुरे नगरं, गेहवडं आसि गगदत्त ति ।
मुहुला मायावहुला, मगहा नामेण तत्त पिआ ॥ ७७ ॥
सवोमियाजिहाए, ईसरवाणिणो पिआइ वररयण ।
पविसिय कहमवि तग्गिह-मवइरण लक्खमुल्ल ना ॥ ७८ ॥
नाउ इमा त मगइ, न य कइरी मन्नए वयइ विरसे ।
तो देइ उवालंभ, वणिमज्जा गगदत्तस्स ॥ ७९ ॥
भज्जानेहविमोहिय-मणो इमो जणइ गिहमणुस्सेहिं ।
तुइ चेव त अवहम्मं, मा आलिय देसु नेत्राल ॥ ८० ॥
इय सुणिय वणिज्जइया, नियवररयणोवलंजनुदटा सा ।
काऊण तावसवय, उववन्ना वंतरत्तेण ॥ ८१ ॥
विहियतहाविहकम्मा, जाया मगहा वि एस्स इत्तु ति ।
मरिऊण गगदत्तो, धणमित्तो एस्स उववन्तो ॥ ८२ ॥
कुविणए तेण वतर-सुरेण नियरयणवइयरे तम्मि ।
इज्जन्स तिनि पुत्ता, निहण गमिया कमेणित्थ ॥ ८३ ॥
तो रत्ता इम्ममुहे, पलोइए सो भणेह एव ति ।
किं तु मरणम्मि तेसि, हेऊ जहिइ मए नाओ ॥ ८४ ॥
पुण भणइ गुरु रयणावली वि, तेणव अवहका एसा ।
पत्त धणमित्तेण, आल किल आलटाणाओ ॥ ८५ ॥
धणमित्तधम्मथिरभा-वरंजिएहिं सुहिठ्ठिमरोहिं ।
तं वतरमक्कमित्त, रयणावलि मोइया तइया ॥ ८६ ॥
आह निवो किं अज्ज वि, इम्मस्स काही सुरो जणइ नाणी ।
रयणावद्धीइ महिय, विहवं इरिही सुमित्तन्म ॥ ८७ ॥
तो अट्टवसट्ठगओ मरि-उ इत्तो जवे बहु भमिही ।
वंतरसुरजीओ वि हु, बहुहा निज्जाइही वेर ॥ ८८ ॥
इय सोउ संविगो, राया रयणावलिं सुमित्तस्स ।
अप्पित्तु उवित्तु सुय, रज्जे निपेइ चारित्त ॥ ८९ ॥
धणमित्तो वि हु जिट्ठं पुत्तं ठविऊण नियकुहुयम्मि ।
गिगिहय केवलपासे, दिक्ख कमसो गभा सुक्खे ॥ ९० ॥
“इत्येवमथ धनमित्रवृत्तक,
बुद्धवृत्तजनहर्षकारकम् ।
अन्यगेइगमन यथा तथा,
सत्यजन्तु भविनो हि सत्यथा ॥ ९१ ॥”
इति धनमित्रचरित्रम् ॥ ध० २० ।
उन्नपुनगरन्त्ये स्वनामख्याते वणिजि, आव० ४ अ० । नि०
चू० आ० ४० । आ० चू० । (तद्वक्तव्यता ‘ गिरिवलाव ’ अ-
ष्टेऽस्मिन्नेव भागे २११ पृष्ठे दृष्ट्या) उज्जयिनीनगरन्त्ये स्व-
नामख्याते वणिजि, न० १ अधि० । (तद्वक्तव्यता ‘ आउता-
य ’ शब्दे द्वितीयभागे २४ पृष्ठे गता) (तद्वक्तव्यता ‘ पि-
चासापरीमह ’ शब्देऽपि अस्मिन्नेव भागे दृष्ट्या) च-
म्पानगरीवामन्त्ये स्वनामख्याते सार्थवाहे, आव० ४ अ० ।
आ० ४० । (तद्वक्तव्यता ‘ सनेग ’ शब्दे) शत्रुघ्नश-
लन्त्यशान्तिमन्त्रेवयाश्चन्यन्याङ्गारकारके आव० १ ती० १ क-
ल्प । अरुणपिण्यां जायमानस्य स्वशत्रुवासुदेवस्य पूर्वजव-

नामधेये, ति० । स० । व्यक्तगणधरस्य स्वनामख्याते पितरि च । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

धणरखिख-धनरक्षित-पु० । राजगृहनगरस्थस्य धनसार्थवाहस्य पुत्रे, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।

धणराज-धनराजि-स्त्री० । सिन्धुदत्तसुतायां काम्पिल्यपुरस्थस्य ब्रह्मन्तस्यान्त पुरप्रधानायां महिष्याम्, उत्त० १३ अ० ।

धणवड-धनपति-पु० । ६ न० । कुबेरे, वाच० । द्वारावतीवर्णनमधिकृत्य-“ धणवडमणिम्मिया । ” धनपतिवैश्रवण इति । ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० । जयपुरनगरस्थे धनावहश्रेष्ठिनो ज्ञातरि, दर्श० ४ तत्त्व । वसन्तपुरनगरस्थे धनावहश्रेष्ठिनो ज्ञातरि, आ० म० १ अ० २ खण्ड । काञ्चीनगरनिवासिनि कस्मिंश्चित्सायात्रिके, येन समुद्राधिजयदशार्दप्रतिष्ठापिता द्वारावतीस्थिता पार्श्वनाथप्रतिमा द्वारावतीदाहानन्तर समुद्रप्लाविताया द्वारावत्यां समुद्रस्थिता निजयानपात्र देवतातिशयेन स्खलितेऽत्रैव जिनविम्ब निष्ठताति दिव्यवाचा निश्चिने नाविकैरुच्चारिता स्वपुरानीय प्रासादे स्थापितेति । ता० ५२ कटप । कनकपुरनगरस्थस्य वैश्रवणकुमारस्य युवराजस्य स्वनामख्याते पुत्र, सुखत्रिपाकाध्ययनेषु षष्ठेऽध्ययने, विपा० २ श्रु० ६ अ० ।

कणगपुरं णयर, सेयासेण उज्जाणे, वीरभट्टो जक्खो, पियचंदो राया, सुभट्टा देवी, वेसमणे कुमारे जुवराया, सिरादेवीपामोक्खाण पंचसया, तित्थगरागमणं, यणवई जुवरायपुत्तो जाव पुव्वज्जे मणिभया णयरी, मित्तो राया सभूतिविजण् अणगारे पडिझाभिण् जाव सिद्धे ॥ विपा० २ श्रु० ६ अ० ।

धणवई-धनवती-स्त्री० । कलिङ्गविषयस्थकाञ्चनपुरस्थस्य धनावहश्रेष्ठिन सुतायाम्, दर्श० १ तत्त्व । एकास्मिन् सन्निवेशे स्थितस्य कस्यचिद् ग्रामाधिपतिसुतस्य धननाम्ना नवमे भवे भविष्यद्विष्टनेमितीर्थकरस्य भार्यायाम्, उत्त० २२ अ० । कटप० ।

धणवसु-धनवसु-पु० । उज्जयिनीनगरस्थे स्वनामख्याते वणिजि आव० ४ अ० । (वक्तव्यता ‘ आवई ’ शब्दे द्वितीयभागे २४५ पृष्ठे गता) “ उज्जयिन्या धनवसु-अम्पा गन्तुमना वणिक् । ” आ० क० । आ० चू० ।

धणवट्ट-धनवट्ट-पु० । कलिङ्गविषयस्थकाञ्चनपुरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, “ तत्थ धणवट्टो णाम सेट्ठी । ” दर्श० १ तत्त्व । जयपुरनगरस्थे धनपतिश्रेष्ठिज्ञातरि, “ जयउर नाम नयर, जियन्तू नाम राया, धणवट्टणवट्टा डुवे जायरो सेट्ठी । ” दर्श० ४ तत्त्व । वसन्तपुरनगरस्थे धनपतिश्रेष्ठिज्ञातरि, “ वसन्तपुर नगर, जियसत्तू राया, धणवट्टणवट्टा भायरो सेट्ठी । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड । राजगृहनगरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, “ रायगिहे नयरे पहाणस्स धणावहस्स सेट्ठिस्स । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड । कौशाम्बीनगरवास्तव्ये मूत्राया पत्न्यौ स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, आ० चू० १ अ० । “ आसीद्धनावह श्रेष्ठो, मूत्रा तस्य च मेहिनी । ” आ० क० । “ तत्थेय णयरे धणवट्टो सेट्ठी, मूला भारिया । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड । ऋष्यजपुरस्थस्य ६८७३ कोट्य नस्थे स्वनामख्याते नृपे, विपा० ५ श्रु० २ ६६५

अ० । (तत्कथा विपाकश्रुनस्य द्वितीये श्रुतस्कन्धे द्वितीयाध्ययने ‘ भद्रादि ’ शब्दे वक्ष्यते)

धणविजय-धनविजय-पु० । लोकनालिकासूत्रभाषावृत्तिकृति आचार्ये, अथ विक्रमसंवत् ११४१ मिते विद्यमान आसीत् । जै० ५० ।

धणसमिद्ध-धनसमृद्ध-त्रि० । धनेन समृद्धे, “ धणसमिद्धे सत्थवाहकुव्वजाओ । ” आव० ४ अ० । प्रश्न० ।

धणसम्म (ण)-धनशर्म्मन्-पु० । उज्जयिनीनगरस्थे धनमित्रवणिक्सुते स्वनामख्याते वणिजि, ग० २ अधि० । उत्त० ।

धणसिरी-धनश्री-स्त्री० । जयपुरनगरस्थयोर्धनपतिधनावहश्रेष्ठिनो. स्वनामख्यातायां भगिन्याम्, दर्श० ४ तत्त्व । वसन्तपुरस्थयोर्धनपतिधनावहश्रेष्ठिनोर्भगिन्याम्, आ० म० १ अ० २ खण्ड । श्रेणिकस्य भार्यायाम्, त० । दन्तपुरनगरस्थस्य धनमित्रसार्थवाहस्य जार्यायाम्, आव० ४ अ० । आ० क० । आ० चू० । नि० चू० । चम्पानगरीस्थस्य धनसार्थवाहस्य जार्यायाम्, आव० ४ अ० । चम्पानगरीमधिकृत्य-“ धनमित्रसाथवाहो, धनश्रीस्तस्य बल्लभा । ” आ० क० । हेमपुरस्थस्य सुरदत्तश्रेष्ठिन सुताया जिनमत्या स्वनामख्यातायां सख्याम्, दर्श० १ तत्त्व ।

धणसेट्ठि (ण)-धनश्रेष्ठिन्-पु० । राजगृहनगरस्थे श्रेष्ठिनि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । (तत्कथा ‘ धण ’ शब्देऽनुपदमेव गता) आवस्तीवास्तव्ये श्रेष्ठिनि, उत्त० ८ अ० । (तत्कथा ‘ कविल ’ शब्दे तृतीयभागे ३०७ पृष्ठे गता) पाटलिपुत्रनगरस्थ श्रेष्ठिनि, यस्य दुहिता प्रगवत सकाशे प्रवज्जिता । आ० म० १ अ० २ खण्ड । कस्मिंश्चिन्नगरे स्थिते धनप्रियाया. पत्न्यौ स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि च । पि० ।

धणसेण-धनसेन-पु० । द्वारावतीवास्तव्ये कमलामेझाया पितरि स्वनामख्याते नृपे, दर्श० ४ तत्त्व । आ० म० । आ० चू० । धणहाणि-धनहानि-स्त्री० । धनक्षये, तत्कारणीचूते राज्यस्यापलक्षणजेदे च । यतः सर्वत्र धनक्षयः सम्भवति । व्य० ३ उ० ।

धणहारि (ण)-धनहारिण्-त्रि० । धन हरतीति धनहारी । धनहरणशाले, प्रश्न० ३ आश्र० चार ।

धणावट्ट-धनावट्ट-पु० । ‘ धणवट्ट ’ शब्दाथे, दर्श० १ तत्त्व ।

धणि-धनि-पु० । धन इन् । शब्दे, स्था० १ टा० । विशेष० । आव० । तूर्धनिनादे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । अव्यक्ते मृद-ङ्गाऽऽदिशब्दे, अत्रङ्कारोक्ते उत्तमकाव्ये च । वाच० ।

धनिन्-पु० । धनवाति, प्रा० २ पाद ।

धणिअ-देशी-गाढे, दे० ना० ५ वर्ग ५८ गाथा ।

धणिआ-देशी-प्रियायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ५८ गाथा ।

धणिओज्जाग्रिय-धनितो (को) उज्जाग्रित-त्रि० । अत्यर्थमुज्जाग्रिते, जा० ३ प्रनि० ४ उ० ।

धणिडा-धनिष्ठा-स्त्री० । अतिशयेन धनवती इष्टन् धनेलुक् । वसुदेवताके स्वनामख्याते नृपत्रभेदे, वाच० । ज्यो० । स्था० । अनु० । च० प्र० । ज० । सू० प्र० । स० ।

धणिष्ठासंवच्छर-धनिष्ठासंवत्सर-पु० । यस्मिन्मवत्सरे धनिष्ठा-
नक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगमुपादत्ते स धनिष्ठासंवत्सरः । इ-
त्युल्लेखे शनैश्चरसंवत्सरभेदे, ज० ७ वक्र० ।

धणिय-धणिय-न० । अत्यर्थे, प्ररत० ३ आश्र० द्वार । “ ध-
णिय अण्पा निजो तच्चो । ” धणियमत्यर्थमिति । व्य० २ उ० ।
आव० । “ धणिय पि समत्यचित्तेन । ” धणियमत्यर्थमिति ।
आतु० । अत्यन्ते, उक्त० १ अ० ।

धनिक-न० । अत्यर्थे, “ धीऽधणियणिकपे ” धनिकमत्यर्थमि-
ति । औ० । “ धणियमाणापहाणो य । ” धनिकमत्यर्थम् । ध० २
अधि० । धनिवत् कायति-कै-क । धन्याके, पु० । न० । धने, पु० ।
धन विद्यतेऽस्त्यस्य ठन् । धनस्वामिनि, वाच० । स० ६ अद् ।
उत्तमर्णे च । त्रि० । “ धनिकस्य यथासुचि । ” इति स्मृतिः ।
स्त्रियां टाप् । प्रियद्वगुवृत्ते, वधा च । वाच० ।

धनित-न० । अत्यर्थे, “ धीऽधणियवद्वकच्छा । ” सधा० ।

धनित-त्रि० । शब्दिते, वाच० ।

धणी-देशी-जायांप्राप्तिवक्त्रे, निःशङ्के च । दे० ना० ५ वर्ग
६२ गाथा ।

धणु-धनुष्-न० । धन-उस् । “ धनुषो वा ” ॥ ८ । १ । २२ ॥ इति
प्राकृतसूत्रेण धनु शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य वा ह । कार्मुके, प्रा० १
पाठ । प्रियालवृत्ते, धनुर्दरे, त्रि० । वाच० । भ० । चापे, आ०
म० १ अ० २ खएर । स० । ज० । विपा० । “ जाव च ण से पु-
रिमे धणु परामुमई । ” धनुर्दरगुणाऽऽदिसमुदाय । भ० ५
श० ६ उ० । चतुर्भिर्हस्तैर्निष्पन्ने अवमानविशेषे, अनु० । “ द-
ड धणु य जूव, नालिया य अक्खो मुसल च चउहत्थ । ”
उयो० २ पाहु० । प्रव० । जी० । प्रज्ञा० । त० । ज० । स्या० ।
“ उषाउअगुत्राणि से एगे डडेइ वा धणुइ वा जुपइ वा नावि-
याइ वा अक्खेइ वा मुसलेइ वा । ” भ० ६ श० ७ उ० । स० ।
“ धणु च पयस्मि । ” पथि मार्गविधौ धनुरेव मानमार्गगव्यूता-
ऽऽदिपरिच्छेदो धनु मज्ञाप्रसिद्धेनैवावमानविशेषेण क्रियते, न तु
दण्डाऽऽदिभिरिति । अनु० । मेघाधधिके नवमे राशौ च । त० ।
वाच० । यो धनुर्विमुक्तार्द्धचन्द्राऽऽदिभिर्वाणैः कर्णाऽऽदीना च्छे-
दनभेदनाऽऽदि करोति स धनुः । नारकाणां कदर्थके दशमे प-
रमाध्यात्मिकभेदे, पु० । प्रव० १७० द्वार । ज० । अनु० । सम० ।
(‘ असिपत्त ’ शब्दे प्रथमभागे ८४६ पृष्ठे ७९ गाथा गता)

धणुकुम्भ-कुटिलधनुष्-न० । कुटिले धनुषि, “ धणुकुम्भवक्र-
पागारपरिक्लिप्ता । ” धनुष्कुटिल कुटिल धनुः । ततोऽपि वक्रेण
प्राकारेण परिक्लिप्ता या सा तथा । रा० । ज्ञा० ।

धणुक-धनुक-न० । चापे, स० । चतुर्भिर्हस्तैर्निष्पन्ने अवमान-
विशेषे च । न० । अनु० । पा० । पाञ्चालदेशस्थकाप्पिल्यपुर-
पनेर्ब्रह्मदत्तपितुर्ब्रह्मराजस्य स्वनामख्याते सेनापतौ, उक्त० ६३
अ० । आ० क० । (तद्वक्तव्यता ‘ वभदत्त ’ शब्दे वक्ष्यते)

धणुगह-धनुर्ग्रह-पु० । वातव्याधिविशेषे, धनुर्ग्रह इति वा ।
जी० ३ प्रति० ४ उ० । धनुर्ग्रहोऽपि वातविशेषो, यः शरीर कु-
ञ्जीकरोति । वृ० ३ उ० । व्य० ।

धणुत्तासणा-धनुस्त्रासना-स्त्री० । धनुषा जयजनने, “ सहोव-
श्रोगो धणुत्तासणा य । ” धानुष्कैर्वा पापाणैर्वा पक्षिणस्त्रासनां
कुर्वन्ति भयमुपजनयन्तीत्यर्थः । वृ० २ उ० ।

धणुक्षय-धनुर्ध्वज-पु० । जायेष्यदुत्सर्पिण्या महापद्मस्य प्रथ-
मतीर्थकरस्य सकाशे प्रव्रजिष्यति स्वनामख्याते नृपे, स्था०
८ गा० ।

धणुक्षर-धनुर्धर-पु० । धनुर्धारयति धृ अच् । धानुष्के, वा-
च० । धनुर्धरा. कोदरप्रहरणा इति । स० ।

धणुपिठ-धनुष्पृष्ठ-न० । मरुद्वखग्राऽऽकारे केंद्रे, स० ५७ स-
म० । जम्बूद्वीपलक्षणवृत्तकेंद्रस्य हैमवतैरण्यवताऽऽदिवर्षावच्छि-
न्नास्याऽऽरोपितज्याधनुष्पृष्ठाकारे परिधिक्षणमे च । हैमवतैरण्य-
वनोरथिकारे जम्बूद्वीपलक्षणवृत्तकेंद्रस्य हैमवतैरण्यवताज्यां
द्वितीयवृत्तवर्षाज्यामवच्छिन्नस्याऽऽरोपितज्याधनुष्पृष्ठाकारे फ-
रिधिक्षणमे धनुष्पृष्ठे, उच्येते, तत्पर्यन्तभूते सरलप्रदेशप-
ङ्क्तौ तु जीवे ष्व जीवे इति । स० ३७ सम० । (तच्च
कस्य वर्षस्य वर्षधरपर्वतस्य कियत्प्रमाणमिति ‘ वासहर ’
शब्दे वक्ष्यते)

धणुपुहत्तिया-धनुष्पृथक्त्वका-स्त्री० । गव्यूते, “ धणुपुहत्ति-
या वि गाउय वि । ” गव्यूत द्विधनुःसहस्रप्रमाणमिति । प्रज्ञा०
१ पद ।

धणुवन्न-धनुर्वल-न० । धनुर्धरवले, “ धणुवन्न वा आलिंगति । ”
भ० ३ श० २ उ० ।

धणुय-धनुक-न० । ‘ धणुक ’ शब्दार्थे, स० ।

धणुवेय-धनुर्वेद-पुं० । धनुष उपचारात् तत्प्रक्षेपणीयास्त्रप्र-
योगाऽऽदेरेपयोगी वेदः । यजुर्वेदस्योपवेदे, शास्त्रास्त्रप्रयोगोप-
सहारप्रतिपादकमन्त्रमहिते शास्त्रभेदे, वाच० । धनुःशास्त्रे,
ज० २ वक्र० । इषुशास्त्रे, तच्च जगवत् ऋषभदेवस्य समये
आसीत् । “ ऋसुसत्थ धणुवेओ । ” इषुशास्त्र नाम धनुर्वेद, स च
तदैव राजधर्मे सति प्रावर्तत । आ० म० १ अ० १ खएर ।
शिक्षाशास्त्रे, “ कुलपुत्रक एकोऽत्र, धनुर्वेदविशारदः । कस्या-
पि धनिन पुत्रान्, धनुर्वेदमशिक्षयत् ॥१॥ ” आ० क० । आ०
म० । तदात्मके ऋषभसत्तिकलान्तर्गते कलाभेदे, औ० । स० ।
ज्ञा० । सूत्र० । तदात्मके पापश्रुतभेदे च । आव० ४ अ० ।

धणुस्संरु-धनुःखर-न० । धनुःशकले, “ सयो सयोगे सो-
ऽश्रीप्मे ” ॥ ८ । ४ । २७ ॥ इति सूत्रेण मागध्यां सयोगे वर्त-
मानयो सकारणकारयोरुर्ध्वलोपाऽऽद्यपवादः सः । प्रा० ४ पाद ।

धणुस्सग-धनोत्सर्ग-पुं० । धनसम्पत्तौ, स्था० ३ गा० ३ उ० ।

धणुह-धनुष्-पु० । ‘ धणु ’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

धणेसर-धनेश्वर-पु० । मरुकच्छम्ये स्वनामख्याते वणिजि, ती०
६ कल्प । कान्तीनगरवास्तव्ये स्वनामख्याते सार्थवाहे, येन
द्वारावत्या कृष्णवासुदेवेन प्रतिष्ठापिता पार्श्वनाथप्रतिमा द्वारा-
वतीदाहानन्तर समुद्रेण द्वारावत्या स्थाविताया समुद्रमध्ये
स्थिता सिंहद्वीपगमने स्वयानपात्रे स्तम्भिते पद्मावतीदेव्या
वाक्येन समुद्रमध्यादुद्धृत्य स्वनगरप्राप्तादे स्थापितेति । ती०

५ कल्प । जडवाहुस्वामिविरचितवृद्धकल्पजाप्यवृत्तिकर्तुः के-
मकीर्तिमृरेगुरुपम्परयां जाते स्वनामख्याते आचार्ये, वृ० ।

“ श्रीजैनशासननभस्तलतिम्मरश्मिः,

श्रीपद्मचन्द्रकुलपद्मविकाशकारी ।

पुज्यो निरावृतद्विगम्बरडम्बरोऽभूत्,

श्रीमान् धनेश्वरगुरु प्रथित पृथिव्याम् ॥ ७ ॥

श्रीमच्चैत्रपुरैकमण्डनमहावारप्रतिष्ठाकृत-

स्तस्माच्चैत्रपुरप्रबोधतरणि श्रीचैत्रगच्छोऽजनि ।

तत्र श्रीभुवनेऽसुरिसुगुरुर्भूषण भासुर-

ज्योति सद्गुणरत्नरोहणगिरि काक्षकमेणाऽभवत् ॥ ६ ॥”

वृ० ६ उ० । द्वितीयोऽप्येतन्नामा विशालगच्छीयो जिनवज्रजस्र-
रिरविनसार्षतकग्रन्थोपरि टीकाया रचयिताऽयमाचार्य वि-
क्रमसत्त-११७१ वर्षे आसीत् । अपरोऽप्यतिप्राचीन शिला-
ऽऽदित्यराजस्य वलभीपुरराजस्यार्थे शत्रुञ्जयमाहात्म्यग्रन्थकृद्
धनेश्वरसुरि । जै० ६० ।

धणोहसंचय-धनौघसंचय-पु० । धनस्यौघ समूहो धनौ-
घस्तस्य सचयो राशीकरणम् । कनकाऽऽदिद्रव्यसमूहस्य रा-
शीकरणे, उक्त० १० अ० ।

धसु-धन्य-त्रि० । धन लब्धा, धने साधु, धनमईति । ज० २ श०
१ उ० । अन्त० । स्था० । नि० । धनाय हित धनस्य नि-
मित्त संयोग उत्पातो, धन प्रयोजनमस्य वा यत् । वाच० ।
धनलम्पिनि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । म० । “ धणाओ
अणताओ अघणाओ । ” आ० म० १ अ० २ खएम् । “ अहो पय-
स्स धसुया । ” आ० म० १ अ० २ खएम् । “ धणसि ण तु-
म जाया ! ” धन वृद्धासि । ज० ६ श० ३३ उ० । धनावहे,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । लौभाग्याऽऽदेयताऽऽदिना धनाहं, द्वा० १४
द्वा० । धनज्ञानयोग्ये, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । धनसाधौ पुण्य-
वति, पञ्चा० २ विव० । प० व० । “ धसाणमेयजोगो, धसा
चेद्धति पयणीतीए । धसा बहु मस्यते, धसा जे णऽपदूसति ”
॥ १ ॥ धन्याना भावधनवृद्ध्या तत्साधूनां वा सध्वानामिति
गम्यते, तद्योगेऽपि धन्याः पुण्यवन्तश्चेष्टन्ते प्रवर्तन्ते इति ।
पञ्चा० २ विव० । श्रेयस्करे, आव० ४ अ० । इत्याद्ये, “ ते
धसा सप्पुरिसा । ” पञ्चा० २ विव० । अश्वकर्णवृक्षे, कृतार्थे,
धनोपयोगिन्यर्थशास्त्रे, धनाय हिते, धनकारणे च । वाच० ।
धन ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणमईतीति धन्या । साध्वादिपु
ज्ञानदर्शनचारित्र्यधनेषु, “ यन्ना नाणाध्वणा । ” विशे० । “ ध-
सा आवकहाए, गुरुकुलवास न मुचति । ” धन्या धर्मधन ल-
ब्धारः । पञ्चा० ११ निव० । म० । पार्श्वनाथस्य प्रथमजिज्ञादा-
यके स्वनामख्याते आवके, आ० म० १ अ० १ खएम् । काकन्दी-
वास्तव्ये स्वनामख्यात सार्धवाहे च । पु० । तत्कथाऽनुत्तरोप-
पातिकदशायास्तृतीयवर्गस्य प्रथमेऽध्ययने । सा च ‘ धसा ’
शब्दे तद्वक्तव्यताप्रतिवर्तेऽनुत्तरोपपातिकदशायास्तृतीयवर्ग-
स्य प्रथमेऽध्ययने च । अनु० । आमलक्याम्, धन्याके, वा-
च० । चाराणसीनगर्या कोष्ठचेत्यवास्तव्यस्य सुरादेव गृहपते
र्भाय्याया च । स्त्री० । उपा० ४ अ० । (तत्कथा “ सुरादेव ”
शब्दे वक्ष्यते)

धन्व-न० । धन्व-अच् । चापे, वाच० ।

धन्वन्-न० । धन्व० कनिष्ठ । वनुषि, मरुदेशे च । वाच० ।

धान्य-न० । धाने पोषणे साधु-यत् । सतुषे तण्डुलाऽऽदौ,
सर्वाजे शास्त्रितिलयवाऽऽदौ च । दश० ६ अ० । वाच० ।
उक्त० । सूत्र० । धान्य व्रीहिकोष्ठवमुद्गमापतिलगोधूमयवा-
ऽऽदि । आव० ६ अ० । तच्च सप्तदशविधम्-“ मणसत्तर-
सवीया भवे धस्य । ” शण सप्तदश येषां तानि शणसप्तदशा-
नि वीजानि धान्य भवेदिति । तानि चामूनि-“ व्रीहियवो
मसुरो, गोधूमा मुद्गमापतिलचणका । अणव प्रियङ्गुकोद्र-
व-मकुटका शालिराढक्य ॥ १ ॥ किं च कलायकुलत्थौ,
शणसप्तदशानि वीजानि । ” वृ० १ उ० २ प्रक० । आ० म० ।

कुत्रचिद् धान्याना सतुर्विंशतिभेदा यथा-

सणसत्तरसादीणं, धसाकाणं तु कोमिकोनीणं ।

जेसिं तु जायण्डा, एरिसया होंति णिइया ॥ ३३१ ॥

शण सप्तदशो येषां तानि शणसप्तदशानि । तानि चामूनि-
शास्त्रिः, यच, कोष्ठवः, व्रीहि, राक्षक, तिला, मुद्गाः, मापा,
चवला, चणका, तुवरी, मसूरक, कुलत्था, गोधूमा, निष्पा-
वा . अतर्सी, शणश्च । उक्तं च-“ सास्त्रिजवकोद्वव्रीहि-रालग-
तिलमुग्गमासचवलाचणा । तुवरिमसूरकुलत्था, गोधुमनिष्पा-
वअयसिसणा ॥ १ ॥ ” व्य० १ उ० ।

धन्नाइं चउवीसं, जत्र गोधुम सास्त्रि व्रीहि सट्ठी य ।

कोद्व अणुया कंगू, राक्षय तिल मुग्ग मासा य । १०१७ ।

अयसि हरिमंथ तिउगज, निष्पावासिलिंद राय मासा य ।

इक्खु मसूर तुवरी, कुलत्थ तड धन्य कलाया ॥ १०१८ ॥

धान्यानि सतुर्विंशतिभेदवन्ति । यथा-जवा, गोधूमा, शालयो,
व्रीहय, पट्टिका, कोद्रवाः, अणुकाः, कहुः, रालक, तिलाः,
मुद्गा मापाश्च । तथा अतर्सी, हरिमन्थाः, त्रिपुटका निष्पावा
शिलिन्दा राजमापा, ङ्कव, मसुरा, तुवरी, कुलत्था, तथा-
धान्यक, कलाय इति । एतानि च प्रायेण लोकप्रसिद्धानि प्रागु-
क्तानि, नवर पट्टिकाः शालिभेदा, ये पट्टिरात्रेण पच्यन्ते । अणु-
का जुगम्भरी, वृहच्छिरा कहु, अल्पतरशिरा राक्षक, हरिमन्थाः
कृष्णचणकाः, शिलिन्दा मकुटका, राजमापाश्चवलका, धान्य कु-
स्तुम्भरी, कलाया अत्र वृत्तचणका इति । प्रव० १५६ द्वार ।
केचन भूकटिका वदन्ति यथा धीमता त्रिफलाऽऽद्युत्कटि-
व्यनिष्पन्नचूर्णप्रक्षेपे प्रासुक पानीय तथाऽस्माकमप्युत्कटि-
व्यजानितचूर्णप्रक्षेपे धान्यादि प्रासुकीभवतीति किमत्र बाध-
कमिति प्रश्ने, उत्तरम् भूकटिकृताशङ्कामाश्रित्य यथा त्रि-
फलाप्रक्षेपाद्भुदके वर्षाऽऽदिपरावर्तो भवति तथा यदि धा-
न्यफलाऽऽदावपि भवेत्तदोदकवद् धान्यादि प्रासुक भवति
न च तस्मात्तत्कथं प्रासुक तदिति । २१ प्र० । सेन० ३
उल्ला० । पञ्चदशकर्माऽऽदाननिषेधवता धान्यनादिकेराऽऽदि-
फलगुलीहरिताम्यपशूना विक्रये भङ्गोऽभङ्गो वा ? तथा सहा-
लपुत्राऽऽदीना आद्याना कर्माऽऽदानस्य सभवा, निषेधो चेति
प्रश्ने, उत्तरम्-धान्याऽऽदीना कृतपरिमाणदूर्द्ध्वं क्रयादिकरणे
भङ्गोऽन्यथा न चेति, तथा सहालपुत्राऽऽदीना परिमितत्वादङ्गी-
लादिकर्मकरणेऽपि न कर्माऽऽदानसङ्गति वृद्धोक्तिः । ७६
प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

धाणंतति-धन्वन्तरि-पु० । धन्वन् शिल्पशास्त्र तस्यान्तमियसिं
श्रु इव शकं । “ नारायणाशो जगवान्, स्वयं धन्वन्तरिर्महान् ।

पुरा समुद्रमथने, समुत्तस्यौ महोदये ॥१॥ 'इत्युक्ते स्वर्गवैद्यजेदे,
दिवोदासे काशिराजे, विक्रमाऽऽदित्यसजासदे पण्डितजेदे,
“ धन्वन्तरिकृपणकामरसिंहशङ्कु-वेतालभट्ट ” इत्यादि ।
वाच० । वैद्यकशास्त्रप्रणेतरि स्वनामख्याते योगनि, “ जोगीव
जहा महावेजो । ” योगी धन्वन्तरि . तेन च विभङ्गज्ञानयज्ञेनाऽऽ-
गामिनि काञ्चे प्राचुर्येण रोगसंभव दृष्टाऽष्टाङ्गाऽऽयुर्वेदरूप वैद्य-
कशास्त्रं चक्रे । वृ० १ उ० २ प्रक० । विजयपुरराजस्य
कनकरयस्य स्वनामख्याते वैद्ये, तत्कथा विपाकधुनस्याष्टमे-
ऽध्ययने ऽति । स्था० १० उ० । (सा च ‘ गन्धर्वदत्त ’
शब्दे चितीयज्ञागे ६७३ पृष्ठे दृष्ट्या) जमदग्निपरी-
क्षार्थं मनुष्यलोकमुपागतं देवलोकस्थे स्वनामख्याते तापसे,
“ इतश्च जैनमादेशा-वभूता द्वौ सुगे दिवि । स्वं स्व धर्मं प्रशस-
न्ता-चूचु माधु तापसौ ॥१॥ ” आ० क० । आ० च० । “ इतो य
दो दवा वेसानरो सह्यो धननरी तावसजतो । ” इति । आ० म० १
अ० २ खण्ड । द्वारावतीवास्तव्ये कृष्णवासुदेवस्य स्वनामख्याते
वैद्ये, आ० क० ।

“ वारवर्षे वैशरणी धन्वन्तरि भविष्य अभविष्य विज्जे ।
कहणा य पुच्छिष्यमी, गर्जनिहेसे अमंघोही ” ॥१॥ आ० क० ।
“ नगरी द्वारवत्यासी-दुपकण्ठ पयोनिधे ।
जोगावनीव पाताला-दागता द्वापुरेक्षया ॥ १ ॥
रत्नान्यतो गृहीत्वैव, सर्वगतमयी कृता ।
पुरीय वैद्यसाऽथोऽनू दधेनेवाधिरेय स ॥ २ ॥
नाम्ना कृतो नृपस्तत्र, चरित्रैर्वैद्यव. पुन ।
अहिमाशु प्रतापेन, दिमांशुश्च प्रसत्तिनः ॥ ३ ॥
विद्येते तत्र वैद्यो द्वौ, वैद्यविद्याविशारदौ ।
जय्यो वैतरणीनामा, धन्वन्तरिरजय्यक ॥ ४ ॥
चिकित्सां ग्लानसाधूनां, जय्य प्रासुकजपजै ।
विदधाति प्रदत्ते च, स्युश्चेत्तानि स्ववेशमनि ॥ ५ ॥
अजय्यो ग्लानसाधूना-माख्यत्मावद्यज्ञैपजम् ।
प्रासुकग्रही न किञ्चि-दिन्युक्ते साधुमि पुन । ६ ॥
स ऊचे न मयाऽयीतं, वैद्यक भवतां कृते ।
एव तौ द्वौ मदारम्नां, चिकित्सा कुरु. पुरि ॥ ७ ॥
प्रहृ कृष्णोऽन्यदाऽप्राक्की-द्वैद्ययो काऽनयोगति ? ।
जीवांशौपधिदानेन, जीवहिंसाविधायिनो ॥ ८ ॥
स्वाम्युत्रे मसमी पृथ्वी, पाणो धन्वन्तरिर्मी ।
जय्यो वैतरणीजीवो, गङ्गाविन्यान्तरे हरिः ॥ ९ ॥
स च तत्र वय प्राप्तो, भावी यूथपनि स्वयम् ।
गमिष्यत्यन्यदा तत्र, सार्थेन सह साधवः ॥ १० ॥
तत्रैकस्य मुने पादे, मर्गे शल्य दुरुद्धरम् ।
तनस्तर्दये सर्वेऽन्यु, सशल्यहिर्मुनिर्जगौ ॥ ११ ॥
मदर्थं वो मृतिर्मा मृत, शल्यमेतन्ममान्तकृत् ।
नञ्जल्योद्धरणाशक्ताः, निर्वन्धात्तेन नोदिता ॥ १२ ॥
मुक्त्वा त स्थण्डिले शुके, सच्छायस्य नरोन्तले ।
तेऽपि जग्मु कथमपि, लोकशल्येन शल्यिना ॥ १३ ॥
तदा च तत्र स आस्य-आगाद् वानरयूथपः ।
पुरोगैस्तुमुग्रश्चक्रे, माधु त वन्द्य वानरैः ॥ १४ ॥
यूथपस्तमयोऽपश्य-न्तूहापोहेन तनूजणात् ।
जातजानिस्मृति सर्वे, प्राग्भव स्मरति स्म सः ॥ १५ ॥
दृष्टा शल्यं मुने शल्यो-द्धरणीं शल्यरोहणीम् ।

गिरौ गत्वाऽन्यत्साधु, निःशल्य विदधेऽचिरात् ॥ १६ ॥
साधोरग्रे शिखिन्वाऽऽस्य-त्सोऽय प्राग्भववैद्यताम् ।
धर्ममाख्यमुनि सोऽथा-नशनेन मृतस्यहात् ॥ १७ ॥ ”

अथ किं तस्याज्ञादित्याह-

“ सो वानरजुहवर्ष, कतारे सुविहिआणुकपाए ।
भासुरवरबुद्धिधरो, देवो वैमाणिओ जाओ ॥ १८ ॥ ”
अनुकम्पा भक्ति । वैमानिक सहचारे ।
“ प्रयुज्यावधिमन्त्राङ्गी-तद्वपुस्तं मुनि च सः ।
छागेत्यादर्श्याद्दृष्ट्यां, देवर्द्धि नां निजां मुने ॥ १९ ॥
ऊचे च त्वन्प्रसादेन, प्राप्यन श्रीरियं प्रजो ! ।
तेनाथोत्पाद्य स मुनि-नीतः स मुनिसन्निधौ ॥ २० ॥
दृष्टान्तेऽस्मादुरागास्तव, कथं शल्यमगाच्च ते ।
सोऽथ वानरवैद्यन्यो-दन्त तेषामचीकयत् ॥ २१ ॥
वानर साधुमक्यैवं, वेभे सामायिकवनम् ।
अन्यथोपाप्तहु.कर्मा, स्याद् वराक स नारक ॥ २२ ॥ ”
आ० क० ।

धसंतरिकृव-धन्वन्तरिकृप-पु० । अहिच्छत्रानगरीस्थे स्वनाम-
ख्याते कृपे, “ धसन्तरिकृवस्त यावि पिजरवस्त्राए महियाए गु-
रुवपमा कचण उप्पज्जः । ” ती० ६ कल्प ।

धसामसु-धन्यमन्य-त्रि० । आत्मानं धन्य मन्यमाने, “ धन्यं म-
न्योऽतिमकित । ” आ० क० ।

धस्य-धन्यक-पु० । शानिजज्ञगिनीपतौ, स्था० १० उ० ।
काकन्दीनगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते सार्यवाहे, नवक्तव्यताप्र-
तिवर्केऽनुत्तरोपपातिकदशायास्तृतायवर्गस्य द्वितीयेऽध्ययने
च । स्था० १० उ० ।

दृश्यते तु प्रथमेऽध्ययने-

जंघु ! तेणं काडोणं तेणं समणं काकंदी णाम नयरी
होत्था, रिच्छित्तमियममिच्छा । महमंवरणे उज्जाणे, स-
वोवरि य, जियमत्तू राया । तस्य णं काकंदीए नयरीए भदा
नामं सत्यवाही परिवसड अट्टा० जाव अपरिचूता । तीमेणं
भदाए सत्यवाहीए पुत्ते वसे नामं दारए होत्था, अहीण०
जाव मुखे पचथाऽपरिगहितो । तं जहा-खीरधातीए०
जहा महावज्रो० जाव वावत्तरिकलाओ अहीने० जाव अजं
जोगममत्ये जाते यावि होत्था । तेणं मा भदा सत्यवाह ।
धसं दारयं लम्पुक्कवावजाव० जाव जोगसमत्यं विजा-
णित्ता वत्तीसं पासायवसंसिप् करेति, अबुग्गयचूमीए०
जाव अणेगखभमयसमिषिड्ड० जाव वत्तीमाए उठन-
वरकषयाणं एगदिवसेणं पाणि गिएहावेति, वत्तीसओ
दाओ० जाव उप्पि पानाय कुट्ठिं० जाव विहरड । तेणं
काडोणं तेणं समणं मायी मयोमहे, परिसा निग्गया, राया
जहा कोणिओ नहा निग्गतो । तेणं तम्म धसस्स दाग्गस्स
तम्म महे जहा जमाली तहा निग्गते, नवर पायचारैणं० जाव
नवरं अम्मयं भद सत्यवाहिं आपुच्छामि । तेणं अहं

देवाणुप्पिण ! अंतिए० जाव पव्वयामि० जाव जहा जमाद्धी
तहा आपुच्छति, पुच्छिया वुत्तं पडिबुत्तिया जहा महावत्ते०
जाव जाहे नो मंचाएति जहा थावच्चापुत्तस्स जियसत्तू आ-
पुच्छति, छत्तचामराओ सयमेव जितसत्तू निक्खमण करे-
ति, जहा थावच्चापुत्तस्स कएहे० जाव पव्वए अणगारे जाए
इरियाममिते० जाव गुत्तवभयारी । तते णं से धम्मे अणगारे
ज चेव दिवसं मुने जित्ता० जाव पव्वइत्तए, तं चेव दिवसं
समणं जगवं महावीरं वंदति, नमंमति, नममत्तिता एवं व-
यासी-एवं खलु इच्छामि ए भंते ! तुभेहिं अब्जणुष्साए
समाणा जावज्जीवाए छट्ठ छट्ठेणं अणिकिखत्तेणं आयंवि-
दपरिगहिएणं तवोक्कम्मेणं अप्पाणं जावेमाणस्स विहरि-
त्तए, छट्ठस्स वि य एं पारणयंसि कप्पति से आयविलं
परिगहित्तए नो चेव एं अणायंविद, तं पि य ससट्ठ नो
चेव णं अससट्ठं, तं पि य एं उज्जियधम्मियं नो चेव एं
अणुज्जियधम्मियं, तं पि य एं जं अस्से वड्ढेव समणमाहण-
अतिट्ठिकिवणवणीमगा नावकत्वति । अहासुहं देवाणुप्पिया !
मा पडिबुत्त करेह । तते णं से धम्मे अणगारे समणं भग-
वया महावीरेणं अब्जणुष्साते समाणे हट्ठ० जावज्जीवाए छट्ठं
छट्ठेणं अणिकिखत्तेण तवोक्कम्मेणं अप्पाणं जावेमाणे वि-
हरति । तते णं से धम्मे अणगारे पढमछट्ठमणपारणयम्मि
पढमाए पोरिमीए सज्झाय करंति, जहा गोयमसामी तहेव
आपुच्छति, जेणव काकदी नगरी तेणव उवागच्छइ, उवाग-
च्छइत्ता काकदीए नगरीए उव्वनीच० जाव अढमाणे आयं-
विलं एो अणायविदं० जाव नावकत्वति । तते णं से धम्मे
अणगारे ताए अब्भुज्जतपवत्ताए परिगहियत्ताए एसणाए
एसमाणे जति णं जचं लभति, तो पाण न लभति जति पाणं
लभति, तो भत्त न लभति । तते ण से धम्मे अणगारे अदीणे अ-
दीणमणे अककुसे अविसाई अपरितंतयोगी जयणवण-
जोगवरित्ते अहापज्जत्तममुदाणं पणिगाहिति, पणिगाहिति-
त्ता काकदीनगरीनो पडिनिक्खमति जहा गोयमो तहा प-
डिंमेति । तते ण से धम्मे अणगारे समणेणं जगवया अ-
ब्जणुष्साते समाणे अमुच्छिए० जाव अणज्जोववस्से विल-
मिव पणणगज्जएण अप्पाण आहारं आहारेति, आहारेति-
त्ता संजमेण तवसा० जाव विहरति । तए णं से समणे जगवं
महावीरे अस्सया कया वि काकंदीनयरीतो सइसंबवणाओ
पडिनिक्कमति, वहिया जणवयविहार विहरति । तए णं से धम्मे
अणगारे समणस्म भगवओ महावीरस्म तहारूवाण थेरा-
ण अतिए सामाड्यमाड्याइं एकारस अगाइ अहिज्जति, सं-
जमेण तवसा अप्पाण जावेमाणे विहरति । तए ण से धम्मे
अणगारे जहा खदओ० जाव उवसोभेमाणे उवसोभेमाणे

चिट्ठति, धम्मस्स णं अणगारस्स पाणं अयमेयारूवे तवरू-
वद्धावस्से होत्था-से जहानामए रुक्खवद्धी ति वा कट्ठपा-
ओया ति वा जरग्गाओ वा एहेति वा एवामेव धम्मस्स अ-
णगारस्म पाया सुक्का निम्मंमा अट्ठिचम्मविरत्ता ते पणा-
यंति, नो चेव णं मंससोणियत्ताए धम्मं अणगारय ति पाय
अयमेयारूवे से जहानामए कट्ठसगलिया ति वा मुग्गमा-
ससगलिया ति वा तरुणिया ठप्पा उएहे दिन्ना सुक्का समा-
णा गित्तायमाणी चिट्ठति, एवामेव धम्मस्म पायंगुत्तिआए
सुक्काओ० जाव सोणियत्ताए धम्मस्स जंघाण अयमेयारूवे मे
जहाणामए ककजघा ति वा केकइजंघा ति वा णिययाति वा
जघायंति वा० जाव सोणियत्ताए, धम्मस्म जाणुण अयमे-
यारूवे, से जहानामए काडिपोरेइ वा मउरपोरेइ वा डिणि
याडियापोरेति वा० जाव सोणियत्ताए, धम्मस्स उरू अयमे-
यारूवे, से जहानामए सामकरिइत्तेइ वा बोरिकरिइत्तेइ वा स-
ल्लसामलितरूणं ते छिमिज्जणि० जाव चिट्ठति, एवामेव ध-
म्मस्स उरू वा सोणियत्ताए, धम्मस्म कट्ठिपट्ठस्स इमेयारूवे,
स जहानामए उट्ठाए ति वा उरूगपाए ति वा महिसपा-
देइ वा० जाव सोणियत्ताए, धम्मस्म उदरजाणयस्स इमे-
यारूवे, से जहानामए सुक्कवज्जट्ठेइ वा भज्जणयकवत्तेइ
वा कट्ठकोलंवथोमे व उदरं सुक्क, धम्मस्म पांसुत्तियकमयाणं
इमेयारूवे, से जहानामए वनयावद्धी ति वा पाणावली ति वा
रूमावद्धी ति वा, धम्मस्म पिट्ठकरंमयाण इमेयारूवे, से जहा-
नामए चित्तयकरेति वा वायणीधत्तेइ वा ताड्डीयटपत्तेइ वा,
एवामेव धम्मस्म वाहाणं इमेयारूवे, मे जहानामए समिसंग-
दियाइ वा पढायासगलिया ति वा अगच्छियभंगदिया ति वा,
एवामेव धम्मस्म इत्थाण अयमेयारूवे, मे जहानामए सुक्कजग
णियाइ वा वरुपत्तेइ वा पलामपत्तेइ वा, एवामेव धम्मस्म इ-
त्थगुलीयाण अयमेयारूवे, से जहानामए कुट्ठसगलियाति वा
मुग्गममतर्कुणियाच्छिए आयवेदिणा सुक्का समाणी, एवामेव
धम्मस्स गीवा, से जहानामए करग्गोवाइ वा कुम्भियागीवाइ वा
उवत्थवणाए वा, एवामेव धम्मस्म हणुयाए से जहानामए द्वा-
उफलेइति वा हओवफलेइ वा अवगट्ठियाए वा, एवामेव ध-
म्मस्स उट्ठाण से जहाणामए सुक्कजजोया ति वा सेट्ठेसुगुदिया
ति वा अलत्तंगुलिया ति वा, एवामेव धम्मस्स जिम्भाए, से
जहा वडपत्तेति वा उंवरपत्तेति वा सागपत्तेति वा, एवामेव
धम्मस्म नासियाए, से जहाणामए अंवरुगपेसियाइ वा माउ-
लुंगपेसियाइ वा तरुणिया, एवामेव धम्मस्म अच्छीणं, मे
जहानामए वीणाछिइ ति वा पज्जाड्यतारगा ति रा,
एवामेव धम्मस्म कएणाणं, से जहाणामए सीसमृत्ता
कृद्धियाति वा वालुकवद्धीइ वा कंठ्यावद्धियाइ वा

एवामेव धस्रस्म (?) ने जहाणामप तरुणगज्ञाओ ति वा तरुणगण-ज्ञात्रुय चि वा मिरुहद्वए चि वा तरुणए०जाव चि-
द्वति, एवामेव धस्रस्म अणगारस्स सीसं दुक्ख निम्मंसं अ-
द्विचम्मअिरत्ताए पणायंति, नो चेव णं मंसोणियत्ताए, एव
मव्वत्थमेव नवरं उदरजायणा कक्षा जिह्वा ओट्टाएएमिं
अट्ठी न जवति चम्मअिरत्ताए पणाइतं भणंति, थोणं अ-
णगारेणं मुखपायजधोरुहणादिगत तम्मिक्कगलण क-
कणाहेणं पिट्टममिएण उदरभायणं वीतिज्जमाणेहिं
पांसुलिकदएहिं अक्खमृत्तमाला विव गणिज्जमाणेहिं पिट्ट-
करंरुगमंथीहिं गगानरंगचूतणं उक्खंरुगदेमजायणं सु-
कमप्पममाणेहिं बाहाहिं मिहिलकणात्री विव लवंतोहे य
अग्निदहेहिं कंणण्णो विव वेयमाणीए सीमघनीए पञ्चात-
वदनकमळे ओज्झगयडामुहे ओज्झणयकोमे जीवंजीवेणं
गच्छति, जीवंजीवेणं चिद्वति, भामं भामिस्सामि, विगत्ता
इ मे जहानामए उंगालसगनियाति वा जहा खदओ तहा
०जाव हुतामणाऽमामरासिपालिठिणे तवेण तए ण नवतेयं
मिरीगउच्च सोभमाणे सोभमाणे चिद्वति । तेण कालेणं
तेणं ममएण रायगिहे नयरे गुणमिले चेडए मेणिए गया ।
तेणं कालेणं तेणं ममएणं ममणे जगवं महावीरे तमोमदे,
परिमा निग्गया, मेणिओ निग्गओ, धम्मकटा, परिमा नि-
ग्गया तए णं मे मेणिए राया समणस्म०अतिए धम्मं सो-
च्चा निमम्म समण भगव वदति, नमंसति, नमंसतिता एवं
वयासी-इमेमि णं जेतं ! इंदञ्चुतिपामोक्खाण चउदसएहं
ममणमाहस्सीणं कयरे अणगारं महादुक्करकारए चेव महा-
निजराए चेव ? एवं खलु मेणिया ! इमामिं इंदञ्चुतिपामो-
क्खाणं चउदसएहं ममणसाहस्सीणं थप्पे अणगारं महादु-
क्करकारए चेव महानिजराए चेव । मे कंमि ण जते ! एवं
बुच्चति-इमामिं०जाव माहस्सीणं थप्पे णं अणगारं णं महा-
दुक्करकारए चेव महानिजराए चेव ? एवं खलु मेणिया ! तेणं
कालेण तेण ममएणं काकंदीनामं नयरी हंत्या; उप्पि पा-
मायवडिमए विहरति । तेन णं अह अक्षया कयाड पुव्वा-
णुपुर्वि चरमाणे गामाणुगाम दूड्डजमाणे जेणव काकंदी
नयरी जेणव महमववणे उड्डजाणे तेणव उवाणए अट्टा-
पमिरुव उग्गह मंजमेणं ०जाव विहरामि, परिमा निग्गया
तदेव०जाव पव्वतितं०जाव विलमिव०जाव अट्टागेति । ध-
एणस्म ण अनगास्स पडाडमगीवणतो मव्वा ०जाव उव-
मोभेमाणं उवमोभेमाणे चिद्वति, मे तेणद्वेण मेणिया ! एवंबु-
च्चति-इमामिं च चउदममहस्साणं धम्मं अणगारं महा-
दुक्करकारए महानिजराए चेव । तवे णं मे मेणिए गया
समणस्म जगवओ अंतिए एअमहं मोच्चा निसम्म उट्टुहं

समणं भगवं तिकसुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेति, करे-
तिचा वंदति, नमंसति, णमंसिता जेणव थप्पे अणगारे
तेणव उवागच्छड, उवागच्छत्ता थप्पे अणगारं ति-
कसुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेति, वंदति, नमंसति,
णमंसिता एवं वयानी-थप्पेमि णं तुमं देवाणुप्पिए ! संपुष्पे
सुकयत्थे कंतवक्खणे मुत्तच्छे ण देवाणुप्पिया ! तय
माणस्मए जम्मजीवियफत्ते चि कहु वंदति, नमंसति, णम-
सतित्ता जेणव ममणे भगवं महावारं तेणव उवागच्छड, उ-
वागच्छत्ता ममणं जगवं तिकसुत्तो वंदति, नमंसति, णमं-
मित्ता जामेव दिसि पाउच्चए तामेव दिसि पडिगए । तत
णं तस्स धस्रस्म अणगारस्म अक्षया कयाड पुव्वरत्तावर-
त्तकालसमयंमि धम्मजागरियं जागरमाणे इमेयास्वे अवज-
रियए-एवं खलु अहं इमेणं उगलेण जहा खंदओ तदेव
चिता आपुच्छणं धेगेहि मद्धि विपुलं उरुहति मामियाए
संलेहणाए नयमामपरियाओ०जाव कालमाने कालं किच्चा
उट्टं चंडिम०जाव नवगेविज्जयविमाणपत्थमं उट्टं दूर वीती-
वयति, वीतीवतित्ता सव्वद्वमिद्धे विमाणे देवत्ताए उववण्णे
चेरा तदेव उत्तरंति०जाव इमामे आचारभनेति जंत चि ज-
गवं गोयमे तदेव पुच्छति, पुच्छुत्तित्ता जहा नंदयस्म जगव
वागरेति ०जाव मव्वट्टसिद्धे विमाणे उववण्णे । धस्रस्म णं
भंते ! देवस्म केवज्ज कात्त ठिडं पन्नत्ता ? गोयमा ! तेत्तीमं
मागरोवमा ठिती पणत्ता । से णं भंते ! ततो देवदोगाओ
कहिं गच्छडिति०कहिं सिज्जिहिति ? गोयमा ! महाविदंहे
वामे सिज्जिहिति०५, एवं खलु जवु' ममणेण०जाव मंपत्तेणं
पदमस्म अज्जयणस्म अयमहे पणत्ते । अणु०३वर्ग०अ०।

वान्यक-न० । कुत्तुम्भरीनामके धान्यभेदे, दश० ६ अ० ।

यणगर-वान्यकर-न० । स्वनामप्याते पुरे, यत्र विमलजिनेन
प्रथममिक्षा लब्धेति । आ० म० १ अ० १ खएक ।

धसाजकख-धान्ययक-पु० । ऋषजपुरस्थकरणस्कोट्यानन्धे यके,
विपा० १ श्रु० १ अ० । (तत्कथा 'भहणदि' जट्टे वक्तव्ये)

धएणगिडि-धान्यनिधि-पु० । कोष्ठान्तरे धौकिके निधिभेदे,
स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

धएणपत्थय-धान्यप्रस्यक-न० । धान्यमानविशेषे, व्य० १ उ० ।

धएणपिडक-धान्यपिटक-न० । धान्यप्रस्यके, व्य० १ उ० ।

धएणपुगियममाणा-पुजितयान्यसमाना-खी० । खड्डे लूनपत-
विशुद्धपुञ्जीकृतधान्यसमाना सकलातिचारकचवरविरहेण
लब्धस्वस्वभावत्वात् पुञ्जितस्य धान्यविशेषणस्य पगनियान प्रा-
कृतत्वात् (स्था०) प्रवज्जजेट्ते, न्या० ४ ठा० ४ उ० ।

धस्रप्पमाण-धान्यप्रमाण-न० । मानमेव प्रमाण, धान्यविषय मा-
न प्रमाण धान्यप्रमाणम् । मानप्रमाणभेदे, अनु० । (धान्यप्र-
माण 'माण' शब्दे वक्ष्यते)

धम्ममाण-धान्यमान-न० । धान्यप्रमाणे नि० चू० १ उ० ।

धम्ममाणफल-धान्यमाणफल-न० । पोरुशश्वेतसर्पपाऽऽत्मके
हिरण्माऽऽदिपरिमाणभेदे, स्था० ८ ठा० ।

धरण्य-धन्यक-पु० । ' धरण्य ' शब्दार्थे, स्था० १० ठा० ।

धम्मविकल्पासमाणा-विकल्पधान्यमाना-स्त्री० । याद्विकीर्णं
गोखुरकुष्ठतया विकल्पितं धान्यं तत्समाना विकल्पितधान्यसमाना,
विकल्पितस्य धान्यविशेषणस्य परनिपात प्राकृतत्वात् । स्था०
४ ठा० ४ उ० । या हि सहस्रमुत्पन्नानिचारकचवरयुक्तत्वात्
सामान्यतरापेक्षितया कालक्षेपलभ्यस्वस्वभावा सा धान्यवि-
कीर्णसमानोच्यते । इत्युक्तद्वक्षणे प्रव्रज्याभेदे, स्था० ४ ठा०
४ उ० ।

धम्मविराद्वियसमाणा-विराद्वितधान्यमाना-स्त्री० । खलक
एव यद्विराद्वितं विसारितं वायुना पुनर्पुञ्जितं धान्यं त-
त्समाना, विरालितस्य धान्यविशेषणस्य परनिपात प्राकृतत्वा-
त् । स्था० ४ ठा० ४ उ० । या हि लघुनाऽपि यत्नेन स्वस्व-
भाव लप्स्यत इत्युक्तद्वक्षणे प्रव्रज्याभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

धम्ममंकह्वियसमाणा-संकर्षितधान्यमाना-स्त्री० । यत्सक-
र्षितं क्षेत्रादाकर्षितं खलमानीतं धान्यं तत्समाना । सकर्षितस्य
धान्यविशेषणस्य परनिपात प्राकृतत्वात् । स्था० ४ ठा० ४
उ० । या हि बहुनरानिचारोपेतत्वाद् बहुनरकालप्राप्तव्यस्वस्व-
भावा सा धान्यसङ्कर्षितसमाना । इत्युक्तद्वक्षणे प्रव्रज्याभेदे,
स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

धम्मवृद्धाणि-धान्यवृद्धानि-स्त्री० । राज्यापलक्षणभेदे, यत्प्रभावाद्
वृष्ट्याऽपि मेघे शस्यनिष्पत्तिस्तदृशी नोपजायते । व्य० १० उ० ।
धम्मोत्त-देशी-कथ्यमानाऽऽशीर्वादे, दे० ना० ५ वर्ग ५८ गाथा ।

धम्मोत्तार-धान्यागार-न० । कोष्ठोत्तारे, नि० चू० ८ उ० ।

श्रमणावृत्ति-धान्यावृत्ति-स्त्री० । शस्यलाभे, " फलमिह धान्या-
वृत्ति । " बो० ७ वि० ।

धम्मोत्त-धान्यावृत्ति-पु० । राजगृहनगरस्ये खनामस्थाने प्र-
धान्योत्पत्ति, आ० चू० १ अ० । ऋषभपुंस्थस्तूपकरण्डको-
द्यानवास्तव्ये नृपे, विपा० २ शु० २ अ० । ध० २० । (तत्कथा
' भट्टणदि ' शब्दे)

धत्त-धत्त-पु० । बहुवीजके वनस्पतिभेदे, जी० १ प्रति० । निहिते,
धि० । आ० म० १ अ० २ खरु । ननु " दधानेहि " ॥ ७४ ४२ ॥
इति हि शब्दाऽऽदेशस्तर्हि दितमिति भवितव्य, कथं धत्तमित्यु-
च्यते ? प्राकृते देशीपदस्याविच्छेदत्वात् दोषः । अथवा-धत्त
इति मित्यवदव्युत्पन्न एव यद्वच्छाशब्दः । आव० १ अ० ।

धात्त-त्रि० । इधातीति ध, ध आत्तो यस्मिन् स धात्तः, निष्ठा-
न्तस्य " जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्चादनात् कोऽकृतमितप्रति-
पन्ना " ॥ ६ । २ । १७० । इति परनिपातः । अथवा धेनाऽऽत्तो
गृहीता धात्तः । निहिते, आव० १ अ० ।

धम्मण-धम्मन-पु० । धम्मयत्नेन धम्मलुपु । नखे भस्त्राभ्यापके,
कूरे च । त्रि० । अग्निसंयोगे, न० । " वीथणधम्मणाहिधारणा । "
आवा० नि० १ शु० १ अ० ७ उ० ।

धम्मणि-धम्मनि-स्त्री० । धम्म-अनि वा डीप् । नारुयाम्, उत्त०
२ अ० । वाच० । ज्ञा० । प्रश्न० । भ० । " नच धम्मणीओ । " धम्मन्यो

रन्मवहा नारुय । त० । शिरायाम्, उत्त० पाई० २ अ० । को-
ष्ठकह्वयन्तरे, नाडीमधिकृत्य " दुवे दुवे धम्मणिअतरेसु " धम्म-
न्य कोष्ठकह्वयन्तराणीति । विपा० १ शु० १ अ० । दृष्टविला-
मिन्याम् श्रौत्रायाम्, हरिजायां च । वाच० ।

धम्मणिसत्तय-धम्मनिमत-त्रि० । धम्मनोभिर्नामीभिः सन्ततो
व्याप्तः । उत्त० २ अ० । नारीव्याप्ते ज्ञा० १ शु० १ अ० । " किंसे ध-
मणिमनए । " धम्मनीसन्ततो नाडीव्याप्तो, मांसकृयेण दृश्यमान-
नारीक-वात् । ज० २ श० ५ उ० । यस्य शरीरं नशाभिव्याप्तं
दृश्यत इत्यर्थः । उत्त० २ अ० । धम्मनय शिरास्ताभिः सन्ततो
व्याप्तो धम्मनिसन्तः । शिराजिव्याप्ते, उत्त० पाई० २ अ० ।

धम्मणी-धम्मनी-स्त्री० । ' धम्मण ' शब्दार्थे, उत्त० २ अ० ।

धम्मधमेत-धम्मधमायमान-त्रि० । धम्मधमेति वर्णव्यक्तिमिवोत्पा-
दयति, ज्ञा० १ शु० ६ अ० ।

धम्मधमेतधोस-धम्मधमायमानधोष-त्रि० । धम्मधमायमानो धम्म-
धमेति वर्णव्यक्तिमिवोत्पादयन् धावः शब्दो यस्य स तथा ।
धम्मधमेति वर्णव्यक्त्युत्पादकशब्दोपेते, ज्ञा० १ शु० ९ अ० ।

धम्महिंसी-देशी-नीहारार्थे, दे० ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धम्माम-धम्माम-पु० । वृक्षभेदे, ल० प्र० । कपोतकेऽस्याया चर्ण-
कमधिकृत्य " धम्मामसारोह वा । " प्रज्ञा० १७ पद ।

धम्म-धर्म-पु० । न० । धृ-मन् । दश० १ अ० । स्वजावे, दर्श० १
तत्त्व । स्था० । आवा० । दश० । दशा० । ज्ञा० । विशेष० । सूत्र० ।
उत्त० । " धम्मस्मन्नावोत्ति एगच्छा धम्मोत्ति वा सभावोत्ति वा
दो वि एगच्छा । " नि० चू० २० उ० । परिणाम स्वभाव शक्तिधर्म-
इति पर्याया । स्था० ६ ठा० । धर्मा सहभाविनः, क्रमभावि-
नश्च पर्याया इति । स्था० २ ठा० १ उ० । " सव्यं धम्मं जाणित्त-
ए । धम्मं जावाऽऽदिद्रव्यस्वभावमुपयोगोत्पत्त्यादिकं श्रुता-
ऽऽदिरूपं वा । ल० १० सम० । " लोहो सुयस्स धम्मा । "
विशे० । विशेषे, आवा० १ शु० ८ अ० ८ उ० ।

(१) धर्मधर्मिणोरैकान्तेन भेदेऽभ्युपगम्यमाने धर्मिणो नि स्व-
भावताऽऽपत्तिः, स्वभावस्य धर्मत्वात्तत्त्व च ततोऽन्यत्वान्,
स्वो जाव स्वभावः, तस्यैवाऽऽत्मीया सत्ता, न तु तदर्थान्तर-
धर्मरूपः, ततो न नि स्वभावताऽऽपत्तिरिति चेत्, न, इत्थं स्व-
रूपसत्ताऽभ्युपगमे तदपरसत्तासामान्ययोगकल्पनाया वैय-
थ्यप्रसङ्गात् । अपि च-यथैकान्तेन धर्मधर्मिणोर्भेदस्ततो धर्मि-
णो ज्ञेयत्वाऽऽदिभिर्धर्मैरनुवेद्यास्तस्य सर्वथाऽनवगमप्रसङ्गः, न
ह्यज्ञेयस्वभाव ज्ञातुं शक्यते इति । तथा च सति तदज्ञावप्रसङ्गः,
कदाचिद्रूपवगमाज्ञावात्, तथाऽपि तत्सत्ताऽभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गो-
ऽन्यस्यापि यस्य कस्यचित्कदाचिद्रूपवगतपट्टभूनाऽऽदेर्भावा-
ऽऽपत्तेः । एव च धर्म्यज्ञावे धर्माणांमपि ज्ञेयत्वप्रमेयत्वाऽऽदीना नि-
राश्रयत्वादभावाऽऽपत्तिः । न हि धर्म्याधाररहिता क्वापि धर्माः
सन्नवन्ति, तथाऽनुपलब्धे । अन्यच्च परस्परमपि तेषां धर्माणा-
मेकान्तेन भेदाभ्युपगमे सत्त्वाऽऽननुवेद्यास्तस्य भावाभ्युपगमः ?
तदन्यमस्याऽऽदिधर्मैरभ्युपगमे च धर्मित्वप्रसक्तिरनवस्था च,
तत्रैकान्तभेदपक्षे धर्मधर्मिज्ञावः, नाऽयैकान्तभेदपक्षे, यतस्त-
स्मिन्नभ्युपगम्यमाने धर्ममात्रं वा स्यात्, धर्मिमात्रं वा ? अन्य-
थैकान्तभेदानुपपत्तेः, अन्यतराभावा वा अन्यतरस्याप्यज्ञावः, प-
रस्परनान्तरीयकत्वात् । धर्मनान्तरीयको हि धर्मा, धर्मिनान्तरी-
यकाश्च धर्मा, ततः कथमेकज्ञावे पररूपावस्थानमिति ? कदियतो

धर्मधर्मिभावः, नतो न दूषणमिति चेन्न हि वस्त्वभावप्रसङ्गः । न हि धर्मधर्मिस्त्वभावरहितः किञ्चिद्वस्त्विति, धर्मधर्मिभावश्च कल्पित इति तदभावप्रसङ्गः । धर्मा एव कल्पिता न धर्मः, न त्वयमभावप्रसङ्ग इति चेत्, न, धर्माणां कल्पनाभावभावत्वाभ्युपगमेन परमार्थतोऽसत्त्वाभ्युपगमात्, तदभावे च धर्मिणोऽप्यभावाऽऽपत्तिः । अथ तदेवैक स्ववृत्तकणं सकलमजातीयविजातीयव्यावृत्त्येकस्वभावाः धर्मिव्यावृत्तिनिवन्धनाश्च या व्यावृत्तयो मित्रा इव विकल्पितास्ता धर्मान्ततो न कश्चिदोषः । तदप्ययुक्तम् । एव कल्पनाया वस्तुनोऽनेकान्तात्मकताप्रसङ्गे । अन्यथा सकलसजातीयविजातीयव्यावृत्तयोगात् हि येन निजस्वभावेन घटद्वयावर्तने पटन्तेनैव स्तम्भदपि, स्तम्भस्य घटरूपताप्रसङ्गे । तथाहि-घटद्वयावर्तने घटव्यावृत्तिस्वभावतया स्तम्भदपि चेत् घटव्यावृत्तिस्वभावतयैव व्यावर्तने, तर्हि बलात् स्तम्भस्य घटरूपताप्रसङ्गः । अन्यथा-तत् तत्स्वभावतया व्यावृत्त्ययोगात् । तस्माद्यतो यतो व्यावर्तने तत्तद्व्यावृत्तिनिमित्तमूलाः स्वभावा अथयमभ्युपगन्तव्याः, तं चानेकान्तेन धर्मिणो मित्रा, नदभावप्रसङ्गात् । नया च-तदवस्थ एव पूर्वोक्तो दोषः, तस्माद्विना अभिज्ञाश्च । जेदामेदोऽपि धर्मधर्मिणोः कथमिति चेत् ? । उच्यते-इह यद्यपि तादान्मनो धर्मिणा धर्मा सर्वेऽपि द्रोलीभावेन व्याप्ताः, तथाऽप्यय धर्मा, एते धर्मा इति परस्परं भेदोऽप्यस्ति, अन्यथा तद्भावानुपपत्तिः । तथा च सति प्रतीतिवाद्या, मित्रो भेदोऽपि च विशिष्टान्योन्यानुवेचेन सर्वधर्माणां धर्मिणा व्याप्तत्वाद्भेदोऽप्यस्ति । अन्यथा तस्य धर्मा इति प्रसङ्गानुपपत्तेः । न० । सम्म० ।

(२) अथ चैतन्याऽऽद्यो रूपाऽऽद्यश्च धर्मा आत्माऽऽदेर्घटाऽऽदेश्च धर्मिणोऽप्यन्तं व्यतिरिक्ता अपि समवायसम्बन्धेन सदाः सन्तो धर्मधर्मव्यपदेशमनुवन्ते, तन्मतं दूषयन्नाह-

न धर्मधर्मित्वमतीव भेदे,

वृत्त्याऽस्ति चेन्न त्रितयं चकास्ति ।

इहेदमित्यस्ति मतिश्च वृत्तौ,

न गौणभेदोऽपि च लोकवाधः ॥ ७ ॥

धर्मधर्मिणोऽतीव भेदेऽनीवेत्येवमशब्दो वाक्यालङ्कारः । तं च प्रायोऽतिशयार्थवृत्तेश्च प्रयुज्यते शाब्दिकाः । यथा-"आवर्जितना किञ्चिदिव स्तनाभ्याम् ।" "उद्वृत्तं क इव सुखावहं परेणाम्" इत्यादि । तन्त्रैकान्तमिदमेवैकीक्रियमाणं धर्मधर्मित्वं न स्यात् । अन्य धर्मिण इमे धर्माः, एषा च धर्माणामयमाभ्यनुतो धर्मास्तेव सर्वप्रसिद्धो धर्मधर्मव्यपदेशो न प्राप्नोति, तयोरत्यन्तमिदमेवैकीक्रियमाणं पदार्थान्तरधर्माणामपि विवक्षितधर्मधर्मित्वाऽऽपत्तेः । एवमुक्ते सति परः प्रत्यवनिष्ठेन वृत्त्याऽस्तीति अयुतसिद्धानामाधार्याऽऽधारज्ञानामिह प्रत्यरहेतु नवन्धः समवायः । स च समवयनात्मसमवाय इति । रुच्यशुणकर्मसामान्यविशेषेषु पञ्चसु पदार्थेषु वर्तनादतिरिक्ता चाऽऽस्त्ययने । तथा वृत्त्या समवायसम्बन्धेन तयोर्धर्मधर्मिणोरितरेतरविनिर्मुक्तिवृत्तत्वेऽपि धर्मधर्मव्यपदेश इत्येते । इति नान्नरोक्तो दोष इति । अत्राऽऽचार्य समाधत्ते-चेदिनि । यद्येवं तव मतिः, सा प्रत्यक्षप्रतिज्ञिता; यतो न त्रितयं चकास्ति-अयं धर्मा, इमे चास्य धर्मा, अयं चैतत्सम्बन्धनिवन्धनसमवाय इत्येते त्रितयं वस्तुत्रयं न चकास्ति, ज्ञानविषयतया न प्रतिभासते । यथा किल शिलाशकलयुगलस्य मिथोऽनुसं

घायकं रालाऽऽदिद्वयं तस्मान्पृथक् तृतीयतया प्रतिभासते, नैवमत्र समवायस्याऽपि प्रतिमानम् । किन्तु ह्योरेव धर्मधर्मिणोः । इति शपथप्रत्यायनीयोऽयं समवाय इति भावार्थः । किं चायं तेन वादिना एको नित्यः सर्वव्यापको मूर्तश्च परिकल्प्यते, ततो यथा घटाऽऽश्रिताः पाकजरूपाऽऽद्यो धर्माः समवायसम्बन्धेन समवेतास्तथा किं न पटोऽपि ?, तस्यैकत्वमित्यव्यापकत्वं सर्वत्र तुल्यत्वात् । यथाऽऽकाश एको नित्यो व्यापकः, अमूर्तश्च सन्सर्वैः सवन्धिभिर्भुगपटविशेषेण सवध्यते, तथा किं नायमपीति विनश्यदेकवस्तुसमवायाभावे च समस्तवस्तुसमवायाभावः प्रसज्यते । तत्तद्वच्छेदकभेदाक्षयं दोष इति चेदेवमनित्यत्वाऽऽपत्तिः । प्रतिवन्तु स्वभावभेदादिति । अथ कथं समवायस्य न ज्ञाने प्रतिभासनं, यतस्तस्येहेतिप्रत्ययः सावधान साधनम् । इहप्रत्ययश्चानुसर्वासिद्ध एव । इह तन्तुषु पटः, इहाऽऽत्मनि ज्ञानमिह घटे रूपाऽऽद्य इति प्रतीतेरुपलम्भात् । अस्य च प्रत्ययस्य केवलधर्मधर्म्यनालम्बनत्वादस्ति समवायाऽऽरूपं पदार्थान्तरं तद्वत्, इति पराशङ्कामजिसंघाय पुनराह-इहेदमित्यस्ति मतिश्च वृत्ताविति । इहेदमिति इहेदमिति आश्रयाऽऽश्रयिभावहेतुक इहप्रत्ययो वृत्तावप्यस्ति समवायसम्बन्धेऽपि विद्यते, चशब्दोऽपिशब्दार्थः, तस्य च व्यवहिनसवन्धः, तथैव च व्याख्यातम् । इदमत्र इदमयम-यथा त्वन्मते पृथिवीत्वाजिसवन्धात्पृथिवी, तत्र पृथिवीत्वपृथिव्या एव स्वरूपमस्ति तत्त्वाख्यं, नापरवस्त्वन्तरं, तेन स्वरूपेण च समयोऽसावमिसवन्धः पृथिव्याः, स एव समवाय इत्युच्यते, "प्राप्तानामेव प्राप्ति समवायः" इति वचनात् । एव समवायत्वजिसंवन्धात्समवाय इत्यपि किं न कल्प्यते ? । यतस्तस्यापि यत्समवायत्वं स्वस्वरूपं, तेन सार्कं संबन्धोऽस्त्येव । अन्यथा निःस्वभावत्वात् शशविषाणवदवन्तुत्वमेव ज्ञेयम् । नतश्च इह समवाये समवायित्वमित्युल्लेखेन इहप्रत्ययः समवायेऽपि युक्त्या घटत एव । ततो यथा पृथिव्यां पृथिवीत्वं समवायेन समवेनम्, समवायेऽपि समवायत्वमेवं समवायान्तरेण सवन्धनीय, नदप्यपरेणेत्येवं दुन्तराऽनवस्थामहानदी । एवं समवायस्याऽपि समवायत्वाजिसवन्धे युक्त्या उपपादिते माहलिक्यमाहमन्य पुनः पूर्वपक्षवादी वदन्ति-ननु पृथिव्यादीनां पृथिवीत्वाऽऽदिसवन्धनिवन्धनसमवायो मुख्यस्तत्र त्वतलाऽऽदिप्रत्ययामिव्यङ्ग्यस्य सगृहीतसकलावान्तरजातिलक्षणव्यक्तिभेदस्य मामान्यस्याद्वात् । इह तु समवायस्यैकत्वेन व्यक्तिभेदाभावे जातेरनुद्भूतत्वाजौणोऽयं युष्मत्पारिकल्पित इहतिप्रत्ययसाध्यः समवायत्वामिसवन्धः तत्साध्यश्च समवाय इति । तदेतन्न विषयश्चेतश्चमन्कारकारणम् । यतोऽत्रापि जातिरुज्ज्वन्ती केन निरुध्यते ? । व्यक्तेरभेदेनेति चेत् । न तत्तद्वच्छेदकवजासद्भेदोपपत्तौ व्यक्तेरभेदकल्पनाया दुर्निवारत्वात् । अन्यो हि घटसमवायोऽन्यश्च पटसमवाय इति व्यक्त एव समवायस्यापि व्यक्तिभेद इति । तत्सिद्धौ सिद्ध एव जात्युद्भवस्तस्माद्व्यवज्ञाऽपि मुख्य एव समवायः, इहप्रत्ययस्योभयत्राप्यव्यवज्ञात् । तदेतत्सकलसंपूर्वपक्षसमाधानं मनसि निधाय सिद्धान्तवादी प्राऽऽह-न गौण इति योऽयं जेदः स नास्ति, गौणलक्षणाभावात् । तद्वृत्तवृत्तं चेत्थमाचक्षते-"अव्यभिचारी मुख्योऽविकलोऽसाधारणोऽन्तरङ्गश्च । विपरीतो गौणोऽर्थः, सति मुख्ये घाः कथं गौणेऽर्थः ? ।" तस्माद्धर्मधर्मिणो सवन्धेन मुख्यः समवायः समवायः च समवायत्वाजिसवन्धे गौण इत्ययं जेदो नास्त्येव नास्तीति

जावार्थः । किं च-योऽयमिह तन्तुषु पट इत्यादिप्रत्ययात्समवा-
यसाधनमनोरथः, स खल्वनुदरते नपुसकादपत्यप्रसवमनो-
रथम्, इह तन्तुषु पट इत्यादिव्यवहारस्यालौकिकत्वात्पांशु-
लपादानामपि इह पटे तन्तव इत्येव प्रतीतिदर्शनात् । इह
भृतवे घटाजाव इत्यत्रापि समवायप्रसङ्गात् । अत एवाऽऽह-
अपि च शोकबाध इति । अपि चेति दूषणाज्युष्ये । लोकः
प्रामाणिकलोक सामान्यलोकश्च, तेन बाधो विरोधो लोक-
बाधस्तदप्रतीतव्यवहारसाधनात् बाधशब्दस्य “इहाऽऽद्या प्र-
त्ययजेदतः” इति पुत्रीलिङ्गता । तस्माद्धर्मधर्मिणोरविष्वग्भा-
वलक्षण एव सवन्धः प्रतिपत्तव्यो नान्यः समवायाऽऽदिः । इति
काव्यार्थः ॥७॥ स्या० ।

(३) धर्मानुरूपो हि सर्वत्रापि धर्मो । यथा काठिन्यं प्रति पृ-
थिवी, यदि पुनरनुरूपत्वाभावेऽपि धर्मधर्मिभावो भवेत् ततः
काठिन्यजल्योरपि स जवेत्, तन्न भवति, तस्मादचेतनाः पुन-
न्नाः । तथा चोक्तम्-

“वाहसभावममुक्त, विसयपरिच्छेदग च चेत्यन्न ।

विवरीयसहावाणि य, कूडाणि जगत्पसिद्धाणि ॥ १ ॥

ता धम्मधर्मिभावो, कहमेपसि अणुभव गाहे ।

अणुरवत्ताजावे, काठिन्यजलाण किं न भवे ॥२॥” आ० म० १
अ० २ खण्ड । जीवपुद्गलानां गतिपर्यायेण धारणाद् धर्मः । धर्मा-
स्तिकाये, म० २० श० २ उ० । अनु० । “एते धर्मे ।” धर्मो धर्मा-
स्तिकायः । स० १ सम० । स्या० । धर्मो धर्मास्तिकायो गत्युप-
पन्नगुणः । स्या० २ उ० १ उ० । (वक्तव्यता ‘धम्मस्तिकाय’ शब्दे
ब्रह्मण्या) मर्यादायाम्, धर्मः, स्थिति, नमयो, व्यवस्था, मर्यादेत्यन-
र्थान्नरमिति । आ० चू० २ अ० । प्रति० । आचारे, वृ० १ उ० १
प्रक० । उक्त० । धर्मो यतिश्रद्धाचारवृत्तौ इति । ध० २
अधि० । दुर्गती प्रपततो जीवान् धारयति सुगतौ च
तान्स्थापयतीति धर्मः । स्या० १ उ० । “दुर्गतिप्रसूतान् ज-
न्तून्, यस्माद्धारयते पुन । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म-
इति स्मृतः ॥ १ ॥” न० । आ० चू० । आव० । ओघ० ।
आ० म० । ल० । दश० । पञ्चा० । पा० । सूत्र० । इत्युक्तवृत्त-
णे दुर्गतिगर्तनपतज्जन्तुजातधरणप्रवणपरिणामपूर्वके (प-
ञ्चा० १ विव०) कुशलानुष्ठाने, पञ्चा० ४ विव० । सूत्र० ।
दुर्गतिगर्तनपतज्जन्तुजातत्राणदानकमे, दर्श० १ तत्त्व । ससारो-
त्तरणस्वभावे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्वर्गापवर्गमार्गजृते, आ-
चा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । दर्श० । ध० २० । आव० । अज्युद-
यनि श्रेयससिद्धिसाधने, (ध० १ अधि०) पुण्यलक्षणे आत्म-
परिणामे, धर्माधर्मो पुण्यपापलक्षणौ स्वानुभवत्वादात्मपरि-
णामरूपविनि । आव० ४ अ० । सूत्र० । (पुण्यमङ्गास्तत्कृत्यता
च पुष्प’ शब्दे छप्या) सम्यग्दर्शनाऽऽदिके कर्मकृत्यकारणे आ-
त्मपरिणामे, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । सम्यग्दर्शनमूलोत्तरगुणस-
हतिस्वरूपो धर्म इति । न० । धर्मः सम्यग्ज्ञानदर्शनचरणाऽऽ-
त्मक इति । त० । सम्यग्दर्शनजावज्ञानचारित्राऽऽत्मक धर्ममिति ।
सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । श्रुतचारित्राऽऽख्याऽऽत्मके कर्मकृत्यकारणे
जीवस्याऽऽत्मपरिणामे, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । धर्मा भावतश्चारि-
त्रयमो, धर्महेतुत्वात् श्रुतधर्मश्चेति । दश० १ अ० । स० ।
आ० चू० । धर्मो द्विविधः-श्रुतधर्मश्चारित्रधर्मश्चेति । आव० ५
अ० । स० । भ० । प्रति० । त० । प० सू० । औ० । स्या० । ज० ।
सया० । प्रश्न० । सूत्र० । आचा० । उक्त० । पा० । धर्मः ससा-
रोत्तरणस्वभावः, जिनप्रणीत वा श्रुतचारित्राऽऽख्यमिति । सूत्र० १

श्रु० ६ अ० । उक्त० । स० । धर्मः ज्ञायाधिकचारित्राऽऽदिरिति । स्या० ३
उ० १ उ० । सूत्र० । दुर्गतिनिषेधेन शोभनगतिधारणाद् धर्मं श्रु-
तचारित्राऽऽख्यमिति । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । स्या० । आव० ।
“ धम्माण कासवो मुह ।” धर्माणां श्रुतधर्माणां चारित्र-
धर्माणां च काश्यप आदीश्वरो मुख वर्तते, धर्माः सर्वेऽपि
तेनैव प्रकाशिता इत्यर्थः । उक्त० २५ अ० । सर्ववित्प्रणीते-
ऽहिंसाऽऽदिवृत्तौ सम्यक्त्वे, दर्श० १ तत्त्व । सूत्र० । दश० ।
कान्त्यादिके श्रमणधर्मे, दर्श० ६ अ० । प्रव० । “न ते धम्म-
त्रिक जणा ।” कान्त्यादिको दशविधो धर्म इति । सूत्र० १ श्रु०
१ अ० १ उ० । प्रति० । उक्त० । पा० । स्या० । आव० । प्राणाति-
पातविरमणाऽऽदिके श्रावकधर्मे, दर्श० ६ अ० । सूत्र० ।
दानाऽऽदिके श्रावकधर्मे च । सया० । धर्मास्तित्व विशेषा-
वश्यके यथा-“ समासु तुल्य विषमासु तुल्य, सतीष्व-
सम्पाप्यसतीषु सख । फल क्रियास्वित्यथ यन्निमित्त, तद्देहि-
नां सोऽस्ति नु कोऽपि धर्मः ॥ १ ॥ ” विशेष० । (१९१७ गा-
थाटी०) (विस्तरेणानुमानाऽऽदिना तत्सिद्धिः, ‘कम्म’ शब्दे
तृतीयभागे २५२ पृष्ठे दृष्ट्या) (एकान्तेन धर्माधर्मयोरस्तित्व-
नास्तित्वे नाज्युपेये इति ‘अणुगतवाय’ शब्दे प्रथमभागे ४२६
पृष्ठे प्रोक्तम्)

(४) अथ धर्मपदवाच्यमाह-

वचनाद्विरुद्धाद्य-दनुष्ठानं यथोदितम् ।

मैत्र्यादिजावसंमिश्रं, तद्धर्म इति कीर्त्यते ॥ ३ ॥

उच्यते इति वचनमागमः, तस्माद्वचनमनुसृत्येत्यर्थः, ह्यव-
लोपे पञ्चमीयः, यदनुष्ठानमिहलोकपरलोकयोरेव हेयोपादे-
ययोरर्थयोरिहैव शास्त्रे वक्ष्यमाणवृत्तयोर्योर्होनापादानवृत्तया
प्रवृत्तिरिति तद्धर्म इति कीर्त्यते इत्युत्तरेण योगः । कीदृशा-
द्वचनादित्याह-अविरुद्धात् कपच्छेदतापेषु अविघटमानात्,
तत्र विधिप्रतिषेधयोर्बाहुल्येनोपवर्णन कपशुद्धिः, पदे पदे तयो
गत्तेमकारिक्तियोपदर्शनं वेदशुद्धिः, विधिप्रतिषेधतद्विषयाणां
जीवाऽऽदिपदार्थानां च स्याद्वादपरीक्षया यथाभ्येन समर्थन
तापशुद्धिः । तदुक्तं धर्मविन्दौ-“ विधिप्रतिषेधौ कप । तत्स-
प्रवपादनान्चष्टेऽस्तिभेदः । उज्जयनिवन्धनभाववाद्दस्ताप इति ।”
तथाविरुद्धं वचनं जिनप्रणीतमेव, निमित्तशुद्धे, वचनस्य हि
वक्ता निमित्तमन्तरङ्गः, तस्य च रागद्वेषमोहादितन्मयशुद्धि-
स्तेज्यो वितथवचनप्रवृत्ते, न चैषा शुद्धिर्जिने भगवति, जिन-
त्वविरोधात्, जयति रागद्वेषमोहरूपान्तरङ्गान् रिपूनितिशब्दा-
र्थानुपपत्तेः, तपनदहनाऽऽदिब्रह्मवदन्त्यर्थतया चास्याभ्युपगमाद्,
निमित्तशुद्ध्या नावाज्ञाजिनप्रणीतवचनमविरुद्धं, यत कारणस्वरू-
पानुविधायि कार्यं, तत्र दुष्टकारणाऽऽरब्ध कार्यमदुष्टं भवितुमर्ह-
ति निम्बवीजादिवैजुयैरिति । अन्यथा-कारणव्यवस्थापरमप्र-
सङ्गात्, यच्च यद्वृत्त्याप्रणयनप्रवृत्तेषु तीर्थान्तरीयेषु रागाऽऽदिम-
त्स्त्रपि घृणाक्रोशकिरणव्यवहारेण क्वचित्किञ्चिदविरुद्धमपि व-
चनमुपलभ्यते, मार्गानुसारिवृत्तौ वा प्राणिनि क्वचित्, तदपि
जिनप्रणीतमेव, तन्मूलत्वात्तस्य । तदुक्तमुपदेशपदे-“ सव्वण-
वायमूल, दुबालसग जज्जो जिणकखाय । रयणागरतुल्ल खलु,
तो सव्व सुदर तम्मि ” ॥ १ ॥ इति । कीदृशमनुष्ठानं धर्म इ-
त्याह-“ यथोदितम् ” यथा येन प्रकारेण कात्याऽऽद्याराधनानु-
साररूपेण उदितं प्रतिपादितं, तत्रैवाविरुद्धं वचने इति गम्य-

म, अन्यथाप्रवृत्तौ तु तद्वेष्टित्वमेवाऽऽपद्यते न तु धर्मः। यथोक्तम्-“ तत्कारी स्यात्स नियमा-तद्वेष्टी चेति यो जडः । आगमार्थं तमुल्लङ्घ्य, तत एव प्रवर्त्तते ” ॥ १ ॥ इति । धर्म-टासत्तमाश्रमणोरप्युक्तम्-“ जो जह्वाय न कुण्ड, मिच्छादिठी तत्रो व को अन्ना ? । वहेडं मिच्छत्त, परस्स सक जणेमाणो ” ॥१॥ इति । पुनरपि कीदृशमित्याह-मैत्र्यादिभावसमिश्रम् । मैत्र्यादयः मैत्रीमुदिताकरुणामाध्यस्थलक्षण ये भावा अन्तःकरणपरिणामा तत्पूर्वकाश्च बाह्यचेष्टाविशेषाः सत्त्वगुणाऽधिकक्लिश्यमानाऽविनयेषु तै समिश्र संयुक्तं, मैत्र्यादिभावानां नि श्रेयसाद्युदयफलधर्मकल्पद्रुममूलत्वेन शास्त्रान्तरेषु प्रतिपादनात्, तत्र समस्तसत्त्वविषयः स्नेहपरिणामो मैत्री १, नमनप्रसादाऽऽदिभिर्गुणाधिकैष्वभिव्यज्यमानाऽन्तर्भक्तिरनुरागः प्रमोदः २, दीनाऽऽदिप्रनुकम्पा करुणा ३ अरागद्वेषज्जावो माध्यस्थ्यमिति ४ । तदेवंविधमनुष्ठान धर्म इति दुर्गतिप्रपतज्जन्तु-जातधारणात्स्वर्गाऽऽदिसुगतौ धानाश्च धर्म इत्येवरूपत्वेन कीर्यते श्रूयते सकलाकल्पितभावकल्पनाकल्पनकुशलैः सुधीभिरिति । नन्वेव वचनानुष्ठान धर्म इति प्राप्त, तथा च प्रीतिभक्त्यसङ्गानुष्ठानेष्वव्याप्तिरिति चेन्न, वचनव्यवहारक्रियारूपधर्मस्यैवात्र लक्ष्यत्वेनाव्याप्यजावादिति । वस्तुतः प्रीतिभक्तित्वे इच्छागत-जानिविशेषौ, तद्वृत्त्यत्वेन प्रीतिभक्त्यनुष्ठानयोजनं, वचना-नुष्ठानत्व वचनस्मरणनियतप्रवृत्तिकत्वम्, एतत्तत्तयभिन्ना-नुष्ठानत्वम् असङ्गानुष्ठानत्व निर्विकल्पस्वरसवाहिप्रवृत्तिक-त्व वा । इह तु वचनादित्यत्र वेदात्प्रवृत्तिरित्यत्रैव प्रयोज्यत्वा-र्थिका पञ्चमी, तथा च वचनप्रयोज्यप्रवृत्तिकत्व लक्षणमिति न कुत्राप्यव्याप्तिदोषावकाशः, प्रीतिभक्त्यसङ्गानुष्ठानानामपि व-चनप्रयोज्यत्वानपायात् ।

“ धर्मश्चित्तप्रजवो, यतः क्रियाऽधिकरणाऽऽश्रय कार्यम् । मलविगमनैतत् खलु, पुष्ट्यादिमदेष विज्ञेयः ॥ २ ॥ रागाऽऽदयो मला ख-त्वागमसंयोगतो विगम एवम् । तदयं क्रियात एव हि, पुष्टिश्चित्तस्य ब्रूयस्य ॥ ३ ॥ पुष्टिः पुण्योपचयः, शुद्धिः पापक्षयेन निर्मलता । अनुबन्धिनि द्वयंऽस्मिन् क्रमेण मुक्तिः परा ज्ञेया ॥ ४ ॥ ” (पं० ३ विव०)

इत्यादि पुरुषकप्रस्थानुसारेण तु पुष्टिशुद्धिमन्त्रित भावधर्मस्य लक्षण, तदनुगता क्रिया च व्यवहारधर्मस्येति पर्यवसन्नम् । प्रतिपादितं चेत्थमेव महापाध्यायश्रीयशोविजयगणिभिरपि स्वरू-तद्विनिश्चयायाम् । इत्थं च शुद्धानुष्ठानजन्या कर्ममलापगमलक्ष-णा सम्यग्दर्शनाऽऽदिनिर्वाणवीजज्ञानफला जीवशुद्धिरेव धर्मः । यच्चेदाऽविरुद्धवचनानुष्ठान धर्म इत्युच्यते, तत्तुपचारात् । यथा-नमूलोदक पादरोगः । एतेन व्यवहारजावधर्मयोरुभयोरपि लक्षणे उपपादिते प्रवतः, भावलक्षणस्य ह्येव उपचारेणैव सन्-वात, अन्योऽन्यानुगत्व च तयोस्तत्र तत्र प्रसिद्धमिति ? ॥३॥

प्रदर्शित धर्मलक्षणम् । अमुमेव धर्म मेदन् प्रभेदतश्च वि-भणिपुराह-

म द्विधा स्यादनुष्ठान-गृहिब्रतिविजागतः ।

सामान्यतो विशेषाच्च, गृहिधर्मोऽप्यय द्विधा ॥ ४ ॥

स यः पूर्वं प्रवक्तुमिष्टो धर्मो द्विधा द्वार्या प्रकाराभ्या स्याद् भवेत् । कुत इत्याह-“ अनुष्ठान-गृहिब्रतिविभागत इति । ” अनु-

ष्ठातारौ धर्मानुष्ठायकौ यौ गृहिब्रतिनौ तयोर्विभागतो विशेष-पात्, गृहस्थधर्मो यतिधर्मश्चेति भावः । तत्र गृहस्थस्यास्ती-ति गृही, तद्धर्मश्च नियमैर्मित्तिकानुष्ठानरूपः, व्रतानि महाव्र-तानि विद्यन्ते यस्मिन् स व्रती, तद्धर्मश्च चरणकरणरूपः । तत्र च गृहिधर्मो विशिनष्टि-“ गृहिधर्मोऽपीति । ” अयं साक्षादेव हृदि धर्तमानतया प्रत्यक्षो गृहिधर्म उक्तलक्षणः, किं पुनः सामान्यधर्म इत्यपिशब्दार्थः । द्विधा द्विभेदः, द्वैविध्यं दर्शयति-सामान्यतो विशेषाच्चेति । तत्र सामान्यतो नाम सर्वविशिष्टज-नसाधारणानुष्ठानरूपः, विशेषात् सम्यग्दर्शनाणुव्रताऽऽदिप्रति-पत्तिरूप, चकार उक्तसमुच्चय इति ॥ ४ ॥ ध० १ अधि० । (गृहिधर्मः ‘ गृहिधम्म ’ शब्दे तृतीयजागे ८६० पृष्ठे द्रष्टव्यः)

(५) अथ श्लोकोत्तरमाह-

धम्मो वावीसविहो, अगारधम्मोऽणुगारधम्मो य ।

पदमो य वारसविहो, दमहा पुण वीयआं होइ ॥ १५ ॥

धर्मो द्वाविंशतिविधः सामान्येन द्वाविंशतिप्रकारः, अगारध-र्मो गृहस्थधर्मः, अनगारधर्मश्च साधुधर्मः । प्रथमश्चागारधर्मो द्वादशविधः । दशधा पुनर्द्वितीयोऽनगारधर्मो भवतीति गा-थासामान्यार्थः ॥ १२ ॥ दश० ६ अ० । उपा० । पञ्चा० । स्वा० । (यतिधर्मः ‘ जइधम्म ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३६४ पृष्ठे द्रष्टव्यः)

(६) व्यासार्थं चाह-

सम्पत्तमूलमणुवय-पणगं तिन्नि उ गुणव्वया होति ।

सिक्खावयाइं चउरो, वारसहा होइ गिहिधम्मो ॥ १६ ॥

तत्र सम्यक्त्वं निःसङ्गेऽपि देशयद्वाऽऽयातमिथ्यात्वमोहनीयक-र्ममलपरिणामः तन्मूलमाद्य प्रथम यस्य तत्सम्यक्त्वमूलम्, अणूनि लघूनि व्रतानि अणुव्रतानि, महाव्रतापेक्षया तेषाम-तिसूक्ष्मत्वात् । यदि वा-अनु पश्चात् महाव्रतकथनापेक्षया कथनीयत्वेन व्रतानि अनुव्रतानि, तेषां पञ्चकमणुव्रतपञ्चकम-नुव्रतपञ्चक वा । (तिस्सि त्ति) सख्यैतानि, तुशब्दस्यैवकारार्थ-त्वात् त्राण्येव न तु पञ्च चत्वारि वा, तेषामन्यथारूढत्वात् । कि-म् ? गुणव्रतानि, प्राकृतत्वात् पुंलिङ्गता, व्रतानि गुणव्रतानि भव-न्ति जायन्ते, श्रावकधर्म इत्यध्याहारः । चतुश्चत्वारि शिक्षा-भ्यासस्तद्रूपाणि व्रतानि चतु शिक्षाव्रतानि, तैः सहितः समन्वि-तः, इतिशब्दस्येह लुप्तदर्शनाद् व्रत इति श्रावकधर्मो द्वादशधा द्वादशप्रकारः । इदमत्र हृदयम्-सम्यक्त्वमूलमणुव्रतपञ्चक श्राव-कधर्मो भवति, त्रीणि गुणव्रतानि च चतुःशिक्षापदसहितश्च श्रावकधर्मो भवति । यद्वा-सम्यक्त्वं मूलमस्य सम्यक्त्व-मूल, नपुंसकता तु प्राकृतप्रजवा । अणुव्रतानां पञ्चक यत्र सो-ऽणुव्रतपञ्चक, प्राकृतवशाच्चान्यथानिर्देशः । ततः पञ्चाणुव्रतिक-शेष पूर्ववदिति गाथार्थः । दर्श० २ तत्त्व ।

तथा च-

पाणे य णाइवाएज्जा, अदिन्नं पि य णादए ।

सादियं ण मुस वूया, एम धम्मे तुमीमआं ॥ १७ ॥

प्राणप्रियाणां प्राणिनां प्राणान्नातिपातयेत् । तथा परेणाऽदन्नं दन्तशोधनमात्रमपि, नाददीत न गृहणीयात् । तथा-सहाऽऽदिना मायया वर्त्तत इति सादिकं समायम, मृषावाद न व्रूयात् । तथा-हि-परवच्चनार्थं मृषावादोऽधिक्रियते, स च न मायामन्तरेण भवतीत्यतो मृषावादस्य माया आदिच्युता वर्त्तते । इदमुक्त भव-ति-यो हि परवच्चनार्थं समायो मृषावादः स परिह्रियते । यस्तु

संयमगुण्यर्थं न मया मृगा उपलब्धा इत्यादिकः स न दोषाये-
ति । एष यः प्राक् निर्दिष्टो धर्मः, श्रुतचारित्राऽऽस्यस्वभावो वा
(बुद्धीमत्तु) छान्दसत्वादिर्देशार्थस्त्वयम् । वस्तुनि ज्ञानाऽऽ-
दीनि, तद्वतो ज्ञानाऽऽदिमत इत्यर्थः । यदि वा (बुद्धीमत्तु)
वश्यस्य आत्मवशस्य, वश्येन्द्रियस्येत्यर्थः ॥ १९ ॥

अपि च-

अतिक्रमं ति वायाए, मणसा वि न पत्थए ।

सव्वओ संवुडे दंते, आयाणं सुसमाहरे ॥ २० ॥

(अशक्कमनीत्यादि) प्राणिनामतिक्रम पीणाऽऽत्मक, महाव्रताति-
क्रम वा मनोऽवप्रवृत्ततया परतिरस्कार वा, इत्येवभूतमातिक्र-
म वाचा मनसाऽपि न प्रार्थयेत् । एतद्व्यतिषेधे च कायाति-
क्रमो दूरत एव निषिद्धो भवति । तदेव मनोवाक्यायकृतका-
रितानुमतिभिश्च नवकेन भेदेनातिक्रम न कुर्यात् । तथा इन्द्रि-
यदमनेन तपसा वा दान्तः सन्न मोक्षस्याऽऽदानमुपादान सम्य-
दर्शनाऽऽदिकं सुष्ठुयुक्तं सम्यग्विस्मृतसिंकारहित आदरेत् आ-
ददीत, गृणहीयादित्यर्थः ॥ २० ॥ सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० ।

(७) अधुना यतिधर्मस्यावसरः । यद्वा-सम्यगग्न्यस्तथाव-
कधर्मस्यातितीव्रस्यैकान्ततो भवन्नमणविमुखस्य सयतातिशि-
वसुखाभिलाषातिरेकस्य यतिधर्मकरणश्रद्धोत्पद्यते, अतस्तत्स्व-
रूपनिरूपणायैदमाह-

खंती य महवऽज्जव, मुत्ती तवसंजमे य बोधव्वे ।

सव्वं सोयं आकिं-चणं च वभं च जइधम्मो ॥ ४ ॥

प्रायः प्रतीतार्थैव, नवरमाद्यपदचतुष्टयेन कषायजय प्रतिपा-
दितः । तपः पुनर्द्वादशप्रकार, तच्चान्यतोऽवसेयम् । सयमश्च स-
प्तदशविधः । यत उक्तम्-“पञ्चाऽऽधवाहिरमणं, पञ्चेन्द्रियनि-
ग्रहः कषायजय । दण्डत्रयविरतिश्चे-ति संयमः सप्तदशभे-
दः ॥ १ ॥ ” सत्यं सर्वथाऽक्षीकपरिहरण, शौचं वचनक्रियोर-
विसर्वादेन सदाचारता, आकिञ्चन्य किञ्चन छव्यमुच्यते, ततो न
किञ्चनमकिञ्चनमकिञ्चनस्य ज्ञाव आकिञ्चन्यमछव्यतेत्यर्थः ।
यतिधर्मो भवतीति सर्वत्र योजनीयम् । मुक्तिपदोपादानेऽप्या-
किञ्चनस्य लब्धत्वादाकिञ्चनपदोपादानं विशेषद्योतनार्थ-
म् । विशेषश्चात्र संयमोपपन्ननिमित्तं किञ्चित्प्राशुकैषणीय-
मुपकरण धारयन्तपि मुक्तोपेत एव भवति । ननु पुनरति-
जडताऽवप्रवृत्तमना दिग्गम्भरपरिकल्पनया मुक्तिमान्, तस्या अ-
सयमाऽऽदिदोषप्रवृत्तेनाजिमतत्वात् तर्हि संयमोपकारार्थैव स-
किञ्चननाऽपि भविष्यति मुक्ता, नेत्याह-सर्वथैव संयमोप-
घातकत्वेनातिदुष्टरवादिति । चशब्दः समुच्चयार्थः । ब्रह्म च ब्र-
ह्मचर्यं, स्त्रीसेवापरिहार इति गार्थार्थः । दर्श० २ तत्त्व । स्था० ।

तिविहे धम्मे पणत्ते । तं जहा-सुयधम्मे, चरित्तधम्मे, अ-
त्थिकायधम्मे ।

(तिविहे धम्मे इत्यादि) श्रुतमेव धर्मं श्रुतधर्मं स्वाध्याय ,
एव चारित्रधर्मं ज्ञान्यादिश्रमणधर्मः । अथ च द्विविधोऽपि
छव्यभावभेदे धर्मो भावधर्म उक्तः । यदाह-“दुविहो उ जाव-
धम्मो, सुयधम्मो खलु चरित्तधम्मो य । सुयधम्मो सज्जाओ,
चरित्तधम्मो समणधम्मो ॥ १ ॥ ” इति । अस्तिशब्देन प्रदेशा उ-
च्यन्ते, तेषां कायो राशिरस्तिकाय, स चासौ सङ्ख्या धर्म-
श्चेत्यस्तिकायधर्मो, गत्युपपन्नमलक्षणो धर्मास्तिकाय इत्यर्थः ।
अथ च छव्यधर्म इति । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

प्रकारान्तरेण धर्मज्ज्ञेदानाह-

तिविहे भगवया धम्मे पणत्ते । तं जहा-सुअहिजिए, सु-
ज्जाइए, सुतवस्सिए । जया सुअहिजियं जवइ तदा सु-
ज्जाइयं भवइ, जया सुज्जाइयं जवइ तथा सुतवस्सियं
जवइ । मे सुअहिजिए सुज्जाइए सुतवस्सिए सुयक्खाए णं
भगवया धम्मे पणत्ते ॥

“ तिविहे ” इत्यादि स्पष्ट, केवल भगवता महावीरेणेत्येवं ज-
गाद सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिन प्रतीति, सुष्ठु कावचिनयाऽऽ-
द्याराधनेनार्थित गुरुसकाशात् सूत्रतः पठित स्वधीत तथा
सुष्ठु विधिना तत एव व्याख्यानेनार्थित श्रुत्वा ध्यातमनुप्रे-
क्षित श्रुतमिति गम्य सुध्यातम्, अनुप्रेक्षणाभावे तत्त्वानवग-
मेनाध्ययनश्रवणयोः प्रायोऽकृतार्थत्वादिति । अनेन भेदद्वयेन
श्रुतधर्म उक्तः । तथा सुष्ठु इहलोकाऽऽद्याशसारहितत्वेन तपसि-
तं तपस्यनुष्ठानं सुतपसितमिति चारित्रधर्म उक्त इति त्रया-
णामप्येवमुत्तरोत्तरतोऽविनाश्रवणं दर्शयति-“ जया ” इत्यादि
व्यक्त, पर निर्दोषाध्ययनं विना श्रुतार्थाप्रतीतिः सुध्यातं न भ-
वति, तदज्ञावे ज्ञानविकलतया सुतपसितं न भवतीति भावः ।
यदेतत् स्वधीताऽऽदित्रयं भगवता वर्द्धमानस्वामिना धर्मः प्र-
कृत (से चि) स स्वाध्यात सुष्ठुक्तः सम्यग्ज्ञानक्रियारूप-
त्वात् तयोश्चैकान्तिकाऽऽत्यन्तिकसुखावन्ध्योपायत्वेन निरुपच-
रितधर्मत्वात् सुगतिधारणाद्वि धर्म इति । उक्तं च-“ नाण-
पगासय सो-हन्ना तन्नो सज्जमो य गुत्तिकरो । तिण्ण पि स-
माभोगो, मोक्खो जिणसासणे भणिन्नो ॥ १ ॥ ” इति । णमि-
तिधाक्यावद्द्वारे, सुतपसितमिति । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

(८) छव्यभावभेदेन द्विविध धर्म प्रतिपिपादयिपुराह-

दुह दव्वजाव धम्मो, दव्वे दव्वस्स दव्वमेवं वा ।

तिच्चाइसज्जावो वा, गम्मादित्थी कुल्लिगो वा ॥

धर्मो द्विविधः । तद्यथा-छव्यधर्मो, जावधर्मश्च । तत्र छव्ये
इति द्वारपरामर्शः । द्रव्यविषयो धर्म उच्यते-छव्यस्यानुप-
युक्तस्य धर्मो सूत्रोत्तरगुणानुष्ठानं छव्यधर्मः, “ इह अनुपयुक्तो
छव्यम् ” इति वचनात् । छव्यमेव वा धर्मो द्रव्यधर्मः
धर्मास्तिकाय (तिच्चाइ सज्जावो वा इति) तिकाऽऽदिर्धा
छव्यस्य स्वभावो द्रव्यधर्मः । (गम्मादित्थी कुल्लिगो व चि)
गम्याऽऽदिधर्मं स्त्रीविषयो छव्यधर्मः, तत्र केषाञ्चित् मा-
तुल्यद्वहिता गम्या केषाञ्चिदगम्येत्यादि । तथा कुल्लिगो वा
कुतार्थिकधर्मो छव्यधर्मः ।

पाठान्तरम्-

दुविहो उ होइ धम्मो, दव्वधम्मो य जावधम्मो य ।

धम्मत्थिकायदव्वे, दव्वस्स व जस्स जो जावो ॥

सुगमा ।

जावधर्मप्रतिपादनार्थमाह-

दुह होइ जावधम्मो, सुयचरणे वा सुयम्मि सज्जातो ।

चरणम्मि समणधम्मो, खंती मुत्ती जवे दसहा ॥

द्विविधो भवति जावधर्मः । तद्यथा-श्रुत चरणप्रकारः ज्ञान्यादि ।

पाठान्तरम्-

जावम्मि होइ दुविहो, सुयधम्मो खलु चरित्तधम्मो य ।

सुयधम्मो सज्जातो, चरित्तधम्मो समणधम्मो ॥

सुगमा । आ० म० २ अ० । आ० चू० । धम्मो दुर्गतिगता-
निपतज्जन्तुजातत्राणदानकम', सोऽपि नामस्थापनाख्यभाव-
भेदाद्विद्यमानश्चतुर्था सभवति । तत्र नामधर्मो यथा-कस्यचि-
त्पुरुषाऽऽदे सचेतनस्य धर्म इति नाम प्रदीयते । स्थापनाध-
र्मो यथा-कस्यचिद्वस्तुनो धर्म इति स्थापना विधीयते-एष
मया धर्म पुनः समस्तान्यधार्मिकैर्धर्मबुद्ध्या परप्रतारणबु-
द्ध्या वा विधीयमानः सर्वोऽपि ध्यानाध्ययनाऽऽदि छव्यधर्म
एव । तथा-स्वदर्शनप्रतिपन्नानां श्रमणाऽऽदीनां चतुर्णामपि यच्च
त्यवन्दनप्रतिक्रमणस्वाध्यायाऽऽद्यनुष्ठानसेवनमविधिनाऽनुपयोगे
न तथा-परोपरोधपरचित्तरञ्जनवतां पार्श्वस्थाऽऽदीनां च यदनु-
ष्ठान तदपि छव्यधर्म एव, विवक्षितार्थसाधकत्वादिति । (वि-
शेषश्चाऽत्र 'द्वयधम्म' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४७४ पृष्ठे छव्य-)
भावधर्मस्तु-श्रुतचारित्र्यरूप साधुश्रावकाऽऽदिभिः सम्यगुपयो-
गपूर्वकं विधीयते । यच्च ग्रामदेशकुबराजधर्मभेदाच्चतुर्विधः-
तत्र ग्रामधर्मो ग्रामाऽऽचारः, एव देशाऽऽदिष्वप्यायोजनीयम् ।
दानाऽऽदिभेदेन वा चातुर्विध्यम् । तच्च प्रतीतमेवातो नेह प्रत-
न्यते । दर्श० ४ तत्त्व ।

तथा च सूत्रकृताङ्गनिर्युक्तौ धर्मस्य नामाऽऽदिनिक्षेप दर्शयि-
तु माह-

णामं ठवणा धम्मो, द्वयधम्मो य भावधम्मो य ।

मचित्ताचित्तमीसग-गिहत्थदाणे दवियधम्मे ॥ ५ ॥

(नाम ठवणेत्यादि) नामस्थापनाख्यभावभेदाच्चतुर्था धर्मस्य
निक्षेपः । तत्राऽपि नामस्थापनेऽनाहत्य रुशरीरमव्यशरीरव्यतिरि-
क्तो धर्म सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् त्रिधा । तत्राऽपि सचित्त-
स्य जीवच्छरीरस्योपयोगवन्नणो धर्म स्वभावः । एवमचित्ता-
नामपि धर्मास्तिकायानां यो यस्य स्वभावः स तस्य धर्म इति ।
तथाहि-" गल्लकखण्णो धम्मो, ठाणलक्खण्णो अहम्मो य ।
भायण सव्वद्व्वाणं, तह अवगाहलक्खणं ॥ १ ॥ " पुल्लास्तिका-
याऽपि ग्रहणलक्षण इति मिश्रद्व्यव्याणां च क्लीरोदकाऽऽदीनां
यो यस्य स्वभावः स तद्धर्मतयाऽवगन्तव्य इति । गृहस्थानां च
यः कुलनगरग्रामाऽऽदिधर्मो गृहस्थेभ्यो गृहस्थानां वा यो दान-
धर्म स छव्यधर्मः । (सूत्र०) ।

जावधर्मस्वरूपनिरूपणायाऽऽह-

लोइयत्तोउत्तरिओ, दुविहो पुण होति जावधम्मो उ ।

दुविहो वि उविहतिविहो, पंचविहो होति णायव्वो । ३ ।

(लोइय इत्यादि) भावधर्मो नोआगमतो द्विविधः । तद्य-
था-लौकिको, लोकोत्तरश्च । तत्र लौकिको द्विविधः-गृह-
स्थानां, पाखण्डिकानां च । लोकोत्तरस्त्रिविधः-ज्ञानदर्शनचा-
रित्रभेदात् । तत्राऽप्याभिनिर्वाधकं ज्ञानं पञ्चधा । दर्शनमप्यौ
पशमिकसास्वादनकायोपशमिकवेदककायिकभेदात् पञ्चविध-
म् । चारित्र्यमपि सामायिकाऽऽदिभेदात् पञ्चविधम् । गाथाक्षरा-
णि त्वेव नेयानि । तद्यथा-भावधर्मो लौकिकलोकोत्तरभेदाद्
द्विधा, द्विविधोऽपि चाऽयं यथासंख्येन द्विविधस्त्रिविधः । तत्रैव
लौकिको गृहस्थ-पाखण्डिकभेदाद्-द्विविधः । लोकोत्तरोऽपि
ज्ञानदर्शनचारित्र्यभेदात् त्रिविधः । ज्ञानाऽऽदीनि प्रत्येक त्री-
ण्यपि पञ्चधैवेति । सूत्र० १ शु० ए अ० ।

(ए) धर्मपदमधिकृत्य सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिप्रतिपादनायाऽऽह-
णामं ठवणा धम्मो, द्वयधम्मो अ भावधम्मो उ ।

एएमि णाणत्तं, वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ३ए ॥

(णामं ठवणा धम्मो चि) अत्र धर्मशब्दः प्रत्येकमाभिसंख्यते ।
नामधर्मं, स्थापनाधर्मो, छव्यधर्मो, जावधर्मश्च । एतेषां
नानात्वं जेदं वक्ष्ये अत्रिधास्ये, यथानुपूर्व्या यथानुपरिपाठ्येति
गाथार्थः ॥ ३६ ॥

साम्प्रतं नामस्थापने जुषुत्वादागतो नोआगमतश्च ज्ञाननु-
पयुक्तशरीरेतरभेदांश्चानाहत्य रुशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्त-
छव्यधर्माऽऽद्यभिधित्सयाऽऽह-

दव्वं च अतिकाओ, पयारधम्मो य भावधम्मो य ।

दव्वस्स पज्जवा जे, ते धम्मा तस्स दव्वस्स ॥ ४० ॥

इह त्रिविधोऽधिकृतो धर्मः । तद्यथा-छव्यधर्मः, अस्ति-
कायधर्मः, प्रचारधर्मश्चेति । तत्र छव्यं चेत्यनेन धर्मधर्मि-
णोः कथञ्चिदभेदाद्व्यधर्ममाह । तथाऽस्तिकाय इत्यनेन
तु सूचनात्सूत्रमिति कृत्वा उपलक्षणत्वादवयवे समुदाय-
शब्दोपचारादस्तिकायधर्म इति । प्रचारधर्मश्चेत्यनेन
ग्रन्थेन छव्यदेशमाह । भावधर्मश्चेत्यनेन तु भावधर्मस्य स्व-
रूपमाह । साम्प्रतं प्रथमोऽहं छव्यधर्मस्वरूपाभिधित्सयाऽऽह-
द्वयस्य पर्याया ये उत्पादविगमाऽऽद्यस्ते च धर्मास्तस्य छ-
व्यस्य, ततश्च छव्यस्य धर्मा छव्यधर्मा इत्यनासक्तैकैकछव्य-
धर्माभावप्रदर्शनार्थं बहुवचननिर्देश इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

इदानीमस्तिकायाऽऽदिधर्मस्वरूपप्रतिपिपादयिषयाऽऽह-

धम्मतिथिकायधम्मो, पयारधम्मो य विसयधम्मो उ ।

लोइय कुप्पावणिओ, लोउत्तरलोगिणेगविहो ॥ ४१ ॥

धर्मप्रहणाधर्मास्तिकायपरिग्रहः । ततश्च धर्मास्तिकाय-
एव गत्युपष्टम्भकोऽसंख्येयप्रदेशात्मकोऽस्तिकायधर्म इति ।
अन्ये तु व्याचक्षते-धर्मास्तिकायाऽऽदिस्वभावोऽस्तिकायधर्म
इत्येतच्चायुक्तम् । तत्र धर्मास्तिकायाऽऽदीनां द्रव्यत्वेन तस्य द्र-
व्यधर्माव्यतिरेकादिति । तथा-प्रचारधर्मश्च विषयधर्म एव, तु-
शब्दस्यैवकारार्थत्वात् । तत्र प्रचरणं प्रचारः, प्रकर्षगमनमि-
त्यर्थः । स एवाऽऽत्मस्वभावत्वाद् धर्मः प्रचारधर्मः । स च किं
विपीदन्त्येतेषु प्राणिन इति विषया रूपाऽऽद्य तद्धर्म एव । तथा
च वस्तुतो विषयधर्म एवाऽयं यद्वागाऽऽदिमान् सर्वस्तेषु प्र-
वर्तते इति । चतुरादीन् द्रव्यवशतो रूपाऽऽदिषु प्रवृत्तिः प्र-
चारधर्म इति हृदयम् । प्रधानससारनिवन्धनत्वेन चास्य प्रा-
धान्यस्थापनार्थं छव्यधर्मात्पृथगुपन्यासः । इदानीं जावधर्मः,
स च लौकिकाऽऽदिभेदजिह्व इति । आह च-लौकिकः कुप्राव-
चनिकः । लोकोत्तरस्त्वत्र-(लोको गेगविहो चि) लौकिको-
ऽनेकविध इति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

तदेवानेकत्रिधत्वमुपदर्शयन्माह-

गम्मपमुदेसरज्जे, पुरवरगामणगोठिराईणं ।

सावज्जो उ कुतित्थिय-धम्मो न जिणेहिं उ पमत्थो । ४२ ॥

तत्र गम्यधर्मो यथा दक्षिणापथे मातुलदुहिता गम्या, उत्त-
रापथे पुनरगम्यैव । एव जडयाजड्यपेयापेयविजापा कर्त्त-
व्येति । पशुधर्मो मात्रादिगमनलक्षणः । देशधर्मो देशाचारः,
स च प्रतिनियत एव नेपथ्याऽऽदिलिङ्गभेद इति । राज्यधर्मः प्र-

तिराज्य निम्न । स च कराऽऽदि पुरवरधर्म प्रतिपुरवर भिन्न , कचित् किञ्चिद्विशिष्टोऽपि पौरभाषाप्रतिपादनाऽऽदिलक्षणः । स द्वितीया योषिद्वेदान्तर गच्छतीत्यादिलक्षणो वा । ग्रामधर्म प्रतिग्राम भिन्न । गणधर्मो मल्लाऽऽदिगणव्यवस्था यथा समपादपातेन विषमग्रह इत्यादि । गोष्ठीधर्मो गोष्ठीव्यवस्था । इह च समवयसमुदायो गोष्ठी । तद्व्यवस्था पुनर्वसन्ताऽऽदावेवकर्त्तव्यमित्यादिलक्षणा । राजधर्मो दुष्टेतरनिग्रहपरिपालनाऽऽदिरिति । भावधर्मता चाऽस्य गम्याऽऽदीना विषयकया प्रावरूपत्वाद् छव्यपदायत्वाद्वा तस्यैव च द्रव्यानपेक्षस्य विवक्षितत्वाद् लौकिकैर्वा भावधर्मत्वेनेष्टत्वात् । देशराज्याऽऽदिभेदश्चैकदेश एवानेकराज्यसंभव इत्येव सुधिया भाव्यम् । इत्युक्तो लौकिक । कुप्रावचनिक उच्यते-असावपि सावद्यप्रायो बौद्धिककल्प एव । यत आह (सावज्जो उ इत्यादि) अवयं पाप सदावयेन सावद्य । तुशब्दस्त्वेवकारार्थः । स चावधरणे । सावद्य एव, क १, कुनीर्थिकधर्मश्चरकपरिवाजकाऽऽदिधर्म इत्यर्थः । कुत एतदित्याह-न जिनैरर्हद्भिस्तुशब्दादन्यैश्च प्रेक्षापूर्वकारिजि. प्रशसित स्तुत । सारम्भपरिग्रहत्वाद् । अत्र बहुवचन्यम्, तत्तु नोच्यते, गमनिकामात्रफलत्वात्प्रस्तुतव्यापारस्येति गाथार्थः ॥ ४२ ॥ उक्त कुप्रावचनिकः ।

साम्प्रत लोकोत्तर प्रतिपादयन्नाह-

दुविहो दोगुत्तरिओ, सुयधम्मो खलु चरित्तधम्मो य ।

सुयधम्मो सज्जाओ, चरित्तधम्मो समणधम्मो ॥ ४३ ॥

द्विविधो द्विप्रकारो, लोकोत्तरो लोकप्रधानो, धर्म इति वर्त्तते । तथा चाऽऽह-श्रुतधर्म, खलु चारित्रधर्मश्च । तत्र श्रुत द्वादशाङ्ग तस्य धर्मः श्रुतधर्म । खलुशब्दो विशेषणार्थः । किं विशिनष्टि । स हि वाचनाऽऽदिभेदाच्चिन्न इति । आह च-श्रुतधर्म स्वाध्यायवाचनाऽऽदिरूपस्तत्त्वचिन्ताया धर्महेतुत्वाद् धर्म इति । तथा चारित्रधर्मश्च तत्र ' चर ' गतिभङ्गणयोरित्यस्य " अर्तिलूधू-सूखनमहचर इव " ॥ ३ । २ । १८४ ॥ इति इन्द्रप्रत्ययान्तस्य चरित्रमिति भवति । चरन्त्यनिन्दितमनेनेति चरित्र कयोपशम-रूप, तस्य भावश्चारित्रमशेषकर्मकृत्वाय चेष्ट्यर्थः । ततश्चारित्र-मेव धर्मश्चारित्रधर्म इति । च' समुच्चये । अयं च श्रमणधर्म एवेत्याह-चारित्रधर्म. श्रमणधर्म इति । तत्र आभ्यतीति श्रमण " कृत्यदुष्टो बहुवचनम् " ॥ ३ । ३ । ११३ ॥ इति वचनात् कर्त्तरि ल्युट् आभ्यतीति तपस्यतीति । एतदुक्तं भवति-प्रव्रज्यादिवसादारभ्य सकलसावद्ययोगविरतौ गुरुपदेशादनशानाऽऽदि यथाशक्त्या प्राणोपरमात्तपश्चरतीति । उक्तं च-" य सम सर्वभूतेषु, ग्रसेषु स्यावरेषु च । तपश्चरति शुद्धात्मा, श्रमणोऽसौ प्रकीर्त्तित ॥ १ ॥ " इति । तस्य धर्म स्वभाव । श्रमणधर्मश्च कान्त्यादिलक्षणो वक्ष्यमाण इति गाथार्थः ॥ ४३ ॥ दश० १ अ० ।

धर्मज्ज्ञेदान् सामान्येन निरूपयन्नाह-

दसविहे धम्मे पणुत्ते । त जहा-गामधम्मे, नगरधम्मे, रङ्गधम्मे, पाखंरुधम्मे, कुट्टधम्मे, गणधम्मे, संघधम्मे, सुयधम्मे, चरित्तधम्मे, अत्यिकायधम्मे । स्या० १० ठा० ।

(कस्य दर्शने कति धर्मज्ज्ञेदा इति ' वाद ' शब्दे वक्ष्यते)
(१०) धर्मस्य स्वलक्षणमित्यस्या सम्बन्धमुपरचयति प्रकरणकारः-

अस्य स्वलक्षणमिदं, धर्मस्य बुधैः सदैव विज्ञेयम् ।

सर्वाऽऽगमपरिशुद्धं, यदादिमध्यान्तकट्याणाम् ॥ १ ॥

(अस्येत्यादि) अथ धर्मस्य स्वलक्षणं वक्ष्यते तदितर-व्यावृत्त वस्त्वनेनेति लक्षणम् । स्व च तल्लक्षणं चेति स्व-लक्षणमिदं वक्ष्यमाणं बुधैर्विद्वद्भिः सदैव सर्वकालमेव विज्ञेयम् । सर्वकालव्याप्त्या लक्षणस्याऽन्यथात्वाभावमुपदर्शयति-तत्रैरागमैः परिशुद्धं निर्दोषं यदादिमध्यान्तकट्याणामादिमध्या-वसानेषु सुन्दरमिति योऽर्थः ॥ १ ॥

किं पुनर्धर्मस्य स्वलक्षणमित्याह-

धर्मश्चित्तप्रभवो, यतः क्रियाऽधिकरणाऽऽश्रयं कार्यम् ।

मलविगमेनैतत् खलु, पुष्ट्यादिमदेष विज्ञेयः ॥ २ ॥

(धर्म इत्यादि) प्रभवत्यस्मादिति प्रभव । चित्त-रूपत्वाच्चित्तहेतुकत्वाच्चरित्र, चित्तं स चाऽसौ प्रभवश्च चित्त-प्रभवः स धर्मो विज्ञेयः । विशेषणममासाङ्गीकरणाद्यच्छब्देन चित्तमेव परामृश्यते, यतश्चित्तात्क्रिया प्रवर्त्तते विधि-निपधविषया । सा च क्रिया कार्यं चित्तनिर्गद्यत्वात् । तच्च स्वरूपेण क्रियालक्षणं कार्यं कीदृशं यच्चित्तात्प्रवर्त्तत इत्याह-अधिकरणाऽऽश्रयमिह यद्यप्यधिकरणशब्द सामान्येनाऽऽधारव-चनस्तथापि प्रक्रमात् चित्तस्याधिकरणमाश्रय शरीर, चित्तस्य शरीराऽऽधारत्वात् । क्रियालक्षणं कार्यमधिकरणाऽऽश्रय शरी-राऽऽश्रय यत प्रवर्त्तते चित्तात्तच्चित्तं धर्म इत्युक्तम् । चित्ता-त्प्रभवतीति पुनरुच्यते चित्तस्य । एतत्पुष्ट्यादिमदित्यनेन सह सम्बन्धो न स्यात् । यत् इत्यनेनापि केवलमेव चित्तं न गृह्येत । तथा धर्मस्यैव विशेषणत्वं स्यान्न चित्तस्य, ततश्च चित्तस्य विशेषणपदैरजिसम्बन्धो न स्यादिति दोषः । एतदेव चित्तं मलविगमेन रागाऽऽदिमद्व्यापगमेन पुष्ट्यादिमन् पुष्टिशुद्धिद्वय-समन्वितमेव धर्मो विज्ञेय इति ॥ २ ॥

मलविगमेनैतत्खलु पुष्टिमदित्युक्तं, तत्र के मलाः कथं च पुष्ट्यादिमत्त्वं चित्तस्येत्येव वक्तुं कामनाया श्रोतुरिदमाह-

रागाऽऽदयो मत्ताः ख-ल्लगमसद्योगतो विगम एषाम् ।

तदयं क्रियात एव हि, पुष्टिः शुद्धिश्च चित्तस्य ॥ ३ ॥

(रागाऽऽदय इत्यादि) इह मला प्रक्रमाच्चित्तस्यैव सम्बन्धिनः परिगृह्यन्ते । ते च रागाऽऽदयो रागद्वेषमोहा जा-तिसग्रहीता । व्यक्तिभेदेन तु भूयासः । खलुशब्दावधारणाद्व्यागाऽऽदय एव नान्ये । आगमनमागम सम्यक्परि-च्छेदस्तेन सद्योग सद्यापार आगमसहितो वा य सद्योग सत्क्रियारूपः । ततः सकाशाद्विगम एषा रागाऽऽदीना मलापगम सजायते । तत् तन्मादयमागमसद्योग क्रिया वर्त्तने सर्वाऽपि शास्त्रोक्ता विधिप्रतिषेधाऽऽत्मिका । अत एव ह्यागमसद्योगात् क्रियारूपात् पुष्टिर्द्वयमाणस्वरूपा शुद्धिश्च चित्तस्य सज्जवति ॥ ३ ॥

पुष्टिशुद्धौलक्षणं दर्शयति-

पुष्टिः पुण्योपचयः, शुद्धिः पापक्षयेण निर्मलता ।

अनुवन्निगानि द्वयेऽस्मिन्, क्रमेण मुक्तिः परा ज्ञेया ॥ ४ ॥

(पुष्टिरित्यादि) उपचीयमानपुण्यता पुष्टिरभिधीयते, शुद्धिः पा-पक्षयेण निर्मलता, पाप ज्ञानावरणीयाऽऽदि च सम्यग्ज्ञानाऽऽदिगुणविद्यानहेतुर्घातिकर्मोच्यते । तत्क्रमेण यावती काचिद्-ज्ञातोऽपि निर्मलता सम्भवति सा शुद्धिरुच्यते, अनुवन्त्य सन्तानः ।

(निद्धिरित्यादि) सिद्धिर्नामाऽऽश्रयभेदः, सा च स्वरूपतः की-
दृशी ? न तत्तत्कर्मस्थानावाप्तिरिह तात्त्विकी इत्या तस्य तस्य वि-
वक्षितस्य धर्मस्थानस्याऽर्हि साऽऽद्रव्यमिति सिद्धिरुच्यते । सा
च तात्त्विकी च विशेषण तत्तत्कर्मस्थानावाप्तेरतात्त्विकत्वपरि-
हारार्थम् । न ह्यतात्त्विकी सा सिद्धिर्भवितुर्मद्वति । सा च सिद्धि-
रधिके पुरुषविशेषे सूत्रार्थोक्तप्रत्यवेदन्यस्तज्ज्ञानामार्गं तीर्थ-
कल्पे गुरो व्रिनयाऽऽदिगुणा व्रिनयवैद्यावृत्त्यवहुमानाऽऽदिसम-
न्विता हीने च स्वप्रतिपन्नधर्मस्थानापेक्षया हीनगुणे निर्गुणे वा,

सामान्येनैव प्राणिगणे दयाऽऽदिगुणसारा दयादानव्यसनपनि-
तदु खापहाराऽऽदिगुणप्रधानाधिकहीनगुणग्रहणाद् मध्यमोप-
कारफलवत्यपि सा सिद्धिरित्युक्तं भवति ॥ १० ॥

एव सिद्धिमभिधाय तत्फलज्ञानमेव विनियोगमाह-

सिद्धेश्चोत्तरकार्यं, विनियोगोऽवन्ध्यमेतदेतस्मिन् ।

सत्यव्यसंपत्त्या, सुन्दरमिति तत्पर यावत् ॥ ११ ॥

सिद्धेश्चोत्तरकार्यं विनियोग सिद्धेरुत्तरकालभावि । कार्यं
विनियोगो नामाऽऽशयभेदो विज्ञेय इति सवन्धनीयम् । अवन्ध्य
मफत्र, न कदाचिन्निष्कृष्टमेतद्धर्मस्थानमर्हिमाऽऽदि, एतस्मिन् वि-
नियोगे सति सजानेऽवन्ध्यसंपत्त्याऽविच्छेदसंपत्त्या हेतुचूतया
सुन्दरमेतत्पूर्वोक्तं धर्मस्थानम् । इति गच्छो भिन्नक्रमः । परमित्यने-
न सवन्धनीयो यावत् (तत्परमिति) तद्धर्मस्थान पर प्रकृष्ट
यावत्सपन्नमनेन विनियोगस्याऽनेकजन्मान्तरसन्तानक्रमेण प्र-
कृष्टधर्मस्थानावाप्तिहेतुत्वमावेदयति । इदमत्र हृदयम्- अर्हिमाऽऽ-
दिज्ञकृष्णधर्मस्थानावाप्तौ सत्यां स्वपरयोरुपकारायाऽविच्छेदेन त-
स्यैव धर्मस्थानस्य विनियोगो व्यापारः स्वात्मतुल्यपरफलकर्तृ-
त्वमभिधीयते । एव हि स्वयं सिद्धस्य वस्तुनो विनियोगः सम्य-
ककृतो ज्ञवति । यदि परस्मिन्नपि तत्संपत्त्ये विशेषेण नियोगो
नियोजनमध्यारोपणमिति कृत्वा आशयभेदत्वाच्च विनियोग-
स्याऽवन्ध्यत्वाप्रतिपादनप्रक्रियया स्वरूपोपकारहेतुत्व दर्शयति
सूत्रकारः ॥ ११ ॥

एवमेतान्प्राणिधानाऽऽतीतजिधाय कथञ्चित् क्रियारूपत्वप्राप्ता-
वेवामाशयविशेषत्वसमर्थनायाऽऽह-

आशयभेदा एते, सर्वेऽपि हि तत्त्वतोऽवगन्तव्याः ।

जावोऽयमनेन विना, चेष्टा अव्यक्रिया तुच्छा ॥ १२ ॥

आशयभेदा आशयप्रकारा एते पूर्वोक्ता सर्वेऽपि हि सर्वे एव
कथञ्चित् क्रियारूपत्वेऽपि तदुपलब्धयतया तत्रतः परमार्थेना-
वगन्तव्या विज्ञेयाः परिणामविशेषा एते इति । शुभाऽऽशय प-
ञ्चधा त्रिविधो वेत्युक्तं स किं ज्ञावापरोऽयं भाव एवेत्याशङ्का-
यामिदमाह- (भावोऽयमिति) अयं पञ्चप्रकारोऽप्याशयो जाव
इत्यभिधीयते । अनेन भावेन विना चेष्टा व्यापाररूपा कायवाङ्मा-
न सङ्गता अव्यक्रिया तुच्छा जावविकला क्रिया द्रव्यक्रिया तु-
च्छा असारा स्वफलाऽसाधकत्वेन ॥ १२ ॥

कस्मात्पुनरव्यक्रियायास्तुच्छत्वाऽऽपादनेन भावप्राधान्यमाश्री-
यत इत्याह-

अस्माच्च सानुबन्धा-च्छुद्ध्यन्तोऽवाप्यते हुतं क्रमशः ।

एतदिह धर्मतत्त्व, परमो योगो विमुक्तिरसः ॥ १३ ॥

(अस्माच्चेत्यादि) अस्मात् पूर्वोक्ताज्ञावादाशयपञ्चकरूपात् सानुब-
न्धात् अनुबन्ध सन्तानस्तेन सह वर्तते यो जाव स सानुब-
न्धस्तद्विनाभूत, स चाव्यवच्छिन्नसन्तानस्तस्मादेवविधाज्ञावा-
च्छुद्ध्यन्तः प्रकृष्टं शुद्ध्यन्तोऽवाप्यते प्राप्यते हुतमविलम्बित
प्रभूतकावात्ययविगमेन क्रमशः क्रमेणाऽनुपूर्व्या तस्मिन् ज-
न्मन्यपरस्मिन्वा कर्मकृत्यप्रकारो लभ्यते । ननु चैव एव भावो
धर्मपरमार्थ आर्होऽस्विद्व्यधर्मतत्त्वमित्योरकाया परस्य नि-
र्वचनमाह- एतदिह धर्मतत्त्वम् । अत्र यद्यपि भावस्य प्रस्तुत-
त्वादेनदित्यत्र पुंलिङ्गनायामेव इति निर्देशः प्राप्नोति तथाऽपि
धर्मनैवमित्यस्य पदस्य प्रधानापेक्षया नपुमकनिर्देशोऽर्थ-

स्तु पतद्विह प्रस्तुत भावस्वरूप धर्मतत्त्व नान्यत् परमो योग
इति । अयं भाव - परमो योगो वर्तते, स च कीदृग् ? विमुक्तिरसः
विशिष्टा मुक्तिर्विमुक्तिस्तद्विषयो रसः । प्रीतिविशेषो यस्मिन्
योगे स विमुक्तिरसः, विमुक्तौ रसोऽस्येति वा गमकत्वात् स-
मासः । अथवा- पृथगेव पदान्तरं न विशेषेण, तेनास्य भावो वि-
मुक्तौ रसः । प्रीतिविशेषो विमुक्तिरस उच्यते । एतदुक्तं भवति-
भाव एव धर्मतत्त्व भाव एव च परमो योगो जाव एव च वि-
मुक्तिरस इति ॥ १३ ॥

ननु च ज्ञावाच्छुद्ध्यन्तोऽवाप्यते इत्युक्तं, शुद्धिश्च पापक्षयेण
प्रागुक्ता कथं पुनः पापमतीतेऽनादौ काक्षे यद् नूयो नूय आ-
सेवितं तथ्यक्त्वा ज्ञावमेवाभिलषति न पुनः पापं बहु मन्यते
इत्याह-

अमृतरसाऽऽस्वादङ्गः, कुभक्तरसलालितोऽपि बहुकालम् ।

त्यक्त्वा तत्क्षणमेनं, वाञ्छत्युच्चैरमृतमेव ॥ १४ ॥

(अमृतेत्यादि) अमृतरसस्याऽऽस्वादस्तं जानातीत्यमृतरसाऽऽ-
स्वादङ्गः कुभक्तरसलालितोऽपि कुञ्जकानां कदशनानां यो रस-
स्तेन लालितोऽप्यभिरमितोऽपि पुरुषो बहुकालं प्रभूतकालं नैर-
न्त्येवृत्त्याऽत एव " कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे " ॥ २ । ३ । ५ ॥
इति द्वितीया । त्यक्त्वा परित्यज्य तत्क्षणं तस्मिन्नेव क्षणे, ही-
घ्रमेन कुभक्तरसममृतरसज्ञत्वेन वाञ्छत्युच्चैरमृतमेव सु-
रभोज्यममृतमभिधीयते । तद्वि सर्वरससपन्नत्वात् स्पृहणीयम-
तितरां भवति ॥ १४ ॥

एव त्वपूर्वकरणात्, सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जीवः ।

चिरकावाऽऽसेवितमपि, न जातु बहु मन्यते पापम् ॥ १५ ॥

(एव त्वित्यादि) एव त्वपूर्वकरणात् । एवमेवापूर्वकरणाद्-
पूर्वपरिणामात् सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जीवः सम्यक्त्वामृतर-
समनुभवद्वारेण जानातीति तज्ज्ञ उच्यते । चिरकावाऽऽसेवित-
मपि प्रभूतकावाभ्यस्तमिति न जातुचित् न कदाचित् बहु मन्यते
वहुमानविषयीकरोति पापं मिथ्यादर्शनमोहनीयं तत्कार्यं वा
प्रवचनोपघाताऽऽदि । इह च कुञ्जरसकलं पापमिथ्यात्वाऽऽदि ।
अमृतरसाऽऽस्वादकलं भावः सम्यक्त्वाऽऽदिरवसेय इति ॥ १५ ॥

सम्यक्त्वामृतरसज्ञो जीवः पापं न बहु मन्यते इत्युक्तम् ।
तत्र सम्यग्गृह्येति विरतेरज्ञावात् पापं कुर्वन् दृश्यत एवे-
त्याशङ्क्याऽऽह-

यद्यपि कर्मनियोगात्, करोति तत्तदपि ज्ञावशून्यमज्ञम् ।

अत एव धर्मयोगात्, क्षिप्रं तत्सिद्धिमाप्नोति ॥ १६ ॥

यद्यपि कथञ्चित् कर्मनियोगात् कर्मव्यापारात् करोति वि-
दधाति तत् पापं तज्ज्ञावशून्यमज्ञं तदपि क्रियमाणं पापं भाव-
शून्यमिह पापवृत्तिहेतुभावं क्षिप्रं ध्येयसाधकत्वेन शून्यमज्ञम-
त्यर्थं सम्यग्गृह्येति पापं कुर्वानोऽपि न भावतो बहु मन्यते । य-
थेदमेव साधिवति । अत एव पापाऽवहुमानद्वारेण । धर्मयोगाद्-
धर्मोत्साहाद्धर्मसवन्वाद्वा क्षिप्रमचिरेण तत्सिद्धिमाप्नोति ध-
र्मनिष्पत्तिमवाप्नोति ॥ १६ ॥ पौ० ३ वि० ० ।

(११) अस्य स्वद्वङ्गणमिदं धर्मस्येत्युक्तं प्राक् तत्रास्यैव ध-
र्मतत्त्वस्य विस्तरेण लिङ्गान्याह-

सिद्धस्य चास्य सम्यग्, लिङ्गान्येतानि धर्मतत्त्वस्य ।

विहितानि तत्त्वविद्धिः, सुखावबोधाय भव्यानाम् ॥ १७ ॥

निवृत्तस्य च निष्पन्नस्य चास्य प्रत्यक्षीकृतस्य सम्यगवैपरी-
त्येन प्रशस्तानि वा लिङ्गानि लक्षणान्येतानि वक्ष्यमाणानि
धर्मतत्त्वस्य धर्मस्वरूपस्य विहितानि शास्त्रेऽभिहितानि तत्त्व-
विहितः परमार्थवेदितुं सुखावबोधाय सुखपरिज्ञानाय येन
तानि सुखेनैव वृद्ध्यन्ते ज्ञेयानां योग्यानाम् ॥ १ ॥

तान्येव लिङ्गानि स्वरूपतो ग्रन्थकार पठति-

औदार्यं दाक्षिण्यं, पापजुगुप्साऽथ निर्मलो बोधः ।

द्विङ्गानि धर्ममिद्रेः, प्रायेण जनप्रियत्वं च ॥ २ ॥

उदारस्य भाव औदार्यं वक्ष्यमाणलक्षणं, दक्षिणोऽनुकूलस्त-
द्भावो दाक्षिण्यं निर्देष्टव्यमाणस्वरूपं, पापजुगुप्सा पापपरिहा-
र । अथ निर्मलो बोधोऽभिधास्यमानस्वरूपं, लिङ्गानि चि-
ह्नानि धर्ममिद्रेऽधर्मनिष्पत्तेः प्रायेण बाहुल्येन जनप्रियत्वं च
लोकप्रियत्वं च ॥ २ ॥

साम्प्रतमौदार्यलक्षणमाह-

औदार्यं कार्पण्य-त्यागाद्विज्ञेयमाशयमहस्वम् ।

गुरुदीनाऽऽदिष्वौचित्यवृत्तिं कार्यं तदत्यन्तम् ॥ ३ ॥

औदार्यं नाम धर्मतत्त्वलिङ्गं, कार्पण्यत्यागात् रूपणभावपरि-
त्यागादनुकूलवृत्त्या विज्ञेयमाशयमहस्वमाशयस्याध्यवसायस्य
महत्त्वं विपुलत्वम् । तदेव विशिष्यते-गुरुदीनाऽऽदिष्वौचित्य-
वृत्तिं गुरु गौरवाद्देपु तदधिकारे । यथोक्तम्-“माता पिता क-
लाऽऽचार्यं, एतेषा ज्ञानयस्तथा । वृद्धा धर्मोपदेष्टारो, गुरुवर्ग-
सना मत ॥ १ ॥” दीनाऽऽदिषु चानाधारेषु यदैचित्यवृत्ति औ-
चित्येन वृत्तिरस्मिन्नौदार्यं आशयमहस्वे वा तदैचित्यवृत्ति,
कार्यं कार्यविषये तदैदार्यमाशयमहस्व वा अत्यन्तमनिशयेन
औचित्यवृत्तिकारि वा, एतद् गुणादिषु ॥ ३ ॥ पौ० ४ वि० ।
(दाक्षिण्यम् [४] इत्यादिना दाक्षिण्यलक्षणं ‘दक्षिण्य’ शब्दे
१४४ पृष्ठेऽत्रैव भागे गतम्) (पापजुगुप्सा [५] इत्यादिना
पापजुगुप्सालक्षणं ‘पापजुगुप्सा’ शब्दे वक्ष्यते) (निर्मल [६]
इत्यादिना निर्मलबोधलक्षणं ‘निर्मलबोधवत्’ शब्दोऽस्मिन्नेव
भागे २०८४ पृष्ठे गतम्) (युक्तम् [७] इत्यादिना जनप्रियत्व-
लक्षणं ‘जनप्रियत्वं’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागे १३८८ पृष्ठे समुक्तम्)

एवं धर्मतत्त्वलिङ्गान्यौदार्याऽऽदीनि विविमुखेन प्रतिपाद्य
धर्मतत्त्वव्यवस्थिताना पुनः व्यतिरेकमुखेन विषयतृष्णाऽऽदी-
ना स्वरूपं प्रतिपादयिषुर्दृष्टान्तपूर्वकं विकाराभावमाविर्भा-
वयितुमाह-

आरोग्यं मति यद्-व्याधिविकारा ज्वन्ति नो पुंसाम् ।

तद्दुर्म्मार्गाऽऽरोग्ये, पापविकारा अपि ज्ञेयाः ॥ ८ ॥

(आरोग्ये इत्यादि) आरोग्ये रागाज्वाले सति जायमाने य-
द्वदिति यथा व्याधिविकारा रोगविकारा भवन्ति नो पुंसामारो-
ग्यवतां नद्वदिति । तथा धर्माऽऽरोग्ये धर्मरूपमारोग्यं ताम्रम्
सति पापविकारा अपि वक्ष्यमाणा न ज्वन्तीनि विज्ञेयाः । ८ ।

पापविकारा ये न भवन्ति तान् विशेषतो निर्दिशति-

तन्नास्य विषयतृष्णा, प्रजवत्युच्चैर्न दृष्टिमोहः ।

अरुचिर्न धर्मपथ्ये, न च पापा क्रोधकण्टूतिः ॥ ९ ॥

तदेवं स्थिते धर्मतत्त्वयुक्तस्य नास्य पुरुषस्य विषयतृष्णा व-
क्ष्यमाणलक्षणा प्रभवति जायते उच्चैरत्यर्थं न दृष्टिमोहो व-
क्ष्यमाणलक्षणा एव अरुचिरित्यापामात्रो न धर्मपथ्ये न धर्म-

पथ्यविषये, न च पापा स्वरूपेण पापहेतुर्वा क्रोधकण्टूतिः
क्रोध एव कण्टूतिः, कण्टूशब्दः कण्टूद्विषु पठ्यते, तस्य
किञ्चन्तस्य रूपमेतत् ॥ ९ ॥ पौ० ४ वि० । (विषयतृष्णालक्षणं
‘विषयतृष्णा’ शब्दे वक्ष्यते) (दृष्टिमोहश्च ‘दृष्टिमोह’
शब्दोऽस्मिन्नेव भागे २४१७ पृष्ठे गतः)

एवं दृष्टिमोहमभिधाय तदन्तरं

धर्मपथ्यविषयाया अरुचैर्लिङ्गमाह-

धर्मश्रवणेऽवज्ञा, तत्त्वरसाऽऽस्वादविमुखता चैव ।

धार्मिकमत्वाऽऽमक्ति-श्च धर्मपथ्येऽरुचिर्लिङ्गम् ॥ १० ॥

(धर्मत्यादि) धर्मस्य श्रवणमविपरीतार्थमाकर्ण्य तत्राऽव-
ज्ञाऽनादरस्तथैव परमार्थं रस आसक्तिहेतुः तस्याऽऽस्वादस्त-
स्मिन् विमुखता वैमुख्यं तत्त्वरसाऽऽस्वादविमुखता चैव, धा-
र्मिका ये सत्त्वास्तैरसक्तिरसंयोगोऽसंपर्को धार्मिकसत्त्वास्त-
क्तिश्च । धर्मपथ्ये धर्मः पथ्यमिव तस्मिन्नरुचैर्लिङ्गमिति
प्रत्येकमभिसम्बन्धः करणीयः ॥ १० ॥

न च पापा क्रोधकण्टूतिरित्युक्तं तस्याश्चिह्नमाह-

सत्येतरदोषश्रुति-भावादन्तर्बहिश्च यत् स्फुरणम् ।

अविचार्यं कार्यतत्त्वं, तच्चिह्नं क्रोधकण्टूतेः ॥ ११ ॥

(सत्येत्यादि) सत्यदोषश्रुतिज्ञावादसत्यदोषश्रुतिभावाच्चान्त-
र्बहिश्चाज्यन्तरपरिणाममाश्रित्यान्तर्बहिर्गताऽप्रमत्तताऽऽद्याका-
रद्वारेण बहिश्च यत् स्फुरणं वा वृद्धिश्चलनं वा अविचार्य-
नालोच्य कार्यतत्त्वं कार्यपरमार्थं तच्चिह्नं लक्षणं क्रोधकण्टूतेः
क्रोधकण्टू ॥ ११ ॥

एवमेतं विषयतृष्णाऽऽदयो व्यतिरेकमुखेनोक्तास्तदभावमुपद-
शयन् मैत्र्यादिगुणसम्भवमाह-

एते पापविकाराः, न प्रजवन्त्यस्य धीमतः सततम् ।

धर्माभूतप्रभावा-द्भवन्ति मैत्र्यादयश्च गुणाः ॥ १२ ॥

(एते इत्यादि) एते पापविकाराः पूर्वोक्ता न प्रभवन्ति न जा-
यन्तेऽस्य पुरुषस्य धीमतो बुद्धिमता सततमनवरत धर्माभू-
तप्रभावाद्धर्म एवामृतं धर्माभूतं तत्प्रभावाद्भवन्ति सपद्यन्ते
मैत्र्यादयश्च गुणा वक्ष्यमाणस्वरूपाः ॥ १२ ॥

मैत्र्यादीनामेव लक्षणमाह-

पण्डितचिन्ता मैत्री, परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ।

परसुखतुष्टिर्मुदिता, परदोषोपेक्षाऽमुपेक्षा ॥ १३ ॥

(परेत्यादि) परेषा प्राणिनां हितचिन्ता हितचिन्तनं मैत्री,
ज्ञेयैत सर्वत्र वाक्यशेषः । परेषां दुःखं तद्विनाशिनी तथा क-
रुणा कृपा, परेषा सुखं तेन तस्मिन् वा तुष्टिः परितोषोऽप्रीति-
परिहारो मुदिता, परेषां दोषा अविनयाऽऽदयः प्रातर्कृतमश-
क्यास्तेषामुपेक्षामवधारणमुपेक्षा, सभवत्प्रतीकारेषु तु दापेषु
नोपेक्षा विधेया ॥ १३ ॥

एवं मैत्र्यादिगुणान् भावनारूपानभिधाय धर्मतत्त्वलक्षणोपसं-
हारं त्रिकीर्पराह-

एतज्जिनप्रणीतं, त्रिङ्गं खलु धर्मसिद्धिमज्जन्तोः ।

गुण्याऽऽदिमिच्छिमिच्छेः, सिद्धं मच्छेत्तुभावेन ॥ १४ ॥

(एतदित्यादि) एतत् पूर्वोक्तं सर्वमेवौदार्याऽऽदिविधिप्रतिषेध-
विषयं जिनप्रणीतं निनाकेलिङ्गं लक्षणं, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारः,
धर्मासिद्धिमन्त धर्मनिष्पत्तिमज्जन्तो प्राणिनः, गुण्याऽऽदिमिच्छि-
सिद्धेः गुण्यऽऽद्युपायनिष्पत्तेः, सिद्धं प्रतिष्ठितं, सच्छेत्तुभावेन सत्ता-

रणत्वेनावन्ध्यहेतुत्वेनेति यावत् । पुण्योपायाश्चत्वार । यथोक्त-
म्-“ दया भूतेषु वैराग्य, विधिदान यथोचितम् । त्रिशुक्का
शीलवृत्तिश्च । पुण्योपायाः प्रकीर्त्तिताः ॥ १ ॥ ” आदिग्रहणात्
ज्ञानयोगपरिग्रहः, ज्ञानयोगोपायपरिनिष्पत्तेश्च सद्धेतुत्वेन नि-
श्चयेनल्लिङ्गमिति । १६। पौ० ४ विव० ।

(१२) धर्मद्रुममूलप्रतिपादनपरां गाथामाह-

जीवदय सच्चयण, परधनपग्विज्जण सुमीञ्ज च ।

खंती पंचिंदियनि-गद्धो य धम्मस्म मूलाऽ ॥ १ ॥

जीवाश्चेतनाऽऽदिक्लिङ्ग्यद्वा एकेन्द्रियाऽऽदयः, तेषां दया रक्त
ण जीवदयेति । च्छ्व-व प्राकृतप्रभवम् । धर्ममूलं जवतीति सर्वत्र
क्रियाऽऽवधारणं कार्यम् । सत्यं यथार्थं वचनं सत्यवचनं, तदपि परे
आत्मव्यतिरिक्ता जनास्तेषां धनं विस्रं परधनं तस्य परि-
समन्ताद्वर्जनं परिहरणं परधनपरिवर्जनं, सुष्ठु शोभनं शीलं
सदाचारश्चतुर्थधनं वा सुशीलं, भावप्रधानत्वाद्गर्ह्यस्य । स-
दाचारत्वं चतुर्थधनं कलङ्कता चेत्यर्थः । क्लान्तिं कषायोप-
शमः, पञ्चेति पञ्चसंस्थानीन्द्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुः श्रो-
त्राऽऽद्यानि, तेषां निग्रहः, सविषयग्रहणत्यजतावाप रागद्वेषाक-
रणं दयाद्युद्बुधं धर्ममूलं भवति । यद्वा- तानि सर्वाण्यपि धर्म-
लक्षणवृक्षस्य मूलानीव मूलानि । अयमत्र भावार्थः - चकारस्यै-
वकारार्थस्येह सन्ध्यादेतानि च प्रत्येकं समुद्दिनानि धर्म-
महाद्रुमस्य नरसुराशिवसौख्यकुसुमफलप्रदस्य मूलानि, न तु
पुनः परपरिकल्पितयागपञ्चाङ्गितप शून्यारण्यनिवासकृतकारि-
सङ्गमक्ताऽऽदिदानप्रभृतानि तेषां जीवघातनिष्पाद्यत्वेनाधर्मरू-
पत्वादिति गाथार्थः । दर्श० २ तत्र । ‘ भङ्ग्यामङ्ग्यविवेकाश्च, ग-
म्यागम्यविवेकत । तपोदयाविशेषाश्च, स धर्मो व्यवतिष्ठते ॥ १ ॥ ’
द्वा० ७ द्वा० । धर्मावलम्बनानि-“ धम्म ए चरमाणस्स पच निस्सा-
राणा पसुत्ता । त जहा-उक्काया गणो राया गाहावई सरीर । ”
(अस्य व्याख्या ‘ निस्सारण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २१४८ पृष्ठ द्रष्ट-
व्या) “ दोहिं ठाणेहिं आया केवलपसुत्त धम्म लभेज्ज सवणया-
ए । ” स्या० २ गा० ४ उ० । (विशेषः ‘ खश्रोवसमिय शब्दे तृतीय-
भागे ६९० पृष्ठ गत) (आरम्भपरिग्रहाभ्यां विरताऽऽवर-
तस्य धर्मलामात्राभौ ‘ आरम्भ ’ शब्दे द्वितीयभाग ३७१ पृष्ठ
द्रष्टव्यौ)

(१३) धर्मानधिकारिण आह-

सुत्तेण चोडओ जो, अप्प उदिसिअ त ण पमिज्जे ।

सो तत्तवायवज्जो, न होड धम्मम्मि अहिगारं । ॥ ए ॥

सूत्रेण चोदित इदमित्युक्तमेव यं सत्त्वं अन्य प्राणिनमु-
द्दिह्याऽऽप्तमुत्पद्यमुदाहरणतया तत्र प्रतिपद्यते सौत्रमुक्तं, स ए-
व भूतस्तत्त्ववादाह्य परलोकमङ्गीकृत्य परमार्थवादवाह्यो न भ-
वति धर्मं सकलपुरुषार्थहेतावधिकारी, सम्यग्बोधकाज्ञावा-
दिति गाथार्थः । प० व० ४ द्वार । अथ कलिकालिमा-
मलिनान्तराऽऽत्मानं सन्तः, सन्तोऽपि किमेवविधश्रावकश्रमण-
गुणगणं श्रोतुं श्रद्धां कर्तुं वा शक्नुवन्ति न सर्वेऽपीत्याह-
(रयणस्थिणा वात्यादि) अथवा-किमिदयुगीनमानवा सर्वे
थेकान्ततो निराकाङ्क्षातामवस्येत्यभूतगुणगणमदातुं दातुं
समर्था भवन्ति । दर्श० ३ तत्र ।

(१४) अथ सद्धर्मग्रहणयोग्यतामाह-

संविग्गस्तच्छ्रुतेरेव, ज्ञानतत्त्वो नरोऽनघः ।

दृढं स्वशक्त्या जातेच्छः, संग्रहेऽस्य प्रवर्तते ॥ २० ॥

एवमुक्तनीत्या (तच्छ्रुते) तस्या धर्मदेशनाया श्रुते श्र-
णाश्रय श्रोता पुमान् अनघो वशावृत्ततत्त्वप्रतिपत्तिवाधकाम-
श्यात्वमालिङ्ग्य सन्नत एव ज्ञातस्त्वं करकमलतलाऽऽकलित-
निस्तलास्थुनामलमुकाफलवच्छास्त्रत्राचनघनेनाऽऽहोकिर्लक-
लजीवाऽऽदिवस्तुवाटः, तथा- (सावग्न) सवगमुक्तलक्षणं प्रा-
प्तं सन् जातेच्छा द्वाव्याचकीर्षापाणामोऽर्थार्थमे (दृढम्)
अतिसुद्धमाऽऽज्ञापूर्वं यथा स्यात्तथा स्वशक्त्या स्वसामर्थ्येन
हेतुभूतेन अस्य धर्मस्य संग्रहे सम्यग् वक्ष्यमाणयोगवन्द-
नाऽऽदिशुद्धिरूपविधिपूर्वं ग्रहे प्रतिपत्तौ (प्रवर्तते) प्रवृत्तिमा-
धत्ते । अदृढमयथाशक्ति च धर्मग्रहणप्रवृत्तौ भङ्गसमवेन प्रत्यु-
तानर्थसम्भव इति दृढस्वशक्त्योग्रहणं कृत्वाति विशेषगृहि-
धर्मग्रहणयोग्यताप्रतिपादिता भवति शास्त्रान्तरे चैकविंश-
त्या गुणैर्धर्मग्रहणाहो भवतीति प्रतिपादितम् । ध० १ अधि० ।
(ते च गुणा ‘ धम्मरयण ’ शब्दे वक्ष्यन्ते)

(१५) धर्माधिकारिण -

जे पुव्वुट्ठाई एणं पच्छा णिवाती, जे पुव्वुट्ठाई पच्छा
णिवाती, जे णो पुव्वुट्ठाई एणं पच्छा णिवाती, सेऽवि-
तारिमि ए मिया, जे परिणाय लोगमस्से सयंति ॥ १५२ ॥

य कश्चिद्विदितससारस्वजावतया धर्मचरैकप्रवणमना
पूर्वं प्रव्रज्यावसरे सयमानुष्ठानेनोत्थातुं शीलमस्येति पूर्वोत्थायी,
पश्चाच्च श्रद्धामवेगनया विशेषणं वर्त्तमानपारणामो नो निपा-
ती, न गतेतु शीलमस्येति विगृह्य णिनि । निपतनं वा निपातः,
सोऽस्यास्तीति निपाती, मिहतया निष्क्रान्तः सिंहनया विहारी
च गणधराऽऽदिवन्प्रथमो भङ्गः । द्वितीयभङ्गसूत्रेणैव दर्शयन्ना-
ह-पूर्वमुत्थातुं शीलमस्येति पूर्वोत्थायी, पुनर्विचित्रत्वात्क-
र्मपरिणतेस्तथाविधमभितव्यतानियोगात्पश्चाज्जिपाती स्यात्,
नन्दिषेणवत् । कश्चिद्दशननोऽपि गोष्ठामाहलवर्दिन । तृतीय-
भङ्गस्य चाभावादनुत्पादान, स चायम- (जे एणं पुव्वुट्ठायात्या-
दि) नो पूर्वोत्थायी पश्चाज्जिपातीति । तथा ह्युत्थाने सति नि-
पातोऽनिपातो वा चिन्त्यते, सति धर्मिणि धर्मचिन्ता, तदु-
त्थानप्रतिषेधे च दूरोत्मादितैव निपातचिन्तेति । चतुर्थभङ्ग-
दर्शयन्नाह या हि नो पूर्वोत्थायी न च पश्चाज्जिपाती सोऽवि-
रत एव गृहस्थः सङ्गोत्थायी भवति, सम्यग्विरतेरभावाच्चापि
पश्चाज्जिपाती, उत्थानाविनाज्ञावित्वाज्जिपातस्य, शाक्याऽऽदयो वा
चतुर्थभङ्गपतिता द्रष्टव्याः, तेषामप्युभयामङ्गावादिता । ननु च
गृहस्था एव चतुर्थभङ्गपतिता युक्ता वक्तुं, तथाहि-तेषां साव-
द्ययोगानुष्ठानेनानुत्थानतया प्रतिक्रामन्द्वाऽऽरोपानावाज्जिपाता-
भावः, शाक्याऽऽदिरपि चतुर्थभङ्गपतिता इत्यत आह- (सेऽवि-
इत्यादि) साऽपि शाक्याऽऽदिगणं पञ्चमहाव्रतभाराऽऽरोपणाभा-
वेन सावद्ययोगानुष्ठानतया नो पूर्वोत्थायी, निपातस्य च तत्-
पूर्वकत्वाच्चो पश्चाज्जिपातीत्यनस्तादृश एव गृहस्थतुल्य एव स्या-
त्, आश्रयद्वागणामुभयेपामप्यसङ्गतत्वात्, उदायनृपमारकव-
त् । अन्येऽपि ये सावद्यानुष्ठायिनस्तेऽपि तादृशा एवेति दर्-
शयन्नाह- (जे परिणाय इत्यादि) येऽपि स्वसूत्र्या पार्श्वस्या-
ऽऽदयो द्विविधयाऽपि परिज्ञया लाक परिणाय पुनः पचनपाद्य-
नाऽऽद्यर्थं तमेव लोकमन्वाश्रता अन्येयन्ति वा तेऽपि गृहस्थ-
तुल्या एव जवयु ॥ १५२ ॥

स्वमनीपिकापरिहारार्थमाह-

एय णियाय मुणिणा पवेदितं, इह आणाकंखी पंडिते
अणिदे, पुव्वावररायं जयमाणे, मया मीलं संपेडाए सुणि-
या भवे अकामे अऊजे, एमेण चेव जुज्जाहि, किं ते जु-
ऊणे वज्जओ ? ॥ १५३ ॥

(एय इत्यादि) एतद् यदुत्थाननिपाताऽऽदिकं प्रागुपन्यस्त तत्के
वलङ्गानावलोकनेन (णियायं चि) ज्ञात्वा मुनिना तीर्थकृता प्र-
वेदिन कथितम् । इदं चान्यत्प्रवेदिनामित्याह- (इह इत्यादि) इहा-
स्मिन्मौनीन्द्रे प्रवचने व्यवस्थितं सन् आह्वा तीर्थकृतोपदेशमाका-
ङ्क्षितुं शीलमस्येत्याकाङ्क्षी आगमानुसारप्रवृत्तिकं कश्चैव भू-
त ?-परिमृतः सदसद्विवेकज्ञाऽस्निहः स्नेहरहितो रागद्वेषविप्र-
मुक्तोऽद्विगं गुरुनिर्देशवर्त्ता यत्नवान् स्यादित्येतदाह- (पु-
व्वावर इत्यादि) पूर्वरात्रं रात्रे प्रथमो यामोऽपररात्र
रात्रे. पाश्चात्य एतद्यामद्वयमपि यतमान. सदाचारमाचरेत्,
मध्यवर्त्तियामद्वयमपि यथोक्तविधिना स्वपन् वैरात्रादिकं वि-
धान्, रात्रियतनाप्रतिपादनेन चाह्वयपि प्रतिपादितैव भवति,
आद्यन्तर्ग्रहणे मध्यग्रहणस्यावश्यजावित्वात् । किञ्च- (सया
शील इत्यादि) सदा सर्वकालं ' शीलम् ' अष्टादशमे-
दमहस्रमहस्रय, मयम वा । यदि वा चतुर्था शीलम्-महाव्रत-
ममाधानं तिष्ठो गुप्तय पञ्चेन्द्रियदमः कपायनिग्रहश्चेत्ये-
तच्छीलं संप्रेक्ष्य मोक्षाङ्गनयाऽनुपालयेत् नाकिनिमेषमात्रमपि
काञ्च प्रमादवशतो नृयात् । कश्च शीलसंप्रेक्षणं स्यादित्याह-
यो हि भूत्वा शीलसंप्रेक्षणफलं नि शीलनिम्रंतानां च नरकाऽऽ-
दिपातावेपाकमाकर्ण्योऽऽगमात्, ' भवेत् ' स्याद् अकाम
इच्छामदनकामरहित इति । तथा नास्य भ्रम्हा माया लोभे-
च्छा विद्यत इत्यनम्, कामभ्रम्हाप्रतिषेधाच्च मोदनीयो-
दय प्रतिषिद्ध, नत्प्रतिषेधाच्च शीलवान् स्यादिति, एत-
दुक्तं जयति-धर्मे श्रुत्वा न्याद् अकामोऽभ्रम्हाश्चेत्यनेन चोक्तं
रगुणा गृहीता उपग्रहणार्थं वाच्यं मूलगुणा अपि गृहीताः,
तत न्याद् अहिंसकः सत्यवादीत्याद्यपि दृष्टव्यम् । ननु चान्य
जीवाच्छरीरात्मन्येव जावनायुक्तस्यानिगृहीतयत्नवर्त्यस्य परा-
क्रममाणस्याऽष्टादशशीलाङ्गसहस्रधारिणाऽपि मे यथोपदेश प्र-
वृत्तमानस्यापि नाशेषकर्ममन्त्रापगमोऽद्यापि भवतीत्यतस्त-
थाभूतमन्त्रधारणकारणमाचक्ष्व, येनाहमाश्ववाशपमलकल-
ङ्करहितः स्याम, अहं च भद्रपदेशादपि सिहेनापि सह युद्धे,
न मे कर्मकृपार्यं प्रवृत्तस्य किञ्चिदशक्यमस्तीत्यत्रोत्तरं
सूत्रगैवाऽऽह- (एमेण चेव इत्यादि) अनेनेवोऽारिकेण शरीरे-
णोद्भिन्नोऽन्धियाऽऽत्मकेन विषयसुखपिपासुना स्वैरिणा सार्द्धं
गुध्यस्व, इदमेव समागन्तारणतो वशीकुरु, किमपरेण वा-
ह्यतस्ते युजेन ? अन्तरारिपदूर्गकर्मरिपुजवाद्या सर्वं सेत्स्यति
जवनो, नानोऽपर दुष्करमस्तीति ॥ १५३ ॥

किं त्वियमेव मानसो अगाधससारार्णवे पर्यटनो भवकोटि-
सहस्रवपि दुष्प्रापेति दशयितुमाह-

जुष्कारिहं खलु दुद्धं जटित्यकुसलोहिं परिष्ठाविवेगे
जासिते, चुने हुवाळे गव्धानिसु रज्ज्ति, अस्सिं चयं पवु-
च्चति, रूवंभि वा छणति वा, से ह्नु एगे मंविद्धपहे मुणी,
अण्णहा लोगमुवेहमाणे, इय कम्म परिष्ठाय सव्वसो से ण
हिंसि, मंजपती णो पगव्वणी, उवेहमाणो पत्तेयं सायं,

वष्णापनी णारमे कंचणं सव्वझोणं एगप्पमुहे विदिसप-
तिस्से णिव्विष्णचारी अरणं पयासु ॥ १५४ ॥

(जुष्कारिह इत्यादि) एतदौदारिकं शरीरं भावयुद्धार्हं,
खलुरवधारणे । स च निग्रहकर्मो, दुर्लभमेव दुष्प्रापमेव, उक्तं
च- "ननु पुनरिदमतिदुर्लभं-मगाधससारजलधिविप्रमृष्टम् । मा-
नुष्य सद्योतक-तर्कितताविलसितप्रतिमम् " ॥ १ । इत्यादि ।
पाठान्तरं वा- "जुष्कारियं च दुद्धं" तत्रानार्थं संग्रामयुद्ध, परी-
षदाऽऽदिरिपुयुद्धं त्वार्यं, तद् दुर्लभमेव तेन गुध्यस्व, ततो भवतो-
ऽशेषकर्मसंयतकृणो मोक्षोऽग्निरादेव भावीति ज्ञावार्थं । तच्च
ज्ञावयुद्धार्हं शरीरं ब्रह्मा कश्चित्तेनैव भवेनाशेषकर्मकृत्य विप्र-
त्ते, मरुदेवीस्वामिनीव, कश्चित् सप्तभिरष्टभिर्वा जवैर्भरतवत्, क-
श्चिद्वपार्द्धं पुण्ड्रपरावर्त्तनं, अपरो न सेत्स्यत्येव, किमिदमेव यत्
आह- (जहाकुसलोहिं इत्यादि) यथा येन प्रकारेणात्रास्मिन्
ससारे कुशलैस्तीर्थकृद्भिः परिज्ञा विवेकं, परिज्ञानविशिष्टता,
कस्यचित्कोऽप्यध्यवसायं ससारवैचित्र्यहेतुर्भाषितं प्रज्ञापितं
स च मतिमता नथैवान्युपगन्तव्यं इति । तदेव परिज्ञाननानात्व
दर्शयन्नाह- (चुण इत्यादि) लब्ध्वाऽपि दुर्लभं मनुजत्वं
प्राप्य च मोक्षकगमनहेतुं धर्मे पुनरपि कर्मोदयात् तस्मात्
च्युतो वाऽत्रः अङ्गं गर्जाऽऽदिषु रज्यते, गर्भं आदिर्पैर्वा कुमार-
यौवनवस्थाविशेषाणां ते गर्माऽऽदयः, तेष्वेव गार्ह्यमुपयाति, य-
थैजि सार्द्धं मम वियोगो मा नृत् इत्येतदध्यवसायी भवति ।
यदि वा-धर्मात् च्युतस्तत्करोति येन गर्जादिषु यातनास्थानेषु
सङ्गमुपयाति । " रिज्जइत्ति " वा क्वचित्पाठः, रीयते गच्छती-
त्यर्थः । स्यात्-क्वोक्तमिदम् ? यत्प्राग् व्यावर्णितमित्याह-
(अस्सिं चयं पवुच्चइ रूवसि वा छणसि वा से ह्नु एगे सं-
विद्धपहे मुणी, अण्णहा लोगमुवेहमाणे, इय कम्म परिष्ठाय स-
व्वसो से ण हिंसति सजमतो णो पगव्वइ) अस्मि-
न्नित्यार्हते प्रवचने एतत्पूर्वोक्तं प्रकर्षेणोच्यते प्रोच्यते । एतच्च
वक्ष्यमाणमंत्रैवोच्यते इति दर्शयन्नाह-रूपे चकुरिन्धियविषये
अध्युपपन्नो, वाशब्दादन्यत्र वा स्पर्शरसाऽऽदीं क्षणे प्रवर्तते,
' क्षणु' हिंसाया, कृणान कृणो हिंसा, तस्या प्रवर्तते, वाशब्दादन्यत्र
चानृतस्तेयाऽऽदाविति, रूपप्रधानत्वाद्विषयाणां रूपित्वाच्च रू-
पोपादानम्, आश्रवद्वाराणां च हिंसाप्रधानत्वाच्चदादित्वाच्च
तदुपादानमिति । वालो रूपाऽऽदिविषयानिमित्तं धर्माश्च्युतं सन्
गर्माऽऽदिषु रज्यते, अत्राऽऽहंते मार्गे इदमुच्यते, यस्तु पुनर्गर्मा-
ऽऽदिगमनहेतुं ज्ञात्वा विषयसङ्गं धर्मादच्युतो हिंसायाश्रव-
द्वारेभ्यो निवर्त्तते स किमूतः स्यादित्याह- स जितेन्द्रियो,
हुरवधारणे, स एवैकं अद्वितीयो मुनिर्जगत्प्रथमन्ता सविरूपथः
सम्यग्विबुद्धस्तमित क्षुण्णं पन्था मोक्षमार्गं ज्ञानदर्शनचारि-
त्राऽऽदयो येन स तथा । (सविद्धजणं चि) वा पाठः । सविरूपज्यो
दृष्टमय इत्यर्थः, यो ह्याश्रवद्वारेभ्यो हिंसादिभ्यो निवृत्तः स
एव मुनिः कुण्डमोक्षमार्गः इति ज्ञावार्थः । किञ्च-अन्येन प्रकारे-
णान्यथा विषयकपायाभिच्युतं हिंसाऽऽदिकर्मसु प्रवृत्तं क्षोकम-
गृहस्य क्षोकं वा पाखण्डिद्वोक्तं वा, पचनपाचनौद्देशिकसंविद्धाऽऽ-
हाराऽऽदिप्रवृत्तमुपेक्ष्यमाणोऽन्यथा वाऽऽत्मानं निवृत्ताशुजव्यापा-
रमुपेक्ष्यमाणः सविरूपयो मुनिः स्यादिति । लोकं चान्यथोत्प्रे-
क्ष्य किं कुर्यादित्याह-इति पूर्वोक्तहेतुभिर्यद्वचं कर्म त-
दुपादानं च सर्वं परिज्ञाय रूपगच्छया प्रत्याख्यानपरिज्ञा-
यापि सर्वतः परिहरेत् । कथं परिहरतीत्याह- (से ण हिंस-

ति) स कर्मपरिहर्ता कायवाङ्मनोभिर्न हिनस्ति जन्तून्, न घातयत्यपरैर्नप्यनुमन्यते । किञ्च-पापोपादानप्रवृत्तमात्मानं सयमयति, सप्तदशप्रकारं वा सयमं करोति सयमयति, आचार-किंवचनं वैतत्-सयमं इवाऽऽचरति सयमयति । किं च-(नो पगब्जइ) ' गटेभ ' धाष्ट्ये, असयमकर्मसु प्रवृत्तः सन् न-प्रगल्भत्वमायाति, रहस्यप्यकार्यप्रवृत्तो जिहेति न धृष्टना-मवलम्बते इति, उपलक्षणार्थत्वादस्य क्षुण्णमोक्षपयो मुनि-र्न क्षुण्यति न जात्यादिमानमुद्धति, न वञ्चनां विधत्ते, न लुभ्यति । किमाकलयेतत् कुर्यादित्याह-(उबेहमाणे स्ति) उत्प्रेक्षमाणोऽवगच्छन् प्रत्येकं प्राणिनां सानं मनोऽनुकूल ना-न्यसुखेनान्यं सुखीति नाऽपि परञ्च खेन दुःखी, अतः प्राणिनो न हिंस्यात् । इति प्राणिना प्रत्येकं सातमुपेक्षमाणश्च किं कुर्यादित्याह-वर्ण्यते प्रशस्यते येन स वर्णः साधुकारस्नदादे-शी वर्णाऽऽदेशी वर्णाभिलाषी सन्नारभते कञ्चन पापाऽऽरम्भं सर्वस्मिन्नपि लोके, यदि वा- तपः सयमाऽऽदिकमप्यारम्भं यश कीर्त्यर्थं नाऽऽरजते, प्रवचनोद्भावनार्थं त्वारभते ।

तदुद्भावकाश्चामी-

" प्रवचनी धर्मकथा, वादी नैमित्तिकस्तपस्वी च ।

विद्यासिद्धः ख्यातः, कविरपि चोद्भावकास्त्वष्टौ ॥ १ ॥ "

यदि वा वर्णो-रूपं तदादेशी-तदभिलाषुकं, नोद्धतेनाऽऽदिका-क्रिया आरभेत, किञ्च- सञ्जेत कुर्यादित्याह-(एगप्पमुहे) एको मोक्षोऽशेषमवकलङ्कारहितत्वात् सयमो वा रागद्वेषरहितत्वाच्च-प्रगतं सुखं यस्य स तथा, मोक्षे तदुपाये वा दत्तैकदृष्टिर्न कञ्चन पापाऽऽरम्भमारभेत इति । किञ्च-मोक्षसयमामिमुखा टिकं त-तोऽस्या विदिक्रं ता प्रकर्षेण तीर्णो विदिक्रप्रतीर्षः, स चैवभूतः सन्नारम्भी स्यात्, कुमागपरित्यागेन न पापारम्भान्वेषी जवती-त्यर्थः । किञ्च-(निर्विषयचारी) चरणचारः अनुष्ठानं, निर्विषय-स्य चारो निर्विषयचारः, सोऽस्यास्तीति निर्विषयचारी, कुत इति चेत् ? यतः प्रजास्वरतः प्रजायन्त इति प्रजा प्राणिनः, तन्नारतः तदास्माद् निवृत्तो निर्ममत्वो वा, यश्च शरीराऽऽदिष्वपि मम-त्वरहितः स निर्विषयचार्येव भवति, यदि वा प्रजा स्त्रियस्या-स्वरतः आरम्भेऽपि निर्वेदमागच्छति, कारणाभावे कार्यस्याप्य-भावादिति ।

यश्च प्रजाम्बरक्त आरम्भरहितः, स किंभूतः स्यादित्याह-

स वसुमं सव्वसमसमागयपप्पाणेणं अप्पाणेणं अकरणि-ज्जं पाव कम्म तं णो अण्णोसो, जं सम्मंति पामहा त मो-ण ति पासहा जं मोण ति पासहा तं सम्मंति पासहा, ए इमं सक्कं सिद्धिंहेहिं अदिज्जमाणेहिं गुणासातेहिं वंकसमाया-रोहिं पमत्तेहिं गारमावसंतेहिं, मुणी मोणं समायाए धुणे सरीरग, पंतं बूह च सेवति वीरा सम्पत्तदासिणो, एस ओहंतरे मुणी, तिष्ठे मुत्ते विरए विंयाहिएत्ति वेमि ॥ १५॥

(स वसुम) वसु छज्य, स चात्र सयमं, तद्विद्यते यस्य स निवृ-त्ताऽऽरम्भो मुनिर्वसुमान् (सव्वसमसमागय स्ति) सर्वं सम्यग्वा-गतं प्रज्ञानं पदार्थाऽऽविर्भावकं यस्याऽऽत्मनस्तेनाऽऽत्मना सर्व-समन्यागतप्रज्ञानरूपाऽऽपन्नेन यदकर्तव्यं पापकर्म तन्नो कदाचि-दप्यन्वेयति, उपलब्धपरमार्थरूपेणाऽऽत्मना न सावधानुविधा-यी स्यादिति भावार्थः । यदेव सम्यग्प्रज्ञानं तदेव पापकर्मवर्जनं, यदेव पापकर्मवर्जनं तदेव च सम्यग्प्रज्ञानमित्येतद्व्युत्पत्त्यागत-

सूत्रेणैव दर्शयितुमाह-सम्यगिति सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वं वा त-त्तद्वचनं, अनयाः सहभावादेकग्रहणे द्वितीयग्रहणं न्या-य्यं, यदिदं सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वं वेत्येतत्पश्यत तन्मुनेर्भावो मौ-न-सयमानुष्ठानमित्येतत्पश्यत, यच्च मौनमित्येतत् पश्यत त-त्सम्यग्ज्ञानं नैश्चयिकसम्यक्त्वं वा पश्यत, ज्ञानस्य विरति-फलत्वात् सम्यक्त्वस्य चाभिव्यक्तिकारणत्वात् सम्यक्त्वज्ञा-नचरणानामेकताऽध्यवसेयेति भावार्थः । एतच्च न येन केनचि-च्छक्यमनुष्ठानमित्याह-नैतत्सम्यक्त्वाऽऽदित्रयं सम्यगनुष्ठानं शक्यं, कै. ? ' शिथिलै ' अल्पपरिणामनया मन्दधीर्न सय-मनपसोर्धृतिरुद्धिमरहितैरिति । किञ्च-(आदिज्जमाणेहिं) आ-रं पुत्रकलत्राऽऽद्यनुषङ्गजनितस्नेहादाद्रींक्रियमाणैरेतत् पूर्वो-क्तमशक्यमिति सबन्धः, किञ्च-(गुणासातेहिं) गुणां शब्दाऽऽ-द्यस्तेषु आस्वादो येषां ते गुणाऽऽस्वादास्तैरिति । किञ्च-(वक-समायारहिं) वक्तुं समाचारो येषां ते तथा, तैर्मयाविभिरित्यर्थः । (पमत्तेहिं) विषयकषायाऽऽदिप्रमादैः प्रमत्तैरिति । (गारमावस-तेहिं) अगारं गृहं तदाद्यात्तरलोपाहारमित्युक्तं तदागारमावस-ज्जिं सेवमाने पापकर्मवर्जनरूपं मौनमनुष्ठानमशक्यमिति सर्वत्र योज्यम् । कथं तर्हि शक्यमित्याह-(मुणी मोणं समायाए धुणे स-रीरग पतं बूह च सेवति वीरा सम्पत्तदासिणो) (मुणी मोणं ति) मुनिर्जगत्त्रयस्य मन्ता मौनं मुनित्वमशेषसावधानुष्ठानवर्जन-रूपं समादाय गृहीत्वा धुनीयाच्छरीरकमौदारिकं कर्मशरीरं वा । कथं च तस्य धुननामित्याह-प्रान्तं पथुपिणं वल्लचणकाद्य-ल्पं वा तदपि रुक्कं विकृतेरभावात्तत् सेवन्ते तदज्यवहरग्नि-के ते ? वीरा कर्मविदारणसहिष्णवः, किञ्च ता ? सम्यक्त्वदशिनः, समत्वदर्शिनो वा । यश्च प्रान्तरुक्कसेवी स किं गुणं स्यादित्याह-(एस ओहंतरे मुणी) एषोऽनन्तरोक्तविशेषणविशिष्टं ओघो ज्ञा-वोघः ससारस्तं तरतीति । कोऽसौ ? मुनिः " वर्तमानसामीप्यं वर्तमानवद्वा " ॥ ३ । ३ । १३१ ॥ इति तीर्थं एवासौ, स धा-ह्याभ्यन्तरस्सङ्गाभावान्मुक्तः, कश्चैवचूतो ? यः सावधानुष्ठाना-द्विरत इत्येव व्याख्यातः । इतिरधिकारसमाप्तौ । ब्रवीमीति पूर्ववत् । आचा० १ शु० ५ अ० ३ उ० ।

इह त्रीणि वयासि-युवा मध्यवया वृद्धश्चेति, तत्र मध्यवया-

परिपक्ववृद्धित्वाद् धर्माहं इत्येतद्वर्णयति-

मज्झिमेण वयसा एगे संवुज्जमाणा समुट्ठिता सोच्चा मे-धावी वयसं पंडियाणं णिसामित्ता समयए धम्मे आयरि-एहिं पवेदिते ते अणवकंखमाणा अणतिचाएमाणा अप-रिग्गहमाणा णो परिग्गहावंति सव्वावति च खं लोमसि णिहाय दंरु पाणेहिं अकुव्वमाणे एस महं अगधे विंयाहिए ॥

युवा मध्यवया वृद्धश्चेति । तत्र मध्यमवया परिपक्ववृद्धि-ज्जमाहं इत्यनो दर्शयति-मध्यमेन वयसाऽप्येकं संवृद्ध्यमाना धर्मचरणाय सम्यगुत्थिता इति, सत्यपि प्रथमचरमवयसोरु-त्थाने यतो बहुल्याद्योग्यत्वाच्च प्रायो विनिवृत्तभोगकुतूहल-इति निष्प्रयुद्धधर्माधिकारीति मध्यमवयोग्रहणम् । कथं संवृद्ध-मानाः समुत्थिता इत्याह-(सोच्चा इत्यादि) इह विविधाः संवृद्ध्यमानका भवन्ति । तद्यथा-स्वयवृद्धा, प्रत्येकवृद्धा, वृ-द्धवोधिताश्च । तत्र बुद्धवोधितेनेहाधिकार इति दर्शयति-मेधा-वी मर्यादाव्यवस्थितं परिगतानां तीर्थैरुदादीनां वचनं हिता-हितप्राप्तिपरिहारप्रवर्तकं श्रुत्वाऽऽकर्ण्य पूर्वं पश्चाद्विश्रम्याऽऽ-

वयस्य समतामालम्बेन । किमिति ? यत् समतया माध्यस्थ्येना-
र्थस्तीर्थकृद्भिर्धर्मं श्रुतचारित्र्याऽऽख्यं प्रवेदिन आदौ प्रकषेण
वा कथित इति । ते च मध्यमे वयसि श्रुत्वा धर्ममनुद्धा-
माना समुत्थिता मन्त किं कुर्युरित्याह- (ते अभिक्ष-
माणा इत्यादि) ते निष्क्रान्ता माकमभिप्रस्थिताः कामजो-
गानजिकाहङ्गन्तस्तथा प्राणिनोऽननिपातयन्तः परिग्रहमपरि-
गृह्यन् आद्यन्तयोर्ग्रहणे मध्योपादानमपि द्रष्टव्यम् । तथा सृष्टा-
वादमवदन्त इत्याद्यपि वाच्यमेवंभूताश्च देहेऽप्यममत्वा (स-
व्वावति च्छि) सर्वसिन्नपि लोके, च समुच्चये, स च भिक्ष-
क्रमः । एमिनिवाक्याद्यङ्कारे । नोपरिग्रहवन्तश्च प्रवन्तीति या-
वत् । किञ्च- (णिहाय इत्यादि) प्राणिनो दण्डयतीति दण्ड-
परितापकारी त दण्ड प्राणिषु प्राणिभ्यो वा निधाय क्षिप्त्वा
त्यक्त्वा पाप पापोपादान कर्माष्टादशमेवमिन्न तद्रुक्वाणोऽना-
चरन्नेव महात्र विद्यते ग्रन्थ स बाह्यान्त्यन्तरोऽभ्येत्यग्रन्थ
व्याख्यातस्तीर्थकरणधराऽऽदिभि प्रतिपादित इति । आचा०
१ शु० ८ अ० ३ उ० । इह हि पुरन्तानन्तचतुरन्तासाराविसारि-
नसारापारपारावारे निमज्जता भव्यजन्तुना जिनप्रवचनप्र-
तीतचोद्भक्ताऽऽदिदशानिदर्शनदुष्प्रापां कथमपि प्रशस्तसमस्त-
मनुजजन्माऽऽदिसामग्रीमवाप्य भवजलधिसमुत्तरणप्रवणप्रव-
हणस्वधर्मसकर्मविधाने प्रयत्नो विधेय । यदत्रादि-“भवकोटी-
दुष्प्रापा-मवाप्य नृनवाऽऽदिसकलनामग्रीम । भवजलधियान-
पात्रे, धर्मे यत्न सदा कार्य ॥१॥” सङ्गा० १ अधि० १ प्रस्ताव० ।
कामार्थयोस्तु बाधाया धर्मो रक्कणीय, धर्ममूलत्वादर्थकामयो ।
उक्तं च-“धर्मश्चन्नावमीदेन, कपालेनापि जीवतः । आढ्योऽस्मी-
त्यवगन्तव्य, धर्मेवित्ता हि साधव ॥१॥” (१३) ध० १ अधि० ।
(धर्मेविषये तेतल्लिपुत्रकथा ‘तेतल्लिसुय’ शब्दे २३५२ पृष्ठे गता)
“ जाव न दुक्ख पत्ता, माणञ्जस च पाणिणो पायं । ताव
न धम्म गेणह-ति भावाओ तेयत्तिसुव व्व ” ॥ १ ॥ ज्ञा० १
धु० १४ अ० । “नेह लोके सुख किञ्चि-च्छादितस्याहसा भू-
शम् । मित च जीविन नृणा, तेन धर्मे मति कुरु ” ॥ १ ॥ आ०
म० १ अ० २ स्रएम् ।

प्रक्रान्तमेव समर्थयन्नाह-

जरा जाव न पीयेऽ, वाही जाव न वट्टे ।

जाविदिद्या न हायंति, ताव धम्मं समायरे ॥ ३६ ॥

जरा वयोहानिलक्षणा यावन्न पीरुयति, व्याधिः क्रियासाम-
र्थ्यशत्रुर्यावन्न वर्द्धते । यावद्विन्द्रियाणि क्रियासामर्थ्योपकारीणि
श्रोत्रादीनि न हीयन्ते तावदत्रान्तरे प्रस्ताव इति कृत्वा धर्मं स-
माचरेत् चारित्रधर्ममिति सूत्रार्थ ॥ ३६ ॥ दश० ८ अ० ।

पापाद्विरम्य धर्मेमेवाऽऽश्रयेत्, तथा च-

वेराणुगिद्धे णिचयं करेति,

इओ चुए सुदुहमड्डुगं ।

तम्हा उ मेधावि सपिक्ख धम्मं,

चरे मुणी मव्वओ विप्पमुक्के ॥ ६ ॥

येन केन कमेणा पटोपतापरूपेण धैरमनुभव्यते जन्मान्तरश-
तानुयायि भवति, तत्र गृहो वैरातुगृह । पाटान्तर वा-“आर-
म्भमत्तो च्छि” आरम्भे सावयानुष्ठानरूपे मत्तो लग्नो निरनुक-
स्पो निवयं द्रव्योपचय तन्निमित्ताऽऽपादितकर्मनिचय स्यान्त

च्युतो जन्मान्तर गत सन् वा करोत्युपादत्ते, स एवंभूत उपा-
त्तैरः कृतकर्मोपचय इत्यनोऽस्मात्स्थानाच्छ्रुतो जन्मान्तरं
गत सन् दुःखयतीति दुःख नरकाऽऽदिक यातनास्थानमर्थतः
परमार्थतो दुर्गं विषम दुरुत्तरमुपैति । यत् एव तत्तस्मान्मेधावी
विवेकी मर्यादावान् वा सपूर्णममाधिगुण जानानो धर्मं श्रुतचा-
रित्राऽऽख्य समीक्याऽऽष्टोक्त्याऽऽङ्गीकृत्य मुनि साधु सर्वत स-
वाह्याभ्यन्तरात्सङ्गाद्विप्रमुकोऽपगत सयमानुष्ठान मुक्तिमन्ते-
कहेतुभूत चरेदनुतिष्ठेत् स्वयाम्भाऽऽदिसङ्गाद्विप्रमुको निश्च-
तजावेन विहरेदिति यावत् ॥ ए ॥ सूत्र० १ शु० १० अ० ।

(१६) तथा च-

दियद्दाइं दो व तिन्नि च, अच्चाणं होइ जं तु दग्गेण ।

सव्वायरेण तस्स वि, संवलयं लेऽ पविसंतो ॥

जो पुण दीदपवामो, चुदसीइजोणिद्वक्खनियमेणं ।

तस्स तवमीद्वमडयं, संवलयं न चित्तेह ॥

जहजह पहेरे दियहे, माससंवस्सरे ति वोद्विंति ।

तह तह गोयम ! जाणसु, दुक्के आमन्नमरणं च ॥

जस्म न नज्जइ कालं, न य वेदा नेव दियहपरिमाणं ।

नाए वि एतिय कोऽ वि, जगम्पि अनरामरो एत्थ ॥

पात्रो पमायवमओ, जीवो मंसारकज्जमुज्जुत्तो ।

दुक्खेहिं न निव्विओ, मुक्खेहिं न गोयमा ! तिप्पे ॥

जीवेण जाणिउं वि, मज्जयाणि जो ऽ सएमु देहाणि ।

थेवेहिं तओ सयल, पि तिहुयणं होज्ज पमिहत्थं ॥

नददतमुच्छभमुह-क्खिक्केसजीवेण विप्पमुक्केसु ।

तह वि हाविज्ज कुलमे-लमेरुगिरिसन्निधे कूमे ॥

हिमवतमलयमदर-दीवोदधिहरणिहारिसरासीओ ।

आहियारो आहागो, जीवेणाहारिओ अणतहुतो ॥

गुरुदुक्खजरक्केन-स्स असुनिवाएण जं जलं गद्वियं ।

तं अगगतद्वायणं-समुदमाईसु ए वि होज्जा ॥

आवीयं घण्ठीरं, सागरमद्विद्वान्ज बहुयर हांज्जा ।

समारम्पि अणंत, अविताजोणीए एकाए ॥

सत्ताहविन्नसुक्खिहिय-साए जोणीए देगम्मि ।

किमियत्तण्णकेवलए-ए जाणि मुक्काणि देहाणि ॥

तेसि मत्तपणुदवी-ए मिद्धिमेत्त च पावओ कुरुडं ।

चोदसरज्जु लोगं, अणंतजागेण विज्जेज्जा ॥

एतं य कामजोगे, कालपणंतं इह सओवभोगे य ।

अप्पुच्च वि य मज्जइ, जीवो तह वि य विमयमोक्खं ॥

जह कबुल्लो तुयमाणो, दुहं मुण्ड सोक्ख ।

मोहाज्जग मणुस्मा, तह कामदुहं सुह वेति ॥

जाणंति अणुहवति य, अणुजम्भजरामरणमज्जेदुक्खे ।

न य विमएसु विरज्ज-ति गोयम ! दुग्गडगमणपत्थिए जीवे ॥

सच्चगहाण पज्जवो, महागहो सव्वशंसपायट्ठी ।

कामग्गहो दुग्गहा, जेणजिज्जुयं जग मव्व ॥

तस्स वसं जे गया पाणी-
जाणति जह जोगिहि-संपयासव्वमेव धम्मफलं ।
तह वि ददमूलहियण,
पार्थ काऊण दोग्गइं जंति ॥
वच्चइ खणेण जीवो, पंतानिलधाउसिंभखोभेहिं ।
उजमह मा विसीयह, तरनमजोगो इमो दुल्लहो ॥
पंचितियत्तणं मा-णुमत्तण आरिए जणे सुकुलं ।
साहुसमागमसुणणा, सदहणा भोगपव्वज्जा ॥
मूलअहिविसविसूड्य-पाणियसत्थगिसंजमेहिं च ।
देहंतरसंकमणं, करेइ जीवो मुहुत्तेण ॥
जावानसावसेसं, जाव य थोवो वि अरिय ववमाओ ।
ताव करेज्जप्पहियं, मा तपिह हा पुणो एत्थ ॥
सुरधणुविज्जुखणदि-इनट्टसकाणुरागसिमिणसमं ।
देहं इति सुविपुल्लस-मय भंरुवजं चरिणं ॥
इय जाव ण चुकसि ए-रिसस्म खणभंगस्स देहस्स ।
उगं कट्ट घोरं, चरसु तव नत्थि परिवामी ॥
वाससहस्सं पि जई, काऊणं संजयं मुविडलं पि ।
अते किलिडजावो, न विमुज्जइ कंढरीय व्व ॥ महा०
६ अ० ॥

(१७) ते थन्ना जे धम्मं, चरिणं जिणदेसियं पयत्तेण ।
गिहिपामवंधणाओ, उम्मुक्का सव्वपावेणं ॥ ६० प० ।
धर्ममुपदिशन् भगवानादिनीर्थकरो भरततिरस्काराऽऽगतम-
त्रेणान् स्वपुत्रानुद्दिश्येदमाह । यदि वा सुरासुरनरोरगातिर-
श्च समुद्दिश्य प्रोवाच यथा--
संबुज्जह किं न बुज्जह,
संबोहो खलु पेच्च वुल्लहा ।
एणो हूवणमंनि राइओ,
नो सुल्लजं पुणरवि जीवियं ॥ १ ॥

सबुध्यध्व यूय ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणे धर्मं बोध कुरुत । यत्न-
पुनरेवभूतोऽयसरो दुराप । तथाहि--मानुष जन्म, तत्राश्रयि
कर्मभूमि पुनरार्यदेश, सुकुलोत्पत्ति, सर्वेन्द्रियपाटव, श्रवण-
श्रद्धाऽऽदिप्राप्तौ सत्या स्वसविशेषधर्मभेदाह--किं न बुध्यध्वमि-
त्यवश्यमेवविधमामन्यावासौ सत्या सकर्णेन तुच्छान् भो-
गान् परित्यज्य सत्त्वमर्बोधो विधेय इति भावः ।

तथाहि-

“निर्वाणाऽऽदिमुत्तमं नरभवे जैनेन्द्रधर्मान्विते,
व्यथे स्वल्पमचार कामजसुख नो सेवितु युज्यते ।
धैर्याऽऽदिमहोपलौघनिचिते प्राप्तेऽपि रत्नाकरे,
त्वात्तु स्वल्पमर्वाप्ति काचशकल किं चोचित साप्रतम्” ॥ १ ॥
अकृतधर्मचरणानां तु प्राणिना संवोधि सम्यक्दर्शनज्ञा-
नचारित्राऽऽवासिलक्षणा प्रेत्य परलोकगतानां, खलुशब्दस्याऽ
वधारणार्थत्वात् सुकुलमैव । तथाहि-विषयप्रमादवशात् स-
कृत् धर्माऽऽचरणाद् अष्टस्याऽनन्तमपि काव ससारे पर्यटनम-
भिहितमिति । किं च हुरित्यवधारणे । नेवार्गतक्रान्ता रात्रय
६७०

उपनमन्ति पुनर्दौकन्ते । न ह्यतिक्रान्तो यौवनाऽऽदिकात् पुन-
रावर्त्तन इति भावः । तथाहि-“ भवक्रोडिभिर्गुणैर्भूय, मानु-
ष्य प्राप्य कं प्रमादो मे । न च गतमायुर्भूय, प्रत्येत्यपि देवरा-
जस्य” ॥ १ ॥ नो नैव ससारे सुलभ सुप्राप सयमप्रधान जी-
वितम् । यदि वा-जीवितमायुश्च्युत इति मत् तदेव सधातु न
शक्यत इति वृत्तार्थः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

अथ शतवर्षायुष्कस्य जीवस्यान्यस्यापि धर्मोपदेश ददाति--

जो वामसय जीवइ, सुट्ठी जोगे य भुंजई ।

तस्म वि सेविणं सेओ, धम्मो य जिणदेसिओ ॥ १२ ॥

यो जीवो वर्षशत जीवति, प्राणान् धरनीत्यर्थः । च पुन-
सुखी भोगान् भुनक्ति, तस्यापि जीवस्य सेवितु सदा कर्तुं
श्रेयो मङ्गल धर्मो दुर्गतिपतञ्जीवाधार, जिनदेशितः केव-
लिना भाषितः ॥ २१ ॥

किं पुण सपच्चवाए, जो नरो निच्चदुक्खिओ ।

सुट्ठपर तेण कायव्वो, धम्मो य जिणदेसिओ ॥ १३ ॥

किं पुन सप्रथपाये सकृदे आशुपि कावे वा मति इति
शेषः । या नरो नित्यदुःखिनः सदा दुःखाऽऽकुशलो भवेत् तेन
दुःखितजीवेन जिनदेशिनो धर्मे सुष्ठुतर विशेषतः कर्त्तव्यो
नन्दिषेणपूर्वभवब्राह्मणवदिति ॥ २० ॥

नन्दमाणो चरे धम्मं, वरं मे लट्ठतं भवे ।

अनदमाणो वि चरे, मा मे पावतर भवे ॥ २४ ॥

नन्दमान सौख्य लुब्धन् धर्मं जिनोक्तं चरेत्, कुर्यादित्यर्थः,
किञ्चूत धर्ममैव, वर श्रेष्ठ शिवप्रापकत्वात्, कया ज्ञावनया
धर्मं कुर्यादित्याह-मे ममात्र भवे परभवे च लघुतरमति-
कल्याण जवेदिति भावनयेति । अनन्दमानोऽपि सौख्यमलुब्ध-
श्चापि धर्मं कुर्यात्, कया ज्ञावनयेत्याह-मे मम पापतर मा भवतु
ममातिपाप मा भवतु, एक तावदह पापफलं लुण्ठिम, पुनर्ध-
र्माकरणे मा भवतु मेऽतिपापमिति भावनयेति ॥ २४ ॥

किञ्च-

न वि जाई कुलं वा वि, विज्जा नावि सुमिक्खिया ।

तारइ नरं व नारिं वा, सव्वं पुत्तेहिं वहुई ॥ १५ ॥

नर पुरुष, वाशब्दाद्वात्ताऽऽदिमेदमिन्द्र, नारीं स्त्रिय, वाशब्दा-
त्क्रीव, जातिर्मातृपत्न, ब्राह्मणादिका जातिर्वा, कुल पितृपत्न
उग्रजोगादिक कुल वा, विद्या वा सुकिता वा सदञ्ज्यस्ता वा,
नापोति नैव तारयति जवाब्धितीरं प्रापयति सर्वे स्वर्गापवर्गा-
ऽऽदिसौख्यं पुण्यै सविश्रसाधुदानाऽऽदिभिर्वर्कते प्राप्यते इत्य-
र्थः । अत्राऽन्यत्राऽपि चकारवकाराऽऽदिशब्दा यथायोग
पूरणसमुच्चयाऽऽदिकेऽर्थे ज्ञातव्या इति ॥ १५ ॥

पुत्तेहिं हीयमाणेहिं, पुरिमागारो वि हायई ।

पुत्तेहिं वहुमाणेहिं, पुरिसागारो वि वहुई ॥ २६ ॥

पुण्यैरश्रपानग्लपीठफयकौषधाऽऽदिभिः साधुदानाऽऽदिभि-
रुपाजितशुभफलैर्हीयमाने क्वय गच्छन्ति पुरुषकार पुरुषा-
जिमान, अपिशब्दादन्यदपि यश कीर्त्तिस्फीतलक्ष्यादिक
हायने, शनै क्वय यातात्यर्थः, पुण्यैर्वर्द्धमाने पुरुषकारोऽपि
वर्द्धते ॥ २६ ॥

पुत्ताइ खलु आउसो ! किवाइ करिणिज्जाइ पीइकेराइ

लिङ्गगूढं फा एणीकुरुवदावत्तवद्वाणुपुव्वजंघा समुग-
निमग्गगूढजाणु गयसुंदादंरुसुजायमन्निजोरु वरवारणम-
त्ततुल्लविकपवित्रामगई सुजायवरतुरयगुज्जदेमा आइएण-
हय व्व निरुद्वेवा पमुज्यवरतुरयसीहअइरेगवट्टियकमी
साहय सोणंदमुमलदप्पणनिवारियवरकणगच्छरुमरिमवर-
वइरवलियमज्जा, गगावत्तप्पयाहिणावत्ततरंगजंगुररवि-
किरणवोहियकोसायपत्तमगंजीरविरुयनाभी उज्जुयमम-
साहियसुजायजत्तगुकासिणनिष्पआइज्जलरुहसुकुमालमत्त-
यरमणिज्जरोमराई ऊमविहगसुजायपीणकुच्छी ऊमोथरा
पम्हवियरुनाजी संगयपासा सन्नयपासा सुंदरपामा सुजा-
यपासा मियमाईयपीणरईयपासा. अकरंसुयकणगरुयगनि-
म्मलसुजायनिरुहयदेहधारी पमत्थवत्तीसन्नक्खणधरा क-
णगसिलायत्रुज्जलपसत्तममतला उवचियवित्थिन्नपिटुल-
वच्छा सिरिवच्छंक्रियवच्छा पुरवरफलिहवट्टियजूया जू-
यंगीसरविज्जजोगआयाणफाद्विहउच्चद्वीहवाहू जुगमनिभ-
पीणरइयपीयरपत्तट्टभांठेयउवचिय (धण) थिरसुवट्टसुसि-
द्विद्वपव्वमंधी रत्तुप्पबलोचियमउयमंसलसुजायद्वक्खणप-
सत्यअच्छिद्वजालपाणी पीतरवट्टियसुजायकोमद्ववरगुडिया
तंवतद्विणमुइरुइरनिष्पनखा चंदपाणिद्वेहा सूरपाणिद्वेहा
संखपाणिद्वेहा चक्कपाणिलेहा सोत्थियपाणिद्वेहा ससि ?-
रविइसंख३चक्क४मोत्थियएविजत्तमुविरइयपाणिद्वेहा व-
रमहिमवगाहसीहसदूलत्तसज्जनागवरविउद्वउन्नयमउयक्खं-
धा चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवरमरिसगीवा अवट्टियसुवि-
भत्तचित्तमंमूंमंमद्वमंठियपमत्थमद्वद्वविज्जहणुया उपचि-
यसिलप्पवालविंवफत्तमनिजाधरुद्धा पंरुममिसगलविम-
लमंखगोखीरकुददगरयमुणाद्वियाभवलदत्तसेदी. अखं-
रुदता, अफकोमियदंता, अविरलदंता, सुनिष्पिदंता,
सुजायदंता, एगदंत्तसेदी विव अणगदंता, हुयवहानिष्पंतथो-
यत्तत्तवणिज्जरत्तत्तत्तत्तल्लुजीहा सारदन्नवथणियमहुरगंभी-
रकुंचानिग्घोसदुदुदिसरा गरुलाययउज्जुतुंगनासा अवदारिय-
पुंदरीयनयणा कोकामियववन्नपूंररीपत्तलच्छी, आनामिय-
चानरुइज्जकिंन्हचिहुरगइसुमंठियसंगयआययसुजायभमुहा अ-
लीणपमाणजुत्तमवणा, सुसवणा, पीणमंमन्नकपोद्वदेम-
भागा, अइरुगयसमग्गमुष्पचदप्पमंठियानिमात्ता, उरु-
वडपमिपुन्नसोम्मवयणा, उत्तागारुत्तमगदेमा, घणानिचिय-
सुष्पलक्खणुन्नयकमागारानिभनिरुवमपिंनियगगविरा, हुय-
वहनिष्पंतथोयत्तत्तवणिज्जकेमंतकेसत्तमी, सामाद्वियचरु-
घणानिचियगोमियमिउविसयसुहुमद्वक्खणपमत्थमुगंथिसंद-
भुयमोयगजिगनीद्वकज्जलपहट्टभमरगणनिठरंवज्जए नि-
चियकुंचियपयाहिणावत्तमुष्पसिरया द्वक्खणवज्जणगुणो-

ब्रवेया, माणुम्माणपमाणपणिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा, स-
मिमोम्माणारकंतपियदंमणा, मञ्जावमिगारचारुवा, पा-
साईया, दरसाणिज्जा, अजिरुवा, पमिरुवा, ते णं मणु-
या ओहस्सरा मेहस्सरा इसस्सरा कौचस्सरा नदिस्सरा
नंदिघोसा मीहस्सरा सीहघोसा, मंजुस्सरा मंजुघोसा सु-
स्सरा सुस्सराघोसा अणुओमवाउवगा कंकगहणी क-
चोयपरिणामा, सडणीपासपिठंतरोरुपरिणया, पडमुण्ण-
लसुगंधमरिसनीसासमुरभिवयणा छवीनिरायंका, उत्तम-
पसत्थअडसेसनिरुवमतणू, जह्मपल्लकलंकसेयरयदोमवाज्जि-
यसरीरा, निरुवझेवा, ठाया उज्जोविथंगमंगा, वज्जरिस-
हनारायमघयणा, समचउरससंठाणसंठिया, छधणुसह-
स्साड, उह्म उच्चत्तेणं पल्लत्ता, ते णं मणुया दोहहउण्णएण-
गपिठिकरडगसया पएणत्ता, समणाउमो ! ते णं मणु-
या पगडजइया पगडविणीया पगडउवसंता पगडपयणु-
कोहमाणमायओभा मिजमइवसंपन्ना अट्ठीणा जइया वि-
णीया अपिच्छा असंनिहिमंचया अचंदा अमिमसिकि-
सिवाणिज्जिविज्जिया, विमिंतरनिवामिणो, इच्छियकाम-
कामिणो, गेहाकारुखकयनिज्जया, पुढवीपुण्णफलाहारा ते
ण मणुयगणा पल्लत्ता, आमीय समणाउमो ! पुंवि मणुयाणं
उविह्वे मघयणे पल्लत्ते । तं जहा-वज्जरिसहनारायसंघय-
णे ? रिमहनारायमघयणे २ नारायसंघयणे ३ अद्धनारा-
यसंघयणे ४ कील्लियासंघयणे ५ छेवउसंघयणे ६ संपड
खलु आउसो ! मणुयाणं उवउडे संघयणे वट्टड, आसिय
आउसो ! पुंवि मणुयाणं उविह्वे संठाणा पएणत्ता, त
जहा-समचउरंते निग्गोहे साए वामणे खुउजे वामणे
हुंडे संपड खलु आउसो ! मणुयाणं हुंडे संठाणे वट्टड ।

(१८) अथोपदेश द्वातीत्याह-

संघयणं सठाणं, उच्चत्तं आउयं च मणुयाणं ।

अणुममयं परिहायड, ओसाप्पणिकालदोसेणं ॥ १ ॥

सहनन सख्यान शरीराऽऽदेरुद्धत्वमुच्छ्रयमानमायुश्च मनुजाना,
चकाराऽन्येषां च अनुसमय समय समय प्रति परिहीयते अव-
सर्पिणीकालदोषेणति ॥ १ ॥

कोहमयमाणओभा, ओमन्न वट्टणं य मणुयाणं ।

कूडतुल्लकूरुमाणा, तेऽगणुमाणेण सव्व ति ॥ २ ॥

क्राधमानमायाओभाश्च (ओसन्न) प्रवादेण वर्द्धन्ते
पूर्वमनुष्यापेक्षया विशेषतो वर्द्धयन्ति, मनुष्याणा कूटतुलानि
कूटतोलनाऽऽद्युपकरणाति कूटमानानि कूटकुरुवप्रस्थादिमानानि
च वर्द्धयन्ति, तेन कूटतुल्लाऽऽदिनाऽनुमानेनानुसारेण (सव्व ति)
कयाणकवाणिज्याऽऽदक कूट वर्द्धते इति ॥ २ ॥

विसमा अज्ज तुलाओ, विममाणि य जणवएसु माणाणि ।

विसमा रायंकुलाइ, जेण उ विसमाइ वामाई ॥ ३ ॥

विपमा अर्पणायान्यग्रहणायान्याश्च अथ दुःपमा काले

तुला तथा जनपदेषु मगधाऽऽदिदेशेषु मानानि कुरुषमे-
तिकाऽऽदिप्रमाणानि विपमाणि अस्मानि जातानि, चशब्दाश्च-
नेकप्रकारवञ्जनानि । तथा-विपमाणि अनेकान्यायकारकाणि
राजकुलानि वर्त्तन्तेऽद्य तेन कारणेन तुगन्तोऽप्यर्थः । वर्षाण्यपि
सवत्सराण्यापि विपमाणि छ लरूपाणि जातानीति ॥ ३ ॥

विसमेसु य वामेसुं, हुंति असाराई ओसहिबलाई ।

ओसहिउव्वलेण य, आऊ परिहायड नराणं ॥ ४ ॥

विषमेषु वर्षेषु सत्सु भवन्तीति अमाराणि सारवर्जितानि
औषधिबलानि गोधूमाऽऽदिदीर्घाणि औषधिरुचलत्वेन नराणा-
मन्येषामपि आर्युज्जीवित परिहीयने कीयते इति ॥ ४ ॥

एवं परिहायमाणे, दोए चंडु व्व कालपक्खम्मि ।

जे धम्मिया मणुस्सा, सुजीवियं जीविय तेमि ॥ ५ ॥

एवमुक्तप्रकारेण परिहायमाने लोके कृष्णपक्के चन्द्रवद्
ये धार्मिका धर्मयुक्ता मनुष्यास्तेषां जीवित जीवितकालः
सुजीवित सुष्ठु जीवित ज्ञातव्यमिति ॥ ५ ॥ त० ।

एवं निस्सारे मा-णुसत्तणे जीविए अ विह्वडति ।

न करेह चरणधम्म, पच्छा पच्छाणुतप्पिह्वा ॥ ६ ॥

एवम उक्तप्रकारेण निस्सारे अमारे मानुषत्वे मनुजत्वे, तथा
जीविते आयुषि रत्नकोटिकोटिजिरपि अप्राप्ये अधिपतति
समये समये क्षय गच्छतीत्यर्थः, न कुरुत यूय चरणधर्म
ज्ञानदर्शनपूर्वक देशसर्वचारित्रि हा इति महत्खेदः, पश्चादायु-
क्षयानन्तरम आयु क्षयचरमकृणे वा पश्चात्ताप कायवाहमनो-
जिर्महाखेद करिष्यथ, नरकस्थशशिराजवदिति ॥ ६ ॥

जव्वा. प्रश्नयन्ति कथं वयं नात्मस्वरूप जानीमः, इत्युक्ते
गुरुग्राह-

घुटम्मि सयं मोहे, जिणेहिं वरधम्मतित्थमग्गस्स ।

अत्ताणं च न याणह, इह जाए कम्मचूमीए ॥ ७ ॥

धर्मस्य जिनोक्तरूपस्य, तीर्थं पवित्रकरणस्थानक, तस्य मार्गो
ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूप, वरश्चाऽसौ धर्मः तीर्थमार्गश्च सद्यः, त-
था तस्मिन् प्राकृतत्वाद्धिमक्तिपरिणाम । जिने रागाऽऽदिजैतृभिः
स्वयमात्मना ' घुटम्मीति ' कथिते निरूपिते नति आत्मानं न
यूय जानीत, कः सात ? मोहे साति तीव्रमिथ्यात्वमिश्रमोहनीयक-
मौदये सतीत्यर्थः । इह कम्मचूमी जाता अपि, अपेक्ष्यमानत्वा-
दिनि । अन्या अर्थोऽन्योऽपि सद्गुरुप्रसादात्कार्य इति ॥ ७ ॥ त० ।

एव खु जरामरणं, पक्खिवड वग्गुरं च मियजूह ॥

नयणं पिच्छह मिच्छं, भंमूढा मोहजालेणं ॥ ८ ॥

एतज्जरामरणं, खु निश्चये, जीवमृगयूय परिक्रपति परिवेष्टयति,
च इवार्थं, यथा वागुरा मृगयूय परिक्रपति, न च पश्यत यूयं
प्राप्त जरामरणं मोहजालेन समूढा मोह गता श्रीगौतमप्रति-
बोधितदेवशर्मद्विजवदिति ॥ ८ ॥ त० ।

अथोपदेशान्तर द्वातीत्याह-

जड्हाणं वड्हाणं, निव्विन्नाणं च निव्विसेसाणं ।

संसारसूयराण, कहिय पि निरत्थय होइ ॥ ९ ॥

जडाना द्रव्यजावमूर्खाणां, वडाना केपाञ्चिन्मरणपरापतसह-
शाना वृक्षाना निर्विज्ञाना विशिष्टज्ञानरहिताना निर्विशेषाणाम-
पवादात्सर्गज्येष्ठेतराऽऽदिविशेषरहितानां संसारशूकराणामेववि-

धानां गृहस्थानां लाघवाभासानामपि कथितमपि उक्ते वक्ष्य-
माण निरर्थकं भवति, ब्रह्मदत्तोदायिनृपमारकाऽऽदिवत् ॥ १८ ॥

किं पुत्तोहिं पियाहिं य, अत्येण वि पिण्डिएण बहुएणं ।

जो मरणदेसकाळे, न होइ आलंबणं किंचि ॥ १० ॥

पुत्रैरङ्गजैः किं न किञ्चित्, पितृभिर्वा किमर्थेनापि पित्रिनेन
मीलिनेन बहुकेन प्रभूनेन किं नन्दममणादिनेव योऽङ्गजाऽऽदि-
कृत्वाप मरणदेशकाले मरणप्रस्तावे न भवति आलम्बनमाधा-
ररूपं किञ्चिदिति ॥ १० ॥

पुत्ता चयंति मित्ता, चयंति भज्जा विणंऽमयं चयऽ ।

तं मरणदेसकाळे, न चयऽ सुविअज्जिओ धम्मो ॥ ११ ॥

मातापितर पुत्रास्त्यजन्ति, मित्र मित्रास्त्यजन्ति, सहजमित्र-
पूर्वमित्रवत्, भार्याऽपि इम प्रत्यक्- जीवन्तमित्यर्थः, मृतं वा
स्वकान्तं त्यजति । यद्वा भार्या, णमिति वाक्यालङ्कारे, आर्ष-
त्वादकारविशेषे, (अमयमिति) अमृत जीवन्तं त्यजति, जी-
वन्तमेव स्वकान्तं मुक्त्वाऽन्यत्पुरुषान्तरं जर्तुत्वेन प्रतिपद्यते, च-
नमाद्यावत् । अस्मिन् प्रस्तावे ते पुत्राऽऽद्य- त्यजन्ति (तमिति)
तस्मिन् प्रस्तावे मरणदेशकाले च न त्यजति (सुदृ ति) जिना-
ऽऽज्ञापूर्वकद्वयभावेन (वि ति) विशेषेण निरन्तरकरणेनार्जित-
धर्मं श्रुतचारित्ररूप इति ॥ ११ ॥

अथ गाथाचतुष्टयेन धर्ममाहात्म्यं वर्णयतीत्याह-

धम्मो ताणं धम्मो, मरणं धम्मो गइं पडट्ठा य ।

धम्मेण सुचरिएण य, गम्मइ अजरामरं ठाण ॥ १२ ॥

धर्मः सम्यग्ज्ञानदर्शनचरणाऽऽत्मकः प्राणमनश्चेतिहनन-
मर्थसंपादनं च तर्केतुत्वात्, धर्मः शरणं, रागाऽऽदिजयजीरुक्
जनपरिरक्षणं, धर्मो गम्यते, दुःस्थितैः सुस्थितार्थमाश्रीयत इ-
ति गतिः धर्मं प्रतिष्ठानं ससारगर्त्तापनत्प्राणिवर्गस्याऽऽधारः,
धर्मेण सुचरितेन सुष्ट्रासेवितेन, चशब्दादनुमोदनेन, साहा-
य्यदानाऽऽदिना गम्यते, अवश्यं प्राप्यते, अजरामरं स्थानं मो-
क्षलक्षणमित्यर्थः, देवकुमारवत् ॥ १२ ॥

पीडकरो वन्नकरो, भासकरो जसकरो रडकरो य ।

अजयकरो निवुडकरो, परत्त वी अज्जिओ धम्मो ॥ १३ ॥

प्रीतिकर परमप्रीत्युत्पादक, वर्णकर एकदिग्यापी की-
र्तिकरः, यद्वा वपुषि गौरवत्वाऽऽदिवर्णकर । यद्वा क्षुराऽऽत्मक-
ज्ञानकर, जास्करः कान्तिकरः, यद्वा भाषाकर वचनपटुत्व-
माधुर्याऽऽदिगुणकर इत्यर्थः । यश करः सर्वदिग्यापिकीर्तिक-
रः, चशब्दात् श्लाघाशब्दकर, तत्र श्लाघा तत्स्थान एव सा-
धुवादः । अजयकरो निर्भयकर । निर्वृतिकर सर्वकर्म-
क्षयभावकरः । (परत्त वि अज्जिओ ति) परत्त द्वितीये
जीवानां परलोके च्छितीय इत्यर्थः धर्मः ॥ १३ ॥

अमरवरेसु अणोवम-स्त्वं भोगोवभोगरिच्छी य ।

विन्नाण नाणमेव य, लब्जइ सुकएण धम्मेण ॥ १४ ॥

अमरवरेषु महामहर्षिकदेवेषु शत्रुपमरूपं भोगोपभोगरुद्-
द्वयं विज्ञानं ज्ञानमेव च वक्ष्यते, सुकृतेन धर्मेण प्रदेजीराजमे-
घकुमारग्रन्थानगाराऽऽनन्दादिनेव । तत्र जोगा गन्धरसस्पर्शा,
उपभोगा शब्दरूपविषया, यद्वा-मरुद्भोगा उपभोगा, ते
क्षात्रपानानुपेक्षाऽऽदिरूपा, अरूयो देवदेव्यादिपरिवारचूता,

विज्ञानमनेकप्रकाररूपाऽऽदिकरणं, ज्ञानं मतिश्रुतावधिरूपम् ।
यद्वा-देवेषु रूपाऽऽद्यं प्राप्यन्ते, इदं च (विन्नाणं ति) केवलज्ञानं
(नाणं ति) ज्ञानचतुष्कं विकं द्विकं चेति ॥ १४ ॥

देविंदचक्रवट्टि-त्तण्णं रज्जाइं इच्छिया जोगा ।

एयाइं धम्मत्ताजो, फट्ठाइं जं चावि निच्चाण ॥ १५ ॥

देवेन्द्रचक्रवर्तितत्वानि राज्यानि गजाश्वरथपदातिभागडागा-
रकोष्ठागारवप्रलक्षणाणि, यद्वा-स्वाम्यमात्य २ जनपद ३ दुर्ग
४ बन्ध ५ शस्त्र ६ मित्राणि ७, इप्सिता जोगा । एतानि धर्म-
लाभात् फलानि भवन्ति, यच्चापि निर्वाणमिति ॥ १५ ॥ त ० ।

तथा च महानिशीथे-

धम्मं य णमिडे पिण् कंते परमत्थमुही सयणजण-
मित्तवधूपरिवग्गो धम्मं य णं दिट्ठिकरे धम्मं य णं पुट्ठिकरे
धम्मं य णं वट्ठिकरे धम्मं य णं लुच्छाहुरे धम्मं य णं
निम्मज्जनसकित्तिपमाहगे धम्मं य ण माहप्पजणगे धम्मं य
णं सुहु सोक्खपरंपरादायगे, मे य णं सेवणिजे, से य
णं आराहणिजे, मे य णं पोसणिजे, मे य णं पालणिजे,
से य णं कारणिजे, मे य णं चण्णिजे, से य णं अण्णिजे, मे
य णं उव्वसणिजे, मे य णं कट्ठणिजे, मे य णं जणणिजे, से
य णं पम्पवणिजे, से य णं कारवणिजे, मे य णं धुवे
सासए अक्खए अच्चए सयलसोक्खनिही धम्मं, मे य णं
अज्जज्जणिजे से य णं अउज्जवज्जवीरिए पुरिसमतपरक्कमे
संजुए पवरवरे इट्ठे पिण् कंते दइए सयलसोक्खदात्तिह-
संतावुदेवगअयसदुक्खल्लंजजराभरणाइअमेसजयनिन्नामगे
अण्णसरिममहाए तेलोक्केक्कसामिसाळे, ता अलं मुही
सयणजणमित्तवंधुगणधणधम्मसुवन्नहिरम्मयणोहनिही को-
ससवयाइसक्खाविविज्जुज्जयाऽऽनोवचंचच्चाए सुमुण्डिजा-
त्तपरिमाणं खणदिट्ठणद्वभंगुराए अधुवाए अनामयाए सं-
सारवुट्ठिकारगाए निरयावयारद्वेत्तचूपाए सुगमगविग्र-
दायगाए अणंतदुक्खपयायगाए रिच्छीए सुदुल्लाहुवे ला-
जा धम्मस्स साहणी मम्मइसण्णानाचरित्तागाहिणी नि-
रुवयाइसामग्गी अणवरयमहन्निमाणसमएहि णं खडखरे-
हिं तु परिसइइ, आदह्वारनिडुगा अचंका जगमणिस-
ण्णवायसंचुष्णिह महजजरंजंणे इव अकिंचिकरे भवइ,
उदिहाणुदियद्वेण इमे तण्णकिमद्वयदल्लगपरिसंठियं जलवि-
ज्जुमिवाकने निमिसवंधंतरेण वल्लिंफुल्लइजीविण् अविदत्तपर-
ल्लोगपत्थयणाणं तु निप्फट्ठे चेव मण्णयजम्मे नो भो ण ख-
मे तण्णतण्णयतरे वि ईमिं पियमाए, जओ णं एत्थ खल्ल म-
व्वकाद्वमेव समनत्तुमित्तभावेहिं जविथव्वं, अप्पमत्तेहिं च प-
चमहव्वयं धारेयव्वं । तं जहा-कसिणपाणाव्वायविरती,
अण्णलीयजासित्तं, दतमोहणमित्तस्स वि अदिन्नस्स व-
ज्जणं मणोवयकायजोगेहिं तु अखडियअविरादियणवगु-

त्तिपरिवेदियस्स णं परमपवित्तस्म सव्वकाद्वमेव दुप्परवं-
जचेरस्म धारणं वत्थपत्तसंजमोवयरणेसुं पि णिम्ममतया
असणपाण्डिणं तु चउव्विहेणेव गइजोयणच्चाओ उग्गमु-
प्यायणेषण्डिसु णं विमुच्छपिक्कमहणं संजोयणाइपंचदो-
सविरहिणं परमिण काले जिन्ने पंचसमितिविमोहणं
तिगुत्तिगुत्तिया इरियासमिडमईओ जावणाओ अणस-
णाडतवोवहाणुट्ठाणं सामाडजिक्खूपणिमाओ विविचे द-
व्वाइअभिगगहे, अहो णं जूमीसियणे केमलोए निप्पडि-
क्कमसरारया सव्वकाद्वमेव गुरुनिभोगकरणं खुप्पिवासाड-
परीसहादियासणं दिव्वाडउवमग्गाविजयल्लप्पावल्लप्पवि-
त्तिया, किं बहुणा अच्चतउव्वहे भो वदियव्वे अवीसमतेहिं
चेव मिरिमहापुरिमच्छूढो अट्टारससीलगसड्ढमजारे त-
रियव्वे य भो वाहाहि महाहिममुहे आविसाईहि व णं
भो जक्खियव्वे णिरामाए वाडुयाक्खलोपरि सक्केयव्वं च
जो णिसियसुत्तिकवदारुणकरयाद्वधाराए पाणच्चायणं भो
सुहुयव्वहाज्जावलीजरियव्वे णं जो सुहुमपवणकोच्छलगे
गमियव्वं च णं भोगंगापवाहपडिमोएणं तोल्लेयव्व भो
साहसनुत्ताए मडरगिगि जेयव्वे य णं भो एगागिण्हिं चेव
धीरताए सुडुज्जए चाउरंगे वत्ते विधेयव्वे णं भो परोप्पर-
विवरीयजमंतअट्टक्कोवरिं वामच्छिजिउडी उल्लिया गहेय-
व्वे णं जो सयत्तिहुयणविजयाणि णिम्मलजसकित्तीज-
यपभागा, ता भो जो जणा!-

“एयाओ धम्माण-ट्ठाणाउ सुडुकं एत्थि किंचि मन्तंति ।
बुज्जंति नाम्भारा, ते चिय बुज्जति वीसमंतेहिं ॥
सीलजरो अडगुरुओ, जावज्जीवमाविस्सामो ।
ता उज्जिक्कण पेम्मं, घरमारं पुत्तद्वेण ॥
मार्डय णीमंगा, अनिसाई पयहमव्वुत्तम धम्मं ।
णो धम्मस्म जमुक्का-उक्कचण वचणा य ववहारो ॥
निच्छम्मो भो धम्मो, मायादीसद्वरहिओ य ।
जूएसु जंगमतं, तेसु वि पंचिदियत्तमुक्कोमं ॥
तेसु वि चिय माणुसत्तं, मणुयत्ते आरिए देसे ।
देसे कूलं पहाणं, कुल्ले पहाणेइ जाडमुक्कोमा ॥
तीए रूवममुहे, रूवे य वत्तं पहाणवर ।
होड वत्ते वि य जीवं, जीए य पहाणयं तु विन्नाणं ॥
विन्नाणे सम्पत्तं, सम्पत्ते सीलसपत्ती ।
सीले खाइयभावो, खाइयभावे य केवत्तं नाणं ॥
केवलिए पणिपुन्ने, पत्ते अयरामरो मोक्खो ।
ण य संसारम्मि सुहं, जाडजरामरणदुक्खगहियस्स ।
जीवस्म अत्थि जम्हा, तम्हा मोक्खोववाए उ ॥
आहिंमिक्कण सुडं, अणतहुत्तो हु जोणिलक्खेसु ।

तस्माहणमामग्गी, पत्ता भो भो वहु इहिं ॥
तो एत्थ जं ण पत्तं, तदत्थ भो उज्जम कुणह तुरियं ।
रिवुहजणणिदियमिणं, उज्जह संसारअणुव्वं ॥
दाहिजं भो धम्मसुड, अणगजवकोडिक्खेसु ।
विउल्लं जड णाणुउह. सम्म ता एवरि दुल्लहं होही ॥
महा० १ सू० ।

तथा च पञ्चसूत्रे-

जायाए धम्मगुणपक्खित्तमद्धाए जाविज्जा एएसि स-
रूव पयडमुंदरत्त अणुगामित्त परावयारित्त परमत्थहेउत्तं,
तदा दुग्गुवरत्त जगे दारुणत्तं महामोहजणगतं जूओ दु-
ल्लहत्तं ति, एव जडानत्ताए उच्चियविहाणेणं अच्चतभा-
वसार पडिवज्जिज्जा । तं जहा-धूत्तगपाणाड्वायविरमण,
धूत्तगमुमावायविरमणं, धूलगअदत्ताढाणविरमणं, धूल-
गमेहुणविरमणं, धूलगपरिगहविरमणमिच्चाड पक्खि-
ज्जिक्कण पात्रे जडज्जा मयाणागाहगे सिआ सयाणा-
भावगे मिआ सयाणापरत्ते मिआ आणा हि मोह-
विमपरममतो जलं रोसाडजलणस्स कम्मवाहितिगिच्छा-
सत्थ कप्पपायवो मिवफन्नस्म वज्जिज्जा अयम्ममित्तजो-
ग चित्तिज्जाऽभिणवपाविण गुणे अणाडजवंगए अ अ-
गुणे उदग्गमहकारित्त अधम्ममित्तानं उभयलोगगहि-
अत्तं असुडजोगपरपरं च, परिहरिज्जा सम्मं लोगविरुद्धे
करुणापरे जणानं न खिमाविज्जा धम्मं संकिल्लेसो खु एसा
पम्मवोहिवीअमवोहिफल्लमप्पणो ति, एवमालोएज्जा न
खत्तु इत्तो परो अणत्थो अधत्तमेयं संसारामवीए ज-
णगमणिट्ठावायाण अड्ढारुणं मरुवेणं असुहाणुव्वधमच्चत्थं
सेविज्ज धम्ममित्ते विहाणेण अधो विवाणुकट्टए वाहिण
विव विज्जे दरिदो विव ईसरे जीओ विव महानायगे नड्ढो
सुंदरमन्तं बहुमाणुत्ते मिआ आणाकंली आगापकि-
च्छगे आणाअविराडगे आणानिप्फायगे ति, पक्खिस्सध-
म्मगुणारिह च वट्टिज्जा गिहिममुच्चिएसु गिहिममायारे-
सु परिसुक्काणुट्ठाणे परिसुक्कपणकिरिए परिसुद्धवइकिरिए
परिसुक्कायकिरिए वज्जिज्जा अणगोववायकारगं गर-
हिणिज्जं बहुकिल्लेस आयडविराडग समारज, न चिं-
तिज्जा परपीरं, न जाविज्जा दीणय, न गच्छिज्जा हरि-
स, न मेविज्जा वितहाज्जिनिवेम, उच्चिअमणपवत्तगे मि-
आ, न जामिज्जा अलिय, न फरुम न पेसुन्न ना-
निवद्धं, हिअमिअजासगे सिआ, एवं न हिंसिज्जा जूआ-
णि, न गिऐट्टज्ज अदत्तं, न निगिक्खिज्ज परदारं, न कु-
ज्जा अणत्थदं, सुट्टकायजागं सिआ, तदा लाहो-
चिअदाणं लाहोचिअभागे लाहोचिअपरिदारे दाहोचि-

अनिहिकरे सिआ अमेतावगे परिवारस्स गुणकरे ज-
हामत्ति अणुकपापरे निम्पमे जावेण, एवं खु तप्पालणे
वि धम्मो जह अन्नपालणे चि । सव्वे जीवा पुढा पुढो मम-
त्तं बंधकारण, तद्दा तेसु तेसु समायारेसु सडसमत्तागए
सिआ अमुगोऽहं अमुगकुले अमुगसिस्से अमुगधम्महाण-
डिए न मे तविराहणा न मे नदारंजो बुद्धी ममेअस्म ए-
अमित्य मारं एयमायजूयं एअं हिअं असारमत्तं सव्वं वि-
मेमआं अविहिगहणेणं एवमाह निलोगवंधू परमकारणि-
गे सम्मं संवुछे जगवं अरहतेत्ति, एवं समालोचिअ त-
दविरुद्धेसु समायारेसु सम्मं वट्टिज्जा जावमगतमेअ त-
न्निष्फत्तीए तद्दा जागरेज्ज धम्मजागरिआए, को मम का-
लो किमेअस्स उचिअ, असाग विमया नियमगामिणो
विरसावसाणा, जीसणो मच्चू सव्वानावकारी अवि-
आयागमणो अणिवारणिज्जो पुणो पुणोऽणुवधी,
धम्मो एअस्म ओमह एगंतविसुच्छो महापुरिमसेविओ
मव्वहिअकारी निरऽआरो परमाणंदहेज्ज, नमो इमस्स
धम्मस्स, नमो एअधम्मपगामगाणं, नमो एअधम्मपाह-
गाणं, नमो एअधम्मपरुवगाणं, नमो एअधम्मपवज्जगाणं,
इच्छाभि अट्ठमिणं धम्मं पडिविज्जित्तए सम्मं मणवयणका-
यजोगेहिं, होउ ममेअ कट्ठाण परमकट्ठाणाणं जिणाणम-
णुजावओ, सुप्पणिहाणमेवं चित्तिजा पुणो पुणो एअधम्म-
जुत्ताणमववायकागी सिआ, पहाणं मोहच्छेअणमेअ, एवं वि-
सुज्जमाणे भावणाए कम्पापगणेण उवेऽ एअयस्स जुगयं,
तद्दा संमारविरत्तं संविग्गो जवड, अममे अपरोवतावी वि-
सुच्छे विसुद्धमाणभावे चि ।

जाताया धर्मगुणप्रतिपत्तिश्रद्धायां जावतस्तथाविधकर्मक-
योपशनेन भावयेदेतेषां स्वरूप धर्मगुणानाम् । प्रकृतिसु-
न्दरत्वं जीवसंक्षेपविशुद्ध्या, आनुगामुक्तत्वं भवान्तरवासना-
नुगमन, परोपकारित्वं तथापीडाऽऽदिनिवृत्त्या, परमार्थहेतु-
त्वं परम्परया मोक्षभाधनत्वेन, तथा दुरनुचरत्वं सदैवान्
भ्यासात्, मङ्गे दारुणत्वं भगवदाज्ञास्वरूपनन, महामोदजन-
कत्वं धर्मदूषकत्वेन, ज्ञयो दुर्जनत्वं विरक्तानुबन्धपुष्टेति भाव-
यति । एवमुक्तेन प्रकारेण यथाशक्ति शक्त्यनुरूप, न त-
द्वान्याधिक्याभ्यासुचितविधानमेव शास्त्रोक्तेन विधिना, अत्य-
न्तभावसारमहता प्रणिधानवनेन, प्रतिपद्येन धर्मगुणान् रा-
मनिकया प्रवृत्त्या, अस्या त्रपाकदारुणत्वात् । किंजृतांस्त-
नित्याह- (त जडा इत्यादि) तद्यथा-स्यूरप्राणातिपातविरम-
ण, स्यूरमृदावागविरमण स्यूरदत्तादानविरमण, स्यूरमैथुनवि-
रमण, स्यूरतरिग्रहावरमणामत्यादि । आदिशब्दाद्व्यवसाय-
रगुणपरिग्रहः । आदावुपन्यासश्चैवा भावन इत्यमेव प्राप्तेरिति ।

उक्तं च-

“ सम्मत्तमि उ तद्धे, पत्तिपपुहत्तेण भावओ होजा ।
चरणधम्मवत्थण, सागरस्सयनरा होति ॥ १ ॥

एव अप्परिवडिए, सम्मत्ते देवमणुयज्जम्मेसु ।

अप्पनरमेद्विज्ज, एगजवेण च सव्वाइ ॥ १ ॥”

इत्यादि । (पडिविज्जित्तण इत्यादि) प्रतिपद्य पावने यत्तेत,
अधिक्रमगुणानाम् । कथमित्याह-सदाज्ञाग्राहकः स्यात्, अध्य-
यनश्रवणाज्याम् । आज्ञा आगम उच्यते, सदाज्ञाभावकः स्यात्,
अनुपेक्षाकारेण, सदाज्ञापरतन्त्रः स्यादनुष्ठानं प्रति । किमेव-
मित्याह-आज्ञा हि मोहविपरममन्त्रः तदपनयनेन, जड, द्वे-
षाऽऽदिज्वलनस्य तद्विध्यापनेन । कर्मव्याधिचिकित्साशास्त्रं,
तत्क्षयकारणत्वेन, कट्यपादप शिवफलस्य, तदवन्ध्यसाधन-
त्वेन । तथा (वज्जेज्जा इत्यादि) वर्जयेत् अवर्ममित्रयोगम् । अ-
कल्याणमित्रसबन्ध, चिन्तयेत् अभिनवप्राप्तान् गुणान् स्थूर-
प्राणातिपातविरमणाऽऽदीन् अनादिभयमङ्गनाश्च अगुणान्, स-
दैवाविरतत्वेन, उदग्रसहकारित्वमधर्ममन्त्राणाम्, अगुणान्प्रति
उभयलोकगर्हितत्वं तत्पापानुमत्यादिना, अशुभयोगपरम्परा
च अकुशलानुबन्धनः । तथा (परिहरेज्जा इत्यादि) परिहरे-
त्सम्यग्बोक्विरुद्धानि नदशुभाध्यवसायाऽऽदिनिबन्धनानि, अ-
नुकम्पापरो जनानां मा जूत्तेषामधर्मं, न खिन्त्येद् धर्मम्, न
गर्हयेज्जनैरित्यर्थः, सक्लेश एवेषां खिन्त्याशुभभावत्वेन, परम-
बोधिबीजं, तत्प्रद्वयेण । अवोधिफलमात्मन ईत । जनानां त-
न्निमित्तभावेन, तथा एवमालोचयेत्पुत्रानुसारेण, न खल्वतः
परोऽनर्थोऽवोधिफलात्, नत्कारणजावाद्वा लोकविरुद्धत्वादिति ।
अन्धत्वमेतत्समारोडव्या हितदर्शनाभावेन, जनकमनिष्टपातानां,
नरकाऽऽद्युपपातकारणतया, अतिदारुण स्वरूपेण सक्लेशप्रधा-
नत्वात् । अशुभानुबन्धमत्यर्थं परम्परापथाभावेनेत्यत एवाक्तम्-
“ लोक स्थत्वाधारः, सर्वेषां धर्मचारिणा यस्मात् । तस्मा-
ल्लोकविरुद्ध, धर्मविरुद्ध च सत्याज्यम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि । त-
था (सेवेज्ज इत्यादि) सेवेन धर्ममन्त्राणं विधानेन सत्प्र-
तिपत्त्यादिना, अन्य इवानुकर्षकान्, पाताऽऽदिभयेन व्याधित इव
वैद्यान्, दुःखभयेन दरिद्रं वैश्वरान्, स्थितिहेतुत्वेन । ज्ञात इव
महानायकान् आश्रयणीयत्वेन । तथा न इतो धर्ममित्रमेवनात् ।
सुन्दरतरमन्यदिति कृत्वा बहुमानयुक्तः स्यात् धर्ममित्रेषु ।
आज्ञाकाङ्क्षी अदत्तायामस्यां नेषाम्, आज्ञाप्रतोच्छकः प्रदान-
काले तेषामेव, आज्ञाविरायकः प्रस्तुताया नेषामेव, आज्ञानि-
ष्पादक इत्यौचित्येन नेषामेव । (पडिविज्जित्त्यादि) प्रतिपन्न-
धर्मगुणाई च वत्तेत सामान्येनैव गृहिसमुचितेषु गृहिसमाचारेषु
नानाप्रकारेषु परिशुद्धानुष्ठानं सामान्येनैव, परिशुद्धमनःक्रियः
शास्त्रानुसारेण, परिशुद्धवाक्क्रियोऽनेनैव, परिशुद्धकायक्रियो-
ऽनेनैव । एतद्विशेषणाभिधानुमाह-वर्जयेदनेकोपघातकारक
सामान्येन, गर्हणाय प्रकृत्या, बहुक्लेश प्रवृत्तौ, आयातिविराघकं
परलोकापीडाकर, समारम्भमङ्गारकर्माऽऽदिरूपम् । तथा न
चिन्तयेत् परपीडां सामान्येन । न भावयेद् दीनतां कस्यचिदस-
प्रयोगे, न गच्छेत्कस्यचित्सप्रयोगे, न सवेत चित्ताभिनिवे-
शम्, अतस्त्वाध्यवसाय, किन्तु उचितमनःप्रवर्तकः स्याद्वचना-
नुसारेण, एव न भायेतानुमन्याख्यानाऽऽदि, न परुष निष्ठुर,
न पैशुन्य परग्रीवहार, नानिवद्ध विकथाऽऽदि, किं तु हित-
मित्रजापक स्यात् सूत्रनीत्या । एव न हिंस्याद् जूनानि पृथि-
व्यादीनि, न गृहदीयाददत्तं स्तोकादि, न निरीकृतं परदारान्,
रागत । न कुर्यादन्तर्गदाम् अपध्यानाऽऽचरिताऽऽदि, किं तु शुभ-
काययोगः स्यादागमनीत्या । तथा (लामोचियट्ठाणेत्याह)
तथा लामोचिन्तान्-अष्टभागाऽऽद्यपेक्षया तथा लामोचितमो-

ग.-अप्रज्ञागाऽऽद्यपेक्षया, त्वाभोचितपरिवारः चतुर्भागाऽऽदि-
भर्तव्यपरिमाणेन, त्वाभोचितनिधिकारः स्यात्, चतुर्भागाऽऽ
द्यपेक्षया । उक्तं चात्र लौकिकैः -

“ पादमायाश्रिंश्च कुर्यात्पादं विज्ञाय वर्द्धयेत् ।
धर्मोपभोगयो पादं, पादं भक्त्यवपाषणे ॥ १ ॥ ”

तथाऽयैरप्युक्तम्-

“ आयादसं नियुज्जीत, धर्मे यत्ताऽधिकं ततः ।
शेषेण शेषं कुर्वीत, यत्ततस्तुच्छमैहिकम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।

तथा असंतापक परिजनस्य स्यादिति वर्त्तते शुभप्रणि-
धानेन । गुणकरो यथाशक्ते भवस्थितिकथनशौलत्वेन,
अनुकम्पापर प्रतिफलनिरपेक्षतया, निर्ममो भावेन भवस्थि-
त्यालोचनात् । क एवगुणं स्यादित्याह-एव यस्मात्तत्पालनेऽ-
पि धर्मं, जावोपकारनावात्, तथाऽन्यपाषण इति जावाविशे-
षेण । किमत्येतदेवमित्याह-सर्वे जीवा पृथक्पृथक् वर्त्तन्ते स्व-
लक्षणभेदेन, किं तु समस्य बन्धकारण बोजरूपत्वात् । उक्तं च-

“ ससारास्युनिश्रौ सत्त्वा, कर्मोर्मिपरिघट्टिता
सयुज्यन्ते वियुज्यन्ते, तत्र कः कस्य बान्धवः ? ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ अत्यायतेऽस्मिन् ससारे, जृथो जन्मनि जन्मनि ।
सत्त्वो नैवास्यसौ कश्चिद्, या न बन्धुरनेकधा ॥ २ ॥ ” इत्यादि ।

सर्वथा परिभाषनामात्रमेतत्स्वज्जो न स्वजन इति । (तथा तेसु
तेसु इत्यादि) तथा तेषु तेषु समाचारेषु गृहिसमुचितेति
वर्त्तते, स्मृतिसमत्वाऽऽगतः स्यात् आभोगयुक्तः । कथमित्याह-
अमुकोऽहं देवदत्ताऽऽदिनामा अमुककुले इत्वाकाऽऽद्यपेक्षया,
अमुकशिष्यो धर्मे तत्तदाचार्यापेक्षया, अमुकधर्मस्थानस्थि-
तः अणुज्जनाऽऽद्यपेक्षया, न मम तद्विराधना साम्प्रतम्, न म
म तदारम्भो विराधनाऽऽरम्भः । तथा वृद्धिर्मेतत्स्य धर्मस्था-
नस्य, एतदत्र सारं धर्मस्थानगेतदात्मभूतमानुषागमुक्त्वेन, ए-
तद्विदित सुन्दरपरिणामत्वेन, असारमन्यत्सर्वमर्थजाताऽऽर्थाति,
विशेषतोऽविधिग्रहणन विपाकारुण्यत्वात् । यथोक्तम्-

“ पापेनैवार्थरागान्ध, फलमाप्नोति यत् क्वचित् ।
बद्धिशामिवचत्तु, विना नाशं न जीयति ॥ १ ॥ ” इति ।

एतदेवमेवेत्याह-एवमाह त्रिशोकवन्धु, समुपचिन्तयस-
ज्जार परमकारुणिक, तथाभ्यवृत्तनियोगात् । सम्यक्सुबुद्धो-
ऽनुत्तरयोधिवीजन, जगत्त्रासं सत्त्वविशेष इति । एव
समालोच्य तदविरुद्धेषु अधिकृतधर्मस्थानाविरुद्धेषु समा-
चारेषु विचित्रेषु सम्यग् वर्त्तते सूत्रनीत्या भावमङ्गलमे-
तद्विधिना वर्त्तनम्, तान्नपत्तेऽधिकृतसमाचारनिष्पत्तिरिति ।
(तथा जागरिज्ज्ञेत्यादि) तथा जागृयात् भावनिष्ठावि-
रहेण, धर्मजागरया तत्त्वाऽऽलोचनरूपया, को मम काश्च
वयोऽवस्थारूपः ? किमेतस्योचितं धर्मोऽऽद्यनुष्ठानम् ? अ-
सारा विषयाः, तुच्छा शब्दाऽऽद्यो, निथमगामिना वियो-
गान्ता, विरसावसानाः परिणामशरणा, तथा जयानको
मृत्यु, महाभयजनन, सर्वाभावकारी तत्साध्यार्थकि-
याभावात् । अविज्ञाताऽऽगमन, अदृश्यस्वभावत्वात् मृत्योः ।
अनिवारणीय, स्वजनाऽऽदिबन्धेन । पुन पुनरनुबन्धी, अनेक-
यानिजावेन । धर्म एव सत्त्वः, मृत्योर्व्याधिकल्पस्य । किंवि-

शिष्टः ? इत्याह-एकान्तविशुद्धः निवृत्तिरूप, महापुरुषसेवि-
तस्नीधकराऽऽदिसेवित, सर्वहितकारी मैत्र्यादिरूपतया । निर-
तिचारो तथागृहीतपरिपालनेन, परमानन्दहेतु निर्वाणका-
रणमित्यर्थः । नम एनस्मै धर्माय अनन्तरोदितरूपाय, नम ए-
तच्छर्मप्रकाशकेभ्याऽर्हद्भ्यः, नम एतद्धर्मपालकेभ्यो य-
तिभ्यः, जम्भन्तस्मिन्प्ररूपकेभ्यो यतिभ्य एव, नम ए-
तच्छर्मप्रतिपत्तय आचकाऽऽर्हद्भ्यः, इच्छाम्यहमेत धर्मं प्र-
तिपत्तुम्, अननैतत्पक्षपातमाह-सम्यग्मनोवाक्काययोगे । अ-
ज्ञेन तु सम्पूर्णप्रतिपत्तिरूप प्रणिधिविशेषमाह-प्रवतु ममै-
तत् कल्याणम्, अधिकृतधर्मप्रतिपत्तिरूप परमकल्याणानां जि-
नानामनुज्ञावतः, तदनुग्रहेणत्यर्थः । सुप्रणिधानमेव चिन्तयेत्
पुनः पुन । एव हि स्वाऽऽशयादेव तन्निमित्तोऽनुग्रह इति ।
तथा एतच्छर्मयुक्तानां यतीनामवपातकारी स्यात्, आ-
ज्ञाकारीति ज्ञाव । प्रधान मोहच्छेदनमेतत् । तत्राज्ञाकारित्व त-
न्मोहच्छेदनयोगनिष्पद्यतयेति हृदयम् । एव कुशलाभ्यासेन
विशुद्ध्यमानो विशुद्ध्यमान एतत्सेवक इति प्रक्रम । ज्ञावनयो-
करूपया कर्मापगमेन हेतुना, तपेत्येतस्य धर्मस्य योग्यताम् ।
एतदेवाऽऽह-तथा ससारविरक्तस्तद्दोषजावनया, मधिग्नो जवति
मोक्षार्थी, अममो ममत्वरहित, अपरोपतापी परपीडापरिहारी,
विशुद्धो यथादिभेदेन विशुद्ध्यमानभाव शुभकण्डकवृद्धयेति
प० सू० ३ सूत्र ।

(अतर्धर्ममधिकृत्य धर्मस्तुति ' काउस्सग ' शब्दे तु० भा०
४१६ पृष्ठे " तमतिमिर " इत्यादिगाथाजिर्भाविता)

(१६) साम्प्रत पदार्थं वच्यते-

धम्मो मंगलमुकिट्ठं, अहिंसा संजमो तवो ।

देवा वि तं नमसति, जस्स धम्मो सया मणो ॥ १ ॥

' धर्मो मङ्गलमुत्कृष्ट-महिंसा सयमस्तप ।

देवाऽपि तं नमस्यन्ति, यस्य धर्मे सदा मनः ॥ १ ॥ ”

तत्र ' धृ ' धारणे, इत्यस्य धातोः मप्रत्ययान्तस्येद रूप धर्म इति ।
मङ्गलरूप पूर्ववत् । तथा- ' कृ ' विलेखने, इत्यस्य धातोः कृपूर्वस्य
निष्ठान्तस्येद रूपमुत्कृष्टमिति । तथा- ' वृ ' ' हिंसे ' हिंसायाम्, इ-
त्यस्य " इदितो नुम् धातोः ॥ ७१. ॥ ८॥ " इति नुमि कृते स्य-
धिकारे टावन्तस्य तज्जपूर्वस्येद रूपम्, यदुताहिंसेति । तथा-
' यम् ' उपरमे, इत्यस्य धातोः सपूर्वस्यान्प्रत्ययान्तस्य सयम इति
रूप भवति । तथा- ' तप ' सन्तापे, इत्यस्य धातोः रसुन्प्रत्यया-
न्तस्य तप इति । तथा- ' दिवु ' क्रीडाविजिगीषाव्यवहारश्रुति-
स्तुतिमोदप्रदस्वप्नकान्तिगतिषु, इत्यस्य धातोः रसुन्प्रत्ययान्तस्य
जास देवा इति जवति । अपिशब्दो निपातः, तदित्येतस्य सर्व-
नाम्न पुस्त्वविवक्षाया द्वितीयैकवचन तमिति भवति । तथा- न-
मसित्यस्य प्रातिपदिकस्य " नमो चरिवश्चिञ्जड क्यच् ॥ ३१. ॥
१६॥ " इति क्यजन्तस्य ब्रह्मकियान्तादेशः, ततश्च नमस्यन्तीति भ-
वति । यदिति सर्वनाम्न पष्ठ्यन्तस्य यस्येति भवति, धर्मं पूर्व-
वत् । सदेति सर्वस्मिन् कावे " सर्वैकान्यैकियत्तद् कावे दा "
॥ ५. ३. १५ ॥ इतिदाप्रत्ययः, " सर्वस्य सोऽन्यतरस्यादि "
॥ ५. ३. १६ ॥ इति स आदेशः सदा । तथा-
' मन ' ज्ञाने इत्यस्य धातोः रसुन्प्रत्ययान्तस्य मन इति ।
वति । इति पदानि । साम्प्रत पदार्थं वच्यते-तत्र पुंगवो प्रपत-
न्तमात्मान धारयतीति धर्मः । तथा चोक्तम्- " दुर्गतिप्रसूतान्
जीवान्, यस्माद्धारयते तत । घत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्मा-

कर्म इति स्मृत ॥ १ ॥ ” मङ्गलानि हितमनेनेति मङ्गलमित्यादि पूर्ववत् । उक्तं प्रथमतः, न हिंसा अहिंसा, प्राणतिपातविरतिरित्यर्थः । मयम् आश्रयद्वारोपरम्, तापयन्त्यनेकभवोपात्त-मष्टप्रकारं कर्म इति तपः, अन्नशानाऽऽदि । दीव्यन्तानि देवा, क्री-रन्तीत्यादिमात्रार्थः । अपिः समावने, देवा अपि, मनुष्यास्तु सुतराम् । तमित्येवविंशष्ट जीव नमन्त्यन्तीनि प्रकटार्थम् । यस्य जीवस्य किम् ? । धर्मे प्रागभिहितस्वरूपे, सदा सर्वकालं मन इत्यन्तं कर्णम् । अयं पदार्थः इति । पदविग्रहस्तु परस्परपे-क्षसमासमाकृतेनेह निबन्धनाज्ञावाच्यं प्रदर्शित इति चाज्ञान-प्रत्यवस्थाने तु प्रमाणचिन्ताया यथावसरमुपरिष्ठाद्भ्याम् ।

(१०) प्रवृत्तिं पुनस्तयोरमुनापायेनेति प्रदर्शयन्नाह-

कत्यङ्गं पुच्छं सीसो, कर्हि । व अपुच्छा कहति आयरिआ ।

सीमाणं तु द्वियङ्गा, विपुलतराणं तु पुच्छाए ॥ ३८ ॥

कचिन् किञ्चित्जनवगच्छन् पुच्छति शिष्यः कथमेतद्वितीयमेव चाज्ञाना, गुरुकथनं प्रत्यवस्थानम्, इत्यमनयोः प्रवृत्तिः । तथा कचि-दपुच्छा एव सन्तः पूर्वपक्षमाशङ्क्य किञ्चित्कथयन्त्याचार्या तत् प्रत्यवस्थानमिति गम्यते । किमर्थं कथयन्त्यत आह-शिष्याणामेव हिताय, तुशब्द एवकारार्थः, तथा विपुलतरं तु प्रभूततरं तु कथ-यन्ति । (पुच्छाए ति) शिष्यप्रश्ने सति पटुप्रज्ञोऽयमित्यवगमा-दिति गार्थार्थः । “ एव तावत्समासन, व्याख्यां ब्रह्मण्योजना । कृतेयं प्रभुने सुवे, कार्यैवमपरेष्वपि ॥ ” ग्रन्थविस्तरदोषा-वक्ष्यामः, उपयोगे तु वक्ष्यामः । प्रति सूत्रयत् सूत्रस्पर्शकोऽधुना प्रोच्यते । अनुगमनिर्युक्तिविनाशश्च विशेषतः सामायिकबुद्ध्या-प्याज्ज्ञेयः तत्रोदितं यत् -

“ होइ कयथो वोत्तु, सपयच्छेअ सुअ सुआणुगमे ।

सुत्तालावगतामो, णामादिष्ठासविणियोग ॥ १ ॥

सुत्तपक्कामियणिज्जु-त्तिणिश्रोणा सेसथो पयथाऽ ।

पाय सो चिय णेमम-णयाइमयथोयरो होऽ ॥ २ ॥

एव सुत्ताणुगमो, सुत्तालावगकथो अनिकम्मेवो ।

सुत्तपक्कामियणिज्जु-त्तिण्या अ वच्चति समगं तु ॥ ३ ॥ ”

इत्यलं प्रमङ्गलं गतिकामात्रमेतत् । दश० १ अ० ।

धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टमित्यादौ धर्मग्रहणे सति अहिंसासयमन-पोग्रहणमुक्तं, तस्याऽहिंसासयमनपोरूपत्वाव्यजिचारित्वादिति उच्यते, नाहिंसाऽऽदीनां धर्मकारणत्वाद्धर्मस्य च कार्य-त्वात्कार्यकारणयोश्च कथञ्चिद्भेदात् कथञ्चिद्भेदश्चेति, तस्य द्रव्यपर्यायोभयरूपत्वात् । उक्तं च-“ णत्थि पृढवाविसिद्धो, घरो ति जनेण जुज्झइ अगणा । ज पुणं घरु ति पुव्व, नामी पुढवी इतो अत्रो । १ । ” इत्यादि । गम्यादिधर्मव्यवच्छेदेन तत्स्वरूपज्ञाप-नार्थं वा, अहिंसाऽऽदिप्रदणमदुष्टमित्यलविस्तरण । आह-अहिं-सासयमनपोरूपो धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टमित्येनञ्चः किमाज्ञासि-रु-म, आहोस्विशुक्तिनिरुमपि ? अत्रोच्यते उभयासिद्धम्, कुत ? जिनवचनत्वात्, तस्य च विनेयमथापेक्षयाज्ञाऽऽदिसद्धत्वात् ।

आह च नियुक्तकार-

जिणवयणं सिद्धं चे-व भण्डं कत्यङ्गं उदाहरणं ।

आमज्जइ मोयारं, हेऊ वि कर्हि वि भोउजा ॥ ४९ ॥

जिनाः प्राप्तिरूपितम्वरूपाः, तेषां वचनं तदाज्ञया सि-द्धमेव सत्यमेव प्रतिष्ठितमेव, आवचायमेवेत्यर्थः, कुत जि-नानां रागा देहदिताज्ञाणाऽऽदिमनश्च सत्यवचनानामेवात् ।

उक्तं च-“ रागाद्वा देवाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनुत्तम । यस्य तु नैने दोषा-स्तस्यानुत्तकारणं किं स्यात् ॥ १ ॥ ” इ-त्यादि । तथापि तथाविधश्रोत्रपेक्षया तत्रापि भग्यते कचिदु-दाहरणं, तथाऽऽश्रित्य तु श्रोतारं हेतुरपि कचिद्भग्यते, न तु नि-योगतः, तुशब्दः श्रोतृविशेषणार्थः । किंविशिष्टं श्रोतारम् ? पटु-विषय मध्यमधियं च, न तु मन्दधियमिति । तथाहि पटुधियो हेतुमात्रोपन्यासादेव प्रचूनार्थावगतिर्भवति, मध्यमधीस्तु तेनैव बोध्यते, न त्वितर इत्यर्थः । तत्र साध्यसाधनान्वयव्यतिरेकप्रदर्श-नमुदाहरणमुच्यते दृष्टान्त इत्यर्थः । साध्यधर्मान्वयव्यतिरेक-ब्रह्मणश्च हेतुः । इह च हेतुमुल्लेख्य प्रथममुदाहरणाभिधानं, न्यायानुगतत्वात्तद्वत्त्वेनैव हेतोः साध्यायसाधकत्वोपपत्तेः । क-चिच्छेतुमनजिधाय दृष्टान्त एवोच्यत इति न्यायप्रदर्शनार्थं वा । यथा गतिपरिणामपरिणतानां जीवपुञ्जलानां गत्युपपन्नको ध-र्मास्तिकायश्चक्षुष्मनो ज्ञानस्य, दीपवत् । उक्तं च-

“ जीवानां पुञ्जलानां च, गत्युपपन्नकारणम् ।

धर्मास्तिकायो ज्ञानस्य, दीपश्चक्षुष्मतो यथा ॥ १ ॥ ”

तथा कचिच्छेतुरेव केवलोऽभिधीयते, न दृष्टान्तः, यथा मदी-योऽयमद्वो, विंशष्टिहोपन्नव्यन्यथानुपपत्तेरित्यलं प्रसङ्गेने-ति गार्थार्थः ॥ ४९ ॥

तथा--

कत्यङ्गं पंचावयवं, दमहा वा सच्चहा न पणिमिच्छ ।

न य पुणं सच्चं भण्डं, हरी सविआरमक्खायं ॥ ५० ॥

श्रोतारमेवाङ्गीकृत्य कचित्पञ्चावयवं, दशधा वेति क-चिदशावयवं, सर्वथा गुरुश्रोत्रपेक्षया, न प्रतिपिच्छमुदाह-रणाद्यभिधानमिति वाक्यशेषः । यद्यपि च न प्रति-पिच्छं तथाऽप्यविशेषेणैव, न च पुनः सर्वं ज्ञयते, उदाहर-णाऽऽदि । किमित्यत आह-(हरी सविआरमक्खायं ति) हन्दी-त्युपप्रदर्शने, किमुपदर्शयति-यस्मादिहान्यत्र च शास्त्रान्तरे स-विचारं सप्रतिपक्षमाख्यातं, साकल्यत उदाहरणाऽऽद्यभिधान-मिति गम्यते । पञ्चावयवाश्च प्रतिज्ञाऽऽदयः । यथोक्तम्-“ प्रति-ज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिसमना । अवयवा दश पुनः प्रतिज्ञाविभ-क्त्याऽयं । वक्ष्यति च-“ ते उ पइष्णविहत्ती ’ इत्यादि । प्रयोगांश्चेतेषां लाघवार्थमिहैव स्वस्थाने दर्शयिष्यामीति गार्-थार्थः । दश० १ अ० ।

“ धर्मो मगल ” इत्यादिलक्षणमधिकृत्य निर्दिश्यते-अहिंसा-सयमनपोरूपो धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टमिति प्रतिज्ञा, इह च धर्म इति धर्मानदश, नाहिंसा सयमनपोरूप इति धर्मविशेषणमुत्कृष्टं मङ्गलमिति साध्यो धर्मः धर्मिधर्मसमुदायं प्रतिज्ञा, इयं च श्लोकाद्वैकल्येति । देवाऽऽदिदेवपूजितत्वादिति हेतुः, आदिशब्दा-ग्निसत्त्वविद्यावरनरपतिपरिग्रहः । अयं च श्लोकतृतीयपादेन ख-ल्लाकावसेय, अर्हदादिवादिनि दृष्टान्तः । अत्रापि चाऽऽदिशब्दा-ङ्गणधराऽऽदिपरिग्रहः । अयं च श्लोकचरमपादेनोक्तो वेदितव्य इति । न च भावमनोऽधिकृत्यार्हददृष्टान्ते अस्ति कश्चिद्विरोध इति । इह यो यो देवाऽऽदिपूजितं न स उत्कृष्टं मङ्गलं यथाऽर्ह-दादयस्तथा च देवाऽऽदिपूजितो धर्म इत्युपनयः, तस्माद्देवा-ऽऽदिपूजितत्वादुत्कृष्टं मङ्गलमिति निगमनम् । इदं चावयवद्वयं सूत्रोक्तावयवत्रयाविनाभूतमिति कृत्वा तेन सूचितमवगन्तव्य-मित्यलं विस्तरणम् ।

साम्प्रतमेतानेवावयवान् सूत्रपशिकनिर्युक्त्या
प्रतिपाद्यन्नाह-

धम्मो गुणा अहिंसा-इया उ ते परममंगलपडन्ना ।

देवा वि लोगपुज्जा, पणमंति सुधम्ममिद् देऊ ॥ ८९ ॥

धम्मं प्राग्निरूपितशब्दार्थं, स च क इत्याह-गुणा अहिंसाऽऽद्य
य, आदिशब्दास्तयमतप परिग्रह । तुरेवकारार्थं । अहिंसाऽऽ
द्य एव ते परममङ्गल प्रधानमङ्गलमिति प्रतिज्ञा, तथा देवा अ-
पि, अपिशब्दात्मिकविद्याधरनरपतिपरिग्रह । लोकपूज्या लोक
पूजनीया, प्रणमन्ति नमस्कुर्वन्ति, कम् ? सुधर्माण शोभनधर्म-
व्यवस्थितमित्यय हेतुरर्थसुचकत्वाद्धेतुरिति गाथार्थः ।

दिट्ठतो अरहता, अणगारा य व्हवो उ जिणसीसा ।

वत्तणुवत्ते नज्जड, जं नरवडणो वि पणमति ॥ ९० ॥

दृष्टान्त प्राग्निरूपितशब्दार्थं, स चाशोकाऽऽद्यमहाप्रातिहार्या
ऽऽदिरूपा पूजामर्हन्तीत्यर्हन्ते, तथाऽनगाराश्च व्हव एव जिनशि-
क्या इति । न गच्छन्तीत्यगा वृक्षास्तै कृतमगार गृह नद्येषा वि-
द्यन् इत्यर्शाऽऽदेराकृतिगणत्वादप्रत्यय । अगारा गृहस्था, न
अगारा अनगारा, चशब्द समुच्चयार्थं, तुरेवकारार्थं, त-
च्च व्हव एव नालपा, रागाऽऽदिजेतृत्वाज्जिना, तच्छिष्यान्त-
द्विनेया गौतमाऽऽद्य । आह-अर्हदादीना परोक्षत्वाद दृष्टान्तत्व-
मेवायुक्तम् । कथंचैनद्विनिश्चीयते यथा ते देवाऽऽदिपूजिता इति ।
उच्यते-यत्तावत्तुक्तम-परोक्षत्वादिति तद् दुष्टम्, सूत्रस्य त्रिका-
ल्लगोचरार्थत्वात् । कदाचित्प्रत्यक्षत्वाद्देवाऽऽदिपूजिता इति चैत
द्विनिश्चयायाऽऽह-वृत्तमतिक्रान्तमनुवर्त्तमानेन साम्प्रतकालज्ञा-
विना ज्ञायते, कथमित्यत आह-यद्यस्मात् नरपतयोऽपि रा-
जानोऽपि प्रणमन्तीदानीमपि ज्ञायसाधु ज्ञानाऽऽदिगुणयुक्तमिति
गम्यते । अनेन गुणाना पूज्यत्वमावेदितं ज्ञवतीति गाथार्थः ।

उवसहारो देवा, जह तह राया वि पणमड सुधम्मं ।

तम्हा धम्मो मंगल-मुक्किडमिड अ निगमण ति ॥ ९१ ॥

उपसहार उपनय, स चायम्-देवा यथा तीर्थकराऽऽर्हो-
स्तथा राजाऽप्यन्योऽपि जन प्रणमतीदानीमपि सुधर्माणमि-
ति, यस्मादेव तस्माद् देवाऽऽदिपूजितत्वाद्धर्म्मो मङ्गलमुत्कृष्ट
मिति च निगमन, प्रतिज्ञाहेतोः पुनर्वचन निगमनमिति गा-
थार्थः ।

उक्त पञ्चावयवेनदजिधानाध्वार्थाधिकारोऽपि धर्म्मप्रशम्भा ।
साम्प्रत दशावयव, तथा स चेदैव जिनशासन इत्यर्थाधिकार चो-
पदर्शयति, इह च दशावयवा प्रतिज्ञाऽऽद्य एव प्रतिज्ञाऽऽदिशु-
क्लिसहिता भवन्ति । अवयवत्व च तच्छुक्लीनामधिकृतवाक्यार्थो-
पकारकत्वेन प्रतिज्ञाऽऽदीनामिव ज्ञायनीयमित्यत्र बहु वक्तव्यं,
तत्तु नाच्यते, गमनिकामात्रत्वात्प्रारम्भस्येति ।

साम्प्रतमधिकृतदशावयवप्रतिपादनायाऽऽह-

विडयपडन्ना जिणसा-सणम्मि साहेति साहवो धम्म ।

हेऊ जम्हा सव्भा-विण्णु हिंमाडसु जयंति ॥ ९२ ॥

द्वितीया पञ्चावयवोपन्यस्तप्रथमप्रतिज्ञापेक्षया प्रतिज्ञा पूर्ववत्, द्वि-
तीया चाऽसौ प्रतिज्ञा च द्वितीयप्रतिज्ञा, सा चेय जिनशासने जि-
नप्रवचने, किम् ? साधयन्ति निष्पादयन्ति, साधय- प्रवृजिता, धर्म्म
प्राग्निरूपितशब्दार्थम् । इह च साधय इति धर्म्मनिर्देश, शेष-
६७२

स्तु साधुधर्म्म इत्यय प्रतिज्ञानिर्देश । हेतुनिर्देशमाह-हेतुर्यस्मात्स-
द्भाविकेषु पारमार्थिकेषु निरुपचरितेष्वर्थेष्वित्यर्थः । अहिंसाऽऽदि-
शब्दादिशब्दान्मृषावादाऽऽदिविरतिपरिग्रह । अन्ये तु व्याचक्रते-
(सञ्जाविण्हि) सञ्जावेन निरुपचरितसकलदुःखक्यायेवे-
त्यर्थः । यतन्ते प्रयत्न कुर्वन्तीति गाथार्थः ।

साम्प्रत प्रतिज्ञाशुक्लिमभिधातुकाम आह--

जह जिणसामणनिरया, धम्मं पालेति साहवो सुच्छं ।

न कुतित्थिएसु एवं, दीसइ परिपादणोवाओ ॥ ९३ ॥

यथा येन प्रकारेण जिनशासननिरता निश्चयेन रता धर्म्मं
प्राग्निरूपितशब्दार्थं पालयन्ति रक्षन्ति, साधय प्रवृजिता, प-
रुजीवनिर्कायपरिज्ञानेन कृतकारिताऽऽदिपरिवर्जनेन च शुक्ल-
मकलङ्क, नैव तन्त्रान्तरीया, यस्मान्न कुतार्थिकेष्वेव यथा साधु-
षु दृश्यते परिपादनोपाय, परुजीवनिर्कायपरिज्ञानाऽऽद्यभावा-
त्, उपायग्रहणं च सामिप्रायक, शास्त्रोक्त खट्वुपायोऽत्र चि-
न्त्यते, न पुरुषानुष्ठान, कापुरुषा हि वितथकारिणोऽपि भव-
न्त्येवेति गाथार्थः ।

अत्राऽऽह--

तेसु वि य धम्मसदो, धम्म निययं च ते पसंमंति ।

नणु जणिओ सावज्जो, कुतित्थियधम्मो जिणवरोहि ॥ ९४ ॥

तेष्वपि च तन्त्रान्तरीयधर्म्मेषु किम् ? धर्म्मशब्दो लोके रूढ, तथा
धर्म्मं निज चाऽऽत्मीयमेव यथातथ ते प्रशमन्ति स्तुवन्ति, त-
च्च कथमेतदित्यत्रोच्यते-नन्वित्यक्ताया, भणित उक्तः, पूर्वं सा-
वद्य सपाप, कुतार्थिकधर्म्मश्चरकाऽऽदिधर्म्मः, कै ? जिनवर-
स्तीर्थकरः, " य जिणेहि उ पसत्थो " इति वचनात्, परुजीव-
निर्कायपरिज्ञानाऽऽद्यभावादेवेत्यत्रापि बहु वक्तव्यं, तत्तु नो-
च्यते, ग्रन्थविस्तरभयादिति गाथार्थः ।

तथा--

जो नेसु धम्मसदो, सो उवयारेण निच्छएण इहं ।

जह सीहसदु मीहे, पाहसुवयारओऽणत्थ ॥ ९५ ॥

यस्तेषु तन्त्रान्तरीयधर्म्मेषु धर्म्मशब्द, स उपचारेणापरमा-
र्थेन, निश्चयेनात्र जिनशासने, कथम् ? यथा सिंहशब्द सिंहो
व्यवस्थित, प्राधान्येन, उपचारत उपचारेणान्यत्र माणवकाऽऽदौ,
यथा सिंहो माणवक, उपचारनिमित्तं च शौर्यकौर्याऽऽ-
द्य, धर्म्मं त्वहिंसाऽऽद्यभिधानाऽऽद्य इति गाथार्थः ।

एस पडन्नामुद्धी, हेऊ अहिंसाएसु पचसु वि ।

मव्भावेण जयंती, हेऊविमुद्धी इमा तत्थ ॥ ९६ ॥

एषा उक्तस्वरूपा प्रतिज्ञाया शुक्लि प्रतिज्ञाशुक्लि हेतुरहिंसा-
ऽऽदिषु पञ्चस्वपि सञ्जावेन यत-त इत्ययं च प्राग् व्याख्यात
एव, शुक्लिमभिधातुकामेन च भाष्यकृता पुनरुपन्यस्त इत्यत
एवाऽऽह-हेतोर्विशुद्धिहेतुविशुद्धिविषयविभाषाऽवस्थापनं वि-
शुद्धि, इमा इय, तत्र प्रयोग इति गाथार्थः ।

जं भत्तपाणउवगर-एवसहिसयणाऽऽमणाऽसु जयति ।

फामुयअकयअकारिय-अणुणमयाणुदिट्ठभोई य ॥ ९७ ॥

यद्यस्मात्तुक्तं च पान चोपकरणं च वसतिश्च शयनाऽऽसनाऽऽ-
द्यश्चेति समासस्तेषु । किम् ? यतन्ते प्रयत्न कुर्वन्ति कथमेतदे-
वमित्यत्राऽऽह-यस्मात् प्राप्तुक चाकृत चाकारित चाननुमत चा-
नुद्विष्ट च तद्भोक्तु शीलं येषा ते तथाविधा, तत्राऽऽसव प्राणा,

अहं वामः-उत्तमए, न वासई तो तण्हाए ॥ १०६ ॥

वर्षति नत' किं विघ्नोऽन्तराय निर्घाताऽऽदिजिर्जायते, आ-
दिशब्दादिभ्याहाऽऽदिपरिग्रहः । तस्येन्द्रस्य, परमैश्वर्ययुक्तत्वेन
विघ्नानुपपत्तेरिति भावना । अथ वर्षति ऋतुसमये गर्भसङ्घात
इति वाक्यशेषः । न वर्षति ततस्तृणार्थ, तस्येत्थमभिसंधेरजा-
वादिति गाथाद्वयार्थः ।

किं च दुमा पुष्फती, भमराणं कारणा अहासमयं
मा भमरमहुयरिगणा, किञ्चामपज्जा अणाहारा ॥ १०७ ॥

किं च दुमाः पुष्यन्ति भ्रमराणां कारणात् कारणेन यथा-
समय यथाकाल, मा भ्रमरमधुकरिगणा. क्लामेयु ग्लानिं प्रति-
पद्येरन्, अनाहारा अविद्यमानाऽऽहारा सन्त, काका नैवैतदि-
स्थमिति गाथार्थः ।

साम्प्रत पराजिप्रायमाह-

कस्सऽ बुद्धी एसा, वित्ती उवकप्पिया पयावड्ढा ।
सत्ताणं तेण दुमा, पुष्फती महयरिगण्डा ॥ १०८ ॥

अथ कस्याचिद् बुद्धिः कस्यचिदभिप्रायः स्याद्यदुत एषा वृ-
त्तिरुपकल्पिता, केन ?, प्रजापतिना, केवाम्?, सत्त्वाना प्राणिना,
तेन कारणेन दुमा पुष्यन्ति, मधुकरिगणार्थमेवेति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह-

त न जवड् जेण दुमा, नामागोयस्स पुव्वविहियस्स ।
उदएण पुष्फलं, निवत्तंती इमं चन्नं ॥ १०९ ॥

यदुक्त परेण तन्न भवति, कुत इत्याह--येन दुमा नामगोत्रस्य
कर्मण पूर्वविहितस्य जन्मान्तरोपात्तस्य, उदयेन विपाका-
नुजवत्कृतेन, पुष्पफलं निर्वर्त्तयन्ति कुर्वन्त्यन्यथा सदैव त-
द्भावप्रसंग इति ज्ञावनीयम् । इदं चान्यत्कारणं वक्ष्यमाणमि-
ति गाथार्थः ।

अत्थि बहू वणसंभा, जमरा जत्थ न उव्वेति न वसंति ।
तत्थ वि पुष्फंति दुमा, पगड् एसा दुमगणाणं ॥ ११० ॥
सन्ति बहूनि वनखण्डानि, तेषु तेषु स्थानेषु भ्रमरा यत्र नोप-
यान्ति अन्यतो न वसन्ति, तेष्वेव, तथाऽपि पुष्यन्ति दुमा, अत
प्रकृतिरेषा स्वभाव एषा दुमगणानामिति गाथार्थः ।

अत्राऽऽह-

जड पगड् कीम पुणो, मव्वं काट्ठ न देति पुष्फफत्त ।
ज काट्ठे पुष्फफत्तं, दयति गुरुराह अत एव ॥ १११ ॥
यदि प्रकृति किमिति पुन सर्वकालं न ददति न प्रय-
च्छन्ति, किम् ?, पुष्पफलम्, एवमाशङ्कयाऽऽह-यद्यस्मात् का-
ले नियत एव पुष्पफत्तं ददति, गुरुराह-अत एवास्मादेव हतोः ।

पगड् एस दुमाणं, जं उउममयम्मि आगए संते ।
पुष्फति पायवगणा, फलं च काट्ठेण वधति ॥ ११२ ॥
प्रकृतिरेषा दुमाणा यदुतसमये वसन्ताऽऽदावागते सति पु-
ष्यन्ति पादपगणा वृक्षसघातास्तथा फलं च कालेन वध-
न्ति, तदर्थानभ्युपगमे तु नित्यप्रसङ्ग इति गाथार्थः ।

साम्प्रत प्रकृतेऽप्युक्तार्थयोजनां कुर्वन्माह-

किं नु गिह्ठी रधती, समणाणं कारणा अहासमय ।
मा समणा भगवंतो, किञ्चामपज्जा अणाहारा ॥ ११३ ॥

किं नु गृहिणो राध्यन्ति पाकं निर्वर्त्तयन्ति श्रमणानां कारणे-
न, यथाकाल, मा श्रमणा भगवन्त अक्लामन्ननाहारा इति
पूर्ववदिति गाथार्थः । नैवैतद्विस्थित्यभिप्रायः ।

अत्राऽऽह-

समणएकंपनिमित्तं, पुष्पनिमित्तं च गिहनिवासीओ ।
कोइ जणिज्जा पागं, करेति सो जन्नं न जम्हा ॥ ११४ ॥

श्रमणेभ्योऽनुकम्पा श्रमणानुकम्पा तन्निमित्तं, न ह्येते हिर-
ण्यग्रहणाऽऽदिना अस्माकमनुकम्पा कुर्वन्तीति मत्वा जिज्ञादानार्थं
पाकं निर्वर्त्तयन्त्यतः श्रमणानुकम्पानिमित्तं, तथा सामान्ये-
न पुण्यनिमित्तं च गृहनिवासिन एव कश्चित् धूयात् पाकं कु-
र्वन्ति, स प्रयते, नैतदेव, कुनो ?, यस्मात्-

कंतारे दुब्बिक्खे, आर्यके वा महइ समुप्पन्ने ।

रत्तिं समणसुविहिया, सव्वाहारं न जुजति ॥ ११५ ॥

कान्तारेऽरण्याऽऽदौ, दुर्भिक्षेऽन्नाकाले, आतङ्के वा उवराऽऽदौ,
महति समुत्पन्ने सति, रात्रौ श्रमणाः सुविहिता शोभ-
नानुष्ठाना, किम् ?, सर्वाहारमोदनाऽऽदि न जुजन्ते,

अह कीस पुण गिहत्था, रत्तिं आयरतरेण रंधंति ।

समणेहि सुविहिण्हिं, चउव्विहाहारविरण्हिं ॥ ११६ ॥

अथ किमिति पुन गृहस्थास्तत्रापि रात्रौ आदरतरेणात्यादरेण
राज्यन्ति श्रमणैः सुहितैश्चतुर्विधाऽऽहारविरतैः सद्भिरिति
गाथावयवार्थः ।

किञ्च-

अत्थि बहुगामनगरा, समणा जत्थ न उव्वेति न वसंति ।

तत्थ वि रंधंति गिह्ठी, पगड् एसा गिहत्थाणं ॥ ११७ ॥

सन्ति बहूनि ग्रामनगराणि तेषु तेषु देशेषु श्रमणाः साधवो
यत्र नोपयान्ति, अन्यतो न वसन्ति, तत्रैव, अथ च तत्रापि राध्य-
न्ति गृहिणः, अतः प्रकृतिरेषा गृहस्थानामिति गाथार्थः ।

अमुमेवार्थं स्पष्टयन्माह-

पगड् एस गिह्ठीणं, जं गिह्ठीणो गामनगरनिगमेसु ।

रंधंति अप्पणो परि-यणस्स कालेण अट्ठाए ॥ ११८ ॥

प्रकृतिरेषा गृहिणा वर्त्तते यद् गृहिणो ग्रामनगरनिगमेषु, नि-
गम स्थानविशेष, राध्यन्ति आत्मन परिजनस्यार्थाय निमित्तं
कालेनेति योग इति गाथार्थः ।

तत्थ समणा तवस्सी, परकरुपरनिट्ठियं विगयधूमं ।

आहार एसती, जोगाणं साहण्डाए ॥ ११९ ॥

तत्र श्रमणा तपस्विन इत्युद्यतविहारिणो नेतरे, परकृतपरनि-
ष्ठिमिति कोऽर्थः ?, परार्थं कृतमारब्ध परार्थं च निष्ठितमन्त ग-
त विगतधूम धूमरहितम्, एकप्रदं तज्जातीयग्रहणमिति न्या-
याद्विगताङ्गारं च, रागद्वेषमन्तरेणेत्यर्थः । उक्तं च-" रागेण स-
इगाल, दोसेण सधूमगं वियाणाहि ।" आहारमोदनादिवृत्त-
णमेवन्ते गवेपन्ते, किमर्थमत्राऽऽह-योगाना मनोयोगाऽऽदीनां
समययोगाना वा साधनार्थं, न तु वर्णाऽऽचर्यमिति गाथार्थः ।

नवकोरूपारिमुच्छ, उगमउप्पायणेमणासुच्छ ।

छट्ठाणरक्खण्डा, अहिंसअणुपालण्डाए ॥ १२० ॥

इयं च किल भिन्नकर्तृका, अस्या व्याख्या-नवकोटिपरि-

शुद्ध, तत्रैता नवकोट्य, यदुत-“ ण हणइ ण हणावेइ, हण-
त नाणुजाणइ । एव-न किणइ ३, एव-न पयइ ३ । ” एताजि-
परिशुद्ध, तथा उज्जमोत्पादनैवणाशुद्धमित्येतद्वस्तुतः सकलो-
पाधिविशुद्धकोटिरुपापनमेव, एवं नूतमपि किमर्थं भुञ्जते ? , प-
दम्यानरक्षणार्थम् ? , तानि चामूनि-“ वेयणवेयावच्चे, इरियद्वाए
य मंजमद्वाए । तह पाणवित्तियाए, उठ पुण धम्मचित्ता-
ए ” ॥ १ ॥ अपि च-जवान्तरे प्रशस्तभावनाभ्यासादहिंसा-
नुपालनार्थम् । तथा चाऽऽह-ताहारत्यागतो भावितमते दे-
हत्यागो भवान्तरेऽप्यहिंसायैव जवनाति गाथार्थः ।

विद्वत्सुखि एमा, उवसहारो य सुत्तनिदिट्ठो ।

मंतो विज्जंति त्ति य, सतिं मिच्छि च माहेति ॥ १२१ ॥

दृष्टान्तशुद्धिरेषा प्रतिपादिता, उपसहारस्तु उपनयस्तु सूत्र-
निर्दिष्टः सूत्रोक्तः ।

तच्चेद सूत्रम्-

एमेए समणा सुत्ता, जे दोए संति साहुणो ।

विहगमा व पुण्फेसु, दाणभत्तेमणे रया ॥ ३ ॥

एवमेतेन प्रकारेण एते ये अधिकृताः प्रत्यक्षेण वा परि-
क्रमन्तो दृश्यन्ते, आभ्यन्तीति धमणास्तपस्यन्तीत्यर्थः ।
एते च तन्त्रान्तराया अपि भवन्ति । यथोक्तम्-“ निग-
यसकतावस-गेरुयआजीव पचहा समणा । ” अत आह-मु-
क्ता बाह्याज्यन्तरेण ग्रन्थेन, ये लोके अर्हन्तृनीयद्वीपममुद्रपरि-
माणे, सन्ति विद्यन्ते, अनेन समयक्षेत्रे सदैव विद्यन्ते, इत्ये-
दाह-साधयन्तीति साधय, किं साधयन्ति ? , ज्ञानाऽऽदीनि
गम्यते । अत्राऽऽह-ये मुक्तास्ते साधय एवेत्यत इदमयुक्तम् ।
अत्रोच्यते-इह व्यवहारेण निहवा अपि मुक्ता जवत्येव, न च ते
साधय इति तद्व्यवच्छेदार्थत्वाच्च दोषः । आह-न च ते सदैव
मन्तीत्यनेनैव व्यवच्छिन्ना इत्युच्यन्ते, वर्त्तमानतीर्थापेक्षयैवेदं
सूत्रमिति न दोषः । अथवाऽन्यथा व्याख्यायने-ये लोके सन्ति
साधय इत्यत्र य इत्युद्देशः, लोक इत्यनेन समयक्षेत्रे एव
नान्यत्र, किम् ? , शान्तिं सिद्धिरुच्यते, तां साधयन्तीति शान्ति-
साधयः । तथा चोक्तं निर्युक्तिकारेण-“ सतो विज्जंति त्ति य,
सतिं सिच्छि च माहेति । ” इदं व्याख्यातमेव, विहङ्गमा इव
जमरा इव पुष्पेषु, किम् ? , दानजकैपणासु रता, दानग्रहणादत्त
गृह्णन्ति नादत्त, भक्तग्रहणेन तदपि जक्तं प्रासुकं, न पुनराश्वा-
कर्मऽऽदि, एवगाग्रहणेन गवेयणाऽऽदित्रयपरिग्रहः, तेषु रथा-
नेषु रताः सक्ता इति सूत्रसमासार्थः । दश० १ अ० ।

(२१) विहङ्गमानां निकेपाऽऽयुक्त्वा इत्यमनेकप्रकारं विहङ्ग-
ममभिधाय प्रकृतोपयोगमुपदर्शयति-

उहइ पुण अहिगारो, विहामगमणेहिं जमरेहिं (१२७)

इह सूत्रे, पुन शब्दोऽवधारणे, इहैव, नान्यत्र अधिकारः प्रस्ता-
प्य प्रयोजनम् । केरियाह-विहायोगमनैराकाशगमनं, जमरै प-
द्वैरिति गाथार्थः ।

दाणेति दत्तमिहण, जत्ते जज मेव फासुगेहणया ।

एमणतिगम्पि निरया, उवमंहारस्म सुच्छि इमा ॥ १२८ ॥

दानेति सूत्रे दानग्रहणं दत्तग्रहणप्रतिपादनार्थम्, दत्तमेव
गृह्णन्ति नाऽऽत्तम् । जक्तग्रहणं भजनेवायामित्यस्य निष्ठान्त-
स्य भवति । अर्थश्चास्य प्रासुकग्रहणं प्रासुकमायाकर्मऽऽदि-
दितं गृह्णन्ति, नेनगदिनि । (एमण त्ति) एषण, ग्रहणमेवणाश्रितये

गवेयणाऽऽदिलक्षणे, निरता सक्ता, उपसहारस्योपनयस्य, शु-
क्लिरिय वक्ष्यमाणवृत्तयेति गाथार्थः ।

अवि भमरमहुयारिगणा, अविदिन्नं आवियंति कुसुमरमं ।

समणा पुण जगवंतो, नादिन्नं चोत्तुमिच्छति ॥ १२९ ॥

अपि भ्रमरमधुकरिगणा, मधुकरीग्रहणमिहापि स्त्रीसग्रह-
णार्थम् । जानिसग्रहार्थमिति चान्ये । अविदत्तं सन्न, किम् ? , आ-
पिवन्ति, कुसुमरसं कुसुमाऽऽसव, भ्रमणाः पुनर्भगवन्तो नादत्त
भोक्तुमिच्छन्तीति विशेषः । इति गाथार्थः ।

साम्प्रत सूत्रेणैवोपसहारविशुद्धिरुच्यते-कश्चिदाह-“ दाण-
भत्तेसणे रया ” इत्युक्तम्, यत एवमत एव लोको भक्त्याकृ-
ष्टमानसस्तेभ्यः प्रयच्छत्याश्रयार्थमऽऽदि । तस्य ग्रहणे सर्वोपरो-
धः, अग्रहणे च स्ववृत्त्यलाभ इति । अत्रोच्यते-वयं चेत्यादि
सूत्रम्-

वयं च वित्तिं लब्धामो, न य कोइ उवहम्पड ।

अहागमेसु रीयते, पुण्फेसु भमरो जहा ॥ ४ ॥

वयं च वृत्तिं लप्स्याम प्राप्स्यामस्तथा यथा न कश्चिदु-
पहन्यते । वर्त्तमानैष्यत्काहोपन्यासस्यैकालिकन्यायप्रदर्शनार्थः ।
तथा चैते साधयः सर्वकालमेव यथाकृतेषु आत्मार्थमभिनि-
र्वर्तितेष्वहाराऽऽदिषु, रीयन्ते गच्छन्ति, वर्त्तन्ते इत्यर्थः । पुष्पेषु
जमरा यथा । इत्येतच्च पूर्व भावितमेवेति सूत्रार्थः ।

यतश्चैवमतो महुगारममेत्यादि सूत्रम्-

महुगारसमा बुद्धा, जं जवंति अणिस्मिया ।

नाणा पिंरुया दंता, तेण बुवंति माहुणो, त्ति वेमि ॥ ५ ॥

मधुरसमा भ्रमरतुल्या, बुद्ध्यन्ते स्म बुद्धा, अधिगतन-
त्वा इत्यर्थः । एवभूता इत्यत आह-ये भवन्ति वा अनिश्रि-
ता कुलाऽऽदिष्वप्रतिबद्धा इत्यर्थः ।

अत्राऽऽह-

अस्मंजएहिं जमरे-हिं जइ समा मंजया खलु जवंति ।

एवं उवमं किच्चा, नृणं अस्मंजया समणा ॥ १३० ॥

असयनैः कुतश्चिदप्यनिवृत्तं, भ्रमरैः पदपदैः, यदि समास्तुल्याः,
सयना साधयः, खल्विति समा एव भवन्ति । ततश्चामक्षिनो-
ऽपि, ते अत एवैनामित्यप्रकारामुपमां कृत्वा इदमापद्यते
नूनमसयता भ्रमणा इति गाथार्थः ।

एवमुक्ते सत्यादाऽऽचार्यः, एतच्चायुक्तम्, सूत्रोक्तविशेषणनिर-
स्कृतत्वात्, तथा च बुद्धग्रहणादसंज्ञिनो व्यवच्छेदः, अनिश्रित-
ग्रहणात् त्वसयनत्वम्येति ।

निर्युक्तिकारमत्वाद्-

उवमा खलु एम कया, पुव्वुत्ता देमलक्खणोवणया ।

अणिययवित्तिनिमित्तं, अहिंमअणुपालणद्वारा ॥ १३१ ॥

उपमा, खल्वेषा, मधुकरममेत्यादिरूपा, कृता, पूर्वाक्तात् पू-
र्वोक्तेन, देशवृत्तणोपनयात् देशवृत्तणोपनयेन, यथा चन्द्रमु-
खी कन्येति, तृतीयायां चेह पञ्चमी । इयं चानियतवृत्तिनिमित्त
कृता अहिंसाऽनुगमनार्थमिदं च भावयत्येवेति गाथार्थः ।

जह द्रुमगणा उ तह नग-गजणवया पयणपायणमहावा ।

जह भमरा तह मृगिणो, नवरि अदत्तं न भुंजति ॥ १३२ ॥

यथा द्रुमगणा वृक्षमद्याना, स्वभावेन एव पुष्पफलनम्भा-
वास्त्येव नगरजनपदा नगराऽऽदिलोका, स्वयमेव पचनपाच-

नस्वभावा वर्तन्ते, यथा भ्रमरा इति प्रार्थार्थं वक्ष्यति । तथा मुनया, नवरमेतावान्विशेष -- अदृष्ट स्वाभिभिर्न भुञ्जत इति गाथायः ।

अमुमेवार्थं स्पष्टयति-

कुसुमे सहावफुल्ले, आहारंति भ्रमरा जह तहा उ ।

भक्तं सहावसिद्धं, समणसुविहिद्या गवेसंति ॥ १३३ ॥

कुसुमे पुष्पे, स्वभावफुल्ले प्रकृतिविकसिते, आहारयन्ति कुसुमरम पिबन्ति, भ्रमरा मधुकराः, यथा येन प्रकारेण कुसुम-पीडामनुत्पादयन्त, तथा तेनैव प्रकारेण, भक्तमोदनाऽऽदि, स्वभावसिद्धमात्मार्थं कृतम्, उद्गमाऽऽदिदोषरहितमित्यर्थः । भ्रमणाश्च ते सुविहिताश्च भ्रमणसुविहिता, शोजनानुष्ठानवन्त इत्यर्थः । गवेषयन्ति अन्वेपयन्तीति गाथार्थः ।

साम्प्रत पूर्वोक्तो यो दोषो मधुकरसमा इत्यत्र, एतत्परिजि-दीर्घयैव यावतोपसंहारः क्रियते तदुपदर्शयन्नाह-

उवसंहारो भ्रमरा, जह तह समणा वि अवहजीवंति ।

दंतं त्ति पुण पयम्भी, नायव्वं वक्कमेसपिणं ॥ १३४ ॥

उपसंहार उपनय, भ्रमरा यथा अवधजीविनः, तथा भ्रम-णा अपि साधवोऽप्येतावतैर्वाग्नेति गाथाद्वयार्थः । इतश्च भ्रम-रसाधूनां नानात्वमवसेयम् । यत आह सूत्रकार - "नानापिण-रया दत्ता" इति । नानाऽनेकप्रकाराभिप्रहविशेषात्प्रतिगृह्य-राल्पग्रहणाच्च पिणर भाहारपिणर, नाना चाऽसौ पिण्डश्च नानापिणर, अन्तर्प्रान्ताऽऽदिर्वा, तस्मिन् रता अनुद्वेगवन्त । दान्ता इन्द्रियनोऽन्द्रियदमेन । अनयोश्च स्वरूपमधस्तपसि प्र-तिपादितमेव, अत्र चोपन्यस्तगाथाचरमदृष्ट्यावसर । दान्ता इ-ति पुनः पदे सौत्रे । किम् ? ज्ञातव्यो वाक्यशेषोऽयमिति गाथार्थः ।

किंविशिष्टो वाक्यशेषः, दान्ता ईयाऽऽदिसमिताश्च-

तथा चाऽऽह-

जह इत्य चेव इरियाऽ-एसु सव्वम्मि दिक्खियपयारे ।

तस्य्यावरचूयदिय, जयंति सव्वनावियं साह ॥ १३५ ॥

यथाऽत्रैवाधिकृताध्ययने भ्रमरोपमयैषणास्मिन् यन्ते, तथा ईयाऽऽदिष्वपि तथा सर्वस्मिन् दीक्षितप्रचारे साधवाचरित-व्य इत्यर्थः । किम् ? असंस्थावरभूतहितम्, यतन्ते सद्भाविक-पारमार्थिक साधव इति गाथार्थः ।

अन्ये पुनरिदं गाथादल निगमने व्याख्यायन्ति, न च तद-तिचारः, यत आह-

उवमंहारविसुद्धी, एम समत्ता उ निगमणं तेणं ।

वुच्चति साहुणो ती, जेण ते महुगरसमाणा ॥ १३६ ॥

उपसंहारविशुद्धिरेषा समाप्ता तु, अधुना निगमनावसर, त-च्च सौत्रमुपदर्शयति, निगमनमिति चारपरामर्शः । तेनोच्यन्ते साधव इति, येन कारणेन ते मधुकरसमाना उक्त्यायेन भ्र-मरतुल्या इति गाथार्थः ।

निगमनार्थमेव स्पष्टयति--

तम्हा दयाऽऽदुगुणसु-ट्टिपिं भमरो व्व अवहविचीहि ।

साहूहिं साहिओ ती, उकिट्ठ मंगलं धम्मो ॥ १३७ ॥

तस्मादयाऽऽदुगुणसुखिनैरादिशब्दात्सत्याऽऽदिपरिग्रहः । भ्र-मर इवावधवृत्तिभिः । कैः ? साधुभिः साधितो निष्पादित, स-
६७३

त्कष्टमङ्गल प्रधान मङ्गल, धर्मः प्राह्निरूपितशब्दार्थः । इति गाथार्थः ॥ १३७ ॥

इदानीं निगमनविशुद्धिमभिधानुकाम आह-

निगमणसुद्धी तित्त्य-तरा वि धम्मत्थमुज्जुया विहरे ।

जन्नइ कायाणं ते, जयणं न मुणंति न करंति ॥ १३८ ॥

निगमनशुद्धिं प्रतिपाद्यते । अत्राऽऽह-तीर्थान्तराया चरकपरि-व्राजकाऽऽद्य किम् ? धर्मार्थं धर्मायोधता उद्युक्ता भिदरन्ति, अ-तस्तेऽपि साधव एवेत्यभिप्रायः । जययतेऽत्र प्रतिवचनम्-का-यानां पृथिव्यादीनां ते चरकाऽऽद्य, किम् ? यतना प्रयत्नकरण-वज्जणां, न मन्थन्ते न जानन्ति, न मन्वते वा, तथाविधाऽऽगमा-ऽऽश्रवणाश्च कुर्वन्ति परिज्ञानाभावाद्भावितमेवेदमधस्तादिति गाथाऽर्थः ॥ १३८ ॥

किं च-

न य उग्गमाइसुद्धं, भुञ्जंत। महुगरा वणुवरोही ।

नेव य तिगुत्तिगुत्ता, जह साहू निव्वकादं पि ॥ १३९ ॥

न चोद्गमादिशुद्धं लुञ्जते, आदिशब्दादुत्पादनाऽऽदिपरिग्रहः । मधुकरा इव भ्रमरा इव सत्त्वानामनुपरोधिनः सन्तो नैव च त्रि-गुप्तिगुप्ता यथा साधवो नित्यकाश्चमपि । एतदुक्तं नवति-यथा सा-धवो नित्यकाश्च त्रिगुप्तिगुप्ता एव तेन कदाचिदपि तत्परि-ज्ञानगूढत्वात्समाप्त एते साधवः । इति गाथार्थः ॥ १३९ ॥

साधव एव तु साधवः, कथम् ? यत -

कायं वायं च मणं, इदियाऽ च पच दमयंति ।

धारंति वभचेर, संजमयंती कमाए य ॥ १४० ॥

कायं, वाचं, मनश्च, इन्द्रियाणि च पञ्च दमयन्ति । तत्र काये-न सुनमादितपाणिपादास्निग्नन्ति, गच्छन्ति वा । वाचा निष्प्र-योजन न ब्रुवन्ते, प्रयोजनेऽप्यालोच्य सत्त्वानुपरोधेन । मनसा अकुशलमनोनिरोधः, कुशलमनवदीरणं च कुर्वन्ति । इन्द्रियाणि पञ्च दमयन्ति, इष्टानिष्टविषयेषु रागद्वेषाकरणेन । पञ्चेति साह-ख्यपरिकल्पितैकादशेन्द्रियव्यवच्छेदार्थम् । तथा च-वाक्पाणि-पादपायूपस्थमनासीन्द्रियाणि तेषामिति । धारयन्ति ब्रह्मचर्यम्, सकलगुप्तिपरिपालनात् । तथा संजमयन्ति कपायांश्च, अनुद-येनोदयविकलीकरणेन च । इति गाथार्थः ॥ १४० ॥

जं च तवे उज्जुत्ता, तेणंति साहुन्नखण पुञ्ज ।

तो साहुणो ति भन्न-त्ति साहवो निगमणं चेयं ॥ १४१ ॥

यच्च तपसि प्रागुर्णितस्वरूपे, किम् ? उद्युक्ता तेन प्रकारेणैतेषां साधुवृत्तयः पूर्णमविकलम्, कथम् ? अनेन प्रकारेण साधयन्त्य-पवर्गमिति साधवः । यतश्चैव ततः साधव एव भ्रमयन्ते साधवा, न चरकाऽऽद्य इति । निगमनं चेतत् । इति गाथार्थः ॥ १४१ ॥ इत्यमुक्तं दशावयवम् । प्रयोग एवेव वृत्ता दर्शयन्ति-अहिंसाऽ-दिलक्षणधर्मसाधका साधव एव, स्वावरजङ्गमज्ञानोपरोधपरिहा-रित्वात्, तदन्यैवविधपुरुषवत् । विपक्वो दिग्मन्त्रगमिष्ठुभौताऽऽ-दिचत् । अहये स्वावरजङ्गमज्ञानोपरोधपरिहारिणस्ते उभयप्रसि-द्धैवविधपुरुषवदहिंसाऽऽदिलक्षणधर्मसाधका इष्टा । तथा च सा-धव स्थावरजङ्गमज्ञानोपरोधपरिहारिण इत्युपनयः ; नस्मात्स्था-वरजङ्गमज्ञानोपरोधपरिहारित्वात्ते अहिंसाऽऽदिलक्षणधर्मसा-धकाः साधव एव इति निगमनम् । एताऽऽदिश्रुत्यस्तु निर्दिशता

एवेति न प्रतन्यन्ते, एवमर्थाधिकारद्वयवशात्पञ्चावयवदशावय-
वाभ्यां वाक्याज्यां व्याख्यातमध्ययनम् । दर्श० १ अ० ।

“ पणिपुष्पधम्मवियत्त-त्तणेण उह अतरायविवराओ ।

जीवा ण हति नयमा, तो जत्तो तत्थ कायव्वो ॥

जन् धम्मात्त सोह्मां, धम्मेण हति सयत्तरिद्धीओ ।

धम्मेण पवररूव, तत्तो सविग्गए भणिय ॥ ”

दर्श० १ तत्त्व ।

“ भद्दा सयत्त किरिय, कुणति मुणिणो सिवत्थमेव सया ।

त पुण द्वाज्ज गयसय-व्वारागदोसेण धम्मेण ॥ १३ ॥

धम्मेण सरागेण च, लब्धज्ज सग्गाइय फल मां वि ।

जायइ परपराए, नियमेण सुक्खदेउ त्ति ॥ १४ ॥

धम्माओ धणत्ताओ, त्ति ज पि बुत्त तय पि न हु जुत्त ।

सव्वो वि हु पुरिसत्थो, धम्मात्त चिय जओ भणिया ॥ १५ ॥ ”

उक्त च-

“ धनदो धनार्थिनां यमं, कामद सर्वकामिनाम् ।

धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधक ॥ १६ ॥ ” ध० २० ।

“ धर्मोऽय धनवत्तमेधु धनद कामार्थिनां कामद ,

सौभाग्यार्थिषु तत्प्रद किमयवा पुत्रार्थिनां पुत्रद ।

राज्यार्थिष्वपि राज्यद किमपर नानाविकल्पैर्नुणा,

तर्किय यत्र ददाति किं च तनुने स्वर्गापवर्गावपि ॥ १७ ॥ ” ध० २० ।

“ धर्मोऽऽख्य पुरुषार्थोऽय, प्रधान इति गीयते ।

पापसत्क पशोन्तुह्य, धिग्धर्मरहित नरम् ॥ १ ॥ ”

स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

(२२) धर्मस्य मोक्षकारणत्व यथा-

मंखाय पेसन्न धम्म, दिड्ढिम परिनिव्वुडे ।

उवमग्गेऽहियासित्ता, आमोक्खाए परिव्वए ॥ २२ ॥

संख्यायेति सम्बन्ध ज्ञात्वा स्वसमन्या, अन्यतो वा श्रुत्वा (पे
सन्न त्ति) मोक्षगमन प्रत्यनुकूल, किं तद् ? धर्म श्रुतचारित्राऽऽख्य,
दृष्टिमान् सम्यक्दर्शनी, परिनिर्वृत इति कथाबोपशमच्छीती-
भूत परिनिर्वृतकटपो वा । उपमर्गाननुकूलप्रतिकूलान्, स-
म्यक् नियम्याधिनह्याऽऽमोक्षाय मोक्ष यावत् परि समन्ताद्
व्रजेत् सयमानुष्ठानेन गच्छेदिति ॥ २२ । सूत्र० १ श्रु० ३
अ० ४ उ० ।

अपि च-

धम्मस्म य पाण्ण मुणी, आरंजस्म य अंतए ठिण् ।

मोयंति य णं ममाइणो, णो द्धम्मंति णियं परिग्गह ॥ २३ ॥

धर्मस्य श्रुतचारित्र्येऽभिन्नस्य, पार गच्छतीति पाण्ण सिद्धा-
न्तपारगाम । सम्यक् चारित्राऽनुष्ठायो वेति । चारित्र्यमधिकृत्याऽऽ-
ह-आरम्भस्य सावयानुष्ठानरूपस्यान्ते पर्यन्त तदभावरूपे, स्थि-
ता मुनिर्जयति । ये पुनर्नैव भवन्ति ते अकूनधर्मा । मरणे दु-
खे वा समुत्थिते आत्मान शोचन्ति । णमिति वाक्याद्वद्धार ।
यदि च इष्टमरणाऽऽदावर्थनाशे वा (ममाइणा त्ति) ममेदमह-
मस्य स्वामत्यवमध्यवसायिन शोचन्ति । शोचमाना अप्येते
निजमात्मीय परि समन्ताद् गृह्यते आत्मसात्क्रियत इति प-
रिग्रहो हिरण्याऽऽदिरिष्टन्वजनाऽऽदिर्वा, नष्ट मृत वा, न लज्जने
न प्राप्नुवन्ताति । यदि वा धर्मस्य पाण्ण मुनिमारम्भस्याऽऽने
व्यवास्थ्यतमनमागत्य न्वजना मानापिवाडय- शाचन्ति सम-

त्वयुक्ता स्नेहादिव, न च ते द्धम्मन्ते निजमप्यात्मीयपरिग्रहवु-
द्ध्या गृहीतमिति । अत्रान्तरे नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-

“ सोऊण तय उवठियं, केइ गिह । विग्घेण उट्टिया ।

धम्मम्मि अणुत्तरे मुणी, न पि जिण्णिज्ज इमेण पडिप ॥ १ ॥ ”

सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

किं चान्यत्-

जे धम्मं सुक्कमक्खंति, पणिपुष्पमणेत्तिसं ।

अणेलिप्पस्म ज ठाणं, तस्स जम्मकहा कओ ? ॥ १ ॥ ॥

ये महापुरुषा धीतरागा करतलाऽऽमन्नकवत्सकलजगद्गृष्टार-
स्त एवभूता परहितैकरता शुद्धमवदात सर्वोपाधिविशु-
द्धम्, धर्ममाख्यान्ति प्रतिपादयन्ति, स्वत समाचरन्ति च । प्र-
तिपूर्णमायतचारित्र्यसङ्गावात्सपूर्ण यथाख्यातचारित्र्यरूप वा ।
अनीदृशमनन्यसदृश धर्ममाख्यान्त्युपतिष्ठन्ति । तदेवमनीदृश-
स्यानन्यसदृशस्य ज्ञानचारित्र्योपेतस्य यत् स्थान सर्वद्वन्द्वो-
परमरूप तदवाप्तस्य कुतो जन्मकथा-जातो मृतो वेत्येवरूपा
कथा, स्वप्नान्तरेऽपि तस्य कर्मबीजाजावात् कुतो विद्यत इ-
ति । तथोक्तम्-“ दग्धे वाजे यथाऽन्यन्त, प्रादुर्भवति नाह-
कुर । कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाहकुर ” ॥ १ ॥
इत्यादि ॥ १६ ॥

किञ्चान्यत्-

कओ कथाऽ मेधावी, उप्पज्जति तद्दागया ।

तद्दागया अप्पडिन्ना, चक्खू ओगस्सऽणुत्तरा ॥ २० ॥

कर्मबीजाजावात्कुत कस्मात्कदाचिदपि मेधाविनो ज्ञानाऽऽम-
कास्तथा पुनरावृत्त्याऽऽगतास्तथागता पुनरस्मिन् ससारेऽशु-
चिगर्जाधाने समुत्पद्यन्त, न कथञ्चित्कदाचित्कर्मोपादानाभा-
वाद्भूतयन्त इत्यर्थ । तथा तथागतास्तीर्थरूपधराऽऽद्यो न
विद्यन्ते प्रतिज्ञानिदानवन्धनरूपा येषां ते प्रतिज्ञानिदाना नि-
राशसाः सत्त्वहितकरणांयता अनुत्तरज्ञानत्वादनुत्तरलोक-
स्य जन्तुगणस्य सदसदर्थनिरूपणकारणतश्च भूता हिताहि-
तप्राप्तपरिहार कुर्वन्त सकललोकलाचनभूतास्तथागताः
सर्वज्ञा भवन्तीति ॥ २० ॥ सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । (आप्तु
दृढधर्मता योगसंग्रहायेति ‘ आवई ’ शब्दे द्वितीय-
भागे १४५ पृष्ठे गता) धर्मोऽऽख्यानं तु यथा पित्रादीना-
मुपकारस्तथा नान्यथा । ‘ (श्लोगतिय ’ शब्दे चेद वक्ष्यते)
केवलप्रज्ञसधर्मस्य ध्वणता दुर्लभा । यतोऽवाचि-“ सुवहा
सरलोयसिरी, रयणायरमेहला मही सुलहा । निव्वुइसुह-
जणियरुई, जिणवयणसुई जए दुलहा ॥ १ ॥ ” इति । श्रु-
तस्य वा अज्ञानता दुर्लभा । उक्त च-“ आहच्च स-
वणत्तु सत्ता परमदुल्लहा । मोच्चा नेयाउय मग्ग, वहवे प-
रिभस्स ” ॥ १ ॥ इति । स्था० ६ ठा० ।

उक्त च-

“ लब्धमि सुरसामित्त, लब्धज्ज पदुअत्तण न सदेहो ।

इक्को नवरि न लब्धइ, जिण्णिदधरदेमिओ यम्मो ॥ १ ॥

धम्मो पवित्तिरुवो, लब्धज्ज कइयावि निरयदुक्खमया ।

जो निअवसुस्सहावो, मो धम्मो दुल्लहो लोए ॥ २ ॥

नियवन्धुधम्मसवण, दुल्लह वुत्त जिण्णिदआणा य ।

अतप्फासणमेग-त्त हति कसिचि धीराण ॥ ३ ॥ ” मष्ट० २
अष्ट० ।

“ एमो य अस्सइ दोसा-सेवणओ धम्मवज्जचित्ताण ।
ता धम्मे जइयव्व, सम्म सइ धीरपुरिसेहिं ” ॥ १ ॥ इति ।
स्था० ६ ग० ।

(२३) मनुजजनवड्डेजवमुक्त्वा तदवाप्तावनुत्तरोत्तरगुणा-
पासिरति डुरापैवेत्याह-

अहीणपंचिदियत्तं पि से लहे,
उत्तमधम्मसुती हु दुल्लहा ।
कुत्तिथणसेवए जणे,
समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १८ ॥
लण्ण वि उत्तमं सुडं,
सदहणा पुणरावि दुल्लहा ।
मिच्छत्तणसेवए जणे,
समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १९ ॥
धम्मं पि हु सदइतया,
दुल्लहया कारण फामया ।
इह कामगुणेहिं मुच्चिया,
समय गोयम ! मा पमायए ॥ २० ॥

कथञ्चिदहानपञ्चेन्द्रियतामप्युक्त्यायतोऽतिदुर्लभामपि स
इति जन्तुर्लभेत प्राप्नुयात्, तथाऽप्युत्तम प्रधानो यो
धर्मस्तस्य श्रुतिराकर्णना या सा तथा, दुरवधारणे, मि-
श्रक्रमश्च । ततो दुर्लभैव, किमिति ? यतः कुत्तितानि च तानि
तीर्थानि च कुनीर्थानि शाक्योदुकाऽऽदिप्ररूपितानि, तानि वि-
द्यन्ते येषामनुष्ठेयतया स्वीकृतत्वात्ते कुनीर्थिनः, तान्नितरा से-
वने यः कुनीर्थिनिपेक्षको जनो लोकः, कुनीर्थिनो हि यश्च स
त्काराऽऽग्रेपिणो यदेव प्राख्यप्रिय विषयाऽऽदि, तदेवोपदिशन्ति,
तर्हीर्यकृतमप्येवविधत्वात् । उक्तं हि-“सत्कारयशोवाभा-र्थि-
जिश्च मूढैरिहान्यतीर्थकैरे । अवसादित जगदिदं, प्रियाण्य-
पथ्याप्युपदिशन्ति ॥ १ ॥” इति सुकरैव तेषां सेवा, तत्सेव-
नाच्च कुत उत्तमधर्मश्रुति ? पठ्यते च-“कुत्तिथणसेवए
जणे” इति स्पष्टम् । एव तद्दुर्लभत्वमवधार्य समयमपि गौतम !
मा प्रमादी । किं च-लण्णाऽपि उत्तमधर्मविषयत्वादुत्तमां ता
श्रुतिमुक्तरूपा, अस्मान् तत्त्वस्वरूप, (पुणरावि स्ति) पुनरपि
दुल्लभं डुरापमपि । इहैव हेतुमाह-मिथ्याभावो मिथ्यात्वम्-
अतस्त्वेव तत्त्वप्रत्ययरूप, तन्निषेवते यः स मिथ्यात्वनिषेवकः,
जनो लोकोऽनादिजवाज्यस्ततया गुरुकर्मतया च तत्रैव च
प्रायः प्रवृत्ते । यत एवमत समयमपि गौतम ! मा प्रमादी । अ-
न्यच्च-धर्मं प्रक्रमात् सर्वज्ञप्रणीतम्, अपिभिन्नक्रमः । दुर्वाक्यान्-
द्वारे । तत्र अहधनोऽपि कतुमभिलषन्तोऽपि दुर्लभका का-
येन शरीरेण, उपलक्षणत्वात्मनसा वाचा च स्पर्शका अनुष्ठाता-
र । कारणमाह-इहास्मिन् जगति कामगुणेषु मूर्च्छिता मूढा,
गृक्षिमन्त इत्यर्थः । जन्तव इति शेषः । प्रायेण ह्यपश्येष्टेव विषये-
ष्वभिष्वङ्गं प्राणिनाम्, यत उक्तम्-“प्रायेण हि यदपश्य, तदेव
चाऽऽतुरजनप्रियं भवति । विषयाऽऽतुरस्य जगत-स्त्वयाऽनु-
कूला प्रिया विषया ॥ १ ॥” पाठान्तरतः-कामगुणमूर्च्छिता इव
मूर्च्छिता विलुप्तधर्मविषयचैतन्यत्वात् यतश्चैवमतो डुरापा-
मिमामविकल्पा धर्मसामग्रीमवाप्य समयमपि गौतम ! मा
प्रमादीरिति । उच्च० पाई० १० भ० । स्था० ।

(२४) पर्यायच्युतस्यैहिक दोषमाह-

धम्माओ जट्टं सिरिओववेअं,
जल्लगि विज्जायमिवऽप्यतेअं ।
हीलंति एं दुव्विहिअं कुसीला,
दाढट्ठिअ घोरविसं व नागं ॥ १२ ॥

धर्मात् अमणधर्मतः, जट्ट च्युतः, श्रियाऽप्येत तपोलक्ष्या अ-
पगतः, यज्ञाग्निमग्निष्टोमानिलः, विष्यातमिव यामावसानेऽल्प-
नेजसम्, अल्पशब्दो भावतेजः शून्यः भस्मकल्पमित्यर्थः, ही-
लयन्ति कदर्थयन्ति, पतितस्त्वमिति पङ्क्त्याऽपसारणाऽऽदि-
ना, एनमुश्लिष्कान्तं, दुर्विहितमुश्लिष्कमणादेव दुष्टानुष्ठायनः, कु-
शीलास्तत्सङ्गोचिता लोकाः, स एव विशेष्यते-(दाढट्ठिय-
ति) प्राकृतशैल्या उद्धृतदृष्टमुत्खातदृष्टः, घोरविषमिव रौ-
द्रविषमिव, नागः सर्पः यज्ञाग्निसर्पोपमानः, लोकनीत्या प्र-
धानभावादप्रधानभावव्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

एवमस्य भ्रष्टशीलस्यैवतयैहिक दोषमभिधाय पेहिकाऽऽमु-
ष्मिकमाह-

इहेव धम्मो अयमो अकित्ती,
दुष्साधज्जं च पिहज्जणम्मि ।
चुअस्स धम्माओ अहम्मसेविणो,
मज्झिआवित्तस्म य हिट्ठओ गइ ॥ १३ ॥

इहैवेहलोके एवाधर्म इत्ययमधर्मफलेन दर्शयति, यदुताय-
श्च अपराक्रमकृत न्यूनत्वः, तथा-अकीर्तिरदानपुण्यफलप्रवा-
हरूपा, तथा-दुर्नामधेयः च ‘पुराण पतितः’ इति कुत्तितनाम-
धेयः च । केत्याह-पुण्यजने सामान्यलोकेऽप्यास्तां विशिष्टलो-
के, कस्येत्याह-च्युतस्य धर्मात्, उत्प्रव्रजितस्येति भावः । तथा-
अधर्मसेविनः कलत्राऽऽदिनिमित्तं पङ्कायोपमदंकारिणः, तथा-
समिधवृत्तस्य चाखण्मनीषस्त्राणिरुतचारित्रस्य च क्लिष्टकर्म-
बन्धनात् अधस्ताद्भूतिर्नरकेषूपपात इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

अन्यैव विशेषप्रत्यपायमाह-

जुजितु नोगाडं पसस्यचेअसा,
तहाविह कट्टुअसजमं बहु ।
गडं च गच्छे अणभिज्झिअं दुहं,
वोही अ से नो सुलजा पुणो पुणो ॥ १४ ॥

स उत्प्रव्रजितो मुक्त्वा भोगान् शब्दाऽऽदीन्, पसस्यचेतसा धर्म-
निरपेक्षतया प्रकटेन चित्तेन, तथाविधमज्ञोचितधर्मफलं, कृत्वा-
ऽमिनिर्बुध्य, असयमकृत्याचारमरूपं बहुमलन्तोयात् प्रभृतः, स
इत्थं भूतो नृत्तः सन्, गतिं च गच्छन्त्यनभिध्यात्वा अजिध्यात्वा,
इष्टानिष्टामित्यर्थः । काचित् सुखाऽप्येवभूता भवत्यत आह-
दुःखा प्रकृत्येवासुन्दरा दुःखजननी, बोधिश्चासौ जिनधर्म-
प्राप्तिश्चास्योश्लिष्कान्तस्य न सुखभा पुनः पुनः प्रचूतेष्व-
पि जन्मसु दुर्लभैव, प्रवचनविग्राहकत्वादिति सूत्रार्थः ॥
यस्मादेव तस्मादेव तदुत्पन्नदुःखोऽप्येतदनुचित्य नोत्प्रव-
जेदित्याह-

इमस्म ता नेरउअस्म जंतुणो,
दुहोवणीअस्स किञ्जेमवात्तिणो ।

पलिओवमं छिज्जड सागरोवमं,
किमंग ! पुण मज्ज इमं मणोउहं ॥ १५ ॥

अस्य तावदित्यात्मन एव निर्देश, नारकस्य जन्तोः, नरक-
मनुप्राप्तयेत्यर्थः । दुःखोपनीतस्य सामान्येन प्राप्तुं स्वस्य,
क्लेशवृत्ते-एकान्तक्लेशवेष्टिनस्य सतोः, नरक एव पत्योपमं क्षी-
यते, सागरोपमं च यथाकर्मप्रत्ययम्, किमङ्ग ! पुनर्ममेदं सय-
मरानिनिष्पन्नं मनोदुःखं तथाविधक्लेशदोषरहितम्, एतत्-
क्षीयत एवेतत्तत्त्वितनेन नोत्प्रवर्जितव्यमिति सूत्रार्थः ॥१५॥

विशेषेणैतदेवाऽऽह-

न मे चिरं दुक्खमिणं भविस्मई,
असासया भोगपिवाम जंतुणो ।
न चे सरीरेण ऽपेणऽवस्मई,
अवस्मई जीविअपज्जवेण मे ॥ १६ ॥

न मम चिरं प्रच्युतं कालं तु खमिदं सयमारतितत्त्वं जविष्य-
ति । किमित्यन आह-अशाश्वती प्रायो यौवनकालावस्थायि-
नी, भोगपिपासा विषयवृत्त्या, जन्तोः प्राणिनः । अशाश्वती-
त्ये एव कारणान्तरमाह-न चेच्छरीरेणानेनापयास्यति न
यदि शरीरेणानेन करणभूतेन वृत्त्यापि सतोऽपयास्यति,
तथाऽपि किमाकुलत्व यतोऽपयास्यति जीवितपर्यायेण जी-
वितस्त्रापगमेन, मरणेनेत्येवनिश्चिनः स्यादिति सूत्रार्थः ॥१६॥

अस्यैव फलमाह-

जस्सेवमप्पा उ हविज्ज निच्छओ,
चड्ज देहं न दु धम्मसासणं ।
तं तारिसं नो पडंति इंदिया,
उवेति वाया व सुदंमणं गिरिं ॥ १७ ॥

यस्येति साधो, एवमुक्तेन प्रकारेण, आत्मा, तुशब्दस्येव-
कारार्थत्वात् आत्मैव, भवेद्विधितो दृढ, स त्यजेद्देहं क्वचि-
द्विषे उपस्थिते, न तु धर्मशासनं न पुनर्धर्मज्ञानमिति, त
तादृश धर्मनिश्चित, न प्रचालयन्ति सयमस्थानात् कम्पय-
न्तीन्द्रियाणि चक्षुरादीनि । निदर्शनमाह-उत्पतद्वाता इव
सपतपवना इव सुदर्शनं गिरिं मेरुम् । एतदुक्तं भवति-य-
था मेरुं वाता न चालयन्ति तथा तमपीन्द्रियाणीति सू-
त्रार्थः ॥ १७ ॥

उपमहरन्नाह-

इधेव संपस्सिअ बुद्धिम नरो,
आय उवायं विविहं विआणिआ ।
काएण वाया अदु माणसेण,
तिगुत्तिगुतो जिणवयणमहिट्ठिनासि ॥ १८ ॥

इत्येवमध्ययनोक्तं दुष्प्रजीवित्वाऽऽदि संप्रदयाऽऽदित आरभ्य
यथावद् दृष्ट्वा बुद्धिमन्तरं सम्यक् बुद्धयेन, आयमुपाय
विविध विज्ञाय, आय सम्यग्ज्ञानाऽऽदे, उपायस्तत्साधन-
प्रकारं काश्चायिनयाऽऽदिर्विविधोऽनेकप्रकारस्त ज्ञात्वा, किमि-
त्याह-कायेन, वाचा, अथ-मनसा, त्रिजिरपि करणैर्यथाप्रवृत्तैः
त्रिगुत्तिगुतं सन् जिनवचनमर्हदुपदेशमधितिष्ठेत् यथाश-

क्ति तदुक्तैकक्रियापावनपरो भूयात्, भवाय सिद्धौ त-
त्ततो मुक्तिसिद्धेरिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ दश० १ चू० ।

(२५) किमभिसन्ध्य धर्ममाचक्षीतेति दर्शयति-

दयं लोमस्स जाणित्ता पाईणं परीणं दाहिणं
उदीण आङ्खे विजए किट्ठे वेदवी से उट्ठिएसु वा अ-
णट्ठिएसु वा सुसूसमाणेसु पवेदए संति विरतिं उवसमं
णिब्बाणं सोयवियं अज्जवियं मदवियं लाघवियं अण्डव-
त्तियं सव्वेसिं पाणाणं सव्वेमि ज्ञयाणं सव्वेसिं जीवाणं
सव्वेसिं सत्ताणं अणुवीइ भिक्खू धम्ममाङ्खेज्जा ।

इयां कृपां लोकस्य जन्तुलोकस्योपरि स्वयतो ज्ञात्वा, क्षेत्रतः
प्राचीनं, प्रतीचीनं दक्षिणमुदीचीनम्, अपरानपि दिग्दिभागान-
निसमीक्ष्य सर्वत्र दया कुर्वन् धर्ममाचक्षीत, कालतो यावज्जीव,
भावतोऽरक्तोऽद्विष्ट, कथमाचक्षीत ? । तथा-सर्वे जन्तवो दुःख-
द्विष सुखादिष्वेव आत्मोपमया सदा कृष्टव्या इति । उक्तं च-“त-
त्तत्परस्य संदध्या-प्रतिकूलं यदात्मनः । एष सप्रहिको ध-
र्मः, कामादन्यत् प्रवर्त्तते ॥ १ ॥” इत्यादि । तथा धर्ममा-
चक्ष्माणो विभजेद् दृश्यक्षेत्रकालभावभेदैराक्षेपिगयादिकथावि-
शेषैर्वा प्राणातिपातमृयावादादस्ताऽऽज्ञानमैधुनपरिग्रहात्रिभो-
जनविरतिविशेषैर्वा धर्मं विभजेत्, यदि वा कोऽयं पुरुषः
क नतो देवताविशेषमभिगृहीतोऽनजिगृहीतो वा एव वि-
ज्जेत, तथा कीर्त्तयेद् व्रतानुष्ठानफलं, कोऽसौ कीर्त्तयेद् ? , वेदावि-
दागमविदिनि । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-“ जे खलु भिक्खू ब-
हुस्सुए यज्जागमे आहरणहेउकुमले धम्मकहावदिसप-
ओ सेत्त काव पुरिस समासज्ज कह्ये पुरिसे क वा वरि-
सणममिसपओ एव पुण जातीए पचू धम्मस्स आद्यवित्त-
ए ।” इति कण्ठ्यम् । स पुन केव निमित्तज्ञेषु कीर्त्तयेद्वि-
त्याह-(से उट्ठिएसु वा इत्यादि) स आगमवित् स्वसम-
यपरसमयक उत्थितेषु वा भावोत्थानेन यनिषु, धाश-
ब्द उत्तरापेक्षया पक्षान्तरथातक । पाईवनाथशिष्येषु चतुर्या-
मोत्थितेष्वेव, वर्त्तमानतीर्थाऽऽचार्याऽऽदि पञ्चयाम धर्मं प्रवे-
दयेदिति स्वशिष्येषु वा सदात्थितेष्वज्ञानज्ञापनाय धर्मं प्र-
वेदयेदिति । अनुत्थितेषु वा श्रावकाऽऽदिषु श्रुश्रूषमाणेषु धर्मं
श्रोतुमिच्छुत्सु गुर्वादेः पर्याप्तं कुर्वत्सु वा ससारोत्त-
रणाय धर्मं प्रवेदयेत् । तत्किंभूतं प्रवेदयेदित्याह-“सति” इ-
त्यादि, यावत् “ भिक्खू धम्ममाङ्खेज्जा ” शमन शान्तिर-
हिसेत्यर्थः । तामाचक्षीत, तथा विरतिम्, अनेन च मृयावादाऽऽदि-
शेषव्रतसग्रहः । तमुपशमं क्रोधजयाद् अनेन चोत्तरगुणमग्रहः, त-
था निर्वृतिनिर्वाणं मूलगुणोत्तरगुणयोरैहिकाऽऽमुष्मिकफलभू-
तमाचक्षीत । तथा, शौचं सर्वोपाधिगुणित्वं निर्वाच्यव्रतधा-
रणं, तथा आज्ञं मायावक्रनापरित्यागात्, तथा माद्वं मान-
स्तब्धतापरित्यागात्, तथा लाघवं सव्याख्यान्तरग्रन्थपरि-
त्यागात् । कथमाचक्षीतेति दर्शयति-अननिपश्य । यथावस्थि-
तं वस्तुवागममिहितं, तथाऽनतिक्रम्येत्यर्थः, केया कथय-
नि ? , सर्वेषां प्रणिना, दशविधा- प्राणा विद्यन्ते येषां ते प्राणि-
नस्तेषां सामान्यतः सक्षिपञ्चेन्द्रियाणां, तथा सर्वेषां ज्ञाता-
नां मुक्तिगमनयोग्येन भव्यत्वेन भूतानां व्यवस्थितानां, तथा
सर्वेषां जीवानां जिजीविषूणां च, तथा सर्वेषां सत्त्वानां ति-
र्यङ्मरामराणां सत्तारे फलव्यमानतया कृष्णाऽऽपदानाम्, ए-

कार्यिकानि चैनानि प्राणाऽऽदीनि वचनानीत्यतस्तेषां क्लान्त्या दिक दशविध धर्मं यथायोगं प्रागुपन्यस्त शान्त्यादिपदाभिहितमनु विचिन्त्य स्वपरोऽयं जिक्कणशीलो भिक्षुधर्मकथा-सन्धिमानाचक्रीति प्रतिपादयेदिति ।

यथा च धर्मं कथयेत्तदाह-

अणुवीडं भिक्षू धम्ममाऽक्खमाणे णो अत्ताणं आमा-
इज्जा, णो पर आसाएज्जा, णो अस्साइ पाणाइं चूताइं जी-
वाइं सत्ताइं आमाएज्जा, से अणासायए अणासायमाणे
वज्जमाणे पाणाणं भूयाणं जीवाणं सत्ताणं जहा
से दीवे असंदीणे, एवं से सरणं जवति महामुणी ।

“अणुवीडं भिक्षू” इत्यादि यावत् “सरणं भवति महा-
मुणि” इति । सज्जिमुमुक्षुरनुविचिन्त्य पूर्वोपरि धर्मं पुरुष वा
ऽऽलोच्य यो यस्व कथनयोग्यस्त धर्ममाचक्षाण, आडिति
मर्यादायां, यथाऽनुष्ठानं सम्प्रदर्शनाऽऽदे शतना आशातना,
तमात्मानं नो आशातयेत्, तथा धर्ममाचक्रीति, यथाऽऽत्मन आ-
शातना न जवेत् । यदि वा आत्मन आशातना छिन्ना-हव्य-
तो, जावतश्च । हव्यतो यथाऽऽहारोपकरणाऽऽदेर्हव्यस्य
काष्ठातिपाताऽऽदिकृताऽऽशातना बाधा न भवति तथा कथये-
त्, आहाराऽऽदिद्रव्यबाधया च शरीरस्यापि पोडाभावाऽऽशा-
तनारूपा स्यात्, कथयतो वा यथा गात्रभङ्गरूपा भावाऽऽशातना
न तस्य स्यात्तथा कथयेदिति । तथा न परं शुश्रूषाशातयेत्, यत्.
परो हीनतया कुपितः सन्नाहारोपकरणशरीरान्यतरपीरुये प्रव-
र्तनाऽतस्तदाशातनां वर्जयन् धर्मं ब्रूयादिति । तथा नान्धान् वा-
सामान्येन प्राणिनो भूतान् जीवान् नो आशातयेद् बाधयेत्, न दे-
वसु मुनि स्वतोऽनाशातकैरनाशातयन् तथा परानाशातयतोऽ-
ननुमन्यमानोऽपरेषां वध्यमानानां प्राणिना जूतानां सत्वानां जी-
वानां यथा पोडा नोत्पद्यते तथा धर्मं कथयेदिति । तद्यथा यदि
लौकिककुप्रावचनिकपाश्वर्याऽऽदिदानानि प्रशस्त्यवदत्तका-
माऽऽदीनि वा, तत् पृथिवीकायाऽऽद्यो व्यापादिता भवेयुः, अ-
थ दूरयति-ततोऽपरेषामन्तरायाऽऽपादनेन तत्कृतो बन्धविपा-
कानुभवः स्यात् । उक्तं च-“जे उ दाण पलसति, वहमिच्छ-
ति पाणिण । जे उ ण पमिसेहनि, वित्तिच्छेय करति ते ॥१॥”
तस्मात्तदवदत्तकागाऽऽदिविधिप्रतिषेधव्युदासेन यथाऽवस्थित
दानं शुक्रं प्रकृपयेद् लावद्यानुष्ठानं चेति । एव च कुर्वन्नुभयदोषप-
रिहारी जन्तूनामाश्वासभूमिर्भवनीत्येतद् दृष्टान्तद्वारेण दर्शय-
ति-यथाऽसौ द्वीपोऽसदीनं शरणं जवत्येवमनावपि महा-
मुनि तच्छृणोषाद्योपदेशतो वध्यमानानां वधकानां च तद-
ध्यवसायाभिर्तते, न विशिष्टगुणस्थानाऽऽरादनाच्छरण्यो भव-
ति । तथाहि यथोद्दिष्टेन कथाविधानेन धर्मकथां कथयन् काँश्चन
प्रजाजयति, काश्चन श्रावकान्विधत्ते, काँश्चन सम्प्रदर्शनयुतान्
करोति, केषाञ्चित्प्रकृतिप्रकृतामापादयति । आचा० १ श्रु० ६
अ० ५ उ० ।

किञ्चान्यत्-

सयं समेच्चा अणुवा वि मोच्चा,
भासेज्ज धम्मं हिथयं पयाण ।
जे गरहिया सणियाणपपत्रोगा,
ण ताणि सेवन्ति सुधीरधम्मा ॥ १६ ॥

स्वयमात्मना परोपदेशमन्तरेण समेत्य ज्ञात्वा चतुर्गतिक
संसारः, तत्कारणानि च मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगरू-
पाणि, तथाऽशेषकर्मक्षयलक्षणं मोक्षं, तत्कारणानि च सम्यग्द-
र्शनज्ञानचारित्राणि, एतत्सर्वं स्वतः एवावबुध्यमान्यस्माद्वाऽऽचा-
र्याऽऽदेः सकाशात् श्रुत्वाऽन्यस्मै मुमुक्षवे धर्मं श्रुतचारित्राऽऽस्य
भाषेत । किं नूतनं, प्रजायन्त इति प्रज्ञा स्थावरजङ्गमा जन्तवः,
तेज्योहितं सङ्गपदेशदानं सदोपकारिणं धर्मं ब्रूयादिति । उपा-
देयप्रदर्शनं हेयप्रदर्शयति-ये गहिता जुगुप्सिता मिथ्यात्वा-
विरतिप्रमादकपाययोमा कर्मबन्धहेतवः, सह निदानेन व-
र्तन्त इति सनिदाना, प्रयुज्यन्त इति प्रयोगा व्यापारा, धर्मक-
थाप्रवचना वा ममास्मात्सकाशात्प्रजालाजमम्काराऽऽदिकं भवि-
ष्यतीत्येव जूननिदानाऽऽशमारूपास्नांश्चारित्रविघ्नचूतान् मह-
र्षयः सुधीरधर्माणो न सेवन्ते नानुतिष्ठन्ति । यदि वा-ये ग-
हिता सनिदाना वाक्प्रयोगा, तद्यथा-कुनीर्थिकाः साबध्या-
नुष्ठानाविरता नि शीला अमिर्वृता कुटिसवेष्टकारिण इत्येव-
जूनान् परदोषोद्घाटनया मर्मवेधिनः, सुधीरधर्माणो वाक्पट-
कान् न सेवन्ते न ब्रुवन्त इति ॥ १६ ॥

किं चान्यन्-

केसिचि तक्काइ अबुज्ज जाव,
खुदं पि गच्छेज्ज अमहहाणे ।
आलस्स कात्ताइचरं वयाए,
लच्छाणमाणे य परेसु अट्टे ॥ १७ ॥

केषाञ्चिमिथ्यादृष्टीनां कुनीर्थिकभावितानां स्वदर्शनाप्राहिणां,
तर्कया वितर्केण स्वमतिपर्यालोचनेन, भावमभिप्रायदुष्टान्त क-
रणवृत्तित्वमबुद्ध्या कश्चित्साधु श्रावको वा स्वधर्मस्थापनेच्छया
तीर्थिकतिरस्कारप्रायं वचो ब्रूयात्, स च तीर्थिकस्तद्वचोऽ-
श्रद्धयानोऽरोचयन्नप्रतिपाद्यमानोऽतिकटुकं श्रावयेत्, कुलत्व-
मपि गच्छेद्विरूपमपि कुर्यात्, पादकपुरोहितवत् स्कन्दकाऽऽ-
चार्यस्येति । कुलत्वगमनमेव दर्शयति-स निन्दावचनकुपि-
तोऽपि वक्तुर्यदायुस्तस्याऽऽयुषो व्याघ्रतरूपं परिक्रयस्वजाव
काष्ठातिचारं दीर्घस्थितिकमप्यायुः सवर्तते । एतदुक्तं ज-
वति-धर्मदेशना हि पुरुषविशेषं ज्ञात्वा विधेया । तद्यथा-को-
ऽयं पुरुषो राजाऽऽदि कञ्चन देवताविशेषं गतं कतरद्वा द-
र्शनमाश्रितोऽजिगृहीतोऽनभिगृहीतो वाऽयमित्येव सम्यक् प-
रिज्ञाय यथाई धर्मदेशना विधेया । यश्चैतदबुद्ध्या किञ्चि-
कर्मदेशनाद्वारेण परविरोधकृद्ब्रूवो ब्रूयात् स परस्मादेहि काऽऽ-
मुष्मिकयोर्मरणाऽऽदिकमपकारं प्राप्नुयादिति । यत् एव ततो
लब्धमनुमानं येन पराभिप्रायपरिज्ञाने स लब्धानुमानं प-
रेषु प्रतिपाद्येषु यथायोगं यथाईप्रतिपत्त्याऽर्थान् सद्धर्मप्ररू-
पणाऽऽदिकान् जीवाऽऽदीन् स्वपरोपकाराय ब्रूयादिति ॥ १७ ॥
सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

से जिक्खू मायन्ने अन्नयर दिमं अणुदिमं वा पमिक्खे
धम्मं आइक्खे विजए किट्टे उवट्टिएसु वा अणुवट्टिएसु
वा सुसूसमाणेसु पवेदए सतिविगतिं उवसमं निव्वाणं
सोयवियं अज्जवियं मदवियं लाघवियं अणतिप्रातियं स-
व्वेसिं पाणाणं सन्वेमिं चूताणं जाव सत्ताणं अणुवाइ कि-
ट्टिए धम्मं ॥ १७ ॥

स त्रिकुराहारोपधिजयनस्वध्यायाऽऽदीनां मात्रां जानातीति तद्विधिज्ञः सन् अन्यतरां दिशमनुदिश वा प्रतिपन्न समा-
श्रितो धर्ममाख्यापयेत्, यद्येन विधेयस्तद्यथा-भोग विमजेरुमं-
कणानि च कीर्तयेदाविर्भावयेत्, तच्चैकार्थप्रवृत्तेन साधुना स-
म्यगुपास्थितेषु वा कौतुकाऽऽदिप्रवृत्तेषु शुभूपमाणेषु श्रोतु प्र-
वृत्तेषु स्वपरमिप्राय वेदवेदावेदयेत्प्रकथयेदिति यावत् ।
श्रोतुमुपस्थितेषु यन्कथयेत्तद्विज्ञेयमाह-(सतिविरह इत्यादि)
शान्तिरपशमः क्रोधजयस्तत्प्रधाना प्राणातिपातिभ्यो विरति-
शान्तिविरति । यदि वा-शान्तिरशेषकृतेषापगमरूपा तस्यैतद-
र्थं विरतिस्तां कथयेत् । तथोपशममिन्द्रियोपशमरूपं रागद्वेषा-
ज्जावजनितम् । तथा-निर्वृतिं निर्वाणमशेषपद्वन्द्वोपरमरूप, तथा
(सोयवियंति) शौचं, तदपि मात्रशौचं, सर्वोपाधिशुद्धता
वनामालिन्यम् । (अज्जवियंति) आर्जवममायित्व, तथा-
मार्दवं मृदुजाय सर्वत्र प्रथयवस्व विनयनमनेति यावत् । त-
था-(लायवियंति) कर्मणां लाघवाऽऽपादनं कर्मगुरोर्वाऽऽत्म-
नः कर्मापनयनतो लघ्ववस्यासजननम् । साम्प्रतमुपसहार-
द्वारेण सर्वशुभानुष्ठानानां मूलकारणमाह-अतिपतनमतिपा-
न प्राण्युपमर्दनं, तद्विद्यते यस्यासाधतिपातिकस्तत् प्रतिपेधा-
दनतिपातिकस्तं, सर्वेषां प्राणिनां भूतानां यावत्सत्त्वानां ध-
र्ममनुविन्नित्य वा कीर्तयेत्कथयेत् । इदमुक्तं भवति-सर्वप्राणिनां
रक्षाचूत धर्मं कथयेदिति ॥ ५७ ॥

साम्प्रतं धर्मकीर्तनं यथानिरूपितमधिभवति तथा दर्शयि-
तुमाह-

मे त्रिकुं धम्मं किट्ठमाणे णो अन्नस्म हेतुं धम्ममाड-
क्खेज्जा, णो पाणस्म हेतुं धम्ममाडक्खेज्जा, णो वत्यस्म
हेतुं धम्ममाडक्खेज्जा, णो दोणस्स हेतुं धम्ममाडक्खेज्जा,
णो मयणस्म हेतुं धम्ममाडक्खेज्जा, णो अण्णमि विरूव-
वाण कामभोगाणं हेतुं धम्ममाडक्खेज्जा, अगिद्धाण ध-
म्ममाडक्खेज्जा, नयत्य कम्मनिज्जरट्ठाण धम्ममाडक्खे-
ज्जा ॥ ५८ ॥

स भिक्षु-परकृतपरिनिष्ठिताऽऽहारभोजी यथाक्रियाकलाऽनुष्ठा-
यी शुभ्रपन् सुधर्मं कीर्तयन्नान्तस्य हेतुर्ममायमीश्वरो धर्मक-
थाप्रश्रवणे विशिष्टमाहारजातं दास्यतीति, एतन्निमित्तं न ध-
र्ममाचक्षीत, तथा पानवस्त्रजयनशयननिमित्तं न धर्ममाचक्षीत ।
नान्येषां विरूपरूपाणामुच्चावचानां कार्याणां कामजोगानां वा
निमित्तं तथा धर्ममाचक्षीत, स्वानिमुपगच्छन् न धर्ममाच-
क्षीत । कर्मनिर्जरायाश्चान्यत्र न धर्मं कथयेत्परप्रयोजननिरपेक्षं
एव धर्मं कथयेदिति ॥ ५८ ॥

धर्मकथाभवनफलदशनद्वारेणोपसजिघृक्षुगह-

इह खलु तस्म भिक्षुस्म अंतिण धम्मं सोच्चा णिमम्म
यम्मं उट्ठाणेण उट्ठाय वीग अम्मि धम्मं समुट्ठिया जे ते
एवं मव्वोवगता ते एवं मव्वोवगता ते एवं मव्वोवसंता
ते एवं मव्वताए परिनिवुंस्संति वेमि ॥ ५९ ॥

इहस्मिन् जगति, खलुर्वक्ष्यात्तद्वारे । तस्य भिक्षुर्गुणधरोऽ-

नितिके समीपे पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं धर्मं ध्रुत्वा निशम्यावगम्य
सम्यगुत्थानेनोत्थाय धी(वी)रा- कर्मविदारणसहिष्णुवो, ये चैवं-
चुनास्ते एव पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टानुष्ठानतया सर्वस्मिन्नपि
मोक्षकारणसम्यग्दर्शनाऽऽदिके उप सामीप्येन गता सर्वोपग-
तास्तथैवं सर्वेभ्य उपरता- सर्वोपरताः, तथा त एव सर्वोपशा-
न्ता जिनकपायतया शीतहीनृताः, तथा एव सर्वाऽऽत्मतया सर्व-
सामर्थ्येन सद्गुष्ठानेनोद्यम कृतवन्तो, ये चैवंचुतास्तेऽशेषकर्म-
कथं कृत्वा परि समन्तान्निर्वृत्ता अशेषकर्मकथं कृतवन्त इति
प्रवीमीति पूर्ववत् ॥ ५९ ॥ सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

(२६) इह मवज्जवधिनिमग्नसत्त्वाभ्युज्जिहीर्षाभ्युद्यतेन स्वहित-
सपादननिपुणेन गुरुलाघवचिन्तावता प्रश्रार्थव्याकरणसमर्थेन
विदुषा सद्धर्मपरीक्षायां यत्नो विधेयः, सा च परीक्षकमन्तरेण
न सज्जवति, तद्विनाभावित्वात्परीक्षायाः सद्धर्मपरीक्षाऽऽदि-
भावप्रतिपादनार्थं च आर्यापोरुगाधिकारप्रतिबद्ध प्रकरणमारे-
जे हरिमट्सूरि, तस्य चाऽऽदावेव प्रयोजनाभिधेयसम्बन्धप्र-
तिपादनाधर्मिदमार्यासूत्र जगाद-

प्रणिपत्य जिनं वीरं, सद्धर्मपरीक्षाऽऽदिज्ञावानाम् ।

लिङ्गाऽऽदिभेदनः खलु, वक्ष्ये किञ्चित्समासेन ॥ १ ॥

प्रणिपत्य नमस्कृत्य, जिनं जितरागद्वेषमोह सर्वज्ञं वीरं सदेव-
मनुष्यासुरलोके श्रमणो भगवान् महावीर इत्यागमप्रसिद्धना-
मानमनेनेष्टदेवतास्तवद्वारेण मद्गममाह । सद्धर्मपरीक्षाकालि-
विधौ वक्ष्यमाणस्तदादयो ये ज्ञावास्तेषां किञ्चिदित्यस्य स्व-
ल्पमात्राभिधायित्वाद्देश वक्ष्ये लिङ्गाऽऽदिभेदनं खल्विति लि-
ङ्गवृत्ताऽऽदिविशेषप्रतिपादनद्वारेण यद्यप्यपरैरेव पूर्वोक्तैः स-
द्धर्मपरीक्षाऽऽदयो ज्ञावा-स्फुटमेवाभिहितास्तथाऽप्यहं समासे-
नैवाभिधास्यामीति (?) ॥

सद्धर्मपरीक्षकस्य त्रिविधस्य व्यापारमुपदर्शयति-

बालः पठयति लिङ्गं, मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तम् ।

आगततत्त्वं तु बुधः, परीक्षते सर्वयत्नेन ॥ २ ॥

बालो विशिष्टविवेकविकसो लिङ्गं वेद्यमाकारं बाह्यं पठयति,
प्रधानेन धर्मार्थिनोऽपि तस्य नैवैव ज्ञयता रुचिप्रवृत्तेः । म-
ध्यमबुद्धिर्मध्यमविवेकसंपन्नो, विचारयति मीमासते, वृत्तं
वक्ष्यमाणस्वरूपं प्राधान्येन समाश्रयति, तत्रैवाभिलाषत्वात् ।
आगततत्त्वं त्वागमपरमार्थमैतदपर्ययं, बुधो विशिष्टविवेक-
मपन्न, परीक्षते समीचीनमवलोकयति । सर्वयत्नेन सर्वा-
ऽऽदरेण धर्मार्थमव्यवस्थाया आगतमनियन्तृत्वात् । यत
उक्तम्-“ धर्मार्थमव्यवस्थाया, शास्त्रमेव नियामकम् । तदु-
क्ताऽऽसेवनः कर्म-स्त्वधर्मन्तद्विपर्ययात् ॥ १ ॥ ” ॥ २ ॥

इदानीं पूर्वोक्तानां बालाऽऽदीनामेव वक्ष्यमाणमाह-

बाह्यो ह्यमदारम्भो, मध्यमबुद्धिस्तु मध्यमाऽऽचारः ।

ज्ञेय इह तत्त्वमार्गे, बुधस्तु मार्गानुमारी यः ॥ ३ ॥

बालो हि पूर्वोक्त असमसुन्दर आगमोऽन्येत्यसद्वारम्भोऽविद्य-
मान वा यदानीमे व्यवच्छिन्न तद्वारम्भेन इत्यसद्वारम्भः न सदा
न सर्वदा स्वशक्तिकायाऽऽपेक्ष आगमोऽस्येति वा, मध्यमबुद्धि-
स्तु पूर्वोक्तो मध्यमाऽऽचार आगमैतदपर्ययविकलत्वात् प्रावचनि-
ककार्याप्रवृत्ते श्रेय इह प्रक्रमे तत्त्वमार्गे परमार्थमार्गे प्रवचनोऽ-

तिनिमित्ते, बुधम्तूकलक्षण एव मार्गानुसारी ज्ञानाऽऽदिप्रयानु-
सारी स्वपरयोस्तद्वृद्धिहेतुत्वेन यः स विज्ञेय इति ॥ ३ ॥

कथं पुनर्वाद्यङ्गिप्रधान्यदर्शिनो वातत्वमित्याह-
वाह्य लिङ्गमसारं, तत्प्रतिबद्धा न धर्म्मनिष्पत्तिः ।

धारयति कार्यवशतो, यस्माच्च विरुम्बकोऽप्येतत् ॥ ४ ॥

बाह्य यदिर्वर्त्ति दृश्यम्, विङ्गमाकारो वेषस्तदसारम् । यत-
स्तत्प्रतिबद्धा तद्विनाजाविनी, न धर्म्मनिष्पत्तिर्न धर्म्मस-
िद्धिर्विदुषां मता । धारयति कार्यवशनः कार्याङ्गीकरणेन
स्वामिप्रेतफलसिद्ध्यै, यस्माच्च विङ्गमकोऽप्येतर्म्मनिष्पत्त्य-
ज्ञाविविक्त्या यस्माच्चेति हेत्वन्तरसूचनम् । एको हेतुर्वाह्य-
विङ्गाद्धर्म्मनिष्पत्तेरभावो, द्वितीयस्तु कुतश्चिन्निमित्ताद्विङ्गमक-
स्याऽपि तद्धारणमात्र्या बाह्यविङ्गमसारम् । स तु बालस्तदेव
प्राधान्येन मन्यत इति ॥ ४ ॥

ननु च बाह्यलिङ्गस्य कथमप्राधान्यं प्रवदुर्भिरुच्यते, यतस्त-
त्परिग्रहत्यागरूपमित्याशङ्क्याऽऽह-

बाह्यग्रन्थत्यागात्, न चारु न त्वत्र तदितरस्यापि ।

कञ्चुकमात्रत्यागा-न्न हि भुजगो निर्दिष्टो भवति ॥ ५ ॥

(बाह्यत्यादि) बाह्यग्रन्थत्यागाद्धनग्रन्थस्वजनवस्त्राऽऽदित्यागा-
त् न चारु न शोभन बाह्यलिङ्गं, ननु मिश्रितमेतदत्र लोके ।
तद् बाह्यलिङ्गमितरस्यापि मनुष्यतिर्वक्त्रप्रभृतेः सम्भवति ।
एनमेवार्थं प्रतिवस्तूपमया दर्शयति-कञ्चुकमात्रत्यागादुप-
रिचरित्वद्व्यात्रपरित्यागान्न हि नैव भुजगः सरोरूपं कथ-
ञ्चिन्निर्दिष्टो भवति ॥ ५ ॥

प्रस्तुतमेवार्थं तन्त्रान्तरसंवादेनाऽऽह-

मिथ्याऽऽचारफलमिदं, ह्यपरैरपि गौतमशुजनावस्य ।

सूत्रेऽप्यविकलमेत-त्प्रोक्तमपेक्ष्योत्करस्यापि ॥ ६ ॥

मिथ्या अलीको विशिष्टजावशून्य आचारो मिथ्याऽऽचारः, तस्य
फलं कार्यमिदं बाह्यलिङ्गं केवलमेव, हिंसादपरैरपि तन्त्रा-
न्तरैर्येर्गात कथिनमनुभवावस्थाऽऽन्तरशुभभावरहितस्य पुंसः ।
मिथ्याऽऽचारस्वरूपं चेदम्-“बाह्येन्द्रियाणि सयस्य, य आस्ते
मनसा स्मरन् । इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा, मिथ्याऽऽचारः स उच्य-
ते ॥ १ ॥” जन्मान्तरोपाज्जिताकुशलकर्मविपाक एवैष य-
ज्ञोगोपभोगाऽऽदिरहितेन प्रेक्षावत्पुरुषपरिनिन्दनीयं क्लि-
ष्ट जीविकाप्रायः तथाविधबाह्यलिङ्गधारणमिति । तन्त्रान्तरप्र-
सिद्धमिममर्धमङ्गीकृत्यापरैरपि इत्युक्तम् । न केवलं तन्त्रान्त-
रेषु, सूत्रेऽप्यागमेऽपि स्वकीयेऽविकलं परिपूर्णमेतद्बाह्यलिङ्गं
स्वकीयमेव प्रोक्तं प्रतिपादिनमैहजाविकारजाविकलिङ्गा-
न्याश्रित्यामेध्योत्करस्याप्युच्चारनिकरकल्पस्यापि, प्रवचनो-
दिताशेषगुणशून्यस्येति यावत् । यत उक्तम्-“अणतसो दूव-
क्षिगाहः ।” ॥ ६ ॥

मध्यमवृत्तिर्विचारयति वृत्तमित्युक्तं तत्र किं तदित्याह-

वृत्तं चारितं ख-ल्वमदारम्भाविनिवृत्तिमत्तच्च ।

सदनुष्ठानं प्रोक्तं, कार्यं हेतूपचारेण ॥ ७ ॥

वृत्तं वर्त्तनं विधिप्रतिषेधरूपं, तच्च चारित्रमेव, खलुशब्दस्या-
वधारणार्थत्वात्, तच्चेह सदनुष्ठानं प्रोक्तम् । तत्कीदृशम् ? अस-
दाग्मजविनिवृत्तिमत्, अमदारम्भोऽशोभनाऽऽरम्भः प्राणावि-
पानाऽऽश्रयपञ्चकुरूपः, ततो विनिवृत्तिमर्द्धिंसाऽऽदिनिवृत्ति-

रूपमर्द्धिंसाऽऽद्यात्मकम्, ननु कथं सदनुष्ठानं चारित्रमभिधीय-
ते । यतश्चारित्रमन्तरपरिणामरूपम्, सदनुष्ठानं तु बाह्य-
सत्क्रियारूपं, तदनयोः स्वरूपभेदः परिस्पष्ट एवास्तीत्याश-
ङ्क्याऽऽह-कार्यं हेतूपचारेण कार्यं सदनुष्ठानरूपे हेतूपचारेण
भावोपचारेण तत्पूर्वकत्वात् सत्क्रियायाः, यस्याऽऽन्तरपरिणा-
मविकलं तत् सदनुष्ठानमेव न भवतीति भावार्थः ॥ ७ ॥

एतच्च सदनुष्ठानं शुद्धाशुद्धभेदं तद्व्ययमप्याह-

परिशुद्धमिदं नियमा-दान्तरपरिणामतः सुपरिशुद्धात् ।

अन्यदतोऽन्यस्मादपि, बुधविज्ञेयं त्वचारुतया ॥ ८ ॥

परिशुद्धं सर्वप्रकारशुद्धमिदं सदनुष्ठानं नियमान्नियमेनान्तर-
परिणामतस्तथाविधचारित्रमोहनीयकर्मकृत्योपशमाऽऽदिजन्या-
त् सुपरिशुद्धाच्छास्त्रानुसारेण सम्यक्त्वज्ञानमूलादिति भावः ।
अन्यदित्यपरिशुद्धमतोऽन्यस्मादान्तरपरिणामाद्योऽन्यः कश्चि-
द्धेतुर्लभपुत्राख्यात्यादिस्ततोऽन्यस्मादपि प्रवर्त्तते । ननु प-
रिशुद्धाऽपरिशुद्धयोः सदनुष्ठानयोः स्वरूपं तुल्यमेवोपल-
भामहे, तत्कथं प्रतिनियतस्वरूपतया ज्ञायत इत्याह-
(बुधविज्ञेयं त्वचारुतया) बुधैस्तत्त्वविद्विरेवाचारुतया अ-
सुन्दरत्वेनेतररूपविविक्तं तच्छिज्ञायते, यथा-अचार्विति न
पुनरितरैस्तेषां तद्वत्विशेषानुपलम्भादिति ॥ ८ ॥

कः पुनर्विशेषो यदुपलम्भात् सदनुष्ठानासदनु-
ष्ठानयोरिदमवधार्यते, परिशुद्धमेतदिति

तदुपदर्शनार्थमाह-

गुरुदोषाऽऽस्मिन्नतया, तेष्वकरणयत्नतो निपुणधीभिः ।

सन्निन्दाऽऽदेशं तथा, ज्ञायत एतन्नियोगेन ॥ ९ ॥

गुरुदोषान् प्रवचनोपघातकारिण आरब्धुः शीलमस्येति
गुरुदोषाऽऽस्मिन्नी, तज्ज्ञावस्तथा । लघुषु सूक्ष्मेषु दोषेष्वकरणयत्नः
परिहाराऽऽदरस्तस्माच्च निपुणधीभिः कुशलशुद्धिभिस्तथा सतां
सत्पुरुषाणां साधुभाषकप्रभृतीनां निन्दाऽऽदिनिन्दागर्हाप्रदे-
षाऽऽदिस्तस्माच्च ज्ञायत एतदपरिशुद्धानुष्ठानं, नियोगेनाऽऽ-
वश्यतया, यो हि गुरुदोषाऽऽदिषु प्रवर्त्तते, तस्मान्तं करण-
शुद्धेरभावादसदनुष्ठानमेतदिति निश्चीयते ॥ ९ ॥

“आगमतत्त्वं तु बुधं परीकृते (२)” इत्युक्तं किंपुनस्त-
दित्याह-

आगमतत्त्वं ज्ञेयं, तददृष्टेष्टाविरुद्धवाक्यतया ।

उत्सर्गाऽऽदिसमान्वित-मलपैदम्पर्यशुद्धं च ॥ १० ॥

आगमतत्त्वं ज्ञेयं भवति, तत्कथम् ? ज्ञेयं, दृष्टं प्रत्यक्षानुमा-
नप्रमाणेनोपलब्धमिष्टमागमेन स्ववचनैरेवाभ्युपगम्य ताज्या-
मविरुद्धानि वाक्यानि यस्मिन्नागमतत्त्वे तत् दृष्टेष्टाऽ-
विरुद्धवाक्यं तज्ज्ञावस्तथा योऽर्थः प्रत्यक्षानुमानाज्या परि-
च्छिद्यते तस्मिन् यथाऽऽगमतत्त्वमप्यविरोधिं प्रवर्त्तति, तद्विरुद्धस्य
ताज्यामेव मिराकरणात्, प्रत्यक्षानुमानविरुद्धस्याऽऽगमस्याप्र-
माणत्वात्, स्ववचनैरेनाऽऽगमेनाभ्युपगम्यतेऽर्थे प्रदेशान्तरवर्तिनाऽ-
स्यैवाऽऽगमस्य वचनं यदि विरोधिं न भवेदित्यर्थतस्तत आग-
मतत्त्वमिष्टाविरोधिवाक्यं भवति, परम्पराविरोधिं वचनमि-
त्यर्थः, तदेव विशिनष्टि-उत्सर्गाऽऽदिसमान्वितमुत्सर्गसामान्यं
यथा-“न हिंस्याद् भूतानि” आदिशब्दादपवादो विशेषो ग्वा-
नाऽऽदिप्रयोजनगतस्तत्त्वा युक्तम् । अलमत्यर्थमैदम्पर्यशुद्धं

च, इदं परं प्रधानमस्मिन्वाक्यं इतीदं परं तद्भावं पेदम्पर्यम्, वाक्यस्य तात्पर्यं अकिरित्यर्थस्तेन शुद्धं यदागमतत्त्वं तदिह क्रेयमिति ॥ १० ॥

तदेवाऽऽगमतस्वमुपन्यस्यति ग्रन्थकारः-

आत्माऽस्ति न परिणामी, वरुः सत्कर्मणा विचित्रेण ।

मुक्तश्च तद्वियोगा-हिंसाऽहिंसाऽऽदि तच्छेदुः ॥ ११ ॥

(आत्माऽस्तीत्यादि) आत्मा जीवः, सोऽस्ति लोकायतमत- निरासेनैव यत्र प्रतिपाद्यते, तदागमतस्ममित्येव पदान्तरेष्वपि सम्यग्बोध्यम् । स परिणामी, स पूर्वप्रस्तुत आत्मा परिणामी परिणामसहितः, पञ्चस्वपि गतिस्वन्वयी चैतन्यस्वरूपः पुरुषः, परिणामलक्षणं वेदम्-“परिणामो ह्ययान्तर-गमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विना- मिष्टः ॥१॥ ” स च परिणामी जीवो वरुः सत्कर्मणा विचि- त्रेण वस्तु सत्कर्म न काल्पनिकं चासनाऽऽदिस्वभावः, तेन दत्तौ जीवप्रदेशकर्मपुद्गलान्योन्यानुगतिपरिणामेन । यथोक्तं बन्धाधिकारे-“ तत्र पौद्गलमात्मस्थ-मचेतनमतीन्द्रियम् । बन्ध प्रत्यादि सत्कर्म, सतीति प्रत्यनादिकम् ॥ १ ॥ ” (मुक्तश्च तद्वियोगात्) कर्मवियोगात्, आत्यन्तिककर्मपरिहृयात् (हिंसा- हिंसाऽऽदित्केतुरिति) हिंसा आदिर्यस्य तर्हिंसाऽऽदि, प्रा- णानिपाताऽऽदिपञ्चकम् । अहिंसा आदिर्यस्य तदहिंसाऽऽदि, महाव्रतपञ्चकम्, तयोर्वरुमुक्तयोरयतो बन्धमोक्षयोर्वा हेतुर्वच- ते हिंसाऽद्यहिंसाऽऽदि चेति ॥ ११ ॥

पेदम्पर्यं शुद्धं चेत्युक्तम् । का पुनरैदम्पर्यं शुद्धिरित्याह-

परलोकाविर्यो मानः, वचनं तदतीन्द्रियार्थद्वयं व्यक्तम् ।

सर्वमिदमनादि स्यादैदम्पर्यस्य शुद्धिरिति ॥ १२ ॥

परलोकाविरयो विधिः कर्त्तव्योपदेशस्तस्मिन्, मानः प्रमाणः, वचनमागमः, कीदृशमित्याह-नद्वचनमतीन्द्रियानर्थान् पश्य- तीत्यतीन्द्रियार्थद्वयं, सर्वज्ञः सर्वदर्शी, तेन व्यक्तमजिह्वत्कार्थं प्रतिपादितार्थमिति यावत् । सर्वमिदं वचनमनादि स्यात् प्र- वादतः सर्वज्ञेवाङ्गीकरणेनेयमैदम्पर्यस्य शुद्धिरित्येव प्रकाराऽव- सेयेति ॥ १२ ॥ यो १ विव० ।

अन्यत्राप्यत्राचि-

“तं शब्दमात्रेण वदन्ति धर्मं,
यिश्चेऽपि लोका न विचारयन्ति ।

स शब्दसाध्येऽपि विचित्रभेदे-
विनिश्चये क्लीरमिवाजुनीयम् ॥ १ ॥

लङ्मी विधातु सकला समर्थः,
सुदुर्लभं विश्वजनीनमेवम् ।

परीक्ष्य गृह्णन्ति विचारदक्षाः,
सुवर्णवदं च न ज्ञातचित्ता ॥ २ ॥ ” इति ।

परीक्षापायमेवाऽऽह-कयाऽऽदिप्रकरणेति । यथा सुवर्णमात्रसा- म्येन तथाविधमुपलोक्येवविचारेणैव शुद्धाशुद्धरूपस्य सुव- र्णस्य प्रवृत्तौ कपच्छेदतापाः परीक्षणाय विचक्षणैराद्वियन्ते, तथाऽत्रापि श्रुतधर्मे परीक्षणीये कयाऽऽदीनां प्रकरणेति । कयाऽऽदीनेवाऽऽह-“विधिप्रतिषेधो कप इति । ” “विधिरविरु- द्धकर्त्तव्यार्थोपदेशक वाक्यम् । ” यथा-म्यगक्रेवलायिना तपो- ध्यानाऽऽदि कर्त्तव्यं, समितिमुत्तिगुडा क्रिया इत्यादि । प्रतिषे- ध पुन-“ न हिंस्यात्सर्वज्ञानं ” “ नानृतं वदेत् ” इत्या-

दि । ततो विधिश्च प्रतिषेधश्च विधिप्रतिषेधौ, किमित्याह-कपः सुवर्णपरीक्षायां कपपट्टके रेखा । इदमुक्तं भवति-यत्र ध- र्मे उक्तलक्षणो विधिः, प्रतिषेधश्च पदे पदे सुपुष्कल उपलभ्यते स धर्मः कपशुद्धः । न पुन-“ अन्यधर्मस्थिता सत्वाः, असु- रा इव विष्णुना । उच्छेदनीयास्तेषां हि, वधे दोषो न विद्यते ॥ १ ॥ ” इत्यादिकवाक्यगर्भं इति । वेदमाह-“ तत्सज्जवपालना चेष्टोक्तिश्चेद इति ” । तयोर्विधिप्रतिषेधयोरनाविर्भूतयोः स- ज्जवः, प्रादुर्भूतयोश्च पालना रक्ताकृपा, ततस्तत्समवपालनार्थं या चेष्टा भिक्षाऽदनाऽऽदिवाह्यक्रियारूपा, तस्या उक्तिश्चेद । यथा कपशुद्धावप्यन्तरामशुद्धिमाशङ्कमाना सौवर्णिका सुव- र्णगोष्ठिकाऽऽदे वेदमाद्वियन्ते, तथा कपशुद्धावपि धर्मस्व वेदम- पेक्षन्ते । स च वेदो विशुद्धवाह्येष्टारूपो, विशुद्धा च चेष्टा सा य- त्रासन्तावपि विधिप्रतिषेधाववाधितरूपौ स्वात्मानं ब्रमेते, ब्रह्मा- ऽऽत्मानौ चातीचारद्वयणापचारविरहितौ । उच्चोत्तरां वृद्धिमनु- भवतः, सा यत्र धर्मे चेष्टा सप्रपञ्चा प्रोच्यते स धर्मश्चेदशुद्धः इति । यथा कपच्छेदशुद्धमपि सुवर्णं तापमसहमानं कालि- कोन्मीलनदोषान्न सुवर्णभावमश्नुते, एवं धर्मोऽपि सत्यामपि कपच्छेदशुद्धौ तापपरीक्षायां निर्वहमाणो न स्वभावमात्माद- यत्यतस्ताप प्रज्ञापयन्नाह-“ उभयनिबन्धनभाववादस्ताप इति । ” उभयोः कपच्छेदयोरनन्तरमेवोक्त्युक्त्योर्निबन्धनं परिणामि, किमित्याह-तापोऽत्र श्रुतधर्मपरीक्षाधिकारे । इदमुक्तं भवति- यत्र शास्त्रे उक्त्युक्ततयाऽप्रच्युतानुपपन्न-पर्यायात्मकतया च प्र- तिकृणमपगपरस्वभावाऽऽस्कन्दनैनादित्यस्वभावो जीवाऽऽदि- रवस्थाप्यते स्यात्तत्र तापशुद्धिः । यतः परिणामिन्येवाऽऽत्मा- दौ तथाविधाशुद्धपर्यायनिरोधेन ध्यानाध्ययनाऽऽद्यपरशु- द्धपर्यायप्रादुर्भावादुक्तलक्षणं । कथं वाह्यचेष्टाशुद्धिलक्षणश्च वेद उपपद्यते, न पुनरन्यथेति । एतेषां मध्यात्को वलीयानितरो वेति प्रश्ने यत्कर्त्तव्यं तदाह-“ अमीषामन्तरदर्शनमिति । ” अमीषां त्रयाणां परीक्षाप्रकाराणां परस्परमन्तरम्य विशेषस्य समर्थसमर्थरूपस्य दर्शनं कार्यमुपदेशकेन, तदेव दर्शयति- “ कपच्छेदयोरयत्न इति ” । कपच्छेदयोः परीक्षाक्षमत्वेनाऽऽ- दृशनीयतायामदलोऽतात्पर्यं मतिमतामिति । कुत इत्याह- “ तदज्ञावेऽपि तापाभावेऽभाव इति । ” तयोः कपच्छेदयो- रभावः सत्ता तद्भावस्तस्मिन्, किं पुनरतद्भावे इत्यपिशब्दा- र्थः । किमित्याह-“ तापाभावे ” उक्तलक्षणातापविरहे अज्ञावः परमार्थतोऽसत्तैव परीक्षणीयस्य, न हि तापे विघटमानं हेम कपच्छेदयोः सतोरपि स्व स्वरूपं प्रतिपत्तुमल, जातिसुवर्ण- त्वात्तस्य । एतदपि कथमित्याह-“ तच्छुद्धौ हि तत्साफल्य- मिति । ” तच्छुद्धौ तापशुद्धौ, हिर्यस्मात्तत्साफल्यं तयोः कपच्छेदयोः सफलभावः । तथाहि-ध्यानाध्ययनाऽऽदिकोऽर्थो विधीयमानः प्रागुपासकर्मनिर्जरणफलः, हिंसाऽऽदिकश्च प्र- निविद्धमानो नवकर्मोपादाननिरोधफलः, याह्यचेष्टाशुद्धिश्चा- नयोरैवानाविर्भूतयोर्योगेनाऽऽविर्भूतयोश्च परिपालनेन फल- वनी स्यात्, न चापरिणामिन्यात्मन्युक्तलक्षणौ कपच्छेदौ स्वकार्यं कर्त्तुं प्रमविष्णु स्यातामिति, तयोस्तापशुद्धावेव स- फलत्वमुपपद्यते न पुनरन्यथेति । ननु फलविकलावपि तौ भ- विष्यत इत्यत आह-“ फलवन्तौ च वास्तवावेति । ” उक्त- लक्षणफलजाज्ञा सन्तौ पुनस्तौ कपच्छेदौ वास्तवौ कपच्छेदौ भवतः, स्वसाध्यक्रियाकारिणो हि वस्तुनो वस्तुत्वमुशान्ति- सन्तः, विपक्षे वाधामाह-“ अन्यथा याचितकममनमिति । ”

अस्यथा फलविकलौ सन्तौ वस्तुपरीक्षाधिकारे समवनारि-
तावपि तौ याचितकमएकनम्, द्विविधं ह्यलङ्कारफलं, निर्वाहे
स्ति परिशुद्धाभिमानिकसुखजनिका स्वशरीरशोभा, कथ-
ञ्चिन्निर्वहणामावे च तेनैव निर्वाहः, न च याचितकमएकन
एतद्वितीयमप्यस्ति, परकीयत्वात्तस्य, तनो याचितकमएकन
मिव याचितकमएकनम् । इदमुक्तं भवति-अत्रयपर्यायोजयस्वजावे
जीवे कपच्छेदौ निरुपचरिततयोपस्थाप्यमानौ स्वकल प्रत्यव
न्यसामाध्यायेव स्याता, नित्याऽऽद्येकान्तवादे तु स्ववादशोक्तार्थं
तद्वादिभिः कल्प्यमानावप्येनौ याचितकमएकनाऽऽकारौ प्रति-
भास्येते, न पुन स्वकार्यकराविति । ध० १ अधि० ।

(२९) कथाऽऽदिस्वरूपमाह-

पाणावहाऽआणं, पावडाणाण जो उ पमिसेहो ।

जाणज्जयणाऽऽईणं, जो अ विही एस धम्मकसो ॥२१॥

प्राणवधाऽऽदीनां पापस्थानानां सकललोकसम्मत्तानां य-
स्तु प्रतिषेधः शास्त्रे, ध्यानाध्ययनाऽऽदीनां यश्च विधिस्तत्रैव, एष
धर्मकसो वर्त्तत इति गाथाऽर्थः ॥२१॥

वज्जाणुद्धाणेणं, जेण न बहिर्ज्जई तयं नियमा ।

संजवऽ अपरिसुद्धो, सो उण धम्ममि छेउ त्ति ॥ २२ ॥

बाह्यानुष्ठानेन इतिकर्तव्यतारूपेण येन न बाध्यते तद्विधि-
प्रतिषेधद्वयं नियमात् सम्भवति चैतत्परिशुद्धं निरतिचारं, स
पुनस्तद्विश प्रकमादुपदेशोऽर्थो बाह्यधर्मच्छेद इति गाथाऽर्थः ।

जीवाऽऽदिजाववाओ, वधाइपसाहगो इह तावो ।

एपहिं सुपरिसुद्धो, धम्मो धम्मत्तणमुवेऽ ॥ २३ ॥

जीवाऽऽदिभाववाद पदार्थवाद बन्धाऽऽदिप्रसाधको बन्ध-
मोक्ताऽऽदिगुण इह ताव उच्यते । एभि कथाऽऽदिभि सु-
परिशुद्धं स धर्मं श्रुतानुष्ठानरूप धर्मत्वमुपैति, सम्यग्
भवतीति गाथाऽर्थः ॥२३॥

एपीहं जो न सुद्धो, अन्नयरमि उण सुद्धं निग्घमिओ ।

सो तारिमओ धम्मो, नियमेण फले विसंवयइ ॥ २४ ॥

एभि कथाऽऽदिभिर्यो न शुचस्त्रिभिरपि अन्यतरस्मिन् वा
कथाऽऽदौ न सुप्तु निर्घटितं, न व्यक्त इत्यर्थः । स तादृशो ध-
र्मं श्रुताऽऽदिनियमादवश्यतया फले स्वसाध्ये विसंवदति, न
तत्साध्यतीति गाथाऽर्थः । प० व० ४ द्वार ।

णाणागमो मच्चुमुहस्स अत्थि,

इच्छापणीता वंकाऽऽणिकेया ।

कान्तगहिता णिचए णिविद्धा,

पुढो पुढो जाइ पक्कपयंति ॥ २५ ॥

इहमेगेसि तत्थ तत्थ संथवो भवति अहोववाइए फामे प-
हिसंवेदयति, चिद्धं कूरेहिं कम्मेहिं चिद्धं परिचिट्ठति, अ-
चिद्धं कूरेहिं कम्मेहिं एो चिद्धं परिचिट्ठति, एगे वदंति
अदुवा वि णाणी णाणी वयंति, अदुवा ति एगे ॥२५॥
आवंती केयावती लोयंमि समणा य माहणा य पुढो वि-
वादं वदंति, से दिद्धं च एगे सुयं च एगे मयं च एगे विष्ठायं
च एगे उह्म अहं तिरियं दिमासु सव्वओ सुप्पमिद्धेहिं च

णे सव्वे पाणा सव्वे जूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता इतव्वा
अज्जावेयव्वा परियावेयव्वा किद्धामेयव्वा, परिघेतव्वा,
उद्वेयव्वा, एत्थं पि जाणह्म णत्थित्थ दोमो, अणारिय-
वयणमेयं, तत्थ जे आरिया ते एवं वयासी-से दुद्धिं
च भे दुस्सुयं च जे दुम्मय च जे दुव्विण्णाय च जे उह्मं
अहं तिरियं दिमासु सव्वतो दुप्पमिद्धेहिं च जे, जं एं
तुव्वे एवमाइक्खह्म एव जामह्म एवं पणवेह्म एवं परुवेह्म
सव्वे पाणा सव्वे जूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता इतव्वा, अ-
ज्जावेयव्वा, परियावेयव्वा, किद्धामेयव्वा परिघेतव्वा, उद्वे-
व्वा, एत्थं पि जाणह्म णत्थित्थ दोमो, अणारियवयणमेयं, नयं
पुण एवमाइक्खामो एव भासामो एव परुवेमो एवं पणवेमो
सव्वे पाणा सव्वे जूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता ए इतव्वा
ण अज्जावेयव्वा, ण परिघेतव्वा, ण किद्धामेयव्वा, ण परिघे-
यव्वा, ण उद्वेयव्वा, एत्थं वि जाणह्म णत्थित्थ दोमो, आ-
रियवयणमेयं, पुव्वं णिकायममयं पत्तेयं पत्तेयं पुच्छिस्सा-
मि-हं भो पवाडया ! किं भे सायं दुक्खं, उयाहु अ-
साय, समिया पमिवणे यावि एव वूया-सव्वेमिं पाणाणं
सव्वेमिं जूयाणं सव्वेमिं जीवाणं सव्वेमिं सत्ताणं अ-
साय अपरिणिव्वाणं महम्मयं दुक्खं ति वेमि ॥ २६ ॥

(णाणागमो इत्यादि) न ह्यनागमो मृत्योर्मुखस्य कस्यचि-
दपि ससारोदरवर्त्तिनोऽस्तीति । उक्तं च-

“ वदनं यदीहं कश्चिदनुसन्तत-सुखपरिभोगलाहितं ।

प्रयत्नशतपरोऽपि विगतव्यथ-मायुरवासवान्नरः ॥ १ ॥

न खलु नरः सुरौघसिद्धा-सुरकिन्नरनायकोऽपि यः ।

सोऽपि कृतान्तदन्तकुक्षि-शाऽऽक्रमेण कुशितो न नश्यति ॥२॥ ”

तयोपायोऽपि मृत्युमुखप्रतिषेधस्य न कश्चिदस्तीति ।

उक्तं च-

“ नश्यति नौति याति वितनोति करोति रसायनक्रियां,

चरति गुरुवनानि विवराण्यपि विशति विशेषकातरः ।

तपति तपांसि खादति मितानि करोति च मन्त्रसाधनं,

तदपि कृतान्तदन्तयन्त्रकृचक्रमणैर्वेदार्थे ॥ १ ॥ ”

ये पुनर्विषयकपायाऽजिप्सवृक्षात् प्रमत्ता धर्मं नावबुध्यन्ते, ते किं-
भूता भवन्तीत्याह-(इच्छा इत्यादि) इन्द्रियमनोविषयानुकूला प्र-
वृत्तिरिहेच्छा, तथा विषयाऽभिमुखमजिकर्मवन्ध ससाराभिमुख
वा प्रकर्षेण नाता इच्छापणीता, ये चैवभूतास्ते 'वकाऽऽनिकता'
वङ्कस्यासयमस्य आ-मर्यादया सयमावधिचूतया निकेत-
ता आश्रया वङ्काऽऽनिकेता, वङ्को वा निकेतो येषां ते वङ्का-
निकेता, पूर्वपदस्य दीर्घत्वम् । ये चैवभूतास्ते काहगृहीताः
काहनेन मृत्युना गृहीताः काहगृहीता, पातं पुन्यमरणभाज
इत्यर्थः, धर्मचरणाय वा गृहीत-अजिसाधित कालो येस्ते
काहगृहीता, आहिताग्निदर्शनादापत्वाद्या निष्ठान्तस्य परनि-
पातः । तथाहि-पाश्चात्ये वयासि परम्परारि वा अपत्यप-
रिणयनोत्तरकाह वा धर्मं करिष्याम इत्येव गृहीतकाला, ये
चैवभूतास्ते निचये निविष्टा निचये कर्मनिचये तदुपादानं वा
सावद्याऽऽस्मनिचये निविष्टा अभ्युपपन्ना, ये चच्छापणी-

ता वद्वानिकेना. कालमुदीत, निचरे निविष्टान्ते तद्धर्माणः ।
 किमपरं कुर्वन्तानि दर्शयितुमाह—(पुढो पुढो इत्यादि) पृ-
 थक् पृथक्केन्द्रियद्वीन्द्रियाऽऽदिकां जानिमनेकज. प्रकल्पय-
 न्ति प्रकुर्वन्ति । पाठान्तरं वा—“ अन्य मोहे पुणो पुणो ”
 अत्र अन्मिच्छिच्छाप्रणीताऽऽदिरे हर्षाकानुकूलं मेहे कर्म-
 रूपे वा मोहे निमग्नाः पुन पुनस्तद्वृत्तयेन येन तदप्र-
 च्युतिः स्यात् । तदप्रच्युतो च किं स्यादित्याह—(अहमेतं सित इत्या-
 दि) इहास्मिन्ननुदेशरज्ज्वात्मके लोके एकेषां मिथ्यात्वाविर-
 निग्रमदकषायवत्ता तत्र तत्र नरकतिरंगापादिषु यातनास्थान-
 केषु संस्तवः परिचयो ज्ञयो ज्ञयो गमनद्वयनि । तत्र किमित्या-
 ह—(अदोववाइए इत्यादि) न एवमिच्छया प्रणीतत्वादिन्द्रिय-
 शानास्तद्विशिष्टात्तदनुकूलमाचरणो नरकाऽऽदियातनात्त्यनजा-
 तसंस्तवास्तीर्दिका अप्यौद्देशिकाऽऽदिनिर्दोषमाचक्षाणा । (अ-
 दौववाइए चि) अथ औपपातिक-धरकाऽऽदिजनान् स्वर्गा-
 न् दुःखानुभवान् प्रतिसंवेदयन्ति अनुभवन्ति । तथाहि-द्वौका-
 यतिका श्रुते—“ पिव खाद् च चारोचने ! यदनीनं वरगात्रे !
 तत्र ते । न हि मीढ ! गतं निवर्त्तते, समुदयनात्रमिदं कलंव-
 रम् ॥१॥ ” वैशेषिका अपि सावयवेनाऽऽयन्मिग, तथाहि ते
 ज्ञान्ते—“ अमेपवनोरवासप्रह्वयैगुदुष्टव-मगनप्रस्थयज्ज-
 दानर्मे (यो) ज्ञपडिद्वनप्रवमन्त्रकान्तियमा ” इत्यादि. अग्रेऽपि
 नावयवेनागुपुयिनां ज्ञया दिशा वाच्या, स्यात् किं सर्वोऽपि-
 छाप्रणीताऽऽदियावन्त्र तत्र इतसंस्तवोऽथ औपपातिकान्
 स्वर्गात् प्रान्तमेवेदयन्त्याहोन्वकाश्चिदेव तथोपकर्मकार्ये वा-
 ऽनुभवति ? न सर्वे इति दर्शयति—(चिच्छं इत्यादि) ‘ चिट्ठं ’ भूगम-
 त्यर्थ, कुरैव ज्वन्त्र-ऽदिभिः कर्मान्ते. क्रियानि—(चिदमिति) भूग-
 मत्यर्थमेव चित्तरां दृशा वैतरणात्तरणामिपत्रयतरपानात्त्रय न-
 शात्मद्वौवृक्षाऽऽऽङ्गनाऽऽदिजनेनामनु-नवंस्तनन्तमाऽऽदिस्या-
 नेषु परिनिष्ठति, यन्तु नात्यर्थहिमाऽऽदिजि कम्मजिबन्धने मो-
 ऽयन्तवेदनानिचितेष्वपि नरकेषु नेत्यथे । स्यात् क एवं व-
 दतीत्यत्र आह—(एगे वयन्तीत्यादि) एके चतुर्दशपुर्वविदाद्-
 यो वदन्ति श्रुते । अथवाऽपि ज्ञानो वदति ज्ञान सकजपदार्था-
 ऽऽविर्भावकमस्यास्तीति ज्ञानी, स चैतद् प्रवर्त्तति—यादृश्यजानी-
 केवली मापते, श्रुतकेवलिनाऽपि तदेव ज्ञापन्ते. यच्च श्रुतकेव-
 लिनेऽपि मापन्ते निरावर्णजानितेऽपि तदेव वदन्ति त्येतद-
 प्रत्यागतमूत्रेण दर्शयति—(पारो इत्यादि) अमितं केवलिनो य-
 द्ददन्ति, अथवाऽप्येके श्रुतकेवलिनो यददन्ति तथार्थमावित्रा-
 देकमेव, एकेषां सर्वाथप्रत्यङ्मवादपरेषां तदुपदेशप्रवृत्तेरिति
 वचनमार्गेऽप्येकवाक्यनेति । तदाह—(आवतीत्यादि) यावन्तः,
 (केअवती ति) केचन लोके समुप्यत्रोके श्रमणा. पत्यगिर-
 का ब्रह्म ज्ञा द्वित्राऽऽयः पृथक् पृथक् विरुद्धो वादो विवादस्त-
 वदन्ति । एतदुक्तं भवति—यावन्तः केचन परलोक ईप्सवस्तं
 आत्मीयदेशानुरागिवया यागक्य दशनमयवदन्तां विवदन्ते ।
 तथाहि ज्ञानवशा श्रुते—“ पञ्चविंशतितत्त्वगणितान्तां क, स-
 र्वव्याप्यान्मा निष्क्रियो निर्गुणवैतत्यवृक्षणा निर्विशेषं समान्यं
 तत्त्वमिति । ” वैशेषिकान्तु मापन्ते—इत्याऽऽदिप्रदार्थपरिज्ञा-
 तान्मोका, समवायिज्ञानगुणेनेच्छाप्रयत्नद्वेराऽऽदिमद्वेरा गुणैर्गु-
 नवानात्मा, परस्परनिरपेक्षं सामान्यविशेषऽऽत्मकं तत्त्वमिति ।
 शाक्यान्तु वदन्ति—“ यथा-पद्मोक्तानुराग्यान्मैव न विद्यते, निः-
 सामान्यं वस्तु जगिकं चेति ” । मीमांसकान्तु मोक्तान्दंजा-
 प्रावित व्यवस्थिता इति । तथा केनाञ्चिद् पृथक्पृथक् एकेन्द्र-

या जीवा न भवन्त्यपरे वनस्पतीनामप्यचेतनानाहुः, तथा-
 ऽदीन्द्रियाऽऽदीनामपि ह्मगादीनां न जन्तुस्त्वमाव प्रतिपद्यते,
 सद्भावे वा न तद्वये अन्येऽह्यदयता वेति । तथा-हिमाया-
 मपि भिन्नवाक्यता । तदुक्तम्—“ प्राणी प्राणिजानं. वातक-
 चित्तं च तद्वत्ता चेश । प्रणैश्च विप्रयोग, पञ्चजिरापद्यते
 हिमा ॥१॥ ” अन्येवनादिक औद्देशिकपरिमाणाम्यनुभाऽऽदि-
 कश्च विरुद्धो वाद. स्वन एवाभूयः । यदि वा-ग्रहणाः श्रम-
 णा धर्मविरुद्ध वादं यददन्ति तत् सूत्रेणैव दर्शयति—“ मे
 दिदं च न ” इत्यादि यावत्—“ पत्यिअथ दोमे चि । ” ‘ से
 चि ’ तच्छब्दार्थे, यदह वच्ये तद् दृष्टमुपलब्धं, दिव्यज्ञाने-
 नास्मानिरस्तकं वा सत्यविना तीर्थकता आगमप्रणायकेन,
 चशब्द उत्तरापेक्षया समुप्यार्थः, श्रुत चान्माभिर्गुवादे-
 सकागात्, असदगुणः शिष्यैर्वा तदन्नेवासिभिर्वाऽमनते
 युक्तियुक्तत्वादस्माकमस्मर्त्तार्थकरणं वा विज्ञानं च तत्त्व-
 भेदपर्यायैरस्मान्निरस्मर्त्तार्थकरणे वा स्यतो न परोपदेश-
 दानेन । एतच्चोद्धायास्तिर्कु दृश्यस्वपि दिक्षु सर्वतः सर्वै. प्र-
 त्यक्षानुमानोपमानाऽऽगमार्थाप्यादिभि. प्रकारैः सुष्ठु प्रत्युपे-
 क्षितं च पर्यालोचत च, मतं प्रतिवाताऽऽदिताऽस्माज्जिस्मर्त्तार्-
 थकरणे वा । किं नदित्याह—सर्वे प्राणा सर्वे जीवा. सर्वे ज्ञाताः
 सर्वे सत्त्वा इन्तद्वा आजापयितव्या. ज्ञानयितव्याः परिगृही-
 तव्या. परितापयितव्या अपजावयितव्या & । अथापि धर्मचि-
 न्तायामप्येवं जानीया, यथा-नास्त्यत्र यागार्थं देवनोरयाचि-
 तकृतया वा प्राणिद्वनताऽऽदौ ‘ दोष. ’ पापानुबन्ध इति ।
 एवं यावन्तः केचन पापगिरका औद्देशिकनोजिनो ब्राह्मणा
 वा धर्मविरुद्ध परलोकावितर्कं वा वाद मापन्ते । अयं च
 जीवोपमर्दक्यात् पापानुबन्धी अनार्यप्रणीत इति ‘ आह च-
 (अगारिय इत्यादि) आराद्यात. सर्वहेयवर्मेभ्य इत्यार्यान्-
 द्विपार्गसादनार्थाः कूरकर्मागस्तैसां प्राण्युपग्रहकारोद् वच-
 नम् । ये तु तथाज्ञा न ते किञ्च प्रज्ञापयन्तीत्याह—(तस्य इ-
 त्यादि) तत्रेति वाक्योपन्यासाय, निरुद्धाणे वा । ये ते आर्या
 देशजप्राचागिर्यान्त एवमवादिपुयथा-यत्तदनन्तरोक्तं दुर्द-
 शमेतद् दुष्टं दृष्टं दुर्दृष्टं (जे) युष्माभिर्युष्मर्त्तार्थकरणे वा, एव
 यावद् दु प्रत्युपेक्षितमिति । तदेवं दुर्दृष्टाऽऽदिकं प्रतिपाद्य दु-
 प्रज्ञापनानुवादकारेण तदभ्युपगमे दोषाऽऽविष्करणमाह—(जं
 एमिन्यादि) जमिति वाक्यालद्वारे । यदेतद्वदमाणं यमेवमाच-
 च्छान्तिन्यादि । यावद्वापि यागो रहाराऽऽदौ जानीय युयम्-यथा
 नास्त्येवात्र प्रणयुपग्रहानुष्ठाने दोष पापानुबन्ध इति. तदेवं प-
 र्वादो दोषाऽऽविर्भावनेन धर्मविरुद्धतामाविर्भाव्य स्वमतवादमा-
 र्या आविर्भावयन्ति (वयमिन्यादि) पुनः शब्द पूर्वस्माद्विशेषना-
 द-वयं पुनर्यथा धर्मविरुद्धवादो न भवति तथा प्रज्ञापयाम
 इति, तान्येव पदानि सप्रतिषेधानि तु हन्तव्यादीनि यावच्च
 केवद्वनवास्मदीये वचने नास्ति दोषोऽत्राप्यधिकारे जानीय
 यथ यत्र इतनाऽऽदिप्रतिषेधविधौ नास्ति दोष पापानु-
 बन्ध, सावथाएत्वादक्यस्य नास्त्येव दोष, प्राण्युपग्रहान-
 प्रतिषेधाकार्यवचनमेतत् । एवमुक्ते सति ते पापगिरका
 उच्य-भवदीयमार्थवचनमस्मदीयं त्वनार्यमित्येतन्निरन्तराः
 सुदृढः प्रत्येक्ष्यन्ति, युक्तेविकनन्वात्, तदत्राऽऽचार्यो
 यथा परमन्यानायता स्यात्तथा दिदर्शयिषु. स्वचान्य-
 न्त्रिता वादिनो न विचलयिष्यन्तीति कुन्वा प्रत्येकमतप्रच्छना-

॥ पुस्तके मूलदोषयो. शब्दव्यत्यास उपलभ्यते ।

धर्माह-(पुष्पमित्यादि) पूर्वमादावेव समयम्-आगम य-
द्यदीयाऽऽगमेऽभिहितं तन्निकाच्य व्यवस्थाप्य पुनस्तद्विरू-
पाऽऽपादनेन परमतानार्थता प्रतिपाद्येत्यतस्तदेव परमत प्र-
शनयति, यदि वा पूर्वं प्राश्निकाच्यिकाच्य ततः पापण्डिकान्
प्रश्नयितुमाह-(पत्तेयमित्यादि) एकमेकं प्रति प्रत्येक, भो
प्रावादुका ! भवतः प्रश्नयिष्यामि, किं (भे) युष्माकं सात मन
आह्लादकारि, दुःखमसात मन प्रतिकूलम् ? । एव पृष्टा
सन्तो यदि सातमित्येव ब्रूयुस्ततः प्रत्यक्षाऽऽगमद्वयोक्तावाधा
स्यान्, अथासातमित्येव ब्रूयुस्ततः 'समिया' सम्यक् प्रतिपञ्चो-
क्तान् प्रावादुकान् स्ववाग्यन्त्रितानप्येव ब्रूयात्, अपिः सभा-
धने, सभाध्यत एतद्गणन, यथा न केवलं भवतां दुःखमसात,
सर्वेषामपि प्राणिनां दुःखमसात, मनसोऽनभिप्रेतमपरिनिवार्य-
मनिर्वृत्तिरूपं महद्भयं दुःखमित्येतत् परिगणय सर्वेऽपि प्रा-
णिनो न हन्तव्या इत्यादि वाच्य, तद्दहनं च दोष । यस्त्व-
दोषमाह तद्वनार्थवचनम् । इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमीति
पूर्ववत् । तदेव प्रावादुकानां स्ववाग्यन्त्रणयाऽनार्थता प्रतिपा-
दिता, अत्रैव रोहगुप्तमन्त्रिणा विदिताऽऽगमसंज्ञावेन माध्य-
स्थ्यमवलम्बमानेन तीर्थिकपरीक्षाद्वारेण यथा निराकरणं चक्रे
तथा निर्युक्तिकारो गाथाभिराचष्टे-

खुड्गपायसमांसं, धम्मकहं पि य अजंपमाणेण ।

उष्णेण अण्णक्षिणी, परिच्छिया रोहगुत्तेण ॥ २२७ ॥

अनया गाथया सङ्केपत सर्वे कथानकमावदितम्-कुल्लकस्य
पादसमांसो गाथापादसङ्केपस्तमजल्पता धर्मकथां च कुल्ले-
नाप्रकटनान्याद्विज्ञिनं प्रावादुका परीक्षिता निरूपिता रोहगुप्ते-
न रोहगुप्तनाम्ना मन्त्रिणेति गाथासमासार्थः । भावार्थस्तु
कथानकादवसेयः । तच्चैदम्-चम्पाया नगर्या सिंहसेनस्य रा-
ज्ञो रोहगुप्तो नाम महामन्त्री, स चाऽऽर्हदर्शनभगवितान्त क-
रणो विज्ञातमदसद्वाहः, तत्र च कदाचिद् राजाऽऽस्थानस्थो ध-
र्मविचारं प्रस्तावयति स्म, तत्र यो यस्याभिमतः स तं शोजनमु-
वाच, स च तूष्णींभावं भजमानो गङ्गोक्त-धर्मविचारं प्रति
किमपि न ब्रूते भवान् ? । स त्वाह-किमेभि पक्कपातवचोभिवि-
मर्शाम्, स्वत एव धर्मं परीक्षामहे तीर्थिकानित्यजिधाय रा-
जानुमत्या "सकुम्भं वा वयणं न वत्ति ।" अयं गाथा-
पादो नगरमध्ये आलम्ब्ये, संपूर्णं तु गाथा भाषणागारिता, न-
गर्या चोद्गुप्तम्-यथा य एन गाथापादं पूरयिष्यति, तस्य रा-
जा यथेप्सितं दानं दास्यति, तद्भक्तश्च भविष्यतीति । तच्च
गाथापादं सर्वेऽपि गृहीत्वा प्रावादुका निर्जग्मुः, पुनः सप्त-
मऽहिं राजानमास्थानस्थमुपास्थितास्तप्राऽऽदावेव परिम्राहू
ब्रवीति--

भिक्षुं पविट्टेण मएऽज्ज दिट्ठ,

पमदामुहं कमलविलासनेत्तं ।

वक्खित्तचित्तेण न सुडु नायं,

सकुम्भं वा वयणं न वत्ति ॥ २२८ ॥

सुगमा, नवरमपरिज्ञाने व्याक्षेपः कारणमुपन्यस्तं, न पुन-
र्वीतरागतेति पूर्वगाथाविसवादादसौ तिरस्कृत्य निर्दिष्टः ।

पुनस्तापसः पठति -

फलोदण्णम्मि गिहं पविट्टो,

तत्थाऽऽसणत्था पमदा मे दिट्ठा ।

वक्खित्तचित्तेण न सुडु नायं

सकुम्भं वा वयणं न वत्ति ॥ २२९ ॥

" फलोदण्ण " इत्यादि सुगम पूर्ववत् ।

तदनन्तरं शौद्धोदनिशिष्यक प्राऽऽह-

मात्ताविहारम्मि मएऽज्ज दिट्ठा,

उत्तामिया कचणञ्जुमियगी ।

वक्खित्तचित्तेण न सुडु नायं,

सकुम्भं वा वयणं न वत्ति ॥ २३० ॥

पूर्ववत्, एवमनया दिशा सर्वेऽपि तीर्थिका वाच्याः । आर्हतस्तु
पुनर्न कश्चिदागत इति राज्ञोऽभाणि, मन्त्रिणा त्वाहृत-
कुल्लकोऽप्येवञ्जुतपरिणाम इत्येवं सप्रत्यय एषां स्यादित्यतो
भिन्नार्थं प्रविष्टं प्रत्युषस्येव कुल्लकः समानीतः, तेनापि गाथा-
पादं गृहीत्वा गाथां वभाषे ।

तद्यथा--

खंतस्स दंतस्स जिऽदियस्म,

अज्झप्पजोगे गयमाणसस्स ।

किं मज्जा एण विचित्तिण्ण,

सकुम्भं वा वयणं न वत्ति ॥ २३१ ॥

सुगमा । अत्र च क्षान्त्यादिकमपरिज्ञाने कारणमुपन्यस्तं, न पु-
नर्व्याक्षेप इत्यतो गाथासवादात् क्षान्तिदमजिनेन्द्रित्वाध्या-
त्मयोगाधिगतेश्च कारणाद्वाहो धर्मं प्रति जाबोद्धासोऽञ्जुत,
कुल्लकेन च धर्मप्रश्नोत्तरकात् पूर्वगृहीतशुक्लेतरकर्मगोत्र-
कस्य जिह्वो निक्षिप्य गमनमारेमे, पुनर्गच्छन् राज्ञोक्तम्-कि-
मिति भवान् धर्मं पृष्टोऽपि न कथयति ?, स चाबोचत्-हे सु-
ग्ध ! ननु कथित एव धर्मो भवतः शुक्लेतरगोलककृष्टान्तेन ।

एनदेव गाथाद्वयेनाऽऽह-

उद्धो मुक्को य दो छूढा, गोदया मट्टियामया ।

दो वि आवडिया कुड्डं, जो उद्धो सोऽयं दग्गई ॥ २३२ ॥

एवं लग्गंति दुम्मेहा, जे नरा कामदालसा ।

विरत्ता उ न लग्गंति, जहा से सुक्कगोलए ॥ २३३ ॥

(एव लग्गंति) अयमत्र जावार्थं-ये ह्यङ्गप्रत्यङ्गनिरीक्षण-
व्यासङ्गात् कामिनीनां मुखं न पश्यन्ति, तदजावे तु पश्यन्ति,
ते कामगृध्नुनया सार्द्धा, सार्द्धत्वाच्च ससारपङ्के कर्मकर्ममे वा
लग्गन्ति, ये तु पुनः क्षान्त्यादिगुणोपेनाः समारसुखपराङ्मुखाः
काष्ठमुनय ते शुक्कगोत्रकसन्निजा न कचिल्लगन्ताति गाथा-
द्वयार्थः । आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

तथा च-

वहुजणणमणम्मि सवुणो,

सव्वड्डेहिं णरे अण्णिस्मिण् ।

दह एव मया अणाविले,

धम्मं पाडुरकासि कासवं ॥ ७ ॥

(बहुजननमणम्मितादि) बहून् जनान् आत्मानं प्रति नाम-
यति प्रहोकोति, तैर्वा नश्यते मृत्युने बहुजननमनो धम ।

स एव बहुभिर्जनैरात्मीयाऽऽत्मीयाऽऽशयेन यथाऽऽयुपगम-
प्रशसया स्तूयते प्रशस्यते । कथम् ? । अत्र कथानकम्-“रा-
जगृहे नगरे श्रेणिको महाराज, कदाचिदसौ चतुर्विधबुद्धगुणे-
तेन पुत्रेण अजयकुमारेण सार्धमास्थानस्थितस्ताजिस्तान्नि-
कथाभिरासाञ्चके, तत्र कदाचिदेवजूता कथाऽज्ज्ञत्, तद्यथा-
ब्रह्मलोके धार्मिका बहवः, उताऽधार्मिका इति ? । तत्र समस्तपर्व-
टाऽभिहितम्-यथाऽत्राधार्मिका बहवो लोकाः, धर्मं तु शताना-
मपि मध्ये कश्चिदेवैको विधत्ते, तदाकर्ण्योऽभयकुमारेणोक्तम्-
यथा प्रायशो लोकाः सर्व एव धार्मिका, यदि न निश्चयो भ-
वतां, परीक्षा क्रियते । पर्वदाऽप्यभिहितम्-एवमस्तु । ततोऽजय-
कुमारेण धवलेनर प्रासादद्वय कारित, घापित च डिण्णिमेन
नगरे, यथा यः कश्चिदिह धार्मिकः स सर्वोऽपि धवन्नप्रा-
साद गृहीतवद्भिः प्रविशतु, इतरस्त्वितरमिति । ततोऽसौ
लोकः सर्वोऽपि धवलप्रासादमेव प्राविष्टः । निर्गच्छच्च कथं त्व
धार्मिक इत्येव पृष्ट कश्चिदाचष्टे-यथाऽहं कर्पकोऽनेकशकुनि-
गणो मद्भान्यकणैरात्मानं प्रीणयति, खलकसमागतधान्यकण-
भिक्षादानेन च मम धर्म इति । अपरस्त्वाह-यथाऽहं ब्रह्मणः
पदकर्मोऽभिरतस्त्वया बहुशौचस्तानाऽऽदिभिर्वेदविहितानुष्ठा-
नेन पितृदेवैस्तर्पयामि । अन्यः कथयति-यथा वणिक्कुलोप-
जीवी भिक्षादानाऽऽदिप्रवृत्तः । अपरस्त्वदमाह-यथाऽहं कुल-
पुत्रको न्यायाऽऽगत निर्गतिक कुटुम्ब पालयाम्येव । तावत् इव-
पाकोऽपीदमाह-यथाऽहं कुलक्रमाऽऽगत धर्ममनुपालयामीति,
मदाश्रिताश्च बहवः पिशितभुज प्राणान् धारयन्तीत्येव
सर्वोऽप्यात्मीयमात्मीय व्यापारमुद्दिश्य धर्मं नियोजयति ।
तत्राऽपरमसितप्रासादं श्रावकद्वयेन प्राविष्ट, तत्र किमधर्मोऽऽ-
चरणं भवद्भयामकारीत्येव पृष्ट सकृन्मद्यनिवृत्तिभङ्गव्यलीक-
मकथयत् । तथा-साधव एवाऽत्र परमार्थतो धार्मिका यथा
गृहीतप्रतिज्ञानिर्वाहणसमर्था । अस्माभिस्तु-

“ अवाप्य मानुष जन्म, लब्ध्वा जैनं च शासनम् ।
कृत्वा निवृत्तिं मयस्य, सम्पद्य साऽपि न पालिता ॥ १ ॥
अनेन व्रतभङ्गेन, मन्यमाना अधार्मिकम् ।
अधमाधममात्मानं, कृष्णप्रासादमाश्रिताः ॥ २ ॥ ”

तथाहि-

“ लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्या-
मत्यन्तशुद्धदयामनुवर्त्तमाना ।
तेजस्विन सुखमसूनपि सत्यजन्ति,
सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुन प्रतिज्ञाम् ॥ ३ ॥
घर प्रवेष्टु ज्वलित हुताशनं,
न वापि भक्ष चिरसचितवनम् ।
घर हि मृत्युः सुविशुद्धचेतसो,
न वापि शीलस्खलितस्य जीवितम् ॥ ४ ॥ ”

तदेव सर्वोऽप्यात्मानं धार्मिकं मन्यन् इति कृत्वा “ बहुजन-
नमनो धर्म ” इति स्तितम् । तस्मिंश्च सवृत समाहितं सन्
नरः पुमान् सर्वार्थैर्वाह्याज्यन्तरैर्धनधान्यकलत्रममत्वाऽऽदि-
भिरनिश्रितोऽप्रतिवद्धः सन् धर्मं प्रकाशितवानित्युत्तरेण सह
सधन्वः । निदर्शनमाह-हृद इव स्वच्छाम्भसा भूतं सदाऽ-
नाविद्योऽनेकमत्स्याऽऽदिजलचरसक्रमेणाऽप्यनकुलोऽकलुषो
चाक्षान्यादिलक्षणं धर्मं प्राप्नुक्यार्थं प्रकटं कृतवान् । यदि

वा-एवविधिष्ट एव काष्ठ्यप तीर्थकरसधन्धिन धर्मं प्रकाश-
येत्, छान्दसत्वात् ‘ घर्तमाने भूतनिर्देश इति ’ ॥ ७ ॥

स बहुजननमने धर्मं व्यवस्थितो यादृग् धर्मं प्रकाशयति तद्-
शयितुमाह । यदि घोषदेशान्तर्गमेवाऽधिहृत्याऽऽह-

वहं पाणा पुढो भिया, पत्तेयं सपत्ते उवेहिया ।

जे मोणपदं उवचित्ते, विगतिं तत्थ अकासि पंदि ॥ ८ ॥

(वहये इत्यादि) वहरोऽनन्ता, प्राणा दशविधप्राणभोक्तृत्वात्तद्वि-
दोपचारात् प्राणिनः, पृथगिति पृथग्व्यादिजेदेन सूक्ष्मवादरपर्या-
प्तकापर्याप्तकरकगत्यादिभेदेन वा मसारमाश्रितास्तेषां च पृथ-
गाश्रितानामपि प्रत्येकं समतां दुःखद्वेषित्वं सुखाप्रियं च समीक्ष्य
दृष्ट्वा, यदिवा समतां माध्यस्थ्यमुपेक्ष्य यो मौनोऽप्यपदमुपस्थितः
सयमाऽऽश्रितः स साधुश्चनत्राऽनेकजनेभिरप्राणिगणे दुःखे-
पिसुखाभिलाषिणि सति तदुपधाने कर्तव्ये विरतिमकार्यत्
कुर्याद्वेत, पापाद्धानं पापानुष्ठानात् दवीयान् परिभूत इ
ति ॥ ८ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

(२८) सुवहृताद्वस्य श्रुतस्कन्धीयनवमाध्ययनोक्तः साधूना-
माचरणीयानाचरणीयो धर्मो यथा-

कयरे धम्मे अवखाए, माहणेण मतीमता ।

अंजु धम्मं जहातच्च, जिण्णाणं * तं सुणेह मे ॥ ? ॥

(कयरे इत्यादि) जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनमुद्दिश्येदमाह ।
तद्यथा कतरं किंभूतो दुर्गतिगमनवृत्तणो धर्मं आख्यातः प्रति-
पादित (माहणेण ति) मा जम्बून् व्यापादयेत्येव विनेषेषु वाक्-
प्रवृत्तिर्यस्याऽसौ मादनो भगवान् वीरवर्धमानस्वामी तेन, तमेव
विशिनष्टि-मनुतेऽवगच्छति जगत्त्रयं काष्ठप्रयापेत यथा सा के-
वलज्ञानाऽऽख्या मतिः, सा अस्याऽस्तीति मतिमान्, तेनोत्पन्नके-
वलज्ञानेन भगवतेति पृष्टे सुधर्मस्वाम्याह-रागद्वेषजिनो जिना-
स्तेषां सधन्धिन धर्मम् । (अंजुमिति) ऋजु मायाप्रपञ्चर-
हितत्वाद्यक, तथा- (जहातच्चमिति) यथावस्थितं मम कथ-
यन् शृणुन् यूय, न तु यथाऽन्यैस्तीर्थिकैर्दम्भप्रधानो धर्मोऽ-
जिह्वितस्तथा भगवताऽपीति । पात्रान्तरं वा- (* जणगां तं सुणे-
ह मे) जायन्त इति जना लोकास्त एव जनकास्तेषां
मामन्त्रणम्-हे जनकाः । तं धर्मं शृणुन् यूयमिति ॥ १ ॥

अन्वयव्यतिरेकाज्यामुकोऽर्थः सूक्तो भवतीत्यतो यथोद्दि-

ष्टप्रतिपक्षभूतोऽधर्मस्तदाश्रितास्तावदशयितुमाह-

माहणा खत्तिया वेस्सा, चंरुद्धा अट्ट वाकसा ।

एसिया वेसिया सुद्धा, जे य आरंभणिस्सिया ॥ २ ॥

(माहणेत्यादि) ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्यास्तथा चाण्डालाः,
अथ वोक्कसा अवान्तरजातीयाः । तद्यथा-ब्राह्मणेन शुद्ध्यां
जातो निपादो, ब्राह्मणेनैव वैश्याया जातोऽम्बष्ठ, तथा नि-
पादेनाम्बष्ठ्यां जातो वोक्कस, तथा एषितु शीलमित्येविका
मृगलुब्धिका हस्तितापसाश्च मासहेतोर्मृगान् हस्तिनश्च पश्य-
न्ति, तथा कण्डमूत्रफलाऽऽदिकं च । तथा ये चाऽन्ये पापाण्ण-
का नानाविधैरुपायैर्भक्ष्यमेष्यन्त्यन्यानि वा विषयसाधनानि,
ते सर्वेऽप्येविका इत्युच्यन्ते । तथा वैशिका वणिजो मायाप्र-
धानाः क्लोपजीविनः, तथा शुद्धा कृषीवलाऽऽदयः । आभीर-
जातीयाः कियन्तो वा वदन्त इति दर्शयति । ये चाऽन्ये धर्मा-
पसदा नानारूपसावद्याऽऽरम्भनिश्रिता यन्त्रपीडननिर्वाह्यन-

कर्माङ्गारदाहाऽऽदिभि क्रियाविशेषैर्जीवोपमर्दकारिणस्तेषा सर्वेषामेव जीवापकारिणां धैरमेव प्रवर्धत इत्युत्तरश्लोके क्रियेति ॥ २ ॥

परिगृहनिविष्टाणं, पावं तेसि पवहुः ।

आरंजसंज्ञिया कामा, न ते दुःखविमोयगा ॥ ३ ॥

(परिगृह इत्यादि) परि समन्ताद् गृह्यत इति परिग्रहो द्विपदचतुष्पदधनधान्यद्विरण्यसुवर्णऽऽदिषु ममीकारः, तत्र निविष्टानामध्युपपन्नानां गार्ह्यं गतानां, पापमसातवेदनीयाऽऽदिक, तेषां प्रागुक्तानामारम्भनिश्चितानां परिग्रहे निविष्टानां, प्रकर्षेण वर्द्धते वृद्धिमुपयानि जन्मान्तरेष्वपि पुनर्भवति । क्वचित्पाठः-“ वेर तेसि पवहुः स्ति । ” तत्र येन यस्य यथा प्राणिन उपमर्दं क्रियते स तथैव सत्सारान्तर्वर्ती शतशो दुःखतां प्रवर्द्धत इति भावः । किमित्येवम्, यतस्ते कामेषु प्रवृत्ताः कामाश्चाऽऽरम्भे सम्यग्भूता आरम्भपुष्टा आरम्भाश्च जीवोपमर्दकारिणोऽतो न ते कामसंभूता आरम्भनिश्चिताः परगृहे निविष्टा दुःखयतीति दुःखमष्टप्रकारं कर्म, तद्विमोचका भवन्ति, तस्याऽपनेतारो भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

किं चान्यत्-

आघायकिञ्चमाहेउं, नाइओ विसणसिणो ।

अन्ने हरंति त वित्त, कम्पी कम्मेहिं किञ्चती ॥ ४ ॥

(आघायमित्यादि) आहन्यन्ते अपनयन्ति विनाश्यन्ते प्राणिनां दशप्रकारा अपि प्राणा यस्मिन् स आघातो मरण, तस्मै तत्र वा कृतमग्निसंस्कारजलाब्जलिप्रदानपितृपिण्डाऽऽदिकमाघातकृत्य तदाधातुमादाय कृत्वा पश्चात् ज्ञातय स्वजनाः पुत्रकलत्रव्रातृव्याऽऽदयः । किंभूता ?, विषयानन्वेष्टुं शक्तिं येषां तेऽन्येऽपि विषयैषिणः सन्तस्तस्य दुःखार्जितं वित्तं द्रव्यजातमपहरन्ति स्वीकुर्वन्ति । तथा चोक्तम्-“ ततस्ते नार्जितैर्द्वयै-दारैश्च परिरक्षितैः । क्रीडन्त्यन्ये नरा राजन्, हृष्टास्तुष्टा ह्यलङ्कृताः ॥ १ ॥ ” स तु द्रव्याजनेपरायणः सावद्यानुष्ठानकर्मवान् पापी स्वीकृतैः कर्मभिः सत्सारे कृत्यते क्षियते, पीरुग्रन् इति यावत् ॥ ४ ॥

माया पिया एहुसा जाया, जज्जा पुत्ता य ओरसा ।

नाहं ते तत्र ताणाय, लुण्ठतस्म सकम्मुणा ॥ ५ ॥

(माया पिया इत्यादि) माता जननी, पिता जनक, स्नुषा पुत्रवधू, भ्राता सहोदर, तथा भार्या कलत्र, पुत्राश्च औरसाः स्वनिष्पादिता, एते सर्वेऽपि मा-आदयो, ये चान्ये श्वशुराऽऽदयः, ते तत्र सत्सारचक्रवाले स्वकर्मभिर्धिलुप्यमानस्य प्राणाय नाहं समर्था भवन्तीति । ङ्हाऽपि तावन्नेत्राणाय किमुतामुप्रेति । दृष्टान्तश्चात्र काल-मोकरिकसुतः सुलसनामा अमयकुमारस्य सखा । तेन महासत्त्वेन स्वजनाऽर्चयितेनापि न प्राणिष्वपकृतमपि त्वात्मन्येवेति ॥ ५ ॥

किं चान्यत्-

एयमहं स पेहाए, परमट्टाणुगामिय ।

निम्ममो निगहंकारी, चरे भिक्खु जिणाऽऽहियं ॥ ६ ॥

(एयमहमित्यादि) धर्मेरहितानां स्वकृतकर्मविलुप्यमानानामैहिकाऽऽमुष्मिकयोर्न कश्चित्प्राणायति, एनं पूर्वोक्तमर्थं स प्रेक्षापूर्वकारी प्रत्युपेक्ष्य विचार्याऽवगम्य च, परम प्रधान-भूतो मोक्षसयमो वा, तमनुगच्छतीति तच्छीलश्च परमार्थानुगामुकः सम्यग्दर्शनाऽऽदि, तच्च प्रत्युपेक्ष्य, क्त्वाप्रत्ययान्तस्य पूर्वकालवाचितया क्रियान्तरसव्यपेक्षत्वात् । तदाह-निर्गतं ममत्वं बाह्यान्त्यन्तरेषु वस्तुषु यस्मादसौ निर्ममः । तथा-निर्गतोऽहङ्कारोऽजिमानः पूर्वैश्वर्यजात्यादिमदजनितः, तथा-तप-स्वाध्यायलोभाऽऽदिजनितो वा यस्मादसौ निरहङ्कारो, रागद्वेषरहित इत्यर्थः । स एवभूतो भिक्षुर्जिनैराहितः प्रतिपादितोऽनुष्ठितो वा यो मार्गो, जिना वा सवन्धी योऽजिहितो मार्गस्तच्चरेदनुतिष्ठेदिति ॥ ६ ॥

चिच्चा वित्तं च पुत्ते य, णाइओ य परिगहं ।

चिच्चा ण अंतगं सोयं, निरवेक्खो परिव्वए ॥ ७ ॥

(चिच्चा इत्यादि) सत्सारस्वभावपरिज्ञानपरिकर्मितमतिविदितव्यं सम्यक् त्यक्त्वा परित्यज्य, किं तद् ?, वित्तं ह्यव्यजातं, तथा पुत्राश्च त्यक्त्वा पुत्रेष्वधिकस्नेहो जवतीति पुत्रप्रदणम् । तथा-ज्ञानीन् स्वजनाश्च त्यक्त्वा, तथा-परिग्रहं चाऽऽन्तरममरूपत्वं, णकारो वाक्यादङ्कारे । अन्तं गच्छतीत्यन्तगो, दुष्परित्यज इत्यर्थः । अन्तको विनाशकारीत्यर्थः । आत्मनि वा गच्छतीत्यात्मग, आन्तर इत्यर्थः । तं तथाभूतं शोकं त्यक्त्वा परित्यज्य, श्रोतो वा मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपायाऽऽत्मककर्मोऽश्रवणद्वारजतः परित्यज्य । पाठान्तरं वा-“ चिच्चा णऽणतगं सोयं । ” अन्तं गच्छतीत्यन्तगं, न अन्तगमनन्तगं, श्रोतं शोकं परित्यज्य निरपेक्षं पुत्रद्वारधनधान्यद्विरण्याऽऽदिकमनपेक्ष्यमाणं सन् मोक्षाय परि समन्तात् सयमानुष्ठानं व्रजेत् परिव्रजदिति । तथा चोक्तम्-

“ कूलिया अवयक्खता, निरावयक्खता गया अविग्घेण ।

तम्हा पवयणसारे, निरावयक्खेण होयवं ॥ १ ॥

भोगे अवयक्खता, परुति सत्सारसागरे घोरे ।

जोगेहिं निरवयक्खता, तरति सत्सारकतार ॥ २ ॥ ” इति ।

स एव प्रव्रजितः सुव्रतावस्थिताऽऽत्माऽहिंसाऽऽदिषु व्रतेषु प्रयतेत ॥ ७ ॥

तत्राहिंसाप्रसिद्ध्यर्थमाह-

पुढवीआउऽगणिवाऊ-तणस्खसवीयगा ।

अण्डया पोयजराउ-रससंमेयउब्भिया ॥ ८ ॥

एतेहिं उहिं काएहिं, तं विज्जं परिजाणिया ।

माणसा कायवक्केण, एारंभी ण परिगही ॥ ९ ॥

“ पुढवीआउ ” इत्यादि श्लोकद्वयम् । तत्र पृथिवीकायिकाः सूक्ष्मवाटरपर्याप्तकापर्याप्तकभेदभिन्ना, तथाऽण्कायिका अग्नि-कायिका वायुकायिकाश्चैवज्ञाना एव । जनरूपनिकायिकान् लेश-न समेदानाह-वृणानि कुशवच्चकाऽऽदीनि, वृक्षाश्चूताशोकाऽऽदिकाः । सह बीजैर्वर्तन्ते इति सर्वाजानि, सर्वाजानि तु शास्त्रिगोधूमयवाऽऽदीनि, एते एकेन्द्रिया पञ्चापि कायाः । पृष्ठम-कायनिरूपणायाऽऽह-अरुजा शकुनिगृत्कोकिलकसरीसृपाऽऽदयः । तथा पोता एव पोतजा हस्तिशरभाऽऽदयः । तथा जरायुजा ये जम्बालवेष्टिना समुत्पद्यन्ते गोमनुष्याऽऽदयः । त-

था रसाद् दधिमौवीरकाद् जाता रमजा , तथा सम्बेदाज्जाना
सम्बेदजा यूका मन्कुणाऽऽदयः । उज्झिज्जा- सज्जरीदकदुर्गऽऽ
दय इति । अज्ञानभेदा हि पु खेन रक्ष्यन्त इत्यतो जेदेनोपन्या-
स इति ॥ ८ ॥ एभि पूर्वोक्तै पञ्जरिपि कार्यैस्त्रयस्यावरूपै-
सूक्ष्मवादरपर्याप्तकापर्याप्तकजेदभिज्ञैर्नारम्भी नापि परिग्रही स्या-
दिति सवन्धः । तदेतद् विद्वान् सश्रुतिको ह्यपङ्क्तिर्या परिज्ञाय
प्रत्याख्यानपरिज्ञया मनोवाक्यायकर्मभिर्जीवोपमर्दकारिणमा-
रम्भ परिग्रह च परिहरेदिति ॥ ९ ॥

शेषव्रतान्यधिकृत्याऽऽह--

मुसावाय वद्विट्ठं च, उगहं च अजाइयं ।

सत्या दाणाई दोगमि, त विज्जं परिजाणिया ॥ १० ॥

(मुसावायमित्यादि) मृषा असद्भूतो वाटा मृषावाट , त
विद्वान् प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् , तथा-(अवहिष्ठमिति)
मैयुनम्, अवग्रह परिग्रहम्, अयाचितमदत्ताऽऽदानम् । यदि वा-
" अवहिष्ठमिति ।" मैयुनग्रहोऽवग्रहमयाचितमित्यनेनादत्ताऽऽ-
दानं गृहीतम् । एतानि च मृषावादाऽऽदीनि प्रायुपतापकारि-
त्वात् शस्त्राणीव शस्त्राणि वर्तन्ते । तथा-दीयते गृह्यतेऽष्टप्रकारं
कर्मभिरिति कर्मोपादानकारणानि, अस्मिन् लोके तदेतत्सर्वं वि-
द्वान् रूपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥ १० ॥

किं चाऽन्यत्-

पलिउचणं च जयणं च, यंकिद्वुस्मयणाणि य ।

धूणा दाणाई लोगसि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ ११ ॥

(पलिउचणमित्यादि) पञ्चमहाव्रतधारणमपि कषायिणो
निष्फल स्यादतस्तत्साफल्यऽऽपादनार्थं कषायनिरोधो विधे-
य इति दर्शयति । परि समन्तात् कुञ्चयन्ते वक्रतामापद्यन्ते-
क्रिया येन मायाऽनुष्ठानेन तत्परिकुञ्चन मायेति भण्यते । त-
था-भज्यते सर्वत्राऽऽमा प्रह्वीक्रियते येन स भजनो लोभस्तम्,
तथा-यदुदयन ह्यात्मा सदमद्विवेकाविकलत्वात् स्थण्डि-
लवद्भवति , स स्थण्डिल क्रोधः । यस्मिंश्च सन्तुष्टं श्रय
ति जात्यादिना दर्पोऽऽश्मात् पुरुष उत्तानीजवति स उच्छ्रा-
यो मानः, छान्दसत्वाक्षपुसकलिङ्गता । जात्यादीनामेतत्स्था-
नाना बहुत्वात् नत्कार्यस्याऽपि मानस्य बहुत्वमनो बहुवचन
म् । चकारा स्वगतभेदसूचनार्था , समुच्चयार्था वा । धृतये-
नि प्रत्येकं क्रिया योजनीया । तथा-परिकुञ्चन मायां धु-
नय, धूर्तं हि वा । तथा-भजन लोभ, तथा-स्थण्डिल क्रोध, त-
था-उच्छ्राय मान, विचित्रत्वात् सूत्रस्य, क्रमोलूहणनिर्देशो न
दोषायति । यदि वा-रागस्य दुस्त्यजत्वात्, लोभस्य च मा-
यापूर्वकत्वादित्यादावेव मायालोभयोरुपन्यास इति । कषायप-
न्तियागे विधेये पुनरपर कारणमाह-एतानि परिकुञ्चनाऽऽदीनि
अस्मिन् लोके आदानानि वर्तन्ते तदेतद्विद्वान् रूपरिज्ञया
परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याचक्षीत ॥ ११ ॥

पुनरप्युत्तरगुणानधिकृत्याऽऽह-

धोयणं रयण चेव, वत्थीकम्पं विरेयणं ।

वमणऽजणपक्षीमंथ, त विज्जं परिजाणिया ॥ १२ ॥

(धोयणमित्यादि) धावन प्रक्षालन हस्तपादयोर्वस्त्राऽऽदेरञ्जनम-
पि, (?) तथा-विरेचन निरुद्धाऽऽत्मकमधोविरेको वा । वम-
नमूर्ध्वविरेकः । तथा-अञ्जनं नयनयारिति । पवमादिकम्प-यदपि

शरीरमस्काराऽऽदिकं यत् समयमपरिमन्थकारि समयोपधान-
रूप , तदेतद्विद्वान् स्वरूपतन्त्ररूपपाकतश्च परिज्ञाय प्रत्याच-
क्षीत ॥ १२ ॥

अपि च-

गंधमल्लासिणाणं च, दंतपक्खालणं तद्वा ।

परिगहट्ठिय-कम्पं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १३ ॥

(गंधमल्ल इत्यादि) गन्धाः कोष्ठपुत्राऽऽदयः , माल्यं जात्या-
दिकम्, स्नानं च शरीरप्रक्षालनं दंतः, स्रवंतश्च । तथा-दन्त-
प्रक्षालन कदम्बकाष्टाऽऽदिना, परिग्रहं सन्नित्ताऽऽदेः स्वीकर-
णम् । तथा-स्त्रियां दिव्यमानुषैरहं । तथा-कर्म हस्तक-
र्म, सावधानुष्ठानं वा । तदेतत्सर्वं कर्मोपादानतया समारकार-
णत्वेन परिज्ञाय विद्वान् परित्यजेदिति ॥ १३ ॥

किं चाऽन्यत्-

उद्देसियं कीयगमं, पामिच्चं चेव आहमं ।

पूयं अण्णेमणिज्जं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १४ ॥

(उद्देसियमित्यादि) भाषाशुपदेशेन यद्वाताय व्यवस्था-
प्यते तदुद्देशिकम् । तथा-क्रीन क्रयस्तेन क्रीन गृहीत क्रीनक्रीत,
(पामिच्चं ति) साध्वर्धमन्थन उद्यतकं यद् गृह्यते तत्तदुच्यते,
चकारं समुच्चयार्थं एवकारोऽवधारणार्थं । सात्त्वर्थं
यद् गृहस्थेन नीयते तदाहृतम् । तथा-(पूयमिति) आधाकर्मा-
वयवसपृक्तं शुद्धमप्याहारजानं भवति । किं बहुनोक्तेन ?-यत्
केनचिदोपेणानेपणीयमशुद्धं तत्सर्वं विद्वान् पारिज्ञाय मसा-
रकारणतया निस्पृहः सन् प्रत्याचक्षीतेति ॥ १४ ॥

किं च-

आसूणिमविखराणं च, रमगिष्णवघायकम्पमं ।

उच्छोदणं च ककं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १५ ॥

(आसूणि इत्यादि) येन द्यूतपानाऽऽदिना आहारविशेषे-
ण रमायनक्रियया वा अशूनं सन् आ समन्तात् शूनीज-
वति वन्नवानुपजायते, तदाशूनीत्युच्यते । यदि वा-(आसू-
णि ति) श्लघायत-श्लघया क्रियमाणया आ समन्तात् शून-
शूनो लघुप्रकृति कश्चिद्द्रवाऽऽज्ञातत्वात् स्तब्धो भवति । तथा-
अङ्गणां रागो रञ्जनं सौवीराऽऽदिकमञ्जनमिति यावत् ।
एव रसेषु शब्दाऽऽदिषु विषयेषु वा गृहिं गार्ह्यं तात्पर्यमा-
मेवा, तथोपधानकर्मत्युच्यते । तदेव वेशनो दर्शयति-(उ-
च्छोदणं ति) अयतनया शीतोदकाऽऽदिना हस्तपादाऽऽदिप्र-
क्षालनम्, तथा-कटक बोधाऽऽदिद्वयसमुदायेन शरीरोद्धर्तन-
क, तदेतत्सर्वं वन्धनायेत्येव विद्वान् परिमतो रूपरिज्ञया प्र-
त्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥ १५ ॥

अपि च-

सपसारा य कयकिरिए, पमिणाऽऽयतणाणि य ।

मागारियं च पिंडं च, त विज्जं परिजाणिया ॥ १६ ॥

(सपसारा य इत्यादि) असयतै सार्धं सप्रसारणं पर्या-
लोचन, परिहरेदिति वाक्यशेषः । एव समयमानुष्ठानं प्रत्युप-
देशदानम् । तथा-' कयकिरिए ' नाम कृता शोभना गृहकरणा-
ऽऽदिक्रिया येन स कृतक्रिय इत्येवमसयतानुष्ठानप्रशसनम् ।
तथा-प्रश्नस्याऽऽदर्शं प्रश्नाऽऽदेरायतनमाविष्करणं कथनं य-
थावास्तिप्रश्ननिर्णयनानि । यदि वा-प्रश्नाऽऽयतनानि लौकिकानां

परस्परव्यवहारे मिथ्याशास्त्रगतसशये वा प्रवने सति यथाव-
स्थितार्थकथनद्वारेणाऽऽयतनानि निर्णयनानीति । तथा-सागा-
रिक श्रुत्यातर, तस्य पिण्डमाहारम् । यदि वा-सागारिक-
पिण्डमिति सूतकगृहपिण्ड, जुगुप्सित वर्णापसदपिण्डं च ।
चशब्दः समुच्चये । तदेतत्सर्वं विद्वान् रूपरिक्त्या परिज्ञाय प्र-
त्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥ १६ ॥

किं चान्यत्-

अचावय न सिक्खिज्जा, वेहाइयं च णो वण् ।

इत्थकम्म विवायं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १७ ॥

(अष्टावयमित्यादि) अर्थने इत्यर्थो धनधान्यद्विरण्याऽऽ-
दिकः, पद्यते गम्यते येनार्थस्तत् पद शास्त्रम्, अर्थार्थं पदमर्थ-
पद चाणक्याऽऽदिकमर्थशास्त्रं, तत्र शिक्षयेन्नाज्यसेन्नाप्यपरप्रा-
ण्युपमर्दकारि शास्त्रं शिक्षयेत्, यदि वा अष्टावयं द्यूतक्री-
डाविशेषस्तु न शिक्षयेत्, नापि पूर्वशिक्षितमनुशीलयेदिति ।
तथा-वेधो धर्मानुवेधस्तस्मादतीतमधर्मप्रधानं धर्मो नो
वदेत् । यदि वा-वेध इति वर्धवेधो द्यूतविशेष, तद्गत
वचनमपि नो वदेत्, आस्ता तावत्क्रोडनमिति । हस्तकर्म
प्रतीतम् । यदि वा-हस्तकर्म हस्तक्रिया परस्पर हस्त-
व्यापारप्रधानः कलहस्त, तथा विरुद्धवादः, शुष्कवादमित्यर्थः ।
च समुच्चये । तदेतत्सर्वं ससारभ्रमणकारणं रूपरिक्त्या प-
रिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याचक्रात ॥ १७ ॥

किं च-

पाणहा उ य उत्तं च, एाद्वीयं वालवीयणं ।

परकिरियं अन्नमन्नं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १८ ॥

(पाणहा उ इत्यादि) उपानहौ काष्ठपादुके च, तथा-आ-
सपाऽऽदिनिवारणाय उन्नम । तथा-नालिका द्यूतक्रीडाविशेषः ।
तथा-वालैर्मयूरपिच्छैर्वा व्यजनक, तथा-परेषा सबन्धिनीं
क्रियामन्थाभ्यां परस्परतोऽन्यनिष्पाद्यामन्यं करोत्यपरनिष्पा-
द्या चापर इति । च समुच्चये । तदेतत्सर्वं विद्वान् परि-
कर्मोपादानकारणत्वेन रूपरिक्त्या परिज्ञाय प्रत्याख्यान-
परिज्ञया परिहरेदिति ॥ १८ ॥

तथा-

उच्चारं पासवणं, हरिणसु ण करे मुणी ।

वियडेण वावि साहडु, एाऽऽचमे य कयाइ वि ॥ १९ ॥

(उच्चारमिति) उच्चारप्रस्त्रवणाऽऽदिका क्रियां हरितेषूपरि-
खोजेषु वा स्थण्डिले वा मुनिं साधुनं कुर्यात्, तथा-विकटेन
विगतजीनेनाप्युदकेन सहृत्यापनीय बीजानि हरितानि वा,
नाऽऽचमेत न निर्लेपनं कुर्यात्, किमुताविकटेनेति भावः ॥ १९ ॥

किं च-

परमत्ते अन्नपाणं, एा भुंजेज्ज कयाइ वि ।

परवत्थ अचेलो वि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २० ॥

(परमत्ते इत्यादि) परस्य गृहस्थस्यामत्र भाजनं परामत्र,
तत्र पुरं कर्म पश्चात्कर्म, तद्गृहाद् हृतनष्टाऽऽदिदोषसज्जवा-
च्यान्नं पानं च मुनिर्न कदाचिदपि भुञ्जीत । यदि वा-पतद्-
ग्रहभारिणाऽच्छिद्रपाणे पाणिपात्रं परपात्रं, यदि वा-पाणि-
पात्रस्याच्छिद्रपाणेर्जिनकटिपकाऽऽदे पतद्ग्रहं, परपात्रं, तत्र
सयमविराधनाजयान्नं भुञ्जीत, तथा-परस्य गृहस्थस्य वस्त्रं

परवस्त्रं तत् साधुरचेलोऽपि सन् पश्चात्कर्मोऽऽदिदोषजयाद्,
हृतनष्टाऽऽदिदोषसज्जवाच्च न विभृयात् । यदि वा-जिनकटिप-
काऽऽदिकोऽचेलो ज्ञत्वा सर्वमपि वस्त्रं परवस्त्रमिति कृत्वा न
विभृयात्, एतत्सर्वं परपात्रजो जनाऽऽदिकं सयमविराधकत्वेन
रूपरिक्त्या परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥ २० ॥

आसंदी पद्वियंके य, णिसिज्जं च गिहंतरे ।

मंपुच्छणं व सरणं वा, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २१ ॥

आसन्दीति आसनविशेषः । अस्य चोपवृत्तार्थत्वात्सर्वोऽप्या-
सनविधिर्गृहीता । तथा-पर्यङ्कं शयनविशेषः । तथा गृहस्यान्तर्मध्ये
गृहयोर्वा मध्ये निषथा वाऽऽसनं वा सयमविराधनाजयात्
परिहरेत् । तथा चोक्तम्-“ गत्रीरकुत्सिरा एते, पाणा दुप्पन्नि-
हेहगा । अगुत्ती वमचेरस्स, इत्थीओ वा वि सकणा ॥ १ ॥ ”
इत्यादि । तथा-तत्र गृहस्थगृहे कुशलाऽऽदिप्रच्छन्नमान्मीय-
शरीरावयवप्रच्छन्नं वा । तथा पूर्वक्रीकृतस्मरणं चेत्येतत्स-
र्वं विद्वान् विदितवेद्यः सन्नर्थीयेति रूपरिक्त्या परिज्ञाय प्र-
त्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् ॥ २१ ॥

आपि च-

जसं किंत्तिं सत्तापं च, जा य वंदणपुयणा ।

सव्वद्वोयंमि जे कामा, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २२ ॥

(जसं किंत्तिमित्यादि) बहुसमरसघट्टनिर्घट्टणशौर्यलक्षणं
यशः, दानमाध्या कीर्तिः, जातितपोबहुश्रुत्यादिजनिता श्लाघा,
तथा-या च सुराऽसुराधिपतिचक्रवर्तिबलदेववासुदेवाऽऽदिभि-
र्वन्दना, तथा तैरेव सत्कारपूर्विका वस्त्राऽऽदिना पूजना । तथा-
सर्वस्मिन्नपि लोके इच्छामदनरूपा ये केचन कामा, तदेतत्स-
र्वं यशः कीर्तिमपकारितया परिज्ञाय परिहरेदिति ॥ २२ ॥

किं चान्यत्-

जेणेह णिव्वहे भिक्खु, अन्नपाणं तहाविह ।

अणुप्पयाणमन्नेसिं, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २३ ॥

(जेणेहमित्यादि) येनाग्नेन पानेन वा तथाविधेनेति सुप-
रिशुद्धेन, कारणापेक्षया त्वशुद्धेन वा, इहास्मिन् लोके, इदं
सयमपात्राऽऽदिकं दुर्भिक्षरोगाऽऽतङ्काऽऽदिकं वा भिक्षुनिर्व-
हेक्षिर्वाहयेद्वा, यदन्नं पानं वा तथाविधं द्रव्यकैत्रकालभावा-
पेक्षया शुद्धं कल्प्यं गृहीयात्, तथैतेषामन्नाऽऽदीनामनुप्रदानम-
न्यस्मै साधवः सयममात्रान्निर्वहणसमर्थमनुतिष्ठेत् । यदि वा-
येन केनचिदनुष्ठितेन सयमं निर्वहक्षिर्वाहयेदसारतामापाद-
येत् । तथाविधमशनं पानं वा, अन्यद्वा तथाविधमनुष्ठानं न कुर्यात् ।
तथा-पयामशनाऽऽदीनामनुप्रदानं गृहस्थानां परनीधि-
कानां स्वयूथानां वा सयमोपघातकं नानुशीलयेदिति । तदेत-
त्सर्वं रूपरिक्त्या ज्ञात्वा सम्यक् परिहरदिति ॥ २३ ॥

यद्युपदेशेनैतत्कुर्यात्तद्दर्शयितुमाह-

एवं उदाहु निगंथे, महावीरे महामुणी ।

अणंतनाणदंमी से, धम्मं देसितव सुतं ॥ २४ ॥

(एवं उदाहु इत्यादि) एवमनन्तरात्तया नीत्या उद्देशकाऽऽदे-
रारज्य (उदाहु स्ति) उदाहृतवानुत्तवान्, निर्गतो याद्याभ्यन्त-
रो ग्रन्थो यस्मात्स निर्ग्रन्थो, महावीर इति श्रीमद्वर्धमान-
स्यामी, महौश्वास्तौ मुनिश्च महामुनि, अनन्तं ज्ञानं दर्शनं च
यस्यासावनन्तज्ञानदर्शी, स जगवान्, धर्मं चारित्र्यलक्षणं स

सारोत्तरणसमर्थं वा । तथा-श्रुतं च जीवाऽऽदिपदार्थसूचक, दे-
शिनवान् प्रकाशितवान् ॥ २४ ॥

किं चान्यत्-

भाममाणो न भामेज्जा, एव वफेज्ज मम्मयं ।

मातिट्ठाणं विवज्जेज्जा, अणुचितिय वियागरे ॥ २५ ॥

(ज्ञासमाणो इत्यादि) यो हि भापासमित स भापमाणोऽपि
धर्मकथासबन्धभाषक एव स्यात् । उक्तं च-“ वयणविहत्तीकु-
सत्रो, वओगड बहुविह वियाणतो । दिवस पि भासमाणो,
साह व गुरुत्तय पत्तो ॥ १ ॥ ” यदि वा-यप्रान्यः कश्चि-
त्ताऽऽदिको भापमाणस्तत्राऽन्तर एव सत्प्रतिकोऽहमित्येवमजि-
मानवान् न भाषेत । तथा-ममं गच्छतीति मर्मणं वचो न (व-
फेज्ज चि) नाभिलषेत् । यद्वचनमुच्यमानं तद्व्यमत्य वा मद्
यस्य कस्यचित्मन पीमामाधत्ते, तद्विवेकी न भाषेतेति भावः ।
यदि वा-मामक ममीकार पक्षपातस्त भापमाणो (न वफे-
ज्ज चि) नाजिलपेत् । तथा-मातृस्थान मायाप्रधानं वचो वि-
वर्जयेत् । इदमुक्तं भवति-परवञ्चनबुद्ध्या गृढाऽऽचारप्रधानो
प्रापमाणोऽभापमाणो वाऽन्यथा वा मातृस्थानं न कुर्यादिति ।
यदा तु वक्तुं कामो भवति, तदा नैतद्वचं परमात्मनोऽभ-
योर्वा बाधकमित्येव प्राग्विचिन्त्यं वचनमुदाहरेत् । तदुक्त-
कम्-“ पुत्रं बुद्धीं पेहिता, पञ्चा वक्कमुदाहरे । ” इत्या-
दि ॥ २५ ॥

अपि च-

तत्थिमा तड्या भामा, जं वदिताऽणुत्पत्ति ।

जं वन्न तं न वत्तव्वं, एमा आणा णियंठिया ॥ २६ ॥

(तत्थिमेत्यादि) सत्या-असत्या-सत्यामृषा-असत्यामृषे-
त्येवरूपसु चतसृषु भाषासु मध्ये तत्रेय सत्यामृषेत्येतदजि-
धानात् तृतीया भाषा, सा च किञ्चिन्मृषा किञ्चित्मत्या इत्येव-
रूपा । तद्यथा-दश दारका अस्मिन्नगरे जाना मृता, नदत्र न्यू-
नाधिकसमवे सति सख्याया व्यजिन्नारान्सत्यामृषात्वामिति ।
यां चैवरूपां भाषामुद्रित्वा अनु पश्चाद्भाषणाज्जन्मान्तरे वा तज्ज-
नितेन दोषेण तप्यते पीड्यते क्लेशभागभवति । यदि वा-अनु-
तप्यते, किं ममैवञ्जनेन भाषितेनेत्येवं पश्चात्ताप विधत्ते । त-
तश्चेदमुक्तं भवति-मिश्राऽपि भाषा दोषाय, किं पुनरसत्या, वि-
तीया समस्ताऽर्थविसर्वादिनी । तथा-प्रथमाऽपि भाषा स-
त्या, या प्राण्युपतापेन दोषानुपह्विणी सा न वाच्या । चतुर्था-
ऽन्यसत्यामृषा भाषा बुधैरनाचीर्णा सा न वक्तव्येति । सत्या-
या अपि दोषानुपह्वित्वमाधिकृत्याऽऽह-यद्वचं (वन्नं ति) कृ-
णु हिंसायां, हिंसाप्रधानम् । तद्यथा-वध्यतां चौराऽयं, लूय-
न्ता केदारा, दम्यन्तां गोरयका इत्यादि । यदि वा- (वृज्ज
ति) प्रच्छन्न यल्लोकेऽपि प्रच्छाद्यते तत्सत्यमपि न वक्तव्यमि-
ति । एषाऽऽज्ञा अथमुपदेशो निर्ग्रन्थो भगवास्तस्येति ॥ २६ ॥

किं च-

होलावायं सहीवायं, गोयावायं च नो वदे ।

तुमं तुमं ति अणुत्तं, सव्वमो तं ए वत्तए ॥ २७ ॥

(होलावायमित्यादि) होलेत्येव वादो होलावादः । तथा-स
स्वत्येवं वादः सखिवादः, तथा-गोत्रादघाटनेन वादो गात्रवादः,
यथा-काण्डपमगोत्रो, वासिष्ठसगोत्रो वेति इत्येवरूपं वा-
दसाधुर्नो वदेत् । तथा-‘ तुमं तुमं ’ तिरस्कारप्रधानमेकवच-

नान्तबहुवचनोच्चारणयोग्येऽमनोऽक्षमनप्रतिकृतरूपमन्यदप्येव-
च्युतमपमानाऽऽपादक सर्वश सर्वथा तत् साधूना वक्तुं न वर्तत
इति । यदाश्रित्योक्तं निर्युक्तिकारेण । तथा-“ पामत्थोसण-
कुमी-वमथवो ए किल वट्टए काड । तदिदं ” इत्यादि ॥ २७ ॥

अकुमीवे सया जिकवु, एव संसगिय जए ।

मुदरुता तत्युवस्मग्गा, पमिबुज्जेज्ज ते विज्ज ॥ २८ ॥

(अकुमीवेत्यादि) कुत्सितं शीलमस्येति कुशीलः, स च पा-
श्वस्थाऽऽदीनामन्यतमं, न कुशीलोऽकुशीलः । मदा सर्वकालं, जि-
क्कणशीलो जिक्कु, कुशीलो न भवेन्न चापि कुशीलैः सार्धं ससर्गं
साङ्गत्य, भजेन सेवेन । तत्समर्गदोषोद्भिभावयिषयाऽऽह-“ सु-
खरूपाः सातागोरवन्वभावा, तत्र तस्मिन् कुशीलससर्गे स-
यमोपवातकारिण उपसर्गाः प्राप्नु यन्ति । तथाहि-कुशीलवक्ता-
रा भवन्ति-क. किल प्रासुकोदकेन हस्तपादद्वन्ताऽऽदिके प्र-
त्ताह्यमाने दोष स्यात् । तथा-नाशरीरो धर्मो भवतीत्यतो येन
केनचित्प्रकारेणऽऽध्याकर्मसाधित्याऽऽदिना, तथा-उपानच्छन्ना-
ऽऽदिना च शरीर धर्माऽऽधारं वर्तयेत् । उक्तं च-“ अप्पेण वहुमे-
मेज्जा, पप पडियवक्खण । ” इति । ‘ शरीर धर्मसयुक्त, रक्षणीय
प्रयत्नतः । शरीरात्प्रवने पाप, पर्वतात्सलित्वं यथा ॥ १ ॥ ’
तथा साम्प्रतमद्वयानि महननानि, अल्पधृतयश्च सयमे जन्त-
व ज्ञेयवमादि कुशीलोक्तं श्रुत्वा अल्पसत्त्वास्तत्रानुपज्जन्त्येव
विद्वान् विवेकी प्रविबुद्धेन जानीयात्, बुद्ध्या चाऽपारूप कु-
शीलससर्गं परिहरादिति ॥ २८ ॥

नन्नत्य अंतराएण, परगेहे ण णिसीयए ।

गामकुमारिय किडं, नातिवेलं हसे मुणी ॥ २९ ॥

(नन्नत्येत्यादि) तत्र साधुर्जिक्काऽऽदिनिमित्तं ग्रामाऽऽदौ प्रविष्टः
सन् परो गृहस्थस्तस्य गृहं परगृहं तत्र न निपीदेन्नोपवि-
शेत्, उत्तमर्गतोऽस्यापवादं दर्शयति-नान्यत्रान्तरायेणेति ।
अन्तराय शक्त्यन्नाय, स च जरसा रोगाऽऽनङ्गाभ्या स्यात्सं-
श्रान्तराये सत्युपविशेत् । यदि वा-उपशमलब्धिमान् कश्चि-
त्सुमहायो गुर्वनुज्ञात कस्यचित्थाविधस्य धर्मदेशनानि-
मित्तमुपविशेदपि । तथा-ग्रामे कुमारका ग्रामकुमारकास्तेपामि-
य ग्रामकुमारिकाऽसौ क्रीडा इत्येकन्दर्पहस्तसस्पर्शनाऽऽदि-
कृताऽऽदिका । यदि वा-वट्टरुन्दुकाऽऽदिका, तां मुनिर्न कुर्यात्;
तथा वेत्ता मर्यादां तामतिक्रान्तमतिव्रतं न हसेन्मर्यादामतिक्रम्य
मुनि साधुर्ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽद्यष्टविधकर्मबन्धमयाज हसेत् ।
तथा चाऽऽगम-“ जीवे ण मते ! हसमाणे उस्सूयमाणे वा कइ
कम्मपगमीओ वधइ ? गोयमा ! सत्तविहवधए वा अठविह-
वधए वा । ” इत्यादि ॥ २९ ॥

किं च-

अणुस्सुओ उरालेसु, जयमाणो परिव्वए ।

चरियाए अप्पमत्तो, पुट्ठो तत्यऽहियासए ॥ ३० ॥

(अणुस्सुओ इत्यादि) उराला उदारा. शोभना मनोज्ञा ये
चक्रवर्थादीनां शब्दाऽऽदिषु विषयेषु कामजोगा वस्त्राऽऽभरण-
गीतगन्धर्वयानवाहनाऽऽद्य, तथा-आङ्गैश्वर्याऽऽद्यश्चैतद्वदारेषु
दृष्टेषु ध्युतेषु वानोत्सुकं स्यात् । पातान्तरं वा-ननिश्चितोऽनिश्चि-
तोऽप्रतिबद्धः स्यात् । यतमानश्च सयमानुष्ठाने, परि समन्तान्मू-
होत्तरगुणेषु उद्यमं कुर्वन् वज्रैस्तयमं गच्छेत् । तथा-चर्यायां ज-
क्काऽऽदिकायामप्रमत्तं स्यात्, नाऽऽहाराऽऽदिषु रसगार्थं विदध्या-

दिति । तथा-स्पृष्टाभिद्रुतश्च परीषदोपसर्गैस्तत्रादीनमन-
स्कः कर्मनिर्जरां मन्यमानो विषहेन सम्यक् सहादिति ॥३०॥

परीषदोपसर्गाधिसहनमेवाधिकृत्याऽऽह-

हम्ममाणो ण कुप्पेज्जा, बुद्धमाणो न संजले ।

सुमणे अहियासिज्जा, ण य कोलाहल करे ॥ ३१ ॥

(हम्ममाणो इत्यादि) हन्यमानो यष्टिमुष्टिलकुटाऽऽदिजिरपि
न कुप्येन्न कोपवशगो भवेत् । तथा-दुर्वचनान्युच्यमान आकु-
श्यमानो निर्भर्त्स्यमानो न सञ्चलेन्न प्रतीप वदेत्र मनागपि
मनोऽन्यथात्वं विदध्यात्, किं तु सुमनाः सर्वं कोलाहलमकु-
र्वन्नधिसहेतेति ॥ ३१ ॥

किं चान्यत्-

लब्धे कामे ण पत्थेज्जा, विवेगे एवमाहिण् ।

आयरियाइ सिक्खेज्जा, बुद्धाणं अंतिण् सया ॥ ३२ ॥

(लब्धे कामे इत्यादि) लब्धान् प्राप्तानपि कामानिच्छाम-
दनरूपान् गन्धादङ्गारवस्त्राऽऽदिरूपान् वा वैरस्वामिवन्न प्रार्थये-
न्नानुमन्येत न गृह्णीयादित्यर्थः । यदि वा-सत्र कामावसायितया
गमनाऽऽदिलब्धिरूपान् कामांस्तपोविशेषबन्धानपि नोपजीव्या-
न्नाप्यनागतान् ब्रह्मदत्तवत्प्रार्थयेत्, एव च कुर्वतो भावविवेक
आख्यात आविर्भावितो ज्वति । तथा-आर्याण्यार्याणां कर्त-
व्यानि अनार्थकतैव्यपरिहारेण । यदि वा-आचार्याणि मुमु-
क्षूणां यान्याचरणीयानि ज्ञानदर्शनचारित्राणि तानि बुद्धाना-
माचार्याणामन्तिके समीपे सदा सर्वकालं शिक्षेताभ्यसेदिति ।
अनेन हि शीलवता नित्यं गुरुकुलवास आसेवनीय इत्या-
वेदित भवतीति ॥ ३२ ॥

यदुक्तं बुद्धानामन्तिके शिक्षेत्तत्स्वरूपनिरूपणाय-
ह-

सुस्सूममाणो उवामेज्जा, सुप्पन्नं सुतवस्सियं ।

वी (धी) रा जे अत्तपन्नेसी, धितिमंता जिडदिया ॥ ३३ ॥

(सुस्सूममाण इत्यादि) गुरोरादेश प्रति श्रोतुमिच्छा
बुद्ध्या, गुर्वादवैय्यावृथमित्यर्थः । तां कुर्वाणो गुरुमुपासीत
सेवत । तस्यैव प्रधानगुणद्वयद्वारेण विशेषणमाह-सुप्पु
शोभना वा प्रज्ञाऽस्येति सुप्रज्ञ स्वसमयपरसमयवेदी ना-
तार्थ इत्यर्थः । तथा-सुप्पु शोभन वा सबाह्याभ्यन्तर तपो-
ऽस्यास्तीति सुतपस्वी, तमेवजून ज्ञानिन सम्यक् चारि-
त्रवन्त गुरु परत्रोक्तार्थी सेवत । तथा चोक्तम्-“नाणस्स होइ
भागी, थिरयरओ दसणे चरित्ते य । धन्ना आवकहाए, गुरुकु-
लवास न मुचति ॥ १ ॥” (ग०) य एव कुर्वन्ति तान् दर्शयति ।
यदि वा के ज्ञानिनस्तपस्विन इत्याह-वीराः कर्मविदारणस-
हिष्णवो, धीरा वा परीषदोपसर्गाहोभ्या, धिया बुद्ध्या राजन्ती-
ति वा धीरा ये केचनाऽऽलसिद्धिगमना आतो रागाऽऽदिविप्र-
मुक्तस्तस्य प्रज्ञा केवलज्ञानाऽऽख्या, तामन्वेष्टुं शीलं येपा ते आसप्र-
ज्ञान्वेषिण, सर्वज्ञोक्तान्वेषिण इति यावत् । यदि वा-आत्मप्रज्ञा-
न्वेषिण आत्मन प्रज्ञा ज्ञानमात्मप्रज्ञा तदन्वेषिण आत्मज्ञत्वा-
न्वेषिण आत्महितान्वेषिण इत्यर्थः । तथा-धृति सयमे रति,
सा विद्यते येपा ते धृतिमन्त । सयमधृत्या हि पञ्चमहाव्रतमारो-
द्धहन सुसाध्य भवतीति । तप साध्या च सुगतिर्हस्तप्राप्येति ।
तदुक्तम्-“ जस्स धिई तस्स तवो, जस्स तवो, तस्स सग-
६७७

ई सुलहा । जे अधिमतपुरिसा, तवो वि खलु उल्लहो तोमिं
॥ १ ॥ ” तथा-जितानि वशीकृतानि स्वविषयरागद्वेषविजये-
नेन्द्रियाणि स्पर्शनाऽऽदीनि यैस्ते जितेन्द्रियाः बुधूपमाणा य-
थोक्तविशेषणविशिष्टा ज्वन्तीति ॥ ३३ ॥

तदभिधित्सुराह-

गिहे दीवमपासंता, पुरिमाऽऽदाणिया नरा ।

ते वीरा वंशणुम्मुक्का, नावकंखंति जीवियं ॥ ३४ ॥

(गिहे दीवमित्यादि) गृहे गृहवासे गृहपाशे वा, गृहस्थभावा
इति यावत् । (दीव ति) दीपी दीप्तौ, दीपयति प्रकाशयतीति
दीप, स च ज्ञावदीपः सुतज्ञानलाभः । यदि वा-द्वीपः समुद्राऽऽदौ
प्राणिनामावासभूतः, स च ज्ञावद्वीपः ससारसमुद्रे सर्वज्ञोक्त-
चारित्रलाभः, तदेवजूनं दीप द्वीप वा गृहस्थभावेऽपश्यन्तोऽ-
प्राप्नुवन्त सन्त सम्यक् प्रवर्त्योत्थानेनोत्थिता उत्तरोत्तरगु-
णवृद्धाजनेवजूनता ज्वन्तीति दर्शयति-नराः पुरुषाः पुरुषोत्तम-
त्वाद्धर्मस्य नरोपादानम्, अन्यथा स्त्रीणामप्येतद्गुणजाकत्वं ज-
वति, अथवा देवाऽऽदिव्युदासार्थमिति । मुमुक्षूणां पुरुषाणामा-
दानीया आश्रयणीया पुरुषाऽऽदानीयाः महतोऽपि महीयांसो भ-
वन्ति । यदि वा-आदानीयो हितैषिणा मोक्षस्तन्मार्गो वा सम्य-
ग्दर्शनाऽऽदिकः पुरुषाणां मनुष्याणामादानीयः, स विद्यते येषा-
मिति विगृह्य मत्वर्थीय ‘अशं आदिभ्योञ्च्’ ॥ ५।२।१२७ ॥ इति ।
तथा य एवभूतास्ते विशेषेणेत्यन्यप्रकार कर्मेति वीराः । तथा
बन्धनेन सबन्धाभ्यन्तरेण [पुत्रकलत्राऽऽदि] स्नेहरूपेणोत्प्रावर्त्येन
मुक्ता बन्धनोन्मुक्ता सन्तो जीवितमस्यमजीवित, प्राणधारण
वा नाभिकाङ्क्षन्ति नाभिषण्यन्तीति ॥ ३४ ॥

किं चान्यत्-

अगिच्छे सहपासेसु, आरंजेसु अणिसिण् ।

सन्व त समयतीतं, जपेत झविय बहु ॥ ३५ ॥

(अगिच्छे इत्यादि) अगृह्णोऽनध्युपपन्नो मूर्खितः । क ? शब्दरूप-
शेषु मनोऽङ्गेषु, आद्यन्तग्रहणान्मध्यग्रहणमतो मनोऽङ्गेषु रूपेषु गन्धे-
षु रसेषु वा अगृह्ण इति रुष्टव्यम् । तथेतेषु वागद्विष्ट इत्यपि
वाच्यः । तथा-आरम्भेषु सावधानुष्ठानरूपेष्वपि श्रितोऽसव-
द्धोऽप्रवृत्त इत्यर्थः । उपसहर्तुकाम आह-सर्वमेतदध्ययनाऽऽदेरा-
रभ्य प्रतिषेध्यत्वेन यल्लपितमुक्तं मया बहु, तत्समयादाहतादाग-
मादतीतमतिक्रान्तमितिकृत्वा प्रतिषिद्धम् । यदपि च विधिद्वि-
रेणोक्तं तदेतत्सर्वं कुत्सितसमयातीतं लोकोत्तरं प्रधानं वर्त-
ते ॥ ३५ ॥

यदपि च तैः कुनीर्यैकैर्यद्गु लपितं तदेतत्सर्वं समयातीत-
मिति कृत्वा नानुष्ठेयमिति प्रतिषिध्य प्रधाननिषेधद्वारेण मोक्षा-
भिसन्धानेनाऽऽह-

अडमाणं च मायं च, तं परिष्साय पणिण् ।

गाग्वाणि य सन्वाणि, णिव्वाणं संधण् मुणी ॥ ३६ ॥

(अडमाणं चेत्यादि) अतिमानो महामानस्तः, चशब्दात्स-
हचरित क्रोधश्च, तथा-मायां, चशब्दात्तत्कार्यभृत लोभश्च,
तदेतत्सर्वं परिमृतो विवेकी रूपरक्षित्या परिष्ठाप्य प्रत्याख्या-
नपरिक्षया परिहरेत् । तथा-सर्वाणि गारवाणि ऋक्विरससा-
तरूपाणि सम्यक् ज्ञात्वा ससारकारणत्वेन परिहरेत्परिहृत्य
च मुनि साधुर्निर्वाणमशेषकर्मक्षयरूप, विशिष्टाऽऽकाशदेश या
सधयेदभिमतध्यात्, प्रार्थयेदिति यावत् ॥ ३६ ॥ सूत्रं १ श्रु०

६ अ० । (कदा पुनस्तपन्निरावरणज्ञानानां तीर्थकृतां वाग्योगो
प्रवर्तते येनात्मावाकर्ष्यते ? उच्यते-धर्मकथावसरं । किंभूतस्तैः
पुनर्धर्मः प्रवेदितस्तद् वक्ष्यते ' लोगसार ' शब्दे)

तथा च-

केवलपणत्तो धम्मो मंगलं, केवलपणत्तो धम्मो लो-
गत्तो ।

केवलप्रज्ञ, कोऽसौ ? धर्मं श्रुतधर्मं, चारित्रधर्मश्च मद्गतम्,
अनेन कपिलाऽऽदिप्रज्ञधर्मव्यवच्छेदमाह । आच० ४ अ० ।

अपि च-

कुजए अपराजिए जहा, अक्खेहिं कुमत्ते हि दीवयं ।

कम्मेव गहाय णो कलिं, नो तेयं नो चेव दावरं । २३ ।

कुत्सितो जयोऽस्येति कुजयो घृतकार, महतोऽपि घृतज
यस्य सद्भिर्निन्दितत्वादन्तर्ह्येतुं वाच्यं कुत्सितत्वमिति । तमेव
विशिनष्टि-अपराजितो दीव्यन् कुशलत्वादन्येन न जीयते ।
अक्खेहिं पाशकैर्दीव्यन् क्रीडस्तत्पानङ्गं कुशलो निपुणः यथा
असौ घृतकारोऽक्खेहिं पाशकैः कपटैर्दीव्यन् रममाणः । (कडमेव
त्ति) चतुष्कमेव गृहीत्वा तल्लब्धजयत्वात् तेनैव दीव्यति ।
ततोऽसौ तल्लब्धजयः सन्न कलिमेकक, नाऽपि त्रैत त्रिकं च,
नापि द्वापर द्विकं गृह्णातीति ॥ २३ ॥

दार्ष्टान्तिकमाह-

एवं लोगम्मि ताइणा,

बुद्धे जे धम्मे अणुत्तरे ।

त गिरइह जंऽतिउत्तमं,

कडमिव सेसवहाय पणि ॥ २४ ॥

यथा घृतकार प्राप्तजयत्वात् सर्वोत्तमं दीव्य चतुष्कमेव
गृह्णात्येवमस्मिन्लोके मनुष्यलोके तानिना त्रायिणा वा सर्वज्ञेनो-
क्तोऽयं धर्मः क्लान्त्यादिलक्षणं श्रुतचारित्राऽऽख्यो वा नाऽस्यो-
त्तरोऽधिकोऽस्तीत्यनुत्तरं, तमेकान्तहितमपि कुत्वाऽत्युत्तमं स-
र्वोत्तमं च गृहाण विस्त्रोतमिकारहितं स्वीकुरु । पुनरपि निग-
मनार्थं तमेव दृष्टान्तं दर्शयति-यथा कश्चिद् घृतकारः कृत
कृतयुग, चतुष्कमित्यर्थं, शेषमेकाऽऽद्यपहाय त्यक्त्वा दीव्यन्
गृह्णाति, एव पणितोऽपि साधुरपि, शेषं गृह्यत्युप्रावचनिकपा-
श्वस्थाऽऽदिज्ञावमपहाय सपूर्णं महान्तं सर्वोत्तमं धर्मं गृह्णीया-
दिति ज्ञाव ॥ २४ ॥

उत्तर माणयाण आहिया,

गामयम्मा इड मे अणुस्सुयं ।

जंमी विरता समुट्ठिया,

कासवस्स अणुधम्मचारिणो ॥ २५ ॥

(उत्तरेत्यादि) उत्तरा प्रधाना, दुर्जयत्वात् । केपाम ? उपदे-
शार्हत्वान्मनुष्याणाम् । अन्यथा सर्वेषामेवेति । के ते ? ग्रामधर्मा
शब्दाऽऽदिविषया मैयुनरूपा वेति । एव ग्रामधर्मा उत्तरत्वेन स-
वर्जगख्याता, मयैतदनुपश्चाच्छ्रुतम् । एतच्च सर्वमेव प्रागुक्तं, यच्च
वक्ष्यमाणं तन्नाभेयेनाऽऽदितीर्थकृता पुत्रानुत्तिष्ठत्याऽभिहितं सत्
पाश्चात्यगणधरा सुधर्मस्वामिप्रभृतयः स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादय-
न्त्यतो मयैतदनुश्रुतमित्यनवद्यम् । यस्मिन्निनि कर्मणि द्व्यञ्चो-

पे पञ्चमी, सप्तमी वेति । यान् ग्रामधर्मानाश्रित्य ये विरता,
पञ्चम्यर्थे वा सप्तमी । येभ्यो वा विरताः सम्यक् समयमरूपेणो-
त्थिताः समुत्थितास्ते काश्यपस्यार्थज्ञस्वामिनो वर्द्धमानस्वामिनो
वा सवन्धी यो धर्मस्तदनुचारिणस्तीर्थकरप्रणीतधर्मानुष्ठायिनो
भवन्तीत्यर्थः ॥ २५ ॥

किं च--

जे एयं चरंति आहियं,

नाएणं महया महेमिणा ।

ते उट्ठिय ते समुट्ठिया,

अन्नोन्नं सारति धम्मओ ॥ २६ ॥

(जे एय इत्यादि) । ये मनुष्या एन प्रागुक्त धर्मं ग्रामध-
र्मविरतिवृत्तं, कुर्वन्ति चरन्ति । आख्यात ज्ञानेन ज्ञानपुत्रेण,
(महेयेति) महाविषयस्य ज्ञानस्याऽनन्यजुतत्वाद् महान्
नेन तथाऽनुकूलप्रतिकूलोपसर्गसहिष्णुत्वान्महार्पणा श्रीमद्वर्द्ध-
मानस्वामिना आख्यात धर्मं ये चरन्ति, ते एव समयोत्थाने
कुतीर्थिकपरिहारेणोत्थिता । तथा-निहवाऽऽदिपरिहारेण त
एव सम्यक्त्वमार्गदेशनाऽपरित्यागेनोत्थिताः समुत्थिता इति,
नाऽन्ये दुप्रावचनिका जमालिप्रभृतयश्चेति भावः । त एव च
यथोक्तधर्मानुष्ठायिनोऽन्योऽन्यं परस्पर धर्मतो धर्ममाश्रित्य
धर्मतो वा भ्रष्टयन्त सारयन्ति चोदयन्ति, पुनरपि सद्धमे प्रव-
र्तयन्तीति ॥ २६ ॥

मा पेह पुरा पणामए, अजिकखे उवहिं गुणित्तए ।

जे दूमण तेहिं णो णया, ते जाणंति समाहिमाहियं ॥ २७ ॥

(मा पेहेत्यादि) दुर्गतिं ससारं वा प्रणामयन्ति प्रह्नीकुर्वन्ति
प्राणिनां प्रणामकाः शब्दाऽऽद्यो विषयास्तान् पुरा पूर्वं
श्रुतान् मा पेहेस्व मा स्मर । तेषां स्मरणमपि यस्मान्म-
हतेऽनर्थाय, अनागत्यश्च नोदाक्रेत नाऽऽकाङ्क्षेदिति । तथा-
अजिकखेत् अजितपेदनारतं चिन्तयेदनुपममनुष्ठानं कुर्यात् ।
किमर्थमिति दर्शयति-उपधीयते दौक्यते दुर्गतिं प्रत्यात्मा
येनाऽसाधुप्रतिर्माया, अष्टप्रकारं वा कर्म; तद्धूननायाऽपनयना-
याऽभिकाङ्क्षेदिति सम्बन्धः । दुष्टधर्मं प्रत्युपनता कुमार्गा-
नुष्ठायिनस्तीर्थिकाः । यदि वा- (दूमण त्ति) दूष्टमन कारिण
उपतापकारिणो वा शब्दाऽऽद्यो विषयास्तेषु ये महासत्त्वाः न
नताः प्रह्नीजुतास्तदाचारानुष्ठायिनो न भवन्ति, ते च सन्मा-
गानुष्ठायिनो जानन्ति विदन्ति समाधिं रागद्वेषपरित्यागरूप
धर्मध्यानं च आहितमात्मनि व्यवस्थितम् । आ समन्ताद्धितं वा
त एव जानन्ति, नाऽन्य इति ज्ञानं ॥ २७ ॥

तथा -

णो काहिए होज्ज संजए,

पासणिए ण य संपमारए ।

नच्चा धम्म अणुत्तरं,

कयकिरिण ण यावि मामए ॥ २८ ॥

(णो काहिए इत्यादि) सयतः प्रवृत्तं कथया चरति
काथिको गोचराऽऽदौ न भवेत् । यदि वा-विरुद्धा पैशुन्याऽऽपा-
दनीं स्त्र्यादिकथां वा न कुर्यात् । तथा-प्रदनेन राजाऽऽदिकि-
वृत्तरूपेण, दर्पणाऽऽदिप्रदनेन निमित्तरूपेण वा चरतीति प्रादिनको
न ज्ञेयः । नापि च सप्रसारको देववृष्ट्यनर्थकाण्डाऽऽदिसूच-

ककयाविस्तारको भवेदिति । किं कृतेति दर्शयति-ज्ञात्वा-
वबुध्य नास्योत्तरो विद्यत इत्यनुत्तरस्त श्रुतचारित्राऽऽख्य धर्म
सम्यगवगम्य, तस्य हि धर्मस्यैव देव फल यदुत विकथा-
निमित्तपरिदारेण सम्यक् क्रियावान् स्यादिति तद्दर्शयति-
कृता स्वभ्यस्ता क्रिया सयमानुष्ठानरूपा येन स कृतक्रिय-
स्तथाचूतश्च, न चाऽपि मामको ममेदमहमस्य स्वामीत्येव
परिग्रहाऽऽग्रही भवेदिति ॥ २८ ॥

अन्नं च पसस णो करे, न य उक्कोस पगास माहणे ।
तेसिं सुविवेगमाहिण, पणया जेहिं सुजोसिअं धुयं ॥ २९ ॥
(अन्नमित्यादि) ' छन्न ति ' माया, तस्याः स्वाभिप्रायप्र-
च्छादनरूपत्वात्, तां न कुर्यात् । चशब्द उत्तरापेक्षया समुच्च-
यार्थः । तथा-प्रशस्यते सर्वैरप्यविगानेनाऽऽद्रियत इति प्रशस्यो
लोभ, त च न कुर्यात् । तथा-ज्ञात्यादिभिर्मदस्थानैर्धेषु प्रकृति
पुरुषमुत्कर्षयतीत्युत्कर्षको मान, नमपि न कुर्यादिति सम्यग्ध ।
तथा अन्तर्गवस्थितोऽपि सुखदृष्टिमङ्गविकारैः प्रकाशीभवती-
ति प्रकाश क्रोध, त च (माहणे चि) साधुर्न कुर्यात् । तेषां
कषायाणां यैर्महात्मनिर्विवेकः परित्याग आहितो जनितस्त एव
धर्म प्रति प्रणता इति । यदि वा-तेषामेव सत्पुरुषाणां सुष्ठु
विवेकः परिज्ञानरूप आदित प्रथित प्रसिद्धि गत, त एव च
धर्म प्रति प्रणताः, यैर्महासत्त्वै सुष्ठु जुष्ट सेवित, धूयतेष्ट-
प्रकारं कर्म येन तद्भूत सयमानुष्ठानम् । यदि वा-यैः सदनुष्ठा-
यिभिः (सुजोसिअ ति) सुष्ठु क्ति धूननार्हत्वाद् धृत
कर्मैति ॥ २९ ॥

अपि च-

अणिहे सहिए सुसंवुणे, धम्मट्ठी उवहाणवीरिए ।
विहरेज्ज समाहिइदिण, अत्तहिअं खु दुहेण व्वज्जइ ॥ ३० ॥
(अणिहे इत्यादि) स्निह्यत इति स्निहः । न स्निहः-अ-
स्निह, सर्वत्र ममत्वरहित इत्यर्थः । यदि वा-परीपहोपसर्ग-
निहन्त्यते इति निहः, न निहोऽनिह उपसर्गैरपराजित इत्यर्थः ।
पाठान्तर वा-" अणहे चि । " नास्याधमस्तीत्यनघो, निर-
वद्यानुष्ठायीत्यर्थः । सह हितेन वर्तत इति सहित, सहितो
युको वा ज्ञानाऽऽदिभिः सहित आत्महितो वा सदनुष्ठानप्रवृत्तेः ।
तमेव दर्शयति-सुष्ठु सवृत इन्द्रियनोऽन्द्रियैर्विस्त्रोतसिका-
रहित इत्यर्थः । तथा-धर्म श्रुतचारित्राऽऽख्यस्तेनार्थ प्रयोज-
न, स एवार्थ, तस्यैव सद्भिरुपमानत्वाद् धर्मार्थ, स यस्या-
ऽस्तीति स धर्मार्थः । तथापिधान तपः, तत्र वीर्यवान्, स ए-
धम्मभूतो विहरेत् सयमानुष्ठान कुर्यात् । समाहितेन्द्रिय स-
यतेन्द्रिय एव । यत आत्महितं छु खेनाऽऽसुमता ससारं प-
र्यटता अकृतधर्मानुष्ठानेन लज्जयते अवप्यत इति । तथाहि-"न
पुनरिदमतिदुर्लभ-मगाधससारजलधिर्विषमम् । मानुष्य खद्यो-
तक-तडिल्लुना विवसितप्रतिमम् ॥ १ ॥ " तथाहि-युगसमिलाऽऽ-
दिदृष्टान्तनीत्या मनुष्यजव एव तावद् दुर्लभ, तत्राऽप्यार्थक्रेत्रा-
ऽऽदिक दुरापमित्यत आत्महितं दु खेनाऽऽवप्यत इति मन्तव्यम् ।

अपि च-

मृतेषु जङ्गमत्वं, तस्मिन् पञ्चेन्द्रियत्वमुत्कृष्टम् ।
तस्मादपि मानुष्य, मानुष्येऽप्यार्यदेशश्च ॥ १ ॥
देशे कुल प्रधान, कुत्रे प्रधाने च जातिरुत्कृष्टा ।
जातौ रूपसमृद्धी, रूपे च बल विशिष्टतमम् ॥ २ ॥

भवति बले चाऽऽयुष्क, प्रकृष्टमायुष्कतोऽपि विज्ञानम् ।
विज्ञाने सम्यक्त्वं, सम्यक्त्वे शीलसंप्रामि ॥ ३ ॥
एतत्पूर्वश्चाऽय, समासतो मोक्षसाधनोपाय ।
तत्र च बहु संप्राप्त, भवद्भिरूप्य च संप्राप्यम् ॥ ४ ॥
तत्कुरुतोऽयममधुना, मनुक्तमार्गे समाधिमाधाय ।
त्यक्त्वा सङ्गमनार्थ, कार्यं सद्भि सदा श्रेयः ॥ ५ ॥ " इति ।
॥ ३० ॥

एतच्च प्राणिजिनं कदाचिदवाप्तपूर्वमित्येतद्दर्शयितुमाह-

ए हि एण पुरा अणुस्सुतं,
अज्जुवा तं तह णो समुट्ठियं ।
मुणिणा सामाइआऽऽहितं,
नाएण जगमव्वदंसिणा ॥ ३१ ॥

यदेतन्मुनिना जगतः सर्वभावदर्शना ज्ञातपुत्रीयेण सामा-
यिकाऽऽद्याहितमाख्यात तन्नून निश्चित न हि नैव पुरा पूर्वं
जन्तुभिरनुष्ठान श्रवणपथमायातम् । अथवा-श्रुतमपि तत्
सामायिकाऽऽदि यथऽवस्थितं तथा नाऽनुष्ठितम् । पाठान्तर वा-
"अवितह चि" अवितथ यथावन्नानुष्ठितमतः कारणादसुमता-
मात्महितं सुदुर्लभमिति ॥ ३१ ॥

पुनरप्युपदेशान्तरमधिकृत्याऽऽह-

एवं मत्ता महतरं, धम्ममिणं सहिया बहू जणा ।
गुरुणो छंदाणुवत्तगा, विरया तिन महोद्यमाहितं ॥ ३२ ॥

(एव मत्ता इत्यादि) एवमुत्करीत्या आत्महितं सुदुर्लभ म-
त्वा ज्ञात्वा धर्माणां च महदन्तर धर्मविशेष कर्मणो वा विवर
ज्ञात्वा । यदि वा-(महतर ति) मनुष्याऽऽर्थक्रेत्राऽऽदिकमवसर
सदनुष्ठानस्य ज्ञात्वा एन जैन धर्म श्रुतचारित्राऽऽत्मक, सह हि-
तेन वर्तत इति सहिता ज्ञानाऽऽदियुक्ता बहवो जना बहुकर्म-
णः समाभिताः सन्तो गुरोराचार्याऽऽदेस्तीर्थकरस्य वा वन्दा-
नुवर्त्तकास्तदुक्तमार्गानुष्ठायिनो, विरताः पापेभ्य कर्मज्यः
सन्तस्तीर्णा महौघमपार ससारसागरमेवमाख्यात मया
भवतामपरैश्च तीर्थकृद्भिरन्येषाम् ॥ ३२ ॥ सूत्र० १ श्रु०
२ अ० २ उ० ।

किं च-

संधए साधुधम्मं च, पावधम्मं णिराकरे ।
उवहाणवीरिए भिक्खु, कोहं माणं न पत्थए ॥ ३३ ॥

(संधए इत्यादि) साधुनां धर्म ज्ञान्यादिको दशविध, स-
म्यग्दर्शनचारित्राऽऽख्यो वा, नमनुसंधयेद् वृद्धिमापादयेत् । तद्य-
था-प्रतिकृणमपूर्वज्ञानग्रहणेन ज्ञानम् । तथा शङ्काऽऽदिदोषपरिदा-
रेण, सम्यग्जीवाऽऽदिपदार्थाधिगमेन च सम्यग्दर्शनमस्त्वक्षितमू-
लोत्तरगुणसपूर्णपालनेन प्रत्यहमपूर्वज्ञानग्रहणेन चारित्र वृद्धि-
मापादयेदिति । पाठान्तर वा-" सहहे साधुधम्मं च " पूर्वो-
क्तविशेषणविशिष्ट साधुधर्म मोक्षमार्गत्वेन श्रद्धाधीन नि शङ्क-
तया गृहीयात्, चशब्दात्सम्यगनुपालयेत् । तथा-पाप पापो-
पादानकारणं धर्म प्राण्युपमर्देन प्रवृत्त, निराकुर्यात् । तथा-उप-
धान तप, तत्र यथाशक्त्या वीर्य यस्य स भवत्युपधानवीर्य, न-
देवभूतो भिक्षु क्रोध, मान च न प्रार्थयेन्न वर्ययेदिति ॥ ३५ ॥
सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

सोच्चा य धम्मं अरहंतजानियं,

समाहितं अट्टपदोवसुच्छ ।

तं मदहाणा य जणा अणाळ,

इंदा व देवाहिं आगमिस्सं ॥ १९ ॥

(सोच्चा य इत्यादि)श्रुत्वा च दुर्गतिप्रारणाद् धर्मे श्रुतचारित्र्याऽऽ-
ख्यमर्हद्भिर्भाषित मम्यगारयानमर्थपदानि युक्तया हेतवो वा
तैरुपशुद्धमवदानं सद्युक्तिक महेतुक वा, यदि वा अर्थरभिधेयं
पदैश्च वाचकैः शब्दैरुप सामान्येन शुद्धं निर्दोषम् । तमेवजृत-
मर्हद्भिर्भाषित धर्मे श्रद्धाधानाः । तथा-अनुनिष्ठानो जना लोका
अनायुषोऽनपगतायुस्कर्माणः सन्त सिद्धाः सायुषश्चेन्द्राऽऽद्या-
देवाधिपा आगमिष्यन्तीति ॥ १९ ॥ सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

(२६) धर्माधर्मविचारश्च सूत्रमवुद्ध्या कर्तव्यः, धर्मविचारे सू-
त्रमवुद्धेराश्रयणीयतामुपदिशन्नाह-

सूत्रमवुद्ध्या सदा ज्ञेयो, धर्मो धर्माधिभिर्नरैः ।

अन्यथा धर्मवुद्धयैव, तद्विधातः प्रसज्यते ॥ १ ॥

(सूत्रमेति) सूत्रमवुद्ध्या निपुणमत्या, सदा सर्वकालं, ज्ञेयो ज्ञात-
व्य, कोऽस्मादित्याह-धर्मो दुर्गतिप्रपातरक्षणं हेतु, कैरित्याह-
धर्माधिभिर्धर्मश्रद्धालुभिर्नरैर्मानवैः, अन्यथा स्थूलबुद्ध्या धर्मवि-
षेचने कुनीर्थिकानामिव धर्मवुद्धयैव धर्माभिप्रायेणापि, तद्वि-
धातो धर्मव्याहतिः । प्रसज्यते प्राप्नोतीति ॥ १ ॥

एतदेव दर्शयन्नाह-

गृहीत्वा ग्लानमैपज्य-प्रदानाभिग्रह यथा ।

तदप्राप्तौ तदन्नेऽस्य, शोकं समुपगच्छतः ॥ २ ॥

गृहीत्वा आदाय, ग्लानायाशुक्ताय, मैपज्यप्रदाने औपघवित-
रणविषये, योऽभिग्रहः प्रतिज्ञा, ग्लानाय मया मैपज्यं दातव्य-
मित्येवरूप स तथा तं, यद्येत्युदाहरणोपन्यासार्थः, तस्य ग्लान-
त्वाभावेन ग्लानमैपज्यप्रदानस्याप्राप्तिरसमवस्तदप्राप्तित्त्यां,
तस्य ग्लानमैपज्यप्रदानाभिग्रहस्यान्त काष्ठावधिपूर्त्या पर्यव-
सानतस्तत्र, शोकमुद्वेगं, समुपगच्छतो व्रजतोऽभिग्रहीतुर्धर्म-
बुद्ध्याऽप्यधर्मो भवति । तथा सर्वत्रेति प्रकृतमिति ॥ २ ॥

शोकमेव दर्शयति-

गृहीतोऽभिग्रहः श्रेष्ठो, ग्लानो जातो न च कचित् ।

अहो मेऽग्रन्यता कष्टं, न सिद्धमज्जिवाञ्छितम् ॥ ३ ॥

गृहीत आत्ताऽभिग्रह उक्तरूपा प्रतिज्ञा, श्रेष्ठोऽतिप्रशस्यः, ग्लानो
रोगवान् जातो भूतो वा, मे मम, धनं वञ्चुं धनं वार्हतीति
धन्यस्तज्ञावत्तत्ता, तन्निषेधोऽग्रन्यता, कष्टमिति खेदवचन, न सि-
द्धं न निष्पन्नमभिवाञ्छितममिममिति ॥ ३ ॥

प्रकृतयोजनायाऽऽह-

एवं ह्येतत्समादानं, ग्लानभावाभिमन्विमत् ।

साधूना तत्त्वतो यत्तद्, दुष्टं ज्ञेयं महात्मभिः ॥ ४ ॥

एवमनेन प्रकारेणाभिग्रहविषयाप्राप्तौ शोकगमनलक्षणेन,
दिशब्दोऽधिकृतजिग्रहस्य धर्मव्याघातरूपताभावनाथ । एत-
स्य ग्लानमैपज्यप्रदानाभिग्रहस्य समादानं ग्रहणमेतत्-
समादानं, यच्छब्दोऽत्र चक्षुष्यो, यद्यस्मात् ग्लानभावे रोगव-
त्वेऽजिसन्निरजिप्रायो यदि कश्चित् साधुर्मानो प्रवति
तदा शोजन स्यादसदभिग्रहस्य सफटत्वप्राप्तेरित्येवं-

लक्षणो विद्यते यत्र तत् ग्लानभावाभिमन्विमत्
साधूनां सुनीनामेतत्समादानमिति योगः । अथवा-साधूनां
ग्लानभावाजिसन्धिमादिति योगः । तत्त्वतः परमार्थवृत्त्या तदि-
ति तस्मात्कारणाद् दुष्टं दोषवत्, ग्लानभावाजिसन्धिमात्वेन कर्म-
बन्धहेतुत्वात् ज्ञेयं ज्ञानव्यं, महात्मभिः प्रशस्यस्त्वज्ञावैरिति ॥ ४ ॥

एवमर्थापत्त्या षोडशप्रतिरन्त्यैरप्युपलब्धेति दर्शयन्नाह-

लौकिकैरपि चैषोऽर्थो, दृष्टः सूत्रमार्थदर्शिभिः ।

प्रकारान्तरतः कैश्चि-द्यत एतदुदाहनम् ॥ ५ ॥

लोके विदिता लौकिका वाल्मीकिप्रभृतयः, तैरपि च न के-
वलं जैनैरेव, एषोऽनन्तरादितोऽर्थोऽर्थोपत्तिजनितदोषलक्षणो,
दृष्ट उपलब्धः । किमूतैरित्याह-सूत्रमार्थदर्शिभिः पटुदृष्टिभिर्ज्ञे-
यवस्तुविवेचकैर्न वै ह्यनित्यलुब्धयोऽर्थोपत्तिगम्यानेवविधा-
नर्थान् ज्ञातुमशं भवन्ति, ननु मित्यादृशा कथं सूत्रमार्थदर्शि-
त्यम् ? उच्यते-मत्यज्ञानाऽऽवरताऽऽदिक्रयोपशमविशेषात् अज्ञा-
न, तर्हि तेषां कथम् ? नत्राऽप्युच्यते-सदमतोरविशेषात् आह च-
“सयसयविनेसणाओ गाहा ।” प्रकारान्तरतः-अस्मदुक्तप्र-
काराद् ग्लानमैपज्यदानाभिग्रहलक्षणादन्येन प्रकारेण कैश्चि-
द्वाल्मीक्यादिभिरेव, न सर्वैः, कथं तैर्दृष्टोऽयमित्यवमितमित्या-
ह-यतो यस्मादेतद् वक्ष्यमाणमुदाहृतमज्जिहितमिति ॥ ५ ॥

अङ्गेष्वेव जरा यातु, यत्त्वयोपकृतं मय ।

नरः प्रत्युपकाराय, विपत्सु लज्जते फलम् ॥ ६ ॥

किल सुग्रीवेण ताराऽऽवाप्तौ रामदेव एवमुक्तः-अङ्गेष्वेव म-
दीयगात्रेष्वेव जरा जरणपरिणामं यातु गच्छतु, मा प्रत्युपकार-
द्वारेण प्रतिघातनीयं भवत्वित्यवधारणार्थं, किं तत् ? यद्वालेः
सकाशात् तारां विमोक्ष्य मम तदर्पणेन त्वया भवता उपकृत-
मुपकारः कृतः, ममेत्यात्मानं सुग्रीवो निर्दिशति । तस्मात् किमि-
त्येवमित्याह-नर उपकारकारिमानवः उपकारं प्रतीत्याऽऽधि-
त्योपकारः प्रत्युपकारः तस्मै प्रत्युपकाराय उपकृतनरेण क्रिय-
माणाय सपद्यते यत्फलं विपत्सु व्यसनेषु सत्सु बभूवे प्राप्नोति त-
त्फलमुपकारकारिक्रियाया साध्वम् । अयमभिप्रायः-उपकारको
व्यसनगत एव उपकारक्रियायाः फलमुपकृतेन कृतं बभूवे,
न पुनरन्यदा व्यसनाभावे, निरवसरत्वेन तदसंभवादिति ।
किमुक्तं भवति ?-मा त्वमापदं प्राप, यस्यामहं भवन्तमुपकरो-
मीति । अन्ये त्वाद्-नर उपकृतमानवः, प्रत्युपकारार्थं विप-
त्सुपकारकारि व्यसनेषु बभूवे फलं, फलहेतुत्वादवसरमि-
ति ॥ ६ ॥

एव तावद्धर्मार्थप्रवृत्तावपि, धर्मव्याघातो जवत्यनिपुणबुद्धीनां
ग्लानमैपज्याभिग्रहप्रवृत्ताविवेति समर्थितम्, अधुनैवमेव सर्वा-
स्वपि प्रवृत्तिष्विति दर्शयन्नाह-

एवं विरुद्धदानाऽऽदौ, हीनोत्तमगतेः सदा ।

प्रत्रज्यऽऽदिविधाने च, शास्त्रोक्तन्यायवाधिते ॥ ७ ॥

अव्याऽऽदिभेदो ज्ञेयो, धर्मव्याघात एव हि ।

सम्यग् माध्यस्थ्यमात्रमव्य, श्रुतधर्मव्यपेक्षया ॥ ८ ॥

यथा ग्लानमैपज्यदानाभिग्रहे धर्मवृद्ध्या कृतेऽपि धर्मवृद्धिदो-
षाद् धर्मव्याघात प्रसज्यतेवमनेनैव न्यायेन विरुद्धस्य शास्त्र-
विनिवारितस्य जीवोपघातहेतुत्वाद्देयद्रव्यस्याऽऽधाकर्माऽऽदिदो-
षद्विषयस्य मांसतिव्याऽऽदेवो विरुद्धाय वा भदोपत्वेन शास्त्रनिरा-

कृताय पात्राय, दान वितरण विरुद्धदान, तदादिर्यस्य शीलतपो-
भाचना धर्मस्य गुरुविनयऽऽदेवतापूजनाऽऽदेर्वा स विरुद्धदानाऽऽ-
दिस्तत्र छव्याऽऽदिभेदतो धर्मव्याघात एव, हेय इति योगः । कुत इ-
त्याह हीनस्य गुणविमुक्तस्य, देयस्य पात्रस्य वा उत्तम प्रधान-
मेतदिति गतिरवगमो बोधो हीनोत्तमगतिः, ततो हीनोत्तमगनेः
सदा सर्वदा, शास्त्रनिराकृतत्वेन हि हीनमपि देय पात्र चोत्तममि-
ति बोधविपर्ययादनवगच्छन् यदा दाने प्रवर्तते, तदा धर्मस्य व्या-
घात स्फुट पश्यते । दातव्यस्य विरुद्धता च - “अत्राईण सुखा-
कप्पणिज्जाण देमकालजुय । दाणं जईणमुच्चिय, गिहीण सि-
वस्त्रावय जणिय ॥ १ ॥ ” इत्येतद्दानविशेषणविपर्ययादवसेया ।
पात्रविरुद्धता पुनरेवम् - “सोव्ववयरहियाण, दाण ज दिज्जई कु-
पत्ताण । त खलु धोवइ वत्थ, रुहिरकय सोहितेणेव ॥ १ ॥ ”
तथा प्रव्रज्याऽऽदीनां सर्वविरतिप्रतिपत्तिप्रभृतीनां विधान क-
रण प्रव्रज्याऽऽदिविधानम्, आदिशब्दाद्देशविरत्यादिसंग्रहः ।
तत्र च न केवल विरुद्धदानाऽऽदावेव, किंभूते प्रव्रज्याऽऽदिवि-
धानेऽऽद्याह-शास्त्रोक्तन्यायाधिते आगमाभिहितनयनिराकृते,
हीनोत्तमगतेरिति हेतुरिहापि वर्तते, धर्मव्याघातो हेय इत्येतद्-
आपि सबन्धनीय, तत्र प्रव्रज्याऽऽदिविधाने शास्त्रोक्तोऽय न्याय -
“ नियनियसहावल्लोयण-जणवायावगमजोगसुखीहिं ।
उच्चियत्तं नाकण, निमित्तओ सइ पट्टेज्जा ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ पव्वजाए जोगा, आरियदेसम्मि जे समुप्पन्ना ।
जाड्कुत्तेहिं विसिद्धा, तद् खीणप्पायकम्ममल्ला ॥ १ ॥ ”
इत्यादौ ।

देशविरतौ पुन -

“ गुरुसूत्रेण य धम्मो, सविग्गो उत्तर व इयर वा ।
यज्जेतु तओ सम्म, वज्जेइ इमे अइयारे ॥ १ ॥ ”

जिनदीक्षाया तु-

“ दिक्खार्हे चेव रागो, लोगविरुद्धाण चेव चागो ति ।
सुदरगुरुजोगो धिय, जस्स तओ एत्थ उच्चिओ ति ॥ १ ॥ ”

एतद्वाधा त्रैतद्विपर्ययादिति द्रव्याऽऽदिभेदतो छव्यक्षेत्रकाल-
प्रावविशेषानाश्रित्य विरुद्धदानाऽऽदौ प्रव्रज्याऽऽदिविधाने च हे-
यो ज्ञातव्यो धर्मव्याघातः । एव च धर्मव्याघात, न तु धर्माऽऽराधन,
तत्र विरुद्धदाने द्रव्यतो धर्मव्याघातो, यथैपणीयत्वेनाविरुद्ध-
व्ये कूराऽऽदौ साधुसस्तरणहेतो सत्यपि अनेपणीयतया विरु-
द्धम्, अत एव हीनमुत्तममिति बुद्ध्या ददत । एव हेतवतोऽकान्तारा-
ऽऽदिक्षेत्रे, कालत सुभिक्षाक्षेत्रे, प्रावतस्वगलानावस्थायाम् ।
तत्र च - “सथरणम्मि असुख, दोएह वि गिणहतदैतयाण हिय ।
आठरहिष्ठ तेण, त चेव हिय असथरणे ॥ १ ॥ ” तथा प्रव्रज्या-
ऽऽदिविधाने औत्सर्गिकशास्त्राधिते द्रव्यतो धर्मव्याघातो य-
था-शास्त्रनिराकृत नपुसकाऽऽदिक जीवस्य प्रवाजयत, त्र-
प्रतोऽकान्ताराऽऽदिक्षेत्रे, कालत सुभिक्षाक्षेत्रे, भावत स्व-
स्थावस्थायामिति । हिशब्द स्फुटार्थः । कथं धर्मव्याघातो हेय
इत्यहं-सम्यगविपरीत, माथस्थमनाग्रहत्वमालम्ब्याऽऽश्रित्य,
तदपि न स्वरूपा, किं तु शुनधर्मव्यपेक्षया आगमापेक्षया, न
तु तदनपेक्षयेति ॥ ७ ॥ ६१० २१ अष्ट० । (अथ कस्य धर्मानु-
ष्ठानत्व, कस्य नेति ‘ धर्माणुष्ठान ’ शब्देऽग्रे वक्ष्यते)

(३०) मयतविरतप्रतिप्रत्याख्यातपापकर्माऽऽदीनां धर्मस्थि-
तत्वाधर्मस्थितत्वाऽऽदि यथा-

से नूणं जते ! संजयविरयपनिहयपच्चक्खायपावकम्मे ध-
म्मे ठिए, असजयअविरयपनिहयपच्चक्खायपावकम्मे
अहम्मे ठिए, संजयासजए धम्माधम्मे ठिए ? । हता !
गोयमा ! संजयविरयं जाव वम्माधम्मे ठिए । एएसि एं
जते ! धम्मंसि वा अहम्मंसि वा धम्माधम्मंसि वा चक्कि-
या केइ आसइत्तए वां जाव तुयइत्तए वा ? । एणो इण्ढे
समट्ठे । से केणट्ठेण खाइअट्ठेणं जते ! एव बुच्चइं जाव
धम्माधम्मे ठिए ? गोयमा ! संजयविरयं जाव पावक-
म्मे धम्माधम्मे धम्मं चेव उवसपज्जित्ता एं विहरइ,
अमजयपावकम्मे अहम्मे ठिए अहम्मं चेव उवसप-
ज्जित्ता एं विहरइ, संजयामजए धम्माधम्मे ठिए ध-
म्माधम्मं उवसपज्जित्ता एं विहरइ । से तेणट्ठेण गो-
यमा ! जाव ठिए ।

(से नूणं भते ! इत्यादि) (धम्मं ति) सयमे (चक्किया केइ
आसइत्तए वेति) धर्माऽऽदौ शक्त्युपात्तक्षिदासदितुम् ? ।
नायमर्थं समर्थो, धर्माऽऽदेरमूर्तत्वात् । मूर्त एव चाऽऽसना-
ऽऽदिकरणस्य शक्त्युत्पादिति । भ० १७ श० २ उ० ।

“तिविहे धम्मे पणत्ते । त जहा-सुयधम्मे, चरित्तधम्मे, अत्थि-
कायधम्मे ।” त्या० ३ उ० ३ उ० । (व्याख्या स्वस्वशब्दे छप्यया)

अथ धर्मस्थितत्वाऽऽदिक दण्डकेन निरूपयन्नाह-

जीवा एं जने ! किं धम्मे ठिया, अहम्मे ठिया, धम्माध-
म्मे ठिया ? । गोयमा ! जीवा धम्मे वि ठिया, अहम्मे वि
ठिया, धम्माधम्मे वि ठिया । एरइया एं जते ! पु-
च्छा ? । गोयमा ! णेरइया एणो धम्मे ठिया, अहम्मे
ठिया, एणो धम्माधम्मे ठिया । एवं जाव चउरिंदि-
याणं पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा ? । गोयमा !
पंचिदियतिरिक्खजोणिया एणो धम्मे ठिया, अहम्मे ठिया,
धम्माधम्मे वि ठिया । मणुस्सा जहा जीवा, वाणमं-
तरजोइसियवेमाणिया जहा एरइया । भ० १७ श०
२ उ० ।

धर्मप्रतिपादके सूत्रकृताङ्घ्रिनीयश्रुतस्कन्धस्य नवमेऽध्यायने
च । स० २१ सम० । प्रश्न० । आव० । (तदधिकारार्थवक्तव्यता
‘ धम्मज्जयण ’ शब्दे वक्ष्यते) धर्मसारभूतत्वात् परजीवणिका-
याऽऽख्यदशवेकालिकस्य चतुर्थेऽध्यायने, दश० ४ अ० । (तद-
धिकारार्थवक्तव्यता “ उज्जीवणिकाय ” शब्दे तु० भा० १३४५ पुष्टे
गता) धर्मभावगतो धर्मः । आ० चू० ५ अ० । चरणश्रुतधर्मा-
नुगते ध्यानभेदे, आव० ४ अ० । ‘ धम्माणुरजिय धम्म ।’ भा०
चू० ४ अ० । आव० । उत्त० । (एतद्वक्तव्यता ‘ धम्मज्जण ’
शब्दे वक्ष्यते) आत्मनि, देहधारणाद् जीवे, वस्त्रगुणरूपे,
उपमायाम्, न्याये, उपनिषदि, यमे, सोमाध्यायिनि, सन्सहे
च । वाच० । दुर्गतौ प्रपतन्त सत्त्व-ह्यात धारयतीति धर्मः ।

पञ्चदशे जिने, आ० म० १ अ० । स० । आ० च० । प्रव० । ती० । ध० । अनु० । (एतद्वक्तव्यता 'धम्मजिण' शब्दे वक्ष्यते) आचार्यसिंहस्य शिष्य शाण्डिल्यस्य गुरौ काश्यप गोत्रोत्पन्ने स्वनामख्याते आचार्ये, " येरस्स ण अज्जसीहस्स कासवगुत्तस्म अज्जधम्मे थेरे अनेवासी कासवगुत्ते । " कल्प० १ अधि० ८ कण । " धम्म पि अ कासव वदे । " कल्प० २ अधि० ८ कण । आचार्यहास्तिनः शिष्ये आचार्यसिंहस्य गुरौ सुव्रतगोत्रे स्वनामख्याते आचार्ये, " येरस्स ण अज्जहत्थिस्स कासवगुत्तस्स अज्जधम्मे थेरे अनेवासी सुव्वयगोत्ते । " कल्प० २ अधि० ८ कण । " वदामि अज्जधम्म, सुव्वय मोल्लहिमपत्त । ' कल्प० १ अधि० ८ कण । विराट्ठविषय-
न्यसिंहपुरनगरस्ये स्वनामख्याते ग्रामचौरे च । पु० । दर्श० २ तत्त्व । धनुषि, " कोयम गडीव, धम्म धणुय सरामण चाव । " को० । ज्योतिषोक्ते लग्नान्नचमस्थाने च । न० । वाच० ।

विषयसूची-

- (१) धर्मधर्मिणोरेकान्तभेदस्वीकारे विप्रतिपात्ति ।
- (२) आत्मवटाऽऽदेयैतन्परुपाऽऽद्यो धर्मिणोऽप्युक्त व्य-
तिरिक्ता अपि समवायेन सवद्धाः सन्तो धर्मधर्मि-
व्यपदेश इति परमतनिराकरणम् ।
- (३) धर्मानुरूपो धर्मीति प्रतिपादम् ।
- (४) धर्मशब्दार्थनिरूपणम् ।
- (५) लोकोत्तरधर्मप्ररूपणम् ।
- (६) तद्व्यासार्थनिर्देश ।
- (७) यातिधर्मनिरूपणम् ।
- (८) स्वभावमेवेन धर्मस्य द्वैविध्यम् ।
- (९) नामस्थापनाद्व्यजावधर्माणां नानात्वनिरूपणम् ।
- (१०) धर्मस्य स्वलक्षणमिद्विधा ।
- (११) धर्मतत्त्वस्य लिङ्गानि ।
- (१२) धर्मद्रुममूलप्रतिपादनम् ।
- (१३) ये धर्मानधिकारिणस्तेषां विचारः ।
- (१४) सद्धर्मग्रहणयोग्यताप्ररूपणम् ।
- (१५) धर्माधिकारिणां प्ररूपणम् ।
- (१६) ये प्रमाद्यन्ति तेषां दुःखप्रतिपादनम् ।
- (१७) धर्माभिमुखीकरणम् ।
- (१८) उपदेशदानम् ।
- (१९) धर्मपदार्थनिर्वचनम् ।
- (२०) धर्मपदार्थं गुरुशिष्ययोः प्रवृत्तिर्येनोपायेन ज्ञवति
तन्निरूपणम् ।
- (२१) भ्रमरवृष्टान्तेनादत्तग्रहणं प्रतिपाद्य तन्निराकरणम् ।
- (२२) धर्मस्य मोक्षकारणत्वम् ।
- (२३) दुर्लभमनुजदेहावाप्तवृत्तरगुणप्राप्तेरावश्यतावर्ण-
नम् ।
- (२४) धर्मभ्रष्टर्यैहिकाऽऽमुष्मिकटोपाभिधानम् ।
- (२५) यदभिसन्ध्य धर्माऽऽख्यानं तन्निरूपणम् ।
- (२६) सद्धर्मपरीक्षाऽऽदिभावप्रतिपादनम् ।
- (२७) धर्मकपाऽऽदिस्वरूपनिरूपणम् ।
- (२८) साधूनामाचरणीयानाचरणीयधर्मप्ररूपणम् ।
- (२९) धर्मविचारे सद्धमवुद्धिराश्रयणीया ।
- (३०) सयतिविरतप्रतिप्रख्यातपापकर्माऽऽदीनां धर्मान्य-
तत्वाधर्मस्थितत्वाऽऽदिप्रतिपादनम् ।

धर्म्य-त्रि० । धर्मादनपेतः, धर्मेण प्राप्यो वा यत् । धर्मयुक्ते,
धर्मवृत्त्ये च । वाच० । उक्त० । धर्म कमाऽऽदिद्वक्षणः, तस्मा-
दनपेत धर्म्यम् । प्रव० ६ द्वार । जिनप्रणीतभावश्रद्धानाऽऽदि-
लक्षणे ध्यानभेदे, न० । आव० ४ अ० ।

धम्मठर-धर्मपुर-न० । स्वनामख्याते पुरभेदे, दर्श० १ तत्त्व ।

धम्मंग-धर्माङ्ग-न० । धर्मस्य कुशलाऽऽत्मपरिणामविशेषस्या-
ङ्गमवयव-कारणं वा धर्माङ्गम् । धर्मस्यावयवे, धर्मस्य कार-
णे च । " धर्माङ्गस्यापनार्थं च, दानस्यापि मद्गामति । (३) "
हा० २७ अष्ट० ।

धम्मंतराज्य-धर्मान्तराज्यिक-त्रि० । अन्तराज्यो विघ्नः, सोऽ-
स्ति येषु तान्यन्तराज्यिकाणि, धर्मस्य चारित्रप्रतिपत्तिव-
क्षणस्यान्तराज्यिकाणि धर्मान्तराज्यिकाणि । वीर्यान्तराज्या-
रित्रमोहनयभेदे, " धम्मतराज्याण कम्माण । " ज० ६
शा० ३१ उ० ।

धम्मन्तराय-धर्मान्तराय-पु० । धर्मविघ्ने, ग० ।

अथ धर्मान्तरायमाश्रित्य प्रस्तुतमेव निरूपयति-

शीलतवडाणजावण-चउविहधम्मतरायजयभीए ।

जत्य वहु गीयत्था, गोयम ! गच्छं तयं जणियं ॥ १०० ॥

दानं शीलं तपो भावना, एतेषां द्वन्द्वः, ना एव चतस्रो विधाः
प्रकारा यस्य दानशीलतपोभावनाचतुर्विधः । सूत्रे च वन्धानु-
लोम्याद् व्यत्ययनिर्देशः । एवविधो धर्मः, तस्यान्तराज्यो विघ्नः,
तस्माद्यज्ञं नेन भीता साशङ्का यत्र गच्छे वह्वा गीता-
र्था भवन्ति, हे गौतम ! स गच्छो जणितः । इति गाथा-
वन्द ॥ १०० ॥ ग० २ अधि० ।

धम्मतेवामि (ए)-धर्मान्तेवामिन्-पु० । अन्ते समीपे वस्तुं
शीलमस्येत्यन्तेवासी, धर्माधर्मन्तेवासी धर्मान्तेवासी । शि-
ष्ये, स्था० १० उ० । धर्मप्रतिषोघनतः शिष्यो धर्माधर्म-
योपपन्नो वा शिष्यो धर्मान्तेवासी । शिष्यभेदे, स्था० ४
उ० ३ उ० । " अहं ए तुभं धम्मन्तेवासी । " शिष्यार्थ-
ग्रहणार्थमपि शिष्या भवन्तीत्यत उच्यते धर्मान्तेवासी ।
भ० १५ श० ।

धम्मकम्विय-धर्मकाङ्क्षित-त्रि० । धर्मे काङ्क्षा सजाताऽस्येति
धर्मकाङ्क्षितः । धर्मच्छावति, त० ।

धम्मकत्ता-धर्मकर्ता-त्रि० । धर्मानुष्ठानविधायके, दर्श० ।

गुरो स्वरूपमाविष्कुर्वन्नाह-

धम्मन्तु धम्मकत्ता य, मया धम्मपरायणो ।

सत्ताणं धम्ममत्तय-देमओ भयए गुरु ॥ ४२ ॥

धर्मज्ञो धर्मकर्ता च सदा धर्मानुष्ठानविधायकः, एवविधो हि
स्वपरोपकारकरणक्षमो विशेषेण भवति । यत उक्तम्-" गुणसु-
ष्ठिस्स वयण, धयमहुत्तिओ वय पायओ भाऽ । गुणहीणस्स
न सोहं, नेहविहीणा जह पईवो ॥ १ ॥ " सदा सर्वकालं
धर्मपरायणो धर्मानुष्ठायी, तच्चैकदा क्वापि छद्मपरमपेक्ष्य प्रव-
र्तते यस्तस्योनयलोकविरोधकत्वात् । उक्तं च-" से दिया

वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा । ” तथा सत्वेभ्यो धर्मशास्त्रार्थोपदेशको गुरुक्यत इति गार्थार्थ ॥ ४२ ॥ दर्श० ४ तत्र ।

धम्मकरण-धर्मकरण-न० । कुशलानुष्ठानाऽऽसेवने, पञ्चा० २ विव० ।

धम्मकम-धर्मकष-पु० “पाणवहाईआण, पावछाण जो उ प-
मिसेहो । ऊणज्जयणाईण, जो अ विही एस धम्मकमो ॥१॥”
इत्युक्तलक्षणं सम्यग्धर्मपरिशोधनोपायेषु कषच्छेदतापेषु प्रथमे
उपाये, प० व० ४ द्वार । (तद्वक्तव्यता धर्मपरीक्षाऽवसरे ‘धम्म’
शब्देऽनुपदमेव गता)

धम्मकहा-धर्मकथा-स्त्री० । दुर्गतौ प्रपतन्त सत्त्वसङ्घात धा-
रयतीति धर्म, तस्य कथन कथा धर्मकथा । ओघ० । ध० ।
धर्मसम्बन्धाया वार्त्तायाः कथन धर्मकथा । उक्त० २६ अ० ।
धर्मदेशनाऽऽदिक्षकणवाक्यप्रबन्धरूपे कथाजेटे, ग० ३ अ-
धि० । अहिंसाऽऽदिधर्मप्ररूपणा धर्मकथेति । औ० । यत् पु-
न-इह परत्र च स्वयं च कर्मविपाकोपदर्शनं सा धर्मकथे-
ति । वृ० १ उ० ३ प्रक० । धर्मकथा धर्मोपायकथा । उक्त
च-“ दयादानक्रमाऽऽद्येषु, धर्माङ्गेषु प्रतिष्ठिता । धर्मोपादय-
तागर्भा, बुद्धधर्मकथोच्यते ॥ १ ॥ ” इयं चोत्तराध्ययनाऽऽ-
दिरूपाऽवसेयेति । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

धर्मकथामेव दर्शयति-

अत्थि लोए, अत्थि य अत्तोए, एवं जीवा, अजीवा, वंधे,
मोक्खे, पुष्से, पावे, आसवे, संवरे. वेयणा, णिज्जरा, अरिहंता,
चक्कवट्ठी, बलदेवा, वासुदेवा, नरका, ऐरइया, तिरिक्खजो-
णिया, तिरिक्खजोणिणीओ, माया, पिया, रिसओ, देवा,
देवतोआ, सिच्ची, सिद्धा, परिणिव्वाणं, परिणिव्वुया, अत्थि
पाणाइवाए, मुसावाए, अदिष्सादाणे, मेहुणे, परिग्गहे । अत्थि
कोहे, माणे, माया, लोत्ते० जाव मिच्छादंसणसद्धे । अत्थि
पाणाइवायवेरमणे, मुसावायवेरमणे, अदिष्सादाणवेरमणे, मेहु-
णवेरमणे, परिग्गहवेरमणे० जाव मिच्छादंसणसद्ध-
विवेगे । सव्व अत्थिभावं अत्थि त्ति वयति, सव्व एत्थि-
जावं णत्थि त्ति वयति, सुचिष्सा कम्मा सुचिष्साफला
भवति, दुष्चिष्सा कम्मा दुष्चिष्साफला भवति, फुसड पुष्सा-
पावे, पन्चायंति जीवा, सफत्ते कल्लाणपावए । औ० ।

तमेव धम्मं दुविहं आइक्खड । तं जहा-अगारधम्म,
अणगारधम्मं च । अणगारधम्मो ताव इह खलु सव्वओ
मव्वत्ताए सुमे भवित्ता अगारानो अणगारिय पव्वयइ स-
व्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वाओ मुसावायाओ
वेरमणं, सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं, सव्वाओ मे-
हुणाओ वेरमणं, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं, राईभो-
अगाओ वेरमणं; अयमाउमो ! अणगारसामाइए धम्मे
पणत्ते, एअस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए निगंथे वा नि-
गंथी वा विहरमाणे आणाए आराइए जवति । अगारधम्म

दुवालमविहं आइक्खड । तं जहा-पंच अणुव्वयाइं, तिसि
गुणव्वयाइं, चत्तारि मिकखावयाइं । पंच अणुव्वयाइं । तं
जहा-थूलाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, थूलाओ मुसावाया-
ओ वेरमणं, थूलाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं, सदारसंतोसे
इच्छापरिमाणे । तिसि गुणव्वयाइं । तं जहा-अणत्थदंरुवेर-
मणं, दिसिक्खयं, उवजोगपरिभोगपरिमाणं । चत्तारि सिक्खा-
वयाइं । तं जहा-सामाइअं देसावगासियं, पोसहोववासे,
अतिहिंसविभागे, अपच्छिमा मारणंतिआ संलेहणा मूम-
णाराहणा, अयमाउमो ! अगारसामाइए धम्मे पणत्ते ।
औ० । भ० । उपा० ।

भेदतो धर्मकथामाह-

धम्मकहा बोधवा, चउत्तिवहा धीरपुग्गिसपत्ता ।

अक्खेवणि विक्खेवणि, सवेगे चेव निव्वेए ॥ एए ॥

धर्मविषया कथा धर्मकथा, असौ बोधवा चतुर्विधा
धीरपुरुषप्रज्ञता, तीर्थकरणधरप्ररूपितेत्यर्थ । चातुर्विध्यमे-
वाऽऽह-आक्षेपणी, विक्षेपणी, सवेगश्चैव, निर्वेद इति । सूचनात्
सूत्रमिति न्यायात् सवेजनो, निर्वेदनी चैवेत्युपन्यासगाऽथा-
कार्थः ॥ ६६ ॥ दश० ३ अ० ।

आसां कथाना या यस्य कथनीयेत्येतदाह-

वेणइयस्स पढमया, कहा उ अक्खेवणी कहेयवा ।

तो सममयगहियत्थे, कहिज्ज विक्खेवणी पच्छा ॥ १० ॥

विनयेन चरति चैनयिक्. शिष्यस्तस्मै प्रथमतया आदिक-
थनेन, कथा तु आक्षेपणी उक्तलक्षणा कथयितव्या । ततः स्व-
समयगृहीतार्थे सति तस्मिन् कथयोद्विक्खेपणीमुक्तलक्षणांमेव
पश्चादिति गार्थार्थ ॥ १० ॥

किमित्येतदेवमित्याह-

अक्खेवणिअक्खित्ता, जे जीवा ते जज्जति संमत्तं ।

विक्खेवणीए जज्जं, गाढतरागं च मिच्छत्तं ॥ ११ ॥

आक्षेपण्या कथया आक्षिप्ता आवर्जिता आक्षेपण्याक्षिप्ता ये
जीवास्ते लभन्ते सम्यक्त्वम् । तथा-आवर्जनशुभभावस्य मि-
थ्यात्वमोहनीये कथोपशमोपायत्वात् । विक्षेपण्यां जाज्य सम्य-
क्त्वं कदाचिद्भवन्ते, कदाचिन्नेति, तच्चूवणात्तथाविधपरिणा-
मभावात् गाढतर वा मिथ्यात्वं जरुमते. परसमयदोषानव-
बोधाद् निन्दाकारिण एतेन रूपव्या इत्यभिनिवेशेनति गार्था-
र्थ ॥ ११ ॥ दश० ३ अ० ।

धर्मकथाकर्तुं किं फलं स्यादतस्तत्फलमाह-

धम्मकहाए ण भेते ! जीवे किं जणयइ ? धम्मकहाए णं

निज्जर जणयइ, आगामिस्स जहत्ताए कम्मं निवध ॥ १२ ॥

धर्मकथया व्याख्यानरूपया निर्जरा जनयति । पाटान्तर-
तश्च-प्रवचनं प्रजावयति प्रकाशयति । उक्तं हि-“पावयणी धम्म-
कही, वाई नेमिच्छिओ तवस्मी य । चिज्जासिद्धो य कवी, अठेव
पभावया मणिया ॥ १॥” (आगामिस्स भदत्ताए चित्ति) सुप्रवृत्ताग-
मिष्यदित्यागमिकालभावि भद्र कल्याण यस्मिस्तथा तस्य ज्ञा-
वस्तया, यदि वा-आगमिष्यतीत्यागम आगामिकालस्तस्मिन्

शङ्खद्वयतया अनवरतकल्याणतयोपलक्षितं कर्म निवध्नाति
शुभानुबन्धि शुभमुपार्जयतीति ज्ञावः ॥ २३ ॥ उक्तं २६ अ० ।
“ गयरागदोसमोहा , धम्मकह जे करेति समयन्नु ।
अणुदियहमवीसता, सव्वपावाण मुच्चति । ” महा० ३ अ० ।

तथा च-

संखाऽधम्मं च वियागर्गति,
बुद्धा हु ते अंतकरा जवंति ।
ते पारगा दोएह वि मोयणाए,
संसोधिं पण्हमुदाहरंति ॥ १८ ॥

सम्यक्ख्यायते परिज्ञायते यया सा सख्या, मद्बुद्धिस्तया स्वतो
धर्मं परिज्ञायाऽपरेषा यथावस्थितधर्मं श्रुतचारित्र्याऽऽख्य व्यागृ-
णन्ति प्रतिपादयन्ति । यदि चा-स्वपरशक्तिं परिज्ञाय पपेद
चा प्रतिपाद्य चार्थं सम्यगवबुध्य धर्मं प्रतिपादयन्ति, ते चैव-
विधा बुद्धाः कालत्रयवेदिनो जन्मान्तरसचितानां कर्मणाम-
न्तकरा भवन्ति । अन्येषां च कर्मापनयनसमर्थो जवतीति दर्श-
यति-ते यथावस्थितधर्मप्ररूपकाद् द्वयोरपि पराऽऽत्मनोः क-
र्मपाशविमोचनया स्नेहाऽऽदिनिगडविमोचनया वा करणचू-
तया ससारसमुद्रस्य पारगा जवन्ति । ते चैवभूताः सम्यक्
बोधित पूर्वोत्तराविरुद्ध प्रश्न शब्दमुदाहरन्ति । तथाहि पूर्व
बुद्धा पर्यालोच्य कोऽयं पुरुष कस्य चार्थस्य प्रदणसमर्थो-
ऽह वा किंचूतार्थप्रतिपादनशक्त इत्येव सम्यक् परीक्ष्य व्या-
कुर्यादिति । अथवा-परेण किञ्चिदर्थं पृष्टुस्तं प्रश्न सम्यक्
परीक्ष्योदाहरेत् सम्यगुत्तरं दद्यादिति । तथा चोक्तम्-“ आ-
यरियसयधारि-एण अत्येण सरियमुणिपण । तो सधमज्जयारे,
ववहारिउ जे सुह हौति ॥ १ ॥ ” गीतार्था । यथावस्थित ध-
र्मं कथयन्तः स्वपरतारका भवन्तीति ॥ १८ ॥ सूत्र० १ धु०
१४ अ० । (“ लोकाविजय ” शब्दे विस्तरतो वक्ष्यते)

दुव्वसुमुणी अणाणाए तुच्छए गिलाइवत्तए एस वीरे
पमसिए अवे तिल्लोगसंजोग एमणाए पबुच्चति-जं दुक्खं
पवेदित इह माणवाणं तस्म दुक्खस्म कुसला परिममुदा-
हरंति इति कम्मं परिणाय सव्वसो जे अणएणदंस । से
अणएणारामे जे अणएणारामे से अणएणदंभी, जहा पु-
एणस्स कथयति तहा तुच्छस्स कथयति जहा तुच्छस्स क-
थयति तहा पुएणस्स कथयति, अवि य हणे अणाइय-
माणे, एत्थं पि जाण सेयंनि एत्थि, केय पुरिसे कं च एण १,
एम वीरे पसंसिए, जे वच्चे पमिमांयए, ठहं अह,
तिरियं दिमासु, से सव्वओ सव्वपरिणयाचारी ए लिप्प-
ई छगपदेण, वीरे से मेहायी जे अणुग्घायगस्म खेयस्से, जे य
वधपमोक्खमस्से । कुसले पुण णो वदे णो मुक्के ॥ १०२ ॥
से जं च आरजे जं च एणरंजे, अणारच्छं च एण आरभे,
ठणं छणं परिणाय लोकासंघं च सव्वसो ॥ १०३ ॥ उदेसो
पासगस्स णत्थि वाले पुण णिहे कामसमणस्से असमित-
दुक्खे दुक्खी दुक्खाणमेव आवह्नु अणुपरियट्ठइ ति वेमि ।
आचा० १ धु० २ अ० ६ उ० ।

धर्मकथा यतीनां कीदृशीत्याह-

सज्जायाईमंतो, तित्थयरकुल्लाणुख्वधम्माणं ।
कुज्जा कहं जईणं, संवेगविवह्णं विट्ठिणा ॥

स्वाध्यायाऽऽदिश्रान्तः सस्तीर्थकरकुलानुरूपधर्माणां म-
हात्मनाम्, किमित्याह-कुर्यात् कथां यतीनां संवेगविवर्धनीं
विधिनाऽऽसनचलनाऽऽदिनेति गार्थः । प० व० ३ द्वार ।
पुरुषेण कवलस्त्रीणां स्त्रिया च केवलपुरुषाणामग्रे धर्मकथा
न कर्त्तव्या । तथा चोक्तम्-

बुद्धाणं तरुणाण, रत्ति अज्जा कहेड जा धम्मं ।

सा गणिणी गुणमागर, पमिणीया होड गच्छस्स ॥ १९ ॥
बुद्धानां स्थविराणां, तरुणानां यूनां पुरुषाणां केवलाना-
मकेवलानां वा (रत्ति ति) “ सप्तम्या द्वितीया ” ॥ ३१३७ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण सप्तमीस्थाने द्वितीयाऽऽदिविधानात् रा-
त्रौ या आर्या गणिनी (धम्म ति) धर्मकथां कथयति,
उपलक्षणत्वादिवसेऽपि या केवलपुरुषाणां धर्मकथा कथ-
यति, हे गुणसागर ! हे इन्द्रजने ! सा गणिनी गच्छस्य प्र-
त्यनीका भवति । अत्र च गणिनीग्रहणेन शेषसाध्वीनामपि
तथाविधाने प्रत्यनीकत्वमवसेयमिति । ननु कथं साध्यं केव-
लपुरुषाणामग्रे धर्मकथां न कथयन्ति ? उच्यते-यथा सा-
ध्यः केवलानां स्त्रीणां धर्मकथा न कथयन्ति, तथा सा-
ध्योऽपि केवलानां पुरुषाणामग्रे धर्मकथां न कथयन्ति ।
यत उक्तं श्रीउत्तराध्ययने-“ नो इत्थीण कहं कत्ता हवइ,
से निग्गथे, त कहमिति च आयरियाऽऽह-निग्गथस्स खलु
इत्थीण कहं कहमाणस्म वमयारिस्म वमचेरे सका वा कखा
वा विगिच्छा वा समुपज्जेज्जा, भेद वा लभेज्जा, उम्माय वा
पाउणेज्जा, दीहकाक्षिय वा रोगायक भवेज्जा, केवविपत्ताओ वा
धम्माओ भसिज्जा, तम्हा खलु नो इत्थीण कहं कहेज्जा सि । ” (नो
इत्थीण नि) नो स्त्रीणामेकाकिनीनां कथां कथयिता जव-
ति, यथेदं दशब्रह्मचर्यसमाधिस्थानमध्ये द्वितीय ब्रह्मचर्यस-
माधिस्थान साधूनामुक्तं, तथा साध्वीनामप्येतद् युज्यते । त-
च्च साध्वीनां पुरुषाणामेव केवलानां कथाया अकथने भव-
तीति । तथा स्थानाद्वेऽपि-“ नो इत्थीण कहं कहेत्ता हवइ । ”
इदं नवब्रह्मचर्यगुप्तीनां मध्ये द्वितीयगुप्तिस्त्वम् । अस्य वृत्ति-
नो स्त्रीणां, केवलानामिति गम्यते । कथा धर्मदेशनाऽऽदिलक-
णत्राक्यप्रतिबन्धरूपमित्यादि । यथा च-द्वितीयां गुप्तिं साधवः
पालयन्ति तथा साध्योऽपि पालयन्ति, सा च साध्वीनां पुरु-
षाणामेव केवलानामग्रे कथाया अकथने भवत्यतः प्रोच्य-
ते, न केवलपुरुषाणां साध्यो धर्मकथां कथयन्तीति गा-
थावन्द ॥ ११६ ॥ ग० ३ अधि० ।

तथा च-

मुच्चजणखेत्तमुज्जवो-हमस्मावद्वणदक्ख ममणीओ ।

ईईओ वि य काल वि, अरुति धम्मं कहतीओ ॥

मुग्धजना स्वल्पबुद्धिलोकास्त एव क्षेत्राणि बीजवपनभू-
मयस्तेषु शुभवोध प्रधानाऽऽशयः स एव सस्य धान्यं, त-
स्य विद्रवण विनाशकरणं, तत्र दक्षा पट्टय, प्राकृतत्वाच्चात्र
विज्ञकिलोप । अमर्य आर्यिका इत्येव यथा तिष्ठत्या का-
श्चन न सर्वा अटन्ति ग्रामाऽऽदिषु चरन्ति धर्मं दानाऽऽदिकं
कथयन्त्यो वृषाणा इति गार्थः ।

एतदपि निराकर्तुमाह-

एगतेणं चिय तं, न सुंदरं जेण ताण पमिसेहो ।

मिच्छंतदेमणाए, कप्पट्टियए व गाहाए ॥

एकान्तेनैव सर्वथा, तच्छर्मकथन, नैव सुन्दर भव्यं, येन ता-
सा साध्वीना, प्रतिपद्यो निराकरण, मिछान्तदेशनाया आग-
मकथनस्य, यथा प्रतिपद्य कल्पस्थितयैव गाथयेत्यर्थः ।

कल्पगाथामेवाऽऽह-

कुसमयसुंणं महणो, विवोहओ भवियपुंडरीयाणं ।

धम्मो जिणपन्नतो, पक्कज्जणा कहेयव्वो ॥

कुसमयश्रुतीनां कुसिद्धान्तमनीनां, मथनो विनाशको, विषो-
धको विकाशको, भव्यपुण्डरीकाणां मुक्तियोग्यप्राणिशतपत्रा-
णां, धर्मो दानाऽऽदिको, जिनप्रकृतो मुनीन्द्रगदित, प्रकल्प-
यतिना निशायकसाधुना, कथयितव्यो वक्तव्यो, न पुन सा-
ध्यतेति हृदयमिति गाथार्थः ।

ननु यदि तासां स दीयतेऽनो निन्द्यते तच्छर्मकथनमित्याह-

संपड पुणो न दिज्जइ, पक्कपगयस्म ताण सुत्तथो ।

जइया वि य दिज्जतो, तइया वि य एम पडिसेहो ॥

साम्प्रतमधुना, पुनर्नैव दीयते वितीर्यते, प्रकल्पग्रन्थस्य नि-
शीथस्य, तानामार्यिकाणां, सूत्रार्थ-सूत्रेण पद्धत्या सहितो
ऽर्थोऽजिधेय सूत्रार्थ, उक्तयमिति हृदयम् । यदाऽपि वा दी-
यते वितीर्यते स्म, तदापि च तस्मिन्नपि काले, एष व्या-
ख्यानकरणवृत्तः, प्रतिपद्यो निवारणमिति गाथार्थः ॥

अमुमेवार्थं दृष्टान्तपूर्वकं दर्शयन्नाह-

हरिभइधम्मजणणी-ए किं च जाडणिपवत्तिणीए वि ।

एगो वि य गाहत्थो, नो सिद्धो तु मुणियतत्ताए ॥

सूचनासूत्रस्य हरिभइसूरिधम्मजनन्याऽपि धर्मदात्रीत्वेन
प्रतिपन्नमात्रा, किं चाच्युच्चये, याकिनीप्रवर्तिन्या एतन्ना-
ममहत्तरया न केवलमन्याभिरित्यपिशब्दार्थः । एकोऽपि च
गाथार्थोऽजिधेयम्, आस्तां प्रचूत इत्येपरर्थः, नो नैव शिष्ट
कथितो मुणितत्त्वया ज्ञानपरमार्थया । तथा च किल-" च-
क्किडुगं हरिपणगः " इत्यादिगाथाया स्वार्थं पृष्टा हरिभइभइ
ए तथा च कथित इति सुप्रनीतोऽयमर्थ इति गाथार्थः ।

एव ज्ञातजीवोपदेशमाह -

बहु मन्नसु मा चरिय, अमुणिततत्ताण तासिं ता ।

जीव ! जड वा निवारिया, ता वारसु महुरवक्केण ॥

बहु मन्यस्व भव्यमिदमिति मस्था, मेति निषेधे, चरित
धर्मकथनलक्षणम्, अमुणिततत्त्वानामविदितपरमार्थानां, ता-
सामार्यिकाणां, तस्माज्जीवाऽऽत्मन् । यदि वा विकल्पार्थ, ति-
ष्ठन्ति । निवारिता निषिद्धास्ततो वारस्य निषेधय, मधुरवाक्येन
कोमलवचसेति गाथार्थः । जीवा ० २७ अधि० ।

अमुणिय मुणीण चरणा, केई मज्जएहकालसमयम्मि ।

इत्थीण केवलीणं, कहिति धम्मं जवाभिरया ॥

मुनीनाममुणितचरणा अविदितयनीशचारित्रा, केऽप्येके, म-
भ्याहकात्रसमये प्रहरद्वयोर्वै, स्त्रीणां आविकाणां, केवलानां आ-
६७६

वकाऽमिश्रितानां, कथयन्ति धर्मे श्रुतधर्माऽऽदिक, किं विशिष्टाः ?,
भवामिरता ससाराऽऽसक्ता इति गाथार्थः ।

एतदपि न सगतमित्याह-

सिच्छंतामयपरिपु-न्नकन्नपुरुयाण संमयं जम्हा ।

न इय धम्मकहणम्पी, एए दोमा पसज्जंति ॥

सिछान्तामृतप्रतिपूर्णकर्णपुटकानामागमसुधासशृतश्रवणच्छ-
दपत्राणां समतमजिप्रेत, नेति निषेधे, इदमित्थ धर्मकथन,
यस्मादित्येव कथने प्रतिपादने, एते वक्ष्यमाणा दोषा दूषणानि
प्रसज्यन्ते प्रादुर्भूयन्तीति गाथार्थः ।

तानेवाऽऽह-

इत्थिकदा उ अगुत्ती, मज्जाएहे वस्मयाऽऽगमे संका ।

पलिपंयो दमवेका-लियम्मि अन्नं इम जणिय ॥

स्त्रीषु केवलनारीषु कथा धर्मकथनम्, इदं चोत्तराध्ययने द्वि-
तीयव्याख्याने कथितम् । तु समुच्चये । अगुति प्रत्यह तदिच्छि-
यदर्शनतो प्रह्वचर्यारक्षा, अकाञ्चचारित्वप्रस्तावाऽऽगमनत्वेन हि
तासां मध्याह्ने केवलानां यत्युपाश्रये आगमे आगमनमवस्थान-
तया शङ्का-कमप्यकार्यमेताजि करिष्यन्तीत्येव मन्दमतिरूपा,
पलिमन्य स्वकायव्याघात साधूनां, तथा दशवैकालिके सम-
यप्रसिद्धे अन्यदपरिमद वक्ष्यमाण जणित तूकमिति गाथार्थः ।

तदेव श्लोकपञ्चकेनाह -

विज्जूमा इत्थिसमग्गो, पणीयं रसजोयणं ।

नरस्सऽत्तगवेमिस्स, विस तावउरु जहा ॥

जहा कुकडपोयस्स, निच्चं कुञ्जलओ जय ।

एव तु वज्जयारिस्स, इत्थीविग्गहओ भय ॥

हृत्यपायपडिच्छिन्नं, कन्ननामविगाप्पियं ।

अवि वाससय नारिं, वंजयारी विवज्जए ॥

अंगपच्चगमठाण, चारुद्ववियपेहिय ।

इत्थीणं तं न निज्जाए, कामरागविवहूण ॥

चित्तिभित्तिं न निज्जाए, नारिं वा सुअन्नकियं ।

भक्खग पि व दहूण, दिट्ठिं पमिममाहारे ॥

सर्वा अपि प्रकटार्थाः ।

यत एवमत आह-

एत्तो चिय केई पु-व्वसूरिणो मोक्खसोक्खतद्विच्छा ।

आसीसं पि हु दिंता, ते अहोमुहाए दिंठीए ॥

एतस्मादेव कारणात्, केऽपि पुण्यभाज, पूर्वसूरयश्चिरन्तनाऽऽ-
चार्या, मोक्षसौख्यलिप्सवो निर्वाणसुखान्निलापनिष्ठा, आशिष-
मपि धर्मलाजमपि, न केवलधर्मकथामित्यपिशब्दार्थः, हु
पूर्ववत् । अदुर्दत्तवन्त, आविकाणामिति शेषः । अधोमुखया
न्यग् स्ववक्रया दृष्ट्या लोचनेनेति गाथार्थः ।

अत्रापि जीवानुशिक्षामाह-

सिच्चिवधूवरसुहस-गलालमो जीव ! जड तुमं ता मा ।

कहसु तुम जिणधम्मं, इत्थीसु अकाञ्चचारीसु ॥

निच्चिवधूवरसुखसङ्कल'वसो मुक्तिकान्ताप्रधानामिष्वङ्गल-
म्पटो, जीव ! प्राणिन् ! यदि त्व भवान्, नस्मान्मा निषेधे, कथय

वद च, प्रवान् जिनधर्म सर्वज्ञवृषभ, अकालचारिणीषु प्रस्ता-
वादागनासु आपु नारीषु इति गार्थार्थः । जीवा २४ अधि० ।
(यस्यां वसतौ धम्मकथाशब्दः सयनीभिः श्रूयते, तत्र वस्तव्य
न वेति ' वसद् ' शब्दे वक्ष्यते) (अन्तर्गृहे धम्मक-
था न कर्त्तव्येति ' अतरगिह ' शब्दे प्रथमभाग ८५ पृष्ठे
गतम्) ननु श्रावकस्य धर्मकथने अधिकारोऽस्ति ? , अ-
स्तीति भूमः, गीतार्थादधिगतसुत्रार्थस्य गुरुपरतन्त्रवचन-
स्य तस्यैव सूत्रार्थस्य कथने को नाम नाधिकारः ? , " पढ्ढ
सुणेइ गुणेइ य, जणस्स धम्म परिकहेइ " इत्यादिवचनात् ।
तथा चूर्णिः- " सो जिणदाससावओ अट्टमिथउद्दीसीसु उव-
वास करेइ, पुत्थय च वाएइ । " इत्यादि । ध० २ अधि० ।
धर्मस्य श्रुतरूपस्य कथा व्याख्या धर्मकथा । स्वाध्यायभेदे, स्था०
५ भा० ३ उ० । प्रव० । उच० । औ० । धर्मकथा ह्येव स्वरूपतः
" सुद्ध धम्मवपस, गुरुपसाएण सम्ममववुच्च । सपरोवयार-
जणग, जो मगस्स कहिज्ज धम्मत्थी । " इति । ध० ३ अधि० ।
धर्मप्रधाना कथा धर्मकथा । ज्ञानाधर्मकथाऽऽस्यस्य पष्ठ-
स्याङ्गस्य द्वितीये श्रुतस्कन्धे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

तस्याधिकारार्थो यथा-

दोच्चस्स णं जंते ! सुयवत्थंस्स धम्मकहाणं समएणं०
जाव संपत्तेणं के अट्टे पणत्ते ! । एवं खलु जंवू ! धम्मकहाणं
दम वग्गा पएणत्ता । ज्ञा० २ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

(' अगमहिस्सी ' शब्दे प्रथमभागे ? पृष्ठे धम्मकथाया-
सर्वे वर्गा)

धम्मकहि (ण)-धर्मकथिन्-पु० । धर्मकथा प्रशस्ताऽस्या-
स्तीति धर्मकथी, शिखाऽऽदित्वादिन् । आक्षेपणीविक्षेपणीसवेग-
जननीनिर्वेदनीलक्षणां चतुर्विधां जनितजनमन प्रमोदां धर्म-
कथां कथयति, ध० २ अधि० । प्रव० । प्रवचनप्रभावकभेदे,
सथा० । नि० चू० । दश० । पि० ।

आयपरसमुत्तारो, नित्यविवही य होइ कहयते ।

अन्नज्जाजिगपेण य, पूयायिरया य बहुमाणो ॥

क्षीराश्रवाऽऽदिद्विधसपन्न आक्षेपणीविक्षेपणीसवेगजननीनिर्वे-
दनीनेदाच्चतुर्विधां धर्मकथा कथयन् धर्मकथीत्युच्यते, तस्मिन्
धर्मे कथयति आत्मनः परस्य च मसारनागरात् समुत्तारो
निस्तरण भवति, तार्थविवृद्धिश्च, भवति, प्रभूतलोकस्य प्रव-
ड्याप्रतिपत्तेः । तथा देशनाद्वारेण पूजाफलमुपवर्णयान्याभिम-
मेन अन्यान्यश्रावकबोधनेन पूजाया स्थिरता, बहुमानश्च कृतो
भवति । वृ० १ उ० । धर्मकथाकथके, पि० ।

धम्मकाम-धर्मकाम-त्रि० । धर्मे श्रुतचारित्रलक्षणे कामो वा-
ञ्जा यस्य स धर्मकाम । धर्मवाञ्जावति, त० ।

धम्मकाय-धर्मकाय-पु० । धर्मसाधने शरारे, " सुसिलिछा ध-
म्मकायपीडा वि । " धर्मसाधनशरारवेदनेति । पञ्चा० १८ विव० ।

धम्मकित्ति-धर्मकृत्ति-पु० । स्वनामख्याते आचार्ये, न० ।
' विबुधपरधर्मकित्ति-श्रीविद्याऽऽनन्दसूरिमुख्यबुधै । " कर्म० २
कर्म० । ' परिमत्तवरधर्मकित्तिमुख्यबुधै । " ध० २० । स्व-
नामख्याते बौद्धसूरौ, " वेदप्रामाण्य कस्याचित्कत्तूराद्, स्नाने
धम्मच्छा जाविवादावज्ञेप । सन्तापाऽऽरम्भ पापहानाय चेति,

ध्वस्तप्रज्ञाने पञ्चल्लिङ्गानि जाड्ये ॥१॥ " इति च तद्वाक्यम् ।
आ० म० १ अ० १ खएड ।

धम्मकिरिया-धर्मक्रिया-स्त्री० । धर्मानुष्ठाने, यो० वि० ।

धम्मकुमार-धर्मकुमार-पु० । नागेन्द्रगच्छाये विबुधप्रज्ञसुरिशि-
ष्ये, अयमाचार्यः । विक्रमसंवत् १३३४ मिते विद्यमान आसीत् ।
शास्त्रिभट्टचरित्रनामग्रन्थमरीरचत् । जै० ५० ।

धम्मक्खाड (ण)-धर्माऽऽख्यायिन्-पु० । धर्ममाख्याति भ-
व्यानां प्रतिपादयताति धर्माऽऽख्यायी । धर्मप्रतिपादके, औ० ।
सुत्र० । ज्ञा० ।

धर्मख्याति-त्रि० । धर्माद्वा ख्यातिः प्रसिद्धिर्यस्य सः । ध-
र्मेण प्रसिद्धः, औ० ।

धम्मगुञ्ज-धर्मगुह्य-न० । धर्मरहस्ये, " इदमत्र धर्मगुह्य, सर्वस्व
चेतदेवास्य । " यो० २ विव० ।

धम्मगुरु-धर्मगुरु-पु० । दीक्षाऽऽचार्ये, " स धर्मगुरुपूजकः । "
हा० २५ अष्ट० ।

धम्मघोस-धर्मघोष-पु० । मथुरास्थे पार्श्वनाथस्य शिष्ये स्वना-
मख्याते आचार्ये, ती० ८ कट्य । दक्षिणमथुरास्थे स्वनामख्याते
आचार्ये, आ० चू० १ अ० । महावीरस्वामिन शिष्ये
स्वनामख्याते आचार्ये, आ० चू० ४ अ० । आव० । विमल-
गणेशिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, विमलगणिमधिकृत्य-
" शिष्यो गच्छति प्रतापतरणिः श्रीधर्मघोष प्रभु । " दर्श०
५ तत्र । कौशास्थीनगरस्थे धर्मवसोराचार्यस्य शिष्ये स्वना-
मख्याते आचार्ये, आव० ४ अ० । आ० चू० । आ० क० ।
आतुरप्रत्याख्यानप्रकीर्णकवृत्तिकारकस्य महेन्द्रसूरैर्गुरौ स्व-
नामख्याते आचार्ये, आतु० । स चाञ्चल्यगच्छीयो जयसिंहसु-
रिणिष्य । येन निक्रमसंवत् ११६३ मिते शतपट्टिका नाम ग्रन्थो
विरचितः । अस्य जन्म ११०८ धर्मे मरुदेने आसीत् । जै० ५० ।
अन्योऽपि धर्मघोषसुरिर्नागेश्वरगच्छे हेमप्रज्ञसूरौ शिष्यः, सोम-
प्रज्ञसूरेश्च गुरुः । अन्योऽप्येतन्नामा श्रुतिमण्डलस्तोत्रकर्ता । जै०
६० । चम्पानगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते स्थविरे, ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० । तपागच्छस्य देवेन्द्रसूरौ शिष्ये स्वनामख्याते आचा-
र्ये, ग० ४ अधि० । अयमाचार्यः । सङ्घाऽऽचार-कालसप्तति-
नामानौ ग्रन्थौ व्यधात्, विक्रमसंवत् १३२९ मितेऽयं सूरिपदमा-
प । जै० ६० । मगधजनपदस्थवन्तपुरनगरस्थे स्वनामख्याते
आचार्ये, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आ० क० । वाराणसीनगर-
स्थे स्वनामख्यातेऽनगारे, आ० चू० ४ अ० । आ० क० ।
ती० । आव० । चम्पानगरीनृपनेर्मित्रप्रभस्य स्वनामख्यातेऽमा-
त्यः, आव० ४ अ० । उज्जयिनीवास्तव्ये स्वनामख्यातेऽनगारे,
आव० ४ अ० । आ० क० । विमलजिनस्य प्रपौत्रके शिष्ये
स्वनामख्याते स्थविरे, भ० ।

तद्वक्तव्यता यथा-

तेणं कालेणं तेणं समएण विमलस्स अरहओ पओ-
प्पए धम्मघोमे णामं अणगारे जाडमपणे । वणओ जहा
केसिगामिस्स, णाव पंचहिं अणगारसएहिं सच्छिं मंपरि-
बुने पुव्वाणुपुविं चरमाणे गामाणुगाम दूडजमाणे जेण्व

हत्थिणाउरे एयरे जेणेव सहसंववणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अहापकिरुव उगहं उगिणहइ, उगिणहइत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं जात्रेमाणे, जाव विहइ । भ० ११ श० ११ उ० ।

धम्मचक्र-धर्मचक्र-न० । तीर्थकृतां धर्मप्रकाशक चक्र धर्मचक्रम् । तीर्थकृतां पुर पद्मप्रतिष्ठिते स्फुरत्किरणचक्रे धर्मप्रकाशके चक्रे, तच्च यत्र यत्र जगद्गुरुर्विचरति तत्र तत्र दवैर्नीयमान गगनगत गच्छतीति । प्रव० ४० द्वार । आ० म० । आ० चू० । तत्तशिलाया बाहुबलिना कारित भगवत ऋषभदेवस्य धर्मप्रकाशक चक्रे च, आव० । भगवतस्तत्तशिलागमनमधिकृत्य “ कल्ल सव्विद्धीए, पूए मह दइउ धम्मचक्र तु । ” आव० १ अ० । “ बाहुबलिना चितिय-कल्ले सव्विद्धीए वडिस्सामि चि निग्गओ, पमाए मामी गतो विहरमाणो अदिट्ठे, अधिनि कालण जहिं जगव बुच्छो, तत्थ धम्मचक्रचिध कारिय, त सव्वरयणा मय जायणपरिमरुल पचजोयणुस्सयदरु । ” आ० म० १ अ० १ खएरु । आव० । आ० चू० । “ गयगपयए य धम्मचक्रे य । ” तत्तशिलाया धर्मचक्रे । आचा० २ श्रु० ३ चू० १५ अ० । प्रति० । तत्तशिलायां बाहुबलिविनिर्मित धर्मचक्रम् । ती० ४३ कल्प ।

धम्मचक्रवट्टि (ए)-धर्मचक्रवर्तिन-पु० । तीर्थकरे, आ० चू० १ अ० ।

धम्मचरण-धर्मचरण-न० । क्लान्त्याद्यासेवने, प० व० १ द्वार । “ धम्मचरण पट्टच्च । ” जी० १ प्रति० ।

धम्मचित्तग-धर्मचिन्तक-पु० । धर्मशास्त्रपाठके सभासदे, औ० । “ धम्मचित्तए वा । ” धर्मचिन्तको धर्ममहिता परिहातवाद् सभासद् । ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । याज्ञवल्क्यप्रभृत्यभिप्रणीतधर्मसहिताश्चिन्तयन्ति, ताभिश्च व्यवहरन्ति ये ते धर्मचिन्तकाः । अनु० ।

धम्मचिन्ता-धर्मचिन्ता-खी० । धर्मा जीवाऽऽदिदृव्याणामनुयोगोत्पादाऽऽद्य स्वभावाम्नेषां चिन्ताऽनुपेक्षा, धर्मस्य वा शुनचारित्राऽऽत्मकस्य सर्वज्ञापितस्य हरिहराऽऽदिनिगदितधर्मस्य प्रधानोऽयमित्येव चिन्ता धर्मचिन्ता । स० १० मम० । दशा० । सूत्रार्थानुचिन्तनाऽऽदिवृत्तशुभचित्तप्रणिधाने, “ उट्ट पुण धम्मचित्ताए । ” ग० २ अधि० । स्था० ।

धम्मच्छेय-धर्मच्छेद-पु० । “ वज्जाणुछाणेण, जेण न वहिज्जई तय नियमा । सभवइ अपरिसुख, सोकण धम्ममिच्छेओ । ” इत्युल्लङ्घने धर्मपरिशोधनोपायभेदे, प० व० ४ द्वार ।

धम्मजणणी-धर्मजननी-खी० । धर्मदातृत्वेन प्रतिपन्नमातरि, यथा हरिभद्रसुरेयाकिनी महत्तरिका “ हरिभद्रधम्मजणणी ए, किं च जाडणिपवत्तिणीए वि । ” जीवा० १९ अधि० । पञ्चा० ।

धम्मजम-धर्मयशस्-पु० । कौशाम्बीवास्तव्यस्य धर्मवसोराचार्यस्य शिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, आ० क० । आव० । आ० चू० । महावीरस्वामिन स्वनामख्याते शिष्ये, आव० ४ अ० । आ० चू० । वाराणसीनगरस्थे स्वनामख्यातेऽनगारे, आव० ४ अ० । आ० चू० । ती० ।

धम्मजागरिया-धर्मजागरिका-खी० । धर्मचिन्तायाम्, “ सो पुव्वावरकाले, जागरमाणो उ धम्मजागरिय । ” प० व० ४ द्वार । धर्मध्यानेन जागरिका धर्मजागरिका । कल्प० ३ अधि० ए कण । धर्मध्यानानुसरणे, “ धम्म जागरित्तए वा । ” धर्मध्यानवृत्तय जागरितु, वातूनामनेकार्थत्वात्, ‘ आण वा आइत्तए ’ धर्मध्यानमनुस्मर्तव्यम् । वृ० १ उ० १ प्रक० । धर्माय धर्मचिन्तया वा जागरिका जागरण धर्मजागरिका । भ० १२ श० २ उ० । धर्मप्रधाना जागरिका निष्ठाकथेण बोधा धर्मजागरिका । भावप्रत्युपेक्षायाम्, मा च-

“ किं कय किं वा सेस, किं करणिज तव च न करेमि ।

पुव्वावरत्तकाले, जागरओ भावपडिलेहो ॥ १ ॥ ”

“ अहवा को मम कावो, किमेयस्स उच्चिय, असारा विसया नियमगामिणो विरसावसाणा, भीसणो मच्चू ” इत्यादिरूपा । “ पुव्वावरत्तकालसमयसि नो धम्मजागरिय जागरित्ता भवइ । ” स्था० ४ डा० २ उ० । धर्मेण कुलधर्मेण पट्ठयां रात्रौ जागरण धर्मजागरिका । जन्मतः पट्ठे दिने जागरणमहोत्सवे, “ छुठे दिवसे धम्मजागरिय जागरे ति । ” कल्प० १ अधि० ५ लण ।

धम्मजिण-धर्मजिन-पु० । दुर्गतौ प्रपतन्त सत्त्वसघात धारयतीति धर्मः । तथा-गर्जस्थे जननी दानाऽऽदिधर्मपरा जातेति धर्म, स चाऽसौ जिनश्च धर्मजिन । पञ्चदशे स्वनामख्याते जिने, ध० २ अधि० । तत्र सर्वेऽपि भगवन्त ईदृशास्तनो विशेषमाह-“ गम्भगए ज जणणी, जायसुधम्म सि तेण धम्मजिणो । ” जगवति गर्जगते येन कारणेन विशेषतो जननी जातसुधर्मा दानद्याऽऽदिरूपशोभनधर्मपरायणा, तेन नामतो धर्मजिन । आ० म० २ अ० । स० । कल्प० । (एतद्वचक्यता ‘ तित्थएर ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १२६१ पृष्ठे कृत्या) “ धम्मेण अरहा दसवाससयसहस्साइ सव्वाउय पालइत्ता सिख० जाव पहीणे ” । स्था० १० डा० ।

धम्मजीवि (ए)-धर्मजीविन-पु० । सयमैकजीविनि, “ णिगथा धम्मजीविणो । ” दश० ६ अ० ।

धम्मजुव्वणकाइ-धर्मयौवनकाइ-पु० । अन्यपुद्गलपरावर्तकाले, अन्यपुद्गलपरावर्तकावो धर्मयौवनकालश्च कथ्यते । उक्तं च-“ तुल्या परिणतिर्निज-व्यक्तिपु यत्तदुच्यते । तिर्यक्सामान्यमित्येव, घटत्व तु घटेविव ॥ ५ ॥ ” इत्या० २ अध्या० ।

धम्मजोग-धर्मयोग-पु० । धर्मोत्साहे, धर्मसम्बन्धे च । “ अत एव धर्मयोगात्, क्षिप्र तत्सिद्धिमाप्नोति । ” प० ३ विध० ।

धम्मजिय-धर्मजित-त्रि० । धर्मेण क्लान्त्यादिरूपेणाजितमुपाजितम् । धर्मेणोत्पादिते, “ धम्मजिय च ववहार । ” धर्मेण साधुधर्मेणोत्पादित । उक्त० १ अ० ।

धम्मज्जय-धर्मध्वज-पु० । धर्मचक्रवर्तित्वसूचके केनौ, महेन्द्रध्वजे । रा० । परवते भविष्यति स्वनामख्याते जिने, ति० । प्रव० । स० ।

धम्मज्जयण-धर्मययन-न० । सूत्रकृताङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य धर्मप्रतिपादके नवमेऽध्याये, सूत्र० ।

तथा च निरुक्तिरुदाह-

धम्मो पुव्वुद्दिट्ठो, भावधम्मो एत्थ अहिगारो ।

एसेव होड धम्मं, एसेव समाहिमगो त्ति ॥ १ ॥

(धम्मो पुव्वुद्दिट्ठो इत्यादि) दुर्गतिगमनधारणलक्षणो धर्मः, पूर्वं प्राग् दशवैकालिकश्रुतस्कन्धपञ्चाऽध्ययने धर्मार्थकामाऽऽख्ये च-
दिष्ट प्रतिपादितः । इह तु ज्ञावधर्मेणाधिकारः । एष एव च
भावधर्मः परमार्थता धर्मो भवति । अमुमेवार्थमुत्तरयोरप्यध्य-
यनयोरतिदिशन्नाह-एष एव च ज्ञावसमाधिर्भावमार्गश्च भ-
वतीत्यवगन्तव्यमिति । यदि वा-एष एव च भावधर्मः एष एव
च भावसमाधिरेव एव च तथा भावमार्गो प्रवर्तते, न तेषा पर-
मार्थतः कश्चिद्भेदः । तथाहि-धर्मः श्रुतचारित्राऽऽख्यः क्लान्त्यादि-
लक्षणो वा दशप्रकारो भवेद्, भावसमाधिरप्येवप्रकार एव ।
तथाहि-सम्यग्भाधानमारोपण गुणानां क्लान्त्यादीनामिति स-
माधिः, तदेव मुक्तिमार्गोऽपि ज्ञानदर्शनचारित्राऽऽख्यो भावध-
र्मतया व्याख्यातयितव्य इति ॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

धम्मज्जाण-धर्म (र्म्य) ध्यान-न० । धर्ममाज्ञाऽऽदिपदार्थस्व-
रूपपर्यालोचनैकाग्रता । स० १ सम० । धर्मभाव गतो धर्म्यः ।
आ० चू० ४ अ० । धर्मः क्लामाऽऽदिदशलक्षणस्तस्मादनपेत धर्म्यं
सर्वज्ञाऽऽज्ञानुचिन्तनम् । प्रव० ६ द्वार । श्रुतचरणधर्मादनपेत
धर्म्यम् । स्या० ४ गा० १ उ० । बाह्याऽऽध्यात्मिकजावानां याथा-
त्म्य धर्मस्तस्मादनपेत धर्म्यम् । सम्म० ३ कारण । तदेव
ध्यान धर्म (र्म्य) ध्यानम् । ध्यानभेदे, ओ० । ग० ।

तत्त्वरूप यथा-

“सुत्रार्थसाधनमहावनधारणेपु,

धन्धप्रमोक्षगमनाऽऽगमहेतुचिन्ता ।

पञ्चेन्द्रियव्युपरमश्च दया च चूते,

ध्यानं तु धर्ममिति सप्रवदन्ति तज्ज्ञा ॥१॥ ” दश० १ अ० ।

तच्चतुर्विधम्-

धम्मज्जाणे चतुर्विधे पन्नत्ते । त जहा-आणाविजए, अ-
वायविजए, विवागविजए, संठाणविजए ।

अथ धर्मं चतुर्विधमिति स्वरूपेण चतुर्षु पदेषु स्वरूपलक्षणा-
ऽऽश्रम्यनानुप्रेक्षालक्षणेऽवधारणे विचारणीयत्वेन यस्य तच्च-
तुष्पटावतारं चतुर्विधस्यैव पर्यायोऽयमिति । क्वचित् “चउ-
प्पडोयारं ” इति पाठः । तत्र चतुर्षु पदेषु प्रत्यवतारो
यस्येति विग्रह इति । स्या० ४ गा० १ उ० । (‘क्लाण’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६६३ पृष्ठे व्याख्यातम्) उक्तं च-
“आगमउवपसेण, निसग्गओ ज जिणप्पणायाण । भा-
वाण सद्दहण, धम्मज्जाणन्स त विगं ॥ १ ॥ ” इति ।
तत्त्वार्थश्रद्धानरूपं सम्यक्त्व धर्मस्य लिङ्गमिति हृदयम् ।
(स्या०) । अथ धर्मस्याऽऽश्रम्यनान्युच्यन्ते-“धम्मस्स ण
क्लाणस्स चत्तारि आलयाणा पणत्ता । त जहा-वायणा, प-
किपुच्छणा, परियट्ठणा, अणुप्पेहा । ” (स्या०) अथानुप्रेक्षा
उच्यते-“धम्मस्स ण क्लामस्स चत्तारि अणुप्पेहाओ पन्नत्ता-
ओ । त जहा-एगाणुप्पेहा, अणिञ्चाणुप्पेहा, असग्गणाणुप्पेहा, स-
साराणुप्पेहा । ” स्या० ४ गा० १ उ० । आ० । ज० । प्रव० ।
आव० । तच्च द्विविधम्-बाह्यम्, आध्यात्मिकं च । सूत्रार्थप-
र्यालोचन, दृढव्रतता, शीलगुणानुगमो, निभृतकायवाग्व्यापा-

राऽऽदिरूप बाह्यम् । आत्मनः स्वसवेदनाग्राह्यमन्येपामनुमेय-
माध्यात्मिक तत्त्वार्थसंग्रहाऽऽदौ चातुर्विध्येन प्रदर्शितं सक्तेपतोऽ-
न्यत्र दशविधम् । तद्यथा-“अपायोपायजीवाजीवविपाकविराग-
भवमस्थानाऽऽज्ञाहेतुविचयानि चेति । ” लोकमसारविचय-
यो सस्थानभवविचययोरन्तर्जावानोदिष्टशनेदेभ्यः पृथग-
भिधानम् । नत्रापाये विचारो अस्मिन्तदपायविचयम्; एवम-
न्यत्रापि योज्यम्, दुष्टमनोवाङ्मायव्यापारविशेषाणामपायः कथ-
मनुमानस्यादित्येवभूत सकल्पप्रवन्धो दोषपरिवर्जनस्य कुशल-
प्रवृत्तिवाद्पायविचयम् । तेषामेव कुशलानां स्वीकरणमुपायः
स कथमनुमेय स्यादिति संकल्पप्रवन्ध उपायविचयम् । अस-
ख्येयप्रदेशाऽऽत्मकमाकारानाकारोपयोगलक्षणानादिसकृतक-
र्मफलोपजोगित्वाऽऽदि जीवस्वरूपानुचिन्तन जीवविचयम् । ध-
र्मो धर्माऽऽकाशकालपुटलानामनन्तपर्यायाऽऽत्मकानामजीवाना-
मनुचिन्तनमजीवविचयम् । मूत्रोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नस्य पुत्रला-
ऽऽत्मकस्य मधुरकटुकद्रव्यस्य कर्मणः ससारिसंश्लेषविषयविपाक-
विशेषानुचिन्तन विपाकविचयम् । कुत्सितमिदं शरीरक शुक-
शोणितममुद्भूतमशुचिभूतघटोपममनित्यमपरित्वाणं गडाशुचि,
न च विद्धतया सुशुचि, आधेयाशौचं न किञ्चिदत्र कमनीयतरं
समस्ति, किम्पाकफलोपभोगोपमा प्रमुखरसिका विपाककट-
व प्रकृत्या भङ्गुराः पराधीना सन्तोषानुताऽऽस्वदपरिपन्थि-
न सद्भिर्निन्दिता विषया, तदुद्भवं च सुखं दुःखानुपाङ्गं दुःख-
जनकं च नातोभोगिनां तृप्तिः । न चैतदात्यन्तकमिति नात्राऽऽ-
स्या विवेकेनाऽऽघातुं युक्तेति विरतिरेवात श्रेयस्कारिणीत्या-
दिविरागहेतुचिन्तनं वैराग्यविचयम् । प्रेत्य स्वकृतकर्मफलोपभो-
गार्थं पुनः प्रादुर्जावो जवः । स चारघटघटीयन्त्रवन्मूत्रपुरीषान्त्र-
तन्त्रनिवर्तुर्गन्धजठरपुरकोटराऽऽदिष्वजस्रमावर्त्तनं, न चात्र
किं चिद् जन्तोः स्वकृतकर्मफलमनुभवतश्चेतनमचेतनं वा सहा-
यभूत शरणता प्रतिपद्यत इत्यादिभवसकान्तिदोषपर्यालोचनं भ-
वविचयम् । जवनवननगसरित्समुद्रभूरुहाऽऽदयः पृथ्वीव्यवस्थि-
ताः, साऽपि घनोदधिघनवाततनुवातप्रतिष्ठा, तेऽप्याकाशप्रति-
ष्ठा, तदपि स्वात्मप्रतिष्ठा, तच्चाधोमुखमल्लकसंस्थानं वर्षस्यन्त्यधो-
लोकमित्यादि संस्थानानुचिन्तनं सन्धानविचयम् । अतीन्द्रिय-
त्वाक्तेन्द्राहरणाऽऽदिसंज्ञावेऽपि बुद्ध्यतिशयशक्तिर्विकलैः पञ्चलो-
कवन्धमोक्षधर्माधर्माऽऽदिभावेष्वत्यन्तदुःखयोधेष्वसप्रामाण्या-
त् तद्विषयं तद्वचनं तथैवेत्याज्ञाविचयम् । आगमविषयप्रतिप-
त्तौ तर्कानुसारिविबुद्धेः पुनः स्याद्वादप्ररूपकाऽऽगमस्य कपचेद-
तापशुद्धिममाश्रयणीयत्वगुणानुचिन्तनं हेतुविचयम् । एतच्च
सर्वं धर्मध्यानं, श्रेयोहेतुत्वात् । एतच्च “सवरूपमशुभाश्रवप्र-
त्यनीकत्वात् “आश्रवनिरोध सवर” इति वचनात् । गुप्तमामेति-
धर्मानुप्रेक्षाऽऽदीनां चाऽऽश्रवप्रतिबन्धकारित्वात् । अयमपि जी-
वाजीवाच्या कथञ्चित्जिज्ञासा एव, एकान्तं दोषोपपत्तेः । न चा-
यमेकान्तवादिनां घटने, मिथ्याज्ञानान्मिथ्याज्ञानस्य निमि-
त्तमनुपपत्तेः । सवरशुक्तिस्तु सर्वदेशभेदोत्पातपक्षेऽवस्था-
ऽऽधानमप्रमत्तमयतस्यान्तमुद्भूतकालप्रमाणं स्वर्गसुखनिबन्ध-
नमेतर्कमध्यानं प्रतिपत्तव्यम् । सम्म० ३ काण्ड । आ० चू० ।
(विस्तरतो वक्तव्यता ‘जाण’ शब्देऽस्मिन्नेव जागे १६६१ पृष्ठे)
धम्मज्जाणि (ण)-धर्मध्यानान्-पु० । धर्मध्यानवति, “जि-
णसाहुगुणुक्कित्तण-पससणाडाणविणयसंपन्नो । सुअसील-
सजमरआ, धम्मज्जाणी मुणेअव्वो ॥१॥ ” आव० ४ अ० ।

धम्मज्झाणोवगय-धर्मध्यानोपगत-त्रि० । धर्मध्यानयुक्ते, दर्श० ४ तत्त्व ।

धम्मद्व-धर्मार्थ-पु० । धर्मः श्रुतचारित्राऽऽख्यस्तेनार्थं प्रयोजनम् । धर्महेतुके प्रयोजने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । धर्मनिमित्ते, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । हा० । धर्मश्चार्थः, परमार्थनोऽन्यस्यानर्थरूपत्वात् । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । तस्यैव सद्भिरज्यमानत्वात् (सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०) धर्मार्थः । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । धर्मरूपेऽर्थे, “ जे धम्मद्व वियागरे । ” जन्तूना धर्मरूपमर्थं व्याकुर्वन्ति ये धर्मप्रतिपत्तियोग्या ज्ञेयार्थे । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

धम्मद्वकाम-धर्मार्थकाम-पु० । धर्म चारित्रधर्मादिस्तस्यार्थं प्रयोजनं मोक्षं, तं कामयतीच्छति विशुद्धविहितानुष्ठानकरणेनेति धर्मार्थकामः । मुमुक्षोः, दश० ६ अ० । धर्मार्थकामेषु, दश० ६ अ० ।

धम्मद्वचित्तेहा-धर्मार्थचित्तेहा-स्त्री० । धर्मनिमित्तकद्रव्योपाजनवेष्टायाम्, ‘ धर्मार्थं यस्य चित्तेहा, तस्यानीहा गरीयसी । प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य, दूरादस्पर्शनं घरम् ॥ ६ ॥ ’ हा० ४ अष्ट० । प्रति० ।

धम्मद्वण-धर्म (र्म्य) स्थान-न० । धर्मश्चासौ स्थानं धर्मस्थानम् । धर्मरूपे आलये “ धम्मद्वणो त्रिया उ ज परमे । ” दश० १ अ० । धर्मादानपेत धर्मम्, तदेव स्थानम् । उपशमप्रधाने द्वितीये क्रियास्थानभेदे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । तथा च क्रियास्थानस्याधर्मस्थानधर्मस्थानधर्माधर्मस्थानभेदेषु । द्वितीयधर्मोपादानभूतं पक्षमाश्रित्य पुरुषविजयविमङ्गाद् वक्ष्यति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

धम्मद्वि (ण)-धर्मार्थिन्-पु० । धर्मः श्रुतचारित्राऽऽख्यस्तेनार्थो धर्मार्थः । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । धर्मः श्रुतचारित्राऽऽख्यस्तेनार्थं प्रयोजनं, स एवार्थस्तस्यैव सद्भिरज्यमानत्वाद् धर्मार्थः, स यस्यास्तीति धर्मार्थी । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । धर्मेणार्थी, धर्म एव वाऽर्थः परमार्थतोऽन्यस्यानर्थरूपत्वाद् धर्मार्थः, स विद्यते यस्याऽसौ धर्मार्थः । धर्मप्रयोजनयति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । जी० । “ धम्मघी धम्मविऊ । ” धर्म श्रुतचारित्राऽऽख्यस्तेनार्थः, स एवार्थो धर्मार्थः, स विद्यते यस्याऽसौ धर्मार्थी । न पूजाऽऽद्यर्थं क्रियासु प्रवर्तते, अपि तु धर्मार्थम् । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । ‘ धम्मद्वो उवहाणवीरिए । ’ सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । शिवसुखान्निलविषयया पत्रपातपरिहारेण पूर्वापरपर्यालोचके, दर्श० ५ तत्त्व । परलोकभारौ च । प० व० ।

धर्मार्थिताया फलम्-

धम्मत्थी दिट्ठये, दढो व्व पंकाप्पि अपनिवंधाओ ।

उत्तारिज्जंति सुह, धन्ना अएणाणमल्लिआओ ॥ ७६ ॥

धर्मार्थिन प्राणिन, दृष्टार्थं पेहिके, दढ इव वनस्पतिविशेष, इव पङ्केऽप्रतिबन्धाकारेणाहुत्तार्यन्ते पृथक् क्रियन्ते, सुखधन्या पुण्यजाज कुतः, अज्ञानसलिलान्मोहादिति गाथायः । प० व० ४ द्वार ।

धम्मणायग-धर्मनायक-पु० । धर्मस्य क्लायिकज्ञानदर्शनचारित्राऽऽत्मकस्य नायक स्वामी, यथावत्पातनद् धर्मनायक । स० १ द० ०

सम० । तद्वशीकरणात् तत्फलपरिजोगाच्च धर्मनायक । जी० ३ प्रति० । तीर्थकरे, कल्प० १ अधि० १ क्षण । रा० । “ धम्मणायगाण ११ । ” इह धम्मोऽधिकृत एव, तस्य [नायका] स्वामिनः, तल्लक्षणयोगेन, तद्यथा-तद्वशीकरणजावात् तदुत्तमावाप्तेस्तत्फलपरिभोगात्तद्विधानानुपपत्तेः । तथाहि-एतद्वशिनो भगवन्तो विधिमासादनेन विधिनाऽयमाप्तो जगवाङ्ग, तथा निरतिचारपरिपातनतया पालितश्चातिचारविरहेण, एव यथोचितज्ञानतो दस्य यथाज्यम, तथा तत्रापेक्षाभावेन नामीपां दाने वचनापेक्षा, एव च तदुत्तमावाप्तयश्च भगवन्त प्रधानज्ञायिकधर्मार्थवाप्त्या तीर्थकरत्वात्प्रधानोऽयं जगवता तथा परार्थसंपादनेन सत्यार्थकरणशालनया, एव हीनेऽपि प्रवृत्ते, अश्ववोधाय गमनाऽऽकर्णनात् । तथा तथाज्यत्वयोगात् अत्युदारमेतदेतेषाम् । एव तत्फलपरिभोगयुक्ता सकलसौन्दर्येण निरुपमरूपाऽऽदि भगवतां, तथा प्रातिद्वययोगात् नान्येयामेतत् एवमुदारद्व्यनुभूते समग्रपुण्यसञ्चारजंय, तथा तदाधिपत्यतो ज्ञावात् न देवानां स्वानन्देण, एव तद्विघातरहिता अवन्त्यपुण्यवीजत्वात् एतेषां स्वाश्रयपुष्टमेतत्, तथा अधिकानुपपत्तेर्नातोऽधिक पुण्य, एव पापक्षयभावाद् निर्दग्धमेतत्, तथाऽहेतुकविघातासिद्धे सदा सत्त्वाऽऽदिभावेन । एव धर्मस्य नायका धर्मनायका इति ॥ २२ ॥ ल० ।

धम्मणाह-धर्मनाथ-पु० । पञ्चदशे स्वनामख्याते जिने, “ श्रीधर्मनाथमानस्य, रत्नवाहपुरे स्थितम् । तस्यैव पुररत्नस्य, कल्प किञ्चिद् ब्रवीम्यहम् ॥ १ ॥ ” नी० १६ कल्प ।

धम्मणिप्पत्ति-धर्मनिष्पत्ति-स्त्री० । धर्मसिद्धौ, प० ३ विव० ।

धम्मणिरुच्छाह-धर्मनिरुत्साह-पु० । मद्रनुष्ठाननिरुद्यमे, “ णहु धम्मणिरुच्छाहो, पुरिसो सूरौ सुवल्लिओ वि । ” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

धम्मसु-धर्मज्ञ-पु० । धर्मवेदिनि, प० ३ विव० । सकलशार्थवेदिनि च । दर्श० ४ तत्त्व ।

धम्मतत्त-धर्मतत्त्व-न० । धर्मपरमार्थे, “ एतदिह धर्मतत्त्वम् । ” प० ३ विव० । धर्मस्वरूपे, प० ३ विव० । “ लिङ्गायेनानि धर्मतत्त्वस्य । ” प० ३ विव० । ‘ प्रतिपिद्धो धर्मतत्त्वज्ञै ’ धर्मस्वरूपवेदिनि । प० ६ विव० ।

धम्मतित्थ-धर्मतीर्थ-न० । तीर्थेते सन्धारसागरोऽनेनेति तीर्थं, धर्म एव धर्मप्रधानं वा तीर्थं धर्मतीर्थम् । धर्मरूपे तीर्थे, धर्मप्रधाने तीर्थे च । आ० म० २ अ० । ध० । ल० ।

धम्मतित्थयर-धर्मतीर्थकर-पु० । तीर्थेनेऽनेनेति तीर्थं, धर्मप्रधान तीर्थं धर्मतीर्थं, धर्मग्रहणाद् द्रव्यतीर्थस्य नद्यादेः शाक्याऽऽदिसम्बन्धिनश्चाधर्मप्रधानस्य परिहारः । तत्करणशीलो धर्मतीर्थकरः । सदेवमनुजामुराया पर्यादि सर्वभाषापरिणामिन्यां धर्मतीर्थप्रवर्तके जिने, ध० २ अधि० । आ० म० । ल० ।

“ अह तेणव काहेण, धम्मतित्थयरे जिणे । ” उक्त० २३ अ० ।

धम्मतोलग-धर्मतोत्थन-न० । धर्माधिकरणिकनीतिशास्त्रप्रसिद्धं धर्मतात्त्विकं, व्य० २ उ० । (‘ अट्टजाय ’ शब्दे प्रथमजगो १४३ पृष्ठे साधुभिर्धर्मतोत्थने यथा विद्याऽऽदि उपयोक्तव्यं तथोक्तम्)

धम्मत्थकाम-धर्मार्थकाम-पु० । धर्मार्थं कामयतीति । सार्धं, दश० ६ अ० । धर्मचारित्रधर्माऽऽदिस्तस्यार्थं प्रयोजनं मोक्षं,

त कामयन्ते इच्छन्ति विशुद्धवेदानुष्ठानकरणेनेति धर्मार्थिका-
मा । मुमुक्षुषु, दश० ६ अ० ।

धम्मत्थिकाय-धर्मास्तिकाय-पु० । जीवानां पुद्गलानां च स्व-
भावन एव गतिपरिणामपरिणतानां तत्त्वभावधारणात् तत्-
स्वभावोपपादकर्म, अस्त्यश्चेह प्रदेशाः, तेषां कायः सङ्घातः,
'गणकाए य निकाए, खध्व वग्गे तहव रामी य।' इति वचनात् ।
अस्तिकायः प्रदेशसङ्घात इत्यर्थः, धर्मश्चान्नो अस्तिकायश्च
धर्मास्तिकायः । प्रज्ञा० १ पद । जी० । कर्म० । अनु० । " जी-
वानां पुद्गलानां च, गत्युपग्रहकारणम् । धर्मास्तिकायो ज्ञानस्य,
दीपश्चक्षुष्मतो यथा ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे, आध० ४ अ० ।
दर्श० । आ० । सकललोकव्याप्यसत्त्वय्यप्रदेशाऽऽत्मकामूर्त ।
अजीवद्रव्यविशेषे, अनु० । दर्श० । (धर्मास्तिकायस्यास्तित्वम्
'अत्थिकाय' शब्दे प्रथमभागे ५१६ पृष्ठे गतम्)

अथ धर्मास्तिकायस्य वृत्तणमाह-

परिणामी गतेर्धर्मो, भवेत्पुद्गलजीवयोः ।

अपेक्षाकारणाद्धोके, मीनस्येव जलं सदा ॥ ४ ॥

गतेर्गमनस्य, परिणामी अर्थादुपपत्तिपरिणामी, पुद्गलजीवयो-
र्धर्मो धर्मास्तिकायो, जनेत् । कस्माद्धोके चतुर्देशरज्ज्वात्म-
काऽऽकाशखण्डे, अपेक्षाकारणात् परिणामव्यापाररहितादधि-
करणरूपौदासीन्यहतोश्च । तत्र दृष्टान्तमाह-" मीनस्येव
जलं सदेति । " सदा निरन्तरं, जलं यथा मीनस्य मत्स्य-
स्य गतिपरिणामि अस्ति, अपेक्षाकारणात्-गमनाऽऽगम-
नाऽऽदिक्रियापरिणतस्य मत्स्यस्य जलमपेक्षाकारणमस्ति, त-
थैव धर्मद्रव्यमपि ज्ञेयम् । निष्कर्षस्त्वयम्-स्थले ऊर्गक्रिया व्या-
कुलतया चेष्टाहेतिवज्जाज्ञावादेव न प्रवति, न तु जलाभावादिति
गम्यपेक्षाकारणे मानाज्ञाव इति चेत् ? न । अन्यव्यतिरेकाज्या
लोकसिद्धव्यवहारादेव तद्धेतुत्वसिद्धेरन्यथाऽन्यकारणेनेतरा-
न्त्रिलकारणासिद्धिप्रसङ्गादिति दिक् ॥ ४ ॥ छत्या० १० अ० ।

धम्मत्थिकाएण भंते ! जीवाणं किं पवत्तं ? । गोयमा !
यम्मत्थिकाएणं जीवाणं आगमणगमणजामुप्पेममण-
जोगवडजोगकायजोगा जे यावस्से तहप्पगारा चलमजावा म-
ग्गे ते धम्मत्थिकाए पवत्तंति, गतिलक्खणेणं धम्म-
त्थिकाए ॥

(आगमणगमणेत्यादि) आगमनगमने प्रतीने, भाषा व्यक्तव-
चनप्र, 'जाप' व्यक्तायां वाचीति वचनात् । उन्मेषोऽक्रियापा-
रविशेष, मनोयोगवाग्योगकाययोगाः प्रतीना एव । एतेषां च
द्वन्द्वः । ततस्ते षड् च मनोयोगाऽऽद्य सामान्यरूपा, आगमनाऽऽ-
द्यस्तु तद्विशेषा इति जेदेनोपात्ता । भवन्ति च सामान्यग्रहणेऽ-
पि विशेषप्रद्वणं तत्स्वरूपोपदर्शनार्थमिति । (जे यावस्से त-
हप्पगारे ति) ये चाप्यन्ये आगमनाऽऽदियोऽपरे तथाप्रकारा
आगमनाऽऽदिमदृशा भ्रमणवल्लनाऽऽद्य । (चलसभाव ति)
चलस्वभावा पर्याया, सर्वे ते धर्मास्तिकाये सति प्रवर्त्त-
न्त । कुत ? इत्याह-" गतिवृत्तखणेण धम्मत्थिकाय ति । " म० १३
शु० ४ न० । तथा च-" एगे धम्मो । " एक प्रदेशार्थतया सत्या-
तप्रदेशाऽऽत्मकत्वेऽपि छव्यार्थतया तस्यैकत्वात् जीवपुद्गलानां
स्वाभाविके क्रियावस्से सति परिणतानां तत्स्वभावधारणाद्धर्मः ।
स चास्तीदां प्रदेशानां सङ्घऽऽत्मकत्वात् कार्यास्तिकाय इति ।

स्था० १ ठा० । न यतो धर्मास्तिकायविचारः-कोऽसौ धर्मो
धर्मास्तिकाय । आह-सिद्धे सति धम्तुनोऽस्तित्वे इदमनेन
लक्ष्यते इति वक्तुं युक्तम्, अस्य तु स्वमेवासिद्धम् । अत्रोच्यते-
यद्यनुद्धपदवाच्यं तत्तदस्ति । यथा स्तम्भाऽऽदिशुद्धपदवाच्य-
भावात् प्रमाणान्तरवाधितविषयत्वाख्यादोपरहितत्वेन, न च
सिद्धत्वात्, न च खपुष्पाऽऽदिषु संकेतितैः स्वादिशुद्धपदैरने-
कान्तो वृत्तपरम्पराऽऽयातसंकेताविषयाणामेव गुरुपदानां वा-
च्यत्वस्येह हेतुत्वेनेष्टत्वात्किपुणेन प्रतिपन्ना ज्ञायम्, अन्यथा धूमा-
ऽऽदेरपि गोपाक्षघाटिकाऽऽदिष्वन्यथाभावदर्शनादेव प्रसङ्गो दुर्नि-
वार स्यात् । उक्तं च-" अत्थि ति नियविगप्पो, जीवो नियमाच्च
सद्धतो सिद्धो । कम्मा सुद्धपयत्ता, धम्मस्सरसिगाणुमाणाओ
॥ १ ॥ " इत्याद्यल्ल प्रसङ्गेन । उक्त० पाई १८ अ० । (धर्मा-
स्तिकायस्य वर्णाऽऽदिछव्याऽऽदिजेदत् स्वरूपं च 'अत्थिकाय'
शब्दे प्रथमभागे ५१६ पृष्ठे गतम्) धर्मास्तिकायविषये ही-
रप्रश्नं नगर्पिगणिकृतप्रश्नो यथा-सम्पूर्णो धर्मास्तिकायो द्रव्य-
मुच्यते, स्कन्धो वेति ? । अत्रोत्तरम्-सम्पूर्णो धर्मास्तिकायो
छव्यमुच्यते, कुत्रचित् स्कन्धाऽप्युपचारात्, नात्र किमपि
बाधकं जायते । ही० ३ प्रका० ।

सकलमेव धर्मास्तिकायरूपमवयविछव्यमाह-

अवयवी नाम अवयवानां तथारूपसंघातपरिणामविशेष एव,
न पुनरवयवद्रव्येभ्यः पृथगर्थान्तरं छव्यं, तथाऽनुपलम्भात् । त-
न्तव एव हि आतानविनानरूप संघातपरिणामविशेषमापन्ना
लोके पटव्यपदेशभाज उपलभ्यन्ते, न तदतिरिक्तं पटाऽऽख्यं ना-
म । उक्तं चान्यैरपि-" तन्त्वाटिव्यतिरेकेण, न पटाऽऽद्युपलम्भनम् ।
तन्त्वादयो विशिष्टा हि, पटाऽऽदिव्यपदेशिनः ॥ १ ॥ " प्रज्ञा०
१ पद ।

धर्मास्तिकायस्यैकार्थिकान्याह-

धम्मत्थिकायस्म एण जते ! केवड्या अज्जिवयणा पएण-
त्ता ? । गोयमा ! अणेगा अज्जिवयणा पएणत्ता । तं जहा-ध-
म्मे । ति वा, धम्मत्थिकाएड वा, पाणाइवायवेरमणेति वा, मु-
सावायवेरमणेति वा, एवं० जाव परिगहवेरमणे कोहविवे-
गेति वा० जाव मिच्छादमणसद्धविवेगेति वा । डरियासमि ए ति
वा, भामासमि ए ति वा, एसणासमि ए ति वा, आदाणजंढमत्त-
निकखेवणासमि ए ति वा, उच्चारपासवणखेवज्जज्झमिघाणपा-
गिघावणियाममिडं ति वा, मणुगुत्ती ति वा, वडुगुत्ती ति वा,
कायगुत्ती ति वा, जे यावस्से तहप्पगारा, सव्वे ते धम्मत्थि-
कायस्म अज्जिवयणा ।

(अज्जिवयणं ति) अभि इत्याज्जिधायकानि वचनानि शब्दा
अभिवचनानि, पर्यायशब्दा इत्यर्थः । (धम्मं व ति) जी-
वपुद्गलानां गतिपर्यायधारणाद्धर्मः, इती रूपप्रदर्शने, वा वि-
कल्पः । (धम्मत्थिकाए व ति) धर्मश्चासावस्तिकायश्च प्रदेश-
राशिरिति धर्मास्तिकायः । (पाणाइवायवेरमणेड वा इत्या-
दि) इह धर्मश्चपरिलक्षणं, न च प्राणानिपातविरमणाऽऽदि-
रूपः ततश्च धर्मशब्दसाधर्म्यादस्तिकायरूपस्यापि धर्मस्य
प्राणानिपातविरमणाऽऽद्य पर्यायतया प्रवर्त्तन्त इति । (जे
यावस्सेत्यादि) ये चान्येऽपि तथाप्रकाराश्चात्रिधर्माज्जिधाय-
का सामान्यतो विशेषतो वा शब्दा । ते सर्वेऽपि धर्मास्त-

कायस्याभिवचनानीति । भ० २० श० २ उ० । (अस्तिकायाना-
मस्तिकायत्वम् 'अत्थिकाय' शब्दे प्रथमभागे ५१६ पृष्ठे गतम्)

धम्मत्थिकायदेस-धर्मास्तिकायदेश-पु० । धर्मास्तिकायस्य बु-
द्धिक्विकल्पितो द्वयादिप्रदेशाऽऽत्मको विभागो धर्मास्तिकाय-
देश । अजीवस्त्वय्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद । दर्श० । जी० ।

धम्मत्थिकायप्पएस-धर्मास्तिकायप्रदेश-पु० । धर्मास्तिकायस्य
प्रकृष्टो देश प्रदेश, निर्विज्जागो निरशो भागो धर्मास्तिकाय-
प्रदेश । प्रज्ञा० १ पद । अजीवस्त्वय्यभेदे, दर्श० ५ तथ । जी० ।
“ अथ धम्मत्थिकायमज्झप्पसा पणत्ता । ” स्था० ८ उ० ।

धम्मद-धर्मद-पु० । धर्मं चारित्ररूपं ददातीति धर्मद । जी० ३
प्रति० । चारित्रधर्मदायके तार्थकरे, कल्प० १ अधि० १ कृण ।
धम्मदत्त-धर्मदत्त-पु० । स्वनामख्याते कट्टिकराजभुते, कल्प०
१ अधि० ६ कृण । ती० । “ कट्टिकपुत्रो धर्मदत्तो, भावी स प-
रमाऽऽर्हत् । दिने दिने जैनविम्ब, प्रतिष्ठाप्यावभोक्ष्यते ॥१॥ ”
ती० १ कल० ।

धम्मदय-धर्मदय-पु० । धर्मं श्रुतचारित्राऽऽत्मकं दुर्गतिप्रपतज्ज-
न्तुधारणस्वभाव दयते ददातीति धर्मदय । स० १ सम० ।
चारित्रधर्मदायके तार्थकरे, ज० १ श० १ उ० ।

धम्मदाण-धर्मदान-न० । धर्मकारण दान, धर्म एव वा दानम् ।
“ समतृणमणिमुक्ताज्यो, यद्दानं दीयते सुपात्रेज्य । अक्षयमतु-
लमनन्त, तद्दानं भवति धर्माय ॥ १ ॥ ” इत्युक्तलक्षणे दानभे-
दे, स्था० १० उ० ।

धम्मदार-धर्मदार-न० । धर्मस्य चारित्रवृत्तणस्य द्वारमिव द्वार
धर्मदारम् । कान्त्यादिके धर्मोपाये, “ चत्तारि धम्मदारा पण-
त्ता । त जहा-खती, मुत्ती, अज्जवे, महवे । ” धर्मस्य चारित्रवृ-
त्तणस्य द्वाराणीव द्वाराण्युपाया कान्त्यादीनि धर्मदाराणि ।
स्था० ४ उ० ४ उ० ।

धम्मदामगणि-धर्मदामगणि-पु० । स्वनामख्याते आचार्ये, द-
र्श० ४ तत्त्व । ध० । अनेन जगवता उपदेशमाला नाम ग्रन्थो र-
चित । अयमाचार्यो वीरप्रसारपि पूर्वं वचूवेति प्रसिद्धिः ।
जै० ६० तथा चाहु- “ प्रतिहतसकलव्यामो-इतमिस्रा धर्मदा-
सगणिमिश्रा । ” ध० २० । तथा चाऽऽह-जगवान् धर्मदा-
सगणि । दर्श० ४ तत्त्व ।

धम्मदिवस-धर्मदिवस-पु० । चतुर्दश्यष्टमाऽऽदिके धर्मदिने,
सूत्र० २ सु० ७ भ० ।

धम्मदुम-धर्मदुम-पु० । धर्मवृत्ते, स्था० ।

धम्मदूअ-धर्मदूत-पु० । वृद्धावस्थासूचके पक्षिनाऽऽदिके, तस्या
धर्मकरणयोग्यावस्थापदेशकत्वात्तत्त्वम् । आश० ४ भ० ।

धम्मदेव-धर्मदेव-पु० । धर्मेण श्रुताऽऽदिना देवो धर्मप्रधानो वा
देवो धर्मदेव । ज० १२ श० ६ उ० । चारित्रवद्रूपे देवभेदे, स्था०
५ उ० १ उ० ।

धम्मदेशक-धर्मदेशक-पु० । धर्मं श्रुतचारित्राऽऽत्मकं देशयतीति
धर्मदेशक । भ० १ श० १ उ० । धर्मोपदेशदायके, कल्प० १
अधि० १ कृण । स० । ध० । रा० ।

धम्मदेसणा-धर्मदेशना-खी० । कुराव्वानुष्ठानप्ररूपणायाम्, हा०
३१ अष्ट० ।

तत्प्रदानविधिमाह-

सा च संवेगकृत् कार्या, शुश्रूषोर्मुनिना परा ।

बाह्याऽऽदिभाव संज्ञाय, यथाबोधं महात्मना ॥ १॥

सा च देशना संवेगकृत्संवेगकारिणी, संवेगलक्षणं चेदम्-
“ तथ्ये धर्मे ध्वस्तर्हिसाप्रबन्धे, देवे रागद्वेषमोहाऽऽदिमुक्ते ।
साधौ सर्वग्रन्थसदर्महीने, संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुराग ॥१॥ ”
मुनिना गीतार्थेन साधुना, अन्यस्य धर्मोपदेशेऽनधिकारित्वात् ।

यथोक्तं निशेधे-

“ ससारदुष्कर्महणो, विबोहणो जवियपुंररीयाण ।

धम्मो जिणपणत्तो, पक्कप्पजइणा कहेअव्वो ” ॥ १ ॥ इति ।

(प्रकल्पयतिनेति) अधीतनिशीयाध्ययनेन ।

(परा) शेषतीर्थान्तरीयधर्मातिशायितया प्रकृष्टा कार्या प्रज्ञापनी-
या । कीदृशस्य पुरतः सा कार्येत्याह-शुश्रूषोः श्रोतुमुपस्थितस्य,
मुनिना च किं ज्ञानपूर्वमाख्येयेत्याह-(बालाऽऽदिभावमित्यादि)
बालाऽऽदीनां त्रयाणां धर्मपरीक्षाकाणाम्, आदिपदेन मध्यमबुद्धि-
बुधयोर्ग्रहणात्, भाव परिणामविशेषस्वरूपं वा संज्ञाय सम्यग-
वैपरीत्येन ज्ञात्वाऽवबुद्धयः । ध० १ अधि० । (बालाऽऽदीनां धर्मपरी-
क्षाकाणां स्वरूपं 'धम्म' शब्दे धर्मपरीक्षाऽवसरे २६७४ पृष्ठे गतम्)
कथं सा कार्येत्याह-(यथाबोधमिति) बोधानतिक्रमेण, अनव-
बोधे धर्माऽऽख्यानस्योन्मार्गदेशनारूपत्वेन प्रत्युतानयसंज्ञात् ।
त होमान्धं समाकृष्यमाणं सम्यग्ध्वानं प्रतिपद्यत इति ।
मुनिना कीदृशेन ?, महात्मना-तदनुग्रहैकपरायणतया महान्
आत्मा यस्य स तेन इति संक्षेपतो धर्मदेशनाप्रधानविधिः, वि-
स्तरतस्तु धर्मबन्धौ (२ प्रक०) उक्तः ।

स चायम्-“ इदानीं तद्विधिमनुवर्णयिष्याम इति । ”
इदानीं सप्रति तद्विधिं सद्धर्मदेशनाक्रमं वर्णयिष्यामो नि-
रूपयिष्यामो वयमिति । तद्यथा-“ तत्प्रकृति-देवताधिमुक्तिज्ञा-
नमिति । ” तस्य सद्धर्मदेशनार्हस्य जन्तोः प्रकृति स्वरूप
गुणवत्सङ्गलोकप्रियत्वाऽऽदिका, देवताधिमुक्तिश्च बुद्धकपिला-
ऽऽदिदेवताविशेषभक्तिः, तयोर्ज्ञानं प्रथमतो देशकेन कार्यम् ।
ज्ञातप्रकृतिको हि पुमान् रक्तो छिष्टो मूढः पूर्वं व्युद्ग्राहि-
तश्च चेन्न जवति, तदा कुशलैस्तथा तथाऽनुवर्त्यं लोको-
त्तरगुणपात्रतामाभीयते । विदितदेवताविशेषाधिमुक्तिश्च त-
त्तद्देवताप्रणीतमार्गानुसारिवचनोपदर्शनेन दूषणेन च सुखमेव
मार्गेऽवतारयितुं शक्य इति । तथा-“ साधारणगुणप्रशंसेति । ”
साधारणानां लोकलोकोत्तरयोः सामान्यानां गुणानां प्रशंसा
पुरस्कारो देशनाऽर्हस्याप्रतो विधेया । यथा-“ प्रदानं प्रच्छुन्नं
गृहमुपगतं सज्जनविधिः, प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चा-
प्युपकृते । अनुत्सको वृद्धस्या निरभिमवसारा परकथाः,
श्रुते चासन्तोषं कथमनजिज्ञाते निवसन्ति ? ॥८॥ ” तथा-“ स-
म्यक् तदधिकाऽऽख्यानमिति । ” सम्यग्विपरीतरूपतया तेज्यः
साधारणगुणेभ्योऽधिका विशेषवन्तो ये गुणाः, तेषामाख्यानं
कथनम् । यथा-“ पञ्चैतानि पवित्राणि, सर्वेषां धर्मचारिणाम् ।
अहिंसा सत्यमस्तेय, त्यागा मैथुनवर्जनम् ॥१॥ ” इति । तथा-
“ अयोधेऽप्यनिन्देति ” अयोधेऽप्यनवगमेऽपि सामान्यगुणानां वि-
शेषगुणानां वा व्याख्यातानामपि अनिन्दा अहो मन्दबुद्धिर्भवान्
य इत्थमावकाशेष्वप्यस्मात्सु न बुध्यते वस्तुतत्त्वमित्येव श्रोतु-
स्तिरस्कारपरिहाररूपा, निन्दितो हि श्रोता किञ्चिद् बुभुत्सरपि
सन् दूरं विरज्यत इति । तर्हि किं कर्तव्यमित्याह-“ शुश्रूषाभाव

करणमिति ।" धर्मशास्त्रं प्रति श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा, तद्वृत्तयो भावः परिणामः, तस्य करणं निर्वर्तनं श्रोतुस्तैस्तैर्वचनैरिति । शुश्रूषा मनुत्पाद्य धर्मकथने प्रत्युतानर्थसम्भवः । पठ्यते च—“स खलु पिशाचकी वातकी वा, यः परेऽनर्थिनि वाचमुदीरयति । “भूयो भूय उपदेश इति ।” भूयो भूय पुनः पुनरुपदिश्यत इत्युपदेशः । उपदेशमिष्टो वस्तुविषयः कथाश्चिदनवगमे सति कार्यः । किं न क्रियते दृढसन्निपातरोमिणां पुनः पुनः क्रिया तिकाऽऽदिकाधपानोपचार इति । तथा—“बोधे प्रज्ञापवर्णनमिति ।” बोधे सकृदुपदेशेन, भूयो भूय उपदेशेन वापदिष्टवस्तुन परिज्ञाने तस्य श्रोतुं प्रज्ञापवर्णनं बुद्धिप्रशसनं, यथा—नाऽऽद्युक्तमार्गः प्राणिन एव विधिसूत्रमार्गवोक्तारो भवन्तीति । तथा—“तन्त्रावतार इति ।” तन्त्रं आगमेऽवनार प्रवेश आगमवहुमानोत्पादनद्वारेण तस्य विधेयः । आगमवहुमानश्चैवमुत्पादनोयः—

“परलोकविधौ शास्त्रात्, प्रायो नान्यदपेक्षते ।
आसन्नभव्यो मतिमान्, धद्धाधनसमन्वितः ॥ १ ॥
उपदेशं विनाऽप्यर्थ-कामौ प्रति पटुजं ।
धर्मस्तु न विना शास्त्रा-दिति तत्राऽऽदगे हितः ॥ २ ॥
अर्थाऽऽदावविधानेऽपि, तदभावः परं नृणाम् ।
धर्मेऽविधानतोऽनर्थः, क्रियोदाहरणात्परः ॥ ३ ॥
तस्मात्सदैव धर्मार्थी, शास्त्रयत्नः प्रशस्यते ।
लोके मोहान्धकारेऽस्मिन्, शास्त्राऽऽलोकः प्रवर्तकः ॥ ४ ॥”
(शास्त्रयत्न इति) शास्त्रे यत्नो यस्येति समासः ।
“पापाऽऽमयौषधं शास्त्रं, शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम् ।
चक्षुः सर्वत्र शास्त्रं, शास्त्रं सर्वार्थसाधनम् ॥ ५ ॥
न यस्य जकिरेतस्मिन्-स्तस्य धर्मक्रियाऽपि हि ।
अन्धप्रेक्षाक्रियातुल्या, कर्मदोषादसत्फला ॥ ६ ॥
य आहो मन्यते मान्या-नहङ्कारविचर्जितः ।
गुणरागी महाभाग-स्तस्य धर्मक्रिया परा ॥ ७ ॥
यस्य त्वनादरः शास्त्रे, तस्य धर्माऽऽदयो गुणाः ।
सन्तुष्टगुणतुल्यत्वा-न्न प्रशन्नाऽऽस्पदं सताम् ॥ ८ ॥
मलिनम्य यथाऽत्यन्तं, जलं वस्त्रस्य शाधनम् ।
अन्तःकरणरत्नस्य, तथा शास्त्रं विदुर्बुधाः ॥ ९ ॥
शास्त्रमकिजंगद्वै-मुक्तिद्वीपं परोदिता ।
अत्रैवेयमतो न्याय्या, तत्प्राप्त्यासन्नजावतः ॥ १० ॥”

(अत्रैवेति) मुक्तावेव (इयमिति) शास्त्रमक्तिः, “तन्प्राप्त्यासन्न-भावत इति” मुक्तिप्राप्तिसमीपज्ञावाचिति । तथा—“प्रयोग आ-क्षेपण्या इति ।” प्रयोगो व्यापारण, धर्मकथाकावे आक्षिप्यन्ते आक्षिप्यन्ते मोहात्तत्वं प्रति ज्ञेयप्राप्तिनोऽनयेति आक्षेपणी । (तस्या कथायाश्चातुर्विध्यम् ‘अफखेवणी’ शब्दे प्रथमभागे १५२ पृष्ठे गतम्) तथा—“ज्ञानाऽऽद्याचारकथनमिति ।” ज्ञान-न्य श्रुतलक्षणस्य, आचारो ज्ञानाऽऽचारः, आदिशब्दादृश-नाऽऽचारश्चरित्राऽऽचारस्तपसाचारो वीर्याऽऽचारश्चेति । ततो ज्ञानाऽऽद्याचाराणां कथनं प्रज्ञापनमिति समासः । ध० १ अधि० । अनन्तरोक्तपदविशद्विधे ज्ञानदर्शनाऽऽद्याचारे यथाशक्ति प्रति-पत्तिलक्षणं पराक्रमणं, प्रतिपत्तौ च यथावल पालनेति । तथा—“निरीदृशक्यपालनेति ।” निरीदृहेणैकपारवैयधिकपदेषु रा-ज्यदेवत्वाऽऽदिलक्षणेपु व्यावृत्ताभिज्ञापेण शक्यस्य ज्ञानाऽऽचा-राऽऽदिविहितमिदमिति बुद्ध्या पालना कार्यं इति च कथ्यत इति । तथा—“अशक्ये भावप्रतिपत्तिरिति ।” अशक्ये ज्ञाना-

ऽऽचाराऽऽदिविशेष एव, कर्तुमपार्यमाणे कुतोऽपि धृतिर्बल-ननकावचराऽऽदिवैकल्यात् भावप्रतिपत्तिः । भावेनान्त करणे-न प्रतिपत्तिरनुव-यः, न पुनस्तत्र प्रवृत्तिरपि, अक्रावौत्सुक्य-स्य तत्त्वत आर्त्तध्यानत्वादिति । तथा—“पालनोपायोपदेश इति ।” एतास्मिन् ज्ञानाऽऽद्याचारे प्रतिपत्ते सति पालनाय उ-पायस्याधिकगुणतुल्यगुणलोकमध्यसवासन्नलक्षणस्य निजगुण-स्थानकाचितक्रियापरिपाद्यनानुसारणस्वभावस्य चोपदेशो दा-तव्य इति । तथा—“फलप्ररूपणेति ।” अस्याऽऽचारस्य सम्यक् परिपालितस्य सतः फलमिदं तावदुपपन्नवहासो भावैश्व-र्यवृद्धिर्जनप्रियत्वं च, परत्र च सुगतिजन्मोत्तमस्थानद्वारः, पर-म्परया निर्वाणावाप्तिश्चेति यत्कार्यं तस्य प्ररूपणा प्रज्ञापना वि-धेयेति । ध० १ अधि० । (देवर्द्धिवर्णनं ‘देवर्द्धिवर्णन’ श-ब्देऽस्मिन्नेव भागे २६१७ पृष्ठे गतम्) (अमदाचारगर्हा ‘अमदाचार’ शब्दे प्रथमभागे ८४० पृष्ठे प्रतिपादिता) (ना-रकदुःखोपवर्णनम् “णारयदुःखोपवर्णन” शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३०१२ पृष्ठे गतम्) (दुष्कुलजन्मप्रशस्ति “दुष्कु-लजन्मप्रशस्ति” शब्देऽस्मिन्नेव भागे २५४८ पृष्ठे प्रोक्ता) (मोहनिन्दा ‘मोहनिन्दा’ शब्दे प्रतिपादयिष्यामि) (धर्मवीजं च ‘धर्मवीज’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव वक्ष्यामि) (संज्ञानप्रशसनं ‘संज्ञानप्रशसनं’ शब्दे प्रतिपादयिष्यते) “वीर्यर्द्धिवर्णनमिति ।” वीर्यर्द्धेः प्रकर्षरूपाया शुद्धाऽऽचारबल-लभ्यायास्तार्थ्यकरपर्यवसानाया वर्णनमेति । यथा—“मेरु-दण्डं धरां क्षुब्धं, यत्कोचित्कर्तुमीशते । तत्सदाचारकल्पदृ-फल-माहुर्महर्षयः ॥१॥” तथापरिणने गम्भीरायाः पूर्वदेशनापेक्षया-ऽत्यन्तमृद्वमाया आत्मास्तित्वतद्वन्धमोक्षाऽऽदिकाया देशनाया-योगो व्यापारः कार्यः । इदमुक्तं भवति-यः पूर्व साधारणगुण-प्रशन्नाऽऽदिरनेकधोपदेशः प्रोक्त आस्ते, स यदा तदाचारक-कर्महान्मातिशयादङ्गाङ्गिजावलक्षणं परिणाममुपागतो भवति तदा जीर्णं भोजनमिव गम्भीरदेशनायामनौ देशनार्होऽवता-र्यत इति । ध० १ अधि० ।

इत्थं देशनाविधिं प्रपञ्च्योपमहरन्नाह—“एव सवेगकुरुर्म, आख्येयो मुनिना पर । यथाबोधं हि शुश्रूषो-र्भाविनेन महात्म-ना ॥१॥” इति व्याख्यातप्रायम् । आह-धर्माख्यापनेऽपि यदा तथाविधकर्मदोषान्नावबोधं श्रोतुस्तप्यते, तदा किंफलं ध-र्माऽऽख्यानमित्याह—“अबोवेऽपि फलं प्रोक्तं, श्रोतृणां मुनिसत्तमे । कथकस्य विधानेन, नियमाच्छुद्धचेतसः ॥१॥” इति सुगमम् । आह-प्रकारान्तरेणापि देशनाफलस्य सम्भाव्यमानत्वादलाम-हैव यत्नेनेत्याशङ्क्याह—

“नोपकारो जगत्यस्मिन्-स्तादृशो विद्यते क्वचित् ।

यादृशी दुःखविच्छेदा-देहिना धर्मदेशना ॥ १ ॥” इति ।

(न) नैवोपकारोऽनुग्रहो, जगति ज्ञाने, अस्मिन्नुपलब्धमाने, तादृशो विद्यते समस्ति, क्वचित्कावे कवे वा, यादृशी यादृगरूपा, दुःखविच्छेदात् शारीरमानसदुःखापनयनात्, देहिनां देशना-र्हणां, (धर्मदेशनेति) धर्मदेशनाजनितो मार्गश्रद्धानाऽऽदिर्गुण-तस्य नि शेषक्लेशनेशाकलङ्कमोक्षाऽऽक्षेप प्रत्यवन्ध्यकारणत्वा-त् । इति निरूपितो धर्मविन्दो सधर्मदेशनाप्रदानविधिः । ध० १ अधि० । सद्वा० ।

वालाऽऽदीनां सधर्मपरीक्षाणां सप्रपञ्चं लक्षणमभिधाय तद्वन्देशनाविधिमाह—

वालाऽऽदिभावमेव, सम्यग् विज्ञाय देहिनां गुरुणा ।

सद्धर्मदेशनाऽपि हि, कर्त्तव्या तदनुसारेण ॥ १३ ॥

बालाऽऽदीनां भावः परिणामविशेषः, स्वरूप वा, तमेवमुक्तनी-
त्या सम्यगवैपरीत्येन, विज्ञायाऽवबुध्य, देहिनां जीवानां, गुरुणा
शास्त्राभिहितस्वरूपेण । यथोक्तम्—“धर्मज्ञो धर्मकर्त्ता च, सदा
धर्मप्रवर्त्तकः । सर्वेभ्यो धर्मशास्त्रार्थ-देशको गुरुकथ्यते ॥१॥”
सद्धर्मस्य देशनाऽपि हि प्रतिपादना कर्त्तव्या । तदनुसारेण
बालाऽऽदिपरिणामानुरूपेण यस्य यथोपकाराय सपद्यते देशना,
तस्य तथा विधेयति ॥ १३ ॥

अत्रैव हेतुद्वारेण ध्यतिग्रेकमाह-

यज्ज्ञापितं मुनीन्द्रैः, पाप खलु देशना परस्थाने ।

उन्मार्गनयनमेत-ज्वगहने दारुणविपाकम् ॥ १४ ॥

यद्यस्माज्ज्ञापितमुक्तम्, मुनीन्द्रैः समययुक्तैः, पाप खलु वर्त्त-
ते । देशना परस्थाने बालसबन्धिनी मध्यमबुद्धेस्तत्सव-
न्धिनी बुधस्य स्थाने । किमिन्याह-उन्मार्गनयनमुन्मार्गप्रा-
पणमेतद्विपरीतदेशनाकरणम् । ज्वगहने ससारगहने, दारु-
णविपाकः तीव्रविपाकम् । ते हि विपरीतदेशनया अन्यथा चा-
न्यथा च प्रवर्त्तन्त इति कृत्वा ॥ १४ ॥

कथं पुनर्देशनास्वरूपेण समयोक्तत्वेन सुन्दराऽपि सती पर-
स्थानेऽपायमित्याह-

हितमपि वायोरौषध-महितं तत्क्षेत्रेष्मणो यथाऽत्यन्तम् ।

सद्धर्मदेशनौषध-मेव बालाऽऽद्यपेक्षमिति ॥ १५ ॥

हितमपि योग्यमपि, वायोः शरीरगतस्य वातस्यौषध स्नेह-
पानाऽऽदि अहित, तदेवौषध श्लेष्मणो यथाऽत्यन्तं भवति । तत्प्र-
कोपहेतुत्वेन सद्धर्मस्य देशनौषध स्वरूपेण सुन्दरमपि तद्व-
ज्ञाहेतुत्वेन एवमहितं भवति । (बालाऽऽद्यपेक्षमिति) बाल-
मध्यमबुद्धिबुधापेक्ष तस्मात्तद्व्यायभीरुणा तर्कितप्रवृत्तेन च
गुरुणा तेषां भाव विज्ञाय, देशना विधेयति शास्त्रोपदेश ॥ १५ ॥
षो १ विव ० ।

गुरुर्बालाऽऽदीनां देशनां विद्वद्भातीत्युक्तम्, तत्र विधिमाह-
बालाऽऽदीनामेषां, यथाचितं तद्विदो विधिगीतः ।

सद्धर्मदेशनाया-मयमिह सिद्धान्ततत्त्वज्ञैः ॥ १ ॥

बालाऽऽदीनामेषां पूर्वोक्तानां, यथोचितं यथाहम्, तद्विदो
बालाऽऽदिस्वरूपविदः, विधिगीतः कथितः । सद्धर्मदेशनाया
विषये, अयमिह वक्ष्यमाणः, सिद्धान्ततत्त्वज्ञैरागमपरमार्थनि-
पुणैरिति ॥ १ ॥

तत्र बाह्यस्य परिणाममाश्रित्य हितकारिणीं देशनामाह-

बाह्यचरणप्रधानाः कर्त्तव्या देशनेह बालस्य ।

स्वयमपि च तदाचार-स्तदग्रतो नियमतः सेव्यः ॥ २ ॥

बाह्यचरणप्रधाना बाह्यानुष्ठानप्रवर्गा, कर्त्तव्या विधेयाः, देशना
प्ररूपणा, इह प्रक्रमं बालस्याऽऽद्यस्य धर्मार्थिनः, स्वयमपि चाऽऽ-
त्मनाऽपि च, तदाचार-स चासावाचारश्चोपदिश्यमानाऽऽचा-
रस्तदग्रतो बालस्याऽग्रतो, नियमतो नियमेन, सेव्यो भवत्या-
चरणीयः । यदि पुनः स्वयमन्यथा सेव्यते, अन्यथा चोपदि-
श्यते, तदा तच्छित्ताशङ्का जनयति, अनस्तद्भाववृत्त्ये समुपदि-
श्यमानं तथैवाऽऽसेव्यमिति ॥ २ ॥

तामेव बालस्य देशनामाह-

सम्यग् लोचविधानं, ह्यनुपानत्कत्वमथ धरा शय्या ।

प्रहरद्वयं रजन्याः, स्वापः शीतोष्णसहनं च ॥ ३ ॥

सम्यग् लोचविधानं लोचकरणं, कथनीयं जवतीति योगः ।
हिशब्दश्चायं सर्वत्राजिसबन्धनीयः । अनुपानत्कत्वं च-न वि-
द्यते उपानहौ यस्य सोऽयमनुपानत्कस्तद्भावस्त्वम् । अथ
धरा शय्या-धरा पृथ्वी सैव शय्या शयनीयः, नान्यत्पर्यङ्काऽऽदि,
प्रहरद्वयं रजन्याः स्वापः-प्रथमयामे स्वाध्यायकरणं सामा-
न्येनैव साधूनां, द्वितीयतृतीयप्रहरयोस्तु स्वापः स्वपनः, चतुर्थे
पुनः स्वाध्यायकरणं, समयनीत्या शीतोष्णसहनं च-शीतो-
ष्णयोः सहनं स्वसामर्थ्यापेक्षमाकर्त्तव्यानाऽऽदिपरिहारेण ॥ ३ ॥

पट्टाष्टमाऽऽदिरूपः, चित्रं बाह्यं तपो महाकष्टम् ।

अल्पोपकरणसंघा-रणं च तच्छुद्धता चैव ॥ ४ ॥

पट्टाष्टमाऽऽदिरूपः समयप्रसिद्धः, चित्रं नानाप्रकारं, बाह्यं तपो म-
हाकष्टं दुरनुचरम्, अल्पसर्ववैर्दुर्वलसहननैश्चेति कृत्वा, अल्पोप-
करणसंघारणं च अल्पमेवोपकरणम् [संघारणीयं] तच्छुद्धता
चैव तद्वत्माऽऽदिदोषविशुद्ध्या ॥ ४ ॥

गुर्वी पिएनविशुद्धि-श्चित्रा ज्व्याऽऽद्यभिग्रहाश्चैव ।

विकृतीनां संत्याग-स्तथैकमिक्थाऽऽदिपारणकम् ॥ ५ ॥

गुर्वी पिएनविशुद्धिराधाकर्माऽऽदित्यागेन चित्रा ज्व्याऽऽद्यभि-
ग्रहाश्चैव सूर्यक्षेत्रकाक्षमाषाभिग्रहाः समयप्रसिद्धाः । विकृतीनां
सत्यागः क्षीराऽऽदीनाम्, तथैकमिक्थाऽऽदिपारणकम् । एकसि-
क्थं भोजनं पारणके । आदिशब्दादेककवलाऽऽदिग्रहः ॥ ५ ॥

अनियतविहारकल्पः, कायोत्सर्गाऽऽदिकरणमनिशं च ।

इत्यादि बाह्यमुच्चैः, कथनीयं जवति बालस्य ॥ ६ ॥

अनियतविहारकल्पोऽनियतश्चासौ विहारश्च नैकक्षेत्रवासि-
त्वम्, तस्य कल्पः समाचारः, कायोत्सर्गाऽऽदिकरणमनिशं च-
कायोत्सर्गस्याऽऽदिशब्दाभिप्रायकरणमासेवर्त्तमानित्यादि बाह्य-
मुच्चैर्बाह्यमनुष्ठानं प्रतिश्रयप्रत्युपेक्षणप्रमाज्जनकाक्षग्रहणाऽऽदि क-
थनीयं जवति बालस्य सर्वयोपदेष्टव्यं हितकारीति ॥ ६ ॥

इदानीं मध्यमबुद्धेर्देशनाविधिमाह-

मध्यमबुद्धेस्त्वीर्या-समितिप्रभृति त्रिकोटिपरिशुद्धम् ।

आयन्तमध्ययोगै-हितदं खलु साधुसद्वृत्तम् ॥ ७ ॥

मध्यमबुद्धेस्तु मध्यमबुद्धे पुनरीर्यासमितिप्रभृति ईर्यासमित्या-
दिकम्, प्रवचनमातृरूपं साधुसद्वृत्तं, समाख्येयमिति योगः । तच्च
कीदृशं साधूनां सद्वृत्तम् ? त्रिकोटिपरिशुद्धं रागद्वेषमोहत्र-
यपरिशुद्धम् । अथवा तिस्रः कोटयोः हननप्रचनक्रयणरूपाः
कृतकारितानुमतिभेदेन श्रूयन्ते, ताभिः परिशुद्धम् । अथवा-
कपच्छेदतापकोटित्रयपरिशुद्धं, प्रवचनमात्रनर्गतत्वात् सक-
लप्रवचनस्य । तस्य च कपच्छेदतापपरिशुद्धत्वेनाभिधानात्तदेव
च वचनमनुष्ठायमानम्, सद्वृत्तम्, साधुसद्वृत्तमेव विशिष्यते-
आयन्तमध्ययोगैर्हितं खल्विति । आदियोगेन, मध्ययोगेनान्त-
योगेन वा, वयसो जीवितव्यस्य वा, हितदमुपकारि । अथवा-
आदियोगेन प्रथमवयोऽवस्थागतेन मध्ययनाऽऽदिना, मध्यमयागेन
द्वितीयवयोऽवस्थागतेन अर्धश्रवणाऽऽदिना, अन्तयोगेन चर-
मवयोऽवस्थागतेन धर्मध्यानाऽऽदिना । भावनाविशेषरूपेण,
हितं हितकारि हितफलमेवति ॥ ७ ॥

एतदेवाऽऽह-

अष्टौ माधुजिरनिशं, मातर इव मातरः प्रवचनस्य ।

नियमेन न मोक्तव्यः, परमं कल्याणमिच्छुः ॥ ८ ॥

अष्टौ साधुभिरनिशं प्रवचनस्य मातरो न मोक्तव्या इति सं-
व-य । ताश्च मातर इव, पुत्रस्येति गम्यते । प्रवचनस्य प्रसूति-
हेतुत्वेन, हितकारित्वेन च मातृत्वमवसेयम् । नियमेनावश्यभा-
वेन । कीदृशोः साधुभिः ? परम कल्याणमिच्छुर्द्विरैहलौकिक-
पारलौकिकपरमकल्याणकामैः ॥ ८ ॥

एतच्च समाख्येयम्-

एतत्सचिवस्य सदा, साधोर्नियमाच्च जवभयं जवति ।

भवति च दिनमत्यन्तं, फलदं विधिनाऽऽगमग्रहणम् ॥ ९ ॥

एतत्सचिवस्य प्रवचनमातृसहितस्य, सदा सर्वकालं, साधो-
र्यनेनियमान्निधमेन, न भवभयं जवति संसारभयं न जायते,
नि श्रेयसविषयेच्छान्तिपत्तेः । जवति च सपद्यते च । प्रवच-
नमातृविधानमपक्षस्य हित भाव्यपायपरिहारसारत्वेनात्यन्त
प्रकर्षवृत्त्या फलदं फलहेतुर्विधिना विनयबहुमानाऽऽहाराऽऽदि-
ना, आगमग्रहणं वाचनाऽऽदिरूपेणेति ॥ ९ ॥

आगमग्रहणस्य गुर्वधीनत्वात् तद्वनमप्युपदेष्टव्यमित्याह-

गुरुपारतन्त्र्यमेव च, तद्बहुमानात्मदाशयानुगतम् ।

परमगुरुप्राप्तेरिह, वोजं तस्माच्च मोक्ष इति ॥ १० ॥

गुरुपारतन्त्र्यमेव च गुर्वधीनत्वम्, तद्वहुमानादुक्तविषयाऽऽन्त-
रप्रीतिविशेषात् । [न तु दृष्टिमात्रज्ञानात्] सदाशयानुगतम्-
सदाशयः संसारकृत्यहेतुर्गुरुस्य ममेत्येव भूतः कुशलपरिणामः ।
तेनानुगतं गुरुपारतन्त्र्यम् । परमगुरुप्राप्तेरिह सर्वज्ञप्राप्तेर्वी-
जम्, गुरुबहुमानाज्जन्मान्तरे तथाविधपुण्योपादानेन सर्वज्ञद-
र्शनमजवाद् गुरुपारतन्त्र्यं सर्वज्ञप्राप्तिर्वीजं भवति । तस्माच्चैव-
विधाद्गुरुपारतन्त्र्यान्मोक्षो [इति हेतोर्गुरुपारतन्त्र्यं साधुनाऽव-
श्यं विधेयमिति] ॥ १० ॥

पूर्वोक्त एव वस्तुनि सङ्कृताऽऽदौ क्रियासबन्धं दर्शयति-

इत्यादि साधुवृत्तं, मध्यमबुद्धेः सदा समाख्येयम् ।

आगमतत्त्व तु परं, बुधस्य भावप्रधानं तु ॥ ११ ॥

मध्यमबुद्धेरेवमादि साधुवृत्तं प्रस्तुतम्, सदा समाख्येयं प्रका-
शनीयम्, आगमतत्त्व तु पूर्वोक्तं परं केवलमेव, बुधस्य प्राङ्-
निरूपितम्, भावप्रधानं तु परमार्थसारं समाख्येयमिति ॥ ११ ॥

रूनसव-धमेव बुधोपदेशमाह-

वचनाऽऽराधनया खलु, धर्मस्तद्वायया त्वधर्म इति ।

इदमत्र धर्मगुह्यं, सर्वस्व चैनदेवास्य ॥ १२ ॥

वचनाऽऽराधनया आगमाऽऽराधनयैव, खलुशब्द एवकारार्थः । ध-
र्मं श्रुतचारित्र्यरूपं, सपद्यते । तद्वाधया तु वचनवाधया त्वधर्म
इति । इदमत्र विधिप्रतिषेधरूपं वचनमागमाऽऽख्यं धर्मगुह्यं धर्म-
रहस्यम्, सर्वस्व चैनदेवाऽस्य धर्मस्य, एतद् वचनमेव सर्वस्व
सर्वसारो वर्तते इति ॥ १२ ॥

अथ किमर्थं बुधस्यैवमुपदेशं क्रियते सकलानुष्ठानोपमज-
नीभावाऽऽपादानद्वारेणेत्याशङ्क्य तन्मूत्रत्वं सकलानुष्ठानाना-
मुपदर्शयन्नाह-

यस्मात्प्रवर्तकं भुवि, निवर्तकं चान्तराऽऽत्मनो वचनम् ।

धर्मश्चैतत्संस्थो, मौनीन्द्रं चैतदिह परमम् ॥ १३ ॥

यस्मात् प्रवर्तकं स्वाध्यायध्यानाऽऽदिषु विधेयेषु, भुवि प्रव्यहो-
के, निवर्तकं च हिनाऽऽनुनाऽऽदिभ्यः सकाशादन्तराऽऽत्मनो मन-
सो वचनमागमरूपं, धर्मश्चैतत्संस्थो वचनसंस्थो वचने सति-
ष्ठत इति कृत्वा मौनीन्द्रं चैतद्वचनमिह प्रक्रमे परमं प्रधानम् ।
एतदुक्तम्-“सर्वज्ञोक्तेन शास्त्रेण, विदित्वा योऽत्र तत्त्वनः ।
न्यायतः क्रियते धर्मः, स धर्मः स च सिद्ध्यते ॥ १ ॥” ॥ १३ ॥

किमेवं वचनमाहात्म्यं ख्याप्यत इत्याह-

अस्मिन् हृदयस्ये मतिः, हृदयस्यस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति ।

हृदयस्थिते च तस्मिन्-नियमात्मवार्थमसिद्धिः ॥ १४ ॥

अस्मिन् प्रवचने आगमे, हृदयस्थे सति हृदयप्रतिष्ठिते सति,
हृदयस्यश्चित्तस्थस्तत्त्वतः परमार्थेन, मुनीन्द्रं सर्वज्ञं इति
कृत्वा, हृदयस्थिते च तस्मिन् जगवति मुनीन्द्रे नियमान्नियमेन,
सर्वार्थसंसिद्धिः सर्वार्थनिष्पत्तिः ॥ १४ ॥

किमेव सर्वप्रयोजनसिद्धिद्वारेण भगवान् सस्तूयत इत्याह-

चिन्तामणिः परोऽसौ, तेनैवं जवति समरसाऽऽपत्तिः ।

सैवेह योगिमाता, निर्वाणफलप्रदा प्रोक्ता ॥ १५ ॥

चिन्ता रत्नं चिन्तामणिः, परं प्रकृत्योऽसौ भगवान् सर्वज्ञस्तेन
जगवतैवमागमबहुमानद्वारेण, भवति जायते, समरसाऽऽपत्तिः
समताऽऽपत्तिः । आगमाभिहितसर्वज्ञस्वरूपोपयोगोपयुक्तस्य
तदुपयोगाऽनन्यवृत्तेः परमार्थतः सर्वज्ञरूपत्वाद् बाह्याऽऽल-
म्बनाऽऽकारोपरकत्वेन मनसः समापत्तिर्ध्यानविशेषरूपा, तत्फ-
लभूता वा समरसाऽऽपत्तिरित्यभिधीयते । यथोक्तं योगशास्त्रे-
“लीणवृत्तेरभिजात्यस्येव मणेर्प्राङ्महत्प्रदं तत्त्वनद-
नुगता समापत्तिः ।” सैवेह प्रस्तुता समापत्तिरभिसवध्यते या-
गिमाता योगिजननी, योगी चेह सम्यक्त्वाऽऽदिगुणं पुरुषः ।
यथोक्तम्-“सम्यक्त्वज्ञानचारिण-योगः सद्योग उच्यते । एतद्यो-
गाद्वियोगी स्यात्परमब्रह्मसाधकः ॥ १ ॥” सैव विशिष्यते-निर्वाण-
फलप्रदा निर्वाणकार्यप्रसाधनी प्रोक्ता तद्वेदिभिराचार्यैः ॥ १५ ॥

वाक्ताऽऽदीनां सत्कर्मदेशनाविधिरधिकृतः तमेव निगमयन्ताह-

इति यः कथयति धर्मं, विज्ञायौचित्ययोगमनघमतिः ।

जनयति स एनमतुलं, श्रोतृषु निर्वाणफलदमज्ञम् ॥ १६ ॥

इति यः कथयति धर्ममवमुक्तीत्या यो गुरुधर्मं कथयति,
विज्ञाय ज्ञात्वा, औचित्ययोगमौचित्यव्यापारः तत्सबन्धं वा, अ-
नघमतिर्निर्दोषबुद्धिर्जनयति स गुरुरेन धर्ममतुलमनन्यसदृशं
श्रोतृषु श्रुतृपाप्रवृत्तेषु, निर्वाणफलदं मोक्षफलप्रदम्, अल-
मत्यर्थमिति ॥ १६ ॥ षो० २ चिव० । श्रीवीरतीर्थ-
ङ्करे देशना दत्त्वा देवच्छन्दान्तं प्राप्ते सति एकादशगण-
धरमध्याद् ज्येष्ठत्वाच्चैतम् एव धर्मदेशना ददाति, पट्टधारित्वेन
स्थापितत्वात् । सुधर्मस्वामी वा, अन्यो वा यः काश्चिद् गणधरो वे-
ति? प्रश्ने, उत्तरम्-दीक्षया ज्येष्ठत्वात्सति गौतमस्वामिनि गौत-
मस्वाम्येव धर्मदेशना विधत्ते, असति च तस्मिन्संस्थोऽपि यो
ज्येष्ठो भवति, स विधत्ते इति । २७७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
धम्मदेसणाजोग्ग-धर्मदेशनायोग्य-त्रि० । लोकौत्तरधर्मप्रज्ञापना-
हं, “स धर्मदेशनायोग्यो, मध्यस्थत्वाच्चिन्तैर्मतः ।” ध० १ अधि० ।
धम्मधण-धर्मधन-न० । धर्माऽऽत्मके ह्येव, जीवा० १२ अधि० ।
“दावेकं धणणिदि, तेसि उप्पाडिआणि अच्चीणि । नाकण

वि जिणवयण, जे इह विहलति धम्मधरा ॥ १ ॥ " सघा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

धम्मधरोद्धरणमहावराह-धर्मधरोद्धरणमहावराह-पु० । धर्म- सर्वरूपणीतः, स एव जीवाऽऽदिपदार्थाऽऽधारत्वेन धरा पृथिवी, तस्या यदुद्धरण स्वरूपप्रशरत्तनाद् यथाऽवस्थितत्वेनावस्थापनम्, तद्विषये महावराह आदिवराहो धर्मधरोद्धरणमहावराहः । धराया महावराहवद् धर्मस्यावस्थापके, "धम्मधरोद्धरणमहावराहजिणचदसूरिसिस्साण ।" प्रव० २७६ द्वार ।

धम्मधम्मिपत्ति-धर्मधर्मिप्राप्ति-स्त्री० । धर्माणां धर्मिरूपेण प्राप्ति धर्मधर्मिप्राप्ति । धर्माणा धर्मिरूपेण प्राप्तौ, अने० १ अधि० ।

धम्मधम्मिभाव-धर्मधर्मिभाव-पु० । धर्मधर्मितायाम्, आ० म० १ अ० १ खण्ड । (धर्मधर्मिणोर्भेदाभेदविचारो ' धम्म ' शब्देऽनुपदमेव २६६३ पृष्ठे गतः)

धम्मधुरा-धर्मधुरा-स्त्री० । धर्म एवातिसारित्रिकैरुपमानतया धूरिव धर्मधुरा । उक्त० १४ अ० । धर्माऽऽत्मिकाया धुरि, "धणेण किं धम्मधुरादिगारे ।" धर्मधुराधिकारे दशविधयतिधर्मधूरिवहनाधिकारे । उक्त० १४ अ० । धर्मचिन्तायाम्, वृ० १ उ० ।

धम्मपइण-धर्मप्रतिज्ञा-त्रि० । धर्मकरणाभ्युपगमपरे, व्य० १ उ० ।

धम्मपक्खिय-धर्मपाक्षिक-त्रि० । पुण्योपादानभूते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

धम्मपक्किमा-धर्मप्रतिमा-स्त्री० । धर्मः श्रुतचारित्रलक्षणः, तद्विषया प्रतिमा प्रतिज्ञा, धर्मप्रधान शरीर वा धर्मप्रतिमा । धर्मविषयकप्रतिज्ञायाम्, धर्मप्रधाने शरीरे च । स्था० १ उ० ।

तत्स्वरूपमाह-

" एगा धम्मपक्किमा, जसे आया पजवजाए ।" प्राग्वन्वगम्-पर्यवा क्कानाऽऽदिविशेषा जाता यस्य स पर्यवजातो, भवतीति शेषः, विशुद्धान्तीत्यर्थः । आहिताभ्यादित्वाच्च जातशब्दस्योत्तरपदत्वमिति । अथवा-पर्यवान्, पर्यवेषु वा यात प्राप्त पर्यवयात । अथवा-पर्यवः परिरक्ता, परिरक्षण वा । शेष तथैवेति । स्था० १ उ० ।

धम्मपण्णत्ति-धर्मप्रज्ञप्ति-स्त्री० । धर्मप्ररूपणायाम्, धर्मप्ररूपणावति दर्शने च । उपा० ६ अ० । " महावीरस्सतिथ धम्मपण्णत्ति उवसपण्णत्ति न विहरित्तए ।" उपा० १ अ० । धर्मप्रज्ञप्तिर्यथावस्थितधर्मप्रज्ञापनात् । दशवैकालिकस्य षड्जीवनिकायाऽऽख्येऽध्ययने च । दश० ४ अ० । " आयप्पवायपुव्वा, निज्जूढा होइ धम्मपण्णत्ती ।" दश० १ अ० ।

धम्मपण्णवणा-धर्मप्रज्ञापना-स्त्री० । धर्मस्य कान्त्यादिदशलक्षणोपेतस्य प्रज्ञापना प्ररूपणा धर्मप्रज्ञापना । धर्मप्ररूपणायाम्, " धम्मपण्णवणा जा सा ।" सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

धम्मपत्थ-धर्मपथ-त्रि० । धर्माय पथ्यमिव । धर्माय हिते, धर्मश्रवण-तत्परसाऽऽस्वाद-धार्मिकसत्त्वससर्गादिरूपे, यो० ४ विव० ।

धम्मपय-धर्मपद-न० । धर्मपत्रके सिद्धान्तपदे, " जस्सतिथ धम्मपयानि सिक्खे ।" दश० ६ अ० १ उ० । कान्त्यादिके च । " विरुण ते धम्मपय अणुत्तर ।" भाचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

धम्मपरपरा-परम्पराधर्म-त्रि० । परम्परया धर्मो यस्य स परम्पराधर्म । प्राकृतत्वाच्च परम्पराशब्दस्य परनिपातः । परम्परया धर्मं प्राप्ते, उक्त० १४ अ० ।

धम्मपरायण-धर्मपरायण-त्रि० । धर्मानुष्ठायिनि, दर्श० ४ अ० । धर्मव्यानतत्परे, उक्त० १४ अ० । धर्मैकानिष्टे, उक्त० १४ अ० । " एव ते कमसो बुद्धा, सव्वे धम्मपरायणा ।" उक्त० १४ अ० । " सया धम्मपरायणो ।" दर्श० ४ तत्र ।

धम्मपरुवणा-धर्मप्ररूपणा-स्त्री० । धर्मविषयायां प्ररूपणायाम्, श्रीविमलनाथप्रपौत्रश्रीवर्मघोषस्थविरपाश्वे प्रप्रज्य महावज्रकुमारः पञ्चमकल्पे क्षत्राभिस्थातमनुपाद्यानन्तर श्रीवीरपाश्वे प्रप्रज्य सिद्ध इति भगवत्येकादशशतैकादशोद्देशकाऽऽदावुकम्, तथा सति श्रीविमलनाथवीरयोः श्रीकल्पसूत्राऽऽदिग्रन्थे महदन्तर दृश्यते, तत्कथमिति प्रश्ने, उत्तरम्-भगवतीवृत्तौ द्वितीयवृत्तौ द्वितीयव्याख्यानप्रपौत्रके शिष्यसन्ताने इत्युक्तमस्ति, तेन कल्पसूत्रोक्तकालमानमाश्रित्य न काऽप्यनुपपत्तिरिति । २५३ प्र० । सेन० ३ उद्धा० ।

धम्मपाढग-धर्मपाठक-त्रि० । धर्माध्यापके, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

धम्मपारग-धर्मपारग-त्रि० । धर्मस्य श्रुतचारित्राऽऽत्मकस्य पारगः सम्यग् वेत्ता धर्मपारग । धर्मस्य सम्यग् वेत्तरि, " बुद्धा धम्मस्स पारगा ।" आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

धम्मपाल-धर्मपाल-पु० । कौशाम्बीवास्तव्यस्य धनयक्कस्य श्रेष्ठिनः स्वनामक्याते पुत्रे, हा० २३ अष्ट० ।

धम्मपिवासिय-धर्मपिपासित-त्रि० । पिपासेव पिपासा, प्राप्तऽपि धर्मैश्वर्ये, धर्मपिपासा सजाताऽस्येति धर्मपिपासित । धर्मप्राप्तावतृप्ते, त० । म० ।

धम्मपुरिस-धर्मपुरुष-पु० । अर्हति, स्था० । (' पुरिस ' शब्दे व्याख्या वक्ष्यते) धर्म क्रायिकचारित्राऽऽदिः, तदर्जनपर पुरुषो धर्मपुरुषः । " धम्मपुरिसो तदज्जणवावारपरो जहा साहू ।" इत्युक्तलक्षणे पुरुषभेदे, स्था० ३ उ० १ उ० । विशेषः । आ० म० । आ० चू० । " सुहावह धम्मपुरिसाणं ।" धर्मपुरुषाणां धर्मप्रधाननराणाम् । पञ्चा० ६ विव० ।

धम्मप्पस-धर्मप्रदेश-पु० । धर्मशब्देन धर्मास्तिकायो गृह्यते, तस्य प्रकृष्टो देश प्रदेशो निर्विजागो भागो धर्मप्रदेश । धर्मात्मिकायस्य निर्विभागे भागे, अनु० ।

धम्मप्पध-धर्मप्रभ-पु० । अञ्जलगच्छीये सिंहतिष्ठकसूरिगुरौ, अयमाचार्यः विक्रमसचन् १३३१ मिते जातः, १३६३ मिते स्वर्गतः । जै० ६० ।

धम्मप्पज्जण-धर्मप्ररञ्जन-त्रि० । धर्मे प्ररज्यते आसज्यते इति धर्मप्ररञ्जन । श्री० । धर्मप्रायेषु कर्मसु प्रकर्षेण रज्यत इति धर्मप्ररञ्जन । ' रलयोरैक्यमिति ' कृत्वा रस्य स्थाने लकारः । धर्माऽऽसक्ते, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।

धम्मपलोड्ड (ण)-धर्मप्रलोकिन्-पु० । धर्मं प्रलोकयत्युपादेयतया प्रेक्षते पाखण्डिषु वा गवेपयतीति धर्मप्रलोकी । धर्मस्या पादयतया प्रेक्षके, पाखण्डिषु धर्मगवेपके च । श्री० । ज्ञा०

धम्मपवाइ (ए)-धर्मप्रवादिन्-पु० । धर्मे प्रवदितुं शीलं यस्य स धर्मप्रवादी । धर्मप्रवादादुक्ते, आचाराङ्गचतुर्थाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशकार्थाधिकारमभिकृत्य-“ विहए धम्मपवाइय-परिक्खा ।” धर्मे प्रवदितुं शीलं येषां ते धर्मप्रवादिन, त एव धर्मप्रवादिकाः, धर्मप्रवादादुक्ता इत्यर्थः । तेषां परीक्षा युक्तायुक्तविचारणम् । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

धम्मपसंसा-धर्मप्रशंसा-स्त्री० । दुर्गतौ प्रपन्नतमात्मानं धारयतीति धर्मः, तस्य प्रशंसा धर्मप्रशंसा । सकलपुरुषार्थानामेव धर्मः प्रधानमित्येवरूपे धर्मस्य स्तुते, तथाऽन्वैरप्युक्तम्-“ रैदो धनार्थिनां धर्मः, कामिनां सर्वकामदः । धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ” ॥ १ ॥ दश० १ अ० । पौ० ।

धम्मपवाउय-धर्मप्रवादादुक्-पुं० । धर्मप्रवादिनि, आचा० १ श्रु० १४ अ० १ उ० ।

धम्मपिय-धर्मप्रिय-त्रि० । धर्ममित्रे, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

धम्मफल-धर्मफल-न० । धर्मस्य फलं धर्मफलम्, धर्मेण वा फलं धर्मफलम् । धर्मप्रयोजने, दश० १ अ० ।

धर्मफलमाह-

जया जीवमजीवा य, दो वि एए वियाणइ ।

तया गइ बहुविहं, सव्वजीवाण जाणइ ॥ १४ ॥

यदा यस्मिन् काले, जीवानजीवांश्च द्वावप्येतौ विजानाति विविधं जानाति, तदा तस्मिन् काले, गतिं नरकगत्यादिरूपां, बहुविधां स्वपरगतभेदेनानेकप्रकारां, सर्वजीवानां जानाति । यथाऽवस्थितजीवाजीवपरिज्ञानमन्तरेण गतिपरिज्ञानाज्ञावात् ॥१४॥

उत्तरोत्तरां फलवृद्धिमाह-

जया गइ बहुविहं, सव्वजीवाण जाणइ ।

तया पुन्नं च पावं च, वंथं मोक्खं च जाणइ ॥ १५ ॥

यदा गतिं बहुविधां सर्वजीवानां जानाति, तदा पुण्यं च पापं च बहुविधगतिनिवन्धनं, तथा बन्धं जीवकर्मयोगं च खलक्षणं, मोक्षं च तद्वियोगसुखवृत्तकृणं जानाति ॥१५॥

जया पुन्नं च पावं च, वंथं मोक्खं च जाणइ ।

तया निर्विदए भोए, जे दिव्वे जे य माणुसे ॥ १६ ॥

जया निर्विदए जोए, जे दिव्वे जे य माणुसे ।

तया चयइ संजोगं, मज्जितरं च वाहिरं ॥ १७ ॥

यदा पुण्यं च पापं च बन्धं मोक्षं च जानाति, तदा निर्विन्ते मोहाज्ञावात्सम्यग्विचारयत्यसारदुःखरूपतया भोगान् शब्दाऽऽदीन् यान् दिव्यान् यांश्च मानुषान्, शेषास्तु वस्तुनो भोगा एव न भवन्ति ॥ १६ ॥ (जया इत्यादि) यदा निर्विन्ते भोगान् यान् दिव्यान्, यांश्च मानुषान्, तदा त्यजति सयोगं संवन्धं द्रव्यतो जावतः साज्यन्तरं बाह्यं क्रोधाऽऽदिहिरण्याऽऽदिसवन्धमित्यर्थः ॥ १७ ॥

जया चयइ संजोगं, सविमत्तरं च वाहिरं ।

तया मुंने भवित्ता णं, पव्वइए अणगारियं ॥ १८ ॥

यदा त्यजति सयोगं साज्यन्तरं बाह्यम्, तदा मुण्डो भूत्वा हव्यतो भावतश्च प्रवजति प्रकर्षेण व्रजत्यपवर्गे प्रत्यनगारं हव्यतो भावतश्चाविद्यमानागारमिति ज्ञातः ॥ १८ ॥

जया मुंने भवित्ता ण, पव्वइए अणगारिय ।

तया संवरमुक्किट्ठं, धम्मं फामे अणुत्तरं ॥ १९ ॥

यदा मुण्डो भूत्वा प्रव्रजत्यनगारम् (तया संवरमुक्किट्ठं ति) प्राकृतशैल्या उत्कृष्टं संवरं धर्मे सर्वप्राणातिपाताऽऽदिविनिवृत्तिरूपं, चारित्र्यधर्ममित्यर्थः । स्पृष्टत्यनुत्तरं सम्यगासेवत इत्यर्थः ॥ १९ ॥

जया संवरमुक्किट्ठं, धम्मं फामे अणुत्तरं ।

तया धूणइ कम्मरयं, अबोहिकलुमं करं ॥ २० ॥

यदोत्कृष्टसंवरं धर्मे स्पृष्टत्यनुत्तरं तदा धुनाति-अनेकार्थत्वात्पातयति कम्मरजः कर्म्मैवाऽऽत्मरज्जनाञ्ज इव रजः । किं विशिष्टमित्याह-अबोधिकलुपं कृतम्-अवाधिकलुपेण मिथ्यादृष्टिनोपात्तमित्यर्थः ॥२०॥

जया धूणइ कम्मरयं, अबोहिकलुसं करं ॥

तया सव्वत्तगं नाणं, दंसण चाभिगच्छइ ॥ २१ ॥

यदा धुनाति कम्मरजं अबोधिकलुपं कृतम्, तदा सर्वश्रेष्ठं ज्ञानमशेषक्षेयविषयं, दर्शनं चाशेषदृश्यविषयम्, अभिगच्छत्यावरणाभावादाधिरूपेण प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

जया सव्वत्तगं नाणं, दंसणं चाभिगच्छइ ।

तया लोममल्लोगं च, जिणो जाणइ केवली ॥ २२ ॥

यदा सर्वत्रगं ज्ञानं दर्शनं चाभिगच्छति, तदा लोकं चतुर्दश-रज्ज्वात्मकमलोकं चानन्तं जिणो जानाति केवली, लोकौ च सर्वे, नान्यतरमेवेत्यर्थः ॥ २२ ॥

जया लोममल्लोगं च, जिणो जाणइ केवली ।

तया जोगे निरुज्जित्ता, सेट्ठेसिं पडिबज्जइ ॥ २३ ॥

यदा लोकमलोकं च जिणो जानाति केवली, तदोचितसमयेन योगान्निरुध्य मनोयोगाऽऽदीन् शैलेशीं प्रतिपद्यते भवोपग्राहिकर्माशक्त्याय ॥ २३ ॥

जया जोगे निरुज्जित्ता, सेट्ठेसिं पडिबज्जइ ।

तया कम्मं खवित्ता णं, सिद्धिं गच्छइ नीरओ ॥ २४ ॥

यदा योगान्निरुध्य शैलेशीं प्रतिपद्यते, तदा कर्म्मं कृपयित्वा भवोपग्राह्यापि सिद्धिं गच्छति लोकान्तक्षेत्ररूपां, नीरजाः सकल-कर्म्मरजोविनिर्मुक्त ॥ २४ ॥

जया कम्मं खवित्ता णं, सिद्धिं गच्छइ नीरओ ।

तया लोममल्लोगं च, सिद्धो हवइ सासओ ॥ २५ ॥

यदा कर्म्मं कृपयित्वा, सिद्धिं गच्छति नीरजाः, तदा लोक-मस्तकस्थः त्रैलोक्योपरिवर्त्ती, सिद्धो भवति शाश्वतः कर्म्म-बीजाज्ञावादानुत्पत्तिघर्मेति भावः । उक्तो धर्मफलाऽऽख्यः पष्ठो-ऽधिकारः ॥२५॥

साम्प्रतमिदं धर्मफलं यस्य दुर्लभं तमभिधित्सुराह-

सुहमायगस्स समण-स्म सायाउल्लस्स निगामसाइस्स ।

उच्छोद्वणापहाविस्म, छल्लहा सुगइ तारिमगस्म ॥२६॥

सुखाऽऽस्वाप्तकस्याभिष्वङ्गेण प्राप्तसुखमोक्षं, श्रमणस्य हव्यप्र-

जितस्य, साताऽऽकुलस्य जाविमुत्तमं व्याप्तिस्तस्य, निकामशायि-
न सूत्रार्थवेलाप्युल्लङ्घ्य शयानस्य, उत्सोलनाप्रधाविन उ-
त्सोलनयोदकाश्रयतनया प्रकर्षेण धात्रति पादाऽऽदिशुद्धिं करो-
ति य स तथा तस्य । किम् ? इत्याह--दुर्लभा दुष्प्रापा, सुग-
ति सिद्धिर्पथवसाना, तादृशस्य भगवद्वाञ्छालोपकारिण इति
गाथार्थः ॥ २६ ॥

इदानीमिदं धर्मफल यस्य सुलभं तमाह--

तत्रोगुणपहाणस्म, उज्जुमई खतिसंजमरयस्स ।

परीसहे जिणंतस्म, सुलहा सुगड तारिमगस्स ॥ २७ ॥

पच्छा वि ते पयाया, खिप्प गच्छंति अमरजवणाऽ ।

जेमिं पिओ तवो सं-जमो य खंती य वंजचेरं च ॥ २८ ॥

तपोगुणप्रधानस्य पष्ठाष्टमाऽऽदितपोधनवत्, ऋजुमतेर्मार्गप्रवृत्त
बुद्धे, क्लान्तिसयमरतस्य क्लान्तिप्रधानसयमाऽऽसेविन इत्यर्थः ।
परीसहान् क्षुत्पिपासाऽऽदीन् जयतोऽजिभक्त, सुलभा सुगति-
रुक्तलक्षणा, तादृशस्य भगवद्वाञ्छालोपकारिण इति गाथार्थः ॥ २७ ॥
पश्चादपि वृत्तावस्थायामपि, ते प्रयाता प्रकर्षेण याता अवि-
राधितसयमा अपि सन्मार्गे प्रपन्ना, शीघ्रं गच्छन्ति अमरभ-
वनानि देवविमानानि । न के ? इत्याह--येषां प्रिय तपः सयमः,
क्लान्तिः, ब्रह्मचर्यं च ॥ २८ ॥ दश० ४ अ० ।

धम्मजहु-धर्मजुष्ट-त्रि० । धर्मच्युते, दश० १ चू० ।

धम्ममड-धर्ममति-स्त्री० । धर्मबुद्धौ, “ इच्छजणविप्पओगे, आ-
वडं पक्कियस्स रोगधम्मस्स । वडपरिणामे य तथा, धम्ममडं
डोइ पाएण ॥ ११ ॥ ” दश० १ तत्त्व ।

धम्ममग-धर्ममार्ग-पु० । परलोकगामिनि मार्गे, प० च०
४ द्वार ।

धम्ममाण-धर्मयमान-त्रि० । भस्त्रावातेनोदीप्यमाने, “ लोह-
गरधम्ममाणधमधर्मितवोस । ” उपा० २ अ० । अग्निना ता-
प्यमाने, ज्ञा० १ ध्रु० ए अ० ।

धम्ममिच्छ-धर्ममित्र-पु० । धर्मसुहृदि, प० ६ विव० । पञ्चप्रभ-
जिनस्य पूर्वभवनानामभेदे, स० ।

धम्ममुत्ति-धर्ममूर्ति-स्त्री० । अश्चर्यगच्छीये शिवमिहसूरिशि-
ष्ये जयकर्त्तिसूरिगुरौ, जै० ६० ।

धम्ममुह-धर्ममुख-न० । धर्माणां मुखमिव मुखमुपायो धर्ममु-
खम् । धर्मोपाये, “ धम्माणं कामवो मुह । ” उक्त० पाई० २५ अ० ।

धम्ममूल-धर्ममूल-न० । धर्मलक्षणवृत्तस्य मूलमिव मूलम् । ध-
र्ममूलभूते जीवदयाऽऽदिके, दश० १ तत्त्व । (तानि च ‘ धम्म’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २६३ पृष्ठे दर्शितानि)

धम्ममेह-धर्ममेघ-पु० । यावत्तत्त्वभावनेन फलमन्विष्टो स
वैथा विवेकख्यातौ, धर्ममशुक्लकृष्ण मेहानि मिश्रतीनि धर्म-
मेघ, प्रसूयाने कुशीदस्य सर्वथा विवेकरयातौ, धर्ममेघ स-
माधिरित्युक्तलक्षणे असप्रज्ञातापरनामभेदे समाधिमेहे, द्वा०
२० द्वा० ।

धम्मय-धर्मय-पु० । ‘ धम्मय’ शब्दार्थे, स० १ सम० ।

धम्मरय-धर्मरत्न-त्रि० । चारित्रधर्माऽऽसक्ताचित्ते, पञ्चा० ५ वि-
व० । उद्युक्तविहारिणि, “ धम्मरयपुण्वसूरीण । ” उद्युक्तवि-
हारिचिरन्तनाऽऽचर्याणाम् । जीवा १ अधि० ।

धम्मरयण-धर्मरत्न-न० । धर्म एव रत्नं धर्मरत्नम् । दश० २
तत्त्व । धर्माणां मध्ये यो रत्नमिव वर्तते जिनप्रणीतां देश-
विरतिमविवरितिरूपो धर्मो धर्मरत्नम् । ध० १ अधि० । जिनप्र-
णीतदेशविरतिसर्वविरत्यात्मकधर्मरूपे सकलैहिकाऽऽमुष्मिक-
सम्पत्तिजनकेऽचिन्त्यचिन्तामणौ, दश० ४ अ० ।

इह हि हेयोपादेयाऽऽदिपदार्थसार्थपरिज्ञानप्रवीणस्य जन्मजरा-
मरणरोगशोकाऽऽदिदुर्गदौर्गत्यनिपीकितस्य भव्यसत्त्वस्य स्वर्गा-
पवर्गाऽऽदिमुखसप्तसपाठनाव-भ्यनिबन्धन सद्धर्मरत्नमुपादातु-
मुचितं, तदुपादानोपायश्च मुख्यदेशमन्तरेण न सम्यग् विज्ञायते,
न चानुपायप्रवृत्तानामभीष्टार्थसिद्धिरित्यत कारुण्यपुण्य-
चेतस्तथा धर्माधिनां धर्मोपादानपालनोपदेश दातुकाम सूत्र-
कार शिष्टमार्गानुगामिनया पूर्वं तावद्विष्टदेवतानमस्काराऽऽदि-
प्रतिपादनार्थमिमां गाथामाह-

नमिक्कण सयलगुणरय-एकुलहरं विमलकेवलं वीरं ।

धम्मरयणतिययाण, जणाण विरयेमि उवएम् ॥ १ ॥

इह पूर्वार्द्धेनाश्रीष्टदेवतानमस्कारद्वारेण विघ्नविनायकोपशान्त-
ये मङ्गलमभिहितम्, उत्तरार्द्धेन चाभिधेयमिति । सवन्धप्रयोजने
पुनः सामर्थ्यगम्ये । तथाहि-सवन्धस्तावदुपायोपेयलक्षणं, सा-
ध्यसाधनलक्षणो वा, तत्रैव शास्त्रमुपाय, साधनं वा, साध्यमुपेय
वा शास्त्रार्थपरिज्ञानमिति । प्रयोजनं तु द्विविधम्-कर्तुः, श्रोतु-
श्च । पुनरनन्तर-परस्परभेदादेकैकं द्वेधा । तत्रानन्तर-कर्तुं स-
त्त्वानुग्रहः । परस्परम्-अपवर्गाऽऽदिप्राप्तिः । तथा चोक्तम्-“सर्व-
ज्ञाकोपदेशेन, य सत्त्वानामनुग्रहम् । करोति तु खनत्तानां, स
प्राप्नोत्यचिराच्छिवम् ॥ १ ॥ ” इति । श्रोतुं पुनरनन्तर-शास्त्रार्थ-
परिज्ञानं, परस्पर-तस्याप्यपवर्गप्राप्तिः । उक्तं च-“सम्यक् शा-
स्त्रपरिज्ञाना-छिरक्ता भवतो जनाः । लब्ध्वा दर्शनमशुक्लि,
ते यास्ति परमा गतिम् ॥ १ ॥ ” इति । साम्प्रतं सूत्रव्याख्या-न-
त्वा प्रणम्य, कम् ? वीर कर्मविदारणात्तपसा विगजनाद्व्य-
वीर्ययुक्तत्वाच्च जगति यो वीर इति ख्यातः । यद्वदादि-“ वि-
दारयति यत्कर्म, तपसा तद् विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च,
तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥ ” तं वीरं श्रीमद्वर्द्धमानस्वामि-
नम् । किंविशिष्टम्-सकलगुणरत्नकुलगृहम्-सकला नमस्ता ये
गुणा क्षमामार्देवाऽऽर्जवाऽऽदयः, त एव रौद्रदाम्निष्ठमुखाविद्या-
वक्त्रात्सकल कल्याणकलापकारणत्वाच्च रत्नानि सकलगुणर-
त्नानि, तेषां कुलगृहमुत्पत्तिस्थानं, त सकलगुणरत्नकुलगृहम् ।
पुनः किंविशिष्टम् ?-विमलकेवलम्-विमलं सकलतद्वाधारकक-
र्मांगुरेणुसंपर्कविक्रान्तेन निर्मलकेवलं केवलं ज्ञानं यस्य स
विमलकेवलस्त, क्त्वाप्रत्ययस्य चोत्तरक्रियासापेक्षत्वादुत्तरक्रि-
यामाह-वितर्गामि प्रयच्छामि, कम् ? उपदेशम्-उपदिश्यते इत्युप-
देशो हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तवचनरचनाप्रपञ्चस्तम् के-
भ्यो ? जनेभ्यो लोकेभ्यः । कथंभूतेभ्यः ? धर्मरत्नार्थिभ्यो दुर्ग-
तिप्रपन्नं प्राणिगणं धारयति, सुगतौ धत्ते चेति धर्मः । उक्तं च-
“दुर्गतिप्रसूतान् जन्तून्, यस्माद्धारयते ततः । धत्ते चैतान् शुभे
स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥ ” इति । स एव रत्नं प्राग्वा-
चार्णितशब्दार्थं, तदर्थयन्ते मृगयन्ते इत्येव शीला ये ते धर्मरत्ना-
र्थिनस्तेभ्यः, सूत्रे च पष्ठो चतुर्थ्यर्थे प्राकृतलक्षणवशात् । यदाहुः
प्रभुश्रीहेमचन्द्रसूरिपादा स्वकृतप्राकृतलक्षणे-“चतुर्थ्या पष्ठौ
॥ ८३११३ ॥ ” इति गाथाद्वयार्थः ॥ भावार्थं पुनरयम्-नन्वे-
ति पूर्वज्ञातमभिधायिना क्लृप्तात्तरकालक्रियेण स्याद्व्या-

दशाद्वयनादसंवादिना पदेनैकान्तनित्यानित्यवस्तुविस्तारवादि-
प्रवादिमृगयोमुंस्वयन्धो व्यवायि, यतोऽनैकान्तेन नित्योऽनि-
त्या वा कर्त्ता क्रियाद्वय कर्तृमोष्टे, क्रियाजेदे कर्तृभेदान्, ततो
द्वितीयक्रियाकणे कर्तुरनित्यत्वाभावप्रसङ्गाभ्यां व्योरप्यपा-
कतिरिति । सकलगुणरत्नकुलमृदमिन्यनेन जगवतः श्रीमत्प-
श्चिमतीर्थाधिनाथस्य पूजातिशय प्रकाश्यते । तथा च पूज्य-
न्त एवादप्रथमिकाविधीयमानावनामवशसमुत्पन्नशिरःकोटी-
रकोटीविट्कुसघट्टैः सुरासुरनरनिकरनायकैरपि गुणवन्तः ।

उक्तं च-

“सर्वो गुणेहि गणो, गुणादियस्स जह लोमो वीरस्स ।
संमतमउरुविउओ, सहस्सनयणो सययमेह ॥ १ ॥” इति ।
विमलकेवलमित्यमुना तु ज्ञानानिश्चयसपन्नया प्रसिद्धसि-
द्ध्यर्थपार्श्विकुलविमलनभस्तद्वनिशीथिनीनाथस्य जिननाथस्य
वचनानिश्चय प्रपञ्चयते । यतः केवलज्ञाने मत्त्यवश्यभाविनी भ-
गवतां तीर्थरूपां सद्देशनाप्रवृत्तिः, तीर्थकरनामकर्मण इत्यमेव
वेद्यमानत्वात् । यदुक्तं श्रीजगद्गुरुस्वामिपादैः - “तं च कद
वेदज्ज्ञ, अगिलाए धम्मदेमणईहि ।” इत्यादि । वीरमि-
ति सान्वयपदेन च जगवतः समूजकायकवित्तनिःशेषापा-
यनिवन्धनकर्मशुश्रूषानस्य चरमजिनेश्वरस्यापायापगमा-
निश्चय प्रपञ्च निष्ठकृत्येन, यतोऽपायचूत भवभ्रमणकारण-
त्वात्सर्वमपि कर्म । तथा चाऽऽगम - “सर्व पावं कम्म, भा-
मिज्जं जेण ससारे ।” इति । अमर्गन्तारिज्य इत्यनेन श्रव-
णाधिकारिणामर्थित्वमेव मुख्य लिङ्गमित्यजाणि । यदुक्तं प-
रापकारभूरिभिः श्रीहरिजिज्जसूरिभिः - “तत्थऽहिगारी अन्थो,
ममत्थओ जो न सुत्तपडिक्कुओ । अत्थो उ जो विणीओ, ममु-
छिओ पुच्छमाणो य ॥१॥” इति । जनानामित्यनेन बहुवचनान्ते-
नेदमुदितं भवति-यथा नैकमेवश्वराऽऽदिकमाश्रित्योपदेशदाने
प्रवर्तितव्यं, किंतु सामान्येन सर्वमाधारणतया । तथा चाऽह
जगवान् सुधर्मस्वामी-“जहा पुन्नस्स कत्थइ, तहा तुच्छस्स क-
त्थइ । जहा तुच्छस्स कत्थइ, तहा पुन्नस्स कत्थइ ॥१॥” इति ।
वितराम्युपदेशमितिहायमाशय - न निजप्रज्ञाभिमानेन, न परप-
रिभवाभिप्रायेण, न कस्यचिदुपाज्जनाय प्रवर्तते, किं तर्हि कथं तु
नामाऽमी जन्तवः सद्धर्ममार्गमानाद्यसाधपरिवर्तित महानन्दा-
मन्दाऽऽनन्दसंशोहमवाप्स्यन्तीत्यनुग्रहबुद्ध्या परेपामात्मनश्च ।

यदजाणि-

“शुद्धमार्गोपदेशेन, य नरवानामनुग्रहम् ।
करोति नितरा तेन, कृत स्वस्याप्यन्तो महान् ॥ २ ॥”

तथा-

“न जवति धर्म श्रोतु, सर्वस्यैकान्तनो हितश्रवणान् ।
ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या, वक्तुम्यैकान्तनो जवति ॥ १ ॥
इत्युक्तं सभावार्यं सकलंऽपि गाथार्यं ॥ १ ॥

अथ यथाप्रतिज्ञात विभणिपु प्रस्तावयन्नाह-

भवजज्ञहिमि अपाणे, दुन्नहं पणुयत्तणं पि जंतुणं ।

तत्थ वि अणुत्थहरणं, दुन्नहं सद्धम्मवररयण ॥ २ ॥

मवन्त्यस्मिन् नारकतिवैद्यनरामरूपेण कर्मवशवर्त्तिन प्राणि-
न इति जव ससार, न एव जन्मजरामरणदिजज्ञधारणाज-
लाभे, तस्मिन्ननादिनिधननयास्पारेऽदृष्टपर्यन्ते, वम्भ्रम्यमा-
णानामिति श्रेय । दुर्त्तज दुराप, मनुजन्वमपि मनुष्यमात्रोऽपि,
दूरे नावदृशकुजानिप्रवृत्तसान्निध्यपर्यन्तं । यज्जगदे जगदे-

कधन्धुना श्रीवर्द्धमानस्वामिनाऽष्टपदादागत श्रीगौतममहा-
मुनिं प्रति-

“दुन्नहे खलु माणुसे भवे, चिरकालेण वि मव्वपाणिणं ।
गाढा य विवागकम्मणो, ममय गोयम ! मा पमायए ॥ ४ ॥”
इति । ध० र० । (अस्या अर्थः ‘दुमपत्तय’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २५७० पृष्ठे उक्तं)

अन्यैरप्युक्तम्-

“संसारकान्तारमपास्तपार, वम्भ्रम्यमाणो लभते शरीरी ।
कृच्छ्रेण नृत्वं सुखसम्यवीज, प्ररुद्धदुष्कर्मशमेन (नूतन) नूतनम् ।
नरेषु चक्री विदशेषु वज्री, मृगेषु सिंहः प्रशमां वनेषु ।
मनो मदीनृत्सु सुवर्णशैलो, भवेपु मानुष्यभवः प्रधानः ॥२॥”

तथा-

“अनर्थार्थापि रत्नानि, दम्भ्यन्ते विमवै सुखम् ।
दुर्त्तमो रत्नकोट्याऽपि, कणोऽपि मनुजाऽऽयुष ॥१॥” इति ।
जन्तूनां प्राणिना, तथापि मनुजत्वे सत्यपि । अनर्थहरणमिति-
नार्थन्ते नामित्वप्यन्ते ये दारिद्र्यजुहोपक्ष्वाऽऽदयोऽपायास्ते
हियन्ते विध्वस्यन्ते येन तदनर्थहरणं दुल्लभं दुष्प्राप, किं तदि-
त्याह-सन् साधुः पूर्वापराविरोधप्रवृत्तिगुणगणालङ्कृतत्वेन
परप्रावाहुकपरिकल्पितधर्मापेक्षया शोभनो धर्मः सद्धर्मः सम्य-
ग्दर्शनाऽऽदिकः, स एवैहिकार्थमात्रप्रदायितररत्नापेक्षया शास्व-
तानन्तमोक्षार्थदानत्वेन वर प्रधानं रत्नं सद्धर्मवररत्नमिति ।

अथामुमेवार्थं दृष्टान्तविशिष्ट स्पष्टयन्नाह-

जह चिंतामणिरयणं, सुलहं न हृ होऽ तुच्छविहवाणं ।
गुणविहववज्जियाणं, जियाण तह धम्मरयणं पि ॥ ३ ॥

यथा येन प्रकारेण, चिन्तामणिरत्नं सुप्रतीतं, सुलभं सुप्रा-
पम्, (न हृ) नैव भवति जायते, तुच्छविभवानाम्-तुच्छः
स्वल्पो विभव-कारणे कार्योपचाराद्विजवकारणं पुण्य यथा
ते तुच्छविजवाः, स्वल्पपुण्या इत्यर्थं, तेषाम् तथाविधपशुपाक्ष-
वन् । तथा गुणा अनुज्जताऽऽदयो वक्ष्यमाणस्वरूपास्तेषां वि-
शेषेण भवन् सत्ता गुणविजवः । अथवा-गुणा एव विजवो वि-
जृतिर्गुणविजवः, तेन वर्जितानां रहितानां, जीवानां पञ्चेन्द्रिय-
प्राणिनाम् । उक्तं च-“प्राणा द्विविचतु प्रोक्ता, जूतानि तरव स्मृ-
ता । जीवा पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषा सत्त्वा इतीरिता ॥१॥”
अपिशब्दस्य वक्ष्यमाणस्येह सध्वघादेव जावना कार्या-एके-
न्द्रियविकलेन्द्रियाणां तावद्धर्मप्राप्तिर्नास्ति, पञ्चेन्द्रियजीवा-
नामपि नत्तदयोग्यताहेतुगुणसामप्राविकलानां तथा तेन प्र-
कारेण धर्मरत्नं सुलभं न भवतीति प्रकृते सवन्ध इति ।

पूर्वसूचितपञ्चपालदृष्टान्तश्चायम्-

“वहुविषुज्जनोपेत, हरिरक्किमप्सर शतममेनम् ।
इह अत्थि हत्थिणउर, पुरं पुरन्दरपुर व वर ॥ १ ॥
तत्र अष्टिगिष्ठ, पुष्पागो नागदेवनामाऽऽसीत् ।
निम्मलसीलगुणधरा, वसुधरा गेहिणी तस्स ॥ २ ॥
तत्तनयो विनयोज्ज्वल-मनिविभवभरो वज्रव जयदेवः ।
दक्षो रथणपार्श्वकं, सिक्खइ सो वारम ममा उ ॥ ३ ॥
विजितान्यहासममल, वित्रास चिन्तितार्थदानपटुम् ।
चिन्तामणिं पमुत्तु, सेसमणी गणइ उवलसमे ॥ ४ ॥
चिन्तामणिरत्नकृते, सुकुनी स कुनाद्यम पुरे सकले ।
इह इद्वेण घर, घरेण भमिओ अपरिततो ॥ ५ ॥

न च तमवाप दुराप, पितरावृत्तेऽथ यद् मयाऽत्र पुरे ।
 चिंतामणी न पत्तो, तो जामि तयत्थमश्रत्थ । ६ ॥
 ताज्यामभाणि वत्स !, स्वच्छमते ! कल्पनैव खल्वेषा ।
 अश्रत्थ वि कत्थइ न-त्थि एस परमत्थओ मचणे ॥ ७ ॥
 तद्रत्तैरसपत्तै-र्ययेष्टमन्यैरपि व्यवहरच्च ।
 निम्मलकमलाकविय, भवण ते होइ जणमिण ॥ ८ ॥
 इत्युक्तोऽपि स चिन्ता-रत्नाऽऽप्तौ रचितनिश्चयश्रुतः ।
 धारिज्जतो पियरे-हिं निग्गओ इत्थिणापुरओ ॥ ९ ॥
 नगरगणग्रामाकर-कर्वटपत्तनपयोधितोरेषु ।
 तम्मगणपवणमणो, सुइर भतो किलिस्सतो ॥ १० ॥
 तमलममानो विमनाः, दध्यौ किं नास्ति सत्यमेवेदम् ? ।
 अहव न तस्स इत्थिच्च, न अश्रहा होइ सत्थुत्त ॥ ११ ॥
 इति निश्चित्य स चेत्तस्मिन्, निपुण वम्भमितुमारमत च्यु ।
 पत्तराओ मणिखणीओ, पुच्छीपुच्छि नियच्छुतो ॥ १२ ॥
 वृद्धनरेणैकेन च, सोऽभाणि यथा मणीवर्ताहास्ति ।
 खाणी मणीण तत्थ य, पत्तरमणी पावइ सपुओ ॥ १३ ॥
 तत्र च जगाम मणिगण-ममवमनारतमथो मृगयमाण ।
 एगो य तत्थ मिलिओ, पसुवालो वाहिसो अहिय ॥ १४ ॥
 जयदेवेन निरैक्यत्, वृत्तुल उपलक्ष्य करतले तस्य ।
 गहिओ परिच्छिओ तह, नाओ चिंतामणि सि इमो ॥ १५ ॥
 सोऽयाचि तेन स मुद्रा, पशुपाव ग्राह किममुना कार्यम् ? ।
 जणइ वणी सगिहगओ, बालाण कीलण दाइ ॥ १६ ॥
 सोऽज्जयदीदशा इह, ननु वहव सन्ति किं न गृह्णासि ? ।
 सिद्धिओ भणइ अह, समुस्सुओ निययगिहगमणे ॥ १७ ॥
 तद्देहि महामेन, त्वमन्यमपि भूः । लप्स्यसे ह्यत्र ।
 अपरोचयारसील-त्तणेण तह वि हु न सो देइ ॥ १८ ॥
 तत एतस्यापि च वर-मयमुपकर्त्ताऽस्तु मा स्म ब्रूदफलः ।
 इय करुणारसियमई, सिद्धिओ जणइ आमीर ॥ २६ ॥
 यदि भूः । मम न दत्ते, चिन्तामणिमेनमात्मनाऽपि तत ।
 आराहसु जेण तुह, पि चितिय देइ खलु एमो ॥ २० ॥
 इतर प्रोच यदि स-त्यमेव चिन्तामणिर्मयाऽचिन्ति ।
 ता वोरकरिरक्खर-पमुह मह देइ वहु बहुय ॥ २१ ॥
 अथ हसितविक्रमितमुख, श्रेष्ठिसुत स्माऽह चिन्त्यते नैवम् ।
 किं तुववासतिगतिम-रयणिमुहे वित्तमहिपोडे ॥ २२ ॥
 झुत्तिपङ्कनिहितसिचये, स्तपितविक्षिप्त मणि निधायोषे ।
 कण्णकुसुममाई-हि पूइउ नमिय विहिपुव्व ॥ २३ ॥
 तदनु विचिन्त्यत इष्ट, पुरोऽस्य सर्वमपि लभ्यते प्रात ।
 इय सोउ गोवाहो, वि गगियागाममभिचञ्चिओ ॥ २४ ॥
 न स्थास्यति हस्ततले, मणिरत्न नूनमिदमपुण्यस्य ।
 इय चितिय सिद्धिओ, वि तस्स पुट्टि न छुइइ ॥ २५ ॥
 गच्छन् पथि पशुपाल, ग्राह मणे ! गगिका इमा अधुना ।
 विक्किणिय किणिय घणसा-रमाइ काहामि तुह पुय ॥ २६ ॥
 मच्चिन्तितार्थपूर्या, सान्वयसज्जो भवेस्त्वमपि वृत्तने ।
 एवमणिमुल्लवने ण तेण भणिय पुणो एय ॥ २७ ॥
 दूरे ग्रामस्ताव-न्मणे ! कथा कथय काञ्चन ममाग्रे ।
 अह न मुणसि तोऽह तुह, कहेमि निस्सुणेसु एगगो ॥ २८ ॥
 देवगृहमेकहस्त, चतुञ्जो वसति तत्र दवस्तु ।
 इय पुणरुत्त वुत्तो, वि जपए जाव नेव मणी ॥ २९ ॥
 तावदुवाच स रुष्टो, यदि हुइइतिमात्रमपि न मे दत्से ।

ता चितियत्यसपा-यणम्मि तुह केरिसी आमा ! ॥ ३० ॥
 तच्चिन्तामणिरिति ने, नाम मृपा सत्यमेव यदि चेदम् ।
 ज तुह सपत्तीप, वि न मह फिट्ठइ मणे ! चिता ॥ ३१ ॥
 किं च कृणमपि योऽह, रव्यातकैर्विना न हि स्थातुम् ।
 सत्तो सोह कहमिह, सववासतिगेण न मरामि ? ॥ ३२ ॥
 तन्मे मारणहतो-वणिजारे ! वणिजोऽसि तच्छ ।
 जत्थ न दीससि इय भाणि-य लव्धिओ तेण सो सुमणी ॥ ३३ ॥
 जयदेवो मुदितमना, सपूर्णमनोरथ प्रणतिपूर्वम् ।
 चिन्तामणि गहिता, नियनयराभिमुहमह चलिओ ॥ ३४ ॥
 मणिमाहात्म्यादुल्लसि-तवैभव. पथिमहा पुरे नगरे ।
 रयणवइनामधूय, परिणीय सुवुत्ति सिद्धिस्स ॥ ३५ ॥
 बहुपरिकरपरिकलिनो, जननिवहैर्गोयमानसुगुणगण. ।
 इत्थिणपुरम्मि पत्तो, पणओ पियराण चलणेसु ॥ ३६ ॥
 अभिनन्दित स ताभ्यां, स्वजनैः समानित. स बहुमानैः ।
 धुणिओ ससजणेण, भोगाण जायण जाओ ॥ ३७ ॥
 ज्ञातस्यास्योपनयो-ऽयमुच्चैरमरनरकतिर्यजु ।
 इयरमणीण खणीसु व, परिभमतेण कह कह वि ॥ ३८ ॥
 जीवेन वभ्यत इय, मनुजगति. सन्मणीवतीतुल्या ।
 तत्थ वि वृत्तहो चिता-मणि व्व जिणदेसिओ धम्मो ॥ ३९ ॥
 पशुपालोऽत्र यथा खलु, मार्गे न लेमेऽनुपात्तसुकृतधन ।
 जइ पुष्पचित्तजुत्तो, वणिपुत्तो पुण तय पत्तो ॥ ४० ॥
 तद्वज्रगुणविभवो, जीवो लज्जते न धर्मरत्नमिदम् ।
 अविकलनिम्मलगुणगण-विहवजरो पावइ तय तु ॥ ४१ ॥
 दृष्टान्तमेन विनिश्चय सम्पक्, सद्धर्मरत्नग्रहणे यदीच्छा ।
 अमुद्रदारिद्र्यविनाशदक्, तत्सद्गुणव्यमुपाज्जयध्वम् ॥ ४२ ॥
 इति पशुपालकथेतिगार्थः ।
 कतिगुणसपन्न. पुनस्तत्प्राप्तियोग्य इति प्रश्नमाशङ्क्याऽऽह-
 ऽगवीसगुणसमेओ, जुगो एयस्स जिणमए जणिओ ।
 तदुवज्जणम्मि पढं, ता जइयत्वं जओ जणिय ॥ ४३ ॥
 एमिरेकविंशतिगुणैर्वर्द्धयमाणैः समेतो युक्त । पाठान्तरेण-
 समृद्धः सम्पूर्ण, समिद्धो वा देदीप्यमानो, योग्य उचित, एतस्य
 प्रस्तुतधर्मरत्नस्य, जिनम तेऽहं च्छासने, भणित. प्रतिपादित, त-
 द्जिज्ञैरिति शेष । तत किम् ? इत्याह- (तदुवज्जणम्मि सि)
 तेषां गुणानामुपाज्जने प्रदणे, प्रथममादौ, तस्माद्धेतोर्वर्द्धितव्यम् ।
 इहायमाशयः-यथा प्रासादार्थिनः शल्योक्षारपीठव्याऽऽद्यावा-
 द्रियन्ते, तद्विनाभावित्वाद्विशिष्टप्रासादस्य, तथा धर्मार्थिजि-
 रते गुणाः सम्यगुपाज्जनीया, तदधीनत्वाद्विशिष्टधर्मसिद्धेरिति
 यतो यस्माद्भाणित गदित, पूर्वसूरिभिरिति गम्यत इति ।
 ४० २० १ अधि० ।

धम्मगयणस्म जोगो, अक्खुहो रूवं पगइसोम्मो ।
 द्वायपिओ अकूरो, भीरु असदो मुदक्खिओ ॥ ३७० ॥
 वज्जालुओ दयालू, मज्जत्थो सोम्मदिद्धि गुणरागी ।
 सकइ-तपक्खजुत्तो, सुदीहदंस। विसेसन्नू ॥ ३७१ ॥
 बुद्धाणो विणीओ, कयन्तुओ परहिअत्थकारी अ ।
 तह चेव लद्धक्खो, ऐगवीसगुणो हवइ सहो ॥ ३७२ ॥
 परत्तार्थिकप्रणीताना सर्वेषामपि धर्माणा मध्ये प्रधानत्वेन
 यो रत्नमिव वर्त्तने स धर्मरत्नम्, जिनादितो देशविरत्याद-
 कः । ममाचार । तस्य योग्य उचित, ईदृक्स्वरूप एव श्राव-

को जवति । तथथा-अकुञ्ज इत्यादि । तत्र यद्यपि कुञ्जस्तुञ्ज , कुञ्ज कूर , कुञ्जो दरिद्रः , कुञ्जो बहुरित्यनेकार्थः । कुञ्जशब्दस्यथाऽऽह तुच्छार्थो गृह्यते, तस्यैव प्रस्तुतोपयोगित्वात् । ततः कुञ्जस्तुञ्जोऽगम्भीर इत्यर्थः । तद्विपरीतोऽकुञ्जः । स च सुद्धमनित्वात्सुखेनैव धर्ममवबुध्यते । रूपवान् स पूर्णाङ्गो-पाङ्गतया मनोहराऽऽकारः, स च नथारूपमपन्नः सदाचार-प्रवृत्त्या भविकलोकानां धर्मे गौरवमुत्पादयन्प्राज्ञावको भवति । ननु नन्दिपेणहरिकेशवनप्रभृतीनां कुरुपाणामपि धर्मप्रतिपत्तिं श्रूयते, अतः कथं रूपवानेव धर्मेऽधिक्रियते । सत्यम् । इह द्विविधं रूपम्-सामान्यम्, अतिशायि च । तत्र सामान्यं स पूर्णाङ्गत्वाऽऽदि । तच्च नन्दिपेणाऽऽदीनामप्यासीदेवेति न विरोधः । प्रायिकं चैतत्, शेषगुणमङ्गावे कुरूपत्वस्याप्युद्भवात् । एवमप्रेऽपि । अतिशायि पुनर्यद्यपि तीर्थंकराऽऽदीनामेव सम्भवति, तथाऽपि येन क्वचिद्देशे काले वयमि वा वर्चमानो रूपवानयमिति जनानां प्रतीतिमुपजनयति तदेवेहाधिकृतं मन्तव्यम् । २ । प्रकृत्या स्वभावेन, सौम्योऽमीपणाऽऽकृतिर्विश्वननीयरूप इत्यर्थः । एवविधश्च प्रायेण न पापव्यापारे व्याप्रियते सुखाऽऽश्रयणीयश्च भवति ३ । लोकस्य सर्वजनस्येह परलोकविरुद्ध-विवर्जनेन दानशीलाऽऽदिगुणैश्च प्रियो बल्लभो लोकप्रियः, सोऽपि सर्वथा धर्मे बहुमानं जनयति ४ । अक्रूरोऽपि कृष्णपुत्र-वत्सावः । कूरो हि परच्छिद्रात्वेपणस्य हम्पट क्लृपमनाः स्खलुष्ठान कुर्वन्नापि फलज्ञाग्भवतीति ५ । मीरुद्वैकाऽऽमुष्मिका-पायेन्यहमनशी- । स हि कारणेऽपि सति न नि शङ्कम-धर्मं प्रवर्तते ६ । अशठः सदाऽनुष्ठाननिष्ठः, शठो हि वञ्चनप्रपञ्चचतुरतया सर्वस्याप्यविश्वसनीयो जवति ७ । सदा-क्षिण्य स्वकार्यपरिहारेण परकार्यकरणैकरसिकान्तं करणः, स च कस्य नाम नानुवर्त्तनीयो भवति ८ ॥ ३७ ॥ (ल-ज्जालुओत्ति) प्राकृतशैल्या वज्जान् स खलपकृत्याऽऽमेवन-वार्त्तयाऽपि व्रीडति, स्वयमङ्गीकृतमनुष्ठानं च परित्यक्तं न श-क्नोति ९ । दयालुदयावान्, उ खिनजन्तुजातत्राणाजिलापुक इत्यर्थः । धर्मस्य हि दया मूलमिति प्रतीतमेव १० । मध्यस्थो-रागद्वेषमयक्री, स हि सर्वत्रारक्तद्विष्टतया विश्वस्याऽपि व-ल्लभो भवति ११ ॥ सौम्यदृष्टिः-कस्यप्यनुद्वेजकः, स हि दर्शनमात्रेणाऽपि प्राणिनां प्रीतिं पल्लवयति १२ । गुणेषु गाम्भीर्यन्धैर्यप्रमुखेषु रस्यतीत्येव शीलो गुणरागी स हि गुणप-क्षपातित्वादेव सगुणान् बहु मन्यते, निर्गुणांश्चोपेक्षते १३ । सकथनरुचय उत्कथा सदाचारचारित्वाऽऽदिचर्या ये सपक्का सद्योजनान्मैर्युकोऽन्विता धर्माविवन्धकपरिवार इति भावः । एवविधश्च न केनचिदुन्मार्गो गन्तुं शक्यते १४ । अन्ये तु मरकथं, मपक्कयुक्त्वेति पृथक् गुणद्वयं मन्यते, मध्य-स्य नोऽप्यदृष्टेति द्वाभ्यामप्येकमेवेति । तथा सुदीर्घदर्शी सु-पर्यायाऽऽलोचनपरिणःमपेशलकार्यकारी स किल परिणामि-कया बुद्धं लुण्ठपरिणामस्त्वहिकमपि कार्यमारभते १५ । वि-शेषज्ञः । सदिनस्वस्तुविमानवेदी । अविशेषज्ञस्तु दोषानपि गुणत्वेन गुणानपि दोषत्वेनाध्यवस्यति १६ ॥ ३७ ॥ वृक्षान् परिणतमसीननुगच्छति, गुणार्जनबुद्ध्या मेवन इति वृक्षानुग । वृद्धजनानुगत्या हि प्रवर्त्तमानः पुमान् न जानुविदपि विपदं पट्टं जवति १७ । विनीतो गुरुजनगौरवकृत्, विनयवात् हि सपदि सपदं प्रादुर्भवति । स्वदमप्युपकारमहिक पारत्रिक

चापेण कृतं जानाति, न निहुते इति कृतज्ञः । कृतज्ञो हि सर्व-प्राप्यमन्धानिन्दां समासादयति १८ । परेषामन्येषां दिनानर्था-न्प्रयोजनानि कर्तुं शीघ्रं यस्य स परहितार्थकारी, सदाक्षिण्यो-ऽभ्यर्थित एव करोत्ययं पुनः स्वत एव परहिताय प्रवर्त्तते इ-त्यनयोर्भेदः । यश्च प्रकृत्यैव परहितकरणे नितरा निरतो जवति, स निरीहचित्ततयाऽन्यानपि मरुर्म्मं स्थापयति १९ । तथा-व-धमिव लब्धलक्क शिक्षणीयानुष्ठानयेन स लब्धलक्षः, पूर्वमवा-न्यस्तमिव सर्वमपि धर्मकृत्यं करोत्येवाधिगच्छतीति भावः । ईदृशो हि वन्दनप्रत्युपेक्षणाऽऽदिकं धर्मकर्म सुखेनैव शिस्त-यितुं शक्यते । तदेवमेकार्थशतिगुणसम्पन्नश्चाह आचको जव-तीति । प्रव० २६९ द्वार । ध० । दर्श० । (१-अक्रूरत्वे भीममो-मकथा 'जीमसोम' शब्दे) (२-रूपवत्त्वे सुजातकथा 'सुजाय' शब्दे) (३-प्रकृतिसौम्यत्वे विजयश्रेष्ठिकथा 'विजयसेट्टि' श-ब्दे) (४-लोकप्रियत्वे विनयंवरकथा 'विणयवर' शब्दे) (५-अक्रूरत्वे कीर्तिचन्द्रकथा 'अक्रूर' शब्दे प्रथमभागे १२६ पृष्ठे प्रतिपादिता) (६-जीरुत्वे विमदृष्टान्त 'विमल' शब्दे) (७-अशठभावे चक्रदेवचरित्रम् 'असद' शब्दे प्रथमभागे ८३ पृष्ठे गतम्) (८-सुदाक्षिण्ये शुल्लककुमारकथा 'अलोभया' शब्दे प्रथमभागे ७२ पृष्ठे गता) (९-वज्जालुत्वे विजयकुमारकथा 'विजयकुमार' शब्दे) (१०-दयालुत्वे यशोधरवृत्तम् 'सुरिद्वत्त' शब्दे) (११-माध्यस्थत्वे सोमवसुवृत्त 'सोमवसु' शब्दे) (१२-गुणानुरागित्वे पुरन्दरराजचरित्र 'पुरदर' शब्दे) (१३-स-त्कथायां रोहिणीज्ञान 'रोहिणी' शब्दे) (१४-सुपक्षगुणे भरु नन्दिवृत्त 'जदणवि' शब्दे) (१५-सुदीर्घदर्शित्वे घनामवश्रेष्ठि-वृत्त 'धणमित्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २६५ पृष्ठे गतः, 'महा' शब्दे च) (१६-विशेषज्ञत्वे लुलुद्धिमन्त्रिवृत्त 'सुबुद्धि' शब्दे) (१७-वृक्षानुगत्वे मध्यमबुद्धिचरित्र 'मज्झिमबुद्धि' शब्दे) (१८-विनीतत्वे खवनतिलकवृत्त 'खवनतिलक' शब्दे) (१९-कृतज्ञत्वे विमलकुमारकथा 'विमलकुमार' शब्दे) (२०-परहितकारित्वे जीमकुमारकथा 'भीमकुमार' शब्दे) (२१-लब्धलक्ष्यत्वे नागार्जुनकथा 'नागार्जुण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६३ पृष्ठे गता)

साम्प्रनमेतस्मिन्मनायाह-

एए इगवीमगुणा, सुयाणुमारेण किंचि वक्खाया ।

अरिहति धम्मरयणं, धित्तु एएहि संपन्ना ॥ ३८ ॥

एते पूर्वोक्तस्वरूपा, एकविंशतिमत्या गुणा धृतानुसारेण शास्त्रान्तरोपलम्भद्वारेण, किञ्चिन्न सामस्येन, व्याख्याना स्व-रूपतः फलनञ्च प्ररूपिता । किमर्थम्? इत्याह-यतोऽर्हन्ति यो-ग्यतासार धर्मगत्तं ग्रहीतुं, न पुनर्वसन्तरूपवद्वाज्जालामिति भावः । के? इत्याह-परिभरन्तराकै गुणैः सपन्ना सगताः सपूर्णा वेति ।

आह-किमेकान्तेनैतावद्गुणसम्पन्ना धर्माधिकारिण उताऽप-वातोऽप्यस्ताति प्रत्ये मत्याह-

पायऽरुगुणविहीणा, एएमि मज्झिमावरा नेया ।

इतो परेण हीणा, दरिद्रपाया मुण्येयवा ॥ ३९ ॥

इहाधिकारिणस्त्रिधा चिन्त्या-उत्तमा मध्यमा जघन्याश्च । तत उत्तमा सम्पूर्णगुणा एव, पादश्चतुर्थोऽर्हं दत्तः, गुणशब्द-न्य प्रत्येकमजिमन्त्र्यात् पादप्रमाणैर्द्वैप्रमाणैश्च गुणैर्ये विही-

ना विकलाः, एतेषामुक्तगुणानां मध्याद् ते यथाक्रम मध्यमावरा
ज्ञेया, चतुर्थांशविहीना मध्यमा, अर्द्धविहीना जघन्या इति भावः,
तेभ्योऽपि हीनतरेषु का वात्ताः, इत्याह- (इतो परेण नि) एतेभ्यो-
ऽपि, परेणाद्धादप्यधिकैर्हीना रहिताः, दरिद्रप्राया अकिञ्चनक-
जनकल्पाः, 'मुणितव्या' वेदितव्या । यथाहि दरिद्रा उदरकन्द-
राज्जरणाचिन्ताव्याकुलनया न रत्नक्रयमनोरथमपि कुर्वन्ति,
तथैतेऽपि न धर्माभिलाषमपि विदधतीति ।

एव च स्थिते यद्विधेयं तदाह-

धम्मरयणत्थिणा तो, पढम एयज्जणम्मि जइयव्वं ।

ज मुच्छमिगाए, रेहइ चित्त पवित्त पि ॥ ३१ ॥

धर्मरत्नमुक्तस्वरूप, तदर्थिना तद्विप्लुता, तत्तस्मात् कारणात्,
प्रथममादावेषा गुणानामर्जने विदपने यतिव्य, ननुपार्जनं प्रति
यत्तो विधेयः, तद्विनाभाविताकर्मप्राप्ते । अत्रैव हेतुमाह-य-
स्मात्कारणाच्छुभूमिकायां प्रभासचित्रकरपरिकर्मितमृमावि-
वाक्यद्वयाधारे (रेहइ चित्ति) राजने, चित्र चित्रकर्म, पवित्रमपि प्र-
शस्तमप्याद्विखितं सति । ध० २० । (प्रभासचित्रकरकथा
'प्रभासचित्तर' शब्दे वक्ष्यते)

श्रावकसाधुसम्बन्धज्ज्ञेदाद् द्विधा धर्मरत्नं प्रतिपाद्येदानीं
क कीदृगिदं कर्तुं शक्नोतीत्येतदाह-

उविहं वि धम्मरयणं, तरइ नरो धित्तुमविगलं सो उ ।

जस्सेगवीसगुणरय-णमंपया सुत्थिया अत्थि ॥ १४० ॥

द्विविधमपि द्विप्रकारमपि, न पुनरेकतरमेवेत्यपिशब्दार्थः ।
धर्मरत्नं पूर्वोक्तशब्दार्थम्, (तरइ चित्ति) शक्नोति " शकेश्वर-
तर-तार-पाराः " ॥ ८ । ४ । ८६ ॥ इति वचनात् । नर इति जाति-
निर्देशाश्रयो नरजातीयो जन्तुर्न पुन पुमानेवेति, ग्रहीतुमुपा-
दातुमधिकं सम्पूर्णं, न एव, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् । यस्य
किमित्याह-यस्य श्रीप्रभमहाराजस्यैवैकविंशतिगुणरत्नसम्पत्
"अक्खुहो रुवव पगइमो" । इत्यादिशास्त्रपद्धतिप्रतिपादिता गु-
णमाणिष्यविवृतिः, सुस्थिता दुर्वोधाऽऽद्यदूषितत्वाभिरुपलब्धाऽ
स्ति विद्यते इति । ननु पूर्वमुक्तमेवैकविंशतिगुणसमूहो योग्यो धर्म-
रत्नस्येति तर्हि पुनरिदमुच्यते ? सत्यम्, पूर्वं योग्यतामात्रमु-
क्तम्, यथा-बालत्वेऽपि वर्तमानो राजपुत्रो राज्यार्ह उच्यते,
सप्रति करणशक्तिरप्यस्याभिधीयते, यथा-प्रौढीभूतो राजपुत्र
कर्तुं शक्नोत्येव राज्यमिति । ध० २० । (श्रीप्रभमहाराजकथा 'सि-
रिप्पम' शब्दे) धर्मरत्नवक्तव्यताप्रतिपक्षे शान्तिसुखिविरचिते
स्वनामख्याने प्रकरणग्रन्थविशेषे च, ध० २० ।

तत्र नैकविंशतिगुणधर्मरत्नयोग्यो जवतीत्यभिधाय विशेषतः
पूर्वाचार्याणां श्लाघ्यमाह-

ता सुहु इमं जणिय, पुव्वाऽऽयरिण्हिं पग्गियण्हिं ।

इगवीसगुणोवेत्तो, जोगो मइ धम्मरयणस्म ॥ १५१ ॥

यत एभिर्गुणैर्गुणो धर्मं कर्तुं शक्नोति, ततः सुपु शोभनमिदं
भणितमुक्तं पूर्वाऽऽचार्यैः पूर्वकालसज्जसुरिभिः, परदिनरत्नै-
न्यजनोपकारकरणलाभसैः, किं तत् ? इत्याह-एकविंशतिगुणै-
रुपेतो युक्तो, योग्य उचित, (सइ चित्ति) सदा, धर्मरत्नस्य
पूर्वव्यावर्णितस्वरूपस्येति ।

अथ प्रकृतशास्त्रार्थमनुवदन्नुपसहारगायायुगलमाह-

धम्मरयणुत्थियाण, देसचरितीण तह चरितीण ।

विगाड जाई समए, जणियाई मुणियतत्तेहिं ॥ १४२ ॥

तेसिं इमो भावत्थो, नियमइ विहवाणुसारओ जणिओ ।

सपराणुगहइउं, समासओ संतिसूरीहिं ॥ १४३ ॥

धर्मरत्नोचितानामुक्तस्वरूपाणां, देशचरित्रिणा धर्मणोपाश-
कानां, तथा चरित्रिणा साधूनां, विद्वानि चिह्नानि, यानि समये
सिद्धान्ते, जणितान्यभिहितानि, मुणिततत्त्वैरवबुद्धसिद्धान्ततत्त्वै-
रिति प्रथमगार्थः ॥ १४२ ॥ तेषामयमुक्तस्वरूपो, ज्ञानार्थस्तात्पर्यः,
निजमतिविज्जवानुनारतः स्वबुद्धिसंपदरूप भणितः, सिद्धा-
न्तमहामोघे, पारस्य लब्धुमशक्यत्वाद्यावदवबुद्ध तावद्गणि-
तमिति ज्ञावः । किमर्थं पुनरियान् प्रयासं कृतं ? इत्याह-स्व-
परयोरनुग्रह उपकारः, स एव हेतुः कारणं यस्य जण-
नस्य तत्स्वपरानुग्रहेतुं क्रियाविशेषणमेतत्, स्वपरानुग्रहोऽ-
प्यागमादेव भविष्यतीति चेन्न, तत्राऽऽगमे कोऽप्यर्थः ।
क्वापि भणितस्तमरूपायुषोऽल्पमेधसश्चैदयुगीना नावगन्तुमीशा-
न्ति ममासतोऽष्टपन्नयेन जणितः । कै ? इत्याह-शान्तिसूरि-
जिज्जिनप्रवचनावदानमतिजि. परोपकारैकरासिकमानसैश्चन्द्र-
कुलविमलनजस्तलनिशीथिनीनाथैरिति द्वितीयगार्थः ॥ १४३ ॥

अथ शिष्याणामर्थित्वोत्पादनायोक्तशास्त्रार्थ-

परिज्ञानस्य फलमुपदर्शयन्माह-

जो परिभावइ एयं, सम्मं सिद्धनगवज्जुत्तीहिं ।

सो मुत्तिमगगल्लगो, कुगहगत्तेसु न ह पुई ॥ १४४ ॥

यः कश्चिद् लघुकर्मा, परिभावयति सम्भगाद्योच्यतेन पूर्वोक्त
धर्मलिङ्गज्ञावार्थः, सम्यग् मध्यस्थमाधेन, सिद्धान्तगर्भाभिराग-
मसारभिर्युक्तिभिरुपपत्तिभिः, स प्राणी, मुक्तिमार्गे निर्वाणन-
गराध्वनि लभ्यो गन्तुं प्रवृत्तः, कुग्रहा ऋषमाभाविना मतिमोह-
विशेषा, न एव गर्ता अवष्टा गतिविधातहेतुत्वादनर्थजनकत्वा-
च्च, तेषु नैव पतति, हुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् । अत एव सुखेन
सन्मार्गेण गच्छतीति ।

उक्त प्रकरणार्थपरिभावनस्यानन्तरफलम्, अधुना

परम्परफलमाह-

इय धम्मरयणपगगण-मणुदियहं जे मणम्मि जावति ।

ते गलियकल्लिपंका, निव्वाणसुहाई पावति ॥ १४५ ॥

इत्यनन्तरोक्त, धर्मरत्नमुक्तशब्दार्थः, तत्प्रतिपादक प्रकरण शास्त्र-
विशेषो धर्मरत्नप्रकरणम्, अनुदियस प्रतिदिनम्, उपलक्षणत्वा-
त्प्रतिग्रहमिदमाद्यपि द्रष्टव्यम् । ये केचिदासन्नमुक्तिगमना मनसि
हृदये, भावयन्ति विवेकसारं चिन्तयन्ति, ते शुभतराध्यवसायभा-
जो गतिगोऽप्येनः कल्लिपङ्का पातकमद्योत्करो येभ्यस्ते गलितक-
लिलपङ्का । (निव्वाणसुहाइति) निर्वाणं सिद्धिस्तत आधारे
आधेयोपचारादिह निर्वाणशब्देन निर्वाणगता जीवा उच्यन्ते,
सिद्धा इत्यर्थः । तेषां सुखानि प्राप्नुवन्ति । ध० २० । धर्मरत्न-
प्रकरणस्य वृत्तिकारो देवेन्द्रसूरिः । " श्रीधर्मरत्नशास्त्र, बहुर्थं
स्वरूपशब्दसदर्मम् । स्वपरोपकारहेतो-र्विवृणोमि यथ, श्रुतं
किञ्चित् " ॥ १ ॥ ध० २० ।

"स्वान्ययोरुपकाराय, श्रीमदेवेन्द्रसूरिणा ।

धर्मरत्नस्य टीकेय, सुखवोधा विनिर्ममे ॥ ८ ॥

प्रथमां प्रतिमाप्रतिमा, विभ्राणो गुरुजनेषु भक्तिभरम् ।

विद्वान् विद्याऽऽनन्दः, सानन्दमना हिलेखास्या ॥ ६ ॥

श्रीहेमकलशवाचक-परिमनवरधर्मकीर्तिमुख्यबुधैः ।

स्वपरसमयैककुशलै-स्तत्रैव सशोधिता चेयम् ॥ १० ॥
यद्भित्तमलमतिना, सिद्धान्तविरुद्धमिह किमपि शास्त्रे ।
विद्वद्भिस्तत्त्वज्ञै, प्रसादमाधाय तच्छोधयम् ॥ ११ ॥
वद्वर्थमलपशब्द, शास्त्रमिदं रचयता मया कुशलम् ।
यदवापि धर्मरत्न-प्राप्तिर्जगतोऽपि नेनाऽस्तु ॥ १२ ॥ ” ध० २० ।

धम्मरहस्य-धर्मरहस्य-न० । धर्मसर्वस्वे, दर्श० १ तत्त्व ।
कुशलकर्मगुह्ये, ' पयं धम्मरहस्य, विषयेय बुद्धिमंतर्हि । ”
पञ्चा० ७ विव० ।

धम्मराग-धर्मराग-पु० । धर्मे चारित्र्यलक्षणे रागो धर्मराग ।
ध० २ अधि० । कुशलानुष्ठानानुरागे, “ कतारे भिन्नहिओ,
घयपुत्ते भोत्तुमिच्छन्नुहिओ । जह नह सदणुत्तणे, अणु-
राओ धम्मराथां ति ॥ १॥ ” इत्युक्तवक्त्रणे (मथा०) कुशला
नुष्ठानानुरागे, पञ्चा० ३ विव० । धर्मरागश्चारित्र्यधर्मस्पृहति ।
डा० १५ डा० । यो० त्रि० ।

धम्मरागि (ण)-धर्मरागिन्-पुं० । श्रुतचारित्र्यलक्षणधर्मानुर-
क्ते, पञ्चा० ७ विव० ।

धम्मरुद्ध-धम्मरुचि-स्त्री० । धर्मपदमात्रश्रवणजनितप्रीतिम-
हिता धर्मपदवाच्यविषयिणी रुचिर्धर्मरुचिः । ध० २ अधि० । ध-
र्मश्रवणायाम्, न चैव धर्मधर्माऽऽदिपदवाच्यविषयिण्यपि रु-
चिस्तथा स्यादिति वाच्यम्, निरुपपदधर्मपदवाच्यत्वेऽस्यैव श्र-
वणात् । न चैव चारित्र्यधर्माऽऽदिपदवाच्यविषयिण्यामभ्या-
सि, निरुपपदत्वस्य चान्तवधर्मातिप्रसज्यकोपपदराहित्यस्य
विवक्षणादिति दिक् । ध० २ अधि० । धर्मे श्रुताऽऽदौ रुचिर्यस्य
स तथा । स्या० १० डा० । धर्मेण श्रुतधर्मेण रुचिर्यस्य स धर्म-
रुचिः । श्रुतधर्माभ्यामरुचिके, त्रि० । उक्त० २८ अ० । यो हि
धर्मास्तिकायं श्रुतधर्मं चारित्र्यधर्मं च जितोक्तश्रुते स धर्मरु-
चिरिति । स्या० १० डा० । धर्मधर्मिणोरभेदाद् धर्मश्रवणाऽऽत्मके
सम्यक्त्वमेवे च ।

अथ धर्मरुचे स्वरूपमाह-

जो अतिक्रायधम्म, सुयधम्म खट्ठु चरित्तधम्मं च ।

सद्दहं जिणाभिहिंयं, सो धम्मरुद्धं चि नायवो ॥ १७ ॥

योऽस्तिकायानां धर्माऽऽदीनां धर्मो गत्युपपत्तिभातिस्तिकायध-
र्मस्तम् जानवेकवचनम्, श्रुतधर्ममङ्गप्रविष्टाऽऽद्यागमस्वरूप, स-
ल्लोकायानहकारे । चरित्रधर्मं वा सामायिकाऽऽदि चस्य चार्थ-
त्वात् श्रद्धाति, नयेति प्रतिपद्यते, जिताऽभिहितं तीर्थकृदुक्तं, स
धर्मरुचिरिति ज्ञातव्यो धर्मेण पर्यायेषु धर्मे वा श्रुतधर्माऽऽदौ रु-
चिरित्येति । वक्त० पा० १० अ० । प्रव० । स्या० । दर्श० । वाग-
गुप्तीत्ये स्वनामख्यानेऽनगमे, ओथ० । (तत्कथा ' णद ' श-
ब्दऽस्तित्रैव भागं १७३८ पृष्ठे गता) रोहितकनगरस्थे स्वना-
मख्याते साधौ, आ० चू० ४ अ० । (तत्कथा ' वेदना ' शब्दे,
परिष्ठावणिगसमिह शब्दे च) मथुरानगरस्थे स्वनामख्याते
मुने, ती० ८ कल्प । चम्पानगरस्थे धर्मघोषस्याऽऽचार्यस्य स्व-
नामख्याते शिष्ये, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० । (तत्कथा ' दुवड ' श-
ब्देऽस्तित्रैव भागे १७७८ पृष्ठे गता) वसन्तपुरस्थस्य जितश-
त्रोर्नृपस्य स्वनामख्याते पुत्रे, आ० क०

तथाऽनवद्ये धर्मरुचिकथा-

“ धात्रीकोमे नदा सक, वनन्तपुरमनं वत् ।

जितशत्रुर्नृपस्तत्र, धारणी सहचारिणी ॥ १ ॥

आसीरुर्मरुचिः सुनु-र्यथार्थाऽऽख्य. सुधांशुवत् ।

सुवामन. पुष्पमिव, ऋजु कमलनाववत् ॥ २ ॥

वृद्धत्वादप्यदा राजा, जिवृक्षुस्तापसवनम् ।

दानुकामस्तनूजस्य, राज्य सविश्रमानस ॥ ३ ॥

सोऽथ मातरमप्राक्की-कृत्य तातः किमुज्ज्वले ? ।

तमूचे जननी वत्स !, राज्यं ससारवर्त्म ॥ ४ ॥

पुत्रोऽऽप्नुवाच तल्लेव, कार्यं तेन ममाऽपि न ।

उत्तावपि ततो जातौ, तापसौ तापसाऽऽश्रमे ॥ ५ ॥

चतुर्दश्यामथाश्रावि, घोषणां सर्वतोमुखीम् ।

अमावास्यात्यनाकुटि, प्रभाते भविता ततः ॥ ६ ॥

अथैव तत्प्रभातार्थं, कार्यं कदाऽऽदिसग्रह ।

अचिन्तयद्धर्मरुचि-रनाकुटिर्वर सदा ॥ ७ ॥

अमावास्या च दृष्ट्वा स, साधून् यातोऽन्तिकाध्वना ।

अप्राक्कीड्य व. किं ना-कुटियाऽयमहङ्गनम् ? ॥ ८ ॥

यावज्जीवमनाकुटि-रस्माकं नृज ! तेऽभ्यधुः ।

ऊहापोहं प्रपन्नोऽथ, जातिस्मरणमाप स ॥ ९ ॥

ततः प्रत्येकबुद्धोऽभू-द्वेष शासनदेव्यदात् ।

सस्मारैकादशाङ्गानि, सिद्धं कृत्या चिर व्रतम् ॥ १० ॥

एतदेवाऽऽह-

“ सोऊण अणाउट्ठि, अणभीओ वज्जिऊण अणगं तु ।

अणवज्जिअ उवगओ, धम्मरुद्धं नाम अणगारो ॥ ११ ॥ ”

आ० क० । आ० म० । आ० च० । विशेष० । वाराणसीस्थे स्वना-
मख्याते नृपे, आ० म० । आ० चू० । न० । आ० क० । (तत्कथा “ पा-
रिणामिया ” शब्दे) काम्पिल्यपुरस्थे स्वनामख्याते नृपे, ती० २४
कल्प । (तत्कथा ‘ कंषिह ’ शब्दे तृतीयभागे १७६ पृष्ठे गता)

धम्मरुद्ध-धर्मरुच्य-त्रि० । धर्मेण सुधिकया बद्ध धर्मलब्धम्,
उद्देशकक्रीतकृताऽऽदिदोषरहिते भक्ताऽऽदौ, “ ते धम्मलर्हं
विणिहाय जुंजे ” (११) सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । (इयं गाथा
अस्या अर्थश्च कुसीय शब्दे तृतीयभागे ६११ पृष्ठे गता)

धम्मवद्वत्था-धर्मव्यवस्था-स्त्री० । धर्मस्य प्रमाणप्रसिद्धौ, डा०
७ डा० । साधुसामग्र्य धर्मव्यवस्था चानिर्वाह्यत इतीयमत्रा-
भिधीयते । “ भट्टयामह्यविवेकाच्च, गम्यागम्यविवेकतः ।
तपोदयाविशेषाच्च, सद्धर्मो व्यवतिष्ठते ॥ १॥ ” डा० ६ डा० ।

विदित्वा लोकमुत्क्षिप्य, लोकमङ्गां च लज्जते ।

इत्थं व्यवस्थितो धर्मः, परमाऽऽनन्दकन्दचूः ॥ ३७ ॥

(विदित्वेति) विदित्वा ज्ञात्वा लोक स्वेच्छाकालिपताऽऽचार-
सकं जनम्, उत्क्षिप्य निराकृत्य, लोकमङ्गां बहुभिर्भौकैराचार्य-
मेवास्माकमाचरणीयमित्येवरूपा च लज्जते प्राप्यते । इत्थमुक्त-
रीत्या, व्यवस्थितं प्रमाणप्रसिद्धौ, धर्मः परमानन्द एव कन्द-
स्तस्य भूरुत्पत्तिस्थानम् ॥ ३२ ॥ डा० ७ डा० ।

धम्मव-धर्मवत्-त्रि० । धर्मोपेते, आ० च० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

धम्मवरचातुरंतचक्रवर्ति (ण)-धर्मवरचानुरन्तचक्रवर्तिन्-पुं० ।

धर्म एव चर प्रशान चतुरन्तहेतुत्वात् चतुरन्त चक्रमिव
चातुरन्तचक्रम, तेन वर्तितुं शीलं यस्य सः धर्मवरचातुरन्तच-
क्रवर्त्ती । जी० ३ प्रति० ४ उ० । त्रयः समुद्राश्चतुर्थो हिमवानि-
ति चत्वारोऽन्तास्तेषु प्रचुनया जवाश्चातुरन्ताश्चतुरन्तस्वामिनः,

एवंविधा ये चक्रवर्तिन ते चातुरन्तचक्रवर्तिनः, धर्मस्य वराः श्रेष्ठा चातुरन्तचक्रवर्तिन धम्मवरचातुरन्तचक्रवर्तिनः । कल्प० १ अधि० २ कृण । त्रयं समुद्राश्चतुर्थो हिमवान्, एते चत्वारोऽन्ताः पृथिव्या पर्यन्ता, तेषु स्वामिनया जवनीति चातुरन्त, स चासौ चक्रवर्ती चातुरन्तचक्रवर्ती, वरश्चासौ चातुरन्तचक्रवर्ती चेति वरचातुरन्तचक्रवर्ती राजातिशयः, धर्मविषये वरचातुरन्तचक्रवर्ती धम्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती । स० १ भम० । औ० । भ० । धर्म एव वरमिनरचक्रापेक्षया, कपिल्लाऽऽदिधर्मचक्रापेक्षया वा चातुरन्त, दानाऽऽदिज्जेदेन चतुर्विभागश्चतसृणां वा नरकाऽऽदिगतीनामन्तकारित्वाच्चतुरन्त, तदेव चातुरन्त यच्चक्र भवारातिच्छेदात्तेन वर्तितु शील यस्य स तथा । भ० १ श० १ उ० । धर्म एव त्रिकोटिपरिशुद्धत्वेन सुगताऽऽदिप्रणीतधर्मचक्रापेक्षया उज्जयलोकहितत्वेन, चक्रवर्त्यादिचक्रापेक्षया च वर प्रधान चतसृणां गतीनां नारकतिर्यङ्नरामरत्नक्षणानामन्तो यस्माच्चतुरन्तचक्रमिव चक्र रौक्मिस्थ्याऽऽदिभावशत्रुवचनात् तेन वर्तत इत्येवशीलो धम्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती । “ चातरते त्ति ” समुद्रादित्वादात्वम् । ध० २ अधि० । शेषधर्मप्रणेतृणां मध्ये सातिशयत्वाद्दतिशायिनि धर्मनायके तीर्थकरे, कल्प० १ अधि० २ कृण । तीर्थकरवर्णकमधिकृत्य “ धम्मवरचातरन्तचक्रवर्त्तिण । ” यथाहि पृथिव्यां शेषराजातिशायी वरचातुरन्तचक्रवर्ती भवति, तथा भगवान् धर्मविषये शेषप्रणेतृणां मध्ये सातिशयत्वाद्दतिशय्यते । स० १ सम० । इदमत्र हृदयम्-यथोदितधर्म एव वर प्रधान चक्रवर्तिचक्रापेक्षया लोकद्वयोपकारित्वेन कपिलाऽऽदिप्रणेतधर्मचक्रापेक्षया वा त्रिकोटिपरिशुद्धतया चत्वारो गतिविशेषा नारकतिर्यङ्नरामरत्नक्षणा, तदुच्छेदेन तदन्तर्हेतुत्वाच्चतुरन्त, चतुर्विर्वाऽन्तो यस्मिन्सत्तुरन्तम, कैश्चतुर्भिः ?-दानशक्तिप्राप्तभावनाऽऽख्यैर्धर्मैः, अन्त प्रक्रमाद्भवान्तोऽनिगृह्यते । चक्रमिव चक्रमतिरौद्रमहामिथ्यात्वाऽऽदिलक्षणभावशत्रुवचनात् । तथा च द्रुपन्त एवानेन प्रावशत्रवो मिथ्यात्वाऽऽद्य इति प्रतीत, दानाऽऽद्यभ्यासादाग्रहनिवृत्त्यादिसिद्धे, महात्मना स्वानुभवसिद्धमेतत् । एतेन च प्रवर्तन्ते भगवन्त । तथा जव्यत्वनियोगतो वरकोधिलाभारज्य तथा तथौचित्येन अलिङ्घिप्रति, एवमेव वर्त्तनादिति । तदेवमेतेन वर्त्तितु शीला धम्मवरचातुरन्तचक्रवर्तिनः ॥ २४ ॥ वृ० ।

धम्मवररणमक्रियचामीयरमेहलाग-धर्मवरत्नमणिरुतचामीकरमेखलाक-पु० । दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मान धारयतीति धर्म, स एव वरत्नमणिरुता चामीकरमेखला यस्य स धम्मवरत्नमण्डितचामीकरमेखलाक । “ शेषाद्वा ” ॥ ७ । ३ । १७५ ॥ इति कथप्रत्ययः । उत्तरगुणरूपरत्नमण्डितमूत्रगुणरूपधर्मोऽत्मकचामीकरमेखलोपेत सद्यमेरौ, तथा च-सहस्रस्य मेरुरूपकेण स्ववर्माधिकृत्य-“ धम्मवररणमक्रियचामीयरमेहलागन्स । ” न० । इह धर्मो द्विधा-मूत्रगुणरूप, उत्तरगुणरूपश्च । तत्रोत्तरगुणरूपो रत्न नि, मूत्रगुणरूपस्तु मेखला, न खलु मूलगुणरूपधर्मोऽत्मकः चामीकरमेखलाविशिष्टोत्तरगुणरूपवरत्नविभूषणविक्रमा शोभते । न० ।

धम्मवसु-धर्मवसु-पु० । कौशाम्बिनगरस्थे धर्मघोषधर्मयशसोर्गुरौ स्वनामख्याते गुरौ, “ कोसविज्रजियसेणो, धम्मघोमधम्मजमे । ” आव० ४ अ० । आ० क० । (तत्कथा ‘अणायया’ शब्दे प्रथमजागे ४९४ पृष्ठे गता)

धम्मवाय-धर्मवाद-पु० । धर्मप्रधानो वादो धर्मवाद । “ ज्ञातं स्वशास्त्रतत्त्वेन, मध्यस्येनाद्यभीरुणा । कथायन्धस्तत्त्वधिया, धर्मवाट प्रकीर्तितः ॥ १ ॥ ” इत्युक्तलक्षणे वादभेदे, द्वा० ७ द्वा० । अ० । (धर्मवादस्वरूप ‘वाद’ शब्दे) धर्माणां वस्तुपर्यायाणां धर्मस्य वा चारित्र्यस्य वादो धर्मवादः । दृष्टिवादे, स्था० १० ठा० । (अस्य स्वरूपम् “ दिष्टिवाय ” शब्देऽस्मिन्नेव भागे २५१२ पृष्ठे लृप्यम्)

धम्मवावार-धर्मव्यापार-पु० । क्वाप्तिप्रत्युपेक्षाऽऽदौ, पौ० १० विव० ।

धम्मविउ-धर्मवित्-त्रि० । दुर्गतिप्रसृतजन्तुधारणस्वभाव स्वर्गापवर्गमार्गे वेत्तीति धर्मवित् । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । धर्मे चेतनद्रव्यस्वभाव श्रुतचारित्र्यरूप वा वेत्तीति धर्मवित् । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । धर्मे यथावत्तत्फलानि च स्वर्गावाप्तिलक्षणानि सम्यग् वेत्तीति धर्मवित् । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । यथावस्थित परमार्थतो धर्मे सर्वोपाधिविशुद्ध जानातीति धर्मवित् । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । धर्मपरिच्छेदकरणानिपुणे, “ न ते धम्मविक्र जणा । ” ते सम्यग्धर्मपरिच्छेदे कर्त्तव्ये विद्वांसो निपुणा । तथाहि-ज्ञानत्यादिको दशविधो धर्मस्त्वमहात्वेवान्यथा च धर्मं प्रतिपादयन्तीति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

धम्मविज्ज-धर्मवैद्य-पु० । आचार्ये, प० व० १ द्वार ।

धम्मविणिच्छय-धर्मविनिश्चय-पु० । “ धनदो धनार्थिनां धर्म, कामदः सर्वकामिनाम् । धर्म एवाऽपवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ १ ॥ ” इत्यादिरूपे धर्मस्वरूपपरिज्ञानाऽऽत्मके विनिश्चयभेदे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

धम्मवित्त-धर्मवित्त-न० । धर्मधने, “ धर्मश्चेन्नावसीदेत, कपालेनापि जीवतः । आढ्योऽस्मीत्यवगन्तव्य, धर्मवित्ता हि साधवः ॥ १ ॥ ” ध० १ अधि० ।

धम्मवित्ति-धर्मवृत्तिक-त्रि० । धर्मेणैव चारित्र्याविरोधेन, श्रुताविरोधेन वा वृत्तिर्जीविका यस्य । धर्माविरुद्धजीविके, “ धम्मोण चैव वित्तिं कप्पेमाणा । ” औ० ।

धम्मविरुद्ध-धर्मविरुद्ध-त्रि० । धर्मद्वेषिणि, “ धर्मविरुद्ध च सत्याज्यम् । ” प० सू० २ सूत्र० ।

धम्मवीमंसय-धर्मविमर्शक-पु० । धर्मविचारके, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

धम्मवीज-धर्मबीज-न० । धर्मकारणे, “ तस्मिन् प्राय प्ररोहन्ति, धर्मबीजानि गेहिनि । विधिनोसानि बीजानि, विशुद्धाया यथा भुवि ॥ १६ ॥ ” ध० । (‘ गिहिधम्म ’ शब्दे तृतीयभागे ८६६ पृष्ठेऽस्य व्याख्या)

“ धर्मबीजं पर प्राप्य, मानुष्यं कर्मभूमिषु ।

न सत्कर्मरूपावस्य, प्रयतन्तेऽल्पमेव ॥ २ ॥ ”

अस्येति धर्मबीजस्य । ध० १ अधि० ।

“ विधिनोसाद् यथा बीजा-दङ्कुराऽऽशुदय क्रमात् ।

फलमिच्छिन्त्या धर्मे-बीजादपि विदुर्बुधा ॥ १ ॥

वपन धर्मबीजस्य, सत्प्रशसाऽऽदि तद्वनम् ।

तच्चिन्ताऽऽशुदकुराऽऽदि स्यात्फलमिच्छिन्तु निर्द्विनि ॥ २ ॥

चिन्तासङ्कुल्यनुष्ठान, देवमानुषसपद' ।
क्रमेणाङ्कुरसत्कारान्-नाहपुष्पसमा मताः ॥ ३ ॥
फल प्रधानमेवाऽऽहु-र्नानुपङ्गिकमित्यपि ।
पलावाऽऽदिपरित्यागात्, कृषौ धान्याऽऽसिचद् घृथाः ॥ ४ ॥
अत एव च मन्यन्ते, तत्त्वमावितवुद्धयः ।
मोक्षमार्गाक्रियामेका, पर्यन्तफलदायिनीम् ॥ ५ ॥ ” व० ।

धम्मवीरिय-धर्मवीर्य-पु० । सुपार्श्वजिनसमकालिके स्वनाम-
ख्याते चक्रवर्त्तिनि, ति० ।

धम्मवुद्धि-धर्मवृद्धि-स्त्री० । धर्मसमृद्धौ, पञ्चा० २ वि० ।

धम्ममंगह-धर्मसंग्रह-पु० । सगृह्यतेऽनेनेति संग्रहः, धर्मस्य
संग्रहो धर्मसंग्रहः । यद्वा-धर्मस्य संग्रहो यत्र स धर्मसंग्रहः ।
मानविजयगणिविरचिते स्वनामख्याते ग्रन्थजेदे, तथाच ग्रन्थ-
कृप्रथमं श्लोकद्वयेन मङ्गल समाचरन् श्रोतृप्रवृत्तये स्वाभिधेय
प्रतिजानीते-

“प्रणम्य प्रणताशेष-सुरासुरनरेश्वरम् ।
तत्त्वज्ञ तत्त्ववेष्टार, महावीर जिनोत्तमम् ॥ १ ॥
श्रुताब्धे सम्प्रदायाच्च, ज्ञात्वा स्वानुभवादिपि ।
सिद्धान्तसार ग्रन्थामि, धर्मसंग्रहमुत्तमम् ॥ २ ॥”
ध० १ अधि० ।

साम्प्रत सकलशास्त्रार्थपरिसमाप्तिमुपदर्शयन्नाह-

“इत्येव यतिधर्मोऽत्र, द्विविधोऽपि निरूपितः ।
तत्कात्स्न्येन हि धर्मस्य, सिद्धिमाप निरूपणम् ॥ ८८ ॥”

इति पूर्वोक्तप्रकारेण, अत्र शास्त्रे, एष प्रत्यक्, द्विविधः-सा-
पेक्षनिरपेक्षभेदवान्, न पुनरेक एवेत्यपिशब्दार्थः । यतिधर्म
उक्तलक्षणो निरूपितो निरूपणविषयीकृतः, ततो द्विविधयतिध-
र्मनिरूपणाद् द्विविधगृह्यधर्मस्य च प्रागेव निरूपणात्कात्स्न्येन
सर्वप्रकारेण धर्मस्य निरूपण शास्त्राऽऽदौ प्रतिज्ञात सिद्धिमाप
सम्पूर्णता प्राप । ध० ४ अधि० । (विशेषस्त्वत्र ‘अणगारधम्म’
शब्दे प्रथमनागे २७६ पृष्ठे गतः)

“प्रत्यक्कर गणनया, ग्रन्थेऽत्र स्युरनुष्ठामम् ।
चतुर्दशसहस्राणि, पदशती चाष्टकोत्तरा ॥ १ ॥” ध० ।

इत्थ शान्तिविजयसूरिवर्णन प्रतिपाद्य-

“तेषां विनये उदिताऽऽदरतो विचित्रे,
ग्रन्थ च मानविजयाभिधवाचकोऽमुम् ।
क्षूण यदत्र मतिमन्दतया भवेत्त-
न्मेधाविजिर्मयि कृपा प्रणिधाय शोध्यम् ॥ ६ ॥
सत्कर्कशधियाऽस्त्रिनदर्शनेषु,
मूर्खन्यतामधिगतास्तपगच्छधुर्या ।
काश्या विजित्य परयूथिकपण्डोऽश्या,
विन्तारितप्रवरजैनमतप्रभावाः ॥ १० ॥
तर्कप्रमाणनयमुख्यविवेचनेन,
प्रोद्धोऽधिताऽऽदिममृतिश्रुतकेवलित्वा ।
सकुप्यशोविजवाचकराजिमुल्या,
ग्रन्थेऽत्र मप्युपकृतिं परिशोधनाऽऽद्यैः ॥ ११ ॥
बाल इव मन्दगतिरपि, सामाचारीविचारदुर्गम्ये ।
अत्राज्ञूव गनिमा-स्तेषां हस्तावलम्बेन ॥ १२ ॥
वर्षे दिग्गजमुनिरस-चन्द्र १६७८ प्रमिते च माधवे मासे ।
शुक्लतृतीयादिवसे, यत्नः सफलोऽयमजनिष्ट ॥ १३ ॥

अहम्मदावादपुरे रसाग्रे,
देशे स्फुरद्भूजैरदेशमण्डने ।
श्रीवशजन्मा मनिआऽभिधानो,
वणिग्बरोऽञ्जुजकर्मकर्त्ता ॥ १४ ॥
नित्य गेहे दानशाला विशाला,
प्रौढोन्नत्या तीर्थराजाऽऽदियात्रा ।
सप्तकेऽप्या विसत्रापश्च यस्य,
ख्यातु प्रायो ह्यसदाद्यैरशक्यः ॥ १५ ॥
साधु श्रीशान्तिदास प्रवरगुणनिधिस्तत्सुतोऽज्ञदुदारो,
धाऽयां विख्यातनामा जगद्भुसमाधिकानेकसत्कृत्यकर्मा ।
रङ्गानामन्नवस्त्रौषधसुवितरणाद्येन दुष्कालनाम,
विध्वस्त शस्तज्ञत्या बहुविधिमहिताज्ञातिसाधर्मिकाश्च ॥ १६ ॥
पुत्रन्यस्तसमस्तगोहकरणीयस्य स्फुट वार्त्तिके,
सिद्धान्तश्रवणाऽऽदिधर्मकरणे बद्धस्पृहस्यानिशम् ।
सद्धर्मद्वयसंविधानरचनाशुश्रूषणोत्कृष्टिन्न-
स्तस्य प्रार्थनयाऽस्य गुम्फनविधौ जातः प्रयत्नो मम ॥ १७ ॥
ज्ञानाऽऽराधनमतिना, ज्ञानाऽऽदिगुणान्वितेन वृत्तिरियम् ।
प्रयमाऽऽदर्शं निखिता, गणिना कान्त्यादिविजयेन ॥ १८ ॥
धात्री सपट्टिधात्री भुजगपतिधृता लार्धवा यावदास्ते,
प्रोच्चै सौवर्णशृङ्गोल्लिखितसुरपथो मन्दराद्विषयवत् ।
विश्वे विद्योतयन्तौ तमनु शशिरवी आम्प्यतश्चेह यावत्,
ग्रन्थो व्याख्यायमानो विबुधजनचरैर्नन्दतादेष तावत् ॥ १९ ॥
ये ग्रन्थार्थविभावनानिनिपुणा सम्यग्गुणग्राहिण,
सन्तः सन्तु मयि प्रसन्नहृदयास्ते किं खलैस्तैरिह ।
येषां शुक्लसुभाषितामृततरसासिक्तेऽपि चित्ते भृश,
ग्रीष्मर्तौ मरुभूमिकास्त्रि पर जेशो न सलदयने ॥ २० ॥
विलोकयानेकशास्त्राणि, विहिताद् ग्रन्थतस्त्विह ।
प्रेत्यापि बोधिलाजोऽस्तु, परमानन्दकारणम् ॥ २१ ॥ ध० ४ अधि० ।
धम्मसंहिया-धर्मसंहिता-स्त्री० । धर्मवृद्ध्यर्थे सहिता वद्धा
रचिता । सम्-धा-क । मनुयाङ्गवल्क्यप्रभृतिप्रणीते धम्मप्रतिपा-
दनार्थे शास्त्रे, वाच० । अनु० ।
धम्मसङ्घा-धर्मश्रद्धा-स्त्री० । धर्म श्रुतधर्माऽऽदिस्तत्र तत्करणा-
जिलापरुषा श्रद्धा धर्मश्रद्धा । धर्मकरणाभिलाषे, उच० २६ अ० ।
धर्मश्रद्धैव सकलकल्याणनिवन्धनमिति तामाह-
धम्मसङ्घाए णं भते ! जीवे किं जणयइ ? । धम्मसङ्घाए
णं सायासोक्खेसु रज्जमाणे विरज्जइ, अणारधम्मं च णं
चयइ । अणगारे ण जीवे सारीरमाणसाणं दुक्खमाणं ठे-
यणनेयणसंजोगाईणं वोच्छेयं करेइ, अण्वावाहं च
सुहं निवत्तेइ ॥ ३ ॥
धर्मश्रद्धयोक्तरूपया, सान्मानवेदनीयं, तज्ज्ञानितानि सांख्या-
नि सान्सौख्यानि । प्राग्वन्मध्यपदलोपी समासः, तेषु, वैषयि-
कसुखेष्विति यावत् । रज्यमानः पूर्वं राग कुर्वन् विरज्यते विर-
क्तिं गच्छति । अणारधम्मं च गृहाऽऽचार, गार्हस्थ्यमिति यावत् ।
चगवदश्चेह वाक्यालङ्कारे । त्यजते परिहरति । तदत्यागन्य वैष-
यिकसुखान्तरागनिवन्धनत्वात् । ततश्च “अणगारे चि” प्राकृत-
त्वादनगरो यतिः सन् शारीरमानसानां दुःखानाम्, किरूपाणां-
मित्याह-छेदनजेदनसयोगाऽऽदीनामिति, जेदन यद्वादिना । चिधा-
करण, जेदन कुन्ताऽऽदिना विदारणम्, आदिशब्दस्येहापि सब-

ध्यात् ताडनाऽऽद्यश्च गृह्यन्ते, ततश्चेद्वनभेदनाऽऽदिना शारीरबु-
खानां संयोग प्रस्तावादिप्रसबन्ध, आदिशब्दादिप्रविशोगाऽऽ-
दिग्रहः, ततः संयोगाऽऽदीनां मानसदुःखानां विशेषेण पुनरसंभ-
ववृत्तयेनोच्छेदोऽभावो व्युच्छेदः, त करोतीति तन्निबन्धनकर्मो-
च्छेदेनेनेति ज्ञाव । अत एव व्यावाधमुपरतसकलपीरु
मोक्षमिति यावत् । च पुनरर्थे भिन्नक्रमः, ततः सुख
पुनर्निर्वर्त्तयति जनयति । पूर्वं सवेगफलाभिधानप्रसङ्गेन
धर्मश्रद्धायाः फलनिरूपणमिह तु स्वातन्त्र्येणेत्यपौनरुक्त्य-
मिति भावनीयम् । उक्तं पार्श्वे २६ अ० ।

धर्मश्रद्धाया एव महत्फलमुपदर्शयति-

निसर्गगुणमगकारी यः, सव्वतो छिन्नवधणा ।

एगो वा परिसाए वा, अप्पाणं सोऽभिरक्खइ ॥

यः तीव्रधर्मश्रद्धाज्ञावतो निसर्गेन एव स्वभावत एव उत्तमगंकारी,
सर्वतश्छिन्नवन्धनः, सर्वत्र ममत्वरहित इत्यर्थः । स एको वा एका-
की वा, पर्यादि वा व्यवस्थित आत्मानमजिरक्कति । व्य० १ उ० ।

धम्मसङ्घालु-धर्मश्रद्धालु-त्रि० । धर्मलिप्सा, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

धम्मसङ्घा-धर्मसंज्ञा-स्त्री० । धर्मश्रद्धायाम्, ज० ७ श० ६ उ० ।
मोहनीयकृपयोपशमाज्ञायमाने क्रमाऽऽद्यासेवनरूपे सज्ञाभेदे,
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

धम्मसङ्घास-धर्ममन्यास-पु० । गृहस्थधर्मत्यागे, “धर्मसत्यास-
वान् जवेत् । ३ ।” अष्ट० ८ अष्ट० । कृपकश्रेणियोगिनः क्षायो-
पशमिकक्षान्त्यादिधर्मेतिवृत्तिरूपे सामर्थ्ययोगजेदे, द्वा० १६ द्वा० ।
(एतद्वचक्यता ‘जोग’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६२६ पृष्ठ गता)

धम्मसत्थ-धर्मशास्त्र-न० । धर्मप्रतिपादक शास्त्र धर्मशास्त्रम् ।
मन्त्रादिप्रयुक्ते स्मृतिशास्त्रे, वाच० । जीवदयाऽऽदिविचारप्रतिपा-
दके शास्त्रे च । दर्श० ३ तत्र । “धम्मसत्थस्स देसओ ।” दर्श० ४
तत्र । “विन्नेसओ धम्मसत्थकुसलमई ।” धर्माभिधायिग्रन्थनि-
पुण्णुद्धि । पञ्चा० १३ विव० ।

धम्मसमुयायार-धर्ममुदाचार-पु० । धर्मरूपधारिवाऽऽत्मक-
समुदाचार सदाचारः, सप्रमोदो वाऽऽचारो यस्य स धर्मसमु-
दाचारः । चारित्रधर्माऽऽत्मकसदाचारोपेते, श्रद्धया चारित्रध-
र्माऽऽत्मकाऽऽचारोपेते च । औ० ।

धम्मसरण-धर्मशरण-न० । धर्माऽऽत्मके शरणे, द० प० ।

पक्खिन्नमाहुसरणो, सरणं काउं पुणो वि जिणधम्मं ।

पहरिमरोमंचपवं-चकंचुअंचियतणू जणइ ॥ ४१ ॥

पवरमुक्कएहि पत्तं, पत्तेहि वि नवरि केहि वि न पत्त ।

त केवल्लिपणत्तं, धम्मं सरणं पवन्नोऽहं ॥ ४२ ॥

पत्तेण अपत्तेण य, पत्ताणि य जेण नरसुरसुहाइ ।

मुक्खसुह पुण पत्ते-ए नवरि धम्मो स मे सरण ॥ ४३ ॥

निहायियकलुसकम्पो, कहलुसुहजम्मो (?) खलीयकअहम्मो ।

पमुहपरिणामरम्मो, सरणं मे होउ जिणधम्मो ॥ ४४ ॥

कावत्तए वि नमय, जम्मणजरमरसवाहिसयममयं ।

अमयं व बहुमयं जिण-मयं च सरणं पवन्नोऽहं ॥ ४५ ॥

पसमियकामपमोह, दिट्ठादिट्ठेसु न कलियविरोहं ।

सिवसुहफत्तयममोहं, धम्म सरणं पवन्नोऽहं ॥ ४६ ॥

नरयगङ्गमणरोहं, गुणसंदोहं पवाडनिक्खोहं ।

निहणियअवम्महजोहं, धम्म सरणं पवन्नोऽहं ॥ ४७ ॥

जामुरसुवन्नसुंदर-रयणावकारगारवमहप्पं ।

निहिमिव दोगच्चहरं, धम्मं जिणदेसियं वंदे ॥ ४८ ॥ द० प० ।

धम्मसवण-धर्मश्रवण-न० । दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मान धारयतीति
धर्मं श्रुतचारित्ररूपः, तस्य श्रवणमाकर्णनमर्थतो धर्मश्रवणम् ।
अर्थतो धर्माऽऽकर्णने, प० १६ विव० । ध० । धर्मशास्त्राऽऽकर्णने
च । पञ्चा० १० विव० । तस्माच्च धर्मश्रवणाद् मनःखेदापनोद्वाऽऽ-
दिगुणः स्यात् । यदाह-“क्लान्तमपोद्याति खेदं, तसं निर्वाति बु-
द्धये मुदम् । स्थिरतामेति व्याकुल-मुपयुक्तसुभाषितं चेत् ॥ १ ॥”
प्रत्यहं धर्मश्रवणं चोत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तिसाधनत्वात्प्रधान-
मिति ॥ २२ ॥ ध १ अधि० ।

धर्मश्रवणे यत्तः, सततं कार्यो बहुश्रुतसमीपे ।

हितकाङ्क्षिर्जिह्वैर्है-वचनं ननु हारिभक्षमिदम् ॥ १७ ॥

दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मान धारयतीति धर्मं श्रुतचारित्ररूपः, तस्य
श्रवणमाकर्णनमर्थतः, तस्मिन् धर्मश्रवणे यत्तः प्रयत्न आदर
सततमनवरतं कार्यं कर्त्तव्यं बहुश्रुतसमीपे बहुश्रुतसन्निधा-
ने हितकाङ्क्षिभिर्हिताभिलाषिर्जिह्वैर्हैः पुरुषसिंहैः, पुरुषो-
त्तमैरिति यावत् । वचनं प्रार्थनारूपं, नन्विति वितर्कः । एव
वितर्कयत यूय, हरिजन्मरूपेदं हारिजन्ममिदमेवविधयदुत बहुश्रु-
तसमीपे धर्मश्रवणे यत्तो विधेय । अथवा-वचनमागमरूपं, ननु
निश्चितं हारि मनोहारि, भद्रमिदं कल्याणमिदं यतो वर्त्तते,
अतो वचनगतधर्मश्रवणे बहुश्रुतसमीपे एव यत्तं श्रेयान्,
अबहुश्रुतेभ्यो धर्मश्रवणेऽपि विपरीतार्थोपपत्तेः प्रत्यवायस-
मवात् । अथवा-हरिजन्मसूरे स्तुतिं कुर्वाणोऽपर एव क-
श्चिदिदमाह-‘वचनं ननु हारिभक्षमिदम् ।’ हरिजन्मसूरेदिदं
धर्मगतं वचनं प्रकरणाऽऽश्रय, तस्माद्धर्मश्रवणे बहुश्रुतसमीपे
एव यत्तो विधेयोऽबहुश्रुतेभ्यो हरिभद्राऽऽचार्यवचनार्थानुपल-
म्भादेव वचनमाहात्म्यद्वारेण सस्तौति ॥ १७ ॥ प० १६ विव० ।

धम्मसागर-धर्मसागर-पु० । कल्पसूत्रोपरि किरणावलिकारके
आचार्ये, अनेन च कुमतिकुदाह्लाऽऽद्योऽनेके ग्रन्था रचिता । ते
तीव्रभाषानिवृत्ता इत्याचार्याणामरुचिपात्रतां गता । जै० ६० ।

धम्ममार-धर्ममार-पु० । धर्मोत्कर्षे, “जयणा च धम्मसारो,
ज भणिया वीयरारोहि ।” पञ्चा० ७ विव० । धम्मंभाम-
र्थ्ये, “धम्मस्स सारमुवल्लभं करे पमाय ।” आव० ५ अ० ।
धर्मस्य सारः परमार्थो धर्मसारः । धर्मस्य परमार्थे, सूत्र०
१ श्रु० ८ अ० । धर्मस्य सारः चारित्र धर्मसारः । चारित्रे, सूत्र०
१ श्रु० ८ अ० ।

धम्ममारहि-धर्मसारथि-पु० । धर्मरथस्य प्रवर्त्तकत्वेन सा-
रथिरिव धर्मसारथिः । यथा-रथस्य सारथी रथ रथिकम-
श्वोश्च रक्कति, एव प्रगवान् चारित्रधर्माङ्गानां सयमाऽऽत्मप्रव-
चनाऽऽख्यानां रक्कणोपदेशाद् धर्मसारथिः । भ० १ श० १
उ० । जी० । स० । रा० । धर्मस्य स्वपरापेक्षया सम्यक् प्रव-
र्त्तनपावनदमनयोगतः सारथित्वम् । तद्यथा-सम्यक् प्रवर्त्तन-
योगेन परिपाकापेक्षणात् प्रवर्त्तकज्ञानसिद्धेरपुनर्वन्धकत्वात्
प्रकृत्याऽऽभिमुख्योपपत्तेः । तथा-गाम्भीर्ययोगात्साधुमहका-

रिप्राप्तेरनुबन्धप्रधानत्वाद्दीर्घाचारभीरुत्वोपपत्तः । एतेन पाल-
नायोगः प्रत्युक्तः, सम्यक्प्रवर्तनस्य निर्वहणफलत्वात्, नाप्य-
था सम्यक्त्वमिति समयाविदः । एव दमनयोगेन दान्तो
ह्यत्र धर्मः कर्मवशितया कृतो व्यञ्जिचारी अनिवर्तकभावेन
नियुक्तः स्वकार्ये स्वाङ्गोपचयकारितया नीतः स्वात्मीजाव-
तत्प्रकर्षस्याऽऽत्मरूपत्वेन । भावधर्मासौ हि भवत्येवैतदेव,
तदाद्यस्थानस्याप्येव प्रवृत्तेरवन्ध्यवीजत्वात् । सुसवृत्तकाञ्चन-
रत्नकरणमकप्राप्तिमुल्या हि प्रथमधर्मस्थानप्राप्तिरित्यन्यैरप्य-
ज्युपगमान्, तदेव धर्मस्य सारथ्यो धर्मसारथ्यः ॥ २३ ॥
ल० । ध० । धर्ममार्गप्रवर्तयितरि तीर्थकरे, “ विष्म धम्मसा-
रही । ” (१५) उक्त० १६ अ० । कल्प० । यथा साराथ्यरुन्मार्गे
गच्छन्त रथं मार्गमानयति, एव भगवन्तोऽपि मार्गभ्रष्ट जन
मार्गे आनयन्ति । अत्र च मेघकुमारदृष्टान्तः । कल्प० १ अधि०
१ कण । (मेघकुमारकथा ‘ मेघकुमार ’ गच्छे)

धम्मसाधन-धर्मसाधन-न० । धर्मज्ञाने, दश० १ चू० । धर्मशास्त्रे
च । दश० ।

“ साहित्यस्य विशारदो यदि परं जानाति सल्लक्षणं,
तर्के कर्कशमानसोऽतिविभुता यद्यन्ति सा ज्योतिषि ।
किञ्चानेककलाऽऽलयोऽपि विक्रान्तः प्राणी परं गीयते,
यो जानाति न स्वर्गमोक्षसुखं धर्मानुगं शासनम् ॥ ” दश० ६ अ० ।

धम्मसादृण-धर्मसाधन-न० । धर्मस्य कर्मानुपादाननिर्जरसह-
कृणस्य साधनं हेतुरहिंसाऽऽदिधर्मसाधनम् । धर्महेतावहिंसा
दिके, हा० १२ अष्ट० ।

धम्मसिद्धि-धर्मसिद्धि-स्त्री० । धर्मनिष्पत्तौ, “ लिङ्गानि धर्म-
सिद्धेः । ” षो० ४ विव० ।

धम्मसिरी-धर्मश्री-पु० । अस्याश्चतुर्विंशतिकायाः प्रागनन्तका-
लेनातीतायां चतुर्विंशतिकायां भवे चरमतीर्थकरे, म० । अस्याः
ऋषभाऽऽदिचतुर्विंशतिकायाः प्रागनन्तकालेन याऽतीता चतु-
र्विंशतिका तस्या मत्सदृश सप्तहस्ततनुधर्मश्रीनामा चरमती-
र्थकरो बभूव । ग० १ अधि० । (तत्कथा ‘ सावज्ञावरिय ’ शब्दे)

धम्मसील-धर्मशील-त्रि० । धर्मः शीलं सततमनुष्ठेयं यस्य स
धर्मशीलः । धार्मिके, वाच० । धर्मस्वभावे च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

धम्ममीलममुयादार-धर्मशीलसमुदाचार-त्रि० । धर्मशीलो ध-
र्मस्वभावो धर्माऽऽत्मकः समुदाचारो यत्किञ्चनानुष्ठानं यस्य
स । धर्मस्वभावाऽऽत्मकानुष्ठाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

धम्मसीह-धर्मसिंह-पु० । अभिनन्दनजिनस्य पूर्वभवनामधेये,
स० । पाटलिपुत्रस्य स्वनामख्याते क्षत्रियमुनौ, सथा० ।

पाटलिपुत्रस्मि पुरे, चंदपुत्तस्समे थ आसी य ।

नामेण धम्मभीहो, चंदमिरी सो पडहिळणं ॥ ६७ ॥

पाटलिपुत्रनगरे (चन्द्रपुत्रस्समे य सि) चन्द्रगुप्तपुत्रस्य सम-
सवन्धु सुहृत्, सम सुहृदभिधानेषु दर्शनात् । अथवा-चन्द्र-
गुप्तसम मान्यत्वादासीद्भूदनाम्ना धर्मसिंह इति । कथं नूत ?
(चंदसिरी सो पडहिळण) चन्द्रगुप्तश्री चन्द्रगुप्तलक्ष्मीक, (प-
डहिळण ति) प्रस्तावात् नामेव लक्ष्मी परित्यज्य, चारित्रं गृ-
हीत्वेत्यर्थः ।

ततः किं कृतवानित्याह-

कुल्लयरम्मि पुरवगे, अह सो अब्भुद्धिओ ठिओ धम्मे ।
कासी य गच्छपिटं, पच्चक्खाणं विगयसंगो ॥ ७० ॥

अथ कोल्लयरपुरे स धर्ममिहाग्निधानः क्षत्रियमुनिः, अभ्युत्थि-
तोऽज्युद्यतः । मरणाय, स्थितश्च धर्मे पर्यन्ताऽऽराधनाकृत्यरूपे,
(कामो य सि) अकार्षीत्, (गच्छपिट ति) गृहपृष्ठाग्निधानमना-
धपतितगोकलेवराऽऽदिमध्ये निपतनरूप (पच्चक्खाणं विगयसं-
गो सि) प्रत्याख्यानमनशनाङ्गीकाररूप, विगतशोको विगतदैन्य-
इति गाथार्थः ॥ ७० ॥

अह सो वि चत्तदेहो, तिरियसहस्सेहिं खायमाणो य ।
सो वि तह खज्जमाणो, पडिवन्नो उत्तमं अहं ॥ ७१ ॥

अथ स त्यक्त्वेहो व्युत्सृष्टशरीरस्तिर्यक्सहस्रैः श्ववुकगृगा-
लगृहाऽऽदिभिः खाद्यमानश्च, सोऽपि तथा खाद्यमानः । प्रतिपन्न
उत्तमार्थं सम्यगाराधनामित्यर्थः ॥ ७१ ॥ सथा० । धर्मजिनस्य
प्रथमभिक्षावायके च । स० ।

धम्ममुअक्खायजावणा-धर्मस्वाख्यातजावना-स्त्री० । जाव-
नाभेदे, सा यथा-

“ स्वाऽऽख्यातः खलु धर्मोऽयं, भगवन्निर्जिनोत्तमैः ।
य समालम्बमानो हि, न मज्जेद्भवसागरे ॥ १ ॥ ”

स्वाख्याततामेवाऽऽह-

“ समयं सन्नृतं शौचं, ब्रह्माकिञ्चनता तपः ।
क्रान्तिर्मर्दं वृक्षता, क्रान्तिश्च दशधा ननु ॥ २ ॥ ”

अत्रायं भावः-समयाऽऽदिदशविधधर्मप्रतिपादनप्रकारेण भग-
वतामर्हतां स्वाख्यातधर्मत्वानुपेक्षणमेवेति । धर्माणां गुणभावना
तदाख्यातृणां जगत्तामनुपेक्षानिमित्तं स्तुतिरिति । तथा च ध-
र्मकथकोऽर्हति भावनेत्येव प्रत्यासन्नम् । तथा-

“ पूर्वापरविरुद्धानि, हिंसाऽऽदे कारकाणि च ।

वचामि चित्ररूपाणि, व्याकुर्वद्भिर्निजेच्छया ॥ ३ ॥

कुनीर्षिकैः प्रणीतस्य, सद्गतिप्रतिपत्त्यनः ।

धर्मस्य सकलस्यापि, कथं न्वाख्यातता भवेत् ? ॥ ४ ॥

यच्च तरलमये कापि, व्यासत्याऽऽदिपोषणम् ।

दृश्यते तद्वचोमात्रं, बुधैर्ज्ञेयं न तत्त्वतः ॥ ५ ॥

यत्प्रोद्दाममवान्धसिन्धुरघटं साम्राज्यमासाद्यते,

यत्रि शेषजनप्रमोदजनकं संपद्यते वैभवम् ।

यत्पूर्णेन्द्रसमद्युतिर्गुणगणः संप्राप्यते यत्परं,

सौभाग्यं च विजुग्मते तद्विद्वद् धर्मस्य लीलायितम् ॥ ६ ॥

यद्यप्लावयति किंति जलनिधिः कल्लोदमात्वाऽऽकुलो,

यन्पृथ्वीमखिलां धिनोति सलिलाऽऽसारेण धाराधरः ।

यच्चन्द्रोष्णरुचीं जगत्युद्यतं सर्वान्धकारच्छिदे,

तन्निःशेषमपि ध्रुवं विजयते धर्मस्य विस्फूर्जितम् ॥ ७ ॥

अर्हता कथितो धर्मः, सत्योऽयमिति जावयन् ।

सर्वसंपत्करे यमं, धीमान् दहनरो ज्ञेयः ॥ ७८ ॥ ” ध० ३ अधि० ।

धम्मसुह-धर्मश्रुति-स्त्री० । अर्हत्प्रणीतधर्माऽऽकर्णने, उक्त० ३ अ० ।

“ किन्नरगेयश्रवणा-दधिको धर्मश्रुतौ रागः । ” षो० ११ विव० ।
आ० क० ।

धम्ममेण-धर्ममेन-पु० । जगत्तः ऋषभदेवस्य शतपुत्रेषु स्व-
नामख्यानेऽन्यतमे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ कृण० । नन्दनस्य
सप्तमवलदेवस्य पूर्वभवनामधेये, स० । ति० ।

धम्मसेणगणिमहत्तर-धर्मसेनगणिमहत्तर-पु० । वसुदेवदि-
णीग्रन्थस्य द्वितीयतृतीयखण्डयो कर्त्तरि, जै० इ० ।

धम्महिय-धर्महित- त्रि० । धर्माय हितमुपकारक धर्महितम् ।
धर्मोपकारके, उत्त० पाई० २ अ० ।

धम्माङ्गर-धर्माऽऽदिकर-पु० । धर्मो द्विभेद-श्रुतधर्मश्चारित्र्यध-
र्मश्च । श्रुतधर्मेणोद्धारिकार, तस्य करणशीलो धर्मादिकरः ।
आव० ५ अ० । श्रुतधर्मस्य सूत्रत प्रथमकरणशाले ती-
र्थकरे, ध० २ अधि० । प्रसङ्गे, न० । आव० ५ अ० ।
आ० चू० । ल० ।

धम्माणुओग-धर्मानुयोग-पु० । धारयति दुर्गतौ प्रपतन्त स-
स्वमिति धर्मः, तस्मिन् धर्मे धर्मविषयेऽनुयोगो धर्मानुयोगः । उ-
त्तराध्ययनाऽऽदिप्रकीर्णकरूपेऽनुयोगभेदे, ओघ० । धर्मकथानु-
योग उत्तराध्ययनाऽऽदिक इति । आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

धम्माणुट्ठाण-धर्मानुष्ठान-कुशलानुष्ठाने, ध० १ अधि० ।

“ अन्ने भण्ति तिबिह, सययविसयजावजोगओ णवर ।
धम्मस्मि अणुछाण, जहुत्तर पहाणरुव तु ॥१॥
एअ च ण जुत्तिस्सम, णिच्छयणयजोगओ जओ विसए ।
भावेण य परिदीण, धम्माणुछाणमो किह णु ॥२॥
ववहारओ च जुज्जइ, तहा तहा अपुणयघगईसु ॥” इति ।

एतदर्थो यथा-अन्ये आचार्या भणन्ति, त्रिविध त्रिप्रकारं,
सततविषयभावयोगतः, योगशब्दस्य प्रत्येकमभिसयन्धात्
सतताऽऽदिपदानां सतताभ्यासाऽऽदौ लाक्षणिकत्वात् स-
तताज्यासविषयाभ्यासभावाभ्यासयोगादित्यर्थः । नवर के-
बल, धर्मेऽनुष्ठान यथोत्तर प्रधानरूप, तुरेवकारार्थः । य-
द्युत्तर तदेव तत प्रधानमित्यर्थः । तत्र सतताभ्यासो
नित्यमेव मातापितृविनयाऽऽदिवृत्तिः । त्रिपयाभ्यासो मोक्षमा-
र्गतायकेऽर्हल्लक्षणे पौन पुन्येन पूजनाऽऽदिप्रवृत्तिः । भावाभ्यासो
भावानां सम्यग्दर्शनाऽऽदौ भावाङ्गेन भूयो द्रूय परि शी-
लनम् ॥ १ ॥ एतच्च द्विविधमनुष्ठानं न युक्तिक्लम नोपपत्तिसह,
निश्चयनबभोगेन निश्चयनयामिप्रायेण यतो मातापित्रादिविनय-
स्वजाचे सतताज्यासे सम्यग्दर्शनाऽऽद्यनाऽऽधनारूपे धर्मानु-
ष्ठान दूरापास्तमेव, विषय इत्यनन्तरमपिगम्य, विषयेऽपि अ-
र्हदादिपूजालक्षणे विषयाज्यासेऽपि, भावेन भववैराग्याऽऽदिना
परिहीण धर्मानुष्ठानं, कथं नु ? न कथञ्चिदित्यर्थः । ओकारः प्रा-
कृतत्वात् । परमार्थोपयोगरूपत्वाद्धर्मानुष्ठानस्य, निश्चयनयमते
जावाज्यास एव धर्मानुष्ठानं, नान्यद् द्वयमिति निगम्य ॥ २ ॥
व्यवहारतस्तु व्यवहारनयादेशेन नु, युज्यते द्वयमपि, तथा
तथा तेन तेन प्रकारेणापुनर्वन्धकाऽऽदिषु अपुनर्वन्धकप्रवृ-
त्तिषु, तत्रापुनर्वन्धक पापं न तीव्रजावात्करोतीत्याहुकलक्ष-
णम् । आदिशब्दादपुनर्वन्धकस्यैव विशिष्टोत्तरावस्थाविशे-
षजाजौ मार्गाभिमुखमार्गपतितौ अविरतस्म्यगृह्यादयश्च
गृह्यन्त इति । ध० १ अधि० ।

धम्माणुण-धर्मानुज्ञ-त्रि० । धर्मे श्रुतचारित्र्यलक्षणेषुऽनुज्ञाऽनु-
मोदन यस्य स धर्मानुज्ञः । दशा० ६ अ० । धर्मे कर्त्तव्येषु-
ज्ञाऽनुमोदन यस्य स धर्मानुज्ञः । ज्ञा० १ ध्रु० १८ अ० । ध-
र्मानुमोदितरि, सुत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

धम्माणुय-धर्मानुग-त्रि० । धर्मे श्रुतचारित्र्यरूपमनुगच्छती-
ति धर्मानुगः । धर्मानुयायिनि, दशा० ६ अ० । ज्ञा० ।
औ० । सूत्र० ।

धम्माणुराग-धर्मानुराग-पु० । धर्मवद्गुमाने, भ० १ श० ७ उ० ।

धम्माणुरागरत्त-धर्मानुरागरत्त-त्रि० । धर्मानुरागो धर्मवद्गु-
मान्, तेन रक्त इव य स तथा । धर्मवद्गुमानानुरागिणि,
ज० १ श० ७ उ० ।

धम्माणुरागि-(ण) धर्मानुरागिण-त्रि० । श्रुतचारित्र्यलक्षण-
धर्मानुरक्ते, पञ्चा० ७ विव० । धर्मानुज्ञापिणि च । दर्श०
१ तस्य ।

धम्माधम्मट्ठाण-धर्माधर्मस्थान-न० । उपशमप्रधानानुपशम-
प्रधाने क्रियास्थानस्य तृतीये भेदे, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । (धर्मा-
धर्मयुक्त तृतीय स्थानमाश्रित्य 'पुरिसविजयविभग' शब्दे वक्ष्यते)
धम्मायरण-धर्माऽऽचरण-न० । धर्मानुष्ठाने, आचा० १ ध्रु० ५
अ० २ उ० ।

धम्मायरिय-धर्माऽऽचार्य-पु० । श्रुतचारित्र्यधर्माऽऽचारसाधौ,
ध० २ अधि० । धर्मे श्रुतधर्मस्तत्प्रधान प्रणायकत्वेनाऽऽचार्यो
धर्माचार्यः । मतोपदेष्टरि, स्था० ७ ठा० । “ धम्मायरिय
धम्मोववेसय समण भगव महावीर वदामो ।” ज० २ श० १
उ० । धर्मदाताऽऽचार्यो धर्माचार्यः । स्था० ३ ठा० १ उ० ।
धर्मदातर्याचार्यः, ध० २ अधि० । धर्मप्रतिबोधके, स्था० ४ ठा०
३ उ० । बोधित्वाजहेतुभूते गुरौ च । पञ्चा० १ विव० । “ धम्मो जे-
णुवइओ, सो धम्मगुरु गिहो व समणो वा ।” स्था० ४ ठा० ३ उ० ।
धम्मायार-धर्माचार-पु० । स्त्रीणां चतुषष्टिकत्वाऽन्तर्गते कला-
भेदे, कल्प० ७ अधि० १ कृण ।

धम्माराय-धर्माराम-पु० । धर्मे श्रुतधर्माऽऽदावाङ्कित्यभिव्याप्या
रमते रतिमान् भवतीति धर्मारामः । उत्त० २ अ० । धर्मवि-
षयकरतिमिति साधौ, उत्त० १६ अ० । धर्मे एव सततमानन्दहे-
तुनया प्रतिपाद्यतया चाऽऽरामो धर्मारामः । उत्त० २ अ० । धर्मे
आराम इव पापसतापोपनप्तानां जन्तूनां निर्वृतिहेतुतया अ-
जिलपितफलप्रदानतश्च धर्माऽऽरामः । धर्माऽऽत्मके आरामे, “ ध-
म्मारामे चरे जिकखू, विम्म धम्मसारही । धम्मारामे रए दत्ते,
वभवेरसमाहिप ॥१॥ ” उत्त० १६ अ० ।

धम्मारायर-धर्माऽऽरामरत-त्रि० । धर्माऽऽरामे रत आसक्ति-
मान् धर्मारामरतः । धर्माऽऽरामाऽऽसक्ते, उत्त० १६ अ० । धर्मे आ-
समगतात् रमन्त इति धर्मारामा साधवस्तेषु रतो धर्माऽऽराम-
रतः । साधुभि सह युक्ते च । उत्त० १६ अ० ।

धम्माराहग-धर्माऽऽराधक-पु० । धर्मानुमूलवर्त्तिनि, स्था० २
ठा० ४ उ० । सूत्र० ।

धम्माराहण-धर्माधन-न० । धर्माऽऽसेवने, स्था० २ ठा० ४
उ० । “ जे केइ महापुरिसा, धम्माराहणसदा इह लोप ।” चा-
रित्राऽऽराधनसमर्था । प० व० ३ द्वार ।

धम्मावाय-धर्मवाद-पु० । धर्माणां वस्तुपर्यायाणां धर्मस्य वा
चारित्र्यस्य वादो धर्मवादः । दृष्टिवादे, स्था० १० ठा० ।

धम्माहिगारि (ण)-धर्माधिकारिण-पु० । धर्मग्रहणयोग्ये
धार्मिके, ध० १ अधि० । पञ्चा० । प० व० ।

धम्मि (ण)-धम्मिन्-त्रि० । धर्मोऽस्ति यस्यऽसौ धर्मी ।
औ० । धर्म अस्यर्थे ङिति । पुण्यवति, वस्तुगुणस्वरूपधर्मयुक्ते,
वाच० । आचा० ।

धम्मिष्ट-धम्मिष्ट-त्रि० । अतिशयेन धर्मी । इष्टुन ज्ञेयं । अत्य-
न्तधर्मवति, वाच० । रा० । धर्मबहुले, सूत्र० २ श्रु० २ उ० ।
धर्मोऽस्ति यस्य स धर्मी, स एवान्येभ्योऽतिशयवान् धर्मि-
ष्ट । औ० ।

धर्मेष्ट-त्रि० । धर्मः श्रुतरूप एवेष्टो बल्लभः । पूजितो वा यस्य
स धर्मेष्टः । प्रियधर्म, औ० ।

धर्मीष्ट-त्रि० । धर्मिणामिष्टो धर्मीष्टः । धर्मिणां बल्लभे, औ० ।

धम्मिद्धि-धर्मिद्धि-स्त्री० । ऋद्धिभेदे, “ सा मण्ड धम्मिद्धी, जा
मण्ड धम्मकज्जसु । ” ध० २ अधि० ।

धम्मिपरिणाम-धर्मिपरिणाम-पु० । धर्मिणः पूर्वधर्मनिवृत्तावु-
त्तरधर्मोत्पत्तिर्धर्मिपरिणामः । परिणामभेदे, यथा-मृत्तकणस्य
धर्मिणः पिररूपधर्मपरित्यागेन घटरूपार्थान्तरस्वीकारः ।
डा० २४ डा० ।

धम्मिय-धार्मिक-त्रि० । धर्मे चरति सततमनुशीलयति उक् ।
धर्मशीले, वाच० । “ धम्मियमाहणभिक्षुप सिया । ” धार्मिका
धर्माऽऽचारशीला । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । धर्मेण श्रुतचा-
रित्ररूपेण चरति धार्मिकः । साधौ, स्था० २ डा० ४ उ० । डा० ।
सूत्र० । रा० । औ० । भ० । धर्मे श्रुतचारित्राऽऽत्मके प्रवः । स्था०
३ डा० ३ उ० । धर्मनिरते, डा० ३ डा० । “ न हिंस्यात्सर्वभू-
तानि, स्थावराणि चराणि च । आत्मवत्सर्वभूतानि, य पठयति
स धार्मिकः ॥१॥ ” अनु० । “ एव परिहायमाणो, लोके चदो व्व
कावपक्खम्मि । जे धम्मिया मणुस्सा, सुजीविय जीविय तेसि
॥१॥ ” ति० । धर्मे प्रयोजनमस्येति धार्मिकः । स्था० ३ डा० १ उ० ।
धर्मार्थे, दशा० १० अ० । धर्मे नियुक्तो धार्मिकः । औ० । धर्मार्थ
नियुक्तं धार्मिकम् । धर्मप्रतिपक्षे, धार्मिको धर्मप्रतिबद्धत्वात्,
नि० १ श्रु० १ वगं १ अ० । धार्मिकस्य संयतस्येद् धार्मिकम् ।
धार्मिकसम्बन्धिनि च । स्था० ३ डा० १ उ० ।

धर्मित-त्रि० । अतिशयेन सन्नद्धे, “ धम्मियसण्णकयकवइय-
उण्णियकच्छवचउगेवयवद्धगलवरजूसणविराइय । ” धर्मिता-
ऽऽद्यः शब्दा एकार्था एव सन्नद्धताप्रकर्षणार्थान्या । भेदो
यश्चैवामस्ति स च रुद्धितोऽवसेयः । औ० ।

धम्मियकरण-धार्मिककरण-न० । धार्मिकस्य संयतस्येद् धार्मि-
कम्, कृति करणमनुष्ठानम् । धार्मिककरणभेदे, स्था० ३ डा० ४ उ० ।

धम्मियजाण-धार्मिकयान-न० । धर्मार्थगमनसाधने याने,
“ धम्मिय जाणपवर उवठवेह । ” धर्मार्थ यान गमन येन तद्धर्म-
यान, तन्मध्ये प्रवर श्रेष्ठ जीव्रगमनवाऽऽदिगुणोपेतमिति । दशा०
१० अ० । डा० । अन्त० ।

धम्मियजायणा-धार्मिकयाचना-स्त्री० । धर्मकथापूर्वके याचने,
आचा० । “ धम्मियाए जायणाए जाएजा । ” धर्मकथनपूर्वक
गच्छाधिगतो याचेत । आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० ३ उ० ।

धम्मियणारुय-धार्मिकनाटक-न० । जिनजन्माच्युदयभरतनि-
ष्क्रमणाऽऽदिधर्मसम्बद्धे नाटके, पञ्चा० ६ चिव० ।

धम्मियववमाय-धार्मिकववसाय-पुं० । व्यवसायभेदे, प्रति० ।

धम्मियाधम्मियकरण-धार्मिकाधार्मिककरण-न० । धार्मिकस्य
संयतस्येद् धार्मिकमेवमितरत्रवरमधार्मिकोऽसंयतस्तस्य कर-
णम् । अथवा धर्मे भव धर्मो वा प्रयोजनमस्येति धार्मिकम् ।
विपर्यस्तमितरत्करण धार्मिकाधार्मिककरणम् । करणभेदे,
स्था० ३ डा० ४ उ० ।

धम्मियाधम्मियोवक्रम-धार्मिकाधार्मिकोपक्रम-पु० । धार्मिक-
आसौ देशनः संयमरूपत्वाद् धार्मिकश्च तथैवासंयमरूपत्वाद्
धार्मिकाधार्मिकः । उपक्रम उपायपूर्वक आरम्भो धार्मिका-
धार्मिकोपक्रमः । देशविरताऽऽरम्भरूपे उपक्रमभेदे, स्था० ३
डा० ३ उ० ।

धम्मियाराहणा-धार्मिकाऽऽराधना-स्त्री० । आराधनमाराधना
ज्ञानाऽऽदिवस्तुनोऽनुकूलवर्तित्व, निरतिचारज्ञानाऽऽद्यासेवनेति
यावत् । धर्मेण श्रुतचारित्ररूपेण चरन्तीति धार्मिकाः सा-
धवन्नेपामिय धार्मिकी । सा चास्तावाराधना चेति निरतिचार-
ज्ञानाऽऽदिपालना धार्मिकाऽऽराधना । आराधनाभेदे, स्था० २ डा०
४ उ० । “ धम्मियाराहणा डुविहा पणत्ता । तं जहा-सुयध-
म्माराहणा चेव, चरित्तधम्माराहणा चेव । ” स्था० २ डा०
४ उ० । विपर्ययेनाऽऽराधनाभेदे, स्था० २ डा० ४ उ० ।

धम्मियोवक्रम-धार्मिकोपक्रम-पु० । धर्मे श्रुतचारित्राऽऽत्मके
भवः, स वा प्रयोजनमस्येति धार्मिकः, उपक्रमणमुपक्रम उपा-
यपूर्वक आरम्भो धार्मिकोपक्रमः । श्रुतचारित्राऽऽद्यार्थाऽऽरम्भ-
ऽऽत्मके उपक्रमभेदे, (स्था०) धार्मिकस्य संयतस्य यश्चारित्रा-
ऽऽद्यर्थे ऊच्यते तत्राज्ञानावातामुपक्रम स धार्मिक एवोपक्रमः ।
स्था० ३ डा० ३ उ० ।

धम्मिल्ल-धम्मिल्ल-पुं० । संयतेषु केशेषु, वाच० । “ ध-
म्मिल्लो केशहत्थश्रो मडली ” (५७) को० ५७ गाथा ।
स्वनामख्याते साधौ, आव० ६ अ० । तं० । (तत्कथा
धम्मिल्लहिरण्यां । समासतः, ‘ पञ्चकस्त्राण ’ शब्देऽपि)
कुललागसन्निवेशस्थे सुधर्मस्वामिनः पितरि, स्वनामख्याते
विप्रे च । कल्प २ अधि० ८ क्षण । आ० म० । आ०
चू० । विपरिणाममापन्ने च । वि० । ‘ अकवित्रसुमिणिउसुगं-
धडीहधम्मिल्लसिरया । ’ धम्मिल्ला विपरिणाममापन्नाः
संयमविज्ञानाज्ञावात् जिरोजा इति ज० २ वक्र० ।

धम्मीमर-धर्मेश्वर-पुं० । भारतवर्षेऽतीतोत्तमपिण्यां प्रवे जि-
नेश्वरापरपर्याये विंशतितमे जिने, प्रव० ७ डा० ।

धम्मुज्जय-धर्मोद्यन-त्रि० । धर्मस्पृहावति, जीवा० १२ अधि० ।

धम्मुत्तर-धर्मोत्तर-त्रि० । धर्मगुणैरुत्तरो धर्मोत्तरः । आ० चू०
५ अ० । धर्मः प्रशमाऽऽदिरूपस्तदुत्तरस्तत्प्रधानो धर्मो-
त्तरः । पो० १० विव० । धर्मप्रधाने सम्यग्दर्शनाऽऽदिके, ध-
र्मप्राधान्ये, न० । “ धम्मुत्तर वट्टु । ” धर्मोत्तर चारित्रधर्मो-
त्तरं चारित्रधर्मप्राधान्यं यथा स्यात् । ध० २ अधि० । ल० ।
आव० । न्यायविन्दुटीकाकारके धांदाऽऽचार्ये, अयं सौगत-
वीरसवत् ८८४ वर्षे आसीत् । जै० ३० ।

धम्मुत्तरगन्ति-धर्मोत्तरज्ञान्ति-स्त्री० । धर्मः प्रशमाऽऽदिरूपस्त-
दुत्तरा तत्प्रधाना ज्ञान्तिर्धर्मोत्तरज्ञान्तिः । ज्ञान्तिभेदे, पो०
१० विव० ।

धम्मकेकणिट्ट-धर्मैकनिष्ठ-त्रि० । धर्मतत्परे, पं० १२ विच० ।

धम्मोवएस-धर्मोपदेश-पुं० । धर्मं श्रुतचारित्रलक्षणः, तस्योप-
देशो देशना । धर्मदेशनायाम्, 'धर्मोपदेशप्रबणम्' । ध० २ अधि० ।
आचाराङ्ग-होकाराध्ययनपञ्चमोपदेशकाऽऽदिमसूत्रे ह्योपमेना-
ऽऽचार्येण प्राव्यमित्यत्र वृत्तौ धर्ममाश्रित्य चतुर्भङ्ग्या प्रत्येकबु-
द्धास्तूजयाजाघाततुर्थमङ्गस्था इत्युक्तप्रकारेण सर्वेऽपि प्रत्येक-
बुद्धा धर्मोपदेशं न ददत्येतत्कथं सञ्जायतीति । इति-
मण्डलसूत्रे-“ पञ्चेअबुद्धसाह, नमिओ जे भासिउं सिव पत्ता ।
पणयालीस इसिमा-सियाई अण्णयणपवरार ” ॥ १ ॥ इति-
गाथायां प्रत्येकबुद्धानामभ्ययनमुक्तामिति किमत्र तत्त्वमिति
प्रश्ने, उत्तरम्-आचाराङ्गवृत्त्यनुसारेण प्रत्येकबुद्धाः सभाप्र-
व्येन धर्मोपदेशं न ददतीत्यवसीयते । ऋषिमयसूत्रे तु तेषाम-
भ्ययनप्रणयनरूपधर्मोपदेश इति न किमप्यनुपपन्नम्, इति ।
३८३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

धम्मोवएसय-धर्मोपदेशक-त्रि० । धर्मदेशके, ध० १ अधि० ।

धम्मोवओग-धर्मोपयोग-पुं० । धर्मस्वेतिकसंन्यताशोधे, पं०
सू० ४ सूत्र ।

धम्मोवगरण-धर्मोपकरण-न० । सधर्मोपकरणे, आचा० ।

धर्मोपकरणस्य च न परिग्रहत्वम्-

परिग्रहाओ अप्पाणं अवक्खसेज्जा । (ए०)

परिग्रह्यन् इति परिग्रहो धर्मोपकरणातिरिक्तमुपकरणं, तस्मा-
दात्मानमवच्छेदपसर्पयेत् । अथवा-सधर्मोपकरणमपि मूर्च्छ-
या परिग्रहो भवति, “मूर्च्छा परिग्रह ” (तथा०७ अ०१७ सूत्र)
इति वचनात् । तत आत्मानं परिग्रहाद्मपयन्नुपकरणे तुरग-
न्मूर्च्छां न कुर्यात् । ननु च यः कश्चिर्धर्मोपकरणाऽऽद्यपि परि-
ग्रहो, न स चित्तकालुष्यमृते प्रयति । तथाहि-आत्मोपेयकारि-
णि राग, उपघातकारिणि च द्वेषः, ततः परिग्रहे सति रागद्वे-
षौ नेदिष्ठौ, ताभ्यां कर्मबन्धः, तत्कथं न परिग्रहो धर्मोपकर-
णम्, ? उक्तं च-“ समाहमिति चैव या-वदजिमान्दाहञ्जर,
कृतान्तमुखमेव ता-वदिति न प्रशान्त्युन्नय । यशःसुखपिपा-
सितैश्चमसावनथोत्तरैः, परैरपसद्वैः कुतो-ऽपि कथमप्यवा-
क्यते ॥ १ ॥ ” नैव दोषः, न हि धर्मोपकरणे ममेद-
मिति साधूनां परिग्रहप्रदयोगोऽस्ति । तथा ह्यागम-“ अ-
वि अप्पणो वि देहम्मि, णायस्ति ममाञ्ज । ” यदिह परिग्र-
हीत कर्मबन्धायापेककल्पते, स परिग्रहो, यत्तु पुनः कर्म-
निर्जरणार्थं प्रभवति, तत्परिग्रह एव न भवतीति ।

आह च-

अण्णहा णं पामए परिहरिज्जा,

एस मग्गे आरिपहिं पवेइए ॥ ए१ ॥

(अण्णहा ण इत्यादि) णमिति वाक्पालद्वारे अन्यद्येत्यनेन
प्रकारेण, पश्यकः सन्, परिग्रहं परिहरेत् । यथाहि-अविदितप-
रमार्था गृहस्था सुखसाधनाय परिग्रहं पश्यन्ति, न तथा सा-
धु । तथाहि-अयमस्याऽऽशय-आचार्यसत्कामिदमुपकरणं, न
ममेति रागद्वेषमूलत्वात्परिग्रहप्रदयोगोऽत्र निषेधो, न धर्मोप-
करणं, तेन विना ससारार्णवपारागमनादिति । उक्तं च-“ सा-
ध्य यथाकथञ्चित्, स्वल्पं कार्यं महच्च न तथेति । पुष्पनमृते न-
हि शक्यं, पारं गन्तु समुद्रस्य ॥ १ ॥ ” अथ चाऽऽर्हताऽऽभा-
दृष्टम्

सैवौटिकैः सह महान् विवादोऽस्तीत्यतो विवक्षितमर्थं तीर्थक-
रामिप्रायेणापि सिसाधयिषुराह-(एस मग्गे इत्यादि) धर्मोप-
करणं न परिग्रहायैत्यनन्तरोक्तो मार्गः, आराधाता सर्वदे-
यधर्मेभ्य इत्याद्यास्तीर्थकृतः, तैः प्रवेदितः कथितो, न तु यथा
चोटिकैः कृण्णकृतद्विकालवणिकाऽश्ववालधिषालाऽऽदिस्व-
रुचिविरचितो मार्ग इति । न वा यथा मौद्गलिस्वातिपुत्राज्यां
शौद्धोदनिं ध्वजीकृत्य प्रकाशितः । इत्यनया दिशा अन्येऽपि प-
रिहार्या इति । इह तु स्वशास्त्रगौरवमुत्पादयितुमर्थः प्रवेदि-
तः । (६१) आचा० १ ध्रु० २ अ० ४ उ० ।

धम्मोवगहदाण-धर्मोपग्रहदान-न० । ज्ञानामयप्रदातृणां-मा-
हाराऽऽदिरुपग्रहः । इत्यर्थैर्जायते शुक्ल-स्तद्धर्मोपग्रह स्मृतम् ”
॥ १ ॥ इत्युक्तलक्षणे दानभेदे, ग० २ अधि० ।

धम्मोवाय-धर्मोपाय-पुं० । प्रवचने, तदन्तरेण धर्मस्यासम्भ-
वात् । चतुर्दशसु पूर्वेषु, आ० म० १ अ० १ खण्ड । सामायिका-
ऽऽदिके च, आ० म० १ अ० १ खण्ड । (धर्मोपायव्याख्या ‘ ति-
त्ययर ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२६१ पृष्ठे गता)

धम्मोवायदेसग-धर्मोपायदेशक-पुं० । दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं
धारयतीति धर्मः, तस्योपायो ह्यदशाङ्गः प्रवचनम् । अथवा-पू-
र्वाणि देशयतीति देशकः, धर्मोपायस्य देशको धर्मोपायदेशकः ।
गणधरे, चतुर्दशपूर्ववित्तु, आ० म० १ अ० १ खण्ड । चतुर्विंश-
तिसख्याकेषु जिनेषु, आ० म० । “ धम्मोवाओ पवयण-महवा
पुव्वाहं देसया तस्स । सव्वजिणाय गणहरा, चोहमपुव्वी उ
जे जस्स ॥ १ ॥ ” आ० म० १ अ० १ खण्ड । (अस्या गाथाया
व्याख्या ‘ तित्थयर ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२६१ पृष्ठे गता)

धय-ध्वज-‘ भय ’ शब्दार्थः, कल्प० १ अधि० ३ कण । कौ० ।

धयण-देशी-गृहे, दे० ना० ४ वर्ग ५७ गाथा ।

धयरट्ट-धार्तराष्ट्र-पुं० । हस्ते, “ धयरट्टा कायवा । ” कौ०
४० गाथा ।

धर-धृ-पतने, ध्वादि०-आ०-अक०-अनिट् । “ ऋवर्णस्यार ”

॥ ८ । ४ । ५३४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण धातोरन्त्यस्य ऋवर्णस्य
अरौऽऽदेशः । ‘ धरइ ’ प्रा० ४ पाद । धरते । अधृत । वाच० ।
स्थितौ अक० । धृतौ सक०-न्वादि०-उम०-अनिट् । धरति,
ते, अधर्षात् अधृत । वाच० । मूले, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।
धर-त्रि० । ध्रियते, धरतीति वा धर, “ सिहाऽऽदिभ्य ” ॥ ५ । १ ।

५० ॥ इत्यत्र प्रत्ययः । न० । धारके, औ० । ‘ धरइ ’ प्रा० ४ पाद ।
प्रज्ञा० । पर्वते, क्षुर्मराजे, वसुभेदे, कार्पाससूत्रे च । वाच० ।
पद्मप्रभस्य पद्मस्य जिनस्य पितरि कौशाम्बीयास्तव्ये स्वनाम-
ख्याते नृपे, आ० म० १ अ० । स० । स्था० । अस्वामवसर्पिण्या-
मैरवतवर्षजवे विंशतितमे जिने, ज० । पर्वते, कौ० ५० गाथा ।

धरग-देशी-कार्पासे, दे० ना० ५ वर्ग ५८ गाथा ।

धरण-धरण-पुं० । धृ०-युच् । पर्वतभेदे, लोके, गुणे, धान्ये,
दिवाकरे, सेतौ च । वाच० । दक्षिणनागकुमारनिकायेन्द्रे,
स्था० ४ उ० १ उ० । ति० । द्वी० । प्रज्ञा० । भ० । दक्षिणाच-
तीविजयस्थवीतशोकाराजधानीस्थस्य महावलस्य राजपुत्रस्य
स्वनामरयाते सवयस्ये मित्रे, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० । हारवतीवा-
स्तव्येषु समुद्रविजयाऽऽदिषु दशसु दशार्हेष्वन्यतमे दशार्हे,
अन्त० १ ध्रु० १ वर्ग १ अ० । स० । अनिकेपे, शोध० । पोमशक्यमा-

यकाऽऽत्मके धरिप्रमाणभेदे, पोरुशरूप्यमायका एक धरणमिति । ज्यो० २ पाहु० । अधमर्णाऽऽदिन्यो लन्यरूप्यग्रहणार्थं लङ्घनपूर्वके उपवेशने च । न० । धरणं लभ्यरूप्यग्रहणार्थं लङ्घनपूर्वकमुपवेशनम् । ध० २ अधि० । नागकुमारिन्द्रे, स्था० ।

धरणस्म णं नागकुमारिन्दस्स णागकुमारस्सो धरणप्पत्ते उत्पायपव्वण दसजोयणसयाइं उहुं उच्चत्तेणं, दसगावसयाइं उव्वेहेणं मूले, दसजोयणसयाइं विक्खंनेणं धरणस्स ए० जाव णागकुमारस्सो कालवालस्स महारस्सो कालप्पभे उत्पायपव्वण दसजोयणसयाइं उहुं उच्चत्तेणं एवं चेव० जाव संकवालस्स ज्ञयाणंदस्स वि, एवं लोगपावस्स वि, से जहा धरणस्स । स्था० १० ठा० ।

धरणग-धरणक-न० । रोधने, धरणकं रोधनमपकारिणामधमर्णाऽऽदीनां च । प्रव० ३८ चार । ध्रियते येन तद्धरणम्, धरणमेव धरणकम् । येन धृत्वा तोल्यते तस्मिन् तोलनसाधने वस्तुनि, ज्यो० २ पाहु० ।

धरणपञ्च-धरणप्रज्ञ-पु० । धरणस्य नागकुमारिन्दस्य स्वनामख्याते उत्पातेपर्वते, स्था० १० ठा० ।

धरणा-धरणा-स्त्री० । मगधदेशस्थायां स्वनामख्यातायां राजधान्याम्, यत्राला देवी । ज्ञा० २ शु० ३ वर्ग १ अ० ।

धरणिद-धरणेन्द्र-पु० । नागराजे, “ नागेषु वा धरणिदमाहुः सेठे । ” सूत्र० १ शु० ६ अ० । विश्वपुरस्थे स्वनामख्याते राजनि, ग० २ अधि० । (तत्कथा ‘ फारिडिय ’ शब्दे वक्ष्यते) श्रीपार्श्वनाथप्रसंदात्सर्पजीवो नमस्कारं श्रुत्वा मौलो धरणेन्द्रो ज्ञात किं वा सामानिक, तथोपसर्गावसरे समागात्स मौल, किं वाऽन्य इति प्रश्ने, उत्तरम्-सर्वत्राक्षरानुसारेण मौलो धरणेन्द्रो ज्ञातो नास्तीति । १४८ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

धरणि-धरणि-स्त्री० । धृ-अनि०-वा डीप् । भूमौ, स० ३१ सम० । संथा० । सू० प्र० । चं० प्र० । “ मही मेङ्गी धरा धरणी । ” को० । वासुपुत्र (११) जिनभ्य प्रथमाऽऽर्थिकायाम्, प्रव० ६ द्वार । न० । “ धरणी य वासुपुत्रे । ” ति० । कन्दविशेषे, कन्दाहौ, वनकन्दे च । वाच० ।

धरणिखील-धरणीकील-पु० । धरण्याः पृथिव्याः कीलक इव धरणीकीलकः । मेरौ, सू० प्र० ५ पाहु० । चं० प्र० ।

धरणितल-धरणीतल-न० । महीपीठे, संथा० । सूत्र० । ज्ञा० ।

धरणितलगमनतुरितमंजणितगमनप्यार-धरणितलगमनत्व-रितसंजनितगमनप्रचार-त्रि० । धरणितलगमनाय भूतलप्राप्तये त्वरितः शीघ्र संजनित उत्पादितो गमनप्रचारो गतिक्रियाप्रवृत्तिर्येन स तथा । भूतलप्राप्तये शीघ्रोत्पादितगतिक्रियाप्रवृत्तौ, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

धरणितलगमनतुरितमंजणितगमनप्यार-धरणितलगमनत्व-रितसंजनितगमनप्रचार-त्रि० । भूतलप्राप्तये शीघ्रोत्पादितगमनप्रवृत्तौ, ज्ञा० २ शु० १ अ० ।

धरणितलवेणिचूय-धरणितलवेणिचूत-त्रि० । धरणितलस्य वेणिभूतो वनिताशिरसः केशवधविशेष इव यः कृष्ण

त्वदीयत्वशृङ्खलत्वपञ्चाङ्गागत्वाऽऽदिसाधर्म्यात् स धरणि-तलवेणिभूतः । धरण्याः केशवधविशेष इव प्रतीयमाने सर्पाऽऽदौ, उपा० २ अ० । म० ।

धरणिधर-धरणिधर-पु० । धरणि धरति । धृ-अच् । पर्वते, विष्णौ, कन्दे च । वाच० । विमल (१३) जिनस्य स्वनामख्यातायां प्रथमाऽऽर्थिकायाम्, स्त्री० । स० । प्रव० ।

धरणिमिग-धरणिशृङ्ग-पु० । धरण्याः शृङ्गमिव धरणिशृङ्गः । मेरौ, चं० प्र० ५ पाहु० । सू० प्र० ।

धरणी-धरणी-स्त्री० । ‘ धरणि ’ शब्दार्थे, स० ।

धरणीखील-धरणीकील-पु० । ‘ धरणिखील ’ शब्दार्थे, सू० प्र० ५ पाहु० ।

धरणीतल-धरणीतल-न० । ‘ धरणितल ’ शब्दार्थे, संथा० ।

धरणीधर-धरणीधर-पु० । ‘ धरणिधर ’ शब्दार्थे, स० ।

धरा-धरा-स्त्री० । धृ-अच् । पृथिव्याम्, गर्भाऽऽशये जरायौ, मेदोवहायां नाड्यां च । वाच० । को० २६ गाथा ।

धराहर-धराधर-पु० । धरां धारयति धृ-अच् । पर्वते, वरा-ह्रूपे विष्णौ च । वाच० । वराहविषयस्थे स्वनामख्याते पुरे, न० । यत्र वसन्तसेनो गृहपतिः । दर्श० २ तत्त्व । (तत्कथा “ राग ” शब्दे वक्ष्यते)

धरिज्जंत-ध्रियमाण-त्रि० । धारणविषयीक्रियमाणे, “ वत्सेनं धरिज्जमाणेन । ” प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । औ० ।

धरिज्जमाण-ध्रियमाण-त्रि० । ‘ धरिज्जंत ’ शब्दार्थे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

धरिणी-धरिणी-स्त्री० । पृथिव्याम्, को० २६ गाथा ।

धरिम-धरिम-न० । तृणरूपे, ज्ञा० १ शु० १ अ० । विपा० । उन्मानप्रमाणभेदे, ज्यो० २ पाहु० । स्था० । धरिम मञ्जिष्ठादीनि । आ० चू० ६ अ० । ज्ञा० । उक्त० । धरिमं यत्तु द्वाधृतं सद् व्यग्रद्विषय इति । ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

धरिमप्रमाण-धरिमप्रमाण-न० । प्रमाणभेदे, ज्यो० ।

धरिमप्रमाणमाह-

चत्तारि य मधुरत्तण-फलाणि सो मे (से) अमरिसवो एको ।

सोलम य सरिसवा पुण, हवंति मासयफळं एगं ॥

गुंजा फलाणि दोन्नि उ, रुपियमासो इवड एको ।

सोलम य रुपिमासो, एको धरणो हवेज्ज संखितो ॥

अट्टाज्जा धरणा, य सुवस्सो सो य पुण करिसो ।

करिसा चत्तारि पळं, पट्टाणि पुण अचत्तेरम उ पत्थो ॥

जारो य तुला वीसं, एस विही होइ धरिमस्स ॥

चत्वारि मधुरत्तणफलानि मधुरत्तणतन्डुलाः स मेय-विषये सकलजगत्प्रसिद्ध एकः श्वेतसर्पः भवति । पोरुश च श्वेतसर्पः एक मापफलं धान्यमापफलं, द्वे धान्यमापफले एकं भवति गुञ्जाफलं, द्वे च गुञ्जाफले एको रूप्यमापः, कर्पमाप इत्यर्थः । पोरुश च रूप्यमापका एकं धरणम् । अर्द्धतुनीयानि धरणानि एकः सुवर्णः, स एव

चैक सुवर्ण कर्प इत्युच्यते । चत्वारः कर्पाः पलम, अ-
र्धप्रयोदश पलानि साक्षांनि द्वादशपलानि प्रस्थः, पलशतिका
तुला, विंशतितुला भारः, एष पूर्वाऽऽचार्यप्रदर्शितो धरि-
मप्रमाणविषयो विधिः । तदेवमुक्तो धरिमप्रमाणविधिः ।
प्यो० २ पादु० ।

धरिस-धृष्-सदतौ अक० । हिंसायां सक०-भवादि०-पर०-
सेद् । “वृषाऽऽदीनामरि.” ॥ ८ । ४ । २३५ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण
अवर्णस्यारिः । प्रा० ४ पाद । ‘धरिसद् ।’ धर्षति । प्रागल्भ्ये,
स्वादि०-पर०-अक०-सेद् । धृष्णोति । अधार्पात् । सवन्धने,
चुरा०-आत्म०-अक०-सेद् । धर्षयते । अदीधृषत् । अदधर्षत् ।
क्रोधे, अभिज्ञे च । चुरा०-उभ० । पत्ते०-ज्वादि०-सक०-सेद् ।
धर्षयति ते । धर्षति । अदीधृषत् । अदधर्षत् । अधार्पात् । वाच० ।
धर्ष-पु० । धृष्-घञ् । प्रागल्भ्ये, अमर्षे, शक्तिवन्धने, सहतौ,
हिंसायां च । वाच० ।

धरिसण-धर्षण-न० । धृष्-ज्ञावे ल्युट् । परिभवे, रमणे, धर्षण-
व्यर्थे च । नि० चू० १ उ० । वाच० ।

धव-धव-पुं० । धवति, धुनोति, धुनाति वा धु-धू-वा अच् ।
पत्यौ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । व्य० । प० व० । वाच० ।

विधवाशब्दव्याचिख्यासुध्वशब्दस्य भाष्यकारो
व्याख्यानमाह-

विगयधवा खलु विधवा, धव तु जत्तारमाहु नेरुत्ता ।

धारयति धीयते वा, दधाति वा तेण उ धवो ति ॥

विगतधवा खलु विधवा, विगतो धवोऽस्या इति व्युत्पत्तेः । धव
तु जत्तारमाहुनेरुत्ता निरुक्तिशब्दविद् । कया व्युत्पत्त्येत्याह-
धारयति तां स्त्रिय, धीयते वा तेन पुसात्ता स्त्री दधाति सर्वा-
त्मना पुष्पाति तां तेन कारणेन निरुक्तिवशाद् धव इत्युच्यते ।
व्य० ७ उ० । स्वनामख्याते बह्वीजके वृत्तविशेषे, आच० ५
अ० । रा० । ल० प्र० । ज० । प्रज्ञा० । ति० । धूर्त्ते नरे च ।
भावे अ० । कल्पने, वाच० ।

धवल-धवल-पु० । धवं कल्प द्याति, ला-कः । धववृत्ते, धी-
रणवृत्ते, श्वेतमरिचे, वृषश्रेष्ठे, चीनकर्पूरे, श्वेतवर्णे च ।
वाच० । को० १२ गाथा । रा० । आच० । ज्ञा० । तं० ।
“ धवलकमलपत्तपयराश्रेगुरुवपम । ” कल्प० १ अधि० २
कृष्ण । त० । तद्वति सुन्दरे च । त्रि० । शुक्लवर्णायां गवि,
स्त्री० टाप् । गौरा०-ङीप् । वाच० । अयोध्यानगरस्थे स्वनाम-
ख्याते आवके च । पु० । दर्श० ३ तत्त्व । स्वस्वजात्युत्तमे, दे०
ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धवलकपुर-धवलार्कपुर-न० । धीरधवलनृपस्य पुरजदे, ती०
४१ कल्प । “ धवलकपुरे वसतो-धनपत्योर्वकुलवन्दिकयो । ”
पञ्चा० १६ विव० ।

धवलगिरि-धवलगिरि-पु० । कैलासापरनामधेयेऽष्टापदपर्व-
ते, ती० ४७ कल्प । (तद्वक्तव्यता ‘ अठावय ’ शब्दे प्रथम-
ज्ञाने २५३ पृष्ठे गता)

धवलपुष्पदन्त-धवलपुष्पदन्त-पु० । धवलपुष्पवत् सामर्थ्यात्
कुन्दकलिकावद् दन्ता यस्य स धवलपुष्पदन्तः । कुन्दकलि-
कासदृशदन्ते, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

धवलराय-धवलराज-पु० । वर्द्धमाननगरस्थे विमलकुमारजनके
स्वनामख्याते नृपे, ध० २० । (तत्कथा ‘ विमलकुमार ’
शब्दे वक्ष्यते)

धवलसन्तण-देशी० हंसे, दे० ना० ५ वर्ग ५६ गाथा ।

धवलिय-धवलित-त्रि० । धवलवर्णाकृते, स्था० ५ टा० २ उ० ।

धव-देशी-वेशे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धसार्चि-एसदिति-अव्य० । धसधसेत्यस्यानुकरणे, “ कुट्टि-
मतवसि सव्वगेहि धससि पडिगया । ” धसर्चात्यनुकरणे, ज्ञा०
१ श्रु० ४ अ० ।

धसल-देशी-विस्तीर्णे, दे० ना० ५ वर्ग ५८ गाथा ।

धाई-धात्री-स्त्री० । धीयते पीयतेऽसौ, धा-टून्, पित्वाद् ङीप् ।

“ धाड्याम् ” ॥ ८ । २ । ८१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण धात्रीशब्दे रस्य
सुग वा । ‘ धर्त्ता ’ ह्रस्वात्प्रागेव रत्तोपे ‘ धाई ’ पत्ते ‘ धारी ’
प्रा० २ पाद । मातरि, वाच० । धयन्ति पिबन्ति बालकास्ता-
मिति, धीयते धार्यते वा बालकानां दुग्धपानाऽऽद्यर्थमिति धा
धात्री बालपालिका । प्रव० ६७ द्वार । पञ्चा० । स्तनदायिन्यां
जननीकल्पाया बालपालिकायाम् । सुत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
सा च रुढ्या क्षीरमज्जनमण्डनक्रीडनाद्वभेदात्पञ्चधा ।
पञ्चा० १३ विव० । आचा० । अनु० । ग० । अन्त० । ध० ।
रा० । उच० । ज्ञा० ।

तद्वेदानाह-

खीरे य मज्जणे वि य, मंडणे कीलावणं कधाई य ।

एकैका वि य डुविहा, करणे कारावणे चैव ॥

क्षीरविषया एका धात्री, या स्तन्य पाययति । द्वितीया म-
ज्जनविषया । तृतीया मण्डनविषया । चतुर्थी क्रीडनधात्री
पञ्चमी अहकधात्री । एकैकाऽपि च द्विधा । तद्यथा-स्वय कर-
णे, कारणे च । तथाहि-या स्वय स्तन्य प्राययति बालक सा
स्वय करणे क्षीरधात्री । या त्वन्यया पाययति सा कारणे । एव
मज्जनधात्र्योऽपि भावनीयाः ।

सप्रति धात्रीशब्दस्य व्युत्पत्तिमाह-

धारेड धीयए वा, धयंति वा तमिति तेण धाई उ ।

जहविहवं आसि पुरा, खीराई पंचधा ता उ ॥

धारयति बालकमिति धात्री । यद्वा-धीयते जाटकप्रदा-
नेन पोष्यते इति धात्री । अथवा-धयन्ति पिबन्ति बाल-
कास्तामिति धात्री । धात्रीति निपातेन तादृष्यनिष्पत्तिः ।
ताम्र धात्र्य पुरा पूर्वस्मिन् काले, यथाविजय विभवानुसा-
रेण, क्षीराऽऽदिष्वपि बालकयोऽप्या आसन्, सप्रति तथारूप-
विभवाभावे ता न दृश्यन्ते । पि० । आमलक्यां च । स्वार्थे
कन् । वाच० ।

धाईपिरु-धात्रीपिएरु-न० । “ धाईर्दूईनिमित्ते । ” (५७४ गा०)

धयन्ति पिबन्ति बालकास्तामिति, धीयते धार्यते बालकानां
दुग्धपानाऽऽद्यर्थमिति वा धात्री बालपालिका । सा च पञ्चधा-
क्षीरधात्री मज्जनकधात्री, मण्डनधात्री, क्रीडनधात्री, उत्सङ्ग-
धात्री च । इह धात्रीत्वस्य कारण कारण वा तद्व्यापिशब्देना-
क द्रष्टव्यम्, तथाविवक्षणात् । ततो धात्र्याः पिएडो धात्रीपि-
एडो धात्रीत्वस्य कारणेन कारणेन च य उत्पाद्यते पिएडः स
धात्रीपिएरु । प्रव० ६७ द्वार । बालस्य क्षीरमज्जनमण्डनक्रीड-

मादुधायः पञ्च । तासां कर्म धात्रीत्वं, तेन लब्धः पिण्डो धा-
त्रीपिण्डः । जीत० । उत्पादनादोषभेदे, पि० । दर्श० । पञ्चा० ।
आचा० । ग० । स्था० । बालस्य क्रीरमज्जनमग्ननक्रीरनाल-
काराऽऽरोपणकर्मकारिण्यः पञ्च धात्र्यः, एतासां कर्म जिज्ञार्थं
कुर्वतो मुनेर्धात्रीपिण्डः, ५० ३ अधि० । अशनाऽऽद्यर्थं दातु-
रपत्योपकारे वर्त्तते इति धात्रीपिण्डः । आचा० २ भु० १ सू०
१ अ० ९ उ० ।

तत्र यथा स्तन्यदापनधात्रीत्वं साधुः करोति तथा दर्शयति-
खीराहारो रोवड, मज्ज कयासाय देहि णं पेजे ।

पञ्चा वि मज्ज दाही, अलं व जुजो व एरामि ॥

पूर्वपरिचिते गृहे साधुभिक्षार्थं प्रविष्टः सम् रुदन्तं बालकं दृष्ट्वा
तज्जननीमेवमाह-एष बालोऽद्यापि क्रीराऽऽहारः, ततः-क्रीर-
मन्तरेणावसीदन् आरदति, न स्नानमह्य कृताऽऽशाय विदितभि-
क्तालाममनोरथाय, ऊदित्येव भिक्षां देहि, पञ्चात् (ण) एन बालक
(पेजे) पायय स्तन्यम् । यद्वा-प्रथमत एनं स्तन्यं पायय, पश्चा-
न्मह्य जिज्ञां देहि । यदि वा-अल मे संगति भिक्षया, पायय
स्तन्यं बालकमहं पुनर्भूयोऽपि जिज्ञार्थमेस्यामि ।

तथा-

मइयं आरोगी दी-हाउ य होइ अवमाणिओ बालो ।

दुह्नभयं खु सुयमुहं, पिज्जेहि अहं व से देमि ॥

अविमानितोऽनपमानितो बालो मतिमात्रं आरोगी दीर्घायुश्च
जवति, विमानितः पुनर्विपरीतः । तथा-दुर्लभं खलु लोके
सुतमुखं पुत्रमुखदर्शनं, तस्मात्सर्वोपयप्यन्यानि कर्माणि मुक्त्वा
त्वमेनं बालकं स्तन्यं पायय । यदि त्वं नो पाययसि तर्ह्यहं वा
ददाम्यस्मै क्रीरं बालकाय, अन्यस्या वा स्तन्यं पाययामि । अत्र
“अहं व से देमि” इत्यनेन स्वयंकरणधात्रीत्वं साधौ दर्शितं,
शेषपदैः कारणेन ।

अत्र दोषमाह-

अदिगरणमहं पंपता, सकम्मुदयगिज्ञाणए य उडाहो ।

चडुकारीइ अवमो, नियगो वऽन्नं व णं संके ॥

यदि बालकजननी जज्ञा धर्माभिमुखी भवति, तर्हि प्राक्तनैः
साधुवचनैरावर्जिता सती अधिकरणमाश्रकर्मोऽऽदि करोति ।
अयं प्रान्ता धर्मानजिमुखी, तर्हि प्रक्षेप यातीति शेषः । तथा यदि
स्वकर्मोद्वात्कथमपि स बालो श्लानो जवति, तर्हि उडाहः प्र-
वचनमालिख्यम्, यथा साधुना तदानीमालपितः, क्रीरं वा पायि-
तोऽन्यत्र वा नीत्वा कस्या अपि स्तन्यं पायिनस्तेन श्लानो जातः ।
तथाऽनीव चादुकारोति लोकोऽवर्णोऽस्त्राधा, तथा निजको वा
भर्ता, अन्यद्वा मैयुनाऽऽदिक, णमिति वाक्यालङ्कारे, तथारूप-
साधुवचनध्वनतः शङ्कते सभावयति ।

अथवा प्रकारान्तरेण धात्रीकरणे दोषस्त दर्शयति-

अयमवरो उ विकप्पो, भिक्खायारि सङ्गि अङ्गिइ पुच्छा ।

दुक्खमहायविजासा, हिंयं मे धाइत्तणं अज्जो ।

वयगंडयधुह्नतणु-चणोइ त पुच्छिउं अयाणं ने ।

तस्य गओ तस्समत्वं, जणाइ तं पामिउं बालं ॥

अयमवरो विकल्पो धात्रीकरणे, तमेवाऽऽह-भिक्षाचर्याप्रविष्टेन
साधुना कान्चिच्छ्राद्धिका अभूतिभूतिरहिता दृष्टा, ततः पृष्टा सा-
किमयं त्वं सशोका दृश्यसे, ततः एवमुक्ता सती सा प्राह-यो
दुःखसहायो भवति तस्मै दुःखं निवेद्यते, दुःखसहायश्च स

उच्यते, यो दुःखप्रतीकारसमर्थः । ततः साधुराह-अहं तु ख-
सहायः, तस्माद्विवेचनां मे दुःखम् । ततः सा प्राह-अद्य मे मम
धात्रीत्वममुकसिन्नीश्वरगृहे द्रुत स्फेदितं, ततोऽहं विषमः । ततः
साधुराह-मा त्वं विषादं कार्षी, अहमवश्यं त्वां तन्नाऽचिरेण
धात्रीं स्थापयिष्यामीति प्रतिज्ञां विधाय तस्याः पार्श्वे अभिन-
वस्थापिताया धात्र्या बयं प्रभृतिकमज्जनानं पृच्छति; यथा
किं तस्या बयं?, तारुण्यं परिणतं न वा? । गणनावपि स्तनाऽ-
परपर्यायी किं कूर्पराऽऽकारवन्तौ दीर्घौ, यद्वाऽतिशयेन स्थूलौ,
शरीरेऽपि तस्या किं स्थूलत्वं, किं वा कृशत्वं, ततः एव पृष्ट्वा त-
श्वरगृहे गतः सन् तस्मिन् तं बालकं दृष्ट्वा भणति ।

किं तज्जगतीत्यत आह-

अहुण्णुदियं च अणव-विखयं च एयं कुलं तु मन्नामि ।

पुचेहि जदिस्त्राए, धरई वात्तेण सुचामो ॥

अहमिदं मन्ये-इदं युष्मदीयं कुत्रमधुनोत्थितं संप्रत्येवेश्वरी-
भूतं, यदि पुनः परम्परागतब्रह्मीकमिदमभविष्यत्, तर्हि कथं
न परम्परया धात्रीलक्षणकुशलसुखभविष्यदिति भावः ।
तथा अनवेक्षितमपरिमावितं महत्तरपुरुषैः, ततः एव वा वा
सा वा धात्री ध्रियते, एतच्च बालेनासंगतधात्रीस्तन्यपान-
विच्छायेन सूत्रयामो लक्षयामः । ततः एवभूतधात्रीयुक्तमपीदं
कुलं धरते केमेण वर्तते, तस्मिन्ने पुण्यैः प्राकनजन्मकृतैः, यदि
वा-यदच्छया एवमेव, ततः एवमुक्ते सति ससन्नम बालकस्य
जननी जनको वा साधुं प्रत्याह-भगवन् ! के धात्र्या दोषाः ?

ततः साधुर्धात्रीदोषान् कथयति-

येग दुव्वलसीरा, चिमिदो पिहियमुहो अइयणीए ।

तणुई उ मंदसीरा, कुप्परणियाएँ सुउमुहो ॥

या किञ्च धात्री स्थविरा सा अबलसीरा अबलस्तन्या भवति ।
ततो बालो न बलं गृह्णाति । या त्वतिस्तनी तस्याः स्तन्यं पिबन्
स्तनेन प्रेरितमुखश्चस्पितमुखावयवौष्ठनासिकश्चिपिडाञ्चिपिड-
नासिको भवति । या तु शरीरेण कृशा मन्दसीरा अल्पक्रीरा,
ततः परिपूर्वं तस्याः स्तन्यं बालो न प्राप्नोति, तदज्ञावाच्च सी-
र इति । तथा वा कूर्परस्तनी, तस्याः स्तन्यं पिबन् बालः सूची-
मुखो भवति । स हि मुखं दीर्घतया प्रसार्य तस्याः स्तन्यं पिब-
ति, तनन्तथाकृपाभ्यासतस्तस्य मुखं सूच्याकारं भवति ।

उक्तं च-

निस्सामा स्थविरां धात्रीं, सूच्यास्यः कूर्परस्तनीम् ।

चिपिटं स्थूलवक्त्रोजां, धर्यस्तन्त्रीं कृशो जवेत् ॥१॥

आरुण्यं भवति स्थविरा-यास्तनुक्यास्त्वयन्नकरम् ।

तस्मान्मध्यबलस्यायाः, स्तन्यं पुष्टिकरं स्मृतम् ॥२॥

अतिस्तनी तु चिपिटं, खरपीना तु दन्तुरम् ।

मध्यस्तनी महात्रिडा, धात्री साऽस्य सुलकरी ॥३॥

इत्यादि । एषा चाग्निवस्थापिता धात्री उक्तदोषपृष्ट्वा, तस्मान्न
युक्ता, किं तु चिरन्तनैवेति भावः ।

तथा-

जा जेण होइ वन्ने-ए उकरा गरहए य तं तेण ।

गरहडं समाणं तिर्वं, पसत्यमियर च दुव्वन्नं ॥

या अग्निवस्थापिता धात्री, येन वर्णेन कृष्णाऽऽदिना उत्कृष्टा
भवति, तां तेन वर्णेन गर्हते निन्दति । यथा-“कृष्णा भ्रशयते
वर्णं गोरी तु बलवर्जिता । तस्मात् ज्ञायामा भवेद्धात्री, बलव-

पै. प्रशसिता ॥१॥” इत्यादि । तथा यामजिनवस्थापितां गर्हने, तस्याः समाना समानवर्णा चेत् चिरन्तनी स्थाप्यमाना भवति, तर्हि ता तीव्रामतिशयेन प्रशस्या प्रशस्तवर्णा श्लाघते, इतरा त्वजिनवस्थापिता दुर्बर्णाम् । एव चोक्ते सति गृहस्वामी साध्वभिप्रेतां धार्ष्टीं धारयति, इतरां तु परित्यजति ।

तथा सति यो दोषस्तमाह-

उव्वट्टिया पओसं, छोज्जग उव्वामओ य से जं तु ।

होज्जा मज्ज वि विग्घो, विसाड इयरी वि एमेव ॥

या अभिनवस्थापिता धार्ष्टी उद्धर्तिता धार्ष्टीत्वात् व्याविता, सा साधोरुपरि प्रद्वेष कुर्यात् । तथा सति गोज्जग दद्यात्, यथा-
अमुदुन्नमको जारोऽनया धाड्या सह तिष्ठतीति । तथा (से) तस्य साधोर्यत्प्रद्वेषवशात्कर्तव्यं बधाऽऽदि, यत्तदोर्नित्याजि-
सबन्धात् तदपि कुर्यात् । याऽपि चिरन्तनी सप्रति स्थापिता कदाचिदेव चिन्तयति-यथैव तस्या धार्ष्टीत्वात् व्यावन कृत-
म्, एवमेव कदाचित् कृतेन ममापि विप्रो धार्ष्टीव्यावनरूपो-
ऽन्तरायः करिष्यते, तत एव विचिन्त्य मारणाय विषाऽऽदि
गरप्रभृति प्रयुज्यते । उक्ता क्षीरधात्री ।

साम्प्रत शेषधार्ष्टीराश्रित्य दोषान्तिदेशोऽऽह-

एमेव सेसियासु वि, सुयमाऽसु करण कारण सगिहे ।

इहोसु य धाईसु य, तहेव उव्वट्टियाण गमो ॥

अत्र पष्ठ्यर्थे सप्तमी । ततोऽयमर्थ-एवमेता यथा क्षीरधा-
त्र्यस्तथा शेषिकास्तपि शेषाणामपि मज्जनाऽऽदिधार्ष्टीणां, सुत-
मानुकल्पानां यत्स्वयं करण मज्जनाऽऽदे, यच्चान्यथा कारण, तत्
स्वगृहे गतः सन् साधुर्यथा करोति तथा वाक्य, तथा च स-
ति “अहिगरणजहपता” इत्यादिगाथोक्ता दोषा वक्तव्याः
यथा तथैव क्षीरगतनैव प्रकारेण ऋक्षिषु ऋक्षिमस्तु ईश्व-
रगृहेषु, अभिनवस्थापितानां मज्जनाऽऽदिधार्ष्टीणां (धाईसु य स्ति)
भावप्रधानोऽयं निर्देशः, पष्ठ्यर्थे च सप्तमी । ततोऽयमर्थ-
धार्ष्टीत्वेभ्य उद्धर्तितानां व्याघिनानां, यो गमः-“उव्वट्टिया
पओस” इत्यादिरूपः, स सकलोऽपि तथैव वक्तव्यः ।

अतिसत्तिसमिदमुक्तमतो विशेषत एतद्विभाषयिषुः प्रथमतो
मज्जनधार्ष्टीत्वस्य करण कारण च, तथा अभिनवधाड्या दो-
षप्रकटन च यथा साधु कुरुते तथा भावयति-

होव्वइ महीएँ धूळी-एँ गुंमिओ एहाहि अह व णं मज्जे ।

जलभीरु अवज्जनयणो, अइउप्पिलणे अ रत्तच्छो ॥

एव वालो मह्यां लोलति लोभते, ततो धूल्या गुण्ठितो वर्तते,
तस्मात् स्नापय । एतद् मज्जनधार्ष्टीत्वस्य करणम् । अथवा-
यदि पुनस्त्वं न स्नपयसि, तर्हि अह मज्जामि स्नापयामि । एतत्
स्वयं मज्जनधार्ष्टीत्वस्य करणम् । कापि ईश्वरगृहे काऽपि मज्ज-
नधार्ष्टी धार्ष्टीत्वात् स्फोटिता, साधुश्च तस्या गृह जिज्ञार्थं प्र-
विष्टः, ता च धार्ष्टीत्वात्परिभ्रमणे विपणा दृष्ट्वा पूर्वप्रकारेण च
गृह्णा कृत्वा च प्रतिज्ञामीश्वरगृहे च गत्वा अभिनवमज्जनधाड्या
दोषप्रकटनायाऽऽह-(जलभीरु इत्यादि) अतिशयेन उत्प्लावनेन
प्रभूतजलप्लावनेन गुण्यमानो वालो गुरुरपि जातो नद्यादौ जल-
भीरुर्भवति । तथा निरन्तर जलेनोत्प्लाव्यमानोऽवज्जनयणोऽवज्ज-
नयणो रक्ताक्षश्च । यदपि पुन सर्वथाऽपि न मज्ज्यते, तर्हि न
शरीरं बलमादत्ते नापि कान्तिभाग्, दृष्ट्वा चाऽवलो जायते ।
६८६

एषा च धार्ष्टी बालमतिजलोत्प्लावनेन मज्जयति, ततो ज-
लभीरुताऽऽद्यो दोषा बालस्य प्रविष्यन्ति, तस्मान्नेषां मज्जन-
धार्ष्टी युक्ता । तत एवमुक्ते सति तामजिनवस्थापितां मज्ज-
नधार्ष्टीं गृहस्वामी स्फोटयति, चिरन्तनीमेव कुरुते । तथा
च सति त एव प्राक्तना “उव्वट्टिया पओस” इत्यादिरूपा
दोषा दातव्याः । एवमुत्तरत्रापि प्रतिगाथा भावनीया ।

अथ च मज्जनधार्ष्टी कथंभूतं बालं कृत्वा मण्डनधाड्या-

समर्पयति, तत आह-

अव्वं गिय संवाट्टिय, उव्वट्टिय मज्जियं च तो वालं ।

उव्वट्टेड मज्जधाई, मंरुणधाईएँ सुदेहेहं ॥

स्नानधार्ष्टी प्रथमतः स्नेहेनाभ्यङ्गित, ततो हस्ताभ्यां संवा-
धित, नदनन्तरं पिष्टकाऽऽदिना उद्धर्तित, ततो मज्जित, शुचिचू-
त वा देह बालस्य कृत्वा मण्डनधाड्या समर्पयति । उक्ता
मज्जनधार्ष्टी ।

सप्रति मण्डनधार्ष्टीत्वस्य कारण, करण च, तथा अभि-
नवस्थापिताया धाड्या दोषप्रकटन च यथा साधु कुरुते
तथा दर्शयति-

उमुयाऽएँहिँ मंमे-हिँ तान णं अह व णं विज्जुसेमि ।

हृत्यव्वगा व पाए, कया गट्ठिच्चा व पाए वा ॥

इषुका इषुकारमाज्जरणम्, अन्ये तिलकमित्याहुः । आदिशब्दान्
क्षुरिकाऽऽकाराऽऽद्याभरणपरिग्रहः । इह भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् श्रा-
द्धिकाचित्ताऽऽवर्जनार्थं बालकमनाभरणमवलोक्ष्य तज्जननीमेव-
माह-इषुकाराऽऽद्यभरणविशेषैस्तावदेन बालक मण्डय विज्जु-
पथ । एतन्मण्डनधार्ष्टीत्वस्य कारणम् । अथवा-यदि पुन त्वं न
प्रपारयसि, तर्हि अह विभूषयामि । एतत्स्वयं मण्डनधार्ष्टी-
त्वस्य करणम् । पूर्वधार्ष्टी स्थापनीयेत्यभिनवस्थापिताया म-
ण्डनधाड्या दोषानाह-(हृत्यव्वग स्ति) हस्तयोग्यानि आभ-
रणानि पादे कृतानि । अथवा-(गट्ठिच्चा स्ति) गलसत्कानि
आभरणानि पादे कृतानि, तस्मान्नेयं मण्डनधार्ष्टी मण्डनेऽजि-
ज्ञा, ततस्तस्या मण्डनधार्ष्टीत्वाच्छावनमित्यादि पूर्ववद्भा-
वनीयम् । उक्ता मण्डनधार्ष्टी ।

सप्रत्यभिनवस्थापितायाः क्रीडनधाड्या दोषप्रकटन, क्रीडन-
धार्ष्टीत्वे च करण कारण च यथा विदधाति साधुस्तथाऽऽह-
दढयरसर वुन्नमुहो, मउयगिरा मउय मम्मणालावो ।

उव्ववणगाईहिँ व, करेइ कारेइ वा किहँ ॥

एषा अभिनवस्थापिता क्रीडनधार्ष्टी दृढतरस्वरा, ततस्तस्या-
स्वरमाकर्णयन् बालो वुन्नमुखः क्लीबमुखो भवति । अथवा-
मृदुगीरेषा ततोऽनया रम्यमाणो बालो मृदुगीर्भवति । यदि वा
मृदुगी स्वयं ब्रीडा कारयति । उक्ता क्रीडनधार्ष्टी । मम्मणालापो-
ऽव्यक्तवाक्, तस्माद्वैषा शोभना, किं तु चिरन्तनीमेवत्यादि प्रागिव ।
तथा जिज्ञार्थं प्रविष्टः आदिकाचित्तावर्जनार्थं बालमुल्लापनाऽऽदि-
मि स्वयं क्रीडा करोति, अन्यै कारयति वा । उक्ता क्रीडनधार्ष्टी ।

सप्रत्यङ्गधाड्या अभिनवस्थापितायाः स्फोटनाय सामान्यतो
दोषप्रकटनं यथा साधु करोति तथा दर्शयति-

शुद्धाएँ वियरुपाओ, भग्गकदीसुक्खदीएँ पुक्खं च ।

निम्ममकक्खरुकरे-हिँ नीरु उ होइ वेप्पतो ॥

इह स्थूत्रया मांसद्वया धाड्या कट्टया त्रियमाणो वालो विकट-
पादं परम्परवहन्तरात्रपादो जयति । भग्नकट्ट्या, शुष्ककट्ट्या वा

धियमाणो दुःख तिष्ठति । निर्मासककेशकराभ्यां वा धिय-
माणो बालो भीरुर्भवति । एषा चाऽभिनवस्थापिता धात्री अ-
न्यनमदोषदुष्टा, तस्मान्न युक्ता, किं तु प्राक्तनैवेत्यादि प्रागिव ।
अङ्गधात्रीत्वस्य कारण, स्वयं करण स्वयमेव भावनीयम् । त-
च्चैवम्-कोऽपि साधुर्जिज्ञासुः प्रविष्टो बाल रुदन्तमवलोक्य तज्ज-
ननीमेवमाह-अङ्गे गृहाणेव वाक्कं येन न रोदिति, यदि पुन-
स्त्व न प्रपारयसि तर्हि अहं गृह्णामि ।

सप्रति क्रीमनधात्रीत्वस्य कारणे दोष दृष्टान्तेन भावयति -

कोह्वरे वत्थव्वो, दत्तो आहिंसुं गओ सीसो ।

अवहरइ धाईपिंडं, अंगुलिजलणे य सा दिव्वं ॥

कोह्वकिरे नगरे चार्द्धके वर्त्तमानाः परिकीर्णज्जावन्ना-
संगमस्थविरा नाम सुरय, तैश्चान्यदा दुर्भिक्षे जाते सति
सिंहामिधान. स्वशिष्य आचार्यपदे स्थापयित्वा गच्छ
च सकल तस्य समर्थ अन्यत्र सुभिक्षे देशे विहारक्रमेण
प्रेषित, स्वयं चैकाकी तत्रैव तस्थौ, तत्र क्षेत्र नव-
जिर्जागैर्विजय तत्रैव यतनया मासकल्पान्, वर्षांश्च च कुन-
वान् । यतना च चतुर्विधा । तद्यथा-‘द्वयत’, ‘क्षेत्रत’, कालतो,
भावतश्च । तत्र ‘द्वयत’-पीठफलकाऽऽदिषु, क्षेत्रनो-वसतिपाट-
केषु, कालत’-एकत्र च पाटके मास स्थित्वा द्वितीयमासे अन्यत्र
वसतिगवेषणा । भावतः सर्वत्र निर्ममत्वम् । ततश्च किञ्चिद्दूरे मा-
सकल्पे व्यतिक्रान्ते सिंहाचार्यस्तेषां प्रवृत्तिनिमित्तं दत्तनामान
शिष्यं प्रेषितवान् । स चाऽऽगतोऽस्मिन्नेव विभागे पूर्व मुक्ता सुर-
यस्तस्मिन्नेव स्थिता दृष्टा । ततः स स्वचेतसि चिन्तयामास । अ-
हो भावतोऽप्यमी मासकल्प न व्यदधु, तस्मान्न शिष्यै-
सहैकत्र वस्तव्यमिति परिभाष्य वमतेर्वहि’ मगरूपिकायामुत्ती-
र्यस्तनो वन्दिता सुरय, पृष्टा’ कुशलवार्त्ताम्, कथिनं सिंहा-
चार्यसदिष्टम् । ततो भिक्षावेलायामाचार्यं सह भिक्षार्थं प्रविशेश,
अन्तर्प्रान्तेषु गृहेषु आहितो भिक्षा जानतो विच्छायमुखः । ततः
सूरिभिस्तस्य भावमुपगम्य कस्मिंश्चिद्दीश्वरगृहे प्रविष्टम् । तत्र
च व्यन्तर्यामिष्टेन. सदैव बालको रोदिति । ततः सुरयस्त दृ-
ष्ट्वा चण्डिकापुरस्सरमालापयामासुर्यथा वत्स ! मा त्व रो-
दिरिति । तत एवमालिससूरिप्रभावतः सा पुनरा व्यन्तरी प्रा-
णेशत्, स्थितो रोदितुं वाक्कं जात’ प्रहृष्टो गृहनायक, ततो
दापितास्तेन भूयांसो मोदका, तांश्च आहितो दत्त सूरिजि,
अजायत प्रहृष्ट, ततो मुक्कलितो वसन्तौ, ते सुरय’ स्वशरीरनि-
स्पृष्टा यथागमविधिना प्रान्तकुञ्जमदित्वा वसन्तुपाज्जमुः । प्र-
तिक्रमणवेलायां च दत्तो भणितो-वत्स ! धात्रीपिण्डं चिकि-
त्सापिण्डं चाऽऽलोचय । स त्वाह-युष्माजिरेव सहाऽहं विहृत,
तत’ कथं मे धात्रीपिण्डाऽऽदिपरिभोग । सुरयोऽवोचन्-वधुवा-
क्कक्रीमनधात्रीपिण्डं चण्डिकाकरणत, पूतनानो मोचितत्वात्
चिकित्सापिण्डम् । स प्रहृष्ट स्वचेतसि चिन्तयति-स्वयं जानतो-
ऽपि मासकल्प न त्रिदयाति, एतादृशं च पिण्डं दिने दिने
गृह्णाति, मां पुनरेकदिनगृहीतमप्यालोचयति । तत एव विचि-
न्त्य प्रहृष्टतो वमनेर्वहि स्थितः । ततस्तस्य सूरिविषयप्रहृष्ट-
दर्शनं कुपिनया सूरिगुणाऽऽवर्जितया देवतया तस्य शिष्यार्थं
वसनावन्धकार सत्वात् वर्षं विदुर्वितम् । ततः स भयभीत’ सूरि-
नाह-जनवन् ! कुत्राहं व्रजामि ? ततस्तैः क्षीरोदजलवदतिनि-
र्मवहृदयैरमाणि-वत्स ! एहि वसन्तौ प्रविशेति । दत्त आह-भग-
वन् ! न पश्याम्यन्धकारेण द्वारमिति । ततोऽनुकम्पया स्वोष्मणा

सूरिभिः निजाद्बुद्धिरुद्धृत्य ऊर्ध्वोक्ता, सा च दीपशिखेव ज्वलि-
तु प्रवृत्ता । ततः स सुरात्मा दत्तोऽचिन्तयत्-अहो एतस्य प-
रिग्रहे वह्निरप्यस्ति । एव चिन्तयन् देवतया निर्मर्त्तितः-हा दुष्ट
शिष्याधम ! एतादृशानपि सर्वगुणरत्नाऽऽकरान् सूरिनन्यथा चि-
न्तयसि । ततो मोदकलाभाऽऽदिको वृत्तान्तं सर्वोऽपि यथाव-
स्थितो देवतयाऽऽमाणि । मासे जाते तस्य भावतः प्रत्यावृत्तिः ।
क्लामिता सूरयः, आलोचित सम्यक् ।

सूत्र सुगमम्, नवर ‘सा दिव्व’ देवनाप्रानिहार्यम्, एतदेव
गाथाद्वयेन प्राप्यकृद् विवृणोति ।

पाउसे संगमथेरा, गच्छ विसज्जंति जंघवलहीणा ।

नवजागखेत्तवसही, दत्तस्स य आगमो ताहे ॥

उवसयवाहिरठाणं, अंताओ छल्लसंकिळेसो य ।

पूयण वाले मा रुय, पणिलाभण वियरुणा सम्मं ॥

सुगम नवर (पूयणवात्ते चित्ति) पूतना दुष्टव्यन्तरी, तथा गृहीते
धातुबालके रोदिति विकारना आलोचनम् । उक्त धात्रीद्वा-
रम् । पिं० प्रव० ।

जे भिक्खु धाईपिंनं भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । एए ॥

गादा-

जे भिक्खु धातिपिंनं, गेएहेज्ज सयं तु अहव सातिज्जे ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविग्राहणं पावे ॥ ११५ ॥

सातिज्जणा-अणु करंत अणुमोदति, सेसं कठ । नि० चू० १३८० ।

अववादे कारणे गेएहतो अटोसो । गाहा-

असिंवे ओगोयरिए, रायदुट्टे नए व गेलखे ।

अद्धाणरोयए वा, जयणागहणं तु गीयत्थे ॥ १३५ ॥

असिवाऽऽदिकारणेहिं गीयत्थो पणपरिहाणियजयणाए गेएह-
तो सुखो । नि० चू० १३३० ।

धाउ-धातु-पु० । धा-तुन् । “धारणाद् धातवस्ते स्युः-र्वातपित्तक-
फाल्पयः” इत्युक्तेषु वाताऽऽदिषु, “रसासृद्धासमेदोऽस्थि-मज्जा-
शुक्राणि धातवः ।” इत्युक्तेषु रसाऽऽदिषु, वाच० । सूत्र० । धार-
कत्वपोषकत्वाच्च पृथिव्यादिके, “पुढवो आउ तेऊ य, तहा
वाऊ य एगओ । चत्तारि वाउणो ऊव ।” सूत्र० १ श्रु० १ अ०
१ व० । गैरिके, लोहाऽऽदिके, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । उक्त० । “अ-
यतवनउयसीसग-रुपसुवखे य वहरे य । हरियाले हिंगुलए,
मणोसिवा सीसगजणपवाले ॥ १ ॥ अन्नपरुलकवालुया ।”
उक्त० ३६ अ० । व्याकरणोक्ते गणपठिते क्रियावाचके
भूभृन्तौ, नामभेदे च । धातवो ज्वादयः क्रियाप्रतिपादकाः ।
प्रश्न० २ सव० द्वार । (तद्वक्तव्यता ‘धाउय’, शब्दे २७४३
पृष्ठे कृष्टव्या) जीवाजिगमे विजयदेववक्तव्यतायां हरितालहि-
ङ्गुलाऽऽद्य पदार्थाः सन्ति, तेषां प्रयोजने सति व्यवाहृत्य-
त्ति कुत ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-हरितालाऽऽदीनामुत्पत्तिर्विस्म-
सात इति । १४७ प्र० । सेन० २ उक्ता० ।

धाउकम्म-धातुकम्मन्-न० । पुरुषद्वाससतिकलान्तर्गते कलाभे-
दे, कल्प० १ अवि० ७ कण ।

धाउखोज-धातुखोज-पु० । धातुवैषम्ये, औ० ।

धाउपाग-धातुपाक-पु० । द्वाससतिकलान्तर्गते कलाभेदे, स०
७२ सम० ।

धाउप्पावेयण-धातुप्रावेदन-न० । धातुदर्शने. नि० न्यु० १३ उ० ।
(धातुप्रावेदने मयूराङ्कनृपट्टान्त. ' अमृडतिथय ' शब्दे प्रथम-
भागे ४६७ पृष्ठे गतः)

धाउय-धातुज-न० । वल्लभेदे, प० भा० ।

तत्स्वरूप पञ्चकल्पभाष्ये यथा-

बुञ्जति वंसकरिल्लो, कम्मि वि देसे तरुणतो घरुण ।

वहुंतो पूग्यंती, त घरुय तिप्पिण तम्मि ॥

संकोहे तूणयतो, तेसि तु एहारुहिं पचण सुत्त ।

तेण तुयं ज वत्थ, जन्म तं धातुय णाम । प० जा० ।

धातुय नाम जहा कम्मि देसे वसकरिल्लो उदेतो चेव घडण
पिहिज्जह, ताहे सो सुकमालओ तत्थव आचरुलीगओ वहुत्त,
पच्छा पिच्चह, तओ किच्चह, त सुत्त विज्जह, त धाउय । प०
न्यु० । भावप्रमाणनिष्पन्ननामभेदे, अनु० ।

से किं तं धाउए ? । नू सत्तायां, (परस्मैजापा) एध
वृद्धौ, स्पर्ध संघर्षे । सेत्तं धाउए ।

भूरय परस्मैपदी धातुः सत्तावृद्धणस्यार्थस्य वाचकत्वेन धातु-
ज नामेति । एवमन्यत्रापि । अनु० ।

धाउरत्त-धातुरक्त-वि० । गैरिकोपरिजिते, " धाउरत्ताओ य
गिएहह । " म० २ शा० १ उ० । धातुरक्ता गैरिकोपरिजिता, शा-
टिका इति गम्यम् । औ० ।

धाउवाड(ए)-धातुवादिन्-पु० । वादिजेदे, स्था० ६ शा० ।

धारुण-धाटन-न० । प्रेरणे, " धाभेति य हाउंति य । " ' धाभेति'
प्रेरयन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । " वज्रपुरिल्लेहि धामि-
यता । " वध्यपुरुषैर्धौटयमानाः प्रेर्यमानाः । प्रश्न० ३ आश्र०
छार । आ० म० । नाशने, औ० ।

धानिअ-पु० । देशी-आरामे, दे० ना० ५ वर्ग ५६ गाथा ।

धानी-देशी-निरस्ते, दे० ना० ५ वर्ग ५६ गाथा ।

धाण-धाण-न० । सुभिके, विभवे च । उच० ३ अ० ।

धाणुरिअ-न० । देशी-फलजेदे, दे० ना० ५ वर्ग ६० गाथा ।

धाय-धाय-पु० । पणपन्नस्यन्तरविशेषनिकायेन्दे, स्था० २ शा०
३ उ० ।

धात-न० । सुभिके, दश० ७ अ० । " धाए पुण सखनीपुर-
ओ । " धात सुभिकमिति चैकोऽर्थः । वृ० ५ उ० ।

धायइ-धातकी-स्त्री० । धातु करोति णिच्, द्विषोपः, एवुब् ।
" धातकी कटुका शाता । " गौरा०-ढीप् । एकास्थिके वृद्धवि-
शेषे, स० । प्रज्ञा० । अनु० । स्था० ।

धायइखंड-धातकीखण्ड-पु० । धातकीना वृद्धविशेषाणां ख-
ण्डो वनसमूहो धातकीखण्डः । धातकीवने, तद्युक्तो यो द्वीपः
स धातकीखण्डः एवोच्यते, यथा दण्डयोगादण्डः । स्था० २
शा० ३ उ० । धातकीना खण्डानि धनानि यस्मिन् स धातकी
खण्डो द्वीपः । ध० २ अधि० । आच० । धातकीवृद्धखण्डोपलक्षि-
तो द्वीपो धातकीखण्डः । द्ववणसमुद्र परिक्लिप्य स्थिते कालो-
दसमुद्रपरिक्षिते द्वीपभेदे, अनु० । (एतद्वक्तव्यता ' धायइ-
संरुदीव ' शब्देऽनुपदमेव वक्ष्यते)

धायइरुख-धातकीवृद्ध-पु० । एकास्थिके वृद्धविशेषे, स्था० ८ शा० ।

धायइवण-धातकीवन-न० । धातकीसमूहे, " धवइवणस्ति
वा । " आच० २ श्रु० २ सू० १० अ० । जी० ।

धायइसंरुदीव-धातकीखण्डद्वीप-पु० । धातकीनां वृद्धविशे-
षाणां खण्डो वनसमूह इत्यर्थो धातकीखण्डस्तद्युक्तो यो द्वीपः
स धातकीखण्डः एवोच्यते । यथा दण्डयोगादण्डः इति धातकी-
खण्डश्चासौ द्वीपश्चेति धातकीखण्डद्वीपः । लवणसमुद्र परिक्लि-
प्य स्थिते कालोदसमुद्रपरिक्षिते द्वीपभेदे, स्था० २ शा० ३ उ० ।
सम्प्रति धातकीखण्डद्वीपवक्तव्यतामाह-

द्ववणे णं समुदे धायइसंमे नाम दीवे वटे वट्टयागारसंठा-
णसंठिए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता णं चिट्ठति ॥

(द्ववणसमुद्र इत्यादि) लवणसमुद्रे धातकीखण्डो नाम
द्वीपो वृद्धो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः सर्वासु दिक्षु
समततः सामस्येन सपरिक्षिप्य तिष्ठति ।

धायतिसंठे णं भंते ! किं समचक्रवालसंठिते, विममचक्रवा-
लसंठिए ? । गोयमा ! समचक्रवालसंठिते, नो विसमचक्रवा-
लसंठिते ॥

(धायइसंमे ण दीवे किं समचक्रवालसंठिए " इति सूत्र
द्ववणसमुद्रवद् भावनीयम् ।

धायतिसंमे णं भंते ! दीवे केवतिए चक्रवालविक्रमे-
णं केवइयं परिक्रमेवेणं पणत्ते ? । गोयमा ! चत्तारि जोयण-
सयसहस्माइं चक्रवालविक्रमेण एगयादीसं जोयणमत-
सहस्साइं दसजोयणसहस्साइं एव य एगमट्ठे जोयणसते किं-
चि विसेसूणे परिक्रमेवेणं पणत्ते, से ण एगाए पडमवरवे-
दियाए एगेणं वणसंमेणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता
दोएह वि तणओ दीवसामिया परिक्रमेवेणं ।

" धायइसंठे ण " इत्यादि प्रश्नसूत्र सुगमम् । भगवानाह-
गौतम ! चत्वारि योजनशतसद्व्याणि चक्रवालविक्रमे-
न एकचत्वारिंशद्वयोजनशतसद्व्याणि दशसद्व्याणि नव
च एकषष्ट्यानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषानि परिच्छेपे-
ण । उक्तं च-" एयालीस लक्खा, दससयसहसाइं जो-
यणाण तु । नव य सया इगसट्ठा, किञ्चूणा परिरओ तरस् ॥१॥"
(से णमित्यादि) स धातकीखण्डद्वीप एकया पडमवरवेदि-
कया, अष्टयोजनोच्छ्रयजगत्पुपरिजाविन्येति सामर्थ्याद् गम्यते ।
एकेन वनखण्डेन पडमवरवेदिकावहिर्युतेन सर्वतः समन्तात्सं-
परिक्षिप्तः द्वयोरपि वर्णकः प्राग्वत् ।

धायतिसंरुस्स णं भंते ! दीवस्स कति दारा पणत्ता ? ।
गोयमा ! चत्तारि दारा पणत्ता । तं जहा-विजए, वेजयते,
जयंते, अपराजिए ।

(धायइसंरुस्स णमित्यादि) धातकीखण्डस्य मदन्त ! द्वीप-
स्य कति द्वाराणि प्रवृत्तानि ? । भगवानाह-गौतम ! चत्वारि द्वा-
राणि प्रवृत्तानि । तद्यथा-विजय, वेजयन्त, जयन्तमपराजितं च ।

कहिं णं जंते ! धायतिसंरुस्स दीवस्स विजए णामं दारे
पणत्ते ? । गोयमा ! धायइसद्वपुरच्छिमपेरंतं कालोयममुदपुर-
च्छिमपुस्स पच्चच्छिपेणं सीयाए महाणदीए उप्पि एत्थ णं
धायतिसंरुस्स दीवस्स विजए णामं दारे पणत्ते । तं चेव पमा-

एवं रायहाणी य अस्मिन् धायइसंरु दीवे सा वत्तवया
भाणियव्वा । एवं चत्तारि वि दारा भाणियव्वा ।

(कहि ए भते ! इत्यादि) क जदन्त ! धातकीखएरुस्य द्वीपस्य
विजय नाम द्वार प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम ! धातकीखएरु-
स्य द्वीपस्य पूर्वपर्यन्ते कालोदसमुद्रपूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि शीता-
या महानद्या उपरि अत्र एतस्मिन्नन्तरे धातकीखएरुस्य द्वीपस्य
विजय नाम द्वार प्रज्ञप्तम् । तच्च जम्बूद्वीपविजयद्वारवद्विशेषेण
वेदितव्यम्, नवरमत्र राजधानी अन्यस्मिन् धातकीखएरु
द्वीपे वक्तव्या । * “कहि ए जत !” इत्यादि प्रश्नसूत्र सुगमम् ।
जगवानाह-धातकीखएरुद्वीपदक्षिणपर्यन्ते कालोदसमुद्रदक्षि-
णार्द्धस्योत्तरतोऽत्र धातकीखएरुस्य द्वीपस्य वैजयन्तं नाम द्वार
प्रज्ञप्तम् । तदपि जम्बूद्वीपवैजयन्तद्वारवद्विशेषेण वक्तव्यम्,
नवरमत्रापि राजधानी अन्यस्मिन् धातकीखएरु द्वीपे । “कहि
ए भते !” इत्यादि प्रश्नसूत्र गतार्थम् । भगवानाह-गौतम ! धा-
तकीखएरुद्वीपपश्चिमपर्यन्ते कालोदसमुद्रपश्चिमार्द्धस्य पूर्वत-
शीतोदाया महानद्या उपरि अत्र धातकीखएरुस्य द्वीपस्य जय-
न्त नाम द्वार प्रज्ञप्तम् । तदपि जम्बूद्वीपजयन्तद्वारवद्वक्तव्यम् । नवर
राजधानी अन्यस्मिन् धातकीखएरुद्वीपे । “कहि ए जत !” इत्या-
दि प्रश्नसूत्र प्रतीतम् । भगवानाह-गौतम ! धातकीखएरुद्वी-
पोत्तरार्द्धपर्यन्ते कालोदसमुद्र उत्तरार्द्धस्य दक्षिणतोऽत्र धात-
कीखएरुस्य द्वीपस्यापराजित नाम द्वार प्रज्ञप्तम् । तदपि जम्बू-
द्वीपगतापराजितद्वारवद्वक्तव्यम् । नवर राजधानी अन्यस्मिन्
धातकीखएरु द्वीपे ।

धायइसंरुस ए जते ! दीवस्स दारस्स य दारस्स य
एस णं केवतियं अवाहाए अतरे पणत्ते ? । गोयमा ! दस
जोयणसतसहस्साइं सत्तावीसं च जोयणसहस्साइं सत्त य
पणत्तीसे जोयणसते तिप्पि य कोसे दारस्स य दारस्स य
अवाहाए अतरे पणत्ते ।

(धायइसंरुस ए जते ! इत्यादि) धातकीखएरुस्य भवन्त ! द्वी-
पस्य द्वारस्व च द्वारस्य च परस्परमेतत् अन्तर किञ्चित् किंप्रमाण-
मवाधया अन्तरितत्वाद् व्याघातेन प्रज्ञप्तम् । जगवानाह-गौतम !
दशयोजनशतसहस्राणि सप्तत्रिंशतिसहस्राणि सप्तशतानि पञ्च-
विंशानि योजनशतानि त्रयः कोशा द्वारस्य च द्वारस्य च परस्पर-
रमन्तरमवाधया प्रज्ञप्तम् । तथाहि-एकैकस्य द्वारस्य द्वारशा-
खाकस्य जम्बूद्वीपद्वारस्येव पृथुन्य सार्द्धानि चत्वारि योजनानि ।
ततश्चतुर्णां चारानामेकत्र पृथुत्वपरिमाणमीलने जातान्यष्टादश
योजनानि, तान्यनन्तरोक्तात्परिरवपरिमाणात् ४११०/६१ शो-
ध्यन्ते । शोधितेषु च तेषु जात शेषमिदम्-एकचत्वारिंशल्लक्ष
दशसहस्राणि नवशतानि त्रिचत्वारिंशदधिकानि ४११०६४३ ।
एतेषां चतुर्भिर्भागे हने लब्ध यथोक्त चारानां परस्परमन्तरम् ।
उक्तं च-“पणत्तीसा मत्त सभा, सत्तावीसा सहस्स एसल-
फ्फा । धायइसंरु दार-तर तु अवर च कोसतिय ॥ १ ॥”

धायइसंरुस णं भंते ! दीवस्स पदेसा कालोयणं समुहं
पुट्ठा ? । इंता पुट्ठा । ते णं जंते ! किं धायइसंरु दीवे कालोयणे
समुदे ? । गोयमा ! धायइसंरु नो खलु ते कालोयणसमुत्त । एवं

* “एव चत्तारि दारा भाणियव्वा ।” इत्यनेन गतार्थत्वात्
मूलपाठो मूवे नोक्त, टीकायामुपन्यस्त ।

कालोयस्स वि धायइसंरु दीवे जीवा उदात्ता उदात्ता
कालोयणे समुदे पक्वायंति । गोयमा ! अत्येगइया पक्वा-
यति, अत्येगइया नो पक्वायंति । एवं कालोयणे वि अत्येग-
तिया पक्वायंति, अत्येगतिया नो पक्वायंति ।

“ धायइसंरुस ए भते ! दीवस्स पपसा ” इत्यादीनि च-
त्वारि सूत्राणि प्राग्वद्भावनीयानि ।

से केण्ठेणं जंते ! एवं वुच्चति-धायइसंरु दीवे, धायइसंरु
दीवे, धायइसंरु णं दीवे तत्थ तत्थ देसे तस्म तस्स देमस्स
तहिं तहिं पदेने वहवे धायइरुक्खा धायइवणा धायइमंता
णिच्चं कुमुमियात्ता जाव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चि-
च्छंति । धायइमहाधायइरुक्खे सुदसणे पियइसणे पियदेवा
महिहियात्ता जाव पल्लिओवमट्ठितीया परिवसंति । से तेण्ठेणं
गोयमा ! एवं वुच्चइ, अदुत्तर च णं गोयमात्ता जाव णिच्चं ।

(से केण्ठेण भते) इत्यादि ! अथ केनार्थेन भवन्त ! पचमु-
च्यते-धातकीखएरु द्वीपो धातकीखएरु द्वीप इति । जगवानाह-
धातकीखएरु द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र
प्रदेशे यद्वधो धानकोवृक्षा, बहूनि धातकीवनानि बहवो धात-
कीखएरु । वनखण्डयोः प्रतिविशेष प्रागेवोक्त । “निच्च कु-
मुमियात्ता” इत्यादि प्राग्वत् । (धायइमहाधायइरुक्खे इत्यादि)
पूर्वार्द्धे उत्तरकुरुषु नीलवह्निरिसमीपे धातकीनामा वृक्षोऽवति-
ष्ठते । पश्चिमार्द्धे उत्तरकुरुषु नीलवह्निरिसमीपे धातकीवृक्षः, तौ
च प्रमाणाऽऽदिना जम्बूवृक्षवद्वेदितव्यौ । तयोरेव धातकीखएरु
द्वीपे यथाक्रमं सुदर्शनप्रियदर्शनौ द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्प-
ल्योपमस्थितिकौ परिवसतः । तनो धातकीखएरुपल्लिकिनो द्वी-
पो धातकीखएरुद्वीपः । तथा चाऽऽह-(से तेण्ठेणमित्यादि)
गतार्थम् ।

सप्रति चन्द्राऽऽद्विचकष्यतामाह-

धायइसंरु णं जंते ! दीवे कड चंदा पहासिसु वा,
पहासंति वा पहासिस्मंति वा ? । कति सूरिया तवंसु वा, तवं-
ति वा, तवडस्संति वा ? । कइ महग्गहा चारं चारिसु वा, चरिंति
वा, चरिस्संति वा ? । कइ णक्खत्ता जोग जोएंसु वा, जोएंति
वा, जोडस्मति वा ? । कड तारागणकोहकोहीणं सोभं
सोभिसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा ? । गोयमा ! वारस
चंदा पभासंसु वा, पहामति वा, पहासिस्मति वा एवं ।

“चउवीसं ससिरविणो, एक्खत्तसता य तिप्पि छत्तीसा ।
एग च सयसहस्सं, छप्पणं धायइसंरु ॥ १ ॥

अट्टेव सयसहस्सा, तिप्पि महस्साइं सत्त य मयाइं ।

धायइसंरु दीवे, तारागणकोहकोहीणं ॥ २ ॥ ”

सोजं सोभिसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा ।

“धायइसंरु णं भते ! दीवे कड चंदा ।” इत्यादि प्रश्नसूत्र सुगमम् ।
भगवानाह-गौतम ! धातकीखएरु द्वीपस्य चन्द्राः प्रभासितव-
न्तः, प्रभासन्ते, प्रभामिष्यन्ते । द्वादश सूर्यास्तापितवन्तः, तापय-
न्ति, तापयिष्यन्ति । त्रीणि नक्षत्रशतानि पट्विंशानि योगचन्द्र-
मसा सूर्येण च सार्द्धं युक्त्वन्तो, युज्यन्ति, युज्यन्ति । तत्र त्रीणि

पदत्रैशानि नक्षत्राणां शतानि, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टा-
विंशतेर्नक्षत्राणां ज्ञावात्, एक पदपञ्चाशदधिकं महाग्रहसदृशं
चार चरितवन्तः, चरन्ति, चरिष्यन्ति । एकैकस्य शशिनः परिवारे-
ऽष्टाशीतेर्महाग्रहाणां ज्ञावात् । अष्टौ शतसहस्राणि त्रीणि सह-
स्राणि सप्तशतानि तारागणकोटिकोटीनां शोभितवन्तः, शो-
भन्ते, शोभिष्यन्ते । एतदपि एकशशितारापरिमाणं चादशभि-
र्गुणयित्वा भावनीयम् । उक्तं च-

“ वारस चदा सुरा, नक्षत्रससया य तिस्रि लुचीसा ।

एवं च गहसहस्त, उण्यस्र धायइसने ॥ १ ॥

अष्टेव सयसहस्ता, तिस्रि सहस्ता य सत्त य सया उ ।

धायइसडे दावे, तारागणकोटिकोटीनां ॥ २ ॥ ” जी०

३ प्रति० ४ ७० ।

धायइसंडदीवपुरच्छिमच्छे एं धायइरुखे अष्ट जोयणां
उरुमुच्चतेण पणत्ते, बहुमज्जदेसभाए अष्ट जोयणां
विक्रंभेणं साडरेगां अष्ट जोयणां सव्वगेणं पणत्ते ।
धायइसंडदीवपच्चच्छिमच्छे एं धायइरुखे अष्ट जोयणां
उरुं उच्चतेणं पणत्ते, बहुमज्जदेसभाए अष्ट जोयणां
विक्रंभेणं साडरेगां अष्ट जोयणां सव्वगेणं पणत्ते ।
एवं धायइरुखाओ आठवित्ता सव्वेव जवुदीववत्तव्या
जाणियव्वाण्जाव मंदरचूलिय ति । एवं पच्चच्छिमच्छे वि ।
महाधायइरुखाओ आठवित्ता० जाव मंदरचूलिय ति ।
स्या० ७ ७० ।

सम्प्रति धातकीखण्डकव्यतानन्तर “धावइसने” इत्यादिना
वेदिकासूत्रान्तेन ग्रन्थेनाऽऽह-

धायइमने एं दीवेपुरच्छिमच्छेणं मंदरस पव्वयस उत-
रदाहिणेणं दो वासा पणत्ता बहुसमतुल्ला० जाव भरहे चेव,
एरवए चेव । एवं जहा जवुदीवे तहा एत्थ भाणियव्वं० जाव
दोसु वासेसु मणुया ठव्विहं पि काळं पच्चण्णवमाणा वि-
हरंति । तं जहा-जरहे चेव, एरवए चेव, एवरं कूरसामली
चेव, धायइरुखे चेव, देवागरुले चेव, वेणुदेवे पियमुदसणे चेव ।
धायइमंडदीवपच्चच्छिमच्छे मंदरस पव्वयस उत्तरदाहिणेणं
दो वासा पणत्ता बहुसमतुल्ला० जाव भरहे चेव, एरवए चेव,
० जाव ठव्विहं पि काळं पच्चण्णवमाणा विहरंति । तं जहा-
भरहे चेव, एरवए चेव, एवरं कूरसामली चेव, महाधाय-
इरुखे चेव, देवागरुले चेव, वेणुदेवे पियदसणे चेव ॥

कण्ठयम् । नवर-चक्रवालस्य विष्कम्भं पृथुत्व चक्रवालविष्क-
म्भस्तेनेति । समुद्रवेदिकासुत्रं जम्बूवेदिकासूत्रं ब्रह्मपथमित्यर्थः ।
क्रौंचप्रस्तावाङ्मणसमुद्रवक्तव्यतानन्तर धातकीखण्डकव्य-
ता “ धायइसने ” इत्यादिना वेदिकासूत्रान्तेन ग्रन्थेनाऽऽह ।
कण्ठयश्चायम्, नवर धातकीखण्डप्रकरणमपि-जम्बूद्वीपवर्णनस-
मुद्रमध्य वलयाकृतिं धातकीखण्डमालिख्य हिमवदादिवर्षध-
रान् जम्बूद्वीपानुसारेण चोभयतः पूर्वापरविभागेन नरतहैमव-
ताऽऽदिवर्षाणि च व्यवस्थाप्य पूर्वापरदिशोर्वलयविष्कम्भमध्ये
मेरु च कल्पयित्वाऽवबोध्यम् । अनेनैव क्रमेण पुष्करध्वजीपा-

र्द्धमपीति । तत्र धातकीनां वृत्तविशेषाणां खण्डो वनसमूह इ-
त्यर्थो धातकीखण्डः, तद्युक्तो यो द्वीपः । स धातकीखण्ड एवो-
च्यते । यथा दण्डयोगाद् दण्ड इति । धातकीखण्डश्चासौ द्वीप-
श्चेति धातकीखण्डद्वीपः, तस्य (पुरच्छिम नि) पौरस्त्य, पूर्वमि-
त्यर्थः । यदर्थं विज्ञागस्तथातकीखण्डद्वीपपौरस्त्यार्कः, पूर्वापरा-
र्द्धता च लवणसमुद्रवेदिकातो दक्षिणत उत्तरतश्च धातकी-
खण्डवेदिकां यावत् गताऽयामिषुकारपर्वताऽया धातकीख-
ण्डस्य विभक्तत्वादिति ।

उक्तं च-

“ पचसयजोयणुच्चा, महम्मसमेग च ढांनि वित्थिना ।

कालोयणवर्णजले, पुट्टा ते दाहिणुत्तरओ ॥ १ ॥

दो उणुयारनगवरा, धायइसनसम मज्जयारविया ।

तेण दुहा निदिस्सिह, पुण्वरु पच्छिमइ च ॥ २ ॥ ” इति ।
तत्र णमिति वाक्याद्वद्वारे, मन्दरस्य मेरोरित्येव धातकीखण्ड-
पूर्वार्धपश्चिमार्धप्रकरणे प्रत्येकमेकोनसप्ततिसूत्रप्रमाणे जम्बूद्वी-
पप्रकरणवर्धयेत्ये, व्याख्येये च । अत एवाऽऽह-(एव जहा ज-
वुदीवे तहेत्यादि) नवर वर्षधराऽऽदिस्वरूपमायामाऽऽदिसमता
चेव ज्ञावनीया-

“ पुण्वरुस य मज्जे, मेरुस पुणो वि दाहिणुत्तरओ ।

वासां तिस्रि तिस्रि य, विदेहवाम च मज्जमि ॥ १ ॥

अरविवरसठियाड, चउरो वक्खणं तां खेत्ताइ ।

अतो सखित्ताइ, रुदयराइ कमेण पुण पुट्टो ॥ २ ॥

जरहे सुहाविक्रमो, छावठिसयाइ चोहसऽहियाड ।

अउणत्तीस च सय, वारसऽहियदुसयजागण ॥ ३ ॥

अट्टारस य सदस्ता, पचेव सभा हवति सीयादा ।

पणवन्न अतसय, चाहिरओ जरहविक्रजो ॥ ४ ॥

खउणियमरहवासो, (व्यास इत्यर्थः)

हेमवए त चउगुण तइय । (हरिवर्षमित्यर्थः)

हरिवास चउगुणिय, महाविदेहसम विक्रजो ॥ ५ ॥

जह विक्रमो दाहिण-दिसाए तह उत्तरे वि वासतिए ।

जह पुण्वरुसु तओ, तह अवरुचे वि वासाड ॥ ६ ॥

सत्ताणउह सदस्ता, सत्ताणउयाइ अट्ट य सयाइ ॥

तिन्नेव य लक्खाड, कुरुण भागा य वाणउडा(विष्कम्भ इति)

अमवन्नसय तेवी-ससदस्ता षो य लक्खजीवाओ ।

दोएह गिरीणाऽऽयामो, सखितो त धणुकुरुण ॥ ७ ॥

वासहरगिरी वक्खा-रपव्या पुण्वरुसमज्जेसु ।

जमुदीवगउगुणा, वित्थरओ वस्तए तुल्ला ॥ ८ ॥

कचणगजमगसुरकुरु-नगा य धेयवृद्धदीहा य ।

विक्रजुवेहसमु-स्तएण अह जमुदीवि हव ॥ १० ॥

लक्खाइ तिस्रि दीहा, विज्जुपपहगंधमयाणा दो वि ।

उण्यस्र च सहस्ता, दोषि सया सत्तवीसा य ॥ ११ ॥

अउणठा दांणि सया, उण्यमत्तरिसहस्तसक्खा य ।

सोमणसमालवता, दीहा रुदा दस सयाइ ॥ १२ ॥

सज्जाओ वि बईओ, विक्खमोवेहउगुणमाणाओ ।

सीय,सांभोयाण, पणणि उगुणाणि विक्खजो ॥ १३ ॥

वानहरकुरुसु इहा, नरुण कुमाड मेसु जे दीवा ।

उव्वेहुसयतुल्ला, विक्खमायामओ दुगुणा ॥ १४ ॥

जम्बूद्वीपकापेक्येति । कियदूर जम्बूद्वीपप्रकरणे धातकीख-

एडपूर्वांर्चाजिलापेन वाच्यमित्याह । (जाव दोसु मण्येत्यादि)
एतस्माद्धि सूत्रापरतो जम्बूद्वीपप्रकरणे चन्द्राऽऽद्विज्यानिपां सू-
त्राग्यर्थाति, तानि च धानकीखरुपुष्कराद्धपूर्वांर्चाऽऽदिप्र-
करणेषु न सम्भवन्ति, द्विभ्यान्कत्वादस्याध्ययनस्य, धानकीख-
रमाऽऽदौ च चन्द्राऽऽदीनां बहुत्वादिति । आह च-“दो चडा इह
दीवे, चत्तारि य मायरे लवणतोये । धायइखरे दीवे, वारस
चदा य मृग य ॥१॥” इति । चन्द्राणां द्वित्वेन नक्षत्राऽऽदीनामपि
द्वित्वेन न्यात्, ततो द्विभ्यान्तेनावतार ज्ञान । जम्बूद्वीपप्रकरणाद-
स्य विशेषं दर्शयन्नाह- (नवरमित्यादि) नवर केवलमय विशेष
इत्यर्थः । कुरुसुत्रानन्तर नत्र-“कूडसामथी चैव जवू चैव सु-
दसणे चि” उक्तम् । इह तु जम्बूस्थाने “धायइखले चैव चि”
वक्तव्य, प्रमाणं च तयोर्जम्बूद्वीपशालमत्यादिवत्, तयोरेव
देवमूत्रेण “अणादिए चैव जवूदीनाहिवई” इत्यत्र वक्तव्यत्वे
‘भुदसणे चैव चि’ इह वक्तव्यमिति । “धायइसरे दीवे” इ-
त्यादि पश्चिमांर्क्षप्रकरण पूर्वार्द्धेवदनुसर्तव्यम् । अत एवाऽऽह-
(जाव ठविहं पि कालमि-यादि) विशेषमाह- (नवर कुरुसाम-
लीत्यादि) धानकीखरुपुष्कराच्चरुपु धानकीवृक्ष उक्त, इह
तु महाधानकीवृक्षोऽध्येतव्यो, देवसूते द्वितीय सुदर्शनसूत्रा-
धीत, इह तु प्रियदर्शनोऽध्येतव्य इति ।

पूर्वार्द्धपश्चिमांर्क्षमिलनेन धानकीखरुमडौपं सम्पूर्णमाश्रित्य
द्विभ्यान्क “धायइखरुणं” इत्यादिनाऽऽह-

धायइमंडपञ्चिन्द्रमण्डे मंदरस्म एव्ययस्स धायइमडे णं दी-
वे दो जगहाई, दो एरवयाई, दो हिमवंताई, दो हेणवयाइ,
दो हरिवामाई, दो रम्मगवासाई, दो पुव्वविदेहाई, दो
अवरविदेहाई, दो देवकुगाओ, दो देवकुलमहत्तुमा, दो दे-
वकुरुमहत्तुमावासा देवा, दो उत्तरकुगाओ, दो उत्तरकुरुमह-
त्तुमाओ, दो उत्तरकुरुमहत्तुमावामा देवा, दो सुल्लहिमवंता,
दो महाहिमवंता, दो निसदा, दो नीलवंता, दो रुपी, दो
सिदही, दो सदावई, दो सदावईवामी साई देवा, दो वि-
यमावई, दो वियमावडवासी पजामी देवा, दो गंधावडवामी
अरुणा देवा, दो मालवंतपरियारगा, दो मातवंतपरियारग-
वामी पजमा देवा, दो मालवंता, दो चित्तकूमा, दो
पडमकूडा, दो नल्लिनकूमा, दो एगसेला, दो तिकूमा,
दो वेममणकूमा, दो अंजणा, दो मातंजणा, दो सोमणसा,
दो विज्जुप्पभा, दो अंकावई, दो पम्हावई, दो आसीविमा,
दो सुहावडा, दो चंदपव्वया, दो सृणपव्वया, दो णागपव्वया,
दो देवपव्वया, दो गंधमायणा, दो उमुगापव्वया, दो सुल्ल-
हिमवंतकूमा, दो वेममणकूडा, दो महाहिमवंतकूडा, दो वेरु-
लियकूमा, दो निसदकूमा, दो रुयगकूमा, दो नीलवतकूडा,
दो उवडसणकूमा, दो रुपिकूडा, दो मणिकचणकूमा, दो
मिद्वरिक्कूमा, दो तिगिच्छिक्कूमा, दो पडमदहा, दो पडमदहा-
मिणीओ देवीओ सिगीओ, दो महापडमदहा, दो महा-
पडमदहासिणी हिगीओ देवीओ, एवं जाव दो पुंरुगीय-
दहा, दो पुंडगीयदहामिणीओ अच्चीओ देवीओ, दो गं-

गपवायदहाण जाव दो रत्तवईपवायदहा, दो रोहियाओण
जाव दो रुप्पकूला । स्याण ।

(अन्तर्णदीवक्तव्यता ‘अनरणई’ शब्दे प्रथमभागे ण पृष्ठे गता)

दो कच्छा, दो सुकच्छा, दो महाकच्छा, दो कच्छ-
गावई, दो आवत्ता, दो मंगझावत्ता, दो पुक्खझा, दो
पुक्खझावई, दो वच्छा, दो सुवच्छा, दो महावच्छा,
दो वच्छगावई, दो रम्मा, दो रम्मगा, दो रमणिज्जा,
दो मंगझावई, दो पम्हा, दो सुपम्हा, दो महापम्हा, दो
पम्हागावई, दो संखा, दो नलिणा, दो कुमुदा, दो नल्लि-
णावई, दो वप्पा, दो सुवप्पा, दो महावप्पा, दो वप्पगावई,
दो वग्गु, दो सुवग्गु, दो गधिला, दो गधिलावई, दो खेमाओ,
दो खेमपुराओ, दो रिद्धाओ, दो रिद्धपुराओ, दो खग्गीओ,
दो मज्झाओ, दो ओसहीओ, दो पुरीगिणीओ, दो सु-
मीमाओ, दो कुंडलाओ, दो अपराइयाओ, दो पभंकराओ,
दो अंकावईओ, दो पम्हावईओ, दो सुभाओ, दो रयणसंच-
याओ, दो आसपुराओ, दो मीहपुराओ, दो महापुराओ, दो
विजयपुगाओ, दो अवरागियाओ, दो अवराओ, दो असो-
याओ, दो विगयसोगाओ, दो विजयाओ, दो वेजयंतीओ,
दो जयंतीओ, दो अपराजियाओ, दो चक्कपुराओ, दो
खग्गपुराओ, दो अवज्झाओ, दो अओज्जाओ, दो भइ-
साव्वणा, दो णदणवणा, दो सोमणसवणा, दो पंगव-
णा, दो पडुरुवलमिद्धाओ, दो अतिपुरुकंवलमिद्धाओ, दो
रत्तकंवलमिद्धाओ, दो अइरत्तकंवलमिद्धाओ, दो मंदरा, दो
मंदरचूलियाओ, धायइसरुस्म णं दीवस्म वेइया दो गाड-
याइ उट्टं उवत्तेण पणत्ता ।

‘धायइसंड’ इत्यादिनाऽऽह-ते जरते पूर्वार्द्धपश्चिमांर्क्षयोर्दक्षि-
णदिग्भागे तयोर्भावादित्येव सर्वत्र भरताऽऽदीना स्वरूपं प्रागु-
क्तम् । (दो देवकुरुमहात्तुम चि) द्वौ कूडशालमलीवृक्षावित्य-
र्थः । द्वौ तद्भासिदेवौ वेणुदेवावित्यर्थः । (दो उत्तरकुरुमहात्तुम चि)
धानकीवृक्षमहाधानकीवृक्षाविति । तद्देवौ सुदर्शनप्रियदर्शना-
विति । सुल्लहिमवडादयः पट् वर्षधरपर्वताः, शब्दापातिविकटा-
पातिमाल्यवत् पर्यायाख्यवृत्तवैताल्याश्च तन्निवासिस्त्रातिप्र-
भासारुणपद्मानामदेवानां द्वयेन द्वयेन सहिताः क्रमेण द्वौ द्वा-
वुत्ता । (दो मालवन चि) मालवन्तावुत्तरकुरुनः पूर्वदिग्-
वर्तिनौ गजदन्तको भ्न, ततो जडशालवनतद्देदिकाविजयेभ्यः
परौ शीतोत्तरकूलवर्तिनौ दक्षिणोत्तरायनौ चित्रकूटौ वक्क-
कारपर्वतौ, ततो विजयेनान्तरनद्याविजयेन चान्तरितावन्यौ
तथैवान्यौ पुनस्तथैवान्याविति पुन पूर्ववनसखरवेदिकाविज-
याज्यामर्वाक शीतादक्षिणकूलवर्तिनौ तथैव चिकूटाऽऽदीनां च-
त्वारि द्वयानि, ततः सोमनसौ देवकुरुपूर्वदिग्वर्तिनौ गजद-
न्तकौ, ततो गजदन्तकावेव देवकुरुप्रत्यग्भागवर्तिनौ विद्युप्र-
भौ, ततो जडशालवनतद्देदिकाविजयेभ्यः परतन्तथैवाद्वाव-
त्यादीनां चत्वारि द्वयानि शीतोऽदक्षिणकूलवर्तिनौ पुनर-
न्याति पश्चिनवनसखरवेदिकान्यविजयाभ्यां पूर्वत क्रमेण त-

थैव चन्द्रपर्वताऽऽदीनां चत्वारि द्वयानि, ततो गन्धमादनालुत्तर-
रुक्पश्चिमभागवर्तिनो गजदन्तकाविति । एते धातकीखण्ड-
स्य पूर्वार्धपश्चिमाधौ च भवन्तीति द्वौ द्वायुकाविति इषुकारौ
दक्षिणोत्तरयोर्दिशोः धातकीखण्डविभागकारिणाविति । (दो
चुल्लहिमवतकूना इत्यादि) हिमवदादयः षट् वर्षधरपर्वता,
तेषु ये द्वे द्वे कूटे जम्बूद्वीपप्रकरणे अभिहिते ते पर्वतानां द्वि-
गुणत्वादेकैकश स्यातामिति वर्षधराणां द्विगुणत्वात् पञ्चाऽऽदि-
हारा अपि द्विगुणा, नद्योऽप्येवमिति चतुर्दशानां गङ्गाऽऽदिम-
हानदीनां पूर्वपदिचमाधौपेक्षया द्विगुणत्वात् तत्प्रपातहृदा
अपि द्वौ द्वौ स्युरित्याह- (दो गंगपवायदहेत्यादि) “ दो रो-
हियाधो ” इत्यादौ नद्यधिकारे गङ्गाऽऽदिमहानदीनां सदपि द्वि-
त्व नोक्त, जम्बूद्वीपप्रकरणोक्तस्य “ महाहिमवताश्चो वासहर-
पञ्चयाश्चो महापउमहृदाश्चो दो महानर्हश्चो पवहति । ” इत्यादि
सूत्रक्रमस्याऽऽश्रयणात् । तत्र हि रोहिताऽऽद्य एवाष्टौ श्रूयन्त इति
चित्रकूटपञ्चकूटयक्षस्कारपर्वतयोरन्तरे नीलवर्षधरपर्वतनित-
म्बव्यवस्थितत्वात् । ग्राहवतीकुरादक्षिणतोरणविनिर्गता अष्टा-
विंशतिनदीसहस्रपरिवारा शीताधिगामिनी सुकच्छमहाक-
च्छविजययोर्विभागकारिणी ग्राहवती नदी । एव यथायोग द्वयो-
र्द्वयोर्वैक्षस्कारपर्वतयोर्विजययोरन्तरे क्रमेण प्रदक्षिणया द्वाद-
श्यप्यन्तरनद्यो योज्या, तद्वद्वित्व च पूर्ववदिति । पङ्कवतीत्यत्र
वेगवतीति ग्रन्थान्तरे दृश्यते, क्कारोदेत्यत्र क्लीरोदेत्यन्यत्र, सिंह-
स्रोता इत्यत्र, शीतस्रोता इत्यपरत्र, फेनमात्रिनी गर्भारमालिनी
चेति, इह व्यत्ययश्च दृश्यत इति मातृयवद्गजदन्तकभस्त्र-
शालवनाभ्यामारभ्य कच्छाऽऽदिनि त्रिंशद्विजयक्षेत्रयुगलानि
प्रदक्षिणतोऽवगन्तव्यानीति । तथा कच्छाऽऽदिषु क्रमेण क्रमाऽऽ-
दिपुरीणा युगलानि द्वाविंशदवगन्तव्यानीति । मद्रशालाऽऽदिनि
मेरोश्चत्वारि वनानि, “ नृमीप भद्रसाक्ष, मेहलज्जुपलम्भि दोन्नि
रम्माह । खदणसोमणसाह, पडगपरिमडिय सिंहुर ॥ १ ॥ ” इति
वचनात् । मेर्वोद्वित्वे वचनानां द्वित्वमिति शिलाश्चतस्रो मेरौ
पएरुक्कवनमध्ये चूलिकायाः क्रमेण पूर्वाऽऽदिषु । अत्र गाये-

“ परुगवणम्मि चउरो, सिद्धाश्चो चउसु वि दिसासु चूत्ताप ।
चउजोयणुसियाश्चो, सव्वज्जुणकचणमयाश्चो ॥ १ ॥
एव सयायामाश्चो, मज्जे दीहत्तणरुक्काश्चो ।
चदरुसडियाश्चो, कुमदोयरहारगोराश्चो ॥ २ ॥ ” इति ।

मन्दरे मेरौ चूलिकाशिखरविशेष । स्वरूपमस्या- “ मे-
रुस्स उवरि चूत्ता, जिणभवणविभूसिया डुवी सुच्चा । वा-
रस्स अउ य चउरो, मूत्ते मज्जुवरि रुदा य ॥ १ ॥ ” इति वे-
दिकासूत्र जम्बूद्वीपवत् । स्था० २ भा० ३ अ० ।

धायसंडदीवग-धातकीखण्डद्वीपग-त्रि० । धातकीखण्डद्वी-
पगते, “ धायसंडदीवगण चदाण । ” जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

धायसंडदीवपच्चच्छिमद्व-धातकीखण्डद्वीपपश्चिमाधौ-न० ।
धातकीखण्डद्वीपस्य पश्चिमेऽर्धभागे, स्था० ७ भा० ।

धायसंडदीवपच्चच्छिमद्वग-धातकीखण्डद्वीपपश्चिमाधौ-
पु० । धातकीखण्डद्वीपपश्चिमाधौगते मनुष्यभेदे, स्था० ६ भा० ।

धायसंडदीवपुरच्छिमद्वग-धातकीखण्डद्वीपपौरस्त्याधौ-
पु० । धातकीखण्डद्वीपपौरस्त्याधौगते मनुष्यभेदे, स्था० ६ भा० ।

धार-धार-न० । वाच० । धाराभिर्निर्वृत्तम्, अण् । “ धाराभिः
पतित तोयं, गृहीतं स्फीतवाससा । शिलायां वसुधारायां, शी-
तायां पतितं च यत् ॥ १ ॥ ” इत्युपक्रम्य, “ प्राजने मृगमये वाऽपि,
स्थापित धारमुच्यते । ” इत्युक्ते शिलाऽऽदिभाजनधूने वर्षोद्भवे
जले, धारके, त्रि० । वृ० ३ उ० । उक्त० । वाच० । वधौ, न० ।
दे० ना० ५ वर्गे ५९ गाथा ।

धारण-धारण-न० । पाठने, स्था० ३ भा० ३ उ० । अप्रतिस्त्र-
लने, “ अरती तत्थ किं विहारए । ” विहारयेत् प्रतिस्त्रलेत् ।
आचा० १ भु० ६ अ० ३ उ० । “ धरति राणिग्या इह । ” धारय-
न्ति बिभ्रति । सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० । वस्त्राऽऽदीनां परिग्रहये,
उपभोगे च । स्था० ३ भा० ३ उ० ।

धारणा-धारणा-स्त्री० । धृ-युच् । “ यमाऽऽदिगुणसयुक्ते,
मनसः स्थितिरात्मनि । धारणा प्रोच्यते सान्निध्योऽंगशास्त्रवि-
शारदै ॥ १ ॥ ” इत्युक्तायामात्मनि चित्तस्य स्थितौ, वाच० ।
विषयान्तरपरिहारेण स्थिरीकरणात्मा हि चित्तस्य धारणा ।
यदाह- “ देशबन्धश्चित्तस्य धारणेति । ” द्वा० २४ द्वार । मर्यादा-
याम्, न्याय्यपथस्थितौ, अवधारणे, आ० म० १ अ० १ खएरु ।
वाच० । पूर्वश्रुतदृष्टाऽऽदिविषयावधारण धारणेति । दर्श० ५
तत्र । गृहीतस्याविस्मरणे, विशेष० । आव० ध० । आ० म० ।
नि० चू० । आ० चू० । अवगतार्थविशेषधारण धारणा । म० ८
श० २ उ० । स्था० । निश्चितस्यैव वस्तुनो व्युत्पत्त्यादिरूपेण
धारण धारणा । विशेष० । निश्चितस्यैवाविच्युतिस्मृतिवासना-
रूप धारण धारणा । प्रव० २१ ६ द्वार । ज्ञानाऽऽवरणीयकर्मक्षयो-
पक्षमसमुत्थायामविद्योत्पादभेदवत्या प्रज्ञातवस्त्वानुपूर्वीगो-
चराया चित्तपरिणतौ, ल० । तदात्मके मतिज्ञानभेदे च ।
स्था० ८ भा० । दश० । सप्त० । न० । आ० चू० । “ धरण पुण
धारण विंति । ” धृतिधारणमर्थानामिति वर्तते । परिच्छिन्नस्य
वस्तुनोऽविच्युतिवासनास्मृतिरूप धरण पुनर्धारणां ध्रुवते ।
आ० म० १ अ० १ खएरु । न० ।

तथा च मतिज्ञानस्य तृतीयभेदमवाय प्रतिपादयन्ति-
स एव दृढतमावस्थाऽऽपन्नो धारणा ॥ १० ॥

स इति अवायः, दृढतमावस्थाऽऽपन्न विवक्षितविष-
यावसाय एव सादरस्य प्रमातुरत्यन्तोपचित कञ्चित्काक्षं
तिष्ठन् धारणेत्यभिधीयते । दृढतमावस्थाऽऽपन्नो ह्यवाय-
स्वोपद्वैकित्याऽऽत्मशक्तिविशेषरूपसंस्कारद्वारेण काष्ठान्तरे
स्मरणं कर्तुं पर्याप्नोतीति ॥ १० ॥ रत्ना० २ परि० । न० ।
तस्याऽर्थस्य निर्णयरूपोऽध्यवसायोऽवायः शास्त्र एवायः, शास्त्रं
एवायमित्यादिरूपोऽवधारणाऽऽत्मकप्रत्ययोऽवायः इत्यर्थः ।
तस्यैवार्थस्य निर्णीतस्य धारण धारणा । सा च त्रिधा-अवि-
च्युतिः, वासना, स्मृतिश्च । तत्र तदुपयोगादविच्यवनमविच्युतिः,
सा चान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा । ततस्तथा आहितो य संस्कार सा वा-
सना । सा च सख्येयमसख्येय वा यावत्काक्षं भवति । ततः का-
ष्ठान्तरे कुतश्चित्तादृशार्थदर्शनाऽऽदिकान् कारणात् संस्कारस्य
प्रयोधे यद् ज्ञानमुदयने-तदेवेदं यन्मया प्रागुपलब्धमित्यादिरूप
सा स्मृतिः । उक्तं च- “ तदनन्तरं तदवस्था-विच्यवनं जो य वासना-
जोगो । काष्ठतरे य ज पुण्ण, अणुस्मरण धारणा सा उ ॥ २६१ ॥ ”
(विश्व०) एताश्चाविच्युतिवासनास्मृतयो धारणलक्षणमात्मना-
न्वर्थयोगाद्धारणाशब्दाच्चा । न० । प्रा० म० । विशेष० ।

अथ चतुर्थो मतिज्ञानभेदो धारणा, इय चाविच्युतिवासना-
स्मृतिमेवात्रिधा भवति । अतः समेदामपि नामाह-

तयणंतरं तयत्या-ऽविच्युतं जौ य वासनाजोगो ।

कालंतरे य जं पुण, अणुमणं धारणा मा उ ॥१९॥

तस्मादपायादनन्तरं तदनन्तरं, यत् तदर्थोदविच्यवनम्-उ-
पयोगमात्रित्याजुशः । यश्च वासनया जीवेन सह योगः संय-
न्य । यच्च तस्यार्थस्य कालान्तरे पुनरिन्द्रियैरुपलब्धस्य, अनु-
पलब्धस्य वा एवमेव मनसाऽनुस्मरणं स्मृतिर्भवति, तेयं पुनश्च
विधाऽप्यर्थस्यावधारणरूपा धारणा विज्ञेयति मायाऽकुरथ-
दना । भावाद्यस्त्वयम्-अभावेन निश्चिनेऽर्थे तदनन्तरं यावदद्या-
पि तदर्थोपयोगः सातत्येन वर्तते, न तु तस्माद्यवर्तते, तावत्त-
दर्थोपयोगादविच्युतिनाम, सा धारणायाः प्रथमभेदो भवति ।
ततस्तस्यार्थोपयोगस्य यदावरणं कर्म तस्य चोपगमेन जीवो
युज्यते, येन काळान्तरे इन्द्रियव्यापाराऽऽविसामग्रीवशात्
पुनरपि तदर्थोपयोगः स्मृतिरूपेण समुन्नीयति; सा चेय त-
दावरणरूपोपशमरूपा वासनया नाम द्वितीयस्तद्वेदो भवति ।
कालान्तरे च वासनावशात्तदर्थस्येन्द्रियैरुपलब्धस्य, अथवा
तैरनुपलब्धस्याऽपि मनसि -॥ स्मृतिराविर्भवति, सा तृतीय-
स्तद्वेद इति । एवं त्रिभेदा धारणा विज्ञेया । तुल्योऽवग्रहाऽऽ-
दिभ्यो विशेषद्योतनार्थः । विप्रतिपत्तयस्त्वेतद्विषया अपि प्रागेव
निराकृताः । इति गाथाऽर्थः ॥ १९॥ विशेषः । साऽपि मन-
सहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात्पोढः । प्रव० १९६ द्वार ।

मे किं तं धारणा ? धारणा क्विविद्धा पञ्चत्ता । तं जहा-
सोऽद्वियधारणा, चर्कित्तद्वियधारणा, धारिणियधारणा, जि-
विमद्वियधारणा, फासिद्वियधारणा, नोऽद्वियधारणा ॥ न० ।

प्रकारान्तरेण धारणायाः षड् जेदनाह-

छविद्धा धारणा पञ्चत्ता । तं जहा-बहुं धारेऽ, बहुविहं
धारेऽ, पाराणं धारेऽ, हुरुद्धरं धारेऽ, अनिस्सहं धारेऽ,
अमंदिहं धारेऽ । सेचं धारणा । स्था० ६ भा० ।

यद् धारयति १ बहुविधं धारयति २ पुण्यं धारयति ३ दु-
र्द्धरं धारयति ४ अनिश्चिनं धारयति ५ अमंदिहं धारयति ६
इति षडपि षडानि व्यक्तानि, एवम् (पौराणिके) पुण्यं जीर्णं
प्रचुरकालमभित, तदपि ब्रह्मधुन धारयति, यदा पूज्यते,
तदा धारणासमर्थत्वान् सर्वं वदति । (दुरुद्धरं ति) दुरुद्धरं
इत्थेन धर्तुं शक्यं नयाऽऽगममङ्गुपित्त (धारयति) "सेचं"
इत्यादि निगमनवाक्यं व्यक्तम् । दशा० ५ म० ।

धारणायां प्रकारिकान्याह-

तीमे णं इमे एगद्विया णाणाधोमा, णाणावजणा, पंच
नामधिजा भवन्ति । तं जहा-धरणा, धारणा, ठवणा,
पञ्चा कोष्ठे । सेचं धारणा ।

अत्रापि सामान्यत एकार्थिकानि, विशेषचिन्तायां पुनर्मित्रा-
यांनि, तत्रापायानन्तरमवगतस्यार्थस्याविच्युत्या अन्तर्मुहूर्त्तं
कालं यावत् धरणं धरणा, ततस्तमेवार्थमुपयोगाद् युत ज-
यन्त्येताऽन्तर्मुहूर्त्तादुत्कर्षतोऽन्तर्येयात्फानात्परतो यत्स्मरणं
सा धारणा । तथा स्यापनं स्यापना, अपायावधारितस्याऽर्थस्य
इदि स्यापनं वासनेत्यर्थः । अन्ये तु धारणास्यापनयोर्व्यत्यासेन

स्वरूपमाचक्रते । तथा च प्रतिष्ठानं प्रतिष्ठा, अपायावधारितस्यैवा-
र्थस्य इदि प्रभेदेन प्रतिष्ठापनमित्यर्थः । कोष्ठ इव कोष्ठ, अवि-
नष्टमर्थं धारणमित्यर्थः । (सेचं धारणा) सेचं धारणा । न० ।
न विधेयमित्येवंरूपे (स्था० ५ भा० १ उ०) निषेधविषयके
भादेशे, "आण वा धारणं वा सम्म पञ्चजित्ता भवः ।"
स्था० ७ भा० । धारणा विधेयेषु निवर्तनवृत्तयेति । स्था० ५
भा० १ उ० । दुरुद्धो निवेदितातिचारव्यशुकीनामवधारणा-
ऽऽत्मके व्यवहारभेदे, पञ्चा० १६ विव० । प्रव० । स्था० । (तद्व-
क्त्यता 'धारणाविवहार' शब्देऽनुपपत्तेरववर्तयते) वज्र-
णाऽऽधारभूते स्थूणे गृहावयवविशेषे, "अगारस्स णं क्रियाय-
माणस्स किं धारणा क्रियाः ।" ज० = श० ६ उ० । धृ-णिञ्-
स्युट् । नाक्याम, श्रेणौ च । स्त्री० । वाच० ।

धारणावन्न-धारणावन्न-न० । प्रतिवादिनः शब्दतदर्थो धार-
णवन्ने, व्य० १ उ० ।

धारणाविवहार-धारणाविवहार-पु० । गीतार्थसंविज्ञेन क्वया-
ऽऽद्यपेक्षया यत्रापराधे यथा वा विशुद्धिः कृता, तामधधार्थं
बदन्यन्तत्रैव तथैव तामेव प्रयुङ्क्ते सा धारणा, वैयावृत्त्यकरा-
ऽऽदेवा गच्छोपग्रहकारिणोऽशेषानुचित्त्योचित्तप्रायश्चित्तप-
दानां प्रदर्शितानां धरणं धारणेति । स्था० ५ भा० २ उ० ।
सा एव व्यवहारो धारणाविवहारः । पञ्च व्यवहारार्थां मध्ये
चतुर्थे व्यवहारज्ज्ञेदे, म० = श० ८ उ० । पञ्चा० । जीत० । व्य० ।
धारणाविवहारो नाम-गीतार्थेन संविज्ञेनाऽऽचार्येण क्वपेक्ष-
कालजावपुरुषान् प्रतिसेवनाश्चावहोकेय यन्मिन्नपराधे ब्रह्माच-
क्षित्तमदायि तत्तत्त्वमन्यो दृष्ट्वा तेष्वेव क्वयाऽऽदिषु तादृश एवा-
पराधे तदेव प्रायश्चित्तं ददाति । एव धारणाविवहारः । अ-
थवा-वैयावृत्त्यकरस्य गच्छोपग्राहिणः स्पर्धकस्वामिनो वा
देशदर्शनसदायस्य वा सांविग्नस्योचित्तप्रायश्चित्तदानं धार-
णमेव धारणाविवहारः । व्य० १ उ० ।

अथ धारणाविवहारमाह-

गीतस्येणं दिक्षं, सुखिं अवराहिकण तह चेव ।

दितस्स धारणा तह, उद्वियपयधरणरूपा वा ॥८६॥

इह गीतार्थेन संविज्ञेनाऽऽचार्येण क्वस्यापि शिष्यस्य क्वचि-
दपराधे क्वपेक्षकालमावपुरुषान् प्रतिसेवनाश्चावहोकेय या
शुक्तिः प्रदत्ता, सा शुक्तिः तथैवावधार्यं सोऽपि शिष्यो यदाऽन्य-
त्रापि तादृश एवापराधे च क्वयादिषु तथैव प्रायश्चित्तं ददाति,
तदाऽसौ धारणा नाम चतुर्थो व्यवहारः । उद्धृतपदधरणरूपा
वा धारणा । इदमुक्तं भवति-वैयावृत्त्यकरणाऽऽदिना कश्चिद् ग-
च्छोपकारी साधुरद्याप्यशेषव्येदथुनयोग्यो न भवति, ततस्त-
स्यानुग्रहं कृत्वा यदा गुरुद्वृत्तात्येव कानिचित्प्रायश्चित्तपदा-
नि क्रिययति, तदा तस्य तेषां पदानां धरणं धारणाऽभिधी-
यत इति ॥ ८६॥ प्रव० १९६ द्वार ।

धारणाविवहारो पुण, वत्तव्वो तं जहकमं वुत्तं ॥८७॥

अत उद्धं धारणाविवहारो वक्तव्यः, तद्यथाक्रमममु वक्ष्ये
इति शृणु ।

उद्धारणा विधानं, मंधारणं संपधारणा चेव ।

नाकण धीरपुरिमा, धारणाविवहारं त विंति ॥ ८८॥

धारणायाश्चत्वार्येकार्थिकानि । तद्यथा-उद्धारणा, विधार-

णा, सन्धारणा, सप्रधारणा च । तथा वेदश्रुतार्थावधारणव-
क्षणया य. सम्यक् ज्ञात्वा व्यवहार. प्रयुज्यते, त धारणाव्यव-
हार धीरपुरुषा एवते ।

सप्रति तेषामेव चतुर्णामेकार्थिनां शब्दव्युत्पत्तिमाह-

पावहेण उवेच व, उद्विषयधारणा उ उच्चार ।

विविधेहि पगारेहि, धारे अत्यं विधारा सा ॥ ६४४ ॥

सम एकीभावम्पी, उद्धरणे ताणि एकजावेण ।

धारे तत्य पयाणि उ, तम्हा संधारणा होड ॥ ६४५ ॥

जम्हा उ संपहारेडं, ववहारं पडंजती ।

तम्हा उ कारणे तेण, नायव्वा संपहारणा ॥ ६४६ ॥

उक्त्वा प्रावक्ष्येन उपेत्य वा धृतानामर्थपदानां धारणा उच्चार ।
उच्चारणा । विविधै प्रकारैर्विशिष्ट वाऽर्थमुद्धृतमर्थपद यथा-
धारणया स्मृत्या धारयति सा विधारा विधारणा । तथा-
समशब्द एकीभावे, धृता तु धारणा तान्यर्थपदानि आत्मना
सहैकजावेन यस्माद्धारयति तस्मात् धारणा संधारणा भव-
ति । तथा यस्मात्सप्रधार्य सम्यक्प्रकर्षेणाऽवधार्य व्यवहार
प्रयुक्ते, तस्मात्कारणात्तेन शिष्येण यप्रधारणा भवति ज्ञातव्या ।

धारणाव्यवहारो सो, पडंजियवो उ केरिसे पुरिसे ? ।

जन्ति गुणसंपन्ने, जारिसए तं सुणेहि त्ति ॥ ६४७ ॥

एष धारणाव्यवहार. कीदृशे पुरुषे प्रयोक्तव्य ? । सूरिराह-
भण्यते-यादृशे गुणसम्पन्ने प्रयोक्तव्यस्तद्व्ययमाण शृणु ? ।

तमेवाऽऽह-

प्रवणजसम्मि पुरिसे, अणुगद्विसारए तवस्सिम्मि ।

सुसुयवहुस्सुयम्मि य, विवक्कपरिपागसुक्कम्मि ॥ ६४८ ॥

प्रवचनं द्वादशाङ्ग, श्रमणसङ्घो वा तस्य य कीर्तिमिच्छेत् स
प्रवचनयशस्तस्मिन् तपस्विनि, तथा धुत शोभनमाकर्णित, बहु
श्रुत च येन स सुश्रुतवहुश्रुत । किमुक्त्वा जवति-यस्य बह्वपि श्रुत
न विस्मृतिपथमुपयाति स सुश्रुतवहुश्रुत. । अथवा बहुश्रुतो-
ऽपि सन् यस्तस्योपदेशेन धर्तते स मार्गानुसारिश्रुतत्वात्
सुश्रुतवहुश्रुत., तस्मिन्, तथा विशिष्टे विनयौचित्यान्विते वा-
क्कपरिपाके विशुद्धिर्यस्मिन्पुरुषे तस्मिन् प्रयोक्तव्य. ।

एतदेवाऽऽह-

एएसु धीरपुरिसा, पुरिसज्जाएसु किंचि खल्लिएसु ।

रहिए वि धारइत्ता, जहारिहं देति पच्छिन्नं ॥ ६४९ ॥

एतेष्वनन्तरोदितगुणसम्पन्नेषु पुरुषजातेषु किञ्चिदत्र मना-
क् प्रमादवशाद् मूलगुणविषये उत्तरगुणविषये वाक्स्वस्ति-
तेषु रहितेऽपि असत्यप्यादिमे व्यवहारत्रये धीरपुरुषा अर्थ-
पदानि कल्पप्रकल्पव्यवहारगतानि कानिचित् धारयित्वा य-
थाहं ददति प्रायश्चित्तम् ।

सप्रति “रहिए वि धारयित्ता” (६४९) इत्यस्य

व्याख्यानमाह-

रहिए नाम असंते, आइहम्मि ववहारतियगम्मि ।

ताहे वि धारइत्ता, वीमंसेऊण जं भणियं ॥ ६५० ॥

रहिते नाम असति अविद्यमानके व्यवहारत्रिके सति ततो
विधाय यद् भणितं जवति । किमुक्त्वा भवति ?

विमृश्य पूर्वापरपर्यालोचनेन देशकालाऽऽद्यपेक्षया सम्यक्
छेदश्रुतार्थं परिज्ञाव्य ।

किमित्याह-

पुरिमस्स उ अइयार, वियारइत्ता ए जस्म जं जोगं ।

त देति उ पच्छित्त, केणं देती उ तं सुणह ॥ ६५१ ॥

पुरुषस्यातिचार द्रव्यत. क्षेत्रत कालतो भावतश्च विचार्य
यस्य यदहं प्रायश्चित्तं तत् केन दीयते । आचार्य. प्राह-येन
दीयते तत् शृणु ।

तदेवाऽऽह-

जो धारितो सुतत्थो, अणुओगविहीए धीरपुग्गिभेहि ।

आलीणपलीणेहि, जयणाजुत्तेहिं दंतेहि ॥ ६५२ ॥

यो नाम धीरपुरुषैरालीनप्रलीनैर्यतनामुक्तैर्दानैश्चानुयोगचि-
धौ व्याख्यानवेलायां श्रुतस्य भेदश्रुतस्यार्थो धारितोऽविस्मृती-
कृतस्तेन दीयते ।

साम्प्रतमालीनाऽऽदिपदानां व्याख्यानमाह-

अह्वीणा णाणाऽऽदिसु, पदे पदे द्वाणा उ होंति पद्धीणा ।

कोहाऽऽदी वा पद्वयं, जेत्ति गया ते पद्धीणाओ ॥ ६५३ ॥

जयणाजुतो पयत्तव, दंतो जो उवरतो उ पावेहि ।

अहवा दंतो इदिय-दमेण नोइदिणं च ॥ ६५४ ॥

ज्ञानाऽऽदिषु आ समन्तात् द्वीना आद्वीना । पदे पदे द्वीना जवन्ति
प्रलीना अथवा येषां क्रोधाऽऽद्य प्रलय गता ते प्रलीना, प्रकर्षेण
लीना द्वयविनाश गता. क्रोधाऽऽद्यो येषामिति व्युत्पत्तेः । यत-
नायुक्तो नाम सूत्रानुसारत प्रयत्नवान्, दान्तो यः पापेभ्य उपर-
त । अथवा दान्तो नाम इन्द्रियदमेन, नो इन्द्रियेण नो इन्द्रियदमेन
चान्यत । तदेव वेदश्रुतार्थधारणावशतो धारणाव्यवहार उक्त ।

साम्प्रतमन्यथा धारणाव्यवहारमाह-

अहवा जेणऽऽइया, दिट्ठा सोही परस्स कीरंती ।

तारिसयं चेव पुणो, उप्पप्पं कारणं तस्स ॥ ६५५ ॥

सो तम्मि चेव दव्वे, खेत्ते काळे य कारेणं पुरिसे ।

तारिसयं अकरंती, न हु सो आराहओ होड ॥ ६५६ ॥

सो तम्मि चेव दव्वे, खेत्ते काळे य कारणे पुरिसे ।

तारिसय चियं जूयो, कुव्व आराहगो होड ॥ ६५७ ॥

अथवेति प्रकारान्तरे, येनान्यदा परस्य शोधि. क्रियमाणा
दृष्टा, स तमर्थ स्मरति-यथा एवभूतेषु ह्येवाऽऽदिष्वेवभूते
कारणे जाते एवभूत प्रायश्चित्तं दत्तमिति । पुनरन्यदाऽस्य पुरुष-
स्य उपलक्षणमेतत्-अन्यस्य वा तादृशमेव पुन कारणसमुत्पन्नं
ततो यदि तस्मिन्नेव, तादृश एवेत्यर्थः । ह्येव क्षेत्रे काले, चशब्दा-
द्भावे च तादृश एव कारणे तस्मिन्नेव तादृशे वा पुरुषे तादृशम-
कुर्वन्, रागेण वा अन्य प्रायश्चित्तं ददानो वर्तते, तदा स (न हु)
नैव आराधको भवति । अथ यः तस्मिन्नेव ह्येव क्षेत्रे काले भावे
च कारणे पुरुषे च तादृशं कराति, स तदा आराधको जवति ।

धारणाव्यवहारस्यैव पुनरन्यथाप्रकारमाह-

वेयावच्चको वा, सीसो वा देसहिंरुगो वा वि ।

दुम्मेहत्ता न तरइ, ओहारेउ वहु जो उ ॥ ६५८ ॥

तस्स उ उद्धग्गिणं, अत्यपयाऽ तु देति आयरिया ।

जेहिं न करेति कज्ज, ओहारेत्ता उ गो देमं ॥ ६५९ ॥

यथा आचार्याणां वैद्यावृत्त्यक्रमे, यां वा समतः शिष्याः, यस्तु वा देवहिमको देशदर्शनं कुर्वन् सहाय आसीत्, स समस्त वेदश्रुतार्थं दुर्मध्यस्वाद् नावधारयितुं शक्नोति, ततस्तस्याङ्ग-
त्यानुग्रहाय कानिचिदर्थपदान्याचार्या ददाति, यैः स वेदश्रुतस्य देशमवधार्य न कार्यं करोति । एष धारणाव्यवहारः ।

उपसंहारमाह—

धारणववहारो मो, अद्वक्मं वणिगतो ममासेणं ॥ (६६०)

एष धारणाव्यवहारो यथाक्रम समासेन वर्णितः । व्य० १० उ० ।

धारणिज्ज-धारणीय-त्रि० । धारयितुं योग्ये, ज० १५ श० ।

आचा० । धारयितुं शक्ये, यापन्ये च । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

धारणी-धा(र)णि-त्त्री० । सकलगुणधारणाद्धा (र) णिणी ।

सू० प्र० १ पाहु० । एकादशजितस्य प्रथमार्थिकायाम्,

म० । “ मिञ्जसजिणस्स या (र) णिणी पढमा । ” नि० ।

हारवनीवास्तव्यस्य वसुदेवन्य स्वनामख्याताया भार्यायाम्,

“ वसुदेवे राया धारणी देवी । ” अन्त० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

हारवनीवास्तव्यस्यान्धकवृष्णे स्वनामख्याताया भार्यायाम्,

“ अथर्वविहिंस्य रक्षो धारणी नाम देवी । ” अन्त० १ श्रु० १

वर्ग १ अ० । हस्तिशीर्षनगरस्यस्याङ्गीनशत्रो राज्ञ स्वनामख्या-

ताया भार्यायाम्, ‘ हस्तिनीलनगरे अङ्गीसत्तुरक्षो धारणी-

पामोक्काण देवीमहस्सालु । ’ विपा० २ श्रु० १ अ० । अपरवि-

देहस्यपूतायां राजधान्यां स्थितस्य धनञ्जयस्य भार्यायाम्,

आ० चू० १ अ० । मथुरानगरीवास्तव्यस्य जितशत्रो राज्ञो

भार्यायाम्, आ० म० १ अ० २ खण्ड । कौशाम्बीवास्तव्यस्या-

ङ्जितसेनस्य राज्ञो भार्यायाम्, आव० ४ अ० । आ० चू० ।

राजगृहनगरस्यस्य श्रेणिकस्य राज्ञो भार्यायाम्, ज्ञा० १ श्रु०

१ अ० । अलु० । चम्पानगरीस्थस्य मित्रप्रभस्य राज्ञो भार्या-

याम् आव० ४ अ० । चम्पानगरीस्थस्य द्विवाहनस्य राज्ञ-

स्वनामख्याताया भार्यायाम्, आ० म० १ अ० २ खण्ड । पो-

तनपुरनगरस्यस्य सोमचन्द्रस्य राज्ञो भार्यायाम्, आ० म० १

अ० २ खण्ड । आ० चू० । राजगृहनगरस्यस्य विश्वनन्दिनृ-

स्य भ्रातृविशाखभूतेभार्यायाम्, आ० म० १ अ० १ खण्ड । म-

गधनन्दिग्रामस्थस्य गौतमस्य कणवृत्तिकस्य भार्यायाम्, “ मग-

धे नन्दिग्रामे, गौतम कणवृत्तिक । तन्पत्नी धारणी तस्या । ”

आ० क० । आव० । रुस्मिश्चित्रगरे स्थितस्य वज्रमेनस्य रा-

ज्ञ स्वनामख्याताया मङ्गलावन्त्यपरनामधेयायां भार्यायाम्,

आ० चू० १ अ० । मिथिलान्धस्य जितशत्रोः स्वनामख्याता-

यां भार्याया च । सू० प्र० १ पाहु० । च० प्र० ।

धारय-धारक-त्रि० । धारणमर्थे, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

धारको धारयितुं क्रमः । आ० । प्रवर्तके च । नि० १ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

धारा-धारा-त्त्री० । धृ-णिच्-अइ । रुद्राऽऽवेर्निशानाम्, म०

१३ श० ६ उ० । वाच० । “ शुभे इव एगन धाराए । ” ज्ञा० १ श्रु०

१ अ० । ज० । उक्त० । यष्टाऽऽदिच्छिदे, नन्ततौ, इवद्रव्यस्य स-

न्तत्या पतने, उन्कपे, यशसि, अतिवृष्टौ, समूहे, मेघन्याऽऽना-

स्वर्षणे, वाच० । ज० । कल्प० । सदृशे, पुराभेदे, “ अ-

श्वानां तु गतिर्धाग, विभिन्ना मा च पञ्चधा । ” इत्युक्ते-
श्वानां गतिपञ्चके, “ इतीव धागमवर्धाय । ” इति नैपथ्यम् । स-

भार्यायां च । आ० म० १ अ० १ खण्ड । रणमुखे, दे० ना०
५ वर्ग ५६ गाथा ।

धारावारि-धारावारि-न० । धाराप्रधाने जले, म० १३ श० ६ उ० ।

धारावारिय-धारावारिक-त्रि० । धाराप्रधानं वारि जलं यस्मि-

न् । धाराप्रधानजलोपेतं, “ धारावारियलेणाइ वा । ” म० १३

श० ६ उ० ।

धारावाम-देशी-मेवे, मेके च । दे० ना० ५ वर्ग ६३ गाथा ।

धाराहय-धाराहत-त्रि० । मेघजलधारासिक्ते, “ धाराहयकयव-

पुष्कग पि व समुस्ससिअरोमकूये । ” कल्प० १ अधि० १

क्षण । म० ।

यानि(ण्)-धाग्नि-पु० । धारयतीत्येवशीलः । प्रज्ञा० २ पद ।

धृ-णिनि । धारणशीले, पीडितृक्ते, धारणकर्तारि, त्रि० वाच० ।

धाग्णि-धारिणी-त्त्री० । ‘ धारणी ’ शब्दार्थे, सू० प्र०

१ पाहु० ।

धारित्तए-धारयितुम्-अध्य० । पाठयितुमित्यर्थे, स्था० ६

ठा० । परित्रहीतुमित्यर्थे, उपमोक्तमित्यर्थे च । “ धारित्तए

वा परिहारित्तए वा । ’ धारयितुं परिग्रहे परिहर्तुमासेवितुमिति ।

अथवा- ‘ धारणया उवभोगो, परिहरणा होऽ परिभोगो । स्थ०

५ ठा० ३ उ० ।

धारिय-धारित-त्रि० । सम्यग्धारणाविपर्याकृते, “ धारियग-

णियसमीहिय-निजवणाविउववायणसमिद्धो । ” धारित स-

म्यग् धारणाविपर्याकृतं, न विनष्टमिति भावः । व्य० ३ उ० ।

धारी-धारी-त्त्री० । ‘ धारि ’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

धारोदग-धारोदक-न० । गिरिनिकरजले, वृ० २ उ० ।

धाव-धाव-जवे, सक०-शुचौ च । स्वादि०-आत्म०-शीघ्रगतौ,

अक० सेट् । धावने । अवाविष्ट । वाच० । “ खाड्यावांलुक् ”

॥ ८ । ४ । २२७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणान्त्यस्य लुक् । प्रा० ४

पाद “ स्वरादन्तो वा ” ॥ ८ । ४ । २४० ॥ इति प्राकृतसूत्रेणा-

कारान्तवर्जितात्त्वगन्ताद्धातोर्लुक् अकाराऽऽगमो वा । प्रा० ४

पाद । धाव । धाव । धाहि । धाथो । बाहुलकाधिकाराद्

वत्तमानाभविष्यद्विध्याऽऽद्येकवचन एव भवति, तेनेह न । धाव-

न्ति । क्वचिन्न भवति । “ धावन् पुत्रो । ” प्रा० ४ पाद । “ कुडाइ

जे धावन् साउगाइ । ” धावति गच्छति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

धावण-धावन-न० । धाव-ल्युट् । शीघ्रगमने, सूत्र० १ श्रु० ७

अ० । वाच० । धावनमिति वगेन गमनम् । जीत० । महा० ।

ज्ञा० । धावन निष्कारणमतिन्वरितमविश्राम गमनम् । जीत० ।

शोधने, वाच० । अज्यङ्गोद्धत्तस्तान्ते, नि० चू० ११ उ० ।

वन्त्राऽऽदीना प्रकालने, प्रव० १ द्वार । सूत्र० । नि० चू० । व्य० ।

ग० । प्रश्न० । पात्राऽऽदीनां कल्पप्रदाने च । जीत० । वृ० ।

मुखनयनाऽऽदिधावने, व्य० ६ उ० । (गुणा आचार्यातिशयव-

र्णनप्रस्तावे ‘ अइसेस ’ शब्दे प्रथमभागे २८ पृष्ठे प्रतिपादि-

ताः) “ जे धोयती लूनयती व वन्थं, अहा हु से णागणिय-

न्न दूरे । ” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । वन्त्राण्यधिकृत्य-“ एते धोवेजा

णो योतरत्ताइ वत्ताइ धरेजा । ” नो धावयेत्प्राप्तुकोदकेनापि न

प्रक्षालयेद्, गन्धवामिनो ह्यप्राप्तवर्षाऽऽदी ग्लानावस्थाया वा प्रा-

प्तुकोदकेन पतनय । धावनमनुकृतं, न तु जिनकल्पिकस्येति ।

तथाहि -न च धौतरक्तानि वस्त्राणि धारयेत्पूर्वं धौतानि पश्चा-
च्छक्नीति । आचा० १ शु० ८ अ० ४ उ० । धावनं च सय-
तानां वर्षाकालाद्वाक् कल्पने, न शेषकाले, अनेकदोषसम्भवा-
त् । पि० ।

तानेव दोषान् दर्शयति-

उउवर्षे धुवणे वउसं, वनविणामो अठाणवणं च ।

संपादमवाउवहो, पावणनूओवघाओ य ॥ २६ ॥

वर्षाकालस्य प्रत्यासन्न कालमपहाय शेष ऋतुवद्धे काले,
चीवरस्य धावने चरण वकुश भवति, उपकरणवकुशत्वात् ।
तथा ब्रह्मविनाशो मेथुनप्रत्याख्यानजङ्ग, प्रकालितवास परिधा-
ननूषितशरीरो हि विरूपोऽपि रमणीयत्वेन प्रतिभासमानो र-
मणीनां रमणयोग्योऽयमिति प्रार्थनीयो भवति, किं पुन शरी-
रावयचरामणीयकोपशोभित, तत् समस्तकामिनीनां प्रार्थय-
मानानां सञ्चालदर्शितिर्यस्वलताकिनिरीक्षणमोदनव्याजो-
पदर्शितकक्कामूलसद्वृत्ततारमणीयपीनकठिनपयोधरविस्तारग-
म्भीरनाभिप्रदेशपरिभावनतोऽवश्य ब्रह्मचर्यादपञ्चशमिश्रयते ।
तथा-अस्थानस्थापनम् । इयमत्र भावना-यदि नाम कथञ्चित्त-
त्वं वेदितया सयमविषयनि प्रकम्पधृत्यवष्टम्भतो न ब्रह्मचर्या-
दपञ्चयति, तथाऽपि लोकेन सोऽस्थाने स्थाप्यते-यथा नृनमय
कामी, कथमन्यथाऽऽत्मानमित्य चुपयति, न खल्वकामी मयमन-
प्रियो जवति । तथा सपातिमाना मक्किाऽऽदीना प्रकाशनजवा
ऽऽदिपु निपतता, चायोश्च वधो विनाशो भवति । तथा ग्लाघनेन
प्रक्षालनजलपरिष्ठापनेन पृथिव्या रेखणेन भूतोपघातः पृथि-
व्याश्रितकीटिकाऽऽदिसत्त्वोपमदो भवति । तस्मान्न ऋतुवर्ष-
काले वस्त्र प्रक्षालनीयम् ।

नन्वेने दोषा वर्षाकालाद्वांगपि धावने सम्भवन्ति, ततस्तदा-
नीमपि न चीवराणि प्रक्षालनीयानि, तन्न, तदानीं चीवराप्र-
क्षालनेऽनेकदोषसम्भवात् ।

अडभारवुण्णणए, सीयझपाउरणऽजिण्णगेण्णे ।

ओहावणे कायवहो, वासासु अधोवणे दोसा ॥ २७ ॥

इह वर्षाकालाद्वांगपि यदि वासासि न प्रक्षाल्यन्ते तदानीं
मनिमारो गुह्य वस्त्राणां भवति । तथा वासासि मलविद्धानि
यदा जलकणानुषक्तसमीरणमात्रेणापि स्पृशन्ति भवन्ति, तदा-
ऽपि स मल क्लिष्टीभूय दृढतर वस्त्रेषु सवन्धमापद्यते, किं
पुनर्वर्षासु सर्वतः सलिलमयीषु । ततो वर्षासु क्लिष्टमलसंपर्कतो
वासासि गुह्यभाराणि जवन्ति । तथा (बुडण ति) वाससां
वर्षाकालाद्वांगप्यधावने वर्षासु जीर्णता भवति, शाटो जव
तीत्यर्थः । किमुक्तं भवति? यदि नाम वर्षाकालाद्वांगपि वस्त्राणि
न प्रक्षाल्यन्ते, ततो वर्षासु तेषां मलक्लिनतया जीर्णताज-
वनेन शाटो भवति । न च वर्षास्वभिनववस्त्रग्रहण, नचाधिक
परिग्रह, ततो ये वस्त्राभावे दोषा समये प्रसिद्धास्ते सर्वेऽपि
यथायोगमुपढौकन्त इति । तथा मलक्लिष्टेषु वस्त्रेषु शीतल-
जलकणसम्पर्कतो मलस्याऽऽर्द्धोभवत् पनको वनस्पतिविशेष
प्राचुर्येणोपजायते, तथा न सति प्राणिज्यापादनप्रसङ्गः । तथा
निरन्तर सर्वतः प्रसरेण निपतति वर्षे शीतत्वे च मारुते वाति म-
लस्याऽऽर्द्धोभवत् शीतलीभूतानां वाससा प्रवरणे भुक्ताऽऽहार-
स्याजीर्णतायामपरिणतौ ग्लानता शरीरमान्यमुसम्भते, तथा च
सति प्रवचनस्थापनजना । यथा-अहो ! यत्र शितोमणयोऽमी
तपस्विनो, न परमार्थनस्तस्मैदिनो, ये नाम, वर्षास्वपक्षात्रिताना

वाससां परिजोगे मान्यमुपजायते, इत्येतदपि नावबुध्यन्ते, ते
पृथग्जनाऽपरिच्छेद्य स्वर्गापवर्गमार्गमवगच्छन्तीति दुःश्रद्धेयम् ।
तथा वर्षास्वप्रक्षालितानि वस्त्राणि प्रावृत्य भिक्षाऽऽद्यर्थं विनि-
र्गतस्य साधोर्मैघवृष्टौ मलिनवस्त्रकम्वलसंपर्कतोऽपकायवि-
राधना भवति । एते वर्षास्त्विति वर्षाकालप्रत्यासन्नोऽपि काष्ठो
वर्षा इत्युच्यते, तत्सामीप्यात् । भवति च तत्सामीप्यात्तच्छ-
ब्दव्यपदेशः । यथा-गङ्गायां घोष इत्यत्र । ततो वर्षासु वर्षाप्र-
त्यासन्ने काष्ठे वस्त्राऽऽदीनामप्रक्षालने दोषास्तस्मादवश्य वर्षा-
कालाद्वांग् वासासि प्रक्षालनीयानि । ये च सपातिमसत्त्वो-
पघाताऽऽद्यो दोषाश्चीवरप्रक्षालने प्रागुक्ता, तेऽपि सूत्रोक्त-
नीत्या यतनया प्रवर्त्तमानस्य न सम्भवन्तीति वेदितव्यम् । यो हि
सूत्राह्वामनुसृत्य यतनया सम्यक् प्रवर्त्तते, स यद्यपि कथञ्चित्-
प्राण्युपमर्दकारी, तथापि नासौ पापभागभवति, नाऽपि तीव्र-
प्रार्थश्चित्तभागी, सुप्रबहुमानतो यतनया प्रवर्त्तमानत्वात् । व-
दयति च सूत्रम्-“ अण्पत्ते च्चिय वासे, सव्व उवहिं धुवन्ति
जयणाए ।” इति । ततो न कश्चिद्दोषः । नापि तदा वस्त्रप्रक्षालने
वकुश चरण, सूत्राह्वया प्रवर्त्तमानत्वात् । नाप्यस्थाने स्था-
पनदोषो, लोकानामपि वर्षासु वाससामप्रक्षालने दोषपरिज्ञान-
भावात् । नन्वेनेऽनन्तराक्ता अतिजाराऽऽद्यो दोषा ऋतुवर्ष-
काले वाससामप्रक्षालने सम्भवन्ति, तस्मान्न तदा प्रक्षालन यु-
क्तमिति स्थितम् ।

सम्प्रति वर्षाकालाद्वांगपि यावानुपधिद्वर्कतो, जघन्यतश्च
प्रक्षालनीयो जवति, तावच्चमज्जित्सुराह-

अण्पत्ते च्चिय वासे, सव्व उवहिं धुवन्ति जयणाए ।

असईए उदवस्म य, जहन्नओ पायनिजोगो ॥ २८ ॥

अप्राप्ते एव अनावाते एव, वर्षे वर्षाकाले, वर्षाकालाद्वांगकने
काष्ठे इत्यर्थः । जवाऽऽदिसामग्र्यां सत्यामुरूपेन, सर्वमुपधिमुप-
करण यतनया यतय प्रक्षालयन्ति । क्वस्य जलस्य च असति अ-
भावे, जघन्यतोऽपि पात्रनिर्योगोऽवश्य प्रक्षालनीयः । इह निस्पृहो
युजिरूपकारे वर्त्तते । तथा चोक्तम्-“ पातोद्मलेन निजोगो
उवयारो ।” इति । ततो निर्युज्यते उपक्रियतेऽनेनेन निर्योग उ-
पकरणम् । “अकर्त्तरि०” ॥ ३।३।१६ ॥ इत्यनेन घञ्प्रत्ययः । पात्रस्य
निर्योग पात्रनिर्योग, पात्रोपकरण पात्रकण्ठाऽऽदि । उक्तं च-
“पत्त पञ्चवधो, पायदुवणं च पायकेसरिया । पड्डाई रयत्ताण,
तह गोळउ पायनिजोगो ॥ १ ॥” इति ।

आह-किं सर्वेषामेव वस्त्राणि वर्षाकालाद्वांगेव प्रक्षाल्यन्ते,
किं वाऽस्ति केपाञ्चिद्विशेषः ? । अस्तीति श्रूयम् । केपामिति
चेत् ? अत आह-

आयरियगिझाणाण य, मडला य पुणो वि धोवन्ति ।

मा हु गुरुण अवणो, लोगम्मि अजीरणं इयरे ॥ २९ ॥

इह ये कृतपूर्विणो भगवत्पणीतवचनानुगताऽऽचारऽऽदिशास्त्रो-
पधानानि श्रयीतिन स्वसमयशास्त्रेषु ज्ञानिन सकलस्वपरस-
मयशास्त्रार्थेषु कृतिन, कारयितारश्च पञ्चविधेष्वप्यचारेषु प्रव-
चनार्थव्याख्याधिकारिण सत्त्वमदेशनाभिमुक्ता सूरयस्ते आ-
चार्या, आचार्यग्रहणमुपलक्षणम्-तेनोपाध्यायाऽऽदीनां प्रज्ञां
परिग्रह । तेषां तथा ग्लाना मन्दास्तेषां च पुनर्मैत्रिनां वस्त्रा-
णि धाव्यन्ते प्रक्षाल्यन्ते । मलिनानीत्यत्र नपुंसकत्वे प्राप्तेऽपि
सूत्रे पुस्त्वनिर्देशः । प्रादुतलक्षणवशात् । तथाऽऽह पाणिनि

स्वप्राकृतवक्त्रणे-“लिङ्गव्याभिचार्यपीति ।” प्रन्तुतेऽर्थे कारणमाह-
मा भवतु, दुर्निश्चित, गुरुणां मलिनवस्त्रपरिधाने ढोकेऽवर्णोऽ-
श्लाघा-यथा निराकृतयोऽमी मलदुरजिगन्धोपादिभ्यदेहाः, ततः
किमेतेषामुपकरणं गतैरस्माज्जिरिति ? । तथा इतरस्मिन् खाने
मा भवत्वजीर्णमिति नृत्यो भूयो मलिनानि तेषां प्रक्षाल्यन्ते ।

सम्प्रति ये उपधिविशेषा न विश्रम्यन्ति तन्नामग्राहं गृहीत्वा
तेषां धावने विधिमाह-

पायस्म पडोयारो, दुनिसिज्ज तिपट्ट पोत्ति रयहरणं ।

एए उ न वीसामे, जयणा संकामणा धुवणं ॥ ३० ॥

प्रत्यवतीर्यते पात्रमस्मिन्निति प्रत्यवतार उपकरणम्, पात्रस्य प्र-
त्यवतारः पात्रवर्जः पात्रनिर्योगं षड्विधः, तथा रजोहरणेऽस्य स-
त्के द्वे निषद्ये । तद्यथा-वाह्याऽऽभ्यन्तरा च । इह सप्रति दशिका-
ऽऽदिभिः सह यादृक्का क्रियते, सा सूत्रनीत्या केवलैव प्रवति,
न सदशिका, तस्या निषद्यात्रयम्, तत्र यादृक्काया उपरि ए-
कहस्तप्रमाणाऽऽयामा तिर्यगेष्टकत्रयपृथुत्वा कम्बलीखण्डरूपा
न्मा आद्या निषद्या, तस्याश्चाग्रे दशिका सवध्यन्ते, ता च सदशि-
कामग्रे रजोहरणशब्देनाऽऽचार्यो ग्रहीष्यति । ततो नासाविह ग्रा-
ह्या । द्वितीया त्वेनामेव निषद्या तिर्यक् बहुभिर्वेष्टकैरावेष्टयन्ती
किञ्चिदधिकहस्तप्रमाणाऽऽयामा हस्तप्रमाणमात्रपृथुत्वा वस्त्रम-
यी निषद्या सा अन्त्यन्तरा निषद्योच्यते । तृतीया तु तस्या ए-
वाऽऽभ्यन्तरनिषद्यायास्तिर्यगेष्टकान् कुर्वत । चतुरङ्गुलाधिकै-
कहस्तमाना चतुरङ्गा कम्बलमयी भवति । सा च उपवेशनो-
पकारित्वाद्भुना पादप्रोचनकमिति रुढा, सा वाह्या निषद्ये-
त्यभिधीयते । मित्रित च निषद्यात्रयं दण्डिकासहितं रजोहरण-
मुच्यते । ततो रजोहरणस्य सत्के द्वे निषद्ये, इति न विरुद्ध्यते ।
तथा त्रयं पट्टा, तद्यथा-सस्तारपट्ट, उत्तरपट्ट, चोद्वपट्टश्च ।
एते च सुप्रतीता । तथा (पोत्ति ति) मुखपोतिका-मुखपिधा-
नाय पोतं वस्त्रं मुखपोतम्, मुखपोतमेव ह्रस्व चतुरङ्गुलात्मिका-
वितस्तिमात्रप्रमाणत्वात् मुखपोतिका, मुखवस्त्रिकेत्यर्थः । “अ-
नित्यैर्त्तन्ने स्वार्थिप्रत्ययका प्रकृतिद्विद्वचनानि ।” इति वचनाच्च
प्रथमतो नपुसकत्वेऽपि प्रत्यये समानीते स्त्रीत्वम् । तथा-(र-
यहरणं ति) दण्डिका वेष्टकत्रयप्रमाणपृथुत्वा एकहस्ताऽऽयामा
हस्तत्रिजगाऽऽयामदशापरिकलिता प्रथमा या निषद्या प्रागुक्ता
सा रजोहरणम् । तथा च भाष्यकृद्वदति-“एगनिसेज्ज च रय-
हरणं ।” वाह्याऽऽभ्यन्तरनिषद्यारहितमेकानि त्रयं सदश रजोह-
रणमिति । एतानुपधिविशेषाश्च विश्रमयेत् नापरिभोग्यान् स्था-
पयेत् । कस्मादिति चेत् ? । उच्यते-प्रतिवासरमवश्यमेतेषां
विनियोगजावात् । ततो यतनया वस्त्रान्तरितेन हस्तेन ग्रहणरू-
पया सक्रमणा पट्टपदिकानामप्रक्षालनीयेषु वस्त्रेषु सक्रमण
ततो धावने प्रक्षालनमिति ।

एतामेव गार्थां भाष्यकृद् गार्थात्रयेण व्याख्यानयति -

पायस्म पडोयारो, पत्तगवज्जो य पायनिज्जोगो ।

ढोन्नि निमिज्जाओ पुण्ण, अठ्ठितर वाहिरा चैव ॥ ३१ ॥

संधारुत्तरचोलग, पट्टा तिन्नि य ह्वंति नायव्वा ।

मुहपोत्तिय ति पोत्ति, एगनिमिज्जं च रयहरणं ॥ ३२ ॥

एए उ न वीसामे, पडदिण्णमुवओगओ य जयणाए ।

संकामिज्ज धावन्-ति क्षणया तस्य विहिणाए ॥ ३४ ॥

एतास्तिस्त्रोऽपि व्याख्यातार्याः, नवर (सकामिज्ज इत्यादि)
तत्र विश्रामाभावे सति यतनया षट्पदिका अन्यत्र सक्रमस्य
विधिना धावयन्ति प्रक्षालयन्ति । तदेवमविश्रमणीय उपधिरु-
क्, तद्गणनाच्च शेषो विश्रमणीयोपधिरगम्यते ।

ततस्तस्य विश्रमणे विधिं विज्ञाणिपुरिदमाह-

जो पुण्ण वीसामिज्ज, तं एवं वीयरायआणाए ।

पत्ते धावणकात्ते, उवहिं वीसामए साहू ॥ ३५ ॥

यः पुनरुपधिः प्राप्ते धावनेकाले प्रक्षालनकात्ते, अनेन अकालप्र-
क्षालनेन भगवदाज्ञानङ्गलक्षणं दोषमुपदर्शयति, विश्रम्यते निः
शेषपट्टपदिकाविशोधनार्थमपरिभुक्तो ध्रियते, तमुपधिं वीत-
रागाऽऽश्लया सर्वज्ञोपदेशेन, सर्वज्ञोक्तमित्यवधार्यमिति भावः ।
एव वक्ष्यमाणेन प्रकारेण साधुविश्रमयेत् ।

विश्रमणाप्रकारमेवाऽऽह-

अठ्ठितरपरिजोगं, उवहिं पाउण्ड नाडदूरे य ।

तिन्नि य तिन्नि य एगं, निसिं तु काउं परिच्छिज्जा ॥ ३३ ॥

इह साधूनां द्वौ कल्पौ क्षौमौ । एकः कम्बलमयः । तत्र यदा
ते प्राविश्यन्ते, तदा एकः क्षौमोऽभ्यन्तरं प्राविश्यते, शरीरलक्ष-
प्राविश्यते इत्यर्थः । द्वितीयः क्षौमस्तस्योपरि कम्बलमयः त-
स्याऽऽधुपरि । ततः प्रक्षालनकाले विश्रमणाविधिप्रारम्भे रात्रौ
स्वपने अन्त्यन्तरपरिभोगं सदैव शरीरेण सह सलक्ष्णं परिभुज्य-
मानं क्षौमं कल्पमुपरि शेषकल्पद्वयाद् बहिःस्त्रीणि दिनानि यावत्
प्रावृणोति । येन तत्स्था पट्टपदिकाः क्षुधा पीड्यमाना आहा-
रार्थम्, अथवा शीताऽऽदिना पीड्यमानास्त बहिः प्राविश्यमाण
कल्पमपहायाऽऽन्तरे कल्पद्वये शरीरे वा लगन्ति । एष प्रथमो
विश्रमणाविधिः । एव त्रीणि दिनानि प्रावृत्य तत्स्त्रीण्येव च
दिनानि यावत् रात्रौ स्वापकात्ते नातिदूरे स्थापयति । किमुक्तं
भवति? स्वापकात्ते सस्तारकनट एव स्थापयति, येन प्रथम-
विश्रमणाविधिना या न नि स्नाना पट्टपदिकास्ता अपि क्षुधा पी-
ड्यमाना आहारार्थं ततो विनिर्गत्य सस्तारकाऽऽदौ लगन्ति ।
एष द्वितीयो विश्रमणाविधिः । तत एकां निशा रात्रिम, तुः
समुच्यते । स्वापस्थानस्योपरि द्यममानमधोमुखं शरीरलक्ष्णं प्राय-
पयन्ते प्रसारितं कृत्वा स्थापयेत् । सस्थाप्य च पश्चात्परीक्षेत,
दृष्ट्या, प्रावरणेन च पट्टपदिका निजालयेत् । तद्यथा-प्रथमं तावद्
दृष्ट्या, निजालयेत्, दृष्ट्या निजालिता अपि यदि न दृष्टास्ततः
सूक्ष्मपट्टपदिकारक्षणार्थं नृत्यः शरीरे प्रावृणोति, येन ता आ-
हारार्थं शरीरे लगन्ति । एव परीक्षणे कृते यदि ता न स्युस्तदा
प्रक्षालयेत् । अथ स्युस्तर्हि पुन पुनर्निजालयेत् यदा न सन्तीति
निश्चितं भवति तदा प्रक्षालयेत् । एव सप्तभिर्दिनैः कल्पशो-
धना । एतदनुसारेण शेषस्याप्युपदेशः शोधना जावनीया । इह
विश्रमणा प्रक्षालनीयस्यापरिभोगरूपा उक्ता, ततो यस्तस्य बहिः
प्रावरणाऽऽदिरूपः परिभोगः स परमार्थतोऽपरिभोग इति न
तदापि विश्रमणा विरुद्ध्यते ।

एतामेव गार्थां भाष्यकृद्व्याख्यानयति-

धोवत्थं तिन्नि दिणे, उवहिं पाउण्ड तह य आसन्नं ।

धागेड तिन्नि दियहे, एगदिणं उवहिं लंघंतं ॥

इय व्याख्यातार्या ।

अत्रैव विश्रमणाविधौ मतान्तरमाह-

कंई एक्केक-निमि, संवासेठं तिहा परीच्छति ।

पाउणिणै जइ न लगं-ति ढप्पया ताहे धोवंति ॥३७॥
 केचिदेके सुरय एवमाहु -एकैकां निशां रात्रिं त्रिधा त्रिभिः
 प्रकारै पूर्वोक्तैः सवास्य । तद्यथा-एकां निशां शोधनीय कल्प
 चहि. प्रावृणोति, द्वितीया निशा सस्नारकतटे स्थापयति,
 तृतीयां तु निशां स्वपन् स्वापस्थानस्योपरि लम्बमानम-
 धोमुख प्रसारितं शरीरलप्रप्रायपर्यन्त स्थापयति । एव
 त्रिधा सवास्य परीक्षन्ते दृष्ट्या निभास्यन्ति । निजालिता-
 श्वेन दृष्टा, ततः सूक्ष्मपट्टादिकाविशोधनार्थं प्रावृण्वन्ति, प्रावृ-
 तौ च यदि न लगन्ति-न लग्ना. प्रतिज्ञासन्ते पट्टादिकास्तत
 प्रक्षालयन्ति, लगन्ति चेचहिं भूयो नृयस्तावद् दृष्ट्या, शरीरप्राव-
 रणेन च परीक्षन्ते, यावन्न सन्तीति निश्चित भवति ततः प्रक्षाल-
 यन्तीति । एषोऽपि विधिरदूषणात्समीचीन इवाऽऽचार्यस्य प्र-
 तिज्ञासन इति मन्यामहे ।

वस्त्रप्रक्षालनं च जलेन भवत्यतो जलग्रहणे विशेषमाह-

तिव्रोदगस्स गहणं, केई जाणेषु असुप्पनिसेहो ।

गिहिभायणेषु गहणं, त्रिणै वामे मीसगं ठारो ॥ ३८ ॥

वर्षासु गृहच्छादनप्राप्तगलिन जल तीव्रोदक, तस्येह यदि व-
 र्षाकालाद्वोक् सर्वोऽप्युपधि. कथञ्चित्सामाग्र्यजावतो न प्रक्षा-
 लितस्तर्हि प्राप्ते वर्षे सति साधुभिस्तीव्रोदकस्य गृहपटलान्तो-
 स्तीव्रोदकस्य जलस्य वस्त्रप्रक्षालनार्थं ग्रहणमादानं कर्तव्यम् । तस्मिन्
 रजोगुणितधूमधूमीकृतदिनकरतापसपर्कसोष्मतीव्रस्पर्शत
 परिणतत्वाच्चित्तम्, अतस्तद्ग्रहणे न काचिद्विराधना । तीव्रो-
 दकस्य ग्रहणे केचिदाहुर्भाजनेषु स्वपात्रेषु तीव्रोदकस्य ग्रहण क-
 र्त्तव्यमिति । अत्राऽऽचार्य आह-(असुप्पनिसेहो)'असुप्प'भाव-
 प्रधानोऽयं निर्देश । ततोऽयमर्थ-अशुचित्वादपवित्रत्वात्परोक्तवि-
 धिना तीव्रोदकस्य प्रतिषेधः । तीव्रोदकं हि न मलिनत्वात् शुचि,
 ततः कथं येषु पात्रेषु भोजनं विधीयते, तेषु तस्य ग्रहणमुपपन्न
 भवति । मा जूत् लोके प्रवचनगर्हा, यथाऽमी अशुचय इति । ततो
 गृहिभाजनेषु गृहिसत्केषु कुण्डिकाऽऽदिषु, तस्य तीव्रोदकस्य ग्र-
 हणम् । तच्च तीव्रोदकग्रहणं स्थिते निवृत्ते वर्षे वृष्टावन्तमुद्धृत्तादू-
 र्द्धमिति गम्यते । अन्तर्मुद्धर्त्तेन सर्वाऽऽत्मना परिणमनसमवात् ।
 अस्थिते किमित्याह-(मीसगं ति) मिश्रकं निपतति वर्षे त-
 स्तीव्रोदकं मिश्रं भवति । तथाहि-पूर्वनिपतितमचिचीचूत, त-
 स्कालं तु निपतत्सच्चित्तमिति मिश्रम् । ततः स्थिते वर्षे तत्प्रति-
 ग्राह्यं, तस्मिन् प्रतिगृहीते तन्मध्ये (ठारो चि) क्षारं प्रक्षुण्णी-
 यो, येन नृयः सच्चित्तं न भवति । जलं हि केवलं प्रासुकी-
 नूतमपि भूयः प्रहरत्रयादूर्द्धं सच्चित्तीभवति । ततः तन्म-
 स्ये क्षारं प्रक्षिप्यते । अपि च-क्षारप्रक्षेपे समलमपि जलं प्र-
 सन्नतामाभजति, प्रसन्नेन च जलेन प्रक्षाल्यमानानि आचा-
 र्याऽऽदिवासांसि सुतेजांसि जायन्ते । तत एतदर्थमपि क्षारप्र-
 क्षेपो न्याय्यः ।

सप्रति धावनगतमेव क्रमविशेषमाह-

गुरुपच्चक्खाणिगित्ता-एसेहमार्हण धोवणं पुव्वं ।

तो अप्पणो पुव्वमहा-कंठे य इयरे दुवे पच्छा ॥ ३९ ॥

गुरुप्रत्याख्यानिग्लानशैलाऽऽदीना पूर्वं प्रथमं धावनं कुर्यात्तत
 पश्चादात्मनः । इयमत्र भावना-इह साधुभिः परमहितमात्म-
 नः समीक्षमाणैरवश्यं गुर्वादिषु विनयः प्रयोक्तव्यः, विनयश्च
 ह्लादेव सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यवृद्धिसमवात् । अन्यथा दुर्विनी-
 ६८९

तस्य सतो गच्छवासस्यैवासन्नवतः सकलमूलहानिप्रसक्तेः ।
 ततो धावनप्रवृत्तेन साधुना प्रथमतो गुरुणामाचार्याणां वा-
 सांसि प्रक्षालनीयानि, ततः प्रत्याख्यानिनां कृपकप्रवृत्तीनां
 तदनन्तरं ग्लानानां, ततोऽप्यनन्तरं शैलाऽऽदीनाम् । तत्र शैला
 अभिनवप्रवृत्तिता । आदिशब्दाद् वालाऽऽदिग्रहः । सूत्रे च-"से-
 हमार्हण" इत्यत्र मकारोऽन्वाङ्गिकः । ततस्तदनन्तरमात्मनः । इह
 सर्वेषामपि गुर्वादीनां यथायोगं त्रिविधान्यपि प्रक्षालनीयवस्त्रा-
 णि सभवन्ति । तद्यथा-यथाकृतानि, अल्पपरिकर्माणि, बहुपरि-
 कर्माणि च । तत्र यानि परिकर्मरहितान्येव तथारूपाणि वस्त्राणि,
 तानि यथाकृतानि । यानि चैकं वारं खण्डित्वा सीवितानि, ताम्प-
 ल्यपरिकर्माणि । यानि च बहुधा खण्डित्वा सीवितानि, तानि बहु-
 परिकर्माणि । ततस्तत्रापि धावनक्रममाह-(पुव्वमहागमे यत्ति)
 पूर्वं प्रथमं सर्वेषामपि यथाकृतानि वासांसि धावयेत् । पश्चात्क-
 मेण इतरे द्वे । किमर्थमिति चेत् ? उच्यते-विशुद्धाध्यवसायस्फी-
 तिनिमित्तम् । तथाहि-यान्यल्पपरिकर्माणि तानि बहुकर्मापेक्षया
 स्तोके सयमव्याघातकारीणि भवन्तीति । तदपेक्षया शुद्धानि ।
 तेज्योऽपि यथाकृतान्यतिशुद्धानि, मनागपि पलितमन्थदोष-
 कारित्वभावात् । ततो यथा पूर्वं पूर्वं शुद्धानि प्रक्षाल्यन्ते,
 तथा सयमवहुमानवृद्धिभावतो विशुद्धाध्यवसायस्फीतिरिति
 पूर्वं यथाकृतानां त्यादिक्रमः ।

सप्रति प्रक्षालनक्रियाविधिसुपदर्शयति-

अच्छोरपिट्टणासु य न धुवे धोए पयावणं न करे ।

परिजोग अपरिजोगे, छायाऽऽतवे च पेह कल्लाणं ॥ ४० ॥

इह वस्त्राणि धावत आच्छोरपिट्टनाज्यां न धावेत् । तत्राऽऽ-
 च्छोटेन-रजकैरिव शिलायामास्फालनम् । पिट्टन-धनहीनरएना-
 रमणीभिरिव पुनः पुनः पानीयप्रक्षेपपुरस्सरमुद्धृत्योत्पिट्टनेन कु-
 ट्टनम् । सूत्रे च सप्तमी चूर्त्तार्थः । यथा-"तिसु अन्नक्रिया
 पुहवी" इत्यादौ । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स च पाणिपा-
 देन प्रमृज्य प्रमृज्य यतनया प्रक्षालयेदिति समुच्चिनोति । ततो
 धौते प्रक्षालिते धावनजलस्पर्शजनितशीतापनोदायाऽऽत्मनो
 वस्त्रस्य वा शोषणाय अग्नेः प्रतापनं न कुर्यात् । मा चूद्धावनक्षा-
 रजलाऽऽर्द्धभूतहस्ताऽऽदितो वस्त्रतो वा कथञ्चिद्विदूषणनिपातना-
 श्मिकायविराधना । यद्येव तर्हि कथं वस्त्रस्य शोषणं कर्त्तव्यमिति ।
 शोषणविधिमाह-परिभोग्यानि, अपरिभोग्यानि च यथाक्रमं
 गायऽस्तपयोः शोषयेत् । सूत्रे च विजक्तव्योप आर्पत्वात् । परि-
 भोग्येषु हि वस्त्रेषु तथा पूर्वशोधितेष्वपि कथञ्चित् पट्टादिका
 सन्नवति । सा च प्रक्षालनकावे तथोपमर्दिताऽपि कथञ्चिज्जी-
 विता सती दिनकराऽस्तपसपक्के स्त्रियते, ततस्तच्छृणार्थं तानि
 गायऽस्तपयोः शोषयेत् । इतराणि त्वातपे, दोषाभावात् । तानि वा-
 ययामातपे च शोषार्थं विशारितानि निरन्तरं (पेह चि) प्रे-
 क्तं, येन परास्कन्दिनो नापहरन्ति । इह पूर्वोक्तविधिना य-
 तनापुरं सरमपि धाव्यमानेषु वस्त्रेषु कथञ्चिद्विदूषणविराधनारूपः,
 पट्टादिकोपमर्दाऽऽदिरूपो वाऽस्यमोऽपि समाव्यते । ततस्त-
 च्छुद्ध्यर्थं तस्य साधोगुरुणा कल्याणसहस्रं प्रायश्चित्तं देयम् ।
 पि० । श्रौ० । नि० चू० ।

सच्चित्तेण उ धुवणे, मुहयंतगमादि ए वि चउलहूया ।

अविसे, धोवणम्मि वि, अकारणे उवधिणिप्फसं ॥ ४१ ॥

सच्चित्तेण उदगेण जइ वि मुहयंतग धुवति, तदा वि चउलहूय ।

अह अचिन्तेण सद्वेगेण अकारणे धुवति, तत्रो उपदिहिणस्फ-
ल भवति । जहणोचकरणे पणग, मरिभमे मामसह, उच्चमे
चउल्लुं । सचिन्तेणाभिकरण भोवणे अछेदि सपद, मीमे वसदि
सपद, अचिन्तेण नि णिकारणे अनिदस भोवणे उपदिहिणस्फणो
सहाणा उवरिम णायधर । नि० सू० १ उ० । गुभायधमा-
यान्मिथ्यात्वपुक्कताना सम्यक्त्वभावसजननरुपे कर्मणोऽयमथा-
जेटे च । आत्मा० १ धु० ६ अ० १ उ० ।

धाविय-धावित-प्रि० । धावितु प्रवृत्ते, कल्प० १ अधि० ३
क्षण ।

धि (क)-धिक्-अव्य० । धा०-धक् वा णिङि । अनिष्टशब्देन
यजनने, निर्मलत्वे, नि-द्रायाम्, स्था० ७ ता० । पाच० ।
व्य० । ज० । “धिगन्धु ते जसो कामी ।” धिक्, शब्द पुनराया
म् । दश० २ अ० । निन्दनीये च । पाच० ।

वि३-धृति-स्त्री० । धरण धृतिः । आ० म० १ अ० १ म० १ । धृ-क्तिः । “इत्थुपाऽऽर्द्रा” ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण-
कार । प्रा० १ पाद । धारणे, आ० म० १ अ० १ म० १ । पन
नप्रतिबन्धकमयोगे, हा० ४ दा० । धारणाकूपे प्रतिज्ञानभेदे,
विशे० । सन्तोषे, कल्प० १ अधि० ५ कण । धृतिर्धनं केनचि-
द्वननजो जनाऽऽदिता निर्वार्त्तमात्रनिमित्तेन सन्तोषः । यो० धि०
अष्ट० । धैर्ये, कल्प० १ अधि० ५ कण । धृतिर्धैर्यं चित्तस्यै-
कान्त्यम् । उक्त० ३२ अ० । धृतिः सत्यमे धैर्यं चित्तसमाधानम् ।
सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । रागद्वेषानाकुलतया मनःप्रणिधाने, आ-
च० ५ अ० । धृतिर्वैजकुड्यवद्व्येयः प्रणिधानम् । च० ६ उ० ।
हा० । स्था० । ध० । पा० । मथा० । ग० । धृतिरुद्वेगाऽऽदिदोष-
परिहारेण चित्तसाम्यम् । पञ्चा० ४ वि० । स० । च० । प्र-
व० । च० प्र० । धृतिश्चित्तदाढ्यमिति । प्र० १ स० १ अ० । स०
प्र० । वि० । धरण धृतिः । सम्यग्दर्शनचारित्र्यावस्थाने, सूत्र०
१ श्रु० ११ अ० । उक्त० । “महं धिद्वेलापरिगमस्त ।” धृतिर्मू-
लोत्तरगुणविषय प्रतिदिवसमुत्सहमान आत्मपरिणामविशेषः ।
न० । तत्परिपालनीयत्वाद्विज्ञेयम् । प्र० १ स० १ अ० ।
न रागाऽऽद्याकुलतया धृतिर्मनःप्रणिधानं, विशिष्टा प्रीतिः । इय-
मप्यत्र मोहनीयकर्मकृयोपशमाऽऽदिश्रुता, रहिता दैन्योत्सृज्या-
भ्यां, धीरगस्त्रीराऽऽशयरूपा अवन्ध्यकल्याणनिषन्धना वस्त्वा-
प्युपशया । ल० । “विनी तु मोहस्त उवसमे होऽ ।” मोहक-
योपशमाद् धृतिर्भवति । नि० चू० १ उ० । “होऽ धितीयऽहि-
गारो, विलेसग्री खिलकाले सु ।” आच० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
अव्ये तावद्वसविरमप्रान्तकृताऽऽदिके धृतिर्जावयितव्या, क्लेशे-
पि कुनीर्धिकावाविते प्रहृत्यमरुक्ते वा नोद्वेगः कार्यः, कालेऽपि
दुष्कालाऽऽर्द्रा यथाज्ञानमन्तोषिणा प्राप्यम्, भावेऽप्याक्रोशो-
पहसनाऽऽर्द्रा नोदीषितव्यम् । विशेषस्तु क्षेत्रकालयोरवमयोरपि
धृतिर्जाव्या, अव्यभावयोरपि प्रायशस्तस्मिन्नन्तत्वात् । आच०
१ श्रु० ५ अ० २ उ० । धैर्याधिष्ठात्र्यां देवतायाम्, हा० १
श्रु० १ अ० । जम्बूमन्दरदक्षिणस्या विशि स्थितस्य निषधव-
र्षधरपर्वतस्य तिगिच्छद्वाधिष्ठात्र्यां धृतिर्कूटस्थायी देवता-
याम्, स्था० ३ हा० ४ उ० । ज० । धृतिस्तिगिच्छद्दसुरीति ।
स्था० ६ हा० । निरयावलिकोपाङ्गस्य पुष्पचूलाऽऽस्थचतुर्थवर्ग-
स्य तृतीयाध्ययनेप्रतिवस्तुव्यताया स्वनामख्यातायां दे-
व्याम्, नि० १ श्रु० ४ अ० १ अ० । विष्णुर्भावधिकेऽष्टमे

योग, अष्टादशाष्टकादिके काव्यमंत्र, अष्टादशसत्यानां
नामानां ।

विष्कंद-भृतिहृन्द-पु० । भृतिहृन्दनाम्नं, स पयः कन्दः स्क-
न्दाभासात्पुनः यस्य स तथा । विष्कन्दाभ्यस्य कन्दः स्कन्दाभासा-
त्पुनः । अथवाप्यस्य, प्रत्येकं ५ स्वयं ताः ।

धि-कृत्-प्रतिकृत्-न० । धृतिस्तिगिच्छदसूरी मया कृत् प्र-
तिष्ठत् । अग्रभूम्भस्तिगमया धिष्ठि मितस्य निवभार्धमप-
यंतस्य तिगिच्छदार्धमपृष्टया प्रुतिष्ठदार्धमिष्टिने मनामयाते
कृते, अ० ४ वल० । प्या० ।

प्रिऽनुन-भूतिपुङ्ग-पि० । भूतिप्रित्तमस्थ नपुंको भूतिपुङ्गः ।
विजम्बास्थोपेत, पञ्चा० ३= पिष० ।

धित्तुय-तुनितुन-प्रि० धृतिधित्तुयप्रि० धृतिधित्तुयप्रि० धृतिधित्तुयप्रि०
नमाधित्तुयप्रि०, स हि नानाधित्तुयप्रि० धृतिधित्तुयप्रि० धृतिधित्तुयप्रि०
१ धित्तुयप्रि० । प्रथ० ।

विश्वविद्यालय-भूतविज्ञानिक-पुनः भूतमेतन्नामस्य धनिक नामी
भूतविज्ञानिक । मननामस्यनामिनि, स. ६ मद्र ।

प्रिडयणियणिएकप-धृतिधनिकनिष्प्रकम्प-प्रि० । धृतिरज्जु-
 वाग्नेन धनिकमत्यर्थ निष्प्रकम्पाऽविचक्षो य स मध्यमपद-
 मोपावृ धृतिधनिकनिष्प्रकम्प । धृतिरज्जुबन्धनेनात्यर्थमविच-
 क्षे, आ० ।

प्रिधधणियवृक्षकृत्-गृतिधनिकवृक्षकृत्-त्रि० । धृतिरेव ध-
निकमत्यर्थं वृक्षा कक्षा येन स तथा । भ० ए श० ३३ उ० ।
धृतां मन्तोपे, ध्रियं वा "धणियसि" अत्यर्थं वृक्षकृत् धृति-
धनिकवृक्षकृत् । कल्प० १ अधि० ५ क्षण । धृत्या चित्तस्या-
न्वयेन " धणिय नि " अत्यर्थं वृद्धा कृता येन स तथा । जा०
१ शु० १ अ० । मथा० । धृतिश्चित्तसमाधानं, तद्रूपा "धणिय
सि" अत्यर्थं, वृद्धा निष्पीडिता कक्षा बन्धविशेषो यत्र तत्त-
था । धृतिबलशुक्ले, स० ११ अद् । " प्रिधधणियवृक्षकृत् ।"
धृत्या चित्तस्यान्वयेन धनिकमत्यर्थं वृद्धा कृता आराध-
नारूपा कक्षा प्रतिज्ञा परिकरो वा यैस्ते धृतिधनिकवृक्षक-
क्षा । सथा० ।

धिद्वय-धृतिद्वय-न० । धृतिश्चित्तसमाधिर्वलमवष्टम्भो धृति-
वलम् । चित्तसमाधिरवष्टम्भे, ध० ३ अधि० । धृतिश्चित्तसमा-
धिर्वलमवष्टम्भो धृतिवलम्, तत्कारणत्वान्महाव्रतमपि धृति-
वलम् । चित्तसमाधिलक्षणे सामर्थ्ये, पा० । पञ्चा० । ध० ।
तत्कारणत्वान्महाव्रताऽऽदौ च । पा० । सांख्ये, कातरे च ।
त्रि० । वृ० १ उ० ।

प्रिडवल्लय-धृतिवन्नक-न० । स्वार्थे क । चित्तसमाधितकणे
सामर्थ्ये, तत्कारणत्वान्महावनाऽऽदौ च । पा० ।

धृतिवद्भद-त्रि० । चित्तसमाधिलक्षणसामर्थ्यायके महा-
व्रताऽऽत्रौ, पा० ।

विडवलिय-धृतिवलिक-प्रि० । धृतिर्वज्रकुड्यवदच्छेद्य प्रणिधा-
न, तथा वलिको वज्रवान् । वृ० ६ उ० । अतिशयेन धृतिमति,
दर्श० १ तस्य । चित्तसमाधानवृत्तक्षणसामर्थ्यशुक्ले च । पञ्च।०
७ विव० । ध० ।

धिम्-धृतिमति-स्त्री० । धृतौ मतिर्धृतिमतिः । आ० ४ अ० ।
धृतिप्रधाना मतिर्धृतिमतिः । आ० ४ अ० । स० । योगसग्र-
हजेदे, आ० चू० ४ अ० । प्रश्न० ।

धृतिमनिद्वारमाह-

“ नगरी य पसुमहुरा, पसुवसे मर्द अ सुमई अ ।
धारीवसमाऽऽदरणे, चप्पाइअ सुदुत एअ पव्वजा ॥ १ ॥ ”
चारिवृषभ प्रवहणम् ।

“ नगरी च पाण्डुमथुरा, तत्राऽऽसन् पञ्च पाण्डवाः ।

स्थापित प्रव्रजङ्गितै-निजराज्ये निज सुत ॥ २ ॥

नेमिन तु दध्रावुम्ते (?) , हस्तिकल्पपुरेऽन्तरा ।

भिक्षागताः प्रष्टु काल-गन श्रुत्वा विषादिन ॥ ३ ॥

आत्त नक्त परित्यज्य, गत्वा शत्रुञ्जयाचले ।

विश्रायानशन प्राप्य, केवल निर्वृतिं ययुः ॥ ३ ॥

तद्वशे पाण्डुसेनोऽभू-न्पुस्तस्य सुनाद्वयम् ।

मतिश्च सुमनिश्चैव, ते के अपि च रैवते ॥ ४ ॥

नन्तु चैत्यानि पोतेन, प्रस्थिते सागराध्वना ।

उत्पाते तत्र सजाते, रुद्राऽऽदीन् जनताऽस्मरत् ॥ ५ ॥

ताभ्या पुनर्भृश स्वात्मा, सयमे विनियोजित ।

जिन्नप्रवहणे प्राप्य, ज्ञान मुक्तिरलङ्घ्यत ॥ ६ ॥

सुस्थितो लवणाधीशो-ऽकार्षीत्पूजा तदङ्गयो ।

दिव्योद्घोतेन तत्तीर्थं, प्रभासाजिधयाभवत् ॥ ७ ॥ ” आ० क० ।

धिम्-धृतिमति-स्त्री० । धृतिमतिव्यवसायदुर्वल-त्रि० । धृतिम-
तिव्यवसाया दुर्वला यस्य स तथा । धृतिमतिव्यवसायेषु दुर्व-
लो धृतिमतिव्यवसायदुर्वलः । दुर्वलधृतिमतिव्यवसाये, धृतिम-
तिव्यवसायेषु दुर्वले च । स० ४२ सम० ।

धिम्-धृतिमत्-त्रि० । धैर्यवति, उ० २६ अ० । चित्त्वा-
स्थययुक्ते, अतिरत्यनुलोमप्रतिलोमोपसर्गसहे, स्था० ८ ग० ।
असह्यपरीषदाभिदुतोऽपि चारित्रधृतिमानिति । सूत्र० १ श्रु० ६
अ० । धृतिः समाधान सयमे यस्य स धृतिमान् । आ० २ श्रु०
४ चू० १६ अ० । सूत्र० । सयमस्वस्थे, ध० ३ अधि० । दश०
“ धितिमता जिहदिया । ” धृतिः सयमे रतिः, सा विद्यते ये-
षां ते धृतिमन्तः । सयमधृत्या हि पञ्चमहाव्रतभारोद्धन सु-
साध्य भवतीति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । दश० । (एतच्च ‘धम्म’
शब्देऽस्मिन्नेव प्रागे २७०५ पृष्ठे समुक्तम्)

धिर्वीरियपरिहीण-धृतिर्वीर्यपरिहीण-त्रि० । मानसिकावष्ट-
म्भवलरहिते, श्रु० २ उ० ।

धिक्रय-धिकृत-त्रि० । धिक् निन्दनीय कृतः । कृ-कः । धिकार
प्राप्ते व्य० १ उ० । भावे तु धिकारे, न० । श्रु० ६ उ० ।

धिकरण-धिकरण-न० । धिक्शब्दविषयीकरणे, ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० ।

धिकार-धिकार-पु० । धिक्-कृ-घञ् । तिरस्कारे, वाच० ।
धिगधिकेपार्थ एव, तस्य करणमुच्चारण धिकारः । स्था० ७ ग० ।
धिक्-कृ-घञ् । तिरस्कारे, वाच० । तदात्मके दण्डनीतिजेदे,
स्था० ७ ग० । ज० । आ० म० । कल्प० । ति० ।

धिज-धैर्य-न० । धीरस्य जावे व्यञ् । “ ईद धैर्ये ” ॥ ८ । १ ।
१५५ ॥ इतिप्राकृतसूत्रेण धैर्यशब्दे ऐत ई । प्रा० १ पाद ।
“ धैर्यं वा ” ॥ ८ । २ । ६४ ॥ धैर्यं यस्य रो वा । ‘ धीर । धिज् । ’

प्रा० १ पाद । “ स्याद्-भव्य-चैत्य-चौर्य-समेषु यात् ” ॥ ८ ।
२ । १०७ ॥ इतिप्राकृतसूत्रेण चौर्यसमेषु शब्देषु सयुक्तस्य या-
त्पूर्वं इद् भवति । ‘ धीरिया ’ प्रा० १ पाद । “ स्थिरचित्तोन्नतिर्या
तु, नचैर्यमिति गीयते । ” इत्युक्ते मनसः धैर्यं, वाच० । ‘ धै-
र्यं चित्तसमाधानम् । ’ सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । “ पत्तियाइ धि-
ज्जाइ । ” प्रीतौ दाने वा धैर्यवन्ति । कल्प० ३ अधि० ६ कृण ।
पो० । सखे, प्रश्न० २ सव० द्वार । “ मनसो निर्विकारत्व, धैर्यं
सत्स्वपि हेतुषु । ” इत्युक्ते मनसो विकाराभावे, अव्याकुलत्वे,
विघ्नाऽऽद्युपस्थितावपि प्रारब्धापरित्यागेहेतौ चित्तवृत्तिभेदे
च । वाच० ।

धेय-त्रि० । धारणीये, पालनीये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

ध्येय-त्रि० । हृदि धारणीये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

धिज्जाइय-धिग्जातिक-त्रि० । धिग्जातिमति, आ० २ अ० । नि०
चू० । ‘ तत्थ महा नाम धिज्जाणी । ’ आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

धिज्जाईय-धिग्जातीय-त्रि० । धिग्जात्युत्पन्ने, आ० ३ अ० ।
नि० चू० । आ० म० ।

धिज्जीविय-धिग्जीवित-न० । कुत्सितजीविते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

धिष्ट-धृष्ट-त्रि० । धृष्-क । “ मसृण-मृगाइक-मृत्यु-शृङ्ग-धृष्टे
वा ” ॥ ८ । १ । १३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण ऋतु इवा । प्रा० १ पाद ।
निर्लज्जे, प्रगल्भे, नायकभेदे च । वाच० ।

धिप्प-दीप-धा० । दीप्तौ, दिवा०-आत्म०-सेद् । “ दीपौ धो
वा ” ॥ ८ । १ । २२३ ॥ दीप्यतौ दस्य धो वा । ‘ धिप्पइ । दि-
प्पइ । ’ प्रा० २ पाद । दीप्यते । अदीपि । अदीपिष्ट । दीपू-णि-
च् । अदीपिपत्-त । अदीपिपत्-त । वाच० ।

धिम्पल-धिम्पल-न० । निन्धमन्त्रे, त० ।

धिसण-धिषण-पु० । बृहस्पतौ, को० २७ गाथा ।

धी-धी-स्त्री० । ध्यै-किप्, सम्प्रसारण च । बुद्धौ, धीर्बुद्धिरित्य-
नर्थान्तरम् । प० चू० । आ० १ । गा० । “ धी मई बुद्धी । ”
को० ३१ गाथा । आ० १ । गा० । सूत्र० । अनु० । आ० १ ।
तत्त्वावगमे च । धीर्बुद्धिस्तत्त्वावगमः । धिय-ई-धी धी ।
बुद्धिस्मपत्तौ च । गा० । धीश्चित्त, तत्र य ई काम स धी । चि-
त्तस्य कामे, गा० । अभेदोपचारात् परिगते च । पु० । गा० ।
धीनु-धीयु-त्रि० । धीर्बुद्धिर्विज्ञान, तस्या युरपृथग्भूतः धीयुः । बु-
द्धियुते, गा० ।

धीधण-धीधन-त्रि० । बुद्धि वने, “ नियमेन धीधनै पुजि । ”
पो० १६ विष० ।

धीम-धीम-पु० । धीर्बुद्धिस्तत्त्वतस्तन्मिमीते शब्दयति प्ररूपयति
धीमः । बुद्धितत्त्वप्रतिपादके भवति कपिदे, गा० । धिय ज्ञा-
नमेव मिमीते शब्दयति प्रापयति धीमः । वहिरर्थाऽऽकाराणाम-
विद्यादर्शितत्वादविद्यमानत्वेन ज्ञानाद्वैतप्रतिपादके बुद्धे, गा० ।
ज्ञानत्रयाजिरामत्वे, कल्प० १ अधि० ३ कृण ।

धीमह-धीमह-त्रि० । अभेदोपचाराद् धिय परिगता महन्ती-
ति महः पूजका आराधका, महे किप् । धिया मह धीमह ।
विद्वज्जनपर्युपासकेषु गा० । धिय परिगता मह पूजका यन्त्र
स तथा । विद्वज्जनपर्युपासिने, गा० ।

धीमंत-धीमत्-पु० । धीः प्रज्ञाऽस्त्यस्य मतुप् । बृहस्पतौ, बुद्धिमति, परिस्ताऽऽदौ च । त्रि० । वाच० । द्वा० १६ द्वार । यो० धि० । कल्प० । ज्ञानचतुष्टययोगाद् महाप्रज्ञे च । हा० २७ अष्ट० ।

धीर धीर-त्रि० । धिय बुद्धिं राति ददातीति धीरः । रा-कः ।

उत्त० ७ अ० । आतु० । धिया औत्पत्यादिकया बुद्ध्या राजत इति धीरः । ग० १ अधि० । व्य० । आचा० । सूत्र० । उत्त० । न० । आव० । आतु० । धियमीरयति धी ईर अण्, धी क्त्वा । वाच० । तीर्थकरे, गणधरे च । आचा० १ श्रु० ५ अ० २ च० । आव० । आतु० । बुद्ध्या विराजिते, ध० २ अधि० । आचा० । धीरो विशुद्धबुद्धिमानिति । आतु० । 'धीरः सद्वृद्धलङ्कृतः ।' सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । बुद्धिमति, प्रश्न० ५ सव० द्वार । दश० । व्य० । पञ्चा० । सूत्र० । उत्त० । विवेकिनि, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । विदुषि, आतु० । धीरा विदितवेदितव्याः । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । आतु० । साहसिके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । दृढचित्ते, दर्श० ५ तथ्व । प० चू० । परीपहोपसर्गाऽऽदिभिरक्लोभये । अष्ट० ३० अष्ट० । प्रश्न० । सूत्र० । उत्त० । पि० । स्या० । आचा० । वृ० । औ० । धीराः कर्मविदारणसहिष्णवः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । स्थिरे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । उत्त० । न० । महासत्त्वे, पञ्चा० ४ विव० । सूत्र० । स० । धैर्याग्निते, विनी-ने, वलिराजे, बुद्धिप्रेरके बुद्धिसाक्षिणि परमेश्वरे च । पु० । कुङ्कुमे, न० । नायिकाभेदे, काकोल्याम्, महाज्योतिष्मत्याम्, स्थिराया चित्तवृत्तौ च । स्त्री० । वाच० ।

धैर्य-न० । 'धिज्ज' शब्दार्थे । प्रा० १ पाद ।

धीरकरण-धीरकरण-न० । धीरत्वात्पादने, धीरकरणकारणानि । स० ६ अङ्ग ।

धीरकित्तिपुरिस-धीरकीर्तिपुरुष-पु० । धीराणा सतां या कीर्तिस्तत्प्रधान पुरिषो धीरकीर्तिपुरुषः । सत्कीर्तिप्रधाने पुरुषे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

धीरत्त-धीरत्त्व-न० । परीपहोपसर्गाङ्गोभ्यतायाम्, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । "धीरस्स पस्स धीरत्त, सव्वधम्माणुवत्तिणो ।" उत्त० ७ अ० ।

धीरपुरिस-धीरपुरुष-पु० । धीर्बुद्धिस्तया राजत इति धीरः, स चाऽसौ पुरुषश्च धीरपुरुष । प्रज्ञा० १ पद । एकान्ततो वीर्यान्तरायकर्मापगमात् तीर्थकरे, धिया राजितत्वाद् गणधरे च । आव० ४ अ० । व्य० । दश० । महासत्त्वे, महाबुद्धौ, "धीरपुरिस-पस्यत् ।" महान्स्वमहाबुद्धितीर्थकरगणधरप्ररूपितम् । आव० ६ अ० । बुद्धिमति नरे, अक्लोभ्यनरे च । पञ्चा० ४ अ० ।

धीरवणा-धीरापना-स्त्री० । दुःखेन परिताप्यमानस्य धीरो भव धीरो भव, अह तवैतद् दुःख विश्रामणाऽऽदिनाऽपनेष्यामि, अपि च-पुण्यजागिन् ! सहस्वैतद् दुःख सम्यग्, अत एव तत्सहनानन्तरमचिरात्सर्वदुःखप्रहीणो भविष्यसीत्यादिके आश्वासने, "धीरवण चेव धम्मकहणा य ।" व्य० १ उ० ।

धीरिय-धैर्य-न० । 'धिज्ज' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

धुअगाअ-न० । देशी-अमरार्थे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धुक्कुधुअ-न० । देशी-उल्लसिते, दे० ना० ५ वर्ग ६० गाथा ।

धुक्कुधुगिअ-न० । देशी-उल्लसिते, दे० ना० ५ वर्ग ६० गाथा ।

धुंधुमार-धुन्धुमार-पु० । सुसुमारपुरस्ये स्वनामध्याते नृपे, "सुसुमारधुंधुमारे, अगारवई य पज्जोए ।" आ० चू० ४ अ० । आ० क० । इन्द्रायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ६० गाथा । (तत्कथा 'सवेग' शब्दे वक्ष्यते)

धुण-धुव-धा० । धूग् कम्पने, ज्वादि०-उभ०-सक०-वेट् । "धूगे-धुवः" ॥ ८४५६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण धुव इत्यादेशो वा । 'धुवडा' प्रा० ४ पाद । "चि-जि धु-हु-स्तु-लू-पू-धूगां णो ण्हस्वश्च" ॥ ८ । ४ । २४१ ॥ एयामन्ते णकाराऽऽगमो, ण्हस्वश्च । 'धुणडा' प्रा० ४ पाद । धावति-ते । अधावीत् । अधविष्ट । अधोष्ट । वाच० । धू कम्पने, स्वा० । उभ०-सक०-वेट् । धूनोति । धुनीते । धुनाति । धुनीते । अधावीत् । अधविष्ट । अधोष्ट । "धूनोति चम्पकवनानि धूनोत्यशोकम् ।" इति । "वा युर्विधूनयति ।" इति च कविरहस्यम् । वाच० । ज्ञावकर्मणोः "नवा कर्मभावे व्व क्यस्य च्, लुक् ॥ ८ । ४ । २४२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण क्यस्य लुक्, छिद्रको व्वकाराऽऽगमः । "धुवइ । धुणिजइ ।" प्रा० ४ पाद ।

धुणण-धूनन-न० । अपनयने, सूत्र० । कृशीकरणे, आन्त्रा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । परित्यागे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । स्या० । भिन्नग्रन्थैरनिवर्त्तिकरणेन सम्यक्त्वावस्थानरूपे कर्मणोऽवस्थामेदे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

धुणित्तप-धूनयितुम्-अव्य० । अपनेतुमित्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० २ उ० । "उअहि धुणित्तप ।" धूननायापनयनाय । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

धुणिया-धूत्वा-अव्य० । कृपयित्वेत्यर्थे, दश० ६ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

धुणोज्ज-धूननीय-न० । पापकर्मणि, आ० चू० १ अ० ।

धुण-धून्य-पापे, दश० ६ अ० १ उ० ।

धुणवहुल-धून्यवहुल-न० । धूयते इति धून्यं प्राग्वद्ध कर्म तत्प्रचुरे, दश० ६ अ० ।

धुणमल-धून्यमल-न० । पापमले, दश० ६ अ० १ उ० ।

धुतोवाय-धुतोपाय-पु० । अष्टप्रकारकर्मधूननोपाये सयमाऽऽदिके, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

धुत्त-धूर्त्त-पु० । धुर्व-धुर-वा-क्त । "त्तस्याऽधूर्त्ताऽऽदौ" ॥ ८ । २ । ३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेणाधूर्त्ताऽऽदौ इति निषेधात् तस्य टो न । प्रा० २ पाद । धुस्तूवृक्के, चोरकवृक्के, नायकभेदे, "धूर्त्तोऽपरां चुस्वति ।" बौद्धकीटे, विमलवणे च । वज्रके, धूनकारके च । त्रि० । "धुत्तेव कलिणा जिए ।" उत्त० ५ अ० । विस्तीर्णे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धुत्तकखाण-धूर्त्ताऽऽख्यान-न० । धूर्त्तकथानके, ग० । तद्यथा- "अवतीजणवए उज्जेणी णाम गुगरी । तीसे उत्तरपासे जि-सुज्जाण नाम उज्जाण । तत्थ बहवे धुत्ता समागया । तेसि अहिवणो इमे सगो १, पन्नासादो २, मूलदेवो ३, खडपा-णा य इत्थिया ४ । एक्केकस्स पच पच धुत्तसता । धूर्त्तीण य पच सता खरुपाणाए । अहमया पाउभकाले सत्ताहवहले चुक्खत्ताण इमेरिसी कइ सत्ता-को अम्ह देज्ज भत्त ति ।" सू-

लदेवो जणति-ज जेण अणुभूय, सुय वा, सो त कहयतु, जो त ण पत्तियइ तेण सव्वधुत्ताण जत्त दायव्व । जो पुण भारह-
रामायणसुइसमुत्थाहि उवणयउववसीहि पत्तीहिनि, सो मा किंचि दहयतु । एव मूलदेवेण जणिए सव्वोहि वि भणिय सा-
इ साइ ति । ततो मूलदेवेण भणिय-को पुव्व कहयति ? । एलासाढेण भणिय-अह मे कहयामि । ततो सो कहिउमार-
द्धो-अहय गावाओ गहाय अडवि गओ । पेच्छामि चोरे आगच्छमाणे, तो मे पावरणि कववि पत्थरिऊण तत्थ गावी-
ओ बुजिऊणाऽह पोद्वय वधिऊण गाममागओ, पेच्छामि य गाममउम्भयारे गौदहे रममाणे । ताऽह गहियगावो पात्यउमा
रद्धो(?), खणमेत्तेण य ते चोरा कलयल करेमाणा तत्थेव णिव-
इता । सो य गामो सदुपचउपपदो, एक वालुक एगाए अजियाए गसिय, साऽवि अजिया चरमाणी अजगरेण गसिसा । सोवि अ-
जगरो एगाए ढैकाए गहियो, सा उड्डिउ वरुपायवे णिवीणा । तीसे य एगो पाओ पलवति । तस्स य वडपायवस्स अहे खधावारो
ठियो । तम्मि वटे ढैकाए गयवरो आगद्वितो । सा उड्डिउ पयत्ता, आगसिसओ पाओ, गयवरे कट्टितुमारद्धे डोवेहि कलयलो
कओ । तत्थ सहवेहिणो गहियचावा पत्ता । तेहि सा जमगसम-
गसरेहि पूरिया । सा मया । रक्खा तीए पेदु फामाविय, अयगरो दि-
छो । सो वि फामाविओ, अजिया दिट्ठा । सा वि फामाविया, वालु-
कं दिट्ठ रमणिज्ज । एत्थनरे ते गौदहा उपरता पतगसेणा इव भूवि-
द्याओ, सो गामो वालुकाओ णिगतुमारद्धो । अह पि गहियगावो
णिगओ, सव्वो सो जणो सछाणा णिगओ । अह पि अवउ-
ज्जिय गावो इहमागतो । त जणह कह सव्व ? । सेसगा भणति-
सव्व सव्व । एलासाढो भणति-कह गावीओ कववीए माया-
ओ ? । गामो वा वालुके ? । सेसगा जणति-जारहसुनीए सुच्चति-
जहा पुव्व आसी एगसव्व जग सव्व, तम्मि य जले अरुमासी । त-
म्मि अ अडगे ससेलवणकाणुण जग सव्व जइ माय तो कह तुह
कंवलीए गावो, वालुके वा गाममाणमाहिनि । ज भणसि जहा-
ढैकुदरे अयगरो, तस्स य अजिया, ताए वालुक, एत्थ वि भणइ
उचर-ससुरासुर सनारक ससेलवणकाणुण जग सव्व जइ वि
पहुस्स उदरे माय, सो वि य देवईउदरे माओ, सा वि य सय-
णिजे माया जइ एय सव्व तो तुह वयण कह असव्व भवि-
स्सति ? ॥ १ ॥

ततो सगो कहितुमारद्धो-अम्हे कुवुविपुत्ता । कयाइ च क-
रिसणाणि अह सरयकावे छेत्तु आतगओ । तम्मि अ खेत्ते
तिलो वुत्तो । सो य एसो जातो, जो पर कुहादेहि वेत्तव्वो, त
समता परिज्जमामि, पेच्छामि य गआयवर रण, तणमिओ विओ
पत्ताओ(?), पेच्छामि य अइप्पमाण तिव्वरुक्ख । तम्मि वि वगो, पत्तो
य गयवारो सोम अपावते कुलालचक्र व त तिव्वरुक्ख परिज्ज-
मति । चाक्खे य त तिव्वरुक्ख, तेण य चालिओ जलहरो विव-
तिओऽनिवुद्धिं मुचति । तेण य भमनेण चक्रतिवा विव ते तिला
पोजिया । तओ तेज्जोदा णाम णदी वूढा, मो य गओ तत्थेव, ति-
व्वचलणाए खुत्तो मओ य, मया वि से चम्म गहियं । इतिओ
कओ, तेज्जस्स भरिओ. अह पि खुधियो खडमार भक्खयामि ।
दस य तेज्जघमा तिसिओ पिचामि, त च तेज्जपडिपुत्र दइय घेत्तु
गाम पट्टिओ, गामवहिया रुक्खसालए णिक्खविउ त दइय गि-
हमतगओ, पुत्तो य मे दइयस्स पेसिओ, सो त जाहे ण पावइ, ता
हे रुक्ख पामेउ गहिय हत्थे अह पि गिहाओ उड्डिओ परिभमतो
दए०

इहमागओ । एय पुण मे अणुभूय, जो ण पत्तियति, सो देउ भत्त ।
सेसगा जणति-अत्थि एसो य भावो, भारहरामायणे सुई सु-
णिज्जनि-“तेपां कटतटअर्गैजाना मदविन्दुभिः । प्रावर्त्तत नदी
धोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥ १ ॥” ज भणसि कहं एमहतो
तिव्वरुक्खो भवति ? । एत्थ भणइ-पारुविपुत्ते किल मामपाववे
भेरी णिम्मविया, तो कइ तिव्वरुक्खो एमहतो न होजाहि ? ॥ २ ॥

ततो मूलदेवो कहिउ मारद्धो । सो भणति-तरुणत्तेण इ-
त्थियसुहाभिवासी धाराधरणद्धपाए सामिगिह पठिओ ठ-
त्तकमरुलुद्धो, पेच्छामि य वणगज मम वहाए एजमाण,
ततोऽह भीतो अत्ताणो असरणो किंचि णिज्जकण्ठाणं
अपासमाणे जलवड्डणणावण कम्मरु अतिगवम्मि । सो वि य
गयवरो मम वहाए तेणेवतेण अतिगओ । ततो मे सो गयवरो
उम्मास अतो कुमियाए चामोहिओ । तओ इह उड्डिमासते कुमियगी-
चाए णिगओ । सो वि य गयवरो तेणेवतेण णिगओ । णवर वा
लग्गेण गीवाए लग्गो । अहमवि पुरओ पेच्छामि अणोरयार
गग, सा मे गोपयामि तिसा गओमिह सामिगिह, तत्थ मे तरहा
बुहा समे अगणेमाणेण गगाओ पडती मत्थए उम्मासा धा-
रिया धारा । तओ पणमिऊण महासेण पयाउ सपत्तो
उज्जेणि, तुज्ज च इह मिलिओ इति । त जइ सच्च एय तो
मे हेकहि पत्तियावेह । अहमन्नहा अद्विय, तो धुत्ताण देहउ
भत्त । तेहि भणिय सव्व । मूलदेवो भणइ-कह सच्च । ते
जणति-सुणेह, पुव्व वज्जणस्स सुहाओ विप्पा णिगया, वा-
हाओ खत्तिया, ऊरुसु वइस्सा, पादेसु सुहा । जइ इत्तिओ जण-
वओ तस्सुदरे माओ, तो तुम हत्थी य कुमियाए किं ण माहि-
ह । अण च किल वज्जणो विण्ह य उड्डाह कुणतो धावता गता,
दिव्व वाससहस्स तहा वि धिगस्सऽनो ण पत्तो, त जइ एमहत
लिग उमाए सरीरे माय तो तुह हत्थी य कुमियाए ण माहिह । ज
भणसि-वालगे हत्थी कह लग्गो ? । त सुणसु-विण्ह जगस्स
कत्ता, एगसव्वे तप्पति तव जलसयणगतो, तस्स य णाजीओ
वमो पउमगवज्जिओ णिगओ, एवर पकय णाजीए लग्गो,
एव जइ तुम हत्थी य वि णिगता, हत्थी वालगे लग्गो, को
होसो ? । ज भणसि-गगा कहमुत्तिष्ठा ? । रामेण किल सीताए प-
विचिदेउ सुग्गीवो, तेणावि इणूमतो, सो वाहाहि समुद तरिउ
वकापुरि पत्तो । सीयाए पुच्छिओ-कह समुदो तिष्ठो ? । भण-
ति-“तव प्रसादात् वचस प्रसादा-द्रुतुश्च ते देवि । गुरुप्रसा-
दात् । साधुप्रसादाच्च पितुः प्रसादा-त्तीर्णो मया गोप्पदवत्स-
मुद्र ॥ १ ॥” जइ तेण तिणो समुदो वाहाहि, तेण तुम कह गग
ण तरिस्ससि ? । ज भणसि-कह उम्मासे धारा धरिता । एत्थ
वि सुणसु दिव्व वाससहस्स तव कुणमाण भगीरह दइत्तु तया-
गयमाणेहि वोगहियत्या सुरगणेहि गगा अम्भत्थिता-अवतरादि
मणुयलोम । तीए भणिय-को मे धरहि ति णिवर्त्ति ? । पसुवण्णा
भणिय-अह ते एगजडाए धारयामि । तेण सा दिव्व वाससहस्सं
धरिया । जइ तेण सा धरिया । तुम कह उम्मास ण धरिस्स
सि ? ॥ ३ ॥

अह पत्ता खरुपाणा, कहितुमारद्धा । सा य भणति -

“ उल्लघित ति अम्हे-हि मणइ जइ अजहिं करिय मीसे ।

उवसप्पह जइ अ मम, तो भत्त देमि सव्वेसि ॥ १ ॥

तत्तो भणति धुत्ता, अम्हे सव्व जग तुलेमाणा ।

कह एव खलु वयण, तुज्ज सगासे जणीहामो ? ” ॥ २ ॥

ततो ईसि हसिऊण खरुपाणा कहयति-अह रायरयगस्स धूया,

धुत्तखण

अह अणया सह पित्रा वत्याणं महासगर भरेण पुत्रिसह
स्तेण समं गतिं सलिलपुष्पं पत्ता । घोयाहं वत्याह, तो आयवे
दिष्वाणि उवायाणि, आगतो महावाओ । तेण ताणि सवाणि
वत्याणि अवहरियाणि । ततोऽहं रायमया गोहाकवं काऊण रय-
णीए णगरुज्जणं गया । तत्याह रत्तासोगपास चूयलया जाता ।
अणया य सुणेमि-जहा रयगा उम्मिलतु, अमयवोसं परुहसह
सोऊण पुणसवसरीरा जाया, तन्त सगडस्म णाडगवरत्ता य
जंवुएहि नक्खियाओ । तयो मे पित्रा णागवरत्ताओ अस्मि-
माणेषु महिसत्रिप्या लका । नत्थ भणह किमेथ सच्चं । ते भणति-
वन्नकेसवा अंतं ए गया लिंगस्म वाससहस्तेण जति तं सच्च
तुह वयण कहमसच्चं नविन्मत्तं चिं । रामायणे वि सुणिज्ज-
ज हणुमंतस्स पुच्छं महतमासी, तं च किल अणेगेहिं वत्थसह-
न्नेहिं वेडिउण तेह्वरुसहस्मेहिं सिचिऊण पलीविं, तेण
किल लंका पुरी दह्वा । एवं जइ महिसस्स वि महंतपुच्छेण रा-
गवरत्ताओ जायाओ कोडोसो ? अण च भं सुई सुवई-जहा
गंधारो राया, रणे कुवत्तण पत्तो, अवरो वि राया किमस्सो ?
णाम महावत्तपरक्कमो, तेण य सको देवराया समरे णिज्जिओ ।
ततो तेण देवराहणा साववसनोऽरमे अयगरो जाओ । अन्नया य
पंसुआ रज्जभट्टाऽरमे निगया, अन्नया य रआहराय निगओ
भीमो, तेण य अयगरेण गलिओ, धम्मसुतो य अयगर पत्तो,
ततो सो अयगरो माणुसीए वायाए तं धम्मसुय सत्त पुच्छानो
पुच्छेइ । तेण य कहियाओ सत्त पुच्छानो । नतो भीमं णिगिलत्तं,
तस्स य सावस्स अतो जाओ । जानो पुणरवि राया, जइ एय सच्च
तो तुमं पि सञ्जत गोहाभूय सभावं गतूण पुणसवा जाया । तो
अरुपाणा भणत्त-एव गते वि मज्ज पणाम करेइ । जइ कहचि न
जिप्पह, तो काणा वि कवट्टिया तुज्ज मुल्लं ण जवति । ते जणति-
को अम्हे सत्तो णिज्जिणत्तं ? तो सा हत्तिऊण भणति-तेसि-वा-
तहरियाणं वत्याणं गवेसणाय निगयाण पुच्छिऊण, अण च
मम दासचेडा णछा, तयं अण्णेमामि, ताहं गामणगराणि अ-
रुमाणी इहं पत्ता । न ते दासचेडा तुम्हे, ताणि वत्याणि
इमाणि, जाणि, तुवन् परिहिआणि । तं जइ सच्चं, तो देह वत्ता ।
अह अलिअं तो देहि मत्तं । * ग० १ अधि० । नि० चू० ।

धुत्तसवल्लय-धूर्तशम्भुवृक्ष-न० । पुरुषद्वयसप्ततिकलाऽन्तर्गते
कक्षाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ कृष्ण ।

धुत्ति-धूर्ति-स्त्री० । जरायाम्, आ० म० १ अ० १ खण्ड । प्रा० ।

धुत्तिमा-धूर्तिमा-पु० । स्त्री० । धूर्तत्वे, "वेनाऽज्जव्याद्या स्त्रिया-
म्" ॥ ८ । १ । २५ ॥ इति वा स्त्रीत्वम् । प्रा० १ पाठ ।

धुम्भ-धूम्र-पुं० । धूम तद्वर्णं राति । रा-कः-पृषो० । कपोतव-
र्ण, स्था० १ ठा० । सिंहके, वाच० ।

धुय-धु (धू) त-न० । त्यजने, स्था० ६ ठा० । संयमे, सूत्र० १ शु०
७ अ० । धूयतेऽष्टप्रकारं कर्म येन तद् धूतम् । सयमानुष्ठाने, धू-
ननाहंत्वाद् धूतम् । सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० । धूयते इति धू-
तम् । प्राग्बन्धे कर्मणि, सूत्र० २ शु० २ अ० । वृ० । अष्टप्रकारके
कर्मणि, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० । मोक्षे, सूत्र० १ शु० ७ अ० ।
धूतं सङ्गानां त्यजनम्, तन्प्रतिपादकमध्ययनं धूतम् । स्था० ६
ठा० । आचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य षष्ठेऽध्ययने च । न० । आ

चा० १ शु० ६ अ० १ उ० । स० । (तद्वक्तव्यता 'धुयञ्भयण'
शब्देऽनुपदमेव वक्ष्यते) कम्पिते, स्फोटिते, न० । वृ० । क्लिप्ते, आ-
तु० । दश० । अपनीते, सूत्र० १ शु० ४ अ० २ उ० । त्यक्ते, "धु-
तकेसमसु लोमनहेहि ।" प्रश्न० १ संघ० द्वार । भर्त्सिते, त-
र्किते, वाच० । अपगते च । वि० । वृ० ६ उ० ।

सप्रति निक्षेपः, स च चतुर्धा, नत्रापि नामस्थापने सुगमत्वाद्-
नादृत्य स्वयन्नावधूतप्रतिपादनाय गाथाशकलमाह-

द्वधुतं वत्यादी, भावधुयं कम्ममट्टविहं (२५१)

(द्वधुतमित्यादि) स्वयधूतं द्विधा-आगततो, नोआगम-
तश्च । आगततो ज्ञाता, तत्र चोपयुक्तः । नोआगमतस्तु इहा-
रीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तं स्वयधूतम् । द्वयं च तद्वत्त्वाऽऽदि, धूतं
च रजोऽपनयनार्थं स्वयधूतम् । आदिग्रहणाद् वृत्ताऽऽदिफलार्थं,
भावधूतं कर्माणां विधेयं तद्विभोक्त्यर्थं धूयत इति गाथाशकलार्थः ।

पुनरप्येतदेवार्थं विशेषतः प्रतिपादयितुमाह-

अहियासेत्तुवसंगं, दिव्वे माणुस्सए तिरिक्खे य ।

जो विहुण्ड कम्माडं, भावधुयं तं वियाणाहि ॥ २५२ ॥

अधिकमासहात्यर्थं सोढा, कानतिसह्य ? उपसर्गान्, किमूता-
न् ? दिव्यान्मानुष्यान्तिरश्चाश्च, यः कर्माणि मसारतत्त्वज्ञानि,
विधूतयत्यपनयति, तद्भावधूतमित्येव जानीहि । क्रियाकारक-
योरभेदाद्वा कर्मधूतं भावधूतं जानीहीति भावार्थः ॥ आचा०
१ शु० ३ अ० १ उ० ।

धुयकिस्सेस-धु (धू) तक्केश-वि० । क्लिप्तसप्तत्रयक्लेशे, आतु० ।

धूना अपनीताः क्लेशाः कर्माणि येनासाविति । क्लीणाष्टक-
र्मणि, वृ० १ उ० ।

धुयचारि (ण)-धु (धू) तचाग्नि-धुनातीति धूतं, संयमो मोक्षो
वा, त चरतीति । सयमाऽऽदिचरणशीले, आचा० १ शु० २
अ० ३ उ० ।

धुयञ्भयण-धु (धू) ताध्ययन-न० । आचाराङ्गप्रथमश्रुतस्क-
न्धस्य षष्ठेऽध्ययने, आचा० ।

तस्योद्देशार्थाधिकारं निर्युक्तिकारो विभणिपुराह-

पदमे नियगविहुणणा, कम्माण वितिणं तडयम्मि ।

चवगरणसरीराणं, चउत्थए गारवतियस्स ॥ २५० ॥

उपमगा सम्पाणा, य विहुणया पंचमम्मि उद्देसे (२५१)

प्रथमोद्देशके निजका स्वजनास्तेषां विधूनेत्ययमर्थाधिकारः,
द्वितीये कर्मणां, तृतीये उपकरणशरीराणां, चतुर्थे गौरवविक-
ल्पा, विधूनेति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् । उपसर्गा समानानि च
यथा साधुभिर्विधूयानि तथा पञ्चमोद्देशके प्रतिपाद्यत इत्यर्थः ।
आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

धुयपाव-धु (धू) तपाप-वि० । अपनीतपापे, " नमोत्तु धुयपा-
वाण ।" आतु० ।

धुयवहुल-धु (धू) तवहुल-वि० । धूयते इति धूतं, प्राग् बन्धं
कर्म, तत्प्रचुरे, सूत्र० १ शु० २ अ० ।

धुयमोह-धु (धू) तमोह-वि० । धूतो मोहरागद्वेषरूपो येन सः ।
सूत्र० १ शु० ४ अ० २ उ० । धूतो मोहोऽज्ञानं येन सः । चिकि-
त्समोहं, दश० १ अ० ।

धुरय-धु (धू) नरजस्-त्रि० धूनमपनीत रजः कर्म येन स धू-
तरजा । सूत्र० १ शु०४ अ० २ अ० धून कस्मिन् स्फोटित रजो
बध्यमान कर्म येन स धूतरजा । न० । अपगतपापकर्मणि,
वृ० ६ व० ।

धुरागमग-धु (धू) तरागमार्ग-पुं० । धूतोऽपनीतो रागमार्गो
रागपन्था यस्मिन् । अपनीतरागपथे, सूत्र० १ शु०४ अ० २ उ० ।
धुरवाय-धु (धू) तवाद-पु० । धूतमप्रकार कर्म, धूनन ज्ञातिपरि-
त्यागो वा, तस्य वादो धूतवाद । कर्मपरित्यागकथने, आचा० ।

आयाण जो, सुस्सू स भो, धुरवाय पवेदस्सामि । इह
खलु अत्तत्ताए तेहिं तेहिं कुत्तेहिं अजिसेएणं अजिसजू-
ता, अजिसंजाता, अजिणिव्वट्ठा, अभिसंवत्ता, अभि-
सवुत्ता, अजिणिकखंता, अणुपुव्वेणं महागुणी ॥ १७॥

भोरिति शिष्याऽऽमन्त्रणे, यदहमुत्तरत्राऽऽवेदयिष्यामि भवतस्तद्
आजानीहि अवधारय, शुश्रूषस्व श्रवणेच्छा विधेहि, भोरिति
पुनरप्यामन्त्रणमर्थगरीयस्त्वव्यापनाय, नाऽत्र भवता प्रमादो
विधेयो, धूतवाद कथयिष्याम्यहम् । धूतम्-अप्रकारकर्मधूनन
ज्ञातिपरित्यागो वा तस्य वादो धूतवाद, त प्रवेदयिष्यामि,
श्रवहितेन च भवता भाव्यमिति । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति- (धू-
तोवाय पवेदति स्ति) अप्रकारकर्मधूननोपाय, निजधूननोपाय
वा प्रवेदयन्ति तीर्थङ्कराऽऽद्य । कोऽन्माधुपाय ? इत्यत आह-
इहास्मिन् ससारे, खलुर्वाक्यालङ्कारे । आत्मनो भाव आत्म-
ता-जीवास्तित्वा, स्वकृतकर्मपरिणतिर्वा, तथा अभिसंभूता-स-
जाता, न पुन पृथिव्यादिसूताना कायाऽऽकारपरिणामतया, ई-
श्वरप्रजापतिनियोगेन वेति । तेषु तेषूच्चावचेषु कुलेषु यथास्वक-
मोदयाऽऽपादितेष्वजिपेकेण शुक्रशोणितनिषकाऽऽदिक्रमेणेति ।
तत्रास्य क्रमः-“सप्ताह कल्ल विद्यात्तत सप्ताहमर्युदम् । अ-
ष्टेदाजायते पेशी, पेशीतोऽपि घन प्रवेत्त” ॥ १ ॥ इति । तत्र
यावत्कल्ल तावदभिसंभूता, पेशी यावदभिसंजाता, ततः
साङ्गोपाङ्गस्नायुशिरोरेमाऽऽदिक्रमाभिनिर्वर्त्तनादभिनिर्वृता,
ततः प्रसूता सन्तोऽजिसंवृद्धा धर्मश्रवणयोग्यावस्थायां वर्त्तमा-
ना धर्मकथाऽऽदिक निमित्तमासाद्योपलब्धपुण्यपापतयाऽभिस-
वृद्धा, ततः सदसद्विवेक जानाना अभिनिष्क्रान्ता, ततोऽर्था-
चाराऽऽदिशास्त्रास्तदर्थभावनोपबृद्धितचरणपरिणामा अनु-
पूर्व्येण शिल्पक-गीतार्थ-क्वपक-परिहारविशुद्धिकै-काकिवि
हारि-जिनकल्पिकावसाना मुनयोऽज्जुवाञ्जिति ॥ १७६ ॥

अजिसवुद्ध च प्रवजिषुमुपलभ्य याञ्जिजा. कुर्युस्तद्दर्शयि-
नुमाह-

त परिक्रमंत परिदेवमाणा मा णे चयाहि इति ते वयांति
द्धोवणीया अज्जोववसा अकंदकारी जणगा रुदंति,
अतारिसे मुणी, ए ओह तरए जणगा जेण त्रिप्पजढा, सरणं
तत्थ णो समेति, कह ए णाम से तत्थ रमति ? एय णाणं
सया समणुवासिज्जासित्ति वेमि ॥ १८० ॥

तमवगततत्त्व गृहवासपराङ्मुख महापुरुषसोचित पन्थान परा-
क्रममाणमुपलभ्य मातापितृपुत्रकलत्राऽऽद्य परिदेवमाना मा-
ऽस्मान् परित्यज, इत्येतत्ते कृपामापादयन्तो वदन्ति, किं चापरं
वदन्तीत्याह-छन्दोपोनीता. छन्दोपोनीता, तथाभिप्रायाऽनुव-

सिन्, त्वयि चाभ्युपपन्ना, तदेव ज्ञानस्मान्माऽऽवमस्था इत्ये-
वमाकन्दकारिणो जनकाः मातापित्रादयो, जना वा रुदन्ति ।
एव च वदेयुरित्याह-न तादृशो मुनिर्भवति, न चौघ ससारं
तरति, येन पापण्डविप्रलब्धेन जनका मातापित्रादयोऽपोढाः
त्यक्ता इति । स चावगतससारस्वभावो यत्करोतीति, तदा-
ह-न ह्यसावनुरक्तमपि यन्धुवर्गं तत्र तस्मिन्नवसरे शरणं समे-
ति, न तदङ्गुपगमं करोतीत्यर्थः । किमित्यसौ शरणं नैतीत्या-
ह-कथं नु नामाऽसौ तत्र तस्मिन् गृहवासे सर्वनिकाराऽऽस्प-
दे नरकप्रतिनिधौ शुभद्वारपरिधे रमते ? कथं गृहवासे द्वन्द्वै-
कहेतौ विघटितमोहकपाटः सन् रतिं कुर्यादिति । उपसहरन्ना-
ह-एतत् पूर्वोक्तं ज्ञानं सदा आत्मनि सम्यगनुवासयेः व्यवस्था-
पये, ‘इति’ अधिकारपरिसमाप्तौ, धूताध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः
परिसमाप्तः । उक्तः प्रथमोद्देशकः ।

साम्प्रत द्वितीय आरभ्यते । अस्य चायमभिसंवन्ध-इहान-
न्तरोद्देशके निजकविधूनना प्रतिपादिता, सा चैव फलवती
स्याद्यदि कर्मविधूननं स्यादतः कर्मविधूननार्थमिदमुपक्रम्यत इ-
त्यनेन सवन्धेनाऽऽयातस्यास्योद्देशकस्याऽऽदिसूत्रम्-

आउरं ह्योयमायाए चइत्ता पुव्वसंजोगं हिच्चा उवसमं
वसित्ता वंजचेरंमि वसु वा अणुवसु वा जाणित्तु धम्मं
अहा तहा अहेगे तमचाइंति कुसीढा ॥ १८१ ॥

(आउर इत्यादि) लोक मातापितृपुत्रकलत्राऽऽदिक तमातुरं
स्नेहानुपपन्नतया वियोगात्कार्यावसादेन वा, यदि वा जन्तुलो-
क कामरागाऽऽतुरम्, आदाय ज्ञानेन परिगृहीत्वा परिच्छिद्य, त-
था त्यक्त्वा च पूर्वमयोग मातापित्रादिसवन्ध, तथा हि-
त्वोपशमम् । उपित्वाऽपि ब्रह्मचर्यं, किंभूतः सन्निवि दशयति-
वसु ह्यय, तद्भूतः कपायकाक्षिकाऽऽदिमहापगमाद् वीतराग
इत्यर्थः, तद्विपर्ययणानुवसु, सराग इत्यर्थः । यदि वा-वसु सा-
धु, अनुवसु आवकः । तदुक्तम्-“ वीतरागो वसुर्ज्ञेयो, जिने
वा सयतोऽथवा । सरागो ह्यनुवसु प्रोक्तः, स्वविर आवकोऽपि
वा ॥ १ ॥ ” तथा, ज्ञात्वा धर्मं श्रुतचारित्राऽऽख्य यथा तथा-
वस्थित धर्मे प्रतिपद्याप्यथैकं मोहोदयात्तथाविधमवितव्यता-
नियोगेन त धर्मे प्रतिपालयितुं न शक्नुवन्ति किंभूताः ? कु-
त्सित शीलं येषां ते कुशीला इति । यत एव धर्मपालनाशका
अत एव कुशीलाः ॥ १८१ ॥

एवभूनाश्च सन्त किं कुर्युरित्याह-

वत्थं पडिगहं कंवलं पायपुंठणं त्रिउसेज्जा, अणुपुव्वेण
अणुहियामेमाणा परीसहे दुरहियासए, कामे ममायमाण-
स्स डयाणि वा मुहुत्तेण वा अपरिमाणाए जे दे, एवं से
अंतराडएहिं कामेहिं अ केवल्लिएहिं अत्रित्तिष्ठा चेए ॥ १८२ ॥

(वत्थं इत्यादि) केचिद्भवशतकोटिपुरापमवाप्य मानुष ज-
न्म समासाद्यावन्धपूर्वा ससारार्णवोत्तरणप्रत्यक्षां बोधिसौ-
णामङ्गीकृत्य मोक्षतरुजं सर्वविरतिविक्रमं चरणं पुनर्दुर्नि-
वारतया मन्मथस्य, पारिव्रततया मनसो, होलुपतयेन्द्रि-
यग्रामस्थानेकभवाभ्यासाऽऽपादितविषयमधुरतया प्रवन्नमो-
हनीयोदयादशुनवेदनीयोदयाऽऽसन्न प्राङ्गर्जावाद्यश की-
र्त्युत्कटतया अविगणय्यमतिमविचार्य कार्याकार्यमुररीकृत्य
महाव्यसनसागरं साम्प्रतैकितया अघः कृतकृतक्रमाऽऽ-

चारास्तथ्यजेयु । तस्यागश्च धर्मोपकरणपरित्यागाद्भवतीत्य-
तस्तद्दर्शयति-वस्त्रमित्यनेन कौमिककल्पो गृहीतः, तथा प-
तद्रूपः पात्रं, कम्बलमौर्णिकं कल्प, पात्रनिर्योगं वा । पाद-
प्रोष्ठनक रजोहरणम् । एतानि निरपेक्षतया व्युत्सृज्य, कश्चिद्देश-
विरतिमन्युपगच्छति, कश्चिद्दर्शनमेवाऽऽहम्बते, कश्चित्ततोऽपि
जस्यति, कथं पुनर्दुर्बलं चारित्र्यमवाप्य पुनस्तथ्यजेदित्याह-परी-
पहान् । पुरीषसहनीयाननुक्रमेण परिपाठ्या यौगपद्येन वो-
दीर्णान्विसहमाना परीपहैर्भग्नमोहपरवशतया पुरस्कृत-
दुर्गतयो मोक्षमार्गं परित्यजन्ति । जोगार्थं त्यक्तवतामपि पापो-
दयाद्यत्स्यात्तदाह--(कामे इत्यादि) कामान् विरूपानपि (म-
मायमाणस्स त्ति) स्वीकुर्वतो भोगाध्यवसायिनोऽन्तरायो-
दयादिदानीं तत्क्षणमेव प्रव्रज्यापरित्यागानन्तरमेव, भोगप्रा-
प्तिसमनन्तरमेवान्तर्मुहूर्त्तेन वा, करुणीकस्येवाहोरात्रेण वा,
ततोऽप्युद्धं शरीरभेदो भवत्यपरिमाणाय, एवभूत आत्मना
सार्द्धं विवक्षितशरीरभेदो भवति । येनानन्तेनापि कालेन
पुन पञ्चेन्द्रियत्व नावाप्नोति । एतदेवोपसज्जिहीर्षुराह-एव
पूर्वोक्तप्रकारेण, स जोगाभिधायी, आन्तरायिकै, कामैर्वहुप्रत्य-
पापैर्न केवलं तत्र जवा अकेवलिका, सद्बद्धा, सप्रतिपक्षा
इति वाच्यसंपूर्णा वा, तैः सङ्गिरचितार्थाः ससार तोत्वा, द्वि-
तीयार्थे तृतीया । च' समुच्चये । एत इति जोगाभिला-
षिणः कामैरतृप्ता एव शरीरभेदमवाप्नुवन्तीति तात्पर्या-
र्थः ॥ १८२ ॥

अपरे त्वासन्नतया मोक्षस्य कथञ्चित् कुत्रचित्कदाचिद्वा-
प्य चरणपरिणाम प्रतिक्षणं बहुकर्मतया प्रवर्द्धमानाध्यवसा-
यिनो जवन्तीति दर्शयितुमाह-

अहेगे धम्ममादाय आदाणप्पभितिसु पणिहिण् चरे अ-
पत्तीयमाणे दढे ॥ १८३ ॥

सर्व गिद्धि परिणाय एस पणते महामुणी ॥ १८४ ॥

अड्यच्च सर्वतो संग ण मह अत्थि त्ति इति एगो अहमस्मि
जयमाणे एत्थ विरते, अणगारे, सर्वसो मुंने रीयंते, जे
अचेत्ते परिवुसिए संचित्ति ओमोयरियाए ॥ १८५ ॥

से आकुट्टे वा, हए वा, लुंचिते वा, पलियं पकंथे, अ-
डुवा पकंथे, अतहेहिं सहफासेहिं इति संखाए एगतेरे अ-
एणतेरे अजिष्साय तितिक्खमाणे परिव्वए । जे य हिरी
जे य अहिरीमाणे चित्ता सर्वं विमोत्तियं फासे समियदंस-
णे ॥ १८६ ॥

(अहेगे इत्यादि) अथानन्तरमेके विचरूपपरिणामतया आस-
न्नापवर्गतया धर्मं श्रुतचारित्र्याऽऽख्यमादाय गृहीत्वा वस्त्रपतद्र-
हाऽऽदिधर्मोपकरणसमन्विता धर्मकरणेषु प्राणिहिता परीपहस-
हिष्णवः सर्वज्ञोपदिष्टधर्मचर्युरिति । अत्र च पूर्वाणि प्रमादसूत्रा-
ण्यप्रमादाभिप्रायेण पठितव्यानीति । उक्तं च- ' यत्र प्रमादेन तिरो-
ऽप्रमाद', स्याद्वाऽपि यत्नेन पुन प्रमाद' । विपर्ययेणाऽपि पठन्ति
तत्र, सूत्रायधीकारवशाद्विधिज्ञा ॥ १॥' किंभूता. पुनर्धर्म चर्यु-
रित्याह-(अपलीय इत्यादि) कामेषु मानापिप्राप्तिके वा लोके न
प्रलीयमाना अप्रलीयमाना अनभिसक्ता धर्मचरणे दृढास्तप-
संयमाऽऽदौ द्रढिमानमालम्ब्यमाना धर्मं चरन्तीति ॥ १८३ ॥ किञ्च-
(सर्वं इत्यादि) सर्वा गृहि भोगकाङ्क्षा दुःखरूपतया, परिज्ञाय, प्र-

त्याख्यानपरिक्षया परित्यजेत् । परित्यागे गुणमाह-(एस इत्यादि)
(एस इति) कामपिपासापरित्यागी, प्रकर्षेण नतः प्रह सयमे,
कर्मधूननाया वा महामुनिर्भवति नापर इति १८४ ॥ किञ्च-(अ-
ड्यच्च इत्यादि) अतिगत्याऽतिक्रम्य सर्वत सर्वे प्रकारे सह-
सबन्ध पुत्रकलत्राऽऽदिजनितं, कामानुपह्व वा, किं भावयेदित्या-
ह-(एण मह अत्थि इत्यादि) न मम किमप्यस्तीति यत्ससारे
एतत् आहम्बनाय स्यादिति, तदभावाच्चैत्युक्तक्रमेणैकोऽहमस्मिन्
ससारोदरे, न चाहमन्यस्य कस्यचिदित्येतद्भावनाभावितश्च
यत् कुर्यात्तदाह-(जयमाणे इत्यादि) अत्राऽस्मिन्मौनीन्दे प्रव-
चने विरतः सन् सावधानुष्ठानादृशविधचक्रवालसामाचार्या
यतमानः, कोऽसावनगार प्रवर्जितः, एकत्वभावनां प्रावयन्नव-
मौदर्यं सन्तिष्ठत इत्युत्तरसूत्रेण सबन्ध । इयमेव क्रियाऽनन्तर-
सूत्रेष्वपि लगयितव्येति । किञ्च-(सर्वत्रो इत्यादि) सर्वतो-
ऽव्यतो भावतश्च मुक्तो रीयमाण सयमानुष्ठाने गच्छन्, किञ्चन
इत्याह-(जे इत्यादि) योऽचेतोऽल्पचेतो जिनकल्पिको वा प-
र्युपितः सयमे उद्युक्तविहारी अन्तर्प्रान्तभोजी तदपि न
प्रकाममित्याह (सचिच्छे) सतिष्ठते अवमौदर्यं न्यूनो-
दरतायां वर्त्तमान सन् ॥ १८५ ॥ कदाचित्प्रत्यनीकतया
ग्रामकण्टकेस्तुद्येतेत्येतद्दर्शयितुमाह-(से इत्यादि) स
मुनिर्नागभिराकुष्टो वा, दग्माऽऽदिभिर्हतो वा, लुञ्चितो वा
केशोत्पाटनतः, पूर्वकृतकर्मपरिणत्युदयादेतदवगच्छन् सम्यक्
तितिक्खमाणः । परित्रजेदित्येतच्च भावयेत् । तद्यथा-" पावार्णं
च खलु भो कडाणं कम्माण पुब्बि डुच्चिष्णाण दुप्परिक-
ताण वेइयत्ता मोक्खो णत्थि अवेयइत्ता तवसा वा जोसइ-
त्ता । " इत्यादि । कथं पुनर्वाग्भिराकुष्टयत इत्याह-(पलियं
इत्यादि) (पलियं त्ति) कर्म जुगुप्सितमनुष्ठान तेन पूर्वाऽऽवरि-
तेन कुविन्दाऽऽदिना प्रकथ्य जुगुप्स्यते । तद्यथा-भो कौलिक !
प्रव्रजत त्वमपि मया सार्द्धमेव जल्पसीति ? अथवा-जकारच-
काराऽऽदिभिर्परैः प्रकारैर्निन्दा विधत्ते, एभिर्वा वक्ष्यमाणैः प्र-
कारैरित्याह-(अतहेहिं इत्यादि) अतश्चैवितथैरन्मदुभूतै शब्दै-
श्चौरन्त्व पारदारिक इत्येवमादिकै, स्पर्शैश्च असद्वृत्तैः साधोः
कर्तुमयुक्तै करचरणच्छेदनाऽऽदिभिः, स्वकृतादृष्टफलमित्येतत्
सख्याय क्त्वा तितिक्खमाणः परित्रजेदिति । यदि वैतत् सख्याय
(अत्रस्य पात्रं परीक्षहोपसर्गसहनविषय 'परीसह' शब्दे क-
ष्टव्य) परीपहाश्चानुकूलप्रतिकूलतया भिन्ना इत्येतद्दर्शयितुमाह-
(एगतेरे इत्यादि) एकतराननुकूलानन्यतरान् प्रतिकूलान्
परीपहानुदीर्णानभिज्ञाय, सम्यक् तितित्थमाणः । परित्रजेदि-
ति । यदि वा-अन्यथा परीपहाणां द्वैविध्यमित्याह-(जे इत्या-
दि) ये च परीपहाः सत्कारपुरस्काराऽऽद्य साधोर्हारिणो म-
नआहादकारिणो, ये तु प्रतिकूलतया अहारिणो मनसोऽनिष्टा ।
यदि वा-हीरूपा याचनाऽचेत्ताऽऽद्य अहीमनसश्चाहंजाकारिणः
शीतोष्णाऽऽद्य इत्येतान् द्विरूपानपि परीपहान् सम्यक् तिति-
क्खमाणः परित्रजेदिति । किञ्च-(चित्ता इत्यादि) त्यक्त्वा सर्वा
परीपहकृतां विश्रोतसिकाम् । परीपहाऽऽपादितान् स्पर्शान् दु-
स्त्रानुजवान् स्पृशेदनुभवेत् सम्यगतिसहेत । स किंभूत ? सम्य-
गित गत दर्शन यस्य स समितदर्शनः, सम्यग्दृष्टिरित्य-
र्थः ॥ १८६ ॥

तत्सहिष्णवश्च किञ्चन स्युरित्याह-

एते भोणगिणा वुत्ता, जे लोगंसि अणगमणयम्मिणो ॥ १८७ ॥

(एष भो इत्यादि) जोरित्यामन्त्रणे, एते परीपहसहिष्णवो निष्किञ्चना निर्ग्रन्था भावनया, उक्ता अजिहिता । यस्मिन् मनुष्यलोके, अनागमन धर्मो येषां ते अनागमनधर्माण, यथाऽऽरोपितप्रतिज्ञाभारवाहित्वान्न पुनर्गृह प्रत्यागमनेऽप्यस्य इति ॥ १८७ ॥

किञ्च-

आणाए मामगं धम्मं .. (१) एस उत्तरवादे इह माणवाणं वियाहिते ॥ १८८ ॥

(आणाए इत्यादि) आज्ञाप्यतेऽनयेत्याज्ञा, तथा मामक धर्मं सम्यगनुपालयेत्तीर्थङ्कर एवमाहेति । यदि चा-धर्मानुष्ठानेऽप्येवमाह-धर्म एवैको मामकोऽन्यत्तु सर्वे पारक्यमित्यतस्तम-इमाज्ञया तीर्थङ्करोपदेशेन सम्यक् करोमीति । किमित्याज्ञया धर्मोऽनुपाल्यत इत्यत आह-(एस इत्यादि) एषोऽन्तरोक्त उत्तरवाद उक्तप्रवाद इह मानवानां व्याख्यात इति ॥ १८८ ॥

किञ्च-

एत्थोवरणं तं जोममाणे आयाणिज्जं परिष्साय परिआ-एण विगिञ्च ॥ १८९ ॥

(एत्थोवरण इत्यादि) अत्राऽस्मिन् कर्मधूतनोपाये सयमे तप सामीप्येन रत उपरत, तदप्रकार कर्म शोषयन् कृपयन् धर्मं चरेदिति । किञ्चापर कुर्यादित्याह-(आयाणिज्ज इत्यादि) आदीयत इत्यादानीय कर्म, तत्परिज्ञाय मूलोत्तरप्रकृति-ज्ज्ञेदतो ज्ञात्वा, पर्यायेण आमरणेन विवेचयति, कृपयतीत्यर्थः । अत्र वा शेषकर्मधूतनासमर्थं तपस्तद् वाह्यमधिकृत्य व्याख्यातम् ॥ १८९ ॥

इहमेगेसि एगचरिया होति । तत्थियरा ड्यरेहिं कुत्तेहिं सुत्तेसणाए सव्वेसणाए सो मेहावी परिव्वए । सुत्तिञ्ज अत्तुवा दुत्तिञ्ज । अत्तुवा तत्थ भेरवा पाणा पाणे कित्तेमंति । ते फासे पुटो धीरो अहियासिज्जासि ति वेमि ॥ १९० ॥

(इहमेगेसि इत्यादि) इहास्मिन् प्रवचने, एकैषां शिथिलकर्मणामेकचर्या प्रवत्येकाकिविहारप्रतिमाऽऽद्युपगमो भवति । तत्र च नानारूपा अभिग्रहविशेषास्तपश्चरणविशेषाश्च भवन्तीत्यतस्तावत्प्राज्ञातिकामधिकृत्याऽऽह-(तत्थियरा इत्यादि) तस्मिन्नेकाकिविहारे, इतरे सामान्यसाधुभ्यो विशिष्टतरा इतरे-ष्वन्तर्गतेषु कुलेषु शुद्धैषणया दक्षैषणादोपरहितेनाऽऽहाराऽऽदिना, सर्वैषणयेति सर्वा याऽऽहाराऽऽशुद्धमोत्पादनसैषणरूपा, तथा सुपरिविशुद्धेन विधिना सयमे परिव्रजति । घटुत्वेऽप्येक-देशतामाह-(सो मेहावी इत्यादि) स मेहावी मर्यादाव्यवस्थित सयम परिव्रजेदिति । किञ्च-(सुत्तिञ्ज इत्यादि) स आहारस्तेष्वितरेषु कुलेषु सुरभिर्वास्याद् । अथवा-दुर्गन्धः । न तत्र रागद्वेषौ विदध्यात् । किञ्च (अत्तुवा इत्यादि) अथवा तत्रैकाकिविहारित्वे पितृवनप्रतिमाप्रतिपन्नस्य सतो भेरवा मयानका यातुधानाऽऽदिकृता शब्दाः प्रादुर्भवेयुः । यदि वा-भेरवा वीमत्सा प्राणा प्राणिनी दीप्तजिह्वाऽऽद्योऽपरान् प्राणिनः क्लेशयन्त्युपतापयन्ति, त्व तु पुनस्तै स्पृष्टस्तान् स्पर्शान् दुःखविशेषान् धीरोऽहोभ्यः सन्नसिहस्व । इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, प्रसीमीति पूर्ववद्वाध्ययनद्वितीयोद्देशक परिसमाप्तः ॥ १९० ॥ उक्तो द्वितीयोद्देशकः । आचा० १ भु० ६ अ० २ उ० । तदेव ससारर्थेणि विस्लेषयित्वा य ससारसागरतीर्णवर्त्ती-६९१

णो मुक्तवन्मुक्तो विरतो व्याख्यातस्त च तथाभूत किमरतिर-भिभवेदुत न वेति अचिन्त्यसामर्थ्यात्कर्मणोऽभिभवदित्ये-तदेवाऽऽह-

विरयं निक्खुं रीयंतं चिरगतोमियं अरती तत्थ किं विधारणं ?, सधेमाणे समुट्ठिए, जहा से दीवे असं-दीणे ॥ १९१ ॥

(विरय इत्यादि) विरतमसयमाङ्गित्तणशीलं निज्जु, रीयमा-ण निश्चरन्तमप्रशस्तेज्योऽसयमस्थानेज्यः प्रशस्तेष्वपि गु-णोत्कर्षादुपर्युपरि वर्त्तमानं चिररात्र प्रभूतकालं सयमे तपि-तश्चिररात्रोपितस्तमेवगुणयुक्तमरतिः सयमोच्छ्रिता, तत्र त-स्मिन् सयमे वर्त्तमानं किं धारयत् किं प्रतिस्खलेत ? किञ्च-प्रश्ने, किं तथाभूतमपि मोक्षप्रस्थितं प्रणय्यविषयमरतिर्विधा-रयेत् ? ओमित्युच्यते । तथाहि-दुर्बलान्यविनयवन्ति चेन्मिया-एयचिन्त्या मोहशक्तिर्विचित्रा कर्मपरिणतिः किं न कुर्यादिति । उक्तं च-“ कम्माणि णूण घणचि-क्खणा इ गुरुआ इ इरसारा इ णाणत्थिय पि पुरिस, यथाओ उपपंती णे । १ । ” यदि वा किं क्षेपे किं तथाभूतं विधारयेदरतिर्नैव विधारयेदित्यर्थः । तथा ह्यसौ कृणे कृणे विशुद्धतरचरणपरिणामतया विष्कम्भितमोहनीयो-दयत्याल्लघुकर्मा भवताति कुतस्तमरतिर्विधारयेदित्याह-(सधेमाणे इत्यादि) कृणे कृणेऽव्यवच्छेदेनोत्तरोत्तरं सय-मस्थानकएरुक् सद्धानं स सम्यगुत्थितः समुत्थित उत्त-रोत्तरगुणस्थानक वा संदधानो यथाख्यातचारित्र्यामिमुखं समुत्थितोऽसावतस्तमरतिं कथं विधारयेदिति । स चैवभूतो न केवलमात्मनस्त्राता, परेषामप्यरतिविधारकत्वात् प्राणायेत्येत-द्वर्शयितुमाह-(जहा से इत्यादि) द्विगता आपोऽस्मिन्निति द्वीपः, स अव्यभावजेटाद् द्विधा, तत्र अव्यव्यद्वीप आश्वासद्वीपः, आश्वासयतेऽस्मिन्नित्याश्वासः, स चासौ द्वीपश्चाऽश्वासद्वीपः । यदि वा-आश्वासनमाश्वासः, आश्वासाय द्वीप आश्वासद्वीपस्तत्र नदीसमुद्रवहुमध्यप्रदेशे भिन्नयोर्धस्याऽऽद्यस्तमवाप्याऽऽश्वस-न्त्यसावपि द्वेधा-सदीनोऽसदीनश्चेति यो हि पद्मसावुदकेन प्लाव्यते स सदीनो, विपरीतस्त्वसदीनः सिद्धद्वीपाऽऽदि । यथा हि सायात्रिकास्त द्वीपमसदीनमुदन्वदादेरुत्तीर्षवः सम-वाप्याऽऽश्वसन्त्येव त भावसधानायात्थित साधुमवाप्यापरे प्राणिनः समाश्वासन्ति । यदि वा दीप इति प्रकाशद्वीपः, प्रका-शाय दीपः प्रकाशद्वीपः, स चादित्यचन्द्रमण्यादिरसदीनो-ऽपरस्तु विषुडुल्काऽऽदि सदीनः । यदि वा प्रचुरन्धननया विचकितकालावस्थायसदीनो, विपरीतस्तु सदीन इति । यथा ह्यसौ स्फुटावेदनतो हेयोपादेयदानोपादानवर्ता निमित्तभावमु-पयाति, तथा क्वचित्समुद्राऽऽद्यन्तर्वीचिनामाश्वासकारी च भवत्येव ज्ञानसन्धानायात्थित परापदोपसर्गाक्कोच्यतयाऽऽ-सदीनः साधुर्विशिष्टोपदेशदानतोऽपरेषामुपकारायेत्यपरे भाव-द्वीप भावद्वीप वाऽन्यथा व्याचकते । तद्यथा-प्रायद्वीपः सम्य-क्त्वः, तच्च प्रतिपातित्वादौपशमिकः, क्वायोपशमिक च सदीनो भावद्वीपः, क्वायिक त्वसदीन इति । त द्विविधमप्यपरतिस-सारत्वात्प्राणिन आश्वासन्ति, भावद्वीपस्तु सदीनः भुत-ज्ञानम्, असदीनस्तु केवलमिति, तच्चावाप्य प्राणिनोऽवश्य-माश्वासन्त्येवेति । अथवा-धर्मं सद्धानं समुत्थितं स-न्नस्तेर्दुष्प्रवृत्त्यो भवतीत्युक्ते कश्चिदाद्येत्-किञ्चुतोऽसौ धर्मो

यत्सन्धानाय समुत्थित इति ? अत्रोच्यते-यथाऽसौ द्वीपोऽस-
न्दीनः । सलिलप्लुतो वरुगृहणनानामितरेषां च बहूना जन्तूनां
शरण्यतयाऽऽश्वासहेतुर्भवति ॥ १६६ ॥

एवं से धम्मे आरियपदेसि ॥ १६७ ॥

एवमसावपि धर्म आर्यप्रदेशितस्तीर्थद्वारप्रणीतः कपतापच्छे-
दनैर्वसिष्ठोऽसन्दीनः, यदि वा कुतर्काप्रधृष्यतया सदीनोऽन्तो-
न्यः प्राणिना चाणायऽऽश्वासभूमिर्जन्वति, तस्य चाऽऽर्थदेशितस्य
धर्मस्य किं सम्यगनुष्ठायिनः केचन सन्ति ? अस्मित्युच्यते ॥ १६७ ॥
यदि सन्ति, किंभूतास्त इत्यत आह-

ते अणवकंखमाण पाणे अणतिवातेमाण दतिआ मे-
हाविणो पंक्रिया ॥ १६८ ॥ एवं तेमिं जगवओ अणु-
पाणे जहा से दियपोए । एव ते सिस्सा दिया य राओ
य अणुपुव्वेणं वाइय त्ति वेमि ॥ १६९ ॥

(ते इत्यादि) ते साधवो भावसधानोद्यता सयमारते प्र-
णोदका मोक्षनेदिष्टाजंगाननवकाङ्क्षन्तो धर्मे सम्यगुत्थानवन्त
स्युरित्येतदुत्तरत्रापि योज्यम् । तथा प्राणिनोऽननिवातयन्त उप-
लक्षणार्थत्वाच्चेपमहाव्रतग्रहणमायोज्यम् । तथा कुशवानुष्ठानप्र-
वृत्तत्वाद्दयिताः सर्वलोकानाम् । तथा मेधाविनो मर्यादाव्यवस्थि-
ताः, परिडताः पापोपादानपरिहारनया सम्यक् पदार्थज्ञा ध-
र्मचरणाय समुत्थिता भवन्तीति ॥ १६८ ॥ ये पुनस्तथाज्ञान-
ज्ञानाभावात्सम्यग् विवेकविकलनया नाद्यापि पूर्वोक्तसमुत्था-
नवन्तः स्युस्ते तथाज्ञाता आचार्याऽऽदिभिः सम्यगनुपाल्य याव-
च्चिवेकिनोऽज्ञवन्तित्येतद्वर्णयितुमाह-(एव इत्यादि) एवमु-
क्तविधिना तेषामपरिकर्मितमतीनां जगवतो वीरवर्द्धमानस्वा-
मिनो धर्मे सम्यगनुत्थाने सति तत्परिपादननस्तथा सटुपदे-
शदानेन परिकर्मितमतित्व विधेयमिति । अत्रैव दृष्टान्तमाह-(ज-
हा से इत्यादि) द्विजः पक्षी, तस्य पोत शिशुर्द्विजपोतः, स यथा
तेन द्विजेन गर्भप्रसवात्प्रभृत्यण्डकोच्छूनोच्छूनतरमेदाऽऽदिका-
स्ववस्थासु यावन्निष्पन्नपक्वस्तावत्पाल्यते, एवमाचार्येणापि शि-
ष्यक प्रव्रज्यादानादारभ्य सामाचार्युपदेशदानेनाध्यापनेन
तावदनुपाल्यते यावज्जीतार्थोऽनृत् । यः पुनराचार्योपदेशमति-
वृद्धयै स्वैरित्वाद्यथाकथञ्चित्क्रियामनुप्रवर्त्तत स उज्जयिनी-
राजपुत्रवद्विनश्येदिति । तद्यथा-उज्जयिन्यां जितशत्रो राज्ञो
द्वौ पुत्रौ, तत्र ज्येष्ठो धर्मधोपाऽऽचार्यसमीपे ससारासारताम-
वगम्य प्रव्रज्ज, क्रमेण चाश्वीनाऽऽचाराऽऽदिशास्त्रोऽवगततद-
र्थश्च जिनकल्प प्रतिपत्सुद्धितीयां सत्त्वभावना भावयति । सा च
पञ्चधा-तत्र प्रथमोपाश्रये, द्वितीया तद्वहिः, तृतीया चतुष्के-चतु-
र्थी शून्यगृहे, पञ्चमी इमशाने । तत्र पञ्चमी भावनां ज्ञावयतः
स कनिष्ठा भ्राता तदनुरागादाचार्यान्तिकमागत्योवाच-मम ज्ञा-
यान् भ्राता कऽऽस्ते ? साधुभिरमाणि किं तेन ? स आह-प्रव्र-
जः, मयि । आचार्येणोक्तो गृहाण तावत पुनर्द्व्यमि । स तु तथे-
व चक्रे । पुनरप्यपृच्छत् । आचार्या ऊचुः-किं तेन दृष्टेन ? नासौ
कस्य चिदुल्लापमपि ददाति जिनकल्प प्रतिपत्तुकाम इति ।
असावाह-तथापि पश्यामि तावदिति निर्वन्धे दर्शितस्तूष्णीं
प्रावस्थित एव चन्दित, तदनुरागाच्च निपिद्धोऽप्याचार्येण
निर्वायमाणोऽप्युपाध्यायेन द्वियमाणोऽपि साधुभिरसाम्प्रतमे-
तद्भवतो दुष्कर दुरध्यवसेयमित्येवं कथ्यमानेऽप्यहमपि ते-
नैव पित्रा जात इत्यवष्टम्भेन मोहाच्चथैव तस्यो, यथा ज्येष्ठ

भ्रातेति । इतरो देवतयाऽऽगत्य चन्दितः । शिष्यस्तु न चन्दितः ।
ततोऽसावपरिकर्मितमतित्वात् कुपितः । अधिधिरिति कृत्वा
देवताऽपि तस्योपरि कुपिता सती तलप्रहारेणाक्षिगोलकौ घटि-
निश्चिच्छेप । ततस्तदुज्यायान् हृदयेनैव देवातामाह-किमित्यय-
मन्यस्वया कदर्थित, तदस्याक्षिणी पुनर्नवीकुरु । सा त्ववा-
दीजीवप्रदेशैर्मुक्ताविमौ गोलकौ, न शक्यौ पुनर्नवीकर्तुम् ।
इत्युत्वा अपि पुनर्मग्नद्वनीयमित्यवधार्य तत्क्षणैव पाकव्या-
पादितैवाक्षिगोलकौ गृहीत्वा तदक्षिणी चकारेति । एव सटुपदे-
शप्रवर्त्तन सापार्थमित्यवधार्य शिष्येण सदाऽऽचार्योपदेशवर्त्तिना
भाव्यम्, आचार्येणाऽपि सदा स्वपरोपकारवृत्तिना सम्यक् स्व-
शिष्या यथोक्तविधिना प्रतिपालनीया इति स्थितमिति ॥ १६८ ॥
तदेवोपमहरन्नाह-(एव इत्यादि) यथा द्विजपोतो मातृपि-
तृज्यानुपाल्यते, एवमाचार्येणापि शिष्या अहर्निशमनुपूर्वेण
क्रमेण वाचिताः पाठिताः, शिक्षां प्राहिताः, समस्तकार्यस-
हिष्णवः ससारोत्तरणसमर्थाश्च भवन्तीति । इतिरधिकारप-
रिसमाप्तौ, प्रवामीति पूर्ववत् । आचा० ।

साम्प्रत चतुर्थ आरभ्यते । अस्य चायमभिसंयन्धः-इहानन्त-
रोद्देशके शरीरोपकरणधूननाऽभिहिता, सा च परिपूर्णा, न गौर-
वत्रिकसमन्वितस्येत्यतस्त धूननार्थमिदमुपक्रम्यन इत्यनेन
सवन्धेनाऽऽयातस्यास्योद्देशकस्यास्खलिताऽऽदिगुणोपेत सुत्र-
मुच्चारणीयम् । तच्चेदम्-

एवं ते मिस्सा दिया य राओ य अणुपुव्वेणं वाइया
तेहिं महावीरेहिं पाणाणमंतेहिं, नेसतिए पष्णाणमुत्तलवन्त
हेवा उवसम फारुमयं ममादियंति ॥ १७० ॥ वसित्ता
वंधचेरंसि आणं त एो त्ति मष्माणा ॥ १७१ ॥

(एव ते सिस्सा इत्यादि) एवमिति द्विजपोतसर्वर्तनक्र-
मेणैव, ते शिष्याः स्वहस्तप्रव्राजिता उपसपदागताः प्रातीच्छका-
श्च, दिवा च रात्रौ चानुपूर्वेण क्रमेण वाचिता पाठितास्तत्र का-
लिकमह प्रथमचतुर्थैरुप्योपवाप्यते, उत्कालिक तु काष्ठवेला-
वर्जं सकलमप्यहोरात्रमिति । तथाऽध्यापनाऽऽचाराऽऽदिक्रमेण
क्रियते । आचारश्च त्रिवर्षपर्यायोऽध्याप्यत इत्यादि क्रमेणाध्या-
पिताः शिष्याश्चारित्र्यप्राहिता, तद्यथा-युगमात्रदृष्टिना गन्तव्यम्
कर्मवत्संकुचितान् ज्ञेयमित्यादि । एवं शिक्षां प्राहिता वाचिता
अध्यापिताः । केरिति दर्शयति-तैर्महार्हैरस्तीर्थैरकरगणधराऽऽ-
चार्याऽऽदिभिः । किम्भूतैः ? प्रज्ञावर्जिज्ञानिभिरैवोपदेशाऽऽदि दत्तं
लगतीत्यतो विशेषणम्, ते तु शिष्या द्विप्रकारा अपि प्रेक्षापूर्व-
कारिणस्तेषामाचार्याऽऽदीनामन्तिके समीपे, प्रकर्षेण ध्यायतेऽने-
नेन प्रज्ञानं श्रुतज्ञानं, तस्यैवापरस्मादवाप्तिसद्भावादित्यतस्तदु-
पलक्ष्य बन्धवदुश्रुतीभूताः प्रचलमोहोदयापनीतसटुपदेशोत्क-
टमदत्वात् । त्यक्तोपशमम् । स च द्वेधा-ऊच्यभावमेदात् । तत्र ऊ-
च्योपशम कनकफलाऽऽद्यापादितः कलुषजलादेः भावोपशमस्तु-
ज्ञानाऽऽदिवयात् । तत्र यो येन ज्ञानेनोपशमयति स ज्ञानोपशम-
स्तद्यथा-आक्षेपणायान्यतरया धर्मकयया कश्चिदुपशमयतीत्या-
दि । दर्शनोपशमस्तु-यो हि शुद्धेन सम्यग्दर्शनेनापरमुपशमयति,
यथा श्रेणिकेनाश्रुद्वानो देवः प्रतिबोधित इति, दर्शनप्रज्ञावर्क-
र्वा नमत्यादिभिः कश्चिदुपशमयति । चारित्र्योपशमस्तु-क्रोधा-
ऽऽद्युपशमो विनयनमूनेति । तत्र केचन क्षुद्रका ज्ञानोदन्वतोऽद्या-
प्युपर्येव मृगमानास्तमेवभूतमुपशमं त्यक्त्वा ज्ञानव्यवोत्तमिन-
गर्वाऽऽज्ञाना पारुष्यं परुषतां समाददति गृहान्ते । तद्यथा-

परस्परगुणनिकायां, मीमांसायां वा । एकोऽपरमाह-त्व न जानीये, न चैषा शब्दानामयमर्थो यो भवताम्भाणि । अपि च कश्चिदेव मादृश शब्दार्थनिर्णयायान्न त सर्व इत्युक्ते च पृष्ठा गुरवः स्वयमपि परीक्षित निश्चित पुनरिदं न वा वादिनि च मल्लमुख्ये च मादृशोऽन्तर गच्छेत् । द्वितीयस्त्वाह-नन्वसदाचार्या एवमाज्ञापयन्तीत्युक्ते पुनराह-सोऽपि बाष्पकुण्डो बुद्धिचिकल किं जानीते, त्वमपि च शुक्लवत्पात्रितो निरुहापोह इत्यादीन्यन्यान्यपि, दुर्गृहीतकतिचिदङ्गरो महोपशमकोरण ज्ञान विपरीततामापादयन् सौख्यमाविर्भावयन् आपते । उक्तं च-

“ अन्ये स्वेच्छारचिता-नर्थविशेषान् श्रमेण विज्ञाय ।

कृत्स्नं वाङ्मयमिति, खादन्यज्ञाने दर्पेण ॥ १ ॥

क्रीडनकर्मश्वराणां, कुक्कुटलावकसमानवाङ्मयः ।

शास्त्राण्यपि हास्यकथा, लघुता वा क्षुब्धको नयति ॥ २ ॥ ”

इत्यादि । पात्रान्तरं वा-“ हेष्ठा उवसम अहेगे फारुसिय समाकृति । ” इत्युक्तेऽपशमम्, अधान्तरं बहुश्रुतीभूता एके, न सर्वे, परुषनामालम्बते, नतश्चाद्विपिता शब्दिता वा तूष्णीं भाव भजन्ते, हुङ्कारशिरःकम्पनाऽऽदिना वा प्रतिचचन ददति । किञ्च (वसिष्ठा इत्यादि) एके पुनर्ब्रह्मचर्यं सयम, तत्रोपित्वा, आचारो वा ब्रह्मचर्यं, तदर्थोऽपि ब्रह्मचर्यमेव, तत्रोपित्वा आचारार्थादुप्यायिनोऽपि तद्भर्त्सितास्तामाज्ञा तीर्थकरोपदेशरूपा नो मन्यमानाः, नोऽशब्दो देशप्रतिषेधे, देशतस्तीर्थकरोपदेश न बहु मन्यमानाः । सातगौरववाहुल्याच्छरीरवाकुशिकतामालम्बते । यदि वा-अपवादमालम्ब्य प्रवर्तमाना उत्सर्गचोदनाचोदिताः सन्तो नैषा तीर्थकराऽऽक्षेप्येव मन्यन्ते । दर्शयन्ति चाऽपवादपदानि-“ कुञ्जा भिक्षू गिलाणस्त, अगिलाए समादिय । ” इत्यादि । ततश्च यो येन ग्लायति तस्य तदपनयनार्थमाधार्मिकऽऽद्यपि कार्यं स्यादेतर्किकं तेषां नाख्याताः कुशीलानां प्रत्ययायाः, यथा-आशाननाबहुलाना दीर्घं ससार इति ॥ १०१ ॥

तदुच्यते-

अग्धा(कवा)यं तु सोच्चा णिसम्म समणुष्सा जीविस्सामो, एगे णिक्खम्म ते असंजवं ता वि रुज्जमाणा कामेहिं गिष्ठा अज्जोववणा समाहिमाघायमजुसंता सत्थारमेव फरुस वदंति ॥ १०२ ॥

(अग्घाय ति) तुरवधारणे । आख्यातमेवैतत् कुशीलेविपाकाऽऽदिकं श्रुत्वा निशम्यावयुज्य चाऽऽशास्तरमेव परुष वदन्तीति सम्बन्धः । किमर्थं तर्हि शृण्वन्तीति चेत्तदाह-“ समणुष्सा ” इत्यादि । समनोक्षा लोकसम्मता, जीविष्याम इति कृत्वा प्रश्नव्याकरणार्थं शब्दशास्त्राण्यधीयते । यदि वा-अनेनोपायेन लोकसम्मता जीविष्याम इति कृत्वैके निष्क्रम्याथ वा समनोक्षा उद्युक्विहारिण सन्तो जीविष्यामः मयमजीवितेनेत्येव निष्क्रम्य पुनर्मोहोदयादसम्भवन्तस्ते गौरवत्रिकान्यतरदोषा ज्ञानाऽऽदिके मोक्षमार्गे न सम्यग् प्रवृत्तो नोपदेशे वर्तमाना विविधं दृष्टमानकामैर्मुखा गौरवत्रिकेऽभ्युपगमा विषयेषु समाधिभिन्निष्ठप्रणिधानमाख्यात तीर्थकृतादिभिर्ममावेदितं तमजुपन्तं सेवमाना दुर्विदग्धा आचार्याऽऽदिना शास्त्राभिप्रायेण चोद्यमाना अपि तच्छास्तरमेव परुष वदन्ति-नास्मिन् विषये भवान् किञ्चन जानाति, यथाऽहं सूत्रार्थं शब्दं गणितं निमित्तं वा जाने तथा कोऽन्यो जानीते, इत्येवमाचार्याऽऽदिकं शा-

स्तरं हीलयन्ति परुष वदन्ति । यदि वा-शास्त्रा तीर्थकृताऽऽदिस्तमपि परुष वदन्ति । तथाहि-कचित् स्खलितचोदिना जगत् -किमन्यदधिक तीर्थकृद्व्यत्यस्रजलकर्तृनादपीति । इत्यादिभिरपाचीनैरालापैरलीकविद्यामदावलेपाच्छास्त्रकृतामपि दूषणानि वदेयुः ॥ १०२ ॥

न केवलं शास्तरं परुष वदन्त्यपरानपि साधूनपवदेयुरित्येतदाह-

सीलमंता उवसंता (मंखाए) रीयमाणा अमीद्वा अणुवयमाणास्म वितिया मंदस्स वाढया ॥ १०३ ॥

(सीलमता इत्यादि) शीलमप्रादृशशीलाङ्गसहस्रमन्थम् । यदि वा-महाव्रतसमाधानं, पञ्चेन्द्रियजयः, कपा-यनिग्रहस्त्रिगुणसुप्तता चेत्त्येनच्छीलं विद्यते येषां ते शीलवन्तः । तथोपशान्ताः कपायोपशान्ताः कपायोपशमात् । अत्र शीलवद्ग्रहणेनैव गतार्थत्वादुपशान्ता इत्येनद्विशेषणं कपायनिग्रहप्राधान्यख्यापनार्थम् । सम्यक् ख्याप्यते प्रकाशयतेऽनयेति सख्या प्रज्ञा, तथा रीयमाणाः सयमानुष्ठाने पराक्रममाणा सन्त कस्यचिद्विश्वातजगधेयतयाऽशीला एत इत्येवमनुवदतोऽनु पश्चाच्छ्रुतं पृष्ठतोऽपृष्ठतोऽपवदतोऽन्येन वा मिथ्यादृष्ट्यादिना कुशीला इत्येवमुक्तेऽनुवदतः पार्श्वस्थाऽऽदेहितीयेषां मन्दस्यान्यस्य बालता मूर्खता, एकं तावत् स्वतश्चारित्रापगमं, पुनरपरानुद्युक्विहारिणोऽपवदत इत्येषां क्षीया बालता । यदि वा-शीलवन्त एते उपशान्ता वेत्येवमन्येनाजिहिते, केषां प्रचुरोपकरणानां शीलवत्तोपशान्तता वा इत्येवमनुवदतो हीनाऽऽचारस्य द्वितीया बालता भवतीति ॥ १०३ ॥

अपरे च वीर्यान्तरायोदयात् स्वतोऽवसीदन्तो पामरसाधु-प्रशस्ताऽन्विता यथाऽवस्थितमाचारगोचरमावेदयेयुरित्येतद्वर्णयितुमाह-

णियट्टमाणा वेगे आयारगोयरमाडक्खति ॥ १०४ ॥ एणभट्ठा दसण्णूमिणो एममाणा एगे जीवित विप्परिणामंति ॥ १०५ ॥ पुट्ठा वेगे स्मियट्ठंति जीवियस्सेव कारणा णिक्खतं पि तेसिं दुप्पिक्खतं भवति ॥ १०६ ॥

(णियट्टमाणा इत्यादि) एके कर्मोदयात्सयमाधिवर्त्तमाना विज्ञाद्व्या, वाशब्दादनिवर्त्तमाना वा यथावस्थितमाचारगोचरमाचकृते-वयं तु कर्तुमसहिष्णुव आचारस्त्वेव जूतमित्येषा द्वितीया बालता न भवत्येव, न पुनर्वदन्त्येवमभूत एवाऽऽचारो योऽस्माभिरनुष्ठ्रीयते, साम्प्रतं तु ममाऽनुभावेन घनाऽऽद्यपगमान्मध्यमूतैव वर्त्तिनी श्रेयसी, नोत्सर्गावसर इति । उक्तं हि-

“ नात्यायत न शिथिल, यथा युञ्जीन सारथि ।

यथा भद्रं वहन्त्यश्वाः, योग सर्वत्र प्रजित ॥ १ ॥ ”

अपि च-

“ जो जत्थ होइ भगो, उवसास मो पर अविद्वतो ।

गुतु तत्य वयतो, इम पहाण ति घोमेइ ” ॥ १ ॥ इत्यादि ।

॥ १०४ ॥ किमनूता पुनरेतदेव समर्थयेयुरित्याह -(एणभट्ठा) सदसद्वैवेको ज्ञान, तस्माद् भट्टा । तथा- (दसण्णूमिणो स्ति) सम्यग्दर्शनविध्वंसिनोऽमदनुष्ठानेन स्वतो विनष्टा अपरानपि गदकोत्पादनेन सन्मार्गाद् च्यावयन्ति । अपरे पुनर्याह्यक्रियोपेता

अप्यात्मान नाशयन्तीत्याह--(सममाणा इत्यादि) नमन्तोऽप्या-
चार्याऽऽर्द्धेयतः श्रुतज्ञानार्थं ज्ञानाऽऽदिज्ञावचिनयाज्ञावात्कर्मो-
दयादेके, न सर्वे सयमजीवित विपरिणामयन्त्यपनयन्ति, स-
म्भारितादात्मान ध्वसयन्तीत्यर्थः ॥ १०५ ॥ किं चापरमित्याह-
(पुष्ठा वेगे इत्यादि) एके अपरिकर्मितमतयो गौरवत्रिकप्रति-
वद्धाः स्पृष्टाः परीषहैर्निवर्त्तन्ते सयमास्तिङ्गाद्वेति, किमर्थम्?,
जीवितस्यैवासयमाऽऽख्यस्य, कारणान्निमित्तात्, सुखेन वय
जीविष्याम इति सावधानुष्ठानतया सयमानिवर्त्तन्ते । तथा-
भूतानां च यत्स्यात्तदाह--(एषिष्यन्त पि इत्यादि) तेषां गृ-
हपाशाभिष्क्रान्तमपि ज्ञानदर्शनचारित्र्यमूलोत्तरगुणान्यतरो-
पघाताभिष्क्रान्त दुर्निष्क्रान्त भवति ॥ १०६ ॥

तद्धर्माणां च यत्स्यात्तदाह-

वाद्यवयणिज्जा हु ते णरा, पुणो पुणो जातिं पगप्पं-
ति, अहे संभवता विहायमाणा अहमस्सि विउक्कमे, उ-
दासीणे फरुसं वदन्ति पलियं पगथे, अजुवा पगथे अत-
हेहिं, तं मेहावी जाणिज्जा धम्मं ॥ १०७ ॥

(बाल इत्यादि) हुहेतौ । यस्मादसम्यगनुष्ठानाद्दुर्निष्क्रान्ता-
स्तस्माद् बालानां प्राकृतपुरुषाणामपि वचनीया गह्वा वाद्यवच-
नीया । (ते णरा इति) किञ्च--(पुणो पुणो इत्यादि) पौन-
पुन्येनारदृष्टव्येयन्त्रन्यायेन जातिरूपचित्तां कल्पयन्ति । कि-
म्भूतास्त इत्याह--(अहे इत्यादि) अधः सयमस्थानेषु स-
म्भवन्तो वर्तमाना विद्यया बाध्यो वर्तमाना सन्तो विद्वांसो
वयमित्येव मन्यमाना लघुनयाऽऽमान व्युत्कर्षयेयुरात्मनः
श्लाघां कुर्वन्ते, यत् किञ्चित् जानानोऽपि मानोत्तमिनतत्वात्ससा-
तागौरवबहुलोऽहमेवात्र बहुश्रुतो यदाचार्यो जानाति त-
न्मयाश्लेषेनैव कालेनार्थात्मित्येवमात्मान व्युत्कर्षयेदिति । नात्मा
श्लाघ्यतयैवाऽऽसने परानप्यपवदेयुरित्बाह (उदासीणे इत्या-
दि) उदासीना रागद्वेषरहिता मध्यस्था बहुश्रुतत्वे सत्युप-
शान्ता, तान् स्वद्वितान् चोदनोद्यतान् परुष वदन्ति । तद्यथा-
स्वयमेव तावत्कृत्यमकृत्य वा जानीहि, ततोऽन्येषामुपदेदय-
सीति । यथा च परुष वदन्ति तथा सूत्रेणैव दशयितुमाह--(पलिय
इत्यादि) (पलिय ति) अनुष्ठान, तेन पूर्वाऽऽचरितेनानुष्ठानेन तृ-
णऽऽहाराऽऽदिना प्रकथयेदेवम्भूतस्त्वमिति । अन्यथा वा कुण्ट-
मण्टाऽऽदिभिर्गुणैर्मुखविकाराऽऽदिभिर्वा प्रकथयेदिति । कि-
म्भूतैरतथैरविद्यमानैरित्युपसहरन्नाह--(त इत्यादि) तद्वाच्यम-
वाच्यं वा, तं वा धर्मे श्रुतचारित्र्याऽऽख्य, मेधावी मर्यादाव्य-
वस्थितो, जानीयात्मभ्यक् परिच्छिन्द्यादिति ॥ १०७ ॥

सोऽसम्यवादप्रवृत्तो बालो गुर्वादिना यथाऽनुशासते, तथा
दर्शयितुमाह-

अहम्मट्ठी तुमं सि णाम दाझे, आरंजट्ठी, आणवयमाणे
हणमाणे घायमाणे, हणओ यावि समणुजाणमाणे, घोरे
धम्मे उदीरिण् उवेहं, णं अणाणाए एस विसणो वित-
हे वियाहिण् ति वेमि ॥ १०८ ॥

(अहम्मट्ठी इत्यादि) अर्थोऽस्यास्तीत्यर्थी, अधर्मेणार्थी,
यतो नाम त्वमवम्भूतोऽनुशास्यते, कुतोऽधर्मार्थी, यतो वा-
त्साङ्गः, कुनो बालो यत् आरम्भार्थी सावधानाऽऽरम्भप्रवृत्तः,

कुन आरम्भार्थी, यत् प्राण्युपमर्दवादाननुवदन्नेतद् वृत्ते । तद्य-
था-जहि प्राणिनोऽपरैरेव घातयन् घ्नन्वापि समनुजानासि
गौरवत्रिकानुवद्धः पचनपाचनाऽऽदिक्रियाप्रवृत्तस्तत्पिण्डतर्की
तत्समकृताननुवदसि-कोऽत्र दोषो?, न ह्यशरीरैर्धर्मः कर्तुं पार्यते,
अनो धर्माऽऽधार शरीर बलतः पालनीयमिति । उक्तं च-"श्री
रीर धर्मसंयुक्त, रत्तणीय प्रयत्नतः । शरीराच्छूने धर्मो, यथा
वीजात्सदहकुरः ॥ १ ॥" इति । किञ्चैव ब्रवीषि त्वं, तद्यथा-
घोरो भयानको धर्मः सर्वाऽऽश्रवनिरोधाद् दूरनुचर उत्प्रावत्ये-
नेरितः कथितः प्रतिपादितस्तीर्थकरणधराऽऽदिजिरित्येवम-
ध्यवसायी भवान्तरमनुष्ठानत उपेक्षते उपेक्षां विधत्ते, णमिति
चाक्यालङ्कारे । नानाज्ञया तीर्थकरणधरानुपदेशेन, स्वेच्छया
प्रवृत्त इति, क एवम्भूत इति दर्शयति-एष इत्यनन्तरकोऽध-
र्मार्थी बाल आरम्भार्थी प्राणिनां हन्ता घातयिता हन्तोऽनुमन्ता
धर्मोपेक्षक इति विषयः कामभोगेषु विविध तद्दर्शयतीति वि-
तर्दो हिंसकः, 'तर्द' हिंसायामित्यस्मात्कर्तरि पचाऽऽद्यत् । सय-
मे वा प्रतिकूलो वितर्द इत्येवरूपस्त्वमेव व्याख्यात इत्यतोऽह
ब्रवीमि, त्वं मेधावी धर्म जानीया इति ॥ १०८ ॥

एतच्च वक्ष्यमाणमह ब्रवीमोत्यत आह-

किमणेण जो जणेण करिस्सामि त्ति मसमाणा एवं ए-
गे विदिता, मातरं पितरं हिच्चा णाहओ य परिगहं वी-
रायमाणे समुट्ठाय अविहिंसा सुव्वया दंता पास दीणे
उप्पण्ण पडिवयमाणे ॥ १०९ ॥ वसट्ठा कायरा य जणा
लूसगा जवति ॥ ११० ॥ अहमेगेसिं सिहोए पावए
जवति, से समणविठ्ठंते समणविठ्ठंते ॥ १११ ॥

(किमणेण इत्यादि) केचन विदितवेद्या धीरायमणाः स-
म्यगुत्थानेनोत्थाय पुनः प्राण्युपमर्दका भवन्तीति कथमुत्थाय
किमहमनेन, जोरित्यामन्त्रणे, जनेन मातापितृपुत्रकलत्राऽऽदि-
ना स्वार्थपरेण परमार्थतोऽनर्थरूपेण करिष्यामीति, न ममायं
कस्यचिदपि कार्यस्य रोगापनयनाऽऽदेरलमित्यनेन किमह क-
रिष्ये ? यदि वा-प्रव्रजिषु केनचिदभिहितः किमनया सिकता-
कवलसन्निजया प्रव्रज्यया करिष्यति भवान्, अहएवशाऽऽयानं
तावज्जो जनाऽऽदिक भुङ्क्ष्वेत्यभिहितो विरागतामापन्नो ब्रवीति-
किमहमनेन भोजनाऽऽदिना करिष्ये, शुक मयाऽनेकशः सत्ता-
रे पर्यटना, तथापि तृप्तिर्नाभूत्किमिदानीमनेन जन्मना भवि-
ष्यतीत्येव मन्यमाना एके विदितससारस्वभावा विदित्वाऽ-
प्येवं ततो मातर जननीं पितर जनयितारं हित्वा त्यक्त्वा,
ज्ञातय पूर्वापरसबन्धिनः स्वजना वा, परिगृह्यत इति परिग्र-
हो धनधान्याहिरण्यद्विपदचतुष्पदाऽऽदिस्त, किम्भूता ?, धीर-
मित्रात्मानमाचरन्तो धीरायमाणाः, सम्यक् सयमानुष्ठानेनो-
त्थाय समुत्थाय विविधैरुपायैः, न विद्यते विहिंसा येषां ते
अविहिंसाः, तथा शोचन व्रत येषां ते सुव्रताः, दान्ता इन्द्रि-
यदमनाहान्ता इत्येव समुत्थाय । नागाज्जुनीयास्तु पठन्ति-
"समणा भविस्सामो अणगरा अकिंचणा अपुत्ता अपसू
अहिंसगा सुव्वया दंता परदत्तभोगो पाव कम्म ण करेस्सामो
समुत्ताए ।" सुगमत्वाच्च विव्रियत इति । एव समुत्थाय पूर्वं प-
श्चात्पश्य निजालय दीनान् शृगालत्वविहारिणो व्रत जिघृक्षून्
पूर्वमुत्पतिता न सयमाऽऽरोहणात्पश्चात्पापोदयात् प्रतिपतत
इति ॥ १०९ ॥ किमिति दीना भवन्तीति दर्शयति-यतो वशा इन्द्रिय-

विषयकषायाणां तत आर्त्ता वशाऽऽर्त्ता, तथातूतानां च कर्मा-
नुषङ्गः । तदुक्तम्—“मोहदिवसद्वेष्टेण जते ! कति कर्मपगमोऽत्रो
बधः ? । गोयमा ! आउवज्जाओ सत्त कम्मपगडोओ जाव अ-
णुपरियट्टइ । कोहवसद्वेष्टेण भते ! जीवे किं ? एव ते चेव ।” एव
मानाऽऽदिश्वपीति । तच्चा कातराः परीषहोपसर्गोपनिपाते सति
विषयलोलुपा वा कातरा । के ते ? जना, किं कुर्वन्ति ? ते प्रतिज-
ग्नाः सन्तो लूपका भवन्ति—को ह्यष्टादशशोवाङ्गसहस्राणि
धारयिष्यन्त्येवमजिसधाय ख्वय्विङ्ग, जावलिङ्ग वा प-
रित्यज्य प्राणिना विराधका भवन्ति ॥ ११० ॥ तेषां
च पञ्चातकनविङ्गानां यत्स्यात्तदाह—(अदमेगसि इत्या-
दि) अथाऽऽनन्तर्ये, एकेषां जगत्प्रतिज्ञानां सुप्रव्रजितानां
तत्समन्तरमेवान्तर्मुहूर्तेन वा पञ्चत्वाऽऽपत्तिर्यात्, एकेषां
तु श्लोकः श्लाघारूप पापको भवेत् स्वपक्षात्परपक्षाद्वा मद-
त्ययश कीर्तिर्भवति । तद्यथा—स एव पितृवनकाष्ठसमानो भो-
गाभिज्ञापी व्रजति तिष्ठति वा, नास्य विश्वसनीय, यतो नास्या-
कर्त्तव्यमस्तीति । उक्तं च—“परलोकविरुद्धानि, कुर्वाण दूरत-
स्त्यजेत् । आत्मानं यो न सन्धत्ते, सोऽन्यस्मै स्यात्कथं हिन
॥ ११ ॥” इत्यादि । यदि वा सूत्रेणैवाश्लाघतां दर्शयितुमाह—(से
समण इत्यादि) सोऽयं भ्रमणो ज्ञत्वा विविधं ज्ञानो भग्नं भ्रम-
णविभ्रान्तः श्रमणविभ्रान्तः । वीप्सयाऽत्यन्तजुगुप्सामाह ॥ १११ ॥
किञ्च—

पासहेगे सममणएहि असममणए णममाणेहि अ-
णममाणे विरतेहि अविरते दविएहि अदविए अजिसमेवा
यन्नि ए मेहावी णिच्छिये धीरे आगमेणं सया परकमेज्जासि
त्ति वेमि ॥ ११२ ॥

पश्यन् धूर्य कर्मसामर्थ्येके विश्रान्तभागधेया समन्वाग-
तैर्युक्तविहारिणि सह वसन्तोऽप्यसमन्वागताः शीतलविहा-
रिण, तथा नमम नै सयमानुष्ठानेन विनयवर्जितनममाना नि-
श्चिन्तया सावधानुष्ठायिनो, विरतैरविरता द्रव्यभूतैरद्रव्यभूताः
पापकलङ्कितत्वादेवभूतैरपि साधुभिः सह वसन्तोऽप्येवम्भू-
तानभिसमेत्य ज्ञात्वा, किं कर्त्तव्यमिति दर्शयन्ति—पण्डितस्त्व-
ज्ञातक्षेयो मेधावी मर्यादाव्यवस्थितो निष्ठितार्थो विषयसुखनि-
ष्पिपासो धीरः कर्मविदारणसहिष्णुर्भूत्वाऽऽगमेन सर्वज्ञप्रणी-
तोपदेशानुसारेण, सदा सर्वकालं परिक्रामयेत्, इतिरधिकार-
परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत्, धृताध्ययनस्य चतुर्थोद्देशक-
समाप्तः । उक्तश्चतुर्थोद्देशकः ।

साम्प्रतं पञ्चमं आरभ्यते—अस्य चायमभिनम्वन्ध-इहानन्तरो-
द्देशके कर्मविधूननार्थं गौरवत्रयविधूननाऽभिहिता, सा च कर्म-
विधूननोपसर्गविधूननाव्यतिरेकेण न संपूर्णभावमनुजवति, ना-
पि सत्कारपुरस्कारात्मिका समानधूननामन्तरेण गौरवत्रि-
धूनना सम्पूर्णतामियादित्यत उपसर्गसमानविधूननार्थमिदं-
मुपक्रम्यत इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातव्यास्योद्देशकस्यास्त्वलि-
ताऽऽदिगुणेपेतं सूत्रमुच्चारणीयम् । तद्धेदम्—

से गिहेसु वा गिहंतरेसु वा गामेसु वा गामंतरेसु वा ए-
गरेसु वा एगरंतरेसु वा जणवणसु वा जणवयंतरेसु वा
संतेगतिया जणा दूमगा सति, अलुवा फासा फुमंति, ते
क्कामे पुट्ठो धीरो अहियासए ओए समियदसणे ॥ ११३ ॥

“से गिहेसु वा इत्यादि, ० जाव धीरो अहियासए ।” (ने ति)
६९२

स परिमृतो मेधावी निष्ठितार्थो धीरः सदा सर्वज्ञप्रणीतो-
पदेशानुविधायी गौरवत्रिकाप्रतिवद्धो निर्ममो निष्किञ्चनो
निराशि एकाकिविहारितया ग्रामानुग्राम रीयमाणं कुञ्चति-
र्यश्वरामरकृतोपसर्गपरीषदाऽऽपादितान् दुःखस्पर्शाग्निर्जरार्थो
सम्यग्धिसहेतः । क पुनर्व्यवस्थितस्य के परीषहोपसर्गा अग्नि-
पनेयुरिति दर्शयति—आहाराऽऽद्यर्थं प्रविष्टस्य गृहेषु वा, उच्चनी-
चमध्यमावस्थासूचकबहुवचनम् । तथा गृहान्तरेषु, प्रसन्ति बु-
द्ध्यादीन् गुणानिति ग्रामा, तेषु वा, तदन्तराद्येषु वा । नैनेषु क-
रोऽस्तीति नकराणि, तेषु वा, तदन्तराद्येषु वा । जनानां लोका-
नां पदान्यवस्थानानि येषु ने जनपदा भवन्त्यादयः साधुविह-
रणयोग्या अरूपकिञ्चिदिति, तेषु वा, तदन्तरालेषु वा, ग्रामनगरा-
न्तरे वा, ग्रामजनपदान्तरे वा, नगरजनपदान्तरे वा, उद्याने वा,
तदन्तरे वा, विहारचूमिमागतस्य वा गच्छतो वा तदेव तस्य
भित्तोग्रामाऽऽदीनधिशयानस्य कायोत्सर्गाऽऽदि वा कुर्वत एके
कालुष्योपहताऽऽमानो ये जना लूपका भवन्ति, ‘लूप’ हि साया-
मित्यस्माद् ल्युप्ते रूपम् । सन्ति विद्यन्ते, तत्र नारकाभावादुप-
सर्गकणं प्रत्यवस्तु (?) तिर्यगमरयोरपि कादाचित्कत्वान्मे त-
ष्णीमेवानुकूलप्रतिकूलवृत्तावाज्जनग्रहणम् (?) । यदि वा—जायन्त
इति जनाः । तिर्यग्नरामरा एव जनशब्दाजिहिताः, ते च जना
अनुकूलप्रतिकूलान्यतरमयोपसर्गाऽऽपादनेनोपसर्गयैयुरिति । तत्र
दिव्याश्चतुर्विधाः । तद्यथा—हास्यात्, प्रद्वेषाद्विमर्शात् पृथग्विमा-
त्रातो वा । तत्र केहीकिञ्च । कश्चित् व्यन्तरो विविधानुपसर्गात्
हास्यादेव कुर्यात्—यथा निज्ञार्थं प्रविष्टैः लुल्लकैर्भित्तालाजार्थं
पललविकटतर्पणाऽऽदिनोपयाचितक व्यन्तरस्य प्रपेदे, जि-
ज्ञास्वाप्तौ च तज्जायमानस्य कुतश्चिदुपलभ्य विकटाऽऽदिकं तै-
र्हृदौके, तेनापि केदयैव ते भुल्लका क्वावा इव व्यध्यायिपत प्र-
द्वेषेण—यथा भगवतो माघमासरज्यां तापसीरूपधारिण्या
व्यन्तयोदकजटाभारवल्कलविप्ररूभिः सेचनमकारि विमर्शार्थ-
मय दृढधर्मा न वत्यनुकूलप्रतिकूलोपसर्गं परीक्षयेत् । तथा स-
विम्नः साधुर्भाषितया कयाचिद् व्यन्तर्या स्त्रीवेषधारिण्या स्तन्य-
देवकुलिकावासितः साधुरनुकूलोपसर्गैरुपमर्दितो दृढधर्मेति च
कृत्वा चान्दित इति । तथा पृथग्विधा मात्रा येषूपसर्गेषु ने पृथ-
ग्विमात्रा हास्याऽऽदित्रयान्यतराऽऽरब्धा अन्यतरावसायिनो भ-
वन्ति । तद्यथा—जगवति सगमकेनेव विमर्शाऽऽरब्ध प्रद्वेषेण प-
र्यवसिता इति मानुषा अपि हास्यप्रद्वेषविमर्शकुशीलप्रतिषेध-
नाजेदाच्चतुर्था । तत्र हास्याहचसेना गणिका कुल्लकमुपसर्गयन्ती
दण्केन ताभिना राजानमुपस्यता, कुल्लकेन तथाभूतेन श्रीगृहो-
दाहरणेन राजा प्रतिबोधित इति । प्रद्वेषाद्रजसुकुमारस्येव
इवशूरभूतेनेति विमर्शाच्चन्द्रगुप्तो राजा चाणक्यचोदितो
धर्मपरीक्षार्थमन्तःपुरिकाभिधर्ममावेदयन्त साधुमुपसर्गयति,
साधुना च प्रत्यायता श्रीगृहोदाहरणं राज्ञे निवेदितमिति ।
तत्र कुत्स्मिन शील कुशील, तस्य प्रतिसेवनं कुशीलप्रतिसे-
वनं, तदर्थं कश्चिदुपसर्गं कुर्याद्यथेयानुगृहपर्युपितं साधु-
श्चतसृजिः नीमन्तिनीभिः प्रोपेतभर्तृकाभ सकला रजनी
मेकैकया प्रतिमया उपसर्गितो, न चाऽसौ तासु लुबुधे, म-
न्दरवाक्षिष्णकम्पोऽपृदिति तैर्यथैता अपि भयप्रद्वेषाऽऽहारा-
पत्यसरक्षणजेदास्तुर्ह्व । तत्र भयात् सर्पाऽऽदिभ्यः प्रद्वेषाद्यथा
गगनतश्चपरुर्काशिकात् आहारात् सिंहव्याघ्राऽऽदिभ्यः अपत्य-
सरक्षणत्वात्काफ्यादिभ्यः इति । तदेवमुक्तविधिनोपसर्गाऽऽपादक-
त्वाज्जना लूपका भवन्ति । अथवा तेषु ग्रामाऽऽदिषु स नेपु तिष्ठ-

तो गच्छतो वा स्पर्शान् दुःखविशेषान् आत्मसंवेदनीया स्पृश-
न्यभिभवन्ति । ते चतुर्विधा । तद्यथा-घट्टनताऽऽक्षिकणुकाऽऽदि-
ना, पननता प्रमिमूर्च्छाऽऽदिना, स्तम्भनता घाताऽऽदिना, श्लेषणता
ताद्युत पातादङ्गुल्यादेर्वा स्यात् (?) । यदि वा-वातपित्तश्लेष्मा-
ऽऽदिकोष्मात् स्पर्शा स्पृशन्ति । अथवा-निष्किञ्चनतया तृणस्प-
र्शश्च शमशकशातोष्णाऽऽदितापिता. स्पर्शा दुःखविशेषा. कटा-
चित् स्पृशन्त्यभिभवन्ति, नैश्च स्पृष्टपरीपहैस्तान् स्पर्शान् दुःखवि-
शेषान् धीरोऽज्ञोऽज्ञोऽधिसहेतु, नरकाऽऽदिदुःखभावनयाऽऽन्ध्य-
कर्मोदयाऽऽपादित पुनरपि मयेवैतत्सोढव्यमित्याकल्य सभ्य-
कृतिनिर्देशेति । कीदृशोऽधिसहेतु ? इत्यत आह-यदि वा स
एवम्भूतो न केवलमात्मनस्त्राता, तदुपदेशदानत परेषाम-
पीति दर्शयितुमाह-(ओए इत्यादि) ओज एको रागा-
ऽऽदिविरहात् सभ्यगिरं गत दर्शनमस्येति समितदर्शन, स-
भ्यगृष्टिरित्यर्थ । यदि वा शमितमुपशम नीतं दर्शन दृष्टि-
ज्ञानमस्येति समितदर्शन, उपशान्ताध्यवसाय इत्यर्थ । अथवा-
समतामिन गत दर्शन दृष्टिरस्येति समितदर्शन समदृष्टिरित्य-
र्थ । एवम्भूत स्पर्शान्धिसहेतु यदि वा धर्ममाचक्षीतेत्युत्तर-
क्रिया सह सभ्यन्धः ॥ ११३ ॥ आचो ।

(किमभिसन्ध्य धर्ममाचक्षीतेति 'धम्म' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २६६२ पृष्ठे दर्शितम्)

किं गुणश्चाऽसौ द्वीप इव शरण्यो जवनीत्याह-

एवं से उट्टिए ठियप्पा अण्हिं अचले चले अवहिद्वे-
स्से परिब्वए ॥ ११७ ॥ संखाय पेमझं धम्मं दिट्ठिम
परिणिब्वुणे ॥ ११८ ॥ तम्हा संगं ति पासहा गथेहिं गं-
धिया णरा विमस्सा कामकंता, तम्हा बूहाओ णो परि-
वित्तसेज्जा ॥ ११९ ॥

(एव इत्यादि) एवमिति वक्ष्यमाणप्रकारेण, स शरण्यो महामुनि-
र्मावोत्थानेन सयमानुष्ठानरूपेण, उत्प्रावत्येन स्थित उत्थित, तथा
स्थितो ज्ञानाऽऽदिके मोक्षाध्वन्यात्मा यस्य स स्थिताऽऽत्मा, तथा
स्निह्यतीति स्निहो, न स्निहोऽस्निह, रागद्वेषरोहितत्वादप्रतिषेधः,
तथा च न चक्षनीयचक्ष, परीपहोपसर्गवातेरितोऽपीति । तथा च-
लोऽनियतविहारित्वात्तथा संयमाद्वहिर्निर्गता श्रेण्याऽध्यवसायो
यस्य न वहिल्लेख्य, यो न तथा सोऽवहिल्लेख्य, स एवम्भूत
परि समन्तात्सयमानुष्ठाने ब्रजेत्परिव्रजेत्, न कश्चित्प्रतिवध्यमान
इति यावत् ॥ ११६ ॥ स च किमिति सयमानुष्ठाने परिव्रजे
दित्याह-(संखाय इत्यादि) सङ्ख्यायाऽवधारण्य पेशन्न ओज्जन
धर्ममविपरीतार्थ, दर्शन दृष्टि, सदनुष्ठान वा यस्यास्त्यसौ दृष्टि-
मान्, स कपायोपशमात् क्षयाद्वा परि समन्तान्निर्वृत शीती-
भूत ॥ १२० ॥ यस्त्वमहृत्थातवान् पेशन्न वर्म मिथ्यादृष्टि-
सो न निर्वातीति दर्शयितुमाह-(तम्हा इत्यादि) इतिहतो-
र्यस्माद्विपरीतदर्शनो मिथ्यादृष्टि सङ्ख्यान्निर्वाति तस्मान्सङ्ग-
मातापितृपुत्रकलाशाऽऽदजनिता, धनवान्यहिरण्याऽऽदिजनिता वा
सङ्ग, विपाक वा पश्यत यूय विवेकेनावधारयत । सुत्रेणैव स-
ङ्गमाह-(गथेहिं इत्यादि) त एव सङ्गिनो नरा. सवाह्याभ्यन्त
रैर्ग्रन्थैर्ग्रथिता अवयवा विपणा ग्रन्थसङ्गे निमग्ना. कामैरिच्छा-
मदनरूपैराक्रान्ता अवपृथ्वा न निर्वाति यद्येव तत किं कर्तव्य-
मित्याह-(तम्हा इत्यादि) यस्मात्कामद्वयाऽऽमक्तचेतस स्वज-
नभनधान्याऽऽदिमूर्च्छिता. कामजै. शारीरमानसाऽऽदिभिर्दु-

खैरुपतापितास्तस्मात् रुद्धात्सयमात् नि.सङ्गाऽऽत्मकाश्चो परि-
वित्तसेज्ज सयमानुष्ठानाद्विभियात् । यत. प्रभूतनरदुःखानुप-
ङ्गिणो हि सङ्गिन इति ॥ १११ ॥

कस्य पुनः सयमान् परिवित्तसन सम्जाव्यत इत्याह-

जस्मिमे आरंज्जा सव्वतो सव्वत्ताए सुपरिष्ठाया भवंति,
जेसिमे वूसिणो णो परिवित्तसति, से वंता कोहं च माणं
च मायं च दोहं च, एस तुहं वियाहिए ति वेमि ॥ १२१ ॥
कायस्स वि वाधाए स संगमसोसे वियाहिए, से हु पारं-
गमे मुणी अविहम्ममाणे फज्जावतट्ठी कादोवणीए कं-
खेज्ज कादं जाव सरीरजेदो ति वेमि ॥ १२३ ॥

(जस्मिमे इत्यादि) यस्य महामुनेरवगतससारमोक्षकार-
णस्येमे सङ्गा आरम्भा अनन्तरोक्तत्वादतिजानतः सर्वजनाऽऽच-
रितत्वात्प्रत्यक्षाऽऽसन्नवाचिनेदमभिहता. सर्वत. सर्वाऽऽत्मकत-
या सुपरिज्ञाता भवन्ति । किम्भूता आरम्भा ? येष्विमे ध-
न्यग्रथिता विपणा. कामजराऽऽक्रान्ता जना लूषिणो लूष-
णशीला हिंसका अज्ञातमोहोदयाश्च परिवित्तसन्ति न वि-
ज्यति, यो ह्येवज्जनांश्चाऽऽरम्भान् कृपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्या-
ख्यानपरिज्ञया परिहरति तस्यैने सुपरिज्ञाता भवन्ति ।
यश्चाऽऽरम्भाणां परिज्ञाना स किमपर कुर्यादित्याह-(से वंता
इत्यादि) स महामुनि पूर्वव्यावर्णितस्वरूपो चान्त्वा त्य-
क्त्या क्रोध च मान च मायां च दोभ चेति स्वगतभेदसूच-
नार्थो व्यस्तनिर्देशः, सर्वानुयायित्वात् क्रोधस्य प्रथमोपादान-
मन्तस्त्वन्धत्वात्मानस्य दोभार्थं नायोपादीयत इत्यतस्तत्कार-
णत्वात्मायाया लोजस्याऽऽदावुपन्यासः, नतः स च दोषाऽऽश्रय-
त्वान् सर्वगुक्त्वाच्च सर्वोपरि लोभस्य कृपणाक्रम वाऽऽश्रि-
त्यायमुपन्यास इति । चकारो हीतरेतरापेक्षया समुच्चयार्थ । स
एव क्रोधाऽऽदीन्वान्त्वा मोहनीय त्रोटयति, स चैव अपगतमोह-
नीयः ससारसन्तते, 'तुट्ठो' अपसृतो व्याख्यातस्तीर्थकृतादि-
भि, इतिरधिकारपरिसमाप्तौ । ब्रवीम्येतत्पूर्वोक्तम् । यदि वै-
तद्वक्ष्यमाणमित्याह-(कायस्स इत्यादि) काय औदारिका-
ऽऽदित्रय, घातिचतुष्टय वा, तस्य व्याघातो विनाशः । अथ वा-
चीयत इति कायस्तस्य विशेषेणाहमऽऽर्यादयाऽऽयुक्तक्षयाव-
धिलक्षणया, वातो व्याघात. शरीरविनाश एव सङ्ग्रामशी-
र्परूपतया व्याख्यात । यथा हि-सङ्ग्रामशिरोस्ति परानीकनि-
शाताऽऽकृष्टरुपाणानिर्यत्प्रभास चलितोऽद्यत्सूर्ययिबुद्धूतविबु-
धयनचमत्कृतिकारिणि कृतकरणोऽपि सुभटश्चित्तविकार वि-
धत्ते, एव मरणकावेऽपि समुपस्थिते परिकर्मितमनेरप्यन्यथा-
भाव कदाचित्स्यादतो यो मरणकाले न मुह्यति, स पारगामी
मुनि ससारस्य कर्मणो वा उत्क्रिस्तभारस्य वा पर्यन्तयार्थ-
ति । किञ्च-(अविहम्ममाणे इत्यादि) विविध परीपहोपस-
र्गैर्हिन्यमानो विहन्यमानो, न विहन्यमानोऽविहन्यमानः, न नि-
र्विण्ण सर्वदानसगर्ह (?) पृष्टमन्यद्वा बालमरण प्रतिपद्यत इ-
ति । यदि वा-हन्यमानाऽपि सवाह्याच्यन्तरतया तप परीप-
होपसर्गै फज्जकवद्वतिष्ठते न कातरिभवति । तथा कावेनोप-
नीतः कालोपनीतो मृत्युकालेनाऽऽमवगतां नीत सन् द्वादशव-
र्षमहलेखनयाऽऽत्मानं संलिख्य गिरिगह्वराऽऽदिस्थगिडलपाद-
पोपगमनङ्कितमरणभक्तपरिज्ञान्यतरावस्थोपगत. काल मरण-
कालमायुष्कक्षय यावच्छरीरस्य जीवेन सार्क भेदो भवति, ता-

घटाकाङ्क्षेत, अयमेव च मृत्युकालो यदुत शरीरजेदो, न पुन-
र्जीवस्याऽऽत्यन्तिको विनाशोऽस्तीति । अनिराधिकारपरिममा-
सौ । ब्रवीमीत्यादिक पूर्ववदिति पञ्चमोद्देशकः । तत्समाप्तौ च
समाप्त ध्रुवाऽऽख्य पञ्चाध्ययनमिति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० ।
धुर-धुर-पु० । अष्टाशीतिमहाप्रदेव्यन्यतमे स्वनामख्याते प्रदे,
“ हो धुरा । ” स्था० २ ठा० ३ उ० । कल्प० ।

धुरा-धुरा-स्त्री० । ध्रुवं-क्लिप् । “ रो रा ” ॥ ७ । १ । १६ ॥ इ-
ति प्राकृतसूत्रेण स्त्रियामन्त्यरेफस्य रा इत्यादेशः । प्रा० १ पा-
द । चिन्तायाम्, रथाग्रभागे, यानमुखे, भारे च । टाप् । धुरा-
ऽप्यत्र । वाच० ।

धुरी-धुरी-स्त्री० । अक्षे, अनु० ।

ध्रुव-ध्रुव-पु० । शङ्को, विष्णौ, हरे, उत्तानपादनृपपुत्रे, वसु-
जेदे, ज्यौतिषोक्ते योगभेदे, नासाग्रे, स्थानौ, ललाटस्थे
आवर्त्तभेदे, जूगोत्रस्योत्तरदिक्षुकेन्द्रद्वयोपरि स्थिते स्थिरे
ताराजेदे च । वाच० । भगवत ऋषजदेवस्य भरताऽऽदि-
शतपुत्रेष्वन्यतमे स्वनामख्याते पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७
क्षण । शाश्वतत्वाद् मोक्षे, तदुपाये सयमे च । सूत्र० १
श्रु० २ अ० १ उ० । “ ध्रुवमगमेव पवयति । ” ध्रुवो मोक्षः
सयमो वा तन्मार्गमेव प्रवदन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
आचा० । मोक्षकारणीज्ञते ज्ञानाऽऽदिके, आचा० १ श्रु० २
अ० ३ उ० । कर्मणि, तत्फलज्ञते ससारे, अनु० । स्थै-
र्ये, षो० १२ विव० । अत्यन्ते, विशेष० । “ ध्रुवमोगिणहृद् । ”
ध्रुवमत्यन्त, सर्वदेत्यर्थः । स्था० ६ ठा० । अवश्यमिधे, आ० ।
तर्के, आकाशे, उत्तराग्रयोहिणीनक्षत्रेषु च । न० । वाच० ।
अर्थतो ध्रुवत्वाच्छाश्वतत्वाद् ध्रुवम् । आवश्यक, विशेष० ।
त्रिकालभावित्वाद् ध्रुव । नित्ये, “ ध्रुवे णिति ए सास ए अङ्ग ए
अव ए अवट्टि ए निच्चे । ” (स्था०) इन्द्रशक्राऽऽदित्य-
र्यायशब्दा ध्रुवाऽऽद्योनानादेशजविनेयप्रतिपर्ययमुपयस्ता ।
स्था० ५ ठा० ३ उ० । विशेष० । आचा० । ग० । आ० म० । ध्रु-
वोऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरस्वज्ञाव । सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । अप-
तिहार्ये, नि० चू० ५ उ० । “ ध्रुवा जे अविणासधम्मिणो । ”
आ० चू० १ अ० । त्रिकालावस्थायित्वाद् ध्रुव, सर्वदिग्-
वच्छे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज० । ध्रुवोऽवश्यमावि-
त्वात् । स्था० ५ ठा० ३ उ० । अवश्य जाविनि, सूत्र० २ श्रु०
१ अ० । विशेष० । आव० । निश्चिते, विशेष० । आचा० । सस० ।
ध्रुव नियत नैत्यिकमिति त्रयोऽप्येकार्थाः । व्य० १ उ० ।
द्वा० । वृ० । अव्यभिचारिणि च । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १
उ० । आचा० । सन्नने, अपरिणामिनि नित्ये, स्थिरे च ।
त्रि० । सूर्यायाम्, शास्त्रपर्याय च । स्त्री० । शरारिपक्षिणि, पु० ।
स्त्री० । सज्ञाया कन । गतिजेदे, न० । वाच० ।

ध्रुवकम्मिय-ध्रुवकर्मिक-पु० । बोहकाराऽऽदौ, व्य० १ उ० ।
कल्प० । मोच० ।

ध्रुवचारि (ए)-ध्रुवचारिन्-पु० । ध्रुवो मोक्षस्तत्कारण च
ज्ञानाऽऽदि ध्रुव, तदाचरितु शील यस्य । मोक्षचरणशीले, मोक्ष-
कारणज्ञानाऽऽद्याचरणशीले च । आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

ध्रुवजोगि (ए)-ध्रुवयोगिन्-पुं० । नित्ययोगवति, दश० १ अ० ।

ध्रुवणिग्रह-ध्रुवनिग्रह-पु० । प्रवादतोऽनादिकालीनत्वाद् ध्रुव
कर्म, तन्निगृह्यतेऽनेनेति ध्रुवनिग्रह । विशेष० । अनादित्वात् कचि-

दप्यपर्यवसितत्वाद् ध्रुव कर्म, तत्फलज्ञत ससारो वा, तस्य
निग्रहहेतुत्वाभिग्रहो ध्रुवनिग्रह । आवश्यक, अनु० ।

ध्रुवपगमि-ध्रुवप्रकृति-स्त्री० । ध्रुवकर्मप्रकृतौ, आचा० । ध्रुवकर्म-
प्रकृतयश्चेमा-पञ्चधा ज्ञानाऽऽवरणीय, नवधा दर्शनाऽऽवरणीयः,
मिथ्यात्व, कषायषोडशक, भय, जुगुप्सा, तैजसकर्मणशरीर-
वर्णगन्धरसस्पर्शा, गुरुलघूपघातनिर्माणानां पञ्चधाऽन्तरायः ।
एताः सप्तचत्वारिंशद् ध्रुवप्रकृतय । आचा० १ श्रु० २ अ० १
उ० । (अस्या भेदा ‘ णाणावरणिज्ज ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १९९५
पृष्ठे प्रतिपादिता) (दर्शनाऽऽवरणीयभेदा, ‘ दसणावरण ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४३७ पृष्ठे गता ।) (मिथ्यात्वभेदवर्णने
‘ मिच्छत्त ’ शब्दे) (कषायषोडशकस्वरूप ‘ कसाय ’ शब्दे तृ-
तीयभागे ३६४ पृष्ठे गतम्) (जयस्वरूप ‘ भय ’ शब्दे वि-
स्तरतो वर्णयिष्यामि) (जुगुप्साकृष्ण ‘ दुग्गुत्ता ’ शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे २५५३ पृष्ठे गतम्) (तैजसकर्मणशरीरवर्णनम्
‘ अगुरुलघुय ’ शब्दे प्रथमभागे १५७ पृष्ठे गतम्) (वर्णस्वरूपे
‘ वण्ण ’ शब्दे वर्णयिष्यामि) (गन्धविस्तरः ‘ गध ’ शब्दे
तृतीयभागे ७६४ पृष्ठे गतम्) (रसविभाग ‘ रस ’ शब्दे स्पष्टी-
भावयति) (स्पर्शविवेचन ‘ फास ’ शब्दे वक्ष्यते) (गुरुलघुस्व-
रूप ‘ अगुरुलघुय ’ शब्दे प्रथमभागे १५७ पृष्ठे गतम्) (उपघा-
तभेदा, ‘ उवघाय ’ शब्दे द्वितीयभागे ८८० पृष्ठे विस्तरतो
गता ।) (निर्माणनामस्वरूपम् ‘ णिम्माणणाम (ए) ’ शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे २०८४ पृष्ठे कृष्टव्यम्) (सर्वेऽप्यन्तरायप्रकृतिभे-
दाः ‘ अतरा (य) इय ’ शब्दे प्रथमभागे ६८ पृष्ठे प्रदर्शिता)

ध्रुवबंध-ध्रुवबन्ध-पु० । य. पुनरग्रेऽपि नव्य. कदाचिद् व्यवच्छे-
द प्राप्स्यति, सोऽभ्यसवन्धो बन्धो ध्रुवबन्ध । कर्मबन्ध-
भेदे, क० प्र० २ प्रक० ।

ध्रुवबंधिणी-ध्रुवबन्धिनी-स्त्री० । ध्रुवो बन्धो विद्यते यस्य
सा ध्रुवबन्धिनी । कर्मप्रकृतिभेदे, प० स० ३ द्वार । निज-
हेतुसद्भावे यासां प्रकृतीनां ध्रुवोऽवश्यमावी बन्धो भवति,
ता ध्रुवबन्धिन्यः कर्मप्रकृतयः । कर्म० ५ कर्म० । (ताश्च सप्त-
चत्वारिंशत्सख्याका. ‘ कम्म ’ शब्दे तृतीयभागे २६१ पृष्ठे)

ध्रुवपग-ध्रुवपार्ग-पु० । ध्रुवो मोक्ष सयमो वा, तस्य मार्गः ।
मोक्षमार्गे, सयममार्गे च । “ ध्रुवमगमेव पवयति । ” सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० ।

ध्रुवराहु-ध्रुवराहु-पु० । सदैव चन्द्रविमानस्याधस्तात् सच-
रति राहुभेदे, सू० प्र० २० पाहु० । च० प्र० । (तद्वक्तव्यता
‘ राहु ’ शब्देऽवधार्या)

ध्रुववर्गणा-ध्रुववर्गणा-स्त्री० । ध्रुवा नित्या लोकव्यापितया स-
र्वकावावस्थायिनी वर्गणा ध्रुववर्गणा । वर्गणाभेदे, आ० म०
१ अ० १ खण्ड । (तद्वक्तव्यता ‘ वगणा ’ शब्दे)

ध्रुववर्ण-ध्रुववर्ण-पुं० । ध्रुवोऽव्यभिचारी, स चाऽसौ वर्णः
सयमो मोक्षो वा ध्रुववर्ण । अव्यभिचारिणि सयमे, मोक्षे च ।
ध्रुवो वर्णो यश कीर्तिवा ध्रुववर्ण । शाश्वते यशसि, शा-
श्वत्या कीर्त्या च । “ ध्रुववण्ण स पेहिया । ” आचा० १ श्रु०
ए अ० १ उ० ।

ध्रुवसंतकम्-ध्रुवसंतकर्म-न० । यत्सर्वमसारिणामनवाप्तोत्तरगु-
णानां नातत्यन भवति तद् ध्रुवसंतकर्म । कर्मभेदे, प० स०

३ द्वार । (ध्रुवसंतकर्मप्रकृतयः 'कम्म' शब्दे तृतीयभागे ३६१ पृष्ठे छप्याः)

ध्रुवसंतकम्मिया-ध्रुवसंतकर्मिका-स्त्री० । ध्रुव सतकम्म यस्याः सा ध्रुवसंतकर्मिका । कर्मप्रकृतिभेदे, क० प्र० ३ प्रक० ।

ध्रुवमत्तागा-ध्रुवमत्ताका-स्त्री० । ध्रुवा अव्यवच्छेदकालाद-
वाक्कालजाविनी सत्ता यस्याः सा ध्रुवसत्ताका । कर्मप्रकृ-
तिभेदे, प० सं० ३ द्वार । या सर्वससारिणामप्राप्तसम्यक्त्वा
ऽऽद्युत्तरगुणानां सातत्येन जवन्ति ता ध्रुवसत्ताका । कर्म० ५
कर्म० । (ताश्च त्रिशुत्तरशतसंख्याः 'कम्म' शब्दे तृती-
यभागे ३६१ पृष्ठे छप्याः) ध्रुवसत्ताकत्व तासां सम्यक्त्वला-
जादवाक् सर्वजीवेषु सदैव सद्भावात् । कर्म० ५ कर्म० ।

ध्रुवसेण-ध्रुवसेन-पुं० । वीरनिर्वाणान्नवशनाशीतिवर्षेष्वतीनेषु
जाते स्वनामख्याते नृपे, यस्य पुत्रमरणाऽऽत्तस्य शोकापहारा-
र्थं कल्पसूत्रस्य वाचनाऽऽरब्धेति । कल० १ अधि० ६ कृण ।

ध्रुवोदया-ध्रुवोदया-स्त्री० । ध्रुव आ उदयकालव्यवच्छेदादर्वा-
क्षाभावस्थायी उदये विपाकानुजवनलक्षणो यस्याः सा ध्रुवो-
दया । " अबुच्छिम्भो उदयो, जाण पयमीण ता ध्रुवोदया । "
यासामव्यवच्छिन्नाऽनुसन्ततः स्वोदयव्यवच्छेदकाल यावत् ।
प० सं० ३ द्वार । कर्म० । उदयास्ता ध्रुवोदयाः, ('कम्म' शब्दे
विवृतमेतत्)

ध्रुआ-दुहितृ-स्त्री० । अङ्गजायाम्, " ध्रुआ दुहिआ । " को०
५५२ गाथा ।

ध्रुआयमग-ध्रुतराजमार्ग-पुं० । ध्रुतोऽपनीतो राजमार्गो राजप-
न्या यस्मिन् । अपनीतराजपथे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

ध्रुभोवाय-ध्रुतोपाय-पुं० । ' ध्रुभोवाय ' शब्दार्थे, आचा० १ श्रु०
६ अ० १ उ० ।

ध्रुण-देशी-गजे, दे० ना० ५ वर्ग ६० गाथा ।

ध्रुम-ध्रुम-पुं० । ध्रु-मक् । आर्द्धकाष्ठजाने मेघरुजलयो कारणे
वह्निध्वजे पदार्थे, वाच० । " अतो ध्रुमेण मरेद् । " ध्रुमेन
वह्निलिङ्गेन । स० ३० सम० । व्याघ्रिशमनाय ध्रुमश्चायोगर्मः ।
प० व० ४ द्वार । औ० । ध्रुमो मन शिलाऽऽदिसम्बन्धी-भूतप्रा-
सनाऽऽदिकः । उक्त० १५ अ० । द्वेपे, " इगालध्रुमपरिसुद्ध उवहिं
धारण स भिक्खु जो इगालो ति रागो ध्रुमो ति दोसो तेहिं,
परिसुद्ध न तेहिं । " परिशुद्धतीत्यर्थः । नि० चू० १६ उ० । द्वेषाग्निना
दह्यमानस्य निन्दाऽऽत्मके कलुषभावे च । ध्रुमो द्विधा । तद्यथा-
रूपतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतो योऽर्द्धदधानां काष्ठाऽऽदीना
सम्बन्धी । जावतो-द्वेषाग्निना दह्यमानस्य सम्बन्धी कलुषभावो
निन्दाऽऽत्मकः । पि० । चरणेभ्यनस्य द्वेषेण ध्रुमवत् इव करण
मतुप्प्रत्ययलोपाद् ध्रुमः । ग० १ अधि० । चारित्र्येभ्यनस्य ध्रुमवत्
इव करणमिति विग्रहे कारिते मतुयलोपे च ध्रुमः । चारित्र्येभ्य-
नस्य ध्रुमायमानतारूपे प्राप्तेपणादोपभेदे, पञ्चा० १३ विव० ।

ध्रुमग-देशी-अमरार्थे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

ध्रुमकेतु-ध्रुमकेतु-पुं० । ध्रुम इव केतु । उत्पातरूपेऽश्रुमसूचके,
वाच० । अष्टाशीतिमहाप्रदानामन्यतमे महाप्रदे, च० प्र० ३०
पा० ३० १ पा० ३० १ पा० ३० १ । प्रज्ञा० । प्रज्ञ० । स्या० । कल्प० । सू०

प्र० । अग्नौ, " पञ्चवदे जात्रिय जोड, धूमकेतु डुरासय । " धूमके-
तोरग्रेज्यातिर्ज्वालां प्रस्कन्देत । उक्त० २२ अ० । धूमकेतु धूम-
चिह्न धूमध्वज नौकाऽऽदिरूपम् । दश० २ अ० । " दो धूम-
केतु । " स्या० २ उ० ३ उ० ।

धूमचारण-धूमचारण-पुं० । चारणभेदे, धूमवर्तितिरश्चीना-
मृद्धेगां वाऽवत्तम्यास्त्रक्षितगमनाऽऽस्कान्दिनो धूमचारणाः ।
ग० २ अधि० । प्रव० ।

धूमजोणि-धूमयोनि-पुं० । धूमो योनिरस्य । मेघे, मुस्तके च ।
६ त० । वहौ, आर्द्धकाष्ठे च । वाच० । " अज्जाइ धूमजो-
णी । " को० २७ गाथा ।

धूमज्झय-धूमध्वज-पुं० । वहौ, धूमचिह्ने वहौ, दश० २ अ० ।
एकार्थिकानि- " धूमज्झयो हुयवहो, विहावसू पावओ सिद्धी
घएही । अणलो जलणो डुहणो, डुआसणो हव्ववाहो य ॥६॥ "
को० ६ गाथा ।

धूमण-धूमन-न० । अनागतव्याधिनिवृत्तये धूमयाने, दश० ३
अ० । नापि काशाऽऽद्यपनयनार्थं त धूमं योगवर्त्ति निष्पादित
मापिवेत् । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

धूमदोम-धूमदोष-पुं० । अन्तर्प्रान्ताऽऽद्यावाहारे द्वेषाचारिणस्यापि
धूननाकूमदोषः । आचा० २ श्रु० १ अ० ३ उ० । निन्दन् पुनः-
पुनश्चारित्र्येभ्यनम्, दहन् धूमकरणाद् धूमदोषः । प्राप्तेपणा-
दोसजेदे, ध० ३ अधि० । द्वेषेण भुञ्जानस्य धूमदोषः । जति० ।
उक्त० । " दोसेण सधूमग मुणेयव्व । " पि० । द्वेषेणाऽऽश्मान-
स्य यद् भोजनं तत्सधूमः, निन्दतऽऽत्मककलुषभावरूपधूमस-
मिधत्वात् । पि० ।

धूमदार-देशी-गवाक्षे, दे० ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धूमफअ-देशी-तटाके, महिपे च । दे० ना० ५ वर्ग ६३ गाथा ।
वहौ, को० ६ गाथा ।

धूमफयमहिशी-स्त्री० । देशी । कुत्तिकासु, दे० ना० ५ वर्ग ६२ गाथा ।

धूमपत्नीयाम-धूमप्रदीपाम-पुं० । आमजेदे, नि० चू० । " धूम-
पलियाम णाम जहा खड्दु खणिता तत्थ करीसो लुब्भति, तीसे
खह्माप परिपेरतेहिं अष्ठाओ खह्माओ खणिता तासु तेडुआ-
दीणि फणाणि डुभिता जा, सा करीसगखड्दुगा, तत्थ अग्गी
लुब्भति सा तेसि च तेडुगखड्दुगाण मिलिया, तादे धूमो तेहिं
पविसिस्ता ताणि फणाणि पावति, तेण ते पचति, तत्थ जे
अपक्काते धूमपलियामा भण्णाति ॥ " नि० चू० १५ उ० ।

धूमपत्ता-धूमप्रज्ञा-स्त्री० । धूमस्य प्रभा यस्यां सा धूमप्रभा ।
धूमाऽऽज्जन्त्योपलाङ्गितायां स्वनामख्यातायामरिष्टापरनामधे-
यायां पञ्चम्या पृथिव्याम्, प्रव० १७ द्वार । स्या० । अनु० ।
भ० । प्रज्ञा० । सम० । (धूमप्रभायां क्रियदकाशे नैरायिकानां
वास इति ' उण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७०१ पृष्ठे छप्यः)

धूममहिमी-धूममहिपी-स्त्री० । धूमस्य महिपीव । कुञ्जटिका-
याम्, वाच० । " धूममहिमी य । " को० ५५ गाथा ।

धूमरी-देशी-नीहारार्थे, दे० ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धूमवत्स-धूमवर्ण-पुं० । पाण्डुरे, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

धूमसिंहा-धूमशिखा-स्त्री० । धूमाग्रभागे, “ चत्वारि धूमसि-
दाश्रो पञ्चाश्रो । त जहा-वामा णाममेगा वामावत्ता, वामा णा
ममेगा दाहिणावत्ता, दाहिणा णाममेगा वामावत्ता, दाहिणाणा-
ममेगा दाहिणावत्ता ” । स्था० ४ ग्रा० २ उ० । नीहारार्थे, दे०
ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धूमा-धूमा-स्त्री० । धूमिकायाम्, स्था० १० ग्रा० ।

धूमित्रा-देशी-नीहारार्थे, दे० ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धूमिय-धूमित-त्रि० । धूमयुते, “ अस्पत्तियधूमधूमित चरण । ”
पि० ।

धूमिया-धूमिका-स्त्री० । मिहिकाजेदे, धूमिका मिहिकाजेद, च-
णतो धूमिका धूमाऽऽकारा, धुमेत्यर्थः । स्था० १० ग्रा० । धूमि-
कामिहिकयोर्वर्णकृतो भेदः । धूमिका धूमवर्णा, धूसरत्यर्थः ।
‘ मिहिका त्वापाएकुरेति । अ० ३ श्र० ७ उ० । दे० ना० । “ धू-
मिया य मिहिचा य । ” को ३८ गाथा । धूमिका रुक्ता प्रविरत्ता
धूमाभा प्रतिपत्तव्या । अनु० । जी० । स्था० । तदात्मके आन्त-
रिक्षेऽस्वाध्यायजेदे, स्था० १० ग्रा० ।

धूय-धूत-न० । ‘ धुय ’ शब्दार्थे, स्था० ६ ग्रा० ।

धूयकिन्नेस-धूतक्लेश-त्रि० । ‘ धूयकिन्नेस ’ शब्दार्थे, आनु० ।

धूयचारि (ण)-धूतचारिन्-पु० । ‘ धूयचारि (ण) ’ शब्दार्थे,
आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

धूयज्जयण-धूताध्ययन-न० । ‘ धूयज्जयण ’ शब्दार्थे, आचा० १
श्रु० ८ अ० ४ उ० ।

धूयपाव-धूतपाप-त्रि० । ‘ धूयपाव ’ शब्दार्थे, आनु० ।

धूयवहुल-धूतवहुल-त्रि० । ‘ धूयवहुल ’ शब्दार्थे, सूत्र० २
श्रु० २ उ० ।

धूयमोह-धूतमोह-त्रि० । ‘ धूयमोह ’ शब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । दश० ।

धूयरय-धूतरजस्-त्रि० । ‘ धूयरय ’ शब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० ।

धूयरागमग-धूतरागमार्ग-पु० । ‘ धूयरागमग ’ शब्दार्थे, सूत्र० १
श्रु० ४ अ० २ उ० ।

धूयवाय-धूतवाद-पु० । ‘ धूयवाय ’ शब्दार्थे, आचा० १ श्रु० ६
अ० १ उ० ।

धूपा-दुहितृ-स्त्री० । दोग्धि च केवल जननी स्तन्यार्थमिति
दुहिता । ततश्च “ दुहितरि धो हिलोपश्च । ” इति वचना-
दादेधत्वे हिलोपे च “ ऊदुत्सु पुष्पोऽसवोत्सुकदुहितृषु । ” इति
वचनात् उत कृत्वे च “ धूया । ” (५७) उक्तं १ अ० । “ दुहितृ
प्रागन्योऽधूया-वहिरयौ ” ॥ ८ ॥ २ ॥ १२५ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण
दुहितृशब्दस्य वा धूयाऽऽदेशः । ‘ धूया । दुहित्रा । ’ प्रा० २ पाद ।
सुतायाम्, वाच० । ज० । उक्त० । “ ताण धूयाण । ” आचा०
१ श्रु० २ अ० ५ उ० । नि० चू० । आ० म० ।

धूरिअ-न० । देशी दीर्घे, दे० ना० ५ वर्ग ६२ गाथा ।

धूवडिअआ-धूलिका-स्त्री० । “ धूविक । अ-रुड-मुल्ला स्वा-
धिकलुक च ” ॥ ७ । ४ । ४२६ ॥ इति सूत्रेणापञ्चशे स्वार्थे
६१३

धूलिशब्दाद् डडप्रत्ययः । किति परे इकारलोपे “ धूलड ” इ-
ति । “ योगजश्चैवाम् ” ॥ ८ । ४ । ४३० ॥ इति सूत्रेणापञ्चशे
अ-रुड-मुल्लानां योगे रुडप्रत्ययान्ताद् अग्रप्रत्ययः । प्रा० ४ पाद ।
आन्तान्ताद् डा । ” ॥ ७ । ४ । ४३२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणापञ्चशे
स्त्रियां वर्त्तमानादग्रप्रत्ययान्तप्रत्ययान्तात् माप्रत्ययः । ‘ धूलरुअ-
आ ’ इत्यत्रस्यायाम् “ अस्येदे ” ॥ ८ । ४ । ४३३ ॥ इति प्राकृ-
तसूत्रेणापञ्चशे स्त्रियां वर्त्तमानस्य नाम्नो योऽकारस्तस्या-
कारे प्रत्यये परे इकारः । प्रा० ४ पाद । धूल्याम्, वाच० ।

धूलि-धूलि-स्त्री० । धू-नि-क, वा डी.प. रजसि, परागे च ।
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

धूलिजंघ-धूलिजङ्घ-त्रि० । धूल्या धूसरे जङ्घे यस्य स धू-
ल्लिजङ्घ । शाकपार्थिवोऽऽदिदर्शनमध्यमपदलोपी समासः ।
पादलग्नधूलिके, व्य० १० उ० । नि० चू० ।

धूलिणाय-धूलिज्ञात-न० । चिक्खिल्लज्ञाते, तीर्थकराऽऽचार्य-
गणधरशिष्याणां समीपे स्वाध्यायमधिकृत्य “ इति उदिप धू-
लिणायमाहसु । ” यथा धूलिरेकत्र स्थापिता, तत उद्धृत्यान्यत्र
यत्राऽऽस्तीर्यते तत्रावश्य किञ्चित्परिश्रमति, ततोऽप्यन्यत्र प्रस्ती-
र्यमाणा नृत्यो भूमः परिश्रमति, यथा वा प्रासादे लिप्यमाने
मनुष्यपरम्परया चिक्खिल्ल प्रत्यर्प्यमाणो बहु परिश्रमति स्तो
कमात्रावशेष एव सर्वान्तिममनुष्यस्य हस्त प्राप्नोति । वृ०
१ उ० २ प्रक० ।

धूलिधूसर-धूलिधूमर-त्रि० । लग्नधूलिके, “ धूलिधूसरसर्वा-
ङ्गौ । ” आ० क० । आचा० ।

धूलिवहुल-धूलिवहुल-त्रि० । प्रचुरपांशुके, ज० ७ श० ६ उ० ।

धूलिवरिस-धूलिवर्प-पु० । पाशुवृष्टौ, “ धूलीवरिस घरिस-
इ । ” आ० म० १ अ० २ खरु ।

धूली-धूली-स्त्री० । ‘ धूलि ’ शब्दार्थे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
धूलीवट्ट-देशी-अश्वे, दे० ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धूव-धूप-पु० । “ पो व. ” ॥ ७ । १ । ३३१ ॥ स्वरात्परस्याऽ-
सयुक्तस्यानादे पस्य प्रायो दन्तोऽस्थानीयो वकारः । ‘ धूवो । ’
प्रा० १ पाद । धूपयति रोगान् दोषान् वा । धूप अच् । शु-
गुलप्रभृतिगन्धद्रव्योत्थे धूमे, तत्साधनद्रव्ये च । वाच० ।
“ कप्पूरमक्षयचन्दनकालागुरुपवरकुटुरुक्तुरुक्कधूवरुडभक्तसुर-
मिमघमघतगधुजुयाभिरामे । ” धूपश्च दशाङ्गाऽऽदिगन्धद्रव्यस-
योगजः । ज० । वक्त्र० । एतेषां सम्बन्धी यो धूपस्तस्य द-
ह्यमानस्य सुरभिर्यो मघमघायमानोऽतिशयवान् गन्ध उद्धृत
उद्धृत, तेनाभिराममभिरमणीयं यत्तत्तथा । द्वा० १ श्रु० १ अ० ।
नि० चू० । आ० म० । प्रज्ञा० । प्रश्न० । ज० । अनु० ।

धूवघनी-धूपघटी-स्त्री० । “ पो व. ” ॥ ७ । १ । ३३१ ॥ इति पस्य व-
कारः प्रा० १ पाद । धूपभृतघटिकायाम्, “ ताश्रो ण धूवघडीश्रो का-
लागुरुपवरकुटुरुक्तुरुक्कधूवमघमघतगधुजुआभिरामाश्रो सुग-
धवरगधिश्राश्रो गधवाट्टभूआश्रो उरावेण मणुसेण घाणमण-
णिणुइकरेण गधेण ते पपसे सब्वओ समता आपूरेमाणोओ
सिरीण अईव उवसेजेमाणा चिछति । ” ज० १ वक्त्र० । जी० ।

धूवण-धूपन-पु० । धूप-ल्यु । यक्षधूपे, वाच० । धूपप्रदाने,
न० । “ अणयरेण धूवणजाणण धूवेज्ज वा । ” आचा० २

धु० २ चू० १३ अ० । धूपनमित्यात्मवस्त्राऽऽदे, तन्धानाचरितम् ।
ज्ञा० १ शु० १७ अ० । नो शरीरस्य स्वीयवस्त्राणां वा धूपन
कुर्यात् । सूत्र० २ शु० १ अ० ।
धूवणजाय-धूपनजात-न० । धूपनप्रकारे, आचा० २ शु० २
चू० १३ अ० ।
धूवणविहि-धूपनविधि-पु० । धूपनप्रकारे, “धूवणविहिपरि-
माण करेण णस्यत्य अगुरुतुरुक्कधूवमाइपहि । ” उपा० १ अ० ।
(विशेषस्तु ‘आणद’ शब्दे द्वितीयभागे १०ए पृष्ठे द्रष्टव्यः)
धूवधूम-धूपधूम-पु० । अगुर्वादिगन्धव्योत्थे धूमे, दर्श० १ तत्त्व ।
धूवपूजा-धूपपूजा-स्त्री० । धूपप्रदानरूपे पूजाजनेदे, दर्श० १ तत्त्व ।
धूविय-धूपिन-त्रि० । धूप-क-चा आयाभावः । अध्वादिगमनेन
श्रान्ते, सन्नापिते च । वाच० । अगुर्वादिगुणध्वज्यै सुग-
न्धीकृते च । “दुग्धवत्ति काउ अगुरुमाईहि सुगन्धीकय । ” ग०
१ अधि० । दुग्धवत्तिऽऽपनयनार्थं धूपाऽऽदिना धूपित इति ।
आचा० २ शु० १ चू० २ अ० १ उ० ।
धूमर-धूमर-पु० । गर्दने, उष्ट्रे, कपोते, तैलाऽऽकारे ईपत्पाण्डु-
वर्णे, कृष्णश्वेतवर्णे, शुक्लपीतवर्णे च । तद्वर्णवति, त्रि० । वाच० ।
“ धूलिधूसरसर्वाङ्गा । ” आ० क० । आचा० ।
धूमरिअ-धूमरित-त्रि० । “ गुमिअं उडूलिअ च धूसरिअं । ”
को० १९३ गाथा ।
धे-धै-धा० । चिन्तने, ज्वा०-पर०-सक०-अनिद् । ध्याय-
नि । अध्यासीत् । वाच० । म० १ शु० १ उ० ।
धै-धा० । तृप्तौ, भ्वा०-पर०-अक०-अनिद् । ध्रायति । अध्रा-
नीत् । वाच० ।
धेज-धेय-त्रि० । धारणीये, पालनीये, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।
धेय-त्रि० । हृदि धारणीये, ज्ञा० १ शु० १ अ० । वि५० ।
धेणु-धेनु-स्त्री० । धयति सुतान् धे-नु-इच्च । नवप्रसूतायां ग-
वि, वाच० । वृ० १ उ० १ प्रक० । प्रा० । आचा० ।
धेवय-धैवत-पु० । अतिसंशयते अनुसंधयति शेषस्वरानिति नि-
रुक्तिवशाद् धैवत । “अनुसंधयते यस्मा-देतान् पूर्वोत्थितान् स्व-
गान् । तस्मादस्य स्वरस्यापि, धैवतत्वं विधीयते ॥१॥ ” इत्युक्ता-
र्थकैरैवतापरनामधेये, स्वा० ७ टा० । अनु० । गत्वा नामेरधोभा-
ग, वस्ति प्राप्योर्ध्वगः पुन । धावन्निव च यो याति, कण्ठदेश
स धैवतः ॥ १ ॥ ” इत्युक्तवृत्तने कण्ठोक्ते स्वरभेदे, वाच० ।
“ धेवयस्सरसपक्षा, भवति कलहपिवा । ” स्वा० ७ टा० ।

धोउज-धुर्य-त्रि० । धौरेये, “ धोजेहि हुति उवणीया । ” धुर्यै-
धौरेयै । व्य० १ उ० ।
धोय-धौत-त्रि० । धाव-क-ऊक् । अतिनिर्मलीकृते, जी० ३
प्रति० ४ उ० । आ० म० । ज्ञा० । जलाऽऽदिना प्रक्षालिते, म० ६
श० ३ उ० । प्रसूतजलकाशनक्रियया धौत मलिनं सत् प्रक्का-
शितम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । औ० । “ कह देहो धोइउ सको । ”
धोतु कालयितु शक्यम् । त० । अतिनिश्चितीकृते, रा० । प्रज्ञा० ।
धौत ‘ चोषल ’ कृतमिति । वृ० ३ उ० । शोधिते, ज्ञा० १ शु०
१ अ० । रा० । जी० । शुभ्रे च । रजते, न० । वाच० ।
धोयरत्त-धौतरक्त-त्रि० । पूर्वे धौते पश्चादुक्ते वस्त्राऽऽदौ, “ गो
धोयरत्ताइ वत्थाइं धारपळा । ” पूर्वं धौतानि पश्चादुक्तानि ।
आचा० १ शु० ७ अ० ४ उ० ।
धोवण-धावन-न० । ‘ धावण ’ शब्दार्थे, प्रव० १ द्वार ।
ध्रुव-द्रुग-व्यकायां वाचि, “ द्रु (वृ) गो ध्रु (द्रु) वो वा ” ॥ ८१४३१॥
अपभ्रंशे द्रु (वृ) गो यातोर्ध्रु (द्रु) व आदेशो वा भवति । “ ध्रुवह सु-
हासिउ किं पि ” पक्के-“ इत्तउ ब्रोपिणु सज्जणिउ, पुणु दूमासणु
ब्रोपि । तो हउ जाणउं एहो हरि, जइ महुअगई ब्रोपि ॥१॥ ” इत्यो-
धनोक्तिरियम-शकुनिनाम मातुल ज्यद् ब्रूत्वा स्थितः पुनर्दु शा-
सनो ब्रूत्वा स्थितः । अह ततस्तर्हि जाने यदि एष हरिर्ममात्रे
ब्रुवा तिष्ठति शेष इत्यर्थः । पक्के-ब्रूत्वा । प्र० । “ एप्पेपिणवेव्ये-
त्रिणवः ” ॥ ८१४४४०॥ कत्वास्थाने एपिणु । “ स्वराणा स्व-
राः प्रायोऽपभ्रंशे ” ॥ ८१४३२६॥ इति एकारेण सङ्गृहकारस्य उ-
कार । ब्रोपिणु । द्रुपिणु । कत्वा प्र० । “ एप्पेपिणु ” ॥ ८१४४४०॥
इति कत्वास्थाने । एपि । शेष पूर्ववत् । ब्रोपि । प्रा० दु० ४ पाद ।
यथा इव भरते मेरुदिशि ध्रुवो वर्तते, तथा महाविदेहेष्वैव
ते वर्तते न वा ? तथा-जम्बूद्वीपे कति ध्रुवास्सन्ती ? इति प्रश्ने,
उत्तरम्-भरतवदन्यत्रापि ध्रुवाः सज्जाव्यन्ते, परमेतत्प्रतिपाद-
कान्यत्राणि तु न दृष्टानि स्मरन्तीति । २२१ प्र० । सेन-
३ उक्ता ।
ध्रुव-ध्रुवम्-न० । “ एव-परं-सम-ध्रुव-मा-मनाक् एम्ब-पर-
समाणु-ध्रुव-मं-मणाउ ” ॥ ८१४४१२॥ इति प्राकृतसूत्रेण
ध्रुवमो ध्रुव । नित्यमित्यर्थे, प्रा० ४ पाद । “ चचल जीविउ
ध्रुव मरण, पिउ रुसिज्जइ काई । होसई दिअहा रुसणा दिव्वई
वरिससयाइ ॥ १ ॥ ” जीवित चञ्चल, मरण ध्रुव, हे प्रिये ! रु-
ध्यते कथं ? रोपणस्य दिवसा अपि दिव्यानि वर्षशतानि भवि-
ष्यन्तीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

~~~~~

इति श्रीमत्सौधर्मवृत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बरा-
ऽऽचार्य-श्री १००८ श्रीविजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते ‘अग्निधानराजेन्द्रे’
धकाराऽऽदेशवदसङ्कलनं समाप्तम् ।

~~~~~

नकार

न-न-पुं० । न इति तवर्गस्य पञ्चमो वण् । स्पर्शसङ्गो नासिकाद-
न्तस्थानीयः । "नो नरे च सनाथेऽपि, नोऽनाथेऽपि प्रदृश्यते । (७६)
एका० । "नशब्दस्त्रिषु लिङ्गेषु, पठ्यते भिन्नसूक्ष्मयोः ॥ ५३ ॥"
एका० । "न पुंसि बहुौ हेरम्बे (५२)" "नकारस्तु स्त्रियां नाजौ
(५३) ।" नशब्दस्त्रिषु लिङ्गेषु, पठ्यते भिन्नसूक्ष्मयोः ॥ ५३ ॥"
एका० २० ।

न-अव्य० । निषेधे, "वाऽऽदौ" ॥ ८१ । २२६ ॥ अस्युक्तस्याऽऽदौ
वर्तमानस्य नस्य णो वा भवति । एत्वपक्षे-ण । प्रा० १ पाद ।
"नात्पुनर्यादाइ वा" ॥ ८ । १ । ६५ ॥ नञ् परे पुन शब्दे
आदेरस्य आ आइ इत्यादेशौ वा भवत । 'न उणा, न
उणाइ ।' पक्षे 'न उण, न उणो' प्रा० १ पाद ।

नञ्-नग-पु० । "क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्"
॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति गलुक् । पर्वते, प्रा० १ पाद ।

नञ्-नयन-न० । "क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्"
॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति यलुक् । प्रा० १ पाद । चकुपि, प्रा० १ पाद ।

नञ्-नगर-न० । 'क-ग-च' ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इत्यादिना गलुक् ।
"भवर्णो यधुति" ॥ ८ । १ । १८० ॥ इति मकारो यधुतिकः ।
कचिन्न-नञ् । पुरे, प्रा० १ पाद ।

नई-नदी-स्त्री० । सरिति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । "वा-
ऽऽदौ" ॥ ८ । १ । २२६ ॥ अस्युक्तस्याऽऽदौ वर्तमानस्य नस्य
णो वा भवति । 'नई ।' पक्षे नई । प्रा० १ पाद । भ० । प्रश्न० ।
"सरिया तरगिणी निरण-या नई भावया सिधू ।" को०
२८ गाथा । (अत्र विशेषवक्तव्यता 'नई' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७३८ पृष्ठे गता)

नउ-नउ-अव्य० । "इवार्थे न-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जणव" ॥ ८
॥ ४४४ ॥ इति इवार्थे नउ इत्यादेशः । "रविअत्थमणि समाउले-ण
कण्ठि विइण्णु न झिण्णु । चकिं खण्णु मुणाविअदे, नउ जी-
वग्गु दिण्णु ॥ ११ ॥ 'सूर्यास्तमने समाकुलेन चक्रवाकेन कण्ठे
वितीर्णं दत्त स्थापित सत्त मृणालिकाया' कमलिन्या खण्ड
न भिन्न न भक्तिन, 'नउ' उत्प्रेक्ष्यते, जीवस्य निर्गच्छतोऽर्गला
दत्ता ॥ प्रा० ४ पाद ।

न-नं-अव्य० । "इवार्थे न नउ नाइ-नावइ-जणि-जणवः" ॥ ८॥ ४४४ ॥ इति इवार्थे न इत्यादेशः । "मुख-कयरी वन्ध तहे, सोह धर-
हि, न मल्ल-जुम्भु ससि-राहु करहि । तहें सोहहिं कुरल भम-
रउत्तुलिअ, न तिमिरान्मि खलति मिलिअ ।" तस्या मुख-
कयरीवन्धौ वदनेधनीवन्धौ शोभां धरत 'न' उत्प्रेक्ष्यते-शशि-
राहु मल्लयुद्ध कुरुत । तस्या कुला केशां शोभन्ते । किंचुता ?

जुमरकुलतुलिता मधुकरयूथसमाना, 'न' उत्प्रेक्ष्यते-तिमिर-
हिम्मा अन्धकारबालका मित्रित्वा क्रीमन्तीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।
"न ब्रह्मणि तथाऽनन्ते, सानन्दे न च नन्दने ॥ ७६ ॥" एका० ।
"नमाद्व्यज्ञानयोर्भवत् ।" (५३) एका० ।

नंदण-नन्दन-न० । देववने, "नंदण अमरुज्जाणं ।" को० ६७
गाथा । (अस्य बहवोऽर्थाः । 'णदण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१७४८ पृष्ठे दर्शिताः)

नंदणा-नन्दना-स्त्री० । तनयायाम्, "अगया नदणा सुआ, त-
णया ।" को० १०२ गाथा ।

नदी-नन्दी-स्त्री० । हर्षे, ज्ञानपञ्चके, ज्ञाते, आ० म० १
अ० १ खएम् । "नदी मगलहेउं ।" वृ० १ उ० ।
गवि, "नदी तया बहुला, गिछी गोला य रोहिणी सु-
रही ।" को० ४५ गाथा । (नन्दाः परिपूर्णतया व्याख्या
'णदि' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७५१ पृष्ठे प्रतिपादिता)

नकर-नगर-न० । नगा वृक्षाः पर्वता वा सन्त्यस्मिन्निति नगर-
म् । पुरभेदे, "चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोराद्यद्वितीयौ"
॥ ८ । ४ । ३२ ॥ इति गस्य क० । 'नगर । नकर ।' प्रा० ४ पाद ।
नकसिरा-नासिकाशिरा-स्त्री० । घ्राणशिरायाम्, "खुंखुणओ
नकसिरा ।" को० ११४ गाथा ।

नकख-नख-पुं० । कररुहे, "सेवाऽऽदौ वा" ॥ ८ । २ । एए ॥
इति खद्वित्वम् । प्रा० २ पाद । जी० । मौ० । दे० ना० ।
"नक्खा नहा कररुहा ।" को० १०६ गाथा ।

नकखत्त-नक्खत्त-न० । ज्योतिष्कभेदे, द० प० । स्था० । जं० ।
"रिक्ख ङु नक्खत्त ।" को० ६६ गाथा । सु० प्र० । च० प्र० ।
(विस्तरतो व्याख्या 'नक्खत्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७६०
पृष्ठे गता)

नगोह-न्यग्रोध-पु० । वटे, प्रज्ञा० १ पद । नि० चू० । "नगो-
हं वरुक्ख ।" को० ३५७ गाथा ।

नट्ट-नाट्य-न० । नृत्ते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । वृ० । ज० । रा० ।
"नट्ट लास तंरुव ।" को० १६६ गाथा । (अस्य द्वाविंशज्जे-
दाः । 'णट्ट' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७९८ पृष्ठे दर्शिताः)

नड-नट्ट-पु० । नाटकानां नाटयितरि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । "न-
डो कुसीलओ ।" को० २७२ गाथा । (अस्य भेदौ 'णड' श-
ब्देऽस्मिन्नेव भागे १८०४ पृष्ठे दर्शितौ)

नमिअ-नटित-न० । विरम्यते, ज्ञा० १ श्रु० ९ अ० । "जू-
रिअ उत्तमिअ नमिअ ।" को० १९६ गाथा ।

नत्तंचर-नत्तञ्चर-पु० । नत्ते नत्त वा चरतीति नत्तञ्चरः । ग-
त्तसे, चौरे, विमाले च । "क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो
लुक्" ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति कलुक् । "नत्तंचरो" प्रा० १ पाद ।
नप्पून्-नप्पू-अव्य० । नञ्-कृत् । "दूत्त-त्थुनौ दू" ॥ ८ । ४ ।
३१३ ॥ इति द्वा इत्यस्य स्थाने कूनादेशः । अदृश्यीकृत्येत्यर्थः,
प्रा० ४ पाद ।

नम्म-नर्मन्-न० । दास्ये, "केली नम्म च परिहासो ।" को०
१६६ गाथा । "स्नमदामशिरोऽनम" ॥ ८ । १ । ६२ ॥ इति
प्राकृते वा पुस्त्वम् । "नम्मो" परिहासे, केलौ च । प्रा० ४ पाद ।

नम्मेया-नर्मदा-स्त्री० । विन्ध्यास्त्रिनिर्गनायां प्रांसद्धनयाम्,
“ मेअलकना य नम्मेया रेवा । ” को० १३० गाथा । आच० ।
नम्मेता-स्त्री० । औचित्ये, नमनशीलनायाम्, द्वा० १२ द्वा० ।
नयण-नयन-न० । प्रापणे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । निवेश-
ने पं० सं० ५ द्वार । नेत्रे, “ अर्चि नयण च लोअणं निच । ”
को० १११ गाथा ।
नयणजल-नयनजल-न० । नेत्रजले, “ वप्फ वाहो य नयणज-
लं । ” को० ११२ गाथा ।
नयणा-स्त्री०-नयन-न० । “ वाऽह्यर्थवचनाऽऽद्या ” ॥ ८ । १ ।
३३ ॥ इति नयनशब्दस्य प्राकृते स्त्रीत्वमपि । “ नयणा-नयणाद्वा ”
प्रा० १ पाद ।
नर-नर-पुं० । पुरुषे, प्रा० १ पाद । आच० । आ० म० । “ म-
गुआ नरा मणुस्सा, मच्चा तह माणवा पुरिसा । ” को० ६०
गाथा । (नराणां जेदाः ‘ नर ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६०३
पृष्ठे उक्ताः)
नरणाद्-नरनाथ-पुं० । राजनि, “ नरनाहो पत्थिओ निवो रा-
या । ” को० १०० गाथा ।
नल-नर-“ रसोर्ध्वशौ ” ॥ ८ । ४ । २८ ॥ इति मागध्यां रस्य
ख । नले, प्रा० ४ पाद ।
नलय-नलक-न० । कमलतन्तौ, “ नलय वामजय वसीरं च । ”
को० १४६ गाथा ।
नल्लिण-नल्लिन-न० । कमले, “ अंबुरुह सयवत्त, सरोरुह पु-
हरीअमरविद् । राईवं तामरस, महुप्पलं पंकय नल्लिणं ॥ १० ॥ ”
को० १० गाथा । (अस्य वद्वोऽर्थाः ‘ एलिण ’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे १८२८ पृष्ठे दर्शिताः)
नल्लिणी-नल्लिनी-स्त्री० । कमलिन्याम्, “ भिसिणी नल्लिणी
कमलिणी य । ” को० १४८ गाथा । पक्षिन्याम्, द्वा० १ शु०
१ अ० ।
नवरंग-नवरङ्ग-त्रि० । “ रणय च नवरंगं । ” को० २६१
गाथा ।
नवरि-अव्य० । शीघ्रे, “ सयराहं नवरि य छु-त्ति भात्ति सह-
सत्ति इक्कसरिअ च । अविडाविअं-मिक्कवण, अतक्किअं त-
क्खण सहसा ॥ १७ ॥ ” को० १७ गाथा ।
नवसिअ-नमस्यित-त्रि० । नमस्कारकर्तरि, “ ओवाइय न-
धसिअं । ” को० १५६ गाथा ।
नह-नख-पुं० । पाणिपादजो, प्रव० ४० द्वार । “ नक्खा नहा
करुहा । ” को० १०६ गाथा ।
ननस्-न० । आकाशे, पकार्थिकानि-“ सं अम्मं अतरिक्ख,
धोमं नह-मवर गयण । ” को० २७ गाथा ।
नाअ-नाक-पुं० । स्वर्गे, “ तिविछपं तह सुरालओ नाओ । ”
को० ६५ गाथा ।
नात-त्रि० । अवबुद्धे, प्रा० ४ पाद ।
नाड-नाड-अव्य० । “ इवार्थे नं-नव-नाड-नावड-जणि-जणव । ”
॥ ८ । ४ । ४४४ ॥ इति इवार्थे ‘ नाड ’ आदेशः । “ वलयावलिनिव-
रणमप-ण घण उरुभुअ जाइ । वल्लहविरहमहादहच, याइ

गवसेइ नाड ॥ १ ॥ ” नायिका वलयावलिनिपतनजयेन कर्षवृज्जा
यानि । “ नाड ” उत्प्रेक्ष्यते-वल्लजविरहमहादहस्य स्ताय गवे-
षयतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

नाम-नामन्-न० । अन्यवोधाय कृते पदार्थानां सज्ञायाम्, “ स-
आ शुच च नाम अभिहारं । ” को० १६१ गाथा । (नाम्नो जेदा
‘ णाम ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८७ पृष्ठे दर्शिताः)

नारी-नारी-स्त्री० । नरस्त्रियाम्, वृ० ४ उ० । “ पुरिसाणां नो
अओ पारिसो अरी अत्थि च्चि नारी उ । ” तं० । (व्याख्या
‘ णारी ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०१३ पृष्ठे गता)

पकार्थिकानि-

“ रामा रमणी सीम-तिणी बहू वामलोअणा विवया ।
महिला जुवई अथला, निअविणी अंगणा नारी ॥ १२ ॥ ”

तद्भेदेऽप्येकार्थिकानि-

“ सच्चदा उद्दामा, निरगगना मुक्कवा विसंखलया ।
निरवगगा य सइरा, निरकुसा हुति अपवसा ॥ १३ ॥ ”
को० १२-१३-गाथा ।

नारुट्ट-नारुट्ट-पुं० । कूनारे, को० १३२ गाथा । डे० ना० ।

नालिअ-मूढ-त्रि० । “ शीव्राऽऽदीनां बहिह्वाऽऽदय ” ॥ ८ ।
४ । ४१२ ॥ इत्यन्तर्गणसुत्रेण मूढस्य नाद्विआऽऽदेशः । मूर्खे, बाह्ये,
जने, प्रा० “ जो पुणु ममाणि जि खनफानिहूअउ, चित्तं देइ न
दम्मु न रुअउ । रई-वस जमिरु करगुह्वालिउ, घराहिं जि कौतु
गुणं सो नाविउ ॥ १ ॥ ” य पुनर्मनस्येव (खसफानिहू-
अउ) व्याकुलभूत सन् चिन्तयति-द्रम्म न ददाति न रूपकम्,
स मूढो रतिवशेन प्रमणशीलः सन् कराग्रोद्धालित कुन्त भल्लं
गृहे एव गुणयति, चाखयतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

नालिआ-नालिका-स्त्री० । समयनियामके यन्त्रविशेषे, “ ना-
द्विया घडिआ । ” को० २७२ गाथा । ज्यो० । अनु० । (ना-
लिका किंप्रमाणेत्यादि सर्वा वक्तव्यता ‘ णाद्विया ’ शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे २०१४ पृष्ठे गता)

नाद्विका-स्त्री० । ताम्राऽऽदिमयघटिकायाम्, अनु० ।

नावड-नावड-अव्य० । इवार्थे, “ इवार्थे न नव-नाड-नावड-
जणि-जणव ” ॥ ८ । ४ । ४४४ ॥ इति इवार्थे नावड आदेशः । “ पेक्खे-
विणु मुहु जिणवरहो, दीहरनयण मत्तोणु । नावड गुरुमच्छ-
रभरिउ, जलणि पवीसइ होणु ॥ १ ॥ ” ‘ नावड ’ उत्प्रेक्ष्यते, गुरुम-
त्सरभूत खवण ज्वलने प्रविशति, किं कृत्वा ? जिनवरस्य दी-
र्घनयन सलवण सल्लापय्य मुक्ख प्रेक्ष्येत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

नास-नाश-पुं० । अभावे, द्वया० ६ अध्या० । (अस्य जेदप्रति-
पादन ‘ णास ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०१५ पृष्ठे गतम्)
“ पलयो निहण नासो । ” को० १६७ गाथा ।

नाशि-नश-धा० । णिच्-विघाते, “ स्वराणां स्वरा ” ॥ ८ ।
४ । २३८ ॥ इति ह्रस्वाकारस्थाने दीर्घाऽऽकारः । प्रा० ४ पाद ।

नासड-नश्यति-धा० । “ नशेर्विउम-नामव-हारव-विप्पगा-
ल-पलावा ” ॥ ८ । ४ । ३१ ॥ इति नशेर्व्यन्तस्य नासाऽऽदेशः ।
‘ नासड ’ नाशयति । प्रा० ४ पाद ।

नासा-नासा-स्त्री० । घ्राणग्रहणेन्द्रिये, “ नासा घाण घोणा । ”
को० १११ गाथा ।

निग्रंथ-नितम्ब-पु० । कटिपश्चाद् भागे, कटक च । वाच० ।

“ रमणतिय निग्रवो । ” को० ११५ गाथा ।

निग्रंविणी-नितम्बिनी-स्त्री० । स्त्रियाम् को० १२ गाथा ।
(अस्यैकार्थिकानि ‘ नारी ’ शब्दे गतानि)

निग्रंमण-निवसन-न० । परिधाने, औ० । जीवा० । उत्त० ।
कटीवस्त्रे, “ जाण सिचयं कडिह, निग्रसण साहुली य परि-
हणय । ” को० ६६ गाथा ।

निग्रकल-निग्रकल-त्रि० । गोदाऽऽकारे, “ पेढाल-निग्रकल-
चट्टलाह परिमलत्थस्मि । ” को० ८४ गाथा । दे० ना० ।

निग्रगुणमज्ञाहा-निजगुणज्ञाया-स्त्री० । स्वगुणप्रशसाया-
म्, “ विगत्यणं निग्रगुणसलाहा । ” को० २४७ गाथा ।

निग्रत्त-निवृत्त-त्रि० । “ निवृत्तवृन्दारके वा ” ॥ ८१।१३२ ॥
इति ऋत वद्धा । ‘ निवृत्त । निग्रत्त । ’ विरते, प्रा० १ पाद ।

निग्रय-नियत-त्रि० । नियमिते, “ निग्र निग्रय सासयं । ” को०
१६० गाथा । सूत्र० । वृ० । (‘ निच ’ शब्देऽस्य बहुन्येकार्थि-
कानि (१५३) गाथाऽर्द्धेन प्रतिपादितानि)

निजक-त्रि० । स्वकीये, “ ग्रणुल्लय निग्रय । ” को० २३१
गाथा । आच० ।

निग्रर-निकर-पु० । समुदाये, को० १८-१९-गाथा । (अस्यै-
कार्थिकानि ‘ निउरय ’ शब्दे वक्ष्यते)

निग्रलिग्र-निगहित-त्रि० । बद्धे, “ बद्ध संदाणिग्र निग्रलि-
ग्र च । ” को० १६७ गाथा ।

निग्रण-निगण-न० । आधिकारणे, को० १७६ गाथा । (अत्र
विशेषः ‘ गणियाण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०६४ पृष्ठे गत)
निउंचिग्र-निकुञ्चित-त्रि० । सकुञ्चिते, “ सकोडिग्र निउ-
चिग्र । ” को० १८६ गाथा ।

निग्रण-निपुण-त्रि० । कुशले, “ चन्ना निग्रणा कुसला, वेआ
विउसा बुहा य पत्तछा । ” को० ६० गाथा । (अस्य शब्दस्य
बहवोऽर्थाः ‘ गिण्ठण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०१७ पृष्ठे दर्शिताः)

निगुण-त्रि० । नियतगुणे, विशेषे ।

निग्रंथ-निकुरम्ब-पु० । समूहे, एकार्थिकानि-“ उप्पको उ-
प्पीलो, उक्केरो पहरयो गणो पयरो । ओहो निवहो सघो, स-
घाओ सहरो निग्रो ॥ १८ ॥ सदोहो निउरवो, भरो निहा-
ओ । ” को० १८-१६-गाथा । औ० । रा० । जी० ।

निक्खि-निष्कृप-त्रि० । निर्दये, “ निक्खसा निससा, निवु
डा निक्खिवा अकरुणा य । ” को० ७३ गाथा । प० व० । (अ-
स्य वक्ष्ण ‘ निक्खि ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०२२ पृष्ठे उ-
प्यम्)

निक्खय-निक्ख-त्रि० । ‘ निक्खय ’ शब्दार्थे, को० २४०
गाथा । दे० ना० ।

निक्खित्त-निक्षिप्त-त्रि० । “ निक्खित्त ’ शब्दार्थे, “ निमिग्र
निहिग्र च निक्खित्त । ” को० १६३ गाथा ।

निगहडाण-निग्रहस्थान-न० । वादकाले वादी प्रतिवादी येन
६६४

निगृह्यते तन्निग्रहस्थानम् । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । वादिवञ्च-
नाथक प्रतिज्ञाहान्यादौ, स्था० १ गा० । विप्रतिपत्तिः, अप्रति-
पत्तिश्च निग्रहस्थानम् । तत्र विप्रतिपत्तिः साधनाभासे साध-
नबुद्धिदूषणाभासे च दूषणबुद्धिरिति । अप्रतिपत्तिः साधन-
स्यादूषण, दूषणस्य चानुस्मरणम् । तच्च-निग्रहस्थानं द्वाविंशति-
विधम् । तद्यथा-प्रतिज्ञाहानि १, प्रतिज्ञाऽन्तरम् २, प्रतिज्ञावि-
रोध ३, प्रतिज्ञासन्ध्यास ४, हेत्वन्तरम् ५, अर्थान्तरम् ६, निर-
र्थकम् ७, अविज्ञातार्थकम् ८, अपार्थकम् ९, अप्राप्तकाहम् १०,
न्यूनम् ११, अधिकम् १२, पुनरुक्तम् १३, अननुज्ञापणम् १४,
अज्ञानम् १५, अप्रतिभा १६, विकल्पः १७, मतानुज्ञा १८, पर्य-
नुयोज्योपेक्षणम् १९, निरनुयोज्यानुयोगः २०, अप्रसिद्धान्तः २१,
हेत्वाभासाश्च २२ । तत्र १-हेतावनैकान्तिकीकृते प्रतिदृष्टान्तधर्म
स्वदृष्टान्तेऽन्युपगच्छत प्रतिज्ञाहानिनाम् निग्रहस्थानम् । यथा-
अनित्य शब्द ऐन्द्रियकत्वाद् घटत्वादिति प्रतिज्ञासाधनाय वा-
दो वदन् परेण सामान्यमैन्द्रियकत्वमपि नित्य दृष्टमिति हे-
तावनैकान्तिकीकृते यद्येव ब्रूयात्-सामान्यवद् घटोऽपि नित्यो
भवत्विति । स एव ब्रूयाण शब्दाऽनित्यत्वप्रतिज्ञा जह्यात् १।
२-प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधे परेण कृते तत्रैव धर्मिणि धर्मान्तर सा-
धनीयमभिदधत प्रतिज्ञान्तर नाम निग्रहस्थानं भवति । अ-
नित्य शब्द ऐन्द्रियकत्वादित्युक्ते तथैव सामान्येन व्यभिचारे
चोदिते यदि ब्रूयाद्युक्त सामान्यमैन्द्रियक नित्यम्, तद्धि स-
र्वगतम्, असर्वगतस्तु शब्द इति । तद्विद् शब्दे अनित्य-
त्वलक्षणपूर्वप्रतिज्ञातः प्रतिज्ञाऽन्तरमसर्वगतः शब्द इति नि-
ग्रहस्थानम् । अनया दिशा शेषाण्यपि विंशतिर्ज्ञेयानि २ ।
स्या० । (३-प्रतिज्ञाविरोधविवेचनम्-‘ पक्ष्याविरोह ’
शब्दे) । (४-प्रतिज्ञासन्ध्यासविवरणम्-‘ पक्ष्यासम्भ्यास ’
शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यते) । (५-हेत्वन्तरव्याख्या-
‘ हेउअतर ’ शब्दे स्पष्टव्या) । ६-“ प्रकृतादर्थ्यदप्र-
तिमस्वरूपमर्थान्तरम् ७ ” । गौ० सू० । यथोक्तवृत्तणे
पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहे हेतुनः साध्यसिद्धौ प्रकृताया ब्रूयात्-
नित्य शब्दोऽस्पृशत्वादिति हेतुः । हेतुनाम् हिनोतेर्धातोस्तुनि
प्रत्यये कृत्तपद, पदं च नामाऽऽख्यातोपसर्गनिपाता । अभिधे-
यस्य क्रियाऽन्तरयोगाद्विशिष्यमाणरूपः शब्दो नाम, क्रियाकार-
कसमुदायः कारकसख्याविशिष्टक्रियाकालयागाभिधाय्याख्या-
त, धात्वर्थमात्रं च कालाभिधानविशिष्ट, योगेष्वादाभिधायमान-
रूपा निपाता, उपसृज्यमानाः क्रियावद् द्योतका उपसर्गा इ-
त्येवमादि, तदर्थान्तर वेदितव्यमिति । भा० । (अस्य
‘ अथतर ’ शब्देऽपि, प्रथमभागे ५०७ पृष्ठे किञ्चित्क-
व्यमस्ति) (७-निरर्थकविवेचनम्-‘ निरर्थय ’ शब्देऽग्रे
२७७५ पृष्ठे वक्ष्यते) (८-“ परिपत्तिवादिभ्यां त्रिरभिहि-
तमप्यविज्ञातमविज्ञातार्थम् ९ । ” गौ० सू० । यथाप्य परिपदा,
प्रतिवादिना च त्रिरभिहितमपि न विज्ञायते त्रिपुष्टाद्वयप्र-
तीतप्रयोगमतिदुतोच्चारितमित्येवमादिना कारणेन तदविज्ञातम-
विज्ञातार्थमसामर्थ्यसंश्रयणाय प्रयुक्तमिति निग्रहस्थानम् । प्रा०।
(सूत्रस्याऽस्य वृत्तिर्ग्रन्थतोऽवसेया) । (९-“ पौर्वापर्यायोगादप्र-
तिसधद्वार्थमपार्थकम् १० । ” गौ० सू० । यत्रानेकस्य पदस्य, वा-
क्यस्य वा पौर्वापर्येणान्वययोगो नास्तीत्यसंभकार्थक्यं गृह्यते,
तत्समुदायोऽस्यस्यापायादपार्थक्यम् । यथा दश दाडिमानि, षड्पू-
पा, कुण्डलमज्जिनं पञ्चपिण्डं, अथ रौरुकमेतत् कुमार्यो पाथ्य,
तस्याः पिता अप्रतिशीन इति । भा०। (ग्रन्थादेव वृत्तिर्विलोक्या)

१०-“अवयवविपर्यासवचनमप्राप्तकालम् ११”। गौ० सू० । प्रति-
ज्ञाऽऽदीनामवयवानां यथालक्षणमर्थवशात् क्रमः, तत्रावयववि-
पर्यासेन वचनमप्राप्तकालसम्बन्धार्थकाल निग्रहस्थानमिति ।
भा० । अप्राप्तकाल लक्षयति अवयवस्य कथैकदेशस्य विपर्यासो
वैपरित्यम् । तथा च समयबन्धविपर्यासभूतकयाक्रमविपरीतक्र-
मेणाऽभिधानं पर्यवसन्नम्, तत्राय क्रम-वादिना साधनमुक्त्वा
नामान्यतो हेत्वाज्ञास उद्धरणीय इत्येकः पादः । प्रतिवादिनश्च
तत्रापावन्नो द्वितीयः पादः । प्रतिवादिनः स्वपक्षसाधनं, तत्र
हेत्वाभासोद्धरणायञ्चेति तृतीयः पादः । जयपराजयव्यवस्था
चतुर्थः पादः । एव प्रतिज्ञाहेत्वादीनां क्रमः । तत्र सभाक्रोभञ्चा-
मोहाऽऽदिना व्यत्यस्ताभिधानमप्राप्तकालमिति वृत्तिः ॥ ११ ॥
(न्यूनव्याख्या-‘नून’ शब्देऽनुपदमेव २७७७ पृष्ठे करिष्यते)
(१२-अधिकव्याख्या ‘अहिय’ शब्दे प्रथमभागे ८८७ पृष्ठे गता)
(१३-पुनरुक्तविषयः ‘पुनरुक्त’ शब्दे छप्यते) । १४ “विज्ञात-
स्य परिपदा त्रिरभिहितस्याऽनुच्चारणमननुभाषणम् १७” ।
गौ० सू० । विज्ञातस्य वाक्यायस्य परिपदा प्रतिवादिना
त्रिरभिहितस्य यदनुच्चारणं तदननुभाषणं नाम निग्रहस्थान-
मिति, अनुच्चारयन् किमाश्रयं परपक्षप्रतिषेधं दूयात् । भा० ।
अननुभाषणं वक्ष्यति-परिपदा विज्ञातस्य विशिष्यं बुद्धार्थ-
स्य वादिना त्रिरभिहितस्य तथा च प्रथमवचनेऽननुभाषणे
वादिना वारत्रयं वाक्यमिति दर्शितम्, तथा च त्रिरभिहितेऽपि
यत्रानुज्ञापणविरोधी व्यापारः, तत्राननुज्ञापणं निग्रहस्थानमित्य-
र्थः । (अत्रत्याऽवशिष्टा वृत्तिस्तु ग्रन्थतोऽवमेया) १५-“अवि-
ज्ञात चाऽज्ञानम् १८” । गौ० सू० । विज्ञातार्थस्य परिपदा प्रतिवा-
दिना त्रिरभिहितस्य यदविज्ञानं तदज्ञानं निग्रहस्थानमिति । अयं
स्वत्वविज्ञाय कस्य प्रतिषेधं दूयादिति । (पुनरस्य वक्तव्यं ‘अ-
स्मात्’ शब्दे प्रथमभागे ४८७ पृष्ठेऽप्यस्ति) । १६-“उत्तरस्याप्रति-
पत्तिरप्रतिभा १९” । गौ० सू० । परपक्षप्रतिषेधः उत्तरं तद् यदा न
प्रतिपद्यते तदा निगृहीतो ज्ञवति । ज्ञा० । अप्रतिभां वक्ष्यति-उ-
त्तरार्हेण परोक्तबुद्ध्याऽपि यत्रोत्तरसमये उत्तरं न प्रतिपद्यते तत्रा-
प्रतिभा निग्रहस्थानम् । न चात्राननुभाषणस्याऽऽवश्यकत्वात् ।
तद्वद्वचनमस्तिवति वाच्यम् । परोक्ताऽनुवादे हि तत् यत्र
परोक्तमनूयापि नोत्तरं प्रतिपद्यते तत्रासाङ्कर्यात् स्वसूचन-
श्लोकापाठाऽऽनुज्ञेया चेयमिति वृत्तिः । १७ । (१७-विक्रपो ‘वि-
क्लव’ शब्दे) । (१८-मतानुज्ञा-‘मयाणुणा’ शब्दे) । (१९-पर्यनु-
योऽयोपेक्षण-‘पञ्चणुज्जुपेक्खण’ शब्दे) । (२०-निरनुयोज्यानु-
योग-‘निरनुज्जुणाणुओग’ शब्देऽग्रं वक्ष्यते) २१-“सिद्धा-
न्मभ्युपेत्यानियमात् कथाप्रसङ्गोऽपसिद्धान्तः २४” । गौ०
सू० । कस्यचिदर्थस्य तथाभावं प्रतिज्ञाय प्रतिज्ञातार्थवि-
पर्ययाऽनियमात् कथा प्रसङ्गयोऽपसिद्धान्तो वेदितव्यः
यथा न सदात्मानं जहाति, न सतो विनाशो, नासदात्मानं लभ-
ते, नासत्पद्यते इति सिद्धान्तमभ्युपेत्य स्वपक्षं व्यवस्थापयति ।
एकप्रकृतीदं व्यक्तविकाराणामन्वयदर्शनाद् मृदन्विनानां शरा-
वाऽऽदीनां दृष्टमप्रकृतिकत्वम् । तथा चायं व्यक्तमेव सुखदुःख-
मोहान्वितो दृश्यते, तस्मात् समन्वयदर्शनात् सुखाऽऽदभिरक-
प्रकृतीदं शरीरमिति एवमुक्तवाननुयुज्यते-अथ प्रकृतिविकार-
इति कथं लक्षितव्यमिति ? । यस्यावस्थितस्य धर्मान्तरनिवृ-
त्तौ धर्मान्तरं प्रवर्त्तते सा प्रकृतिः, यच्च धर्मान्तरं प्रवर्त्तते स
विकार इति । सोऽयं प्रतिज्ञातार्थविपर्यासादनियमात् कथा प्र-
सङ्गयति प्रतिज्ञातं स्वत्यनेन नासदाविर्भवति सत् तिरोभव-

तीति । सदसतोश्च तिरोभावाऽऽविर्भावमन्तरेण न कस्याचित्प्र-
वृत्तिः प्रवृत्त्युपरमश्च भवति, मृदि खल्ववस्थितायां भविष्यति
शरावाऽऽदिलक्षणं धर्मान्तरमिति प्रवृत्तिर्भवति अभूदिति च
प्रवृत्त्युपरमं तदेतन्मृच्छमाणां न स्यात् । एव प्रत्यवस्थितो
यदि सतश्चाऽऽत्महानमसतश्चाऽऽत्मलाभमन्युपैति, तदस्या-
पसिद्धान्तो निग्रहस्थानं भवति । अथ नाज्युपैति पक्षोऽस्य न
सिद्ध्यति । ज्ञा० । (वृत्तिर्ग्रन्थादेवावसेयेति) (२२-हेत्वाभासा
‘हेत्वाभासा’ शब्दे छप्यते) गौ० सू० वा० ज्ञा० वि० वृ० ।
निगिष्ण-निर्गीर्ण-त्रि० । निर्गीर्णः, नीहरिश्च निगिष्णः । ” को०
१६७ गाथा ।

निग्यत्तिअ-निक्षिप्त-त्रि० । निक्षिप्ते, “खितं निग्यत्तिअं च
आच्छं ।” को० १८६ गाथा ।

निच-नित्य-त्रि० । ‘णिच’ शब्दार्थे, “सऽअविरय अविरा-
म, अणुवेले संतय सया निच ।” को० ८७ गाथा ।

निचुहु-निचुहु-त्रि० । ‘निचिव’ शब्दार्थे, को० ७३ गाथा ।

निचूहु-उचूत्त-त्रि० । “केनाप्फुष्ठाऽऽदयः” ॥ ८ । ४ । २५० ॥
इति उचूत्तस्थाने निचूहुऽऽदेशः । ‘निचूहु’ । उचूत्तम् । उ-
त्क्षिप्ते, प्रा० ४ पादः ।

निज्जर-निर्जर-न० । उदकप्रसवणे, भ० ५ श० ७ उ० ।
“ओज्जरं निज्जर ।” को० २१६ गाथा । क्षि-धातोस्तु ‘णिज्जर’
एव । स च णकाराऽऽदिसकलने गतः । “क्वैर्णिज्जरौ वा” ॥ ८ ।
४ । २० ॥ इति णकाराऽऽक्रान्त एव । प्रा० ४ पादः ।

निज्जाय-दृश-धा० । प्रेक्षणे, “दृशो निमच्छ-पेच्छावयच्छा-
वयज्ज-वज्ज-सव्ववदेकसौ अक्खावक्खावअक्ख-पुलोए-पुलए-
निआवआस पासा । ॥ ८ । ४ । १८१ ॥” इति दृशे ‘निज्जाय’
आदेशः । ‘निज्जाअह’ पश्यति । प्रा० ४ पादः ।

निट्ठुअ-चरित-त्रि० । कृरिते, “निट्ठुअ खरिअ छिप्पिअं
च नीसादिअ च पज्जरिअ ।” को० ८० गाथा ।

निट्ठुर-निट्ठुर-त्रि० । ‘णिट्ठुर’ शब्दार्थे, “कडिणा य क-
कसा निट्ठुरा खरा खप्पुरा फदसा ।” को० ७४ गाथा ।

निमाल-निमाल-न० । “कपाले, जाल अलिअ निमाल ।”
को० ११२ गाथा । केचिद्व्युत्पन्नमपि वदन्ति । ललाटशब्दस्य तु
“ललाटे च” ॥ ८ । १ । २५७ ॥ इति सूत्रेण ललाटस्य णकारा-
ऽऽदिरेवाऽऽदेशः । “णिमाल” । प्रा० १ पादः ।

निरु-नीरु-न० । “नीड निरु कुलायं च ।” को० १२६ गा-
था । पक्षिणां निलये, वाच० ।

निष्सा-निम्नगा-स्त्री० । नीचैर्गामिनि नद्याम्, को० २८
गाथा । प्रज्ञा० । (‘नी’ शब्देऽनुपदमेव विशेषो गतः)

निच-नेत्र-न० । नयने, स्था० १० ठा० । “अच्छी नयणं च
लोअणं निच ।” को० १११ गाथा ।

नित्याम-निःस्यामन्-त्रि० । वलहीने, “ओहुगो नित्यामो ।”
को० १७० गाथा ।

निदलिअ-निर्दलित-त्रि० । मर्दिते, “उचुम्भं मदिअं च निह-
लिअ ।” को० २०१ गाथा ।

निर्देश-निर्देश-पु० । आज्ञायाम्, “आएसो सासणं च निर्देशो ।”
को० १७३ गाथा । (अत्र बहुवचनं ‘निर्देश’ शब्देऽस्मिन्नेव

भागे २०७२ पृष्ठे गतम्) (निर्देशनिकेप , तत्स्वरूप च 'उद्देश'
शब्दे द्वितीयभागे ७६६ पृष्ठे गतम्)
निर्द्धपस-निर्धन्यस-त्रि० । निर्दये, को० ७३ गाथा । (अस्यै-
कार्यिकानि " निष्क्रिय " शब्देऽनुपदमेव गतानि)
निद्धामिअ-निर्धाटित-त्रि० । निर्गते, " निद्धामि नोणिअं ।"
को० १७६ गाथा ।
निवंधण-निवन्धन-न० । कारणे, "निवंधण कारणं निवाण च ।"
को० १७६ गाथा । विशेष० । वाच० ।
निव्जर-निर्जर-त्रि० । अतिशयपूरिते, " निव्जर-मइसयभ-
रिय ।" को० २१४ गाथा । वाच० । आ० म० ।
निविधस-निर्जिन्न-त्रि० । विदारिते, " कप्परिअ दारिय च
निविज्जरण ।" को० १९६ गाथा ।
निमिअ-स्थापित-त्रि० । 'निक्खित्त' शब्दार्थे, " केनाप्फुण्णाऽऽ-
दय ।" ॥ ८८४१५॥ इति स्थापितस्य 'निमिअ' आदेशः । प्रा० ४
पाद । (अस्यैकार्यिकानि ' निक्खित्त ' शब्दे गतानि)
निम्मल्ल-निर्मादय-न० । देवार्चाद्वये, वाच० । " उम्मात्तो
निम्मल्ल ।" को० १४१ गाथा । पि० ।
निम्महिअ-निर्मथित-त्रि० । निराकृते, " गंधुगिरणम्मि निम्म-
हिअ ।" को० १६६ गाथा ।
निम्माण-निर्मा-धा० । विरचने, " निमो निम्माण-निम्म-
वो" ॥ ८ । ४ । १६॥ निर्पूर्वस्य मिमेतेरेतावादेशौ वा । निम्माणइ ।
निम्मइ । विरचयति । प्रा० ४ पाद ।
निम्माय-निर्मात-त्रि० निष्पन्ने, बृ० ६ उ० । " निव्वमिअ नि-
म्माय ।" को० २०० गाथा ।
नियच्छिअ-निर्दिशित-त्रि० । मिथिले, " सच्चविअ-दिठ-
वअ-नियच्छियाइ निहालिअ-अथम्मि ।" को० ७८ गाथा ।
नियम-निकट-त्रि० । समीपे, अस्यैकार्यिकानि- " अन्मास अ-
व्मरण, आसन्न सविहमतिअं निअम ।" को० ६१ गाथा ।
निरकुसा-निरङ्कुशा-स्त्री० । स्वतन्त्रस्त्रियाम्, को० १३ गाथा ।
(अस्यैकार्यिका ' नारी ' शब्दे गताः)
निरगद्वा-निरर्गला-स्त्री० । स्वच्छन्दनार्याम्, को० १३ गाथा ।
(एतत् पर्यायाः ' नारी ' शब्दे गताः)
निरणुज्जाणुअोग-निरनुयोज्यानुयोग-पु० । विंशतितमे नि-
ग्रहस्थानभेदे, स्या० । " अनिग्रहस्थाने निग्रहस्थानाभियोगो
निरनुयोज्यानुयोग ।" २३ । गौ० सु० । निग्रहस्थानलक्षणस्य
मिथ्याभ्यवसायादनिग्रहस्थाने निगृहीतोऽसि परं ब्रुवन् निरनुयो-
ज्यानुयोगाभिगृहीतो वेदितव्य इति । जा० । निरनुयोज्यानु-
योग लक्षयति-अवसरे यथार्थनिग्रहस्थानोद्भावनाऽति-
रिक्त यन्निग्रहस्थानोद्भावने तदित्यर्थः । एतेनावसरे नि-
ग्रहस्थानोद्भावने एकनिग्रहस्थाने निग्रहस्थानान्तरोद्भावने
च नाव्याप्तिः । भा०ऽय चतुर्था-उल, जाति', आभा-
सोऽनवसरग्रहण च । आभासो व्यभिचाराऽऽदावसिद्ध्यानु-
द्भावनम् । अनवसरग्रहणश्चाकाले एवोद्भावनम् । यथा-त्य-
दयसि चेत् प्रतिज्ञाहानि विशेषयसि चेत् हेत्वन्तरम् । एव-
मवसरमतीत्य कथनमपि यथा उच्यमानग्राह्यापशब्दाऽऽदे-
परिसमाप्तौ एवमनुक्तग्राह्याज्ञानाऽऽद्यननुमापणावसरेऽनुद्भाव्य

योधाऽऽविष्करणानुजापणप्रवृत्ते वादिनि तदुद्भावनामिन्द्रावि-
कमूह्यामिति वृत्तिः । २३ । गौ० सु० वा० भा० वि० वृ० ।
निरत्थ (ग) य-निरर्थक-पुं० । सप्तमे निग्रहस्थानभेदे,
स्या० । " वर्णक्रमनिर्देशवन्निरर्थकम् ।" ८ गौ० सु० । यथा-नित्यः
शब्दः कचटतया जवगडदशत्वात् ऊभञ्घटधृत्वादिति एवं
प्रकारे निरर्थकम् । अभिधानाभिधेयभावानुपपत्तौ अर्थगतेरजा-
वाद चर्णा एव क्रमेण निर्दिश्यन्ते इति । भा० । निरर्थकं लक्ष्य-
ति-वर्णानां क्रमेण निर्देशो जवगमेत्यादिप्रयोगः, तदुच्यते निर्देशो
निरर्थक निग्रहस्थानम्, अवाचकपदप्रयोग इति फलितार्थः ।
वाचकत्व शक्त्या, निरुद्धलक्षणया, शास्त्रपरिजापया वा बोध्यम् ।
समयबन्धव्यतिरेकेणेति विशेषणीय, तेन यत्रापभ्रशेन विचारः
कर्त्तव्य इति समयसम्बन्धस्तत्रापभ्रशेन दोषः, ऊटिति सवरणे
तु न दोष इत्युक्तप्रायम् । अस्य सम्भवः प्रमादादित्यवधेयमिति
वृत्तिः । ८ । गौ० सु० वा० भा० वि० वृ० । वृ० । उत्त० । विशेष० ।
निरवगद्वा-निरवग्रहा-स्त्री० । स्वच्छन्दविहारिण्यां रमायाम्,
को० १३ गाथा । (पर्यायाश्चास्य ' नारी ' शब्दे गताः)
निराय-निराय-त्रि० । सरले, " पण्ण निराय उज्जुय ।" को०
१७५ गाथा ।
निरोह-निरोध-पुं० । तापे, " घम्मो तावो माहो, उम्हा चण्ह
निरोहो य ।" को० ४६ गाथा । (अस्यान्येऽप्यर्थाः ' निरोह ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २११६ पृष्ठे गताः)
निलय-निलय-पुं० । गृहे, उत्त० ३२ अ० । को० । (अस्यैका-
र्थिकाः ' निहेलण ' शब्दे वक्ष्यन्ते)
निर्लीण-निर्लीन-त्रि० । लीने, " परिलीण च निर्लीण ।" को०
१६६ गाथा ।
निव-नृप-पु० । " इत्थुपाऽऽदौ" ॥ ८ । १ । १२८॥ इति आवेष्टं-
त इत्थम् । ' निवो ' प्रा० १ पाद । राजनि, को० १०० गाथा ।
नि० चू० । आवा० । वृ० । (अस्य पर्यायाः ' नरणाह ' शब्दे
रुद्रव्या)
निवह-निवह-पु० । सहाते, को० १७ गाथा । (अस्य पर्यायाः
' निउरव ' शब्दे) (गम-नशोस्तु णकाराऽऽक्रान्त एवादेशः ' णि-
वह ' इति) (निवह-णिवह-शब्दयोस्तुल्यार्थत्वम्)
निव्व-नीव-न० । पटले, " निव्व परल्ल ।" को० २११ गाथा ।
ककुदे, दे० ना० ५ वर्ग ४८ गाथा ।
निव्वमिअ-निष्पतित-त्रि० । कृते, को० १९६ गाथा । (अत्र
पर्यायविषये ' निम्माय ' शब्दो विद्योक्तनीयः)
निव्वल-निर्वल-त्रि० । निर्गत घट्ट सामर्थ्ये यस्येति निर्धनम्,
" निर पदेवल् ।" ॥ ८८४१२८॥ निरपूर्वस्य पदेवल् इत्यादश ।
' निव्वल ' पक्के निष्पज्जइ निस्सारे, प्रा० ४ पाद ।
निव्वण-निर्वाण-न० । मोक्षे, पर्यायाः- " लोअग्न परमपय,
मुत्ती सिद्धी सिव च निव्वण ।" को० २० गाथा । (अत्र
विशेष ' णिव्वण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २१२१ पृष्ठादारभ्य
रुद्रव्य एवास्ति)
निव्विष्ट-निर्विष्ट-त्रि० । उपश्रुक्ते, " निव्विष्टं उवहुत्त ।" को०
१७७ गाथा । अनुपारिहारिके, स्या० ३ उ० ४ उ० । उचिते,
दे० ना० ४ वर्ग ३४ गाथा ।

निनंस-नृशंस-त्रि० । “ शपो स. ” ॥ ७ । १ । २६० ॥ इति
शस्य स. । ‘ निसंसो । ’ शृङ्गागदिते, प्रा० १ पाद । ऋरे, को०
७३ गाथा । (अस्य पर्याया ‘ निक्किव ’ शब्दे गता)

निमा-निशा-स्त्री० । रात्रौ, हरिद्रायाम्, वृ० ५ उ० । वाच० ।
निशाशब्दपर्याया-“ रयणी विहावरी स-व्वरी निसा जामिणी
रात्रे । ” को० ४७ गाथा ।

निसाअर-निशाचर-पु० । रात्रिचरे, “ इ’ सदादौ वा ” ॥ ८ ।
१ । ७२ ॥ इति इत्वपक्षे-‘ निसिअरो । ’ प्रा० १ पाद । वाच० ।
“ अत्रणो यश्रुति. ” ॥ ७ । १ । १८० ॥ इति यश्रुतौ ‘ निसाय-
रो । ’ अस्य प्रायिकत्वपक्षे-‘ निसाअरो । ’ प्रा० १ पाद ।

निमामिअ-निशामित-त्रि० । आचिते, को० १८४ गाथा ।

निमामिअय-निशामितक-त्रि० । आकर्णिते, “ निसुअ आयसि-
अं निसामिअय । ” को० १८४ गाथा । दे० ना० ।

निमायंत-निशातान्त-न० । तीक्ष्णधारविशिष्टे, “ अञ्जायत
निसायत । ” को० २७० गाथा ।

निसाय-निशात-त्रि० । तीक्ष्णोक्तने, “ तिक्खाद्विअ निसाअ । ”
को० २०० गाथा ।

निसायर-निशाकर-पु० । चन्द्रे, “ ङ्दू निसायरो सस-हरो वि-
दू गहवई रयणिनाहो । मयवज्जणो हिमयरो, रोहिणिरमणो
ससी चदो ॥ ५ ॥ ” को० ५ गाथा । रात्रिचरे, वाच० । “ क-
गच०- ” ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इत्यादिना क्लोपे “ अत्रणो यश्रु-
ति ” ॥ ८ । १ । १८० ॥ इति यश्रुति । ‘ निसायरो । ’ प्रा० १ पाद ।

निसीढ-निशीथ-पु० । “ निशीथपृथिव्योर्वो ” ॥ ८ । १ । २१६ ॥
इति यस्य ढो वा । ‘ निसीढो निसीढो । ’ अर्द्धरात्रे, रात्रिमात्रे
च । प्रा० १ पाद ।

निमुअ-निश्रुत-त्रि० । आकर्णिते, “ निमुअ आयसिअ निसा-
मिअ । ” को० १८४ गाथा । दे० ना० ।

निमुदिअ-नत-त्रि० । भारनध्रे, “ निमुदिअ अरुतभरोण्य । ”
को० १६४ गाथा ।

निमुक्क-निमुद्ध-त्रि० । शुद्धे, “ ओसकू पामिअ निमुक्क च । ”
को० १९४ गाथा ।

निमेह-निपेध-पु० । “ निपेधेहक ” ॥ ८ । ४ । १३४ ॥ इति
निपेधेहकादेशो वा । ‘ हक्कड, निसेहड । ’ प्रतिपेधे, प्रा० ४ पाद ।

निस्म-निःस्व-त्रि० । निधने, “ रोरो अर्किचणो डु-व्विहो द-
रिहो य दुगओ निसंसो । ” को० ३५ गाथा ।

निस्मेणि-निःश्रेणि-स्त्री० । अधिरोहणायाम्, “ अधिरोहणिआ
य निस्सेणी । ” को० १२० गाथा ।

निह-निभ-न० । छले, “ उव्व अत्रपसो निहं च मिस । ” को०
१४२ गाथा । मृदये, आ० न० १ अ० । मायिनि, सूत्र० १ श्रु० ६
अ० । क्रोधाऽऽदिमि पीडिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । आ-
घातस्थाने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

स्निह-त्रि० । रागवति, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० । राग-
द्वेपयुक्ते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । ममत्वसहिते, सूत्र० १
श्रु० २ अ० २ उ० ।

निहण-निधन-न० । प्राणत्यागे, “ पण्यो निहण नासो । ” को०
१३७ गाथा ।

निहय-निहत-त्रि० । मारिते, उक्त० १२ अ० । भावरिपुमि-
रिन्ध्यकषायकर्मनिर्हण्यमाने, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।
“ निहय निक्खय । ” को० २४० गाथा ।

निहस-निकप्-पु० । “ निकप्-स्फटिक-चिकुरे ह. ” ॥ ८ । १ ।
१८६ ॥ इति कस्य हः । प्रा० १ पाद । “ शपो स. ” ॥ ८ । १ ।
२६० ॥ इति पस्य स. । प्रा० १ पाद । कपपट्टरेखायाम्, प्र-
ज्ञा० १७ पद २ उ० । “ निहसो कसो । ” को० २६३ गाथा ।

निहाअ-निघात-समूहे, को० १६ गाथा । दे० ना० । (अस्य-
पर्याया. ‘ निवरव ’ शब्दे गता)

निहालिअ-निभालित-त्रि० । दृष्टे, “ सच्चविअ-दिठ-पुलह-
अ-निअच्छिआइ निहालिअ-अथमि । ” को० ७८ गाथा ।

निहिअ-निहित-त्रि० । स्थापिते, “ निमिअ निहिअ च निक्कि-
त्त । ” को० १९३ गाथा । नि-धा-क. । “ सेवाऽदौ वा ” ॥ ८ ।
२ । ६६ ॥ इति तद्धित्व वा । निहित । पक्षे-तो लोप. । प्रा० २
पाद । निक्किते, पञ्चा० १० विव० ।

निहिनाथ-निधिनाथ-पु० । कुबेरे, “ वेसमणो निहिनाहो, ज-
क्खाहिवई कुबेरो य । ” को० २४ गाथा ।

निहुअ-निभृत-त्रि० । “ उट्वादौ । ” ॥ ७ । १ । १३१ ॥ ऋतु-
इत्यादिषु शब्देषु आदेशेन उत्तमम् । प्रा० १ पाद । तदर्थमनु-
द्युक्ते, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । निर्व्यापारे, वृ० ३ उ० । निश्चले,
उक्त० १६ अ० । असन्नान्ते, कायस्थित्या उचितधर्मे, दश० ६
अ० । “ मसिण सणिअ मट्टं, मट अलस जम मेराल च । खे-
ल निहुअ सहर, वीसत्थ मथर थिमिअ ॥ १५ ॥ ” को० १५ गाथा ।

निहेलण-निलय-पु० । “ गोणाऽऽदय. ” ॥ ७ । २ । १७४ ॥
इति निलयस्थाने ‘ निहेलण ’ आदेशः । गृहे, प्रा० २ पाद ।
“ भवण घर-मावासो, निलयो घसही निहेलणमगार । ”
को० ४६ गाथा ।

नीअ-नीत-त्रि० । गते, “ हिअ नीअ । ” को० २६७ गाथा ।

नीच-त्रि० । अत्यन्तावनतकण्ठे, उक्त० १ अ० । उच्चविपरी-
ते, स्था० ३ अ० ४ उ० । अपूज्ये, म० ३ श० १ उ० । निम्ने,
नि० चू० १ उ० । नीचै स्थाने, मालाऽऽदौ, उक्त० १ अ० ।
“ अहमा डयरा य पायया नीआ । ” को० १०३ गाथा ।

नित्य-त्रि० । सदाऽवस्थायिनि, स्था० १० उ० ।

नीचअ-नीचैस्-अव्य० । नीचे, “ उच्चैर्नीचैसि अअ ” ॥ ८ । १ ।
१५४ ॥ इति ऐतो अअ इत्यादेशः । ‘ नीचअ । ’ अत्यल्पे, लुक्
च । प्रा० १ पाद ।

नीह-नीह-न० । कुलाये, “ निहु नीर कुलाय च । ” को०
१२६ गाथा । प्रा० ।

नीणिअ-नीणित-त्रि० । गते, “ निक्कामिअ नीणिअ । ” अव्यु-
त्पन्न पञ्चाय शब्द । व्युत्पत्तिपक्षे तु-“ नीणिअ ” इत्येव णकारा-
ऽऽक्रान्तो भविष्यतीति विशेषः । को० १७६ गाथा । स्वभ्याने
प्रापिते, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । उक्त० । सूत्र० ।

नीरंगी-नीरङ्गी-स्त्री० । शिरोऽवगुण्ठने, “ नीरंगी अशुद्धी । ”
को० ११६ गाथा । दे० ना० ।

नीमी

नीमी-नीमी-छा० । “स्वत नीमोर्वी” ॥ ८ । १ । २५६ ॥ इति
 धर्म्य मा वा । नीमी । नीमी । मूनयने, वल्ले च । प्रा० १ पाद ।
 नीर-नीर-न० । जल, “अबु सलिल वणं वारि, नीरं उदय
 क्षयं पय नायं ।” का० २८ गाथा । दर्श० ।
 नीलकंठ-नीलकण्ठ-पुं० । मोरे, “मोरा निही वरदिणो, नि
 हडी नीलकण्ठी य ।” का० ४२ गाथा । शकस्य देवेन्द्रस्य महि-
 षानीकाधिपतौ, स्या० ४ ठा० २ उ० ।
 नीलुपल-नीलोत्पल-न० । नीलकमले, “नीलुपलं विप्रमण्ड-
 कुमल इदीवर च कदुदृ” को० ३६ गाथा । कुवलये, ज०
 १ वल्ल० । उपा० ।
 नीव-नीव-पुं० । “पो व ।” ॥ ८ । १ । २३१ ॥ स्वरात्परस्यासं-
 युक्तस्यानादे पम्य प्रायो वो भवति । कामवा । पावं । उव-
 मा । प्रा० १ पाद । ‘कलवा, नीवो ।’ का० २५५ गाथा ।
 नीवी नीवी-स्त्री० । वल्लप्रस्थौ, “उग्रहो उच्चग्रा नीवी ।”
 का० १७२ गाथा । मूनयने, वाच० ।
 नीनंदिअ-निःप्यन्दित-त्रि० । निपातिते, “निट्टइअं खिरिअं
 छिपिअं च नीलदिअं च पड्भरिअं ।” को० ८० गाथा ।
 नीपामन्न-निःपामान्य-पुं० । गाम्भीर्ययुक्तं, “नीसामन्ना
 गरु प्रा ।” का० १०३ गाथा ।
 नीहरिअ-निःसृ-त्रि० । निर्गम्ये, “नीहरिअं निर्गमिष ”
 १६७ गाथा । दे० ना० ।
 नीहार-नीहार-पुं० । मूत्रपुरीषोत्सर्गे, स० ३४ सम० । धूमि-
 कायाम्, “मिरठा नीहागे धूमिआ य महिआ य धूममहि-
 सी य ।” का० ३८ गाथा ।
 नु-नु-स्त्री० । स्तुतौ, प्रस्तुतं वा परिश्लिष्टे शुद्धे निर्णेतारि
 स्मृत । नु खिरा नु स्तुतौ ।” एका० ७४ श्लोक । ‘नु स्तुतौ
 दीघ इस्वस्त्री’ एका० ७८ श्लोक । वारिणि, एका० ७६ श्लोक ।
 पृच्छाया, वितर्के, एका० ७७ श्लोक ।
 नुन्न-नुन्न-त्रि० । मिष्टपुनार्ये, नुन्नशब्दखिलिङ्ग स्यान्मिष्ट
 तार्यस्य वाचक ।” एका० ५५ श्लोक ।
 नू-नू-पुं० । दर्पे, ‘नू’ इति तथोदिन ।” एका० ७७ श्लोक ।
 पातक वायौ, च । ‘नू’ शब्द पातके पुंसि, वायौ ।” एका०
 ७६ श्लोक ।
 नून-न्यून-न० । एकादशे निग्रहस्थानभेदे, स्या० । “हीनम-
 न्यतमनाप्यवयवेन न्यूनम्” ॥ १२ ॥ गौ० सू० । प्रतिज्ञाऽऽदीनाम-

वयवानामन्यतमेनाप्यवयवेन हीन न्यूनं निग्रहस्थानं, साध-
 नामाये साधमासद्धिरिति । भा० । न्यून लक्षयति-अवयवेन
 स्वशास्त्रलिङ्गेन तेन सौगतस्य द्वयवयवाभिधानेऽपि न न्यून
 त्वम् । नन्ववयवहीनत्वम् अवयवत्वावच्छिन्नाभाव, तथा
 चाकयनमेव स्यादत आह-अन्यतमेनापीति । तथा च-य-
 त्किञ्चिदवयवशून्यावयवाभिधानं फलितम् । नचायमपसि-
 ङ्गान्त, सिद्धान्तविरुद्धानभ्युपगमात्, अपि तु-समाज्ञाभा-
 ऽऽदिनाऽनभिधानादिति वृत्तिः ॥ १२ ॥ गौ० सू० वा० भा०
 त्रि० वृ० ।

नूमिअ-छादित-त्रि० । प्रच्छादिते, “पच्छादश्च नूमिआइ
 वइआइ ।” को० १७६ गाथा । “छदेणैणुम-नूम-सन्नुम ढक्कौ-
 म्वालपव्वाला ” ॥ ८ । ४ । २१ ॥ इति छदेण्यन्तस्यैते पडा-
 देशा वा भवन्ति । ‘नूमइ ।’ पक्ष-‘छायइ ।’ प्रा० ४ पाद ।
 नेउर-नूपुर-न० । स्त्रीणां पादाऽऽभरणे, “हसथं नेउरं च म-
 जीरं ।” को० ११८ गाथा ।

नेलच्छ-परडक-पुं० । परदे, वृषभेऽपि । “नेलच्छो पंडओ ।”
 को० २३५ गाथा । ‘गोणाऽऽदय ’ ॥ ८ । २ । १७४ ॥ इति
 परडकशब्दस्य नलच्छाऽऽदय । ‘नो गु ’ ॥ ८ । २२८ ॥ इत्य-
 स्य वैकल्पिकत्वात् खत्वाभावपक्षे रूपम् । प्रा० १ पाद ।

नेवत्थ-नेपथ्य-न० । वंश, ‘वेसां नेवत्थ ।’ को० २३३ गाथा ।
 स्त्रीपुरुषाणां द्वये, स्या० ४ ठा० २ उ० । परिधानाऽऽदिरचने,
 ज्ञा० १ थु० १ अ० । केशचीवरसमारचने, दर्श० ४ तत्त्व ।
 नि० । औ० । निर्मलद्वये, ज्ञा० १ थु० १६ अ० । स्या० ।

नेह-स्नेह-पुं० । ‘क ग च-ज-त-द-प-य-वा प्रायो लुक्’
 ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति सलुक् । प्रा० १ पाद । माहोदयजे
 प्रीतिविशेषे पुत्राऽऽदिष्यन्त्यन्तानुरागे, आतु० । जीत० ।

नो-नो-पुं० । स्तुतौ एका० ।

नौ-स्त्री० । नौकायाम् स्त्री० । “नौश्च तरणौ स्त्रियाम् ।”
 एका० ७८ श्लोक ।

नोमालिया-नवमालिका-स्त्री० । “ओत् पूनर वद नवमा-
 लिका-नवफालिका-पूगफले” ॥ ८ । १ । १७० ॥ इति ओत्त्व-
 म् । प्रा० १ पाद । नेवार’ इति ख्याते सुगन्धपुष्पप्रधाने वृक्ष-
 भेदे, ज० १ वल्ल० । ज्ञा० । जी० । (प्रायः लुकागऽऽदय सर्वे
 शब्दा । ‘वाऽऽत्रौ’ ॥ ८ । १ । २२६ ॥ इत्यस्य प्राकृतसूत्रस्य
 वैकल्पिकत्वाद् नकागऽऽदिषु बाध्या)

इति श्रीमत्तौधर्मवृत्तपागच्छीय-कलिकाग्रसर्वज्ञकटा-तट्टारक-जैन श्वेताम्बराऽऽचार्य-

श्री श्री १००० श्रीनटविजयराजेन्द्रतुरीश्वरविरचिते ‘अभिधानराजेन्द्रे’

नकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

तत्समाप्तौ च समाप्तोऽयं चतुर्थो भागः ॥ ४ ॥

— इति —

श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-

जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००८ जट्टारक-

श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरमहाराज विरचिते

शब्दसङ्कलनात्मके “ श्री अभिधानराजेन्द्रकोषे ”

चतुर्थो भागः समाप्तः ।

